X. 69.
A 39

Illuſtriſſimus & Reverendiſſimus D.
D. GEORGIUS D'AUBUSSON DE
LA FEÜILLADE, Archiepiſcopus
Ebrodunenſis, Epiſcopus Metenſis,
Teſtamento legavit Collegio Metenſi
Societatis JESU. Anno 1697.

TESTAMENTVM NOVVM,

SIVE

Nouum Fœdus Ieſu Chriſti, D.N.

Sti. Arnulphi Metensis 1764

Cuius Græco contextui reſpondent interpretationes duæ: vna, vetus:
altera, THEODORI BEZÆ, nunc
quartò diligenter ab eo recognita.

Eiuſdem Annotationes, quas itidem hac quarta edit. accuratè recognouit, & acceſſione
non parua locupletauit: vt docebunt aſteriſci margini appoſiti, necnon eius
ad lectorem epiſtolium.

Hæc QVARTA EDITIO, propter acceſſiones non paucas,
duos Indices nouos habet: quorum prior priori parti,
poſterior poſteriori ſubiunctus eſt.

SEORSVM EDETVR
Recenſio earundem in diuerſis Noui Teſtamenti locis vocum (vulgò
CONCORDANTIÆ NOVI TESTAMENTI)
cui etiam operam multum lectori profuturam idem Theodorus Beza
& quidam alij impenderunt.

~~ff. Th.~~ ~~Ch.~~
~~649~~

NOLI ALTVM SAPERE

1975 G 7055
BIBLIOTHECA SEMINARII CLERICALIS TREVIRENSIS

M. D. LXXXIX.

1975 G 7055

SERENISSIMAE REGINAE,
& ſuis virtutibus non minus quàm regiis decoribus ſplendidæ,

D. ELISABETAE,

Angliæ, Franciæ, Hiberniæ & circumiacentium inſularum Reginæ, Fidei Chriſtianæ defenſatrici, Theodorus Beza, Geneuenſis Eccleſiæ miniſter
Gratiam & pacem à Domino.

PRECOR Sereniſſimam tuam majeſtatem, Regina, vt me de huius operis, nunc ſub auguſto tuo nomine apparentis, ratione nonnihil diſſerentem, benignè & patienter audias. Annus iam agitur octauus ex quo noſtram hanc noui Fœderis verſionem, additis annotationibus, aggreſſus, aliquod eius operis ſpecimen edidi. Confidebam enim fore vt ij in quorum manus hæc noſtra incidiſſent, ſi quidem amici nobis eſſent, monitorum officio fungerētur: ſin verò vel inuidi vel maleuoli, ſeuerè in ſingula inquirendo, quædam vel inueniendi, vel diligentius conſiderandi, vel etiam corrigendi occaſionē ſaltem aliquam nobis præberent. Hanc enim ego ex ipſis etiam aduerſariorum calumniis vel maximam vtilitatem capiendam eſſe ſemper exiſtimaui. Itaque quod olim perfectis operibus Apellem ferunt factitaſſe, id ego mihi in iſto vixdum inchoato faciendum putaui: eóque conſilio nec Regiæ tuæ Majeſtati, quæ tum (vt omnes magno cum mœrore audiebamus) de capite ipſo, Euangelicæ veritatis cauſa periclitabatur, nec cuiquam etiam alij qualecunque illud meum ſcriptum dicaui, ſed omnibus Chriſtianæ religionis ſtudioſis veluti ſpectandum propoſui. Sed ecce, contra ſpem & expectationem noſtram, ab amicis nihil præter immodicas laudes, quas minimè omnium optabam aut ſperabam, retuli: altera verò ex parte duo tantùm apparuerunt, Sebaſtianus Caſtellio & Franciſcus Balduinus: quorum ille, vt nulla erat in his rebus doctrina nullóque iudicio præditus, multa quidem reprehendit, ſed temerè planè & imperitè (ſicut in mea reſponſione planum feci) adeò vt vix in vno & altero loco nos adiuuerit: alter verò, planè virulentus Apoſtata, contentus in genere culpare quod antea laudabat, nihil peculiare, quod quidem alicuius ſit momenti, obſeruauit. Et tamen eum noſtra legiſſe, atque adeo in ijs profeciſſe, ſic conſtat vt ne ipſe quidem id inficiari poſſit. Tum ſic egomet mecum, Quod tot amici & tales laudant, maleuoli verò tanto tempore nondum carpere ſine manifeſta calumnia potuerunt, dignum eſt fortaſſis quod ſemel inchoatum, pro viribus abſoluas. Itaque ex Gal-

ſc. A.C. 1564.

licis illis ciuilibus diſcordiis ſeruatus, hoc conſilio ad opus iterum redij: in quo quid præſtare ſtuduerim, partim res ipſa oſtendet, partim etiam optimè (opinor) aperuero, ſi eadem illa quæ initio ſuperioris editionis fueram teſtatus, iterum repetiero, quibus videlicet de cauſis hoc quicquid eſt ſcripti (quod nonnulli fortaſſis ſi non inutile, at certè non ita neceſſarium arbitrari poſſent) tanta contentione ſim aggreſſus.

QVAM neceſſe ſit in Eccleſia Dei extare emendatam ſacrarum noſtrarum tabularum Latinam interpretationem, non eſt quod pluribus conemur oſtendere, quum de eo nemo poſſit dubitare quin ſeſe pietati ac religioni Chriſtianæ inimicum eſſe profiteatur. Dicendum eſt igitur mihi potius quæ me cauſa impulerit vt poſt aliorum, ac præſertim Eraſmi, interpretationes, in hoc argumento verſarer: deinde etiam paucis eſt explicanda ratio quam in hoc opere abſoluendo ſum ſequutus. Vulgatæ illius editionis qua iampridem vtimur, quis auctor fuerit, video inter doctos homines non conſtare. Hoc quidem conſtat, præterquam quòd plurimis locis à librariis eſt deprauata, ſæpe illam à Græcis diſcedere, ſæpe obſcurè multa interpretari, quædā prætermittere, quædam adiicere: vt eam minimè mirum ſit eruditis hominibus nunquam ſatisfeciſſe, imperitis autem multis magnos errores obieciſſe. Eruditos voco, non eos duntaxat qui præcipuè hoc nomine digni ſunt, quales ſanè perpauci ſemper extiterunt: ſed eos etiam qui vel mediocrem vtriuſque linguæ peritiam ad pietatis ſtudium attulerunt. Cæteros autem, quod ad id attinet de quo agimus, nihil moror: quorum tamen duo genera eſſe video. Vnum eorum qui per imperitiam, quòd pleraque errata non modò non intelligāt, ſed ne ſuſpicari quidem poſſint, idcirco in recepta illa interpretatione acquieſcunt: qui tamē proculdubio meliora amplecterentur ſiquis illa commonſtraret. Alterum, eorum qui peruerſo quodā ingenio præditi, ita in craſſis illis & obſcuris tenebris verſantur vt veritatis lucem ſponte refugiant. Illi commiſeratione ſanè aliqua digni ſunt: iſti verò planè indigni quorum corruptis & deprauatis iudiciis quiſquam commoueatur: quinimo aperti ſunt veritatis hoſtes. mirus enim eſt inter mendacium & ignorantiam, qua iſti tantopere delectantur, conſenſus. Adferunt tamen ipſi aliquid, ne nihil dicere videantur. Maiores noſtri (inquiunt) illa interpretatione fuerunt cōtenti. Cedo verò quos maiores appellatis? Nam Auguſtinum, Ambroſium, Hilarium, vllum denique ſcriptorem eruditum eſſe nego qui non ab illa ſæpenumero diſceſſerit. Id ſi pernegatis, ipſorum libros vobis iudices fero. Ad Hieronymum autem quod attinet, ſi Vetus illa editio tam erat emēdata quàm vos eſſe vultis, cur ipſe Damaſi Romani Epiſcopi hortatu, idem in illa tentauit quod olim Origenes in veteris teſtamenti Græca interpretatione? Nam iſta certè de qua agimus, ſi Hieronymo tribuatur, neceſſe eſt fateamur illum plurimis & iis quidem manifeſtiſſimis erratis teneri. Denique quum (vt olim idem conquerebatur) tot penè ſint huius editionis exemplaria quot ſunt codices, primùm omnium oportuit decidere quænam illa ſit cæteris anteponenda. Veritas certè quanuis vetuſtior ſit mendacio, tamen non perinde vt vinum probatur vetuſtate. Quum igitur in illa Vulgata editione (quàm tamen ego quoad eius fieri potuit integram ſeruaui) permulta requirantur. laudandus eſt profectò eorum labor qui illam emendare ſtuduerunt. Ex illis autem alij, vt omnem nouitatis ſuſpicionem effugerent, ex collatione anti-

quiſſimo-

quiſſimorum codicum conati ſunt quæ luxata videbantur reſtituere: alij Hieronymi exemplum & Pontificum decreta, ipſamque adeò rationem ſequuti, ad Græcorum vſque fontes recurrerunt. nam de Nouo teſtamento hîc à nobis quæritur. In vtriſque nonnulla probo, quædam reprehendo. Illos in eo laudo quod antiquitati tantum honorem habuerint: in eo vitupero quòd dum à Latinorum codicum veſtigiis nunquam volunt diſcedere, ſæpenumero errata erratis cumularunt. Iſtorum verò conſilium, eruditionem, diligentiam, ſicut non poſſum non vehementer approbare, ita quædam (quod eorum pace dixerim) in ipſis deſidero. Nam vt in genere de omnibus loquar, quum in ipſis Græcis codicibus maxima ſit interdum varietas, videntur omnes vel ſatis multis exemplaribus non fuiſſe inſtructi, vel non ſatis de hac annotanda varietate ſoliciti. Video enim illos, cæteris neglectis, ea demum plerumque annotaſſe quæ ipſi probabant: quum ſingula potius annotare oportuerit, vt ſuum cuique iudicium relinqueretur. Id ergo ab illis factum eſſe vehementer cuperem. In ſingulis autem quid requiram, ac præſertim in Eraſmo, qui ſuperiores omnes magno poſt ſe interuallo reliquit, malo ex noſtrarum annotationum collatione intelligi quàm ipſe ſigillatim explicare: ne quis quod veritatis ſtudio dico, vel ab inuidia, vel ab obtrectandi ſtudio profectum putet. Pauca tamen commemorabo quæ ad conſilij noſtri explicationem pertinent. Veterem interpretem Eraſmus meritò in eo reprehendit quòd vnum idemque vocabulum ſæpe diuerſis modis explicet. Atqui in eo ipſo quoties peccat? Leuiculum hoc eſt, dices. Ego verò aliter cenſeo, niſi quum ita neceſſe eſt, in his quidem libris in quibus ſæpe videas mirifica quædam arcana velut vnius vocabuli inuolucris tegi: vt quo propius abeſt à Græcis & Hebræis Latina interpretatio, eo mihi quidem magis probanda videatur: ita tamen vt ſimplicitate illa ſermonis ſeruata, quæ in his Spiritus ſancti oraculis planè diuina eſt & admirabilis, aſperum illud & horridum ſcribendi genus vitetur. Deinde quàm immeritò multis Veterem interpretem reprehendit, tanquam à Græcis diſſentientem? Diſſentiebat, fateor, ab iis exemplaribus quæ ille nactus erat: ſed non vno loco comperimus aliorum codicum, & quidem vetuſtiſſimorum, auctoritate eam interpretationem niti quam ille reprehendit. Quinetiam aliquot locis animaduertimus, Veteris interpretis lectionē, quanuis cum noſtris Græcis exemplaribus interdum ei non conueniat, tamen ipſis rebus multo melius quadrare: nempe quòd ille quiſquis fuit, emendatius aliquod exemplar nactus eſſet. Præterea quiſquis ex veterum ſcriptis aut Græcis aut Latinis iſta emendanda ſuſceperit, niſi admodum attentè & conſideratè id faciat, omnia certè corruperit potius quàm emendarit. Scriptores enim illos ſeu Græcos ſeu Latinos non eſt exiſtimandum, quoties locum aliquem citarunt, toties vel libros inſpexiſſe, vel ſingula verba numeraſſe. Fuiſſet enim hoc infiniti penè laboris, nec (vt ego quidem arbitror) prorſus neceſſarij: quum ne ipſi quidem Apoſtoli vel cum Hebræa veritate, vel cum Græca interpretatione totidem verbis ſemper conſentiant, vt qui de ſententia potius ipſa quàm de ſyllabis laborent. Itaque ſicut Eraſmi ſtudium ac diligentiam in eo magnopere laudo quòd veterum ſcripta tam diligenter euoluerit: ita cogor, quod ad ipſam locorum collationem attinet, nonnullam in eo maiorem attentionem deſiderare. qua in re ab ipſo non ſemel & in Græcis & in Latinis theologis citandis peccatum fuiſſe animaduerti. Sed & illud fateor videre me non poſſe, cur quod vno loco comprobauit, alio reiiciat: quod alibi mutauit alibi retineat. quod tamen poterat vel memoriæ vel librariorum culpæ tribui, niſi id eſſet plurimis locis admiſſum. Nam quòd interdum in ipſa interpretatione occurrunt quæ in annotationibus non probantur, in eo culpa eſt manifeſta typographi, alioqui diligentiſsimi, qui interpretationem ipſam non ſatis diligenter cum annotationibus comparandam curauit. Denique vt ſunt varij hominum ſenſus, partim eorum rationibus adductus qui hoc noſtro felici & erudito ſeculo theologiam ſanctiſsimè & eruditiſsimè explicarunt, partim etiam meum iudicium ſequutus, nonnulla mihi animaduertiſſe videor ab eo præterita quæ mutanda exiſtimarem: nonnulla rurſus mutata quæ relinquenda potius fuiſſe viderentur.

Quid igitur? Nempe (vt de noſtro tandem inſtituto aliquid dicam) ſi is eſſet omnium, ac præſertim Regum & Principum, animus qui eſſe debuit, & quem tibi eſſe audio, Regina, nihil certè haberent antiquius quàm vt primo quoque tempore doctiſsimos & religioſiſsimos quoſque vndique cogerēt, ex quorum iudicio & auctoritate, vtriuſque Teſtamenti interpretatio quæpiam ſemel ederetur, cuius, quoad eius fieri poſſet, ſacra & inuiolata eſſet auctoritas. Neque enim ab vno quopiam tantum opus ritè abſolui poſſe videtur. Sed plerique aliud habent ſcilicet quod agant: & ea quoq; eſt in multis doctis alioquin hominibus ambitio, (quidni enim dicam quod res eſt?) ea φιλαυτία, is pruritus, vt vel aliud quiduis curare, vel in his etiam ſacris tractandis, ab optimis malint diſcedere, quàm videri nihil ipſi dixiſſe aut ſcripſiſſe. Ea quoque typographorum quorundam auaritia eſt & impietas, quibuſdam etiam in locis in quibus Euangelium docetur, vt dum lucrum captant, nihil tam ſit ineptum, tam ridiculum, tam impium, quod Eccleſiæ Dei non obtrudant: homines planè digni qui communi omnium Principum auctoritate ſeuerè coerceantur. Quum igitur illud adhuc requiramus quod eſt in primis neceſſarium, nonnullam certè laudem merentur qui in iſta ſeneſcentis mundi corruptione, ſua omnia ſtudia in rem iſtam omnium longè vtiliſsimam ac maximè neceſſariam conferunt. In iis autem etſi, Dei beneficio, poſſum nomen ipſe meum profiteri, nunquam tamen profectò eò progreſſus eſſem vt in hoc argumenti genere quicquam ſcriberem quod publicè appareret, niſi me optimorum ac doctiſsimorum hominum auctoritas in hanc velut arenam inuitum ac reluctantem pertraxiſſet. Satis enim, Dei gratia, intelligo quàm non ſatis ſim inſtructus omnium earum rerum cognitione quæ ad hoc perficiendum requiruntur: & aliorum exemplo didici quàm facilè in omnium reprehenſionem hoc ſcribendi genus incurrat: in quo videlicet, ſiquid noui adferas, cæteros reprehendere: ſin verò ab aliis dicta commemores, actum agere videaris. Sed me quo primùm tēpore iſta ſum aggreſſus, partim Roberto Stephano noſtro, homine iuuandæ Eccleſiæ Dei nato, incitante: partim verò aliis permultis non deſinentibus tum vt tardum & cunctantem accuſare, tum etiam reprehendere quòd donum Dei in me (vt ipſi dicebant) collatū, tam diu ſepultum iacere ſinerem: conſtitui tandem, illorum iudicia diutius à me contemni non poſſe quin pro modeſtiæ & conſtantiæ laude, in arrogantiæ & pertinaciæ crimen inciderem. Parui igitur illorum conſiliis, præſertim eximij illius ſerui Dei ac optimi mei in Chriſto parentis Iohannis Caluini auctoritate victus: cuius & viui iudicium tanti feci, & nunc (quando ita Deo viſum eſt) nobis erepti memoriam ſic veneror, vt quod hortatore illo ſuſceptum, nunc expolire ſtudeo, omnino confidam Eccleſiis inutile non fore.

Studui autem in primis vt non modò à Græcis, ſed etiam à recepta iam olim editione quam minimum deflecterem. Verborum proprietatem adeò ſtudioſè ſum ſectatus, vt etiam à ſynonymis, quoad eius fieri potuit, libens abſtinuerim. Singula Græca vocabula eodem vbiq; modo exprimere ſtudui, niſi quum diuerſa fuit ſignificatio, aut peculiaris aliqua ratio incidit: quam & ipſam breuiter plerumq; annotaui. Hebraiſmos tum in ſingulis dictionibus, tum in ſenſibus integris plurimos obſeruaui, partim doctiſsimorum hominum commentariis, partim quorundam amicorum & collegarũ meorum, ac præſertim Antonij Ceuallerij (hominis non vulgari doctrina, & ſingulari quodam in Hebræis iudicio præditi) diligentia ac eruditione ſic adiutus, vt quæ ſunt huius generis, non mihi ſed illis debeatur. In ipſis porro Hebraiſmis Latinè exprimendis aliquoties malui non ſummam habere Latinitatis rationem, quàm temerè Caſtellionis exemplo quicquam audere. Videtur enim Hebræus ille ſermo, præſertim in iis quæ ad religionis myſteria pertinent, plurima neſcio quomodo ἐμφατικώτατα ac diuinè prorſus exprimere, quæ nullo alio idiomate ſatis feliciter poſſis declarare. Quòd ſi Græcè loquens Spiritus ſanctus, ab iſtiuſmodi Hebraiſmis non abſtinuit, & doctiſſimi quoque Græcorum interpretes illos adeo non reiecerunt, vt iis etiam tanquam gēmis quibuſdam ſcripta ſua exornarint, non eſt (opinor) cur hoc meum ſtudium quiſpiam reprehendat. Deinde quum in illis explicandis non ſemper conſentiant doctiſſimi etiam ſcriptores, ſatius eſſe exiſtimaui, integra omnia interdum relinquere quàm committere vt illata in ipſum contextum vna interpretatione, alias omnes viderer reieciſſe. Neque tamē nobis religio fuit in annotationibus illuſtrare quæ obſcurius dicta videbantur, & quid potiſſimùm ſequeremur, paucis indicare. In ipſis autem annotationibus ſtudui vt nihil prorſus appareret ad oſtentationē compoſitum, quum alioquin multæ ſeſe liberius exultandi occaſiones offerrēt. Itaque verborum & formularum interpretatione contentus, addidi exempla ex prophanis auctoribus petita, nō quoties licuit, ſed quoties (meo iudicio) ita neceſſe fuit. Res autem ipſas tum attigi quum viſa eſt ſententię expoſitio cum ipſa vocabulorũ interpretatione coniungenda: in cæteris memini quid in hoc opere mihi eſſet propoſitum. Ex veteribus Origenē acerbe reprehendi, quem tantum abeſt vt cum Eraſmo veteribus omnibus anteponam, vt cōtrà liberè profitear, nullum mihi magis impurum ſcriptorem videri. Ex recentioribus verò Caſtellionem (de quo paulo antè dixi) aliquot locis pupugi, quòd intolerādam ipſius audaciam exiſtimem. In his autem omnibus concinnandis, cum Vallæ, Stapulenſis, Eraſmi annotationibus, etiam veterum tum Græcorum tum Latinorum, & recentiorum quoque doctiſſima ſcripta diligenter contuli: à quibus me plurimùm adiutum eſſe vltro profiteor: quanquam ne his quidem aut illis ita fui addictus vt meum iudicium liberè non ſim ſequutus. Adhæc omnia acceſſit exēplar ex Stephani noſtri bibliotheca cum vigintiquinque plus minus manuſcriptis codicibus, & omnibus penè impreſſis, ab Henrico Stephano eius filio, & paternæ ſedulitatis hærede, quam diligentiſſimè collatum: quæ res vna præ cæteris magnopere me in pleriſque ſubleuauit, quum interdum viderem,quæ alioqui ſola interpretum coniectura nitebantur, alicuius codicis auctoritate confirmata: interdum autem ex veteris lectionis veſtigiis aditus ad cognoſcendam veritatem nobis patefieret.in quo tamen hunc modum tenuimus,vt admonitione contenti, ex ingenio aut ſimplici coniectura ne apicem quidem mutaremus.

HÆC tum igitur, Regina,conſilia mea fuerunt: quæ ne nunc quidem mutaui,ſed quanta maxima fide ac diligentia potui, ſum perſequutus. Emendaui plurima, expunxi quæ videbantur redundare, adiunxi difficiliorum quorundam locorum expoſitiones: denique operam dedi, quantum quidem in me ſitum fuit, vt & multæ loquendi formulæ pleriſque non ſatis adhuc (quod ſine inuidia dictum ſit) perſpectæ, & ipſa in primis Apoſtolicarum diſputationum methodus, omnibus paterent. qua in re quantum ſit à nobis ſudatum, ij demum intelligent qui hæc ſingula diligenter expenderint. Sed quorſum hæc apud te, Regina? quaſi ſcilicet Regiam tuam Maieſtatem huius vel illius homunculi ſermonibus interpellari deceat. Ego verò(vt paucis reſpondeam) de me quidem nihil habeo quod dicam, quem tamen confido tuæ Maieſtati nec ignotum, nec inuiſum, imò ne moleſtum quidem eſſe, ídque in Domini mei Ieſu Chriſti gratiam, cuius gloriæ ſic ſtudes vt omnes fidos eius ſeruos etiam amare conſueueris: ſed de excellentiſſimis tuis dotibus, & maximis in Eccleſiam Dei beneficiis, quæ me ad hoc ſuſcipiendum conſilium impulerũt,neceſſariò mihi agendũ puto,tum ne ingratus videar,tum etiam multo magis vt hac tam commoda occaſione Reges ac Principes omnes, propoſito ſibi tuæ Maieſtatis exemplari,ad verè regias laudes quærendas accendantur. Minimè quidem, fateor, pendet Dei regnum à Regum potentia, quos etiam plerunque(quæ eſt mundi perfidia) infeſtiſſimos habuit: ſed tamen ſiquid eſt in terris in quo liceat diuinæ gloriæ imaginem velut in ſpeculo intueri, illud eſt profectò quòd in te hodie præ cæteris orbis terrarum Principibus conſpicitur: Regia videlicet Maieſtas pura Dei notitia ac reuerentia exornata:quarum rerum illa Reges ſupra mortales plurimos attollit,iſta verò etiam Angelis penè exæquat. Verè autem hæc à me dici quum & pij omnes magno cum gaudio intelligant, & Antichriſtiani ipſi magno cum dolore intus agnoſcant, minimè vereor ne dum hæc de te prædico, in adulationis ſuſpicionem incidam. Quæ porro de tuis virtutibus, ſuperſtite adhuc altero illo noſtrorum temporum Ioſia, Eduardo Rege fratre tuo, fuerit expectatio,vel illud declarat quòd illo in cœlum recepto, certum ſit neminem pium fuiſſe qui non tacito ſaltem cum gemitu (quoniam apertè non licebat) iniuriam non ſolùm tibi ſed etiam toti Angliæ regno factam deploraret, atque adeò qui non mala illa quæ poſtea euenerunt, à Deo Optimo Maximo deprecaretur. Aſperrimis autem illis tempeſtatibus quæ tot pias & ſanctas animas, quibus indignus erat mundus, in cœlum vſque expulerunt, quis te tandem ab indigniſſima morte liberauit? Is vnus profectò qui te (ſicut omnes præſagiebant, & res ipſa declarat) pacandis tam multorum miſeriis deſtinarat. Quæ tunc in his quoque regionibus pro tua ſalute fuſæ ſint preces ac lacrymæ, tum à nobis exteris, tum à tuæ gentis exulibus, quibus tum hæc ciuitas perfugium erat: &

quæ viquæ viciſſim fuerint omnium gratulationes quum de tua inauguratione nuntius eſſet allatus, & cælum & terra penè ipſa teſtari poſſunt. Iam tum enim præſagiebant omnes quæ poſtea ſunt conſequuta, fore videlicet vt te apparēte, ſæuiſſimam illam tempeſtatem placidiſſima quædam tranquillitas exciperet. Quod tamen euenit, nempe vt ſine turbis & cæde, tum diuina tum humana penè omnia in Angliæ regno, vno veluti momento componerentur, hoc ne ſperare quidem homines audebant. Eſt igitur hæc adeò ſubita rerum inſtauratio diuinitus quidem data, ſed ſecundum Deum ab illa tua virtute profecta, qua teipſam planè, vt multis aliis, reliquos orbis terrarum Principes ſuperaſti. Clementiam dico & illam naturæ lenitatem, qua ſic ipſa tibi vel ferociſſimos quoſuis deuinxiſti, vt quanto ſanctæ pacis artes omnibus illis virtutibus bellicis præſtent, quæ cum humani generis pernicie effloreſcunt, reipſa perſpicuè demonſtraris.

Anglia igitur tibi, Regina, ſecundum Deum Optimum Maximum, cuius nobiliſſimum es inſtrumentum, iſtud pacis beneficium debet: quod etſi per ſe eſt excellens, altero tamen illo inferius eſt, cuius gratia, pax ipſa hominibus eſt expetenda: quod & ipſum tibi debet Anglia, nempe verum Dei cultum, nunc tandem à ſordidiſſimis illis Antichriſtianiſmi ſordibus repurgatum. Hoc illud eſt igitur quod te meritò ſupra omnes horum temporum Reges, ipſis etiam è cælo conſentientibus Angelis, attollit. Aliis enim quod placet, non licet: qui quidem carnis prudentia potius quàm Dei ſapientia in conſilium adhibita, peſſimè tum ſibiipſis, tum populis ſuis conſulunt: alij qui plurimi & potentiſſimi ſunt, apertum cum pietate bellum gerunt: nonnulli qui pauci ſunt, religionem quidem profitentur, ſed quomodo tandem inſtitutam, & quàm multis adhuc næuis deformatam, præſertim ſi diſciplinam Eccleſiaſticam ſpectes? Idololatriam damnant aliqui, nec tamen idola profligant. Miſſam Papiſticam eiiciunt nonnulli, ſed vt ſuam introducant. Tranſſubſtantiatio ab omnibus ſummo conſenſu repudiatur, ſed ita vt non deſint quidam qui nihilo ineptius delirium tanquam Chriſtianæ religionis arcem tueantur: adeò quidem vt (quod non ſine horrore dico) nonnullos iam non pudeat apertè Chriſtum ſimul & quod ad naturas attinet, cum Neſtorio diuidere, & quod ad proprietates, cum Eutychete confundere. Quid multa? non deſunt alij qui Macedonij & Tritheitarum horrendas blaſphemias tum voce tum ſcriptis aſſerant: quibus nunc hæreſibus miſeræ Polonicæ Eccleſiæ diuexantur. At tibi, Regina, tuiſque populis quod haud ſcio an cuiquam noſtra tempeſtate regno, per te datum eſt, puræ videlicet ac ſinceræ Euangelij doctrinæ integra profeſſio, ad quam ſi (vt boni omnes ſperant, & fideliſſimi quique tuarum regionum Epiſcopi iampridem deſiderant) plenam quoque Eccleſiaſticæ diſciplinæ inſtaurationem adiunxeris, ſanè non video quid amplius vel Anglia ipſa poſſit à te flagitare, vel tua Majeſtas in ipſam conferre. Iam verò cuiuſmodi eſt duplex illud tuum heroicum planè facinus? Nota ſunt illa vetera Scotorum cum Anglis diſſidia: at tu illa omnia memorabili planè officio aboleuiſti, quum Scotiam in extremum periculum adductam, Antichriſti fraudulenta tyrannide, opportuniſſimis auxiliis ſummiſſis aſſeruiſti. Bellorum inter Francos & Anglos geſtorum celebres ſunt hiſtoriæ & tamen nuper quum & regni ipſius Gallici ſtatus & Eccleſiarum Gallicarum

pericula promptum auxilium flagitarent, (nihil enim amplius de funeſtiſ-
ſimo illo bello dicendum arbitror, ne vulnerum cicatrices nondum perſa-
natas refricare velle videar) quæ tua tunc fuit in iuuandis piis voluntas?
adeò quidem vt iſtam qualemcunque Gallicarum Eccleſiarum libertatem,aſ-
ſertore & vindice (vnà cum inclyto D. Amiralio & magna Gallicæ nobilita-
A.C. 1563. tis parte) illuſtriſſimo Principe Condenſi, impetratam, Regiæ tuæ Majeſtati,
& illuſtriſſimis Germaniæ Principibus, exemplum tuum ſequutis, omnes ma-
gna ex parte deberi meritò fateantur. Quominus autem plenum hoc benefi-
cium fuerit, rectè profectò iudicant qui nulli æquè rei atque noſtris ipſorum
peccatis imputandum eſſe arbitrantur. Id quod eo liberius teſtor quòd iſtis
tum conſiliis tum etiam pleriſque rebus præſens (quandoquidem ita Deo vi-
Conuentus &c. ſum eſt) interfui. Itaque confecta pace quum in hanc vrbem, alteram videli-
A.C. 1561. cet patriam meam, ex qua viginti antè menſibus fueram ad Poſſiacenum illum
conuentum euocatus, rediiſſem, cum alia multa mihi occurrerunt de quibus
ſæpe ac multum cogitarem, tum verò maximè tanti beneficij accepti memo-
ria non aliter animo meo obuerſari cœpit quàm obæratis perpetuæ de exol-
uendo ære alieno curæ ac ſolicitudines: nec prius mihi quieſcendum putaui
quàm vt, quantumuis ceſſantibus aliis multo locupletioribus, non quidem il-
lius beneficij (quod in æſtimationem non cadit) pretium perſoluerem, ſed gra-
ti ſaltem animi monimentum velut communi Galliæ patriæ meæ nomine, Re-
giæ tuæ Majeſtati conſecrarem. Cui enim potius hæc conueniunt quàm tibi,
quæ ſingulari Dei Optimi Maximi beneficio id etiam es conſequuta, vt non
modò quid hîc dicatur, abſque interprete intelligere, ſed etiam tum de his lin-
guis, tum de rebus ipſis vel optimè poſſis iudicare? En igitur tibi, Regina, qua-
lecunque munus: quod ſi tibi gratum fuiſſe cognouero, non mediocrem labo-
rum meorum fructum me percepiſſe exiſtimabo, atque adeò Eccleſiis iſtud
quicquid eſt, non inutile fore, multo (vt mihi quidem videor) certius præſa-
giam. Dominus Regiam tuam Majeſtatem, Regina, Spiritu illo ſuo, quem
Dauid Rex & ipſe נדיבה tanquam principum proprium appellat, magis ac ma-
gis locupletet: zelo gloriæ ſuæ vnà cum tuis populis veſtiat: templo denique
ſuo penitus repurgando, omnibúſque Excelſis ſemel abolendis, inuicta ſua
fortitudine quàm potentiſſimè fulciat ac confirmet.

Bataille de Dreux le 19 Dec. 1562. Geneuæ, Anno à nato Ieſu Chriſto, M. D. LXIIII, Decembr. XIX, quo die ante biennium Gallica nobilitas, illuſtriſſimo Principe Condenſi Duce, Regiæ tuæ Majeſtatis & illuſtriſſimorum quorundam Germaniæ Principum ſubſidijs freta, non procul Druidum vrbe, fortiſſimè præliata, prima reſtituendæ in Gallijs Chriſtianæ religionis fundamenta ſanguine ſuo feliciter Deo conſecrauit.

HENRICVS STEPHANVS LECTORI S. D.

Duabus hiſce paginis, alioqui vacaturis, ea quæ ſequuntur carmina, ex amicorum conſilio, mandaui, olim quidem à me penè adhuc puero ſcripta, & illi præclaræ Græci Noui Teſtamenti editioni præfixa quæ anno M. D. L. ex officina patris mei Rob. Stephani prodiit: nunc autem ex tempore ac raptim duntaxat (vt illi ipſi amici norunt) recognita, & ex parte tamen incudi etiam reddita.

EXHORTATIO AD LECTOREM librorum N. Teſtamenti: & Deſcriptio illius verè ſummi boni, quod Chriſtus ſe naſcentem, morientem, & reſurgentem, nobis attuliſſe, illis à ſe obſignatis Fœderis noui tabulis teſtatum reliquit.

ΤΗ͂Ν περιπόθητον ὁρᾷς καὶ τὴν πολύευκτον ἐκείνην,
Κείνην τὴν γλυκερὴν καὶ τὴν πολυτερπέα δέλτον,
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν·
Ἣ μεγάλοιο Θεοῦ κραδίην οἰκτίρμονα φαίνει
Πᾶσιν ἀλιτροῖσιν, κοινῇ δέ τε πᾶσιν ἀνώχθη
Ὅσσους ἠελίοιο καταυγάζουσιν ὀπωπαί.
Ἣ μούνη στήθεσσι φερέσβιον ἦδος ὀπάζει,
Καὶ τὴν οὔλυμπόν δε καὶ εἰς ἀΐδαο φέρουσαν
Δείκνυσιν, ὄφρα Θεοῦ κατεναντίον ἄμμε καθίζῃ.
Νήπιος ὃς δέλτου ταύτης ἀπὸ θυμὸν ἐρύξας,
Μαστεύει θνητῆς σοφίης ἀλιτήμονα θεσμόν.
Νήπιος ὃς φέγγους στυγνὴν προβέβουλεν ὀμίχλην,
Ἢ φάος ἱμερόεν μέσσῃ ἐνὶ δίζεται ὄρφνῃ.
Εἰ γὰρ καὶ πάσης σοφίης ἐπὶ μέτρον ἵκοιτο,
Γράμμασι δ' ὅσσα Θεὸς μυστήρια τοῖσδε διδάσκει,
Τῶν δ' ἀμύητος ἔοι, σκοτίην περὶ δειλὸς ἀλᾶται,
Νηπιάας ὀχέων, κενεοῖς γὰρ συνέστιν ὀνείροις.
Ὃς δὲ βίβλου λογίων ταύτης δεδαημένος ἐστὶν,
Εὗρε φάος γλυκερὸν, γλυκερῇ συνοπηδὸν ὁμαρτοῦν
Ἐλπίδι, εὐφροσύνην μόνη ἣ πραπίδεσσιν ἀέξει,
Εὐφροσύνην πάσης ἀμιγῆ μελεδῶνος ἀνιγρῆς·
Καὶ μένος ἀμφιχυθεῖσα τόσον στήθεσσιν ἐγείρει,
Ὥστε τιν' οὐ Φάλαρις. καὶ οὐ Βούσιρις ὁμοκλῶν,
Οὐ βρόχοι, οὐ κλοιοὶ, οὔτε ξίφη, οὐ πυρὸς ὁρμὴ,
Οὐχ ἕτεραι κρυερῶν βασάνων ἐφόβησαν ἀνάγκαι.
Δὴ γὰρ ὀϊζυρὸν βίοτον βίου οἶδεν ἀμείβων
Ὀλβίου, ἀϊδίου, ἀγαθῶν πλέου αἰὲν ἐόντων·
Ὅντε μόρος Χριστοῦ, Χριστοῦ σωσίμβροτον αἷμα
Δωρεῖται, βροτέῃσι καθάρσιον ἀμπλακίῃσι.
Χριστοῦ, ὃς ἡμετέροις ὀλεσιμβρότου ἄμματα ῥήξων
Δαίμονος, ἦλθ' ἐπὶ γῆν, καὶ σκηνῶος γῆς ἔπι ἔσται,
Ἀμπλακίης ἔξω, τἄλλ' εἴκελον ἡμετέροισι,
Σύνθρονον ἐκπρολιπὼν ἕδος ᾧ πατρὶ ὑψιμέδοντι.
Ληϊστῆρσι δ' ὁμοῦ σταυρὸν ποτὶ γυῖα πέπαρται,
Ὡς καὶ ἀναίτιος ὢν, ἀλιτήματος ἀνδρομέοιο
(Πατρὸς ἑοῦ βουλῇσι) κακὴν ἀποτίνοι ἀμοιβήν.
Ἀλλὰ θανὼν ἀνόρουσεν ὑπὲκ τύμβοιο τριταῖος·
Τὴν τε λιπὼν μετέπειτα, φέρων ἔτι σάρκινον ὄγκον,
Οὐρανὸν εἰσανέβη, ὀλοὸν δεσμοῖσι πεδήσας
Δαίμονα, τοῖς ἡμᾶς δολεροῖς μέλλεσκε πεδῆσαι·
Σὺν κείνῳ δορίληπτον ἄγων πολὺν ἄλλον ὅμιλον,
Τόν τ' Ἀΐδην, Θάνατόν τε, καὶ Ἀμπλακίην ἀλεγεινήν,
Τόν τε Νόμον τελεταῖσιν ἀγαλλόμενον πολυμόρφοις.
Κεῖθι δὲ δεξιτερῆφιν ἑῷ παρὰ πατρὶ κάθηται·
Πᾶσι δ' ἐπωνυμίην ἐπαληθεύουσιν ἀπ' αὐτοῦ,
Θυμὸν ἐπιπνείει κρατερόφρονα, καὶ μένος ἁδρὸν,
Οὐρανόθεν πρὸς ἀγῶνας ἐφοπλίζων πολυμόχθους·
Ἔστε δικασσόμενος καταβῇ πάλιν, ὢν ἀδόκητος,
Τοῖς τ' ἤδη δόλιχον βιότου διὰ πάντα δραμοῦσι,
Τοῖς τ' οὔπω βιότου τολυπεύσασιν ἐν χθονὶ τέρμα·
Καὶ ἐσθλοῖς μὲν ἑῆς μεταδῷ βασιληίου ἀρχῆς,
Ἄσπετον εἰς αἰῶνα τιθεὶς ναετῆρας ὀλύμπου,
Τοὺς δὲ κακῶν ῥεκτῆρας ἐλᾷ ἐς ταρτάρου ὄρφνην.
   Ταῦτα τὰ καλὰ πέλει παιδεύματα καὶ βιόδωρα,
Ὧν οὐδ' ἔστιν ὄναρ σοφίη γε διδάσκαλος ἡμῖν,
Ἀλλ' ἡ Χριστιανῶν δέλτος πολυήρατος ἥδε,
Σειρήνων πολλῷ λιγυρωτέρη οὔασι δέλτος,
Χρυσοτέρη χρυσοῖο παρ' ὄμμασι Χριστιανοῖσι,
Τιμῆς τιμήεσσα πολὺ πλέον οὖσα προπάσης·
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν.

Chriſtiano Lectori Theodorus Beza Gratiam & pacem à Domino.

ANnus agitur ſextus, ex quo, Chriſtiane Lector, quid ſit à nobis ope Dei Opt. Max. fretis, in tertia huius voluminis editione præſtitum, ſic paucis declaraui. Hos Noui Fœderis libros non modò cum variis ſeptemdecim Græcorum codicum à Roberto Stephano, beatæ memoriæ viro, citatorum lectionibus rurſum contulimus, ſed etiam cum Syra interpretatione, vt eſt à doctiſſimo Emanuele Tremellio edita: et ſeorſim quoque Actorum Apoſtolicorum hiſtoriam, & vtranque ad Corinthios Epiſtolam cum Latina ex Arabico ſermone verſione fratris ac ſymmyſtæ nobis obſeruandi Franc. Iunij, ſedulò comparauimus. Multa quoque in priore horum librorum parte, id eſt, in quatuor Euangeliſtis & Actis Apoſtolicis, annotaui ex manuſcripto Græcolatino, ex D. Irenæi cœnobio Lugdunenſi eruto, & maiuſculis vtrinque literis deſcripto, tantæq́ vetuſtatis codice vt ipſius penè Irenæi temporibus extitiſſe videri poſſit, niſi ex Græcia fuiſſe ante aliquot ſecula importatum ex aliis indiciis conſtaret. In poſteriore verò, id eſt, in Pauli Epiſtolis, ex alio paris vetuſtatis, ſed accuratiùs deſcripto exemplari, in Claromontano apud Bellouacos cœnobio reperto, plurima non parui momenti obſeruauimus. Denique in Latina ipſius contextus interpretatione noſtra paucula quædam facere meliora ſtuduimus: in annotationibus quædam, partim ab amicis admoniti, partim iudicio noſtro emendauimus: quædam ſuſtulimus, multa prius non animaduerſa ſuis locis adiecimus. Hæc tum ego igitur: quæ verè à me ſcripta fuiſſe, ſpero candidos omnes lectores deprehendiſſe. Quartam autem hanc editionem idem à me expreſſit iuuandæ magis ac magis Eccleſiæ ſtudium. Verum enim eſt profectò iſtud non eſſe vnius hominis quantumuis eruditi et diligentis, nedum alicuius nihilo quàm ego doctioris opus, ſicuti ſum præfatus quum illud initio, aliorum potius cohortationes quàm iudicium meum ſequutus, aggrederer. Rurſum igitur illa omnia placuit quartò conferre, diſpicere, & diligentius etiam quàm vnquam antehac expendere. Obſeruaui quoque locos non paucos tum ex veterum Græcorum et Latinorum patrum, tum ex eruditorum noſtri ſeculi ſcriptis. Contuli quoque multa cum Sanctis Pagnini theſauro, ita vt eſt à clariſſimis illis viris, beatæ memoriæ, Ioanne Mercero, & Antonio Ceualerio, itidemq́ 459 *à doctiſſimo viro B. Cornelio Bertramo collega meo auctus, & variis N. Teſtamenti collatis teſtimoniis editus. Admonuit etiam me de non paucis Ioannes Druſius, vir certè magnam diligentiæ et eruditionis laudem, plurimis editis tractatibus, meritò conſequutus. Sed, quod mihi minimè prætermittendum fuit, niſi ingrati animi, atque adeò plagij crimen ſubire velim, nihil æquè me adiuuit atque doctiſſimi viri Ioannis Piſcatoris incredibilis penè in me benignitas, ſingulari cum animi candore coniuncta. Is enim quum ab initio ad finem meas iſtas annotationes non tantùm accuratiſſimè legiſſet, verumetiam ſummo adhibito iudicio expendiſſet, & in libellum non ſanè paruum omnes ſuas animaduerſiones conieciſſet, omnia mecum communicare ſuſtinuit: nedum vt eos ſit imitatus qui ex aliorum reprehenſionibus, vel etiam ſuggillationibus, nomen & famam aucupantur. Ego verò quum in iis legendis plurimum profecerim, nolui viciſſim hoc ipſius, non tam in me quàm vniuerſam Eccleſiam collatum beneficium reticere, profiteri minimè veritus id quod res eſt, nempe non paruam iſtarum emendationum partem illius eruditioni & candori deberi. Quænam autem illæ omnes ſint lector ex aſteriſcis ad album libri adiectis cognoſcet. Et hæc quidem ego hactenus pro virili præſtare ſum conatus, quibus ſi quid deinceps adiecero, ſeorſim excudendum curabo, ne huius operis toties emendi ſumptu quiſquam grauetur. Tu verò, Chriſtiane lector, his noſtris laboribus, vtinam tibi tam vtilibus, quàm illos ſumus magnos ac diuturnos experti, feliciter fruere: & ſi quid ex iis fructus collegeris, Deo mecum gratias age: ad ea verò diiudicanda in quibus cæcutiuiſſe me exiſtimaueris, eum, quæſo, candorem adfer qui Chriſtiano conueniat, & ſynceritati ac diligentiæ in his obſeruandis meæ reſpondeat. Bene vale. Geneuæ, Kal. Sextilibus, Anno vltimi temporis*, CIↃ. IↃ. LXXXVIII.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ.

·:EVANGELIVM ·:SECVNDVM MATTHÆVM.

Κεφάλαιον Α.

1 ΒΙΒΛΟΣ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβίδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

2 Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ.

3 Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Φαρὲς καὶ τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ. Φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ. Ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ.

4 Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ. Ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ναασσών. Ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Σαλμών.

5 Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχάβ. Βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ ἐκ τῆς Ῥούθ. Ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί.

6 Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου.

NOVA INTERPRET.

CAPVT I.

1 ‖ ∵LIBER generationis Ieſu Chriſti, ∵filij Dauid, filij Abraham.

2 ‖ Abraham genuit Iſaac. ‖ Iſaac autem genuit Iacob. ‖ Iacob autem genuit Iudam & fratres eius.

3 ‖ Iudas autem genuit Phares & Zaram è Thamar. ‖ Phares autem genuit Eſrom. Eſrom autem genuit Aram.

4 Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naaſſon. Naaſſon autem genuit Salmon.

5 Salmon autem genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Ieſſe.

6 ‖ Ieſſe autem genuit ∴ Dauid regem illum. Dauid autem ille rex genuit Solomonem ∴ ex ea quæ *fuerat vxor* Vriæ.

VETVS.

CAPVT I.

1 *LIBER generationis Ieſu Chriſti, filij Dauid, filij Abraham.*

Luc.3.24.

2 *Abraham genuit Iſaac. Iſaac autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Iudam & fratres eius.*

Gen.21.2.
Gen.25.24.
Gen.29.35.

3 *Iudas autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Phares autem genuit Eſrom. Eſrom autem genuit Aram.*

Gen.38.27.
1.Par.2.5.
ruth 4.18.

4 *Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naaſſon. Naaſſon autem genuit Salmon.*

5 *Salmon autem genuit Booz de Rahab. Booz autem genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Ieſſe.*

6 *Ieſſe autẽ genuit Dauid regem. Dauid autem rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Vriæ.*

1.Reg.16.1 & 17.12.
2.Reg.12.24.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

EVANGELIVM, Εὐαγγέλιον. Id eſt, hiſtoria eorũ quæ docuit & fecit Ieſus Chriſtus, iucundiſſimum illud ſalutis nuntium afferens. Sic enim Lucas ipſe interpretatur, Act. 1.1. Nam quum euangelium Græcis quemuis bonum & optatum nuntium declaret, propriè dici cœpit de vera illa ſalutis doctrina, quæ non eſt excogitata ab hominibus, ſed è cælo ad nos allata, ſicut prædictũ fuit Eſa.52.7. vt mutua ſit inter fidem & Verbum prædicatum relatio, Rom. 10. 17. Sed & illud obſeruandum eſt, interdum Euangelij nomine neque hos quatuor libellos, neque ipſam propriè doctrinam, ſed eius potiùs doctrinæ annuntiationem ſignificari, vt Rom 1.1, & 1.Cor.4.15, & 2.Cor.8.18, & alibi ſæpe. Græcum autem hoc vocabulum, quaſi Eccleſiæ Chriſti peculium, vt alia eiuſmodi omnia, libenter retinuimus. *Secundum Matthæum*, τὸ κατὰ Ματθαῖον. id eſt, vt ſcriptũ & traditũ eſt à Matthæo. Caſtellio cõuertit, *Authore Matthæo*: quod mihi duriuſculũ videtur. Magis enim (vt opinor) propriè loquetur qui Deum huius Euãgelij authorẽ vocabit, ſcriptorem Matthæum. Fateor tamen, Euangeliũ Matthæi & aliorũ, nõ minus quàm Pauli vel Petri Epiſtolas, atq; etiã authorẽ pro ſcriptore dici ſolere: ſed non puto temere ſcriptũ κατὰ Ματθαῖον potius quàm Ματθαίου, vel διὰ Ματθαίου, vel aliud eiuſmodi. quoniã videlicet Euãgelij nomen hoc in loco non tã aliquod ſcripti genus declarat quàm ipſius ſcripti ſententiã: cuius autor ſit Chriſtus, ſcriptor Matthæus. Idq; etiã magis liquet ex inſcriptione quæ in Latinis codicib. reperitur, nempe Sanctũ Domini noſtri Ieſu Chriſti Euangeliũ, ſecundum Matthæum. Tertullianus & Cyprianus ſæpe hos libros citantes Græcam præpoſitionem quamuis Latinè ſcribẽtes ita retinuerunt, vt ſæpe ſcribant, Κατὰ Matthæum, &c.

1. *Liber*, Βίβλος, id eſt recenſio, Hebræorum idiotiſmo, vt Geneſ.5.1, ספר תולדות [*Sepher tholedoth.*] quamuis iſtud ſit plurale, & poſteros deſignet, hoc verò ſingulare, vt Chriſti προγόνους declaret. Subauditur autẽ, Hic eſt, vel aliquid eiuſmodi: vt ſit hic titulus non totius hiſtoriæ, ſed ſequẽtis genealogiæ. nam etiam hoc totum, βίβλος γενέσεως, nihil aliud quàm generis ſeriem declarat. Cicero eodem modo libellũ nominũ dixit. *Generationis*, γενέσεως. id eſt, maiorũ ex quibus ortus eſt Chriſtus. Tertull.lib. de carne Chriſti vertit Vocabulũ autẽ Generationis retinui, partim quòd Chriſtianorum aures illi ſint aſſuetæ, partim etiam quòd optimè videatur Chriſti ἐνσάρκωσιν exprimere. quia æternus ille Dei Filius non poteſt dici ex Dauide & Abrahamo genitus, quin ſtatim veniat in mentem illud Iohãnis, Et Sermo ille factus eſt Caro. *Filij Dauid*, υἱοῦ Δαβίδ. Fateor apud Hebræos filiorum appellatione, ſicut etiam apud Latinos poëtas Nepotum vocabulo, poſteros omnes intelligi. quæ res fecit vt nonnulli tum hoc, tum aliis locis maluerint dicere, Dauide prognatum. Sed ego illud malui: quia (niſi fallor) ſiquis diligenter expendat promiſſionum formulam, ad quas reſpexit Matthæus, intelliget Dominum diſertè polliceri Abrahamo & Dauidi, fore vt non tam ex ipſorum poſteritate quàm ex illis ipſis beatum illud ſemen exoriatur. Neque temere factũ eſt vt Chriſtus peculiariter vocetur filius Abrahami & Dauidis: quaſi non tam ex iis qui interceſſerũt fuerit oriundus, quàm verus & proximus illorũ duorum filius, promiſſionis & fidei virtute. *Filij Abraham*, υἱοῦ Ἀβραάμ. Quanuis hæc poſſint de Dauide exponi, qui fuerit ex Abrahami genere: malo tamen vtrunque ad Chriſtum referre, vt idem & filius Dauidis & filius Abrahami dicatur, propter peculiares ipſis factas promiſſiones.

*

6 *Dauid, regem illum*, τὸν Δαβὶδ τὸν βαſιλέα. Repetitus

articulus emphaſi non caret:neq; tamen probabilis eſt Eraſmi coniectura, qui putat ſic Dauidem illum regem ab aliis, quibus idem nomen fuerit, diſcerni. Malim igitur ita hũc deſignari, non modò tanquã primũ illũ regia dignitate auctum ex tribu Iuda, ſed in primis vt illum cuius ſuprà, verſu 1, facta fuit mentio: cui videlicet Meſſias, vt perpetuus rex futurus, nominatim fuerat promiſſus. *Ex ea quæ* [*fuerat vxor*] *Vriæ*, ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου. Vulgata, *Ex ea quæ fuit Vriæ*: quod rectè emendauit Eraſmus, vt eclipſi Græcis familiari non modò ſubaudiatur γυναικὸς, ſed & participium aoriſti ſecundi γενομένης addatur: ne videatur Solomon natus ex adulterio.

3.Reg.11.43.&1.par.3.10.	Σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ροβοάμ. Ροβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιά. Ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀσά.	7	‖ Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Aſa.	7 *Salomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abiam. Abia autem genuit Aſa.*
	Ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωράμ. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν.	8	Aſa autem genuit Ioſaphat. Ioſaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Hoziam.	8 *Aſa autem genuit Ioſaphat. Ioſaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Oziam.*
	Ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ. Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἄχαζ. Ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐζεκίαν.	9	Hozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.	9 *Ozias autẽ genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.*
2.Reg.20.21.& 21 18. 1. Par 3 13.	Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν Μανασσῆ. Μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμών. Ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσίαν.	10	‖ Ezecias autẽ genuit Manaſſe. Manaſſes autẽ genuit Amon. Amon autem genuit Ioſiam.	10 *Ezecias autem genuit Manaſſem. Manaſſes autem genuit Amon. Amon autem genuit Ioſiam.*
4. Reg.23.34.& 24.1. 2.par.36.4. 4.Reg.24.6.	Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.	11	‖ ⁚ Ioſias autem genuit Iechoniam & fratres eius, ⁚ in tranſportatione Babylonica.	11 *Ioſias autem genuit Iechoniam & fratres eius, in tranſmigratione Babylonis.*
2.Par.37 9. 1.par.3.16. 1.Eſd 3.2, & 5.2.	Μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος, Ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν Σαλαθιήλ. Σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν Ζοροβάβελ.	12	Poſt tranſportationem *autem* Babylonicam, ‖ Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.	12 *Et poſt tranſmigrationem Babylonis, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.*
	Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιούδ. Ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιακείμ. Ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀζώρ.	13	Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autẽ genuit Azor.	13 *Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.*
	Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν Σαδώκ. Σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχείμ. Ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιούδ.	14	Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.	14 *Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.*
	Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλεάζαρ. Ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν Ματθάν. Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ.	15	Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.	15 *Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.*
	Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσὴφ, τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ΙΗΣΟΥΣ ὁ λεγόμενος Χριστός.	16	Iacob autem genuit Ioſeph, virũ Mariæ, ⁚ ex qua genitus eſt IESVS ille qui dicitur Chriſtus.	16 *Iacob autem genuit Ioſeph, virum Mariæ, de qua natus eſt IESVS, qui vocatur Chriſtus.*

11 *Genuit Iechoniam & fratres eius*, ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. Quum Iechonias & ſecundam teſſaradecadem finiat, & tertiam inchoet, ac proinde alteri illarum deeſſe vnus videatur, neque dicatur in hiſtoriis Ioſias Iechoniæ pater, ſed auus, iampridem hunc locum emendandum nonnulli, Epiphanio teſte, cenſuerunt. Itaque Robertus Stephanus (de cuius & doctrina & fide, ac etiam longè religioſiſſima in ſacris præſertim excudendis diligentia, neminẽ pium ambigere arbitror) ex vetuſtis codicibus (quorum etiam fidem faciũt Stapulenſis & Martinus Bucerus) excudit, Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακείμ. Ἰακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν. &c. id eſt, *Ioſias autem genuit Iakim. Iakim autem genuit Iechoniam.* quam etiam lectionem in prioribus editionibus ſum amplexus. Sed duabus de cauſis ſententiam muto: quoniam videlicet non modò vetuſtiſſimam eſſe receptam lectionem, & illa emendatione priorem, ex Epiphanio, Chryſoſtomo, Hieronymo, Auguſtino, & aliis probatiſſimis patribus liquet: ſed etiam multo magis quòd Iechoniæ nullos fratres in ſacris hiſtoriis legimus. Quod ſi eſſet ab emendatoribus illis animaduerſum, nihil, opinor, in vetuſta lectione immutaſſent. Quid igitur? nempe vera eſt Epiphanij ſententia, duos Iechonias, vnum videlicet, patrem, alterum, filium ſtatuentis: quanuis in ipſa recenſione patrum & filiorũ, (niſi, quod arbitror, corruptus eſt codex) hallucinetur. Omniũ autem appoſitiſſimè Hieronymus in hunc locum, *Sciamus* (inquit) *Iechoniam priorem, ipſum eſſe quem & Ioakim: ſecundum autem, filium, non patrem: quorum prior per K & M, ſequens per CH & N ſcribitur. Quod ſcriptorum vitio & longitudine temporum apud Græcos Latinóſque confuſum eſt.* Hæc ille rectiſſimè. Quibus tamen illud adiecerim, hanc vel præcipuam fuiſſe corruptæ ſcripturæ cauſam, quòd nulla vox apud Græcos in literam M deſinat: quo facilior fuit iſtorum nominum deprauatio.

In tranſportatione Babylonica, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, id eſt, quo tempore tranſportati ſunt Babylonem. Vulg. *in tranſmigratione Babylonis*, improprie: quoniam ſponte ſedem mutantibus id propriè conuenit. Eraſm. *in exilio Babylonico.* quod etiã eſt ἄκυρον, quum exulare populus quiſpiã non dicatur. Itaq; vertere malui, in trãſportatione. Ponitur enim μετοικεσία pro μετοικισμός: quũ alioqui μετοικεῖν ſignificet incolam eſſe: vnde metœci (de quibus agitur in l. Certa, Cod. de iure fiſci) & μετοικία, ipſe incolatus: quod huic loco nõ quadrare verſiculus ſequens oſtendit: in quo Iechonias dicitur genuiſſe Salathielem μετὰ τὴν μετοικεσίαν, quem tamen in ipſo incolatu genuit. Μετοικίζειν autem dicitur qui aliquos (vt loquitur Herodotus in Terpſichore, ἐξ ἠθέων ἐξανίστησιν, id eſt, ſuis ſedibus abreptos, aliò transfert. Vndè μετοικισμὸς, ipſa videlicet captiuorum tranſportatio, Hebręis גולה [*golah.*] Verùm ſupereſt alia difficultas. Quinam enim dici poteſt Ioſias vllos tempore tranſportationis liberos genuiſſe, qui octẽnio ante Iehoiakimi captiuitatem (cuius fit mentio Dan. 1. 1.) ante captum verò Iechoniam annis vndecim, denique ante Sedechiæ tranſportationem annis minimum viginti duobus interiit? Itaq; iſtud ἐπὶ τῆς μετοικεσίας non eſt ad verbũ ἐγέννησε, ſed ad ipſius Ioſię liberos, quos genuit, referendũ: in quorũ videlicet tempora incidit illa tribus vicibus, & ſub trib. regib. ſub Iehoiakimo videlicet patre cœpta, ſub Iechonia filio aucta, ſub Sedechia deniq. cõſũmata tranſportatio, quam hîc velut vnicam cõmemorat Matth.

16 *Genitus eſt*, ἐγεννήθη. Vulgata, *Natus*: quod idem valet. Idem enim Lucas 2. 11, de Chriſto loquens, ἐτέχθη ὑμῖν σωτήρ, inquit: quum cap. 1. ver. 57, de Elizabetha dixiſſet, ἐγέννησεν υἱόν. Sed & apud Latinos Genitus & Natus permutantur. Prętuli tamen hoc quidem loco Eraſmi verſionem,

ac vnum

ne vnum verbū pluribus modis, nulla neceſſitate coactus, interpretarer: quod vitare conſtitui, quoad eius fieri poterit. Capite quidem ſecundo, quo dilucidior ſit ſenſus, vertemus Natum, quia expreſſa natalis loci illic fiet mentio: & forma loquendi fortaſſis fuiſſet durior, ſi illic poſuiſſem Genitus. ¶*Qui dicitur*, ὁ λεγόμενος. Vulgata, *Qui vocatur*, id eſt ὁ καλούμενος. ¶*Chriſtus*, Χριστός. Hebraicè משיח [*meſchiah*] id eſt vnctus: verè rex, nimirū vnicus ille Sacerdos, & Propheta, humano generi promiſſus. Latini Græcam vocem integram ſeruare maluerunt quàm vnctum vocare.

Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ Δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ, γενεαὶ δεκατέσσαρες.	17	Vniuerſæ igitur progenies ab Abraham vſq. ad Dauid, progenies quatuordecim: & à Dauid vſque ad tranſportationem Babylonicam, progenies quatuordecim: & à tranſportatione Babylonica vſque ad Chriſtum, progenies quatuordecim.	17	*Omnes itaque generationes ab Abraham vſq. ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid vſque ad tranſmigrationem Babylonis, generationes quatuordecim: & à trāſmigratione Babylonis vſque ad Chriſtum, generationes quatuordecim.*	
Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσὴφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.	18	IESV verò Chriſti natiuitas ita fuit. ‖ Enimuero quum mater eius Maria deſponſa eſſet Ioſepho, priuſquam ipſi cōueniſſent inuenta eſt prægnans eſſe è Spiritu ſancto.	18	*Chriſti autē generatio ſic erat. Quum eſſet deſponſata mater eius Maria Ioſeph, antequā conuenirent, inuenta eſt in vtero habens de Spiritu ſancto.*	Luc. 1.27.
Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρᾳ ἀπολῦσαι αὐτήν.	19	Porro Ioſeph vir eius, quum eſſet iuſtus, & nollet eā ‖ ignominiæ exponere, voluit clam eam dimittere.	19	*Ioſeph autem vir eius, quum eſſet iuſtus & nollet eam traducere, voluit occultè dimittere eam.*	Deu. 24.1.

17 *Vniuerſæ igitur progenies*, πᾶσαι οὖν αἱ γενεαί. Id eſt, Omnes iſti ſuis gradibus, prout alius alium genuit, in hac familiæ Dauidis deſcriptione enumerati. Itaque hoc demū eſt quod Hebræi תולדות [*tholedoth*] vocāt, paſſiuè quidem acceptum pro ſingulis qui gignuntur. Generationis autem nomē, quod Vetus interpres & Eraſmus vſurparunt, Gręco quidē reſpōdet, ſed mihi viſum eſt obſcurius. Caſtellio maluit Genera interpretari, vocabulo magis ambiguo: quāuis animaduerterim Herodotū in Clio πέμπτον γένος dixiſſe, quum de abnepotis filio ageret. Vetus ipſe interpres ita vt ego interpretatꝰ eſt Luc. 1.50. quū alioquin nō ignorē progeniei vocabulo plerunque totā generis ſeriem ſignificari.

18 *Natiuitas*, ἡ γέννησις. Vulgata, *Generatio*. quod huic quidem loco non videtur conuenire, quū Matthęus explicandā non ſuſceperit ipſius ἐνσαρκώσεως hiſtoriā, ſed exponendū vbi & quomodo illū pepererit Maria, adiūctis quæ cū hac narratione proximè cohærent. Latius ergo patet Gignere: ſed quū verbali nomine careat, coacti ſumus ſynonymum quærere: quod & ipſum alibi quàm apud Vlpianū non memini legere. Natiuitatē tamen maluimus dicere quàm ortū, nequis cū Serueto illo impio exiſtimet Filiū Dei tū demū exortū, & quod ad hypoſtaſin attinet à Patre fuiſſe diſtinctū, quū ex Virgine natus eſſet. quanuis conſtet hoc loco de Filio Dei, quatenus homo factus eſt, inſtitutam eſſe narrationē. ¶*Ita fuit*, οὕτως ἦν. Verbū ἦν poſitum eſt in aoriſti ſecūdi ſignificatione, ſicut infrà 2.15, & 12.44. & Marci 11.32. Eraſmus cōuertit, *ſic habet*. id eſt οὕτως ἔχει. Terēt. Adelph. *Nam ita eſt homo.* ¶*Quum mater eius Maria eſſet deſponſa Ioſeph*, μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ. id eſt, ſpōſione promiſſa. Neque enim adhuc in eandē domū cōuenerāt. 229 Cōſtat enim τὸ μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν apud Gręcos, ſicut apud Hebręos ארש [*Araſch*] & illud quod ipſi per periphraſin dicunt לקח אשה [*Lakach iſchah*] non minus inter ſe differre quàm apud Latinos ſponſalia à nuptiis. & huc ſpectat ille Terentij verſiculus, *Placuit, deſpondi: nuptiis hic dictus eſt dies*. Et hanc Iudæis conſuetudinē fuiſſe vt inter ſpōſalia & nuptias tēpus aliquod intercederet, cōſtare poteſt ex Deuteronomij capite 21.12. Porro particula γὰρ hoc loco non eſt cauſalis, ſed expletiua, ſicut apud Latinos Enimuerò.

¶*Priuſquam ipſi cōueniſſent*, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς. id eſt, Priuſquā illā duxiſſet domū. Siue (vt mox ait ipſe Angelus verſ. 20.) antequam eam accepiſſet vxorē. Eraſmus, *Priuſquam congreſſi fuiſſent*: eos nimirū ſequutus qui hoc ita exponunt quaſi iam antea Maria fuerit Ioſephi vxor, à qua tamē abſtinuerit, & quidē ex virginitatis voto. Sed non dubito quin veteres hac in re ſint planè hallucinati: quod videtur vnus penè Gerſon inter illos recentiores animaduertiſſe, quem immeritò flagellat Eraſmus hoc nomine. infrà, Luc. 1.59.

* Alioqui τὸ συνέρχεσθαι de mutuo coniugij vſu honeſtè dicitur, vt Cor 7.5. cui reſpondet Latina vox coire, ſed minùs verecūda. Hinc factū vt Theophylactus συνελθεῖν interpretetur μιγῆναι: quod mihi durius videtur. ¶*Prægnans*, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. ἐλλειπτικῶς videlicet, ita vt ſubaudias Græcā fœtus appellationē ἔμβρυον, aut aliā. Vulg. *In vtero habens*. Eraſ. *Grauida*, i. ἔγκυος. Ad verbum, In ventre habens. quod dicendi genus proprium eſt Græcis medicis, præſertim Hippocrati: cuius loco appoſui quod Latinis eſt vſitatius.

¶*E Spiritu ſancto*, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *De Spiritu ſancto*. Quāuis autē De pro E interdū ponatur, tamē hoc loco minimè neceſſe fuit hāc enallagen accerſere: quod annotauit Eraſmus. Iſta verò narrantur προληπτικῶς, id eſt per anticipationē, & narrationis exitus habita ratione: quāuis aliter cēſeat Theophylactus. Nā alioquin minimè oportuiſſet Ioſephū in ſomnis admoneri eiꝰ rei quā ſatis antea intelligeret.

19 *Quum eſſet*, ὤν. Eraſmus, *Quia erat*. Vulgatus interpres & Latinè loquutus eſt. & Græcorum participium eleganter expreſſit. *Ignominiæ exponere*, παραδειγματίσαι. Vel, In eam exēplum ſtatuere. Hęc enim eſt notatio Græci huius verbi, quod Auguſtinus ad verbū Epiſt. 59. vertit *Exemplare*, & Vetus interpres, *Traducere*, quo paſſim vtitur Tertullianus, * vt & verbo *publicare*. in tractatu de fuga. Sed certè nec omnis infamia fit traductione, nec omnis traductio infamia eſt: ſed ea demum quæ fit ignominię cauſa, veluti mulieres ὀνοβάτιδες, apud Cretenſes, & captiui Romæ in triūpho traducti. Ad quē morem quum reſpexerit Paulus manifeſtè Coloſſ. 2.15. ἐδειγμάτισεν rectè ibi conuerſum eſt verbo *Traducere*. In epiſtola verò ad Hebręos 6.6, παραδειγματίζοντας vulg. interpres vertit *Oſtentui habentes*: quo ſenſu Salluſtius vtitur Oſtentus voce. Certè τὸ παραδειγματίζειν nihil aliud declarat quàm publicę infamię exponere: ſicut Gallicè dicimus, *Eſchaffauder*: dicitúrque interdum etiā quū à iudice non infligitur pœna: vt apud Plutarchū Archilochus ſcribitur editis parum honeſtis verſiculis ſeſe παραδειγματίσαι. (quod & mihi iuueni, necdū in eccleſiam Dei adſcito, euenit: quam tamen maculam ſpero me tum dictis tum factis eluiſſe.) citantur ab aliis exempla tum ex Demoſthęne κατὰ Ἀνδροτίωνος, tum illud quod maximè appoſitum eſt, ex Polybij hiſtoriarum libro 11. vbi de Ariſtomacho tyranno quodam diſſerens, dignum illum eſſe ait περιαγόμενον εἰς Πελοπόννησον καὶ μετὰ τιμωρίας παραδειγματιζόμενον, οὕτως ἐκλιπεῖν τὸ ζῆν. Sic etiam in hoc de quo agitur facto, proculdubio Mariæ infamiam nō paruā inuſſiſſet Ioſephus, ſi vel priuatim vel adſcitis domeſticis teſtibus eā repudiaſſet. Neq; puto hìc agi de Maria pœnę lapidationis eximēda: quāuis Gręci interpretes Num. 25.4, verbum יקע [*iakah*] quod ſuſpēdere ſignificat, hoc verbo Græco expreſſerint. Etſi enim iuſti & probi hominis eſt priuatas iniurias obliuiſci, tamen adulterij crimē, longè grauiſſimum, non fuit facilè tegendum, Domino tam ſeuerè edicēte vt hoc malum è medio tollatur. Potius igitur, quum fieri etiam poſſet vt Maria ab alio quopiam ante deſponſionem eſſet grauidata, maluit eam exiſtimare grauidam ἀπὸ πορνείας (vt etiam loquitur Iuſtinus in Dialogo πρὸς Τρύφωνα) potius quàm ἀπὸ μοιχείας: vt viri boni ſolent omnia (quoad eius fieri poteſt) in meliorem partem accipere. Id autem ſi contigiſſet (id eſt, ſi ante ſponſalia rem habuiſſet cum alio) Mariam ducere vxorem eum oportebat (ſicut cauit Moſes, Deut. 22.28) ex parentum conſenſu, à quo vitium fuiſſet ipſi oblatum ante

deſponſionem. quod tamen ſine aliquo Mariæ dedecore fieri non potuiſſet, ſi de illius fraude conqueſtus fuiſſet Ioſeph: cui etiā fas fuiſſet eam ducere, & non inuenta virgine, ad iudices lapidandā trahere, vt eodē loco cauetur. Itaque noluit (vt erat vir inſigni probitate) vel vxorem alienā retinere, vel iniuriā ſuā ſummo iure perſequi: ſed clàm potiùs & cauſa nulla expoſita (ſicut Iudęi conſueuerāt) ſpōſione & fide data, illā abſoluere ac liberare. Syrus interpres vtitur vocabulo quod propriè ſignificat operire, & de pudendis etiā dicitur: cōtraria quoq; ſignificatione declarat, id quod turpe eſt palā facere. ¶*Dimittere eā*, ἀπολῦσαι αὐτήν. Eraſ. *Ab ea diuertere*. Docet Modeſtinus iuriſconſultus, Diuortiū inter virum & vxorē fieri, Repudium verò ſpōſę remitti. Erat autē hoc tēpore Maria deſponſa tātùm, non nupta. propriū ergo fuit repudiandi vocabulū: ſed malui vulgatam verſionē retinere: quanuis potiùs reſpōdeat τῷ ἀφεῖναι: quòd appareat Euangeliſtas, atque etiā Paulū, in re duriſſima quæſiuiſſe molliſſimum aliquod vocabulum, ideóque libentiùs dicere ſolitos ἀπολύειν, vel ἀφεῖναι, quàm ἀποπέμπεσθαι, vel ἐκβάλλειν: quæ propria quidem ſunt, & eidem verbo Hebręo שלח [*ſchalach*] reſpōdent, ſed ſunt duriora. * dicitur autē diuerti vxor quando è domo mariti ad ſuos reuerti iubetur, ἀπολύεσθαι verò propter ſolutum cōiugij vinculum.

	20	Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου κατ᾽ ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ, λέγων, Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβὶδ μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου.	Hæc autē ¨quum in animū induxiſſet, ¨ecce, angelus Domini ¨in ſomnio apparuit ei, dcens, Ioſeph fili Dauid ¨ne metue ¨accipere Mariam ¨vxorem tuam. Nam quod in ea ¨genitum eſt, ∴ex Spiritu ſancto eſt.	*Hæc autem eo cogitante, ecce, angelus Domini apparuit in ſomnis ei, dicens, Ioſeph fili Dauid noli timere accipere Mariam vxorem tuam. quod enim in ea natum eſt, de Spiritu ſancto eſt.*
Luc.1.38.	21	Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἸΗΣΟΥ͂Ν. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.	Pariet autem filium, ‖& vocabis nomen eius IESVM. Ipſe enim ¨‖liberabit populum ſuum ex peccatis ¨ipſius.	*Pariet autem filium, & vocabis nomen eius IESVM. ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum.*
Act.4 11.	22	(Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,	(Totum hoc autem factum eſt, vt ¨impleretur quod ait Dominus ¨per prophetā, dicētem,	*(Hoc autem totum factum eſt vt adimpleretur quod dictum eſt à Domino per prophetam, dicentem,*
Eſa.7.14.	23	Ἰδοὺ, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, μεθ᾽ ἡμῶν ὁ Θεός.)	‖Ecce¨, virgo illa prægnās erit, & pariet filium, ¨& vocabis nomē eius Emmanuel: ¨quod eſt, ſi interpreteris, Nobiſcū Deus.)	*Ecce, virgo in vtero habebit, & pariet filium, & vocabunt nomen eius Emmanuel: quod eſt interpretatū Nobiſcū Deus.)*

20 *Quum in animū induxiſſet*, αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος. id eſt, ἐννοήσαντος, quum apud ſe cōſtituiſſet, ſeruata aoriſti ſignificationē. Vulg. & Eraſ. *Eo cogitante*. ¶*Ecce*, ἰδού. Hebræis הנה, [*hinne*] qua particula ſingulis penè verſibus vtūtur. Interdū tamen hæc ipſius vis eſt vt lectorē præparet ad aliquid inſigne & mirificū audiēdū. ¶*In ſomnio*, κατ᾽ ὄναρ. id eſt, Nocturna viſione. Nam κατὰ ſæpè idē valet quod In, vel Per. Vulgata & Eraſmus *In ſomnis* maluerūt interpretari, quaſi ſcriptum ſit ἐνύπνιον. Atqui ὕπνος & ὄνειρος ſiue ὄναρ inter ſe differunt, non minus quàm ſomnus à ſomnio. quod indicat hic Homeri verſiculus Iliad. β, θεῖός μοι ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος. nec ſemper ſeruatur diſcrimen inter ὕπαρ & ὄναρ. Herodotus in Terpſich. ὄψιν ἐνυπνίου vocat. ¶*Ne metue*, μὴ φοβηθῇς. Vulg. *Noli timere*: quo modo vbique ferè conuertere ſolet prohibendi particulā. Eraſmus, *Ne metuas*. Hæc autē indicāt, timore Dei adductum Ioſephum cogitaſſe de ſponſa repudianda, ſiuè quòd (vt antè dixi) alij viro obnoxiā arbitraretur: ſiue quòd adulteram fouere nullo modo ſibi fas aut honeſtū eſſe ſciret. ¶*Accipere*, παραλαβεῖν, traditā videlicet tibi à parentibus vel cognatis. Nā hîc obſeruari debet diſcrimen * inter παραλαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν, quorum illud de eo dicitur quod tunc primū ab alio traditū accipitur: iſtud verò de eo quod poſſidere deſieris, & poſteà recuperes, vt pluribus oſtendit Demoſth. in oratione περὶ τῆς ἀλοννήσου. quo demum verbo vti debuit Matthæus, ſi Ioſephus antea Mariam vel habuiſſet, vel habere deſiiſſet. Malè quoq; igitur Eraſm. qui *adiungere* interpretatur, id eſt προσλαμβάνειν, *in conſuetudinem vitæ* (inquit.) quæ interpretatio fauere videri poteſt eorum commento, qui votū virginitatis in Maria comminiſcuntur: quanuis illam quidem intactā virginem manſiſſe teſtetur mox ipſe Euangeliſta. Nihil autem eſt ineptius Iudaica fabula quā Suidas in Ἰησοῦς recenſet, & mirū eſt à Chriſtianis nō paucis dignā viſā fuiſſe quæ Latinè verteretur. ¶*Vxorē tuā*, τὴν γυναῖκά σου, quæ tibi pacta eſt vxor. Nā quæ deſpōſa erat, iā vxor deſtinatione habebatur, niſi quid incidiſſet quod ſpōſalia dirimeret. quamobrē etiā vt adulter puniebatur nō minus qui deſponſam quàm qui nuptā corrupiſſet, Deut. 22.23. & Iacob, Gen. 29.21, loquens de Rachele ſibi tantùm deſponſa, *trade*, inquit, *mihi vxorem meā*. Poſſumꝰ & interpretari τὴν γυναῖκά σου, *Vt ſit vxor tua*, vt Marci 12.23, vbi tamen nō additur articulus, nec pronomen. Itaque nō erit hîc ſimplex appoſitio, ſed ſupplendum erit εἰς τὸ εἶναι. cuiuſmodi ellipſis apud Hebræos paſſim occurrit, qui tamen ſuum ל addiicere ſæpe conſueuerunt, vt Exod. 21.7, ſiquis vendiderit filiam לאמה [*leamah*] pro quo verterūt Græci οἰκέτιν, id eſt *vt ſit ancilla*. ſed prior certè interpretatio vera eſt propter adiunctum articulū τήν. ¶*Genitum eſt*, γεννηθέν. Hîc propriè accipitur τὸ γεννᾶσθαι, quū ſuprà poſitum ſit ἀντὶ τοῦ τίκτειν, vt Luc. 1.57. Sed ſciendum eſt, hoc verbū, ſicut apud Hebręos ילד [*ialad*] & Gignere apud Latinos, de iis etiā dici in quorū ortu nullus pater interuenit: ſicut hoc loco non eſt exiſtimandum Spiritum ſanctum ex ſeſe generaſſe Chriſti corpus, ſed ex ipſius virginis ſubſtātia feciſſe, ſiue condidiſſe. Vulg. *Natū*, τεχθέν. Eraſ. *Conceptū*, συλληφθέν. ¶*In ea*, ἐν αὐτῇ. Sic in ea, vt etiā ex ea, Gal. 4.4. vt grauiter vrget Tertull. in lib. De carne Chriſti. * Nā alioqui non eſſet Filius ille ex Dauidis lūbis oriturus, nec verè frater noſter. ¶*Ex Spiritu ſancto*, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulg. *De Spiritu ſancto*. Eraſmus, *A Spiritu ſancto*. Et ſanè conſtat has prępoſitiones permutari: malui tamen ἐκ præpoſitionē retinere. quanquā ſiquis veretur ne hęc interpretatio fanaticis illis fauere videatur qui corpus Chriſti ſpirituale faciunt, tanquā ἐκ materiā declaret, illis licebit vti præpoſitione á. qua de re multa eruditè ſcribit Baſilius tractatu, * de Spiritu ſancto. ad Amphilochium.

21. *Liberabit*, σώσει. Alibi vtor Seruādi verbo, à quo tamen hîc abſtinui, propter ſequentē præpoſitionē ἀπό. Nam illud Virgilianū, *Seruatū ex vndis*, poeticum eſt. Vulgata & Eraſmus, *Saluū faciet*, periphraſi (vt opinor) minimè neceſſaria. Apparet autem vel ex hoc loco, quem Ἰησοῦν Græci, Ieſum Latini vocant, Hebr. dici ישוע à ישע, [*Ieſchuah* à *Iaſchah*] quod declarat τὸ σώζειν: vt planè inepta ſint Oſiādri & quorundam in hunc locum commenta. ¶*Ipſius*, αὐτῶν. Ad verbum, *Eorum*. Numeri autem mutatio ex Hebræorum idiomate nata eſt, qui in nominibus collectiuis, eiuſmodi dicēdi genera frequenter vſurpant, vt & Græci & Latini interdum. Scitè autē annotat Caſſianus lib. de Incarnatione 5. cap. 1, iſta duo, Liberare à peccatis & Populum ſuum, non conuenire niſi ei qui natura ſit Deus.

22 *Impleretur*, πληρωθῇ. Vulgata, *Adimpleretur*, Eraſ. *Perficeretur*. i. τελειωθῇ. quia hoc dicēdi genus (inquit) Latinis auribus eſt ignotum, niſi quū ſentimus addi quod deerat rei cōſummādę. Atqui Cic. multis locis vſurpat Implere pro Pręſtare: quo ſenſu videtur hîc vſurpatū. Neq; verò hoc annotaſſem niſi voluiſſē ſemel eſſe dictū quod ſępiſſime fuiſſet nobis repetendū. ¶*Per prophetā*, διὰ τοῦ προφήτου. Nōnulla exēplaria nomen habēt Eſaiæ expreſſum. Vide infrà, 2.17.

23 *Virgo illa*, ἡ παρθένος. Articulus non temere additus eſt in Græcis, reſpondēs ה [*he*] quinctæ literæ expreſſæ in Hebręo contextu: nimirū vt inſignis quędā Virgo ſignificetur, ab æterno videlicet ſelecta: & cuius ſemen erat contriturū ſerpentis caput. ¶*Prægnans erit*, ἐν γαστρὶ ἕξει. Vulg. ad verbum, *In vtero habebit*. Hieronymus ad Pāmachiū legit ἔχει, id eſt *habet*: eodem ſenſu. Nam in Hebræo tā potuit ſubau-

dire

diri Eſt quàm Erit. Et Prophetæ ſæpe tum præſenti tum etiã præterito tempore vtũtur, quanuis de re multis etiam pòſt ſeculis futura loquãtur: vt prophetiæ veritaté ſanciãt. ¶*Et vocabis*, καὶ καλέσεις. Scio in pleriſq; exẽplaribus legi καὶ καλέσουσι, id eſt, & vocabunt. vel, & vocabitur. Quam etiã lectioné ſequitur Syrus interpres, & Iuſtinꝰ Martyr in Dialogo πρὸς Τρύφωνα: vrget quoq; Epiphanius in Anchorato. Sed præſtat receptã lectioné ſequi, vt ſit apoſtrophe prophetæ ſpiritu Dei correpti, & Virginé poſt tot ſecula naſcituram, quaſi pręſenté, alloquentis. quod magnã vim habet. Neq; leuiter prætereundum eſt quod eſt à doctis interpretibus obſeruatũ, nõ temerè tribui matri ius nominis huic filio tribuendi: quod ius potius patri conueniebat, non auté matri, niſi ex patris cõſenſu, vt liquet ex Luc. 1.60.62, & Gé.35.18. Fuit enim nominis impoſitio herilis poteſtatis & imperij teſtimoniũ, Gen.2.19. Dã.1.7. Itaq; ſignificatur hac ratione filiũ hunc, quatenus homo eſt, eſſe ἀπάτορα. ¶*Emmanuel*, Ἐμμανουήλ. Hebr. *Immanuel*. Sed vocales iſtæ ſæpe dialectis variantur. Longè maioris eſt momenti quòd nonnulli hoc non referunt ad ipſam duarum naturarum hypoſtaticam coniunctioné: quod tamen niſi ſtatuatur, nihil hîc dicetur de hoc Filio quod non etiã reliquis cõueniat, per quos Dominus ſuos liberauerit. Fuit igitur vnus iſte Deus nobiſcum, id eſt θεάνθρωπος, id eſt quàm ſic fuit Deus (Act. 10. 38,) inquam, vt omnis plenitudo Deitatis habitet in ipſo σωματικῶς, Coloſ.2.9. Immò in iis etiã quæ conſtituũtur ex materia & forma, (quod de Chriſto ſõniat Apollinaris) forma magis propriè dicitur cũ materia quàm in materia. ¶*Quod eſt, ſi interpreteris*, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. Vulgata, *Quod eſt interpretatum*. Eraſmus, *Quod ſi quis interpretetur*, ſonat. Illud eſt ambiguũ: hoc à Græcis recedit. oſtendit autem hęc locus, vt & alij ſimiles vel Matthæũ (quod nonnulli ex traditione opinãtur) Hebraicè nõ ſcripſiſſe Euangeliũ (Cur enim Hebraicè ſcribens intelligẽtibus, Hebræa interpretaretur?) vel Hebraicè & Græcè quoque ſcripſiſſe: vel hęc ab eo adiecta qui ſit Hebræa Matthæi Græcis interpretatus.

Διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.	24	"Experrectꝰ auté Ioſeph ex ſomno, fecit vt ei "imperarat angelus Domini, & accepit vxoré ſuam.	24	*Exurgens autem Ioſeph à ſomno, fecit ſicut præcepit ei angelus Domini, & accepit coniugem ſuam.*
Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἸΗΣΟΥ͂Ν.	25	"Sed "non cognouit eam, "quouſque peperiſſet "filium illum ſuum primogenitum: "vocauitque nomen eius IESVM.	25	*Et non cognoſcebat eam donec peperit filium ſuum primogenitum: & vocauit nomen eius IESVM.*
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.
ΤΟΥ͂ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ, μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα,	1	QVVM ergo "natus eſſet Ieſus in *ea* Bethleem *quæ eſt* Iudææ, temporibus Herodis regis, ecce, "magi ab Oriente aduenerunt Hieroſolyma,	1	*QVVM ergo, natus eſſet Ieſus in Bethleẽ Iudææ, in diebus Herodis regis, ecce, magi ab Oriente venerunt Ieroſolymam,* Luc.2.6.

24 *Experrectus autem Ioſeph*, διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσήφ. Eraſmus, *Excitatus autem Ioſeph*. ſed hoc quidẽ loco plus eſt τὸ διεγείρεσθαι quàm excitari. Vulg. *Exurgens autem Ioſeph*. id eſt, ἀναστάμενος δὲ Ἰωσήφ. ¶*Imperat*, προσέταξεν. Præterita perfecta & aoriſti ſæpe cùm pluſquam perfectis confunduntur à Græcis. Vulg. *Præcepit*. quo vno vocabulo in hac re fere vti ſolet. Nos auté, quum diuerſis vocabulis vtantur ſcriptores, conabimur cuiq; Græco Latinũ aliquod opponere. ¶*Vxorem ſuam*, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. id eſt, Quam antea deſponderat, vxorem duxit.

25 *Sed*, Καί. Vulg. & Eraſm. *&*. Verùm nemo non videt aduerſatiuã particulã melius cõuenire. Certum eſt autem Ioſephũ religione tactũ illã non attigiſſe, quum eã ex Spiritu ſancto grauidã eſſe didiciſſet: atque adeò vel ex eodẽ illo Angelo vel ex ipſa Maria plenius cognouiſſe huius facti myſteriũ. Itaq; conſpuenda eſt fabula illa quam Proteuangelium vocãt, & tota illa falſiſſima narratio quæ apud Suidã tam multis recitatur in voce Ἰησοῦς. ¶*Non cognouit*, οὐκ ἐγίν. Sic rectè ſignificatur mariti cum vxore cõgreſſus etiã apud idoneos Græcos ſcriptores, pro quo Cæſar lib.6. de bello Gal. dicit fœminę notitiã habere. ¶*Quouſque*, ἕως οὗ. Notandũ eſt, aduerſus Heluidianos, ἕως interdũ ita referri ad tẽpus præcedẽs vt de ſequenti non affirmetur contrariũ. quod ſatis indicant vel poſtrema verba huius Euangelij, ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. id eſt, *Ecce, vobiſcũ ſum vſque ad conſummationẽ ſeculi*. Ex quibus verbis colligere non poſſis Chriſtũ non eſſe nobiſcũ futurum poſt cõſummationem ſeculi. Neq; aliter interdũ accipitur particula עד [*hedh*] apud Hebręos, vt 2.Sam.6.23. vbi dicitur Michol nullos liberos ſuſtuliſſe, vſq; ad diem obitus ſui. Sed & interdũ hęc particula tẽpus interiectũ ſimpliciter declarat, vt poſſis etiã interpretari, Interim dum erat paritura, *tandis qu'elle deuoit enfanter*: vt infrà 5.25. ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ, *tandis que tu es en chemin*, & act.27.33. ἄχρι οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, *interim dũ oriturus erat dies*. ¶*Filiũ illum ſuum*, τὸν υἱὸν αὐτῆς. Vulg. & Eraſm. *Filium ſuum*. Nobis auté non videtur Grȩcus articulus otioſus: ita tamen vt vis eius ſit ἀναφορική. id eſt, vt de eo agi ſignificetur cuius antè facta eſt ab angelo mentio: nõ auté vt filius hic ab aliis Mariæ filiis diſtinguatur, quos ego quidem nullos fuiſſe credo. Aſſentior enim iis qui de Maria virgine, vt ſelectiſſimo organo, ſanctiſſimè ſentiunt. ¶*Vocauitque nomen eius Ieſum*, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. id eſt (vt ferè dicunt Græci) ἐκάλεσεν αὐτὸν Ἰησοῦν τοὔνομα. Latini, Vocauit eum Ieſum nomine.

IN CAPVT II.

1. *Ergo*, δέ. Eraſm. *autem*. Sed (vt exiſtimo) hæc particula hoc loco non eſt diſcretiua, (vt vocãt) ſed potiùs συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, id eſt copulatiua ſẽtẽtiæ (vt grãmaticorum more loquar) ſicut ſępe apud Latinos Ergo & Igitur. ¶*Natus eſſet*, γεννηθέντος. Cur ita vertere hoc loco maluerim, vide ſuperioris capitis verſ.16. *In* [*ea*] *Bethleem* [*quæ eſt*] Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Sic loquuntur Hebræi, vt Iudicum 19.18, dicitur Bethleem Iuda: id eſt, Bethleem quę eſt in tribu Iuda. quod addi ſolet ad alterius differentiam, quę eſt in tribu Zabulon, id eſt, in Galilæa inferiore. Vulgata vertit, *In Bethleem Iudææ*. Eraſm. vt Hebraiſmum molliret, addidit *ciuitate* appellatiuum. Sed hoc quoque non ſatis exprimit differentiam illam: itaque aliquid amplius ſuppleui. Præpoſitionem autem hîc & aliis nõnullis locis ſeruare malui, quàm Latina terminatione vti. Iudæa verò hîc intelligitur regio: ſic propriè dicta à tribu Iuda, ſub qua etiam tribus Beniamin cõprehenditur. Hieronymus ad Pãmachium librariorũ errore factum putat vt pro Iuda ſcriberetur Iudææ. *Quæ enim eſt* (inquit) *aliarũ gentiũ Bethleẽ*? Eſt certé. Alia enim erat regio Iudææ quàm Galilæa. ¶*Magi*, μάγοι. Plato in Alcibiade priore magos dicit fuiſſe Perſarum ſapiẽtiſſimos, & μαγείαν Zoroaſtris filij Horomazi vocat τὴν θεῶν θεραπείαν, id eſt, Deorum cultum, quem magi docuerint ipſos Perſarum reges, vt etiam τὰ βασιλικά, id eſt regni iura. Apparet igitur magos fuiſſe tũ diuini tum humani iuris interpretes. quod etiam teſtantur ſeu vero, ſeu falſo potius, Zoroaſtris nomine editi verſiculi Græci, quos λόγια vocarunt, Phocylidæ & Theognidis ſententiis non abſimiles. Sed iampridẽ magi ad nefarias artes cõuerſi (vt non tãtùm ex prophanis ſed multo etiã magis ex ſacris literis liquet) ſuam hanc ſapientiam infamarunt. quo admirabilior eſt hæc hiſtoria de Chriſto vixdũ nato, tam procul (vt loquitur Theodoretus) diaboli vates ad ſui adorationem præ cæteris euocãte, & Gentium primitias ex ipſis inferorum penetralibus ciente: ídque per extraordinariũ prorſus pręconẽ, nouum videlicet ſydus, vt (quod copioſè in hunc locum diſſerit Chryſoſtomus) per nouã ſtellam docerentur veritaté qui veteribus illis ſtellis ad omnẽ impietatem erant abuſi. Sydus enim extraordinarium prorſus fuiſſe tota narratio declarat. Sed muta certè ſtella docere illos tantum myſteriũ non potuit. Itaq; acceſſiſſe aliud oportuit, quo ad tantum ſuſcipiendũ iter, & rem tã inuidioſam tanto feruore perſequendam impellerentur: prophetiam videlicet Bileami, vnius proculdubio ex vetuſtiſſimis illis impuriſſimis magis, cuius prophetiæ verba (ſicuti ſcripta ſunt Num.24.17.) vſqueadeo cum horũ percontatione congruunt, vt omnino, ſiue id peculiari reuelatione (nã & Nebucadnezari Deus myſteria multa in ſomnis patefecit, & per Danielem explicanda curauit) ſiue quauis alia ratione cognouerint, eò prorſus reſpexiſſe videantur.

Sed & Danielis olim apud magos & dignitate penè regia,& diuinis prophetiis proculdubio celebratiſſimi ſcripta, dubium non eſt quin fuerint apud Perſas pretioſa, ac fortaſſis etiam accuratiùs quam apud ipſos Iudæos obſeruata. Denique inſignis eſt hic locus Suetonij, apud Tacitū totidem penè verbis repetitus, quanuis ad Veſpaſiani tempora & rem ipſam non rectè accōmodatus. *Percrebuerat*,inquit,*Oriente toto vetus & conſtans opinio,eſſe in fatis, vt eo tempore Iudæa profecti terris potirentur*.Iſtos autē, reges fuiſſe, temere omnino & falſo diu creditū fuit,errore ex falſa interpretatione Pſal.72.10,exorto,vbi dicuntur reges Scheba & Seba munus Chriſto oblaturi:quum ita ſignificetur Euangelij ſiue regni Chriſti propagatio vndiq; ſequutura: neq; ad iſtos, quanuis gentium vocationis primitias, iſtud reſtringi vllo modo poſſit aut debeat: minimè iſtorū regiā dignitatē diſſimulaturo Euangeliſta:nec ſanè iſtos,ſi reges fuiſſent,& ab Arſacidis tunc Perſidis regione potitis, miſſi,facilè admiſſuro Herode,Parthorum hoſte iurato.Et tamē ſi Genebrardo,Pariſiēſi theologo, creditur,hæc eſt vetus Eccleſiæ traditio.Cedò quibus teſtibus? Tertulliano (inquit) Auguſtino, Hilario, Hieronymo, & recentibus aliis nonnullis ſcriptoribus. Atqui apud Chryſoſtomū, Theodoretū, Cyprianū,Nyſſenum,Cyrillum,etiam vbi hanc hiſtoriā pertractāt, nulla ne tenuiſſima quidē regię iſtius maieſtatis mētio.Sed quid ait Tertullianus? locū illū Pſalmi huc applicat aduerſus Iudæos & Marcionē, *Nam & magos*,inquit,*reges ferè habuit Oriens,& Damaſcus Arabiæ retrò deputabatur*. Quis verò non videt, Tertullianū in eo deceptū, quòd iſtos ex Arabia atq; adeò Damaſco propinquiſſima regione educit,qui tamen ex Perſide,aut fortaſſis etiā Media vltima(in qua Magos populos Herodotus,Strabo,Plinius,collocant)aduenerint?gentis nomine proculdubio,vt & Chaldæis accidit,ad eos homines tandē tranſlato, qui ſapientiæ illius ſpecie ſeſe venditabāt? Et quod Orientē ait Tertullianus magos ferè reges habuiſſe,quibus teſtimoniis probari poteſt? Nā magos quidem maxima fuiſſe apud Perſarum reges auctoritate(quibus tunc Arſacidæ Parthi imperitabāt quū Chriſtus natus eſt)tū ex ſacris tum ex prophanis hiſtoriis liquet: atque adeò ſub Cambyſe regnum ipſum Perſidis aliquandiu occupaſſe, & magiæ quoque ſtudioſos fuiſſe reges eorum, certiſſimū eſt:imò verum etiam eſt quod ſcribit Cic. lib. de Natura deorum 3, neminem eſſe potuiſſe Perſarū regem qui non antea magorum ſcientiam & diſciplinam percepiſſet. magos tamē propterea dictos aut habitos fuiſſe reges, vix vnquā inuenias. Sed ita ſanè ſcripſerit obiter Tertullianus,locū illum Pſal. detorquens. nū propterea iſtud commentum,fuerit Eccleſiæ traditio?Hilarius autē locum Eſa. 45.14.cum altero illo Pſal. 72. 10, comparat quidem,ſed ita vt iſtos minimè dicat reges fuiſſe:in eo quidē certè hallucinatus,quòd laborem Ægypti partim allegoricè de magia interpretatur, partim de itinere à magis confecto Bethlehem vſque intelligit: quum Ægyptus non fuerit ad orientem ſed ad meridiē Iudææ ſita. Hieronymus verò in illum ipſum Pſalmum ſcribens, nequaquam dicit iſtos fuiſſe reges, ſed regum typos,nempe illius prophetiæ primitias de regionibus ipſis ad Chriſti cognitionem acceſſuris. Sed in Auguſtino præſertim citādo manifeſtus error apparet. Sic enim apud illū legitur lib.3. de mirabilibus ſcripturæ,cap. 4.*Magi Hieroſolymam venerunt,inde, inuentis Iſraelitarum oraculis vatum de eodem nato vbi naſcendi locum acciperet, monente ſubdolo ſermone, reges alacres eunt.* Quis verò vel mediocris iudicij lector corruptam eſſe lectionem, & *monente ſubdolo ſermone regis*, (Herodis videlicet) *alacres eunt*,legendum eſſe non videt? Sed de iſtis nugis plus ſatis:de quibus certè tantopere non laboraremus (quum, etiamſi reges iſtos fuiſſe daremus, ſalua maneat hiſtoriæ veritas) niſi, præterquam quòd ferenda non eſt eorum audacia qui huiuſmodi commēta ſacris hiſtoriis aſſuunt, longius etiam proceſſiſſet eorum impudentia, qui nō modò magorum numerum & nomina ſunt commenti,ſed & eorum cadauera(ſi credere dignum eſt)Coloniam vſque ad Rhenum deuexerunt, vbi etiamnum adoranda hodie miſeris populis neſcio quę cadauera proponūtur. Deniq; nequid ad impiam prophanationē deeſſet,mos etiā iſte verè magicus,fauentibus imprimis bonis iſtis traditionū Eccleſiæ defenſorib. inoleuit, vt fictis illis Gaſparis, Melchioris, Balthaſaris nominibus,non ſine crucis ſigno ter repetito,puræ chartę vel pergamenę inſcriptis & collo appēſis,quoſuis morbos, ſcilicet, depellāt. Nū verò Genebrarde,hæc quoq; vetus eſt Eccleſiæ traditio? & tamen tu & tui iſta ſcitis, videtis, & ſilentio ſaltē probatis.

Λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ.	2	¨Dicētes, ¨Vbi eſt ille rex Iudæorum qui natus eſt? vidimus enim eius ſtellam in Oriente,& venimus vt adoremus eum.	2	*Dicentes, Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorum? vidimus enim ſtellam eius in Oriente, & venimus adorare eum.*
Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ.	3	His autem auditis Herodes rex turbatus eſt,& ¨tota Hieroſolyma cum eo.	3	*Audiens autem Herodes rex, turbatus eſt, & omnis Ieroſolyma cum illo.*
Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται.	4	Et conuocatis omnibus ¨primariis ſacerdotibus & ¨ſcribis populi, percōtatus eſt ab eis vbi Chriſtus naſciturus eſſet.	4	*Et congregans omnes principes Sacerdotum & Scribas populi, ſciſcitabatur ab eis vbi Chriſtus naſceretur.*

2 *Dicentes*, λέγοντες. Solent ferè Hebræi hiſtorias quæ narrantur, inductis ipſis perſonis explicare: Latini contrà plerunque obliquis narrationibus quas vocant, vtuntur: quo modo etiam Caſtellio nuper totam hanc periodum conuertit. Me verò iſtius ſimplicitatis quam Spiritus ſanctus amplexus eſt,nunquam pudebit. Nam certè hæc narratio plus habet energiæ quàm ſi obliquè aliena dicta referrentur, eo quòd res non tam narrari quàm geri videatur. ¶*Vbi eſt ille rex Iudæorum qui natus eſt?* ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Vulg. *Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorum?* Eraſmus, *Vbi eſt ille qui natus eſt rex Iudæorum?* Ego vocabulorum collocationem mutaui,vt ſenſus eſſet dilucidior. Nā alioqui viderentur magi aliud quęrere: nempe, vbi ſit ille qui minimè natus eſt priuatus, ſed rex Iudęorum ab ipſis incunabulis. qui ſenſus non conuenit. Eadem traiectione vſus eſt Luc.19.38.

3 *Tota Hieroſolyma*, πᾶσα Ἱεροσόλυμα. Eraſmus, *Tota Hieroſolymorum vrbs*:offenſus mutatione declinationis, quia Hieroſolyma paulo antè plurali numero vſurpat Euangeliſta:ſed hoc ego nihil moror. Nam Cicero etiam ipſe pro Flacco,vtroq;genere vſus eſt in hac vrbe appellāda. Quòd autem Hegeſippus vocatā eſſe putat Hieroſolymam quaſi ἱερὸν σολύμων, & Euſeb. quaſi ἱερὸν Σολομῶντος, hoc certè arguit magnā Hebraicæ linguæ imperitiam:vnde etiam factū puto vt librarij huic nomini aſpirationem præpoſuerint.

4 *Primariis ſacerdotibus*, ἀρχιερεῖς. Sic vocabantur qui ex poſteris Aaronis (nam ij ſoli, ἱερεῖς, id eſt ſacerdotes, dicebantur) erant familiarum ſuarum capita, ſicuti poſt captiuitatē fuerat earum diſtributio inſtaurata, vt refertur Nehem.11. & 12.ſi modò vices iſtæ omnes ad hæc vſque tempora perſtiterant. Quamobrem etiam vocantur principes ſanctuarij, 2.Chr.24.5: & hoc ipſo nomine principes ſacerdotū,2.Chro.36.14.Itaq; fallitur Theophylactus:qui ſcribēs in 14.Marci, putat ſic vocatos qui aliquādo pōtifices maximi fuiſſent,non tunc perpetuo. ſed venali facto pontificatu: ſicut apud Romanos Prætorij,Quæſtorij,Conſulares dicebantur,prætura,quæſtura, cōſulatu functi.Eraſmus hoc loco *pontifices* interpretatur: quod nomen malui vni pontifici maximo propriū ſeruare. Fuit autē hic cœtus ab Herode coactus,non illud συνέδριον ciuile, ſed Eccleſiaſticus ſenatus, ab illo ciuili diſtinctus. ¶*Scribis populi*, γραμματεῖς τοῦ λαοῦ. Scribarū tria genera in ſacris literis reperio. Vnū eorū qui regibus apparebāt,(quodcūq; tandē eorū munus fuerit) vt 2.Sam.9.3,& 20.25.itē 2.Reg.12.10,& 22.3,& alibi ſæpe. Alterū, eorū qui priuatorū contractus & inſtrumēta vidētur deſcripſiſſe:quos notarios vocam⁹:cui rei operā ſolitos fuiſſe nauare Kinæos,nullā alioqui hæreditatē cū tribubus ſortitos,liquere opinor ex 1.Chro.2.55.Cuiuſmodi etiā contractuū quis mos fuerit,colligi poteſt ex Ier.32.11.quò videtur alluſiſſe Propheta pſ.45.2.Scribæ deniq; dicti ſunt iuris diuini periti inter cęteros:(quo nomine laudatur Ezras,Ezrę 7. & 11.)quorū munus fuit tū in ſynagogis tū in tēplo legē docere.qua de cauſa νομικοὶ appellati ſunt, vt cōſtare poteſt ex Matt.7.29,& 17.10,& 23.10.Mar.12.28,& Luc.7.30.& 11.46,&

1.Cor.1.20.Sed quoniam ij quorum hic ſit mẽtio,non ſimpliciter Scribæ ſed Scribæ populi vocantur, apparet ſelectos fuiſſe ex illo ordine nonnullos, qui primarijs ſacerdotibus adiuncti, Eccleſiaſticum cœtum explerent: ſicut etiã Senioribus populi,id eſt Senatoribus, quos Sanhedrin Hebræi demum vocarunt (ex quorum numero fuit Ioſephus ille Arimathæẽſis,Marci 15.43)id eſt,ciuili illi ſeptuaginta virorũ συνεδρίῳ,adiuncti erant alij Scribæ, itidẽ Scribæ populi appellati,1.Macab.5.42: quos pleriſque placet fuiſſe exequẽdis ſynedrij iudiciis præfectos.Scribas autem illos dictos fuiſſe ex eo quòd legi ſcribendæ & interpretandæ vacarent,quaſi ſacrarum tabularum, cuſtodes,conſtare poteſt ex Ierem.8.8. Vnde Thalmudiſtas hallucinatos eſſe apparet, qui Ezram volunt fuiſſe ordinis Scribarũ auctorẽ,cuius potius fuit inſtaurator. Sed hoc quidẽ verum eſt, ſenatum Eccleſiaſticum ante captiuitatẽ Babylonicã potius dici cõpoſitum ex ſacerdotibus & prophetis, quã ex Scribis:vt Ierem.26.11,& 29.2. In quibus locis prophetas iſtos oportet à prophetis illis diſtinguere qui vno ſpiritus diuini extraordinario afflatu futura prædicebãt:quũ illi eſſent ordinarij, & humanitus in legis doctrina inſtituti. Quamobrem etiã Ionathas paraphraſtes Scribas vtroque illo Ieremiæ loco interpretatur:& inde factũ vt apud Paulum nõ ſemel prophetãdi verbum de prophetiarum interpretatione, etiã abſq; futura prędicẽdi ſpiritu,vſurpetur. Nec etiam dubium eſt quin iſti præcipue fuerint Leuitæ. quamobrẽ etiã plerũque Senatus hic Eccleſiaſticus ex Sacerdotibus & Leuitis compoſitus dicitur,veluti Ioha.1.19. Quod autẽ Thalmudiſtę fuiſſe pleroſque ex Symeonis tribu dicunt,ea qua ſolent audacia comminiſcũtur. Sed ſcitè admodum Genebrardus, de Scribis ex Rabinorũ lacunis hauſta nobis reponens, *Certè*, inquit, *vt Phariſæi theologis reſpondebant, qui penitius myſteria ſcripturarum ſcrutantur: ita iſti Canoniſtis,quia leges ciuiles & Moſaicas ſecundum legis corticem curabãt.* Hęc ille:quę quoniã barbare & obſcure ſcripta ſunt,egent fortaſſis interpretatione. Vult igitur iſte Phariſæos quidẽ id fuiſſe apud Iudæos, quod Theologi præſertim Sorbonici (quorũ & ipſe vnus eſt) hodie ſunt Eccleſiæ Chriſtianæ. quod vltrò ipſis concedimus, quos nimirum Chriſtꝰ,vt & Scribas,verbi ſui flagello ex Eccleſia nũc exturbet: Scribas verò id olim fuiſſe quod ſint hodie Doctores quos Canoniſtas appellant,leuiter admodum ſacra explicantes. Quę quidẽ Genebrardi ſentẽtia haud ſcio quàm ſit Gregorio XIII (canoniſtæ quõdam Doctori, nunc verò P.M.)grata futura. Sed audiamus etiam aliud. *Erãt autem & ipſi Scribæ*, inquit, *Catholici: vnde Math.23 vnà cũ Phariſæis dicuntur ſediſſe ſupra cathedram Moſis, vt qui eam vacuam inuaſiſſent dum ſacerdotes diuitiis Eccleſiaſticis abutentes ſuum officium desererent.* Enimuero, Genebrarde, qui ſediſſe illos dixit ſuper cathedram Moſis, annon etiam irrita eos feciſſe Dei mandata, & ab eorum fermento eſſe cauendum,eſt vociferatus? Quòd ſi Phariſæum eſſe idẽ eſt atque Catholicũ, hoc eſt, orthodoxũ Chriſtianum eſſe,quis tibi cenſetur Paulus, qui Phariſaiſmum eiuratũ pro ſtercoribus duxit,vt Chriſtianus eſſet? At idem (inquies) ſe Phariſæum eſſe clamat, Act.23.6. Nẽpe in capite ſiue articulo de reſurrectione,ſicut diſertè explicat: tu verò in genere loqueris. Et ſanè dicis quod res eſt. nec enim eſt ouum ouo ſimilius quàm vos Theologi & Canoniſtæ veteribus illis Phariſęis, vt pari prorſus iure Catholici vocari poſſint:ſiue dogma de operũ iuſtitia,ſiue illam traditionum ſuperſtitioſiſſimarũ atq; adeo impiiſſimarũ colluuiẽ ſpectemus. * ¶*Naſciturus* eſſet, γεννᾶται, id eſt, quo loco apud prophetas naſcatur vel naſciturꝰ fuiſſe dicatur. quę phraſis petita eſt è medio.

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου,	5	At illi dixerũt ei, In *ea* Bethleẽ *quæ eſt* Iudææ. Sic enim ſcriptum eſt per prophetam,	5	*At illi dixerunt ei, In Bethleem Iudæ. Sic enim ſcriptum eſt per prophetam,*
Καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.	6	‖Et tu Bethleem ¨terra Iuda, ¨nequaquam minima es ¨inter duces Iuda. ex te enim exibit dux qui ¨paſcet ¨populũ illum meum Iſrael.	6	*Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda. ex te enim exiet dux qui reget populum meum Iſrael.*
Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.	7	Tum Herodes clàm ¨vocatis magis, ¨exquiſiuit ab eis ¨quo tempore ſtella apparuiſſet.	7	*Tũc Herodes clam vocatis magis, diligenter didicit ab eis tempus ſtellæ quæ apparuit eis.*
Καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ εἶπε, Πορευθέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.	8	¨Et eis Bethleem dimiſſis, dixit, Profecti illuc, ¨penitus exquirite de puerulo: poſtquam autem inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniam & adorem eum.	8	*Et mittẽs illos in Bethleem, dixit, Ite, & interrogate diligenter de puero: & quum inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniens adorem eum.*

Mich. 5.2, & 4.
Ioh.7.42.

6 *Terra Iuda*, γῆ Ἰούδα. id eſt, quæ in Iudæa ſita es,quæ pars es tribus regionis Iuda.Nam mihi quidem durum videtur γῆν interpretari pro vrbe:quomodo tamen Euripides in Hecuba vſurpauit. Alia exemplaria habent τῆς Ἰουδαίας, Iudææ,quod planius eſt.In Michæa legitur *Bethleem Ephrata.* Eſt enim hoc alterum vrbis cognomentum, quo ab altera diſcernitur. ¶ *Nequaquã minima es*, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ. Hanc lectionem ſequitur etiam Iuſtinus: quum tamẽ in Hebræo legatur צעיר, [*tſehir*] & in Græca editione ὀλιγοστὸς εἶ. vt * quod Michæas 5.1. in Hebræo affirmat, videatur hic negare.Alij igitur exiſtimant in poſteriore membro ſubaudiri apud prophetam aduerſatiuã particulam: quod videtur ſenſus ipſe poſtulare,& alibi etiã repetitur,vt Pſal.119.ver. 141,& 157, & Ioh. 9.30: vt totus locus ita ſit legendus, *Et tu Bethleem Ephrata,parumla es inter chiliadas Iuda: ex te* [*tamẽ*]*egredietur mihi qui ſit dominator in Iſraele.* Ita igitur fiet vt eadem ſit Michææ & Matthæi ſententia. Sed alij ſimpliciter ſentiunt, Matthæum reſpexiſſe ipſius prophetiæ exitum, ac proinde non minimam.id eſt,per μείωσιν,excellen- * tiſſimam dixiſſe, quam propheta, nondum videlicet nato Chriſto,minimã vocauit. In ſumma, apparet prophetã ſignificare voluiſſe,hoc oppidulũ,alioquin exiguum, Meſſiæ tamen exortu nobiliſſimũ ac celeberrimũ fore:quod paulo apertius declarat Græca hæc interpretatio. ¶*Inter duces*,ἐν τοῖς ἡγεμόσιν. Vulga.*In principibus.* In Hebræo legitur באלפי [*bealphe*] hoc eſt, in chiliadib. ſeu potius inter chiliarchas. Diſtributus enim erat populus Iſraeliticus in chiliadas, ſicut apparet ex capite Exod.18.25.& Gedeonis oratione, Iudi.6.15. ¶*Dux*,ἡγούμενος. Particip. eſt loco nominis,id eſt ἡγεμών,quod Hebræis eſt vſitatiſſimum. ¶ *Paſcet*, ποιμανεῖ. Vulg.*reget*,quod reſpondet τῷ ἰθύνειν. Eraſmus *gubernaturus eſt*.id eſt κυβερνήσει. Ego elegantẽ ſanè metaphorã ſeruaui.Sic ſolet Homerꝰ reges ποιμένας λαῶν vocare.& pręclarũ eſt illud dictũ Xenophontis παραπλήσια ἔργα ἐστὶ νομέως ἀγαθοῦ καὶ * βασιλέως ἀγαθοῦ. ¶ *Populum illum meum Iſrael*, τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Articulũ expreſſi,cuius emphaſis hoc loco non fuit negligẽda, quum bis repetatur à Domino, vt ſuã in illum vnum populum beneuolentiam ſingularem declaret.

7 *Vocatis*, καλέσας. Eraſm. *Acceerſitis*,id eſt μεταπεμψάμενος. ¶ *Exquiſiuit*,ἠκρίβωσε. Vul. *Diligenter didicit* Eraſ. *Accuratè perquiſiuit.* Vocabulũ Græcum ſignificat in genere, ſumma & exquiſita diligentia aliquid facere. ¶ *Quo tẽpore ſtella apparuiſſet*, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. Vul. *Tẽpus ſtellæ quæ apparuit eis.* Ad verbũ, *Tẽpus apparẽtis ſtellæ.* Eraſ.(quẽ ſequor) mihi videtur hunc helleniſmũ optimè expreſſiſſe.eſt enim poſitũ φαινομένου pro φανέντος. Mirabiliter autẽ diuina proui- * dẽtia effecerat vt nõ cõgrueret tẽpora apparitionis ſtellæ Chriſti naſcẽtis,quum illa toto biennio anteceſſerit.vt apparet ex verſ. 16. Magorum autẽ aduentus Bethleemam incidiſſe omnino videtur circiter extremos dies τῶν λοχειῶν Mariæ, vt dicemus Luc.2.40.

8 *Et eis Bethleẽ dimiſſis*, καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ. Eraſ. expunxit pronomẽ,& vertit πέμψας, *iuſſis ire*,id eſt, κελεύσας ἰέναι. Ego verò exiſtimo, regem illis à ſe dimiſſis, blandè &

benignè iter cōmonſtraſſe. ¶*Penitus exquirite*, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Vulgata, *Interrogate diligenter*, neutro duorum vocabulorum ſatis expreſſo. Eraſmus, *Accuratè*, id eſt, ἐπιμελῶς.

9 *Præibat*, προῆγεν Vulga. *Antecedebat*. Eraſmus, *Præcedebat*. quod & ipſum Latinis ſignificat ita præcedere vt ſis dux viæ. ſed illud propius abeſt à Græco. Subauditur autem reciprocum pronomen, ſicut accidit in coniugatione quam Hebræi Hithpahel vocant. Virg. lib. 8, *Haud ſecus Æneas ſe matutinus agebat*. quanuis ponatur etiam abſolutè interdum pro Præire, vt infrà 21. 9, & Luc. 18. 39. ¶*Supra [locum in] quo*, ἐπάνω οὗ. Vulgata, *ſupra vbi*. Suppleuit Græcorum eclipſin Eraſmus, quem ſequuti ſumus. Eſt autem hæc integra loquutio, ἐπάνω τοῦ τόπου ἐφ᾽ οὗ. atque inde factum eſt vt οὗ degenerarit in aduerbium loci. Annotat Epiphanius κατὰ τῶν ἀλόγων hîc non intelligi ſtabulum, ſed domum quampiam. hæc enim biennio poſt natum Chriſtum contigiſſe, Ioſepho & Maria Bethleemam migrantibus ex Nazareth: quò poſt purificationem conceſſerant, Lucæ 2.39. Sed præſtat (meo quidē iudicio) ſic iſtius narrationis ſeriem connectere, vt paulo poſt natum Chriſtum magi aduenerint: quibus digreſſis, Ioſephus, oblationis pro vxore faciēdæ cauſâ (ſicut narrat Lucas) in vrbem venerit.

---

9 Οἱ δὲ, ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν: καὶ ἰδοὺ, ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.

10 Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα·

11 Καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.

12 Καὶ χρηματισθέντες κατ᾽ ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι᾽ ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν.

13 Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ᾽ ὄναρ τῷ Ἰωσὴφ, λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοί. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό.

14 Ὁ δὲ, ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

15 Καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. Osee.11.

16 Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν· καὶ

9 Ipſi verò, audito rege, profecti ſunt: & ecce, ſtella quā viderāt in Oriente, ¨præibat eis, donec venit ſtetítque; ¨ſupra *locum in* quo erat puerulus.

10 Viſa autem ſtella, gauiſi ſunt gaudio magno valde:

11 Et ingreſſi domum, ¨inuenerunt puerulum cum Maria matre ipſius: & ¨procidētes adorauerūt eum: apertíſque theſauris ſuis, obtulerunt ei munera, aurum, & thus, & myrrham.

12 Et ¨diuinitus admoniti in ſomnio ¨ne reuerterētur ad Herodem, per aliam viam regreſſi ſunt in regionem ſuam.

13 Ipſis autē regreſſis, ecce, angelus Domini ¨apparet in ſōnio Ioſepho, dicēs, Experrectus accipe puerulum & matrem eius, & fuge in Ægyptū: & eſto illic vſquedū dixero tibi. Futurum eſt enim vt Herodes quærat puerulum, ad eum perdendum.

14 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrē eius nocte, & ¨ſeceſſit in Ægyptum.

15 ¨Et fuit illic vſq; ad ¨obitū Herodis: vt impleretur quod ait Domin⁹ per prophetā, dicentē, ‖Ex Ægypto vocaui filiū meum.

16 Tum Herodes, quum vidiſſet ¨*ſe* illuſū eſſe à magis, ¨excāduit.

9 *Qui quū audiſſent regē abierūt: & ecce, ſtella quā viderāt in Oriēte, antecedebat eos, vſquedū veniens ſtaret ſupra vbi erat puer.*

10 *Videntes autem ſtellam, gauiſi ſunt gaudio magno valde:*

11 *Et intrātes domum, inuenerūt puerum cum Maria matre eius: & procidentes adorauerunt eum: & apertis theſauris ſuis, obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham.*

12 *Et reſponſo accepto in ſomnis ne redirent ad Herodem, per aliā viā reuerſi ſunt in regionem ſuam.*

13 *Qui quum receſſiſſent, ecce, angelus Domini apparuit in ſomnis Ioſeph, dicens, Surge & accipe puerū & matrem eius, & fuge in Ægyptum: & eſto ibi vſquedum dicam tibi. futurum eſt enim vt Herodes quærat puerum, ad perdendum eum.*

14 *Qui conſurgens accepit puerum & matrem, eius nocte, & ſeceſſit in Ægyptum.*

15 *Et erat ibi vſque ad obitum Herodis: vt adimpleretur quod dictum eſt à Domino per prophetam, dicentem, Ex Ægypto vocaui filium meum.*

16 *Tunc Herodes, videns quoniam illuſus eſſet à magis, iratus eſt valde*

---

11 *Inuenerunt*, εὗρον. In omnibus vetuſtis exēplaribus ſcriptū legimus εἶδον, *viderunt*. ¶*Procidētes*, πεσόντες. Eraſ. *proſtrati*: ad verbum, *quū cecidiſſent*. Significatur autē adorantium geſtus. Sic Latinè Accidere alicui dicitur qui proſtratus alicui ſupplicat. τὸ κυνεῖν verò eſt oſculari, ſiue os, ſiue manum, ſiue genua: quæ demiſſiſſima fuit adoratio. Ideo participium πεσόντες adiunctum fuit, quod tamen plerunque reticetur quaſi verbo προσκυνεῖν incluſum.

12 *Diuinitus admoniti*, χρηματισθέντες. Vulgata, *Reſponſo accepto*: non ſatis propriè, quia percontantibus demū reſponſum datur. Eraſ. *Oraculo admoniti*. Ego verò etſi religionem nullā ſtatuo in vocabulis, tamē Oraculū libēs refugio, veluti idolorū ſuperſtitione contaminatum. Cæterùm quanuis verbis χρᾶν & χρᾶσθαι, ſiue χρῆσθαι, ad diuinas patefactiones applicatis, non χρῆμα ſed χρησμὸς pro diuino monito ſiue reſponſo, deducatur: tamen & Deus ipſe χρηματίζειν dicitur quū homines alloquitur, & ij quos ita cōpellat, χρηματίζεσθαι, & eius ſermo τὸ κεχρηματισμένον, vt Luc. 2. 16. vt χρηματισμὸς Rom. 11. Exēplum verbi χρηματίζειν in illo ſignificatur ſanè rarò extat, vt Heb. 12. 25. Significat autē (vt ex hoc loco apparet) diuinitus admoneri, etiāſi quis prior Deū non compellarit. Iuſtin⁹ ad Tryphonē, rectè interpretatur, κατ᾽ ἀποκάλυψιν κελευσθέντες, Arcana declaratione iuſſi. ¶*Ne reuerterētur*, μὴ ἀνακάμψαι. Vul. *Ne redirēt*. id eſt, μὴ ἐπανελθεῖν. quod tamē diſcrimen leue eſt, eadē etiā manēte ſententia: verùm & hîc & aliis pleriſq; locis (in quorū etiā nōnullis eundem ſenſum diuerſa alioqui verba habent) vt obiter aliquid iis etiā qui Grecę linguę ſunt ſtudioſi, gratificarer, ex ſynonymis Latinis ea deligere conatus ſum quę Grecis planè reſpōdent: præſertim verò vbi eadē vtrobiq; metaphoræ eſt ratio, aut ſaltē aliqua eſt metaphoræ affinitas. quod videre hîc eſt in verbo ἀνακάμπτειν. quāuis enim Latino verbo Reuerti Grecū ἀναστρέφειν reſpōdeat, tamen verbū etā ἀνακάμπτειν quū propriè ſit Reflectere, ad verbū illud Reuerti proximè accedit: quum is qui ἀνακάμπτει curſum vertat. Siquidem ἀνακάμπτειν nauale eſſe videtur, & propriè ſignificat in contrariam partem flectere: ſicut ἀναστρέφειν de peditibus & equitibus dicitur. Diodorus libro ιδ, ὁ δὲ πεμφθεὶς ναύαρχος ἀνέκαμψεν εἰς Καρχηδόνα. id eſt, *præfectus autem claſſis qui miſſus fuerat, verſus Carthaginem curſum reflexit*.

13 *Apparet*, φαίνεται. Vul. *Apparuit*. Cōuenit tempus præſens narrationibus etiā rerum præteritarū. Sextum exemplar ſcriptum habebat ἀποκτεῖναι: quam lectionem ſi ſequaris, optimè vertes ex Cicerone pro Sextio, *Ad necem*.

14 *Seceſſit*, ἀνεχώρησεν. Præpoſitio ἀνὰ hîc idem valet quod χωρὶς: paulò antè verò eodem verbo idem quod πάλιν..

15 *Et fuit*, καὶ ἦν. Vulg. *Et erat*. Vide caput primum, verſiculo 18. ¶*Obitum*, τελευτῆς. Ita vocant Græci mortem metonymicè, quòd (vt inquit Demoſthenes) ſit πέρας τοῦ βίου ἑκάστῳ. alioqui τελευτὴ extremum ſignificat cuiuſcunque rei: adeò quidem vt τελευτὴ θανάτοιο, periphraſticè mortem ipſam apud Hom. declaret. Latini ratione parum diſſimili obitum vocant, ſumpta metaphora ab iis qui iter faciunt. τελευτὴν igitur vbique interpretabimur obitum, & θάνατον mortem.

16 [*Se*] *illuſum eſſe*, ὅτι ἐνεπαίχθη. Vul. *Quoniam illuſus eſſet*.

ſet. Sæpe enim vſurpat has particulas *Quoniam & Quia*, quæ in hoc dicendi genere ſunt barbaræ, atque etiam perobſcuræ multis. ¶*Excanduit*, ἐθυμώθη. Vulgata: *iratus eſt*. id eſt ὠργίσθη. Eraſm. *indignatus eſt*. Cicero θυμὸν *excandeſcentiam* interpretatur, quem ſequuti ſumus.

Miſſis [*carnificibus*,] ἀποστείλας. Vulg. *mittens*. Verbum abſolutum poſuit Matthæus ſecundum phraſim Hebraicam Pſal. 57.4. ישלח [*iiſchlach*] *Mittet è cælo: & liberabit me*, vt & Pſal.105.20. quomodo etiã apud Græcos vſurpatur verbũ πέμπειν nullo addito caſu. Herodot. in Clio, ἀπεῖπέ σφι πέμψας, ὅπλα ἀρήια μὴ ἐκτῆσθαι. Eraſ. ergo vt eclipſin ſuppleret, vertit, *miſſis ſatellitibus*. At ego, *miſſis carnificibus*: quod mihi meliùs viſum eſt cõuenire ſceleris atrocitati. in quo Eraſmũ etiã ipſum ſequor, qui ita loqui maluit infrà 14.10. Nuper Caſtellio hunc locũ his verbis eſt interpretatus, *Miſit interfectũ*: quàm rectè, iudicẽt alij. Mihi quidẽ ἐμφατικώτερον eſſe videtur per alium interficere quàm mittere qui interficiat. ¶*Interemit*, ἀνεῖλε. Vide infrà 10.28. *Et in omni confinio*, Καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις. Vulg. & Eraſ. *in omnibus finibus*, ambiguè. Nam τὰ ὅρια vocat non territorij Bethleemitici extrema, ſed quicquid fuit σύνορον. ¶*Eius*, αὐτῆς: videlicet Bethleem. neque hîc vllam amphiboliam video, quæ nos cogat ad repetẽdum antecedens, ſicut fecit Eraſ. ¶*A bimulis, & infrà*, ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω. Vetus interpres, *à bimatu, & infrà*. Nam etiam in quibuſdã exemplaribus legitur κάτω, & eum legiſſe apparet ἀπὸ διέτους, id eſt ἀπὸ διετίας. Sed potiùs legẽdum eſſe ἀπὸ διετοῦς, præterquam quod omnium exemplarium cõſenſus probat, Hebræorum etiam idioma confirmat, qui opinor hoc loco dicerẽt מבן שנתים ולמטה [*miben ſchenathaiim vlematteh*] *à filio duorum annorum, & infrà*: ſeruata etiam enallage numeri ſingularis pro plurali. Eraſmus, *Quotquot eſſent bimuli, & minores*: quę interpretatio longiùs recedit à Græcis. ¶*Secundum tẽpus*, κατὰ τὸν χρόνον. Hoc non video cur minus ſit Latinè dictum quàm Ciceronis illud, *Secundum naturam*. Eraſmus autem non hoc tantùm loco, ſed etiam aliis plurimis, mutauit *Secundum* in *Iuxta*: quod tamen poſterius nuſquam legi apud idoneos authores.

	ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων.	valde: & ∴miſſis *carnificibus* ∴interemit omnes pueros qui erãt in Bethlehem, & in omni cõfinio ∴eius, ∴à bimulis & infrà, ∴ſecundum tempus quod exquiſierat ex magis.	*& mittens occidit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus eius, à bimatu & infrà, ſecundum tempus quod exquiſierat à magis.*
17	Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος,	Tunc impletum fuit ∴quod ait Dominus per Hieremiam prophetam, dicentem,	*Tunc adimpletum eſt quod dictum eſt per Ieremiam prophetam, dicentem,*
18	Φωνὴ ἐν Ῥαμᾷ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολὺς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς· καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί.	‖ Vox in Rhama audita eſt, ∴lamentatio & ∴fletus & ∴eiulatus multus, Rachel plorans filios ſuos: & noluit ∴cõſolationẽ admittere, ∴*de eo* quòd non ſint.	*Vox in Rhama audita eſt, ploratus & vlulatus multus, Rachel plorans filios ſuos: & noluit conſolari, quia non ſunt.*
19	Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου κατ᾽ ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ,	∴Quũ autẽ obiiſſet Herodes, ecce, angelus Domini in ſomnio apparet Ioſepho in Ægypto,	*Defuncto autem Herode, ecce, angelus Domini apparuit in ſomnis Ioſeph in Ægypto,*
20	Λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.	Dicens, Experrectus accipe puerulũ & matrẽ eius, & ∴proficiſcere in terram Iſrael. ∴Mortui ſunt enim qui petebãt ∴animam pueruli.	*Dicens, Surge & accipe puerum & matrem eius, & vade in terram Iſrael. defuncti ſunt enim qui quærebant animam pueri.*
21	Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ.	Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipſius, & venit in terram Iſrael.	*Qui conſurgens accepit puerum & matrem eius, & venit in terram Iſrael.*
22	Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ᾽ ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.	Quum autẽ audiſſet Archelaum regnare in Iudæa pro Herode ∴patre ipſius, timuit illuc abire: verùm diuinitus admonitus in ſomnio, ſeceſſit in partes Galilææ.	*Audiens autem quòd Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre ſuo, timuit illò ire: & admonitus in ſomnis, ſeceſſit in partes Galilææ.*
23	Καὶ ἐλθὼν, κατῴκησεν εἰς πόλιν λε-	∴Et quum eò veniſſet, ∴habi-	*Et veniens, habitauit*

Ierem.31.15

17 *Quod ait Dominus per Hieremiam prophetam, dicentẽ*, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Κυρίου διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. In codicibus impreſſis legitur, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Sed probatur hęc lectio quã ſequutus ſum, manuſcripti exẽplaris authoritate: & ita ſolere loqui Matthæũ, ſuperiora oſtendũt. Certè magna vis eſt horũ verborũ, ex quibus intelligimꝰ, nõ ipſos prophetas, ſed Dominũ ore prophetarũ loqui.

18 *Lamentatio*, θρῆνος. Hoc vocabulũ prætermiſit Vulgata, neque etiam legit Iuſtinus dialogo πρὸς Τρύφωνα. ¶*Fletus*, κλαυθμός. Vulg. *ploratus*. Mihi autem videtur Flere Latinorum à κλαίειν Græcorum deriuatum: quanuis Latinum illud diphthongo non ſcribatur. ¶*Eiulatus*, ὀδυρμός. Vulgata, *vlulatus*. Eraſ. *ploratus*. Ego malui eiulatũ conuertere quàm fletum vel vlulatum, quorum illud non ſatis magnã vim habet, hoc potiùs declarat τὸν ὀλολυγμόν. ¶*Cõſolationem admittere*, παρακληθῆναι. Vulg. *conſolari*, quod paſſiuè raro dicitur à Latinis. Itaque rectè fecit Eraſmus qui periphraſin quæſierit. Cæterùm παρακαλεῖν interdum etiam Precari, interdũ Hortari declarat. quare variis etiã modis fuit alibi vertẽdum. ¶[*De eo*] *quòd non ſint*, ὅτι οὐκ εἰσί id eſt, quòd ſublati ſint, & perempti: ſiue, quòd deſierint eſſe inter homines: more loquẽdi ſacris etiã ſcriptoribus familiari, vt Pſal.39.14, & Ierem.49.10. Addidi autẽ hæc verba [*de eo*] vt locum alioqui ſatis obſcurũ illuſtrarẽ. Nam quòd Vulg. interpretatur, *quia non ſunt*, videtur obſcuriùs dictũ. Eraſ. *Propterea quòd non ſint*: quod videtur ſenſum diuerſum oſtendere. Neque enim exiſtimo, Euangeliſtam exponere cauſam quamobrem non admiſerit conſolationem, ſed narrare potiùs de qua re noluerit conſolatione vlla permulceri.

19 *Quum autem obiiſſet*, τελευτήσαντος δέ. Subaudi, τὴν ζωὴν, vitã. ſic enim Herodotus lib. primo, τελευτᾷν τὸν αἰῶνα. Vulg. & Eraſ. *Defuncto autem*. vide ſuprà verſu 15. Obire verò pro mori, abſolutè & à Plauto & à Plinio vſurpatur.

20 *Proficiſcere*, πορεύου. Vulg. & Eraſ. *Vade*: id eſt βάδιζε. *Mortui ſunt*, τεθνήκασι. Vulg. & Eraſm. *Defuncti ſunt*, quomodo paulo antè verterant τὸ τελευτᾷν. ¶*Animam*, τὴν ψυχήν. id eſt vitã, Hebræorũ idiotiſmo, à quo nec Gręci (pręſertim poetæ) abhorrẽt, nec Latini. Differentiam enim illam animi & animæ ſubtilioribus relinquimus. Eſt tamen hoc medium dicendi genus, quum de eo quoque dicatur qui de ſeruanda vita alterius ſit ſollicitus: vt Pſal.142.5.

22 *Patre eius*, πατρὸς αὐτοῦ. Fuit Archelaus Herodis magni filius, ex Marthaca Samaritana, regni ſucceſſor relictꝰ à patre: ſed poſtea ab Auguſto factꝰ Iudææ ethnarcha, quũ aliquãdiu regis nomine fuiſſet abuſus, tãdẽ in exiliũ pulſꝰ eſt.

23 *Et quum* [*eò*] *veniſſet*, καὶ ἐλθών. Hæc genera dicen-

di ſumpta ſunt ab Hebræis, quibus ſunt iſti pleonaſmi frequentes: veluti quũ dicũt, *Et ſurgens abiit, Et reſpõdit, dicens:* & ſimilia multa, quæ infinitis locis occurrũt, neque tamen putauimus immutanda. ¶*Habitauit,* κατῴκησεν. id eſt, ſibi domicilium delegit, in quo non commoraretur ad tempus, ſed cum familia habitaret, patriæ valedicens. Nam apud Græcos differunt κατοικεῖν & παροικεῖν, ſicut apud Latinos habitare & commorari. Sic enim Cicero, *Natura,* inquit, *domicilium nobis non habitandi, ſed cõmorandi dedit.* Ideo etiam Petrus vitam noſtram παροικίαν vocat eleganter, 1. Epiſt. 1. 17. Fateor tamen hanc differentiam non eſſe perpetuam. Illic autem domicilium fixiſſe Ioſephum, vel ex eo liquet quòd propterea Chriſt⁹ vocatus eſt Nazarenus. ¶*In vrbe,* εἰς πόλιν. Frequenter εἰς pro ἐν ponitur, vt Mar. 2. 1, ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, pro ἐν οἴκῳ, & alibi ſæpe. itaque ſatis fuerit ſemel id annotaſſe. Sic apud Hebræos אל[*el*] pro ב deſeruiente ponitur, vt Gen. 49. 29, אל־המערה [*el-hame harah.*] ¶*Per prophetas,* διὰ τῶν προφητῶν. Sic habent omnes codices Græci: neque propterea neceſſe eſt ex pluribus Prophetis petitum eſſe hoc teſtimonium, quum ita citari quoque ſoleat ſingularis quiſpiam Propheta: quòd vno volumine ſcripta prophetica aut certè duobus comprehenderentur. Sed & liber Iudicũ, vnde ſumptus putatur hic locus, puta ex 13. 5. à pluribus Prophetis neceſſariò fuit ſcriptus. Syrus tamen Paraphraſtes legit, *Per Prophetam,* ſingulari numero: & Hieronymus vult citari Eſaiam cap. 11. 1, vbi perperam legit Nezir pro Netzer, quæ vox *ſurculum* declarat. ¶*Fore vt Nazarenus vocaretur,* ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται. Vulgata, & Eraſmus, *Nazaræus vocabitur.* Nam fieri etiam poteſt vt abundet ὅτι, ſicut alibi frequentiſſimé. Exiſtimo tamen eam particulam indicare, hæc eſſe Euangeliſtæ verba, referentis non tam ipſa Prophetarum verba quàm ſententiam. Quod autem ad Nazareni nomen attinet, Syrus quidem Paraphraſtes illud ſcribit per Tſadi, quum ij qui voto obſtringebantur, Nazaræi per Zaiin dicantur, quos Gręci interpretes alicubi Hebręam vocem retinentes Ναζηραίους, alibi ἡγιασμένους, vt Amos 2. 1, alibi ἁγνισθέντας & ἡγνισμένους interpretantur, 2. Numeror. 6. quò reſpexit etiam locus Act. 21. 23. & 26. Sed certum eſt apud Euangeliſtas Ναζωραῖον & Ναζαρηνὸν per ζ, eſſe gentile nomen à Nazareth ciuitate deductum: cuius vrbis quum nuſpiam fiat in veteri Teſtamẽto mẽtio, neceſſe eſt locum ex Prophetis citatũ per alluſionẽ intelligere, vt videlicet Ieſus à Iudęis vocatus fuerit Nazaręus ſiue Nazarenus, quaſi Nazaretha ortus, Sed verè fuerit Nazaræus, cuius typus fuerit Simſon, non ex voto ſed perfectiſſima ſanctitate. Huc pertinet inſignis locus Tertulliani in lib. aduerſus Marcionẽ quarto: *Nazaræus vocari habebat ſecundum Prophetiam Chriſtus Creatoris. Vnde & ipſo nomine nos Iudæi Nazarenos appellãt per eũ. Nã & ſumus de quibus ſcriptũ eſt, Nazaræi exalbati ſunt ſuper niuem: qui ſcilicet retro luridati delinquẽtiæ maculis, & nigrati ignorantiæ tenebris. Chriſto autẽ Nazaræi appellatio competitura erat ex infantiæ latebris, ad quas apud Nazareth deſcendit, vitando Archelaum filium Herodis.* Nam commentitiam illam epiſtolam Lentuli, neſcio cuius imaginarij Proconſulis, in qua deſcribitur Chriſti forma & habitus, qualis (inquit) erat Nazaræorum, nemo ſani iudicij homo eſt (opinor) qui non perſpiciat ab homine Romano neque ſcriptam neque conuerſam fuiſſe, ſed ab indocto quopiam confictam: ſicut infinita alia eiuſmodi, quæ nobis hodie lucri cauſa à typographis, partim interpolata, partim ita vt ſunt ineptiſſima, veteris alicuius ſcriptoris nõmine proponuntur. Nazaræum autem quàm Nazoræum dicere malui, vt homonymiam vitarem.

γομένην Ναζαρέθ· ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται.		tauit in vrbe quæ dicitur Nazareth: vt impleretur quod dictũ eſt per Prophetas, fore vt Nazarenus vocaretur.		*in ciuitate quæ vocatur Nazareth: vt adimpleretur quod dictũ eſt per Prophetas, Quoniam Nazaræus vocabitur.*
Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		CAP. III.
Mar. 1. 4. luc. 3. 3. ἘΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας, *ἐν	1	TEmporibus autẽ illis adfuit Iohãnes Baptiſta, prædicans in deſerto Iudææ,	1	*IN diebus autem illis venit Iohannes Baptiſta, prædicans in deſerto Iudææ,*
Καὶ λέγων, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	2	Dicénſque, Reſipiſcite. appropinquauit enim regnũ cælorum.	2	*Et dicens, Pœnitentiam agite. appropinquauit enim regnum cælorum.*

IN CAP. III.

1 *Temporibus autem illis,* ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Dierum appellatione apud Hebręos tempus ſignificatur: quod non pigebit nos aliquando imitari: hoc tamen loco putauimus mutandum, propterea quòd inter eas hiſtorias quæ pręceſſerunt ea de quibus hîc agitur, ſatis longum temporis interuallum interceſſerit oportet: quum Chriſtus nonniſi circiter annum trigeſimum fuerit baptizatus, nec multo ante tempore videatur Iohannes ſuum miniſterium inchoaſſe. Tẽpus igitur illud ſignificatur quo Chriſtus Nazarethæ, vt priuatus apud parentes, latitabat. Et hîc mihi videtur incredibile penè Iudæorum veternũ, quos neque Prophetarum voces quas in ſynagogis legebãt, neque paſtorum renunciatio, neque magorum aduentus infanticidio quoq. celebris, neque cygneus ille Simeonis cãtus, neque Annæ celebratiſſimæ viduæ in medio templo audita prædictio, excitare, & ad Chriſtum perquirendum, & vbicunque latitaret, inueniendum, commouere potuerunt. Verè igitur ille venit ad ſuos, & ipſum ſui non admiſerunt. ¶*Adfuit,* παραγίνεται. Vulgata, *Venit,* id eſt ἦλθεν. Eraſmus, *Accedit,* id eſt προσέρχεται. Γίνεσθαι verò pro εἶναι accipi, notius eſt quàm vt ſit probandum. Deinde præſens tempus, quãuis narrationibus accommodatum, mutaui in præteritum: quod videtur melius cum ſequentibus & præcedentibus (hoc quidem loco) cohęrere, quum hoc facilè patiatur Hebraicæ linguæ ratio. Contrà verò paulo pòſt præteritum interpretabimur per præſens. ¶*Prædicans,* κηρύσσων. id eſt, Concionnes habens, vel Proclamans: niſi malimus ſubaudire βάπτισμα μετανοίας, id eſt Baptiſmum reſipiſcentiæ, quod addidit Marcus: quanuis concio quæ ſequitur, ad hoc etiam participium referri poſſit. Sed apud theologos hoc vocabulum abſolutè ponitur ex conſuetudine, à qua diſcedere noluimus. Quod autem dicitur Iohannes concionatus in ſolitudine, non eſt ita accipiendum quaſi fugerit hominum conſpectum, vt ij poſtea fecerunt qui propterea dicti ſunt Eremitæ: ſed Deſertum ex vulgi conſuetudine hîc vocatur regio ſalțuoſa, in qua habitabat Zacharias, vt ſcribitur Luc. 1. 40. Ibi quoque fuiſſe domum Ioab legimus, 2. Sam. 2. 34: & huius deſerti ſex oppida numerantur, Ioſ. 15. 51.

2. *Reſipiſcite,* μετανοεῖτε. Vulgata, *Pœnitentiam agite.* Eraſmus quoque eodẽ modo, ſed addidit, *Vitæ prioris.* quam interpretationem multas ob cauſas repudio: ſed ob eam potiſſimùm, quòd multi imperiti occaſionem ex hoc dicendi genere arripuerint falſarum opinionum de ſatisfactione, quibus hodie agitatur Eccleſia. Cęterùm μετανοεῖν, quum eſt verbum abſolutũ, propriè ſignificat Poſt factum ſapere, & de errore admiſſo ita dolere vt corrigas: quod Latinis propriè ſignificat Reſipiſcere. Itaque propriè nunquam ponitur niſi in bono: vt (meo quidem iudicio) Auſonius in illo ſuo epigrammate omnibus noto μεταμέλειαν potius quàm μετάνοιαν dicturus fuerit, ſi verſus pentametri ratio permiſiſſet. Semper enim cum μετανοίᾳ cohæret ὁ σωφρονισμός: ſicut hæc duo rectè coniunguntur à Plutarcho in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα. At verò μεταμέλεσθαι declarat Poſt rem aliquam factam ſolicitum eſſe & anxium: pro quo Latini dicunt Pœnitere: atque id etiam vſurpari poteſt in vitio. Neque enim propriè complectitur vitæ & conſilii mutationem in melius (vt quidam tradunt,) ſed ſimpliciter ſolicitudinem quandam καὶ δυσαρέστησιν (id eſt diſplicentiam) exprimit, quæ facit vt rem factam, ſeu bona ſeu mala ſit, infectam eſſe velimus, etiam quum non eſt nouo conſilio locus relictus. Plutarchus de diſcer. adul. (vbi etiam abutitur nomine μετανοίας pro μεταμελείας) δηγμὸν, id eſt morſum, vocat. Græci theologi κατάνυξιν, quòd animum ſauciet. Latini recentiores Contritionem vocant, quæ ſi fuerit λύπη κατὰ θεὸν, tum gignit μετάνοιαν: (vt declarat Apoſt. 2. Cor. 7. 10.) ſinminus, iter eſt ad maximum quodque ſcelus, & tandem ad deſperationem. Itaque Matthæus de Iuda proditore loquẽs, μεταμεληθεὶς, inquit, ἀπέστρεψε, non μετανοηθείς: triſtitiã ſignificãs à qua eſt abſorptus. Sic etiam apud Paulũ, 2. Cor. 7. 8, μεταμέλεσθαι declarat Dolorẽ capere

ex eo quod factum erat:& Rom. 11.29. dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα. id eſt, eiuſmodi vt non poſſint ipſi diſplicere, quum ſemel placuerunt: quod Hebræis declarat vocabulum נחם [*nacham*,] quum μετανοεῖν potiùs ſignificetur verbo שוב [*ſchub*] vnde תשובה, [*theſchubah*] id eſt Conuerſio. Itaque Petrus Act. 3.19, quum μετανοήσατε dixiſſet, ſtatim ſubiunxit, καὶ ἐπιστρέψατε, vt illud explicaret. Idem facit Paulus Act.26.20. Ergo μετανοεῖν & μετάνοιαν vbiq; interpretabimur Reſipiſcere & Reſipiſcentiam: (ita enim, quamuis auctore Auſonio nomen Latinum non habeat, loqui nobis liceat, auctore Lactātio lib.6.cap.24, vbi rectè & eleganter rem totam exponit.) μεταμέλεσθαι verò, Pœnitere. *Appropinquauit*, ἤγγικε. Vide infrà 4.17. *Regnum cælorum*, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. id eſt, regnum cæleſte. Reſpicit autem hoc dicendi genus prędictiones de Meſſia, & ipſius regno: quod ab ipſo etiam vulgo cæleſte vocabatur, quia Meſſiam à Deo expectabat, quāuis quale hoc regnum futurum eſſet, pauci intelligerent.

Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.	3	Nam hic eſt ille de quo dictum eſt per Eſaiam prophetam, dicentem, ‖Vox clamantis in deſerto, Parate viam Domini, cōplanate ſemitas eius.	3	*Hic eſt enim de quo dictum eſt per Eſaiā prophetā, dicentem, Vox clamantis in deſerto, Parate viam Domini, rectas facite ſemitas eius.*	Eſa.40.3. mar.1.3. luc.3.4. iohan.1.23.
Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον.	4	‖ Ipſe verò Iohannes habebat veſtimentum ſuum è pilis camelorum, & zonam coriaceam circum lumbos ſuos. alimentum autem eius erat locuſtæ, & mel agreſte.	4	*Ipſe autem Iohannes habebat veſtimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos ſuos. eſca autem eius erat locuſtæ & mel ſylueſtre.*	Mar.1.6.
Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου·	5	‖Tunc exiuit ad eum Hieroſolyma, & tota Iudęa, totáque regio circumiacens Iordani:	5	*Tunc exibat ad eum Hieroſolyma & omnis Iudea, & omnis regio circa Iordanē:*	Mar.1.5. luc.3.7.
Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	6	Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata ſua.	6	*Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata ſua.*	
Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;	7	Quum vidiſſet autem multos ex Phariſæis & Sadducæis venientes ad Baptiſmū ſuum, dixit eis, Progenies viperarū, quis vobis præmonſtrauit vt fugeretis à futura ira?	7	*Videns autem multos Phariſæorum & Sadducæorum venientes ad Baptiſmum ſuum, dixit eis, Progenies viperarum, quis demonſtrauit vobis fugere à ventura ira?*	

3 *Vox clamantis*, φωνὴ βοῶντος. id eſt βοῶσα, clamans. vt ſit ſenſus, Adeſt proclamator, dicens. *Complanate*, εὐθείας ποιεῖτε. id eſt, planas & æquabiles facite. quod vulgò dicimus, *Applanir, dreſſer & vnir*: ſicut fieri ſolet principibus ſolenni comitatu in vrbem ingreſſuris. εὐθὺ enim planum & æquabile ſeparatim non ſignificat, ſed vtrumque ſimul, ideóque à Cicerone ferè ſemper coniunguntur. Vulgata, & Eraſmus, *Rectas facite*, ſatis ſignificanter.

4 *E pilis cameli*, ἀπὸ τριχῶν καμήλου. villoſum videlicet: cuiuſmodi fuit prophetarū amictus, vt 2.Regū,1.8, & Zach. 13.4. Auctor epiſtolæ ad Hebr. vocat μηλωταῖς & αἰγείοις δέρμασι, ex villis videlicet & caprinis pellibus villoſis cōfectam. Heb.11.37. *Locuſtæ*, ἀκρίδες. Laborāt plurimi in huius nominis explicatione. Nonnulli enim exiſtimarūt ita vocari ſummas olerum partes. Alij cancros interpretātur, quos ad Iordanis ripā, tanquā in Lege prohibitos, abiecerint piſcatores. Sed hæc explicatio prorſus abſurda eſt. Neq; enim vllos cancros Græci vocāt ἀκρίδας, ſed ſquillas καρίδας dicūt. Vnde verò ſquillæ in Iordane, quū præſertim in mare non influat, ſed arenis abſorbeatur? Deinde non dubiū eſt quin Iohānes cibis in Lege prohibitis veſci nec debuerit nec voluerit. Denique ſunt qui ex ἀκρίδας fecerint ἀχράδας, quo nomine Græci pira ſylueſtria vocant: ſed repugnat omniū codicum conſenſus. Nos Veterem interpretem ſequi non dubitauimus. nam ſolitos fuiſſe in Oriēte & apud * Æthiopas quoq; nōnullos populos fumo & ſale duratis locuſtis veſci, ex Plinio, Strabone, & alijs liquet: & à Moſe numerātur locuſtæ, vbi ciborū diſcrimē explicat, vt quidē omnes Hebræum vocabulum ארבה [*arbeh*] interpretātur. Vox autem Syriaca קמצא [*Kametza*] qua vtitur Syrus interpres, à verbo Hebręo deducitur quod colligere ſignificat, ſicut ארבה [*arbeh*] à multitudine, & quòd agminatim volitent, dicuntur eiuſmodi beſtiolæ: & reperitur ea ſignificatione vocabulū illud Syriacū Eſa.40.22.& Nahum 3.15. & 17. Sed & in Græcia ἀκρίδας (quæcunque ſit tandē huius nominis ſignificatio) fuiſſe inter viliores cibos numeratas, cōſtat ex Ariſtophane in Acharnenſ. Et apud Plut. in Sympoſio Thales ita loquitur. γεωργοῦ δὲ ἀκρίδας καὶ ὄρνιθας ἀντὶ πυρῶν καὶ κριθῶν συγκομίζειν ἐθέλοντος οὐδὲν διαφέρει τύραννος, ἀνδραπόδων μᾶλλον ἄρχειν ἢ ἀνδρῶν βουλόμενος. Certum eſt autem ſignificari hoc nomine tenuiſſimum victum & maximè parabilem. Annotat etiam Epiphanius κατ' Ἐβιωναίων, nonnullos Iudæos deprauatè pro ἀκρίδες legiſſe ἐγκρίδες, quod nomen declarat bellaria ex melle.

5 *Exiuit*, ἐξεπορεύετο. Eraſm. *Egreſſa eſt*. id eſt ἐξίει. nam πορεύεσθαι, ἰέναι, ἔρχεσθαι, βαίνειν, ſæpe confunduntur. *Totáque regio circumiacēs Iordani*, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata, *Et tota regio circū Iordanē*. Eraſmus, *Totaq; regio vndiq; finitima Iordani* Nonnulla exēplaria addunt ποταμῷ, fluuio. Subauditur autē in Græco γῆ, terra, & vſurpatur cōtinens pro contento. περίχωρος enim idem valet quod περικειμένη, id eſt circumiacens. quo vocabulo vtitur T. Liuius.

6 *Confitentes peccata ſua*, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Confiteri peccata ſua ab Hebræis dicuntur qui ſe modis omnibus peccatores eſſe profitentur, & veniam à Dei miſericordia petunt, vt Dan.9.3, & deinceps. Hinc igitur apparet Iohannem non alios admiſiſſe ad ſuum baptiſmum quàm qui doctrinam gratuitæ remiſſionis peccatorum ſeriò ſe amplecti teſtarētur: cuiuſmodi etiam ἐξομολόγησις in vetere Eccleſia à catechumenis requirebatur. Differunt autem peccatorū ἐξομολόγησις & ἐξαγόρευσις, quæ (auctore Plutarcho) in Cereris myſteriis ſuperſtitione vaniſſima vſurpabatur: quam haud ſcio an inde mutuati ſint pontificij, ſicut Iudaicas ſatisfactiones deprauarūt, adiecto etiam peculiari abſolutionis ritu. Quòd ſi nolunt iſti diſcrimen iſtud admittere, dicant ipſi quomodo potuerit ſummus pontifex totius Iſraëlis peccata confiteri, ſicut iubet Dominus Leuit.16.21.

7 *Multos ex Phariſæis*, πολλοὺς τῶν Φαρισαίων. Vulg. *Multos Phariſæorum*. Græca eſt conſtructio, vt etiam notat Eraſmus: quam ſequutus Plinius alicubi dixit, *Degeneres canum, & nigras lanarum*. De Phariſæis autem, vnde ſic vocati ſint, ſic ſcribit vir ſingularis & doctrinæ & iudicij Ioh. Mercerus piæ memoriæ, in animaduerſionibus ad Sanctis lexicō. Rabini Peruſim dixerunt forma Paul Kal Phariſęos, quòd ab aliis affectata vitæ ſanctimonia & munditie ſeiuncti eſſent, nō, vt alij volūt, quòd legē populo interpretarentur: tum.n. ſcribendū fuiſſet in Benoni Phorſim. & hāc ſententiam cōfirmat illius Phariſæi arrogās illa precatio Luc. 18. * 11. *Progenies*, γεννήματα. Illud eſt quod vernaculo ſermone inuidioſo vocabulo dicimus *Engeance*. *Præmonſtrauit*, ὑπέδειξεν. Dicuntur iſta Phariſæis & Sadducæis, præſertim qui antea cōcionibus ipſius nō interfuerāt: ſed rei nouitate cōmoti potiùs quàm diſcendi ſtudio, ad eum ſpectandum, ac fortaſſis etiam æmulatione adducti aduenerāt, minimè certè ad reſipiſcētiam cōparati: ac proinde tam acerba reprehenſione, vt qui ſuæ iuſtitiæ ac generis falsò fiducia inflati turgerent, ad baptiſmum præparādi, quorum magna

pars nihilo melior euaſit, infra 21. 25. Vulgata, *Demonſtrauit*: vt videatur legiſſe ἀπέδειξεν. Eraſmus, *ſubmonſtrauit*: nouo vocabulo, id eſt (vt ipſe exponit) clanculum indicauit: quod mihi quidem videtur penitus alienum ab hoc loco. Nam potiùs ὑπὸ idem hîc valere puto quod πρὸ, ſicut in ὑφηγεῖσθαι, ὑποφθάνειν, ὑποφήτης. ſic etiã videtur vſurpari Act. 9. 16. vbi Eraſmus cum Vetere interprete ὑποδείξω vertit *oſtendam*: ſicut ὑπόδειγμα accipitur pro παράδειγμα Hebr. 4. 11. *Futura*, τῆς μελλούσης. Ita etiam in antiquiſſimo codice Latino ſcriptum ſe reperiſſe teſtatur Eraſmus: qui tamen dicere maluit *ventura*, quaſi ſcriptum ſit μελλούσης ἐλθεῖν.

	Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας.	8	Ferte igitur fructus ¨cõuenientes reſipiſcentiæ.	8	*Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.*
Iohã. 8. 39. act. 13. 26.	Καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς καὶ ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.	9	¨Et ne putate *vobis* dicẽdum ¨apud voſipſos, ‖ Patrem habemus Abrahamum. dico enim vobis, Deum poſſe ¨etiam ex lapidibus iſtis ¨excitare liberos Abrahamo.	9	*Et ne velitis dicere intra vos, Patrem habemus Abrahã. dico enim vobis quoniam potens eſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahæ.*
Infrà 7. 19.	Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.	10	‖ ¨Iam verò etiam ſecuris ad radicem arborũ poſita eſt. Omnis igitur arbor non ferẽs fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.	10	*Iam enim ſecuris ad radicem arborum poſita eſt. Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*
Marc. 1. 8. luc. 3. 16. ioh. 1. 26. act. 1. 5. & 11. 16. & 19. 4. 345	Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός μου ἐστὶν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.	11	‖ ¨Ego quidẽ baptizo vos ¨aqua ¨ad reſipiſcentiam: is verò ¨qui ponè me venit, ¨validior me eſt, cuius non ſum ¨dignus qui ¨ſoleas portem: ipſe vos baptizabit ¨Spiritu ſãcto ¨& igne.	11	*Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: qui autem poſt me venturus eſt, fortior me eſt, cuius non ſum dignus calceamenta portare: ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto & igni.*

8 *Conuenientes reſipiſcẽtiæ*, ἀξίους τῆς μετανοίας. Vel (vt Eraſmus vertit) *Qui deceant reſipiſcentiam*, πρέποντας τῇ μετανοίᾳ. Nam τὸ ἄξιον παρὰ τὸ ἄγειν, propriè de eo dicitur quod æqualis eſt ponderis ac momenti, tranſlatione à ponderandi ratione ſumpta, in qua lanx lancem adducit in ponderis ęqualis rebus: quamobrem etiam Syrus interpres rectè conuertit voce à ver. Hebr. שוה [*ſchaua*] deducta, quod ſignificat æquale eſſe: & ſic quoque Latinis dignus accipitur. Sed certè fructus digni pœnitentia (vt vetus interpres conuertit) vix aliter poſſet intelligi quàm contrario penitus ſenſu, digni videlicet quorum aliquem pœniteat.

9 *Et ne putate* [*vobis*] *dicendum*, καὶ μὴ δόξητε λέγειν. Id eſt, Ne putate cauſam eſſe cur de Abrahamo ſuperbiatis. Vulgata, *Et ne velitis dicere.* Eraſ. *Ne hac mente ſitis vt dicatis.* Cæterùm τὸ δοκεῖν, neque hîc ſimpliciter ſignificat Videri, quod vulgò dicimus *ſembler*: neque Putare aut Exiſtimare, ſicut Luc. 12. 40. 51, item 13. 2: ſed aliquid ſibi per arrogantiam & animi elationem perſuadere, vel Sibi de aliquo placere: ſicut etiam accipitur Philip. 3. 4. & Marci 10. 42 Itaque addidi pronomen *vobis*, & λέγειν conuerti *dicendum*, paulo liberius quàm ſoleam, vt aliquo modo hoc dicendi genus ſaltem adumbrarem: quod quidem vernaculo ſermone ſatis commodè exprimimus, quum dicimus, *Ne penſez pas, ou ne cuidez pas dire.* *Apud voſipſos*, ἐν ἑαυτοῖς. id eſt ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, vt interpretatur Marcus cap. 2 8. ἑαυτοῖς enim hoc loco eſt ſecundæ perſonæ: & ἐν præpoſitionem in hoc genere dicẽdi Latini interpretantur Apud. Poſſemus tamen conuertere *Inter vos*, id eſt ἐν ὑμῖν, vt loquitur infrà cap. 20. 26, & alibi ſæpe: quia prępoſitio ἐν idem quoque valet apud Græcos quod Inter apud Latinos: vt infrà cap. 11 11, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, id eſt *inter genitos ex mulieribus.* Sed prior illa expoſitio mihi magis arridet. Vulgata & Eraſmus ſæpe conuertunt, *Intra vos*: quod nõ modò non eſt Latinum (vt opinor,) ſed etiam obſcurum. *Etiam ex lapidibus*, καὶ ἐκ τῶν λίθων. Coniunctionem καὶ magnam hoc loco vim habere, & non incommodè à nobis expreſſam eſſe, nemo vt opinor) dubitabit. Eam autem addidimus, vetuſti exemplaris fidem ſequuti, & Theophylacti Romæ excuſi. *Excitare liberos*, ἐγεῖραι τέκνα. Vulg. *Suſcitare filios.* Eraſmus, *Facere vt ſurgant filij.* Ego cauſam non video cur vtar periphraſi, quum ἐγείρειν propriè ſit tranſitiuum. Deinde τέκνον, id eſt prolis nomen, ſeu liberorum, latius quàm filiorum patet. quod ſemel annotatum volui, quum idem infinitis penè locis occurrat.

10 *Iam verò etiam*, &c. ἤδη δὲ καὶ. Apparet Veterem interpretem & Eraſmum in annotationibus legiſſe δὴ: quod etſi malè non conuenit, tamen nullius exemplaris vetuſti authoritate legimus confirmatum. *Abiicitur*, βάλλεται. Obſeruanda eſt emphaſis temporis præſentis, vt iudicium Dei non tanquam futurum procul demonſtret, ſed veluti iam præſens oculis ſubiiciat. Itaque non probo Caſtellionis interpretationem, qui conuertit, *Excindenda eſt, & in ignem iniicienda.* Eraſmus & vulgata, *Mittitur*: quæ ſignificatio etiam huic verbo conuenit, ſed tum præcipuè quum de telis agitur, quæ ob eam etiam cauſam miſſilia dicuntur. Itaque verbum delegi quod maiorem rei inutilis contemptum declarat: compoſito tamẽ vſus pro ſimplici, ſicut in Hebræorum ſcriptis facere ſæpe neceſſe eſt. Infrà Eraſmus, cap. 5. ver. 13. conuertit βληθῆναι, *vt proijciatur.*

13 *Ego quidem baptizo*, ἐγὼ μὲν βαπτίζω. Vel (ſi vetuſtum quoddam exemplar ſequaris, in quo ſcriptum eſt, μὲν οὖν) *Ego igitur baptizo.* Significat autem τὸ βαπτίζειν Tingere, quum παρὰ τὸ βάπτειν dicatur, & quum tingenda merguntur, Madefacere & mergere. & à verbo δύειν differt quod Profundum petere & ſubmergere declarat, vt ex illo veteris oraculi verſiculo conſtat, Ἀσκὸς βαπτίζῃ, δῦναι δέ τοι οὐ θέμις ἐστὶ, in quo hæc duo opponuntur. * Nec alia eſt ſignificatio verbi עמד [*hamad*] quo vtuntur Syri pro baptizare. Iulianus, aduerſus quem eruditiſſimos libros ſcripſit Auguſtinus, perfundere interpretatus eſt: quam nouitatem Auguſtinus reprehendens, *Baptizandi verbum*, inquit, *ex Græco Latina lingua ſic habet, vt nõ ſoleat niſi in ſacramento regenerationis intelligi.* Quanuis autem hoc meo quãtulocunque labore ſic omnes iuuare cupiam vt à me nullus offendatur, & ab inani λογομαχίᾳ tam certè abhorream quàm qui maximè: tamen hoc loco non poſſum diſſimulare quorundam audaciam, quæ vtinam intra verba conſiſteret. Iſti igitur (quorum princeps eſt Sebaſtianus Caſtellio) Baptizandi verbum, (quod quidem, ſi vocabulum ipſum ſpectes, reſpondet Hebræo טבל [*tabhal*] potius quàm רחץ [*rachatz*]) olim in nouo myſterio vſurpatum à ſacris ſcriptoribus, tótque ſeculis poſtea omnium Eccleſiarum tacito conſenſu, huic vni ſacramento cõſecratum, adeo vt in vulgaria etiam idiomata omnium penè gẽtium tranſierit, audent tamen temere immutare, vt Lauandi & Abluendi & Lotionis vocabulo, vſitata voce Baptizandi & Baptiſmi quaſi eliminata & profligata, vtantur. Delicati certè homines, qui neque perpetua tot ſeculorum authoritate commouentur, neque quotidiana vulgi conſuetudine in loquendo adduci poſſunt vt theologis licere putent quod cæteris artium magiſtris & profeſſoribus omnes cõcedunt: hoc eſt, vt quę lõgo vſu & optima fide poſſederint, tanquam ſua retineant. Neque eſt cur aliquot veterum ſcriptorum authoritatem prętexant, veluti quòd Cyprianus Tingentes dixit pro Baptizãtes, & Tertullianus quodam loco Chriſtum Sequeſtrẽ pro Mediatore vocat. Nam quod illis veteribus quaſi nouum erat, nobis vetus eſt: & iam tum ea ipſa vocabula quæ nunc vſurpamus, fuiſſe Eccleſiæ magis familiaria, & proinde illis ipſis magis placuiſſe, id conuincit, quòd admodum raròdeprehenduntur aliter lo-

liter loquuti. Verùm quid agas cum iſtis malis geniis, qui pro Angelis nobis fabricant Genios, & quibus religio eſt Chriſtum Mediatorem appellare? Nam de Trinitatis verbo minimè (vt opinor) dubitant quin ſit expungendum qui ſeſe in Deum credere erubeſcunt profiteri. Sed age, confidentibus iſtis hominibus ſuam confidẽtiam relinquamus. ¶ *Aqua*, ἐν ὕδατι. Vulgata, *In aqua*. Præpoſitio addita eſt (vt annotat Eraſmus) ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ſcilicet ב [*beth*] prępoſitio cauſarum omne genus declarat. Itaq. Lucas qui minus interdũ videtur hebraizare quàm reliqui tres Euangeliſtæ, præpoſitionẽ omiſit, cap. 3.16. Hoc autẽ annotaui, nequis in hac particula vim aliquàm ſubeſſe putaret: quod ij videntur ſibi perſuaſiſſe qui pueros nõ putant ritè baptizatos niſi prorſus immergantur. ¶ *Ad reſipiſcentiam*, εἰς μετάνοιαν. id eſt, *vt reſipiſcatis*. Extremum enim Baptiſmi ſignum eos admonebat de corrigenda vita: & ita quidem admonebat, vt inſitionem in Chriſti venturi corpus, quo vetus homo moritur & nouus naſcitur, verè & efficaciter in iis obſignaret qui Iohanni crederent. Vulgata, *In pœnitentiam*. Eraſmus maluit conuertere *Ad pœnitentiam*. Illud conſtat, εἰς & πρὸς, id eſt, In & Ad, in hoc dicendi genere, eodem ſenſu vſurpari. Ariſtot. Eth. 2, οὐ δὴ μικρὸν εἰς τὰς πράξεις εὖ ἢ κακῶς χαίρειν. Item lib. 10, δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ. Ex quibus exemplis apparet, rem eandem vtraque præpoſitione explicatam. Sic etiam Latini ſæpiſſime vtuntur præpoſitione Ad: vt quum dicunt aliquid cõferre ad vitam beatè tranſigendam, & multa ſimilia. Terentius verò dixit, Piſciculos emere in cænã: & Quint. Vti re aliqua in argumentum. Sed videtur interdum præpoſitione Ad vel inſtrumentum vel cauſa efficiens potius quàm finis ſignificari. Itaque pro ratione eorum de quibus agitur, conſiderandum eſt vtra interpretatio magis conueniat: ſicut infrà cap. 12.41, εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, nolim conuertere *In prædicationem*, ſed *Ad prædicationem*. Neque verò hæc annotaſſem niſi frequentiſſimè occurreret hæc loquendi formula. ¶ *Qui venit*, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, & Eraſ. *Qui venturus eſt*. Sed (ni fallor) Iohannes de re preſenti loquitur: neque venturum notat, ſed eum qui iam ſit in via, atq. adeo proximus, digito commonſtrauit. quamobrem etiam dixit ὀπίσω μου, id eſt ponè me, potius quàm μετ᾽ ἐμὲ, poſt me: vt ſignificet Chriſtum iam à tergo imminere. ¶ *Validior*, ἰσχυρότερος. id eſt, δυνατώτερος. Vulg. & Eraſ. *Fortior*. rectè quidem: ſed tamen quia pro ἰσχύειν ferè dicere ſoleo Valere, idcirco etiam ἰσχυρὸν Validum potius quàm Fortem ſum interpretatus. ¶ *Dignus*, ἱκανός. Eraſmus, *Idoneus*. Atqui (ni fallor) non hîc agitur quàm ſit aptus aut accommodatus ad hoc officium præſtandum, ſed quàm dignus ſit qui cum Chriſto comparetur. Alioquin ἱκανὸς alicui rei præſtandę parem ſignificat: quo modo etiam Gallis dicuntur ſufficientes, quorum non modò vires corporis aut virtutes animi ſufficiant rei alicui præſtandæ, ſed etiam qui digni ſint quibus aliquid committatur. Hebræi ad eundem modum vtuntur voce ראויים [*rauijm*]. Latinis tamen haud ſatis ſcio an Sufficiens hac ſignificatione vſurpetur: itaque conuerti tanquam ἄξιος ſcriptum eſſet, Veterem interpretem ſequutus tum hoc loco, tum etiam infrà 8.8, & 1. Cor. 15.9. quo modo etiam hæc duo inter ſe permutantur, Luc. 7.4. & 6. & ita etiam Syrus interpres pro ἱκανὸς vertit שוא [*Schaue*]. Alibi verò (vt Coloſſ. 1.12. & 2. Cor. 3.5) idoneum dicere malui. Sic etiam Herodianus, ἱκανώτατος ἦν πάντων ἀνθρώπων προσποιήσασθαι τὴν εὔνοιαν, *Omnium hominum erat aptiſſimus ad ſimulandam beneuolentiam*. ¶ *Soleas*, τὰ ὑποδήματα. Sic Græci vocant quæ Latini ſoleas, quibus plantæ pedis duntaxat obteguntur: niſi malimus ſic in genere calceos interpretari, quod infrà, ad pedes videlicet, alligentur: (vnde illud Maronis, *Tyrrhena pedum vincula*) vt διαδήματα & ἀναδήματα dicebantur capiti alligata. Eſt autem prouerbiale hoc dicendi genus, vſurpatũ etiam à Dauide Pſal. 60.10, quo viliſſimum miniſterium ſignificatur: ortum (vt opinor) à conſuetudine Iudæorum, qui aduenientium hoſpitum pedes lauare conſueuerant, regione nimirum calidiore (quod ex variis locis intelligimus,) atque etiam ſanctiorem aliquem locum ingreſſuri, calceos ponere. Itaque Moſen & alios aliquot iubet Dominus, cum illis colloquuturus, calceos exuere: accommodans ſeſe (vt opinor) ad eius gentis ritum & conſuetudinem. Hodie quoque Turcis hunc morem eſſe ferunt, vt domos ingreſſuri, calceos exuant: ſicut olim facere conſueuerant qui erant accubituri. ¶ *Portem*, βαστάσαι. Hoc loco βαστάζειν ſimpliciter idem valet quod φέρειν, quum propriè de magnis oneribus dicatur, ſicut Latinis Baiulare. Lucas habet λῦσαι τὸν ἱμάντα, ſoluere lorum ſolearum ipſius. cuiuſmodi eſt Ouidianum illud, *Vincla duæ demunt pedibus*. vt βαστάσαι poſſit fortaſſe conuerti Suſtinere, ſicut ſuſtinet pedem & calceum aliquis eius cui calceos exuit. ¶ *Spiritu ſancto*, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Rurſus nobis abundat præpoſitio, quæ ex Hebræorum idiomate addita eſt. Adiungunt enim iſti præpoſitionem caſui inſtrumenti, item propriis nominibus locorum, alia ratione quàm vel Græci vel Latini. Per Spiritum autem ſanctum intelligit vim & efficaciam Chriſti nos viuificantis & ſanctificantis, quæ per Spiritum ſanctum credentibus inſinuatur, ſicut exterior baptiſmus teſtatur. Ignis autem nomen videtur aquæ opponi: vt ſciant vim quandam igneam & ſpiritualem nobis illuſtrandis & purgandis per baptiſmi aquam (elementum videlicet ſordibus eluẽdis aptiſſimum) efficaciſſimè repræſentari. ¶ *Et igne*, καὶ πυρί. Hoc deeſt in nonnullis vetuſtis codicibus, vt etiam obſeruauit Eraſmus: ſed exprimitur apud Lucam, ſummo codicũ omnium conſenſu: & ita citatur hic locus ab omnibus veteribus tum Græcis tum Latinis. Malè autem Æthiopes (quos hodie Abyſſinos vocant) ignis vocem, quæ hîc tranſlatitiè accipitur, propriè intelligentes, igne baptizatos inurunt: vt ſuperſtitiosè pontificij cereos accenſos baptiſmi ritui adiecerunt. Melius Græci, qui φωτισμὸν baptiſmum ab effectu appellarunt. Videtur verò hic ignis, purgans & illuſtrans hominũ mẽtes, illi pœnarum igni ſempiterno opponi, cuius ſuperiore verſiculo mentionem fecerat. Et eſt hic locus malè ad linguas igneas, quæ in die Pentecoſtes Apoſtolis inſederunt, accõmodatus: quum hîc agatur de interiore baptiſmo omnibus electis communi, non de gratia peculiari cum apoſtolico munere coniuncta.

Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ· καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.	12	‖ ¨Cuius ventilabrum in manu ipſius, & ¨perpurgabit aream ſuam: & coget triticum ſuum in horreum, paleam autem ¨exuret igni ¨inextincto.	12	*Cuius ventilabrum in manu ſua, & permundabit aream ſuam: & cõgregabit triticum in horreum ſuum, paleas autem cõburet igni inextinguibili.*	Luc. 3. 17.
Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ᾽ αὐτοῦ.	13	‖ Tunc aduenit Ieſus à Galilæa ad Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.	13	*Tunc venit Ieſus à Galilæa in Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.*	Mar. 1.9. luc. 3.21.
Ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτὸν, λέγων, Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;	14	At Iohannes ¨obnixè prohibebat eum, dicens, Ego ¨neceſſe habeo à te baptizari, ¨& tu venis ad me?	14	*Iohannes autẽ prohibebat eum, dicens, Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me?*	

12 *Cuius ventilabrum in manu ipſius*, οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. id eſt, Qui manu geſtat ventilabrum. Additum enim relatiuum ſequente antecedente ſatis indicat Hebræam eſſe phraſin. quod magis etiam apparet ex hac lectione quam ſequitur Iuſtinus Martyr πρὸς Τρύφωνα, Οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Id eſt, ad verbum, *Cuius ventilabrũ eius in manu eius*. Eſt autem ventilabrum non vanus (vt nonnulli putarunt) quem Græci λίκνον appellant, ſed pala, quam etiam Gallico nomine vocamus, *vne pale*, quomodo etiam hunc locum conuerterunt, Tertull. de fuga, Cypr. epiſt. 51, & Auguſt. in Pſalm. 92. Qui verò ventilatorem pala vtentem ipſis penè oculis depictum potius quàm deſcriptum volet intueri, legat Homeri verſus hac de re ἰλιάδ. ε. ¶ *Perpurgabit*, διακαθαριεῖ. Id eſt, Omnino purgabit nam hæc eſt vis præpoſitionis διά. Eraſ. *Repurgabit*. ¶ *Exuret*, κατακαύσει. Vulgata, *Vret*. Eraſmus rectè addit præpoſitionem, quæ declarat totam fore exurendam. ¶ *Inextincto*, ἀσβέστῳ. id eſt, qui extingui nunquam poteſt, ſicut inacceſſus locus, quò accedi non poteſt.

14 *Obnixe prohibebat*: διεκώλυεν. verbis videlicet vrgẽdo ne id

faceret. Vulg. & Eraſ. *Prohibebat*. Addidi aduerbium, ad vim præpoſitionis διὰ exprimendam: quæ certè non debuit prætermitti. ¶*Neceſſe habeo*, χρείαν ἔχω. Vulgata, *Debeo*. id eſt ὀφείλω. Eraſmus, *Mihi opus eſt*: qua interpretatione minus quidpiam quàm illa ſignificari, declarat illud Ciceronis ad Lentulum, Legem Curiatam Conſuli ferre opus eſſe, non neceſſe eſſe. ¶ *Et tu venis ad me?* καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; Vide Mar. 4.13.

---

15 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἄφες ἄρτι· οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν.

16 Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος· καὶ ἰδού, ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν.

17 Καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα.

1.Pet.1.17. coloſſ.1.13. Inf.17.5.

Κεφάλαιον δ.

1 ΤΟτε ὁ Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου.

2 Καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκον-

15 Reſpondens autem Ieſus dixit ad eum, ¨Omitte *me* ¨ nunc. ita enim decet nos ¨implere ¨omnem iuſtitiam. Tunc omittit eum.

16 Et baptizatus Ieſus aſcendit ſtatim ex aqua: & ecce, aperti ſunt ¨ei cæli, & vidit Spiritum Dei aſcendentem quaſi columbam, & venientē ſuper ipſum.

17 Et ecce, vox *adfuit* è cælis, dicens, ‖ Hic eſt ¨ Filius ille meus, ¨dilectus ille, in quo acquieſco.

CAP. IIII.

1 TVnc Ieſus ¨ ſubductus fuit in deſertū ¨à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.

2 Et quum ieiunaſſet ¨dies qua-

15 Reſpondens autem Ieſus dixit ei, Sine modò. ſic enim decet nos implere omnem iuſtitiam. Tunc dimiſit eum.

16 Baptizatus autem Ieſus, confeſtim aſcendit de aqua: & ecce, aperti ſunt ei cæli, & vidit Spiritum Dei deſcendentem ſicut columbam, & venientem ſuper ipſum.

17 Et ecce vox de cælis, dicens, Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.

CAP. IIII.

1 TVnc Ieſus ductus eſt in deſertū à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.

2 Et quum ieiunaſſet quadraginta diebus & qua-

---

15 *Reſpondens*, ἀποκριθείς. Ex hoc verbo & oratione Chriſti perſpicuum eſt Iohannem & oratione & manu conatum fuiſſe Chriſti propoſitum impedire, ſingulari tamen vtrinque modeſtiæ exemplo. ¶ *Omitte[me]* ἄφες. Vulgata, *Sine*. Et paulo pòſt, ἀφίησιν, *dimiſit*. Ego Eraſmi verſionem prætuli, quia melius reſpondet Græco verbo: quod tamen etiam interdum coactus ſum interpretari Permittere, Remittere, & Relinquere: vt ſunt interdum variæ vnius & eiuſdem vocabuli ſignificationes. ¶*Nunc*, ἄρτι. Vul. *Modò*. Idem hîc valet ἄρτι quod εἰς τὸ παρόν. id eſt *in præſens*: alioqui ſignificat πρὸ ὀλίγου, & tempus præteritum notat. Vide infrà, 26.29. ¶ *Implere*, πληρῶσαι. Eraſmus, *Vt compleamus*: quaſi ſubaudiatur ὥστε. Ego verò puto cum illo πρέπον ἐστὶν eſſe iungendum. ¶ *Omnem iuſtitiam*, πᾶσαν δικαιοσύνην. id eſt, quicquid ad perfectam iuſtitiam requiritur. Itaque vt legi Moſis ſatisfaceret oportuit eum circumcidi. At nondum poſita erat lex Baptiſmi, dixerit quiſpiam. Reſpondet, iam poſitam fuiſſe ex Dei decreto, & ab ipſo Iohāne promulgatam. Sed adiiciendum eſt, non ſui ſed noſtri cauſa fuiſſe tum circumciſum tū baptizatum. Omnis enim vis & circumciſionis patrum à Chriſto circumcidendo pependit, & noſtri baptiſmi eodē baptizato nititur.

16 *Ei*, αὐτῷ. Iohanni ſcilicet. nouam enim periodum incipio ab his verbis, καὶ ἰδού. quanuis etiā ad Chriſtū hoc pronomen referri poſſit, ſi ἐπ' αὐτὸν accipias pro ἐφ' ἑαυτὸν .i. *ſuper ſe*, vt habēt aliquot veteres codices Latini, & citat Auguſtinus. Sed in Græco ſermone inuſitata eſt hæc enallage. Certè nō modò vtriq; viſum eſt hoc ſignū, ſed ipſi quoque circunſtanti turbæ. quod ſequēs Patris cæleſtis oratio ſatis declarat, & Lucas etiā cap. 3, 21.22, diſertè narrat. Vtitur autē Matthæus ſingulari verbo εἶδε *vidit*, propter Iohannē cui peculiariter fuerat iſta viſio promiſſa, Ioh. 1.33. ex quo etiā colligitur Chriſtum antea non fuiſſe Iohanni multū de facie cognitū, prouidente videlicet Deo nequid ex pacto geri inter Chriſtū & Iohannem quaſi coniuratos videretur. Fuit igitur Iohanni tunc diuinitus patefactum Chriſtum eſſe qui ad ipſum accederet, quamobrem etiam recuſat ipſum baptizare: & additum poſteà ſignum, quo magis confirmaretur Iohannes Ieſum ipſum Chriſtum eſſe.

17 *Filius ille meus* ὁ υἱός μου. Vide infrà, 17.5. ¶ *Dilectus ille*. ὁ ἀγαπητός. id eſt, *mihi charus*. eſt enim ἀγαπητὸς nomen, vt etiā * κλητὸς, quæ pari ratione explicari Latinè non poſſunt. nec temerè repetit⁹ eſt articulus. ¶ *In quo acquieſco*, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Vulg. *In quo mihi cōplacui*. Eraſ. ¶*In quo mihi bene cōplacitum eſt*. * Cyprianus lib. 1. teſtimoniorū aduerſus Iudæos, *benè ſenſi*, parū commodè. In hoc verbo explicādo quàm variè multi ſe torſerint, tū ex doctiſſimis Budæi cōmētariis, tū ex Eraſ. annotationib. intelligi poteſt. Ego paucis dicā qđ ſentio. Δοκεῖν idē valet quod ſētire & exiſtimare: à quo deductū eſt εὐδοκεῖν, quod interdū caſum habet adiunctū, atq. idē valet quod approbare. Iam verò quia quæ approbamus, illis quoque fauemus, inde factum vt etiā ſignificet, Bene erga aliquē eſſe affectū. Rurſus quia propenſio iſta animi ex eo naſcitur ꝙ res aliqua planè nobis ſatisfacit, (neceſſe enim eſt vt iudiciū præeat animi aſſenſioni) idcirco idē quoque valet qđ conquieſcere ſiue acquieſcere in re quapiā. .ἐπαναπαύεσθαι καὶ ἀρέσκεσθαι: ſicut hoc loco accipitur. Significat enim Pater, Chriſtum eū vnū eſſe quē quū intuetur, omnē in nos indignationē cōceptam deponat. Itaq. vnus eſt μεσίτης & pacificator Chriſtus. qđ optimè intelligi poteſt ſi locus iſte cōparetur cum Exod. 28.36. vbi ſummus ſacerdos iubetur apparere in cōſpectu Domini, laminā præferens in vertice, in qua ſculptum ſit, SANCTVS DOMINI, *vt* (inquit) *Dominus placetur ipſis*. Nā fuiſſe ſummum illū pontificē, Chriſti æterni noſtri pontificis typū, in Epiſt. ad Hebr. copioſè declaratur. Syrus autē interpres voce vtitur ab Hebr. verbo צבר [*tſauad*] deducta, quod Chaldæis etiam declarat Placere & iucundū eſſe. Oritur autē à verbo εὐδοκῶ verbale εὐδοκία, frequēter in nouo Teſtamēto repetitum: cuius ſignificationes ad thema ſunt exigendæ, atq. ad id de quo agitur accōmodādę. Quòd autem preteritum cōuerterimus per præſens, nemo (vt opinor) mirabitur, qui vel Pſalmorū lectioni aſſueuerit. Sed & hoc modo Græcos interdū loqui, vel illud Demoſt. περὶ στεφάνου oſtendit, *Οἰκοδομῆσαι τοὺς προγόνους ταῦτα τὰ δικαστήρια ὑπείληφα*.i. *Maiores noſtros exiſtimo iſtas curias ædificaſſe*. Quanquā hîc etiā poteſt retineri ſignificatio præteriti perfecti, vt declaret Pater ſe iā eſſe in Filio hominibus reconciliatum. Alludit autem manifeſtè ad locum Eſ. 42.1.

IN CAPVT IIII.

1 *Subductus fuit*, ἀνήχθη. Præpoſitio ἀνὰ idē hîc valet qđ ἄνω .i. ſurſum, ſicut Budęus exiſtimat, quod ſi verū eſt, habita fuit ratio ſitus deſerti, vt ſunt ferè mōtes deſerti & inculti: quo modo etiā accipitur idē verbū Luc. 4.5. Nihil tamē impedit quomin⁹ ἀνὰ pro χωρὶς vel ἀπὸ accipiatur, vt vertas, *Abductus fuit* .i. ἀπήχθη: vel *ſeductus*. i. *ſeorſum deductus*: ſicut vſurpauit Cic. Epiſt. ad Att. lib. 5. *Quū hæc diſſeruiſſē*, inquit, *ſeducit me Scaptius*. & ſic explicare malo ꝗ pro ſimplici ἤχθη *Ductus eſt*, cū vetere interprete. Videtur enim quaſi repētè poſt hanc viſionē abreptus fuiſſe in deſertū inacceſſum: turba quę hæc è cælis audiuerat, alioquin, vt probabile eſt, eū intēpeſtiuè ſequutura: qua etiā occaſione rumor de hoc facto repētè refrixit, Chriſto tanto tēpore nuſquā apparēte. ¶ *A Spiritu*, ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Si libeat διαφορὰν articuli ſeruare, vertere licebit, *Ab eo Spiritu*: vt de eodē illo Spiritu hîc agi cōſtet cuius paulo antè mētio facta fuerat .i. de Spiritu ſancto. ꝙ etiam animaduertit Eraſ. in annotationibus, quāuis non mutarit verſionem: quod neque ego ſum auſus. ¶ *A Diabolo*, ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Sic dicitur impur⁹ ille Spirit⁹ qui Deū apud Adamū impudētiſſimè calūniatus, quaſi homini inuidentē, nos in mortē præcipites dedit. quū enim τὸ διαβάλλειν propriè declaret traiicere, ad criminationes præſertim iniuſtas hęc vox eſt trāſlata, quib. veluti venenatiſſimis telis boni tranſfiguntur. quam metaphoram ſæpe explicat Dauid in Pſalmis. Syriaca verò interpretatio אכל קרצא [*Acal Karetza*] id eſt promulgatorem obtrectationis, idem prorſus, nempe falſum criminatorē publicum, declarat, vt differat ab eis qui ψιθυρισταὶ, id eſt ſuſurrones, dicuntur.

2 *Dies*, ἡμέρας. Vulgata, *Diebus*. Annotant grammatici tempus continuum fere quarto caſu poni: cuius etiam hoc loco aliquod eſt pondus.

τα καὶ

τα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ὕστερον ἐπείνασε.

3 Καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων, εἶπεν, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.

4 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Γέγραπται, Οὐκ ἐπ᾽ ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ᾽ ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.

5 Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ·

6 Καὶ λέγει αὐτῷ, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω. γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

7 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πάλιν γέγραπται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

8 Πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν.

draginta & noctes quadraginta, poſtea eſuriit.

3 Et ¨quum veniſſet ad eum ∴tẽtator, dixit, Si Filius es Dei, ∴dic vt iſti lapides panes fiant.

4 At ille reſpondẽs dixit, Scriptum eſt, ‖Non è ſolo pane ¨viuet homo, ſed ex omni verbo ∴prodeunte ¨per os Dei.

5 Tunc ¨aſſumit eum diabolus in Sanctam vrbem, & ſtatuit eum ſuper ¨pinnas templi:

6 Dicitque ei, Si Filius es Dei, ∴deiice teipſum deorſum. nam ſcriptum eſt, ‖ ¨Quia angelis ſuis ¨mandabit de te, ∴& *ipſi* ¨attollent te in manus, ¨nequando ∴offendas ad lapidem pedem tuum.

7 Dixit ei Ieſus, ¨Viciſſim ſcriptum eſt, ‖Non ∴tentabis Dominum Deum tuum.

8 Rurſum aſſumit eum diabolus in montem ſublimem valde, & ¨oſtendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.

draginta noctibus, poſtea eſuriit.

3 *Et accedens tentator dixit ei, Si filius Dei es, dic vt lapides iſti panes fiant.*

4 *Qui reſpondens dixit, Scriptum eſt, Non in ſolo pane viuet homo, ſed in omni verbo quod procedit de ore Dei.* Deut. 8.3.

5 *Tunc aſſumpſit eũ diabolus in Sanctam ciuitatẽ, & ſtatuit eum ſuper pinnaculum templi:*

6 *Et dicit ei, Si filius Dei es, mitte te deorſum. ſcriptum eſt enim, Quia angelis ſuis mãdabit de te, & in manibus tollẽt te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum.* Pſal. 90 12.

7 *Ait illi Ieſus, Rurſum ſcriptum eſt, Non tentabis Dominum Deum tuum.* Deut. 6.16.

8 *Iterum aſſumpſit eum diabolus in montem excelſum valde, & oſtendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.*

---

3 *Quum veniſſet ad eum*, προσελθὼν αὐτῷ. Vulg. *Accedens:* qui etiam αὐτῷ, *ei*, coniunxit cum verbo εἶπε. Eraſmus, *Quum acceſſiſſet*. Ego vti malui adeundi vocabulo, quoties licuit, vel (vt hoc loco, & aliis plurimis) diſſoluere compoſitionem. ¶*Tentator*, ὁ πειράζων. Tentare hoc loco ponitur in vitio, pro inſidioſa exploratione, quod Satanæ & malorum proprium eſt: vt Iacobi 1.13. Generalius enim eſt δοκιμάζειν quàm πειράζειν, id eſt, explorare quàm tentare: quod poſterius tum in vitio ponitur in ſacris literis, tum etiam in laude. vt quum tentaſſe Abrahamum dicitur Dominus, Gen. 22.1. & Pſ. 26.2, & 2. Cor. 13.5. Sed & in vitio ponitur, pro Temerè vel incredulitate Deum ad iram prouocare, vt ſæpiſſimè in Pſalmis dicitur: vnde Maſſæ & Meribæ appellationes Exod. 17.7. Hæc eſt igitur altera nota impuri ſpiritus, quòd ſit πειραστής, id eſt inſidioſus explorator. ¶*Dic*, εἰπέ. Eraſ. *Iube*, id eſt, κέλευε. Atqui quum Deus quippiam dicit, etiam imperat: quò etiam reſpexit Satan, minimè videlicet ignorans mundum ipſum totum ſolo Dei mandato extitiſſe. Itaque (ni fallor) emphaſis huius vocabuli ſeruanda fuit. Hebræis quoque verbum אמר [*Amar*] quod reſpondet τῷ εἰπεῖν, vtrunque ſignificat, nempe & dicere & iubere.

4 *Viuet*, ζήσεται. Eraſ. ſuo more prætulit periphraſim, *Victurus eſt*. Conſtat Hebræorum more poſitum eſſe hoc loco futurum pro præſenti, cuius enallages ea vis eſt vt ſignificet aliquid amplius: quaſi dicas, viuere ſolet. ¶*Prodeunte*, ἐκπορευομένῳ. Vulgata, *Quod procedit*. Eraſmus, *Quod egreditur*. Ego cauſam nõ video cur repudietur participium. ¶*Per*, διὰ. Hebræa ſimpliciter habent על־כל־מוצא פי יהוה [*Hal-kol-motza pi Iehoua*] de omni exitu oris Dei. Id eſt, omni eo quod egreſſum fuerit ex ore Dei, ſiue, quod Deus conſtituerit & decreuerit. Itaque apparet Græcos ſentẽtiam non verba interpretatos. ſenſus autem eſt, homines non viuere ex ſolis cauſis phyſicis, quum Deus non ſit illis adſtrictus, quod Stoici ſomniabant: vt potuit etiam ex Moſis & Heliæ exẽplis patere. quod fortaſſe Chriſtus innuit, Satanæ impudentiam acriter carpens, ipſius fame abutentem. Quod autem Rabbini ad legalium promiſſionum verbum iſtud referunt, ineptè dicitur, niſi ad ipſarum promiſſionum expreſſionem referatur.

5 *Aſſumit*, παραλαμβάνει. Hoc loco παραλαμβάνειν declarat acceptum transferre, vt paulo pòſt verſu 8. Itaq; Lucas cap. 4, eãdem hiſtoriam narrans, maluit vti verbo ἀνάγειν. Eſt autem hic idiotiſmus Hebræorum, apud quos ſæpe poſito vno verbo intelligitur conſequens, vt dicemus infrà, 13.43, & Mar. 8.11, Luc. 3.7. & 21.38. ¶*Pinnas*, πτερύγιον. Vulg. & Eraſmus, *Pinnaculum*, barbarè. Sic autem vocat Matthęus ambitũ quo planum templi tectum ambiebatur, nequis inde poſſet decidere, ſicut cautum erat Deut. 22.8.

6 *Deiice teipſum*, βάλε σεαυτόν. Vulg. *Mitte te*, de qua interpretatione ſuprà diximus cap. 3.10. Eraſ. *Præcipita te*: audacius fortaſſe, quanuis ſenſum expreſſerit: niſi cũ verbo coniungas particulam κάτω, deorſum, pro quo Tertul. aduerſus Praxeam legit ἐντεῦθεν, *hinc*. ¶*Quia*, ὅτι. Prætermittere ſolet hanc particulã Eraſ. multis locis, & meritò quidem. Sed videtur hîc citari ab Euãgeliſta integer verſic. Hebraicus, qui incipit à particula כי [*Ki*] qua videlicet redditur ratio eorũ quæ præcedunt. ¶*Mandauit*, ἐντελεῖται. Ἐντέλλεσθαι mãdare, & ἐντολὰς mãdata vbiq; conuertemus, non autẽ præcipere & præcepta, vt nobis cõſtemus: quũ præſertim Gręci iuriſcõſulti mandatũ vocent ἐντολήν. ¶*Et [ipſi]* καὶ. Euãgeliſta non recenſet ſingula Dauidis verba. prætermiſit enim mẽbrum vnum, & particulã καὶ addidit. Ideo inſerui pronomẽ, vt magis perſpicua fieret ſentẽtia. ¶*Attollẽt te in manus*. ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε. i. *te manibus geſtabũt*. Nã ἐπὶ præpoſitio, id eſt על [*Al*] quã Eraſmus omiſit, minimè redũdat: & τὸ αἴρειν hîc nõ declarat iacentem ſubleuare, ſed aliquid in manibus ferre & geſtare: ducta ſignificationis origine ab iis qui onus aliquod geſtaturi, attollũt in humeros: quamobrem etiã *In manus* malui interpretari, quàm *In manibus*. ¶*Nequando*, μήποτε. Vulg. *Ne fortè*. Atqui nullus hîc fortunæ locus, & hãc interpretationẽ plurimis locis rectè emendauit Eraſ. ¶*Offendas*, προσκόψῃς. Sic vulg. interpretatio, quã miror hoc quidẽ in loco ab Eraſmo repudiatã, quum in Luca cap. 4, retinuerit. Nã præterquam quòd exprimit omnes particulas, eſt etiam Latina oratio: quũ Quintilianus dixerit ex Cicerone, *Offendere ad fornicẽ*: & Columella, *Cornu ad ſtipitẽ offendere*. Eraſ. *Impingas*. Græci προσκρούειν ferè dicunt, vt in illo ſenario, Δὶς πρὸς τὸν αὐτὸν αἰσχρὸν προσκρούειν λίθον. & προσκρούματα, offenſiones animi ex quibus tandẽ odia naſcũtur, Demoſthenes vocat oratione κατὰ Κόνωνος. ¶*Viciſſim*, πάλιν. id eſt, ἀνάπαλιν: nec enim ad verbũ ἔφη referri poteſt hæc particula, vt putauit Eraſ. repugnante omniũ codicũ lectione, aliter diſtincta. Chriſtus autẽ non opponit hos duos ſcripturæ locos vt repugnãtes, ſed ſic inter ſe cõfert, vt falſam illius interpretationẽ ex alterius collatione cõuincat: ex quo docemur qua ratione ſit falſis ſcripturæ explicationibus occurrendũ, Satana per os hęreticorũ loquente. ¶*Tentabis*, ἐκπειράσεις. Cõpoſitum pro ſimplici accipiendũ. τὸ πειράζειν autẽ paulo antè diximus de inſidioſa exploratione dici, qua vtuntur etiã aduerſus Deũ qui vel diffidẽtia promiſſionũ ipſius volũt experiri an poſſit quę promiſit pręſtare, vel minas ipſius aſpernati, callidè explorãt an ſeriò loquatur. Futurũ autẽ Indicatiui pro Imperatiuo poſitũ eſt, Hebræorũ more: quaſi dictũ eſſet, *Ne tentato*. Prohibitiones enim Hebręi per futurum concipiunt.

8 *Oſtendit*, δείκνυσιν. Videtur Latinum Indicare à Græco ἐνδεικνύειν ſumptum: itaque mihi magis placet quàm

monſtrare, vel Commonſtrare: ſed ſpectandum quid cui loco conueniat. Nanzianz. oratione in ſanctum Baptiſmum ſcite iſtas tentationes, ad tria refert capita, quæ ſpectent etiam nobis aduerſus eundem hoſtem ſubeunda certamina: nempe ad penuriam, animi elationem, & auaritiam.

	Καὶ λέγει αὐτῷ, Ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι.	9	Dicitq; ei, Hęc omnia tibi dabo ſi procidens adoraueris me.	9	*Et dicit ei, Hæc omnia tibi dabo, ſi cadens adoraueris me.*
Deut. 6.13. & 10.20.	Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε σατανᾶ. γέγραπται γὰρ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.	10	Tunc dicit ei Ieſus, ∴ Abi Satana. ſcriptũ eſt enim, ‖ Dominum Deum tuum adorabis, & ei ſoli ∴ ſeruies.	10	*Tunc dicit ei Ieſus, Vade Satana, ſcriptum eſt enim: Dominum Deũ tuum adorabis, & illi ſoli ſeruies.*
	Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος· καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλθον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ.	11	Tunc omittit eum diabolus: & ecce, angeli accedebant, & miniſtrabant ei.	11	*Tunc reliquit eum diabolus: & ecce, angeli acceſſerunt, & miniſtrabãt ei.*
Mar.1.14. luc.4.14. ioh.4.43.	Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.	12	‖ Quum audiſſet autem Ieſus Iohãnem ∴ traditum eſſe *in cuſtodiam*, ∴ rediit in Galilæam.	12	*Quum autem audiſſet Ieſus quòd Iohannes traditus eſſet, ſeceſſit in Galilæam.*
	Καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲθ, ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλείμ.	13	Et relicta Nazareth, venit & habitauit in Capernaum ∴ *vrbe* maritima, in finibus Zabulon & Nephthalim.	13	*Et relicta Nazareth, venit & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephthali*
	Ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος,	14	Vt impleretur quod dictum eſt per Eſaiam prophetam, dicentem,	14	*Vt adimpleretur quod dictũ eſt per Eſaiam prophetam,*
Eſa.9.2.	Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν·	15	‖ Terra Zabulon & terra Nephthalim: ∴ *ad* viam maris ∴ ſecus Iordanem, Galilęa ∴ Gentiũ:	15	*Terra Zabulon & terra Nephthali via maris trans Iordanem, Galilæa Gentium:*
	Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε	16	Populus ∴ poſitus in tenebris,	16	*Populus qui ambula-*

10 *Abi*, ὕπαγε. Octo vetuſti codices additum habent ὀπίσω μου, ponè me. quod videtur ex aliis locis additum. Vide Mar.8.33. Idem autem hîc valet ὕπαγε, atque ἄπαγε, quo verbo vtuntur etiam Latini, & ſic etiam loquitur Ariſtophanes. Citatur hic locus 9. Tertull. aduerſus Gnoſticos vbi etiam addit, *Scandalum mihi es*, ex Matt.16.23. ¶ *Ipſi ſoli*, αὐτῷ μόνῳ. Hæc particula excluſiua nõ adiicitur in Moſis contextu Deut.6.13, & 10.20. Sed includitur in pronomine emphatico αὐτῷ ipſi, vt Pſal.2.6, pronomẽ σὺ alios omnes filios Dei vocatos excludit: deinde ex aliorũ etiam locorum collatione intelligitur, vbi ſcribitur, *Non habebis alios deos*, & *Deus tuus, Deus vnus eſt*. Simili ratione dicimus nos ſola fide iuſtificari, addita excluſiua ex eo quòd addit Apoſtolus χωρὶς ἔργων *abſque operibus*. ¶ *Seruies*, λατρεύσεις. Eraſ. *Coles*. λάτρις dicitur qui & δοῦλος, vt teſtatur Euſtathius ex Ariſtophane grammatico in Iliad. φ, & Odyſ. ξ. Itaque Paulus quũ dixiſſet Rom.1.9, λατρεύω, eadem epiſtola 16.18 vſurpauit τὸ δουλεύειν: vt diſtinctio illa duleiæ latreiæ & hyperduleiæ, non modò inepta ſit, ſed etiam falſa. Potius enim conſtituenda fuit duplex adoratio: vna religioſa, quæ ſoli Deo debetur: altera ciuilis, quæ ad huius vitæ εὐταξίαν ſpectat.

13 *Traditũ eſſe*, παρεδόθη. id eſt, in carcerem coniectũ eſſe. Subaudiendũ enim eſt εἰς φυλακήν. Quod nos expreſſimus, vt planior eſſet oratio. Sic Cicero ad Quintũ fratrem, *Hominem comprehendit, & in cuſtodiã Epheſi tradit*. ¶ *Rediit*, ἀνεχώρησεν. id eſt, ἐπανῆλθεν. vel (vt Lucæ 2.39.) ὑπέστρεψαν. Suprà etiam, cap.2.12. dicuntur magi ἀναχωρῆσαι, id eſt ἐπαναστρέψαι. vt ἀνὰ idem hîc valeat quod πάλιν. Alij conuertunt, *Seceſſit*: quod occaſionẽ præbuit hoc loco diſſerendi de perſequutionis fuga. Sed ſi ſecedere volebat Chriſtus vt Herodis tyrannidem vitaret cur iret in Galilæam, quæ erat in ditione Herodis Antipæ, ac non potius maneret in Iudæa, quæ iam erat redacta in prouinciam? Chriſtus ergo perſequutionis metu non ſeceſſit in Galilæã, vnde profectus erat vt baptizaretur à Iohanne: ſed potius ad Galilæos ſtatim accurrit, & ibi diſcipulos cœpit colligere, nihil veritus Herodis rabiem, donec Iohannẽ audiret interemptũ, & Herodẽ ſibi quoq; minari. Nam tum demũ ſeceſſiſſe dicitur εἰς ἔρημον τόπον infrà 14.13. Ideo Marcus ſimpliciter dixit capite 1.14. ἦλθεν, & Iohãnes ἀπῆλθεν, cap.4.43. Neq; tamẽ nego Chriſtum ſuo tempore perſequutionem vitaſſe, vt ſcribit Matth.cap. 12.15, hoc eodem verbo vtens.

13 [*Vrbe*] *maritima*, τὴν παραθαλασσίαν. Hic ſciendum eſt articulum non eſſe additum, vt diſtinguatur hæc vrbs ab alia eiuſdẽ nominis, ſed duntaxat ad ipſius vrbis ſitũ exprimẽdum: vt ſciamus Ieſum patria expulsum non fugiſſe lucem, quum vrbs iſta ad lacum ſita multo celebrior eſſet quàm Nazareth.

15 [*Ad*] *viam maris*. ὁδὸν θαλάσσης. Vulgata, *Via maris*, ſexto caſu, vt opinor. Eraſ. *Iuxta viam maris*. id eſt, vergens ad mare, Galilææ videlicet inferior, id eſt, lacum Tiberiadis & Geneſareth Subauditur autẽ κατὰ vel πρὸς, vt annotat Theophylactus. quæ eclipſis ſanè dura eſt, Hebræis tamen ſatis familiaris. Sed apparet locum Eſaiæ non eſſe integrũ citatũ ab Euangeliſta. Significatur ergo his verbis, ἡ παραλία, id eſt ea portio Galilææ quæ eſt ad lacũ Tiberiadis, in qua ſitæ ſũt Capernaũ, Bethſaida & Chorazin vrbes prędicatione Chriſti celeberrimę. ¶ *Secus Iordanẽ*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Eraſmus, *Trans Iordanem*, quæ etiã propria eſt Græcæ vocis πέραν declaratio. Sed conſtat, habita Iudææ ratione, Galilæam vtranque eſſe cis Iordanem: vt planè τὸ πέραν reſpondeat Latinæ voci ſecus in hoc ſignificatu. Plin. lib.24, cap.15. Naſcitur ſecus fluuios, folio Populi. Quintil. lib. 8. cap.2. Conductus eſt cæcus, ſecus viam ferre. Sic Hebræis עבר [*heber*] latus ſignificat, quod vt aduerbialiter ſumptum, non minus declaret citerius littus quàm vlterius: ſicut in Deuteronomio frequenter dicitur de Moſe, qui Iordanem nunquam traiecit. Quare videri poteſt hoc loco non tam deſignari Peræa, id eſt, Trans Iordania ſita regio, quàm ora & littus quod Iordanis alluit, vt aliis aliquot locis: Vide infrà 19.1. Quòd ſi quis tamen vrgere velit proprietatẽ Gręci vocabuli πέραν, id eſt trãs, dicam, quod etiam planius erit, vicinas & cõtinuas quatuor regiones hîc deſignari, nempe tribum Zabulon, tribum Nephthalim, oram lacus vlteriorem: (id eſt, Peræam regionem, in qua ſunt Chorazin & Genezareth, quas regiones frequenter Chriſtus inuiſit) denique etiã Galilæam Gentium, ſuperiorem vocatam: quæ etſi aliqua ex parte comprehendat tribum Nephthalim, tamen ad tribum Aſer potiſſimum pertinet, quæ maritima erat, & Tyri finibus vicina: quò etiam peruenit Chriſtus, vt narratur infrà, cap.15.21. Atque hoc modo ter repetendum erit vocabulũ γῆ, terra: & copulatiuæ, per aſyndeton omiſſæ, ſupplendæ fuerint: perinde acſi ita integrè ſcriptum eſſet, γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, καὶ ἡ παρ' ὁδὸν τῆς θαλάσσης πέραν Ἰορδάνου, καὶ Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. ¶ *Gentium*, ἐθνῶν. Hoc nomen retinuimus vt familiare ſacris ſcriptoribus, quo vocabant Iudæi cæteros populos in Dei fœdere non comprehenſos. Sic autem dicta eſt Galilæa ſuperior, non ſolùm quòd Tyriis & Sidoniis eſſet finitima: ſed etiam propter viginti illas vrbes à Solomone datas Tyriorum regi, ſicut refertur 1.Reg.9.11. Intellige igitur Galilæã & partes vicinas. Nonnulli tamen apud Eſaiam גליל [*ghelil*] appellatiua ſignificatione pro confinio accipiunt quòd גליל [*ghelil*] circuitum ſiue ambitum generaliter declaret. Sed quòd quidam interpretãtur Galilæam gentium, quaſi ſcriptum ſit Galilæa, עמים [*hammim*] ac ſi dicas Galilæa populoſa, probare nullo modo poſſum. quanuis ſic verterit Syrus interpres hoc loco.

16 *Poſitus*, ὁ καθήμενος. id eſt, qui verſabatur. Vulg. *qui ambulabat*. ita enim habent Hebræa. Sed in quibuſdam codicibus

dicibus Latinis Legimus *ſedebat.* ¶*Poſitis*, καθημένοις. Vulg. *Sedentibus.* Eraſmus, *Qui ſedebant.* Nam hoc quoque ſignificat Græcum vocabulum. Sed Sedere ex Hebræorum idiomate hîc ponitur pro Habitare & incolere. qua ſignificatione non memini legere hoc verbum apud idoneos auctores, quanuis Latini ſedem domiciliũ vocent. ¶*Vmbra mortis*, σκιᾷ θανάτου. Hebraiſmus, id eſt vmbroſa ſiue tenebricoſa morte. Quanquam hîc צלמות [*tzalmaueth*] vnicum vocabulum eſt ex duobus conflatum, vt rectè annotat Eraſmus.

φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.

17 Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν, καὶ λέγειν, Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

18 Περιπατῶν δὲ ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε δύο ἀδελφούς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

19 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

20 Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

21 Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφούς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς.

22 Οἱ δὲ. εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

23 Καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰησοῦς διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

24 Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, καὶ δαιμονιζο-

vidit lucem magnam: & ¨poſitis in regione & ¨vmbra mortis, lux exorta eſt.

17 ‖Ex eo tempore cœpit Ieſus prædicare, & dicere, Reſipiſcite. ∴ appropinquauit enim regnum cœlorum.

18 Ambulans autem Ieſus ∴ad ¨mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, ∴qui dictus eſt Petrus, & Andream fratrem eius, ∴iacientes rete in mare: (erant enim piſcatores)

19 Et dicit eis, ¨Sequimini me, & faciã vos piſcatores hominum.

20 ∴Illi verò ſtatim omiſſis retibus ſequuti ſunt eum.

21 Tunc progreſſus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Iohannẽ fratrem eius, in nauigio cum Zebedæo patre ſuo, ¨ſarcientes retia ſua: & vocauit eos.

22 Illi autem ſtatim ¨omiſſo nauigio & patre ſuo, ſequuti ſunt eum.

23 Et ∴ circumiit totam Galilæam Ieſus, docens ¨in ſynagogis ¨ ipſorum, & prædicans Euangelium ∴regni, & ∴ ſanans quemuis morbũ, & ∴ quemuis ∴languorem in populo.

24 Tunc ¨exiit ¨fama eius in totam Syriam: & ¨ obtulerunt ei omnes malè ∴ affectos, variis morbis & ∴ cruciatibus ∴ detentos, & ¨dæmoniacos, & lu-

bat in tenebris vidit lucem magnam: & ſedẽtibus in regione & vmbra mortis, lux orta eſt eis.

17 *Exinde cœpit Ieſus prædicare, & dicere, Pœnitentiam agite. appropinquauit enim regnum cælorum.*

18 *Ambulans autem Ieſus iuxta mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonẽ, qui vocatur Petrus, & Andreã fratrẽ eius, mittentes rete in mare: (erant enim piſcatores.)*

19 *Et ait illis, Venite poſt me, & faciam vos fieri piſcatores hominum.*

20 *At illi cõtinuò relictis retibus ſequuti ſunt eũ.*

21 *Et procedẽs inde, vidit alios duos fratres, Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia ſua: & vocauit eos.*

22 *Illi autem ſtatim relictis retibus & patre, ſequuti ſunt eum.*

23 *Et circumibat Ieſus totam Galilæam, docens in ſynagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & ſanans omnem languorẽ & omnem infirmitatem in populo.*

24 *Et abiit opinio eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè habentes, variis languoribus & tormentis cõprehenſos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos,*

Marc 1.15.

---

17 *Ex eo tempore*, ἀπὸ τότε. Vulg. *Exinde.* Ad verbũ, *Ex tunc.* id eſt (vt loquuntur Hebrei) מעת [*meheth*] ¶*Appropinquauit*, ἤγγικε. Eraſmus *Inſtat.* id eſt ἐνέστηκε. quod non probo. Neque enim dicere voluit Chriſtus, regnum cælorum non procul abeſſe, ſed iam ad eos perueniſſe. quamobrem etiam maluimus interpretari *Appropinquauit*, quàm *Appropinquat.* Alludit autem manifeſtè ad Eſ. 56.1.

18 *Ad mare*, παρὰ τὴν θάλασσαν. Hebraiſmus, pro lacu. ¶*Qui dictus*, τὸν λεγόμενον. Vulg. *Qui vocatur.* id eſt, τὸν καλούμενον. Eraſ. *Qui vocabatur.* Atqui nondũ ei cognomentũ hoc inditum erat à Chriſto: ſed ſic iam tum illum voluit Euangeliſta ab altero Simone Cãnita. ¶*Iacientes*, βάλλοντας. Vulg. *Mittẽtes.* Illud autem (vt magis propriũ) ſum amplexus: ſiquidẽ iactꝰ retis Latinè quoq; dicitur, ſicut Græcè ὁ βόλος. ¶*Rete*, ἀμφίβληστρον. Sic dictũ ab ἀμφὶ & βάλλειν, quòd quũ iacitur, in orbem cõplectatur ingẽs aquę ſpatiũ. Eſt autẽ (opinor) retis ſpecies quæ Gallis dicitur *Vn eſpreuier.* ἀπὸ δὲ στενοῦ (inquit Ruffus lib. 2. De appellationib. partiũ corporis humani) εἰς τὸ πλάτος ἀνευρύνεται, καὶ κοιλαίνεται. id eſt, *ex anguſto in latũ expanditur & incuruatur.* Nec illud eſt (meo iudicio) quod Latini *Verriculũ* appellãt. Itaq; Vallæ interpretationẽ non recipio. Quæ fuerit autẽ huius retis forma, ex ea oculi parte rectiſſimè cognoſci poteſt, quæ ab ea denominata eſt ἀμφιβληστροειδής. Sed huius vocis propriam appellationẽ apud Latinos non reperio, quare generis nomen retinui.

19 *Sequimini me*, δεῦτε ὀπίσω μου. Vulg. & Eraſ. *Venite poſt me.* pro quo dicere malim *ponè me.* Eſt autẽ δεῦτε propriè aduerbium hortãtis, ſicut Hebraicũ לכו [*leku*] vt etiã non ineptè verti poſſit, Agite ponè me. id eſt, adeſte, ſequimini me.

20 *Statim*, εὐθέως. Vulgata, *Cõtinuò*, συνεχῶς. Eraſmus, *Illico.* id eſt, παραυτίκα.

21 *Sarcientes*, καταρτίζοντας. Vulgata, *Reficiẽtes:* ad verbum *redintegrantes.* nam ἄρτιον dicitur quod integrum eſt. Sed de hoc verbo plura Mar. 1.19, & Rom. 9.22.

23 *Circumiit*, περιῆγεν. Ad verbũ, *Circumegit.* ſed ἄγειν pro ire accipitur, vt alibi annotatũ eſt. Circumagere verò à Latinis pro circumducere accipitur. ¶*Synagogis*, συναγωγαῖς, i. cœtibus & cõuentibus ſacris. Collegiorũ autẽ nomen, quod Caſtellioni placuit, anguſtioris eſt ſignificationis, vt ipſa verbi notatio declarat: neq; Græco nomini reſpõdet, quũ hîc dicatur Synagoga locus ipſe in quem cõueniebãt Iudæi ad audiendũ Dei verbũ. Sed illũ fefellit nimirũ quòd ſicut συναγωγὴ παρὰ τὸ συνάγειν, ſic collegiũ à colligẽdo dici, falſo exiſtimauit. Quũ autẽ hoc nomẽ Iudæorũ Eccleſiis factũ ſit peculiare, putaui omnino eſſe retinendũ. ¶*Ipſorũ*, αὐτῶν. Galilęorũ videlicet, quod tamẽ nõ pręceſſit. ¶*Regni*, τῆς βασιλείας. id eſt annuntiãs felicẽ illũ nuntiũ regni Meſſiæ tãdiu expectati. Quòd ergo Euãgeliũ regiũ cõuertit Caſtellio, obſcurũ, atq; etiã (vt dicã quod ſentio) parũ appoſitũ. ¶*Sanans*, θεραπεύων. Admonet Eraſ. eruditè, τὸ θεραπεύειν impropriè hîc vſurpari, quũ apud medicos ſignificet propriè pharmacis, manu, aut victus ratione ſanare: quod mederi dicũt. ¶*Quẽuis*, πᾶσαν. Sic etiã interpretatur infrà Eraſ. 10.1. Eſt enim hæc particula hoc loco nõ vniuerſalis ſimpliciter, ſed indefinita, vt idem rectè notat. quod ſi nonnulli animaduertiſſent, non adeo interpretarẽtur illud, Deus vult omnes homines ſaluos fieri, & ſimiles locos, quibus abutuntur ad euertendam pręḋeſtinationis doctrinã. ¶*Lãguorẽ*, μαλακίαν. Propriè apud medicos ignauiã ſtomachi ſignificat μαλακία, quã aliter vocant κίσσαν: ſed pro iis morbis hîc accipitur quibus correpti, etſi non decumbunt, tamen languent & contabeſcunt.

24 *Exiit*, ἀπῆλθεν. Vulg. ad verbũ, *Abiit.* id eſt, יצא [*iatza*]

* 245

vt Pſ.19.5. Eraſ. *Dimanauit*, quod reſpõdet potius τῷ διελθεῖν, quo vtitur Plato in Epiſtol. in ea ſignificatione. Cic. pro Amerino, *Ego etiamſi omnia quæ dicẽda ſunt, liberè dixero, nequaquã tamẽ ſimiliter oratio mea exire & in vulgus emanare poterit.* ¶*Fama*, ἀκοή. Vulg. *Opinio*. i. δόξα. Ad verbũ, *Auditio*: quod vocabulum Cęſar & Cicero vſurpãt pro fama & rumore, ſicut Hebr. ſuũ שמע [*ſchemaa*] vt 2.Sam.4.4. Nos tamen illud, vt magis familiare, prætulimus. ¶*Obtulerunt*, προσήνεγκαν. Eraſ. *Adduxerunt*. i. προσῆγον. ¶*Affectos*, ἔχοντας. Vulg. ad verbum, *Habentes*: quod rectè mutauit Eraſ. nam Malè habere ſimpliciter poſitum pro Ægrotum eſſe, Latinũ eſſe negat. Galli ſeruato helleniſmo dicũt *Auoir mal*. ¶*Cruciatibus*, βασάνοις. Vulgata, *Tormentis*. id eſt στρέβλαις, vt Attici vocant. Eraſ. *Torminibus* cõuertit, vt vitaret amphiboliam, quę tamen etiam in Græco locum habet: ſed facilè vocabulo præcedente tollitur. Deinde Torminum appellatione certus tantùm morbus continetur, quũ βασάνους vocet Euãgeliſta ſæuos omnes morbos qui ægrotum acerrimis doloribus excruciant, quaſi tormentis & equuleo impoſitos. ¶*Detentos*, συνεχομένους. Vulgata, *Comprehenſos*. id eſt συνειλημμένους. Eraſmus, *Conſtrictos*. id eſt συνεσφιγμένους, vel συνδεδεμένους. Certè τὸ ἔχεσθαι hîc idem valet quod captum teneri & veluti haberi à morbo. ¶*Dæmoniacos*, δαιμονιζομένους. Quidam nuper vertit *furioſos*, vocabulo certè nimium generali, & periculoſa etiam verſione. Nec enim deſunt quibus dæmonium ſiue diabolus nihil aliud eſt quàm μανία, morbus videlicet naturalis, & qui pharmacis ſanari poſſit: qui tamen tum ſacris tum prophanis hiſtoriis, & frequente experientia refelluntur. Veteres vocarunt ἐνεργουμένους: qui tamen Chriſto nomen dederant, & inter catechumenos cenſebantur: quibus in integrum reſtituendis adhibebantur quos exorciſtas vocabant, certis adiurationibus adhibitis, quæ iam olim, magno errore, ſicut & alia non pauca ſolis adultis conuenientia, in formulam baptiſmi puerorum irrepſerunt.

μένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

25 Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Δεκαπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

Κεφάλαιον ε.

1 Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

2 Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων,

Luc 6.20. 3 Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Luc.6.21. eſa.61.23. 4 Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.

Pſal.37.11. 5 Μακάριοι οἱ πραεῖς· ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.

Eſa.65.13. 6 Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην· ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.

7 Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.

Pſal.14.4. 8 Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

9 Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.

10 Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

naticos, & paralyticos: ſanauítque eos.

25 Et ſequuta eſt eum turba multa à Galilæa ac Decapoli & Hieroſolymis ¨& Iudæa, ¨& *regionibus* trans Iordanem *ſitis*.

CAP. V.

1 Qvum vidiſſet autem ¨turbam, aſcendit in montem: & quum conſediſſet, adierunt eum diſcipuli eius.

2 Tunc ¨aperto ore ſuo docebat eos, dicens,

3 ‖Beati ¨pauperes ſpiritu: quoniã ipſorũ eſt regnum cælorum.

4 ‖Beati ¨qui lugent: quoniam ipſi conſolationem accipient.

5 ‖Beati ¨mites: quoniã ipſi ¨terram obtinebunt.

6 ‖Beati qui eſuriunt & ſitiunt iuſtitiam: quoniam ipſi ſaturabuntur.

7 Beati miſericordes: quoniam ipſis miſericordia tribuetur.

8 ‖Beati mundo corde: quoniam ipſi Deum videbunt.

9 Beati pacifici: quoniam filij Dei ¨vocabuntur.

10 Beati qui perſequutione inuaduntur iuſtitiæ cauſa: quoniã ipſorum eſt regnum cælorum.

& paralyticos: & curauit eos.

25 *Et ſequutæ ſunt eum turbæ multæ de Galilæa, & Decapoli, & de Hieroſolymis & de Iudæa, & de trans Iordanem.*

CAP. V.

1 *Videns autem Ieſus turbas aſcendit in montem: & quum ſediſſet, acceſſerunt ad eum diſcipuli eius.*

2 *Et aperiens os ſuum, docebat eos, dicens,*

3 *Beati pauperes ſpiritu: quoniam ipſorum eſt regnum cælorum.*

4 *Beati qui lugent: quoniam ipſi conſolabuntur.*

5 *Beati mites: quoniam ipſi poßidebunt terram.*

6 *Beati qui eſuriunt & ſitiũt iuſtitiam: quoniam ipſi ſaturabuntur.*

7 *Beati miſericordes: quoniam ipſi miſericordiam conſequentur.*

8 *Beati mundo corde: quoniam ipſi Deum videbunt.*

9 *Beati pacifici: quoniã ipſi filij Dei vocabuntur.*

10 *Beati qui perſequutionem patiuntur propter iuſtitiam: quoniam ipſorum eſt regnũ cælorum.*

---

25 *Et Iudæa*, καὶ Ἰουδαίας. Vide Mar.3.7. Et [*regionibus*] *trans Iordanem* [*ſitis*,] καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata ad verbum, *Et de trans Iordanem*. quæ loquutio eſt præciſa. Itaque rectè fecit Eraſmus qui ſuppleuerit aliquot vocabula, ne videretur καὶ accipi pro Etiam: quaſi diceretur ex his regionibus ſequuti Ieſum, etiam trans Iordanem.

IN CAPVT V.

1 *Turbam*, ὄχλον. Turbas in plurali non memini legere alia ſignificatione quàm pro tumultu. Itaque vbique vtemur numero ſingulari.

2 *Aperto*, ἀνοίξας. Hebraicum dicendi genus, cuius tamen hanc emphaſin nonnulli eſſe volunt, vt iis demum tribuatur qui ſerium & eximium aliquid dicturi ſunt. Sed hoc perpetuum non eſt.

3 *Pauperes ſpiritu*, πτωχοὶ τῷ πνεύματι. Vocãt πτωχοὺς propriè mendicos, id eſt, ad extremam inopiam redactos. quo modo etiam placuit Tertulliano libr. aduerſus Marcionem 4. hunc locum conuertere. Sed additum ſpiritus nomen oſtendit ſic vocari hoc loco qui, ſiue paupertate aliiſue calamitatibus domiti, ſiue vltrò ſenſu peccatorum ſuorum tacti, & ab omni ſuperbia remoti, ſeſe Deo ſubiiciunt. Ii Prou. 16.19, & Eſ.57.15. (qui loci ſunt iſtorum Chriſti verborũ interpretes) vocantur שפלים רוח [*ſchephalim ruah*] & ענוים [*ʿanjim*] & לב־נדכאים [*leb nidkaim*,] oppoſitos ferocibus & ſuperbis, vt idem Tertull. in libr. De patientia copioſiſſimè exponit. Syrus Paraphraſtes conuenientiſſimè πτωχοὺς πνεύματι, ſeruata metaphorica trãſlatione מסכינא ברוח [*Maſkine beruah*] interpretatur.

4 *Qui lugent*, οἱ πενθοῦντες. opponuntur lugentes iis qui voluptatibus vacant: & alludit Chriſtus ad Eſaiæ verba, 57.18.

5 *Mites*, οἱ πραεῖς, oppoſiti feris & agreſtibus hominibus. ¶*Terrã obtinebũt*, κληρονομήσουσι τὴν γῆν. Id eſt, pacificè hac vita & bonis ſuis fruentur, eáque ad poſteros ſuos transferent. plus enim eſt κληρονομεῖν quàm τὸ κτᾶσθαι. Eſt autem petita hæc ſentẽtia ex Pſal.37.11, quam in hominibus etiam alioqui veræ religionis ignaris ipſa communis experientia confirmat: ſicut cõtra, teſte etiam Platone, αὐθαδείας ξύνοικος eſt ἐρημία, id eſt, moroſitatis conſors ſolitudo. Quanto igitur magis id eueniet iis quos ipſa pietas amabiles reddiderit, quantumuis ſint impiis exoſi? Itaque Chriſtiani ouibus comparantur. Hæc autem benedictio ſic terrena eſt vt piis ſit etiam melioris vitæ & multo certioris pignus: ſicut contra, &c.

9 *Vocabuntur*, κληθήσονται. id eſt erunt. Significat enim Hebræis verbum vocandi קרא [*Kara*] ſic acceptum, aliquid eiuſmodi eſſe vt hoc nomine ab omnibus celebretur.

11 Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ.

12 Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε· ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν.

13 Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

14 Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη.

15 Οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν· καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

16 Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

17 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.

11 ‖Beati eritis quũ ⁚conuitiati fuerint vobis, & ⁚perſequuti fuerint, & mentientes dixerint ⁚quiduis mali aduerſus vos, ‖⁚propter me.

12 Gaudete & exultate: quoniã merces veſtra multa eſt in cælis. ita enim perſequuti fuerunt prophetas qui *fuerũt* ante vos.

13 ‖Vos eſtis ſal terræ. quòd ſi ſal ⁚infatuatus fuerit, ⁚quo ⁚ſalietur? ad nihil valet ⁚amplius ⁚niſi vt abiiciatur foras, & conculcetur ⁚à quibuſuis.

14 Vos eſtis lux mũdi. Non poteſt ⁚vrbs occultari ſupra montem poſita.

15 ‖Neque ⁚accẽdunt ⁚lucernam, & ponũt eam ſubter modium, ſed ⁚in candelabrũ: & ſplendet omnibus qui ſunt in domo.

16 ‖Ita ſplendeat lux veſtra coram hominibus, vt videant veſtra bona opera, ⁚glorificéntque Patrem veſtrũ qui *eſt* in cælis.

17 Ne exiſtimate me veniſſe ⁚vt diſſoluam ⁚Legem, aut prophetas: non veni vt diſſoluam, ſed vt impleam.

11 *Beati eſtis quum maledixerint vobis homines, & perſequuti vos fuerint, & dixerint omne malum aduerſum vos, mentiẽntes, propter me.* 1.Pet.4.14.

12 *Gaudete & exultate: quoniam merces veſtra copioſa eſt in cælis. ſic enim perſequuti ſunt Prophetas qui fuerunt ante vos.* 1.Pet.4.14.

13 *Vos eſtis ſal terræ. quòd ſi ſal euanuerit, in quo ſalietur? ad nihilum valet vltrà, niſi vt mittatur foras, & conculcetur ab hominibus.* Mar.9.50. luc.14.34.

14 *Vos eſtis lux mundi. non poteſt ciuitas abſcondi ſupra montem poſita.*

15 *Neque accendunt lucernam, & ponunt eam ſub modio, ſed ſuper candelabrum, vt luceat omnibus qui in domo ſunt.* Mar 4.21. luc. 8. 16, & 11.33.

16 *Sic luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & glorificent Patrem veſtrum qui in cælis eſt.* 1. Pet. 2.12.

17 *Nolite putare quoniam veni ſoluere Legem, aut prophetas: non veni ſoluere, ſed adimplere.*

---

11 *Conuitiati fuerint vobis*, ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς. Vulg. *Maledixerint vobis homines*, id eſt, κακολογήσωσιν ὑμᾶς. Cæterùm addidit Vetus interpres rectũ, qui deeſſe videbatur ad explendam conſtructionem: ſed is in pleriſque linguis ſuppleri ſolet. Sic enim Cicero, 1. Off. *Deſerendi* (inquit) *officij plures ſolent eſſe cauſæ. nam aut inimicitias ſuſcipere nolunt: aut ſuis ſtudiis ſic impediũtur, vt quos tutari debeant deſertos eſſe patiantur.* Eraſmus vertit, *Probra iecerint in vos.* Quòd ſi pephraſis mihi placuiſſet, dicere maluiſſem, *Probris affecerint vos*, nulla addita præpoſitione. Tertull. in Scorpiaco vertit *Dedecorauerint*, dilutè. ¶*Perſequuti fuerint*, διώξωσιν. Διώκειν (id eſt perſequi) forenſe verbum eſt, quo eas potiſſimum iniurias hîc puto ſignificari quibus viri innocentes afficiuntur, quum ex tyrannorum edictis ad iudicum tribunalia pertrahuntur, id eſt, ad publicam iniuriam, quæ authoritate magiſtratus armatur. ſicut primum illud ὀνειδίσωσιν ad conuicia priuatorum hominum refero: poſtremum autem εἴπωσιν, ad teſtium & iudicum iniquitatem. Quarum omnium iniuriarum manifeſtiſſima exempla nobis hodie ſuppeditant ij qui veritatem Dei in nobis perſequuntur. quanquam hæc omnia generaliter accipere commodè poſſumus. ¶*Quiduis mali*, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα. Vulg. *Omne malum*. neque enim legit ῥῆμα: quod etiam non reperitur apud Chryſoſtomum lib. 3. περὶ ἱερωσύνης. Eraſmus, *Omne malum verbum*. Nos verò ſuprà oſtendimus, πᾶν indefinitè accipi, 4.23. ῥῆμα verò reſpondet דבר [*davar*] Hebræorum. quod & ipſum pro indefinita particula vſurpatur: vt à nobis ſine vlla ſenſus iniuria potuerit prętermitti. Nã etiã in meo vetuſtiſſimo exẽplari deerat. quod tamẽ verbis ὀνειδίζειν & εἰπεῖν optimè conuenit: vt poſſimus etiã de omnibus quantũuis atrocib⁹ maledictis hoc intelligere. ¶*Propter me*, ἕνεκεν ἐμοῦ. Secundum exẽplar ſcriptũ habebat, ἕνεκεν δικαιοσύνης, iuſtitiæ cauſa. Alibi ἕνεκα ſoleo cauſa interpretari: ſed vitanda fuit abſurditas ſentẽtiæ. Latinis enim *cauſa* ferè ſemper cauſam finalẽ deſignat, cui nullus hîc locus, vbi ſignificatur cauſa perſecutionem efficiens, quanuis per accidens.

13 *Infatuatus fuerit*, μωρανθῇ. Id eſt, omni acrimonia deperdita, qua res cæteras ſolet aduerſus putredinẽ condire, (quæ vis eſt Spiritus ſancti, miniſterio verbi ad coercendam in nobis omnem corruptionem vtentis) inſipidus euaſerit. ſicut betæ, fatuæ, id eſt ſaporis expertes, dicuntur. Vulg. *euanuerit*, ſicut in Gallico noſtro dicimus *eſtre eventé*. ¶*Quo*, ἐν τίνι. id eſt, *per quod*. Vulgata ad verbum, *In quo*. *In* pro *Per*, Hebræorum idiotiſmo, de quo alibi dixi. ¶*Salietur*, ἁλισθήσεται. id eſt, Quid tandem ſupererit quo vti poſſis ad ſaliendum? Vel, Sal ipſe infatuatus, quo tandem ſalietur? vt eſt apud Marcum 9.50. ¶*Amplius*, ἔτι. Vulgata & Eraſmus, *Vltrà*. id eſt περαιτέρω. ¶*Niſi vt*, εἰ μὴ ἵνα. Genus dicẽdi petitum è medio. Nec enim vlla ex ſale euanido vtilitas ne ad fimum quidẽ inde conficiendũ colligi poteſt. Huc autem pertinet illud Oſ. 4.6, quod tandem in Eccleſia Romana impletum cernimus: *Quia ſcientiam ſpreuiſti, ſpernam quoque te, ne officio fungaris mihi.* ¶*A quibuſuis*, ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Ab hominibus* ſicut vernaculo ſermone dicimus, *Des gens, ou D'vn chaſcun.*

14 *Vrbs*, πόλις. Eraſ. *Oppidum*. Ego vbique vrbem conuerti, ſicut Vallę placet: quòd ciuitatis nomẽ latiùs pateat.

15 *Accendunt*, καίουσι. Imperſonaliter, vt admonuimus ſuprà, ver. 11. Cæterùm Græcis hoc verbum non tam accẽdere quàm vrere ſignificat, vt in illo Virgilij, *Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum.* Sed apparet hîc habere ſignificationem Hebraicæ coniugationis quam vocant Hiphil מדליקים [*medolekim*]. Nam qui accẽdit, facit vt aliquid vratur: ſicut apud eoſdem Græcos καθίζειν interdum neutrum eſt, interdum verò, μεταβατικόν, vt infrà 21.7. Apertius Lucas, qui pro καίουσιν ſcripſit ἅψας. Sic Ariſtophanes in Nebulis, ἅπτε παῖ λύχνον. ¶*Lucernam*, λύχνον. Ita vocatur vel inſtrumentum ipſum, puta lampas, cui oleum aut aliud quippiam imponitur quod accendatur: uel id ipſum quod ardet, puta fax aut cãdela. ¶*In candelabrum*, ἐπὶ τὴν λυχνίαν. vel, *Supra candelabrum*, inſtrumentum videlicet eminenti loco poſitum, cui imponebatur aut infigebatur lucerna. Homerus Odyſſ. σ. λαμπτῆρας vocat.

16 *Glorificéntque*, καὶ δοξάσωσι. id eſt, Gloriam Dei prædicent: pro quo Baſilius dicit δοξολογεῖν. Glorificandi autem vocabulum vſitatum & familiare ſacris ſcriptoribus, interdum ſignificat glorioſè Dei maieſtatem & laudes prædicare: interdum verò, gloriam & ſplendorem alicui afferre. quæ poſterior ſignificatio non videtur propriè conuenire hominibus, quibus ſatis eſt Dei gloriam profiteri, quam reipſa amplificare non poſſunt.

17 *Vt diſſoluam*, καταλῦσαι. id eſt violem, eleganti tranſlatione: quoniam videlicet homines legibus quaſi vinculis aſtringuntur. ¶*Legem, aut prophetas*, τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. Legem quidem in genere Chriſtus pro nobis impleuit: ſed de ritibus & ceremoniis præcipuè & ſpeciatim Chriſtus hîc loquitur: quòd de his præcipuè iſti hypocritæ laborarent, & cum Chriſto iurgarentur ipſius aduerſarij: quanuis & moralem & ceremonialem legem ſuis falſis interpretationibus deprauarent. Legis autem ritus tantum abeſt vt Chriſtus neglexerit, aut violare docuerit, vt con-

trà & illos,&quicquid in iis adumbrabatur,reipſa impleuerit: quod hîc voluit ſignificatum. Et hoc quidem ſemel de hac legis impletione dictum eſto. Per prophetas autē propheticas prædictiones intelligit,quas itidē omnes præſtitit:

Luc.16.17. 18 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται.

Luc.2.10. 19 Ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Luc.11.39. 20 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

21 Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Exod. 20 13. deut.5. 17. Οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει.

22 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ, ἔνοχος ἔσται τῇ

18 ‖ ⁘ Amen quippe dico vobis, ⁘ vſquedum præterierit cælum & terra, iota vnú aut vnus apex ⁘ nequaquā pręterierit ex Lege, vſquedum omnia facta fuerint.

19 ‖Quiſquis igitur ⁘ ſoluerit ⁘ vnum ex mandatis hiſce minimis, ⁘ & ita docuerit homines, minimus vocabitur ⁘ in regno cælorum: quiſquis autem fecerit & docuerit, iſte magnus vocabitur in regno cælorum.

20 Dico enim vobis, niſi abundauerit ⁘ veſtra iuſtitia‖plus quā *iuſtitia* Scribarum & Phariſæorum, ⁘ vos nequaquam ingreſſuros in regnum cælorum.

21 ⁘ Audiſtis dictú fuiſſe à veteribus,‖Nō occides:quiſquis autē occiderit, tenebitur iudicio.

22 Ego verò dico vobis,quicunque iraſcitur fratri ſuo ⁘ temere, ⁘ tenebitur ⁘ iudicio : qui-

18 *Amen quippe dico vobis, donec tranſeat cælum & terra, iota vnum aut vnus apex non præteribit à Lege, donec omnia fiant.*

19 *Qui ergo ſoluerit vnum de mandatis iſtis minimis, & docuerit ſic homines, minimus vocabitur in regno cælorum: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum.*

20 *Dico enim vobis, quia niſi abundauerit iuſtitia veſtra pluſquam Scribarum & Phariſæorum, non intrabitis in regnum cælorum.*

21 *Audiſtis quia dictum eſt antiquis, Non occides: qui autem occiderit, reus erit iudicio.*

22 *Ego autem dico vobis, quia omnis qui iraſcitur fatri ſuo, reus erit indi-*

---

18 *Amen*, ἀμήν. id eſt, verè & certò.Hebræorum autem vocabulum ab אמונה[*emuna*]deriuatum, (quod veritatem ſignificat) quum non modò Græci omnes noui Teſtamenti ſcriptores retinuerint, ſed vulgata quoque linguarum idiomata,ne hîc quidem volui expungere: quáuis id licuerit,quoniam in hoc dicendi genere vulgata idiomata non ſolent id vſurpare. Quintum exemplar habebat bis ſcriptum ἀμήν. ¶*Vſquedum præterierit*, ἕως ἂν παρέλθῃ.Verbum Hebræum יחליף, [*iachaliph*] cui Græcum παρέλθῃ ex aduerſo reſpondet, ſignificat ſic aliquid præterire vt etiam mutetur: quo modo vſurpatur Pſalmo102:27. ¶*Nequaquam*,οὐ μή. Duplex eſt negatio in Græco : ſed quæ magis neget quàm ſimplex,contrà quàm apud Latinos. Nos verò ita vertimus vt à ſimplici negatione diſtingueremus: quod idē fecimus in οὐδαμῶς. ¶*Ex*,ἀπό.Vulgata,à.Præpoſitiones ἐκ & ἀπό ſæpe apud Græcos permutantur : veluti quū dicimus,εἰκὼν ἀπὸ ξύλου:id eſt,*imago è ligno*,vt ſuprà,3.4.

19 *Soluerit*,λύσῃ. Id eſt violarit, cui opponitur τὸ ποιεῖν. ¶*Vnum*,μίαν. Id eſt,vel vnicum, κἂν μίαν, vt Mar.6.verſu 56. ¶*Hiſce minimis*, τούτων τῶν ἐλαχίστων. id eſt,quæ iſti præclari doctores pro minimis habent: vt,qui quæ potiſſima erant legis,negligerent,vt externis ceremoniis & ſuis traditionibus præcipuè inhærētes: ſicut illis paſſim prophetæ etiam ipſi exprobrarant. Nec tamen negandum eſt, non omnia paris eſſe momenti præcepta, quanuis nullum non ſit gra- * uiſſimum. ¶*Et ita docuerit*,καὶ οὕτω διδάξῃ.id eſt,malæ vitæ exemplo (tota autem hæc concio in phariſæos & ſcribas, partim moribus hypocritas, partim legē in ſynagogis falſa interpretatione deprauantes, dirigitur) auditores corrumpunt.Niſi malimus καὶ pro κἂν accipere,& interpretari, *Licet ita docuerit homines*. id eſt, qui quod ad vitam attinet, præcepta quidē violat, docet tamen quod lex præcipit. de quibus loquitur Dominus infrà, 23.2. & 3. ita vt οὕτω referatur non ad verbum λύσῃ, ſed ad ipſam legem. Et certè ſic melius ſibi conſtabit oppoſitio inter eos qui dicunt & non faciunt, vt iſti,& eos qui dicunt & faciunt.Nā qui neq; faciūt neq; dicūt quod rectum eſt, imò etiam falſam doctrinā ſpargūt, nō modò minimi habēdi ſunt in Eccleſia,ſed ſunt etiam fugiendi,atque adeò abigendi: vt qui non ſint paſtores,ſed lupi ; de quibus dixit Dominus, Cauete à pſeudoprophetis. Neque ignoro, ἐλαχίστους propterea pleroſque exponere, non qui infimo, ſed qui nullo prorſus ſint loco. Verùm hæc interpretatio coacta eſt. Itaque hāc poſteriorem explicationem amplector. ¶*Vocabitur*, κληθήσεται. Id eſt, erit & cenſebitur . de quo Hebraiſmo diximus ſuprà,verſ.9. ¶*In regno cælorum*, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Id eſt, in Eccleſia, ſiue verè piorum cœtu rectè inſtituto.Conſiderat enim Chriſtus inſtaurationem mox ſequuturā,ruituro Phariſaiſmo, cæteríſque veræ doctrinę corruptelis per Apoſtolos detegendis ac corrigēdis.

20 *Veſtra iuſtitia*, ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν. Iuſtitiæ nomine intellige ſinceram tum doctrinam tum vitam, cum verbo Dei videlicet,quod eſt iuſtitiæ vera norma, congruentem. Sed de doctrina potiſſimùm hîc agi liquet ex ſequenti re- * prehēſione falſarū Legis interpretationū. Eſt autem repetendū Iuſtitiæ vocabulū, acſi ſcriptū eſſet, τῆς τῶν Φαρισαίων. Vide infrà,16.11. ¶*Nequaquā ingreſſuros in regnū cælorum*, ὅτι οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Id eſt, indignos fore qui in Eccleſia doceatis. Nec enim de quorūuis piorū officio,ſed de ſolis doctoribus agit: & nomine regni cælorum,vt alibi ſæpe,non triumphantem (vt vulgoloquuntur) ſed adhuc militantem & miniſterio paſtorum egen- * tem Eccleſiam intelligit.

21 *Audiſtis*, ἠκούσατε. His verbis ſignificat falſas legis interpretationes iampridem in Iudeorum ſynagogis receptas.Præſtat enim τοῖς ἀρχαίοις explicare quaſi ſcriptum ſit ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, (vt ſic notentur ſynagogæ doctores, iam pridē ſic docentes, qui ſolebant patrum & maiorū nomina ſuis falſis interpretationibus prætexere) quàm ad auditores referre. Et diligenter obſeruandum eſt,ita præcipuè notari adiectas à Scribis appendices , qualis eſt iſta, *Quiſquis occiderit, tenebitur iudicio*. Cæterùm prorſus ineptiunt, neque quod ſit Euangelij & Legis diſcrimen intelligunt, qui ex hac Chriſti diſputatione conſtituunt, Chriſtum idcirco etiam veniſſe, vt nos arctioribus quàm veterem populum vinculis cōſtringeret:quum è contrario idcirco fuerit miſſus vt nos à maledictione legis abſolueret.Semper igitur Lex ita fuit intelligenda vt nunc à Chriſto explicatur,ſpiritualis nimirum, vt loquitur Apoſtolus Rom.7.14.id eſt,non tantùm ipſas exteriores actiones,ſed imprimis intimas etiam cogitationes arguēs: ſed quum aliter à Scribis explicaretur, & recta explicatio ad intelligendū & expetendum Euangelij beneficium prorſus requiratur, atque præire remiſſioni peccatorum reſipiſcentiam oporteat, nec ad reſipiſcentiam adduci poſſit niſi qui ſe coram Deo reum eſſe cognouerit : idcirco fuerunt etiam falſæ iſtæ opiniones, præſertim longo iam vſu inueteratæ,detegendæ ac refellēdæ, vt cognito morbo ad vnicum hunc medicū homines accurrerēt : quod omnibus quoque fidis Euangelij doctoribus eſt ſedulò faciendum.

22 ¶*Temere*, εἰκῇ. Non eſt igitur omnis ira damnanda, vtpote quæ zeli nomine commendetur, & quam etiam non immeritò Peripatetici fortitudinis cotem vocāt: ſed ea demū vituperāda eſt quæ vel iniuſta eſt vel immoderata, Epheſ.4.26. ¶*Tenebitur*,ἔνοχος ἔσται. Vulgata, *Reus erit*. Eraſmus, *Obnoxius erit*. Neuter, meo iudicio, ſatis expreſſé. nam reus etiam eſſe poteſt qui ſit innocens: & obnoxius interdum de inſontibus quoque dicitur, vt quum

bonos

bonos dicimus eſſe multis periculis & iniuriis obnoxios: hîc verò ἐνέχεσθαι ſiue ἔνοχον εἶναι ſignificat αἱρεῖσθαι καὶ ἁλίσκεσθαι, & ei conuenit qui apud iudicem non vt audiendus, ſed vt damnandus, ſiſtitur.

κρίσει· ὃς δ᾽ ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ᾽ ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.	cunque verò dixerit fratri ſuo, "raca, tenebitur "conſeſſu: quiſquis autem dixerit, fatue, tenebitur "gehenna "ignis.	*cio: qui autem dixerit fratri ſuo, racha, reus erit concilio: qui autem dixerit, fatue, reus erit gehennæ ignis.*
23 Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,	23 Igitur ſi munus tuum attuleris ad altare, & illic memineris fratrem tuum habere aliquid contra te,	23 *Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid aduerſum te,*
24 Ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε· πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου.	24 Omitte illic munus tuum coram altari, & abi: "primum reconciliator fratri tuo, & tum veniens offer munus tuum.	24 *Relinque ibi munus tuum ante altare, & vade: prius reconciliare fratri tuo, & tunc veniens, offeres munus tuum.*

22 *Iudicio*, κρίσει. id eſt, pœnis quæ à iudicibus infliguntur. Chriſtum autem certum eſt non de ciuilibus iudiciis & pœnis à magiſtratu infligendis, ſed de ipſius Dei tribunali agere: apud quem pœna homicidij ob violatum hoc præceptum teneantur, non modò qui vitam alteri eripuerint, ſed etiam qui proximo nocendi affectum habuerint, aut conuiciis ſiue leuibus ſiue grauioribus eū affecerint: quanuis neque paria hæc ſint peccata, neque paribus pœnis vindicanda. Etſi enim quoduis peccatū ſuapte natura mortem æternam mereatur, ne ipſo quidē merè originali excepto, (Rom 5.14, & 6.23,) tamen æternarum etiam pœnarum aliquam futuram imparitatem, liquet ex ipſius Chriſti verbis infrà 10.15. & iſta quoque imparitas proculdubio in pœnis quoque ſeruatur quas Deus peccantibus in hac vita infligit. Sed Chriſtus totam hanc orationem ad ciuilium iudiciorum formam Iudæis vſitatam accommodauit: apud quos (vt ex Thalmud multi annotarunt) triumviri de pecuniariis & minimis cauſis cognoſcebat, ac proinde leuibus mulctis conuictos reos caſtigabant: συνέδριον autem eorum quos etiam Sanhedrin vocabant & in quo XXIII iudices conſidebant, de grauioribus cauſis decernebat, ac proinde grauiores pœnas infligebat. Summum autem conſilium iudicum LXXI, de grauiſſimis rebus, veluti de certa aliqua tribu, de ſummo ſacerdote, de pſeudopropheta, de pace vel bello ſtatuebat: ad quem morem Chriſtus reſpexit.

¶ *Raca*, ῥακά. Vulgatæ Latinæ editionis codices legunt ῥαχά, ſed perperam, vt apparet ex Syro interprete, qui רקא [*reka*] ſcribit per Coph, & ex Thalmudicis libris, vbi doctiſſimus Emmanuel Tremelius noſter teſtatur ſæpe ſic legi, qua voce ſignificetur homo imprudens, & quaſi cerebro vacuus, à nomine Hebræo רק [*rik*,] quod vacuum & inanem declarat. Nos Gallico idiomate Follem eadem ratione vocamus, Latini fatuum, fortaſſis à voce Hebræa פתי [*pethi*.] Sed haud ſcio an ſit leuius conuitium, ac non potius hoc ipſum quod mox voce μωρὸς ſignificatur, pro qua Syrus interpres habet ללא [*lele*] à vocabulo Hebræo אליל [*Elil*] quod rē nihili declarat, neq; Græcæ voci reſpōdet. Græci profectò non temere hanc vocem retinuerunt, de qua ſic Baſilius, aut quiſquis eſt author τῶν ἀσκητικῶν κατ᾽ ἐπιτομήν, ὅρῳ να. Ῥακά ἐστιν ἐπιχώριον ῥῆμα, ἠπιωτέρας ὕβρεως, πρὸς τοὺς οἰκειοτέρους λαμβανόμενον. id eſt, Raca eſt dictio illis locis vſitata, mitioris probri, qua aduerſum domeſticos & familiares vſurpant. Chryſoſtomus in hunc locum addit Syros hoc nomine vti pro TV, non vt opinor, * quod exiſtimarit ita ſignificari hoc pronomen, ſed quòd per contemptum ſoleant Domini ſeruos, vt alij alios quos aſpernantur appellare, quod eſt Gallis *Tutoyer*, Alij, (quod Ioh. Druſio diligēti rerum in his libris multarum obſeruatori acceptū fero) putant deductum videri poſſe à themate Syro רח [*Rach*] quod ſpuere declarat, quod etymon ſequutus Theophylactus καταπτυστὸν interpretatur, id eſt conſpuendum & abominandum: quod certè conuitij genus grauius eo fuerit de quo tamen vt grauiore loquitur Chriſtus. Itaque mihi iſta conferenti maximè videtur probanda eorum ſententia qui putant hic conſtitui tres eius aduerſus proximum indignationis gradus, quæ hoc interdicti homicidij præcepto comprehenduntur, quamuis impari peccato. Vnum eorum qui leuitate aut aliquo inconſiderato affectu abrepti proximo malè volunt, etiam ſi totum hunc infenſum animum intus premant, vt qui non vſque adeo efferbuerit. Alterum eorum quibus indignatio non quidem apertum & atrox conuicium, ſed tamen voculam aliquam contemptus inſignis iudicem & quidem cum geſtu quopiam ſuggerat, vt ſi Gallico ſermone dicas fy, & ſimul deſpuas, cuiuſmodi hæc vox RACA fuerit: cuiuſmodi quiddam videtur notari, Num. 13.14. & expreſſe Deut. 25.9. quod non ſic accipiendum eſt, ac ſic illius de quo ibi agitur facies conſpueretur, ſed quod ipſo cernente & in ipſius oculis ſpueretur. Tertium deniq; eorum qui apertis conuiciis proximos lædūt. quorū ſpeciem vnā proculdubio vſitatiſſimam commemorat Chriſtus vt ſi Gallice dicas *ſot, fol, badin*. Eſt igitur hæc vox Syra: quo maxime idiomate, licet non puro Iudæos poſt captiuitatem vſos fuiſſe conſtat: imò & captiuitatis ipſius tēpore, vt ſic à Chaldæis, Babyloniis dignoſci vulgo poſſent, ſicut ex Xenophōtis inſigni loco apparet, vbi Babylonis à Cyro captæ hiſtoriā deſcribit. Itaque aſſentior iis qui Raca volunt inconditā eſſe voculā hominis indignantis: ita vt tres gradus hic conſtituantur eorū qui contra hominum opinionē, pro homicidis apud Deum cenſentur. Vnus, eorum qui intus duntaxat aduerſus proximum commouentur. quam ſcitè admodum Tertull. de patientia, Iram reſtricti animi vocat: alter, eorum qui eouſque efferueſcunt vt iracundum aliquid euomant: tertius denique, eorum qui in apertum aliquod conuitium erumpunt. Caſtellio *Balatronem* eſt interpretatus: quàm rectè ipſe viderit. ¶ *Confeſſu*, συνεδρίῳ. Vulgata & Eraſ. Concilio. Et certè fateor Concilij vocabulum id valere, ſed illud propius abeſt à Greco. ¶ *Gehennæ*, εἰς τὴν γέενναν. Vocabulum hoc Hebræum eſt ex duobus compoſitum, & vallem Hinnon declarat, quæ etiam תופת [*Tophet*] dicitur: in qua olim Iſraelitæ ſuperſtitionibus vicinarum gentium addicti, filios ſuos diis adolebant, inaudita quadam immanitate. Inde factum vt acciperetur pro loco cruciandis in æternum reprobis deſtinato, atque adeo pro ipſo ſupplicio & cruciatu, quo afficiuntur cum Satana & angelis ipſius: ſicut Eraſm. & alij multi annotarunt. Vide Ier. 7.31.

¶ *Ignis*, πυρός. id eſt, ardentem: ex Hebræorum idiotiſmo, qui ſimili ratione Carnem peccati pro carne peccatrice dicunt: & Hominem auaritiæ, pro homine auaro. Si tamen gehennam pro ipſo cruciatu accipias, nulla erit enallage. Sed hoc quoque accommodarit Chriſtus ad ius ciuile Iſraelitarum, apud quos (ſicut ex libro Sanhed. in Babylonico conſtat) ſummum concilium quadruplici ſuppliciorum genere vtebatur, antequam Herodes & poſt Herodem Romani totum hunc ordinem perturbaſſent: nempe ſtrangulatione, gladio, lapidatione, & combuſtione: inter quas non dubium eſt quin hæc grauiſſima fuerit. Inde factum vt æternas illas pœnas, cum ignis ſupplicio paſſim ſacri ſcriptores comparent. Quàm autem verum ſit neſcio quod Kimhi notat in Pſ. 27. in hac valle olim fuiſſe perpetuum ignem comburendis cadaueribus & corporibus pollutis, * quo illò coniiciebantur, quò tamen Chriſtū alluſiſſe nonnulli volunt.

23 *Attuleris*, προσφέρῃς. Opponit charitatem Chriſtianam quæ illatas etiā iniurias obliuiſcitur, iracūdiæ & malis inde naſcentibus: ſimulque innuit plerunque accidere vt difficiliores ſeſe ad reconciliationem præbeant, quos potius petere veniam oportuit. Sed hæc eſt grauiſſima ſententia, non recipi à Deo qui à proximis diſſideant: & litigioſos ac iuris ſui nimium tenaces peſſimè ſibi conſulere: quod ſæpe etiam in forenſibus controuerſiis experiuntur, vnde lepidus ille ſcriptoris alioqui deteſtandi verſiculus,

Viginti litigat annis Quiſquam. qui vinci, Gargiliane, poteſt.

Sed metuendum imprimis Dei tribunal, apud quod implacabiles homines iudiciū abſque miſericordia ſenſuri ſunt. Vulgata, *Offers*. Eraſmus, *Obtuleris*. Et fateor προσφέρειν hoc etiam ſignificare: ſed hîc videtur minus quiddam valere. vult enim Chriſtus vt priuſquam offeratur allatũ munus, reconciliatio fiat. Niſi forte quis malit hoc accipere acſi dictum eſſet, In ipſo etiam oblationis actu (vt loquuntur) prius eſſe cogitandum de reconciliatione quàm de offerendo reipſa munere. Eſt autem obſeruandum, Chriſtum accommodare totum hũc ſermonem ad temporum ſuorum rationem. Itaque inepti ſunt qui ex hoc loco habenda nunc eſſe altaria & vſurpandas eiuſmodi oblationes colligunt: ſed ij longè ſunt ineptiſſimi qui quod dictum eſt de mutua reconciliatione ad purgatorium ſuum transferunt.

14 *Primùm*, πρῶτον. Hanc particulam alij coniungunt cum ὕπαγε, alij cum διαλλάγηθι. quod poſterius videtur melius conuenire. *

Luc. 12.58.	Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ· μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ.	25	‖ ¨Eſto amicus ¨ aduerſario tuo citò, ¨dum es in via cum eo: ¨nequando te tradat aduerſarius iudici, & iudex te tradat ¨miniſtro, & in ¨cuſtodiã ¨coniiciaris.	25	*Eſto conſentiẽs aduerſario tuo citò, dum es in via cum eo: ne fortè tradat te aduerſarius iudici, & iudex tradat te miniſtro, & in carcerem mittaris.*
	Ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.	26	Amen dico tibi, nequaquam exibis illinc vſquedum ¨ reddideris ¨vltimum ¨quadrantem.	26	*Amẽ dico tibi, non exies inde donec reddas nouiſſimum quadrantem.*
Ex. 20.14.	Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύσεις.	27	Audiſtis dictum fuiſſe ¨à veteribus,‖ ¨Non mœchaberis.	27	*Audiſtis quia dictum eſt antiquis, Non mœchaberis.*
	Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.	28	Ego verò dico vobis, ¨ Quicunque aſpicit ¨ mulierem vt eam concupiſcat, iam ¨adulterauit eam in corde ſuo.	28	*Ego autem dico vobis quia omnis qui viderit mulierem ad concupiſcendum eam, iam mœchatus eſt eam in corde ſuo.*

25 *Eſto amicus*; ἴσθι εὐνοῶν. Eraſmus, *Habeto beneuolentiam*. Ad verbum, Eſto beneuolus. Id eſt, Redi in gratiam, & fac vt ſis amicus. Nec enim monet tantùm vt animo bene velimus aduerſario, ſed vt cum eo tranſigamus: quod fiet ſi cum ipſo colloquuti reconciliemur. Vulgata vertit, *Eſto conſentiens*. Et indicat Auguſtinus (ſicut annotat Eraſmus) nonnullos vertiſſe, *Eſto concors*. Ex quibus conijcio veterem interpretem legiſſe συννοῶν: facilis enim fuit lapſus εὐ in συ: atque adeo hęc lectio fortaſſis eſt verior, quum Veteris interpretis auctoritate nitatur, & ſenſum habeat (ni fallor) pleniorem. Vnum tantùm obſtat, quòd συννοεῖν apud idoneos auctores (vt ſemel atque iterum initio Alcibiadis poſterioris apud Platonem) reperiatur pro Secum cogitare aliquid, id eſt ἐννοεῖν, potius quàm pro ὁμονοεῖν, id eſt conſentire. quanuis hanc quoque ſignificationem facilè admittere videatur particula σὺν ex qua componitur. ¶*Aduerſario*, τῷ ἀντιδίκῳ. Ad verbum, Contralitigatori. Neque enim ἀντίδικος tam latè patet Græcis quam Latinis Aduerſarius, niſi quum eſt verbum forenſe: quia tunc idem valet atq. pars aduerſa, vt vulgus loquitur. ¶ *Dum*, ἕως ὅτου. Alibi verti *Quouſque*, quod huic loco non conuenit. Hîc enim idem valet quod Interim dum, vt infrà 14.22. in quo genere dicendi etiam vſurpatur ἕως ſimplex, ſine vlla adiectione, vt Marci 6.45. ¶*Nequando*, μήποτε. Vulg. *Ne fortè*: quod rectè mutatũ eſt ab Eraſmo plurimis locis, vt annotauimus ſuprà, 4.6. ¶*Tradat*, παραδῷ. id eſt, cauſam apud iudicem obtineat, qui te in carcerem adducendum apparitori tradat. ¶*Miniſtro*, ὑπηρέτῃ. id eſt lictori, vel apparito-* ri. ὑπηρέται tamen in genere dicuntur qui ſubſeruiunt: quaſi ſubremiges, metaphora à re nauali ſumpta: Hebræi שוטרים [*ſchoterim*] vocant. à Græcis διάκονοι vocantur, vt infrà 20.26. Itaque vtrunque Græcum vno Latino exprimere ſolemus, niſi quum de Diaconis Eccleſiaſticis fit mentio. hos enim maluimus ex conſuetudine Diaconos Gręco nominę voca-* re. Tertull. totũ hunc locum falſa interpretatione deprauans in libro De anima, interpretatur Angelum executionis. ¶*Cuſtodiam*, φυλακὴν. Græci honeſto vocabulo ſic carcerem vocant: quem etiam ob eam cauſam οἴκημα dicebant Athenienſes (id eſt domicilium) auctore Plutarcho in Solone. Sed & Latinis cuſtodia vocatur carcer. Cicero ad Quintum fratrem libro 1, Hominem comprehendere, & in cuſtodiam tradere. ¶*Coniiciaris*, βληθήσῃ. Ad verbum, *Iaciaris*. Vulg *Mittaris*: quod paulo lenius videtur. In ſecundo manuſcripto exemplari legitur βληθῇς, rectius.

26 *Reddideris*, ἀποδῷς. Eraſmus, *Perſolueris*. id eſt ἀποτίσῃς. Nam hoc declarat verbum ἀποδιδόναι hoc in loco, vt mox quoque verſu 33. ¶*Vltimum*, ἔσχατον. Vulgata, *Nouiſſimum*. id eſt νέατον. Eraſmus, *Extremum*: quo propriè τὸ ἄκρον declaratur. Græci ἔσχατον dicunt à σχεῖν, id eſt à continendo & cohibendo, id videlicet in quo neceſſe eſt vt conſiſtamus: ſicut Latinè illud dicitur vltimum, vltra quod pergere nõ liceat. ¶*Quadrantem*, κοδράντην. Latina vox Græcè declinata, vt multæ aliæ paſſim apud Euangeliſtas: cuiuſmodi iſta ſunt, à nobis ſemel collecta, ἀσσάριον, δηνάριον, ἰοῦστος, κεντυρίων, κῆνσος, κολωνία, κουστωδία, λεγεὼν, λέντιον, λιβερτῖνος, λίτρα, μίλιον, μάκελλον, μεμβράνα, μόδιος, ξέστης, πραιτώριον, ῥέδα, σημικίνθιον, σικάριος, σουδάριον, σπεκουλάτωρ, ταβέρνη, φόρον, τίτλος, φραγέλλιον, φραγελλοῦν. id eſt, Aſſarius, Denarius, Iuſtus, Centurio, Cenſus, Colonia, Cuſtodia, Legio, Linteum, Libertinus, Litra, Miliare, Macellũ, Membrana, Modius, Sextarius, Prętorium, Rheda, Semicinctium, Sicarius, Sudarium, Speculator. Taberna, Forum, Titulus, Flagellum, Flagellare. Sed vt ad rem redeam. Ad vltimum quadrantem ſoluere, prouerbialiter dicitur is quicum ſummo iure agitur. Quod autem Caſtellio annotauit, id eſſe quod Latini dicunt Ad denarium ſoluere, citato loco ex oratione Ciceronis pro Quintio, falſum eſt. Illic enim ad denarium ſoluere eſt denario ſoluere: ſicut vulgo dicimus *payer en eſcus, ou en teſtons*. Sed alio loco, nempe poſtrema ad Attic. lib. 5. ad numum ſoluere ſimili prorſus ſenſu ſcribitur: quod vulgò dicimus *payer iuſques au dernier denier*. Cæterum ſeries ipſa * & ſcopus ſermonis ſatis oſtendit, extra viam vagari quicunque quod hîc dicitur de mutua hominum inter ſe reconciliatione, trahant ad noſtram cum Deo per conuerſionem & remiſſionem peccatorum reconciliationem: quod tamen in patrum ſcriptis ſæpe inculcatur, & excuſari applicatione quapiam poteſt. Sed quis illos ferat qui ad purgatorij ſatisfactiones iſtud referunt? quaſi verò ſi exolui poſſet peccata noſtra à nobis illis pœnis, Chriſti perpeſſionibus fuerit nobis opus: vel Chriſtus ſit nobis datus duntaxat pro ſolutionis à nobis præſtandæ ſupplemento. Deinde, ſi valet hæc allegoriæ applicatio, quis hîc ſuſtinuerit aduerſarij perſonam præter Deum, cum quo redire nos in gratiam oporteat, dum in via, id eſt, in hac vita ſumus? Atqui carceris & integræ ſolutionis mulcta iis demum denũciatur, qui in gratiam nõ redierint: iſtis verò num ignem purgatorij, ac non potiùs æternas inferorum pœnas ipſi purgatorij fautores deſtinant?

27 *A veteribus*, τοῖς ἀρχαίοις. Hæc neque apud Syrum interpretem, neque in meo venerandæ imprimis antiquitatis codice adiiciuntur hoc loco, in quo nimirum purum Dei præceptum recitatur. Apparet tamen ex iis quæ ſubiiciuntur, deprauatam huius quoq; præcepti ſententiam à Scribis fuiſſe propriȩ ſignificationi verbi μοιχεύειν inhęrẽtes, vt hîc quoque verba illa retineri poſſint. ¶*Nõ mœch.* οὐ μοιχ. Vtitur Dominus apud Moſen verbo נאף, [*Naaph*] quod nõ niſi in nuptam competit. itaque ſola adulteria & quidẽ reipſa patrata docebant Scribæ hoc præcepto inhiberi.

28 *Quiſquis aſpicit*, πᾶς ὁ βλέπων. Vulg. *Omnis qui videt*. Atqui plus eſt τὸ βλέπειν quàm ὁρᾷν. Notat enim intentionem animi oculos ad rem aliquam cernendam adiicientis. Totum autem illud Gręci verbo dicũt ἐγκιασᾷν & ὑποφθαλμιᾷν, de libidinoſo eorum aſpectu quorum pupillæ πόρναι ſunt non κόραι. *Mulierem*, γυναῖκα. Sic rectius vetus interpres quàm Eraſmus, qui vxorem interpretatur, quum non ſit adiectum τινὸς vel ἀδελφοῦ: neque duntaxat dictum velit Chriſtus adulterium etiam oculis committi, ſed aliquid amplius, nempe omnem libidinoſum aſpectum concupiſcentis mulierem, ſiue nuptam alteri, ſiue innuptá, hoc pręcepto prohiberi. ¶*Adulterauit eam*, ἐμοίχευσεν αὐτὴν. Sic vtuntur hoc

tur hoc Latino verbo idonei ſcriptores, vt periphraſi non ſit opus. Et ſic quoque tranſitiuè accipitur verbum Hebræum *Naaph* aliquoties: quod quanuis differat à זנה [*zanah*] quod Scortari ſignificat (vt liquet ex Oſeæ 4. 14.) tamen hîc Scortationem quoque comprehendit: acſi diceret Chriſtus, legiſlatorem omnem impudicitiam verbo Mœchari (quo grauiſſimum ſcelus arguitur) notaſſe, aduerſus eos qui ſcortationis flagitium eleuabant. Seneca in declamat. Inceſta eſt & ſine ſtupro quæ ſtuprum cupit.

Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.	29	‖ Quòd ſi oculus tuus dexter ¨ facit vt tu offendas, ∴ erue eum, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum coniiciatur in gehennam.	29	*Quòd ſi oculus tuus dexter ſcandalizat te, erue eum, & proiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis.*	Infrà 18.8. mar.9.47.
Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.	30	Et, ſi dextera tua manus facit vt tu offendas, excinde eam, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac nõ totum corpus tuum ∴ coniiciatur in gehennam.	30	*Et, ſi dextera manus tua ſcãdalizat te, abſcinde eam, & proiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum eat in gehennam.*	
Ἐῤῥέθη δὲ ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον.	31	∴ Dictum eſt autem, ‖ Quiſquis dimiſerit vxorem ſuam, det ei libellum ∴ diſceſſionis.	31	*Dictũ eſt autẽ, Quicunque dimiſerit vxorẽ ſuã, det ei libellum repudij.*	Infrà 19.7. deut. 24.1. mar. 10.4. luc.16.18. 1.cor.7.10.
Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται.	32	Ego verò dico vobis, eum qui dimiſerit vxorẽ ſuam, ∴ extra rationem ∴ ſcortationis, facere vt ea mœchetur: & eum qui dimiſſã duxerit, mœchari.	32	*Ego autem dico vobis quia omnis qui dimiſerit vxorem ſuam, excepta fornicationis cauſa, facit eam mœchari: & qui dimiſſam duxerit, adulterat.*	
Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου.	33	∴ Rurſum audiſtis dictũ fuiſſe veteribus, ‖ Non ¨ peierabis, ſed reddes Domino ¨ quæ tu iuraueris.	33	*Iterum audiſtis quia dictũ eſt antiquis, Nõ periurabis. reddes autem Domino iuramenta tua.*	Exo.20.7. leu.19.12. deut.5.11.

29 *Facit vt tu offendas*, σκανδαλίζει σε. Vulg. *Scandalizat te*. Eraſmus, *Tibi eſt obſtaculo*, id eſt, ἐμποδίζει. Idem paulo pòſt, Obſtiterit tibi. Cæterùm ea faciunt vt offendamus quæ impediunt quominus inoffenſo curſu pergamus in Lege Domini. Peccata enim ſunt veluti ſaxa ad quæ impingimus, vel etiam corruimus. vnde illud, Qui ſtat videat ne cadat, 1.Cor. 10.12. ¶*Erue eum*, ἔξελε αὐτόν. Allegoricè & hyperbolicè hæc dicuntur, aptiſſimè tamen ad ſignificandum quàm ſollicitè, ſi effugere volumus æternũ illud exitium, vitandæ ſint, etiam cum chariſſimarum rerum iactura, omnes occaſiones quibus ad obſcœnas cogitationes impelli mentes noſtras ſenſerimus. quamobrem etiam oculi dextri & manus dextræ fit mentio, quòd dextræ partes ſint chariores: quum iſtis alioqui partibus etiam ſiniſtris non minus quàm dextris homines abutantur.

30 *Coniiciatur*, βληθῇ. Vulgata, *Eat*, ἀπέλθῃ. quod habet vetuſtiſſimum illud meum exemplar.

31 *Dictum eſt autem*, ἐῤῥέθη δὲ ὅτι. Redundat particula ὅτι, vt apparet ex verbo δότω. Neque hîc additur illud *veteribus*. Nam hîc non peccabant Scribæ aliqua adiectione ad legis verba: ſed in eo quòd falſa interpretatione legem deprauabant: quaſi videlicet tradito libello diuortij vel repudij putarent abſolui conſcientiam coram Dei tribunali: quod negat Chriſtus. Aliud enim eſſe aliquid vt iuſtũ præcipere, quàm quod mutare non poſſis, mitigare quantum poſſis. Obligatio enim iſta ad dandum diuortij libellum multos non penitus impudentes proculdubio retinebat quominus vxores amandarent, quòd eiuſmodi libellis quibus cauebatur potius mulieri dimiſſæ quàm viro dimittenti, maritorum leuitas aut improbitas arguebatur: ſicut declaratur infrà, 19. 8. ex quo etiam loco apparet hac quidem falſa Scribarum explicatione pacatas fuiſſe aliquorum conſciẽtias, & fuiſſe in ſynagogis diſputatum an libello diuortij ob quaſcunque cauſas dato, conſcientiæ ſatis caueretur de quo reſpondet apertè Chriſtus hoc loco, & Paulus * 1.Cor.7.10.11. ¶*Diſceſſionis*, ἀποστασίου, quaſi Abſceſſionale dicas. Nam ἀφιστάναι actiuum ſignificat Seorſum ponere ſiue Amouere, & opponitur τῷ συνάπτειν. ἀφίστασθαι verò neutropaſſiuum ſignificat abſcedere. Non licebat autem vxori recedere à marito, ſiue libellum vel repudij vel diuortij dare marito, vt apparet tum ex legis ipſius contextu Deut. 24.1. tum in primis ex Malach. 2. 16. ſed maritus ab vxore ſeſe ſeiungebat. vt hic libellus videri poſſit non vxoris dimiſſæ, ſed mariti ab vxore ſecedentis reſpectu ἀποστάσιον vocari, & quidem non ſine mariti vxorem à ſe amandantis infamia: Deo videlicet eiuſmodi maritorum factum non approbante: quanuis ob duritiẽ cordis iſtud à Magiſtratu toleraretur. *

32 *Extra rationem*, παρεκτὸς λόγου. Vulgata, *Excepta cauſa*. Eraſmus, *Niſi cauſa*. id eſt, εἰμὴ ἕνεκα. *Extra* hîc eſt in exceptione poſitum, ſicut apud Terentium in Phormione, *Neque cognatus, extra vnam aniculam, quiſquã ei aderat*. Quo etiam modo Græci ſuum ἔξω interdum vſurpant. Verti autem λόγου rationem, non cauſam, id eſt, αἴτιον. *Scortationis*, πορνείας. Eraſmus, *Stupri*. Vulgata *fornicationis*. Hîc autem poni conſtat πορνείαν pro adulterio, ſicut adulterij & ſtupri nominibus Latini quoque interdum promiſcuè vtuntur. Sed & πορνεύεσθαι, id eſt ſcortari, dicitur de vxore quæ palam omnibus proſtat, vno & altero adultero non contenta: quo modo vſurpauit Dion extremo libro quinquageſimo octauo, de Meſſalinæ & Silij nuptiis loquens. apparet autem ex hac adiecta exceptione, tunc temporis fuiſſe quoque negligenter apud Iudæos obſeruatam legem de adulterorum lapidatione: quæ ſi fuiſſet ita vt decuit vſurpata, ſuperuacanea hæc exceptio fuiſſet, quam quidem in altero membro huius verſiculi repetendam eſſe res ipſa demonſtrat.

33 *Rurſum*, πάλιν. In vno exemplari vetuſto ſcriptum offendimus πλὴν. id eſt, præterea, vel cæterùm. ¶*Peierabis*, ἐπιορκήσεις. id eſt, violabis iuſiurandum. Significat enim ἐπιορκεῖν aliquid facere ſupra iuſiurãdum, & illud tranſgredi. Latinis quoque (vt inquit Cicero Offic. tertio) *Peierare, non eſt falſum iurare: ſed, quod ex animi tui ſententia iuraris, id non facere, periurium eſt*. Cuius rei lectorem admonere placuit, quia quæ ſequuntur, alioqui non vidẽtur cohærere. Hinc autem apparet Scribas dupliciter hoc præceptũ falſaſſe. Primùm quidẽ quòd Exo.20.7. & Deut.5.11. acceperint לשוא [*Laſchaué*] & Leuit. 19. לשקר [*Laſchaker*] pro vno & eodẽ: quum illo vocabulo temerarium iuſiurãdum, iſto verò periurium prohibeatur. Deinde ſuperſtitioſa quadam vel potius cum Dei ludibrio coniuncta ſimulatione obliquas & indirectas formulas pro nihilo habebant. Ad hoc autem poſterius reſpondet priore loco Chriſtus, oſtendens, Deum iſtiuſmodi ſtrophis decipi non poſſe, quibus homines non modò non excuſentur, quum Dei nomen in totidem literis & ſyllabis non ſit poſitum, ſed etiam impietatis arguãtur, quum quoties iurandum eſt, per ipſius Dei nomen non per res creatas illas ſit iurandum: vt qui ſit vnicus καρδιογνώστης, & in iureiurando non ſimpliciter vt teſtis, ſed etiam vt conſcientiæ iudex, nuncupetur. ¶*Reddes*, ἀποδώσεις. Eraſmus, *Perſolues*, id eſt, ἀποτίσεις. vt ſuprà, verſu 29. ¶ *Quæ tu iuraueris*, τοὺς ὅρκους σου. Cicero de Legibus, *Cautè vota redduntο: vt pote quæ*

interpoſito Dei nomine cõcipiantur. quãquam latius patet τῶν ὅρκων nomen. Quod ſi præſtãdum eſt ipſius Dei reſpectu imprimis quicquid iuratũ eſt, quo pudore audent nonnulli ſequẽtia Chriſti verba citare, quaſi iurare nullo modo liceat?

	Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ·	34	Ego verò dico vobis, ¨ne iurate ¨omnino: neque ¨per cælũ, quia ∴thronus Dei eſt:	34	*Ego autem dico vobis, non iurate omnino: neque per cælum, quia thronus Dei eſt:*
	Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα· ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως.	35	Neque per terram, quia ∴ſcabellum eſt pedum eius: neque per Hieroſolyma, quia vrbs eſt magni regis.	35	*Neque per terrã, quia ſcabellũ eſt pedum eius: neque per Ieroſolymam, quia ciuitas eſt magni regis.*
	Μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι.	36	Neque ¨per caput tuum iures, quia non potes vnum capillum ¨album aut nigrum facere.	36	*Neque per caput tuũ iuraueris, quia non potes vnum capillum album facere aut nigrum.*
Iac. 5. 12.	Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὒ οὔ. τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.	37	‖ ∴Eſto autem ſermo veſter, ¨etiam etiam, non non: ¨quod autem ſupra hæc redundat, ∴à malo eſt.	37	*Sit autem ſermo veſter, eſt eſt, non non: quod autem his abundantius eſt, à malo eſt.*
Exo. 21. 24. leu. 24. 20 deut. 39. 21.	Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.	38	∴Audiſtis dictũ fuiſſe, ‖ ¨Oculũ pro oculo, & dẽtem pro dẽte.	38	*Audiſtis quia dictum eſt, Oculum pro oculo, & dentem pro dente.*

---

34 *Ne iurate, μὴ ὀμόσαι.* Vulgata, *Non iurate.* τὸ ὀμόσαι poſitum eſt pro ὀμόσατε, imperandi modo: niſi illud λέγω ὑμῖν interpreteris, *iubeo vos*: ſicut etiam paulo pòſt verſu 39. Cæterùm etſi neque mei eſt propoſiti commentaria ſcribere, neque libens quenquam reprehẽdo, in hoc præſertim ſcribendi genere, in quo non dubito quin ipſe in varias reprehenſiones incurram: tamen monendum eſſe putaui lectorem, vt quædam ab Eraſmo ſcripta in hunc locum de iureiurando, & ſuperiorem de litigando, cum ſummo iudicio legat. Nam etſi malo omnia in meliorem partem accipere, quoad eius fieri poteſt, & eius laboribus tam faueo quàm qui maximè, tamẽ diſſimulare non poſſum pleraque ſic ab eo explicari in his capitibus, vt videri poſſit vel ab opinione Anabaptiſtarum, vel à fanaticorum illorum diſtinctione, qui hæc omnia ad ſolos quoſdam perfectos pertinere credunt, non prorſus diſſentire. ¶ *Omnino, πάντως.* id eſt, per vllam rem creatam: vt apparet ex proximè ſequentibus quas Chriſtus damnat formulis: ex quibus liquet indirectas iurandi ſpecies, non ipſum iuſiurandum legitimè cõceptum reprehendi: ac proinde vniuerſalem particulam à nonnullis temerè hoc loco vrgeri. ¶ *Per cælum, ἐν τῷ οὐρανῷ.* Ad verbum, *In cælo*: quæ phraſis ſæpe repetitur infrà, cap. 23. 16. Eſt autem nata ex Hebræorum idiomate, apud quos ב [*Beth*] litera ſæpe ponitur pro iurantis aduerbio, vt Gen. 22. 16. & Ioſue 2. 12. Cæterùm fuit hæc iuriſiurandi formula etiam profanis gentibus familiaris, vt liquet ex illo Virgilij loco, *Per ſidera iuro.* ¶ *Thronus, θρόνος,* ſiue ſolium, ac ſedes regia.

35 *Scabellum, ὑποπόδιον.* Eraſmus. *ſubſellium*: fortaſſis non ſatis rectè. ὑποπόδιον enim Græcis dicitur non illud quo ſedemus, (ſiue ſedes ſit ſiue ſubſellium) ſed quod ſedentis pedibus eſt ſubiectum: & à Latinis Scamnum à ſcandendo, itémque ſcabellum forma diminutionis dicitur, quo ſcilicet in ſedem altiorem aſcenditur. Ouidius, *Et caua ſub tenerum ſcamna dediſſe pedem.* Græci elegantiores βάθρον appellant. Cyprianus lib. 2. aduerſus Iudæos, ſuppedaneum interpretatur.

36 *Per caput, ἐν τῇ κεφαλῇ.* Sic Iulus apud Virgil. *Per caput hoc iuro.* ¶ *Album aut nigrum, λευκὴν ἢ μέλαιναν.* Octauum exemplar tollit particulam ἢ: vt ſit hic ſenſus, non poſſe homines capillum qui ſit albus, nigrum reddere: itaque nõ videri capitis ſui dominos.

37 *Eſto autem, ἔστω δέ.* Vel, *Sit autem.* Eraſmus, *Erit autem, ἔσται δέ.* ¶ *Etiam etiam, ναὶ ναί.* Vulg. & Eraſ. *Eſt eſt.* Idem tamen Infrà 21. 16. ναὶ interpretatur *quidni?* i. πῶς δὲ οὔ; & vertit vt ego hîc feci, 2. Cor. 1. 17. Quod autem exiſtimat conduplicationem hanc ad eundem pertinere, ſed priorem particulam eſſe interrogantis, poſteriorem reſpondentis, nullius (quod ſciam) exemplaris authoritate confirmatur. Ita enim ſcribendum fuiſſet, ναί; ναί. οὔ; οὔ. quod nuſquam legi. Idem rurſus aliam affert interpretationẽ, quaſi nimirum iubeat Dominus vt ſi ſermo noſter affirmat, verè affirmet: ſi negat, verè neget. Sed ea quæ ſtatim ſubiiciuntur, indicant hîc agi de affirmandi & negandi formula, non autem de ipſius affirmationis & negationis veritate. Quomodo enim hæc cohæreant non video, *Verè affirmetis quæ affirmatis: & verè negetis quæ negatis. quod autem ſupra hæc redundat, à malo proficiſcitur.* Non deſunt igitur qui putent geminatam vtranque particulam emphaſεως cauſa, quaſi Dominus, propterea quòd ferè iuramus vt nobis credatur, iubeat vt gemina potius affirmatione & negatione vtamur, quàm Dei nomen temerè vſurpemus. Hanc enim conſuetudinẽ in aſſeueratione fuiſſe apud Hebræos vſurpatã, apparet ex 2. Reg. 10. 15: vbi legim⁹ יש ויש [*Ieſch vaieſch*] pro eo quod hîc dicitur ναί. Sed tamen quia in omnibus codicibus interponitur diſtinctio, ſunt qui exiſtiment in his verbis, ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, *Eſto autem ſermo veſter*, prolepſin eſſe, qua diuiditur λόγος in duas ſpecies, affirmantem videlicet & negantem: id eſt, in ναί & οὔ. Sic enim vſurpari has particulas liquet ex 2. Cor. 1. 17. vbi ſermonem ſuum teſtatur Apoſtolus non fuiſſe ναί & οὔ, id eſt varium & inconſtantem, vt rem eandem modò affirmaret, modò negaret. ſicut paraſitus ille apud Terentium loquitur *Negat quis? nego: ait? aio.* Quare hæc Chriſti verba perinde poſſunt accipi acſi ita ſcriptũ eſſet, ἔστω δὲ ὑμῶν ὁ λόγος, ὁ μὲν ναί, (id eſt καταφατικὸς) ναί. ὁ δὲ οὔ, (id eſt ἀποφατικὸς) οὔ. Hoc eſt, Veſter ſermo ſit, affirmãs quidem, etiam: negans verò, non. Nam ſimplici & nudę affirmationi aut negationi quod ita adiicitur vt redundet, à malo proficiſcitur. Idque prorſus reſpondet totidem fere Iacobi verbis 5. 12. vbi ſic ſcribit, ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναί· καὶ τὸ οὔ, οὔ. quæ verba ſimili ratione interpretor de non iurando, non autem de affirmationis aut negationis veritate: quum totum illum locũ Iacobus ex hoc Chriſti ſermone ſit mutuatus. Sed & Baſilius in Pſal. 14. ita vt nos, interpretatur hunc locum de nuda vel affirmatione vel negatione.

¶ *Quod autem ſupra hæc redundat, τὸ δὲ περισσὸν τούτων.* Vulgata, *Quod autem his abundantius eſt.* Eraſmus, *Quod vltra hæc adiungitur.* Ego ſic coactus ſum interpretari, vt quæ ſit hoc loco vis τοῦ περισσοῦ exprimerem: quo nimirum vocabulo non hîc ſignificatur ſimplex adiectio iuriſiurandi ſed ſuperflua redundantia. Quod videntur illi non conſideraſſe qui ex his Chriſti verbis cẽſent penitus interdictum eſſe iuſiurandum: quum tamen id vnum iuriſiurandi genus reprehendat Chriſtus, quod quum alioquin fiat per nomen Dei, tamen redundat: id eſt, quod ſimplici affimationi vel negationi additur, quum minimè ſit neceſſarium. Nam & ipſe Dominus, & Prophetæ, & Apoſtoli, quoties neceſſe eſt iurant: atque adeo in Dei cultu numeratur quoque iuſiurandum.

¶ *A malo illo, ἐκ τοῦ πονηροῦ.* ἐκ pro ἀπό. id eſt à diabolo. Significat autem πονηρὸς à πόνος, vt à μοχθὸς μοχθηρός, aliquid amplius quàm κακός, nempe eum qui ſit in omni ſcelere exercitatus: & ad iniuriam cuiuis inferẽdam totus comparatus: cui opponitur ὁ χρηστός. qui eſt vſui omnibus. Ideóque per antonomaſiam ſic vocatur Satan: quanuis hæc differentia non ſemper obſeruetur.

38 *Audiſtis, ἠκούσατε.* Ne hîc quidem fit veterum mentio, quos tamen ex verbis Domini apparet legem talionis ad iudicia pertinentem perperam ad priuatam vindictam retuliſſe. ¶ *Oculum, ὀφθαλμόν.* ſub. *erue.* Hæc eſt lex talionis, de qua vide apud A. Gellium Phauorini diſputationẽ: quem tamen certum eſt ſophiſticè legem illam exagitaſſe, vt & alteram de debitorum ſectione, qui ſoluendo non eſſent. Sed quum hæc ſint ipſa diuinæ legis verba, ſine vlla adie-

ctione,

ctione, num aut Moſen reprehendit Chriſtus, aut Moſaïcæ legis onus auxit? Neutrum certè verũ eſt, ſed receptam in Synagogis huius legis falſationem reprehendit: qua id quod de pœna talionis à iudice, legitima cogitatione præeunte, infligenda cauebatur, iſti ad priuatam vindictam referebant.

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σὲ ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην.	39	Ego verò dico vobis,‖ ¨ne obſiſtite ¨improbo: ſed ¨qui ¨te cædet in dexterã tuam maxillam, ¨obuerte ei & ¨alteram:	39	*Ego autem dico vobis, non reſiſtere malo: ſed ſi quis te percuſſerit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram.*	Luc 6. 29. leu 12. 17. 1.Cor.6 7.
Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον·	40	Et ¨ei qui velit tecum contendere, ac ¨tunicam tuam ¨capere, ¨dimitte illi etiam palliũ:	40	*Et ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium:*	
Καὶ ὅστις σὲ ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο.	41	Et quiſquis te ¨angariabit ¨*ad* miliare vnũ, abi cũ eo duo.	41	*Et quicunque te angariauerit mille paſſus, vade cum illo & alia duo.*	
Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῆς.	42	‖Petẽti abs te dato: & volentẽ mutuari abs te, ne auerſere.	42	*Qui autẽ petit à te, da ei: & volenti mutuare à te, ne auertaris.*	Deut. 15.8.

* 39 *Ne obſiſtite*, μὴ ἀντιστῆναι. Hîc ſeruanda eſt propria vis huius verbi. Nec enim ἀντιστῆναι dicuntur quicunque ſe aduerſus iniuriam vel illatam vel inferendam tuentur, quum & iure agere apud magiſtratum poſſimus, & honeſtis rationibus iniuriam arcere: ſed de eo dicitur qui vim vi opponat, vt par pari referat: quum apertæ vi potiùs cedere nos oporteat, & patientia obniti. Sic vbi agitur de iis qui ſanæ doctrinæ reſiſtunt, Paulus τοὺς ἀνθεστηκότας. 1.Tim.2.25. * diſcernit ab iis quos ἀντιδιατιθεμένους appellat, 2.Tim.3.8.

¶ *Improbo.* τῷ πονηρῷ ſiue ſcelerato, à quo videlicet per manifeſtum ſcelus læſus fueris. Heb. לרשע, vt Ex.2.13. Vulg. *Malo*: nõ malè, ſed ambiguè, ne quis id accipiat neutro genere pro iniuria, quam non liceat iniuria penſare, vt accepiſſe videtur Chryſ. quod verè quidem dicitur: ſed præſtat πονηρὸν de perſona potiùs quàm de re accipere, vt ſi Gallicè dicas *meſchant*, cum articulo indefinitè poſito. Niſi malimus neutro genere τοῦ πονηροῦ intelligere pro τῇ πονηρίᾳ, id eſt, nequitiæ, ſiue improbitati. ¶ *Qui*, ὅστις. Vulg. *Siquis*, id eſt εἴτις, quod mollius cohæret cum iis quæ ſubiiciuntur. ¶ *Te cædet*, σὲ ῥαπίσει. Vulgata, *Te percuſſerit*. id eſt, σὲ πατάξῃ. * Eraſmus, *Impegerit alapam*. & dubium non eſt quin de alapa quoque iſtud dicatur, qui fuit etiam manumiſſionis cuiuſdam modus. Videtur tamen Grecum vocabulum fidelius hoc quidem loco expreſſiſſe Vetus interpres. nam ῥαπίζειν is demum dicitur Græcis qui contumeliæ cauſa, virga, aut fuſte, aut etiam crepida, aliũ cædit: (nam ῥαπὶς & virgam & crepidam ſignificat) ſicut Omphale ſandalio caput Herculis verberabat. Plut. in Themiſtocle, τοὺς ἐν τοῖς ἀγῶσι προεξανισταμένους ῥαπίζουσι. i. *Eos qui in certaminibus intempeſtiuè ſurgunt, cædunt*. Et paulo pòſt, id explicans, ἐπαράμενος, inquit, τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος. hoc eſt, *Quum baculum extuliſſet, veluti percuſſurus.* vide infrà, 26.67, & Marci 14.65. Quòd autem dextræ fit potius mẽtio quàm ſiniſtræ, quum in ſiniſtram potius feratur impetus feriẽtis, id quoque non puto eſſe negligendum. Duplex enim eſt iniuria, quum ad illam accedit contemptus. Quos autem contemnimus, eos ferè ſolemus auerſo ictu cædere, nimirum in ſiniſtrum latus, iubẽtes à nobis faceſſere, quaſi etiã indignos quos verberemus. Sed hoc tamen fortaſſis nimium eſt argutum.

¶ *Obuerte*, στρέψον. Ad verbum, *Verte*. Vulgata, *Præbe*, id eſt, πάρεχε. In vno codice ſcriptum erat τρέψον, eodem ſenſu.

¶ *Alteram*, τὴν ἄλλην. Apud Græcos differentia illa inter ἄλλος & ἕτερος non obſeruatur tam diligenter quàm inter Alius & Alter apud Latinos: neq; Hebręi hęc diſtinguunt, quum pro vtroque vnicam vocem אשר [*Aſcher*] vſurpẽt.

40 *Ei qui velit tecum contendere*, τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι. Vulgata, *Ei qui velit iudicio tecum contendere*. Eraſmus, *Ei qui te velit in ius trahere*. Atqui in hac ſignificatione vtendum eſſet verbo κρίνειν cum quarto caſu, τῷ θέλοντι σὲ κρίνειν. & quoniam ſicut τὸ κρίνειν de eo qui in ius vocat, ita κρίνεσθαι dicitur de eo qui in ius vocatur, vertendus fuiſſet hic locus ita vt σοὶ acciperetur pro ὑπὸ σοῦ, ei qui velit à te in ius trahi. id eſt, qui occaſionem tibi præbet ipſum in ius vocandi erepto tibi pallio, &c. quæ interpretatio præterquam quòd violenta eſt, duabus certis (ni fallor) rationibus euertitur. Nam fuiſſet τὸ λαβεῖν præponendum τῷ θέλοντι. Nec enim eiuſmodi quiſpiã vellet in ius vocari vt eriperet palliũ, ſed pallium potius eriperet vt occaſionẽ ſecum litigãdi præberet. Deinde agit Chriſtus de tolerandis iniuriis quæ vi contra omnem iuris ſpeciem inferuntur, & potius quàm iniuriam etiam grauiſſimam (qualis eſt prædonum, & eorum qui publica auctoritate abutuntur) priuata vindicta retaliemus, paratos eſſe nos oportere docet ad alteram quoque grauiorem perferendam. Nihil igitur iſta pertinent ad iudicia & magiſtratus, coram quibus, modò publicæ offenſionis, & charitatis ſummam rationem habeamus, nihil prohibet quominus iuſtam cauſam tueamur. Itaque τὸ κριθῆναι omnino mihi perſuadeo reſpõdere verbo Hebręo דין [*Dun*] quod etſi de forẽſibus cõtrouerſiis propriè dicitur, vt Gręcis τὸ κρίνειν καὶ κρίνεσθαι: tamen etiam rixari & cõtendere declarat (quod Gallico idiomate dicimus *quereller*) veluti Ier. 15.10. & Prou.21.25, & 26.21, & 27.15. Idem erit igitur τὸ σοὶ κριθῆναι, atque μάχεσθαι καὶ ἐρίζεσθαί σοι. quæ vſitatiſſima eſt horum verborum conſtructio apud Græcos: vt dixit poeta, *Cui nec certauerit vlla*. id eſt, Quîcum. Et ſic etiam litis & litigandi vocabulis vtuntur promiſcuè Latini.

¶ *Tunicam*, τὸν χιτῶνα. Lucas 6.29. priore loco ponit ἱμάτιον, * quod meliùs cõuenit: quum res ipſa poſtulet vt potiùs ſpolietur quiſpiam exteriore quàm interiore veſte. Nam χιτῶνα de interiore, id eſt de tunica, dicitur manifeſtè Ioh.19.23. quanuis de veſte quoque extima ſiue ἐπιπολῆς interdum dici obſeruet Euſtathius Iliad. 6. vt generaliùs etiam ἱμάτιον nonnunquam pro omni indumento dicatur. Budæus Gallicam vocem *hoqueton* putat merè Græcam eſſe ὁ χιτών.

41 *Angariabit*, ἀγγαρεύσει. Eraſmus, *Adegerit te*. Duabus de cauſis hoc verbum retinui: primùm quia Latinum nullum habeo quod ſatis vim illius exprimat: deinde quia Vlpianus etiam iuriſconſultus illud non repudiauit libro x 1. Pandectarum, De priuilegiis veteranorum. Angari autem (vt notant Eraſmus & Budæus) Perſis dicebantur quos hodie *Poſtas* vocamus. Sed hoc intereſt, quòd hodie certis ſpatiis collocati ſunt qui principum ſtipendiis aluntur, vt equos habeant ad curſum paratos: Perſarum verò curſoribus (ſicut etiam hodie Turcarum) fas erat cuiuſuis equos, vel naues, aut ipſos etiam homines rapere ad curſum. Vnde factum vt Angariare accipiatur pro adigere ad currendum, vel ad ferendum aliquid: ſicut infrà, cap. 27.32. refertur de Cyrenæo illo, quem adegerunt Iudæi ad baiulandum crucem. Proponitur ergo à Chriſto ſeruitutis genus penè intolerabile, quod peculiari etiam vocabulo declarandum. Hoc eſt quod Hebręi verbo נגש [*Nagas*] * declarant: vnde fortaſſis tranſlatis literis Angaria vocabulum Perſicum deductum, & Græcum ἄγχω & Latinũ Ango. ¶ [*Ad*] *miliare vnum*, μίλιον ἕν. Addidi præpoſitionem, vt conſtructionem lenirem alioquin aſperiorem. μίλιον autem Latinum eſt vocabulum corruptum, quum Græci potius ſtadiis ſoleant metiri locorum interualla, vt Perſæ paraſangis, Ægypti ſchœnis. ¶ *Duo*, δύο. Vulgata, (vt eſt in quibuſdam exemplaribus) *Et alia duo*. id eſt, ἔτι ἄλλα δύο, ſcilicet μίλια. Puto autem Veterem interpretem, propterea quòd conuerterat μίλιον Mille paſſus, addidiſſe *alia* de ſuo, ne ambigua eſſet oratio. Ita conficientur miliaria tria, quum hîc fiat duorum duntaxat mentio. Sed ſi ſententiam ipſam ſpectemus, hæc diſcrepantia nullius eſt momenti.

42 *Volentem*, θέλοντα. Vel (vt Eraſmus) *Cupientem*. Nam velle reſpondet τῷ βούλεσθαι: ſed τὸ θέλειν aliquando expreſſius aliquid declarat. Videntur autem hæc duo membra diſtinguenda, ſic vt prius ad mendicos & prorſus inopes pertineat, quibus donandum ſit, non mutuandum: poſterius autem de mutuatione generaliter accipiatur, quum Iudæis fœnerari per legem non licuerit.

Leu 19. 18.	Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου.	43	Audiſtis dictum fuiſſe,‖ ∴ Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.	43	*Audiſtis quia dictũ eſt, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.*
Luc. 6. 27.	Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς· καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς·	44	Ego verò dico vobis,‖Diligite inimicos veſtros, ∴ benedicite ∴ iis qui deuouent vos, benefacite ∴ iis qui oderũt vos,‖& ∴ precamini pro iis ∴ qui vos infeſtãt, & perſequuntur vos:	44	*Ego autẽ dico vobis, Diligite inimicos veſtros, benefacite iis qui oderũt vos, & orate pro perſequentibus & calumniantibus vos:*
Luc. 23. 24. act. 7. 9. 60. 1. Cor. 4 13. Luc. 6. 31.	Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.	45	‖ Vt ∴ ſitis filij Patris veſtri qui eſt in cælis. ∴ facit enim vt ſol ſuus exoriatur ſuper malos ac bonos, ∴ & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos.	45	*Vt ſitis filij Patris veſtri qui in cælis eſt: qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos, & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos.*
	Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι;	46	Nam ſi dilexeritis eos qui diligunt vos, quã mercedem ∴ habebitis? nónne & ∴ publicani idem faciunt?	46	*Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habetis? nónne & publicani hoc faciunt?*
	Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν;	47	Et ſi ∴ complexi fueritis ∴ fratres veſtros ſolùm, quid ∴ amplius facitis? nónne ∴ & publicani ita faciunt?	47	*Et ſi ſalutaueritis fratres veſtros tantùm, quid amplius facitis? nónne & ethnici hoc faciunt?*
	Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.	48	∴ Eſtote igitur vos perfecti, vt Pater veſter qui eſt in cælis, perfectus eſt.	68	*Eſtote ergo vos perfecti, ſicut & Pater veſter qui in cælis eſt, perfectus eſt.*

---

43 *Diliges*, ἀγαπήσεις. Futurum pro imperatiuo: ſicut paulo pòſt μισήσεις, *oderis*. Nonnulli conuerterunt, *Amato*: quoniam amare amplius quiddam ſignificat quàm diligere, ex Ciceronis quodam loco.

44 *Benedicite*, εὐλογεῖτε. Hebraica phraſis, pro Bene precamini. Alioquin εὐλογεῖν idem valet quod ἐπαινεῖν, laudare: quæ ſignificatio huic loco minimè conuenit: neque enim mendacij præceptor eſt Spiritus ſanctus. Totum autem hoc membrum, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, non eſt in vulgata editione: & fortaſſis ex Luca irrepſit. eſt tamen in Syriaca interpretatione. Vide infrà, c.25.34, & 26.26. ¶*Iis qui deuouent*, τοὺς καταρωμένους. Vel, *Iis qui imprecantur*. hoc enim propriè declarat τὸ καταρᾶσθαι. ex quo Chryſes ab Homero dicitur ἀρητὴρ, id eſt precator, ſeu ſacerdos. ¶*Iis qui oderunt*, τοὺς μισοῦντας, vel, τοῖς μισοῦσι, vt in vetuſtis omnibus exemplaribus ſcriptum reperimus. ¶*Precamini*, προσεύχεσθε. Videtur Græca præpoſitio ſignificationem augere. nam εὔχεσθαι, optare vel vouere ſignificat: & προσεύχεσθαι, aliquid optare ab aliquo. quod videtur etiam Auguſtinus confirmare Epiſt.59. ad Paulinum. ¶*Qui vos infeſtant*, τῶν ἐπηρεαζόντων. Vulg. *Calumniantibus*: permutato vocabulorum ordine, quaſi prius facta ſit mẽtio τῶν διωκόντων quàm τῶν ἐπηρεαζόντων. * Cui interpretationi fauet Petrus duobus locis, hac ipſa in re vtens verbo καταλαλεῖν, 1.Petr.2.12. & 3.16. Eraſmus, *Qui lædunt*, τῶν βλαπτόντων. Vtrunque nimis dilutè. hoc enim verbo, vt obſeruant Greci grãmatici, ab ἄρης deducto, hoſtilis ac veluti bellicus inſultꝰ notatur: quod poſtea, vt & ipſum τὸ μάχεσθαι, ad iurgia priuatorũ traductũ eſt: & τὸ κρίνειν & κρίνεσθαι forenſes voces euaſerunt. Ego verò ſtuduj ſignificantiùs hanc vocẽ exprimere, Chriſto videlicet ſignificãte, ſiue apertiſſima vi & infeſtiſſima quiſpiã Chriſtianus homo appetatur, ſiue iuris obtentu ad magiſtratus trahatur (nam τὸ δικάζειν euaſit propriè forenſe verbum) non eſſe illi committendum quod in alio, vt iniuſtè agente, meritò condemnet: ſicut obſeruauimus ſuprà, verſ. 39, in verbo ἀντιστῆναι. Ius autem ſuum aduerſus iniuſtè agentem tueri, non dubito quin iure & diuino & humano Chriſtianis liceat: quanuis tunc quoque ſingulare patientiæ exemplum præſtare, ipſius in primis Chriſti exemplo, oporteat, ac iuri quoque ſuo potiùs renuntiare quàm aliquid committere quod Dei gloriæ officiat, & fratrum ædificationi. Sed & illud obſeruandum eſt, hoc verbum apud ſcriptores elegantiores, cum tertio potiùs quàm quarto caſu ſiue Rei ſiue Perſonæ conſtrui conſueuiſſe. Syrus interpres, *Qui vos trahunt in vincula*, exponit: quaſi de foro duntaxat agatur, ac etiam decreſcat oratio. Pronomen autem vt non temere bis repetitum, bis etiam expreſſi.

41

45 *Sitis*, γένησθε. Γίνεσθαι interdum idem valere quod εἶναι vel illud Homericum epitheton oſtendit, quo vocat θεοὺς αἰειγενέτας, id eſt (vt alibi dicit) αἰὲν ἐόντας, id eſt, ſemper exiſtentes. Sed enim quum nemo niſi actus Spiritu illo patris pręſtet quod hìc exigitur, & rurſum nemo niſi qui iam filius Dei factus eſt illius Spiritus donatione, καὶ ἀναγεννηθεὶς: quînam hæc filiatio conſequi dicetur illud ipſum cui cauſam præbet? Itaque in hoc dicendi genere valet illa regula, Tunc dici ſępe aliquid eſſe, quum eſſe intelligitur. Vt ſis ergo idem valet atque vt Eſſe reipſa comperiaris. Sic dicit Abrahamum Iacobus ex operibus iuſtificatum, agẽs videlicet non de cauſis iuſtificationem efficientibus, ſed de effectis ex quibus demum quis ſit iuſtificatus declaratur. * ¶*Facit enim*, ὅτι ἀνατέλλει. Vulgata vertit, *Qui*, videtur enim legiſſe, ὅστις: & fortaſſis rectius quàm ὅτι. melius enim videtur cohærere. Eſt autem in verbo ἀνατέλλει forma coniugationis Hebræorum quam vocant Hiphil: quam non ſatis videtur exprimere Eraſm. quum interpretatur *Exoriri ſinit*. Plus eſt enim facere quippiam quàm ſinere fieri. ¶*Et pluit*, καὶ βρέχει. Ad verbum, *Et rigat*, videlicet pluuia. Eraſm. *Pluuiam mittit*: eadem nimirum forma qua modò diximus accipi τὸ ἀνατέλλειν.

46 *Habebitis*, ἔχετε. Videtur enim ἔχετε pro ἕξετε hìc vſurpari, & alibi quoque, vt infrà 6.1, & in meo vetuſtiſs. exemplari legitur ἕξετε. Quod ſi legimus ἔχετε cum vetere interprete, ſenſus erit, Quam mercedem habetis? id eſt, quam mercedem meremini? vel, quid vobis debetur? ¶*Publicani*, οἱ τελῶναι. Sic dicuntur qui vectigalia redimunt. Erant autem iſti reliquis Iudæis exoſi, tum quòd profanis hominibus (id eſt equitibus Romanis) operam ſuam quaſi ad opprimendam populi Dei libertatem locaſſent, tum etiam quòd hoc hominum genus auaritiæ nomine peſſimè ſemper audierit. Poſtremò quòd Iudæi iniquiſſimè ferrent Romanorum iugum, vide infrà, 9.10. Neque illud omittendum eſt, Iudæos quibus olim publicani tantopere fuerunt exoſi, hodie eſſe Turcarum publicanos, admirabili quodam Dei iudicio.

47 *Complexi fueritis*, ἀσπάσησθε. Vulgata, *Salutaueritis*. ἀσπάζεσθαι ſalutare quidem ſignificat, ſed oſculo & complexu: qui mos iſtarum gentium erat. Hìc autem hoc vno officio cætera etiam comprehendit: alioqui contenti fuiſſemus vulgata verſione, quam frequenter in Epiſtolis Pauli ſequuti ſumus. ¶*Fratres*, τοὺς ἀδελφούς. In omnibus vetuſtis codicibus legimus τοὺς φίλους, amicos. ¶*Amplius*, περισσόν. Idem hìc valet περισσὸν quod πλέον: & ſubauditur, *Quàm alij*. Sic etiam infrà, 27.23. *Et publicani ita faciunt*, καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν; Vulgata, *ethnici*, ſicut etiam in duobus codicibus & in vetuſtiſſimo meo ſcriptum offendi, καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; Et ethnici (id eſt exteræ & profanæ gentes) idem faciunt?

48 *Eſtote*, ἔσεσθε. Eraſmus ad verbum, *Eritis*: qui videlicet exiſtimauit hanc Chriſti concionem ad ſolos quoſdam perfectos pertinere: quæ opinio falſiſſima eſt. Nemo autem

ignorat

ignorat apud Hebræos ſæpiſſime futurum indicatiui accipi pro imperandi modo, vt infrà, 6. 6. & perfecti eſtote idem hìc declarat atque planum facite, patrem illum cæleſtem imitando, vos eſſe germanam eius ſpiritualem videlicet ſobolem, & quum in eo perfecta ſint omnia ne hanc virtutem patiamini in vobis requiri. Τέλειοι itaque vocantur verè Chriſtiani, tum quod ad perfectionem illam contendant, Epheſ.4.13. & Philipp. 13. 15. tum quod omnium verarum virtutũ ſemina ſint ipſis à ſpiritu Dei inſita, quamuis nondum adoleuerint.

Κεφάλαιον ϛ.

1 Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

2 Ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

3 Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου.

CAP. VI.

1 ∴Attendite ne ¨iuſtitiã veſtram exerceatis coram hominibus, ∴vt ſpectemini ab eis: alioqui ¨mercedem non habebitis apud Patrem veſtrum qui *eſt* in cælis.

2 ‖Itaque ¨quum dabis eleemoſynam, ∴ne curato buccina cani coram te, ſicut ¨hypocritæ faciunt in ∴ ſynagogis & in ¨ plateis, ∴vt gloriam conſequantur ab hominibus. amen dico vobis retulerunt mercedem ſuam.

3 ∴ Quum verò tu das eleemoſynam, ¨ ne nouerit ſiniſtra tua quid faciat dextera tua:

CAP. VI.

1 *Attendite ne iuſtitiam veſtrã faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud Patrem veſtrum qui in cælis eſt.*

2 *Quum ergo facis eleemoſynam, noli tuba canere ante te, ſicut hypocritæ faciunt in ſynagogis & in vicis, vt honorificentur ab hominibus. amen dico vobis, receperũt mercedem ſuam.* Rom.12.8.

3 *Te autem faciente eleemoſynam, neſciat ſiniſtra tua quid faciat dextera tua:*

IN CAPVT VI.

1 *Attendite*, προσέχετε, vel cauete, vt vertit Auguſtinus lib. de ſermone Domini in monte, ſecundo cap. vt & accipitur Luc.12.1, & infrà 7. Poſſemus etiam vertere, *Adhibete animum*. Nam προσέχειν adhibere ſignificat: & ſubaudiri videtur τὸν νοῦν, quod etiam ſæpe exprimitur: iungitúrque tertio caſui apud Græcos: vt ante particulam μὴ quæ ſequitur, videatur ſubaudiendus articulus τοῦ. ¶ *Ne iuſtitiam veſtram exerceatis*, τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν. Quamuis plerique Græci codices pro δικαιοσύνην, ſcriptum etiam hìc habeant, vt paulo poſt, ἐλεημοσύνην, eleemoſynam, de qua voce mox dicemus: tamen & duorum manuſcriptorum codicum vetuſtiſſimorum, & veteris interpretis, & antiquiſſimorum aliquot patrum auctoritatem, rationem ipſam denique (ni fallor) ſequutus iuſtitiæ nomen prætuli. Quod enim de eleemoſyna, de precibus quoque & ieiunio poſtea Chriſtus præcipit, quibus tum charitatis in proximum, tum pietatis in Deum, argumentis teſtari ſuam probitatem homines conſueuerunt. Eſt autem Hebræis Iuſtitiam facere idem atque iuſtè & rectè viuere, quod generaliter initio dictum, poſtea ſpeciatim illis tribus applicatur, vt: meo quidem iudicio, rectè locus iſte ab Auguſtino explicatur libro de Sermone in monte, 2. cap. quamuis non ignorem Hebræos, quos etiam ſequutus eſt hoc loco Syrus interpres, Iuſtitiæ nomine interdum ſpeciatim eleemoſynam intelligere, vt verterunt etiam Græci Deut. 24. 13, & Dan. 4.25. ¶ *Vt ſpectemini*, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulgata, *Vt videamini*: quæ loquutio eſt ambigua, vt ex Auguſtino annotat Eraſmus. Deinde θεᾶσθαι plus eſt quàm ὁρᾶσθαι, ſicut apud Latinos plus eſt Spectari quàm Videri. ¶ *Mercedem*, μισθόν. Mercedis nomen paſſim in ſacris Scripuris accipitur pro conſtituto quidem præmio, ſed eo tamẽ gratuito: vt fruſtra Scholaſtici mutuam meriti & mercedis relationem ſomnient.

2 *Quum das eleemoſynam*, ὅταν ποιῇς ἐλεημοσύνην. Hac voce quam Latini theologi ſuam fecerunt, pro ſtipe quæ pauperibus erogatur, generaliter intelligitur alioquin genus omne beneficij quod in miſeros confertur: ſic etiã ea vtente Callimacho in Hymno in Delum. ¶ *Ne curato buccina cani*, μὴ σαλπίσῃς. Σαλπίζειν illud eſt omnino quod Latini buccinare dicunt. Hìc autem accipitur tanquam in Hæbrea coniugatione Hiphil הריע [*Horiah.*] Vulgata, *Noli tuba canere*. Eraſmus rectius, *Ne tubis canatur*: mutato actiuo in paſſiuum. ¶ *Hypocritæ*, ὑποκριταί. id eſt ſimulatores: quod vocabulum theologi retinuerunt. Dicitur autem propriè de Hiſtrionibus perſonam aliquam ſuſtinentibus in fabula: conuenítque (vt annotat Eraſmus) cum eo quod dixerat paulo antè, *Vt ſpectemini*, tanquam in theatro videlicet: quod & ipſum tibicinibus perſtrepebat, vt tota hæc actio planè hiſtrionica videri poſſet, in qua ſimulatè cuncta agerentur. ¶ *Synagogis*, συναγωγαῖς. Vocabulum Græcum retinuimus, vt ſuprà 4. 23. quum videlicet agitur de conuentu, ſeu loco ipſo in quem conuenire ſolebant Iudæi ad Scripturam tractandam, quo modo hìc quoque accipi videtur: ſicut per plateas intelligitur forum quòd ciuilibus negotiis & commerciis eſt accommodatum. Celebriores igitur omnes vrbium locos captabant ij de quibus hìc agitur: ſicut hiſtriones quærere ſolent πανηγύρεις, vel lucri vel oſtentationis cauſa. ¶ *Plateis*, ῥύμαις. Sic malui interpretari quam *Vicis*: tum ad vitãdam amphiboliam, tum etiam quia non quoſlibet vicos, ſed plateas & fora veriſſimile eſt iſtos quæſiuiſſe. quæ potiſſimum ſignificatio videtur conuenire Græco vocabulo ῥύμη, quum deducatur à ῥύω, id eſt, ὁρμῶ. vt eum in vrbe locum ſignificet in quem omnes certatim confluunt. Idem enim eſt Polluci quod πλατεῖα. Stephanus autem στενωπόν, id eſt angiportum ſiue compitum exponit, vbi videlicet plures vici terminantur: qui loci propterea ſunt laxiores, & frequentiores, vt poſtea ſeq. verſ. 5. ¶ *Vt gloriam conſequantur*, ὅπως δοξασθῶσιν. Vulgata, *Vt honorificentur*. nam δοξάζεσθαι idem hìc valet quòd τιμᾶσθαι. Δόξα autem tum opinionem ſignificat & exiſtimationem, tum etiam gloriam. itaque Eraſmus interpretatus eſt *Glorificentur*: quo modo etiam nos, quoties quidem agitur de Dei laude & gloria. ¶ *Retulerunt*, ἀπέχουσι. pręteritum vſurpans, quoniam nemo habet niſi quod antea accepit. Virg. *Egregiam verò laudem & ſpolia ampla refertis*, nempe glorioſam illam ſed inanem prædicationẽ, quæ ab hominibus proficiſcitur. Vulgata, *Receperunt*. Eraſmus vertit, *Habent*. ἀπέχειν abeſſe ſignificat. hìc autẽ idem valet quod ἀπολαμβάνειν, id eſt ab aliquo perceptam ac perſolutam habere: vnde ἀποχὴ dicitur ſcriptum quo creditor debitorem abſoluit. Plutarchus in Solone, de ſcortatoribus loquẽs, quorum filios Solon conſtituit ad alendum patrem non cogi, ὁ δὲ ἐν γάμῳ παρορῶν τὸ καλόν, οὐ τέκνων ἕνεκα δῆλός ἐστιν ἀλλ' ἡδονῆς ἀγόμενος γυναῖκα, τόν τε μισθὸν ἀπέχει, καὶ παρρησίαν αὑτῷ πρὸς τοὺς γενομένους οὐκ ἀπολέλοιπεν, οἷς αὐτὸ τὸ γενέσθαι πεποίηκεν ὄνειδος. id eſt, Qui enim honeſtatem illam ac decus nuptiarum deſpexit, declarat ſeſe non liberorum ſed voluptatis gratia mulieris conſuetudinem quæſiuiſſe: itaque mercedem ſuam refert, neque ſibi ius illum reliquum facit eos conueniendi qui ex eo concubitu nati ſunt, vt qui effecerit vt ne naſci quidem ſine infamia & dedecore potuerint. Sic etiam apud Lucam τὸ ἀπελπίζειν ſignificat ex mutuo lucrum ſperare: & apud Ariſtotelem libro οἰκονομικῶν β, ἀποπορεύεσθαι, ab alio diſcedere. *

3 *Quum verò tu das*, σοῦ δὲ ποιοῦντος. Vulgata ad verbum, *Te autem faciente*: quod paulo obſcurius videbatur. Eraſmus, *Cæterùm quum præſtabis*. ¶ *Ne nouerit ſiniſtra*, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά. Prouerbiale & hyperbolicum dicendi genus, vt ſeſe fruſtra Auguſtinus in hoc explicando loco fatigarit, libro paulo ante citato.

4	Ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.	Vt ſit tua eleemoſyna ¨in occulto: Pater autem tuus ¨qui *te* aſpicit in occulto, ¨reddet tibi in propatulo.	*Vt ſit eleemoſyna tua in abſcondito: & Pater tuus qui videt in abſcondito, reddet tibi.*
5	Καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί· ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.	Et ¨quũ precaberis, ne eſto vt hypocritæ. ¨amãt enim ¨in conuentibus & in ¨angulis platearũ ¨ſtãtes precari, ¨vt appareãt hominibus. amen dico vobis, retulerunt mercedem ſuam.	*Et quũ oratis, non eritis ſicut hypocritæ, qui amant in ſynagogis & in angulis platearum ſtantes orare, vt videantur ab hominibus. amen dico vobis, receperunt mercedem ſuam.*
6	Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.	Tu verò quum precaris, introito in ¨conclaue tuũ, & clauſo oſtio tuo precare Patrem tuum ¨in occulto: & Pater tuus qui *te* aſpicit in occulto, reddet tibi ¨in propatulo.	*Tu autem quum oraueris intra in cubiculum tuum, & clauſo oſtio ora Patrem tuum in abſcondito: & Pater tuus qui videt in abſcondito, reddet tibi.*
7	Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί· δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται.	Precantes autem ¨ne eadem blaterate ¨vt Ethnici. putãt enim fore vt ſua illa loquacitate exaudiantur.	*Orantes autem nolite multum loqui ſicut Ethnici. putant enim quod in multiloquio ſuo exaudiantur.*
8	Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.	Ne igitur ipſis ¨aſſimilamini. nouit enim Pater veſter quibus ſit vobis opus, ¨antequam vos petatis ab eo.	*Nolite ergo aſsimilari eis. ſcit enim Pater veſter quid opus ſit vobis, antequam petatis eum.*
9	Luc.11.2. Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, ΠΑ'ΤΕΡ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.	Vos igitur ita precamini. ‖PATER noſter qui *es* in cælis, ſanctificetur nomen tuum.	*Sic ergo vos orabitis,* PATER *noſter qui es in cælis, ſanctificetur nomen tuum.*

---

4 *In occulto*, ἐν τῷ κρυπτῷ. Hebr. pro occulta. ¶ *Qui [te] aſpicit*, ὁ βλέπων. *ſiue*, *Qui [hoc] aſpicit.* Ad verbum, *Qui videt.* quo modo Vulgata & Eraſmus. Atqui βλέπειν dicitur quaſi βάλλειν ὦπας, id eſt adiicere oculos, quod plus eſt quàm videre, vt diximus ſuprà 5.18. Abundat autem relatiuum αὐτὸς, Hebraico more: vel additum eſt (vt annotauit Eraſmus) vt perſonam Patris diſtinguat ab eo in quem confertur beneficium. Deerat tamen in vetuſtis exemplaribus. 4.6.8. ¶ *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deſunt apud Veterem interpretem. Et teſtatur Auguſtin. lib. ſæpius iam à me citato, non fuiſſe in Græcis exemplaribus. In meo quidem vetuſtiſſimo neque hoc loco, neque in conſequente legitur. Syrus tamen interpres vtroque loco pleuam hanc habet antitheſin.

5 *Quum precaberis*, ὅταν προσεύχῃ. Vulgata, legit pl. num. ὅταν προσεύχησθε, οὐκ ἔσεσθε, Quum precabimini, non eritis. ¶ *Non eſto*, οὐκ ἔσῃ, Hebr. enallage futuri pro imperandi modo Amant enim, ὅτι φιλοῦσι. Hoc loco videtur Eraſmus rectè nouam periodum inchoaſſe, vt ſenſus eſſet aptior. Vulg. autem interpres habet Qui, vt legiſſe videatur οἳ pro ὅτι. At φιλοῦσι vertit Eraſ. *Solent*, id eſt εἰώθασι Ego verò etſi hunc ſenſum eſſe non nego, & φιλεῖν ſæpe accipi pro ſolere, tamen vulgatam interpretationem probo, quia Græcis reſpondet: & hoc dicendi genus video & ab Horatio, & à Plinio, & à Cornelio Tacito vſurpatum. Sic etiam vulgò Galli, *Qui aiment à prier.* ¶ *In conuentibus*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Atqui ſynagogæ ſacris lectionibus, ac proinde etiam precibus erant deſtinatæ. Itaque fortaſſis (vt accepit etiam Eraſmus) συναγωγὰς appellat non ſacros conuentus neque loca iis ſacrata, ſed quoſuis hominum in foro & celebrioribus locis cœtus ſiue circulos, vt & ſuprà accipi poteſt hoc vocabulum verſu 2. ſicut Græcis συμπόσια etiam συναγώγια dicuntur. nos vertere poſſumus Gallico idiomate *es compagnies, ou, aſſemblees.* ¶ *Angulis*, γωνίαις. id eſt, vbi deſinunt viæ in angulos. ibi enim ſunt biuia, aut triuia, in quibus ferè habẽtur hominum conuentus. Catullus, *Nunc in quadriuiis & angiportis.* quod moneo ne quis angulum pro loco abdito interpretetur. ¶ *Stantes*, ἑστῶτες. Nam Iudæi interdum etiam ſtantes expanſis manibus precabantur. Poſſumus tamen ſtantes ſimpliciter accipere pro eo quod dicimus noſtro idiomate, *eſtans.* ¶ *Vt conſpicui ſint*, ὅπως ἂν φανῶσι. Vulgata, *Vt videantur*, nimium dilutè.

6 *Conclaue*, ταμιεῖον: *Cubiculum.* Latius patet Græcis ταμιεῖον, ſignificat enim generaliter locum ſecretiorem in quo recondimus aliquid. Hic autem conuenire videtur Conclauis vocabulum alioqui penarium vel cellam dixiſſem, ſi ageretur de rebus ad familiæ victum pertinentibus: ſicut Luc. 12. 24. & infrà, 24. 26. τὰ ταμιεῖα vertit Eraſ. cum Vetere interprete penetralia. ¶ *In occulto*, ἐν τῷ κρυπτῷ. Sic legit vetus interpres, & rectè meo iudicio: vt etiam ſcriptum legi in duobus manuſcriptis codicibus, & in illo meo vetuſtiſſimo. Alij legunt τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, qui eſt in occulto, id eſt, qui non eſt conſpicuus: vt opponatur Deus inconſpicuus, & tamen omnia etiam occultiſſima perſpiciens, hominibus quorum laudem iſti ſimulata pietate captabant. ¶ *In propatulo.* ἐν τῷ φανερῷ. Iterum hæc deſunt in editione Vulg.

7 *Ne eadem blaterate*, Μὴ βαττολογήσητε. Notum eſt deductum eſſe hoc verbum à Batto quodam, & eo ſignificari vitium eorum qui eadem identidem moleſtiſſimè inculcant, cuius exemplum nullum aptius proferri poſſit eo ſermone quem ab Eraſmo appoſitiſſimè citatum, ingenioſiſſimus ille poeta Ouidius ipſi Batto in libris Metamorphoſeωn tribuit his verbis, *Montibus, inquit, erant, & erant in montibus illis:* cui par pari referens Mercurius, — *& me mihi perfide prodis, Me mihi prodis? ait.* Neque tamen Chriſtus hic vnum hypocritarum ardorem in precando ita ſimulantium notatum voluit, ſed omnes iſtiuſmodi non preces, ſed ipſius numinis deriſiones expreſſa vna moleſtiſſima ſanè ipſiſque etiam hominibus, precum ſpecie, ſic deſignauit. quarum nimium vera & vſitata exempla qui noſſe volet, legat Romanenſium breuiaria & horas quas vocant Canonicas, Roſaria, & infinita huiuſmodi, quorum vel Satanam ipſum pudeat. ¶ *Vt Ethnici.* ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. Hoc etiam vocabulum Latini Theologi ſuum fecerunt, quo nomine Iudæi cæteras gentes veri Dei & diuini cultus ignaras vocabãt, ſicut explicat Paulus Epheſ. 2, 11.

8 *Aſſimilamini*, ὁμοιωθῆτε. id eſt, ſimiles fiatis. Videtur enim mihi hoc verbum (quod etiam non reiecit Eraſmus infrà, capit. 7. 21.) optimè reſpondere verbo Græco. Cicero quoque Aſſimilandus dixit. ¶ *Antequam vos petatis ab eo*, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. In quodam exemplari manuſcripto legimus, πρὸ τοῦ ὑμᾶς ἀνοῖξαι τὸ στόμα. id eſt, Antequam vos aperueritis os.

9 *Sanctificetur*, ἁγιασθήτω. id eſt, Sanctum habeatur, & ſanctè colatur. Eſt autem hoc vocabulum Theologis peculiare, reſpondens Hebreo יתקדש [*Iithkadeſch*] cuius variæ ſunt ſignificationes, quæ ſuis locis explicandæ ſunt.

10 [*Ita*]

Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.	10	Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, ſicut in cælo, ¨*ita* etiam in terra.	10	*Adueniat regnum tuū: fiat voluntas tua, ſicut in cælo, & in terra.*		
Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.	11	Panem noſtrum ¨ quotidianum da nobis hodie.	11	*Panem noſtrum ſuperſubſtantialem da nobis hodie.*	τὸν τ.	
Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.	12	¨ Et remitte nobis ¨ debita noſtra, ſicut & nos remittimus debitoribus noſtris.	12	*Et dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.*		
Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.	13	Et ne nos ¨ inducas in tentationem, ſed ¨ libera nos ¨ ab illo ‖ malo. Quia tuum eſt regnū, & potētia, & gloria in ¨ ſecula. Amē.	13	*Et ne nos inducas in tentationem, ſed libera nos à malo. Amen.*	Infrà 13,19	
Ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος.	14	‖ Nam ſi remiſeritis ¨ hominibus lapſus ipſorum, remittet etiam vobis ¨ Pater ille veſter cæleſtis:	14	*Si enim dimiſeritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis Pater veſter cæleſtis delicta veſtra:*	Mar. 11 25. eccle. 28.2.	
Ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις πα-	15	Sin autem nō remiſeritis ho-	15	*Si autem non dimiſeri-*		

10 [*Ita*] *etiam*, καί. Apud Hebræos ſæpiſſimè deeſt particula ſimilitudinis ἀποδοτική. Vide Mar. 3 26. ¶ *Quotidianum*, τὸν ἐπιούσιον. Hoc vocabulum veteres interdum παρὰ τὸ ἐπιέναι, vnde ἡ ἐπιοῦσα Græcis dies alterum proximè conſequens dicitur, deductum interpretantur Craſtinum, id eſt qui in craſtinum ſufficiat: quod vt prorſus coactum repudio, quamuis ab Hieronimo confirmetur Euangelij cuiuſdam (quod ſecundum Hebræos vocat) auctoritate, qui etiam in comment. ad Ezech. 18. ſuperuenturum interpretatur, vt Auguſtinus aduenientem, ſermone, De verbis Domini 28. Iidem autem interdum ab ἐπὶ & οὐσία deriuantes hanc vocem, interpretantur ſuperſubſtantialem, quaſi de Chriſto cæleſti pane hîc agatur, quaſi (inquit Eraſmus) in precatione tam cæleſti Chriſtus de eo pane non loquatur quem à ſuis parentibus accipiunt etiam gentes. Sed hoc certè prorſus repudiandum eſt, quum Chriſtum res ipſa oſtendat hoc precationis compendio comprehendiſſe quicquid eſt nobis à Dei benignitate petendum: & quod addit Lucas, τὸ καθ' ἡμέραν manifeſtè declaret de cibo hoc agi, quo in ſingulos dies nobis opus eſt, cuius quærendi non curam conuenientem, ſed anxiam ſolicitudinem poſtea redarguens, nos docet in cæleſtem illum patrem dietim recumbere. Ego igitur ab ἐπὶ & οὐσία quoque deduco, ſicut Græci interpretes περιούσιον, ὁμοιούσιον, συνούσιον, ἐνούσιον, noua quadam etymologiæ forma dixerunt, & cum Græcis ſcholiis explico, ἐπὶ τὴν ἡμῶν οὐσίαν ἐπαρκοῦντα, ſiue cum Baſilio in aſceticis, definitione 242, πρὸς τὴν ἐφήμερον ζωὴν τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν χρησιμεύοντα, id eſt frugalem, vt victum & veſtitum habentes, iis contenti ſimus, quod vetus interpres ſatis commodè Quotidianum vertit, quum ſic vocare quod vulgatum eſt & vſitatum ſoleamus. Huic autem interpretationi fauet etiam Syra interpretatio, quæ panem ſufficientem ſiue neceſſarium vocat. Denique doctiſſimo viro ſanctæ memoriæ D. Mercero aſſentio, qui hunc eſſe panem tradit, quem Solomon panem præſcripti, id eſt, conuenientē, & naturæ noſtræ tuendæ à Deo præſcriptum appellat, Prouerb. 30. 8. Quia tamen quotidianum ſic quoque poteſt accipi quaſi cibus in vnum tantùm diem petatur, huic autem interpretationi id obſtat, quod in hoc orationis compendio Lucas non contentus ἐπιούσιον dixiſſe, etiam addit τὸ καθ' ἡμέραν: idcirco fortaſſis prestiterit Panem cibarium interpretari, vocabulo Latinis vſitato in hac quoque ſignificatione: vel per periphraſin, Panem ſuſtentandis nobis idoneum. Verùm tanti apud me non fuit hæc amphibolia, vt quicquam hîc innouandum putarim quo quiſquam offendi poſſet.

12 Remitte, ἄφες. Vulgata, *Dimitte.* quomodo ipſe quoque Cicer. 5. Verrina dixit, Dimittere de ſumma: ſed illud prætuli, non modò quia Latinis magis vſitatum, ſed etiam quia Vetus ipſe interpres aliis pleriſque locis ita eſt interpretatus. ¶ *Debita*, ὀφειλήματα. id eſt peccata, ex Syri ſermonis idiotiſmo: nempe quoniam qui peccat tum pœnam Deo, tum iniuriæ compenſationem proximo debet. Itaque non modò falſa ſed etiam inepta & fatua eſt opinio ſophiſtarum, exiſtimantium retenta pæna peccatum remitti: quum remittere peccatum nihil ſit aliud quàm eius pœnam non exigere.

13 *Inducas*, εἰσενέγκῃς id eſt εἰσαγάγῃς. Nam φέρειν & ἄγειν ſæpe permutantur. Inducit autem Dominus in tentationem eos quos vt iuſtus iudex, non vt peccatorum auctor, Satanæ arbitrio permittit, vt cor eorum impleat: ſicut loquitur Pet. Act. 5, 3. Eſt enim vis præpoſitionis εἰς diligenter conſideranda. Cypr. poſt Tertull. lib. de oratione citato ab Auguſt. lib. de bono perſeu. cap. 6. vertit, *Ne nos patiaris induci*, ſententiam potius explicans quàm verba interpretans. Quæ ſit autem iſta permiſſio, pete ex eodem Auguſtin. lib. aduerſus Iulianū 5. cap. 2. ¶ *Libera*, ῥῦσαι Tertull. de fuga, vertit *Erue*, quod prorſus Græco verbo reſpondet. Idem lib. de oratione vertit *Euehe*. Ego in formula tam vſitata nihil niſi optima de cauſa mutandum cenſui. ¶ *Ab illo malo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. id eſt à Satana, qui dictus eſt ὁ πειράζων, ſuprà 4, 30. Nam πονηρὸς potiùs de perſona quàm de re dicitur, & articulus maſculinus adiunctus omnem dubitationem tollit, interprete ipſo Iohanne 1. Iohan. 2, 13. & Tertulliano qui *Malignum* interpretatur in libro de Fuga. Ideò articulum expreſſi, non tam emphaſeως cauſa, quæ tamen negligenda non fuit, quàm vt falſam eorum expoſitionem oſtenderem, qui putant hîc peti malorum id eſt incommodorum & calamitatum auerſionem. Vulgata, addit particulam *Amen*, quæ tamen in Græcis quibuſdam non legitur, nec etiam eſt apud Auguſtin. lib. De ſermone Domini in monte, 2. Notum eſt autem Chriſtianos ſic preces ſacras omnes claudere conſueuiſſe: ex qua etiam conſuetudine non deſunt qui exiſtiment totam iſtam coronidem, *Quia tuum eſt regnum*, &c. in contextum irrepiſſe, magnificam quidem illam & longè ſanctiſſimam, ſed quę tamen in vetuſtiſſimis aliquibus cod. Græcis deſit, & à Cypr. Auguſtino & Chryſoſtomo non explicetur, etiam vbi ex profeſſo totam hanc precationem, interpretantur. Extat tamen apud Syrum interpretem, & in pleriſque Græcis aliis legitur. ¶ *In ſecula*, εἰς αἰῶνας. id eſt in perpetuum. Sic enim dicere ſolent Hæbræi לעולם [*Lekolam*] apud quos tamen interdum hoc dicendi genus non perpetuum ſed cōtinuum temporis ſpatium declarat. Sed quid cui loco conueniat, diligenter eſt conſiderandum. vſque ad præſtitutum finem, eúmque in Dei potiùs voluntate abſconditum, quàm hominibus ſpeciatim notum, vt vſque ad legem, vſque ad Chriſtum, vſque ad mundi conſummationem, vſque ad vitæ exitum vnde non temere à grammaticis eius etymon refertur ad verbum עלם [*halam*] quod Hebræis eſt abſcondere. Vanum autem eſſe quod ait Hieronymus in epiſt. ad Galatas nempe עולם [*holam*] cum Vau æternitatem, ſine illo tempus diuturnum ſignificare, iam eſt ab aliis annotatum, multis ſcripturæ locis refelli. Latina certè particula *Olim* quæ de præterito & futuro tempore dicitur, rectè traditur ab Hebræa illa voce deducta.

14 *Hominibus*, ἀνθρώποις, id eſt, æqualibus veſtris. Iubet enim vt homines eſſe meminerimus, & planè noſtri ſimiles,

eos à quibus offendimur: quibuſcum deinde Pater ille cæleſtis confertur. Itaque ſi ſimpliciter conuertamus Aliis, erit quidem ſermo ornatior, ſed perierit hæc emphaſis.

¶ *Lapſus*, τὰ παραπτώματα. Sic conuerti potius quam errata (id eſt, ἁμαρτήματα) vt vim Græci vocabuli exprimerem. Significat enim παραπίπτειν aliquid amplius quam πταίειν, vt declarat Apoſtolus Rom. 11.11. id eſt, ita impingere & offendere ad aliquid vt concidas: quod eſt Latinis prolabi vt apud Gallos differunt *chopper & broncher*. Sic Cicero pedis offenſionem vocat τὸ ποδὶ πταίειν lib. de Diuinat. 2. & alibi, Si quid ait offenſum titubatúmque ſit. Eſt igitur παράπτωμα, quod Hebræis *Sekel*, quod de erratis temere & inconſiderate, potiùs quàm deſtinata improbitate factis dicitur. Sed hæc diſtinctio fuerit hoc loco periculoſa, quum grauiſſimas offenſas alij aliis remittere teneamur. Et promiſcuè Scriptura his vocibus vtitur, quibus peccatum in genere ſignificatur. Itaque offenſas vbique conuerti, qua voce ſignificatur id omne quo Deus vel proximus læditur, eodem tranſlationis genere ſeruato. Vulgatus interpres, quum hîc vertat priore loco Peccata, paulò poſt vertit Delicta, id eſt πλημμελήματα. Eraſ. Errata, & cap. 18.35. Delicta. ¶ *Pater veſter ille cæleſtis*, πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Poſt οὐράνιος (id eſt cæleſtis) Vetus interpres addit, *Delicta veſtra*: & eadem verba omittit ſequenti verſiculo: vt facile appareat ex ſequente verſu in hunc eſſe tranſlata. Eſt autem geminati articuli magna vis, præſertim ſi Patris appellatio diligenter conſideretur. grauius enim peccatur in Patrem quàm in alium quenuis. Deinde quis hic Pater eſt? is nimirum qui nos creauit, quíque in cælis dominatur. & ab hoc petemus veniam quam fratri noſtro negabimus?

ραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.		minibus ipſorũ lapſus, nec Pater veſter remittet vobis offenſas veſtras.		*tis hominibus, nec Pater veſter dimittet vobis peccata veſtra.*
Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.	16	Quum autem ieiunatis, ne eſtote vt hypocritæ tetrico vultu. deformant enim facies ſuas, vt appareant hominibus ieiunare. amen dico vobis retulerunt mercedem ſuam.	16	*Quum autem ieiunatis nolite fieri ſicut hypocritæ triſtes: exterminant enim facies ſuas, vt pareant hominibus ieiunantes. amen dico vobis, quia receperũt mercedem ſuam.*
Σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλήν, καὶ τὸ πρόσωπόν νίψαι·	17	Tu verò, quum ieiunas, vnge caput tuum & faciem tuam laua:	17	*Tu autem quum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua:*
Ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ. καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.	18	Vt ne appareas hominibus ieiunare, ſed Patri tuo qui *eſt* in occulto: & Pater tuus, qui aſpicit in occulto, reddet tibi in propatulo.	18	*Ne videaris hominibus ieiunans, ſed Patri tuo qui eſt in abſconſo: & Pater tuus, qui videt in abſconſo, reddet tibi.*
Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσι.	19	Ne theſauros cõgerite in terra, vbi tinea & eroſio corrumpit, & vbi fures perfodiunt ac furantur.	19	*Nolite theſaurizare vobis theſauros in terra, vbi ærugo & tinea demolitur, & vbi fures effodiunt & furantur.*
Luc. 12. 33. 1. Tim. 6. 19. Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν οὐδὲ κλέπτουσιν.	20	‖Sed cõgerite vobis theſauros in cælo, vbi neq; tinea neque eroſio corrumpit, & vbi fures non perfodiunt neque furantur.	20	*Theſaurizate autem vobis theſauros in cælo: vbi neque ærugo neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt nec furantur.*

16 *Tetrico vultu*, σκυθρωποί. Vulgata, *Triſtes*. non ſatis expreſſe. ὦπα vocant Græci aſpectum & ipſius vultus compoſitionem: σκυθρὸν autem quod opponitur τῷ φαιδρῷ καὶ ἱλαρῷ, fronti videlicet ad hilaritatem moderatã compoſitæ. Videtur autem hoc cohærere cum γίνεσθε: vt ſit hæc ſententia, Ne eſtote tetrici, vt hypocritæ ſolent. ¶ *Deformant*, ἀφανίζουσι. Τὸ ἀφανίζειν propriè valet Sic delere quidpiam, & tollere è medio, vt nuſquam appareat: quamobrem etiam Vulgata vertit Exterminant, id eſt, ἐξορίζουσι, ſed parum appoſitè. Ideo magis placuit Hieronymo Demoliendi verbum, quo mox vtitur vetus interpres verſ. 20. * non minus tamen incommodè: neque aliud hîc declarat quàm ἀκαλλὲς ποιεῖν, vt Euſth, illam phraſin Homericam αἰσχύνειν πρόσωπον declarat Iliad. 3. Ouid ſic vtitur corrumpendi verbo, vetans lachrymis oculos corrumpi: quomodo bis ſum mox interpretatus, quoniam aliquid amplius ibi declarant. Denique deformandi verbum optimè huic loco videtur conuenire, quum de ipſa vultus externa ſpecie, cui (ſicut ſolent hiſtriones ad eam quam in theatris ſuſtinent perſonam, aſſumptis etiam, ſi ſit opus, laruis, aut alia ratione vultum componere) iſti quoque hypocritæ comptum & munditiem omnem ſubtrahebant, illuuie & ſqualore fœdi prodeuntes, quaſi natiuum vultum è medio tollerent, qualem ſuum illum Piſonem perſonatum Stoicũ Cicero deſcribit: & quales pſeudo Ieſuitas illos præſertim hodie, & Capucinos cernimus obſtipo vultu & ſulphuris vapore infecto obambulantes, ne viduarum, imò nec * principum domos deuorent. Talis fuit Carapha ille Chietinorum princeps, ante quam Pontifex Maximus crearetur, Paulus quartus vocatus, in quẽ hoc epigrãma *luſimus*:

Pane & aqua Paulus contentus vixerat olim
Quum traheret rubra ſyrmata longa toga.
Idem nunc vino & dapibus ſe farcit opimis,
Cuius nunc onerat terna tiara caput.
Miraris factum? mirari deſine Roma.
Iuſſiſti eſſe lupum qui fuit ante canis.

¶ *Appareant ieiunare*, φανῶσι νηστεύοντες. Vulg. ad verbum, *Appareant ieiunantes*. id eſt, vt omnes intelligãt ipſos ieiunare: nam certè ieiunabãt. Quod autẽ attinet ad verbum Appareãt, ſic animaduertimus vſurpari à Cicero. 2. de Finibus, *Membra nobis ita data ſunt* (inquit) *vt ad quandam rationem viuendi data eſſe appareant*.

17 *Vnge*, ἄλειψαι. Vetuſtiſſimum fuiſſe vnguentorum * vſum ex ipſius Moſis libris apparet & hunc fuiſſe morem Iudæorum quum ſeſe ad hilaritatẽ componerent liquet ex Ruth. 3.2. Non tamen commendat luxum Chriſtus, ac ne ipſum quidem ſimpliciter vnguentorum vſum, quo nunc vix quiſquã ſine luxus ſuſpicione iuſta vtatur. Habẽda igitur in iſtis cõponendis ratio temporũ quibus eſt Chriſtus loquutus, & ſpectandus eſt loquẽtis ſcopus: nec propterea ad allegorias aut metaphoricas interpr. recurrendum.

18 *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deerant hoc loco in omnibus vetuſtis codicibus, neque leguntur in Vulgata.

19 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Idem valere ἐπὶ τῆς γῆς quod ἐν τῇ γῇ (id eſt in terra oſtendit antitheſis ἐν τῷ οὐρανῷ) id eſt in cælo. Eorum igitur auaritiam notat qui pecuniã ſolent non modò recondere, ſed etiam defodere. ¶ *Vbi tinea & eroſio corrũpit*, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει. Vulg. *Vbi ærugo & tinea demolitur*. Eraſmus, *Vbi ærugo & tinea corrupit*. Primùm demiror cur hæc duo vocabula σὴς καὶ βρῶσις fuerint permutata. neque enim dubium eſt quin σὴς tineam declaret, etymologia (ni fallor) Hebræa à סס [*Sas*] quæ vox tineam declarat, vt Eſaiæ 51.8. vnde veſtimenta Iacobo σητόβρωτα. Ærugo igitur reſpondet τῇ βρώσει quæ tamen poſ-

teriore

teriore loco hîc ponitur. Deinde pro ærugine vbique lego ἰὸν (vt Iacobi 5.3) βρῶσιν nuſquam. Quare exiſtimo hoc vocabulum latius patere, quo videlicet intelligantur metonymicè omnia quæ ſolẽt depaſci res in terra defoſſas, propterea quòd facta eſt theſaurorum mentio qui ferè in pecunia ſiti ſunt qui ærugine corrumpuntur: idcirco vetus interpres Æruginis vocem vſurpaſſe. Itaque generaliter eroſionem vertimus, quum βρῶσις etiã pro cibo accipiatur, quaſi deuorationem dicas. Cyprianus (vt Eraſmus notat) vertit alicubi Comeſtura: quod verbum apud Catonem quoque reperitur. Cæterùm ἀφανίζει hoc loco ſum interpretatus corrumpit, ex Luca, qui in hac eadem re vtitur verbo διαφθείρειν. ¶*Perfodiunt*, διορύσσουσι. Vulgata, *Effodiunt*, id eſt ἐξορύσσουσι, quod emendauit Eraſmus.

Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.	21	Nã ¨vbi eſt theſaurus veſter, illic erit etiam cor veſtrum.	21	*Vbi enim eſt theſaurus tuus, ibi eſt & cor tuum.*	
Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται·	22	‖Lucerna corporis eſt ocul⁹. itaque ſi oculus tuus ¨ſimplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit:	22	*Lucerna corporis eſt oculus: ſi igitur oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidum erit:*	Luc.11.34.
Ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον;	23	Quòd ſi oculus tuus ¨malus fuerit, totum corpus tuum tenebroſum erit. Ergo ſi lumen quod eſt in te, tenebræ ſunt, ipſæ tenebræ quantæ?	23	*Si autẽ oculus tuus fuerit nequã, totũ corpus tuũ tenebroſum erit. Si ergo lumen quod in te eſt, tenebræ ſunt, ipſæ tenebræ quantæ erunt?*	
Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει· οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ.	24	‖Nemo poteſt duobus dominis ſeruire. aut enim ¨vnum habebit odio, & alterum diliget: ¨aut vni adhærebit, & alterum contemnet. Non poteſtis Deo ſeruire & ¨mammonæ.	24	*Nemo poteſt duobus dominis ſeruire. aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget: aut vnum ſuſtinebit, & alterũ contemnet. Non poteſtis Deo ſeruire & mammonæ.*	Luc.16.13.
Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε, καὶ τί πίητε· μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος.	25	‖Propterea dico vobis, ne eſtote ſoliciti ¨de anima veſtra, quid eſuri ſitis, ¨aut quid bibituri: neque de corpore veſtro, qua re ſitis induẽdi nónne anima ¨plus eſt ¨quàm alimentum, & corpus quàm veſtitus?	25	*Ideo dico vobis, ne ſoliciti ſitis animæ veſtræ, quid manducetis: neque corpori veſtro, quid induamini. Nónne anima plus eſt quàm eſca & corpus plus quàm veſtimentum?*	Luc.12.22. phil.4.6. 1.tim.6.8. 1.tim.5.7. pſal.54.23.
Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;	26	¨Intuemini ¨in volucres ¨cæli: non ſerunt enim, neque metunt, neque ¨cogunt in horrea, & Pater veſter cæleſtis alit eas. nónne vos ¨multo præſtatis eis?	26	*Reſpicite volatilia cæli, quæ non ſerunt, neque metunt, neque congregant in horrea, & Pater veſter cæleſtis paſcit illa. nónne vos magis pluris eſtis illis?*	

---

21 *Vbi eſt*, ὅπου ἐστὶν. Eraſmus, *Fuerit*, id eſt, ὅπου ἂν ᾖ. neque tamen locum cũ loco, ſed res terrenas potius cum cæleſtibus intelligendum eſt hîc conferri.

22 *Simplex*, ἁπλοῦς. Quoniam oculi ſunt præcipui mentis indices, ideo pro toto hominis ingenio apud Hebræos oculus ponitur. itaque mentis ipſius indicium hîc ſignificatur: cui comparando potius quàm accumulandis opibus incumbere nos oportuit: vt ſicut oculis corpus, ita etiam recta ratione (id eſt Spiritu Dei) illuſtrata tota vita noſtra regeretur. Simplicem ergo intelligit nimirum purum & integrum: cui opponitur *malus*, id eſt, aliquo vitio inquinatus: quem etiam in vernaculo ſermone vocamus *vn mauuais œil.* Lucidum autem corpus vocat, quod luce oculorum, id eſt recto cernentis iudicio illuſtratur: cui opponitur tenebroſum, id eſt quod in tenebris poſitum eſt, vitioſis videlicet affectibus luminibus mentis officientibus.

24 *Duobus*, δυσί. Id eſt inter ſe repugnantibus. Nam alioqui plures inter ſe prorſus conſentientes, pro vno ducuntur. ¶*Vnum*, τὸν ἕνα. Eraſmus, *Hunc*, id eſt, τὸν μὲν quia (inquit) alioquin bis videbitur res eadem inculcari. Atqui non eſt nouum bis idem dicere, in communi ſermone, præſertim apud Hebræos: ſed tamẽ propter coniunctionẽ diſiunctiuã, videri poſſit inepta repetitio: ſicut idẽ Eraſ. in Conuiuio religioſo obſeruauit. Perinde enim eſt acſi quis diceret, Aut Petrus me vincet, & ego cedã: aut ego cedam, & Petrus me vincet. quod omnino eſſet abſurdum. Itaque præſtat vtramque partem ad vtrumlibet referri, vt vtrumcunque delegeris, ei opponatur, quod ſignificatur per alterum. veluti ſi dicas, aut A excludes & admittes B, aut A admittes & excludes B. Quod etiam de B potes dicere hoc pacto, Aut B excludes & admittes A, aut B admittes, & excludes A, ita videlicet vt manente eadã perſona res transferatur. Nam ineptũ eſſet dicere, Aut A excludes & B admittes, aut B admittes, & A excludes. Quod ſi prius illud, *Aut vnum diliget & alterum odio habebit*, ad ipſum mentis affectũ: iſtud verò ad actiones qui affectus illos conſequuntur, referamus: tum nobis iſta ſubtiliore interpretatione nõ erit opus. ¶*Aut vni adhærebit*, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται. Vetus interpres, *Aut vnũ ſuſtinebit*: vt videatur legiſſe, ἢ ἕνα ἀνέξει. quanuis apud Demoſthenẽ Olynth. prima, & apud Xenophontẽ ἀνθέξεσθαι, ἀντέχειν pro ſuſtinere accipiatur. ¶*Mãmonæ*, μαμμωνᾷ. id eſt lucro & aggerendis opibus Vox eſt, Syra * quã alij lucrum: vt Auguſt. punicè ſermo. 35. de verbis Domini, alij ope, alij pecuniam interpretantur.

25 *De anima veſtra*, τῇ ψυχῇ ὑμῶν. id eſt, de vita veſtra ſuſtentanda, id eſt quid edatis aut bibatis, quo vita videlicet fouetur, quum veſtitus peculiari ratione quadam ad corpus ipſum referatur. ¶*Aut quid bibituri*, καὶ τί πίητε. Hanc particulam non habet vetus interpres, quam tamen reperi in omnibus exemplaribus Græcis, quæ quidem mihi videre contigit: quamuis ſuperuacuam eſſe cenſeat Eraſmus, quòd nomine cibi etiam potus intelligatur. ¶*Quàm alimentum*, τῆς τροφῆς. Vulgata, *Eſca*, id eſt, βρώματος. quo verbo non videtur potus comprehendi, niſi συνεκδοχικῶς. Eraſmus, *Quàm cibus*, id eſt σίτου: rectè quidem, ſed συνωνύμως.

26 *Intuemini*, ἐμβλέψατε. Vulgata, *Reſpicite*. id eſt, ἀναβλέψατε. ¶*In volucres*. εἰς τὰ πετεινά. Vulgata & Eraſ. *Volatilia*, quod nuſquam legi non addito appellatiuo. Volantes ſimili prorſus genere dicendi Maro vocauit his verſibus, *Quam ſuper haud vllæ poterant impune volantes Tendere iter pennis.* ¶*Cæli*, οὐρανοῦ. id eſt aereas, ſiue in aere verſantes. Nam cælum pro aere vſurpare, omnibus penè linguis vſitatum eſt. Appellatiuorum autem genitiuis vtuntur Hebræi adiectiuorũ loco, vt omnes norunt. ¶*Cogunt*, συνάγουσιν. Vulg. *Congregant*, id eſt, συναθροίζουσιν. Eraſ. *Conuehunt*, id eſt, συγκομίζουσι. Cicer. in hac ſignificatione ſępe etiam vtitur verbo Conducendi, quod reſpõdet τῷ συνάγειν. ¶*Multo præſtatis eis*, μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Vulg. *Magis pluris eſtis illis?* Eraſ. *Longè præcellitis illa?* Verbum διαφέρειν cõparationẽ declarat. ſignificat enim præſtare & excellere. Illud autẽ μᾶλλον Græci coniungunt per pleonaſmũ etiã cõparatiuis, maioris emphaſis cauſa, * cuius conſtructionis exẽpla paſſim occurrunt: ſicut apud Plautum aliquoties particula Magis redũdat. vt * etiã hæc particula apud Syrũ interpretem non legitur. Nos igitur, vt aliquo modo exprimeremus hunc pleonaſmum, perinde vertimus acſi ſcriptum eſſet πολὺ διαφέρετε.

27 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

28 Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει.

29 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

30 Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

31 Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες, Τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα;

32 (Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.) οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων.

33 Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

34 Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

27 Quis autem ex vobis ſolicitè cogitando poteſt apponere ad ſtaturam ſuam cubitum vnum?

28 Ac de veſtitu quid ſoliciti eſtis? diſcite quomodo lilia agrorum augeſcant: nō fatigantur, neque nent.

29 Sed dico vobis, ne Solomonem quidem cum vniuerſa gloria ſua, ſic amictum fuiſſe vt vnum ex iſtis.

30 Quòd ſi herbam agri, quæ hodie extat, & cras in clibanū mittitur, Deus ita circūueſtit: nónne vos multo magis, ô exigua fide præditi?

31 Ne igitur eſtote ſoliciti, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quo amiciemur?

32 (Nam omnia iſta gentes requirunt.) nouit enim Pater veſter cæleſtis vos indigere his omnibus.

33 Sed quærite primò regnum Dei, & iuſtitiam eius, & iſta omnia adiicientur vobis.

34 Ne igitur eſtote ſoliciti de craſtino: nam craſtinus *dies* ſolicitus erit de *rebus* ſuis. ſufficit diei ſua vexatio.

27 *Quis autem veſtrûm cogitans poteſt adiicere ad ſtaturam ſuam cubitum vnum?*

28 *Et de veſtimento quid ſoliciti eſtis? Conſiderate lilia agri quomodo creſcunt: non laborant, neque nent.*

29 *Dico autem vobis quoniam nec Salomon in omni gloria ſua coopertus eſt ſicut vnum ex iſtis.*

30 *Si autem fœnum agri quod hodie eſt, & cras in clibanum mittitur, Deus ſic veſtit: quanto magis vos, modicæ fidei?*

31 *Nolite ergo ſoliciti eſſe dicentes, Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?*

32 *(Hæc enim omnia gentes inquirunt.) ſcit enim Pater veſter quia his omnibus indigetis.*

33 *Quærite ergo primùm regnum Dei, & iuſtitiam eius: & hæc omnia adiicientur vobis.*

34 *Nolite ergo ſoliciti eſſe in craſtinum: craſtinus enim dies ſolicitus erit ſibiipſi. ſufficit diei malitia ſua.*

---

27 *Solicitè cogitando*, μεριμνῶν. Vulgata, *Cogitans.* At plus eſt μεριμνᾶν (id eſt ſolicitum eſſe) quàm cogitare, vt annotat Eraſmus. cuius opinionem confirmat Ciceronis illud Tuſc. 4. *Solicitudo eſt ægritudo cum cogitatione.* Itaque μεριμνᾶν deriuant Grammatici παρὰ τὸ μερίζειν quod ſolicitudo animum (vt inquit Virgilius) rapiat in partes varias. Neque verò hæc addidiſſem, niſi ex propria huius verbi vi & ſignificatione pēderet tota explicatio huius doctrinæ, qua nonnulli otioſi ventres ad mendicitatem ſuam propugnandam abutuntur: quum Chriſtus non vetet, imò verò iubeat, nos labore victum quærere, & curare rem domeſticam: ſed ſolicitudinem prohibeat, & anxietatem animi, cui ſemper coniuncta eſt diffidentia. ¶*Apponere* προσθεῖναι, id eſt addere, vt vertit Eraſmus, vel adiicere, vt interpretatur Vulgata. Horatius, *Et illi quos tibi dempſerit, apponet annos.* ¶*Staturam*, ἡλικίαν. vel (ſi mauis) quantitatem, id eſt ποσότητα. Nam ἡλικίας nomine, hoc quidem loco, vt Lucæ 12.25. & 19. 3. non ſignificatur ætas, ſed ipſa corporis (vt ita dicam) quantitas ac magnitudo: formato nomine ab ἥλικος, id eſt quantus. Sic etiam accipitur apud Plutarchum libro περὶ παίδων ἀγωγῆς, vbi τοὺς παῖδας ait ἡλικίαν λαβεῖν, id eſt αὐξάνεσθαι. & apud Lucianum libro verarū narrationū primo: vbi mentiens, viros memorat τὰς ἡλικίας ἡμισταδιαίους. & in dialogo de Syria dea agens de templi porticibus, ἡλικίην, inquit, καὶ εἰσὶ τριηκοσίων ὀργυιέων.

28 *Diſcite*, καταμάθετε. Eraſ. cognoſcite. id eſt γινώσκετε. Vulgata, *Conſiderate*. θεωρήσατε, vel κατανοήσατε, ſiue σκέψασθε. ¶*Agrorum*, ἀγροῦ. Hebraiſmus, pro agreſtia ſiue, quæ paſſim in agris occurrunt. ¶*Non fatigantur*, οὐ κοπιᾷ. Vulgata & Eraſmus, *Non laborāt*. id eſt οὐ πονεῖ, vel ἐργάζεται. Hebraicum quoque verbū עמל [*Ahmal*] hæc omnia declarat.

29 *Cum*, ἐν. Ad verbum, In gloria, ſicut loquuntur Hebræi, & interdum Græci. Vide infrà cap. 11. 21. Gloriam autem vocat maieſtatem & ſplendorem illum qui reges illuſtriores reddit, vnde ab Hebræis הוד [*Hod*] vocatur. ¶*Amictum fuiſſe*, περιεβάλετο. Vulgata, *Coopertus*, περιεκαλύφθη, nimium generaliter: quanuis id ſequatur paulo poſt Eraſmus. Sed illud Latinum Græco prorſus reſpondet. Homerus Ἰλιάδ. β, περὶ δ᾽ αὖ μέγα βάλλετο φᾶρος.

30 *Herbam*, χόρτον. Vulgata, *Fœnum*. Eraſmus, *Gramen*. Ego verò herbam potius conuerti, quæ de ſegetibus etiam dicitur: fœnū verò & gramen nō itē. de ſegetibus autē hîc agitur, iiſque omnibus quorū grana pinſi cōſueuerūt, quum clibani fiat mētio. & vt quidē videtur mihi Chriſtꝰ hîc agat de virētibus ſpicis quibus torrefactis vti mos fuit Hebręis, vt apparet ex Leuit. 2. 14. ¶*Quæ hodie extat*, σήμερον ὄντα. Eraſ. *Quod hodie quū ſit*. Sic Demoſth. περὶ στεφάνου, ζώντων Ἀθηναίων καὶ ὄντων: id eſt, viuis & ſuperſtitibus Athenieſibus. i. quod vulgò dicimus, Eſſe in natura. ¶*Nónne vos multo magis?* οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς; Vulgata, *Quāto magis vos?* id eſt, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς; Eraſ longiùs à Græco recedens, *Annon multo magis vobis id faciet?* ¶*[O] exigua fide præditi?* ὀλιγόπιστοι; Vulg. *Modicæ fidei*: nō ſatis exprimēs τὸ ὀλίγον. Eraſ. Parum fidentes, & alibi Exigua fiducia præditos interpretatur. Ego verò fidem à fiducia, vt cauſam ab affectu diſtinguo. Hoc autem obſeruandum eſt, in ſacris literis πίστιν dici fidem: à qua denominantur πιστοὶ, non tam qui fidem datam ſeruent quàm qui credant Dei promiſſis: de quo copioſius alibi dicemus.

32 *Requirunt*, ἐπιζητεῖ. Eraſmus, *Exquirunt*. id eſt ἐξετάζει. Vide infra 12. 39.

33 *Adiicientur*, προστεθήσεται. Paulò antè vſi ſumus Apponendi verbo, quod Græco reſpōdet, ſed hîc fuiſſet obſcurius. Adiici enim hoc loco ſignificat pro auctario & cumulo tribui. Vera enim & præcipua noſtra felicitas eſt in cælis, cuius quædā ſunt velut appendices huius vitę cōmoda.

34 *De craſtino*, εἰς τὴν αὔριον. id eſt, περὶ τῆς αὔριον, vt etiā legit Clemens in Pędagogo. Vulg. & Eraſ. ad verbū, *In craſtinum*. Sed hoc dicēdi genere ſignificatur, vel differri aliquid in diē ſequentē, vt Act. 4. 3: vel rei cōtinuatio ad certū vſq; tempus. Homer. Odyſſ. ξ. μεῖνα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτόν. Neutrū autē hîc ſignificari puto, ac potiꝰ Hebręorū phraſin eſſe, apud quos reperio ב [*beth*] interdū ſignificare propter. Cuiꝰ exēplū habes huic noſtro prorſus ſimile, Prouer. 27. 1. ¶*Solicitus erit de [rebus] ſuis*, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Vulg. *Solicitus erit ſibiipſi*. i. μεριμνήσει ἑαυτῆς. ſicut in Victoriano codice ſcriptū reperimus. Eraſ. *Curam habebit ſui ipſius*. i. φροντίσει ἑαυτῆς. ¶*Suū malū*, κακία αὐτῆς. i. ærūna ſua, ſiue afflictatio. Acſi diceret Dominus, nihil aliud homines iſta ſolicitudine perpetua q̃ ſuam miſeriā augere, cui alioqui feret illos obnoxios peccatū, iubēte Domino hominē ſudoribus ac laboribus victū ſibi parare. Hieronymus κάκωσιν interpretatur, ſicut Virgilius laborē improbū vocauit. Vulg. *malitia ſua*, quod abſurdum eſt: quum alioqui, κακία, interprete Cicerone, vitioſitatem declaret. Tertull. lib. 2. in Marcionē, *Malitiæ* inquit, *apud Græcos interdum pro vexationibus & læſuris, non pro malignitatibus ponuntur*. Ponitur autem κακία pro κάκωσις.

Κεφάλαιον ζ.

1 Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε.

2 Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

3 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς.

4 Ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, Ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου;

5 Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

6 Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.

7 Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

8 Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

9 Ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν

CAP. VII.

1 NE iudicate, vt ne iudicemini.

2 Quo enim iudicio iudicatis, iudicabimini: & ‖qua mensura metimini, contrà metietur vobis.

3 Quid autem ſpectas feſtucã quę eſt in oculo fratris tui, trabem verò quæ eſt in oculo tuo non animaduertis?

4 ‖Aut quomodo dices fratri tuo, Sine eiiciã feſtucã ex oculo tuo: & ecce trabes in oculo tuo?

5 Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo, & tum diſpicies vt eiicias feſtucam ex oculo fratris tui.

6 Ne date *quod* ſanctum *eſt* canibus, nec proiicite margaritas veſtras coram porcis: nequando conculcēt eas pedibus ſuis, & cōuerſi lacerent vos.

7 Petite, & dabitur vobis: quęrite, & inuenietis: pulſate, & aperietur vobis.

8 Quiſquis enim petit, accipit, & qui quærit, inuenit: & pulſanti aperietur.

9 Nam quis eſt ex vobis ho-

CAP. VII.

NOlite iudicare, & nō iudicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini.

3 *In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini: & in qua menſura menſi fueritis, remetietur vobis.*

Quid autem vides 4 *feſtucam in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non vides?*

Aut quomodo dicis fratri tuo, Frater, ſine eijciam feſtucam de oculo 5 *tuo: & ecce, trabs eſt in oculo tuo?*

*Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo, & tunc videbis eij*6*cere feſtucam de oculo fratris tui.*

Nolite dare ſanctum canibus: neque mittatis margaritas veſtras ante porcos: ne forte conculcent eas pedibus ſuis, 7 *& cōuerſi dirumpant vos.*

Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulſate, & aperietur vobis.

8 *Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulſanti aperietur.*

9 *At quis eſt ex vobis*

Luc 6.37. rom.2 1. 1.cor. 4 3.

Marc. 4. 25. luc.6.38.

Luc.6.41.

Infrà 21.21 mar 11 24. Luc 11.9. ioh.14.13. & 16.14. iac.1.6.

IN CAPVT VII.

1 *Ne iudicare.* μὴ κρίνετε. Vulg. *Nolite iudicare:* quo modo ferè ſolet explicare particulã μὴ ſequente imperandi modo, quem etiam mutat in infinitũ: idque dicendi genus impoſuit Auguſtino, qui ex hac voce Nolite (quæ tamẽ in Græco non eſt) arripit anſam philoſophandi de libero arbitrio, libro de Gratia & Libero arbitrio, cap.2. quod vidit & annotauit ſuperiore cap. Eraſ. ¶ *Vt ne ne iudicemini.* ἵνα μὴ κριθῆτε. Vulg. *Et nō iudicemini.* καὶ οὐ μὴ κριθῆτε. Eraſ. omiſit particulam *Vt.* Additur in Vulg. *Nolite cōdemnare, & nō cōdemnabimini* (quod etiã arbitratur Eraſ. ex margine in contextũ irrepſiſſe) & in vno exēplari manuſcripto Græcè legimus, μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε. Cęterùm neq; de publicis ſiue ciuilibꝰ ſiue eccleſiaſticis neq; de priuatis legitimè pro * cuiuſq; vocatione factis iudiciis, ſed de cōtrariis & malignis rerũ vel ipſarũ etiã perſonarũ cẽſoribus hîc agi, extra cōtrouerſiam eſt apud omnes non peruicacis ingenij homines.

2 *Quo enim,* ἐν ᾧ γάρ. Vulg. *In quo enim.* Eraſ. rectè expunxit particulam ἐν, quam Latini in hoc quidem dicendi genere non exprimunt. ¶ *Iudicabimini,* κριθήσεσθε. Eraſ. *Iudicabitur de vobis.* Illud enim reiicit, quia Latinè exiſtimat iudicatum non dici eum de quo iudicatum eſt: atqui Liuius participio ſic vtitur, quum inquit, Eximendo de medio ciues veſtros, prohibendo iudicatos addictóſque duci. ¶ *Contra metientur vobis,* ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Vulg. ad verbũ, *Remetietur vobis,* imperſonaliter. Eraſmus, *Ea metientur vobis alij.* Mihi vero videtur Remetiri plerunque idem valere quod iterum metiri. hîc autem addita particula ἀντὶ aliquid amplius declarat, fore videlicet vt menſura menſuræ reſpondeat ex aduerſo, vt in lege talionis. Idque etiam optimè reſpondet Hebræorum prouerbio, quod apud illos circunfertur, מדה כנגד מדה, [*Midda Kenegued Midda*] id eſt menſura pro menſura: pro quo Latini dicunt par pari referre.

3 *Aſpicis,* βλέπεις. Vulgata & Eraſmus, *Vides.* Sed præterquam quòd βλέπειν plus eſt (vt antè dixi) quàm ὁρᾷν ſenſus etiam videtur poſtulare vt illo verbo vtamur. Nec enim damnatur qui vel fratris vel ſuos errores videt & intelligit, ſed qui in alienos intuetur ſtudio reprehẽdendi, ſuos autẽ diſſimulat: quod ſtudiũ verbo Spectandi potius quam Videndi declaratur: vt in illo Terentij, me ſpecta.

4 *Quomodo,* πῶς. id eſt qua fronte: ſicut vulgò etiam dicimus, *Comment.* Eſt enim admirantis potius quam ſimpliciter interrogantis. ¶ *Sine* ἄφες. Ad verbum, *Dimitte,* vel, *Omitte.* Interdum autem neceſſe eſt vt idiotiſmo linguarum aliquid demus. Abundat vocabulum *Frater* in Vulgata, vt annotauit Eraſmus. Certè in nullis exemplaribus reperimus ἀδελφέ, videtur tamen optimè blanditias illas hypocritarum declarare. ¶ *Eiiciam,* ἐκβάλω. Eraſ. *Eximam.* quod melius reſpondet τῷ ἐξαιρεῖν. Idem ſequenti verſiculo eiicere interpretatur. Eſt autem hoc prius Talmudiſtis etiam familiare. ¶ *Trabs,* vel *trabes,* ἡ δοκός. Vulgata, *Trabs eſt.* Sed regi puto hanc particulam ab aduerbio ἰδού, *ecce.* Itaque abundat verbum ſubſtantiuum apud veterem interpretem, quod tamen vult ſuppleri Eraſmus, ex Gaza. Poſcit autem ratio antitheſeως vt κάρφος hîc ſignificet feſtucam potius quam paleam.

5 *Diſpicies vt eiicias,* διαβλέψεις ἐκβαλεῖν. id eſt, diſpicies * qualis ſit, & quomodo euellenda. Vulgata, *Videbis eiicere.* Adverbum *Deſpicies eijcere.* Verſionẽ quam ſum ſequutus, probauit etiam Eraſ. in annotationibus: quamuis in eius verſione legatur Perſpicies, quod reſpondet quoque eidem verbo διαβλέπειν, ſed nonnihil diuerſo ſenſu.

6 [*Quod*] ſanctum [*eſt,*] τὸ ἅγιον. Sic rectè Eraſmus vertit, vt oſtenderet, Sanctum eſſe neutrius generis, quod apud Græcos ex articulo cognoſcitur. Vulgata, *Sanctum.* In duobus vetuſtis exemplaribus legimus τὰ ἅγια, ſancta. ¶ *Pedibus ſuis,* ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν. Ad verbum, In pedibus ſuis id eſt inter pedes ſuos. niſi ἐν accipias pro Per, Hebræorum more: quod vtrúnque notat Eraſmus. ¶ *Conuerſi,* στραφέντες. Id quia quibuſdã videtur ad canes pertinere, ideo addunt pronomen *illi.* Poteſt tamẽ vtrunq; ad canes ſimul & porcos referri. ¶ *Lacerent,* ῥήξωσι. Vulg. *Dirumpant,* impropriè: quanuis τὸ ῥηγνύειν etiam rumpere declaret. Hîc autem agitur de laceratione quæ fit beſtiarum morſibus, & canum ac porcorum. & alludens ad immunda hæc animalia ſecundum legem, homines deſperatæ impuritatis intelligit.

8 *Quiſquis,* πᾶς. Atqui infra ſcribitur, Non quiſquis mihi dixerit, Domine, Domine &c. Intelligitur ergo dictum iſtud de iis qui petunt quæ petenda ſunt, & à quo, & quomodo petitionem fieri Deus iubet.

9 *Nam quis,* ἢ τίς. vel, *nunquis.* Eraſmus, *An quiſquam.* ἢ particula vel interrogandi vim vel ratiocinandi hoc quidem loco commodè habere poteſt. Quòd autem Vulgata conuertit *Aut quis,* certè non conuenit, quum hîc non ſit locus diſiunctiuæ. Idem etiam factum infra, cap.12.29. ¶ *Ex vobis homo,* ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος. Eraſmus, *Veſtrûm homo,* eodem ſenſu. Quod autem additur appellatiuum Homo, id non modò (vt opinor) factum eſt ex Hebræorum idiotiſmo, (ſicut alibi frequenter, vt infrà 12.11.) ſed

BIBLIOTHECA SEMINARII CLERICALIS TREVIRENSIS

fortaſſis etiam aliquam vim habet, vt apparet ex concluſione: argumentatur enim à comparatis. ¶ *Qui ſi filius eius petierit ab eo panem*, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον. Vulgata ad verbũ, *Quem ſi filius ſuus petierit tamen*, Græca conſtructione ſeruata: quam imitatus Virgilius dixit, *Pacem te poſcimus omnes*, pro à te. Eraſmus, *Qui ſi filius eius petierit panem*: teſtatus ſe à Græcis paulum deflexiſſe. ¶ *Det ei lapidem?* μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Vulgata, *Nunquid lapidem porriget ei?* id eſt, μήτι λίθον παρέξει αὐτῷ; Eraſmus, *Lapidem daturus ſit illi?* Repetitio particulæ interrogantis, & eclipſis nominatiui ante verbum ἐπιδώσει, conſtructionem faciunt paulo duriorem: quod dicendi genus iterum occurrit infrà, 12.11, & 2.Cor.12.17. Itaque Eraſmus, quem ſum ſequutus, vertit relatiuum nominandi caſu, & μὴ interrogationis aduerbium ſuſtulit. Verbum autem ἐπιδιδόναι hoc * quidem loco idem valet quod ſimplex διδόναι, vt rectè interpretatus eſt Eraſmus: qui tamen ſequenti verſiculo vti maluit verbo porrigendi poſt Veterem interpretem.

	αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;		mo, ¨ qui ſi filius eius petierit ab eo panem, ¨ det ei lapidem?		*homo, quem ſi petierit filius ſuus panem, nunquid lapidem porriget ei?*
	Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;	10	Et, ſi piſcẽ petierit num ſerpentem dabit ei?	10	*Aut ſi piſcem petierit, nunquid ſerpentem porriget ei?*
Luc. 6. 31. Tob. 4. 16.	Εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;	11	Si vos igitur, qui mali eſtis, noſtis ¨ dona bona dare liberis veſtris, quanto magis Pater veſter, qui eſt in cælis, dabit bona petentibus ab ipſo?	11	*Si ergo vos, quũ ſitis mali, noſtis bona data dare filijs veſtris, quanto magis Pater veſter qui in cælis eſt dabit bona petentibus ſe?*
Luc. 13. 24.	Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.	12	‖Quæcunque igitur volueritis vt faciant vobis homines, ita & vos facite eis. iſta enim eſt Lex & Prophetæ.	12	*Omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis. hæc eſt enim Lex & Prophetæ.*
	Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι᾽ αὐτῆς.	13	‖Introite per anguſtam portam: quoniam lata eſt porta & ſpatioſa via quę abducit in exitium, multique ſunt ¨ qui introeunt per eam.	13	*Intrate per anguſtam portam: quia lata porta & ſpatioſa, via eſt quæ ducit ad perditionem, & multi ſunt qui intrant per eam.*
	Ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.	14	¨ Quia anguſta eſt porta, & ¨ ſtricta via quæ ducit ad vitam: & pauci ſunt qui inueniant eam.	14	*Quàm anguſta porta & arcta via eſt quæ ducit ad vitam, & pauci ſunt qui inueniunt eam!*
	Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.	15	¨ Cauete verò vobis à pſeudoprophetis, qui veniunt ad vos cum veſtimentis ¨ ouium, ſed ¨ intrinſecus ſunt lupi rapaces.	15	*Attendite à falſis prophetis, qui veniunt ad vos in veſtimentis ouium, intrinſecus autem ſunt lupi rapaces.*
Luc. 6, 43. 44.	Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλήν, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;	16	A fructibus eorum agnoſcetis eos. ‖Num colligunt ex ſpinis vuam, aut ex tribulis ficus?	16	*A fructibus eorum cognoſcetis eos: nunquid colligunt de ſpinis vuas, aut de tribulis ficus?*
	Οὕτω πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ· τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ.	17	Ita omnis arbor bona fert fructus bonos: putris autem arbor fert fructus putres.	17	*Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit.*
	Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν.	18	¨ Non poteſt arbor bona fructus malos ferre, ¨ neque arbor mala fructus bonos ferre.	18	*Non poteſt autem arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere.*

11 *Bona dona*, δόματα ἀγαθά. Vulg. *bona data*, quam poſteriorem vocem nonnulli expungunt, ſatis in verbo διδόναι expreſſam. Sed non donatur quicquid datur, & apud Syrum interpretem vtrunque ponitur.

13 *Qui introeunt*, οἱ εἰσερχόμενοι. Vetuſta exemplaria tria habent οἱ ἐρχόμενοι qui incedunt, vel gradiuntur.

14 *Quia anguſta eſt*, ὅτι στενή: ſubauditur ἐστί, eſt. Vetus interpres, *Quàm anguſta*. Itaque exiſtimat Eraſmus eum legiſſe ὡς στενή. in quo non dubium eſt quin fallatur. Siquidem in vetuſtis codicibus legimus τί στενή. idque Theophylactus Romanus interpretatur quaſi particula τί ſit admirantis, & ita ſcriptum eſſet, βαβαί, πόσον ἐστὶ στενή. id eſt, Papæ, quàm eſt anguſta: & Syrus interpres habet מא [*ma.*] Non deſunt etiam codices Latini qui pro Quàm habeant Quo- * niam. Fulgentius lib. 2. de peccatorum remiſſione cap. 4. citans hunc locum, in priore verſ. legit Quàm lata: in iſto verò, Quàm anguſta. ¶ *Stricta*, τεθλιμμένη. Ad verbum, preſſa: res enim compreſſione fiunt arctiores, ne quis fortè τετριμμένην, id eſt tritam dici putet. Sed quid ſi τεθλιμμένην viam dixit in qua gradientes non quidem multitudine ſed multis ærumnis premantur? Sic enim à Græcis hunc locum explicari obſeruauit eruditiſſimus & beatæ memoriæ Camerarius. Sed hæc mihi quidem arguta potius quàm ſolida expoſitio videtur. Apparet igitur Veterem quoque interpretem hanc lectionem & interpretationem ſequutum eſſe. Ego tamen, quia in codicibus impreſſis legimus ὅτι, nihil mutandum putaui.

15 *Cauete*, προσέχετε. Vulg. *Attendite*. quo modo nos etiam aliquoties. ſed hoc loco Cauere ſignificat, ſicut rectè vertit Eraſmus, vt etiam Luc. 12. 1. ita accipitur verbum * שמר [*Samar*] in Niphal ſicut apud Gallos verbũ *garder*: cũ accuſatiuo perſonæ accipitur pro ſeruare, adiuncto vero caſu rei pro *Cauere*, *vt gardez cela, & gardez vous de cela.* ¶ *Ouium*, προβάτων. Tranſlatitiè vocat oues manſuetos & fraudis neſcios homines, quales iſti ſe eſſe toto habitu ſimulant. & fortaſſis alluſit Chriſtus ad veſtes ex quibus olim dignoſcebantur Prophetæ, durioribus præſertim temporibus, quos iſti ſimioli (vt hodie Monachi & Eremitæ) videri volebant moribus imitari. Vide Hebr. 11. 37. ¶ *Intrinſecus*, ἔσωθεν pro ἔνδοθεν, ſicut vulgo dicimus *par dedans.*

17 *Putris*, σαπρόν. id eſt vitioſa. Poſſis etiam Carioſam vel marcidam interpretari, vt non agat Chriſtus de apertè flagitioſis hominibus, ſed qui arbores referant foris quidem ſpecioſas, intus verò carie vitiatas, quod ex fructibus demum putridis apparet. Sed antitheſis τοῦ ἀγαθοῦ oſtendit τὸ σαπρὸν hic pro Malo poni ſiue vitioſo, ſicut Tharghum (vt obſeruat doctiſſimus Mercerus in Lex con Sanctis in radice באש [*baaſch*]) pro רע [*raa*] ſæpe vſurpat באש [*beeſch*,] vt Syrus interpres pro σαπρὸν habet בישא [*biſcha*] & ita etiam hæc vox accipitur infrà 13. 48.

18 *Neque arbor*, οὐδὲ δένδρον. In quodã vetere exemplari legitur οὐδὲ πάλιν δένδρον. id eſt neque rurſus, vel, neque contrà arbor.

19 Πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

20 Ἄραγε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

21 Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

22 Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε Κύριε. οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;

23 Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.

24 Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν·

25 Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ οὐκ ἔπεσε. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

26 Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον·

19 ‖Quæcunque arbor non fert fructum bonum, exciditur, & in ignem coniicitur.

20 Nempe igitur ex fructibus ipſorum agnoſcetis eos.

21 ‖Nõ quiſquis dicit mihi Domine Domine, introibit in regnũ cælorũ, ſed qui facit quod vult Pater meus qui in cælis eſt.

22 Multi dicẽt mihi in illo die, Domine Domine, nónne *per* nomen tuũ prophetauimus, & *per* nomen tuum dæmonia eiecimus, & *per* nomen tuum multas virtutes edidimus?

23 Tunc autem profitebor eis, ‖Certè nũquam noui vos.‖ diſcedite à me qui operam datis iniquitati.

24 ‖Quiſquis igitur audit ex me ſermones iſtos, & eos præſtat, aſſimilabo eum viro prudenti, qui ædificauit domum ſuam ſuper petram:

25 Decidit autem nimbus, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & inciderũt domui illi: ſed non cecidit. fundata enim fuerat ſuper petram.

26 Et quiſquis audit ex me hos ſermones, & eos nõ præſtat, aſſimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domũ ſuã ſuper arenam:

19 *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum excidityr, & in ignem mittitur.* Suprà 3.10

20 *Igitur ex fructibus eorum cognoſcetis eos.*

21 *Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, intrabit in regnum cælorum: ſed qui facit voluntatem Patris mei qui in cælis eſt, ipſe intrabit in regnum cælorum.* Rom.2.13. iac.1.22.

22 *Multi dicent mihi in illa die, Domine Domine, nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?*

23 *Et tunc confitebor illis, Quia nunquam noui vos. diſcedite à me omnes qui operamini iniquitatem.* Luc.13.25.27. Pſal.6.9.

24 *Omnis ergo qui audit verba mea hæc, & facit ea, aſſimilabitur viro ſapienti, qui ædificauit domum ſuam ſuper petrã:* Luc.6.47.

25 *Et deſcendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam: & non cecidit. fundata enim erat ſuper petram.*

26 *Et omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, ſimilis erit viro ſtulto, qui ædificauit domũ ſuam ſuper arenam:*

---

19 *Quæcunque arbor*, πᾶν δένδρον. Vnum vetus exemplar interpoſitam habebat particulam οὖν, ergo.

20 *Nempe igitur* ἄραγε. Vulgata & Eraſmus, *Igitur*. Mihi verò videtur hæc particula idem valere quod ἄρα οὖν: & præter illationem habere etiam vim confirmandi.

21 *Qui facit*, ὁ ποιῶν. Sic rectè Vulg. Eraſmus, *Qui fecerit*, id eſt, ὁ ποιήσας. ¶ *Quod vult*, τὸ θέλημα. Vulg. & Eraſmus ad verbum, *Voluntatem*, quod eſt ambiguum. Vetus interpres poſt *Qui in cælis eſt*, addit, *ipſe intrabit in regnum cælorum:* quod per ſe ſatis intelligitur, neque in Græcis codicibus, neque in Syra paraphraſi legitur.

22 *Nónne*, οὐ. Particula οὐ, quũ propriè ſit negans indefinita, interdum tamen interrogantis vice fungitur: quod ex ſola pronunciatione intelligitur, idque quum affirmare volumus id de quo quæritur, vt hoc loco. Apud Hebræos autem huiuſmodi interrogationes affirmationem augent. ¶ [*Per*] *nomen tuum*, τῷ σῷ ὀνόματι. Plerunque additur ἐν Hebraico more in hoc dicendi genere: quod idcirco Vulgata expreſſit, quanuis in Græco ſit prætermiſſum. Rectè autem Eraſmus addidit præpoſitionem Per, quæ ſignum eſt cauſæ. nam ſi vertas ad verbum, *nomine tuo*, intelliges ὑπὲρ σοῦ, id eſt vice tua. Significat autẽ nomen hoc loco celebrẽ illam Dei * virtutẽ, quã teſtatur quiſquis Deũ appellat. ¶ *Dæmonia*, δαιμόνια. Sic in his ſacris libris vocãtur impuri ſpiritus, qui ſunt à prophanis pro diis culti & habiti, & hoc ipſo nomine Græcè vocati, ſed tanquã honorifico, quaſi ſcientes ſiue ſapiẽtes appelles: propter oracula videlicet: appellatione certè mirè congruente cum hiſtoria arboris ſcientiæ boni & mali. ¶ *Virtutes*, δυνάμεις. Ad verbũ, poteſtates. Hoc autem nomine, ex Hebræorũ idiotiſmo (qui גבורות [*Gheburot*] dicunt) à conſequenti intelliguntur quæcunque præter naturæ ordinem facta, illam Dei infinitam potentiam teſtantur. Ἐνεργήματα δυνάμεων vocat Paulus 1.Cor.12.10. Accipiũtur igitur δυνάμεις pro cæleſtis δυνάμεως (id eſt virtutis & potentiæ) effectis extraordinariis, ſicut etiam loquitur Iuſtinus Apologetico poſteriore vbi agit de Simone mago, ſed addit μαγικάς. ¶ *Edidimus?* ἐποιήσαμεν; Vulgata, *Fecimus?* Eraſmus, *Præſtitimus?* Atqui præſtare virtutes non magis Latinè dicitur quàm facere: & ipſe interpretatur infrà, cap.13.58, ἐποίησεν edidit.

23 *Profitebor*, ὁμολογήσω. id eſt, palàm dicam. Vulgata & Eraſmus, *Confitebor*. Et certè ὁμολογεῖν propriè ſignificat confiteri: ſed hoc loco amplius aliquid declarat, quum alioquin Confitendi vocabulum, vt Eccleſiis vſitatiſſimum, retinere ſoleam. Vide infra, cap.10.32. ¶ *Certè nunquam noui vos*, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. Etſi particula ὅτι poteſt videri in hoc dicendi genere redundare, tamen etiam confirmandi vim quandã videtur hîc habere. quod exprimendum putaui, vt ſit quædam ἀποσιώπησις: acſi diceret Chriſtus, Scitote iam ac diſcite quòd vos ego nunquam nouerim. Sed obſeruandum eſt hæc eſſe verba non ignorantis, (quid enim ignoret Deus?) ſed iſtos acerbiſſimè repellẽtis, Chriſto proculdubio alludente ad Pſ. 1.9. ¶ *Qui operam datis iniquitati*, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. id eſt, omnibus ſceleribus & flagitiis addicti homines, Hebraico idiotiſmo, פועלי און [*Pohale auen*] & qui velut artem peccãdi exercent, ſicut Latini Medicinam, Argentariam facere dicunt. Hi ſunt qui in ſacris libris paſſim ἁμαρτωλοὶ, id eſt peccatores, dicuntur, quibus 1.Ioh. 3.8, opponuntur nati ex Deo, non peccantes: quum alioquin eodem teſte 1.8, nemo ſit in hac vita qui peccatum non habeat. Sunt autem hæc Chriſti verba petita ex Pſal.6.9. Particulam autem vniuerſalem πάντες, Omnes, à vetere interprete expreſſam, in duobus tantùm vetuſtis codicibus inuenimus.

24 *Aſſimilabo*, ὁμοιώσω. id eſt comparabo. Vulg. *Aſſimilabitur*. id eſt ὁμοιωθήσεται: ſicut etiam ſcriptum legimus in vno vetere exemplari. ¶ *Prudenti*, φρονίμῳ. Vulgata *Sapienti*, σοφῷ. Interdum tamen φρονεῖν vertemus Sapere, interdum Cogitare.

25 *Nimbus*, ἡ βροχή. τὸ βρέχειν, quod Rigare ſignificat, manifeſtè ponitur pro ὕειν ſuprà 5.45, & Luc.17.29, vnde βροχὴ pro ὑετὸς, vt verterunt Græci Pſal.68.10, & 105.32: quam Hebræi generali nomine מטר [*Matar*] vocant, quod ſequutus eſt etiam Syrus interpres. Sed mihi quidem videtur hoc loco ſignificari non quæuis pluuia, ſed vehemens, & procella, quam terrarum eluuiones ſequuntur. & Hebrei peculiariter גשם [*Geſchem*] Latini nimbum vocant, Homerus ἄσπετον ὄμβρον appellat. ¶ *Inciderunt domui*, προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Eraſmus, *Irruerunt in domum*, id eſt ἐφώρμησαν εἰς τὴν οἰκίαν. Liuius, Fuga trepidum, ac pauore incidentem portis. ¶ *Cecidit*, ἔπεσε. Eraſmus, *Eſt proſtrata*. Et paulo poſt, *Deiecta eſt*. id eſt κατεβλήθη.

Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη. 27

Mar. 1.12. luc.4.31. Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. 28

Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς. 29

Κεφάλαιον η.

Καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί. 1

Mar.1.40. luc.5.12. Καὶ ἰδοὺ, λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι. 2

Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα. 3

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅρα μηδενὶ εἴπῃς· ἀλλ᾽ ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. 4 Leuit. 14. 4.

Luc.7.1. Εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ εἰς Καπερναοὺμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος, παρακαλῶν αὐτὸν, 5

Καὶ λέγων, Κύριε, ὁ παῖς μου βέ- 6

27 Deſcendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & ∴impegerunt in domũ illam: & cecidit, & fuit ∴caſus eius magnus.

28 ‖∴Et factum eſt, quum finiſſet Ieſus ſermones iſtos, ∴percellebatur turba ſuper doctrina ipſius.

29 ∴Docebat enim eos vt habens ∴auctoritatem, & non vt ∴Scribæ.

CAP. VIII.

1 DEſcendentem autem eum è monte, ſequuta eſt turba multa.

2 ‖Et ecce, ∴leproſus veniens adorauit eum, dicens, Domine, ſi velis, potes me purgare.

3 Extenſáque manu tetigit eum Ieſus, dicens, Volo, ∴purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.

4 Tunc dicit ei Ieſus, Vide ∴*vt* nulli dicas: ſed abi, oſtende te ſacerdoti, & offer ∴donum illud quod‖imperauit Moſes, *vt hoc ſit* eis teſtimonio.

5 ‖∴Ingreſſum autem Ieſum in Capernaum adiit cẽturio, precans eum,

6 Et dicens, Domine, ∴puer

27 *Et deſcendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam: & cecidit, & fuit ruina illius magna.*

28 *Et factum eſt quum conſummaſſet Ieſus verba hæc, admirabantur turbæ ſuper doctrina eius.*

29 *Erat enim docens eos ſicut poteſtatem habens, & non ſicut Scribæ eorum & Phariſæi.*

CAP. VIII.

1 *QVum autem deſcẽdiſſet demonte, ſequutæ ſunt eum turbæ multæ.* *

2 *Et ecce, leproſus veniens adorabat eum, dicens, Domine, ſi vis, potes me mundare.*

3 *Et extendens Ieſus manum, tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confeſtim mundata eſt lepra eius.*

4 *Et ait illi Ieſus, Vide nemini dixeris: ſed vade, oſtende te ſacerdoti, & offer munus tuum quod præcepit Moyſes, in teſtimonium illis.*

15 *Quum autem introiſſet Capharnaum, acceſſit ad eum centurio, rogans eum,*

6 *Et dicens, Domine, puer*

---

27 *Impegerunt in domũ illã,* προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, *Irruerunt*, vt ſuprà: quum hîc diuerſo verbo vtatur Euangeliſta, quamuis eadem manente ſententia. ¶*Caſus,* πτῶσις. Horatius, *-celſæ grauiore caſu Decidunt turres.*

28 *Et factum eſt,* καὶ ἐγένετο. Hebraicum dicendi genus, ויהי. [*Vajehi.*] ideo addere ſolet Eraſmus particulam Vt: ego malui retinere Hebraiſmum, alioqui nimiũ ſæpe fuiſſet mutandum. ¶*Finiuiſſet,* συνετέλεσεν. Vulgata, *Conſumaſſet:* quo etiam alicubi vti cogimur, vt Iohannis cap. 19.30. Idem autem hîc valet συντελεῖν quod ſimplex τελεῖν, cuius alioqui multiplex eſt ſignificatio. ¶*Percellebatur.* ἐξεπλήσσοντο, vel obſtupeſcebat. Vulg. *Admirabantur*: id eſt ἐθαύμαζον. quod quidem minus aliquid ſignificat quàm ἐκπλήττεσθαι. Ad verbum, Excutiebantur. nam qui obſtupeſcunt, illis veluti valido aliquo ictu mens excutitur.

29 *Docebat,* ἦν διδάσκων. Vulgata ad verbum, *Erat docens.* Periphraſis Hebræa, Græcis etiam familiaris: cuius tamen interdũ ea vis eſt vt moram ſignificet & perſeuerantiam in aliqua re facienda: quamobrem etiam alicubi retinuimus. ¶*Auctoritatem,* ἐξουσίαν. ſiue poteſtatem, vt conuertit Vetus interpres, id eſt δύναμιν. nam hæc inter ſe parum differunt. Interdum autem ἐξουσία declarat ἀξίωσιν, id eſt dignitatem, vt Ioh 1.12. Sed licentiæ nomen, quanuis Græco vocabulo ἐξουσία reſpondeat, tamen vbique repudiaui, quia plerunque in vitio ponitur. Talem autem hîc ſeſe præſtitit Chriſtus in doctrina cæleſti promulganda, vt ſe planè Deum eſſe oſtendens, à quo Lex ipſa eſſet perlata, quíque pro ſuo iure de vita & morte diſſereret. Itaque pro eo quod prophetæ interpretes alienæ voluntatis, dicunt, Hoc dicit Dominus: ipſe dicere ſolet, Amen amen dico vobis. vt ipſius legis auctor. Vide Luc.4.32. ¶*Scribæ,* οἱ γραμμ. Vulg. ſcribit, οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ φαρισαῖοι. Atque ita & Syrus interpres.

IN CAPVT VIII.

* 1 *Sequuta eſt,* ἠκολούθησαν αὐτῷ. Redundat αὐτῷ ex Hebr. idiotiſmo. ¶*Leproſus,* λεπρός. Lepra non declarat morbum quẽ Greci elephantiaſin, nos *ladrerie* vocamus, ſed pertinaciſſimæ ſcabiei genus. qua de re multa apud Græcos medicos tradũtur. Herodotus in Clio λέπραν per λεύκην exponit. Sed videri poteſt Dominus hoc morbo populum ſuum peculiariter caſtigaſſe: vnde etiam orta fabula de Iudæis Egypto propter tabẽ pulſis, quæ corpora fœdaret: quam vt veram Tacitus commemorat lib. hiſtor. 5. Iuſtino & Arnobio dicitur Vitiligo. quam Seneca vocat fœdam cutis ex albo varietatem, lib. Nat. quæſt. 3. cap. 25. Alij illud eſſe ſcabiei genus volunt. *

3 *Purgator,* καθαρίσθητι. Vulgata rectè ad verbũ, *Mundare*, vel *Munderis*. ſed vitanda fuit amphibolia. quæ quidem in Græco nulla eſt. Eraſmus, *Mundus eſto*, quod potius exprimit neutrum abſolutum, quum καθαρίζεσθαι ſit paſſiuum.

4 [*Vt*] *ne cui dicas,* ἵνα μηδενὶ εἴπῃς. Ergo vel non præſente ſeu conſcia turba illum tangendo ſanauit, quæ fortaſſis illum propterea tanquam immundum refugiſſet: vel prohibet illum hoc longius ſpargere. Varias autem huius interdicti cauſas refert Baſilius in longa ad Cæſarienſes epiſtola. Ego veriſſimam & appoſitiſſimam eſſe credo quæ à doctiſſimo interprete affertur, ne turba in ſolis miraculis obſtupeſcens, non ſatis ipſi ſpatij ad præcipuum illud ſibi à patre impoſitum munus obeũdum, ad docẽdum videlicet, relinqueret. ¶*Donum illud,* τὸ δῶρον. De certa oblatione loquitur. itaq; articulũ ab aliis omiſſum expreſſimus. Vulgata legit τὸ δῶρόν σου, id eſt, oblationem tuam, ſiue, tibi leproſo preſcriptam. & Syrus interpres quoque addit pronomen. Quàm autem ineptè nonnulli ex his verbis conentur auricularem illam confeſſionem elicere, in qua conſtituunt abſolutionem à peccatis, vel ex eo conſtat, quòd ad ſacerdotem non mundandi, ſed iam mundati ablegantur.

5 *Ingreſſum autem Ieſum,* εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ. Vide ſupra 1. ¶*Precans,* παρακαλῶν. Vulgata, *Rogans*. id eſt, δεόμενος. Eraſmus, *Obſecrans*, id eſt ποτνιαζόμενος. Alij, *Supplicans*, id eſt ἱκετεύων. Studuimus enim quoad eius fieri potuit ſuam cuique Græcæ Latinam vocem apponere.

6 *Puer,* ὁ παῖς. Vel filius, vel ſeruus. Nã pueri etiam à Latinis ſerui dicũtur, ſicut apud Hebręos נער, [*Naar*] & puerum & miniſtrum declarat. ¶*Proiectus eſt,* βέβληται. in lecto videlicet proſtratus, quaſi cadauer, ſicuti ſunt paralytici. Sic Virgilius, *Sternitur & toto proiectus corpore terræ.* Vulgata, *Iacet*, id eſt κεῖται. Eraſmus *Decumbit*. id eſt κατάκειται.

7 *Sana*

βληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικός, δεινῶς βασανιζόμενος.

7 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν.

8 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη, Κύριε οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγον καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

9 Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας· καὶ λέγω τούτῳ, πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

10 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασε· καὶ εἶπε τοῖς ἀκολουθοῦσιν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

11 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν·

12 Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

13 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῳ, Ἤπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι. Καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

14 Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου. εἶδε τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν.

15 Καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν

meus ∵ proiectus eſt domi paralyticus, & vehementer torquetur.

7 Tunc dicit ei Ieſus, Ego, quũ venero, ∵ ſanabo eum.

8 Et reſpondens Centurio dixit, Domine non ſum ∵ dignus vt ∵ ſub tectũ meum ingrediaris: ſed ſolùm ∵ loquere, & ſanabitur puer meus.

9 ∵ Etenim ego ſum homo ∵ ſub poteſtate *conſtitutus*, & habeo ſub me milites: & dico huic, proficiſcere, & proficiſcitur: & alteri, veni, & venit: & ſeruo meo, fac hoc, & facit.

10 *Hæc* autem quum audiſſet Ieſus, miratus eſt: & ait ſequẽtibus, Amen dico vobis, ne in Iſrael quidẽ tantẽ fidẽ inueni.

11 Dico autem vobis multos ab Oriente & Occidente venturos, & ∵ accubituros cum Abraham & Iſaac & Iacob in regno cælorum:

12 ‖ ∵ Filios verò regni eiectum iri in tenebras ∵ illas exteras. illic erit fletus & ſtridor dẽtium.

13 Et dixit Ieſus Centurioni, Abi, & vt credidiſti fiat tibi. Sanatúſque eſt puer eius ∵ eo ipſo momento.

14 ‖ Et quum veniſſet Ieſus domum Petri, vidit ſocrum eius in lecto proiectam, & febricitantem.

15 Tetigítque manum eius, &

meus iacet in domo paralyticus, & malè torquetur.

7 *Et ait illi Ieſus, Ego veniam, & curabo eum.*

8 *Et reſpondens Centurio ait, Domine non ſum dignus vt intres ſub tectum meum: ſed tantùm dic verbo, & ſanabitur puer meus.*

9 *Nam & ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus, habens ſub me milites: & dico huic, vade, & vadit: & alij, veni, & venit: & ſeruo meo, fac hoc, & facit.*

10 *Audiens autem hæc Ieſus miratus eſt: & ſequentibus ſe dixit, Amen dico vobis. non inueni tantam fidem in Iſrael.*

11 *Dico autem vobis quòd multi ab Oriente & Occidente veniẽt, & recumbent cum Abraham Iſac & Iacob in regno cælorum:*

12 *Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores. ibi erit fletus & ſtridor dentium.*

Infrà, 22. 13.

13 *Et dixit Ieſus Centurioni, Vade, & ſicut credidiſti fiat tibi. Et ſanatus eſt puer ex illa hora.*

14 *Et quum veniſſet Ieſus in domum Petri, vidit ſocrum eius iacentem & febricitantem.*

Mar. 1. 29, luc. 4. 38.

15 *Et tetigit manum eius,*

---

7 *Sanabo,* θεραπεύσω. Vulgata, *Curabo.* Eraſmus, *Medebor*: qui tamẽ hãc verſionem meritò reiecit ſuprà cap. 4. 23. Certè hic ponitur pro ἰᾶσθαι: quo vocabulo poſtea vtitur.

8 *Dignus.* ἱκανός. Eraſmus. *Idoneus.* Vide ſuprà cap. 3. 11.

* ¶ *Sub tectum meum* ὑπό μου τὴν στέγην. Id eſt domum, per ſynecdochen. Gall. *ſous mon couuert.* & notanda eſt rara pronominis traiectio. ¶ *Loquere,* εἰπὲ λόγον. Eraſmus ad verbum, *Dic verbum.* ſicut vulgò dicimus, *Dites vn mot*: ſed pro loqui videtur ſimpliciter etiam accipi infrà 12. 32, Vulgata, *Dic verbo.* nam in quibuſdam codicibus ſcriptum inuenimus εἰπὲ λόγῳ, ſed eodem ſenſu. Nam εἰπὲ (id eſt dic) accipitur Hebraico more, pro iube. λόγῳ verò ſignificat loquutione & verbis: perinde acſi diceret, Tantùm loquere: nam tantùm opus eſt vt verbo iubeas. Alioquin λόγος non verbum ſed ſermonem & orationem declarat. vide infrà verſu decimoſexto.

9 *Etenim ego.* Καὶ γὰρ ἐγὼ, Vulgata, *Nam & ego*, quę interpretatio ſententiam deprauat. Nec enim à pari Centurio iſte fidei plenus argumentatur, neque dixit Euangeliſta κἀγὼ γὰρ, ſed à minore ad maius ſic colligit. Si ego ſic aliis imperans vt tamen aliis ſubſim, tamen quod iubeo per ſubditos meos efficio, quid tu non effeceris vel ſolo verbo, qui videlicet ſuprà omnia emineas? ¶ *Sub poteſtate [conſtitutus]* ὑπὸ ἐξουσίαν, id eſt ὑπεξούσιος. Eraſmus, *Alterius poteſtati ſubditus.* Ego Vulgatam interpretationem prętuli, non modò quia propius accedit ad Græca, ſed etiam quia participium τεταγμένος (id eſt conſtitutus) ſuppleuit ex Luca.

11 *Accubituros* ὅτι ἀνακλιθήσονται. Tranſlatio eſt ſumpta à conuiuiis, quibus ſæpe ſolet comparari vitæ æternæ felicitas. Itaque Accumbere idẽ hîc declarat atque promiſſionis Abrahamo factæ, id eſt æternæ felicitatis, cum eo fore participes: quod etiã declaratur appellatione collocationis in ſinu Abrahami, ſicut chariſſimi patrisfamiliás: proximi quaſi in ſinum illius recumbebãt. quod de Iohanne in extrema illa Cœna commemoratur. Nam ἀνακλίνεσθαι pro κατακλίνεσθαι hîc ponitur. Latini recumbendi quidem verbo vtuntur (quod Vetus interpres vſurpauit, ſimili etiam ſignificatione) ſed raró.

12 *Filios regni,* οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας. id eſt indigenas, quos vocãt vulgò naturales ſubiectos. Intelligit autẽ Dei regnum, ad quod pertinebãt in genere quicunque erant ex Abrahæ genere, quum longè alia ſit ratio coram Deo cenſendi filios Abrahæ, nimirum ex fide. Caſtellio regios interpretatur, duplici errore. Primùm enim, quanuis ſoleant Hebræi filios generaliter vocare qui ſunt alicui rei peculiariter deſtinati, (vt infrà, 9. 15. filij thalami dicuntur qui cum ſponſo verſantur, & Iohan. 16. 12, filius perditionis, id eſt exitio deuotus) tamen peculiaris eſt hoc loco emphaſis huius nominis, adeo vt nullo modo expungendum fuerit, quoniam nullus in hoc regno cenſetur niſi idem ſit Abrahami filius, quia Deus cum ſolo Abrahamo & eius ſobole regnum æternum pactus eſt. Deinde non temerè ſcriptũ eſt FILII REGNI potius quàm FILII REGIS, quoniam multi ſunt in regno quos tamen rex tandem vt infidos reiicit: omnes autem regis filij, ſunt vnici illius naturalis filij cohæredes. ¶ *Illas exteras,* τὸ ἐξώτερον. id eſt quæ extra ſunt, vt intelligas extra hoc regnũ nullam eſſe lucem, ſed tenebras, id eſt pœnas illas æternæ felicitati oppoſitas, quibus nihil horribilius. Ideo articuli repetiti vim expreſſi.

13 *Eo ipſo momẽto,* ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. Vulg. *Ex illa hora* Eraſ. *In illa hora.* Vide infrà, cap. 9. 22, Poſt hæc teſtatur Eraſ. (cui adſtipulãtur nonulli veteres codices) ſe additũ reperiſſe, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα. id eſt, *Et reuerſus Cẽturio domũ ſuam eo ipſo momento inuenit puerũ ſuũ ſanũ.* ὥρα, verò non ſimpliciter hîc ſignificat duodecimã partẽ diei, ſicut apud Iudæos dies diuidebatur, ſed illud ipſum tẽpus quo Chriſtus iſto ſermone fuit vſus, vt ab ipſo non aliunde profectum hoc beneficium conſtaret: quamobrem momentum quàm Horam vel tempus malim interpretari.

αὐτὴν ὁ πυρετός· καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

Mar.1.32. luc.4.40. 16 Ὀψίας δὲ γενομένης προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλούς· καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.

Esa 53.4. 1.pet.2.24. 17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν.

Luc.9.57. 18 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτὸν ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.

19 Καὶ προσελθὼν εἷς Γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ.

20 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

21 Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου.

22 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει

dimiſit eam febris: & ſurrexit, ac miniſtrauit eis.

16 ‖∴ Quum autē ſerum *diei* eſſet, ∴ obtulerūt ei ∴ dæmoniacos multos, & eiecit ſpiritus ∴ verbo, omnéſque malè affectos ſanauit.

17 Vt impleretur quod dictum eſt per Eſaiam prophetam, dicentem, ‖Ipſe ∴ inualetudines noſtras accepit, & morbos portauit.

18 ‖Quum vidiſſet autem Ieſus turbam multam circum ſeſe, ∴ iuſſit vt abiretur ∴ in vlteriorem *ripam.*

19 Et quum acceſſiſſet ∴ quidam Scriba, dixit ei, ∴ Magiſter, ſequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Ieſus, Vulpes habent ∴ luſtra, & volucres cæli, ∴ nidos: ∴ filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

21 Alius autem ∴ ex diſcipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi ∴ primùm abire, & ſepelire patrem meum.

22 Ieſus autem dixit ei, Seque-

& dimiſit eam febris: & ſurrexit, & miniſtrabat eis.

16 *Veſpere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eiiciebat ſpiritus verbo: & omnes malè habentes curauit.*

17 *Vt adimpleretur quod dictum eſt per Eſaiā prophetam, dicentem, Ipſe infirmitates noſtras accepit, & ægrotationes noſtras portauit.*

18 *Videns autem Ieſus turbas multas circum ſe iuſſit diſcipulos ire trans fretum.*

19 *Et accedens vnus Scriba ait illi, Magiſter, ſequar te quocunque ieris.*

20 *Et dicit ei Ieſus, Vulpes foueas habent, & volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput ſuum reclinet.*

21 *Alius autem de diſcipulis eius ait illi, Domine, permitte me primùm ire, & ſepelire patrem meum.*

22 *Ieſus autem ait illi, Se-*

---

16 *Quum autē ſerum [diei] eſſet,* ὀψίας δὲ γενομένης ſub ἡμέρας. Vulgata, *Veſpere autem facto,* id eſt ἑσπέρας δὲ γενομένης. Eraſmus, *Quum autem appetiſſet Veſpera.* Liuius, *Caſtrorum oppugnatione, quia ſerum erat diei, abſtinuère.* ¶ *Obtulerunt,* προσήνεγκαν Eraſmus, *Adduxerunt,* id eſt προσήγαγον: quamuis quod ad ſententiam attinet, nihil interſit vtro verbo exponas. ¶ *Dæmoniacos* δαιμονιζομένους. id eſt à dæmonibus obſeſſos, non ſimpliciter furioſos, quos vetus Eccleſia ἐνεργουμένους vocabat, eos etiam, meo iudicio, intelligens qui interiore & à medicis ſanabili furore corripiebantur, dilucida habentes interualla. Nam & Græci medici quoddam iſtiuſmodi furoris naturalibus remediis ſanabilis genus δαιμόνιον vocant, in eo tamen reprehendendi quòd ſuperſtitioſa & magica quædam interdum admiſcent, vt apud Nicolaum Damaſcenum videre eſt. Morbos autem iſtos etiam à corporis intemperie orientes à dæmonibus etiam interdum immitti & ex hiſtoria Iobi liquet, & ex iis qui σεληνιαζόμενοι in his hiſtoriis dicuntur, & ex curua illa muliere cuius fit mentio. Luc. 13. 12. Sed & Euripides in Phœniſſis δαιμονῶντας vocat eos qui dæmonum agitatione inſaniunt. Verbo, λόγῳ. id eſt, loquendo duntaxat & iubendo, vt ij ſolent quorum eſt ſumma poteſtas, Cic. 2. in Catil. *Ego vehemens ille Conſul, qui verbo ciues in exilium eiicio.* Et paulò pòſt, *Quod ego ſi verbo aſſequi poſſem, iſtos ipſos eiicerem qui hæc loquuntur.* Vide ſuprà, verſu. 8.

17 *Inualetudines,* ἀσθενείας, id eſt, ἀῤῥωστίας. Hebr. חלים [*cholim*] quanuis certum ſit Eſaiam generaliter agere de iis omnibus quæ Chriſtus propter noſtra peccata pertulit, & ſpiritualia ipſius in nos beneficia propriè reſpicere, quorū tamen ſpecimen in ſanandis ægrotis edidit. Vulgata & Eraſmus ſolent Infirmitates interpretari, ſed impropriè. Tertullianus lib. in Marcionem 4, valetudines conuertit, & βαστάζειν legit αἴρειν, quod verbum ſignificat etiā Tollere.

18 *Iuſſit vt abiretur,* ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν. id eſt Indixit profectionē, pro quo Gallicè dixeris, *Il cōmanda qu'on allaſt.* Nec enim ita eſt hoc accipiendum quaſi diſcipulos trans lacum ablegarit, vt qui vnà cum ipſis traieciſſe poſtea dicatur: ſed ſignificauit illis ſe traiicere lacum conſtituiſſe, nempe vt nauigium & cætera neceſſaria compararētur. Itaque Vulgatam interpretationem, *Iuſſit diſcipulos ire trans fretum,* (præterquam quòd addit de ſuo vocem *Diſcipulos,* neque τὸ πέραν fretum ſignificat) vt ambiguam meritò mutaui. ¶ *In vlteriorem [ripam,]* εἰς τὸ πέραν. Vulg. *Trans fretum.* id eſt πέραν τῆς θαλάσσης, vel τοῦ πορθμοῦ. Erat enim ſita Capernaum cis lacum Tiberiadis.

19 *Quidam Scriba,* εἷς Γραμματεύς. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Vnus Scriba.* quo genere dicendi vtimur etiā in vernaculo noſtro ſermone. ¶ *Magiſter,* διδάσκαλε. Vide inf. 19. 16. Magiſtri nomē alioqui latius patet: & ἐπιστάτῃ potius quàm διδασκάλῳ reſpōdet. Sic tamē Hebræis Rabbi dicitur de doctoribus, interprete Iohanne 20. 10. Sed & Latini interdum Magiſtri nomen peculiariter præceptoribus, quos vocamus, tribuunt, vt ille apud Ciceronem de amicitia, Scæuolam magiſtrum ſuum appellat.

20 *Luſtra,* φωλεούς. Vulgata & Eraſmus, *Foueas.* id eſt ὀρύγματα, vel διώρυγας. Ego luſtra interpretor, ſeruata eiuſdem etymologiæ ratione, ſi Grāmaticis credimus. ¶ *Nidos,* κατασκηνώσεις: id eſt hoc loco, καλιάς: niſi ad arborum ramos referre malimus, quò ſeſe aues quotidie recipiunt. Significantur autem propriè hoc vocabulo Vmbracula. nam σκηνὴ à σκιὰ deriuatur, declarátque propriè tabernaculum ex ramis & frondibus contextum. Virgil. 1. Æneidos, *tum ſyluis ſcena coruſcis Deſuper,* &c. quo modo etiam nidi ab auibus conſtruuntur. ¶ *Filius autem hominis,* ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Quòd nonnulli putant ſic vocatum Chriſtum quòd filius eſſet vnius tantùm hominis, (id eſt Mariæ) cæteri verò, filij potius hominum, eo refellitur quòd ſic Ezechielem ſæpe vocat Spiritus Dei: vt alios taceam. Rurſus quòd nonnulli volunt humanam naturam Chriſti ſic indicari, etſi verum eſt, tamen mihi quoque videtur pleriſque locis non vſqueadeo magnum pondus habere. Aſſentior igitur illis qui Hebraicam phraſim eſſe volunt, pro homine, ſicut Homerus ſæpe υἷας Ἀχαιῶν (filios Achiuorum) vocat Achiuos. Sic enim omnino accipitur capite 49. Ieremiæ, & aliis locis plurimis: quanuis Vetus interpres ferè vertat plurali numero, Filij hominum. Sed hoc addo, propterea quòd familiare eſt Hebræis vt de ſe loquantur in tertia perſona, ideo accipi loco pronominis primæ perſonæ, in Euangelica hiſtoria: in qua non memini quenquam, præter vnum Chriſtum, filium hominis vocatum, ídque tum demum quum ipſe de ſe loquitur.

21 *Ex diſcipulis,* τῶν μαθητῶν. At non certè ex illis duodecim, aſſiduis eius comitibus: ex quo intelligitur Chriſtum palàm indicaſſe ſuam traiectionem, ac proinde non paucos ſeſe ad illum ſequendum comparaſſe, vt etiam verſum ſuperiorem 18, Chryſoſt. & Auguſt. accipiunt. ¶ *Primùm abire,* πρῶτον ἀπελθεῖν. Vetuſtum quoddam exemplar hoc vocabulum πρῶτον non habet, & videtur expungi poſſe.

μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; Τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ· καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι, ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης.

Καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν, λέγοντες, Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;

re me,& ſine vt mortui ſepeliãt mortuos ⁖ ſuos.

23 ‖Et ⁖ quum ipſe eſſet ingreſſus nauigium, ſequuti ſunt eum diſcipuli eius.

24 Et ecce ⁖ concuſſio magna facta eſt in mari, adeo vt nauis operiretur fluctibus: ipſe verò dormiebat.

25 Et accedentes diſcipuli ⁖ excitauerunt eum dicentes, Domine ſerua nos, perimus.

26 Et dicit eis, Quid timidi eſtis, ô exigua fide præditi? Tunc ⁖ experrectus ⁖ obiurgauit ventos & mare: & facta eſt tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati ſunt, dicentes, ⁖ Qualis eſt iſte, ⁖ vt venti quoque & mare ⁖ auſcultent ei?

28 ‖Et quum ipſe veniſſet ad vlteriorem ripam, in regionem ⁖ Gergeſenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis prodeuntes: ſæui valde, adeo vt non valeret quiſquam præterire per viam illam.

29 Et ecce ⁖ clamarũt, dicentes, ⁖ Quid nobis tecũ, Ieſu fili Dei? veniſti huc vexatum nos ⁖ ante conſtitutum tempus?

quere me, & dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos.

23 *Et aſcendente eo in nauiculam, ſequuti ſunt eum diſcipuli eius.*

24 *Et ecce, motus magnus factus eſt in mari, ita vt nauicula operiretur fluctibus: ipſe verò dormiebat.*

Mar.4.31. luc.8.22.

25 *Et acceſſerunt ad eum diſcipuli eius, & ſuſcitauerunt eum, dicentes, Domine ſalua nos, perimus.*

26 *Et dicit eis Ieſus, Quid timidi eſtis modicæ fidei? Tunc ſurgens, imperauit ventis & mari: & facta eſt tranquillitas magna.*

27 *Porro homines mirati ſunt, dicentes, Qualis eſt hic, quia venti & mare obediunt ei?*

28 *Et quum veniſſet Ieſus trans fretum, in regionem Geraſenorum, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, ſæui nimis, ita vt nemo poſſet tranſire per viam illam.*

Mar 5.2. luc.8.26.

29 *Et ecce clamauerunt, dicentes, Quid nobis & tibi Ieſu fili Dei? veniſti huc ante tempus torquere nos?*

---

22 *Suos*, τοὺς ἑαυτῶν. Leuiculum eſt quod admonet Eraſmus, vertendum fuiſſe, *Suos ipſorum*, quia ἑαυτῶν additur. Conſtat enim loco ſimplicium pronominum reciproca à Græcis vſurpari in huiuſmodi locis: vt paulo antè ὑπ' ἐμαυτὸν, pro ὑπ' ἐμέ. Sed hoc potius obſeruandum erat, mortuos priore loco dici homines ψυχικοὺς, neque de Euangelij doctrina ſollicitos, quod tamen ſtudium oportuit, ſine exceptione, cæteris rebus omnibus anteponi.

23 *Quum ipſe eſſet ingreſſus*, ἐμβάντι αὐτῷ εἰς πλοῖον. Vulgata, *Aſcendente eo in nauiculam*. id eſt, πλοιάριον. Eraſmus, *Quum eſſet ingreſſus nauim*. id eſt τὴν ναῦν. Eſt autem πλοῖον quodcunque nauis genus, παρὰ τὸ πλεῖν, quod nauigare ſignificat in genere. πλοιάριον, verò Lentulus dicit Nauigiolum, lib.12.Epiſtol. Gallis, *vne flette*.

24 *Concuſſio*, σεισμός. vel, Succuſſio. id eſt, vehementiſſima tempeſtas. plus enim eſt σεισμός quàm κίνησις: quamuis Terræ motum dicant Latini quem γῆς σεισμὸν vocãt Græci.

25 *Excitauerunt*, ἤγειραν. Hoc verbum quum eſt tranſitiuum conuerto Suſcitare, vt ſuprà cap. 3.9. quum de ortu rei alicuius agitur, Deo videlicet ſurſum ciente quæ prius non exiſtebant: Excitare, quum de ſomno diſſeritur, vt hoc loco: quoties denique abſolutè vel paſſiuè accipitur, interpretari ſoleo Surgere, vel Expergefieri, vel Excitari: vt ſuprà, cap.1.24, & 2.13.

26 *Experrectus*, ἐγερθείς. vel, quum ſurrexiſſet, vt infrà 9.6. ¶ *Obiurgauit*, ἐπετίμησε. Vulgata, *Imperauit*. id eſt, ἐνετείλατο. Eraſmus, *Increpauit*: quod potius reſpondet τῷ ἐπιπλήττειν. Interdum autem accipitur pro Additis minis præcipere, vt infrà, cap. 12.16. ſicut apud Latinos accipitur Interminari. Eſt autem hæc phraſis Hebraica, vt apparet ex Pſal. 106. 9, & Naum. 1.4. Et videtur vti hoc verbo Spiritus ſanctus vbi de inhibenda maris tempeſtate agitur, quòd vis vi obiici & opponi videatur. qua etiam ratione de Satana dicitur, Increpet te Dominus, Zach. 3.2.

27 *Qualis*, ποταπός. Annotat Eraſmus hanc particulam ita interrogare vt habeat admirationis emphaſin: quod non eſt perpetuum. diſtingui tamen debet à ποδαπὸς, Cuias. ¶ *Vt ei*. ὅτι αὐτῷ. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *Quia ei*. quod dicendi genus Latinis eſt ignotum. Galli verò ſic loquuntur, quum dicunt, *Quel homme eſt ceci, que les vents & la mer lui obeiſſent?* Sed particulam *Quia* nuſquam memini legere hoc modo vſurpatam. ¶ *Auſcultant*, ὑπακούουσι. Eraſmus & Vulg. *Obediunt*, id eſt πείθονται. Certè illa trãſlatio in Latino ſermone non eſt durior quàm in Græco.

28 *Gergeſenorum*, Γεργεσηνῶν. Sic conſtanter legitur hoc loco in Græcis codicibus. Syrus autẽ interpres & Epiphanius aduerſus Manichæos habẽt τῶν Γαδαρηνῶν, *Gadarenorũ*: vt ſcribitur in græcis libris apud Marcũ & Lucam, vbi eadem deſcribitur hiſtoria. apud quos rurſus vetus interpres latinus legit *Geraſenorum*, Γερασηνῶν. Neque cauſa eſt cur quiſpiam hac varietate offendatur. Gergeſſa enim & Gezara vna & eadẽ vrbs eſt (vnde Gergeſeni, de quibus Ioſephus lib.2. de bello Iudaïco cap.20.) quam mirum non eſt à Ptolomæo adſcribi Petrææ Arabiæ, quũ eo tẽpore Damaſcus etiã Arabiæ adſcriberetur vt patet ex 2.Cor. 11.3. Gadara verò à qua Gadaris regio fuit & ipſa Lacui Geneſareth, quem Plinius Geneſaram vocat, prorſus ὅμοροι. vt vnus idémque tractus & his & illis tribui potuerit. Apud Strabonem autem, lib.16, perperam meo quidem iudicio Gadaris regio, inter Caſium mõtem & Peluſium ſita, pro Gazaris vel Gazeris legitur, à Gazera ciuitate ſic dicta, quam ipſe quidem non commemorat, ſed legimus 2. Sam. 5.25. Nam Gadaridem à Gadara oppido munitiſſimo in Peręa fuiſſe orientalem, videlicet Galilææ limitem interiecto Iordane, ex Ioſepho liquet plurimis locis, ac præſertim ex libro de bello Iudaïco 3.cap. 2. & ex Plinio quoque lib.5.cap.18. ¶ *Sæui*, χαλεποὶ. id eſt, ὠμοί. nam (vt rectè notat Eraſmus) varia declarat hoc vocabulum, de quo Plato in Protagora.

29 *Clamarunt*, ἔκραξαν. Eraſ. *Vociferabantur*. id eſt, ἀνέκραζον. ¶ *Quid nobis tecum?* τί ἡμῖν καὶ σοί; Eraſ. *Quid rei nobis tecum?* & rectè quidem. nam ſubauditur πρᾶγμα: quum ſic loquatur Demoſthenes περὶ στεφάνου, Διομνύμενος μηδὲν εἶναί σοὶ καὶ Φιλίππῳ πρᾶγμα. Et Herodot. in Terſich. σοὶ δὲ καὶ τούτοισι πρῆγμα τί ἐστι; Sed præciſè etiam interdum ſic loquuntur Latini. vt Cicero. *Quid huic cum Fabio?* Idem, *Cum Vatinij legionibus quid erat Antonio?* Vulgata, ad verbum, *Quid nobis & tibi?* obſcurè & barbarè. ¶ *Ante conſtitutum tempus*, πρὸ καιροῦ. Diem illum videlicet vltimum, quem qui irrident, hinc dici poſſunt ipſis dæmonibus deteriores. Vſus ſum igitur periphraſi vt propriam huius Græcæ vocis ſignificationem exprimerem.

30 Ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη.

31 Οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτὸν λέγοντες, Εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων.

32 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑπάγετε. Οἱ δὲ, ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Καὶ ἰδοὺ, ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν.

33 Οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον, καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.

34 Καὶ ἰδοὺ, πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῷ Ἰησοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτὸν παρεκάλεσαν ὅπος μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

Κεφάλαιον θ.

1 ΚΑΙ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, διεπέρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

Mar.2.3.
luc.5.18.

2 Καὶ ἰδοὺ, προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον· καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπε τῷ παραλυτικῷ, Θάρσει τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

30 Erat autem ¨longè ab eis grex porcorum multorum paſcens.

31 Dæmones verò precabantur eum, dicentes, Si ¨eiicis nos, ¨ permitte nobis abire in gregem ¨porcorum illorum.

32 Et ait eis, Abite. Illi verò egreſſi abierunt in illũ gregem porcorum: & ecce, ¨ruit totus ille grex porcorum ¨è præcipitio ¨in mare, & ¨mortui ſunt in aquis.

33 ¨Paſtores autem fugerunt: & ¨quum abiiſſent in vrbem, renuntiarunt ¨omnia, & ¨quæ dæmoniacis facta fuerant.

34 Et ecce, tota vrbs exiuit in occurſum Ieſu: & quum vidiſſent eum, rogarũt vt ¨ digrederetur à finibus ipſorum.

Cap. ix.

1 I¨Ngreſſus igitur nauigium, traiecit, & venit ¨ in ſuam vrbem.

2 ‖Et ecce, ¨obtulerunt ei paralyticum in lecto proiectum: ¨quúmque vidiſſet Ieſus fidem eorum, dixit paralytico, ¨Confide fili, ¨remiſſa ſunt tibi peccata tua.

30 *Erat autem non longè ab illis grex multorum porcorum paſcens.*

31 *Dæmones autem rogabant eum, dicentes, Si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum.*

32 *Et ait illis, Ite. At illi exeuntes abierunt in porcos: & ecce, magno impetu abijt totus grex per præceps in mare, & mortui ſunt in aquis.*

33 *Paſtores autem fugerunt: & venientes in ciuitatem, nuntiauerũt hæc omnia, & de ijs qui dæmonia habuerant.*

34 *Et ecce, tota ciuitas exiit obuiam Ieſu: & viſo eo, rogabat eum vt tranſiret à finibus eorum.*

Cap. ix.

1 *ET aſcendens Ieſus in nauiculam, transfretauit, & venit in ciuitatem ſuam.*

2 *Et ecce, offerebant ei paralyticum iacentem in lecto: & videns Ieſus fidem illorum, dixit paralytico, Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.*

---

30 *Longè*, μακράν. Vulgata, *Non longè*: repugnante quidem fide omnium Græcorum exemplarium, quæ nobis videre contigit: ſed tamen rectius (ni fallor) quàm abſque negante particula: quum teſtentur alij Euangeliſtæ * porcos iſtos in montibus fuiſſe veluti in conſpectu ſitos, vt apparet ex articulo quaſi δεικτικῶς adiũcto. Porcos autem illic & quidem gregatim pauiſſe mirum non eſt, præterquàm enim quòd Gadara & Hippon vrbes Pereę vicinas, (vtpote Galilæam interiecto Iordane ab Oriente finientes teſte Ioſepho lib. de bello Iud. 3. capite 2.) teſtatur idem Ioſephus libro Antiq. 17. cap. 14. fuiſſe græcanici inſtituti, conſtat plurimis incircumciſis quos generaliter Græcos vocant pleráſque ciuitates refertas illis iam tum temporibus fuiſſe: ne ipſa quidem Iudæa excepta, qua de re vide Ioſephum lib. de bello Iudaico 2. cap. 19. & 20. Id autem etiam ex eo apparet quòd hîc fit mentio monimentorum, vt loci ſepulchris referti: quum Iudæorum inſtituto ad ſeptem dies impurus haberetur qui in talibus locis verſaretur, vt disertè ſcribit Ioſephus, de Tiberiade ab Herode Antipa ſub Tiberij nomine extructa diſſerens lib. Antiquit. 16. cap. 3.

31 *Eiicis*, ἐκβάλλεις. Vulgata addit *Hinc*. id eſt ἐντεῦθεν. ¶ *Permitte nobis abire*, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν. Vulgata, *Mitte nos*. id eſt πέμψον ἡμᾶς. Vt etiam apud Marcum ſcribitur. Ridiculi ſunt igitur qui permiſſionem voluntati opponunt, neque iniuſtus Deus quum rebus quas condidit, ad ſuam ipſius gloriam, etiam cum ipſarum exitio * coniunctam, vtitur. Sed inſigne eſt Tertulliani dictum libro de fuga, alioqui hyperbolicè ſcripto, qui ibi hinc euicit nullam eſſe poteſtatem Satanæ niſi ex permiſſu Domini vel probationis, vel reprobationis, vel coërcitionis cauſa, *poſſumus*, inquit, *dicere porcorum quoque ſetas fuiſſe apud Deum numeratas, nedũm ſanctorum capillos.* ¶ *Porcorum illorum*, τῶν χοίρων. Puto articulum hîc poni δεικτικῶς, & gregem illum quaſi in conſpectu fuiſſe, quod exprimendum putaui.

32 *Ruit*, ὥρμησε. Vulg. *Impetu abiit*: non neceſſaria periphraſis. Eraſ. *Ferebatur*. id eſt ἐφέρετο. ¶ *E præcipitio*, κατὰ τοῦ κρημνοῦ. Vulg. & Eraſ. *Per preceps*: nec id quidem Latinè, (vt opinor) nec ſatis appoſitè.. Ponitur enim κατὰ pro ἀπὸ, vt in illo Homeri Odyſſ. ξ, κατὰ πέτρης βαλέειν, de ſaxo deiicere. ¶ *In mare* εἰς θάλασσαν. vide Marc. 5. 13. ¶ *Mortui ſunt*, ἀπέθανον. Eraſmus, *Perierunt*, id eſt ἀπώλοντο. *

33 *Paſtores*, οἱ βόσκοντες. Eraſmus, *Qui paſcebant*. Vide infrà, cap. 19. 4. ¶ *Quum abiiſſent*, ἀπελθόντες. Vulg. *Venientes*. id eſt ἐρχόμενοι. Eraſ. *Digreßi*. id eſt μεταβάντες. ¶ *Omnia*, πάντα. Vulgata, *Omnia hæc*. id eſt πάντα ταῦτα. quod etiam videtur cum iis quæ ſequuntur melius conuenire. ¶ *Quæ dæmoniaticis facta fuerant*, τὰ τῶν δαιμονιζομένων. vel (vt Eraſmus) quæ dæmoniacis accidiſſent. Sic enim rectè Helleniſmus (alioquin obſcurus) illuſtratur. Vulgata, *De iis qui dæmonia habuerant*. id eſt περὶ τῶν δαιμονιζομένων. Simili dicendi genere etiam vtitur infrà, cap. 21. 21.

34 *Digrederetur*, μεταβῇ. Vulgata, *Tranſiret*. id eſt διαβαίνῃ. Eraſ. *Decederet*. id eſt ἀποχωρήσῃ. & infrà, cap. 12. 9, Progreſſus, id eſt προβάς. Sic quotidie viliſſima etiam quæque mundus ſalutis ſuæ iactura redimit.

IN CAPVT IX.

1 *Ingreſſus*, ἐμβάς. Vulgata, *Aſcendens*. id eſt ἐπιβαίνων: & addit, *Ieſus* Ἰησοῦς. ¶ *Vrbem ſuam*, εἰς ἰδίαν πόλιν. in qua videlicet veluti domicilium habebat, totam alioqui regionem obiens, nempe Capernaum, Mar. 2. 1.

2 *Obtulerunt*, προσέφερον. Eraſmus, *Adduxerunt*. quæ interpretatio neque Græco vocabulo propriè reſpondet, neque huic loco conuenit. Neque enim ducebatur ſed ferebatur paralyticus, & quidem in lecto decumbẽs, vt narratur Mar. 2. 1. ¶ *Quúmque vidiſſet*, καὶ ἰδών. id eſt, quum ex manifeſto ſigno cognouiſſet. Sic in hoc eodẽ cap. verſu 4, ἰδὼν τὰς ἐνθυμήσεις: & Exodi 20. 18, *Omnis populus videbat voces*. ¶ *Confide*, θάρσει. Eraſmus *Bono animo eſto*. Cic. in hac ſignificatione dicere ſolet Cõfidere animo. θαῤῥεῖν autem idem etiam valere quod apud Latinos Confidere, vel illud Herodiani confirmat lib 4. ἐθάῤῥει δὲ αὐτῷ θεραπεύοντι αὐτὸν ἄνωθεν. id eſt Confidebat autem ei, vtpote iam pridem ſui ſtudioſo. ¶ *Remiſſa ſunt*, ἀφέωνται. Vulg & Eraſm. *Remittuntur*, ἀφίενται. Sed eſt in tempore perfecto emphaſis minimè negligenda. Vide Mar. 2, 5.

Καὶ ἰδού, τινὲς τῶν Γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτος βλασφημεῖ.	3	Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud ſe, Iſte ¨blaſphemat.	3	*Et ecce, quidam de Scribis dixerunt intra ſe, Hic blaſphemat:*	
Καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν, Ἱνατί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;	4	Et ¨quum vidiſſet Ieſus cogitationes eorum, dixit, ¨Quid cogitatis mala in cordibus veſtris?	4	*Et quum vidiſſet Ieſus cogitationes eorum, dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus veſtris?*	
Τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν, ἔγειραι καὶ περιπάτει;	5	¨Vtrum enim eſt facilius, dicere, remiſſa ſunt tibi peccata: an dicere, ſurge & ambula?	5	*Quid eſt facilius, dicere, dimittuntur tibi peccata tua: an dicere, ſurge & ambula?*	
Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ,) Ἐγερθεὶς ἆρόν σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.	6	Vt autem ſciatis poteſtatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata, (tunc dicit paralytico,) Surge, ¨attolle tuũ lectum, & abi domum tuam.	6	*Vt autem ſciatis quia Filius hominis habet poteſtatem in terra dimittendi peccata, (tunc ait paralytico,) Surge, tolle tuum lectum, & vade in domum tuam.*	
Καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.	7	¨Tunc *ille* ſurrexit, abiítque domum ſuam.	7	*Et ſurrexit, & abiit in domum ſuam.*	
Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐθαύμασαν, καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεόν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις.	8	Turba verò quum *hoc* vidiſſet, ¨mirata eſt, & glorificauit Deum, qui dediſſet talem poteſtatem hominibus.	8	*Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificauerunt Deum, qui dedit poteſtatem talem hominibus.*	
Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.	9	‖Et ¨quũ digrederetur Ieſus illinc, vidit quendã ¨ſedentem ¨ad telonium qui Matthæus dicebatur, & dixit ei, Sequere me. Atque *is* ſurgens ſequutus eſt eum.	9	*Et quum tranſiret inde Ieſus, vidit hominem ſedentem in telonio, Matthæum nomine, & ait illi, Sequere me. Et ſurgens ſequutus eſt eum.*	Mar.2.14. luc.5.27.
Καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδού, πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.	10	Et factum eſt quũ Ieſus accumberet ¨domi *illius*, ¨ecce, multi publicani ¨& peccatores qui venerãt, ſimul accubuerũt cum Ieſu & diſcipulis eius.	10	*Et factum eſt, diſcũbente eo in domo, ecce, multi publicani & peccatores venientes diſcumbebant cum Ieſu & diſcipulis eius.*	
Καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι, εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν;	11	Quúmque *id* vidiſſent Phariſæi, dixerunt diſcipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus ¨edit doctor veſter?	11	*Et videntes Phariſæi dicebant diſcipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat magiſter veſter?*	

---

3 *Blaſphemat*, βλασφημεῖ. id eſt impiè loquitur. Nam hac ſignificatione peculiari vſurpatur à ſacris ſcriptoribus noſtris, quo modo etiam apud Platonem bis in Alcibiade poſteriore, & in extremo de Rep. ſecundo libro ponitur. quum alioqui communi vſu apud Græcos diſertiores idem valeat quod βλάπτειν τὴν φήμην καὶ συκοφαντεῖν. ideſt calumniari, vel maledicere, ſiue alterius famam maledictis lædere.

4 *Quum vidiſſet*, ἰδών. Chryſoſtomus legit, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς. Quum ſciret Ieſus. ¶*Quid*, ἱνατί. Hebr. למה [*lammah*] pro Quamobrem, vel Quorſum.

5 *Vtrum enim eſt*, τί γάρ ἐστιν, pro πότερον γάρ ἐστι. Vulgata ad verbum, *Quid eſt?* quod in Latino præſertim ſermone nouum eſt. deinde etiam omiſit coniunctionem.

* 6 *Attolle*, ἆρον. Id eſt tolle in humeros, vt appareret de viribus penitus ipſi reſtitutis: quod ſimplici Tollendi verbo Latinè non ſatis exprimitur.

7 *Tunc [ille] ſurrexit*, καὶ ἐγερθείς. Pro καὶ vertimus Tunc, quia (vt ſæpe nobis dicendum erit) Vau Hebræorum ita etiam accipitur: & viſa eſt mihi hæc ſignificatio huic loco melius conuenire. Eraſmus autem, quem ſum ſequutus, rectè fecit quod relatiuum addiderit, vt tolleretur amphibolia.

8 *Mirata eſt*, ἐθαύμασαν. Vulgata, *Timuerunt* id eſt ἐθάμβησαν, vt exiſtimat Eraſmus. Sed etiamſi ita ſcriptum eſſet Græcè, potius dicendum fuerat, *Expauerunt*. Exemplar quoddam habet ἐφοβήθησαν: quod potius legit Vetus interpres.

9 *Quum digrederetur*, παράγων. Hic ἄγειν ponitur pro βαδίζειν: vt in illo Terentij, *Quò te agis*. Eraſmus, *Præteriens*, παριών. Ponitur ergo hic τὸ παράγειν, multiplicis alioqui ſignificationis, pro Digredi, ſicut paulo pòſt verſu 27. id quod oſtendit particula ἐκεῖθεν, domo videlicet egreſſus. ita tamen vt in ipſo itinere id eſſe factum intelligamus. Alioquin idem valet quod παροδεύειν & παριέναι, vt infrà cap. 20.30. ¶*Sedentem*, καθήμενον. Sic Vetus intepres. Eraſmus, autem maluit vertere Deſidentem, id eſt otioſum ſedentem, quod non probo. Nam & iudices καθημένους eadem ratione dicas Deſidere, non Sedere. Deinde vix vnquam eſt otioſum hoc hominum genus. ¶*Ad telonium* ἐπὶ τὸ τελώνιον. id eſt Ad publicanorum menſam, quò videlicet tributa referebantur. Memini porro me apud Chryſoſtomum legere τελώνιον pro ſcrinio.

10 *Domi*, ἐν τῇ οἰκίᾳ. Matthæi videlicet, ſicut liquet ex Luca. Quamobrem etiam Eraſmus rectè addidit relatiuum Illius. ¶*Ecce*, καὶ ἰδού. Particula καὶ omnino abundat hoc loco, vt à Vulgato interprete meritò ſit prætermiſſa. Sic etiam infrà, cap. 28. 9: apud Lucam autem ſæpiſſimé cuius pleonaſmi ſimile prorſus exemplum habemus Gen. 22.1. ¶*Et peccatores* καὶ ἁμαρτωλοί. Publicani, ſiue potius publicanorum ſocij, qui ferè prouinciales erant, propterea quòd Iudæa in prouinciam redacta, operam ſuam ad exactionem tributorum Romanis locabant (quibuſcum etiam plerunque verſabantur) à cæteris Iudeis inter profanos cenſebantur, ideóque חטאים [*chataim*] (id eſt peccatores & ſcelerati) vocabantur. neque in ſynedria recipiebantur religionis quidem obtentu: quòd cum incircuncĭſis communem vitæ conſuetudinem haberent, ſed reuera Romanorum iugum exoſi, quibus iſti operam locabant. Qua verò rapacitate publicani prouinciales exugerent, ex hiſtoriis intelligitur. Sed nunc miro quodam Dei iudicio factum eſt vt publicanis illis in regnum Dei ingreſſis, ipſi Iudæi inter Turcas ſint facti publicani. Τέλη propriè dicuntur Portoria, quæ ſignificatio conuenit huic loco. Geſta enim hæc ſunt in Capernaum, frequentiſſimo lacus illius portu.

11 *Edit*, ἐσθίει. id eſt (vt vertit Eraſ.) *Sumit cibũ*. Vetuſtum quoddam exemplar additum habet, καὶ πίνει, *& bibit*.

126

	Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας εἶπεν, αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.	12	Ieſus autem quum *hoc* audiſſet, dixit eis, Iis qui valent non eſt opus medico, ſed malè *ſe* habentibus.	12	*At Ieſus audiens ait, Non eſt opus valentibus medicus ſed malè habentibus.*
Oſeæ 6.6. infrà, 12.7. 1.Tim.1.15	Πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.	13	¨Ite verò & diſcite quid ſit ¨‖ Miſerationem volo, & non ¨ſacrificium. non enim veni vocatum ¨iuſtos, ‖ſed peccatores ¨ad reſipiſcentiam.	13	*Euntes autem diſcite quid eſt, Miſericordiam volo, & non ſacrificium. non enim veni vocare iuſtos, ſed peccatores.*
Mar.2.18. luc.5.33.	Τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου, λέγοντες, Διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλὰ, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσι;	14	Tunc adeunt eum diſcipuli Iohannis, dicentes, ‖Quare nos & Phariſæi multũ ieiunamus, diſcipuli verò tui non ieiunãt?	14	*Tũc acceſſerunt ad eũ diſcipuli Iohannis, dicentes, Quare nos & Phariſæi ieiunamus frequẽter, diſcipuli autem tui nõ ieiunant?*
	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν.	15	Et dixit eis Ieſus, Num poſſunt ¨filij thalami lugere quandiu cum eis eſt ſponſus? Adeunt autem dies quum ¨tolletur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt.	15	*Et ait illis Ieſus, Nũquid poſſunt filij ſponſi lugere quandiu cum illis eſt ſponſus? Venient autem dies quum auferetur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt.*
	Οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ	16	Nullus autẽ ¨indit ¨ panniculum ¨nouum ¨in veſtimentũ vetus: ¨illud enim ipſi⁹ ſupplemẽtum tollit *aliquid* ex illo veſti-	16	*Nemo autem immittit commiſſuram panni rudis in veſtimentum vetus: tollit enim plenitudinem eius à veſtimento, & pe-*

---

13 *Ite verò, πορευθέντες δέ.* Eraſmus, *Quin potius ite.* μᾶλλον δὲ πορευθέντες, ſicut ſcribit Euangeliſta noſter infrà, cap.10.6. Sic autem Latini quoque Eundi verbo vtuntur, rei alicuius aggreſſionem ſignificantes. ¶ *Miſerationem* ἔλεον. Hoc ipſum eſt quod ἐλεημοσύνην ſuprà vocauit, cap.6.1. vbi diximus hac voce contineri omnia charitatis officia, quæ inani externo cultui hoc in loco opponuntur. ¶ *Sacrificium,* θυσίαν. Cauſa (vt opinor) non fuit cur hac interpretatione offenderetur Valla. Nam etſi Thus Latinum vocabulum à θύω deriuatur, minimè tamen inde efficitur θύειν & θυσίαν de ſuffitibus tantum dici, quum τὸ θύειν mactare & occidere ſignificet. vnde vocabulum Gallicum *Tuer.* Deinde nihil prohibet quominus θυσία interdum ipſum ſacrificium, interdum verò victimam declaret. ¶ *Iuſtos,* δικαίους. Id eſt, eos qui ſibi iuſti videntur, ſiue qui ſe iuſtos eſſe ſomniant, quod fuit Phariſæorum dogma: quibus opponuntur peccatores, id eſt, qui ſuorum peccatorum ſenſu vulnerati ad vnam Dei miſericordiam confugiunt. Vtrorumque exemplum proponitur Luc.18,10. ¶ *Ad reſipiſcentiam* εἰς μετάνοιαν. Hæc neque vetus interpres nec Syrus legit, nec Hieronymus. quæ tamen minimè redundant. Accuſabatur enim Chriſtus quòd cum prophanis illis verſaretur nimis familiariter: ac velut illis faueret. Fatetur Chriſtus, ſe cũ illis liberè & familiariter verſatũ eſſe, ſed vt eos ad bonã frugẽ reuocaret. At ſi requiritis cur ad vos potius non accedam: hoc idcirco facio quòd vos videamini vobis non egere reſipiſcentia, cuius tamen denuntiandæ cauſa ſum miſſus à patre. præeat enim reſipiſcentia oportet peccatorum remiſſioni. Vtrumque autem donum largitur Spiritus Sanctus per Euangelij prædicationem: Lege quidem oſtendente, Euangelio verò purgante peccatum.

15 *Filij thalami,* οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος. Vulgata, *Filij ſponſi.* Eraſmus filios thalami interpretatur, vt ego in Marco & Luca. Nam (vt ipſe rectè notat) νυμφῶνος appellatione non ſignificatur ſponſus, ſed thalamus. Vocantur autem filij thalami quos ſponſus in ſuum vſque thalamum admittit, vt ſodales & maximè familiares: ſicut dicunt Hebræi filios plagarum, filios mortis, & alia id genus quæ paſſim occurrunt, ſicut annotauimus ſuprà, cap.8.12. Horum autem ſponſi ſodalium exemplum extat Iud.14.11, Græci παρανυμφίους appellant, qui apud prophanas gentes epithalamium carmen canebant. ¶ *Tolletur,* ἀπαρθῇ. Legitur in vetere codice ἀρθῇ, eodem ſenſu. Vulgata, *Auferetur,* id eſt ἀφαιρεθῇ.

16 *Indit,* ἐπιβάλλει. Ad verbum, *immittit*, vt Vulgata & Eraſmus. Budęus tamẽ maluit interpretari Aſſuit, vel Addit, cui non poſſum aſſentiri. Neque enim ἐπὶ hoc loco nota eſt adiectionis ad iuſtam menſuram, ſed ſupplementum potius declarat eius cui deerat aliquid. Denique τὸ ἐπιβάλλειν hoc loco idem valet quod ἐμβάλλειν. quamobrem malui apud Marcum interpretari ἐπιῤῥάπτει, Inſuit, quàm Aſſuit. Tertull. diuerſis locis vertit *recondit, committit, adſuit, immittit.* ¶ *Panniculum,* ἐπίβλημα ῥάκους. Vulgata, *Commiſſuram panni.* Eraſmus, *Aſſumentum panni* Budæus *Additamentũ panniculi.* vt Tertul.li.aduerſus Marc.4. qui tamen in lib. De oratione, *Plagulam* interpretatur. Exiſtimat enim Budæus ſignificari προσθήκην, id eſt additamentum & auctarium. quod mihi quidem non placet, niſi auctarium voces quod hianti veſtis parti ſarciendæ adhibetur. Sic enim Euangeliſta ipſe poſtea expoſuit quum πλήρωμα vocauit: neque Aſſumentum melius conuenit, quod etiam Latinum vocabulum eſſe non arbitror. Commiſſura autem non ineptè videretur dictionem Græcam exprimere, niſi potius commiſſionem ipſam & ſuturam declararet, quàm illud quod inſuitur, & hoc loco dicitur ἐπίβλημα. Nos Galli (vt notat etiam Eraſmus) vulgo peciam vocamus, *vne piece.* Tertull. lib 3. aduerſus Marcionem, nouam plagulam eleganter vocat. Sed duo vocabula Græca vno Latino ſtudui exprimere. Ῥάκος enim, quum veſtem detritam & laceram propriè declaret, hîc tamen eſt potius materiæ vocabulum, & pannum ſignificat: vt idem omnino valeat ἐπίβλημα ῥάκους, atque ῥάκος ἐπιβαλλόμενον. id eſt pannus qui parti laceræ inditur. nos vulgò diceremus *vne piece de drap.* Quum autem panniculus Latinis idipſum quod inſuitur & eius præterea materiam declaret, vtrunque illud Græcum putaui hoc vno Latino non ineptè exprimi poſſe. ¶ *Nouum,* ἀγνάφου, vel (vt Vulgata & Eraſmus) *Rudem.* Budæus Impolitum interpretatur, eodem ſenſu. Ad verbum, cui fullo manum adhuc non adhibuit, ac proinde nouum, à conſequenti. ¶ *In veſtimentum,* ἐπὶ ἱματίῳ. Supra capite 5.40. ἱμάτιον ſumus interpretati pallium: hîc autem & aliis plurimis locis pro omni veſtimenti genere accipi videtur. ¶ *Illud enim ipſius ſupplementum tollit,* αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου. Vulgata, *Tollit enim plenitudinem eius à veſtimento.* Eraſmus, *Aufert enim ſupplementum illius à veſtimento.* Budæus, *Aufert enim illud ſupplementũ eius à veſte.* Hi omnes vidẽtur exiſtimaſſe τὸ πλήρωμα poſitum quarto caſu, & coniungi cum verbo αἴρει. Certè ita ſenſiſſe Veterem interpretẽ apparet ex eo quod vertit plenitudinẽ: & Eraſ. quoque, ex ipſius annotationibus. Offenſus enim (inquit) diſſimilitudine noui panni, poſtea detrahit, & deformior fit ruptura. Atqui τὸ πλήρωμα, (quo vocabulo idẽ illud ſignificatur quod paulo antè vocauit ἐπίβλημα, illud videlicet quod ad implendã & ſarciendã rupturã inditur) ponitur potius recto caſu, dicitúrque detrahere aliquid de veſte detrita, quum ipſum ſit nouum. quo modo poſtea Vinum nouũ dicitur veteres vtres frãgere. Supplementũ autẽ eius vocat à quo videlicet inditũ eſt. Hoc enim melius videtur conuenire quàm ſi ad pallium referas, quũ ſtatim repetatur nomẽ ἱματίου. Pręterea articulum expreſſi, &

ſi, & addidi caſum verbo, vt ambiguitatem illam conſtructionis vitarem, à qua illos dixi fuiſſe deceptos. ¶ *Fiſſura*, σχίσμα. Eraſmus, *Ruptura*, id eſt ῥῆγμα. Vulgata, *Sciſſura*. id eſt τμῆσις, eadem tamen manente ſcriptura.

χεῖρον σχίσμα γίνεται.

17 Οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοὶ, καὶ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

18 Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ, ἄρχων ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν· ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτὴν, καὶ ζήσεται.

19 Καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

20 (Καὶ ἰδοὺ, αἱμοῤῥοοῦσα δώδεκα ἔτη προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

21 Ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, Ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι.

22 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτὴν, εἶπε, Θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης)

23 Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον,

24 Λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε· οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.

mento, & fit peior ¨fiſſura.

17 Neque iniiciunt vinum nouum in vtres veteres: alioqui rumpuntur, & vtres pereunt: ſed iniiciunt vinum nouum in vtres ¨recētes, & vtraque conſeruantur.

18 ‖ Hæc eo loquente ipſis, ecce, ¨quidam præfectus *ſynagogæ* venit, & adorauit eum, dicens, Filia mea ∵ modò defuncta eſt: ſed veni & impone manū tuam ſuper eam, & viuet.

19 Tunc ſurgens Ieſus ſequutus eſt eum, & diſcipuli eius.

20 (Et ecce, mulier ¨ſanguinis profluuio laborans ∵ à duodecim annis, accedēs à tergo, tetigit fimbriam veſtimenti illius.

21 ∴ Dicebat enim apud ſe, Si ſolùm tetigero veſtimentum eius, liberabor.

22 Ieſus verò conuerſus & intuitus eam, dixit, Confide filia: fides tua te ſeruauit. Et liberata fuit mulier, ab eo ∵ momento.)

23 Et quum veniſſet Ieſus domum præfecti *ſynagogæ*, vidiſſétque ¨tibicines & turbā ¨tumultuantem,

24 Dicit eis, Recedite: non enim mortua eſt ∵ puella: ſed ∴dormit. Et deridebant eum.

ior ſciſſura fit

17 *Neque mittunt vinum nouum in vtres veteres: alioquin rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: ſed vinum nouum in vtres nouos mittunt, & ambo conſeruantur.*

18 *Hæc illo loquente ad eos, ecce, princeps vnus acceßit, & adorabat eū, dicens, Domine, filia mea modo defuncta eſt: ſed veni, impone manū tuam ſuper eam, & viuet.*

Mar.5.22. luc.8.41.

19 *Et ſurgens Ieſus ſequebatur eum, & diſcipuli eius.*

20 *(Et ecce, mulier quæ ſanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, acceßit retro, & tetigit fimbriam veſtimenti eius.*

21 *Dicebat enim intra ſe, Si tetigero tantùm veſtimentum eius, ſalua ero.*

22 *At Ieſus conuerſus & videns, dixit, Confide filia fides tua te ſaluam fecit. Et ſalua facta eſt mulier ex illa hora)*

23 *Et quum veniſſet Ieſus in domum principis, & vidiſſet tibicines & turbam tumultuantem,*

24 *Dicebat, Recedite: non eſt enim mortua puella, ſed dormit. Et deridebant eum.*

---

17 *Recentes*, καινούς. Vulgata & Eraſmus, *Nouos*. Ego diuerſum vocabulum quæſiui, propterea quòd (vt annotauit Eraſmus) Euangeliſta vtitur duplici vocabulo, νέος & καινός: quorum illud, eorum eſt qui ætatem ſentiunt, hoc opponitur vetuſtati: vt νέος potius iuuenem ſignificet quàm nouum, quod tamen diſcrimen non ſemper obſeruatur. Iſta verò vtraque ſimilitudine, ſignificat Chriſtus haberi humanæ infirmitatis rationem à Deo, qui non ſinat nos ſupra vires tētari, ideóque paulatim militiæ laboribus ſuos aſſuefaciat, quod in ipſis etiam Apoſtolis præſtitit, ſic moderatus hoſtium ſæuitiem, vt primùm quidem minis agerent, vnde aliquanto pòſt ad verbera, ac tandem ad cædes peruentum eſt, quò etiam reſpicit quod ſcribitur Ioh.17.11, & 12, & 1.Cor.10.13.

18 *Quidam præfectus* [*ſynagogæ*,] ἄρχων. Sic vulgò legunt, vt ſubaudiatur particula τις quam tamen reperimus expreſſam in tribus vetuſtis exemplaribus. Vulgata, *Princeps vnus*: vt legiſſe videatur εἷς. quod etiam ſcribitur in quatuor exemplaribus: de quo dicendi genere diximus ſuprà, 8.19, ne quis putet vnum à pluribus diſtingui. * Addidi autem *ſynagogæ* nomen ex Marco 5.22. Irenæus latinus lib.5.cap.15. ſummum ſacerdotem perperam interpretatur, quamuis ἀρχιερεῖς interdum dicantur qui ex Aarone genus ducebāt à Leuitis diſtincti. ¶ *Modo*, ἄρτι. Quidam non rectè *Nuper*. Nam illud maiorem emphaſim habet. Cicero 6. in Verr. *Quid dico nuperrimè verò modò ac planè paulo antè vidimus.*

20 *Sanguinis profluuio laborans*, αἱμοῤῥοοῦσα. Quod vno verbo Græci dicunt pluribus neceſſariò explicuimus. Sic autem propriè ſignificatur ſanguinis fluxus muliebri ſexui peculiaris, & in iis quæ ſanæ ſunt, menſtruus, in hac verò perpetuus: quāuis venas ani hæmorrhoidas appellēt. Vulgata, *Quæ ſanguinis fluxum patiebatur*. id eſt αἱμοῤῥαγίαν πάσχουσα. Eraſmus maluit interpretari *Quæ ſanguinis profluuio laborauerat*: impropriè, ni fallor. Nondum enim laborare deſierat. ¶ *A duodecim annis*, δώδεκα ἔτη. Sicut Luc, 8, 43, ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα. Ad verbum, *Duodecim annos*. Sed poſcit Latinæ linguæ ratio præpoſitionem, ſi cum αἱμοῤῥοοῦσα iungas, ſequutus receptam lectionem. Nam ſecundus codex diſtinctionem habebat poſt αἱμοῤῥοοῦσα: & deinde additum habebat, δώδεκα ἔτη ἔχουσα ἐν τῇ ἀσθενείᾳ id eſt ad verbum, Duodecim annos habens in ea infirmitate. ſicut dixit Virgilius, *-vna cū gente tot annos Bella gero.*

21 *Dicebat*, ἔλεγε. Id eſt cogitabat. Eſt enim (vt ſcitè ait Plato in Sophiſta) ἡ διάνοια, διάλογος ψυχῆς ἄνευ λόγου.

22 *Momento*, ὥρας. Vetus interpres ad verbum, Hora. Eraſmus, *Tempore*. id eſt χρόνου. Mihi verò videtur momentum melius huic loco conuenire. quum hîc ſignificetur ille temporis articulus quo hæc dicta ſunt. quanuis ῥοπὴ magis propriè Momentum declaret. Reſpondet autem Chaldaico vocabulo שעתא [*ſchahatha*] quod vſurpatur apud Daniel.4. 30. & ſignificat ipſum temporis momentum quo aliquid extat, à verbo שעת [*ſchahat*], id eſt Reſpexit.

23 *Tibicines*, τοὺς αὐλητὰς θρηνῳδοὺς videlicet, & μοναύλοις, quos vocat Homerus in deſcriptione funeris Hectoris θρήνων ἐξάρχους, Latini peculiariter Siticines vocant, quem morem proculdubio Iudæi à prophanis gentibus hauſerant, vt & reliquas funerum pompas, licet inhibuiſſet Dominus in Lege. Huc ſpectat quod refertur infrà 11. ¶ *Tumultuantem*, θορυβούμενον. Id eſt ſtrepentem, & ad funeris pompam concurrentem.

24. *Puella*, κοράσιον. Auguſtinus lib. de Conſenſu Euang.2, cap.28, monet in quibuſdā codicibus legi Mulier, quod tamen Hebraico more de virginibus etiam dicitur. ¶ *Dormit* καθεύδει, quia nimirum à Mortuis mox excitanda.

vnde Chriſtianorum κοιμητήρια. Sed hæc tamen etiam per ironiam videtur Chriſtus loqui occurrens etiam hoc miraculum calumniatoribus, quaſi non mortuam, ſed ſopitam excitaſſet.

	Ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον.	25	Quum autem fuiſſet eiecta turba ingreſſus ¨prehendit manum eius: & ſurrexit adoleſcentula.	25	*Et quum eiecta eſſet turba, intrauit, & tenuit manum eius, & dixit, Puella, ſurge. Et ſurrexit puella.*
	Καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην.	26	Et exiit ¨hæc fama in totam illam regionem.	26	*Et exiit fama hæc in vniuerſam terram.*
	Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοὶ, κράζοντες, καὶ λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς υἱὲ Δαβίδ.	27	Quúmque ¨digrederetur illinc Ieſus, ſequuti ſunt eũ duo cæci, clamantes, & dicentes, Miſerere noſtri fili Dauid.	27	*Et tranſeunte inde Ieſu ſequuti ſunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miſerere noſtri fili Dauid.*
	Ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ τυφλοὶ, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.	28	Quum autem veniſſet domum, adierunt eum ¨cæci illi, & dicit eis Ieſus, Creditis me hoc poſſe facere? Dicunt ei, Etiam Domine.	28	*Quum autem veniſſet domum, acceſſerunt ad eum cæci, & dicit eis Ieſus, Creditis quia hoc poſſum facere vobis? Dicunt ei, Vtique Domine.*
	Τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, λέγων, Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν.	29	Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundum fidem veſtram fiat vobis.	29	*Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundum fidem veſtram fiat vobis.*
	Καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω.	30	Et ¨aperti ſunt oculi eorum: & ¨grauiter interminatus eſt eis Ieſus, dicens, Videte nemo ſciat.	30	*Et aperti ſunt oculi eorum: & comminatus eſt illis Ieſus, dicens, Videte nequis ſciat.*
	Οἱ δὲ, ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ.	31	At illi ¨egreſſi ¨ſparſerunt eius famam in tota illa regione.	31	*Illi autẽ exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa.*
Luc. 11.14.	Αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν, δαιμονιζόμενον.	32	‖Ipſis autẽ egredientibus, ecce obtulerũt ei hominem mutum, dæmoniacum.	32	*Egreſſis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem.*
	Καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ.	33	Et eiecto dæmonio loquutus eſt mutus: & mirata eſt turba, dicens, Nunquam apparuit ¨tale quidpiam in Iſrael.	33	*Et eiecto dæmonio, loquutus eſt mutus: & miratæ ſunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit ſic in Iſrael.*
Infrà, 12.24 mar. 3.22. luc. 11.15.	Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἔλεγον, Ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.	34	‖Phariſæi verò dicebant, Per ¨principem dæmoniorum eiicit dæmonia.	34	*Phariſei autem dicebant, In principe dæmoniorum eiicit dæmones.*

---

25 *Prehendit*, ἐκράτησε. Vulgata & Eraſmus, *Tenuit*. id eſt εἶχεν. Infrà tamen cap. 12, 11, Eraſmus vertit, *Apprehendit*. Rurſus cap. 13. 3, κρατήσας interpretatur Cæperat. Vocabulum autem ipſum propriè ſignificat vi adhibita aliquid retinere: veluti quum trahimus reluctantem iniecta manu: ſicut etiam Eraſmus interpretatus eſt infrà, cap. 18, 28. Hìc autem & aliis locis multis idem valet quod ἅπτεσθαι, id eſt prehendere, vel tangere. Marci autem 7. 3, & 4, pro retinere, & ſtudioſè quidpiam obſeruare accipitur. Poſt hæc verba *Prehendit manum eius* Vulgata addit, *Et dixit, Puella ſurge*. καὶ εἶπε, κοράσιον ἐγείρου. quæ tamen in nullis codicibus Græcis legimus. Sunt autem petita ex Lucæ 8. 54.

26 *Hæc*, αὕτη. id eſt, huius rei fama, vt Act. 2. 6. In ſecundo exemplari ſcriptum erat αὐτοῦ, eius. id eſt de eo. Vide ſuprà cap. 4. 24. ¶*Regionem*, γῆν, id eſt, χώραν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Terram*: quod poëticum eſt.

27 *Quúmque digrederetur illinc Ieſus*, καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, *Et tranſeunte inde Ieſu*, id eſt, διερχομένῳ. Eraſmus, *Et quum diſcederet illinc Ieſus*. id eſt ἀπερχομένῳ. Vide ſuprà, cap. 9. 9.

28 *Domum*, εἰς τὴν οἰκίαν. Dicitur Ieſus domum veniſſe, eam nimirum in qua conſueuerat habitare, quum in ea vrbe ſibi domicilium delegiſſet. Nam quum ita loquitur, ea demum ſignificatur domus quam is incolit qui veniſſe dicitur: niſi quidpiam addideris ex quo alia domus intelligatur: quod ex ipſa narratione ſatis liquet, vt & ſuprà 9. 10. ¶*Cæci illi*, οἱ τυφλοί. Illi videlicet qui paulò antè ipſi occurrerant. itaque articulus non fuit omittendus.

29 *Secundum*, κατά. Eraſmus, *Iuxta*. quod magis etiam eſt inſolens apud Latinos quàm illud.

30 *Aperti ſunt*, ἀνεῴχθησαν. Quartum exemplar addit παραχρῆμα, id eſt illico. Hebræis autem dicũtur oculi clauſi, qui nihil vident, quibus opponuntur aperti. ¶*Et grauiter interminatus eſt*, καὶ ἐνεβριμήσατο. Addidi aduerbium Grauiter, ad vim vocabuli exprimendam. Nam ἐμβριμᾶσθαι ſignificat, addita increpatione & cum fremitu aliquid edicere: vt pluſculum aliquid declaret quàm ἐπιτιμᾶν, quo vtitur infrà, cap. 12. 16.

31 *Egreſſi* ἐξελθόντες, videlicet domo ipſius Chriſti. Eraſ. *Quum abiiſſent*. id eſt, ἀπελθόντες. ¶*Sparſerunt eius famam*, διεφήμισαν αὐτόν. Ad verbum, *Diffamarunt eum*, ſicut etiam vertit Vetus interpres. Sed prætèrquam quod hoc verbum raro à Latinis vſurpatur, etiam in vitio ponitur pro διαβάλλειν & ἀτιμάζειν.

33 *Tale quidpiam*, οὕτως. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Sic*. Ponitur autem οὕτως pro τοιοῦτο, ſicut etiam Mar. 2. 12. & omnino hoc eſt quod Hebræi dicunt כזואת [*kezoth*]

34 *Principem dæmoniorum*, τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. Apparet igitur impuros ſpiritus cuidam etiam capiti ſubiici, ſicut è contrario caput electorum eſt Chriſtus. Quamobrem etiam diabolus ab angelis ſuis diſtinguitur infrà 25. 41. & nomen principatuum & poteſtatuum tribuitur etiam regno tenebrarum, Coloſſ. 2. 15. Hic eſt igitur qui & Satan, & Diabolus, & Tentator, & Princeps mundi & Beelzebub vocatur. Sed in meo vetuſtiſſimo codice manuſcripto totus hic verſiculus non legitur. Eſt autem illud * quoque obſeruandum tribui ipſi idolo nomen dæmonij.

35 Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

36 Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν ἐκλελυμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα.

37 Τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.

38 Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ι.

1 ΚΑΙ` προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων, ὥστε ἐκβάλλειν αὐτὰ καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

2 Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. πρῶτος, Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ.

3 Φίλιππος, καὶ Βαρθολομαῖος· Θωμᾶς, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης· Ἰάκωβος ὁ τοῦ

35 ‖Et obibat Ieſus vrbes omnes ac vicos, docens in ſynagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & ſanans quemuis morbum & quemuis languorem ¨in populo.

36 ‖Quum vidiſſet autem turbam, ¨commiſeratione intima commotus eſt ¨ſuper eis, quòd eſſent ¨diſſipati ¨& diſiecti quaſi oues non habẽtes paſtorem.

37 Tunc dicit diſcipulis ſuis, ‖Ipſa quidem meſſis multa, operarij autem pauci.

38 Rogate igitur Dominũ meſſis ∴ vt emittat operarios in meſſem ſuam.

CAP. X.

1 T∴‖Vnc aduocatis duodecim diſcipulis ſuis, dedit eis poteſtatem ¨aduerſus ſpiritus impuros, vt eiicerẽt eos, & ſanarent omnem morbum & omnem languorem.

2 Porro duodecim ∴ Apoſtolorum nomina ſunt hæc. ¨Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Ioannes frater eius:

3 Philippus, & Bartholomeus: Thomas, & Matthæus ∴ille publicanus: Iacobus *filius* Al-

35 *Et circuibat Ieſus omnes ciuitates & caſtella, docens in ſynagogis eorum, & prædicans Euangelium regni & curans omnem languorem & omnem infirmitatem.* Mar.6.6. luc.13.22.

36 *Videns autem turbas, miſertus eſt eis: & quia erant vexati, & iacentes ſicut oues non habentes paſtorem.* Mar.6.34.

37 *Tunc dicit diſcipulis ſuis, Meſſis quidem multa, operarij autem pauci.* Luc.10.2. ioh.4.36.

38 *Rogate ergo dominum meſſis vt mittat operarios in meſſem ſuam.*

CAP. X.

1 *ET conuocatis duodecim diſcipulis ſuis, dedit illis poteſtatem ſpirituum immundorum, vt eiicerent eos, & curarent omnem languorẽ & omnem infirmitatem.* Mar.3.15. luc.6.13. ſ 9.1.

2 *Duodecim autem diſcipulorũ nomina ſunt hæc. Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Philippus & Bartholomæus:*

3 *Iacobus Zebedæi, & Iohãnes frater eius: Thomas & Matthæus publicanus: & Iacobus Al-*

---

35 *In populo, ἐν τῷ λαῷ.* Hæc nõ legit Vetus interpres, & in quibuſdã Grecis exẽplarib. nõ inuenim⁹. Sed in quodã additũ erat, καὶ πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ. Et multi ſequuti ſunt eũ.

36 *Commiſeratione intima commotus eſt, ἐσπλαγχνίσθη.* Vulgata, *Miſertus eſt*, Eraſmus, *Affectu miſericordiæ tactus eſt.* Indicat hoc verbum (quo Græci interpretes expreſſerunt Hebræum רחם [*racham*]) ſummam & vehementem * commiſerationem ex intimis viſceribus profectam: vt explicat ipſe Zacharias Luc.1.78. qualis eſt illius qui apud Virgiliũ lib.10, *Ingemuit miſerans grauiter, dextramque tetendit.* quod vt exprimerem, circumloquutionem adhibui ex Cic. Tuſc. 4, *Nemo* (inquit) *parricidæ ſupplicio miſericordia commouetur.* ¶ *Super eis, περὶ αὐτῶν.* id eſt eorum cauſa. ſicuti Mar.14.23. τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id eſt ὑπὲρ πολλῶν. Similem cõſtructionem habemus Pſal.103.17. Vulgata, *Eis*, Eraſmus, *Erga illos.* ¶ *Diſſipati, ἐκλελυμένοι.* Ad verbum, *Exoluti.* quia quæ ſoluta ſunt & deiuncta, eadem quoque ſunt diſſipata. Alioquin hoc vocabulũ idem valet quod verbum ſimplex Soluere: veluti quum vires exolutas dicimus, & æs alienũ exoluere. Vulgata vertit *Vexati.* id eſt ἐσκυλμένοι: quod etiam ſcriptum erat in ſex vetuſtis codicibus: item apud Chryſoſtomum, Hieronymum, Hilarium, Theophylactũ, ſicut Eraſmus obſeruauit. Sed hoc notandum videtur, σκύλλεσθαι proprie non de quauis moleſtia dici, ſed de fatigatione & laſſitudine ex via: quòd facilè (vt ſpero) mihi concedent quicunque vſum huius verbi obſeruarunt. Itaque commiſeratur hîc turbam Ieſus, quòd de via plerique eſſent defeſſi: deinde, quod nemo ex illis quos oportebat huic vni rei intentos eſſe curam ſalutis eorum gereret. adeo vt huc & illuc errarent, tanquam oues paſtore deſtitutæ. ¶ *Et diſiecti, καὶ ἐρριμμένοι.* id eſt, palantes: quod dixit Plutarchus in libello De virtutibus mulierũ, σποράδην ἀλᾶσθαι. Sic autẽ acciderat huic populo quod deprecatus eſt Moſes Nu. 27.17.

38 *Emittat, ἐκβάλῃ.* vt infra, cap.12. 35. Vulgata, *Mittat.* * Eraſ. *Extrudat.* Ad verbũ, *Eiiciat* quã vocis hui⁹ proprietatẽ ſi ſequi volumus, intelligemus operarios vel celeriter mittendos in opus Dei, vel etiam inuitos & cunctantes extrudendos. Sumus enim omnes in iſtis præſertim rebus tardiſ- * ſimi, adeò quidẽ vt Moſes etiã ipſe potiùs extruſus quàm miſſus videri potuerit. Sic apud Hebręos שלח [*ſchalach*] tũ * de ſimplici miſſione, tum de coactione dicitur.

IN CAPVT X.

1 *Tunc aduocatis, καὶ προσκαλεσάμενος.* Vulg. *Conuocatis* id eſt συγκαλέσας. Eraſ. *Accerſitis.* id eſt μεταπεμψάμενος. ¶ *Aduerſus ſpiritus.* vel, *In ſpiritus, κατὰ πνευμάτων.* vt in duobus exẽpl. ſcriptum inuenimus: ſic etiam Theophylacti codex Romæ impreſſus: vt omnino idẽ ſit κατὰ πνευμάτων, atque id quod dicit Lucas ἐπὶ δαιμόνια. & apud Syrũ interpretẽ additur על [*hal*]. Alij tamen codices non habẽt κατά: ſed omnino videtur * vel addendũ, vel ſupplendũ, niſi malimus eſſe genus dicendi ei non abſimile quo vulgò vtimur, vt ſi dicas Imperiũ Galliæ, pro imperio in Galliã. Similis autem eclipſeως exemplum habes infra, cap.12.31, & Mar.6.7.

2 *Apoſtolorum, ἀποστόλων.* Vulg. (vt quædã exẽplaria habent) Diſcipulorũ, id eſt μαθητῶν. Nos Græcũ vocabulũ (vt alia multa Eccleſiæ Chriſti familiaria) putamus retinendũ. Latinè poſſis legatos vocare. ἀπόστολοι autem ſimili etymologia Hebræis שליח [*ſcheliah*] vocatur, Abdiæ 1. & hac Græca voce pro legato vtuntur etiam Herodotus & Demoſthenes. ¶ *Primus, πρῶτος.* Quid ſi hoc vocabulum ab aliquo additum eſt qui Petri primatum vellet ſtabilire? nihil enim ſequitur quod cohæreat. Sed tamen hoc idem obſeruauimus alibi vſurpatum ſimili ratione, vt dicemus Mar.3.16. Sed & reperimus ita ſcriptum in omnibus exemplaribus, & Theophylacto Romano, qui diſertè admonet, primos idcirco recẽſeri Petrum & Andream quòd eſſent πρωτόκλητοι. In hoc autem ordine nihil myſterij latere, vel illud declarat, quod Marci 3, & Luc.6. idem prorſus ordo non obſeruatur: & hoc etiam loco in Vetere tranſlatione Philippus & Bartholomæus Iacobo & Ioanni præponuntur. Sed & apud Paulum ipſum Galat.2.9. Iacobus Petro præponitur: vt planè ſint ridiculi qui volunt hoc argumento tyrannidem Antichriſti confirmare: etiamſi primatum inter Apoſtolos libenter concedimus Petro, ſed ordinis inter pares, non gradus ſupra inferiores.

3 *Publicanus, ὁ τελώνης.* ſiue, vt Eraſmus, *Qui fuerat publicanus.* Non putaui tamen ſupplendum ὁ γενόμενος, cum Eraſmo: quum ſatis intelligatur publicanum eſſe deſiiſſe, ex

quo factus eſt Chriſti Apoſtulus. ¶*Cognominatus*, ὁ ἐπικληθείς. Vulg. non legit totũ illud, Λεββαῖος ὁ ἐπικληθείς, quod tamen in omnibus Græcis noſtris codicibus inueni. Lebbæum verò poſſimus Latinè Corculum interpretari, quod fuit apud Romanos Scipionis illius Naſicæ cognomentum.

	Ἀλφαίου καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος·		phæi, & Lebbæus ¨ cognominatus Thaddæus:		*phæi, & Thaddæus.*
	Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώτης, ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν.	4	Simon ¨Cananites, & Iudas ∴ Iſcariotes, qui etiam ¨prodidit eum.	4	*Simon Cananæus, & Iudas Iſcariotes, qui & tradidit eum.*
	Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων, Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε·	5	Hos duodecim miſit Ieſus, & ¨addidit eis mandata, dicẽs, ∴ In viam Gentium ne abieritis, & in vrbem Samaritanorũ ne ingrediamini:	5	*Hos duodecim miſit Ieſus, præcipiens eis, dicens, In viam Gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis:*
Act.13.46.	Πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.	6	Sed proficiſcimini potius ‖ ad oues perditas domus Iſrael.	6	*Sed potius ite ad oues quæ perierunt domus Iſrael.*
Luc.10.9.	Πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε, λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	7	Profecti verò proclamate, ‖dicentes, Appropinquauit regnum cælorum.	7	*Euntes autem prædicate, dicentes, Quia appropinquauit regnum cælorum.*
	Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε.	8	Ægrotos ſanate, leproſos purgate, ∸ mortuos excitate, dæmonia eiicite: ¨dono accepiſtis, dono date.	8	*Infirmos curate, mortuos ſuſcitate, leproſos mundate, dæmones eiicite: gratis accepiſtis, gratis date.*
Mar.6.8. luc 9.3, & 22.35.	Μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν·	9	‖Ne comparate aurum, neque argentum, neque ∴ æs in zonis veſtris:	9	*Nolite poßidere aurũ, neque argẽtum, neque pecuniam in zonis veſtris:*

4 *Cananites*, Κανανίτης. Vulgata & Eraſmus, Cananæus, id eſt Καναναῖος, vt etiam ſcriptum inueni in duobus vetuſtis codicibus. Exiſtimant nonnulli potius legendum Καννίτης, Cannites, vel Κανναῖος, Cannæus: & rectè eos ſentire, vel illud declarat quòd Lucas 6.15, & Act.1.13, ζηλωτὴν vocat. zelus enim Hebræis & Syris eſt קנא [*kana*]. Itaque (vt rectè obſeruat Caninius) nomen Cananæorum, quod crebrò occurrit in ſacris libris, hoc loco vel librariis parum doctis, vel expoſitoribus Hebraicæ linguæ imperitis impoſuit. Meritò tamen quæſierit aliquis cur appellatiuum nomen Hebræum Euangeliſta inflexerit Græca terminatione, & quidem huiuſmodi vt gentile ſiue patrium nomen meritò videri poſſit à Cana Galilęæ oppido deductum, & huic Simoni additũ vt à Simone Petro diſtingueretur. Sed hîc rurſus duplex occurrerit difficultas. Vna, cur dicatur Cannites ſeu Cannæus, quum Cana ſimplici litera N ſcribatur. Altera, cur gentile nomẽ Lucas appellatiuo Græco ζηλωτὴς explicarit. ¶*Iſcariotes*, Ἰσκαριώτης. Recepta eſt hæc lectio, neque dubito quin verum ſit quod Caninius feliciſſimè coniecit, hoc nimirũ eſſe quod Hebræis איש־קריות [*iſch keriiot*] Vir Kerioth, id eſt Kereothites, ab vrbe ſic vocata in tribu Iuda, cuius fit mentio Ioſ.15.25, ſicut Gallico idiomate dicimus, *enfant de Paris*, de eo qui ſit Pariſienſis. Meus ille vetuſtiſſimus codex planè admirabilis, in hoc noſtro Euangeliſta, itémque Marco & Luca ſcriptum habet σκαριώτης abſque I, corrupta facilè voce Hebræa à Græcis illius ignaris, quod accidiſſe videmus in aliis vocabulis, vt in Boanerges, Golgotha, Belzebul. Hinc factum vt Syrus etiam interpres Græcam corruptam vocem vertens ſcripſerit סכריוטא [*ſekariuta*] per Samech, Caph, & Theth pro Sin, Coph, & Tau, affinibus literis. Sed veram lectionem, & Caninij ſententiam idem meus codex apertiſſimè confirmat, vbique apud Ioannem (quinque nimirum locis) ſcriptum habens ἀπὸ Καριώτου in Græcis, & Latinè à Carioto, id eſt Carioteſis. Alterum autem etymon à שבר & נטח [*nata ſcheker*] vt is ſignificetur qui accepta mercede eſſet defecturus, ne refutatione quidem videtur indigere: nec eorum quoque ſententia qui à tribu Iſachar deducunt. Chryſoſtomus certè Homilia in Matth.33. ſic à patria denominatum ſcribit. ¶*Prodidit*, παραδούς. Vulgata, Tradidit: quæ propria etiam eſt huius vocabuli ſignificatio, ſed hoc loco & alibi ſæpe accipitur ἀντὶ τοῦ προδιδόναι.

5 *Addidit eis mandata, dicens*, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων, id eſt, additis mandatis, in hæc verba. Vulgata, *Præcipiens eis*. Eraſmus, *Quibus præceperat*. Nos ferè παραγγέλλειν interpretabimur denuntiare: ſed hîc ſtuduimus perſpicuitati. In meo illo vetuſtiſſimo codice legitur καὶ λέγων, Addidítque eis mandata, & dixit. ¶*In viam Gentium*, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν. id eſt, iter ad exteras & profanas Gẽtes, Ierem.2.18. Nam alioqui vias Gentium vocant Prophetæ profanos & impios illarum mores: vt Ierem.10.3. ¶*Vrbem*, πόλιν. Vulgata, *Ciuitates*, nulla ſenſus iniuria. Ponitur enim πόλιν indefinitè, neque de metropoli videtur poſſe intelligi, quum articulus non addatur.

8 *Mortuos excitate*, νεκροὺς ἐγείρετε. Hęc deſunt apud veterem interpretem & Theophilactũ. * ¶*Dono* δωρεάν. Terent. Eunucho, *Hanc tibi dono do*. Vulg. *Gratis*. Eraſmus, *Gratuitò*.

9 *Ne comparate*, μὴ κτήσησθε. Vulgata, *Nolite poßidere*, quæ interpretatio mala eſt, vſque adeo vt totam huius loci rectam ſententiam peruertat. Neque enim hîc interdicitur harum rerum poſſeſſio, vt nonnulli Apoſtolorum peruerſi imitatores fingũt: ſed de hac vna profectione agitur, ad quam vult Dominus Apoſtolos accingi abſque vllis ſarcinis, atque adeo abſque viatico: non modò vt nullis impedimentis retardentur, ſed etiam vt hac prouidentiæ diuinæ quaſi deguſtatione ad futuram illam functionem Apoſtolicam præparentur. Ideo quærit ex illis domum reuerſis Dominus ecquid illis in via defuerit, Luc.22.35. Κτᾶσθαι verò magis propriè & frequentiore vſu idem valere atque quidpiam comparare ſiue acquirere quod poſtea poſſideas, extra controuerſiam eſt: vnde κτητική apud Ariſtotelem ars omnis qua ſibi vnuſquiſque victum parat: & illud Demoſthenis Olynth. 2, Natura ſic comparatum eſſe vt quæ habeas facilius ſit φυλάττειν, quàm κτήσασθαι quæ non habeas. Pendet autem à propria huius verbi ſignificatione conciliatio huius loci, itidémque Luc. 9.3, & 22.35, cum iis quæ ſcribuntur Mar. 6.8, & 9. Nam & apud Matthæum & apud Lucam interdicuntur diſcipulis baculi & ſoleæ: apud Marcum autem iubentur baculum duntaxat geſtare, & ſandaliis ſubligatis itineri ſeſe dare, quos locos Auguſtinus & alij vt conciliarent, ad allegorias confugerunt. Atqui non vetat illos Dominus in hac quidem profectione baculis vti ex cõmuni more Iudæorum iter pedibus facientium, ſicut ex ſacrificij paſchæ ritibus & aliis infinitis ſacrarum hiſtoriarum locis liquet: neque ipſos ſimpliciter iubet abſque ſoleis (pedibus videlicet prorſus nudis) iſtam legationem obire, vt ex Marci verbis conſtat: ſed quum profectionem aliquam inſtituentes ſoleant ea ſibi ſtudioſè comparare quæ ad iter quàm commodiſſimè conficiendum requiruntur, contrà iubet Dominus diſcipulos nulla interpoſita mora, abiectáque prorſus rerum iſtarum omnium cura, ita vt erant, baculis videlicet quos manu, & ſoleis quas pedibus eo ipſo tempore geſtabant contentos, ſeſe è veſtigio in viam dare. Quamobrem etiam diſertè dicitur apud Marcum illos non ſimpliciter miſiſſe, ſed binos, vt eo ipſo momento iter ingreſſos fuiſſe intelligamus, quod ipſum de aliis quoq; ſeptuaginta duobus cum eodem mandato emiſſis ſcribitur Luc.10.1. vbi etiam ob eam cauſam additur πρὸ προσώπου αὐτοῦ, Ante faciem ſuam. Κτήσασθαι igitur hoc loco ſignificauerit, quod Gallico idiomate dicimus, *faire prouiſiõ*, & αἴρειν εἰς ὁδόν

τὴν ὁδὸν, Itineris faciēdi cauſa, extra ordinem videlicet aliquid ſumere:& Luc.10.3.obſeruāda eſt propria ſignificatio verbi βαστάζειν,perinde ac ſi diceret Dominus,Ne vos crumena,neque pera,&c.id eſt vllis ſarcinis onerate. ¶ *Æs*, χαλκόν. Ænei enim erant aſſes & quadrantes. Emenda ex Mar.12.41.

Μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν.	10	Neque peram ad iter,neque binas tunicas, neq; ſoleas, neque ¨baculum.‖ nam dignus eſt operarius ¨alimento ſuo.	10	*Non peram in via,neque duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam, dignus enim eſt operarius cibo ſuo.*	1.Tim.5.18 luc.10.7.
Εἰς ἣν δ᾽ ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι· κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε.	11	‖In quamcunque verò vrbē aut vicum introieritis,exquirite quis in ea ſit ¨dignus: ¨& illic manete vſquedum exeatis.	11	*In quamcunque autem ciuitatem aut caſtellum intraueritis, interrogate quis in ea dignus ſit: & ibi manete donec exeatis.*	Luc.10.8.
Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν.	12	Introeuntes autem domum, ¨ſalutate ¨eam.	12	*Intrantes autem in domum,ſalutate eam,dicentes,Pax huic domui.*	
Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία, ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ᾽ αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω.	13	Et ſi quidem fuerit domus digna, ¨venito pax veſtra ſuper eam: ſin autē non fuerit digna, pax veſtra ad vos reuertitor.	13	*Et ſi quidem fuerit domus illa digna, veniet pax veſtra ſuper eā: ſi autem non fuerit digna,pax veſtra reuertetur ad vos.*	
Καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν.	14	‖¨Et quicunque non exceperit vos ,neque audierit ſermones veſtros , exeuntes ¨domo aut vrbe illa ,‖ excutite puluerem pedum ¨veſtrorum.	14	*Et quicunque non receperit vos,neque audierit ſermones veſtros,exeūtes foras de domo vel ciuitate illa, excutite puluerem de pedibus veſtris.*	Mar. 6.11. luc.9.5. Act.13.51, & 16.8.
Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.	15	¨Amen dico vobis,tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij,quàm vrbis illius.	15	*Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorū & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm illi ciuitati.*	
Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.	16	‖Ecce,ego mitto vos vt oues ¨in medium luporum: eſtote igitur prudentes vt ſerpentes, & ¨ſimplices vt columbæ.	16	*Ecce, ego mitto vos ſicut oues in medio luporū: eſtote ergo prudentes ſicut ſerpentes, & ſimplices ſicut columbæ.*	Luc.10.3.
Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς.	17	Cauete verò ¨ab hominibus. tradent enim vos in conſeſſus, & ¨in conuentibus ſuis flagellabunt vos.	17	*Cauete autem ab hominibus, tradent enim vos in cōcilijs, & in ſynagogis ſuis flagellabūt vos.*	

10 *Baculum* ῥάβδον. Hebr. מקל [*Makel*] vt Gen. 32. 10, Exod.12, 11. & 1.Sam.17,40: vnde vox etiam illa Latina videtur deducta. Vulg. & Eraſm. *virgam*, qua voce quum Latini tenuius quiddam ſignificent quàm vt viatoribus magno vſui eſſe poſſit, baculum malui interpretari, id eſt βακτηρίαν, παρὰ τὸ βαίνειν, ſicut etiam nonnulli ῥάβδον dictam volunt, παρὰ τὸ ῥᾷον ποιεῖν βαδίζειν. ¶ *Alimento*, τῆς τροφῆς. Vulgata & Eraſmus, *Cibo*. id eſt σίτου. Quoddā exemplar ſcriptum habebat τοῦ μισθοῦ, (id eſt mercede) quod etiam legitur Lucæ 10. 7, & 1. Timoth. 5. 18. Cæterùm mirifica hæc eſt demonſtratio (quam vtinam plerique ſatis intelligerent) Dignus eſt operatius mercede ſua. Ergo nobis merces non deerit. Nititur enim hoc promiſſum iuſtitia Dei, quæ fallere non poteſt: tanti eſt vocatione ſua defungi. Sed meminerimus hanc mercedē (quod ad Deum attinet) eſſe gratuitam, & ab æternæ etiam vitæ dono diſtinguendam,& non aliis quàm fidis operariis ſoluendam.

11 *Dignus*, ἄξιος. Eraſmus in annotationibus putat ἄξιον idoneum & commodum hoſpitem ſignificare. Ego verò exiſtimo propriè accipi, & ad miniſterij Eccleſiaſtici dignitatem hæc pertinere: quæ paucis quidem verbis, ſed egregiè, deſcribitur Heb.11.38. Sed dignus hic demum habetur qui ſe indignum eſſe cōfitetur, ſicut paulo antè Centurio, cap.8.8. ¶ *Et illic manete*, κἀκεῖ μείνατε. Vetat hoſpitem talem mutare: vt facere ſolent qui diutius aliquo loco manſuri, quàm commodiſſima hoſpitia captant.

12 *Salutate*, ἀσπάσασθε. Suprà, 5.47, vertimus Complecti, quod hîc fuiſſet durius: quanquam hoc etiam vtrunque ferat ſentētia huius loci. Domum enim vocat eos qui in eâdem domo verſantur. ¶ *Eam*, αὐτήν. Quinque vetuſti codices hæc addunt, λέγοντες, Εἰρήνη ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ, id eſt, *Dicentes, Pax ſit in hac domo.* quod etiam legit Vetus interpres. addit enim, *Dicentes, Pax huic domui.* Item ſic habet Theophylacti codex Romanus, quem Eraſmus non vidit. Cæterùm hæc ſalutationis formula ad Hebræorum morem pertinet, qui Pacis nomine fauſta & proſpera omnia intelligunt.

13 *Venito*, ἐλθέτω. Aut (vt in vno exemplari ſcriptum erat) εἰσελθέτω, introito: id eſt, ei bene precamini, quod etiam ratum erit. ſin minus: illis fruſtra bene precati fueritis. Itaque noſter Vetus interpres, vt & Syrus, legit futuro tempore, Veniet, & Reuertetur. vt ſcribit etiam Lu.10,6.

14 *Et quicunque non*, καὶ ὃς ἐὰν μή. Quoddam exemplar habuit ſcriptum in plurali, καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς μηδὲ ἀκούσωσιν, Et quicūque non receperint vos, neque audierint: eodem manente ſenſu. ¶ *Domo* τῆς οἰκίας. Vulgata addit *Foras*, id eſt ἔξω, quod etiā in vno vetere exemplari legimus. ¶ *Veſtrorum*, ὑμῶν. Quoddam exemplar addit ἐπ᾽ αὐτῇ, id eſt κατ᾽ αὐτῆς. vt apud Homer. Iliad. β, Τόσσοι ἔπι Τρώεσσι καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ Ἐν πεδίῳ ἵσταντο.

15 *Amen*, ἀμήν Duo codices addunt γὰρ, *enim*.

16 *In medium luporum*, εἰς μέσον λύκων Sic Herodotus οἰόλυκον. vocat eum qui ſolus ſit inter lupos relictus, quod tamen veris Chriſtianis nunquam cōtigit. vt qui à Deo nunquam minus deſerantur, ac perinde nunquam minus ſoli ſint, quàm quū omni humano præſidio ſunt deſtituti. Magni enim momenti eſt pronomen Ego in hac ſententia. Huc pertinet locus 2.Reg.6.16, & 34.8. Ioh.8. 16, & 16, 32. & 2. Cor.8. ¶ *Simplices*, ἀκέραιοι. vel *ſynceri*, & verſutiæ atque calliditatis prorſus expertes, quæ ſolent ſpecie prudentiæ nobis imponere. Virtus autē iſta paſſim in his libris dicitur ἁπλότης, & illa prediti ἁπλοῖ, Simplices vocantur, etymo quoque Græcæ vocis id declarāte ab α priuante, & verbo κεράω deductæ, vt ſignificetur id cui nihil alienū ſit admixtū, quo adulteretur. Alij deducunt ab α & κέρας, vt hominem ſignificet nulli noxium, tranſlatione ab animalibus ſumpta quæ natura nullis ad vim vi repellēdā aut ad nocēdū cornibus armauit: quæ interpretatio eôdē penè recidit. Nā & colūbæ peculiari epitheto imbelles dicūtur, & ouibus cōparātur verè Chriſtiani, lupis feriſq; ceteris animātibus oppoſiti. Requirit Chriſtus in ſumma χρηστότητα συνίσει κακοφραδίην, vt loquitur Nazian. in ſenariis, ad hunc locū alludens: nec alienū eſt prorſus ab hoc loco illud Platonis, interprete Cicerone lib. Off. primo, *Scientia quæ eſt remota à Iuſtitia, calliditas potius quàm Sapientia appellanda eſt.* Syrus interpres priorem interpretationem probat, vt qui pro ἀκέραιοι verterit תמימא [*thamime*] Denique in illo meo vetuſtatis admirandæ codice pro ἀκέραιοι ſcriptum eſt ἁπλούστατοι, quod fortaſſe legit Vetus interpres noſter. 441

17 *Ab hominibus*, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Eraſ. addidit pronomē

Illis, vt exprimeret articuli vim: quã ego quidem hîc non agnoſco. Videtur ergo potius additus articulus vt diſcipuli intelligerent quàm periculoſam viã ingrederẽtur, in qua potius ab ipſis hominibus quàm à feris timendum eſſet. Nam precipuè in religionis cauſa veriſſimum eſt illud prouerbium, Homo homini lupus. *In conuentibus ſuis, ἐν ταῖς* * *συναγωγαῖς αὐτῶν*. Eraſmus in *conciliabulis* vel *concionibus*, quaſi συνέδρια ſint aliarum gentium, Synagogæ verò Iudæorum: qua in re fallitur. Nam & illa & iſtæ Iudæorum fuerunt: illa quidem iudiciis exercendis, etiam quum iam Romanis ſubeſſent, vt ex iſtis hiſtoriis liquet, deſtinata: iſta verò legendis & explicandis die Sabbathorũ ſcripturis conſecrata, ſicut apud Chriſtianos Eccleſiaſtica presbyteria à ciuili foro diſtinguuntur. Sed tamen hoc in loco vel συναγωγὰς accipit Chriſtus pro conuentibus ordinariis ciuilibus quos à Synedriis, nẽpe 23 iudicum, & magno illo in quo ſedebat Pontifex Max. diſtinguit, qua de re diximus ſuprà 5,22. vel exiſtimandum fuerit reos in ſynedriis religionis cauſa ad verberum pænam damnatos, fuiſſe ad ſynagogam poſtea deductos, & ibi verberatos ex lege Deut. 23,3. quod mihi tamen non ſit veriſimile. Huius autẽ prædictionis Chriſti exẽplum editũ legimus in magno ſynedrio Act. 4,5. & 5, 21. & 40. Denique quum neque Synagogas allibi inueniam de iudiciỹ domibus dici, vt loquuntur Hebræi, neque in ſynagogis fuiſſe ſumptas ciuiles pœnas, mihi ſuſpectus eſt hic locus.

	Καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.	18	¨Sed & ad præſides ac reges ducemini mea cauſa, *vt hoc ſit* ¨ eis & Gentibus teſtimonium.	18	*Et ad præſides & ad reges ducemini propter me, in teſtimonium illis & Gentibus.*
Marc. 13. 11. luc. 12. 11.	Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσετε.	19	‖ Sed quum tradent vos, ne eſtote ſoliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quod loquamini.	19	*Quum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.*
	Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.	20	Non enim vos eſtis qui loquimini, ſed Spiritus Patris veſtri *is eſt* qui loquitur ¨in vobis.	20	*Nõ enim vos eſtis qui loquimini, ſed Spiritus Patris veſtri qui loquitur in vobis.*
	Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.	21	Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filiũ: & inſurgent liberi in parentes, & ¨morte multandos eos curabunt.	21	*Tradet autẽ frater fratrẽ in mortẽ, & pater filium: & inſurgent filiỹ in parentes, & morte eos afficient.*
Mar 13. 13. luc. 21. 19.	Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.	22	Et eritis exoſi omnibus propter nomen meum: ‖ verùm qui ſuſtinuerit ¨ ad finem vſque, is ſeruabitur.	22	*Et eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum. qui autem perſeuerauerit vſque in finem, hic ſaluus erit.*
	Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.	23	Quum autem perſequentur vos ¨in ea vrbe, ¨fugite ¨in aliã. Amen enim dico vobis, nequaquam ¨ obieritis vrbes Iſraëlis ¨quin ¨venerit Filius hominis.	23	*Quum autẽ perſequentur vos in ciuitate iſta, fugite in aliã. Amẽ dico vobis, non conſummabitis ciuitates Iſrael donec veniat Filius hominis.*
Luc. 6. 48. ioh. 15. 16, & 15. 20.	Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.	24	‖ Non eſt diſcipulus ſupra doctorem, neque ſeruus ſupra dominum ſuum.	24	*Non eſt diſcipulus ſuper magiſtrum, nec ſeruus ſuper dominum ſuum.*
	Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς	25	¨Sufficiat diſcipulo vt ſit ſicut	25	*Sufficit diſcipulo vt ſit*

18 *Sed & ad Præſides, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δέ.* Vulgata, *& ad Præſides*: non expreſſa particula δέ. Eraſmus, *Quin & ad Principes.* ἡγεμόνας autem hîc vocat Præſides prouinciarum, ſicut accipitur infrà cap. 27, & in Actis Apoſtolorum: quum alioquin hoc vocabulo in genere duces ſignificentur. ¶ *Eis & Gentibus, αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.* id eſt aduerſus eos & aduerſus Gentes, vt liquet ex Luc. 9, 15.

20 *In vobis, ἐν ὑμῖν.* id eſt per vos, vel intra vos.

21 *Morte multandos curabunt. θανατώσουσιν.* Vulgata & Eraſmus. *Morte afficient.* Eſt hoc vocabulum plerunque forenſe: hîc autem accipitur veluti in coniugatione Hiphil: quod declarat præcedens illud, εἰς θάνατον: tamen illo etiam modo accipi poſſe non nego. Nam iure dici poteſt interficere, qui interficiendum curat.

22 *Ad finem vſque, εἰς τέλος.* Vide infrà, 24. 13. Sic autem declarat neque momentaneam neque perpetuam hanc conditionem fore.

23 *In ea vrbe ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.* In ea videlicet quam ingreſſi fueritis. Vulgata & Eraſmus. *In ciuitate hac, vel iſta.* Exemplar vnum habebat, διώκωσιν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης. id eſt, Vos abegerint ex ea vrbe. ¶ *Fugite, φεύγετε.* Id eſt, Properate in aliam, nedum vt munus quod vobis impono perterrefacti deſeratis. Potius enim hîc de perſeuerantia quàm de vitanda perſequutione diſſerit, ſicut φεύγειν Græcis, & Fugere Latinis interdũ de ſola curſus celeritate * dicitur. quomodo accipitur verbum ברח [*barah*] Nehem. 10. & Cant. 8, 14. Rectè igitur Tertull. hunc locum citans, quanuis alioquin in hoc argumento immodicus, Non erat, inquit, tacitè in ciuitatem aliam transfugiendum, ſed quaſi vbique annunciaturis, donec vbique replerent doctrinam ſuam. ¶ *In aliam, εἰς τὴν ἄλλην.* Exemplar quoddam additũ habebat, κἂν ἐκ ταύτης ἐκδιώξωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. id eſt, Quòd ſi ex ea quoque vrbe vos exegerint, fugite in aliam. Alterum verò, & meum vetuſtiſſimum, ἐὰν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκωσιν ὑμᾶς φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην, Si verò in alia vos perſequuti fuerint, fugite in aliam. Verbum autem διώκειν modò conuertimus Perſequi, modò Abigere & Exigere, propter additam variam conſtructionem. ¶ *Obieritis. τελέσητε.* Vulgata, *Conſummabitis.* Eraſmus, *Perambulaueritis.* Ad verbum, *Finieritis.* Exemplar quoddam, πληρώσητε, *Impleueritis*, quo modo etiam loquitur Paulus Rom. 15. 19. Sed verbum Latinum quo vſus ſum, videtur ſatis commodè Græcum explicare: quia vtraque ſignificatione accipitur, nempe pro Peragere & pro Circuire. ¶ *Quin, ἕως ἄν.* Videntur hæc accipi pro πρὶν ἤ: alioqui ſignificant vſquedum: quo modo conuertere ſolemus. Itaque malè Vulg. vertit, *Donec veniat.* ¶ *Venerit filius hominis, ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.* Id eſt, Quin ego venero. Atqui, dicet aliquis, iam venerat, vt qui in terris iamdiu eſſet verſatus, & iſta ipſis loqueretur. Hæc igitur vel nõ ad ipſum Chriſti in terras aduentum, ſed ad ipſius aduentus patefactionem & perceptionem referũtur, nec ipſius Chriſti ſed hominum reſpectu dicuntur: vel his verbis Chriſtus ſimpliciter ſignificauerit ſe rurſus illis affuturum priuſquam totam regionem peragraſſent: ne videlicet ſeſe à Magiſtro ablegari exiſtimantes animum deſponderent. Nam hæc ad ingreſſum illum Chriſti vltimum & celeberrimum in Hieruſalem referre, mihi quidem argutum videtur. Poſterior mea illa interpretatio eſt Theophylacti, & ſimpliciſſima videtur.

25. *Sufficiat, ἀρκετόν.* id eſt, ſufficere debet. Hanc verò de ſeruo ſententiam fuiſſe prouerbialiter apud Iudæos

vſurpatam

vſurpatum docet Tremellius noſter ex Thalmude, in tractatu de Benedictionibus, cap. 9. Hoc autem loco improbè abuſum fuiſſe Cherinthum, ad retinendum legalium ceremoniarium vſum, docet Epiphanius.

ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ· εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ;

26 Μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς· οὐδὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

27 Ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων.

28 Καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.

29 Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν;

30 Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσί.

31 Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.

32 Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμ-

---

doctor ſuus, ¨& *vt* ſeruus *ſit* ſicut dominus ſuus. ‖Si ipſum patremfamiliâs ¨Beelzebul¨ vocarunt, quanto magis domeſticos eius?

26 Itaque ne eos timete: ‖nihil enim eſt opertum quod nõ futurum ſit vt retegatur, & nihil occultum ¨quod non futurum ſit vt cognoſcatur.

27 Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurẽ auditis, prædicate ¨in ſolariis.

28 Et ne timete *vobis* ab iis ¨qui trucidant corpus, animam autem non poſſunt trucidare: ſed timete ¨potius eum qui poteſt & animam & corpus ¨perdere in gehenna.

29 Nónne duo ¨paſſerculi ¨aſſario vęneũt, & vnꝰ ex eis nõ cadet ¨in terrã ſine Patre ¨veſtro?

30 Veſtri verò etiã ‖capilli capitis omnes numerati ſunt.

31 Ne igitur timete: ¨vos multis paſſerculis præſtatis.

32 ‖Quiſquis igitur ¨agnoſcet

ſicut magiſter eius, & ſeruo ſicut dominus eius. Si patremfamiliâs Beelzebub vocauerunt, quanto magis domeſticos eius? Inf. 12. 24

26 *Ne ergo timueritis eos. nihil enim eſt opertum quod non reueletur, & occultum, quod non ſciatur.* Mar. 4.20 luc. 8.17, & 12.2.

27 *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate ſuper tecta.*

28 *Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere: ſed potius timete eum qui poteſt & animam & corpus perdere in gehennam.*

29 *Nónne duo paſſeres aſſe væneunt, & vnus ex illis non cadet ſuper terram ſine Patre veſtro?*

30 *Veſtri autem & capilli capitis omnes numerati ſunt.* 2 Reg 14. 12.

31 *Nolite ergo timere: multis paſſeribus meliores eſtis vos.* act. 27.34.

32 *Omnis ergo qui cõfite* Mar. 8.38. luc. 9.26. & 12.8. 2. tim. 2.12.

¶*Et [vt] ſeruus [ſit,]* καὶ ὁ δοῦλος. Dicendum potius fuerat, καὶ τῷ δούλῳ, Et ſeruo: vt iſta cum ſuperioribus cohærerent. & ita legit Vetus interpres. ¶*Beelzebul,* Βεελζεβοὺλ. Vulgata vbique *Beelzebub.* Nam etiam quoddam exẽplar legit Βεελζεβούβ: & ſcribendum eſſe β, non λ, apparet ex 2. Reg. 1. 2. Fuit autem Acaronitarum idolum, quod commodè poſſis dominum muſcarum appellare: ac ſi Gallicè diceres *Maiſtre mouſche.* Cuiuſmodi fuit Grȩcorum Μύαγρος, ab Acaronitis profectus, vt teſtatur Plinius lib. 10. cap. 28. vbi tamen pro Acaron perperam legitur Achorem, & apud eundem lib. 29. cap. 6, Myioden pro Μυιώδην. ¶*Vocarunt,* ἐκάλεσαν. Quidam vetus codex ſcriptum habebat καλοῦσι, vocant.

26 *Quod non futurum ſit vt cognoſcatur,* ὃ οὐ γνωσθήσεται. Vulg. *Quod non ſciatur,* non expreſſa futuri ſignificatione, in quo tamen poſita eſt vis huius ſententiæ. Erigit enim ſuos diſcipulos, admonens fore vt tandẽ vincat Veritas, & tum ipſorũ innocentia, tum aduerſariorũ improbitas appareat.

27 *In ſolariis,* ἐπὶ τῶν δωμάτων. id eſt, in ipſis ædium tectis, populo circunſtanti aut prætereunti. Erant enim olim (quemadmodum etiam hodie in illis regionibus) ita fabricata ædium ſumma, vt in illis ambulare & verſari poſſent: ſicut liquet ex Deuteronomii 22.8, & 2. Sam. 11.2, & Act. 10.9. Itaque Græcis quidem ſcriptoribus, δῶμα idem * omnino valet quod οἶκος, aut ea certè pars domus intra quam habitatur. Sed vt obſeruat Eraſmus ex Hieronymo ſignificat ſupremam partem ædium, quam Græci vocant τέγος, vel ὑπερῷον. Hebræi verò גג [*Gag*] ſic enim hanc vocem Græci verterunt paſſim in vetere teſtamento, vt Ioſ. 2.6. Iud. 9, & 1. Sam. 9.25. Soph. 1.5. Plautus, *ſolarium* vocat, quod manifeſtè diſtinguitur ab ipſa οἰκίᾳ, id eſt, inferiore domo. Mar. 13.15, & infrà 24.17.

28 *Qui trucidant,* τῶν ἀποκτεινόντων. Vertimus ἀποκτείνειν trucidare, quòd melius vocabulum non haberemus: eſt enim trucidare maius quidpiam quàm occidere. Virg. Æn. 2, *Fit via vi, rumpunt aditus, primóſque trucidant.* φονεύειν verò occidere, & φόνον cædem, διαχειρίζεσθαι Interficere, ἀναιρεῖν Interimere: vt cuique Græco ſuum Latinũ opponamus. Videtur autem Chriſtus vſurpaſſe vocabulum quo declaretur cædes cum ſæuitia & crudelitate coniuncta, vt doceat nullos quantumuis immanes tyrannos eſſe nobis metuendos. ¶*Potius,* μᾶλλον. Eraſmus, *Magis:* & fateor hanc eſſe propriam huius vocabuli declarationem: (ſicut etiam ſuprà conuertimus 6.30, & 7.11.) ſed hoc quidem loco nõ eſt dubium quin aliud declaret. Neque enim monet Chriſtus vt hunc magis quàm illos timeamus, ſed vt hunc vnum potius timeamus quàm illos. ¶*Perdere,* ἀπολέσαι. æternis videlicet ſuppliciis, ac proinde neutrius ſubſtantia peritura, vt docet ſolidiſſimè Tertull. lib. De reſurrectione carnis.

29 *Paſſerculi,* στρουθία. Vulgata, *Paſſeres:* non rectè quum magna hic ſit emphaſis diminutiui. ¶*Aſſario,* ἀσσαρίου. Hoc vocabulum Romanum eſt, cuius mentionem facit Varro libro de Analogia primo. Fuit autem aſſarius (vt doctiſſimus Georgius Agricola primus, vt opinor, obſeruauit) dimidia pars aſſis, non libralis illius veteris, ſed ſemuncialis: quem teſtatur percuſſum lege Papyria Plinius libro 33. cap. 3. adeo vt aſſarius tantùm fuerit quarta vnciæ pars, quaſi Aſſiculum dicas. Quamobrem etiam vncia dicitur à Cleopatra in Coſmeticis τετράσσαρον Italicũ. Vulg. 197 *Aſſe.* Eraſmus vertit, *Minuto aſſe:* referens ad pretii vilitatẽ, vt vim exprimeret diminutiui. Syrus interpres Latinã vocem אסר [*aſar*] retinuit. & ex collatione multorum locorum * in Græcis ſcriptoribus videri poſſit generaliter hæc vox pro aſſe Romano vſurpari. Vide Mar. 12.42. ¶*In terram,* ἐπὶ τὴν γῆν id eſt χαμᾶζε. Vulg. *Super terram.* Chryſoſtomus (vt annotat Eraſmus) videtur legiſſe εἰς παγίδα, in laqueum. Cadere autem humi, Hebræorum more dicitur quod perit & aboletur, vt 2. Reg. 10.10. ¶*Sine,* ἄνευ. id eſt, non interueniente decreto & voluntate. Alioqui videretur ſignificari Patrem cæleſtem ſimul cum paſſerculis cadere, vt quidem ſolet hæc particula plerunque vſurpari: quo modo ſumitur apud Dem. ἄνευ ςεφάνου, Καὶ ταῦτα συνετάχθη τῷ ναυάρχῳ ἄνευ τοῦ δήμου Ἀθηναίων, Et hæc quidem à claſſis præfecto comparata ſunt ſine populo Ath. i. nõ adhibita auctoritate & cõſenſu populi Atheniẽſis. ¶*Veſtro,* ὑμῶν. Addit quoddã exemplar, τοῦ ἐν οὐρανοῖς. i. qui eſt in cælis.

31 *Multis paſſerculis præſtatis vos,* πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς. Vulgata, *Multis paſſeribus meliores eſtis vos.* Eraſmus, *Vos pluris eſtis quàm multi paſſerculi.* Idem tamen ſuprà, cap. 6.26, vti maluit verbo Præcellendi, quum illic Vetus interpres vertiſſet διαφέρετε, Pluris eſtis. Caſtellio, *Vos paſſeribus multo eſtis præſtantiores.* quod non probo. Eſt enim in Chriſti verbis ἐλάττωσις quæ ſpecies etiam eſt amplificationis: acſi diceret Chriſtus, Videtis tam viles eſſe paſſerculos vt duo non amplius quàm aſſario væneant, qui tamen abſque Patris veſtri decreto non intereunt. Quid ergo metuitis? nam certè hac ratione oportuerit multos paſſerculos coniungi vt vos pretio ſuperent. Tertullianus lib. de fuga vertit, Antiſtatis.

32 *Agnoſcet,* ὁμολογήσει. Verbum Confitendi, quod alioqui vt Theologis familiare non repudio, vix inuenias

cum caſu perſonæ coniunctum. Verbum autem Agnoſcẽdi hac omnino ſignificatione à Latinis, pręſertim iuriſconſultis vſurpatur. Eſt autem ὁμολογεῖν amplius quidpiam quàm Agnoſcere, vt apparet ex iſto Ciceronis loco pro Rabirio. *Crimen ſuſciperem, agnoſcerem, confiterer.* Sed illud quod ſubiicitur, *Corã hominibus*, ſatis id videtur explicare: alioquin vertiſſem Palàm agnoſcet. Hoc eſt nimirũ quod vernacula lingua dicimus *Aduouer publiquement, & recognoiſtre.* Vnde factum vt confeſſiones vocet Eccleſia quas edunt Chriſtiani ſuæ religionis profeſſiones: ſicut tiam ſacrificia εὐχαριστικὰ in Lege תודות [*thodoth*] dicebantur. Cõiunctæ ſunt enim iſtæ publicæ profeſſiones cum eius laude quem nos agnoſcere profitemur ¶ *Me*, ἐν ἐμοί. Et paulo poſt ἐν αὐτῷ, in eo, pro Eum, conſtructione Hebraica cuius exemplum habemus Nehem. 9,2. Hìc enim ἐν reſpondet præpoſitioni על [*hal.*]

προσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Luc. 12.51. Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν.

Mich. 7.6. Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς.

Καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ.

Luc.14.26 Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

Infrà 16. 24 marc. 8.34 luc.9 23.& 14.27. Καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

Infrà 16. 25. marc. 8.35 luc. 9. 24. & 17.33. ioh. 12.20. Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

Luc.10.16. ioh.13.20. Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.

Ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται.

Mar.9.41. Καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

¨me coram hominibus, agnoſcam & ego eum coram Patre meo qui eſt in cælis:

33 Quiſquis autẽ abnegauerit me coram hominibus, abnegabo eum & ego coram Patre meo qui eſt in cælis.

34 ‖Ne exiſtimate me veniſſe miſſurum pacem in terram: non veni ¨miſſurus pacem, ſed ¨gladium.

35 ‖Nam veni facturus vt diſſideat ¨filius à patre ſuo, & filia à matre ſua, & ¨nurus à ſocru ſua.

36 Et inimici hominis *erunt qui ſunt* domeſtici ipſius.

37 ¨‖Qui amat patrem aut matrem ¨ſupra me, ¨nõ eſt me dignus: & qui amat filiũ aut filiã ſupra me, non eſt me dignus.

38 ‖Et qui non ¨accipit crucem ſuam, ac ¨ponè ſequitur me, nõ eſt me dignus.

39 ¨‖Qui inuenerit animam ſuam, perdet eam: & qui perdiderit animam ſuam mea cauſa, inueniet eam.

40 ‖Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui miſit me.

41 Quj recipit Prophetam ¨nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iuſtum nomine iuſti, mercedem iuſti accipiet.

42 ‖Et quicunque potum dederit vni ex his ¨paruis poculum frigidæ ¨ſolũ, ¨nomine diſcipuli, amen dico vobis, non perdiderit mercedem ſuam.

bitur me coram hominibus, confitebor & ego eũ coram Patre meo qui in cælis eſt:

33 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram Patre meo qui in cælis eſt.*

34 *Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, ſed gladium.*

35 *Veni enim ſeparare hominem aduerſus patrem ſuum, & filiam aduerſus matrem ſuam, & nurum aduerſus ſocrum ſuam.*

36 *Et inimici hominis, domeſtici eius.*

37 *Qui amat patrem aut matrẽ plus quàm me, nõ eſt me dignus: & qui amat filium aut filiã ſuper me, nõ eſt me dignus.*

38 *Et qui nõ accipit crucem ſuã, & ſequitur me, non eſt me dignus.*

39 *Qui inuenit animam ſuam, perdet illam: & qui perdiderit animam ſuam propter me, inueniet eam.*

40 *Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui me miſit.*

41 *Qui recipit Prophetã in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iuſtum in nomine iuſti, mercedem iuſti accipiet.*

42 *Et quicunque potũ dederit vni ex minimis iſtis calicẽ aquæ frigidæ tantùm in nomine diſcipuli, amen dico vobis, nõ perdet mercedem ſuam.*

---

34 *Miſſurus*, βαλεῖν. Hebraiſ. להביא [*lehabia*]: vt ſi dicas, *Pour faire venir*, aut *Pour faire arriuer*. Sed tamen obſeruãdum eſt, hìc non deſignari cauſam finalem quam vocant, id eſt ſcopum agenti propoſitum: ſed Chriſtum hìc ſignificare non quò tendat ipſius aduentus, ſiue proprium Euangelij finem, ſed duntaxat quæ ipſius aduentum, quanuis non abſque iuſto ipſius decreto, κατὰ συμβεβηκὸς erant ſequutura, & quæ nos etiamnũ quotidie Euangelio noſtra memoria veluti renato experimur. ¶ *Gladium*, μάχαιραν. Heb. חרב [*chereb*] cum ſex punctis, pro belli calamitate.

35 *Filius*, ἄνθρωπον. Hebr. איש [*iſch*] pro בן [*ben*] vt Deu. 22.30. quo modo etiam accipitur אדם [*adam*] Prouerb. 15. 20. Vulgata & Eraſmus, *Hominem*. ¶ *Nurus*, νύμφην. Eraſmus *Sponſam*. Sed hìc opponitur ſocrui.

37 *Qui amat*, ὁ φιλῶν. Eraſmus, *Qui amauerit*, ὁ φιλήσας. ¶ *Supra me*, ὑπὲρ ἐμέ. vel *præ me*. Vulgata, *Plus quàm me*. id eſt πλέον ἐμοῦ, eodem ſenſu. Horatius 3. Car.--*tres [cyathos] prohibet ſupra Rixarum metuens tangere Gratia.* ¶ *Non eſt me dignus*, οὐκ ἔστι μου ἄξιος. id eſt, mihi non eſt idoneus ſeu conueniens, vt alibi de voce ἄξιος diximus. Nã alioqui nemo ſanè, ne angelis quidẽ exceptis. dignus eſt quẽ Chriſtus pro diſcipulo adſciſcat, vel etiam adſcitum agnoſcat.

38 *Accipit*, λαμβάνει. Id eſt à me impoſitam admittit ſeu recipit. Nam τὸ λαμβάνειν ἀντὶ τοῦ δέχεσθαι, id eſt Accipere pro Recipere ſæpe accipitur: ſed τὸ δέχεσθαι nunquam niſi de receptis aliunde oblatis memini legere vſurpatum. ¶ *Ponè ſequitur me*, ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου. Ad verbum, *Retro me*. Vel poſt me, vt ſuprà cap. 3. 11. Quod certè notãdum eſt, vt qui Deum colunt cultu à ſe excogitato, intelligant ſeſe nõ ſequi Chriſtum, ſed illi præire velle. Itaque ὀπίσω μου ſum interpretatus Pone me: quia quum non Euangeliſta præter verbum ἀκολουθεῖν addendũ aliquid pręterea iudicarit, hoc quoque putauimus neceſſariò exprimendum, quod à Vetere interprete & ab Eraſmo fuit neglectũ. Multi enim ſe Chriſtum ſequi dicunt, quũ illi ſoli ſequantur qui ponè ſe quũtur: i. qui illum verbo ſuo præeuntẽ poſſunt oſtendere.

39 *Qui inuenerit*, ὁ εὑρών. Vulgata, *Qui inuenit*. Animam inuenire (id eſt, vitam ſuam ſeruare) dicitur qui præſenti vitæ cõſulit. Videtur enim periiſſe qui in certo vitæ diſcrimine verſatur, & è cõtrario veluti ſeipſum recuperare qui ex eo ſaluus euadit. Dicũtur tamẽ hæc ex vulgari opinione hominũ, qui, quoniã de futura vita nõ cogitant, periiſſe putãt eos qui moriũtur, & euaſiſſe qui ex morte elabũtur.

41 *Nomine*, εἰς ὄνομα. i. ad verbũ, *In nomẽ*. εἰς pro ἐν poſito. i. vt Prophetã, & eò ꝙ eſt Propheta, ſicut explicatur Mar. 9.41. Debemus. n. Chriſtũ colere in ipſiꝰ ſeruis: alioqui nihil præſtamus ꝙ profanæ quoq; gentes cumulatè nõ præſtẽt.

42 *Paruis*, μικρῶν. Vulg. *Minimis*, (ſicut etiam legit Hilarius,

larius, vt annotauit Eraſmus,) id eſt ἐλαχίστων, quod etiam ſcriptum inuenimus in vno exemplari. Paruos autem vocat per conceſſionem ſuos diſcipulos, homines nimirum coram mundo viles & abiectos, quos Hebræi צעירים [*tſehirim*] vocant. ¶ *Solum*, μόνον. Vulgata & Eraſmus, *Tantum.* Ego verò malui vt nomen interpretari. Deeſt in vno exemplari. ¶ *Nomine diſcipuli*, εἰς ὄνομα μαθητοῦ. Vide Marc. 9.41.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.

2 Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

3 Εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;

4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε·

5 Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι· καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

6 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

7 Τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κά-

CAP. XI.

1 ET factum eſt ¨ quum finẽ feciſſet Ieſus ¨ pręcipiendi duodecim diſcipulis ſuis, digreſſus eſt illinc vt doceret, & prædicaret in vrbibus ¨ eorum.

2 ‖ Iohãnes autem quũ audiſſet ¨ in vinculis ¨ opera Chriſti, miſſis duob. ex diſcipulis ſuis,

3 ∴ Dixit ei, Túne is es qui ¨ venturus eras, an alium ∴ expectabimus?

4 Et reſpõdens Ieſus dixit eis, Ite & renuntiate Iohanni quę auditis & ∴ videtis:

5 Cæci ∴ viſum recipiunt, & claudi ambulant, leproſi mundantur, & ſurdi audiunt, mortui excitantur, & pauperibus ∴ euangelizatur.

6 Et beatus eſt ∴ qui non fuerit offenſus in me.

7 ∴ Illis autem abeũtibus, cœpit Ieſus dicere turbæ de Iohanne, Quid exiiſtis in deſertũ ſpectaturi? arundinem ¨ quæ a-

CAP. XI.

1 *ET factum eſt quum conſummaſſet Ieſus præcipiens duodecim diſcipulis ſuis, tranſiit inde vt doceret & prædicaret in ciuitatibus eorum.*

2 *Iohannes autem quũ audiſſet in vinculis opera Chriſti, mittens duos de diſcipulis,* Luc. 7.18.

3 *Ait illi, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?*

4 *Et reſpondẽs Ieſus ait illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audiſtis & vidiſtis:*

5 *Cæci vident, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiunt, mortui reſurgunt, pauperes euangelizantur.*

6 *Et beatus eſt qui non fuerit ſcandalizatus in me.*

7 *Iis autem abeuntibus, cœpit Ieſus dicere ad turbas de Iohanne, Quid exiiſtis in deſertum vide-*

IN CAPVT XI.

1 *Quum finem feciſſet*, ὅτε ἐτέλεσεν. Vulgata, *Quum conſummaſſet*: quod reſpondet τῷ συντελεῖν, & tranſitiuum eſt. ¶ *Præcipiendi*, διατάσσων Vulgata ad verbum, *Præcipiens.* Eraſmus, *Mandandi*, ἐντελλόμενος. Porrò διατάσσειν edicere declarat, vnde διατάξεις & διατάγματα dicuntur principum edicta, vt Heb. 11.23. Sed hoc loco nihil aliud declarat quàm præceptis aliquem formare & inſtituere. Nam tota illa concione Chriſtus quales illos eſſe oporteret oſtendit. ¶ *Eorum* αὐτῶν. Nempe diſcipulorum. id eſt in Galilæa, vnde plerique erant oriundi, vt apparet ex Act. 2.7.

2 *In vinculis*, ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Eraſmus, *In carcere.* Vocabulum Græcum (vt etiam notat Eraſmus) à vinculis dictum eſt. Quum igitur Latinis vinculorum appellatione tam compedes quàm carcer ipſe ſignificetur, à Vetere interprete nolui diſcedere. ¶ *Opera*, τὰ ἔργα. Eraſmus, *Facta* id eſt, τὰ πεπραγμένα. qui etiam hoc nomine Veterem interpretem reprehendit. Atqui ſi potius putauit Facta dicendum, cur toties in Epiſtolis Pauli operum nomen retinuit, & de Operibus hodie potius quàm de Factis diſputatur? Et fateor quidem opera magis propriè eſſe officinarum, vt πράξεις potius quàm ἔργα, id eſt geſta vel actiones potius quàm opera Chriſti dici oportuerit. Sed ſubtilitatem iſtam nihil moramur.

3 *Dixit ei*, εἶπεν αὐτῷ. Id eſt, ipſi per eos dici curauit. ¶ *Is qui venturus eras*, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, *Qui venturus es*: neglecto articulo. Eraſmus per præſens, *Ille qui venturus eſt*: Græcum participium eſt anceps ad vtrunque tempus: ſicut apud Latinos Venturus poteſt cum omnibus temporibus verbi ſubſtantiui coniungi. Viſum eſt autem mihi imperfectum optimè omnium conuenire. ¶ *Expectabimus*, προσδοκῶμεν. Ad verbum, *Expectamus*: quo modo Vulgata & Eraſmus. Mihi videtur præſens pro futuro poſitum, ſicut ἔχετε pro ἕξετε ſuprà cap. 5.46. Cæterùm non ſui
* ſed diſcipulorum ab ipſomet Chriſto coarguendorũ cauſa, miſit ſuos Iohannes iſtud percunctaturos, quod nõ obſeruatum fefellit Tertullianum, indigniſſima facta Iohanni iniuria tribus locis, nempe de præſcriptionibus: de baptiſmo, & lib. 4. aduerſus Marcionem.

4 *Videtis*, βλέπετε. id eſt ὁρᾶτε. Vulgata, *Quæ audiſtis & vidiſtis.* Sed de re præſenti loqui videtur, & in eo conueniunt omnia exemplaria.

5 *Viſum recipiunt*, ἀναβλέπουσι. Vulgata, *Vident*, non expreſſa præpoſitione ἀνά. Sic autem vſurpatur hoc verbum à Platone quoque & Ariſtophane, ita vt ἀνά iterationem ſignificet: quum alioqui pro ἄνω quoque accipiatur, vt infrà 14.19. & interdum redundet, nihil aliud ſignificans, quàm βλέπειν, id eſt, Videre, abſolutè, vel aſpicere μεταβατικῶς. ¶ *Euangelizantur*, εὐαγγελίζονται. id eſt, pauperibus annuntiatur Euangelium. Cæterùm Euangelium, Euãgelizare, & Euangelizari, vocabula Græca, tanquam in Latina Eccleſia iampridem vſurpata, libenter retinuimus. Hæc autem pertinent ad illum Eſaiæ locum 61.1, Ad euangelizandum pauperibus miſit me: cuius fit mentio Luc 4.18. vbi tamen legimus ענוים [*hanuim*] i. manſuetis, & iis qui hominibus ſuperbis & elatis opponuntur, non עניים [*hanijm*,] quos ſolent Græci interpretes πένητας & πτωχοὺς interpretari. Sed tenue eſt hoc diſcrimen, ſi rem ipſam ſpectemus. Vulg. & Eraſ. *Pauperes euangelizantur*, eodem ſenſu manente: ſed conſtructione paulo duriore. *

6 *Qui non fuerit offenſus in me.* ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. id eſt, qui ex me non ceperit offendiculi ac proinde mei nõ audiendi, occaſionem. Vulgata, *Qui non fuerit ſcandalizatus in me.* Eraſmus, *Qui non fuerit offenſus per me*: quod ſic accipi poſſet, quaſi dicat Chriſtus eos fore beatos quos ipſe non læſerit: qui ſenſus non conuenit. Sic autem vt verti, loquitur etiam Cicero ſæpe, vt libro 2. de Inuentione, *Si quo in vitio eius offenderemur.* Infrà, cap. 13.57, Eraſmus vertit, *Offendebantur ſuper eo*, ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Et cap. 26.31, *Offendiculum patiemini mea cauſa*, σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί. qui tamen variam iſtam & multiplicem interpretandi rationem ſæpe, idque meritò, reprehendit.

7 *Illis autem abeuntibus*, τούτων δὲ πορευομένων. Eraſmus, *Euntibus autem illis.* at ego cum Vetere interprete πορευομένων exiſtimo hîc poni pro ἀπερχομένων. ¶ *Quæ agitetur*, σαλευόμενον. Significat vocabulum Græcum vndarum more huc & illuc impelli: quod poëta dicit vndantẽ & fluctuantẽ, vim Græci vocabuli exprimẽs: Galli verò, *qui flotte.* Heliodorus Æth. hiſt. lib. 3, τῆς ψυχῆς ἀμφοτέροις ἐφ' ὑγροῦ τοῦ πάθους σαλευούσης. id eſt, Animo vtriuſq; ex humido affectu fluctuãte. Latini quoque dicũt ſegetes fluctuare, quũ vẽto agitantur. Vulg. *Agitatã.* Hoc autẽ dicendi genere prouerbiali, declarat rẽ ludicram & vilem. cuius ſpectandæ cauſa nullus meritò pedẽ moueat, potius quàm inconſtantis ac leuis ingenij hominẽ: id ꝙ declarat antitheſis hominis opulẽti & cuius luxũ ac magnificentiã ſpectare omnes geſtiãt.

λαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

8 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδού, οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν.

9 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

10 Οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδού,
Ma.3.1. ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

11 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστιν.

12 Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτι-
Luc. 16.16 στοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.

13 Πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν.

Mal.4.5. 14 Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἠ-

gitetur à vento?

8 ¨Sed quid exiistis visuri? hominem mollibus ¨ vestibus amictum? ecce, ¨ qui gerunt molles vestes, in domibus regum sunt.

9 Sed quid exiistis visuri? Prophetam? certè dico vobis etiã ¨amplius quàm Prophetam.

10 Iste enim est de quo scriptum est,‖Ecce,ego mitto ¨nuntium meum ante faciem tuã, qui ¨preparabit viam tuam coram te.

11 Amen dico vobis,non ¨ est suscitatus ¨ inter genitos è mulieribus, quisquam maior Iohanne Baptista: ¨ sed qui est ¨minimus in regno cælorum, maior eo est.

12 ‖Porrò ¨ à diebus Iohannis Baptistæ ¨vsque nũc regno cęlorum ¨vis affertur, & violenti ¨rapiunt illud.

13 Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex vsque ad Iohannem ¨prophetarunt.

14 Et,si vultis recipere,‖ipse est

re? arundinem vento agitatam?

8 *Sed quid exiistis videre? hominem mollibus vestitum? ecce, qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.*

9 *Sed quid exiistis videre? Prophetam? etiam dico vobis, & plus quàm Prophetam.*

10 *Hic est enim de quo scriptum est, Ecce, ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

11 *Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Iohanne Baptista: qui autem minor est in regno cælorum, maior est illo.*

12 *A diebus autem Iohannis Baptistæ vsque nunc regnũ cælorum vim patitur; & violenti rapiunt illud.*

13 *Omnes enim Prophetæ & Lex vsque ad Iohannem prophetauerunt.*

14 *Et, si vultis recipere, i-*

---

8 *Sed*, ἀλλά. Sic vernaculo sermone dicimus. *Mais qu'estes vous allez voir?* Interrogat enim ἀλλὰ hoc loco. Eras. *Agé:* & paulò post, *At.* ¶ *Vestibus*, ἱματίοις. Accipitur ἱμάτιον generali significatione hoc loco, vt suprà cap.9.16. Vulgata prætermisit. ¶ *Qui gerunt*, οἱ φοροῦντες. Vulg. *Qui mollibus vestiuntur*, οἱ μαλακοῖς ἠμφιεσμένοι.

9 *Amplius*, περισσότερον. Erasmus, *Excellentiorem.* Ego malui sic conuertere, siue vt nomen siue vt aduerbium accipias. Ad verbũ τὸ περισσὸν dicitur quod superat & abũdat, interdũ in laude, vt hîc: interdũ in vitio, vt suprà cap.5.37.

10 *Nuntium meum*, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, *Angelum meum*: quod rectè mutauit Erasmus, quum de homine hîc agatur. ¶ *Præparabit*, κατασκευάσει. Hæc nimirum petita sunt à regum & principum consuetudine, quorum aduentus multo antè tempore solet nuntiari, vt ipsis maiore cum pompa occurratur.

11 *Est suscitatus*, ἐγήγερται. id est (vt Erasmus rectè exponit) exortus est. Sed malui seruato genere passiuo, interpretari, Suscitatus est, vt significetur hæc Dei organa peculiari quadam numinis voluntate in hunc mundum prodire, vel iam natos ex reliquorum numero seligi: quamobrem etiam nolui cum vetere interprete vertere Surrexit. ¶ *Inter genitos è mulieribus*, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Vulgata ad verbum, *Inter natos mulierum.* Erasmus, *Inter eos qui nascuntur è mulieribus.* Ego verò puto hîc poni τοῖς γεννητοῖς in propria significatione, nempe vt hoc ad virum referatur qui prolem gignit ex vxore: quo modo nõ potest dici Christus γεννητὸς γυναικός, quum conceptus sit ex Spiritu sancto. Hebræis tamen verbum ילד [*ialad*] tam de patre quàm de matre dicitur: quamobrem Iob.cap.15.14,& 25.4 natus vel generatus ex muliere, hominẽ declarat. infrà quoque Lucæ 1.13. de Elisabetha dicit Angelus Zacharię, γεννήσει υἱόν σοι. Ex quo liquet τὸ γεννᾶν etiam de matre dici. Sed quomodocunque accipias, constat intelligi hæc Christi verba de iis qui consueto naturæ ordine gignuntur, ex semine viri videlicet: quod in Christum non cadit, quanuis natum ex muliere. Quod autem Erasmus annotat sibi videri γεννητοῖς neutrum esse, mihi ne probabile quidem videtur. nam quid tandem secundum naturam parere potest mulier præter hominem? ¶ *Sed*, δέ. Vulgata *Autem*, non satis commodè expressa particula δέ. Erasmus *Attamen*, id est μέντοι. ¶ *Minimus*, μικρότερος. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Minor.* Sed interdum solent Græci συγκριτικὰ vsurpare ἀντὶ τῶν ὑπερθετικῶν, & contrà quoque hæc pro illis vsurpare: quam enallagen etiam in nostro sermone vernaculo vsurpamus. Sic enim hoc exprimas, *Le plus petit*, aut *le moindre*: quod dicendi genus frequenter etiam deinceps occurret. Quod autem subiicitur, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, apud Theophylactum coniungitur cum μείζων ἐστι, quasi hæc de seipso Christus dicat: qui quum reipsa sit maximus, atque adeo Rex in regno Dei, tamen opinione hominum sit minimus, quem sensum etiã sequutus videtur Epiphanius aduersus Gnosticos. Sed in aliis omnibus codicibus adscripta erat distinctio post οὐρανῶν, vt plenissima illa lux quæ a Christi prædicatione mundo affulsit, cum ea veluti scintilla conferatur quæ ad Iohannem vsque emicuerat. Idque videntur ea quæ consequuntur, optimè declarare. Neque enim hîc comparantur inter se personæ, sed impar doctrinæ cælestis dispensatio, præconiũ videlicet Iohannis cum Lege & Prophetarum cõcionibus, & cum illo rursus clarissima illa Euangelij prædicatio. Et regnum cælorum declarat Ecclesiæ statum sub exhibito Messia, in quo vera Dei gloria elucet. * Sic etiam accipitur Maioris appellatio, 1.Cor.13,13:& 14,5.

12 *A diebus*, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν. Hebraismus. id est, à tempore quo Iohannes Baptista prædicare cœpit. ¶ *Vsque nunc*, ἕως ἄρτι. id est, Ad hunc vsque diem. quo modo vertit Erasmus. At ego non video cur minus liceat dicere Vsque nunc, quam Vsque sub, Vsque adhuc, Vsque antè: quorum exempla frequenter occurrunt. Sic ἄρτι suprà, cap. 3.15, pro νῦν positum esse diximus, vt idem valeat ἕως ἄρτι atque ἕως νῦν. id est (vt loquuntur Hebræi) עד עתה [*had hattha.*] ¶ *Vis affertur*, βιάζεται. id est, quasi impetu quodam in illud perrumpitur. Est enim veluti omnibus expositus, auidè quibusuis arripiendus, hic Patris cælestis thesaurus, quem videri poterat antea occultasse, sicut explicatur Rom.16.26. Ideóque Luc.16.16, pro βιάζεται scribitur εὐαγγελίζεται, ex quibus locis inter se comparatis intelligimus & quomodo nobis offeratur receptio in regnum cæleste, nempe Euangelii prædicatione: & quomodo nobis oblatum recipiatur, vi nimirum nobis ipsis ad credendum facta, & zeli ardore perseuerante. Nec enim dubium quin βιάζεται hîc passiuè accipiatur. Vulgata & Erasmus *Vim patitur*: quod mihi visum est obscurius. ¶ *Rapiunt*, ἁρπάζουσιν. id est arripiunt, vel deripiunt. vt citatur ab Hilario, & vt testatur Erasmus se legisse in aureo codice. metaphora sumpta à castris, aut ab arce quapiam quæ irrumpentibus hostibus diripitur. Sic autem feruens illa vis Spiritus significatur, qua correpti fideles, summo studio ad vitam æternam feruntur.

13 *Prophetarunt*, προεφήτευσαν. Futura tantùm vaticinati sunt, quæ nunc præsentia clarè & perspicuè cernuntur. Cæterùm hoc quoque vocabulum tanquam Christianorũ auribus familiarissimum, nõ inuiti vsurpauimus.

λίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.

15 Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

16 Τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν,

17 Καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε.

18 Ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει.

19 Ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγουσιν, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς.

20 Τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ μετενόησαν,

21 Οὐαί σοι Χοραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδάν· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν

¨Elias ille ¨qui venturus erat.

15 ¨Qui habet aures ad audiēdum, audiat.

16 ‖Sed cui aſſimilabo ¨ gentem iſtam? ¨Similis eſt puerulis qui ſedent in foris, & acclamant ¨ſodalibus ſuis,

17 Ac dicunt, Tibia cecinimus vobis, & nō ſaltaſtis: ¨lamētati ſumus vobis, & non planxiſtis.

18 Venit enim ¨Iohannes ¨nec edens nec bibēs, & aiunt, Dæmonium habet.

19 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicūt, Ecce homo ¨ edax & vini potor, publicanorum amicus & ¨ peccatorū. Sed ¨iuſtificata eſt Sapientia à filiis ¨ſuis.

20 ‖Tūc ¨cœpit ¨cū probris increpare ciuitates in quibus editæ fuerāt plurimæ virtutes ipſius, quòd non reſipuiſſent, *dicens*,

21 Væ tibi ¨ Chorazin, væ tibi ¨Bethſaidā: nā ſi in Tyro & Sidone editę fuiſsēt virtutes quę

Ipſe eſt Elias qui venturus eſt.

15 *Qui habet aures audiendi, audiat.*

16 *Cui autem ſimilē æſtimabo generationem iſtā? Similis eſt pueris ſedentibus in foro, qui clamātes coæqualibus,* Luc.7.31.

17 *Dicūt, Cecinimus vobis & nō ſaltaſtis, lamentauimus, & nō planxiſtis.*

18 *Venit enim Iohannes neque manducans neque bibens: & aiunt, Dæmonium habet.*

19 *Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicunt, Ecce homo vorax & potator vini, publicanorum & peccatorū amicus. Et iuſtificata eſt Sapientia à filijs ſuis.*

20 *Tūc cæpit exprobrare ciuitatibus in quibus factæ ſunt plurimæ virtutes eius, quia nō egiſſent pænitentiam,* Luc.10.13.

21 *Væ tibi Chorazain, væ tibi Bethſaida: quia ſi in Tyro & Sidone factæ eſſent virtutes quæ factæ ſunt in vobis, olim in ci-*

---

14 *Elias*, Ἠλίας. Spiritu videlicet ac virtute Heliæ ſimilis, Lucæ 1,17. non autem ipſa illius Eliæ perſona, Ioh.1.21. * ¶ *Qui venturus erat.* ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. id eſt (vt ſupra dixerat vno verbo) ὁ ἐρχόμενος. Hæc autem participia (vt rectè obſeruat Eraſmus) ad imperfectum etiam pertinent. Itaque non rectè vertit Vulgata, *Qui venturus eſt.*

15 *Qui habet aures*, ὁ ἔχων ὦτα. Prouerbiale dicendi genus quo in reb. ſeriis ſumma poſtulabatur attentio: ſpecialiter autem à Chriſto ſæpe vſurpatū, vt ſignificaret, cuius potiſſimum audiendę rei cauſa Deus hominibus aures ad audiendum tribuerit.

16 *Gentem iſtam*, τὴν γενεὰν ταύτην. id eſt, hoc hominū genus, tam præfractum & contumax. Nationis nomen plerunque latius patet: quamuis quum familiarem huic genti peruicaciam exprobret, nationem hoc quoque loco non ineptè poſſis interpretari. Sed vocabulum Hebræum דור [*dor*] quod (vt ego quidem exiſtimo) huic opponitur, ætatem propriè declarat: & deducitur non à generādo, ſed potius ab incolendo & habitando. Itaque ſignificat hominum vniuerſitatem, quæ eodem tempore in orbe terrarū degit. Quamobrem etiam Ætatem conuertimus infrà, cap.24.34. ¶ *Similis eſt*, ὁμοία ἐστί. Genus hoc dicendi petitum eſt è medio, ac proinde ſpectanda eſt dicti ſentētia, nō autem dictum ipſum. Neque enim Iudæi comparantur puerulis, ſed iis quos cōpellant pueruli, in hac ſimilitudine: & arguūtur, vt qui neq. Iohannis auſteritate ſeſe & in ratione ipſa docendi, & tū in victu tum in veſtitu oſtendēte, neque Chriſti ſeſe ad communem captum accommodantis lenitate, qua ſingulos ad meliorem frugem tam blandè alliciebat, non modo nō commouerētur, ſed etiam ad vtrunque falſiſſimè & impudentiſſimè calumniandum abuterentur. Solitos autem fuiſſe in plateis puerulos iſtiuſmodi cantiūculis ſe oblectare probabile eſt, & Chriſtum de induſtria ſic voluiſſe Scribarum & Phariſæorum faſtum deiicere. ¶ *Sodalibus*, τοῖς ἑταίροις. Vulgata, *Coæqualibus*, id eſt ὁμήλιξι. Quod autem legit, *Sedētibus in foro, qui clamantes coæqualibus, dicunt*, reſpōdet his Græcis quæ in vetuſtiſſimo noſtro codice leguntur, καθημένοις ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἃ προσφωνοῦντα τοῖς ἑταίροις λέγουσιν.

17 *Lamentati ſumus*, ἐθρηνήσαμεν, id eſt, *Lugubres cantiones cecinimus*. Vulgata, *Lamentauimus*. Eraſmus, *Lugubria cecinimus*: quod Græcis ſignificat θρηνῳδεῖν. Cuius verbi vis optimè exprimitur Hiſtoriæ Æthiopicæ Heliodori lib. 5. his verbis, ᾔδετο γυναικὸς λαθραῖόν τι καὶ γοερὸν, οἷον ἐαρινῆς ἀηδόνος ᾠδὴ, ἐν νυκτὶ μυρομένης.

18 *Iohannes*, Ἰωάννης. Quoddā exemplar addit πρὸς ὑμᾶς, *Ad vos.* ¶ *Nec edens*, μήτε ἐσθίων. cōmuni videlicet cæterorū hominū more. Eſt enim figurata oratio κατ᾽ ὑπερβολήν.

19 *Edax*, φάγος, ſeu comeſſator. Vulgata, *Vorax*, id eſt βόρος. Eraſmus, *Comedonem*. Sed hoc Comedonis vocabulum præterquam quòd eſt obſoletum, etiam pluſculum aliquid declarat, eum videlicet qui bona & facultates ſuas abliguriat. Itaque Eraſmus ipſe infrà, Lucæ 7.34, Edacem interpretatur, non Comedonem. ¶ *Peccatorum*, ἁμαρτωλῶν. Vide ſuprà, 9.10. ¶ *Iuſtificata eſt*, ἐδικαιώθη. Hoc vocabulum Theologis admodum familiare, quamuis non eadem ſemper ſignificatione accipiatur, tamen libens amplector. Cæterùm quod paulo ante hęc eadem verba reperimus ſcriptum Lucæ cap 7.29. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν θεόν, id eſt, Et omnis populus qui audierat, & publicani iuſtificauerunt Deum: id (ni fallor) optime hunc locum explicat. Ait enim Lucas publicanos & turbam iuſtificaſſe Deum, id eſt, agnouiſſe Dei ſapientiam & bonitatem in Chriſto & Iohanne elucentem: vt meritò poſtea Chriſtus Phariſæis exprobrās peruicaciam, dixerit iuſtificatam eſſe Sapientiam à filiis ſuis. i. eos demū qui verè filij ſapientiæ eſſent i. ſapiētes (ex Hebræo idiotiſmo de quo ſæpe iā diximus) Dei ſapiētiā agnoſcere in eo quē Phariſęi contēnerēt. Iuſtificatur igitur Sapiētia à filiis ſuis, quū Euangeliū Chriſti recipitur. eáq; interpretatio optimè cohæret cū præcedentib. præſertim ſi Lucas cū Matthæo cōiungatur. Quod etiam planius fiet ſi καὶ verteris Sed, vt nos fecimus. Nam illud ו [*vau*] Hebræorum (cui reſpondet καὶ Græcorum) hanc etiam ſignificationem admittit, vt manifeſtè apparet Act.10.28. & infrà, 12.39. Caſtellio conuertit, *Eſtque ſuis aliena ſapientia*: cui non aſſentior. Nam vt δικαιοῦσθαι fatear à Paulo etiam accipi pro ἐλευθεροῦσθαι, id eſt liberari, Rom.6.7: tamen nemo non videt aliud eſſe liberari quàm alienum fieri, & hunc ſenſum parum conuenire. Neque verò (vt ipſe putat) cogimur in hanc ſententiam deſcendere, quia ſcriptum eſt ἀπὸ non ὑπό. ſolent enim hæ particulæ permutari, vt apparet infrà, cap.16.21. Item Marci 8.31, Lucæ 9.22, & 17.25. Sed & in veteribus ſynodis Græcè ſcriptis paſſim reperitur hæc formula, ἀπὸ τῆς συνόδου ἐλέχθη. ¶ *Sui*, αὐτῆς. nempe τῆς σοφίας. Valla, *Eius*. refert enim ad γενεάν: ſed perperam.

20 *Cœpit*, ἤρξατο. Quoddā exemplar addit ὁ Ἰησοῦς, Ieſus. ¶ *Cum probris increpare*, ὀνειδίζειν. Alibi idē verbū interpretati ſumus Conuitiari: quę interpretatio huic loco nō conuenit. Sic autem hoc verbum eſſe explicandum oſtendit * conſtructio cum quarto caſu.

21 *Chorazin*, Χοραζίν. In vno exēplari legimus Χοροζαΐν, ſicut Vetus interpres conuertit. ¶ *Bethſaidan*, Βηθσαϊδάν. In tribus exēplaribus ſcriptum erat Βηθσαϊδά. quod Vetus

σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν.

22 Πλὴν λέγω ὑμῖν, Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ ὑμῖν.

23 Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοὶ, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον.

24 Πλὴν λέγω ὑμῖν ὅτι γῇ Σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ σοί.

Luc. 10.21. 25 Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις.

26 Ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

ditæ sũt apud vos, olim ∴cũ ſacco & cinere *ſedẽtes* reſipuiſſẽt:

22 ∴Quinetiã dico vobis, Tyro & Sidoni ∴tolerabilior erit cõditio in die iudicij quàm veſtra.

23 Et tu ∴Capernaum, ∴quæ es vſque ad cęlũ ſublata, vſque ad inferos ∴deprimêris. nam ſi Sodomis editæ fuiſſent virtutes quæ editę ſunt apud te, ∴mãſiſſent vſque ad hodiernũ diem.

24 Quinetiã dico vobis, terræ Sodomorũ tolerabilior erit cõditio in die iudicij quàm ∴tua.

25 ‖In illo tẽpore ∴reſpõdẽs Ieſus dixit, ∴Gloriã tibi tribuo Pater Domine cęli & terræ, ꝙ abſcõderis hęc à ſapiẽtibus & ∴intelligentibus: & ea detexeris ∴infantibus.

26 ∴Etiam ∴Pater, ∴quia ita placuit tibi.

licio & cinere pænitentiam egiſſent.

22 *Veruntamen dico vobis, Tyro & Sidoni remiſſius erit in die iudicij quàm vobis.*

23 *Et tu Capharnaũ, nũquid vſque in cælum exaltaberis? vſque in infernũ deſcendes: quia ſi in Sodomis factæ fuiſſent virtutes quæ factæ ſunt in te, fortè manſiſſent vſque in hanc diem.*

24 *Veruntamen dico vobis quia terræ Sodomorũ remiſſius erit in die iudicij quàm tibi.*

25 *In illo tẽpore reſpõdẽs Ieſus dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quia abſcõdiſti hæc à ſapientibus & prudẽtibus & reuelaſti ea paruulis.*

26 *Ita Pater, quoniam ſic fuit placitum ante te.*

---

interpres ſequutus eſt. ¶ *Cum ſacco & cinere [ſedentes,]* ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ. Particulã ἐν exprimo per σὺν, id eſt Cum: & ſuppleo ex Lucæ 10.13, participium καθήμεναι, ſedentes: quod etiam hoc loco adſcriptum erat in vno exemplari. Illa autem enallage In pro Cum, etſi nata videtur ex Hebræorum idiotiſmo, cuius exemplum habes prorſus ſimile Nehem. 10.1: tamen (vt alibi oſtendimus) occurrit etiam interdũ apud Gręcos diſertiores. Cæterùm fuiſſe veterum quoque hãc cõſuetudinẽ, inter profanas gẽtes, vt in graui luctu ſeſe iacẽtes puluere & cinere aſpergerẽt, vel ex Homeri verſiculis liquet Iliad. σ, quibus Achillẽ lugentẽ non tam deſcribit quam depingit eruditiſſimus poeta, Itémq; ex iſtis Plutarchi περὶ δεισιδαιμονίας verbis, quibus ſuperſtitioſum quendam ita deſcribit, ἔξω κάθηται, φησὶ, σακκίον ἔχων, ἢ περιεζωσμένος ῥάκεσι ῥυπαροῖς, πολλάκις δὲ γυμνὸς ἐν πηλῷ κυλινδούμενος. quæ conſuetudo poſtea fuit ad pœnitentes, quos vocarunt, (vtinam maiore cum iudicio & feliciore exitu) traducta.

22 *Quinetiam.* πλὴν. Hebraicè אך [*ach*] Vulgata, *Veruntamen.* Eraſmus. *Attamen.* Fateor enim hanc particulam abſolutè poſitam plerunque idem valere quod ὅμως: (ſicut accipitur Lucæ 10.11.20, & 22.22, & alibi aliquoties) ſed interdum quoque poni videtur pro Sed (id eſt אבל [*aual*]) vt Lucæ 6.24, & 12.31, & 23.28. Hîc autem vſurpatur in ea ſpecie correctionis qua vtimur quum ſuperiora quidem minimè reprehendimus vt falſa, ſed tamen amplificamus. Sic etiam omnino accipitur אך [*ach*] Pſ. 13, 6, pro ἀλλὰ καὶ, & hîc quoque paulò pòſt, verſu 24, & infrà, 26.64. Nonnullis tamen placet illatiuam eſſe, pro eo quod Galli dicunt *Mais pourtant:* Itali autem *pero*. quo modo commodiſſimè exponi poſſe videtur Lucæ 6.35. ¶ *Tolerabilior erit conditio,* ἔσται ἀνεκτότερον. τὸ ἀνέχεσθαι inter cætera tolerare ſignificat, idque (ni fallor) propria ſignificatione. Vulgata, *Remiſſius.* Eraſmus, *Tolerabilius.* Ego perſpicuitatis cauſa malui tolerabiliorem conditionem interpretari.

23 *Capernaum.* Καπερναούμ. In vno exemplari ſcriptum erat Καφαρναούμ, vt infrà quoque cap. 17.24. ¶ *Quæ es vſque,* ἡ ἕως. In quodam exemplari legimus, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ; ἕως ᾅδου καταβήσῃ id eſt, Num vſque in cælum extollêris? vſque in infernum deſcendes. ſicut legit & interpretatus eſt Vetus interpres. ¶ *Deprimêris,* καταβιβασθήσῃ. Vulg. *Deſcendes.* legit enim καταβήσῃ. Porro verbũ καταβιβάζω, eſt, Exalto deiicio: vt ἀναβιβάζω (quod ei opponitur) ſignificat In altum attollo: propriè, Deſcendere facio, & Aſcendere facio. Itaque malui vertere Deprimêris quod & fecit Eraſmus infra, Lucæ 10.15. quo tamen loco Vetus interpres legiſſe videtur καταδυθήσῃ. vt qui interpretetur, Demergêris. Videtur autem eſſe alluſio ad verba Eſaiæ, 14.14, & 15. vt appareat prouerbialia fuiſſe hæc dicendi genera. ¶ *Manſiſſent.* ἔμειναν ἄν. Vulgata, *Fortè mãſiſſent.* Sed ἂν particula non ſemper eſt δυνητικὴ, vt rectè annotat Valla, ex aliorum locorum collatione.

24 *Tua,* σοί. In vno exemplari legimus ὑμῖν. id eſt vobis.

25 *Reſpondens,* ἀποκριθείς. Atqui nemo eum interrogarat. Sciendum eſt igitur verbum ענה [*hana*] dici quoque * de eo, tum qui incipit, tum qui continuat ſermonem. Sed tamen cognoſcenda videtur hiſtoria ex Lucæ 10.17. Contigerunt enim hæc poſt ſeptuaginta diſcipulos reuerſos, quos veriſimile eſt cum Ieſu varios ſermones habuiſſe. Inter loquendum igitur, quum Ieſus ex diſcipulorum ſermone intellexiſſet plebem auidè excepiſſe verbum Dei, quod à principibus & Phariſæis partim contemnebatur, partim etiam oppugnabatur, tandem in hæc verba erupit. ¶ *Gloriam tibi tribuo,* ἐξομολογοῦμαί σοι. id eſt, Agnoſco coram te. Vel *Gratias ago,* vt rectè explicat Eraſmus. Nam apud Hebræos ſic etiam accipitur verbum ידה [*iadah*] in coniugatione Hiphil. Eſt autem apoſtrophe ad Patrem, quum antea Chriſtus ſeptuaginta illos diſcipulos alloqueretur. Itaque non tacet Lucas hæc dixiſſe Chriſtum ſpiritu exultantem, & animi impetu correptum, quòd gloriam Patris videret mundo patefieri. ¶ *Intelligentibus.* συνετῶν. à συνιέναι, vt rectè obſeruauit Valla. Vulgata, *Prudentibus* id eſt, φρονίμοις. Dicuntur autem iſta per conceſſionem. Tales enim oportuerat eſſe Scribas & Phariſæos, qui tamen erant omnium maximè rudes. ¶ *Infantibus.* νηπίοις. id eſt rudibus alioqui & indoctis, cuiuſmodi eſt plebecula, νήπιος Græcis dicitur à νη & εἰπεῖν, ſicut Latinis Infans ab in, & fari, quod ad animum transfertur. Vulgata & Eraſmus, *Paruulis.* Videtur autem Chriſtus tranſlatitiè alludere ad illud Dauidis, Pſal. 8.3, Ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem tuam.

26 *Etiam,* Ναί. Particula eſt qua teſtatur Chriſtus ſe in Patris conſilio prorſus acquieſcere. ¶ *Pater,* ὁ πατήρ. Pater vocandi caſu, vt ὁ Θεός μου, Marci. 15.34. quo modo etiam à Paulo vſurpatur ad Rom. 8.15, & Gal. 4.6. ſic infrà, 27, 29, & 40. Fortaſſis autem hîc eſt Hebræorum idiotiſmus, qui ſuo illo ה [*he*] vtuntur partim pro nominatiuo articulo, partim pro vocandi aduerbio. Sed & Atticos ita loqui obſeruauimus. ſic enim Ariſtophan. in Ranis. ὁ παῖς ἀκολούθει δεῦρο. ¶ *Quia ita placuit tibi,* ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Particulã ὅτι, quam expunxit Eraſmus nõ puto abundare. Addit enim Chriſtus cauſam cur Patris factum probet, eam videlicet quæ apud Chriſtianos omnes plurimum valere debet: id eſt Patris cæleſtis voluntatem. Cæterum εὐδοκία id declarat quod Gallicè vocamus *bon plaiſir*: & ἐγένετο εὐδοκία, vel periphraſis eſt verbi εὐδόκησε, de quo diximus ſuprà, 3.17: vel declarat id factum eſſe quod Deo viſum fuit, cuius conſilij diuini ſcopus & finis itémque cauſa αἰτία ποιητικὴ explicatur 1. Cor. 1, 21, & 27. Deinde alius eſt Hebraiſmus in ἔμπροσθέν σου, coram te. pro quo etiam dicunt In oculis tuis, pro apud te, vel ſimplicis pronominis loco, ſicut ſumus interpretati.

27 Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ· οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

28 Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.

29 Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

30 Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ἘΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας, καὶ ἐσθίειν.

2 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐτῷ, Ἰδοὺ, οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ.

3 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;

4 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις;

5 Ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς

27 ‖∵ Omnia mihi tradita ſunt à Patre meo: & nemo ∵ nouit Filium niſi Pater, neque Patrem quiſquam nouit niſi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

28 Venite ad me omnes ∵ qui fatigati eſtis & onerati, & ego ∵ faciam vt requieſcatis.

29 ∵ Attollite iugum meũ ſuper vos, & diſcite à me quòd mitis ſim & ∵ humilis corde:‖ & inuenietis requiem animabus veſtris.

30 ‖Iugum enim meum ∵ facilè eſt, & onus meum leue eſt.

CAP. XII.

1 I∵llo tempore ∵ ibat Ieſus ∵ ſabbatho per ∵ ſata: diſcipuli verò ipſius eſuriebãt, cœperúntque vellere ſpicas, & edere.

2 Phariſęi verò, ∵ quum *hoc* vidiſſent, dixerunt ei, Ecce, diſcipuli tui faciunt‖quod nõ ∵ licet facere ∵ ſabbatho.

3 Ipſe autem dixit eis, Nõ legiſtis quid fecerit ‖Dauid, quũ eſuriret ipſe, & qui erãt cũ eo?

4 Quomodo introierit domũ Dei, & panes ∵ propoſititios ederit, quibus veſci nõ erat ipſi licitum, neque iis qui cum eo erant, ∵ ſed‖Sacerdotibus ſolis?

5 Aut nõ legiſtis‖in Lege, ∵ ſab-

27 *Omnia mihi tradita ſunt à Patre meo: & nemo nouit Filium niſi Pater: neque Patrem quis nouit niſi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.* Ioh. 3.35, & 6.46.

28 *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati eſtis, & ego reficiam vos.*

29 *Tollite iugum meum ſuper vos, & diſcite à me quia mitis ſum & humilis corde: & inuenietis requiẽ animabus veſtris.* Ierem. 6. 16.

30 *Iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue.* 1. Ioh. 5.3.

CAP. XII.

1 *IN illo tempore abijt Ieſus per ſata ſabbatho: diſcipuli autem eius eſurientes cœperunt vellere ſpicas, & manducare.* Mar. 2.23. Luc. 6.1.

2 *Phariſæi autem videntes dixerunt ei, Ecce, diſcipuli tui faciunt quod non licet eis facere ſabbathis.* Deut. 23. 25.

3 *At ille dixit eis, Non legiſtis quid fecerit Dauid quãdo eſuriit, & qui cum eo erant?* 1. Reg. 21. 6.

4 *Quomodo intrauit in domũ Dei, & panes propoſitionis comedit: quos non licebat ei edere, neque ijs qui cum eo erant, niſi ſolis ſacerdotibus?* Exo. 29.33 Leui. 8.32, & 24.9. num. 28. 9.

5 *Aut non legiſtis in Lege, quia ſabbathis Sacer-*

---

27 *Omnia*, πάντα. Eſt quidem hoc vniuerſaliter verum, omnem adminiſtrationem rerum eſſe commiſſam Chriſto, excepto eo qui ſubiecit ei omnia: ſed reſtringendum eſt hoc loco ad id de quo agitur, nempe ad ſalutem electis conciliandam: perinde ac ſi diceret Chriſtus, Vtcunque iſti, qui ſibi ſapere videntur, me & meos aſpernentur, & ſola me plebecula audiat: attamen is vnus ſum ego in quo ſita ſunt omnia quæ ad felicitatem illam veram ſpectant, vt qui vnus verum illum Deum Patrem meum patefaciam. Itaque vos qui ſub peccatorum veſtrorum onere fatiſcitis, adeſte. ¶ *Nouit*, ἐπιγινώσκει. Alibi vſi ſumus agnoſcendi vocabulo pro ἐπιγινώσκειν: ſed hîc videtur poni compoſitum pro ſimplici.

28 *Qui fatigati eſtis*, οἱ κοπιῶντες. Vulgata & Eraſmus, *Qui laboratis*. Vide ſuprà, cap. 6.28. Certè plus eſt κοπιᾷν quàm ποιεῖν, ſi propriam vtriuſque ſignificationem ſpectemus: ſicut etiam apud Latinos pluſculũ declarat fatigatum eſſe quàm laborare: quanuis interdum iſta permutentur. Itaque animo delaſſati dicuntur, qui ſub peccatorum graui ſenſu animo fatiſcunt. ¶ *Faciam vt requieſcatis*. ἀναπαύσω. Vulg. reficiam, ſententia expreſſa, voce verò non itẽ, qua tacitè ſignificatur irrequieta illorum omnium perturbatio qui hûc non confugiunt. Reſpondet autem hæc Gręca vox Hebręæ נוח [*Nuah*] in coniugatione Hiphil.

29 *Attollite*, ἄρατε. Vulgata, *Tollite*. Vide ſuprà, 9.6. ¶ *Humilis corde*, ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. id eſt, ταπεινόφρων, vt interdum Græci vno vocabulo declarant. cui opponitur ὑπερήφανος, homo videlicet ſuperbus & ferox. Huius autem ταπεινοφροσύνης Chriſti explicationem, cui opponitur Phariſaica ſuperbia, pete ex Philip. 2.5, & deinceps.

30 *Facile*, χρηστός. ſiue commodum. id eſt quod facilè ferri & quo facilè vti poſſimus, παρὰ τὸ χρῆσθαι. Illud autem de quo tam multis diſſerit Eraſmus in hunc locum, nimirum qua ratione dicatur iugum Chriſti leue, planè explicatur 1. Ioh. 5.2, & 3. Mandata eius (inquit) grauia non ſunt: quia omne quod genitum eſt ex Deo, vincit mundũ: & hæc eſt victoria quæ vincit mundũ, fides noſtra. Quiſquis verò exiſtimat ideo leue eſſe Chriſti iugũ quòd Dei dũtaxat amorem & proximi requirat, ille profectò ſeipſum ignorat, neque etiam nouit quod ſit Legis & Euangelii diſcrimen.

IN CAPVT XII.

1 *Illo tempore*, ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ. ſiue Per id tempus. Hæc autem verba ſignificant hanc hiſtoriam non narrari ex tẽporis ſerie, ſicut etiam conſtat ex Luca & Marco. ¶ *Ibat*, ἐπορεύθη, id eſt ἐβάδιζεν. Sic enim hoc loco accipitur hoc verbum, & aoriſtus pro imperfecto poſitus videtur. Vulgata, *Abiit*, ἀπῆλθεν. Nonnulli vertunt per pluſquamperfectum, Iuerat: ſed non ſatis commodè. ¶ *Sabbatho*, τοῖς σάββασι. Eraſmus interpretatur Sabbathis & Veterem etiam interpretem reprehendit. Atqui plurale pro ſingulari poſitum eſſe, ſatis indicant ſequentia, vt etiam Marc. 1. 21. Neque eſt quod de hebdomade intelligas. Nam de ſeptimo demum die hîc agi, & eo quidem ſolenni, Lucas oſtendit. neque hoc murmur Iudæorum alio die exoriri potuiſſet: ſiquidẽ non violaſſent Legem diſcipuli. Nam quòd Eraſmus ait ſingulos dies hebdomadis fuiſſe ſabbatha appellatos (quod etiam aſſerit Theophylactus infrà, cap. 28.) etiamſi verũ eſſet, præſenti loco quadrare nõ poſſet. ¶ *Sata*, σπορίμων. Eraſmus, *Segetes*. Illud longius abeſt à Græco.

2 *Quum* [*hoc*] *vidiſſent*, ἰδόντες. Duo exemplaria addũt αὐτούς. id eſt eos. ¶ *Licet*, ἔξεστι. Vetus interpres addit αὐτοῖς eis: quod tamen videtur expungendum. Eſt enim generale ſabbathi mandatum. ¶ *In ſabbatho*, ἐν σαββάτῳ. In quodam exemplari legitur ἐν σάββασι, eodem tamẽ ſenſu: quod tamen ſatis indicat ſuperiore loco eſſe numeri enallagen. quanuis hoc poſteriore loco liceat interpretari ſabbathis, plurali numero. Loquuntur enim Phariſæi in genere de quouis ſabbatho.

4 *Propoſititios*, προθέσεως. Hebræi panes facierum vocãt, quòd coram Domino appoſiti, tota hebdomade manerent in aurea menſa huic cultui conſecrata: ſicut edixit Dominus Leuit. 24.6. Gręci, interpretes interdum etiam ἐνωπίους, interdum προκειμένους ſunt interpretati. Quidã Latinè appoſititios non ineptè vocauit: maluimus tamẽ appellationem vulgò vſurpatam retinere. ¶ *Sed*, εἰ μή. Hebr. אם־לא [*Im-lo*] pro Sed, vt Gen. 24.38 Vide Gal. 2.16. Vulg. & Eraſ. *Niſi*, ſententia & hoc loco & alibi ſæpe deprauata.

5 *Sabbathis*, σάββασι. Nulla hîc eſt numeri enallage, quia

σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;

6 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μείζων ἐστὶν ὧδε.

7 Osee 6.7. Εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους.

8 Κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

9 Mar.3.1. luc 6.6. Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.

10 Καὶ ἰδού, ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέγοντες, Εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

11 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ;

12 Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου: ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν.

13 Τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου· καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

14 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ ἐξελθόντες, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν.

15 Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνούς, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας.

16 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν·

17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

bathis Sacerdotes in templo ſabbathum ∴ profanare, & ∴ inculpabiles eſſe?

6 Dico autem vobis, *quendam* templo ∴ maiorem hîc eſſe.

7 Quòd ſi noſſetis quid ſit, ‖ Miſericordiam volo, & non ſacrificium, ∴ non condemnaſſetis inſontes.

8 Nam Dominus eſt ∴ etiam ſabbathi Filius hominis.

9 ‖ Et digreſſus illinc venit in ſynagogam eorum.

10 Et ecce, quidã *illic* ∴ erat manũ habẽs aridã: & interrogarunt eũ, dicẽtes, ∴ Licẽtne ſabbathis *quẽpiã* ſanare? vt accuſarẽt eũ.

11 Ipſe verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnam, &, ſi ea inciderit ſabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?

12 ∴ Quantũ autem homo pręſtat oui? Itaque licet ſabbathis ∴ benefacere.

13 Tunc dicit ∴ homini illi, Extende manum tuam. Et *is* extendit: éſtque reſtituta ſana vt altera.

14 Phariſæi vero egreſſi ∴ cęperunt conſilium aduerſus eum, ∴ vt eum perderent.

15 Ieſus autem quum *hoc* noſſet, ſeceſſit illinc, ſequutáque eſt eum turba multa, ſanauítque eos omnes.

16 Et ∴ interminatus eſt eis ne ipſum palàm facerent.

17 Vt impleretur quod dictum erat per Eſaiam Prophetam, dícentem,

dotes in templo ſabbathũ violant, & ſine crimine ſunt?

6 *Dico autem vobis quia templo maior eſt hîc.*

7 *Si autem ſciretis quid eſt, Miſericordiam volo, & non ſacrificium, nunquam condemnaſſetis innocentes.*

8 *Dominus enim eſt Filius hominis etiam ſabbathi.*

9 *Et quum inde tranſiſſet, venit in ſynagogam eorum.*

10 *Et ecce, homo manum habens aridam: & interrogabant eum, dicẽtes, Si licet ſabbathis curare? vt accuſarent eum.*

11 *Ipſe autem dixit illis, Quis erit ex vobis homo qui habeat ouem vnam, &, ſi ceciderit hæc ſabbathis in foueã. nónne tenebit & leuabit eam?*

12 *Quanto magis melior eſt homo oue? Itaque licet ſabbathis benefacere.*

13 *Tunc ait homini, Extende manum tuam. Et extendit: & reſtituta eſt ſanitati ſicut altera.*

14 *Exeuntes autem Phariſæi conſilium faciebant aduerſus eum, quomodo perderent eum.*

15 *Ieſus autem ſciens receſſit inde, & ſequuti ſunt eum multi, & curauit eos omnes.*

16 *Et præcepit eis ne manifeſtum eum facerent.*

17 *Vt adimpleretur quod dictum eſt per Eſaiam Prophetam, dicentem,*

---

de ſingulis ſabbathis hoc intelligitur. ¶ *Profanare*, βεβηλοῦσι. Prophanari verò hic dicitur Sabbathũ à Sacerdotibus, non ipſorũ ſed legis ſabbathi reſpectu, ſi abſq. exceptione accipiatur vt iſti velle videbãtur qui neque Chriſti opera à quotidianis quorumuis, neq. Chriſtũ à cõmunihominum ſorte diſcernebãt. ¶ *Inculpabiles eſſe*, ἀναίτιοί εἰσι. vt qui videlicet in Legem non peccent. Eſt autem eiuſmodi argumentum. Sacerdotes quum Dei opus faciũt ſabbatho, tamen Legem non violant. Itaque ſabbathi Lege omnia opera non prohibentur ſine exceptione. Quòd ſi Sacerdotes quominus ſabbatho quieſcerent excuſabat templi cultus, multo magis ipſe templi & ſabbathi Dominus, Dei opus faciens, ſabbathi Lege non tenebatur. Apparet ergo Chriſtũ propoſitã hypotheſin ad theſin reuocare: & meritò quidem. Nam ſuperſtitioſè reprehenſi fuerant diſcipuli à Phariſæis, ac proinde nulla excuſatione egebant.

6 *Maiorem*, μείζων. Pleraque vetera exẽplaria & Theophylactus quoque legunt μεῖζον, id eſt maius quidpiam: ſubauditur enim τι.

7 *Non*, οὐκ ἄν. Vulgata, *Nunquam*. id eſt οὐδέποτε. Eraſmus, *Nequaquam*. Particula ἄν facit vt finitus modus pro optatiuo accipiatur: neque quicquam addit ſignificationi vel negantis particulæ, vel ſequentis verbi.

8 *Etiam ſabbathi*, καὶ τοῦ σαββάτου. Deerat καὶ particula in veteribus exemplaribus: neque exprimitur à veteri interprete. Videtur tamen emphaſin habere minimè negligendam. Vide Mar. 2. 28.

10 *Erat*. ἦν. Quatuor codices additum habebant ἐκεῖ, illic. Vetus interpres videtur neutrum legiſſe. ¶ *Licétne*, εἰ ἔξεστι. Vulgata ad verbum, *Si licet*. Sed εἰ apud Græcos ſæpe pro μῶν ponitur: quod imitantur etiam aliquando Latini, ſed in ſubiectione tantùm. Terentius, *Viſam ſi domi eſt.*

12 *Quantum autem*, πόσῳ οὖν. Particulam οὖν non memini alibi legere in aſſumptione argumenti poſitam pro ἀλλά, vel δέ. Apparet tamen omnino ita eſſe accipiendam hoc loco, quum ſtatim ſubiiciatur argumenti concluſio. ¶ *Benefacere*, καλῶς ποιεῖν. id eſt, hoc loco, εὐεργετεῖν, vt rectè vertit Eraſmus: niſi malimus in genere ſignificari legem de feria Sabbathi nullum rectũ opus, prioris videlicet vel poſterioris tabulæ, impedire.

13 *Homini illi*, τῷ ἀνθρώπῳ. Additum habebant duo exẽplaria ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, arefactam manum habenti. quod tamen ſatis intelligitur præpoſito articulo quem expreſſimus. Hieronymus annotat in hunc locum quædam hîc inſeri ex Hebræo Euangelio Nazaræorum, quod nonnulli dictitabant eſſe Matthæi αὐθεντικόν. Sed hoc nullius eſt momenti.

14 *Cæperunt*, ἔλαβον. Vulgata, *Fecerunt*. Legimus etiam in vno exemplari ἐποίησαν. id eſt, conſilium indixerunt: ſicut dicunt Græci ἐκκλησίαν ποιεῖν. Sic etiam Marci 3. 16, συμβούλιον ἐποίουν. ¶ *Vt*. ὅπως. Vel quomodo, id eſt πῶς, indefinitè acceptum. Sic Demoſthenes, σκοπεῖτε ὅπως τοὺς λόγους ἐροῦσι.

16 *Interminatus eſt*, ἐπετίμησεν. id eſt, additis minis vetuit, Vulgata, *Præcepit*. ad verbum, *Increpauit*. Vide ſuprà 8. 26. Terentius, *Interminatus ſum ne faceres.*

18 Seruus

18 Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου· θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.

19 Οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τὶς ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

20 Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει· ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν·

21 Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.

22 Τότε προσηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος, τυφλὸς καὶ κωφός· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτὸν, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν.

23 Καὶ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον, Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;

24 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες εἶπον, Οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.

25 Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρημοῦται· καὶ πᾶσα

18 ‖Ecce ¨ ſeruus meus, quem elegi: dilectus meus, in quo acquieſcit anima mea: ponã Spiritum meum ſuper eum, & ¨ iudicium Gentibus annuntiabit.

19 Non litigabit, neque clamitabit, neque audiet quiſquam in plateis vocem eius.

20 Arundinem ¨ quaſſatam non confringet, & ¨ linum fumigãs nõ extinguet: vſquedum ∴ proferat ad victoriam iudicium:

21 ∴ Et in eius nomine Gentes ſperabunt.

22 ‖Tũc ∴ oblatus eſt ei dæmoniacus cæcus & mutus: & ſanauit eum, adeo vt ¨ qui cæcus ac mutus *fuerat*, & loqueretur & videret.

23 Et ¨ obſtupuit tota turba, dicebãtque, ¨ Nónne iſte eſt ∴ filius ille Dauid?

24 Phariſæi verò, quum *hæc* audiſſent, dicebãt, ‖Iſte nõ eiicit dæmonia niſi per ∴ Beelzebul principem dæmoniorum.

25 Ieſus autem, ∴ quũ ſciret cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnũ ¨ diſſidens aduerſus

18 *Ecce puer meus quẽ elegi: dilectus meus in quo bene complacuit animæ meæ: ponã Spiritum meũ ſuper eum, & iudicium Gentibus nuntiabit.*

19 *Non contendet, neque clamabit, neq. audiet aliquis in plateis vocẽ eius.*

20 *Arundinem quaſſatã non confringet, & linum fumigans non extinguet: donec eijciat ad victoriã iudicium.*

21 *Et in nomine eius Gentes ſperabunt.*

22 *Tunc oblatus eſt ei dæmonium habẽs, cæcus & mutus: & curauit eum, ita vt loqueretur & videret.*

23 *Et ſtupebãt omnes turbæ, & dicebant, Nunquid hic eſt filius Dauid?*

24 *Phariſæi autem audientes dixerunt, Hic nõ eijcit dæmones niſi in Beelzebub principe dæmoniorum.*

25 *Ieſus autem, ſciens cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum diuiſum contra ſe, deſolabi-*

Sup.9.32.
luc.11.14

Sup.9.34
mar.3.22.
luc.11.17.

---

18 *Seruus meus*, ὁ παῖς μου Nonnulli filium conuertunt: alij puerum, ambigua voce, nam apud Græcos ὁ παῖς vocabulum eſt ambiguum. A ij & puerum & filium interpretantur. Sic enim citat Cyprianus libello aduerſus Iudæos, vt Eraſmus obſeruauit. Sed Cyprianum conſtat hunc locum ita citaſſe vt de verbis ipſis Prophetæ non fuerit ſolicitus: quod etiam Euangeliſtæ plerunque faciunt, ſicut vel ex hoc loco apparet. Certè apud Hebræos עבד [*Hened*] ſemper pro ſeruo, nunquam (quod ſciam) pro filio ponitur, quanuis aliud ſentiat Eraſmus, qui etiam exiſtimat filij vocabulum melius Chriſto conuenire. Nam, inquit, non defuerunt apud Græcos qui ſerui vocabulum vererentur tribuere filio Dei, quorum eſt Chryſoſtomus. Atqui ita loquitur ipſe Paulus Philip.2.7, quum dicit Filiũ Dei ſe exinaniuiſſe, forma ſerui accepta. Neque verò à ſerui nomine abhorruit Latinus Interpres, quoties in aliis eiuſdem Prophetæ locis Chriſtus παῖς vocatur. Et hoc quoque videtur ad immenſam ipſius bonitatem magnopere pertinere. Denique non patitur Hebrææ linguæ ratio, vt filium vertamus. ¶ *Iudicium Gentibus annuntiabit*, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. Iudicii appellatione compoſitum ſtatum intelligit: quia videlicet à Chriſto vera religio erat inter Gẽtes promulganda, eiectis ſuperſtitionibus. quod vbicũque fit, ibi regnare dicitur Dominus & iudicare, id eſt rebus præeſſe & moderari.

20 *Quaſſatam*, συντετριμμένον. Virgil. primo Æneidos, *Quaſſatam ventis liceat ſubducere claſſem.* Quaſſatum autem Latinis eſt quod vernaculo ſermone dicimus *froiſſé*. Tertul. lib. aduerſus Marc. 3. contuſam vertit, & quaſſã Iudæorum fidẽ ita vult ſignificari. Eraſmus, *Comminutam*: id eſt contritam. quæ propria eſt verbi συντετριμμένον ſignificatio. Sed hîc accipi pro quaſſatam indicat verbum ſequens. nam quî fieri poteſt vt quod iam comminutum eſt & contritum, confringas? Itaque Grammatici Hebræi ex hoc Prophetæ loco differẽtiam eſſe oſtẽdunt inter רצץ & שבר [*Reizatz* & *Scibbar*] quòd illud nõ declaret penitus cõterere & comminuere. ¶ *Linum*, λίνον i. ellychniũ, materiæ nomine poſito pro eo quod ex ea materia confectum eſt, vt alibi λίνα dicuntur retia ex lineis ſeu tenuibus linis contexta. ¶ *Proferat* ἐκβάλῃ (vt infrà verſiculo 35, pro ἐκπέμπῃ καὶ προφέρῃ) id eſt, pronuntiet & ferat, ſed cum vi quadam, (fruſtra videlicet obſiſtente Satana & mundo) iudicium ac ſententiam, qua ſe verè & reipſa victorem declaret omnium inimicorum ſuorum. Tunc enim rebellium colla confringet, non iam clemens & humilis, ſed ſeuerus iudex, & maieſtate plenus. Vulgata & Eraſmus ad verbũ, *Eijciat*. In Hebræo pro εἰς νῖκος legitur לאמת [*Leémeth*] id eſt εἰς ἀλήθειαν. Sed (vt antè dixi) Euangeliſta ſententiam ſpectat, ſingula verba non numerat. Iuſtinus quoque in dialogo πρὸς Τρύφωνα, duas affert huius loci Græcas interpretationes, quarum neutra cum hac conſentit in verbis.

21 *Et in eius nomine*, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Omiſſa eſt hoc loco pars altera huius verſiculi ita vt legitur in Hebręis: ſiue quòd Euangeliſtæ non ſoleant ſingulis verbis inſiſtere, ſiue (vt ſcribit Hieronymus ad Algaſiam, quæſt.2.) librarij culpa, qui, propterea quòd nomen κρίσιν & ſuperiorem verſiculum & iſtius priorem partem terminat, idcirco facilè potuit inter ſcribendum integram lineam prætermittere. quod quàm ſæpe librariis vſuuenerit, norunt optimè qui veteres codices manuſcriptos cum excuſis comparant. Deinde pro, Et in eius nomine Gentes ſperabũt, legitur in Hebræo, Et legem eius inſulæ expectabunt: ſed eâdem manente ſententia.

22 *Oblatus eſt*, προσηνέχθη. Eraſmus, *Adductus eſt*. id eſt προσήχθη. Vide Mar.7.32. ¶ *Qui cæcus ac mutus* [*fuerat*.] τὸν τυφλὸν καὶ κωφόν Vetus interpres hæc non legit.

23 *Obſtupuit*, ἐξίσταντο. id eſt ἐξεπλήσσοντο. Latinum vocabulum nullum habeo quo vno poſſit Græcum illud ἐξίστασθαι ſatis exprimi. Significat autem præ admiratione apud ſe non eſſe, & de ſtatu mentis deiici. Vide Marci 2.12. ¶ *Nónne*, μήτι. Vulgata. *Nunquid*. Eraſmus, *Num*: quæ particulæ ita quærunt vt ſubintelligatur negatio. Itaque nõ videntur huic loco ſatis conuenire. ¶ *Filius ille*, ὁ υἱός. In Complutenſi editione legitur ὁ Χριστὸς ὁ υἱός. id eſt, Chriſtus ille filius.

24 *Per Beelzebul*, ἐν τῷ Βεελζεβούλ. Vulgata ad verbum, *In Beelzebub*. Eraſmus, *Præſidio Beelzebub*. Vide ſuprà, 10,25. Cur autem princeps dęmoniorum dicatur, diximus ſupra.9,34.

25 *Quum ſciret*, εἰδώς. In vno exemplari legimus ἰδών, quum vidiſſet. ¶ *Diſſidens*, μερισθεῖσα. Vulgata & Eraſmus, *Diuiſum*. id eſt διαιρεθεῖσα. quod non ſatis conuenit, ſi Latinæ linguæ vſum ſpectes. Nam τὸ μερίζεσθαι (vt ſupra 10,35, τὸ διχάσαι). i. diuiſum eſſe aut partitum, idem hîc valet ac diſſidere, ſiue in varias factiones ſciſſum eſſe, vt ait Maro, *Scinditur incertum ſtudia in contraria vulgus.* ſicut è contrario dicuntur vnum eſſe quibus optimè inter ſe conuenit. Itaque τὸ μερίζειν hac ſignificatione reſpondet

πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται.

Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;

Καὶ εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί.

Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει;

Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

Marc.3.28
luc.12.10.
1.ioh.5.13.

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, Πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις· ἡ δὲ τοῦ πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις.

Καὶ ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.

ſeſe ⁖vaſtatur :& omnis vrbs aut domus diſſidens aduerſus ſeipſam,non ſtabit.

26 ⁖Sed ſi Satanas Satanam eiicit, aduerſus ſeipſum diſſidet: quomodo ergo ſtabit regnum eius?

27 Et, ſi ego per Beelzebul eiicio dæmonia, ⁖filii veſtri per quem ⁖eiiciunt? propterea ⁖ipſi erunt veſtri iudices.

28 ⁖Sin autem per ſpiritum Dei ego eiicio dæmonia, ⁖nempe peruenit ad vos regnum Dei.

29 ⁖Nam quomodo poteſt aliquis ingredi domum ⁖potentis *alicuius*,& ⁖vaſa eius diripere, niſi primò vinxerit potentem illũ,& tũc domũ illius diripiet.

30 Qui non eſt ⁖mecum,aduerſum me eſt : & qui non cogit mecum,ſpargit.

31 ‖Propterea dico vobis,quoduis peccatũ & ⁖blaſphemia remittetur hominibus: blaſphemia verò ⁖in Spiritum non remittetur hominibus.

32 Et quiſquis ⁖loquutus fuerit aduerſus Filiũ hominis, remittetur ei:quiſquis autẽ fuerit loquut⁹ aduerſus Spiritũ ſanctũ, nõ remittetur ei neque ⁖in hoc ſeculo, ⁖neque in futuro.

tur: & omnis ciuitas vel domus diuiſa contra ſe, non ſtabit.

26 *Et ſi Satanas Satanam eijcit, aduerſus ſe diuiſus eſt : quomodo ergo ſtabit regnum eius?*

27 *Et, ſi ego in Beelzebub eijcio dæmones , filij veſtri in quo eijciunt? ideo ipſi iudices veſtri erunt.*

28 *Si autem ego in Spiritu Dei eijcio dæmones , igitur peruenit in vos regnum Dei.*

29 *Aut quomodo poteſt quiſquam intrare in domum fortis, & vaſa eius diripere , niſi prius alligauerit fortem , & tunc domum illius diripiet?*

30 *Qui non eſt mecum, contra me eſt : & qui non congregat mecum, ſpargit.*

31 *Ideo dico vobis , Omne peccatum & blaſphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blaſphemia non remittetur.*

32 *Et quicunque dixerit verbum contra Filium hominis , remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum ſanctum, non remittetur ei neque in hoc ſeculo , neque in futuro.*

Hebræo verbo פרד [*Parad.*] ¶ *Vaſtatur.* ἐρημοῦται. Eraſm. *Deſolatur.* quod eſt tranſlatitium, & μονοῦσθαι ſignificat: vnde μεμονωμένη dicitur vidua, quæ ſola relicta eſt, 1.Tim.5.5.

26 *Sed ſi*, καὶ εἰ. Vulg.& Eraſ.ad verbum, *Et ſi*. Ego verò omnino puto καὶ pro ἀλλὰ poſitum, cuius particulæ vſus eſt in aſſumptione argumentorum. Vt autem valeat huius argumenti concluſio, oportet coniungere cum eiectione dęmoniorum doctrinam cuius ſigillum erãt miracula,& qua præcipuè deſtruebatur Satanę regnũ.id eſt tyrannis quam in homines exercet. Nam alioqui non ex quauis eiectione dæmoniorum ex hominum corporibus poteſt adſtrui quod hîc colligit Chriſtus,quum ex pacto facilè poſſit pati Satan ſe ex corporibus eiici, vt in animis eo facilius regnet, falſa ſic ſtabilita religione ex efficacia erroris iuſto Dei iudicio. vt de pſeudoprophetis admonetur populus Deuteron.13.1, & infrà 29, 24. Itaque συνέχον huius argumẽti eſt in his verbis, Aut facite arborẽ bonã,&c.infrà 33.

27 *Filij veſtri*, οἱ υἱοὶ ὑμῶν Heb.id eſt veſtri,ſiue veſtrates. De diſcipulis autem ſuis Chriſtus hoc intelligit, quos reuerſos & edita à ſe miracula narrantes turba audierat,potius quàm de exorciſtis Iudęis,quorum fit mentio Act.19,13.vt ſit firmum argumẽtum.Nam potius cum iſtis colluſit Satan quàm ſeriò ab ipſis eiiceretur, & quod illo Actorum loco refertur,verſutè fecit Satan, ſicut etiam quoties Chriſto gloriam tribuit:& idcirco ab eo tacere iuſſus. ¶ *Eiiciunt?* ἐκβάλλουσι; In duobus exemplaribus ſcriptũ erat ἐκβαλοῦσι,eiicient? ¶ *Ipſi erunt veſtri iudices*, αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί. Eraſmus, *Ipſi iudicabunt de vobis*.id eſt, αὐτοὶ κρινοῦσιν ὑμᾶς. Familiaris autem eſt hęc loquendi formula ſacris ſcriptoribus, qua dicitur aliquis eum iudicare cuius vitia ſuæ virtutis exemplo etiam tacẽs coarguit: quo modo accipiendum eſt quod paulo pòſt de Nineuitis & regina Auſtri commemoratur.

28 *Sin autem*, εἰ δέ. Ita loquuntur Latini quum alterũ ſi præceſſit, & hoc dicendi genus melius reſpondet Græcis quàm illud Quòd ſi,quo vtitur Eraſmus. ¶ *Nempe* ἄρα. Vulgata, *Igitur*, Eraſ. *Ergo*.id eſt οὖν.

29 Nam, ἤ. Vulgata, *Aut*: quod non conuenit huic loco. Eraſmus, *Alioqui*. Particulam autem ἢ interdum poni ἀπολογητικῶς Budæus prolatis exemplis oſtendit. ¶ *Potentis* [*alicuius*,] τοῦ ἰσχυροῦ. id eſt δυνατοῦ. ſiue ad copias & facultates,ſiue ad ſtrenuũ animũ vel ad corporis robur referas, qui Hebraicè גבור [*ghibbor*] dicitur. quanquã hîc videtur * potius ſignificari, qui Hebraicè à formidabit & aliis noxia potentia vocatur עריץ [*harits*] & alludit omnino Chriſtus ad locum Eſ.49.24. Vulgata, *Fortis*: de quo diximus ſuprà,3.11. Cæterùm articulus ſignificationem habet quã Grãmatici vocant ἀόριστον,id eſt indefinitã.Itaque adieci particulã *alicuius*. ¶ *Vaſa*, σκεύη. id eſt res & ſupellectilem omnem,ſiue inſtrumẽtum:quo modo vaſorum vocabulũ à Latinis accipi conſtat. Τεύχεα etiã dixit Euripides in Andromacha,& Vaſa Latini,vt Hebræis כלי *Keli*.

30 *Mecum*. μετ' ἐμοῦ.i.à meis partibus,ſed ita vt ex meo pręſcripto agat quod agit.nã ſeſe huius partis ducẽ conſtituit.ſignificat autẽ nullum inter ſe & Satanã,ſiue inter veram & falſam religionem, dari poſſe mediũ,qua de re populum etiam admonuit Elias Reg. 18,21. Quid fiet igitur iis qui religionis controuerſias, ſcilicet compoſituri, viam inuenire ſe poſſe ſperant qua concilietur carnis prudentia cum Spiritus ſapientia?

31 *Blaſphemia*, βλασφημία. Eraſmus, *Conuitium*. Quidam *Maledictum*. Vocabulum Græcum quid valeat, & cur ſeruare illud maluerimus, antè diximus 9.3. ¶ *In Spiritũ*, τοῦ Πνεύματος. Vide ſuprà,10.1. Quod ſit autem peccatum in Spiritum ſanctum, expoſui 1.Ioh.5.16.

32 *Loquutus fuerit*, εἴπῃ λόγον. Vide ſuprà,8.8. ¶ *In hoc*, ἐν τούτῳ. In decem vetuſtis exemplaribus legitur ἐν τῷ νῦν αἰῶνι,id eſt in præſenti ſeculo. ¶ *Neque in futuro*, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. id eſt, neque in vita,neque poſt mortem. Notum enim eſt cuiuis Chriſtiano, duplicis ſeculi mentionem fieri in ſacris literis : quorum vnum ab eo die incipit quo naſcimur,& huius vitæ ſpatio terminatur:alterum verò propriè ab eo die quo morimur initium capit, ẽſtque infinitũ. Cęterùm quia peccatorũ remiſſio,quam quiſpiã in ipſo mortis articulo conſequitur,propriè reſpicit futurum ſeculum, ideo (opinor) dicit Chriſtus fore vt blaſphemia in Spiritum ſanctum neque in hac vita conſtitutis, neque etiam morientibus (id eſt nunquam)remittatur: quum alioquin multa peccata in hac vita remittantur, (vt 2. Samuelis 12.13.)& rurſus multorum abſolutio in extremum vitæ momentum differatur. Præterea quanuis nulla peccata poſt mortem propriè remittantur,ſed vel in vita, vel

in ipſa

in ipſa morte: tamẽ quia huius remiſſionis plenum fructũ, non percipient fideles niſi ab extremo illo die iudicii futuri, videtur quodammodo ipſa peccatorum remiſſio in illum diem differri, ac viciſſim declaratio eorum quæ non fuerint remiſſa. Neque nouum eſt hoc loquendi genus, quum fere ſemper ſoleat Spiritus ſanctus, quoties agitur vel de ſalute noſtra, vel de exitio diaboli & reproborum, nos in extremum illum diem perinde reiicere acſi interim neque Dei gloria fruerentur electorum animæ, neque cruciatum vllum ſentirent reprobi. Hoc tamen vtrunque quum falſum ſit, apparet & remiſſionem & condemnationem in futurum ſeculum non ſimpliciter reiici, ſed κατά τι, quatenus videlicet Dominus eo demum die penitus ſua iudicia reuelabit & exequetur. Sic ergo loquitur Paulus Rom.2.5, & 1. Cor.1.8, & 5.5, & 2. Cor.5.10, & 2. Tim.4.8, & alibi. Sic etiam Petrus 1. Epiſt.1.5. Itaque futurum ſeculum, ſiue à die mortis ſingulorũ, ſiue à die iudicii ſupremi, ſiue ab vtroque, diuerſa tamẽ ratione inchoatur. Sed & aliter & quidem ſimplicius hũc nodum expedire facilè eſt. Notum enim eſt ex Hebræis vſitatiſſima μειώσει huiuſmodi negationes in contraria maximè affirmare. Itaque *Non remittetur*, idẽ fuerit atque Certò & abſque vlla venia punietur, tum in præſenti vita, tum in futura: quod in his ipſis impletum eſt quos hîc alloquitur Chriſtus. Itaque modis omnibus ineptiſſimi ſunt qui ex hoc loco ſuum illum Purgatorium ignem, & preces pro defunctis extruere ſunt conati. Hoc autem vt magis norint veteribus quoque ſanioris iudicij patribus non placuiſſe audiant quid in hunc * locum ſcripſerit Fulgentius ante annos mille & centum, & quidem hoc argumentum tractans ex profeſſo in libro de peccatorum remiſſione lib.1. c.24. *Hoc*, inquit, *verbo Dominus & Saluator noſter non aliqua peccata in futuro ſeculo dimittenda quæ in hoc ſeculo dimiſſa non fuerint, ſed bene intelligentibus oſtendit non alia ſed illa tantùm in futuro ſeculo dimittenda, quæ in hoc ſeculo in vna & vera Eccleſia Catholica fuerint vnicuique dimiſſa.* Hæc ille, dimittenda docens iam dimiſſa, quod tunc peccator verum & plenum remiſſionis peccatorum fructũ, vltimo illo die videlicet, cõſequetur.

Ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν· ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται.	33	Aut ¨facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructum eius putrem. nam e fructu arbor cognoſcitur.	33	*Aut facite arborẽ bonam, & fructũ eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius malum. ſiquidem ex fructu arbor agnoſcitur.*	
Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.	34	Progenies viperarum, quomodo ¨poſſitis bona loqui, quũ ſitis mali? ‖nam ¨ex redundantia cordis os loquitur.	34	*Progenies viperarum, quomodo poteſtis bona loqui, quum ſitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur.*	Luc. 6. 45.
Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.	35	Bonus homo è bono theſauro cordis profert bona: & malus homo ex malo theſauro profert mala.	35	*Bonus homo de bono theſauro cordis profert bona: & malus homo de malo theſauro profert mala.*	
Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.	36	Sed dico vobis, quodcunque verbum ¨otioſum loquuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicij.	36	*Dico autem vobis quoniam omne verbum otioſum quod loquuti fuerint homines, reddent rationẽ de eo in die iudicij.*	
Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.	37	Ex ſermonibus enim tuis ¨iuſtificaberis, ¨& ex ſermonibus tuis condemnaberis.	37	*Ex verbis enim tuis iuſtificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis.*	
Τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἀπό σου σημεῖον ἰδεῖν.	38	Tunc ¨reſponderunt quidam è Scribis ac Phariſæis, dicentes, Præceptor, ‖ ¨velimus ex te ſignum videre.	38	*Tunc reſponderunt ei quidã de Scribis & Phariſæis, dicentes, Magiſter, volumus à te ſignum videre.*	Infrà 16.2. Luc. 11.20. 1. Cor.1.22

33 *Facite*, ποιήσατε. id eſt, ponite vel ſtatuite, in veſtris videlicet de me ſermonibus. Argumentatur enim Ieſus (vt mihi quidem videtur) ab effectu ad cauſam. Quum * enim ipſius opus, Dæmoniorum videlicet eiectionem reprehendere non poſſent, ipſum tamen vt magum accuſabant. At enim, inquit Chriſtus, quale eſt opus talis eſt eius auctor. Aut igitur fatemini bonum eum eſſe à quo bonũ opus edatur, aut vtrunque malũ eſſe oſtendite. Simul autem Chriſtus eorum hypocriſin coarguit.

34 *Poßitis*, δύνασθε. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Poteſtis*. Sed res ipſa apertè oſtendit indicatiuum pro optatiuo poſitum eſſe. Sic Ariſtoteles, οὐδὲν πώποτε ζῷον ἐγένετο, ὃ τὸ μὲν εἶδος ἔχειν ἑτέρου ζώου, τὴν δὲ διάνοιαν ἄλλου. pro, ὃ εἴη ἂν ἔχον. Gregorius de Baptiſmate, οὐδὲν τοῦ Θεοῦ μέγα ὃ μὴ καὶ πένης δίδωσι. pro δοίη ἄν. quę exẽpla obſeruauit Budæus ille Græcæ linguæ doctiſſimus. ¶ *Ex redundantia*, Ἐκ περισσεύματος. Vulg. & Eraſ. *ex abundantia*, non ſatis expreſſè. eſt enim hoc non generaliter accipiendum, quum neque ſemper intus ſit multum eius rei de qua ſermonem aliquis habeat, neque ſemper animus & os conſentiant: ſed eſt peculiariter à Chriſto in ſuorum obloquutorum deſperatam improbitatem dictum, perinde acſi ſcriptum eſſet, Ex eo quod in corde veſtro redundat, os veſtrum iſtam blaſphemiam euomit. Hûc etiam ſpectat Theſauri nomen in proximè ſequente verſiculo, vbi generaliter dicitur, homines id quod maximè ipſis intus allubeſcit, libenter velut ex cordis penu reconditum depromere.

36 *Otioſum*, ἀργόν. In quodam exemplari pro ἀργὸν ſcriptum erat πονηρὸν. id eſt malum. Rurſus in alio neutrũ ſcriptum erat, ſed receptam lectionem maximè probo. Argumentatur enim Chriſtus à comparatis, comparans peccatorum maxima cum minimis: quæ tamen tam parua eſſe non poſſint quin reddenda ſit eorum ratio, niſi Chriſti ſatisfactionem amplectamur. Otioſos autem ſermones Tertullianus de patientia rectè vocat vana & ſuperuacua dicta huiuſmodi: eſt etiam εὐτραπελία quam damnat Apoſtolus Eph.5.4.

37 *Iuſtificaberis*. δικαιωθήσῃ. id eſt abſoluêris. Opponitur enim τῷ καταδικάζεσθαι. Itaque inepti ſunt qui ex hoc loco & ſimilibus conantur operum iuſtitiam (id eſt qualitatem, qua in nobis corã Deo iuſti ſimus) ſtabilire: quum iuſtificari hoc loco non ſignificet iuſtum fieri, ſed iuſtum declarari. Diuerſum autem eſt illud ex quo iuſti ſimus, ab ipſius iuſtitiæ teſtimonio: & Paulus præſertim ex tota Scriptura teſtatur nos, quum in nobis iuſti non ſimus, in Chriſto tamen (qui eſt iuſtitia noſtra) per fidem apprehenſo, iuſtificari, id eſt pro iuſtis cenſeri ac proinde abſolui. Sed hęc fides ex ipſius fructibus (id eſt ex operibus) cenſetur, nempe vt vera diſtinguatur à falſa & adulterina, vt docet Iacobus. Chriſtus autem ſermonis facit mentionem, non vt cętera hominis opera excludat, ſed ad id de quo agebatur orationem dirigens. Et certè loquutio quum ſit cogitationum index & character, vna eſt ex præcipuis hominis actionibus, & quidem maximi inter cæteras momenti, vt docetur copioſe Iac.3. ¶ *Et ex*, Καὶ ἐκ. In vno exemplari ſcriptum erat ἢ ἐκ, *vel ex*: fortaſſis rectius. Quanquam in hoc dicendi genere καὶ pro ἢ interdum accipitur. Ariſtoteles, ἡ ἀρετὴ μετὰ λύπης καὶ ἡδονῆς. Et contra ἢ pro καὶ, vt Rom.4.13.

38 *Reſponderunt*, ἀπεκρίθησαν. Eraſm. *Interrogarunt*. id eſt ἐπηρώτησαν. ¶ *Velimus*, θέλομεν. Vulgata & Eraſmus. *Volumus*. quod nimium imperioſe dictum videtur.

39 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

Ionæ 2.1. 40 Ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.

41 Ἄνδρες Νινευῗται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδού, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε. Ionæ 3.5.

3.Reg.10.1 2.par 9.1. 42 Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτήν· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδού, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

43 Ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλ-

39 Ipſe verò reſpondens dixit eis, Gens mala & adulterina ſignum requirit, ſed ſignum non dabitur ei niſi ſignum illud Ionæ Prophetæ.

40 ‖Sicut enim fuit Ionas in vẽtre ceti tres dies & tres noctes, ita erit Filius hominis in corde terræ tres dies & tres noctes.

41 Nineuitę reſurgẽt in iudicio cũ gẽte iſta, & condẽnabunt eã: ‖ ꝙ ipſi reſipuerint ad prædicationem Ionæ: & ecce, pl⁹ quàm Ionas *eſt* in hoc loco.

42 ‖Regina Auſtri ſurget in iudicio cũ gẽte iſta, & condẽnabit eã: quòd venerit à terminis terræ vt audiret ſapientiã Solomonis: & ecce, plus quàm Solomon *eſt* in hoc loco.

43 Cæterùm quum impurus

36 *Qui reſpondens ait illis, Generatio mala & adultera ſignum quærit, & ſignum non dabitur ei, niſi ſignum Ionæ Prophetæ.*

40 *Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ſic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*

41 *Viri Niniuitæ ſurgẽt in iudicio cum generatione iſta, & condemnabũt eam: quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ: & ecce plus quàm Ionas hîc.*

42 *Regina Auſtri ſurget in iudicio cum generatione iſta, & condemnabit eam: quia venit à finibus terræ audire ſapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hîc.*

43 *Quum autem immun-*

---

39 *Gens*, *γενεά*. Vulgata & Eraſmus, *Generatio*. Ego illud malui vſurpare quod planum eſt, & vocabulum Græcum optimè exprimit, hoc quidem loco. nam γενεὰ etiam alia interdum declarat, vt alibi obſeruauimus. Eraſmus nationem interpretatus eſt infrà, Lucæ 11.29. ¶ *Mala*, *πονηρά*. Eraſmus, *Praua*. Ego verò malui ſemper interpretari eodem modo: quanuis fortaſſis rectius verterimus ſceleratam. ¶ *Adulterina*, *μοιχαλίς*. Vulg. *adultera*. Alludit ad locum Eſaiæ 57.3. Vſitatum enim eſt Scripturæ, adulteros vocare omnes eos qui à vero Dei cultu deficiũt, inter quos præcipuè numerandi ſunt hypocritæ. Mihi videntur tamen hic potius Iudęi vocari ſpurii & degeneres, quos Hebræi vocant בני נכר [*bene nakar*] & Græci generali nomine ἀλλοτρίοις. ſicut Pſalm. 144. בני נכר [*Bene nekar*] id eſt filij extraneæ dicuntur: quò ſpectant etiam Chriſti verba, Ioh. 8.39. & 44. Sed adulterij nomen optimè conuenit quoniam ratio habenda eſt promiſſionis Abrahamo factæ, & eius ſoboli, videlicet legitimæ non adulterinæ. ¶ *Requirit*. *ἐπιζητεῖ*. Vulgata & Eraſmus, *Quærit*. Sed aliqua eſt emphaſis præpoſitionis ἐπί, adeo vt etiã pro deſiderare, & ſummo ſtudio aliquid efflagitare ἐπιζητεῖν à Græcis, & requirere à Latinis vſurpetur. ¶ *Sed ſignũ*, *καὶ σημεῖον*. Iterum καὶ pro ἀλλά. vt ſuprà, 11.19, & Act. 10.28.

40 *Tres dies*, *τρεῖς ἡμέρας*. Vulg. & Eraſ. *Tribus diebus*. Sed miror cur conſtructionem mutarint, quum præſertim Grammatici omnes teſtentur tempus continuũ (cuius hîc eſt magna emphaſis) quarto caſu declarari. ¶ *In corde*, *ἐν τῇ καρδίᾳ*. Hebraicè בלב [*beleb*] id eſt Intra. Nam apud Hebræos cor pro medio accipitur, & ad res etiam inanimas transfertur, vt Exodi 15.8. quod in vernaculo ſermone imitamur, vt quum dicimus, *Le cœur du bois*, *Le cœur de la pomme*. Sed & medium pro intimo vſurpatur omnibus linguis. Cor autem terræ vocat ſepulchrum, quoniam qui ſepulti ſunt, velut in terræ viſceribus ſunt abſorpti. neque appoſitè Hieronymus in Ionã, locũ putauit hîc ſignificari inferorum. Docet itaque Chriſtus reſurrectionem ſuam fore iſtis perfidis & impiis omnium ſignorum vice, ídque in eorum perniciẽ. Quod autem ad trinoctij ſupputationem attinet, coniungenda eſt nox cum die, cuius eſt appendix, ſicut oſtendemus infrà 26,17.

41 *Ninenitæ*, *ἄνδρες Νινευῖται*. illud ἄνδρες addere ferè ſolent Græci, Latini prętermittunt. Hebræi quoque addunt, ſed primitiuis, non deriuatiuis. dicunt enim Viri Nineuæ, ſicut Viri Ieruſalem. Hoc autem annotaui, quia nonnullos video parum appoſitè, arrepta occaſione ex hac particula, quibuſdam locis de humanæ vitæ conditione diſſerere. Cæterùm illud παρέργως libet obſeruare, literam υ, quæ reſpondet propriè literæ Latinę eorum, non autem ου, diphthongo, in his vocibus Hebræis Νινευῗται, Εὔα, Εὐίλα, Λευΐ, Δαυΐδ, Εὐαῖος, & cæteris, ſi quæ eiuſmodi in his libris & Græca veteris teſtamenti editione occurrunt, non cohærere cum ε, vt efficiat diphthongum ευ, ſed reſpondere literæ conſonanti ו, Hebræorum, quæ eſt digamma æolibus ſolis inter Græcos notum, ideóque cum ſequente vocali connectendum, quod quum exprimere ac proinde ne ſcribere quidem poſſent cæteri Græci, coacti ſunt eius loco in peregrinis vocibus ſubſtituere & pronunciare modò per υ, vt in his Hebræis, modò per ου in Romanis vocibus, vt in οὐαλέριος & ſimilibus, quem ſonum imperitia tandem inuexit in literam β Gręcorum. Et hanc quidem cauſam vel pręcipuam eſſe arbitror, non illam merè Iudaicam & ſuperſtitioſam, cur nomen illud tetragrammaton Iudæi conuerterint Κύριος, quòd illud videlicet Gręcè nec ſcribi nec enuntiari poſſit. ¶ *Reſurgent*, *ἀναστήσονται*. Vel Surgent, vt pro ſimplici accipiatur, atque referatur ad iudiciorum conſuetudinem: ſolent enim aſſurgere qui in publicis cœtibus aliquid ſunt dicturi: quò reſpexit Chriſtus. Malo tamen ad ipſam reſurrectionem hoc referre, perinde ac ſi ſcriptum eſſet, reſurgentes cum hac natione. nam certum eſt hîc agi de extremo iudicio, neque vtitur Chriſtus præpoſitione κατά, ſed μετά, pro qua Syrus interpres habet עם [*him.*] ¶ *Et condemnabunt*, *καὶ κατακρινοῦσι*, ſuo videlicet exemplo, vt ſuprà 27. Vide Rom 2.27.

42 *Auſtri*, *νότου*. id eſt meridei. Ea vero 1. Reg. 10, Regina Sabæ vocatur, quam nonnulli volunt fuiſſe Meroës inſulæ metropolin, ex Ioſephi authoritate, qui hanc reginam ipſi quoque Ægypto præfuiſſe tradit. At ego Ioſepho non poſſum in eo aſſentiri, quum nihil impediat quominus hæc potius accipiamus de Sabæorum regione, apud omnes authores celebri: cuius etiam ſitum (ſi diligenter metiamur) comperiemus eſſe aut eiuſdem, aut certè nõ multum diuerſæ à Iudæa longitudinis: hoc eſt, ſub eodem ferè meridiano ac Iudæam: (æquales enim locorum longitudines definiunt Geographi, quum loca ipſa ſub vno & eodem meridiano ſita ſunt) adeo vt Sabæorum regionis ſitus, habita ratione Iudææ, ſit prorſus meridionalis. ¶ *Terminis*, *περάτων*. id eſt extremis. Cicero, *Quum nullum tot calamitatibus & ærumnis terminum inueniremus*. Vulg. & Eraſ. *Finibus*, id eſt ὅρων. Indicant autem etiam iſta hanc reginam è Sabæa potius quam Meroë aduenisſe. Sita enim eſt Sabæa & Saba eius metropolis in extremo Arabiæ felicis littore, non procul ab ipſis ſinus Arabici faucibus

43 *Cæterùm quum impurus*, *ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον*. Docet Chriſtus eorum quos alloquebatur exemplo, homines qui Euangelij lucẽ ipſis illuceſcẽtem deſtinata præſertim malignitate ſuffocarint, deteriores eouſque euadere, vt (ſicut alibi dicitur) multo præſtiterit ipſos nunquam quidquam de ſalutis doctrina deguſtaſſe. Hoc autem ſignificat Chriſtus ſumpto ab iis exemplo quos à Dæmoniis reipſa corpore obſeſſos liberabat, vt poſtulabat ſermo ab iis cœptus in quos horrendam hanc ſententiam ſtringit, qui quum à Satana captiui non corpore ſed animo tenerentur, (de quibus Paulus 2. Tim. 2,26.) cognoſcere, vel inuiti, coacti fuerant oblatam ſibi per Chriſtum libertatem, & quamuis non affectu, intelligentia tamen & agnitione Chriſti fuerant illuſtrati, de quibus Chriſtus Ioh. 7, 28. Itaque hoc

θῇ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει.

44 Τότε λέγει, Ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον.

45 Τότε πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ· καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ.

46 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ, ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι.

47 Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι.

48 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου;

49 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

50 Ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφὸς, καὶ ἀδελφὴ, καὶ μήτηρ ἐστί.

Κεφάλαιον ιγ.

1 ΕΝ δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν.

2 Καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοὶ ὥστε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει·

3 Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς, λέγων, Ἰδοὺ, ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν·

ſpiritus exierit à quopiam, ambulat ∵ per arida loca, quærens requiem, & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar domum meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacantem, ∵ verſam & ornatam.

45 Tunc abit & accipit ſecum ſeptem alios ſpiritus ∵ peiores quàm ipſe *ſit*: & ∵ ingreſſi habitant illic, ‖ fitque ∵ vltima conditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit genti iſti malæ.

46 ‖ Quũ autem adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius adſtiterũt foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris adſtant, quærentes ∵ tuum colloquium.

48 Ipſe verò reſpondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ eſt mater mea, ∵ & qui ſunt fratres mei?

49 Et protenſa manu ſua in diſcipulos ſuos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei,

50 Quiſquis enim fecerit quod vult Pater meus qui eſt in cælis, is eſt ∵ meus frater, & ſoror & mater.

CAP. XIII.

1 ILlo verò die egreſſus Ieſus domo, ſedit apud mare.

2 Et coacta eſt ad eum turba multa, adeo vt nauigium ingreſſus ſederet. tota autẽ turba ∵ ſupra littus ſtabat.

3 Et loquutus eſt eis multa ∵ per parabolas, dicens, Ecce, ∵ *quidam* ſator exiit ad ſerendum.

dus ſpiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærens requiem, & non inuenit.

44 *Tunc dicit, Reuertar in domum meam, vnde exiui. Et veniens, inuenit eam vacantem, ſcopis mundatam & ornatam.*

45 *Tunc vadit, & aſſumit ſeptem alios ſpiritus ſecum nequiores ſe: & intrantes habitãt ibi: & fiunt nouiſſima hominis illius peiora prioribus ſic erit & generationi huic peſſimæ.* Hebr.6.4. & 10.26. 2.pet.1.20

46 *Adhuc eo loquente ad turbas, ecce, mater eius & fratres ſtabant foris, quærentes loqui ei.* Mar.3.31. luc.8.20.

47 *Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris ſtãt, quærentes te alloqui.*

48 *At ipſe reſpondẽs dicenti ſibi ait, Quæ eſt mater mea, & qui ſunt fratres mei?*

49 *Et extendens manum in diſcipulos ſuos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.*

50 *Quicunque enim fecerit voluntatem patris mei qui in cælis eſt, ipſe meus frater & ſoror & mater eſt.*

CAP. XIII.

1 *IN illo die exiens Ieſus de domo, ſedebat ſecus mare.*

2 *Et congregatæ ſunt ad eum turbæ multæ, ita vt in nauiculam aſcendens ſederet. & omnis turba ſtabat in littore.*

3 *Et loquutus eſt eis multa in parabolis, dicens, Ecce, exiit qui ſeminat ſeminare.*

Chriſti dictum nihil ad eos pertinet qui vera πληροφορίᾳ ſunt donati, vtpote quæ ſit ἀμεταμέλητον donum, quum ſolis electis, nunquam certè perituris, donetur. Et tamen neceſſaria eſt hæc doctrina imprimis, tũ aduerſus offendicula, quum ex nobis exeunt qui ex nobis eſſe quidem videbantur, ſed non erant: tum vt ſicut firma eſt electio, cuius inuictum teſtimonium eſt vera fides, ſic ea media ſummo ſtudio retineamus quibus fides retinetur. ¶ *Per arida loca.* δι' ἀνύδρων τόπων. Neque allegoriis neque curioſis ſpeculationibus indulgendum, & Spiritus impuros res ipſa oſtendit nuſquam efficacius quam frequentiſſimis locis Dæmones regnare. Sed & iſtud mirandum non eſt increpatos à Domino & extra hominum cœtum quoties ei libuit ablegatos, in ſolitudine nouas redeundi occaſiones quærere irrequietos. Quinetiam incultis & ſqualidis locis mirum eſt, & tamen experientia ipſa confirmatum, ſagas & veneficas plerunque inneniri. Denique quantum illic valeant Satanicæ præſtigiæ docent mala per Eremitas & Monachos iampridem iu Eccleſiam inuecta,

44 *Verſam,* σεσαρωμένον. à Verrendo, non à Vertendo: quo participio idonei authores vtuntur. Vulgata, *Scopis mundatam.* Eraſmus, *Scopis purgatam.* His autem verbis, quæ quum ad homines ipſos referantur, neceſſe eſt allegoricè exponere, ſecuritatem & otium videtur deſignare: quorum illa Satanæ aditum patefacit, iſtud autem eum etiam ad ſe vltrò allicit.

45 *Peiores,* πονηρότερα. Ita vertimus, ne à nobis diſſidere videamur. Alioqui enim ſuprà admonuimus, πονηρὸν amplius aliquid ſignificare quàm κακόν: vt mihi minimè diſpliceat Eraſmi verſio, qui interpretatur Sceleratiores. Vulgata, *Nequiores:* quod propriè libidinoſiores declarat. ¶ *Ingreſſi* εἰσελθόντα. Eraſmus, *Ingreſſus,* εἰσελθὼν: quod teſtatur ſe legiſſe in quodam exemplari. ¶ *Vltima conditio,* τὰ ἔσχατα. Vulgata, *Nouiſſima hominis illius* Eraſmus *Poſtrema illius hominis.* Mihi verò viſum eſt hoc dicendi genus perobſcurum.

47 *Tuum colloquium,* σοὶ λαλῆσαι. Vulgata & Eraſmus ad verbum. *Tibi loqui.* In vno exemplari legimus σὲ ἰδεῖν, videre te. Fratres autem appellantur eius cognati, de quibus infra 13,55.

48 *Et qui,* καὶ τίνες. Eraſmus, *Aut qui.* id eſt ἢ τίνες.

50 *Meus frater,* ἀδελφός μου. id eſt mihi cómune genus.

IN CAPVT XIII.

2 *Supra littus,* ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. loco videlicet ſuperiore.

3 *Per parabolas,* ἐν παραβολαῖς. id eſt per comparationes & ſimilitudines. Vocabulum autem Græcum ſeruaui, ipſi

etiam vulgo ſatis iam familiare. ¶[*Quidam*] *Sator*, ὁ σπείρων. Vulgata, *Qui ſeminat*. Ad verbum, Seminans. Sciendum eſt autem articulum hoc loco, (cui reſpondet apud Hebræos litera ה [*he*] præfixa verbis & participiis) eſſe ἀόριστον, id eſt indefinitum: quaſi dixiſſet σπείρων τις. id eſt, quidam qui ſementem faciebat.

4 Καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ, καὶ κατέφαγεν αὐτά.

5 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλὴν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

6 Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

7 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά·

8 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν, καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

9 Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

10 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον αὐτῷ, Διατί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;

11 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.

Inf.25.29

12 (Ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.)

13 Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσιν.

Eſa.6.9. marc.4.12 luc.8.10. ioh.12.40 act.28.26 rom.11.8

14 Καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προ-

4 Et interſerendũ alia quidem ceciderũt ſecundum viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderũt in petroſa, vbi non habebant terrã multã: & ſtatim exorta ſunt, propterea quòd non habebãt profundam terram:

6 Sole autẽ exorto ardore tacta ſunt, & propterea quòd nõ habebant radicem, exaruerũt.

7 Alia verò ceciderunt in ſpinas: & aſcenderunt ſpinæ, & ſuffocarunt ea.

8 Alia verò ceciderũt in terrã bonã: & ediderunt fructũ, aliud quidem centena, aliud verò ſexagena, aliud verò tricena.

9 Qui habet aures ad audiẽdum, audiat.

10 Tunc accedentes diſcipuli dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?

11 Ipſe verò reſpondens dixit eis, Quia vobis datũ eſt noſſe myſteria regni cælorum, illis autem non eſt datum.

12 ‖Quiſquis enim habet, dabitur ei, & amplius habebit: quiſquis autem non habet, etiam quod habet tolletur ab eo.

13 Propterea per parabolas loquor eis, quia videntes nõ vident, & audientes non audiũt, nec intelligunt.

14 ‖ Itaque completur in ipſis

4 *Et dum ſeminat, quædam ceciderunt ſecus viam: & venerunt volucres cæli, & comederunt ea.*

5 *Alia autem ceciderũt in petroſa, vbi non habebant terram multam, & cõtinuò exorta ſunt, quia non habebãt altitudinem terræ.*

6 *Sole autem orto æſtuauerunt, & quia non habebant radicem, aruerunt,*

7 *Alia autem ceciderũt in ſpinas, & creuerunt ſpinæ, & ſuffocauerunt ea.*

8 *Alia autẽ ceciderunt in terram bonam, & dabant fructum, aliud centeſimum, aliud ſexageſimum, aliud triceſimum.*

9 *Qui habet aures audiendi, audiat.*

10 *Et accedentes diſcipuli dixerunt ei, Quare in parabolis loqueris eis?*

11 *Qui reſpondens ait illis, Quia vobis datum eſt noſſe myſteria regni cælorum, illis autem non eſt datum.*

12 *(Qui enim habet dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo.)*

13 *Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, neque intelligunt.*

14 *Et adimpletur in eis*

---

4 *In ſeminando*, ἐν τῷ σπείρειν. Terentius, *In agendo partem oſtendent*. Vulgata, *Dum ſeminas*. Eraſmus, *Quum ſeminaret*.

5 *In petroſa*, ἐπὶ τὰ πετρώδη. Eraſmus, *In loca ſaxoſa*. Illud propiꝰ abeſt à Græco, & frequẽter etiã apud Plin. occurrit.

6 *Ardore tacta ſunt*, ἐκαυματίσθη. Eraſmus, *Exuſta ſunt*. Vulg. æſtuarũt: quod de ſtirpibus & huiuſmodi rebus non memini legere vſurpatum. Adde quòd τὸ καῦμα ardorem declarat, à quo deducitur καυματίζεσθαι, id eſt ardore exhauriri, & torreri. Vertimus autem Ardore tacta ſunt, potius quàm Æſtuarunt: quod Æſtus propriè de alio caloris genere, humente videlicet eóque ſuffocante aut præfocãte dicatur, hoc eſt, de eo qui vdo cælo ſudorem nimium exprimendo, noſtra corpora penitus reſoluit. Vernacula lingua dicimus, *Vne chaleur ſoubs nue & eſtouffee*. ¶*Et propterea quòd non*, καὶ διὰ τὸ μή. Sic etiã Eraſ. ſuperiore verſ.

7 *Alia verò*, ἄλλα δέ. Eraſmus, *Alia rurſus*. id eſt ἄλλα πάλιν. ¶*Aſſurrexerunt*, ἀνέβησαν. i. excreuerunt. Plin. (quẽ ſequor) hac ſignificatione vti ſolet Aſſurgendi vocabulo.

8 *Centena*, ἑκατὸν ſub. grana. Vulgata, *Centeſimum*. id eſt, ἑκατοστόν. Eraſmus, *Centuplum*. id eſt ἑκατονταχοῦν, vt loquitur Theophraſtus. Ad verbum, Centum, vt poſt ἄλλα ſubaudiatur σπέρματα, & poſt ὃ μὲν ſubintelligatur κόκκος, propter mutatum genus in Græcis.

10 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς. Intelligit quæ vocant Hebræi משלי [*Miſle*] qua voce non tantùm ſignificatur Comparatio ſiue ſimilitudo, quibus ſæpè non obſcuratur, ſed illuſtratur ſentẽtia, ſed figuratum dicendi genus, indigens interpretatione, quãuis ſæpe à rebus peruulgatis ſint petitæ, cuiuſmodi ſunt præſertim Allegoriæ.

11 *Quia*, ὅτι. Eraſmus omiſit hanc particulam tãquam redundantem, vt ſæpe alias πλεονάζει. Mihi autem videtur cauſæ vim habere hoc loco, & cum ſuperiore interrogatione cohærere. ¶*Myſteria*, μυστήρια. Hîc quoque vocabulum Græcum ſeruaui, quo frequẽter Cicero etiam pſe vtitur, quo videlicet arcana, non quæuis, ſed ſacra, & prophanis hominibus minimè committenda ſignificantur: quamobrem etiam Græcis ita ſunt vocati ſacri ſymbolici, & figurati Chriſtianorum ritus, quos Latini ſacramẽta, à ſolenni, vt arbitror, iureiurando vocarunt. Myſteria verò dici meminerimus, non quæ in Eccleſia ſua Deus quibuſuis patêre velit, ſed quæ ſoli Eccleſiæ ſuæ patefacit Filius, cæteros iuſto ſuo iudicio deſerens in tenebris: & præſertim hoc iudicium (vt ex hoc loco apparet) in eos ferens qui Dei beneficium ſunt pertinaciter aſpernati. ¶*Illis autem non eſt datum*, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. In duobus exemplaribus ſcriptum erat, ἐκείνοις δὲ ἐν παραβολαῖς, illis verò per parabolas, quod eſt in Luca.

12 *Quiſquis enim habet*, ὅστις γὰρ ἔχει. Id eſt qui non contempſit Dei gratiam, ſed iam aliquantulum ſaltem in ea profecit. Huic opponitur qui non habet, niſi in ſpeciem videlicet: cuiuſmodi erant Iudæi plerique, quanuis ſibi ſolis res diuinas eſſe patefactas gloriarentur: idcirco digni quibus etiam illa lux qualiſcunque eriperetur, quâ in genere cæteris gentibus præſtabant. ¶ *Exuberabit*, περισσευθήσεται. Eraſmus, *Reddetur abundantior*, vt oſtenderet non ſignificari abundantiam, ſed incrementum. Sed qui non abundauit quomodo dicetur abundantior factus? ¶ *Quod habet* ὃ ἔχει. i. quod ſe putat habere, ¶ Luc. 8. verſ. 18. Euanida ſunt enim Dei dona in reprobis, de quibus nihilo minus ſuperbiunt. Vide infrà 25, 29.

13 *Quia*, ὅτι. In ſexto exemplari ſcriptum erat, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι, μηδὲ συνιῶσι. Καὶ τότε πληρωθήσεται αὐτοῖς. Id eſt, Vt videntes (nam hîc accipitur βλέπειν pro ὁρᾶν) non videant, & audientes non audiant, neque intelligant. Tunc igitur implebitur in eis. Ego receptam lectionem ſequor.

φητεία Ἡσαΐου ἡ λέγουσα, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

15 Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνιῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

16 Ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ, ὅτι βλέπουσι· καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει.

17 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

18 Ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος.

19 Παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονη-

prophetia Eſaiæ, quæ dicit, ¨Auditu ¨audietis, & nõ intelligetis: & videntes videbitis, & ¨non cernetis.

15 ∵Craſſum factum eſt enim cor populi huius, & auribus ¨grauiter audierunt, & ¨oculis ſuis conniuerũt: nequãdo cernant oculis, & auribus audiãt, & corde intelligãt, & ∵ ſe conuertant, & ſanem eos.

16 Veſtri verò beati ſunt oculi, quòd videant: & aures veſtræ, quòd audiant.

17 ‖ Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iuſti deſiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

18 Vos igitur audite parabolã eius qui ſeminat.

19 ‖ ∵Quoties quiſpiam audit ∵ſermonem de regno illo, ∵ &

prophetia Eſaiæ, dicens, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non videbitis.

15 *Incraſſatum eſt enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt: & oculos ſuos clauſerunt nequando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & cõuertantur, & ſanem eos.*

16 *Veſtri autem beati oculi, quia vident: & aures veſtræ, quia audiunt.*

17 *Amen quippe dico vobis quia multi Prophetæ & iuſti cupierunt videre quæ videtis, & nõ viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.* Luc.10.24

18 *Vos ergo audite parabolam ſeminantis.*

19 *Omnis qui audit verbum regni & nõ intelligit, venit Malus, & rapit* Mar. 4.15. luc.8.11.

---

14 *Auditu* ἀκοῇ. Sic rectius conuertit Vetus interpres quàm Eraſmus, qui auribus interpretatur, quaſi ſcriptum ſit ἀκοαῖς: & apud Eſaiam non אוזנים [*ozenim*,] ſed שמוע [*ſchemoah*.] Eſt autem hæc Hebraica phraſis, audiendo audire, & videndo videre, omnibus [vt exiſtimo] ſatis nota. ¶ *Audietis*, ἀκούσετε. In duobus exemplaribus ſcriptum erat, ἀκούσητε καὶ βλέψητε. id eſt, audiatis & videatis: quod melius quadrat cum Hebræis. Quanquam hæc etiam futura indicatiui poſſumus per imperandi modum vertere hoc modo. Auditu audite & ne intelligite: & videntes videte, & ne cernite. Eſt enim familiariſſima Hebræis hæc enallage. Quod autem attinet ad οὐ μὴ, quamuis plerũque ſint hæ particulæ negantes (ſicut annotat Eraſmus, & Budæus quoque in Commentariis linguæ Græcæ) tamen interdum etiam ἀπαγορευτικῶς ponuntur. Euripides, οὐ μὴ ἐρεῖς. Nequaquam dixeris. Ariſtoph. νεφέλαις, Οὐ μὴ σκώψῃς, μηδὲ ποιήσῃς ἅπερ οἱ τρυγοδαίμονες οὗτοι. id eſt, Nequaquam irriſeris, neque feceris quæ fæculenti iſti dii ſolent. Sic etiam commodius accipi poſſe videtur Gal. 5.16. ¶ *Non cernetis*, οὐ μὴ ἴδητε. vel, Non perſpicietis. Vulgata, Non videbitis. Eraſmus rectè mihi videtur diſtinxiſſe τὸ ἰδεῖν à βλέπειν. Nam hoc quidem loco τὸ βλέπειν videtur ſimpliciter accipi pro eo quod Latini dicunt Videre, quod non longè minus eſt quàm ἰδεῖν, id eſt perſpicere & cernere. Hoc enim eſt potius animi quàm oculorum: ſicut plus eſt Intelligere quàm Audire. Sed tam commodo & apto vocabulo non poteſt notari hęc differentia in aurium ſenſu. Nam συνιέναι, ſemper eſt mentis, quum vtrunque illud de oculis propriè dicatur. Fateor tamen hanc differentiam perpetuam non eſſe. Siquidem etiam duobus verſiculis ſequentibus ἀκούειν dici videtur non de ſimplici auditione, ſed de eo quod quum audieris, intelligas: contrà τὸ βλέπειν, verſiculo 16, pro Cernere: verſiculo autem 17, ἰδεῖν & βλέπειν de externa viſione dicuntur, ſine vllo diſcrimine. Hæc autem annotaui, partim ne quis temere putet quicquam mutatum: partim quòd iſta verborum notatione videtur hîc locus nonnihil illuſtrari.

15 *Craſſum factum eſt*, ἐπαχύνθη Vulg. & Eraſ. *Incraſſatum eſt*: quod non memini legere apud idoneos authores. Teſtantur autem phyſiognomi cor magnum & obeſum declarare ingenium hebes & ſtolidum. ¶ *Grauiter audierunt*, βαρέως ἤκουσαν. Hos vocant Græci βαρυκόους. Latini ſurdaſtros appellant. Loquitur autẽ hîc de animi ſurditate affectata, de quibus Galli prouerbialiter dicunt, Nullos peius audire quàm qui audire nolũt. Sic dicuntur cõniuere non natura cæci, ſed qui ſe videre diſſimulant, quod vel inuiti vident. ¶ *Oculis ſuis conniuerunt*, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν. Occludendi vocabulum (quo vtuntur Vetus interpres & Eraſmus) nimiũ latè patet: quum καμμύειν pro καταμύειν Græcis propriè de oculis dicatur, ſicut apud Latinos Conniuere. ¶ *Se conuertant*, ἐπιστρέψωσι. Iam antè admonuimus שוב [*ſchub*] (id eſt conuerti) idem valere quod μετανοεῖν. i. reſipiſcere. Accipitur autem ἐπιστρέψωσι paſſione reciproca, vt ſolent Hebræi ſæpè accipere coniugationem Niphal & Hithpahel. Vide Act. 3.26.

19 *Quoties quiſpiam audit*, παντὸς ἀκούοντος. Vulgata *Omnis qui audit*. id πᾶς ὁ ἀκούων. Eraſmus, *Quum quiuis audit*. Ad verbum, *Omni audiente*. Sed conſtat huiuſmodi caſus abſolutos in particulam Quum reſolui ſolere. Hoc autem loco particula vniuerſalis, addita participio, exprimenda fuit. Itaque pro Quum dixi Quoties: & verbo prępoſui particularem Quiſpiam: quoniam τὸ καθόλου exiſtimo referri ad tempus, orationem autem ipſam, quod ad ſubiectum attinet, potius indefinitam eſſe quàm vniuerſalem. Neque enim παντὸς ἀκούοντος declarat Omnibus audientibus, ſed Quoties aliquis audit. ¶ *Sermonem de regno illo*, τὸν λόγον τῆς βασιλείας. Vulgata, *Verba regni*. Eraſmus ad verbum, *Sermonem regni*: quod mihi vitium eſt obſcurum. Dicimus enim Latinè Sermonem de re aliqua fieri, non alicuius rei: & rurſus, Sermo eius dicitur à quo, non de quo habetur. Itaque haud ſatis ſcio quò reſpexerit ille qui nuper Sermonem regium conuertit. Nam etſi hæc eſt conſuetudo Hebræi ſermonis vt genitiuos appellatiuorum pro adiectiuis vſurpent, hoc tamen perpetuum non eſt, quũ ſæpe appellatiua vim ſuã conſeruẽt. Deinde prætermittendus non fuit articulus, quo oſtenditur de certo regno hîc agi, nempe cæleſti & æterno: quam tamen emphaſin non putauimus vbique obſeruandam. ¶ *Non attendit*, μὴ συνιέντος. videlicet animum: id eſt animo non recondit, neque apud ſe auditum conſiderat. Pro quo Syrus interpres habet, לא מסתכל [*la meſtacal*] à שכל [*ſchacal*] Hebræo quod declarat non tantùm animo percipere ſiue intelligere, ſed etiam animum in aliquam rem circunſpectè conſiderandam intendere, vt Pſalmo 41, verſu 2. Itaque verbum intelligendi, etſi reſpondet verbo Græco συνιέναι in ſignificatione vſitata, tamen huic loco non conuenit. Nec enim hic agit Chriſtus de hominibus prorſus rudibus & qui nihil eorum quæ audiant intelligant, ſed de iis qui audita nihil curent: quibus opponuntur quos mox dicit audita amplecti cum gaudio. Inter hos autem hoc eſt diſcrimen, quòd audita illorum aures ſtatim præteruolent, Satana prohibente ne animo infigantur: iſtis autem paulò poſt effluant quæ animo quidẽ, ſed non ſatis altè recondiderant: idque ita eſſe, nec Chriſtum agere de iis qui vel audire penitus recuſent, vel audita nõ percipiãt, apparet ex eo quòd iſtis eripi dicit à Satana quod in ipſis ſatum fuerat, ſed in via ipſa, vbi quũ ſolum non ſit ſubactum, à terra quidem excipitur, ſed terræ ſinu recipi non poteſt.

ρός, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς.

20 Ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν·

21 Οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται.

22 Ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρείς, οὗτός ἐστι ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

23 Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιών, ὃς δὴ καρποφορεῖ, καὶ ποιεῖ, ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

24 Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ.

25 Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρός, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου· καὶ ἀπῆλθεν.

26 Ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια.

27 Προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια;

non attendit, venit ∴ ille Malus, & ∴ rapit quod ſatum eſt in corde ipſius: is eſt qui ſecundū viam ∴ ſemen excepit.

20 Qui verò in petroſa ſemen excepit, is eſt qui ſermonē audit, & eum ſtatim cum gaudio ∴ excipit:

21 Non habet autem radicem in ſeſe, ſed ∴ tēporarius eſt: ortáque compreſſione ∴ vel perſequutione propter ſermonem, ſtatim offenditur.

22 Qui verò in ſpinas ſemen excepit, is eſt qui ſermonem audit: ∴ ſed ſolicitudo ſeculi huius, & ∴ fallacia diuitiarum ſuffocat ∴ ſermonem, qui fit ∴ fructus expers.

23 Qui verò in terram bonam excepit ſemen, is eſt qui ſermonem audit & intelligētiam intēdit, ∴ qui videlicet ∴ fructum fert: éditque alius quidem centena, alius ſexagena, alius verò ∴ tricena.

24 Aliam parabolam propoſuit eis, dicens, ∴ Simile eſt regnum cælorum homini ∴ ſerenti bonum ſemen in agro ſuo.

25 Quū autem dormirēt homines venit ei⁹ inimicus, & ſeuit zizania ∴ inter triticum: & abiit.

26 Quū verò germinaſſet herba, & fructum edidiſſet, tunc apparuerunt etiam zizania.

27 Accedentes autē ſerui patrisfamiliâs, dixerūt ei, Domine, nōne bonū ſemen ∴ ſeuiſti in tuo agro? vnde ergo habet zizania?

quod ſeminatū eſt in corde eius. hic eſt qui ſecus viam ſeminatus eſt.

20 *Qui autem ſuper petroſa ſeminatus eſt, hic eſt qui verbum audit, & continuò cum gaudio accipit illud:*

21 *Non habet autem in ſe radicem, ſed eſt temporalis: facta autem tribulatione & perſequutione propter verbum, continuò ſcandalizatur.*

22 *Qui autem ſeminatus eſt in ſpinis, hic eſt qui verbum Dei audit: & ſolicitudo ſeculi iſtius, & fallacia diuitiarum ſuffocat verbum, & ſine fructu efficitur.*

23 *Qui verò in terrā bonam ſeminatus eſt, hic eſt qui audit verbum, & intelligit, & fructū affert: & facit aliud quidem cēteſimum, aliud autem ſexageſimum, aliud verò triceſimum.*

24 *Aliam parabolā propoſuit illis, dicens. Simile factum eſt regnum cælorum homini qui ſeminauit bonū ſemē in agro ſuo.*

25 *Quum autem dormirent homines, venit inimicus eius, & ſuperſeminauit zizania in medio tritici: & abiit.*

26 *Quum autem creuiſſet herba & fructum feciſſet, tunc apparuerunt & zizania.*

27 *Accedentes autem ſerui patri familiâs, dixerūt ei, Domine nonne bonum ſemen ſeminaſti in agro tuo? vnde ergo habet zizania?*

¶ *Ille Malus,* ὁ πονηρός. Eraſmus rectè articulum expreſſit: & haud ſcio an in Dominica oratione addendus fuerit. Nos tamen illic noluimus quicquā mutare, nequis nouitate nō neceſſaria offenderetur. ¶ *Rapit,* ἁρπάζει. In quodam exemplari legitur αἴρει, tollit. ¶ *Semen excepit,* σπαρείς. Ad verbum Satus. Nam homo ſatus hîc dicitur eadem ratione qua ſatum agrum vocamus qui ſemen excepit, vt rectè obſeruat Eraſ. ¶ *Qui excipit,* ὁ λαμβάνων. i. δεχόμενος, vt loquitur Marcus 4.20. At τὸ δέχεσθαι pro λαμβάνειν vix vſquam inuenias.

21 *Temporarius,* πρόσκαιρος. Vulg. *Tēporalis:* quod etiā vocabulū pro eo quod nonniſi ad tēpus perſeuerat, à Quintiliano vſurpatur lib. 6. cap. 20. Illud autem apud vtrunque Plinium frequenter occurrit. Deinde quum vulgò in ſcholis opponantur temporalia ſpiritualibus, ſtudui amphiboliam vitare. ¶ *Compreſſione,* θλίψεως. Vulg. *Tribulatione,* id eſt τρίψεως, potius quàm θλίψεως. metaphora ſumpta à tribulis. Eraſ. *Afflictione.* Sed Affligere ſignificat proſternere, & ad terram dare ita vt elidas: quod Græci dicunt προσαράσσειν καὶ προσρηγνύειν.
* Cic. in Piſonem, *Statuam deturbāt, affligunt, comminuunt, diſſipant.* At θλίβειν ſignificat πιέζειν, & tam arctè aliquid ſtringere vt opprimas: vnde Thlibiæ Eunuchi. quanuis interdum vehementiorem duntaxat preſſuram declaret: vnde apud Paulum Rom. 8.35, & 2. Cor. 4.8, & 6.4. θλίψις leuius quiddam quàm στενοχωρία. Itaque Afflictionis nomen exprimit quidem rem ipſam, ſed non ita videtur Græco vocabulo reſpondere. ¶ *Vel,* ἤ. In quinto exemplari ſcriptum erat καί, &c.

22 *Sed,* καί. Vulgata & Eraſmus, *Et.* Reſpondet autem particula καὶ Hebræorum literæ ו [*vau*] quæ interdum etiam ponitur pro אבל [*abal,*] id eſt Sed: vt Geneſ. 42.10. Et vſus etiam erat Euangeliſta in ſuperiore membro particula δὲ: & ita Vetus ipſe interpres conuertit 1. Iohan. cap. 2. verſ. 20. Sed de hac enallage ſæpe iam dictum eſt à nobis. ¶ *Fallacia,* ἀπάτη. Ἀπατᾶν ſignificat Extra viam ducere, & facere vt aliquis à via aberret, vt doctè annotauit Eraſmus: ſed Latinum verbum non addidit: id autem eſt Seducere, eadem prorſus tranſlationis ratione. Sed ſeductionē pro fallacia vix Latinè dicas. ¶ *Sermonem,* τὸν λόγον. Quoddam exemplar addit τοῦτον, hunc. ¶ *Fructus expers,* ἄκαρπος. Virg. *ſteriles dominantur auenæ.*

23 *Qui videlicet,* ὅς δή. Miror placuiſſe Eraſmo vt relatiuum referretur ad λόγον, quum appareat Chriſtum non de vno aliquo homine, ſed de vno hominum genere loqui, cuius poſtea varias ſpecies enumerat. Nam (vt ait Paulus 1. Corinth. 12.4) varia ſunt dona. ¶ *Fructum fert,* καρποφορεῖ. Hoc exprimunt Græci vno verbo, pro quo barbari dicunt Fructificare. ¶ *Tricena,* τριάκοντα. In duobus exemplaribus reperitur, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω: id eſt, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

24 *Simile eſt,* ὡμοιώθη ἡ βασιλεία. Id eſt ſimile quiddam accidit Regno Cælorum, Eccleſiæ videlicet, ſiue quum prædicatur Euāgelium, atque quum quiſpiam agrum, &c. ¶ *Serenti,* σπείροντι. Vulgata, *Qui ſeminauit,* id eſt σπείραντι. quod etiam ſcriptum inuenimus in duobus exemplaribus, & videtur melius cohærere cum iis quæ proximè conſequuntur.

25 *Inter,* ἀνὰ μέσον. Vulgata, *In medio.* Ad verbum, Per medium. Sic Gallicè dicimus *parmi.* Hebræi בתוך [*bethoc*]

28 *Seminaſti,* ἔσπειρας. Eraſ. *Seminaueras.* id eſt ἐσπάρκεις. Sed frequentiſſimè aoriſti pro pluſquamperfectis accipiuntur, vt infrà 6.5.

Ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, Ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. Οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ, Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;

Ὁ δὲ ἔφη, Οὔ· μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον.

Ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, Συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας, πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά· τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.

Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ·

Ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων· ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστί· καὶ γίνεται δένδρον· ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

Ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις· καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς.

Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ Ἰησοῦς, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ

28 Ille verò dixit eis, Inimicus quiſpiam hoc fecit. Serui autē dixerūt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?

29 At ille dixit, Non: ne colligēdo zizania, eradicetis ſimul cum eis triticum.

30 Sinite vtraque ſimul creſcere vſque ad meſſem: & tempore meſſis dicā meſſoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in faſciculos, ∵ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.

31 ‖ Aliam parabolā propoſuit eis, dicens, Simile eſt regnum cælorum grano ſinapis, quod acceptum quiſpiam ſeuit in agro ſuo:

32 Quod minimum quidem eſt omnium ſeminum: quum autē excreuerit, maximum eſt ∵olerum: & arboreſcit: adeo vt ∵veniant volucres ∵cæli∵ & nidulentur in ramis ipſius.

33 ‖Aliā parabolam ∵ loquutus eſt eis, *dicens*, Simile eſt regnū cælorum fermento, quod acceptum mulier ∵ indidit in farinæ ∵ſata tria, vſquequo fermentaretur ∵tota.

34 Hæc omnia loquutus eſt Ieſus per parabolas ad turbam: ‖& abſque parabola nihil loquutus eſt eis.

35 Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicētem, ‖∵Aperiam per parabolas os meū: eructabo occultata ∵à iactis fundamentis mundi.

36 Tunc dimiſſa turba venit domū Ieſus, & adierūt eū diſcipuli eius, dicentes, ∵Ediſſere

28 *Et ait illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei, Vis igitur imus, & colligimus ea?*

29 *Et ait, Non: ne fortè colligētes zizania, eradicetis ſimul cum eis & triticum.*

30 *Sinite vtraque creſcere vſque ad meſſem: & in tempore meſſis dicā meſſoribus, Colligite primùm zizania, & alligate ea in faſciculos ad comburendū: triticum autem congregate in horreum meum.*

31 *Aliam parabolam propoſuit eis, dicens, Simile eſt regnum cælorum grano ſinapis, quod accipiens homo ſeminauit in agro ſuo:* Mar.4.30. luc.13.18.

32 *Quod minimum quidē eſt omnibus ſeminibus: quum autem creuerit, maius eſt omnibus oleribus: & fit arbor: ita vt volucres cæli veniant & habitent in ramis eius.*

33 *Aliam parabolam loquutus eſt eis, Simile eſt regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier abſcondit in farinæ ſatis tribus, donec fermentatū eſt totum.* Luc,13.20.

34 *Hæc omnia loquutus eſt Ieſus in parabolis ad turbas: & ſine parabolis non loquebatur eis.* Mar.4.34.

35 *Vt impleretur quod dictum erat per Prophetā, dicentem, Aperiam in parabolis os meum: eructabo abſcondita à conſtitutione mundi.* Pſal.73.8.

36 *Tunc dimiſſis turbis venit in domum, & acceſſerunt ad eum diſci-*

---

30 *Ad exurendum*, πρὸς τὸ κατακαῦσαι. Vulgata & Eraſmus, *Ad comburendum*. Vide ſuprà 3.12. Apud Epiphanium aduerſus Manichæos citatur hîc locus multis vocabulis immutatis, vt ſatis appareat illum habuiſſe non verborum ſed ſententiæ rationem.

31 *Olerum*, τῶν λαχάνων. Eraſmus, *Inter olera*. In tribus vetuſtis exemplaribus additur πάντων Omnium, ſicut etiā legit Vetus interpres. ¶ *Veniant*, ἐλθεῖν. In Complutenſi editione legitur κατελθεῖν, i. deſcendant. ¶ *Cæli*. τοῦ οὐρανοῦ. id eſt aëreæ, epitheton auium Hebræis familiare. Sic tradit Herodotus in agro Babylonico milium & ſeſamum arboreſcere: & de Sinapi Iudæa mirabiliter excreſcente penè incredibilia narrari teſtatur noſter Tremellius in Syra interpretatione, ex Thalmudis tractatu De angulo agri, cap.2. ¶ *Et nidulentur*, καὶ κατασκηνοῦν. Sic Eraſmus rectè conuertit. Nidos enim ſuprà vocauit κατασκηνώσεις, 8.20. quaſi tabernacula vel vmbracula dicas: qua etiam ratione à Græcis diſertioribus καλιαὶ dicuntur, quòd ſint ex bacillis & feſtucis compacti. Vulg. *Et habitent*.

33 *Loquutus eſt eis*, ἐλάλησεν αὐτοῖς. Quoddam exemplar addit λέγων, Dicens: cuius authoritatem ſumus ſequuti. ¶ *Indidit*, ἐνέκρυψεν. Vetuſta omnia exemplaria ſcriptum habebant ἔκρυψεν, eodem ſenſu. Vulg. *Abſcondit*. Eraſmus, *Abſcōdidit*. Ego verò quum τὸ κρύπτειν interpretari ſoleam Occultare, hîc malui Condendi vocabulo vti. Id enim occultare vel abſcondere dicimur quod eo conſilio ſeponimus vt vbi ſit, ab aliis ignoretur, quod huic loco non quadrat: ſed quod conditur, aufertur ſpectantium oculis. ¶ *Sata tria*, σάτα τρία. id eſt, epha vnum, ſiue modios quatuor & ſemis. Nam סאה [*ſeah*] apud Iudæos menſura fuit rerum aridarum, ſeſquimodium capiens, quam ter continebat epha. Sed exiſtimo nonnullos intempeſtiuè in hac menſura philoſophari. ¶ *Tota*, ὅλον. Vulgata & Eraſmus, *Totum*. At ego repetendum puto ἀλεύρου.

35 *Aperiam per parabolas*, ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. Hebræū dicendi genus, pro Loquar parabolas. ¶ *A iactis fundamentis*, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata & Eraſmus, *A conſtitutione*. καταβάλλειν ſignificat in inferiorem locum iacere: ſicut fieri ſolet in ædificiorum fundamentis. Vnde καταβολὴ quæ vox quum de quouis ex ſuperiore loco in inferiorem iactu dicatur, videtur ſubaudiri in hac locutione genitiuus τῶν θεμελίων, id quod exprimere ſtudui. Verùm quia hoc loco non res ipſa, ſed tempus rei geſtæ ſignificatur, malui vti verborum ambitu: quem etiam probat Eraſmus in annotationibus. *

36 *Ediſſere*, φράσον. Id eſt, declara & explica: quo poſteriore vocabulo vtitur hîc Eraſmus, quum infrà 15.15, cum Vetere interprete maluerit ſimplex Diſſerendi verbum vſurpare. Eſt igitur φράζειν hoc loco diuerſum à λέγειν, vel λαλεῖν: vnde φράσις Græcis dicitur qui Latinis ſtylus. Permutantur hæc tamen interdum, vt φράζειν & λαλεῖν idem valeant. Itaque Cicero Theophraſti nomen in Oratore interpretans, eum dicit à diuinitate loquēdi nomen inueniſſe.

θηταὶ αὐτοῦ λέγοντες, Φράσον ὑμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ.

37 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου·

38 Ὁ δὲ ἀγρὸς, ἐστιν ὁ κόσμος· τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνια, εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.

Ap 14 15. ioel.3.13

39 Ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτὰ, ἐστιν ὁ διάβολος· ὁ δὲ θερισμὸς, συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν· οἱ δὲ θερισταὶ, ἄγγελοί εἰσιν.

40 Ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια, καὶ πυρὶ κατακαίεται· οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου.

41 Ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν·

42 Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Sap.3.7. dan 12.3.

43 Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

44 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ· ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.

nobis parabolam zizaniorum ∴agri illius.

37 Ipſe verò reſpondens dixit eis, Qui ſeminat bonum ſemen eſt Filius hominis:

38 Ager autem, ∴ eſt mundus: bonum verò ſemen, ſunt filij ∴regni: zizania verò, ſunt filij ∴illius Mali.

39 Inimicus autem qui ſeminauit ea, eſt diabolus:‖ meſſis verò, conſummatio ſeculi eſt: meſſores autem, ∴Angeli ſunt.

40 Sicut ergo colliguntur zizania, & igni exuruntur: ita erit in conſummatione ſeculi huius.

41 Mittet filius hominis Angelos ſuos, qui colligent ex ipſius regno omnia offẽdicula, & eos ∴qui dant operam iniquitati:

42 Proiiciéntque eos ∴in fornacem ignis: illic erit fletus, ſtridórque dentium.

43 ‖Tunc iuſti fulgebũt vt ſol, in regno ∴Patris ſui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

44 Rurſus ſimile eſt regnum cælorum theſauro occultato in agro: quem inuentum quiſpiam ∴occuluit, & ∴præ ∴gaudio quod accipit ex eo, ∴ ſubducit *ſeſe*, & omnia quæ habet vendit, emítque agrum illum.

puli eius dicentes, Ediſſere nobis parabolam zizaniorum agri.

37 *Qui reſpondens ait illis, Qui ſeminat bonum ſemen, eſt Filius hominis:*

38 *Ager autem, eſt mundus: bonum verò ſemen, hi ſunt filij regni: zizania autem filij ſunt nequam.*

39 *Inimicus autẽ qui ſeminauit ea, eſt diabolus: meſſis verò, conſummatio ſeculi eſt: meſſores autem Angeli ſunt.*

40 *Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: ſic erit in conſummatione ſeculi.*

41 *Mittet filius hominis angelos ſuos, & colligẽt de regno eius omnia ſcãdala, & eos qui faciunt iniquitatem:*

42 *Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & ſtridor dentium.*

43 *Tunc iuſti fulgebunt ſicut ſol, in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.*

44 *Simile eſt regnum cælorum theſauro abſcondito in agro, quem qui inuenit homo, abſcondit, & præ gaudio illius vadit & vendit vniuerſa quæ habet, & emit agrum illum.*

¶ *Agri illius*, τοῦ ἀγροῦ. id eſt, quæ in illo agro ſata fuiſſe dixiſti. Eſt enim articuli vis hoc loco διαφορική. ſuprà verò 6. 28, & 30, aliter accipitur ἀγροῦ, non addito articulo, nempe adiectiui loco.

38 *Eſt*, ἐστι. id eſt, Significat mundum, in hac videlicet parabola. Sic etiam quum ſymbola tũ Baptiſmi tum Cœnæ Domini, ſigna ſint earum rerum quibus ſignificandis adhibentur, ſimili metonymia dicuntur id eſſe quod ſignificant: quod qui negant, meram peruicaciam oſtendunt. Sed hoc in ſacramentali metonymia non eſt omittendum, non eſſe nudam ſacramentalem ſignificationem, ſicut in iſtis & ſimilibus parabolis: ſed quod verbo promittitur, & ſymbolis ſignificatur, verè quoque à Deo præberi fide ſumendum. ¶ *Regni*, τῆς βασιλείας. Vide ſuprà 8. 12. Filios autem regni non vocat vt ſuprà 8.12, omnes in genere regni Dei incolas, ſed eos demùm qui ſic ſunt in Eccleſia vt ſint etiam ex Eccleſia. ¶ *Illius Mali*, τοῦ πονηροῦ. Vulgata, *Nequam*. Eraſmus rectè expreſſit articulum, non modò quia de diabolo agitur, (qui κατὰ διάκρισιν dicitur ὁ πονηρός) ſed etiam vt diſtinguatur caſus. Dicitur autem Diabolus iſtos gignere, non ſubſtantiæ, vt qui dixerunt duos eſſe Deos, vnum bonum, alterum malum, neque ita vt noſtra memoria ſomniauit homo ille damnatæ memoriæ Flaccius Illyricus: ſed partim qualitatis corruptæ reſpectu, partim quòd Satanæ aſtu talia hominum monſtra in Eccleſiam irrepant, quorum videlicet vitia & crimina ſequuntur ipſorum in Eccleſiam ingreſſum, vt ſcribit Apoſtolus, 1. Tim 5, 24. Filij verò illius mali ſunt, nõ tantùm qui ſunt hæretici, ſed quicunque ſic vitam inſtituunt vt, quantum in ipſis eſt, & ſeſe & alios perdant: vt mox explicatur verſ. 41.

39 *Angeli*, ἄγγελοι. Malè igitur hæc parabola à nonnullis ad hæreticos applicatur quaſi illos agnitos & αὐτοκατακρίτοις euellere magiſtratus prohibeatur, vt ipſis impunè graſſari in oues liceat: quum hîc non de humanis in hunc vel illum legitimis ſiue ciuilibus ſiue Eccleſiaſticis iudiciis agatur, ſed de integra Eccleſiæ repurgatione in vltimum illum diem differenda.

41 *Qui dant operam iniquitati*, τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. De hoc dicendi genere vide ſuprà 7.23. Sic autem, per epexegeſin explicat quid Scandalorum nomine intelligat, eoſdem poſtea vocans πονηρούς.

42 *In fornacem ignis*, εἰς κάμινον πυρός. I. in fornacem ardentem, ex Hebræorum idiomate, vt Pſal. 21. 10.

43 *Patris ſui*, τοῦ πατρὸς αὐτῶν. In quodam exemplari, pro τοῦ πατρὸς αὐτῶν, ſcriptum erat, τῶν οὐρανῶν, cælorum, id eſt cæleſtis.

44 Quiſpiam ἄνθρωπος. Hebr. pro τις. Vulgata *homo*. ¶ *Occuluit*, ἔκρυψε, id eſt inuentum ac proinde ipſi detectũ, rurſus ingeſta terra obtexit, ne quis videlicet ipſum re patefacta anteuerteret. Itaque hoc verbo minimè ſignificatur veritatem aut alia Dei dona eſſe aliis cælanda, vt iis ſoli in ſinu fruamur, & pericula ſubterfugiamus, quod damnatur in talentorum parabola, & tum zelo gloriæ, tum charitati in cæteros, perpetuis veræ fidei comitibus, ex diametro repugnat: ſed declarat hoc vnum Chriſtus, inuento Euangelicæ gratiæ theſauro, ſummo ſtudio dãdam operam, poſtpoſitis cæteris ſine exceptione rebus, & vitatis omnibus quæ nos obturbare vel tanto bono priuare poſſunt, impedimentis, vt eo potiamur. Neque longius trahenda eſt hæc ſimilitudo, quaſi vel obtingat nobis fortuitò Dei agnitio, vel emi poſſint dona Dei, ac præſertim veritatis cognitio. ¶ *Præ*, ἀπό. In hoc dicendi genere libentius Græci vtuntur præpoſitione ὑπὸ: quanquam ita etiam interdum loquitur Thucydides ille ἀττικώτατος.

¶ *Gaudio quod accipit ex eo*, τῆς χαρᾶς αὐτοῦ. id eſt, de eo theſauro reperto: niſi malimus ad ipſum inuentorem referre, & vti reciproco. Vulgata ad verbum, *Gaudio illius*, quod quia perobſcurum eſt, circuitione vſi ſumus. Eraſmus, *Quod habet ſuper eo.*

¶ *Subducit*

45	Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας·	Rurſus ſimile eſt regnũ cælorum cuipiã negotiatori, quęrenti pulchras margaritas:	*Iterum ſimile eſt regnũ cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas:*
46	Ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν.	Qui inuenta quapiam ¨magni pretij margarita, abiens venundedit omnia quæ habebat, & emit eam.	*Inuenta autem vna pretioſa margarita, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam.*
47	Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ·	Rurſum ſimile eſt regnum cælorum ¨ſagenæ iactæ in mare, ¨& quæ res cuiuſuis generis coëgit:	*Iterum ſimile eſt regnum cælorum ſagenæ miſſæ in mare, & ex omni genere piſcium congreganti.*
48	Ἥν, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον.	Quam impletam *piſcatores* ſubduxerunt ¨in littus: & ſedẽtes collegerunt bona in vaſa, putria verò extra abiecerunt.	*Quam, quum impleta eſſet, educentes, & ſecus littus ſedentes, elegerunt bonos in vaſa, malos autem foras miſerunt.*
49	Οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι, καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων.	Ita erit in conſummatione ſeculi: ¨prodibunt Angeli, & ſegregabunt malos ¨e medio iuſtorum:	*Sic erit in conſummatione ſeculi: exibunt Angeli, & ſeparabunt malos de medio iuſtorum:*
50	Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς, καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.	Proiicientque eos in caminum ignis: illic erit fletus & ſtridor dentium.	*Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & ſtridor dentium.*
51	Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Συνήκατε ταῦτα πάντα; Λέγουσιν αὐτῷ, Ναί Κύριε.	¨Dicit eis Ieſus, Intellexiſtis ¨hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.	*Intellexiſtis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.*
52	Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τοῦτο πᾶς Γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.	Ipſe verò dixit eis, ¨Propterea omnis Scriba ¨edoctꝰ ¨in regno cælorum, ſimilis eſt cuipiã patrifamilias, qui ¨profert è theſauro ſuo noua & vetera.	*Ait illis, Ideo omnis Scriba doctus in regno cælorum, ſimilis eſt homini patrifamiliâs, qui profert de theſauro ſuo noua & vetera.*

¶ *Subducit* [*ſeſe,*] ὑπάγει. id eſt, clàm diſcedit. Nam ὑπάγειν id videtur declarare hoc loco. & amplius aliquid ſignificare quàm ἀπέρχεσθαι, id eſt Abire: quo modo ſumus alioqui plerunque inrerpretati.

46 *Qui inuenta*, ὃς εὑρών. Vulg. *Inuenta autem*, id eſt, εὑρὼν δέ. quod ſcriptum inuenimus in duobus vetuſtis codicibus. ¶ *Magni pretii*, πολύτιμον. Hoc Græci vno verbo exprimunt. Vulg. & Eraſ. *Pretioſa*. id eſt τίμιον. Ouidius, *Exerces pretioſa odia & conſtantia magno.*

47 *Sagena*, σαγήνη. Hoc vocabulo vtitur Manilius lib. 5. Eſt autem ſagena, retis genus, à quo vernaculum vocabulum *ſeinne* deductum videri poſſit. Eraſmus *Verriculo*: quo nomine Valla (neque id rectè admodum, meo iudicio) interpretatur ἀμφίβληστρον. vt ſuprà 4. 19. monuimus, ex Ruffi medici deſcriptione lib. 2. quo loco de partibus oculorum agit. Nam tunica oculi quæ Græcis medicis ἀμφιβληστροειδὴς, à figura τοῦ ἀμφιβλήστρου appellatur, omnino refert illud retis genus quod noſtri dicunt *vn eſpreuier*, Latini verò (ni fallor) Fundam. Virg. lib. 1. Georg. *Atque alius funda latum iam verberat amnem, Alta petens, pelagóque alius trahit humida lina.* Quo loco Seruius Fundam interpretatur βόλον: Romani quoque iaculum. Atque adeo noſtri piſcatores, quod ſuperiùs diximus appellari *l'eſpreuier*, (id eſt ἀμφίβληστρον) vocitant *vn iet*, vtraque lingua vim & etymon Græci vocabuli retinente. Fundam verò dictam volunt eo loco Grammatici quòd deſuper in amnem fundatur, & mox cum præda in ſublime referatur: quo modo etiã Gallico ſermone dicimus, *l'eſpreuier fond d'enhaut*: nimirum de aue loquentes, quum toto impetu è ſublimi deorſum fertur. & in prædam irruit: vnde appellationem quoque lingua noſtra vernacula habuit genus illud retis quod ἀμφίβληστρον Græci dicunt. Cæterùm in ſuperioribus Virgilij verſiculis, Humida lina, omnes interpretantur Verriculum, id eſt (vt nonnulli volunt) σαγήνην. Quæ quidem etſi παρέργως, tamen libenter hoc loco annotauimus, quòd pleroſque huiuſmodi vocabulorum proprietates magnopere interdum obſeruandas, parum intellexiſſe videam.

¶ *Et quæ res cuiuſuis generis coegit*, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ. Rurſũ igitur particula vniuerſalis indefinitè tãtũ ponitur, vt annotauimus ſuprà 4. v. 23. Vetus interpres addit piſciũ * nomẽ, quoniã videlicet de piſcatione agitur. nec inde videtur τῶν σαπρῶν epitheton piſcibus cõuenire. Sed perpauci ſunt piſces nullius vſus, & ſi qui fortè in aquis ipſis emortui computruerunt, quod raro accidit, quum ſupernatent, vix poſſint in ſagenã dici incidiſſe. Itaque τὰ καλὰ potius dicendũ vocari piſces, σαπρὰ autẽ vocari algã, ſilices, arenulas, ſordes deniq; quales ſolẽt ex aquarũ fundo à piſcatoribus attrahi, & rurſũ in aquas projici: quãuis fortaſſe nõ fuerit ineptũ de cęteris rebus inutilibꝰ accipere, quę vnà cum piſcibus ex aquarũ fundo euerriculo attrahũtur.

48 *In littus*, ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. Vulg. legit καὶ ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν καθίσαντες, *Et in littore ſedentes*, eadem manente ſententia.

49 *Prodibunt*, ἐξελεύσονται, videlicet miſſi à Domino. Eraſmus, *venient*. i. ἐλεύσονται, neque id malè. Nam Hebræorũ more ſæpe intelligitur conſequens ex antecedente, vt ſuprà 4. 5. Et ita accipitur πορευθεὶς pro ἐλθὼν, Luc. 14. 10, & 1. Pet. 3. 19, & infrà 18. 15. ¶ *E medio*, ἐκ μέσου. Sic Latini dicunt tollere è medio, ſed ſine adiectione. Hoc autem eſt quod in cõmuni ſermone dicimus *d'entre*, id eſt de intra.

51 *Dicit eis Ieſus*, λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Vulg hæc nõ legit, neque ſunt neceſſaria, & in meo vetuſtiſſimo exemplari non adduntur. ¶ *Hæc omnia*, ταῦτα πάντα. Id eſt has omnes parabolas, quãuis duas poſteriores ipſis nõ explicaſſet.

52 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Id eſt, quandoquidem eò vſque video vos profeciſſe, vt per vos poſſitis quæ dico percipere, iam vos admoneo, vt reipſa verorum doctorũ munere defungamini, quandoquidem vobis Dominus ſuam familiam paſcendam committet id eſt, vt ſedulos patresfamiliâs imitemini, qui quæcunque habent ſeu prius ſeu recens congeſta, in vſum familiæ alacriter depromunt.

¶ *Edoctus*, μαθητευθείς. Participium, non nomen, à verbo μαθητεύειν. i. διδάσκειν: quo vtitur infrà 28. 19: quod tamen etiam neutra ſignificatione accipitur pro diſcipulum eſſe, vt infrà 27. 57. Quid ſit autẽ Scriba diximus ſuprà 2. 4. Sed videtur hìc in genere pro doctore accipi. quo cognomẽto Eſras etiam ille ſapientiſſimus appellatur. * ¶ *In regno*, εἰς βασιλείαν. Eraſ. *Ad regnum*. Ego malo εἰς pro ἐν poſitum eſſe, quæ permutatio etiam apud idoneos auctores locum habet. Sic enim Sophocles in Aiace, ἐμοὶ μὲν ἀρκεῖ τοῦτον εἰς δόμους μένειν, pro ἐν δόμοις. & vetuſtiſſimum meum exemplar habet ἐν τῇ βασιλείᾳ. Regnum autem cælorum vocat, vel Eccleſiam in qua regnat Deus, vel doctrinam ipſam quæ in Eccleſia regnat, per metonymiam. ¶ *Profert*, ἐκβάλλει. Vel extrudit, vt ſignificetur copioſa & ſumma cum alacritate exhibita communicatio. Theſaurum autem penum appellat, ſiue cellam, neque id tamen abſque emphaſi, vt ſignificet nihil eſſe tam pretioſum quod vltrò non effundatur ad fratrum ædificationem.

Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν.

Marc. 6.1. luc.4.16. Καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν· ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς, καὶ λέγειν, Πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη, καὶ αἱ δυνάμεις;

Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; Ioh. 6.42.

Καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα;

Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Marc.6 4. luc.4.24. ioh.4.44. Οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

Καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

Κεφάλαιον ιδ.

Mar.6 14. luc.9.7. ΕΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσε Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ.

Καὶ εἶπε τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Οὗτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ.

Mar.6.17. luc.3.19. Ὁ γὰρ Ἡρώδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην, ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο ἐν φυλακῇ διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, Οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν.

Καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἐφοβή-

53 Et factum eſt quum finiſſet Ieſus ∴parabolas iſtas, tranſtulit *ſe* illinc.

54 ‖Et quum veniſſet in ∴patriã ſuam, docuit eos in ſynagoga eorum: ∴*adeo* vt percellerētur, ac dicerent, Vnde huic ∴ſapientia iſta & virtutes?

55 Nõne iſte eſt ille fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, ‖& ∴fratres eius Iacobus & Ioſes & Simon & Iudas?

56 Et ſorores eius nónne omnes apud nos ſunt? vnde igitur iſti hæc omnia?

57 Et offendebantur ∴in eo. Ieſus autem dixit eis, ‖Non eſt Propheta ∴inhonoratus niſi in patria ſua & domo ſua.

58 Neque ∴edidit illic virtutes multas, propter ∴incredulitatem eorum.

CAP. XIIII.

1 ILlo tempore audiuit Herodes tetrarcha famã *de* Ieſu.

2 Et dixit ∴pueris ſuis, ∴Iſte eſt Iohãnes ille ∴Baptiſta: ipſe ſurrexit à mortuis, & propterea virtutes ∴agunt in eo.

3 ‖Nam Herodes prehenſum Iohannem ∴vinxerat, & coniecerat in carcerem, propter Herodiadem vxorem ∴Philippi fratris ſui.

4 Dicebat enim ei Iohannes, Non licet tibi eam habere.

5 Et ∴quũ cũperet eum occi-

53 *Et factum eſt quũ conſummaſſet Ieſus parabolas iſtas, tranſiit inde.*

54 *Et veniens in patriam ſuam, docebat eos in ſynagogis eorum: ita vt mirarentur, & dicerent, Vnde huic ſapientia hæc, & virtutes?*

55 *Nónne hic eſt fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacobus & Ioſeph & Simon & Iudas?*

56 *Et ſorores eius nónne omnes apud nos ſunt? vnde ergo huic omnia iſta?*

57 *Et ſcandalizabantur in eo. Ieſus autem dixit eis, Non eſt Propheta ſine honore niſi in patria ſua & in domo ſua.*

58 *Et non fecit ibi virtutes multas, propter incredulitatem eorum.*

CAP. XIIII.

1 *IN illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Ieſu:*

2 *Et ait pueris ſuis, Hic eſt Iohannes Baptiſta: ipſe ſurrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo.*

3 *Herodes enim tenuit Iohannem, & alligauit eum, & poſuit in carcerẽ, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris ſui.*

4 *Dicebat enim illi Iohannes, Non licet tibi habere eam.*

5 *Et volens illum occide-*

---

53 *Parabolas*, παραβολάς. Eraſmus, *Sermones*, id eſt, λόγους.

54 *In patriam ſuam*, εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Nazareth videlicet: vt apparet ex eo quod ſcribitur illic non multa ſigna edidiſſe. Nam quũ duas etiam alias patrias habuerit, (vt loquitur Cicero) vnã videlicet ortus, nempe Bethleẽ: alteram habitationis, nempe Capernaum, vbi habitans plurima ſigna edidit vt ei exprobrat Luc. 10,15: nec vnquã legatur in Bethleem veniſſe, ſequitur hæc de Nazareth accipienda. Sed hæc profectio ab ea diſtinguenda eſt quæ refertur Luc. 4. quamuis eadem de vtraque referantur. Nazarethanis priore reprehenſione nihilo factis melioribus. ¶ [*Adeo*] *vt percellerentur*, ὥστε ἐκπλήττεσθαι Vide ſuprà 7.82. ¶ *Sapientia* ἡ σοφία. Quoddam exemplar legit πᾶσα ἡ σοφία, Omnis ſapientia.

55 *Fratres*, οἱ ἀδελφοί. Id eſt cognati vt mox etiam ſororum appellatione cognatæ intelligantur, ex communi Hebræorum idiotiſmo.

57 *In eo*, ἐν αὐτῷ. Vide ſuprà 11.6. ¶ *Inhonoratus*, ἄτιμος. Nonnulli, *Inglorius*, id eſt ἄδοξος. Vulgata, *Sine honore*. Eraſmus, *Expers honoris*. In legibus autem ſanciendis infamem notat, illa formula, ἄτιμος ἔστω.

58 *Incredulitatem*, ἀπιστίαν. Quidam interpretari malunt Diffidentiam: quod non probo. Fiducia enim à fide & diffidentia ab incredulitate ſic differunt, vt effecta diſtinguuntur à cauſis.

IN CAPVT XIIII.

2 *Pueris*, παισίν. id eſt ſeruis, vel *famulis*, vt Eraſ. conuertit, iis denique quorum opera vtebatur. Nam de huius Herodis Antipæ filiis nihil traditur. ¶ *Iſte*, οὗτος. In ſecundo codice ſcriptum erat, μήτι οὗτος. id eſt, Num iſte? ¶ *Baptiſta*, ὁ βαπτιστής. Veteres duo codices additum habent, ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα, id eſt, quem ego decollaui. ¶ *Agunt*, ἐνεργοῦσιν. Vide marci 6,14.

3 *Vinxerat*, ἔδησεν. Vulg. *Alligauit*. Eraſmus rectè mutauit tempus. Hæc enim antea contigerant, & ab Euangeliſta, * quoniam mentionem mortui Baptiſtę fecerat, commodiſſimè ſunt hic veluti per digreſſionem & parentheſin inſerta, à verſ. 3. ad 12. finitum: inde poſtea ad intermiſſam narrationem redit. ¶ *Philippi*, Φιλίππου. Deeſt hoc nomẽ in plurimis vet. cod. vt & Luc 3.19. ſed ſcribitur ſummo omnium exemplarium conſenſu Marci 6.17. & eſt apud Syrum interpretem. Ioſephus verò non Philippi vxorem fuiſſe tradit, ſed Herodis ſecundi, qui frater fuit ὁμοπάτριος huius Herodis cognomento Antipæ. Sed abſit vt Euangeliſtarum potius quàm Ioſephi fidem in dubium vocemus. * 1 quũ præſertim apud Ioſephũ Gorionidẽ eadẽ hęc hiſtoria ſimiliter narretur, lib 6, c.63. Tres autẽ Herodes ab Euangeliſtis commemorantur. Vnus cognomento Magnus, ſub quo natus eſt Chriſtus: alter Tetrarcha, dictus Antipas: tertius Herodes Agrippa, Magni nepos ex Ariſtobulo filio, cuius Agrippæ fit mentio Act. 12. 484 Nam alteri Agrippæ filio iſtius non additur auitum Herodis prænomen, Act. 25 13.

5 *Quum cuperet*, θέλων. Plus enim eſt hoc loco τὸ θέλειν (pro quo Syrus habet צבא[*tſaba*]) quàm ſimpliciter quidpiam velle. Quod autem ſcribit Marcus de Herode quaſi religioſè Iohannem metuente, cum hoc Matthæi dicto non pugnat. Nec.n. Herodes vero pietatis ſenſu ſed à conſcientia ipſa conuictus Iohannem reformidabat potius quàm amabat: & quum illam inceſtuoſam perditè deperiret, à Iohanne reprehenſus, proculdubio id feciſſet quod & ira ſuadebat, & quod eiuſmodi fœmina ipſi dictabat, amplius aliquid iam tum auſurus, niſi populum magis quàm Deum metuiſſet, qua ratione ſæpe Dominus cohibuit tyrannicam ſæuitiem. Neque his obſtat quod poſtea dicitur verſ. 9. Nam & hac eadem cauſa ne commoueretur populus, & ipſius rei indignitate, præſertim quum nulla præiuiſſet cauſæ cognitio, ſiue iudicij forma, perturbatus videtur aliquandiu ſubſtitiſſe.

θη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

6 Γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου, ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρῳδιάδος ἐν τῷ μέσῳ· καὶ ἤρεσε τῷ Ἡρώδῃ.

7 Ὅθεν μεθ' ὅρκου ὡμολόγησεν αὐτῇ δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται.

8 Ἡ δὲ προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς· Δός μοι, φησίν, ὧδε ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

9 Καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς· διὰ δὲ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους ἐκέλευσε δοθῆναι.

10 Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

11 Καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ. καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς.

12 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦραν τὸ σῶμα, καὶ ἔθαψαν αὐτό· καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ.

13 Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν. καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ τῶν πόλεων.

14 Καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶδε πολὺν ὄχλον· καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν.

15 Ὀψίας δὲ γενομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταί, καὶ ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν· ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα.

16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελθεῖν· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν.

dere, ∴timuerat, ∴turbã, ‖quòd eum haberent vt Prophetam.

6 ∴ Quum autem ageretur natalitia Herodis, ſaltauerat filia Herodiadis ∴ in medio: & placuerat Herodi.

7 Vnde cum iureiurando ∴ſpoponderat *ſe* daturum ei quicquid petiiſſet.

8 Illa verò ∴ producta à matre ſua, Da mihi (inquit) hic in patina caput Iohannis Baptiſtæ.

9 Et ∴contriſtatus fuerat rex: ∴ſed propter iuſiurãdũ, & eosq́ ſimul accubebãt, iuſſerat dari.

10 ∴ Et miſſo *carnifice* decollauerat Iohannem in carcere.

11 Et allatum fuerat caput eius in patina, datúmque puellæ: & *ipſa* obtulerat matri ſuæ.

12 Et acceſſerãt diſcipuli eius, & ſuſtulerant ∴ corpus, ídque ſepelierant: & venientes renuntiauerant Ieſu.

13 ‖ ∴ *Hæc* igitur quũ audiſſet Ieſus, ſeceſſit illinc è nauigio in deſertũ locum ∴priuatim: & quũ *hoc* audiſſet turba, ∴pedib⁹ ſequuta eſt eum ab vrbibus.

14 Et egreſſus Ieſus vidit multam turbam: & miſericordia commotus eſt erga eos, ſanauítque ∴eorum ægrotos.

15 ‖Quum autem ſerum diei eſſet, adierunt eum diſcipuli eius, dicẽtes, Deſertus eſt locus, & tẽpus iam præteriit: dimitte turbam, vt abeant in vicos, & emant ſibi eſcas.

16 Ieſus autem dixit eis, ∴Non habent neceſſe abire: date eis vos quo veſcantur.

re, timuit populum: quia ſicut Prophetam eum habebant. Infr. 21.26

6 *Die autẽ natalis Herodis ſaltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi.*

7 *Vnde cum iuramento pollicitus eſt ei dare quod cunque poſtulaſſet ab eo.* 520

8 *At illa præmonita à matre ſua, Da mihi, inquit, hic in diſco caput Iohannis Baptiſtæ.*

9 *Et contriſtatus eſt rex: propter iuramentum autem, & eos qui pariter recumbebant, iuſſit dari.*

10 *Miſitque & decollauit Iohannem in carcere.*

11 *Et allatum eſt caput eius in diſco, & datum eſt puellæ: & illa attulit matri ſuæ.*

12 *Et accedentes diſcipuli eius, tulerunt corpus, & ſepelierunt illud: & venientes nuntiauerũt Ieſu.*

13 *Quod quum audiſſet Ieſus, ſeceſſit inde in nauicula in locum deſertum ſeorſum: & quum audiſſent turbæ, ſequutæ ſunt eum pedeſtres de ciuitatibus.* Mar. 6.32. luc.9.10.

14 *Et exiens vidit turbam multam: & miſertus eſt eis, & curauit languidos eorum.*

15 *Veſpere autem facto acceſſerunt ad eum diſcipuli eius, dicentes, Deſertus eſt locus, & hora iam præteriit: dimitte turbas, vt euntes in caſtella emãt ſibi eſcas.* Mar. 6.35. luc.9.12. ioh.6.5. καὶ λέγοντες ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη

16 *Ieſus autem dixit eis, Non habent neceſſe ire: date illis vos manducare.*

¶*Timuerat*, ἐφοβήθη. ¶ *Turbam*, ὄχλον. Eam turbam intelligit quę Iohannem affectabatur. Eraſmus, *Multitudinem.* id eſt, τὸ πλῆθος. Vulgata. *Populum.* i. τὸν δῆμον vel τὸν λαόν.

6 *Quum autem agerentur natalitia*, γενεσίων δὲ ἀγομένων. Sic Valla rectè conuertit. Vulg. *Die autem natalis*, Eraſ. *Quum autem celebraretur natalis.* ¶ *In medio*, ἐν τῷ μέσῳ. id eſt, palàm & ſpectantibus omnibus: ſicut etiam Latini Ponere in medio & Proferre in medium dicunt.

7 *Spoponderat*, ὡμολόγησε. Propriè vſurpatur in mutua ſtipulatione hoc verbum, ſignificátque factam ſtipulationem reſponſo ſuo ratam habere: vt quũ vnus quęrit, Spondes? alter reſpondet, Spondeo, poſterior iſte dicitur ὁμολογεῖν, id eſt aſſentiri, & confeſſione ſua ſeſe ad id præſtandũ obligare. Inde factũ vt pro ὑπισχνεῖσθαι generaliter accipiatur, ſicut etiam apud Latinos Spõdere vſurpari cœpit. Sed quorſum hoc? nempe vt intelligatur qua ratione ὁμολογεῖν toties verterimus confiteri, hîc verò ſpondere. ¶ *Petiiſſet*, αἰτήσηται. Vulg. addit, *ab eo.*

8 *Producta*, προβιβασθεῖσα. id eſt inducta prius & perſuaſa. Plinius lib. nono cap. quinto, *Nulla ſponſione ad hoc productus.* Id autem verbum omnino Græco reſpondet: neque me deterret ipſius homonymia, quum Græci vocabuli προβιβάζεσθαι non minus ſit varia ſignificatio. Vulgata, *Præmonita.* Eraſmus, *Prius inſtructa.*

9 *Contriſtatus fuerat*, ἐλυπήθη. Eraſ. *Indoluit.* Sed Contriſtandi verbum, quo vſus ſum cum Vetere interprete, licet aſperum ſit, apud idoneos tamen authores inuenitur. ¶ *Sed*, δέ. Vulgata, *Autem.* Sed particula δέ eſt hoc loco diſcretiua. Eraſmus, *Attamen.* id eſt μέντοι.

10 *Et miſſo [carnifice,]* καὶ πέμψας. Vide ſuprà 2.16. Addidit Marcus accuſatiuum quem ſuppleuimus. Eraſmus, *Miſſis carnificibus.*

12 *Corpus*, σῶμα. Quoddam exemplar legit πτῶμα, id eſt cadauer, ſicut etiam loquitur Marcus 6.29. Præterea in quibuſdam codicibus additur relatiuum αὐτοῦ.

13 *[Hæc] igitur quum audiſſet*, καὶ ἀκούσας, id eſt ἀκούσας οὖν, ſub. ταῦτα, Iohannem videlicet fuiſſe interemptum, & * Herodem ſibi minari. Redit enim Euangeliſta ad narrationem abruptam, iam inde à verſ. 3. ¶ *Priuatim*, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Eraſmus *Seorſum.* id eſt χωρίς. & ſanè nihil hîc aliud ſignificatur quàm Ieſum aliquem remotum à communi frequentia locum reuerſis duodecim diſcipulis captaſſe, vt illis conſuleret, ſicut ex Marco & Luca cõſtare poteſt. ¶ *Pedibus*, πεζῇ. Vulg. legit πεζοί, pedeſtres, eodem ſenſu. Alibi nempe Act. 20.13. τὸ πεζεύειν vertit per terram iter facere, vt etiam Syrus interpres accipit. Et conſtat τοὺς πεζοὺς interdum opponi equitibus, interdum nauigantibus. Sed prior interpretatio & huic & alteri loco accommodatior eſt. * Quomodo verò pedibus, ſi traiiciendus erat lacus? nempe τὸ πέραν non declarat ripam alteram, totius lacus, ſed tantùm ſinus habita ratione. Nam tota hæc regio cis lacum ſita fuit in Galilæa inferiore.

14 *Eorum ægrotos*, τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν. Vulg. *Languidos eorum.* i. παρέτους. Eraſ. *Ex illis qui malè valebant.*

16 *Non habent neceſſe*, οὐ χρείαν ἔχουσιν. Alibi conuertimus χρείαν ἔχειν, Opus eſſe, & Indigere. Sed neceſſe fuit interdũ variæ conſtructionis habere rationem.

17	Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, Οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας.	¨Ipſi verò dicunt ei, Non habemus hîc niſi quinque panes & duos piſces.	*Reſponderunt ei, Non habemus hic niſi quinque panes & duos piſces.*
18	Ὁ δὲ εἶπε, Φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧδε.	Ipſe autem dixit, Adferte mihi eos huc.	*Qui ait eis, Adferte mihi illos huc.*
19	Καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησε· καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις.	Et iuſſa turba per ¨herbas diſcũbere, ¨acceptis quinque illis panib⁹ ac duobus piſcib⁹, ¨ſuſpiciẽs in cælũ ¨benedixit: & quũ fregiſſet, dedit diſcipulis panes, diſcipuli verò turbæ.	*Et quum iuſſiſſet turbam diſcumbere ſuper fœnum, acceptis quinque panibus & duobus piſcibus, aſpiciens in cælum, benedixit: & fregit, & dedit diſcipulis panes, diſcipuli autem turbis.*
20	Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν. καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλήρεις.	Et comederũt omnes, & ſaturati ſunt. ſuſtulerúntq. ¨quod ſuperfuerat ¨fragmẽtorũ, duodecim ¨cophinos plenos.	*Et manducauerunt omnes & ſaturati ſunt. Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmẽtorum plenos.*
21	Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.	Qui autẽ ederant, fuêre viri ¨quaſi quinquies mille, abſque mulieribus ¨ac puerulis.	*Manducantium autem fuit numerus quinque millia virorum, exceptis mulieribus ac paruulis.*
22	Καὶ εὐθέως ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους.	Et ſtatim ¨adegit Ieſus diſcipulos ſuos inſcendere in nauigiũ, & ¨præire ſibi ¨in ripã alterã, ¨dum dimitteret turbam.	*Et ſtatim compulit Ieſus diſcipulos aſcendere in nauiculam, & præcedere eum trans fretũ, donec dimitteret turbas.*
23 Mar. 6.46 ioh.6 16.	Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ᾽ ἰδίαν, προσεύξασθαι. Ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.	Dimiſſa igitur turba aſcendit in montem priuatim, ad orandum. ‖Quum autem ſerum diei eſſet, ſolus erat illic.	*Et dimiſſa turba aſcẽdit in montem ſolus, orare. Veſpere autem facto ſolus erat ibi.*
24	Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος.	Nauigium verò iam in medio maris erat, vexatũ à fluctibus. Nã ventus erat cõtrarius.	*Nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: erat enim contrarius ventus.*
25	Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀπῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης.	Quarta autem noctis ¨vigilia abiit ad eos Ieſus, ambulãs ſuper mare.	*Quarta autem vigilia noctis venit ad eos, ambulans ſuper mare.*

---

17 *Ipſi verò dicunt ei*, οἱ δὲ λέγουσι αὐτῷ. Vulgata, *Reſponderunt ei*, ἀπεκρίναντο αὐτῷ.

19 *Herbas*, χόρτους vel gramina. Vulgata, *Fœnum*. quod (vt ego quidem exiſtimo) nonniſi de herbis reſectis dicitur. In qua etiam ſignificatione accipi videtur 1.Cor.3.12. ¶ *Et acceptis*, καὶ λαβών. Particula καὶ non erat in vetuſtis codicibus, neque reperitur in Vulgata verſione. ¶ *Suſpiciens*, ἀναβλέψας. Aoriſtus pro præſenti ἀναβλέπων. Significatur enim precantis geſtus. Cæterùm τὸ ἀναβλέπειν ſupra 11, 5. interpretati ſumus Viſum recipere. Sed hoc loco ἀνὰ idem valet quod ἄνω ſurſum. Vulgata, *Aſpiciẽs*, id eſt βλέπων. Eraſ. *Sublatis oculis*. id eſt, ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμούς, vt infrà loquitur Matthæus 17.8. ¶ *Benedixit*, εὐλόγησεν. id eſt, εὐχαρίστησε, bene precatus eſt, & gratias egit Deo Patri. ſicut etiam loquitur noſter Euangeliſta infrà 15.36. quod annotaui, nequis rudior benedictionis appellatione intelligat crucis ſignum in aërem ſparſum, aut conſecrationem magicam.

20 *Quod ſuperfuerat*, τὸ περισσεῦον. Hoc eſt omnino quod vernaculo ſermone dicimus *le par deſſus*. Vulg. *Reliquias*. id eſt λείψανα. ¶ *Fragmentorum*, τῶν κλασμάτων Vetus interpres poſt περισσεῦον diſtinguit, & hæc connectit cum πλήρεις, molliore certè iunctura. Vertit enim, *Duodecim cophinos fragmentorum plenos*. Eraſmus poſt τῶν κλασμάτων diſtinguit, ſicut & plerique codices, & interpretatur De fragmẽtis, id eſt, ἀπὸ κλασμάτων: quũ nuſquam legatur addita præpoſitio. Quinetiam ſequenti cap.15.37, quod hoc loco vſurpauit, ipſe repudiat. ¶ *Cophinos*, κοφίνους. In hac hiſtoria etiam apud cæteros Euangeliſtas fit mentio κοφίνων, quod non obſeruauit Eraſmus, qui tradit Lucam non cophinos, ſed σπυρίδας (id eſt ſportulas) vocare: quum σπυρίδων mentio fiat à Matthæo & Marco dũtaxat, ídque in altero miraculo quod proximo capite commemoratur, & Marci 8.19. Eſt autem cophinus, menſuræ genus vtraſque res metiens, nimirum & aridas & liquidas, Iulio Polluce teſte. Et quod ad liquidas attinet, idem tradit tres choas, id eſt (vt Latini loquuntur) congios tres cępiſſe. Rerum autem aridarum quàm capax fuerit, non memini legere. Neque hoc curioſè ſcrutandum quaſi de exactæ certæque menſuræ vaſis hîc agatur: quanuis hoc verum videatur, minores fuiſſe cophinos ſportis, quum infrà 16,10, κόφινοι & σπυρίδες diſtinguantur.

21 *Quaſi*, ὡσεί. id eſt, ferè. Sic enim vſurpatur etiam à Cicerone & Terentio. Vetus interpres non legit, neque Syrus interpres. Eraſmus, *Fermè*. id eſt σχεδόν. Vide Mar.5.13. ¶ *Ac puerulis*, καὶ παιδίων. Eraſmus in annotationibus legit παίδων, & Pueros interpretatur.

22 *Adegit*, ἠνάγκασεν. Vulg. & Eraſ. *Compulit*. Nam probabile eſt Euangeliſtam hoc vocabulum vſurpaſſe vt oſtẽderet diſcipulos inuitos à Domini latere diſceſſiſſe. ¶ *Præire ſibi*, προάγειν αὐτόν. Vulg. & Eraſ. præcedendi verbo vtuntur. Vide ſuprà 2.9. In quibuſdam codicibus deeſt αὐτόν. Rurſus in aliis legitur προσάγειν, ſed mendoſè. * ¶ *In ripam alteram*, εἰς τὸ πέραν. oppoſitam videlicet nõ traiecto lacu in peræam, ſed ſinu dũtaxat: quod ſignificare volens vetus interpres vertit *trans fretum*. Tota enim hæc regio cis Iordané eſt ſita. ¶ *Dum*, ἕως οὗ. Vulg. & Eraſ. *Donec*: non minus impropriè quàm ſi ego (ita vt ſoleo) hîc quoque conuertiſſem Vſquequo. Neque enim hîc declaratur finis temporis ad cuius, ſed medium potius interuallum, quemadmodum apud Hebræos עד pro עוד vſurpatur. Sicut ſuprà 5.25 poſitum eſt ἕως ὅτου, & ab vtroque interprete rectè conuerſum. Item Ioh.12.35, vbi iterum perperam verterunt Donec.

25 *Vigilia*, φυλακῇ. Propriè cuſtodia. Nemo autem (opinor) ignorat veteres in quatuor vigilias diuiſiſſe noctes, quibus videlicet excubiæ agebantur, quas eadem ratione Græci φυλακὰς vocant. * Eas autem ſic diſtinguit Arnobius in Pſalm. vt prima incipiat à veſpera: ſecunda ad μεσονύκτιον pertingat: tertia ad gallicinium tranſeat: quarta in ortu luminis adimpleatur. Kimki contra, vt obſeruat Ioh. Duſius ſæpè à me, & quidem meritò, in his libris appellatus, tres tantum ponit. Fit autem primæ mentio vt idem citat Thren.2.19: medię Iud.7, 19. matutinæ Exod.14,24. Sed quid ſi media illa dicta eſt, non primæ & matutinæ, ita vt tres tantum fuerint, reſpectu, ſed quod media nocte terminaretur? Nam vt diebus, ita etiam noctibus duodecim horæ ſemper attribuebãtur, commodiſſimè in ternas horas quatuor quadrantibus attributæ. Manifeſtior eſt hic locus quàm vt de eo dubitari poſſit.

26 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέγοντες, Ὅτι φάντασμά ἐστι· καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν.

27 Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θαρσεῖτε· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

28 Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα.

29 Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐλθέ. Καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

30 Βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφοβήθη· καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι, ἔκραξε, λέγων, Κύριε σῶσόν με.

31 Εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ· καὶ λέγει αὐτῷ, Ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας;

32 Καὶ ἐμβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος.

33 Οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ.

34 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν γῆν Γεννησαρέτ.

35 Καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου, ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας.

36 Καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. καὶ ὅσοι ἥψαντο, διεσώθησαν.

Κεφάλαιον ιε.

1 Τότε προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, λέγοντες,

2 Διατί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ

26 Et eo viſo ſuper mare ambulante, diſcipuli turbati ſunt, dicentes, ¨Spectrum eſt: & præ metu clamarunt.

27 Sed ſtatim loquutus eſt eis Ieſus, dicens, Confidite: ego ſum, ne timete.

28 Reſpondēs autem ei Petrus dixit, Domine, ſi tu es, iube me ad te venire ſuper aquas.

29 Ipſe verò dixit, Veni. Et quū deſcendiſſet è nauigio Petrus, ambulauit ſuper aquas vt veniret ad Ieſum.

30 ¨Videns autem vētum validum, timuit: & quum cœpiſſet demergi, clamauit, dicens, Domine ſerua me.

31 Statim verò Ieſus, extenta manu, apprehendit eum, dicítque ei, O exigua fide prædite, ¨quid ¨dubitaſti?

32 Et quum ¨ipſi eſſent ingreſſi nauigiū, ¨pacatus fuit vētus.

33 Qui autem erāt in nauigio, venientes adorauerunt eum, dicentes, Verè Dei filius es.

34 ‖Et quum traiecíſſent, venerunt in terram ¨Genneſaret.

35 Et quum agnouiſſent eum viri loci illius, ¨miſerunt in totam circumiacentem illam regionem: & obtulerūt ei omnes malè affectos.

36 Et precabantur eum ¨vt ſolùm tangerent fimbriam ¨pallii ipſius. & quotquot tetigerunt, ¨liberati ſunt.

CAP. XV.

1 T‖Vnc ¨quidā *qui* Hieroſolymis ¨*aduenerāt* Scribę & Phariſęi, adierunt Ieſum, dicentes.

2 Quare diſcipuli tui trāſgrediuntur traditionē ¨Seniorum?

26 *Et videntes eum ſuper mare ambulantem, turbati ſunt, dicentes, Quia phantaſma eſt: & præ timore clamauerunt.*

27 *Statímque Ieſus loquutus eſt eis, dicens, Habete fiduciam: ego ſum, nolite timere.*

28 *Reſpondens autem Petrus dixit, Domine, ſi tu es, Iube me ad te venire ſuper aquam.*

29 *At ipſe ait, Veni. Et deſcendens Petrus de nauicula ambulabat ſuper aquam vt veniret ad Ieſum.*

30 *Videns verò ventum validum, timuit: & quũ cœpiſſet mergi, clamauit dicens, Domine, ſaluum me fac.*

31 *Et cõtinuo Ieſus extẽdens manum, apprehendit eũ, & ait illi, Modicæ fidei, quare dubitaſti?*

32 *Et quum aſcendiſſent in nauiculam, ceſſauit ventus.*

33 *Qui autem in nauicula erant, venerunt, & adorauerunt eum, dicentes, Verè filius Dei es.*

Mar. 6.54

34 *Et quum transfretaſſent, venerunt in terram Geneſar.*

35 *Et quũ cognouiſſent eũ viri loci illius, miſerunt in vniuerſam regionem illam, & obtulerunt ei omnes malè habentes.*

36 *Et rogabant eum vt vel fimbriam veſtimenti eius tangerent. & quicũque tetigerunt ſalui facti ſunt.*

CAP. XV.

Marc.7.1.

1 *Tunc acceſſerunt ad eum ab Ieroſolymis Scribæ & Phariſæi, dicentes,*

2 *Quare diſcipuli tui transgrediuntur traditio-*

---

26 *Spectrum*, φάντασμα. Vulg. Græcam vocē retinuit, qua etiam vſus eſt Plinius iunior epiſtola ad Suram elegantiſſima. Significat autem hæc vox hoc loco, non imaginem aliquam animo duntaxat conceptam, aut cuiuſmodi nobis videmur ſeu vigilantes ſeu dormientes videre, ſed quippiā præter naturæ ordinem, forma viſibili ſeſe conſpiciendum præbens: quo modo non tantùm angeli ſæpe apparuerunt, ſed etiam Dæmones, mortuorum præſertim hominū formam repræſentantes, ſiue eliciti, vt ab illa venefica cuius fit mentio 1.Sam.28, ſiue vltrò ſic hominibus illudentes, quomodo proculdubio Chriſtum ipſum eſt in deſerto aggreſſus. Ideo in re ſimili Lucas 24.37, vtitur nomine πνεύματος, vt & nos in vulgato idiomate Gallico. Euripides autē Hecubæ initio idolum Polydori inducens, pro quo Latini Manes & Vmbram dixerunt, ſimili ſignificatione vtitur φαντάσματος voce.

30 *Videns*, βλέπων. id eſt, Animaduertens, tranſlatione à corpore ad animum.

31 *Quid*, εἰς τί. vel, Quorſum. Ad verbū, *Ad quid*: quod vernaculo ſermone dicimus *A quoy faire?* Vulgata, *Quare*, id eſt διὰ τί. Eraſmus, *Cur*. Cic. Attico, *Ad quid laboramus res Romanas?* Quem tamen locum ſuſpicor corruptum. ¶ *Dubitaſti?* ἐδίστασας; Sicut Latinè dubius dicitur qui ex duabus viis nō ſatis nouit vtram ſequatur, ſic à Græcis dicūtur διστάζειν quorū animus nunc huc nunc illuc rapitur. Itaque mihi nō diſplicuit hoc loco Vetus interpres: quum alioqui Dubitādi vocabulū etiā reſpondeat τῷ ἀμφισβητεῖν.

* 32 *Ipſi*, αὐτῶν. Chriſtus videlicet & Petrus. ¶ *Pacatus fuit*, ἐκόπασεν. quaſi videlicet flando delaſſatus. Quum enim κόπος grauem laborem declaret, videtur τὸ κοπάζειν propriè de ea demum quiete dici quæ vehementiſſimam aliquam motionem conſequatur: & hoc verbo ſimiliter vti Herodotum in Polymnia obſeruauit doctiſſimus Camerarius, itidem agentem de tempeſtate à Magis (vt quidē tradit) ſedata. Vulg. *Ceſſauit*. Eraſmus, *Conquieuit*. Syrus autem interpres magis propriè שלית [*ſcheleiat.*]

34 *Genneſaret*, Γεννησαρέτ. In duobus exemplaribus legimus Γεννησαρὰ, Genneſara. In alio quodam, Γεννησαρέθ, *Geneſareth*. Vulgata legit Γεννησάρ, *Geneſar*: & Ioſue 11.2. pro eo quod Hebræi habēt כנרות [*Kinnerot*] Chaldæus paraphraſtes habet גנושר [*genuſchar*] qua de re etiā antea diximus.

35 *Miſerunt*, ἀπέστειλαν. Eraſmus, *Miſerant nuntios*, vt plena eſſet conſtructio. Sed illam ellipſin idonei authores imitantur: vt Terent. Eunucho, *Miſit porro orare vt ad ſe veniam*. Et Cic. ad Atticū, *Itaque obuiam illi miſimus Athenas*.

36 *Vt ſolùm*, ἵνα μόνον. Vulgata, *Vt vel*, ἵνα κἄν. quod non legitur hoc loco, ſed Mar.6.56. ¶ *Veſtimenti*, ἱματίου. nempe ſummæ veſtis: id quod ad emphaſin facit, vt rectè notat Eraſmus. ¶ *Liberati ſunt*. Vulg. & Eraſ. *Salui facti ſunt*, id eſt à morbo liberati.

IN CAPVT XV.

1 *Quidam* [*qui*] *Hieroſolymis aduenerant*, οἱ, (id eſt τινὲς ἀπὸ Ἱεροσολύμων) ſub. ἐλθόντες, vt ex articuli traiectione apparet. *

2 *Seniorum*, πρεσβυτέρων; id eſt maiorum, vt Eraſmus rectè interpretatus eſt Mar.7.3. Nitebantur enim illorum (vt hodie noſtrorum) temporum Phariſæi, non vnico verbo

Dei ſcripto, (à quo tamẽ neque ad dextram neque ad ſiniſtrã deflectẽdum fuiſſe Dominus diſertis verbis edixerat) ſed traditionibus ἀγράφοις quas adiiciebant. varia prętexẽtes iſti audaciæ & quidem in primis longæ conſuetudinis & Patrum auctoritatem, ipſo etiam impudentiſſimè annumerato Moſe, quaſi ſuæ Cabalæ nugaciſſimæ doctore & δευτερώσεων auctore præcipuo: quas tamen Ioſephus lib. antiq. 13, vt à Phariſæis ortas, negat probatas fuiſſe Sadducęis. Itaque Seniores hîc non vocãtur Sanhedrin, vt quidã exiſtimarũt, quorũ decretis vniuerſus populus tenebatur, ſed veteres doctores, quos etiã ἀρχαίους ſuprà cap. 5. vocauit, ita ſignificantur.

		νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν.	non enim lauant manus ſuas, quum ⁖ edunt panem.	*nem Seniorum? non enim lauant manus ſuas quum panem manducant.*
	3	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Διατί καὶ ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν;	At ille reſpondens dixit eis, Quare & vos tranſgredimini mandatum Dei ⁖ per traditionem veſtram?	*Ipſe autem reſpondens ait illis, Quare & vos tranſgredimini mandatũ Dei, propter traditionẽ veſtram?*
Exo. 20.12 & 21.17. deut. 5.16. epheſ. 6.2. Exo. 21.17. leui. 20.9. prouerb. 30.20.	4	Ὁ γὰρ Θεὸς ἐνετείλατο, λέγων, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. καὶ, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.	Nam Deus mandauit, dicens, ‖ ⁖ Honora patrem tuum & matrem. &, ‖ Qui maledixerit patri aut matri, ⁖ morte moriatur.	*Nam Deus dixit, Honora patrem & matrem. &, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.*
	5	Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς· καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ.	Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri aut matri, ⁖ Donum *eſt* quocunque à me iuuari poſſes, ⁖ *inſons erit*: ⁖ & nequaquam honorauerit patrem ſuum aut matrem ſuam.	*Vos autẽ dicitis, Quicunque dixerit patri vel matri, Munus quodcunque eſt ex me, tibi proderit: & non honorificabit patrem ſuum aut matrẽ ſuam.*
	6	Καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν.	Et ⁖ irritum feciſtis mandatum Dei per traditionem veſtram.	*Et irritũ feciſtis mandatum Dei propter traditionem veſtram.*
	7	Ὑποκριταί, καλῶς προεφήτευσε πε-	Hypocritæ, ⁖ bene de vobis	*Hypocritæ, bene pro-*

¶ *Edunt panem*, ἄρτον ἐσθίωσιν, i. cibum capiunt, ex Hebræorũ idiotiſmo qui paſſim occurrit.

3 *Per traditionem*, διὰ τὴν παράδοσιν. id eſt Traditione. Eraſ. *Propter*. Et certè hac ſignificatione plerunque hæc præpoſitio ſecundo caſui iungitur: hîc tamen potius ſignificari videtur cauſa per quam aliquid fit. Traditionis autem vocabulum doctrinam declarat quæ Iudæis Cabala dicitur, ore videlicet traditam, & tandem ab inſanis hominibus in blaſphemos Talmudis libros relatam. Inſtitutũ Latinè dicas, aut conſtitutionẽ, vt cenſet Eraſ. qui etiã ita interpretatur Marci 7.4. Eiuſdem autem capitis verſiculo quinto, ritum traditum exponit: nono verò & decimo, cõſtitutionem. Ego verò retinui vocabulum quod Græco reſpõdet, & à Gellio etiam vſurpatur lib. 3. cap. 21. In his autẽ libris hoc nomine non aliqua doctrinæ Chriſtianæ myſteria extra Apoſtolorum ſcripta ſignificantur, vt falſò docẽt Antichriſtiani, ſed ipſa doctrina ſcriptis Apoſtolicis perfectiſſimè comprehenſa: quanuis poſtea traditiones Apoſtolicæ (& quidem falſò plerũque) vocatæ ſint, conſtitutiones antiquæ ad certos aliquos ritus, pro circunſtantiarum ratione mutabiles, non ad ipſa dogmata ſpectantes.

4 *Honora*, τίμα. Honoris appellatione intelligitur omne genus officij aut potius pietatis filiorum erga parentes, ſicut rectè & piè annotauit Eraſmus. ¶ *Morte moriatur*, θανάτῳ τελευτάτω. Vide Mar. cap. 7.10.

5 *Donum [eſt,] quocunque à me iuuari poſſes*, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς. *Donum* [*eſt*] id eſt, Deo cui perſoluenda ſunt omnino vota, & cuius priores ſunt partes (nec enim dubium eſt quin eiuſmodi religionis ſpeciem iſti obtenderent) iam antea conſecraui id omne quo alioqui poſſes à me ex meis bonis in hac egeſtate ſubleuari. Hæc enim interpretatio nullam verbis vim affert, ſuppleto verbo ſubſtantiuo, ellipſi Hebræis præſertim vſitatiſſima: & iis quæ ſequuntur eſt accommodatiſſima. Illud autem ὃ ἐὰν ſatis notum eſt ſæpiſſimè vniuerſale menuntiationem declarare vt *Quodcunque* potius quàm ſimplex relatiuum *Quod* ſignificet: & ὠφεληθῆναι τι ἔκ τινος, id eſt A quopiam aliqua re iuuari, ſiue emolumentum aliquod conſequi, Græcè elegantiùs quàm tertio caſu dicitur. Denique ἐξ ἐμοῦ non ſimpliciter pro ὑπ᾽ ἐμοῦ, ſed pro eo quod Gallicè dicimus *de ma part*. Eraſmus, *Quicquid doni à me [profecturũ erat,] id in tuum vertitur commodum.* Idem autem apud Marcum, *Donum, quodcunque ex me, in tuum cedet commodum.* Vulgata, *Munus quodcunque ex me, tibi proderit*, mutata paſſiua conſtructione in actiuam, quaſi δῶρον quarto caſu ponatur, conſtructione Atticis familiari, pro δώρῳ. Eraſmi verò interpretationem non ſequor, multas ob cauſas. Primùm enim nimium procul recedit à Græcis: deinde nouum verbum adſciſcit, ídque per præteritum imperfectum explicat, nulla neceſſitate. Quinetiam coniunctiuum interpretatur per præſens indicatiui, quum potius per futurum vertendum ſit: niſi propriam ſignificationem ſeruare malis. Poſtremò videtur illud δῶρον poſt articulum collocare: perinde acſi ſcriptum eſſet, ὃ ἐὰν δῶρον ᾖ ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς (αὐτοῦ. Quod autem in annotationibus dicit ſibi videri potius legendum eſſe ὠφελήθη, vt ſit Iuuaris, (ſunt enim hæc ipſius verba) planè non intelligo. ¶ *Inſons erit*, ἀναίτιος ἔσται. Supplendum aliquid eſſe ad explendam ſententiam ipſa Grammatica conſtructio manifeſtè conuincit: & quanuis hæc ellipſis dura videri poſſit, tamen nec ratione caret nec exemplo. Chriſtus enim proculdubio ipſa traditionis verba recitauit, in huiuſmodi autem citandis teſtimoniis ſolent prætermitti quæ ſunt omnibus nota, vt contenti ſunt Iuriſconſulti prima ipſa legum, quas vocant, verba proferre, aut earum particulam, auditore vel lectore ad totas illas inſpiciendas ablegato. Suppleuimus autem id quod exprimitur ſuprà 12.5, & reſpondet Hebræorum formulæ ינקה [*iinnake*] Gen. 24.8. & Exod. 22.19. cui opponitur ὀφείλει & ἔνοχός ἐστι. ¶ *Et nequaquam honorauerit*, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ. id eſt, & ita fiet vt, contra Dei mandatum, neque patri neque matri officium filius præſtiterit. Honoris enim appellatione ſignificatur quicquid liberi parẽtibus debẽt. Sunt autem hæc non ipſius traditionis verba (vt aliquando exiſtimauimus) ſed Chriſti, ex Phariſaica traditione ſic violari diuinum mandatũ colligentis, vt apparet ex Marco 7.12.

6 *Irritum feciſtis*, ἠκυρώσατε. Deriuatur hoc verbum à κῦρος, quo plena auctoritas ac imperium declaratur. Itaque ἀκυροῦν propriè ſignificat omni imperio & auctoritate ſpoliare. Apparet igitur eos qui Dei verbo quicquam detrahunt aut adiungunt, quocunque obtentu id faciant, tamen non minus eſſe nocentes quàm ſi Deum ipſum conarentur è ſuo ſolio detrahere: quod vt melius intelligeretur, placuit indicare huius verbi etymon. Eſt autem hoc referendum ad hominum conatus. Nam, quod ad rem ipſam attinet, inuito Satana & ipſius organis fruſtra laborantibus, ſtant Dei præcepta in Eccleſia ipſius.

7 *Bene*, καλῶς. Eraſmus, *Rectè*. id eſt ὀρθῶς.

¶*Prophetauit*

εἰ ὑμῶν Ἠσαΐας, λέγων,

8 Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

9 Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

10 Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς, Ἀκούετε καὶ συνίετε.

11 Οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

12 Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ, Οἶδας ὅτι οἱ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν;

13 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος ἐκριζωθήσεται.

14 Ἄφετε αὐτούς· ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.

15 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν ταύτην.

16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;

17 Οὔπω νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰς πορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;

18 Τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

19 Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι,

¨prophetauit Eſaias, dicens,

8 ‖ ¨Appropinquat mihi populus hic ore ſuo, & labiis me honorat: cor autem eorum procul abeſt à me.

9 Sed ¨fruſtra me colunt, docẽtes doctrinas ¨*quæ ſunt* mandata hominum.

10 ‖Et aduocata turba dixit eis, Audite & intelligite.

11 Non quod ingreditur in os, ¨polluit hominem, ſed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.

12 Tunc accedentes diſcipuli eius dixerunt ei, Noſti Phariſæos audito iſto ſermone offenſos fuiſſe?

13 Ipſe verò reſpondens dixit, ‖Omnis planta quam non plantauit Pater ille meus cæleſtis, eradicabitur.

14 Miſſos illos facite: ‖ duces ſunt cæci cæcorum. quod ſi cęcus ¨cæcum per viam duxerit, ambo in foueam cadent.

15 ‖ Reſpondens autem Petrus dixit ei, Ediſſere nobis ¨parabolam iſtam.

16 Ieſus autem dixit, Adhuc & vos ¨intelligentia caretis?

17 Nondum ¨intelligitis, quicquid ingreditur in os, in ventrem ¨cedere, & in ¨latrinam eiici?

18 Quæ autem proficiſcuntur ex ore, ex ipſo corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.

19 ‖ Nam ex corde egrediuntur ¨cogitationes malæ, ¨cædes, adulteria, ¨ſcortationes, furta,

phetauit de vobis Eſaias, dicens,

8 *Populus hic labiis me honorat: cor autem eorum longè eſt à me.* Eſa. 29.13.

9 *Sine cauſa autem colunt me, docentes doctrinas, mandata hominum.*

10 *Et conuocatis ad ſe turbis, dixit eis, Audite & intelligite.* Mar. 7.17.

11 *Non quod intrat in os, coinquinat hominem, ſed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.*

12 *Tunc accedentes diſcipuli eius dixerunt ei, Scis quia Phariſæi, audito verbo hoc, ſcandalizati ſunt?*

13 *At ille reſpondens, ait, Omnis plantatio quam nõ plantauit Pater meus eradicabitur.* Ioh. 15.8.

14 *Sinite illos: cæci ſunt duces cæcorum. cæcus autem ſi cæco ducatum præſtet, ambo in foueam cadunt.* Luc. 6. 39.

15 *Reſpondens autem Petrus dixit ei, Ediſſere nobis parabolam iſtam.* Mar. 7.17.

16 *At ille dixit, Adhuc & vos ſine intellectu eſtis?*

17 *Non intelligitis quia omne quod in os intrat, in ventrem vadit, & in ſeceſſum emittitur.*

18 *Quæ autem procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem.*

19 *De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornica-* Gen. 6.5.8.21.

¶*Prophetauit*, προεφήτευσεν. Eraſmus, *Prædixit*. Alij, *Vaticinatus eſt*. ſicut etiam Eraſmus vertit Marc 7.6. Ego neque volui, neque (vt opinor) debui vocabulum tam familiare Chriſtianorum auribus, immutare. Quòd ſi mihi nouitas placeret (vt quibuſdam, qui vtinam verbis tenus Scripturam profanarent) mallem vti Prædicendi verbo, quod Græco vocabulo prorſus reſpondet, Nam Vaticinari opponitur potius τῷ μαντεύεσθαι.

8 *Appropinquat*, ἐγγίζει. Apparet Veterem interpretem legiſſe ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, *Populus iſte labijs me honorat*. Eraſmus autem exiſtimat ſtudioſum aliquem ſuppleuiſſe cætera ex editione Græcorum.

9 *Fruſtra*. μάτην. Vulgata malè, *Sine cauſa*. ¶ [*Quæ ſunt*] *mandata*, ἐντάλματα. Hæc dicuntur per appoſitionem, vt rectè obſeruat Eraſmus. Simile exemplum habes Rom. 8.23. quia tamen id obſcurius erat, addidi [*quæ ſunt*,] ad locum illuſtrandum.

11 *Polluit*, κοινοῖ. Κοινὸν ex Hebræorum idiotiſmo dicitur quod Latini vocant profanum, quaſi commune dicas, id eſt, quod promiſcuo omnium vſu veluti inquinatum eſt ac contaminatum, ſicut exponitur Act. 10. 14. Inde deriuatur verbum κοινοῦν, pro quo nonnulli Communicandi verbo vtuntur, vt Vetus interpres Marc. 7.15. & Tertullia. de patientia: ſed quos nolim imitari. Vulgata vertit *Coinquinare*: niſi potius aliquis ſic ſcribendum putauit pro Communicare. Eraſmus in annotationibus, Impurum reddere. Itaque quod in ipſius verſione legitur Impurat, typographorum incuria accidit. Idem apud Marcum vertit *Inquinare*.

14 *Cæcum per viam duxerit*, τυφλὸν ὁδηγῇ. Hoc ſignificat ὁδηγεῖν. Vulgata, *Ducatum præſtet*. Eraſmus, *Dux fuerit*. ¶ *Foueam*, βόθυνον. In vno exemplari legimus βόθρον eodem ſenſu. Notandum eſt autem vtrunque addici exitio, tum eum qui præit, tum eum qui ſequitur: ſicut etiam dicit Dominus Ezech. 14 10. *

14 *Parabolam iſtam*, τὴν παραβολὴν ταύτην. id eſt Iſtud figuratè dictum, de eo nimirũ quærens de quo Chriſtus reſpondet, quod licet ſimpliciter dictum & accipiendũ, Petrus tamen idcirco figuratè dictum ſuſpicatur, quòd eo alioqui tolli ciborum diſcrimen in lege poſitum putabat: qua de re multo poſt expreſſa etiam viſione ipſum doceri oportuit, quum tamen nondum ea de re ageret Chriſtus, ſed de Phariſaicis duntaxat traditionibus.

16 *Intelligentia caretis?* ἀσύνετοί ἐστε; Vulgata, *Sine intellectu eſtis?* Et apud Marcum, *Imprudentes eſtis?*

17 *Intelligitis*, νοεῖτε. Idem eſt hoc loco τὸ νοεῖν quod συνιέναι. Alioquin Cogitare ſignificat & Animo verſare. ¶ *Cedere*. χωρεῖ. Vulgata, *Vadit*, βαδίζει. Eraſmus, *Abit*, ἄπεισι. ¶ *Latrinam*, ἀφεδρῶνα: à ſeorſum ſedendo, ſicut Latinis vocatur *Latrina* à lauãdo, ſeu latendo. Vulg. & Eraſ. *Seceſſum*: quod non memini legere hac ſignificatione apud idoneos auctores. Grȩci tamẽ ἄφοδον, quaſi diuerticulũ, ferè vocat.

19 *Cogitationes*, διαλογισμοί. Hoc modo etiam interpretamur τὰς ἐνθυμήσεις quòd melius vocabulũ non habeamus. Poteſt tamen διαλογισμὸς quibuſdam locis cõuerti Ratiocinatio, item Diſceptatio: quod tamẽ poſtremum reſpondet τῇ διασκέψει. ¶ *Cædes*. φόνοι. Vulgata, *Homicidia*: id eſt ἀνδροφονίαι. Indicat Eraſmus ſcriptum eſſe in nonnul-

lis codicibus φθόνοι, inuidiæ. ¶ *Scortationes*, πορνεῖαι. Vulgata, ſuo more, *Fornicationes*. Eraſmus, *Stupra:* quo vocabulo magis videtur ſignificari vis mulieri illata.

¶ *Maledicta*, βλασφημίαι: id eſt, ſermones quibus aliena fama læditur. Nam hæc vocabuli Græci vis eſt, παρὰ τὸ τὴν φήμην βλάπτειν. id eſt, à lædenda fama & exiſtimatione. Itaque Demoſthenes & alij paſſim vſurpant pro Calumnia, vt ſuprà annotauimus cap. 9.3. Nos in rebus ſacris & ad Deum pertinentibus vocabulum Græcum retinuimus. Hìc autem Chriſtus videtur ea duntaxat recenſere quæ ad mutua hominum inter ſe diſſidia ſpectant. Cic. ad Quint. * fratrem. *Quum omnia maledicta, & verſus etiam obſcæniſſimi in Clodium, & Clodiam dicerentur.* Vulgata, *Blaſphemiæ*. Nos vernacula lingua vocamus *blaſmes*, Græco vocabulo per ſyncopen contracto. Sed ſanè execranda eſt Caſtellionis audacia qui propterea quòd obtrectationem alicubi Cicero zelotypiam interpretatur, Dominum auſus eſt obtrectatorem vocare: quum obtrectator nunquam niſi in vitio, & eo quidem maximo, ponatur.

κλοπαὶ, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι.

20 Ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον· τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Mar.7.24. 21 Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος.

22 Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ Χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα, Ἐλέησόν με Κύριε, υἱὲ Δαβὶδ, ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται.

23 Ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Ἀπόλυσον αὐτήν· ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.

24 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἀπεστάλην Supr.10.6. εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

25 Ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ, λέγουσα, Κύριε βοήθει μοι.

26 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

27 Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια

---

falſa teſtimonia, ¨maledicta.

20 Hæc ſunt quæ polluunt hominem: illotis autem manibus veſci, non polluit hominem.

21 ‖Et egreſſus illinc Ieſus ſeceſſit in ¨partes Tyri & Sidonis.

22 Et ecce, mulier ¨Chananæa à finibus illis egreſſa, clamitauit, dicens ei, Miſerere mei Domine, fili Dauid, filia mea ¨malè ¨à dæmonio vexatur.

23 Ille verò non reſpondit ei ¨quicquam. Tunc accedentes diſcipuli eius ¨rogarunt eum, dicentes, ¨Dimitte eam: nam clamat poſt nos.

24 Ipſe verò reſpondens dixit, ‖¨Non ſum miſſus niſi ¨ad oues perditas ¨domus Iſraël.

25 Illa autem venit & adorauit eum, dicens, Domine ¨ſuccurre mihi.

26 Ipſe verò reſpondens dixit, Non eſt ¨bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

27 Ipſa autem dixit, ¨Etiam Do-

---

tiones, furta, falſa teſtimonia, blaſphemiæ.

20 *Hæc ſunt quæ coinquinant hominem: non lotis autẽ manibus mãducare, nõ coinquinat hominem.*

21 *Et egreſſus inde Ieſus ſeceſſit in partes Tyri & Sidonis.*

22 *Et ecce, mulier Chananæa à finib⁹ illis egreſſa, clamauit, dicens; Miſerere mei Domine, fili Dauid, filia mea malè à dæmonio vexatur.*

23 *Qui non reſpondit ei verbum. Et accedẽtes diſcipuli eius rogabant eum, dicentes, Dimitte eam: quia clamat poſt nos.*

24 *Ipſe autem reſpondens ait, Non ſum miſſus niſi ad oues quæ perierunt domus Iſrael.*

25 *At illa venit & adorauit eum, dicens, Domine, adiuua me.*

26 *Qui reſpondens ait, Non eſt bonum ſumere panem filiorum, & mittere canibus.*

27 *At illa dixit, Etiam*

---

21 *Partes*, τὰ μέρη. id eſt, regiones vicinas Tyro & Sidoni. Partes autem pro regione ipſe etiam Cic. vſurpauit ad Atticum lib. 3. *Sine te*, inquit, *non eſſe nobis illas partes tenendas propter Antonium.*

22 *Mulier*, γυνή. In Complutenſi editione additur τὶς, quædam. ¶ *Chananæa*, Χαναναία. Legitur Hebraicè כנענית, [*chenahanith*] non autem קנית [*kanith*] à Cana maiore, oppido tribus Aſer: quod tamen in hoc tractu ſitum eſt, vt apparet ex Ioſue 19. 28. Vt autem ita ſentiam vel hæc ratio me impellit, quòd Χαναναῖος vbique per χ ſcribi inuenio: quæ ſcribendi ratio non videtur locum habere poſſe in altero vocabulo quod incipit à ק. ¶ *Clamauit, dicens ei*, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα. Eraſmus, *Clamauit ad eum, dicens*. Ego verò puto à Vetere interprete pronomen αὐτῷ rectè coniunctum cum participio λέγουσα. In quodam exemplari ſcriptum erat, ἔκραξεν ὀπίσω αὐτοῦ. id eſt Clamauit à tergo ipſius. quod indicat Ieſum ſe ab illa auertiſſe, aut ipſam præ pudore non auſam in ipſius conſpectum venire. ¶ *Malè*, κακῶς. Eraſmus, *Miſerè*, id eſt ἀθλίως. ¶ *A dæmonio vexatur*, δαιμονίζεται. Hoc dicunt Græci vno verbo. Eraſmus, *A dæmonio agitatur*. Caſtellio, *Eſt furiata:* quam verſionem non probo, nequis morbum naturalem faciat ex malo quod pręter naturam eſt. Itaque malui craſſius & apertius loqui, ſicut diximus ſuprà 4.24.

23 *Quicquam*, λόγον. Ad verbum, *Sermonem*. Sed videtur hìc ex Hebræorum idiotiſmo (de quo alibi diximus ſæpe) λόγος poni pro indefinita particula, vt infrà 22.46. ¶ *Rogarunt*, ἠρώτων. id eſt, ἐδέοντο. Nam ſicut apud Latinos Rogandi verbum ambiguum eſt, ita etiã τὸ ἐρωτᾶν apud Græcos: vt Luc. 7.3. & 2. Theſſ. 2.1. & infrà 16.1. τὸ ἐρωτᾶν eadem ſignificatione accipitur. ¶ *Dimitte*, ἀπόλυσον. De hoc aliquoties diximus. Eraſmus, *Amitte:* quod Latinum quidem eſt, ſed ambiguum. Quamobrem etiam idem paulò poſt, verſu ſcilicet 32. vertit ἀπολῦσαι, Dimittere.

24 *Non ſum miſſus*, οὐκ ἀπεστάλην. Hinc factum vt Chriſto etiam ipſi tribuatur Apoſtoli appellatio Heb. 3.1. vt qui & ipſe ſit ἀμέσως miſſus à patre; eorum alioqui propria quibus illud ſpecialiter conuenit, Sicut miſit me pater, ita & ego mitto vos. ¶ *Ad*, εἰς. εἰς ἀντὶ τῆς πρὸς, quum illud inanimatis, iſtud animatis vſitatius tribuatur, vt annotat Gaza lib. Grammatices 4. ¶ *Domus Iſraël*, οἴκου Ἰσραήλ. id eſt gentis Iſraëliticæ. Habebãt enim omnes tribus communem patrem Iſraëlem. quod non puto de vlla alia gente dici poſſe. Nã impropriè Virg. 1. Æneid. Romanos Aſſaraci domum vocauit, ſi Seruij interpretationem ſequamur, in hoc verſu, *Quum domus Aſſaraci Phthiam claráſque Mycenas Seruitio premet.*

25 *Succurre*, βοήθει. Græcũ verbum (vt obſeruat Eraſmus) ſignificat ad vocem alicuius accurrere auxilij ferendi cauſa. Itaque Latino illo vocabulo propriè exprimitur. Vulgata, *Adiuua*, id eſt, ἐπικούρησον.

26 *Bonum*, καλόν. Eraſmus, *Honeſtum:* quod plerunque pertinet ad decorum, quod Græci τὸ πρέπον vocant. Nam honeſtum pro virtute apud Græcos dicitur τὸ καλὸν, adiuncto articulo: fateor tamen honeſtos etiam dici qui boni ſunt & virtute prædití. Sed quum hìc agatur de eo quod iuſtum & fas eſt, & opponatur potius τῷ ἀδίκῳ, quàm τῷ ἀπρεπεῖ, malui Veterem interpretem ſequi. In quodam exemplari ſcriptum erat, οὐκ ἔξεστι, non licet.

27 *Etiam*, ναί. Eſt autem hæc particula in hoc loquendi genere aſſentientis, * ſed ita vt obſecrationi ſubſeruiat. Solent enim ſupplices ſi quid minus commodè ſibi reſponſum eſt ab iis quibus ſupplicant, blando quodam aſſenſu gratiam eorum captare: vt etiam apparet ex ſubiecta particula cauſali. Quinetiam ſupplice interdum partim aſſeuerationis cauſa, partim veluti proſpicientes quid ſibi poſſit in cõtrariam partem obiici, vti ſolent particula Etiam, vt apud Plautũ in Aulularia: & ad Philemonẽ, 20. Sic Hebr. ſuam particulam נא vſurpant in vehementiore precatione. Nec tamen Græcorum ναί deductum arbitror.

¶ *Etenim*

ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν.

28 Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις. Καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

29 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ.

30 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς, καὶ ἑτέρους πολλούς· καὶ ἔρριψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

31 Ὥστε τοὺς ὄχλους θαυμάσαι, βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, καὶ τυφλοὺς βλέποντας· καὶ ἐδόξασαν τὸ Θεὸν Ἰσραήλ.

32 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπε, Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι· καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ.

33 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον;

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτὰ, καὶ ὀλίγα ἰχθύδια.

mine? ¨etenim catelli veſcuntur micis quæ cadunt è menſa dominorum ſuorum.

28 Tunc reſpondens Ieſus dixit ei, O mulier, magna *eſt* fides tua: fiat tibi vt vis. Et ſanata fuit filia eius ab eo momento.

29 ‖Et digreſſus illinc Ieſus venit iuxta mare Galilææ: & quũ aſcendiſſent in montem, ſedit illic.

30 ‖Tunc adiit eum turba multa, ¨habens ſecum claudos, cæcos, mutos, ¨mancos, & alios, multos: & abiecerunt eos ad pedes Ieſu: & ſanauit eos:

31 *Adeo* ¨vt turba mirata ſit, quũ videret mutos loquẽtes, ¨mancos ſanos, claudos ambulantes, cęcos videntes: & ¨glorificarunt Deum Iſrael.

32 ‖Ieſus autem aduocatis diſcipulis ſuis dixit, Commoueor miſericordia erga turbam: quia iam triduum ¨permanent apud me, & non habent quo veſcantur: & dimittere eos ¨ieiunos nolo, ¨ne ¨viribus deficiant in via.

33 Tunc dicunt ei diſcipuli eius, ¨Vnde nobis in deſerto ¨tot panes vt ¨ſaturemus turbam tantam?

34 Dicit igitur eis Ieſus, Quot panes habetis? Illi autem dixerũt, Septẽ, & paucos piſciculos.

Domine: nam & catelli edunt de micis quæ cadũt de menſa dominorum ſuorum.

28 *Tunc reſpondens Ieſus ait illi, O mulier, magna eſt fides tua: fiat tibi ſicut vis. Et ſanata eſt filia eius ex illa hora.*

29 *Et quum tranſiſſet inde Ieſus, venit ſecus mare Galilææ & aſcendens in montem ſedebat ibi.* Mar.7.31.

30 *Et acceſſerunt ad eum turbæ multæ habentes ſecum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos:* Eſa.35.5. *& proiecerunt eos ad pedes eius: & curauit eos:*

31 *Ita vt turbæ mirarentur, videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cæcos videntes: & magnificabant Deum Iſrael.*

32 *Ieſus autẽ cõuocatis diſcipulis ſuis dixit, Miſereor turbæ: quia triduo iã perſeuerãt mecũ, & non habent quod manducent: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via.* Mar.8.2.

33 *Et dicunt ei diſcipuli, Vnde ergo nobis in deſerto panes tantos, vt ſaturemus turbam tantam?*

34 *Et ait illis Ieſus, Quot habetis panes? At illi dixerunt, Septem, & paucos piſciculos.*

¶ *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*. id eſt (vt in quodam exemplari ſcriptum erat) καὶ γὰρ καί. Vide Mar.7.28.

30 *Habens*, ἔχοντες. Eraſ. *Ducentes*, Nam id etiam (inquit) ſignificat ἔχω. Atqui nuſquã reperi ab alio annotatam hanc ſignificationem. Obſeruant quidem Grammatici vſurpari ἀντὶ τοῦ φέρω, vt in illo Hom. Iliad. α, στέμματ' ἔχων ἐν χερσί. Item pro ἐλαύνω. i. ago. Sed hæ omnes ſignificationes ad verbum HABEO referri commodè poſſunt, atque etiam debent. Alioqui licebit hoc modo infinitas verborum ſignificationes fingere: quod video libẽter facere eos omnes qui Græca lexica ſcripſerũt, non ſine temporis iactura, & maximo ſtudioſorum incommodo: quum hoc modo Græca lingua non doceatur, ſed fœdiſſimè corrumpatur. ¶ *Mancos*, κυλλούς. Vulg. *Debiles*, ἀσθενεῖς. Eraſ. *Mutilos*. At ego exiſtimo mancos hîc vocari non quibus manus eſſet truncata (ſicut propriè dicuntur infrà 18.8.) ſed quorum membra debilitata eſſent, vt paralyſi, & aliis id genus morbis: aut etiam naturæ vitio. Id autem partim coniicio ex eo quòd poſtea illis opponit τοὺς ὑγιεῖς. id eſt ſanos: partim quòd nuſquam legitur Chriſtus aut pedes, aut manus, aut alia membra cuiquam largitus: quãuis id illi difficile nõ fuit. Etſi autem mancus propriè is dicitur qui manu caret, tamen ad cætera etiam membra id interdum transfertur, vt πηρὸν ſignificet. Præterea pro eo quoque vſurpatur qui membra habet debilitata: perinde enim eſt ac ſi illis careret. Sic Cic. pro Rabirio perduell. reo, *Mancus*, inquit, *& membris omnibus captus & debilis*. qua ſignificatione accipitur hoc loco. Illud autem obiter etiam obſeruare liceat, apud Plautum in Mercatore, eadem iſta & quidem pari ordine poſita in hoc verſiculo inueniri, *Ad mandata claudus, cæcus, mutus, membris omnibus captus ac debilis.*

31 *Vt turba*, ὥστε τοὺς ὄχλους. In quodam exemplari additur πάντας. id eſt, tota. ¶ *Mancos ſanos*, κυλλοὺς ὑγιεῖς. Hieronymus hæc verba non legit. nec etiam Auguſt. lib. de conſenſu Euangeliſtarum 2. cap 50. & Eraſ. ſuppoſititia eſſe arbitratur: reperimus tamen in omnibus noſtris vetuſtis codicibus, & extant in Syra interpretatione. Sed in vno vetere codice pro κωφοὺς λαλοῦντας, legimus κωφοὺς ἀκούοντας, ἀλάλους λαλοῦντας. id eſt, ſurdos audientes, mutos loquentes: lectione fortaſſis ab aliquo deprauata qui κωφὸν ignorauit pro muto quoque accipi, quoniam iidem ſunt natura muti qui ſurdi, vnde apud Comœdos κωφὸν πρόσωπον perſona inducta quidem in proſcenium, ſed cuius nullæ eſſent in loquendo partes. ¶ *Glorificarunt*, ἐδόξασαν. i. magnificè extulerunt & collaudarunt. Vulgata, *Magnificarunt*, id eſt ἐμεγάλυναν. cuius ſignificatio aut eadem eſt, aut non multum diuerſa.

32 *Permanẽt apud me*, προσμένουσί μοι. id eſt, à meo latere non diſcedunt, quod alio vocabulo dicunt Græci παραμένειν, vnde Parmenones dicti ſerui qui dominos affectabantur. Nam hæc etiam vis eſt præpoſitionis πρός. Vulgata & Eraſmus. *Perſeuerant*, id eſt διατελοῦσι, vel διακαρτεροῦσι. Apud Marcum autem 8.2, Vetus interpres vertit, *Suſtinent*, id eſt ὑπομένουσι. Eraſmus, *Manent*. ¶ *Ieiunos*, νήστεις. id eſt impaſtos vt loquitur Virgilius. Nam alioqui nihil illos cibi tot diebus ſumpſiſſe ne veriſimile quidem eſt. Vſus eſt autem Chriſtus hac etiam circunſtantia vt miraculi magnitudo tanto magis appareret, & vt famelicos cibum cæleſtem eſurientes, nunquam ab ipſo deſeri intelligamus. ¶ *Ne*, μήποτε. Aliâs vertimus Nequando. ſed particula ποτὲ hoc loco παρέλκει. ¶ *Viribus deficiant*, ἐκλυθῶσι. i. λειποψυχῶσι, vel ἐκκάμνωσιν: ad verbum, *Exoluantur*. Vide Marc.8.3.

33 *Vnde nobis*, πόθεν ἡμῖν. Vulgata, *Vnde ergo nobis* id eſt πόθεν οὖν ἡμῖν, ſicut ſcriptum legimus in vno exemplari. ¶ *Tot*, τοσοῦτοι. Hoc vocabulo propriè ſignificatur diſcreta quantitas. Vulgata, *Tantos*, id eſt τηλικοῦτοι, quod declarat quantitatem continuam. Interdum tamen Tantus etiam de diſcreta dicitur pro Tam multus. Itaque eodem verſiculo turbam tantam interpretati ſumus. ¶ *Saturemus*, χορτάσαι. Hoc propriè dicitur de armentis. Nam χόρτον Græci vocant gramen aut pabulum: ſic Gallico idiotiſmo *repaiſtre & repas* honeſtè tribuitur etiam hominibus.

35 Καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν.

36 Καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ.

37 Καὶ ἔφαγον πάντες. καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις.

38 Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

39 Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά.

Κεφάλαιον ις.

Marc.8.11.
luc.12.54.
ſup 12.39.

1 ΚΑΙ` προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς.

2 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὀψίας γενομένης λέγετε, Εὐδία· πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανός.

3 Καὶ πρωῒ, Σήμερον χειμών· πυῤῥάζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. Ὑποκριταὶ,

35 Tunc iuſſit turbam ¨diſcumbere humi.

36 Et acceptis ſeptem illis panibus ¨ac piſcibus, quum gratias egiſſet, fregit, deditque diſcipulis ſuis: diſcipuli verò ¨turbæ.

37 Comederúntq. omnes, & ſaturati ſunt: & ſuſtulerunt ¨quod ſuperfuerat fragmentorum, ſeptem ſportas plenas.

38 Erant autem qui comederāt, quater mille viri, ¨abſque mulieribus & puerulis.

39 Tunc dimiſſa turba inſcendit in nauigium: venítque in ¨fines ¨Magdala.

CAP. XVI.

1 E‖¨T quum acceſſiſſent Phariſæi & Sadducæi, ¨tentantes ¨rogarunt eum vt ſignum ¨è cælo ipſis ¨oſtenderet.

2 Ipſe verò reſpondens dixit eis, Quando ſerum eſt diei, dicitis ¨Serenitas *erit*: rubet enim cælum.

3 Et manè, Hodie *erit* tempeſtas: rubet enim cælum triſte. Hypocritæ, ¨faciem quidem

35 *Et præcepit turbæ vt diſcumberent ſuper terram.*

36 *Et accipiens ſeptem panes & piſces, gratias agēs fregit, & dedit diſcipulis ſuis: & diſcipuli dederunt populo.*

37 *Et comederunt omnes, & ſaturati ſunt: & quod ſuperfuit de fragmentis tulerunt, ſeptem ſportas plenas.*

38 *Erant autem qui manducauerant, quatuor millia hominum, extra paruulos & mulieres.*

39 *Et dimiſſa turba, aſcendit in nauiculam: & venit in fines Magedā.*

CAP. XVI.

1 *ET acceſſerunt ad eum Phariſæi & Sadducæi, tentantes: & rogauerunt eum vt ſignum de cælo oſtenderet eis.*

2 *At ille reſpondens ait illis. Facto veſpere dicitis, Serenum erit: rubicundum eſt enim cælum.*

3 *Et mane, Hodie tempeſtas: rutilat enim triſte cælum. Faciem ergo cæli*

---

35 *Diſcumbere*, ἀναπεσεῖν. Græcis (inquit Eraſmus) ἀναπεσεῖν, ſignificat humi conſidere, non in lectis: ſed hoc quidem fateor me nuſquam legiſſe. Docet Athenæus lib.1. ἀναπίπτειν, quum de animo dicitur, idem valere quod ἀθυμεῖν, id eſt animo concidere, vt Budæus ex Cicerone interpretatur: quum verò de corporis habitu, dici de remigibus, qui quum impellunt remos, dicuntur à Græcis προπίπτειν, quod corpore propendeant in caput: qum remos adducunt, ἀναπίπτειν, quòd corpus reſupinent. Inde ſuſpicor factum vt accipiatur pro ἀνακλίνεσθαι, & ἀνακεῖσθαι, id eſt, accumbere vel recumbere, vel in lectis, vel humi, ad cibum capiendum. quod ſatis declaratur eò quòd Lucas de vltimo illo Paſchæ conuiuio loquens, ἀνέπεσε inquit: Matthæus autem, ἀνέκειτο, eadem prorſus ſignificatione.

36 *Ac piſcibus*, καὶ τοὺς ἰχθύας. Hoc deeſt in vno codice, fortaſſe quòd Frangendi verbum non conueniat piſciculis. Sed ne de panibus quidem verbum illud eſt præciſè accipiendum, quaſi in totidem aut minutiſſima fruſtra fregerit, ſed vt patresfamiliâs panes illos non ita ſolidos vt nunc ſolemus, ſed liborum inſtar ſuis domeſticis diſtribuendos tradentes, primi decerpere ſolebant, ita Chriſtus hîc fecerit, relicta diſcipulis frangendi fruſtulatim ac diſtribuendi cura, creſcente proculdubio inter illorum, vel accipientium manus, panum copia, adeo vt longè etiam plures ſuperfuerint quàm ipſi fregiſſent. ¶ *Turbæ*, τῷ ὄχλῳ. Vulgata, *Dederunt populo*. id eſt ἔδωκαν τῷ λαῷ.

37 *Quod ſuperfuerat fragmentorum*, τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων. Vide ſuprà cap.14.20.

38 *Abſque*, χωρὶς. Vulgata *Extra*, ἔξω.

39 *Fines*, ὅρια. Eraſmus, alicubi dicit ſe ſcriptum reperiſſe ὄρη, id eſt montes. ¶ *Magdala*, Μαγδαλά. Vulgata, *Magedan*. Aliud autem exemplar Μαγαδάν, Magadan. Inde ſuſpicor hunc tractum eſſe qui Maceda ſæpe in libro Ioſue vocatur. Neſcio an ab hoc loco Maria illa ſumpſerit Magdalenæ cognomentum. Marcus habet Dalmanutha, quod fuiſſe videtur generalius illius tractus nomen. Syrus interpres legit Maggeda. Hieronymus, vt * obſeruauit Eraſmus, legit Magedan, & locum eſſe ait in tribu Iuda.

IN CAPVT XVI.

1 *Et quum acceſſiſſent*, καὶ προσελθόντες. Eraſmus, *Et aggreſſi*. Vetus autē interpres legit, καὶ προσῆλθον αὐτῷ: & participium πειράζοντες cum his coniungit, addita καὶ coniunctione. Sic enim vertit, *Et acceſſerunt ad eum Phariſæi & Sadducæi tentantes: & rogauerunt*, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι πειράζοντες· καὶ ἐπηρώτησαν: quo modo etiam videtur mollior verborum conſtructio. ¶ *Tentantes*, πειράζοντες. id eſt, vt experirentur ecquid hoc poſſet pręſtare quod petebant, ſed captioſè, & malo animo ad id petendum ipſos inſtigante, nempe quòd ſperarent ſe reperturos aliquid in eo vnde iuſtæ reprehenſionis occaſionem arriperent: vel impellente ipſos diffidentia, aut curioſitate importuna: quibus omnibus modis dicitur Deus tentari, id eſt ad iracundiam prouocari, quaſi cum eo velint homines certare. Alioquin dicitur etiā Dominus ſuos tentare, i. explorare: & Diabolus tētare, i. ad malum ſolicitare. ¶ *Rogarunt*, ἐπηρώτησαν. vel petierūt ab eo: qđ alioqui ſignificat Interrogare, vt fortaſſis iſti ſuos maiores imitati qui dicebāt in deſerto, Nō poterit mēſam nobis parare in deſerto, huiuſmodi apud Chriſtū oratione potius quàm blandis precibus vſi fuiſſe ſignificentur. ¶ *E cælo*, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. quale videlicet ſignū edidit Ioſue Solem ſiſtēs: Samuel, tonitrua eliciēs: Ieſaias, vmbrā regredi iubens in ſolario: vel potius Moſes quū Mānam Deus cælitus deplueret, quod eſſe veriſimilius videtur ex verbis Chriſti Ioh.6, colligi poſſe. ¶ *Oſtenderet*, ἐπιδεῖξαι. quaſi nimirum tot miracula in terris edita ſatis illuſtria nō eſſent. Videtur enim quædā hic vis eſſe verbi ἐπιδείκνυειν, vnde genus ἐπιδεικτικὸν apud Rhetores, quod Latini Demōſtratiuū vocāt.

2 *Serenitas* [*erit*] εὐδία. Hæc eadem prognoſtica licet apud Aratum legere, communi etiam vſu obſeruata, vnde illud Gallis vſitatum,

Rouge ſoir & blanc matin,
C'eſt le plaiſir du pelerin.

3 *Faciem quidem*, τὸ μὲν πρόσωπον. Hebraicè פנים [*panim*] Quòd ſi verterimus Vultum, nō erit fortaſſe dictū illepidius quàm illud Maronis 5. Æneid. *Mē ne ſalis placidi vultum fluctúſq. quietos Ignorare iubes?* Nam ratio carminis ferre poteſt Faciē, quū tamē poëta diſertiſſimus maluerit Vultum dicere: qua voce proprie quidē ipſa faciei conſtitutio * affectuū index ſignificatur, ſed interdū quoq; facies ipſa intelligitur, quem etiam transferre ad bruta animantia idem non dubitat quum ait, *Induerat Circe in vultus ac terga ferarū*. Adeo quidē vt vaniſſimū eſſe ſomnium appareat quòd nuper quidā voluerit Vultū de faciei tātùm parte dici quę oculos, frontem, & ſupercilia complectitur, neque de cęteris quoque rebus dici poſſe. Vulg. *Faciem ergo*, τὸ μὲν οὖν πρόσωπον. Eraſ. prætermiſit μὲν. Cæterùm Facies (Hebræorum more) dicitur externa ſpecies, & quaſi vultus rerum omniū: quo modo etiam Latinè loqui licere Gellius oſtendit lib.13.

lib. 13. cap. 28, Sed tamen (ni fallor) τὸ πρόσωπον nonniſi de homine dictum inuenias apud Græcos diſertiores: quo modo etiam Plinius faciem tantum hominis eſſe dicit, pro vultu: cætera enim os aut roſtrum habere dicuntur. Ariſtoteles autem Rhetoric. 3. Lycophronem in eo reprehendit quòd cælum vocarit πολυπρόσωπον, argutius fortaſſe quàm ſolidius, quum ſoleant poëtæ rebus quibuſuis perſonas induere, & prophani homines pro numinibus terram ipſam, & cælum colere ſolerent. ¶ *Diſcernere*, διακρίνειν. vel (vt alij vertunt) diiudicare: ſed illud videtur Græco vocabulo prorſus reſpondere. ¶ *Temporum illorum*, τῶν καιρῶν. Illorum videlicet temporum de quibus tot extant prophetarum prædictiones, & quæ veſtrum fuit potiſſimum noſſe & cæteris indicare. Itaque articulum exprimendum putaui, & propria τοῦ καιροῦ notatio hîc obſeruanda eſt, vt etiam Tempus apud Latinos vſurpatur, nempe, pro certo & opportuno temporis puncto. ¶ *Non poteſtis?* οὐ δύνασθε; In vno exemplari ſcribitur οὐ δοκιμάζετε, *Non probatis?* In quatuor aliis, οὐ συνίετε; *Non intelligitis?*

τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν· τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε;

4 Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθε.

5 Καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν.

6 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

7 Οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν.

8 Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε;

9 Οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε;

10 Οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε;

11 Πῶς οὐ νοεῖτε ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων;

12 Τότε συνῆκαν ὅτι οὐκ εἶπε προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς

cæli noſtis ¨diſcernere, ſigna verò ¨temporum illorum ¨non poteſtis?

4 ‖Gens mala & adulterina ſignum ¨requirit: ſed ſignũ non dabitur ei niſi ¨ſignum illud ‖Ionę Prophetę. Et relictis ipſis ¨abiit.

5 ‖Et quum veniſſent diſcipuli eius in vlteriorẽ ripam, ¨obliti fuerant ſumere panes.

6 Ieſus autem dixit eis, Videte & cauete à fermẽto Phariſæorum & Sadducæorum.

7 Ipſi verò ¨diſceptabant inter ſe, dicentes, Panes non ſumpſimus,

8 ¨*Id* autem quum noſſet Ieſus dixit eis, Quid diſceptatis inter vos, exigua fide præditi, quòd panes non ¨ſumpſiſtis?

9 ‖Nondum animum aduertitis, neque ¨meminiſtis quinque illos panes ¨*hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?

10 ‖Neque ſeptem illos panes quater mille *hominum*, & quot ſportas acceperitis?

11 ¨Quomodo non animaduertitis me non ¨dixiſſe vobis ¨de pane, ¨vt caueretis à fermento Phariſæorũ & Sadducæorum?

12 Tunc intellexerũt eum non ¨dixiſſe vt cauerẽt ¨à fermento

diiudicare noſtis: ſigna autem temporum non poteſtis.

4 *Generatio mala & adultera ſignum quærit: & ſignum non dabitur ei niſi ſignum Ionæ Prophetæ. Et relictis illis abiit.* Suprà 12. 39. Ionæ. 2 1.

5 *Et quum veniſſent diſcipuli eius trans fretum, obliti ſunt panes accipere.* Mar. 8 14. luc. 12. 1.

6 *Qui dixit illis, Intuemini & cauete à fermento Phariſæorum & Sadducæorum.*

7 *At illi cogitabant inter ſe, dicentes, Quia panes non accepimus.*

8 *Sciens autem Ieſus dixit, Quid cogitatis inter vos, modicæ fidei, quia panes non habetis?*

9 *Nondum intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot cophinos ſumpſiſtis?* Suprà 14. 17. iohan. 6. 9.

10 *Neque ſeptem panum, & quatuor millium hominum, & quot ſportas ſumpſiſtis?* Suprà 15. 34.

11 *Quare non intelligitis quia non de pane dixi vobis, cauete à fermento Phariſæorum & Sadducæorum?*

12 *Tũc intellexerunt quia non dixerit cauendum à*

---

4 *Requirit*, ἐπιζητεῖ. vel inſuper querit, tot aliis ſignis non contenta, vt præpoſitio ἐπὶ declaret adiectionem. ¶ *Signum illud*, τὸ σημεῖον. De certo illo & celebri facto loquitur. Itaque articulum ab aliis omiſſum expreſſi. ¶ *Abiit*, ἀπῆλθε. Traieciſſe lacum cum diſcipulis declarat apertè Marcus cap. 8, 13. quod notandum fuit, vt intelligatur quomodo ſequens verſiculus cum iſto cohæreat.

5 *Obliti fuerant*, ἐπελάθοντο. Eſt etiam hoc dicendi genus petitum è medio, pro, Tunc demum animaduerterant ſe oblitos eſſe panes ſumere: quod illos ſic exercuit quaſi penè ipſis eſſet fame pereundum.

7 *Diſceptabant inter ſe*, διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς. Ἐν pro inter, non pro intra, ſeu apud. Nam veriſimile eſt de ea re inter ſe eſſe colloquutos.

8 [*Id*] *autem quum noſſet*, γνοὺς δέ. Indicat fortaſſis hoc verbum Ieſum hanc illorum diſceptationem non cognouiſſe ex aliis: ſed (quæ vis diuinitatis ipſius erat) per ſe cognouiſſe qua de re illi inter ſe contenderent. Non dubium eſt enim quin alij in alios culpam reiicerent. ¶ *Sumpſiſtis*, ἐλάβετε. In vno exemplari ſcribitur ἔχετε. id eſt habetis: ſicut etiam vertit Vetus interpres.

9 *Meminiſtis*, μνημονεύετε. Vulgata, *Recordamini*. id eſt ἀναμιμνήσκεσθε. Eraſmus, *Memoria tenetis*. id eſt διὰ μνήμης ἔχετε. ¶ [*Hominum*] *quinquies mille*. πεντακισχιλίων. id eſt, quibus paui quinque hominum millia. quod genus dicendi à vulgi conſuetudine petitum eſt, ſicut pleraque alia. Vulgata, quia id obſcurius videbatur, vertit, *In quinque millia hominum*. Eraſmus, longiore circuitu, *Quum homines eſſent quinquies mille*: quaſi τῶν πεντακισχιλίων ponatur abſolutè.

11 *Quomodo non animaduertitis*, πῶς οὐ νοεῖτε. πῶς hoc loco non declarat ſimplicem interrogationem, ſed cum admiratione coniunctam. Vulgata, *Quare non intelligitis?* id eſt διὰ τί; Eraſmus, elegantius, *Quî fit vt non intelligatis?* Ego craſſius malui, quum præſertim particula Quomodo, apud ipſum etiam Ciceronem, admirationem declaret. Sic enim ſcribit lib. de Amicitia, *Quomodo (vt alia omittam) mortem filij tulit?* ¶ *Dixiſſe vobis*, εἶπον ὑμῖν. Eraſ addidit pronomen illud, vt melius cohærerent ſequentia. Sic enim interpretatur. Me non de pane dixiſſe vobis illud? quod ſatis per ſe intelligi puto. Eſt autem Hebræorum more permutata negans particula in Græcis. ¶ *De pane*, περὶ ἄρτου. In duobus vetuſtis codicibus, 4. & 8. videlicet, legimus περὶ ἄρτων, de panibus. ¶ *Vt caueretis à fermento Phar.* προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης. Duo ex vetuſtis codicibus ſcriptum habent, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν· προσέχετε δέ. id eſt, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis: cauete verò. vel, ſed cauete. ita vt repetas, εἶπον, & ſit hic ſenſus, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis, ſed potius dixi vobis cauete à fermento.

12 *Dixiſſe vt cauerent*, εἶπε προσέχειν. Vulg. *Dixerit cauendum*. id eſt, προσεκτέον, vel potius φυλακτέον. Eraſmus, *Iuſſiſſet cauere*, id eſt, ἐκέλευσε προσέχειν. Nam alibi admonuimus, Dicere

pro Iubere ſæpe vſurpari in Hebræo ſermone. ¶ *A [fermento] doctrinæ.* Sic conuerto, vt videatur poſtulare ſententia vt τῆς ζύμης repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, cuiuſmodi ellipſin annotauimus ſuprà 5.20, & 1.Pet.1.7.

διδαχῆς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

Mar.8.27. luc.9.18. 13 Ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;

14 Οἱ δὲ εἶπον, Οἱ μὲν Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν, ἄλλοι δὲ Ἠλίαν, ἕτεροι δὲ Ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.

15 Λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;

Ioh 6. 69. 16 Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε, Σὺ εἶ ὁ χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

17 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Ioh.1.42. 18 Κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου

panis, ſed à fermento doctrinæ Phariſæorum & Sadduceorum.

13 ‖Quũ veniſſet autẽ Ieſus in partes Cęſareę *quæ dicitur* Philippi, interrogauit diſcipulos ſuos, dicens, Quẽ me dicũt homines eſſe, Filium hominis?

14 Illi verò dixerũt, Alij quidem Iohannem Baptiſtam, alij verò Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.

15 Dicit eis, Vos autem quem me dicitis eſſe?

16 ‖Reſpondẽs verò Simon Petrus dixit, Tu es chriſtus ille Filius Dei viuentis.

17 Tũc reſpondẽs Ieſus dixit ei, Beatus es Simõ bar-Iona: quia caro & ſanguis *hæc* non retexit tibi, ſed Pater meus qui eſt in cælis.

18 ‖Sed & ego tibi dico, Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo meam Eccleſiam: &

fermẽto panum, ſed à doctrina Phariſæorum & Sadducæorum.

13 *Venit autem Ieſus in partes Cæſareę Philippi: & interrogabat diſcipulos ſuos, dicens, Quem me dicunt homines eſſe, Filium hominis?*

14 *At illi dixerunt, Alij Iohãnem Baptiſtam, alij autem Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.*

15 *Dicit illis Ieſus. vos autem quem me eſſe dicitis?*

16 *Reſpondens Simon Petrus dixit, Tu es Chriſtus filius Dei viui.*

17 *Reſpondens autem Ieſus dixit ei, Beatus es Simon bar-Iona: quia caro & ſanguis non reuelauit tibi, ſed Pater meus qui in cælis eſt.*

18 *Et ego dico tibi quia tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccle-*

---

13 *Cæſareæ[quæ dicitur]Philippi*, Καισαρείας τοῦ Φιλίππου. Supplendum fuit aliquid ad articulum illum exprimendum, quo videlicet diſtinguitur hæc Cæſarea ad radicem Libani ædificata à tetrarcha Philippo, vt Tiberio gratificaretur, de qua Ioſephus lib.18, ab ea quam Herodes Magnus condidit Octauij Auguſti memoriæ, ad mare mediterraneum: cuius idem Ioſephus meminit lib.15. ¶ *Me*, με. In pleriſque exemplaribus Veteris verſionis, & vno ex noſtris Græcis, non reperimus hoc pronomen: & certè ſi ſuſtuleris, mollius cum iſtis connectentur verba illa, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, Filium hominis. 151 Et Hieronymum conſtat ex ipſius commentariis in hunc locum hoc pronomen non legiſſe, adeo vt vel με pronomen, vel hoc totum τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, videri poſſit redundare, quum Chriſtus de ſe loquatur vt de tertio quopiã, ſicut ſolet, quoties Filium hominis ſe vocat: adeo quidem vt excepto hoc vno loco nuſquam (ni fallor) reperias additum pronomen. Imo Bernar- * dus in Tractatu de gradibus humilitatis expreſsè annotat Chriſtum populi carnalis ſententiam de carne inquirentem nomen carnis (quod propriè eſt *Filius hominis*) poſuiſſe: Spirituales verò diſcipulos de ſua dignitate interrogantem, non Filium hominis ſed ſignãter *Me* dixiſſe. Sed contrà teſtatur Eraſ. ſe in nõnullis Græcis codicibus duntaxat reperiſſe ſcriptum, *Quem me dicunt eſſe?* vt in ſequente interrogatione verſ.15. Itaque meritò ſuſpicari poſſit quiſpiam hoc pronomen ab aliquo annotatum in albo libri, ne illa verba τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου perinde acciperentur acſi Chriſtus non de ſe, ſed de tertio quopiam diſcipulo interrogaret: poſtea ab aliquibus fuiſſe contextui inſertum: ab aliis verò perinde acceptum acſi aliqua eſſet diuerſa lectio annotata: qui propterea τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου expunxerint. Neque verò id fuit factu difficile, quum hæc formula loquendi de ſeipſo quaſi de tertio aliquo, ſit à cõſuetudine Latini & Græci ſermonis aliena: plerique autẽ ex veteribus etiã eruditiſſimis ſacrarũ literarũ interpretibus, Hebræorũ idioma non modo non tenuerint, ſed etiã contẽpſerint: quæ res fecit vt pleriſque in locis miſerabiliter ſanè cæcutierint. Quia tamen apud Epiphaniũ in Anchorato & in veteribus manuſcriptis & impreſſis legimus, τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; abſit vt quicquã detrahamus. Imò verò per appoſitionem hoc erit explicandum, acſi diceret Dominus, Videtis me nunc vt vnum quempiam ex hominum numero in mundo verſari: quid igitur de me ſentiunt homines? Sed & omnia cohærebunt ſi poſt εἶναι non ſimplicem diſtinctionem ſcribas, ſed accentum interrogantem: & ſic interpreteris, Quem me dicunt homines eſſe? *An* Filium illum hominis? id eſt, promiſſum illum Meſſiam? Erit enim ſubaudienda particula AN. quam ellipſin inuenio infrà, 18.21, in duplici etiam interrogatione, ſicut hoc loco: & τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ſeruata vi articuli, pro Meſſia poſitum reperio Luc.17.16. Sed tamen abſit vt apicem ex nuda coniectura immutem, & ſecundam interpretationem vt germanã complector, Syri preſertim interpretis auctoritate confirmatam.

16 *Chriſtus ille*, ὁ χριστός. id eſt Meſſias ille. ponitur enim hoc loco chriſti nomen pro officij appellatione, nõ proprio nomine vt alibi ſæpe, ideoque minuſculis literis ſcribi debet, quanuis hic chriſtus ab omnibus aliis diſtinguatur. *

17 *Bar-Iona*, βὰρ Ἰωνᾶ. Quum Græcè ſcribens Euangeliſta, vocabula peregrina vſurparit, nos quoque retinuimus. Annotat Hieronymus corruptum locum videri, & legẽdum βὰρ Ἰωαννᾶ: ſicut etiam legitur apud Veterem interpretem in quibuſdam codicibus, & vetuſtis aliquibus exemplaribus Græcis, Iohan.1.42, & 21.17. Syrus tamẽ interpres Ionam ſcriptum habet. ¶ *Caro & ſanguis*, σὰρξ καὶ αἷμα. Carnis appellatione Hebræis ſæpe homines dicuntur, vt humana imbecillitas ſignificetur, ſicut Pſal.78.39. quod & ipſum de equis dicitur Eſ.31.3. Sed in Nouo Teſtamento aliquoties caro & ſanguis totã humanam naturam συνεκδοχικῶς ſignificant, eámque interdũ ita vt eſt corrupta & infirma ſicut hoc loco, & 1.Corinth.15. 20: vel ſimpliciter qualis eſt in ſeſe, vt à ſpirituali videlicet & excellentiore natura diſtinguatur. vt Gal.1.16, & Epheſ.6.12, & Hebr.2,14. & alibi ſæpe, quum de altera Chriſti natura diſſeritur.

18 *Sed & ego*, κἀγὼ δέ. Vulgata, *Et ego*, omiſſa particula δέ quæ etiam in vno vetere codice deeſt. Eraſmus, *At ego viciſſim*. i. κἀγὼ ἐν μέρει. vt ſit ſenſus, Sicut tu me profeſſus es id eſſe quod ego ſum: ita viciſſim tibi dico, &c. vel, vt ad proximè præcedentia iſtud referatur, perinde acſi diceret Chriſtus, Sed & iſtud prætereà tibi dico. vel, ſicut hoc tibi patefecit pater, ita etiam ego tibi dico, &c. ¶ *Tu es Petrus, & ſuper hanc petram*, σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ. Dominus Syriacè loquens nulla vſus eſt agnominatione, ſed vtrobique dixit Cepha: quemadmodũ & vernaculum nomẽ *Pierre* tam de proprio quàm de appellatiuo dicitur. In Græco quoque ſermone πέτρος & πέτρα non re, ſed terminatione tantùm differunt. Sed videtur Matthæus (aut ſi quis fuit eius interpres) hoc terminationis diſcrimine voluiſſe Petrum (qui pars eſt ædificij) ab ipſa petra, cui innititur ædificiũ (id eſt à Chriſto ipſo) diſtinguere, ipſúmque adeo Petrum à fidei profeſſione, quæ toti Eccleſiæ eſt communis, quod veteres etiam apertè teſtantur: vt planè ſit ridiculus Antichriſtus, quum ex hoc loco tyrannidem ſuam conatur ſtabilire. ¶ *Eccleſiam*, ἐκκλησίαν. Vocabulo ἐκκλησίας ſignificari ciuium conuentum, nemo eſt qui ignoret: quo modo etiam accipitur Act.19.32, & 39. Hebræi עדה, & קהל [*hedah* & *kahal*] vocãt. Sed poſtea commu-

nis

nis loquendi conſuetudo fecit vt pro eorum cætu accipiatur qui Chriſtũ profitentur: ſicut ſynagoga de Iudæis propriè & peculiariter dici cœpit. Interdum verò pro Senatu eccleſiaſtico vſurpatur,vt infrà, 18.18, quia nimirum cogitur nomine totius Eccleſię cui pręeſt. Alibi vocatur à Paulo πρεσβυτέριον, 1. Tim. 4. 14. Nos igitur receptum vocabulum mutare noluimus, quanuis noſtra ætate nonnulli ſint qui ciuitatis & reipublicæ nominibus vti malint: ſed quos abſit vt vel in eo imitari velim. ¶ *Portæ inferorum* * πύλαι ᾅδου. Euuripides quoque initio Hecubæ commemorat ᾅδου πύλας, ſed pro ipſis locis inferis. Hic autem de aduerſariis Dei & Eccleſiæ perinde loquitur Dominus ac de regno munito: quod interdum σκότος, interdum ᾅδην pari ratione vocat: cuius regni princeps eſt Diabolus. Itaque portarũ appellatione vrbes & cõſilio & propugnaculis munitas intelligimus. id eſt, quicquid vel cõſilio vel virib. poteſt Satan, tenebrarum princeps. id denique quod Hebræi vocant מצודה[*metſudah*,] & Paulus ὀχυρώματα, 2. Cor. 10. 4 ¶ *Superabunt eam*, κατισχύσουσιν αὐτῆς. Vulgata, *Præualebunt aduerſus eam*. Eraſmus, *Valebunt aduerſus illam*. id eſt ἰσχύσουσι κατ' αὐτῆς. Atqui certum eſt valere aliquid Satanam aduerſus Eccleſiam, à quo ſæpe grauiſſimè premitur, ſed hactenus tamen vt nunquam opprimatur. Quare quum neque (vt exiſtimo) Vulgata verſio ſatis ſit Latina, neque Eraſmica ſatis expreſſa, quærendum fuit aliud vocabulum. Iam verò quum nullum in promptu haberem quod Græco & Hæbræo יוכלו[*iuchelu*] poſſet opponi, vſus ſum ſynonymo, quo res eadem ſignificatur.

	τὴν ἐκκλησίαν· καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.	¨portæ inferorum non ¨ſuperabunt eam.	ſiam meam: *& portæ inferi non præualebunt aduerſus eam.*	
19	Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	‖Et tibi dabo ¨claues regni cælorum: & quicquid ligaueris in terra, erit ligatum in cælis: & quicquid ſolueris in terra, erit ſolutum in cælis.	*Et tibi dabo claues regni cælorum: & quodcunque ligaueris ſuper terram, erit ligatum in cælis: & quodcunque ſolueris ſuper terram, erit ſolutum in cælis.*	Ioh. 20 21.
20	Τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.	Tunc interdixit diſcipulis ſuis ¨vt nemini dicerent, ipſum eſſe ¨Ieſum illum Chriſtum.	*Tunc præcepit diſcipulis ſuis vt nemini dicerent quia ipſe eſſet Ieſus Chriſtus*	
21	Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων, καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.	Ex eo tẽpore cœpit Ieſus indicare diſcipulis ſuis oportere ſe abire Hieroſolymam, & multa pati ¨à ¨Senioribus & primariis Sacerdotibus, & Scribis, & occidi, & tertio die ¨ſuſcitari.	*Exinde cœpit Ieſus oſtendere diſcipulis ſuis quia oporteret eum ire Hieroſolymam, & multa pati à Senioribus & Scribis, & principibus Sacerdotum & occidi, & tertia die reſurgere.*	
22	Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ, λέγων, Ἵλεώς σοι Κύριε. οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο.	Et ¨prehenſum eum Petrus cœpit obiurgare, dicens, ¨Propitius tibi eſto Domine: nequaquam erit tibi hoc.	*Et aſſumens eum Petrus, cœpit increpare illũ, dicens, Abſit à te Domine: non erit tibi hoc.*	
23	Ὁ δὲ στραφεὶς εἶπε τῷ Πέτρῳ, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδαλόν μου εἶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.	At ille ſeſe conuertens dixit Petro, ¨Abſcede à me ¨ſatana, ¨offendiculo es mihi: nam non ¨ſapis quæ *ſunt* Dei, ſed quæ *ſunt* hominum.	*Qui conuerſus dixit Petro, Vade poſt me ſatana, ſcandalum es mihi: quia non ſapis ea quæ Dei ſunt, ſed ea quæ hominum.*	

19 *Claues*, τὰς κλεῖς. Hac metaphorica loquutione ſignificatur œconomi poteſtas (ſicut apparet Eſaiæ 22.22) qua funguntur omnes miniſtri in Eccleſia Dei, vt apparet infrà, 18.18. Miniſterium enim Euangelicum rectè dici poteſt clauis regni cęlorum, quum Euangelium ſit virtus Dei ad ſalutem cuiuis credẽti: & viciſſim odor mortis in mortem cuiuis non credenti. Oſtẽdat igitur Antichriſtus hanc clauẽ, & nos illi credemus. Cæterùm quum poſceret metaphorę analogia vt Matthæus vteretur aperiendi & claudendi vocabulis, (ſicut fecit Eſaias, & poſt Eſaiam Iohannes Apoc. 3 7.) maluit Spiritus ſanctus ligandi & ſoluendi verba vſurpare: nempe vt intelligamus quàm miſera ſit conditio eorum quibus cælum clauditur. id eſt, quorum retinentur peccata: (ſicut Iohannes interpretatur infrà, 20. 21) qui videlicet quum nolint oblatum Chriſtum fide amplecti, manent obſtricti peccatorum vinculis: contrà verò, quàm beati ſint illi quibus apertum eſt cælum, vt qui à filio Dei liberati, ſint ipſius cohæredes, quia Euangelio crediderunt. Quorſum autem hæc ad indulgentiarum fumos, & totam illam Antichriſti tyrannidem?

20 *Vt nemini*, ἵνα μηδενί. Eraſmus, *Ne cui*, id eſt μή τινι. ¶ *Ieſum illum Chriſtũ*. Ἰησοῦς ὁ Χριστός. In tribus exempl. non legebatur Ἰησοῦς: & ſanè videtur abũdare, vt annotat Eraſ.

21 *A*, Ἀπό. ἀπὸ pro ὑπὸ iterum hîc poſitum eſt. de qua enallage ſuprà diximus, 11.19. ¶ *Senioribus*, πρεσβυτέρων. Hebraicè זקנים[*zekenim*,] vt Deut. 21. 2. Eſt autẽ nomẽ non tam ętatis quam dignitatis: & eos deſignat qui adiecto epitheto alibi dicuntur Seniores populi, penes quos, nimirum Sacerdotibus & Scribis ſelectis adiunctos, erãt iudicia, quę Hebræi Græco vocabulo vocant Sanhedrin, id eſt συνέδρια: vt ij planè ſint πρεσβύτεροι quos Latini eadẽ ratione Senatores vocant. Sic apud Homerum aliquoties dicuntur γέροντες iidem qui ἀριστῆες, vt Iliad. β. ¶ *Suſcitari*, ἐγερθῆναι. Vulg. *Reſurgere*, ἀναστῆναι. Eraſ. *Reſuſcitari*. i. iterum ſuſcitari.

22 *Prehenſum*, προσλαβόμενος. i, manu prehẽſum ſeduxiſſet, vt ſolent familiarius aliquid dicturi. Eraſmus, *Abduxiſſet*, id eſt, ἀπαγαγών. qui tamen in annotationibns in Mar. 8. 33, adfert eam interpretationem quam ſum ſequutus. Vulgata, *Aſſumens*, id eſt, προσλαμβάνων. ¶ *Propitius tibi ſis*, Ἵλεώς σοι. Sic rectè Eraſmus. Latinè dicas, *Reſpice te*. Vulgata, *Abſit*, id eſt, μὴ γένοιτο. Græci in hac ſignificatione dicunt optandi modo, ἱλήκοις. & hoc ipſum ſignificauit his verbis Maro; *Et vos mihi Manes, Eſte boni.*

23 *Abſcede à me*, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, *Vade poſt me*. Eraſmus, *Abi poſt me*. Vide Mar. 8. 33. ¶ *Satana*, σατανᾶ. Per antonomaſiam propriè vocatur Satan (id eſt aduerſarius) ab Hebræis, à verbo שטן[*ſatan*,] qui à Græcis dicitur διάβολος, id eſt calumniator: & ὁ πειράζων, id eſt tentator, Apoc. 12. 9, & 10. Sed hoc nomen iis etiam accommodatur qui Dei voluntati aduerſantur, vel obſtinatã malitia, (vt Iudas Iohan. 9.70.) vel incogitãtia quadam aut etiam arrogantia, vt hoc loco Petrus: cui in hoc quidem cognomine ſucceſſiſſe Antichriſtum libens conceſſero, vtcunque clamitet ſe errare non poſſe, & à nemine iudicandum. ¶ *Offendiculo es mihi*, σκάνδαλόν μου εἶ. In meo vetuſtiſſimo exemplari ſcribitur ἐμοὶ εἶ, vt etiã vertit Vulg. & quidem rectè. Senſus eſt autem, non ſtare per Petrum quominus Chriſtus crucis cogitatione perterrefactus, iter ſuę vocationis abrumpat: ſicut iis accidit quibus aliquò proficiſcẽtibus impedimentũ obiicitur quod ipſos pergere prohibeat, aut etiam ad quod impingẽtes retrocedant. ¶ *Sapis*, φρονεῖς. Hoc verbo ſignificatur Petrũ arrogãtia & falſa quadã de ſe perſuaſione peccaſſe, quã σοφίαν Pindarus ἐχθρὰν vocat. Et hinc licet animaduertere multiplices etiam eſſe co-

gnitionis ipſius Chriſti gradus, quum eum agnoſcens Petrus eſſe Dei viui filium (vt vocari ſolebat Meſſias ex Pſal.2.) nihilominus non illud cæleſte ſed terrenum Meſſiæ regnum, communi & adhuc apud Iudæos perdurante errore, ſomniaret. vnde factum ſe poſſe ducem eſſe ſuo magiſtro exiſtimaret. *

Suprà 10. 38 mar.8.34. luc. 9. 23. & 14. 27.	Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.	24	‖Tunc Ieſus dixit diſcipulis ſuis, Si quis vult ¨ponè me venire ¨abdicet ſemetipſum, & ¨attollat crucem ſuam, ac ſequatur me.	24	*Tunc Ieſus dixit diſcipulis ſuis, Siquis vult poſt me venire, abneget ſemetipſum & tollat crucem ſuam, & ſequatur me.*
Suprà 10. 39. mar. 8. 35. luc. 9 24, & 17. 33. iohã 12. 25. mar. 8. 36. luc 19.25	Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. ὃς δ᾽ ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.	25	‖Quiſquis enim voluerit ¨animam ſuam ſeruare, perdet eam: quiſquis autem perdiderit animam ſuam mea cauſa, ¨inueniet eam.	25	*Qui enim voluerit animam ſuam ſaluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam ſuam propter me, inueniet eam.*
	Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;	26	Quid enim prodeſt cuipiam ſi totum mundum lucratus fuerit, ¨anima verò ſua mulctetur? aut quã dabit quiſpiam ¨compenſationem animæ ſuæ?	26	*Quid enim prodeſt homini ſi mundum vniuerſum lucretur, animæ verò ſuæ detrimentum patiatur? aut quam dabit homo commutationem pro anima ſua?*
Pſal 62 12. rom 2 6	Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.	27	Futurum eſt enim vt Filius hominis veniat ¨cũ gloria Patris ſui cum ¨Angelis ſuis: ‖& tunc reddet vnicuique ¨ſecundum facta eius.	27	*Filius enim hominis venturus eſt in gloria Patris ſui cum Angelis ſuis: & tunc reddet vnicuique ſecundum opera eius.*
Mar. 9. 1. luc.9. 27	Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.	28	‖¨Amen dico vobis, ſunt quidam ¨ex his qui hic adſtant, qui nequaquã ¨guſtabunt mortem, vſquedum viderint Filium hominis venientẽ ¨in regnũ ſuum.	28	*Amen dico vobis, ſunt quidam de hic ſtantibus, qui non guſtabunt mortem donec videant Filium hominis venientem in regno ſuo.*

---

24 *Ponè me venire*, ὀπίσω μου ἐλθεῖν. id eſt diſcipulus meus eſſe. Nec enim præire ſolent verè diſcipuli magiſtro vt cœperat Petrus quaſi quid Chriſtum deceret melius proſpiceret quàm ipſe Chriſtus. ¶*Abdicet ſemetipſum*, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν. id eſt, nullam ſui rationem habeat, quæ ipſum vel tantillum ab iis quæ Deo debet, abducat. Vulg. & Eraſmus, *abneget ſemetipſum*, admodum obſcurè, & nimiùm ambiguè, quum Negare ſeipſum, dicatur de eo qui quod ipſe dixerit aut fecerit inficietur, vt 2. Tim.2.13. Itaque quamuis ἀρνεῖσθαι idem propriè valeat quod Negare, cui etiam verbo videtur vim adiicere addita præpoſitio: tamen à conſequenti idem declarat aliquid perinde habere atque ſi nihil ad ſe attinere quiſpiam teſtetur, quod fieri inficiatione conſueuit: cuius exemplum habemus in Leui, Deut. 33. 10. quod Latini videntur verbo Abdicandi optimè ſignificare. Talis fuit illa vſitata in adultorum baptiſmo formula, Abrenuntias? abrenuntio. imprudenter poſtea ad infantium baptiſmum accommodata, pro quo tamen Græci verbo ἀποτάττεσθαι non ἀπαρνεῖσθαι vſi ſunt, & adhuc vtuntur. Noſtræ interpretationi fauet etiam Syrus interpres. ¶*Attollat crucem ſuam*, ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. id eſt: onere quantumuis duro & graui in humeros alacriter ſublato, alacriter pergat aut currat potius ad metam, me præeuntem ſequutus. Heb. 12.2. Crucis enim nomine in his libris notum eſt afflictionum pro Chriſti nomine genus omne ſignificari, nempe, vt arbitror, non tam quòd crux in genere Latinis etiam dicatur quicquid animum excruciat, quàm vt Chriſtianorum cum Chriſto in eiuſmodi ærumnis conſociatio quædam ſigneficetur. Vide ſuprà 9,6.

25 *Animam ſuam ſeruare*, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι. id eſt vitam: niſi malimus animæ appellatione totum hominem comprehendi, ſynecdoche Hebræis familiari. Et certè hæc eſt (niſi fallor) huius loci germana interpretatio quam etiam videtur apertè Lucas confirmare cap. 9. 25. quum hæc Matthæi & Marci verba, τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ, i. ſua ipſius anima mulctetur, interpretatur ἑαυτὸν ζημιωθείς. id eſt ſi ſeipſo mulctetur. Belliſſimè ergo cohærebunt omnia hoc modo, Siquis ſeipſum voluerit ſeruare (loquitur enim Euangeliſta ex communi hominum opinione, quibus nihil hac vita eſt charius) is ſeipſum perdet. hæc enim præpoſtera cupiditas in æternum exitium ipſum præcipitabit. Contrà verò qui Chriſti & Euangelij cauſa ſeipſum perdiderit, (ita enim rurſus loquitur Euãgeliſta ex eorum ſenſu qui omniũ hominum ſtultiſſimos & miſerrimos eos eſſe opinantur qui vitã malint profundere quàm Chriſtum abnegare) is quum videatur periiſſe, ſeipſum tandẽ aliquando recuperabit: quippe qui hoc modo ſeipſum ſeruauerit, alioquin periturum. ¶*Inueniet eam*, εὑρήσει αὐτήν. id eſt recipiet eã, aut potius ſeipſum lucrifecerit: vt qui ſibi, alioquin morituro, æternam vitam parauerit: ſicut Lucas ipſe exponit cap.17.33. Nam εὑρίσκειν apud Græcos etiam declarat labore ſuo aliquid conſequi, vt exponit Vlpianus in orationẽ Demoſthenis κατὰ Τιμοκράτους: & Inuenire à Latinis vſurpatur pro Parare ſibi & acquirere, teſte Donato in Terẽtij Eunuchũ. Erit igitur vehementior antitheſis, ſi dixerimus illos, qui vt ſibi conſulant, Chriſtum abnegant, non modò lucrum non facere quod captant, ſed etiam eius rei quam ſeruatam eſſe volunt (id eſt ſuiipſius) iacturam facere, quod damnum eſt omnium maximum: iſtos verò contrà, qui pro Chriſto mori non dubitant, non modò nullum detrimentum pati, ſed ſeipſos potius lucrifacere, alioqui perditos: quo lucro nullum maius poſſit homini contingere.

26 *Anima verò ſua mulctetur?* τὴν δὲ ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ; id eſt ſeipſum perdat, vt Lucas interpretatur. Vulgata ζημιοῦσθαι vertit *Detrimentum pati*. Eraſmus, *Iacturam facere*. Ego verò non video cur periphraſis quærenda fuerit, quum de iudicio Dei hîc agatur: quemadmodum proximus verſiculus declarat: & ζημιοῦν apud Græcos ſit vocabulum forenſe, ſicut mulctare apud Latinos. ¶*Compenſationem animæ ſuæ*, ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id eſt, quo ſeipſum redimat: quod vernaculo ſermone dicas, *Qu'eſt-ce que l'homme baillera en eſchange de ſa perſonne?* Vulgata ad verbum, *Commutationem pro anima ſua?* quæ interpretatio mihi viſa eſt obſcurior. Eraſmus, *Cuius permutatione redimat animam ſuam?* perſpicua periphraſi, ſed non prorſus neceſſaria. Itaque in annotationibus in Marcum interpretationem Veterem amplectitur.

27 *Cùm gloria*, ἐν δόξῃ. ἐν pro σὺν, vt alibi ſæpe. Vide ſuprà, 6.29. ¶*Angelis*, ἀγγέλων. In ſecundo exemplari additur ἁγίων. id eſt Sanctis. ¶*Secundum facta*, κατὰ τὴν πρᾶξιν. Eraſmus, *Iuxta facta*. Vulgata, *Secundum opera*. id eſt κατὰ τὰ ἔργα, ſicut etiam legimus in vno exemplari.

28 *Amen*, ἀμήν. In quodam codice additum erat γάρ, enim. ¶*Ex his qui hîc adſtant*, τῶν ὧδε ἑστηκότων. Vulgata *De hîc ſtantibus*. Eraſmus, *Hic ſtantes*, id eſt ὧδε ἑστῶτες, quod ſcriptum inuenimus in duobus vetuſtis codicibus. ¶*Guſtabunt mortem*, γεύσωνται θανάτου, id eſt morientur. ſicut Heb.2.9. ¶*In regnum ſuum*, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. ἐν exiſtimo pro εἰς poſitum eſſe. Cęteri ad verbum interpretantur, *In regno ſuo*. In vno veteri codice legitur, ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ.

αὐτοῦ. id eſt in gloriam ſuam. quibus verbis iſta optimè explicantur de Chriſti aſcēſione, & iis quę poſtea conſequuta ſunt: de quibus magnificè ſcribit Paulus Epheſ.4.10, & 1. Cor.15.23, & Dominus ipſe meminit infrà.16.26, &28.18. *

Κεφάλαιον ιζ'.

1 ΚΑΙ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν.

2 Καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.

3 Καὶ ἰδοὺ, ὤφθησαν αὐτοῖς Μωσῆς καὶ Ἠλίας μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες.

4 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε τῷ Ἰησοῦ, Κύριε καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσῇ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ.

5 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς. καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε.

6 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.

7 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν, Ἐγέρθητε, καὶ μὴ φοβεῖσθε.

8 Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον, εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν μόνον.

9 Καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

CAP. XVII.

1 S∴Exto verò pòſt die aſſumit Ieſus Petrum ac Iacobū & Iohannem fratrē eius, & ¨ſubducit eos priuatim in montem ſublimem.

2 Transformatúſque eſt coram eis, & ſplenduit facies eius vt ſol: veſtimēta autem eius facta ſunt ¨alba vt ¨lux.

3 Et ecce, ¨conſpecti ſunt eis Moſes & Elias, cum eo ¨colloquentes.

4 ¨Reſpondens autem Petrus dixit Ieſu, Domine, bonum eſt nos hîc eſſe: ſi vis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi vnum, & Moſi vnum, & Eliæ vnum.

5 Adhuc eo loquente, ecce nubes∴ lucida inumbrauit eos: & ecce vox è nube, dicēs, ‖Hic eſt ¨Filius ille meus, dilectus ille in quo acquieſco: ipſum audite.

6 Et quum *hæc* audiſſent diſcipuli, ¨ceciderunt in faciē ſuam, & ¨timuerunt vehementer.

7 Tunc accedens Ieſus tetigit eos, dixítque, Surgite, & ne timete.

8 ∴Sublatis autem oculis ſuis neminem viderunt, niſi Ieſum ſolum.

9 Et quum deſcenderent de monte, mandauit eis Ieſus dicens, ∴Nemini dixeritis ∴ quod

CAP. XVII

1 *ET poſt dies ſex aſſumit Ieſus Petrum & Iacobum & Iohannem fratres eius, & ſubducit illos in montem excelſum ſeorſum.* Mar. 9.2. luc.9.17.

2 *Et transfiguratus eſt ante eos: & reſplenduit facies eius ſicut ſol: veſtimenta autem eius facta ſunt alba ſicut nix.*

3 *Et ecce, apparuerunt illis Moyſes & Elias, cum eo loquentes.*

4 *Reſpondens autem Petrus dixit ad Ieſum, Domine, bonum eſt nos hîc eſſe: ſi vis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi vnum, & Moſi vnum, & Eliæ vnum.*

5 *Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos: & ecce vox de nube, dicens, Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipſum audite.* Suprà 3.17. 2.pet.1.17.

6 *Et audientes diſcipuli ceciderunt in faciem ſuam, & timuerunt valde.*

7 *Et acceſſit Ieſus, & tetigit eos, dixítque eis, Surgite, & nolite timere.*

8 *Leuantes autem oculos ſuos neminem viderunt, niſi ſolum Ieſum.*

9 *Et deſcendentibus illis de monte, præcepit eis Ieſus, dicens, Nemini dixe-*

IN CAPVT XVII.

1 *Sexto poſt die* μεθ' ἡμέρας ἕξ. Vul. & Eraſ. *Poſt ſex dies.* Vide Mar.9.2. ¶*Subducit,* ἀναφέρει. id eſt ἀνάγει: quod etiam legimus in quodam exēplari. Nam φέρειν & ἄγειν ſæpe permutantur: vt infra hoc eodem capite, verſ.17, & ſuprà, 4.1.

2 *Alba,* λευκά. Candidum, quod vſurpat Eraſmus, potius ſignificat ſplendidum & fulgens, id eſt τὸ λαμπρόν: (quod quidem propriè de igne dici ſolet, vt auctor eſt Ariſtoteles ſectione octaua Problematum) quáuis id poſtea de albo colore dici quoque cępit, omnium videlicet ſplendidiſſimo. ¶*Lux,* τὸ φῶς. In quodam exemplari legitur ἡ χιών, Nix: quod ſequutus eſt Vetus interpres. Ariſtoteles porro libro primo De coloribus, φῶς colorem ignis eſſe ſcribit his verbis, τὸ δὲ φῶς ὅτι πυρός ἐστι χρῶμα, δῆλον ἐκ τοῦ μηδεμίαν ἄλλην ἢ ταύτην ἔχον εὑρίσκεσθαι χρόαν, &c. id eſt, Quòd autem lumen, aut lux, ſit color ignis, perſpicuum ex eo eſt, quoniam nullum alium, præter hunc, habere colorem reperitur, &c. φῶς autem Lucem vertimus, quanquam non dubitem apud philoſophos differentiam lucis & luminis obſeruari, quæ tamen apud reliquos ſcriptores fere negligi ſolet.

3 *Conſpecti ſunt,* ὤφθησαν. Vulgata, *Apparuerunt.* id eſt ἐφάνησαν. ¶*Colloquentes,* συλλαλοῦντες. Eraſmus admonet in annotationibus, potius verti debuiſſe *Confabulantes*: à quo tamen verbo quidam merito refugiunt, quum neque reſpondeat Græco verbo συλλαλεῖν, neque Scripturæ maieſtati conueniat, neque etiam tritum ſit apud Latinos ſcriptores: quanuis fabulari à fando deriuetur. Addit autem Lucas de propinquis Chriſti perpeſſionibus fuiſſe cum eo colloquutos. Neque hîc curioſe quærendum, an verè in ſuis corporibus Moſes & Elias apparuerint: quod ſi dicamus, conſequetur Moſen iam tum reſurrexiſſe, & videri poterit Elias numquam fuiſſe mortuus: niſi malimus ecſtaticam fuiſſe viſionem. Sed hoc quidem certum eſt vel ex ſermonibus ipſis, quorum etiam ſententiam Lucas exponit, vel aliunde extra ordinem, Moſen & Eliam fuiſſe ab Apoſtolis ſpectatoribus agnitos. Tertullianus lib. de reſur. Carnis, vult Moſen quidem in imagine nondum receptæ carnis, Eliam verò in veritate nondum defunctæ apparuiſſe.

4 *Reſpondens,* ἀποκριθείς. Hebraiſmus, de quo alibi diximus. nam propriè reſpondent qui ſunt rogati.

5 *Lucida,* φωτεινή. In quarto codice ſcriptum erat φωτός, lucis, Hebraico idiotiſmo. ¶*Filius ille meus,* ὁ υἱός μου. Articulum duplicē expreſſi, cuius videtur hîc eſſe emphaſis maxima. nō tam vt diſtinguatur à filiis aliis (quū ſit vnigenitus) quàm ad dignitatis commendationem. Nos enim non natura, ſed adoptione ſumus filij: qua ratione etiam Chriſtus ipſe dicitur primogenitus inter multos fratres, quia licet vnicus ſit proprio iure, princeps tamen eſt inter multos, quatenus adoptionis fons eſt ac caput.

6 *Ceciderunt in faciem ſuam,* ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. Phraſis Hebræa. נפלו אל־פניהם [*naphelu hel penehem*] id eſt proni adorarunt. niſi malimus præ metu cecidiſſe quaſi ſemianimes, quamobrem etiam Dominus eos erexiſſe dicitur. ¶*Timuerunt,* ἐφοβήθησαν. Eraſmus ſuo more, *Territi ſunt,* per paſſiuum: quum tamen actiuæ ſit ſignificationis τὸ φοβεῖσθαι.

8 *Sublatis autem* ἐπάραντες δέ. Vulgata, *Leuantes.* Eraſmus per periphraſin minimè neceſſariam, *Vbi verò ſuſtuliſſent.* Hoc interdum vnico verbo ἀναβλέπειν declaratur: vt ſuprà, 14.19.

9 *Nemini,* μηδενί. Eraſ. *Necui,* μή τινι, vt ſuprà, 16.20. ¶*Quod vidiſtis,* τὸ ὅραμα. i. ἃ εἶδον, vt ſcribit Marcus 9, 9. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Viſionem.* ambiguè, articulo etiam prætermiſſo. Alioqui ὅραμα de viſis nocturnis pro-

priè dicitur, & Hazon vox Hebræa propheticis patefactionibus extraordinariis attribuitur, à quibus hoc quod hîc narratur non procul abſuit, vt Viſionis etiam nomen retinere liceat.

Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

10 Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Τί οὖν οἱ Γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

Mal. 4.5. ſup. 11.14. mar.9.11.

11 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα.

12 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἠλίας ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ᾽ ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν· οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ᾽ αὐτῶν.

13 Τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

14 Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος, γονυπετῶν αὐτῷ,

15 Καὶ λέγων, Κύριε ἐλέησόν μου τὸν υἱὸν, ὅτι σεληνιάζεται, καὶ κακῶς πάσχει· πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ.

Mar 9.14. luc.9.37.

16 Καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι.

17 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ᾽ ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε.

vidiſtis, vſquequo Filius hominis à mortuis reſurgat.

10 Tunc interrogauerunt eum diſcipuli ſui, dicētes, Quid ¨igitur Scribæ dicunt, ‖oportere vt Elias primùm veniat?

11 Ieſus autem reſpondens dixit eis, ¨Elias quidē veniet primùm & reſtituet omnia:

12 Sed dico vobis, Eliam iam veniſſe, ¨quem non agnouerunt, ſed fecerunt ¨ei quæcunque voluerunt: ita futurum eſt vt & Filius hominis patiatur ab eis.

13 Tunc intellexerunt diſcipuli *eum* de Iohanne Baptiſta *hæc* ipſis dixiſſe.

14 Et quum veniſſent ad turbam, adiit eum ¨quidam, ¨procidens ei ad genua,

15 Et dicens, Domine miſerere filij mei, quoniam ¨lunaticus eſt, & ¨male afficitur: nam ſæpe cadit in ignem, & ſæpe in aquam.

16 ‖Et ¨obtuli eum diſcipulis tuis, nec potuerunt eum ſanare.

17 Reſpondens autem Ieſus dixit, O gēs incredula & ¨peruerſa, quouſque tādem ero vobiſcum? quouſq̃ue tandem ¨tolerabo vos? adducite mihi eum huc.

ritis viſionē, donec Filius hominis à mortuis reſurgat.

10 *Et interrogauerūt eum diſcipuli, dicentes, Quid ergo Scribæ dicunt quòd Eliam oporteat primùm venire?*

11 *At ille reſpondens ait eis, Elias quidem venturus eſt primùm, & reſtituet omnia:*

12 *Dico autem vobis quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum: ſed fecerunt in eo quæcunque voluerunt. ſic & filius hominis paſſurus eſt ab eis.*

13 *Tunc intellexerunt diſcipuli quia de Iohanne Baptiſta dixiſſet eis.*

14 *Et quum veniſſet ad turbam acceſſit ad eum homo genibus prouolutus ante eum,*

15 *Dicens, Domine miſerere filio meo, quia lunaticus eſt, & malè patitur: nam ſæpe cadit in ignem, & crebrò in aquam.*

16 *Et obtuli eum diſcipulis tuis, & non potuerunt curare eum.*

17 *Reſpondens autem Ieſus ait, O generatio incredula & peruerſa, quouſque ero vobiſcum? vſquequo patiar vos? afferte huc illum ad me.*

---

10 *Igitur*, οὖν. Audita mentione reſurrectionis à mortuis (quod adduci non poterāt vt præceptori tribuerent, vſque adeo vt quid hoc ſibi vellet inter ſe diſceptarent, ſicut ſcribit Marcus) venit illis in mētem quod in Synagogis docebatur de Eliæ aduentu Meſſiam præceſſuri, quem quum modò colloquentem cum præceptore vidiſſent, quærunt quînam iſta quæ viderant, & que ex præceptore audiebant, cum Scribarum doctrina congruant.

11 *Elias quidem veniet.* Ἠλίας μὲν ἔρχεται. ἔρχεται pro ἐλεύσεται, & ὁ ἐρχόμενος pro ὁ ἐλευσόμενος paſſim in his libris inueniūtur. Hæc autē intelligenda ſunt forma dicendi è medio petita, perinde ac ſi diceret Chriſtus, Verum quidem eſt quod Scribæ dicunt, Eliam videlicet antegreſſurum fuiſſe Meſſiam, & ſequuturæ inſtaurationi viam aperiturum, ſed &c.

12 *Quem non agnouerunt*, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν. In nono exemplari ſcribitur καὶ οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, Et non crediderunt ei ¶ *Ei*, ἐν αὐτῷ. ad verbum, *In eo.* In vetuſtis duobus codicibus deeſt præpoſitio ἐν

14 *Quidam.* ἄνθρωπος. In duobus exemplaribus additur τις, id eſt homo quidam: quod expreſſit Eraſmus. ¶ *Procidens ei ad genua*, γονυπετῶν αὐτῷ. Vulg. *Prouolutus ante eum.* id eſt κυλινδούμενος ἐναντίον αὐτοῦ. Eraſmus, *Flectens genua illi.* Atqui γονυπετεῖν (vt ipſe Eraſmus obſeruauit in annotationibus) amplius aliquid ſignificat, eum nimirum ſupplicantium geſtum quem depingit elegantiſſimè Homerus Iliad. α, in extremo, vbi Thetidem deſcribit Ioui ſupplicantem.

15 *Lunaticus eſt*, σεληνιάζεται. Lunatici vocantur qui certis lunæ temporibus comitiali morbo, lycanthropia, cynanthropia, & qui melancholia morbo laborant, quæ Græcis medicis θηριώδης (id eſt fera & immanis) dicitur, aut alio furoris genere agitantur: de quibus poëta in hunc modum, *Quam multos etiam furiis hinc ſæpe videmus, Vexari, ſortémque animo indignamur acerbam.* Quorum etiam meminit Iuriſconſultus Paulus l. Bouem. Tit. de Ædilitio edicto. Cæterùm hoc ita accipiendum eſt, hoc quidem loco, vt ad morbum, cuius cauſa naturalis fuerit, ſciamus diabolicum quoque furorem acceſſiſſe, ſicut indicant ea quæ paulò pòſt commemorantur. Nec enim dubium eſſe poteſt quin Diabolus humores naturales perturbare & morbos quoſuis incompertos quidem hominibus alios, alios verò compertos ciere facile poſſit, Deo poteſtatem illi faciente: ſicut ex vlcere quoque illo Iobi apparet. Minimè eſt ergo nobis admittenda Photij opinio, exiſtimātis hunc dici lunaticum ex vulgi opinione, non quòd talis eſſet, aut quòd Lunæ mutatio quicquam in dæmoniaco efficeret. Sunt autem hæc diſtinguenda, ne in eorum errorem incidamus qui profanè ridere ſolent quæcunque de dæmoniacis ſacræ literæ teſtantur, quaſi hæc omnia videlicet ad merè naturales morbos pertineant: quum ſuprà, 4.24, apertè lunatici à dæmoniacis diſtinguantur: & profana illa opinio infinitis Scripturæ locis poſſit cōuinci. ¶ *Malè afficitur*, κακῶς πάσχει In vno codice legimus, κακῶς ἔχει. Vulgata, ad verbum, *Malè patitur.* Eraſmus, *Malè affligitur*, ἀθλίως θλίβεται.

16 *Obtuli*, προσήνεγκα. In duobus veteribus codicibus legitur προσήνεγκαν, id eſt obtulerunt, pro oblatus eſt. de quo dicendi genere alibi diximus.

17 *Peruerſa*, διεστραμμένη. Sic Cicero, Roſcij oculos perverſiſſimos fuiſſe dicit, id eſt διεστραμμένην ὄψιν. Eraſ. *Diſtorta.* cui opponitur quod ſimplex & rectum eſt. ¶ *Tolerabo*, ἀνέξομαι: vel ad verbum, *Suſtinebo.* Vulgata & Eraſmus, *Patiar.* Sed aliquid amplius videtur ſignificare ἀνέχεσθαι quàm πάσχειν. Multi enim etiam inuiti & repugnantes multa patiuntur. ἀνέχεσθαι autem dicuntur tranſlatitiè qui volentes onus ſubeunt, & ſub eo perdurant.

18 *Increpa-*

18	Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον· καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.	Et increpauit dæmonium Ieſus, exiitque illud ab eo: & ſanatus eſt puer ab illo momento.	*Et increpauit illum Ieſus, & exiit ab eo dæmonium: & curatus eſt puer ex illa hora.*	
19	Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον, Διατί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;	Tunc adeuntes diſcipuli Ieſum priuatim, dixerunt, Quare nos non potuimus illud eiicere?	*Tunc acceſſerunt diſcipuli ad Ieſum ſecretò, & dixerunt, Quare nos non potuimus eiicere illum?*	
20	Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ· καὶ μεταβήσεται· καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν.	Ieſus autem dixit eis, Propter incredulitatem veſtram. amen quippe dico vobis, ſi habeatis fidem quantulum *eſt* granum ſinapis, dicetis huic monti, Tranſgreditor hinc illuc: & demigrabit: & nihil impoſſibile vobis erit.	*Dixit illis Ieſus, Propter incredulitatem veſtram. amen quippe dico vobis, ſi habueritis fidem ſicut granum ſinapis, dicetis monti huic, Tranſi hinc illuc: & tranſibit, & nihil impoſſibile erit vobis.*	Luc.17.6.
21	Τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.	Hoc verò genus *dæmoniorum* non egreditur niſi per precationem & ieiunium.	*Hoc autem genus non eiicitur niſi per orationem & ieiunium.*	
22	Ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.	Verſantibus autem ipſis in Galilæa, dixit eis Ieſus, Futurum eſt vt Filius hominis tradatur in manus hominum.	*Conuerſantibus autem illis in Galilæa, dixit illis Ieſus, Filius hominis tradendus eſt in manus hominum.*	Infr.20.17. marc.9.31. luc.9.44.
23	Καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. Καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.	Et trucidabunt eum, ſed tertio die ſuſcitabitur. Et contriſtati ſunt vehementer.	*Et occident eum, & tertia die reſurget. Et contriſtati ſunt vehementer.*	
24	Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς Καπερναούμ, προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες, τῷ Πέτρῳ καὶ εἶπον, Ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;	Quum autem veniſſent Capernaum, venerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt: dixeruntque, Præceptor veſter non ſoluit didrachma?	*Et quum veniſſent Capharnaum, acceſſerunt qui didrachma accipiebant ad Petrum: & dixerunt ei, Magiſter veſter nõ ſoluit didrachma?*	
25	Λέγει, Ναί. Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι δοκεῖ, Σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον;	Dicit, Etiam. Et quum ingreſſus fuiſſet domú, præuenit eum Ieſus, dicens, Quid tibi videtur Simõ? Reges terræ à quibꝰ accipiũt tributa ſiue cẽſum?	*Ait, Etiam. Et quum intraſſet in domũ, præuenit eum Ieſus, dicẽs, Quid tibi videtur Simon, Reges terræ à quibus accipiunt tributũ vel cenſum?*	

---

18 *Increpauit dæmonium*, ἐπετίμησεν αὐτῷ. Hoc exprimit diſertè Lucas infrà 6.42. vt neque ambigere debuerit Hieronymus, neque rectè Theophylactus ad puerum retulerit. Eſt autem ex Hebræorum idiotiſmo relatiuum præpoſitum antecedenti, vt infrà 26.23.

20 *Quantulum* [*eſt*] *granum ſinapis*, ὡς κόκκον σινάπεως. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Sicut granum ſinapis:* quod quum nobis videretur obſcurum & ambiguum in Latino ſermone, coacti ſumus à verbis Græcis aliquantulum deflectere, vt planius loqueremur. ¶ *Tranſgreditor* μετάβηθι, vel, *Abi*. nam Digrediendi vocabulum, quo ſolemus vti in transferendo hoc verbo, nullum hîc locum habet.

21 *Egreditur*, ἐκπορεύεται. Vulgata, *Eiicitur*. id eſt ἐκβάλλεται.

22 *Verſantibus*, ἀναστρεφομένων, vel fortaſſis *Reuertentibus*: quæ ſignificatio huius vocabuli etiam vſitata eſt, & non malè conuenit huic loco. Nam inde digreſſus rediit Capernaum per Galilæam, vt conſtat ex Marci 9.30. Hanc autem poſteriorem interpretationem ſi ſequaris, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ pro εἰς τὴν Γαλιλαίαν poſitum erit: & ita ſcriptum inuenimus in vno vetere codice. ¶ *Hominum*, ἀνθρώπων. In vno exemplari additur ἁμαρτωλῶν, id eſt peccatorum: quo vocabulo Gentes intelliguntur à fœdere Dei alienæ. Auget enim hæc quoque circunſtantia ſceleris atrocitatem.

23 *Contriſtati ſunt*, ἐλυπήθησαν. Eraſmus, *Mærore affecti ſunt:* qui tamen verterat ἐλυπήθη, indoluit, ſuprà capite 14. verſu 9.

24 *Non*, οὐ. Hæc particula nihil hîc negat, ſed interrogat, vt alibi ſæpe. Eraſmus, *Num*. quo tamen aduerbio vtimur quum negatum eſſe volumus id de quo quærimus. ¶ *Soluit*, τελεῖ. id eſt ſoluere ſolet. ¶ *Didrachma?* τὰ δίδραχμα; Hoc eſt ſicli Sanctuarij dimidium, 196
quod Iſraëlitæ pendebant olim ex Lege ſcripta, Exodi 30.13. Romani verò poſtea exegerunt, Iudæa ſubacta: qua de re ſcribit Ioſephus, de Veſpaſiano loquens, Stipendium, vbicunque degerent, Iudæis indixit, quos binas drachmas ſingulis annis inferre in Capitolium iuſſit, ita vt antea Hieroſolymorum templo ſolebãt. Sed hoc poſtea factũ. Itaque quod hîc agitur intelligitur de Capitatione cuius fit mẽtio infrà 22.17. vt apparet etiam ex ſubſequente verſiculo. Impoſuit autem Auguſtus prouinciis, ſublatis 103
vectigalibus omnibus, tributa ordinaria: alia in caput, quæ hîc vocantur τέλη, cuiuſmodi fuiſſe iſtud de quo hîc agitur, apparet ex eo quod certæ ſummæ fit mentio, nempe ſtateris, Chriſti & Petri nomine perſoluti: alia in agros, quę propterea Cenſus nomine ſignificatur, Romana etiam voce, tum hoc loco, tum infrà 22.17: quamobrem etiam iuſſit Auguſtus omnes prouincias cenſeri Luc. 2.1. Hoc autem tributum ſingulis ædibus ſiue familiis impoſitum diſertè ſcribit Ioſephus libro antiq. 19. cap.15. Agrippam maiorem ſub Claudio Iudæis remiſiſſe. Huius verò numi, id eſt dimidij ſtatêris argẽtei, qui integer quatuor drachmarũ erat, quales ipſi Iudæi olim ſignarant, veram imaginem hîc exprimendã curaui, expreſſam ex vero & puri puti argenti numo, mihi à fido illo Chriſti ſeruo & beatæ memoriæ viro, Domino Ambroſio Blaurero, donato. Habet autem hic numus Samaritanis literis in-

ſignis, vna ex parte vrnam illam ſacram, in qua recondita fuit Manna, ſuperpoſita litera Aleph, qua declaratur ſimplex hic fuiſſe ſiclus, duarum videlicet drachmarũ, quum duplus eſſet drachmarum quatuor, cum inſcriptione שקל ישראל [SCHEKEL IISRAEL,] id eſt ſiclus Iſraël: ex altera verò, virgam illam Aaronis florentem, cum inſcriptione ירושלם קדשה [IERVSCHALAIM KODSCHAH,] id eſt Ieruſalem Sancta.

519

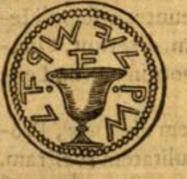

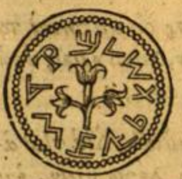

ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;

26 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄραγε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί.

27 Ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτούς, πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον· καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἆρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα· ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.

Κεφάλαιον ιη.

Marc.9.33. luc.9.46.

1 ἘΝ ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες, Τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν;

2 Καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν,

Infr.19.14. 1.corin.14.20.

3 Καὶ εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

4 Ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παι-

¨à filiis ſuis, an ab alienis?

26 Dicit ei Petrus, Ab alienis. Ait ei Ieſus, ¨Nempe igitur liberi ſunt filij.

27 Sed ne ¨offendiculum eis præbeamus, profectus ad mare, mitte hamum: & eum piſcem qui ¨aſcenderit primus, tolle: & aperto ore eius inuenies ¨ſtatêrem: acceptum illum da eis ¨pro me & pro te.

CAP. XVIII.

1 EO ipſo tempore adierunt Ieſum diſcipuli, dicentes, ¨Quiſnam ¨maximus eſt in regno cælorum?

2 Et quum aduocaſſet ¨puerulum Ieſus, ſtatuit eum in medio eorum.

3 ‖Et dixit, Amen dico vobis, niſi ¨vos conuerteritis, & fiatis vt pueruli, nequaquam ingrediemini in regnum cælorum.

4 Quiſquis igitur ¨demiſerit ſeſe ¨ſicut *eſt* puerulus iſte, is

à filiis ſuis, an ab alienis?

26 *Et ille dixit, Ab alienis. Dixit illi Ieſus, Ergo liberi ſunt filij.*

27 *Vt autem non ſcandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum: & eum piſcem qui primus aſcenderit tolle: & aperto ore eius, inuenies ſtatêrem: illum ſumens, da eis pro me & te.*

CAP. XVIII.

1 *IN illa hora acceſſerũt diſcipuli ad Ieſum, dicentes, Quis putas maior eſt in regno cælorum?*

2 *Et aduocãs Ieſus paruulum, ſtatuit eum in medio eorum,*

3 *Et dixit, Amen dico vobis, niſi conuerſi fueritis, & efficiamini ſicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum.*

4 *Quicunque ergo humiliauerit ſe ſicut par-*

---

25 *A filiis ſuis*, ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν. id eſt *à familia ſua*. Hìc enim dubium non eſt quin filiorum nomen propriè accipiatur. Nam ſi Hebræorum more filios intelligi dicas pro veris & naturalibus, quos vocant, ſubiectis, quibus opponantur populi vi armorum ſubacti, falſa fuerit Petri reſponſio, quum & ipſi Romani ciues tributa ſoluerent: vt docet Dionyſius libro Antiquitatum quarto, vſque ad L. Pauli Macedonici triumphum. Sed hic quæritur primùm quo ſenſu ſit accipiendum quod dicit Chriſtus, ſe Regiæ eſſe familiæ, ac proinde huius tributi lege nõ teneri. Deinde cur pro Petro etiam perſolui didrachmã, ac non etiam pro reliquis vndecim diſcipulis, qui & ipſi erant eius domeſtici, iuſſerit. De priore reſpondeo, ſi de tributo templi iſta narratio accipiatur, Chriſto vt ipſius Dei filio & vero templi Domino, debitum potius fuiſſe tributum, quàm ipſe illud deberet. Sin verò de tributo intelligatur quod Romani, vt Iudæorum domini, exigebant, ad Chriſtum, vt regia Dauidis familia ortum, potius quàm ad Romanos vſurpatores regiũ ius pertinuiſſe. De poſteriore verò dico, Petrũ, vt apparet ex iis quæ narrauit Mat. ſuprà 7.5. & 14. habuiſſe in illa vrbe domicilium & familiam, quod de reliquis Apoſtolis non dicitur. Exacta autem fuiſſe tributa dubium non eſt vbi familiæ ſedem habebant.

26 *Nẽpe igitur*, ἄραγε. Vulg. & Eraſ. *Ergo*. Vide ſup. 7.20.

27 *Offendiculum eis præbeamus*, σκανδαλίσωμεν αὐτούς. quaſi videlicet ſubiectos doceamus Magiſtratibus eſſe rebelles: aut ne alij hoc exemplo abutantur. Vnde ergò Antichriſtiani pontificis poteſtas ciuilis ſuprà Magiſtratus? ¶ *Aſcenderit*, ἀναβάντα, ad hamum videlicet. Eraſ. *Prodierit*. quod reſpondet τῷ προβῆναι, vel ἐξιέναι. ¶ *Statêrem*, στατῆρα. Is igitur numus erat tetradrachmus, ſicut etiam veteres teſtantur: ita tamen vt à ſtatêre aureo diſtinguatur, quorum alij vnciales, id eſt octo drachmarum, alij didrachmi fuerunt. ¶ *Pro*, ἀντί, id eſt ὑπέρ. Nam propriè ἀντί τινος ſignificat Loco aut vicè alicuius. Vide Marc. 10.45. Fortaſſis autem ab re non fuerit hìc annotare piſcem qui à Plinio Faber, & Zeus à Narbonenſibus Gallis, à Normanis autem & Picardis, *Doree* dicitur, Romæ ab hac hiſtoria piſcem S. Petri vocari, nempe vt nihil ſit in Euangelio quod Romæ non ſit ludibrio expoſitum. qua de re vide, ſi libet, Rondeletium de piſcibus, lib. 10. cap. 9.

IN CAPVT XVIII.

1 *Quiſnam*, τίς ἄρα. Vulgata, *Quis putas*. Eraſmus, *Quis?* omiſſa particula expletiua, quam tamen Latini videntur exprimere, ipſo etiam approbante infrà 24.45. ¶ *Maximus*, μείζων. Id eſt præſtantiore ac eminentiore gradu dignus, ac proinde cæteris præponendus. Somniabant enim Meſſiæ regnum quoddam terrenis imperiis ſimile, ſicut tandem etiam eſt in imaginem beſtiæ, id eſt imperij Romani, ab Antichriſto transformata Eccleſia. Contra verò Chriſtus ad virtutem ambitioni contrariam ſuos diſcipulos reuocat, non quòd ciuilium Magiſtratuum gradus, aut Eccleſiaſticarum functionum ſanctam diſtinctionem, i. ad diuini verbi amuſſim exactam, damnaret, ſed vt diuerſam eſſe prorſus doceret adminiſtrandi regni ſui rationem, & eiuſmodi diſceptationum cauſam tolleret.

2 *Puerulum*, παιδίον. Vulgata, *Paruulum*: quod non tam eſt ætatis quàm ſtaturæ. itaque meritò reprehenditur. Eraſmus, *Puellum*. Nonnulli parum probabiliter ſcribunt, hunc fuiſſe Ignatium illum inſignem ſub Traiano Chriſti martyrem.

3 *Vos conuerteritis*, στραφῆτε. Phraſi Hebræa dictum eſt pro Reſipueritis, vt alibi docuimus. & vbique in his libris στρέφεσθαι paſſione reciproca vſurpatur. Vide Act. 3.26.

4 *Demiſerit*, ταπεινώσῃ. Vulg. ad verbũ, *Humiliauerit*. Nã ταπεινὸν grãmatici dictũ volunt quaſi ἐδάφεινον: ſicut humilis Latinis ab humo dicitur. Sed humiliãdi verbũ apud idoneos authores non legi, vnico Cic. loco excepto lib. 2. de Nat. deorũ, vbi Humiliata animantia quædã appellat. Demiſſum autẽ eundẽ eſſe cum humili, vel illud Cic. indicat ex 5. Tuſc. *Non eſt auſus*, inquit, *elatè & amplè loqui, quum humiliter demiſſéque ſentiret.* Quid ſit autem puerulo ſimilem fieri, docet propheta ſuo exemplo Pſal. 131. ¶ *Sicut eſt puerulus iſte*, ὡς τὸ παιδίον τοῦτο. Id eſt eo vſque vt puerulum,

qualis

qualis hic eſt, ¨moribus ambitionis & faſtus neſciis referat. Ideo addidi verbum EST: nequis videlicet putet hunc puerum ſpecialiter commendari, quum potius in iſtius exemplo proponatur puerilis ętas, iſtiuſmodi rerum adhuc ignara, vt & aliorum multorũ affectuum, quorum ſemina adhuc in pueris ſeſe non produnt.

δίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

5 Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτο ἓν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.

6 Ὃς δ᾽ ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμαθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης.

7 Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γάρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται.

8 Εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὰ καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλὸν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

9 Καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

10 Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέ-

eſt maximus ille in regno cælorum.

5 Et quiſquis exceperit aliquem ¨puerulum talem nomine meo, me excipit.

6 ‖Quiſquis autem offendiculo fuerit alicui ex ¨paruis iſtis qui in me credunt, ¨præſtiterit ei vt ſuſpendatur mola ¨aſinaria ¨in collo eius, ac demergatur in ¨profundo maris.

7 Væ mundo ab offendiculis. ¨neceſſe eſt enim vt eueniant offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

8 ‖Si verò manus tua vel pes tuus ¨facit vt tu offendas, excinde ¨ea, & abiice abs te. bonum eſt tibi ad vitam ingredi claudum aut mancum *potius* quàm duas manus vel duos pedes habẽtem coniici ¨in ignem æternum.

9 Et ſi oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum, & abiice abs te: bonum eſt tibi ¨luſcum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem coniici in gehennam ignis.

10 Videte ne contemnatis aliquem ex paruis iſtis: ‖dico enim vobis, ¨angelos eorum in

uulus iſte, hic eſt maior in regno cælorum.

5 *Et qui ſuſceperit vnum paruulum talem in nomine meo, me ſuſcipit.*

6 *Qui autem ſcandalizauerit vnum de puſillis iſtis qui in me credunt, expedit ei vt ſuſpendatur mola aſinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.*

7 *Væ mundo à ſcandalis. neceſſe eſt enim vt veniant ſcandala: veruntamen væ homini illi per quem ſcandalum venit.*

8 *Si autem manus tua, vel pes tuus ſcandalizat te, abſcinde eum, & proiice abs te. bonum tibi eſt ad vitam ingredi debilem vel claudum, quàm duas manus, vel duos pedes habentem mitti in ignem æternum.*

9 *Et ſi oculus tuus ſcandalizat te, erue eum, & proiice abs te: bonum tibi eſt vnum oculum habentem in vitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.*

10 *Videte ne contemnatis vnum ex his puſillis: dico enim vobis quia an-*

Mar.9.42. luc.17.1.

Sup. 5.30. ma. 9. 43.

Pſal. 34.8.

---

5 *Puerulum talem*, παιδίον τοιοῦτο. Id eſt quempiam, vt dixi, ita ſeſe demittentem vt puerum referat. Nec enim propriè de pueris agit: ſed hoc adiecit aduerſus eos qui de modeſtia retinenda admoniti, & vt de iure ſuo potius vltro cædant quàm altiora cogitent, obiicere vulgatum illud prouerbium conſueuerũt, Eum qui ſeſe ouem faciat luporum lanienæ ſeſe exponere. Iſtos igitur contra maximè ſibi curæ eſſe, Dominus teſtatur: nec impurè laturos quicunque in ſimplicitate incedentes interturbarint, præbita ipſis impingendi occaſione: tantum abeſt vt eos vi & iniuriis opprimi patiatur.

6 *Paruis*, τῶν μικρῶν. Vulg. & Eraſ. *Puſillis*. Rurſum autem paruos fideles non ætatis, ſed ταπεινοφροσύνης ratione à Chriſto deſignari arbitror. Quod ſi quis tamen contendat de ætate puerili hîc agi, quam etiam nõ nego peculiari quadã Dei prouidentia regi, non rectè tamẽ concluſerit infantes eſſe fide præditos quæ non ſit ex auditu, quoniam adiicitur iſtos paruos in Deum credere, quũ de iis demum fatendum ſit Chriſtum diſſerere, qui malis dictis aut factis poſſent à fide & recto curſu auerti, quod in infantes non cadit, nulla dũ intelligentia præditos. ¶ *Præſtiterit ei*, συμφέρει αὐτῷ. Ad verbum, *Confert ei*. Sed hoc videtur comparatè accipiendum, ſicut fecimus, mutato etiam tempore. Sic etiã paulo pòſt videtur καλὸν vſurpari pro ἄμεινον. Vulg. & Eraſ. *Expedit*. Hunc autem fuiſſe tunc Iudęorum morem teſtatur in hunc locum Hieronymus, vt ſic mergerentur atrocium ſcelerũ conuicti: cuiuſmodi quiddam in parricidij pœna fuit conſtitutum. ¶ *Aſinaria*, ὀνικὸς id eſt grandis: vt opponatur truſatili, ſicut annotat Hilarius. Nõnulli de mola inferiore intelligunt, quæ ὄνος vocatur, & craſſior eſſe ſolet, quum ſuperiori ſubſternatur. In vno manuſcripto exemplari ſcriptum inuenimus λίθον μυλικὸν, lapis molaris. ¶ *In* ἐπὶ. Vetuſta exemplaria pleraque ſcriptum habebant εἰς: in vno tamen legimus περὶ, circa. Latini in hoc dicendi genere fere vtuntur præpoſitione De, vel Ex. ¶ *Profundo*, πελάγει. id eſt τῷ βάθει. Dicitur enim πέλαγος quod Latini Altum vocant. poſtea verò pelagus pro ipſo mari cœptũ eſt vſurpari: & ita interpretatus eſſem niſi adderetur τῆς θαλάσσης.

7 *Neceſſe eſt*, ἀνάγκη ἐστίν. Et tamen nemo inuitus eſt alteri offendiculo, ſed vel per incogitantiam, vel ἐκ προαιρέσεως. Diſcrimen eſt igitur inter Neceſſitatem & Coactionem. Item non eſt hæc neceſſitas à Deo, ſed ab homine, corruptione voluntaria. Ergo, neceſſitas non inuoluit Deum peccato. Item quanuis offendicula neceſſariò eueniant: væ tamen eſt mundo propter offendicula. Non eſt igitur vera conſequutio, Iniuſtè puniri peccatores, ſi neceſſariò peccant.

8 *Facit vt tu offendas*, σκανδαλίζει σε. Vide ſuprà, 5.29, & 30. ¶ *Ea*, αὐτά. Vulgata, *Eum*. id eſt αὐτόν. ¶ [*Potius*] *quàm* ἤ. Aut καλὸν poſitum eſt pro ἄμεινον, aut ſubauditur μᾶλλον, ſicut apud Homerum in illo verſiculo, βούλομ᾽ ἐγὼ λαὸν σῶον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι, lib. Iliad. α. Et in illo impio ſenario, θέλω τύχης σταλαγμὸν ἢ φρενῶν πίθον. Sic quoque apud Hebræos fere ſubauditur particula יותר [*iother*] ante מן [*min*] vt Pſalm. 118.8, & 9. item Prouerb. 3.13. ¶ *In*, εἰς. Vulgata & Eraſmus, *Ad*. id eſt πρός. Nam etiam permutantur ſæpe iſtæ præpoſitiones, ſicut apud Hebræos ב pro אל.

9 *Luſcum*, μονόφθαλμον. Vulgata, *Vnum oculum habentem*. Plautus Vnioculum dixit. Ego autem cum Eraſmo Luſcum interpretari malui. Nã luſcus Latinis dicitur qui altero captus eſt oculo, non is quem Galli vulgò vocant *vnlouſche*, Latini ſtrabonem, Græco etiam vocabulo.

10 *Angelos eorum*, ἀγγέλους αὐτῶν. Id eſt Angelos ipſis peculiariter adhibitos cuſtodes aduerſus Satanã, & impu-

219

ros ſpiritus, vt ex plurimis veteris præſertim teſtamenti teſtimoniis liquet. Nec enim de pueruli duntaxat ætate, quam tamen Deus peculiari cura dignatur, ſed de verè piis omnibus agit, quos cur paruulos vocet, præpoſito puerili exemplo, antea diximus. ¶*Per omne[tempus,]* διὰ παντός. Subauditur χρόνου, quod ego expreſſi. Neque video cur minus Latinè dicatur Per omne tẽpus, quàm Ad omne tempus. Vulgata & Eraſ. interpretari ſolent, *Sẽper*, id eſt ἀεί. ¶*Intueri faciẽ patris mei,* ὅτι βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου. Id eſt apparent coram patre meo vt miniſtri, ab eo ſeruandis piis omnibus, quantumlibet vilibus in hominum conſpectu, deſtinati, & ipſius iuſſa ſingulis momentis expectantes.

		πουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.	cælis ∵per omne *tempus* ∵intueri faciem Patris mei qui in cælis eſt.	*geli eorum in cælis ſemper vident faciem Patris mei qui in cælis eſt.*
Luc.19.10	11	Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός.	‖∵Venit enim Filius hominis vt ſeruet quod perierat.	*Venit enim Filius hominis ſaluare quod perierat.*
Luc.15.4.	12	Τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐννενηκονταεννέα, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον;	‖Quid vobis videtur? ſi fuerint alicui ∵ homini centum oues, & errauerit vna ex iis, nónne relictis ipſis nonagintanouem, ∵profectus in montes, quærit eam que aberrauerat.	*Quid vobis videtur? ſi fuerint alicui centum oues, & errauerit vna ex eis, nónne relinquit nonagintanouem in montibus & vadit quærere eam quæ errauit?*
	13	Καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτό, ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι χαίρει ἐπ᾽ αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐννενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις.	Quod ſi acciderit vt inueniat eam, amẽ dico vobis, gaudet ſuper ea magis quàm ſuper illis nonagintanouem quæ non aberrarant.	*Et ſi contigerit vt inueniat eam, amen dico vobis quia gaudet ſuper eam magis quàm ſuper nonagintanouem quæ non errauerunt.*
	14	Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.	Ita ∵non vult Pater veſter qui in cælis eſt, vt pereat ∵ vllus ex paruis iſtis.	*Sic non eſt voluntas ante Patrem veſtrum qui in cælis eſt, vt pereat vnus de puſillis iſtis.*
Leu.19 17. eccl.19.13. luc.17.3. iac.5.18.	15	Ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε, καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου· ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου·	‖∵Si verò peccauerit ∵in te frater tuus, ito, & argue eum inter te & ipſum ſolum: ſi te audierit, lucratus es fratrem tuum.	*Si autem peccauerit in te frater tuus, vade, & corripe eum inter te & ipſum ſolum: ſi te audierit, lucratus eris fratrem tuum:*
Deut.19.5. ioh.18.17 2.cor.13.1. heb.10,28.	16	Ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο· ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.	Sin verò te non audierit, aſſume tecum adhuc vnum aut duos: ‖ vt ∵ex ore duorum aut trium teſtium ∵confirmetur ∵res tota.	*Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos: vt in ore duorum vel trium teſtium ſtet omne verbum.*
1.cor,5 9. 2.theſ.3.14.	17	Ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκ-	Quòd ſi ∵neglexerit eos au-	*Quòd ſi non audierit*

---

11 *Venit enim,* ἦλθε γάρ. Tota hæc periodus in nonnullis Græcis codicibus non reperitur.

12 *Homini,* ἀνθρώπῳ. Vetus interpres vel hoc non legit, vel prætermiſit, ſed nulla ſenſus iniuria: quanuis, niſi exprimas, ſubaudiri neceſſe ſit, vt vis comparationis intelligatur. ¶*Profectus in montes,* ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθείς. Eraſmus Veterem interpretem ſequutus vertit, *In montibus, & vadit.* Coniungit enim ἐπὶ τὰ ὄρη cum præcedentibus: quo modo etiam legit Theophylactus, per Montes Cælum intelligens. Sed hoc dicendi genus non ita eſt vſitatum, & in pleriſque antiquis exemplaribus hæc ita diſtincta ſunt vt ἐπὶ τὰ ὄρη coniungatur cum participio πορευθείς, quod melius conuenit, vt tanto maius quærendæ per ſolitudines medias aberrãtis ouis ſtudium demonſtretur. Syrus tamen interpres vult oues 99. in mõtibus relinqui à paſtore, aberrantem ouem alibi quæſituro.

14 *Non vult Pater veſter,* οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Vulgata & Eraſ. ad verbum, *non eſt voluntas coram Patre veſtro.* qui Hebraiſmus mihi viſus eſt obſcurior. ¶*Vllus,* εἷς. Ita ſcriptum reperimus in veteribus codicibus. Eraſmus autem mauult legere ἕν, vt ſubaudiatur παιδίον. Idem autem valet εἷς atque, vel Vnus, id eſt Vllus, vt ſenſus ipſe oſtendit.

15 *Si verò,* ἐὰν δέ. Optimè iſta cohærent. Vbi enim de iis diſſeruit qui ſunt aliis offendiculo, nunc quid ſit iis agendum declarat quibus obiectum eſt offendiculum: quos ita vult eſſe comparatos vt ſaluti fratrum conſulant, & ſit eorum zelus fraterna charitate ſic temperatus, vt ad extrema remedia non niſi tentatis mitioribus omnibus remediis deueniant. ¶*In te,* εἰς σέ. id eſt, te vel dicto, vel facto læſerit. Læditur autem quiſpiam non tantùm in priuato ſuo negotio ſiue (vt ita loquar) directè, ſed etiam omni iniuſtè in alterum, ac in primis in Deum, dicto vel facto. Itaque non tam in hoc Chriſti mandato ſpectatur vnus an plures ſint offenſi, quàm, priuatim & aliis cõmuni offendiculo admiſſa, à palam & publicè geſtis diſtinguuntur: monente Chriſto vt contra quàm facere conſueuerunt qui ex aliorum reprehenſionibus laudem zeli captant, alij alios humanè redarguentes leniter in viam reuocare ſtudeamus, nec latiùs ſpargamus mala quibus mederi priuatis remediis poſſumus. Nam in publico offendiculo peccantes quo modo ſint arguendi docuit Apoſtolus 1.Tim.5.10. & ſuo quoque exemplo oſtendit Petrum Antiochiæ reprehendens, Gal.2.14. Sed & in iis peccatis quæ tam priuata ſunt & occulta, vt qui ea inficietur nullis teſtibus poſſit conuinci, vel nullus, vel perexiguus locus huic Chriſti dicto relinquitur.

16 *Ex ore,* ἐπὶ στόματος. Hebraicè, על־פי [*hal-pi*] id eſt ſermone ac teſtimonio. Sic enim accipitur interdum Oris vocabulum pro ſermone & loquutione: vt Num.3.16. atque adeo pro tacito etiam teſtimonio, id eſt quum res ipſa per ſe loquitur, vt infrà, 21.16. ¶*Confirmetur,* σταθῇ. id eſt ratum firmúmque habeatur, vt ad Eccleſiam vocatus reus pertinax inficiari factũ & pertinaciã non poſſit. quod Hebreis explicatur verbo יקום [*iakum.*] ¶*Res tota,* πᾶν ῥῆμα. Hebraicè דבר [*dabar*] id eſt negotium de quo agitur.

17 *Neglexerit audire,* παρακούσῃ. id eſt, non ſit audire dignatus, aut ſe audire diſſimularit. Nam hoc ſignificat παρακούειν: ſicut παρορᾶν dicuntur qui non dignantur aſpicere, vel fingunt ſe non videre. Vulgata & Eraſmus, *Non audierit.*

*

audierit. id eſt μὴ ἀκούσῃ. ¶ *Eccleſiæ.* ἐκκλησίᾳ. Quidam nuper conuertit Reipublicæ, huc fortaſſe reſpiciens quòd in Iudicum conſortium etiam Leuitæ & Sacerdotes olim in repub. Iſraëlitica legebantur, aut quia exiſtimauit de negotiis forenſibus hìc agi: quod etiamſi illi concederem, minimè tamen ipſius interpretationē approbarem, quum Reipubl. vocabulum pro ipſo Senatus aut populi cōuentu vſurpari non ſoleat: vt quid illud ſit, dicere Reipub. vix à quoquam intelligi poſſe videatur. Sed de animi offenſionibus hìc agi & Senatu eccleſiaſtico, (cuius iuriſdictio à Politici magiſtratus functione, in Eccleſia pręſertim Chriſtiana, apertiſſimè diſtinguitur) vel ex eo conſtat quod de ligando & ſoluendo poſtea commemoratur. Neque enim Chriſtus politicas leges præſcribit. Hæc autem poteſtas ac iuriſdictio penes eos erat qui ἀρχισυνάγωγοι propterea vocantur Mar 5.22. & huius conſuetudinis exemplum extat apud Iohan. 9.22, item 12.42, item 16.2. vt apud Iudæos idē fuiſſe videatur pœnæ genus, ἀποσυνάγωγον γίγνεσθαι, atque apud Chriſtianos Excommunicari. Porro de eccleſiæ vocabulo diximus ſuprà 16.18. Sed notandum eſt turpiter errare qui ex hoc loco confici volunt, de ſingulis rebus referendum eſſe ad totius multitudinis cœtum. Aiunt enim Eccleſiæ nomen nuſquam aliter accipi: quod vel ex hoc ipſo loco falſum eſſe conuincitur. Nam certè tanquam de Iudæis hæc dici apparet ſaltem ex eo quod addit, Sit tibi ſicut Ethnicus & publicanus. Sed iudicia de his rebus penes Seniores fuiſſe apud Iudeos, nec ſemper cogi conſueuiſſe totū populi cœtum, omnes illarū rerum ſcriptores teſtantur. & certè niſi Chriſtus ad ſuorum temporum conſuetudinem totum hunc ſermonem accommodaſſet, quis eum loquentem intellexiſſet? Quod ſi quis excipiat, tyrannicam fuiſſe illam conſuetudinem, ne id quidem verè dixerit, quum Chriſtus ſic loqui nō potuerit quin eum morem vt legitimum approbaret. Neque verò quum hæc dico, Oligarchiā velim in Eccleſiam Dei inuehi, quæ illam tantopere deformauit, atque adeò penitus transformauit: ſed doceo Ariſtocratiam Chriſtianam non eſſe nouum aliquod inſtitutum, Dei verbo & Democratiæ Eccleſiaſticæ repugnans: ſicut nonnulli ex vnica vocula temere arrepta ſunt arbitrati. Poſtremò obſeruādum etiam eſt Eccleſiæ nomen hoc vno loco totius noui Teſtamenti de Iudæis dici: quorum alioqui generales cœtus ſolent Synagogæ peculiari nomine vocari. quanuis Græci interpretes in vetere Teſtamēto aliquoties Hebræā vocem קהל[*cahal*] verterint ἐκκλησίαν, & quidem de hoc ipſo cœtu agentes vt 1.Paralip.13.2.& 9. Itaque Euāgeliſta pro Seniorum collegio ἐκκλησίαν dixit. Lucas autem πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, 22.66. Vide inf. Mar.5.22. ¶ *Qui [eſt] Ethnicus*, ὁ Ἐθνικός. id eſt ὁ ἐθνικὸς ὤν. Nam alioqui certus quiſpiā videbitur * intelligi, niſi Enallagē numeri ponamus. Ethnicus autem, ex illa vetere diſtinctione Iſraëlis à cęteris, qui ἔθνη & Gentes dicuntur, dicitur qui profanus eſt & prorſus alienus à religione. Nā ſolent ſacri ſcriptores ἔθνη & Ἐθνικοὺς Græcè vocare eos qui Hebraicè גוים [*goïm*] dicuntur, id eſt, qui erāt alieni à Republica. Iſraëlis, & fœdere promiſſionis non comprehendebātur: vt ait Paulus Eph.2,12. Latini theologi poſtea (quorum auctoritatem libens ſequor) Ethnicos Græco nomine appellarunt. Articulū autem conati etiam ſumus exprimere, qui hoc quidem loco eſt ἀόριστος.

κλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ Ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.		dire, dic ¨Eccleſiæ: quòd ſi Eccleſiam audire neglexerit, ſit tibi velut ¨ qui *eſt* Ethnicus & qui eſt publicanus.		*eos dic Eccleſiæ: ſi autem Eccleſiam non audierit, ſit tibi ſicut Ethnicus & publicanus.*	
Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ.	18	Amen dico vobis‖, quæcunque ligaueritis in terra, erunt ligata ¨in cælo: & quæcunque ſolueritis in terra, erunt ſoluta in cælo.	18	*Amen dico vobis, quæcunque alligaueritis ſuper terram, erunt ligata & in cælo: & quæcunque ſolueritis ſuper terram erunt ſoluta & in cælo.*	Ioh.20.23.
Πάλιν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.	19	¨Rurſum dico vobis, ſi duo ex vobis ¨conſenſerint in terra, de omni re quam petierint, ¨fiet eis à Patre meo qui in cælis eſt.	19	*Iterum dico vobis, quia ſi duo ex vobis conſenſerint ſuper terram, de omni re quæcunque petierint, fiet illis à Patre meo qui in cælis eſt.*	
Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.	20	Vbi enim ſunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic ſum in medio eorum.	20	*Vbi enim ſunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ſum in medio eorum.*	
Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ, ἕως ἑπτάκις;	21	Tunc adiens eum Petrus dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? *an*‖ vſque ſepties?	1	*Tunc accedens Petrus ad eum dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? vſque ſepties?*	Luc.17.4.
Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ᾽ ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.	22	Dicit ei Ieſus, Non dico tibi vſque ſepties, ſed vſque ¨ſeptuagies ſepties.	22	*Dixit illi Ieſus, Non dico tibi vſque ſepties, ſed vſque ſeptuagies ſepties.*	
Διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ.	23	‖Propterea ſimile eſt regnum cælorum regi, qui voluit conferre rationem cum ſeruis ſuis.	23	*Ideo aſſimilatum eſt regnum cælorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum ſeruis ſuis.*	Luc.17.4.
Ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων.	24	Et quum cœpiſſet conferre, oblatus eſt ei quidam debitor decies mille talentorum.	24	*Et quum cœpiſſet rationem ponere, oblatus eſt ei vnus qui debebat ei decem millia talenta.*	
Μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέ-	25	Quum autem is ¨non poſſet	25	*Quum autem non ha-*	

---

18 *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Quæ hoc loco philoſophatur Origenes in hoc genere dicendi, quum paulo antè Chriſtus Petrum alloquens, 16.19, dixerit plurali numero, ἐν τοῖς οὐρανοῖς, (ſi quidem hæc ſunt Origenis) non modò inepta ſunt, ſed etiam Hebræorum linguæ ſummam arguunt imperitiam. Appellant enim Hebræi cælos plurali numero שמים[*ſchamaiim*] & in vno vetere exemplari diſertè ſcriptum inuenimus ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Res ipſa denique oſtendit iſtas ſpeculationes prorſus vanas eſſe & inanes.

19 *Rurſum*, πάλιν. In antiquis omnibus codicibus additur ἀμὴν, amen. ¶ *Conſenſerint*, συμφωνήσωσι. Tranſlatio eſt à corpore ad animum. nam de voce & cantu propriè id dicitur. ¶ *Fiet eis* γενήσεται αὐτοῖς. nempe, ſicuti petierint. *

22 *Septuagies ſepties*, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Ad verbum, *Septuagies ſeptem*, videlicet peccata. Sed tamen potius videtur ἑπτὰ pro ἑπτάκις poſitum ex Hebræorum more, apud quos שבע[*ſchebah*] vtrunque declarat.

25 *Non poſſet reddere*, μὴ ἔχοντος ἀποδοῦναι. ἔχειν pro δύνασθαι, (id eſt habere pro poſſe) frequenter ponitur.

Itaque hæc interpretatio ſimpliciſſima eſt. Vulg. *Non haberet vnde redderet.* Eraſmus etiam longius à Græcis recedens, *Non eſſet ſoluendo.* quod Græcis ſignificat οὐχ οἰόντι τῷ ἀποδοῦναι. ¶ *Reddi [debitum,]* ἀποδοθῆναι. Subaud. τὸ ὀφειλόμενον, vt loquitur infrà 30. Eraſmus, *Fieri ſolutionem*, ſenſu rectè expreſſo.

λευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἀποδοθῆναι.

26 Πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, μακροθύμησον ἐπ’ ἐμοὶ, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω.

27 Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου, ἀπέλυσεν αὐτὸν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ.

28 Ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια· καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων, Ἀπόδος μοι ὅ, τι ὀφείλεις.

29 Πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτὸν, λέγων, Μακροθύμησον ἐπ’ ἐμοὶ, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι.

30 Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν· ἀλλ’ ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον.

31 Ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα, καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ αὐτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

32 Τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ, Δοῦλε πονηρὲ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με·

33 Οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα;

hæc reddere, iuſſit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & liberos, & omnia quæ habebat, & ¨reddi *debitum*.

26 Procidens ¨ergo ¨ſeruus ille ¨adorabat eum, dicens, Domine, ¨cohibe iram erga me, & omnia tibi reddam.

27 Commotus autem intima miſericordia dominus ſerui illius, ¨dimiſit eum, & ¨mutuum remiſit ei.

28 Egreſſus verò ſeruus ille inuenit vnum ex conſeruis ſuis, qui debebat ei centum denarios: & prehẽſum eum ¨ſuffocabat, dicẽs, Redde ¨quod debes.

29 Procidens ergo conſeruus eius ¨ad eius pedes, precabatur eum, dicens, Cohibe iram erga me, & ¨omnia reddam tibi.

30 Ille verò noluit: ſed ¨abiens cõiecit eum in carcerem, quouſque redderet debitum.

31 Quum autẽ vidiſſent cõſerui eius ¨quæ facta fuerant, doluerunt vehementer: & quum veniſſent, ¨declararunt domino ſuo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc eo aduocato dominus ipſius dixit ei, Serue male, totũ debitum illud remiſi tibi, quia precatus es me:

33 ¨Nónne oportuit & te miſereri conſerui tui, vt & ego tui miſertus ſum?

beret vnde redderet, iuſſit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & filios, & omnia quæ habebat, & reddi.

26 *Procidens autem ſeruus ille orabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.*

27 *Miſertus autem dominus ſerui illius dimiſit eum, & debitum dimiſit ei.*

28 *Egreſſus autem ſeruus ille inuenit vnum de conſeruis ſuis, qui debebat ei centum denarios: & tenens ſuffocabat eum, dicens, Redde quod debes.*

29 *Et procidens conſeruus eius rogabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.*

30 *Ille autem noluit: ſed abiit, & miſit eum in carcerem, donec redderet debitum.*

31 *Videntes autem conſerui eius quæ fiebant, contriſtati ſunt valde: & venerunt, & narrauerunt domino ſuo omnia quæ facta fuerant.*

32 *Tunc vocauit illum dominus ſuus, & ait illi, Serue nequam, omne debitum dimiſi tibi, quoniam rogaſti me:*

33 *Nónne ergo oportuit & te miſereri conſerui tui, ſicut & ego tui miſertus ſum?*

---

26 *Ergo*, οὖν. Vulgata & Eraſmus, *Autem*, id eſt δέ. ¶ *Seruus ille*, ὁ δοῦλος. In tribus vetuſtis codicibus, additur ἐκεῖνος, ille. quo modo etiam legit Vetus interpres: quãuis appoſitus articulus ſatis declaret ἀναφορὰν. ¶ *Adorabat*, προσεκύνει. Admonet Eraſmus ſe in nonnullis exemplaribus legiſſe παρεκάλει, id eſt precabatur. pro quo Vetus interpres, *Orabat*: niſi corrupta ſint exemplaria. Sed ſuſpicor corruptum fuiſſe locum à quopiam, qui ciuilem adorationem in Oriente paſſim vſurpatam, non potuit à Dei cultu diſtinguere. ¶ *Cohibe iram erga me*, μακροθύμησον ἐπ’ ἐμοί. Hoc loco θυμὸς iram ſignificat, & quidem præcipitem, quam Galenus propriè ὀξυθυμίαν appellat: iræ acerbitatem & præcipitationem dicere poſſumus: quod Cicero excandeſcentiam commodiſſimè interpretari videtur: animum autem Horatius in illo verſiculo, *Ita furor breuis eſt, animum rege.* Vnde & animoſi Græcis dicuntur θυμώδεις, vel θυμοειδεῖς, atque adeò θυμικοί. Eſt autem Galeno non parua differentia inter ὀξυθύμους καὶ θυμώδεις: quo modo etiam apud Latinos non tantùm inter iræ præcipitis, ſed etiam inter acerbæ vehementíſque iracundiæ homines, & animoſos, differentia maxima eſt. Irã igitur qui cohibere & veluti procul abiicere poſſunt dicuntur μακρόθυμοι: quos nonnulli longanimes vocant, vocabulo parum Latino: & μακροθυμία idem penè eſt quod πρᾳότης, lenitas & clementia: quæ tamen & à lentitudine. i. ἀοργησίᾳ, & animi deſponſione & demiſſione (quam Græci quoque μικροθυμίαν & ἀθυμίαν vocant) diſtinguitur. Vulgata, *Patientiam habe.* Eraſmus, *Eſto patiens*, quæ eodem recidunt. Sed Tertullianus & Cyprianus eum ſequutus, non rectè vertunt Magnanimitatem, quæ μεγαλοψυχία dicitur.

27 *Dimiſit*, ἀπέλυσεν. Nempe quoniam vinciri & væniri ipſum iuſſerat. Eraſ. *Abſoluit*. Atqui (ni fallor) abſoluere dicitur debitor qui ſoluit quod debet: non creditor, qui debitum condonat. ¶ *Multum.* δάνειον. Vel, vt Eraſm. Æs *alienum*. quum alioqui ſignificet propriè quod mutuo ſumptum eſt. Hîc autem accipitur pro eo quod ex bonis heri ſeruus interuerterat, ac proinde cui reſtituendo tenebatur, id eſt vt mox ſcribitur τὸ ὀφειλόμενον.

28 *Suffocabat*, ἔπνιγε. Eraſ. longo vſus circuitu, *Obtorto collo trahebat*, ſenſu tamen fideliter expreſſo. Nec enim eum ſtrangulatum cupiebat, ſed faucibus abreptum ita premebat, vt ſtrangulaturus videretur. ¶ *Quod*, ὅ, τι. In omnibus vetuſtis legitur εἴ τι, ſiquid: ſed perperam.

29 *Ad pedes eius*, εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ. Hæc omiſſa ſunt à Vetere interprete & ab Eraſ. quæ tamen in omnibus noſtris vetuſtis codicibus Græcis reperi. ¶ *Omnia*, πάντα. Hoc deeſt in ſex veteribus codicibus, nec tamen videtur redundare.

30 *Abiens*, ἀπελθών. Vel abundat hoc participium ex vulgata loquendi conſuetudine, ſicut pleraque alia: vel ſimplicem motum declarat. Neque enim exiſtimãdus eſt creditor ab illius latere diſcedere, ſed potius illum per vim rapere in carcerẽ. Itaque rectius fortaſſis verterimus Pergens quàm Abiens, niſi malimus intelligere, abiiſſe cum eo, videlicet quem ipſemet in carcerem rapiebat.

31 *Quæ facta fuerant*, τὰ γενόμενα In quibuſdam codicibus legitur γινόμενα, *Quæ fiebant*: quo modo vertit Eraſm. & Vetus interpres. ¶ *Declararunt*, διεσάφησαν. Vulg. *Narrrarunt*: id eſt, διηγήσαντο.

33 *Nónne oportuit*, οὐκ ἔδει. In quodam exemplari additur οὖν, ergo.

34 Καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ.

35 Οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν.

Κεφάλαιον ιθ.

1 ΚΑΙ᾽ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

2 Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ.

3 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν, καὶ λέγοντες αὐτῷ, Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;

4 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ᾽ ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς;

5 Καὶ εἶπεν, Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν;

34 Et iratus dominus eius tradidit eum tortorib⁹, vſquequo redderet id omne quod ſibi debebatur.

35 Ita & Pater meus cæleſtis faciet vobis, niſi remiſeritis ſuo quiſque fratri ex cordibus veſtris, ¨lapſus eorum.

CAP. XIX.

1 ET‖ factum eſt, quum ¨finiiſſet Ieſus ſermones iſtos ¨digreſſus eſt à Galilæa, & venit in fines Iudęæ, ¨ſecus Iordanem.

2 Et ſequuta eſt eum turba multa, ¨ſanauitque eos illic.

3 Tunc adierunt eum Phariſæi, tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini ¨dimittere vxorem ſuam ¨quauis ex cauſa?

4 Ille verò reſpondens dixit eis, ¨Non legiſtis‖ ¨opificem ab ab initio ¨feciſſe maſculum & fœminam?

5 Et dixiſſe, ‖Propterea ¨derelinquet homo patrem & matrem, & ¨agglutinabitur vxori ſuæ: & ¨qui duo *fuerant*, erunt vna caro?

34 *Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, quoaduſque redderet vniuerſum debitum.*

35 *Sic & Pater meus cæleſtis faciet vobis, ſi non remiſeritis vnuſquiſque fratri ſuo de cordibus veſtris.*

CAP XIX.

1 *ET factum eſt, quum conſummaſſet Ieſus ſermones iſtos, migrauit à Galilæa, & venit in fines Iudææ trans Iordanem.* Mar.10.1.

2 *Et ſequutæ ſunt eum turbæ multæ: & curauit eos ibi.*

3 *Et acceſſerunt ad eum Phariſæi tentantes eum, & dicẽtes, Si licet homini dimittere vxorẽ ſuam quacunque ex cauſa?*

4 *Qui reſpondens ait eis, Non legiſtis quia qui fecit ab initio, maſculum & fœminam fecit eos?* Gen.1.14.

5 *Et dixit, Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori ſuæ: & erunt duo in carne vna?* Gen.2.24. 1.cor.6.16. epheſ.5.31.

---

35 *Lapſus eorum*, τὰ παραπτώματα αὐτῶν. Hæc non legit Vetus interpres, neque Hieronymus: ſed, niſi addas, abſolutè ponetur verbum ἀφεῖναι: quod vix alibi reperias. Præterea in omnibus Græcis codicibus hæc ſcripta inueni.

IN CAP. XIX.

1 *Finiiſſet*, ἐτέλεσεν. Vulgata & Eraſmus, *Conſummaſſet*: quod melius reſpondet compoſito συντελεῖν. Interdum tamen etiam conſummandi vocabulo vtimur, præſertim in paſſiuo, vt amphiboliam vitemus. * ¶ *Digreſſus eſt*, μετῆρεν. Vulgata, *Migrauit*. Eraſmus, *Demigrauit*, id eſt μετῴκισεν: vterque impropriè, quum hîc non agatur de domicilio mutando, * veluti quùm Nazaretha venit Capernaumam habitatum. ¶ *Secus Iordanem*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata & Eraſ. ad verbum, *Trans Iordanem*, * quaſi per Peræam ſiue Tranſiordaninam Chriſtus traiecto Iordane vel lacu Tiberiadis in Iudæam venerit ex Gallilæa, quod verum non eſt, quum turba dicatur eum ſequuta, neque rurſum dicatur fluuium traieciſſe quum Iudęam ingrederetur. Significatur ergo Chriſtus non per Samariam, ſed ea ad dextram relicta iter tenuiſſe ſecundum Iordanem. qua de re diximus etiam ſuprà 4.15.

2 *Sanauit*, ἐθεράπευσεν. Id eſt ὑγίασεν, vt loquitur Ariſtoteles: quum alioqui non quiſquis θεραπεύει, etiam ſanet.

3 *Dimittere*, ἀπολῦσαι. De hoc verbo diximus ſuprà 1.19. Eraſmus *Diuortium facere*; periphraſi minimè neceſſaria. ¶ *Quauis ex cauſa?* κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; Nam αἰτία quidem & cauſam & crimen declarat: & in vno exemplari legimus ἁμαρτίαν, peccato. Sed cauſæ nomen potius conuenit, quum etiam ob deformitatem Iudæi dimittere ſæpe ſolerent vxores, vt Deut.24.1.

4 *Non*, οὐκ. Id eſt, Annon? de quo diximus ſuprà, capite 19, verſu 13. ¶ *Opificem*, ὁ ποιήσας. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Qui fecit*: quod perobſcurum eſt, niſi addideris ἄνθρωπον, id eſt hominem. Placuit igitur potius ex Hebræo idiotiſmo accipere pro participio abſoluto, id eſt חבורא [*habore*] vel העשה [*bahoſeh*,] vt loquuntur Hebræi. Græci diſertiores dicerent ὁ δημιουργός. Latinè autem verbali nomine hoc explicandum eſt. Sic etiam ſuprà 8.33, appellatione τῶν βοσκόντων intelliguntur paſtores. ¶ *Feciſſe*, ὅτι ἐποίησεν. Suſtulimus pronomen αὐτούς, Eos: quia ſic redundat ex Hebr. idiotiſmo, vt ſenſum huius loci poſſit etiam perturbare in Latino ſermone.

5 *Derelinquet*, καταλείψει. Vulgata, *Dimittet*: quod reſpondet τῷ ἀφεῖναι. Eraſmus, *Deſeret*. quod durius eſt, & melius videtur reſpondere τῷ ἐγκαταλείπειν. Hoc autem loco nihil aliud ſignificatur quàm liberos ducta vxore nouam familiam inſtituere, relicto videlicet paterno & materno conuictu, vt rectè verbum Hebræum quo vſus eſt Moſes Gen.2.24. expoſuerit Chaldaicus Paraphraſtes, cubile patris & matris, id eſt (vt ego interpretor) habitationem domeſticam deſerere. ¶ *Agglutinabitur*, προσκολληθήσεται. Vulgata, *Adherebit*, ἀνθέξεται. Eraſmus, quem hîc ſequor, optimè expreſſit Græcum vocabulum, quo ſignificatur arctiſſima coniunctio viri & vxoris, quaſi glutine coniunctorum. Huiuſmodi firmiſſimam & tenaciſſimam coniunctionem, * ſignificauit Plato in Conuiuio verbis συντῆξαι καὶ συμφυσῆσαι εἰς τὸ αὐτό, ὥστε δύο ὄντας ἕνα γεγονέναι. ¶ *Qui duo [fuerant,] erunt vna caro*, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Erunt duo in carne vna*, vel, *in carnem vnam*. Syrus interpres τοὺς δύο accipit pro ἀμφῶ, *Ambo*. Ego putaui primùm explicandam eſſe vim articuli οἱ, quo ſignificatur conditio coniugum ante matrimonium: quod commodiſſimè exprimeremus totidem verbis vernacula noſtra lingua, *Les deux ſeront vne perſonne* Latinè verò non item. Deinde illuſtrandus eſt omnino hic Hebraiſmus, quo vix quicquam dici poteſt obſcurius in Latino ſermone. Itaque ſciendum eſt verbum ἔσονται, erunt, accipi pro γενήσονται, id eſt fient: vt in illis dicendi formulis, Eſto mihi in protectorem, Eris nobis in caput, Præterea præpoſitio à Latinis exprimi non ſolet in hoc dicendi genere, niſi quum dicimus, Eſſe pro amico, id eſt amici loco: quod Hebræi dicerent Eſſe in amicum, qui ſenſus huic loco non conuenit. Denique vna caro nihil aliud declarat, quàm vnum corpus: vt explicatur 1.Cor. 7.16. quem Hebraiſmum retinuimus, quia non eſt tam obſcurus quin facilè intelligi poſſit: quum frequentiſſimè ſoleat in Sacris ſcriptoribus occurrere. Hic ergo ſenſus eſt, Qui ante duo erant homines: incipiunt quaſi vnus homo eſſe, quod ipſe poſtea explicat. Moſes autem duorum non meminit, nec propterea (vt volunt qui polygamiam audent adſtruere) additum eſt quicquam verbis Moſis, quum de duobus ibi agi, non de pluribus conſtet.

	Ὥστε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σάρξ μία. ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.	6	Itaque non amplius ſunt duo, ſed vna caro. quod ergo ¨Deus¨coniunxit, homo ne¨ſeiungat.	6	*Itaque iam non ſunt duo, ſed vna caro. quod ergo Deus coniunxit, homo non ſeparet.*
Deu. 24.1.	Λέγουσιν αὐτῷ, Τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;	7	Dicunt ei, Cur ergo‖Moſes mandauit dare libellum diſceſſionis, & eam dimittere?	7	*Dicunt illi, Quid ergo Moyſes mandauit dare libellum repudij, & eam dimittere?*
	Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ᾽ ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω.	8	Dicit eis, Moſes ¨pro duritia cordis veſtri¨permiſit vobis dimittere vxores veſtras: cæterùm à principio non fuit ita.	8	*Ait illis, Quoniã Moyſes ad duritiam cordis veſtri permiſit vobis dimittere vxores veſtras: ab initio autem non fuit ſic.*
Suprà, & 5. 32. mar. 10. 11. luc. 16. 18. 1. cor. 7. 11.	Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.	9	Dico autem vobis, ‖quicunque dimiſerit vxorem ſuam, niſi ¨ob ſcortationem, & aliam duxerit, eum mœchari: & qui¨dimiſſam duxerit, mœchari.	9	*Dico autem vobis quia quicunque dimiſerit vxorem ſuam, niſi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimiſſam duxerit, mœchatur.*
	Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικὸς, οὐ συμφέρει γαμῆσαι.	10	Dicunt ei diſcipuli eius, Si ¨tale eſt negotiũ hominis cum vxore, non expedit ¨vxorem ducere.	10	*Dicunt ei diſcipuli eius, Si ita eſt cauſa hominis cum vxore, non expedit nubere.*
342	Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ᾽ οἷς δέδοται.	11	Ipſe verò dixit eis, Non omnes¨ſunt capaces ¨huius ſermonis, ſed ¨ij quibus datum eſt.	11	*Qui dixit illis: Non omnes capiunt verbum iſtud, ſed quibus datum eſt.*

---

6 *Deus*, ὁ Θεός. Hinc fit vt quum cæteri contractus humanæ ſocietatis, ſicut conſenſu mutuo contrahuntur, ſic etiam diſſoluãtur: coniugij tamẽ vinculum ipſi cõiuges ſoluere nequeant, ſed ſolus Deus qui coniuges conciliauit: ac proinde leges de coniugiorum diremptione ne Impp. quidem ponere præter Dei verbum licuerit. ¶ *Coniunxit*, συνέζευξεν. Inde cõiuges dicti & coniugium: quod vocabulum Græco penitus reſpondet, ſeruata etiam tranſlatione à iugo. Eraſmus, *Copulauit*. ¶ *Seiungat*, χωριζέτω. Vulgata & Eraſmus, *Separet*. quod vocabulum melius exprimit τὸ ἀφορίζειν, vt alibi diximus. Neque tamen ignoro, ſeiungere opponi τῷ ἀποζευγνύειν, quo verbo vtitur Euripides de hac eadem re (id eſt de matrimonij diſſolutione) loquens. Sed quum neceſſariò quærendum eſſet ſynonymum, illud præ cæteris delegi quod cum ſuperiore συζευγνύειν pugnat ex diametro. Sic autem antiquari legem illam Moſis conſtat, largiore videlicet Spiritu Dei nobis per Euangelium conceſſo, vt planè repudianda ſit eorum ſententia, qui nunc quoque illam valere poſſe in Eccleſia Chriſtiana cenſent: etiam ſi nonnulli inter eos qui Chriſtiani ſunt nomine, reperiantur non minus duri & iniqui quàm olim Iudæi fuerint.

8 *Pro duritia cordis veſtri*, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν. Hoc loco πρὸς accipitur vel pro κατὰ, vt apud Plutarchum, πρὸς ἀρετὴν, id eſt, habita virtutis ratione, & pro meritis: vel pro διὰ, vt apud Ariſtophanem πρὸς ταῦτα, pro, διὰ ταῦτα, id eſt idcirco: quæ vtraque ſignificatio conuenit Latinæ præpoſitioni Pro. Dicunt enim Latini, Pro amore mutuo, id eſt, Amoris mutui cauſa: &, Pro loco & tempore, id eſt, quod ineptè dicitur, pro loci & temporis qualitate. niſi malimus ſubaudire participium, vt dicamus *reſpiciens ad veſtri cordis duritiem*. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Ad duritiem cordis veſtri*. ¶ *Permiſit*, ἐπέτρεψεν. Lex moralis, quam vocant, ſimpliciter præcipit bona, & prohibet mala, quoniam conſcientiam ſpectat: leges autem ciuiles, ſi bene ſunt conſtitutæ, nihil quidem pręcipiunt quod Deus prohibuerit, & nihil prohibent quod Deus præceperit, ſed improbitate hominum coguntur multa duntaxat moderari, quæ penitus tollere non poſſunt: & hæc ſunt quæ permitti legibus dicuntur. Exempli cauſâ, Fœnerari prohibet Chriſtiana charitas: fœnus tamen, propter hominum commercia, multi magiſtratus vident ſe ſimpliciter prohibere non poſſe. Itaque (quod vnum reliquum eſt) fœnoris modum certum conſtituunt. An verò propterea fœnerari bona conſcientia licet? Minimè profectó. Neque enim à ciuilibus legibus ſed ex Dei verbo petenda eſt conſcientiæ regula. Imò ne ciuiles quidem leges probant, ſed damnant potius, quod duntaxat tolerant, cogente hominum improbitate. Sic etiam Dominus per Moſen ciuiles leges condens, non præcipit diuortia: (ita enim fuiſſet ſibi contrarius) ſed iis à quibus impetrari non poterat vt vxores retinerent, præcepit vt vxoribus darent diuortij libellum, nempe vt iis aduerſus maritorum ſæuitiam conſuleretur. Nec tamen propterea deſinebant adulteri eſſe coram Deo, qui vxores repudiabant.

9 *Ob ſcortationem*, ἐπὶ πορνείᾳ. Vulgata, *Fornicationem*, à fornicibus in quibus Romæ ſolebant meretrices proſtare, ſolet interpretari. Eſt autem πορνείας nomen hoc loco generale, ita vt μοιχείαν comprehendat: non excepta tamen ſcortatione, quũ occideretur etiam ea quæ quum pro virgine ducta fuerat, ſtuprata fuiſſe comperiebatur, & ſine diſtinctione ante vel poſt ſponſalia eſſet vitiata, id eſt vel ſi ſcortata eſſet, vel ſi adulterium commiſiſſet. Sed hoc fortaſſis non addidiſſet Chriſtus, niſi vel erepta Iudæis, vel neglecta tunc fuiſſent capitalia in adulteros iudicia, ex Moſis præſcripto. Neque enim repudio locus erat vbi capitali ſupplicio dirimebatur matrimonium. Vide 1. Corinth. 7, 15. Sed tamen quum, etiamſi viguiſſent leges in adulteros poſitæ, poſſet fugâ, aut latitando effugere iudicij cognitionem adultera, & apud gentes inter quas diſperſi erant Iudæi, plerique magiſtratus adulteria capite non punirent, horum etiam conſcientiis, vt & hodie conſulendũ fuit. ¶ *Dimiſſam*, ἀπολελυμένην. Extra cauſam adulterij videlicet, & ita vt paſſim fieri à Iudæis conſueuerat.

10 *Tale eſt*, οὕτως ἐστίν. Vulgata ad verbum, *Ita eſt*. Terentius in Phormione, *Ita ingenium eius fuit*. Eraſmus, *Ad iſtum modum habet*. Αἰτίαν verò non conuerti Cauſam, ſed Negotium, vt perſpicuitati ſtuderem. ¶ *Vxorem ducere*, γαμῆσαι. Gręcis γαμεῖν propriè de marito dicitur, ſicut γαμεῖσθαι de vxore: quo modo etiam Latinis vir vxorem ducere dicitur, mulier verò nubere. Vide infrà, cap. 22. 30,

11 *Sunt capaces*, χωροῦσι. Id eſt. Non ita ſunt comparati, vt hoc præſtare, id eſt vxore carere poſſint: ſicut anguſtum locum dicimus non poſſe res multas capere. vnde χωρίον locus dicitur. Alioqui quum neutrum eſt τὸ χωρεῖν, aliud declarat, vt ſuprà 15. 17. Vulg. *capiunt*, rectè quidem, ſed ambigué. ¶ *Huius ſermonis*, τὸν λόγον τοῦτον. Id eſt iſtius quod dicitis, nempe (propter varia videlicet impedimenta, non quòd regnum Dei alioqui poſitum ſit per ſe in cœlibatu vel coniugio) expedire vxorem non ducere, quod copioſè exponit Paulus 1. Corinth. 7. ¶ *[Ii] quibus datum eſt*, οἷς δέδοται. Diuinitus videlicet, ex mera gratia, eáque in plurimis ad tempus: non quòd in nobis id ſit poſitum, vel quòd in fide peti poſſit: niſi quis fortaſſe peculiarem habuerit promiſſionem. Itaque perpetuæ con-

tinentiæ votum præterquam quòd meræ eſt temeritatis, peccatum etiam eſt, quũ ex fide eſſe nõ poſſit, ſicut etiam omni præcepto & puræ Eccleſiæ exemplo caret, vt ipſa tot iam ſeculis experientia comprobauit: quum è contrario coniugium omnibus qui vruntur, nempe vt ad coniugium à Deo vocatis, præcipiatur.

12	Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵ τινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καὶ εἰσιν εὐνοῦχοι οἵ τινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.	Sunt enim ¨eunuchi qui ex matris ¨vtero nati ſunt ita: & ſunt eunuchi qui ¨caſtrati ſunt ab hominibus: & ſunt eunuchi qui ¨ſeipſos caſtrarunt propter regnum cælorum. Qui poteſt capax eſſe, capiat.	*Sunt enim eunuchi qui de matris vtero ſic nati ſunt: & ſunt eunuchi qui facti ſunt ab hominibus: & ſunt eunuchi qui ſeipſos caſtrauerunt propter regnum cælorum. Qui poteſt capere, capiat.*	
13	Τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖρας ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.	‖Tunc oblati ſunt ei pueruli vt manꝰ eis imponeret, & precaretur: diſcipuli autem obiurgarunt eos.	*Tunc oblati ſunt ei paruuli, vt manus eis imponeret, & oraret: diſcipuli autem increpabant eos.*	Suprà.18.3. mar.10.13 luc.18.15
14	Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	Ieſus autem ait, Sinite puerulos, & ne prohibete eos ad me venire. ¨talium eſt enim regnum cælorum.	*Ieſus verò ait eis, Sinite paruulos: & nolite eos prohibere ad me venire. talium eſt enim regnum cælorum.*	
15	Καὶ ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.	Et quum impoſuiſſet eis manus, profectus eſt illinc.	*Et quum impoſuiſſet eis manus, abiit, inde.*	
16	Καὶ ἰδοὺ, εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;	‖Et ecce, quidam accedens dixit ei, ¨Doctor bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?	*Et ecce vnus accedens ait illi, Magiſter bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?*	Mar.10.17. luc.18.28.
17	Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. εἰ δὲ θέλεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν, τήρησον τὰς ἐντολάς.	Ipſe verò dixit ei, Cur me ¨dicis bonum? nullus eſt bonus, niſi vnus, *nempe* Deus. Si vis autem ad vitam ingredi, ſerua mandata.	*Qui dixit ei, Quid me interrogas de bono? vnus eſt bonus, Deus. Si autem vis ad vitam ingredi ſerua mandata.*	
18	Λέγει αὐτῷ, Ποίας; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, τὸ, Οὐ φονεύσεις, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις.	Dicit ei, ¨Quæ? Ieſus autem dixit, ‖ ¨Non occides, ¨Non mœchaberis, Non furaberis, Non dices falſum teſtimonium,	*Dicit illi, Quæ? Ieſus autem dixit. Non homicidium facies. Non adulterabis, Non facies furtum, Non falſum teſtimonium dices.*	Exod. 10. 13.
19	Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· καὶ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.	Honora patrem & ¨matrem. ¨Et, Diliges proximum tuum vt teipſum.	*Honora patrem tuum & matrem tuam. Diliges proximum tuum ſicut teipſum.*	

---

12 *Eunuchi*, εὐνοῦχοι. Eunuchi nomen eſt propriè actionis & muneris, eorum videlicet qui in gynecæo adhibebantur, quaſi fœminarum cubilis cuſtodes: qui quum plerunque deligerentur caſtrati, hinc factum vt de caſtratis quibuſuis diceretur. Hunc autem morem ſunt qui volunt à Perſis cœpiſſe, nominante etiam Stephano pagum quendam Perſidis Spadam, in quo cœperit iſtiuſmodi caſtrationis conſuetudo. ¶ *Ex vtero*, ἐκ κοιλίας. Propriè & ad verbum, *E ventre*. Certè nemini dubium eſſe poteſt quin de vtero loquatur, vt catachreſis iſta in omnibus linguis locum habet: ſed quia paulò durior erat Latinis, vt ferè ſit poëtica, ſequutus ſum Veterem interpretem & Eraſmum. κοιλία porro & γαστὴρ non modò apud medicos, verumetiam apud reliquos omnes ferè ſcriptores, nunc pro ventriculo, nunc pro ventre propriè dicto, nunc pro vtero accipiuntur. ¶ *Caſtrati ſunt*, εὐνουχίσθησαν. Vulgata & Eraſmus, *Eunuchi facti ſunt*: vt citat etiam Cypr. tractatu de habitu virginum, vbi mendoſè legitur *Coacti* pro *Sic facti ſunt*, in nonnullis codicibus. iidem tamen paulo pòſt interpretãtur εὐνουχίζειν Caſtrare. εὐνοῦχος autem Græcis medicis (quod etiam inſtitutiones Græcæ libro primo de Adoptionibus teſtantur) generis nomen eſt, quod in ſpadones, thlibias, & caſtratos diuiditur. ¶ *Seipſos caſtrarunt*, εὐνούχισαν ἑαυτούς. Id eſt, à coniugio abſtinent, & continentiam ſeruant, ex Dei dono videlicet, vt Deo ſeruiant liberius, ac ſi partibus illis carerent quibus viri ſunt: qualis eſt etiam amputatio manus, aut pedis, & exoculatio, quarum ſuprà meminit.

14 *Talium*, τοιούτων. Id eſt & horum & ſimilium, vt ſuprà 18.

16 *Doctor*, διδάσκαλε. Siue *Præceptor*. Nam Præcipere potius eſt Docere quàm mandare. vt apud Flaccum, *Quicquid præcipies, eſto breuis*. Vulgata & Eraſmus, *Magiſter*: quod generalius eſt, & præfecturam etiam quandam declarat: quanuis illud non vbique repudiarim.

17 *Dicis*, λέγεις. In duobus vetuſtis exemplaribus & meo vetuſtiſſimo legitur, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. εἰ δὲ θέλεις. id eſt, *Quid me interrogas de bono? vnus eſt bonus. Si vis autem*, &c. quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres, interpoſito tantùm Dei nomine. ſic enim vertit, *Vnus eſt bonus, Deus*. Pro quo mallem dicere, *Vnus Deus bonus eſt*: vel addere particulam *Nempe*, ſicut fecit Eraſmus, ad illuſtrandam ſententiam. Appoſitiſſimus autem eſt hic locus iis qui ſuis meritis vllo modo gloriantur, ad perfectionem doctrinæ legalis, ex legiſlatoris maieſtate, non ex iis quæ ſe præſtitiſſe ſomniant, æſtimãdam, reuocandis, nedum vt ſuas ἐθελοθρησκείας in hunc album referant,

18 *Quæ?* ποίας, id eſt τίνας; Nam τὸ ποῖον propriè de qualitate quærit. Sic in vernaculo ſermone vtimur interrogãtibus particulis, *quels* & *deſquels*, etiam quum de ſubſtantia quærimus. ¶ *Non occides*, τὸ, Οὐ φονεύσεις: id eſt, Ne occidito, quæ ratio in cæteris præceptis locum habet. Vetus interpres & Eraſmus verterunt per periphraſin, *Non facies homicidium*. Quod autem attinet ad voculam τὸ, ſolet à Græcis præponi iis quæ τεχνικῶς accipiuntur. ¶ *Non mœchaberis*, Οὐ μοιχεύσεις. Nomine τῆς μοιχείας quamuis ſcortationem intelligit.

19 *Matrem*, μητέρα. In quodam vetere exemplari erat additum pronomen σου, id eſt *tuam*. ¶ *Et*, καί. 23. / 85. Vetus interpres hanc particulam non legit. Origenes autem totum hoc ſuppoſititium eſſe arbitratur, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν: primùm, quòd apud Marcum & Lucam nihil addatur eiuſmodi: deinde, quòd

res eadem iteretur. Poſtremò, quia quum (vt teſtatur Apoſtolus Rom. 13. 9.) his verbis tota Lex contineatur, non conuenit vt dicatur adhuc aliquid ei deeſſe qui hæc omnia præſtiterit. Reſpondeo, Si hoc præſcriptum ſequamur, vt quæ in eadem hiſtoria explicanda apud omnes Euangeliſtas non reperiuntur, ea vt adulterina repudiemus, fore vt bonam Euangeliorum partem deleamus. Deinde hæc iterationis ſpecies facilè excuſari poteſt, non modò ſi καὶ dixerimus poni in epexegeſi, (vt in illo Virgilij, *Iudicium Paridis, ſpretæque iniuria formæ*) ſed etiam ſi rem ipſam ſpectemus. Loquitur enim ἐμφατικώτερον qui diligere iubet quàm qui vetat damno afficere. Præterea quanuis in loquendo & ſcribendo frequentius ſoleat præponi totum quidpiam, quod deinde in ſuas partes ſecetur: interdum tamen contrarius ordo inſtituitur, quum nulla ratio prohibeat quominus id rectè fiat, vt 1. Corinth. 10. 32. Quod autem ad poſtremam rationem attinet, ea ſatis indicat Origenem non vidiſſe quid ageretur. Neque enim iuuenis iſte verè reſpondit ſeſe præcepta illa omnia impleuiſſe: neque ſua reſponſione hoc illi concedit Dominus: ſed quum longiſſimè abeſſet ab eo quod ſeſe exiſtimabat conſequutum, hunc morbum in ipſius animo latentem detexit Dominus, propoſito illi peculiari charitatis mandato ad perſonam Chriſti & hoc tempus accommodato, ex quo is demum intelligeret quàm temerè reſpondiſſet. Sed hîc quoque hallucinatum eſſe Origenem nemo mirabitur, qui ipſius in Epiſtolam ad Romanos commenta legerit, quibus præcipuum religionis noſtræ caput vir ille fœdiſſimè profanauit. Nec minus hallucinantur qui hanc Legis interpretationem accipiunt pro conſilio Euangelico, vt vocant, quod certos quoſdam perfectos obliget. Quaſi verò Chriſtus venerit vt Legem aliquam nouam conderet, ac non potius vt à Legis maledictione nos liberaret. Sed & illud notandum eſt, Chriſtum hîc arguere Phariſaicam ſuperbiam ex poſteriore duntaxat tabula. Quid ſi igitur priorem juſſiſſet? & hûc ſanè poſtea illum reuocat, veram charitatem in proximum docens eius eſſe qui Deum ſuprà omnia diligat, quod ex obedientia appareat, quacunque illum via Deus incedere iubeat.

Λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος, Πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου. τί ἔτι ὑστερῶ;	20	Dicit ei adoleſcens, Omnia hæc ∴ obſeruaui à iuuentute mea: ∴ quo adhuc deficior?	20	*Dicit illi adoleſcens, Omnia hæc cuſtodiui à iuuentute mea: quid adhu cmihi deeſt?*
Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι.	21	Ait ei Ieſus, Si vis ∴ perfectus eſſe, abi, vende ∴ quæ habes, & da ∴ pauperibus: & habebis theſaurum in cælo: & ∴ adeſdum, ſequere me.	21	*Ait illi Ieſus. Si vis perfectus, eſſe, vade, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis theſaurum in cælo: & veni, ſequere me.*
Ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.	22	Quum audiſſet autem adoleſcens eum ſermonem, abiit contriſtatus. ∴ habebat enim ∴ bona multa.	22	*Quum audiſſet autem adoleſcens verbum, abiit triſtis: erat enim habens multas poſſeſſiones.*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.	23	Ieſus autem dixit diſcipulis ſuis, Amen dico vobis, diues difficulter introibit in regnum cælorum.	23	*Ieſus autem dixit diſcipulis ſuis, Amen dico vobis quia diues difficile intrabit in regnum cælorum.*
Πάλιν δὲ λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.	24	Rurſum verò dico vobis, ∴ Facilius eſt ∴ camelum per foramen acus tranſire quàm diuitem in regnum Dei ∴ introire.	24	*Et iterum dico vobis, Facilius eſt camelum per foramen acus tranſire quàm diuitem intrare in regnum cælorum.*
Ἀκούσαντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες, Τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;	25	*His* autem auditis diſcipuli eius ∴ perculſi ſunt valde, dicentes, Quis ∴ ergo poteſt ſeruari?	25	*Auditis autem his diſcipuli mirabantur valde, dicentes, Quis ergo poterit ſaluus eſſe?*

---

20 *Obſeruaui*, ἐφυλαξάμην. Vulgata *Cuſtodiui*, ſicut & nos ſolemus τὸ φυλάττειν interpretari, ſed diuerſa ſignificatione. Nam cuſtos legum dicitur qui impedit quominus ab aliis violentur. ¶ *Quo adhuc deficior?* τί ἔτι ὑστερῶ; Ὑστερεῖν ſignificat à tergo remanere, & tardius venire. Inde factum vt etiam pro defici accipiatur, neutri abſoluti ſignificatione. Vulgata & Eraſmus, *Quid adhuc mihi deeſt?*

21 *Perfectus*, τέλειος. id eſt ſi talem vis re ipſa te demonſtrare qualem eſſe te iactas. Hæc enim Chriſti verba non in quo poſita ſit per ſe vita æterna declarant, quum hæc vocatio non ſit vniuerſalis: ſed hûc ſpectant vt iſtum falſa ſuæ iuſtitiæ ſpe deceptum redarguant. ¶ *Quæ habes*, σοῦ τὰ ὑπάρχοντα. id eſt bona tua & facultates. ¶ *Pauperibus*, πτωχοῖς. Πτωχοὶ ſi credimus grammaticis, propriè dicuntur qui mendicando propter ſummam egeſtatem victum, ſibi parãt, παρὰ τὸ πτώσσειν, quod ad pedes diuitũ accidant: πένητες autem, pauperes, id eſt, qui honeſtam inopiam tolerant. Itaque nonnulli ſuprà 5.3, & Lucę 4.8, & 6.20, πτωχοὺς malunt conuertere mendicos quàm pauperes. Sed hæc differentia non eſt perpetua: nec vtique obſeruanda. Nam verè quidẽ dicitur Lazarus fuiſſe πτωχὸς Luc. 16, 20. At chriſtus potius πένης, quanuis dicatur πτωχεῦσαι, 2. Cor. 8.9. minimè certè iſtorum mendicabulorum ſimilis, quos locuſtarum nomine Spiritus ſanctus ſignificat Apoc. 9, 3. Videtur autẽ pauperes hîc vocare qui à Solomone dicuntur דלים [*dallim*] Prouerb. 22. 9. id eſt, quos inopia totos exedit, qui alia ratione אביונים [*ebionim*] dicuntur, niſi malimus egenos generaliter intelligi. ¶ *Adeſdum*, δεῦρο. Ad verbum, *& huc*, ſcilicet ades. ἐλλειπτικῶς.

22 *Habebat enim.* ἦν γὰρ ἔχων. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Erat enim habens*: quem Hebraiſmum minimè neceſſe fuit hoc loco retinere. ¶ *Bona*, κτήματα. Vulgata & Eraſm. ad verbum, *Poſſeſſiones*: ſed (ni fallor) apud Latinos non tam latè patet hoc vocabulum quàm quæ Græci κτήματα vocant, illis enim poſſeſſio tantùm fundos & loca non mouentia declarat, quum κτημάτων appellatione intelligatur quicquid ab aliquo poſſidetur.

24 *Facilius*, εὐκοπώτερον, id eſt ῥᾷον. Nam Græcorum copiam aſſequi non poſſumus. Itaque ſæpius quàm velimus vti cogimur ſynonymis. Ad verbum, *Lenioris eſt laboris.* ¶ *Camelum*, κάμηλον. Prouerbialis loquutio, quam apud Thamuldiſtas obſeruauit Caninius, ſed de Elephãto cuius loco Chriſtus Camelum vt animal Syriæ notius ſubſtituit, coniecit vir diligentiſſimus Duſius. Sed fortaſſis ita vulgus etiã ipſum in Syria loquebatur. Ariſtophanis ſcholiaſtes ait κάμιλον per ι, ſignificare rudentem ſiue funem nauticum, quod non reperio vlla ſcriptoris idonei auctoritate confirmatum. Sed & Syrus interpres de Camelo animali interpretatur: & ita magis etiam eſt hyperbolica comparatio. ¶ *Introire*, εἰσελθεῖν. Eraſmus, *Ingredi.* quo modo etiam nos plerunque. Sed hîc ſtuduimus ſeruare paranomaſiam τοῦ διελθεῖν & εἰσελθεῖν Vtroque tamen loco legimus εἰσελθεῖν, quinque vetuſtis codicibus.

25 *Perculſi ſunt*, ἐξεπλήσσοντο. Virgilius 9, Æneidos, *Obſtupuit magno laudum perculſus amore Euryalus.* Vulgata, *Mirabantur*, id eſt ἐθαύμαζον. Eraſmus, *Expauerunt*, id eſt ἐθάμβησαν Vide ſupr, 7. 28. ¶ *Ergo*, ἄρα. Hoc loco ἄρα non

tantùm eſt particula interrogans, ſed etiam illatiua, vt grammatici loquuntur. Itaque rectè conuerſa eſt quaſi ſcriptum eſſet οὖν: quamuis Eraſmus in annotationibus malit interpretari τίς ἄρα, *Quiſnam.*

---

26 Ἐμβλέψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι· παρὰ δὲ τῷ Θεῷ πάντα δυνατά ἐστι.

27 Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι. τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;

28 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνοις, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

29 Καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει.

30 Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ ἔσχατοι, πρῶτοι.

Κεφάλαιον κ.

1 ΟΜοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

2 Συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

3 Καὶ ἐξελθὼν περὶ τὴν τρίτην ὥραν,

26 Intuitus autem *eos* Ieſus dixit eis, Apud homines hoc impoſſibile eſt: apud Deum autem ¨omnia poſſibilia ſunt.

27 ‖Tunc reſpondens Petrus dixit ei, ¨Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te: quid ergo erit nobis?

28 Ieſus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui ſequuti eſtis me, ¨in regeneratione, quum ſederit Filius hominis in ¨throno ¨gloriæ ſuæ, ſedebitis etiam vos *inquam* ſuper thronos duodecim, ‖iudicantes duodecim tribus Iſraël.

29 Et quiſquis reliquerit ¨domos, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, cauſa nominis mei, ¨cẽtuplicia accipiet, & vitam æternam ¨ hæreditatis iure poſſidebit.

30 ‖Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

CAP. XX.

1 S¨Imile enim eſt regnum cęlorũ ¨patrifamiliâs, qui exiit ¨cum prima luce ad conducendos operarios ¨*quos mitteret* in vineam ſuam.

2 ¨Pactus autem cum operariis ¨denario ¨in diem, miſit eos in vineam ſuam.

3 Et ¨egreſſus circa horam ter-

26 *Aſpiciens autem Ieſus dixit illis, Apud homines hoc impoſſibile eſt: apud Deum autem omnia poſſibilia ſunt.*

27 *Tunc reſpondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te: quid ergo erit nobis?*

Mar 10.21. luc.18.28.

28 *Ieſus autem dixit illis, Amen dico vobis, quòd vos qui ſequuti eſtis me, in regeneratione, quum ſederit Filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim: iudicantes duodecim tribus Iſraël.*

Luc.22.30.

29 *Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam poßidebit.*

30 *Multi autem erunt primi, nouißimi: & nouißimi, primi.*

Mar 10.31. luc.13.30.

CAP. XX.

1 *SImile eſt regnũ cælorum homini patrifamiliâs, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam ſuam.*

2 *Conuentione autem facta cum operariis ex denario diurno, miſit eos in vineam ſuam.*

3 *Et egreßus circa horam*

---

26 *Omnia,* πάντα. Apparet ex propoſita hypotheſi diuites hîc excludi à Dei regno, nõ omnes, ſed eos qui à diuitiis pendent, quod omnes faciunt, niſi quorũ mentes Deus immutauit. Sicut ergo talis quiſpiã diues, quãdiu talis eſt, ingredi nequit in regnũ cęlorum, ita neque camelus qualis eſt natura, ingredi poſſit per foramen acus: ille quidẽ quoniã per peccatũ, iſte verò quoniã natura talis eſt. At Deus vtrumque immutatum, & illum quidem docens ab ipſo vno totum pendere, iſtum verò tam gracilem efficiens quàm fieri neceſſe eſt, in vtroque infinitam ſuam virtutem re ipſa demonſtrauerit. Inepti ſunt igitur qui ex hoc loco colligunt Deum efficere poſſe vt Chriſti corpus, manens verum corpus, eodem tempore ſit totum ſiue multis ſiue omnibus locis eſſentialiter: neque tamen quum hoc negamus, Deum naturæ legibus alligamus, ſed in ſuo propoſito ſemper eundem eſſe aſſerimus.

27 *Ecce,* ἰδού. In quodam exemplari legimus, ἰδοὺ, Κύριε, id eſt, *Ecce, Domine.*

28 *In regeneratione,* ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ. Hæc ita diſtincta ſunt in quinque veteribus codicibus vt ad ſententiam ſequentem pertineant, quo modo etiam fere legi ſolent, id quod magis amplector: in aliis autem ſic vt cum præcedentibus cohæreant. Si prior illa lectio magis arridet, παλιγγενεσία pro eo die ſumitur quo incipient electi re ipſa toti nouam illam vitam viuere, quum videlicet corpore & animo fruentur hæreditate illa cæleſti, in ſeculo venturo, vt explicat Marc. Sed ſi cum præcedentibus, id eſt cum participio ἀκολουθήσαντες coniungamus, regenerationis nomine intelligemus Euangelij prædicationem, quod ipſe Chriſtus in terras attulit, quia tum veluti de integro conditus eſt mundus: nec aliter ſolẽt Prophetæ de Meſſiæ aduentu loqui. ¶*Throno,* θρόνου. Vulgata & Eraſmus, *Sede,* id eſt καθέδρας. Thronus autem auguſtius aliquid ſignificare videtur. ¶*Gloriæ,* δόξης. Hebraiſmus, id eſt glorioſo & maieſtatis pleno.

29 *Domos,* οἰκίας. In duobus codicibus legimus οἰκίαν, id eſt domum. ¶*Centuplicia,* ἑκατονταπλασίονα. Vulgata & Eraſmus, *Centuplum.* Vide Marci 10.30. ¶*Hæreditatis iure poßidebit,* κληρονομήσει. Vide ſuprà 5.5.

IN CAP. XX.

1 *Simile enim,* ὁμοία γάρ. Vulg. malè omittit particulam cauſalem. Omnino enim adhibetur hæc ſimilitudo confirmandæ proximè præcedenti ſententiæ, vt etiam liquet ex eius concluſione, verſu 16. ¶*Patrifamiliâs,* ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ. Abũdat ἀνθρώπῳ, vel pro τινὶ ponitur ex Hebræi ſermonis conſuetudine. Sic etiam Herodotus in Thalia dixit ἀνὴρ ἁλιεύς. Homerus βουληφόρον ἄνδρα. Et Salluſtius, Mulier ancilla, pro Ancilla quædam. ¶*Cum prima luce,* ἅμα πρωΐ. Sic loqui ſolet Cicero. Nam hoc eſt quod ait Demoſthenes ἅμα τῇ ἡμέρᾳ. Ad verbum, *Cum mane.* Vulgata, *Primo mane.* Eraſmus, *Diluculo,* id eſt ὄρθρῳ. ¶[*Quos mitteret*] *in vineam ſuam,* εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. Illud ſuppleuimus quoniam deeſt ex Hebręorum idiotiſmo, cuius manifeſtum exemplum inuenio Gen. 45.4.

2 *Pactus,* συμφωνήσας. Vulgata & Eraſmus, *Conuentione facta.* συμφωνεῖν (vt diximus 18.19) vocabulũ eſt muſicorum proprium, quum ex diuerſis vocibus vnum efficiunt concentum. Inde factum vt pro conſentire accipiatur, & in contractibus faciendis communi conſenſu aliquid paciſci: quo modo etiam Eraſmus infrà interpretatur. verſu 13. ¶*Denario,* ἐκ δηναρίου. Vulgata ad verbum, *Ex denario.* Sed (vt annotat Eraſmus) Latini non exprimunt præpoſitionem. ¶*In diem,* τὴν ἡμέραν. Subauditur κατὰ diſtributiua particula: ſed cuius non videtur propria ſignificatio hîc vſurpari, quum de vno tantùm die agatur, cui tota vita hominis confertur. Sic Ouidius, *Inque diem alipedum ius & moderamen equorum.* Itaque non malè conuertit Vetus interpres *Diurno,* ſi ſenſum ſpectes. Eraſmus autem non item, qui interpretatur, *In ſingulos dies.*

3 *Egreſſus,* ἐξελθών. Quum ter repetatur hoc ver-

bum in hac ſimilitudine, eodem ſemper modo cõuertere malui, quàm modò per participium Egreſſus, modò per verbum Exiit: ſicut video feciſſe Veterem interpretem, quem ſequitur Eraſmus.

εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς.

4 Κἀκείνοις εἶπεν, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, δώσω ὑμῖν.

5 Οἱ δὲ ἀπῆλθον. Πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως.

6 Περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;

7 Λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. Λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε.

8 Ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ, Κάλεσον τοὺς ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, ἕως τῶν πρώτων.

9 Καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον.

10 Ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι πλείονα λήψονται· καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ ἀνὰ δηνάριον.

11 Λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου,

12 Λέγοντες, ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν καύσωνα.

502

13 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν, Ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι;

14 Ἆρον τὸ σόν, καὶ ὕπαγε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί.

Sup. 19. 30.
mar. 10,31.
luc. 13. 30.
infrà. 22.
14.

15 Ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν

---

tiam, vidit alios ſtantes in foro otioſos:

4 Et illis dixit, Abite & vos in vineam, & quodcunque iuſtum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierunt. Rurſum egreſſus circa ſextam & nonam horam, fecit itidem.

6 Circa horam autem vndecimam egreſſus, inuenit alios ſtantes otioſos, ac dicit eis, Cur hîc ſtatis totum diem otioſi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos cõduxit. Dicit eis, Abite & vos in ⁚vineam: & quicquid fuerit iuſtum accipietis.

8 Quum autem ſerum diei eſſet, dicit dominus vineæ procuratori ſuo, Voca operarios, & redde eis mercedem, incipiens ab vltimis, vſque ad primos.

9 Et quum veniſſent qui circa vndecimam ⁚horam *conducti fuerant*, ⁚acceperunt ſinguli denarium.

10 Venientes autem & primi, exiſtimarunt ſe plus eſſe accepturos: ſed acceperunt ipſi quoque ſinguli denarium.

11 Et quum accepiſſent, murmurabant aduerſus patremfamiliâs,

12 Dicentes, Iſti vltimi vnam horam ⁚*opus* fecerunt, & eos æquales nobis feciſti, qui portauimus pondus diei, & ⁚æſtum.

13 Ipſe verò reſpondens dixit vni eorum, ⁚Amice, non facio tibi iniuriam: nónne denario pactus es mecum?

14 Tolle quod tuum eſt, & abi. volo autem huic vltimo dare vt & tibi.

15 ‖Annon licet mihi quod vo-

---

tertiam vidit alios ſtantes in foro otioſos:

4 *Et dixit illis, Ite & vos in vineam, & quod iuſtum fuerit, dabo vobis.*

5 *Illi autem abierunt. Iterum autem exiit circa ſextam & nonam horam: & fecit ſimiliter.*

6 *Circa vndecimam verò exiit, & inuenit alios ſtantes, & dicit illis, Quid hîc ſtatis toto die otioſi?*

7 *Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Ite & vos in vineam.*

8 *Quum ſerò autem factum eſſet, dicit dominus vineæ procuratori ſuo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à nouiſſimis vſque ad primos.*

9 *Quum veniſſent ergo qui circa vndecimam horam venerant, acceperunt ſingulos denario.*

10 *Venientes autem & primi arbitrati ſunt quod plus eſſent accepturi: acceperunt autem & ipſi ſingulos denarios.*

11 *Et accipiẽtes murmurabãt aduerſus patremfamiliâs,*

12 *Dicentes, Hi nouiſſimi vnam horam fecerunt, & pares illos nobis feciſti, qui portauimus pondus diei, & æſtus.*

13 *At ille reſpõdens vni eorum dixit, Amice, non facio tibi iniuriam: nónne ex denario conueniſti mecum?*

14 *Tolle quod tuum eſt, & vade. volo autem & huic nouiſſimo dare ſicut & tibi.*

15 *Aut non licet mihi*

---

7 *Vineam*, ἀμπελῶνα. In duobus exemplaribus additum erat μου id eſt, meam. Quæ autem ſequuntur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, λήψεσθε, id eſt, *Et quicquid fuerit iuſtum, accipietis*: neque apud Veterem interpretem reperitur, neque legitur apud Hieronymum, vt obſeruat Eraſmus. Legitur tamen apud Syrum interpretem, & in omnibus noſtris vetuſtis codicibus, excepto vetuſtiſſimo, cuius ſæpe memini.

* 9 *Horam*, ὥραν. Subauditur μεμισθωμένοι. id eſt, qui conducti fuerant. ¶ *Acceperunt ſinguli denarium*, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον. Hoc loco ἀνὰ ſignificat æqualem diſtributionem, quomodo etiam vſurpatur à medicis in medicamentorum compoſitionibus. Vulgata, *Singulos denarios.*

12 [*Opus*] *fecerunt*, ἐποίησαν. Hebraicè עבדו [*habedu*]. ſubauditur autem ἔργον, vt ſit periphraſis, pro εἰργάσαντο. Sic vulgò dicimus, *Qui ont faict vne heure.* Vulgata ad verbum, *Fecerunt.* Eraſmus, *Fuerunt in opere.* Eſt autem illa ellipſis ab Hebræis orta, qui in verbo includunt verbale nomen: vt Pſal. 13. 4, Ne dormiam mortis, videlicet dormitionem. Alibi tamen de temporis ſpatio peracto ſimpliciter dicitur, vt Act. 15. 33, & 18. 23, & 20. 3, & 2. Cor. 11, 25, & Iacob. 4. 13. Tale eſt & illud Baſilij, Τρεῖς ἡμέρας ποιήσας ἐν τῆς πόλεως: vt etiam interpretari poſſimus, Vnam horam peregerunt. Certè non procul abeſt ab iſta phraſi Demoſthenicum illud χρόνον ἐμποιεῖς τοῖς πράγμασι. ¶ *Æſtum*, καύσωνα. In duobus exemplaribus ſcriptum eſt hoc vocabulum cum nota interrogationis aut indignationis potius, καύσωνα; æſtum? Solet autem particula καὶ & εἶτα in eiuſmodi dicendi genere, peculiari quadam ſignificatione vſurpari. Sic Virgilius, *& quiſquam numen Iunonis adoret Præterea?* *

13 *Amice*, ἑταῖρε. Propriè hoc vocabulo ſodalis intelligitur. Neque verò quiſquis ſodalis eſt, amicus eſt: nos tamen alios ſequuti, amicum interpretati ſumus: quòd hoc fere vocabulo ſoleamus ignotos etiam compellare. Sic in vernaculo ſermone quempiam ignotum compellantes, vocamus interdum *compagnon*, Græcam phraſin imitati. Sed & Chriſtus ipſum Iudam vt ſuum domeſticum & familiarem ſic compellat infrà 26. 50. ¶ *Pactus es mecum?* συνεφώνησάς μοι; In vno codice legimus, συνεφώνησά σοι; pactus ſum tecum?

15 *In meis?* ἐν τοῖς ἐμοῖς; Si vitare velis amphiboliam, adde appellatiuum cum Eraſmo, *In* [*rebus*] *meis.* id eſt, de

meoi

meo: ſicut Auguſtinus interpretatur Sermone 39. de Verbis Domini, vt obſeruat Eraſmus. Vetus autem interpres hoc non legit. ¶ *Malus*, πονηρός. Id eſt, An inuides iſtis benignitatẽ meã? Nam Hebręis עין רעה [*hen raha*] id eſt, oculus malus, inuidentiam declarat, quoniam videlicet elucent huiuſmodi affectus potiſſimùm in oculis. Sed ſuprà 6. 25 oculus malus pro vitioſo in genere accipi videtur, cui opponitur ſimplex, id eſt purus & ſincerus: quãobrem etiam diſceſſi à Vetere interprete, qui oculum nequam conuertit.

τοῖς ἐμοῖς; ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;

16 Οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι· καὶ οἱ πρῶτοι, ἔσχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

17 Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ᾽ ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς,

18 Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ·

19 Καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖξαι, καὶ μαστιγῶσαι, καὶ σταυρῶσαι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

20 Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ᾽ αὐτοῦ.

21 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Τί θέλεις; Λέγει αὐτῷ, Εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί μου, εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

22 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Λέγουσιν αὐτῷ, Δυνάμεθα.

23 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ᾽ οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου.

---

lo facere ¨in meis? an oculus tuus ¨malus eſt quia ego bonus ſum?

16 Sic vltimi, erunt primi: & primi, vltimi. multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.

17 Et aſcendẽs Ieſus Hieroſolyma, aſſumpſit duodecim diſcipulos ſuos ¨priuatim in via, & dixit eis,

18 ‖Ecce, aſcendimus Hieroſolyma, & Filius hominis tradetur primariis Sacerdotibus ac Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 ‖Tradéntque eum Gentibus, vt illudant, & flagellẽt, & crucifigant: ¨ſed tertia die reſurget.

20 ‖Tunc venit ad eum mater filiorũ Zebedæi cum filiis ſuis, adorans & petẽs aliquid ab eo.

21 Ipſe verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic vt ſedeãt iſti duo filij mei, vnus ad dextrã tuam, & alter ad ſiniſtram, in regno tuo.

22 Reſpondens autem Ieſus dixit, Neſcitis quid petatis. poteſtis bibere poculum ¨quod ego bibiturus ſum, & baptiſmate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Poſſumus.

23 Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptiſmate quo ego baptizor, baptizabimini: ſedere autem ad dextram meam & ſiniſtram meam, ¨non eſt meum ¨dare, ſed ¨*dabitur* quibus paratum eſt à Patre meo.

---

quod volo facere? an oculus tuus nequam eſt quia ego bonus ſum?

16 *Sic erunt nouiſſimi, primi: & primi, nouiſſimi. multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.*

17 *Et aſcendens Ieſus Ieroſolymã, aſſumpſit duodecim diſcipulos ſecretò, & ait illis,*

18 *Ecce, aſcendimus Ieroſolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum, & Scribis, & condemnabunt eum morte:*

19 *Et tradent eum Gẽtibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum: & tertia die reſurget.*

20 *Tunc acceſſit ad eum mater filiorum Zebedæi. cum filiis ſuis adorans, & petens aliquid ab eo.*

21 *Qui dixit ei, Quid vis? Ait illi, Dic vt ſedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad ſiniſtram, in regno tuo.*

22 *Reſpondens autem Ieſus dixit, Neſcitis quid petatis. poteſtis bibere calicem, quem ego bibiturus ſum? Dicunt ei, Poſſumus.*

23 *Ait illis, Calicem quidem meum bibetis: ſedere autem ad dexteram meam, & ſiniſtram, non eſt meum dare vobis, ſed quibus paratum eſt à Patre meo.*

Mar.10.31.
luc.18.31.

Ioan.18.32.

Mar.10.35.

---

17 *Priuatim in via*, κατ᾽ ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν. In vno exemplari legimus κατ᾽ ἰδίαν καὶ ἐν τῇ ὁδῷ εἶπεν: id eſt, priuatim, & in via (id eſt inter eundum) dixit eis: quam lectionem maximè probo. Vetus autem interpres illud ἐν ὁδῷ non legit. Sed & ἐν ὁδῷ malim accipere pro εἰς τὴν ὁδὸν, vt ſit ſenſus, Chriſtum hos duodecim ſeorſim ſelectos * voluiſſe iſtorum quæ mox erant ſequutura admonere.

19 *Sed tertia die*, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Vide ſuprà 13. 22.

22 *Quod ego bibiturus ſum*, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν· καὶ τὸ βάπτισμα, &c. In tribus exemplaribus legimus, ὃ ἐγὼ πίνω· ἢ τὸ βάπτισμα, &c. quod ego bibo: aut baptiſmate. in aliis autem duobus, hæc omnia, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι, & baptiſmate quo ego baptizor, baptizari? neque in hoc verſiculo, neque in proximo habentur: & ſuſpicantur nonnulli addita ex Marco, quum apud veterem interpretem non legantur. Sunt autem quaſi prouerbialia hæc dicendi genera, quibus fidelium conditio explicatur. Nam primùm omnium metonymicè poculum pro eo accipitur quod poculo continetur. Deinde poculi appellatione intelligitur apud Hebræos modus vel pœnæ quæ peccatis noſtris infligitur, (vt Pſal. 11.6, & infrà cap. 26. 39. vbi Dominus perſonam noſtram ſuſtinet) vel aflictionis, quæ ad nos probandos & confirmandos immittitur à Deo, vt hoc loco: vel lætitiæ, qua cumulantur fideles, vt Pſal. 23. 5. Significat denique cuiuſque ſortem & conditionem, vt Pſal. 16. 5. tranſlatione ſumpta à familiis in quibus * pro varia domeſticorum conditione diſtribuũtur cibus ac potus. Porrò Eraſmus Veterem interpretem meritò in eo reprehendit quod ποτήριον vertat calicem, id eſt κύλικα. quod tamen ipſe non emendauit infrà, 26. 39. Baptiſmi autem nomen refero ad metaphoram Scripturis familiarem, ac præſertim Dauidi, qua comparãtur afflictiones, gurgitibus aquarum, quibus veluti ſubmergantur qui miſeriis & calamitatibus vexantur. In ſumma verò declarat Chriſtus regnum ſuum non eſſe mundanum imperium vt iſti cum Iudæis ſomniabant: & qua via Rex ipſe in huius regni poſſeſſionem mittitur, eadem oportere illos incedere, qui gloriæ ipſius participes fieri volunt, quod per ſeſſionem ad dextram intelligitur.

23 *Non eſt meum*, οὐκ ἔστιν ἐμόν. Loquitur Chriſtus ex eorum ſententia à quibus compellabatur: & qui mundanum * Meſſiæ regnum ſomniabant, quod delirium ne poſt reſurrectionem quidem antè diem pentecoſtes depoſuerunt. Vult igitur illos & ad cæleſte regnum ſubuehere, & ad patrem, vt mediator, attollere. *Dare*, δοῦναι. In tribus codicibus legitur, τοῦτο δοῦναι, id eſt hoc dare. Hebraica repetitione relatiui. Vetus interpres addit pronomen ὑμῖν, Vobis: quam lectionem ſi ſequamur, nihil ſupplendum erit in proximo mẽbro. ſed neque in Gręcis codi- * cibus, neque apud Syrum interpretem, extat: & omnino vi-

detur addi nō debuiſſe quū minimè voluerit diſcipulos ex eorum numero eximere quibus erat regnum deſtinatum à patre. ¶[*Dabitur*]*quibus*, οἷς. Eraſmus, *Iis continget quibus*: quod vocabulum quoad licet libens refugio. Verbum autem δοθήσεται, quod in Græco ſuppletur, Latinè expreſſi. Vide Mar. 10. 40.

Mar. 10. 41. luc 12. 25.	Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.	24	‖Et quū *hæc* audiſſent ¨*alij* decem, idignati ſunt de duobus fratribus.	24	*Et audientes decem indignati ſunt de duobus fratribus.*
	Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν, Οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.	25	Ieſus autem quum eos aduocaſſet, ait, Scitis principes Gentiū ¨in eas dominari, & magnates poteſtatem exercere in eas.	25	*Ieſus autem vocauit eos ad ſe: & ait, Scitis quia principes Gentium dominantur eorum: & qui maiores ſunt, poteſtatem exercent in eis.*
	Οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ᾽ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος.	26	Verùm non ita erit inter vos: ſed ¨quicunque voluerit inter vos magnus fieri, eſto veſter miniſter:	26	*Non ita erit inter vos ſed quicunque voluerit inter vos maior fieri, ſit veſter miniſter:*
	Καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος.	27	Et quicunque voluerit inter vos primꝰ eſſe, ſit veſter ſeruus.	27	*Et qui voluerit inter vos primus eſſe, erit veſter ſeruus.*
Phil. 2. 7.	Ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.	28	Sicut Filius hominis non venit vt ſibi miniſtretur, ſed vt miniſtret, ‖detque animā ſuam ¨*in* redemptionis pretium ¨pro multis.	28	*Sicut Filius hominis nō venit miniſtrari, ſed miniſtrare, & dare animam ſuam redemptionem pro multis.*
Mar. 10. 46. luc 18. 35.	Καὶ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχὼ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.	29	‖¨Egredientibus autem ipſis ex Iericho, ſequuta eſt eum turba multa.	29	*Et egredientibus illis ab Iericho, ſequuta eſt eum turba multa.*
	Καὶ ἰδοὺ, δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.	30	Et ecce, duo cæci ſedentes apud viam, quum audiſſent Ieſum ¨præterire, clamarunt, dicentes, Miſerere noſtri Domine, Fili Dauid.	30	*Et ecce, duo cæci ſedētes ſecus viam audierunt quia Ieſus tranſiret & clamauerunt, dicentes, Domine miſerere noſtri, Fili Dauid.*
	Ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν· οἱ δὲ μεῖζον ἔκραζον, λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.	31	Turba autem obiurgabat eos vt ſilerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miſerere noſtri Domine, Fili Dauid.	31	*Turba autē increpabat eos vt tacerent: at illi magis clamabant, dicentes, Domine miſerere noſtri, Fili Dauid.*
	Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς ἐφώνησεν αὐτοὺς, καὶ	32	Et ¨quū ſubſtitiſſet Ieſus, ¨vo-	32	*Et ſtetit Ieſus, & voca*

---

24 [*Alij*]*decem*, οἱ δέκα. Addidi particulam *Alij*, vt vim articuli Græci exprimerem, & amphiboliam Latini ſermonis vitarem.

25 *In eas dominari*, κατακυριεύουσιν αὐτῶν. Cicero de Senectute, *Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos*. Ita igitur volui exprimere vim præpoſitionis κατὰ tum in hoc verbo, tum in eo quod ſequitur proximè, reſoluta compoſitione, quod etiam placet Eraſmo in annotationibus. Vulgata, *Dominantur eorum*: duplici errore, quum repetendus ſit genitiuus Gentium: & hoc verbum apud Latinos tertio caſui iūgatur. Sed quod idem Eraſmus ſencet acerbiorem aliquam dominationem hîc ſignificari, non probo. vtitur enim Lucas verbis ſimplicibus non compoſitis, & hos dicit vocari Euergetas, quod * Tyrannis non conuenit. Deinde ſi ita eſſet, Chriſtus abuſum duntaxat poteſtatis damnaret: quaſi vt inter Ciuiles Magiſtratus nō dānatur res ipſa, ſed Tyrannis, ſic in Euangelica functione ſit eiuſmodi poteſtati locus, qua vti liceat non abuti. At hoc ipſum eſt quod redarguit Chriſtus, docens nulli licere in Eccleſiaſtico numere quod Regibus & principibus in ſuos ſubiectos liceat. Omnes enim eſſe vnius legiſlatoris & Domini ſeruos, inter quos is demum excellat, qui fuerit omnium diligentiſſimus, & ab omni ambitione in alios conſeruos vſurpanda remotiſſimus. Vnde igitur duplex ille gladius, ſpiritualis videlicet & temporalis, quem ſibi papa & alij quàm plurimi vſurpāt, qui tamen neutrum habent? Quid igitur, inquies, nullámne habent poteſtatem diuini verbi miniſtri? nullam certè ipſi ne in conſcientias quidem, quibus tamen ſunt deſtinati: ſed Chriſti dūtaxat ſunt legati, vt eius nomine dicant & agant ſacra, non ciuilia, penes quem vnum eſt omne ius imperandi, illos quidem audiri, ſed vt legatos non vt dominos, iubens. 1. Cor. 7. 35 & 1. pet. 5. 3.

26 *Quicunque voluerit*, ὃς ἐὰν θέλῃ. Nequaquam docet Chriſtus quibus artibus, ſimulatæ videlicet modeſtiæ, ambitioſi ſoleant ſummum gradum aliquem (qua ambitione tum laborabant ipſi Zebedæi filij adipiſci, ſed contrà docet in Eccleſia eminere in terris, idem eſſe atque publicum in omnium ſalute procuranda ſeruum eſſe. Itaque hallucinantur in hoc explicando loco qui moneri putant paſtores vt modeſtiæ exēplum cæteris præbeant, (quod & ipſum tamen vt neceſſarium paſſim præcipitur) quū hîc de ipſius miniſterij natura & ratione qua à Ciuilis politię forma diſtinguitur, Chriſtus occaſionem nactus diſſerat.

28 [*In*] *redemptionis pretium*, λύτρον. Vulgata, *Redemptionem*. Verùm (vt obſeruat Eraſmus) τὸ λύτρον ipſam redemptionem non declarat, ſed eius pretium: id eſt, quicquid datur ad eos redimendos qui captiui tenentur. Homerus ἄποινα vocat. ¶*Pro multis*, ἀντὶ πολλῶν. vide Marci 10. 45. Hîc in illo meo admirandæ vetuſtatis codice iſta inſerūtur non iiſdem verbis prorſus, quanuis eadem prorſus ſententia ſcripta Luc. 14. 8, ὑμεῖς δὲ ζητεῖτε ἐκ μικροῦ αὐξῆσαι, καὶ ἐκ μείζονος ἔλαττον εἶναι. εἰσερχόμενοι δὲ καὶ παρακληθέντες δειπνῆσαι, μὴ ἀνακλίνεσθε εἰς τοὺς ἐξέχοντας τόπους, μήποτε ἐνδοξότερός σου ἐπέλθῃ, καὶ προσελθὼν ὁ δειπνοκλήτωρ εἴπῃ σοι, ἔτι κάτω χώρει· καὶ καταισχυνθήσῃ. ἐὰν δὲ ἀναπέσῃς εἰς τὸν ἥττονα τόπον, καὶ ἐπέλθῃ σου ἥττων, ἐρεῖ σοι ὁ δειπνοκλήτωρ, σύναγε ἔτι ἄνω· καὶ ἔσται σοι τοῦτο χρήσιμον. id eſt, *Vos verò queritis ex paruo augeri, & ex eo quod maius eſt, minui. Ingreſſi verò & aduocati ad prandium, ne accumbite eminentioribus locis, ne quiſpiam te honoratior ſuperueniat, & inuitator accedens tibi dicat recipe te quoque inferius: & pudefias. Quod ſi inferiore loco accubueris, & quiſpiam te inferior ſuperuenerit dicet tibi inuitator, collige te quoque ſuperius: eritque tibi vtile.*

29 *Egredientibus*, ἐκπορευομένων. In vno exemplari legitur in numero ſingulari, ἐκπορευομένου αὐτοῦ: id eſt, Egrediente eo.

30 *Præterire*, παράγει. Vel Prætergredi, vt ſuprà 9. 9. Sic autem verto vt melius exprimatur præpoſitio παρά. Vulgata & Eraſmus, *Tranſiret*: id eſt, διέρχεται.

32 *Quum ſubſtitiſſet*, στάς. Ad verbum, *Quum ſtetiſſet*: quum tamen στὰς hoc loco non opponatur ſedenti aut iacenti, ſed ambulanti. ¶*Vocauit*, ἐφώνησε. Voce videlicet, non per alium. Hoc enim potius ſignificat τὸ καλεῖν, quū de quopiam præſente: & τὸ μεταπέμπεσθαι, quum de abſente agitur.

εἶπε, Τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;

33 Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί.

34 Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Κεφάλαιον κα.

1 ΚΑΙ' ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγῆ πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς,

2 Λέγων αὐτοῖς, Πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν, καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι.

3 Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς.

4 Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

5 Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιὼν, Ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πραῢς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον, καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.

6 Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ, καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς,

cauit eos,& ait,Quid vultis faciam vobis ?

33 Dicunt ei,Domine, vt aperiantur oculi noſtri.

34 Commiſeratione autem intima commotus Ieſus tetigit oculos eorum: & ſtatim viſum receperunt ¨ oculi eorum, & *ipſi* ſequuti ſunt eum.

CAP. XXI.

1 ET ‖ quũ appropinquaſſent Hieroſolymis, & veniſſẽt ad ¨ Beth-phage ad montem ¨ Olearũ, tũc Ieſus miſit duos diſcipulos,

2 Dicens eis, Ite in vicum qui vobis eſt ¨ex aduerſo,& ſtatim inuenietis aſinam ligatam, & pullum cum ea: ſoluite *eos*,adducite mihi.

3 Et ſiquis vobis ¨aliquid dixerit, dicite, Domino his opus eſt: ¨ſtatim autem ¨remittet eos.

4 Hoc autem totum factũ eſt vt impleretur quod dictum eſt per Prophetam,dicentem,

5 ‖Dicite ¨filiæ Sion, Ecce,rex tuus venit tibi mitis, & ¨inſidẽs aſinæ, ac pullo ¨fœtui ſubiugis *aſinæ*.

6 Profecti autem ſunt diſcipuli, fecerúntque ſicut imperarat eis Ieſus.

uit eos, & ait,Quid vultis vt faciam vobis?

33 *Dicunt illi,Domine,vt aperiantur oculi noſtri.*

34 *Miſertus autem eorum Ieſus, tetigit oculos eorũ: & confeſtim viderunt,& ſequuti ſunt eum.*

CAP. XXI.

1 *ET quum appropinquaſſent Ieroſolymis, & veniſſent Beth-phage ad montem Oliueti, tunc Ieſus miſit duos diſcipulos.*

Mar.11 1. luc.19.29.

2 *Dicens eis,Ite in caſtellum quod contra vos eſt, & ſtatim inuenietis aſinam alligatam, & pullũ cum ea:ſoluite & adducite mihi.*

3 *Et ſiquis vobis aliquid dixerit,dicite quia Dominus his opus habet: & cõfeſtim dimittet eos.*

4 *Hoc autem factum eſt vt adimpleretur quod dictum eſt per Prophetam, dicentem,*

5 *Dicite filiæ Sion,Ecce, rex tuus venit tibi manſuetus & ſedens ſuper aſinam, & pullum,filium ſubiugalis.*

Zach.9.9. eſa.62.11. ioh.12.15.

6 *Euntes autem diſcipuli fecerunt ſicut præcepit illis Ieſus.*

---

34 *Oculi eorum,* αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. Hæc deſunt in duobus vetuſtis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem. Vulgata, *Viderunt*: id eſt ἀνέβλεψαν. Solent autem Hebræi oculos clauſos vocare qui videndi vſu carent, ac proinde dicuntur iis aperiri quibus videndi vſus reſtituitur.

IN CAPVT XXI.

1 *Ad Beth-phage,* Βηθφαγῆ. Id eſt, non procul Beth-phage. Antiqua omnia legunt Βηθσφαγῆ, id eſt Bethſphage. Hebræa enim hæc omnia variè ſunt à Græcis corrupta. Syrus interpres ſcrbit בית־פגא [*Beth-phage,*] & domum fontis interpretatur noſter Tremellius, vt phage ſit quod Græcis πηγὴ, cuiuſmodi Græcas multas voces vulgus iam tum vſurpabat. ¶ *Olearum,* ἐλαιῶν. Vulgata, *Oliueti.* id eſt ἐλαιῶνος, ſicut etiam vocatur Act.1.12.

2 *Ex aduerſo,* ἀπέναντι: id eſt, e regione, δεικτικῶς. Sicut apud Virgilium 1. Æn. Carthago dicitur ſita Italiam contra. Sic ab Hebræis quoque vſurpatur נגד [*neghed.*]

3 *Aliquid dixerit,* εἴπῃ τι. In quodam exemplari ſcribitur εἴπῃ, Τί ποιεῖτε, *dixerit, Quid facitis?* ¶ *Statim autem* εὐθέως δὲ. Vulg. *Confeſtim*. Male. Nam vetus quidem interpres putauit hæc eſſe verba Chriſti præmonentis diſcipulos, fore vt Domini aſinæ & pulli ſtatim facerent illis eos abducendi poteſtatem, quod etiam euenit. Eraſmus autem qui pro ἀποστελεῖ legit ἀποστέλλει (vt etiam Theophylactus & nonnulli veteres codices) putauit hæc dici ab Euangeliſta, Chriſtum videlicet his dictis iuſſiſſe vt diſcipuli ſtatim ſeſe darent in viam. Vertit enim, *Et confeſtim emittit eos.* Atqui particula δὲ, oſtendit hæc quoque à Chriſto mandari & præſcribi diſcipulis quæ illis reſpondeant à quibus rogentur, cur, illa inuenta, non interpellatis prius dominis, ſoluant & abducant: quod videlicet id faciant Domini mandato, cui ſit illis opus, & qui ſtatim ſit eôdem illos remiſſurus. Sic etiam vertit Syrus interpres hunc locum, adiecta particula ὧδε hûc, quæ etiam legitur apud Marcum. Dicuntur enim hæc μιμητικῶς Hebræorum more, in ipſorum diſcipulorum perſona. ¶ *Remittet* ἀποστελεῖ. Eraſ. *emittit,* ἀποστέλλει de quo modo diximus. Vulgata, *mittet.* Senſus poſtulat vt pro Remittere accipiatur, cuius ſignificationis exẽpla ex Demoſt. citat doctiſſim⁹ Budæus.

5 *Filiæ Sion,* τῇ θυγατρὶ Σιών. Id eſt, Ciuitati Sion. Nam familiare eſt Hebræis filiarum nomen vrbibus ipſis accommodare: cuius phraſis exempla plurima vel vnus Threnorum liber ſuppeditabit, & aliquoties ita loquitur Pindarus. ¶ *Inſidens aſinæ,* ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον. Nonnulli, propterea quòd hoc loco non additur fœmininus articulus, vt paulò pòſt, non de aſina, ſed de aſino hoc dictum intelligunt, vt illud καὶ πῶλον, *& pullum,* per epexegeſin dicatur, quia Chriſtus diſertè ab aliis Euangeliſtis memoratur ſuper pullum ſediſſe, vtpote cui nullus vnquam * hominum inſediſſet, quod de ipſa aſina intelligi nõ poteſt. Et fateor nomen חמור [*chamor*] quo vtitur Zacharias 9.9, quanuis toti ſpeciei tribuatur, tamẽ magis propriè de mare intelligi: quum alterum habeant vocabulum Hebræi quo aſina ſignificatur, & quo etiam vtitur Propheta in poſteriore membro. Sed non temerè eſt quòd Matthæus tum aſinæ tum pulli diſertè facit mentionem. Iam verò quum in tota hac hiſtoria diſtinguantur ὄνος & πῶλος, neceſſe non fuit fœmininum articulum ſemper exprimere. Quod igitur dicere videtur Propheta Chriſtũ ſuper aſinam & pullum ſediſſe, nemo non videt quomodo ſit intelligendum. Nam quia pullo, quem conſcendit Dominus, adiuncta erat aſina, pulli videlicet comes, ideo dicitur & matre & pullo vectus fuiſſe, communi loquendi conſuetudine, ſicut etiam vernacula noſtra lingua dicitur aliquis ire tribus aut quatuor equis, ſi totidem habeat comites. ¶ *Fœtui ſubiugis [aſinæ,]* υἱὸν ὑποζυγίου. Hoc eſt quod Latinis eſt Iumentum. Nam ſubiugalis nomen quo vtitur Vulgata, barbarum eſt. Subiuges autem equas memorat Plinius, ſed adiectiuè. Filij verò vocabulum etiam vſurpat Columella, de onagris loquens, libri 6.c.37. vt etiam Maro caprum vocat virum gregis. Sed malui quod eſt vſitatius retinere.

	Ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ, τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῶν.	7	Et adduxerunt aſinã & pullum, & eis impoſuerunt veſtimenta ſua, & ∴collocarunt *ipſum* ∴ſuper ea.	7	*Et adduxerunt aſinam & pullum, & impoſuerunt ſuper eos veſtimenta ſua, & eum deſuper ſedere fecerunt.*
	Ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ. ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ.	8	Plurima autẽ turba ſtrauerũt veſtimenta ſua in via: alij verò cædebãt ramos ex arboribus, & ſternebant in via.	8	*Plurima autem turba ſtrauerunt veſtimẽta ſua in via: alij autem cædebant ramos de arboribus, & ſternebant in via.*
	Οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.	9	Porro turba ∴quæ præibat & quæ ſequebatur, clamabat, dicens, ∴Hoſanna Filio Dauid: ∴benedictus ∴qui venit in nomine Domini: hoſanna ∴ *ô qui es* in *cælis* altiſſimis.	9	*Turbæ autem quæ præcedebant & quæ ſequebantur, clamabant, dicẽtes, Hoſanna Filio Dauid: benedictus qui venit in nomine Domini: hoſanna in altiſſimis.*
	Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα, Τίς ἐστιν οὗτος;	10	Et quum introiſſet Hieroſolymam, commota eſt vniuerſa vrbs, dicens, Quis eſt hic?	10	*Et quum intraſſet Ieroſolymam, commota eſt vniuerſa ciuitas, dicens, Quis eſt hic?*
	Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης ὁ ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας.	11	Turba autẽ dicebat, Hic eſt Ieſus ille Propheta ortus Nazaretha *vrbe* Galilææ.	11	*Populi autem dicebãt, Hic eſt Ieſus Propheta à Nazareth Galilææ.*
Mar. 11.15. luc. 19 45. ioh. 2 13. Deut. 4.25	Καὶ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς.	12	‖Et introiuit Ieſus in templum Dei, & eiecit omnes‖ vẽdentes & ementes in templo: menſáſque numulariorum, & cathedras vendentium columbas ∴ſubuertit.	12	*Et intrauit Ieſus in templum Dei, & eiiciebat omnes vendentes & ementes in templo: & menſas numulariorum, & cathedras vẽdentium columbas euertit.*
Eſa. 56.7. Iere. 7.11.	Καὶ λέγει αὐτοῖς Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.	13	Et dixit eis, ‖ Scriptum eſt, Domus mea, domus precum ∴vocabitur: ‖ at vos feciſtis eã ſpeluncam ∴latronum.	13	*Et dicit eis, Scriptũ eſt, Domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum.*
Mar. 11.17 luc. 19.46.	Καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.	14	‖Tunc venerunt ad eum cęci & claudi in templo: & ſanauit eos.	14	*Et acceſſerunt ad eum cæci & claudi in templo: & ſanauit eos.*

---

7 *Collocarunt*, ἐπεκάθισαν. Quædã exemplaria legunt, ἐπεκάθισεν, *inſedit*. Et alia rurſus ἐκάθισεν, *ſedit*. ¶ *Super ea*, ἐπάνω αὐτῶν. Vulg. legit ἐπάνω αὐτόν, videlicet τὸν Ἰησοῦν. cui lectioni fauet Syrus interpres, vt eſt ſanè ſimpliciſſima. Frobenius excudit ἐπάνω αὐτῆς, ſuper eam, aſinam ſcilicet. Sed ex aliis Euangeliſtis liquet Dominum vectum fuiſſe non aſina, ſed pullo. Lego igitur vel αὐτὸν ſingulari numero, cum vetere interprete, vel (vt habent Græci codices) αὐτῶν plurali numero, & ad veſtimenta refero, quibus ſtratis inſedit: vel ad aſinam & pullum, vt conſentiat Matthęus cum Zacharia. Quomodo autem intelligendum ſit Dominum vtroque vectum fuiſſe, quum reliqui Euangeliſtæ pulli tantùm meminerint, paulò antè diximus.

9 *Quæ præibat*, προάγοντες. In quodam codice additur αὐτὸν, id eſt, *ei*. ¶ *Hoſanna*, Ὡσαννά. Vel Ὡσαννά, *Hoſana*. Ita enim in quibuſdam exemplaribus legimus. Nam Hebraicè ſcriberetur חושענא [*hoſchahna*] vocabulo ex duobus corruptis, & per ſyncopen contractis compoſito: quũ potius dicendum fuerit חושיעה-נא [*hoſchiha-na*] id eſt, Serua, vel opitulare, quæſo. Fuit autem hæc ſolennis formula acclamationis, ideóque Hebraicè expreſſa ab Euangeliſtis: qua vtebantur Iudæi in feſto Tabernaculorum, quum ramos geſtarent ex Domini mandato, Leuitic. 23. 40. Hac de re multa nugatur Plutarchus συμποσιακῶν 4.5. qui rurſus in Theſei vita ſimile quiddam refert de Athenienſium feſto, quod ὠσχοφόρια, à geſtandis ramis, vocabant: ſi modò ſacra cũ profanis licet comparare. In illo igitur feſto quum hanc vocem identidem multi ingeminarent, tandem eò ventum eſt vt ipſos etiam ſalicum & cæterarum deinceps arborum ramos Hoſanna vocitarent: ſicut Caninius, vir eruditus & diligens, obſeruauit ex Rabbinorum libris. & ſimili prorſus more vulgo Maïos vocant arbores, quæ Calendis Maij cædi ſolent, & coram ædibus certis magno cum luxu plantari. Itaque exiſtimat hac ſignificatione hoc eſſe accipiendum perinde acſi geſtiẽs turba declararet ſeſe hos ramos Filio Dauidis ferre, eúmque Deum ac Meſſiam agnoſcere. Nam alioquin (inquit) ſi Hoſanna ſignificat Salua quæſo, quid erit Salua quæſo, Filio Dauid? Videtur enim potius dicendum fuiſſe υἱὲ Δαβίδ, Fili Dauid, vel υἱὸν Δαβίδ. Filiũ Dauid. At ego malo, propriam verborum declarationem ſequutus, interpretari, Opitulare quæſo. Nec enim Chriſtum pro Deo habebant, cui feſtum hoc celebraretur, vtpote quem poſtea prophetã vocant. Deinde quæ proximè ſequuntur ſatis oſtendunt hæc omnia ex Pſalmo 118 eſſe petita, & huiuſmodi acclamationibus plebem proſperum ſucceſſum ſuo Meſſiæ à Domino petiiſſe. Neque eſt cur iſta conſtructio nos moretur, quum ſæpe etiam reperiatur verbum הושיע [*hoſchiah*] abſolutè poſitum pro Opitulari & Salutem adferre: ſicut liquet ex multis locis, ipſóque adeo verſiculo Pſalmi 118, ex quo hæc eſſe petita diximus. Quinetiam prorſus ſimilis conſtructionis exemplum habemus Pſalmo 86.16. ¶ *Benedictus*, εὐλογημένος. Hebraiſmus, id eſt, Laudandus & extollendus. ſiue, Bene ſit ei qui venit in nomine Domini: quem videlicet Dominus Regem nobis dedit. ¶ *Qui venit*, ὁ ἐρχόμενος. Vel, Is qui venturus erat. Nam (vt alibi annotauimus) hoc verbum etiam tempore præſ. paſſim de futuro dicitur, quaſi de eo qui iam ſit in via. Dicitur autem in nomine Domini venire, Hebraico idiotiſmo, qui peculiaris eſt Dei veluti legatus. ¶ [*O qui es*] *in* [*cælis*] *altiſſimis*, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Hebraiſmus. Quia verò obſcurum erat alioqui hoc dicendi genus, ideo putaui aliquid ſupplẽdum quo illuſtraretur. Suppleui autem quod maximè viſum eſt accommodatum, quum præſertim ſimilis ellipſis exemplũ reperiſſem Pſal. 148.1, & 7. Quòd ſi magis placebit altera ſentẽtia de ſalicũ ramis, quos teſtarẽtur ſe in Dei honorẽ geſtare, cõuertes, *Hosãna* [*ei qui eſt*] *in* [*cælis*] *altiſſimis*. i. Deo.

12 *Subuertit*, κατέστρεψε. Idem hîc valet κατὰ quod κάτω. Vulgata & Eraſ. *Euertit*.

13 *Vocabitur*, κληθήσεται. Id eſt, erit: de quo Hebraiſmo ſæpe diximus. ¶ *Latronum*, λῃστῶν. Pietate videlicet populi ad quæſtum abutentium: cuiuſmodi ſunt quos Nazianzenus χριστοκαπήλους & χριστεμπόρους vocat. Alludit autem Chriſtus ad Phariſæorum nomen de quo diximus ſuprà, 3,7. eleganti paronomaſia ad פרושים [*pheruſim*] id eſt, Phariſæos à verbo פרש [*paraſch.*] & פריצים [*peruſchim*] id eſt, latrones ſiue τοιχωρύχους, à verbo פרץ [*parats*] vt eruditiſſimus D. Mercerus obſeruauit.

16 *Etiam*

15 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε, καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ, ἠγανάκτησαν.

16 Καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ναί. οὐδέποτε ἀνέγνωτε, Ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;

17 Καὶ καταλιπὼν αὐτούς, ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς Βηθανίαν, καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ.

18 Πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, ἐπείνασε.

19 Καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἦλθεν ἐπ᾽ αὐτήν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον· καὶ λέγει αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ.

20 Καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ ἐθαύμασαν, λέγοντες, Πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ;

21 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, γενήσεται·

22 Καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, πιστεύοντες, λήψεσθε.

23 Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερόν, προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, λέγοντες, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην;

24 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα· ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ·

25 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ

15 Quum vidiſſent autē primarij Sacerdotes & Scribæ miranda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hoſanna Filio Dauid, indignati ſunt.

16 Et dixerunt ei, Audis quid iſti dicant? Ieſus autem dixit eis, ¨Etiam. nunquam legiſtis, ‖Ex ore infantium & lactentium ¨perfeciſti laudem?

17 Et eis relictis, abiit Bethaniam extra vrbem, & diuerſatus eſt illic.

18 Manè autem rediens in vrbem, eſuriit.

19 Et quum vidiſſet ¨ficū quandā apud viā, venit ad eā, & nihil inuenit in ea niſi folia ſolùm: tunc dicit ei, ‖Ne amplius ex te fructus naſcitor in æternum. Et exaruit illico ficus.

20 Quum igitur hoc vidiſſent diſcipuli, mirati ſunt, dicētes, Quomodo illico exaruit ficus?

21 Reſpōdens autem Ieſus ait eis, Amē dico vobis, ſi habueritis fidē, neque ¨addubitaueritis nō ſolùm ¨hoc *quod factū eſt* ficui, facietis, verumetiam ſi monti iſti dixeritis, Tollitor, & ¨proiicitor in mare, fiet:

22 ‖Et quæcūq. ¨precādo petieritis, ¨ſi credideritis, accipietis.

23 Quū autē veniſſent in templū, primarij Sacerdotes & ſeniores populi ¨eū docentē adierunt, dicentes, ¨Qua auctoritate facis iſta? & quis tibi dedit iſtam auctoritatem?

24 Reſpōdens verò Ieſus dixit eis, Interrogabo vos & ego ¨rē quandā: quam ſi dixeritis mihi, dicam & ego vobis qua auctoritate iſta faciam:

25 ¨Baptiſma Iohānis vnde erat?

15 *Videntes autem principes Sacerdotū & Scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hoſanna filio Dauid, indignati ſunt.*

16 *Et dixerunt ei, Audis quid iſti dicunt? Ieſus autem dixit eis, Vtique. nunquam legiſtis, Quia ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem?* Pſal.8.3.

17 *Et relictis illis, abiit foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibique manſit.*

18 *Manè autem reuertēs in ciuitatem, eſuriit.*

19 *Et videns fici arborem vnam ſecus viam, venit ad eam, & nihil inuenit in ea niſi folia tātùm: & ait illi, Nunquam ex te fructus naſcatur in ſempiternum. Et areſacta eſt continuò ficulnea.* Mar.11.13

20 *Et videntes diſcipuli mirati ſunt, dicētes, Quomodo continuò aruit?*

21 *Reſpondens autem Ieſus ait eis, Amen dico vobis ſi habueritis fidē, & non hæſitaueritis, non ſolùm de ficulnea facietis, ſed & ſi monti huic dixeritis, Tolle, & iacta te in mare, fiet:*

22 *Et omnia quæcunque petieritis in oratione, credentes, accipietis.* Mar.11.27. luc.10.1.

23 *Et quū veniſſet in tēplum, acceſſerunt ad eum docētem principes Sacerdotū & ſeniores populi, dicentes, In qua poteſtate hæc facis? & quis tibi dedit hanc poteſtatem?*

24 *Reſpondens Ieſus dixit eis, Interrogabo vos & ego vnū ſermonem; quem ſi dixeritis mihi, & ego vobis dicam in qua poteſtate hæc facio.*

25 *Baptiſmus Iohannis*

---

16 *Etiam*, ναί. Vulg. *Vtique* Eraſ. *Quidni?* id eſt, πῶς ἂρ οὔ. ¶ *Perfeciſti*, κατηρτίσω. i. ἐτέλεσας. Nam τὸ ἄρτιον idem hîc valet quod τέλειον. i. quod omnibus ſuis partibus conſtat, ita vt nihil neque deſit neque ſuperſit: ſumpta nimirum metaphora à numero quem τέλειον appellant Geometræ, qui τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν ἴσος ἐστιν. Nam ἄρτιος ἀριθμὸς numerus par dicitur, is nempe qui in duas tantùm æquales partes diuidi poteſt: ἄρτιος autē ἄνθρωπος pro τελείῳ vſurpatnr 2. Tim. 3.17. Vnde καταρτίζειν, ἀπαρτίζειν, ἐξαρτίζειν, quæ frequenter occurrunt, interdum pro τελειοῦν. i. perfectum & integrum reddere: interdum pro ἁρμόζειν & ἑτοιμάζειν. i. aptare & præparare, vt Rom. 9.22, 2. Tim. 3.16, & alibi. Cæterū quod in Hebræo legitur יסדת [*ÿſſadta,*] ab interpretatione non diſſentit. Nā quæ ſunt perfecta etiā ſunt firmiſſima. Sed & Oris vocabulū pro voce & teſtimonio accipitur. Vide ſuprà 18.16.

19 *Ficum*, συκῆν: arborem videlicet. Itaq. Vulg. & Eraſ. per periphraſin interpretantur *Arborem fici*: à qua tamen periphraſi hoc eodem verſiculo diſceſſerunt. neque certè neceſſaria erat, quum amphibolia omnis poſtea tollatur.

21 *Addubitaueritis*, διακριθῆτε. Qui hæſitat, altercantibus ſententiis ſecum ipſe quaſi litigat, & diſceptat, vt annotat doctiſſimus Budæus in Commentariis: quamobrem etiā alicubi vſi ſumus diſceptandi verbo. Sic etiā accipitur Rom. 4.20. & Act. 10.20. Denique διακρίνεσθαι eſt quod vernaculo ſermone dicimus, *faire difficulté*. ¶ *Hoc* [*quod factum eſt*] *fici*, τὸ τῆς συκῆς. ſub. γενόμενον. Vulg. *De ficulnea*. Ad verbū, *Illud ficus*. Vide ſuprà 8.33. Eraſmus, *Quod accidit ficui*. ¶ *Proiicitor*, βλήθητι. Sic Eraſmus in annotationibus. Vulg. *Iacta te*: paſſiuo per actiuum expreſſo, ſicut etiam antea ἄρθητι vertit *Tolle*, pro *Tollitor*, quod reſpondet Hebraicè coniugationi Hithpahel. *

22 *Precando*, ἐν τῇ προσευχῇ. Id eſt, inter precandum. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *In oratione*, nimium obſcurè. ¶ *Si credideritis*, πιστεύοντες. Ad verbum, *credentes*: ſed participium hoc loco conditionem in ſe includit.

23 *Eum adierunt*, προσῆλθον αὐτῷ. Hoc ordine hæc verba colloco, Princeps Sacerdotum & Seniores populi eum docentem adierunt: ídque propter amphiboliam quæ eſt in Latina vetere verſione nam alioqui videri poſſet Principes quarto caſu dici. ¶ *Qua auctoritate*, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ: ſiue *Qua poteſtate*. nam inter iſta parum intereſt. Quæſiuimus autem quod minimè ambiguum videri poſſit. ποίᾳ verò pro τίνι annotauimus ſuprà, 19.18. Vide 1. Cor. 14, 29.

24 *Rem quandam*, λόγον ἕνα. Ad verbum, *Sermonem vnum*. Sed Hebræis (vt iam antè monuimus) דבר [*dabar*] rem omnē in genere ſignificat, atque adeo pro particula indefinita vſurpatur: pro quo Græci theologi interdum λόγον, interdum ῥῆμα vſurpant. Poni autē ἕνα (id eſt vnū) pro τινὰ, ſæpe iā eſt à nobis annotatū. Hoc igitur omnino illud eſt, quod vernaculo ſermone dicimus, *Ie vous demanderay vn mot*.

25 *Baptiſma*, τὸ βάπτισμα. Sic vocabatur συνεκδοχικῶς Iohannis prædicatio, totúmque adeo eius miniſterium

Prædicabat enim Baptiſmum reſipiſcentiæ ad remiſſionem peccatorum, Mar.1.4. Vide Act.19.3. Nec temerè vel quaſi tergiuerſans Chriſtus de baptiſmate Iohannis iſtos viciſſim interrogans. Sic enim eos ad Iohannis teſtimonium reuocat, ex quo diſcere ipſos oportuerat quis eſſet Chriſtus, & quo iure hæc ageret.

οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Οἱ δὲ διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ ἡμῖν, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

26 Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· φοβούμεθα τὸν ὄχλον. πάντες γὰρ ἔχουσι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην.

Sup. 14.15.

27 Καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ εἶπον, Οὐκ οἴδαμεν. Ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτὸς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσία ταῦτα ποιῶ.

28 Τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; Ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ, εἶπε, Τέκνον ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου.

29 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε.

30 Καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ, εἶπεν ὡσαύτως. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγὼ κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε.

31 Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; Λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

32 Ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ· οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ· ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ.

Eſa.5.1.
Iere. 2.21.
mar. 12.1.
luc. 20.9.

33 Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε, Ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον· καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς καὶ ἀπεδήμησεν.

34 Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς, λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ.

35 Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους

¨è cælo, an ex hominibus? At illi ¨ratiocinabãtur ¨apud ſe, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non crediditis ei?

26 Sin autem dixerimus, Ex hominibus, timemus turbam. ‖omnes enim habent Iohannem vt Prophetam.

27 Et reſpondentes Ieſu dixerunt, Neſcimus. Ait eis & ipſe, Nec ego vobis dicam qua auctoritate iſta faciam.

28 Quid autem vobis videtur? Quidã habebat duos filios: & accedẽs ad priorẽ, dixit, Fili abi, hodie operare in vinea mea.

29 Ille verò reſpondẽs ait, Nolo: ſed poſtea ¨quum reſipuiſſet abiit.

30 Et accedẽs ille ad ſecundũ, dixit itidẽ. Is verò reſpõdẽs ait, ¨Ego *abeo* domine. Sed nõ abiit.

31 Vter è duobus fecit quod voluit *eius* pater? Dicũt ei, Prior. Dicit eis Ieſus, Amẽ dico vobis, publicani & meretrices ¨præeunt vobis in regnũ Dei.

32 Venit enim ad vos Iohannes ¨via iuſtitiæ, & non crediditis ei: publicani verò & meretrices crediderunt ei. vos autem qui *hoc* vidiſtis, non reſipuiſtis poſtea, ¨vt ei crederetis.

33 ‖Aliam parabolã audite, Fuit quidam paterfamiliâs qui plãtauit vineã, & ſepem circumpoſuit ei, foditque in ea torcular, & ædificauit turrim, & ¨elocauit eam agricolis: ac peregrè profectus eſt.

34 Quum autem tempus fructuum appropinquaſſet, miſit ſeruos ſuos ad agricolas, vt eius fructus perciperent.

35 Agricolæ verò, captis eius ſeruis, aliũ quidem ¨cæciderũt,

vnde erat? è cælo, an ex hominibus? At illi cogitabant inter ſe, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidiſtis illi?

26 *Si autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam. omnes enim habent Iohãnem ſicut Prophetam.*

27 *Et reſpondentes Ieſu, dixerunt, Neſcimus. Ait illis & ipſe, Nec ego dico vobis in qua poteſtate hæc facio.*

28 *Quid autem vobis videtur? Homo quidam habebat duos filios: & accedẽs ad primum, dixit, Fili vade, hodie operare in vinea mea.*

29 *Ille autem reſpondens ait, Nolo: poſtea autẽ pœnitentia motus abiit.*

30 *Accedẽs autem ad alterum, dixit ſimiliter. At ille reſpondens ait, Ego domine: & non iuit.*

31 *Quis ex duobus fecit voluntatẽ patris? Dicunt ei, Primus. Dicit illis Ieſus, Amen dico vobis quia publicani & meretrices precedũt vos ĩ regnũ Dei.*

32 *Venit enim ad vos Iohannes in via iuſtitiæ, & non credidiſtis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei. vos autem videntes, nec pœnitẽtiam habuiſtis poſtea, vt crederetis ei.*

33 *Aliam parabolam audite: Homo erat paterfamiliâs qui plantauit vineam, & ſepẽ circundedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregrè profectus eſt.*

34 *Quũ autẽ tempus fructũ appropinquaſſet miſit ſeruos ſuos ad agricolas vt acciperẽt fructꝰ eiꝰ.*

35 *Et agricolæ, apprehenſis ſeruis eius, alium cæci*

¶ *E cælo*, ἐξ οὐρανοῦ: id eſt à Deo. Ita enim melius apparet antithheſis, & cælum pro Deo Syriacè vſurpari, quidam Syriacæ linguæ peritus obſeruat: quod tamen eſt ad imperium referendum, vt ſurſum homines mentem attollant quum de Deo agitur. ¶ *Ratiocinabantur*, διελογίζοντο. Id eſt, Rationes conferebant in vtranque partem, vt conſtat ex ſequente dilemmate. Itaque ſic conuertere malui quàm *Cogitabant* cum Vetere interprete, quem ſequitur Eraſmus. Suprà tamen idem verbum διαλογίζεσθαι conuerti Diſceptare, id eſt διασκέπτεσθαι, vbi de mutua colloquutione agitur, quam Latini Dialogum vocant Vide Mar.2,6. ¶ *Apud ſe*, παρ' ἑαυτοῖς. Vulgata, *Inter ſe*: id eſt ἐν ἑαυτοῖς.

29 *Quum reſipuiſſet*, μεταμεληθείς. Vulgata & Eraſmus, per periphraſin, *Pœnitentia motus* Hìc autem & paulò pòſt μεταμέλεσθαι pro μετανοεῖν ponitur: de quo ſuprà diximus 3.2. Hoc eſt quod dicimus vernaculo ſermone, *ſe rauiſer*.

30 *Ego* [*abeo*,] ἐγώ. Subauditur πορεύομαι, quod expreſſi. Origenes legit, καὶ κύριε, Etiam domine: & meum vetuſtiſſimum exemplar, ἐγὼ κύριε ὑπάγω. *Ego, Domine, abeo.*

31 *Præeũt vobis*, προάγουσιν ὑμᾶς. i. ceſſantibus & recuſantibus vobis, properant ad regnum Dei, vt vos oportuerit ſaltem eorum exemplum imitari. Itaque præire impropriè hìc dicuntur quos nemo ſequatur.

32 *Via iuſtitiæ*, ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης. Eraſ. eodem ſenſu, *Per viam iuſtitiæ*. i. vita & moribus integer, in quo nihil reprehendi poſſet. nam דרך [*derech*] pro vita & moribus accipitur. Sed & ἐν ὁδῷ poſſumus accipere pro εἰς ὁδὸν, vt ſit hæc ſententia, Iohannem veniſſe qui eos in viam iuſtitiæ induceret. Prior tamen ſenſus magis eſt genuinus. ¶ *Vt crederetis ei*, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ. Iter igitur ad fidẽ eſt μεταμέλεια, quoniam cogit morbus vel inuitos ad medicũ confugere.

33 *Elocauit*, ἐξέδοτο. Cic.5. in Verrẽ, *Xenon ad ſe pertinere negabat, elocatum eſſe fundum dicebat.* Vulg. & Eraſ. *Locauit.* nulla quidem ſenſus iniuria: ſed oſtendere volui nullam eſſe cauſam cur ſimplex pro compoſito vſurpemus.

35 *Cæciderunt*, ἔδηραν. Sic lego ex fide vetuſti codicis, non ἔδειραν à δέρω quod ſignificat pellẽm detrahere. Sed & Syrus interpres & Vulgata noſtra ſic legerunt.

37 Reuere

αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν.

36 Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων· καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως.

37 Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων, Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

38 Οἱ δὲ γεωργοὶ, ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ.

39 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν.

40 Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις;

41 Λέγουσιν αὐτῷ, Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς· καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.

42 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

43 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.

44 Καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλα-

alium verò trucidarunt, alium autem lapidarunt.

36 Rurſum miſit alios ſeruos plures prioribus, & fecerũt eis itidem.

37 Poſtremò autẽ miſit ad eos filium ſuum, dicens, ⁚Reuerebuntur filium meum.

38 Agricolæ verò viſo filio dixerunt ⁚inter ſe, ‖Iſte eſt hęres, venite, trucidemus eũ, & ⁚obtineamus hæreditatem eius.

39 Et captum eũ eiecerunt extra vineam, & trucidarunt.

40 Quum igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

41 Dicũt ei, ⁚Malos ipſos malè perdet: & vineã ſuam elocabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus ſuis.

42 Dicit eis Ieſus, Nnnquã legiſtis in Scripturis, ‖⁚Quẽ lapidem reprobarunt ⁚ædificantes, ⁚is factus eſt caput anguli: A Domino ⁚factũ eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris?

43 Propterea dico vobis, fore vt tollatur à vobis regnũ Dei, & detur genti ⁚quæ ferat eius fructus.

44 ‖Porro qui ceciderit ſuper lapidem iſtum, ⁚confringetur:

derunt, alium occiderunt, alium verò lapidauerũt.

36 *Iterum miſit alios ſeruos plures prioribus: & fecerunt illis ſimiliter.*

37 *Nouiſſimè autem miſit ad eos filiũ ſuum, dicens, Verebuntur filium meũ.*

38 *Agricolæ autem, videntes Filium, dixerunt intra ſe, Hic eſt hæres, venite, occidamus eum, & habebimus hæreditatem eius.*

Infrà 26.3
& 27.1
ioh.11.53

39 *Et apprehenſum eum eiecerunt extra vineam, & occiderunt.*

40 *Quũ ergo venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?*

41 *Aiunt illi, Malos malè perdet: & vineam ſuã locabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus ſuis.*

42 *Dicit illis Ieſus, Nunquam legiſtis in Scripturis, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli A Domino factum eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris?*

Pſ.118.22
act.4.11
rom.9.33
2. petr.2.7

43 *Ideo dico vobis quia auferetur à vobis regnũ Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*

44 *Et qui ceciderit ſuper lapidem iſtum, confringe-*

---

37 *Reuerebuntur*, ἐντραπήσονται, i. αἰδέσονται. Orta ſignificatione ex eo quod ij quos pudet, ſoleant faciem ab iis auertere quorum aſpectum non ſuſtinent. Nonnulli addunt particulam Fortaſſe, vel (vt ipſi loquuntur) Fortè, quia apud Lucam etiã diſertè additur ἴσως. Alioqui.n. (inquiũt) videtur Deus ignorare quid ſit futurum, quum Iudæi Filium ipſius nõ ſint reueriti. Vnde poſtea curioſæ quæſtiones ortæ ſunt de prouidentia, de quibus multa Eraſm. hoc loco. Ego in nullis Græcis cod. reperi particulam ἴσως vel τάχα additam hoc loco: & quod ad queſtiones illas attinet, puto inanes eſſe argutias. Loquitur enim hîc Deus in perſona patrisfamiliâs, hominum more affirmãs quod eſt veriſimile futurum: ſicut pœnitere quoque Deum dicimus, quum tamen conſilium non mutet.

38 *Inter ſe*, ἐν ἑαυτοῖς. Vulg. *Intra ſe*, id eſt Apud ſe. Noſtram interpretationem Eraſ. in annotationibus affert, & ſequentia etiam confirmant. Nam alioqui ἐν ἑαυτοῖς vtroque modo verti poteſt, vt diximus ſuprà 3.9. ¶ *Obtineamus*, κατάσχωμεν. Idem hîc valet ἔχειν quod κρατεῖν. i. vi occupatum aliquid retinere, quod etiam κατέχειν dicitur.

41 *Malos malè perdet*, κακοὺς κακῶς ἀπολέσει. Tranſiit apud Gręcos hoc dictum in prouerbiũ, ex ipſius naturę cõmuni ſenſu: vt apud Ariſtoph. in Pluto, ἀπό σ' ὀλῶ κακὸν κακῶς, vt & alibi paſſim ex hac præclara ſententia, ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη.

42 *Quem lapidem*, λίθον ὅν. Mutaui collocationem verborum, quia Latini ab hoc dicendi genere abhorrent. Nã illud Virgilij, *Vrbem quam ſtatuo, veſtra eſt*, planè eſt poëticum. ¶ *Ædificantes*, οἱ οἰκοδομοῦντες. i. architecti, ſicut ſuprà 19.4. ponitur ὁ ποιήσας pro ὁ ποιητὴς, vel ὁ δημιουργὸς, ex Hebræorum conſuetudine. Familiaris eſt autem iſta tranſlatio ſacris ſcriptoribus, quoties agitur de Eccleſia. i. de cæleſti Ieruſalem. ¶ *Is factus eſt caput anguli*, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Vulg. & Eraſm. ad verbum, *Hic factus eſt in caput anguli*: quod dicendi genus Hebraicum eſt, pro Cœpit eſſe caput anguli. Nam ita hic accipitur verbũ γενηθῆναι, vt & ſuprà cap. 19.5. Caput autem anguli dicitur lapis in angulo præcipuus, qui totius ædificij iuncturam ſuſtinet, ac proinde alibi dicitur ἀκρογωνιαῖος. qua de re vide Epheſ. 2.20. ¶ *Factum eſt iſtud*, ἐγένετο αὕτη. Tres ſunt omnino huius relatiui interpretationes, quantum intelligere poſſum. Nam alii cenſent enallagen eſſe Hebræam fœminini relatiui pro neutro, quo Hebræi carent, & perinde interpretantur acſi τοῦτο ſcriptum eſſet, quod referatur ad complexum orationis: vt ſit hic ſenſus, Lapis reiectus ab architectis cœpit eſſe caput anguli: quæ res facta eſt à Domino, & cum ſumma admiratione à nobis ſpectatur. Hæc eſt, inquam, quorundam interpretatio, quæ mihi ſimpliciſſima videtur. Plerique tamen ex Græcis & Latinis interpretibus (inter quos pauci omnino fuerunt Hebrææ linguę periti) vel ad caput, vel ad angulum referunt. Nam vtrunque, & κεφαλὴ, id eſt Caput, & γωνία, id eſt Angulus, Græcis fœminimum eſt, cum relatiuo conueniens. Hanc poſtremam ſententiam ſi ſequamur, vertendum erit, A Domino factus eſt iſte, videlicet Angulus: quo modo explicat Theophylactus, & poſtea θαυμαστὴ, Mirabilis. & ita citatur hic locus à Cypriano, lib. De oratione. Si autẽ referas ad κεφαλὴν, id eſt Caput, vertes quidem neutro genere, ſicut fecimus, ſed diuerſo ſenſu. Neque enim relatiuũ pertinebit ad totum orationis complexum: ſed ad Caput duntaxat. Sed (quod veterum pace dixerim) vtraque hæc interpretatio mihi videtur incommoda, neque aliũde profecta quàm ex Hebraicæ linguæ ignoratione. Auguſtinus quodam loco habet, *Factum eſt ei*, (αὐτῇ,) *& eſt admirabilis*, quod non probo.

43 *Quæ ferat eius fructus*, ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Vulg. & Eraſ. ad verbũ, *Facienti fructus eius*. Nos verò, quia de re iam præſenti non loquitur, in participio conuertendo vſi ſumus periphraſi, & noſtro more, ferre fructum maluimus dicere quàm fructum facere. Cæterum fructus regni Dei ferre dicuntur qui tota ſua vita ſe regni cæleſtis ciues eſſe comprobant, & fructus illos edunt nõ carnis, ſed Spiritus, de quibus agit Apoſtolus Gal. 5.22.

44 *Confringetur*, συνθλασθήσεται. Vetus interpres & Eraſmus conuerterunt *Conquaſſabitur*, apud Lucam, cap. 20. 18. ſed hîc rectius verterunt, *Confringetur*. Nam θλαστὰ ſunt Ariſtoteli quę in fruſta diſſiliunt, vt glacies, vitrum, teſta: quaſſari verò poſſunt quæ tamen non confringuntur. Cadendi autem verbo hîc vtitur de iis qui ad Euangelij prædicationem velut ad ſcopulum impingunt.

σθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

45 Καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει.

46 Καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

Κεφάλαιον κβ.

Luc. 14.16
apoc. 19.9

1 ΚΑΙ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων,

2 Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ·

3 Καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους. καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν.

4 Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων, Εἴπατε τοῖς κεκλημένοις Ἰδοὺ τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.

5 Οἱ δὲ ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορείαν αὐτοῦ.

6 Οἱ δὲ λοιποί, κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν.

7 Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη· καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε.

8 Τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ, Ὁ μὲν γάμος ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι.

9 Πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἂν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους.

10 Καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδούς, συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς· καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων.

ſuper quẽ verò ceciderit, ¨diſſipabit eum.

45 Et quũ audiſſent primarij ſacerdotes ¨ac Phariſęi parabolas eius, cognouerũt *hæc* de ſe dici.

46 Et quũ ſtuderent eũ prehendere, timuerunt turbã, quoniã vt prophetam eum habebat.

Cap. XXII.

1 TVnc ¨reſpõdẽs Ieſus, rurſum ¨loquutus eſt eis per parabolas, dicens,

2 Simile eſt regnũ cęlorũ cuidã regi q fecit nuptias filio ſuo:

3 Et miſit ſeruos ſuos qui vocarent ¨vocatos ad nuptias: ſed noluerunt venire.

4 Rurſus miſit alios ſeruos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prãdium meũ paraui, tauri mei & ¨altilia ¨mactata ſunt, & omnia parata: adeſte ad nuptias.

5 Illi autem quum *hoc* neglexiſſent, abierunt, alius quidem ¨in agrum ſuum, alius verò ad mercaturam ſuam.

6 Reliqui verò prehenſos ſeruos eius contumeliis affecerũt, & trucidarunt.

7 ¨Rex autẽ quum *hoc* audiſſet, iratus eſt: & miſſis ¨copiis ſuis, perdidit homicidas illos, & vrbem eorum incendit.

8 Tũc dicit ſeruis ſuis, Nuptiæ quidẽ paratæ ſunt: ſed qui vocati fuerant, non erant digni.

9 Ite ergo ad ¨compita viarum, & quotcunque inueneritis, vocate ad nuptias.

10 Et egreſſi ſerui ¨illi in vias, congregarunt omnes quos inuenerunt, malos pariter ac bonos: & impletæ ſunt ¨nuptiæ ¨conuiuis.

tur: ſuper quem verò ceciderit, conteret eum.

45 *Et quũ audiſſent principes Sacerdotum & Phariſæi parabolas eius, cognouerunt quòd de ipſis diceret.*

46 *Et quærentes eum tenere, timuerunt turbas: quoniam ſicut prophetam eum habebant.*

Cap. XXII.

1 *ET reſpondens, Ieſus, dixit iterum in parabolis eis, dicens.*

2 *Simile factum eſt regnum cælorum homini regi, qui fecit nuptias filio ſuo:*

3 *Et miſit ſeruos ſuos vocare inuitatos ad nuptias: & nolebant venire.*

4 *Iterum miſit alios ſeruos, dicens, Dicite inuitatis, Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia occiſa ſunt, & omnia parata: venite ad nuptias.*

5 *Illi autem neglexerunt: & abierunt, alius in villam ſuam, alius verò ad negotiationem ſuam.*

6 *Reliqui verò tenuerunt ſeruos eius, & cõtumeliis affectos occiderunt.*

7 *Rex autem quum audiſſet, iratus eſt, & miſſis exercitibus ſuis perdidit homicidas illos & ciuitatem illorum ſuccendit.*

8 *Tunc ait ſeruis ſuis, Nuptiæ quidem paratæ ſunt, ſed qui inuitati erant non fuerunt digni.*

9 *Ite ergo ad exitus viarum & quoſcunque inueneritis, vocate ad nuptias.*

10 *Et egreſſi ſerui eius in vias, congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos: & impletæ ſunt nuptiæ diſcumbentium.*

¶ *Diſſipabit*, λικμήσει. Vulg. & Eraſ. *Conteret*. Ad verbũ, Ventilabit: id eſt, ita comminuet vt minutæ partes in auras diſpergantur. Intelligitur enim ex conſequenti antecedens. Cic. in Piſonem, Statuam deturbare, affligere, comminuere, diſſipare. vt ſit hoc verbum etiam vehementius quàm ἐπιτρίβειν.

45 *Ac Phariſæi*, καὶ οἱ Φαρισαῖοι. In quodam exemplari ſcribitur καὶ οἱ Γραμματεῖς, *& Scribæ*.

IN CAPVT XXII.

1 *Reſpondens*, ἀποκριθεὶς. Aut impropriè accipitur hoc verbum, ſicut apud Hebræos ſæpe ענה [*hanah*] aut (quod veriſimilius eſt) varij hinc & inde agitati ſunt ſermones quum ita cœpit loqui Dominus. ¶ *Loquutus eſt*, εἶπεν, i. ἐλάλησεν. Hoc enim commodius eſt propter ſequens participium λέγων.

3 *Vocatos*, κεκλημένους. Vulg. & Eraſ. *inuitatos*. Atqui in Græco idem eſt verbum ingeminatum: & vocandi quoque verbum in hoc argumẽto Theologis eſt peculiare, ad res videlicet ſpirituales tranſlatum. Sed & apud Hebræos קרואים [*keruim*] pro inuitatis conuiuis accipitur, vt 1. Sam. 9.13.

4 *Altilia*, τὰ σιτιστά. à σιτίζειν, quod declarat cibare & alere, ſicuti annotat Eraſ. vnde etiam apud Irenęum legitur Saginata, cuiuſmodi ſunt Athenæo lib. 9. χῆνες καὶ μόσχοι σιτευτοί. ¶ *Mactata*, τεθυμένα. Hoc verbum θύειν quum de ſacrificiis propriè dicatur, poſtea ad alias etiam epulas tractum eſt. Sed hoc quoque certum eſt, profanos etiam ipſos principes olim ſolennia conuiuia fuiſſe à ſacrificiis auſpicatos.

5 *In agrum ſuum*, εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν. Vel, *rus ſuum*. Vulg. *Villam*, quod Eraſmus improbat in annotationibus.

7 *Rex*, ὁ βασιλεύς. In codicibus vetuſtis additur ἐκεῖνος, *ille*. ¶ *Copiis ſuis*, τὰ στρατεύματα αὐτοῦ. Notandus locus, vt ſciamus Deum quidem non eſſe vllius ſceleris auctorem, ſed tamen ſceleratorum etiam operam exequendis iuſtis ſuis iudiciis adhibere, ſiquidem copias hîc ſuas appellat Romanos Latrones, qui licet inſcij diuinorum decretorum, Ieroſolyma deuaſtarunt. Copias autem quàm Exercitus dicere malui ex Latinæ linguæ vſu.

9 *Compita*, διεξόδους. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Exitus*: quod mihi viſum eſt obſcurius. Cõpita autem Latini vocant laxiora in vrbibus ſpatia, in quæ vici plures exeunt. i. deſinunt. Alij interpretantur vicos vrbis frequentes, quos vernaculo ſermone vocamus *les rues paſſantes*. i. quibus plerique prætereunt. Sic autem allegoricè intelligit Chriſtus gentes, per orbem terrarum diſperſas, prædicatione Euangelij aggregatas.

10 *Illi*, ἐκεῖνοι. Vulg. *Eius*, id eſt αὐτοῦ, quod etiam reprehendit Eraſ. in annotat. ¶ *Nuptiæ*, γάμος, id eſt nuptiale cõuiuium. In vno exemplari legitur νυμφών, i. thalamus, quod melius conuenit. ¶ *Conuiuis*, ἀνακειμένων. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Accũbentibus*. Sed ſæpe iam diximus iſta

participia

11 Εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου·

12 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; Ὁ δὲ ἐφιμώθη.

13 Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις, Δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων

14 Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

15 Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ.

16 Καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων·

17 Εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὔ;

18 Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν, εἶπε, Τί με πειράζετε, ὑποκριταί;

11 Ingreſſus autem rex vt ſpectaret conuiuas, vidit illic hominem nó inductum veſte nuptiali:

12 Tunc dicit ei, Amice, quomodo huc introiſti non habēs veſtem nuptialem? ¨At illi os occluſum eſt.

13 Tunc dicit rex ¨miniſtris, Ligatis pedibus & manibus eius, ¨tollite eum, & coniicite in tenebras exteriores: ‖ illic erit fletus & ſtridor dentium.

14 ‖ Multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.

15 ‖Tunc profecti Phariſæi cõſilium ceperunt ¨ vt ¨illaquearent eum in ſermone.

16 Itaque mittunt ad eum diſcipulos ſuos cũ ¨ Herodianis, dicentes, Præceptor, ſcimus te veracem eſſe, & ¨viam Dei ¨in veritate docere, nec quẽquam curare: non enim reſpicis ¨ad perſonam hominum.

17 Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet ¨ cenſum dare Cæſari, an non?

18 Cognita autem Ieſus ¨ malitia eorum, ait, Quid me tentatis, hypocritæ.

11 *Intrauit autem rex vt videret diſcumbentes: & vidit ibi hominem nõ veſtitum veſte nuptiali:*

12 *Et ait illi, Amice, quomodo huc intraſti nõ habens veſtem nuptialẽ? At ille obmutuit.*

13 *Tunc dixit rex miniſtris, Ligatis manibus & pedibus eius mittite eum in tenebras exteriores. ibi erit fletus, & ſtridor dentium.* Sup.8.12, & 13.42 inf.25.30

14 *Multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.* Sup.20.16.

15 *Tunc abeuntes Phariſæi conſilium inierunt vt caperent eum in ſermone.* Mar.12.13 luc.20.26

16 *Et mittunt ei diſcipulos ſuos cum Herodianis, dicentes, Magiſter, ſcimus quia verax es, & viam Dei in veritate doces, & non eſt tibi cura de aliquo: non enim reſpicis perſonam hominum.*

17 *Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet cenſum dare Cæſari, an non?*

18 *Cognita autem Ieſus nequitia eorum ait, Quid me tentatis hypocritæ?*

---

participia apud Hebræos, loco verbaliũ nominũ vſurpari.

12 *At illi os occluſum eſt*, ὁ δὲ ἐφιμώθη. Ad verbum, Capiſtratus eſt, id eſt, prorſus obmutuit, quaſi capiſtro aut freno iniecto. Vulg. & Eraſ. *Obmutuit.* Sed hoc eodem cap. v. 34, Vet. interpres conuertit ἐφίμωσε, ſilentium impoſuit. Eraſ. *os obturauit.* Certè interdũ pro σιωπᾶν accipitur tranſlatitiè, etiam mari accommodatum, vt infrà Marci 4.39.

13 *Miniſtris*, διακόνοις, id eſt, iis qui conuiuis miniſtrabãt. Alioqui potius dixiſſet τοῖς ὑπηρέταις, vt ſuprà 5.25.

¶ *Tollite eum*, ἄρατε αὐτόν. Hæc non legit Vetus interpres: reperimus tamen in omnibus vet. codic. atque etiam apud Theophylactum Romanum.

15 *Vt*, ὅπως. Vel, *Quomodo.* Poteſt enim vel coniunctio eſſe τελικὸν, vel pro infinito ſubiuncto accipi, vt Linacer loquitur. ¶ *Illaquearent*, παγιδεύσωσι. Vulg. *caperent*, i. ἐπιλάβωνται, vt loquitur Lucas 20.20.

16 *Herodianis*, Ἡρῳδιανῶν. Quinam Herodiani vocentur à Matthæo & Marco, non ſatis conſtat. Quidam, auctore Epiphanio, quod etiã ante ipſum ſcripſit Tertullianus de præſcript. ita vocatos eſſe arbitrantur quoſdam ex Iudæis qui velut ex Iacobi prophetia Gen. 49,10, Herodem haberent pro Meſſia, quòd alienigenarum primus apud Iudæos regnarit. Id verò quũ de Herode magno Antipatri filio ſit intelligendum, qui iampridem obierat, quum hæc agerentur, & ipſi etiam Iudæorum genti maximè fuerat inuiſus, non video qua ratione hæc opinio probabilis videri poſſit. Alij igitur exiſtimant Herodianos apellari qui cenſerent tributa Cæſari ſoluenda, quibus videlicet colligendis rex Herodes Antipatri filius ab Auguſto eſſet conſtitutus. At ego fateor me nuſquam hoc legiſſe: quanuis non negem Herodem veluti precariò regnum poſſediſſe: ídque ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, vt ait Appianus Ἐμφυλίων lib. 5. Sed vt hoc concedam, quorſum tamẽ iſta nunc factio commemoraretur, mortuo iampridẽ Herode, & Iudæa in prouinciam redacta? Fortaſſis igitur, Herodiani ab Herode illo magno cognominati ſunt, qui, vt erat ille homo profanus, nouam quandam religionem ex Paganiſmo & Iudaiſmo conflabant. Nec dubium eſt quin Herodes Antipas & reliqui illius liberi paterna veſtigia ſequerentur. quam ſententiam videtur confirmare quod Io. Duſius, homo in his perſcrutandis eruditus & ſummè diligens, citat ex Lexico iuris, nempe Herodem regem ſecum ex deſerto adduxiſſe Græcos, quos in terra habitata fouerit, qui ſectam fecerũt, & ex eius nomine ſunt Herodiani appellati: Dorſiothitæ quoque ſiue Dorſiani in quodam Talmudis loco appellati, videlicet à loco vnde abducti fuerunt. Hæc ille, de quibus, vt admodum incertis, ἐπέχω. Sed & illud facilè coniici poteſt ſiquis conferat Matth. 16.6, cum Mar. 8.6 Sadducæorum opinionibus fauiſſe Herodem cum ſuis. Denique probabile eſt eos qui tributum Cæſari dandum non eſſe defendebãt (quorum ſectæ principes fuerunt Iudas Gaulonites, & Sadducus quidam Phariſæus, vt ſcribit Ioſep. li. Antiq. 18, 2.) ab Herode & aulicis aſſentatoribus ſub publicæ libertatis ſpecie fuiſſe defenſos, quatenus quidem id tutò facere poterant, quum videlicet paterno regno ſe fuiſſe magna ex parte à Romanis ſpoliatos ægerrimè paterentur magni illius Herodis liberi. Hinc illud fermentum Herodis, Mar. 8.15, & fortaſſis illæ ſimultates quarum fit mentio Luc. 23.12 quæ huc tandem deuenerunt vt Herodes Antipas proditionis accuſatus Lugdunum deportaretur. Sed expenſis omnibus placet mihi Syrus interpres, qui Herodianos interpretatur ▭רבית חרודו, [*debeth Hirandis*] id eſt Herodis domeſticos, ſiue aulicos, à Phariſæis nimirum idcirco adſcitos vt in quancunque partem reſpondiſſet Chriſtus, irretitus teneretur. Futurum enim vt ſi cenſum Romanis ſoluendum eſſe negaret, pro ſeditioſo ab ipſo Herode in Galilæa captus pœnas daret: ſin verò ſoluendum diceret, in Herodis maleuolentiam incurreret, qui & ipſe libenter illorum iugum excuſſiſſet. ¶ *Viam Dei*, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Heb. id eſt, qua via ſit hominibus incedendum vt ad Deum & felicitatem æternam perueniant. ¶ *In veritate*, ἐν ἀληθείᾳ, i. verè & ſincerè: quod apud Demoſthenem declarat ἐπ' ἀληθείας, apud Hebræos באמת [*beemeth.*] ¶ *Ad perſonam*, εἰς πρόσωπον. Id eſt ad externam hominum ſpeciem, ſi ne videlicet quiſpiam diues an pauper, vt ad eius voluntatem ſermonem inflectas.

17 *Cenſum*, κῆνσον. Vocabulum eſt Latinum, quo propriè ſignificatur facultatum æſtimatio, pro cuius ratione, prout tempora tulerunt, prouinciales, auctore eius rei Auguſto, ſublatis omnibus vectigalibus, tributum pependerunt. Quid autem iſtud rei fuerit, vide ſuprà 17.25, & Mar. 12.14.

18 *Malitia*, τὴν πονηρίαν. Vulg. *Nequitia*, vt & alibi ſæpe, nimium anguſtè.

83

19 Ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. Οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον.

20 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή;

21 Λέγουσιν αὐτῷ, Καίσαρος. Τότε λέγει αὐτοῖς, Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. Rom. 13.7

22 Καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν· καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

23 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, Mar.12.18 luc.24.27 Act.23.6

24 Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς εἶπεν, Ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. Deut.25.5

25 Ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί. καὶ ὁ πρῶτος, γαμήσας ἐτελεύτησε· καὶ μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

26 Ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, ἕως τῶν ἑπτά.

27 Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

28 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν.

29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.

30 Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

19 Oſtendite mihi numiſma cenſus. Ipſi verò obtulerunt ei ¨denarium.

20 Tunc dicit eis, Cuius eſt imago iſta & inſcriptio?

21 Dicunt ei, Cæſaris. Tunc dicit eis, ¨‖ Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cæſari, & quæ ſunt Dei, Deo.

22 Quum igitur *hoc* audiſſent, mirati ſunt: & omiſſo eo abierunt.

23 ‖In illo die adierunt eũ Sadducæi,‖qui dicũt nõ eſſe reſurrectionẽ: & interrogarunt eũ,

24 Dicẽtes, præceptor, ‖Moſes dixit, Siquis mortuus fuerit non habens ¨filios, eius ¨frater ¨ducet affinitatis iure vxorem eius, & ſuſcitabit ¨ſobolem fratri ſuo.

25 Fuerũt autẽ apud nos ſeptẽ fratres: & primus vxore ducta obiit: & quũ nõ haberet ſemẽ, reliquit vxorem ſuã fratri ſuo.

26 Similiter etiam ſecundus & tertius, vſque ad illos ſeptem.

27 Poſt omnes autem mortua eſt & mulier.

28 In reſurrectione ergo cuius è ſeptẽ erit vxor? omnes enim habuerunt eam.

29 Reſpondens autẽ Ieſus dixit eis, Erratis, neque Scripturas ſcientes, neque ¨potentiã Dei.

30 Nam in reſurrectione neque ¨vxores ducunt, neque ¨nuptũ dãtur: ſed ſunt vt ‖Angeli Dei in cælo.

19 *' Oſtendite mihi numiſma cenſus. At illi obtulerunt ei denarium.*

20 *Et ait illis Ieſus, Cuius eſt imago hæc & ſuperſcriptio?*

21 *Dicunt ei, Cæſaris. Tunc ait illis, Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cæſari: & quæ ſunt Dei, Deo.*

22 *Et audientes mirati ſunt: & relicto eo abierunt.*

23 *In illo die acceſſerunt ad eum Sadducæi (qui dicunt non eſſe reſurrectionem) & interrogauerũt eum,*

24 *Dicentes, Magiſter, Moyſes dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filium, vt ducat frater eius vxorem illius, & ſuſcitet ſemen fratri ſuo.*

25 *Erant autem apud nos ſeptem fratres: & primus vxore ducta functus eſt: & non habens ſemen, reliquit vxorem ſuam fratri ſuo.*

26 *Similiter ſecundus & tertius, vſque ad ſeptimũ.*

27 *Nouiſſimè autem omnium & mulier defuncta eſt.*

28 *In reſurrectione ergo, cuius erit de ſeptẽ vxor? omnes enim habuerũt eã.*

29 *Reſpondens autem Ieſus ait illis, Erratis, neſcientes Scripturas neque virtutem Dei.*

30 *In reſurrectione enim neque nubent, neque nubentur: ſed ſunt ſicut Angeli Dei in cælo.*

---

19 *Denarium, δηνάριον.* Numus hîc Romanus eſt, cuius loco in Oriente drachmis ferè vtebantur, perexiguo in iſtis ponderis diſcrimine. Iudæi verò ſiclis vtebãtur, vt numo ἐπιχωρίῳ, cuius quarta pars itidem fuit drachma. Vide ſup.17,24.

21 *Reddite, ἀπόδοτε.* i. Perſoluite, vt ſuprà 5.26. Admonet Eraſmus hoc conuerti etiam poſſe præſenti tempore, Redditis: vt intelligamus Chriſtum arrepta occaſione notaſſe illorum vitam: quaſi diceret, Redditis Cæſari quod illius habet imaginem, & illud reddite Deo quod Dei habet inſcriptionem atque imaginem, nempe animam. Sed fateor me nõ videre quomodo hæc interpretatio cum regulis Grammaticæ cohæreat. Omnino enim ſcribendum fuiſſet, ἀποδίδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, ἀπόδοτε οὖν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. nec enim hæc reſponſio cum interrogatione cohæreret. Eſt autem hoc à Chriſto additum ad pungendam eorum conſcientiam, alluſione ſimul facta ad ea quæ templo Dei ex legis præſcripto perſoluebantur: innuens etiam ipſorum peccatis hanc ſeruitutem acceptam ferendam, cuius tamen onus patienter ipſis eſſet ferendum, niſi Deo vellent obſiſtere.

24 *Filios, τέκνα.* Ad verbum, liberos. τέκνων autem appellatione cõſtat etiam filias intelligi. Sed hîc agi de maſcula tantum prole, colligi videtur ex ratione condendæ Legis. Nam ſi quis filias duntaxat reliquerit, perinde eſt, quod ad familiæ quidem nomen attinet, ac ſi orbus deceſſiſſet: quum nomen ad poſteros per filias tranſire non poſſit. Præterea Deut.25.7, non fit mentio ſeminis, i. poſteritatis in genere (quod Eraſmus tamen arbitratus eſt) ſed filii & nominis. Cæterùm quum Vetus interpres conuerterit filium, & Eraſmus quoque, vt quidem extat impreſſa eius verſio, ego plurali numero verti filios, Græca ſequutus: quod tamen ita intelligendum eſt vt ſciamus hîc agi de ſpecie, non de numero, quum ſatis eſſet vel filium reliquiſſe, vt idem Eraſ. rectè obſeruauit. ¶ *Frater, ὁ ἀδελφός.* vel, illo recuſante, proximus agnatus, vt ex Ruthæ hiſtoria liquet. Hoc autem intelligitur de eo qui maritus nõ eſſet, vt apparet ex his legis verbis, Si quum habitarint fratres pariter. Nam coniugati ſeiunctam familiam habebant. ¶ *Ducet affinitatis iure, ἐπιγαμβρεύσει.* Vulg. & Eraſm. *Vt ducat.* Hoc vocabulum reſpõdet Hebræo יבם [*iabam,*] quod non dicitur de quauis vxore, ſed de ea demum quæ ex hac lege ducitur, quia videlicet cognata eſt, id eſt affinitate coniuncta: vt magis ſpeciale quiddam videatur hoc quidem loco ſignificare τὸ ἐπιγαμβρεύειν, quàm τὸ κηδεύειν. quo poſteriore verbo vtitur Euripid. in Hecuba pro eo quod Latini dicunt Affinitatẽ cum aliquo cõtrahere, & Sibi affinem aſciſcere, Hebræi verò חתן [*chathan.*] Itaque adhibenda fuit periphraſis, vt vis huius verbi explicaretur. Nam etiam γαμβρὸς Græcis non modò generum, ſed affinem etiam in genere ſignificat, atque adeò vxoris interdum fratrem, vt apud Sophoclem in Tyranno. ¶ *Sobolem, σπέρμα.* Hebraicè זרע (*zerah*] quo nomine ſignificatur in genere poſteritas. Sed quum in Hebræo fiat mẽtio non ſeminis, ſed nominis, σπέρμα de maſcula tantùm prole hoc loco accipiendum.

29 *Potentiam Dei, τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ,* à qua nimirũ pendet corporum reſurrectio & futura illa vita omnem humanum captum ſuperãns, Philip.3,21.

30 *Vxores ducunt, γαμοῦσιν.* Eraſm. *Matrimonium contrahunt:* quod tam mulieri quàm viro conuenit. Vulgata, *Nubent:* quod eſt mulieris tantum. Atqui γαμεῖν de viris dicitur, ſicut γαμεῖσθαι de mulieribus, vt ſuperius monuimus, itaque neutram interpretationem ſum ſequutus. Differentia tamen illa inter γαμεῖν & γαμεῖσθαι perpetua non eſt: (quũ velit Paulus mulieres viduas γαμεῖν, i. nubere, 1.Tim. 5.14.

5.14:& 1.Cor.7.34, mulier dicatur γαμήσασα pro γαμηθεῖσα) ſed hoc tamen loco & plerisque aliis videtur obſeruanda. ¶ *Nuptum dantur*, ἐκγαμίζονται. Dicũtur ἐκγαμίζεσθαι quas parentes ἐκγαμίζουσιν, id eſt nuptum tradunt, in aliorum poteſtatem, 1. Cor 7. 8. vt vel ex hoc verbo colligendum ſit in filiabus præſertim collocandis requiri eorum conſenſum in quorum ſunt poteſtate, & eas dici γαμεῖσθαι paſſiua ſignificatione, eorum reſpectu à quibus nuptum dantur. Vulgata, *Nubentur*: quod barbarum eſt. Eraſmus, *Elocantur*, id eſt ἐκδίδονται. ¶ *Angeli*, ἄγγελοι. nempe quod ad nuptias & reliquas huic vitæ proprias conditiones attinet, non quòd ſint corporei futuri: qua de re copioſè Paulus 1.Cor.15.

Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, λέγοντος,	31	De reſurrectione verò mortuorum non legiſtis quod ¨ vobis dictum eſt à Deo, dicente,	31	*De reſurrectione autem mortuorum non legiſtis quod dictum eſt à Deo, dicente vobis,*	
Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.	32	‖ ¨ Ego ſum Deus Abraham & Deus Iſaac & Deus Iacob? Deus non eſt Deus mortuorum, ſed viuentium.	32	*Ego ſum Deus Abraham & Deus Iſaac & Deus Iacob? Non eſt Deus mortuorum, ſed viuentium.*	Exodi 3.6.
Καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.	33	Et quum *hoc* audiſſet turba, perculſa eſt ob doctrinã eius.	33	*Et audientes turbæ mirabantur in doctrina eius.*	
Οἱ δὲ Φαρισαῖοι, ἀκούσαντες ὅτι ἐφίμωσε τοὺς Σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό.	34	‖ Phariſæi verò, quum audiſſent *eum* ¨ occluſiſſe os Sadducæis, coacti ſunt ¨ in vnum:	34	*Phariſæi autem, audiẽtes quòd ſilentium impoſuiſſet Sadducæis, conuenerunt in vnum.*	Mar.12.28
Καὶ ἐπηρώτησεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικὸς, πειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων,	35	Tunc interrogauit *eum* quidam ex ipſis ¨ Legis interpres, tentans eum, & dicens,	35	*Et interrogauit eum vnus ex eis Legis doctor, tentans eum.*	
Διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;	36	Præceptor, quod eſt mandatum ¨ magnum in Lege?	36	*Magiſter, quod eſt mãdatum magnum in Lege?*	
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.	37	Ieſus autem dixit ei, ‖ Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ¨ ex tota anima tua, ¨ & ex tota cogitatione tua.	37	*Ait illi Ieſus, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua.*	Deut.6.5. luc.10.27.
Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή.	38	Iſtud eſt primum & magnũ mandatum.	38	*Hoc eſt maximum & primum mandatum.*	
Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.	39	Secundum autem ¨ ſimile eſt huic, ‖ Diliges ¨ proximũ tuum vt teipſum.	39	*Secundum autem ſimile eſt huic, Diliges proximum tuum ſicut teipſum.*	Leu.19.18. mar. 12.31
Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος	40	¨ Ab iſtis duobus mandatis	40	*In his duobus manda-*	

31 *Vobis*, ὑμῖν. Vulg. hanc particulam ponit poſt λέγοντος, Dicente vobis.

32 *Ego ſum*, Ἐγώ εἰμι. in Hebræo non additur verbum: quod quum ſuppleri etiam poſſit præterito tẽpore, videntur regerere potuiſſe Sadducæi Deum his verbis teſtatum eſſe non quòd eſſet, ſed quòd fuiſſet illorum Deus, quandiu videlicet ſuperſtites in vita extitiſſent. Tota vis igitur argumenti pendet à recta explicatione horum verborum Deum eſſe Deum alicuius, quibus nimirum ſignificatur vbique in ſacris literis non temporarium quoddam, ſed perpetuum beneuolentiæ fœdus, quo Eccleſiam, id eſt electorum cœtum, à reliquo mundo ſeiungit Deus. Quod ſi quis excipiat ne ſic quidem ſtabiliri corporum reſurrectionem, ſed ſignificari duntaxat piarum animarum immortalem beatitatem, imò ſic euerti corporum reſurrectionem, quum illos corpore mortuos eſſe conſtaret, dicat autem Chriſtus Deum non eſſe Deum mortuorum: reſpondendum eſt primùm, Sadducæos id non potuiſſe excipere, vt qui negarent etiam aliquem eſſe Spiritum à morte ſuperſtitem, vt teſtatur Lucas Act.23,8. Deinde, aliud eſſe Abrahamum quàm Abrahami animam, illo enim perſonam, iſto alteram tantum eius partem ſignificari: ac proinde ſic futurum vt Deus altera tantùm ex parte dici poſſit Abrahami Deus, quod abſurdiſſimum eſt, præſertim ſi ſpectetur quo tempore & quibus conſolandis hoc dixerit Deus apud Moſen, tum videlicet quum de viuis Iſraelitis ex Ægypto liberandis ageretur, quod dictum minimè cõueniret ſi Deus eſſet duntaxat animarum ſeruator. Supereſt alia obiectio ex Rom. 14,9, vbi dicitur Deus etiam Dominus eſſe mortuorum. Sed ne iſta quidem repugnant, imò ſic confirmatur corporum reſurrectio. Quînam enim Chriſtus imperium obtinere in mortuorum corpora dici poſſet, ſi mors illis perpetuò dominaretur? Non eſt igitur mortuorum Deus ex Sadducæorum hypotheſi, qui corpora nunquam reſurrectura ſentiebant, quum Deus tamen dici non poſſit eorum reſpectu qui neque exiſtant, neque ſint vnquã extituri. Sed eſt Deus etiam mortuorum, ex Pauli hypotheſi, quæ ipſiuſmet Chriſti reſurrectione nititur, quoniam videlicet corpora, ne mortua quidem, ſunt in nihilum redacta, & Chriſtus illa ſuo tempore animis rurſum adiuncta in æternum viuificabit, vt ſit verax in fœdere cum patribus illis ſancito. Quomodo enim felices (inquit Tertul. de reſurrectione carnis) ſi ex parte perituri?

34 *Occluſiſſe os*, ἐφίμωσε. Vide ſuprà 12. ¶ *In vnum* ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, In idem: id eſt, ſimul & eodẽ loco.

35 *Legis interpres*. νομικός. id eſt Γραμματεύς, Scriba: vt diſertè dicit Marcus 12.28. Hebræi מורה [*moreh*] vocant. Vnde & תורה [*torah*] ſicut Græcis νομικὸς & νόμος ſunt παρώνυμα.

36 *Magnum*, μεγάλη. i. omnium maximum. Nam alioqui nihil paruum eſt quod Deus mandat. Hinc autem apparet cuiuſmodi fuerint iſti legis interpretes, præcipuum videlicet ipſius finem ignorantes, vt & noſtri huius ſeculi Phariſæi.

37 *Ex*, ἐν. Ad verbum *In*: quod miror in hoc primo membro fuiſſe mutatum, in duobus ſequentibus ſeruatum à vetere interprete & Eraſmo. ¶ *Et ex tota cogitatione tua*, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. In Hebræo legimus, Et totis viribus tuis. Apud Marcum autem & Lucam fit mentio ἰσχύος & διανοίας. Quatuor enim partium meminerunt nempe καρδίας, ψυχῆς, διανοίας, καὶ ἰσχύος, quum in Hebræo Deut. 6.5. tres tantùm commemorentur, nempe לבב נפש מאוד [*lebab nepheſch meod*] id eſt, καρδία, ψυχὴ καὶ ἰσχύς, ſiue δύναμις. ἰσχὺς hîc prætermittitur, & διάνοιαν addunt Marcus & Lucas, nempe vocabula non numerantes, ſed ſententiam ipſam explicantes, quum διάνοια ſit ipſius & mentis & voluntatis virtus.

39 *Simile*, ὁμοία. Id eſt ſimiliter vniuerſale. ¶ *Proximum*, τὸν πλησίον. Vide Luc.10,29.

40 *Ab iſtis pendent*, ἐν ταύταις κρέμανται. Vetus & Eraſm. ad verbũ. *In his*. ſic. n. apud Hebræos conſtruitur verbum תלה [*talah*,] vt 2.Sam.18 תלוי באלה [*talui baelah*] ſed in hac præſertim ſignificatione Latini ita nõ loquuntur. Fortaſſis autẽ hæc reſpiciũt ad טוטפות [*totaphoth*,] quæ appẽdi iuſſerat Dominus vt legis μνημόσυνα, de quib⁹ dicemus infra.

ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται.

Mar.12.35. luc.20.41.

41 Συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς,

42 Λέγων, Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνος υἱός ἐστι; Λέγουσιν αὐτῷ, Τοῦ Δαβίδ.

43 Λέγει αὐτοῖς, Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ; λέγων,

Psal. 109.1

44 Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

45 Εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι;

46 Καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι λόγον. οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι.

Κεφάλαιον κγ.

1 Τότε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

2.Esd.8.4.

2 Λέγων, Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι.

3 Πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε. λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι.

Luc.11.46 act.15.10.

4 Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων. τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά.

Num.15.38 deu.6.8, & 22.21.

5 Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.

tota Lex & Prophetæ pendẽt.

41 ‖Coactis autem Pharisæis, interrogauit eos Ieſus,

42 Dicens, Quid vobis videtur ∵ de Chriſto illo? ∵cuius filius eſt? Dicunt ei, Dauidis.

43 Dicit eis, Quomodo ergo Dauid ∵ per Spiritũ vocat eum dominum? dicens,

44 ‖Dixit Dominus domino meo, Sede ad dextram meam, vſquedum ∵ ponam inimicos tuos ∵ſcabellũ pedum tuorum?

45 Si ergo Dauid ∵vocat eũ dominũ, quomodo filius eius eſt?

46 Et nemo poterat ei reſpondere ∵ quicquam: neque auſus fuit quiſquam ab illo die amplius eum interrogare.

CAP. XXIII.

1 TVnc Ieſus loquutus eſt turbæ & diſcipulis ſuis,

2 ‖Dicens, In cathedra Moſis ∵ſedent Scribæ & Phariſęi:

3 Omnia ergo quę dixerint vobis ∵vt ſeruetis, ſeruate & facite: ſed ſecundũ opera eorũ ne facite. dicunt.n.& nõ faciunt.

4 ‖∵ Ligant enim onera grauia difficiliáque portatu, & imponũt in humeros hominũ: digito autẽ ſuo nolunt ea mouere.

5 Omnia verò opera ſua faciunt ∵vt ſpectentur ∵ab hominibus. ∵dilatant enim ∵‖phylacteria ſua, ∵ & producunt fimbrias palliorum ſuorum.

tis vniuerſa Lex pendet & Prophetæ.

41 *Congregatis autẽ Phariſæis, interrogauit eos Ieſus,*

42 *Dicens, Quid vobis videtur de Chriſto? cuius filius eſt? Dicũt ei, Dauid.*

43 *Ait illis, Quomodo ergo Dauid in ſpiritu vocat eum Dominum? dicens,*

44 *Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.*

45 *Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius eſt?*

46 *Et nemo poterat ei reſpondere verbum: neque auſus fuit quiſquam ex illa die eum amplius interrogare.*

CAP XXIII.

1 *TVnc Ieſus loquutus eſt ad turbas & ad diſcipulos ſuos,*

2 *Dicens, Super cathedrã Moyſi ſederunt Scribæ & Phariſæi:*

3 *Omnia ergo quæcunque dixerint vobis, ſeruate & facite: ſecundum opera verò eorum nolite facere. dicũt enim, & non faciũt.*

4 *Alligant enim onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autem ſuo nolunt ea mouere.*

5 *Omnia verò opera ſua faciunt vt videantur ab hominibus. dilatant enim phylacteria ſua, & magnificant fimbrias.*

---

42 *De Chriſto illo,* περὶ τοῦ Ἰησοῦ.i.illo promiſſo Meſſia. ponitur enim hîc Chriſti nomen, appellatiuè ſimul, & antonomaſticè, vt Act.17.3.& alibi ſæpé. ¶ *Cuius filius eſt,* τίνος υἱός ἐστι; i. Ex cuius gente & familia illum oriri oportet? Ex Hebræorũ idiomate, qui poſteros omnes vocant filios.

43 *Per ſpiritum,* ἐν πνεύματι. Vide Mar.12.36.

44 *Ponam,* θῶ: id eſt, Faciam vt ſint. Hebraicum dicendi genus, de quo alibi diximus. Sic quoque Eurip.in Hecuba, ἐγώ σε θήσω τοῦδ' ἐλεύθερον φόβου. ¶ *Scabellum,* ὑποπόδιον. In duobus exemplaribus ſcribitur ὑποκάτω, id eſt *ſub.* Vide ſuprà 5.35.

45 *Vocat,* καλεῖ. In quatuor vetuſtis codicibus repetitur ἐν πνεύματι: id eſt, Spiritus prophetici impulſu.

46 *Quicquam,* λόγον. Vide ſuprà 15.23. Neque verò duntaxat apud Hebræos דבר [*dabar*] pro qualibet re ponitur, ſed etiam λόγος ἀντὶ τοῦ πράγματος apud ipſos diſertiores Græcos. Sopho.in Trachiniis, τοῦ λόγου δ' οὐ χρὴ φθόνον Γυναῖκα προσεῖναι, Ζεὺς ὅτου πράκτωρ φανῇ.

IN CAPVT XXIII.

2 *Sedent,* ἐκάθισαν. Vulgata ad verbum, *Sederunt.* Sed vſurpatur aoriſtus pro præſenti, vt ſuprà 3.17, & alibi ſæpe. Significat autem Dominus hunc ordinem interpretandæ Legis (cuius fit mentio Numer.11.16) diuinitus eſſe conſtitutum, ac proinde audiendam eſſe veritatem, etiam ex ore mercenariorum & hyprocritarum doctorum: ſicut etiam noſtra memoria in Papatu Deus conſeruauit Verbũ ſuum & Baptiſmum. Sed quid ſi etiam iſti Verbum deprauabãt? an eis erat credendum? Minimé. Hæc enim non eſt Moſis ſed Satanę cathedra. Vult ergo credi Dei doctrinę, etiamſi vitioſiſſimi ſint doctores: ſed ita vt à fermento caueatur, ſicut dixit ſuprà 16.6. Ex quo loco reſtringenda eſt particula vniuerſalis quæ hîc vſurpatur. Quòd ſiquis roget an proptereà tolerandi ſint mercenarij: certa eſt reſponſio, tolerandos quidem eſſe priuatis, quibus illos coërcere non licet, addita tamen diſtinctione vt ſiqui ſunt ſinceri doctores, & ſi quæ puræ Eccleſiæ in terris, cum iis nos aggregemus. Itaque non rectè faciunt hodie qui à Papiſtis petunt vel doctrinam Verbi vel Baptiſmum, quum alibi, Dei gratia, purè adminiſtrentur. Sed interea fidelis magiſtratus officium eſt non modò hæreticos, ſed etiam vitioſos doctores ſeuerè coërcere, & purum Dei cultum inter ſuos ſubditos ſtabilire.

3 *Vt ſeruetis,* τηρεῖν. Vetus interpres hoc non legit: deerat quoque in vno vetere exemplari.

4 *Ligant enim,* δεσμεύουσι γάρ. In eodem exemplari ſcriptum reperimus, δεσμεύουσι δέ: id eſt, ligant verò. Cæterùm non eſt hoc accipiendum de Verbi diuini corruptelis, quas omnino vitare oportuit: ſed de externa illa Legis exactione, in qua plerunque ſunt immodici qui ſibi maximè indulgent.

5 *Vt ſpectentur,* πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulg. *Vt videantur:* id eſt ἵνα ὀφθῶσι. ¶ *Ab hominibus,* τοῖς ἀνθρώποις. Hoc eſt quod vernaculo ſermone dicimus, *des gens,* id eſt palàm & ab omnibus. ¶ *Dilatant enim,* πλατύνουσι δέ: id eſt faciunt quàm ampliſſima: quòd nimirum in his rebus quaſi ſummam pietatis collocarent: in quo errore etiam noſtro hoc tempore Iudæi verſantur. Cæterùm particulam δὲ tanquam cauſalem ſum interpretatus. nam cõmodius ſic accipi, res ipſa oſtendit: & γὰρ in vno exemplari legimus. ¶ *Phylacteria,* φυλακτήρια. Ita ſignificauit quæ Moſes Exodi 13.16, & Deut.6.8, טוטפות [*totaphoth*] Rabbini Chaldaicè vocant תפילין [*tephilin*] His igitur vocabulis exiſtimauit Epiphanius ſignificari limbos ſiue faſcias quibus prætexerentur veſtes. Ego verò cenſeo fuiſſe potius laminas, aut membranulas quaſdam, quas hodie etiamnum Iudæi corio incluſas partim fronti alligant, partim brachio, inſcriptis quatuor quas vocant פרשות [*paraſchoth*] id eſt lectionibus ſacris. Eas autem Græci (nouo nomine nouæ

rei quæſito) vocarunt φυλακτήρια, à conſeruando: quod nos quidem immutare noluimus. Erat enim hic ritus (quem poſtea Iudæi ſuis ſuperſtitionibus contaminarunt) à Domino conſtitutus, vt eſſet veluti μνημόσυνον Legis & beneficiorum quæ Dominus in ipſos contulerat: niſi malimus ſic dicta, quaſi cautiones quaſdam, quòd iis ſe tutos crederent ſuperſtitioſi. Vult enim Soſipater Grammaticus hæc eſſe quæ Amolita ipſe, alij verò Amuleta, ab Amoliendo ſiue Auertẽdo Latinè vocãt. quod & ipſum reſpõdet verbo φυλάττεσθαι. Sed hoc mihi ſubtilius videtur. De his qui volet plura cognoſcere, & quæ ſit in his rebus Iudæorũ cæcitas, legat Pauli Fagij, hominis diligẽtiſſimi, annotationes in cap. Exodi 13. Huiuſmodi ſunt quæ ſuperſtitioſi quidam etiamnum hodie pro Amuletis ex collo ſuſpendunt, inſcripto præſertim initio Euangelij ſecundum Iohannem: quam magicam ſuperſtitionem iam olim damnauit Antiochena Synodus, expreſſo etiam nomine φυλακτηρίων. ¶ *Et producunt fimbrias*, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα. id eſt, Faciunt quàm longiſſimas, vel (vt alij interpretari malunt) Magnificè iactant & efferunt, quaſi certum pietatis argumentum. Sic enim etiam accipitur verbum μεγαλύνεσθαι apud Euripidem in Bacchis: & Magnificare apud Varronem & Plinium. illam tamen interpretationem magis probo, quòd cum ſuperiore verbo πλατύνειν melius conſentiat. Cæterùm κρασπέδων appellatione intelliguntur contorti quaſi cincinni filorum quæ ab extrema veſtium ora pendebant, & ציצת [*tſitſith*] vocantur, Num. 15.38. cap. verò Deut. 22.12. גדלים [*gedilim.*] quanuis non deſint qui inter iſta diſcrimen aliquod conſtituant. Erat autem hæc veſtium forma à Deo conſtituta Iſraelitis: quæ tamen profanis etiam gentibus non fuit ignota. ſiquidem non diſſimilem veſtem tribuit Neſtori Homerus Iliad. κ. Galli vocant *franges*. Cic. in Piſonem, *Erant illi compti capilli, & madentes cincinnorum fimbriæ.* * Et ita certè vidi in antiquiſſimo numo huius Piſonis fimbriatam comam.

Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς·	6	‖Amántque primos accubitus in cœnis: & ¨primos conſeſſus in ∴conuentibus:	6	*Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in ſynagogis:*	Mar. 12.38. luc. 11.43. & 20.46.
Καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββὶ, ῥαββί.	7	Et in foris ſalutationes, & vocari ab hominibus ¨Rabbi, Rabbi.	7	*Et ſalutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi.*	
Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί. εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός· πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε.	8	Vos autem ∴ne vocemini Rabbi. vnus eſt enim ¨doctor veſter, ¨*nempe* Chriſtus: ¨omnes autem vos, fratres eſtis.	8	*Vos autem nolite vocari Rabbi. vnus eſt enim magiſter veſter: omnes autem vos, fratres eſtis.*	
Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	9	‖Et patrem ¨veſtrum neminem vocetis in terra: vnus eſt enim Pater veſter ∴qui in cælis eſt.	9	*Et patrem nolite vocare vobis ſuper terram: vnus eſt enim Pater veſter qui in cælis eſt.*	Malac. 1.6.
Μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός.	10	Nec vocemini ∴doctores: vnus enim veſter eſt doctor, *nempe* Chriſtus.	10	*Nec vocemini magiſtri: quia magiſter veſter vnus eſt, Chriſtus.*	
Ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος.	11	∴Sed qui maximus eſt veſtrûm, ¨ſit miniſter veſter.	11	*Qui maior eſt veſtrûm, erit miniſter veſter.*	

6 *Primos conſeſſus*, πρωτοκαθεδρίας. quaſi præſidentias dicas, vt rectè explicat Eraſmus: qui tamen maluit interpretari per modum infinitum, *Primo ſedere loco*. Vulgata, *Primas cathedras*. ¶ *Conuentibus*, συναγωγαῖς. id eſt, quando coguntur conuentus & concilia. Neque enim hîc deſignari puto locum ipſum: alioqui retinuiſſem vocabulum Synagogæ. Vide ſuprà 6.2.

7 *Rabbi, Rabbi*, ῥαββὶ, ῥαββί. רב [*rab*] eminentem declarat, & eum qui multorum ſit inſtar. Erat ergo valde faſtuoſus hic titulus. Quod etiam intelligitur ex repetitione, quanuis vulgata eam negligat: ſicuti hodie qui Phariſæis & Scribis ſucceſſerunt, nulla re magis afficiũtur quàm quũ ſalutantur Domini magiſtri noſtri. Obſeruarunt præterea nonnulli titulum רב [*rab*] iis fuiſſe attributum qui in Babylonicis Academiis magiſterium conſequebantur: רבי [*rabbi*] autem iis qui in regione Iſrael per impoſitionem manuum ſapientes eſſent declarati: titulum denique רבנין [*rabbenin*] peculiarem fuiſſe ſapientibus domus Dauid.

8 *Ne vocemini*, μὴ κληθῆτε. id eſt, Ne ambiatis hunc honorem. Neque enim vetat Chriſtus ne ſuum honorem exhibeamus magiſtratui, vel doctoribus: ſed ambitionem damnat, vt declarat Auguſtinus Sermone de Verbis Domini, ex Matth. 11. quod rectè annotauit Eraſ. ¶ *Doctor*, καθηγητής. In duobus codicibus legimus διδάσκαλος, eodem ſenſu: & fortaſſe rectius, ne poſtea videatur eadẽ inculcare: quanuis aut nullum, aut certè exiguum ſit in re ipſa diſcrimen. Videtur autem Dominus reſpicere quod ſcriptum eſt Eſaiæ 54.13, & Ierem, 31.34. ¶ [*Nempe*] *Chriſtus*, ὁ Χριστός. Hoc neglexit Vetus interpres: quod tamen ſcriptum inueni in omnibus noſtris vetuſtis codicibus, ſi duos tantùm excipias. Eraſmus autem rectè addidit particulam *Nempe*, ad illuſtrandam ſententiam, ſicut etiam ſuprà 19.17. ¶ *Omnes autem vos, fratres eſtis*, πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε. Totum hoc deeſt in vno exemplari, in hoc quidem verſiculo: ſed additur ſequenti, cui etiam videtur melius conuenire.

9 *Veſtrum neminem vocetis*, μὴ καλέσητε ὑμῶν. Vulgata & Eraſmus, *Nolite vocare vobis*. legerunt enim ὑμῖν. Sed in omnibus manuſcriptis codicibus, & Complutenſi editione, atque adeo Theophylacto Romano, legimus ὑμῶν: excepto vno vetuſto exemplari, in quo neutrum legebatur. Hæc autem reſpiciunt Iudæorum conſuetudinem: apud quos non modò אבות [*aboth*,] id eſt patres, ſed etiã אבותינו [*abothenu*,] id eſt patres noſtri, ſalutabantur Rabbini qui prouectioris erant ætatis. Itaque quanuis inter πατέρα ὑμῶν ſit aliquid interiectum, tamen non puto ὑμῶν pro ὑμῖν poſitum, ſed pro ὑμέτερον, per traiectionem. cuius aliud exemplum habes ſuprà 8.8. neque referendum ad καλέσητε, ſed ad πατέρα. Particulam autem μὴ cõuerti quaſi ſcriptum ſit μηδένα, vt perſpicuitati ſtuderem. ¶ *Qui in cælis eſt*, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. In quodam exemplari hæc verba, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε, id eſt, *Vos autem omnes, fratres eſtis*, ex ſuperiore verſiculo in hunc erant tranſlata: & ſanè videntur iſti melius conuenire quàm ſuperiori.

10 *Doctores*, καθηγηταί. Hebraicè מורים [*morim*] vel מלמדים [*melãmedim*:] de quibus agitur 2. Paral. 17.9. Gręci à præeundo καθηγητὰς vocant, qui & διδάσκαλοι dicuntur, à docendo. Apparet autem huiuſmodi titulos perlibenter fuiſſe à Scribis vſurpatos. Neque enim temere eſt quod Paulus inter cætera hoc quoque illis obiicit, quòd ſe confiderent ὁδηγοὺς τῶν τυφλῶν, id eſt, cæcorum eſſe duces, Rom. 2.19: quò etiam videtur Dominus reſpexiſſe ſuprà 15.14. & hoc eodem capite, verſiculo 16.

11 *Sed qui maximus eſt*, ὁ δὲ μείζων. Particulam δὲ prętermittunt Vetus interpres & Eraſmus, quæ tamen eſt neceſſaria, & additur in omnibus exemplaribus. Eam autem conuertimus tanquam ἀλλά, vt melius intelligatur quæ ſit vis ipſius hoc loco. De enallage comparatiui pro ſuperlatiuo alibi diximus. ¶ *Sit*, ἔσται. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Erit*. Conſtat autem futura pro imperatiuis ſæpiſſime ab Hebræis vſurpari: quàm enallagem niſi ſerues, certè obſcurior erit hic locus. Adde quòd etiam in manuſcripto vno exemplari ſcriptum erat, ἔστω, vt ſuprà quoque 20.26. & 27.

Luc.14.15. & 18.14.

12 Ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

Luc. 11.52.

13 Οὐαὶ δὲ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν.

Mar.12.40 luc.20.47.

14 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.

15 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον· καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν.

16 Οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες, Ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει.

17 Μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τίς γὰρ μείζων ἐστὶν, ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν;

12 ‖Porro qui ſeſe extollet deprimetur: & qui ſeſe demiſerit, extolletur.

13 Sed væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniā præcluditis regnum cælorum hominibus: ‖ vos enim nō introitis, nec introeuntes ſinitis introire.

14 ‖Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniā exeditis domos viduarum, idque in ſpeciem vtentes longis precibus: propterea auferetis grauiorem condemnationem.

15 Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritę, quoniā circumitis mare & aridam, vt faciatis vnum proſelytum: & quum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo magis quàm vos *ſitis*.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quiſquis iurauerit per templum, nihil eſt: quicunque autē iurauerit per aurum templi, reus eſt.

17 Stulti & cæci, vtrum enim maius eſt, aurum, an templum quod ſanctificat aurum?

12 *Qui autem ſe exaltauerit, humiliabitur: & qui ſe humiliauerit, exaltabitur.*

13 *Væ autem vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia clauditis regnum cælorum ante homines: vos enim non intratis, nec introeuntes ſinitis intrare.*

14 *Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudicium.*

15 *Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia circumitis mare & aridam, vt faciatis vnū proſelytum: & quum fuerit factus, facitis eum filium gehēnæ duplo quàm vos.*

16 *Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quicunque iurauerit per templum, nihil eſt: qui autem iurauerit in auro templi, debet.*

17 *Stulti & cæci, quid enim maius eſt, aurum, an templum quod ſanctificat aurum?*

---

12 *Extollet*, ὑψώσει. vel (vt vertit Vulgata & Eraſmus) *Exaltabit*. Ad verbum, Sublimabit: quo vocabulo vtitur Plinius. Videtur autem Chriſtus alludere ad ipſum Rabbinorum nomen, qui ſic dicuntur à verbo רבב [*rabab*,] quaſi Magnum dicas. ¶ *Deprimetur*, ταπεινωθήσεται. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *Humiliabitur*. Vide ſuprà 18.4, vbi Demittere ſumus interpretati, actiuo verbo nimirum, ſicut hîc quoque in proximo membro.

13 *Præcluditis*, κλείετε. Videtur mihi Chriſtus alludere ad illud traditionum genus quod Thalmudiſtæ vocant סיג לתורה [*ſigletorah*] id eſt ſepimentum Legis, quibus arceri dicunt homines à tranſgreſſione Legis. Contrà verò Chriſtus dicit à vitæ æternæ ingreſſu ſic prohiberi homines, quia nimirum in illis externis ſubſiſtant. ¶ *Cælorum*, τῶν οὐρανῶν. In vno codice ſcribitur τοῦ Θεοῦ, Dei. ¶ *Hominibus*, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Vulg. & Eraſm. ad verbum *Coram hominibus*. Ego vt particulam ἔμπροσθεν exprimerem Præcludendi verbo vti malui. Eſt autem varia eius ſignificatio, vt etiam oſtendit in Elenchis Ariſtoteles. Itaque nonnulli pro temporis aduerbio accipiunt: vt ſignificetur, iſtos qui videri volebant cæteris aditum in cælum patefacere, non modò id non facere, ſed etiam multò antè præcludere cęlorum fores. Ego verò malo opponere τῷ ὄπισθεν, vt fores coram hominibus claudere dicantur qui alioquin ingreſſuris coràm & in os ianuam occludunt: quod vernaculo ſermone dicimus *fermer l'huis au viſage*. ¶ *Introeuntes*, εἰσερχομένους: id eſt, iam habentes pedem in limine. Eraſmus, vt planius loqueretur, vertit, *Aduenientes*. id eſt προσερχομένους.

14 *Exeditis*, κατεσθίετε. Quæ vis ſit præpoſitionis κατὰ in his verbis, ſupra expoſuimus. Vulgata & Eraſmus, *Comeditis*. ¶ *Idque in ſpeciem vtentes*, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Ad verbum, *Et prætextu longum præcantes*. Vetus interpres, *Orationes longas orantes*: vt planè videatur, expuncta καὶ particula, legiſſe μακρᾷ tertio caſu, & πρόφασιν interpretari προσευχὴν, id eſt orationem: quum id potius declaret quod illi obtendebant auaritiæ ſuæ. Opponitur enim τῇ ἀληθείᾳ, etiam apud Paulum Philip. 1.18. Et negligenda non fuit cōiunctio καὶ, quam Eraſmus rectè interpretatur. Idque, acſi duplex notetur iſtorum improbitas: vna, quòd facultates viduarum vorarent: altera, quòd tantum ſcelus pietatis ſtudio tegerent. In aliquibus Veteris editionis exemplaribus non hoc tantùm loco, ſed etiam verſiculo ſuperiore & aliquot ſequentibus, nempe 23.25.27.29. legitur Qui, nō quia, id eſt, οἱ, non ὅτι, quæ fortaſſis eſt vera lectio. Sic enim paulo pòſt, verſu ſcilicet 16, dicitur, οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες. Æquipollent enim οἱ λέγοντες, & οἱ λέγετε. ¶ *Auferetis grauius iud.* λήψεσθε περισσότερον κρίμα. id eſt (vt vertit Eraſmus) Grauius puniemini. * Vulgata ad verbum, *Accipietis amplius iudicium*. Sed accipere iudicium apud Latinos aliud ſignificat. Κρίμα verò manifeſtè hoc loco pro κατακρίσει accipitur, vt alibi ſæpe. & περισσότερον quod interpretamur βαρύτερον, id eſt grauius, ſic dicitur hoc loco, vt Cicero luculentiorem plagam dixit. Sed obſeruādum eſt totum hunc verſiculum 14, nec Origenem, nec Euſebium, vt ex eius canonibus apparet, legiſſe, quem etiam non habet meus ille vetuſtiſſimus codex, vt videri poſſit ex Marco & Luca huc tranſlatus, quum in nonnullis etiam veteribus Latinis codicibus deſit, niſi repugnaret diuerſa cōſtructio. Syrus autem interpres hunc quidem habet ſed proximè pręcedenti præpoſitum, quo etiam ordine legit & interpretatur Chryſoſtomus.

15 *Aridam*, τὴν ξηράν. Ita dicitur Hebræis ea terræ portio ex qua Deus noſtri cauſa aquas repulit: cuius beneficij recordatio fecit vt hoc nomen non inuitus retinerem. Sed & Phanias in Epigrammate εἰς ἰχθύας, τμήματι α΄ Epigrammatū Græcorū, ξηρὸν aut ξερὸν ita vſurpat in hoc verſiculo, Ἀκῖτα καλαμευτὰ ποτὶ ξερὸν ἕλθ' ἀπὸ πέτρας: dixit autem ξερὸν pro ξηρὸν poëticè: quod etiam Latinè verti poteſt Siccum. Virg. *Poſtquam exhauſta palus, terræque ardore dehiſcunt, Exilit in ſiccum*. Et alio in loco, *Donec roſtra tenent ſiccum, & ſedêre Carinæ Omnes innocuæ.* ¶ *Proſelytum*, προσήλυτον. Ita Græco vocabulo nuncupabantur, qui patria relicta ſuperſtitione Iudaiſmum erant amplexi, quaſi Aduentitios dicas: quod vocabulum, Theologis etiam Latinis ſatis familiare, retinendū putauimus. Hebræi quoque ſuum illud גר [*gher*] quo omnis aduena ſignificatur, ad iſtos peculiariter transferunt. ¶ *Filium gehennæ*, υἱὸν γεέννης. id eſt exitio & interitu dignum. Vide ſuprà 5.22. & 8.12. ¶ *Duplo magis*, διπλότερον. Ad verbum, duplicius. Colum. libro primo, capite octauo, ſic vtitur abſoluto. *Duplicia*, inquit, *ferramenta, quàm ſeruorum numerus exigit*. id. duplo plura.

16 *Per*, ἐν. Ad verbum *In*: qui Hebraiſmus eſt à nobis annotatus ſuprà 5.34. ¶ *Reus eſt*, ὀφείλει. Vulgata ad Verbum *Debet*: ſicut à Græcis ij quibus impoſita eſt multa, dicuntur οἱ ὀφλόντες, vel ὀφληκότες, ſub. pœnam. * pro quo Latini, Damnum eſto. Sed hæc præſtat ad Syriacam dialectō referre, qua vſus eſt Dominus. Syriacè autem, qui peccat

dicitur חיב, [*chaiab,*] id eſt debitor: & peccatum חובא, [*choba*] id eſt debitum, vt apparet ex Chaldaica paraphraſi Gen. 50, 17, & Pſalm. 1. 1. Vnde ortum illud dicendi genus, *Et remitte nobis debita noſtra, ſicut & nos remittimus debitoribus noſtris.*

17 *Quod ſanctificat*, ὁ ἁγιάζων. id eſt, facit vt aurum pro re ſancta habeatur, diuinis nimirum vſibus conſecratum. Hæc autem vna eſt ex ſignificationibus verbi Hebr. קדש, [*kadaſch*] quod Græci vertunt ἁγιάζειν, & Latini quoque Theologi Sanctificare.

18	Καὶ, Ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀφείλει.	Et, Quiſquis iurauerit per altare, nihil eſt: quicunque autem iurauerit per donum quod eſt ſuper ipſum, reus eſt.	*Et, Quicũque iurauerit in altari, nihil eſt; quicunque autẽ iurauerit in dono quod eſt ſuper illud, debet.*	
19	Μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον;	Fatui ac cęci, vtrũ enim maius eſt, munus an altare quod ſanctificat munus?	*Cæci, quid enim maius eſt? donum an altare quod ſanctificat donum?*	
20	Ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ.	Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipſum & per omnia quæ ſuper illud ſunt.	*Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus quæ ſuper illud ſunt.*	
21	Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν.	‖ Et qui iurauerit per tẽplum, iurat per ipſum & per eum qui habitat in eo.	*Et quicunque iurauerit in templo, iurat in illo & in eo qui habitat in ipſo.*	3. Reg. 8. 13 2. par. 6. 2
22	Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.	Et qui iurauerit per cælum, iurat per thronum Dei & per eum qui ſedet ſuper ipſum.	*Et qui iurat in cælo, iurat in throno Dei & in eo qui ſedet ſuper eum.*	
23	Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν· ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.	‖ Væ vobis Scribæ & Phariſęi hypocritæ, quoniam decimatis mentham & anethum & cuminum, & omittitis quæ grauiora ſunt Legis, iudiciũ & miſericordiam ac fidẽ: hæc oportuit facere, & illa non omittere.	*Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum & cyminum, & reliquiſtis quæ grauiora ſunt Legis, iudicium & miſericordiam & fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.*	Luc. 11. 42
24	Ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ διϋλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες.	Duces cæci, qui percolatis culicem: camelum autem deglutitis.	*Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.*	
25	Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας.	‖ Vę vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam purgatis exteriorem poculi patinæque partem, intus autem *illa* plena ſunt rapina & intemperantia.	*Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia mundatis quod deforis eſt calicis & paropſidis, intus autem plena ſunt rapina & immunditia.*	Luc. 11. 39
26	Φαρισαῖε τυφλὲ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν.	Phariſæe cęce, purga primum quod eſt intra poculum & patinam, vt id quoque quod extra eſt, purum fiat.	*Phariſæe cæce, munda prius quod intus eſt calicis & paropſidis, vt fiat & id quod deforis eſt, mundum.*	
27	Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.	Vę vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam aſſimiles eſtis ſepulchris dealbatis, quæ extrà quidẽ apparent ſpecioſa, intus verò plena ſunt oſſib. mortuorum, omníque immunditia.	*Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia ſimiles eſtis ſepulchris dealbatis, quæ à foris parẽt hominibus ſpecioſa, intus verò plena ſunt oſſibus mortuorum, & omni ſpurcitia.*	

---

19 *Fatui ac*, μωροὶ καί. Hæc non legi in tribus exemplaribus, neque etiam extant apud Veterem interpretem. Eſt autem ellipſis è medio petita, ac ſi dicas, O fatuos & cæcos, vt apparet ex ſubiecta ſentẽtia, desũpta ex Exo. 29, 37.

23 *Decimatis*, ἀποδεκατοῦτε. Id eſt decimam ſoluitis, etiam ex minimis quæ decimari alioqui non conſueuerant, nihil interim de iis in quibus propriè poſita eſt pietas, ſolliciti. Decimas autem etiam iſtos ſoluiſſe mirum non eſt. Nec enim erant neceſſariò ex Sacerdotũ ordine: & Leuitæ etiã ipſi decimas decimarum ſoluebant ſacerdotibus, Num. 18. 28. Decimandi autem verbum ſimiliter accipitur Luc. 18. 12, non pro decimas exigere, vt Heb. 7. 5, ſed pro decimas accipere, ſicut vtrunque apud Hebręos eodem verbo עשר [*haſar*] ſignificatur. ¶ *Omittitis*, ἀφήκατε. Vel (vt Vulg. & Eraſ.) *Reliquiſtis*. Apparet tamen ex præcedente verbo ἀποδεκατοῦτε, præteritum loco præſentis poſitũ eſſe. ¶ *Iudicium*. τὴν κρίσιν. Id eſt quod iſtum & æquum eſt, in communi vitæ vſu. ¶ *Miſericordiam*, τὸν ἔλεον. Id eſt humanitatis officia. ¶ *Fidem*. τὴν πίστιν. id eſt, dictorum & conuentorum conſtantiam ac veritatem, vt rectè definit Cicero: quod explicandum putaui, ad vitandam homonymiam. Nam ſolet alioquin accipi pro fiducia quę in Chriſtum recumbit. hîc autem Chriſtus agit duntaxat de mutuis hominum inter ſe officiis.

25 *Patinæ*, παροψίδος. Vulg. *Paropſidis*: quo vocabulo vtuntur etiam Latini poëtæ Sed paropſis videtur hîc generaliùs accipi: & in duobus vetuſtis exemplaribus legitur τοῦ πίνακος. Quare de paropſidis vſu & forma nullus eſt hîc, (vt opinor) diſſerendi locus. Vide (ſi libet) Athenæum initio libri noni, & Eraſmum in hunc locum. ¶ *Plena ſunt* γέμουσιν. Plena ſunt, videlicet pocula & patinæ. Nam alioqui dicẽdum fuerat præpoſito articulo, τὰ δὲ ἔσωθεν, interiora verò, ſicut loquitur Lucas 11. 39. aut certè prò γέμουσιν ſcribendum erat γέμει. Ideo ſuppleui relatiuum. ¶ *Rapina*, ἐξ ἁρπαγῆς. In quatuor antiquis exemplaribus legimus ἐξαρπαγῆς coniunctò, & (ni fallor) rectius. Reſpondet autem hoc vocabulum Hebræo חמס [*chames,*] quo omne ſceleris genus ſignificatur ad interuertendas res alienas comparatum. Itaque latius patet quàm Gręcũ aut Latinum nomẽ. ¶ *Intemperantia*, ἀκρασίας. In ſeptem vetuſtis codicibus ſcribitur ἀδικίας, iniuſtitia. Vulg. legit hîc quoque ἀκαθαρσίας. i. immunditia, vt infrà 17. Cæterùm rapinę & intemperantiæ nomine dapes intelligit ex alienis interuerſis facultatibus ad luxum comparatas.

27 *Aſſimiles eſtis*, παρομοιάζετε. Addit aliquid ſignificationi præpoſitio παρὰ, quam non putaui negligendã. Vulg. & Eraſ. *Similes eſtis*. Id Græci vno verbo exprimunt: Latini aſſimilare quidem dicunt, ſed actiuè. ¶ *Dealbatis*, κεκονιαμένοις. Id eſt, opere tectorio inductis: à κονία, quod calcem & tectorium opus declarat, vt exponit doctiſſimus Budæus. ¶ *Immunditia*, ἀκαθαρσίας. Vulg. & Eraſ. *ſpurcitia*: quod potius reſpondet τῇ ῥυπαρίᾳ.

28 Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνομίας.

29 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων.

30 Καὶ λέγετε, Εἰ ἦμεν ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἦμεν κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν.

31 Ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας.

32 Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.

33 Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης;

34 Διὰ τοῦτο ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφοὺς, καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε· καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν.

35 Ὅπως ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου. 2. Par. 24. 22.

36 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην.

Luc. 13. 34.

37 Ἱερουσαλὴμ Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε; 4. Eſd. 1.3.

38 Ἰδοὺ, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.

39 Λέγω γὰρ ὑμῖν, Οὐ μή με ἴδητε ἀπ'

28 Ita & vos extra quidē apparetis hominib⁹ iuſti, int⁹ autē pleni eſtis ¨hypocriſi & iniquitate.

29 Vę vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam ¨ędificatis ſepulchra Propherarum, & ornatis monumenta iuſtorum.

30 Et dicitis, Si fuiſſemus temporibus patrum noſtrorū, non fuiſſemus eorum ſocij ¨in cæde Prophetarum.

31 Itaque teſtamini aduerſus voſmetipſos, vos eſſe filios eorum qui Prophetas occiderūt.

32 ¨Vos quoque complete mēſuram patrum veſtrorum.

33 Serpentes, progenies viperarum, ¨quomodo effugere poſſitis cōdemnationem gehennę?

34 Propterea ecce, ego mitto ad vos ¨Prophetas, & Sapientes, & Scribas, & ¨ex ipſis *nōnullos* trucidabitis & crucifigetis: & ex ipſis nonnullos flagellabitis in conuentibus veſtris, & perſequemini ¨oppidatim.

35 ¨Vt veniat ſuper vos omnis ¨ſanguis iuſtus, effuſus ſuper terrā à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinē Zachariæ filij Barachiæ, ‖quem ¨occidiſtis inter templum & altare.

36 Amen dico vobis, venient hæc omnia ¨ ſuper ætatem iſtā.

37 ‖Ieruſalē, Ieruſalē, ¨trucidatrix Prophetarū, & lapidatrix eorū q ¨ad te miſſi ſūt, quoties ¨volui congregare liberos tuos ‖quēadmodū ¨gallina cōgregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſtis?

38 Ecce, relinquetur vobis domus veſtra deſerta.

39 Dico enim vobis, nequaquā

28 *Sic & vos à foris quidē paretis hominibus iuſti, intus autē pleni eſtis hypocriſi & iniquitate.*

29 *Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia ædificatis ſepulchra Prophetarū, & ornatis monumenta iuſtorum.*

30 *Et dicitis, ſi fuiſſemus in diebus patrum noſtrorum, nō eſſemus ſocij eorum in ſanguine Prophetarum.*

31 *Itaque teſtimonio eſtis vobiſmetipſis, quia filij eſtis eorū qui Prophetas occiderunt.*

32 *Et vos implete menſuram patrum veſtrorum.*

33 *Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ?*

34 *Ideo ecce, ego mitto ad vos Prophetas & Sapiētes & Scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis: & ex eis flagellabitis in ſynagogis veſtris, & perſequemini ex ciuitate in ciuitatē.*

35 *Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, effuſus ſuper terrā à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidiſtis inter tēplum & altare.*

36 *Amen dico vobis, venient hæc omnia ſuper nationem iſtam.*

37 *Ieruſalem, Ieruſalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te miſſi ſunt, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina cōgregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſti?*

38 *Ecce, relinquetur vobis domus veſtra deſerta.*

39 *Dico enim vobis, Non*

---

28 *Hypocriſi*, ὑποκρίσεως. i. ſimulatione: ſed Græcum vocabulum vſitatum retinere malui.

29 *Aedificatis*, οἰκοδομεῖτε. Id eſt Extruitis. Nam certè ſepulchra non ſunt ædes. Sic dicunt Græci οἰνοχοεῖν ὕδωρ.

30 *In cæde*, ἐν τῷ αἵματι. Ad verbū In ſanguine: quod fuiſſet, hoc quidem loco, obſcurum.

32 *Vos quoque complete*, καὶ ὑμεῖς πληρώσατε. Ironicè dictū. Eſt autem Hebræis familiare iſtud dicendi genus. Pergite vos quoque imitari maiores veſtros, vt tandem veſtra improbitas ad ſummum gradum perueniat. Meus codex vetuſtiſſimus habet ἐπληρώσατε, impleuiſtis.

33 *Quomodo?* πῶς. In vno vetere codice ſcriptum erat ποῦ, id eſt, quó.

34 *Prophetas*, προφήτας. Vtitur nominibus Iudæorū gēti vſitatis, eos deſignans qui ſunt aliis poſtea nominibus appellati, ſi prophetarum appellationem excipias. Lucas autē ſicut pro ἐγὼ obſcurius in tertia perſona dicit ἡ τοῦ θεοῦ σοφία, Dei ſapientia, ita apertius Apoſtolos pro Sapientibus & Scribis dicit: & ita fit vt viciſſim vnus ex altero explicetur. ¶ *Ex ipſis [nōnullos]*. ἐξ αὐτῶν Subauditur τινάς: id eſt, Nonnullos: quod expreſſimus etiam in hoc membro. Vide infrà cap. 27. 9.

¶ *Oppidatim*, ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Vulg. obſcurius ad verbum, *Ex ciuitate in ciuitatem*, ſicut vulgò dicimus *de ville en ville*.

35 *Vt veniat*, ὅπως ἔλθῃ. Hebræum dicendi genus, quod imitantur quodammodo Latini iuriſconſulti, quum dicūt noxam caput ſequi. Eſt autem hæc huius loci ſententia, Vt rei & obnoxij ſitis: vel, vt in veſtrum caput redundet ſanguis iuſtus. ¶ *Sanguis iuſtus*, αἷμα δίκαιον: id eſt, iuſtorum & innocentum cædes. ¶ *Occidiſtis*, ἐφονεύσατε. In quodā exemplari legimus ἐφόνευσαν, Occiderunt. Aſſentior autem iis qui hæc referunt ad ea quæ ſcripta ſunt Paral. 2. 24. 22. & Ioiadam binomium fuiſſe exiſtimant. Quod enim de Zacharia Iohannis Baptiſtæ patre à nonnullis licet veteribus interpretibus dicitur, ne probabile quidem videtur, & idoneo teſtimonio caret.

39 *Super ætatem iſtam*, ἐπὶ γενεὰν ταύτην. Soleo γενεὰν interpretari gentem in hoc dicendi genere: ſed hîc puto aliquid amplius notari, fore nimirum vt eius ipſius ſeculi plerique hoc horrendum iudicium Dei experirentur. Incidit enim ipſius vrbis excidium poſt alias plurimas huius gētis calamitates, in annum à Chriſti morte circiter quadrageſimū. Eſt igitur γενεὰ hoc loco quod דור [*dor*] Hebræis. Vide ſuprà 11. 16, &c.

37 *Trucidatrix*, ἡ ἀποκτείνουσα. id eſt quæ trucidare conſueuiſti, quod vt exprimerem, ſic conuerti hoc participiū vt & alterum ſequens, ac ſi verbalia eſſent nomina, quæ Enallage eſt Hebræis familiaris. ¶ *Ad te*, πρὸς αὐτήν. In vno codice ſcriptum erat πρός σε, eodem ſenſu. poſitum enim illud fuerit pro σεαυτήν. ¶ *Volui*, ἠθέλησα. De externo miniſterio loquitur, & quatenus ipſe in genere fuerat huic genti ſeruandæ promiſſus, de qua etiam fuit peculiariter, iam inde à promiſſione Abrahamo facta, ſolicitus. ¶ *Gallina*, ὄρνις. Hoc enim vocabulum generaliter auem declarans, gallinæ per antonomaſiam tribuitur, quæ alioqui propriè dicitur ἀλεκτορίς.

ἄρτι ἕως ἂν εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Κεφάλαιον κδ.

1 ΚΑΙ` ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ.

2 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται.

3 Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος;

4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

5 Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός· καὶ πολλοὺς πλανήσουσι.

6 Μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους, καὶ ἀκοὰς πολέμων. ὁρᾶτε, μὴ θροεῖσθε. δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι· ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος.

7 Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοὶ, καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους.

8 Πάντα δὲ ταῦτα, ἀρχὴ ὠδίνων.

9 Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλίψιν καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς καὶ ἔσεσθε μισού-

me videbitis ab hoc tẽpore vſquedũ dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XXIIII.

1 ET ‖ egreſſus Ieſus è tẽplo, abibat: & acceſſerunt diſcipuli eius, vt oſtenderent ei ædificia templi.

2 Ieſus autẽ dixit eis, Nónne videtis hæc omnia? amẽ dico vobis, nõ relinquetur hîc lapis ſuper lapidẽ, q̃ nõ diſſoluatur.

3 Sedente autem eo in monte Olearum, adierunt eum diſcipuli priuatim, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt, & quod *erit* ſignum aduentus tui, & conſummationis ſeculi?

4 Et reſpõdens Ieſus dixit eis, ‖Videte ne quis vos ſeducat.

5 Multi enim venient ſub nomine meo, dicentes, Ego ſum Chriſtus: multóſque ſeducent.

6 Futurũ eſt autem vt audiatis bella, & rumores bellorũ: videte, ne turbemini. oportet n. oĩa *hæc* fieri, ſed nondũ erit finis.

7 Inſurget enim gens in gentem, & regnum in regnũ: & erunt peſtilentiæ, & fames, & terræmotus ſingulis locis.

8 Hæc autem omnia principiũ *erunt* dolorum *partus*.

9 ‖Tunc tradent vos compreſſioni, & trucidabunt vos: &

me videbitis amodo, donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XXIIII.

1 ET egreſſus Ieſus de templo, ibat: & acceſſerũt diſcipuli eius vt oſtenderent ei ædificationes templi.

2 Ipſe autem reſpondẽs dixit illis, Videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hic lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur.

3 Sedẽte autẽ eo ſuper montẽ Oliueti, acceſſerũt ad eum diſcipuli ſecretò dicẽtes, Dic nobis quãdo hæc erunt? & quod ſignum aduentus tui, & conſummationis ſeculi?

4 Et reſpõdens Ieſus dixit eis, Videte ne quis vos ſeducat.

5 Multi enim veniẽt in nomine meo, dicẽtes, Ego ſum Chriſtus: & multos ſeducent.

6 Audituri enim eſtis prælia & opiniones præliorum: videte, ne turbemini: oportet enim hæc fieri, ſed non eſt finis.

7 Cõſurget enim gẽs in gẽtẽ, & regnũ in regnũ: & erũt peſtilẽtiæ, & fames, & terræmotus per loca.

8 Hæc autem omnia, initia ſunt dolorum.

9 Tunc tradent vos in tribulationẽ, & occident

Mar.13.1.
luc.21.5.
& 19.44.

Epheſ.5.6.
coloſ.2.28

Suprà 10.17.
luc.21.12.
ioh 15.20.
& 16.2.

---

39 *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι. Hebraiſmus מעתה [*mehatta*] Ex nunc. Vulg. ad verbum, *Amodo*. Vide infrà 26.29.

IN CAPVT XXIIII.

1 *E templo, abibat*, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Quoddam exemplar legit, ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, ἐπορεύετο: quæ lectio melius conuenit.

2 *Ieſus autem dixit eis*, ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. In duobus vetuſtis codicibus ſcribitur, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς. id eſt, ipſe verò reſpondens dixit eis. Eam lectionẽ ſequitur Vetus interpres, quem hoc loco immeritò flagellat Eraſmus: quum idem ipſe ſuprà annotarit verbum Reſpondendi ab Hebræis ſæpe impropriè accipi, & habitum inter eos ſermonem conſtet antequam hæc diceret Ieſus. ¶ *Nónne*, οὐ. Hanc particulam non legit Vetus interpres, & deeſſe comperimus in quinque vetuſtis codicibus. ¶ *Diſſoluatur*, καταλυθήσεται. In ædificio coniuncti lapides & coagmentati dicuntur diſſolui quum diruuntur. Sic loquitur Cic. de Senect. *Opus ipſa ſuum eadem quæ coagmentauit natura diſſoluit*. Vulg. & Eraſ. interpretantur, *Deſtruatur*.

3 *Priuatim*, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Eraſmus, *Secretò*: id eſt ἀπορρήτως. ¶ *Aduentus*, παρουσίας. à παρεῖναι, id eſt Adeſſe, pro Aduenire, ſicut etiam infrà accipitur verſ. 27. Nã * propriè non aduentum, ſed præſentiam declarat. Sed hîc quiſpiam non immeritò quæſierit, quinam hæc interrogatio iis conueniat, qui non aliud Meſſiæ quàm mundanũ regnum ſomniarent, vt ex plurimis hiſtoriæ Euangelicæ locis liquet? Reſpondeo huic interrogationi occaſionem præbuiſſe Chriſti ſermonem præcedentem, qui proculdubio non ita paucis verbis fuit ipſis loquutus de templi excidio, ſed nonnulla quoque de altero ſuo aduentu & mundi totius inſtauratione diſſeruerat, quæ cupiunt ipſi ſibi poſtea copioſius explicari, vtpote quæ non ſatis intelligerent, ac proinde quibus non ita crederent, vt rebus benè intellectis aſſentimur. Huius autem reſponſionis & totius concionis Chriſti ſummã doctiſſimè ſimul & breuiſſimè declarat his verbis Tertull. libro de reſurrectione carnis, *Interrogatus à diſcipulis quando euentura eſſent quæ interim de templi exitu eruperat, ordinem temporum. primò Iudaicorum vſque ad excidium Ieruſalem: dehinc communium vſque ad concluſionem ſeculi digerit.*

4 *Seducat*, πλανήσῃ. Hîc πλανᾷν accipitur forma coniugationis Hebrææ Hiphil: nam propriè neutrum eſt, ideo verti oportuit perinde acſi ſcriptum eſſet ἀπατήσῃ. Homer. Iliad. β, οἵ με μέγα πλάζουσι. id eſt, ἀπατῶσι. vnde apud Latinos Planus pro impoſtore.

5 *Sub nomine meo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι. Vulg. *in nomine meo*, ambiguè. Sic enim fere in his libris ſignificãtur, qui ſe à Chriſto mandatum habere ſeu verè ſeu falſò dicunt. Hîc autem vẽturos iſtos dicit Chriſtus, ſub ipſius nomine, id eſt ipſiuſmet Meſſiæ ſiue Chriſti nomen vſurpantes, vt Doſitheus ille, cuius meminit Theophylactus, item Simon, Theudas, Ægyptius ille, quorum fit mentio in actis Apoſtolicis: & poſt hos etiam Manes, delectis etiam ſibi duodecim quos Apoſtolos vocabat. Sic & noſtra memoria Monaſterienſes Anabaptiſtæ idem auſi ſunt comminiſci: & poſt illos Dauid Georgius, Libertinorum princeps.

6 *Rumores*, ἀκοάς. Vulg. *Opiniones*: id eſt δόξας. Nos ſuprà 4.24. ἀκοὴν, Famam conuertimus. Sed quia plurali numero vtendum erat, ſynonymum quæſiuimus. ¶ *Videte*, ὁρᾶτε. Rectè monet Stephanus noſter, poſt ὁρᾶτε oportere ὑποστίζειν, vel eſt, inquit, legendum μὴ θροεῖσθαι. Ego malim * μὴ θροῆσθε. ¶ *Omnia*, πάντα. In quodam exemplari additur ταῦτα, *Hæc*: quod expreſſimus. ¶ *Erit*, ἐστί. Annotat Eraſ. ſeſe alicubi legiſſe ἔσται, *erit*: quam lectionem maximè probo. Eſt autem hæc ſententia, ne illis quidẽ peractis fi- * nem fore malorum, vt ſubiectæ prædictiones oſtendunt, & adhuc probat experientia. Idem autem erit omnium malorum qui & mundi finis.

7 *Singulis locis*, κατὰ τόπους. id eſt paſſim. Nam κατὰ hoc loco diſtributiuum eſt. Vulg. *Per loca*, prępoſitione non ſatis expreſſa. Eraſmus, *Variis locis*.

8 *Dolorum* [*partus.*] ὠδίνων. Mundo videlicet ſeſe ad iſtos eiiciendos comparante, quos tamdiu velut in vtero geſtauerit, vt loquitur Paulus Ro. 8.22. niſi per partẽ intelligamus ſignificari iudicium illud horrendum ſubſequuturum quum hæc antecedẽt, ſicut partus dolores ipſum enixum: ſiue hæc Chriſti verba ad vltimum illum diem, ſiue ad Ieroſolymorum excidium referas.

partum

μενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.

10 Καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί· καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.

11 Καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλανήσουσι πολλούς.

12 Καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.

13 Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

14 Καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος.

Mar. 13.14
Luc. 21.20
Dan. 9.27

15 Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ· (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)

16 Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη·

17 Ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω ἆραι τί ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

18 Καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ.

19 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

Act. 1.12

20 Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαββάτῳ.

21 Ἔσται γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται.

22 Καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖ-

eritis exoſi omnibus ¨gentibus propter nomen meum.

10 Et tunc offendentur multi: & alius alium ¨prodet, & ¨odio habebit ¨alius alium.

11 Et multi pſeudoprophetæ excitabũtur, ac ſeducẽt multos.

12 Et quoniam ¨ multiplicata erit iniquitas, refrigeſcet charitas multorum.

13 Sed ¨qui ſuſtinuerit ad finẽ vſque, is ſeruabitur.

14 Et prædicabitur iſtud Euãgelium regni ¨in vniuerſa terra vt ſit teſtimonio omnibus gẽtibus: & tunc veniet ¨finis.

15 ‖Quum ergo videritis ¨abominationem illam vaſtatricẽ quæ dicta eſt ‖à Daniele Propheta, poſitam in loco ſancto: (qui legit, ¨animaduertat)

16 Tunc qui in Iudæa *fuerint*, fugiant in montes:

17 Qui ¨in ſolario, non deſcendat ¨ vt ſumat quicquam è domo ſua.

18 Et qui in agro, non reuertatur ¨retrò vt ſumat ¨veſtimẽta ſua.

19 Væ autem prægnantibus & lactantibus per illos dies.

20 Orate verò ne fiat fuga veſtra ¨hyeme, ‖neque ¨ſabbatho.

21 Erit enim tunc compreſſio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc vſque tẽpus, ¨neque erit.

22 Et niſi decurtati fuiſsẽt dies il

vos: & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.

10 *Et tunc ſcandalizabuntur multi: & inuicem tradent, & odio habebũt inuicem.*

11 *Et multi pſeudoprophetæ ſurgẽt, & ſeducẽt multos.*

12 *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigeſcet charitas multorum.*

13 *Qui autem perſeuerauerit vſque in finem, hic ſaluus erit.*

14 *Et prædicabitur hoc Euãgelium regni in vniuerſo orbe, in teſtimoniũ omnibus gentibus: & tũc veniet conſummatio.*

15 *Quum ergo videritis abominationẽ deſolationis, quæ dicta eſt à Daniele Propheta, ſtantem in loco ſancto: (qui legit, intelligat)*

16 *Tũc qui in Iudæa ſunt, fugiant ad montes:*

17 *Et qui in tecto, non deſcendat tollere aliquid de domo ſua.*

18 *Et qui in agro, non reuertatur tollere tunicam ſuam.*

19 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.*

20 *Orate autem vt nõ fiat fuga veſtra in hyeme, vel ſabbatho.*

21 *Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vſque modò, neque fiet.*

22 *Et niſi breuiati fuiſſent dies illi, non fiet,*

---

9 *Gentibus*, ἐθνῶν. In vno codice non additur hoc vocabulum, quo etiam ſublato videtur plenior eſſe ſententia.

10 *Prodet*, παραδώσουσι. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Tradent*. Sed τὸ παραδιδόναι exiſtimo poſitum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι, ſicut etiam infrà cap. 26.16. Sic etiam Hebræis נתן [*nathan*] non modò tradere, ſed etiam prodere ſignificat, vt Ier. 38. 18. ¶ *Odio habebunt*, μισήσουσιν. Hoc quoque commodius Græci vno vocabulo exprimunt quàm Latini. ¶ *Alius alium*, ἀλλήλους. Hoc Græci vno vocabulo exprimunt. Eraſmus addit, *Inuicem*: quod abundat & magis reſpondet τῷ ἐναλλάξ.

12 *Multiplicata erit*, πληθυνθῆναι. Vulg. & Eraſ. *Abundabit*, περισσεύσει.

12 *Qui ſuſtinuerit*, ὁ ὑπομείνας. Vulgata & Eraſmus, *Qui perſeuerauerit*: id eſt ὁ διακαρτερήσας.

14 *In vniuerſa terra*, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ. Ad verbum, *In vniuerſa habitabili*. Vulgata, *In vniuerſo orbe*: id eſt, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς γῆς. Vocat autem Euangelium regni, felicem de regno cælorum nuntiationem. ¶ *Finis*, τὸ τέλος. Vulgata & Eraſmus, *Conſummatio*: id eſt συντέλεια.

15 *Abominationem illam vaſtatricem*, βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Vel, *Abominandam vaſtationem*. ad verbum *Abominationem deſolationis*: qui Hebraiſmus eſt obſcurior. Sic etiam infrà Apocalypſeωs cap. 17.1, legimus, κρίμα τῆς πόρνης i. damnationem meretricis illius, pro Damnatam illam meretricem. Eſt autem locus hic petitus ex Dan. 12. 11, vbi Hebraicè legimus שקץ שומם [*ſchikkuts ſchomem*] quod etiam interpretari poſſumus, Abominationem ſtupendam. Sic autem deſignat Propheta profanationem templi, collocata ibi aquila, & multis patratis quæ per Legem non licebant: vnde etiam mox ſequutum eſt & templi & vrbis & gentis excidium, vt ex hiſtoriis apparet. ¶ *Animaduertat*, νοείτω: vel, *ſecum conſideret*. Vulgata & Eraſmus, *Intelligat*: quæ interpretatio non ſatis videtur conuenire huic loco, quanuis interdum pro συνιέναι vſurpetur, vt ſuprà ca. 15.17, & 16.11. In Marco autem 8.17, alterum ab altero apertè videtur diſtingui.

17 *In ſolario*, ἐπὶ τοῦ δώματος: id eſt, In ſuperiore ædium parte. Vulgata & Eraſmus, *In tecto*. Vide ſuprà 10.27. ¶ *Vt ſumat quicquam è domo ſua*, ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. In vetuſtis exemplaribus legitur, ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας, (quo modo etiam legit Theophylactus & Valla) id eſt, ad tollenda ea quæ ſunt e domo ſua: nempe res ſuas quas domi habet.

18 *Retrò*, ὀπίσω. Vel, *rurſus*: ſicut dixit Virgilius. *Rurſus & incipiant in corpora velle reuerti.* ¶ *Veſtimenta*, τὰ ἱμάτια. Veſtimentum hoc loco generaliter accipitur, cuius latè patet ſignificatio, vt teſtantur iuriſconſulti. Cæterum in quatuor vetuſtis exemplaribus legitur in ſingulari τὸ ἱμάτιον, id eſt pallium, nimirum quod fugienti in primis neceſſarium eſt aduerſus aëris iniuriam. Idem ergo de cæteris eiuſmodi rebus ſtatuendum: & ſignificatur ſumma trepidatio & neceſſitas fugæ.

20 *Hyeme*, χειμῶνος. nempe propter tempeſtates alieno à fuga tempore. ¶ *Sabbatho*, ἐν σαββάτῳ. In quatuor codicibus legimus σαββάτου ſecundo caſu, ſicut paulo antè, χειμῶνος. Fuit autem ſabbatho indicta quies minimè ad res ſuas colligendas & fugam idonea. Hoc ipſum autem Iudæis contigit, Azymorum feſto obſeſſis.

21 *Neque erit*, οὐδ' οὐ μὴ γένηται. Triplex negatio eſt adhibita (vt annotat Eraſmus) emphaſeωs cauſa, quum Latinis contrà vel duplex negatio affirmet. Cenſet autem idem in annotationibus, verti poſſe, *Neque fiat*: vt ſit abominantis. Atqui ſi hoc recipiamus, potius ſcribendum fuerit, οὐ μὴ γένηται. Ex infinitis verò exemplis apparet Coniunctiui præſens in hac conſtructione pro futuro Indicatiui vſurpari ab hoc Euangeliſta. Id autem verè prædixiſſe Chriſtum, exitus oſtendit, quum in ea obſidione teſtetur Ioſephus præter captiuorum 97 millia, periiſſe hominum vndecies centum millia, cui ſimilis clades nulla in vllis hiſtoriis commemoratur.

ται, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.

Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ ὧδε, μὴ πιστεύσητε.

Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα· ὥστε πλανῆσαι (εἰ δυνατὸν) καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

Ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν.

Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστὶ, μὴ ἐξέλθητε· ἰδοὺ, ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε.

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ

li, periret ∴omnis caro: ſed propter electos decurtabũtur dies illi.

23 Tunc ſiquis vobis dixerit, ‖Ecce, hîc Chriſtus, ∴ aut hîc: ne credite.

24 ∴ Excitabuntur enim pſeudochriſti & pſeudoprophetæ, ∴ & edent ſigna magna & miracula: ita vt ∴ſeducant (ſi fieri poſſit) etiam electos.

25 Ecce, prædixi vobis.

26 Itaque ſi dixerint vobis, Ecce, in deſerto eſt: ne egredimini. Ecce, ĩ cõclauib. ne credite.

27 ∴ Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & apparet vſque in Occidẽtem: ita etiam erit aduentus Filij hominis.

28 ‖Vbicũque .n. fuerit ∴cadauer, illuc congregabuntur ∴aquilæ.

29 ‖∴Statim autem poſt compreſſionem dierum illorum ſol obſcurabitur, nec dabit luna ſplendorem ſuum, & ſtellę cadent è cælo, & ∴poteſtates cęlorum ∴concutientur.

30 Tunc apparebit ∴ſignũ Filij hominis ∴in cælo: & tũc ∴ omnes tribus terræ ∴plangent, ‖& videbũt Filiũ hominis venien-

ſalua omnis caro: ſed propter electos breuiabuntur dies illi.

23 *Tunc ſiquis vobis dixerit, Ecce, hic eſt Chriſtus, aut illic: nolite credere.*

Mar.13.21.
luc.17.23.

24 *Surgent enim pſeudochriſti & pſeudoprophetæ, & dabunt ſigna magna & prodigia: ita vt in errorem inducantur (ſi fieri poteſt) etiam electi.*

25 *Ecce, prædixi vobis.*

26 *Si ergo dixerint vobis, Ecce in deſerto eſt, nolite exire. Ecce, in penetralibus: nolite credere.*

i. extra conclaue
ſacella

27 *Sicut enim fulgur exit de Oriente, & paret vſque in Occidentem: ita erit & aduentus Filij hominis.*

28 *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.*

Luc.17.37

29 *Statim autem poſt tribulationem dierũ illorũ, ſol obſcurabitur, & luna nõ dabit lumen ſuum, & ſtellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum commouebuntur.*

Mar.13.24
luc.21 25
eſa.13.10
ezech.32.7
ioel.2.31,
& 3.15.

30 *Et tunc parebit ſignum Filij hominis in cælo: & tunc plangent omnes tribus terræ, & videbũt Fi-*

Apoc.1.7
dan.7.13
zach.12.11

---

22 *Omnis caro periret*, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ. i. tota gens funditus interiret. vel, *Non ſeruaretur vlla caro.* Duplex Hebraiſmus, Non ſeruaretur, pro, periret. Eſt enim μείωσις. (nam in his loquutionibus negans particula non cohæret cum ſigno vniuerſali OMNIS, ſed cum verbo, vt liquet ex Eph.4.29) & Caro pro homine ſynecdoche, partis pro toto: & homo pro Iudæo, ſynecdoche generis. ex quibus illum mutauimus, vt obſcuriorem: hunc vt ſatis vſitatum retinuimus. poſſis tamen non ineptè interpretari, *Non ſeruaretur vlla caro*, vel, *Nulla caro ſeruaretur.*

23 *Aut hic*, ἢ ὧδε. In quodam codice legitur ἢ ἐκεῖ, aut illic: idque melius.

24 *Excitabuntur*, ἐγερθήσονται: i. exorientur, vt ſuprà 11.11, ¶ *Et edent ſigna*, καὶ δώσουσι σημεῖα. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Et dabunt ſigna.* Idem autem valet διδόναι quod ἀποδεικνύειν: i. palam aliquid deſignare inſigne, quod omnibus ſpectandũ proponatur. Sic enim vſurpant Hebræi verbũ נתן [*nathan*] interdum, vt Nehem.6.10. ¶ *Seducãt*, πλανῆσαι. In quodam exemplari ſcribitur πλανηθῆναι: i. vt ſeducantur, vel, (vt conuertit Vetus interpres) In errorem inducantur.

27 *Sicut enim*, ὥσπερ γάρ. De fulgore Euãgelij accipi debet nó de prædicationis celeritate: & ſeruãda vis eſt particulæ cauſalis. Opponitur enim iſtud deſerto ac conclauib. ac ſi diceret Chriſtus, fore vt perſpicuè lucem ſuam vbique patefaceret poſt vrbis pręſertim excidium, ac proinde cauendos, qui, Chriſti nomen mentiti, ſeorſim diſcipulos cogerent. Rectè igitur Paulus, 2.Cor.4.3, Si opertum eſt Euangelium noſtrum, iis qui pereunt opertum eſt.

28 *Cadauer*, τὸ πτῶμα. Vulgata, *Corpus*: id eſt τὸ σῶμα. qua occaſione arrepta nonnulli Eccleſiam quam falsò vocant, pro Chriſto ipſo ſubſtituũt: quod quidem facilè refelli poteſt etiãſi legamus τὸ σῶμα. Sed certè omnes codices quos mihi videre contigit, ſcriptum habebant τὸ πτῶμα. Ita etiam habet Theophylactus Romanus, & Theodoritus περὶ προνοίας λόγῳ ι, & ita diſertè vertit Syrus interpres tum hoc loco tum Lucæ 17,37. Sed γὰρ non legit, nec Vetus etiam interpres. Ego verò retinendum cenſeo, & cauſale eſſe, ita tamen vt non proximo verſiculo attexatur, ſed & iſte verſiculus & proximè præcedens, ad admonitionem verſ.26. comprehenſam referantur, & ita cohæreat ſententia, Siqui inſuſurrarint hic aut illic quaſi latitantem Chriſtum quærendum, ne credite. Palam enim ſeſe conſpiciendum præbebit Chriſtus vt fulgur ab Oriente ad Occidentem emicans & terrarum vniuerſum orbem irradians: & ſicut aquilæ ad cadauer ſtatim aduolant mira ſagacitate, ita piis omnibus æquè demum erit concurrendum vbi viuificum mortis Chriſti nidorem percipient. Eſt autem prouerbialis quidem hęc loquendi forma quam etiam illuſtrat locus Iobi 39.30, ſed mirè conueniens Chriſto crucifixo, veræ & vnicæ notæ ex qua licet veram Eccleſiam, cui nos oportet adiungere, à falſa internoſcere, quam vitare nos oportet. ¶ *Aquilæ*, οἱ ἀετοί. Vulgata, *Et aquilæ*: redundante copulatiua. Nec temerè vocantur aquilæ qui Chriſto aggregãtur, quum nemo cum illo vniatur, niſi qui eius carne & ſanguine veſcitur, ſed mente non dente, id eſt, fide & ſpe, quibus velut alis ad ipſum in cælos, porcis deorſum relictis, euehimur. Coloſſ.3,1.

29 *Statim*, εὐθέως. Hoc eſt quod dicitur 2.Pet.3.9, nó tardare Dominum. Nec enim hæc referunt ad id tẽpus quo diſcipulos alloquebatur Chriſtus, neque ad tempora mox ſequutura Ieroſolymorum excidium, quem ſermonem finiit verſ.22. inchoatum verſ.15. ſed perſequutiones illas reſpicit quibus exerceri Eccleſiam oportet ad illum vſque diem de quo nunc incipit diſſerere Chriſtus, ita vt non ſint iſta ſigna metaphoricè ſed propriè accipiẽda. ¶ *Poteſtates cælorum*, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. Aut (vt alij vertũt) Virtutes, modò intelligas non ἀρεταὶ, ſed δυνάμεις ſcriptum eſſe. Cæterùm exiſtimo ex Hebræorum idiotiſmo Poteſtates cælorum pro ipſis cælis potentibus dici. Nolui tamen temere quicquam immutare. Sed potentes cælos dici exiſtimo tum ob illorum corporum inenarrabilem firmitatẽ, tum etiam ob illorum minimè vanam in moderanda inferiorum corporum temperie facultatem. ¶ *Concutientur*, σαλευθήσονται: vel vacillabunt, inſtar fluctuantis nauis in mari. Vulg. & Eraſ. *Commouebuntur*: quod non tantam habet emphaſin: reſpondet enim τῷ συγκινεῖσθαι.

30 *Signum*, τὸ σημεῖον. Qui hoc referunt ad crucis figuram, mihi quidem videntur ſine ratione loqui. Deſcribitur enim mox quod ſit futurum hoc ſignum, ſumma gloria videlicet, & maieſtas, quæ teſtabitur Chriſtum illum dominum cæli & terræ (qui, quo tempore hæc dicebat, inter vulgares homines cenſebatur, ac nunc quoque in ſuis membris contemnitur) aduentare, vt orbem terrarum iudicet.

¶ *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. In vno codice legim᷒, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, Qui est in cælis. ¶ *Omnes tribus*, πᾶσαι αἱ φυλαί, i. omnes gẽtes, seu populi. Alludit.n. vel ad dispersionẽ quę refertur Gen.10. & 11, vel ad Israeliticæ gẽtis distributionẽ. ¶ *Plangent*, κόψονται. Ouid. *Plangere nuda meis conabar pectora palmis.* Inde factũ vt pro lugere accipiatur absoluta significatione.

τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

1.Cor.15.52 1.thes.4.16. 31 Καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης· καὶ ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ᾽ ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν.

32 Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλὸς, καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος·

33 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦτα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

34 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται.

Mar 13.31 35 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

36 Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.

37 Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Luc.17.28 gen.7.5 1.pet.3.20 38 Ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν·

39 Καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Luc.17.35 1.thes.4.17 40 Τότε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραλαμβάνεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται.

---

tem in nubibus cæli cum potentia & gloria multa.

31 ‖*Is* verò mittet Angelos suos cum tubæ voce magna, & cogent electos eius à quatuor vẽtis, à cælorum extremo ad eorum extremum.

32 A ficu autem discite parabolam: quum iam ramus eius tener fit, & folia germinat, nostis propè esse æstatem:

33 Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote *illum* propè esse & ad fores.

34 Amen dico vobis, nequaquam pręterierit ætas hæc vsquedum omnia ista facta sint.

35 ‖Cælum & terra præteribunt: sermones autem mei nequaquam præteribunt.

36 De die autem illo & hora nemo scit, ne Angeli quidem cælorũ, sed pater meus solus.

37 Sicut autẽ *erãt* dies Noe, ita erit & aduentus Filij hominis.

38 ‖Sicut enim diebus qui pręcesserũt diluuium edebant & bibebãt, vxores ducebãt & nuptum dabãt, ad eum vsque diẽ quo ingressus est Noë in arcã:

39 Nec agnouerunt diluuium vsque dum venisset, & sustulisset omnes: ita erit & aduentus Filij hominis.

40 ‖Tunc duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

---

lium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa & maiestate.

31 *Et mittet Angelos suos cum tuba & voce magna, & congregabunt electos eius à quatuor vẽtis, à summis cælorum vsque ad terminos eorum.*

32 *Ab arbore autem fici discite parabolam: quum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, scitis quia propè est æstas:*

33 *Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote quia propè est in ianuis.*

34 *Amen dico vobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia hæc fiant.*

35 *Cælum & terra transibunt: verba autem mea non præteribunt.*

36 *De die autẽ illa & hora nemo scit, neque Angeli cælorũ, nisi solus pater.*

37 *Sicut autem in diebus Noe ita erit & aduentus Filij hominis.*

38 *Sicut enim erãt in diebus ante diluuiũ comedẽtes & bibentes, nubentes & nuptui tradẽtes, vsque ad eum diem quo intrauit Noe in arcam:*

39 *Et non cognouerunt donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus Filij hominis.*

40 *Tunc duo erũt in agro: vnus assumetur, & vnus relinquetur.*

¶ *In nubibus*, ἐπὶ τῶν νεφελῶν: vel, supra nubes, i. nubibus insidentem: quomodo etiam sublatus est in cælum, & diuinissimè describitur Psal. 50, & 104. Est autem totus hic locus translatus ex Danielis 7, & Zachariæ 12.

31 *Voce*, φωνῆς. In quatuor codicib. vetustis scribitur μετὰ σάλπιγγος καὶ φωνῆς πολλῆς, cum tuba & voce magna: quomodo conuertit Vetus interpres. ¶ *A cælorum extremo ad eorum extremum*, ἀπ᾽ ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν. i. ab vno extremo ad alterũ. siue, à toto terrarum orbe qui cælo tegitur. Vulg. & Eras. obscurè, *A summis cælorum vsque ad terminos eorum*, quã interpretationem meritò Valla reprehendit. Hoc dicendi genus etiam reperies Deut. 4.32. & 28.64.

32 *Ficu*, συκῆς. Vulg. *Arbore fici*: quomodo etiam suprà 21.19. quia ficus Latinis est anceps. Sed hanc ambiguitatem tollunt ea quæ sequuntur. ¶ *Parabolam*, τὴν παραβολήν. Eras. *Similitudinem*: nequis (ait) somniet ficũ parabolas dicere. Sed hæc certè ambiguitas vocis vix cuiquam in mentem veniat, vtpote nimium absurda, neque est hîc amphibolia, quæ est constructionis, sed homonymia vocis [illegible], quæ non docentem, sed doctrinam ipsam seu doctrinæ materiem declàrat. Quum autem articulus & hoc loco & Mar. 13, 28. contra Græcæ linguæ vsum exprimatur, vt mihi concedent omnes vel mediocriter Græcè periti, puto illum omnino ex Hebræorum idiotismo respondere literę ה [*He*] quam notificatiuã vocãt, vt idem valeat atque ταύτην, eius parabolæ commendandæ causa. ¶ *Tener*. ἁπαλός: vel potius læuis. Hoc enim refero ad corticem & librũ, cuius læuor indicat succum illum vitalem è radice ad librum euasisse: quod vernaculo sermone dicimus, *quand la seue est montee*. Eras. ad gemmam refert eodẽ manente sensu. Tertul. eleganter libro de resurrect. vertit, *Tenerescit*. ¶ *Germinat*, ἐκφύῃ: vel Edit. Accipitur autem illud etiam transitiuè: quum apud Plinium lib 7. cap. 6, dicatur fœtus capillũ germinare: metaphora ab arboribus sumpta. Vulg. *Nata*. Eras. *Enata*. i. ἐκφυῇ). Ego verò malo actiuè accipere.

34 *Amen*, ἀμήν. In quibusdam exemplaribus additur δὲ, *autem*. ¶ *Ætas*, γενεά. Vulgata ad verbum *Generatio*. Sed γενεὰ (vt obseruat Eras.) pro eo hic vsurpatur quod Latini ætatem vel seculum vocant: velut quum dicitur Nestor τρεῖς γενεάς, tres ætates vixisse. Vide suprà 11.16. & 23.36. ¶ *Omnia hæc*, πάντα ταῦτα, quæ videlicet de gentis & vrbis excidio prædixerat: siquidem excisa est vrbs anno à morte Christi 38. Quòd siquis vrgeat particulam vniuersalem, vertere licebit *Fiant*, omnia videlicet quæ vltimum illum diem præcessura dixit. Nam ab eo tempore cœperunt fieri, & adhuc perseuerant illa signa, suo demum tempore filio hominis venturo.

36 *Et hora*, καὶ τῆς ὥρας. In vno codice scribitur, ἢ τῆς ὥρας, vel hora. ¶ *Sed*, εἰ μή. Vulg. & Eras. ad verbum, *Nisi*. Vide suprà 12.4.

38 *Edebant*, τρώγοντες: id est ἐσθίοντες, quum illud propriè de brutis dici velint Grammatici: vt etiam videatur magna esse huius verbi emphasis, quo significatur homines brutorum instar fore ventri deditos. Nam alioqui edere & bibere, per se non est vitium.

39 *Agnouerunt*, ἔγνωσαν. Vulg *Cognouerunt*, Atqui Noë quem Petrus (2.Petr.2.5) præconem iustitiæ vocat, hoc illos minimè cęlarat, arcam etiam suam illam extruens. Cognouerunt igitur isti diluuium sequuturum dici à Noë, sed alij irriserunt non credentes, alij suis voluptatib. intenti non animaduerterunt: nulli denique illorum quod vel inuiti norant, agnouerunt.

4 *Accipietur*, παραλαμβάνεται. Præsentia pro futuris, vt apparet ex Luca, 17.34.

41 Δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι, μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.

42 Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται.

43 Ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυγῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.

44 Διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

45 Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος, καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;

46 Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

47 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

48 Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν.

49 Καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πίνειν μετὰ τῶν μεθυόντων·

50 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει.

51 Καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Κεφάλαιον κε.

1 ΤΌτε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

41 Duæ molentes in ¨piſtrino: vna accipietur, & altera ¨relinquetur.

42 ‖ Vigilate ergo, neſcitis enim qua hora Dominus veſter venturus ſit.

43 ‖ Illud autem ſcitote, ſi ſciret paterfamiliâs ¨qua vigilia fur venturus ſit, vigilaret, nec ſineret perfodi domum ſuam.

44 Propterea & vos eſtote parati: quia qua hora ¨non putatis, Filius hominis vẽturus eſt.

45 ‖ ¨Quis igitur eſt fidelis ſeruus & prudens, quem conſtituit dominus ſuper ¨famulitiũ ſuum, vt det illis alimentum in tempore?

46 Beatus ſeruus ille, quem, quum venerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis ſuis præficiet eum.

48 Quòd ſi dixerit ſeruus ille malus in corde ſuo, ¨Differt dominus meus aduentum:

49 Cœperitque verberare ¨cõſeruos, ¨quinetiam edere & bibere cum ebriis:

50 Veniet dominus ſerui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit.

51 Et ¨ſeparabit eum, ¨ac partem ei aſſignabit cum hypocritis: ‖ illic erit fletus & ſtridor dentium.

CAP. XXV.

1 TVnc erit ſimile regnum cælorum decem virginibus, quæ ſumptis ¨lampadibus ſuis exierunt in occurſum ¨ſponſi.

41 Duæ molentes in mola: vna aſſumetur, & vna relinquetur.

42 Vigilate ergo, quia neſcitis qua hora dominus veſter venturus ſit. Mar.13 35

43 Illud autẽ ſcitote, quoniam ſi ſciret paterfamiliâs qua hora fur vẽturus eſſet, vigilaret vtique, & non ſineret perfodi domum ſuam. Luc 12.19 2 theſ.5.2 apoc.16.18

44 Ideo & vos eſtote parati: quia qua neſcitis hora, Filius hominis venturus eſt.

45 Quis putas eſt fidelis ſeruus & prudens, quem conſtituit dominus ſuus ſuper familiam ſuam, vt det illis cibum in tẽpore? Luc. 12. 42

46 Beatus ille ſeruus, quẽ, quum venerit dominus eius, inuenerit ſic facientẽ.

47 Amen dico vobis quoniam ſuper omnia bona ſua conſtituet eum.

48 Si autem dixerit malus ſeruus ille in corde ſuo, Morã facit dominus meus venire:

49 Et cœperit percutere cõſeruos ſuos, manducet autem & bibat cũ ebrioſis:

50 Veniet dominus ſerui illius in die qua nõ ſperat, & hora qua ignorat.

51 Et diuidet eum, partémque eius ponet cũ hypocritis: illic erit fletus & ſtridor dentium. Suprà 13. 42 infrà 25. 33

CAP. XXV.

1 TVnc ſimile erit regnum cælorum decem virginibus, quæ accipientes lampades ſuas exierunt obuiam ſponſo & ſponſæ.

---

41 *Piſtrino*, μύλωνι. In tribus codicibus legitur μύλῳ, eodem ſenſu. Vulg. & Eraſ. *Mola*. i. μύλῃ. Conſueuiſſe verò mulieres tum apud Græcos, tum apud barbaros, molere & coquere, apertè conſtat ex Plutarcho, qui in libro problematum Romanorum quærit cur id apud Romanos fieri non ſoleret. ¶ *Relinquetur*, ἀφίεται. i. ἀφεθήσεται. Quidam codex addit δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται, *Duo erunt in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur.* Relinqui verò ſignificat, deſeri periturum.

43 *Qua vigilia*, ποίᾳ φυλακῇ. Ad verbum, *Qua cuſtodia*. Vide ſupra 14,25. Vulg. & Eraſ. *Qua hora*. ποίᾳ ὥρᾳ.

44 *Non putatis*, οὐ δοκεῖτε. Vulgata, *Neſcitis*, οὐκ οἴδατε. Vide ſupra 3.9.

45 *Quis igitur*, τίς ἄρα. Vulgata, *Quis putas*. Eraſ. *Quiſnam*, Ego verò exiſtimo particulam ἄρα ita adhiberi in huiuſmodi interrogatione vt ſuperioris ſermonis naſcentem cõcluſionem declaret, vt ſupra 19,25. alioquin nõ video quomodo hæc cohæreant. ¶ *Famulitium*, θεραπείας. In quodam codice legitur οἰκετείας, eodem ſenſu. Vulgata, *Familiã*: nimium generali nomine. Nomine verò τῆς τροφῆς demenſum ſignificatur.

48 *Differt aduentum*, χρονίζει ἐλθεῖν, Vulgata, *Moram facit venire*. Eraſmus, *Cunctatur venire*.

49 *Conſeruos*, συνδούλους. Quatuor codices addunt αὐτοῦ Suos, vt vertit Vetus interpres. ¶ *Quinetiam edere*, ἐσθίειν δὲ. Sic puto vertendam hanc particulam hoc loco: in quo dicendi genere diſertiores Græci dixiſſent, καὶ ἐσθίειν δέ. Eraſmus in annotationibus legit, ἐσθίειν τε. In quatuor autem exemplaribus & Theophylacto ſcribitur ἐσθίῃ δὲ καὶ πίνῃ, Edat autem & bibat: quod legit Vetus interpres.

51 *Separabit eum*, διχοτομήσει αὐτόν. Vulg. *Diuidet*. Eraſ. *Diſſecabit*. Et certè hæc eſt propria huius vocabuli ſignificatio: vnde luna διχότομος dicitur, quum dimidiata lucet. Sed quod proximè ſequitur, omnino declarat διχοτομεῖν hoc loco vſurpari pro ἀφορίζειν. Significatur enim fore vt Dominus eum ſeruum non habeat in reliquorum numero, ſed ſeparatum ita tractet vt dignus eſt. Hom. Iliad. α. τώ γ' ὣς βουλεύσαντε διέτμαγεν: id eſt, διεχωρίσθησαν: quum propriè διατμήγειν declaret τὸ διχοτομεῖν. i. διακόπτειν καὶ διαιρεῖν. Alij putãt grauiſſimum ſupplicium hoc vocabulo declarari: cuius exemplum habemus 1. Sam. 15.33, & Dan. 3.29. ſed vera eſt prior explicatio. ¶ *Ac partem ei aſſignabit cum hypocritis*, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει. Hebraiſmus, pro, Ita tractabit vt ſolẽt ſerui qui boni videri malũt quàm eſſe. Videtur autem ſumptum hoc dicẽdi genus à dominorum conſuetudine in demenſo ſeruis & ancillis aſſignãdo, prout ſe fidos præſtabãt. Vulg. & Eraſ. *Ponet partẽ eius cũ hypocritis*.

IN CAPVT XXV.

1 *Lampadibus*, τὰς λαμπάδας. ſiue *lucernis*. Nec enim faces ſiue funalia intelligit, quæ tamen etiam lampadum nomine apud Græcos intelliguntur, ſed eas lucernas quæ vaſculis impoſito elychnio, oleo fouentur. Scopus autem huius parabolæ atque item ſequentis eſt, oſtendere quid ſit piis agendum, tantiſper dum aduẽtantem Dominũ expectant. Primùm quidem vt vnuſquiſque ſit ſuæ fouendæ fidei intentus. Deinde vt donis pro vocationis ratione à Deo nobis conceſſis ſedulò ad ipſius gloriam lucrifaciendo proximos exercendis vacemus. ¶ *Sponſi*, τοῦ νυμφίου. Vulgata addit, *Et ſponſæ*, καὶ τῆς νύμφης. Solebat autem nuptiarum pompa noctu ferè celebrari, idque à puellis. Per Sponſum

verò Chriſtum ipſum intellige, vt vocatur paſſim à Paulo, ac præſertim Ro.7.4, & Eph.5, vt & apud Prophetas. Virginum denique appellatione ſignificantur omnes Euangelium profeſſi, qui aduenienre Domino partim reſurrexerint, partim viui fuerint deprehenſi, omnes hîc dicti virgines quòd idololatriæ & huius ſeculi pollutionibus ſe renuntiaſſe profeſſi fuerint 2.Cor.11, in quorum numero qui temporariã duntaxat fidẽ habuerint, & prę negligẽtia fidẽ meditatione verbi Dei & precibus fouere, & (vt loquitur Paulus 2.Tim.1,6) ἀναζωπυρεῖν deſtiterint in medio itinere, fidei elichnio extincto deficient, cæteris Chriſto occurſuris, & cum eo in ęternum regnaturis, 1.Theſ.4.17. Itaque pari ratione, lampadum quidem nomine verbũ Dei fide in cordibus noſtris veluti accẽſum, & greſſus noſtros dirigẽs. per oleum verò Spiritus ſancti gratiam aſſiduis precibus in nobis perſeuerãtem, qua fides hęc fouetur, intelligimus.

2	Πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν φρόνιμοι, καὶ αἱ πέντε, μωραί.	Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinque, fatuæ.	*Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque prudentes.*
3	Αἵτινες μωραὶ, λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον·	Quæ erant fatuæ, acceptis lampadibus ſuis, non ceperant oleum ſecum:	*Sed quinque fatuæ acceptis lampadibus, non ſumpſerunt oleum ſecum.*
4	Αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτῶν.	Prudentes verò ceperant oleum in vaſis ſuis vnà cum ſuis lampadibus.	*Prudentes verò acceperunt oleum in vaſis ſuis cum lampadibus.*
5	Χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι, καὶ ἐκάθευδον.	Morante autem ſponſo, ¨nictarunt ¨omnes, ac dormierunt.	*Moram autem faciente ſponſo, dormitauerunt omnes, & dormierunt.*
6	Μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, Ἰδοὺ, ὁ νυμφίος ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.	¨Media verò nocte clamor ortus eſt *dicentium*, Ecce, ſponſus venit, exite in occurſum eius.	*Media autem nocte clamor factus eſt, Ecce, ſponſus venit, exite obuiam ei.*
7	Τότε ἠγέρθησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν.	Tunc ſurrexerunt omnes illæ virgines, & ¨adornarunt lampades ſuas.	*Tunc ſurrexerunt omnes virgines illæ, & ornauerunt lampades ſuas.*
8	Αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις εἶπον, Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν· ὅτι αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται.	Fatuæ verò prudentibus dixerunt, ¨Date nobis ex oleo veſtro: quia lampades noſtræ extinguuntur.	*Fatuæ autem ſapientibus dixerunt, Date nobis de oleo veſtro: quia lampades noſtræ extinguntur.*
9	Ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι, λέγουσαι, Μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε ἑαυταῖς.	Reſponderunt autẽ prudentes illæ, dicentes, ¨*Nequaquã*, ne non ſufficiat nobis & vobis: ¨ite verò potius ad eos qui vendunt, & ipſæ vobis emite.	*Reſponderunt prudẽtes, dicentes Ne forte non ſufficiat nobis & vobis ite potius ad vendentes & emite vobis.*
10	Ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφίος· καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους· καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.	Quum autem irent emptum, venit ſponſus: & quæ paratæ erant, introierunt cum eo ¨ad nuptias: clauſáque eſt ianua.	*Dum autem irent emere, venit ſponſus: & quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias: & clauſa eſt ianua.*
11	Ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι, Κύριε κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν.	Poſtea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.	*Nouiſſimè veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.*
12	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς.	Ipſe verò reſpondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.	*At ille reſpondens ait, Amen dico vobis, neſcio vos.*
13	Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν	‖Vigilate itaque, quia neque	*Vigilate itaque, quia*

Suprà 24. 43. mar. 13.33.

---

5 *Nictarunt*, ἐνύσταξαν: *dormitarunt*, vt Vulgata, & Eraſmus, ſenſu rectè expreſſo. Vt in illo Flacci, *quandoque bonus dormitat Homerus*, & Plutarchus in vita Ciceronis, νυστάζειν, inquit, *quandoque videtur Demoſthenes Ciceroni*. Nos vulgo dicimus, *ſommeiller*. Nam τὸ νυστάζειν, eſt propriè oculis ſomno grauatis conniuere: tamen quum ſequatur ἐκάθευδον, proprium verbum Latinum vſurpare malui. ¶ *Omnes*, πᾶσαι. Quis enim vigilat vt oportuit? Sed excitati tamen electi, animum recipiunt, vt qui hodie voce veluti renati Euangelij ſeriò expergeſiunt.

6 *Media verò nocte*, μέσης δὲ νυκτός. id eſt profundiſſima, qualem videlicet Mahumedes in orientem, Antichriſtus Romanus in occidentem inuexit, vt compleatur quod dixit Dominus Luc.18,8. Quod autem in hunc locum ſcribit Hieronymus ſolitos Chriſtianos in vigilia Paſchę, propterea non dimitti ante mediam noctem exactam, ídque ex Iudaica traditione, qua dicitur Chriſtus media nocte venturus, fundamento caret. quanuis Chriſtum quidem conſtet veniſſe, id eſt natum eſſe nocte, vt ex hiſtoria liquet Luc.2, 8. Sed alterius aduentus nemo ſcit diem neque horam, ſuprà 24,36.

7 *Adornarunt*, ἐκόσμησαν. i. κατεσκεύασαν. Inde κοσμήτορες λαῶν apud Homerum dicuntur Duces, ab inſtruendis ac diſponendis copiis. 8 *Date*, Δότε. Sic fruſtra doceri petent qui prædicationis tempus neglexerint.

9 [*Nequaquam*,] *ne non ſufficiat*, μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ: vel (vt legimus in quatuor codicibus) μήποτε μὴ οὐκ ἀρκέσῃ. Eſt autem μήποτε particula non tam percontantis quàm addubitantis, vt obſeruat doctiſſimus ille Budęus, prolatis exemplis. Ego verò præterea puto ellipticum eſſe dicendi genus, & ſupplendum aliquid pro ratione eius de quo agitur: ſicut fecit Eraſmus hoc loco. Vulgata, *Ne fortè non ſufficiat*. Cæterùm in vno codice pro πορεύεσθε δὲ μᾶλλον, ſcribitur, πορεύεσθε μᾶλλον: quam lectionem ſi ſequamur, nulla erit ellipſis. Ita enim licebit omnia connectere, *Ne non ſufficiat nobis & vobis, ite potius*, &c. Sic autem ſignificatur tempus illud præteriiſſe mutuæ fidei communicationis. Iam enim aduenire illum apud quem vnuſquiſque ſit ſua fide victurus.

¶ *Ite potius*, πορεύεσθε δὲ μᾶλλον. Salſa eſt deriſio non cohortatio. Nec enim pecuniâ emitur hoc oleũ, ſed gratuito datur in tempore beneplaciti, Eſ.55.1, & 61.2. vt ſi hodie Chriſto adueniente (cuius etiam dies non procul videtur abeſſe) pij, rogitantibus hypocritis Chriſtianis, gratiam Euangelij a ſe iam pertinaciter neglecti, ſibi communicari, reſpondeant, Nobis nunc non de vobis ſed de nobiſipſis cogitandum eſt. Ite potius ad veſtros illos Sacrificos & Põtifices: & venias ac merita ſanctorum ab ipſis emite.

10 *Ad nuptias*, εἰς τοὺς γάμους. præpoſitio εἰς declarat nomine τῶν γάμων hîc ſignificari (vt etiam vertit Syrus interpres) locum ipſum celebrandis iſtis nuptiis. i. beatæ vitæ in ſempiternũ fruendæ deſtinatũ. qui nobis nunc eſt (durantibus adhuc nimirũ ſponſalibus) oculis fidei conſiderandus.

13 Qua

μέραν οὐδὲ τὴν ὥραν ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

14 Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

15 Καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ, δύο, ᾧ δὲ, ἕν· ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν· καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως.

16 Πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα.

17 Ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο.

18 Ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

19 Μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ᾽ αὐτῶν λόγον.

20 Καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα, λέγων, Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς.

21 Ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

22 Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν εἶπε, Κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς.

illum diem neque illam horã ſcitis, ⁚qua Filius hominis veniet.

14 ‖ ⁚*Ita* enim *eſt* vt *quum* quiſpiam ⁚peregrè proficiſcens vocauit ſeruos ſuos, & ⁚tradidit eis bona ſua.

15 Et huic quidẽ dedit quinque talenta, alij autẽ duo, alij verò vnum: vnicuique ſecundum ⁚ipſius facultatẽ: & peregrè profectus eſt ſtatim.

16 Profectus autem qui quinque talenta acceperat, ⁚negotiatus eſt ⁚ex iis: & ⁚fecit altera quinque talenta.

17 Itidẽ & qui duo acceperat, lucratus eſt & ipſe altera duo.

18 Qui autem vnum acceperat, ⁚abiẽs defodit *illud* in terrã, & abſcondit pecuniã domini ſui.

19 Poſt multũ verò tempus venit dominus ſeruorum illorũ, & confert rationem cum eis.

20 Tunc accedens is qui quinque talenta acceperat, attulit altera quinq; talẽta, dicẽs, Domine quinque talẽta tradidiſti mihi, ecce, altera quinque talenta lucratus ſum ⁚ex iis.

21 Dixit autẽ ei dominus eius, ⁚Bene *eſt*, ſerue bone & fidelis: in exiguo fuiſti fidelis, ſuper multa te cõſtituam: ⁚ingredere in gaudium domini tui.

22 Accedẽs autẽ & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talẽta tradidiſti mihi, ecce, alia duo lucratus ſum ex iis.

neſcitis diem neque horam.

14 *Sicut enim homo peregrè proficiſcens vocauit ſeruos ſuos, & tradidit illis bona ſua.*

Luc. 19.12

15 *Et vni dedit quinque talenta, alij autem duo, alij verò vnum: vnicuique ſecundum propriam virtutem: & profectus eſt ſtatim.*

16 *Abijt autẽ qui quinque talẽta acceperat, & operatus eſt in eis, & lucratus eſt alia quinque.*

17 *Similiter & qui duo acceperat, lucratus eſt alia duo.*

18 *Qui autem vnum acceperat, abiens fodit in terram, & abſcondit pecuniam domini ſui.*

19 *Poſt multum verò tẽporis venit dominus ſeruorum illorum, & poſuit rationem cum eis.*

20 *Et accedẽs qui quinque talenta acceperat, obtulit alia quinque talẽta, dicens, Domine, quinque talenta tradidiſti mihi, ecce, alia quinque ſuperlucratus ſum.*

21 *Ait illi dominus eius, Euge ſerue bone & fidelis, quia ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: intra in gaudium domini tui.*

22 *Acceßit autem & qui duo talenta acceperat, & ait, Domine, duo talenta tradidiſti mihi: ecce, alia duo lucratus ſum.*

---

13 *Qua Filius hominis veniet*, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. Hæc non legit Vetus interpres, neque reperimus in tribus vetuſtis codicibus.

14 [*Ita*] *enim* [*eſt*] *vt*, &c ὥσπερ γὰρ &c. Res ipſa oſtendit hoc dicendi genus petitum eſſe è medio, ac proinde ſupplendum eſſe aliquid vt iuſta ſit loquutio. Vulg. & Eraſ. *Sicut enim homo*: admodum obſcurè. Vide Mar. 13.34. ¶ *Peregrè proficiſcens*, ἀποδημῶν. In cælum videlicet aſcendens ad patrem, ac proinde à nobis corpore abſens, qua ratione dicimur viciſſim ab illo abeſſe 2. Cor. 5.6: fide tamen cum illo per ſpiritus arrhabonem cõiunctiſſimi. ¶ *Tradidit eis*, παρέδωκεν αὐτοῖς. Aſcendens enim in cælũ dona dat hominibus 1. Cor. 12.7, & Eph. 4.8, quorum rationem exiget vltimo illo die.

15 *Ipſius facultatem*, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Vulg. *Virtutẽ*: quod non conuenit huic loco. Facultatẽ enim hîc appellat prudentiam & peritiam in negotiando: humano more loquẽs: quum alioqui vt gratuitum eſt donum, ita non niſi per alteram gratiã eo bene vtamur. ἰδίαν autem, quod alij interpretantur propriam, malui pro relatiuo αὐτοῦ accipere, vitato etiam reciproco propter amphiboliam. Hoc eſt autẽ quod Gallico idiotiſmo dicimus, *ſelon ſa portee*.

16 *Negotiatus eſt*, εἰργάσατο. Propriè ἐργάζεσθαι, in hoc genere dicitur non quiſquis negotiatur, ſed is demum qui lucrum facit. id eſt, de ipſius laboris fructu, ſicut etiam accipitur infrà Luc. 19.16. & Herodotus in Clio, μεγάλα χρήματα ἐργασάμενοι. Hîc autem generaliter accipitur pro πραγματεύεσθαι. Plinius medicos dicit animas negotiari, eadem ſignificatione. Ariſt. οἰκονομικῶν β, τὸ δέκατον μέρος παρ᾽ ἑκάστου ἔλαβε, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐκέλευσεν ἐργάζεσθαι. & Demoſth. κατὰ Διονυσιόδ. δὶς καὶ τρὶς ἐργάσασθαι τῷ αὐτῷ ἀργυρίῳ. vnde ἐνεργὰ χρήματα, quibus opponitur apud Iuriſc. otioſa pecunia. Neque tamen fœnerationes iniquas magis approbat Chriſtus, aut Euangelij cauponatores, quàm furtum laudat quum dicit ſe venturum vt furem. Vulgata ad verbum, *Operatus eſt*: quod verbum Latini hac ſignificatione (quod ſciam) nunquam vſurpant. Galli dicunt, *trafiquer ou practiquer*. ¶ *Ex ijs*, ἐν αὐτοῖς. Vulg. ad verbum, *In eis*. Eraſm. *Per ea*. ¶ *Fecit*, ἐποίησεν. Cic. 4. in Verrem, *Quibuſnam*, inquit, *rebus in ea prouincia maximam vno anno pecuniam facere poſſet*. Eraſ. *Confecit*. In duobus autem exemplaribus ſcribitur ἐκέρδησεν, lucratus eſt: ſicut conuerit Vet. interpr.

18 *Abiens*, ἀπελθών. Redundat ex heb. idiotiſmo, & deeſt in duobus codicibus.

20 *Ex iis*, ἐπ᾽ αὐτοῖς: vel *per ea*, vt rectè vertit Eraſmus. Nam in quibuſdam etiam codicibus ſcribitur, ἐν αὐτοῖς. Itaque nolui ἐπὶ interpretari pro παρὰ, i. præter. Vetus autem interpres hæc non legit: quia videlicet non ἐκέρδησα ſed ἐπεκέρδησα ſcriptum habuit, id eſt Superlucratus ſum, vt ipſe conuertit.

21 *Bene* [*eſt*] εὖ. id eſt, καλῶς ἔχει. Nam ſubauditur verbum, quod expreſſimus declarationis cauſa. Vulgata, *Euge*: id eſt, εὖγε: quod nuſquam reperi ſcriptum in Græcis codicibus. ¶ *Ingredere in gaudium*, εἴσελθε εἰς τὴν χαράν. Hebræum dicendi genus, quaſi diceret, Adeſdum vt fructum percipias benignitatis meæ, & re ipſa ſentias quàm gratum ſit mihi officium tuum. Simile dicendi genus habes Pſal. 69.28.

	Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.	23	Ait ei dominus eius, Bene eſt, ſerue bone & fidelis, in exiguo fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: ingredere in gaudium domini tui.	23	*Ait illi dominus eius, Euge ſerue bone & fidelis, quia ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: intra in gaudium domini tui.*
	Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον εἰληφὼς εἶπε, Κύριε, ἔγνων σε ὅτι σκληρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας.	24	Accedens autē & qui vnum talentū acceperat, ait, Domine, noueram te hominē durum eſſe, qui metas vbi non ſeuiſti & inde cogas vbi non ſparſiſti:	24	*Accedens autem & qui vnum talētum acceperat, ait, Domine, ſcio quia homo durus es, metis vbi non ſeminaſti, & congregas vbi nō ſparſiſti:*
	Καὶ φοβηθεὶς, ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ· ἴδε, ἔχεις τὸ σόν.	25	Itaque timēs abij & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum eſt.	25	*Et timens abij & abſcondi talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum eſt.*
	Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα·	26	Reſpondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & ignaue, ſciebas me metere vbi non ſeui, & inde cogere vbi non ſparſi:	26	*Reſpondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & piger, ſciebas quia meto vbi non ſemino, & congrego vbi non ſparſi:*
	Ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις· καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν, σὺν τόκῳ.	27	Oportuit ergo te committere pecuniam meam menſariis: veniēs autem ego recepiſſem meum, cum fœnore.	27	*Oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis, & veniens ego recepiſſē vtique quod meum eſt, cum vſura.*
	Ἄρατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα.	28	Tollite ergo ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.	28	*Tollite itaque ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.*
Suprà 13.12 luc.8.18. mar. 4.25. & 19.26.	(Τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.)	29	(Omni enim habenti dabitur, & exuberabit: qui verò non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.)	29	*(Omni enim habenti dabitur, & abundabit: ei autem qui non habet, & quod videtur habere, auferetur ab eo.)*
Suprà 8.12 & 22.13.	Καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.	30	Et inutilem ſeruum eiicite in tenebras extimas: illic erit fletus & ſtridor dentium.	0	*Et inutilem ſeruum eiicite in tenebras exteriores: illic erit fletus & ſtridor dentium.*
	Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ.	31	Quum autem venerit Filius hominis cum gloria ſua, & omnes S. Angeli cū eo, tunc ſedebit ſuper thronum gloriæ ſuæ.	31	*Quum autem venerit Filius hominis in maieſtate ſua, & omnes Angeli cum eo, tunc ſedebit ſuper ſedem maieſtatis ſuæ.*
	Καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων.	32	Et cogentur corā eo omnes gentes, & ſeparabit eos, alteros ab alteris, vt paſtor ſeparat oues ab hœdis.	32	*Et congregabūtur ante eum omnes gentes, & ſeparabit eos ab inuicem, ſicut paſtor ſegregat oues ab hædis.*
	Καὶ στήσει, τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων.	33	Et ſtatuet, oues quidem ad dextram ſuam, hœdos autem ad ſiniſtram.	33	*Et ſtatuet oues quidem à dextris ſuis, hædos autem à ſiniſtris.*
	Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν	34	Tunc dicet Rex ijs qui ad	34	*Tunc dicet rex his qui*

---

24 *Et inde cogas,* καὶ συνάγων ὅθεν. Bis idem exprimit, diuerſis modis, Hebræorum more: nec dubito quin hæc fuerint vulgò prouerbialiter vſurpata. Semen enim diſpergendo ſeritur, & metendo cum fructu veluti rurſum colligitur. Sumptum eſt autem hoc prouerbium ab auarorū moribus qui duri ſemper ſunt in operis vrgēdis. Et ita ſignificatur Deum ſeueriſſimè acturū eſſe cum iis, qui donorum ad ipſius largitoris veluti propagandas in proximis lucrifaciendis opes acceptorum, ſanctam quandam negociationem neglexerint. Neque hinc concludi poteſt operum dignitas, ſed domini benignitas, in eos qui pro virili & ex gratia fuerint officio functi.

26 *Ignaue,* ὀκνηρέ. Vulg. & Eraſ. *Piger,* id eſt ῥάθυμε.

27 *Committere,* βαλεῖν, vel ponere: ſicut Alphius ille fœnerator apud Flaccum in Epodo, *Quærit calendis ponere.* ¶ *Pecuniam,* ἀργύριον: id eſt χρήματα. Nam latiore ſignificatione hîc accipitur: ſicut vulgò dicimus *de l'argent,* pro omni * pecunia: quo modo etiam Hebræi כסף [*cheſaph*] dicunt.

29 *Omni habenti,* τῷ γὰρ ἔχοντι παντί. In meo vetuſtiſſimo exemplari deeſt παντὶ, quod etiam non legit Syrus interpres. Cæterùm eadem quidem ſentētia vſus eſt ſuprà Dominus 13.12, ſed fine diuerſo. Nam ibi agitur de iis qui ſibi per ſuperbiam arrogant quod non habent, qua ſuperbia offenſus omnium donorum auctor, paucula etiam quæ ipſis largitus erat, eis eripit, ſicut Phariſæis & Scribis accidit: contrà verò iis qui in timore Domini ambulant cū omni modeſtia, & in eo toti vt Dei gloriæ pro ſuo modulo ſeruiant, magis ac magis beneficum ſe præbet. Hîc verò diſſerit de pigris & deſidioſis, apud quos dona Dei inutilia iacent. Itaque hîc dicitur habere is qui iam diues eſt, quoniam donis à Deo ſibi cōceſſis bene vſos idē magis ac magis locupletat. Contrà verò dicitur non habere qui eo quod habebat nō minus caruerit quàm ſi nō habuiſſet: qua negligētia Deus offenſus, illi verè eripit quo ſic eſt abuſus. ¶ *Quod habet,* ὃ ἔχει. Nam & iſti habent quod à Deo acceperunt, ſed quum id defodiant dicuntur poſtea id non habere, ſicut auaris dicitur tam deeſſe quod habent quàm quod non habent. In nonnullis Græcis codicibus pro ὃ ἔχει ſcribitur ὃ δοκεῖ ἔχειν, quod videtur habere: & ita legit etiam Vetus interpres, proculdubio ex Luc 8.18. ſed perperam. Neque enim iſtud huius parabolæ ſcopo conuenit, nec legitur etiam apud Syrum interpretem.

31 *Cum gloria,* ἐν τῇ δόξῃ. i. μετὰ δόξης, ſicut loquitur noſter Euangeliſta ſuprà 16.27, & 24.30. Reſpōdet igitur particula ἐν illi ב Hebræorum, cuius multiplex eſt ſignificatio: quum etiam idem valeat quod CVM: vt Exod. 15.19, dicitur Pharao ingreſſus in curru ſuo & equitibus ſuis. Vide infrà, Act. 1.10.

αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

35 Ἐπείνασα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με·

36 Γυμνὸς, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με.

37 Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν; ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν;

38 Πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνὸν, καὶ περιεβάλομεν;

39 Πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε;

40 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ᾽ ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

41 Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων, Πορεύεσθε ἀπ᾽ ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

42 Ἐπείνασα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με·

43 Ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνὸς, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενὴς, καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με·

44 Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ, λέγοντες, Κύριε πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνὸν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;

45 Τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ᾽ ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε.

46 Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

dextram ipſius *erunt*, Venite ⁚benedicti Patris mei, poſſidete regnum paratum vobis ⁚à iactis fundamentis mundi.

35 ‖Eſuriui enim, & dediſtis mihi *quo* veſcerer: ſitiui, & dediſtis mihi potum: hoſpes eram, & collegiſtis me:

36 Nudus, & amiciuiſtis me: ‖⁚ægrotaui, & inuiſiſtis me: in carcere erã, & veniſtis ad me.

37 Tunc reſpondebunt ei iuſti, dicentes, Domine, quando te vidimus eſurientem, & ⁚aluimus? aut ſitientem, & dedimus tibi potum?

38 Quando autem te vidimus hoſpitem, & collegimus te? aut nudum & amiciuimus?

39 Aut quando te vidimus ægrotum, aut in carcere, & venimus ad te?

40 Et reſpondens Rex dicet eis, Amen dico vobis, quatenus id feciſtis vni ex iſtis fratribus meis minimis, mihi feciſtis.

41 Tunc dicet etiam iis qui ad ſiniſtrã *erunt*, ‖Execrati, abite à me in ignẽ æternũ, ⁚qui parat⁹ eſt ⁚diabolo & Angelis eius.

42 Eſuriui enim, & non dediſtis mihi *quo* veſcerer: ſitiui, & nõ dediſtis mihi potum:

43 Hoſpes eram, & non collegiſtis me: nudus & non amiciuiſtis me: ægrotus, & in carcere *eram*, & non inuiſiſtis me.

44 Tũc ipſi quoque reſpõdebunt ei, dicẽtes, Domine, quando te vidimus eſurientẽ, aut ſitientem, aut hoſpitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non miniſtrauimus tibi?

45 Tunc reſpondebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus *id* non feciſtis vni ex iſtis minimis, nec mihi feciſtis.

46 ‖ Et abibunt iſti ad ſuppliciũ æternum: iuſti verò ad vitam æternam.

à dextris eius erunt, Venite benedicti Patris mei, poſſidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi.

35 *Eſuriui enim, & dediſtis mihi manducare: ſitiui, & dediſtis mihi bibere: hoſpes eram, & collegiſtis me:* Eſa.58.7. ezec.18.7

36 *Nudus, & operuiſtis me: infirmus, & viſitaſtis me: in carcere eram, & veniſtis ad me.* Eccl.7.39.

37 *Tunc reſpondebunt ei iuſti, dicentes, Domine, quando te vidimus eſurientem, & pauimus? ſitientem, & dedimus tibi potum?*

38 *Quando autem te vidimus hoſpitem, & collegimus te? aut nudum, & cooperuimus te?*

39 *Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, & venimus ad te?*

40 *Et reſpondens rex dicet illis, Amen dico vobis, quandiu feciſtis vni de his fratribus meis minimis mihi feciſtis.*

41 *Tunc dicet & iis qui à ſiniſtris erunt: Diſcedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & Angelis eius.* Pſal.6.9. ſuprà 7.23. luc.13.17.

42 *Eſuriui enim, & non dediſtis mihi manducare: ſitiui & non dediſtis mihi potum:*

43 *Hoſpes eram, & non collegiſtis me: nudus, & non operuiſtis me: infirmus, & in carcere, & non viſitaſtis me.*

44 *Tunc reſpondebunt ei & ipſi, dicentes, Domine, quando te vidimus eſurientem, aut ſitientem aut hoſpitem, aut nudũ, aut infirmum, aut in carcere, & non miniſtrauimus tibi?*

45 *Tunc reſpondebit illis, dicens, Amen dico vobis, quandiu non feciſtis vni de minoribus his, nec mihi feciſtis.*

46 *Et ibunt hi in ſupplicium æternum: iuſti autem in vitam æternam.* Dan.12.2. ioh.5.29.

---

34 *Benedicti*, εὐλογημένοι i. beati & felices, quos Pater meus ſuis beneficiis cumulauit. Vide ſup. 5.44. Dicuntur.n. homines Deo benedicere quum eius laudes prædicant: contrà verò Deus benedicere hominibus, quum illos beat.

¶ *A iactis fundamentis*, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata, *A conſtitutione*. i. ἀπὸ καταστάσεως. Eraſmus, *Ab exordio*: id eſt, ἀπ᾽ ἀρχῆς. Vide ſuprà 13.35.

36 *Ægrotaui*, ἠσθένησα. id eſt, ἠῤῥώστησα. Sic Plinius libro 8. cap. 51, ſuem ægrotantem vocat inualidam. Vulgata, & Eraſmus, *Infirmus*: quod nuſquam legi pro ægroto poſitum.

37 *Aluimus?* ἐθρέψαμεν. Vel, *Nutriuimus?* Vulgata & Eraſmus, *Pauimus?* id eſt, ἐβοσκήσαμεν.

40 *Quatenus* ἐφ᾽ ὅσον. Vulg, *Quandiu*: perperam, quaſi ſubaudiatur χρόνον.

41 *Qui paratus eſt*, τὸ ἡτοιμασμένον. In vno exemplari ſcribitur, ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου, quem parauit pater meus.

¶ *Diabolo*, τῷ διαβόλῳ. Nunquã hoc vocabulum numero multitudinis dicitur, & quum hic ei adiungantur ipſius Angeli, liquet quempiam eſſe iſtorum principem & caput, omnium videlicet impurorum ſpirituũ, qui dæmonia paſſim dicuntur: is nimirum qui Satan paſſim dicitur & Beelzebub ſuprà 12.24, niſi hunc non ſummum illum principem, ſed ex inferioribus præcipuis dæmoniis vnum malimus exiſtimare. Nam & iſtorum aliquos eſſe ſubordinatos gradus liquet ex Eph.6.12. Sed in his rebus cauendum ne verbi diuini limites tranſgrediamur, de bonis ſiue malis ſpiritibus philoſophantes. Diabolum autem inde vocatum arbitror, quòd is primus ſit Deum apud Euam calumniatus. qui & Satan id eſt hoſtis Dei & hominũ capitalis dicitur. Luciferi verò nomen quum ex falſiſſima & ineptiſſima Eſaiæ loci, ex cap. 14.12, interpretatione ſit ortum, mirari ſatis non poſſum à nonnullis illud craſſum delirium intellgentibus retineri.

	Κεφάλαιον κϛ.		Cap. XXVI.	Cap XXVI.
Mar.14.1 luc.22.1	ΚΑΙ` ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.	1	ET ‖ factum eſt quum finiſſet Ieſus omnes ¦iſtos ſermones, dixit diſcipulis ſuis,	*ET factum eſt quum conſummaſſet Ieſus ſermones hos omnes dixit diſcipulis ſuis,*
	Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.	2	Scitis ¨ poſt biduum Paſcha ¨fore, & Filius hominis tradetur vt crucifigatur.	*Scitis quia poſt biduum Paſcha fiet, & Filius hominis tradetur vt crucifigatur.*
Ioā.11.47	Τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα.	3	‖ Tunc coacti ſunt primarij Sacerdotes ¨ & Scribæ & ſeniores populi ¨in aulam Pontificis maximi qui dicebatur Caiapha.	*Tunc congregati ſunt principes Sacerdotum & ſeniores populi in atrium principis Sacerdotum qui dicebatur Caiphas.*
	Καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν.	4	Et ¨ſimul conſultarunt vt Ieſum dolo prehenderent, & trucidarent.	*Et conſilium fecerunt vt Ieſum dolo tenerent, & occiderent.*
	Ἔλεγον δὲ, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.	5	Dicebant autem, ¨ Non in feſto, ne tumultus fiat in populo.	*Dicebant autem, Non in die feſto ne fortè tumultus fieret in populo.*
Mar.14.3 ioan.11.2	Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ,	6	‖ Quum autem Ieſus eſſet Bethaniæ in domo Simonis leproſi,	*Quum autem Ieſus eſſet in Bethania, in domo Simonis leproſi,*
	Προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου.	7	¨ Venerat ad eum mulier, habens ¨alabaſtrū vnguenti ¨grauis pretij, & effuderat ſuper caput ipſius accumbentis.	*Acceſſit ad eum mulier habens alabaſtrum vnguenti pretioſi, & effudit ſuper caput ipſius recumbentis.*
	Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη;	8	Videntes autem ¨ diſcipuli eius indignati ſunt, dicentes, Quorſum ¨perditio hæc?	*Videntes autē diſcipuli indignati ſunt, dicentes, Vt quid perditio hæc?*
	Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.	9	Potuit enim iſtud vnguentum venundari magno, & dari pauperibus.	*Potuit enim iſtud venundari multo, & dari pauperibus.*
	Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ.	10	Quum autem *hoc* cognouiſſet Ieſus, ait eis, Quid ¨ moleſtiam exhibetis iſti mulieri? opus enim bonum operata eſt erga me.	*Sciens autem Ieſus ait illis, Quid moleſti eſtis huic mulieri? opus enim bonum operata eſt in me.*

IN CAPVT XXVI.

2 *Poſt biduum,* μετὰ δύο ἡμέρας. Vide Mar.8.31. ¶ *Fore,* γίνεται. Vulgata, in futuro, *Fiet:* id eſt γενήσεται. Et paulo pòſt *Tradetur,* pro traditur: vt obſeruat Eraſ. Apparet tamen enallagen eſſe temporis, ex Vulgata loquendi conſuetudine petitam, qua dicitur id iam fieri quod mox omnino futurum eſt.

3 *Et Scribæ,* καὶ οἱ Γραμματεῖς. Hoc deeſt in pleriſque vetuſtis codicibus, nec etiam extat apud Veterem interpretem. ¶ *In aulam,* εἰς τὴν αὐλήν. Vulgata & Eraſmus, *In atrium.* Vide Luc.11.21.

4 *Simul conſultarunt,* συνεβουλεύσαντο. Vulg. *Conſilium fecerunt:* id eſt, συμβούλιον ἐποίησαν. Eraſmus quoque per periphraſin, Conſilium inierunt.

* 5 *Non in feſto,* μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ. Vel, *Ne in feſto,* vt ſit prohibentis. Cæterum nomine τῆς ἑορτῆς non vnus dies aliquis certus, ſed totum Azymorum ſpatium hic intelligitur, quorum primus & octauus dies ita erant ſacri vt eſſet ab omni opere abſtinendum. Ideo nolui diem feſtum dicere cum Vetere interprete. Cæterùm non temere ab iſtis iniicitur dierum feſtorum mentio. Nam quia ſcriptū eſt Deut. 17.12, & 13, ita puniendos eſſe qui Pontificis aut iudicum maieſtatem læſerint, vt totus populus eorum pœnis erudiatur, idcirco hic mos obtinuerat apud Iudæos (ſicut obſeruat Fagius ex Maymoni, in tract. de rebellibus) vt in huiuſmodi reos ſub tribus illis ſolennibus feſtis animaduerteretur. Deliberant ergo Sanhedrin cum primariis ſacerdotibus, an ſint hūc morem ſequuturi: quod quanuis iis nō placuit, tamen Dei prouidentia ac voluntate ita accidit, vt Chriſtus æterni ſui ſacrificij teſtem totum Iſraelem haberet, & figuræ veritas per omnia reſponderet.

7 *Venerat ad eum,* προσῆλθεν αὐτῷ. Apparet ex Iohanne 12.2, hæc geſta eſſe antequam Chriſtus ingrederetur Ieroſolyma. Nam certè circunſtantiarum varietas tanta non eſt vt diuerſam hanc hiſtoriam ab illa poſſimus conſtituere, cum Oſiandro. Sed quum Euāgeliſta accederet ad narrationem proditionis, diſtulit in hunc locum hiſtoriam eius facti, vnde Iudas occaſionem arripuit prodendi Dominum. Ideo conuertimus προσῆλθεν & κατέχεεν per pluſquam perfectum: cuius enallages multa paſſim exempla occurrunt, vt Gene.12.1, & ſuprà 25.4. & hoc eodem capite verſu 48. ¶ *Alabaſtrum vnguenti,* ἀλάβαστρον μύρου. Alabaſtra dicta ſunt vaſcula vnguentaria, quòd alabaſtritem lapidem veteres plerunque excauarent ad eos vſus, quoniā optimè ſeruare vnguenta incorrupta traditur, vt refert Plinius librò 13. cap.2, & rurſus libro 35. cap. 8. quanuis etiamſi ex alia materia fierent, alabaſtra ex communi vſu dicerentur, quum apud Theocritum etiam χρύσεα ἀλάβαστρα legamus. Aliam etymologiam planè (vt exiſtimo) ridiculam adfert Eraſmus, quanuis ex Suida repetitam. Sed hæc ad noſtrum ſcopum non pertinent. Herodotus quoque in Thalia, inter munera quæ Cambyſes per legatos ad regem Æthiopum miſit, recenſet μύρου ἀλάβαστρον. ¶ *Grauis pretij,* βαρυτίμου. Sic loquitur Salluſtius, *Cœpit* (inquit) *graue pretium per omnem prouinciam fructibus eſſe.* Nam olim (vt rectè hoc loco annotat Eraſmus) æs appendebatur, non numerabatur: ex qua conſuetudine orta ſunt multa dicendi genera. Idem tamen maluit cum Vetere interprete pretioſum interpretari, id eſt, τίμιον. In tribus vetuſtis codicibus ſcribitur πολυτίμου, magni pretij, vt ſuprà 13, 46.

8 *Diſcipuli,* οἱ μαθηταί. Sic vulgò tribuitur aliquibus in genere, quod non eſt tamen ſingulorum. Vnicus enim Iudas hoc reprehendit. Sic infrà 27, 44. dicuntur latrones conuitiati fuiſſe Chriſto, ¶ *Perditio,* ἀπώλεια, id eſt inutilis profuſio. *

10 *Moleſtiam exhibetis,* κόπους παρέχετε: vel, eſtis labori: id eſt, moleſti eſtis, vt verterunt Vulgata & Eraſmus, ſenſu expreſſo. Ad verbū, *Laborem præbetis,* ſiue (vt loquitur Liuius) *curam.* Laborem enim appellat animi moleſtiam.

11	Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.	‖ ¨Semper enim pauperes ¨habebitis vobiſcum: me verò non ſemper habebitis.	*Nam ſemper pauperes habetis vobiſcum: me autem non ſemper habetis.*	Deu.15.11
12	Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν.	¨Quòd enim hæc vnguentũ hoc iniecit corpori meo, ¨ad funerandum me fecit.	*Mittens enim hæc vnguentum hoc in corpus meum, ad ſepeliendum me fecit.*	
13	Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.	Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit ¨hoc Euangelium in toto mundo, etiam quod hæc fecit, ¨dicetur ad ¨memoriam ipſius.	*Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur & quod hæc fecit, in memoriam eius.*	
14	Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς·	‖ Tunc profectus vnus ex duodecim, qui dicebatur Iudas Iſcariotes, ad primarios Sacerdotes:	*Tunc abijt vnus de duodecim qui dicebatur Iudas Iſcariotes, ad principes Sacerdotum.*	Mar.14.10 luc.22.4
15	Εἶπε, Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.	Ait eis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? Ipſi verò ¨appenderunt ei triginta ¨argenteos *numos*.	*Et ait illis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? At illi conſtituerunt ei triginta argenteos.*	
16	Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ.	Et ex eo tempore quærebat opportunitatem vt eum ¨proderet.	*Et exinde querebat opportunitatem vt eum traderet.*	
17	Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα;	‖ ¨Primo autem *die* Azymorum venerunt diſcipuli ad Ieſum, dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad edendum Paſcha?	*Prima autem Azymorum acceſſerunt diſcipuli ad Ieſum, dicentes, Vbi vis paremus tibi comedere Paſcha?*	Mar.14.12 luc.22.7.

---

11 *Semper*, πάντοτε. Hæc particula & de loco & de tempore dicitur: quæ poſtrema ſignificatio conuenit, commodè autem altero Latino aduerbio (quod ſciam) exprimi nō poteſt. Itaque ſoleo vertere perinde acſi ſcriptum eſſet ἀεί. ¶ *Habebitis* ἔχετε. Vulgata & Eraſmus ad verbum *Habetis*: ſed præſens pro futuro manifeſtè ponitur, ſicut etiam ſuprà 1.46, & 6.1.

12 *Quòd enim hæc iniecit*, βαλοῦσα γὰρ αὕτη. Vulg. *Mittens enim hæc*: quæ interpretatio obſcura eſt, neque Græcis reſpondet. Itaque Eraſmi verſionem ſum ſequutus. Ponitur enim βάλλειν pro ἐκχέειν, quòd Iniiciendi vocabulo videtur melius exprimi. ¶ *Ad funerandum me*, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με. * Vulg. & Eraſ. *ad me ſepeliendum*, malè. Nam aliud eſt θάπτειν quam ἐνταφιάζειν, vt Latinis Sepelire eſt ſepulchro condere, Funerare verò, vel pollincere, cadauer ſepulchro mandandum prius curare, vnde pollinctores à libitinariis diſtincti. Hæc autem diſtinctio ad rem facit. Vnctionis enim hîc fit mentio cuius hæc mulier dicitur veluti præſcia fuiſſe in funeratione Domini breui ſequutura, quãuis ita diuina prouidẽtia ſtatuẽte, illam omnem curationem reſpuerit Dominus, cadauere ipſius feſtinanter intra ſepulchrum condito, & ipſam mortem ac putrefactionem ſua non illorum aromatum virtute euicturo. Ablutionibus autem & vnctionibus iſtis mortualibus vſi ſunt Hebræi ab omni æuo, quaſi ſequuturæ reſurrectionis corporum pignoribus: vnde quoque ſumpſit argumentum Paulus 1. Cor. 15, 29: qui ritus poſtea à pleriſque populis & præſertim Ægyptiis profanatus eſt & exenteratione & operoſiſſimis condituris auctus, vt videre eſt ex Gen. 50, 26. vbi vtitur Moſes pro ἐνταφιάζειν verbo *Hanac*. qua de re plurima Herodotus in Euterpe.

13 *Hoc Euangelium*, τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο. Syrus interpres addit pronomen Meum. Itaque Euangelium ſuum vocarit Dominus totius ſuæ prędicationis hiſtoriã, non hanc duntaxat particulam. ¶ *Dicetur*, λαληθήσεται: id eſt λεχθήσεται. Eraſmus, *Narrabitur*. ¶ *Memoriam*, μνημόσυνον: id eſt μνήμην, vt etiam annotauit Eraſmus. In quodam exemplari ſcribitur μαρτύριον, id eſt teſtimonium.

15 *Appenderunt*, ἔστησαν. Vulgata & Eraſmus, *Conſtituerunt*, id eſt, pacti ſunt, non expreſſa vi Græci vocabuli. Nam * τὸ ἱστάναι hoc loco reſpõdet Hebræo verbo שקל [*ſchacal.*] vt Ierem. 32, 9. & Zachar. 15, 12. Neque huic interpretationi obſtat quòd Marcus vtitur verbo ἐπηγγείλαντο polliciti ſunt, Mar. 14, 15. Agit enim Marcus de ipſa proditionis prima pactione: Matthæus verò de pecuniæ pactæ ſequuta numeratione. ¶ *Argenteos* [*numos*,] ἀργύρια. Ita legitur in omnibus Græcis codicibus: nec dubium eſt quin ἀργύρια vocet quæ Hebræi כספים [*cheſaphym*] ſiue denarios Romanos intelligas, ſiue ſiclos Hebræos, ſiue Stateras tetradrachmos, vt hunc locum citat Euſebius lib. 10, ἀποδείξεως. Ioſephus autem libro Antiquitatum ſecundo ἀργυρῶν meminit, nõ ἀργυρίων: idque rectius fortaſſis, vt aliquid ſubaudias. Sed & Symmachus & Aquila apud Zachariam ἀργυροῦς ſcribunt, non ἀργύρια. Solet certè Ioſephus ἀργυρῶν appellatione ſiclos intelligere, (vt liquet ex libro 9. cap. 2. ſi conferantur quæ illic commemorat de fame quæ in Samaria erat, cum capite 6. ſecundi Reg.) eóſq. τετραδράχμους, vt ipſe diſertè dicit libro Antiq. 3. c. 9. quam rationem ſi ſequamur, æſtimabimus triginta iſtos argentos numos tetradrachmos francicis libris plus minus xxi. Ioachimus autem Camerarius beatæ memoriæ vir, & quẽ ſæpe honoris cauſſa appello, quũ iam olim in libello de Grecorum ac Latinorum numis ſcripſiſſet ſe ex Græcorum commentariis didiciſſe ἀργύρια idem valuiſſe atque minam Atticam centenariam videlicet, id eſt centum Drachmarum Atticarum, ſiue Romanorum denariorum, quòd nimirum parum admodum inter illas & hos intereſſet, ac proinde hoc calculo, (qui eſt Budæi decem coronatis francicis minam æſtimantis) Chriſtum proditum fuiſſe coronatis Francicis trecentis, hoc nomine ab illo execrandæ memoriæ Illyrico Eccleſiæ Criſtianæ ſeculo noſtro renouatæ peſte, in illo partim ex plagiis, partim ex putidiſſimis commentis conſuto volumine, cui titulum fecit, Sacræ ſcripturæ clauem, exagitatus, poſtea ſuis in nouum teſtamentum notis anno 1572 Lipſiæ editis, inſeruit ſcholion ex vetuſtiſſimo codice Græco Buda allato, & anonymo, in quo ſcribitur fuiſſe quoſdam argenteos numos librales, imaginibus regum inſculptis inſignes, centum videlicet denariis æſtimatos, qui ſolerent denariis & aſſariis (aſſaria veró ſeptena denariũm valuiſſe) à collybiſtis permutari. Rem autem quum in medio relinquat, & mendoſum etiam ſit iſtud ſcholion, quid attinebat vel Camerarium vel me quaſi abſurdæ rei auctores ab iſto reprehendi.

16 *Proderet*, παραδῷ. Vulgata & Eraſmus, *Traderet*. Mihi in tota hac hiſtoria videtur τὸ παραδιδόναι poſitum ἀντὶ * τοῦ προδιδόναι excepto verſ. ſuperiore, in quo Iudas ipſe loquens introducitur, quem probabile non eſt ſuum ſcelus proditionem appellaſſe, & infrà verſ. 46, ſic poſtulante cõſtructione. In vno exemplari additur αὐτοῖς, eis.

17 *Primo autem die Azymorum*. τῇ δὲ πρώτῃ τῶν Ἀζύμων. ſub. ἡμέρα. Is autem erat decimus quartus menſis Niſan, antecedens decimum quintum qui ex diuina inſtitutione Le-

* uit.23 5,6, & 7, feſtus erat, & primus ſeptiduani feſti Paſchæ. Quartum decimum autem hunc intellige non ab ipſius initio, id eſt ab occaſu diei decimi tertij finem excipiente: ſed ab vltima eius parte, quam conſequebatur decimi quinti initium. Hæc autẽ poſtrema pars diei ab Hebræis בין הערבים, id eſt ſpatium inter duas veſperas, nominatur, incipiens, teſte Ioſepho, lib. belli Iudaici 6. à nona hora ad duodecimam, id eſt, ad Solis occaſum, qui ſequentem diem incipiebat. Harum verò trium horarum duæ priores, nẽpe decima & vndecima ſacrificio veſpertino, ſiue illi quotidiano, ſiue alij ſuperuenienti, puta ſabbatario, vel neomeniæ, vel alicuius feſti impendebantur: vltima verò cœnis domeſticis, vel etiã epulis euchariſticis cõmuniter quidem vt probabile eſt, in Azymorũ autẽ feſto, Agni aſſationi, & reliquo apparatui cœnæ illius dabatur: quæ cœna ex Dei mandato occaſum, id eſt finẽ decimi quarti diei excipiebat, ac proinde à crepuſculo incipiebat diem decimum quintum. Itaque decimus quartus hic dies diſtinguendus eſt à reliquis ſeptem (quorum primus, nempe decimus quintus menſis Niſan, & viceſimus primus erant feſti, intermedij verò quinque ἀεργοί) & primus Azymorũ vocatur κατεξοχικῶς & συνεκδοχικῶς: quod nimirum inter duas eius veſperas, ſiue poſtrema ipſius parte, Agnus ille Peſach mactaretur, & fermento ex omnibus ædibus eliminato ad eius demum diei occaſum, à quo decimi quinti nox incipiebat, Agnum comedere cum Azymis incipiebant: quo ſenſu accipiendum eſt quòd Ioſephus lib. Antiqu. 2, c. 5. Azymorum feſto dies octo attribuit: quod tamen fuiſſe ſeptiduanum (initio videlicet, non à præparatione Agni, quam diximus in decimum quartum diem extremum incurrere, ſed ab ipſius Cœnæ Peſach celebratione, ſua ipſius Agni domeſtica manducatione, ſumpto) non tantùm ex ipſo Moſe conſtat, ſed ex ipſius etiam Ioſephi diſertis verbis Antiq. lib. 12. 20. Hinc verò apparet illos magnopere hallucinatos qui diem illum decimum quartum ob occaſu decimi tertij incipiunt: qui error duplici ratione manifeſtiſſima refellitur. Primùm enim ſpatium illud quod inter duas veſperas appellatur, & Agni partim mactationi partim aſſationi erat deſtinatum Leuit. 23, 5. (vbi explicatur vocabulum בערב, id eſt, in veſpera, quo vſus erat Moſes Exod. 12, 18) nunquam incipiebat diem ſequentem, ſed præcedentem ſemper finiebat, vt ex plurimis locis, ac præſertim ex iugis, ſiue quotidiani ſacrificij inſtitutione liquet, Exod. 29, 39, & Num. 28. 4. Præterea in lege diſertis verbis præcipitur ſeptiduanus tantum Azymorum vſus: qui tamen octiduanus fuerit, ſi quartus decimus dies, non à poſtrema, ſicuti faciendũ eſſe diximus, ſed à prima ſui parte, occaſum decimi tertij excipiente numeratus, aliis ſeptem τῆς ἑορτῆς accenſeatur. Iudæorum autem Doctores contra quàm nonnulli exiſtimant, arbitror rectè per vltimum duarum veſperarum ſpatium non ipſam duodecimam & vltimam decimi quarti diei horam (quæ, ſicuti diximus, aſſationi Agni, poſt illius in templo iugulationem, & veſpertinum ſacrificium, neceſſariò dabatur, quum die feſto coquere, vel vllum opus ſeruile facere nefas eſſet.) verùm de crepuſculo occaſum diei decimi quarti excipiente, & noctem, ſiue primam diei decimi quinti feſti partem inchoante, fuiſſe interpretatos: quod ὀψίας nomine infrà verſ. 20. ſignificatur. Cæterùm grauiſſima hic exoritur quæſtio: quînam videlicet Chriſtus dici poſſit Paſcha celebraſſe ex legis diuinæ præſcripto, id eſt decimo quarto die exeunte, ſiue inter duas eius veſperas, quum, ſi ita eſt, ſequẽtem diem, id eſt decimum quintum feſtum eſſe oportuerit, vt expreſsè in lege cauetur Leuit. 23, 5 & 6. Feſtum autem illum minime fuiſſe ex eo liquet manifeſtiſſimè, quòd ea ipſa nocte Chriſtus captus fuit, ad Iudices pertractus, & crucifixus, & ſepultus, quorum nihil omnino Sabbatho vel vllo die feſto, factum fuiſſet. & quòd etiam conſtet Iudæos poſterum demum diem, nempe decimum ſextum, feſtũ habuiſſe. At contrà, pręterquã, quòd impiũ fuerit exiſtimare Chriſtum à Legis præſcripto, vel tantillũ diſceſſiſſe hæc Diſcipulorum verba, *Vbi vis vt paremus tibi ad edendum Paſcha?* & illud Marci 14, 12. τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν Ἀζύμων ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον. Id eſt, *primo die Azymorum quando Paſcha mactabant.* & illud Lucæ 22. verſic. 7, Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν Ἀζύμων ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα. * *Aduenit autem dies Azymorum quo oportebat mactari Paſcha*, omnino oſtendunt nihil hic noui, & à Legis pręſcripto aberrans, vel à Diſcipulis fuiſſe cogitatum, vel ab ipſo Chriſto factum. Stat igitur illud, Legem prorſus à Chriſto fuiſſe obſeruatã. Num verò etiam à Iudæis? Hîc variant ſententiæ, Nam alij contendunt Iudæos ex vetere traditione diem decimum quartum menſis Niſan (qui eo anno fuit Iudæis quinta Sabbathi, ſiue hebdomadis, nobis autem quarta feria, ſiue dies Iouis, quo deſinente comedendus erat Agnus ex Legis præſcripto) propter ſequuturam alioqui duorum Sabbathorum continuationem in diem ſequentem tranſtuliſſe, ita vt eo demum die extremo, quo Chriſtus paſſus eſt, id eſt ſexta Iudæorum, quinta verò noſtra feria, ſiue die Veneris extremo, Agnum manducarint. Alij verò contendunt diem quidem feſtum qui ex lege decimusquintus erat, & ab occaſu diei decimi quarti incipiebat, fuiſſe à Iudæis ex illa antiquiſſima traditione, propter duorum Sabbathorum continuationem, tranſlatum in alterum diem ſequentem, nempe decimum ſextum, qui propterea μέγα σάββατον à Iohanne vocatur, cap. 19, 31. nobis autem fuerit ſexta feria: ac proinde Chriſtum & Iudæos volunt eadem die, nempe decima quarta inter duas veſperas, Agnum ex præſcripto Legis mactaſſe, & diei ſequentis ineunte crepuſculo, comediſſe. De feſti verò tranſlatione propter duorum Sabbathorum continuationem nihil attinet hîc quærere licitáne fuerit an illicita. Fateor tamen mihi vſque adeò iuſtam, ac penè neceſſariam illam videri, vt diuinitus inſtitutam & ſemper ab illo populo obſeruatam fuiſſe mihi quidem credibile videatur. Quid enim illos alioqui facere oportuit duobus coniunctis diebus, quibus nihil coquere, nec vllum opus ſeruile exercere ipſis fas erat? Sicut autem quoties ita ferebat dierum calculus, primum diem feſtum qui ex Lege decimus quintus erat, in decimum ſextum, id eſt, εἰς σάββατον μέγα transferebant, ita ne in idem incommodum in huius feſti exitu inciderent, neceſſe fuit illis, vel ſextum nihilominus à decimo quinto diem feſtũ habere, qui ſemper erat viceſimus primus Niſan, vel dies feſti Azymorum, non à decimo quinto, ſed à decimo ſexto numeratos, ad viceſimum ſecundum diem vſque deſinentem producere. Itaque quoties hæc tranſlatio incidebat, de qua ex Hebræorum libris manifeſtè cõſtat, vel ſeptem tantùm diebus, vt Lex præſcribebat, nempe decimo quinto ineunte non feſto, decimo ſexto feſto, decimo ſeptimo, decimo octauo, decimo nono, viceſimo ἀέργοις, & viceſimo primo feſto Azymis veſcebantur, quod quidem mihi veriſimilius videtur: vel, ſi, vt primum diem feſtum, ſic vltimum transferebant, & nihilominus Agno veſcebantur ineunte decimo quinto die, tum certè nouem diebus totis illos à fermẽto abſtinere oportuit, nempe à decimo quinto ineunte ad vltimum feſtum diem, nempe viceſimum ſecundum exeuntem, ſiue alterum Sabbathum μέγα. Ego, quum grauiſſimos auctores habeat vtraque hæc ſententia, rem totam in medio relinquo, & vt prior illa melius intelligatur quæ Chriſtum & Iudæos ſtatuit non eodem die Agnum manducaſſe, ipſius rei geſtæ diagramma, additis etiam nonnullis, quæ ad huius hiſtoriæ explicationem pertinent, ſubieci. Minimè tamen diſſimulo magis probabilem, & Euangeliſtarum verbis accommodatiorem videri eorum ſententiam, qui tranſlatum quidem feſtum diem, Chriſtum autem & Iudęos nihilominus eodem die, nempe decimo quinto ineunte (id eſt, ſexta Sabbati Iudæorum, qui nobis dies eſt Veneris, à præcedentis diei, id eſt Iudæorum quintæ, noſtræ verò feriæ occaſu incipiente) Agnum Peſach manducaſſe, ita vt typicus quidem Agnus inter duas veſperas mactatus, & aſſatus fuerit illo primo die Azymorum: ineunte verò feſto, crepuſculo videlicet primi diei feſti comeſtus: ac deinceps nouis noui fœderis ſacramentis in veterũm locum eodem conuiuio ſubſtitutis, verus ille Agnus ea nocte & die ſequente verè per ſeipſum oblatus, vt impleret quæ à Danjele prædicta fuerunt, cap. 9, 24, & 27.

			Huius diei nocte cœnat & capitur ipso verò die damnatur, crucifigitur, moritur, sepelitur.	Integrum hunc diem quiescit in ſepulchro.	Huius diei noctē tranſigit in ſepulchro, diluculo verò reſurgit.					
Triduū cū trinoctio iunctū Iudæorum more.			I	2	3					
Dies hebdomadis qua paſſus eſt Chriſtus, ex conſuetudine Iudæorum.		5.ſabbathi	6.ſabbathi	ſabbathū	1.ſabbathi.	2	3	4	5	6
Dies ſeptē Azymorum ex traditione Iudæis obſeruata.			Paraſceue Paſchæ	Paſcha Feſtus dies. I	2	3	4	5	0	Feſtus dies. 7
Dies Azymorū ex Lege quā Chriſtus ſeruauit.		Paraſceue Paſchæ, inter duas veſperas. i. die 14. finiente.	Paſcha Feſtus dies. I	2	3	4	5	6	Feſtus dies. 7	

Supputatio dierum primi mēſis ex more Iudæorum à veſpera ad veſperam.	13	DIES	NOX 14	D	15 N.	D.	16 N.	D.	17 N.	D.	18 N.	D.	19 N.	D.	20 N.	D	21 N.	D.	22 N.	D.
	▨		▨		▨		▨		▨		▨		▨		▨		▨		▨	
Supputatio dierum primi mēſis more Chaldæorum, ab ortu ſolis ad ortum.	$\frac{1}{2}$	13		14		15		16		17		18		19		20		21		$\frac{1}{2}$
Dierum hebdomadis appellatio ex noſtra conſuetudine.		Dies Mercurij.		Iouis.		Veneris.		Sabbathi.		Domini.		Lunæ.		Martis.		Mercurij.		Iouis.		Veneris.

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ, Ὁ διδάσκαλος λέγει, Ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν, πρὸς σὲ ποιῶ τὸ Πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.

Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ Πάσχα.

Ὀψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.

18 Ipſe verò dixit, Abite in vrbem ¨ad quendam, & dicite ei, Præceptor dicit, Tempus meū prope eſt, apud te ¨faciā Paſcha cum diſcipulis meis.

19 Et fecerunt diſcipuli ſicut ¨præceperat eis Ieſus: & parauerunt Paſcha.

20 Quum autem ¨ſerum diei eſſet ¨diſcubuit ¨cum duodecim.

18 *At Ieſus dixit, Ite in ciuitatem ad quēdam, & dicite ei, Magiſter dicit, Tempus meum prope eſt, apud te facio Paſcha cum diſcipulis meis.*

19 *Et fecerunt diſcipuli ſicut conſtituit illis Ieſus, & parauerunt Paſcha.*

20 *Veſpere autem facto diſcumbebat cum duodecim diſcipulis ſuis.*

18 *Ad quendam, πρὸς τὸν δεῖνα.* Rectè ſic conuertitur *δεῖνα*. Deſignat enim Chriſtus certum quempiam ſibi bene notum, cuius tamen, vt ex Marco & Luca conſtat, neque nomen neque domum diſcipulis expreſſit, ſed ex iis quæ ipſis in vrbem introeuntibus occurſura diuinitus prædicit, ab ipſis cognoſci voluit: nempe vt magis ac magis intelligerent diſcipuli nihil temere in vrbe magiſtro euenturum, ſed quæ ad minutiſſimas vſque circunſtantias penitus perſpecta haberet: vt ita aduerſus tam propinquum illud grauiſſimum crucis offendiculum, hoc etiam diuinæ prouidentiæ exemplo confirmarentur. Quod autem ex rancida neſcio qua traditione repetit Nicephorus, has nimirum ædes fuiſſe Iohannis Euangeliſtæ, quas paulo ante permutatis amplis bonis quæ in Galilæa poſſidebat, ex Caiapha pontifice emiſſet (ſomnium proculdubio inde ortum, quòd in paſſionis hiſtoria fiat mentio diſcipuli qui pontifici notus fuerit, cuius tamen nomen reticetur) ne veriſimile quidem videtur, quum ipſe quoque Iohannes cum aliis rediiſſe poſt Chriſti mortem ad ſuam piſcationem dicatur. Quod ſi quis hic eſt coniecturæ locus, fuerunt hæ potius ædes Mariæ matris Iohannis, cognomento Marci, in quibus dicitur cœtus Eccleſiæ, ſæuiſſimæ illius perſequutionis tempore congregatus, Act.12.12, vt inſignem fuiſſe illius familię pietatem oporteat. Sed quid attinet ſeſe in iſtis nullius momenti quæſtionibus fatigare? ¶ *Faciam, ποιῶ.* alij, *Facio.* Ego malo poſitum eſſe pro futuro, ſicut paulo ante dixi verſiculo 11.

19 *Præceperat, συνέταξεν.* Aoriſtus pro pluſquāperfecto.

* 20 *Serū diei, ὀψίας.* Vide ſupra 17. ¶ *Diſcubuit, ἀνέκειτο.* Atqui Exo.12.11. iubet Dominus Agnū à ſtantibus, calceatis, & ad iter accinctis, cū feſtinatione, comedi. Sciendū eſt igitur illa, vt & mandatum de poſtibus, & ſuperliminari ædium ſanguine aſpergendis, ad illam vnicā noctem pertinuiſſe, qua fuit Iſraelitis quàm celerrimè ex Ægypto migrandum: quod ſummo cōſenſu Doctores omnes Hebræorum teſtantur. Quis verò fuerit huius ſacri conuiuij peculiaris ritus, iam inde à primo in Chananitidē ingreſſu, ſicuti probabile eſt, obſeruatus, & ad quos apparet ex hac hiſtoria Chriſtum ſedulò reſpexiſſe, operæpretiū eſt ex ipſis Iudæorum vetuſtiſſimis ſcriptis cognoſcere. Sciendum eſt igitur, prodēte Ioſepho, lib. de bello Iudaico 6, cap.31. agitata fuiſſe hæc conuiuia in priuatis ędibus. κατὰ φρατρίας, i. per cōtubernia, nō pauciorum quàm denûm virorum, interdum etiam vicenûm, qui niſi pedibus de more lotis, totis etiam nonnulli corporibus, nō ſedebant, ſed diſcumbebāt, Agno illo ſolido, cū panibus azymis veſcentes. Hac autem cœna peracta, conſurgentes altera pedum ablutione ſeſe, rurſum diſcūbentes, ad ſecūdas menſas comparabant. In has verò ſecundas menſas, pro bellariis, inferebatur in tryblio acetarium ex intybis & lactucis agreſtibus: quarum amaritudinem, adhibito quodam embammate, quod חרוסת in Canone Iudæorum rituali vocatur, temperabant. Tum verò paterfamiliâs panem azymum integrum in duas partes diuidens, ſic vni benedicebat, *Benedictus es Domine Deus noſter, Rex vniuerſi in eſu panis azymi.* Alteram autem partem ſub mappa reconditam ad finem conuiuij ſeruabat: quo peracto, idem paterfamiliâs totam illam alteram depromens, in tot fruſta fractā, quot erant in illo contubernio conuiuatores, primus ipſe ſumebat, reliqua verò fruſta, ſigillatim & ordine diſcumbentibus cæteris porrigebat cum his verbis: *Iſte eſt panis ærumnæ, quem comederunt maiores noſtri in terra Ægypti. Quiſquis eſurit, accedat, & Paſchatizet: cuicunque opus eſt accedat, & Paſchatizet.* deinceps poculum acceptum & deguſtatum, præeunte hac benedictione, *Benedictus es Domine qui fructum vitis creaſti,* idem paterfamiliâs proximo tradebat, ille ſecūdo, donec poculum per totum conuiuium circunferretur: quibus omnibus abſolutis Pſalmus 113. cū quinque aliis proximè ſequentibus canebatur, quē ſolennem hymnū adhuc hodie magnū Halleluia vocant: neque poſt hoc poculū, quod propterea כוס הלל, i. poculū hymni, ſiue laudationis dicebatur, comedere quicquā illa nocte fas erat. Hæc igitur illi, quæ partim Paulo Burgenſi in Pſal. 112. partim à doctiſſimo Hebræo Emanueli Tremelio beatæ memoriæ accepta fero, partim ex magni illius Ioſephi Scaligeri, amiciſſimi mei, hominis à recondita doctrina & tum iudicij acumine, tū indefatigabili diligētia, nunquam ſatis laudati, libro de emēdatione temporū ſexto, nō immeritò deſcripſi. Ex iis enim demū intelligitur cur Marci 14.15, & Lucæ 22.12, mētio fiat cœnaculi magni ſtrati: quī-

nam Ioh.13.23. dilectus ille diſcipulus in ſinũ Chriſti dicatur recubuiſſe: ſic nimirũ ferente diſcubitus illius antiqui ratione, quid δείπνου γινομένου nomine intelligatur, Ioh.13.2: cur à menſa cõſurgens, & pedibus diſcipulorũ in medio cõuiuio, cõtra cõmunem morẽ ablutis, rursũ diſcubuerit: quod ſit illud trybliũ in quo intinxit offulã Iudæ proditori porrectã: quænã illa panis benedictio, fractio, & porrectio, itidémq. poculi mutua præbitio: quomodo deniq; Iudaico ſeu veteri δείπνῳ ἀπολυτικῷ, ſubſtitutis noui fœderis ſacramentis finem impoſuerit, totius Paſchalis conuiuij figuram re ipſa poſtridie ſui mactatione & oblatione impleturus. ¶ *Cum duodecim*, μετὰ τῶν δώδεκα. In quodam codice additur τῶν μαθητῶν, *Diſcipulis*. Vetus interpres addit pronomen *Sui*: neque hîc fit vlla patrisfamiliâs, in cuius ędibus cœna hæc peracta eſt, aut ipſius domeſticorum mentio.

Mar.14.18 luc.22.14 iohan.13.21	21	Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.	‖Et ¨edentibus ipſis, dixit, Amen dico vobis, vnus veſtrûm me prodet.	*Et edentibus illis, dixit, amẽ dico vobis quia vnus veſtrûm me traditurus eſt.*
	22	Καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν, Μή τι ἐγώ εἰμι, κύριε;	Tũc contriſtati vehementer, cœperunt ſinguli eorum ipſi dicere, Nũ ego *is* ſum, Domine?	*Et contriſtati valde, cœperũt ſinguli dicere, Nũquid ego ſum, Domine?*
	23	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ὁ ἐμβάψας μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει.	Ipſe verò reſpõdens ait, ¨Qui intingit mecum manum ¨in catino, iſte me proditurus eſt.	*At ipſe reſpondens ait, Qui intingit mecum manum in paropſide, hic me tradet.*
	24	Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.	Filius quidem hominis abit, ſicut ſcriptum eſt de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonũ erat ¨homini illi ſi natus non fuiſſet.	*Filius quidem hominis vadit, ſicut ſcriptum eſt de illo: væ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonum erat ei ſi natus non fuiſſet homo ille.*
	25	Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπε, Μήτι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; Λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶπας.	Reſpondens autẽ Iudas ¨qui prodebat eum, dixit, Num ego ſum, rabbi? Dicit ei, Tu dixiſti.	*Reſpondẽs autem Iudas qui tradidit eum, dixit, Nunquid ego ſum, rabbi? ait illi, Tu dixiſti.*
1.Cor.11.24	26	Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον· καὶ εὐλογήσας, ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς· καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.	¨‖Edẽtibus autẽ eis, Ieſus quũ accepiſſet panem: & ¨benedixiſſet, fregit *eum*, deditque diſcipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc ¨eſt corpus meum.	*Cœnantibus autem eis, accepit Ieſus panẽ: & benedixit, ac fregit, deditque diſcipulis ſuis, & ait, Accipite, & comedite, hoc eſt corpus meum.*
	27	Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.	Et accepto poculo, ac gratiis actis, dedit eis, dicens, Bibite ¨ex eo ¨omnes.	*Et accipiens calicẽ gratias egit, & dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes.*
	28	Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς	¨Hoc eſt enim ſanguis meus,	*Hic eſt enim ſanguis*

---

* 21 *Edentibus ipſis*, ἐσθιόντων αὐτῶν. Nempe quũ ad ſecũdas mẽſas diſcubuiſſet, cœna priore iã peracta, vt apparet ex Ioh.13.2, & 21. vide ſuprà 20. 23 *Qui intingit*, ὁ ἐμβάψας. Eraſ. ad verbũ, *Qui intinxit*. Ego tamẽ malo cõuertere per præſens, vt ſit Qui intingit, idẽ atque Qui intingere cõſueuit. Sic enim vulgò loqui ſolent: & attingere videtur quod ait Dauid Pſal.41.10, Qui comedebat panẽ mecũ: i. ὁ ἐσθίων μετ᾽ ἐμοῦ, vt loquitur Marcus: is videlicet quem eadẽ menſa dignabar. Sed & in quodã exẽplari ſcribitur ὁ ἐμβαπτόμενος: ſicut legitur Mar.14.20: quod tamen nõ eſt ita accipiendũ quaſi eo ipſo tẽpore quo hæc à Domino dicebãtur, Iudas manũ haberet in patina, (fuiſſet enim hoc manifeſtũ & indubitatũ ſignũ, vt rectè obſeruat Eraſ.) ſed ad mutuũ conuictũ referendum eſt, ſicut paulo antè dixi. ¶ *In catino*, ἐν τῷ τρυβλίῳ. Sic vocatur vas eſcarium. Vulg. *In paropſide*, Græcam vocẽ altera Græca interpretatus, quam etiam Latini nonnulli ſcriptores vſurparunt.

24 *Homini illi*, αὐτῷ. Hebraiſmus, vt ſuprà 17.18.

25 *Qui prodebat*, ὁ παραδιδούς: i. qui in eo iã totus erat vt proderet: ἐδίδου tamẽ paulo pòſt vſurpatur ſignificatione aoriſti ſecundi.

* 26 *Edentibus autem eis*, ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν. Vulgata, *Cœnantibus*. δειπνούντων, malè. Eſt enim hoc factum μετὰ τὸ δειπνῆσαι, Luc.22.19, & 1.Cor.11.25. Itaque δεῖπνον in hac hiſtoria vocatur Cœna legalis, quam abrogans poſtea Dominus, ſuũ τὸ κυριακὸν δεῖπνον, ei ad fines vſque ſeculorũ ſubſtituit. Verbũ autẽ ἐσθίειν ad vtrãque actionẽ videtur pertinere. niſi malimus aoriſti ſecũdi ſignificatione interpretari, *Quũ autem cibũ ſumpſiſſent*. ¶ *Benedixiſſet*, εὐλογήσας. In 7. cod. vet. legitur εὐχαριστήσας, gratiis actis, eodem ſenſu: & Mar.8.6, & 7, hæc duo εὐχαριστεῖν καὶ εὐλογεῖν pro eodẽ vſurpãtur, ſicut hoc loco accipere neceſſe eſt: niſi velimus nõ poculũ ſed panẽ duntaxat fuiſſe conſecratũ. Sed hoc quidẽ verũ eſt, nos Cõſecrationis voce totã actionẽ intelligere, qua res alioquin cõmunes in ſacramenta mutamus, agentes quæ præcepit Dominus: cuius ſacræ actionis pars eſt duntaxat iſtud quod hîc benedictionis & gratiarum actionis, id eſt ſolennium precum nomine intelligitur. Itaque non eſt cur Conſecrationis (quam vocant) vocabulo magicam aliquam verborum ſacramentalium murmurationem intelligamus. Hoc tamen certum eſt, ratam eſſe in cælo ceremoniam quæ ex Dei præcepto in ſacramentorum vſu peragitur: ac proinde panem & vinum in ſacra illa actione, qualitate mutari, quum fiant corporis & ſanguinis Domini ſymbola: quod neque ex ſui natura, neque ex virtute certarum vocum pronuntiatarum habent, ſed ex Filij Dei inſtitutione, quæ recitari & explicari debet, vt habeat fides quod amplectatur, tum in verbo, tum in elementis. ¶ *Eſt*, ἐστι, metonymicè: ita tamen, vt ſciamus præter ſignum à credentibus verè percipi per fidem ſpirituali modo id quod externo ſymbolo repræſentatur, totum videlicet Chriſtum cum ſuis donis. neque tamen vel tranſſubſtantiatio, vel realis (quam vocant) coniunctio, vel transfuſio, aut commiſtio cogitanda, ſed ſigni & rei coniunctio ſymbolica & ſacramentalis. Nam illa neque conſiſtere poſſunt cum veritate humanitatis Chriſti, neque ad ſalutem ſunt neceſſaria. Neque enim vt Chriſti participes fiamus, eius corpus oportet realiter in terris adeſſe, ſed nos potius Spiritus ſancti virtute & fide in cælum aſcendere, & illic eum amplecti, vt cum eo conſideamus in cæleſtibus. In ſumma, verè nos coniungi & vnum fieri cum toto Chriſto Deo & homine neceſſe eſt, vt ſalui ſimus: quod nõ alio quàm ſpirituali modo fit per fidem. Hæc autem fides in nobis creatur & cõfirmatur per Spiritum ſanctum: idque prædicatione verbi Dei, & adiunctis prædicationi ſymbolis, quibus omnes noſtri ſenſus excitantur & percelluntur, vt verè mittamur in Chriſti ipſius poſſeſſionem.

27 *Ex eo*, ἐξ αὐτοῦ. Vulg. & Eraſ. *Ex hoc*: id eſt ἐκ τούτου. ¶ *Omnes*, πάντες. Num igitur habendi ſunt pro Eccleſiæ paſtoribus qui ſacramentum dimidium ſuſtulerũt illis quos laicos vocant? ſcilicet, quoniam Apoſtolis hoc præbetur non laicis: quæ reſponſio ſi quid valet, toti certè huic actioni conueniet. Quo igitur iure Cœna Domini facta eſt toti Eccleſiæ communis?

28 *Hoc*, τοῦτο. Vulgata & Eraſmus, *Hic*: referentes ſcilicet ad αἷμα, id eſt ſanguinem. Atqui ſi ita interpretemur, nullum erit huius propoſitionis ſubiectum, præter ipſum ſanguinem qui Chriſti eſſe dicatur. Panem autem & vinũ eſſe ſubiecta de quibus prędicẽtur Corpus & ſanguis,

apertè

apertè liquet ex Luc. 22.20, qui addit nomen τὸ ποτήριον: ita tamen vt continens pro contento accipiatur, vulgata & trita omnibus linguis conſuetudine loquendi. Clamitabũt autem (ſat ſcio) nonnulli, ſacrilegam eſſe meam audaciam: ſed ego contrà non dico ſed vociferor, fraude Satanę & incogitantia paſtorum factum vt hoc erratum in Eccleſiam inueheretur, ea occaſione arrepta quòd quum in Græcis ſubiectum τοῦτο in vtriuſque ſymboli enuntiatione ſit generis neutrius, ſicut vtrunque attributum (nempe τὸ σῶμα & τὸ αἷμα, quod in Latina quoque enuntiatione priore vſuuenit in Corporis vocabulo) interpretes in poſteriore enuntiatione eandem interpretationem ſequuti ſunt, quum tamen nomen attributi, nempe Sanguinis, genere variet in Latino ſermone à ſubiecto. inde factum vt hæ enuntiationes perinde ſint acceptæ ac ſi eſſent identicæ, id eſt corpus tantùm & ſanguis, præterita ſubiectorum, id eſt panis & vini, mentione, à Chriſto demonſtrarentur. ita certè loquitur Lucas vt ambigi non poſſit quin Chriſtus poculum indicarit quum hæc diceret, vt, velint nolint, tropum agnoſcere cogantur in pronomine demonſtratiuo. Omnino igitur dicendum eſt, ſicuti de altero Symbolo, HOC, id eſt, Hic panis, eſt corpus meum: ita in hoc dicto, HOC, id eſt, poculum ſeu vinum hoc quod manibus teneo, & vobis præbeo, EST SANGVIS MEVS: ſacramentaliter nimirum, id eſt ea ſignificationis ſpecie qua res ſignificatæ non minus verè præbentur fide ſpiritualiter ſumendæ, quàm Symbola ipſa corporeis organis percipienda tradũtur. Denique ne quid hîc innouaſſe primus videar, apud Cyprianum lib. 2, Epiſt. 3. legitur, Hoc eſt ſanguis meus, in * bonæ fidei codicibus, nonnullis. Neque etiam negligendũ illud videtur quòd Syrus interpres in hac inſtitutione, vt & Ioh. 6, vtitur voce פגרא [*Pagra*] quæ cadauer declarat: Vide Ioh. 6,51. ¶*Fœderis*, διαθήκης. Vulg & Eraſm. *Teſtamenti*, quæ propria eſt notatio Græcę vocis, ſed quam cõ- * ſtet hîc reſpondere Hebræo nomini BERITH, ideóque συνθήκην declarare, quæ eſt conuentio inter viuentes inita, quomodo etiam Hieronymus in Ierem. 11, & Malach. 2, teſtatur Aquilam & Symmachum ſemper Hebręum illud vocabulum fuiſſe, magis certè propriè, interpretatos. quãuis τὸ διατίθεσθαι interdum in genere, pro ſtipulatione paciſci apud idoneos etiam Græcos auctores accipi prolato Ariſtophanis exẽplo doceat Budæus. Denique apud ipſos Veteris fœderis interpretes, διαθήκη pro συνθήκη accipi in humano quoq; negotio cõſtat ex 1. Sam 11, 1. & aliis paſſim locis. Neque obſtat quod ſcribitur Heb. 9, 16. vt ibi dicam. Deus certè durè dict⁹ fuerit duo cõdidiſſe teſtamẽta, quæ rata fuerint, quum morte demũ teſtatoris teſtamentũ obtineat, bis autem non ſit Chriſtus mortuus: vetus autem fœdus valuerit vſque ad Chriſti mortem: ac proinde Teſtamentum dici propriè nequeat, ac ne donatio quidem mortis cauſa. Fœdus autem quàm pactionem ideo interpretari malui, quoniã pactio generis nomẽ eſt, fœdus autẽ propriè iniri inter eos dicitur qui prius diſſidebant, quæ circunſtantia in primis in hoc argumento eſt obſeruanda.

καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

29 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπ᾽ ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ᾽ ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου.

30 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

31 Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. γέγραπται γάρ, Πατάξω τὸν ποιμένα καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.

32 Μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

33 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοί, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι.

34 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι,

Noui fœderis, qui pro multis effunditur in remiſſionẽ peccatorum.

29 Dico autẽ vobis, Non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu vitis, vſque ad diem illum quum ipſum bibam vobiſcum nouum in regno Patris mei.

30 Et quum hymnum ceciniſſent, exierunt in montem Olearum.

31 ‖Tunc dicit eis Ieſus, Omnes vos iſta nocte offendemini in me. ſcriptum eſt enim, ‖Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues gregis.

32 Poſtquam autem reſurrexero ‖præibo vobis in Galilæam.

33 Reſpondens verò Petrus dixit ei, Etiamſi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

34 Dixit ei Ieſus, ‖ Amen dico

Noui teſtamenti, qui pro multis effundetur in remiſſionem peccatorum.

29 *Dico autem vobis, Nõ bibam amodo de hoc genimine vitis vſque in diem illum quum illud bibam vobiſcum nouum in regno Patris mei.*

30 *Et hymno dicto exierũt in montem Oliueti.*

31 *Tunc dicit illis Ieſus, Omnes vos ſcandalum patiemini in me in iſta nocte. ſcriptũ eſt enim, Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues gregis.*

Mar. 14.27
Ioh. 16. 30. & 18.8.
Zach. 13.7

32 *Poſtquam autem reſurrexero, præcedam vos in Galilæam.*

Mar 14.28 & 16.7.

33 *Reſpondens autem Petrus ait illi, Etſi omnes ſcandalizati fuerint in te, ego nunquam ſcandalizabor.*

34 *Ait illi Ieſus, Amen*

¶*Pro*, περί: i. ὑπέρ. Vide ſuprà 9.36.

¶*Effunditur*, ἐκχυνόμενον. id eſt effundetur. Loquitur enim de re mox futura, tanquam iam præſenti. vt Ioh. 10, 17. Pono animam meam: quæ enallage in linguis omnibus lo- * cum habet. Sed præterea mihi videtur Dominus in huius myſterij inſtitutione, licet de re futura loquens, tamen præſentis temporis verba vtrobique vſurpaſſe, vt admonerentur diſcipuli hunc eſſe iſtorum ſymbolorum vſum. vt oculis fidei res mox futuræ quaſi iam præſentes in iis ſpectarentur, ſicut nos illas, licet iam olim peractas, & non reipſa ſed recordatione præſentes fide in hac actione, quaſi ob oculos obiacentes, contemplari oportet: totam videlicet paſſionis hiſtoriam, ac ſi ipſis oculis ipſius corporis, pendens, & confoſſum Chriſti corpus, & ſanguinem ex ipſius vulneribus ſtillantem cerneremus.

29 *Ab hoc tempore*, ἀπ᾽ ἄρτι: id eſt ἀπὸ τοῦ νῦν. Nam ἄρτι idem etiam valet quod νῦν. vt ſuprà diximus cap. 3. 15. Vulg. barbarè, *Amodo*. ¶*Fructu*, γεννήματος. A γεννᾶσθαι, id eſt Gignendo, dicitur γέννημα, quod etiam ſtirpibus conuenit Latini (quod ſciam) aliud commune vocabulum non habent quàm fructum: id eſt καρπόν. Nam genimen, quo vtitur Vetus interpres, barbarum eſt. Columella Progeniem vitis dixit, ſed alio ſenſu. Quantopere verò ſint hac * voce abuſi Eunomiani oſtendit Baſilius lib. aduerſus Eunom. 2. ¶*Bibam*, πίνω. Iterum præſens pro futuro. Hîc autem Chriſti ſermo vel metaphoricè accipiendus eſt in poſteriore membro de conuictu, ac ſi diceret Dominus, Adhuc vobiſcũ vixi vt homines cum hominibus conſueuerunt: ab hoc tempore verò deſinet iſtius vitæ conſuetudo, ſiquidem vobiſcum non ero niſi in regno illo æterno, vbi aliam vitam viuemus: vel, hoc referendum ad id quod ſcribit Lucas Actorum initio, Chriſtum videlicet ad faciendam reſurrectionis ſuæ fidem, quadraginta diebus cum ſuis diſcipulis cibum etiam ſumpſiſſe, non neceſſitate, neque quotidianæ tamen vitæ vſu, vt qui infirmitatem omnem corporis iam exuiſſet: quòd hîc ſignificatum fuerit regni patris nomine, quò etiam videtur referendum * quod ſcribitur ſuprà, 16, 28.

30 *Quum hymnum ceciniſſent*, ὑμνήσαντες. Vulgata, *Hymno dicto*: quod rectè mutauit Eraſmus, vt intelligatur Apoſtolos ipſos vnà cum Chriſto hymnum ceciniſſe. De hac * ὑμνῳδίᾳ qua conuiuium ſoluebatur, vide ſuprà 20.

Ioh. 13 38. ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

35 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον.

Mar.14.32. luc. 22.39. 36 Τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς, Καθίσατε αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξομαι ἐκεῖ.

37 Καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς Ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

38 Τότε λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ.

39 Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, προσευχόμενος καὶ λέγων, Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ.

40 Καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ;

tibi, iſta nocte antequam gallus vocem mittat, ter me abnegabis.

35 Dicit ei Petrus, Etiamſi oportuerit me mori tecum, non te ¨abnegabo. Similiter & omnes diſcipuli dixerunt.

36 ‖Tunc venit Ieſus cum eis in ¨locũ qui dicitur ¨Geth-ſemane: & dicit diſcipulis, Sedete hîc, vſquequo abiens precatus fuero illic.

37 Et aſſumpto Petto & duobus filiis Zebedæi, cœpit contriſtari, & ¨grauiſſimè angi.

38 Tunc dicit eis Ieſus, ¨Vndiquaque triſtis eſt anima mea vſque ad mortem: manete hîc, & vigilate mecum.

39 Et progreſſus paululũ, procidit in faciẽ ſuã, precãs & dicẽs, Pater mi, ſi poſſibile eſt, ¨abeat à me ¨poculũ iſtud: ¨veruntamẽ non vt ego volo, ſed vt tu.

40 Tunc venit ad diſcipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, ¨Itáne non potuiſtis ¨vnam horam vigilare mecum?

dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.

35 *Ait illi Petrus, Etiãſi oportuerit me mori tecũ, non te negabo. Similiter & omnes diſcipuli dixerant.*

36 *Tunc venit Ieſus cum illis in villam quæ dicitur Gethſemani: & dixit diſcipulis ſuis, Sedete hîc donec vadam illuc, & orem.*

37 *Et aſſumpto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit contriſtari & mæſtus eſſe.*

38 *Tunc ait illis, Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem: ſuſtinete hîc, & vigilate mecum.*

39 *Et progreſſus puſillum, procidit in faciem ſuam orans & dicens, Pater mi, ſi poßibile eſt, tranſeat à me calix iſte: veruntamen non ſicut ego volo, ſed ſicut tu.*

40 *Et venit ad diſcipulos ſuos, & inuenit eos dormientes: & dicit Petro, Sic non potuiſtis vna hora vigilare mecum?*

¶ *Offendemini*, σκανδαλισθήσεσθε, Vide ſuprà 11, 6.

35 *Abnegabo*, ἀπαρνήσομαι. In quatuor vetuſtis codicibus ſcribitur in ſubiunctiuo ἀπαρνήσωμαι, abnegauero. Vulgata & Eraſmus, *Negabo*, ἀρνήσομαι.

36 *Locum*, χωρίον. Sic Valla, & quidem rectè, vt opinor. Vulgata & Eraſmus, *Villam*. ¶ *Geth-ſemane*, γεθσημανῆ. Variis modis hæc vox, vt & alia Hebræa nomina, in codicibus Græcis ſcribitur. Hebraicè verò vallis iſta Hieroſolymis proxima ſcribitur גיא־שמנים [*ghe-ſchemanim*] quaſi vallis pinguium ab vbertate ſoli dicta. Syrus autem ſcribit גד־סמן [*ghed-ſiman*] vt pro θ ſcribere oportuerit δ.

37 *Grauißimè angi*, ἀδημονεῖν Vulg. *Mæſtus eſſe*. Eraſmus, *Affici mæſtitudine*. Prudenter verò hæc ſunt intelligenda. Nam τὸ ἀδημονεῖν ſignificat Præ mœrore concidere animo & Inopem conſilij eſſe: quæ omnia ſic in Chriſto fuerunt vt tamẽ ab omni peccato fuerit immunis: has autem horribiles pœnas ſuſtinuerit quòd lueret iram Dei in nos accenſam, quorum peccata in ipſo vlciſcebatur Pater. Vnde etiam profecta eſt vox illa, Deus meus, Deus meus, cur dereliquiſti me? Alioqui, niſi hoc diligenter obſerues videbuntur multi martyres ipſo Chriſto conſtantiores: quod abſit vt cogitemus. Exhorruit ergo Chriſtus non mortem per ſe, ſed iram Dei in peccatum, cuius põdus illi erat noſtra cauſa ſuſtinendum. Quid verò miſeris illis fiet quos Chriſtus non ſubleuabit? Iam igitur Chriſtus inferorum atrium ingreditur, vt ſuos inde liberet.

38 *Vndiquaque triſtis*, περίλυπος. Præpoſitio περὶ auget ſignificationem. Declarat enim animum vndique mœrore obſeſſum & circumuallatum. Vulg. *Triſtis*. Eraſ. *Mæſta*.

39 *Abeat*, παρελθέτω: id eſt, Prætereat me, & intactum relinquat. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Tranſeat*. quod fortaſſis tolerari poſſet, niſi adderetut prępoſitio. Nam eodem dicendi genere apud Senecam lib. de Benef. 2. cap. 28, dicitur grando peſſimi cuiuſque agros tranſire: id eſt intactos relinquere. Hoc idem exprimunt Hebræi verbo עבר [*habar*,] duplici tamen, eáque contraria, ſignificatione. Nam aliquãdo idem valet quod accedere & capiti incumbere, vt Thren. cap. 4. 21, Etiam (inquit Propheta) ſuper te trãſibit calix. Id eſt etiam ad te perueniet ira & furor Domini. Aliquando verò contrà idem valet quod Prætermittere & Intactum relinquere, vt hoc loco: & Inſalutatum præterire, vt Gen. 18. 3, Ne tranſeas (inquit Abraham) à ſeruo tuo. Id eſt, ne me inſalutatum prætereas. Sic apud Græcos accipitur τὸ παρελθεῖν, vt in iſtis Anacreontis verſiculis ſanè perlepidis, Ὁ πλοῦτος εἴγε χρυσοῦ Τὸ ζῆν παρεῖχε θνητοῖς, Ἐκαρτέρουν φυλάττων, Ἵν' ἂν θανεῖν ἐπέλθῃ, Λάβῃ τι, καὶ παρέλθῃ. Simili dicendi genere petit Iobus à Deo vt tranſire faciat peccatum ſuum, Iob 7, 21. & Nathan 2. Sam. 12, 13. Sed meminerimus tranſire peccati pœnam à nobis in noſtrum redemptorem, Eſa. 53, 11. ſicut è contrario dicitur ira Dei manere ſuper incredulos, Iohan 3, 36.

¶ *Poculum*, ποτήριον. Vulg. & Eraſ. *Calix*. Quum autem paulo antè Eraſmus Veterem interpretem flagellarit quòd vocabulum Græcum τρύβλιον alio Græco vocabulo conuerterit, & ſuprà etiam 20. 22, diſertè hanc verſionem emendarit, miror eum hoc loco idem non feciſſe. Quòd ſi profanis pictoribus hîc quoque credendum eſt, hæc omnia ſcilicet ad execrãdum illud non Chriſti, ſed Antichriſti ſacrificium pertinent. Nam quia calicis hîc fit mentio, inepti pictores totam hanc actionem ita pingunt vt Chriſtus procidens Miſſam illam execrandam obire videatur: nec iſtos pudet imperitorum vulgus, tam impiis & tam craſſis erroribus, in ſuperſtitionis tenebris retinere. Poculi autem appellatione ex Hebræorum idiotiſmo ſignificatur ira Dei, & ſupplicium pro peccatis noſtris. Vide ſuprà 20. 22. ¶ *Veruntamen*, πλὴν. Obſeruandum eſt hac particula non corrigi ſuperiorem petitionem, (ita enim fuiſſet in Chriſto vitium) ſed explicari qua conditione id peteret. Quod autem additur, non ſignificat repugnantiam voluntatum quæ peccato non caruiſſet: ſed diuerſitatem quæ per ſe vitioſa non eſt, ne in hominibus quidem, ſi modò hominis voluntas cognitæ Dei voluntati libens acquieſcat. At hanc, inquies, optimè norat Chriſtus, quam toties etiam prędixerat diſcipulis. Concedo: ſed iræ paternæ in noſtra peccata, & magnitudinis pœnæ apprehenſio, qua nulla terribilior eſſe poteſt, humanam mentem ad tempus hactenus ita totam retinuit vt in eam vnam eſſet defixa, donec ſeſe erigeret: quæ lucta vt in nobis vix ac ne vix quidem vitio careat, tamen in Chriſto, vero quidem homine, ſed omnis peccati experte, pura fuit ab omni peccati labe.

40 *Itáne*, οὕτως. Vulgata, *Sic*. Eraſmus, *Adeó*. Quinque Veteres codices ſic diſtingũt οὕτως; οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ; id eſt, Itáne? non potuiſtis vnam horam vigilare mecum? Quæ repetitio interrogationis, aut expoſtulationis potius, magnam videtur emphaſin habere.

¶ *Vnam horam*, μίαν ὥραν. Vulgata & Eraſmus, *Vna hora*. Ego malui vertere quarto caſu, quo videlicet tempus continuum declaratur.

41 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

42 Πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσηύξατο, λέγων, Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ᾽ ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

43 Καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας. ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι.

44 Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν, προσηύξατο ἐκ τρίτου, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

45 Τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀναπαύεσθε· ἰδοὺ, ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν.

46 Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ, ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με.

47 Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ, Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα, ἦλθε, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ.

48 Ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν.

49 Καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπε, Χαῖρε ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἑταῖρε, ἐφ᾽ ᾧ πάρει; Τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

51 Καὶ ἰδοὺ, εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ· καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

52 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, ἐν

41 Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. ſpiritus quidem promptus, ſed caro infirma *eſt*.

42 ∵ Rurſum ſecundò abiit, & precatus eſt, dicens, Pater mi, ſi non poteſt hoc poculum abire à me ∵ quin bibam ipſum, fiat voluntas tua.

43 Et quum veniſſet ∵ reperit eos rurſum dormientes: erant enim oculi eorum grauati.

44 Et relictis eis, rurſum abiit: & precatus eſt tertiò, eundem ſermonem dicens.

45 Tunc venit ad diſcipulos ſuos, & dicit eis, Dormite ∵ quod ſupereſt, & requieſcite: ecce, appropinquauit hora illa, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.

46 Surgite, eamus: ecce appropinquauit qui me prodit.

47 ‖ Et adhuc eo loquente, ecce, Iudas, vnus ex duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fuſtibus, ∵ à primariis Sacerdotibus & Senioribus populi.

48 Is verò qui prodebat eum, dederat eis ſignũ, dicens, Quem oſculatus fuero is eſt: ∵ prehendite eum.

49 Itaque ſtatim quum veniſſet ad Ieſum, dixit, ∵ Aue rabbi. Et deoſculatus eſt eum.

50 At Ieſus dixit ei, Amice, ∵ quorſum ades? Tunc acceſſerunt, & manus iniecerunt in Ieſum, & prehenderunt eum.

51 Et ecce, vnus ex iis qui *erant* cum Ieſu, extẽſa manu diſtrinxit gladium ſuum: & percuſſo ſeruo Põtificis maximi, ∵ abſtulit auriculam eius.

52 Tunc ait ei Ieſus, Conuerte gladiũ tuum in locũ ſuum. ‖ quicunque enim ∵ acceperint gla-

41 *Vigilate & orate, vt non intretis in tentationem. ſpiritus quidẽ promptus eſt, caro autem infirma.*

42 *Iterum ſecundò abiit, & orauit, dicens, Pater mi, ſi non poteſt hic calix tranſire niſi bibam illum, fiat voluntas tua.*

43 *Et venit iterum, & inuenit eos dormientes: erãt enim oculi eorum grauati.*

44 *Et relictis illis, iterum abiit: & orauit tertiò, eundem ſermonem dicens.*

45 *Tunc venit ad diſcipulos ſuos, & dicit illis, Dormite iam, & requieſcite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis tradetur in manus peccatorum.*

46 *Surgite, eamus: ecce, appropinquauit qui me tradit.*

47 *Adhuc eo loquente, ecce, Iudas, vnus de duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fuſtibus, miſſi à principibus Sacerdotum & ſenioribus populi.* Mar. 14. 43 luc. 22. 47. Ioh. 18. 3.

48 *Qui autem tradidit eum, dedit illis ſignum, dicens, Quemcunque oſculatus fuero, ipſe eſt: tenete eum.*

49 *Et confeſtim accedens ad Ieſum, dixit, Aue rabbi. Et oſculatus eſt eum.*

50 *Dixitque illi Ieſus, Amice, ad quid veniſti? Tũc acceſſerunt, & manus iniecerunt in Ieſum, & tenuerunt eum.*

51 *Et ecce vnus ex iis qui erant cum Ieſu, extendens manum, exemit gladium ſuum: & percutiens ſeruũ principis Sacerdotum, amputauit auriculam eius.*

52 *Tunc ait illi Ieſus, Cõuerte gladium tuum in locum ſuum. omnes enim* Gen. 9. 6. apoc. 13. 10.

---

42 *Rurſum ſecundò*, πάλιν ἐκ δευτέρου. Eraſmus, *Rurſus altera vice*. Sic etiam Latinè Plautus dixit, Rurſum denuó. ¶ *Quin*, ἐὰν μή. Vulgata, & Eraſmus, *Niſi*. Vide Marcum cap. 10. 30.

43 *Reperit eos rurſum*, εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν. In duobus codicibus legimus, καὶ ἐλθὼν πάλιν, εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας: id eſt, *Et quum rurſum veniſſet, inuenit eos dormientes:* ſicut conuertit Vetus interpres.

45 *Quod ſupereſt*, τὸ λοιπόν. Vel, *De cætero*. Vulgata & Eraſm. *Iam*, ἤδη. Eſt autem σαρκασμὸς, quo egebat diſcipulorum torpor.

47 *Ἀ*, ἀπό. Vulgata & Eraſmus addunt participium Miſſi, ἀποσταλέντες: quod facilè ſubauditur.

48 *Prehendite*, κρατήσατε, vel retinete, ita vt elabi, ne ſi velit quidem, poſſit. Nam vocabulo Græco ſignificatur aliqua vis afferri.

49 *Aue*, χαῖρε. Ad verbum, Gaude. Latini Salue aut Aue dicunt. Fuit autem hic ritus oſculo ſalutandi, orientalibus familiaris, cuius ſępe fit mẽtio apud Paulũm in extremis epiſtolis.

50 *Quorſum*, ἐφ᾽ ᾧ: id eſt εἰς τί, vt ſuprà dixit verſ. 8. Nonnulla exemplaria obſeruat Eraſmus ſcriptum habuiſſe ἐφ᾽ ὃ, & noue vſurpatum eſſe articulum poſtpoſitiuum, pro τίνι, vel τί. quum tamen ſic etiam apud Thucydidem vſurpetur, & apud Herodotum legerim ἐπ᾽ οἷσι pro quamobrem. Fateor tamen ἐφ᾽ ᾧ plerunque indefinitè poni pro ὥστε, vel idem valere quod In quo, vel quoad: id eſt ἐφ᾽ ὅσον. Syrus autem interpres poſtremo loco ponit ἑταῖρε, & ad verbum habet, Ob iſtúdne veniſti, mi ſocie? vt ſit ſenſus, hoccine illud eſt cuius cauſa venis? id eſt, an veniſti me ſalutandi aut alterius rei cauſa? ſiue, méne oſcularis, de mea ſalute an de re alia cogitans?

51 *Abſtulit*, ἀφεῖλεν. Cic. ad Quintum fratrem, libro 3, *Auriculam fortaſſe mordicus abſtuliſſet*. Vulgata & Eraſ. *Amputauit*, id eſt ἀπέκοψεν.

52 *Qui acceperint*, οἱ λαβόντες: id eſt, qui vſurparint. Ita enim accipitur interdum apud Hebræos נשא: quod reſpondet τῷ λαμβάνειν, vt Exodi 20. verſ. 7, & Pſal 50. ver. 16. Sic etiã in vernaculo noſtro ſermone, *mettre la main à l'eſpee*, id eſt, manũ enſi apponere, ſignificat gladium exercere feriẽdi cauſa. Dicuntur autem ipſi accipere gladium, quibus à Domino non traditur, id eſt, qui præter vocationem gladio vtuntur.

μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.

53 Ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου· καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων;

Esa.53.10. 54 Πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ, ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι;

55 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με. καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με.

Suprà 31. 56 Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν. Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον.

Mar.14.53. luc.22.54 ioh.18.14. 57 Οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, ὅπου οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.

58 Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ εἰσελθὼν ἔσω, ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, ἰδεῖν τὸ τέλος.

Mar.14.55 59 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τὸ συνέδριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως αὐτὸν θανατώσωσι·

60 Καὶ οὐχ εὗρον. καὶ πολλῶν ψευδομαρ-

dium gladio ¨peribunt.

53 An putas me non poſſe nunc precari Patrem meum, ∴ qui huc ſiſtat mihi plures quàm duodecim ∴ legiones Angelorum?

54 ∴ Quomodo ergo ¨implerentur ‖ Scripturæ, *quæ dicunt* ¨ſic oportere fieri?

55 ˝In illa hora dixit Ieſus turbæ, Vt ∴ aduerſus latronem exiuiſtis cum gladiis & fuſtibus, ∴ vt cõprehenderetis me. quotidie apud vos ſedebam docens in tẽplo, nec prehendiſtis me.

56 Hoc autem totũ factum eſt vt ‖ ¨ implerẽtur Scripturæ Prophetarum. Tunc diſcipuli omnes, relicto eo, fugerunt.

57 ‖ Illi verò prehenſum Ieſum abduxerũt ad Caiapham Pontificem maximum, vbi Scribæ & ſeniores coacti erant.

58 Petrus autem ſequebatur eũ ¨longo interuallo ¨ vſque in aulam Pontificis maximi, & ingreſſus intrò, ſedebat cum miniſtris, vt videret finem.

59 Primarij verò Sacerdotes & Seniores & ¨ totus conſeſſus quærebãt falſum teſtimonium contra Ieſum, vt eum ∴ morte multarent:

60 Et non inuenerunt; ∴ etiam

qui acceperint gladium gladio peribunt.

53 *An putas quia non poſſum modò rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plus quàm duodecim legiones Angelorum?*

54 *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia ſic oportet fieri?*

55 *In illa hora dixit Ieſus turbis, Tanquam ad latronem exiiſtis cum gladiis & fuſtibus comprehendere me, quotidie apud vos ſedebam docens in templo, & non me tenuiſtis.*

56 *Hoc autem totum factũ eſt vt adimplerentur ſcripturæ Prophetarũ. Tunc diſcipuli omnes relicto eo fugerunt.*

57 *At illi tenentes Ieſum, duxerunt ad Caipham principem Sacerdotum, vbi Scribæ & ſeniores conuenerant.*

58 *Petrus autem ſequebatur eum à longè, vſque in atrium principis Sacerdotum: & ingreſſus intrò ſedebat cum miniſtris, vt videret finem.*

59 *Principes autem Sacerdotum & omne concilium quærebant falſum teſtimonium contra Ieſum, vt eum morti traderent.*

60 *Et non inuenerunt,*

¶ *Peribunt*, ἀπολοῦνται. In quinque vetuſtis codicibus ἀποθανοῦνται, morientur.

53 *Qui huc ſiſtat mihi*, καὶ παραστήσει μοι. Vulg. & Eraſm. ad verbum, *Et exhibebit mihi*: quanuis Exhibere potius reſpõdeat τῷ παρέχειν. Cæterùm animaduerti Hebræos in huiuſmodi tranſitionibus perſonarum ſæpe vſurpare copulatiuam coniunctionem, contra Græcorum & Latinorum conſuetudinem, qui ſimplici prouocabulo potius vtuntur, vt ex hoc loco apparet. Sic etiam infrà 27. v. 53, & alibi ſæpe. ¶ *Legiones*, λεγεῶνας. Vocabulum Latinum corruptum, de quo alibi diximus.

54 *Quomodo ergo*, πῶς οὖν. Præciſa eſt loquutio: neque enim cum ſuperiore verſu videntur iſta poſſe connecti. Reſpondet igitur tacitæ obiectioni, cur ſubſidium à Patre non petat in extremo periculo: & ita quidem reſpondet vt interrogare videatur. quod ſchema Rhetores vocant ἐρώτησιν. ¶ *Implerentur*, πληρωθῶσιν. In vno exemplari legitur πληρωθήσονται, Implebuntur. ¶ *Sic*, ὅτι οὕτω. Subaudiendum videtur participium λέγουσαι: quod expreſſimus, vt particula ὅτι accipiatur εἰδικῶς, ſicut annotat Eraſ.

55 *Aduerſus*, ἐπί. Vulgata & Eraſmus, *Ad*, id eſt πρός. ¶ *Vt comprehenderetis me*, συλλαβεῖν με. In vetuſtis omnibus exemplaribus adſcripta erat nota interrogationis, vel potius expoſtulationis.

56 *Implerentur*. πληρωθῶσιν. vel. impleantur: ſi malimus eſſe ipſius Chriſti quàm Euangeliſtæ verba.

58 *Longo interuallo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vulg. ad verbũ, *A longè*, barbaré. Abundat ἀπὸ, quod etiam non erat in tribus vetuſtis codicibus. Sic tamen reperias apud Homerum ἀπ' οὐρανόθεν. *Procul* autem eſt ambigua vox. Itaque periphraſin quæſiui. Sic Virgilius Æneid. 5, *longo ſed proximus interuallo*. * Plinius lib. 7, *è longinquo* dixit. vt vertendum eſt. Mar. 15. 40. ¶ *Vſque in aulam*, ἕως τῆς αὐλῆς. Vulgata, *in atrium*. Et certè fuerunt priuatis ædibus atria, quod aulæ magnatibus, areę videlicet ſub dio inter veſtibulum & interiorem domum. Nos Gallicè vocamus Curiam. Gallica enim vox licet è Græco & Latino ſermone petita, *vne ſale*, non eſt locus ὑπαίθριος, ſed tectus, quem Gręca voce *baſilicam* Latini vocarunt.

59 *Totus conſeſſus*, τὸ συνέδριον ὅλον. Scribæ videlicet ſiue legiſperiti, plerunque ex Leuitis ſelecti. Fuit enim hoc cõcilium magnum illud quod ex ſeptuaginta & vno iudicibus conſtabat, & in quo de cauſis grauiſſimis cognoſcebatur, veluti de blaſphemia, cuius Chriſtus inſimulabatur, vt ſuprà diximus cap. 5. In meo exemplari non legitur καὶ οἱ πρεσβύτεροι, & Seniores, nulla ſenſus iniuria, quum poſtea totius concilij fiat mentio. Seniores autem populi intellige, id eſt qui ex tribubus, quum id licuit, allegebantur primariis Sacerdotibus & Scribis. ¶ *Morte multarent*, θανατώσωσι. Vulg. & Eraſ. *morti traderent*. Vide ſuprà 10. 21. In quodam codice ſcribitur ἀπολέσωσι, perderent.

60 *Etiam quum multi*, καὶ πολλῶν. In vetere quodam exẽplari non repetitur οὐχ εὗρον in hoc membro, neque ante πολλῶν adſcribritur καί: quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres Latinus, & Syrus quoque. Mihi tamen non videtur ocioſa repetitio. Vetuſtiſſimus autem ille meus codex hîc habet nouum & admirabile quidpiam, nempe, καὶ οὐχ εὕροντο ἑξῆς. καὶ πολλοὶ προσῆλθον ψευδομάρτυρες, καὶ οὐχ εὕροντο ἑξῆς. Latina verò interpretatio κατὰ πόδας, in eodem codice habet repetitum, *& non inuenerunt ſequentia*: ex quo liquet prorſus pro εὕροντο ἑξῆς, ſcribendum fuiſſe εὗρον τὰ ἑξῆς, & ita hæc eſſe cõuertenda, Et non inuenerũt quæ cõgruerẽt. i. falſa quidẽ teſtimonia facilè reperta, ſed non inuenta eiuſmodi vt inter ſe cohærerẽt, quũ videlicet vel idem prorſus dicunt teſtes, vel ſaltem quum quod vnus dicit, alterius teſtimonio ſequitur, quod ad probationem requiritur. Marcus ἴσας μαρτυρίας eleganter vocat. Cauſam tamen non video cur à recepta lectione Græca ſiue Latina Vulgata diſcedatur. Sed hîc potius obſeruandum eſt quod ad rem maximè pertinet, voluiſſe nimirum Deum vt omnibus modis liqueret nobis de Chriſti innocentia teſtatiſſima, prius quàm de damnatione: vt ſciamus illum non propter ſua, quæ nulla fuerunt, ſed propter noſtra peccata fuiſſe damnatum.

¶ *Poſtremò*

	τύρων προσελθόντων οὐχ εὗρον· ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες,	quum multi falſi teſtes acceſſiſſent, non inuenerunt. ¨Poſtremò verò aduenientes duo falſi teſtes,	quum multi falſi teſtes acceſſiſſent. Nouiſſimè autem venerunt duo falſi teſtes,	
61	Εἶπον, Οὗτος ἔφη, Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν.	Dixerunt, Iſte dixit, ‖Poſſum ¨deſtruere templum Dei, & ¨triduò ipſum ¨ædificare.	Et dixerunt, Hic dixit, Poſſum deſtruere templum Dei, & poſt triduum reædificare illud.	Ioh. 2.19.
62	Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;	Et exſurgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil reſpondes? ¨quid *illud eſt quod* iſti ¨aduerſum te teſtificantur?	Et ſurgens princeps Sacerdotum ait illi, Nihil reſpondes ad ea quæ iſti aduerſum te teſtificantur?	
63	Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.	Ieſus autem ſilebat. Et reſpódens Pontifex maximus dixit ei, ¨Adiuro te per Deum viuenté vt dicas nobis an tu ſis Chriſtus ille Filius ¨Dei.	Ieſus autem tacebat. Et princeps Sacerdotum ait illi, Adiuro te per Deum viuum vt dicas nobis ſi tu es Chriſtus Filius Dei.	
64	Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Σὺ εἶπας· πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ᾽ ἄρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.	Dicit ei Ieſus, ¨Tu dixiſti: ¨quinetiam dico vobis, ¨Abhoc tempore videbitis ‖Filium hominis ſedentem ¨ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem ¨in nubibus cæli.	Dicit illi Ieſus, Tu dixiſti: veruntámen dico vobis, Amodo videbitis Filium hominis ſedentem à dextris virtutis Dei, & veniẽtem in nubibus cæli.	Suprà 16. 27. rom 14. 10. 1.theſſ. 4. 14.
65	Τότε ὁ Ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων, Ὅτι ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε, νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ.	Tunc Pontifex maximus ¨dirupit veſtimenta ſua, dicens, Blaſphemauit: quid amplius egemus teſtibus? ecce, nunc audiſtis blaſphemiam eius.	Tunc Princeps Sacerdotum ſcidit veſtimenta ſua, dicens, Blaſphemauit: quid adhuc egemus teſtibus? ecce, nũc audiſtis blaſphemiam.	
66	Τί ὑμῖν δοκεῖ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἔνοχος θανάτου ἐστί.	Quid vobis videtur? Ipſi verò reſpondentes dixerunt, ¨Tenetur mortis pœna.	Quid vobis videtur? At illi reſpondentes dixerunt, Reus eſt mortis.	
67	Τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν· οἱ δὲ ἐῤῥάπισαν,	‖Tunc inſpuerunt in faciem eius, & colaphos ei inflixerunt: alij verò ¨bacillis eum ceciderunt,	Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt: alij autem palmas in faciem eius dederunt,	Eſa. 50. 6.

¶ *Poſtremò verò*, ὕστερον δέ: id eſt, ὕστατα δέ. Aſſentior enim Eraſmo, qui comparatiuum pro ſuperlatiuo poſitum putat.

61 *Deſtruere*, καταλῦσαι. Ad verbum, *diſſoluere*. vide ſuprà 24.2. ¶ *Triduò*, διὰ τριῶν ἡμερῶν. Sic vulgò Galli *en trois iours*: vt ſit διὰ poſitum pro ἐν. Plin. lib. 9, cap. 51, *Cæteræ fœminæ in triduo excludunt.* Vetus interpres *Poſt triduum*: id eſt μετὰ τρεῖς ἡμέρας. quomodo etiam accipitur Marci 2.1, & Galat. 2.1. Idem infrà Marci 14.58, interpretatur, *Per tres dies*: & Eraſmus, *Tribus diebus.* ¶ *Ædificare*, οἰκοδομῆσαι. Vulgata, *Reædificare*: id eſt ἀνοικοδομῆσαι, quia mentio facta eſt deſtructionis.

62 *Quid* [*illud eſt quod*] τί. Vulgata, *Ad ea quæ*: id eſt, πρὸς ἃ, nulla adſcripta diſtinctione poſt ἀποκρίνῃ: quum tamen in omnibus codicibus, quos mihi videre licuit, iſta dirimantur duplici interrogatione hoc loco. Eraſmus ad verbum, *Quid?* Nos verò aliquid addendum putauimus vt magis perſpicua eſſet ſententia. ¶ *Aduerſum te teſtificantur?* σου καταμαρτυροῦσιν; Eraſ. *Teſtimonium dicunt aduerſum te?* Videtur enim particulam τί accepiſſe pro aduerbio: vt ſit hic ſenſus, Quî fit vt iſti aduerſum te teſtimonium dicant?

63 *Adiuro*, ἐξορκίζω: id eſt, Interpoſito iureiurando & Dei auctoritate præcipio, vt intelligas te coram Deo cõſiſtere, & velut à Deo ipſo rogari. Græcis tamen ſcriptoribus hoc verbum ſignificat Iureiurando aliquem aſtringere, quod non videtur Caiaphas à Chriſto poſtulaſſe, aut ſi poſtulauit, Chriſtus recepiſſe. Sic etiam à Theologis accipi conſueuit pro eo quod Coniurare dicunt, id eſt, per Dei nomen adhibitum præcipere. Vnde in illis primis Eccleſiæ incunabulis Exorciſtæ dicti qui miraculorũ dono pollentes, inuocato Chriſti nomine, diabolos eiiciebant. ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Quoddam exemplar addit τοῦ ζῶντος, viuentis, formula loquẽdi admodum vſitata.

64 *Tu dixiſti*, σὺ εἶπας. Vox eſt aſſentientis atque vel modeſtè reſpondentis, vt quum ex aliquo quidpiam quæritur quod agnoſcere non poteſt quin ſibi aliquid tribuere magnum videatur: vel eum cui reſpondetur ex ipſiuſmet ſermone conuincentis. Itaque Marcus pro *Tu dixiſti*, habet diſertis verbis, *Ego is ſum.* Fuiſſe verò hanc aſſentiendi formulam apud Græcos etiam vſurpatam docet D. Camerarius, prolatis ex Euripide & Xenophonte exemplis. ¶ *Quinetiam*, πλὴν. Vulgata & Eraſmus, *Veruntamen.* Vide ſupra 11.c.22. ¶ *Ab hoc tempore*, ἀπ᾽ ἄρτι, deinceps, ſiue poſthac. Idẽ enim hoc valet quod μετέπειτα: diſtinguitque hæc particula priorem Chriſti aduentum à poſteriore quem expectamus. Vulgata & Eraſmus, *Amodo.* ¶ *Ad dextram potentiæ* [*Dei*,] ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως. Nomen Dei ſuppleuimus ex Luc. 22. 69. Idem autem valet Ad dextram poteſtatis Dei, atque, Ad dextram potentis Dei: & Deus hîc nobis inſtar principis alicuius proponitur. Nam qui aſſident ad dextram principis, ij ſunt principi longè chariſſimi, atque adeo veluti principis collegæ, vt qui honoratiore loco ſedeant. Vulgata & Eraſmus, *A dextris virtutis.* ¶ *In nubibus*, ἐπὶ τῶν νεφελῶν. Vide ſuprà 24.c.30.

65 *Dirupit*, διέρρηξε. Hanc conſuetudinem omnibus ferè priſcis gentibus in luctu ſolẽnem fuiſſe, ex multis Homeri locis conſtat: maximè vero ex illo Iliad. χ, in quo Priamus Hectorem deflet: quod etiam Virgilius imitatus eſt 5. AEneid. his verſiculis, *Tum pater AEneas humeris abſcindere veſtem, Auxilióque vocare deos*, &c. Atque adeo illud idem Perſis commune fuiſſe oſtendit Herodotus in Thalia, Cambyſæ mortem deſcribens. Sed & Iudæi id facere tenebantur ſi ab Iſraelita quopiam audiſſent blaſphemiam in Deum: ídque ex traditione quæ ſcripta extat in Talmud. volumine De magiſtratibus, Tit. De quadruplici morte.

66 *Tenetur mortis pœna*, ἔνοχος θανάτου ἐστί. Cic. ad Q. fratrem, libro 2, *Vt qui non diſceſſiſſent, ea pœna quæ eſt de vi, tenerentur.* Id eſt obnoxij eſſent pœnæ. Vulgata & Eraſm. *Reus eſt mortis.* Vide ſupra 5.21.

67 *Bacillis ceciderunt*, ἐῤῥάπισαν. Vulg. *Palmas in faciem*

eius dederunt. Atqui hoc ipſum eſt τὸ κολαφίζειν, à quo manifeſtè hoc ipſo loco diſtinguitur τὸ ῥαπίζειν. Vide ſuprà 5.29, & Marc.14.69. Quidam tamen κόλαφον idem eſſe volunt quod κόνδυλον, ictum videlicet pugno in genam inflictum, ῥάπισμα verò impingi explicata manus palma, quod vulgò vocamus *vn ſouflet*. Syrus autem interpres pro ῥαπίζειν vtitur verbo מחא [*mecha*] quod ſignificat in genere τὸ παίειν, id eſt cædere, ſiue ferire.

Marc.14.66. luc.22.55 ioh.18.25.	Λέγοντες, Προφήτευσον ἡμῖν Χριστὲ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.	68	Dicentes, ∴Vaticinare nobis Chriſte, quis ſit qui te percuſſit.	68	Dicentes, Prophetiza nobis Chriſte, quis eſt qui te percuſſit.
	Ὁ δὲ Πέτρος ἔξω ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ· καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία παιδίσκη, λέγουσα, Καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου.	69	‖Petrus autem ſedebat ∴extra in aula: & acceſſit ad eum quædam ancillula, dicens, Et tu cum Ieſu Galilæo eras.	89	Petrus verò ſedebat foris in atrio: & acceſſit ad eum vna ancilla, dicens, Et tu cum Ieſu Galilæo eras.
	Ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων, λέγων, Οὐκ οἶδα τί λέγεις.	70	Ipſe verò negauit coram omnibus, dicens, Neſcio quid dicas.	70	At ille negauit coram omnibus, dicens, Neſcio quid dicis.
	Ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη· καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, Καὶ οὗτος ἦν μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου.	71	∴Eum autem egredientem in veſtibulum vidit alia *ancilla*: & dixit ∴iis qui *erant* illic, Et iſte erat cum Ieſu Nazareno.	71	Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia & ait iis qui erant ibi, Et hic erat cum Ieſu Nazareno.
	Καὶ πάλιν ἠρνήσατο μεθ' ὅρκου, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.	72	Tunc rurſus negauit cum iureiurando, *dicens*, ∴Non noui hominem.	72	Et iterum negauit cum iuramento, Quia non noui hominem.
	Μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες εἶπον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ.	73	∴Paulo pòſt autem acceſſerunt ∴qui aſtabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipſis es: nam & loquutio tua te manifeſtum facit.	73	Et poſt puſillum acceſſerunt qui ſtabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex illis es: nam & loquela tua manifeſtum te facit.
	Τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν, καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε.	74	Tunc cœpit, ∴ſeipſum deuouere, & iurare, *dicens*, ∴Non noui hominem. Et ſtatim gallus miſit vocem.	74	Tūc cœpit deteſtari, & iurare quia non nouiſſet hominem. Et continuò gallus cantauit.
	Καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. Καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς.	75	Et recordatus eſt Petrus verborū Ieſu, qui dixerat ei, Priuſquàm gallus vocem mittat, ter me abnegabis. Et egreſſus extra, ∴fleuit amarè.	75	Et recordatus eſt Petrus verbi Ieſu quod dixerat, Priuſquam gallus cātet, ter me negabis. Et egreſſus foras, fleuit amarè.
	Κεφάλαιον κζ.		**CAP. XXVII.**		**CAP. XXVII.**
Mar.15.1. luc.22 66 ioh.18 28	Πρωΐας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν.	1	M‖∴Ane autem quum eſſet, conſiliū ceperunt omnes primarij Sacerdotes & ſeniores populi aduerſus Ieſum, vt eum morte multarent.	1	MAne autem facto conſilium inierunt omnes principes Sacerdotum & ſeniores populi aduerſus Ieſum, vt eum morti traderent.
	Καὶ δήσαντες αὐτὸν ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν αὐτὸν Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.	2	Et vinctū eum abduxerunt, ac tradiderunt Pontio Pilato ∴præſidi.	2	Et vinctum abduxerunt eum & tradiderunt Pontio Pilato præſidi.

---

68 *Vaticinare*, προφήτευσον. Vide Mar.14.65.

69 *Extra*, ἔξω. Extra porticum videlicet in qua conſederat Pontifex, nō autem extra domum, ſiue foris, vt Vulgata & Eraſmus interpretantur. Erat enim in cortem ingreſſus, vt dictum eſt ſuprà verſu 58: & paulo pòſt ex corte dicitur ſeſe in veſtibulum recepiſſe.

71 *Eum autem egredientem*, ἐξελθόντα δὲ αὐτόν. Deeſt pronomen αὐτὸν in vno codice: & certè quum poſtea addatur, abundabit ſecundo loco, niſi vertas tanquam abſolutè poſitum, ſicut Vetus interpres: quem in eo quoque ſequutus ſum, quòd ἐξελθόντα ſum interpretatus præſenti tempore. Exiſtimo enim hæc contigiſſe non iam egreſſo Petro, ſed in ipſo egreſſu. ¶ *Iis qui [erant] illic*, τοῖς ἐκεῖ. Tria exemplaria legunt, λέγει αὐτοῖς, Ἐκεῖ καὶ οὗτος. *dicit eis, Illic & iſte.*

72 *Non noui*, ὅτι οὐκ οἶδα. In vno exemplari ſcribitur, ídque (ni fallor) rectius, λέγων, Οὐκ οἶδα, *dicens, Non noui.* quæ tamē ἔλλειψις eſt Hebræis familiariſſima.

73 *Paulo pòſt*, μετὰ μικρόν: id eſt μετ' ὀλίγον. Vulgata & Eraſmus, *Poſt puſillum.* ¶ *Qui aſtabant*, οἱ ἑστῶτες: id eſt οἱ παρεστῶτες, vt loquitur Marcus. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Qui ſtabant.*

74 *Seipſum deuouere*, καταναθεματίζειν. Ita exprimo vim præpoſitionis κατὰ, quaſi ſcriptū ſit καθ' ἑαυτοῦ. ἀνάθεμα Gręci Theologi vocant quod Hebræi חרם [*cherem*.] Vnde ἀναθεματίζειν: id eſt, extremis diris & execrationibus deuouere. Vulgata, *Deteſtari*. Eraſmus, *Execrari*. Vide Rom.9.3. ¶ *Non noui*, ὅτι οὐκ οἶδα. Vulgata, *Quia non nouiſſet*. Eraſmus, *Quòd non noſſet*: quaſi ſcriptum ſit, ὅτι οὐκ οἶδε. Ego verò potius exiſtimo particulam ὅτι abundare, & ſubaudiendum participium Dicens, ex Hebræorum idiotiſmo: de quo dicemus Mar.10.33.

75 *Fleuit amarè*, ἔκλαυσε πικρῶς. Huc ſpectat elegans illud Auguſtini dictum De Ciuit.lib.14, cap.13. Audeo dicere, ſuperbis vtile eſſe cadere in aliquod apertum manifeſtumque peccatum vnde ſibi diſpliceant, qui iam ſibi placendo ceciderant. Salubrius enim Petrus ſibi diſplicuit, quando fleuit: quàm ſibi placuit quando præſumpſit. *

IN CAPVT XXVII.

1 *Mane autem quum eſſet*, πρωΐας δὲ γενομένης. Ad verbū, Matutino autem facto tempore. Nam ſubauditur ὥρας. Latini plerunque ſimpliciter dicunt *Mane*. Vulgata & Eraſmus, *Mane autem facto.*

2 *Præſidi*, ἡγεμόνι. Promiſcuè vtuntur Euangeliſtę voce ἡγεμόνος, quum alioqui non ἔπαρχος ſed ἐπίτροπος id eſt non Præſes ſed Cæſaris Procurator, Præſidi Syriæ obnoxius, in Iudæam mitteretur, vt ex hiſtoria Cumani & aliorum apud Ioſephum liquet. Erant autem duo iſtorum Procuratorum Cæſaris genera. Nam alij Rationales proprie dicti ſolis vectigalibus colligendis vacabant: alij præterea prouinciis minutioribus vice præſidis præerant cum aliqua poteſtate, & iuriſdictionem ſibi aliquam, nullo præſide præſente, inter prouinciales ſumebāt, quum alioqui apud ſolos Magiſtratus prouinciarum præſides, puta proconſules & proprætores lege agere liceret. Tacitus autē lib.15, diſertè Pilatum vocat Tiberij procuratorem. *

3 Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς Ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,

4 Λέγων, Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. Οἱ δὲ εἶπον, Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.

5 Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο.

6 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια εἶπον, Οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν· ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι.

7 Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.

8 Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.

9 (Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.

3 Tunc Iudas qui eum ¨prodiderat, videns eum damnatum eſſe, ¨pœnitens, ¨retulit triginta argenteos *numos* ad primarios Sacerdotes, & ſeniores.

4 Dicens, Peccaui prodito ſanguine ¨innoxio. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

5 Ipſe verò proiectis *illis numis* argenteis in templum, ¨ſeceſſit: & abiens ‖ ¨ſtrangulauit *ſeſe*:

6 Primarij autem Sacerdotes acceptis *numis* illis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in ¨corbanan, quoniam precium ¨ſanguinis eſt.

7 Conſilio autem capto, emerunt ex eis ¨agrum illum figuli, ad ſepulturam ¨hoſpitum.

8 Quapropter vocatus eſt ager ille, ‖ ager ſanguinis, vſque in hodiernum diem.

9 (Tunc impletum eſt quod dictum eſt per ¨Ieremiam Prophetam, dicentem, ‖ Et acceperunt triginta *numos* argenteos, precium ęſtimati, qui ęſtimatus fuit à filiis Iſrael.

3 *Tunc videns Iudas qui eum tradidit, quòd damnatus eſſet pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus Sacerdotum, & ſenioribus,*

4 *Dicens, Peccaui tradens ſanguinem iuſtum. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.*

5 *Et proiectis argenteis in templo, receſſit: & abiens laqueo ſe ſuſpendit.*

Act.1.18.

6 *Principes autem Sacerdotum acceptis argenteis, dixerũt, Non licet eos mittere in corbanan: quia pretium ſanguinis eſt.*

7 *Conſilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in ſepulturam peregrinorum.*

8 *Propter hoc vocatus eſt ager ille, Hacel-dama, hoc eſt ager ſanguinis, vſque in hodiernum diem.*

Act.1.19.

9 *(Tunc impletũ eſt quod dictum eſt per Ieremiam prophetã, dicentẽ, Et acceperũt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Iſrael.*

Zach.11.13.

---

3 *Prodiderat*, παραδιδοὺς: ſignificatione præteriti pluſquam perfecti. In vno codice legitur παραδοὺς, & quidem rectius. Vulgata, *Tradidit*. ¶ *Pœnitens*, μεταμεληθεὶς. non μετανοηθεὶς. Nec enim reſipiſcit quemcunque pœnitet, ſed ſæpe in deterius ruit. Vide ſuprà 3.2. ¶ *Retulit*, ἀπέστρεψε: ab Hebræo השיב [*heſchib*] id eſt Reſtituit. Sic in quibuſdam Galliæ partibus vulgò dicunt *retourner l'argent*, pro eo quod rectius dicitur, *rendre l'argent*.

4 *Innoxio*, ἀθῷον. Vulgata, *Iuſtum*: id eſt δίκαιον, ſicut in quodam codice legimus, eodem ſenſu. Eſt autem Hebraiſmus, quo ſignificat Iudas nihil commeritum hominem à ſe proditum ad cædem. Nam θωὴν vocant Græci pœnam atque multam quæ perſolui debeat.

5 *Seceſſit*, ἀνεχώρησε: id eſt abiit ex hominum conſpectu. Nam ſecretum aliquem locum quæſiuiſſe nõ dubium eſt, torquente ipſum conſcientia, & adigente ad ſuſpendium. Vulgata & Eraſmus, *Receſſit*. ¶ *Strangulauit* [*ſeſe*,] ἀπήγξατο. Vide Act.1.v.18.

6 *Corbanan*, κορβανᾶν: id eſt templi ærarium. Vocabulum eſt Syriacum: quod quum Euangeliſtæ Græcè ſcribentes noluerint mutare, ego quoque retinui. ¶ *Sanguinis*, αἵματος: id eſt vitæ, aut cædis. Tanti enim æſtimant vitam Filij Dei, religioſi iſti homines, noſtris Phariſæis planè ſimiles, quibus religio eſt iudiciis capitalibus intereſſe, quũ interim pios omnibus modis perſequantur ad necem, & aliis tradant iugulandos quos ſuis præiudiciis damnarunt. Non prorſus diſſimile factum de Chiis refert Herodotus, qui quum Pactyam quendam ipſorum opem implorantem Harpago præfecto dedidiſſent, & proditionis mercedem accepiſſent agrum Atarnenſem, nihil penitus ex eo agro diis ritè offerri poſſe ſtatuerunt.

7 *Agrum illum figuli*, τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Quum articulus & quidem duplex à Græcis addatur, putaui hoc non temerè eſſe factum, ſed Euangeliſtam de hoc agro loqui vt celebri & omnibus noto, vt apparet ex verbis Petri, Act.1.19. quem etiam deſignarat Propheta Zacharias 11.23. cuius oraculum poſtea recitat. Itaque articuli vim expreſſi. ¶ *Hoſpitum*, τοῖς ξένοις. Ad verbum, hoſpitibus: id eſt peregrinis & exteris: veluti Romanis & aliis, quibus, etiam mortuis, coniungi religio erat Iudæis.

9 *Ieremiam*, Ἰερεμίου. Sic habent conſtanter omnes codices: & hic nodus vetuſtiſſimos quoſque interpretes torſit: quia videlicet teſtimonium ex Zacharia ſumptum eſt, non ex Ieremia, vt planè videatur eſſe ἁμάρτημα μνημονικὸν: ſicut cenſet Auguſtinus libro De conſenſu Euangeliſtarum tertio cap. 7: itémque Euſebius ἀποδείξεως libro 20. Quod ſi quis hunc errorem malit vel librariis tribuere, vel (quod potius arbitror) alicuius imperitiæ, qui Ieremiæ nomen adſcripſerit, quum Euangeliſta, vt alibi ſæpe, ita etiam hoc loco tantùm ſcripſiſſet διὰ τοῦ προφήτου: neceſſe tamen eſt vt fateamur iam olim hunc errorem in ſacros codices irrepſiſſe, quod expreſſè dicit Hieronymus, De Opt. genere interpretandi, Ad Pammachium. Alias multas rationes adfert Eraſmus ex veteribus ſcriptoribus collectas. Sed in iſta poſtrema coniectura illud quoque me confirmat, quòd in Syriaca paraphraſi, (quam ſanè cõſtat non poſſe non eſſe vetuſtiſſimam) non adſcribitur vllius Prophetæ nomen. Deinde in literarum compendiis facilè potuit ζῦ in ιῦ mutari. ¶ *Et acceperunt*, καὶ ἔλαβον. Quia hæc prædictio, vt Græcè ſcribitur, parum videtur reſpondere Hebraicæ veritati, in primis tenendum eſt, ita plerunque citari ſolere Vetus teſtamentum à ſacris Noui teſtamenti ſcriptoribus, vt ſenſum reſpexerint, & Prophetiæ potius impletionem quàm oraculi ipſius verba recenſuerint. Id autem nemini mirum aut temerarium videbitur, qui ſibi perſuaſerit quod res ipſa conuincit, eundem Spiritum ore Euangeliſtarum loquutum eſſe, qui aperuerit os Prophetarum. Deinde Prophetarum munus fuiſſe quid futurum eſſet prædicere: Euangeliſtarum verò quid ſit factum narrare. Itaque quum Spiritus Dei illorũ prædictiones in nouo Teſtamento non exſcribat, ſed interpretetur, minimè certè debuit itidem enumerandis vocabulis adſtringi. Deinde & hoc notandum eſt, verſionem illã Græcam Prophetarũ quæ extat ſub nomine Septuaginta interpretum, vel ſuppoſititiam eſſe, (quod partim ex Ioſepho, partim ex infinitis, & iis quidem craſſiſſimis erroribus licet intelligere) vel certè aliam & plerunque diuerſam ab ea qua vtuntur noui Teſtamenti ſcriptores: quod vel ex hoc loco licet intelligere: quem tamen conſtat va-

riis modis fuiſſe conuerſum. Nam vt cætera omittam, de quibus copioſè agit Euſebius libro ἀποδείξεως ι̅, Septuaginta interpretes, & Symmachus, pro eo quod Euangeliſta mentionem facit κεραμέως, verterunt χωνευτήριον, id eſt Fornacem: in qua videlicet aurum & argentum exploratur. Aquila verò re conſentiens cum noſtro Euangeliſta, πλάστην interpretatur. Sed nunc age, ad rem accedamus. Zacharias ſic habet ad verbum, *Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, Proiice illud ad figulum, honeſtum pretium quo æſtimatus ſum ab eis. Accepi igitur triginta argenteos, & proieci eos in domo Domini ad figulum.* Nunc cum illis conferamus Euangeliſtæ verba, quæ ſic habent, *Et acceperunt triginta argenteos, pretium illius æſtimati, quem filij Iſrael æſtimarunt, & dederunt eos in agrum figuli, ſicut conſtituit mihi Dominus.* Hæc autem ſiquis conferat, intelliget Euangeliſtam non tam vaticinium ipſum Prophetæ repetere quàm eius impletionem narrare: quãuis videatur in ipſius Prophetæ perſona loqui. Itaque Zacharias de ſeipſo loquens, vtitur prima perſona, *Accepi & Proieci.* Euangeliſta verò contrà, narrans quod ab aliis eſt factum, tertiis perſonis vtitur ἔλαβον & ἔδωκαν. vt legitur in Græcis & Latinis * codicibus, ſummo conſenſu. Sed ἔλαβον poteſt etiam verti *Accepi*: & Syrus interpres legit ἔδωκα *Dedi*, quod errore fortaſſis altero librariorum mutatu eſt in ἔδωκαν. Sed age, à recepta lectione ne recedamus. Narrauerit igitur Zacharias quid ipſe fecerit Domini iuſſu. Euãgeliſta verò neque de Zacharia Propheta, neque de Iuda loquitur, ſed narrat quid fecerint Iudæi: eos nimirum accepiſſe triginta illos argenteos à Iuda proiectos in domum Domini: & ex iis agrum emiſſe à figulo quodam. Explicat igitur quomodo impletum fuerit illud quod à Propheta dictum eſt, Proieci eos ad figulum: id eſt, quos futurum erat vt darent figulo. Ex quo etiam apparet יוצר [*iotſer*] accipi à Propheta propria ſignificatione: & eos falli qui Kimhi auctoritatem ſequuti, putant in eo vocabulo mutatum eſſe א in י, vt ſignificet eum qui præerat templi ærario: id eſt Seniores & Sacerdotes quibus reſtituti fuerunt triginta argentei. Neque enim melior interpres quęrendus, quàm Euangeliſta, qui diſertè facit figuli mentionem: ita vt hæc verba Prophetæ, Ad figulum, Gallicè verti debeant, *pour vn potier*, potius quàm *au potier*. Cæterùm hæc verba Prophetæ, *Honeſtum pretium quo æſtimatus ſum ab eis*, Euangeliſta his verbis expoſuit, *Pretium illius æſtimati, quem filij Iſrael æſtimarunt*: mutata prima perſona in tertiam, quia inducit Propheta Deum ipſum loquentem: Euangeliſta verò ipſe in perſona ſua loquitur. Deinde paſſiuum dicendi genus in actiuum transfert. Poſtremò explicat emphaſin relatiui Eis, quo vtitur Propheta ad rei indignitatem amplificandam. Significatur enim Dominus triginta tantùm argenteis æſtimatus: idque ab iis ipſis quos Dominus pro populo peculiari complexus erat. Et hæc quidem hactenus de huius loci explicatione. Cæterùm quod ad verborum interpretationem attinet, hæc verba, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, interpretatur Eraſmus, *Quem æſtimatum emerunt* (Phariſæi videlicet) *à filiis Iſrael*: id eſt à Iuda Iſraelita. Vulgata, *Quem appretiauerunt à filiis Iſrael.* At ego puto commodius ſic verti poſſe, *Quem æſtimarunt qui ſunt ex filiis Iſrael*: id eſt, qui æſtimatus fuit à filiis Iſrael: perinde acſi dixiſſet, τινὲς, vel οἱ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ. Nam ita conueniunt Græca cum Hebræis. Deinde τιμᾶσθαι, pro Emere rem æſtimatam, nuſquá legi. Præterea præpoſitio Latinorum A, in illo dicendi genere quod vſurpat Eraſmus, ferè reſpondet τῇ παρά. Vix enim dicere licet ἀγοράζεσθαι ἀπό τινος, ſed potius παρά τινος. Itaque mihi videtur ſubaudiendus articulus οἱ, vel τινὲς, ante ἀπὸ, vt hæc verba, ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, ordine conſtructionis pręponantur verbo ἐτιμήσαντο, non ſubſequantur: ἀπὸ autem idem valeat quod ἐξ, vt infrà 21. In quo dicendi genere etiam hæc ellipſis eſt bis vſupata ſuprà 23. 24, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ ἐξ αὐτῶν σταυρώσετε, pro τινὰς ἐξ αὐτῶν: id eſt Occidetis ex ipſis, & crucifigetis ex ipſis, pro Nonnullos ex ipſis. Sed & multo apertius in recto caſu eadem omnino ellipſis apparet, Actorum 21.16, & Ioh.16.17.

Mar.15.3. luc 23.3. ioh.18.33.

Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος.)	10	Et dederunt eos ¨ad *emendũ* illum agrum figuli, ſicut conſtituit mihi Dominus.)	10	*Et dederunt eos in agrum figuli, ſicut conſtituit mihi Dominus.)*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ, Σὺ λέγεις.	11	‖Ieſus autem ſtetit corã præſide, & interrogauit eum præſes, dicens, ¨Tú*ne* es rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Ieſus, Tu dicis.	11	*Ieſus autem ſtetit ante præſidem, & interrogauit eum præſes, dicens, Tu es rex Iudæorum? Dixit illi Ieſus, Tu dicis.*
Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο.	12	Et quum ipſe accuſaretur à primariis Sacerdotibus & ſenioribus, nihil reſpondit.	12	*Et quum accuſaretur à principibus Sacerdotum & ſenioribus, nihil reſpondit.*
Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι;	13	Tunc dicit ei Pilatus, Non audis quàm multa aduerſum te teſtificentur?	13	*Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quãta aduerſum te dicunt teſtimonia?*
Καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα, ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.	14	Et non reſpondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur pręſes valde.	14	*Et non reſpondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur præſes vehementer.*
Κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον.	15	Præſes autem ¨ſingulis feſtis cõſueuerat turbæ dimittere vnum vinctum, quẽ voluiſſent.	15	*Per diem autem ſolennem cõſueuerat præſes populo dimittere vnum vinctum, quem voluiſſent.*
Εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον, λεγόμενον Βαραββᾶν.	16	¨Habebant verò tunc vinctũ inſignem, qui dicebatur ¨Barabban.	16	*Habebat autem tunc vinctum inſignem, qui dicebatur Barabbas.*
Συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τίνα ἐθέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;	17	Ipſis igitur congregatis, dixit eis Pilatus, Vtrum vultis dimittam vobis? Barabban, an Ieſum qui dicitur Chriſtus?	17	*Congregatis ergo illis, dixit Pilatus, Quem vultis dimittã vobis? Barabban, an Ieſum qui dicitur Chriſtus?*
Ἤδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν.	18	Sciebat enim quòd per inuidiam tradidiſſent eum.	18	*Sciebat enim quòd per inuidiam tradidiſſent eũ.*

---

10 *Ad [emendum] agrum illum figuli*, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Vetus Latina interpretatio, teſtante Hieronymo ad Pammachium, interpretata eſt *Ad conflatorium*: ipſe autem Hieronymus, *Ad ſtatuarium*.

11 *Tu [ne] es rex ille?* σὺ εἶ ὁ βασιλεύς; Ad verbum, Tu es ille rex. Sed adiuuanda eſt interrogatio pronuntiatione: ideo addidi particulam NE, vt hic locus corrumpi facilè non poſſit. Vim quoque articuli ſeruaui, ſicut Eraſmo placuit in annotationibus.

15 *Singulis feſtis*, καθ' ἑορτήν. Vide Mar.15,6.

16 *Habebant*, εἶχον. Vulgata & Eraſmus *Habebat*, εἶχεν. *

¶ *Barabban*, Βαραββᾶν. Syriacum eſt בר־אבא [*bar-abba*] vel,

vt alij

19	Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ, λέγουσα, Μηδέν σοι καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ᾽ ὄναρ δι᾽ αὐτόν.	Sedente autem eo in tribunali, miſit ad eum vxor eius, dicens, ∴Nihil tibi *rei ſit* cum iuſto illo: multa enim paſſa ſum hodie ∴in ſomnio propter eum.	19 *Sedente autem illo pro tribunali, miſit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi & iuſto illi: multa enim paſſa ſum hodie per viſum propter eum.*	
20	Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν.	‖Primarij verò Sacerdotes & ſeniores perſuaſerunt turbæ vt peteret Barabban, Ieſum verò perderet.	20 *Principes autem Sacerdotum & ſeniores perſuaſerunt populis vt peterent Barabban, Ieſum verò perderent.*	Mar 15.11 luc.23.18. ioh. 18.40 act.3.14.
21	Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν.	Reſpondẽs autem pręſes dixit eis, ∴Vtrum ∴è duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipſi verò dixerunt, Barabban.	21 *Reſpondens autem præſes ait illis, Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt, Barabban.*	
22	Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; Λέγουσιν αὐτῷ πάντες, Σταυρωθήτω.	Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciã ∴Ieſu qui dicitur Chriſtus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.	22 *Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam de Ieſu qui dicitur Chriſtus? Dicunt omnes, Crucifigatur.*	
23	Ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες, Σταυρωθήτω.	Præſes autem ait, ∴Enimuero quid mali fecit? At illi ∴amplius clamabant, dicentes, Crucifigatur.	23 *Ait illis præſes, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes, Crucifigatur.*	
24	Ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων, Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε.	Videns antem Pilatus ∴ſe nihil proficere, ∴ſed maiorem tumultum fieri, accepta aqua ∴abluit manus ∴coram turba, dicẽs, Innoxius ego ſum ∴à ſanguine huius iuſti: vos videritis.	24 *Videns autem Pilatus quia nihil proficeret ſed magis tumultus fieret, accepta aqua lauit manus coram populo dicens, Innocens ego ſum à ſanguine iuſti huius: vos videritis.*	
25	Καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπε, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ᾽ ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.	Et reſpondens vniuerſus populus dixit, ∴Sanguis eius ſuper nos & ſuper filios noſtros.	25 *Et reſpondens vniuerſus populus dixit, Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros.*	
26	Τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.	Tunc dimiſit eis Barabban: Ieſum autem ∴quum flagellaſſet, tradidit vt crucifigeretur.	26 *Tunc dimiſit illis Barabban: Ieſum autem flagellatum traddidit eis vt crucifigeretur.*	
27	Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ᾽ αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.	‖Tunc milites præſidis, ∴quũ abduxiſſent Ieſum in prætoriũ, coëgerunt ad eum vniuerſam ∴cohortem.	27 *Tunc milites præſidis ſuſcipiẽtes Ieſum in prætorium, congregauerunt ad eum vniuerſam cohortem*	Mar. 15.16 ioh.19.1
28	Καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην·	Et quum exuiſſent eum, ∴circumpoſuerunt ei chlamydem ∴coccinam:	28 *Et exuẽtes eum, chlamydem coccineam circundederunt ei:*	

---

vt alij volunt בר־רבא [*bar-rabba*] cuius rectus Græca inflexione eſt Barabbas.

19 *Nihil tibi [rei ſit,]* μηδέν σοι. Vide ſuprà 8.29. ¶*In ſomnio,* κατ᾽ ὄναρ. Id eſt nocturno viſo. Vide ſuprà, 1.20.

21 *Vtrum,* τίνα. Id eſt πότερον, vt propriè loquũtur Græci. ¶ *E duobus illis,* ἀπὸ τῶν δύο. Particula ἀπὸ manifeſtè hic ponitur pro ἐκ, ſicut ſuprà hoc eodem capite, verſu nono. Sic etiam Appianus, Ἐμφυλίων α΄, Μέτελλόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι ὄντες ἀπὸ τῆς βουλῆς τῷ Σύλλᾳ συνῆσαν, ἐψηφίζετο εἶναι πολεμίους. Id eſt, Metellum & alios è Senatu quotquot cum Sylla erant hoſtes iudicauit.

22 *Ieſu,* Ἰησοῦν. Ad verbum Ieſum, quarto caſu. Eſt autem Helleniſmus. Vulgata *De Ieſu.*

* 23 *Enimuero quid,* τί γάρ. Vel, *quidnam.* ¶ *Amplius,* περισσῶς Vulgata, *Magis:* id eſt μᾶλλον. Vide ſuprà 5.47.

24 *Se nihil proficere,* ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ. Vel, hoc nihil eum iuuare, vt non ſubaudiatur αὐτὸς, ſed τοῦτο. ¶*Sed maiorem tumultum fieri,* ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται. vel, Sed potiùs tumultum oriri. Vulgata & Eraſmus, *Sed quòd magis tumultus fieret.* At tumultus non nunc primũ cœpit ſed excreuit. * ¶*Abluit manus,* ἀπενίψατο τὰς χεῖρας. Similis quædam cæremonia inſtituitur Deut. 21,6. ad quam tamen non fit mihi veriſimile Pilatum reſpexiſſe. Triclinius verò Sophoclis interpres, verſiculum illum ex Aiace explicans, ἀλλ᾽ εἶμι πρός τε λουτρὰ, &c. ita ſcribit, ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς, ὅτε ἢ φόνον ἀνθρώπου, ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας, εἰς κάθαρσιν τοῦ μιάσματος. Id eſt, Veteribus mos erat, in hominũ cæde aliiſve mactationibus, aqua abluere manus, expiationis cauſa. Vnde illud Virg. 2. Æn. *Me bello è tanto digreſſum & cæde recenti Attrectare nefas, donec me flumine viuo Abluero.* ¶*Coram turba,* ἀπέναντι τοῦ ὄχλου. ἀπέναντι hoc loco accipio pro ἔμπροσθεν Vulgata & Eraſmus, *Coram populo.* ¶*A ſanguine,* ἀπὸ τοῦ αἵματος id eſt cæde, ex Hebræorũ conſuetudine: quod tamen dicendi genus etiam apud Euripidem in Hecuba reperitur.

25 *Sanguis eius,* τὸ αἷμα αὐτοῦ. Hebraiſmus non ita facilis ad explicandum, niſi longo circuitu. Eſt enim hic ſenſus, Siquid peccabitur in eo occidendo, nos & poſteritas noſtra pœnas luamus.

26 *Quum flagellaſſet,* φραγελλώσας. Quod ſcribit in hunc locum Eraſmus, Chriſtum à Pilato virgis cæſum, quod damnatos, ante vltimum ſuppliciũ, virgis cædere ex more eſſet Romano, huic loco non conuenit, quum neque damnatus adhuc eſſet à Pilato Chriſtus, neque etiam alia ratione fuerit ab eo flagellatus quàm vt rationem inueniret eius liberãdi, ſi Iudæorum crudelitati aliqua ex parte ſatisfeciſſet, ſicut ex Iohanne conſtat.

27 *Quum abduxiſſent,* παραλαβόντες. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Suſcipientes.* Ego verò arbitror ex antecedente intelligi conſequens ſicut diximus ſuprà 4.5. ¶*Cohortem,* σπεῖραν. Spira contortum funem declarat ex multiplicibus funiculis ita circumuolutis vt in ſe non recurrant. Inde factum vt pro militum caterua accipiatur hoc loco, & apud Ennium, vt Feſtus teſtatur. Sed & apud Appianum, ἐμφυλίων α΄. Sic etiam Hebræis idem vocabulũ חבל [*chebel*] funem propriè declarat, tranſlatitiè verò pro caterua & cœtu accipitur: vt primo Samuelis cap. 10. 5.

28 *Circumpoſuerunt,* περιέθηκαν. Ita loquitur quia ſuperiicitur chlamys & circumuoluitur, carens nimirum manicis. Vulgata & Eraſmus, *Circundederunt.* ¶ *Coccinam,* κοκκίνην. Marcus & Iohannes ἱμάτιον πορφυροῦν commemorant. Paruum fuit enim diſcrimen inter coccinum & purpureum colorem, quamuis precioſior eſſet & ſuauius luberet purpura. Hinc Horatius lib. Ser. 2, Satyra 6, *Rubro vbi cocco Tincta ſuper lectos canderet veſtis eburnos.* Et mox, *Ergo vbi purpurea porrectum in veſte locauit Agreſtem.*

29 Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ, λέγοντες, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

30 Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

31 Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι.

Mar.15.21. luc.23.26.

32 Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον, ὀνόματι Σίμωνα· τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

Mar.15.22. luc.23.32. ioh. 19.16.

33 Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος,

34 Ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.

Mar.15.24

35 Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον.

Psal. 22.19

36 Καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.

37 Καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, ΟΥ͂ΤΟΣ ἘΣΤῚΝ ἸΗΣΟΥ͂Σ Ὁ ΒΑΣΙΛΕῪΣ ΤΩ͂Ν ἸΟΥΔΑΊΩΝ.

38 Τότε σταυροῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃσταὶ, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων.

39 Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν.

Ioh.2.19.

40 Καὶ λέγοντες, Ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ

29 Et coronam è ſpinis contextam impoſuerunt eius capiti, & arundinem in dextram eius: & genu ante eum ſummiſſo, illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.

30 Et quum inſpuiſſent in eum, ceperunt arundinem illam, & verberabant caput eius.

31 Et poſtquã illuſiſſent ei, exuerũt eum chlamyde, induerũtque veſtimentis ſuis: & abduxerunt eum vt crucifigerent.

32 ‖Exeuntes autem inuenerunt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hũc angariauerunt vt attolleret crucem eius.

33 ‖ Et quum veniſſent in locũ qui dicitur Golgotha, quod eſt Caluariæ locus,

34 Dederunt ei acetum bibendum cum felle miſtum: & quũ guſtaſſet, noluit bibere.

35 ‖Poſtquam autem crucifixerunt eum, partiti ſunt eius veſtimenta, ſortem iacientes vt impleretur quod dictum eſt à Propheta, ‖Partiti ſunt ſibi veſtimenta mea, & ſuper veſtem meam iecerunt ſortem.

36 Et ſedentes ſeruabant eum illic.

37 Et impoſuerunt ſuper caput eius crimen ipſius ſcriptum, HIC EST IESVS REX ILLE IVDÆORVM.

38 Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones: vnus ad dextram, & alter ad ſiniſtram.

39 Qui verò præteribant conuiciabantur ei, mouentes capita ſua,

40 Et dicẽtes, ‖Tu qui diſſoluis

29 *Et plectentes coronam de ſpinis, poſuerunt ſuper caput eius, & arundinem in dextra eius: & genu flexo ante eum, illudebãt ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.*

30 *Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput eius.*

31 *Et poſtquam illuſerunt ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum veſtimentis eius: & duxerunt eum vt crucifigerent.*

32 *Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonẽ: hunc angariauerunt vt tolleret crucem eius.*

33 *Et venerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod eſt Caluariæ locus,*

34 *Et dederunt ei vinum bibere cum felle miſtum: & quum guſtaſſet, noluit bibere.*

35 *Poſtquam autem crucifixerunt eum, diuiſerunt veſtimenta eius, ſortem mittentes: vt impleretur quod dictum eſt per Prophetam, dicentem, Diuiſerunt ſibi veſtimẽta mea, & ſuper veſtem meã miſerunt ſortem.*

36 *Et ſedentes ſeruabant eum.*

37 *Et impoſuerunt ſuper caput eius cauſam ipſius ſcriptam,* HIC EST IESVS REX IVDAEORVM.

38 *Tunc crucifixi ſunt cum eo duo latrones: vnus à dextris, & vnus à ſiniſtris.*

39 *Prætereuntes autem blaſphemabant eum, mouentes capita ſua.*

40 *Et dicentes, Vah qui*

---

29 *Contextam,* πλέξαντες. id eſt, Implexis ſpinis concinnatam. Apparet igitur milites per laſciuiam & ludibrium regiam quandam ſpeciem Chriſto affinxiſſe. ¶ *Ante,* ἔμπροσθεν. Vertere ſolemus ἔμπροσθεν *Coram,* ſed hîc aliquid amplius videtur ſignificari. ¶ *Rex,* ὁ βασιλεὺς. pro, ὦ βασιλεῦ. Vide ſupra 11.26.

30 *Verberabant,* ἔτυπτον. Vulgata & Eraſ. *Percutiebant,* ἐπάτασσον. ¶ *Caput,* εἰς τὴν κεφαλήν. Ad verbum, *In caput:* quomodo etiam Gallicè loquentes dicimus, *en la teſte.* Latini omittũt præpoſitionem. * Hinc autem perſpicitur quæ fuerit iſtorum inſolentia: qui tamen omnia purè agere videri volebant. Non eſt enim hoc ita exponendum quaſi Chriſti imbecillitatis miſerti crucis onus totum in hunc Simonem reiecerint, ſed quod ita requireret Chriſti tam miſerè totam noctem habiti imbecillitas, vt alius non ad expiãda noſtra peccata, ſed ad externum crucis onus ſubleuandum ipſi adiungeretur: qua de re vide Ioh.19,17.

32 *Angariauerunt,* ἠγγάρευσαν. Vide ſuprà 5.41.

33 *Golgotha,* γολγοθᾶ. Ita reperimus ſcriptum in omnibus codicibus, perperam tamen, pro γολγολθᾶ, poſteriore λ detracto, ſicut Syrus interpres ſuſtulit prius, ſcribens Gugultha. ¶ *Quod eſt,* ὅς ἐστι λεγόμενος. Ad verbum, *Qui eſt dictus.* In quodã codice legitur, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. id eſt, Quod eſt, ſi interpreteris: ſicut ſuprà 1.23.

34 *Acetum,* ὄξος. In quodã exemplari & illo meo vetuſtiſſimo legitur οἶνον, id eſt *Vinum:* ſicut etiam conuertit Vetus interpres: & hanc lectionem, quanuis diſſentiente Syro interprete, veriſſimam arbitror, auctore ipſo Spiritu ſancto, Mar.15.23. Itaque etiam ſi ὄξος ſcripſiſſe Euangeliſtam Græcè, aut Syriacè חלא [*chala,*] aut Hebraicè חומץ [*chomets*] dicamus, non ſignificauerit tamen acetum quod vocamus, ſed vinum conditum: neque χολῆς voce *Fel* intellexerit, ſed amarorem, cuiuſmodi eſt myrrhæ genuinæ, leniter, inquit Plinius, amarę. Vide Mar.15.23.

35 *Vt impleretur,* ἵνα πληρωθῇ. Totum hoc membrum cum Prophetæ teſtimonio in nullis vetuſtis codicibus reperimus, neque legitur in Syra interpretatione, adiectum proculdubio ex Ioh.19.24.

37 *Crimen,* αἰτίαν. Vulgata & Eraſmus, *Cauſam:* quod etiam declarat Græcis αἰτία, ſed illa tamen ſignificatio videtur huic loco melius conuenire, & ita ſignificatur inſcriptio quam vocat Iohannes Titulum, continentem, Idcirco damnatum & crucifixum quod regnum Iudææ affectaſſet. Auguſtinus ep.8. legit, Cauſam mortis eius, αἰτίαν τοῦ θανάτου αὐτοῦ, & vetuſtam hanc eſſe lectionem, liquet ex Syro interprete.

40 *Qui diſſoluis,* ὁ καταλύων. In quodam codice additur οὐὰ, quod rectè Vulgata vertit *Vah.* Eſt enim χλευαστικόν. Ponitur autem ὁ καταλύων quaſi in vocandi caſu, vt paulò antè annotauimus, 23.14.

ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

41 Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν Γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων, ἔλεγον,

42 Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. εἰ βασιλεὺς Ἰσραήλ ἐστι, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ.

43 Πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεόν, ῥυσάσθω νῦν αὐτόν, εἰ θέλει αὐτόν. εἶπε γὰρ, Ὅτι Θεοῦ εἰμι υἱός.

44 Τὸ δ᾽ αὐτὸ καὶ οἱ λῃσταὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ, ὠνείδιζον αὐτῷ.

45 Ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης.

46 Περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἠλὶ, Ἠλὶ, λαμὰ σαβαχθανί; τοῦτ᾽ ἔστι, Θεέ μου, Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες;

47 Τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος.

48 Καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήξας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτόν.

49 Οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, Ἄφες, ἴδωμεν εἰ

templũ, & triduo ædificas, ſerua temetipſum: ſi Filius Dei es, deſcendito è cruce.

41 Similiter autem etiam primarij Sacerdotes illudentes cũ Scribis ⁘& ſenioribus, dicebãt,

42 Alios ſeruauit, ſeipſum non poteſt ⁘ſeruare. ſi rex Iſrael eſt, deſcendat nunc è cruce, & credemus ⁘ei.

43 ‖Cõfidit in Deo, eruat ipſum nunc, ⁘ſi placet ei. dixit enim, Filius Dei ſum.

44 ⁘Id ipſum autem etiam latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.

45 A ſexta autem hora tenebræ factæ ſunt ſuper ⁘vniuerſam regionẽ, vſque ad horam nonam.

46 Circiter verò horam nonam ⁘exclamauit Ieſus voce magna, dicẽs, ‖Eli, Eli, ⁘lama-ſabachthani? Hoc eſt, Deus mi, Deus mi, cur ⁘deſeruiſti me?

47 Quidam autem ex iis qui illic ſtabant, quum *hoc* audiſſent, dicebant, ⁘Eliam vocat iſte.

48 Et ſtatim currẽs quidã ex eis, ‖quum acceptam ſpongiã impleuiſſet aceto, & ⁘circumpoſuiſſet calamo, dedit ei vt biberet.

49 Reliqui verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias ⁘ ſer-

deſtruis templum Dei, & in triduo illud reædificas, ſalua temetipſum: ſi Filius Dei es, deſcende de cruce.

41 *Similiter & principes Sacerdotum illudentes cũ Scribis & ſenioribus, dicebant,*

42 *Alios ſaluos fecit, ſeipſum non poteſt ſaluum facere. ſi rex Iſrael eſt, deſcendat nunc de cruce, & credemus ei.*

43 *Confidit in Deo, liberet nunc eum ſi vult. dixit.n. Quia Filius Dei ſum.* Pſal.21.9. ſap.2.28.

44 *Idipſum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei.*

45 *A ſexta autem hora tenebræ factæ ſunt ſuper vniuerſam terram, vſque ad horam nonam.*

46 *Et circa horam nonam clamauit Ieſus voce magna, dicens, Eli, Eli, lama ſabachthani? Hoc eſt, Deꝰ meus, Deus meus, vtquid dereliquiſti me?* Pſal.22.2.

47 *Quidam autem illic ſtãtes & audientes dicebant, Eliam vocat iſte.*

48 *Et continuò currens vnus ex eis acceptam ſpongiam impleuit aceto, & impoſuit arundini, & dabat ei bibere.* Pſa.69.22.

49 *Cæteri verò dicebant, Sine, videamus an ve-*

---

41 *Et ſenioribus*, καὶ πρεσβυτέρων. In vetuſtis omnib. cod. vt & apud Syrũ interpretẽ, additur, καὶ Φαρισαίων, & Phariſæis.

42 *Seruare*, σῶσαι. Additur nota interrogationis, aut ridiculę potius percontationis in ſex vetuſtis codicib. ¶*Ei*, αὐτῷ. Vetuſta exemplaria pleraque ſcriptũ habent ἐπ' αὐτῷ: quoddam etiam ἐπ' αὐτόν. Nec enim certè inter ſe differũt credere Deo, & credere in Deum: quorum illud reſpondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio caſui adiungi ſolet: iſtud verò litera ב effertur, eodem prorſus ſenſu, vt Exod.14,31. & 2. Paral.20,20. Sic tamen vt oporteat Domini auctoritatem à ſeruorum, per quos loquitur, miniſterio ſemper & accuratè diſcernere. Sed aliud eſt ſanè Credere Deum, quàm Credere Deo, vel In Deum.

43 *Si placet ei*, εἰ θέλει αὐτόν. Id eſt, εἰ ἀρέσκει αὐτῷ. Ipſum videlicet eruere: vel ſi ipſe gratus eſt ei. Vulg. *Si vult*. ita * vt αὐτὸν *eum* non repetatur: quod tamen reperio in omnibus Græcis codicibus: & Syrus etiam interpres illud legit Hebræa conſtructione interpretatus אן צבא בה [*en tſabe beh*] i. Si placuit ſibi in eo, pro quo Hebręi vterentur verbo חפץ [*chaphets*] vel רצה [*Ratſah:*] ſed cum præpoſitione ב. Itaque fateor hunc locum mihi ſuſpectum eſſe, quum neque verba illa Hebræa, neque Græcum τὸ θέλειν, conſtrui cum caſu quarto perſonæ ſic vſquam conſueuerint. Quid ſi igitur legamus ῥυσάσθω, εἰ θέλει, αὐτόν, id eſt, *Seruet, ſi libet, ipſum*: Sed hoc videretur in Deum ipſum, potius quàm in Chriſtum dici. Et fortaſſe nouitas huius locutionis, *Si vult eum*, fecit vt *eum* tanquam redundans expungeretur. Hæc autem varietas nihil in ipſa ſententia immutat.

44 *Id ipſum autem*, τὸ δ' αὐτό. Integrum hunc verſiculũ non reperi in quodam vetere codice, ſed ſublatum puto à quopiã qui hæc pugnare cenſuerit cum iis quæ tradit Lucas de altero latronũm. Nam extat etiam apud Syrum interpretem. Sed nulla hîc repugnantia, nec etiam idiotiſ- * mus ſolis Hebræis familiaris. Sed eſt dicendi genus è medio petitum, & omnibus vſitatum, quo indefinitè dicitur quod ſingulis minimè conuenit. Sic dicitur lapis anguli reiectus ab architectis, non tamen, ſine exceptione, ſingulis. Sic citatur locus ex Prophetis Ioh. 6,45. qui tamen apud vnum Eſaiam extat.

45 *Vniuerſam regionem*, πᾶσαν τὴν γῆν. i. χώραν. Vulg. & Eraſm. *Vniuerſam terram*, quaſi omnes mundi plagæ fuerint obſcuratæ. Vide Mar.15.53.

46 *Exclamauit*, ἀνεβόησεν. Nam ἀνὰ vim addit verbo, quę non fuit negligenda. Vulgata & Eraſm. *Clamauit*. ¶*Lama*, λαμά. In tribus exemplaribus legimus λαμμά. in ſeptem λιμά. in vno λεμά. quæ variatio nata eſt partim ex ignoratione linguæ Hebraicæ, partim ex diuerſa apud ipſos Hebræos vocalium pronuntiatione. Sed & apud Marcum 15, * 34. pro Ἠλί legitur Ἐλωΐ, quod Syriacum eſt. Ego verò Chriſtum omnino arbitror ipſas Dauidis voces Hebræas vſurpaſſe, & ſic totum hunc locum eſſe ſcribendũ: id quod etiam apparet ex manifeſtiore paronomaſia Eli, & Eliæ. ¶*Deſeruiſti*, ἐγκατέλιπες, In hac tanta calamitate videlicet. Nam plus eſt (vt notat Eraſmus) ἐγκατέλιπες, quàm κατέλιπες: ſicut deſerere plus videtur eſſe quàm derelinquere, quo poſteriore vſus eſt Vetus interpres. Quomodo verò mihi videatur hic locus explicandus, reperiet lector Heb. 5.7. quem mihi quidem videtur Bernardus pulcherrimè paucis iſtis verbis expoſuiſſe Serm.5. de verbis Eſaiæ, * *Diceréne audebimus quod aliquando fuerit etiam Chriſtus ſine Patre? Nemo id præſumeret, niſi prior ipſe dixiſſet, Deus meus, Deus meus, inquit, quare dereliquiſti me? Quædã enim eſt derelictio vbi nulla fuit in tanta neceſſitate virtutis exhibitio, nulla maieſtatis oſtenſio.*

47 *Eliam*, Ἠλίαν. Alludunt iſti (vt ſolent irriſores) ad nomen Eli, quod ſignificat Deus mi, non imperitia linguæ, vt nonnulli ſtultè opinati ſunt, ſed quòd profanus & crudelis animus huc eos impelleret. Non poſſet autem amariſſima iſta paronomaſia intelligi niſi Euangeliſta Hebræa illa verba recitaſſet, totidem verbis. Vide Mar.15,34.

48 *Et circumpoſuiſſet*, καὶ περιθείς. i. ἐπιθείς, impoſuiſſet, * extremæ nimirũ arundini circumuolutã. Vide Ioh.19,28.

49 *Seruaturus*, σώσων. Vulgata, *Liberans:* id eſt σώζων, aut potius ἐλευθερῶν. Eraſmus, *Liberaturus:* id eſt ἐλευθερώσων, vel ῥυσόμενος. Cæterùm in duobus vetuſtis codicibus, poſt σώσων αὐτόν, additum erat, ἄλλος δὲ λαβὼν λόγχην, ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευρὰν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδωρ καὶ αἷμα. id eſt, Alius autem accepta lancea confodit ipſius latus, & exiit aqua & ſanguis. Quæ opinor ex Iohanne annotata, poſtea librariorum culpa in contextum irrepſiſſe, idque alieno loco, quum hæc ſint Chriſti mortem conſequuta, vt ex Iohanne apparet.

ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.

51 Καὶ ἰδού, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν.

2.Par.3.14

52 Καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν· καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη.

53 Καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς.

54 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γενόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος.

55 Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, διακονοῦσαι αὐτῷ.

56 Ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνή, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ μήτηρ τῶν υἱῶν τοῦ Ζεβεδαίου.

Mar.15.42 luc.23.50. ioh.19.38.

57 Ὀψίας δὲ γενομένης ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοὔνομα Ἰωσήφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησοῦ.

58 Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα.

59 Καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσήφ, ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ.

60 Καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ· καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν.

61 Ἦν δὲ ἐκεῖ ἡ Μαρία Μαγδαληνή, καὶ ἡ

uaturus eum.

50 Ieſus autem quum rurſum clamaſſet voce magna, emiſit ſpiritum.

51 ‖Et ecce, ⁚velum templi ⁚fiſſum eſt ⁚in duas partes à ſummo vſque ad imum: & terra mota eſt, & petræ fiſſæ ſunt.

52 Et monumenta ⁚aperta ſunt: & multa corpora ſanctorũ qui dormierant, ſurrexerunt.

53 ⁚Qui egreſſi è monumentis poſt reſurrectionem eius, ⁚introierunt ⁚in ſanctam vrbem, & ⁚apparuerunt multis.

54 Cẽturio verò & qui cum eo erant ⁚ſeruãtes Ieſum, viſo terræmotu & iis quæ facta fuerãt, timuerunt vehementer, dicentes, Verè ⁚Filius Dei erat iſte.

55 Erant autem illic ⁚mulieres multæ è longinquo ſpectantes, quæ ſequutæ fuerant Ieſum à Galilæa, miniſtrantes ei.

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria mater Iacobi & ⁚Ioſe, & mater filiorũ Zebedæi.

57 ‖Quum autem ſerum diei eſſet, venit homo diues ⁚Arimathæenſis, nomine Ioſeph, qui & ipſe ⁚diſcipulus fuerat Ieſu:

58 Is adiit Pilatũ, & petiit corpus Ieſu. Tũc Pilatus iuſſit reddi corpus.

59 Et Ioſeph quum accepiſſet corpus, inuoluit illud ſindone pura?

60 Poſuítque in monumẽto ſuo nouo quod exciderat in petra: & aduoluto ſaxo magno ad oſtium monumenti, abiit.

61 Erat autem illic Maria Ma-

niat Elias liberans eum.

50 *Ieſus autem, iterum clamans voce magna, emiſit ſpiritum.*

51 *Et ecce, velum templi ſciſſum eſt in duas partes à ſummo vſque deorſum: & terra mota eſt, & petræ ſciſſæ ſunt.*

52 *Et monumenta aperta ſunt: & multa corpora ſanctorum qui dormierãt, ſurrexerunt.*

53 *Ex exeuntes de monumẽtis poſt reſurrectionem eius, venerunt in ſanctam ciuitatem, & apparuerũt multis.*

54 *Centurio autem, & qui cum eo erant cuſtodientes Ieſum, viſo terræ motu & iis quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes, Verè Filius Dei erat iſte.*

55 *Erant autem ibi mulieres multæ à longè, quæ ſequutæ erãt Ieſum à Galilæa, miniſtrantes ei.*

56 *Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Ioſeph mater, & mater filiorũ Zebedæi.*

57 *Quum autem ſerò factũ eſſet, venit quidam homo diues ab Arimathæa, nomine Ioſeph, qui & ipſe diſcipulus erat Ieſu:*

58 *Hic acceſſit ad Pilatum & petijt corpus Ieſu. Tunc Pilatus iuſſit reddi corpus.*

59 *Et accepto corpore, Ioſeph inuoluit illud in ſindone munda:*

60 *Et poſuit illud in monumento ſuo nouo quod exciderat in petra: & aduoluit ſaxum magnũ ad oſtiũ monumẽti, & abijt.*

61 *Erant autem ibi Ma-*

---

51 *Velum*, τὸ καταπέτασμα. Aulæum illud intelligit quo ſuſpenſo dirimebantur Sancta ſanctorum à Sancto. ¶ *Fiſſum eſt*, ἐσχίσθη. Vulgata, & Eraſmus, *Sciſſum eſt*. id eſt ἐτμήθη. ¶ *In duas partes*, εἰς δύο. ſ. μέρη, quod tamen in meo vetuſtiſſimo codice expreſſum reperi.

52 *Aperta ſunt*, ἀνεῴχθησαν. Contextus narrationis huc nos deducit vt fiſſis petris, intelligamus aperta fuiſſe ſepulchra, quæ videlicet teſtarentur Chriſti morte deuictam fuiſſe mortem. Quæ verò poſtea referuntur de ſanctorũ quorundam reſurrectione & apparitione, etſi continenter ab Euangeliſta narrantur, ne vnius & eiuſdem facti hiſtoriam veluti diſcerperet, tamen Chriſti reſurrectionem eſſe conſequuta, ex proximè ſequenti verſiculo apparet.

53 *Qui egreſſi*, καὶ ἐξελθόντες. Eraſ. ad verbum, *Et egreſſi*. Vide ſuprà 26, 53. ¶ *Introierunt*, εἰσῆλθον. Vulg, & Eraſm.
* *Venerunt*, ἦλθον. ¶ *In ſanctam vrbem*, εἰς ἁγίαν πόλιν. Id eſt Hieroſolymã, vbi cultus diuini ſedes erat. Eſ. 48, 2. & Nehem. 11, 1. ¶ *Apparuerunt*, ἐνεφανίσθησαν. In quodam codice legimus ἐνεφάνησαν, eodem ſenſu. Declarat autem hæc apparitio iſtos non reſurrexiſſe vt iterum inter homines verſarentur, rurſus morituri, ſicut Lazarus & alij, ſed potius vt in vitam æternam Chriſtum, cuius virtute reſurrexerant, comitarentur: idque vt viuificæ Chriſti virtutis cer-
* ta teſtimonia extarent, vt in hunc locũ rectè meo iudicio ſentit Hieronymus, licet ab eo diſſentiat Auguſtin. epiſt, 99, ad Euodium. Quòd ſi quis roget quibus apparuerint, quos ſermones habuerint, an & quãdo in cælum aſcenderint, dicam me hæc omnia, quę Deus nos celauit, libenter ignorare. Sed fabulam de animę Chriſti deſcenſu ad inferos hinc quoque ortam puto, fabulã, inquam, vt quidẽ hic articulus Symboli explicari conſueuit, quem alioqui, licet in Symbolis quibuſque vetuſtiſſimis non adſcriptum, tamen rectè expoſitum, abſit vt expungendum cenſeam.

54 *Seruantes*, τηροῦντες. Vulg. & Eraſ. *Cuſtodientes*, φυλάττοντες. ¶ *Filius Dei*, υἱὸς θεοῦ. Nullus additus articulus, & quod prophanus erat hic Centurio, nẽpe ex Pilati cohorte, oſtẽdunt hoc nomine nihil aliud iſtũ ſignificare voluiſſe, quàm Chriſtũ fuiſſe nõ modò inſontẽ, ſed etiã planè *iuſtũ*, vt inducitur loquẽs Luc. 23, 47. & velut heroëm quempiam, quaſi Diis ipſis hoc cælitus teſtantibus, id quod declarat etiam verbum ἦν, *erat*, quaſi eſſe deſiiſſet. At Iudęis longè aliud erat quod vt blaſphemiam accuſabant.

55 *Mulieres*, γυναῖκες. In duobus vetuſtis codicibus ſcribitur, καὶ γυναῖκες, *Etiam mulieres*.

56 *Ioſe*, Ἰωσῆ. Nempe vt dicitur Θωμᾶς Θωμᾶ. Vulgata, *Ioſeph*. Vide Mar. 15, 47.

57 *Arimathæenſis*, ἀπὸ Ἀριμαθαίας. Sic conuerti potius quàm ab Arimathæa, vt ſignificetur non vnde hic venit, ſed cuias fuit, ſubaudito participio ὤν.

¶ *Diſcipulus fuerat*, ἐμαθήτευσε. Vulgata & Eraſmus, *Diſcipulus erat*: id eſt ἐμαθήτευεν. Eſt autem hoc verbum interdum etiam tranſitiuum pro docere, vt infrà 28. 19. à quo paſſiuum deducitur μαθητευθεὶς, quod vſurpatur ſuprà 13. 52.

61 Contra,

ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου.

62 Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν, συνήχθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον,

63 Λέγοντες, Κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν, Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι.

64 Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας· μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτόν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.

65 Ἔφη δὲ αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Ἔχετε κουστωδίαν· ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε.

65 Οἱ δὲ πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον, μετὰ τῆς κουστωδίας.

Κεφάλαιον κη.

1 Ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνή, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον·

gdalene & altera Maria, ſedentes ⁖contra ſepulchrum.

62 Poſtero autem die ⁖ quæ eſt poſt Paraſceuen, coacti ſunt primarij Sacerdotes & Phariſęi ad Pilatum,

63 Dicentes, Domine, meminimus ⁖planum illum dixiſſe quũ adhuc viueret, Tertio poſt die ⁖ſuſcitabor.

64 Iube ergo muniri ſepulchrũ vſque in diem tertium: nequãdo veniant diſcipuli eius ⁖nocte, & furentur eum, dicántque populo, Suſcitatus eſt è mortuis: & erit vltimus error peior priore.

65 Dixit eis Pilatus, ⁖Habetis ⁖cuſtodiam: abite, munite ſicut ſcitis.

65 Ipſi autem profecti munierunt ſepulchrum, obſignato lapide, cum cuſtodia.

CAP. XXVIII.

1 E‖⁖Xtremo autem Sabbatho, ⁖quum luceſceret in primum *diem* hebdomadis, venit Maria Magdalene & altera Maria, vt ſpectarent ſepulchrũ:

ria Magdalene & altera Maria ſedentes contra ſepulchrum.

62 *Altera autem die quæ eſt poſt Paraſceuen, conuenerunt principes Sacerdotum & Phariſæi ad Pilatum,*

63 *Dicentes, Domine, recordati ſumus quia ſeductor ille dixit adhuc viuẽs, Poſt tres dies reſurgã.*

64 *Iube ergo cuſtodiri ſepulchrum vſque in diem tertium: ne forte veniant diſcipuli eius, & furentur eum, & dicant plebi, Surrexit à mortuis: & erit nouiſſimus error peior priore.*

65 *Ait illis Pilatus, Habetis cuſtodiam: ite, cuſtodite ſicut ſcitis.*

66 *Illi autem abeuntes munierũt ſepulchrum, ſignantes lapidem, cum cuſtodibus.*

CAP XXVIII.

1 *Veſpere autem Sabbathi quæ luceſcit in prima Sabbathi, venit Maria Magdalene & altera Maria videre ſepulchrum:*

Mar. 16.6.
Ioh. 20.11.

---

61 *Contra,* ἀπέναντι. id eſt, E regione vt in illo Virgilij loco, *Vrbs antiqua fuit. (Tyrij tenuere coloni) Carthago, Italiam contra, Tyberináque longè Oſtia,* &c.

62 *Quæ eſt poſt Paraſceuen,* ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν. Ac proinde quæ Iudæorum more incipiebat ab eius diei veſpera quo crucifixus ac ſepultus fuerat: ſecundum autẽ Romanorum morem à media nocte illum diem conſequẽte.

63 *Planum,* πλάνος. id eſt Præſtigiator, quem γόητα Græci vocant: qualem fuiſſe Chriſtum Iudæi etiam hodie dicere non verentur. Vocabulum hoc Græcum vſurpat Cicero pro Cluentio, & Horatius libro 1. Epiſt. Vulg. *Seductor,* non malè. παρὰ τὸ πλανᾷν. ¶ *Suſcitabor,* ἐγείρομαι Id eſt, *Reſurgam,* ἀναστήσομαι: præſens pro futuro. Interpretor autem μετὰ τρεῖς ἡμέρας, tertio pòſt die, vel intra tres dies, vt annotauimus Mar. 8.31.

64 *Nocte,* νυκτός. Hoc deeſt in Vulgata, neque ſcriptum erat in duobus vetuſtis codicibus.

65 *Habetis,* ἔχετε. Poteſt etiam imperandi modo verti, Habete, vt notat Eraſmus: ſed malo per indicatiuum interpretari. ¶ *Cuſtodiam,* κουστωδίαν. id eſt, Præſidiarios milites, templi nimirũ cuſtodiæ deſignatos. Virg. -- *noctem cuſtodia ducit Inſomnem ludo.* Itaque ſæpe commemoratur in Actis Apoſtolorum ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, & Phariſæis ac Pontificibus adiungitur. Erat autem collocatum hoc præſidiũ * ad templum in Antonia, vt liquet ex Ioſeph. Antiq. 18 cap. 6. Mirum eſt autem iſtos ſuperſtitioſiſſimos homines nulla magni illíus Sabbathi religione inductos fuiſſe vt à muniendo & obſignando ſepulchro abſtinerent, quod per Legem vix eis licuiſſet. Hæc enim geſta fuiſſe ineunte iam Sabbatho, apparet ex verſu 62.

IN CAPVT XXVIII.

1 *Extremo autem Sabbatho,* ὀψὲ δὲ σαββάτων. i. Exeunte iam Sabbatho, quod excipitur à primo die ſequentis hebdomadis. Nam ὀψὲ abſolutè poſitum idem valet quod ſerò, aut veſpere. i. ἑσπέρας: & ita ſumus ſemper interpretati. quum autem habet caſum adiunctum, idem valet quod ἐν ὑστέρῳ. i. In extremo. Itaque hoc loco extremã partem Sabbathi ſignificat, Romanorum more, qui à media nocte, nõ autem Hebræorum, qui à veſpera diem inchoant. Iam enim corrupta erat maxima ex parte veterum conſuetudo: quam etiam ob cauſam ſuprà diximus decimum quartum diem vocatum eſſe primum diem Azymorum. Hoc quum non obſeruaret Oſiander, exiſtimauit veſperam hîc Hebræorum more vocari extremam diei feſti partem, id eſt initium noctis quæ inter Sabbathum & primum à Sabbatho diem (quem Dominicum vocamus) intercedit: ideóque in iis quæ ſequuntur, non ſubaudit ἡμέρᾳ, vt ſit plena hæc loquutio τῇ ἡμέρᾳ ἐπιφωσκούσῃ: ſed contra ſubintellegit νυκτί, docétque ex Thalmudis quodam loco, lucis appellatione interdum noctis initium. i. primam facem, intelligi. Ego verò malo ad diluculum hæc referre, aut certè tempus diluculo proximum, quòd mihi videatur hæc interpretatio ſimpliciſſima, & cum aliorum Euangeliſtarũ narratione conſentiens. Eraſ. *Veſpera autem Sabbathorum:* quam interpretationem repudiaui: primùm quia Euangeliſta (vt antè dixi) non primam noctis partem, quæ veſpera dicitur, ſed vltimam deſignat, quam diluculum vocant, aut eã certè quę proxima eſt diluculo. Deinde quòd τὰ σάββατα conuertere potius oportuit ſingulari numero, quum hîc ſit enallage numeri, de qua diximus ſuprà 12,1. aut certè Sabbathum pro die ſolenni, feſto Paſchæ accipiatur. ¶ *Quum luceſceret in primum [diem] hebdomadis,* τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων. Id eſt, Quum iam primus à ſabbatho dies immineret, ſiue Primi à ſabbatho diei luceſcente diluculo. Cæterùm ſciendum eſt (quanuis diuerſum exiſtimet Oſiander) ſubintelligi ἡμέρᾳ ante illud τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Nam alioquin iſta cohærere cum ſuperioribus non poſſunt: ſicut tamen videtur velle Vetus interpres, & eum ſequutus Eraſ. qui interpretantur, *Quæ luceſcit*: quaſi ſcripſerit Matth. ἑσπέρᾳ τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Sic autem plenè loquitur Herodot. in Thalia, ἅμ' ἡμέρῃ δὲ διαφωσκούσῃ οἱ ἕξ, κατὰ συνεθήκαντο παρῆσαν i. Quum primùm autẽ diluxiſſet dies, ſex illi, ſicut conſtituerant, affuerunt. Nam & hoc ſciendũ, ἡμέραν hic vſurpari pro luce: ſicut dies interdum apud Latinos quoque accipitur. Itaq; potuiſſem interpretari, Die luceſcente: vel, Quum dies luceſceret: ſed malui præciſè dicere, Quum luceſceret: quo modo etiam Terentius loquitur. Poſtremò ſciendum μίαν σαββάτων dici diem à Sabbatho proximum, quem Dominicum vocamus. i. hebdomadis ſequentis primũ μία enim pro πρώτη accipitur Hebræorum more. i. Vna pro Prima: (quam enallagen etiam apud Homerum Iliados α, annotat Euſtathius) ídque ita eſſe liquet ex Mar. 16. v. 9. Denique σαββάτων vocabulo non iam ſeptimus dies, (vt paulo antè) nec ſinguli dies hebdomadis, (quos communi nomine vocare cœperunt Ferias) ſed ipſa potius ſeptimana intelligitur: vocabulo etiam deducto ab Hebræis, apud quos plurali numero שבתות [*ſchab bathoth*] vocatur ſeptimana, vt Leuit. 23.15, & 25.8.

2 Καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ.

3 Ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών.

4 Ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί.

5 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναιξὶ, Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε.

6 Οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γὰρ, καθὼς εἶπε. δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ Κύριος.

7 Καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν. καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε. ἰδοὺ, εἶπον ὑμῖν.

8 Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

9 Ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων, Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

10 Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κἀκεῖ με ὄψονται.

11 Πορευομένων δὲ αὐτῶν, ἰδού τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα.

2 Et ecce, terræmotus fact⁹ eſt magnus. Angelus enim Domini quum deſcēdiſſet è cęlo, acceſſit, & auoluit ſaxum ab oſtio, ſedebátque ſuper illud.

3 Erat autē ¨viſus eius vt fulgur, & veſtimentū ei⁹ albū ſicut nix.

4 ¨Cuſtodes autem perculſi ſunt ¨præ ipſius timore, & facti ſunt ſicut mortui.

5 ¨Reſpondens autem Angelus dixit mulieribus, ¨Vos *verò* ne timete: ſcio enim vos Ieſum crucifixum quærere.

6 Non eſt hic: reſurrexit enim ¨prout dixit. Adeſte, videte locum vbi ¨iacebat Dominus.

7 Et citò profectæ dicite diſcipulis eius eum ſurrexiſſe ¨à mortuis. Et ecce præit vobis in Galilæam: illic eum videbitis. ecce dixi vobis.

8 Tunc egreſſæ citò à monumento cum timore & gaudio magno, currebant vt renuntiarent diſcipulis eius.

9 ¨Quū autem proficiſcerētur vt *hoc* renuntiarēt diſcipulis eius, ¨ecce, Ieſus occurrit eis, dicens, Auete. Illę autem acceſſerunt, & prehenderunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tunc ait eis Ieſus, Ne timete: abite, annuntiate ¨fratribus meis vt abeant in Galilæam. ¨illic me videbunt.

11 Proficiſcentibus autem ipſis, ecce, quidam ex cuſtodia venerunt in vrbem, & nunciauerūt primariis Sacerdotibus omnia ¨quæ facta fuerant.

2 *Et ecce, terræmotus factus eſt magnus. Angelus enim Domini deſcendit de cælo, & accedens reuoluit lapidem, & ſedebat ſuper eum.*

3 *Erat autem aſpectus eius ſicut fulgur, & veſtimentum eius ſicut nix.*

4 *Præ timore autem eius exterriti ſunt cuſtodes, & facti ſunt velut mortui.*

5 *Reſpondens autem Angelus dixit mulieribus, Nolite timere vos: ſcio enim quod Ieſum qui crucifixus eſt quæritis.*

6 *Non eſt hic: ſurrexit enim, ſicut dixit. Venite, videte locum vbi poſitus erat Dominus.*

7 *Et citò eūtes dicite diſcipulis eius quia ſurrexit. Et ecce præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis. ecce prædixi vobis.*

8 *Et exierunt citò de monumento cum timore & gaudio magno, currentes nunciare diſcipulis eius.*

9 *Et ecce, Ieſus occurrit illis, dicens, Auete. Illæ autem acceſſerunt, & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum.*

10 *Tunc ait illis Ieſus, Nolite timere: ite, nunciate fratribus meis vt eant in Galilæam. ibi me videbūt.*

11 *Quæ quum abiiſſent, ecce, quidam de cuſtodibus venerunt in ciuitatem, & nunciauerunt principibus Sacerdotum omnia quæ facta fuerant.*

---

3 *Viſus*, ἰδέα. Eraſm. in annotationibus ſpeciem ſiue formam interpretatur: quæ videtur mihi latius patere, quum hîc de facie tantùm agatur: imò verò ne de facie quidem tota, ſed de oculorum radiis. Vulg. *Aſpectus*: idque non malè, niſi vſurparetur potius pro actione ipſa videndi, quàm pro ſpecie & acie oculorum. Poſſumus tamē per ſynecdochen interpretari Vultum, qui hac ratione ὄψις quoque dicitur à Græcis.

4 *Cuſtodes*, οἱ τηροῦντες. i. φύλακες. Ad verbum, Ii qui ſeruabant, ſubauditur τὸν τάφον, ſepulchrum. ¶ *Præ timore*, ἀπὸ τοῦ φόβου. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt ſuprà diximus 13.44. Hoc autem intelligendū eſt contigiſſe ipſo reſurrectionis Chriſti momento, antequam mulieres ad locum ipſum perueniſſent, vtpote quæ diluculo profectæ in itinere ſubſtitiſſent, incertæ & conſilij inopes ſuper ſaxi amolitione quo fuerat monimentum obſtructum: imò etiam ignaræ cuſtodiam adhibitam ſepulchro fuiſſe, & obſignatum fuiſſe ſaxum: hoc videlicet ſerius à Iudæis facto. Nec enim auſas fuiſſe accedere probabile eſt, ſi iſtud reſciuiſſent, aut fuiſſe conſtantiores futuras cuſtodibus, ſi terræmotus ille præſentibus ipſis incidiſſet. Repererunt ergo ſepulcrū iam apertum, cuſtodibus quoque in vrbem regreſſis.

5 *Reſpondens*, ἀποκριθείς. Sæpe iam annotaui huiuſmodi participia apud Hebræos redundare, ac præterea verbum ענה [*hanah*] quod Græci vertunt ἀποκρίνεσθαι, etiam dici de eo qui ſermonem inchoët. ¶ *Vos* [*verò*] *ne timete*, μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς. Videtur magna eſſe emphaſis pronominis ὑμεῖς, quam conatus ſum exprimere. Apparet enim Angelum voluiſſe perterritis cuſtodibus mulieres confirmare: acſi diceret, Iſtis quidem terrorem, vobis autem conſolationem affero.

6 *Prout dixit*, καθὼς εἶπε. In quodam exemplari additur ὑμῖν, vobis. ¶ *Iacebat*, ἔκειτο. Vulg. & Eraſ. *Poſitus erat*: quo modo etiam vertimus ſuprà 3.10, & 5.14. Sed quum hoc loco propria ſignificatione accipiatur, minimè neceſſe fuit ſynonymon quærere. 7 *A mortuis*, ἀπὸ τῶν νεκρῶν. Vulg. hoc non legit: quod etiam ſatis per ſe intelligitur.

9 *Quum autē proficiſcerentur vt ren. diſ. eius*, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Illud ὡς melius exprimimus Gallicè hoc modo, *comme elles alloyent*. Sic Plautus in Menæchmis, *Nam rus vt ibat*. quod ferè Græci dicunt ἐν τῷ πορεύεσθαι. Ita etiam Lucas Act, 1.10. Deeſt autem totum hoc membrum apud Veterem interpretē, & in meo vetuſtiſſimo exemplari. ac certè etiamſi ſuſtuleris, integra manet ſententia: & alioqui copula καὶ, mox ſequens, redundabit. ¶ *Ecce*, καὶ ἰδού. Hebraicè והנה [*vehinne.*] Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Et ecce*: & rectè quidem Vetus interpres, qui præcedens membrum non legit. Eraſ. autem, qui legit & interpretatus eſt, debuit omittere copulatiuam hoc loco redundantem, ſicut ſuprà 9.10, & infinitis locis apud Lucam, qui hoc pleonaſmi Hebraici genere mirum in modum delectatur.

10 *Fratribus meis*, τοῖς ἀδελφοῖς μου. In quodam exēplari ſcribitur τοῖς μαθηταῖς μου, *Diſcipulis meis*. ¶ *Illic*, κἀκεῖ. Eraſmus ad verbum, *Et illic*: ſed videtur iterum abundare καί: ideo Veterem interpretem ſum ſequutus.

21 *Quæ facta fuerant*, τὰ γενόμενα. Eraſm. *Quæ acciderant*. id eſt τὰ συμβεβηκότα.

Καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις,

Λέγοντες, Εἴπατε, Ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, νυκτὸς ἐλθόντες, ἔκλεψαν αὐτὸν, ἡμῶν κοιμωμένων.

Καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτὸν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν.

Οἱ δὲ λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν· καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον.

Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς.

Καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν αὐτῷ· οἱ δὲ ἐδίστασαν.

Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.

Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος·

Διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν.

12 Ipſi autem coacti cum Senioribus, conſilióque capto, ∴numos multos dederunt militibus,

13 Dicẽtes, Dicite, diſcipuli eius nocte venerunt & cum furati ſunt, ∴nobis dormientibus.

14 Quòd ſi hoc auditum fuerit ∴apud præſidem, nos perſuadebimus ei, & ſecuros vos præſtabimus.

15 Ipſi verò accepta pecunia fecerunt ſicut erãt edocti: & diuulgatus eſt ille ſermo apud Iudæos vſque ad hodiernum diẽ.

16 Vndecim autem illi diſcipuli profecti ſunt in Galilæam, in montem vbi conſtituerat eis Ieſus.

17 Et quum vidiſſent eum, adorauerunt eum: ∴quidam autem dubitauerunt.

18 Et accedẽs Ieſus loquutus eſt eis dicẽs, ‖ Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & ∴in terra:

19 ‖Profecti ∴ergo ∴docete omnes gentes, baptizantes eos ∴in nomen Patris & Filij & Spiritus ſancti.

20 Docentes eos ſeruare omnia quæ mandaui vobis: & ecce, ego vobiſcũ ſum ∴omnibus diebus vſque ad conſummationẽ ſeculi. Amen.

12 *Et congregati cũ ſenioribus, conſilio accepto pecuniam copioſam dederũt militibus.*

13 *Dicentes, Dicite, Quia diſcipuli eius nocte venerunt, & furati ſunt eum, nobis dormientibus.*

14 *Et ſi hoc auditum fuerit à præſide, nos ſuadebimus ei, & ſecuros vos faciemus.*

15 *At illi accepta pecunia fecerunt ſicut erant edocti: & diuulgatum eſt verbum iſtud apud Iudæos vſque in hodiernum diẽ.*

16 *Vndecim autem diſcipuli abierunt in Galilæã, in montem vbi conſtituerat illis Ieſus.*

17 *Et videntes eum, adorauerunt: quidam autem dubitauerunt.*

18 *Et accedens Ieſus loquutus eſt eis, dicens, Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra.*

Ioh.17.2.
heb.1.2.

19 *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus ſancti.*

Mar.16.15

20 *Docentes eos ſeruare omnia quæcunque mandaui vobis: & ecce, ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſeculi.*

---

12 *Numos multos*, ἀργύρια ἱκανά In meo vetuſtiſſimo codice legi ἀργύριον ἱκανόν. Sed ἀργύρια vidimus iam ſuprà poſitum pro ipſis argenteis numis. ἱκανὸς autem quum propriè declaret ſufficientem, accipitur hoc loco & alibi ſæpe pro πολύς. quod hoc quidem loco Gallicè ita exprimeremus, *donner de l'argent à l'aduenant.*

13 *Nobis dormientibus*, ἡμῶν κοιμωμένων. Hanc lectionem cum Veteribus codicibus conſentientem ſequuti, non expreſſimus particulam ὅτι præcedentem. Ea verò non redundabit ſi legeris ὑμῶν κοιμωμένων, Vobis dormientibus, vt excudit Colinæus Pariſienſis.

14 *Apud præſidem*, ἐπὶ ἡγεμόνος. id eſt à Præſide, ſiue Coram præſide: vt dixit Lucianus ἐπὶ Ῥαδαμάνθυος, Corã Rhadamantho. Vide 1. Timoth.6.c.13, & Apoc.10.v.11. Nam periculum erat ne hoc nomine milites apud Pilatum deferrentur. Vulgata & Eraſ. ad verbum, *Sub præſide.* Nec enim præfectum cuſtodiæ templi, ſed Pilatum ipſum deſignant, vt in tota ſuperiore hiſtoria.

17 *Quidam*, οἱ δέ. Id eſt τινὲς δὲ, vt Græci loqui conſueuerunt, quum οἱ μὲν non præcedat.

18 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Apud Syrum interpretem hoc loco repetuntur iſta ex Iohan.20.21, Sicut miſit me pater meus, ego mitto vos.

19 *Ergo*, οὖν. Deeſt in noſtris vetuſtis codicibus & in meo vetuſtiſſ. pro οὖν legitur νῦν, *Nunc.* ¶ *Docete*, μαθητεύσατε. Quidam ſubtilius interpretantur τὸ μαθητεύειν, Diſcipulos facite, quaſi in coniugatione Hiphil dicas, Diſcipulate. nec etiam alio quam diſcipulorum nomine initio fuerunt vocati, ac meritò quidem quum Chriſtianum eſſe nihil ſit aliud quàm verbo nobis de Chriſto per Prophetas & Apoſtolos prædicato credere. Supereſt autem illud obſeruatu non indignum, apud Syrum interpretem inſcribi & finiri hoc Matthæi ſcriptum, his verbis, *Euangelium ſanctum prædicatione Matthæi Apoſtoli, quod prædicauit Hebraicè in regione Palæſtina:* de quo viderint qui longè aliò ipſum tam citò ablegant. ¶ *In nomen*, εἰς τὸ ὄνομα. id eſt, Inuocato Patre, Filio, & Spiritu ſancto. Nam baptiſmo conſecramur Deo patri, quoniam ibi noſtra adoptio in Chriſto per Spiritum ſanctum ſancitur.

20 *Omnibus diebus*, πάσας τὰς ἡμέρας. id eſt, In omne tempus. Alloquitur enim Eccleſiam. Quum autem idem ipſe Dominus paulò antè dixerit, *Me verò non ſemper habebitis*, & mox in cælum aſcenderit, apparet diſtinguendum eſſe præſentiæ & abſentiæ modum, vt qui corpore eſt abſens, virtute tamen ſit totus præſentiſſimus, qua & ſeipſum & ſua omnia nobis verè per fidem ſpiritualiter communicat.

CAETERVM in vetuſtiſſimo manuſcr. codice quod nuper ſum nactus, ſic iſta ſcripta inueni, Τέλος δὲ κατὰ Ματθαῖον ἁγίου εὐαγγελίου. Ἀμήν. Ἐξεδόθη ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦτο, μετὰ χρόνους η᾽, τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως. Id eſt, *Finis ſancti ſecundum Matthæum Euangelij. Amen. Editum eſt iſtud ab eo, octauo poſt anno à Chriſti ſurſum aſſumptione.*

ΕΥ̓ΑΓΓΈΛΙΟΝ ΤῸ ΚΑΤᾺ ΜΆΡΚΟΝ.

Κεφάλαιον Α.

ἈΡΧῊ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Mal.3.1. Ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Eſa.40.3. ioh.1.15. luc.3.4. Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

EVANGELIVM ¨SECVNDVM MARCVM.

NOVA INTERPR.

CAPVT I.

1 PRINCIPIVM Euanglij Ieſu Chriſti Filij Dei:

2 Vt ſcriptum eſt ¨in Prophetis, ‖ Ecce, ego ¨ mitto ¨nuncium illum meum ¨ante faciem tuam, qui parabit ¨ viam tuam coram te.

3 ‖ Vox clamantis in deſerto, Parate viam Domini, complanate ſemitas ¨ eius.

VETVS.

CAPVT I.

1 *INITIVM Euãgelij Ieſu Chriſti filij Dei:*

2 *Sicut ſcriptum eſt in Eſaia Propheta, Ecce, ego mitto Angelũ meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

3 *Vox clamantis in deſerto. Parate viam Domini, rectas facite ſemitas eius.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

SECVNDVM *Marcũ*, κατὰ Μάρκον. Syrus interpres habet *Euangeliũ ſanctum annuntiationis Marci Euangeliſtæ.* id eſt ſicut prædicatum eſt, videlicet à Marco, non Apoſtolo, ſed Euangeliſta. Sed & iſtud nolui prætermittere, in illo meo vetuſtiſſimo exemplari, Matthæo Iohannem, Iohanni Lucam, Lucæ denique Marcum ſubiici: Euangeliſtas nimirum duos Apoſtolis duobus, ſeruata quoque, vt veriſimile eſt, temporum ratione, quòd videlicet Euangelium Matthæus ante Iohannem ſcripſerit, & poſt Lucã Marcus. 215

IN CAPVT I.

2 IN *Prophetis*, ἐν προφήταις. Ita ſcriptum reperimus in omnibus noſtris codicibus vetuſtis, exceptis duobus, & illo meo vetuſtiſſimo, in quibus legimus ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ: id eſt, In Eſaia propheta: quo modo interpretatus eſt hunc locum Vetus interpres, & citat quoque Hieronymus ad Pammachium De optimo genere interpretandi, & hanc fuiſſe receptam lectionem, à Porphyrio exagitatam, conſtat ex Chryſoſtomi in hũc locum homilia, ſi modo (quod non arbitror) eſt illarum auctor quæ in Marcum ſub eius nomine ſunt editæ. Mihi verò ſi quis hîc eſt coniecturę locus, fit veriſimile, veterem lectionem in Eſaia propheta, germanam eſſe, & quum ex albo irrepſiſſet in contextum locus Malachiæ, hîc repoſitam ex Matth.11.10, inde factũ fuiſſe vt hîc ſcriberetur ἐν προφήταις: in qua ſententia illud quoque me confirmat quòd vnius Eſaiæ teſtimonium & Mat.3,3, & Luc.3,4, & Ioh.1.15, citatur, vbi de Iohanne miniſterium ſuum ineunte differunt. Hinc nata illa quæſtio, cur geminum vaticinium adducens Euangeliſta, vnum videlicet ex Malachia, alterum ex Eſaia: hunc tamen vnum nominet. Illud quidem conſtat appellatione Prophetarum intelligi ipſorum libros: quod tamen dicendi genus præcipuè vſurpatur quum ex minoribus Prophetis aliquod teſtimonium petitur, etiamſi vnus tantum ex illis citetur, vt Act.7.42. nempe quod hi duodecim eſſent in vnum volumen compoſiti, vt docent Hebræi interpretes. ¶ *Mitto*, ἀποστέλλω. Loquitur Malachias tanquam de re iam præſenti, vt ſolent etiam alij Prophetæ: nimirum de re futura tam certi quàm ſi eam oculis cernerent. In Græca tamen editione legitur ἐξαποστελῶ, *Mittam*. ¶ *Nuncium illum meum*, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, *Angelum*: ſed hoc quidem loco de homine agitur, & rectè annotat Eraſmus certum aliquem nuncium deſignari articulo, quum omnes alioqui Prophetæ venturum Chriſtum nunciarint. Quod diſcrimen præterea declaratur in his verbis πρὸ προσώπου σου, id eſt Ante faciem tuam: quibus indicatur hîc agi de eo demum nuncio qui Meſſiam non procul poſitum, (vt alij) ſed præſentem commonſtraret. ¶ *Ante faciem tuam*, πρὸ προσώπου σου. In Hæbreis & Græca editione legitur Meam, & hoc loco non ponitur, ſed poſt verba ſequentia, vbi legimus ἔμπροσθέν σου, Ante te: quod in Syriaca interpretatione non legitur. His autem Hebraiſmus ille explicatur. Sumpta enim eſt metaphora à regum conſuetudine qui ſolent habere ſuos anteambulones. Hæc autem varietas inde orta videtur, quòd apud Prophetam inducitur Deus ipſe populum compellans: Euangeliſta verò patrem inducit, vt qui filium alloquatur: ídque prorſus nulla ſenſus iniuria. ¶ *Viam tuam*, τὴν ὁδόν σου. In Hebræo non additur pronomen, & pro κατασκευάσει in Græca editione legitur ἐπισκέψεται. i. inſpiciet non ſatis rectè, quum in Hebræo non legatur ופנה [*vphanah*] in Cal, ſed ופנה [*vphinnah*] in Pihel, quod ſignificat è conſpectu ſeu ſordes remouere, & Græca editio vertit apud Eſaiam ἑτοιμάζειν à conſequenti. Fit enim ſordium eiectione purgatio, & purgatione præparatio. Itaque cùm ex hoc loco tum ex aliis multis liquet Gręcos illos interpretes vſos fuiſſe codicibus, qui punctis carerent, & noſtros Euangeliſtas non vſos fuiſſe Græca illa veteris teſtamẽti interpretatione quę nunc circunfertur. 3 *Eius*, αὐτοῦ. Hebræa veritas habet לאלהינו [*Lelohenu*] & Græci interpretes τοῦ θεοῦ ἡμῶν. Idem autem in precedente membro Iehoua vocatur. Itaque quum hic verſiculus de Meſſia, id eſt Chriſto neceſſariè intelligatur, eſt hoc quoque teſtimonium irrefragabile veræ & ὁμοουσίου Deitatis Chriſti. vt non poſſim ſatis mirari Eraſmum in hunc locum ſcribentem affirmare hoc vaticinium, vel ad patrem, vel certè ad totam trinitatem referri.

* * *

Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.	4	‖¨Baptizabat Iohãnes in deſerto,& prędicabat baptiſmum reſipiſcentiæ ¨ ad remiſſionem peccatorum.	4	*Fuit Iohannes in deſerto baptizans, & prædicãs baptiſmum pœnitentiæ in remiſsionem peccatorum.*	Matt.3.4
Καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται· καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	5	‖Et exibat ad eum omnis Iudaica regio ac Ieroſolymitæ: & baptizabantur ¨omnes ab eo in Iordane flumine, confitentes peccata ſua.	5	*Et egrediebatur ad eum omnis Iudææ regio, & Ieroſolymitæ vniuerſi: & baptizabãtur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata ſua.*	Mat.3.5
Ἦν δὲ Ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον.	6	Indutus autem erat Iohannes pilis camelorum,& zona coriacea circa lumbos ſuos:‖ & edebat locuſtas & mel ſyueſtre.	6	*Et erat Iohannes veſtitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius: & locuſtas & mel ſylueſtre edebat.*	Leu.11.22
Καὶ ἐκήρυσσε, λέγων, Ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ.	7	‖Et prædicabat,dicens, ¨Venit ponè me ¨qui validior me eſt, cuius non ſum ¨dignus qui ¨incuruatus ſoluam corrigiam ſolearum.	7	*Et prædicabat, dicens, Veniet fortior me poſt me, cuius non ſum dignus procumbens ſoluere corrigiam calceamentorum eius.*	Mat 3.12 luc.3.16 ioh.1.27
Ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	8	‖Ego ¨quidem ¨baptizaui vos ¨aqua: ipſe verò baptizabit vos Spiritu ſancto.	8	*Ego baptizaui vos aqua, ille verò baptizabit vos Spiritu ſancto.*	Act 1.5.& 2.4,& 11. 10.& 19.4
Καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ Ἰωάννου εἰς τὸν Ἰορδάνην.	9	‖Et factum eſt diebus illis,venit Ieſus à Nazareth ¨*vrbe* Galilææ,& baptizatus eſt ¨ in Iordane à Iohanne.	9	*Et factum eſt in diebus illis, venit Ieſus à Nazareth Galilææ, & baptizatus eſt à Iohanne in Iordane.*	Mat.3.14 luc.3.22 ioh.1.33

---

4 *Baptizabat*, ἐγένετο βαπτίζων. Verbum ἐγένετο nonnulli ad ἀρχὴ referunt,vt teſtimonia Prophetarum parentheſi includantur: ſed primum verſiculum ego malo ſeorſim legere:quod & Eraſmo placet.Sic enim vetuſtiſſimi quique ſcriptores Hebræi,& ex Græcis quoque Herodotus,Thucydides & Ephorus libros hiſtoriarum inchoant. Cæterùm exiſtimat Valla verbum ἐγένετο à ſequentibus eſſe ſeparandum,vt ſit hæc ſententia,quendam Iohannem extitiſſe qui in deſerto baptizaret. Nam(inquit) incipiendum fuit à nuncupatione viri potius quàm ab eius actione,tanquam de eius nomine fuiſſet iam facta mẽtio:vt apud Iohannem,Fuit homo,miſſus à Deo cui nomen erat Iohannes.Nec dicitur,Fuit homo miſſus,ſed Fuit homo:deinde, miſſus à Deo.i.qui miſſus fuit à Deo. At ego exiſtimo, ſi hoc verum eſſet, addendum fuiſſe poſt ἐγένετο, vel τὶς, vel ἄνθρωπος. Quod autem Marcus à Iohãnis prædicatione perinde exorditur acſi mentionem eius aliquam antea feciſſet,id commune habet cum Matthæo. Erat enim Iohãnis nomen celebrius quàm vt eſſet exordium altius petendũ. Sed hanc tamen partem egregiè perſequutus eſt Lucas. Eraſmus igitur rectè coniunxit verbum ἐγένετο cum participio βαπτίζων,periphraſi Gręcis etiam familiari,pro ἐβάπτιζεν.i.Erat baptizans,pro Baptizabat: ſicut dixit Plautus in Curcul.Sunt bibentes.pro Bibunt.Vetus interpres maluit cum ἐν ἐρήμῳ connectere.vt ſit hæc ſententia,Fuiſſe(id eſt verſatum)Iohannem in deſerto,vbi baptizaret & prædicaret. Sed repugnat verborum ſeries vt hîc locus legitur.Dicendum enim fuiſſet,ἐγένετο Ἰωάννης ἐν ἐρήμῳ βαπτίζων, vt paulo pòſt, nempe verſiculo 13. Sicut etiam legitur in vetuſtiſſimo meo exemplari,& apud Syrum interpretem. ¶ *Ad remiſsionem*, εἰς ἄφεσιν.vel,In remiſſionẽ.Sed IN præpoſitio præparationem ſignificat,non effectum, inquit Eraſmus. At ego (quod veterum pace dixerim) non puto reſipiſcentiam poſſe à remiſſione peccatorum ſeparari,nec quod ad finem & efficaciam attinet alium fuiſſe Baptiſmũ à Iohanne adminiſtratum arbitror, quàm eum qui eſt à Chriſto Eccleſiæ demãdatus. Quòd autem Eraſmus ſubiungit,Iohannem prius baptizaſſe, deinde prædicaſſe Baptiſmum, eiuſmodi eſt vt ne refutatione quidem videatur indigere. Quid enim? quum diceret Iohannes, Pœnitentiam agite,appropinquat enim regnum cælorum: non docebat quos erat baptizaturus? Imò verò niſi prius docuiſſet in quem finem baptizaret,quis tandem ad eius baptiſmum acceſſiſſet? Certè quum ſacramenta ſint σφραγῖδες neceſſe eſt vt præeat doctrina quàm obſignent.Neque eſt cur Catabaptiſtæ hæc arripiant aduerſus pædobaptiſmũ, quum hîc negotium Iohanni fuerit cum adultis:ac ne tum quidem quum infantes baptizantur,verbum à ſigno ſeparetur in Eccleſia Dei.Iohannem verò etiam poſt baptiſmi adminiſtrationem conſueuiſſe de vero illius vſu differere, ex verſu 8 apparet.

5 *Omnes*, πάντες. In quodam codice non ſcribitur πάντες, hoc loco,ſed poſt Ἱεροσολυμῖται, in membro præcedente, & fortaſſe rectius,ſicut etiam legit Vetus interpres, & in illo meo vetuſtiſſimo codice legitur, vt & apud Syrum interpretem. Eſt autem hyperbolica locutio in communi ſermone vſitata,& κατ' ἐξοχὴν nominantur inter cæteros Iudææ incolas Ieroſolymitani. *

7 *Venit*, ἔρχεται. Hoc tam in præſenti quàm in futuro accipi poteſt, vt alibi diximus: ſed præſentis ſignificatio magis cõuenit: vt Chriſtum intelligas iam fuiſſe in via:&, Veniſſe pro Adeſſe,poſitum. ¶ *Qui valid.me eſt*, ὁ ἰσχυρότερός μου. Rectè articulum expreſſit Eraſmus,à Vetere interprete prætermiſſum. ¶ *Dignus*, ἱκανὸς, Vide Mat. 3.11.Eraſ.*Idoneus*,id eſt ἐπιτήδειος. ¶ *Incuruatus*, κύψας. Vulg.& Eraſ.*Procumbens*:id eſt προσπεσών. Voluit enim Euangeliſta infimi ſerui conditionem ſignificare. Deeſſe tamen comperimus hoc participium in vno manuſcr. & in vetuſtiſſ.noſtro codice.

8 *Quidem*, μὲν. Hanc particulam à Vetere interprete intempeſtiuè prætermiſſam in antitheſi,rectè Eraſmus reſtituit: quanquam animaduertimus illam in vno vetere exemplari non adſcribi. ¶ *Baptizaui*, ἐβάπτισα. In vno codice, ſicut apud Matthæum & Lucam, legitur βαπτίζω: quod indicat in media actione hæc eſſe dicta à Iohanne,vt totam Baptiſmi vim doceret à Chriſto manare, qui interius baptizat.i.vt rem ipſam à ſigno diſtingueret.Syrus tamen interpres legit in præterito,ita vt ſignificetur Iohannes huiuſmodi conciones poſt adminiſtratum Baptiſmum habere conſueuiſſe, ne quis in externo baptiſmi ritu, ſiue, vt loquuti ſunt poſtea Scholaſtici, in opere operato ſubſiſteret. ¶ *Aqua*, ἐν ὕδατι.De pleonaſmo præpoſitionis ἐν,alibi diximus:qui quidem notandus eſt hoc loco,ne quis prorſus imperitus,In aqua pro Intra aquam accipiat: cuiuſmodi ineptiis pleni ſunt Sophiſtarum libri.

9 *[Vrbe] Galilææ*, Γαλιλαίας. Suppleui quod deerat conſtructioni. Eſt autem hoc additum non diſcriminis alicuius cauſa,(ſicut in vrbe Cana factum eſt Iohan.2.1) ſed ad ſitum vrbis exprimendum.Hoc verò pertinet non modò ad finem faciendam hiſtoriæ, ſed etiam ad intelligendum cur Ieſus diceretur Nazarenus & Galilæus per contumeliam, vt eum vocabat Iulianus ille apoſtata, Iudæos

ſequutus, quorum fit mentio Ioh.7.52. ¶ *In Iordane*, εἰς τὸν Ἰορδάνην. De hac enallage εἰς pro ἐν ſæpe iam diximus. Demoſth. περὶ στεφ. Τοσούτῳ ἀμείνων πολίτης γέγονα εἰς αὐτὰ ταῦτα ἃ λέγω, pro ἐν αὐτοῖς τούτοις, id eſt, tanto in his rebus quas dico præſtantior ciuis fui.

	Καὶ εὐθέως ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν, καταβαῖνον ἐπ᾽ αὐτόν.	10	Et is ſtatim aſcendēs ex aqua vidit ¨findi cælos, & Spiritum quaſi columbam deſcēdere ¨ſuper eum.	10	*Et ſtatim aſcendens de aqua, vidit cælos apertos, & Spiritum tanquam columbam, deſcendentem & manentem in ipſo.*
	Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα.	11	Et vox extitit è cælis, Tu es Filius ille meus dilectus, ¨in quo acquieſco.	11	*Et vox facta eſt de cælis, Tu es Filius meus dilectus, in te complacui.*
Mat.4.1, luc.4.1.	Καὶ εὐθὺς τὸ Πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὸν ἔρημον.	12	‖Statímque ¨Spiritus eũ ¨expellit in deſertum.	12	*Et ſtatim Spiritus expulit eum in deſertum.*
	Καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων. καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ.	13	Et ¨fuit illic ¨in deſerto ¨dies quadraginta, ¨tentante eum Satana: erátque cum ¨feris: & Angeli miniſtrabant ei.	13	*Et erat in deſerto quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tentabatur à Satana: erátque cum beſtiis: & Angeli miniſtrabant illi.*
Mat. 4.12. luc.4.14. ioh.4.43.	Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ·	14	‖¨Poſtquam autem traditus fuit Iohannes in cuſtodiam, venit Ieſus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:	14	*Poſtquam autem traditus eſt Iohannes, venit Ieſus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei.*

10 *Et is ſtatim aſcendens*, καὶ εὐθέως ἀναβαίνων, videlicet Iohannes. Deſcenderat enim cum Ieſu in aquam, vt Philippus cum Eunucho, Act.8.v.38. Eraſmus, *Et ſtatim quũ aſcenderet.* Exiſtimauit enim ἀναβαίνων pro ἀναβαίνοντος poſitum, ad Ieſum poſſe referri: verbum autem εἶδε, ad Iohannem: quum ipſa ratio conſtructionis declaret participium eſſe cum verbo coniungendum, vt vtrunque ad eandem perſonam pertineat. Etſi ergo videtur mollior verborum ſyntaxis ſi de Ieſu hæc omnia accipias: (quum præſertim vox illa cæleſtis ad eum dirigatur, vt quidem hîc refertur à Marco) tamen quum ipſius potiſſimùm Iohannis cauſa ſit editum hoc ſignum, vt apparet Ioh.1.33, & 34, (quam etiã ob cauſam Matthæum opinor hæc ita deſcribere, vt Pater è cælo Iohannem & circunſtantes potius quàm Filium ipſum videatur compellare) non dubito quin relatiuum quod ſubauditur, ad Iohannem pertineat, qui hæc dicatur vidiſſe. Ac, ne longius abeamus, ſimilem in relatiuo amphiboliam reperies infrà 2.13, vbi αὐτὸς, quod ante verbum ἐξῆλθε ſubauditur, non refertur ad paralyticum, cuius mẽtio proximè facta illic erat, ſed ad Ieſum, ab octauo vſque verſiculo repetitum. Simile exemplum extat infrà 11.6 & 7, vbi quum tria hæc verba εἶπον, ἀφῆκαν, ἤγαγον, ita connectantur vt ad eandẽ perſonã omnino videantur pertinere: apparet tamẽ εἶπον & ἤγαγον de diſcipulis dici, ἀφῆκαν verò de iis qui diſcipulos interpellarent. Poſtremò (vt ad rem redeam aduerbium εὐθέως ex Matthæo didici non eſſe cum verbo εἶδε, ſed cum participio ἀναβαίνων coniungendum, vt etiam conuerti potuerit, εὐθέως ἀναβαίνων, pro εὐθέως ἀναβὰς, ſimulac aſcendiſſet: id eſt ἅμα τῷ ἀναβῆναι. ¶ *Findi*, σχιζομένους. Participium poſitum eſt loco verbi, Atticorum more. In quodam exemplari ſcriptum erat ἠνοιγμένους, id eſt, Apertos, ſicut conuertit Vetus interpres, & in vetuſtiſſimo noſtro codice legitur. ¶ *Super eum*, ἐπ᾽ αὐτόν. In quodam codice ſcriptum reperimus ἐπ᾽ αὐτῷ, conſtructione magis vſitata: niſi fortaſſis quartum caſum ideo vſurpauit quod ſignificetur motus ad locum. Cæterùm quod apud Veterem interpretem additur, Et manentem, καὶ μένον additum videtur ex Iohanne, 1.33.

11 *In quo*, ἐν ᾧ, Vulgata. *In te*, ἐν σοὶ, quæ lectio videtur melius conuenire, vt vitetur mutatio perſonæ, quãtumuis apud Hebræos frequens. Certè ita quoque ſcriptum reperi in tribus vetuſtis exemplaribus, & in illo meo vetuſtiſſimo, vt etiam vertit Syrus interpres. Cur autem εὐδόκησα verterimus *Acquieſco*, diximus Matth.3.17.

12 *Spiritus*, τὸ Πνεῦμα. In quodam exemplari manuſcr. & meo vetuſtiſſimo additur ἅγιον, ſanctus, quod vocabulum magnam lucem affert huic loco. Nam ne illud quidem quod additur apud Matthæum, ſubductum fuiſſe à Spiritu vt tentaretur à diabolo, ſatis videtur omnem amphiboliam tollere, quum apud Hebræos ſæpe antecedens relatiui loco repetatur, vt Pſal.48.1. nec regula illa Didymi ſit perpetua quæ tradit πνεύματος appellatione Spiritum ſanctum intelligi, quoties illi præponitur articulus, vt liquet ex Ioh.3.8, & aliis locis. ¶ *Expellit*, ἐκβάλλει. Vallæ viſa eſt hæc expoſitio paulo durior. Et certè conſtat τὸ ἐκβάλλειν interdum idem valere atque τὸ ἐξάγειν καὶ ἐκπέμπειν, vt Mat.12.35, Ioh. 10.4. Quod etiam declarat verbum אפק [*appik*] quo hîc vtitur Syrus interpres: vt & Matthæus in hac hiſtoria verbo ἀνάγεσθαι, & Lucas ἄγεσθαι. Itaque ſunt qui Emittendi verbo vtantur, & hoc putent repræſentari veritatem cuius typus fuit caper ille emiſſarius, cuius fit mẽtio Num.16. quod mihi quidem argutum potius quàm ſolidum videtur. Sed hoc verbo potius videtur notari repentina quædam mutatio, qua Chriſtus, qui adhuc inter homines tanquam plebeius & priuatus vixerat, quaſi noua quadam perſona induitur, & cæleſti planè ratione non modò proximæ luctæ, ſed etiam toti ſuo muneri præparatur. Non eſt igitur hoc verbum accipiendum quaſi fuerit inuitus & reluctans extruſus, ſed vt diuinæ potius virtutis in ipſo corporaliter habitantis motu & impulſu ad tempus ex hominum conſpectu abreptus, ídque noſtra cauſa: vt nobis ſanctificatus, Diabolum ſuperaret.

13 *Fuit*, ἦν. Vulgata & Eraſmus, *Erat*. Mihi verò videtur huic loco melius conuenire ſignificatio aoriſti poſterioris. ¶ *In deſerto*, ἐν τῇ ἐρήμῳ. Hæc addere non fuit neceſſe, quum præcedat relatiuum ἐκεῖ. Itaque comperimus vetuſtos codices hîc variare, quum in vno hæc deſint, quemadmodum etiam in editione Vulgata: in altero verò ἐκεῖ non eſſet adſcriptum. ¶ *Dies quadrag.* τεσσαράκοντα ἡμέρας. Addit Vulgata, *Et quadraginta noctibus*, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας: quod in vno etiam vetere exemplari ſcriptum legimus. ¶ *Tentante*, πειραζόμενος. Hoc participium ita conuertendum fuit, tum quòd à Latinis rarò vſurpetur præſentis temporis paſſiuum participium: tum verò quia verbum ἦν non ſic cohæret cum πειραζόμενος, vt pro præterito imperfecto ἐπειράζετο ponatur, vt ſuprà verſu 6. imò verò ſignificatur, in eo deſerto tentatum fuiſſe Chriſtum in quo quadraginta dies & quadraginta noctes ſit verſatus. ¶ *Feris*, θηρίων. Θηρίον apud Græcos non minus latè patet quàm beſtia apud Latinos: ſed pro feris beſtiis hîc accipitur, quæ in deſertis illis verſantur. Itaque Eraſmi verſionem ſum ſequutus.

14 *Poſtquam traditus eſſet*, μετὰ τὸ παραδοθῆναι, in cuſtodiam videlicet: vt diximus ſuprà Mat.4.12. Vſurpari autem hoc vocabulum ſæpe cum ellipſi, quæ pro ratione eius de quo agitur ſupplenda ſit, vel illud exemplum docet Demoſthenis κατὰ Νεαίρας, Προὐκαλεσάμην παραδοῦναι τὰς θεραπαίνας: id eſt, Poſtulaui vt ancillas traderet, nimirum ad quęſtionem habendam.

15	Καὶ λέγων, Ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· μετανοεῖτε, καὶ πιστεύετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ.	Et dicens, Impletum eſt tempus, & appropinquauit regnum Dei: reſipiſcite, & credite ¨Euãgelio.	*Et dicens Quoniam impletum eſt tempus, & appropinquauit regnũ Dei: & pœnitemini, & credite Euangelio.*	
16	Περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θαλάσσῃ, (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)	‖¨Ambulans autem apud mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes ¨rete in mare, (erant enim piſcatores)	*Et præteriens ſecus mare Galilææ, vidit Simonẽ & Andream fratrem eius, mittentes retia in mare, (erant enim piſcatores)*	Mat.4.18. luc 5.2.
17	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γενέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων.	Et dixit eis Ieſus, ¨Sequimini me, & faciam ¨vt ſitis piſcatores hominum.	*Et dixit eis Ieſus, Venite poſt me, & faciam vos fieri piſcatores hominum.*	
18	Καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα αὐτῶν ἠκολούθησαν αὐτῷ.	Et *ipſi* ſtatim omiſſis retibus ſuis, ſequuti ſunt eum.	*Et protinus relictis retibus, ſequuti ſunt eum.*	
19	Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα·	Tunc progreſſus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipſi in nauigio ¨ſarciebant retia:	*Et progreſſus inde puſillum, vidit Iacobum Zebedæi & Iohannem fratrem eius, & ipſos componentes retia in naui:*	
20	Καὶ εὐθέως ἐκάλεσεν αὐτούς· καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα αὐτῶν Ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθωτῶν, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ.	Statímque vocauit eos: & *ipſi* omiſſo patre ſuo Zebedæo in nauigio cum mercenariis, ¨ſequuti ſunt eum.	*Et ſtatim vocauit illos: & relicto patre ſuo Zebedæo in naui cum mercenariis, ſequuti ſunt eum.*	
21	Καὶ εἰσπορεύονται εἰς Καπερναούμ· καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς συναγωγὴν, ἐδίδασκε.	‖¨Et ingrediuntur Capernaũ: ſtatímque ¨ſabbatho ingreſſus Ieſus in ſynagogam, docebat.	*Et ingrediuntur Capharnaum: & ſtatim ſabbathis ingreſſus in ſynagogam, docebat eos.*	Mat. 4.23. luc.4.31.
22	Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.	‖Et percellebantur ſuper doctrina eius. docebat enim eos vt auctoritatem habens, & non vt Scribæ.	*Et ſtupebant ſuper doctrina eius. erat enim docens eos quaſi poteſtatem habens, & non ſicut Scribæ.*	Mat 7.28. luc.4 32.
23	Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε,	‖Fuit autem in ſynagoga eorum quidam ¨in quo erat ſpiritus impurus: qui exclamauit,	*Et erat in ſynagoga eorum homo in ſpiritu immundo, & exclamauit,*	Luc. 4.32.
24	Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε	Dicens, ¨Ah, quid nobis tecum Ieſu ¨Nazarene? veniſti vt	*Dicens, Quid nobis & tibi, Ieſu Nazarene? ve-*	

---

15 *Euangelio*, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Præpoſitio ἐν hoc loco abundat, niſi malimus exiſtimare ἐν pro εἰς poſitum eſſe: ſicut Credere Deo, & Credere in Deum dicunt Theologi.

16 *Ambulans*, περιπατῶν. In duobus exemplaribus, & meo vetuſtiſſimo legitur παράγων, id eſt præteriens: quod ſequitur etiam Vetus interpres. ¶ *Rete*, ἀμφίβληστρον. Vulgata, *retia*, τὰ δίκτυα, vt legitur in meo vetuſtiſſimo exemplari. Sed inter iſta nihil intereſt. Vide Marci 4. verſ.18.

17 *Sequimini me*, δεῦτε ὀπίσω μου. i. ἀκολουθεῖτέ μοι, vt rectè conuertit Eraſmus. ¶ *Vt ſitis*, γενέσθαι. Γίγνεσθαι accipio pro εἶναι: id eſt, eſſe, potius quàm pro fieri, vel effici. Sic Homerus Deos vocat αἰειγενέτας: id eſt, qui ſint ſemper. Ita verò conſtruitur verbum ποιεῖν apud Græcos: quum Latini per ſubiunctiuum hoc efferant cum VT τελικῷ. Dicunt enim, Faciam vt ſitis. Galli phraſin Græcam ſequuntur, *ie vous feray eſtre*. Sic Demoſthenes περὶ στεφ. Τοῦτο ψήφισμα τὸν τότε τῇ πόλει περιστάντα κίνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν.

19 *Sarciebant*, καταρτίζοντας. Ad verbum, *Redintegrantes*. nam ἄρτιον dicitur quod perfectum eſt & integrum, quum alioquin ex multis partibus conſtet. Vnde etiam factum vt pro coagmentare & componere accipiatur Rom. 9.22. & pro complere, & omnibus ſuis numeris abſolutum reddere, vt nihil deſit aut redundet: vt 2.Tim.3.17. Vulgata, *Componentes*. Eraſmus *Reconcinnabant*.

20 *Sequuti ſunt eum*, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. Id eſt ἠκολούθησαν αὐτῷ: quod etiam ſcriptum inueni in meo vetuſtiſſ. & alio præterea manuſcr. exemplari.

21 *Et ingrediuntur* καὶ εἰσπορεύονται. In quodam exemplari legi καὶ εἰσπορεύεται, *tunc ingreditur*. In meo autem vetuſtiſſ. καὶ εἰσεπορεύοντο, & ingreſſi ſunt Capernaum. quæ lectio maximè congruit. Et paulo poſt pro εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκεν, legi in vno exemplari ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν, docebat in ſynagoga, εἰς pro ἐν poſita, abſque participio εἰσελθὼν, vt etiam legit Syrus interpres. Item in proximo verſiculo poſt ἐξεπλήσσοντο, additum erat πάντες omnes. ¶ *Sabbatho*, τοῖς σάββασιν. Vulgata & Eraſmus, *Sabbathis*. Sed ſatis apparet pluralem numerum poſitum pro ſingulari, vt diximus Matth.12.1, & Act.16.13. quæ permutatio videtur in Latino ſermone obſcurior.

23 *In quo erat ſpiritus impurus*, ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ. ſic infra 5. verſu 2. id eſt, vt loquitur Lucas 4,35, habens Spiritum impurum: quo genere dicendi vtentes Græci dicũt ἐν ἐγκλήματι εἶναι: & Latini, in culpa eſſe. Sed tamen nimis obſcura fuerit interpretatio ſi vertas ad verbum, *In ſpiritu immundo*, cum Vetere interprete: ſicut vulgò dicimus, *eſtre en fiebure*, pro eo quod Latini dicunt, *Febre teneri*. Ideo Eraſmus maluit interpretari, obnoxius ſpiritui: ſenſu ita expreſſo vt diſcedat à Græcis, à quibus ſtuduimus propius abeſſe. Cæterùm quòd initio huius verſiculi καὶ interpretati ſumus *Autem*, nemo (opinor) reprehendet qui variũ huius particulæ vſum in ſacris ſcriptoribus obſeruarit. Itaque in hoc eodem verſiculo eiuſdẽ particulæ loco ſubſtituimus prouocabulum, vt melius cohæreret oratio.

24 *Ah*, ἔα. vel *Hem*. quæ particulæ conueniunt exclamationi, partim à dolore, partim à rei nouitate proficiſcẽti. Ad verbum, Sine, παρὰ τὸ ἐᾶν: ſed multa verba in aduerbia degenerant, vt ἄγε, ἄπαγε, & pleraque eiuſmodi. Vetus interpres hanc particulam non legit, neque Syrus interpres. Valla legit, εἶα. Vide Luc.4.34. ¶ *Nazarene*, Ναζαρηνέ. Alibi Ναζαραῖος dicitur Ieſus nomine gentili, à Nazareth Galilæę ciuitate & patria Mariæ, in quã ſe receperat Ioſeph: vnde factum vt (ſicut prædictum erat) Nazarenus ſit Chriſtus vocatus Matth.2.13. Conſideranda eſt igitur fraus Satanæ, qui quum illum ſciret eſſe natum in Bethleem, vt Prophetæ prædixerant de Meſſia, & Sanctum illum Domini eſſe fateretur, populi tamen errorem fouebat, ne Chriſtum, quem ſciebant omnes in Bethleem naſciturum ex familia Dauid. (Matth.2.5.) pro Meſſia haberent. Neque Satanam fefellit hæc expectatio, vt apparet Iohan.7.42.

τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

25 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ.

26 Καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ.

27 Καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτοὺς, λέγοντας, Τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ὅτι κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

28 Ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας.

29 Καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος καὶ Ἀνδρέου, μετὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

Matt.8.14
luc. 4.38.

30 Ἡ δὲ πενθερὰ Σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα. καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς.

31 Καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν, κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς. καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

32 Ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους.

33 Καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν.

34 Καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν.

perderes nos? noui te quis ſis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

25 Et obiurgauit eum Ieſus, dicens, Obmuteſce, & exi ex eo.

26 Tunc, quum diſcerpſiſſet eũ ſpiritus impurus, & clamaſſet voce magna, exiit ex eo.

27 Et expauerunt omnes, ita vt mutuò quærerent inter ſe, dicẽtes, Quid eſt hoc? quæ doctrina noua hæc, quòd per poteſtatem imperat etiam ſpiritibus impuris, & auſcultant ei?

28 Peruenit autẽ fama eius ſtatim in totam regionem circumiacentem Galilææ.

29 ‖Et ſtatim è ſynagoga egreſſi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & ſtatim dicunt ei de illa.

31 Tunc accedens erexit eam, prehenſa manu eius: & dimiſit eam febris ſtatim, & miniſtrauit eis.

32 Quum autem ſerum *diei* eſſet, occidente ſole, adducebant ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

33 Et ciuitas tota coacta erat ad oſtium.

34 Et ſanauit multos malè affectos variis morbis: & dæmonia multa eiecit, & non ſinebat loqui dæmonia quòd ipſum noſſent.

niſti perdere nos? ſcio quis ſis, Sanctus Dei.

25 *Et comminatus eſt ei Ieſus, dicens Obmuteſce, & exi de homine.*

26 *Et diſcerpens eum ſpiritus immundus, & exclamans voce magna, exiit ab eo.*

27 *Et mirati ſunt omnes: ita vt conquirerent inter ſe, dicentes, Quidnam eſt hoc? quænam doctrina hæc noua quia in poteſtate & ſpiritibus immundis imperat, & obediunt ei?*

28 *Et proceſſit rumor eius ſtatim in omnem regionem Galilææ.*

29 *Et protinus egredientes de ſynagoga, venerunt in domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.*

30 *Decumbebat autem ſocrus Simonis febricitans: & ſtatim dicũt ei de illa.*

31 *Et accedens eleuauit eam, apprehenſa manu eius: & continuò dimiſit eam febris, & miniſtrabat eis.*

32 *Veſpere autem facto, quum occidiſſet ſol, afferebant ad eum omnes malè habentes, & dæmonia habentes.*

33 *Et erat omnis ciuitas congregata ad ianuam.*

34 *Et curauit multos qui vexabantur variis languoribus: & dæmonia multa eiiciebat, & non ſinebat ea loqui quoniam ſciebant eum.*

¶ *Noui te quis ſis*, οἶδά σε τίς εἶ. Hellenismus, pro, Noui quis tu ſis. Sic Terentius in And. *Obſerua filium quid agat*. In quodam codice legitur οἴδαμέν, ſcimus. ¶ [*Nimirum*] *Sanctus ille Dei*. ὁ ἅγιος. Particula NIMIRVM rectè addita eſt ab Eraſmo ad leniendam tranſitionem. Simile dicendi genus extat Matthæi 19.17 Alludit autem Satan ad nomen illud quod Pontificis maximi tiarę inſcriptum erat, vt ſcriptum eſt Exod.28.36.

26 *Quum diſcerpſiſſet*, σπαράξαν. Vide infrà capite 9.20. Sic autem hoc fieri voluit Dominus, vt verè non ipſum hominem, ſed dæmonem per hominem verè dæmoniacum eſſe loquutum, ac proinde de hoc miraculo cunctis conſtaret.

27 *Ita vt mutuò quærerent inter ſe*, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς. Conquirendi verbum (quo vſus eſt poſt Veterem interpretem Eraſmus) Latinis ſignificat diligenter aliquid inueſtigare. συζητεῖν autem hoc loco eſt hominum attonitorum, qui mutuò ſeſe rogitant & interpellant. Sed συζητοῦσι vtraque pars interdum idem quærit, interdum quod alius oppugnat, alter tuetur: vnde factum vt συζητεῖν interdum vertamus altercari. ¶ *Quod*, ὅτι. Sic etiam hæc particula accipitur infrà cap.4.41, & 6.2. Vulgata & Eraſmus, *Quia*, barbarè. ¶ *Per poteſtatem*, κατ' ἐξουσίαν. Cicero 6. in Verr. *Non per præſtigias, ſed palàm per poteſtatem vno imperio oſtiatim totum oppidum compilarit*. Id eſt pro ſuo iure & auctoritate, ſeu pro imperio, vt loquitur Terentius. Alioquin ἐξουσίαν fere ſolemus interpretari auctoritatem, & δύναμιν poteſtatem. Vetus interpres vertit, In poteſtate: id eſt (vt ſæpe alibi ſcriptum reperitur) ἐν ἐξουσίᾳ. Nam κατὰ hoc loco 272 eſt nota cauſalis: velut etiam quum dicunt Græci κατὰ τύχην. id eſt (vt vernaculo ſermone loquuntur) *par fortune*. Eraſmus, *Cum auctoritate*: id eſt μετ' ἐξουσίας, vt Act.26.12.

¶ *Auſcultant*, ὑπακούουσι. Vulgata & Eraſmus, *Obediunt*: id eſt πείθονται.

28 *Circumiacentem Galilææ*, περίχωρον τῆς Γαλιλαίας: Vulgata, *Regionem Galilææ*: id eſt, χώραν τῆς Γαλιλαίας: quum tamen ſubaudiatur γῆν ante περίχωρον: & ita dicatur fama Ieſu non modò per totam Galilæam, ſed etiam per vicinas regiones ſparſa.

32 *Occidente ſole*, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. Ad verbum, *Quum occideret ſol*. Sed noluimus repetere particulam *Quum*. Dicuntur autem δύεσθαι & καταδύεσθαι quæ aquam ſubeunt: vt appareat hoc dicendi genus profectum ex vulgi opinione, qui ſolem mergi putabat Oceano: ſicut ex alio non minus inepto errore, in vernaculo noſtro ſermone dicimus, ſolem, quum occidit, ire cubitum, & occidentem ſolem appellamus cubantem. Vulgata & Eraſmus, *Quum occidiſſet*, ſignificatione aoriſti poſterioris: quum optimus Marci interpres Lucas 4.40, vtatur participio præſenti, δύνοντος quanquam quod ad rem ipſam attinet, aut nullum, aut paruum eſt diſcrimẽ. Significatur enim in genere, extremum diem, adducendis ægrotis datum fuiſſe, quoniam videlicet tunc deſinebat Sabbathum, quo durante plerique nefas eſſe putabant ægrotis ſanandis operam dare.

33 *Tota*, ὅλη. Vulgata, *Omnis*: id eſt πᾶσα. quod rectè mutauit Eraſmus, ne omnes ciuitates concurriſſe intelligas. Interdum tamen τὸ πᾶν etiam in quantitate diſcreta vſurpari conſtat, vt infrà cap.2.13.

24 *Eiecit*, ἐξέβαλε. Vulgata & Eraſmus, *Eijciebat*: id eſt ἐξέβαλλε. Sed illud melius conuenit, quia mollius cum ſuperiore verbo cohæret. ¶ *Sinebat* ἤφιε. Ita habent omnia exemplaria, quum potius dici ſoleat ἀφίει. Puto igitur aoriſtum ſecundum eſſe ab ἵημι τὸ πέμπω. Sic infrà capite 11. 16. ¶ *Quòd ipſum noſſent*, ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν. Poſſent hæc ita explicari, vt non ſit paſſus eos dicere, ſibi cognitum eſſe Ieſum: vel, (vt etiam vertit Syrus interpres) nõ paſſum omnino loqui, idque propterea quòd ipſum ſciebant eſſe Meſſiam. Nam quatuor codices addunt Χριστὸν εἶναι, ſicut

ſcribit Luc. 4. 41. Cauſa autem huius interdicti eſt (ſi credimus Eraſmo) ne id ante tempus effutirent. Ego verò aliam potius rationem eſſe puto, quòd videlicet diaboli munus non ſit prædicare Euangelium. Quamobrem etiam Paulus ægrè fert Pythonis teſtimonium, Actorum 16. verſu 18.

35	Καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο.	Et ¨mane, valde multa nocte quum ſurrexiſſet exiit, & abiit in deſertum locum, & illic precabatur.	*Et diluculo valde ſurgens, egreſſus abiit in deſertum locum: ibique orabat.*	
36	Καὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ὁ Σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.	¨Et proſequuti ſunt eum Simon & qui cum ipſo erant.	*Et proſequutus eſt eum Simon & qui cũ illo erãt.*	
37	Καὶ εὑρόντες αὐτὸν, λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι πάντες ζητοῦσί σε.	Et quum inueniſſent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.	*Et quum inueniſſent eum dixerunt ei Quia omnes quærunt te.*	
38	Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, ἵνα κἀκεῖ κηρύξω. εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα.	Tunc dicit eis, ¨Eamus in ¨contigua ¨oppidula, vt & illic prædicem. ¨ad hoc enim ¨ſum egreſſus.	*Et ait illis, Eamus in proximos vicos & ciuitates, vt & ibi prædicem. ad hoc enim veni.*	
39	Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλων.	Et prædicabat in ſynagogis eorum in tota Galilæa: & dæmonia eiiciebat.	*Et erat prædicãs in ſynagogis eorum, & in omni Galilæa: & dæmonia eiiciens.*	
40	Καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν αὐτὸν, καὶ λέγων αὐτῷ, Ὅτι ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.	‖Venítque ad eum leproſus precãs eum, eíque ad genua accidens, ac dicens ei, ¨Si velis, potes me purgare.	*Et venit ad eum leproſus deprecans eum, & genu flexo dicit ei, Si vis, potes me mundare.*	Matth. 8. luc. 5. 12.
41	Ὁ δὲ Ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτῷ, καὶ λέγει αὐτῷ, Θέλω, καθαρίσθητι.	Ieſus autem commiſeratione intima commotus, extenſa manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo: purgator.	*Ieſus autem miſertus eius extendit manũ ſuam, & tangens eum, ait illi, Volo: mundare.*	
42	Καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη.	Et ¨quũ *hæc* dixiſſet, ſtatim abiit ab eo lepra, & purgatꝰ fuit.	*Et quum dixiſſet, ſtatim diſceſſit ab eo lepra, & mundatus eſt.*	
43	Καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν·	Et grauiter interminatus ei *Ieſus*, ſtatim ¨ablegauit eum:	*Et comminatus eſt ei, ſtatimque eiecit illum:*	
44	Καὶ λέγει αὐτῷ, Ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου ἃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.	Dixítque ei, Vide ¨*vt* nemini quicquam dicas: ſed abi, oſtende te ipſum ¨ſacerdoti, & offer ¨pro purgatione tui quæ ‖imperauit Moſes, vt hoc ſit eis teſtimonio.	*Et dicit ei, Vide nemini dixeris: ſed vade, oſtende te principi Sacerdotum, & offer pro emundatione tua quæ præcepit Moyſes, in teſtimonium illis.*	Leu. 14. 4. Luc. 5. 18.
45	Ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο κηρύσσειν πολλὰ, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον, ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φανερῶς εἰς πόλιν εἰσελ-	‖Ille verò egreſſus cœpit prędicare multa, & ¨rem ¨diuulgare, ita vt iam ¨non poſſet Ieſus manifeſtè introire, in ciuitatẽ:	*At ille egreſſus cœpit prædicare & diffamare ſermonem: ita vt iam non poſſet manifeſtè introire in ciuitatẽ, ſed foris in deſer-*	

---

35 *Manè, valde multa nocte*, πρωῒ ἔννυχον λίαν. Vulgata, *Diluculo valde*: prætermiſſo aduerbio ἔννυχον, vel ἔννυχα, vt legimus in tribus vetuſtis codicibus, quo ſignificatur tempus adhuc veluti intra noctem latens. Nos verò quum hoc exprimere altero vocabulo Latino non poſſemus, neceſſariò receſſimus à Græcis. Eraſmus pro λίαν vertit *adhuc* id eſt ἔτι.

36 *Et proſequuti ſunt*, καὶ κατεδίωξαν: videlicet velut fugientem, vt ſæpe ſolebat ad precandum ſolitudinem captare. Vulg. & Eraſ. legerunt κατεδίωξεν, ſigulari numero, ſicut in duobus vetuſtis codicibus ſcriptum legimus.

38 *Eamus*, ἄγωμεν. Syrus interpres legit ἄγετε, *Ite*, ſed perperam omnino. ¶*Contigua*, τὰς ἐχομένας: id eſt (vt vertit Vulgata & Eraſmus) proxima: παρὰ τὸ ἔχεσθαι, quod hærere & quaſi affixum eſſe ſignificat. Legimus autem in vno codice, ἄγωμεν ἀλλαχοῦ εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, Eamus aliò in contigua oppidula. ¶*Oppidula*, κωμοπόλεις. Ita vocat compoſito nomine quæ neque merentur duntaxat vici nomen, neque etiam dici poſſunt vrbes, quòd non ſint mœnibus cinctæ: ideóque vſi ſumus diminutiuo quo vtcunque id explicaretur. Nã pagi nomen latius patere exiſtimo. Hebræi פרזים[*parazim*] Galli *bourgades* appellant. Scribitur autem in ſecundo exemplari εἰς τὰς ἐγγὺς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις: id eſt, in propinquos vicos & ciuitates: quam lectionem ſequutus eſt Vetus noſter, itémque Syrus interpres. ¶*Ad hoc*, εἰς τοῦτο. Sic Columel. lib. 7. capite, 8, *Sub vmbra*, inquit, *cratibus in hoc factis*: id eſt, ad * eum vſum. Sed vitare ſtudij amphiboliam, permutantur autem viciſſim inter ſe prępoſitiones iſtę ad finalem, quam vocant, cauſam ſignificandam. ¶*Egreſſus ſum* ἐξελήλυθα. In manuſcr. codice, legi ἐλήλυθα, id eſt Veni: & ita Vetus interpres, & Syrus quoque conuerterunt. Lucas autem habet cap. 4. 43, ἀπέσταλμαι, Miſſus ſum: ne quis iſtam egreſſionem de eo accipiat quòd egreſſus ex vrbe in deſertum ſeceſſerat.

40 *Si velis*, ὅτι ἐὰν θέλῃς. Ad verbũ, *Quòd ſi velis*. Particula ὅτι (vt alibi infinitis locis) abundat. Sed eius loco ſcriptum erat in quodam exemplari, Κύριε, Domine.

42 *Quum[hæc] dixiſſet*, εἰπόντος αὐτοῦ. Hæc deſunt in vetuſtis duobus exẽpl. & in Syra interpretatione nõ extant.

43 *Ablegauit*, ἐξέβαλεν. Eiiciendi verbum, quo vſus eſt Vetus interpres, non quadrat: & tamen videtur aliquid amplius ſignificare Euãgeliſta quàm declaret verbũ Emittere: quod vſurpat Eraſmus, quia additur interminatio.

44 *[Vt] nemini*, μηδενὶ Subauditur particula ἵνα, quam expreſſi. Quòd autem negationes duas adſcriptas habemus, Atticorum moris eſt, apud quos duæ negationes fortius negant. ¶*Sacerdoti*, τῷ ἱερεῖ. Vulgata, *Principi Sacerdotum*: id eſt Ἀρχιερεῖ. Nec video cur ita conuerterit Vetus interpres, niſi fortaſſis quòd addatur articulus. Sed liquet ex Leu. 13. 2. non modò penes ipſum ſummum Pontificem, ſed etiam penes omnes ex Aaronis poſteritate Sacerdotes fuiſſe iudicium de lepra. Itaque articulus hoc loco non ponitur διακριτικῶς, ſed potius (vt ex Magentino Budæus obſeruauit) ἐπὶ δυνάμει τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ καθόλου: veluti ſi de tota hominis ſpecie loquens dicas ὁ ἄνθρωπος. Syrus interpres optimè legit numero plurali לכהנא[*lecahane*] Sacerdotibus. ¶*Pro* περὶ: id eſt ὑπὲρ, vt annotauimus Matt. 9. 36, & 26. 28.

45 *Rem*, τὸν λόγον. Ad verbum, ſermonem. Sed Hebraiſmus eſt, de quo iam ſæpe diximus. ¶*Diuulgare*, διαφημίζειν. Vulgata, *Diffamare*. Sed hoc verbum à Latinis ſemper in vitio ponitur. ¶*Non poſſet*, μὴ δύνασθαι. Intellige tantam turbam fuiſſe vt periculum ſæpe incur-

rerit ne eliderétur: & paratam idcirco nauiculam habere ipſum oportuerit, vt explicatur infrà cap.3.9. ¶*Ieſus*, αὐτὸν. Ad verbum, *Ipſe*. Sed quum hoc ita Græcè ſcriptum ſit vt dubitare poſſis an ad purgatum leproſum, an verò ad Ieſum pertineat, rectè Eraſmus (quem ſequuti ſumus) pro relatiuo ipſum antecedens poſuit.

θεῖν· ἀλλ᾽ ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.

Κεφάλαιον β.

Math 9.2. luc.5.17. 1 ΚΑΙ` πάλιν εἰσῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ δι᾽ ἡμερῶν καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι.

2 Καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοί, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν· καὶ ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον.

3 Καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτόν, παραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων.

4 Καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν· καὶ ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον, ἐφ᾽ ᾧ ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο.

5 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ, Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

ſed foris in deſertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.

CAP. II.

1 ET ‖ rurſus intrauit Capernaū ¨interiectis *aliquot* diebus, & auditum eſt eum ¨domi eſſe.

2 Statímque coacti ſunt multi, *adeo* vt iam non caperēt *eos* ¨ne ea quidem ¨*loca* quæ *erant* ad oſtium: & loquebatur eis ¨ſermonem *Euangelij*.

3 Tunc ¨ venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.

4 Et quum non poſſent ei ¨appropinquare ¨ propter turbam, ¨detexerunt tabulatum ¨*loci* in quo erat, ¨eóque perfoſſo, ¨*funibus* demiſerunt ¨grabbatum in quo paralyticus iacebat.

5 Quum autem vidiſſet Ieſus fidem eorum, dixit paralytico, Fili, ¨remiſſa ſunt tibi peccata tua.

tis locis eſſet: & conueniebant ad eum vndique.

CAP. II.

1 *ET iterum intrauit Capharnaū poſt dies, & auditum eſt quòd in domo eſſet.*

2 *Et conuenerunt multi, ita vt non caperet neque ad ianuam: & loquebatur eis verbum.*

3 *Et venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.*

4 *Et quum non poſſent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum vbi erat, & patefacientes ſubmiſerunt grabbatum in quo paralyticus iacebat.*

5 *Quum autem vidiſſet Ieſus fidem illorum, ait paralytico, Fili, dimittuntur tibi peccata tua.*

IN CAP. II.

1 *Interiectis [aliquot] diebus*, δι᾽ ἡμερῶν. Sic Lucas Act. 24.17, διετῶν δὲ πλειόνων, pluribus autem annis interiectis. Vulgata, *Poſt dies*. Eraſ. *Poſt aliquot dies*. id eſt μεθ᾽ ἡμέρας, quo modo etiam loquitur Marcus noſter infrà cap.9.2, & 14.58. ſed addito dierum numero. Paulus quoque hoc dicēdi genus (id eſt præpoſitionem διὰ pro μετὰ) vſurpat Galat. 2.1 & Matthæus 26.61, ſed expreſſo certo dierū numero: quum tamen abſolutè dicant διὰ πολλοῦ id eſt, multo interiecto tempore. Sed & in veteribus Latinis codicibus teſtatur Eraſmus ſe legiſſe ſcriptum *Poſt dies octo*, quāuis eam lectionem ipſe non probet. Ego verò hoc dicendi genus puto ex Hebræorum idiomate profectum qui ita ſolent dicere indefinitè מקץ ימים [*mikkets iamim*] vt Gen.4.3. Ita enim exponi à Græcis מקץ [*mikkets*] oſtendemus infrà cap.8,31. Sed & Danielis 8, verſ. vltimo ſic ponitur ימים [*iamim*] abſolutè, pro Aliquot diebus. Addidimus autem particulam indefinitam ex Eraſmo, & propoſitionem διὰ vertimus per participium *Interiectus*: quòd eius ſignificatio ita videatur hoc loco melius expreſſa quàm ſi vertas *Poſt*, id eſt μετά. vt vertit Syrus interpres: quanuis quod ad ſenſum attinet, etiamſi ita interpreteris, in ſententia nihil immutetur. ¶*Domi*, εἰς οἶκον. Ad verbum, in domo, id eſt ἐν οἴκῳ, vt etiam legimus in vno exemplari. Intelligit autem domum eam in qua cōmorari ſolebat. nam eam vrbem ſibi delegerat, relicta Nazareth, vt ſcribitur Matth.4.13.

2 *Ne ea quidem*, μηδὲ τά. Vulgata, *Neque* Eraſmus, *Nec illa*. Sed particula μηδὲ in hoc dicendi genere id declarat quod Latinè, Ne quidem. ¶*[Loca] quæ [erant] ad oſtium*, τὰ πρὸς τὴν θύραν. Vulgata, *Ad ianuam*: omiſſo articulo τά. Senſus planus eſt, nempe nec domū ipſam, nec veſtibulum & loca veſtibulo vicina capere potuiſſe multitudinem quæ ad eum audiendum conuenerat. Itaque quod in vetere Latina interpretatione legitur Caperet, ſi de veſtibulo intelligatur, eundem ſenſum habet. ¶*Sermonem*, τὸν λόγον. Euangelij ſermonem intelligit, quod expreſſi: nam ideo additur articulus. Nec enim mihi pleonaſmus eſſe videtur.

3 *Venerunt*, ἔρχονται. Sic rectè vetus interpres, vt ex verbo ſequente ἀπεστέγασαν apparet, quum alioqui in narrationibus ſæpe præſens tempus non ſine emphaſi vſurpetur: vt etiam mox ſcribitur χαλῶσι pro ἐχάλασαν.

4 *Appropinquare*, προσεγγίσαι. In quodam codice ſcribitur, προσενέγκαι id eſt Offerre, in ipſius videlicet cōſpectum, vt explicat Lucas 5.19. Ita etiam cōuertit Vetus interpres. ¶*Propter turbam*, διὰ τὸν ὄχλον. Vulgata & Eraſmus, *Præ turba*: id eſt, ἀπὸ vel ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Sic enim vſurpata eſt particula ἀπὸ Matth. 28. 4. & Lucæ 22.45. ¶*Detexerunt tabulatum*, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην. Vulgata, *nudauerunt tectum* * Eraſmus, *detexerunt tectum*, ſeruata paronomoſia, ſed non expreſſo ſenſu Latinis enim Tectum ſummam ędium partem, non quæ δῶμα à Matthæo 10.27. dicitur: ſed tectum. στέγη verò tabulatum ipſum τοῦ δώματος, quod vocamus *vn plancher*. Chriſtus autē vt apparet ex verſ.2. docebat intra ædes ipſas. Itaque ἀποστεγάζειν τὴν στέγην commodiſſimè verteris *deplancher le plancher*. ¶*[Loci] in quo*, ὅπου. Vulg. ad verbum, *Vbi erat*, nimium obſcurè, quum Chriſtus non eſſet in ipſo ſolarij tabulato, ſed in loco inferiore. Itaque tabulato, quod teſte Luca cap. 5.9. teſtaceum erat, * demiſerunt paralyticum in ſubiectum locum in quo Ieſus cōcionabatur: quod perrumpere alioqui in ipſius conſpectū non poſſent. ¶*Eóque perfoſſo*, καὶ ἐξορύξαντες. Vulgata, *Et patefacientes*: id eſt, καὶ ἀνοίξαντες. Eraſmus, *Perfoſſóque tecto*. ¶*[Funibus] demiſerunt*. χαλῶσι Vulgata, *Submiſerunt*. Eraſmus, quem ſequor, vſus eſt periphraſi, vt vim Græci vocabuli exprimeret. Eſt autem præſens pro præterito, quę enallage narrationibus conuenit, & Marco eſt familiaris. ¶*Grabbatum*, τὸν κράββατον. Ita vocant Latini propriè lectos humiliores, lecticas etiam vocatos, quos Græci σκιμπόδας & * σκιμπόδια vocabāt, qua voce, ſicut refert Nicephorus, quum vſus eſſet in huius hiſtoriæ enarratione Epiſcopus quidam diſertior, tam fuit offenſus Spiridon celebris & fortaſſe moroſior epiſcopus, vt in media concione ſurrexerit. Quid ſi igitur ille pro Eccleſia, Rempublicam, pro Baptiſare, Lauare: pro Baptiſmo, lotionem: pro Angelis Genios: & cæteras huiuſmodi κακοφωνίας audiret. In iis meridiari ſolebant veteres, non autem vel accumbere ad menſam, vel nocte quieſcere. Latini à Græcis hoc vocabulum mutuati ſunt, ſed correpta antepenultima, & penultima producta: vt in illo Martialis, *Sed ſi nec focus eſt, nudi nec ſponda grabati*. Nam etiam in quibuſdam Græcis exemplaribus ſcribitur κράβατον, in aliis rurſum, κράββατον.

5 *Remiſſa ſunt*, ἀφέωνται: id eſt ἀφεῖνται, vt poſt Herodianum interpretatur Budæus in commentariis. Sed & accipi poteſt pro Remiſſa ſunto, vel Remittūtur: tertia videlicet perſona plurali coniūctiui pro ἀφῶνται: quem modum Diomedes Mādatiuum vocat. vt ἀφέῃ pro ἀφῇ. dicitur πλεονασμῷ τοῦ ε, Illiad. ω, ſicut diſertè in eum locum ſcribit Euſtathius: & ἀφίω pro ἀφῶ, vt idem ſcribit Odyſſ. τ. Itaque nulla cauſa erat cur Eraſmus ab eo ſe deceptū quereretur, qui quærenti reſponderat conuerti poſſe Remittuntur. Vulgata, *Remittuntur*, id eſt ἀφίονται, ſicut in Aldino exemplari Herodoti in Euterpe legimus ἀνέωνται, non ἀφέωνται.

6 *Ex Scri-*

6 Ἦσαν δέ τινες τῶν Γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν,

7 Τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός;

8 Καὶ εὐθέως ἐπιγνοὺς ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς, εἶπεν αὐτοῖς, Τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

9 Τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι, καὶ ἆρόν σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει;

10 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας, (λέγει τῷ παραλυτικῷ)

11 Σοὶ λέγω, Ἔγειραι, καὶ ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

12 Καὶ ἠγέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον ἐξῆλθεν ἐναντίον πάντων· ὥστε ἐξίστασθαι πάντας, καὶ δοξάζειν τὸν Θεὸν, λέγοντας, Ὅτι οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν.

13 Καὶ ἐξῆλθε πάλιν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς.

14 Καὶ παράγων εἶδε Λευῒν τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον· καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

15 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ἦσαν γὰρ πολλοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

6 Erant autem illic quidam ¨ex Scribis ſedẽtes,& ¨ratiocinantes in cordibus ſuis,

7 Quid iſte ita loquitur blaſphemias?‖quis poteſt remittere peccata,niſi ſolus Deus?

8 Et quum ſtatim cognouiſſet Ieſus ſpiritu ſuo, eos ita ratiocinari apud ſe, dixit eis, Quid iſta ratiocinamini in cordibus veſtris?

9 Vtrum eſt facilius,dicere paralytico,Remiſſa ſunt tibi peccata:an dicere,Surge, & attolle grabbatum,tuum & ambula?

10 Vt autem ſciatis Filium hominis habere poteſtatem remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

11 Tibi ¨dico, ſurge, & attolle grabbatũ tuũ,& abi domũ tuã.

12 Tunc *ille* ¨ſtatim ſurrexit:ſublatóque in humeros grabbato, egreſſus eſt coram omnibus: adeo vt ¨obſtupeſcerẽt omnes, & glorificarent Deum, dicentes, Nunquam ¨tale quicquam vidimus.

13 ‖Et egreſſus eſt rurſus ad mare: totáque turba veniebat ad eum,ac docebat eos.

14 Et quum prætergrederetur, vidit ¨Leuin Alphæi *filiũ* ſedentem ad telonium: dixítque ei, Sequere me.Et *is* ſurgẽs ſequutus eſt eum.

15 Et factum eſt ¨quum Ieſus accũberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores ſimul diſcumbebant cũ Ieſu & diſcipulis eius: erant enim multi,& ¨ſequuti fuerant eum.

6 *Erant autem illic quidam de Scribis ſedentes, & cogitantes in cordibus ſuis.*

7 *Quid hic ſic loquitur? blaſphemat. Quis poteſt dimittere peccata, niſi ſolus Deus?* Eſa. 43. 15. Iob. 14. 4.

8 *Quo ſtatim cognito Ieſus ſpiritu ſuo quia ſic cogitarent intra ſe,dicit illis, Quid iſta cogitatis in cordibus veſtris?*

9 *Quid eſt facilius, dicere paralytico,Dimittũtur tibi peccata:an dicere Surge, tolle grabbatum tuum,& ambula?*

10 *Vt autem ſciatis quòd Filius hominis habet poteſtatẽ in terra remittẽdi peccata (ait paralytico)*

11 *Tibi dico, Surge, tolle grabbatum tuum, & abi in domum tuam.*

12 *Et ſtatim ſurrexit ille, & ſublato grabbato abiit coram omnibus: ita vt mirarentur omnes & honorificarent Deum, dicentes, Quia nunquam ſic vidimus.*

13 *Et egreſſus eſt rurſus ad mare: omniſque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.* Matt. 9. 9. luc. 5. 27.

14 *Et quum præteriret, vidit Leuin Alphæi ſedentem ad telonium: & ait illi,ſequere me.Et ſurgens ſequutus eſt eum.*

15 *Et factum eſt, quum accũberet in domo illius, multi publicani & peccatores ſimul diſcũbebant cum Ieſu & diſcipulis eius: erant enim multi, qui & ſequebantur eum.*

---

6 *Ex Scribis*, γραμματέων. Syrus interpres addidit, καὶ Φαρισαίων, *& Phariſæis*. ¶*Ratiocinantes*, διαλογιζόμενοι. Vulgata & Eraſmus, *Cogitantes*, id eſt διανοούμενοι. Neque ignoro διαλογίζεσθαι ſæpe pro διανοεῖσθαι poni, vt alibi diximus: ſed tamen quum proprium verbum haberem, nolui ſynonymum quærere. Eſt autem διαλογίζεσθαι idem omnino quod Ratiocinari:id eſt, rationes ſecum vel cum aliquo ſubducere: vnde factum vt pro Cogitare & Animo verſare accipiatur. Nam qui ſecum aliquid in vtranque partem verſat,duplicem quodammodo perſonam ſuſtinet. Vide Matth.21.25.

11 *Dico*, λέγω. Syrus interpres exprimit pronomen אנא [*ana*] ἐγὼ, quod loco præſertim poſtremo poſitum magnam habet emphaſin, ac ſi diceret Chriſtus, Agnoſcite igitur me verum quoque Deum eſſe. Nam ego ipſe,vt auctoritate præditus,tibi paralytico dico,&c.

12 *Statim*, εὐθέως. Hæc particula neque apud Syrum interpretẽ neque in meo vetuſtiſſimo codice legitur:quæ tamen minimè videtur expungenda. ¶*Obſtupeſcerent*, ἐξίστασθαι. Vel, Percellerentur Vulg. *Mirarentur*, θαυμάζειν. Nam ἐξιστάναι Græcis ſignificat mentem alicuius veluti loco emouere:quod etiam ſignificatur verbo Græco ἐκπλήττειν,& Latino Percellere:vt in illo Ciceronis pro Milone, *Martem communem adde, qui ſæpe ſpoliantem iam & exultantem euertit & perculit.* Idem pro domo ſua, *Deſinant homines iiſdem machinis ſperare me reſtitutum poſſe labefactari quibus ſtãtem perculerunt.* ¶*Tale quicquam*, οὕτως. Vide Matth.9.33.

14 *Leuin*, Λευῒν. Hoc fuiſſe alterum ipſius nomen ex eo cõſtat quòd ipſe ſeſe Matthæum vocet, Matth.9.9. Itaque Caninius non rectè videtur exiſtimaſſe Matthæum fuiſſe Leuitam. Baſilienſis editio habet Λευεὶ. ſed Λευῒν ſcriptum reperimus in omnibus vetuſtis codicibus, excepto meo vetuſtiſ. qui pro Leui legit Ἰάκωβον Iacobum,perperam tamen, (opinor) & orto inde errore quòd Iacobus quoque vnus ex illis duodecim,& ab altero Zebedæi filio diuerſus, dicatur etiam Alphæi, quanuis, vt arbitror,non eiuſdem, filius. Additum autem Matthæo epitheton publicani, Matth.9.9,& 10.3. hũc errorem arguit. Cæterùm etſi quod * ad ſententiam attinet, nihil intereſt ſiue λευῒ terminatione natiua id eſt Hebræa legamus,ſiue λευῒν terminatione græcanica: tamen placet mihi D. Iohannis Piſcatoris doctiſſimi viri, & cui emendata non pauca in hoc opere meo accepta fero, coniectura, qui rectam ſcripturam eſſe opinatur λευῒ,duobus videlicet punctis impoſitis perperam literæ, iota, quæ putauit quiſpiam vim habere notæ quæ à Latinis deſcriptoribus & typographis Titulus vocatur, & pro m,& n, literis ſcribi ſolet, vnde factum vt λευῒν legerent. At ſunt illa duo pũcta διαλύσεως nota, ex qua ſignificatur literam υ, non conſtituere diphthongum in hac voce, vt etiam in Δαυῒδ & Νινευῗται, neque vocalis vim habere, ſed contra Græcæ linguæ morem, in his peregrinis vocibus poni pro digammate Æolico, ſicut perperam pronuntiari ſolet adhuc à pleriſque litera β,& υ in diphthongis αυ & ευ. de qua re diximus etiam Matth.12.41.

15 *Quũ Ieſus accum.* ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτόν. Ad verbũ, *In diſcũbere ipſum.* vbi IN pro INTER ponitur. Latini autem in hoc dicẽdi genere nomen aut pronomẽ ab anteriore parte

non vſurpât. Dicunt enim Inter diſcumbendũ, Inter prandendũ, abſoluté: à poſteriore verò interdũ vt Liuius, *Inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus.* Itaque neceſſariò mutanda fuit phraſis Græca. ¶*Sequuta fuerant*, ἠκολούθησαν. Vulg. *Sequebantur*: id eſt ἠκολούθουν. quod etiam ſcriptum inuenimus in quodam exemplari.

16	Καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Τί ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει;	Quúmque Scribæ ac Phariſei vidiſſent eum edentem cum publicanis & peccatoribus, dixerunt diſcipulis eius, ¨Quid *eſt* quòd cum publicanis & peccatoribus ¨edit ac bibit?	*Et Scribæ & Phariſæi videntes quia manducaret cũ publicanis & peccatoribus, dicebant diſcipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat & bibit magiſter veſter?*
17 1.Tim.1.13.	Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.	Et quum *hoc* audiſſet Ieſus, dicit eis, ¨Iis qui valent non opus eſt medico, ſed iis qui malé *ſe* habent. ‖ non veni vt vocarem iuſtos, ſed peccatores ¨ad reſipiſcentiam.	*Hoc audito Ieſus ait illis, Non neceſſe habent ſani medico, ſed qui malè habent. non enim veni vocare iuſtos, ſed peccatores.*
18	Καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύοντες· καὶ ἔρχονται καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι;	Diſcipuli autem Iohannis ¨ac Phariſæorum ieiunabant: veniunt igitur & dicunt ei, Quare diſcipuli Iohannis & Phariſæorum ieiunant, tui autem diſcipuli non ieiunant?	*Et erãt diſcipuli Iohãnis & Phariſæi ieiunantes: & veniunt & dicunt illi, Quare diſcipuli Iohannis & Phariſæorum ieiunant: tui autem diſcipuli non ieiunant?*
19 Matt.9.14. Luc.5.33	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, νηστεύειν; ὅσον χρόνον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν.	‖Tunc ait eis Ieſus, Num poſſunt filij thalami, ∴quo *tempore* cum ipſis eſt ſponſus, ieiunare? quandiu habent ſecum ſponſum, non poſſunt ieiunare.	*Et ait illis Ieſus, Nũquid poſſunt filij nuptiarum, quandiu ſponſus cum illis eſt, ieiunare? Quanto tempore habent ſecum ſponſum, non poſſunt ieiunare.*
20	Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.	Venient autem dies quum ſublatus erit ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt illis diebus.	*Venient autem dies quũ auferetur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt in illis diebus.*
21	Καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιρράπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ. εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.	∴Sed nemo panniculum impexum ¨inſuit veſtimento veteri: alioquin, illud ¨ipſius ſupplementum nouum tollit ∴*aliquid* ex vetere *veſtimento*, & fit peior fiſſura.	*Nemo aſſumentum panni rudis aſſuit veſtimento veteri: alioquin aufert ſupplementum nouum à veteri, & maior ſciſſura fit.*
22	Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον.	Et nemo injicit vinum nouum in vtres veteres: alioquin vinum effunditur, & vtres pereunt: ſed ¨vinum nouum in vtres recentes injiciendum eſt.	*Et nemo mittit vinum nouum in vtres veteres: alioquin diſrũpet vinum vtres, & vinum effundetur, & vtres peribunt: ſed vinum nouum in vtres nouos mitti debet.*
23 Matt.12.1. Luc.6.1.	Καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας.	‖Factum eſt autem ∴vt ipſe pręteriret Sabbatho per ſata, & cœperunt diſcipuli eius ¨iter faciendo vellere ſpicas.	*Et factum eſt iterum quum Sabbathis ambularet per ſata, & diſcipuli eius cæperunt progredi & vellere ſpicas.*

16 *Quid [eſt] quòd*, τί ὅτι. Vulg. *Quare?* i. διατί? ſicut etiam legimus in quodam codice. ¶*Edit ac bibit*, ἐσθίει καὶ πίνει. In quodam exemplari, vt & apud Syrum interpretem, additur, ὁ διδάσκαλος ὑμῶν, *Doctor veſter*. quod etiam conuertit Vetus interpres, & diſertè legit Auguſt. de conſenſu Euang. lib. 2. cap. 27.

17 *Iis qui valent*, οἱ ἰσχύοντες. id eſt, Qui ſunt integris viribus. Vulgata, *Sani*, id eſt ὑγιαίνοντες. Eraſmus, *Qui bene valent.* ¶*Ad reſipiſcentiam*, εἰς μετάνοιαν. Eraſmus, *Ad pænitentiam*: de quo alibi diximus. Hæc autem non legit Vetus interpres, neque etiam duo ex vetuſtis exemplaribus.

18 *Ac Phariſæorum*, καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων: videlicet diſcipuli. In quibuſdam codicibus legitur, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, & Phariſęi, vt habet etiam Vetus interpres eodem ſenſu. Nam Phariſæorum diſcipuli, & ipſi Phariſæi erant. Quod autem putat Eraſmus hæc etiam conuerti ſic poſſe, *Et qui ſunt ex Phariſæis*, id eſt ex factione Phariſaica: ſenſum quidem eundem habet, ſed non ſatis conuenit. Dixiſſet enim Euangeliſta οἱ ἐκ τῶν Φαρισαίων, ſicuti ſæpe in Actis loquitur Lucas: & apud Paulum reperias τοὺς ἐκ περιτομῆς. Sed hoc quidem obſeruatione dignum videtur, nuſquam niſi hoc loco nominari Phariſæorum diſcipulos, & Matth. 22.16. Luc. 5.24, in huius hiſtoriæ narratione. *

19 *Quo [tempore]* ἐν ᾧ. Subaudi χρόνῳ. quæ ellipſis eſt Græcis in hoc dicendi genere familiaris. Eraſmus, *In quo*: vt repetatur νυμφῶνι: id eſt thalamo. Sed illa interpretatio videtur melius conuenire cum iis quæ proximè conſequuntur. Subiicitur enim ὅσον χρόνον: id eſt quanto tempore, ſiue quandiu. Itaque idem Eraſmus Luc. 5.32, ἐν ᾧ interpretatur Dum, pro Interim dum.

21 *Sed nemo*, καὶ οὐδείς. καὶ deeſt in quinque exemplaribus. ¶*Inſuit*, ἐπιρράπτει. Vulg. & Eraſmus, *Aſſuit*. quod neque memini legere apud idoneos auctores, neque ſenſum huius loci declarat: vt copioſius oſtendimus Matth. 9.16. vnde petenda ſunt quæ ad hunc verſiculum pertinent. ¶*Ipſius*, αὐτοῦ. Id eſt ab iſto inſutum, quod tamen pronomen neque vetus verſio legit, nec habet meus vetuſtiſſimus codex. ¶*[Aliquid] ex vetere*, ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ. Particulam ἀπὸ vt neceſſariam in Græco contextu reſtitui, auctoritate Syri interpretis, vetuſtiſſ. mei codicis, Latinæ denique receptæ verſionis fretus.

22 *Vinum iniiciendum eſt*, τὸν οἶνον βλητέον. Græcis τὸν οἶνον, id eſt vinum, ponitur quarto caſu. Dicunt enim, γραπτέον μοι ἐπιστολήν, id eſt, ſcribendum eſt mihi epiſtolam: quod dicendi genus imitatus Virgilius dixit, *-pacem Troiano à rege petendum.* Et Cicero, *Iterandum eadem iſta mihi.* Sed hæc ſunt Latinis admodum rara.

23 *Vt ipſe præteriret*, παραπορεύεσθαι αὐτόν. In quodã exemplari legitur (quo modo etiam vertit Vulg.) πάλιν αὐτὸν ἐν τοῖς

τοῖς σάββασι διαπορεύεσθαι. i. vt rurſus ipſe Sabbatho iret, vel iter faceret. Nam πορεύεσθαι pro ἰέναι hic accipitur, ſicut & Math.12.1. Alij legũt ἐν τῷ παραπορεύεσθαι αὐτόν. i. quum ipſe præteriret. ¶ *Iter faciendo*, ὁδὸν ποιεῖν. vel ὁδοποιεῖν vnico verbo, vt legit Theophylactus. Videtur autem permutata verborum collocatio. nam planior erit oratio ſi dicas, Iter faciendo vellere ſpicas, quam ſi ad verbum interpreteris, Iter facere vellendo ſpicas. Itaque illo modo malui conuertere. Vulgata, *Progredi*, id eſt προάγειν. Eraſmus, *Inter viam*: id eſt ἐν τῇ ὁδῷ, παρὰ τὴν ὁδόν.

---

24 Καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδε, τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστι;

25 Καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;

26 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι;

27 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.

28 Ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

Κεφάλαιον γ.

1 ΚΑΙ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα·

2 Καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτὸν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

3 Καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι εἰς τὸ μέσον.

4 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Οἱ δὲ ἐσιώπων.

5 Καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ' ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς

---

24 Tunc Phariſæi dixerunt ei, Ecce, cur ¨ faciunt Sabbatho quod non licet?

25 Et ipſe dixit eis, Nunquam legiſtis ‖ quid fecerit Dauid ¨ quũ egeret, & eſuriret ipſe, & qui cum eo *erant*?

26 Quomodo ingreſſus ſit domum Dei ¨ ſub Abiathar Põtifice maximo, & panes propoſitionis ederit, quos nõ licet edere ‖ niſi Sacerdotibus, & dederit etiam iis qui ſecum erant?

27 Dixit etiam eis, Sabbathum propter hominem factum eſt, nõ homo propter Sabbathum.

28 Itaque Filius hominis eſt etiam ¨ Sabbathi dominus.

CAP. III.

1 ET ‖ introiuit rurſus in ſynagogam: erátque illic quidam arefactam manum habẽs:

2 Et obſeruabãt an ¨ Sabbatho ſanaturus eſſet eum: vt ipſum accuſarent.

3 Tunc ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium.

4 Eis autem dixit, Licet Sabbatho ¨ benefacere, an malefacere *cuipiã*? ¨ hominẽ ſeruare, an trucidare? Ipſi verò ſilebant.

5 Et quũ circũſpexiſſet eos cũ ira, ¨ ſimul dolens ¨ quòd occal-

---

24 *Phariſæi autem dicebant ei, Ecce, quid faciũt Sabbathis quod nõ licet?*

25 *Et ait illis, Nunquam legiſtis quid fecerit Dauid quando neceſſitatem habuit, & eſuriit ipſe & qui cum eo erant?*

26 *Quomodo introiuit in domum Dei ſub Abiathar principe Sacerdotũ, & panes propoſitionis manducauit, quos non licebat manducare niſi Sacerdotibus, & dedit eis qui cum eo erant.*

27 *Et dicebat eis, Sabbathũ propter hominem factum eſt, & nõ homo propter Sabbathum.*

28 *Itaque dominus eſt Filiꝰ hominis etiã Sabbathi.*

CAP III.

1 *ET introiuit iterum in ſynagogam: & erat ibi homo habens manum aridam:*

2 *Et obſeruabant eum ſi Sabbathis curaret, vt accuſarent illum.*

3 *Et ait homini habenti manum aridam, Surge in medium.*

4 *Et dicit eis, Licet Sabbathis benefacere, an male? animam ſaluam facere, an perdere? At illi tacebant.*

5 *Et circumſpiciens eos cum ira, cõtriſtatus ſuper*

1. Reg. 21. 6.

Exod. 29. 33. leuit. 8. 31. & 24. 9.

Matth. 12. 9. luc 6.6.

---

25 *Quũ egeret*, ὅτε χρείαν ἔσχε. Cibo videlicet. Vulg. *neceſſitatẽ haberet*. Eraſ. *opus haberet*. quod rariſſimè dicũt Latini.

26 *Sub Abiathar Pontifice max.* ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως. Ita ſcriptum inuenimus in omnibus codicibus, quum 1. Sam.21.1. Pontifex ipſe vocetur Achimelech, pater ipſius Abiathar. Sed præterquam quòd apparet, ex 1.Paralip.24. 2.& 3, duos fuiſſe Pontifices qui viciſſim fungerentur ſacerdotio, (quanuis vnus præcipuus eſſet, alter verò ab eo ſecundus, vt liquet ex 2.Reg. 25.18.) ſiquis hunc locum Paralipomenωn, & præterea 2. Sam.8.17. contulerit cum 2. Sam.15.29.35, & 1.Reg.2.26.27, & 2. Reg.25.18: comperiet & patrem & filium binomios fuiſſe, quum vterque modò Achimelech, modò Abiathar dicatur. Sed mirum eſt, totam hanc particulam in illo meo vetuſtiſſimo codice non legi, vt ex albo vbi malè fuerit hoc annotatũ, videri poſſit in contextum irrepſiſſe, & quidem iam olim, quum multos ex veteribus hic locus torſerit, & Syrus etiam interpres hæc legat.

28 *Sabbathi dominus*, κύριος σαββάτου. Id eſt, Sabbathũ habet in ſua poteſtate, vt poſſit pro ſuo imperio illi moderari. Videtur autem mihi propter particulam ὥστε, ſumptum eſſe argumentum à comparatis. Nam ſi Sabbathum propter hominem conſtitutum eſt, ac proinde maior eſt habenda vitæ hominis ratio quàm Sabbathi, multo magis Sabbathum debet Chriſto ſubiici.

IN CAP. III.

* 2 *Sabbatho*, τοῖς σάββασιν. Vulg. *Sabbathis*. Atqui Sabbatho illo ipſo geſtum eſt id omne quod hîc narratur: vt manifeſta ſit numeri enallage, ſicút etiam loquitur Lucas 3.1. quod eſt in Latino ſermone obſcurius.

4 *Benefacere*, ἀγαθοποιῆσαι: id eſt beneficio afficere: qua ſignificatione rarò vſurpatur verbum illud apud Latinos, tametſi ab eo dicuntur benefici homines, & benefacta & beneficia. Ideò addidi pronomen CVIPIAM, ne poſſet locus deprauari. Paulus 1.Tim.6.38, eadem ſignificatione vtitur verbo ἀγαθοεργεῖν. In quodam codice legitur τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν; id eſt, quid Sabbathis licet? vt triplex ſit interrogatio in hoc verſiculo. ¶ *Hominem ſeruare, an trucidare?* ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Vetus interpres ſuo more vertit σῶσαι ſaluam facere, & ἀποκτεῖναι perdere: id eſt ἀπολέσαι, vt etiam ſcriptum inuenimus in duobus exemplaribus. Cæterum Animæ vocabulum vel pro vita accipi poteſt, vel potius, Hebraica ſynecdoche, pro homine. Illo modo ſi accipias, durior erit loquutio, Trucidare vitam. Itaque Animæ vocabulum non repetes ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ſed τὸ ἀποκτεῖναι oppones his duobus coniunctis, ψυχὴν σῶσαι: Sin autem pro homine accipias, (vt ego interpretor) plana erit ſententia, & hoc eſt quòd Gallicè dixeris *vne perſonne*. Dicitur autem homo perdi quanuis anima maneat immortalis: quoniam homo per mortem ſic diſſoluitur vt homo eſſe deſinat. *

5 *Simul dolens*, συλλυπούμενος. Eſt (ni fallor) peculiaris quædam vis hoc loco præpoſitionis σὺν: neque idem valet συλλυπούμενος vel quod ſimplex participium λυπούμενος, vel pro συμπάσχειν accipi poteſt, ſicut apud Latinos Condolere & Condoleſcere dicuntur, qui aliorum dolore ad commiſerationem commouentur. Nec enim iſti obdurati ſuam vicem dolebant, ſed aduerſus Chriſtum frendebant. Hoc igitur verbo ſignificatur, Chriſtum fuiſſe quidem grauiter illorum deſperata improbitate offenſum, ſed ita vt eorum etiam miſereretur: minimè videlicet iratũ hominũ more, in quibus ira nihil aliud eſt quàm vindicãdæ iniuriæ ſumma appetitio: ideo cũ maleuolentia ſemper coniuncta eſt,

& cum dolore quidẽ, ſed quẽ ex iniuria nobis facta concipimus, non autẽ ex eius vel improbitate vel imprudentia à quo lædimur. At cõtrà Dominus ita iratus erat iſtis vt nihil prætermitteret quo illos reuocaret ad officiũ, tantũ aberat vt vlciſcendi rabie ferretur. ¶ *Quòd occalluiſſet cor eorum*, ὅτι τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν. Vulg. & Eraſ. *Super cæcitate cordis eorũ*. Atqui πώρωσιν aliud eſſe quàm πήρωσιν conſtat vel ex cap. Ioh. 12. 40. Declarat enim πῶρος. callum & duritiẽ in articulis, vnde oritur πωροῦσθαι, id eſt Callũ obducere, & πώρωσις: quod poſtremũ quũ altero vocabulo Latino non poſſem interpretari, vſus ſum periphraſis ſubſidio. Videtur autẽ Vetus interpres non πωρώσει, ſed πηρώσει legiſſe, aut hęc duo confudiſſe, cùm hoc in loco, tũ aliis plurimis. Quidam nuper vertit torporẽ, quaſi tarditas & ſopor hîc accuſetur in Iudæis, ſicut alibi ſępe in Apoſtolis, ac nõ potius ſumma cõtumacia & obduratus animus. ¶ *Sana vt altera*, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Hoc non legit Vetus interpres, neque meus vetuſtiſſimus codex, & forſan irrepſit ex Matth. 12. 10.

καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη·		luiſſet cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et *is* extendit: reſtitutáque eſt manus eius ∴ſana vt altera.		*cæcitate cordis eorum, dicet homini, Extende manum tuam. Et extendit: & reſtituta eſt manus illi.*
Καὶ ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι, εὐθέως μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.	6	Tunc egreſſi Phariſæi, ſtatim ∴cum Herodianis conſilium inierunt aduerſus eum, vt eum perderent.	6	*Exeuntes autem Phariſæi, ſtatim cum Herodianis cõſilium faciebant aduerſus eum, quomodo eum perderent.*
Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν. καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας,	7	Sed Ieſus cum diſcipulis ſuis ſeceſſit ad mare: & magna multitudo ſequuta eſt eum à Galilæa, ∴& à Iudæa,	7	*Ieſus autem cum diſcipulis ſuis ſeceßit ad mare: & multa turba à Galilæa & Iudęa ſequuta eſt eum,*
Καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολὺ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν.	8	Et ab Hieroſolymis, & ab Idumæa, ∴& *regione quæ eſt* trans Iordanem: ∴& qui circa Tyrum ac Sidonem *habitabant*, ∴magna multitudine, quum audiſſent ∴quanta faceret, venerunt ad eum.	7	*Et ab Ieroſolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem: & qui circa Tyrum & Sidonem, multitudo magna, audientes quæ faciebat, venerunt ad eum.*
Καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, διὰ τὸν ὄχλον ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν.	9	Ipſe autem dixit diſcipulis ſuis vt nauigiolum ſibi ∴ſemper adeſſet propter turbã, ne ipſum ∴opprimerent.	9	*Et dixit diſcipulis ſuis vt nauicula ſibi deſeruiret propter turbam, ne comprimerent eum.*
Πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ ἵνα αὐτοῦ ἅψονται ὅσοι εἶχον μάστιγας.	10	Multos enim ſanauerat, adeo vt ∴inciderent in eum, vt ipſum tangerent quotquot ∴tenebantur flagellis.	10	*Multos enim ſanabat, ita vt irruerent in eum vt illum tangerent quotquot habebant plagas.*
Καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα ὅταν αὐτὸν ἐθεώρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε, λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.	11	Et ∴Spiritus impuri quum eum conſpexerant, ∴accidebant ei *ad pedes*, & clamabant dicentes, Tu es Filius ille Dei.	11	*Et ſpiritus immundi quum illum videbant, procidebant ei, & clamabant, dicentes, Tu es Filius Dei.*

---

6 *Cum Herodianis*, μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν. Vide Matth. 22. 16.

7 *Et à Iudæa*, καὶ ἀπὸ Ἰουδαίας. Hieroſolyma, cuius ſtatim fit mentio, in ea regione ſita eſt quæ Iudææ nomine peculiariter intelligitur: ſed digna erat cui⁹ ſpeciatim fieret mẽtio. Sic inf. 16. 7, *Dicite*, inquit Angelus, *diſcipulis & Petro*.

8 *Et [regione quæ eſt] trãs Iordanẽ*, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vul. & Eraſ. *Et trans Iordanẽ*: quod dicendi genus certè obſcurũ eſt, quũ repetẽda ſit prępoſitio ἀπὸ, vt (ſi vitare volueris amphiboliam) dicendum fuerit, Et à trans Iordanem. Ideo perinde verti ac ſi ſcriptũ eſſet, καὶ ἀπὸ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligit autem regionem quæ à Ioſepho Peræa dicitur. ¶ *Et qui circa Tyrum*, καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα. Hæc ita diſtinguẽda ſunt vt pertineant ad verbum ἦλθον, quod ſequitur, ſicut ſuperiora cohærent cum verbo ἠκολούθησαν, quod in pleriſque codicibus impreſſis non eſt obſeruatum, neque etiam ab Eraſmo: idcirco coactus eſt repetere paulo pòſt prouocabulum Qui. Vertit enim ἀκούσαντες, Qui quum audiſſent: perinde acſi ſcriptum eſſet, οἱ ἀκούσαντες. ¶ *Magna multitudine*, πολὺ πλῆθος. Vulgata & Eraſmus: *Multitudo magna*, per appoſitionem. Ego per ſextum caſum malui, vt ſubaudiatur præpoſitio κατά. ¶ *Quanta*, ὅσα. id eſt, quàm immenſa & quàm mirifica. Nam ὅσον & ἡλίκον ſæpe permutantur: & verior eſt ſenſus ſi ad qualitatem potius quàm ad multitudinem referas. Vulgata & Eraſmus, *Quæ*, id eſt ἅ. Nam ſæpe accipitur ὅσον loco prouocabuli, præſertim apud Atticos: ſed ita vt plerunq; pręcedat τὶ πᾶν, vel aliquid eiuſmodi. Mallẽ igitur interpretari vel Quãta, (ſicut fecimus) vel Quæcunq;. Sic etiã accipitur infrà c. 5. 18.

9 *Vt ſemper adeſſet*, ἵνα προσκαρτερῇ. Vulg. & Eraſmus, *Deſeruiret*: quod non reſpondet Græco vocabulo. Significat enim προσκαρτερεῖν, In re aliqua aut apud aliquem perſeuerare, ita vt ſemper præſtò ſis: ideóque de pediſequis dicitur: neque tamen hinc conſequitur idem valere quod deſeruire. Budęus Græcę linguę doctiſſimus vertit, *Vt aßidua comes eſſet*. Alibi verò etiã pro perdurare accipitur, vt Act. 1. 14. ¶ *Opprimerent*, θλίβωσιν. Vulgata, *Comprimerent*. Eraſmus, *Premerent*: quod (inquit) Latinius eſt & accommodatius ad Græcum ſermonem. Atqui neque θλίβειν ſimpliciter ſignificat Premere, ſed vehementius premere, vt diximus Matth. 13. 21. neque recuſabat premi Chriſtus. Nam quod infrà cap. 5. 24. & 31, & aliis aliquot locis, συνθλίβεσθαι dicitur Chriſtus & ἀποθλίβεσθαι, quum tamẽ eliſus non fuerit, apparet per hyperbolen dictum eſſe, propterea quod tam grauiter premebatur vt penè opprimeretur.

10 *Inciderẽt*, ἐπιπίπτειν. Sic loquitur Cicero prò Plancio *Non illum accuſo* (inquit) *qui eſt in ſumma ſacra via quum ad Fabium fornicem impellor, ſed eum qui in meipſum incurrit & incidit.* Vulgata & Eraſmus, *irruerent*, id eſt ἐφορμᾶν. ¶ *Tenebantur flagellis*, εἶχον μάστιγας: id eſt, morbis tanquam flagellis à Deo corripiebantur. Sic etiam infrà 5. 29. Vulg. *Habebant plagas*; Eraſ. *Affligebantur*, Ego malui retinere flagelli vocabulum. Nam in hoc loquendi genere magna quædam emphaſis eſſe videtur: ex quo intelligimus quæ vera ſit morborum origo, & quo conſilio à Deo immittantur: qua de re agit Apoſtolus 1. Cor. 11. 30, & Hebr. 12. 6: eodem etiam vocabulo vſurpato. Itaque nouum hoc dicendi genus malui retinere quàm Latinorum conſuetudini ſeruiendo non tam piè loqui. Syrus interpres hæc coniunxit cum ſequẽtis verſiculi initio ac ſi ſcriptũ eſſet, καὶ ὅσοι εἶχον μάστιγας πνευμάτων ἀκαθάρτων, id eſt, & qui habebãt flagella ſpirituũ impurorũ. Sed nuſquã hoc reperi in Græcis.

11 *Spiritus*, πνεύματα. In iis videlicet quos inuaſerant ¶ *Accidebant ei [ad pedes,]* προσέπιπτεν αὐτῷ. Addidi πρὸς τοὺς πόδας, Ad pedes, vt planior & magis Latina eſſet oratio: quum ſic etiam ſcribatur infrà cap. 7. 25. Vulgata & Eraſmus, *Procidebant ei*.

12	Καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς ἵνα μὴ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι.	Ipſe verò ∴multum obiurgabat eos, ne ipſum palàm facerent.	*Et vehementer comminabatur eis ne manifeſtarent illum.*	
13	Καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός· καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν.	‖∴Tunc aſcendit in montem, & aduocauit ad ſe quos ipſe voluit: & ∴venerunt ad eum.	*Et aſcendens in montem, vocauit ad ſe quos voluit ipſe: & venerunt ad eum.*	Infrà. 6.7. matt. 10.1. luc. 6.13 & 9.1.
14	Καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν.	∴Et conſtituit duodecim vt ſecum eſſent, & vt mitteret eos ∴ad prædicandum *Euangelium*:	*Et fecit vt eſſent duodecim cum illo, & vt mitteret eos prædicare:*	
15	Καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια.	∴Et vt haberent poteſtatẽ ſanandi morbos, & eiiciendi dæmonia.	*Et dedit illis poteſtatem curandi infirmitates, & eiiciendi dæmonia.*	
16	Καὶ ἐπέθηκε τῷ Σίμωνι ὄνομα Πέτρον.	∴Primum Simonem: (cui impoſuit nomen Petrum)	*Et impoſuit Simoni nomen Petrus:*	
17	Καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰακώβου· (καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανεργὲς, ὅ ἐστιν υἱοὶ βροντῆς)	∴Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, (& impoſuit eis nomina ∴Boanerges, quod eſt filij tonitrui)	*Et Iacobum Zebedæi, & Iohãnem fratrem Iacobi: (& impoſuit eis nomina Boanerges, quod eſt filij tonitrui)*	
18	Καὶ Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν, καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Θαδδαῖον, καὶ Σίμωνα τὸν Κανανίτην.	Et Andream, & Philippum, & Bartholomęũ, & Matthęum, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & ∴Thaddæum, & Simonem ∴Cananiten.	*Et Andream, & Philippũ, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobũ Alphæi, & Thaddæum, & Simonem Cananæum.*	
19	Καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον.	Et Iudam Iſcarioten, qui & prodidit eum. ∴ veneruntque domum.	*Et Iudam Iſcarioten, qui & tradidit illum. & veniunt ad domum.*	

---

12 *Multum*, πολλά. Vulgata & Eraſmus, *Vehementer*, id eſt σφόδρα.

13 *Tunc aſcendit*, καὶ ἀναβαίνει. Ita placuit cōuertere coniunctionem καὶ, vt melius cohæreret oratio. Nam penè infinitum eſſe huius particulæ vſum, quæ reſpondet literæ Hebræorum ו vocabulis præpoſitæ, iam ſæpe diximus. ¶ *Venerunt*, ἀπῆλθον. Compoſitum pro ſimplici poſitum, vt Luc.23.33.

14 *Et cōſtituit duodecim*. καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Eraſ. Veterem interpretem ſequutus, quũ putaret eſſe traiectionem particulæ ἵνα, interpretatur, *Fecitque vt duodecim ſecum eſſent*. & legitur in meo vetuſtiſſimo codice, abſque traiectione, ἐποίησεν ἵνα ὦσιν δώδεκα μετ' αὐτοῦ. Retineo tamen receptam lectionem, & exiſtimo ex vulgi conſuetudine petitũ eſſe hoc genus loquendi, Fecit duodecim: id eſt elegit ac deſignauit duodecim qui ſecum familiariter verſarentur. quod ſatis indicat particulę ἵνα repetitio, & quidem copulatiua interiecta, quæ indicat verbum ἐποίησε repetendum eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Senſus autem nullus erit ſi in hoc quoque membro, vt in ſuperiore, particulam ἵνα per traiectionem explices. Accipitur ergo τὸ ποιεῖν pro καθιστάναι, vt Iohan.6.15. quod vt melius intelligeretur, maluimus interpretari Cōſtituit, quàm Fecit: quum alioquin, quoad eius fieri poteſt, non ſoleamus à Græcis diſcedere. Teſtatur autem Eraſmus poſt δώδεκα ſe legiſſe in nonnullis exemplaribus οὓς ἀποστόλους ὠνόμασεν, Quos etiam Apoſtolos vocauit: quæ verba ſi adiicias, noſtram interpretationem valde confirmabunt: quanuis videri poſſint adiecta ex Lucæ 6.13. ¶ *Ad predicandum [Euangelium,]* κηρύσσειν. Noue ponitur τὸ κηρύσσειν abſolutè. Ideo addidi nomen Euangelij, plerunque expreſſum, quod etiam in meo vetuſtiſſimo codice adiicitur.

* 15 *Et vt haberent*, καὶ ἔχειν Eraſmus interpretatur, *Vtque haberent*, quum antè verterit κηρύσσειν ad prædicandum: vt hîc quoque debuerit potius interpretari, Et ad habendum. Nam quod exiſtimat cum ſuperioribus poſſe cohærere, quaſi ſcriptum ſit ἔχειν pro ἵνα ἔχωσι, eiuſmodi eſt vt ne refutatione quidem indigere videatur. Neceſſe eſt ergo repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum ἀποστέλλῃ, & ita potius conuertere, Eóſque mitteret vt prædicarent & poteſtatem haberent. Vulgata, *Et dedit*, legit enim καὶ ἔδωκεν, aſſentiente vetuſtiſſimo exemplari meo, & molliore ſanè conſtructione.

16 *Primum Simonem*, πρῶτον Σίμωνα. Hæc verba teſtatur Eraſ. in nonnullis Græcis codicibus non extare, & ex Matthæo deſumpta arbitratur. Ego verò non dubito quin hæc ſit germana lectio. nam præterquam quòd ita loquitur Matth. & Lucas, niſi ita legas, verſiculus proximus incipiens à particula καὶ, cum duobus ſequentibus, nullũ prorſus verbum habebit cum quo connecti poſſit. Neque eſt quod quiſpiam miretur poſt πρῶτον non ſequi δεύτερον, τρίτον, & ſimiles particulas, quum ſæpe occurrat eiuſmodi dicendi genus, vt Matth.10.2. Act.26.20. Rom.1.8, & 3.2. Deinde quòd pro ἐπέθηκεν αὐτῷ, ſcriptum eſt ἐπέθηκε Σίμωνι, natum eſt ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ſæpe ponitur * poſteriore loco antecedens, pręterito relatiuo. vt Pſal.48.1. quamobrem etiam iſta ſum interpretatus vt ſi ſcriptum eſſet ᾧ ἐπέθηκε. Simon autem non tunc fuit cognominatus Petrus, ſed tum demum quum ex illa legatione reuerſus præclaram illam confeſſionem edidiſſet. Matth.16,18.

17 *Et Iacobum*, καὶ Ἰάκωβον. Syrus interpres legit καὶ Ἰακώβῳ &c. ἐπέθηκεν ὀνόματα, omiſſa coniunctione καὶ, & abſque pronomine αὐτοῖς, ita vt nihil hiet, & huius verſiculi conſtructio ſic cohæreat cum ſuperiore, Et impoſuit Simoni nomen Petrum: & Iacobo &c. impoſuit nomina &c. quos proinde ſatis declarat Marcus fuiſſe ab ipſo electos. Sed receptam lectionem amplector. ¶ *Boanerges*, βοανεργές. Ita ſcribitur hoc nomen in omnibus codicibus, pro בני רגש [*bene reghesch*] vt facilè appareat expungendum eſſe ο. Sed vix vllum peregrinum vocabulum 78 inuenias Græcis literis incorruptè ſcriptum. Hieronymus in capite Danielis 1. vult legi בני רעם [*bene rehem*] vnde * factum fuiſſe [*bene-rgen*] ע per γ enuntiato, vt in Gomorrha & aliis ſimilibus, & poſt expunctum μ vt in Maria, & gehenna, additum σ fuiſſe coniicit Ioh. Duſius criticus in his rebus diligentiſſimus: ſic vt, aliis Bane, aliis Bone pro Bane Syriacè pronunciantibus, conflatum tandem fuerit ab imperitis Boane. Hæc ille. Sed quid ſi, vt hanc coniecturam adiuuemus, dicamus pro ργεμ nonnullos legiſſe ργες, id eſt pro Mem finali legiſſe Samech characteris ſimilitudine deceptos? Sic autem vocatos illos dicit Nazianzenus διὰ τὸ μεγαλόφωνον, quòd neſcio quàm ſit probabiliter excogitatum.

18 *Thaddæum*, Θαδδαῖον. In quodam codice legitur Λεββαῖον Lebbæum, cui videlicet cognomen fuit Thaddæo: qui idem & Iudas (vt ex Luca apparet) dictus eſt: adeo vt trinomius fuerit. Itaque Iudas proditor, vt ab eo diſtinguatur, vbique dicitur Ἰσκαριώτης. ¶ *Cananiten* Κανανίτην. Vide Matth.10.4.

19 *Veneruntque domum*, καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. Quum hæc ſoleant cum ſequente verſiculo connecti, nos contrà ſuperioribus adiunximus. Omnino enim videtur hæc eſſe ſententia, duodecim illos, quum eſſent à Domino ſelecti ex reliqua diſcipulorum turba, vt poſthac cum eo verſarentur, domum cum eo reuertiſſe: quod ante facere non ſolebant, quum ipſos Dominus in ſuum contuberniũ nondum adſciuiſſet. Copulandum eſt igitur verbum ἔρχονται cum ἐποίησε, quod poſitum eſt verſiculo 14. Nam illa, ἵνα ὦσι μετ'

αὐτῷ, & quæ conſequuntur vſque ad προσῶπον conſtruenda ſunt διαβατικῶς, vt loquuntur Grammatici. Neque nos offendere debet tẽporis mutatio, Hebręis, ac Marco præſertim, familiaris: quamobrem etiam prius ἔρχονται ſum interpretatus Venerunt, ne quem offenderet hæc enallage Latinis non ita frequens.

Καὶ συνέρχεται πάλιν ὄχλος ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν.	20	Conuenit autem rurſum turba, ¨adeo vt ne capere quidem cibum poſſent.	20	*Et conuenit iterũ turba, ita vt non poſſent neque panem manducare.*
Καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γὰρ, Ὅτι ἐξέστη.	21	Et quum *hæc* audiſſent ¨ipſius propinqui, venerũt vt prehenderent eum: dicebãt enim ¨eum apud ſe non eſſe.	21	*Et quum audiſſent ſui, exierunt tenere eum: dicebant enim, Quoniam in furorem verſus eſt.*
Matt.9.34, & 12. 24. luc. 11. 14. Καὶ οἱ Γραμματεῖς οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβάντες ἔλεγον, Ὅτι Βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.	22	Scribę verò qui Hieroſolymis deſcenderant, dicebant, Certè habet Beelzebul, & certè ‖ per principem dæmoniorum eiicit dæmonia.	22	*Et Scribæ qui ab Ieroſolymis deſcẽderant, dicebant, Quoniam Beelzebub habet, & quia in principe dæmoniorum eiicit dæmonia.*
Καὶ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, ἐν παραβολαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς δύναται σατανᾶς σατανᾶν ἐκβάλλειν;	23	Quum autem eos aduocaſſet, dixit eis per parabolas, Quomodo poteſt Satanas Satanam eiicere?	23	*Et cõuocatis eis, in parabolis dicebat illis, Quomodo poteſt Satanas Satanam eiicere?*
Καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη·	24	¨Neque ſi regnum aduerſus ſeſe diſſideat, poteſt ſtare regnum illud:	24	*Et ſi regnum in ſe diuidatur, non poteſt regnum illud ſtare:*
Καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη·	25	Neque ſi domus contra ſemetipſam diſſideat, poteſt ſtare domus illa:	25	*Et ſi domus ſuper ſemetipſam diſpertiatur, non poteſt domus illa ſtare:*
Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει.	26	¨*Sic* quoq. ſi Satanas inſurrexit & diſſidet aduerſus ſemetipſum, ſtare non poteſt, ſed finem habet.	26	*Et ſi Satanas conſurrexerit in ſemetipſum, diſpertitus eſt, & non poterit ſtare, ſed finem habet.*
Οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρ-	27	Non poteſt quiſquã ¨potẽtis *alicuius* vaſa, ingreſſus domum	27	*Nemo poteſt vaſa fortis, ingreſſus in domum*

---

20 *Adeo vt ne*, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. Frequens Hebraiſ. Edere panem, pro Cibum capere.

21 *Ipſius propinqui*, οἱ παρ' αὐτοῦ. Ad verbum, Qui ab eo erant: quo modo vernaculo ſermone dicimus, *Ceux qui luy eſtoyent quelque choſe:* id eſt, ipſius gentiles & agnati: qui quàm parum æqui fuerint Chriſto, liquet ex Iohanne 7.3, 4.5. In hoc tamen dicendi genere Græci fere vtuntur præpoſitione παρὰ, & cognatos τοὺς παρά τινος, vel τοὺς παρ' αἵματος appellãt. Nonnulli de iis hoc accipiunt qui quũ domi apud ipſum eſſent, exierunt vt furentem turbam compeſcerent. Nam relatiuum αὐτὸν & ὅτι ἐξέστη, ad turbam referunt, non ad Ieſum. Sed vt taceam quæ de cognatorum Chriſti incredulitate ac maleuolentia narrat Iohannes, certe ea quæ in hoc extremo capite narrantur de iiſdem Chriſtum accerſentibus, quos ipſe contempſit, videntur indicare de ipſius cognatis hæc quoque eſſe accipienda: quos tamen facilè concedo non omnes in hoc ſcelus conſpiraſſe, quum paulo pòſt inter eos etiam Maria ipſius mater recenſeatur: de qua abſit vt tale quicquam cogitem. Deinde etiam verbum κρατῆσαι, quo vis quædam ſignificatur, impedit quominus illi ſententiæ aſſentiar. Quis enim ſtudeat furentem multitudinem vi coërcere? Quod etiam ſi concederem, tamen non erat eo tempore tantus diſcipulorum zelus, vt hoc ipſis vel in mentem veniret. Et quòd mox dicitur de Scribis, eum vt dæmonio correptum accuſantibus, prorſus cum illo cognatorum dicto conſentit. Sed & Cypr. lib. 1, epiſt. 3. *Videmus* inquit, *ipſum Dominum à fratribus eſſe detentum, & ab eo quem inter Apoſtolos delegerat, proditum.* Vulgata, οἱ παρ' αὐτοῦ interpretatur *Sui:* quod vocabulum nimium latè patet. Eraſmus, *Qui ad eum* [*attinebant,*] quum potius dicendum fuiſſe videatur, Qui eum ſanguine attingebant, Conuenit igitur hæc Iudęorum conſuetudo cum lege XII. Tab. qua cauetur vt qui furioſi ſunt & mente capti, ad agnatos & gentiles deducantur.

* Quod autem attinet ad verbum ἐξελθεῖν, vel pro ſimplici accipiendũ eſt, (quomodo etiam ſumus interpretati tum hoc loco, tum etiã infrà cap. 8.11, & 11.11) vel certè ad Nazareth referẽdum eſt, totámque eam regionem, (quæcunque tandem ea fuerit) ex qua iſti eo conſilio ſunt profecti vt Ieſum quaſi inſanum abducerent, cogeréntque domi ſe continere: veriti fortaſſis Herodem & Phariſęos, ipſóſque adeo Romanos, ſiquis hac occaſione tumultus oriretur. Nam etiam non deerant qui Chriſtum vellent regem creare, vt docetur Iohan. 6. 18. ¶ *Eum apud ſe non eſſe*, ὅτι ἐξέστη. Vel, ex poteſtate exiſſe. Sic enim Cicero 3. Tuſcul. vt Budæus obſeruauit *Exiſſe*, inquit, *ex poteſtate qui dicuntur, idcirco dicuntur, quia non ſunt in poteſtate mentis cui regimen totius animi à natura tributum eſt.* Conatus ſum tamen hunc eundẽ ſenſum ita explicare vt à Græco vocabulo propius abeſſem, quum ἐξίστασθαι ad verbum declaret Extra ſe eſſe, Suprà 2.12, Alibi ſæpe idem hoc verbum cõuertimus Obſtupeſcere, quando idem valet quod ἐκπλήττεσθαι. Vulgata & Eraſmus, *In furorem verſus eſt;* id eſt ἐμάνη: vel potius, εἰς μανίαν ἐτράπη. Cęterum in meo vetuſtiſſimo codice ſic ſcriptum hunc locum inueni, καὶ ὅτι ἤκουσαν περὶ αὐτοῦ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ λοιποὶ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γὰρ ὅτι ἐξίσταται αὐτούς. Id eſt, Et quum de eo audiuiſſent Scribæ & reliqui, venerunt vt prehenderent eum: dicebant enim quòd ipſos in amentiam induceret.

24 *Neque ſi regnum*, καὶ ἐὰν βασιλεία. Vulgata & Eraſmus, *Et ſi regnum*. Ego verò quum viderem particulam καὶ neque in hoc verſiculo, neque in proximo ſatis cohærere poſſe, & duas iſtas ſimilitudines probandæ ſuperiori negationi adhibitas, putaui καὶ cum οὐ, quod proximè conſequitur, prorſus coniungendum: vt ſit καὶ οὐ pro οὐδὲ poſitum.

26 [*Sic*] *quoque ſi Satanas*, καὶ εἰ ὁ Σατανᾶς. Vulg. & Eraſmus ad verbum, *Et ſi Satanas:* ſed nemo non videt, ne hoc quidem loco ſatis commodè poſſe copulatiuam vſurpari, quum declaret ſimilitudinis accommodationem. Sciendum eſt igitur Hebraicam eſſe enallagen ו pro כן [*chen*,] quæ ſæpiſſimè in Prouerbiorũ libro vſurpatur, vt ca. 25.25, & 26.9, & 27.15. niſi malimus ſubaudire οὕτως, vt Matthæi 6.10.

* 27 *Potentis*, τοῦ ἰσχυροῦ. Vide Matth. 12, 19. ¶ *Diripiet*, διαρπάσει. In quinque codicibus ſcribitur διαρπάσαι quod ſanè melius cohæret cum præcedentibus. Nam alioquin præciſum erit dicendi genus, Et tunc diripiet, pro, Quod ſi fecerit, tum demum diripiet.

28 Filij

πάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν ἰσχυρὸν δήσῃ· καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει.

28 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν·

29 Ὃς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρίσεως.

30 Ὅτι ἔλεγον, Πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.

31 Ἔρχονται οὖν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ· καὶ ἔξω ἑστῶτες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν, φωνοῦντες αὐτόν.

32 Καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτόν· εἶπον δὲ αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ζητοῦσί σε.

33 Καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, ἢ οἱ ἀδελφοί μου;

34 Καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους, λέγει, Ἴδε ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

35 Ὃς γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἀδελφός μου, καὶ ἀδελφή μου, καὶ μήτηρ ἐστί.

Κεφάλαιον δ.

1 ΚΑΙ πάλιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολὺς, ὥστε αὐτὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἦν.

eius, diripere, niſi primò validum illum vinxerit:& tunc domum eius ¨diripiet.

28 ‖ Amen dico vobis, quæuis peccata remittentur ¨ filiis hominum, & blaſphemiæ quibuſcunque blaſphemarint:

29 Sed quicunque blaſphemarit in Spiritum ſanctum, non habet remiſſionem in æternum, ſed tenetur æterno ¨iudicio.

30 ¨Dicebant enim, Spiritum impurum habet.

31 ‖ ¨ Veniunt igitur ¨ fratres & mater eius: & foris ſtantes, miſerunt ad eum, ¨& eum vocarunt.

32 Sedebat autem circa eum turba: ¨*illi* verò dixerunt ei, Ecce, mater tua ¨& fratres tui foris quærunt te.

33 Tunc reſpondit eis, dicens, Quæ eſt mater mea, ¨aut fratres mei?

34 ¨Et quum circunſpexiſſet in circuitu eos qui circum ſedebant, ait, Ecce mater mea, & fratres mei.

35 Quicũque enim fecerit quod Deus vult, is eſt frater meus, & ſoror mea, & mater.

CAP. IIII.

1 ET ‖ rurſus cœpit docere apud mare: & coacta eſt ad eum turba multa, adeo vt ipſe nauigium ingreſſus ſederet in mari. tota autem turba apud mare in terra erat.

eius, diripere, niſi prius fortem alliget: & tunc domum eius diripiet.

28 *Amen dico vobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominum peccata, & blaſphemiæ quibus blaſphemauerunt.* Mar.12.38. luc.12.10. 1.ioh.5.16.

29 *Qui autem blaſphemauerit in Spiritum ſanctum non habet remiſſionem in æternum; ſed reus erit æterni delicti.*

30 *Quoniam dicebant, Spiritum immundum habet.*

31 *Et veniunt mater eius & fratres: & foris ſtantes, miſerunt ad eum, vocantes eum.* Matth. 12 46. luc.8.19.

32 *Et ſedebat circa eum turba: & dicunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.*

33 *Et reſpondens eis, ait, Quæ eſt mater mea & fratres mei?*

34 *Et circunſpiciens eos qui in circuitu eius ſedebant, ait, Ecce mater mea & fratres mei.*

35 *Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic frater meus & ſoror mea & mater eſt.*

CAP. IIII.

1 *ET iterum cœpit docere ad mare: & congregata eſt ad eum turba multa, ita vt nauim aſcẽdens ſederet in mari. & omnis turba circa mare ſuper terram erat.* Matt. 13.1. luc.8.4.

---

28 *Filiis hominum*, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebraiſmus: id eſt hominibus: vt Homerus υἷας Ἀχαιῶν, Achiuos vocat.

29 *Iudicio*, κρίσεως: id eſt κατακρίσεως, Condemnatione: vt ſæpe alibi κρίνειν pro κατακρίνειν. In quodam manuſcr. codice & illo meo vetuſtiſſimo legitur ἁμαρτίας, id eſt Peccato: quam lectionem ſequutus Vetus interpres, interpretatur *reus erit æterni delicti.* vt citans etiam hunc locum Cyprianus in epiſtolis, legit, Æterni peccati, id eſt nunquam delendi.

30 *Dicebant enim*, ἔλεγον γάρ. Verba ſunt Euangeliſtæ cauſam afferentis cur Ieſus mentionem feciſſet peccati in Spiritum Sanctum. Itaque præciſum eſt hoc dicendi genus: quo etiam vtitur Marcus noſter infrà cap.5.8.

31 *Veniunt igitur*, ἔρχονται οὖν. Vulgata & Eraſmus legerunt, καὶ ἔρχονται, *Et veniunt.* Eſt autem hoc loco particula οὖν epanalepſeωs nota. Redit enim Marcus ad hiſtoriam quam narrare cœperat verſu 21, de ipſius propinquis. ¶ *Fratres & mater eius*, οἱ ἀδελφοὶ, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Vulgata & Eraſmus, *Mater eius & fratres*: quem etiam ordinem ſeruat editio Græca Baſilienſis. Nos tamen in veteribus omnibus, atque adeo in Complutenſi editione, item apud Theophylactum, fratres inuenimus priores appellatos hoc quidem loco, ſicut paulo pòſt contrà, priore loco mater nominatur. Neque verò huius rei mentionem feciſſem, niſi ſuſpicarer veterem lectionem ſuperſtitione quorundam inuerſam: qui magnam putant iniuriam matri Domini fieri, niſi nomen ipſius cæteris præponatur. Illud autem omnibus notum eſſe credo, fratrum & ſororum appellatione apud Hebræos paſſim intelligi omnes qui eiuſdem ſint cognationis. ¶ *Et vocarunt*, φωνοῦντες: id eſt Accerſentes. Eraſmus, *Qui euocarent*, id eſt φωνήσοντας.

32 [*Illi*] *verò dixerunt ei*, εἶπον δὲ αὐτῷ. Vulgata & Eraſmus, *Et dicunt*, καὶ λέγουσι. quod in vno tantùm codice ſcriptum inuenimus. itaque alterum ſumus amplexi. Neque enim hæc dicta ſunt à circunſtante turba, ſed ab iis quos miſerant propinqui vt eum accerſerent. ¶ *Et fratres tui*, καὶ οἱ ἀδελφοί σου. In quinque vetuſtis exemplaribus & in meo vetuſtiſſimo additur καὶ αἱ ἀδελφαί σου, Et ſorores tuæ: & poſtea Chriſtus facit ſororis, vt & fratris & matris mentionem.

33 *Aut fratres mei?* ἢ οἱ ἀδελφοί μου; Vulg. & Eraſmus, legunt, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; & fratres mei?

34 *Et quum circunſpexiſſet in circuitu*, & cætera, καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους. Vulgata legit τοὺς κύκλῳ αὐτοῦ καθημένους, id eſt, Eos qui in circuitu ipſius ſedebant. Eraſmus autem, τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους. id eſt, in circuitu circum ſe diſcipulos ſedentes. Sed quancunque harum lectionum ſequaris, eadem manebit ſententia.

2 Καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς πολλά, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ,

3 Ἀκούετε, ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι·

4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό.

5 Ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

6 Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

7 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας· καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτό, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε.

8 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλήν· καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα· καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

9 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

10 Ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, τὴν παραβολήν.

11 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω, ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται·

Esa.6.9.
mat.13.14.
luc.8.10.
ioa.12.40.
act.28.26.
rom.11.8.

12 Ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι· καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι· μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα.

13 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε;

2 Et docebat eos per parabolas multa, dicebátque eis ⁘in doctrina ſua:

3 Audite, Ecce, *quidam* ſator exiit ſatum:

4 Et factum eſt inter ſerendum, aliud quidem cecidit ſecũdum viam: venerúntque volucres cæli, & deuorauerunt illud.

5 Aliud verò cecidit in ⁘petroſa, vbi non habebat terrã multam: & ſtatim exortum eſt: propterea, quòd non habebat profundam terram:

6 Sole autem exorto, ardore tactũ eſt, & propterea quòd non habebat radicem, exaruit.

7 Et aliud cecidit in ſpinas: & aſcenderunt ſpinæ, ac ſuffocarunt illud, & fructũ non edidit.

8 Et aliud cecidit in terram bonam, edidítque fructum aſſurgentem ac creſcentem: & tulit ⁘aliud tricena, & aliud ſexagena, & aliud centena.

9 Tunc dixit eis, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Quum autem eſſet ⁘ſolus, interrogarunt eum ⁘qui circũ eum erãt cũ duodecim, de parabola.

11 Et dixit eis, Vobis datum eſt noſſe myſterium regni Dei: ⁘iis autẽ qui foris ſunt, per parabolas ⁘omnia *iſta* fiunt:

12 ‖Vt videntes videant, & non ⁘cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando ⁘*ſe* conuertant, & remittantur eis peccata.

13 ⁘Præterea dixit eis, Neſcitis parabolam iſtam? ⁘& quomodo omnes parabolas cognoſcetis?

2 *Et docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in doctrina ſua:*

3 *Audite, Ecce, exiit ſeminans ad ſeminandum:*

4 *Et dum ſeminat, aliud cecidit circa viam: & venerunt volucres cæli, & comederunt illud.*

5 *Aliud verò cecidit ſuper petroſa, vbi non habuit terram multam: & ſtatim exortum eſt, quoniam non habebat altitudinem terræ:*

6 *Et quando exortus eſt ſol, exæſtuauit, & eo quòd non habebat radicem, exaruit.*

7 *Et aliud cecidit in ſpinas: & aſcenderunt ſpinæ, & ſuffocauerũt illud, & fructum non dedit.*

8 *Et aliud cecidit in terram bonã, & dabat fructum aſcendẽtem & creſcentem: & afferebat vnum triginta, & vnũ ſexaginta, & vnũ centum.*

9 *Et dicebat, Qui habet aures audiendi, audiat.*

10 *Et quum eſſet ſingularis, interrogauerunt eum ij qui cum eo erant duodecim, parabolam.*

11 *Et dicebat eis, Vobis datũ eſt noſſe myſterium regni Dei: illis autem qui foris ſunt, in parabolis omnia fiunt:*

12 *Vt videntes videant, & non videant: & audientes audiant, & non intelligãt: nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata.*

13 *Et ait illis, Neſcitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoſcetis?*

IN CAPVT IIII.

2 *In doctrina ſua*, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Accipio διδαχὴν pro actione verbi διδάσκειν, vt perinde ſit acſi dixiſſet Marcus, ἐν τῷ διδάσκειν, inter docendum.

5 *Petroſa*, τὸ πετρῶδες. id eſt, τὰ πετρώδη, vt infrà verſu 16.

8 *Aliud tricena*, ἓν τριάκοντα, Omnes noſtri vetuſti codices ſcriptum habebant ἐν τριάκοντα, id eſt cum triceſimo, ἐν ἑξήκοντα, cum ſexageſimo, ἐν ἑκατόν, cum centeſimo, vt loqui ſolent rei ruſticę ſcriptores. ſed malui quidem ego ἓν legere, ita vt diſtributiuè accipiatur, & ſubaudiatur σπέρμα.

10 *Solus*, καταμόνας. Ad verbũ Solitariè. Eſt enim aduerbium, ſed commodius vertitur per nomen. Vulgata, *Singularis.* ¶ *Qui circum eum erant*, οἱ περὶ αὐτόν. Vel (vt Vulgata) Qui cum eo erant. Codex Eraſmi ſcriptum habuit, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, eodem (ni fallor) ſenſu. Nam eleganter etiam Græci τοὺς περί τινα appellant eos qui ſunt cuipiam dediti & addicti, ita vt eum ſectentur, ſintque ipſius velut factionis. Æſch. κατὰ Κτησ. Φέροντας μὲν τῷ δήμῳ ἐλπίδας κενάς, Δημοσθένει δὲ ἀργύριον καὶ τοῖς περὶ αὐτόν. id eſt, Populo quidem vanam ſpem afferentes, Demoſtheni autem & eius ſectatoribus, pecuniam. Sic etiam (vt citat Budæus) Plutarch. in Demetrio, τοὺς περὶ Φαληρέα vocat eos qui Phalerei partes ſequebantur. Igitur hoc loco minimè ſignificantur externi aliqui homines qui Chriſto adeſſent, (turbam enim amandarat) ſed ij demum qui ſolebant eum aſſectari, & diſcipuli ipſius erant: quales habuit quidem, præter ſelectos illos duodecim, etiam alios multos. Iſti igitur eum vel domum, vel in deſertũ ſequuti, quæſierunt de parabola. Vulg. legit οἱ περὶ αὐτὸν δώδεκα, Ij duodecim qui cum ipſo erant: & in vetuſtiſſimo meo exẽplari legitur, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Diſcipuli eius, quod vtrumuis probo: quoniã domi & inter ſolos domeſticos hęc dicta fuiſſe vidẽtur oſtẽdere quę ſequũtur.

11 *Iis qui foris ſunt*, τοῖς ἔξω, id eſt, exteris. Sicut autem Eccleſia ſiue domus Dei interdũ omnes comprehẽdit qui veram religionem profitentur, etiamſi hypocritæ ſint plerique: interdũ verò electos duntaxat & verè credentes: ita etiam exterorum appellatione intelliguntur modò quicunque non accenſentur cœtui fidelium, (vt 1. Corinth. 5. 12.) modo verò ij qui vt in Eccleſia ſint, tamen ex vera Eccleſia non ſunt, de quibus agitur hoc loco & Rom. 9. 9. ¶ *Omnia* [*iſta*,] τὰ πάντα. Vis articuli proculdubio eſt ἀναφορική: ideòque quum particulam vniuerſalem reſtringat ad præcedentia nempe ad doctrinam de regno cæleſti, fuit exprimenda. In meo tamen vetuſtiſſimo codice, totum iſtud membrum non legitur.

12 *Cernant*, ἴδωσιν, Vulg. & Eraſm. *Videant*, quum tamen hoc quidem loco τὸ ὁρᾶν aliquid amplius declaret quàm τὸ βλέπειν, ita videlicet vt ſignificet actionem animi id quod videt diiudicantis: ſicut plus eſt τὸ συνιέναι quàm τὸ ἀκούειν, vt diximus Matth 13. 14. ¶ [*Se*] *conuertant*, ἐπιστρέψωσι. vt. * in coniugatione Hithpael Vide Act. 3. 26.

13 *Præterea dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. Vide infrà. verſu 24. ¶ *Et quomodo*, καὶ πῶς. Id eſt, Quomodo igitur? Eſt autem petitum à vulgo hoc dicẽdi genus, vt ſuprà diximus, Matt. 3. 14. Sic. Homerus Iliad. α, Καὶ νῦν ἐν Δαναοῖσι θεοπροπέων ἀγορεύεις. Virg. *Et quiſquam numen Iunonis adoret Præterea?*

15 *In qui*

14	Ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει.	Sator ille, ſermonem ſerit.	*Qui ſeminat, verbum ſeminat:*	
15	Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν, ὅπου σπείρεται ὁ λόγος· καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν.	Iſti autem ſunt qui iuxta viam *ſemen excipiunt*, ¨in quibus *videlicet* ſeminatur ſermo: ſed poſtquam audierunt, ſtatim venit Satanas, & tollit ſermonem qui ſeminatus fuerat in cordibus eorum.	*Hi autem ſunt qui circa viam, vbi ſeminatur verbum, & quum audierint, confeſtim venit Satanas, & auſert verbum quod ſeminatum eſt in cordibus eorum.*	
16	Καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἳ ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτόν·	Et iſti ſunt ſimiliter qui in petroſa ſemen ¨excipiunt: qui *videlicet* quum audierint ſerſermonem, ſtatim cum gaudio excipiunt eum:	*Et hi ſunt ſimiliter qui ſuper petroſa ſeminantur, qui quum audierint verbum, ſtatim cum gaudio accipiunt illud:*	
17	Καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν· εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται·	Et non habent radicem in ſeſe, ſed temporarij ſunt: deinde orta aflictione aut perſequutione propter ſermonem, ſtatim offenduntur.	*Et non habent radicem in ſe, ſed temporales ſunt: deinde orta tribulatione & perſecutione propter verbum, confeſtim ſcandalizantur.*	
18	Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι, οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες·	¨Hi ſunt autem qui in ſpinas ſemen excipiũt, hi ſunt *inquam* qui ſermonem audiunt:	*Et alij ſunt qui in ſpinis ſeminantur, hi ſunt qui verbum audiunt:*	
19	Καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.	Sed ſolicitudines ‖ ¨ſeculi huius, & fallacia diuitiarum, & cupiditates quæ in cæteris rebus *verſantur*, introeuntes ſuffocant ſermonem, iſque redditur ¨fructus expers.	*Et ærumnæ ſeculi, & deceptio diuitiarum, & circa reliqua cõcupiſcentiæ introeuntes ſuffocant verbum, & ſine fructu efficitur.*	1. Tim. 6. 17.
20	Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον, καὶ παραδέχονται καὶ καρποφοροῦσιν ἐν τριάκοντα, καὶ ἐν ἑξήκοντα, καὶ ἐν ἑκατόν.	Hi ſunt verò qui in terram bonam ſemen exceperunt, qui *videlicet* audiunt ſermonem, & excipiunt: & fructum ferunt, ¨aliud tricena, aliud ſexagena, aliud centena *grana*.	*Et hi ſunt qui ſuper terram bonam ſeminati ſunt, qui audiunt verbum & ſuſcipiunt: & fructificant, vnum triginta, & vnum ſexaginta, & vnum centum.*	
21	Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ;	Dixit etiam eis ‖ Num lucerna ¨venit vt ſubter modium ponatur, aut ſubter lectum? nónne vt candelabro imponatur?	*Et dicebat illis, Nunquid venit lucerna vt ſub modio ponatur, aut ſub lecto? nónne vt ſuper candelabrum ponatur?*	Mat. 5. 15. luc. 8. 16. & 11. 33.
22	Οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ· οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ.	‖Non eſt enim quicquam occultum quod ¨non futurum ſit vt manifeſtetur ¨ neque *quod* abſcõdatur, ſed *oportet* vt palàm proferatur.	*Non eſt enim aliquid abſconditum quod non manifeſtetur: nec factum eſt occultum, ſed vt in palam veniat.*	Mat. 10. 26. luc. 8. 17. & 12. 2.

---

15 *In quibus*, ὅπου. Vulg. & Eraſ. *Vbi*, quæ interpretatio obſcura eſt. Neque enim hoc aduerbium refertur ad ὁδὸν, ſe ad eos qui viæ comparantur. Itaque perſpicuitati ſtudere malui, quum præſertim in vno codice legerim οἷς, Quibus.

16 *Excipiunt*, λαμβάνουσιν Id eſt παραδέχονται, vt mox ſcribitur verſ. 20. Vide Matth. 13. 20.

18 *Hi ſunt autem*, καὶ οὗτοί εἰσιν. Vulgata & Eraſmus, *Et alij ſunt*, καὶ ἄλλοι εἰσίν. ſicut etiam ſcriptum legimus in quodam exemplari, Cæterùm quòd bis repetitur οὗτοί εἰσιν, excuſandum eſt per epanalepſin, vel potius alterum redundat: nam ſi tollas, planior erit ſententia, & poſteriore loco
* deeſt in quatuor manuſcriptis codicibus. Contrà verò Syrus interpres priore loco legit οἱ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι. quod mihi maximè probatur.

19 *Seculi huius*, τοῦ αἰῶνος τούτου Id eſt, Ad huius vitæ negotia pertinentes. ¶*Fructus expers*, ἄκαρπος. Vulg. *Sine fructu* ambiguè, quum non ſit infructuoſum quicquid eſt ſine fructu. Eraſmus, *Infructifer*, nouo vocabulo.

20 *Aliud tricena*, ἓν τριάκοντα. Subauditur participium τὸ σπειρόμενον. Alioqui dicẽdum fuerat potius εἷς, in accommodatione parabolæ.

21 *Venit*, ἔρχεται. Id eſt affertur. In quodam codice ſcriptum eſt ἅπτεται, id eſt, *Accenditur*, vt vertit Eraſ. quum tamen in Baſilienſi editione legatur καίεται, id eſt Ardet.

* 22 *Non futurum ſit vt manifeſtetur*, ἐὰν μὴ φανερωθῇ. Vel, Non manifeſtetur: modò intelligas eſſe modum potentialem: ponitur enim ἐὰν pro ἄν. Quod autem Eraſmus in annotationibus legit ἢ. εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, neque in vetuſtis codicibus reperimus, neque videtur conuenire ¶*Neque* [*quod*] *abſcondatur, ſed* [*oportet*] *vt in apertum veniat*, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Quanuis plana ſit huius loci ſententia, (præſertim ſi conferatur cum capite Lucæ 8. 17.) tamen quomodo cohæreat verborum conſtructio non facilè indicari poteſt. Eſt enim ellipſis in hac oratione, quam nonnulli vel neglexerunt, vel non animaduerterunt, nonnulli parum commodè videtur expleuiſſe. Vulg. igitur ita vertit, *Nec factum eſt occultum, ſed vt in palam veniat.* Eraſmus hoc modo, *Neque fuit ſecretum, ſed vt in propatulum veniat.* Sic autem ſupplet in annotationibus, *Neque factum eſt oc̃ultum* [*vt maneat occultum*] *ſed vt in apertum veniat.* Atqui nemo eſt qui non videat aliquid prætereà deeſſe quod à parte anteriore coniungatur cum illo *factum eſt*. Deinde ſi ita libeat pro arbitrio ſupplere integras ſentẽtias, non video quid non tandem nobis corrumpere liceat. Caſtellio nimis audacter (vt pleraque alia) ſic interpretatus eſt, *Neque quicquam tam arcanè ſit quòd non palam futurum ſit*: id eſt, οὐδέ τι γίνεται οὕτως ἀπόκρυφον ὥστε μὴ αὐτὸ εἰς φανερὸν ἐλθεῖν. Ego verò hãc licentiã nolui imitari. Itaque relatiuũ ὃ repetij ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Eſt enim (vt opinor) hęc ellipſis minimè coacta, nec à Vulgata loquendi conſuetudine remota: & mutationẽ temporis facile excuſat Hebraiſmus, Illud autem, ἐγένετο ἀπόκρυφον quum potuiſſemus ad verbũ interpretari, Factum vel redditum ſit abſconditum: malui vertere per verbum cuius eſt periphraſis, perinde ac ſi ſcriptũ eſſet ἀποκρυφθήσεται. Bis enim idẽ dicit Euãgeliſta noſter, quum μὴ φανερωθῆναι, id eſt Non manifeſtari, idem valeat atque ἀποκρύπτεσθαι, id

eſt Abſcondi. Poſtremò ſupplendum fuit aliquid neceſſariò, cui ſubiungatur ἵνα. Id igitur ſuppleuimus quod maximè viſum eſt eſſe accommodatum, nempe δεῖ oportet: cuius ellipſis exemplum habes infra cap. 9.12, & 14.49. item 1. Iohannis 2.19, & quidem eodem prorſus dicendi genere. * Neque cauſa eſt cur quiſquā offendatur hac cōſtructione δεῖ ἵνα φανερωθῇ pro δεῖ φανερωθῆναι, quum occurrat non tantùm in his libris, vt Matthæi 5.29, & 18.6. ſed etiam apud idoneos ſcriptores, tum Græcos, (qua de re vide Marc. 9. 12.) tum etiam Latinos, vt apud Cæſ. Damnatum pœna ſequi oportebat vt igni cremaretur. Sed & aliter hunc totum locum interpretari licebit, nempe, *Non eſt enim* (λυχνία, lucerna videlicet) *quidpiam occultum quod non manifeſtetur: neque facta eſt vt occultetur, ſed vt palam proferatur*. ita videlicet vt ab ipſo lucernæ vſu argumentum ducatur. Sed hoc fortaſſis argutum eſt potius quam firmum. ¶ *Palam proferatur*, εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Vulgata, *In palam veniat*. Eraſmus, *In propatulum veniat*.

	23	Εἴτις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.	Siquis habet aures ad audiendum, audiat.	*Siquis habet aures audiendi, audiat.*
Matt. 7.2. luc. 6.38.	24	Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Βλέπετε τί ἀκούετε· ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν.	Præterea dixit eis, Videte quid audiatis: ‖qua mēſura metimini, vobis metietur, & adiicietur vobis qui auditis.	*Et dicebat illis, Videte quid audiatis: in qua menſura menſi fueritis, remetietur vobis.*
Mat. 13.12. & 25.29. luc. 8.18. & 19.26.	25	Ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.	‖Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.	*Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet auferetur ab eo.*
	26	Καὶ ἔλεγεν, Οὕτως ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς,	Item dicebat, Ita eſt regnum Dei vt ſi quiſpiam iaciat ſemen in terram,	*Et dicebat, Sic eſt regnum Dei quemadmodum ſi homo iaciat ſementem in terram,*
	27	Καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν· καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός.	Et dormiat, & exurgat nocte ac die: & ſemē germinet, & aſſurgat quomodo ipſe neſcit.	*Et dormiat, & exurgat nocte & die: & ſemē germinet, & increſcat dum neſcit ille,*
	28	Αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ·	Sponte enim terra fructum fert, primùm herbam, deinde ſpicam, deinde plenum frumentum in ſpica:	*Vltro enim terra fructificat primùm herbam, deinde ſpicā, deinde plenum frumentum in ſpica:*
	29	Ὅταν δὲ παραδῷ ὁ καρπὸς, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον, ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός.	Quum autem prodiderit *ſeſe* fructus, ſtatim mittit meſſores: quoniam adeſt meſſis.	*Et quum produxerit fructus, ſtatim mittit falcem, quoniam adeſt meſſis.*
Matt 13.31. luc. 13.19.	30	Καὶ ἔλεγε, Τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ἢ ἐν ποίᾳ παραβολῇ	‖Dicebat etiā, Cui *rei* aſſimilauerimus regnum Dei? aut qua	*Et dicebat, Cui aſſimilabimus regnum Dei?*

24 *Præterea dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. Familiaris eſt Marco iſta tranſitio, qua vel diuerſos ſermones, vel diuerſas eiuſdem ſermonis partes connectit, ſicut infinitis locis in Deuteronomio legimus, ET DIXIT MOSES. Solemus autem in hoc preſertim ſcriptore particulam καὶ non tantum per copulam ET interpretari, ſed etiam per Tum, autem, præterea, etiam, igitur, verò, prout requirit ſententia. ¶ *Videte quid audiatis*, βλέπετε τί ἀκούετε. id eſt Attendite diligenter iſtis quę vobis dicuntur. Pars iſta huius verſiculi cum ſequente toto, non vno modo legitur in exemplaribus Græcis. Sic enim in nonnullis ſcriptum eſt, βλέπετε τί ἀκούετε· καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσι. ὃς ἔχει ἂν, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν. id eſt, *Videte quid audiatis: etiam adiicietur vobis qui auditis. Nam qui habet, ei dabitur: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo. qua menſura metimini, alij metientur vobis qui auditis, & adiicietur vobis.* Theophylactus Romanus, & vetuſta noſtra exemplaria conſentiunt in lectione quam ſequuti ſumus: vt mirer Eraſmum in Theophylacto diuerſam lectionem annotaſſe. In duobus tamen manuſcriptis codicibus pro μετρηθήσεται legitur ἀντιμετρηθήσεται, ſicut apud Matthæum, id eſt, Viciſſim alij metientur: & in meo vetuſtiſſimo exemplari deeſt καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. quæ etiam Vetus interpres non legit: ſed Syrus etiam interpres habet.

26 *Ita vt*, οὕτως ὡς. Sic Plautus, *Vt voles eſſe me, ita ero.* Vulgata & Eraſmus, *Sic quemadmodum.*

27 *Et dormiat, & exurgat nocte & die*, καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. Id eſt, Semente facta, tranſigat ſecurus noctes & dies, minimè videlicet dubitans quin ſemen germinet. Eſt autem prouerbiale illud dicendi genus Hebræis, cuius exemplum habemus Pſalmo 3. verſ. 6. Nam quod Eraſ. exiſtimat referri illud καὶ ἐγείρηται, ad ſemē, non poteſt conuenire propter copulam interiectam dicendum enim fuerat, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ σπόρος, &c. Deinde illud ἐγείρεσθαι certum eſt opponi τῷ καθεύδειν. vt ſit ſimile quiddam ei quod dicunt Hebræi Exire & Introire, pro Verſari in loco aliquo, & officium ſuum facere: de quo dicemus, Act. 1.21. ¶ *Aſſurgat*, μηκύνηται. id eſt, Creſcat & adoleſcat. Ad verbum, Prolongetur. Vulgata, *Increſcat*, ἐπαύξηται Eraſmus, *Surgat in altum*. rectè quidem, quum ſic loquatur Columella: ſed vno verbo ſatis id potuit declarari. ¶ *Quomodo ipſe neſcit*, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Ex his verbis intelligimus, miniſtrorum officium eſſe agrum ſtudioſè excolere, cętera Domino commēdare, qui pro bona ſua voluntate dabit ſucceſſum. Debent igitur agricolæ tantùm operam præſtare: atque vt fructus non reſpondeat animi voto, non eſt quod vana ægritudine ſeipſos macerent, ſiquidem officio ſuo ſint defuncti. Vis enim illa qua ſemen in iis qui filij Dei ſunt, adoleſcit, ſicut ab vno ſancto Spiritu promanat, ita etiam eſt hominibus tam occulta vt nonniſi ex fructu poſſit apparere. Itaque accipitur ὡς indefinitè pro ὅπως. Vulgata & Eraſmus, *Dum neſcit ille*. Nam hac quoque ſignificatione accippitur ἕως, vt Mat. 26.36. nempe pro Interim dum. Sed alia interpretatio certior eſt, & magis congruit cum proximo verſiculo. Annotat Eraſmus αὐτὸς etiam ad σπόρον, id eſt ſemen, referri poſſe, quòd exurgat vi naturæ, quum ipſum hoc neſciat: ſed quorſum hoc cuiquam in mentem veniat?

28 *Sponte*, αὐτομάτη. Nomē pro aduerbio αὐτομάτως, quo ſignificatur aliquid fieri vi quadam ſeipſam mouente. Vulgata & Eraſmus. *Vltrò*: id eſt ἑκουσίως: quòd de ſolo dici vix poteſt, quum prius coli & ſeri oporteat

29 *Prodiderit [ſeſe]*, παραδῷ. Forma huius verbi, vt μεταβάλλειν. ἀναστρέφειν, ἀσκεῖν, & aliorum aliquot, reſpondet coniugationi Hebræorum Hithpael: quod vt melius intelligeretur, malui exprimere reciprocum quàm per paſſiuum interpretari. Vulgata, *Produxerit*: id eſt προάγῃ, vel προφέρῃ, & quidem abſolutè: quod nuſquam memini legere, niſi pro ὁ καρπὸς legas τοὺς καρπούς. Eraſmus. *Productus fuerit.* ¶ *Mittit meſſores*, ἀποστέλλει τὸ δρέπανον. Vulg. & Eraſmus, *Mittit falcem*, quod Latinè ſignificat ipſam meſſoris actionem. Atqui, (etſi quod ad ſententiam ipſam attinet, parum intereſt,) τὸ ἀποστέλλειν quod de perſonis non de ipſis falcibus dici poteſt, oſtendit τὸ δρέπανον hoc loco, metonymia quadam populari, ipſos meſſores cum falcibus ſignificare, quod vt exprimerem, δρέπανον Meſſores conuerti.

30 *Cui [rei]* τίνι. In duobus codicibus ſcribitur, πῶς, quomodo. Vulgata & Eraſmus, *Cui*. Nos vertimus, *Cui [rei,]* vt neutrum eſſe intelligatur.

παραβάλωμεν αὐτήν;

31 Ὡς κόκκῳ σινάπεως, ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρότερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς·

32 Καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται πάντων τῶν λαχάνων μείζων· καὶ ποιεῖ κλάδους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.

33 Καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν.

34 Χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα.

35 Καὶ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὀψίας γενομένης, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν.

36 Καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον παραλαμβάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ· καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ' αὐτοῦ.

37 Καὶ γίνεται λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη· τὰ δὲ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι.

38 Καὶ ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον καθεύδων· καὶ διεγείρουσιν αὐτὸν, καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολλύμεθα;

39 Καὶ διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπε τῇ θαλάσσῃ, Σιώπα, πεφίμωσο. Καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

40 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;

41 Καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Κεφάλαιον ε.

1 ΚΑΙ ἦλθον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν.

collatione ∴contulerimus illud?

31 ∴Velut grano ſinapis: quod quum ſeritur in terra, minimũ eſt omnium ſeminum quæ in terra ſunt:

32 Sed quum ſatum fuerit, aſſurgit, & fit maximum omnium olerum: editque ramos magnos, ita vt poſſint ſub eius vmbra volucres cæli nidulari.

33 ‖Et talibus multis parabolis loquebatur eis ∴ſermonẽ *Euangelij*: ∴prout poterant audire.

34 Abſque parabola verò nõ loquebatur eis: priuatim autẽ diſcipulis ſuis ∴explicabat omnia.

35 ‖Dixit autem eis die illo, quũ ſerum *diei* eſſet, Tranſeamus ∴in vlteriorem *ripam*.

36 Dimiſſa igitur turba ∴acceperunt eum vt erat in nauigio: ſed & alia nauigiola erant cum eo.

37 Tunc oritur ∴turbo venti magnus: & fluctus ∴irruebant in nauigium, ita vt iam ∴impleretur.

38 Erat autem ipſe in puppi, ceruicali indormiens: tunc expergefaciunt eum, dicũntque ei, Magiſter, nõ eſt tibi curæ quòd perimus?

39 Experrectus igitur obiurgauit ventum, dixitque mari, Sile, obmuteſce. Tũ quieuit ventus, factáque eſt trãquillitas magna.

40 Dixit autem eis, ∴Quid ita timidi eſtis? quomodo fidem non habetis?

41 Et timuerũt timore magno, dicebántque ∴alius ad alium, Quiſnã iſte eſt, ∴quòd etiam vẽtus & mare auſcultent ei?

CAP. V.

1 ET ‖ ∴venerũt in vlteriorem *ripam* maris, in regionem ∴Gadarenorum.

aut cui parabolæ comparabimus illud?

31 *Sicut granum ſinapis: quod quum ſeminatum fuerit in terra, minus eſt omnibus ſeminibus quæ ſunt in terra:*

32 *Et quum ſeminatum fuerit, aſcendit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita vt poßint ſub vmbra eius aues cæli habitare.* Matt.13.34

33 *Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbũ, prout poterãt audire.*

34 *Sine parabola autem nõ loquebatur eis: ſeorſum autem diſcipulis ſuis ediſſerebat omnia.*

35 *Et ait illis in illa die, quum ſero eſſet factum, Tranſeamus contrá.* Matt. 8.23 luc.8.22

36 *Et dimittentes turbã, aſſumunt eum ita vt erat in naui: & aliæ naues erant cum illo.*

37 *Et facta eſt procella magna venti, & fluctus mittebat in nauim, ita vt impleretur nauis.*

38 *Et erat ipſe in puppi ſuper ceruical dormiens: & excitant eum, & dicũt illi, Magiſter, non ad te pertinet quia perimus?*

39 *Et exurgens comminatus eſt vento, & dixit mari, Tace, obmuteſce. Et ceſſauit ventus, & facta eſt tranquillitas magna.*

40 *Et ait illis, Quid timidi eſtis? necdum habetis fidem?*

41 *Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum, Quis, putas, eſt iſte, quia ventus & mare obediunt ei?*

CAP. V.

1 *ET venerũt trans fretum maris in regionẽ Geraſenorum.* Matt. 8.28 luc.8.26

¶*Contulerimus*, παραβάλωμεν. In quibuſdam codicibus notat Eraſm. legi θῶμεν i. Componemus, eodem ſenſu. Sed pro ὁμοιώσωμεν & παραβάλωμεν, rectius ſcriptum legimus in nõnullis exemplaribus, ὁμοιώσομεν & παραβαλοῦμεν.

31 *Velut grano*, ὡς κόκκῳ. Vulgata & Eraſmus, *Sicut granum*, i. ὡς κόκκος. In ſex codicibus ſcribitur, ὡς κόκκον, quarto caſu. Sed neutra lectio cum ſuperioribus ſatis cohæret, niſi multa ſubaudias.

* 33 *Sermonem*, τὸν λόγον. Nẽpe Euãgelij, vt ſup. 2.2. ¶*Prout*, καθώς. Hoc eſt quod barbarè dicunt, Secundũ quod. Latini dicere ſolẽt Prout, vel Vt. Cic. *Pro ſe quiſque, vt in quo erat auctoritatis plurimũ, ad populum loquebatur*. Vide Act. 2.4.

34 *Explicabat*, ἐπέλυε: nempe tanquã ænigmatũ nodos. Vulg. *Ediſſerebat*. i. ἔφραζεν: vt Mat. 13.36. Eraſ. *Exponebat*.

35 *In vlteriorem [ripam,]* εἰς τὸ πέραν. Vulgata, *Contrá*, id eſt, εἰς τοὐναντίον, vel εἰς τὸ κατέναντι.

36 *Acceperunt*, παραλαμβάνουσιν. i. In altum prouehere incipiunt. Superiorem enim ſermonem habuerat ex naui.

* 37 *Turbo*, λαῖλαψ. Vulg. & Eraſ. *Procella*, i. θύελλα. ¶*Irruebant*, ἐπέβαλλεν. Vulgata *mittebat*, videlicet ἡ λαῖλαψ. quòd ſi ita eſſet, ſcribẽdum fuerit, καὶ τὰ κύματα. Itaque ἐπιβάλλειν hoc loco declarat cum impetu ſeſe proiicere, vt in coniugatione Hithpahel, ſicut infrà 14,72. ¶*Impleretur*, γεμίζεσθαι. i. πληροῦσθαι. In vno codice ſcribitur βυθίζεσθαι. i. In profundum iret, ſiue mergeretur.

40 *Quid ita timidi eſtis? quomodo fidem non habetis?* τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; Hæc ego quidem ita lego vt increpantis ſint potius quàm interrogantis: ſed ita vt admirationem habeant connexam. Sed in duobus manuſcriptis codicib. ſic legitur, τί δειλοί ἐστε; οὔπω ἔχετε πίστιν; i. *Quid timidi eſtis? nondum habetis fidem?* quomodo etiam conuertit Vulgata. Valla diſtinctè legit hoc modo, τί δειλοί ἐστε; οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; i. *Quid timidi eſtis? itáne? quomodo non habetis fidem?*

41 *Alius ad alium*, πρὸς ἀλλήλους. Vulg. *Ad alterutrũ*: idque barbarè, vt Valla obſeruauit. Eraſmus, *Inter ſeſe*. id eſt πρὸς ἑαυτούς. ¶*Quod*, ὅτι. Vulg. *Quia*, Eraſmus, *Quoniam*. Vide ſuprà 1.27.

IN CAPVT V.

1 *Venerunt*, ἦλθον. In duobus cod. legimus, ἦλθεν, *Venit*. ¶*Gadarenorum*, Γαδαρηνῶν. In duobus exemplaribus legitur Γεργεσηνῶν, Gergeſenorum: in alio verò γερασηνῶν, Geraſenorum: ſicut etiam vertit Vetus interpres. Quibus nominibus idem tractus Peræ, vbi Gadarenorum & Geraſenorum ſiue Gergeſenorum contigui fuerunt fines, ſignificatur, in tribu Manaſſe ſita trans Iordanẽ, vt liquet ex Luca 6.26. Eam vocat Gadarida Ioſ. lib. de bello Iud. 3, cap. 2. Vide Matth. 8.28. *

2 Καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ·

3 Ὃς τὴν κατοίκησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι·

4 Διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ διεσπάσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας συντετρίφθαι· καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυε δαμάσαι.

5 Καὶ διαπαντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κατακόπτων ἑαυτὸν λίθοις.

6 Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ·

7 Καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν Θεὸν μή με βασανίσῃς.

8 (Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, Ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου)

9 Καὶ ἐπηρώτα αὐτόν, Τί σοι ὄνομα; Καὶ ἀπεκρίθη λέγων, Λεγεὼν ὄνομά μοι· ὅτι πολλοί ἐσμεν.

10 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας.

11 Ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη.

12 Καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες, Πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν.

13 Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ Ἰησοῦς· Καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, (ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι) καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ.

2 ¨Egreſſo autem ipſi è nauigio, ſtatim occurrit è monumentis homo ¨in quo erat ſpiritus impurus:

3 Qui domicilium habebat in monumentis, ¨& ne catenis quidē quiſquā poterat eum vincire:

4 Propterea quòd ſæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, ſed ¨diſcerptæ fuerant ¨ab eo catenæ, & pedicæ contritæ: neque quiſquā potuerat eum domare.

5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumētis ¨erat clamans, & concidens ſeipſum lapidibus.

6 Quum vidiſſet autem Ieſum procul, cucurrit & adorauit eū:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Ieſu Fili Dei altiſſimi? ¨adiuro te *per* Deū ne me torqueas.

8 (Dicebat enim ei *Ieſus*, Exi ſpiritus impure ex iſto homine)

9 Tunc interrogauit eū, Quod tibi nomen *eſt*? Et reſpondit dicens, Legio mihi nomē *eſt*: quia multi ſumus.

10 Er multum ¨precabatur eum ne ¨ipſos mitteret extra illam regionem.

11 Erat autem illic ¨apud montes grex porcorum magnus ¨paſcens.

12 Et precati ſunt eum ¨omnes *illi* dæmones, dicētes, Mitte nos ad porcos, vt in eos introeamus.

13 Et permiſit eis ſtatim Ieſus. Et egreſſi ſpiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in mare, (erant autem ¨quaſi bis mille) & ſuffocati ſunt in mari.

2 *Et exeunti ei de naui, ſtatim occurrit de monumentis homo in ſpiritu immundo:*

3 *Qui domicilium habebat in monumētis, & neque catenis iam quiſquam poterat eum ligare:*

4 *Quoniam ſæpe compedibus & catenis vinctus, dirupiſſet catenas, & compedes comminuiſſet: & nemo poterat eū domare.*

5 *Et ſemper die ac nocte in monumentis & in mōtibus erat clamās, & concidens ſe lapidibus.*

6 *Videns autem Ieſum à longè, cucurrit & adorauit eum:*

7 *Et clamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi Ieſu Fili Dei ſummi? adiuro te per Deum ne me torqueas.*

8 *(Dicebat enim illi, Exi ſpiritus immunde ab homine)*

9 *Et interrogabat eum, Quod tibi nomen eſt? Et dicit ei, Legio mihi nomen eſt: quia multi ſumus.*

10 *Et deprecabatur eum multum ne ſe expelleret extra regionem.*

11 *Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus paſcens.*

12 *Et deprecabantur eum ſpiritus, dicentes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.*

13 *Et conceſſit eis ſtatim Ieſus. Et exeuntes ſpiritus immundi introierunt in porcos: & magno impetu grex præcipitatus eſt in mare, ad duo millia: & ſuffocati ſunt in mari.*

---

2 *Egreſſo autem ipſi*, καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ. Duo vetuſti codices ſcriptum habent, καὶ ἐξελθόντος αὐτοῦ. Et egreſſo eo: alius verò καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν, Et egreſſis ipſis. Vtrumuis autem ſequaris, non abundabit αὐτῷ, quod ſequitur. ¶ *In quo erat ſpiritus*, ἐν πνεύματι. Vide ſuprà 1. 23. vbi diximus ideo dici quempiam in ſpiritu, quòd eum ſpiritus quaſi incluſum teneat ac deuinctum.

3 *Et ne catenis quidem*, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν. Vulg. & Eraſm. *Et neque catenis*: quum in hoc dicēdi genere οὐδὲ non ſignificet Neque, ſed Ne quidem. In vno codice additur οὐκέτι, *Amplius*. Alioqui δῆσαι non ſignificabit ſimpliciter Vincire, ſed Vinctum continere.

4 *Diſcerptæ fuerant*, διεσπάσθαι. Vel Diſtractæ. Sic enim Cicero, *Conueniunt*, inquit, *bonorum emptores ad reliquias vitæ lacerandas ac diſtrahendas*. Vulg. *Dirupiſſet*: quod reſpondet τῷ διαῤῥηγνύειν. ¶ *Ab eo*, ὑπ' αὐτοῦ. In quodā manuſcripto exemplari ſcribitur ἀπ' αὐτοῦ: quod confirmat has duas particulas interdum permutari, ſicut annotauimus ſuprà, Matth. 11. 19.

5 *Erat*, ἦν. Id eſt verſabatur. Neque enim ponitur ἦν κράζων, pro ἔκραζεν: id eſt erat clamans, pro clamabat. Nam etiam in vetuſtis codicibus poſt ἦν additur diſtinctio.

7 *Adiuro te [per] Deum*, ὁρκίζω σε τὸν Θεόν. id eſt Confirma mihi, interpoſito per Dei nomen iureiurando, fore vt non me vexes. Nam ὁρκίζειν ſignificat iuſiurandum ab aliquo exigere, vt tibi caueas. Inde factum vt etiam acciperetur pro Imperare aliquid, diuini numinis auctoritate interpoſita, vt accipitur Act. 19. 13, & 1. Theſſ. 5. 27. Exemplū autem hoc eſt horrendum impudentiæ ſceleratorum ſpirituum, ab ipſo Filio Dei iuſiurandum poſtulātium, in quo tamen nō fuerunt exauditi, ſicut etiam Caiaphæ Chriſtus, quanuis iuſiurandum exigenti ſimpliciter tamē reſpondit.

10 *Precabatur*, παρεκάλει. Is videlicet dæmon eum precabatur, qui legatione fungebatur etiam pro cæteris: quod notandum eſt propter relatiuum αὐτούς, quod proximè ſequitur. ¶ *Ipſos mitteret*, ἀποστείλῃ. Vulgata, *Expelleret*: id eſt ἐκβάλλῃ.

11 *Apud montes*, πρὸς τὰ ὄρη. In manuſcriptis codicibus legitur, πρὸς τῷ ὄρει, i. Apud montem. Eſt autem tota hæc regio maxima ex parte aſpera, intercurſantib. montibus Galaad. ¶ *Paſcens*, βοσκομένη. In vno codice ſcribitur βοσκομένων, paſcentium.

12 *Omnes*, πάντες. Deeſt hæc particula in tribus manuſcriptis codicibus & apud Vet. interpretem. & fortaſſis aliquos offendit qui non conſiderarunt vim articuli ſequentis ἀναφορικοῦ: quamobrem etiam expreſſi nomen ΙΙΛΙ.

13 *Quaſi bis mille*, ὡς δισχίλιοι. Vel, vt Vulg. vertit, *Ad duo millia*: quanuis in hoc dicendi genere haud ſatis ſcio an ſupplēda ſit potius particula Vſque, & certus numerus ſignificetur. Ponitur autem ὡς pro ὡσεὶ ποῦ, vel σχεδὸν, quæ enallage in noſtro vulgato ſermone locum habet. diceremus enim, *Il y en auoit comme deux mille, c'eſt à dire, enuiron deux mille*. Sic eadem particula vſurpatur Luc. 8. 42, & Act. 1. 15. Vide infrà 6. 44.

Οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους ἔφυγον, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. Καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονός.	14	Qui verò paſcebant porcos, fugerunt, & renuntiarunt in vrbem & in agros. Et *illi* egreſſi ſunt vt viderẽt quid illud eſſet quod factum fuerat.	14	*Qui autem paſcebant eos, fugerunt, & nuntiauerunt in ciuitatem & in agros. Et egreſſi ſunt videre quid eſſet facti.*	
Καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα, καὶ ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα· καὶ ἐφοβήθησαν.	15	Veniunt igitur ad Ieſum, & conſpiciunt eum qui fuerat dęmoniacus, ſedentem ac veſtitũ, & ¨ ſanæ mentis, ¨ eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.	15	*Et veniunt ad Ieſum, & vident illum qui à dæmonis vexabatur, ſedentem, veſtitũ, & ſanæ mentis: & timuerunt.*	
Καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων.	16	¨Et qui *id* viderant, narrauerunt eis ¨ quomodo actum eſſet cum dæmoniaco, & de porcis.	16	*Et narrauerunt illis, qui viderant, qualiter factum eſſet ei qui dæmonium habuerat, & de porcis.*	
Καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.	17	Tunc *illi* cœperunt eum rogare vt abiret ex finibus ipſorum.	17	*Et rogare cœperunt eũ vt diſcederet de finibus eorum.*	
Καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον παρεκάλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ.	18	Ipſo verò ingreſſo in nauigiũ, rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus vt eſſet cum ipſo.	18	*Quúmque aſcenderet nauim, cœpit illum deprecari qui à dæmonio vexatus fuerat vt eſſet cũ illo.*	
Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτὸν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σοὺς, καὶ ἀνάγγειλον αὐτοῖς ὅσα σοι ὁ Κύριος ἐποίησε, καὶ ὅτι ἠλέησέ σε.	19	Ieſus autem non permiſit ei, ſed ei dixit, Abi domum tuam ad tuos, & eis renuntia ¨quanta tibi Domin⁹ præſtiterit, & *quòd* miſertus ſit tui.	19	*Et non admiſit eum, ſed ait illi, Vade in domũ tuam ad tuos, & annuntia illis quanta tibi Dominus fecerit, & miſertus ſit tui.*	
Καὶ ἀπῆλθε, καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ Δεκαπόλει ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· καὶ πάντες ἐθαύμαζον.	20	Abiit igitur *ille*, & cœpit prędicare in Decapoli quanta ipſi feciſſet Ieſus: & omnes mirabantur.	20	*Et abiit, & cœpit prædicare in Decapoli quanta ſibi feciſſet Ieſus, & omnes mirabantur.*	
Καὶ διαπεράσαντος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν· καὶ ἦν παρὰ τὴν θάλασσαν.	21	Et quum Ieſus rurſum traieciſſet nauigio in vlteriorem *ripam*, coacta eſt turba multa ad eum: erátque ¨apud mare.	21	*Et quum tranſcendiſſet Ieſus in naui rurſum trãs fretum, conuenit turba multa ad eum: & erat circa mare.*	
Καὶ ἰδοὺ, ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων, ὀνόματι Ἰάειρος· καὶ ἰδὼν αὐτὸν πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.	22	‖Et ecce, venit ¨vnus ex præfectis ſynagogæ, nomine Iairus: & quum vidiſſet eum, accidit ad pedes eius.	22	*Et venit quidam de archiſynagogis, nomine Iairus: & videns eum procidit ad pedes eius.*	Matt.9.18. luc.8.41.
Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ, λέγων, Ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει· ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῇ τὰς	23	Et multũ precabatur eum, dicẽs, Filiola mea ¨in extremũ adducta eſt: ¨*rogo* vt venias, & im-	23	*Et deprecabatur eũ multũ dicẽs, Quoniam filia mea in extremis eſt, Veni, im-*	

---

15 *Sanæ mentis*, σωφρονοῦντα. Participium Græcum hac periphraſi optimè exprimitur. Nam σωφρονεῖν dicitur παρὰ τὸ σῶα καὶ ὑγιῆ φρονεῖν. Quamobrem etiam Paulus Act. 26.25, opponit σωφροσύνην τῇ μανίᾳ. & Plato initio poſterioris Alcibiadis, opponit τὸ σωφρονεῖν τῷ μαίνεσθαι. ¶ *Eum* [*inquam*] *qui habuerat legionem*, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα. Hæc nõ reperi in meo vetuſto codice, neque etiam expreſſa ſunt à Vetere interprete, quum tamen non ſint fruſtra appoſita. Conferunt enim multũ ad emphaſin miraculi, vt prudenter notat Eraſmus. Nam iſta (opinor) coniungenda ſunt cum καὶ σωφρονοῦντα i. & ſanæ mentis. ſicut in ſuperiore mẽbro, is qui dæmoniacus fuerat, (id eſt miſerrimè vexatus) adeo vt immaniſſimę bellu̧ę ſimilior eſſet quàm hominis, opponitur homini quieto & compoſito. Neque tamẽ duo homines inter ſe comparãtur, ſed eiuſdem hominis diſpares atque adeo prorſus contrarij habitus. Quanquam fortaſſis hæc poſſunt non ineptè accipi per epexegeſin, vel epanalepſin. Nam ſimiles loquendi formulæ ſæpe apud hunc noſtrum occurrunt, vt infrà capite 12.44.

16 *Et qui* [*id*] *viderant, narrauerunt eis*, καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες. Vulgata & Eraſmus, *Et narrauerunt illis, qui viderant*: qui ordo in Græcis etiam ſeruatur, ſed abſque amphibolia, quam vt in Latino ſermone vitaremus, collocationem verborum neceſſariò mutauimus. In quibuſdam exemplaribus ſcribitur, διηγήσαντο δὲ, &c. id eſt, Qui autem viderant, narrauerunt eis. ¶ *Quomodo actum eſſet*, &c. πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ. Vulgata, *Qualiter factum eſſet.* Eraſmus, *Qualiter accidiſſet ei qui dæmonium habuerat.*

19 *Quanta*, ὅσα. ¶ *Et quòd*. καὶ ἠλέησέ σε. Vulg. ad verbũ, *Et miſertus ſit tui*: quod certè parũ videtur cohærere cum præcedentibus, vt etiam annotat Eraſmus. Sed in meo vetuſtiſſimo codice, legitur καὶ ὅτι ἠλέησέ σε, quam lectionem vt germanam reſtitui etiam in Græcis, adſtipulante quoque Syro interprete.

21 *Apud mare*, παρὰ τὴν θάλασσαν. Eraſm. & Vulgata, *Circa mare*: id eſt περί.

22 *Vnus ex præfectis ſynagogæ*, εἷς ἀρχισυναγώγων. ſiue τις. Quidam, vt habent nonnulli codices. Hinc autem apparet non temere conueniſſe cœtus ſingulis ſabbathis, ſed certos homines ſolitos fuiſſe multitudini moderari in ſingulis ſynagogis, vbi Moſes explicabatur (Act. 14.21) à doctoribus, qui Phariſæi & Scribæ dicuntur Matth. 23.2. Hi ſunt igitur qui archiſynagogi dicuntur, qui particularium etiam Eccleſiarum negotiã adminiſtrabant, & propterea cenſentur Eccleſiæ nomine, Matth. 18.17. Malui verò præfectum quàm principem vocare, vt Eccleſiaſticum munus hoc etiã modo à merè ciuili diſcernerem, quamuis iſta non eſſent, eo præſertim tempore, inter Iudæos diſtincta. Syrus etiam רבא [*rabba*] vocat.

23 *In extremum adducta eſt*, ἐσχάτως ἔχει. Ad verbum, Extremè habet. Sic enim loquuntur Græci. Vulgata, & Eraſmus, *In extremis eſt*: obſcurè. ¶ [*Rogo*] *vt venias*, ἵνα ἐλθών. In meo vetuſtiſſimo exemplari, vt & apud Syrum interpretem, legitur ἐλθὲ, ἵνα ἐλθὼν, Veni, vt quum veneris, imponas ei manus. quam lectionem ſi cum Vetere interprete ſequamur, nulla ellipſi opus erit, quæ alioqui eſt prorſus neceſſaria, ſed tamen non ita frequens: vt planè mirer ab Eraſmo non fuiſſe annotatam. ¶ *Viuet*, ζήσεται. Vulg. *Viuat*. i. ζήσῃ, quod etiam legitur in meo vetuſtiſſimo codice: ſed malo legere ζήσεται, ne ſit ταυτολογία, Marci breuitati parum conueniens. Denique ex Mat. 9.18, apparet hanc eſſe germanam lectionem.

χεῖρας, ὅπως σωθῇ καὶ ζήσεται.

24 Καὶ ἀπῆλθε μετ᾽ αὐτοῦ· καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολὺς, καὶ συνέθλιβον αὐτόν.

25 (Καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη δώδεκα·

26 Καὶ πολλὰ παθοῦσα ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ δαπανήσασα τὰ παρ᾽ ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα·

27 Ἀκούσασα περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

28 Ἔλεγε γὰρ, Ὅτι κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι.

29 Καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς· καὶ ἔγνω τῷ σώματι ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος.

30 Καὶ εὐθέως ὁ Ἰησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε, Τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων;

31 Καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέγεις, Τίς μου ἥψατο;

32 Καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο ποιήσασαν.

33 Ἡ δὲ γυνὴ, φοβηθεῖσα καὶ τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ᾽ αὐτῇ, ἦλθε καὶ προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.

34 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου)

35 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, Ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε, τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον;

ponas ei manus, vt ſeruetur: & viuet:

24 Abiit igitur *Ieſus* cum eo: & ſequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.

25 (Tunc mulier quædam ¨quæ erat ¨in fluxione ſanguinis ¨*ab* annis duodecim:

26 Fuerátque multa perpeſſa à multis medicis, & impenderat omnia ſua, & nihil adiuta fuerat, ſed potius in deterius venerat:

27 Quum audiſſet de Ieſu, venit in turba à tergo, & tetigit veſtimentum eius.

28 Dicebat enim, Si vel veſtimẽta eius tetigero, ſeruabor.

29 Et ſtatim exaruit fons ſanguinis eius: & ¨ſenſit corpore ſe ſanatam eſſe ¨ex eo flagello.

30 Statim autẽ Ieſus quũ ¨apud ſe cognouiſſet vim ¨quæ ex ipſo prodierat cõuerſus in turba, dixit, Quis tetigit veſtimẽta mea?

31 Et dixerũt ei diſcipuli ipſius, Vides turbam te ¨cõprimẽtem, & dicis, Quis me tetigit?

32 *Ipſe* verò circunſpiciebat vt videret eam quæ hoc fecerat.

33 Mulier autem timens & tremẽs, quum ſciret quod in ſe factum fuerat, venit, & ¨accidit ei *ad pedes*, dixitque ei ¨omnem veritatem.

34 Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te ſeruauit: abi ¨in pace, & eſto ſana ex flagello tuo)

35 Adhuc eo loquente veniunt *quidam* ¨à præfecto ſynagogæ, dicentes, Filia tua mortua eſt: quid amplius vexas magiſtrum?

pone manus ſuper eam, vt ſalua ſit, & viuat.

24 *Et abiit cum illo: & ſequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.*

25 *(Et mulier quæ erat in profluuio ſanguinis annis duodecim,*

26 *Et fuerat multa perpeſſa à compluribus medicis, & erogauerat omnia ſua, nec quicquam profecerat, ſed magis deterius habebat:*

27 *Quum audiſſet de Ieſu, venit in turba retro, & tetigit veſtimentum eius.*

28 *Dicebat enim, Quia ſi vel veſtimentum eius tetigero, ſalua ero.*

29 *Et confeſtim ſiccatus eſt fons ſanguinis eius, & ſenſit corpore quia ſanata eſſet à plaga.*

30 *Et ſtatim Ieſus in ſemetipſo cognoſcens virtutem quæ exierat de illo, conuerſus ad turbam aiebat, Quis tetigit veſtimẽta mea?*

31 *Et dicebant ei diſcipuli ſui, Vides turbam comprimentem te, & dicis, Quis me tetigit?*

32 *Et circunſpiciebat videre eam quæ hoc fecerat.*

33 *Mulier verò timens & tremens, ſciens quod factum eſſet in ſe, venit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem veritatem.*

34 *Ille autẽ dixit ei, Filia, fides tua te ſaluam fecit: vade in pace, & eſto ſana à plaga tua)*

35 *Adhuc eo loquente veniũt ab archiſynagogo, dicentes, Quia filia tua mortua eſt, quid vltrà vexas magiſtrum?*

---

25 *Quæ erat*, οὖσα. Eraſmus, *Quæ fuerat*. Ego Veterem interpretationem reſtitui, quia de eo tempore hæc narrantur quo nondum eo morbo laborare deſierat. ¶ *In fluxione*, ἐν ῥύσει. Sic Cic. 3 & 4. Tuſc. ſanos opponit iis qui ſunt in morbo : id eſt, qui morbo aliquo tenentur. ῥύσιν autem verti Fluxionem, Pliniũ ſequutus lib. 20. cap. 14. Eraſmus, *Obnoxia profluuio ſanguinis* : quæ interpretatio præterquam quod à Græcis diſcedit, etiam videtur non ſatis indicare perpetuum fuiſſe morbum, & ſignificationi verborũ multum detrahit. ¶ [*Ab*] *annis duodecim*, ἔτη δώδεκα. Vide Matth. 9. 20.

29 *Senſit*, ἔγνω. Ad verbum, Cognouit : ſed illud magis proprium eſt hoc loco. Verbum autem γινώσκω non minus latè patet quàm αἰσθάνομαι. ¶ *Ex eo flagello*, ἀπὸ τῆς μάστιγος. Sic rectè conuertit Eraſmus expreſſo articulo. Quid autem flagelli appellatione intelligatur, ſuprà diximus, cap. 3. 10. Vulgata, *A plaga*, id eſt ἀπὸ τῆς πληγῆς. Complutenſis editio addit αὐτῆς, ſuæ.

30 *Apud ſe*, ἐν ἑαυτῷ. Eraſmus, *In ſemetipſo*: quod obſcurum eſt, & (ni fallor) parum Latinum. ¶ *Quæ ex ipſo* * *prodierat*, τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθοῦσαν, id eſt, quæ ſeſe in illa ſananda muliere exeruerat. Eraſmus, *Ex ſeſe prodiiſſe*: non expreſſo articulo, vt planè mirer ab eo reprehenſum eſſe hoc loco Veterem interpretem.

31 *Comprimentem*, συνθλίβοντα. Vide ſuprà cap. 3. 9.

33 *Accidit ei ad pedes*, προσέπεσεν αὐτῷ. Vulg. *Procidit ante eum*, ἔπεσεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Eraſmus, *Accidit ei*. Vide ſuprà 3. 11. ¶ *Omnem veritatem*, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν: id eſt, rem totam ita vt geſta erat : quo modo etiam vulgò dicimus *Toute la verité*. Eraſmus teſtatur ſe alicubi legiſſe, πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, totam cauſam ſuam : & in nonnullis etiam exemplaribus additum fuiſſe ἔμπροσθεν πάντων, Coram omnibus.

34 *In pace*, εἰς εἰρήνην, pro ἐν εἰρήνῃ: quomodo etiam ſcriptum legi in manuſcripto exemplari, id eſt σὺν εἰρήνῃ, cum pace. Sicut Hebræi dicunt לכי לשלום [*lechi leſchalom*] 1. Samuelis 1. 17. pro eo quod Latini dicunt, Feliciter.

35 *A præfecto ſynagogæ*, ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου: id eſt, ab ædibus principis ſynagogæ. nam Iairus ipſe cum Ieſu erat. Quod dicendi genus non ſatis intellectum, obiecit nonnullis errorem qui pro Ab archiſynagogo, legunt Ad archiſynagogum, vt eruditè admonet Eraſmus : cui tamẽ in eo non aſſentior quòd præciſum hunc ſermonem eſſe putat, veluti quum Græci dicunt ἐν ᾅδου, quum ad verbum ſic loquatur Terentius in Hecyra, *Sed quid Bacchidem à noſtro affine exeuntem video ?* id eſt, ab affinis domo. Idem Phorm. *Quæ hæc eſt anus exanimata, à fratre quæ egreſſa eſt meo ?* * id eſt, à domo fratris, vt Donatus explicat. Cicero. *Malo tecum apud te ambulare*, id eſt, domi tuæ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς, εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ, Μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε·	36	Ieſus autem, ¨ſtatim vt audiit hunc ſermonem qui dicebatur, dicit præfecto ſynagogæ, Ne metue, ſolummodo crede.	*Ieſus autē, audito verbo quod dicebatur, ait archiſynagogo, Noli timere, tantummodo crede.*
Καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου.	37	Neque permiſit vt quiſquam ipſum vnà ſequeretur niſi Petrus & Iacobus & Iohannes frater Iacobi.	*Et non admiſit quenquam ſe ſequi, niſi Petrū & Iacobum & Iohannē fratrem Iacobi.*
Καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυναγώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον, κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά.	38	Venit igitur domū præfecti ſynagogæ, & tumultū cōſpicit, flentes & ¨eiulantes multum.	*Et veniunt in domum archiſynagogi, & vidit tumultum, & flentes, & eiulantes multum.*
Καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς, Τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.	39	Et ingreſſus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella non eſt mortua, ſed dormit.	*Et ingreſſus ait illis, Quid turbamini & ploratis? puella non eſt mortua, ſed dormit.*
Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. Ὁ δέ, ἐκβαλὼν ἅπαντας παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον.	40	Et deridebant eum. Ipſe verò, ¨eiectis omnibus, aſſumit patrem & matrem puellæ, & ¨eos qui ſecum erant, & ingreditur ¨*eò* vbi puella ¨erat iacens.	*Et irridebant eum. Ipſe verò, eiectis omnibus, aſſumit patrem & matrē puellæ, & qui ſecum erant, & ingrediuntur vbi puella erat iacens.*
Καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ, Ταλιθὰ κοῦμι· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Τὸ κοράσιον (σοὶ λέγω) ἔγειραι.	41	Prehenſáque manu puellę, dicit ¨ei, ¨Talitha cumi: ¨quod eſt, ſi interpreteris, Puella (tibi dico) ſurge.	*Et tenens manum puelle, ait illi, Talitha cumi quod eſt interpretatum, Puella (tibi dico) ſurge.*
Καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον, καὶ περιεπάτει· ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα. καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ.	42	Et ſtatim ſurrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim. & obſtupuerunt ſtupore magno.	*Et confeſtim ſurrexit puella, & ambulabat: erat autem annorum duodecim. & obſtupuerunt ſtupore magno.*
Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλὰ ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο· καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν.	43	*Ipſe* verò ¨multum imperauit eis nequis id reſciret: dixítque vt daretur puellæ quo veſceretur.	*Et præcepit illis vehementer vt nemo id ſciret: & dixit dari illi manducare.*
Κεφάλαιον ϛ.		CAP. VI.	CAP. VI.
ΚΑΙ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ· καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.	1	ET‖egreſſus eſt illinc, venítque in ¨patriam ſuam: & ſequuti ſunt eum diſcipuli eius.	*ET egreſſus inde, abiit in patriam ſuam, & ſequebantur eum diſcipuli ſui.* Mat.13.54. luc.4.16.
Καὶ γενομένου σαββάτου ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν. καὶ πολλοὶ ἀκούοντες ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται;	2	¨Quúmque aduenîſſet Sabbathum, cœpit in ſynagoga docere: multíque audiētes ¨percellebantur, dicētes, Vnde huic ¨iſta? & quę eſt ¨hęc ſapiētia quæ data eſt ei, ¨quòd etiā virtutes tales per manus eius edantur?	*Et facto Sabbatho cœpit in ſynagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes, Vnde huic hæc omnia? & quæ eſt ſapientia quæ data eſt illi, & virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?*

---

36 *Statim,* εὐθέως. Hoc non legit neque Syrus interpres, neque meus vetuſtiſſimus codex.

38 *Eiulantes,* ἀλαλάζοντας. Rectius fortaſſis ὀλολύζοντας. vt Iacob.5,1. Sic enim iſta differunt, vt illud exultationi, iſtud triſtitiæ tribuatur, ſicut apud Hebræos הלל & ילל [*ialal & hillel*] differunt, vnde & Gallica vox *Helas* in lamentatione, vt *la la* in lætitia. Cymbali acutum ſonitum ſic ſignificauit Paulus 1. Cor.13.1.

40 *Eiectis,* ἐκβαλών. Id eſt, exire iuſſis, vt indignis qui miraculi ſpectatores eſſent, & vt placida eſſet tota hęc actio. Vide Act.9.40. ¶ *Eos qui ſecum erant,* τοὺς μετ' αὐτοῦ. Vulgata & Eraſmus, *Qui erant cum illo,* videlicet patre. Ego verò hoc dictum accipio de tribus diſcipulis, quos certè minimè introduxerat vt poſtea eiiceret. poſitum eſt igitur αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ. ¶]*Eò*] *vbi,* ὅπου. Vulgata ad verbum, *Vbi:* quod Latinis durius eſt, niſi exprimas antecedens ἐκεῖ, *eò.* Itaque Eraſmum ſum in eo ſequutus. ¶ *Erat iacens,* ἦν ἀνακείμενον: id eſt iacebat, compoſitum pro ſimplici. Nam alioqui τὸ ἀνακεῖσθαι ſignificat Recumbere & Diſcumbere, vt alibi diximus: & κείμενον ſcribitur in vetuſtis exemplaribus duobus.

41 *Ei,* αὐτῇ. In vetuſto quodam codice legimus αὐτῷ, idque (ni fallor) rectius: certè magis accommodatè ad regulas Grammatices, quum præceſſerit παιδίον: quod nomen diminutionis forma deducitur à παῖς, & tam de puero quàm de puella dicitur. Sic etiam interdum loqui ſolent Attici, vt Thucydides, Ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, λεγόμενον μὲν πρότερον πολλαχόσε ἐγκατασκῆψαι. quaſi in priore membro pro νόσος præcedat νόσημα. ¶ *Talitha,* ταλιθά. Sic omnino ſcribendum eſt, non *Tabitha,* vt habent multi Latini, & Græci etiam aliqui codices, Hebrææ linguæ inſcitia, & deprauationis occaſione arrepta ex Act.9,40. ¶ *Quod eſt,* ὅ ἐστι. Græcè igitur ſcripſit Marcus: propterea voces Hebræas, alioqui non intelligendas interpretans, vt poſtea faciendum eſſe in Eccleſia monet Apoſtolus 1.Cor.14,27.

43 *Multum,* πολλά. Vulgata & Eraſmus, *Vehementer:* id eſt δεινῶς, vel σφόδρα.

IN CAPVT VI.

1 *Patriam,* τὴν πατρίδα. Nempe Nazareth, ex vulgi opinione.

2 *Quúmque aduenîſſet,* καὶ γενομένου. Vulgata ad verbum, *Et facto Sabbatho.* Sed γίνεσθαι. accipitur hoc loco pro Aduenire, vt in illa dicendi formula quæ ſæpe occurrit, ὀψίας γενομένης. quanuis etiam accipi commodè poſſit γενομένης pro οὔσης, & γενομένου pro ὄντος, vel παρόντος: id eſt quum adeſſet, vt interpretatur Eraſmus. Mihi tamen videtur altera ſignificatio, hoc quidem loco, magis propria, quum ita accipiatur τὸ γίνεσθαι, Iohan.6. 20.21. Sic etiam Herodotus in Clio, (exemplo tamen non prorſus ſimili)

ἐπείτε δὲ ὁ Κῦρος πορευόμενος ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα, ἐγίνετο ἐπὶ Γύνδῃ ποταμῷ: id eſt, quum Cyrus Babylonem contendens, ad Gyndem fluuium perueniſſet. Sic etiam legimus Exodi 10.v.13, הבוקר היה [*habboker haiah,*] id eſt mane fuit.

¶*Percellebantur*, ἐξεπλήσσοντο: id eſt obſtupefiebant. In meo vetuſtiſſimo codice & apud Veterem interpretem additur ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id eſt, *ſuper doctrina eius.* ¶ *Iſta?* ταῦτα; Vulgata addit *Omnia?* πάντα; ¶ *Hæc ſapientia,* ἡ σοφία. Vulgata & Eraſmus prætermittunt articulum, qui tamen mihi videtur omnino fuiſſe exprimendus, quum ponatur ἐξοχῆς ἕνεκα. ¶ *Quod etiam virtutes tales per manus eius edantur?* ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται; Vulgata vertit, *Et virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?* vt ſubaudiatur τίνες εἰσί: perinde acſi tertia hęc ſit interrogatio, atque ita ſcriptum, καὶ δυνάμεις τοιαῦται αἱ διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γινόμεναι, quod etiam ſcribitur in vno vetere exemplari: quanquam melius fortaſſe conueniet hæc lectio, ſi pro τοιαῦται legas ταῦται, id eſt iſtæ. Eraſmus autem ita legit vt nos, ſublata tantùm particula ὅτι, quæ tamen omnino videtur neceſſaria. Complectitur enim hoc membrum rationem ſuperioris admirationis: neque poſt αὐτῷ, proximè præcedens, ſcribenda eſt interrogationis nota, ſed ſimplex diſtinctio: ſicut etiam ſcriptum habent omnia tum vetera manuſcripta, tum impreſſa exemplaria quæ vidimus: alioqui non video quomodo cum præcedentibus iſta cohærere poſſint. Ergo vt redeam ad noſtram interpretationem ὅτι particula hoc loco accipitur, ſicut etiam ſuprà capite primo 27, & 4.41. δυνάμεις autem vocantur mirifica illa Chriſti facta, quæ diuinam ipſius virtutem ac poteſtatem declarabant: ſicut admonuimus Matthæi capite 7.22. Supereſt vt admoneam, in duobus vetuſtis exemplaribus legi ἵνα καὶ, id eſt vt etiam, & γίνωνται, id eſt fiant: quæ propius accedũt ad Latinam loquendi rationem. Poſita enim erit coniunctio ἵνα pro ὥστε. Denique per manus eius, Hebræorum more, ſignificat eius opera & virtute.

	Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς Μαρίας, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ καὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς? Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ.	3	Nónne iſte eſt ¨faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & ¨Ioſe & Iudæ & Simonis? nónne & ¨ſorores eius hic ſunt ¨apud nos? Et offendebantur in ipſo.	3	*Nónne hic eſt faber, filius Mariæ, frater Iacobi & Ioſeph & Iudæ & Simonis? nónne & ſorores eius hic nobiſcum ſunt? Et ſcandalizabantur in illo.*
Mar.4.44	Ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.	4	Dicebat autẽ eis Ieſus, ‖Non eſt Propheta ¨inhonoratus niſi in patria ſua, & ¨inter cognatos, & domi ſuæ.	4	*Et dicebat illis Ieſus, Quia nõ eſt Propheta ſine honore niſi in patria ſua, & in domo ſua, & in cognatione ſua.*
	Καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀῤῥώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε.	5	¨Neque potuit illic ¨virtutem vllam edere, niſi *quod* quum paucis ægrotis impoſuiſſet manus, ¨ſanauit *eos.*	5	*Et non poterat ibi virtutem vllam facere: niſi paucos infirmos impoſitis manibus curauit.*
Matt.9.33. luc.13.22.	Καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν· καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ, διδάσκων.	6	‖Mirabatúrque propter incredulitatem eorum, & circuibat vicos ¨in orbem, docens.	6	*Et mirabatur propter incredulitatem eorum: & circuibat caſtella in circuitu, docens.*
Matt.10.1. ſuprà 3.14 luc.9.1.	Καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο δύο· καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων.	7	‖Tunc aduocauit ¨duodecim illos, cœpítque eos mittere ¨binos: deditque eis poteſtatẽ ¨*aduerſus* ſpiritus impuros.	7	*Et vocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos: & dabat illis poteſtatem ſpirituum immundorum.*
	Καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν, εἰ μὴ ῥάβδον μόνον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν.	8	Et præcepit eis ¨vt nihil ſumerent ¨ad iter, niſi ¨virgam tantùm, non peram, non panẽ, non ¨æs in zona:	8	*Et præcepit eis ne quid tollerent in via niſi virgam tantùm, non peram, non panem, neque in zona æs:*

3 *Faber ille, filius,* ὁ τέκτων, ὁ υἱός. Eraſmus legit in nonnullis codicibus, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ Μαρίας, filius ille fabri illius & Mariæ. Sed omnia noſtra vetuſta exemplaria in priore lectione conſentiebant: quam fortaſſe mutauit aliquis, exiſtimans hanc artem Chriſti maieſtati parum cõuenire. Sed vt prætercam vetuſtorum codicũ conſenſum, Iuſtinus antiquiſſimus ſcriptor, diſertè teſtatur Chriſtum antequam munus illud ſuum exerceret, fabrum fuiſſe lignarium, & aratra ac iuga cæteráque eiuſmodi fabricaſſe. ¶*Ioſe,* Ἰωσῆ. Vulgata, *Ioſeph.* Nonnulla Græca exemplaria Ἰωσῆτος, Ioſetis. ¶ *Sorores eius,* αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ In quodam exemplari additur πᾶσαι, *omnes.* More autem Iudæorum, agnati & cognati, fratres & ſorores dicebantur. ¶ *Apud nos,* πρὸς ἡμᾶς: id eſt παρ᾽ ἡμῖν, ſicut Iohan.1.1, πρὸς τὸν Θεόν, apud Deum, & 1.Corinth.16.6. Vulgata & Eraſmus, *Nobiſcum.* id eſt μεθ᾽ ἡμῶν.

4 *Inhonoratus,* ἄτιμος. Vel expers honoris, ſicut ἄλογος, expers rationis. videtur tamen hoc loco eum ſignificare, cui tantum abeſt vt iuſtus honos tribuatur, vt etiam afficiatur contumelia. Vulgata vertit, *Sine honore:* & Eraſmus, *Contemptus:* id eſt καταφρονητός. quò etiam reſpexit Syrus interpres. ¶ *Inter cognatos,* ἐν τοῖς συγγενέσι. Vetus interpres, *In cognatione ſua:* id eſt ἐν τῇ συγγενείᾳ αὐτοῦ, permutato etiam ordine, qui reſtituendus videtur, quum ita vt nos vertimus habeant omnia tum manuſcripta, tum impreſſa exemplaria: & in hac enumeratione videatur Euangeliſta retrogradiendo ſequi ordinem conſtitutionis humani generis à natura inſtitutum, quem pulchrè deſcribit Ariſtoteles initio primi libri De republica. Itaque οἰκίαν non cõuerti familiam, ſed domum, ne bis idem inculcare videatur. Puto enim domum hoc loco minus latè patere quàm συγγένειαν, id eſt gentem ac familiam totam: quum alioqui ſæpe his omnibus vocabulis idem declaretur.

5 *Neque potuit,* καὶ οὐκ ἠδύνατο. Hieronym. dialogo aduerſus Pelagianos 2. hũc locum manifeſtè torquet, quum ex eo colligit à comparatis, humanæ naturæ imbecillitatẽ in regeneratis, quanuis de re ipſa ſentiat. Sed tamẽ notandũ eſt hoc dicendi genus, quo ſignificatur homines incredulos & ingratos quaſi Deo manus vincire, ne ipſis opem ferat, quò ſpectant illa Dei verba ad Moſen Exod. 32.10, *Nunc igitur ſine me.* ¶*Virtutem,* δύναμιν, i. miraculum, metonymia efficientis. ¶ *Sanauit* [*eos*], ἐθεράπευσε, Relatiuum ſuppleui: quam ellipſin vt vitaret Vetus interpres, conuertit, *Paucos infirmos impoſitis manibus curauit:* perinde acſi ſcriptum ſit, ὀλίγους ἀῤῥώστους, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε: quomodo etiam legi poteſt eadem manente ſententia.

6 *In orbem,* κύκλῳ. Vel, vt Vulgata, *In circuitu.* Eraſmus, *Vndique circumiacentes:* id eſt τὰς ἐν κύκλῳ πάντοθεν κειμένας. Ego verò malui ἐν κύκλῳ referre ad verbum περιῆγε, (quum articulum non habeat adiunctum) quàm ad κώμας.

7 *Duodecim illos,* τοὺς δώδεκα. In vno codice additũ erat μαθητὰς αὐτοῦ, Diſcipulos ſuos. Expreſſimus autem articulũ vt planior eſſet ſententia. ¶*Binos,* δύο δύο. Ad verbũ, *Duos duos.* Nam Hebræi diſtributiuis carent. Vide infrà v.39. ¶[*Aduerſus*] *ſpiritus,* τῶν πνευμάτων. Vulg ad verbũ, *Spirituũ.* Sed omnino ſubaudienda eſt præpoſ. κατά, vt diximus Matt. 10.1, & 12.31. quam etiam Syrus interpres expreſſit.

8 *Vt nihil,* ἵνα μηδέν: vt Vulg. & Eraſ. *Ne quid.* i. μή τι. ¶*Ad iter,* εἰς ὁδόν. Vulg. *In via,* ἐν ὁδῷ. Vide Mat.10.v.10. ¶*Virgã,* ῥάβδον. Vide Matth.10.10. ¶*Aes,* χαλκόν. Vide infrà 12.41.

9 Calceat

9	Ἀλλ᾽ ὑποδεδεμένους σανδάλια· καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας.	Sed *vt* calcearentur‖ ſandaliis: & ne induerentur binis tunicis.	9	*Sed calceatos ſandaliis, & ne induerentur duabus tunicis.*	Act.12.8
10	Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅπου ἐὰν εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐκεῖθεν.	Et dicebat eis, Vbicunque introieritis domum, illic manete vſquedum exeatis illinc.	10	*Et dicebat eis, Quocunque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde.*	
11	Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι ἐκεῖθεν ἐκτινάξατε τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις ἢ Γομόῤῥοις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.	‖Et quicunque non exceperint vos, neque audierint vos, egreſſi illinc, ‖excutite puluerem qui ſuberit pedibus veſtris, vt hoc ſit teſtimonium aduerſus eos. Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* aut Gomorrhorum in die iudicii, quàm vrbis illius.	11	*Et quicunque non receperint vos, exeuntes inde, excutite puluerem de pedibus veſtris, in teſtimonium illis.*	Mat.10.14 luc.9.5 Act.13.51, & 18.6
12	Καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον ἵνα μετανοήσωσι.	Egreſſi igitur *illi* proclamabant vt reſipiſcerent *homines.*	12	*Et exeuntes prædicabãt vt pœnitentiam agerent.*	
13	Καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον· καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀῤῥώστους, καὶ ἐθεράπευον.	Et dæmonia multa eiiciebãt, ‖vngebántque oleo multos ægrotos, & ſanabant *eos.*	13	*Et dæmonia multa eiiciebant, & vngebant oleo multos ægros, & ſanabãt.*	Iac.5.14
14	Καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης, (φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ) καὶ ἔλεγεν, Ὅτι Ἰωάννης ὁ βαπτίζων ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ.	‖Audiuit autem *hæc* rex Herodes, (clarum enim factum erat nomen eius) dixítque, Iohannes ille qui baptizabat, ſurrexit à mortuis, & propterea virtutes agunt in eo.	14	*Et audiuit rex Herodes (manifeſtum enim factum eſt nomen eius) & dicebat, Quia Iohannes Baptiſta reſurrexit à mortuis, & propterea virtutes operantur in illo.*	Mat.14.1 luc.9.7

9 *Calcearentur*, ὑποδεδεμένους. Ad verbum, *Calceatos eſſe.* Nam ſubauditur εἶναι, vt ſit periphraſis pro ὑποδεδέσθαι vnde dicta ſunt ὑποδήματα, quaſi ſubligacula dicas, quòd ſolerent loris & vinculis accommodari: de quibus Virg. lib.8, *Et Tyrrhena pedum circundat vincula plantis.* Quod autem videtur Marcus à Matthæo diſſentire, facilè explicari poteſt. Neque enim ſimpliciter prohibet Dominus Apoſtolis apud Matthæum ne ſint calceati, non magis quàm vt ſint veſtiti, ſed non vult vllis rebus ſtudioſè comparatis onerari: inter quas numerat peram, veſtes, calceos, virgas, & cætera eiuſmodi, vt in Matthæo diximus. ¶ *Sandaliis*, σανδάλια. Vocabulum Græcum, quod Terentius ipſe vſurpauit, nos quoque poſt alios interpretes nõ inuiti retinuimus. Teſtantur autem Græci auctores ita vocari muliebre calceamentum. Sed tum ex hoc loco, tum etiam ex Act. 12.8. apparet Euangeliſtas inter ὑποδήματα & σανδάλια nullum poſuiſſe diſcrimen, vt rectè obſeruauit Eraſmus. ¶ *Et ne induerentur*, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι. In duobus codicibus legimus eodem ſenſu ἐνδεδύσθαι, i. indutos eſſe. Nõnulli verò legũt καὶ μὴ ἐνδύσησθε, Et ne induamini quod durius videtur. Quanquam apud Hebræos frequentes ſunt eiuſmodi perſonarum mutationes. Cæterùm indui ſimul binis tunicis, haud ſcio an quiſquam conſueuiſſet, niſi tunicam in genere pro veſtitu exteriore & interiore accipias. Eſt igitur ſpectanda ſententia potius quàm dictum ipſum, ſicut in pleriſque idiotiſmis facere neceſſe eſt: vt binis tunicis indui dicantur qui vna non contenti, alteram etiam habent, vt modò hac, modò illa vtantur. Fuiſſe verò eiuſmodi aliquod veſtium genus quas propterea Hebræi חליפות [*chaliphoth*,] id eſt mutatorias vocant, ex plurimis Scripturæ locis apparet. Cæterùm conſiderandus eſt Chriſti ſcopus, vt videlicet nullo prorſus impedimento retardentur Apoſtoli, quos vult omnino ad hanc obeundam peregrinationem velut ad curſum paratos & expeditos eſſe.

10 *Vbicunque*, ὅπου: id eſt, quocunque loco conſtiteritis. Ponitur enim τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς οἰκίαν pro καταλύειν, id eſt Diuertere, & hoſpitium ſibi deligere: quum alioquin εἰς οἰκίαν videatur redundare. Simile dicendi genus occurrit infrà cap.7.24. ¶ *Illinc*, ἐκεῖθεν: id eſt ex eo loco. Vetat enim hoſpitium mutare in iſta veluti peruolitatione. Nonnulli referunt non ad ὅπου ſed ad οἰκίαν, ſenſu prorſus inepto.

11 *Et quicunque*, καὶ ὅσοι. Anantapodoton ex vulgi ſermone petitum. id eſt, ſi qui non exceperint. Nam ſi ita loquaris, Quicunque non crediderit, condemnabitur: tum demum plena & iuſta eſt oratio. Sic Virgilius, *Quicquid erit, ſuperanda omnis fortuna ferendo eſt.* ¶ *Vt hoc ſit teſtimonium, aduerſus eos*, εἰς τὸ μαρτύριον αὐτοῖς, Sic conuerti hunc locum perſpicuitatis cauſa. Teſtimoniũ enim intelligit quo conuictis adimatur omnis excuſatio. ¶ *Amen*, ἀμήν. Hæc periodus in omnibus noſtris exemplaribus Græcis legitur, exceptis tantùm duobus & meo vetuſtiſſimo. in Vulgata tamen verſione prætermittitur, & fortaſſis ex Matthæo adſcripta fuit: quamuis apud Syrum etiam interpretem legatur.

12 *Egreſſi igitur* [*illi*,] καὶ ἐξελθόντες, Vulgata ad verbum, *Et exeuntes.* Eraſmus, *Et egreſſi.* Ego verò exiſtimo καὶ hoc loco & aliis multis pro οὖν vſurpari: quàm enallagen ſæpe iam diximus inde ortam eſſe quòd ו Hebræorum varias habeat ſignificationes.

13 *Vngebántque*, καὶ ἤλειφον. Fuit igitur oleum ſymbolum mirificæ iſtius virtutis, non autem medicamentum quo morbos curarent. Iam verò quum temporaria hæc dona iampridem ceſſarint, quorſum hæc cæremonia retineatur?

14 *Herodes*, Ἡρώδης. Quoddam exemplar habebat, τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ: i. auditionem, ſiue rumorem, qui de Ieſu ferebatur: quod niſi addas, non modò manca fuerit conſtructio, ſed etiam hæc pertinere videbuntur ad prodigia illa per Apoſtolos edita, quorum proximè meminit: quum potius ad Chriſtum ipſum pertineant, vt declarant ſequentia. Quòd autem Herodes ab Euangeliſta ornatur regis nomine, quum duntaxat eſſet Tetrarcha, ad vulgi, ac præſertim aulicorum, morem referendum eſt. ¶ *Clarum*, φανερόν. Eraſmus *Innotuerat*: id eſt ἐγνωρίσθη. Vulgata, *Manifeſtum*. quomodo etiam ſolemus alibi interpretari. ¶ *Factum erat*, ἐγένετο. Vel, *erat*: quum γίνεσθαι & εἶναι ſæpe permutentur. ¶ *Ille qui baptizabat*, ὁ βαπτίζων, In vno codice legimus eodem ſenſu, ὁ Βαπτιστής, Baptiſta: id eſt baptizator. Solent enim (vt ſæpe diximus) Hebræi participia vſurpare loco nominum quæ verbalia vocamus: & Vetus interpres ita legit. ¶ *Virtutes agunt in eo*, ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Sic Eraſ. vertit: in eo tantùm diſſentiens à Vetere interprete quòd maluit agendi verbo vti quàm operãdi. Vocat autem Marcus δυνάμεις hoc loco, non (vt paulo antè) facta illa Chriſti mirifica & vim omnem humanam ſuperantia, ſed ipſam potius vim & facultatem illa efficiendi. Quòd ſi pro factis ipſis accipere libeat, videtur etiam hic locus commodè ſic poſſe paſſiuo verbo explicari, Efficiũtur iſtæ virtutes ab eo. Nam verbum ἐνεργοῦσι, pro ἐνεργοῦνται, accipi paſſiua ſignificatione poteſt, vt ἀσκεῖν pro ἀσκεῖσθαι, apud Xenophontem: & τόποις ἀποκεχωρηκότας pro ἀποκεχωρισμένοις apud Herodotum. ἐν αὐτῷ verò pro ὑπ᾽ αὐτοῦ vel δι᾽ αὐτοῦ intelligi etiam poteſt, quum apud Hebræos ב (cui reſpondet præpoſitio Græca ἐν) omne cauſarum genus declaret. Et ita vertit Syrus interpres.

15 Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίας ἐστίν. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Ὅτι προφήτης ἐστὶν, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν.

Luc 3.19

16 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἡρώδης εἶπεν, Ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν· αὐτὸς ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν.

17 Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης, ἀποστείλας ἐκράτησε τὸν Ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ, διὰ Ἡρωδιάδα τὸν γυναῖκα Φιλίππου, τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν.

Leu.18.16

18 Ἔλεγε γὰρ ὁ Ἰωάννης τῷ Ἡρώδῃ, Ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου.

19 Ἡ δὲ Ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐτῷ, καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι· καὶ οὐκ ἠδύνατο.

Mat.21.26

20 Ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην, εἰδὼς αὐτὸν ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν· καὶ ἀκούσας αὐτοῦ, πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤκουε.

21 Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε Ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας·

22 Καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς

15 Alij dicebant, Elias eſt. Alij verò dicebant, Propheta eſt, ¨vel vnus ex Prophetis illis.

16 ‖Quum igitur *hæc* audiſſet Herodes, ait, ¨Iſte eſt Iohannes quem ego decollaui: ipſe ſurrexit à mortuis.

17 ¨Ipſe enim Herodes miſſis *carnificibus* prehenderat Iohannē, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris ſui, quia duxerat eam vxorem.

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, ‖Non licet tibi habere vxorem fratris tui.

19 Herodias autem ¨imminebat ei, & cupiebat eum trucidare: nec poterat.

20 Herodes enim metuebat Iohannem: ſciens eum *eſſe* ‖virum iuſtum ac ſanctum, & obſeruabat eum, ¨auditóque eo ¨multa faciebat, & ¨libenter eum audiebat.

21 Quum igitur dies opportunus adeſſet, quo tempore Herodes in natalitiis ſuis cœnam faciebat ¨proceribus ſuis ac chiliarchis & ¨primariis Galilææ:

22 Et introiſſet ¨filia ipſius

15 *Alij autem dicebant, Quia Helias eſt. Alij verò dicebant, Quia Propheta eſt, quaſi vnus ex Prophetis.*

16 *Quo audito Herodes ait, Quem ego decollaui Iohānem, hic à mortuis reſurrexit.*

17 *Ipſe enim Herodes miſit, ac tenuit Iohannem & vinxit eum in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris ſui, quia duxerat eam.*

18 *Dicebat enim Iohannes Herodi, Non licet tibi habere vxorem fratris tui.*

19 *Herodias autem inſidiabatur illi, & volebat occidere eum: nec poterat.*

20 *Herodes enim metuebat Iohannem, ſciens eum virum iuſtum & ſanctum, & cuſtodiebat eum: & audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.*

21 *Et quum dies opportunus accidiſſet, Herodes in natali ſuo cœnā fecit principibus & tribunis & primis Galilææ:*

22 *Quúmque introiſſet filia*

---

15 *Vel vnus ex Prophetis illis*, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν. Hic locus varias recipit interpretationes. Sic enim Vulgata, *Quaſi vnus ex Prophetis*, omiſſa particula ἢ, quam etiam in ſex vetuſtis exemplaribus non legimus, neque vertit Syrus interpres: vt ſit hic ſenſus, Quoſdam habuiſſe Ieſum pro Propheta, eóque minimè vulgari, ſed qui cum excellentiſſimo quouis veterum illorum conferri iure potuerit. Eraſmus autem conuertit, *Vel tanquam vnus ex Prophetis.* vt ſit hæc ſententia, Alios dixiſſe Eliam eſſe, alios Prophetam in genere: alios neque pro Iohanne, neque pro Elia habuiſſe, ſed admiratos ipſius facta, cunctabundos pronuntiaſſe, ipſum videri poſſe aliquem ex veteribus illis Prophetis qui reſurrexiſſet. Cæterùm apparet ex collatione huius loci cum Luc. 9,7 & 8. quadruplicem de Chriſto fuiſſe opinionem, ſed tres tantùm fuiſſe opinātium ordines. Nam Herodes quidem conſcientia ipſum pungente ſuſpicabatur Chriſtum eſſe rediuiuum Iohannem: alij dicebant Eliam eſſe: alij denique eſſe Prophetam, vel vnum ex veteribus illis, quorum videlicet libri legebantur: vel illis veteribus nihilo inferiorem.

16 *Iſte eſt Iohannes quem ego decollaui*, ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν. Ad verbum, Quem ego decollaui Iohannem, iſte eſt: Græca conſtructione, ſicut dixit Quintilianus, *Ne, quos porrexerim cibos, venena fiāt.* Vetus interpres, *Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis reſurrexit.* Nam non legit οὗτός ἐστιν, & pro αὐτὸς ἠγέρθη, legit οὗτος ἠγέρθη, ſicut etiam in vno vetuſto exemplari ſcriptum legimus. Eraſmus, *Cui ego præcidi caput, Iohannes iſte eſt*: id eſt ᾧ ἐγὼ ἀπέτεμον τὴν κεφαλὴν, οὗτός ἐστι. Cæterùm illud ἀκούσας δὲ interpretatus ſum, *Quum igitur audiſſet*, potius quàm, *Quum audiſſet autem*, cum Eraſmo: vel, *Quo audito*, cum Vetere interprete: quia exiſtimo hæc eſſe dicta per epanalepſin. Apparet enim Euangeliſtam, ex his Herodis verbis, deſcribendæ mortis Iohannis occaſionem quæſiuiſſe.

17 *Ipſe enim Herodes* αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης. In quodam exemplari ſcribitur, ὁ γὰρ Ἡρώδης, Herodes enim: ídque fortaſſis rectius.

19 *Imminebat ei*, ἐνεῖχεν αὐτῷ. Vulgata & Eraſmus, *Inſidiabatur*: id eſt ἐπεβούλευεν αὐτῷ. Ego verò nuſquam memini legere ἐνέχειν pro Inſidiari. Interpretatur Heſychius ὀργίζετο: ſed aliquid etiam amplius videtur ſignificare, nem e ſummam offenſionem, quæ facit vt omnes captemus occaſiones quibus cuipiam noceamus: quod Latini tranſlatitiè declarant verbo Imminere. Itaque melius (opinor) explicat Euſtathius Odyſſ. τ, κατά τινος ἔχειν, vt hic noſter loquitur infrà 11.25, & Iohannes Apoc. 2.4.14.20 ſed addito caſu. Galli (vt opinor) hoc exprimunt, quum dicunt, *en auoir à quelcun.*

20 *Auditóque eo*, καὶ ἀκούσας αὐτοῦ. In quodā codice legimus καὶ ἀκούων αὐτοῦ, Et eum audiens. ¶ *Multa faciebat*, πολλὰ ἐποίει. In quodam codice legitur, πολλὰ ἠπόρει: id eſt, multum hæſitabat: vt qui animo eſſet ancipiti & dubio, vt planè neſciret quò ſe verteret. Hæc enim eſt vis verbi Dei, vt conſcientias excitet, neque ſinat reprobos torpere, quin ſaltem exagitent eos anxiæ cogitationes, donec in barathrum deſperationis præcipitentur. prior tamen lectio magis eſt recepta, adſtipulante quoque Syro interprete. ¶ *Libenter*, ἡδέως, id eſt ἀσμένως. Mirum eſt tyrannum libenter audiiſſe ſententiam Domini in ſe latam. Sed ea eſt vis veritatis vt etiam qui illam peſſimè oderunt, tamen reuereantur: nec dubium eſt quin aliquos bonos motus habuerit Herodes: ſed cadebat ſemen in ſaxoſa loca: itaque radices non egit.

21 *Proceribus*, τοῖς μεγιστᾶσιν. Vulg. *Principibus.* Eraſmus *Primatibus*: quod non memini apud idoneos auctores legere. Nonnulli, magnates vocant, vocabulo (vt ego equidem exiſtimo) parum Latino. Apparet autem in Oriente Megiſtanas appellatos qui à Latinis Proceres vocantur, quaſi maximates dicas. Itaque non modò Suetonius, de Perſarum rege loquens, Græcum vocabulum retinuit (vt obſeruauit Eraſmus) ſed etiam Cornelius Tacitus de Armeniis agens. ¶ *Primariis*, τοῖς πρώτοις. Vulg. *Primis.* Eraſmus, *Primoribus*: quum illd vocabulum hac ſignificatione magis Latinum ſit, & Græco optimè reſpondeat.

22 *Filia ipſius Herodiadis*, τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος. In quodam exemplari ſcribitur αὐτοῦ: quam lectionem ſi ſequaris, cōuertes hoc modo, Filia eius, ſcilicet Herodis, Herodias. Sed apparet ex Matthæo, Herodiadem eſſe matris ipſius nomen: quam etiam teſtantur omnes veteres, non ex Herode Antipa, ſed ex marito Philippo, hanc filiam ſuſtuliſſe. Eius autem filiæ nomen Euangeliſtæ quidem non exprimunt, ſed Ioſephus Salomen vocat: in eo diſſentiens

à noſtris

à noſtris: ideſt à veritate, quòd Herodiadem dicit non Philippo, ſed Herodi ſecundo nuptam fuiſſe, quum eam Herodes iſte, cognominatus Antipas, abduceret à marito.

τῆς Ἡρωδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ Ἡρώδῃ καὶ συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ κορασίῳ, Αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοι.

23 Καὶ ὤμοσεν αὐτῇ, Ὅτι ὃ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοὶ, ἕως ἡμίσους τῆς βασιλείας μου.

24 Ἡ δὲ ἐξελθοῦσα εἶπε τῇ μητρὶ αὐτῆς, Τί αἰτήσομαι; Ἡ δὲ εἶπε, Τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.

25 Καὶ ἐξελθοῦσα εὐθέως μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο, λέγουσα, Θέλω ἵνα μοὶ δῷς ἐξ αὐτῆς ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

26 Καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι.

27 Καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτωρα, ἐπέταξεν ἐνεχθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

28 Ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ· καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ, καὶ τὸ κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς.

29 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦλθον, καὶ ἦραν τὸ πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ.

30 Καὶ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν.

31 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀναπαύεσθε ὀλίγον. Ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπάγοντες πολλοί· καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν.

Herodiadis, ac ſaltaſſet, placuiſſétque Herodi, & ſimul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcũque volueris, & dabo tibi.

23 Iurauitque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, vſque ad dimidium regni mei.

24 At illa ∵ egreſſa dixit matri ſuæ, Quid petã? Illa verò dixit, Caput Iohannis Baptiſtæ.

25 *Puella* igitur ∵ cũ feſtinatione ſtatim ad regem ingreſſa, *id* petiit, dicens, ∵ Velim vt ∵ iam nũc des mihi in patina caput Iohãnis Baptiſtæ.

26 Rex autem ∵ valde triſtis factus, ∵ noluit *tamen*, ∵ propter iuſiurãdum & eos qui ſimul accumbebant, eam ∵ reiicere.

27 ∵ Et ſtatim rex miſſo ∵ ſpiculatore, imperauit ∵ vt afferretur caput eius.

28 Ille verò abiit, ac decollauit eum in carcere: attulitque caput eius in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri ſuæ.

29 Quúmque *hoc* audiſſent diſcipuli eius, venerunt, & ſuſtulerunt ∵ cadauer eius, & poſuerunt in monumento.

30 ‖Coacti ſunt autẽ Apoſtoli ad Ieſũ, & annũtiauerũt ei omnia, & quæ egerãt, & quæ docuerãt.

31 Et dixit eis, ∵ Venite vos priuatim in deſertũ locũ, & requieſcite paululũ. Erãt enim multi veniẽtes & abeuntes: ∵ & ne cibũ quidẽ capere ipſis vacabat.

---

ipſius Herodiadis, & ſaltaſſet, & placuiſſet Herodi, ſimúlque recumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quod vis, & dabo tibi.

23 *Et iurauit illi, Quia quicquid petieris, dabo tibi, licet dimidium regni mei.*

24 *Quæ quum exiiſſet dixit matri ſuæ, Quid petã? At illa dixit, Caput Iohannis Baptiſtæ.*

25 *Quúmque introiſſet ſtatim cũ feſtinatione ad regẽ, petiuit, dicẽs, Volo vt protinus des mihi in diſco caput Iohannis Baptiſtæ.*

26 *Et contriſtatus eſt Rex: propter iuſiurandum & propter ſimul diſcumbentes, noluit eam contriſtare.*

27 *Sed miſſo ſpiculatore præcepit afferri caput eius in diſco.*

28 *Et decollauit eum in carcere: & attulit caput eius in diſco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri ſuæ.*

29 *Quo audito diſcipuli eius venerunt, & tulerunt corpus eius, & poſuerunt illud in monumento.*

30 *Et conuenientes Apoſtoli ad Ieſum, renuntiauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant.* Luc. 9.10.

31 *Et ait illis, Venite ſeorſum in deſertum locũ, & requieſcite puſillũ. Erant enim qui veniebãt & redibant multi: & nec ſpatiũ manducãdi habebãt.*

---

24 *Egreſſa*, ἐξελθοῦσα: rectè. Nec enim ſolebant mulieres cũ viris accumbere, vt etiam liquet ex Balſaſaris con- * uiuio, quod apud Danielem deſcribitur: nec apud Græcos vt teſtatur Cic. 3. in Verrem.

25 *Cum feſtinatione*, μετὰ σπουδῆς. Ad verbũ, Cum ſtudio. σπουδὴ enim Græcis dicitur ſtudium, i. (vt Cicero interpretatur) aſſidua & vehemens ad aliquã rem magna cum vo- * luntate applicatio. quod duobus modis hic vrgetur, nẽpe quòd & nulla interpoſita mora ſeſe in viam dederit, & quòd celeriter ad regem accurrerit. Et certè à verbo σπεύδω deriuatur σπουδή. ¶*Velim*, θέλω. Vulg & Eraſ. *Volo*: quod Latinis videtur imperioſum. Vide infrà 10.35. ¶*Iam nũc*, ἐξ αὐτῆς. Ad verbum, ex hac, videlicet hora. ſubauditur ὥρας: quod aliquando exprimitur. vt Matth. 15. v. 28. Vulg. & Eraſmus, *Protinus*: quod aduerbium eſt variæ ſignificationis, ideóque à nobis repudiatum. Deerant autem hæ duæ voces in duobus vetuſtis exemplaribus, & ſanè raro occurrunt. Vſurpantur tamen etiam à Paulo Philip. 2. v. 23.

26 *Valde triſtis factus*, περίλυπος γενόμενος. Vulgata, *Contriſtatus eſt*: id eſt ἐλυπήθη. Eraſmus, *Dolore affectus*. Neuter ſatis expreſſit vim præpoſitionis περί. de qua diximus ſuprà Matth. 26.38. quam etiam non omiſit Syrus interpres. ¶*Noluit* [*tamen*,] οὐκ ἠθέλησεν. Particula quam addidimus videtur ſententiam illuſtrare: & ſæpe apud Hebræos deſideratur, vt diximus Matth. 2. v. 6. ¶*Propter*, διά. Hoc refertur ad ſequens verbum ἠθέλησεν, non autem ad præcedẽtia: & poſt ὁ βασιλεὺς, in quodam exemplari additũ erat ὡς ἤκουσε, Vt audiuit. Hîc autẽ habemus exemplum hominis religione abutentis, vt tamen religioſus habeatur. ¶*Reÿcere*, ἀθετῆσαι. Vulgata, *Contriſtare*: id eſt λυπεῖν. Hoc vocabulum propriè rei inanimatæ tribuitur: & opponitur τῷ θεῖναι. i. ponere & ſtatuere. Nam ἀθετεῖν νόμον, declarat Legem irritam facere, & quaſi deponere. Inde factum vt acciperetur pro Reiicere & contemnere.

27 *Et ſtatim*, καὶ εὐθέως. In vno codice legimus ἀλλ' εὐθέως, Sed ſtatim. Vetus quoque interpres legit ἀλλά: ſed prætermiſit ὁ βασιλεὺς, tanquam minimè neceſſariũ. ¶*Spiculatore*, σπεκουλάτωρα. Vox Latina corrupta, ι in ε mutato, ſicut pleraque alia paſſim reperiuntur, de quibus diximus Mat. 5.29. vt λεγεών, in quo vocabulo eadẽ fit vocaliũ permutatio. Erant autem ſpiculatores, principũ ſatellites, ſic dicti à gerendis ſpiculis: quorum mentionẽ facit Cornelius Tacitus. Vnde Spiculatoria caliga apud Suetonium in Caligula, ſicut Bayſius rectè emendauit. ¶*Vt afferretur*, ἐνεχθῆναι. Eraſ. *Inferri*. quòd accumberet videlicet: quaſi iuſſerit Herodes caput menſæ vt ferculum aliquod inferri. Vetus autẽ interpres poſt ἐνεχθῆναι legit ἐν δίσκῳ vel πίνακι, in diſco: quũ id hoc loco non reperiatur in Græcis codicibus.

29 *Cadauer*, πτῶμα. Vulg. *Corpus*: id eſt σῶμα, ſicut apud Matthæum ſcribitur 14. 12. nullo quidem diſcrimine, ſi Grammaticis credimus, qui σῶμα propriè dici volunt τὸ ἄψυχον. Sed nimirum hoc ferre non poſſunt aures quorundam, ne cadauera videantur adorare.

31 *Venite vos priuatim*, δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν. In meo vetuſtiſſimo codice legitur, δεῦτε ὑπάγωμεν, Venite eamus. Vulgata non legit ὑμεῖς αὐτοὶ, nec Syrus etiam interpres. Eraſmus interpretatur, *Vos ſoli*: hoc eſt, dimiſſis cæteris. Poſitũ enim eſt (inquit) αὐτοὶ pro Soli, quemadmodũ καθ' ἑαυτὸν eſſe dicitur qui ſolus eſt abſque arbitris. quã expoſitionẽ iudico planè eſſe violentam. Itaque putarim potius

alterum redũdare, vel etiam ὑμεῖς ex albo irrepſiſſe in contextũ. ¶ *Et ne cibum quidem capere ipſis vacabat*, καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν. Vulgata, *Et nec ſpatium manducandi habebant*: quum in hoc genere dicendi μηδὲ idẽ valeat quod Nequidẽ: & εὐκαιρεῖν aliquid amplius ſignificet quàm ſpatiũ habere. In quodã codice legim⁹, οὐδὲ φαγεῖν εὐκαιρίαν εἶχον, eodẽ ſenſu.

Mat.14.13. luc.9.19.	Καὶ ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ' ἰδίαν.	32	‖ ⁖Abierunt igitur in deſertum locum nauigio ſeorſim.	32	*Et aſcendentes in nauim, abierunt in deſertum locum ſeorſum.*
	Καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι· καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν πολλοί· καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέδραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτούς, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν.	33	Vidit autem eos abeuntes ⁖turba, & ⁖agnouerunt eũ multi: & ⁖pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, præuenerúntque eos, ⁖& conuenerunt ad eum.	33	*Et viderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi: & pedeſtres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos.*
Matt. 9.36 & 14.14 luc.9.11.	Καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ Ἰησοῦς πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα· καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς πολλά.	34	‖Tunc egreſſus vidit turbam multam Ieſus, & cõmiſeratione intima commotus eſt ſuper eis, quoniam erant vt oues non habentes paſtorem: cœpítque eos docere multa.	34	*Et exiens vidit turbam multam Ieſus, & miſertus eſt ſuper eos, quia erant ſicut oues non habentes paſtorem: & cœpit illos docere multa.*
Mat.14.15.	Καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης, προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγουσιν, Ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή·	35	‖ ⁖Quum autem iam multus dies eſſet, adierunt eum diſcipuli eius, dicentes, Deſertus eſt locus, & ⁖iam multus dies eſt:	35	*Et quum iam hora multa fieret, acceſſerunt diſcipuli eius, dicentes, Deſertus eſt locus hic, & iam hora præteriit:*
	Ἀπόλυσον αὐτούς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς καὶ κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν.	36	Dimitte eos, vt profecti in ⁖circumiacẽtes agros ac vicos, ⁖emant ſibi panes: nam quo veſcantur non habent.	36	*Dimitte illos, vt euntes in proximas villas & vicos, emant ſibi cibos quos manducent.*
	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν διακοσίων δηναρίων ἄρτους, καὶ δῶμεν αὐτοῖς φαγεῖν?	37	At ille reſpondens dixit eis, Date vos ipſis quo veſcantur. Tunc dicunt ei, ⁖ *Num* profecti emerimus ducentis denariis panes, & dederimus eis quo veſcantur?	37	*Et reſpondens ait illis, Date illis vos manducare. Et dixerunt ei, Euntes emamus ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare?*
Matt.4 17. luc.9.13 ioh.6 9.	Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε. Καὶ γνόντες, λέγουσι, Πέντε, καὶ δύο ἰχθύας.	38	Ipſe verò dixit eis, Quot panes habetis? abite & videte. ‖Et *illi* ⁖re cognita, dixerunt, Quinque, & duos piſces.	38	*Et dicit eis, Quot panes habetis? ite & videte. Et quum cognouiſſent dicũt, Quinque, & duos piſces.*
	Καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι πάν-	39	Tunc iuſſit eos ⁖facere vt diſ-	39	*Et præcepit illis vt ac-*

---

32 *Abierunt igitur*, καὶ ἀπῆλθον. Eraſmus legit ἀπῆλθεν, *abiit*, ſingulari numero. Aliter hoc legit Vetus interpres.

33 *Turba*, οἱ ὄχλοι. Hoc non legit Syrus interpres, neque noſter Vetus, nec etiam in veteribus codicibus reperimus. ¶ *Agnouerunt eum*, ἐπέγνωσαν αὐτόν. In quatuor exemplaribus ſcribitur αὐτούς, eos: quod videtur legiſſe Vetus interpres, quia noluit repetere tanquam ſuperuacuum. ¶ *Pedibus*, πεζῇ. Vulgata, *Pedeſtres*: id eſt πεζοί, ſicut etiam legimus in vetuſtis duobus exemplaribus. Eraſmus, Pedeſtri itinere, vt ſubaudias ὁδῷ. ¶ *Et conuenerunt ad eum*, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν. In vno codice, pro πρὸς αὐτόν, ſcribitur αὐτῷ, id eſt eò. Syrus & Vetus noſter interpres totum hoc membrum non legerunt. Complutenſes verò pro συνῆλθον Conuenerunt, impreſſerunt ἦλθον, Venerunt.

35 *Quum autem iam multus dies eſſet*, καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης. Vulgata ad verbum, *Et quum iam hora multa fieret*: quæ verſio eſt obſcura & parum Latina. Dicunt enim Latini multum diem, non multam horam. Cicero Attico, *Multus ſermo ad multum diem.* Item Cæſar, *Multo die cognouit à ſuis montem teneri.* Itaque miror Eraſmum ſic maluiſſe interpretari, *Et quum iam multum diei præteriſſet*: id eſt, καὶ ἤδη πολλῆς ὥρας, vel ἡμέρας, διελθούσης. ¶ *Iam multus dies eſt*, ἤδη ὥρα πολλή. Vulgata, *Hora præteriit*: id eſt ὥρα παρῆλθεν. vt loquitur Matth.14.15. Eraſmus, *Multum temporis effluxit*: quæ Græcis non reſpondent. Quoddam exemplar pro ἤδη, ſcriptum habet articulum fœminimum ἡ.

518

36 *Circumiacentes agros*, τοὺς κύκλῳ ἀγρούς. Hîc videtur κύκλῳ quodammodo degenerare in aduerbium: paulo aliter tamen quàm ſuprà hoc eodem capite verſu 6, vbi vertimus, In orbem, quoniam articulum non habebat adiunctum. hîc autem videtur elliptica eſſe oratio, quam ſic explere poſſis, τοὺς ἐν κύκλῳ κειμένους: id eſt περιχώρους. Vulgata vertit, *Proximas*: id eſt τοὺς ἐγγύς, quod etiam ſcribitur in quodam exemplari. ἀγροὺς verò conuerti agros potius quàm villas: id eſt ἀγροικίας: qua de re diximus aliquid Matth.22.5. ¶ *Emant ſibi panes: nam quo veſcantur non habent*, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους. τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσι. Poſitum videtur τί pro ὅ,τι. Vetus interpres, *Emant ſibi cibos quos manducent.* Nam etiam in quodam codice ſcribitur ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς τί φάγωσιν.

37 *[Num] profecti emerimus*, ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν. Quãuis in nonnullis codicibus hæc periodus legatur abſque nota interrogante, tamen quum hæc à diſcipulis dicantur non inter ſeſe deliberantibus, ſed alloquentibus Dominum, exiſtimo cum interrogationis aut admirationis potius nota legi oportere. Eſt enim interrogatio ſed cum admiratione, atque adeo cum ironia quadam coniuncta: quo dicendi genere vtimur etiam quum indignantes aliquid negamus nos facturos: vt ſupplere neceſſe ſit quippiam, ſicut hoc loco fecimus. Quòd ſi ἀγοράσομεν legas, & paulo pòſt δώσομεν, ſicut etiam in duobus manuſcriptis codicibus ſcribitur, ſubaudienda tantùm erit particula interrogans, quæ ſæpe prætermittitur, adiuuante pronuntiationem accentu: & ita conuertemus, *Num abeuntes ememus panes ducentis denariis, & dabimus eis ad veſcendum.* Quod autem ad ducẽtorum denariorum ſummam attinet, ſi ex Budæi calculo ſingulos denarios tribus aſſibus regiis & ſemiſſe æſtimemus, fient vnciæ (quas turonos vocamus) 8400, vt ſatis appareat ſufficere nullo modo potuiſſe quinque virorum millibus, preter mulieres & pueros. Sed ex coniectura loquuti ſunt diſcipuli, quum turbam non recenſuiſſent, quod poſtea facile fuit facere illis, per centenos & quinquagenos diſtributis.

37 *Re cognita*, γνόντες, ſub. τοῦτο: nempe quot panes haberent. Vulgata & Eraſ. *Et quum cognouiſſent*: nimium obſcurè.

39 *Facere vt accumberent*, ἀνακλῖναι. Hoc verbum quum propriè neutrum ſit, hîc degenerat in formam coniugationis Hiphil. In editione verò Baſilienſi legitur ἀνακλιθῆναι paſſiua ſignificatione, quaſi dicas, Reclinari. Vulgata & Eraſmus *Vt facerent accumbere.* Vide infrà 7. verſu 37.

¶ Per

τὰς συμπόσια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ.

40 Καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαὶ, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα.

41 Καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους· καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς· καὶ τοὺς δύο ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι.

42 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν.

43 Καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων.

44 Καὶ ἦσαν οἱ φαγόντες τοὺς ἄρτους, ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες.

45 Καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς Βηθσαϊδὰν, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.

46 Καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

47 Καὶ ὀψίας γενομένης ἦν τὸ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐπὶ τῆς γῆς.

48 Καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύνειν (ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς) καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς.

cumberent omnes ⁚per conuiuia ⁚ſuper viridi gramine.

40 Diſcubuerũt igitur ſigillatim ⁚per areolas, ⁚*partim* centeni & *partim* quinquageni.

41 Et acceptis quinque illis panibus, ac duobus illis piſcibus, ſuſpiciẽs in cælũ, ⁚benedixit, ac fregit panes: deditque diſcipulis ſuis vt illis apponerent: & duos piſces ⁚partitus eſt omnibus.

42 Comederúntque omnes, & ſaturati ſunt.

43 Et ſuſtulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos, & ex piſcibus.

44 Erant autem ⁚qui comederãt ⁚quaſi quinquies mille viri.

45 Et ſtatim coëgit diſcipulos ſuos inſcendere nauigiũ, & preire in vlteriorem *ripam* ⁚Bethſaidæ oppoſitam, dum ipſe dimitteret turbam.

46 ⁚Et quum amandaſſet ⁚eos, abiit in montẽ ad precandum.

47 ‖ Quum autem ſerum *diei* adeſſet, erat nauigium in medio mari, & ipſe ſolus in terra.

48 Viditque eos vexatos ⁚in *nauigio* prouehendo: (erat enim ventus eis contrarius) ⁚& circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans ſuper mare: volebátque eos præterire.

cumbere facerent omnes ſecundum contubernia ſuper viride fœnum.

40 *Et diſcubuerũt in partes per centenos & quinquagenos.*

41 *Et acceptis quinque panibus & duobus piſcibus, intuens in cælum, benedixit, & fregit panes: & dedit diſcipulis ſuis vt ponerent ante eos: & duos piſces diuiſit omnibus.*

42 *Et manducauerunt omnes, & ſaturati ſunt.*

43 *Et ſuſtulerũt reliquias fragmentorum, duodecim cophinos plenos, & de piſcibus.*

44 *Erant autem qui manducauerunt, quinque millia virorum.*

45 *Et ſtatim coegit diſcipulos ſuos aſcendere nauim, vt præcederent eum trans fretum ad Bethſaidam, dum ipſe dimitteret populum.*

46 *Et quum dimiſiſſet eos, abiit in montem orare.*

47 *Et quum ſerò eſſet, erat nauis in medio mari, & ipſe ſolus in terra.* Matt.14.23 ioh.6.16.

48 *Et videns eos laborantes in remigando: (erat enim ventus cõtrarius eis) & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans ſupra mare: & volebat præterire eos.*

¶*Per conuiuia*, συμπόσια συμπόσια. Vulg. *Secundum cõtubernia.* Eraſ. *Diſtributis cõuiuijs.* Neuter ſatis cõmodè, ni fallor. Hebræi, pro diſtributiuis, quibus carent, vti ſolent vocabulis geminatis: veluti ſi binos intelligãt, dicunt δύο δύο. vt ſuprà 6.7. i. vt vernaculo ſermone dicimus, *deux à deux.* Greci verò adhibent in eum vſum præpoſitionẽ κατά. Itaque conuerti perinde acſi ſcriptũ eſſet κατὰ συμπόσια, & paulo pòſt πρασιαὶ πρασιαὶ, i. κατὰ πρασιάς. συμπόσια autẽ (id eſt cõuiuia) vocat quæ vulgò vocamus *tablees*: id eſt, numerũ hominũ quantũ poteſt vna menſa capere. Neceſſe enim fuit tãtam multitudinẽ in varias tanquã turmas conuiuarum diſtribui. Hoc vidit Eraſmus, ſed obſcurè admodũ explicauit. ¶*Super*, ἐπὶ. Eraſmus, *In.* Sed illa certè interpretatio melius conuenit, & propria eſt huic præpoſitioni, quoties tertio caſui iungitur. Itaque Vulgatam verſionem retinui.

40 *Per areolas*, πρασιαὶ πρασιαί. Vel, vno vocabulo, Areolatim. Dicuntur enim πρασιαί, hortorũ areolæ. Diſtributis igitur turmis conuiuarũ ſuper viridi gramine, videri poterant prata in totidem veluti areolas diſtincta. Vulg. *Per partes*: i. κατὰ μέρη. Eraſ. *Diuiſi in viridaria*: id eſt κατὰ κήπους. ¶[*Partim*] *centeni*, & [*partim*] *quinquageni*, ἀνὰ ἑκατὸν, καὶ ἀνὰ πεντήκοντα. De ἀνὰ præpoſitione diximus Matth. 20.9 cuius loco in vetuſtiſſimo meo codice legitur κατά. Vulgata, *Per centenos & quinquagenos.* Eraſmus, *Centeni & quinquageni*: quæ vtraque verſio ſic poſſet intelligi quaſi ſingulæ conuiuarum cateruę centum quinquaginta conuiuas fuerint complexæ. Itaque vt eam amphiboliam vitarem, quæ non eſt in Greco ſermone, addidi particulã partim. Quanuis autem in ea re parum eſſe momenti quibuſdam videri poſſit, nemini tamen hæc diligentia diſplicere debet.

41 *Benedixit*, εὐλόγησεν: id eſt, gratias egit Deo patri, & nomen eius inuocauit: etiamſi ex Luca τοὺς ἄρτους commodè repeti poteſt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt dicemus Luc. 9.16. Hoc autem placuit admonere, quia multi verbum Benedicendi, quoties occurrit, nimis cupidè ſine iudicio arripiunt, vt transferant in alienum ſenſum: præſertim ſuperſtitioſi, qui pro ſuo more imaginantur ſignum crucis in aërem ſparſum. quod quidem non minus hìc eſt abſurdum quàm ſi quis eum dicat iſtis panibus egiſſe gratias. Nam εὐλογεῖν hoc loco idem valere quod εὐχαριστεῖν, nemo dubitabit qui hunc verſiculum compararit cum cap. 8. v. 6. ¶*Partitus eſt*, ἐμέρισεν. Syrus interpres legit ἐμέρισαν, Partiti ſunt, videlicet diſcipuli: & fortaſſis rectius. quanuis id poſſit dici feciſſe Chriſtus, quod eius mandato fecerunt diſcipuli, vt quum dicitur panes fregiſſe, quum non ſit veriſimile panes totos fuiſſe ab ipſo fruſtulatim confractos.

44 *Qui comederant*, οἱ φαγόντες. Cõplutenſis addit τοὺς ἄρτους, panes illos. ¶*Quaſi*, ὡσεὶ. i. ferè. Terẽtius, *Quaſi ad talẽta decem coëgi.* Vet. interpres hanc particulã nõ legit, neque etiã vetuſti noſtri codices addunt: neque Syrus interpres.

45 *Bethſaidæ oppoſitam*, πρὸς Βηθσαϊδὰν. i. verſus Capernaũ, * quæ interiecto ſinu obuerſa eſt Bethſaïdæ, vt liquet ex Ioh 6, 17, & 21. Itaque non eſt hoc connectendũ cum verbo προάγειν, ſed ſic declaratur τὸ πέραν.

46 *Et quum amandaſſet eos*, καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς: vel, Et quum valedixiſſet eis. Nam hoc idem verbum etiam ſignificat Valedicere: ſed de iis propriè dicitur quibuſcum nihil amplius commercij ſumus habituri: ſicut etiam vernaculo ſermone dicimus, *dire à dieu*, vt Luc. 9.61. quod tamen non eſſe perpetuũ apparet, tum ex hoc loco, tum etiam ex Luc. 9.61, Act. 18.21, & 2. Corint. 2.13. Vulgata & Eraſmus, *Quum dimiſiſſet*, id eſt ἀπολύσας, vel potius ἀποπεμψάμενος. ¶*Eos*, αὐτοῖς. Diſcipulos videlicet. Nam quanuis ad turbam etiam referri poſſe videatur, tamen veriſimile eſt de diſcipulis intelligendum, quos iuſſerat traiicere: quum ſubducere ſe potius à turba ſoleat, quàm palàm illi valedicere.

48 *In prouehendo*, ἐν τῷ ἐλαύνειν, ſubaudi τὸ πλοῖον, nauigio. Eſt enim τὸ ἐλαύνειν nautarum, qui remis prouehunt nauẽ: & metaphoricè ad equites & aurigas transfertur. Verbo autem Prouehendi vtitur etiam abſolutè Plinius lib. 21. cap. 13. *In Hiſpania* (inquit) *mulis prouehunt*, loquens de nauibus, quibus impoſita aluearia prouehuntur. Vulgata & Eraſmus, *In remigando.* id eſt ἐν τῷ ἐρέσσειν, vel κωπηλατεῖν. ¶*Et circa quartam vigiliam*, καὶ περὶ τετάρτην φυλακήν. Eraſm. pro καὶ vertit *At*, quod non videtur huic loco ſatis conuenire. Certè in vetuſto quodã exemplari, initio huius verſiculi, pro καὶ εἶδεν ſcribitur καὶ ἰδὼν, neque hoc loco reperta erat copula: quæ lectio non eſt repudianda.

49 Οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα εἶναι. καὶ ἀνέκραξαν·

50 (Πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον καὶ ἐταράχθησαν) καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ' αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

51 Καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον. καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον.

52 Οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις· ἦν γὰρ ἡ καρδία αὐτῶν πεπωρωμένη.

53 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν Γεννησαρέτ. καὶ προσωρμίσθησαν.

54 Καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες αὐτόν,

55 Περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραββάτοις τοὺς κακῶς ἔχοντας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι.

56 Καὶ ὅπου ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγρούς, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἅψωνται· καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ ἐσώζοντο.

Κεφάλαιον ζ.

Matt.15.2

1 ΚΑΙ` συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι, καί τινες τῶν Γραμματέων, ἐλθόντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

2 Καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ

49 Illi verò viſo eo ambulante ſuper mare, putarunt ſpectrum eſſe:& exclamauerunt:

50 (Omnes enim videbãt eum, & turbati ſunt) ſed ſtatim loquutus eſt cum eis, & dixit Cõfidite, ego ſum, ne timete.

51 Tunc aſcendit ad eos in nauigium, quieuítque vẽtus: ¨ & *ipſi* multo magis apud ſeſe obſtupeſcebant, ¨ & mirabantur.

52 ¨ Non enim intellexerãt *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorum ¨ ſtupidum erat.

53 Et quum traiecissent venerunt in terram Genezaret: & ¨ appulerunt.

54 Tunc ipſis egreſſis è nauigio, ſtatim agnito eo,

55 ¨ Quũ percurriſſent totam illam circumiacẽtem regionem, cœperunt in grabatis malè affectos circumferre ¨ vbi audiebant eum eſſe,

56 Et quocunque introiſſet in vicos, aut vrbes, aut agros, ¨ in foris ponebant ægrotos: & precabantur eum vt vel fimbriam palli ij pſius tangerent: & quotquot ¨ tangebant eum, ſeruabantur.

CAP. VII.

1 TVnc coguntur ad eum Phariſæi, & quidam ex Scribis, qui venerant Hieroſolymis.

2 Et quum vidiſſent quoſdam

49 *At illi vt viderunt eũ ambulantem ſupra mare, putauerãt phantaſma eſſe, & exclamauerunt:*

50 *(Omnes enim viderunt eum, & conturbati ſunt) & ſtatim loquutus eſt cũ eis, & dicit eis, Confidite, ego ſum, nolite timere.*

51 *Et aſcendit ad illos in nauim: & ceſſauit ventus, & plus magis intra ſe ſtupebant.*

52 *Non enim intellexerãt de panibus: erat enim cor eorum obcæcatum.*

53 *Et quum trãsfretaſſent venerunt in terram Genezareth: & applicuerũt.*

54 *Quúmque egreſſi eſſent de naui, continuò cognouerunt eum,*

55 *Et percurrentes vniuerſam regionem illam, cœperunt in grabbatis eos qui ſe malè habebant circumferre, vbi audiebant eum eſſe.*

56 *Et quocunque introibat in vicos, vel in villas aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eum vt vel fimbriam veſtimenti eius tãgerent: & quotquot tangebant eum, ſalui fiebant.*

CAP. VII.

1 *ET conueniunt ad eum Phariſæi, & quidam de Scribis venientes ab Ieroſolymis.*

2 *Et quũ vidiſſent quoſ-*

---

51 *Et multo magis*, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ. i. καὶ πολλῷ μᾶλλον. Vulgata, *Et plus magis*. quod eſt barbarè & obſcurè dictum. Eraſmus, *Et vehementer ſupra modum*: id καὶ σφόδρα ὑπερμέτρως. Cæterum λίαν idem valet quod πάνυ: ἐκ περισσοῦ verò, eſt Ex abundanti, pro quo etiam vulgò dicimus *d'abondant*. quaſi dicat Euangeliſta, tantum abfuiſſe vt quum cognouiſſent ſpectrum non eſſe, deſierint obſtupeſcere, vt etiam multò magis quàm antea ſint perculſi, quum viderent vẽtos ac mare ipſius imperio acquieuiſſe. ¶ *Et mirabantur*, καὶ ἐθαύμαζον. Hæc deſunt in vetuſto vno codice: & ſanè videri poſſunt adiectitia: quod etiam ſuſpicatus eſt Eraſmus: niſi dicamus idem valere atque, Præ admiratione. Nam ἐξίστασθαι longè plus eſt quam θαυμάζειν.

52 *Non enim intellexerant* [*quod factum fuerat*] *illis panibus*, οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. id eſt, Miraculum illud quinque panum non ſatis conſiderauerant: adeo vt iſta Chriſti virtus illis non minus eſſet noua quàm ſi miraculo illi recens facto non interfuiſſent. Vulgata & Eraſmus, *Non enim intellexerant de panibus*: id eſt, περὶ τῶν ἄρτων. Ego malui aliquid ſupplere. Nam alioqui noua eſt iſta conſtructio verbi συνιέναι. Itaque ſic videntur etiam Græca explenda, οὐ γὰρ συνῆκαν τὸ πραχθὲν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. Quòd ſi non placet hæc ellipſis, accipies τὸ συνιέναι ἀντὶ τοῦ προσέχειν τὸν νοῦν, & ita conuertes, Non enim animum aduerterant ad panes illos, id eſt, ad miraculum illud quinque panum. ¶ *Stupidum erat*, ἦν πεπωρωμένη. Vulgata & Eraſmus, *Erat obcæcatum*: id eſt ἦν δὲ πεπηρωμένη. Suprà autem cap. 3.5, docui πώρωσιν aliud eſſe quàm πήρωσιν, adeo quidem vt aliquid etiam amplius quàm σκληροκαρδίαν declaret: quanuis hoc in loco ſtupiditatem & vecordiam duntaxat ſignificet. Cæterùm in tribus vetuſtis codicibus pro ἦν δὲ, ſcribitur, ἀλλ' ἦν πεπωρωμένη, id eſt, Sed occalluerat.

53 *Appulerunt*, προσωρμίσθησαν. Vulgata, *Applicuerunt*: quod verbum latius patet quàm προσορμίζεσθαι: id eſt ἐλλιμενίζειν. Quamobrem etiam Eraſmus vertit, *Applicuerant in portum*. Ego verò malui verbo Appellendi vti, quod & ipſum propriè dicitur, quum ex pelago aut freto aliquis πρὸς ὅρμον (id eſt ad littus) acceſſerit: vt ait idoneus auctor Donatus.

55 *Quum percurriſſent*, περιδραμόντες. In quodam codice additũ erat, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id eſt eius loci homines. quod apud Matthęum etiam habetur: & ſanè, ſi addatur, mollior erit iũctura duorum participiorum ἐπιγνόντες & περιδραμόντες: alioqui cogemur ſupplere coniunctionem, quam expreſſit etiam Eraſmus. Niſi potius περιέδραμον legas, id eſt Percurrerunt: ſicut in vno vetuſto codice ſcribitur, & paulo pòſt καὶ ἤρξαντο, addita videlicet copula. ¶ *Vbi audiebant eum eſſe*, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι. Eraſmus, *Quum audiſſent eum illic eſſe*. Putauit enim ὅπου eſſe aduerbium temporis, ſicut apud Latinos interdum Vbi pro Poſtquam accipitur: quaſi hoc ſit ad eos referendum qui quum Ieſum agnouiſſent, ſtatim cæteris nuntiarint illum adeſſe: illi verò quum hæc audiſſent, ægrotos ad eum adduxerint. Sed τὸ περιφέρειν, oſtendit iſtos huc & illuc diſcurſaſſe, eò nimirum vbi Ieſum eſſe intelligebant, qui regionem illã peragrabat. Deinde quod paucis dixerat Marcus, ſequente verſiculo pluribus explicatur: vt minimè dubium ſit quin Vetus interpretatio retinenda ſit. Nam aduerbium ἐκεῖ ex idiotiſmo Hebræorum redundat, & in vno etiam vetuſto exemplari non legimus.

56 *In foris*, ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Vulg. *In plateis*, id eſt ἐν πλατείαις, ſicut in quodam exemplari legimus. Quanquam (vt annotat Eraſmus) paruum in eo ſit diſcrimen, quum platea pro foro eſſe poſſit. ¶ *Tangebant eum*, ἥπτοντο αὐτοῦ, vel tangebãt eam, videlicet fimbriam. Poteſt enim vel ad κράσπεδον referri, vel ad ipſum Chriſtum. Nam de ea quæ veſtimentum illius tetigerat, dicit Dominus, Quis me tetigit?

IN CAPVT VII.

1 *Tunc coguntur*, καὶ συνάγονται. Vulg. & Eraſm. *Et conueniunt*, id eſt καὶ συνέρχονται: quum plerunque τὸ συνάγεσθαι vertant

vertant Congregari. Particulam autem καὶ expreſſi (vt alibi ſæpe) per aduerbium temporis. Nam præterquã quòd ea ſignificatio melius videtur conuenire, Matthæus quoque cap.15.1, ſcriptum habet, τότε προσέρχονται.

κοιναῖς χερσὶ (τοῦτ᾽ ἔστιν ἀνίπτοις) ἐσθίοντας ἄρτους, ἐμέμψαντο.		ex diſcipulis eius ¨pollutis manibus (id eſt illotis) ¨edere panẽ, ¨conqueſti ſunt.		*dam ex diſcipulis eius cõmunibus manibus (id eſt non lotis) manducare panes, vituperauerunt.*
Οἱ γὰρ Φαρισαῖοι καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων.	3	Nam Phariſæi & omnes Iudæi, niſi ¨pugno lauerint manus, non edunt, ¨tenentes traditionem ſeniorum.	3	*Phariſæi enim & omnes Iudæi, niſi crebrò lauerint manus, non manducant, tenentes traditionem ſeniorum.*
Καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων καὶ ξεστῶν καὶ χαλκίων καὶ κλινῶν.	4	Et ¨à foro *venientes,* niſi ¨loti fuerint, ¨nõ edũt. Et alia multa ſunt quæ ¨acceperũt tenẽda, nẽpe lotiones poculorũ, ¨& ſextariorũ, & ¨æramẽtorũ & lectorũ.	4	*Et à foro, niſi baptizẽtur, non comedũt. Et alia multa ſunt quæ tradita ſunt illis ſeruare, baptiſmata calicũ & vrceorũ, & æramẽtorũ & lectorũ.*

2 *Pollutis,* κοιναῖς. Vulg.& Eraſ. ad verbum, *Communibus,* id eſt (vt ipſe explicat) illotis. Neque tamen noſtra interpretatio falſa eſt. Nam idcirco Phariſæi illotis manibus cibum capi nolebant, veriti ne fortè rerum aliquarum interdictarum attrectatione per imprudentiam illas polluiſſent. Vide Matth.15.11. Act.10.14. ¶ *Edere panem,* ἐσθίοντας ἄρτους. Apud Græcos ſæpe participia pro infinitis verborum modis ponuntur. Edere autẽ panem, Hebræorum idiotiſmo, idem valet quod Cibum capere, vt alibi diximus. ¶ *Conqueſti ſunt,* ἐμέμψαντο. Vulgata, *Vituperauerunt.* Eraſmus, *Incuſabant,* ſiue *accuſarunt.* quas omnes ſignificationes admittit verbum Græcũ μέμφεσθαι: quia nimirum eos de quibus conquerimur, vituperare & accuſare ſolemus. Ego eam ſignificationem ſum amplexus quæ huius verbi propria eſt, ni fallor: præſertim quoties abſolutè ponitur: quam etiam Eraſmus annotauit.

3 *Pugno,* πυγμῇ. Sic citatur etiam hic locus apud Epiphanium, lib.1, vbi agit de de Scribis. Vulgata & Eraſmus verterunt, *crebrò:* vt meritò ſuſpicetur Eraſmus Veterem interpretem legiſſe non πυγμῇ, ſed πυκνῇ. Et certè in meo vetuſtiſſimo codice legitur πυγμῇ fortaſſe pro πυκνῇ: niſi in interpretatione Latina non minus vetuſta, & quæ Græcis è regione eſt oppoſita, legeretur non Crebrò, ſed Primò, fortaſſe pro Pugno. Verùm præterquam quòd hæc lectio nullius alterius veteris codicis, quem mihi inſpicere licuerit, auctoritate fulcitur, & hoc aduerbium non minus eſt inuſitatum quàm πυγμῇ (potius enim dicimus πυκνά, vel πυκνῶς) vereor ne ipſa etiam ſententia aliam interpretationem poſtulet. Theophyl. interpretatur, ἄχρι τοῦ ἀγκῶνος, id eſt Ad cubitum vſque: quaſi cubitaliter dicas. Sed πυγμὴ neque πῆχυν declarat, id eſt cubitum, (niſi pro cubiti mẽſura, eáque decurtata, accipias: quanuis aliter ſcribat Eraſmus) neque ἀγκῶνα, id eſt, ipſam lacerti iuncturam, vbi os exterius eminet, quod nonnulli volunt ab Hippocrate κύβιτον vocari. Deinde huius ritus ac conſuetudinis nulla (quod ſciam) apud alios ſcriptores fit mentio, vt hæc Theophylacti interpretatione veriſimilis quidẽ mihi videatur. Ego igitur ſimplicem Græci vocabuli ſignificationem ſequutus ſum, ex quo intelligamus ſummo ſtudio affectatas fuiſſe iſtas ablutiones à Iudæis, vt facere ſolent qui manum manui affricant, & pugnum inſerunt alterius palmæ: aſſentiente mihi quoque Syra interpretatione quę pro πυγμῇ habet דבטילאית [*dabbetilaith*] id eſt ſedulò & accuratè, vt qui Luc.1.39, μετὰ σπουδῆς verterit בטילאיא [*betilai.*] Id verò quàm bene conueniat conſtabit ex iis quæ Munſterus de his rebus annotauit in Deuteron.8, ex Centum benedictionum libro. *Tradunt,* inquit, *manus primùm abluendas & tergendas: alioqui panis qui comeditur, immundus iudicatur.* Et mox, *Fundenda eſt aqua tribus vicibus ſuper manus: in prima fuſione ſunt digiti ſurſum leuandi, in poſterioribus demittendi. Sunt manus ſimul lauandæ, non vna poſt alteram. Denique opus eſt vt in ablutione manuum, ſiniſtra tanquam famula, ſubſeruiat dextræ.* ¶ *Tenentes,* κρατοῦντες. id eſt, ſtudiosè ac pro viribus obſeruantes. quod etiam obtinendi verbo ſignificatur, vt in illo Terentij, *Antiquum obtines.* Eſt autem quædam emphaſis τῷ κρατεῖν, hoc loco: quam optimè videtur Cicero his verbis explicare pro Flacco, *O morem,* inquit, *præclarum, diſciplinámque quam à maioribus accepimus, ſi quidem teneremus: ſed neſcio quo pacto iam de manibus elabitur.* Declaratur enim hoc verbo vis quædam quæ à Græcis κράτος vocatur. Ideo interdum ſignificat Vi capere, quod vno verbo dicimus Prehendere: interdum verò Coërcere: interdum etiam, Totis viribus retinere, vt hoc loco. Quod autem attinet ad Traditiones & Seniorum nomen, vide Matth.15.v.2.

4 *A foro* [*venientes*] ἀπὸ ἀγορᾶς. In meo vetuſtiſſimo exemplari additur, ὅταν ἔλθωσι, quod etiam in quibuſdam veteris editionis exemplaribus eſt expreſſum. Deſignatur autem hoc loco peculiaris circunſtantia: quaſi videlicet iſti etiam quum domi tantum ſua curabant, diligenti tamen ablutione manuum vſi fuerint: quum verò in forum procedebant, publicum videlicet munus obituri, vel cum vario genere hominum, vt fieri neceſſe eſt, verſaturi, quorum aliqui eſſent foris vel intus immũdi, tum vniuerſi corporis ablutionem vſurparint. ¶ *Loti fuerint,* βαπτίσωνται. Vulg *Baptizentur.* quod meritò mutauit Eraſ. quum de ſolenni illa ablutione non agatur, cui (vt antè dixi) longa iam conſuetudine Eccleſiarum omnium dicata & conſecrata eſt Baptiſmi appellatio. Plus autẽ eſt βαπτίζεσθαι hoc in loco, quàm χερνίπτειν, quod illud videatur de corpore vniuerſo, iſtud de manibus duntaxat intelligẽdum. Neque verò τὸ βαπτίζειν ſignificat Lauare, niſi à conſequenti. Nam propriè declarat Tingendi cauſa immergere. Plut. περὶ δεισιδαιμονίας, Βάπτισον σεαυτὸν εἰς θάλασσαν. Nazianze. oratione, εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, Μὴ γινώμεθα χρηστοκάπηλοι καὶ χειρέμποροι μηδὲ φορτιζώμεθα πλέον ἢ δυνάμεθα φέρειν, ἵνα μὴ αὐτάνδροι τῷ σκ βαπτισθῶμεν, καὶ τὸ χάρισμα ναυαγήσωμεν. Ideo etiam tranſlatitiè accipitur pro μεθύσκεσθαι apud Plat. in Symp. Sicut Latinis qui ebrius eſt, madidus interdum vocatur: cui opponitur ſiccus, id eſt ſobrius. Vide Matth.3.11. ¶ *Non edunt.* οὐκ ἐσθίουσι. Vulgata, ſuperiore verſiculo vertit, *Non manducant:* hoc autẽ loco, *Non comedunt.* Eraſ. qui hanc Veteris interp. inconſtantiã reprehẽdit, priore loco interpretatur, *Capiunt cibum:* poſteriore, *Non comedunt.* Ego verò iam antè admonui, pro φαγεῖν, nos Veſci dicere, pro ἐσθίειν, Edere: niſi quum Latinæ linguæ ratio nos cogit iſta permutare. ¶ *Acceperunt tenenda,* παρέλαβον κρατεῖν. Quid propriè declaret τὸ παραλαμβάνειν, admonet hoc loco Eraſmus, & nos expoſuimus Matth.1.20. Vulg. *Quæ tradita ſunt illis ſeruare.* Eraſ. *Quæ ſuſceperunt ſeruanda.* ex cuius annotationibus apparet nõnullos codices nõ κρατεῖν, ſed τηρεῖν ſcriptũ habere, eodẽ tamẽ ſenſu ſeruato. Ab hac autẽ cõſuetudine de qua hîc agitur, Phariſæi peculiari epitheto vocãtur βαπτισταὶ à Iuſtino, in dialogo πρὸς Τρύφωνα. ¶ *Et ſextariorum,* καὶ ξεστῶν. Vulg.& Eraſ. *Vrceorũ.* Ξέστην Romanã eſſe vocẽ corruptã, vel ex Galeno cõſtare poteſt, qui lib.1. De cõpoſitione medicamentorũ ſecundũ genera, ſic ait, de Andromacho iuniore loquẽs, καίτοι θαυμάσειεν ἄν τις ὅπως ἐν Ῥώμῃ διατρίβων, ἀντὶ λιτρῶν ὀνόμαζε κοτύλας. ἐπιχώρια γὰρ ταῦτα ὀνόματα τό, τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ Ξέστου, καὶ τὸ τῆς οὐγγίας. Idẽ, παρὰ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις οὔτε τὸ μέτρον ἦν, οὔτε τοὔνομα τοῦτο. νυνὶ δὲ ἀφ᾽ οὗ Ῥωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ἐστὶ τῇ Ἑλληνικῇ διαλέκτῳ χρωμένοις ἔθνεσιν, αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ Ῥωμαϊκῷ. Ξέστης igitur (qui Latinis ſextarius) partim menſurã declarat duarũ heminarũ apud Romanos capacẽ, vt docet harum rerũ peritiſſimus Georgius Agricola: partim etiã vas eius menſuræ capax, cuius tamen appellatione hoc loco cætera tum maiora, tũ minora quotidianis vſibus deſtinata cõprehenduntur, ex quib. videlicet vinũ aut aqua fundebatur: ſicut ποτηρίων nomine exiſtimo cõprehendi vaſa ex quib⁹ potatur. Itaque mirari ſubit, Eraſmũ maluiſſe ξεστῶν deriuare à neutro ξεστὸν, & lignea vaſa intelligere, ſic appellata, inquit, ꝙ torno poliãtur, aut quòd ſculpturis ornata ſint: quę ipſi⁹ interpretatio lõgiore refutatione nõ indiget. Nã ſi à verbo ξέειν deriuare placet, (vndè λιθοξόοι lapidicidę vocãtur) mallẽ de hydriis intelligere, quæ ex more Iudæorũ lapideæ erãt, de quibus agit Ioh.c.2.6. ¶ *Æramentorum.* χαλκίων. Sic in genere vocantur ærea vaſa, quæ tamen placet nonnullis ad culinarias ollas & cacabos ſpeciatim referre.

5 Ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, Διατί οἱ μαθηταί σου οὐ περιπατοῦσι κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ ἀνίπτοις χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον;

6 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι καλῶς προεφήτευσεν Ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν ὡς γέγραπται, Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. Esa.29.13.

7 Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

8 Ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων· καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

9 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Καλῶς ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε.

10 Μωσῆς γὰρ εἶπε, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου. καί, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω. Exo.20.12. deut.5.16. ephes.6.2. Exo.21.17. leuit.29.9. pro.20.20.

11 Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, κορβᾶν (ὅ ἐστι, δῶρον) ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς.

12 Καὶ οὐκέτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ·

13 Ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ παραδόσει ὑμῶν ᾗ παρεδώκατε. καὶ παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

14 Καὶ προσκαλεσάμενος πάντα τὸν ὄχλον, ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀκούετέ μου πάντες, καὶ συνίετε. Mat 15.10.

15 Οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτόν, ὃ δύναται αὐτὸν

5 Deinde interrogarunt eum Phariſæi & Scribæ, Quare diſcipuli tui ¨non ambulãt ſecundum ¨traditionem Seniorum, ſed ¨illotis manibus edunt panem?

6 Ille verò reſpondens dixit eis, Bene certè prophetauit Eſaias de vobis hypocritis: vt ſcriptum eſt, ‖Populus iſte labiis me honorat, cor autem eorum procul ¨abeſt à me.

7 Fruſtra verò me colunt, docentes doctrinas, *quæ ſunt* mandata hominum.

8 Nam omiſſo mandato Dei, tenetis traditionem hominum, lotiones ſextariorum & poculorum: aliáque ¨ſimilia huiuſmodi multa facitis.

9 Præterea dixit eis, ¨*Sanè* bene ¨abrogatis mandatum Dei, vt traditionem veſtram ſeruetis.

10 Moſes enim dixit, ‖Honora patrem tuum & matrem tuam: &, ‖Qui maledixerit patri vel matri, ¨morte moriatur.

11 Vos autem dicitis, Si dixerit quiſpiam patri vel matri ¨Corban (id eſt donum) *eſt* quocũque à me iuuari poſſes: *inſons erit.*

12 Nec permittitis amplius eum quicquam præſtare patri ſuo aut matri ſuæ:

13 Abrogantes ſermonem Dei ¨traditione veſtra quam tradidiſtis: & ſimilia huiuſmodi multa facitis.

14 ‖Aduocata etiam ¨tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & ¨attendite.

15 Nihil eſt extra hominẽ quod ingrediens in eum, poſſit eum

5 *Et interrogabant eum Phariſæi & Scribæ, Quare diſcipuli tui non ambulant iuxta traditionem ſeniorum, ſed communibus manibus manducant panem?*

6 *At ille reſpondens dixit eis, Bene prophetauit Eſaias de vobis hypocritis: ſicut ſcriptum eſt, Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè abeſt à me.*

7 *In vanum autem me colunt, docentes doctrinas, præcepta hominum.*

8 *Relinquentes enim mãdatum Dei, tenetis traditiones hominum, baptiſmata vrceorum & calicum: & alia ſimilia his facitis multa.*

9 *Et dicebat illis, Bene irritum facitis præceptum Dei, vt traditionem veſtram ſeruetis.*

10 *Moyſes enim dixit, Honora patrem tuum & matrem tuam: &, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.*

11 *Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri aut matri, Corban (quod eſt donum) quodcunque ex me, tibi profuerit.*

12 *Et vltrà non dimittitis eum quicquam facere patri ſuo aut matri.*

13 *Reſcindentes verbum Dei per traditionem veſtram quam tradidiſtis: & ſimilia huiuſmodi multa facitis.*

14 *Et aduocans iterũ turbam, dicebat illis, Audite me omnes, & intelligite.*

15 *Nihil eſt extra hominem introiens in eum, quod poſſit eum coinqui-*

---

5 *Non ambulant*, οὐ περιπατοῦσιν. i, eſt non inſtituunt vitam, ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ambulare idem valet quod viuére: & via dicitur vitę genus quod aliquis tanquam viam ſequatur: quò pertinet ille Poſidippi, ſiue (vt alij volunt) Cratetis verſiculus, ποίην τις βιότοιο τάμοι τρίβον; ¶ *Traditionem*, παράδοσιν. Eraſmus, *Ritum traditum*: qui paulo antè verterat Inſtituta, & hoc eodem capite verſibus 9 & 10, Conſtitutionẽ. Vide Mat.15.3. ¶ *Illotis*, ἀνίπτοις. Vulg. *Communibus*, κοιναῖς, quod in meo quoque vetuſtiſſimo exemplari ſcribitur.

6 *Abeſt*, ἀπέχει. vel diſtat: id eſt, ἄπεστι, ſicut ſcriptum * legimus in quodam vetere codice. Demoſth. Philipp.3. πέντε ἀπέχειν τῆς πόλεως στάδια.

8 *Similia huiuſmodi*, παρόμοια τοιαῦτα. Vulg. & Eraſmus, *Similia his*: id eſt παρόμοια. vel, vt quidam excuderunt, παρόμοια τούτοις: quod poſtremũ in nullis codicibus reperimus. Quanquam ſi τοιαῦτα legas, videtur alterum abundare. Sed tamen ita legunt omnes, & interpretantur paulo pòſt, verſiculo 13. Ego ex Syro interprete puto germanam eſſe lectionem, καὶ πολλὰ παρόμοια τούτοις, Et multa iſtis ſimilia: & verbum ποιεῖτε ex verſu 13, in hunc irrepſiſſe.

9 [*Sanè*] *bene*, καλῶς. Vulgata & Eraſmus, *Bene*. Nos autem particulam SANE addidimus, vt ironia melius intelligeretur. Sic enim loquitur Terentius in Adel. vt annotat Donatus. Et Ariſtophanes quoque ironicè dicere ſolet, πάνυ καλῶς: & in vno codice manuſcripto, vt paulo antè verſu 6, ita hîc quoque legimus ὅτι καλῶς. quæ particula videtur non abundare, ſed reſpondere cauſali coniunctioni Hebræorum כי [*chi*,] quæ ſæpe ponitur confirmationis cauſa, præpoſita huic particulæ litera ה, vt 2. Sam.23.c.19. Sic etiam interdum Græci ita vſurpant: vt in illo Platonis in Apologia, ὧν εὖ οἶδ' ὅτι κακῶν ὄντων, eorũ quæ certò ſcio eſſe mala: vt commodè etiam conuertere licuerit *Enimuerò bene*. Cæterũ nonnulli poſt καλῶς ſubiiciunt diſtinctionẽ, vt ſubaudiendum ſit aliquid: quaſi dicat Dominus, Rectè ſanè facitis. Sed hoc non ſatis probo. Neque enim ſatis cohæreret ſequens verbum, niſi præterea ſubaudias particulam aliquam. Itaque coniungo cum ἀθετεῖτε, ſicut legitur in veteribus omnibus codicibus. Rurſus nonnulli hæc interpretantur ex idiomate Gallico, à quo Latini prorſus abhorrent. Sic enim Galli, *vous reiectez bien*: id eſt, vos bene reiicitis: pro, At vos, vel, vos verò reiicitis. ¶ *Abrogatis*, ἀθετεῖτε. Eraſmus, *Reiicitis*, aſtipulante Cypriano. Ego verò exiſtimo τὸ ἀθετεῖν idem hîc ſignificare quod τὸ ἀκυροῦν infrà, verſu 3, & Matth. 15. 6. & reſpondere verbo Hebræo חמס [*chamas*,] vt accipitur Soph. 3. 4. Vide ſuprà cap. 6. 26.

10 *Morte moriatur*, θανάτῳ τελευτάτω: id eſt Abſque vlla ſpe veniæ impetrãdæ morte mulctetur. Eſt enim hæc emphaſis Hebraica, quam tamen melius exprimas ad verbum, ſi dicas, θανάτῳ θνησκέτω: id eſt, מות יומת [*moth iumath*] ſeruata paronomaſia.

11 *Corban*, κορβᾶν. Vide Matth. 15. 5.

13 *Traditione veſtra*, τῇ παραδόσει ὑμῶν. In meo vetuſtiſſimo codice additur, τῇ μωρᾷ, ſtulta.

14 *Tota*, πάντα. Vulgata, *Iterum*, id eſt πάλιν: quod in duobus vetuſtis codicibus legimus. ¶ *Attendite*, συνίετε. Vide Matth. 13, 19.

κοινῶσαι· ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον.

16 Εἴτις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

17 Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τῆς παραβολῆς.

18 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὐ νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι;

19 Ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν κοιλίαν· καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, καθαρίζον πάντα τὰ βρώματα.

20 Ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

21 Ἔσωθεν γὰρ, ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι,

22 Κλοπαὶ, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρὸς, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη.

23 Πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται, καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

24 Καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος· καὶ εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν, οὐδένα ἤθελε γνῶναι· καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν.

25 Ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχε τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἐλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.

¨polluere: ſed ¨quæ egrediuntur ex eo, illa ſunt quæ polluunt hominem.

16 Siquis habet aures ad audiẽdum, audiat.

17 Et quum introiſſet domum *digreſſus* ¨à turba, interrogarunt eum diſcipuli eius de parabola.

18 Tunc dicit eis, ¨Itáne & vos deſipitis? ¨non intelligitis quicquid extrinſecus ingreditur in hominem, non poſſe eum polluere?

19 Non enim ingreditur in cor eius, ſed in ventrem: & in latrinã ¨abit, ¨purgans omnes eſcas.

20 ¨Dicebat autem, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.

21 ‖¨Intus enim, ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, ſcortationes, cædes,

22 Furta, ¨augendę rei artes, ¨ſcelera, dolus, ¨proteruia, ¨oculus malus, ¨obtrectatio, ſuperbia, ¨amentia.

23 Omnia hæc ſcelera intus exeunt, & polluunt hominem.

24 ‖Et illinc ¨ſurgens abiit ¨in confinia Tyri ¨ac Sidonis: & ¨ingreſſus domum, neminem volebat *hoc* ſcire: ¨ſed non potuit latere.

25 ¨Quum enim de eo audiſſet mulier, cuius filiola habebat ſpiritum impurum, venit, & accidit ad pedes eius:

nare: ſed quæ de homine procedunt, illa ſunt quæ communicant hominem.

16 *Siquis habet aures audiendi, audiat.*

17 *Et quum introiſſet in domum à turba, interrogabant eum diſcipuli eius parabolam.*

18 *Et ait illis, Sic & vos imprudentes eſtis? Non intelligitis quia omne extrinſecus introiens in hominem, non poteſt eum cõmunicare?*

19 *Quia non intrat in cor eius, ſed in ventrem vadit: & in ſeceſſum exit, purgans omnes eſcas.*

20 *Dicebat autem, quoniã quæ de homine exeunt, illa communicãt hominem.*

21 *Abintus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia,* Gen. 6.5, & 8.21

22 *Furta, auaritiæ nequitiæ, dolus, impudicitiæ, oculus malus, blaſphemia, ſuperbia, ſtultitia.*

23 *Omnia hæc mala abintus procedunt, & communicant hominem.*

24 *Et inde ſurgens abiit in fines Tyri & Sidonis: & ingreſſus domum, neminem voluit ſcire: & non potuit latere.* Matt. 15.21

25 *Mulier enim ſtatim vt audiuit de eo, cuius filia habebat ſpiritum immundum, intrauit, & procidit ad pedes eius:*

---

15 *Polluere*, κοινῶσαι. Vide Matth. 15.11, & Act. 10, 14. ¶ *Quæ egrediuntur ex eo*, τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ. Vulgata & Eraſmus, *Quæ de homine procedunt*, id eſt τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενα: quod in vno manuſcripto codice legimus.

17 *A turba*, ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Eraſmus, *Semotus à turba*. Significat enim ἀπὸ, vel (vt alij ſcribunt) ἄπο, abſentiam & ſeparationem, vt in illo Homerico, αἲ γὰρ ἀπ' ἔκατος εἶα ἱμᾶσθαι.

18 *Itáne & vos intelligentia caretis*, οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; Eraſmus, *Adeo & vos*: qui tamẽ in annotationibus eam verſionem præfert, quam nos ſequuti ſumus. ¶ *Non*, οὐ. Eraſmus, *Nondum*: legit enim οὔπω.

19 *Abit*, ἐκπορεύεται. Vulgata, *Vadit*, βαδίζει. Eraſmus, *Exit*. Intelligitur autem ex antecedente conſequens, ſicut εἰσέρχεσθαι ponitur pro regredi Luc. 17.7. ¶ *Purgans* καθαρίζον. Eraſmus legit, *Expurgãs*, ἐκκαθαρίζον, eodem ſenſu. Dicitur enim id quod in latrinam eiicitur, expurgare omnes cibos, quoniã eſt cibi fæx & purgamentum: vt videri etiam poſſit actiuũ pro paſſiuo vſurpatum. Nam certè purgamentũ potius dici videtur quod expurgetur quã quod expurget.

20 *Dicebat autem*, ἔλεγε δὲ. Mihi magis placuerit quod legit Syrus interpres, expungens totum illud ἔλεγε δὲ ὅτι, & iſta cũ ſuperiore verſiculo connectens, acſi ſcriptũ ſit, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου &c. Quod autem ex homine egreditur, &c.

21 *Intus*, ἔσωθεν: id eſt ex corde: vt mox explicatur. Sic autem hæc particula ſæpe vſurpatur à Plauto vt motum ex loco declaret: veluti in Ciſtellaria, *Dic me orare vt aliquis intus prodeat.*

22 *Augendæ rei artes*, πλεονεξίαι. Ita ſignificantur infinita verſutiarum genera, quibus alij ex aliorum incommodis ſua captant commoda, dum nemo ſua ſorte contentus manet. Notandum enim eſt non tam affectum illum prauum ſignificari, quam Auaritiam vocamus, quàm eius effecta, ſiue actiones, inde promanantes, quæ ſunt infinitæ: quã ob cauſam vſus eſt Euangeliſta multitudinis numero: quanuis Syrus interpres ſingulari numero iſta cõuerterit. ¶ *Scelera*, πονηρίαι. Πονηρὸν propriè vocant Græci vt (alibi diximus) hominem ad malè agendum exercitatum. Itaque πονηρία (cuius effecta hic notantur. i. πονηρεύματα) inueteratam malitiam declarat, omnium ſcelerum matrẽ. Vulgata, *Nequitiæ* quo vocabulo libidinoſæ illecebræ & illiciæ ſignificantur. Eraſ. *Fraudes*. ¶ *Proteruia*, ἀσέλγεια, vel Nequitia. Quòd ſi plurali numero legas ἀσέλγειαι (ſicut ſcriptũ legi in tribus veteribus codicibus) malim conuertere Flagitia, quàm Impudicitiæ, cum Vetere interprete, i. ἀκολασίαι, vel ἀκρασίαι. Syrus interpres pro οἰνοφλυγία videtur accepiſſe. ¶ *Oculus malus*, ὀφθαλμὸς πονηρός. Hebraiſmus, pro inuidia. Mat. 20.15. ¶ *Obtrectatio*, βλασφημία. Vide Matth. 15.19. ¶ *Amẽtia*, ἀφροσύνη. Vulg. & Eraſ. *Stultitia*. i. μωρία.

24 *Surgens*, ἀναστάς. i. Profectus, πορευθείς, ex Hebræorum idiotiſmo. ¶ *In confinia*, εἰς μεθόρια. Vulg. *In fines*. i. εἰς τὰ ὅρια: quod legimus in vno codice. Nam ſic etiã paulo pòſt loquitur verſu 31: & pro μεθόρια Matthæus dicit μέρη. Intelligit igitur extremos Palæſtinæ fines quibus à Tyro & Sidone, id eſt, à Phœnicia, dirimitur: quod quidem annotare placuit, nequis exiſtimet Dominum in eam regionem veniſſe quæ inter Tyrum & Sidonem intercedit: quod opinatur Eraſ. Neque enim ſuperioris Galilææ fines vnquam eſt egreſſus, vt ad profanas gentes proficiſceretur. ¶ *Ac Sidonis*, καὶ Σιδῶνος. Hoc deeſt in vno vetere exemplari: ſed ab aliquo deletum eſſe opinor, qui non intellexerit quid μεθορίων appellatione hoc loco intelligatur. ¶ *Ingreſſus domum quandam*, εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν. i. quum in hoſpitium aliquod diuertiſſet: quicunque tamen eius hoſpes fuit. Neque enim hîc habitabat, ſed in Capernaum potius. Itaque quum quidam excuderint εἰς τὴν οἰκίαν, expungendum putauimus articulum, nequis τὸ ἔρχεσθαι εἰς οἰκίαν, opponat τῷ ἀποδημεῖν, ſicut accipitur Matth. 9.18. quum hîc potius declaret τὸ καταλύειν, vt etiam annotauimus ſup. 6.10. ¶ *Sed*, καί. Vulg. & Eraſ. *Nec*: id eſt οὐδέ. Vide Matth. 13.22,

25 *Quum enim audiſſet*, ἀκούσασα γάρ. Vulg. & Eraſ. *Mulier enim ſtatim vt audiuit*. i. εὐθέως γὰρ ἀκούσασα γυνή: vt ſcriptũ inueni in quodã codice, niſi quòd pro γὰρ legebatur ἀλλά, Verũ

(Ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλληνὶς, Συροφοίνισσα τῷ γένει) καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.	26	(∴Erat autem mulier∴Græca, ∴Syrophœniſſa gente) & rogauit eum vt dæmonium eiiceret ex filia ſua.	*(Erat enim mulier Gẽtilis, Syrophœniſſa genere) & rogabat eum vt dæmonium eiiceret de filia eius.*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα. οὐ γὰρ καλόν ἐστι λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.	27	Ieſus autẽ dixit ei, Sine prius ſaturari liberos: non eſt enim bonum accipere panem liberorum, & ∴obiicere∴catellis.	*Qui dixit illi, Sine prius ſaturari filios: non eſt enim bonum ſumere panem filiorum, & mittere canibus.*
Ἡ δὲ ἀπεκρίθη, καὶ λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων.	28	Ipſa verò reſpondit, & dixit ei, Etiam Domine: ∴etenim catelli edunt ſub menſa ex micis puerorum.	*At illa reſpondit, & dixit illi, Vtique Domine: nam & catelli comedunt ſub menſa de micis puerorum.*
Καὶ εἶπεν αὐτῇ, Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὕπαγε· ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου.	29	Tunc dixit ei, ∴Propter iſtum ſermonem abi, exiit dæmonium ex filia tua.	*Et ait illi, Propter hũc ſermonem vade: exiit dæmonium à filia tua.*
Καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθὸς, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης.	30	Quum autem *illa* abiiſſet domum ſuam, inuenit dæmonium exiſſe, & filiam proiectam ſuper lectum.	*Et quum abiiſſet domum ſuam, inuenit puellam iacentem ſupra lectũ & demonium exiſſe.*
Καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως.	31	Tunc∴regreſſus∴è finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare Galilææ, per medios fines ∴Decapolis.	*Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilææ, inter medios fines Decapoleos.*
Καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν μογιλάλον· καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα.	32	Et∴offerunt ei ſurdum ∴difficulter loquentem: & precantur eum vt imponat ei manum.	*Et adducunt ei ſurdum & mutum & deprecabãtur eum vt imponat illi manum.*

26 *Erat autem*, ἦν δέ. Vulgata & Eraſmus, *Erat enim*, id eſt ἦν γάρ: quod non conuenit. Eraſmus quoque in annotationibus legit, ἦν δέ. ¶ *Græca*, Ἑλληνίς. Vulgata, *Gentilis*: id eſt religione profana, ἐθνική. Nã qua ratione poſſet Græca dici quæ ex Syrophœnice erat? Notum autem eſt ex Paulo, omnes Gentes profanas & diuerſæ à Moſaica religionis, eo tempore à Iudæis generali Græcorũ nomine fuiſſe comprehenſas. Vide Gal. 3, 28. ¶ *Syrophœniſſa*, συροφοίνισσα. Syrophœnice regiuncula fuit, cui teſtatur non modò Tertullianus lib. 3. in Marcionem (vt Eraſmus annotat) ſed etiam Iuſtinus dialogo cum Tryphone habito, attributam fuiſſe Damaſcum. Matthæus hanc eandem ex vetuſto totius illius tractus nomine, vel, ex Iudæorum more, Chananæam vocat. Cæterùm in veteribus codicibus duobus ſcribitur συροφοινίκισσα, eodem ſenſu. Rurſus in ſeptem aliis exemplaribus & Complutẽſi editione legitur σύρα φοίνισσα, duobus diſtinctis vocabulis, quorum altero videtur totum quiddam ſignificari, altero verò pars illius. Latè enim patet Syriæ nomen, adeo vt ipſam etiam Babyloniam & Meſopotamiam complectatur, vt ſcribit Plinius libri quinti capite duodecimo. Itaque miror cur hanc lectionem mẽdoſam eſſe ſcripſerit in hunc locum Eraſmus. Nam quòd regionem Phœnicem arbitratur fuiſſe Iudęorum, id oportuerat idonei alicuius ſcriptoris auctoritate confirmari. Theophylactus autem legit duntaxat, Ἑλληνὶς τῷ γένει.

27 *Obiicere*, βάλλειν. Vulgata, *Mittere*: quam interpretationem nemo non videt parum conuenire. Eraſmus, *Proiicere*: quod & ipſum, quanuis ſit tolerabilius, tamen non ſatis quadrat. Itaque rectius videtur idem cõuertiſſe Obiicere, Matth. 15. cap. 26. ¶ *Catellis*, κυναρίοις. Vulg. *Canibus*. Eraſmus autem rectè expreſſit diminutiuum, quo vſus videtur Dominus vt maiore contemptu loqui videretur.

28 *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*. Eraſmus, *Nam quoque*. Vtraque interpretatio (ni fallor) parum eſt commoda. Confirmat enim his verbis mulier quod Chriſtus dixerat, quaſi id non impediat quominus illi cõcedatur quod petit. Ita ſe res habet, inquit illa, vt tu dicis: nam ſatis eſſe debet catellis ſi vel micas excipiant: micas igitur peto, nõ filiorum panem.

29 *Propter iſtum ſermonem*, διὰ τοῦτον τὸν λόγον. Syrus interpres præponit verbum ὕπαγε, Abi, & hoc connectit cum ſequente membro, idque rectè. Nec enim propter hunc ſermonem iubetur diſcedere, ſed illi dicitur ſanatam filiam.

31 *Regreſſus*, πάλιν ἐξελθών. Vetus interpres, *Iterum exiens*. Eraſ. *Rurſum egreſſus*. Neuter (vt opinor) ſenſum expreſſit. Eum enim ſemel egreſſum eſſe oportet qui rurſum egreditur. Sciendum eſt igitur, πάλιν hoc loco non ſignificare iterationem, ſed idem valere quod εἰς τοὐπίσω: vt πάλιν ἐξελθεῖν declaret ex illis finibus egreſſum, vt eò reuerteretur vnde initio digreſſus erat. Quũ enim ad extremos Iſraelitarum fines perueniſſet, progredi amplius non poterat, niſi vellet externis etiam Gentibus annuntiare Euangelium. Itaque ſignificatur eum protinus ad oues perditas Iſraelis rediiſſe. Erat enim (vt ait Paulus) Circunciſionis miniſter. ¶ *E finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare*, ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν. Vulg. *E finib. Tyri venit per Sidonem ad mare*. i. ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου ἦλθε διὰ Σιδῶνος: quod legi in duobus codicibus. Sed deprauatam eſſe hanc lectionem, ex eo primùm conſtat quòd Chriſtum nuſquam legimus Iſraelitarum fines egreſſum. Nam quorſum id faceret? Tyrum enim & Sidonem profanæ Gentes incolebant. Deinde quum Sidon à Galilæa ſit remotior quàm Tyrus, Septentrionem verſus, quî dici poteſt per Sidonem in Galilæam reuertiſſe? ¶ *Decapolis*, Δεκαπόλεως. Regiuncula eſt à numero decem vrbium ſic vocata, quas (inquit Plinius lib. 3. capite 18) intercurſant & cingũt tetrarchiæ: vt per medios eius regionis fines Chriſtum reuertiſſe, minimè ſit mirandum. Syrus interpres vertit, In confinium, ſiue fines.

32 *Offerunt*, φέρουσιν. Vulg. & Eraſ. *Adducunt*. Et certè conſtat φέρειν & ἄγειν ſępe permutari, vt inf. 9. 17. ſed ſeruanda eſt propria verborum ſignificatio, quoad eius fieri poteſt. Malo igitur ſimplex φέρειν pro compoſito προσφέρειν poſitum eſſe, quo plerũque vti ſolet Matth. 8. 16. item 9. 2. item 12. 22. ¶ *Difficulter loquentem*, μογιλάλον. Vulg. *Et mutum*, καὶ ἄλαλον: & videtur pro hac interpretatione facere quod dicit turba vltimo huius capitis verſu. Sic videndum eſt nũ de balbo potius quàm de muto loquatur. Primùm, quia hæc eſt propria huius vocabuli ſignificatio: deinde, quia ſi de muto hîc ageretur, hoc addi nihil erat neceſſe, quum qui natura ſurdus eſt, idem etiam mutus eſſe intelligatur, ac proinde κωφὸς hoc loco ſurdaſtrum potius quàm ſurdum ſignificet, ex communi loquendi vſu hyperbolico: quanquam ad hoc reſponderi poteſt, iſtum non natura ſed caſu aliquo, aurium quidem penitus, linguæ verò aliquatenus vſum amiſiſſe. Sed quum paulò pòſt non dicat ſimpliciter Euangeliſta eum loqui cœpiſſe, ſed rectè loqui, ex eo probabilis ſaltem coniectura elicitur, eum etiam potuiſſe loqui, ſed admodum impeditè. Quòd autem turba mentionem facit τῶν ἀλάλων, idcirco fit quia communi loquendi vſu, qui difficulter loquitur, abſolutè dicitur loqui non poſſe: vel quòd præter hunc balbum alios prorſus mutos ſanaſſet Dominus, ſicut Matthæus indicat cap. 15. 30. Nam alioquin de vno loquentes, ſingularem numerum vſurpaſſent.

33 Καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ' ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ· καὶ πτύσας ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ.

34 Καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἐφφαθὰ, ὅ ἐστι διανοίχθητι.

35 Καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαί· καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς.

36 Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν. ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον.

37 Καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Καλῶς πάντα πεποίηκε· καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

Κεφάλαιον η.

1 ΕΝ ἐκείναις ταῖς ἡμέραις παμπόλλου ὄχλου ὄντος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς,

2 Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι.

3 Καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν, ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ. τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρόθεν ἥκουσι.

4 Καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ' ἐρημίας;

33 *Ipſe* verò ¨quum abduxiſſet eum è turba priuatim, miſit digitos ſuos in auriculas eius: & ¨quum ſpuiſſet, tetigit linguam eius.

34 Ac ſuſpiciens in cælum, ingemuit, dixitque ei, Ephphatha, quod eſt, ∴Adaperitor.

35 Et ſtatim adapertæ ſunt eius aures: & ſolutum eſt vinculum linguæ ipſius, & loquebatur rectè.

36 Et interdixit eis necui dicerent. ∴ſed quantumcunque ipſe eis interdixiſſet, ∴multo magis *hoc* prædicabant.

37 Et ∴ſupramodum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit: ¨facit vt & ſurdi audiant, & muti loquantur.

CAP. VIII.

1 DIebus illis, quum ∴multa omnino turba eſſet, nec haberent quo veſcerentur, aduocauit Ieſus diſcipulos ſuos, dixitque eis,

2 Intima miſericordia commoueor erga turbam: quia iam triduum manent apud me, nec habent quo veſcantur.

3 Quòd ſi dimiſero eos ieiunos domum ſuam, ∴deficient in via. quidam enim ex eis procul venerunt.

4 Reſponderunt autem ei diſcipuli eius, ∴Vnde iſtos quiſpiam poſſit hîc ſatiare ¨panibus in deſerto?

33 *Et apprehendens eum de turba ſeorſum, miſit digitos ſuos in auriculas eius: & expuens, tetigit linguam eius.*

34 *Et ſuſpiciens in cælum ingemuit, & ait illi, Ephpheta, quod eſt, adaperire.*

35 *Et ſtatim apertæ ſunt aures eius: & ſolutum eſt vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.*

36 *Et præcepit illis necui dicerent. quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.*

37 *Et eo amplius admirabantur, dicentes, Bene omnia fecit: & ſurdos fecit audire, & mutos loqui.*

CAP. VIII.

1 *IN diebus illis iterum quum turba multa eſſet, nec haberent quod manducarent: conuocatis diſcipulis, ait illis,* Mat. 15.32.

2 *Miſereor ſuper turbã: quia ecce, iam triduò ſuſtinent me, nec habẽt quod manducent.*

3 *Et ſi dimiſero eos ieiunos in domum ſuam, deficient in via. quidam enim ex eis de longè venerunt.*

4 *Et reſponderunt ei diſcipuli ſui, Vnde illos quis poterit hîc ſaturare panibus in ſolitudine?*

---

33 *Quum abduxiſſet,* ἀπολαβόμενος: id eſt, ab illorum manibus acceptum abduxiſſet. Nam ex antecedente intelligitur conſequens, Hebræorum more. Vulg. *Apprehendens.* Eraſmus, *Quum apprehendiſſet:* id eſt ἐπιλαβόμενος, vt legitur in Complutenſi editione. ¶ *Quum ſpuiſſet,* πτύσας. Vulgata, *Expuens*, id eſt ἀποπτύων: quod eſt auerſantis & abominantis. Eraſmus per periphraſin, *Sputo emiſſo.*

34 *Adaperitor,* διανοίχθητι. Aperti dicuntur Hebræis quibus oculorum meatus non ſunt occluſi, vt Exod. 4. 11.

* 36 *Sed quantumcunque ipſe eis imperaſſet,* ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο. Vulgata, *Quanto autem eis præcipiebat.* Eraſmus, *Sed quo magis ipſe eis præceperat.* Exiſtimarunt igitur ὅσον hîc poni comparatiuè: quod non poſſum probare. Omnino enim dicendum fuiſſet ὅσῳ, & comparatiuum aliquod adiungendum. Deinde etiam ſubiungẽdum fuiſſet τοσούτῳ, vt appareret eſſe ἀπόδοσιν: cuius exẽpla profert Hermogenes De inuentione, tomo 4. cap. περὶ περιόδου. Supereſt ergo vt aduerbium eſſe dicamus indefinitè poſitum, vel certè nomen, vt ita conuertas, Sed quicquid ipſe eis inhibuiſſet, multo amplius prædicabant. ſicut in illo Horatij, *Quicquid delirant reges, plectuntur Achiui.* Sic etiam vernaculo noſtro ſermone, *Mais quoy qu'il leur euſt defendu ils le publioyent tant plus.* ¶ *Multo magis,* μᾶλλον περισσότερον: ſubaudi, quàm ſi ille non prohibuiſſet: quæ ellipſis in huiuſmodi generibus dicendi, eſt omnibus linguis vſitata. Cæterùm abundat quidem particula μᾶλλον: (ſicut in illo Euripidis verſiculo, ἐν Ἑκάβῃ, Θανὼν δ' ἂν εἴη μᾶλλον εὐτυχέστερος. de quo pleonaſmo diximus Matth. 6. 26.) ſed tamen quoniam hoc dicendi genus videtur aliqua emphaſi non carere, nos perinde ſumus interpretati acſi ſcriptum eſſet, πολλῷ περισσότερον. Vulgata, *Tanto magis plus.* Eraſmus, *Hoc potius amplius.* Exiſtimauit enim ſupplendum τοσούτῳ, & μᾶλλον hîc poni in correctione. Atqui non præceſſit ὅσῳ: & quoties legitur μᾶλλον pro Imò vel Potius, ferè adiungitur aliqua particula, vt μᾶλλον δὲ, vel μᾶλλον γάρ. Denique hanc interpretationem quiuis (opinor) intelligere poteſt Græcis, quod ad ipſas attinet voces, non reſpondere, quum alioqui ſententiam non immutet.

37 *Supramodum,* ὑπερπερισσῶς, id eſt ὑπερμέτρως. Ad verbum, *Superabundanter.* Vulgata, *Eo amplius* id eſt τοσούτῳ μᾶλλον. ¶ *Facit vt & ſurdi audiant,* καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν. Vulgata, *Et ſurdos fecit audire:* quam interpretationem meritò reprehendit in annotationibus Eraſmus. Latinis enim Facio, cum infinito modo, id ſignificat quod Fingo vel pono, id eſt ὑποτίθημι.

IN CAPVT VIII.

1 *Multa omnino,* παμπόλλου. Sic Cicero hanc particulam cum ſuperlatiuo coniungit interdum, vt 1. Offic. *Miſerrima eſt omnino ambitio, honorúmque contentio.* i. πανάθλιος δὴ ἡ φιλοδοξία καὶ φιλοτιμία. Vulgata, *Iterum multa:* id eſt πάλιν πολλοῦ, ſicut ſcriptum legi in exemplaribus duobus. Eraſm. *Admodum multa:* id eſt πάνυ πολλοῦ.

3 *Deficient,* ἐκλυθήσονται. Ad verbum, Exoluentur: quòd in deliquio animi, nerui reſoluantur: alioquin ἐκλύεσθαι etiam Diſſipari declarat, vt Matth. 9. 36.

4 *Vnde,* πόθεν. Id eſt, quo ex loco: quum videlicet in ſolitudine verſemur. Cæterùm in vno codice additum erat ὅτι, cuius aliqua vis eſt in interrogatione: vt ita conuerti poſſit, Nam vnde poſſit quiſpiam iſtos ſatiare panibus in deſerto? vt in illo Virgilij, *Nam quis te, iuuenum confidentiſſime, noſtras Iuſſit adire domos?* ¶ *Panibus,* ἄρτων.

Panis appellatione apud Hebræos ſæpe iam admonuimus omnem cibum ſignificari: hìc tamen id ipſum intelligitur quod panem vocamus: vt ſit argumentum à comparatis ſumptum, quaſi dicerent diſcipuli, ne panes quidem poſſe eo loco ſatis multos inueniri, nedum aliquid opſonij tantæ alendæ multitudini.

	Καὶ ἐπηρώτα αὐτούς, Πόσους ἔχετε ἄρτους; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.	5	Interrogauit autẽ eos, Quot panes habetis? Ipſi verò dixerunt, Septem.	5	*Et interrogauit eos, Quot panes habetis? Qui dixerunt, Septem.*
	Καὶ παρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσι· καὶ παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ.	6	Tũc denũtiauit turbæ vt diſcumberet humi: & acceptis ſeptem illis panibus, quum gratias egiſſet, fregit, dedítque diſcipulis ſuis vt apponerent: & appoſuerunt turbæ.	6	*Et præcepit turbæ diſcumbere ſuper terram: & accipiens ſeptem panes, gratias agens fregit, & dabat diſcipulis ſuis vt apponerent: & appoſuerunt turbæ.*
	Καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα· καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά.	7	Habebant autem piſciculos paucos: & ∵quum benedixiſſet, dixit ∵vt hos etiam apponerent.	7	*Et habebant piſciculos paucos: & ipſos benedixit, & iuſſit apponi.*
	Ἔφαγον δέ, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν περισσεύματα κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας.	8	Comederunt autem, & ſaturati ſunt: & ſuſtulerunt fragmentorum quæ ſuperfuerant, ſeptem ſportas.	8	*Et manducauerunt, & ſaturati ſunt: & ſuſtulerunt quod ſuperauerat de fragmentis, ſeptem ſportas.*
	Ἦσαν δὲ οἱ φαγόντες ὡς τετρακισχίλιοι· καὶ ἀπέλυσεν αὐτούς.	9	Erant autem qui comederãt, ∵quaſi quater mille: dimiſitque eos.	9	*Erant autem qui manducauerant, quaſi quatuor millia: & dimiſit eos.*
Mat. 15.39.	Καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά.	10	‖ Et ſtatim ingreſſus in nauigium cum diſcipulis ſuis, venit in partes ∵Dalmanutha.	10	*Et ſtatim aſcendens nauim cum diſcipulis ſuis, venit in partes Dalmanutha.*
Matth.16.1	Καὶ ἐξῆλθον οἱ Φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν.	11	‖ ∵Et venerunt Phariſæi, cœperúntque ∵altercari cum eo, quærentes ab eo ſignum è cælo, tentantes eum.	11	*Et exierunt Phariſæi: & cœperunt conquirere cum eo, quærentes ab illo ſignum de cælo, tentantes eum.*
	Καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει, Τί ἡ γενεὰ αὕτη σημεῖον ἐπιζητεῖ; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον.	12	Ipſe verò ∵quum altè ingemuiſſet ſpiritu ſuo, dixit, ∵Cur gens iſta ſignum requirit? amen dico vobis, ∵ſi dabitur iſti genti ſignum.	12	*Et ingemiſcens ſpiritu, ait, Quid generatio iſta ſignum quærit? amen dico vobis, ſi dabitur generationi iſti ſignum.*
Matt. 16.4	Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς ἐμβὰς πάλιν εἰς τὸ πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.	13	‖ Et eis relictis, ingreſſus rurſus nauigium, abiit in vlteriorẽ *ripam*.	13	*Et dimittẽs eos, aſcendit iterum nauim, & abijt trans fretum.*
Matt. 16.5	Καὶ ἐπελάθοντο οἱ μαθηταὶ λαβεῖν ἄρτους· καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον μεθ' ἑαυτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.	14	‖ Fuerant autẽ obliti diſcipuli ſumere panes, ∵& panẽ non niſi vnum habebãt ſecũ in nauigio.	14	*Et obliti ſunt panes ſumere: & niſi vnum panem non habebant ſecum in naui.*
Mat. 16.6	Καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς, λέγων, Ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, καὶ τῆς ζύμης Ἡρῴδου.	15	Tunc interdixit eis, dicens, ‖ Videte, ∵cauete à fermento Phariſæorum, & fermento ∵Herodis.	15	*Et præcipiebat eis, dicens, Videte, & cauete à fermento Phariſæorum, & fermento Herodis.*

---

7 *Quum benedixiſſet,* εὐλογήσας. Vide Matth.14.19,26.26. ¶*Vt apponerent,* παραθεῖναι. Vulgata & Eraſmus, *Apponi:* id eſt παρατεθῆναι. Nam mendosè legitur in annotationibus Eraſ. παραθεῖναι.

9 *Quaſi,* ὡς. Vide ſuprà 5.13.

10 *Dalmanutha,* Δαλμανουθά. Annotat Eraſmus quendã Gręcum codicem habuiſſe Μαγδαλά, cuius meminit Matthæus, ſiue (vt quidam legunt) Magedam. Auguſtinus autem ſcribit pleroſque codices habuiſſe Mageda. Sed & in noſtro vetuſtiſſimo & alio præterea codice pro εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά, ſcribitur, εἰς τὰ ὄρια Μαδεγαδά, in fines Madegada.

11 *Et venerunt,* καὶ ἐξῆλθον. Vulg. *Et exierunt.* Eraſmus, *Et egreſſi ſunt:* vterque ad verbum. Eſt autem hoc dicendi genus Hebræis familiare quo ſignificatur Phariſæos eo conſilio profectos domo vt eum aggrederentur: vel ex antecedente intelligitur conſequens. Priuſquam enim ad Ieſum venirent, neceſſe fuit eos domo egredi. Inde factum vt προσέρχεσθαι, ἀπέρχεσθαι & ἐξέρχεσθαι ſæpe ponantur pro ſimplici ἔρχεσθαι. Vide ſuprà 3.21, & infrà 11.11. ¶*Altercari cum eo,* συζητεῖν αὐτῷ. Vulgata, *Conquirere.* Eraſ. *Diſputare.* Vide ſup.1.27. Sic certè accipitur Act.6.9.

12 *Quum altè ingemuiſſet ſpiritu ſuo,* καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ. Vulgata, *Ingemiſcens ſpiritu.* Nam etiam in vno Græco exemplari deerat αὐτοῦ. Eraſ. *Quum ingemuiſſet ſpiritu ſuo:* rectè obſeruata temporis aoriſti ratione. Cæterùm στενάζειν (teſte Aphrodiſæo) à cordis anguſtia dicitur, éſtque στενάζειν καὶ στεναχίζειν quod Latini dicũt Gemere & ſuſpirare. Addidi aduerbium altè, quia præpoſitio ἀνὰ non videtur otioſa, vt intelligamus Dominũ tanta iſtorum infidelitate vehemẽter offenſum, intus æſtuaſſe. Quamobrẽ etiam Euãgeliſta addidit τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ſpiritu ſuo: vt ſciamus ex intimo corde & ipſis animi penetralibus profecta hæc ſuſpiria. ¶*Cur,* τί. Tota huius orationis indoles intelligitur ex pronuntiatione. Neque enim hoc loco ſimpliciter interrogat Dominus, ſed potius expoſtulat de tãta peruicacia, & quidẽ ſummo cũ dolore, quòd illos videret ſibiipſis perniciẽ accerſere. ¶*Si,* εἰ. Hæc ſunt per apoſiopeſin dicta: quæ figura conuenit grauiter cõmotis, ſicut Pſal.95.11. Solet autem particula אם[*im*] ab Hebręis adhiberi in iureiurando, imprecationis loco: quia qui iurat, Deum ſimul aduocat vltorẽ. Deus quum per ſeipſum iurat, de fide & gloria ſua permittit iudicium fieri ex verbis quæ affirmat. Chriſtus autẽ ſuã denuntiationẽ hoc loco ita confirmat, acſi diceret, Patiar haberi mẽdax ac impoſtor, vel aliquid ſimile. Quum plenã ſententiã cõcipiunt Hebræi, imprecatio ipſa diſertè ponitur, Hæc faciat mihi Dominus, pro quo dicunt profani homines, Emoriar, vel Diſpereã: quod fidelibus, nedum Chriſto ipſi, parum cõuenit. Quod autẽ * fortaſſe rectius eſt, aſſentiente Syro interprete, in vno codice legimus οὐ δοθήσεται, *non dabitur.*

14 *Et panem non niſi vnum habebant,* καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον. Sic Vetus interpres, quem nos ſequuti ſumus,

mutata

mutata tantùm verborum collocatione. Eraſmus, *Nec præter vnum panem habebant.* Sic autem loquitur, vt nos fecimus, Cicero De amicitia, *Sed hoc primùm* (inquit) *ſentio, non niſi in bonis amicitiam eſſe poſſe.*

15 *Cauete,* βλέπετε: id eſt (vt ait Matth.16.6) προσέχετε. Nam βλέπειν quum de oculis propriè dicatur, hoc loco ad animum transfertur. ¶ *Herodis,* Ἡρῴδου. Annotat Eraſmus quoſdam codices pro Ἡρῴδου habere Ἡρῳδιανῶν, Herodianorum, cuius factionis fit mentio ſuprà 3.6. Nos de iis diximus Matth.22.16.

Καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν.	16	Diſceptabant igitur ¨alij aduerſus alios, dicentes, Panes non habemus.	16	*Et cogitabant ad alterutrum dicentes, Quia panes non habemus.*	
Καὶ γνοὺς ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχετε; οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν;	17	¨*Id* autem quum noſſet Ieſus, dixit eis, Quid diſceptatis quod panes non habetis? nondum ¨animũ aduertitis, nec intelligentia præditi eſtis? adhuc ¨ſtupidum habetis cor veſtrum?	17	*Quo cognito ait illis Ieſus, Quid cogitatis quia panes non habetis? nondũ cognoſcitis, nec intelligitis? adhuc cæcatum habetis cor veſtrum?*	
Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε; καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε; καὶ οὐ μνημονεύετε;	18	Quum oculos habeatis non cernitis? & quum aures habeatis, non auditis? ¨neque memores eſtis?	18	*Oculos habentes non videtis? & aures habentes non auditis? nec recordamini?*	
Ὅτε τοὺς πέντε ἄρτους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; Λέγουσιν αὐτῷ, Δώδεκα.	19	‖Quum ¨quinque illos panes fregi illis quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos ſuſtuliſtis? Dicunt ei, Duodecim.	19	*Quando quinque panes fregi in quinque millia, & quot cophinos fragmentorum plenos ſuſtuliſtis? Dicunt ei, Duodecim.*	Ioh 6.11.
Ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τετρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων ἤρατε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.	20	Quum autem ſeptẽ illos *panes* illis quater mille, ¨quot ſportas fragmentis plenas ſuſtuliſtis? Illi verò dixerunt, Septem.	20	*Quando & ſeptem panes in quatuor millia quot ſportas fragmentorum tuliſtis? Et dicũt ei, Septem.*	
Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς οὐ συνίετε;	21	Tunc dixit eis, ¨Quomodo *hæc* non intelligitis?	21	*Et dicebat eis, Quomodo nondum intelligitis?*	
Καὶ ἔρχεται εἰς Βηθσαϊδάν· καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλόν, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα αὐτοῦ ἅψηται.	22	Venit autem Bethſaidan: & ¨obtulerunt ei cæcum, & precati ſunt eum vt ipſum tangeret.	22	*Et veniunt Bethſaidã: & adducunt ei cæcum, & rogabant eum vt illum tangeret.*	
Καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω τῆς κώμης· καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτὸν εἴ τι βλέπει.	23	Tunc prehenſa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & quum inſpuiſſet in oculos eius, impoſuiſſétque ei manus, interrogauit eum ecquid videret.	23	*Et apprehenſa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & expuens in oculos eius, impoſitis manibus ſuis, interrogauit eum ſiquid videret.*	
Καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε, Βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας.	24	¨Qui quum oculos ſuſtuliſſet, dixit, Video homines ¨inſtar arborum ambulantes.	24	*Et aſpiciens ait, Video homines velut arbores ambulantes.*	

16 *Alij aduerſus alios,* πρὸς ἀλλήλους. Vulg. barbarè, *Ad alterutrum.* Eraſmus, *Inter ſeſe.* Ego verò ſtudui Græci pronominis tanquam veſtigia ſectari.

17 [*Id*] *autem quum noſſet,* καὶ γνούς. Vide Matth.16.8. ¶ *Animum aduertitis,* νοεῖτε. Vulg. *Cogitatis.* Eraſ. vno verbo, *Animaduertitis.* Sed hoc vtrunque ponitur raro abſolutè. Cæterùm τὸ νοεῖν interdum pro συνιέναι accipitur, vt ſuprà cap.7.18. Hîc autem quum vtrunque addatur, videtur minus quidpiam ſignificare. Neque enim quicquid conſideramus, ſtatim intelligimus. Reprehendit verò Dominus diſcipulorum incogitantiam, qui non ſatis attentum animum haberent ad ea conſideranda quæ ab ipſo fiebant: ex quo conſequebatur vt ea non intelligerent. ¶ *Stupidum,* πεπωρωμένην. Vide ſuprà 6.v.52.

18 *Neque memores eſtis?* οὐ μνημονεύετε; In nonnullis codicibus, & Romano Theophylacto non adſcribitur nota interrogationis, ſed cõiungitur hoc verbum cum proximo verſiculo, ſicut etiam apud Matth. cap.16.9. Sed Apoſtolorũ reſponſio, & repetita ſimilis interrogatio ver.20. ſatis oſtẽdit ita diſtinguendum eſſe hunc locum vt nos fecimus, Frobenianam editionem ſequuti.

19 *Quinque illos panes,* τοὺς πέντε ἄρτους. Vulgata & Eraſmus hoc quoque loco prætermittunt articulum, quem nos in tota illa hiſtoria putamus habere vim διαφορᾶς, vel (vt loquuntur Grammatici) δευτέρας γνώσεως. Itaque putauimus exprimendum.

20 *Quot ſportas fragmentorum plenas,* πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων. Ad verbum, Quot ſportarum complementa fragmentorum: quod nemo intelligeret. Itaque Vulg. interpretatur, *Quot ſportas fragmentorum*: id eſt, πόσας σπυρίδας κλασμάτων, vel πόσων σπυρίδων κλάσματα. Eraſmus autem conuertit, *Quot ſportas ex reliquiis fragmentorum.* Putat enim πληρώματα idem valere quod περισσεύματα: quod ego quidem non auſim affirmare.

21 *Quomodo* [*hæc*] *non intelligitis?* πῶς οὐ συνίετε; Id eſt Qui fieri poteſt vt tam aperta támque manifeſta non intelligatis? Vide Matth.16.11. Frobeniana editio habet, πῶς οὐ νοεῖτε; Quomodo non aduertitis animum? Sed & in tribus vetuſtis codicibus ſcriptum legi, οὔπω συνίετε; nondum intelligitis? Rurſus in alio quodam, πῶς οὔπω συνίετε, quomodo nondum intelligitis? vt vertit Vetus interpres. Sunt autem iſta non interrogãtis, ſed admirantis ſimul & expoſtulãtis.

22 *Obtulerunt,* φέρουσιν: vel (vt Vulg. & Eraſ.) *Adducunt.* Cæcum enim adduci oportuit.

24 *Qui quum oculos ſuſtuliſſet,* καὶ ἀναβλέψας, vel Quum reſpexiſſet. Eraſmus, *Et recepto viſu.* Ego verò exiſtimo particulam καὶ vim habere relatiui pronominis, vel potius relatiuum αὐτὸς ſubaudiendum, vt ita conuertas, Et quum is aſpexiſſet. vel, Quum autem is aſpexiſſet. de quo dicendi genere alibi diximus. Ἀναβλέπειν verò hîc non declarat videndi facultatem amiſſam recuperare, vt alibi ſæpe: (neque enim adhuc viſum receperat niſi tenuiter admodum, ſicut ex ipſius reſponſo apparet) ſed exprimit ipſum cæci geſtum & habitum, oculos attollentis, & explorantis ecquid oculorum aciem recepiſſet. Aut idem valet quod ſimplex βλέπειν, declarans ipſam videndi actionem. Itaque exprimi etiam poterat verbo Aſpicere abſolutè poſito. Sic Plinius, *Cancri,* inquit, *in obliquum aſpiciunt.* & ita etiam accipitur ἀναβλέπειν infrà 16.4. ¶ *Inſtar arborum ambulantes,* ὡς δένδρα περιπατοῦντας. Hæc eſt germana lectio, quam ſequutus eſt Vetus interpres, aſſentiente Complutenſi editione & vetuſtiſſimo meo codice. Eraſmus, *Quoniam velut arbores cerno ambulantes,* ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας: quod etiam ſic accipi poſſet, quamuis abſurdiſſimo

ſenſu, quaſi participium Ambulātes, ad arbores pertineat. Hæc autem oſtendunt cæcum iſtum potuiſſe motum hominum percipere, non autem formam ipſam diſtinguere: quaſi diceret, Video homines incedentes ſed proceros vt arbores. Ego igitur, vt amphiboliā vitarem, (quæ nulla eſt in Græco ſermone) ὡς δένδρα conuerti Inſtar arborum.

	Εἶτα πάλιν ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι· καὶ ἀποκατεστάθη, καὶ ἐνέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας.	25	Deinde rurſum impoſuit manus oculis eius, ¨fecitque vt *denuò* oculos attolleret: & reſtitutus fuit, ¨viditque ¨procul & dilucidè ¨omnes.	25	*Deinde iterum impoſuit manus ſuper oculos eius, & cœpit videre: & reſtitutus eſt, ita vt clarè videret omnia.*
	Καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων, Μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ.	26	Tunc *Ieſus* miſit eum domū ſuam, dicens, ¨Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.	26	*Et miſit illum in domū ſuam, dicens, Vade in domum tuam & ſi in vicum introieris, nemini dixeris.*
Mat.16.13. luc.9.19	Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὰς κώμας Καισαρείας τῆς Φιλίππου· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;	27	‖¨Egreſſus eſt autem Ieſus ac diſcipuli eius in vicos Cæſareæ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit diſcipulos ſuos, dicens eis, Quem me dicunt homines eſſe?	27	*Et egreſſus eſt Ieſus & diſcipuli eius in caſtella Cæſareæ Philippi: & in via interrogabat diſcipulos ſuos dicens eis, Quem me dicunt eſſe homines?*
	Οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· καὶ ἄλλοι Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν.	28	Illi verò reſponderunt, Iohannem Baptiſtam: & alii Eliam: alij verò ¨ vnum ex Prophetis.	28	*Qui reſponderunt illi, dicentes, Iohānem Baptiſtam: alij Eliam: alij verò quaſi vnum de Prophetis.*
	Καὶ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστός.	29	Tunc ipſe dixit eis, Vos autem quem me dicitis eſſe? Reſpondens verò Petrus dicit ei, Tu es ¨ille Chriſtus.	29	*Tunc dicit illis, Vos verò quem me eſſe dicitis? Reſpondens Petrus ait ei, Tu es Chriſtus.*
	Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ.	30	Tunc ¨interminatus eſt vt nulli ¨*id* dicerent de ſe.	30	*Et cōminatus eſt eis ne cui dicerent de illo.*

25 *Fecitque vt [denuo] oculos attolleret*, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι. id eſt, Iterum iuſſit vt reipſa exploraret an perſpicuè iam cerneret. Itaque particulā πάλιν repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ἀναβλέψαι accipio ſicut in verſiculo ſuperiore. nam etiam in vno vetuſto codice ſcribitur βλέψαι, nō ἀναβλέψαι. Eraſmus, *Et fecit vt viſum reciperet:* quam interpretationem non probo. nam proximè ſequitur καὶ ἀποκατεστάθη. Itaque inanis hîc eſſet battologia, Marci breuitati minimè conueniens. Vetus interpres, *Et cœpit videre.* Legit enim καὶ ἤρξατο ἀναβλέψαι: (ſicut etiam in noſtro vetuſtiſſimo codice legitur) quod mallem interpretari, Et cœpit aſpicere: repetita (vt ante dixi) particula πάλιν, & verbo ἀναβλέψαι ſimiliter expoſito, ſicut & paulo pòſt accipitur. Cæterùm τὸ ποιεῖν ponitur hoc loco pro Auctorem eſſe cuipiam alicuius rei faciendæ, vt etiam accipitur Act.3.12. Sic vernaculo ſermone dicimus, *Il le fit regarder*: quæ eſt circumloquutio coniugationis Hiphil. ¶ *Viditque*, καὶ ἐνέβλεψε. In quinque vetuſtis exemplaribus & editione Complutēſi ſcribitur ἀνέβλεψε: quod Eraſmus interpretatur, *Ac denuò videbat*: idque (ni fallor) non ſatis commodè. Omnino enim hîc ponitur compoſitum pro ſimplici ἔβλεψε, vt liquet ex particula ἅπαντας adiuncta. Vulgata, *Ita vt videret* ὥστε ἀναβλέψαι, ſicut ſcribitur in meo vetuſtiſſimo & alio quodam exemplari. Sed mihi placet in primis Frobeniana editio, quæ habet διέβλεψε, id eſt Peruidit. Initio enim nonniſi ex parte aliqua viſum receperat. ¶ *Procul & dilucidè*, τηλαυγῶς. Vulgata, *Clarè*. Eraſmus, *Dilucidè*. Nos verò ſtuduimus Græci aduerbij ſignificationem paulò clarius explicare. Componitur enim ex τῆλε, id eſt Eminus, & αὐγὴ, quod lucem & ſplendorem declarat. In vno vetere exemplari ſcribitur διαυγῶς, id eſt perſpicuè, ſiue pellucidè. ¶ *Omnes*, ἅπαντας. Vulgata, *Omnia*, id eſt πάντα, conſentiente vno manuſcr. & meo quoque vetuſtiſſimo codice.

26 *Neque in vicum illum*, μήτε εἰς τὴν κώμην. Omnino fuit exprimendus articulus, ne videatur generale Chriſti interdictum. Sed ſi hanc lectionem ſequamur, illud ἐν τῇ κώμῃ In vico, redundabit, niſi (quod durum eſt) accipias pro ἐκ τῆς κώμης, ex vico. Quînam enim potuit loqui in vico, in vicum niſi eſſet regreſſus? Et tamen ſic legit etiam Syrus interpres. Totus autem hic locus ad finem vſque verſiculi variè legitur in Græcis exemplaribus. Nam teſtatur Eraſmus ſe codicem habuiſſe in quo poſt λέγων ſcriptum eſſet ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ id eſt, *Si in vicum introieris, nemini dixeris, ne in vico quidem.* Veterem autem interpretem legiſſe apparet, λέγων, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς. Sic enim conuertit, *Dicens, Vade domum tuam: &, ſi in vicum introieris, nemini dixeris*: quod bene quadrat. Denique in vno vetuſto codice deeſt totum illud, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ: quē ſi ſequamur, vertendum erit, *Ne ingreditor quidem in vicum illū.* Certè videtur poſterius hoc membrum abundare, niſi pro ἐν τῇ κώμῃ legas ἐκ τῆς κώμης: quod tamen nuſquam reperi. In meo denique vetuſtiſſimo ſic legitur, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ μηδενὶ εἴπῃς εἰς τὴν κώμην. Id eſt, *Vade domum tuam, & nemini dixeris in vico*: quaſi videlicet iſte fuerit Bethſaidenſis: quod ſi verum eſt, quomodo igitur illum domum ſuam remiſerit, ſi prohibuit ne in ipſum vicum regrederetur? Origenes denique, ſiue alius quiſpiam eiuſdem ingenij ſcriptor, Homilia in Marcum nona, legit, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ εἰς τὴν κώμην μὴ εἰσέλθῃς, καὶ μηδενὶ εἴπῃς, Id eſt, *Vade domum tuam & ne in vicum ingrediaris, & nemini dixeris*: & quoniam, ſi cæcus iſte Bethſaidenſis fuiſſe ſtatuatur, videt iſta ſibi repugnare, ad allegorias refugit. Ego verò Veteris interpretis, vel hanc lectionem germanam eſſe arbitror: ſed ita vt iſte quanuis à Bethſaidenſibus Chriſto ſitoblatus & commendatus, tamen Bethſaidæ non habitarit: quamobrem etiam extra vicum abductus eſt, & ſanatus à Chriſto, vt inde non regreſſus in vicum, rectà domum ſiue ad ſuos ablegaretur.

27 *Egreſſus eſt*, ἐξῆλθεν. Id eſt, profectus eſt, iturus in vicos Cæſareæ, de quo dicēdi genere vide ſuprà v.11. In meo vetuſtiſſ. codice legitur εἰς Καισάρειαν, id eſt *Cæſaream verſus.*

28 *Vnum*, ἕνα. Vulgata, *Quaſi vnum*: id eſt ὡσεὶ ἕνα, vt & legitur in meo vetuſtiſſimo codice.

29 *Ille Chriſtus*, ὁ Χριστός. Rectè hîc Eraſmus articulum expreſſit, à Vetere interprete prętermiſſum. Additum autem hîc quoque, vt apud Matthęum, reperi in vno vetuſto exemplari ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, *Filius Dei*: & Syrus interpres addit ζῶντος, Viuentis. Quum verò Petrum Marco Euangelicam hanc hiſtoriam dictaſſe veteres magno conſenſu tradant, quis crediderit vel ipſum Petrum, vel Marcum præteriturum fuiſſe illud, Tu es Petrus, ſi Eccleſiæ Chriſtianæ fundamentum eſſe exiſtimaſſent?

30 *Interminatus eſt*, ἐπετίμησεν. Vide Matth.8.26, & 12.16. Id eſt, adhibitis minis prohibuit. Terent. in And. *Interminatus ſum ne id faceres.* Paulo pòſt accipitur pro Obiurgare, vt alibi ſæpe. ¶ *[Id] dicerent*, λέγωσι. Addidi relatiuum pronomen, quod ſæpe alibi prętermittitur: hic autem omnino ſupplendum putaui, non modò quia dicere de ſe, pro loqui de ſe, videtur obſcurius dictum: ſed etiā quia ex Matthæo apparet cap.16.20, & ex Luca 9.21, hoc Chriſti interdictum non eſſe generale, ſed ad ea referendum quæ proximè præceſſerunt.

31	Καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι.	Et cœpit' eos docere quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari ∴ à ſenioribus & primariis Sacerdotibus, ac Scribis, & trucidari: & ∴ tribus pòſt diebus reſurgere.	*Et cœpit docere eos quoniam oportet Filium hominis pati multa, & reprobari à ſenioribus & à ſummis Sacerdotibus & Scribis, & occidi: & poſt tres dies reſurgere.*
32	Καὶ παρρησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ.	∴ Et apertè eum ſermonem loquebatur. Tunc prehendit eum Petrus, cœpítque obiurgare.	*Et palàm verbum loquebatur. Et apprehendens eum Petrus, cœpit increpare eum.*
33	Ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, λέγων, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.	Ipſe verò conuerſus, & intuitus diſcipulos ſuos, obiurgauit Petrum, dicens, ∴ Abſcede à me Satana: nam non ∴ ſapis quę Dei *ſunt*, ſed quæ *ſunt* hominum.	*Qui conuerſus & videns diſcipulos ſuos, comminatus eſt Petro, dicens, Vade retro me Satana: quoniam nõ ſapis quæ Dei ſunt, ſed quæ ſunt hominum.*

---

31 *A*, ἀπὸ, id eſt ὑπό. Vide Matt.11.19. In meo tamen & alio manuſcr. ſcribitur ὑπό. ¶*Tribus pòſt diebus*, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Poſt tres dies*: quæ interpretatio ambigua eſt, quia ſic videntur paſſiuè tres exacti dies intelligi. Itaque magnas peperit controuerſias inter doctiſſimos viros, qui hunc locum cum aliis multis conciliare ſtudent: in quibus diſertè dicitur Chriſtus non poſt tres dies, ſed ipſo die tertio reſurrecturus. Dicam igitur & ego quod ſentio, vt eruditiores iudicent. Certè genus dicendi quo vſus eſt Dominus in ſuo ſermone, minimè ambiguum fuiſſe, declarat Phariſæorũ oratio, Matt. 27.64, petentium à Pilato vt iubeat muniri ſepulchrum in tertium vſque diem: quia (inquiunt) meminimus impoſtorem illum dixiſſe, quum adhuc viueret, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. Hoc igitur dicendi genus ſi ambiguum fuiſſet, trium dierum mentionem non feciſſent Phariſæi, quibus elapſis ſe nihil metuere teſtãtur, quum in id duntaxat ſpatium à Pilato præſidium petunt. Hoc igitur quum videret Stapulenſis, homo tam pius quàm eruditus, alia via aggreſſus eſt hunc nodum explicare. Oſtendit enim ex Apollonio grammatico præpoſitionem μετὰ interdum poni pro ἐν apud Gręcos, veluti quum dicunt μετὰ χεῖρας ἔχειν, pro ἐν χερσὶ: id eſt in manibus habere. Sed hoc fateor non ſatis conuenire, quum in eiuſmodi exemplis (qualia permulta reperiuntur) nullum temporis interuallum ſignificetur. Eraſmus igitur aliam excogitat rationem, nempe vt triduum ſupputetur à captiuitate Chriſti, non ab occiſione: ſed hanc interpretationem ſatis refutat illud quod ex Phariſæorum oratione collegimus. Deinde quum reſurrectio morti opponatur, conſtat tempus futuræ reſurrectioni conſtitutum, potius ab ipſa morte quàm à captiuitate initium ducere. Quid igitur? Nempe hoc affirmare non dubito, fieri non poſſe vt in hoc dicendi genere & ſimilibus μετὰ ſic reſpondeat Latinæ præpoſitioni Poſt, cum quarto caſu, vt dies tertium conſequens, id eſt quartus, vel alius quiſpiam intelligatur. Idque liquet ex illa Phariſæorum petitione. Nam ſi μετὰ τρεῖς ἡμέρας declarat *Poſt tres dies*, quid tandem ineptius fingi poteſt hac oratione, Iube muniri ſepulchrum in tertium vſque diem, quia iſte poſt tres dies exactas ſeſe dixit reſurrecturum? Nam potius ante tertium diem exactum nihil illis metuendum fuiſſe, aut certè poſt tertium diem maximè fuiſſe cuſtodiendum ſepulchrum, ea loquutio declarat. Dico igitur ב præpoſitum vocabulis apud Hebræos, quum propriè reſpondeat Græcæ præpoſitioni ἐν, & Latinæ In, tamen interdũ idem valere quod μετὰ, id eſt Poſt: ídque interdum, ita vt res nõ poſt tempus exactum, ſed intra ipſum geri dicatur: ſicuti accipitur Leuit.12.6. Quinetiam interdum pro μετὰ accipitur, ita vt tempus præteritum excludatur, vt Deut. 4.46, & eiuſdem libri 9.4 & Eſa.20.1. Itaque quum in hoc dicendi genere, ἐν τρισὶν ἡμέραις ſit locus ב Hebræorum, nihil mirum eſt Euangeliſtas, ita Græcè ſcribentes vt plerũque hebraiſſent, illud ב modò per ἐν, modò per μετὰ expreſſiſſe: eodem tamen ſenſu. Denique hoc etiam dico, apud ipſos diſertiores Græcos præpoſitionem μετὰ ſæpe pro ἐν & εἰς vſurpari, ídque etiam quum certum aliquod tempus nondum præteritum declaratur: vt in illo verſiculo Homeri, Odyſſ. χ, μνηστῆρσιν ἀεισόμενος μετὰ δαῖτα, id eſt ἐν δαιτί, ſeu potius μεταξὺ δαιτὸς aut παρὰ δαῖτα: pro quo Latini dicerent, inter prandendum, aut in prandio: non autem, Poſt prandium. Sic Euripides Βάκχαις, τὰ δ᾽ ἱερὰ νύκτωρ ἢ μεθ᾽ ἡμέραν τελεῖς: id eſt interdiu: quod & apud Ariſtophanem & apud Plutarchum reperias in dialogo, πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, vbi de ranis loquitur. Apparet igitur μετὰ non ſemper declarare conſequens tempus, ſed etiam interiectum, & adhuc vigens. Quamobrem Deut.31.10, pro eo quod in Hebræo legitur, A fine ſeptem annorum, Græcus interpres vertit, μετὰ ἑπτὰ ἔτη, quum tamen de anno remiſſionis (id eſt de ipſo anno ſeptimo) agatur, ſicut declarant ea quæ proximè conſequuntur: quanuis nonnulli Hebræorum interpretes aliter ſentiant. Videtur enim illud מִקֵּץ [*mikkets*] reſpondere præpoſitioni μετὰ, pro ἐν vſurpatæ, in hoc quidem dicendi genere, quod Galli ſic ad verbum exprimerent, *Au bout de ſept ans*, ſeptimum ipſum annum intelligẽtes, eúmque vel inchoatũ, ſicut accipitur manifeſtè Deut. 15.1: vel penè peractum, vt eo loco quem paulo antè citaui. Græci verò hoc exprimunt nonnunquam per μετὰ, vt modò oſtendimus: interdum per ἐν, vt infrà 15.29, ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel per διὰ, vt Deut.15.1. & infrà 14.58, & Matth.26.61, διὰ τριῶν ἡμερῶν: vel per εἰς, præſertim quum de futuro agitur, vt Æſchines, εἰς ἕκτην ἡμέραν προσαχθήσεται. Itaque (vt ad rem redeam) μετὰ τρεῖς ἡμέρας idem omnino declarat atque ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel διὰ τριῶν ἡμερῶν, vel εἰς τρίτην ἡμέραν: id eſt (vt ipſe Matthæus explicat, 16.21) τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ: & (vt ferè loquũtur Latini) tertio pòſt die, vel tribus pòſt diebus. quam interpretationem germanam eſſe vel illud declarat: quòd ſi eã ſequaris, optimè cohærebit illa Phariſæorum petitio, nempe vt ad diem vſque tertium muniatur ſepulchrum, eo quòd dixiſſet ille ſeſe tribus pòſt diebus reſurrecturum. His enim loquendi formulis tertium ipſum diem à Latinis intelligi ſatis conſtat ex oppoſitis dicendi generibus, in quibus nimirum vſurpatur prępoſitio Ante. Veluti quum dicimus præcisè III, IIII, vel V. Nonas, Idus, Calendas, & ſic deinceps, quum ſit plena loquutio III, IIII, vel V. die ante Nonas, Idus, Calendas: ſicut loquitur Cornelius Tacitus lib.12: quum, inquam, id dicimus, præpoſitio Ante, non excludit diem ipſum Nonarum, Iduum, Calendarum, ſed ſignificatur dies II, vel III, vel IIII ante Nonas, Idus, Calẽdas. Sic etiam Priſcianus, quum ita loquimur, Annos X natus, exiſtimat ſubaudiri præpoſitionem Ante: quum tamen id de eo dicatur qui decimum ipſum annum agit. Vtramuis igitur harum interpretationum ſequaris, nempe Tribus pòſt diebus, ſiue Tertio pòſt die, amphiboliam vitaris. Quamobrem aliis aliquot locis eandem loquutionem ſimiliter conuerti.

32 *Et apertè eum ſermonem loquebatur*, καὶ παρρησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Vulgata, *Et palàm verbum loquebatur*. Atqui ſoli diſcipuli aderant quum hæc diceret. Rectius igitur Eraſmus. παρρησίᾳ vertit *Apertè*, id eſt σαφῶς: ſermone minimè obſcuro vel ambiguo, vt Iohan.16.21. Cæterùm quod Vetus interpres vertit Verbum, & Eraſmus Sermonem, planè obſcurum erat, ex Hebræorum videlicet idiomate. Itaque expreſſimus articulum, quo generalis illa SERMONIS ſignificatio ad id reſtringitur de quo diſſerebat Dominus.

33 *Abſcede à me*, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, *Vade retro me*. Videtur enim hæc Chriſti verba ita accepiſſe quaſi Petrus non præire, ſed ſequi iubeatur, ſicut diſcipulum decet. Pręire autem velle videbatur qui præceptorem reprehẽ-

dere auderet. Ita etiam ex ſuo illo Origene expoſuit hûc locum Eraſmus in annotationibus in 4. Matth.cap. Atqui ὕπαγε (vt ipſe quoque rectè annotauit) non ſignificat Vade,(i.βάδιζε,vel ἴθι) ſed ἄπιθι, i.abi, ſiue diſcede. Is autem qui nos ſequitur à tergo,certè nõ diſcedit à nobis:& Chriſtus tanta Petri temeritate meritò commotus, non modò iubet Petrum locũ mutare , ſed à ſe faceſſere, tanquam à Dei regno alienum : minimè id quidẽ vt hac acerbiſſima obiurgatione diſcipulum abigeret, ſed vt ille deinceps ſeſe diſceret modulo ſuo metiri. Itaque illud ὀπίσω μου Vetus interpres non rectè cõuertit Retro me : quod dicendi genus ne Latinum quidem eſt. Nec totum dicit Eraſmus, quum interpretatur Poſt me. neque enim ὀπίσω idem hîc valet quod ponè & à tergo, (ſicut Matth.4.19, δεῦτε ὀπίσω μου, Venite ponè me. & 1.Tim.5.15,ὀπίσω Σατανᾶ, ſequutæ Satanã.& 2.Pet.2.10, τοὺς ὀπίσω σαρκὸς qui carnis veſtigia ſequuntur : ſicut denique vſurpatur verſu proximo) ſed abſceſſionem & diſceſſionem declarat propter verbũ ὑπάγειν adiunctum. Nam qui prorſus diſcedit à nobis , auerſis in contrariã partem veſtigiis abit : ſicut in vernaculo noſtro ſermone, *Aller derriere quelqu'vn*, aliud declarat quàm *Aller arriere de quelqu'vn:* quod vtrunque tamẽ à Græcis vna particula ὀπίσω exprimi poteſt pro ἔμπαλιν poſita: & quidẽ adiecto caſu , ſicut dixit Herodianus , ἔμπαλιν ἑαυτῷ τρέχειν, retrorſum currere. quod vernacula lingua diceremus, *courir en arriere*. vnde boues ὀπισθονόμοι quos Plinius Retro paſcentes vocat. Vſus ſum igitur abſcedẽdi verbo, quod mihi videtur illud ὑπάγειν ὀπίσω optimè exprimere, tranſlatitia ſignificatione: ſicut hic accipitur, nimirum pro abire ex alicuius conſpectu. ¶*Sapis*, φρονεῖς. Vide Mat.26.23.

	Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς,	34	Et quum aduocaſſet turbam cum diſcipulis ſuis , dixit eis,	34	*Et conuocata turba cũ diſcipulis ſuis , dixit eis,*
Mat.10.38, & 16.24 luc. 9.2,& 17.34	Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.		‖ Quicũque vult pone me venire, abdicet ſemetipſum , & tollat crucẽ ſuam, ac ſequatur me.		*Siquis vult me ſequi , deneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam , & ſequatur me.*
Mat.10.39, & 16.25 luc. 9.24, & 17.33 ioh.12.25	Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν.	35	‖ Quiſquis enim voluerit animam ſuam ſeruare, perdet eam: quiſquis autem perdiderit animam ſuam cauſa mea & Euangelij, ⁖is ſeruabit eam.	35	*Qui enim voluerit animam ſuam ſaluam facere perdet eam: qui autẽ perdiderit animam ſuam propter me & Euangelium, ſaluam faciet eam.*
	Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;	36	Quid enim ⁖ profuerit cuipiã ſi lucratus fuerit mundum totũm, & anima ſua mulctetur?	36	*Quid enim proderit homini ſi lucretur mundum totum , & detrimentum animæ ſuæ faciat?*
	Ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;	37	⁖ Aut quam dabit quiſpiam compenſationem animæ ſuæ?	37	*Aut quid dabit homo commutationis pro anima ſua?*
Matt.10.33 luc.10.26, & 22.8	Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.	38	‖Nam quencunque ⁖puduerit mei ac meorum ſermonum in gente iſta adultera & peccatrice, Filium etiam hominis pudebit eius, quando venerit in gloria Patris ſui cum ⁖ Angelis illis ſanctis.	38	*Qui enim me confuſus fuerit & verba mea in generatione iſta adultera & peccatrice , & Filius hominis confundetur eum quum venerit in gloria Patris ſui cum Angelis ſanctis.*
	Κεφάλαιον θ.		CAP. IX.		CAP. IX.
Mat.16.28 luc.9.27	ΚΑΙ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει.	1	P‖Ræterea dixit eis , Amen dico vobis , ſunt quidam ex iis ⁖ qui hîc adſtant , qui nequaquam guſtabunt mortem, vſquedum viderint regnũ Dei veniſſe ⁖cum potentia.	1	*ET dicebat illis, Amen dico vobis, quia ſunt quidam de hîc ſtantibus qui non guſtabunt mortem donec videant regnum Dei veniens in virtute.*
Mat.17.1 luc.9.28	Καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους· καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν.	2	‖⁖Sexto verò pòſt die aſſumpſit Ieſus Petrũ & Iacobum & Iohannẽ, & ſubduxit eos ſolos in montem ſublimem priuatim & transformatus fuit corã eis.	2	*Et poſt dies ſex aſſumit Ieſus Petrum & Iacobum & Iohannem, & ducit illos in montem excelſum, ſeorſum ſolos: & transfiguratus eſt coram ipſis.*

---

35 *Is*, οὗτος. Deeſt hoc loco pronomen in vno vetuſto codice,& à Vetere interprete non exponitur. Mihi tamen videtur magna eſſe emphaſis huius repetitionis , quam Grammatici epanalepſin vocant.

36 *Profuerit cuipiam.* Vſurpat Euangeliſta ἄνθρωπον indefinitè pro τινὰ,ſicut alibi ſæpè obſeruauimus. Pro ἄνθρωπον Frobenius excudit ἄνθρωπος. ſed nuſquam legi ὠφελεῖν neutropaſſiui forma vſurpatum. Vetus quidam codex legit ὠφελεῖ,Iuuat.

37 *Aut quam dabit*, ἢ τί δώσει.In quodam vetere exemplari ſcribitur , τί ἂν δῷ, Quam enim dederit : & fortaſſis rectius.

38 *Puduerit*, ἐπαισχυνθῇ.Vulg.*Cõfuſus fuerit:* barbarè omnino Infrà autem Luc.9.26,vſus eſt Erubeſcendi verbo. ¶*Angelis illis ſanctis*, τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Repetitio articuli à nobis expeſſa eſt,qua vtitur(ni fallor)Euãgeliſta,vt maieſtatis illius amplitudinẽ oculis noſtris ſubiiciat, alludens fortaſſis ad celebrem illam Eſaiæ viſionem, Eſa.6.1.

IN CAPVT IX.

1 *Qui hîc adſtant*, τῶν ὧδε ἑστηκότων: id eſt τῶν ὧδε παρόντων, Qui hîc adſunt. Ponitur enim ἑστηκέναι pro εἶναι, vt apud Latinos adſtare dicitur quiſpiam,etiamſi ſedeat. Sic accipitur Act.7.55,& paulo pòſt,infrà 11.5,& 29. ¶*Cum potentia* , ἐν δυνάμει. Vulgata & Eraſmus δύναμιν vertunt *Virtutem*,de quo alibi dicemus. Regnum autem Dei vocat tempus illud quo Deus in Eccleſia ſua patefacto Euangelio,regnum ſuum veluti inchoaturus erat:quod ſtatim à reſurrectione fieri cœpit, fruſtra ringẽte & fremente mundo. Antea verò,quum Chriſtus adhuc infimus hominum eſſet,paucis quibuſdam diſcipulis, iiſque infirmiſſimis eum aſſectantibus , quodammodo ſepulta erat immenſa Regis noſtri poteſtas.

2 *Sexto poſt die*, μεθ' ἡμέρας ἕξ,vel Sex pòſt diebus.Vulg.& Eraſmus, *Poſt dies ſex* : quod dicendi genus antiquum eſt, vt diximus ſuprà 8,31. Hæc igitur geſta ſunt ſexto die ab eo quo Dominus ſermonem præcedentem habuerat : geſta,inquam, ſunt ſexto ipſo die, & quidem ſub veſperam. Hoc enim eſt quod ait Lucas, non octauo, ſed ferè octauo pòſt die iſta eueniſſe : quia videlicet inclinante iam die ſeptimo geſta ſunt. Numerat enim Lucas eum etiam diem

quo ſuperiorẽ ſermonẽ Chriſtus habuerat, & prætereà tẽpus obſeruat quo in montẽ aſcenderũt: imminẽte nimirũ nocte, quæ octauũ diem auſpicabatur, quo tẽpore Dominus de more in montẽ cõſcendit vt oraret, nõ tamẽ ſolus, vt ferè ſolebat, ſed tribus aſſumptis diſcipulis. Id autẽ vel ex eo liquet, quòd idẽ Lucas narrat diſcipulorũ oculos ſomno fuiſſe grauatos, & poſtero demũ die, octauo videlicet, è mõte deſcẽdiſſe, in quo nimirũ pernoctarãt. Scio tamen Chryſoſtomũ alia ratione Lucã cũ Matthæo & Marco cõciliare: quaſi toti ſex iſti dies inter ſermonẽ habitum & transformationẽ Domini interceſſerint, quia particulã αὐτῇ non ad initiũ octaui diei, vt ego, ſed ad finem refert.

Καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευκὰ λίαν ὡς χιών, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι.	3	Et veſtimenta eius facta ſunt ¨coruſcantia, candida valde vt nix, ¨qualia non poteſt fullo ¨in terra ¨dealbare.	3	*Et veſtimenta eius facta ſunt ſplendentia, & candida nimis velut nix: qualia fullo non poteſt ſuper terram cãdida facere.*	
Καὶ ὤφθη αὐτοῖς Ἠλίας σὺν Μωσεῖ, καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ Ἰησοῦ.	4	Et viſus eſt eis Elias cum Moſe, qui colloquebãtur cum Ieſu.	4	*Et apparuit illis Elias cum Moyſe, & erant loquentes cum Ieſu.*	
Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Ῥαββί, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ Ἠλίᾳ μίαν.	5	Tunc reſpondens Petrus dicit Ieſu, Rabbi, bonum eſt nos hîc eſſe: ¨faciamus igitur tabernacula tria, tibi vnum, & ¨Moſi vnum, & Eliæ vnum.	5	*Et reſpondens Petrus ait Ieſu, Rabbi, bonum eſt nos hic eſſe: & faciamus tria tabernacula, tibi vnum, & Moyſi vnum, & Eliæ vnum.*	
Οὐ γὰρ ᾔδει τί λαλήσῃ· ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι.	6	Nec enim ſciebat quid ¨loqueretur: erant enim ¨exterriti.	6	*Non enim ſciebat quid diceret: erant enim timore exterriti.*	
Καὶ ἐγένετο νεφέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς· καὶ ἦλθε φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε.	7	Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: venítque vox è nube, dicens, Hic eſt Filius ille meus, dilectus ille, ipſum audite.	7	*Et facta eſt nubes obumbrãs eos: & venit vox de nube, dicens, Hic eſt Filius meus chariſſimus, audite illum.*	
Καὶ ἐξάπινα περιβλεψάμενοι, οὐκέτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον μεθ᾽ ἑαυτῶν.	8	Et repentè quum circunſpexiſſent, non amplius viderunt quenquam, ¨niſi ſolum Ieſum ſecum.	8	*Et ſtatim circunſpiciẽtes, neminem amplius viderunt, niſi Ieſum tantùm ſecum.*	
Καταβαινόντων δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅταν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.	9	‖Quum verò deſcenderent è monte, interdixit eis vt nemini narrarent quæ viderant, niſi poſtquam Filius hominis à mortuis reſurrexiſſet.	9	*Et deſcendentibus illis de monte, præcepit illis ne cuiquã quæ vidiſſent narrarent, niſi quũ Filius hominis à mortuis reſurrexerit.*	Matt.17.9
Καὶ τὸν λόγον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτούς, συζητοῦντες τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.	10	¨*Ipſi* igitur hanc rem continuerunt apud ſe, ¨mutuò quærentes, ¨quid illud eſſet, A mortuis reſurgere.	10	*Et verbum continuerũt apud ſe, cõquirentes quid eſſet, Quum à mortuis reſurrexerit.*	

---

3 *Coruſcantia*, στίλβοντα. Vulgata & Eraſ. *Splendentia*, vel *ſplendida*: id eſt λαμπρά. Mihi verò videtur verbũ στίλβειν aliquid amplius ſignificare quàm λάμπειν. ¶ *Qualia*, οἷα. Vulg. *qualia*. Eraſ. *Quàm*, nomine in aduerbium mutato, vt (inquit) vitetur ſermonis abſurditas: quam ego quidẽ non video. ¶ *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. vel (vt Vulgata & Eraſmus) ſuper terram: id eſt, nullus prorſus fullo. Hoc enim additum eſt ex vulgo vſurpata loquendi conſuetudine, vt omnes ſemel fullones excipiantur. Sic nos quoque vernaculo noſtro ſermone diceremus, *Il n'y a foulon au monde.* Vel, *Il n'y a foulon ſur la terre.* ¶ *Dealbare*, λευκᾶναι. Vulgata & Eraſmus, *Candida facere*: periphraſi (vt ego quidem exiſtimo) minimè neceſſaria.

5 *Faciamus igitur*, καὶ ποιήσωμεν. Vel, Faciemus igitur, id eſt, καὶ ποιήσομεν, vt in vno vetere codice legimus. Ponitur autem καὶ pro οὖν, vt alibi ſæpe. Eraſmus etiam alicubi legit, θέλεις ποιήσωμεν: id eſt, Vis faciamus: quod optimè quadrat, ſed addenda erit interrogationis nota. ¶ *Moſi*, Μωσεῖ. In hoc nomine ſcribendo, ſicut in pleriſque Hebraicis & Syriacis, mirum in modum variare comperimus vetera exemplaria. Quædam enim μωσῇ, quædam μωϋσεῖ, alia μωσεῖ, alia μωϋσῇ, ſcriptum habebant.

6 *Loqueretur*, λαλήσῃ. Vel potius, vt in quatuor exemplaribus legimus) λαλῆσαι. Hoc (inquit Euangeliſta) dixit Petrus, quòd neſciret quid ſibi dicendum eſſet: quod vernaculo ſermone diceremus, *Il ne ſçauoit qu'il deuoit dire.* ¶ *Exterriti*, ἔκφοβοι: i. præ metu apud ſe non erant, ἀπὸ φόβου ἐξίσταντο. Id enim valet præpoſitio ἐκ. In Complutenſi editione legitur ἔμφοβοι: id eſt, metu occupati. Eraſmus, *Expaueſacti*: id eſt ἔκθαμβοι.

8 *Niſi*, ἀλλά, i. εἰ μή, vt contrà εἰ μή pro ἀλλά non ſemel in
* his libris ponitur. Vide Gal.2.16. ꝓ quo Gręci ἀλλ᾽ ἤ dicũt.

10 [*Ipſi*] *igitur hanc rem continuerunt*, καὶ ἐκράτησαν τὸν λόγον. Eraſmus ad verbum, *Hoc tenuerunt*. Tenere enim riſum & linguam dicimus, pro continere & coërcere. Terent. * *Quæ vera audiui, taceo & contineo optime.* Indicat autem τὸ κρατεῖν (ſi Græci vocabuli etymologiam ſpectemus) diſcipulos non ſine vi quadam & labore hoc arcanum tandiu reticuiſſe. Nam cæteros probabile eſt ex iis quæſiuiſſe ecquid in monte geſtum eſſet, & quos ſermones habuiſſet. Cæterùm τὸν λόγον conuertimus *hanc rem* ex Hebr. idio- * tiſmo, nequis hæc referret ad illud duntaxat quod dixerat Dominus, quum de tota hiſtoria transformationis potius ſit intelligendum. Expreſſimus etiam relatiuum ad emolliendum tranſitionem. ¶ *Mutuò quærentes*, συζητοῦντες. Vulg. *Conquirentes*. Eraſ. *Diſputantes*. Vide ſup. 1.27. po- * teſt autem ita quoque locus iſte diſtingui, vt πρὸς ἑαυτοὺς cũ hoc participio cohæreat, hoc modo videlicet, *Ipſi igitur hanc rem continuerunt mutuò inter ſe quærentes.* ¶ *Quid illud eſſet, A mortuis reſurgere*, τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. Vulg. *Quid eſſet, Quum à mortuis reſurrexerit*, id eſt, τί ἐστιν ὅταν ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. Eraſmus, *Quid eſſet hoc quod dixerat, A mortuis reſurgere*, longiore vſus circuitu, vt articulum explicaret, à Vetere interprete omiſſum: & ita ſcribitur in meo vetuſtiſſimo codice, ſicut etiam legit Syrus interpres. Hæc autem quæſtio de qua hîc diſceptatur inter tres illos Chriſti primarios diſcipulos, non eſt ſimpliciter accipienda, quaſi de futura reſurrectione dubitarent: (nam etſi erant admodum rudes, tamen non ita erant, opinor, imperiti, vt hominis felicitatem huius vitæ ſpatio terminari putarẽt) ſed quum nullam corporum reſurrectionem præter illam vniuerſalem intelligerent, & Phariſaicis opinionibus eſſent imbuti de terreſtri Meſſiæ regno & Eliæ aduentu, non poterãt capere quod Chriſtus dixerat de ſingulari illa & peculiari ſua reſurrectione tertio die futura. Quamobrẽ etiã quũ Dominus iam eſſet in cælũ conſcenſurus, nõ verentur ex eo quęrere an eſſet eo tẽpore regnũ Iſraëlis reſtitutur', Act.1.6, vt intelligamus quã neceſſe ſit Chriſtũ corpore à

	Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες, Ὅτι λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι Ἠλίαν δεῖ	11	Et interrogarunt eum dicentes,¨Cur Scribæ dicunt oportere vt ‖Elias priùs veniat?	11	*Et interrogabant eum dicentes. Quid ergo dicunt Phariſæi & Scribæ quia Eliam oportet venire primùm?*
Malac. 4.5	ἐλθεῖν πρῶτον.				
	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον, ἀποκαθιστᾷ πάντα·	12	Ipſe verò reſpondens dixit eis, Elias quidem priùs veniens ¨reſtituet omnia: ¨& ‖vt ſcriptũ eſt ∴de Filio hominis, *oportet* vt multa patiatur, & ¨pro nihilo habeatur.	12	*Qui reſpondens ait illis, Elias quũ venerit primò, reſtituet omnia: & quomodo ſcriptum eſt in Filiũ hominis, vt multa patiatur & contemnatur.*
Eſa.53.4	καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθῃ, καὶ ἐξουδενωθῇ.				
	Ἀλλὰ λέγω ὑμῖν ὅτι καὶ Ἠλίας ἐλήλυθε, καὶ ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν, καθὼς γέγραπται ἐπ' αὐτόν.	13	Sed dico vobis, & Eliam veniſſe, & *iſtos* ei feciſſe quæcunque voluerunt, ſicut ſcriptum eſt de eo.	13	*Sed dico vobis quia & Elias venit, & fecerunt illi quæcunque voluerũt, ſicut ſcriptum eſt de eo.*
Mat.17.14 Luc.9.38	Καὶ ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτοὺς, καὶ Γραμματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς.	14	‖Et quum veniſſet ¨ad diſcipulos *ſuos*, vidit turbam multam circa eos, & Scribas cum eis altercantes.	14	*Et veniens ad diſcipulos ſuos, vidit turbam magnam circa eos, & Scribas conquirẽtes cum illis.*
	Καὶ εὐθέως πᾶς ὁ ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέχοντες ἠσπάζοντο αὐτόν.	15	Et ſtatim tota turba viſo eo expauit: & accurrentes ſalutauerunt eum.	15	*Et confeſtim omnis populus videns Ieſum, ſtupefactus eſt, & expauerũt: & accurrentes ſalutabant eum.*
	Καὶ ἐπηρώτησε τοὺς Γραμματεῖς, Τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς;	16	.Tunc interrogauit¨ Scribas, Quid altercamini¨inter vos?	16	*Et interrogauit eos, Quid inter vos cõquiritis?*
	Καὶ ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου εἶπε, Διδάσκαλε, ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός σε, ἔχοντα πνεῦμα ἄλαλον.	17	Et reſpondens quidam è turba dixit, Magiſter, adduxi filium meum ad te, habentem ſpiritum ∴mutum.	17	*Et reſpondens vnus de turba, dixit, Magiſter, attuli filium meum ad te, habentem ſpiritum mutũ.*
	Καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει αὐτόν· καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς μαθηταῖς σου ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν.	18	Qui ∴ vbicunque eum corripuerit, ∴ lacerat eum: *ipſe* verò ſpumat, & ſtridet dentibus ſuis, & exareſcit. Et dixi diſcipulis tuis, vt eum eiicerent, ſed non potuerunt.	18	*Qui vbicunque eum apprehenderit, allidit illum & ſpumat, & ſtridet dẽtibus, & areſcit. Et dixi diſcipulis tuis vt eiicerent illum, & non potuerunt.*
	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ λέγει, Ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με.	19	Ipſe verò reſpondens ei dixit, O natio incredula, ∴ quouſque apud vos ero? quoúſque tolerabo vos? ∴adducite eum ad me.	19	*Qui reſpondens eis dixit, O generatio incredula, quandiu apud vos ero? quandiu vos patiar? Afferte illum ad me.*
	Καὶ ἤνεγκαν αὐτὸν πρὸς αὐτόν.	20	Illũ igitur adduxerunt ad eũ.	20	*Et attulerunt eum.*

---

nobis abeſſe, vt eũ nõ in terra, ſed in cęlo quęrere diſcam°.

11 *Cur*, ὅ τι. Vulg. *Quid ergo*, τί οὖν. Eraſmus, *Quid eſt quod*, τί ἐστιν ὅ, τι. Atqui ὅτι particula interdum pro διατί accipitur, etiam indefinité: ſicut paulo pòſt verſiculo 28, iidem interpretes rectè expoſuerunt. Sic etiam apud Homerum Odyſſ. τ, καὶ ἐξερέεινον ἕκαστα Οὐλὴν ὅττι πάθοι.

12 *Reſtituet*, ἀποκαθιστᾷ. Notandum hoc dicendi genus, forma quadam conceſſionis dictum: quaſi diceret Dominus, Verum quidem eſt quod illi dicunt, Eliam videlicet (vt prædixit Malachias) primùm venturum, qui inſtauret omnia: ſed vobis dico iſta iam eſſe completa. ¶ *Et vt*, καὶ πῶς. Hæc phraſis eſt obſcura. Nuſquam enim alibi legi πῶς pro ὡς vel ὅπως poſitum, & tamen neceſſe eſt (ni fallor) vt ita potius vertatur, quàm *Quomodo ſcriptum eſſet*, quaſi tranſitio ſit à directa oratione ab obliquam, & hoc referatur ad εἶπεν αὐτοῖς, *dixit eis*: quod durum mihi videtur & inſolens. Deinde deeſt verbum cui ſubiiciatur particula ἵνα: quod quidem nos ex ſuperioris capitis verſ. 31, & Luc. 9. 22, ſupplendum putauimus. Sed in quodam vetuſto codice ſcriptum erat non καὶ πῶς, ſed καθὼς: quòd maximè probarem niſi viderem copulatiuam coniunctionem neceſſariò hîc requiri quam addit quoque Syrus interpres, vt mihi quidẽ germana lectio videatur καὶ καθὼς, & ſicut. Hoc denique obſeruandum eſt ἵνα hoc loco non eſſe τελικὸν, ſed εἰδικὸν potius. periphraſis enim eſt infiniti, ſicut in illo Homeri Iliad. α, ἦ ἐθέλεις ὄφρ' αὐτὸς ἔχῃς γέρας. pro ἦ ἐθέλεις αὐτὸς ἔχειν γέρας. * Sequitur enim, αὐτὰρ ἔμ' αὔτως ἧσθαι δευόμενον. Vide Ioh. 15, 8. Sic eadem particula vſurpatur, Mat. 5, 29. & 18. 6. Et Soph. in Aiace, δεῖ σ' ὅπως πατρὸς δείξεις ἐν ἐχθροῖς οἷος ἐξ οἵου 'τράφης. ¶ *De filio hominis*, ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου: vel, ſuper Filio hominis. Sic vſurpauit hanc particulam Herodotus initio Thaliæ, Κῦρον γὰρ ἦν τὸν πέμψαντα πρὸς Ἄμασιν ἐπὶ τὴν θυγατέρα, *Cyrum enim eum eſſe qui ad Amaſin ſuper filia legatos miſerit.* ¶ *Pro nihilo habeatur*, ἐξουδενωθῇ. Vulgata & Eraſmus, *Contemnatur*, id eſt καταφρονηθῇ: quod verbum eſt nimis dilutum. Alludit tamen (opinor) ad illum Pſalmi 22, verſiculum, *Vermis ſum, & non homo*.

14 *Ad diſcipulos*, πρὸς τοὺς μαθητάς. Reliquos diſcipulos intelligit quos pridie eius diei reliquerat, quum in montẽ aſcenderet cum Petro Iohanne & Iacobo.

16 *Scribas*, τοὺς γραμματεῖς. Vetus interpres legit αὐτούς, eos, diſcipulos videlicet vel ſalutatores, adſtipulante vetuſtiſſimo meo exemplari. ¶ *Inter vos?* πρὸς αὐτούς; Frobeniana editio habet πρὸς αὐτοὺς, aduerſus eos, nimirum aduerſus diſcipulos meos. Vulgata, vertit, *inter vos*, ἐν ὑμῖν, vt habet etiam vetuſtiſſimus meus codex.

17 *Mutum*, ἄλαλον, id eſt, à quo puer mutus reddebatur, * metonymia effecti, vt pallida mors dicitur.

18 *Vbicunque*, ὅπου ἄν. Eraſmus, *Quandocunque*. Sed hoc quidem loco rectè mihi videtur Vetus interpres propriã huius aduerbij ſignificationem amplexus. Melius enim ex circunſtantia loci, quàm temporis, declaratur huius periculi magnitudo. ¶ *Lacerat*, ῥήσσει. Vulgata, *Allidit*: id eſt ἀράσσει, ſiue προσαράσσει, quod etiam optimè conuenit. Eſt autem hæc laceratio ad internum dolorem viſcerum referenda, quòd ſpiritu illum inuadẽte (ſicut in colico dolore accidit) non aliter afficeretur quàm ſi reuera ſentiret viſcera diſcerpi. Cicero verò ad Atticum ſcribens, etiam ad animi dolorem tranſtulit, quum ſeſe diceret mœrore ſuo lacerari.

19 *Quouſque*, ἕως πότε. Vulgata, *Quandiu*. Eraſm. *Quouſque*. Vide Matthæum 17. 17. ¶ *Adducite*, φέρετε. pro * ἄγετε. Vulgata, *Afferte*, quod Latinis durius eſt. Sic vtuntur verbo *pringhen* Germani.

20 *Et eo*

καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν· καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκυλίετο ἀφρίζων.

21 Καὶ ἐπηρώτησε τὸν πατέρα αὐτοῦ, Πόσος χρόνος ἐστὶν ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; ὁ δὲ εἶπε, Παιδιόθεν.

22 Καὶ πολλάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε καὶ εἰς ὕδατα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. ἀλλ' εἴτι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι.

24 Καὶ εὐθέως κράξας ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου μετὰ δακρύων ἔλεγε, Πιστεύω κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.

25 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ, Τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, Ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.

26 Καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν, ἐξῆλθε· καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρὸς, ὥστε πολλοὺς λέγειν, Ὅτι ἀπέθανεν.

27 Ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας αὐτὸν τῆς χειρὸς, ἤγειρεν αὐτόν· καὶ ἀνέστη.

28 Καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, Ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

29 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

Et eo conſpecto, ſtatim ſpiritus diſcerpſit eum: & *ille* quum cecidiſſet in terram, volutabat ſeſe ſpumans.

21 Tunc interrogauit *Ieſus* patrem eius, Quantum temporis eſt quòd hoc accidit ei? Ipſe verò ait, Ab infante.

22 Et ſæpe eum tum in ignem abiecit tum in aquas, vt perderet eum. Sed ſiquid potes, ſuccurre nobis, intima miſericordia commotus erga nos.

23 Ieſus autem dixit ei, Si potes hoc credere, omnia fieri poſſunt credenti.

24 Pater verò pueri ſtatim clamans cum lacrymis dixit, Credo, Domine: ſuccurre incredulitati meæ.

25 Quum vidiſſet autem Ieſus turbam ſimul accurrere, obiurgauit ſpiritum illum impurum, dicens ei, *Tu* ſpiritus mute & ſurde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne ampliꝰ ingreditor in eũ.

26 Et quum clamaſſet *ſpiritus*, multúmque diſcerpſiſſet eum, exiuit: & *ille* factus eſt quaſi mortuus, adeo vt multi dicerent, Certè mortuus eſt.

27 Ieſus verò prehenſa manu eius, erexit eum: & *ille* ſurrexit.

28 Quum autem eſſet ingreſſus domum, diſcipuli eius interogarunt eũ priuatim, Cur nos non potuimus *ſpiritum* illum eiicere?

29 *Ipſe* verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* nulla re poteſt exire niſi precatione & ieiunio.

Et quum vidiſſet eum, ſtatim ſpiritus conturbauit illum: & eliſus in terram volutabatur ſpumãs.

21 *Et interrogauit patrem eius, Quantum temporis eſt ex quo ei hoc accidit? At ille ait, Ab infantia.*

22 *Et frequenter eum in ignem & in aquas miſit, vt eum perderet. Sed ſi quid potes, adiuua nos, miſertus noſtri.*

23 *Ieſus autem ait illi, Si potes credere, omnia poßibilia ſunt credenti.*

24 *Et continuò exclamans pater pueri cum lacrymis aiebat, Credo Domine: adiuua incredulitatem meã.*

25 *Et quum vidiſſet Ieſus concurrentem turbam cõminatus eſt ſpiritui immundo, dicens illi, Surde & mute ſpiritus, ego præcipio tibi, Exi ab eo, & amplius ne introeas in eum.*

26 *Et exclamans, & multum diſcerpens eum, exiit ab eo: & factus eſt ſicut mortuus, ita vt multi dicerent, Quia mortuus eſt.*

27 *Ieſus autem tenens manum eius, eleuauit eum: & ſurrexit.*

28 *Et quum introiſſet in domum, diſcipuli eius ſecretò interrogabant eum, Quare nos non potuimus eiicere eum?*

29 *Et dixit illis, Hoc genus in nullo poteſt exire niſi in oratione & ieiunio.*

---

20 *Et eo conſpecto*, καὶ ἰδὼν αὐτόν. Eraſmus, *Et viſo illo*. Significatur, ſimulatque Ieſus puerum in conſpectum ſuum adductum aſpexiſſet, ſpiritum cœpiſſe pro ſuo more ſæuire, ſicut Græca manifeſtè oſtendunt: quia ἰδὼν eſt maſculinum, πνεῦμα neutrum. ¶ *Diſcerpſit*, ἐσπάραξεν, ſeu vellicauit, ſed cum ſenſu grauiſſimo. Idem enim hoc loco valet σπαράττειν quod ῥήσσειν, de quo diximus paulo antè. niſi de totius corporis conuulſione intelligere malis, quam Græci σπάραγμα vocant. Vulgata, *conturbauit*: id eſt ἐτάραξεν. Nam hæc quoque ſignificatio τοῦ σπαράττεσθαι tribuitur ab Heſychio: & in duobus vetuſtis codicibus ſcriptum legimus ἐτάραξεν. ¶ *Volutabat ſeſe*, ἐκυλίετο. Vulg. & Eraſ. *volutabatur*.* Ego puto hic ſeruandam reciprocationem coniugationis Hebraicæ Hithpahel.

21 *Quòd*, ὡς. Plinius, *Tertius hic dies eſt quòd audiui*. Vulgata, *ex quo*, ἐξ οὗ, ſicut etiam in quodam exemplari ſcriptũ inuenimus. ¶ *Ab infante*, παιδιόθεν. Vulgata, *Ab infantia*, ſeruato quidem ſenſu, ſed non ſine mutatione, quæ minimè fuit neceſſaria. Sic enim loquitur Columella libro primo capite octauo: *Eligendus* (inquit) *ruſticis operibus ab infante duratus*. Eraſmus, *à puero*: id eſt παιδόθεν.

22 *Succurre*, βοήθησον. Vulgata, *Adiuua*. Eraſmus, *Subueni*. Vide Matth. cap. 15. 25.

23 *Si potes hoc credere*, τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Vulgata prætermiſit articulum, & meus quoque vetuſtiſſ. codex ſcriptũ habet, εἰ δύνῃ πιστεῦσαι, vt legit etiam Syrus interpres. Articulum tamen maximo conſenſu in reliquis exemplaribus reperi, & quidem cum verbo πιστεῦσαι coniunctum: vt eorum ſententiam probare non poſſim qui cum ſuperiore verbo εἶπεν connectunt. Poſitum eſt igitur τὸ pro τοῦτο, quòd durum eſt ſoluta oratione: & hæc Chriſti verba cum illius petitione optimè cohærent. Quum enim dixiſſet ille, Si potes, ſuccure nobis: reſpõdet viciſſim Dominus, Si tu hoc potes credere, me nimirum tibi poſſe ſuccurrere, nihil eſt quod à me non impetres. ¶ *Fieri poſſunt*, δυνατά. Vulgata & Eraſmus, *Poßibilia*. Ego verò ſtudui amphiboliam vitare. Neque enim Chriſtus (vt opinor) ſignificat, eum qui fide ſit præditus, omnia poſſe, quod tamen rectè intellectum, verum eſt: ſed potius, nihil eſſe quod ipſe non poſſit ac velit eius cauſa, qui ipſius verbis fidem habuerit.

24 *Pueri*, παιδίου: id eſt παιδός. Nam παιδίον (teſte Hippocrate) de primo vitæ ſeptennio dicitur, παῖς autem de ſecundo. Hũc verò iam puerum extitiſſe declarat patris reſponſio, verſ. 19. & diſertè etiam παῖς vocatur, non παιδίον, apud Matthæum & Lucam.

25 *Simul accurrere*, ὅτι ἐπισυντρέχει. ad ipſum videlicet Ieſum, quid futurum eſſet expectantem, vt plenius expoſuit Syrus interpres. Vulg. *Concurrendi* vocabulo vtitur, quod reſpondet τῷ συντρέχειν. Rectè autem Eraſmus vt emphaſin præpoſitionis, ἐπὶ exprimeret, compoſitionem reſoluit. ¶ *[Tu] ſpiritus*, τὸ πνεῦμα. In Græco non eſt pronomen, ſed id addidi vt vim articuli minimè otioſi exprimerem. Spiritum autem mutum & ſurdum ab effectu vocat.

28 *Cur*, ὅτι. Nouè, pro διότι, quod etiam in vno codice * manuſcr. legimus, vt & τί ὅτι, in alio vno. Et conſtat quidẽ particulam כי [*Ki*] apud Hebræos interdum etiam interrogatiuè vſurpari, ſed paulo aliter.

29 *Nulla re*, ἐν οὐδενί: id eſt, nulla alia ratione. Abundat enim ἐν addita caſui inſtrumenti, ex Hebræorum idiotiſmo. Vulgata, *In nullo*: quæ interpretatio eſt valde obſcura.

Mat.17.22 luc.9.22	Καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντες παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας· καὶ οὐκ ἤθελεν ἵνα τὶς γνῷ.	30	‖Et illinc egreſſi, ∴ vnà iter faciebant per Galilæam: nec volebat vt quiſquam *id* ſciret.	*Et inde profecti prætergrediebantur Galilæā: nec volebat quenquam ſcire.*
	Ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.	31	Docebat enim diſcipulos ſuos, & dicebat eis, Filius hominis ¨tradetur in manus ¨hominum, qui trucidabunt eum: ſed trucidatus, tertio die reſurget.	*Docebat autem diſcipulos ſuos, & dicebat illis, Quoniam Filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum: & occiſus, tertia die reſurget.*
	Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.	32	Ipſi verò ignorabant ¨hoc dictum, & timebant eum interrogare.	*At illi ignorabant verbum, & timebant interrogare eum.*
Matt.18.1 luc.9.45	Καὶ ἦλθεν εἰς Καπερναούμ. καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐτοὺς, Τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;	33	‖Venit igitur Capernaum. ∴ & quum veniſſet domum, interrogauit eos, Quid in via ¨inter vos diſceptabatis?	*Et venerunt Capharnaum. qui quū domi eſſet interrogabat eos, Quid in via tractabatis?*
	Οἱ δὲ ἐσιώπων· πρὸς ἀλλήλους γὰρ διελέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων.	34	Ipſi verò ſiluerunt: nam alij aduerſus alios diſſeruerant in via, ∴ quis *eſſet futurus ipſorum* maximus.	*At illi tacebant: ſiquidem in via inter ſe diſputauerant quis eorum maior eſſet.*
	Καὶ καθίσας ἐφώνησε τοὺς δώδεκα, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διάκονος.	35	Et quum conſediſſet, vocauit duodecim illos, & dixit eis, Si quis vult primus eſſe, ∴ erit omnium vltimus, & omnium miniſter.	*Et reſidēs vocauit duodecim, & ait illis, Si quis vult primus eſſe, erit omnium nouiſſimus & omnium miniſter.*
	Καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν· καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ, εἶπεν αὐτοῖς,	36	Et acceptum puerulum ſtatuit in medio eorum: ¨eóque in vlnas recepto, dixit eis,	*Et accipiens puerum, ſtatuit eum in medio eorū: quem quum complexus eſſet, ait illis,*
	Ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.	37	Quiſquis vnum ex talibus puerulis exceperit ∴ meo nomine, me excipit: & quicunque me exceperit, ¨non me excipit, ſed eum qui miſit me.	*Quiſquis vnū ex huiuſmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit: & quicunque me ſuſceperit, non me ſuſcipit, ſed eum qui miſit me.*
Luc. 9.49	Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης,	38	‖Reſpondit autē ei Iohannes,	*Reſpondit illi Iohānes,*

---

30 *Vnà iter faciebant*, παρεπορεύοντο: id eſt, Adiunctis ſibi diſcipulis ſuis, iter fecit per Galilæam. Vulgata, *Prætergrediebantur.* Eraſmus *Iter fecerunt.* Idem autem exiſtimat ex præpoſitione παρὰ intelligendum illos clàm, aut celeriter & velut obiter feciſſe iter per Galilæam, ita vt nec aperirent ſe vſquam, nec commorarentur: & videri poterant (inquit ille) declinaſſe Galilæam in diſceſſu, niſi obſtaret præpoſitio διά. At ego quanuis confitear παρὰ præpoſitionem in quibuſdam verbis hanc vim habere, tamen nuſquam legi παραπορεύεσθαι in ea ſignificatione poſitum, ſed pro συμπορεύεσθαι, id eſt, vnà & quaſi ad latus incedere: vel pro adambulare, ſiue ambulando proximè iter facere: ſicut accipitur infrà 11. 20. Quum autem Cæſarea Philippi venirent Capernaum, omnino fuit ipſis obeunda Galilæa, niſi Iordane traiecto maluiſſent regionem admodum incultam peragrare. Celerem verò & veluti clandeſtinam fuiſſe hanc profectionem, ex iis quæ ſequuntur ſatis intelligi poteſt: ſed ita vt aliquandiu tamen illic ſint verſati, quum Matthæus cap. 17. verſu 22, vtatur verbo ἀναστρέφεσθαι.

31 *Tradetur*, παραδίδοται. Iterum de re mox futura loquens, præſenti vtitur pro futuro, vt ſæpe alibi. ¶ *Hominum*, ἀνθρώπων. In quodam exemplari additur ἁμαρτωλῶν, Peccatorum.

32 *Hoc dictum*, τὸ ῥῆμα. Vulg. *Verbum*: quæ interpretatio eſt perobſcura. Eraſ. *Quod dixerat*, ὃ εἶπεν.

33 *Et quum veniſſet domum*, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος. Eraſmus, *Et quum veniſſet domum*, ſiue in ædes, inquit, non vtique ſuas. Atqui cuiuſcunque eſſent ædes iſtæ, eas ſibi pro domicilio delegerat Dominus, ſicut intelligimus ex Matthæo 4.13. Itaque nunc dicitur ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id eſt, ad verbum, Factus domi: Capernaum ſcilicet reuerſus, in qua vrbe domicilii ſui ſedem poſuerat, vt quum ea abeſſet, domo abeſſe videretur. De verbo γίνεσθαι vide ſuprà 6. verſ. 2. ¶ *Inter vos*, πρὸς ἑαυτούς. Vulg. hoc non legit, neque in meo vetuſtiſſimo codice inueni.

34 *Quis* [*eſſet futurus cæteris*] *maior*, τίς μείζων. Vulgata, *Quis eorum maior eſſet*: id eſt, τίς μείζων γένηται αὐτῶν, ſicut in quodam exemplari erat annotatum. Ponitur autem μείζων maior, pro μέγιστος, maximus: & eos de terreno regno cogitantes oſtendit res ipſa, non de ſtatu præſenti pauperrimo in quo tum verſabātur, ſed de regno illo terreno, quod ſequuturum ſomniabant, iſta intelligere: quæ res etiam faciebat vt quod de morte ſua & reſurrectione prædixerat Chriſtus, præoccupatis illa cogitatione animis non intelligerent. Ideo nō ſuppleui τὸ Eſſet, ſed ἔσηται vel γένηται, Futurus eſſet. Quod ſi in functione Apoſtolica futurus erat aliquis primatus, cur (obſecro) Chriſtus id hoc loco reticuiſſet: aut ſi iam illū Petro cæteris audientibus detulerat, quæ fuit iſtius inter Apoſtolos diſceptationis occaſio?

35 *Erit*, ἔσται. In quodam exemplari ſcriptum erat ἔστω, eſto: & mihi quidem videtur vberior ſenſus ſi hanc lectionem ſequamur: niſi malimus futurum indicatiui pro imperandi modo poſitum eſſe, ex Hebræorum idiomate. nolui tamen temere quicquam mutare. Idem obſeruandum eſt infrà 10.43.

36 *Eo in vlnas recepto*, ἐναγκαλισάμενος. Eraſmus rectè pluribus verbis Græci vocabuli vim expreſſit. Sic enim etiam Lucas explicat capite 2.18. Vulgata, *Amplexus.* Nos quidem in hoc ſcribendo vocabulo comperimus Græca exemplaria tum hoc loco, tum etiam proximo capite, non conſentire: ſed hanc eſſe germanam lectionem non dubium eſt.

37 *Nomine meo*, ἐπὶ ὀνόματί μου: id eſt mea cauſa, quòd mihi hunc honorem habeat. Paulo poſt autem aliter accipitur. ¶ *Non me excipit, ſed eum qui miſit me*, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με. Eraſmus teſtatur nonnullos Græcos codices ſcriptum habuiſſe, οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με. id eſt, non me ſolum recipit, ſed etiam eum qui me miſit. In quo dicendi genere particula μόνον interdum ſubauditur, vt Romanorum 4.9. Sed recepta lectio mihi magis probatur. nec enim hîc negatio (vt ab illo eruditè obſeruatum eſt) illud remouet, ſed corrigit potius: quaſi dicat, Non tam me recipit, quàm eum qui miſit me. Sic etiam accipitur Iohan. 5.30, & 6.38.

λέγων, Διδάσκαλε, εἴδομέν τινα τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν· καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Μὴ κωλύετε αὐτόν. οὐδεὶς γάρ ἐστιν ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολογῆσαί με.

Ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

Ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς ποτήριον ὕδατος ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι Χριστοῦ ἐστὲ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

Καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον εἰ περίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν.

Καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν· καλόν σοι ἐστὶ κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Καὶ ἐὰν ὁ πούς σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν· καλόν ἐστί σοι εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν, ἢ τοὺς δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Καὶ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐτόν· καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός·

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

dicēs, Præceptor, ¨vidimus quēdam ¨per nomen tuum eiicientem dæmonia, qui non ſequitur nos: & prohibuimus eum, ¨quia non ſequitur nos.

39 Ieſus autem ait, Ne illū prohibete. ‖nullus enim eſt qui edat virtutem per nomen meum, & poſſit citò ¨malè loqui de me.

40 Nam qui non eſt ¨contra nos, pro nobis eſt.

41 ‖Quiſquis enim potum dederit vobis poculum aquæ in nomine meo, *id eſt* ¨quòd ſitis Chriſti, amen dico vobis, nequaquā perdiderit mercedem ſuam.

42 ‖Et quiſquis offendiculo fuerit vni ex paruis iſtis qui credūt in me, ¨bonum eſſet ei potius ſi circumponeretur ¨ſaxum molare circa collum eius, & proiiceretur in mare.

43 ‖ ¨Quòd ſi manus tua facit vt tu offendas, abſcinde eam: bonū eſt tibi ad vitam ingredi mancū *potius* quàm duas manus habētē abire in gehennam, *id eſt* ¨in ignem illum inextinctum:

44 ‖Vbi vermis ¨eorum non interit, & ignis non extinguitur.

45 Et ſi pes tuus facit vt tu offendas, abſcinde eum: bonum eſt tibi ingredi in vitam claudum, *potius* quàm duos pedes habētem proiici in gehennam, *id eſt* in ignem inextinctum.

46 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

47 Et ſi oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum: bonū eſt tibi introire in regnum Dei luſcum, *potius* quàm duos oculos habētem proiici in gehennam ignis:

48 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

dicens, Magiſter, vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, qui non ſequitur nos: & prohibuimus eum.

39 *Ieſus autem ait, Nolite prohibere eum. nemo eſt enim qui faciat virtutem in nomine meo, & poſſit citò malè loqui de me.* 1. Cor. 12.3

40 *Qui enim nō eſt aduerſum vos, pro vobis eſt.*

41 *Quiſquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Chriſti eſtis, amen dico vobis, non perdet mercedem ſuam.* Mat 10.42

42 *Et quiſquis ſcandalizauerit vnum ex his puſillis credentibus in me, bonum eſt ei magis ſi circundaretur mola aſinaria collo eius & in mare mitteretur.* Mat. 18.6 luc. 17.1

43 *Et ſi ſcandalizauerit te manus tua, abſcinde illā: bonum eſt tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennam in ignem inextinguibilem.* Matt. 5.29. & 18.8

44 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.* Eſa. 66.24

45 *Et, ſi pes tuus te ſcandalizat, amputa illum: bonum eſt tibi claudum introire in vitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis:*

46 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

47 *Quòd ſi oculus tuus ſcādalizat te, eiice eum: bonum eſt tibi luſcum introire in regnum Dei, quàm duos oculos habētem mitti in gehennam ignis:*

48 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

---

38 *Vidimus*, εἴδομεν. In quodam vetere exemplari ſcribitur οἴδαμεν, nouimus. ¶ *Per nomen tuum*, τῷ ὀνόματί σου. Eraſmus ad verbum, *Nomine tuo*: quæ interpretatio viſa eſt mihi obſcurior hoc loco. Neque enim hoc dicendi genere idem hîc ſignificatur quod paulo antè. itaque aliter ſumus interpretati, quū præſertim in noſtro vetuſtiſſimo, & aliis duobus vetuſtis codicib. addatur præpoſitio ἐν, & litera ב apud Syrū interpretem, quam certū eſt ex Hebræorum idiomate idem valere quod διὰ, vel cum accuſatiuo, (quum videlicet ſignificatur cauſa propter quā fit aliquid, vt in verſiculo ſuperiore) vel cum genitiuo, ſicut hoc loco, & quoties agitur de cauſa per quā fit quidpiā: vt illic quidè ἐν τῷ ὀνόματι, ponatur pro διὰ τὸ ὄνομα, hîc verò pro διὰ τοῦ ὀνόματος. quod diſcrimē Eraſm. paulo pòſt animaduertit. ¶ *Quia non ſequitur nos*, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν Hęc nō legit Vetus interpres, & in noſtro vetuſtiſſimo & alio quodam codice non legimus. Contrà verò Syrus interpres hoc quidem legit, ſed in priore membro non habet ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, Qui non ſequitur: & ego hanc lectionem maximè probarim.

39 *Malè loqui de me*, κακολογῆσαί με. Sic rectè hoc loco Vetus interpres, pro eo quod βλασφημεῖν etiam dicūt Græci, id eſt alterius famam lædere, ſiue cuipiam obloqui. Suprà verò 7.10, accipitur pro imprecatione.

40 *Contra nos, pro nobis*, καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν. Vulgata, *Contra vos, pro vobis*, καθ' ὑμῶν ὑπὲρ ὑμῶν, ſicut legitur in plurimis tū manuſcriptis, tum etiam excuſis exemplaribus. Sed altera illa lectio mihi quidem magis probatur.

41 *Quòd ſitis Chriſti*, ὅτι Χριστοῦ ἐστε. Hæc verba explicant quid apud Matthæum ſignificet, εἰς ὄνομα μαθητοῦ. 10.42.

42 *Bonum eſſet ei potius*, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον. Eraſmus, *Melius foret ei*: id eſt, ἄμεινον ἂν εἴη αὐτῷ. Cōiunxit enim particulam μᾶλλον cum abſoluto καλὸν, vt ſit periphraſis τοῦ ἄμεινον Sed hæc traiectio ſanè dura eſt, nec (vt ego quidem arbitror) neceſſaria. ¶ *Saxum molare*, λίθος μυλικός. Vulg. & Syrus interpres hîc quoque, vt apud Matt legerūt μύλος ὀνικὸς, mola aſinaria, cui videlicet agitandę aſini adhibebantur.

43 *Quòd ſi*, καὶ ἐὰν. Vulg. & Eraſ. ad verbum. *Etſi*. Sed nemo non videt idē valere καὶ ἐὰν & εἰ δὲ, quo vtitur Matthęus. Hæc cauſa cur καὶ ſæpe etiā interpretati ſimus *Autē* & *Verò*, quando ſententias potius quàm verba connectit. ¶ *In ignem illum inextinctum*, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον. Vulg. legit πυρὸς ἀσβέστου, *ignis inextinguibilis*, proximo verſiculo. Syrus autem interpres nihil addit poſt Gehennæ vocem: & certè videtur iſtud eſſe illius explicatio, quæ fortaſſis ex albo libri in ipſum contextum irrepſit. Vide Matt. 3 2.

44 *Eorum*, αὐτῶν. Eorum videlicet qui in illam flammā fuerint proiecti. Relatiuum ergo ponitur abſque antecedente expreſſo, ex Hebræorum more, vt Pſal. 87.1. vel hæc ellipſis (adiiciendum enim fuit ἐκεῖσε βληθέντων, illuc proiectorum) inde euenit quòd integer prophetæ locus, Eſ. videlicet 66, 24. non citetur. *

49 Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται· καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται.

Leuit. 2.13

50 Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις.

Matt.5.13 luc.14.34

Κεφάλαιον ι.

Matt.19.1

1 Κἀκεῖθεν ἀναστὰς ἔρχεται εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτόν· καὶ, ὡς εἰώθει, πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς.

2 Καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι ἐπηρώτησαν αὐτόν, εἰ ἔξεστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι, πειράζοντες αὐτόν.

3 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Τί ὑμῖν ἐνετείλατο Μωσῆς?

Deut.24.1

4 Οἱ δὲ εἶπον, Μωσῆς ἐπέτρεψε βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι.

5 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντολὴν ταύτην.

Gene.1.27 matt.19.4 Gen.2.24 1.cor.6.16 ephes.5.31

6 Ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ Θεός.

7 Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ·

8 Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ.

1.Cor.7.10

9 Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

10 Καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν.

Matt. 5.32 & 19.9 mar.10.11 luc 16.18 1.cor. 7.10

11 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν.

12 Καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐ-

49 ¨Nam omnis *homo* igne ſalietur: ‖ & omnis ¨oblatio ¨ſale ſalietur.

50 ‖¨Bonus eſt ſal: ſi verò ſal inſulſus fuerit, quónam ipſum cõdietis? habete in vobiſipſis ſalem, & pacẽ habete alij cũ aliis.

Cap. x.

1 Et ‖illinc ¨digreſſus, venit in fines Iudææ ¨per oram Iordanis: & ¨conuenit rurſum turba ad eum: &, vt conſueuerat, rurſum docebat eos.

2 Tunc accedentes Phariſæi interrogarunt eum an liceret viro vxorem dimittere: tentantes eum.

3 Ipſe verò reſpondens dixit, Quid vobis mandauit Moſes?

4 Ipſi autem dixerunt, ‖Moſes permiſit libellum abſceſſionis ſcribere, & dimittere *vxorem*.

5 Tunc reſpondens Ieſus dixit eis, Pro duritia cordis veſtri ſcripſit vobis ¨mandatum iſtud.

6 A principio verò ¨creationis, ‖maſculũ & fœminã fecit Deus.

7 ‖ Propterea relinquet homo patrem ſuum & matrem, & agglutinabitur vxori ſuæ:

8 Et qui duo *fuerant*, erunt caro vna. Itaque nõ ſunt amplius duo, ſed vna caro.

9 ‖Quod ergo Deus coniunxit, homo ne ſeiungat.

10 Et domi rurſum diſcipuli eius eadem de re interrogarunt eũ.

11 *Ipſe* verò dixit eis, ‖Quicunque dimiſerit vxorem ſuam, & duxerit aliam, mœchatur ¨ aduerſus eam.

12 Et, ſi mulier dimiſerit virũ ſuũ,

49 *Omnis enim igne ſalietur: & omnis victima ſale ſalietur.*

50 *Bonum eſt ſal: quòd ſi ſal inſulſum fuerit, in quo illud condietis? Habete in vobis ſal, & pacem habete inter vos.*

Cap. x.

1 *Et inde exurgens venit in fines Iudææ vltra Iordanem: & conueniunt iterum turbæ ad eum: &, ſicut conſueuerat, iterum docebat illos.*

2 *Et accedentes Phariſæi interrogabant eum, Si licet viro vxorem dimittere? tentantes eum.*

3 *At ille reſpondens dixit eis, Quid vobis præcepit Moyſes?*

4 *Qui dixerunt, Moyſes permiſit libellum repudij ſcribere, & dimittere.*

5 *Quibus reſpondens Ieſus ait, Ad duritiã cordis veſtri ſcripſit vobis præceptum iſtud.*

6 *Ab initio autem creaturæ, maſculum & fœminam fecit eos Deus.*

7 *Propter hoc relinquet homo patrem ſuũ & matrem, & adhærebit ad vxorem ſuam:*

8 *Et erunt duo in carne vna. Itaque iam nõ ſunt duo, ſed vna caro.*

9 *Quod ergo Deus coniunxit, homo non ſeparet.*

10 *Et in domo iterum diſcipuli eius de eodem interrogauerunt eum,*

11 *Et ait illis, Quicunque dimiſerit vxorem ſuam, & aliam duxerit, adulterium committit ſuper eam.*

12 *Et, ſi vxor dimiſerit*

---

49 *Nam omnis* [*homo,*] πᾶς γάρ. Sic legitur hæc particula maſculino genere in omnibus quæ vidi exemplaribus: & videtur omnino ad homines traduci anagogicè quod de ſaliendis victimis in lege cautum erat, quum ea quorum antea monuerat præſtari non poſſint quin carnem mordeant: ſed ſic ait Dominus illã macerari, & hominẽ à putredine ſic prohiberi, vt Deo ſeſe totum conſecret. Syrus tamen interpres videtur particulam כל [*cul*] accepiſſe pro re omni, quaſi Græcè πᾶν neutro genere ſit ſcribẽdum, & ſint hæc ipſius Legis Moſaicę verba. ¶*Oblatio*, θυσία. Heb. מנחה [*minchah*] Vulg. & Eraſ. *Victima.* ¶*Sale ſalietur*, ἁλισθήσεται. Id eſt neceſſariò ſalienda eſt, vt placeat ſacrificiũ. Sic quoque quũ dicit omnes eſſe ſale ſaliendos, non prædicit aliquid futurum, ſed oſtẽdit quid ab omnib. requiratur, nẽpe vt verbo incorrupto cõditi ſeſe Deo conſecrẽt.

50 *Bonus eſt ſal*, καλὸν τὸ ἅλας. Eraſ. *Bona res eſt ſal*: eodem manente ſenſu. Idem tamen ita vertit vt nos fecimus, Lucæ 14.34. Significat autem eos quibus commiſſa eſt verbi * diuini adminiſtratio, velut ſalis inſtar eſſe, quo ſaliãtur homines, vtpote Euangelicæ doctrinæ præcones, qua per fidem recepta, auditores ab omni corruptione vindicentur. Quod ſi inſuſi ſint ipſimet doctores, quid ſupereſt niſi vt pereant auditores, vel alios doctores immittat Dominus? Sicut autem hoc loco dicũtur fidi paſtores vera videlicet doctrina ſuos auditores ſalire, ita eoſdem dicuntur tanquã victimas Deo præparare, quò reſpicit Paulus Rom.15.16. vt impleatur quod ſcribit Ieſaias 66,20.

IN CAPVT X.

1 *Digreſſus*, ἀναστάς. Vulg. *quum ſurrexiſſet*: ex Hebræorũ dialecto, apud quos Sedere idem valet quod Habitare & manere aliquo in loco: & Surgere, idem quod Abire, ſiue dare ſe in viam. ¶*Per oram Iordanis*, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Hebr. בעבר [*Beheber*] non autem מעבר [*Meheber*]. Scripſiſſet enim Matth. διὰ τῆς περαν, ſcilicet χώρας, ſi peræam ſignificare voluiſſet. *¹ Et hoc etiã liquet ex eo quòd dicitur turba cum ipſo συμπορεύεσθαι, i. iter feciſſe, Samaria videlicet ad dextram relicta. Vide Mat.4.15, & 19,1. ¶*Conuenit*, συμπορεύονται. i. illũ abſentẽ ſequuta, ſicut apud Heb. ex antecedẽte ſignificatur etiã cõſequẽs, vt Surgere pro Digredi.

5 *Mandatum*, τὴν ἐντολήν. Mandatum videlicet de ſcribendo diuortij libello, ſiquis pro ſua duritia non poſſet vxorem ferre. Neque enim Moſes præceptum dedit de repudiandis vxoribus, ſed vxoribus potius contra inflexibilem maritorum duritiem proſpexit. Vide Matth.19.8.

6 *Creationis*, τῆς κτίσεως. Vulg. *Creaturæ*, perperam omnino. Syrus autem & meus vetuſtiſſimus codex iſtud non legunt, quod etiam per ſe ſatis intelligitur.

11 *Aduerſus eam*, ἐπ' αὐτήν. Ne hoc quidem legit Syrus interpres, vt in ſequente verſu non additur ἐπ' αὐτόν, vbi tamen magis videbatur requiri, quum vxorem dimittens maritus ei videatur quærendæ nouæ conditionis occaſionem præbere.

17 Egre-

τῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται.

13 Καὶ προσέφερον αὐτῷ παιδία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμων τοῖς προσφέρουσιν.

14 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

15 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

16 Καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὰ, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὰ ηὐλόγει αὐτά.

17 Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδὸν, προσδραμὼν εἷς καὶ γονυπετήσας αὐτὸν, ἐπηρώτα αὐτὸν, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

18 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

19 Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, Μὴ ἀποστερήσῃς, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα.

20 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

21 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἕν σοι ὑστερεῖ· ὕπαγε, ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι, ἄρας τὸν σταυρόν.

22 Ὁ δὲ, στυγνάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

23 Καὶ περιβλεψάμενος ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Πῶς δυσκόλως

& nupſerit alteri, mœchatur.

13 ‖Tunc obtulerunt ei puerulos vt tãgeret eos: diſcipuli verò obiurgabant eos qui offerebãt.

14 Quod quum vidiſſet Ieſus, indignatus eſt, & dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos. talium enim eſt regnum Dei.

15 Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei vt puerulus, nequaquam in id ingredietur.

16 Et quum accepiſſet eos in vlnas, impoſitis in eos manibus, benedixit eis.

17 ¨Egrediente autem ipſo *vt ſe daret* in viam,‖ ¨quidam, quum accurriſſet, ¨& accidiſſet ei ad genua, interrogauit eum, Pręceptor bone, quid faciam vt vitam æternam ¨obtineam?

18 Ieſus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus eſt bonus, niſi vnus, *nempe* Deus.

19 Mandata noſti, ‖Ne mœchator, Ne occidito, Ne furator, Ne falſum teſtimonium dicito, ¨Ne damno afficito *quenquam*, Honora patrem tuum & matrem.

20 Ille verò reſpondens dixit ei, Magiſter, hæc omnia obſeruaui à ¨iuuentute mea.

21 Ieſus autẽ eũ intuitus, dilexit eũ, & dixit ei, Vnũ te deficit: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis theſaurum in cælo: & veni, ſequere me, ¨ſublata *in humeros* cruce.

22 Ille verò ¨mœſtus factus ¨propter hunc ſermonem, abiit contriſtatus: habebat enim poſſeſſiones multas.

23 Et quũ circũſpexiſſet Ieſus dicit diſcipulis ſuis, Quàm diffi-

virum ſuum, & alij nupſerit, mœchatur.

13 *Et offerebant illi paruulos, vt tangeret illos: diſcipuli autem comminabantur offerentibus.* Mat 19.13 luc.18.15

14 *Quos quum videret Ieſus, indignè tulit, & ait illis, Sinite paruulos venire ad me, & ne prohibueritis eos. talium enim eſt regnum Dei.*

15 *Amen dico vobis, quiſquis non receperit regnum Dei velut paruulus, non intrabit in illud.*

16 *Et complexans eos, & imponens manus ſuper illos, benedicebat eos.*

17 *Et quum egreſſus eſſet in viam, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum, Magiſter bone, quid faciam vt vitam æternam percipiam?* Mat. 19.16 luc.18.18

18 *Ieſus autem dixit ei, Quid me dicis bonum? nemo bonus, niſi vnus, Deus.*

19 *Pręcepta noſti, Ne adulteres, Ne occidas, Ne fureris, Ne falſum teſtimonium dixeris, Ne fraudem feceris, Honora patrem tuum & matrem.* Exo. 20.13

20 *At ille reſpondens ait illi, Magiſter hæc omnia obſeruaui à iuuẽtute mea.*

21 *Ieſus autem intuitus eum, dilexit eum: & dixit ei, Vnum tibi deeſt: vade, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis theſaurum in cælo: & veni, ſequere me.*

22 *Qui contriſtatus in verbo abijt mœrens: erat enim habẽs multas poſſeſſiones.*

23 *Et circũſpiciẽs Ieſus ait diſcipulis ſuis, Quàm dif-*

---

17 *Egrediente autem eo* [*vt ſe daret*] *in viam,* καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδὸν. Vulgata, *Et quum egreſſus eſſet in viam.* Videtur enim viam accepiſſe pro vico, vt Egredi in viam, idẽ valeat atque Foras exire, & Domo progredi in publicum. At ego ſignificari puto hæc eſſe geſta quum domo egreſſus, ad iter ſe cõpararet, atque adeo iter ipſum iniret. Scribit enim Matthæus, poſtquam pueris bene precatus eſſet, eum illinc eſſe profectum cap. 19.15. ¶ *Quidam quum accurriſſet,* προσδραμὼν εἷς. In quodam exemplari ſcriptum erat ἰδού τις πλούσιος προσδραμὼν, ecce quidam diues quum accurriſſet. In Complutenſi verò editione pro εἷς ſcriptum erat τις, de quo diximus Matth. 8.19. ¶ *Et accidiſſet ei ad genua,* καὶ γονυπετήσας αὐτόν. In quodam exemplari ſcriptum reperimus αὐτῷ, & fortaſſe rectius. Vide Matthæum 17.14. Alius codex pro αὐτὸν habet ἔμπροσθεν αὐτοῦ, coram eo, vt legit Vetus interpres. ¶ *Obtineam?* κληρονομήσω; Vulgata, *Percipiam?* Id eſt ἔχω, vt loquitur Matth. 19.16. De huius verbi propria ſignificatione diximus Matthæi 5.5. Hîc autem tranſlatitiè accipitur ἀντὶ τοῦ κτᾶσθαι, ſicut in vernaculo noſtro ſermone omne genus prædiorum & poſſeſſionũ ſolemus hæreditates vocare.

19 *Ne damno afficito* [*quenquam,*] μὴ ἀποστερήσῃς. Vulgata, *Ne fraudem feceris*: & alibi ſæpe, ἀποστερεῖν, fraudare. Atqui fraudare propriè is dicitur qui per fraudem interuertit alieni. Verbum autem ἀποστερεῖν latius patet apud Græcos. Significat enim quempiam re ſua priuare, ſiue eam retineas, ſiue fraude aut vi eripias. Itaque generali vocabulo conuertimus, Damno afficere, Eraſmi interpretationem ſequuti, 1. Cor. 6.8. ſed addito quarto caſu. Cæterùm videtur hoc mandatum compendio quodam ſuperiora omnia complecti. Deeſt tamen in vno manuſcripto codice, & fortaſſis redundat.

20 *Iuuentute mea,* νεότητός μου. In quodam codice additur, τί ἔτι ὑστερῶ; quo adhuc deficior?

21 *Sublata* [*in humeros*] *cruce,* ἄρας τὸν σταυρόν. Hæc non legit Vetus interpres: quæ tamen legit Syrus. Addidit autem Eraſ. *In humeros*, vt amphiboliam vitaret. Vnus codex poſt σταυρὸν addit σου, tua: & in hoc verſiculo poſt ὑστερεῖ, additum reperio in duobus codicibus, εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ſi vis eſſe perfectus: quod tamen ex Matthæo videtur additum.

22 *Mœſtus factus,* στυγνάσας. Eraſmus, *Moleſtia affectus*: id eſt χαλεπαινόμενος. Atqui moleſtiam à triſtitia differre puto, ſicut cauſa ab effectu diuerſa eſt. ¶ *Propter hunc ſermonem,* ἐπὶ τῷ λόγῳ. Vulgata, *In verbo*: quæ interpretatio & barbara eſt & obſcura, vt taceam Verbum potius declarare τὸ ῥῆμα quàm τὸν λόγον. Eraſmus, *Propter ſermonem*: rectè quidem expreſſa præpoſitione, (ponitur enim ἐπὶ pro διὰ, ſicut iterum verſu 24) ſed omiſſo articulo.

οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελεύσονται.

Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς, πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτούς, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

Ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγει, Παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ᾽ οὐ παρὰ τῷ Θεῷ, πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

Mat.19.27. luc.18.28 Καὶ ἤρξατο ὁ Πέτρος λέγειν αὐτῷ, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν ἢ ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου,

Ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελ-

culter qui ¨opes habent, in regnum Dei introibunt.

24 Diſcipuli verò expauerunt ad hos ſermones ipſius. Ieſus autẽ rurſum reſpondens dixit eis, Filij, quàm difficile eſt ¨vt qui cõfidunt opibus, in regnum Dei ingrediantur.

25 Facilius eſt camelum per foramen acus ¨tranſire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.

26 Illi verò amplius percellebantur, dicentes inter ſe, ¨Et quis poteſt ſeruari?

27 Intuitus autem eos Ieſus dicit, Apud homines ¨hoc fieri nõ poteſt, ſed non apud Deum: nã omnia poſſibilia ſũt apud Deũ.

28 ‖Tunc Petrus cœpit dicere, Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te.

29 Reſpondens autem Ieſus ait, Amen dico vobis, nullus eſt qui reliquerit domum, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, ¨aut vxorem, aut liberos, aut agros, mea cauſa & Euangelij.

30 ¨Quin accipiat ¨centuplicia ¨nũc iſto tẽpore, domos, & fra-

ficile qui pecunias habẽt, in regnũ Dei introibunt.

24 *Diſcipuli autem obſtupeſcebant in verbis eius. At Ieſus rurſus reſpondẽs ait illis, Filioli, quàm difficile eſt confidentes in pecuniis, in regnum Dei introire.*

25 *Facilius eſt camelum per foramen acus tranſire, quàm diuitem intrare in regnum Dei.*

26 *Qui magis admirabantur, dicẽtes ad ſemetipſos, Et quis poteſt ſaluus fieri?*

27 *Et intuens illos Ieſus ait, Apud homines impoſſibile eſt, ſed non apud Deum: omnia enim poſſibilia ſunt apud Deum.*

28 *Et cœpit ei Petrus dicere, Ecce, nos dimiſimus omnia, & ſequuti ſumus te.*

29 *Reſpondens Ieſus ait, Amen dico vobis, nemo eſt qui reliquerit domum aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter me & propter Euangelium,*

30 *Qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fra-*

---

23 *Opes*, χρήματα. Vulgata & Eraſmus, *Pecunias*. Sed pecuniæ appellatione, etiam quum latiſſimè patet, bona nõniſi mouẽtia appellantur: vt propriè id declaret quod vernaculo ſermone dicimus *chevance*. Græcum autem vocabulum (vt ait Ariſtoteles Ethicorum 4.) ea omnia cõplectitur ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται, id eſt, quorum pretium numis æſtimatur. Sic enim appellantur παρὰ τὸ χρήσιμα εἶναι, vt docet Budæus ex Xenophontis OEconomico.

24 *Vt qui confidunt*, τοὺς πεποιθότας. Vulgata, *Confidentes*. Sed rectè monet Eraſmus ex Cicerone, confidentem apud Latinos participium non eſſe, ſed nomen, & aliud declarare. Itaque quærenda fuit periphraſis. Hîc autem quiddam ex illo meo vetuſtiſſimo codice obſeruatum minimè velim præterire, in quo ſubſequẽs verſiculus decimus quintus attexitur decimo tertio, & iſti præponitur: idque (vt opinor) optima ratione, quanuis recepta lectione nihil immutarim. Nam alioqui non video quid in habito à Chriſto ſermone tantopere diſcipulos perterrefacere debuerit. Attonitos autẽ illos Chriſtus poſtea erigit, docens eos demũ diuites illa ſententia comprehendi qui à diuitiis potius poſſideantur, quàm eas ipſi poſſideant: quę tamen reſponſio illis ideo non ſatisfecit, quòd vix alios eſſe vllos diuites ſatis noſſent.

25 *Tranſire*, διελθεῖν. Eraſmus, *Ingredi*, εἰσελθεῖν, ſicut in pleriſque codicibus legitur. Sed & Complutenſis editio poſt εὐκοπώτερον, addit γάρ, enim: & iſta quæ ſequuntur ad finem vſque verſiculi, nempe, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν, animaduertimus in duobus vetuſtis codicibus deeſſe, quæ etiam vt non addas, ex præcedenti verſiculo per ſe intelliguntur.

26 *Et quis poteſt*, καὶ τίς δύναται; Cõiunctio ET hoc loco & aliis ſimilib. nõ eſt copulatiua, ſed illatiua potius: ſed cũ interrogatione ſemper, vt Mat. 3.14. Sic Virgil. Æneid. 1, *Et quiſquam numen Iunonis adoret Præterea?* In quo tamen genere dicendi Græci ferè vſurpant particulam εἶτα, vt Ariſtophanes in Pluto, ὦ μιαρώτατε ἀνδρῶν ἁπάντων, εἶτ᾽ ἐσίγας, Πλοῦτος ὤν, Sceleſtiſſime virorum omnium, & tu ſilebas, Plutus quum ſis? ¶ *Hoc fieri non poteſt*, ἀδύνατον. Apud Syrum interpretem & in meo vetuſtiſſimo codice exprimitur pronomen τοῦτο, quod etſi non adiiciatur, neceſſariò tamen ſubauditur. Sed quò iſtud pertineat quæritur. Nam alij ad diuitum in regnum Dei ingreſſum referunt, alij ad cameli per foramen acus penetrationem, vt poſtquàm inde collegerint Deum non adſtringi naturæ legibus, tranſubſtantiationem, ſalua nihilominus manente naturalis corporis Chriſti veritate, ſtabiliant. Atqui extra controuerſiam eſt, Deum poſſe ſuo, ſine vlla exceptione, arbitrio non modò naturæ leges refigere, ſed etiam funditus omnia in nihilum abolere: neque de hoc diſceptatur, ſed num ſaluam ſimul rerum naturam præſtare & eam abolere poſſit. Hoc autem ideo illum poſſe negamus, non quòd non ſit omnipotẽs, ſed quòd mentiri ac proinde contradictoria ſimul velle nequeat: poſſe verò mentiri non ſit potentiæ alicuius, ſed infirmitatis ac vitij longè maximi, quod in Deum nõ cadit. Huc autem ipſa nos comparatio iſta deducit, ſiue ad camelum, ſiue ad diuites confidentes, ſiue (quod omnino faciendũ eſt) ad hoc vtrunque iſtam apud Deum poſſibilitatem referas. Num igitur, quęſo, Deus efficere poſſit vt quiſpiam diues ſimul & confidat ſuis diuitiis, & in regno cælorum cenſeatur? Nequaquam certè, quoniam ſolos credentes & in ipſum reſpicientes admittit Dominus, pronuntians neminem poſſe Deo & Mammonæ ſeruire. Quid igitur ipſe vnus poteſt efficere? nimirum vt qui diuitiis confidebat, illis repente renuntians, euadat cæleſtis regni ciuis. Sic num poteſt facere Deus vt camelus talis permanens qualis eſt natura, per acus foramẽ tranſeat, id eſt ſimul maior ſit & minor? nequaquã. Sed ex maiore minorem efficere ſolus extra ordinem poteſt, vt tumore depoſito per acus foramen facillimè pertranſeat.

29 *Aut vxorem*, ἢ γυναῖκα. Hæc ſuſpicatur Eraſmus ex Matthæo & Luca perperam à quopiam addita, propterea quòd mox quum repetuntur res relictæ, nulla ſit vxorum mentio. reperimus tamen in omnibus exemplaribus.

30 *Quin*, ἐὰν μή. Vulgata, *Qui non*: id eſt ὃς οὐ μή, ſicut ſcribitur Luc. 18. 30. Omnia tamen noſtra exemplaria conſtanter ἐὰν μὴ ſcriptum habent hoc loco. Et ſimile exemplum occurrit Matth. 26.42. & apud Homerum Iliad. β, in his verſiculis, Οὐ γὰρ παυσωλή γε μετέσσεται οὐδ᾽ ἠβαιόν, Εἰ μὴ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέει μένος ἀνδρῶν. Videtur autem id eſſe quod Hebræi dicunt ולא [*velo*,] vt Amos 3. 5. ¶ *Centuplicia*, ἑκατονταπλασίονα: id eſt, quæ centies tanti ſint, nempe quod ad verum vſum & cõmoda huius etiam vitæ attinet, ſi modò illa non ex copiis & cupiditate noſtra, ſed ex Dei noſtri voluntate (quæ vna eſt certiſſima bonorum regula) metiamur: adeò vt fideles in media etiam egeſtate huius promiſſionis euentum ſentiant. Itaque perridiculus erat Iulianus ille Apoſtata, quum hunc locum exagitans, quæreret num centum etiam vxores habituri

eſſent

eſſent Chriſtiani. ¶*Nunc iſto tempore*, νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. Hæc verba in Theophylacti Romani codice ſequentibus annectũtur, adſcripta diſtinctione poſt ἑκατονταπλασίονα: vt primùm ſit in genere propoſita promiſſio cẽtuplicis compenſationis, quæ deinde duas diuerſorũ bonorum ſpecies cõplectatur, nimirũ præſentis huius vitæ cõmoda, & perpetuá æternæ vitæ hæreditatẽ. Itaque hanc diſtinctionem probo. ¶ *Et matres*, καὶ μητέρας. In trib. vetuſtis ſcriptũ legimus, καὶ πατέρα καὶ μητέρα, & patrẽ & matrẽ. Neque certè veriſimile eſt Chriſtũ in hac promiſſione id quod vel pręcipuum erat prætermiſiſſe. Ego verò legendũ puto καὶ πατέρας καὶ μητέρας plurali numero, vt omnia centuplicia promittantur: & Theophylactum ita legiſſe apparet ex ipſius interpretatione. ¶ *Cum perſequutionibus*, μετὰ διωγμῶν. Non promittit perſequutiones Dominus, (quod abſurdũ eſſet) ſed fore dicit vt in mediis etiam perſequutionibus centuplo ſint feliciores quàm vnquam antea, qui Chriſtũ omnibus huius vitæ commodis antepoſuerint.

φοὺς, καὶ ἀδελφὰς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγροὺς, μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

31 Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι.

32 Ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες ἐφοβοῦντο. Καὶ παραλαβὼν πάλιν τοὺς δώδεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν.

33 Ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι·

34 Καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

35 Καὶ προσπορεύονται αὐτῷ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν ποιήσῃς ἡμῖν.

36 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν;

37 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δὸς ὑμῖν ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου.

38 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι;

39 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δυνάμεθα. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, πίεσθε· καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε·

40 Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται.

41 Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο ἀγανακτεῖν περὶ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

tres, & ſorores, ⁚& matres, & liberos, & agros, & ⁚cum perſequutionibus, & in ſeculo venturo vitam æternam.

31 ‖Multi autem ⁚primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

32 ‖Erant autẽ in via aſcendentes Hieroſolyma: & præibat eis Ieſus, & expaueſcebãt, & ſequẽdo timebãt. Ipſe verò aſſumptis rurſum duodecim, cœpit eis dicere quæ ſibi erant euentura.

33 ⁚*Dicens*, Ecce, aſcẽdimus Hieroſolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis: & condẽnabunt eum morte, tradéntque eũ Gẽtibus:

34 Et *ipſi* illudent ei, & flagellabunt eum, & inſpuent in eũ, & trucidabunt eum: ſed tertia die reſurget.

35 ‖Tunc accedunt ad eum Iacobus & Iohãnes filij Zebedæi, dicentes, Magiſter, ⁚velimus vt quicquid petierimus, præſtes nobis.

36 Ipſe verò dixit eis, Quid me vultis vobis præſtare?

37 Illi autem dixerũt ei, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alter ad ſiniſtram tuam ſedeamus in gloria tua.

38 Ieſus autem dixit eis, Neſcitis quid petatis. poteſtis bibere poculum quod ego bibo, ⁚& baptiſmo quo ego baptizor, baptizari?

Ipſi verò dixerũt ei, Poſſumus. 39 Ieſus autem dixit eis, Poculum quidẽ quod ego bibo, bibetis: & baptiſmate quo ego baptizor, baptizabimini:

40 Sed ſedere ad dextrã meã ⁚& ad ſiniſtrã meã, nõ eſt meũ dare, ⁚ſed *dabitur* quibus paratũ eſt.

41 Et quum *hæc* audiſſent *alij* decem, cœperũt indignari de Iacobo & Iohanne.

tres, & ſorores, & matres, & filios, & agros, cum perſequutionibus, & in ſeculo futuro vitam æternam.

31 *Multi autem erunt primi, nouiſſimi: & nouiſſimi, primi.* Mat.19.30 luc.13.30

32 *Erant autem in via aſcendentes Ieroſolymam: & præcedebat illos Ieſus, & ſtupebãt, ſequentes & timebant. Et aſſumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ eſſent ei euentura.* Mat.20.17 luc.18.31

33 *Quia ecce aſcendimus Ieroſolymã, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis & ſenioribus: & damnabunt eum morte, & tradent eum Gentibus:*

34 *Et illudent ei, & conſpuent eum, & flagellabunt eum & interficient eũ: & tertia die reſurget.*

35 *Et accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filij Zebedæi, dicentes, Magiſter, volumus vt quodcũque petierimus, facias nobis.* Mat.20.20

36 *At ille dixit eis, Quid vultis vt faciam vobis?*

37 *Et dixerunt, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alius ad ſiniſtrã tuam ſedeamus in gloria tua.*

38 *Ieſus autem ait eis, Neſcitis quid petatis. poteſtis bibere calicem quem ego bibo, aut baptiſmo quo ego baptizor, baptizari?*

39 *At illi dixerũt ei, Poſſumus. Ieſus autem ait eis, Calicem quidem quem ego bibo, bibetis: & baptiſmo quo ego baptizor, baptizabimini:*

40 *Sedere autem ad dexteram meam vel ad ſiniſtram, non eſt meum dare, ſed quibus paratum eſt.*

41 *Et audientes decem cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.*

---

* 31 *Primi*, πρῶτοι. Sic cõſtruendam eſſe hanc vocẽ cum verbo ἔσονται, à parte videlicet anteriore, vt ἔσχατοι à poſteriore, ſenſus ipſe docet. vt etiam vertit Syrus interpres.

33 [*Dicens*] *Ecce*, ὅτι ἰδού. i. כי הנה [*chi hinneh*,] vt loquuntur interdum Hebræi, etiam in initiis: vt Amos 4.3. vbi videtur eadem vſurpari tranſitio ab oratione recta ad obliquam, ſubaudito לאמור [*lemor*,] quod hîc expreſſimus. Vide infrà 11.31, & 14.70.

35 *Velimus*, θέλομεν. Ad verbum, Volumus, id eſt optamus. Eſt enim rogandi, non imperandi ſignificatione poſitum. Cicero, *Eum honorem deos tibi fortunare volo.* Sic autẽ ſolent Græci cõuertere verbum Hebræum חפץ [*chaphets*] per θέλειν vel ζητεῖν., vt Malach.3.1.

38 *Et baptiſmo*, καὶ τὸ βάπτισμα. Vulgata, *Aut baptiſmo*, ἢ τὸ βάπτισμα, vt legitur in meo vetuſtiſſimo & alio præterea manuſcr. exemplari. Quid autem ſignificetur hoc dicendi genere diximus Matth.20.26.

40 *Et ad ſiniſtram*, καὶ ἐξ εὐωνύμων. Hîc iterum Vulg. pro καὶ legit ἢ, & ita ſcribitur in meo vet. & alio manuſcr. codice. ¶*Sed dabitur*, ἀλλὰ, ſub. δοθήσεται. Mihi enim magis placet * ellipſin eſſe, ex pręced. verbo ſupplendã, quãuis ἀλλὰ vbiq. apud Cyrũ interpretẽ ponatur pro ἀλλ' ἤ. Vide ſup. 9.6.

42 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς, Οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν. Luc. 22.25

43 Οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται διάκονος ὑμῶν·

44 Καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος.

45 Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

46 Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεριχώ· καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ Ἱεριχὼ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς Τιμαίου Βαρτίμαιος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν. Mat.29.29 luc.18 35

47 Καὶ ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖός ἐστιν, ἤρξατο κράζειν, καὶ λέγειν, Ὁ υἱὸς Δαβὶδ Ἰησοῦ, ἐλέησόν με.

48 Καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ ἵνα σιωπήσῃ· ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με.

49 Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσι τὸν τυφλὸν, λέγοντες αὐτῷ, Θάρσει, ἔγειραι· φωνεῖ σε.

50 Ὁ δὲ, ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

51 Καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί θέλεις ποιήσω σοι; Ὁ δὲ τυφλὸς εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββονὶ, ἵνα ἀναβλέψω.

42 Ieſus autem quum eos aduocaſſet, dixit eis, ‖Scitis eos ⁘qui cenſentur imperare Gentibus, dominari in eas: & earum magnates, poteſtatem habere in eas.

43 Verũ nõ ita erit inter vos: ſed quicũque ⁘voluerit fieri magnus inter vos, ⁘ſit miniſter veſter.

44 Et quicunque voluerit ex vobis fieri primus, ſit omnium ſeruus.

45 Nam & Filius hominis non venit vt ſibi miniſtraretur, ſed vt miniſtraret, & daret animam ſuam redemptionis pretiũ ⁘pro multis.

46 Tunc veniunt Hiericho: ‖eóque egrediente ab Hiericho, ac diſcipulis eius, & turba multa, ⁘filius Timæi Bartimæus cæcus ſedebat apud viam mendicans.

47 Et quum audiſſet ipſum eſſe Ieſum illum Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, ⁘Fili Dauid Ieſu, miſerere mei.

48 Obiurgabãt autẽ eũ multi vt ſileret: ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miſerere mei.

49 Tunc Ieſus ⁘quum ſubſtitiſſet, ⁘iuſſit eum vocari. vocant igitur cæcum, dicentes ei, Confide, ſurge: vocat te.

50 Ipſe verò abiecto pallio ſuo ⁘quũ ſurrexiſſet, venit ad Ieſũ.

51 Et reſpondens dixit ei Ieſus, Quid vis tibi præſtem? Cæcus autem ait ei, ⁘Rabboni, vt viſum recipiam.

42 *Ieſus autem vocãs eos, ait illis, Scitis quia ij qui videntur principari gentibus, dominantur eis: & principes eorum poteſtatem habent ipſorum.*

43 *Non ita eſt autem in vobis: ſed quicunque voluerit fieri maior, erit veſter miniſter:*

44 *Et quicunque voluerit in vobis primus eſſe, erit omnium ſeruus.*

45 *Nam & Filius hominis nõ venit vt miniſtraretur ei, ſed vt miniſtraret, & daret animam ſuam redemptionem pro multis.*

46 *Et veniunt Iericho: & proficiſcente eo de Iericho, & diſcipulis eius, & plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus ſedebat iuxta viam mendicans.*

47 *Qui quum audiſſet quia Ieſus Nazarenus eſt, cœpit clamare, & dicere, Ieſu fili Dauid, miſerere mei.*

48 *Et comminabantur ei multi vt taceret: at ille multo magis clamabat, Fili Dauid, miſerere mei.*

49 *Et ſtans Ieſus præcepit illum vocari. & vocant cæcum, dicentes ei, Animæquior eſto, ſurge: vocat te.*

50 *Qui proiecto veſtimento ſuo, exiliens, venit ad eum.*

51 *Et reſpondens Ieſus dixit illi, Quid tibi vis faciam? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, vt videam.*

---

* 42 *Qui cenſentur*, οἱ δοκοῦντες. id eſt, ij quos Gentes habent & agnoſcunt, quorum imperio pareant. Nam οἱ δοκοῦντες idem valet atque οἷς δέδοκται, ab ipſis videlicet populis. Vulgata & Eraſmus, *Qui videntur*, quòd dici ſolet de iis qui reipſa non ſint id quod eſſe videntur: quod huic loco non conuenit, quanuis τὸ δοκεῖν ſic ſæpe accipiatur, vnde δόξα pro opinione, & Hæretici appellati δοκῆται, qui carnem Chriſti non reipſa extitiſſe, ſed talem viſam fuiſſe docuerunt. Vide Matth. 20.20.

43 *Voluerit*, ἂν θέλῃ. Hoc verbo reſpondet in præcedente verſiculo participium δοκοῦντες. Sed illic quidem ambitio damnatur, hîc verò rectum ſtudium excellendi inter paſtores oſtẽditur: quo fit videlicet vt non ſupra alios efferri, ſed in gloriæ Dei recto zelo & Eccleſia ſolicitè noſtro miniſterio ædificanda alij alios ſuperare, ſancta quadam contentione ſtudeant. ¶ *Sit*, ἔσται. id eſt (vt in multis codicibus legitur) ἔστω, eſto. * Conſueta Hebræis enallage futuri Indicatiui pro Imperatiuo, vt ex Decalogi præceptis apparet, ita conceptis.

45 *Pro multis*, ἀντὶ πολλῶν: id eſt, multorum vice. Subiit enim vicem noſtram, & peccata noſtra portauit. Vel pro multis, id eſt multorum cauſa, vt ἀντὶ pro ὑπὲρ vel ἕνεκα ponatur: veluti quum dicimus ἀνθ' ὧν, id eſt ὧν ἕνεκα, quo modo etiam accipitur Matth. 17.27.

46 *Filius Timæi*, υἱὸς Τιμαίου. Si vera eſt hæc lectio, dubiũ non eſt quin hæc explicatio nominis Syri, ex albo libri in contextum irrepſerit. Sed mihi omnino rectum videtur quod habet Syrus interpres, nempe *Timæus, filius Timæi.* Non eſt autem temere nomen cæci iſtius expreſſum, quũ * dicatur poſtea Ieſum ſequutus, vt probabile ſit celebrem fuiſſe poſtea inter diſcipulos. Sed & Hieronymus lib. De nominibus Hebraicis, aliam lectionẽ annotat, nempe, *Filius Timæi Bar ſemia*, i. Filius cæcus, quæ eſt certè vera lectio, quanuis corruptam eſſe exiſtimet.

47 *Fili*, ὁ υἱός. Rectus pro vocandi caſu, ſicut alibi annotauimus. Scribitur tamẽ hoc etiam loco in duobus vetuſtis codicibus υἱὲ. & nomen Ἰησοῦ in vno deeſt. Sed & in alio quodam hæc quæ ſequenti verſu legimus, non habentur, ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με, *Ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miſerere mei.*

49 *Quum ſubſtitiſſet*, στάς. Vulg. & Eraſ. Standi vocabulo vtuntur. Ego vti illo malui, vt melius intelligatur opponi τῷ παριέναι. ¶ *Iuſſit*, εἶπε. Ad verbum, Dixit: ex Hebræorũ idiotiſmo, de quo diximus Mat. 4 3. In duobus autẽ codic. ſcriptum legimus, εἶπεν, φωνήσατε αὐτόν, *dixit, Vocate eum.*

50 *Quum ſurrexiſſet*, ἀναστάς. In meo vetuſtiſſimo & alio codice ſcribitur ἀναπηδήσας, exiliens, vt Vetus interpres conuertit.

51 *Rabboni*, ῥαββονί. Legitur alicubi ῥαββουνί, perperã: quãuis hoc diſcrimẽ nõ ſit poſitũ in re ipſa, ſed in pronũtiatione, quã ego video inter Iudæos eſſe multiplicem. Annotat autẽ Caninius Ribbõ Syriacè dici nõ quẽuis dominũ, ſed αὐτοκράτορα, & ſoli Deo propriè tribui: quod ſi verũ eſt, certè hic cæcus multo apertius Chriſti diuinitatẽ aſſeruit q̃ quiſquã alius ante ipſius reſurrectionẽ. Nã quod idẽ Caninius tradit, Chriſtũ ante mortẽ à nemine fuiſſe vocatum Rabboni, ex hoc loco refelli poteſt. Itaque mihi fit veriſimile, differentiã illã inter Rabbi & Rabboni inanẽ eſſe. Neque enim Deus ſimpliciter vocatur Ribbon, ſed cũ adiectione של-עולם [*ſchel holam.*] Et Iohãnes Rabboni nõ aliter quàm διδάσκαλον interpretatur 20.16. Syrus autem interpres & meus vetuſtiſſ. codex habent Ῥαββί, Rabbi.

52 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ ὁδῷ.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱερουσαλὴμ, Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

2 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν. καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

3 Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Τί ποιεῖτε τοῦτο; εἴπατε, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει. καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε.

4 Ἀπῆλθον δὲ καὶ εὗρον τὸν πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου· καὶ λύουσιν αὐτόν.

5 Καί τινες τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων ἔλεγον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον;

6 Οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἀφῆκαν αὐτούς.

7 Καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐκάθισεν ἐπ᾽ αὐτῷ.

8 Πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν· ἄλλοι δὲ στοιβάδας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον εἰς τὴν ὁδόν.

9 Καὶ οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

10 Εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

52 Ieſus autem dixit ei, Abi, fides tua te ſeruauit. Statim igitur recepit viſum, & ſequebatur Ieſum in illo itinere.

CAP. XI.

1 QVum autẽ appropinquarent Hieroſolymis ¨ad Bethphage & Bethaniam apud montem Olearum, miſit duos è diſcipulis ſuis,

2 Et dicit eis, Abite in ¨vicum qui vobis eſt ex aduerſo: & ¨ſtatim vt ingrediemini in eum, inuenietis pullum ligatum, ſupra quem ¨nullus hominum ſedit: ſoluite eum & adducite.

3 Quòd ſiquis vobis dixerit, Cur ¨hoc facitis? dicite, quia Dominus eo opus habet: & eum ſtatim hûc mittet.

4 Abierunt igitur & inuenerunt pullum ligatum ad oſtium foris in biuio: & ſoluerunt eum.

5 Tunc quidam eorum qui illic adſtabant, dixerunt eis, Quid facitis ¨qui ſoluitis pullum?

6 Ipſi verò dixerũt eis prout mãdarat Ieſus: & *illi* dimiſerũt eos.

7 ‖Adduxerunt igitur pullum ad Ieſum, & iniecerunt ei pallia ſua, ſeditque ¨ſuper eum.

8 Multi verò pallia ſua ſtrauerunt per viam: alij autem frondes cædebant ¨ex arboribus, & ſternebant in viam.

9 Et qui præibãt, quique ſequebãtur, clamabant dicentes, Hoſanna, ¨benedictus qui venit ¨in nomine Domini.

10 ¨Benedictum regnum patris noſtri Dauid, quod ¨venit in nomine Domini: hoſanna ¨ ô *qui es* in *cælis* altiſſimis.

52 *Ieſus autẽ ait illi, Vade, fides tua te ſaluum fecit. Et confeſtim vidit, & ſequebatur eum in via.*

CAP. IX.

1 *ET quum appropinquarẽt Ieroſolymæ & Bethaniæ ad montem Oliuarum, mittit duos ex diſcipulis ſuis,*

Matth. 21. 1
Luc. 19. 29

2 *Et ait illis, Ite in caſtellum quod contra vos eſt: & ſtatim introeuntes illuc, inuenietis pullum ligatum, ſuper quem nemo adhuc hominum ſedit: ſoluite illum & adducite.*

3 *Et ſiquis vobis dixerit, Quid facitis? dicite, Quia Domino neceſſarius eſt: & continuò illum dimittet huc.*

4 *Et abeuntes inuenerunt pullum ligatum ante ianuam foris in biuio: & ſoluunt eum.*

5 *Et quidam de illic ſtãtibus dicebant illis, Quid facitis ſoluentes pullum?*

6 *Qui dixerunt eis ſicut præceperat illis Ieſus: & dimiſerunt eos.*

7 *Et duxerunt pullum ad Ieſum, & imponunt illi veſtimenta ſua: & ſedit ſuper eum.*

Ioh. 12. 14.

8 *Multi autem veſtimenta ſua ſtrauerunt in via: alij autem frondes cædebant de arboribus, & ſternebant in via.*

9 *Et qui præibant, & qui ſequebantur clamabant, dicentes, Hoſanna, benedictus qui venit in nomine Domini.*

10 *Benedictum quod venit regnum patris noſtri Dauid: hoſanna in excelſis.*

IN CAPVT XI.

1 *Ad Bethphage*, εἰς Βηθφαγή. Id eſt, circiter Beth-phage ſiue non procul Beth-phage. Munſterus ſcribit בית־פאגי [*beth-page*] & tradit magiſtros etiam Hebræorum hunc locum commemorare. Vtcunque ſit, hîc quoque produnt Græci librarij Hebraicæ linguę imperitiam. nam in omnibus vetuſtis codicibus, atque adeo apud Theophylactum, perperam ſcriptum reperimus Βηθσφαγῆ. Vetus autem interpres, vt & Syrus, ſolam Bethaniam commemorat, meo quoque vetuſtiſſimo codice adſtipulante, vt hic ipſe ſit vicus in quem diſcipulos mittit. Apud Lucam tamen duo hæc loca vt prorſus inter ſe proxima commemorantur.

2 *Vicum*, κώμην. In quodam exemplari legimus πόλιν, vrbem: & video nonnullis placuiſſe hæc intelligere de ipſa Hieruſalem. ſed perperam. Multi quoque imperiti homines multa hîc garriunt de eo quod addidit Dominus, κατέναντι ὑμῶν, Qui contra vos eſt: quum κατέναντι idem valeat quod E regione & ex aduerſo. ¶ *Statim vt ingrediemini*, εὐθέως εἰσπορευόμενοι. Vulg. & Eraſ. *Statim ingredientes*: ſenſu aliquãtulum diuerſo, aut loquutione (ni fallor) parum Latina. ¶ *Nullus hominum*, οὐδεὶς ἀνθρώπων: id eſt nullus prorſus. Abundat enim alioquin genitiuus ἀνθρώπων. veluti quũ Latini Nemo homo dicunt, & Nuſquam gentium. Vetus interpres, *Nemo adhuc hominum*. Legit enim οὔπω οὐδεὶς ἀνθρώπων, ſicut in duobus exemplaribus ſcriptum inuenimus: mallem tamen conuertere, Nõdum quiſquam hominum. * vel, Nondum vllus homo. Neque temerè hoc ita factum voluit Dominus quaſi ad hunc ipſum vſum deſtinatus hic pullus fuerit, ſic regiam ſuam Maieſtatẽ, hac licet in ſpeciem vili pompa, Chriſto cęcis Iudæis teſtificante. Sic Palæſtini plauſtro nouo & vaccis vſi ſunt ad reducendam arcam quibus iugum nunquam fuerat impoſitum.

3 *Hoc* τοῦτο; Vulgata, *Quid facitis?* τί ποιεῖτε; expuncta hac particula.

5 *Qui ſoluitis*, λύοντες, Sic loquuntur Latini per periphraſin participij. Vulgata & Eraſmus, *Soluentes*.

7 *Super eum*, ἐπ᾽ αὐτῷ, id eſt ſuper pullum. Frobenius excudit ἐπ᾽ αὐτὸν, eodem manente ſenſu. Theophylacti codex Romanus habet ἐπ᾽ αὐτῶν, ſuper ea, videlicet veſtimenta, ſicut in Matthæo diximus. Annotat præterea Eraſmus quoſdam codices habere ἐπ᾽ αὐτὴν vt ad aſinam referatur, quod (inquit) cum Matth. conſentit. Sed nos illic eã lectionem deprauatã eſſe oſtendimus, quũm Lucas & Iohannes ſolius pulli mentionẽ faciant, quo vectus fuerit Dominus.

8 *Ex arboribus*, ἐκ τῶν δένδρων. In vno exemplari ſcribitur ἐκ τῶν ἀγρῶν, ex agris. Nam etiam nonnullis placet στοιβὴν herbæ ſeu fruticis genus eſſe quo ſolebant tori infarciri: quos idcirco στοιβάδας, vel στιβάδας, vocabant. Malo tamen veterem lectionem ſequi, vt Marcus cum Matthæo prorſus conſentiat.

9 *Benedictus*, εὐλογημένος. Hebraiſmus, id eſt Bene ſit ei qui ad nos venit. ¶ *In nomine Domini*, ἐν ὀνόματι Κυρίου. i. diuinitus, & à Deo miſſus. Omnia autem hæc reſpiciunt promiſſiones de venturo Meſſia, quanuis quod ipſius regnum eſſet non intelligerent.

10 *Benedictum*, εὐλογημένη. Id eſt felix ac proſperum ſit. ¶*In nomine Domini*, ἐν ὀνόματι Κυρίου. Hæc verba in hoc quidem verſiculo deſunt in meo vetuſtiſſimo & alio præterea codice, & apud Syrū quoque interpretem, nec ſanè ſunt neceſſaria: quæ tamen ſi retineantur, obſeruandū eſt ad participiū ἐρχομένη pertinere iſta ἐν ὀνόματι Κυρίου, illa verò τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβὶδ, ad βασιλεία referri, ſicut oſtendit diſtinctio in codicibus emendatis adſcripta poſt Κυρίου. Niſi exiſtimare malimus genitiuum πατρὸς regi à Κυρίου, vt ſit hic ſenſus, Benedictum regnum quod venit in nomine eius qui dominus eſt patris noſtri Dauid. Solet enim ſæpe Dauid in Pſalm. Meſſiam vocare Dominum, vt Chriſtus ipſe paulo pòſt explicat capite 12.36. Sed illa ſententia longè eſt planior. Itaque vt omnem ambiguitatem vitarem auſus ſum verborum Græcorum collocationem mutare. Nam in Græcis nulla eſt eiuſmodi amphibolia, quoniam ſcriptum non eſt τοῦ Κυρίου καὶ πατρὸς, vel τοῦ Κυρίου πατρὸς, ſed Κυρίου, τοῦ πατρὸς. [O qui es] in [*cælis*] *altiſſimis*, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Syrus interpres hoc non addit. Vide Matthæum 21.9.

Mat.21.20 Luc.19.45	Καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἰς τὸ ἱερόν· καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα.	11 ‖Et ingreſſus eſt Hieroſolymā Dominus, & in tēplum: quúmque circunſpexiſſet omnia, ¨ & veſpera iam hora eſſet, ¨ exiit ad Bethaniam cum duodecim.	11 *Et introiuit Ieroſolymam in templum: & circumſpectis omnibus, quum iam] veſpera eſſet hora, exijt in Bethaniam cum duodecim.*
Matt.21.19	Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας, ἐπείνασε.	12 ‖Et poſtero die quum exiſſet Bethania, eſuriit.	12 *Et alia die quū exiret à Bethania, eſuriuit.*
	Καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα, ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ· καὶ ἐλθὼν ἐπ' αὐτὴν, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα. οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων.	13 Quúmque procul vidiſſet ficum habentem folia, venit ¨*viſurus* videlicet num inueniret aliquid in ea: & quum veniſſet ad eam, nihil inuenit niſi folia. non enim erat tempus ficuum.	13 *Quúmque vidiſſet à longe ficum habentem folia, venit, ſiquid fortè inueniret in ea: & quum veniſſet ad eam, nihil inuenit præter folia: non enim erat tempus ficorum.*
	Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι. Καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.	14 Tūc ¨reſpōdens Ieſus dixit ficui, Ne amplius ex te in ſeculū quiſquā fructū comedat. Et *hoc* audierunt diſcipuli eius.	14 *Et reſpondens dixit ei, Iam non amplius in æternum ex te fructum quiſquam manducet. Et audiebant diſcipuli eius.*
	Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεροσόλυμα. Καὶ εἰσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς κατέστρεψε.	15 ¨Veniūt igitur Hieroſolymā. Et ingreſſus Ieſus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebāt & emebāt in templo, & menſas numulariorū, & cathedras vendentium columbas ſubuertit.	15 *Et veniunt Ieroſolymā. Et quum introiſſet in tēplum, cœpit eiicere vendentes & ementes in templo, & menſas numulariorum, & cathedras vendentium columbas euertit.*
	Καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ.	1 ¨Nec ſinebat vt quiſquam deportaret ¨ vas per templum.	16 *Et nō ſinebat vt quiſquam transferret vas per templum.*
Eſa.56.7. Iere.7.11	Καὶ ἐδίδασκε λέγων αὐτοῖς, Οὐ γέγραπται, Ὅτι ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.	17 Et docebat dicens eis, Nónne ſcriptum eſt ‖domum meam domum precationis ¨ vocatum iri ab omnibus Gentibus? ‖vos autem eam feciſtis ſpeluncam latronum.	17 *Et docebat dicens eis, Nónne ſcriptum eſt, Quia domus mea, domus orationis vocabitur omnibus Gentibus? vos autem feciſtis eam ſpeluncam latronum.*
	Καὶ ἤκουσαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσι. ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτὸν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.	18 Et *hoc* audierunt Scribæ & primarij Sacerdotes, & quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quia tota turba percellebatur ſuper doctrina ipſius.	18 *Quo audito, principes Sacerdotum & Scribæ quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quoniam vniuerſa turba admirabatur ſuper doctrina eius.*
	Καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως.	19 Quū verò veſpera aduenisſet, egreſſus eſt Ieſus extra vrbem.	19 *Et quum veſpera facta eſſet, egrediebatur de ciuitate.*

---

11 *Et veſpera, &c.* ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας. Eraſmus, ὥραν rectè annotat pro tempore vſurpari, & tempus veſpertinum interpretatur. Ego verò cū Vetere interprete Græcam loquutionem integram ſeruaui, quòd Latinos etiam videam ab iſta enallage non abhorrere. Plin. lib. 19, *His horæ rigandi, matutina & veſpera.* ὀψίας verò conuerti perinde acſi ſcriptum eſſet ἑσπέρας: quia ſerotinum apud Latinos * non veſpertinum, ſed tardum declarat. ¶*Exijt*, ἐξῆλθεν. Bethania nomen eſt tractus montis oliueti, non certus aliquis vicus, qua de re vide Act. 1, 12.

12 *Et poſtero die*, καὶ τῇ ἐπαύριον: id eſt (vt loquuntur Hebræi) In craſtino. Nam diſertiores Græci dicunt τῇ ὑστεραίᾳ, vel τῇ ἐπιούσῃ. Vulgata, *Alia die:* quod dicendi genus idem interpres exponit modò Altera die, vt Matth. 27.62. id eſt Secunda, vt etiam loquitur Liuius: modò In craſtinum, vt Iohan. 1.43: modò Sequenti die, vt Act. 10. 13: modo Poſtero die, vt nos hîc fecimus. Ita enim loquūtur Latini.

13 [*Viſurus*] *videlicet num inueniret*, εἰ ἄρα εὑρήσει. De εἰ quum in ſubiectione ponitur, alibi diximus. Subauditur autem participium Viſurus: vt in illo Virgilij, ---*equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ luſtrare extrema iubebo, Siquibus eiectus ſyluis aut montibus errat.* Sic etiam Homerus Iliad. α, Εἶμ' αὐτὴ πρὸς Ὄλυμπον ἀγάννιφον, αἴκε πίθηται. Expreſſimus igitur quod ſubaudiebatur, & ſimile eſt exemplum Act. 27.12.

14 *Reſpondens*, ἀποκριθείς. Hîc manifeſtè apparet Hebraiſmus, de quo aliquoties diximus. Quis enim dicatur ficui reſpondere? Abundat igitur hoc participium, & de eo quoque dicitur qui loqui incipit: imò etiam Syrus interpres legit duntaxat, καὶ εἶπεν αὐτῇ, *& dixit ei.*

15 *Veniunt*, ἔρχονται. Quoddam exemplar habebat additum πάλιν, *rurſum.*

16 *Nec ſinebat*, καὶ οὐκ ἤφιεν. Ita reperi ſcriptū in omnibus codic. Neceſſe eſt autem vt ab aoriſto poſteriore verbi ἀφίημι deducatur, addito præpoſitionis augmento, ſicut in ἠπειγμαι ab ἐπείγω, ἠπεχθανόμην ab ἀπεχθάνομαι, & quibuſdam aliis verbis, quæ tamen pauca ſunt. Sic etiam ſuprà 1.34. ¶*Vas*, σκεῦος. Id eſt inſtrumentū vllum, profanū videlicet, cuiuſmodi plurima habebant iſti, quibus atrium templi eſſe cœperat pro foro. Extat etiam de hoc abuſu Canon 87. Synodi Conſtantinopolitanæ ſub Iuſtiniano coactæ.

17 *Vocatum iri*, κληθήσεται: id eſt, palàm erit & habebitur: de quo Hebraiſmo alibi diximus.

20 Καὶ πρωῒ παραπορευόμενοι εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν.

21 Καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Ῥαββὶ, ἴδε, ἡ συκῆ ἣν κατηράσω, ἐξήρανται.

22 Καὶ ἀποκριθεὶς Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ἔχετε πίστιν Θεοῦ.

23 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.

24 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε· καὶ ἔσται ὑμῖν.

25 Καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος· ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφῇ ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

26 Εἰ δὲ ὑμεῖς οὐκ ἀφίετε, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

27 Καὶ ἔρχονται πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι·

28 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν, ἵνα ταῦτα ποιῇς;

29 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ ἀποκρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

30 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι.

31 Καὶ ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διατί

20 ‖Et manè ∴adãbulantes ficui, viderũt eam exaruiſſe radicitus.

21 Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui ∴imprecatus es, exaruit.

22 Et reſpondens Ieſus dixit eis, ∴Habete fidem Dei.

23 ∴Amen enim dico vobis, quicunque dixerit mõti huic, ∴Tolle te & proiice te in mare: nec hęſitauerit in corde ſuo, ſed crediderit futura quæ dicit, fiet ei quicquid dixerit.

24 ‖Propterea dico vobis, quæcũque precãtes petitis, credite vos ∴accepturos: & erunt vobis.

25 ‖∴Et quum adſtiteritis precãtes, remittite ſiquid habetis aduerſus aliquem: vt & Pater ille veſter qui in cælis *eſt*, remittat vobis offenſas veſtras.

26 ∴Nam ſi vos non remiſeritis, nec Pater ille veſter qui in cęlis *eſt*, remittet offenſas veſtras.

27 ‖Tunc veniunt rurſus Hieroſolyma: & quum ipſe ambularet in templo, veniunt ad eum primarij Sacerdotes, & Scribæ & ∴Seniores:

28 Et dicunt ei, Qua auctoritate iſta facis? ∴& quis tibi dedit auctoritatem iſtã, vt hæc facias?

29 Ieſus autem reſpondens dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. Reſpondete igitur mihi, & dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

30 Baptiſma Iohãnis è cælo erat, an ex hominib. reſpõdete mihi.

31 Ratiocinabantur autem apud ſe, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non

20 *Et quum manè tranſirent, viderunt ficum aridam factam à radicibus.* Matt. 21.19

21 *Et recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce ficus cui maledixiſti, aruit.*

22 *Et reſpondens Ieſus ait illis, Habete fidem Dei.*

23 *Amen dico vobis, quia quicunque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare: & non hæſitauerit in corde ſuo, ſed crediderit quia quodcũque dixerit, fiat: fiet ei.*

24 *Propterea dico vobis, Omnia quæcunque orantes petitis, credite quia accipietis: & euenient vobis.* Matt. 7.7 luc. 11.9

25 *Et quum ſtabitis ad orandum, dimittite ſiquid habetis aduerſus aliquem: vt & Pater veſter qui in cælis eſt, dimittat vobis peccata veſtra.* Matt. 6.14

26 *Quòd ſi vos non dimiſeritis, nec Pater veſter qui in cælis eſt, dimittet vobis peccata veſtra.*

27 *Et veniunt rurſus Ieroſolymam. Et quum ambularet in templo, accedunt ad eum ſummi Sacerdotes & Scribæ & ſeniores:* Mat. 21.14 luc. 20.1

28 *Et dicunt ei, In qua poteſtate hæc facis? & quis dedit tibi hanc poteſtatem vt iſta facias?*

29 *Ieſus autem reſpondens ait illis, Interrogabo vos & ego vnum verbum: & reſpondete mihi, & dicã vobis in qua poteſtate hæc faciam.*

30 *Baptiſmus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus? reſpondete mihi.*

31 *At illi cogitabant ſecũ dicentes, Si dixerimus,*

---

* 20 *Adambulantes, παραπορευόμενοι*: vel, iuxta ipſam ficũ iter facientes: ſi cui diſplicet verbi Adambulãdi nouitas. Erat enim apud viam, vt dicit Matthæus Itaque παρὰ idẽ hic arbitror valere quod apud Latinos præpoſitio AD, id eſt iuxta, in compoſitione. Vulgata, *Quum tranſirent:* id eſt διερχόμενοι. Eraſ. *Prætereuntes*. Vide ſupra 9.30.

21 *Imprecatus es, κατηράσω.* Vulgata, *Maledixiſti*, quod reſpondet τῷ κακολογεῖν. Eraſmus, *Execratus es*. Nos (vt opinor) magis propriè vertimus Imprecari. Nam ἀρᾶσθαι idem valet quod εὔχεσθαι, Precari: & tam in vitio quàm in laude vſurpatur. Itaque apud Homerum Iliad. α, Chryſes promiſcuè dicitur ἀρητὴρ & ἱερεύς.

22 *Habete fidem Dei, ἔχετε πίστιν Θεοῦ.* In quodã exemplari ſcripta erat interrogatio poſt Θεοῦ. Sed præſtat indefinitè legere: quod liquet ex verſic. 23, in quo explicatur hæc ſententia: ex quo etiã apparet fidẽ Dei paſſiuè dici, quæ Deo habetur. Eraſm. *Confidite Deo*, i. θαῤῥεῖτε τῷ Θεῷ, ſenſu tamen rectè expreſſo. Nam fidem Dei habere, nihil aliud declarat quàm certum eſſe Deum præſtiturum quod promiſit.

23 *Amẽ enim dico vobis, ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν.* Vulg. & Eraſ. non legerunt particulam γὰρ, aut putarunt redundare.

+ ¶ *Tolle te & proiice te, ἄρθητι καὶ βλήθητι.* Vulgata, *Tollere & mittere.* Eraſmus, *Tollaris, ac mittaris.* Sed præſtat rurſum hæc interpretari vt in coniugat. Hithpahel.

24 *Accepturos, λαμβάνετε.* Ad verbum, Accipitis. Sed de hac temporum enallage ſæpe iam diximus, cuius tamen aliqua videtur eſſe emphaſis. Loquitur enim de re certò futura, tanquam iam eſſet præſens. Sed & in vno vetuſto codice ſcriptum erat Prophetarum more, ἐλάβετε, quod etiam eſt ἐμφατικώτερον. In alio tamen exemplari legimus λήψεσθε, quemadmodum ſcribitur Matth. 21.22.

25 *Et quũ adſtiteritis orantes, καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι* i. quũ apparueritis corã altari Domini preces veſtras fundentes. Vulg. & Eraſ. στήκητε interpretãtur *ſtabitis*. & ex hoc etiã loco colligit Eraſ. Iſraelitas ſtãtes precari ſolitos: quũ potius veriſimile ſit, ſi non ſemper, at certè plerunque ſolenni ritu, flexis genibus oraſſe, vt apparet ex Dan. 6. 10. adeo quidem vt Flectere genua pro toto Dei cultu interdum accipiatur, vt 1. Reg. 19.18. Mich. 6.6, & alibi ſæpe. Itaque τὸ στήκειν declarat τὸ παρίστασθαι καὶ παρεῖναι: i. ſiſtere ſe in conſpectum & adeſſe, ſiue ſtes, ſiue ſedeas: cuius ſignificationis exempla paſſim occurrunt, vt Exodi 33.10. & 2. Paral. 32.31. Eſa. 3.12, & alibi. Vide ſuprà 8.1.

26 *Nam ſi, εἰ δὲ.* Vulg. & Eraſ. *Quòd ſi.* Sed præſtat δὲ pro γὰρ accipere, vt in illo Homeri Iliad. π, (apud quem etiam frequens eſt iſta enallage,) Μὴ σύ γ' ἄνευθεν ἐμεῖο λιλαίεσθαι πολεμίζειν Τρωσὶ φιλοπτολέμοισιν, ἀτιμότερον δέ με θήσεις. Annotat autem Eraſmus in pleriſque Græcis codicibus totum hũc verſiculum non addi, & à Theoph. etiam non legi. Nos tamen in pleriſque vetuſtis exemplaribus reperimus, atque adeo in Theophylacto Romano.

27 *Seniores, οἱ πρεσβύτεροι.* In meo vetuſtiſſimo libro additur τοῦ λαοῦ, *populi*: qui quum à primariis ſacerdotibus, itémque à Scribis diſtinguantur, apparet ipſius magni Synedrij nomine, quod ex illis tribus ordinibus cõſtabat, ſacerdotibus nimirum, legiſperitis & iis qui ex populo legebantur, Chriſtum fuiſſe ex compoſito interpellatum.

28 *Et quis tibi, καὶ τίς σοι.* In vno codice ſcriptum erat,

οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

32 Ἀλλ᾽ ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· ἐφοβοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν.

33 Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, Οὐκ οἴδαμεν. Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Κεφάλαιον ιβ.

Matt. 21.33 luc.20.9 eſa 5.1 iere.2.21

1 ΚΑΙ ἤρξατο αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς λέγειν, Ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμὸν, καὶ ὤρυξεν ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς. καὶ ἀπεδήμησε.

2 Καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος.

3 Οἱ δὲ, λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέστειλαν κενόν.

4 Καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ἄλλον δοῦλον· κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον.

5 Καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε· κἀκεῖνον ἀπέκτειναν· καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες.

credidiſtis ei?

32 ¨Sed ſi dicamus, Ex hominibus: timemus populum. omnes enim ¨ ſentiebant de Iohanne, eum verè Prophetam ¨ fuiſſe.

33 Tunc reſpondētes dicunt Ieſu, Neſcimus. Et Ieſus reſpondens dicit eis, Nec ego dicā vobis qua auctoritate hæc faciā.

CAP. XII.

1 ET cœpit eis ¨ per parabolas ¨ dicere, Vineam plantauit quidam, & circumpoſuit ſepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregrè profectus eſt.

2 Miſitque ſeruum ad agricolas ¨*ſuo* tempore, vt ab agricolis acciperet ex fructu vineæ.

3 Illi verò captum eum ¨cæciderunt, ac remiſerunt ¨inanem.

4 Et rurſum miſit ad eos alium ſeruum, *& illi* huic quoque ¨lapidato, ¨caput comminuerunt, & remiſerunt ¨dedecoratum.

5 Et rurſum alium miſit: & illū trucidarunt: multóſque alios, hos quidem cædentes, illos verò trucidantes.

De cælo: dicet, Quare ergo non credidiſtis ei?

32 *Si dixerimus, Ex hominibus: timebant populum. omnes enim habebant Iohannem, quia verè Propheta eſſet.*

33 *Et reſpondentes dicunt Ieſu, Neſcimus. Et reſpōdens Ieſus ait illis, Neque ego dico vobis in qua poteſtate hæc faciam.*

CAP. XII.

1 *ET cœpit illis in parabolis loqui, Vineam paſtinauit homo, & circundedit ſepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregrè profectus eſt.*

2 *Et miſit ad agricolas in tempore ſeruum, vt ab agricolis acciperet de fructu vineæ.*

3 *Qui apprehenſum eum ceciderunt, & dimiſerunt vacuum.*

4 *Et iterum miſit ad illos alium ſeruum: & illum in capite vulnerauerunt, & contumeliis affecerunt.*

5 *Et rurſum alium miſit: & illum occiderunt: & plures alios, quoſdam cædentes, alios verò occidētes.*

ἤ τίς σοι, aut quis tibi. In aliis autem duobus totum hoc membrum non additur, nec in meo vetuſtiſſimo libro.

32 *Sed ſi dicamus*, ἀλλ᾽ ἐὰν εἴπωμεν. Veteres codices & Complutenſis editio non habent ἐάν: & poſt ἀνθρώπων adſcribunt interrogationem, vt ſit deliberantium & adhuc incertorum hominum oratio. Sed mihi magis arridet recepta lectio, quam etiam ſequitur Theophylactus. Apparet autem ab iis corruptam fuiſſe qui offenſi ſunt ſubita iſta tranſitione orationis rectæ ad obliquam. Potius enim dicendum videbatur (vt etiam conuertimus) φοβούμεθα, vt ſcribitur apud Matthæum 21.26, quàm ἐφοβοῦντο: vt etiam hîc habent veteres Latini non pauci libri. Sed huiuſmodi tranſitiones Hebræis ſunt familiares, quarum alia exempla habemus Luc.5.14, & 7.4, & 5. item Act. 15.5. quanuis Lucas multo minus hebraiſſet quàm Marcus. Vide ſuprà 10.33. ¶ *Sentiebant de Iohanne*, εἶχον τὸν Ἰωάννην: id eſt εἶχον περὶ τοῦ Ἰωάννου: ſic enim potius loquuntur Gręci. Vulg. & Eraſmus, *Habebant Iohannem*: quæ interpretatio non ſatis videtur conuenire cum iis quæ ſequuntur. ¶ *Fuiſſe*, ἦν. Vulgata, *Eſſet*: quod rectè emendauit Eraſmus, quum hęc ſint geſta poſt Iohannis mortem.

IN CAPVT XII.

1 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς. Parabola dicitur paſſim in Euangelio non tam comparatio, aut collatio, quales adhiberi à pleriſque ſcriptoribus ſolent ad ea illuſtrāda quæ alioquin videri poſſent obſcurius dicta, quàm allegorica oratiò quæ non facilè ab omnibus intelligatur. Hebræi משל & חידה [*chidah maſchal*] vocant. Siquis autem roget cur ἐν παραβολαῖς dixerit Marcus potius quàm ἐν παραβολῇ, quum vnam tantùm parabolam hîc recenſeat: reſpondeo, quanuis vnam duntaxat commemoret, multas tamē fuiſſe à Domino propoſitas, quæ copioſè à Matthæo referuntur. Deinde etiam exiſtimo, his verbis non tam multitudinem parabolarum ſignificari, quàm genus ipſum orationis quo Chriſtus vſus eſt, ob eam cauſam quā ipſe explicat Matth. 13.35. vt ἐν παραβολαῖς, idem valeat quod παραβολικῶς, vt loquitur Nonnus, i. δι᾽ αἰνιγμάτων. ¶ *Dicere*, λέγειν. Quædam exemplaria habent λαλεῖν, *loqui*, vt conuerterunt Vulgata & Eraſmus: quam lectionem ſi ſequaris addendum erit participium, λέγων, *dicens*, ellipſi Hebræis familiari, de qua diximus aliquid ſuprà 10.33.

2 [*Suo*] *tempore*, τῷ καιρῷ. Eraſmus, *Quum opportunum eſſet*: id eſt ὅτι ἦν εὔκαιρον. Vulgata, *In tempore*, ſenſu nonnihil diuerſo. Nam *in tempore* ſignificat *bien à poinct*: *ſuo tempore* verò, *en ſa ſaiſon*, id eſt, tempore quo colligi fructus ſolet.

3 *Cæciderunt*, ἔδειραν. Sic & hoc loco & paulo pòſt, & Matth.21,35, & mox ver.5. & Luc.20.10. & 11. & Act.5.40, ſcribitur δέρειν pro δαίρειν in omnibus quæ vidimus exéplaribus, quo verbo intelligo virgis inflictas plagas, quod peculiari etiam infamia non caret. ¶ *Inanem*, κενόν: vel, vacuum, vt conuertit Eraſmus. Sed quia cæteris fere locis inanem interpretatur, vt etiam apud Lucam Vetus interpres conuertit, eandem vbique rationem ſeruare malui.

4 *Lapidato*, λιθοβολήσαντες. Hanc eſſe ſignificationē propriā verbi Lapidare, Quintilianus innuit lib.8 cap.2, nempe pro Lapides in aliquem conijcere. Sed ſciendum eſt, βάλλειν de eo dici propriè apud Græcos qui nō modò ictu petit, ſed etiam ferit quod petiit. Vetus interpres hoc non legit. & animaduertimus etiam in duobus vetuſtis codicibus deeſſe. ¶ *Caput comminuerunt*, ἐκεφαλαίωσαν. Sic rectè Eraſ. ſicut vernaculo ſermone dicimus, *Rompre la teſte*. Vulg. eodem ſenſu, ſed dilutius, *In capite vulnerauerunt*. Syrus autē interpres vtitur verbo צלף [*tſalaph*:] quod generaliter ſignificat Ictibus inflictis contundere, vt in lapidatione aut aliqua pulſatione ſeu verberatione accidit, cuiuſmodi vulnus propriè πληγὴ à Græcis dicitur, ſicut τραύματα, propriè vocant quæ aliter inciſa vel pertuſa cute infliguntur. Mentionem autem facit Marcus vulnerum capitis, quaſi grauiſſimorum. Sed noua eſt hæc ſignificatio verbi κεφαλαιοῦν, vt hoc planè ſit quod Græci dicunt ἅπαξ λεγόμενον. Itaque Theophylactus vſitatam ſignificationem retinens, ἐκεφαλαίωσαν interpretatur συνετέλεσαν καὶ ἐκορύφωσαν τὴν ὕβριν: i. omni contumeliæ genere quaſi in ſummam quandam redacto, affecerunt, omnémque iniuriam in eo veluti conſumpſerunt. ¶ *Dedecoratum*, ἠτιμωμένον. Verbū ἀτιμάζειν, cui ἰσοδυναμεῖ τὸ ἀτιμοῦν, video tot modis partim à Vetere interprete, partim ab Eraſmo conuerti, Contumelia afficere, id eſt ὑβρίζειν: Ignominia afficere, quod mihi non diſplicet: Contemptui habere, id eſt καταφρονεῖν: Inhonorare, Dehoneſtare, Exhonorare: quæ non memini legere apud idoneos auctores, quanuis inhonoratum Latinè dicamus eum cui honos non eſt habitus. Theophylacti codex ſcriptum habet ἠτιμημένον: quod verbū, ſi Euſtathio credimus, Homericū eſt. Vetus autem interpres pro καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, legit καὶ ἠτίμωσαν, & ignominia affecerunt: ſicut in duobus codicibus ſcriptum reperimus.

6 *Reuere-*

6 Ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐτοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέγων, Ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

7 Ἐκεῖνοι δὲ οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτόν, καὶ ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία.

8 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.

9 Τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; Ἐλεύσεται, καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργούς, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις.

10 Οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας·

11 Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

12 Καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

13 Καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ἡρωδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσι λόγῳ.

14 Οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει σοὶ περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις· Ἔξεστι κῆνσον Καίσαρι δοῦναι, ἢ οὔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν;

6 Quum ergo vnũ adhuc haberet filium ſuum dilectũ, miſit etiam illũ vltimũ ad eos, dicẽs, Reuerebuntur filium meum.

7 Illi verò agricolæ dixerunt inter ſe, Iſte eſt hæres: venite, trucidemus eum, & noſtra erit hæreditas.

8 Et captum eum trucidarũt, & eiecerunt extra vineam.

9 Quid ergo faciet Dominus vineæ? Veniet, & perdet agricolas, & dabit vineam aliis.

10 Ne hãc quidem Scripturam legiſtis, ‖Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus eſt caput anguli:

11 A Domino factum eſt iſtud & eſt mirabile in oculis noſtris?

12 Studebant igitur eum prehendere, ſed timuerũt turbam: norant enim eum aduerſus ipſos illam parabolam dixiſſe. itaque omiſſo eo abierunt.

13 ‖Et miſerunt ad eum quoſdam è Phariſæis & Herodianis vt eum irretirent captum ſermone.

14 Illi verò quum veniſſent, dicũt ei, præceptor, ſcimus te veracem eſſe, neque curare quenquam: nõ enim reſpicis ad perſonam hominum, ſed in veritate viã Dei doces: Licet cenſum Cæſari dare, an non? demus, an non demus?

6 *Adhuc ergo vnum habens filium chariſſimum, & illum miſit ad eos nouiſsimũ, dicens, Quia reuerebuntur filium meum.*

7 *Coloni autem dixerunt adinuicem, Hic eſt hæres: venite, occidamus eum, & noſtra erit hæreditas.*

8 *Et apprehendẽtes eum occiderunt, & eiecerunt extra vineam.*

9 *Quid ergo faciet dominus vineæ? Veniet & perdet colonos, & dabit vineã aliis.*

10 *Nec Scripturã hanc legiſtis, Lapidẽ quẽ reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli:*

11 *A Domino factum eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris?*

Pſa.118.22.
eſa.28.18
mat.21.42
act.4.11
rom.9.33.
1.pet.2.8

12 *Et quærebant eum tenere, & timuerunt turbam: cognouerunt enim quoniam ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto eo abierunt.*

13 *Et mittunt ad eũ quoſdam ex Phariſæis & Herodianis, vt eum caperent in verbo.*

Mat.22.15.
luc.20.20

24 *Qui venientes dicunt ei, Magiſter, ſcimus quia verax es, & non curas quenquam: nec enim vides in faciem hominum, sed in veritate viam Dei doces: Licet dare tributum Cæſari, an non dabimus?*

---

6 *Reuerebantur*, ἐντραπήσονται. Id eſt pudore moti, ab eo deflectent: nec eius vultum aſpicere ſuſtinebunt, vt eum offendant. Hæc enim propria eſt huius verbi notatio.

7 *Agricolæ*, οἱ γεωργοί. Quoddam exemplar hæc addit, θεασάμενοι αὐτὸν ἐρχόμενον πρὸς αὐτούς. i. quum vidiſſent eum venientem ad ſe.

8 *Et captum eum*, καὶ λαβόντες αὐτόν. Vulgata, *Et apprehendentes eum*, καὶ κρατοῦντες αὐτόν. Eraſmus, *Et arreptũ eum*, καὶ ἁρπάσαντες αὐτόν.

9 *Agricolas*, τοὺς γεωργούς. In quodam codice additur τούτους, iſtos.

11 *Iſtud*, αὕτη. Id eſt res iſta. Eſt enim Hebraiſmus manifeſtus, de quo diximus Matth.21.42. Errant igitur qui vel ad κεφαλὴν, vel ad γωνίας referunt: ac multo etiam magis qui legit, Factus eſt iſte: vt ad lapidem & Chriſtum referatur.

12 *Studebant*, ἐζήτουν: id eſt affectabant, & mirificè cupiebant. Id enim declarat apud Latinos verbum Studere cum quarto caſu coniunctum, cuius vice hîc ponitur infinitus modus. Reſpondet ergo τὸ ζητεῖν hac ſignificatione verbo בקש [*bikkeſch.*] Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Quærebant.* ¶*Enim*, γάρ. Non pertinet hæc ratio ad proximum verbum ἐφοβήθησαν, ſed ad ἐζήτουν: & rurſus, καὶ ἀφέντες pertinet ad ἐφοβήθησαν, quod eſt remotius. Quæ ſynchyſis vt melius intelligatur, & quamobrem καὶ primo & tertio loco conuerterimus vt συλλογιστικόν, ſecundo verò vt διακριτικόν: ita diſponendum puto hunc verſiculum, docendi gratia, alioquin nonnihil obſcurum, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· καὶ ἀφέντες αὐτόν, ἀπῆλθον: id eſt, Studebant igitur eum prehendere: norant enim quòd aduerſus ipſos parabolam illam dixiſſet: ſed timuerunt turbam. itaque omiſſo eo abierunt. ¶*Aduerſus ipſos*, πρὸς αὐτούς. Sic rectius conuertit Eraſmus quàm Vetus interpres *Ad eos*. Declarat enim πρὸς hoc loco ἐναντίωσιν, vt in illo Chryſoſtomi, περὶ προσευχῆς, Ἀναλυσάμενοι τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἁμαρτίας.

13 *Phariſæis*, τῶν Φαρισαίων. Hi ſunt quos vocauit γραμματεῖς, vt qui peritiſſimi legis haberi vellent. De Herodianis autem diximus Matth.22.16. ¶*Irretirent captum*, ἀγρεύσωσι. Nam ἀγρεύειν, quod propriè declarat Venari, etiam de eo dicitur qui prędam cepit quam venabatur. Sic Iſidorus in Epigrammatibus, ἀγρευθεὶς δ' ἤγρευσεν: id eſt εἷλε δ' ἄλλους, vt ab aliis eſt annotatũ. In vno exemplari legimus, παγιδεύσωσι, illaquearent, vt apud Matth. ¶*Sermone*, λόγῳ. Vulgata, *Verbo*: id eſt ῥήματι, vt alibi dictum eſt. Poteſt autem hoc vel ad eorum orationem qui Chriſto inſidiabantur, vel ad Chriſti reſponſionem, qua illi ſperabant fore vt ſeſe in laqueos indueret, vel ad vtroſque referri.

14 *Reſpicis ad perſonã*, βλέπεις εἰς πρόσωπον. Vulg. *Vides in faciem.* Intueri faciem, vel Accipere, genus eſt dicẽdi Hebræis familiare, non tantùm in vitio, ſed etiam in laude, vt Gen.19.20. & 1.Sam.25.15, & 2.Reg.3.14. & propriè ſignificat aliquid in quopiam nobis adſtante conſiderare in os incurrens, quò gratiam erga ipſum mereamur: quod vt vitarent Areopagitæ, dicuntur in tenebris iudicia exercuiſſe. πρόσωπον igitur Faciem declarat hominis, ſeu vera ſit, ſeu fictitia: niſi mauis os aut vultum interpretari. Sed & hoc nomine ſignificantur qualitates tum animi, tum corporis, tum etiã rerum externarũ, quæ à rhetoribus vocantur perſonæ attributa: ſeu vera ſint illa, ſeu ficta, & ad tempus quæſita, vt in theatris fieri ſolet. Errant igitur, & quidem periculoſo errore, qui vbi mẽtio fit προσωποληψίας, agi putãt de ipſis (vt vulgò loquimur) perſonis, id eſt, ipſis hominibus: & hoc teſtimonio eludunt quæcunque de æterna prædeſtinatione non minus ſanctè quàm verè traduntur. Errant & illi qui quum alioquin Perſonæ appellatione rectè intelligant ſignificari qualitates illas de quibus diximus, tamen non animaduertũt non damnari perſonarum omnium diſcrimina: (quod fieri non poteſt quin ſumma rerum omnium ἀταξία inuehatur) ſed eam demũ προσωποληψίαν dici & reprehẽdi quæ tenebras offundit veritati. Sed hoc fortaſſe παρέργως, quæ tamen placuit ſemel

annotare, vt quæ vis ſit horum vocabulorum intelligatur. ¶*Viam Dei*, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Heb. דרך יהוה [*derech Iehouah*] quo dicendi genere interdum ſignificatur via qua ad Deũ peruenitur, i. ſancti mores, & cum Lege Dei cõſentientes, vt hoc loco & alibi ſæpe: interdum verò ipſa Dei facta & geſta, vt Pſalmo 18.31. plurali præſertim numero. ¶*Licet*, ἔξεστι. In duobus codicibus ante ἔξεστι legimus εἰπὲ οὖν ἡμῖν. *dic ergo nobis*: quod fortaſſis irrepſit ex Matth. ¶*Cenſum*, κῆνσον. Sic vocat ordinarium tributum ab Auguſto, ſublatis omnibus aliis, pro facultatum ratione in agrorum capita ſingulis prouinciis impoſitum. Nam in hominum capita viritim ſoluebatur didrachmæ τέλος, vt diximus Mat. 17.25. In meo vetuſtiſſimo codice pro κῆνσον legi ἐπικεφάλαιον. Latini Capitationem vocant. Et ita videtur omnino legiſſe Syrus interpres, vt qui cõuertat כסף רישא [*cheſeph riſchah*] i. pecuniam capitis. Vide Matt. 22.17. ¶*Annon?* ἢ οὔ; Totum hoc, ἢ οὔ; δῶμεν, deeſt apud Veterem interpretem. Simpliciter enim cõuertit, Licet dare tributum Cæſari, an non dabimus? Sed iteratã interrogationẽ in omnibus codic. & apud Theophylactũ quoque inuenimus. Ponitur autem δῶμεν potentiali modo: quaſi dicas, Debemus dare, an non debemus dare? quod rectè Eraſ. obſeruauit.

Ὁ δὲ, εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρισιν, εἶπεν αὐτοῖς, Τί με πειράζετε; φέρετέ μοι δηνάριον, ἵνα ἴδω.

Οἱ δὲ ἤνεγκαν. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Καίσαρος.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Rom. 13.7 Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. Καὶ ἐθαύμασαν ἐπ᾽ αὐτῷ.

Καὶ ἔρχονται Σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτὸν, Mat. 22.15 οἵτινες λέγουσιν ἀνάστασιν μὴ εἶναι· καὶ luc. 20. 27 ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες,

Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν Deut. 25.5 ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ καταλίπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα.

Καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτὴν, καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα· καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως.

Καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτὰ, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα· ἐσχάτη πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ;

Ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται· ἀλλ᾽ εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ

15 Ipſe verò, quum ſciret eorũ ¨hypocriſin, dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denarium, vt videam.

16 Illi verò protulerũt. Tũc dicit eis, Cuiꝰ eſt imago iſta & inſcriptio? Illi verò dixerũt ei, Cęſaris.

17 Et reſpõdens Ieſus dixit eis, ‖Reddite quæ *ſunt* Cęſaris, Cęſari: & quę Dei *ſunt*, Deo. Et admirati ſunt ſuper eo.

18 ‖Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non eſſe reſurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes,

19 Præceptor, ‖Moſes ſcripſit nobis, vt ſi cuius frater mortuus ſit, ac ¨reliquerit vxorem, & ¨filios non reliquerit, accipiat ipſius frater vxorem eius, & excitet ſemen fratri ſuo.

20 ¨Septem ergo fratres fuerũt: ac primus accepit vxorem, & moriens non reliquit ſemen.

21 Et ſecundus accepit eam, & mortuus eſt, ¨& ne ipſe quidem reliquit ſemen: & tertius itidẽ.

22 Et acceperunt eam ſeptẽ illi, neque reliquerũt ſemẽ: vltima omnium mortua eſt & ¨mulier.

23 In reſurrectione ergo, ¨poſtquam reſurrexerint, cuius eorum erit vxor? nam ſeptem habuerunt eam vxorem.

24 Tunc reſpondens Ieſus dixit eis, ¨Nónne propterea erratis ¨quòd non ſciatis Scripturas, neque potentiam Dei?

25 Poſtquã enim à mortuis reſurrexerint, neque vxores ducũt, neque nuptũ dãtur: ſed sũt vt Angeli qui in cælis *ſunt*.

26 De mortuis verò, quòd ſuſci-

15 *Qui ſciens verſutiam illorum, ait illis, Quid me tentatis? afferte mihi denarium, vt videam.*

16 *At illi attulerunt ei. Et ait illis, Cuius eſt imago hæc & inſcriptio? Dicunt ei, Cæſaris.*

17 *Reſpondens autem Ieſus dixit illis, Reddite igitur quæ ſunt Cæſaris, Cæſari: & quæ ſunt Dei, Deo. Et mirabantur ſuper eo.*

18 *Et venerunt ad eum Sadducæi, qui dicunt reſurrectionem non eſſe: & interrogabant eum, dicentes,*

19 *Magiſter, Moyſes nobis ſcripſit, vt ſi cuius frater mortuus fuerit, & dimiſerit vxorem, & filios nõ reliquerit, accipiat frater eius vxorem ipſius, & reſuſcitet ſemen fratri ſuo.*

20 *Septem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mortuus eſt, non relicto ſemine.*

21 *Et ſecundus accepit eã, & mortuus eſt, & nec iſte reliquit ſemen: & tertius ſimiliter.*

22 *Et acceperunt eã ſimiliter ſeptẽ, & non reliquerunt ſemẽ, nouiſſima omniũ defũcta eſt & mulier.*

23 *In reſurrectione ergo, quum reſurrexerint, cuius de iis erit vxor? ſeptẽ enim habuerunt eam vxorem.*

24 *Et reſpondens Ieſus ait illis, Nónne ideo erratis non ſcientes Scripturas, neque virtutem Dei?*

25 *Quum enim à mortuis reſurrexerint, neque nubent, neque nubentur. ſed ſunt ſicut Angeli in cælis.*

26 *De mortuis autem quòd reſurgãt, non legiſtis*

---

15 *Hypocriſin*, ὑπόκρισιν. Vulgata, *Verſutiam*: i. πανουργίαν, vt eſt apud Lucam.

19 *Reliquerit*, καταλίπῃ. Vulgata, *Dimiſerit*: quæ interpretatio melius conuenit Diuortio. Ita enim conuertere ſolet τὸ ἀπολύειν. Sed vſus eſt Vetus interpres Dimittendi verbo propter ſequens verbum ἀφῇ, quod ipſum exponere cogimur Reliquerit. neque enim poſſumus Græcorũ copiam aſſequi. ¶*Filios*, τέκνα. Eraſmus, *Liberos*: quam interpretationem cur non probem, dixi Mat. 22.24. Sed in vno vetere exemplari ſcriptum inueni τέκνον, & apud Matthæum quoque conſtanter legitur in Vulgata editione Filium, ſingulari numero: quam lectionem maximè probo. Satis enim erat vel vnum filium reliquiſſe, vt abſolueretur frater à ſuſcitandi fraterni ſeminis lege.

20 *Septem ergo*, ἑπτὰ οὖν. Eraſmus non legit particulam οὖν, quæ tamen videtur requiri, vt narrationis exordiũ declaret. Addidi ergo, partim ex Veteris interpretis auctoritate, partim quia in vno vetuſto codice ſcriptã inueni.

21 *Et ne ipſe*, &c. καὶ οὐδὲ αὐτὸς, &c. In vno exemplari additur, μὴ καταλιπὼν σπέρμα. non relicto ſemine.

22 *Mulier*, γυνή. Eraſmus, *Vxor*. Eſt enim ambiguum nomen γυναικός. Sed illam interpretationem melius conuenire liquet ex concluſione quæſtionis.

23 *Poſtquam reſurrexerint*, ὅταν ἀναστῶσι. Hoc deeſt in duobus codicibus, & poteſt expungi, nulla ſenſus iniuria.

24 *Nónne propterea*, οὐ διὰ τοῦτο. Sic ſolent Hebræi per interrogationem enuntiare quod maximè volũt haberi pro vero. Deeſt tamen in Theophylacto particula οὐ, & interrogationis nota. ¶*Quòd non ſciatis*, μὴ εἰδότες. Vulg. ad verbum, *Non ſcientes*. Sed quia præceſſit διὰ τοῦτο, neceſſe fuit aliquantulum à verbis deflectere: quum ne ſic quidem Græci loqui ſoleant.

ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως, ἐπὶ τῆς βάτου ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, λέγων, Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ;

27 Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ Θεὸς ζώντων· ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε.

28 Καὶ προσελθὼν εἷς τῶν Γραμματέων ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, Ποία ἐστὶ πρώτη πασῶν ἐντολή;

29 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, Ὅτι πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν, Ἄκουε Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, Κύριος εἷς ἐστι·

30 Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή.

31 Καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.

32 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Γραμματεὺς, Καλῶς, διδάσκαλε, ἐπ' ἀληθείας εἶπας· ὅτι εἷς ἐστι Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ·

33 Καὶ τὸ ἀγαπᾷν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος· καὶ τὸ ἀγαπᾷν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν.

34 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν αὐτὸν ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ, Οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐδεὶς οὐκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

35 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, Πῶς λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι Δαβίδ;

36 Αὐτὸς γὰρ Δαβὶδ εἶπεν ἐν τῷ Πνεύ-

tandi ſint, non legiſtis in libro Moſis, ∴quomodo in rubo loquutus ſit ei Deus, dicens, ‖Ego *ſum* Deus Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Iacob?

27 Non eſt Deus *deus* mortuorum, ſed deus viuentium: vos ergo multum erratis.

28 ‖Et quum acceſſiſſet quidam è Scribis qui audierat eos diſceptãtes, & ſciebat eum bene illis reſpondiſſe, interrogauit eum quod eſſet primum omnium mandatum.

29 Ieſus autem reſpondit ei, ∴Primum omnium mandatorum *eſt*, ‖Audi Iſrael, Dominus Deus noſter, Dominus vnus eſt.

30 ∴Diliges igitur Dominũ Deũ tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota ∴cogitatione tua, & ex totis viribus tuis. hoc eſt primum mãdatum.

31 Et ſecundũ *illi* ſimile, ∴hoc *eſt*, ‖Diliges proximũ tuũ vt teipsũ. maius iſtis aliud mãdatũ nõ eſt.

32 Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, præceptor, in veritate dixiſti. nam vnus eſt Deus, nec alius eſt præter eum:

33 Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus: ac diligere proximũ vt ſeipſum, ∴plus eſt quàm omnia ∴holocautomata & ſacrificia.

34 Tũ Ieſus quũ vidiſſet eũ ∴ cordatè reſpõdiſſe, dixit ei, Nõ lõgè es à regno Dei. Et nemo ∴amplius audebat eũ interrogare.

35 ‖Et ∴reſpõdẽs Ieſus dicebat, docens in tẽplo, Quomodo dicunt Scribæ Chriſtũ eſſe filiũ Dauid?

36 Nam ipſe Dauid dixit ∴ per

in libro Moyſis, ſuper rubum quomodo dixerit illi Deus, inquiens, Ego ſum Deus Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Iacob?

Exodi. 3.6 mat.22.32.

27 *Non eſt Deus mortuorum, ſed viuorum: vos ergo multum erratis.*

28 *Et acceſſit vnus de Scribis qui audierat illos conquirentes: & vidẽs quoniam bene illis reſponderat, interrogauit eũ quod eſſet primũ omnium mandatum.*

Mat.22.35.

29 *Ieſus autẽ reſpondit ei, Quia primum omnium mandatorũ eſt, Audi Iſrael, Dominus Deus noſter, Dominus vnus eſt:*

Deut.6.4.

30 *Et diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota virtute tua, & ex tota mente tua. Hoc eſt primum mandatum.*

31 *Secundum autem ſimile eſt illi, Diliges proximum tuum tanquam teipſum. Maius horum aliud mandatum non eſt.*

Leui.19.18 mat.22.39. rom.13.9 gal.5.14. iacob.2.8.

32 *Et ait illi Scriba, Bene, magiſter, in veritate dixiſti, quia vnus eſt Deus, & non eſt alius præter eum:*

33 *Et vt diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine: & diligere proximum tanquam ſeipſum, maius eſt omnibus holocautomatibus & ſacrificiis.*

34 *Ieſus autẽ videns quòd ſapienter reſpondiſſet, dixit illi, Non es lõgè à regno Dei. Et nemo iam audebat eum interrogare.*

35 *Et reſpondens Ieſus dicebat, docens in tẽplo, Quomodo dicunt Scribæ Chriſtum filium eſſe Dauid?*

Mat.22.42 luc.20.41.

36 *Ipſe enim Dauid dicit*

---

26 *Quomodo*, ὡς, vel πῶς, vt in vno codice legimus. Eſt autem per traiectionem conſtruendum hoc membrum, vt poſt αὐτῷ ſubiiciatur ἐπὶ τῆς βάτου. Similis traiectionis exemplum occurrit Rom.13.3.

27 *Non eſt Deus [deus] mortuorum*, οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν. Suppleui ex Matthęo nomen τοῦ θεοῦ repetitum & quidem minuſculo theta ſcriptum, vt & in poſteriore membro habens videlicet rationem attributi.

29 *Primum*, πρῶτον i. primarium ac præcipuum. Rectius autem iſtum ſenſiſſe quàm Phariſæi cõſueuiſſent, ex ipſius reſponſo liquet.

30 *Diliges igitur*, καὶ ἀγαπήσεις. Vulg. & Eraſm. *Et diliges.* Sed apparet καὶ poſitam eſſe pro οὖν: quæ enallage etiam apud Græcos diſertiores reperitur. Demoſthenes περὶ στεφ. Ὁ δὲ γραψάμενος Διώνδας τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων οὐκ ἔλαβε. καὶ μοι λέγε ταῦτα τὰ ψηφίσματα. Sic quoque paulo pòſt accipitur, verſu 37. ¶ *Cogitatione*, τῆς διανοίας: id eſt συνέσεως, vt Scriba reſponſo ſuo explicat. Deeſt tamen hæc particula in meo vetuſtiſſimo codice. Vide Matth.22.37.

31 *Hoc [eſt,]* αὕτη. Subaudi ἐστίν. Vulgata, *Illi*: id eſt αὐτῇ. quomodo ſcriptum legi in duobus codicibus vetuſtis.

33 *Plus eſt*, πλεῖόν ἐστι. Vulg. *Maius eſt*, μεῖζόν ἐστι. In quodã codice legitur περισσότερον, *amplius.* ¶ *Holocautomata & ſacrificia*, τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν. Holocautomata vel holocauſta interpretantur Gręci id ſacrificiorum genus in quo tota victima Deo adolebatur, vt ipſa verbi notatio declarat. Hebræi עולות [*holoth*] vocant. à verbo quod ſignificat Aſcendere: quoniam videlicet tota victima cremata ſurſum aſcẽdebat. θυσίας autem appellãt ea ſacrificia quæ ſicut à Gręcis à θύω macto, ſic ab Hebræis dicuntur זבחים [*zebachim*]: in quibus pars aliqua Sacerdotibus & cõuiuio decidebatur, vt rectè notat Hieronymus in caput Eſaiæ 56. Comprehenditur verò his duobus ſacrificiorum generibus vniuerſus ille cæremonialis cultus, in quo nonnulli hypocritæ ſummam pietatis collocabant.

34 *Cordatè*, νουνεχῶς, id eſt ad verbum vt qui mentem haberet, ſiuè vt intelligentia pręditus. Hinc illud Ennij, *Egregiè cordatus homo Catus Ælius ſextus*: & apud Plautum hæc tria συνωνύμως iunguntur cordatè, ſapienter, doctè. ¶ *Amplius*, οὐκέτι. Abundat negatio, vt alibi dixi. Vulgata, *Iam*, ἤδη. Eraſmus, *Poſt illa*, μετὰ ταῦτα.

35 *Reſpondens*, ἀποκριθείς: id eſt verba faciens, vt alibi docuimus. Seruari tamen poteſt propria huius verbi ſignificatio. Nam ſcribit Matthæus fuiſſe in tẽplo coactos Phariſæos, quum hæc diceret Criſtus. Eſt autem veriſimile, multum vtrinque habitum ſermonem, cuius concluſionem duntaxat ſcripſerint Euangeliſtæ.

36 *Per Spiritum ſanctũ*, ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ. Vel, In Spiritu ſancto. Eſt enim quædam in hoc dicẽdi genere energia, quo ſignificatur nõ tã Dauidem loquutũ fuiſſe, quàm Spiritũ Dei, qui quodãmodo Dauidẽ ipſum poſſederit. Dicitur, inquã, neſcio quomodo ἐμφατικώτερον Dauid in Spiritu loquutꝰ, quàm Spiritus in Dauide. Nequis tamẽ hoc arbitretur ſubtilius cõſideratũ, ſolemꝰ interpretari *Per Spiritũ.*

Psal.109.1 ματι τῷ ἁγίῳ, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

37 Αὐτὸς οὖν Δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύριον· καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; Καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως.

38 Matt.23.6 luc. 11.43. & 20.45 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, Βλέπετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς,

39 Καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

40 Mat. 23.14 luc.20.47 Οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

41 Luc.21.1 Καὶ καθίσας ὁ Ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου, ἐθεώρει πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολλά.

42 Καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ ἔβαλε λεπτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης.

Spiritum ſanctum, ‖ Dixit Dominus domino meo, Sede ad dextram meam, vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

37 Ipſe ergo Dauid dicit eum dominum: vnde igitur filius eius eſt? Et multa turba audiebat eũ libenter.

38 ‖*Ipſe* autẽ dicebat eis ⁚in doctrina ſua, ⁘ Cauete à Scribis, ⁚qui amant ⁚ſtolati ambulare, & ſalutationes in foris,

39 ⁘Primóſque conſeſſus in conuentibus, & ⁚primos accubitus in cœnis.

40 ‖⁚Qui deuorant domos viduarum, ⁚& in ſpeciem vtuntur lõgis precibus: iſti auferent grauius iudicium.

41 ‖Et quum ſediſſet Ieſus ⁘ ex aduerſo gazophylacij, ſpectabat quomodo turba iniiceret ⁚æs in gazophylacium. multi igitur diuites iniiciebant multa.

42 Et quum veniſſet quędam vidua pauper, iniecit ⁚minuta *æreola* duo, ⁚quod eſt quadrans.

in Spiritu ſancto, Dixit Dominus Domino meo, ſede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

37 *Ipſe ergo Dauid dicit eum Dominum: & vnde eſt filius eius? Et multa turba eũ libenter audiuit.*

38 *Et dicebat eis in doctrina ſua, Cauete à Scribis, qui volunt in ſtolis ambulare, & ſalutari in foro,*

39 *Et in primis cathedris ſedere in ſynagogis, & primos diſcubitus in cœnis.*

40 *Qui deuorant domos viduarum ſub obtẽtu prolixæ orationis: hi accipient prolixius iudicium.*

41 *Et ſedens Ieſus contra gazophylacium aſpiciebat quomodo turba iactaret æs in gazophylacium. & multi diuites iactabant multa.*

42 *Quum veniſſet autem vidua vna pauper, miſit duo minuta, quod eſt quadrans.*

---

38 *In doctrina ſua*, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. id eſt, inter docendũ, ἐν τῷ διδάσκειν. Vide ſuprà capite 4.2. ¶ *Cauete*, Βλέπετε: id eſt φυλάσσεσθε: vt infrà cap.13.9. Sic apud Latinos quoque Videre pro Cauere accipitur, ſed diuerſa conſtructione ab ea quæ hîc vſurpatur. Cicero 4. Academic. *Sapientis hanc cenſet Arceſilas vim eſſe maximam, cauere ne capiatur, ne fallatur videre.* ¶ *Qui amant*, τῶν θελόντων: id eſt τῶν φιλούντων, vt loquitur Matthęus capite 23.6. ideóque ſummo ſtudio expetunt & ambiunt. Reſpondet enim τὸ θέλειν verbo חפץ [*chaphets*,] vt diximus ſuprà 10 35, quo ſignificatur voluntas cum ſumma cupiditate coniuncta, vt Gen. 34.19. Cæterùm hoc quoque notandum eſt, articulum hîc poni αἰτιολογικῶς, ſicut Rom.1.18. perinde enim eſt ac ſi dixiſſet Marcus, θέλουσι γὰρ, Volunt enim. ¶ *Stolati*, ἐν στολαῖς: id eſt ἐσταλμένοι. Idem autem valet ſtola quod veſtis in genere: quãuis poſtea de muliebri veſte ad talos vſque demiſſa dici cœpit, vt rectè obſeruat Bayfius. Hîc tamen videtur exterior illa veſtis fimbriata ſignificari, cuius fit mẽtio Deut.22.12. Vulgata ad verbum, *In ſtolis*: ſicut alibi annotauimus Suetonium ſcripſiſſe, Caligulam modò in crepidis vel cothurnis, modò in ſpiculatoria caliga proceſſiſſe in publicum. id eſt crepidatum, vel caligatum.

39 *Primóſque conſeſſus*, καὶ πρωτοκαθεδρίας. Vulgata, *Et in primis cathedris ſedere*: nomine in verbum conuerſo. Eraſm. *Primáſque ſellas*: quum tamen accipiendum ſit Græcũ vocabulum non de ſellis ipſis, ſed de ſeſſione. ¶ *Primos accubitus*, πρωτοκλισίας. Hîc rectè reprehendit Eraſmus Veterem interpretem, quòd, vt ſibi conſtaret, non potius verterit, Primi accumbere, nomine per verbum expreſſo. Sed quod hîc reprehendit, ipſe ſuprà admiſit, Matth. 23.6, & quidem mutata vetere editione.

22

40 *Qui deuorant*, οἱ κατεσθίοντες. Bellè quidem conueniunt Latina, quia verſu 38, conuertimus τῶν θελόντων, qui amãt: in Gręcis verò manifeſtum eſt ſolœcum, quum potius dicendum fuerit τῶν κατεσθιόντων καὶ προσευχομένων, vel οἱ κατεσθίουσι καὶ προσεύχονται, vt loquitur Lucas 20. 47. Nam οὗτοι quod ſequitur, non minus pertinere exiſtimo ad verſiculum 38 & 39, quàm ad hunc 40. Similia verò dicendi genera etiam apud diſertiores ſcriptores reperiuntur, vt Homerus Iliad. α, quum exorſus eſſet hanc comparationẽ à recto caſu, Τρῶες δ' ὥστ' ὄϊες πολυπάμμονος ἀνδρὸς ἐν αὐλῇ, ſubiicit hanc ἀπόδοσιν, diuerſo caſu, Ὣς Τρώων ἀλαλητὸς ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ὀρώρει. Idem Iliad β, Φημὶ γὰρ οὖν κατανεῦσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα Ἀστράπτων ἐπιδέξι', ἐναίσιμα σήματα φαίνων, pro ἀστράπτοντα & φαίνοντα: vbi Euſtath. ſimilia nõnulla in Eurip. & Soph. obſeruat. Sed & Paul⁹ 1.Ti.4.2, & 3. videtur pro rectis genitiuos ter vſurpare. ¶ *Et in ſpeciẽ*, καὶ προφάσει. Vide Mat.23.14.

83

41 *Ex aduerſo*, κατέναντι: ſiue Contrà, vt vertit Vulgata. Accipitur autem interdum ἔμπροσθεν: id eſt coram & in oculis: vt ferè loquuntur Hebræi, vt Rom.4.17. ¶ *Æs*, χαλκόν. Id eſt, χαλκοῦς, æreos videlicet numulos, quales quadraginta octo, vt mox oſtendam, denarium Romanum conſtituebant. Terent. *mulierem ære emptam ſuo.* Vſus eſt autem hac voce Euãgeliſta potius quàm δωρεὰν, vel ἀργύριον, de voluntariis oblationibus differens, quæ maxima ex parte tenuiores eſſe conſueuerant, pleriſque (vt in rebus ſacris fieri ſolet) munuſculum parcè afferentibus, vt legi ſatisfeciſſe videretur quæ prohibebat quenquam ad ſolẽnes illos dies feſtos in æde Domini vacuum apparere. Syrus interpres vertit עורפנא [*hurphana*] ſic nimirum omne minutorum numorum genus ſignificans, quo denarij numíque alij grauiores à Collybiſtis in ipſo templo permutari cõſueuerant, de quibus agitur Ioh.2.15. Sic etiam æris nomẽ pro pecunia in genere cœpit vſurpari, vnde etiam ærarium apud Romanos appellatum.

42 *Minuta* [*æreola*] *duo*, λεπτὰ δύο. Expreſſi χαλκῶν, id eſt æreolorum, nomen, quòd neceſſariò locus iſte ſit ita intelligendus, quoniam bina quadrantem dicuntur efficere: alioqui non conueniente calculo, ſi de iis λεπτοῖς hoc accipiatur, quæ ſeptena ſingulis chalcis attribuebantur. Syrus interpres latina Minutorum voce Syriacè inflexa, מנין [*menin*] vocat. ¶ *Quod eſt quadrans*, ὅ ἐστι κοδράντης. Quadrans videlicet oboli Italici, quod vt intelligatur (quum præſertim locus iſte me diu torſerit) ſic de hac re numaria ſtatuendum opinor. Iudæi ex captiuitate Babylonica reduces, ſub Perſarum Græcis Aſiaticis imperantium imperio, drachmis vti plurimùm cæperunt, nomine etiam ipſo Hebræa terminatione inflexo, & ad aureos etiam numos accommodato, vt apparet ex Nehem.7. Græcis autem ipſis Orienti dominantibus, vſque adeo vſi ſunt drachmis vt ſiclorum penè nomen euanuiſſe videretur, quorum alios ſimplices δίδραχμα, alios à ſanctuario nuncupatos, tetradrachma vocarunt. Romanis verò poſtea rerum potitis, & publicanis per prouincias regnantibus, denariis cæteríſque Romanis numis cœptum eſt agi, vt ex his quoque libris colligi manifeſtè poteſt: ſic tamen vt drachmæ vocabulum & eius minutiarum diſtributio, ipſi denario Romano accommodaretur, impari tamen ſupputatione, quum denarius Romanus ſit ſeptima parte drachma Attica, paſſim vſitata, grauior, vt doctiſſimus Georgius Agricola certis teſtimoniis demonſtrauit. Hinc illa duplex apud Cleopatram drachma, Italica videlicet & Attica,

quarum

quarum vtraque ſex obolis, ſed aliis rurſum Italicis, aliis Atticis æſtimatur: & oboli quidem Italici, chalchis octo: Attici verò ſeptem chalchis, permutabantur. Huius autẽ ſupputationis qua obolo Italico non ſeptem ſed octo chalci attribuuntur, ita vt duo chalci, quorum hîc fit mentio, fuerint eius quadrans, teſtis eſt Cleopatra in Coſmeticis, his verbis ab Agricola citatis, τὸ Ἰταλικὸν δηνάριον ἔχει δραχμὴν ᾱ. ἡ δραχμὴ ὀβολοὺς ς̄, χαλκοὺς μη̄. Id eſt, Italicus denarius, habet drachmam vnam, drachma verò obolos ſex, chalcos quadraginta octo. Et Poll. lib. 10, ὁ μέντοι ὀβολὸς ὀκτὼ χαλκοῦς εἶχε, Obolus verò octo habuit chalcos. Et mox, οἱ δύο χαλκοὶ τεταρτημόριον ἐκαλεῖτο, ὅτι ἦν τοῦ ὀβολοῦ τέταρτον. Duo chalci (qui & Dichalcum vocantur) vocabantur Quadrans, quod eſſent quarta oboli pars. quod poſtea Diphili Comici Syracuſij auctoritate confirmatur, Sed & huic ſententiæ fauet Syrus interpres, hoc loco & Luc. 12, 59, & 21. 2, τὸ λεπτὸν שמונא [*ſchamuna*] id eſt octauam partem, interpretans. Itaque Chryſoſtomus locum iſtũ Lucæ 21, 2 exponẽs, δύο λεπτὰ non rectè interpretatur δύο ὀβολούς, quibus nulla ratione conuenire poſſit quadrantis appellatio. Sed etiamſi nũmariæ huius ſupputationis ratio non habeatur, quid ſignificatum voluerit Chriſtus optimè intelligi poteſt.

---

43 Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάντων βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον.

44 Πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς.

Κεφάλαιον ιγ.

1 ΚΑΙ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ λίθοι καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί.

2 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθῳ, ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ.

3 Καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας,

4 Εἰπὲ ἡμῖν πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι.

5 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς, ἤρξατο λέγειν, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

6 Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν.

7 Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ γενέσθαι. ἀλλ' οὔπω τὸ τέλος.

8 Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους, καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί.

43 Tunc *ille*, quum aduocaſſet diſcipulos ſuos, dixit eis, Amen dico vobis, vidua hæc pauper plus iniecit quàm omnes *alij* qui miſerunt *pecuniam* in gazophylacium.

44 Nam omnes ∴ex eo quod ipſis redundat, iniecerunt: hæc verò è penuria ſua iniecit omnia quæ habebat, totum *inquam* victum ſuum.

CAP. XIII.

1 ‖QVVM autem egrederetur è templo, dixit ei quidã e diſcipulis eius, Præceptor, vide quales lapides, & qualia *iſta ſint* ædificia.

2 Tunc Ieſus reſpondens dixit ei, ‖ ∴Vides iſta magna ædificia? ∴non relinquetur lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur.

3 Et quum ſederet in monte Olearum ex aduerſo tẽpli, interrogarunt eũ priuatim Petrus & Iacobus & Iohãnes & Andreas,

4 Dic nobis quando hæc erunt, & quod ſignum *erit* quando futurum eſt vt omnia hæc ∴finem accipiant.

5 Ieſus autem eis reſpondens cœpit dicere, ‖ Videte nequis vos ſeducat.

6 Multi enim venient ∴ſub nomine meo, dicẽtes, ∴Ego ſum *Chriſtus*: multóſque ſeducent.

7 Quum autem audieritis bella & rumores bellorum, ne turbamini: oportet enim ∴*iſta* fieri. at ∴nondum *erit* finis.

8 Surget enim gens in gentem, & regnum in regnum: erúntque terræmotus ſingulis locis, & erunt fames ac turbæ.

43 *Et conuocans diſcipulos ſuos ait illis, Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus miſit qui miſerunt in gazophylacium.*

44 *Omnes enim ex eo quod abundabat illis miſerunt, hæc verò de penuria ſua omnia quæ habuit miſit, totum victum ſuum.*

CAP. XIII.

1 *ET quum egrederetur de tẽplo, ait illi vnus ex diſcipulis ſuis, Magiſter, aſpice quales lapides, & quales ſtructuræ.* Matt. 24. 1 luc. 21. 5

2 *Et reſpondens Ieſus ait illi, Vides has omnes magnas ædificationes? nõ relinquetur lapis ſuper lapidẽ, qui non deſtruatur.* Luc. 19. 43

3 *Et quum ſederet in mõte Oliuarum contra templum, interrogabant eum ſeparatim Petrus & Iacobus & Iohãnes & Andreas,*

4 *Dic nobis quando iſta fient, & quod ſignum erit quando hæc omnia incipient conſummari.*

5 *Et reſpondens Ieſus cœpit dicere illis, Videte nequis vos ſeducat.* Epheſ. 5. 6 2. theſ. 21. 3

6 *Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Quia ego ſum: & multos ſeducent.*

7 *Quum audieritis autẽ bella & opiniones bellorum, ne timueritis: oportet enim fieri. ſed nondum finis.*

8 *Exurget enim gẽs cõtra gentem, & regnum ſuper regnum: & erunt terræmotus per loca, & fames.*

---

44 *Ex eo quod ipſis redundat*, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. Vulgata. *Ex eo quod abundat illis.* Eraſmus rectius, *Ex eo quod ſuperérat ipſis.* Hæc enim vis eſt τοῦ περισσοῦ. vt diximus Matth. 5. 37. Legimus in vno manuſcr. exemplari ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν: eodem ſenſu, & fortaſſe rectius. Sequitur enim poſtea, ἐκ τῆς ὑστερήσεως, non ἐκ τοῦ ὑστεροῦντος.

IN CAPVT XIII.

2 *Vides*, βλέπεις. Nonnulli (vt teſtatur Eraſmus) legunt βλέπετε. Sic enim reſpondet Dominus quaſi ab vno prouocatus communi cæterorum nomine. ¶ *Non relinquetur*, οὐ μὴ ἀφεθῇ. In duobus codicibus vetuſtis additur ὧδε, Hîc. quod & apud Matthæum legitur.

4 *Finem accipiant*, συντελεῖσθαι. Id eſt deſtruantur, vt dixerat Chriſtus verſu 2. Nam ταῦτα pronomen huc refertur, diſcipulis proculdubio templi molem è regione ſitam indicantibus. Vulg. igitur admodũ impropriè vertit μέλλει συντελεῖσθαι, *incipient conſummari*: neque rectè ſatis Eraſ. *Conſummabuntur.* quamuis diſcipuli, vt ex Matthæo apparet, iſtam templi deſtructionem cum vltimo illo vniuerſalis iudicij die quaſi res eodem temporis ſpatio euenturas cõiunxiſſent, nondũ videlicet iſtorum arcanorum cognitione pleniſſimè inſtructi: quod etiam occaſionem prębuit Chriſto, de vtroque coniunctim diſſerendi.

6 *Sub nomine meo*, ἐν τῷ ὀνόματί μου. Id eſt, qui nomen meũ mutuabuntur. Vide Matth. 24. 5. ¶ *Ego ſum [Chriſtus,]* ὅτι ἐγώ εἰμι. Præciſa eſt oratio, quã rectè ex Matthæo videtur expleuiſſe Eraſmus. Nam quod idẽ obſeruat hæc ita poſſe accipi quaſi dicat, Multi venturi ſunt, dicentes ſe eum eſſe qui ego ſum, eodẽ prorſus ſenſu dicitur: ſed mihi non placet, propter longiorem circuitum, & duriorem ellipſin.

7 *[Iſta] fieri*, γενέσθαι. In quodam codice additur ταῦτα: & הו [*Hu,*] apud Syrum interpretem & neceſſario ſupplendum eſt. ¶ *Nondum*, οὔπω: id eſt οὐκ εὐθέως, non ſtatim, vt explicat Lucas 12. 9.

9 Ἀρχαὶ ὠδίνων ταῦτα. βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγωγάς· δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

10 Καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον.

Mat. 10.19 luc. 12.11, & 21.14

11 Ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑμᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε· ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

12 Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

13 Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Mat. 24.15 Dan. 9.25

14 Ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ὅπου οὐ δεῖ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω) τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη·

Luc. 21.20

15 Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰσελθέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

16 Καὶ ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὤν, μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ.

9 Principia *erunt* dolorũ *partus* iſta. ſed ∴ cauete vos vobiſipſis: tradent enim vos in conſeſſus ∴ & conuentus: cædemini, ∴ & coram præſidibus ac regibus ∴ ſiſtemini propter me, ∴ *vt hoc ſit* teſtimonio aduerſus eos.

10 Et ∴ apud omnes gentes oportet primùm prædicari Euangelium.

11 ‖ Quum autem vos traditos duxerint, ∴ ne antè ſoliciti eſtote quid dicturi ſitis, ∴ neque meditamini: ſed quicquid datum fuerit vobis illo momento, id loquimini. non enim eſtis vos qui loquimini, ſed Spiritus ſanctus.

12 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & inſurgẽt liberi aduerſus parentes, & eos curabũt morte mulctandos.

13 Et eritis exoſi omnibus ∴ propter nomẽ meum: ſed qui perſeuerauerit ad finem vſque, is ſeruabitur.

14 ‖ Quum autem videritis abominationem illam vaſtatricem, ∴ quæ dicta eſt à ‖ Daniele Propheta, ∴ poſitam ∴ vbi non oportet, (qui legit animaduertat) ‖ tunc qui *fuerint* in Iudæa, fugiant in montes:

15 Qui verò *fuerit* in ſolatio, ne deſcendat domum, nec ingrediatur vt quicquã ſumat è domo ſua.

16 Et qui fuerit in agro, ne reuertatur ∴ retro vt ſumat pallium ſuum.

9 *Initium dolorum hæc. videte autem voſmetipſos: tradent enim vos in conciliis & in ſynagogis: vapulabitis, & ante præſides & reges ſtabitis propter me, in teſtimonium illis.*

10 *Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Euangelium.*

11 *Et quum duxerint vos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini: ſed quod datum vobis fuerit in illa hora, id loquimini: non enim vos eſtis loquentes, ſed Spiritus ſanctus.*

12 *Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & conſurgent filij in parentes, & morte afficient eos.*

13 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem ſuſtinuerit in finẽ, hic ſaluus erit.*

14 *Quum autem videritis abominationẽ deſolationis ſtantem vbi non debet, (qui legit intelligat) tũc qui in Iudæa ſunt, fugiant in montes.*

15 *Et qui ſuper tectum, ne deſcendat in domum, nec introeat vt tollat quid de domo ſua.*

16 *Et qui in agro erit, non reuertatur retro tollere veſtimentum ſuum.*

---

9 *Cauete vobis*, βλέπετε ἑαυτοῖς: i. φυλάττεσθε ἑαυτοῖς, vt diximus ſuprà 12.38. Vulg. *Videte voſmetipſos*: & barbarè & obſcurè. Sed hoc notandũ eſt, quum φυλάττεσθαί τινα Græcis ferè declaret, Cauere ab aliquo, hîc contrà accipi βλέπειν. i. φυλάττεσθαι ἑαυτοῖς, pro Cauere ſibiipſis. Apud Lucã, ὁρᾶν & φυλάττεσθαι vnà cõiunguntur, cap. 12.15. ¶ *Et conuentus*, καὶ εἰς συναγωγάς. Pleraque exemplaria poſt συναγωγὰς diſtinctionem adſcribunt, quæ ſequuti ſumus. Nõnulli tamẽ vt & Syrus interpres, cum verbo δαρήσεσθε hæc cõiungunt, ita vt εἰς pro ἐν accipiatur. Sed & in quodam codice ſcriptum inuenimus, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν δαρήσεσθε, Et in ſynagogis ipſorum cædemini: quæ lectio prorſus conſentit cum Matthæo 10. v. 17. ¶ *Et coram præſidibus*, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων. In duobus codicib. legitur, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων δὲ, Sed & coram præſidibus. Ponitur autẽ ἐπὶ pro Corã vel Ante, vt etiam accipitur 1. Tim. 6. cap. 13. ¶ *Siſtemini*, σταθήσεσθε. Vulg. *Stabitis*. Eraſm. *Ducemini*, ἀχθήσεσθε, vt legitur in Theophylacti cõmentariis. Sed hanc lectionẽ ſi ſequamur, poſitũ videbitur ἐπὶ ἡγεμόνων pro ἐπὶ ἡγεμόνας: i. ad reges, vt loquitur Matthæus, propter me, ἕνεκεν ἐμοῦ. i. δι' ἐμέ. Vide Matth. 5.11. ¶ [*Vt hoc ſit*] *teſtimonio aduerſus eos*, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Id eſt, Vt vobis auditis, tanto magis conuincantur, nec poſſint ignorantiam prætexere. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *In teſtimonium ipſis*: nimium obſcurè.

*

10 *Apud omnes gentes*, εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Sic Demoſthenes περὶ στεφ. Καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, Et progreſſus dixi apud vos. Vulg. *In omnes gentes*: quam interpretationem ſi ſequamur, vertemus κηρυχθῆναι, promulgari.

11 *Ne antè ſoliciti eſtote*. μὴ προμεριμνᾶτε. Ita rectè explicat Eraſmus in annotationibus. Nam Præcogitandi vocabulum, quod Vetus interpres vſurpat, neque Eraſmus repudiat, non memini apud idoneos auctores legere. Deinde non prohibetur cogitatio, ſed ſolicitudo illa & anxietas quæ à diffidentia proficiſcitur, vt diximus Matth. 6.27. ¶ *Neque meditamini*, μηδὲ μελετᾶτε. Hoc ego refero ad artificioſam illam dicendi rationem, cuiuſmodi multa oratores tradunt exercẽdis ſuis diſcipulis in declamationibus fictitiis, quas μελέτας vocant. Vult ergo Chriſtus ſuos quantumuis indoctos & rudes, in cælum reſpicere, vt Dei fide & cauſæ bonitate freti, aliunde quàm ab humana eloquẽtia præſidium expectent. In quodam codice ſcribitur προμελετᾶτε, Præmeditamini: quod melius videtur conuenire, quum præceſſerit προμεριμνᾶτε.

13 *Propter nomen meum*, διὰ τὸ ὄνομά μου: i. propter me, cuius doctrinam annuntiabitis.

14 *Quæ dicta eſt*, &c. τὸ ῥηθὲν, &c. Hoc membrum non legit Vetus interpres, neque Auguſtinus lib. de Conſ. Euãg. 2. cap. 77. neque etiã inuenimus in duobus codicibus: quod tamen vertit Syrus interpres. ¶ *Poſitam*, ἑστώς. Vel, ſtantẽ. Videtur tamen illa interpretatio commodior. Eſt autem huius loci hæc ſententia, fore vt profanę gentes ciuitatem Dei ipſúmque templum non modò contaminent ac polluant ſuo ingreſſu, ſed etiam funditus euertant. Cæterùm in vetuſtis noſtris exemplaribus omnibus legitur ἑστὼς, vno tantùm excepto, & editione Complutẽſi, quam ſequi maluimus, & quodam alio præterea, in quo ſcriptum legimus ἑστηκός. ¶ *Vbi non oportet*, ὅπου οὐ δεῖ. In vno exemplari legitur, ἐν τόπῳ ἁγίῳ, in loco ſancto.

16 *Retrò*, εἰς τὰ ὀπίσω. Eraſm. *Ad ea quæ reliquit à tergo*: id eſt εἰς τὰ ὄπισθεν καταλειφθέντα. Atqui ſæpe apud Græcos aduerbia pluraliter efferuntur: & εἰς τοὐπίσω idem declarat quod ὀπίσω ſimplex.

18 Ne

17 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

18 Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος.

19 Ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλῖψις, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ᾽ ἀρχῆς κτίσεως ἧς ἔκτισεν ὁ Θεὸς, ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γένηται.

20 Καὶ εἰ μὴ Κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ. ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς οὓς ἐξελέξατο, ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας.

21 Καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ πιστεύσητε.

22 Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται· καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾷν, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

23 Ὑμεῖς δὲ βλέπετε. Ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν πάντα.

24 Ἀλλ᾽ ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, μετὰ τὴν θλῖψιν ἐκείνην, ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς.

25 Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτοντες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς σαλευθήσονται.

26 Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης.

27 Καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ᾽ ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου οὐρανοῦ.

28 Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν. ὅταν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἁπαλὸς γένηται, καὶ ἐκφύῃ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν·

29 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ταῦτα ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

30 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη μέχρις οὗ πάντα ταῦτα γένηται.

31 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

32 Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ

17 Væ autem prægnantibus & lactantibus per illos dies.

18 Orate verò ¨ne fiat fuga veſtra hyeme.

19 ¨Erunt enim dies illi *talis* afflictio, qualis non fuit à principio ¨ rerum conditarum quas condidit Deus, vſque ad hoc tempus, nec erit.

20 Et niſi Dominus decurtaſſet dies illos, omnis caro periret: ſed propter electos quos elegit, decurtauit dies illos.

21 ‖Tunc autem ſiquis dixerit, Ecce hic Chriſtus, vel, ecce illic, ne credite.

22 Surgent enim pſeudochriſti & pſeudoprophetæ: & edent ſigna ac miracula ad ſeducendū, ſi fieri poſſit, etiam electos.

23 Vos autem cauete. Ecce, prædixi vobis omnia.

24 ‖Cæterùm per illos dies, poſt afflictionem illam, ſol obſcurabitur, nec dabit luna ſplendorem ſuum.

25 Et ſtellæ cæli excident, & poteſtates quæ in cælis *ſunt* concutientur.

26 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cū potentia multa & gloria.

27 *Ipſe* verò tunc mittet Angelos ſuos, & ſuos electos ¨coget à quatuor ventis, ab extremo terræ vſque ad extremum cæli.

28 A ficu verò diſcite parabolā, Quum ramus eius iam tener fit, & ¨germinat folia, noſtis propè eſſe æſtatem:

29 Ita & vos, quum hæc videritis fieri, agnoſcite propè eſſe & ad fores *regnum* Dei.

30 Amen dico vobis, nequaquā prætericrit hæc ætas vſquedum ¨facta ſint hæc omnia.

31 Cælum & terra præteribunt, ſermones autem mei nequaquā præteribunt.

32 Sed de die illo ¨ac hora nemo ſcit, ne Angeli quidem qui in

17 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.*

18 *Orate verò vt hyeme non fiant.*

19 *Erunt enim dies illi tribulationes tales, quales non fuerūt ab initio creaturæ quā condidit Deus, vſque nunc, neque fient.*

20 *Et niſi breuiaſſet Dominus dies, non fuiſſet ſalua omnis caro: ſed propter electos quos elegit, breuiauit dies.*

21 *Et tunc ſiquis vobis dixerit, Ecce, hic eſt Chriſtus, ecce illic: ne credideritis.*

Mat.24.25
luc.21,8

22 *Exurgent enim pſeudochriſti & pſeudoprophetæ: & dabunt ſigna & portenta ad ſeducendos, ſi fieri poteſt, etiam electos.*

23 *Vos ergo videte. Ecce prædixi vobis omnia.*

24 *Sed in illis diebus poſt tribulationem illam ſol contenebrabitur, & luna nō dabit ſplendorem ſuū.*

Ezec. 32.7
eſa.13.10.
ioel.2.10.
31. & 3.15

25 *Et ſtellæ cæli erunt decidentes, & virtutes quæ in cælis ſunt mouebuntur.*

26 *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum virtute multa & gloria.*

27 *Et tunc mittet Angelos ſuos, & congregabit electos ſuos à quatuor ventis, à ſummo terræ vſque ad ſummum cæli.*

28 *A ficu autē diſcite parabolam. Quū iam ramus eius tener fuerit, & nata fuerint folia, cognoſcitis quia in proximo ſit æſtas:*

29 *Sic & vos, quū videritis hæc fieri, ſcitote quòd in proximo ſit in oſtiis.*

30 *Amen dico vobis quoniam non tranſibit generatio hæc donec omnia iſta fiant.*

31 *Cælum & terra tranſibunt, verba autem mea non tranſibunt.*

32 *De die autem illo vel hora nemo ſcit, neque An-*

---

18 *Ne fiat fuga veſtra hyeme*, μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος. In quodam codice ſcribitur, μὴ χειμῶνος ταῦτα γένηται, ἢ σαββάτου, *ne hyeme fiant iſta, vel ſabbatho*. Vet. expungit ταῦτα, & ἢ σαββάτου, vt qui legerit ἵνα χειμῶνος μὴ γένηται, Vt hyeme non fiant: ſicut etiam ſcribitur in meo vetuſtiſſimo libro. Accidiſſe verò ipſo Paſchæ feſto vrbis obſidionem narrat Ioſephus.

19 *Erunt enim*, ἔσονται γάρ. Hebræum dicendi genus, cuius magna eſt emphaſis. ita enim ſignificatur fore vt toto illo tempore calamitas calamitatem excipiat: perinde ac ſi tempus ipſum nihil aliud eſſet quàm ipſiſſima (vt ita dicam) miſeria. Sic Amos 5 20, dicit diem Domini fore tenebras, non lucem. Sic à Latinis interdum ſceleratiſſimus aliquis homo dicitur ſcelus. Legit autem Vetus interpres θλίψεις τοιαῦται, & quæ conſequuntur, plurali numero: ſicut etiam hæc ſcripta inueni in quodam exemplari. ¶ *Rerum conditarum*, κτίσεως. Vulgata ad verbum, *Creaturæ*, quod vocabulum nullo modo quadrat. Significat autem κτίσις interdū conditionem ac creationem mundi, vt ſuprà 10.6. & Ro.1,20. interdum res creatas, vt hoc loco, & Rom.8.21. * interdum omnes conditos homines, vt infrà cap 16.15.

27 *Et coget*, καὶ ἐπισυνάξει. In quodā codice ſcribitur καὶ ἐπισυνάξουσι. i. qui cogāt: de qua formula loquēdi diximꝰ alibi.

28 *Germinat*, ἐκφύῃ. Vnlg. *Nata fuerint*, ἐκφυῇ: quod raro dicitur.

30 *Facta ſint*, γένηται. Intellige partim completa: (nam intra annum a Chriſti morte 38, excidium gentis Iudaicæ contigit) partim cœpta aduerſus Eccleſiam & cum vltima mundi ætate, quæ à Chriſti aduentu incipit, terminanda.

32 *Ac hora*, καὶ τῆς ὥρας. Nos etiam alibi ſæpe Momentum vertimus, eodem ſenſu. Rectèquoque Eraſmus interpretatur, *Ac tempore*: id eſt καὶ τοῦ καιροῦ. quo vocabulo vtitur Euangeliſta paulo pòſt. Sed in ſex vetuſtis codicibus ſcribitur ἢ ὥρας, vel hora, vt Vetus etiam interpres conuertit: vt facilè appareat non eſſe cur ſubtiliter hic inter diem & horam diſtinguamus, quum vtroque hoc vocabulo

intelligatur in genere punctum illud temporis à Deo cõſtitutum ſecundo Chriſti aduẽtui. Hoc autem placuit annotare propter eos qui iam inde à multis ſeculis ſe torſerunt, vt futuri iudicij tempus ex Scripturis elicerent: quibus ſi obiicias hæc Chriſti verba, reſpondere ſolent, incertum quidem eſſe diem & horam, tempus autem & annum minimé. Quaſi verò ratio illa, propter quam noluit Deus vt hoc tempus cuiquam eſſet cognitum, (nempe vt de re ipſa certi cuius euentum ignoramus, perpetuò in excubiis ageremus) minus valeat in tempore & anno, quàm in die & hora. Sed iſtos partim præterita ſecula conuincunt, partim etiam futura redarguent. Piis autem omnibus hæc Chriſti doctrina ſufficiet, vt eius aduentum religiosè expectent, in Dei verò arcana curiosè nõ inquirant. Neque verò poſſum diſſimulare mihi non probari eorum ſententiam qui dictum illud tanquam diuinum oraculum inculcare ſolent, Duo annorũ millia ante Legem, duo millia ſub Lege, duo millia poſt Legem. Nam vt de præteritorum annorum calculo nihil dicam, quî poteſt dictum illud cum his Chriſti verbis, ſine manifeſto cauillo, conſentire? Eliæ verò prophetiam hanc eſſe ſi negaro, vt ego ſanè pernego, vnde tandem probabitur? Nempe ex antiqua traditione. Quaſi verò non ſatis ſint notæ Iudæorum nugæ, aut quaſi nunc primùm cœperint homines audacter mentiri, & licentiosè quiduis audere. ¶*Sed*, εἰ μὴ. Vulg. & Eraſm. *Niſi*. Vide Matth.12.v.4, & Gal.2.v.16.

	ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱὸς, εἰ μὴ ὁ πατήρ.		cælo ſunt, nec ipſe Filius, ⁖ ſed Pater.	*geli in cælo, neque Filius, niſi Pater.*
Mat.24.43	Βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε. οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρός ἐστιν.	33	‖Cauete, vigilate & orate: neſcitis enim quando tempus illud ſit futurum.	*Videte, vigilate, & orate: neſcitis enim quando tempus ſit.*
	Ὥς ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ.	34	*Nam Filius hominis ita eſt* ⁖ vt quiſpiam qui ⁖ peregrè abiẽs relicta domo ſua, datáque ſeruis ſuis ⁖ poteſtate, ac ſuo cuique opere, ⁖ ianitori mandauit vt vigilaret.	*Sicut homo qui peregrè profectus reliquit domũ ſuam, & dedit ſeruis ſuis poteſtatem cuiuſque operis, & ianitori præcepit vt vigilet.*
	Γρηγορεῖτε οὖν· (οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψὲ, ἢ μεσονυκτίου, ἢ ἀλεκτορωφωνίας, ἢ πρωΐ)	35	Vigilate igitur: (neſcitis enim quãdo dominus domus veniet, veſpere, an media nocte, an in gallicinio, an manè)	*Vigilate ergo: (neſcitis enim quãdo dominus domus veniat: ſerò, an media nocte, an galli cantu, an manè)*
	Μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας.	36	Ne quum repentè venerit, inueniat vos dormientes.	*Ne quum venerit repentè, inueniat vos dormientes.*
	Ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, Γρηγορεῖτε.	37	Quæ autem dico vobis, omnibus dico, Vigilate.	*Quod autem vobis dico, omnibus dico, Vigilate.*
	Κεφάλαιον ιδ.		CAP. XIIII.	CAP. XIIII.
Mat.26.1 Luc.22.1	ΗΝ δὲ τὸ Πάσχα καὶ τὰ Ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας· καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν.	1	E‖Rat autem Paſcha, & Azyma duobus pòſt diebus, & quærebant primarij Sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo prehenſum ⁖ trucidarent.	*ERat autẽ Paſcha & Azyma poſt biduum & quærebant ſummi Sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo tenerẽt & occiderent.*
	Ἔλεγον δὲ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μήποτε θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ.	2	Dicebant autem, Non ⁖ in feſto, ne tumultus ſit populi.	*Dicebant enim, Non in die feſto, ne fortè tumultus fieret populi.*
	Καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐτοῦ, ἦλθε γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου, νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς· καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον, κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς.	3	Quum autẽ *Ieſus* eſſet ⁖ apud Bethaniã in domo Simonis Leproſi, accumbente eo, venerat mulier habens alabaſtrum vnguenti nardi ⁖ liquidæ multi pretij: & confracto alabaſtro, effuderat ei in caput.	*Et quum eſſet Bethaniæ in domo Simonis Leproſi, & recumberet, venit mulier habens alabaſtrum vnguenti nardi ſpicati pretioſi: & fracto alabaſtro, effudit ſuper caput eius.*

34 *Vt quiſpiam*, ὡς ἄνθρωπος. Nemo eſt qui non videat multa explendæ non modò ſententiæ, ſed etiam conſtructioni deeſſe, quæ ab aliis interpretibus omiſſa ſuppleuimus. Quia igitur paulo antè facta erat mentio Filij hominis venientis in nubibus, (quem etiam paulo pòſt vocat τὸν κύριον τῆς οἰκίας) ideo in ſupplenda ἀποδόσει, Filium hominis exprimendum putauimus. Ellipſin verò non diſſimilem annotauimus Matth.25.14. ¶*Peregrè abiens*, ἀπόδημος, vel potius ἀποδημῶν, vt legitur in meo vetuſtiſſimo exemplari. Nec enim de eo loquitur qui domo abſens ſed qui profectionem parans iſta ſeruis mandaret. ¶*Poteſtate*, τὴν ἐξουσίαν. Annotat Eraſmus ſe alicubi legiſſe τὴν οὐσίαν, id eſt bonis & facultatibus ſuis. quod fortaſſis melius conuenit. ¶*Ianitori*, τῷ θυρωρῷ. Particulam καὶ abundare oſtẽdit ratio Græcæ conſtructionis. Itaque expungendam putauimus. Vide Matth.28.9. Eſt autem hoc dicendi genus petitum ex veterum conſuetudine, qui atrienſes ſeruos & ianitorem in primis habere conſueuerant, abundante ſeruorum multitudine.

384

IN CAPVT XIII.

1 *Trucidarent*, ἀποκτείνωσιν. Vide Luc.22.2.

2 *In feſto*, ἐν τῇ ἑορτῇ. Vide Matth.26.5.

3 *Apud Bethaniam*, ἐν Βηθανίᾳ. Vulg. & Eraſ. *Bethaniæ*. At ego ſentio Bethaniam non vici ſed loci & tractus alicuius nomẽ fuiſſe. Vide Act.1.12. ¶*Liquidæ*, πιστικῆς. i. πιστῆς, παρὰ τὸ πιεῖν, quaſi potabilem dicas. Nardum enim pro ipſo nardino vnguento vſurpat paſſim Athenæus. & conuiuiis liquida vnguenta conueniunt quibus perfundantur conuiuæ, non autem ſpiſſa, quibus liniantur. quod tamen inuexit tandem luxuria: vt apparet ex his Plinij verbis, lib.13.cap.3, *Quoſdam*, inquit, *craſſitudo maximè delectat, liniríque iam, non ſolùm perfundi, vnguentis gaudent*. Vnde illud Flacci in Satyris, *Nec ſicut ſimplex Næuius, vnctam Conuiuis præbebit aquam*. Æſchylus autem ἐν Δεσμώτῃ, vocat φάρμακα πιστὰ, liquida & quæ potanda præbentur, vt dicuntur βρώσιμα, quæ vorantur: & χριστὰ, quibus iungimur. Apud Artemidorum lib.2.cap.33, legere memini γυναῖκα πιστικὴν οἰκουρὸν, καὶ πειθομένην τῷ ἀνδρί. Vbi omnino videtur fida mulier ſignificari. quam ſignificationem huius vocis ſequutus Theophylactus πιστικὴν interpretatur ἄδολον. i. germanam & minimè adulteratam: quam neutro genere Tibullus in hoc verſiculo puram vocat, *Illius puro diſtillent tempora nardo*. & Ouidius liquidam vocat, *Nec coma vos fallat liquida nitidiſſima nardo* Nardinum enim multipliciter fuiſſe corruptum idem Plinius obſeruat. Vulg. vt habent multi vetuſti codices πιστικῆς hoc loco vertit *Spicati*, quaſi corrupta Latina vox pro σπικάτης ſcripta ſit, ſiue communi vulgi errore apud peregrinas gentes, ſiue ſcioli alicuius correctoris audacia, qui Latinam vocem ſic Græca terminatione deprauatam non intelligeret: ſicut φαινόλη & φαιλόνη pro penula

nula ſcribitur 2. Timoth.4.13. Laudatur enim maximè in vnguentis (inquit Plinius) ea nardi ſpecies quæ in ariſtas aſſurgit: quam Galenus ναρδόσταχυν, Plinius Nardiſpicam, officinæ Spicam nardi, & Spicam etiam abſolutè vocant. Et ne cui nouum illud videatur, Galenus De medic. κατὰ τόπους, lib 8.cap.1, & Ægineta lib.3. cap.33, Latinas voces φολιατὸν & σπικατὸν vſurpant, etiam non expreſſo Nardi vel Nardini vnguenti nomine, quaſi ſatis id per ſe intelligatur: & in meo vetuſtiſſimo codice Ioh.12.3, legitur πιστικῆς μύρου.i.vnguenti ex Spicata, ſub.Nardo. Itaque hanc quoque interpretationem non poſſim improbare: cui etiã videri poſſit fauere Syrus interpres. Vertit enim πιστικὴν דישיא [*diſchaia,*]quod commodè capitatam dixeris, ſicut capitatos porros vocamus. Nardum enim veram deſcribens Plinius, *Eius*, inquit, *cacumina in ariſtas ſe ſpargunt.* Quod autem Auguſtinus in illum Iohannis locum ſic putat à quopiam loco piſticum nardinum vocari, haud ſciò an refutatione indigeat, quanuis Nonnus apud Ioh. penultimam in πιστικῆς producat, & addat epitheton φατιζομένης, id eſt celebratæ.

---

4 Ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτούς, καὶ λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν;

5 Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. Καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ.

6 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε αὐτήν· τί αὐτῇ κόπους παρέχετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

7 Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε, δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

8 Ὃ εἶχεν αὕτη, ἐποίησε· προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν.

9 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

10 Καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς.

11 Οἱ δὲ, ἀκούσαντες, ἐχάρησαν· καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐζήτει πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ.

12 Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;

13 Καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν· καὶ ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος

---

4 Quidam autem indignabantur apud ſeſe, & dicebãt, Quorſum perditio iſta vnguenti facta eſt?

5 Nam poterat hoc vendi ¨amplius quàm ¨trecentis denariis, & dari pauperibus. Et ¨fremebant in eam.

6 Ieſus autem ait, Omittite eã: quid ei moleſtiã exhibetis? bonum opus operata eſt erga me.

7 Semper enim pauperes habebitis vobiſcum, & quandocunque volueritis, poteritis eis benefacere: me verò non ſemper habebitis.

8 Hæc quod potuit fecit: ¨occupauit enim vngere meũ corpus ¨ad funerationem.

9 Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod iſta fecit, dicetur in memoriam ipſius.

10 ‖Tunc Iudas Iſcariotes, vnus ex illis duodecim, venit ad primarios Sacerdotes, vt eum ipſis proderet.

11 Illi verò *eo* audito gauiſi ſũt: & ¨polliciti ſunt ſe pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eũ proderet.

12 ‖Primo autẽ die Azymorum, ¨quãdo ¨paſcha ¨mactabatur, dicũt ei diſcipuli ipſiꝰ, Vbi vis vt profecti paremꝰ vt edas paſcha?

13 Tunc mittit duos è diſcipulis ſuis, & dicit eis, Abite in Vrbem: & occurret vobis quidam

---

4 *Erant autem quidam indignè ferentes intra ſemetipſos, & dicentes, Vt quid perditio iſta vnguenti facta eſt?*

5 *Poterat enim vnguentum iſtud vænũdari plus quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.*

6 *Ieſus autem dixit, Sinite eam: quid moleſti eſtis? bonum opus operata eſt in me.*

7 *Semper enim pauperes habetis vobiſcum, & quũ volueritis, poteſtis illis benefacere: me autem non ſemper habetis.*

8 *Quod habuit hæc, fecit: prænenit vngere corpus meum in ſepulturam.*

9 *Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium iſtud in vniuerſo mundo, & quod fecit hæc, narrabitur in memoriam eius.*

10 *Et Iudas Iſcariotes, vnus de duodecim, abijt ad ſummos Sacerdotes, vt proderet eum illis.* Mat.26.14 luc.22.4

11 *Qui audientes gauiſi ſunt: & promiſerunt ei pecuniam ſe daturos. Et quærebat quomodo illum opportunè traderet.*

12 *Et primo die Azymorũ quãdo paſcha immolabãt, dicunt ei diſcipuli, Quò vis eamus, & paremus tibi vt manduces paſcha?* Mat.26.17 luc. 22.7

13 *Et mittit duos ex diſcipulis ſuis, & dicit eis, Ite in ciuitatem: & occurret vobis homo lage-*

---

5 *Amplius*, ἐπάνω. Ad verbum, Suprà. Sic Horatius, *Paulatim mercaris agrum fortaſſe trecentis, Aut etiam ſupra nummorum millibus emptum.* ¶*Trecentis denarijs*, τριακοσίων δηναρίων. Id eſt libris Francicis quinquaginta duabus cũ dimidia, ſi Budæi calculum ſequamur. ¶*Fremebant in eam*, ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. Sic rectè Vetus interpres, diuiſa verbi compoſitione. Apparet enim Latinum verbum Fremere à Græco βρίμειν ſeu βριμᾶν aut βρεμεῖν deduci. Alibi frequenter ἐμβριμᾶσθαι vertimus Interminari, quoties videlicet pro ἐπιτιμᾶν vel ἀπειλεῖν accipitur. Hìc autem murmur & fremitus indignantium ſignificatur, potius quàm interminatio.

8 *Occupauit*, προέλαβε: id eſt προέφθασε. Vulg.& Eraſm. *Preuenit.* Liuius, *Occupat Tullius in agrum Sabinum tranſire.* * Quod dicẽdi genus mihi viſum eſt proximè ad hoc Græcum accedere. ¶*Ad funerationem*, εἰς τὸν ἐνταφιασμόν. Vide Matth.26.12.

* 11 *Polliciti ſunt*, ἐπηγγείλαντο. Vide Matth.26.15.

12 *Quando*, ὅτε: id eſt quo die, nimirum ad veſperam, quæ finiebat diem 14.& initium erat diei decimiquinti, vt * liquet ex Leuit.23.5. ſicut pluribus oſtendimus Matth.26.17. Eraſmus, *Quum paſcha immolarent:* quam interpretationem vt ambiguam reieci. Ita enim videretur ſignificari, hæc geſta eſſe inter conuiuium ipſum Paſchæ. ¶*Paſcha*, τὸ πάσχα. id eſt, agnũ illum cuius mactatio in feſto Paſchæ certis ritibus fiebat. Neque enim hìc accipitur pro ipſo die feſto Paſchæ: ſed manifeſta eſt metonymia, ſacramentis peculiaris, qua rei ipſius nomen ſigno tribuitur. Simili ratione Chriſtus etiam ipſe à Paulo Paſcha noſtrũ vocatur, 1.Cor.5.7. ¶*Mactabatur*, ἔθυον. i. mactare ſolebant, vt infrà cap.15.6, Dimittebat, pro dimittere ſolebat. Marcus enim nullam habet rationem Iudaicæ traditionis, cuius meminimus Matth. 26.17. ſed reſpicit partim Dei conſtitutionem, partim quod frequentius fieri à Iudæis etiam ipſis ſolebat. Neque enim erat illi traditioni locus, niſi quũ in primum Azymorum diem, i.decimum quintum primi menſis, incidebat προσάββατον, ſicut hoc ipſo anno cõtigiſſe liquet ex paſſionis hiſtoria. Vſus ſum autem mactãdi potius quàm ſacrificandi verbo, vt conuiuia Paſchæ domeſtica à ſacrificiis illis diſcernantur, quæ in templo peragebantur à ſacerdotibus, & erant εὐχαριστικά, quorum exemplum magnificum extat, 2.Paralip.35. *

κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ.

14 Καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

15 Καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε ἡμῖν.

16 Καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

17 Καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα.

Matth. 26. 20
Luc. 22 14
ioh. 13. 21

18 Καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ.

19 Οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι καὶ λέγειν αὐτῷ εἷς καθ' εἷς, Μήτι ἐγώ; Καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ;

20 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον.

21 Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

Matth. 26. 62
1. cor. 11. 24

22 Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

23 Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς· καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες.

24 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον.

25 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως

baiulans ⁚amphoram aquæ: ſequimini eum:

14 Et quocunque introierit, dicite patrifamiliâs, Præceptor dicit, Vbi eſt ⁚ diuerſorium vbi paſcha cum diſcipulis meis edam?

15 Tunc ipſe vobis monſtrabit ⁚cænaculũ magnũ ſtratum, ⁚paratum: illic parate nobis *paſcha*.

16 ⁚Abierunt igitur diſcipuli eius, veneruntque in ciuitatẽ, & ⁚ inuenerunt *omnia* prout dixerat eis: & parauerunt paſcha.

17 Et quum ⁚ ſerum *diei* eſſet, venit cum duodecim.

18 ‖Quúmque diſcubuiſſent, & ederent, ait Ieſus, Amen dico vobis, vnꝰ ex vobis prodet me, qui edit mecum.

19 Ipſi verò cœperunt cõtriſtari & ei dicere ⁚ ſigillatim, Num ego? ⁚Et alius, Num ego?

20 Ipſe autem reſpondens dixit eis, Vnus ex duodecim ⁚qui *manum* intingit mecum in catinũ, *me prodet*.

21 Filius quidem hominis abit, prout ſcriptum eſt de eo: ſed væ homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat ⁚homini illi ſi natus non fuiſſet.

22 ‖Et ⁚edentibus ipſis, quum accepiſſet Ieſus panem, *&* benedixiſſet, fregit, deditque eis, & ait, Accipite, edite: hoc eſt corpus meum.

23 Et accepto poculo, quum gratias egiſſet, dedit eis: & biberũt ex eo omnes.

24 Et dixit eis, Hoc eſt ſanguis meus Noui illius ⁚ fœderis, qui pro multis effunditur.

25 Amen dico vobis, ⁚nõ bibam amplius ex fructu vitis vſque ad

nam aquæ baiulans: ſequimini eum:

14 *Et quocunque introierit, dicite domino domus, Quia Magiſter dicit, Vbi eſt refectio mea vbi paſcha cum diſcipulis meis manducem?*

15 *Et ipſe vobis demonſtrabit cœnaculum grande ſtratum: & illic parate nobis.*

16 *Et abierunt diſcipuli eius, & venerunt in ciuitatem, & inuenerunt ſicut dixerat illis: & parauerunt paſcha.*

17 *Veſpere autem facto, venit cum duodecim.*

18 *Et diſcumbentibus eis & manducãtibus, ait Ieſus, Amẽ dico vobis, quia vnus ex vobis tradet me, qui manducat mecum.*

19 *At illi cœperunt contriſtari, & dicere ei ſingulatim, Nunquid ego?*

20 *Qui ait illis, vnus ex duodecim qui intingit mecum in catino.*

21 *Et Filius quidem hominis vadit, ſicut ſcriptũ eſt de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonum erat ei ſi non eſſet natus homo ille.*

22 *Et manducantibus illis, accepit Ieſus panem, & benedicens fregit: & dedit eis, & ait, Sumite: hoc eſt corpus meum.*

23 *Et accepto calice, gratias agens dedit eis: & biberunt ex illo omnes.*

24 *Et ait illis, Hic eſt ſanguis meus Noui teſtamẽti, qui pro multis effundetur.*

25 *Amẽ dico vobis, quia iam non bibam de geni-*

---

13 *Amphorã*, κεράμιον Ita Græci vocant amphoras, quòd fere fictiles eſſent, vt apparet ex hoc Horatij verſiculo,

---amphora cœpit Inſtitui currente rota, cur vrceus exit? Vetus interpres *Lagenam*: qui tamen Lucæ 22.10, amphoram rectè conuertit. Eraſmus, *Hydriam*. Idem apud Lucam Vas teſtaceum, περιφερεστικῶς interpretatur. Videtur enim in genere pro fictili vaſe vſurpari, ſed grandiore, vt oſtendit verbum βαστάζειν, quod propriè de grauibus oneribus dici opinor.

14 *Diuerſorium*, κατάλυμα. Id eſt locus in quem diuertã, tota vrbe tunc proculdubio turbæ ad feſtum aduentanti hoſpitia ſedulò præparante. Vulg. *Refectio mea*, barbarè & ineptè. Additur tamen pronomen μοῦ in meo vetuſtiſſimo codice.

15 *Cœnaculum*, ἀνώγεον. Græca vox declarat contignationem ædium ſuperiorem, cuicunque tandem vſui ſit deſtinata, vt ex Varrone & Vitruuio liquet. Quia verò moris erat in ea domus parte cœnare, ideo cœnaculum dici cœpit. quod quum obſeruarit Eraſmus, miror eum maluiſſe triclinium, id eſt Græcum vocabulum altero Græco interpretari, præterquam quòd non tres ſed 14. nimirum lectos ſtrui huic conuiuio oportuit, vide Matth. 26. 20.

1.4. minimum *

¶*Paratum*, ἕτοιμον. Hoc deeſt in quodam exemplari, & ſanè videtur initio fuiſſe ſcriptum in albo, vt explicaretur illud ἐστρωμένον quod præceſſit.

16 *Abierunt*, ἐξῆλθον. Eraſmus ad verbum. *Exierunt*. Sed apparet poſitũ eſſe ἐξῆλθον pro ἀπῆλθον, quo vtitur Lucas.

¶*Inuenerunt [omnia,]* εὗρον. Addidimus quod explendæ cõſtructioni deeſſe videbatur. In vno codice ſcriptum legitur ἐποίησαν, *fecerunt*, fortaſſis ex Matthæo.

17 *Serum diei*, ὀψίας. i. crepuſculum excipiens 4. diei ſiue quintæ feriæ occaſu, & decimi ſexti diei ſiue ſextæ feriæ noctem incipiens. Vide Matth. 26. 20.

19 *Sigillatim*, εἷς καθ' εἷς. Ita ſcriptum vbique legimus, vno exemplari excepto, in quo ſcribitur καθεῖς. Ego verò exiſtimo ſcribendum eſſe καθεῖς, ſicut legitur Ioh. 8. 6. vel, ſi diſtinguere licet vocabula καθ' εἷς. Eſt enim κατὰ ex καὶ εἶτα contractum, vt εἷς καθ' εἷς ad verbum declaret vnum & deinde vnum: quod vernaculo ſermone dicimus *Vn a vn*, vel *L'vn apres l'autre.* Vetus interpres in Iohanne conuertit, *Vnum poſt vnum.* ¶*Et alius, Num ego?* καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ; Hæc deſunt in duobus cod. & ſanè videntur redundare.

20 *Qui [manum] intingit*, ὁ ἐμβαπτόμενος. i. qui mecum veſci conſueuit, vt expoſuimus Matth. 26. 23. Suppleuimus autem ex Matthæo quæ omnino requiruntur vt plena ſit ſententia. De hoc autem embammate vide Matth. 26. 20.

21 *Homini illi*, αὐτῷ. Vide Matth. 26. 24.

22 *Edentibus ipſis*, ἐσθιόντων αὐτῶν. Velut in aoriſto ſecũdo, Quum cibum ſumpſiſſent. Fuit enim hic ſecundarum menſarum. Vide Matth. 26, 21.

24 *Fœderis*, διαθήκης. Vide Matth. 26. 28.

25 *Non amplius bibam*, οὐκέτι οὐ μὴ πίω. Alludit ad morem quo nefas erat poſt illud poculum ἀπολυτικὸν quicquam cibi in poſterum diem capere. Vide Matth. 25. 20.

26 Quum

τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

26 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

27 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· ὅτι γέγραπται, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα.

28 Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

29 Ὁ δὲ Πέτρος ἔφη αὐτῷ, Καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ.

30 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

31 Ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον, Ἐάν με δέῃ συναποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες ἔλεγον.

32 Καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον οὗ τὸ ὄνομα Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καθίσατε ὧδε ἕως προσεύξωμαι.

33 Καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μεθ' ἑαυτοῦ· καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε.

35 Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ προσηύχετο ἵνα, εἰ δυνατόν ἐστι, παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὥρα.

36 Καὶ ἔλεγεν, Ἀββᾶ ὁ πατὴρ, πάντα δυνατά σοι· παρένεγκε τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο. ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.

37 Καὶ ἔρχεται, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Σίμων, καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι;

38 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

diem illum quum ipſum bibam nouum in regno.

26 Et ¨quum hymnum ceciniſſent, exierunt in montem oleatum.

27 ‖Tunc dicit eis Ieſus, Omnes offendemini in me nocte iſta. Nam ſcriptum eſt, ‖Percutiam paſtorem, & diſpergentur ¨oues.

28 ‖Sed poſtquā ſurrexero, præibo vobis in Galilæam.

29 Petrus autem dixit ei, Etiamſi omnes ¨offendantur, at non ego.

30 Tunc dicit ei Ieſus, Amen dico tibi, ¨hodie nocte iſta, priuſquàm bis gallus vocem miſerit, ter abnegabis me.

31 At ille ¨multo magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te ¨abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

32 ‖Veniunt igitur in locū cuius nomen *eſt* Gethſemane. Tunc dicit diſcipulis ſuis, Sedete hîc vſquedum precatus fuero.

33 Et aſſumit Petrum & Iacobū & Iohannem ſecum : cœpítque expaueſcere & grauiſſimè angi.

34 ¨Et dixit eis, Vndiquaque triſtis eſt anima mea vſque ad mortem: manete hîc, & ¨vigilate.

35 Progreſſúſque paululum, procidit in terram : & orauit vt, ſi poſſibile eſſet, abiret ab ipſo hora illa.

36 Dixítque, ¨Abba, Pater, omnia poſſibilia ſunt tibi : transfer à me iſtud poculum. verùm ¨non quid ego velim, ſed quid tu.

37 Tūc venit & inuenit eos dormientes: dicítque Petro, Simō, dormis? non potuiſti vnam horam vigilare?

38 Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem. ſpiritus quidem promptus *eſt*, ſed caro infirma.

mine vitis vſque in diem illum quum illud bibam nouum in regno Dei.

26 *Et hymno dicto exierūt in montem oliuarum.*

27 *Et ait Ieſus, Omnes ſcādalizabimini in me in nocte iſta, quia ſcriptum eſt, Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues.* Ioh.16.32 Zach.13.7

28 *Sed poſtquam reſurrexero, præcedam vos in Galilæam.* Inf.16.7

29 *Petrus autem ait illi, Etſi omnes ſcandalizati fuerint, ſed non ego.*

30 *Et ait illi Ieſus, Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac priuſquam gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus.*

31 *At ille amplius loquebatur, Etſi oportuerit me ſimul commori tibi, non te negabo. Similiter autem & omnes dicebant.*

32 *Et veniunt in prædium cui nomen Gethſemani: & ait diſcipulis ſuis, Sedete hîc donec orem.* Mat.26.30 luc.22.19

33 *Et aſſumit Petrum & Iacobum & Iohannem ſecum: & cœpit pauere & tædere.*

34 *Et ait illis, Triſtis eſt anima mea vſque ad mortē: ſuſtinete hîc, & vigilate.*

35 *Et quū proceſſiſſet paululum, procidit ſuper terram: & orabat vt, ſi fieri poſſet, trāſiret ab eo hora.*

36 *Et dixit, Abba, pater, omnia tibi poſſibilia ſunt: transfer calicem hunc à me. ſed non quod ego volo, ſed quod tu.*

37 *Et venit & inuenit eos dormientes: & ait Petro, Simon, dormis? non potuiſti vna hora vigilare?*

38 *Vigilate & orate vt nō intretis in tentationem. ſpiritus quidem promptus eſt, caro verò infirma.*

---

26 *Quum hymnū cecinissent*, ὑμνήσαντες. Vide Mat.26.20.

27 *Oues*, τὰ πρόβατα. In quodā codice additur τῆς ποίμνης, Gregis. fortaſſis ex Mat. Certè nō additur apud Zachariā.

29 *Offendantur*, σκανδαλισθήσονται. Complutenſis editio addit ἐν σοὶ, in te.

30 *Hodie*, σήμερον. In duobus exemplaribus legimus σὺ σήμερον, tu hodie: cuius pronominis videtur non contēnenda emphaſis. Nam ideo etiam non contentus dixiſſe σήμερον, addit τῇ νυκτὶ ταύτῃ.

31 *Multo magis*, ἐκ περισσοῦ μᾶλλον. Ad verbum, Magis ex abundanti. Vulgata non legit μᾶλλον, neque meus vetuſtiſſimus codex. Nam certè redundat : ſed ita tamen vt iſta conduplicatio magis exprimat vehementem Petri aſſeuerationem: ſicut Eraſmus rectè obſeruat. Nos igitur vt hāc emphaſin oſtenderemus, cōuertimus *Multo magis*, acſi ſcriptum eſſet πολλῷ μᾶλλον, vel πολλῷ περισσότερος. Eraſm. autem diſtinguit poſt ἔλεγε, & μᾶλλον annectit iis quæ conſequuntur: ideóque interpretatur, *Imò ſi me oportuerit*, &c. Sed pręterquam quòd hæc aliter diſtincta in omnibus codicibus reperiūtur, vix etiam (opinor) reperias μᾶλλον, pro Imò vel Potius poſitum alicuius membri initio, niſi addatur particula δὲ: ſicut in Matthæo annotauimus. ¶ *Abnegabo*, ἀπαρνήσομαι. Syrus interpres addit מרי [*mari*,] Domine mi.

34 *Et dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. In quatuor exēmplaribus hæc coniunguntur cum præcedentibus: & pro λέγει ſcribitur λέγων, Dicere. ¶ *Vigilate*, γρηγορεῖτε. Complutenſis liber addit μετ' ἐμοῦ, mecum.

36 *Abba, pater*, ἀββᾶ ὁ πατήρ. Vnum iſtorum eſt Syriacum, alterum Græcum: vt videri poſſit poſterius additum eſſe vt prius illud peregrinum declararet. Malo tamen otioſam non eſſe hanc iterationem, quum Syrus ipſe interpres verterit אבא אבי [*abba abi*,] id eſt Abba, pater mi. ¶ *Non quid ego*, &c. οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. Hic locus variis modis ſcribitur in vetuſtis codicibus. Certè planior erit ſentētia ſi pro τί, ſcribatur ὅ, *quod*, vt legit Vetus interpres: vel ὡς, *ſicut*: quod vtrunque in meo vetuſtiſſimo exemplari legitur: vt ſubaudiatur γενηθήτω, quod à Matthæo & Luca exprimitur. Sententiam verò quanuis imperfectam, idcirco non expleuimus, quòd hæc apoſiopeſis non videatur ſua emphaſi carere in oratione tam ardenti.

39 Καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

40 Καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, (ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι) καὶ οὐκ ᾔδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι.

41 Καὶ ἔρχεται τὸ τρίτον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε· ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα· ἰδοὺ, παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἁμαρτωλῶν.

42 Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ, ὁ παραδιδούς με ἤγγικε.

Matth.26.47
luc.22.47
ioh.18.3

43 Καὶ εὐθέως, ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, παραγίνεται Ἰούδας, εἷς ὢν τῶν δώδεκα, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, παρὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν Γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.

44 Δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτὸν, καὶ ἀπάγετε ἀσφαλῶς.

45 Καὶ ἐλθὼν, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει, Ῥαββὶ, ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

46 Οἱ δὲ ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

47 Εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

48 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με;

49 Καθ' ἡμέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. ἀλλ' ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί.

50 Καὶ ἀφέντες αὐτὸν, πάντες ἔφυγον.

39 Et quum rurſum abiiſſet, precatus eſt, & eundem ſermonem dixit.

40 ∴Et reuerſus inuenit eos rurſum dormientes, (erant enim oculi eorũ grauati) neque ſciebant quid ei reſponderent.

41 Et venit tertiò, dicítque eis, Dormite quod ſupereſt, & requieſcite: ∴ſufficit, venit hora: ecce, ∴traditur Filius hominis in manus peccatorum.

42 Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.

43 ‖Et ſtatim, adhuc eo loquente, ∴adeſt ∴Iudas qui erat vnus è duodecim, & cũ eo turba multa cum gladiis & fuſtibus, à primariis Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.

44 Dederat autem eis iſte qui eum tradebat, ∴commune inter ipſos ſignũ, dicens, Quemcumque oſculatus fuero, is eſt: prehendite eum, & abducite ∴tutó.

45 Quum igitur veniſſet, ſtatim accedens ad eũ, dicit ei, ∴Rabbi, rabbi: ac deoſculatus eſt eum.

46 Illi verò iniectis in eum manibus prehenderunt eum.

47 ∴Quidam autem adſtantium ſtricto gladio percuſſit ſeruum Pontificis maximi, & abſtulit eius auriculam.

48 Reſpõdens autem Ieſus dixit eis, Vt aduerſus latronem exiſtis cum gladiis & fuſtibus ad comprehendendum me.

49 Quotidie erã apud vos in tẽplo docens, nec prehendiſtis me. ∴Sed *oportet* vt impleantur Scripturæ.

50 Tunc relicto eo, ∴omnes fugerunt.

39 *Et iterum abiẽs orauit, eundem ſermonem dicens.*

40 *Et reuerſus, denuò inuenit eos dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) & ignorabant quid reſponderent ei.*

41 *Et venit tertiò, & ait illis, Dormite iam, & requieſcite: ſufficit, venit hora: ecce, Filius hominis tradetur in manus peccatorũ.*

42 *Surgite, eamus: ecce, qui me tradet, propè eſt.*

43 *Et adhuc eo loquẽte venit Iudas Iſcariotes vnus de duodecim, & cũ eo turba multa cum gladiis & lignis à ſummis Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.*

44 *Dederat autem traditor eius ſignum eis, dicens, Quemcũque oſculatus fuero, ipſe eſt: tenete eum, & ducite cauté.*

45 *Et quũ veniſſet, ſtatim accedens ad eum ait, Rabbi: & oſculatus eſt eum.*

46 *At illi manus iniecerunt in eum: & tenuerunt eũ.*

47 *Vnus autem quidam de circunſtantibus educens gladium, percuſſit ſeruum ſummi Sacerdotis, & amputauit illi auriculam.*

48 *Et reſpondens Ieſus ait illis, Tanquam ad latronem exiſtis cum gladiis & lignis comprehendere me?*

49 *Quotidie eram apud vos in templo docens, & non me tenuiſtis. Sed vt impleantur Scripturæ.*

50 *Tunc diſcipuli eius relinquentes eum omnes fugerunt.*

---

40 *Et reuerſus*, καὶ ὑποστρέψας. In quodã codice ſcribitur καὶ πάλιν ἐλθὼν, Et quum denuò veniſſet, expuncto πάλιν quod ante καθεύδοντας hîc poſitum eſt. Vulgata, *Et reuerſus, denuò inuenit eos dormientes*, καὶ ὑποστρέψας, πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας.

41 *Sufficit*, ἀπέχει. Dubitanti mihi de hac interpretatione, tandem occurrit locus Anacreontis in Odario, Ἄγε ζωγράφων ἄριστε, vbi poſtquam multa pictori præcepit, tandem veluti perfecta imagine ſubiicit, Ἀπέχει· βλέπω γὰρ αὐτήν. Id eſt, Sufficit: iam enim ipſam intueor, Eraſmus annotat ſe in quibuſdam codicibus legiſſe ἀπέχει τὸ τέλος, quod interpretaretur, *Abeſt finis*: i. ſolus iã finis ſupereſt. vel, Habẽt finem, iſta videlicet quæ de me prædicta ſunt, vt Luc. 22. 37. quod ſcriptum etiam inueni in illo meo vetuſtiſſimo exemplari. Sed & Syrus interpres habet מטת חרתא [*metath chartha.*] id eſt, Inclinans finis, ſicut inclinata dies ad finem vergens dicitur, vt fortaſſe pro ἀπέχει legerit ἐνέχει, *Vrget*, vel προσέχει, *inſtat*, videatur legiſſe. ¶*Traditur*, παραδίδοται. Vulgata, *Tradetur*: quam interpretationem nõ probo. Eſt enim omnino ſeruanda præſentis temporis ſignificatio hoc loco. Sic in proximo verſiculo, ὁ παραδιδοὺς, non rectè interpretatus eſt, *Qui tradet*.

43 *Adeſt*, παραγίνεται. i. πάρεστι. Videtur enim, ſi ita accipias τὸ παραγίνεσθαι, vberior eſſe ſenſus. ¶*Iudas*, Ἰούδας. In quodam codice & Vulgata editione additur Ἰσκαριώτης Iſcariotes.

44 *Commune inter ipſos ſignum*, σύσσημον. Id eſt de quo vnà conuenerant: vt rectè explicat Eraſm. ¶*Tutò*, ἀσφαλῶς: id eſt, ita diligenter & tanto cum præſidio vt elabi nõ poſſit. adeo ſibi metuit mala cõſcientia, quam illis poſtea Chriſtus exprobrat verſu 48. Vulgata, *Cautè*. i. πεφυλαγμένως, vel εὐλαβῶς. Syrus interpres hoc coniungit cum præcedente verbo κρατήσατε prehendite.

45 *Rabbi*, Ῥαββί. In duobus exemplaribus ſemel tãtùm hoc ſcriptum inueni, in cæteris repetitum, vt & apud Syrum interpretem.

47 *Quidam autem*, εἷς δέ τις. In hoc genere dicendi vel τις redundat, vel (quum addatur ſecũdus caſus) traiectioni locus eſt: acſi ſcriptũ eſſet, τὶς δὲ εἷς τῶν παρεστηκότων: id eſt, quidam verò qui vnus erat ex circunſtantibus. Sed poſtponitur τὶς, quia eſt encliticum. Vulgata, *Vnus autem quidam*. Eraſmus, *Vnus autem quiſpiam*. Cicero dicere ſolet, Vnus aliquis, ſed tum demũ quum incerta eſt perſona. Hic autẽ certus & notus homo deſignatur. Neque enim quis hic eſſet ignorabat Marcus, præſertim ſi verum eſt quod magno conſenſu tradunt veteres, eum videlicet ex ipſo Petro hoc Euangelium excepiſſe. quod tamen hic locus videtur refellere, ipſo Petro minimè iſtud non magis quã abnegationem illam triplicem diſſimulaturo.

49 *Sed* [*oportet*] *vt*, ἀλλ' ἵνα. Vide ſuprà 4.22. licet etiam ſupplere commodè cum Syro interprete factum eſt iſtud, ex Matth. 26. 56.

50 *Omnes*, πάντες. Omnes videlicet diſcipuli, vt exprimit Matthæus, & Vetus etiam interpres: ne de illis agere Marcus videatur, quos Ieſus ſuperiore oratione compellarat.

51 *Sindone*,

51 Καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει αὐτῷ, περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ· καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι.

52 Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ' αὐτῶν.

53 Καὶ ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν Ἀρχιερέα· καὶ συνέρχονται αὐτῷ πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ Γραμματεῖς.

54 Καὶ ὁ Πέτρος ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ ἕως ἔσω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ ἦν συγκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς.

55 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον ἐζήτουν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτόν· καὶ οὐχ εὕρισκον.

56 Πολλοὶ γὰρ ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ· καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν.

57 Καί τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ, λέγοντες,

58 Ὅτι ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω.

59 Καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν.

60 Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον, ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

51 Quidam autem iuuenis ſequebatur eum, amictus ¨ſindone ¨ſuper nudum *corpus*:& prehenderunt eum ¨iuuenes.

52 Ipſe verò derelicta ſindone, nudus effugit ab illis.

53 ‖Tunc abduxerunt Ieſum ad Pontificem maximũ: ¨cum quo conuenerunt ¨omnes primarij Sacerdotes, & Seniores, & Scribæ.

54 Petrus autem ¨lõginquo interuallo ſequutuseſt eum intrò vſque in aulam Põtificis maximi: & conſidebat cũ miniſtris, & calefaciebat *ſeſe* ¨ad ignem.

55 ‖Primarij verò Sacerdotes & totus conſeſſus quærebant teſtimonium aduerſus Ieſum, vt eum morte mulctarent:nec inueniebant.

56 Nam multi falſum teſtimonium dicebant aduerſus eum: ¨ſed non erant ¨paria ipſorum teſtimonia.

57 Tunc quidam ſurrexerunt, & falſa teſtati ſunt aduerſus eum,dicentes,

58 Nos audiuimus eum dicentem, ‖Ego deſtruam templum hoc quod eſt manibus factum, & intra triduum aliud abſque manibus factum ædificabo.

59 Sed ne ſic quidem ¨par erat teſtimonium eorum.

60 Tum Pontifex maximus quũ aſſurrexiſſet in mediũ, interrogauit Ieſũ,dicẽs; Non reſpõdes quicquã? quid *illud eſt quod* iſti aduerſum te teſtificantur?

51 *Adoleſcens autẽ quidam ſequebatur eum, amictus ſindone ſuper nudo: & tenuerunt eum.*

52 *At ille reiecta ſindone nudus profugit ab eis.*

53 *Et adduxerunt Ieſum ad ſummum Sacerdotem: & conuenerunt omnes Sacerdotes, & Scribæ, & Seniores.* Mat.26.57 luc.22.54 ioh. 18.24

54 *Petrus autem à longè ſequutus eſt eum vſque intrò in atrium ſummi Sacerdotis: & ſedebat cum miniſtris ad ignem, & calefaciebat ſe.*

55 *Summi verò Sacerdotes & omne concilium quærebant aduerſus Ieſum teſtimonium, vt eum morti traderent:nec inueniebant.* Met.26.59

56 *Multi enim teſtimoniũ falſum dicebant aduerſus eum: & conuenientia teſtimonia non erant.*

57 *Et quidam ſurgentes, falſum teſtimonium ferebant aduerſus eum, dicentes,*

58 *Quoniam nos audiuimus eum dicentem, Ego diſſoluam templum hoc manufactum, & per triduum aliud non manufactum ædificabo.* Ioh.2.19

59 *Et non erat conueniens teſtimonium illorum.*

60 *Et exurgens ſummus Sacerdos in medium, interrogauit Ieſum, dicens, Non reſpondes quicquam ad ea quæ tibi obiiciuntur ab his?*

---

51 *Sindone,* σινδόνα. Sic vocatur tenuiſſima linea veſtis, quam, ſi fuerit intima, vocamus *vne chemiſe*, à Sidone ciuitate vt volunt Grammatici, ſic appellata, vbi texi tenuiſſima illa conſueuerant. ¶ *Super nudum [corpus,]* ἐπὶ γυμνοῦ. Sic vernaculo ſermone dicimus, *Sur le nud.* Latinos verò non exiſtimo ita loqui. Addidimus ergo aliquid, quanuis non ſumma hîc à nobis habeatur Latinitatis ratio. Ad ſindonem autẽ quod attinet, ſic puto vocari linteum quo amictus ille, audito nocturno tumultu, repentè accurrerat. Nec enim iſta alio conſilio narrantur ab Euangeliſta quàm vt intelligatur qua licentia iſti latrones fuerint in quoſuis, prætextu auctoritatis Magiſtratus, graſſati: vt nunc quoque in eadem cauſa & aduerſus eundem Chriſtum in ſeruorum ipſius perſona fieri ſolet. ¶ *Iuuenes,* οἱ νεανίσκοι. Inſolentes videlicet inter cæteros, vt illa fert ætas. Vulg. tamen nec Syrus interpres, hoc legunt.

53 *Cum quo conuenerunt,* καὶ συνέρχονται αὐτῷ, nempe τῷ ἀρχιερεῖ. Dicuntur autem cum eo conueniſſe non quod ipſe prius abſens cum iſtis vnà venerit, quem veriſimile eſt domi manſiſſe & cęteros capto Chriſto expectaſſe, ſed quod eius domum venerint, vt in communi tractarent Chriſti cauſam. ¶ *Omnes,* πάντες. Rectè. cogi enim oportebat ſummum concilium, quum accuſaretur Chriſtus vt blaſphemus & pſeudopropheta. Nam tertium crimen, læſæ Cæſareæ maieſtatis, tandem fraude ſacerdotum comparatum eſt in illum, vt Pilatum ad eum damnandum adigerent.

54 *Longinquo interuallo,* ἀπὸ μακρόθεν. Vide Matth.26.58. ¶ *Ad ignem,* πρὸς τὸ φῶς: id eſt πρὸς τὸ πῦρ. Nam φωτὸς appellatione etiam ignem intelligi teſtatur Heſychius, à conſequenti videlicet, ſicut etiam Syrus interpres vtitur hoc loco vocabulo נורא [*nura;*] quod proprie ſignificat Lucernam, vt poſſimus etiam commode Focum interpretari. Vulgata hoc prætermiſit. Eraſmus interpretatur, *Ad lumen,* refértque ad participium συγκαθήμενος. Siquidẽ, inquit, lumen illum prodidit. Sed nimium eſt inſolens hęc traiectio: & Hebræi quoque אור[*hor*] tam lucẽ quàm ignẽ vocant, vnde Vrendi verbum apud Latinos & ὁρᾶν Græcorum.

56 *Sed non erant,* καὶ οὐκ ἦσαν. Vulg. *Et non erant.* Eraſmus, *Non erant.* Sed ſi καὶ pro ἀλλὰ accipias, vt alibi ſæpe, planior erit ſententia. ¶ *Paria,* ἴσαι: id eſt, congruentia, ſiue (vt non malè ſenſum expreſſit Vetus interpres) *Conuenientia:* quod rectè explicat Eraſmus in annotationibus Idem tamen conuertit, *Satis idonea*: i. ἱκανά, nempe propter verſiculum 59. Sed τὸ ἴσον nuſquam legi hac ſignificatione vſurpatum.

59 *Par,* ἴση. Videntur tamen hæc ita fuiſſe paulo antè commemorata quaſi prorſus conueniret inter teſtes. Itaque Eraſmus iterum ἴσαι conuertit, *Satis idonea.* Legit enim iſta plurali numero, cõtra vetuſtorum codicum fidẽ. Sed ſi Euangeliſtas inter ſe cõparemus, apparebit cur iſtorum teſtimonium Marcus impar fuiſſe ſcribat. Nam ſcribit Matthæus iſtos eſſe teſtatos ſe ex Chriſto audiuiſſe quòd poſſet templum deſtruere, & aliud ædificare: Marcus verò, quòd deſtructurus eſſet templum, & intra triduum inſtauraturus: quæ plurimum inter ſe differunt. Poterat enim illud pro inani duntaxat iactantia accipi. Iam verò quum duos teſtes fuiſſe disertè dicat Matthæus, neceſſe eſt fateamur ſic imparia fuiſſe ipſorum teſtimonia,

61 Ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Πάλιν ὁ Ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα αὐτὸν, καὶ λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ;

62 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐγώ εἰμι. καὶ ὄψεσθε Mat.24.30 τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

63 Ὁ δὲ Ἀρχιερεὺς, διαῤῥήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων;

64 Ἠκούσατε τῆς βλασφημίας· τί ὑμῖν φαίνεται; Οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου.

65 Καὶ ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύπτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐτὸν· καὶ λέγειν αὐτῷ, Προφήτευσον· καὶ οἱ ὑπηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον.

66 Mat.26.69 luc.22.55 Ioh.18.25 Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία τῶν παιδισκῶν τοῦ Ἀρχιερέως·

67 Καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ, λέγει, Καὶ σὺ μετὰ τοῦ Ναζαρηνοῦ Ἰησοῦ ἦσθα.

68 Ὁ δὲ ἠρνήσατο, λέγων, Οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις. Καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον· καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

69 Mat.27.71 luc.22.56 ioh.18.25 Καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν,

61 Ipſe verò ſilebat, & nihil reſpondit. Rurſum Pontifex maximus eum interrogauit, & dixit ei, Tú*ne* es ille Chriſtus Filius illius ¨Benedicti?

62 Ieſus autem dixit, Ego ſum. ‖& videbitis Filiũ hominis ſedentem ad dextram ¨potentiæ *Dei*, & venientem cum nubibus cæli.

63 Pontifex maximus verò diruptis veſtibus ſuis dixit, quid adhuc nobis opus eſt teſtibus?

64 ¨Audiſtis blaſphemiam: quid vobis videtur? Illi verò omnes ¨contra eum iudicarunt, ipſum teneri mortis pœna.

65 Et cœperunt quidã inſpuere in eũ, & obtegere faciẽ eius, & colaphos ei infligere: & dicere ei, ¨Vaticinare: miniſtri verò ¨bacillorũ ictibus eũ cędebant.

66 ‖Quum verò Petrus eſſet in aula ¨inferiùs, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

67 Et quum vidiſſet Petrum ſe calefacientem, intuita in eũ, dixit, Et tu cum Nazareno Ieſu eras.

68 Ipſe verò negauit, dicens, Nõ noui, neque ſcio quid tu dicas. Et exiuit extrà ¨in veſtibulum: & gallus vocem emiſit.

69 ‖Tunc ancilla quum ¨rurſus

61 *Ille autem tacebat, & nihil reſpondit. Rurſum ſummus Sacerdos interrogabat eum, & dixit ei, Tu es Chriſtus Filius Benedicti?*

62 *Ieſus autẽ dixit illi, Ego ſum: & videbitis Filiũ hominis ſedentem à dextris virtutis, & venientem cum nubibus cæli.*

63 *Summus autem Sacerdos ſcindens veſtimenta ſua ait, Quid adhuc deſideramus teſtes?*

64 *Auditis blaſphemiam: quid vobis videtur? Qui omnes condemnauerunt eũ eſſe reum mortis.*

65 *Et cœperunt quidam conſpuere eum, & velare faciem eius, & colaphis eum cædere: & dicere ei, Prophetiza: & miniſtri alapis eum cædebant.*

66 *Et quum eſſet Petrus in atrio deorſum, venit vna ex ancillis ſummi Sacerdotis:*

67 *Et quum vidiſſet Petrum calefacientem ſe, aſpiciens illum, ait, Et tu cum Ieſu Nazareno eras.*

68 *At ille negauit, dicens, Neque ſcio, neque noui quid dicas. Et exijt foras ante atrium: & gallus cantauit.*

69 *Rurſus autem quum*

---

61 *Benedicti*, τοῦ εὐλογητοῦ. id eſt Dei, qui omni laude dignus eſt. Hoc autem eſt, quod ſæpe in Hebræorum commentariis reperias ברוך הוא [*baruch hu.*] quod ipſum Dei nomen exprimere vereantur. Eſtque εὐλογητὸς, nomẽ à participio εὐλογημένος diſtinguendum. quod diſcrimen non video quî ſatis commodè poſſimus Latinè exprimere, niſi ſynonyma vel periphraſin quęras. Sed maluimus tritum apud Theologos vocabulum vſurpare. In quodam codice pro εὐλογητοῦ, ſcribitur τοῦ Θεοῦ ζῶντος, id eſt, *Dei viuentis*.

62 *Potentiæ* [*Dei*,] τῆς δυνάμεως. Per antonomaſian intelligitur potentia Dei: id eſt, potens ille Deus. Itaque articulus τῆς ponitur ἀντονομαστικῶς: quem quum exprimere non poſſemus, ſuppleuimus Dei nomen ex Lucæ 22.69. Videtur autem Marcus ab Hebræorum conſuetudine mutuatus hanc Dei appellationẽ. Sic enim eorum magiſtri Deũ * interdum vocant הגבורה [*hagheburah.*] niſi malimus abſtractum pro concreto poſitum, id eſt τὴν δύναμιν ἀντὶ τοῦ δυνατοῦ, vt vocatur in Mariæ Cantico, Luc.1.49.

64 *Audiſtis*, ἠκούσατε. In quodam codice additur πάντως, omnino. Rurſus in quodam alio poſt βλασφημίας adſcripta eſt nota interrogationis. ¶ *Contra eum iudicarunt*, κατέκριναν αὐτόν. Vulgata & Eraſmus, *Condemnarunt*: quod non ſatis cohæret cum iis quæ conſequuntur. ideo diſſoluimus compoſitionem.

65 *Vaticinare*, προφήτευσον. Vulgata, *Prophetiza*: cuius vocabuli formam repudio. Itaque προφητεύειν vertere ſoleo Prophetare, quod & ipſum fateor Latinum non eſſe. Sed profanos vates placuit à ſacris ita diſtinguere, vt alibi dixi. Hîc tamen, vt amphiboliam verbi & nominis vitarem, malui interpretari *Vaticinare* quàm *Prophetare*, quanuis Vaticinandi verbum potius reſpõdeat τῷ μαντεύεσθαι. Eraſmus, *Diuina*: quæ etiam interpretatio eſt ambigua. Cæterùm in vno codice additur, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε, Quis ſit qui te percuſſit. ex Matthæo fortaſſis. ¶ *Bacillorum ictibus eum cædebant*, ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. Oſtendimus ex Plutarcho, Matt.5.39, eos dici ῥαπίζειν qui fuſte aut virga quẽpiam feriunt: vt illis non poſſim aſſentiri qui de iis hoc dici putant qui alapam (vt loquuntur) infligunt: niſi fortaſſis alicubi καταχρηστικῶς ita vſurpetur. Videtur autem hic locus noſtram interpretationem optimè confirmare. Nam ὑπηρέτας vocat præſidis apparitores, qui in prouinciis ῥαπίδας ſiue ῥάβδους, id eſt (vt idem Plutarchus in Romulo diſertè explicat) bacillos geſtabant: vnde etiam ῥαβδοῦχοι vocantur, Act.16.35. Meritò igitur de iſtis loquens Marcus, hoc verbo vtitur, quod nos quoquẽ ob eam cauſam vertimus per periphraſin, Bacillorum ictibus cædere. Nam τὸ βάλλειν pro παίειν accipitur tum etiam quando cominus infligitur vulnus, vt ex his Homeri verſiculis apparet Iliad.ε, Τὸν μὲν Φυλείδης δουρικλυτὸς ἐγγύθεν ἐλθὼν βεβλήκει κεφαλῆς κατὰ ἰνίον ὀξέϊ δουρί. Vide Matth.26.27.

66 *Inferiùs*, κάτω. Vulgata, *Deorſum*, prorſus ineptè. Notandum tamen eſt, hîc non agi de contignatione inferiore, quaſi Chriſtus in ſuperiore cauſam dixerit. Nam ſi id ita eſſet, non ſatis eſſet (opinor) probabile quod narrat Lucas 22.61, Chriſtum poſt tertiam abnegationem reſpexiſſe Petrum: niſi Petrum dicamus poſt ſecundam abnegationem quæ in ipſo veſtibulo cõtigit, ſeſe in eum ipſum locum recepiſſe vbi Chriſti cauſa agebatur, quod mihi idcirco non videtur veriſimile, quòd ſimulatque ſe deprehẽſum agnouit, ſe recepit in veſtibulum, cogitans nimirum de fuga ſi amplius vrgeretur. Aulam igitur ſciendum apud veteres non fuiſſe baſilicam, quam ex Latina voce mutuati vulgo dicimus, *vne ſale*, ſed locum ſub Dio, in magnatum præſertim ædibus amplioribus, quam *vne court*, id eſt Cortem vocamus: cui proculdubio porticus gradibus aliquot altior ſupereminebat, vbi conſidebat Pontifex cum ſuis, in Chriſtum inquirens, ita vt proſpectus ex porticu in cortẽ, & ex corte viciſſim in porticum pateret: quamobrem etiam infrà 15.16, Aula Pilati dicitur fuiſſe prætorium.

68 *In veſtibulum*, εἰς τὸ προαύλιον. Veſtibulũ vocat locum portæ proximum, & ipſi aulæ oppoſitum, qui tamen intra ædes ipſas eſſet. Ideo enim hoc addidit Marcus vt explicaret aduerbium ἔξω, nequis Petrum exiſtimaret domo exiiſſe: quod demum fecit poſt tertiam abnegationem.

69 *Rurſus*, πάλιν. Hæc particula coniungitur ab Eraſmo cum verbo ἤρξατο, contra omnium codicum fidem. Videtur au-

tur autẽ, vt hæc ita diſtingueret, eo adductus quòd diſertè teſtetur Matt. 26.71, alteram hanc ancillā fuiſſe. Sed ſi quis Euangeliſtas inter ſe cõferat, reperiet Petrum fuiſſe ſimul à pluribus agnitū, ſuggerentibus ancillis. quamobrem etiā apud Lucam vbi agitur de ſecunda abnegatione, fit mētio ſerui, non ancillæ. ¶ *Ex ipſis*, ἐξ αὐτῶν. Sic ſolent interdū Hebræi ſubiicere relatiua earum rerum quarum nullā antè facta eſt mētio. Sed tamen opinor hęc indicare aliquē habitū eſſe de Chriſto & ipſius diſcipulis ſermonem inter ſeruos & ancillas, priuſquam deprehenderetur Petrus.

ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν, Ὅτι οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστιν.

70 Ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει.

71 Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε.

72 Καὶ ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἀνεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δὶς, ἀπαρνήσῃ με τρεῖς. Καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε.

Κεφάλαιον ιε.

1 ΚΑΙ εὐθέως ἐπὶ τὸ πρωῒ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ Ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ συνέδριον, δήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήνεγκαν, καὶ παρέδωκαν τῷ Πιλάτῳ.

2 Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

3 Καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ Ἀρχιερεῖς πολλά.

4 Ὁ δὲ Πιλάτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου καταμαρτυροῦσιν.

5 Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν Πιλάτον.

6 Κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσμιον ὅνπερ ᾐτοῦντο.

7 Ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν.

---

vidiſſet eum, cœpit dicere adſtantibus, Hic eſt *vnus* ¨ex ipſis.

70 Ipſe verò rurſum negauit. Et rurſus paulo poſt qui adſtabant dixerunt Petro, Verè ex ipſis es: etenim Galilæus es, ¨& loquutio tua ſimilis eſt.

71 Ipſe autem cœpit execrari & iurare, ¨*dicens*, Non noui hominem iſtum quem dicitis.

72 ¨‖Túc ſecundò gallus vocem emiſit. & recordatus eſt Petrus verborum quæ dixerat ei Ieſus, Priuſquam gallus vocē bis miſerit, ter me abnegabis. Et ¨quū *ſe* proripuiſſet, ¨fleuit.

CAP. XV.

1 S‖Tatim autem, manè conſilio inito, ſummi ſacerdotes cum ſenioribus & Scribis, totúſque cõſeſſus, vinctum Ieſum abduxerunt, ¨tradiderúntque Pilato.

2 Et interrogauit eum Pilatus, Tú*ne* es ille rex Iudæorum? Ipſe verò reſpõdēs dixit ei, Tu dicis.

3 Et accuſabant eum primarij Sacerdotes ¨de multis.

4 ‖Pilatus autem rurſus interrogauit eum, dicēs, Non reſpõdes quicquam? ecce, quàm multa aduerſus te teſtificantur.

5 Ieſus autem nihil amplius reſpondit, adeo vt miraretur Pilatus.

6 Cæterùm ¨ſingulis feſtis ¨dimittebat eis vnum ex vinctis, quemcunque poſtulaſſent.

7 Erat verò quidam qui dicebatur Barabbas, vinctus cū ¨ſeditionis ſociis, qui ¨cædem per ſeditionem fecerant.

---

vidiſſet illum ancilla, cœpit dicere circunſtantibus, Quia hic ex illis eſt.

70 *At ille iterum negauit. Et poſt puſillum rurſus qui adſtabant dicebāt Petro, Verè ex illis es: nam & Galilæus es.*

71 *Ille autem cœpit anathematizare & iurare, Quia neſcio hominem iſtum quem dicitis.*

72 *Et ſtatim gallus iterum cantauit, & recordatus eſt Petrus verbi quod dixerat ei Ieſus, Priuſquam gallus cantet bis, ter me negabis. Et cœpit flere.*

Mat. 27.57
ioh 13.38

CAP. XV.

1 *ET cõfeſtim manè conſilium facientes ſummi Sacerdotes cum ſenioribus & Scribis, & vniuerſo concilio, vincientes Ieſum duxerunt, & tradiderunt Pilato.*

Matt. 27.1
luc. 22. 66

2 *Et interrogauit eum Pilatus, Tu es rex Iudæorum? At ille reſpondens ait illi, Tu dicis.*

3 *Et accuſabāt eum ſummi Sacerdotes in multis.*

4 *Pilatus autem rurſum interrogauit eum, dicens, Non reſpõdes quicquam? vide in quātis te accuſant.*

Mat. 27.12
luc. 23.5
ioh. 18.33.

5 *Ieſus autem amplius nihil reſpondit, ita vt miraretur Pilatus.*

6 *Per diem autem feſtum ſolebat dimittere illis vnum ex vinctis quemcunque petiiſſent.*

7 *Erat autem qui dicebatur Barabbas, qui cum ſeditioſis erat vinctus, qui ſeditione fecerat homicidium.*

---

70 *Et loquutio tua ſimilis eſt*, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει. Hoc nõ legit Vetus interpres, neque meus vetuſtiſſ. codex. Nõ eſſe tamen addititium videtur, quū id habeat Syrus interpres.

71 [*Dicens*,] *Non noui*, ὅτι οὐκ οἶδα. Vel eſt mutatio perſonæ Hebræis familiaris: vel ſubaudiendum eſt participium, quod expreſſi. Vide ſuprà capite 10.33.

72 *Tunc ſecundò*, καὶ ἐκ δευτέρου. Vulgata, *Et ſtatim*, καὶ εὐθύς. quod legitur in quodam codice. Eraſmus, *Et iterum*, καὶ πάλιν. ¶ *Quum* [*ſe*] *proripuiſſet*, ἐπιβαλὼν, Id eſt quum ſeſe foras proripuiſſet, vt ex Matthæo apparet. Nam præpoſitio ἐπὶ refertur ad locum ædibus Pontificis proximum, in quem ſe proiecit Petrus quū ſe ancillæ excuſaſſet: & ἐπιβαλὼν omnino idem eſt atque נדחף [*nidchaph*,] Eſter 6,12. ¶ *Fleuit*, ἔκλαιε. Vulgata, *Cœpit flere*, ἤρξατο κλαίειν, vt legitur in meo vetuſtiſſ. codice, & vertit Syrus interpres. Eraſm. *Prorupit in fletum*, id eſt ἐπέβαλε τοῦ κλαίειν. Poſſit etiam aliquis interpretari ἐπιβαλὼν, Quū hoc animaduertiſſet, id eſt re animaduerſa. Fuerat enim Petrus intuitu Chriſti & galli clamore velut ex profundiſſimo ſomno expergefactus.

IN CAPVT XV.

1 *Tradiderunt*, παρέδωκαν. Tradunt Chriſtum Iudæi Pilato præſidi prouinciæ, quoniam illum omnino conſtituerant capitali ſupplicio afficere: quod ipſis non licebat, quoniam capitalium criminum cognitio fuerat eis erepta, primùm ab Herode Magno, deinde à Romanis, anno (vt ipſi Iudæi tradunt) 40 ante templi euerſionem, id eſt biennio antequam Chriſtus crucifigeretur. Siquidem Dominus annum agēs 34, fuit crucifixus, & euerſum eſt templum anno ab ipſius ortu 71.

3 *De multis*, πολλά. Addit Complutenſis editio, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο, Ipſe verò nihil reſpondit. idque videtur optimè conuenire cum iis quæ ſubiiciuntur.

6 *Singulis feſtis*, καθ᾽ ἑορτὴν. Syrus interpres addit particulam vniuerſalem בכל [*becul*,] *omni die feſto*, nec additur articulus in Græco contextu: ideo plurali numero ſum vſus. & κατὰ, cuius vis hîc eſt diſtributiua, verti *Singulis*. Intelliguntur enim tria illa ſolennia feſta, nempe Paſchæ, Pentecoſtes, & Tabernaculorū: quod oſtendit non additus articulus, quanuis Paſchæ feſtum ſpecialiter nominet Iohannes. Sic autem κατὰ cum ſingulari quoque nomine ſumitur diſtributiuè vt Tit. 1,5. κατὰ πόλιν oppidatim, & Act. 2,46 κατ᾽ οἶκον domatim. ¶ *Dimittebat*, ἀπέλυεν. Vel, Abſoluebat: id eſt abſoluere & liberare ſolebat, vt planius explicat Matthęus. Simile dicendi genus annotauimus ſuprà capite 14.12.

7 *Seditionis ſociis*, συστασιαστῶν. Ad verbum, Conſeditioſis. Vulg. *ſeditioſis*, στασιαστῶν, vt legitur in meo vetuſtiſſimo codice. Eraſmus, *Seditionis auctoribus*: quod tamen Græco

vocabulo non ſignificatur. ¶*Cædem fecerant*, φόνον πεποιήκεισαν. Vulgata, *Fecerat homicidium*. Eraſmus, *Cædem patrauerat*. Videtur enim vterque legiſſe ὅστις ἐπεποιήκει: quanuis repugnet Frobenij editio. Cæterùm in vetuſtis codicibus ſcriptum cõſtanter reperimus πεποιήκεισαν pro ἐπεποιήκεισαν, vno excepto in quo legebatur πεποιήκασι.

8 Καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος ἤρξατο αἰτεῖσθαι καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς.

9 Ὁ δὲ Πιλάτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς λέγων, Θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

10 (Ἐγίνωσκε γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς)

11 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον ἵνα μᾶλλον τὸν Βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς.

12 Ὁ δὲ Πιλάτος ἀποκριθεὶς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς, Τί οὖν θέλετε ποιήσω ὃν λέγετε βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

13 Ὀ' δὲ πάλιν ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.

14 Ὁ δὲ Πιλάτος ἔλεγεν αὐτοῖς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσοτέρως ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.

15 Ὁ δὲ Πιλάτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ.

16 Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραιτώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν·

17 Καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον·

18 Καὶ ἤρξαντο ἀσπάζεσθαι αὐτὸν, Χαῖρε βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων.

19 Καὶ ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ, καὶ ἐνέπτυον αὐτῷ, καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐτῷ.

20 Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια τὰ ἴδια· καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν.

Mat 27.32
luc.23.26

21 Καὶ ἀγγαρεύουσι παράγοντά τινα Σίμωνα Κυρηναῖον (ἐρχόμενον ἀπ' ἀγροῦ,

8 Et ⁘ vociferans turba cœpit petere ⁘ *vt faceret* prout ſemper ipſis fecerat.

9 Pilatus autem reſpondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis regem illum Iudæorum?

10 (Nouerat enim eum per inuidiam traditum fuiſſe à Primariis ſacerdotibus)

11 Primarij verò ſacerdotes, ⁘ concitarunt turbam vt potius Barabbam ipſis dimitteret.

12 Tum Pilatus reſpondẽs, rurſum dixit eis, Quid ergo vultis faciam iſto quem dicitis regem Iudæorum?

13 Ipſi verò rurſum clamauerunt, Crucifige eum.

14 Pilatus autem dicebat eis, ⁘ Enimuerò quid mali fecit? Illi autem amplius clamauerunt, Crucifige eum.

15 Pilatus igitur volens turbæ ⁘ ſatisfacere, dimiſit eis Barabbam, & Ieſum ⁘ flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

16 Milites verò abduxerunt eum ⁘ intra aulam, id eſt prætorium, & conuocauerunt totam cohortem:

17 Et induerunt eum purpura, & circumpoſuerunt ei plexam coronam ſpineam:

18 Et cœperunt ⁘ eum ſalutare, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.

19 Et verberabant eius caput calamo, & inſpuebant in eũ, ac ſummiſſis genibꝰ adorabãt eũ.

20 Quum autem illuſiſſent ei, exuerunt eum purpura, & induerunt eum veſtimentis propriis *ipſius*: eduxerúntque vt crucifigerent eum.

21 ‖Præterea angariarunt prætereuntem quendam Simonem Cyrenæum (venientem rure, pa-

8 *Et quum aſcendiſſet turba, cœpit rogare ſicut ſemper faciebat illis.*

9 *Pilatus autem reſpondit eis, & dixit, Vultis dimittam vobis regem Iudæorum?*

10 *(Sciebat enim quòd per inuidiam tradidiſſent eum ſummi Sacerdotes)*

11 *Pontifices autem concitauerũt turbam vt magis Barabbam dimitteret eis.*

12 *Pilatus autem iterum reſpondens ait illis, Quid ergo vultis faciam regi Iudæorum?*

13 *At illi iterum clamauerunt, Crucifige eum.*

14 *Pilatus verò dicebat illis, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, Crucifige eum.*

15 *Pilatus autẽ volens populo ſatisfacere, dimiſit illis Barabbam: & tradidit Ieſum flagellis cæſum vt crucifigeretur.*

16 *Milites autem duxerũt eum in atriũ prætorij, & conuocant totam cohortẽ:*

17 *Et induunt eum purpura, & imponunt ei plectentes ſpineam coronam:*

18 *Et cœperunt ſalutare eum, Aue rex Iudæorum.*

19 *Et percutiebant caput eius arundine, & cõſpuebant eum, & ponentes genua, adorabant eum.*

20 *Et poſtquam illuſerunt ei, exuerunt illum purpura, & induerunt eum veſtimentis ſuis: & educunt illum vt crucifigerent eũ.*

21 *Et angariauerunt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum (veni-*

---

8 *Vociferans*, ἀναβοήσας. Vulgata, *Quum aſcendiſſet*: id eſt ἀναβάς, in prætorium videlicet, vt legitur etiam in meo vetuſtiſs. exemplari: quod tamen non facilè probarim, quum diſertè dicatur Ioh. 18.18, noluiſſe ingredi in prætorium Iudæos. ἀναβήσας verò quod annotat Eraſmus, nuſquam memini legere. ¶[*Vt faceret*] *prout*, καθώς. Ellipſin ex vulgi ſermone petitam rectè Eraſmus ſuppleuit, quam Vetus interpres neglexit.

522

11 *Concitarunt turbam*, ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον. Meus vetuſtiſs. codex habet ἔπεισαν τῷ ὄχλῳ, *perſuaſerunt turbæ*. quod videtur ſequutus Syrus interpres.

* 14 *Enimuerò quid?* τί γάρ, vel, Quídnam.

15 *Satisfacere*, τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι. Vide Act.17.9. ¶*Flagellatum*, φραγελλώσας. Eſt ergo conſtruendus hic locus, καὶ τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ſub. αὐτόν.

16 *Intra aulam*, ἔσω τῆς αὐλῆς. Id eſt in intimam partem aulæ, quæ prætorium à præcipua ipſius parte vocabatur. Egiſſe enim Pilatum cum Chriſto intra ipſum prætorium liquet ex Ioh.18.28, & 29.

18 *Eum ſalutare*, [*dicentes*,] ἀσπάζεσθαι αὐτόν. Ellipſin huius participij ſupra annotauimus cap.10.33, & 14.71. Cõplutenſis autem editio addit καὶ λέγειν, *& dicere*.

21 *Et Rufi*, καὶ Ῥούφου. In quibuſdam codicibus legit Eraſmus τοῦ Ῥούφου: i. qui filius erat Rufi: vt Rufus iſte videlicet auus fuerit Alexandri, pater autẽ Simonis. Nam hoc ita ille explicat; quod non video quî poſſit conuenire, niſi perperam illic impreſſum eſt τοῦ Ῥούφου pro τὸν Ῥοῦφον. Cæterùm notos & celebres in Eccleſia Dei iſtos fuiſſe oportet, quorum nuda nomina Marcus expoſuerit. Mentio quidem fit Alexandri, Act.19.33, & Rufi, Rom.16.13. ſed incertum eſt an hi ſint quorum hic fit mentio: neque de eo magnopere ſolicitos eſſe nos oportet, qui tamen non temerè à tribus Euangeliſtis nominatim appellatur: ex hac ipſa infamia quã illi conciliare ſtuduerunt iſti inſolentiſſimi, perennem gloriam eſt adeptus. Dicitur autem portaſſe crucem, cuius extremũ Chriſto præeunte portaret. Vide infrà Ioh.19.17.

τὸν πατέρα Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου) ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

22 Καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ Γολγοθᾶ τόπον, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, κρανίου τόπος.

23 Καὶ ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον. ὁ δὲ οὐκ ἔλαβε.

24 Καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, διεμέριζον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτὰ, τίς τί ἄρῃ.

25 Ἦν δὲ ὥρα τρίτη, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

26 Καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ, ἐπιγεγραμμένη, Ὁ ΒΑΣΙΛΕῪΣ ΤΩ͂Ν ἸΟΥΔΑΊΩΝ.

27 Καὶ σὺν αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστάς· ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ.

28 Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.

trem Alexandri ⁚& Rufi) vt attolleret crucem eius.

22 ‖Duxeruntque eum in locum ⁚Golgotha: quod eſt, ſi interpreteris, Caluariæ locus.

23 Et dederunt ei bibendum ⁚myrrhatum vinum: ipſe verò non ſumpſit.

24 ‖Quumque crucifixiſſent eũ, partiti ſunt veſtimẽta eius, iacta ſorte ſuper ea, quis quid tolleret.

25 Erat autem ⁚hora tertia ⁚quando crucifixerunt eum.

26 Erátque inſcriptio criminis ipſius inſcripta *his verbis*, REX ILLE IVDAEORVM.

27 Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones: vnum ad dextrã, & alterum ad ſiniſtram eius.

28 Et impleta eſt ſcriptura quæ dicit, ‖Et ⁚cum ſceleratis numeratus eſt.

entem de villa, patrem Alexandri & Rufi) vt tolleret crucem eius.

22 *Et perducunt illum in Golgotha locum: quod eſt interpretatum, Caluariæ locus.* Mat.27.3 luc.23.33 ioh.19.23

23 *Et dabant ei bibere myrrhatum vinum: & non accepit.*

24 *Et crucifigentes eum, diuiſerunt veſtimẽta eius, mittentes ſortem ſuper eis, quis quid tolleret.* Matt.27.35 luc 23.33 ioh.19.23

25 *Erat autem hora tertia & crucifixerunt eum.*

26 *Et erat titulus cauſæ eius inſcriptus,* REX IVDAEORVM.

27 *Et cum eo crucifigunt duos latrones: vnum à dextris, & alium à ſiniſtris eius.*

28 *Et impleta eſt ſcriptura quæ dicit, Et cum iniquis reputatus eſt.* Eſa.53.12

---

22 *Golgotha*, Γολγοθᾶ. Nonnulla exemplaria ſcriptum habent Γολγοθᾶν: Græca videlicet inflexione, apud quos hæc nomina mirum in modum ſunt corrupta, propter Hebrææ & Syriacæ linguæ imperitiam. Nam propriè ſcribẽdum fuit Golgoltha.

23 *Myrrhatum*, ἐσμυρνισμένον. id eſt Myrrha conditum. Diſtinguendum eſt autem hoc Vinum ab aceto quod eſt poſtea ipſi iam crucifixo & ſitienti propinatum. Agitur itaque hoc loco de Vino condito, quod Latini Murinam vocant, de quo ſic Plinius lib. 14, cap. 13, *Laudatiſſima apud priſcos vina erant myrrhæ odore condita, vt apparet ex Plauti fabula, quæ Perſa inſcribitur.* Et mox, *Ex quibus*, inquit, *apparet non inter vina modo murinam, ſed inter dulcia numeratam.* Veram enim myrrham idem auctor teſtatur leniter amaram eſſe, quam etiam probabile eſt aliis aromatibus adiunctis fuiſſe in hoc condiendo vino temperatam. Neque hic eſt omittendum quod obſeruauit Galatinus ex libro Sanhedrin, Cap. Niginar Haddin: *Edita*, inquit, *criminis confeſſione, potatur reus vino thure condito, vt inde mens eius turbetur, & vehementius inebrietur, iuxta illud quod dicitur, Date ſiceram perituro, & vinum iis qui amaro ſunt animo.* Addũt nonnulli fuiſſe honeſtas matronas Hieroſolymis, quæ hoc vinum iis qui ad ſupplicium ducebantur ſuppeditare conſueuiſſent. Hæc ille ex Rabbinorum lacunis: quibus facilè aſſentior in eo quod ex hac etiam longè certiſſima hiſtoria liquet, non defuiſſe nimirum mulieres præſertim quæ commiſeratione motæ, ſolerent nocentes damnatos hoc officij genere ſolari. Sed tam inſaniuiſſe iam tum Iudæos, vt quod de cõſolatione miſeris afferenda metaphoricè dixit Solomon, vſque adeo ineptè ac etiam impiè interpretarentur, id verò mihi Rabbini non magis quàm ſuas innumerabiles & ineptias & blaſphemias perſuaſerint, quibus refellẽdis potius quàm recudendis vtinam operam impenderent nonnulli, qui hac certè in re Iudæorũ potius numos captaſſe quàm ſalutem quæſiuiſſe meritò videri poſſunt. Vtcunque verò ſeſe res habeat, ex iſto quorundam in Chriſtum officio qualicunque magis eluxit cęterorum crudelitas. Chriſtus autem amariſſimum potius illud iræ paternæ poculum pro nobis ebibiturus, tum quoque hoc ſolatium recuſauit, ſui tam immemor quàm paterni mandati memor, & de ſceleribus noſtris ſemel expiandis ad extremum vſque halitum ſollicitus.

25 *Hora tertia*, ὥρα τρίτη. Ita ſcriptum inuenimus ſummo conſenſu in omnibus noſtris codicibus tum manuſcriptis, tum impreſſis: & ex veteribus (vt Auguſtino & Hieronymo) apparet iampridem eam lectionem fuiſſe receptam: quanuis in ſpeciem non videatur conſentire cum eo quod ſcribitur Iohan. 19.14, circiter horam ſextam fuiſſe condemnatum à Pilato Chriſtum. Laborat igitur Auguſtinus libri de conſenſu Euangeliſtarum tertij cap. 13, in eo explicando nodo: ſed (quod tanti viri pace dictum eſſe velim) ſatis infeliciter, vt eius opinionem minimè neceſſe ſit commemorare. Duplici autem ratione ſoluitur. Primùm enim ex conſueto loquendi modo hora tertia eſſe dicitur quum tertium ſignum datum eſt: & tertiam horam vocamus illud potius ſpatium quod inter tertiam & quartam intercedit, quàm quod inter ſecũdam & tertiam: quum tamen hæc verè pro hora tertia ſit habẽda. Deinde & hoc notandum eſt, veteres, quanuis in duodecim vncias ſingulos dies diuiderent, id eſt totum illud ſpatium quod inter ortum ſolis & occaſum intercipitur: tamen interdum has vncias in quatuor quadrantes ſolitos diuidere, ſicut & noctem pariter ſecabant. Sed noctis quadrantes vocabant φυλακὰς, id eſt cuſtodias: quod nulla probatione indiget: diei verò quadrantes ſumebant eius horæ nomen à qua exordiebantur. Hac ergo ratione primus quadrans primæ horæ nomine interdum intelligebatur, ſecũdus tertiæ, tertius ſextę, quartus nonæ: vt minimè pugnet quod dicit Marcus, horam fuiſſe tertiam quum crucifigeretur Chriſtus, cum eo quod ſcribit Iohannes, damnatum fuiſſe circiter horam ſextam. Imò verò ita explicat Iohannes quod obſcurius dixerat Marcus, quum hora tertia complectatur horas, quartam, quintam, ſextam, vel potius, (vt vulgum loqui diximus) tertiam quartam, quintam, quam conſequitur ſexta, quæ propriè ſeptima eſt. Ita verò ſolitos fuiſſe veteres diem diſtinguere apparet ex parabola quæ ſcribitur Matt. 20. 1: vbi dies in iſtos quadrantes ſecatur, ex recepta nimirum cõſuetudine. Altera ſolutio violẽtior eſt, nempe ſi à librariis corruptus locus dicatur. Nam quum à Græcis deſignentur numeri per notas, & hac nota Γ pingatur hora tertia, hoc autem ſigno ϛ hora ſexta, lubricus fuit vtrinque lapſus. Hæc opinio eſt Hieronymi Pſalmo 77, ſicut etiam Eraſmus obſeruauit. Sed ſi libet exiſtimare deprauatam eſſe numeri notam, quod ad me quidem attinet, malim exiſtimare apud Iohãnem potius reponendum eſſe ὡσεὶ τρίτης, quàm apud Marcum ὡσεὶ ἕκτης. Præterquam enim quòd Nonnus, Euangelij Iohannis interpres non recens, ſic legit, & vetus D. Camerarij codex, & meum vetuſtiſſimum exemplar hoc confirmãt, ipſa hiſtoriæ ſeries hoc poſtulat. Nam ſi hora erat penè ſexta quum damnatus eſt Chriſtus, quî potuit tam breui ſpatio abduci, crucifigi cum latronibus, ita otioſe derideri à prætereuntibus? Neceſſe fuerit enim vt his omnibus vix dimidium horæ tribuatur, quum à ſexta ad nonam tenebræ terram inuoluerint. Oportet ergo, quum primo diluculo ad Pilatum ductus fuerit Chriſtus, tres penè horas fuiſſe in ipſius cauſæ cognitione conſumptas, vtqui hora penè tertia damnatus fuerit: deinde hora tertia crucifixũ, ad horam vſque ſextam fuiſſe omnium ludibriis expoſitum, ſicut copioſè explicant Euangeliſtæ: & hora demum nona poſt trium horarum tenebras, mortuum: quod autem diei ſuperfuit, fuiſſe ſepulturæ datum. Sed liberum hîc cuiuis iudicium eſto. ¶ *Quando crucifixerunt*, καὶ ἐσταύρωσαν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et crucifixerunt*: ſed καὶ pro ὅτι poſitum eſſe, apparet ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ו interdum ponitur pro כאשר [*caaſcher*,] vt docent Grammatici.

Vigilias 283

28 *Cum ſceleratis numeratus eſt*, μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Ἀνόμοις

vocat τοὺς παρανόμους: id eſt legis præuaricatores, quaſi exleges, aut extra legis orbitam ambulantes, quos Hebræi dicunt פושעים [*poſchehim.*] Cæterùm verbum λογίζεσθαι, quod Vetus interpres vertit *Reputare*, Eraſmus, *Deputare*, vocabulum ipſum τῆς λογιστικῆς, quæ ſpecies eſt Arithmetices, indicat interdum pro ἀριθμεῖσθαι vſurpari: quam ſignificationem hîc ſeruandam fuiſſe inde apparet quòd reſpõdet verbo מנה [*manah*] quo vtitur Eſaias capite 53. 12, ex quo petitum eſt hoc teſtimonium: & hiſtoria etiam ipſa (ni fallor) oſtendit. Dicitur enim Chriſtus non modò habitus fuiſſe pro impio & peccatore, (qualis etiamnum habetur hodie à Iudæis) ſed vnà cum latronibus numeratus: quia nimirum quum publicè inter duos latrones penderet, pro tertio latrone propter pœnæ ſimilitudinem numerabatur. Denique plus eſt inter ipſos latrones coràm conſpici & numerari, quàm haberi pro latrone. Supereſt vt ex Vigilij antiqui & eruditi ſcriptoris libris aduerſus Eutychen, annotemus, hunc locum ab Eutychianis fuiſſe impudentiſſimè deprauatum, quum ad ſtabiliendum ſuum errorem de vnica Chriſti natura, pro μετὰ ἀνόμων legerent μετὰ νεκρῶν, cum mortuis: vt inde colligerent, non fuiſſe verè mortuum, ſed pro mortuo habitum.

---

29 Καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες, Οὐὰ, ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν· Ioh.2.19

30 Σῶσον σεαυτὸν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

31 Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες, πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν Γραμματέων ἔλεγον, Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι.

32 Ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν. Καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.

33 Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ᾽ ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.

34 Καὶ τῇ ὥρᾳ τῇ ἐννάτῃ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἐλωῒ Ἐλωῒ, λαμμᾶ σαβαχθανί; ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλιπες? Pſal 22.2 matt.27.40.

35 Καί τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλεγον, Ἰδοὺ, Ἠλίαν φωνεῖ.

36 Δραμὼν δὲ εἷς, καὶ γεμίσας σπόγγον ὄξους, περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐ- Pſ.65.22

29 Qui verò præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita ſua, & dicentes, ¨Vah, ‖ *Tu* qui deſtruis templum, & triduò ædificas:

30 Serua teipſum, ¨& deſcende è cruce.

31 Similiter autem & primarij Sacerdotes ¨illudentes, dicebãt alij ad alios cum Scribis, Alios ſeruauit, ſeipſum ¨ ſeruare non poteſt.

32 Chriſtus ille rex Iſrael deſcẽdat nũc è cruce, vt videamus & ¨credamus. Et qui crucifixi erãt cum eo, probris afficiebant eũ.

33 Quum verò aduenisſet hora ſexta, tenebræ factæ ſunt ſuper ¨totam regionem vſque ad horam nonam.

34 Et hora nona clamauit Ieſus voce magna, dicẽs, ‖ ¨Eloi, Eloi, lamma ſabacthani? quod eſt, ſi quis interpretetur, Deus mi, Deus mi, cur me deſeruiſti?

35 Et quidã ¨adſtantium quũ audiſsẽt, dicebãt, Ecce, Eliã vocat.

36 Cucurrit autem quidam, ‖ & impleta ſpongia aceto, & arundini circumpoſita dedit ei po-

29 Et prætereũtes blaſphemabant eum, mouentes capita ſua, & dicentes, Vah, qui destruis Templum, & in tribus diebus reædificas:

30 Saluum fac temetipſum deſcendens de cruce.

31 Similiter & ſummi Sacerdotes illudentes, ad alterutrum cum Scribis dicebant, Alios ſaluos fecit, ſeipſum non poteſt ſaluum facere.

32 Chriſtus rex Iſrael deſcẽdat nunc de cruce, vt videamus & credamus. Et qui cum eo crucifixi erãt, conuitiabantur ei.

33 Et facta hora ſexta, tenebræ factæ ſunt per totam terram vſque in horam nonam.

34 Et hora nona exclamauit Ieſus voce magna, dicens, Eloi, Eloi, lamma ſabacthani? quod eſt interpretatum, Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquiſti me?

35 Et quidam de circumſtantibus audientes, dicebant, Ecce, Eliam vocat.

36 Currens autem vnus, & implens ſpongiã aceto, circumponénſque calamo,

---

29 *Vah*, οὐὰ. Eraſmus, *Væ*, id eſt οὐαί: cuius particulæ vſus eſt potius in maledicendo quàm irridendo. ¶[*Tu*] *qui deſtruis*, ὁ καταλύων. Hieronymus, *Qui deſtruit*, vt Eraſmus obſeruat. Sed ſequens verbum σῶσον ſatis indicat accipienda hæc eſſe vocandi caſu: quod vt melius intelligeretur, pronomen Tu expreſſimus. Similem loquendi formam annotauimus Matt.23.14.

30 *Et deſcende*, καὶ κατάβα. Atticus imperatiuus pro κατάβηθι, vt ἀνάστα pro ἀνάστηθι. Vulgata, *Deſcendens*: id eſt καταβάς: ſicut etiam legimus in vno codice.

31 *Illudentes*, ἐμπαίζοντες. Illudentes videlicet Chriſto. Eſt enim poſt hoc participium adſcribenda diſtinctio, vt πρὸς ἀλλήλους connectatur cum ἔλεγον, ſicut rectè legitur in Græco Theophylacto: alioquin pro ἐμπαίζοντες potius dicendum erat συμπαίζοντες, vt ſignificetur ipſos vnà inter ſe luſiſſe. Itaque ne poſthac poſſet hic locus corrumpi, vitauimus verborum traiectionem. ¶ *Seruare*, σῶσαι. In vetuſtis codicibus & Græco Theophylacto adſcripta eſt interrogationis nota, quæ quidem magnum addit pondus ironiæ, vel ſarcaſmo potius.

32 *Credamus*, πιστεύσωμεν. In quodam codice additur αὐτῷ, ei.

33 *Totam*, ὅλην. Apud Matthæum legitur πᾶσαν. Quæritur autem à multis an de Iudæa duntaxat, an verò potius de vniuerſo orbe terrarum hæc ſint accipienda: quod poſterius videtur amplecti Tertullianus Apolog. cap.21, hoc Solis deliquium vocans mundi caſum, quem Romani in ſuis archiuis habeant. Sed ego iis potius aſſentior qui de Ieruſalem & tota vicina regione hoc dictum accipiunt. Nam in archiuis annotari iuſtius etiam prodigium iſtud potuit, quoniam fuit Iudææ peculiare. Familiare eſt autẽ ſacris ſcriptoribus, terræ appellatione, etiamſi nihil adiiciatur, intelligere terram Chanaan, & γῆν pro χώραν, id eſt Terrã pro Regione reperimus alibi: vt Matt.9.16, & Luc. 4.25. Confert autem hoc ad prodigij nouitatem, ſi intellexerimus non modò die Paſchæ, id eſt in plenilunio accidiſſe hanc Solis eclipſin, ſed etiam reliquum orbem illuſtrante Sole, atque adeo in ipſo meridie, hunc vnum orbis terrarum angulum in quo tantum facinus patrabatur, in denſiſſimis tenebris delituiſſe. Nam quod de Dionyſio illo refertur, quem Areopagitam vocant, apud me non minus fide caret quàm multæ aliæ fabulæ quæ eiuſdem auctoris nomen præferunt: & ſi vniuerſale fuiſſet hoc prodigium, eſſet proculdubio omnium aſtrologorum monumentis celebratum. Videtur autem hoc opponi miraculo prorſus contrario, quum tenebris Ægyptios obtegentibus, Iſraelitis ſolis in terra Goſen Sol luceret: tum videlicet Ægyptiis quidem imminens exitium, ſuis verò partam libertatem, Deo ſignificante: nunc verò contrà, Iudæis quidem miſerrimam illam cæcitatem, qua nunc quoque puniuntur: cæteris verò populis mox exorituram Euangelij lucem, cælitus denuntiante.

34 *Eloï, Eloï*, ἐλωΐ, ἐλωΐ. Sic legitur in grecis noſtris omnibus. Mihi tamen veriſimilius videtur Chriſtum ipſa Dauidis verba Hebræa non Syriaca potius vſurpaſſe, vt diximus Matth.27,46. Sic etiam hunc ipſum Marci locum citante Euſebio libro ἀποδείξεως 10. quamuis pro ἠλὶ legat ἠλεῖ.

35 *Adſtantium*, τῶν παρεστηκότων. i. τῶν παρόντων, præſentiũ, de quo alibi diximus. Aderat autem Centurio cum ſuis, donec vitam finirent capitali ſupplicio addicti, vt intelligere licet ex Matt.27.36, & 54.

47 Elo-

τὸν λέγων, Ἄφετε· ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας καθελεῖν αὐτόν.

37 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, ἐξέπνευσε.

38 Καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω.

39 Ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕτως κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν, Ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος οὗτος, υἱὸς ἦν Θεοῦ.

40 Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι· ἐν αἷς ἦν καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ Σαλώμη·

41 Αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, ἠκολούθουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτῷ· καὶ ἄλλαι πολλαὶ αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς Ἱεροσόλυμα.

42 Καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης, (ἐπεὶ ἦν παρασκευή, ὅ ἐστι προσάββατον)

43 Ἦλθεν Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, εὐσχήμων βουλευτής, ὃς καὶ αὐτὸς προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλάτον, καὶ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

44 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε· καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε.

45 Καὶ γνοὺς ἀπὸ κεντυρίωνος, ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ.

46 Καὶ ἀγοράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτὸν, ἐνείλησε τῇ σινδόνι· καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ ὃ ἦν λελατομημένον ἐκ πέτρας· καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν θύραν τοῦ μνημείου.

47 Ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ Ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.

tum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad eum detrahendum.

37 Ieſus verò emiſſa voce magna, expirauit.

38 Et aulæum templi fiſſum eſt in duas partes, à ſummo vſque ad imum.

39 Quum vidiſſet autem Centurio qui adſtabat ipſi ex aduerſo, eum ita emiſſo clamore expiraſſe, dixit, Verè homo iſte Filius erat Dei.

40 Erant autem etiam & mulieres ⁘è longinquo ſpectantes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi parui & Ioſe mater, & Salome:

41 Quæ, etiam quũ eſſet in Galilæa, ‖ſequutæ fuerant eum, & miniſtrauerant ei: aliæque multæ quæ ſimul cum eo aſcenderant Hieroſolyma.

42 ‖ Quum autem ſerum *diei* iam eſſet, (quoniam erat paraſceue, hoc eſt, ⁘anteſabbathum)

43 ⁘ Veniens Ioſeph *ortus* Arimathæa, ⁘honoratus Senator, qui & ipſe expectabat regnum Dei, ⁘fidenti animo introiit ad Pilatum, & petiit corpus Ieſu.

44 Pilatus autem miratus eſt ⁘ſi iam mortuus eſſet: & aduocato Centurione, interrogauit eum: an ⁘ iamdudum mortuus fuiſſet.

45 Et *re* cognita ex Centurione, donauit corpus Ioſepho.

46 Is autem emit ſindonem, & detractum eum inuoluit ſindone: depoſuitque in monumento quod erat exciſum è petra: & aduoluit ſaxum ad oſtium monumenti.

47 Maria Magdalene verò & Maria *mater* ⁘ Ioſe ſpectabant vbi poneretur.

potum dabat ei, dicens, Sinite: videamus ſi veniat Elias ad deponẽdum eum.

37 *Ieſus autem emiſſa voce magna, expirauit.*

38 *Et velum templi ſciſſum eſt in duo, à ſummo vſque deorſum.*

39 *Videns autem Centurio qui ex aduerſo ſtabat, quia ſic clamans expiraſſet, ait, Verè hic homo Filius Dei erat.*

40 *Erant autem & mulieres de longè aſpicientes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi minoris & Ioſeph mater, & Salome:*

41 *Et quum eſſet in Galilæa, ſequebantur eum & miniſtrabant ei: & aliæ multæ quæ ſimul cum eo aſcenderant Ieroſolymam.*

42 *Et quum iam ſero eſſet factum, (quia erat paraſceue, quod eſt Anteſabbathum)*

43 *Venit Ioſeph ab Arimathæa, nobilis decurio, qui & ipſe erat expectãs regnum Dei, & audacter introiuit ad Pilatum, & petijt corpus Ieſu.*

44 *Pilatus autẽ mirabatur ſi iam obijſſet, & accerſito Centurione interrogauit eum ſi iam mortuus eſſet.*

45 *Et quum cognouiſſet à Centurione, donauit corpus Ioſeph.*

46 *Ioſeph autem mercatus ſindonem, & deponens eum, inuoluit ſindone: & poſuit eum in monumento, quod erat exciſum de petra: & aduoluit lapidẽ ad oſtium monumenti.*

47 *Maria autẽ Magdalene & Maria Ioſeph aſpiciebant vbi poneretur.*

Luc.8.2.

Mat.27.57
luc.23.50
ioh.19.38

---

40 *E longinquo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vide Matth.26.58.

42 *Ante ſabbathum*, προσάββατον: id eſt dies quæ ſabbathum antegreditur. Vetus Eccleſia Vigiliam olim vocabat. Eſt autem nouum hoc vocabulum in re noua, ſed non infeliciter (vt opinor) à Vetere interprete confictũ. Eraſ. *Quæ præcedit Sabbathum*: quæ interpretatio non ſatis videtur explicare quid ſit παρασκευή.

43 *Veniens*, ἐλθών. Ita legimus ex quodam codice. Nam ſi legas ἦλθεν, (vt in omnibus aliis exemplaribus legitur) omnino addenda erit particula καὶ ante τολμήσας. ¶*Honoratus*, εὐσχήμων: id eſt plenus grauitatis & auctoritatis. Vulgata, *Nobilis*: id eſt εὐγενής. Senatorem autem intelligo vnum ex eorum numero quos Sanhedrin vocãt Hebræi: niſi malimus fuiſſe etiam in concilium adſcitum à Pilato, ſicut mos erat præſidibus prouinciarum, ex ipſis prouincialibus aliquos interdum in conſilium adſciſcere, ad explicandas priuatorum controuerſias. Vulg. *decurionem* interpretatur, ἀκύρως. Decuriones enim fuerunt coloniarum & municipiorum: niſi velimus hunc fuiſſe Arimathæenſem decurionem. ¶*Fidenti animo*, τολμήσας. Ad verbum, Audens. Vulg. *Audacter*. Eraſmus, *Sumpta audacia*. Ego audaciæ nomen repudiaui, quoniam in vitio plerunque ponitur. Idem autẽ valet hoc loco τολμήσας, quod θαῤῥῶν, vel πεποιθώς. Et certè mira fuit iſtius hominis fiducia. Nam corpus Ieſu poſtulare non poterat quin ſeſe non modò Iudæis omnibus, ſed ipſi etiam Pilato palàm opponeret: & tamẽ eo tempore videbatur actum eſſe de Chriſto. Itaque miror noſtro ſeculo aliquos inueniri poſſe tam impudentes, vt auſint huius Ioſephi & Nicodemi exempla ſuæ diffidentiæ prætexere. Hunc enim illi in ſepultura Ieſu comitem adiungit Iohannes.

44 *Si*, εἰ. Sic Terentius, *Mirabar, hoc ſi ſic abiret*. Adhuc enim dubitabat Pilatus. Itaque non ponitur εἰ pro ὅτι, vt rectè obſeruauit Eraſmus. ¶*Iamdudum*, πάλαι. Vulg. *Iam*, id eſt ἤδη: quod etiam teſtatur Eraſmus ſcriptum eſſe in nonnullis exemplaribus.

47 *Ioſe*, ἡ Ἰωσῆ. Vulg. *Ioſeph*. quod etiã inuenio in vetuſt. meo cõdice, nõ in hoc loco, ſed Mat.2.56. Nã hic pro Ἰωσῆ, ſcribit Ἰακώβου. Nomen autem Ἰωσῆς nuſquam aliàs in ſacris ſcriptis inueni: & idem vetuſtiſſimus codex ſupra verſ.40. vbi de hac ipſa muliere agitur, pro Ἰωσῆ legit Ἰωσῆτος Ioſetis. *Mater* verò ſuppleui ex Matthæo.

Κεφάλαιον ις.

Luc.24.1 ioh.20.1

ΚΑῚ διαγενομένου τοῦ σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμη ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν.

Καὶ λίαν πρωῒ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου.

Καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς, Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου;

Καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.

Mat.28.1 ioh.20.12

Καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, περιβεβλημένον στολὴν λευκήν· καὶ ἐξεθαμβήθησαν.

Ὁ δὲ λέγει αὐταῖς, Μὴ ἐκθαμβεῖσθε. Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν.

CAP. XVI.

1 ET ‖ ∴ exacto intercedente Sabbatho, Maria Magdalene, & Maria Iacobi *mater* ∴ & Salome emerant aromata, vt venientes vngerent eum.

2 Et ∴ valde mane, primo die hebdomadis, veniunt ad monumentum, ∴ exorto ſole.

3 Dicebántque inter ſeſe, Quis auoluet nobis ſaxum ab oſtio monumenti?

4 ∴ Intuitæ verò conſpiciunt ſaxum eſſe auolutum: ∴ nam erat magnum valde.

5 ‖ Ingreſſæ autem ∴ in monumentum, viderunt iuuenem ſedentem ad dextram, amictum ſtola candida: & expauerunt.

6 Ipſe verò dixit eis, Ne expaueſcite: Ieſum quæritis Nazarenū, illum ∴ qui fuit crucifixus: reſurrexit, non eſt hîc: ecce locus vbi poſuerant eum.

CAP. XVI.

1 ET quū tranſiſſet Sabbathum, Maria Magdalene & Maria Iacobi & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent Ieſum.

2 Et valde mane vnæ Sabbathorum veniunt ad monumentum, orto iam ſole.

3 Et dicebant ad inuicem, Quis reuoluet nobis lapidem ab oſtio monumenti?

4 Et reſpicientes viderunt reuolutum lapidem: erat quippe magnus valde.

5 Et introeuntes in monumentum, viderunt iuuenem ſedentem in dextris, coopertum ſtola candida: & obſtupuerunt.

6 Qui dicit illis, Nolite expaueſcere: Ieſum quæritis Nazarenum crucifixum: ſurrexit, non eſt hîc: ecce locus vbi poſuerunt eum.

IN CAPVT XVI.

1 *Exacto intercedente ſabbatho,* διαγενομένου τοῦ σαββάτου. Mira eſt Græcorum vetuſtorum codicum varietas in hoc capite, quod Hieronymus teſtatur ad Hedibiam, in pleriſque huius Euangelij exemplaribus non extare, quòd in eo non pauca inueniantur ab aliorum Euangeliſtarum narratione diſſidentia. Ego verò id omnino temerè expunctum fuiſſe, & ſic facilè reſtitui ac explicari poſſe arbitror, vt omnia pulchrè inter ſe conſentiant. Primus igitur occurrit hic verſiculus, quem arbitror finire ſuperius caput oportuiſſe, vt prorſus reſpondeat Luc.23,56. & ſuperiorem narrationem finiat. Et hic magnopere nos adiuuat vetuſtiſſimus meus codex, qui hunc verſiculū ſic legit, καὶ πορευθεῖσαι ἠγόρασαν &c. *& profectæ emerunt aromata:* neque repetit vllius mulieris nomen, quod & ipſum prodeſt ad huius loci conciliationem. Omnino verò poſtea ſequens reſurrectionis hiſtoria ab his verbis commodè incipiet, Καὶ διαγενομένου σαββάτου, Μαρία, &c. λίαν πρωῒ &c. id eſt *Exacto verò intercedente ſabbatho Maria Magdalena* &c. *valde mane* &c. Cæterùm τὸ διαγίγνεσθαι non ſimpliciter ſignificat tranſire, vt vertit Vetus interpres, ſed ita ſignificare voluit Euangeliſta ſolum illum diem feſtum inter ſepulturam & iſta quæ poſtea narraturus eſt, interceſſiſſe, vt intra triduū reſurrexiſſe Chriſtum liqueat, ſicut prædixerat. Et ego quidem ita reſtituendum hunc locum cenſuerim, quem tamen vt integrum, ſicut extat etiam apud Syrum interpretem, ſeruarem, ἠγόρασαν cum Tremellio noſtro verti per præteritum pluſquamperfectum, ne quis exacto demum ſabbatho empta fuiſſe hæc aromata exiſtimet, Luca repugnante, neque id ferente temporis circunſtantia, niſi ipſa nocte quæ primum diem hebdomadis inchoabat, empta fuiſſe hęc aromata dicamus, quum primo diluculo mulieres ſint vrbe egreſſæ.

2 *Valde,* λίαν. Hæc particula non extat in meo vetuſtiſſimo codice, & certè repugnat ei quod mox ſubiicitur de ſolis ortu: & fortaſſis adiecta eſt ab iis qui putarunt Marcum hanc hiſtoriam vt alios Euangeliſtas contexuiſſe. Ego tamen in recepta lectione nihil immutare ſum auſus. ¶ *Exorto Sole,* ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου. Sic etiam legit Syrus interpres præterito דנח [*denach*] vtens, non participio. Sed in Græcis codicibus variè hoc legitur. Vetus enim interpres videtur omnino legiſſe ἀνατείλαντος ἤδη ἡλίου, *orto iam ſole*, vel certè ἔτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, vt in vno manuſcripto legimus, & apud Euſeb. libro ἀποδείξεως 10, capite 8. ita vt ἔτι accipiatur pro ἤδη, ſicut accipiunt hanc particulam nonnulli Luc.1.15. Meus autem ille vetuſtiſſimus codex totum hunc locum ſic legit, Καὶ ἔρχονται πρωῒ μιᾶς σαββάτων ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατέλλοντος τοῦ ἡλίου, id eſt, Et mane primi diei hebdomadis veniunt ad ſepulchrum, oriente ſole, quæ lectio pleniſſima eſt, nec vllum repugnantiæ locum relinquit, prǽſertim ſi ἔρχονται interpretemur peruenerunt, nempe nō de egreſſu ex vrbe, ſed de acceſſu ad ſepulchrū. Nam alioqui videtur recepta lectio vix conciliari poſſe cum eo in quo reliqui tres Euangeliſtę prorſus conſentiūt. Scribit enim Matthæus τῇ ἐπιφωσκούσῃ, *quum luceſceret*: Lucas, ὄρθρου βαθέος, *profundo diluculo*: & Iohannes multo etiam apertius, σκοτίας ἔτι οὔσης, *quum adhuc eſſent tenebræ.* Itaque aliquando exiſtimaui videri poſſe Marcum ſcripſiſſe, οὐκ ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, *nondum orto ſole.* quæ coniectura ſi periculoſa videatur, age legamus ἀνατέλλοντος, *oriente*, ſequuti vetuſtiſſimi codicis mei auctoritatem: vt ſub ipſum ortum Solis eò dicantur mulieres iſtę adueniſſe. Vtcunque ſit autem, etiam ſi receptam lectionem ſequamur, iſta inter ſe non diſſidebunt, ſi quis propius rem totam expendat. Apparet enim ex Euangeliſtarum coniunctione, neque ſolas iſtas tres mulieres (quanuis aliarum duces fuiſſe videantur) ad ſepulchrum veniſſe, ac neque ſimul veniſſe, neque etiam pariter inde reuertiſſe: quam tamen narrationem Marcus, vt & alias aliquot, ſicuti mox dicemus, ſimul ita contexuit, quaſi eodem momento iſta contigiſſent. Deinde alios Euangeliſtas dico profectionis, Marcum verò aduentus ad ipſum ſepulchrum tempus notare. Profectas igitur domo fuiſſe apparet vix apparente diluculo, nēpe vt ipſarū ex vrbe egreſſio facilè obſeruari nō poſſet: & (vt in tanto periculo fieri ſolet) ſubſtitiſſe dum aliæ alias expectant. & de lapide præſertim auoluendo conſiliū capiunt, vt ſub ortū ſolis demū propius acceſſerint, nihil, vt appa-ret, de cuſtodibus ſepulchri ſollicitæ: quod totum ipſas ignoraſſe vel illud oſtendit, quòd nō de hoc impedimento longè maximo, ſed de lapide duntaxat alicuius opera tollendo dicuntur inter ſe deliberaſſe. Sic igitur Dei Opt. Max. prouidentia totam hanc profectionem diſpoſuit, vt tam manè domo profectæ, tamen non prius ad ſepulchrū peruenirent quàm ipſe Chriſtus reſurrexiſſet, in ipſa videlicet aurora: & cuſtodibus in vrbē regreſſis, nihil offenderent iſtæ mulieres quod ipſas abſterreret. Vide Mat.28.4.

*

4 *Intuitæ,* ἀναβλέψασαι, i. ἐπιβλέψασαι: quum ſepulchrū verſus conuertiſſent oculos. Vide ſuprà 8.24. ¶ *Nam erat,* ἦν γάρ. In meo vetuſtiſſimo codice iſta huius verſiculi particula ſuperiori annectitur: ídque ſanè rectius. Nec enim viderunt auolutum lapidem, quòd ingens eſſet, ſed ideo de illo amouendo laborarunt.

5 *In monumentum,* εἰς τὸ μνημεῖον. Id eſt, in ſpeluncam, in qua exciſum erat ſepulchrum.

6 *Qui fuit crucifixus,* τὸν ἐσταυρωμένον, Vulgata, *Crucifixū.* Eraſ. autem rectè vſus eſt periphraſi: vt ſignificetur agi de re præterita. Adſcribitur autem interrogationis nota in

duobus

duobus codicibus. Sed præſtat indefinitè legere, vt melius appareat Angelum declarare quod illæ in animo habebãt. Vnus tamen Deus eſt καρδιογνώστης. Sed hoc Angeli ex manifeſtis etiam ſignis collegerunt: & legationis ſuę rationem proculdubio ex eo intellexerant à quo fuerant huic obeũdo muneri deſtinati.

---

7 Ἀλλ' ὑπάγετε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν.

8 Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου· εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις. καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον. ἐφοβοῦντο γάρ.

9 Ἀναστὰς δὲ πρωῒ πρώτῃ σαββάτου, ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια.

10 Ἐκείνη πορευθεῖσα ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις, πενθοῦσι καὶ κλαίουσι.

11 Κἀκεῖνοι ἀκούσαντες ὅτι ζῇ, καὶ ἐθεάθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν.

12 Μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερώθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν.

13 Κἀκεῖνοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν.

14 Ὕστερον δὲ, ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕν-

7 Sed abite, dicite diſcipulis eius & Petro, *ipſum* præite vobis in Galilęam: illic eum videbitis, ‖prout dixit vobis.

8 Tunc abeuntes ¨citò, fugerũt à monumento: tenebat ¨enim eas tremor & ſtupor. ¨neque cuiquam quicquam dicebant: timebant enim.

9 ¨Quum autem reſurrexiſſet Ieſus, manè, primo die hebdomadis, ‖apparuit primùm Marię Magdalenę, ‖ex qua eiecerat ſeptem dæmonia.

10 Illa profecta annuntiauit ¨iis qui cum ipſo fuerant, lugentibus ac flentibus.

11 Illi verò ¨quum audiſſent eum viuere, & conſpectum fuiſſe ab ea, non crediderunt.

12 Poſtea autem ‖duobus ex ipſis ambulãtibus apparuit ¨alia forma, quum rus proficiſcerentur.

13 Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis: *qui* ne illis quidem crediderunt.

14 ‖ ¨Poſtremò verò ¨vnà ſeden-

7 *Sed ite, dicite diſcipulis eius & Petro, quia præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis ſicut dixit vobis.*

8 *At illæ exeuntes, fugerunt de monumento: inuaſerat enim eas tremor & pauor. & nemini quicquam dixerunt: timebant enim.*

9 *Surgens autem manè prima ſabbathi, apparuit primò Mariæ Magdalene, de qua eiecerat ſeptem dæmonia.*

10 *Illa vadens nuntiauit ijs qui cum eo fuerant, lugentibus & flentibus.*

11 *Et illi audientes quia viueret, & viſus eſſet ab ea, non crediderunt.*

12 *Poſthæc autem duobus ex his ambulantibus oſtẽſus eſt in alia effigie, euntibus in villam.*

13 *Et illi euntes nuntiauerũt cæteris: nec illis crediderunt.*

14 *Nouißimè recumben-*

Mat. 26.32
ſup. 14.28

Ioh 20.26
Luc. 8.2

Luc 14.13

Luc 24.36
ioh. 20.19

---

8 Citò, ταχύ. Hoc deeſt in vetuſtis codicibus. ¶ *Enim,* δέ. δὲ pro γὰρ, quam enallagen ſæpe annotauimus. ¶ *Nemini quicquam dicebant,* καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον. Ne hoc (quod partium huius hiſtoriæ collatio demonſtrat) dixerimus mulieres iſtas neque ſimul ad ſepulchrum acceſſiſſe, neque à ſepulchro diſceſſiſſe. quidem aliorum Euangeliſtarum narrationi repugnat, ſi

9 *Quum autem reſurrexiſſet,* ἀναστὰς δέ. In Complutenſi editione additur ὁ Ἰησοῦς, Ieſus. Admonet autem Theophylactus adſcribendam eſſe diſtinctionem, qua ſignificetur πρωῒ ad ſequentia pertinere: quod ante eum obſeruarat Hieronymus in Epiſtola ad Hedibiam, quæſtione tertia, vt Eraſmus in annotationibus docet. Cauſam verò huic diſtinctioni quærendæ præbuit quòd alioquin videatur Marcus contraria cęteris Euangeliſtis narrare. Nam Matthæus (inquit Hieronymus) ſcribit, veſpere ſabbathi illuceſcente in vnam ſabbathi, Dominum ſurrexiſſe. Marcus autem, manè reſurrectionem eius factam eſſe, cõmemorat. Hunc igitur nodum vt ſoluat, recurrit ad illam diſtinctionem de qua antè dixi: *aut* (inquit) *Marci teſtimonium non recipimus quod in raris fertur Euangeliis, omnibus penè Græciæ libris hoc capitulum in finem non habentibus.* Hæc Hieronymus. Ego vero in hoc capite nihil animaduerto quod cum cæterorum Euangeliſtarum narratione pugnet, vel diuerſi auctoris ſtylum arguat: & teſtor in omnibus vetuſtis codicibus quę nobis videre contigit, hoc caput inueniri. Reperimus tamen in vno codice quædam interiecta. Nam poſt ἐφοβοῦντο γὰρ hæc addita erant eadem manu in ipſo contextu, πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δι' αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας. id eſt, *Omnia autem quæ ipſis fuerant imperata, celeriter Petro & ipſius comitibus renuntiarũt. Poſtea verò etiam Ieſus ipſe ab Oriente ad Occidentem per eos ſacrum illum & incorruptũ æternæ ſalutis nũtium promulgauit.* Sed quis hæc non animaduertat à diuerſo prorſus auctore profecta? Quod autem ad illam quæſtionem attinet, non eſt quòd in ea ſoluenda multum laboremus. Nata enim eſt ex falſa verborum Matthæi interpretatione, de qua ſuo loco diximus. Dominum verò ex iis quæ narrantur Matth. 28. 2. 3. 4. ſatis liquet primo tertij diei diluculo reſurrexiſſe, atque adeo circa auroram, vt diſertè ſcribit Euſebius eo loco quem paulo antè citaui, receptam nimirum à Græcis opinionem commemorans.

10 *Iis qui cum ipſo fuerant,* τοῖς μετ' αὐτοῦ. Ita ſignificantur non ſoli vndecim illi ſelecti diſcipuli, ſed alij quoque ipſum aſſectati, vt ex 12. verſiculo apparet.

11 *Quum audiſſent,* ἀκούσαντες. Syrus interpres addit, λέγουσαις, *Dicentes:* & mox, pro ὑπ' αὐτῆς, *Ab ea,* ὑπ' αὐτῶν, *Ab eis,* vt in vno etiam Græco exemplari legimus. vt videlicet Mariam Magdalenam intelligamus alias ſibi comites adiunctas habuiſſe, quod aliorum Euangeliſtarum narrationi melius conuenit.

12 *Alia forma,* ἑτέρᾳ μορφῇ. Vide Luc. 24 v. 16.

14 *Poſtremò,* ὕστερον. Vulgata, *Nouißimè.* Eraſmus, *Poſtea,* μετέπειτα. Ita enim alium nodum ſoluit, quem nectit Auguſtinus libri de conſenſu Euangeliſtarum 3. cap. 25. Nam exiſtimat hæc eueniſſe antequàm appareret Chriſtus ad mare Tiberiadis, ſicut refert Iohannes: ideóque quærit qua ratione hæc apparitio dici poſſit poſtrema. Reſpondeo, Marcum ſummo iudicio, vt breuitati ſtuderet, declarationem reſurrectionis Domini in tres veluti partes diſtribuiſſe. Primùm enim narrat quomodo mulieribus apparuerit: quod quidem non ſemel factum fuiſſe, ex aliis Euangeliſtis intelligitur. Marcus verò hęc omnia in vnum velut corpus coniungit. Deinde exponit quomodo eodem die fuerit duobus illis conſpectus qui rus ibant. In poſtrema demum parte commemorat quomodo diſcipulis apparuerit, incipiẽs à prima illa apparitione quæ facta eſt in eo ipſo die quo reſurrexit, quam aliæ poſtea multæ conſequutæ ſunt. Sed eas omnes rurſus in vnam velut hiſtoriam contrahit: ideóque poſtremam hanc apparitionem vocat, quæ ab ipſo die reſurrectionis ad aſcenſionem vſque porrigitur, vt liquet ex verſiculo 19. Eandem prorſus rationem ſequitur Lucas poſtremo capite, in quo ita connectit primam illam apparitionem cum poſtrema, vt niſi quis hoc quod dixi conſideret, ſit exiſtimaturus Dominum eo ipſo die quo primùm apparuit diſcipulis, (id eſt quo reſurrexerat) in cælum aſcendiſſe, quum dies XL. intercedant, vt ipſemet refert Act. 1. 3. ¶ *Vnà ſedentibus,* ἀνακειμένοις: id eſt, quum vnà domi eſſent. Vulg. & Eraſ. de accubitu interpretantur, & ita adhuc conuertimus τὸ ἀνακεῖσθαι. Hîc autem non agi de accubitu, quaſi ipſis cœnantibus interuenerit Dominus, probabilius eſt ex temporis circunſtãtia

quam explicat Lucas. Nam duo illi quibus in via apparuit Dominus, quum iam appeteret veſpera, domum ingreſſi ſunt, vbi tempus aliquod incipiendæ cœnę datum eſt. Inde agnito Domino, ſtatim reuerſi ſunt Hieroſolymam, vt iſta diſcipulis nuntiarent. Iam verò quum Emmaus, vnde regreſſi ſunt, ſexaginta ſtadiis ab vrbe diſtaret, vt diſertè dicit Lucas, certè vt maximè etiam properarint, nõniſi valde profunda iam nocte potuerunt ad diſcipulos peruenire: in quod tempus haud ſatis ſcio an diſcipuli cœnam reiecerint, vt & maximè ſit probabile Chriſtum ipſis lugentibus & precantibus potius quàm cœnantibus interueniſſe. Itaque exiſtimo ἀνακειμένοις optimè hoc loco explicari poſſe συνηθροισμένους, vel συνηγμένους: quibus verbis vtuntur Lucas & Iohannes eandem hiſtoriam narrantes. Ponitur enim ἀνὰ pro σὺν interdum, ſicut in iſto Homeri verſiculo, Iliad. α, χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ: vt τὸ ἀνακεῖσθαι idem valeat quod συγκεῖσθαι, quod etiam declarat ſimul & vnà eſſe, vt in illo Sophoclis, βαλεῖτε χ' ἡμᾶς πρὸς ἐμοῦ συγκειμένους.

¶ *Non credidiſſent*, οὐκ ἐπίστευσαν. Hîc obſeruat Eraſmus ex Hieronymi dialogo ſecundo aduerſus Pelagianos, in quibuſdam Marci exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus hæc ſcripta fuiſſe, *Et illi ſatisfaciebant, dicentes, Seculum iſtud iniquitatis & incredulitatis ſubſtantia eſt, quæ non ſinit per immundos ſpiritus veram Dei apprehendi virtutem: idcirco iam nunc reuela iuſtitiam tuam.* Sed quàm parum hæc verba conueniant Apoſtolorum perſonæ, & quàm impudenter Marco tribuantur, non eſt (opinor) cur pluribus oſtendere conemur.

δεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ σκληροκαρδίαν· ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον οὐκ ἐπίστευσαν.

Matth. 28. 19 — 15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.

Joh. 12. 48 — 16 Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας, κατακριθήσεται.

17 Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι, ταῦτα παρακολουθήσει, Act. 16. 18 Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι· γλώσσαις λαλήσουσι Act. 2. 4, & 10. 46 καιναῖς·

Act. 28. 5 — 18 Ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψει· Act. 28. 8 ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν.

Luc. 24. 51 — 19 Ὁ μὲν οὖν Κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

20 Ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος, καὶ τὸν Heb. 2. 4 λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων.

tibus ipſis vndecim exhibuit ſeſe, & exprobrauit incredulitatem eorum, & cordis duritiem: eo quòd iis qui ipſum cõſpexerant excitatum ¨non credidiſſent.

15 Et dixit eis, ‖Profecti in mũdum vniuerſum, prædicate Euangelium ¨omni creaturæ.

16 ¨Qui crediderit & baptizatus fuerit, ſeruabitur: ‖qui verò nõ crediderit, condemnabitur.

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc conſequentur, ‖Per nomen meum dæmonia eiicient: ‖linguis loquẽtur ¨nouis:

18 ‖Serpentes ¨tollent: & ſi quid lethale biberint, nequaquam nocebit eis: ‖ægrotis manus imponent, & bene habebunt.

19 ‖Dominus igitur poſtquam loquutus fuiſſet eis, ſurſum receptus eſt in cælum, & ſedit ad dextram Dei.

20 Illi verò egreſſi prædicarunt vbique, ‖Domino ¨cooperante, & ſermonem *eorum* confirmãte per ſigna ¨ſubſequentia.

tibus illis vndecim apparuit, & exprobrauit incredulitatem eorum, & duritiem cordis: quia iis qui viderant eum reſurrexiſſe non crediderunt.

15 *Et dixit eis, Euntes in mundum vniuerſum, prædicate Euangelium omni creaturæ.*

16 *Qui crediderit & baptizatus fuerit, ſaluus erit: qui verò non crediderit, condemnabitur.*

17 *Signa autẽ eos qui crediderint, hæc ſequentur, In nomine meo dæmonia eiicient: linguis loquentur nouis.*

18 *Serpentes tollent: & ſi mortiferum quid biberint, non eis nocebit: ſuper ægros manus imponent, & bene habebunt.*

19 *Et Dominus quidẽ Ieſus poſtquam loquutus eſt eis, aſſumptus eſt in cælũ, & ſedit à dextris Dei.*

20 *Illi autẽ profecti prædicauerunt vbique, Domino cooperante, & ſermonem confirmante ſequentibus ſignis.*

---

15 *Omni creaturæ*, πάσῃ τῇ κτίσει. Suprà 13.19, annotauimus varium vſum huius vocabuli in his libris: quanuis non ſatis Latini, tamen veluti latij iure à Theologis donati. Hîc verò pro humano omni genere accipitur, ſiue pro omnibus gentibus, vt loquuntur Matthæus & Lucas: ídque non ſine magna emphaſi, quam vt indicarem malui Omnem creaturam, quàm Totum mundum, vel Omnes homines interpretari. Perinde enim eſt acſi diceret Dominus, ſibi iam decretum eſſe, ſicut omnium hominum conditor eſt, ita etiam per vniuerſum orbem terrarum promulgare gratuitæ remiſſionis nuntium: quum antea vnam duntaxat gentem Iudæorum hoc beneficio eſſet dignatus, quaſi non etiam reliquas gentes condidiſſet. Et ſignificatur hoc dicendi genere (quod explicat Petrus Act. * 10.34, & 35, quod tamen ipſe quum audiret non intellexit: & quod Galat. 3.28. dicit Paulus) in Euangelio non eſſe Iudæum neque Grecum, non ſeruum neque liberum, nõ maſculum aut fœminam. Denique declaratur his verbis, Apoſtolicam functionem, quæ tunc demum eſt duodecim diſcipulis mandata, non vnius aut alterius Eccleſiæ anguſtiis terminari, ſed totius orbis terrarum finibus cõprehendi: neque tamen hoc munus fuit aut vni Petro demandatum, aut in Eccleſia Dei perpetuum. Subtilis autẽ illa & ſanè vana ratio cur omnis creaturæ nomine Homines ſignificentur, quòd nimirum nullum ſit creaturæ genus quod in Homine non poſſit agnoſci, prorſus eſt repudianda, vt horum ſcriptorum ſimplicitati minimè conueniens, quanuis ab Auguſtino, non vno loco proferatur.

* 16 *Qui crediderit*, ὁ πιστεύσας, nempe prædicationi. Atqui non prædicatur Euangelium infantibus, neque hoc præcepit Chriſtus cuiquam. Ergo abutuntur hoc loco qui quod de ſatis adultis dicitur ad infantes pertinere cẽſent, ac eo tandem delabuntur vt fidem actu infantibus ineſſe velint. Sed inſaniũt multò magis Anabaptiſtæ qui ex hoc loco concludunt baptizandos non eſſe infantes.

17 *Nouis*, καιναῖς. Nouas linguas appellat, nõ recẽter fabricatas, ſed peregrinas, & quas nunquã antea noſſent, qui ſingulari Spiritus munere repentè euadebant earum periti. Planius ergo loquitur Lucas Act. 2.4, quum ἑτέρας. i. alias & diuerſas vocat.

18 *Tollent*, ἀροῦσι. In quodam codice manuſcr. legitur, ἐν ταῖς χερσὶν ὄφεις ἀροῦσι, manibus tollent, i. prehendent ſerpẽtes: quod eſt apertius, vt etiam euenit Paulo Act. 28,3. *

20 *Cooperante*, συνεργοῦντος. Propriè dicitur συνεργεῖν, qui eſt συναίτιος. At Deus eſt κύριον αἴτιον. Itaque hoc in loco τὸ συνεργεῖν Deo tribuitur, non vt ὑπουργοῦντι in prædicatione Euangelij: multò minus in edendis miraculis, ſed reſpectu finis & ſcopi tum prædicationis verbi tum miraculorum, quod vtrunque Deus ſua vnius vi reddidit efficax. Vide Ro. 2.19, & 1. Cor. 3.7, & 12.6, & Gal. 3.5. ¶ *Subſequentia*, ἐπακολουθούντων. Subſequentia videlicet eorũ doctrinã, quæ iſtis tanquã ſigillis obſignabatur. Neque enim hęc ad ſubſequentem aliquem librũ referri poſſunt. Ex ſignificatione verò huius vocabuli obſeruandũ eſt, oportere cũ ſignis ſemper cõiungere doctrinã: & ita quidẽ vt illi priores partes ſemper tribuamus, cui nimirum confirmãdæ iſta adhibeãtur: vt ſi falſa eſt doctrina, idẽ quoque de ſignis & prodigiis ipſis ſtatuamus, quemadmodum docet Dominus Deut. 13.1. Syrus interpres pro *Subſequentia*, vertit, *Quæ fiebant*, eadem manente ſententia. Deinde hæc addit, *Finit Euangelium ſanctum prædicationis Marci, qui prædicauit & loquutus eſt Latinè Romæ*, quę ſubſcriptio confirmat eorum opinionem qui Marcum volũt Petri fuiſſe Romæ comitẽ, minimè profectò mutum, ibíque ex ore Petri hoc ſcriptũ excepiſſe, quod etiam nonnulli, ſed (vt arbitror) falsò, ex Latino ſermone in Græcum fuiſſe tranſlatum cenſent.

ΕΥ̓ΑΓΓΈΛΙΟΝ ΤῸ ΚΑΤᾺ ΛΟΥΚΑ͂Ν.

EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

Κεφάλαιον Α.		NOVA INTERPR. CAPVT I.		VETVS. CAPVT I.
ΕΠΕΙΔΗ'ΠΕΡ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων,	1	QVONIAM multi aggressi sũt componere narrationem earum rerum, quarum plena fides nobis facta est,	1	QVONIAM quidem multi conati sũt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt, rerum.
Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ᾽ ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου·	2	Prout tradiderunt nobis qui à principio spectatores ipsi & ministri fuerunt sermonis:	2	*Sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt, & ministri fuerunt sermonis:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

SECVNDVM *Lucam*, κατὰ Λουκᾶν. Syrus interpres hanc inſcriptionem habet, *Euangelium ſanctum prædicationis Lucæ Euangeliſtæ, qui loquutus eſt & prædicauit Græcè in Alexandria magna.* quod eos velim expendere qui Marco potius has partes tribuunt. quanquã hac de re non eſt nobis magnopere laborãdum: ſed de hoc potius vt ſacroſancta hæc ſcripta mentibus noſtris inſculpantur.

1. *Aggreſſi ſunt*, ἐπεχείρησαν. Vulg. *Conati ſunt*. Significat autem τὸ ἐπιχειρεῖν (vt rectè obſeruat Eraſ.) aliquid in manus ſumere: quod Latini, ratione non prorſus diſſimili, Aggrediendi vocabulo declarant, tranſlatione non à manibus, ſed à pedibus ſumpta: quæ ſignificatio diligẽter eſt annotanda, nempe vt iſtos qui ſcribendi occaſionem noſtro Euangeliſtæ tribuerant, ſciamus minimè id ſatis commodè præſtitiſſe quod erant aggreſſi, ſed aliunde accepta confusè perſcripſiſſe. Nec tamen fortaſſe Lucas illas fabuloſas & putidas ac etiam impias narrationes intellexit, quas iampridem ſub Nicodemi, Nazaræorum, Thomæ, Ægyptiorum, proteuangelij nominibus editas, & damnatas nõnulli rurſum noſtro ſeculo reponunt. Sed & forſitan ex hoc loco vtcunque colligi poteſt Lucam ante Matthæum quoque & Marcum hanc ſuam hiſtoriam edidiſſe. ¶*Componere*, ἀνατάξασθαι. Vulgata, *Ordinare*. Eraſmus, *Contexere & digerere*: quæ vt tranſlatitia repudiaui. Budæus, *Adſtruere*: quod nuſquam memini legere ea ſignificatione vſurpatum quæ poſſit huic loco accommodari. Ego verò exiſtimo ἀνὰ pro σὺν poni, vt diximus Marci 16.14, & ἀνατάττεσθαι idem declarare atque τὸ συντάττεσθαι, i. Componere, ſiue conſcribere & conficere. ¶*Narrationem*, διήγησιν. Diſtinguere oportet, auctore Aphthonio, διήγησιν & διήγημα, vt totum & partem. Itaque διηγήσεως appellatione Lucas intelligit libros ipſos de Chriſti dictis ac factis conſcriptos, quemadmodum ipſe explicat Act. 1. 1. vt ἀνατάττεσθαι διήγησιν, nihil aliud declaret quàm hiſtoriã conſcribere. ¶ *Earum rerum quarum plena fides nobis facta eſt*, περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Ad verbum, De rebus quæ inter nos fuerunt prorſus certificatæ, vel certioratæ. neque enim poſſum Græcum vocabulum πληροφορεῖσθαι, altero Latino explicare. Vulg. *Quæ in nobis completæ ſunt rerum*, quæ interpretatio Græcis non reſpõdet. Neque enim τὸ πληροφορεῖν declarat τὸ πληροῦν, id eſt implere, ſed plenè certiorare, vt ſæpe loquitur Vlpianus Iuriſconſultus: vnde πληροφορεῖσθαι, quum ad perſonam refertur, ſignificat certiorem ab aliquo fieri, ita vt de re quapiam nulla ſit amplius dubitatio. ſin autem ad res ipſas accommodetur, πεπληροφορημένα πράγματα dicuntur quę certis teſtimoniis ita ſunt comprobata vt de iis ambigi nõ poſſit, niſi quis velit apertam veritatem inficiari. Inde factũ vt Paulus πληροφορίαν vocet partim quidem teſtimoniũ illud Spiritus ſancti, per quem in corda electorũ effunditur dilectio qua nos Deus dilexit, quũ peccatores eſſemus: partim verò illius teſtimonij efficaciam in nobis, cuius vi certò ſcimus fore vt nihil nos poſſit ſeparare à dilectione illa qua nos Deus in Chriſto dilexit ab æterno. Huic autem πληροφορίᾳ coniuncta eſt πεποίθησις illa quæ facit vt in mediis afflictionibus gloriantes, cum fiducia clamemus, Abba, Pater: ſúntque hi proprij & peculiares in electis effectus fidei, à qua fideles appellamur. Itaque qui hanc doctrinam oppugnant, ſciant ſeſe ipſi Chriſto & toti Chriſtianæ religioni bellum indixiſſe. Vetus autem interpres, quanuis alioqui videatur ſumma religione ſacros libros interpretatus, tamen quæ ſignificatio ſit horum vocabulorum non videtur cognouiſſe, nedum vt vim illorum intellexerit. Eraſm. *Earum quæ inter nos certiſſimæ fidei ſunt rerum*. i. (vt ipſe in annotationibus explicat) Quæ ſunt indubitatis argumentis perſuaſæ. Budæus autem interpretatur, *De rebus inter nos exploratis*. Atqui (ni fallor) Lucas hûc non reſpexit, neque dicere voluit fidem adhibitã eſſe Apoſtolorum teſtimonio, ſed de iis rebus ſe ſcripturũ eſſe quarum plena fides antè ſit facta, & quidem ab oculatis teſtibus. Neque enim hîc quæritur ſítne creditum Apoſtolorum teſtimonio, annon: ſed quàm certo teſtimonio poſſint ea confirmari de quibus ipſe dicturus eſt, quũ ſint alioquin incredibilia.

2 *Prout tradiderunt*, καθὼς παρέδοσαν. Ex hoc loco apparet, Lucam ea ſcripſiſſe quæ auditione acceperat, nõ tam à Paulo (vt tamen veterum nonnulli tradunt) quàm ab Apoſtolis qui cum Chriſto iam inde ab initio erant verſati. Deinde hoc quoque videtur eorum ineptias refellere qui Lucam ſcribunt vnũ fuiſſe ex ſeptuagintaduobus diſcipulis, cui cũ Cleopa apparuerit Dominus. Hæc autem ſomnia nobis peperit quorundam περιεργία, qua iampridem vſus eſt Satanas, vt (ſi fieri poſſet) ſacris ſcriptoribus omnẽ fidem adimeret. Et fuit hoc fortaſſis, patrum memoria, commiſeratione potius quàm inſectatione dignum, quũ denſiſſimæ tenebræ omnem lucis conſpectum hominibus eripuiſſent: nũc verò in tam manifeſta luce veritatis, quid non illi merentur quos non pudet Eccleſiæ Dei iſta ſomnia obtrudere, quibus ipſa Euangelij veritas in dubiũ reuocatur? ¶*Spectatores ipſi*, αὐτόπται, i. θεαταί. Sic enim ſatis commodè mihi videtur conuerti poſſe Græcum illud vocabulum, quo ſignificatur qui ſuis oculis aliquid vidit: quem Plautus oculatum teſtem feſtiuè vocat, & teſti aurito opponit. Neque enim quiſquam alienis oculis propriè dicitur quidpiam contemplari. Vulg. *Qui ipſi viderunt*. Eraſm. *Qui oculis ſuis viderunt*. Hûc autem pertinet

quod ſcribitur 1.Iohan.1.1,& 3. ¶ *Miniſtri*, ὑπηρέται. Ita vocat Apoſtolos honeſto vocabulo, qui nimirum Chriſto adfuerunt, publica Euangelij prædicatione occupato: ita tamen vt ipſe potius illis miniſtrarit, quanuis illorum magiſter eſſet ac Dominus, vt teſtatur infra, 22.c.27. ¶ *Sermonis*, τοῦ λόγου. Si cui placet de Filio Dei intelligere, qui ὁ λόγος etiam à Luca vocetur, non reclamo: quoniam alioqui Lucas non meminerit eius de quo ſcribere conſtituit, ſed in genere dixerit ſe ſcripturum eſſe de rebus quibuſdam quas ab idoneis teſtibus acceperit. quod exordiũ obſcurum ac fortaſſe vitioſum videri poſſet. Et Epiphanius aduerſus Marcellianos, ſic diſertè exponit. & Athanaſius 3, oratione aduerſus Arrianos. Eraſmus interpretatur, *Eorum quæ narrabant*: vt ſignificet ſe hæc didiciſſe ex iis qui rebus ipſis non modò interfuerint, ſed etiam pars eorum magna fuerint, vt loquitur Æneas ille Virgilianus: quoniam apud Hebræos דבר [*dabar*] interdum id declarat, vt mox verſu quarto, ſed plurali numero.

Ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε·	3	Viſum eſt etiã mihi, ¨omnia ¨altè *repetita* ¨penitus ¨aſſequuto, ¨ordine *illa* ad te ſcribere, ¨præſtantiſſime Theophile:	3	*Viſum eſt & mihi, aſſequuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi ſcribere, optime Theophile:*
Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.	4	Vt ¨agnoſcas ¨earũ rerũ veritatem quas auditione accepiſti.	4	*Vt cognoſcas eorũ verborum de quibus eruditus es, veritatem.*
Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις 1.Par.24.1. ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀ-	5	FVit ¨diebus Herodis ¨illius regis Iudææ, ¨Sacerdos quidã nomine Zacharias, ‖ ¨ex claſſe	5	*FVit in diebus Herodis regis Iudææ, Sacerdos quidã nomine Zacharias,*

3 *Omnia*, πᾶσιν. Hoc nonnulli ad Apoſtolos referunt, quos aſſectatus fuerit Lucas, vt rem totam ex ipſis cognoſceret. Sed pręſtat ad ea referre de quibus ſe ſcripturũ profitetur. ¶ *Altè* [*repetita*,] ἄνωθεν. Sic à Latinis dicuntur prooemia altè repetita quæ à primis initiis & ipſa vſque origine ducuntur, quam particulam Syrus quidem interpres non legit, ego verò retinendam cenſeo. Vulgata & Eraſmus, *Ab initio*: id eſt ἀπ' ἀρχῆς. Alij, *Denuò*: quæ interpretatio non conuenit cum participio παρηκολουθηκότι Budæus interpretatur *Pridem*: id eſt πάλαι. Sed res ipſa oſtendit quomodo ſit hoc aduerbium accipiendum hoc loco, quum Lucas multo altius quàm cæteri Euangeliſtæ hanc hiſtoriam ſit exorſus. Addidi autem participium Repetita, partim vt planior eſſet ſententia, partim vt mollius cohærerent duo aduerbia ἄνωθεν & ἀκριβῶς. ¶ *Penitus*, ἀκριβῶς. Græcum hoc vocabulum (vt etymologia oſtendit) illi Latino prorſus reſpondet. *Penitus* enim Latinis idem declarat atque Intrinſecus, & ad intima vſque, vt apud Virgilium Æneid.3, *—& penitus cauſas tentare latentes.* ἀκριβῶς autem à Græcis dicitur παρὰ τὸ εἰς ἄκρον βαίνειν, id eſt quòd ab imo ad ſupremum aſcendatur: quod eſt exquiſitæ & perfectæ diligentiæ. Vulgata, *Exactè*, quod Latinum puto non eſſe. Eraſmus, *Exacta diligentia*: quæſita periphraſi propter aduerbiũ ἄνωθεν proximè præcedẽs. Quidam, *Accuratè*: id eſt ἐπιμελῶς. Alij, *Diligenter*. ¶ *Aſſequuto*, παρηκολουθηκότι, id eſt καταμαθόντι καὶ πεπυσμένῳ, Quum perdidicerim & intellexerim: vt rectè (mea quidem ſententia) explicat Budæus in Commentariis. Nam verum quidem eſt quod Eraſmus tradit, τὸ παρακολουθεῖν propriè ſignificare aliquem aſſectari, vt Græci loquuntur, τὸ παρὰ πόδας ἀκολουθεῖν καὶ συμπαρομαρτεῖν: & de rebus etiam ipſis dici, quas qui ita conſectetur vt nihil prætermittat, dicatur παρηκολουθῆσαι. Sed Lucam opinor aliquid amplius ſignificare, ſe nimirum ita hæc eſſe conſectatum vt etiam perdidicerit. Nam alioquin non aſſequimur omnia quæ conſectamur aut perueſtigamus: vt accipiendum eſt illud Ciceronis 2. in Verr. *Habeo autem certam viam atque rationem qua omnes illorum conatus inueſtigare & conſequi poßim.* Itaque non puto ſatis exprimi Lucę ſententiam ab iis qui vel Cõſectandi vel Perueſtigandi vocabulo vti maluerunt: quum alioquin τὸ παρακολουθεῖν multis locis optimè poſſimus eo etiã modo interpretari: & Perueſtigare potius reſpondeat τὸ διϊχνεῖν, quo vtitur Lycophron initio Alexandræ. Vide 2. Timoth.3.10. ¶ *Ordine*, καθεξῆς, id eſt, diſtinctè & diſtributè, vt ij ſolent qui ad ſcribendam hiſtoriam aliquod iudicium adferunt: quam laudem Ambroſius meritò tribuit Lucæ. Vulgata, *Ex ordine*. Eraſmus, *Deinceps*. Græcum autem aduerbium propriè declarat Cohærenter, παρὰ τὸ ἔχεσθαι. Facit verò hic locus, vt in harmonia Euangeliſtarum ſcribenda, rectiorem ordinem ſeruari putem, ſi in iis quæ habent communia, reliqui ad Lucam potius accommodentur, quàm Lucas ad cæteros. ¶ *Præſtantiſſime*, κράτιστε. Vulgata & Eraſmus, *Optime*: id eſt ἄριστε. Annotat tamen Eraſmus diuerſas interpretationes. Poteſt enim κράτιστος deduci vel à κράτος, quod robur & imperium declarat: vel à κρατεῖν, id eſt vincire, ſiue compotem eſſe, quaſi plurimum pollentem aut potentiſſimum dicas: vel à κρείττων, quod etiam potentiorem & potiorem ſignificat: quam poſtremam expoſitionem vt ſimpliciſſimam ſelegi. Conuenit autem hoc epitheton viris principibus, & qui magna ſunt auctoritate. Itaque tribuitur Felici Act.23.26, & Feſto, Act.26.25, vtrique Iudææ præſidi. Fuiſſe igitur hic Theophilus videtur, cui Lucas vtrunque ſuum librum inſcribit, vir quiſpiam ampliſſimæ dignitatis, quales paucos ſemper habuit Eccleſia Dei. Adiunctum enim epithetum omnino videtur oſtendere proprium alicuius nomen eſſe: neque inde efficitur, vni duntaxat homini Lucam, aut potius Spiritum ſanctum, iſta ſcripſiſſe.

4 *Agnoſcas*, ἐπιγνῷς. Vulgata, *Cognoſcas*, id eſt γνῷς. quod rectè emendauit Eraſmus, Theophylacti auctoritatem ſequutus, qui hoc verbum ita expoſuit, vt ſignificet Eius rei quam vtcunque ſemel cognoueris, maiorem de integro cognitionem nanciſci. ¶ *Earum rerum veritatem quas auditione accepiſti*, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. Λόγους vocat (Hebræorum more) idipſum de quo dicturus eſt. Κατηχεῖν autem declarat Voce aliquid ſignificare, & κατηχεῖσθαι dicuntur qui ex aliorum relatu quippiam acceperunt, vt Act.21.verſ.21, & 24. Vnde factum vt in genere pro ἀπὸ στόματος διδάσκειν accipiatur, vt 1. Corinth.14.v.19. Act.18.v.25. Rom. 2.v.18. Gal.6.v.6. Sed poſtea vt apud Hebræos חנך [*chanach*] in Pihel: ita apud Græcos in Eccleſia τὸ κατηχίζειν de iis demum dici cœpit qui prima religionis rudimenta in Eccleſia viua voce docebant, quorum diſcipuli propterea κατηχούμενοι vocabantur. Meminit etiam Porphyrius initio ὁμηρικῶν ζητημάτων, παιδικῶς κατηχήσεως: quod annotare placuit propter eos qui apud profanos ſcriptores hoc vocabulum negant inueniri. Cæterùm ἀσφάλειαν non conuerti *Certitudinem*, cum Eraſmo, (nam hoc vocabulum apud idoneos auctores non legi) ſed *veritatem*, id eſt ἀλήθειαν, cum Vetere interprete, quanuis firmitatem propriè declaret Neque enim hîc quęritur (opinor) quàm firma, ſed quàm vera ſit Euangelij doctrina: quæ duo vt ſeparari vix poſſint, diſtingui tamen debent.

5 *Diebus*, ἐν ταῖς ἡμέραις. Id eſt temporibus: pro quo diſertiores Græci dicerent ἐπὶ Ἡρώδου. Illum autem Hebraiſmum libens retineo: quo nimirũ optimè exprimitur quàm breuis & caduca ſit bonorum etiam regum poteſtas, nedum vt ſit perpetua quorundam tyrannis. ¶ *Illius regis*, τοῦ βασιλέως. Articulum expreſſi, cuius vis eſt hoc loco διακριτική. Voluit enim (ni fallor) Lucas Herodem illum magnum Iudææ regem ab Herode Galilææ Tetrarcha diſtinguere. ¶ *Sacerdos quidam*, ἱερεύς τις. Mirũ eſt Ambroſium & Auguſtinum ita potuiſſe hallucinari vt Zachariã exiſtimarint fuiſſe Pontificem maximum. Nam quod ad ſuffitum attinet, diſtinguendus hîc eſt quotidianus, ab illo ſolenni qui die expiationis fiebat à ſolo Pontifice Maximo, in ſanctum ſanctorum eo demum die quotannis ingrediẽte. ¶ *Ex claſſe*, ἐξ ἐφημερίας. Quod Hebræi vocant מחלוקת [*mehalukat*] & פקודה [*pekudah*] & משמרת [*meſchimrat*,] id Græci interpretes non modò διαίρεσιν, ἐπίσκεψιν & κλῆρον, id. diſtributionem ſiue claſſem, munus & ſortem conuertunt, ſed etiam ἐφημερίαν: idcirco nimirum quòd ſorte diſtributis ſacerdotibus ex poſteritate Aaron, (vt ſcribitur 1.Paral. 24.1) ſingulæ familiæ certis hebdomadum vicibus ſacerdotij munus obibant. 2.Paralipom.23.8.

¶ *Abiæ*, Ἀβιά. Hæ vices nõ ſemel variarunt, prout tulerunt tẽpora. Claſſis enim Abiia, quum vices iſtæ primùm inſtituerentur, fuit octaua, 1. Paralip. 24. 10. Poſt reditum autem ex Babylone ſub Ieſchuha duodecima, Neh. 12. 1. ſub Ioiakimo, vndecima, Nehem. 12. 17. ¶ *Ex filiabus* ἐκ θυγατέρων: id eſt poſteritate. quod Hebræorum idioma alibi expoſuimus. Minimè autem mirandum eſt Eliſabet cognatam fuiſſe Mariæ, quæ ex tribu Dauidis erat. Lex enim illa qua cauetur vt filiæ nubant viris ex ſua tribu, (ſicut ſcriptum eſt Num. 36. 8.) quum huc ſpectaret ne tribuum diſtributiones confunderentur, non impediebat quominus cæteræ tribus cum Leuitica affinitatem inirent, quia Leuitis nulla propriè aſſignata fuerat portio. Sed & lex illa * videtur ad ea tantùm pertinere quæ deficientibus maribus in paternam hæreditatẽ ſuccedebant & eo tempore, diſtinctio illa tribuum vel nulla vel perexigua fuit.

βία· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρὼν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.		¨Abiæ: vxor verò ipſius *erat* ¨ex filiabus Aaron, & nomen eius Eliſabet.		*de vice Abia: & vxor illius de filiabus Aaron: & nomẽ eius Eliſabeth.*
Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι.	6	Erant autem iuſti ambo ¨in conſpectu Dei, ¨incedentes ¨in omnibus mandatis & conſtitutionibus Domini ¨inculpatè.	6	*Erant autem iuſti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & iuſtificationibus Domini ſine querela:*
Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.	7	Nec erat eis proles, eo quòd eſſet Eliſabet ſterilis, & ambo prouecti iam eſſent ætate.	7	*Et non erat illis filius, eo quod eſſet Eliſabet ſterilis: & ambo proceſſiſſent in diebus ſuis.*
Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ,	8	Factum eſt autem quum is ſacerdotio fungeretur in ordine ſuæ claſſis ante Deum,	8	*Factum eſt autẽ quum ſacerdotio fungeretur in ordine vicis ſuæ ante Deum,*
Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε	9	Secundum ritum functionis ſacerdotalis, ¨ſortitus eſt	9	*Secundùm conſuetudinem ſacerdotij, ſorte exiit*

6 *In conſpectu*, ἐνώπιον. Hebraicè בעני יהוה [*behene Iehouah*,] id eſt, in oculis Domini. Vulgata, *Ante*: id eſt ἐναντίον. Eſt autem hic Hebraiſmus diligenter obſeruandus, & planè dignus qui omnibus linguis vſurpetur. Ita enim optimè diſtinguitur vera illa & germana pietas à falſa & adulterina: vt eos demum ſciamus bonos viros eſſe qui non ex opinione aut longa conſuetudine, ſed ex verbo Dei vitam inſtituunt: deinde qui quales videri volunt, tales ſunt reipſa in intimo animi receſſu, quouſque penetrare vni Deo licet. Hæc, inquã, eſt huius Hebraiſmi emphaſis. Qui verò ex hoc loco & ſimilibus conantur iuſtitiam operũ ſtabilire, quorũ meritis ſalus noſtra vel in ſolidũ vel ex aliqua parte nitatur, illi ſe & indoctos & blaſphemos eſſe ſciant, quum tota Scriptura ipſis repugnet. ¶ *Incedentes*, πορευόμενοι, id eſt Viuentes. Sic enim accipitur hoc loco πορεύεσθαι, & in epiſtolis Petri & Iudæ ſæpe: quum reliqui potius vtantur verbo περιπατεῖν, pro quo dicunt Hebræi הלך [*halach*.] Eraſmus, *Verſantes*: id eſt ἀναστρεφόμενοι. Nos hunc quoque Hebraiſmum ſeruauimus: ex quo perſpicuè intelligitur, mandata Dei quaſi inſtar viæ eſſe probis & integris hominibus, intra quorum fines ſeſe contineant: vt neque ad dextram, neque ad ſiniſtram deflectant, donec perueniant ad metam. ¶ *In omnibus mandatis & conſtitutionibus*, ἐν πάσαις ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι. Sæpe in ſacris literis, vbi agitur de Lege Dei, tria hæc vocabula coniunguntur מצוות חוקים משפטים [*mitsuoth, chukkim, miſchpatim*:] quæ Græci interpretes conuertunt ἐντολὰς, δικαιώματα, κρίματα. Videtur autem mihi eorum opinio probabilis, qui quoties iſta coniunguntur, τὰς ἐντολὰς exponunt eam Legis partem quam Moralem vocant, in qua præcipitur quid Deo, quid proximo debeamus: δικαιώματα verò ſacros ritus totamque adeo cæremonialem Legem: κρίματα denique eam partem quæ ad ciuilem politiam & forenſes controuerſias pertinet, quam Iudicialem appellant. Cauſa autem manifeſta eſt cur Lucas non ſolùm mentionem fecerit τῶν ἐντολῶν, ſed etiam τῶν δικαιωμάτων: quia nimirum Zacharias vnus erat ex Sacerdotum principibus. itẽ cur tertiam ſpeciem Legis præterierit: quia videlicet iudicia, maxima ex parte, penes Romanos erant. Cæterùm τὰ δικαιώματα propriè, apud Græcos, declarant quæcunque profert aliquis vt ius ſuum tueatur: vt apud Thucydidem libro primo, δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν ἱκανὰ κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων νόμους. Demoſthenes περὶ στεφ. vocat τὰ δίκαια, & Terentius in Phormione *Iuſta* interpretatur. Sed Græci Bibliorum interpretes hoc vocabulum poſtea ad totam Legem Dei ac præſertim ad ſacros ritus trãſtulerunt: ita nimirum maximè commendata Lege, quòd certa ſit omnis iuſtitiæ regula. Itaque vulgò ſolent ad verbum conuertere Iuſtificationes: quam interpretationem idcirco tantùm reieci, vt hanc quoque occaſionem calumniandæ iuſtificationis ex fide præciderem: quum alioquin τὸ δικαιοῦν Iuſtificare, & τὴν δικαίωσιν Iuſtificationem interpretari malim, quam noua vocabula quærere cum infirmorum offenſione. Quidam conuertit *Inſtituta*: ſed hoc vocabulo videtur ſignificari conſuetudo non perſcripta, quæ vſu potius quàm legiſlatoris auctoritate inualuit: vt apparet ex illo Ciceronis loco in Piſonem, *Qui eius ciuitatis, in qua in principum numero vultis eſſe, non leges, non inſtituta, non mores, non iura noritis*. Hìc verò agitur de ritibus ſacrorum à Deo acceptis, & à Moſe promulgatis ac perſcriptis, vt ipſa Hebraici vocabuli notatio declarat. ¶ *Inculpatè*, ἄμεμπτοι, id eſt ἀμύμονες, vt loquitur Homerus. eiuſmodi quos nemo iure poſſet culpare, *quum eſſent* (vt Eraſmus conuertit) *irreprehenſibiles*: id eſt ἀνεπίληπτοι, vt loquitur Paulus 1. Timoth. 3. 2. Nomen autem conuerti per aduerbium vt amphiboliam vitarẽ. Vulg. *Sine querela*, id eſt de quibus nemo vnquam queſtus fuerat: quam laudem Eraſmus maiorem eſſe putat quàm ſiquis innoxius dicatur, id eſt ἀθῷος. At ego contrà, quum non ſit æſtimanda probitas ex vulgi iudicio, qui ferè optimos quoſque perſequitur, magis laudabilem eius vitam eſſe puto qui nihil admiſerit iuſta reprehenſione dignum, & (quod Catoni accidit) ſæpiſſimè tamen ſit accuſatus, quàm qui flagitioſè vixerit, & nullum inuenerit reprehenſorem. Itaque ἄμεμπτον dici puto non qui improbis etiam ipſis ſatisfecerit, ſed qui verè fuerit (vt inquit ille) *Integer vitæ, ſceleriſque purus*: qualis verè fuit Chriſtus Dominus noſter, toties ab improbis vexatus. Sed hìc obſeruandum eſt quod Paulus ſcribit Rom. 4. 2, *Si Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, habet quod glorietur, ſed non apud Deum*. Item 1. Corinth. 4. 4, *Nullius mihi ſum conſcius, ſed non in hoc iuſtificatus ſum*. Quum enim quæritur de ea iuſtitia quæ nos facit Chriſti cohæredes, tota eius laus Chriſto in ſolidum tribuenda eſt: quæ quidem nobis per fidem gratuitò imputatur, vt ſtet illud Dauidis firmum, *Non iuſtificabitur in conſpectu tuo vllus viuens*: & illud Pauli Galat. 2. 21, *Si ex Lege eſt iuſtitia, fruſtra nimirum Chriſtus mortuus eſt*. Denique hoc loco & ſimilibus aliis ſciamus, iuſtitiæ ipſius in nobis ex gratia creatæ, fructus duntaxat & teſtimonia, non autem efficientem cauſam, ac multò minus illam gratis imputatam nobis Chriſti iuſtitiam, cuius vnius merito coronamur, deſcribi.

9 *Sortitus eſt*, ἔλαχε. Vulgata, *Sorte exiit*. Eraſmus, *Sorte illi obuenit*. Ego non video cur quærenda fuerit periphraſis, quum apud Latinos Sortiri, quemadmodum apud Græcos λαγχάνειν, non modò ſignificet ſortem proiicere, ſed etiam ſortitione aliquid conſequi. Liuius libro quarto belli Maced. *Illa tacita ſuberat cura ne nouus e o s. Græciam prouinciam ſortiretur.* ¶ [*Munus*] *ſuffitus faciendi*, τοῦ θυμιᾶσαι. Vulgata, *Vt incenſum poneret*. Solet enim pro ſuffimento Incenſum dicere. Eraſmus, *Vt odores incenderet*. Ego eam interpretationem ſum ſequutus quæ

propius abeſt à Græcis. Docent enim grammatici, quando τὸ λαγχάνειν coniungitur ſecundo caſui, ſubaudiendum eſſe μέρος vel ἔργον, quod nos expreſſimus: ideóque in ſequente participio conuertendo vſi ſumus periphraſi. ¶*In templũ, εἰς τὸν ναόν.* Hîc manifeſtè diſtinguit Atrium à Templo, quod in Sanctum & Sanctum ſanctorum diuidebatur. Dicitur enim populus foris fuiſſe, extra Sanctum videlicet, in quo erat ara ſuffitus collocata, quum populo non liceret Atrij fines egredi. Atrium ipſum vocatur ἱερὸν Matthæi 21.12. & in Actis Apoſtolorum ſæpe.

	τοῦ θυμιάσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.		¨*munus* ſuffitus faciendi, poſtquam ingreſſus eſſet¨ in templum Domini.	*vt incenſum poneret, ingreſſus in templum Domini.*
Leu.18 17. exod.30.7.	Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος.	10	‖Et tota multitudo populi foris precabatur tempore ſuffitus.	*Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incenſi.*
	Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.	11	Viſus autem eſt ei Angelus Domini, ſtans ad dextram altaris ſuffitus.	*Apparuit autem illi Angelus Domini ſtans à dexteris altaris incenſi:*
	Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδών, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν.	12	Et Zacharias *eo* viſo turbatus eſt, & timor incidit in eum.	*Et Zacharias turbatus eſt, videns, & timor irruit ſuper eum.*
	Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβοῦ Ζαχαρία. διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου· καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.	13	Dixit autem ei Angelus, Ne time Zacharia. Nam exaudita eſt deprecatio tua: vxórque tua Eliſabet gignet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.	*Ait autem ad illum Angelus, Ne timeas Zacharia. quoniam exaudita eſt deprecatio tua: & vxor tua Eliſabeth pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.*
	Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται.	14	Et erit tibi ¨gaudio & exultationi, multíque ſuper eius natiuitate gaudebunt.	*Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi in natiuitate eiꝰ gaudebũt.*
	Ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ· καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ·	15	Erit enim magnus ¨in conſpectu Domini, & vinum ¨ſicerámque non bibet: & Spiritu ſancto implebitur ¨etiam à ventre matris ſuæ:	*Erit enim magnus coram Domino, & vinum & ſiceram non bibet: & Spiritu ſancto replebitur adhuc ex vtero matris ſuæ:*
	Καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν.	16	‖Multóſque filiorum Iſraël ¨conuertet ad Dominum Deum ipſorum.	*Et multos filiorum Iſraël conuertet ad Dominum Deum ipſorum.*
Malach.4. 5. mat.11.14.	Καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα,	17	Nam ipſe præcedet ¨in conſpectu eius, ¨cum ſpiritu & virtute Eliæ, ¨vt conuertat corda	*Et ipſe præcedet ante illum in ſpiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum in filios, &*

14 *Gaudio, χαρά.* Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Gaudium.* Sed puto nomen Iohannis repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt locus ſit appoſitioni & Hebræis & Græcis familiari, quam Latini exprimunt tertio caſu.

15 *In conſpectu Domini, ἐνώπιον τοῦ Κυρίου.* Hebraiſmus, quo ſignificatur ſingularis quædam præſtantia: vt Geneſ. 10.9, dicitur Nimbrod, quanuis in re diſſimili, robuſtiſſimus venator coram Domino. ¶*Siceram, σίκερα.* Vocabulum Hebræum retinuimus quo ſignificatur, vt inquit Baſilius κατὰ μεθυόντων, πᾶν τὸ δυνάμενον μέθην ἐμποιῆσαι, à שכר [*ſchechar,*] quod declarat Inebriare, vt rectè obſeruat Eraſmus. Inde fortaſſis Galli potionem illam, quam conficiunt ex pomis, vocant *Sidre.* Sed quòd quidam (vt etymologiam Hebræam adumbraret) temetum conuertit, mihi non placet. Sicera enim manifeſtè hoc loco diſtinguitur à vino, vt Leuit.10.9. Temetum autem antiquum fuiſſe nomen quo ſignificabatur vinum, declarat Plin.14.cap.13. ¶*Etiam, ἔτι.* Vulgata, *Adhuc*, quæ interpretatio non conuenit, niſi pro ἐκ κοιλίας *Ab vtero*, legas ἐν κοιλίᾳ, *In vtero*, vt etiam legit aut intellexit Syrus interpres. Omnino enim videtur reſpicere ad id quod hoc eodem capite ſcribitur verſ. 41. quo loco certè abutuntur * qui contẽdunt fide actuali præditos eſſe infantes niſi prius euicerint hoc non fuiſſe perſonale in Iohanne. Iſtud ergo Ab vtero (κοιλίαν enim vulgi more pro vtero vſurpauit Euangeliſta, vt diximus Matt.19.12) non ad partũ ſed ad conceptũ referre fuerit neceſſe, id eſt, pro Ex eo tempore quo fuerit in vtero. Eraſ. *Iam inde ab vtero*, vt videatur ἔτι accepiſſe pro ἤδη, quã enallagẽ admitterẽ ſi idonei auctoris teſtimonio eſſet confirmata. Mihi autem videtur ἔτι hoc loco eſſe particula αὐξήσεως, quæ reſpondet Hebræo aduerbio גם [*gam*], ſicut vſurpatur Pſal.14.verſ.3: aut certè accipi pro Præterea, ita vt cohereat cum verbo πλησθήσεται, quaſi ſcriptum ſit, καὶ ἔτι πλησθήσεται Πνεύματος ἁγίου ἐκ κοιλίας, *& præterea implebitur Spiritu ſancto ab vtero.*

16 *Conuertet, ἐπιστρέψει.* Id eſt, Faciet vt multi reſipiſcentes ſe conuertant ad Deum à quo deſciuerant. Nam (vt alibi oſtendimus) reſipiſcentia vocatur ab Hebræis Conuerſio: quod in vernaculo noſtro ſermone retinuimus. Caſtellio vertit, *Reconciliabit*: qui quamobrem à Græcis diſceſſerit, neſcio. Nam ſi proprium vocabulum quærebat, non video quem potuerit meliorem Latinitatis auctorem ſequi Cicerone, qui ſic loquitur lib. de Natura deorum primo, *Quò faciliùs* (inquit) *animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate conuerterent.* Deinde impropriè loqui exiſtimo qui à Iohanne dicat Iſraëlitas Deo reconciliatos. Hoc enim vnius Chriſti eſt: quanuis Deus in ore miniſtrorum Euangelij poſuerit reconciliationis ſermonem: neque memini vbi ſic loquatur Spiritus ſanctus.

17 *In conſpectu eius, ἐνώπιον αὐτοῦ*: ita nimirum vt ſolent qui reges & principes antegrediuntur. Solent enim habere qui antecedant: quos vbi conſpexeris, ſtatim intelligas regem non procul abeſſe. Loquitur ergo ἐμφατικώτερον quàm ſi dixiſſet, *Antecedet eum*, vt nuper Caſtellio interpretatus eſt, ne Hebraiſſare videretur. Nã omnes Prophetæ anteceſſerunt Chriſtum: ſed vnus Iohannes quaſi apparitoris vice fuit, vt annotauimus Mar.1.2. ¶*Cum ſpiritu & virtute Eliæ, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου.* De enallage præpoſitionis ἐν pro σὺν alibi diximus. Spiritum autem per metonymiam vſitatum eſt ſacris ſcriptoribus vſurpare, pro gratuitis donis quæ in nobis efficit Spiritus ſanctus. Additur δύναμις ad ſignificãdam illorum donorum præſtantiam quæ in Elia fuerunt, quem vnum cum Iohanne confert Angelus, non modò habita perſonarum ratione, ſed etiam eorum temporum in quæ vterque incidit, & eius rationis vitæ quam vterque fuit ſequutus. Mira enim eſt inter tempora Eliæ & Iohannis, inter Achabum & Herodem, inter Iezabelem & Herodiadem ſimilitudo.

¶*Vt conuertat, ἐπιστρέψαι.* In editione Græca veteris Teſtamenti legimus ἀποκαταστῆσαι, id eſt in priſtinum ſtatum reſtituet.

ſtituet.eodem ſenſu. Placuit tamen hoc annotare, vt ſciamus illam editionem qua nunc vtimur, diuerſam eſſe ab ea qua vſi ſunt Apoſtoli: vt facilè intelliget qui vtramque compararit. Cæterùm quia quod hîc dicitur de Iohannis munere, cum eo videtur prorſus pugnare quod Chriſtus de ſe dicit infra 12.51, & 53, ſciendum eſt diuerſum prorſus eſſe ſcopum Malachiæ: ex quo hæc ſunt deſumpta, & Chriſti, de prædicationis Euangelij, non fine proprio ſed euentu contingenti, idq́ue hominum culpa, differentis. Malachias enim per Patres intelligit quos in altero membro vocat δικαίους, veros nimirũ illos patriarchas Abrahamum Iſaacum, Iacobum, vt prophetas, à quibus quum & doctrina & moribus deſciuiſſent Iudæi, miſſus fuit Iohannes, qui iſtos poſteros ἀπειθεῖς ad veram illam cum veris ſuis patribus coniunctionem à qua prorſus aberrarant reuocaret: Chriſtus autem prædixit fore vt quum vnica ratio cõciliandæ inter Deũ & homines pacis à ſe afferatur, homines tamẽ inde inter ſeſe quoque diſſentiẽdi, ipſis etiã naturę legibus violatis, occaſiones quærant & inueniant: quod & ipſi in primis & toti deinceps Eccleſiæ euenit. *

καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων· ἑτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον.		patrum in filios, & rebelles ad prudentiam iuſtorum: vt paret Domino populum inſtructum.		incredulos ad prudẽtiam iuſtorum parare Domino plebem perfectam.
Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον, Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης, καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς.	18	Tunc dixit Zacharias Angelo, Quo *argumento* iſtud noſcam? ego enim ſum ſenex, & vxor mea prouecta eſt ætate.	18	*Et dixit Zacharias ad Angelũ, vnde hoc ſciam? ego enim ſum ſenex, & vxor mea proceſſit in diebus ſuis.*
Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ, Ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρὸς σέ, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα.	19	Et reſpondens Angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel qui adſto in cõſpectu Dei: miſſúſque ſum vt te alloquar, & hæc tibi læta nuntiem.	19	*Et reſpondens Angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel qui adſto ante Deum, & miſſus ſum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare.*
Καὶ ἰδού, ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα. ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν.	20	Et ecce, ſilebis, nec loqui poteris *ad eum* vſque diem quo hęc fiant: eo quòd non credidiſti ſermonibus meis, qui implebuntur tempore ſuo.	20	*Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vſque in diem quo hæc fiant: pro eo quod nõ credidiſti verbis meis, quæ implebuntur in tempore ſuo.*
Καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν· καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ.	21	Erat autem populus expectans Zachariam: & mirabantur quòd is tardaret in templo.	21	*Et erat plebs expectans Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipſe in templo.*
Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς· καὶ ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς· καὶ διέμενε κωφός.	22	*Ille* verò egreſſus non poterat eis loqui: & cognouerunt eum viſionem vidiſſe in templo. Nam ipſe innuebat eis: permanſítque mutus.	22	*Egreſſus autem non poterat loqui ad illos: & cognouerunt quòd viſionem vidiſſet in templo. Et ipſe erat innuens illis: & permanſit mutus.*

¶ *Rebelles*, ἀπειθεῖς. Vulgata, *Incredulos*, id eſt ἀπίστοις, quemadmodum ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν ſæpe confundit. Sunt autem (fateor) hæc vitia coniuncta, ſed tamen diſtinguenda, hoc præſertim loco vbi agitur de filiorum erga patres officio: vt nemo non videat de filiorum contumacia potius quam de diffidentia loqui Prophetam. Eraſmus *Inobedientes* conuertit: quod vocabulum non legi apud idoneos auctores. Ad verbum *Imparentes*, quod reperias apud Feſtum. Sed malui ſynonymon quàm obſoletam vocem vſurpare. Nam Inobſequentes apud vnum Senecam reperio, Immorigeros nuſquam. ¶ *Ad prudentiam iuſtorum*, ἐν φρονήσει δικαίων. Nonnulli interpretantur, *Prudentia iuſtorum*: id eſt, non vi, vt homines inconſiderati faciunt: ſed prudenti & ſobria oratione, vt boni viri ſolent. Sed hanc interpretationem non admitto primùm quia nihil tale legitur in Malachia, vnde petitus eſt hic locus: deinde quia hoc membrum ita videtur explicandum vt ſuperiori reſpondeat. Malo igitur ἐν pro εἰς poſitũ eſſe, vt infra 23.42: ſicut in hunc locum obſeruat Eraſmus, & nos ſæpe iam annotauimus. Idẽ autem valet εἰς quod ἐπὶ ſuperiore membro, id eſt πρός, ſicut Latinè In, pro Erga vel Aduerſus, poni ſolet. Pulchrè igitur Angelus ita citat vaticinium Prophetæ, vt ſimul explicet. Nam pro eo quod ſcripſit Malachias, *Erga patres*, dixit Angelus, *Ad prudentiam iuſtorum*: attingens nimirum duas illas res quibus adduci poſſunt filij ad reuerendos patres: nempe ſi & prudentes & bonos viros eſſe cognouerint, quales nimirum illos effectura erat Iohannis prædicatio, vt viciſſim his artibus ſibi filios adiungerent: nempe vt Dominus paulò pòſt ſuccedens, paratos haberet auditorum animos. Neque enim locus eſſe poteſt Euangelio vbi nec patres nec filij officium faciunt: id eſt, vbi pacis ac concordiæ ſpiritus non regnat. Ideo etiam Angelus hanc appendicem adiunxit, quæ apud Prophetam non extat, vt huius coniunctionis ſcopus ac finis intelligeretur. Caſtellio ἐν φρονήσει interpretatur *Ad frugalitatem*, id eſt εἰς σωφροσύνην: quàm rectè, ipſe viderit. Ad me quidẽ quod attinet, φρόνησιν ἀντὶ τῆς σωφροσύνης nuſquã legi: neque de frugalitate hîc agi puto. ¶ *Populũ inſtructũ*, λαὸν κατεσκευασμένον. Vul. *Plebem perfectã*, id eſt δῆμον κατηρτισμένον: quod neque vſquam legimus, neque putamus conuenire. Quamuis enim Baptiſmus Iohannis non fuerit nudum reſipiſcentiæ ſymbolum, ſed annexam habuerit peccatorum remiſſionem in ſanguine Chriſti ſtatim morituri: tamen conſtat ipſius miniſterium, ſi cum Chriſti prædicatione conferatur, quaſi rudem fuiſſe doctrinæ Euangelicæ informationem, vt populum perfeciſſe dici non poſſit, ſed vias tantùm Domino venienti præparaſſe.

18 *Quo [argumento,]* κατὰ τί: id eſt, τίνι vel ἐκ τίνος. Vulgata, *Vnde*, id eſt πόθεν, ſenſu rectè expreſſo. ¶ *Prouecta eſt ætate*, προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς. Vulgata ad verbum, *Proceſſit in diebus ſuis*, vt ſuprà quoque verſu 7: quem Hebraiſmum non putaui neceſſario retinendum.

19 *Qui adſto*, ὁ παρεστηκώς. id eſt, Qui appareo Domino, vt Latini loquũtur. Eraſ. *Qui adſtiti*. Sed nõ video cur mutãda fuerit Vetus interpretatio. Vtitur enim præterito perfecto, quaſi dicat Adſtare cõſueui: quia vbicũque ſunt Angeli, ſunt in Dei conſpectu, parati videlicet ad capeſſenda eius imperia. Sic enim Hebræi de regum & principum miniſtris loqui ſolent, quemadmodum à Latinis vocantur apparitores qui in magiſtratus conſpectu ſolent apparere.

186

20 *Nec poteris*, καὶ μὴ δυνάμενος. Nullus hîc eſt pleonaſmus. Nam alij voluntate, alij neceſſitate ſilent, quòd ne ſi velint quidem poſſint. *

21 *Erat autem*, καὶ ἦν. De vario vſu literæ ו apud Hebræos non attinet repetere quæ toties iam diximus. Verbum autem ἦν, quãuis videatur περιφραστικῶς poſitum, vt ſit ἦν προσδοκῶν, pro προσεδόκα, tamen ſeruaui, quòd videatur longiorem quandam moram ſignificare: quaſi dicas, Manebat vel perſeuerabat expectans.

	Καὶ ἐγένετο ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.	23	Et factum eſt, vt impleti ſunt dies ¨miniſterij ipſius abiit domum ſuam.	23	*Et factum eſt vt impleti ſunt dies officij eius, abiit in domum ſuam.*
	Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα,	24	Poſt illos autem dies concepit Eliſabet vxor eius: & ¨occultauit ſe menſibus quinque, dicens,	24	*Poſt hos autem dies concepit Eliſabeth vxor eius, & occultabat ſe menſibus quinque, dicens,*
	Ὅτι οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις.	25	Nempe ita mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus eſt, *vt* auferret probrum illud meum inter homines.	25	*Quia ſic fecit mihi Dominus in diebus quibus reſpexit auferre opprobrium meum inter homines.*
	Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ᾗ ὄνομα Ναζαρὲτ,	26	Menſe autem ſexto miſſus eſt Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ cui nomen Nazaret,	26	*In menſe autem ſexto miſſus eſt Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galilææ cui nomen Nazareth,*
Matt. 1.18.	Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου Δαβίδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, Μαριάμ.	27	Ad virginem ¨deſponſam viro cui nomen erat Ioſeph, ¨ex domo Dauid: nomen autem virginis *erat* Maria.	27	*Ad virginem deſponſatam viro, cui nomen erat Ioſeph, de domo Dauid: & nomen virginis, Maria.*
	Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπε, Χαῖρε κεχαριτωμένη· ὁ Κύριος μετὰ σοῦ· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν.	28	Ingreſſus igitur Angelus ad eam, dixit, ¨Aue ¨gratis dilecta: Dominus ¨tecum *eſt*: ¨benedicta tu inter mulieres.	28	*Et ingreſſus Angelus ad eam, dixit, Aue gratia plena: Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus.*
	Ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ· καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος.	29	Illa verò ¨quum *eum* vidiſſet, perturbata eſt ſuper eius ſermone: & cogitabat ¨qualis eſſet ſalutatio iſta.	29	*Quæ quum vidiſſet, turbata eſt in ſermone eius: & cogitabat qualis eſſet iſta ſalutatio.*

---

23 *Miniſterij*, τῆς λειτουργίας. Hebræis כהנה [*chehunna.*] Vide Actorum 13.2. Vulgata, *officij*. mallem Muneris dixiſſet.

24 *Occultauit*, περιέκρυβεν. An ex grauidarum mulierum Hebræarum more? an ob rei nouitatem ſibiipſi penè diffidens? an vt repente ex vetula ſterili prodiens apertè grauida, illuſtrius eſſet miraculum?

27 *Deſponſam*, μεμνηστευμένην, id eſt ſponſione promiſſam. neque enim adhuc Ioſephus eam duxerat domum. Ideóque quum cogitaret de ipſa repudianda, iuſſus eſt ab Angelo eam accipere, id eſt ducere vxorē, vt in Matthæo expoſuimus. Itaque quod Eraſmus hîc tradit, μνηστεύεσθαι Græcis propriè declarare Sponſam proco tradere, ſic accipiendum eſt, vt non reipſa tamen, ſed ſponſione tantùm tradita intelligatur. Sed prorſus hallucinātur qui Ioſephum volunt illam duntaxat ambiuiſſe. Quorſum enim de illa clàm dimittenda Ioſephus cogitaſſet, quæ ipſi nullo modo eſſet obligata? ¶ *Ex domo*, ἐξ οἴκου. Eraſ. annotat, Chryſoſtomum homilia in Matthæum ſecunda addere, καὶ πατριᾶς, id eſt, & familia: ſicut etiam additur infrà, 2.5. Eadem addita nos quoque reperimus in vno vetere codice: & certè quum Chriſtus diſertè dicatur filius Dauid, addendum fuiſſe videtur nomen τῆς πατριᾶς, vt intelligeretur ex ipſis Dauidis poſteris natus. Nam domus appellatio etiam eos comprehendit qui vel cognatione attingebant familiam Dauidis, vel ex ipſius fratribus erāt oriundi. Quod autem de Ioſepho dicitur, de Maria quoque neceſſario intelligendum eſt: alioquin Chriſtus non poſſet dici ex lumbis Dauidis prodiiſſe. Imò etiam iſtud *Ex domo Dauid*, tam poteſt ad ipſam Mariam quàm ad Ioſephum, grammatica conſtructione referri.

28 *Aue*, χαῖρε: id eſt Gaude. Nam Auere (vt ait Feſtus) etiam ſignificat gaudere. Eſt autem hoc omnibus gentibus familiare vt in primo congreſſu ſoleant occurrentibus bene precari. ¶ *Gratis dilecta*, κεχαριτωμένη. Hebraicè נרצה: [*nirtſah.*] quod participium Lucas nouo Græco vocabulo expreſſit. id eſt, quam Deus pro ſua gratuita bonitate, gratam & acceptam habuit. Ad verbum, Gratificata: participio paſſiuo deducto à verbo χαριτοῦν, quo vtitur Paulus Epheſ. 1.6. ſicut infrà 2.14. eodem prorſus ſenſu, dicuntur ἄνθρωποι εὐδοκίας, id eſt εὐδοκημένοι. & Eſ. 57.1. viri חסד [*Cheſed.*] Et hoc quidem quum animaduerterit Eraſmus, miror cur *Gratioſam* ſit interpretatus, id eſt κεχαριτωμένην. Etſi enim hoc epitheto exprimitur propenſus Dei fauor, tamen negligitur quod præcipuum erat, ex quo videlicet intelligi poſſit huius fauoris cauſam in ſola Dei gratuita beneuolentia, atque adeo in eo ipſo Chriſto reſidere; cuius mater erat futura. Vulgata conuertit, *Gratia plena*, vt & Syrus interpres: quæ tamen interpretatio non reſpondet Græcis, & multis occaſionem præbuit multa parum appoſitè in hunc locum ſcribendi. Caſtellio interpretatus eſt *Acceptam*: ſed ne hoc quidem ſatis oſtendit quæ ſit huius gratiæ origo. Mallem igitur conuertere, Gratiam conſequutam: quum præſertim Angelus paulo pòſt velut hoc participium explicans, ipſam dicat χάριν εὑρηκέναι. Sed participium paſſiuum altero paſſiuo malui interpretari: & quia noſtris propriè laboribus aut certè conatibus dicimur aliquid cōſequi, ideo quęſiui vocabula quibus omnem falſæ interpretationis anſam præciderem. ¶ *Tecum* [*eſt*,] μετὰ σοῦ. Expreſſi verbum ἐστὶ, quod deerat: nequis ſuppleat ἔστω, id eſt Sit. Videtur enim Angelus narrare potius & gratulari beneficium præſens, quam futurum precari. Nihil tamen prohibet quominus hoc etiam modo interpretemur. Scriptum eſt enim, *Qui iuſtificatus eſt, iuſtificetur adhuc*: & ipſis ſanctis Paulus gratiam ac pacem vbique ſolet optare. ¶ *Benedicta*, εὐλογημένη. Benedicta videlicet à Deo: id eſt, felix & beata effecta prę cęteris mulieribus. Itaque non videtur ſatis conuenire Eraſmi opinio, qui *Laudatam* interpretatur, & de qua omnes bene loquantur: quod & ipſum verum eſſe, non inficior. Quis enim vltro non fateatur Mariam infinitis partibus omnium mulierum præſtantiam ſuperare? Sed mihi videtur Angelus potius explicare quid ſit illud κεχαριτωμένη: ſicut conſueuerunt Hebræi bis idem inculcare, partim emphaſeως, partim perſpicuitatis cauſa.

29 *Quum* [*eum*] *vidiſſet*, ἰδοῦσα. Deerat hoc participium in quodam codice. In quibuſdam autem veteris editionis exemplaribus legitur, Quum audiſſet, ἀκούσασα. ſublata nimirum meliore interpretatione à quopiam qui ita legendum putauit, vt iſta quæ ſequuntur melius cohærerent. Sed facilè intelligi poteſt Mariam, conſpecto Angelo, (in quo procul dubio maieſtas aliqua cæleſtis apparebat) deinde etiam audita mirifica iſta ſalutatione, vtraque re tam inſolenti fuiſſe non mediocriter commotam. Nam quòd nonnulli exiſtimant vel aſſuetam fuiſſe virginem his viſionibus, vel tam blandam ſalutationem ſuſpectam habuiſſe, mihi non probatur. ¶ *Qualis*, ποταπὸς: id eſt, quo tandem ſpectaret, & quæ eſſet huius ſalutationis ſententia. vel *Cuias*, id eſt, vnde profecta. Voluit enim probare ſpiritum.

30 Et

Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ, Μὴ φοβοῦ Μαριάμ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.	30	Tũc dixit ei Angel⁹, Ne time Maria: es enim in gratia apud Deum.	30	*Et ait Angelus ei, Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deum.*	
Καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱόν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.	31	‖Et ecce, concipies in vtero, & paries filium:‖& vocabis nomen eius Iesum.	31	*Ecce, concipies in vtero, & paries filium: & vocabis nomen eius Iesum.*	Esa. 7. 14. Infrà 2. 21. matt. 1. 21.
Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.	32	Hic erit magnus, & Filius Altissimi vocabitur, dabítque ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius,	32	*Hic erit magnus, & Filius Altißimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius*	
Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.	33	‖Regnabítque super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.	33	*Et regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.*	Dan. 7. 14. 27. mich. 4. 7.
Εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον, Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;	34	Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo erit istud, quãdoquidem virum non noui?	34	*Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?*	
Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ, Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σε, καὶ	35	Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus superueniet	35	*Et respõdens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus*	

---

30 *Es enim in gratia*, εὗρες γὰρ χάριν. Vel, (vt Vulgata & Erasmus, ad verbum) *Inuenisti*, siue, *Nacta es enim gratiam*. Hæbraicè autem מצא חן [*matſo chen*] id est inuenisse gratiã dicitur qui est in gratia cũ aliquo. neq; hîc quicquã valet quod de meritis quidã nugantur. Nã ne Græcis quidem, τὸ εὑρέσθαι, semper dicitur de eo quod labore tuo vel collatis beneficiis fueris adeptus, (quemadmodum explicatur ab Vlpiano grammatico, & vsurpatur Rom. 4. 1.) sed interdum etiam de eo quod tibi nihil tale quærenti vel speranti obtigerit, nedum vt studueris promereri. Sic Gregorius de Saule loquens, Israelis rege designato præter omnem spem & expectationem, ὃς (φησὶ) τὰς ὄνους τοῦ πατρὸς ἐπιζητῶν, βασιλείαν εὕρετο. Neque tamen casum aut fortunam vllam hîc agnosco, sed hoc potius constituo quod ait Paulus, nos esse dilectos à Domino, quum peccatores essemus, vt quisquis gloriatur, in Domino glorietur.

31 *In vtero*, ἐν γαστρί. Hebræus pleonasmus.

32 *Altißimi*, τοῦ ὑψίστου. Hebraismus. nam inter cætera nomina quæ Deo tribuuntur, apud Hebręos etiam dicitur עליון [*helion*] id est summus vel supremus. Vnde Græci solem (cuius impia veneratio longè antiquissima est) ἥλιον vocarunt, quem Hebræi idololatræ, (quoniam fœminina voce Solem appellant) Reginam cæli passim apud Prophetas nuncupant: hoc nomine postea non minore cum blasphemia, ad Mariam virginem ab iis accommodato, qui tamen soli Christiani dici & haberi volunt. ¶*Vocabitur*, κληθήσεται. Filius Dei vocabitur, quia re vera Filius Dei est ab æterno vnigenitus, suo tamen tempore manifestatus in carne. Non est ergo quod יקרא [*jikkare*] simpliciter ita accipiamus pro יהיה [*jijeh*] cum impio illo Serueto, qui Samosateni errorem renouauit: sed potius manifestationem æterni Filij Dei sciamus hoc vocabulo declarari.

34 *Quomodo*, πῶς. Quidam admirationem Mariæ obstupefactæ rei nouitate, nec prorsus assentientis Angelo: quidam verò simplicem quæstionem esse volunt, cupientis amplius erudiri. Ego vtranque opinionem coniungo: ita tamen vt hanc admirationem non à diffidentia profectam, sed ex eo potius ortam esse credã, quòd quum verbis Angeli credidisset, ipsa rei tum nouitas (virgo enim adhuc erat quanuis despõsa) tum etiam magnitudo cogeret sciscitari quo tandem modo id implendum esset: num videlicet nubendo, an verò potius extraordinario & incomperto aliquo modo, quum diuina & cælestis prorsus, vtpote interitus omnis expers, proles illi promitteretur. ¶*Erit*, ἔσται, Vulgata, *Fiet*, γενήσεται, eodem sensu. In tribus autem codicibus additum erat pronomen μοι, mihi: quod nisi exprimatur, necessariò fuerit subaudiendum. ¶*Virum*, ἄνδρα. Viri nomen hoc loco sexum declarat, neque maritũ Iosephũ significat. Dixisset enim τὸν ἄνδρα. aut τὸν ἄνδρα μου, addito etiã pronomine. ¶*Non noui?* οὐ γινώσκω; id est, Sum enim virgo, & intacta. Hebræis enim cognoscendi verbo significatur honestè viri & mulieris congressus: vt intempestiuum sit omnino quod Epiphanius in hunc locum aduersus Antidicomarianitas obseruauit, quò alioqui ἐν ἀγκυρωτῷ rectè interpretatur. Etsi verò paulo post Maria nupturam se propabiliter sperabat, vtpote quæ iam esset desponsa: tamen valde nouum fuit virgini conceptum & partum, nulla matrimonij consũmandi, vel Iosephi sponsi mentione facta, perinde vt iam nuptæ prę nũtiari. Potest autem verbum γινώσκω, vel pręsenti tempore verti cũ vetere interprete: acsi dicat, Quandoquidem cum viro mihi negotium non est, & marito careo: vel prę terito tempore, vt vertit Syrus interpres, & quidem passiuo verbo vtens, Quandoquidem vir non fuit cognitus mihi, id est, quandoquidẽ nunquam adhuc cum viro consueui: quam interpretationem sum vt simplicissimam amplexus. Sed & futuro tempore vertere possimus, *Non sum cognitura*, sicut hoc ipsum verbum γινώσκειν vsurpatur Ioh. 7.27: modò quidem istud non ad votum vllum, sed ad rei ab Angelo nuntiatæ qualitatem referatur, vnde Maria in scriptis propheticis diligentissimè versata, & Spiritu quoque prophetico, (vt ex diuinissimo ipsius cantico liquet) abundè prædita, collegerit non nisi extraordinario & inaudito quodam modo hunc æternum regem cõcipi, & nasci posse. vt sit hæc sententia, Quandoquidem in eo quod mihi nuntias perficiendo, nullus erit vulgari & consuetæ matrimonij coniunctioni locus, age, significa igitur mihi quanam id ratione sit in me implendum. Et hanc quidem interpretationem in prioribus editionibus sequutus, ne nunc quidem prorsus repudio, quanuis alteram in contextu nunc reposuerim, quod illam eruditis quibusdam viris argutam potiùs quàm solidam videri intellexerim. Quod autem de virginitatis voto nonnulli etiam ex veteribus, Mariæ affingũt, neque exemplo vllo, nec vlla certè ratione nititur. Cur enim si antè sponsalia virginitatem vouisset, Iosepho postea se nupturam spopondisset? Nec enim quò tenderet coniugium ignorabat: & quum liberius ac tutius seruare virginitatem aliter posset, cur & qua conscientia nomine coniugij ad Iosephum fallendum abusa fuisset? Post contracta verò sponsalia, si quid tale ipsi in mentem venisset, sponsi tamen consensu non adhibito, inane futurum fuisse votum æquitas ipsa testatur, & etiam liquet ex Numer. 30, 13. quum sponsa pro vxore, quod ad vinculi obligationem, censeatur. Quæ verò de Maria Iosephi fidei à sacerdotibus commissa, in illo ridiculo ac etiam impio scripto, quod Proteuangelium vocant recitantur, & quod à Suda repetitur, & similes aniles nugæ, ne refutatione quidem egent.

35 *Superueniet*, ἐπελεύσεται. Hoc vocabulo aptissimè significatur fore vt Spiritus sancti virtus, i. vis, & efficacia, (sic enim δύναμις hoc loco accipitur) quasi patris generantis vices suppleat Sed in eo summum est discrimen, quod homines corrupti, ex sua substantia filios gignunt in corruptis mulieribus: in hoc autem mysterio quod humana ratione comprehendi non potest, Spiritus sanctus à Patre & Filio vnigenito procedens, carnem Christi non gignit ex sese, sed creat ex selectæ virginis substantia, cui deinde animam indit, vtranque ipse sua vi sanctificans: cui deinde (eodem tamen momento) æternus ille Dei Patris Filius Deus in vnam eandémque personam coniungitur: ita vt nec Deus in hominem: nec homo in Deum mutetur: nec rursus duo Christi cõstituantur, quorũ vnus sit Dei, alter verò Mariæ filius: sed vnus sit Filius Dei in carne mani-

feſtatus, & vnus inter Deũ & homines mediator. Caſtellio ἐπελεύσεται vertit *Inuadet*: quod verbũ mihi non probatur hoc loco. Solet enim plerunque in vitio vſurpari, neque ſatis videtur exprimere diſcrimen illud inter ἐπέρχεσθαι & εἰσέρχεσθαι, quod rectè obſeruat his verbis Epiphanius aduerſus Theodotianos, Εἰ Γαβριὴλ εἶπε, Πνεῦμα ἅγιον εἰσελεύσεται εἰς σε, οὐκέτι υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἦν ἡγεῖσθαι ἐν σαρκὶ παραγεγονότα, ἀλλὰ Πνεῦμα ἅγιον ἐν σαρκὶ παραγεγονέναι: id eſt, *Si Gabriel dixiſſet, Spiritus ſanctus veniet in te, non iam liceret exiſtimare Filium in carne veniſſe, ſed Spiritum ſanctum.* Hæc Epiphanius. Ex quo apparet quanta fuerit impuri illius Serueti audacia, qui libro de Trinitate primo, quum hunc locum citaret, pro Spiritu ſancto ſubſtituit τὸν λόγον: quaſi λόγος hoc loco dicatur ἅγιον Πνεῦμα, ac non potius vtriuſque hypoſtaſes ſint diſtinctæ. In quo etiam errore fuit ille cuius extant commentarij in Matthæum, in quinquagintaquatuor Homilias diſtributi, & falſò inſcripti Chryſoſtomo, vt Eraſmus ſua in eum librum præfatione rectè obſeruauit.

δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ.

36 Καὶ ἰδοὺ, Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου, καὶ αὐτὴ συνειληφυῖα υἱὸν ἐν γήρα αὐτῆς· καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ.

37 Ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα.

38 Εἶπε δὲ Μαριὰμ, Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος.

39 Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα.

40 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ.

in te, & virtus Altiſſimi inumbrabit te: ¨propterea *id* etiam quod naſcetur ¨ex te ¨ſanctum, ¨vocabitur Filius Dei.

36 Et ecce, Eliſabet cognata tua: & ipſa concepit filium in ſenectute ſua: ¨& hic menſis eſt ſextus ipſi quæ vocabatur ſterilis.

37 Quia apud Deum non erit impoſſibile ¨vllum ¨verbum.

38 Dixit autem Maria, ¨Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum. Et abiit ab ea Angelus.

39 Conſurgens verò Maria per eos dies, profecta eſt ¨in montanam *regionem* cum feſtinatione ¨in vrbem Iuda.

40 Et ingreſſa eſt domum Zachariæ, & ſalutauit Eliſabet.

ſuperueniet in te, & virtus Altiſſimi obumbrabit tibi. Ideóque & quod naſcetur ſanctum, vocabitur Filius Dei.

36 *Et ecce Elizabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua: & hic menſis ſextus eſt illi quæ vocatur ſterilis.*

37 *Quia non erit impoſſibile apud Deum omne verbum.*

38 *Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum. Et diſceſſit ab illa Angelus.*

39 *Exurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum feſtinatione in ciuitatem Iuda.*

40 *Et intrauit in domum Zachariæ, & ſalutauit Eliſabeth.*

¶*Propterea[id] etiam quod naſcetur*, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον: vel quod gignetur. Poteſt enim τὸ γεννᾶσθαι, vel ad conceptum, vel ad partum accommodari. Particulam autem καὶ quanuis non legerit Syrus interpres, annotãt tamẽ veteres minimè otioſam eſſe, & non ad verbum κληθήσεται, ſed ad τὸ γεννώμενον, pertinere: qua de re libet eiuſdem Epiphanij verba ſubiicere cum iis cohærentia quę modò citauimus: Γαβριὴλ (inquit) οὐκ εἶπε μόνον, Διὸ τὸ γεννώμενον ἀλλὰ Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον, ἵνα δείξῃ ἄνωθεν Θεὸν λόγον καὶ ἐν μήτρᾳ γεννώμενον κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐνανθρώπησιν. id eſt, *Non dixit ſolùm, Propterea quòd gignetur, ſed Propterea etiã quod gignetur, vt oſtẽderet Deũ Verbũ qui eſt ex alto, etiã in vtero genitũ quũ homo fieret.* Hęc Epiphaniꝰ, oſtẽdẽs hac particula deſignari vtriuſq. naturæ in vna Filij Dei perſona coniunctionẽ. quæ emphaſis vt melius intelligeretur, volui exprimere antecedens: quũ præſertim iſtud totidẽ pænè verbis inculcet Tertull. vel potius vt alij * obſeruarũt, Nouatianus. in libello de Trinit. ¶*Ex te*, ἐκ σοῦ. Sic etiã legit Syrus interpres, & ita ſcriptum inuenimus in nonnullis veteris editionis codicibus, & editione Complutenſi, atque adeò pluribus locis apud Epiphaniũ. Athanaſius denique in epiſtola quadã ad Epictetũ Corinthiorum epiſcopũ, ita legendũm eſſe, his verbis oſtendit, ὁ Γαβριὴλ ἀσφαλῶς εὐηγγελίζετο τῇ Μαρίᾳ, λέγων οὐχ ἁπλῶς, Τὸ γεννώμενον ἐν σοὶ, ἵνα μὴ ἔξωθεν ἐπεισαγόμενον αὐτῇ σῶμα νομισθῇ· ἀλλ' Ἐκ σοῦ, ἵνα φύσει τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς εἶναι πιστευθῇ: id eſt *Gabriel planè ac certò nuntium expoſuit Mariæ, quũ non ſimpliciter diceret, Quod gignetur in te, nequis exiſtimaret corpus in ipſam extrinſecus introductum: ſed, Ex te, nempe vt natura fore ex ipſa crederemus quod gigneretur.* Hæc Athanaſius aduerſus Dimœritas, qui corpus Chriſti cenſebant eſſe ipſius diuinitati coëſſentiale: quorum errorem poſtea ſequuti ſunt alij. Minimè igitur dubitaui hæc verba reſtituere, ex Græcis & Latinis pleriſque codicibus aut temere aut malitiosè expuncta. nec dubito quin idem facturus fuerit Eraſmus ſi Athanaſij locum illum obſeruaſſet. ¶*Sanctum*, ἅγιον: id eſt, quum purum ſit, & ab omni peccato prorſus immune, templum denique Dei in ipſo corporaliter habitantis. Nam (vt rectè dicit Auguſtinus) eum oportuit ſine peccato concipi & naſci, qui venit vt mundi tolleret peccatum. ¶*Vocabitur*, κληθήσεται. Hîc quoque (quemadmodum ſuprà verſu 32) Vocandi verbo manifeſtatio intelligi debet potius quàm eſſentiæ principium, vt rectè in Seruetum doctiſſimus Caluinus obſeruauit. Neque enim qui ex Maria natus eſt, duntaxat homo eſt, ſed Deus in carne manifeſtatus. Quamobrem rectè conſtituit Eccleſia aduerſus Neſtorium, vt Maria θεοτόκος diceretur: & Cyrillus hoc verbum *Vocabitur*, ſic explicat lib. in Iohan. 2. cap. 3. Vide 1. Ioh. 3. 1.

36 *Et hic menſis*, καὶ οὗτος μὴν. Hebraiſmus: id eſt, ſextum iam menſem agit à conceptu. Dicit autem vocatam fuiſſe ſterilem, quòd nimirum ſterilem adhuc fuiſſe inter omnes conſtaret, & ætate iam eſſet prouectiore.

37 *Vllum*, πᾶν. Vulgata & Eraſmus, *Omne*. Solent enim Hebræi quoties enuntiatio generaliter negat, pro nullo dicere לא־כל[*lo chol*,]collocata tamen ante verbũ negante particula. Sed apud Græcos & Latinos, *Non omne* declarat orationem ſpecialem & indefinitam potius quàm generalem negationem. ¶*Verbum*, ῥῆμα: id eſt, quicquid Deus ſemel futurum dixerit. Vel, *res vlla*, vt quidam ſunt non malè interpretati. Sed illam tamen interpretationem prætuli, quod melius videatur conuenire Gabrielis nuntio, & Mariæ ipſius reſponſioni.

38 *Ecce ancilla Domini*, ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου. Petitum eſt hoc dicendi genus ex conſuetudine Hebræorum, qui de ſe perinde ac tertio quopiam loquentes, dicere ſolent, Ecce ſeruus Domini mei. Sed parum firmum illud eſt quod Auguſt epiſt. 78, huc applicat verba illa Prophetæ, pſ. 116. 16, Ego filius ancillæ tuæ, id eſt Mariæ.

39 *In montanam[regionem,]* εἰς τὴν ὀρεινήν. Vulgata & Eraſ. *In montana*. Intelligit autem montes Iuda expoſitos ad Meridiem Hieroſolymorum, vt paulo pòſt declarabimus. ¶*In vrbem Iuda*, εἰς πόλιν Ἰούδα. In nullis codicibus inuenimus adſcriptum ciuitatis nomen, In vno tamen exemplari ſcribitur, εἰς πόλιν Δαβίδ, quaſi appellatione ciuitatis Iuda ſignificetur vel Bethlehẽ, vel ipſa Hieruſalem Iudęæ metropolis: quæ & ciuitas Dauid dicitur propter arcem Mello in ea conditam, vt ſcribitur 2. Sam. 5. 9. Sed hoc planè repudio. Cogitanti verò mihi cur Euangeliſta non adſcripſerit ciuitatis nomen, venit fortaſſis in mentẽ id quod res eſt. Scribitur Ioſue cap. 21. 9, in ſorte Leuitarum, filiis Aaronis data fuiſſe nouẽ oppida de tribu Iuda & Simeon, inter quæ primo loco nominatur Ciriath-arba, quæ & Hebron dicitur, & diſertè etiam adiicitur ſitam fuiſſe in monte Iuda, quemadmodum copioſius refertur eiuſdem libri cap. 14. Quum igitur Zacharias ex familia Aaronis eſſet, & vna hęc vrbs ſacerdotum commemoretur in montibus Iuda, non fuit neceſſe vt Euangeliſta de Zachariæ domicilio loquens, eius vrbis nomen diſertè exprimeret, quum nemo eſſet qui vbi mentio fieret ſacerdotum & ciuitatis Iuda, non ſatis intelligeret Hebronem intelligi.

41 Καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν ἡ Ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ.

42 Καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν, Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.

43 Καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρός με;

44 Ἰδοὺ γάρ, ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.

45 Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα· ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου.

46 Καὶ εἶπε Μαριάμ, Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον,

47 Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου.

48 Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί·

41 Et factum eſt, vt audiuit Eliſabet ſalutationem Mariæ, ſubſiliit ∴fœtus in vtero eius, & repleta eſt ſpiritu ſācto Eliſabet.

42 Exclamauítque voce magna & dixit, Benedicta tu inter mulieres, ∴quia benedictus fructus ∴vteri tui.

43 Et vnde hoc mihi, vt veniat mater ∴Domini mei ad me?

44 Ecce enim, vt ∴extitit vox ſalutationis tuæ in auribus meis ſubſiliit fœtus exultans in vtero meo.

45 Et beata [*eſt*] ∴quæ credidit: ∴nam perficientur ea quæ dicta ſunt ei ∴à Domino.

46 Tunc ait Maria, ∴Magnificat anima mea Dominum,

47 Et ∴exultat ſpiritus meus ∴ſuper Deo ∴ſeruatore meo.

48 ∴Quia reſpexit ∴humilem ancillam ſuam. ecce enim ex hoc *tempore* beatam me prędicabunt omnes ∴ætates:

41 *Et factum eſt vt audiuit ſalutationem Mariæ Eliſabeth, exultauit infans in vtero eius: & repleta eſt Spiritu ſancto Eliſabeth.*

42 *Et exclamauit voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus vētris tui,*

43 *Et vnde hoc, mihi vt veniat mater Domini mei ad me?*

44 *Ecce enim, vt facta eſt vox ſalutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo.*

45 *Et beata quæ credidit: quoniam perficientur ea quæ dicta ſunt ei à Domino.*

46 *Et ait Maria, Magnificat anima mea Dominum.*

47 *Et exultauit ſpiritus meus in Deo ſalutari meo.*

48 *Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ. ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes:*

---

41 *Fœtus*, βρέφος: id eſt ἔμβρυον. Nam propriè dicitur βρέφος de partu recèns edito. Hæc interdum apud alios etiam auctores permutantur. Aphrodiſæus, ἐν μήτρᾳ δικαμηνιαῖον βρέφος παραμένει. Dioſcorides, τοῦτο καὶ τὰ βρέφη ἐκτιτρώσκει. Phocylides autem vtrunque coniunxit in hoc verſiculo, Μηδὲ γυνὴ φθείρῃ βρέφος ἔμβρυον ἔνδοθι γαστρός, vt eſt ab aliis annotatum. Sed fortaſſis vſus eſt Lucas nomine βρέφους, potius quàm ἐμβρύου, vt hunc motum inuſitatum fuiſſe oſtenderet, & puero iam nato magis conuenientem quà adhuc intra vterum deliteſcenti. Nam alioquin minimè nouum eſt fœtus in vtero ſubſilire. Sed tamen hunc motum à Spiritu ſancto profectum eſſe, ſatis etiam per ſe teſtatur Elizabetæ oratio de Chriſti conceptu vaticinantis, cui non interfuerat, & quem aliunde cognoſcere non potuerat,

42 *Quia benedictus*, καὶ εὐλογημένος. Benedictus dicitur Chriſtus humanæ naturæ ratione: id eſt quatenus vnctus eſt, accepto Spiritu ſupra omnem menſuram, vt primogenitus ſit inter multos fratres. Particulam autem καὶ tanquam cauſalem conuerti, Theophilactum ſequutus qui ita interpretatur, & prolatis exemplis hanc enallagen confirmat, de qua alibi diximus. Videtur autem vberior ſenſus ſi ita accipiamus, vt intelligatur benedictionem Mariæ ab eo ipſo manare quem in vtero geſtabat. ¶*Vteri tui*, τῆς κοιλίας σου. parum certè illud firmum eſt quod Irenæus hanc formulam vrget, quaſi ſic ſignificetur, Chriſtum, quatenus homo eſt, eſſe ἀπάτορα. Nam veriſſimum hoc quidem eſt, ſed de aliis etiam dicitur communi hominibus lege prognatis, vt Pſal. 127. 3.

* 43 *Domini mei*, τοῦ κυρίου. nēpe Filij Dei, ac proinde veri Dei, vt vel ex hoc loco expreſſe conſtet Mariam rectè dici θεοτόκον, aduerſus Neſtorium.

44 *Extitit*, ἐγένετο. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *Facta eſt*. Vide Mar. 9. 33, & Iohann. 6. 19, & 21.

45 *Quæ credidit*, ἡ πιστεύσασα. In quibuſdam Vulgatæ editionis codicibus legitur, *Quæ credidiſti*: & paulo pòſt, *Fient tibi*: quaſi ſcriptum ſit σοὶ pro αὐτῇ. Sunt autem frequentes apud Hebræos iſtę perſonarū mutationes. ¶*Nam* ὅτι. Vel, *perfectum iri*, vt poſt πιστεύσασα nō adſcribatur diſtinctio, & ὅτι non αἰτιολογικῶς ſed εἰδικῶς accipiatur, ſicut explicat Theophylactus. ¶*A Domino*, παρὰ Κυρίου: id eſt quod barbarè vulgò dicunt, ex parte Dei. Diſtingui enim debet παρὰ ab ὑπό. quanquam quod ad rem ipſam attinet, nullum eſt diſcrimen, Dicitur enim Deus ipſe facere quod eius miniſtri faciunt ipſius mandato.

46 *Magnificat*, μεγαλύνει: id eſt altè & magnificè prædicat, quod Hebræi declarant verbo גידל [*ghiddal.*] Vide Matth. 23. 5.

47 *Exultat*, ἠγαλλίασε. Vulgata & Eraſmus ad verbum: *Exultauit*. Sed manifeſta eſt temporis enallagé, niſi καὶ iterum malis pro γάρ, id eſt, *Et* pro *Enim* accipere, Nam oportuit præire intelligentiā Spiritus de tanto beneficio exultantis, vnde poſtea natum gaudium, quo totus eſt animus ita perfuſus vt lingua in apertas Dei laudes erumperet. ¶ *Super Deo*, ἐπὶ τῷ Θεῷ. Vulgata & Eraſmus, *In Deo*, quaſi ἐπὶ pro ἐν ponatur. Ego malo ἐπὶ declarare cauſam, ipſamque adeo gaudij materiam. ¶ *Seruatore*, σωτῆρι. Vulgata, *Salutari*: id eſt σωτηρίῳ, vt ſcriptum legimus in quodam codice, eodem ſenſu.

48 *Quia reſpexit*, ὅτι ἐπέβλεψεν. Reſpicere pro diligere & gratuito fauore complecti, etiam à Latinis vſurpatur. Solent enim homines, ſicuius ipſos capit commiſeratio, in eum intueri: ſiquem autem aſpernantur, ab eo auertere oculos. Itaque eoſdem etiam habitus Deo tribuūt, eo tropo qui dicitur ἀνθρωποπάθεια. ¶ *Humilem ancillam ſuam*, ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Ad humilitatem ancillæ ſuæ*. Sed humilitas ancillę pro humili ancilla ponitur ex Hebræorum idiotiſmo: de quo diximus Mat. 24. 15. Significat autem ταπείνωσις humilitatem .i. vilem & abiectam conditionem, qualis eſt nimirum vilium ſeruulorum: Itaque inepti ſunt qui modeſtiam cæteráſque Mariæ virtutes hoc loco prædicant: quaſi ταπείνωσις illud ſit quod Gręci ταπεινοφροσύνην vocant, Galli verò vernaculo ſermone *humilité*: quaſi denique Maria vlla ſua merita, ac non potius infinitam Dei miſericordiam collaudet, vt rectè obſeruat Eraſmus in hunc locum. Profert autem Theophylacti verba: quæ iterū libuit exſcribere, vt prępoſteri iſti Marię cultores intelligāt, ſiquid illis mētis ac cordis ſupereſt, ſanis hominibus nunquā placuiſſe iſta quæ ipſi tam pertinaciter tuētur. Sic igitur ille, Ἡ παρθένος τελειότερον πληροφορηθεῖσα, δοξολογεῖ τὸν Θεόν, ἐκείνῳ ἐπιγράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ. ἐκεῖνος γάρ, φησιν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινήν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα. ἐκεῖνός με ἠλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐξήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί· οὐ μόνη Ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν πιστευσάντων γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσι; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί· ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ Θεός: id eſt, *Virgo plenius edocta glorificat Deum, illi miraculum adſcribens, non ſibi. Ille enim, inquit, reſpexit ad me humilem, non ego illum ſuſpexi: ille mei miſertus eſt, nō ego illum quæſiui: & ex hoc tempore beatam me dicent omnes generationes: non ſola verò Eliſabet, ſed & omnes credentium generationes. Sed quam ob cauſam beatam me dicent? num propter meam virtutem? Non: ſed quia mihi magnifica fecit Deus.* Hactenus Theophylactus, & quidem Romę excuſus annis abhinc tredecim. ¶*Aetates*, γενεαί. Hebraicè דורות [*doroth*] vt diximus Matth. 11. 16. Quidam *Nationes* interpretantur: quaſi dicat Maria, fore vt vniuerſus orbis terrarum hoc Dei beneficium celebret. Sed illud malo.

	Ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατὸς καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	49	¨Quia magnificè mecum egit ¨potens ille ¨cuius ſanctum *eſt* nomen:	49	*Quia fecit mihi magna qui potens eſt: & ſanctum nomen eius.*
	Καὶ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.	50	Et cuius miſericordia ¨in omnes ætates *parata eſt* ¨timentibus ipſum.	50	*Et miſericordia eius à progenie in progenies, timentibus eum.*
Eſa.51.9. Pſal.33.10 eſa.29.15.	Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ· διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν.	51	‖¨Forte facinus fecit ¨brachio ſuo:‖¨diſſipauit ſuperbos ¨cogitatione cordis ipſorum.	51	*Fecit potentiam in brachio ſuo: diſperſit ſuperbos mente cordis ſui.*
	Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς.	52	Detraxit ¨potentes ¨è thronis, & extulit ¨humiles.	52	*Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles.*
1.Reg.2.6. pſal.34.11.	Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.	53	‖¨Famelicos impleuit bonis, & diuites ¨ablegauit inanes.	53	*Eſurientes impleuit bonis, & diuites dimiſit inanes.*
Eſa.30.18. & 41.8.& 54.5.	Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους	54	‖¨Suſcepit Iſrael ¨puerum ſuum, ¨vt memor eſſet miſericordiæ	54	*Suſcepit Iſrael puerum ſuum, memorari miſericordias ſuæ*

---

49 *Quia magnificè mecum egit*, ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα. Hebraicè עשה נפלאות[*hoſeh niphlaoth*,] vt Pſal.98.verſ.1.ad quem locum videtur Maria reſpexiſſe. Deflexi autem aliquantulum à verbis ipſis, tum in hoc Mariæ cantico, tum etiam in altero Zachariæ, vt obſcuriores Hebraiſmos illuſtrarem. ¶*Potens ille*, ὁ δυνατός. Articulus hoc loco præſtantiam declarat, & ὁ δυνατὸς Deum Græcis ſignificat, ſicut האל[*hael*]Hebræis: pro quo tamen Græci interpretes τὸν ἰσχυρὸν plerunque dicunt. Annotandus præterea Hebraiſmus, quo repetitur antecedens loco relatiui. Videbatur enim potius dicendum αὐτὸς, vel ἐκεῖνος: id eſt Ipſe vel Ille. ¶*Cuius nomen*, καὶ ὄνομα αὐτοῦ. Hebraicè ושמו [*vſchemo*.] Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et nomen eius*. Apparet autem Hebraiſmum eſſe à Græcorum & Latinorum idiomate alienum, nempe quòd ſoleant Hæbræi ſua quæ vocant affixa nominibus ſubiicere.

50 *In omnes ætates*, εἰς γενεὰς γενεῶν. Vel, in omnem poſteritatem. In quibuſdam codicibus legitur eodem ſenſu, εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. Significatur autem γενεᾶς appellatione id quod Heb. דור, vel עד, vel עולם[*dor,had,holam*] vocant, Græci etiam αἰῶνα, Latini æuum, vel ſeculum, vel ætatem: vt intelligamus promiſſiones Dei complecti perennia ac perpetua bona: denique nunquam excidere verbum Dei, quemadmodum loquitur Paulus: vt illud ſit quod Hebræi dicunt לדור דורים, aut לעולם עולמים [*ledor dorim* aut *leholam holamim*.] Vel hoc vocabulo declarãtur nepotes cęterique deinceps poſteri: vt ſit hęc ſententia, tantam eſſe Dei miſericordiam vt non ſolos ipſos credentes, ſed etiã eorum poſteros faciat bonorum ſuorũ participes in mille vſque progenies, quemadmodum ipſe teſtatur Exodi 20.6. Quòd ſi hanc interpretationem ſequamur cum Vetere interprete, qui vertit, *A progenie in progenies*, id eſt ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, & cum Eraſmo, qui ad verbum interpretatus eſt, *In progeniem & progeniem*: tum demum εἰς γενεὰς γενεῶν idem declarabit atque לבני בנים [*libne banim*,] id eſt *in filios filiorum*. Reſpicit autem Maria, atque adeo totidem verbis repetit quod ſcriptum eſt Pſal.103.17. vbi vtriuſque interpretationis exemplum extat. ¶*Timentibus*, φοβουμένοις: id eſt religioſè ac reuerenter ipſum colentibus. Nam apud Hebræos יראה[*jireah*] totum Dei cultum declarat. Verbũ autẽ ſuppleui quod explendæ conſtructioni deerat.

51 *Forte facinus fecit*, ἐποίησε κράτος. Sic apud Hebræos עשי חיל[*hoſeh chajil*,] vt Pſal.118.16. & Num.24,18. Vulgata, *Fecit potentiam*. Eraſmus, *Præſtitit robur*: vterque nimium obſcurè, quum eiuſmodi enallage vix habeat locum in Latino ſermone. Syrus interpres vertit, perinde ac ſi ſcriptũ eſſet, ἐκράτησεν pro ἐνίκησεν, *obtinuit victoriã*. ¶*Brachio ſuo*, ἐν βραχίονι αὐτοῦ. Pleonaſmus hic eſt maximæ energiæ, & Hebræis familiaris, apud quos etiam זרוע [*zeroah*] accipitur pro robore. ¶*Diſſipauit*, διεσκόρπισεν: id eſt פיזר [*pizzar*,] tranſlatione ſumpta à turbine, qui paleas abreptas huc & illuc ſpargit: quæ ſimilitudo frequenter occurrit in Prophetis, & optimè declarat fore vt ſuperborum conſilia à ventis (quod aiunt) auferantur: id eſt tanquam res inaniſſimæ pereant, vt ſcribitur Eſaiæ capite viceſimonono: quod quidem caput videtur Maria hoc ſuo cantico quaſi commentariis quibuſdam illuſtrare. Vel חפיץ[*hephits*,] id eſt, ita comminuit vt fruſtra hinc & inde diſſilierint: quæ interpretatio videtur reſpondere illi quod paulo antè dixerat ἐποίησε κράτος. Id autem Latini etiam Diſpergendi verbo declarant, vt apud Terentium, *An tibi mauis cerebrum diſpergi?* Itaque nõ reprehendo Veterem interpretem quod ad ſententiam attinet: ſed tamen hoc vocabulum repudiaui vt ambiguum. Quid ſi verò διεσκόρπισεν idem valeat atque apud Hebræos הפר [*hephir*] Video enim in ſententia prorſus ſimili hoc vocabulũ frequenter vſurpari, vt Pſal.33.10, & 2.Sam.15.34, & Iob.5.12. Quocunque autem modo accipias, videtur Diſſipandi vocabulum optimè conuenire. ¶*Cogitatione*, διανοίᾳ. Accõmodari hoc poteſt diuerſo ſenſu ad verbum διεσκόρπισεν, vt ſignificetur à Domino diſſipari ſuperbos, ídque iis ipſis conſiliis & artibus quibus conantur alios euertere: (comprehendit enim eos Dominus in aſtutia ſua: & malum conſilium, vt aiunt, ipſi conſultori peſſimum eſſe ſolet) aut diſſipari ſuperbos cum ſuis conſiliis, aut denique propter praua eorum conſilia. Vel cõiungi poteſt cum nomine ὑπερηφάνοις: vt ſit hæc ſententia, eos à Domino diſſipari qui ſibi in conſiliis ſuis placent. Mihi verò ſatis fuit Græca ſimpliciter conuertiſſe, vt nulli expoſitioni præiudicium adferrem.

52 *Potentes*, δυνάστας. Græco vocabulo vtitur ipſe Cicero Philippica vndecima, & Seneca in Thyeſte, *Anxius ſceptrum tenet, & mouentes Cuncta dynaſtas*, &c. adeo vt appareat in Oriẽte ita vocatos qui principes quidem eſſent, ſed regibus & tetrarchis inferiores: iidẽ fortaſſe atque illi quos Perſæ ſatrapas vocabant. Nos tamẽ hîc noluimus nimium eſſe curioſi, quum ſatis conſtet ex antitheſi, quoſuis hîc ſignificari qui opibus aut genere ſint inſignes: id eſt ἄρχοντες potius quàm ἔξοχοι. ¶*E thronis*, ἀπὸ θρόνων: vel è ſoliis. Videtur enim his nominibus auguſtius aliquid ſignificari quam ſedis appellatione declaretur: quo tamen vocabulo Vetus interpres & Eraſmus vti maluerunt. ¶*Humiles*, ταπεινούς: id eſt vilis & abiectæ conditionis homines. quod placuit rurſus obſeruare, nequis inter ταπεινοὺς & ταπεινόφρονας nullum diſcrimen conſtituat: quanuis hoc quidem loco ταπεινοὶ dicantur qui non modò inter homines ſunt infimi, ſed etiam coram Deo nihil prorſus ſibi tribuunt & verè pauperes ſunt ſpiritu, quales ſunt plærique veri Eccleſiæ ciues.

53 *Famelicos*, πεινῶντας. Vulgata & Eraſmus ad verbũ, *Eſuriẽtes*: quibus opponuntur πλουτοῦντες. Sed apparet participia loco nominum, quæ verbalia vocant, eſſe poſita, Hebræorum more. Deinde verò oſtendit antitheſis non vocari famelicos, id eſt רעבים[*rehebim*] eos qui ſimpliciter eſuriant. (poſſunt enim eſurire etiam qui ditiſſimi ſunt) ſed eos qui ad extremam inopiam redacti ſunt, quos Hebræi אביונים[*ebionim*] vocant ab אבה [*abah*] quod Concupiſcere & deſiderare declarat. Eſt igitur vehementior antitheſis quàm ſi πένητας oppoſuiſſet πλουσίοις. Conueniunt autem hæc Mariæ verba cum iis quæ ab Hanna referuntur 1.Sam. 2.6. ¶*Ablegauit*, ἐξαπέστειλε. Vulg. & Eraſ. *Dimiſit*: id eſt ἀφῆκεν, vel ἀπέλυσεν. Sed vtendum certè hic eſt vocabulo duriore, quale eſt Ablegare à ſe, & amandare.

54 *Suſcepit*, ἀντελάβετο: id eſt proſtratum, porrecta manu ſubleuauit vt explicatur Iobi 8.20. Eſt enim (vt inquit Galenus) τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι manus proprium, & ex antecedente intelligitur conſequens. quod Hebræi declarant verbo תמך[*tamach*,] vtitúrque eo Eſaias 41.10. quẽ etiam locum

videtur Maria cantico ſuo accommodare. Cicero ſic ſolet hæc duo SVSCIPERE & TVERI, coniungere. ¶Puerum ſuum, παιδὸς αὐτοῦ: id eſt ſeruum ſuum: quanquam etiam vocatur filius, & quidem primogenitus. Exodi 4.22. Sed videtur Maria (vt modò dixi) iſta repetere ex Eſa.41.8.& 9. vbi diſertè dicitur Iſraël à Domino עבדי [habdi,] id eſt Seruus meus. Simpliciter tamen Græca conuerti, vt ſuum cuique iudicium integrum maneat. ¶Vt memor eſſet, τοῦ μνησθῆναι. Id eſt לפקד [liphkod] * quod perinde eſt ac μνησθεὶς recordatus, vt vertit Syrus. Id eſt vt ſe promiſſæ miſericordiæ memorem eſſe reipſa declararet. intelligitur enim conſequens ex antecedente: Alioqui recordatio promiſſi ordine antegreditur eius præſtationem.

* Vide Rom.14.1.

(Καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) εἰς τὸν αἰῶνα.	55	‖(Prout ¨loquutus eſt patribus noſtris, ¨*nimirum* Abrahamo, ¨& ſemini eius) ¨in æternum.	55	*(Sicut loquutus eſt ad patres noſtros, Abraham & ſemini eius) in ſecula.*	Gen.17 19. & 22.15. pſal.123.11.
Ἔμεινε δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς· καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.	56	Manſit autem Maria cum illa quaſi menſes tres: & *poſtea* reuertit domum ſuam.	56	*Manſit autem Maria cum illa quaſi menſibus tribus: & reuerſa eſt in domum ſuam.*	
Τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν· καὶ ἐγέννησεν υἱόν.	57	Eliſabetæ verò impletum eſt tempus pariendi: & peperit filium.	57	*Eliſabeth autem impletum eſt tempus pariendi: & peperit filium.*	
Καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς· καὶ συνέχαιρον αὐτῇ.	58	Et audierunt accolæ & cognati eius, Dominum ¨magnifica miſericordia ſua vſum eſſe erga eam:‖& ei gratulabantur.	58	*Et audierunt vicini & cognati eius quia magnificauit Dominus miſericordiã ſuam cum illa: & congratulabantur ei.*	Suprà 14.
Καὶ ἐγένετο, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, Ζαχαρίαν.	59	Et factum eſt, die octauo venerunt vt circunciderent puerulum, & vocabant eum ex nomine patris ipſius, Zachariam.	59	*Et factum eſt, in die octauo venerunt circuncidere puerum, & vocabant eum nomine patris ſui Zachariam.*	
Καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐχί· ἀλλὰ κληθήσεται Ἰωάννης.	60	Sed reſpondens mater eius ait, Nequaquam: ſed vocabitur Iohannes.	60	*Et reſpondens mater eius, dixit, Nequaquam, ſed vocabitur Iohannes.*	
Καὶ εἶπον πρὸς αὐτήν, Ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ.	61	Et dixerunt ad eam, Nemo eſt in cognatione tua qui vocetur iſto nomine.	61	*Et dixerunt ad illam, Quia nemo eſt in cognatione tua qui vocetur hoc nomine.*	
Ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν.	62	¨Innuebant autem patri eius ¨quid vellet eum vocari.	62	*Innuebãt autẽ patri eius quem vellet vocari eum.*	
Καὶ αἰτήσας πινακίδιον, ἔγραψε, λέγων, Ἰωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες.	63	Iſque poſtulata tabella ſcripſit, ¨dicens, ‖Iohannes eſt nomen eius. Et mirati ſunt omnes.	63	*Et poſtulans pugillarem ſcripſit, dicens, Iohannes eſt nomen eius. Et mirati ſunt vniuerſi.*	Suprà 13.
Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ· καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν.	64	¨Apertum eſt autem os eius illico, & ¨lingua eius: & loquebatur bene dicens Deo.	64	*Apertum eſt autem illico os eius, & lingua eius, & loquebatur benedicens Deum.*	
Καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦντας αὐτούς· καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα.	65	¨Ortus eſt igitur timor omnibus ¨accolis eorum: & in tota montana regione Iudææ ¨diuulgata ſunt ¨omnia verba iſta.	65	*Et factus eſt timor ſuper omnes vicinos eorum: & ſuper omnia montana Iudææ diuulgabantur omnia verba hæc.*	

55 *Loquutus eſt*, ἐλάλησε: id eſt pollicitus eſt. Sic enim etiam accipitur apud Hebræos אמר [*amar.*] ¶[*Nimirum*] *Abrahamo*, τῷ Ἀβραάμ. Rectè annotat Eraſmus Lucam variaſſe conſtructionem verbi ἐλάλησε: quod vt planius eſſet, adiecit particulam *nimirum*, & *Abrahamo* Latina terminatione conuertit. ¶*Et ſemini eius*, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Hebræi זרעו [*zarho*] id eſt poſteritati eius, vt alibi diximus. Intelligit autem Iſaacum, Iacobum, Dauidem, quibus nominatim Dominus renouauit promiſſionem factam Abrahamo, niſi aliter placeat explicare, vt ſtatim dicam. ¶*In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. In quibuſdam codicibus legitur ἕως αἰῶνος, in æternum vſque. Cæterùm in vetuſtis exemplaribus, atque adeo in Theophylacto Romano, iſta ſic diſtinguuntur vt hæc omnia καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, includantur parentheſi, & εἰς τὸν αἰῶνα connectatur cum ſuperiore verſiculo. Ego verò quanuis nihil immutarim contra tot exemplarium conſenſum, tamen puto hæc poſſe etiam legi ſine parentheſi. Neque enim video cur non potius Lucas hæc annexuiſſet ipſi verſiculo ſuperiori. Fortaſſis igitur hæc eſt ſententia, Dominum miſertum eſſe Iſraëlis extremo hoc tempore, vt oſtenderet ſe memorem eſſe miſericordiæ, quemadmodum pollicitus eſt maioribus, ſeſe videlicet miſericordia vſurum tum erga Abrahamum, tum erga ipſius poſteros: idque non ad certum vſque gradum poſteritatis, ſed in infinitum vſque.

58 *Magnificâ miſericordia ſua vſum eſſe*, ἐμεγάλυνε τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Vulg. *Magnificauit miſericordiam ſuam*: id eſt, (vt loquuntur Hebræi) ויגדל חסדו [*vajagdel chaſdo:*] ſicut ſcriptum eſt Geneſ.19.19.

62 *Innuebant*, ἐνένευον: id eſt, ſignis & nutibus petebant, quod loquẽdi genus ortũ eſt ex vulgi conſuetudine, vt alia multa, veluti quod paulo antè vſurpauit, quũ diceret, Veniſſe vt circunciderẽt puerum, pro, Veniſſe vt circunciſioni pueri intereſſent. ¶*Quid*, τὸ τί: id eſt quo nomine. Abundat autem articulus, pleonaſmo Atticis familiari, vt in illo Ariſtoph. exemplo quod citat Budæus, εἰπὲ δή νυν ἐμοί. Σωκρ. τὸ τί;

63 *Dicens*, λέγων: id eſt In hæc verba: vel eſt pleonaſmus quem alibi diximus Hebræis eſſe familiarem, apud quos infinitis locis abundat לאמור [*lemor:*] vt apud Herodotum, ἔφη λέξας.

64 *Apertum eſt*, ἀνεῴχθη: id eſt, reſtitutus eſt illi vſus vocis quem amiſerat. Videtur enim quodammodo illius os occluſum qui loqui nõ poſſit: qua ratione dicuntur etiã cęcorum oculi, & ſurdorum aures aperiri, vt ſcribitur Eſa. 35. verſu 5. ¶*Lingua eius*, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ. In editione Complutenſi additur διηρθρώθη: quo verbo ſignificatur ſoluta fuiſſe linguæ vincula, vt iam poſſet articulatè & diſtinctè loqui. Sed videtur repeti poſſe verbum ἀνεῴχθη, id eſt נפתח [*niphtah,*] quo apud Hebræos etiam ſignificatur ſolui ac liberari è vinculis, vt Iob.12.14.

65 *Ortus eſt*, ἐγένετο. Vulgata, *Factus eſt*. Eraſmus, *Peruaſit*, id eſt διῆλθεν. Infrà verò Act.5.5, ita vertit vt nos hoc loco. ¶*Accolis*, τοὺς περιοικοῦντας. Sic Cicero Ennen-

ſes, Sicilę populū vocat Cereris accolas, ꝙ apud eos Ceres diceretur habitaſſe. Vulg. & Eraſ. *Vicinos* interpretātur. i. γείτονας. cuiꝰ vocabuli viſa eſt mihi nimis anguſta ſignificatio. Dicuntur enim hoc loco Periœci, id eſt accolæ, omnes illi qui totum illum regionis tractum incolebant, vt declarat ſequens mēbrum. Alioquin apud geographos multo latius patet periœcorum appellatio, qua intelliguntur omnes ij qui ſub eodē parellelo habitant. ¶ *Diuulgata ſunt*, διελαλεῖτο: id eſt ad verbum, ſermonibus omnium celebrata ſunt. pro quo dixit Matth. 28,15, διεφημίσθησαν. Poſitus enim hîc eſt παρεκτατικὸς ἀντὶ ἀορίστου. ¶ *Omnia verba iſta*, πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα: id eſt, quicquid ibi dictum aut factum fuerat.

66 Καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες, Τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; Καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ᾽ αὐτοῦ

67 Καὶ Ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου· καὶ προεφήτευσε
Infrà 2.30. matt. 1. 22. λέγων,

68 Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ
Pſ. 132. 17. λαῷ αὐτοῦ.

69 Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ
Pſa. 132. 18. ier. 23. 6. & 30. 10. οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ·

70 Καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ᾽ αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ,

71 Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς.

72 Ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ·

73 Ge. 22. 16. iere. 31. 33. hebr. 6. 13. 17. Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν,

66 Et omnes qui audierunt, ¨repoſuerūt *ea* in corde ſuo, dicentes, Quiſnā puerulꝰ hic erit? ¨Manus autē Domini erat cum eo.

67 Et Zacharias pater eius repletus eſt Spiritu ſancto: prophetauítque, dicens,

68 ‖¨Benedictus Dominus Deus Iſraëlis ¨quòd inuiſerit & ¨redemerit populum ſuum.

69 ‖¨Et erexerit cornu ſalutis nobis in domo Dauid pueri ſui:

70 ‖Prout ¨loquutus eſt per os ſanctorum, qui ¨à ſeculo fuerunt, Prophetarum ſuorum,

71 ¨*Fore vt nos* ſeruaret ex inimicis noſtris, & è manu omnium qui oderunt nos.

72 ¨Vt vteretur miſericordia erga patres noſtros, ac ¨memor eſſet ¨fœderis ſui ſancti:

73 ¨Et ‖iuriſiurandi quod iurauit Abrahamo patri noſtro, *nimirum* ¨*ſe* daturum nobis,

66 *Et poſuerunt omnes qui audierāt in corde ſuo, dicentes, Quis, putas, puer iſte erit? Etenim manus Domini erat cum illo.*

67 *Et Zacharias pater eius repletus eſt Spiritu ſancto: & prophetauit, dicens.*

68 *Benedictus Dominus Deus Iſraël: quia viſitauit & fecit redemptionem plebi ſuæ.*

69 *Et erexit cornu ſalutis nobis, in domo Dauid pueri ſui:*

70 *Sicut loquutus eſt per os ſanctorum, qui à ſeculo ſunt, Prophetarū eius,*

71 *Salutem ex inimicis noſtris, & de manu omnium qui oderunt nos.*

72 *Ad faciendam miſericordiam cū patribus noſtris, & memorari Teſtamenti ſui ſancti:*

73 *Iuſiurandum quod iurauit ad Abrahā patrem noſtrum, daturū ſe nobis,*

---

66 *Repoſuerunt*, ἔθεντο. Hebraicè שמו [*ſchamu*:] id eſt diligenter & attentè cōſiderarūt, & velut infixerūt animo. Sic apud Homerum ſæpe, σὺ δ᾽ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι pro quo Virgilius, *Senſibus hæc imis (res eſt non parua) reponas*. Et alibi, -- *memori quæ condita mente teneto.* ¶ *Manus autē Domini*, &c. καὶ χεὶρ Κυρίου, &c. Hebraicè יד יהוה היה עליו [*iad Iehouah haiah halau*.] præſens Dei fauor & ſingularis quædam virtus in eo apparebat, ſicut Ezechielis 1.3, appellatione Manus Dei intelligitur Spiritus prophetiæ. Non diſſimili ratione Pindarus Olymp. 10, dixit, Θεοῦ σὺν παλάμᾳ: id eſt τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ βοηθείᾳ. Cæterùm Vulg. conuertit *Etenim manus*, καὶ δὲ χείρ: quod etiam ſcriptum legimus in quodam codice. & videtur non malè conuenire.

68 *Benedictus*, εὐλογητός. Subauditur ἔστω. Perinde enim eſt acſi dixiſſet, ἐπαινείσθω, vel δοξαζέσθω: id eſt, laudetur ac prædicetur. Vel εὐλογητὸς declarat omni gloria & laude dignū, vt incipiat Zacharias ab epiphonemate. Nos autē libenter retinuimus hoc etiā loco Benedicendi vocabulum, tanquam theologis familiare, cuius ſignificationem alibi expoſuimus. ¶ *Quod inuiſerit*, ὅτι ἐπεσκέψατο. Hebraicè פקד [*pakad*:] id eſt quòd ſe memorem eſſe declarauerit popopuli ſui: adeo quidē vt filiū miſerit qui præſens eos inuiſeret, & infinito pretio redimeret. Ita enim loquitur Dominus Exodi 3.8. quē locum videtur reſpexiſſe Zacharias: ſimul tamen deſignās Deū re ipſa iam præſtitiſſe quod olim adūmbrarat: id eſt velut è cælis vere filiū ipſum ſuū miſiſſe vt verum Iſraëlē à captiuitate diaboli, peccati & mortis, ſanguine ipſius redimeret. Itaque propriā ſignificationem verbi פקד [*pazad*] retinēdā putaui, quo ipſa Filij Dei in carnē miſſio & præſentia diſertè exprimuntur. Caſtellio nuper, admodū frigidè & ambiguè, totūhunc locum eſt interpretatus, quū diceret Deū procuraſſe populi ſui liberationē. Nā (vt emphaſin verbi ἐπισκέπτεσθαι prætercam, de qua modò dixit) vel Chriſti beneficiū quantū in nos extet, non ſatis intelligit, vel nimiū parcè illud prædicat, qui ex Ieſu, id eſt vno & ſolo noſtræ ſalutis auctore, facit ſalutis noſtræ procuratorē. Denique nimium ieiunè Deum laudat qui ab eo dicit id eſſe procuratū aut etiā adminiſtratū, quod ipſe ſolus vltro & inchoauit & perfecit. ¶ *Redemerit*, ἐποίησε λύτρωσιν. Hebraicè עשה גאלה [*haſah gheullah*.] Eſt autem periphraſis quā vno verbo maluimus explicare, vt cōſtructio quę Hebræa potius eſt quàm Græca vel Latina, meliꝰ cohæreret. Nā ſolere interdū diuerſas cōſtructiones ſic cōiungi ab Heb. vel illud Ier. 3. 16. ſatis oſtendit ולא יזכרו בו ולא יפקדו [*velo iizcheru bo velo iiphkedu*]. i. nec recordabūtur eius, nec viſent eā videlicet. Sed hoc obſeruandū eſt, quū multę ſint liberationis ſpecies, eā demū ſignificari λυτρώσεως nomine, quæ nec vi, (vt olim cōtigit, quū Dominus populū eriperet Pharaoni) nec cū bona hoſtium gratia (vt quū populꝰ Babylone reuerteretur) ſed iuſto perſoluto pretio impetratur. Ideo toties repetit Apoſtolus nos ſanguine Chriſti redēptos, ingēti videlicet illo pretio quod olim adumbrabatur victimarū cruore, vt de ſalute noſtra dubitare ſit nefas. Hoc itaque videtur idē Caſtellio nuper non ſatis conſideraſſe, quum λύτρωσιν interpretaretur liberationem.

69 *Et erexerit cornu ſalutis*, ἤγειρε κέρας σωτηρίας. Hebr. הרים קרן הישועה [*herim keren haieſchuhah*.] Eſt autē totum hoc dicendi genus tranſlatitiū, quo ſignificatur, quum planè collapſæ viderentur vires Iſraëlis, ac in primis actum eſſe videretur de magnificis illis promiſſis Dauidi factis, Dominum excitaſſe Chriſtum illum ſuum, ſicut ſcriptum eſt Amos 9, qui inuicto ſuo robore, tanquam cornu quodam, proſtratis aduerſariis Iſraëlis, ęternum illud regnum aſſereret. Eſt enim Hebræis familiare קרן [*keren*] id eſt cornu, pro vi & robore vſurpare, tranſlatione ſumpta ab animalibus cornupetis, vt 2. Sam. 22. 3, & quidem adiecto verbo הרים [*herim*,] quod reſpondet τῷ ἐγείρειν, quum agitur de amiſſę poteſtatis aut viriū inſtauratione, vt 1. Sam. 2. 10. & nominatim etiam vbi agitur de Meſſia, vt Pſal. 132. 2.

70 *Loquutus eſt*, ἐλάλησε. Heb. אמר [*amar*:] id eſt diſertè promiſit, vt ſupra diximus ver. 55. ¶ *A ſeculo*, ἀπ᾽ αἰῶνος. Heb. מעולם [*meholam*] i. à condito mundo, vt Pſal. 119. 52. & Act. 3, 21. Interdum verò idem declarat ἀπ᾽ αἰῶνος quod ab æterno, vt Pſalm. 52. 2. & alibi ſæpe.

71 [*Fore vt nos*] *ſeruaret ex inimicis*, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν. Vul. ad verbū, *Salutē ex inimicis*. Refertur autē σωτηρίαν ad verbū ἐλάλησε, quēadmodū & ſequētes verſiculi duo, Sed quia durior videri poſſet iſta traiectio, rectè fecit Eraſ. qui quæſita periphraſi ſtuduerit illā emollire. Sed in ipſa periphraſi ab eo diſſentio. Interpretatur. n. *Fore vt ſeruaremur ab inimicis* cuius interpretationis amphiboliam nemo non videt. Malui igitur vti verbo ἐνεργητικῷ, & ſeruare præpoſitionem ἐξ.

72 *Vt vteretur miſericordia*, ποιῆσαι ἔλεος. Vulgata ad verbum, *Ad faciendam miſericordiam*. Sic Hebr. לעשות חסד [*lahaſoth, cheſed*,] quod eſſet in Latino ſermone obſcurius. ¶ *Memor eſſet* μνησθῆναι: id eſt, re ipſa declararet ſe memorem eſſe: quomodo etiam accipitur hoc verbum ſuprà verſu 54. ¶ *Fœderis*, διαθήκης, Vel, teſtamenti. Vide Matth. 26. 28.

73 *Et iuſiurandi quod iurauit*, ὅρκον ὃν, &c. Apud Theophylactum legitur ὅρκου οὗ, & rectius, (opinor) vitata videli-

cet

cet mutatione conſtructionis. Nam etiamſi legas quarto caſu ὅρκον, non videtur tamen ſubaudienda præpoſitio κατὰ (quæ ellipſis in hoc dicendi genere eſt prorſus inuſitata) ſed erit potius mutatio conſtructionis Hebraica. Hebræis enim verbũ זכר [zachar,] iũgitur & genitiuo caſui, abſque articulo videlicet, & accuſatiuo, vt Græcis μέμνημαι, & Latinis Memini: apud quos tamen vix reperias diuerſas eiuſdem verbi in eadem periodo conſtructiones, niſi varietur etiam ſignificatio. Ponitur ergo ὅρκον vel ὅρκου in appoſitione, ſicut loquuntur Grammatici, vt explicetur vocabulum διαθήκης præcedens. Ideo addidimus coniunctionem *Et* vt intelligatur epexegeſis. ¶ [*Se*] *daturum nobis*, τοῦ δοῦναι ἡμῖν. Hebraicè לתת לנו [*latheth lanu.*] Deut. 26. 3. Eraſ. *Vt daret nobis:* vt videatur etiam τοῦ ποιῆσαι retuliſſe ad verbum ἐλάλησε, quod non poſſum probare. Apparet enim potius explicari his verbis iuſiurandum ipſum, id eſt quid illud ſit quod Deus iureiurando promiſerat Patribus. Ideo hæc accipio εἰδικῶς potius quàm τελικῶς. Nam etſi videtur articulus τοῦ indicare ſubintelligendum eſſe ἕνεκα, (quæ particula finem declarat) tamen hoc ego nihil moror. Puto enim Hebraiſmum eſſe, & articulum τοῦ reſpondere ſeruili literæ ל, quæ non minus accipitur εἰδικῶς quàm τελικῶς. Itaque Deut. 4. 21. ꝙ Heb. legimus לבלתי עברי [*lebilti hobri*] & ולבלתיבוא [*vlebiltibo,*] Greci verterũt ἵνα μὴ διαβῶ, & ἵνα μὴ εἰσέλθω, pro ὅτι μὴ διαβήσομαι & ὅτι μὴ εἰσελεύσομαι. Præterea τοῦ δοῦναι perinde conuerti acſi ſcriptũ eſſet δώσειν, vel ὅτι ἔμελλε δοῦναι, Veterem interpretem ſequutus: à quo tamen in ea re diſſentio quòd hæc videatur præcedentibus coniunxiſſe, vt nunc quidem iſta imperitè in templis cantantur, quum potius pertineant ad ſequentia.

Ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ	74	Vt ¨ſine metu, è manu inimicorum noſtrorum liberati, ſeruiamus ipſi	74	*Vt ſine timore, de manu inimicorum noſtrorum liberati ſeruiamus illi.*	
Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ὑμῶν.	75	‖Cum ſanctitate & iuſtitia ∴in ipſius conſpectu, cunctis ∴vitæ noſtræ diebus.	75	*In ſanctitate & iuſtitia coram ipſo, omnibus diebus noſtris.*	1.Petr 1.15
Καὶ σὺ παιδίον, προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ· προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ.	76	¨Tu verò ¨puerule, Propheta ∴Altiſſimi ∴vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius:	76	*Et tu puer, Propheta Altiſſimi vocaberis: præibis enim ante faciẽ Domini parare vias eius:*	
Τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν	77	¨Et des cognitionem ſalutis populo eius, ¨per remiſſionem peccatorum ipſorum	77	*Ad dandã ſcientiã ſalutis plebi eius, in remiſſionem peccatorũ eorum*	
Διὰ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους·	78	∴Ex intima miſericordia Dei noſtri, ∴qua inuiſit nos‖ ¨is qui prodit ex alto:	78	*Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri, in quibus viſitauit nos, oriens ex alto.*	Malac 4.2 zach. 3. 9. & 6.12 ſupra 17.

74 *Sine metu*, ἀφόβως. Hebr. לבטח [*labetach:*] id eſt (vt loquitur Paulus Eph. 4.12) ἐν πεποιθήσει. Neque enim φόβον hîc vocat religioſum illũ timorẽ qui alio vocabulo dicitur εὐλάβεια, & præcipua pars eſt pietatis: ſed futuri mali ægritudinem, quam Latini metum vocant. Ea verò pugnat ex diametro cum fiducia illa filiorum Dei, qui fide iuſtificati pacẽ habẽt, vt loquitur Paulus Rom. 5. 1. Hæc igitur vt diſtinguerem, ἀφόβως potius conuerti *Abſque metu*, quàm *Sine timore*, cum Vetere interprete & Eraſmo. Cæterùm Theophylactus hoc aduerbium coniungit cum participio ῥυσθέντας, & interpretatur ἀκινδύνως, id eſt ſine vllo noſtro periculo. Chriſtus enim, inquit, quieſcentibus nobis crucifixus eſt. Sed vberior erit ſenſus & minus coacta interpretatio ſi ad λατρεύειν potius retulerimus.

75 *In ipſius conſpectu*, ἐνώπιον αὐτοῦ. Heb. לעיניו [*lehenau,*] i. quã ipſe Deus animorũ ſcrutator approbet vt minimè ſimulatã, vt diximus ſup. 6. ¶*Vitæ noſtræ*, τῆς ζωῆς ἡμῶν. In duobus codicibus nõ legitur τῆς ζωῆς: neque etiã Vetus in* terpres legit. Eſt autẽ hic verſ. deſũptus ex pſ. 56 extremo.

76 *Tu verò*, καὶ σύ. Videtur καὶ omnino accipi pro δὲ hoc loco, vt alibi ſæpe. Ita enim melius notatur apoſtrophe. In quodam codice ſcriptum legimus, καὶ σὺ δὲ, Sed & tu. ¶*Puerule*, παιδίον. Vulgata & Eraſmus, *Puer*. Videtur autem aliqua eſſe emphaſis diminutiui, hoc ſaltem loco minimè negligenda, perinde acſi diceret Zacharias, Tu verò puerule qui nunc tantillus es, tamen in hoc Chriſti regno veluti primas tenebis. Eris enim Altiſſimi præco, & viam ab ſalutem cæteris præmunies. ¶*Altiſſimi*, ὑψίστου. Hebraicè העליון [*habelion,*] id eſt Dei, vt diximus ſuprà verſu 35. ¶*Vocaberis*, κληθήσῃ: id eſt eris, & quidem publico teſtimonio. Vide Matth. 5. 9. & 1. Iohan 3. verſ. 1,

77 [*Et*] *des*, τοῦ δοῦναι. Iterum putaui particulam [*Et* adiiciendam, vt intelligatur epexegeſis. Explicat enim quomodo Iohannes præparaturus ſit viam Domino, nimirum quòd annũtiaturꝰ eſſet ſalutẽ in ſanguine agni illius quem etiam erat commonſtraturus digito. Dare autem cognitionem, ex Hebræorũ idiomate, id eſt לתת מדע [*latheth maddah*] hoc loco dicitur qui aliis aditum patefacit ad rem quampiam cognoſcendam. Nam quum idem dicitur de Deo, longè maiorẽ habet emphaſin, vt Dan. 1. 17. ¶*Per remiſſionem*, ἐν ἀφέσει. Hebraicè בסליחת עונות [*baſelichath hauonoth.*] Nam alioquin admodum raró additur præpoſitio huic caſui, quum cauſam declarat inſtrumentalem aut quaſi inſtrumentalẽ. Eſt autẽ remiſſio peccatorum, modus ipſe per quẽ Deus Pater nos in Filio ſeruat, vt docet Paulꝰ Rom. 4. 7, ex illo Dauidis verſu, *Beati quorũ remiſſæ ſunt iniquitates*. Vulg. *In remiſſionem*. i. εἰς ἄφεσιν. Nam ſæpe permutantur ἐν & εἰς. ſed præſtat accipere ἐν ἀφέσει pro δι᾽ ἀφέσεως.

78 *Ex intima miſericordia*, διὰ σπλάγχνα ἐλέους. Hebraicè ברחמים חסדו [*berachamim cheſdo:*] id eſt inde ex ipſis viſceribus ſeſe exerentem miſericordiam. Alij putant hoc dicendi genere declarari eum amorem quo ſolent matres complecti ſua viſcera, id eſt ſuos natos. quæ interpretatio ſenſum eundem gignit atque ſuperior. Sed videtur hîc adumbrare Zacharias Chriſti ἐνσάρκωσιν, qui ex ipſo Patris ſinu ad nos miſſus eſt. Eſt igitur magna vis huius Hebraiſmi: de quo etiam antea diximus, quum explicaremus verbum σπλαγχνίζεσθαι, quod reſpondet Hæbræorum verbo רחם [*racham.*[Vulgata & Eraſmus conuerterunt *Per viſcera*: id eſt διὰ σπλάγχνων: quanquam, quod ad ſententiam attinet, exiguum eſt in iſtis diſcrimen, niſi quum ſubtilius diſtinguendæ ſunt cauſæ ſalutis noſtræ. ¶*Qua*, ἐν οἷς: id per quæ viſcera, & qua miſericordia impellente. Vulgata ad verbum, *In quibus*, nimium obſcurè. Abundat auem iterum præpoſitio ἐν ex Hebræorum idiomate, quod paulo ante expoſuimus. ¶*Is qui prodit*, ἀνατολή. Hebr. צמח [*tſemach.*] vocatur enim hoc nomine Meſſias ipſo etiã teſte Chaldæo paraphraſte, Ierem 23. 5. Zach. 3. 8. & 6. 12. quibus locis Græci interpretes conuerterunt ἀνατολὴν, noua id quidem ſignificatione. Nam ἀνατολὴ quum de Sole dicitur, vel ipſum Solis exortũ vel eam cæli partẽ declarat vnde Sol exoritur: quum autem rerum aliarum aut etiam ipſorum hominum ortui tranſlatitiè tribuitur (vt Hebr. 7. 14. dicitur Dominus ἀνατεταλκέναι ἐξ Ἰούδα) nihil aliud declarat quam earum rerum exortum. In illis verò locis Ieremiæ & Zachariæ, & hîc quoque, idipſum quod exoritur, vocatur צמח [*tſemach,*] & Græci diſertiores (quod ſciam) ἀνατολὴν nuſquam, ſed βλαστὸν vel βλάστημα vocant. Homerus autem ὄζον ſæpe appellat, vt Latini Stirpem. Neque verò dubito quin eò reſpiciẽs alter hic Zacharias in hoc ſuo cantico. Filij Dei manifeſtationem in carne, & diuinum ipſius conceptus & ortus arcanum his verbis indicarit. Addit enim ἐξ ὕψους: id eſt ex alto. pro quo Hebræi dicunt ממרום [*mimmarom*] è cælo videlicet, vt ſit antitheſis cæterarũ velut plantarum, quæ omnes è terra germinant: hæc autem è cælo, vnde panis ille viuus in partes inferiores terræ deſcendit. Vulgata & Eraſmus, *orientem* interpretantur. Nam & propria hæc ſignificatio eſt ἀνατολῆς, & mox ſit tenebrarum & lucis mentio. Neque verò hãc interpretationem prorſus repudio, quum

Meſſias paſſim Lux & Sol dicatur. Sed quum in illis Ier. & Zachar. citatis locis Græci interpretes vſi ſint ea, quam dixi ſignificatione, nomine ἀνατολῆς, & durum ſit ἀνατολὴν pro Sole ipſo accipere, atque adeo quum nihil obſtet quominus Zachariam dicamus ad diuerſas prophetias reſpicientem, diuerſas etiam metaphoras in vno vocabulo coniunxiſſe, ſicut in re prorſus ſimili pſal. 97. 11. dicitur Lux ſata eſſe iuſto: puto ſanè Germen potius quàm Solem hoc loco intelligi, quomodo etiam in prioribus editionibus hanc vocem ſum interpretatus. Nunc verò quum nonnullos audirem hac nouitate offenſos, conuerti perinde acſi ſcriptum ſit ὁ ἀνατέλλων, partim ne quis per Orientem, intelligat illam cæli plagam: partim etiam quòd hæc interpretatio vtrâque illam explicationem nullo cum preiudicio admittat. Cæterùm in quodam codice Argentoratenſis editionis ſcriptum legi ἀνατολῇ tertio caſu, vt ſit hæc ſententia, Dominum nos reſpexiſſe ſuo exortu ex alto: qui ſenſus bene quidem conuenit, ſed ei repugnat ſummus reliquorum exemplariorum etiam manuſcriptorum conſenſus: & manifeſta eſt alluſio huius loci ad vaticinia illa Ieremiæ & Zachariæ quæ paulo antè citaui, in quibus Meſſias dicitur ἀνατολὴ recto caſu, & quaſi proprio nomine. poſtremò, iſtud quoque lectionem illam refellit, quòd ita videretur ipſi patri tribui incarnatio. *

Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης.	79	⁘Vt appareat iis qui in tenebris & ⁘vmbra mortis poſiti ſunt, ad dirigendos pedes noſtros ⁘in viam pacis.	79	*Illuminare iis qui in tenebris & in vmbra mortis ſedent, ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis.*
Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι· καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ.	80	Ipſe autem puerulus creſcebat & corroborabatur Spiritu: fuítque in deſertis ⁘ad eum vſque diem quo ſe oſtenderet apud Iſraëlem.	80	*Puer autem creſcebat & confortabatur Spiritu: & erat in deſertis vſque in diem oſtenſionis ſuæ ad Iſraël.*
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.
ΕΓένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.	1	FActum eſt autem diebus illis, ⁘venit edictum à Cæſare Auguſto, ⁘vt deſcriberetur ⁘totus orbis.	1	*FActum eſt autem in diebus illis, exiit edictum à Cæſare Auguſto, vt deſcriberetur vniuerſus orbis.*
(Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ, πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου)	2	(Hæc deſcriptio ⁘prima facta eſt ⁘præſidente Syriæ ⁘Cyrenio)	2	*(Hæc deſcriptio prima facta eſt à præſide Syriæ Cyrino)*

79 *Vt appareat*, ἐπιφᾶναι. Hîc germen illud è cælo exoriens confertur cum ſole, quemadmodum Meſſias ſæpe Sol iuſtitiæ & Lux ipſa in vtroque Teſtamento dicitur: præterquam quòd in genere apud Hebræos Tenebrarum appellatione calamitas intelligitur, ac viciſſim Lucis nomine liberatio, & quæ illam conſequitur felicitas.

¶ *Vmbra mortis*, σκιᾷ θανάτου: id eſt vmbroſa & tenebricoſa morte. Vide Matth. 4. 16. ¶ *In viam pacis*, εἰς ὁδὸν εἰρήνης: id eſt, in eam viam quæ ad veram felicitatem ducit. Nam Hebræi Pacis nomine eum ſtatum intelligunt in quo aliquis meritò acquieſcat. Etſi autem multi multos ſibi & diuerſos fines proponunt, tamen res ipſa oſtendit, eos demum rectam viam ingredi qui Chriſtum vnicum ducem ſequuti, ad alteram illam vitam contendunt.

80 *Ad eum vſque diem quo ſe oſtenderet*, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ. Vulgata ad verbum, *Vſque ad diem oſtenſionis ſuæ*. Ego, vt perſpicuitati ſtuderem, à Grecis aliquantulum deflexi, nulla ſenſus iniuria.

IN CAP. II.

1 *Venit*, ἐξῆλθε. Vel, vt Vulg. & Eraſmus, *Exiit*, id eſt in publicum emanauit. Vide Mar. 8. 11. ¶ *Vt deſcriberetur*, ἀπογράφεσθαι, id eſt vt deſcriptis omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur quæ cuiuſque regionis, vrbis, familiæ, domus facultates eſſent. Ideóque vertit Eraſmus, *Vt cenſeretur*: rectè quidem: ſed tamen hoc potius reſpondet τῷ τιμᾶσθαι: & Latini etiam Deſcribendi vocabulo vtuntur eadem ſignificatione qua Græci τῷ ἀπογράφεσθαι. ¶ *Totus orbis*, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ad verbum, Tota habitabilis, ita vt ſubaudias γῆν Terra. Sed hoc dictũ eſt ὑπερβολικῶς, quum ſignificetur ea duntaxat terræ portio quæ Romanis parebat. quod explicans Syrus interpres vertit παραφραστικῶς כלה עמא דאוחדנה [*chulleh hamma deuchdeneh*]. i. omnis populus ditionis ipſius. Arrogãter enim Romani ſeſe vniuerſi orbis terrarũ dominos vocarũt, vt hodie illius beſtię imago ſeſe œconomicũ patriarchã appellat. Regnabat autẽ in
* Iudea Herod. ſed precariò, & ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, vt teſtatur App. Eſt igitur hæc deſcriptio prorſus alia quàm illa cuius meminit Ioſephus lib. antiq. 18. cap. 1. quod pleroſque mirum eſt nõ animaduertiſſe. Nam hæc quidẽ fuit vniuerſalis, illa verò Iudææ & Syriæ duntaxat: & rurſum iſta ſub Herode Magno inſtituta eſt, illa non paucis pòſt annis, quũ videlicet, Archelao poſt nouẽ annorũ imperium Viennam Allobrogũ relegato, Iudæa tunc primùm in prouincię formam redigeretur. Hæc denique quum ad Romani imperij ſtatum vniuerſum pertineret, abſque vllo tumultu peracta eſt, neque à Ioſepho commemoratur: illa verò Iudæis tum primùm Romanorũ iugũ penitus ſubire coactis, multis ſeditionibus cauſam præbuit. Ac videri quidem poſſet hoc illud ipſum eſſe quod refert Dio lib. 56. *Auguſtus*, inquit *quum alendis exercitibus, quibus imperiũ Romanũ continebatur, viceſimam inſtituiſſet, & id tributũ omnes ægerrimè ferrent, adeo vt quidam paſſuri viderẽtur, conſtituit tributum ex agris & ædibus colligere. Statim igitur*, inquit, μηδὲν εἰπὼν, μηθ᾽ ὅσον, μηθ᾽ ὅπως αὐτὸ δώσουσιν, ἔπεμψεν ἄλλους ἄλλῃ, ταῖς τε τῶν ἰδιωτῶν καὶ ταῖς τῶν πόλεων κτήματα ἀπογραψομένους. id eſt, *quum non dixiſſet vel quantum, vel quemadmodũ illud daretur, alios aliò miſit, qui priuatorum hominũ ipſarúmque ciuitatũ bona deſcriberent*. Poſſent igitur hæc Dionis verba videri ad hanc orbis deſcriptionẽ pertinere, cuius hîc fit mẽtio, niſi repugnaret temporis ſeries. Id enim ipſe refert ad annum imperij Auguſti penultimum quum Chriſtus annũ iam ageret decimũ quartum. Itaque ſi quis hîc eſt coniecturæ locus, exiſtimarim Auguſtũ pro ſuo iure, quum Romani imperij breuiariũ cõficeret, huiuſmodi deſcriptionẽ inſtituiſſe: non vt noua tributa exigeret, ſed vt totius imperij facultates, copias, vires, ac prouentus quotidianos intelligeret. Quamobrẽ etiã nullus eſt eo tempore in Iudæa excitatus tumultus, ſicut poſtea factum eſt quum Archelao pulſo, & Iudęa à Cyrenio in prouinciã redacta, tributa à Romanis exigerẽtur. Neq; enim alia ratione confici potuit hoc breuiariũ, de quo poſt Suetoniũ hîc ſcribit Dio eodẽ libro, *Ab Auguſti morte*, inquit, *prolata ſunt quatuor ipſius volumina, quorũ tertiũ*, τοῦτο τῶν στρατιωτῶν καὶ τὰ τῶν προσόδων, τό τε τῶν ἀναλωμάτων τῶν δημοσίων, τό τε πλῆθος τῶν ἐν τοῖς θησαυροῖς χρημάτων, καὶ ὅσα ἄλλα τοιουτότροπα εἰς τὴν ἡγεμονίαν φέροντα ἦν εἶχε: id eſt. *Complectebatur quæ ad milites, quæque ad reditus, ſumptuſque publicos pertinebant, item quanta pecuniæ ſumma in fiſco eſſet, & quæcunque eiuſmodi ad imperium ſpectabant.*

2 *Prima*, πρώτη.) Hęc nõnulli cum ἀπογραφῇ conſtruunt, * vt hæc prior dicatur, ab altera illa de qua diximus, diuerſa: alij cũ ἐγένετο copulãt, quaſi prima dicatur, nõ reſpectu ſequentis alterius, ſed quoniã nunquã antea tale quicquã in Iudęa factũ fuerit: & cęperit quidẽ ſub Herode Magno, ſed non niſi Archelao relegato peragi potuerit. Sed prior ſententia vera eſt, vt oſtendit τῆς οἰκουμένης nomen. ¶ *Præſidente Syriæ*, ἡγεμονεύοντος Συρίας. Nomine ἡγεμόνος vtuntur generalius hi ſcriptores, immò & Ioſephus ipſe, quanuis inter præſides prouinciarum & procuratores Cæſaris, qui proprie ἐπίτροποι vocabantur, plurimũ intereſſet. Vulg. *à præſide Syriæ Cyrino*, quod ex Euãgeliſtæ verbis colligi nõ poteſt, vt qui potius quando, quàm à quo ſit iſta facta deſcriptio dicere videatur, niſi malimus factùm à Cyrenio dici, quod ipſius vt præſidis imperio ſit factum. Nec enim temere ſcripſerit Tertull. lib. 4. aduerſus Marcionẽ hos cenſus actos fuiſſe per Sentium Saturninum, quẽ etiam his

ipſis temporibus Syriæ præſidem edit Ioſephus libro antiquitatum 16. cap.13. Titij ſucceſſorem.(Nam mẽdoſè apud Ioſephum libro 16.cap.12 legitur Τίτος pro Τίτιος) vt ex Strabone lib. 16 & faſtis Capitolinis liquet) ſicut rurſum Saturnino Quintilius Varus ſucceſſit. Fuerúntque omnes iſti conſulares,nempe M.Titius Rufus A.v.c. 722 Meſſalæ ſuffectus.Sentius Saturninus autẽ A.V.c.c.734.Quintilius Varus A.v.c. 740. Denique P.Sulpitius Quirinius A.v.c.741, qui fuit ann⁹ imperij Auguſti 35,vndecim circiciter annis ante Chriſtum natum.de quo Quirino multa Tacitus lib. Annaliũ 3. Quînam igitur Syriæ tunc Cyrenius præfuerit? Nam mortuo quoque Herode Varum Syriæ præſidem fuiſſe conſtat ex eodem Ioſepho lib.17. cap.13.Hic certè nodus diu multúmq; me fatigauit, donec illũ mihi Iuſtinus Apolog.2.ſolueret,hũc ipſum Cyreniũ vocãs πρῶτον ἐν Ἰουδαίᾳ Καίσαρος ἐπίτροπον. id eſt primum in Iudæa Cæſaris procuratorem, eò videlicet,adhuc ſuperſtite Herode Magno, ad hos tùm in Iudæa, tùm in Syria τῆς οἰκουμένης cenſus peragẽdos miſſum.Neque his obſtat vel quòd præſidis Syriæ appellatio Quirino conſulari tribuitur, qui tamen fuerit duntaxat Cæſaris procurator, vel quòd per Saturninum dicit Tertullianus hos cẽſus eſſe peractos.Etſi enim magnum erat inter ipſos præſides, & Cæſaris procuratores,ex equitibus vel libertis Cęſaris delectos,diſcrimen,quorũ alij in minores prouincias præſidibus maiorum obnoxias mittebantur, alij ipſis maiorũ prouinciarũ præſidibus adiũcti rationes dũtaxat Cęſaris procurabãt: tamen dubiũ non eſt quin præſides gratiã Cęſaris ambientes iſtis procuratoribus plurimum tribuerẽt, atque adeò cum ipſis ſæpe ſuam iuriſdictionem quaſi cõmunicarent. Huius rei teſtis,eſt de his ipſis tẽporibus Herodis agẽs,Ioſephus Saturnino conſulari Syriæ præſidi Volumnium adiungens, quẽ de bello Iudaico lib.1.cap.17. vocat Cæſaris procuratorẽ,vtrunque tamẽ lib.antiq.16.cap.13.vocat Συρίας ἐπιτροπεύοντα,& eiuſdẽ lib cap.17.cõmuni nomine appellat ἡγεμόνα. Præterea dubiũ non eſt quin Quirinũ extraordinariæ huic τῆς οἰκουμένης deſcriptionis cauſa in Syriã & ipſum Herodis regnum mittẽs Auguſtus,illũ Legati nomine, hominẽ videlicet cõſularem & ipſi gratioſiſſimum,hõneſtarit, atque adeò velut alterum Syriæ præſidem cum imperio miſerit: quod & poſtea ſecũdò fecit,quum Archelao relegato, Iudęa in prouinciã redacta Syrię attribueretur,vt idem Ioſephus ſcribit lib.Antiq.18.cap.1. ¶*Cyrenio*, Κυρηνίου)Sic conſtanter ſcribitur hoc nomen in omnibus exemplaribus, vt & apud Iuſtinum Apolog.2. & Ioſephum lib.antiq.18. cap.1. Tacitus lib.3. annalium Quirinum nominat. Faſti denique Romani Quirinum. quod etiam legiſſe videtur Syrus interpres. Satis autem conſtat Romana iſtiuſmodi nomina variis modis fuiſſe apud Græcos tum ſcripta, tum etiam enuntiata.

Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.	3	Ibãt igitur omnes vt deſcriberẽtur,in ſuam quiſque vrbẽ.	3	*Et ibãt omnes vt profiterentur,ſinguli in ſuam ciuitatem.*
Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρὲτ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ, ἥτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ·	4	¨Aſcendit autẽ etiã ¨Ioſeph à Galilęa,ex vrbe Nazaret,in Iudæã, ‖in vrbẽ Dauid quæ vocatur Bethlehẽ,propterea ꝙ eſſet ex domo & familia Dauid:	4	*Aſcẽdit autẽ & Ioſeph à Galilęa,de ciuitate Nazareth, in Iudæã,in ciuitatem Dauid quę vocatur Bethlehẽ, eo quòd eſſet de domo & familia Dauid:* Ioh. 7. 42
Ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ, οὔσῃ ἐγκύῳ.	5	Vt deſcriberetur cum Maria ¨deſponſa ſibi vxore, que erat prægnans.	5	*Vt profiteretur cum Maria deſponſata ſibi vxore,prægnante.*
Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.	6	Factum eſt autem quum eſſent illic, completi ſunt dies quibus ipſa pareret.	6	*Factum eſt autem quum eſſent ibi, impleti ſunt dies vt pareret.*
Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ· διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.	7	Peperit igitur filium ſuum primogenitum, & faſciis eum inuoluit, reclinauítque eum in præſepi: eo quòd non erat eis locus in diuerſorio.	7	*Et peperit filium ſuum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eum in præſepio: quia non erat eis locus in diuerſorio*
Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν.	8	Erant autem paſtores in eadem regione ¨excubantes, & ¨agentes vigilias ¨noctis ſuper gregem ſuum.	8	*Et paſtores erant in regione eadem vigilantes, & cuſtodientes vigilias noctis ſuper gregẽ ſuum.*
Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Κυρίου περιέλαμψεν αὐτοὺς καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν.	9	Et ecce,Angelus Domini ¨ſuperuenit ipſis,& ¨gloria Domini circunfulſit eos: & timuerunt timore magno.	9	*Ecce, Angelus Domini ſtetit iuxta illos, & claritas Dei circumfulſit illos: & timuerunt timore magno.*
Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ.	10	Tunc dixit eis Angelus, Ne timete: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit toto populo:	10	*Et dixit illis Angelus, Nolite timere: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo:*

---

4 *Aſcendit*, ἀνέβη.Hebraicè עלה [*halah*] id eſt profectus eſt.Sunt tamen qui putent haberi rationem ſitus Hieroſolymorum,vel templi potius.

5 *Deſponſa*, μεμνηστευμένη. Differre μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν, non minus quàm Sponſalia à nuptiis, alibi diximus. Cur igitur,dices, μεμνηστευμένη vocatur Maria quum iam nupſiſſet?nam probabile eſt ante profectionem apparuiſſe Ioſepho Angelum à quo iuſſus eſt eam ducere. Reſpondeo,fieri poſſe vt in ipſa profectione Ioſephus eam deprehenderit eſſe grauidam, & admonitus ſit ab Angelo:vel,etiamſi nupſiſſet, tamen Lucam maluiſſe deſponſam vocare quàm nuptam,propterea quòd Ioſeph ab Angelo prę monitus, non ſecus abſtineret ab ea quàm ſi nondum eam duxiſſet. Poſſunt autem hæc coniungi vel cum ἀπογράψασθαι,vel cum ἀνέβη.

8 *Excubantes*, ἀγραυλοῦντες. Sic apud Heſiodum in Theogonia, ποιμένες ἄγραυλοι cognominantur ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, vt hic explicat Theophylact⁹: quod Latini ſimili ratione declarant Excubandi verbo, quaſi extrà cubare dicas, id eſt foris atque adeo ſub dio pernoctare. Idem etiam aliter interpretatur ἀγραυλοῦντας, τοὺς ἀγροικὸν αὐλοῦντας,quaſi ruſticis cantibus noctem tranſegerint paſtores:quam interpretationem plane repudio. Vulgata & Eraſmus, *Vigilantes*,id eſt γρηγοροῦντες. ¶*Agentes vigilias*, φυλάσσοντες φυλακάς.Ad verbum,Cuſtodientes cuſtodias,quam paronomaſiam vt explicaret Eraſmus conuertit, *Excubantes excubias.* ¶*Noctis*, τῆς νυκτός. Hebræus eſt pleonaſmus: neque enim vllæ ſunt diei vigiliæ,Eraſmus. *nocte*, i. νυκτός: non addito articulo.

9 *Superuenit*, ἐπέστη.id eſt repentè venit, quum nihil minus expectarẽt. Nam inter omnes verbi ἐφιστάναι ſignificationes hæc mihi viſa eſt huic loco maximè accommodata. Sic autẽ Latini Superueniẽdi verbo vtuntur: vt Horatius, *Grata ſuperueniet quę nõ ſperabitur hora.* Vul.*Stetit iuxta illos:* & Eraſ. *Adſtitit*,id eſt παρέστη.Idẽ tamen in annotationibus explicat,*Imminuit exalto*:qui nimirũ cælitus apparuit An-

gelus & ἐπὶ etiam declarat Super vel Supra. ¶ *Gloria*, δόξα. Vulg. *Claritas*, nẽpe vt amphibolia vitaretur: quia interdũ apud Hebr. כבוד יהוה [*chebod Iehouah*] pro ipſo glorioſo Deo accipitur, vt Exodi 16.10, & alibi ſæpe. Vide 1. Cor. 15.41. Ego malim Splendorem vel fulgorem vertere, * ſi gloriæ nomen non placeret.

Ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ, (ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος) ἐν πόλει Δαβίδ.	11	∴*Nempe* natum eſſe vobis hodie Seruatorẽ, qui eſt Chriſtus Dominus, in vrbe Dauid.	11	*Quia natus eſt vobis hodie Saluator qui eſt Chriſtus Dominus, in ciuitate Dauid,*
Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, Εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.	12	Hoc autem vobis ſignum *erit*, Inuenietis infantem faſciis inuolutum, iacentem in præſepi.	12	*Et hoc vobis ſignum, Inuenietis infantem pannis inuolutum, & poſitum in præſepio.*
Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν Θεὸν, καὶ λεγόντων,	13	Et repentè ∴adfuit cum Angelo multitudo exercituum cœleſtium, laudantium Deum, & dicentium,	13	*Et ſubitò facta eſt cum Angelo multitudo militiæ cæleſtis, laudantium Deum, & dicentium,*
Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.	14	∴Gloria ∴in *cælis* altiſſimis Deo, & in terra pax, ∴in homines ∴beneuolentia.	14	*Gloria in altiſſimis Deo & in terra pax, hominibus bonæ voluntatis.*

11 [*Nempe*] *natum eſſe*, ὅτι ἐτέχθη. Vulgata & Eraſmus, *Quia natus eſt*, quaſi ὅτι accipiatur ἀπολογικῶς. At ego malo εἰδικῶς interpretari.

13 *Adfuit*, ἐγένετο: id eſt παρεγένετο. Vulgata & Eraſmus, *Facta eſt*: quæ interpretatio non conuenit huic loco. ¶ *Exercituum cæleſtium*, στρατιᾶς οὐρανίου. Ita vocantur ab Hebræis copiæ Angelorum, quibus circunſepta eſt Dei, tanquam potentiſſimi cuiuſdam monarchæ, maieſtas. Vulgata & Eraſmus, *Militiæ cæleſtis*. Ego verò militiam pro exercitu nuſquam legi. Deinde vt melius conuenirent ſequẽtia, ſingularem numerum per pluralem conuerti.

14 *Gloria*, δόξα. Subauditur ἔστω vel ἐστὶ, id eſt *eſto*, vel *eſt*, ſenſu aliquantulum diuerſo propter ſequens membrum. Nam ſi *Eſto* ſubaudias, aut videbuntur Angeli non tam annunciare factam pacem quàm futuram precari: aut καὶ pro ὅτι accipias neceſſe eſt: quo modo etiam Theophylactus explicat. vt ſit hæc ſententia, Gloria ſit Deo, quòd pax in terris ſit hominibus conceſſa. Quòd ſi vtrobique ſubaudiamus ἐστὶ, Angeli videbuntur & Deo ipſi magnam ipſius gloriæ amplificationem, & hominibus ſingulare Dei beneficium gratulari. ¶ *In* [*cælis*] *altiſſimis*, ἐν ὑψίστοις. Hebraice במרומים [*bemaromim*,] de quo aliquid diximus Matthæi 21.9. Non deſunt etiam qui conuertãt, *Gloria Deo qui eſt in cælis*, quaſi ſcriptum ſit τῷ ἐν ὑψίστοις. Sed interpretatio quam ſequuti ſumus, videtur melius conuenire ſequenti antitheſi. Nam alioquin ſimili ratione dicendum eſſet, *Pax hominibus qui ſunt in terra* ¶ *In homines*, ἐν ἀνθρώποις. vel inter homines. Sed malim ἐν pro εἰς accipere: quam enallagen ſæpe iam annotauimus. Alioquin ſi ἐν ἀνθρώποις conuertamus, in hominibus, aut coniungenda hæc erunt membro ſuperiori, vt εὐδοκία ſeorſim legatur: aut certè abundabit præpoſitio ἐν, vt alibi ſæpe: niſi pro εὐδοκία legamus εὐδοκίας, eo ſenſu quem paulo pòſt explicabimus. Vulgata, *hominibus*, abſque præpoſitione, quam etiam annotat Eraſmus, in nonnullis Græcis codicibus non inueniri. Syrus autem interpres εἰς accepit pro ל, quæ tertium caſum notat: vt qui conuerterit לבני נשה [*labennai naſcha*] id eſt *filiis hominum*, quod mihi rectiſſimum videtur: annotat etiam Eraſmus hanc præpoſitionem in nonnullis Græcis codicibus hoc loco non addi, & in pleriſque veteris editionis codicibus deeſſe conſtat. ¶ *Beneuolentia*, εὐδοκία. Hanc particulam omnia Græca exemplaria quæ vidimus, atque adeo Theophylactus & Euſebius libro ἀποδείξεως δʹ, & Epiphanius κατ᾽ Ἐβιωναίων, & Chryſoſtomus tomo quinto, homil. 56, quæ eſt De monachorum vita, & in Epiſtolam ad Coloſſ. connectunt cum ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ita vt tria ſint huius gratulationis membra. Syrus denique interpres vſque adeò hæc diſtinguit, vt etiam addat copulam & εὐδοκία præponat ἀνθρώποις. Vertit enim וסברא טבה לבני נשה [*veſabra taba labennai naſca:*] id eſt *& bonum nuntium filiis hominum*. εὐδοκίας enim voce Euangelium ipſum intelligit, in quo illa Dei in homines propenſa voluntas patefacta eſt. niſi malimus *Sabra*, Exiſtimationem vertere, ab eadem radice quæ (vt apparet Matth. 24. 44) reſpondet etiam verbo Græco εὐδοκεῖν, vt εὐδοκία noſtro idiomate interpretemur, *bon aduis*, quòd in Chriſto demum vel Deus rectè in homines ſit affectus, vel ipſi homines rectè de Deo ſapere condiſcant. Alij ſeorſim hæc legunt ita vt poſt ἐν τοῖς ἀνθρώποις adſcripta diſtinctione, εὐδοκία ſeorſim veluti pacis illius fons & origo prædicetur. Significat autẽ paſſim in his libris εὐδοκία idipſum quod Heb. רצון [*ratſon*] Latini beneuolentiã (id eſt propenſam animi volũtatem) vocant, diciturque tum de gratuito & infinito illo Dei amore in electos, quos ipſe prior ante tẽpora æterna in Filio dilexit, vt Epheſ. 1.5. & 9. pro quo Vetus interpres ſolet Beneplacitum dicere: vnde ex Eſ. 61.2. * annus acceptationis, qui δεκτὸς dicitur infrà. 4. 19. & 2. Corinthiorum 6. 2. ex Eſaiæ 49. 8. tum verò de mutua hominum inter ſe amicitia, qua fit vt alij aliorum commodis ſtudeant, vt Rom. 10.1: atque adeo de ea charitate qua homines ipſum Deum diligunt, vt Philip. 1.15. quam poſtremam notionem Eraſmus videtur non animaduertiſſe. Sed idem rectè eos reprehendit qui putarunt hìc agi de hominum in Deum εὐδοκία, quum potius gratulentur Angeli hominibus gratuitã Dei cum ipſis reconciliationem. Rectè igitur Chryſoſtomus ad Coloſſ. εὐδοκίαν interpretatur καταλλαγὴν: quanuis hæc ab illa differat, vt conſequẽs à cauſa. Non malè etiã Theophylactus ἐπανάπαυσιν, modò intelligamus Deũ nõ in ipſis hominibus, ſed in vno Filio acquieſcere, in quo vno dilectos ſuos ἐχαρίτωσεν. Cæterùm vetuſtiſſimus meus codex, itémq; Origenes homilia in Lucam 13. & Chryſoſtomus plurimis locis, vt Homilia in Mat. 36. in Sermone de aſcenſione Domini, & Homilia De natiuitate Domini: vetus deniq; interpres, pro εὐδοκία legerunt εὐδοκίας. Hebræos autem nemo eſt qui neſciat ſolere adiectiuorum loco vti genitiuis appellatiuorum. Sic filij promiſſionis & electionis, vaſa iræ, vaſa miſericordiæ, vaſa electionis, Hebraicè dicũtur ij, quibus Deus deſtinauit promiſſiones, quos elegit, in quos iram vel miſericordiam decreuit exercere, quorũ opera in rebus magnis vti conſtituit. Ita igitur hoc loco (ſicut rectè Eraſmus annotauit) vocati fuerunt ἄνθρωποι εὐδοκίας, *Homines beneplaciti*, vel (vt Vetus interpres conuertit) *homines bonæ voluntatis*, perinde acſi εὐδοκημένους ſcripſiſſet Euangeliſta, ſicut dicitur Maria κεχαριτωμένη: quod Gallicè dixeris, *biẽ voulus*. Hebraicè verò אנשי רצון [*anſche ratſon*] id eſt, quos Deus ex gratuito ſuo propoſito diligit & complectitur in Filio. ſicut Daniel dicitur איש חמודות [*iſch chamudoth*,] id eſt vir deſideriorum, pro viro multis modis deſiderato. Sed hunc Hebraiſmum veteres (quod cum eorum pace ac venia dictum eſſe velim) quum non conſiderarent, variè corruperunt. Nam alij, vt Origenes (de quo quid ſentirem, in præfatione dixi) εὐδοκίας coniungunt cum εἰρήνη, traiectione prorſus violenta: Chryſoſtomus in ſermone De natiuitate Domini, manifeſtè ad bonam hominum voluntatẽ retulit. Veteres Latini ita etiam ſunt interpretati, & eum errorem recentiores Sophiſtæ auxerunt. Ad me verò quod attinet, quanuis (vt antè dixi) in omnibus exemplaribus * excepto illo meo vetuſtiſſimo, legerim εὐδοκία, & ita ſim in contextu interpretatus: tamẽ Origenis, Chryſoſtomi, Veteris interpretis auctoritatem, ipſam denique rationem ſequutus, non recuſem legere εὐδοκίας, & totam hanc orationem in duo tantùm membra partiri, hoc modo, Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας: id eſt Glo-

ria in [cælis] altiſſimis Deo, & in terra pax in hominibus dilectis, vel complacitis. Neque enim hæc pax ad omnes pertinet ſed ad eos demum quos Deus gratia ſua dignatur. Certè hoc modo plana erit omnium membrorum antitheſis, * & nihil prorſus hiulcum aut detortum apparebit. Quod ſi tria membra conſtituamus (ne quis miretur copulam in ſecundo membro expreſſum, quum potius vel totam orationem eſſe ἀσύνδετον, vel tertio demum membro copulam exprimi, ex omnium Linguarum more oportuerit) erit tertium hoc membrum quaſi ἐπιφώνημα, pronuntiatione adiuuandum, vt ſic deſignetur omne illud ſuum beneficium ex illa immenſa Dei φιλανθρωπίᾳ exoriri.

Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεέμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν.	15	Et factum eſt, vt diſceſſerunt ab eis Angeli in cælum, ¨tunc paſtores illi dixerunt alij ad alios, ¨Eamus ¨ſanè Bethlehem vſque, & videamus ¨factum iſtud quod Dominus ¨notum fecit nobis.	15	*Et factum eſt, vt diſceſſerunt ab eis Angeli in cælum, paſtores loquebãtur ad inuicem, Tranſeamus vſque Bethlehem, & videamus hoc verbum quod factum eſt, quod fecit Dominus & oſtendit nobis.*	
Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσήφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.	16	Venerunt igitur feſtinantes, & inuenerunt Mariam & Ioſephum, & infantem iacentem in præſepi.	16	*Et venerunt feſtinantes, & inuenerunt Mariam & Ioſeph, & infantem poſitum in præſepio.*	
Ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου	17	¨*Eo* autem viſo, ¨diuulgauerunt ¨*id* quod dictum fuerat ipſis de puerulo illo.	17	*Videntes autem cognouerunt de verbo quod dictum erat illis de puero hoc.*	
Καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς.	18	Et omnes qui audierunt, mirati ſunt ea quæ ipſis dicta fuerant à paſtoribus.	18	*Et omnes qui audierunt mirati ſunt de iis quę dicta erant à paſtoribus ad ipſos.*	
Ἡ δὲ Μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.	19	Maria verò iſta omnia ¨conſeruabat, ¨conferens *ea* in corde ſuo.	19	*Maria autem conſeruabat omnia verba hæc, conferens in corde ſuo.*	
Καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν Θεὸν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς.	20	Reuerſi ſunt autem paſtores, glorificantes & laudantes Deum ſuper omnibus quæ audierant & viderant, prout ipſis dictum fuerat.	20	*Et reuerſi ſunt paſtores glorificantes & laudantes Deum in omnibus quæ audierant & viderant, ſicut dictum eſt ad illos.*	
Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ	21	‖ ¨Et quum aduenißet dies	21	*Et poſtquam conſum-*	Gen. 17. 8. leuit. 12. 3.

---

15 *Tunc paſtores illi*, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες. Duplex hîc eſt hebraiſmus. Primùm enim ponitur καὶ pro τότε, in ſubiectione, vt apud Hebræos אז [*az*.] niſi malimus καὶ abundare: de quo pleonaſmo diximus Matth. 8. 9. Neque Vetus certè Latinus interpres neque Syrus hãc particulam legerunt, vt expungi poſſe videatur. Deinde appoſitio eſt ſpeciei ad genus, pro quo dicunt Hebræi אנשים הרועים [*anaſchim harokim*.] quod dicendi genus imitãtur quidem interdũ Græci & Latini, vt alibi obſeruauimus, ſed rarò. Itaq; Veterẽ interpretẽ ſequutus, prętermiſi οἱ ἄνθρωποι tãquã redundans. Eraſ. autẽ ad verbũ cõuertit *Et homines paſtores*, neglecto articulo, quẽ putaui potius exprimendũ. ¶*Eamus*, διέλθωμεν. Heb. נעבור [*nahabor*.] Vulg. & Eraſ. ad verbũ *Tranſeamus*. Sed apparet compoſitum pro ſimplici accipiendum eſſe vt Act. 11. v. 22, ſicut aliquoties apud Terentium verbum Trãſeo ſimili ſignificatione vſurpatur. Nunquam tamen apud Græcos diſertiores διέρχεσθαι legi pro ἰέναι καὶ πορεύεσθαι. ¶*Sanè*, δή. Vulgata hanc particulam vt abundantem prætermiſit. Eraſmus conuertit, *Iam*: id eſt ἤδη vel νῦν. Sed Latinos conſtat ſimiliter vſurpare aduerbium Sanè, præſertim in conceſſione. ¶*Factum illud*, τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός. הדבר הזה אשר היה [*haddabar hazze aſcher haia*] Vulgata, *Hoc verbum quod factum eſt*. Eraſmus, *Hoc quod audiuimus accidiſſe*. Putauit enim ῥῆμα, id eſt (vt Hebræi loquuntur) דבר [*dabar*,] dici rem nouam quæ rumore diuulgetur: quod vt interdum verum ſit, (ſicut apud Latinos nonnunquã rumor pro eo dicitur quod ipſo rumore ſpargitur) tamẽ non eſt perpetuũ. Imò verò hoc vocabulum non minus latè patet apud Hebræos quàm πρᾶγμα apud Græcos, & res apud Latinos: & ita hoc loco vſurpari credo, quum præſertim addatur participium γεγονός. Poſſumus tamen pro ipſo Angelorum nuntio accipere, & interpretari, *Iſtud de quo nobis facta ſunt verba*: vt ſequentia per epexegeſin explicentur. Ideo etiam in vno codice expunctum reperimus participium γεγονός, quaſi redundans. ¶*Notum fecit*, ἐγνώρισεν. Hebraicè הודיע [*hodiah*.] Nam propriè apud Græcos γνωρίζειν ſignificat τὸ γινώσκειν vel ἐπιγινώσκειν. Interdum tamen accipitur, vt hoc loco, pro eo quod Ouidius vno verbo dixit Notificare: vt apud Athenæum dicitur rex Perſarum præmia propoſuiſſe τοῖς τὰς ἡδονὰς αὐτῷ γνωρίζουσι. Vulgata, *Oſtendit*: id eſt ἔδειξεν. Eraſmus, *Aperuit*: id eſt ἤνοιξεν.

17 [*Eo*] *autem viſo*, ἰδόντες δὲ nempe, τὸ παιδίον, quod demum poſtea ſubiicitur, Hebræo idiotiſmo. ¶*Diuulgauerunt*, διεγνώρισαν: id eſt διεφήμισαν, vt Marci 1. 45. Vulgata, *Cognouerunt*. pro quo Eraſmus in annotationibus ſubſtituit *Pernouerũt*: vt ſignificetur, paſtores tum demum pernoſſe quod antè audierãt ex Angelis. Sed prior expoſitio mihi videtur multo ſimplicior. ¶*Id*, περὶ τοῦ ῥήματος. Hebraicè על הדבר [*hal haddabar*] pro את־הדבר [*eth haddabar*,] vt Thren. 2. 14. Vulgata & Eraſmus, *De verbo*. Sic in proximo verſiculo ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων, pro ἐθαύμασαν τὰ λαληθέντα: in quo dicendi genere alij Euangeliſtæ fere vſurpant præpoſitionem ἐπί.

19 *Conſeruabat*, συνετήρει Id eſt animo retinebat, ne ſibi exciderent, & in eorum euentum erat intenta, quod ſolet paſſim declarari verbo φυλάσσειν. Sed hoc videtur ad πρᾶξιν, illud verò ad θεωρίαν accommodãdum, ſicut in Ethicis, συντήρησις & συνείδησις diſtinguuntur. Vtrumque verò reſpondet Hebrææ voci שמר [*ſchamar*] quod Latinè quoque exprimitur eodem obſeruandi verbo. * ¶*Conferens*, [*ea*] συμβάλλουσα. Vel redundat hoc participiũ, vel ſupplendum eſt relatiuũ quod expreſſimus: vt in illo Virgilij, *clypeóque ſiniſtram Inſertabam aptans*. συμβάλλειν autem dicitur Maria, vel quòd ſimul ea omnia in animo veluti reponeret, vel quòd ſingula diligenter ſecum expenderet.

21 *Et quum aduenißet dies octauus*, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ. Vulgata & Eraſmus, *Et poſtquam conſummati ſunt dies octo*. Vide Act. 2. 1. ¶*Vocatum eſt*, καὶ ἐκλήθη. Iterum καὶ particula videtur expungenda, quanuis in omnibus codicib⁹ Gręcis (meo illo vetuſtiſſimo excepto) illam inuenerimus, quam tamen nec vetus Latinus nec Syrus interpres legũt. Vetus autem ille meus codex, abſque coniunctione ſcriptum habet ὠνομάσθη, Nominatum eſt. Vide

ſuprà,15. Sed cur inquies, circũciſus eſt qui venerat circunciſionem aboliturus, verbo & ipſemet aliorum corda circuncidit? nempe tum vt totam legem pro hominibus impleret, Gal.4.4. & antecedẽtem patrum circunciſionem in * ſua ipſius ſanctificaret: ſicut baptiſmus noſter ab ipſius baptiſmo vires accipit.

Suprà 1.31. math.1.21. ioh.7.22. περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ.

22 Leui. 12.6. Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέος, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ,

23 Exod.13.2. nume.8.6. (Καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου, Ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται)

24 Leu.12.16. Καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν.

25 Καὶ ἰδοὺ, ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Σιμεών· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβὴς, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ· καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν.

26 Καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου.

27 Καὶ ἦλθεν ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὸ ἱε-

octauus vt circunciderent puerulum, ‖¨vocatum eſt nomen eius Ieſus, quod vocatum fuerat ab Angelo priuſquam ipſe in vtero conciperetur.

22 Et quum impleti fuiſſent dies purgationis ¨Mariæ ‖ſecundum legem Moſis, adduxerunt eum Hieroſolymam, ¨vt ſiſterent eum Domino,

23 (Prout ſcriptum eſt in lege Domini, ‖ Omnis maſculus ¨primogenitus, ſanctus Domino ¨erit)

24 Et vt darent ¨oblationem, ‖ſecundum *id* ¨quod dictum eſt in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.

25 Et ecce, quidam erat in Hieruſalem cui nomẽ Simeon: *erátque* homo iſte iuſtus ac ¨religioſus, expectans conſolationem Iſraël: & Spiritus ſanctus erat ¨ſuper eum.

26 Fuerátque ipſi ¨diuinitus nuntiatum à Spiritu ſancto, *ipſum* ¨non viſurum mortem, priuſquam vidiſſet ¨Chriſtum illum Domini.

27 Is igitur venit ¨impulſore

mati ſunt dies octo vt circunciderетur puer, vocatum eſt nomen eius Ieſus, quod vocatum eſt ab Angelo priuſquam in vtero conciperetur.

22 *Et poſtquam impleti ſunt dies purgationis eius ſecundum legem Moyſi, tulerunt illum in Ieruſalem, vt ſiſterent eum Domino,*

23 *(Sicut ſcriptum eſt in lege Domini, Quia omne maſculinum adaperiens vuluam, ſanctum Domino vocabitur)*

24 *Et vt darent hoſtiam ſecundum quod dictum eſt in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.*

25 *Et ecce, homo erat in Ieruſalem cui nomen Simeon: & homo iſte iuſtus & timoratus, expectans conſolationem Iſraël: & Spiritus ſanctus erat in eo.*

26 *Et reſponſum acceperat à Spiritu ſancto, non viſurum ſe mortem niſi prius videret Chriſtum Domini.*

27 *Et venit in Spiritu in*

---

22 *Mariæ*, αὐτῆς. Vulgata, *Eius*. Mariæ videlicet. Oportuit enim impleri Legem, quanuis Maria Chriſti partu potius eſſet ſanctificata. Expreſſimus autem ipſum antecedens, vt vitaremus ambiguitatem. In pleriſque codicibus legitur αὐτῶν, & ita etiam legit Origenes, quem ſequitur Eraſmus. Sed non video quî hoc conueniat, quum lex purificationis ad ſolam matrem pertineat. Itaque veterem editionem ſequi malui, cui Complutenſis adſtipulatur. Veriſimile eſt autem ab iis deprauatam fuiſſe veram ſcripturam, qui ſic aliquid detractum Mariæ ſanctitati ſomniarunt. ¶*Vt ſiſterent*, παραστῆσαι. vel *Vt commendarent*, inquit, Eraſmus. Ego verò nuſquam legi hoc verbum in ea ſignificatione. Et tamen ſi hoc concederem, apparet τὸ παραστῆσαι reſpondere verbo העביר [*hehebir*,] quo vtitur Moſes Exodi 13.11: quod ad verbum declarat Tranſire facere: id eſt, ſiſtere in conſpectum.

23 *Primogenitus*, διανοῖγον μήτραν. Ad verbum, Adaperiens matricem, Hebraicè פטר רחם [*peter rechem:*] id eſt πρωτότοκον. Neque enim ſimpliciter declarat eum qui naſcitur, (vt putauit Eraſmus) ſed eum demum qui primus naſcitur. Itaque hunc Hebraiſmum vt obſcuriorem non retinui. ¶*Erit*, κληθήσεται. Vel ad verbum, *Vocabitur*. Ponitur autem futurum indicatiui pro imperatiuo, Eſto. Sed vtrunque hunc Hebraiſmum ſæpe iam expoſuimus.

24 *Oblationem*, θυσίαν. Hebraicè מנחה [*minchah*,] id eſt προσφοράν: niſi ſacrificium malimus vocare. Nam alioquin plurali numero dicendum erat Hoſtias. ¶*Quod dictum eſt*, τὸ εἰρημένον: id eſt, quod eſt mandatum. Ponitur enim אמר [*amar*] pro צוה [*tſiuah*] vt alibi annotauimus. In quodam exemplari legimus τὸ γεγραμμένον, Quod ſcriptum eſt.

25 *Religioſus*, εὐλαβής. Vulgata barbarè, *Timoratus*: qua de re copioſius dicemus Hebr.5.7. Eraſmus cõuertit *Pius*, id eſt εὐσεβής: quod ſcriptum inuenimus in duobus codicibus vetuſtis. ¶*Super eum*, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè עליו [*halau:*] quo genere dicendi declaratur, vim illam Spiritus ſancti cælitus illabi. Appellatione autẽ ſancti Spiritus familiare eſt ſacris ſcriptoribus per metonymiã ipſa Spiritus ſancti dona ſignificare: vt hoc loco prophetiæ donũ intelligitur. * Itaq; noluimus à verbis vſitatis diſcedere.

26 *Diuinitus nuntiatum*, κεχρηματισμένον. Vide Matth.2.12. Accidit autem proculdubio Simeoni, plenitudinem temporum religioſè ſcrutanti, illud ipſum quod Danieli cap.6. verſ.2. ¶*Non viſurum mortem*, μὴ ἰδεῖν θάνατον, id eſt mortem non ſenſurum. Hebrea periphraſis, לבלתי ראות המות [*lechilti reoth hămaneth*,] pro כי לא ימות [*chi lo iamuth*,] vt Pſal.89.49. Latini non diſſimili forma loquendi, Somnum non vidiſſe dicunt, pro Non dormiuiſſe. ¶*Chriſtum illum Domini*, τὸν Χριστὸν Κυρίου. Hebraicè המשיח יהוה [*hammeſchiach Iehouah*.] Eſt autem hæc appellatio omnibus regibus communis apud Hebræos, qua nimirum ſignificatur quod ait Solomon Prouerbiorum 8.15. reges à Domino accipere imperium, vt ipſi quoque prophani ſcriptores agnouerunt. Sed Meſſiæ (id eſt Chriſti & regis) nomen peculiari prorſus ratione conuenit Ieſu Seruatori. Ideo expreſſimus articulum.

27 *Impulſore Spiritu*, ἐν τῷ Πνεύματι. Eraſmus, *Per ſpiritum*. Vulgata ad verbum, *In Spiritu*, id eſt ברוח [*beruach:*] quem Hebraiſmum retinuimus Matth.22.43: hîc verò propter amphibologiam explicuimus, ne quis arbitretur iſta non re vera, ſed per ſpiritualem aliquam viſionem eueniſſe. ¶*Parentes*, οἱ γονεῖς. Ita ſcriptum inuenimus in omnibus codicibus hoc loco, & paulo pòſt, verſu 41: ſed non dubium eſt quin Euangeliſta ſpectet vulgi opinionem potius quàm quod res erat. Nam (vt poſtea commemorat) habebatur Ioſephus pro Chriſti patre. Et paulo pòſt, verſu 33 & 48. ita appellatur: quum tamen (vt pulchrè dicit Nazianzenus) Chriſtus, quatenus Deus eſt, ἀμήτωρ ſit, quatenus homo, ἀπάτωρ: & rurſus, Quia vnus eſt, vnum tantùm patrem & vnam matrem habeat: ſed illum quidem, Deum: hanc autem, hominem, quia in ipſo diuerſæ diſtinctæque naturæ in vnam perſonam coaluerunt. Itaque non eſt cur Hebionitæ aut alij hæretici ex hoc loco & aliis ſimilibus

milibus concludant Ieſum fuiſſe Ioſephi filium. In Vulgata editione additur relatiuum Eius, αὐτοῦ. ¶ *Quod ex Lege conſuetum erat*, κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου. Vulgata, & Eraſmus ad verbum, *Secundum conſuetudinem Legis.* obſcurè.

ερὸν. καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ·

Καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν Θεὸν, καὶ εἶπε, 28

Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· 29

Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, 30

Ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν· 31

Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ. 32

Καὶ ἦν Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ. 33

Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Συμεὼν, καὶ εἶπε πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ, Ἰδοὺ, οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολ- 34

Spiritu in templum. Et quum introducerent puerulum Ieſum ¨parentes ,. vt eius cauſa facerent ¨quod ex Lege conſuetum erat:

28 ¨Tunc ipſe recepit eum in vlnas ſuas, & benedixit Deo, & dixit,

29 Nunc ¨dimittis ¨ſeruum tuum Domine, ¨ſecundum verbum tuum, ¨in pace:

30 Quia ¨viderunt oculi mei ¨ſalutem tuam,

31 Quam paraſti ¨in oculis omnium populorum:

32 Lumen ¨patefaciendum Gentibus, & gloriam populi tui Iſraëlis.

33 ¨Ioſeph autem & mater eius mirabantur ſuper iis quæ dicebantur de eo.

34 Et benedixit eis Simeon, dixitque Mariæ matri eius, ‖ Ecce ¨poſitus eſt iſte ¨in caſum & reſurrectionem multorum in

templum. Et quum inducerent puerum Ieſum parentes eius, vt facerent ſecundum conſuetudinem Legis pro eo:

28 *Et ipſe accepit eum in vlnas ſuas, & benedixit Deum, & dixit,*

29 *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine, ſecundum verbum tuum, in pace:*

30 *Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum,*

31 *Quod paraſti ante faciem omnium populorum:*

32 *Lumen ad reuelationem Gẽtium, & gloriam plebis tuæ Iſraël.*

33 *Et erat pater eius & mater eius mirantes ſuper iis quæ dicebantur de illo.*

34 *Et benedixit illis Simeon, & dixit ad Mariam matrem eius, Ecce, poſitus eſt hic in ruinam & in reſurrectionẽ mul-*

Eſa.8.14.
rom.9 32
1 Pet.2.8

---

28 *Tunc ipſe*, καὶ αὐτός. Vulgata, *Et ipſe*. Eraſmus, *Ipſe quoque:* quaſi videlicet alij quoque ſint Chriſtum amplexi: quod non puto. Vide ſuprà, verſu 15.

* 29 *Dimittis*, ἀπολύεις: id eſt, liberas, ex corpore videlicet mortis huius, vt loquitur Apoſtolus Rom. 7. 24. ex qua voce intelligimus quæ aſſidua fuerint huius ſanctiſſimi ſenis vota, nempe eadem quæ Eliæ 1.Reg.19.4. quum omnia deſperatiſſima videret, accedente præterea deſiderio cuius fit mentio 1, Petr.1.10. ipſo proculdubio tempus aduentus Meſſię, ac præſertim Danielis hebdomadas supputante. Syrus interpres legit ἀπόλυε, vt qui verterit שרי [*ſcheri*] *Dimitte*. niſi (quod in illo idiomate interdum accidit) imperatiuum pro indicatiuo præteriti vſurpatum dicamus. ¶ *Seruum tuum*, τὸν δοῦλόν σου. Hebraicè עבדך [*habdecha*] id eſt me qui ſum ſeruus tuus. ¶ *Secundum verbum tuum*, κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Hebraicè, כאמרתך [*cheimrathecha*] id eſt, Quemadmodum mihi pollicitus es. Reſpicit enim illud quod diuinitus intellexerat, vt paulo antè narrauit Lucas.. ¶ *In pace*, ἐν εἰρήνῃ. Hebr. בשלום [*beſchalom:*] id eſt feliciter & beatè, vt alibi expoſuimus.

30 *Viderunt oculi mei*, εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. Heb. ראו עיני [*rau henai.*] Eſt autem huius pleonaſmi magna emphaſis, vt quum Latinè dicimus, His ego oculis vidi, vt videri poſſit pleonaſmus non eſſe. Nam animo quoque & opinione dicimur aliquid videre. Hîc autem de corporeo Chriſti conſpectu ſibi gtatulatur Simeon: quem tamen antea fide iam erat verè cõplexus, vt Abrahamus dicitur diem Domini vidiſſe, Ioh.8. verſu 56. Apud Homerum Vlyſſes Circen alloquens, vt verum conſpectum à falſo & imaginario diſtingueret, Λῦσον, inquit, ἵν' ὀφθαλμοῖσιν ἴδω ἐρίηρας ἑταίρους. ¶ *Salutem tuam*, σωτήριόν σου. Hebraicè ישועתך [*ieſchuhathecha*] vt Pſal. 50.23, id eſt Eum quem ſeruandis electis tuis deſtinaſti: vnde etiam factum vt vocetur Ieſus: quod nomen Simeon adumbrat. Vulgata & Eraſmus, *Salutare tuum*. Sed iidem rectius Epheſ.6.cap.17. Salutem interpretantur. Siquis obiiciat *Salutem tuam* poſſe etiam paſſiuè accipi, reſpondeo abſurdiorem eſſe hanc amphiboliam quàm vt vitanda fuerit.

31 *In oculis*, κατὰ πρόσωπον. Hebr. לפני [*liphne:*] id eſt (vt alicubi dixit Virgilius) Ante ora. Sic Homer Odyſſ. κ, Πρὶν λύσασθ' ἑτάρους, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι. Vulgata ad verbum, *Ante faciem:* id eſt tanquam ſignum aliquod edito loco poſitum, quò conuertantur omnium oculi. Alioquin κατὰ πρόσωπον accipitur pro eo quod barbari dicunt Secundum apparentiam, vt 2.Cor.10.1.

32 *Patefaciendum Gentibus*, εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, Chald. לאתגלאה לעממין [*leithghelaah lehamemin*] id eſt, Lucem quæ Gentibus manifeſtetur & illuceſcat. Alludit enim ad Pſal.98.2, & Eſa.9.2. & 42.6. & 49.6. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Ad reuelationem Gentium*. quæ interpretatio nimium eſt obſcura: & tamen commodum ſenſum habet, ſi paſſiuè accipiamus, dici ad reuelationem gentium id fieri, quo gentes illuſtrentur. *

33 *Ioſeph autem*, Καὶ ἦν Ἰωσήφ. Sic legitur in vetuſtis codicibus omnibus & in Syra interpretatione. Vulgata verò pro Ioſeph legit ὁ πατὴρ, *pater*, quæ fortaſſis vera eſt lectio, quum ſuprà verſ.27. γονεῖς, id eſt *parentes*, nominarit plurali numero, & mox patris nomen eidem ab ipſa Maria tribuatur. nempe ex communi hominum opinione. ¶ *Mirabantur*, ἦν θαυμάζοντες. Aut legendum eſt ἦσαν, aut repetendum eſt ἦν in poſteriore membro, vt cõgruat participium. Nam poëticum eſt illud Heſiodi, in Theogonia, τῆς δ' ἦν τρεῖς κεφαλαί. *

34 *Poſitus eſt*, κεῖται. Hebraicè נצב [*nitſab:*] id eſt, pro ſcopo eſt conſtitutus & deſtinatus à Deo, cui ſic placet gloriæ ſuę conſulere. Siquidem particula εἰς non tãtùm euentum rerum, ſed etiam in primis conſilium & decretum Dei dèſignat: ſed quum ad huius conſilij executionem deuenitur, tunc, vt inter ſeruandi decretum & ſalutem electorum gratuita vocatio, & per eam fides interuenit: ſic inter reproborum caſum & Dei conſilium interuenit ipſorum corruptio & ſpontanea infidelitas: quæ res facit vt totam exitij ſui culpam meritò ſuſtineant, quum Deus non aliter exequatur ſuum conſilium quàm ipſorum ſcelera iuſtè vindicando. ¶ *In caſum & reſurrectionem*, εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν. In caſum videlicet reproborum ſua ipſorum culpa pereuntiũ, & in reſurrectionem electorum, quibus datur vt credant. quod multo antè prædixit Eſaias 8.14 & 15. Nam vocabulum πολλῶν ſigillatim eſt applicandum, non coniunctim: adeo quidem vt in meò vetuſtiſſimo codice legatur, repetita præpoſitione εἰς, εἰς πτῶσιν καὶ εἰς ἀνάστασιν, *In caſum & in reſurrectionem*. Similis extat loquendi formula 1. Cor. 1. 12. * Sed operæpretium eſt hoc loco conſiderare ſacrilegam Caſtellionis audaciam, qui vtrunque Teſtamentum nuper ita conuertit vt ſuo arbitrio quiduis non modò detraxerit aut addiderit, ſed etiam mutarit. Is igitur quia inter cæteros errores hunc etiam tuetur, qui homini liberum naturale arbitrium cum Pelagio concedit, à cuius voluntate pendeat diuini conſilij

conſtantia, id eſt qui cauſarum ordinem prorſus inuertit: videbat autem verbum κεῖσθαι non poſſe ſine violenta interpretatione ad ſolum euentum referri, ſed potius æternam Dei deſtinationem declarare, idcirco in locum vnius copulatiuæ coniunctionis, duas diſiunctiuas ſubſtituit, & totum hunc locum ita interpretatur, Scito hunc multorum vel caſui, vel reſurrectioni in Iſraëlitis deſtinatum eſſe. Hoc eſt, ſcilicet, diuinæ prouidentiæ religiosè patrocinari. ¶*In ſignum*, εἰς σημεῖον. Hebraicè, למטרא[*lemattara*,] vt Thren.3.12. Significat igitur Chriſtum veluti ſcopum fore, quem omnes certatim figere contendant. Sed paulo pòſt diſcedit à tranſlatione. Origenes autem ſuo more planè ridiculus eſt, ſic explicans hunc locum, Rom.4. *Contradicebatur*, inquit, *ſigno in quo Chriſtus venerat, quia aliud in eo videbatur, aliud intelligebatur: caro videbatur, & aliud credebatur.*

λῶν ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον·		Iſraël, & ¨in ſignum cui contradicatur:		*torum in Iſraël, & in ſignum cui contradicetur,*
(Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία) ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.	35	(Quin & tuam ipſius animam ¨traiiciet gladius) vt detegantur ex multis cordibus cogitationes.	35	*(Et tuam ipſius animam pertrãſibit gladius) vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes.*
Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις θυγάτηρ Φανουὴλ ἐκ φυλῆς Ἀσήρ· αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς.	36	Erat etiã *quadam* Anna prophetiſſa, filia Phanuelis, ex tribu Aſeris: hæc proceſſerat in multam ætatem, poſtquam vixiſſet cum viro annos ſeptem ¨à virginitate ſua.	36	*Et erat Anna prophetiſſa filia Phanuel, de tribu Aſer: hæc proceſſerat in diebus multis, & vixerat cum viro ſuo annis ſeptem à virginitate ſua.*
Καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν.	37	¨Et *quum eſſet* vidua ¨quaſi annorum octogintaquatuor, ¨non abſcedebat à templo, ieiuniis ac ¨deprecationibus ¨ſeruiens *Deo* noctem ac diem.	37	*Et hæc vidua vſque ad annos octogintaquatuor, quæ non diſcedebat de templo, ieiuniis & obſecrationibus ſeruiens nocte ac die.*
Καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ.	38	Hæc igitur ¨eo ipſo momento quum ſuperueniſſet, ¨viciſſim confitebatur Domino, & loquebatur de eo omnibus qui redemptionem expectabant ¨Hieroſolymis.	38	*Et hæc ipſa hora ſuperueniens, confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem in Ieruſalem.*
Καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ.	39	At *illi* vt perfecerunt omnia ſecundum Legem Domini, ¨reuerſi ſunt in Galilæam, in vrbem ſuam Nazaretam.	39	*Et vt perfecerunt omnia ſecundum Legem Domini, reuerſi ſunt in Galilæam, in ciuitatem ſuam Nazareth.*
Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο Πνεύματι, πληρούμενον σοφίας· καὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό.	40	Puerulus autem creſcebat, & corroborabatur Spiritu ¨implebatúrque ſapientia: & Dei gratia erat ¨ſuper eum.	40	*Puer autem creſcebat, & cõfortabatur Spiritu, plenus ſapientia: & gratia Dei erat in illo.*

---

35 *Traiiciet*, διελεύσεται. Vulgata, *Pertranſibit*: quam interpretationem non reiicerem, niſi (vt rectè obſeruat Eraſmus) inde arripuiſſet occaſionem Auguſtinus parum aptæ expoſitionis, quaſi ſignificare voluerit Simeon fore vt hic dolor non inſideret animo Mariæ, ſed pertrãſiret duntaxat. Atqui Græcè non ſcriptum eſt παρελεύσεται, ſed διελεύσεται. Itaque Eraſmus, vt hoc incommodum vitaret, maluit Penetrandi vocabulum vſurpare. Sed ne hæc quidem interpretatio Græco verbo reſpondet. Nam ferrum quidem quod traiicit, idem etiam penetrat: ſed non contrà, quodcunque penetrat illud etiam dici poteſt traiicere: quo verbo ſignificauit Simeon penitus vulnerandum eſſe ipſius animum acerbiſſimis doloribus. Videtur autem alludere ad locum Pſ.105.18.

* 36 *A virginitate ſua*, ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς. i. ex quo virgo illi nupſerat, nuptiis videlicet cũ nullo poſtea repetitis.

37 *Et* [*quum eſſet*] *vidua*, καὶ αὕτη χήρα. Vulg. & Eraſmus, *Et hæc vidua*. Apparet Hebraicam eſſe repetitionem in αὕτη & ἥ, quam noluimus imitari, ne non ſatis cohæreret oratio: ſed duplicis relatiui loco expreſſimus participium οὖσα, quod in Græco ſermone ſubauditur. Eiuſmodi verò honeſtæ viduæ, quarum fieri videtur mentio 1. Sam.2.v.22. quotidianis templi & pauperum miniſteriis multis occupabantur: quem morem aliquatenus poſtea retinuerunt Apoſtoli. ¶*Quaſi*, ὡς. Vulgata, *Vſque ad*: id eſt ἕως, * quod ſcriptum legimus in duobus codicibus. ¶*Non abſcedebat*, οὐκ ἀφίστατο. Huiuſmodi religioſarum fœminarum fit mentio Exod.38. 8. & 1. Sam. 2.22. ¶*Deprecationibus*, δεήσεσι. Sic rectè Eraſmus, vt annotabimus Act.1.c.14. Vulgata, *Obſecrationibus*: quum Græcis Obſecrare ſignificet ἱκετεύειν, vt idem Eraſmus in hunc locum annotauit. ¶*Seruiens* [*Deo*,] λατρεύουσα. Quid ſit λατρεύειν, diximus Matth.4.10. Addidimus autem tertium caſum, vt amphiboliam vitaremus.

38 *Eo ipſo momento*, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Vide Matth.9. capite 22. ¶*Viciſſim confitebatur*: id eſt ἀνθωμολογεῖτο. Vulgata, *Confitebatur*, id eſt ὡμολογεῖτο. Sed (vt rectè obſeruat Eraſmus) non erat negligenda particula ἀντί, qua ſignificatur Annam quaſi ſuccinuiſſe Simeoni in prædicando Meſſiæ aduentu, vel palàm & in omnium conſpectu præſentiam Chriſti annuntiaſſe. ¶*Hieroſolymis*, ἐν Ἱερουσαλήμ. In vno codice ſcriptum legimus ἐν τῷ Ἰσραήλ, in Iſraël. Sed & in nonnullis exemplaribus Latinis ſimpliciter legitur, *Redemptionem Iſraël*. Syrus interpres legit Ieruſalem, vt in gignendi caſu, prætermiſſa * præpoſitione ἐν.

39 *Reuerſi ſunt*, ὑπέστρεψαν. Hîc inſerenda eſt ex Matth. * hiſtoria peregrinationis in Ægypto, quũ Magi Bethleemã veniſſent ſub finẽ dierum τῶν λοχειῶν Mariæ in lege preſcriptorũ, vt videatur omnino Ioſephus in ſomnis admonitus, Hieroſolymis, abſoluta oblatione pacificationis rectâ in Ægyptum ſeſe recepiſſe, Herode mox infanticidia Bethlehemę patrante. Nam magnopere certe falluntur qui Magorum aduentũ in longius tempus differunt, vt ipſa hiſtoriæ ſeries oſtendit. quæ ipſos oſtendit Mariam reperiſſe eo ipſo loco vbi puerulum pepererat, & vbi conſiſtere illam oportuit tantiſper dum præſcriptus purificationis dies aduenifſet. Neque his obſtat biennij tempus in Herodis edicto præſcriptum. Refertur enim illud diuina prouidentia ſic diſponente ad apparitionis illius ſtellæ, non autem ad nati Chriſti tempus, ipſis etiã Magis primò incompertum.

40 *Implebatúrque*, πληρούμενον. Vulg. *Plenus*, πλήρης. Eraſ. autẽ rectè expreſſit vim participij, quo ſignificatur, Deitatis effecta pro ętatis progreſſu in aſſumpta vera humanitate ſeſe exeruiſſe. ¶*Super eum*, ἐπ' αὐτό. Vide ſuprà, ver. * 25. Vulgata, *in illo* ἐν αὐτῷ.

41 Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ᾽ ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα.

42 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς,

43 Καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτοὺς, ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.

44 Νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδόν· καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς.

45 Καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, ζητοῦντες αὐτόν.

46 Καὶ ἐγένετο, μεθ᾽ ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.

47 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.

48 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν, ἐξεπλάγησαν· καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε, Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδοὺ, ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε.

49 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ἤδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;

50 Καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς.

51 Καὶ κατέβη μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς Ναζαρέτ. καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. Καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

52 Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

Κεφάλαιον γ.

1 ΕΝ ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμο-

41 Ibant verò parentes eius quotannis Hieroſolymam ∥in feſto Paſchæ.

42 Quum igitur factus eſſet annorum duodecim ipſique aſcendiſſent Hieroſolymam ſecundum morem illius feſti:

43 Et peregiſſent illius dies, quũ reuerterêtur illi, remanſit puer Ieſus Hieroſolymis: quod neſciuit Ioſeph nec mater eius.

44 Exiſtimantes autem eum eſſe in comitatu, ¨ierunt viam *vnius* diei: & requirebant eum inter cognatos & inter notos.

45 Et quum eum non inueniſſent, reuerſi ſunt Hieroſolymam quærentes eum.

46 Et factum eſt, triduo pòſt inuenerunt eum in templo, ſedentem in medio Doctorum, & audientem eos & eos ¨ interrogantem.

47 Percellebantur autem omnes qui eum audiebant, ſuper intelligentia & reſponſis eius.

48 Et eo viſo facti fuerũt *parẽtes eius* attoniti: & dixit ad eum mater ipſius, Fili, cur ita feciſti nobis? ecce, pater tuus & ego ¨anxij quærebamus te.

49 Tunc dixit ad eos, Quid eſt quòd querebatis me? *an* neſciebatis oportere me in iis eſſe quę Patris mei ſunt?

50 Sed ipſi non intellexerunt verba quæ ipſis fuerat loquutus.

51 Deſcendit autem cum eis venitque Nazaretam: & erat eis ſubiectus. Et mater eius conſeruabat verba hæc omnia in corde ſuo.

52 Ieſus verò proficiebat ſapientia, & ¨ſtatura, ac gratia apud Deum & homines.

CAP. III.

1 ANno autem ¨decimoquinto ¨imperij Tiberij Cæ-

41 *Et ibant parentes eius per omnes annos in Ieruſalem, in die ſolenni Paſchæ.* Deut.26.1.

42 *Et quum factus eſſet annorum duodecim, aſcendentibus illis in Ieroſolymam ſecundum conſuetudinem diei feſti:*

43 *Conſummatiſque diebus, quũ redirent, remanſit puer Ieſus in Ieruſalem: & non cognouerunt parentes eius.*

44 *Exiſtimantes autem illum eſſe in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos.*

45 *Et non inuenientes regreſſi ſunt in Ieruſalem, requirentes eum.*

46 *Et factum eſt, poſt triduum inuenerunt illum in templo, ſedentem in medio doctorum, audientem illos & interrogantem eos.*

47 *Stupebant autẽ omnes qui eum audiebant, ſuper prudẽtia & reſpõſis eius.*

48 *Et videntes admirati ſunt, & dixit mater eius ad illum, Fili, quid feciſti nobis ſic? ecce, pater tuus & ego dolentes quærebamus te.*

49 *Et ait ad illos, Quid eſt quòd me quærebatis? neſciebatis quia in iis quæ Patris mei ſunt oportet me eſſe?*

50 *Et ipſi non intellexerunt verbum quod loquutus eſt ad eos.*

51 *Et deſcendit cum eis, & venit Nazareth: & erat ſubditus illis. Et mater eius conſeruabat omnia verba hæc in corde ſuo.*

52 *Et Ieſus proficiebat ſapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines.*

CAP. III.

1 *ANno autẽ quintodecimo imperij Tiberij Cæſaris, procurante*

---

44 *Ierunt*, ἦλθον. Vulgata & Eraſmus, *Venerunt.* Apparet autem ἔρχεσθαι poſitum eſſe pro ἰέναι: id eſt iter facere.

* 46 *Interrogantem*, ἐπερωτῶντα. Vide 1. Corinth. capite decimoquarto verſu decimonono.

48 *Anxij*, ὀδυνώμενοι. Vulgata & Eraſmus, *Dolentes*, λυπούμενοι. Sed τὸ ὀδυνᾶσθαι videtur ἐμφατικώτερον.

52 *Et ſtatura*, καὶ ἡλικίᾳ. Hæc deſunt in vno vetere exemplari. Puto autem ab aliquo fuiſſe expuncta qui ἡλικίαν pro ætate accepit. Satis enim intelligitur ætas illius augeri qui pergit viuere, male igitur Vetus interpres & Eraſmus, ἡλικίαν hoc loco *ætatem* interpretantur, quum accipiatur pro ipſa corporis ſtatura, vt diximus Matthæi capite 6. verſu 27. Idem error admiſſus eſt infrà Epheſ.4.cap.13. In alio quodam exemplari primo loco ſcribitur ἐν τῇ ἡλικίᾳ, deinde σοφίᾳ & χάριτι, qui ordo melius videtur conuenire.

IN CAPVT III.

1 *Decimoquinto*, πεντεκαιδεκάτῳ. Ita reperitur ſcriptum ſummo conſenſu in omnibus exemplaribus: quod placuit annotare, vt intelligamus non conuenire Epiphanij ſupputationem, qui quatuor Herodis magni poſtremos annos Chriſti vitæ tribuit. Nam ſi verum eſt Archelaum Herodis ſucceſſorem nouem annis partim regem, partim tetrarcham Iudææ fuiſſe, cui deinde tres præſides per ſex annos vſque ad annum Tiberij primùm ſucceſſerint, vt intelligimus ex Ioſepho: neceſſe eſt dicamus, cui annus triceſimus in annum decimumquintum Tiberij incidit, vltimo anno Herodis & natum eſſe, & in Ægyptum deportatum: vnde redierit quum iam Archelaus in patris regnum ſucceſſiſſet, ¶*Imperij*, ἡγεμονίας. Apparet Lucam minimè fuiſſe ſolicitum de Tiberii imperio à Pilati

procuratoris ipſius munere diſtinguendo. Itaque nemo mirari debet quòd contra meum morem idem vocabulum in eodem verſiculo diuerſis modis ſim interpretatus. Sed & Græcos reliquos auctores, qui Cæſarum vitas ſcripſerunt, video ſibi non conſtare. Nam pro imperio interdum ἡγεμονίαν, interdum ἀρχὴν, modò αὐτοκράτορα ἀρχὴν, modò αὐταρχίαν dicunt. Præſides autem prouinciarum ferè vocant ὑπάρχους vel ἐπιτρόπους, nonnunquam etiam ἡγεμόνας. Sed propriè Cæſaris Procuratores dicebantur ἐπίτροποι, Gallicè vocaris *Commiſſaires* vide Act. 9.4. ¶ *Abilenes*, Ἀβιληνῆς. Abellinam [etiam dictam hanc regiunculam inuenio.

νεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος,

Act.4.6. Ἐπ᾽ Ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν, ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Matth.3.2. marc.1.4. Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Eſa.40.3. ioh.1.23. Ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας.

Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

Ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ᾽ αὐτοῦ, Matth.3.7. Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας· καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Τί οὖν ποιήσομεν;

ſaris, Pontio Pilato procurante Iudæam, tetrarcha Galilææ Herode, Philippo autem ipſius fratre tetrarcha Ituræę & Trachonitidis regionis, & Lyſania ¨Abilenes tetrarcha,

2 ‖¨Sub Pontificibus maximis Anna & Caïapha, factum eſt verbum Domini ¨ad Iohannem Zachariæ filium, in deſerto.

3 ‖Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicans Baptiſmum reſipiſcētiæ ad remiſſionem peccatorum:

4 Vt ſcriptum eſt in libro ſermonum Eſaiæ Prophetę, dicentis, ‖Vox clamantis in deſerto, Parate viam Domini, complanate ſemitas eius.

5 Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curua ſunt, fient *via* recta, & aſperæ viæ ¨*fient* planæ.

6 Videbítque omnis caro ¨ſalutem Dei.

7 Dicebat igitur turbæ ¨venienti vt baptizaretur ab ipſo, ‖Progenies viperarū, quis præmonſtrauit vobis vt fugeretis à futura ira?

8 Ferte igitur fructus conuenientes reſipiſcentię, & ¨ne cœperitis dicere apud voſipſos, Patrem habemus Abrahamum. dico enim vobis, poſſe Deum etiam ex lapidibus iſtis excitare liberos Abrahamo.

9 Iam verò etiam ſecuris ad radicem arborum poſita eſt: omnis ergo arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.

10 Et interrogauit eum turba: dicens, ¨Quid igitur faciemus?

Pontio Pilato Iudæam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituręę & Traconitidis regionis, & Lyſania Abilinæ tetrarcha,

2 *Sub principibus Sacerdotum Anna & Caïpha, factum eſt verbum Domini ſuper Iohannem Zachariæ filium, in deſerto.*

3 *Et venit in omnem regionem Iordanis, prædicās Baptiſmum pænitentiæ in remiſſionem peccatorum:*

4 *Sicut ſcriptum eſt in libro ſermonum Eſaiæ Prophetæ, Vox clamantis in deſerto, Parate viam Domini, rectas facite ſemitas eius.*

5 *Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt praua in directa, & aſpera in vias planas:*

6 *Et videbit omnis caro ſalutare Dei.*

7 *Dicebat ergo ad turbas quæ exibant vt baptizarentur ab ipſo, Genimina viperarum, quis oſtendit vobis fugere à ventura ira?*

8 *Facite ergo fructus dignos pænitentiæ: & ne cæperitis dicere, Patrem habemus Abrahamum. dico enim vobis quia potens eſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahæ.*

9 *Iam enim ſecuris ad radicem arborum poſita eſt: omnis ergo arbor non faciens fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*

10 *Et interrogabant eum turbæ, dicentes, Quid ergo faciemus?*

---

2 *Sub Pontificibus maximis*, ἐπὶ ἀρχιερέων. Vide Mar.2.26. Pręterquam autem quòd duo ex vetere inſtituto inter Sacerdotes eminebant, corruptiſſimo illo ſeculo quo venalis etiam erat pontificatus, colligi poteſt ex eo quod dicitur Ioh.11.49.& Act.4.6. vbi Annas iſte pōtifex Maximus dicitur, & huic Caïaphæ præponitur, iſtos per vices eo munere fuiſſe defunctos. ¶ *Ad Iohannem*, ἐπὶ Ἰωάννην: id eſt πρὸς Ἰωάννην, vt Hebræi vſurpant על pro אל.

5 *Fient*, ἔσται Hebr. יהיו: id eſt γενήσεται, fient, vt diximus Matth. 19. verſu 5. vbi tres Hebraiſmos expoſuimus qui hoc quoque loco vſurpātur. Ponitur enim Eſſe pro Fieri, & additur præpoſitio contra Græcæ & Latinæ linguæ conſuetudinem: caro denique pro homine accipitur.

6 *Salutem Dei*, σωτήριον Θεοῦ. id eſt Meſſiam, ſalutis vnicum organum, à Deo non vni duntaxat genti Iudęorum, ſed toti mundo exhibitum. Vulgata & Eraſmus, *Salutare Dei*, de quo diximus ſuprà, 2.30.

7 *Venienti*, ἐκπορευομένοις: id eſt, quæ domo profecta, ad eum venerat: vt diximus Marci 8.11. Nam familiare eſt Hebræis, poſito vno verbo alterum conſequens intelligere, quum Græci & Latini potius ſoleant ex conſequenti ſumere antecedēs, vt prouerb.25.c.22. גחלים אמה תותה על ראשו: id eſt, Carbones tu accipies ſuper caput eius: id eſt Accipies & pones.

8 *Ne cæperitis dicere*, μὴ ἄρξησθε λέγειν. In quodam codice ſcribitur, μὴ δόξητε λέγειν, ſicut apud Matthæum legimus: id eſt, *ne putetis [vobis] dicendum:*

10 *Quid igitur faciemus?* τί οὖν ποιήσομεν; In eodem exemplari & meo vetuſtiſſimo additur ἵνα σωθῶμεν; vt ſeruemur?

11 Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς, Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι· καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω.

12 Ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι· καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, τί ποιήσομεν;

13 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε.

14 Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες, Καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε· καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν.

15 Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός,

16 Ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης ἅπασι λέγων, Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

17 Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ· καὶ συνάξει

11 Reſpondens autem dixit eis, ‖Qui habet duas tunicas, ¨impertiat non habenti: & qui habet eſcas, ſimiliter faciat.

12 Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ei, Magiſter quid faciemus?

13 Ipſe verò dixit eis, Nihil amplius quàm quod conſtitutum eſt vobis, ¨exigite.

14 Interrogarunt autem eum etiam ¨milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Et ait eis, Neminem concutite, neque ¨dolo opprimite: & contenti eſtote ¨ſtipendiis veſtris.

15 ¨Expectante autem populo, & cogitatibus omnibus in cordibus ſuis de Iohāne, númnam ipſe eſſet Chriſtus ille,

16 Reſpondit Iohannes, dicens omnibus, ‖Ego quidē baptizo vos aqua: ſed venit qui validior me eſt, cuius non ſum dignus qui ſoluam corrigiam ſolearum: ipſe vos baptizabit Spiritu ¨ſancto & igni.

17 Cuius ventilabrum in manu ipſius, & qui perpurga-

11 *Reſpondens autem dicebat illis, Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet eſcas, ſimiliter faciat.*

12 *Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ad illum, Magiſter quid faciemus?*

13 *At ille dixit ad eos, Nihil amplius quàm quod conſtitutum eſt vobis, faciatis.*

14 *Interrogabant autem eum & milites, dicentes Quid faciemus & nos? Et ait illis, Neminē concutiatis, neque calumniā faciatis: & contenti eſtote ſtipendiis veſtris.*

15 *Exiſtimāte autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de Iohanne, ne forte ipſe eſſet Chriſtus,*

16 *Reſpondit Iohannes dicens omnibus, Ego quidem aqua baptizo: veniet autem fortior me, cuius nō dignus ſoluere corrigiam calceamentorum eius: ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto & igni.*

17 *Cuius ventilabrum in manu eius, & purgabit*

Iacob. 2.15.
1. ioh. 3.17.

Matt. 3 11.
mar 1.8.
ioh 1. 26.
act. 1 5. &
8 4 & 11.
16 & 19 4.

---

11 *Impertiat*, μεταδότω. Vulgata, *Det*, id eſt δότω, ſenſu aliquantulum diuerſo.

13 *Exigite*, πράσσετε. Vulg, *Faciatis*: quæ eſt altera verbi πράττειν ſignificatio. Sed illam melius conuenire, vel illud oſtendit quòd paulo pòſt cap. 13.58, πράκτορες vocantur qui mulctas exigūt: vt obſeruat Eraſmus, & probat Budæus in Commentariis.

14 *Milites*, στρατευόμενοι: id eſt στρατιῶται. Nam alibi admonuimus Hebræos vti participiis loco nominum quæ * verbalia Grammatici vocant ¶ *Dolo opprimite*, συκοφαντήσητε. Vulgata, *Calumniam facite*: quod certe potiùs togatæ quàm armatæ militiæ conuenit. Ego verò exiſtimo διασείειν ad vim manifeſtam, συκοφαντεῖν ad rapinas cæteráſque fraudulentas potius quàm manifeſte violentas iniurias referri, ſicut apud Hebręos diſtinguuntur גזל[*Gazal*] & עשק[*haſchak.*] ¶ *Stipendiis veſtris*, ὀψωνίοις ὑμῶν. Quid opſonij appellatione intelligatur omnes norunt. Hic autem pro ſtipendio militari accipitur, quià non modò pecunia, ſed etiam cibaria militibus dabantur. Polyb. lib. 6, Ὀψώνιον δ᾽ οἱ μὲν πεζοὶ λαμβάνουσι τῆς ἡμέρας δύο ὀβολούς, οἱ δὲ ταξίαρχοι διπλοῦν, οἱ δ᾽ ἱππεῖς δραχμήν. σιτομετροῦνται δ᾽ οἱ μὲν πεζοὶ πυρῶν ἀττικοῦ μεδίμνου δύο μέρη μάλιστά πως· οἱ δ᾽ ἱππεῖς κριθῶν μὲν ἑπτὰ μεδίμνους εἰς τὸν μῆνα, πυρῶν δὲ δύο. τῶν δὲ συμμάχων οἱ μὲν πεζοὶ τὸ ἴσον, οἱ δ᾽ ἱππεῖς, πυρῶν μὲν μέδιμνον ἕνα καὶ τρίτον μέρος, κριθῶν δὲ πέντε. δίδοται δὲ τοῖς μὲν συμμάχοις τοῦτ᾽ ἐν δωρεᾷ· τοῖς δὲ Ῥωμαίοις τοῦ τε σίτου καὶ τῆς ἐσθῆτος, κἄν τινος ὅπλου προσδεηθῶσιν, πάντων τούτων ὁ ταμίας τὴν τεταγμένην τιμὴν ἐκ τῶν ὀψωνίων ὑπολογίζεται. Id eſt, *Stipendium accipiunt pedites, obolos duos ſingulis diebus: ductores ordinum, duplum: equites drachmam. Triticum autem datur peditibus, Attici medimni ex tribus duæ circiter partes: equitibus hordei ſeptem medimni, ſingulis menſibus, tritici, duo. Sociis, pediti æqua portio, equiti, tritici medimnus & tertia pars: hordei quinque medimni: datúrque id ſociis muneri: ſed Romanis, ſi frumento, veſte aut armis aliquibus eguerint, quæſtor conſtitutum earum omnium rerum pretium ex eorum ſtipendiis ſubducit.* Hæc ille, ex quibus intelligi poteſt quæ fuerit olim ipſorum quoque militum Romanorum frugalitas. Nam drachma circiter tribus aſſibus regiis & ſemiſſe, obolus ſeptem denariolis, medimnus ſex modiis Romanis Budæi calculo æſtimatur. Hoc autem vt melius etiam intelligatur cuiuſmodi fuerit ſub prophanis quoque, ſed alioqui moderatis hac in re principibus, magno cum eorum dedecore qui nunc maximè Chriſtiani videri volunt, adſcribere placuit ex Vopiſco quod olim Aurelianus, tribuno vicario ſuo totidem verbis reſcripſit: *Si vis tribunus eſſe, imò ſi vis viuere, manus militum contine. Nemo pullum alienum rapiat: ouem nemo contingat: vuam nullus auferat; ſegetem nemo deterat: oleum, ſal, lignum nemo exigat: annona ſua quiſque contentus ſit: de præda hoſtis non de lachrymis prouincialium habeat: arma terſa ſint ferramenta Samiata, calceamenta fortia, veſtis noua veſtem veterem excludat; ſtipendium in balteo, non in popina habeat: torquem brachialem & annulum opponat: equum ſaginarium ſuum defricet; mulum centuriatum comiter curet: alter alteri quaſi ſeruus obſequatur: à medicis gratis curentur: aruſpicibus nihil dent: in hoſpitiis caſtè ſe agant: qui litem fecerit, vapulet.* Hæc ille, licet Chriſtianorum hoſtis, ex quibus etiam conſtare poteſt quid ſit τὸ διασείειν, & contra ſuis ſtipendiis eſſe contentum. Sed quînam iſti milites fuerunt? * Certè Iudæi: quorum cohortem aliquam habuiſſe Pontificem conſtat ex Pilati verbis, Matthæi 27. verſu 65. Sed & Iudæos ſub Romanis meruiſſe, à quibus etiam ad patrios deſerendos ritus non cogerentur, conſtat ex Ioſepho aduerſus Apionem lib. 2.

15 *Expectante*, προσδοκῶντες. Id eſt, quum populus in expectatione eſſet, animis videlicet magnæ ſpei plenis in Iohannem reſpiciens. Sic enim poſcit ſententia vt hanc vocem explicemus, quum præſens Iohannes adeſſet: ac ſi noſtro idiomate dicas *Il s'attendoit à Iehan*, vt optimè verterit Syrus interpres per verbum סבר [*ſebar*] quod ſignificat etiam *Sperare*, idque expreſſo Iohannis ipſius nomine. Vulgata, *Exiſtimante*, quæ ſignificatio etſi verbo etiam illi Syriaco, vt diximus ſupra 2.14.5. vt & Græco προσδοκᾶν interdum conuenit, tamen hoc loco prorſus eſt abſurda: etiam ſi Exiſtimare, pro Apud ſe aliquid perpendere, accipias.

16 *Sancto*, ἁγίῳ. Sic legit Syrus etiam interpres, quanuis per ſe ſatis hoc intelligatur, & non legerit Auguſtinus de conſenſu Euangeliſtarum lib. 2. cap. 12.

	τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.		bit aream ſuam: & coget triticum in horreum ſuum, paleam autem exuret igni inextinguibili.		areamſuam: & cōgregabit triticum in horreum ſuum, paleas autem comburet igni inextinguibili.
	Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν εὐηγγελίζετο τὸν λαόν.	18	Multa igitur etiam alia exhortans euangelizabat populo.	18	Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo.
Matt. 14.3. mar.6.17.	Ὁ δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ Ἡρωδιάδος τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρώδης,	19	‖Herodes autem tetrarcha quum argueretur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, déque omnibus ſceleribus quæ ipſe fecerat,	19	Herodes autem tetrarcha quum corriperetur ab illo de Herodiade vxore fratris ſui Philippi, & de omnibus malis quæ fecit Herodes,
	Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.	20	Adiecit & hoc ſupra omnia quòd incluſit Iohannem in carcere.	20	Adiecit & hoc ſuper omnia, & incluſit Ioannem in carcerem.
Matt.3.23. marc.1.9. ioh.1 33.	Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαὸν, καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανόν·	21	‖Factum eſt autem quum baptizaretur omnis populus, & Ieſus baptizatus eſſet & precaretur, vt apertum ſit cælum:	21	Factū eſt autem quum baptizaretur omnis populus, & Ieſu baptizato & orante, apertum eſt cælum:
	Καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει, ὡσεὶ περιστερὰν, ἐπ' αὐτόν· καὶ φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ ηὐδόκησα.	22	Ac deſcenderet Spiritus ſanctus corporea ſpecie, tanquam columba, ſupra eum: & vox de cælo exiſteret, dicens, Tu es filius ille meus dilectus, in te acquieſco.	22	Et deſcendit Spiritus ſanctus corporali ſpecie ſicut columba in ipſum: & vox de cælo facta eſt, Tu es filius meus dilectus: in te complacuit mihi.
	Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὢν (ὡς ἐνομίζετο) υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλὶ,	23	Ipſe autem Ieſus incipiebat eſſe quaſi annorum triginta, filius (vt exiſtimabatur) Ioſeph, *filij* Heli,	23	Et ipſe Ieſus erat incipiens quaſi annorū triginta, vt putabatur, filius Ioſeph, qui fuit Heli,
	Τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ, τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἰαννὰ, τοῦ Ἰωσὴφ,	24	*Filij* Matthat, *filij* Leui, *filij* Melchi, *filij* Ianna, *filij* Ioſeph,	24	Qui fuit Matthat, qui fui Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianna, qui fuit Ioſeph,
	Τοῦ Ματταθίου, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Ναοὺμ, τοῦ Ἐσλὶ, τοῦ Ναγγαὶ,	25	*Filij* Mattathiæ, *filij* Amos, *filij* Naum, *filij* Esli, *filij* Naggæ,	25	Qui fuit Mattathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Heſli, qui fuit Nagge,
	Τοῦ Μαὰθ, τοῦ Ματταθίου, τοῦ Σεμεῒ, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰούδα,	26	*Filij* Maath, *filij* Mattathiæ, *filij* Semei, *filij* Ioſeph, *filij* Iuda,	26	Qui fuit Mahath, qui fuit Mattathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iuda,
	Τοῦ Ἰωαννᾶ, τοῦ Ῥησὰ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Νηρὶ,	27	*Filij* Ioanna, *filij* Rheſa, *filij* Zorobabel, *filij* Salathiel, *filij* Neri,	27	Qui fuit Iohanna, qui fuit Reſa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,

---

18 *Exhortans*, παρακαλῶν. Παρακαλεῖν interdum etiam Precari, interdum Conſolari declarat. Hoc autem loco idem valet atque τὸ παραινεῖν.

19 *Ipſe*, ὁ Ἡρώδης. Hebræa repetitio antecedentis loco relatiui, de qua alibi dictum eſt à nobis.

20 *Quòd incluſit*, καὶ κατέκλεισε. Vulgata & Eraſmus, *Et incluſit*: ita vt videantur iſta non ſatis cohærere. Puto igitur καὶ pro ὅτι vſurpari hoc loco, vt interdum apud Hebræos ו [*vau*] pro ש [*sche*] vel אשר [*aſcher*.]

23 *Ipſe autem Ieſus*, & cætera, καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς. Hic locus paulo aliter citatur ab Epiphanio κατὰ Ἐβιωναίων, & bis κατὰ τῶν Ἀνοήτων. Legit enim, ἦν δὲ Ἰησοῦς ἀρχόμενος εἶναι ὡς ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ. id eſt, Ieſus autem incipiebat eſſe quaſi triginta annorum, filius (vt exiſtimabatur) Ioſephi. Hanc autem lectionem maximè probo, quia ſi ὢν coniungas cum ἀρχόμενος, vt ſcriptum ſit ἦν ἀρχόμενος ὢν, durior erit hæc loquendi formula, pro ἤρχετο ὢν, vel εἶναι Eadem tamen eſt ſententia, vtramuis lectionem ſequamur. [*Filij*] *Heli*, τοῦ Ἡλί. De hac ellipſi alibi diximus. Nos autem eam ſuppleuimus, Syrum interpretem ſequuti, qui vbique nomen בר [*bar*] expreſſit. Non deſunt qui γαμβροῦ malint ſubaudire, quod mihi non placet. Videtur enim eadem potius ratione ellipſis ſupplenda in hoc membro, atque in aliis qui ſequuntur: neque nouum aut à ratione alienum eſt vt generi vocentur ſocerorum filij, quum nurus ſuas Noëmi filias vocet, Ruth. 1.10. Deinde ſunt aliæ etiam rationes quibus Matthæus & Lucas in hac genealogia concilientur, quæ ex aliis peti poſſunt. Nunc verò ſatisfeciſſe videbor officio meo ſi diuerſas duntaxat lectiones annotaro, quæ quidem alicuius ſunt momenti. Nam comperio in his ſcribendis nominibus infinitam eſſe codicum varietatem, partim propter ſummam Hebrææ linguæ imperitiam in pleriſque non modò librariis, ſed etiam interpretibus alioquin piis & eruditis: partim etiam quia puncta vocalia non omnes Hebræi eodem modo pronuntiant. Sed hîc prætermiſſum nolim inexſpectatum quiddam, nempe in illo meo venerandæ ſanè vetuſtatis codice (cuius antea ſæpe memini) hanc genealogiam ſicut apud Matthæum deſcendendo, ſic hoc loco aſcendendo, iis tantùm adiectis quos Matthæus in teſſaradecadibus conſtituendis prætererat, ad Solomonem, non ad Nathanem, cæteris ſurſum ad Adamum vſque inuariatis, deduci. hac videlicet * ſerie, υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ματθὰν, τοῦ Ἐλεαζὰρ, τοῦ Ἐλιούδ, τοῦ Ἰαχεὶμ, τοῦ Σαδὼκ, τοῦ Ἐλιακεὶμ, τοῦ Ἀβιοὺδ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Ἰεχονίου, τοῦ Ἰωακεὶμ, τοῦ Ἐλιακεὶμ, τοῦ Ἰωσία, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Μανασσῆ, τοῦ Ἐζεκία, τοῦ Ἀχὰς, τοῦ Ἰωάθαμ, τοῦ Ὀζεία, τοῦ Ἀμασίου, τοῦ Ἰωὰς, τοῦ Ὀχοζίου, τοῦ Ἰωρὰμ, τοῦ Ἰωσαφὰτ, τοῦ Ἀσὰ, τοῦ Ἀβία, τοῦ Ῥοβοὰμ, τοῦ Σολομῶν. Quinam autem id ſit factum neſcio, quum recepta lectio tum Syri ipſius interpretis auctoritate, tum ſcriptorum omnium ſacrorum (propterea de Matthæo cum Luca conciliando laborantium) conſenſu planè confirmetur: cui ſanè præiudicium vllum afferre nec velim, nec auſim. Tantùm dico, fieri potuiſſe vt ipſis Euangeliſtarum temporibus Iudæi genealogiam iſtam, quantum in ipſis fuit, deprauarint, quaſi fidem cæteris de Chriſto narrationibus abrogaturi: quæ fraus à pleriſque non animaduerſa, facilè obtinuerit. Sed vtcunque ſit, age recepta lectio ſalua & intacta permaneto. Lectorem tamen hoc cælatum nolui.

28 Τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἀδδὶ, τοῦ Κωσὰμ, τοῦ Ἐλμωδὰμ, τοῦ Ἤρ,

29 Τοῦ Ἰωσὴ, τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Ἰωρεὶμ, τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ,

30 Τοῦ Συμεὼν, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰωνὰν, τοῦ Ἐλιακεὶμ,

31 Τοῦ Μελεᾶ, τοῦ Μαϊνὰν, τοῦ Ματταθὰ, τοῦ Ναθὰν, τοῦ Δαβὶδ,

32 Τοῦ Ἰεσσαὶ, τοῦ Ὠβὴδ, τοῦ Βοὸζ, τοῦ Σαλμὼν, τοῦ Ναασσὼν,

33 Τοῦ Ἀμιναδὰβ, τοῦ Ἀρὰμ, τοῦ Ἐσρὼμ, τοῦ Φαρὲς, τοῦ Ἰούδα,

34 Τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ἰσαὰκ, τοῦ Ἀβραὰμ, τοῦ Θάρα, τοῦ Ναχὼρ,

35 Τοῦ Σαρούχ, τοῦ Ῥαγαῦ, τοῦ Φαλὲκ, τοῦ Ἕβερ, τοῦ Σαλὰ,

36 Τοῦ Καϊνὰν, τοῦ Ἀρφαξὰδ, τοῦ Σὴμ; τοῦ Νῶε, τοῦ Λάμεχ,

37 Τοῦ Μαθουσάλα, τοῦ Ἐνὼχ, τοῦ Ἰαρὲδ, τοῦ Μαλελεὴλ, τοῦ Καϊνὰν,

38 Τοῦ Ἐνὼς, τοῦ Σὴθ, τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον δ.

1 Ἰησοῦς δὲ πνεύματος ἁγίου πλήρης ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον·

2 Ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου· καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις· καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασε.

3 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρτος.

4 Καὶ ἀπεκρίθη Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν λέγων, Γέγραπται ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι Θεοῦ.

5 Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς

28 *Filij* Melchi, *filij* Addi, *filij* Coſam, *filij* Elmodam, *filij* Er,

29 *Filij* Ioſe, *filij* Eliezer, *filij* Iorim, *filij* Matthat, *filij* Leui,

30 *Filij* Simeon, *filij* Iuda, *filij* Ioſeph, *filij* Ionam, *filij* Eliacim

31 *Filij* Melea, *filij* Mainan, *filij* Mattatha, *filij* Nathan, *filij* Dauid,

32 *Filij* Ieſſæ, *filij* Obed, *filij* Boos, *filij* Salmon, *filij* Naaſſon,

33 *Filij* Aminadab, *filij* Aram, *filij* Eſrom, *filij* Phares, *filij* Iudæ,

34 *Filij* Iacob, *filij* Iſaac, *filii* Abraham, *filij* Thara, *filij* Nachor,

35 *Filij* Saruch, *filij* Ragau, *filij* Phalec, *filij* Heber, *filij* Sale,

36 ⁘*Filij* Arphaxad, *filij* Sem, *filij* Noe, *filij* Lamech,

37 *Filij* Mathuſala, *filij* Henoch, *filij* Iared, *filij* Mahalaleel, *filij* Cainan,

38 *Filij* Henos, *filij* Seth, *filij* Adam ⁘qui fuit Dei.

CAP. IIII.

1 IEſus autem plenus Spiritu ſancto reuertit à Iordane, ‖& actus eſt ⁘ab *eodem* Spiritu in deſertum,

2 ⁘Dies quadraginta ⁘tentante *eum* diabolo. Neque comedit quicquam per illos dies, ſed iis exactis poſtea eſuriit.

3 Tunc dixit ei diabolus: Si Filius es Dei, dic iſti lapidi vt fiat panis.

4 ⁘Et reſpondit ei Ieſus dicens, Scriptum eſt, ‖non ⁘pane ſolo victurum hominem, ſed omni verbo Dei.

5 Tunc quum ſubduxiſſet eum

28 *Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Coſam, qui fuit Elmodam, qui fuit Her.*

29 *Qui fuit Ieſu, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,*

30 *Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iona, qui fuit Eliacim,*

31 *Qui fuit Melcha, qui fuit Menna, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid.*

32 *Qui fuit Ieſſe, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naaſſon,*

33 *Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Eſrom, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ,*

34 *Qui fuit Iacob, qui fuit Iſaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Thare, qui fuit Nachor,*

35 *Qui fuit Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui*
36 *fuit Sale,*
Qui fuit Cainam, qui fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui
37 *fuit Lamech,*
Qui fuit Mathuſale, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Malaleel,
38 *qui fuit Cainam,*
Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.

CAP. IIII.

1 *IEſus autē plenus Spiritu ſancto regreſſus eſt à Iordane: & agebatur in Spiritu in deſerto,*

Matth. 4.1. marci 1.12.

2 *Diebus quadraginta, & tentabatur à diabolo. Et nihil manducauit in diebus illis: & conſummatis illis, poſtea eſuriit.*

3 *Dixit autem illi diabolus, Si Filius Dei es, dic lapidi huic vt panis fiat.*

4 *Et reſpondit ad illum Ieſus, Scriptum eſt, Quia non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni verbo Dei.*

Deut. 8.3. matt. 4.4.

5 *Et duxit illum diabo-*

---

36 *Filij Arphaxad*, τοῦ Ἀρφαξάδ. Ante hoc nomen legitur τοῦ Καϊνάν, quod non dubitaui expungere, ſequutus auctoritatem Moſis Gen. 11.12. & mei vetuſtiſſimi codicis.

38 *Qui fuit Dei*, τοῦ Θεοῦ. id eſt דמן אלהא [*demen Elaha*] à Deo, videlicet conditore. quum in aliis vbique בר [*bar*] id eſt Filij nomen rectè expreſſerit. In vetuſtiſſimo Latino codice, legi hic additum, ex albo libri (vt opinor) *Generationes ſeptuaginta quinque.*

IN CAPVT IIII.

1 *Ab* [*eodem*] *Spiritu*, ἐν τῷ Πνεύματι. A Spiritu Sancto videlicet, cuius mentio facta eſt in ſuperiore membro. Nam articulus vim habet διαφορᾶς. aut etiam repetitur antecedens pro relatiuo, Hebræorum more, vt ſuprà 3.19. Vulgata, *In ſpiritu*, id eſt ברוח [*beruach.*] Solent enim Hebræi (vt ſæpe iam diximus) cauſarum omne genus interdum exprimere præfixa litera ב, quæ, pro varia cauſæ ratione explicanda eſt. Hîc autem nemo non videt ἐν τῷ Πνεύματι idem declarare atque ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Eraſmus, *Per ſpiritum*: id eſt διὰ τοῦ Πνεύματος. quæ expoſitio non ſatis conuenit, & videtur etiam ambigua. Poſſet enim ita accipi quaſi non re vera, ſed κατ' ὀπτασίαν, id eſt imaginariè, fuerit actus in deſertū, vt etiam annotauimus ſuprà cap. 2.26.

2 *Dies quadraginta*, τεσσαράκοντα ἡμέρας. Vetus interpres hæc cōiungit cum verbo ἤγετο, contra fidē omnium exemplariorum quæ vidimus. Ita tamen diſtinguit Euſebius ἀποδείξ. γ. κεφ. ϛ. & mihi quoque non diſplicet hæc diſtinctio, ſi modò ex Marco ſuppleas quod hîc deeſſe videtur perficiendæ ſententiæ: acſi ſcriptum ſit, *Et actus eſt ab eodē Spiritu in deſertū, [fuitque illic] dies quadraginta tentāte [eum] diabolo.*

¶*Tentante* [*eum*] *diabolo*, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Vulgata & Eraſmus, *Et tentabatur à diabolo.* Annotauimus Marci 1.13, rarò à Latinis vſurpari paſſiuum participium præſentis temporis, qua de re adhuc inter Grammaticos certatur. Itaque multò commodius exprimitur paſſiuo in actiuum mutato, vt hîc fecimus, & paulo pòſt verſu 15.

4 *Et reſpondit ei*, καὶ ἀπεκρίθη πρὸς αὐτόν. Hebraicè, ויאמר אליו [*vaiomer elau*] pro ויען לו [*vaiahan lo*] quā conſtructionem Latini & Græci quoque reſpuunt, niſi quum

de re agitur. Dicimur enim reſpondere ad aliquid, non ad aliquem. Nam illud Plinij, *Quum ad eos reſpondiſſem*, fortaſſis eſt ἅπαξ λεγόμενον: ſed apud vnũ Lucã reperias hanc conſtructionem verbi ἀποκρίνεσθαι, eámque non ita frequenter, nimirum infrà cap.6.3, & 14.5. & Act.25.16. ¶*Pane*, ἐπ᾽ ἄρτῳ. Hebr. על־הלחם [*hal halechem*,] pro quo Vetus interpres ad verbum, *In pane.* Sed Latinos conſtat in hoc dicendi genere omittere præpoſitionem.

ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου.

6 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν.

7 Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σου πάντα.

8 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ, γέγραπται γὰρ,
Deu.6.16. & 10.20. Προσκυνήσεις Κύριον τὸν θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

9 Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω.

Psal.91.12. 10 Γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε·

11 Καὶ ὅτι ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

12 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς,
Deu.6.16. Ὅτι εἴρηται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

13 Καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος, ἀπέστη ἀπ᾽ αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.

14 Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ᾽ ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ.

15 Καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς

diabolus in montem ſublimem, oſtendit ei omnia regna terræ ¨puncto temporis.

6 Et ait ei diabolus, Tibi dabo ¨poteſtatem hanc vniuerſam, & gloriam illorum *regnorum*: nam mihi ¨tradita eſt, & cuicunque voluero, do eam.

7 Itaque ¨ſi tu adoraueris me, erunt tua ¨omnia.

8 Reſpondens autem Ieſus dixit ei, ¨Abſcede à me Satana. ſcriptum eſt ¨enim, ‖ Adorabis Dominum Deum tuum, & ei ſoli ¨ſeruies.

9 Tũ duxit eũ Hieroſolymã, & eum ſtatuit ſupra pinnas tẽpli: & dixit ei, Si tu ¨filius Dei es, deiice teipſum hinc deorſum.

10 Scriptum eſt enim, ‖ Angelis ſuis mandabit de te, vt cuſtodiant te:

11 Et in manus tollent te, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

12 Reſpondens autem Ieſus dixit ei, Dictum eſt, ‖ Non tentabis Dominum Deum tuum.

13 Et finita omni tẽtatione, diabolus abſceſſit ab eo ad tẽpus.

14 Reuerſus eſt autẽ Ieſus ¨cum virtute Spiritus in Galilæam: & fama de eo exiit in totam circumiacentem regionem.

15 ¨Et ipſe docebat in ſynago-

lus in montem excelſum, & oſtendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis.

6 *Et ait illi, Tibi dabo poteſtatem hanc vniuerſam, & gloriam illorum: quia mihi tradita ſunt, & cui volo, do illa.*

7 *Tu ergo ſi adoraueris coram me, erunt tua omnia,*

8 *Et reſpondens Ieſus dixit illi, Scriptum eſt, Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſeruies.*

9 *Et duxit illum in Ieruſalem, & ſtatuit eum ſuper pinnam templi: & dixit illi, Si Filius Dei es, mitte te hinc deorſum.*

10 *Scriptũ eſt enim, quòd Angelis ſuis mandauit de te, vt conſeruent te:*

11 *Et quia in manibus tollẽt te: ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum.*

12 *Et reſpondens Ieſus ait illi, Dictum eſt, Non tẽtabis Dominũ Deũ tuũ.*

13 *Et conſummata omni tentatione diabolus receſſit ab illo vſque ad tempus.*

14 *Et egreſſus eſt Ieſus in virtute Spiritus in Galilæam: & fama exiit per vniuerſam regionem de illo.*

15 *Et ipſe docebat in ſy-*

---

5 *Puncto temporis*, ἐν στιγμῇ χρόνου. Hebræi רגע [*regah*:] id eſt *momento temporis*, vt vertit Vetus interpres, diuerſa tamen tranſlatione: nimirum à ponderibus ſumpta. Momentum enim puto id eſſe quod Græci ῥοπὴν vocãt.

6 *Poteſtatem*, ἐξουσίαν, Poteſtatem vocat Satanas metonymicè, (vt opinor) non tam ius ipſum monarchiæ quàm ipſas regiones orbis terrarum: quod modo Romanum imperium dicitur tota ditio Romano imperatori ſubiecta. Nam alioquin dicendum erat, Dabo tibi poteſtatem in hæc omnia. ¶*Tradita eſt*, παραδέδοται. Tradita eſt, videlicet hæc poteſtas & gloria. Et hoc quidem verè aliquatenus Satan, coactus tamen profiteri hanc poteſtatem ſe aliunde habere. Sed id reticet ſuo more, quod dictum in primis oportuit: nẽpe, etſi non niſi ſic decernente Deo, vnico rerum à ſe creatarum propriè Domino, fraude tamen & vi non iure vllo hominibus dominari: & ſic quidem dominari vt (quod poſtea coactus eſt agnoſcere) ne in porcos quidem introire niſi copia ſibi ab eo ipſo quem hîc tentat, conceſſa, nõ potuerit: nedum vt pro arbitrio regna in hunc vel illum ttansferre poſſit. Vulgata & Eraſmus, *Tradita ſunt*: quæ interpretatio non reſpondet Græcis, niſi pro αὐτὴν ſcribas αὐτὰ, vt etiam legit Vetus interpres.

7 *Si tu adoraueris me*, ἐὰν σὺ προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου. Vulg. ad verbum, *Si adoraueris coram me*. Eraſ. *Si adoraueris [prouolutus] coram me.* Ego malui ἐνώπιόν μου accipere pro ſimplici pronomine, vt ſæpe apud Heb. לפני [*liphne*] ponitur ſimplicis affixi loco. Sed notãda eſt traiectio pronominis σὺ, quam miror ſeruatã fuiſſe ab interpretibus quum in Latino ſermone diuerſam requirat conſtructionem. Referretur enim ad verbum poſterius, vt omnino dicendum fuerit, Tu igitur ſi adoraueris me, omnia poſſidebis. In vno codice additũ erat πεσὼν, Procidens. ¶*Omnia*, πάντα. Ita loquitur Satan, quia totius mundi regna illi oſtentabat ex montis vertice: quod tamẽ non ita accipio quaſi vel ſit vllus mons tam ſublimis vt ex eo deſpici poſſit vniuerſus mundus, vel imaginariè hæc facta ſint, vt putat Theophylactus: ſed quòd ex editiſſimo monte Satã ſubiecta regione ampliſſima, ſitum regionum per ſingulas mundi partes Chriſto commonſtraret. Sed pro πάντα in omnibus vetuſtis codicibus legimus πᾶσα: quod videtur melius cohærere cum ſuperiore verſiculo, vt conuertas ἔσται σοῦ πᾶσα, tota tua erit, videlicet gloria illa τῆς οἰκουμένης, vel ipſa οἰκουμένη.

8 *Abſcede à me Satana*, ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ. Vide Marci 8.33. In vulgata editione & in tribus vetuſtis codicibus, & illo meo vetuſtiſſimo, hæc non legimus. In reliquis tamen exemplaribus & apud Theophylactum reperiuntur. ¶*Enim*, γάρ. Hæc particula deeſt in iiſdem illis cod. ¶*Seruies*, λατρεύσεις. Eraſmus, *Coles*. Vide Mat.4.10.

9 *Filius*, ὁ υἱός. Suſpecta eſt mihi hæc lectio: quod neque apud Matthæum, vbi hanc hiſtoriam recitat, neque apud Syrum interpretem, neque ſupra verſ.3, addatur articulus: quem etiam in illo meo vetuſtiſſimo codice non reperi, vt mihi quidem Satan videatur (quod & Chryſoſtomus arbitratur) quanuis vocem illam cælitus demiſſam audiuiſſet, tamen incarnationis τοῦ λόγου myſterium ignoraſſe, & prophetias ita accepiſſe quaſi Meſſias diuiniſſimus tantum homo, non autem θεάνθρωπος eſſet futurus: in quam blaſphemiam poſtea Samoſatenum & alios impulit. *

14 *Cum virtute Spiritus*, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος. Id eſt cæleſti diuináque planè virtute ſeſe, quæ antea veluti delituerat, in ipſo exerente, quum ſuperato in ſeſe Satana inciperet eiuſdem opera deſtruere.

15 *Et ipſe*, καὶ αὐτός. Fortaſſis καὶ ponitur Hebræorum more pro Quia.

16 *Sabba-*

αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων.

16 Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ναζαρὲτ, οὗ ἦν τεθραμμένος· καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, εἰς τὴν συναγωγήν· καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι.

17 Καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἡσαΐου τοῦ προφήτου· καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον,

18 Πνεῦμα Κυρίου ἐπ᾽ ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει·

19 Κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν.

20 Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ.

21 Ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, Ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν.

gis eorum, omnibus ipſum glorificantibus.

16 ‖Venit igitur Nazaretam, vbi fuerat nutritus: & intrauit vt cõſueuerat, die ¨Sabbathi, in ſynagogã: & ſurrexit ¨vt legeret.

17 Tunc datus eſt ei liber Eſaiæ prophetę: ¨quúmque explicuiſſet librũ, inuenit locum *in* quo ſcriptum erat,

18 ‖Spiritus Domini ſuper me, propterea quòd vnxit me: vt euangelizem ¨pauperibus miſit me, ¨vt medear contritis corde, vt prædicem captiuis ¨dimiſſionem, & cæcis ¨viſus recuperationem, ¨vt confractos emittam in libertatem:

19 Vt prædicem annum Domini ¨acceptum.

20 Et complicatum librũ quum reddidiſſet miniſtro, ſedit: & omnium in ſynagoga oculi erant ¨intenti in eum.

21 Cœpit autem eis dicere, Hodie impleta eſt hæc Scriptura ¨audientibus vobis.

ſinagogis eorum: & magnificabatur ab omnibus.

16 *Et venit Nazareth, vbi erat nutritus: & intrauit ſecundum conſuetudinem ſuam die Sabbathi in ſynagogam: & ſurrexit legere.* Mat. 13.54 mar. 6.1 ioh 4.43

17 *Et traditus eſt illi liber Eſaiæ prophetæ Et vt reuoluit librum, inuenit locum vbi ſcriptum erat,*

18 *Spiritus Domini ſuper me, propter quòd vnxit me: euangelizare pauperibus miſit me, ſanare contritos corde, prædicare captiuis remiſſionem, & cæcis viſum: dimittere confractos in remiſſionem:* Eſa. 61.1

19 *Prædicare annum acceptum, & diem retributionis.*

20 *Et quum plicuiſſet librum, reddidit miniſtro, & ſedit: & omnium in ſynagoga oculi erant intendentes in eum.*

21 *Cœpit autem dicere ad illos. Quia hodie impleta eſt hæc Scriptura in auribus veſtris.*

---

16 *Sabbathi*, τῶν σαββάτων. Eraſmus, *Sabbathorum*. Sed rectius conuertit Vetus interpres. Eſt enim enallage de qua diximus Matth. 12.1: niſi poſt τῶν σαββάτων, adſcribatur diſtinctio, vt hæc cohæreant cum participio εἰωθὸς, quemadmodum in Theophylacto Romano hæc diſtinguuntur. ¶ *Vt legeret*, ἀναγνῶναι. Intellige non ſimplicem lectionem ſed cum interpretatione coniunctam, vt ex conſequentibus apparet. Nec mihi tamen fit veriſimile quoſuis temere fuiſſe ad publicè loquendum in ſynagogis admiſſos, ſed eorum hoc fuiſſe ordinarium munus qui γραμματεῖς & νομικοὶ dicebantur, Leuitis, hanc quoque ob cauſam per loca multa diſtributis, vnde ſuper Cathedram Moſis dicuntur ſediſſe. Sed propterea inuitatos etiam interdum fuiſſe extra ordinem nõnullos ab Archiſynagogis apparet ex Act. 13.15. Chriſto autem ipſi maieſtas & miracula audientiam vbique faciebant. Vide 1. Cor. 14,29.

17 *Quúmque explicuiſſet*, καὶ ἀναπτύξας. In vno codice legimus καὶ ἀνοίξας, & cum aperuiſſet. Eſt autem vtrunque hoc participium referendum ad eius temporis morem, quo libri non ita erant diſtinctis foliis compacti vt nunc ſunt, ſed terete baculo circunuoluti: cuius extrema vocabant vmbilicos, ſeu quòd vmbilici formam præferrent, ſeu quòd circumuoluto libro inſtar cuiuſdam vmbilici in medio ſita apparerent.

18 *Pauperibus*, πτωχοῖς. Sic verterũt Græci, quũ in Hebr. non legatur עניים [*haniim*,] ſed ענוים [*hanauim*.] Verùm quod ad ſenſum attinet, nihil intereſt. ¶ *Vt medear contritis corde*, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν. Extãt hæc quidem apud Eſaiam, & hoc etiam loco tum apud Syrum tum apud veterem Latinum interpretem: quæ tamen non legũtur in meo vetuſtiſſimo codice, & aliis pleriſque manuſcriptis. ¶ *Dimiſſionem*, ἄφεσιν. Vulgata & Eraſmus, *Remiſſionem*, quod non videtur conuenire. Nam remittuntur debita, dimittuntur captiui. ¶ *Viſus recuperationem*, ἀνάβλεψιν. Vulgata, *Viſum*: quum ἀνάβλεψις potius declaret redditum viſum, quaſi reuidentiam dicas, vt Eraſmus obſeruat in annotationibus. De hoc autem mẽbro quid mihi videatur, ſtatim dicam. ¶ *Vt confractos emittam in libertatem*, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει. Putauit Eraſmus hoc membrum abundare: & certè neceſſe eſt vt vel redundet, vel quod proximè in Hebræis præceſſit: id eſt καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. quod facilè intelliget quiſquis Hebræa cum Græcis cõtulerit. Certè Ambroſius hoc poſterius non legit, quantum ex eius interpretatione colligi poteſt. Euſebius quoque quum in libris ἀποδείξεως hoc teſtimoniũ citet quinquies aut ſexies, nuſquam tamen hęc addidit, niſi vno tantùm loco. Ego verò non dubito quin hîc factum ſit quod alibi ſæpe, vt quum ad marginem editionis Septuaginta (quam vocant) vel annotata eſſet diuerſa aliqua eiuſdem loci interpretatio, Aquilæ puta, aut Symmachi, aut Theodotionis, vel non diſſimilis ſententiæ teſtimonium adſcriptum, librarij deinde hęc omnia promiſcuè in ipſo contextu deſcripſerint. Sic igitur habent Hebræa, ולאסורים פקח־קוח [*velaaſurim pekach koach*,] pro quibus Septuaginta interpretes verterũt, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Acceperunt enim פקח־קוח [*pekach-koach*] pro vno vocabulo, ſicut etiam interpretatur Kimhi: & quia de oculorum apertione propriè dicitur, idcirco אסורים [*aſurim*] putarunt tranſlatitiè ſignificare עורים [*hiuerim*] id eſt cæcos, vt conſtaret antitheſis: quia nimirum qui vincti tenẽtur in carceris tenebris, non multo maiorem habent vſum lucis quàm qui oculis ſunt orbati, vt declaratur Eſaiæ 42. 7. Hanc igitur interpretationem quum quiſpiam vel non intelligeret, vel putaret Hebræis non reſpondere, annotauit alium locum, quo putauit iſtum poſſe illuſtrari, petitum ex eiuſdem Prophetæ capite 58.6, vbi in Hebræo legitur ושלח רצוצים חפשים [*veſchallach retſutſim chophſchim*:] in Græcis autem ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει: quæ deinde in contextum irrepſerunt, mutato tantùm verbo ἀπόστελλε in ἀποστεῖλαι, quòd alioquin non cohæreret conſtructio. Sed quiſquis hunc locum primus annotauit ad marginem, res ſanè diſſimillimas inter ſe comparauit: vt nulla poſſit ſubeſſe ſuſpicio, duo eiuſdem Prophetæ teſtimonia coniungi. Poterat autem quiſquis ille fuit, alium locum prorſus ſimilem conferre ex capite 42. 7, vbi pro eo quod in Hebræis legitur לפקוח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר [*liphkoach henaijm hiuroth lehotſi mimaſgher aſſir*,] Græci habent ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους: id eſt, *Vt aperias oculos cæcorum, & educas ex vinculis vinctos.* qui locus hunc optimè explicat, quum in vtroque agatur de Chriſti officio. Hæc igitur mea ſententia eſt. Sed mihi tamen religio fuit vel minimum apicem detrahere.

19 *Acceptum*, δεκτόν. In Hebræo legitur רצון [*ratſon*,] id eſt εὐδοκίας, vt ſuprà 2.14. Addit autem Vulgata editio, *Et diem retributionis*: id eſt καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως: quæ verba in Hebræis quidem habentur, ſed in nullis Græcis codicibus à me reperta ſunt in hoc loco, neque adduntur à Syro interprete.

20 *Intenti*, ἀτενίζοντες. Vulgata, *Intendentes*. Eraſm. *Defixi*. Vide Act. 1. 10.

21 *Audientibus vobis*, ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. Hebr. באזניכם [*beoznechem*:] id eſt, (vt Vetus interpres & Eraſmus ad verbum interpretantur) *In auribus veſtris*. Sic interdum reperias בעיניכם [*behenechem*:] id eſt in oculis veſtris, pro Videntibus vobis. Sed hoc dicendi genus Latini quoque vſurpant, illud repudiant.

22 Καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος, τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ;

23 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἰατρὲ, θεράπευσον σεαυτόν· ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναοὺμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου.

24 Εἶπε δὲ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ· Ioh. 4.44

25 Ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· 1. Reg.17. 1.7,&c. Iac.5.27

26 Καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας εἰ μὴ εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδῶνος, πρὸς γυναῖκα χήραν.

27 Καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη, εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος. 2. Reg 5. 14

28 Καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα.

29 Καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκο-

22 Et omnes ∴ teſtimonium ei dabant, ∴ ac mirabantur ∴ ſuper ſermonibus *plenis* gratia, procedẽtibus ex ore ipſius, dicebántque, Nónne iſte eſt filius Ioſephi?

23 Et dixit ad eos, Omnino dicetis mihi ∴ hoc prouerbium, Medice, cura teipſum: quæcunque audiuimus facta fuiſſe in vrbe Capernaum, fac etiam hîc in patria tua.

24 Dixit autem, Amen dico vobis, ‖nemo Propheta acceptus eſt in patria ſua.

25 Sed ∴ in veritate dico vobis, ‖multæ viduæ erant diebus Eliæ in Iſrael, quando clauſum fuit cælum ad tres annos & ſex menſes, ∴ *adeo* vt fuerit fames magna per ∴ totam regionem:

26 Et ad nullã illarum miſſus eſt Elias, ∴ ſed ∴ Sareptam *vrbem* ∴ Sidoniæ, ad ∴ mulierem viduam.

27 ‖Et multi leproſi erant in Iſrael ∴ ſub Eliſæo propheta: & nullus eorum purgatus eſt, ſed Naaman Syrus.

28 Tum repleti ſunt omnes ∴ excandeſcentia in ſynagoga, hæc audientes.

29 Et ∴ quum ſurrexiſſent, eiecerunt eum extra vrbem: & duxerunt eum vſque ad ∴ ſupercilium montis ſuper quem vrbs

22 *Et omnes teſtimonium illi dabant, & mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant* de ore ipſius, *& dicebant,* Nónne hic *eſt filius Ioſeph?*

23 *Et ait illis, Vtique dicetis mihi hanc ſimilitudinem, Medice, cura teipſum: quanta audiuimus facta in Capharnaum, fac & hic in patria tua.*

24 *Ait autem, Amen dico vobis quia nemo Propheta acceptus eſt in patria ſua.*

25 *In veritate dico vobis, multæ viduæ erãt in diebus Eliæ in Iſrael, quando clauſum eſt cælum annis tribus & menſibus ſex, quũ facta eſſet fames magna in omni terra:*

26 *Et ad nullam illarum miſſus eſt Elias, niſi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem viduam.*

27 *Et multi leproſi erant in Iſrael ſub Eliſæo propheta: & nemo eorum mundatus eſt, niſi Naaman Syrus.*

28 *Et repleti ſunt omnes in ſynagoga ira, hæc audientes.*

29 *Et ſurrexerunt, & eiecerunt illum extra ciuitatem, & deduxerunt illum vſque ad ſupercilium montis ſuper quem*

---

22 *Teſtimonium ei dabant,* ἐμαρτύρουν αὐτῷ. i. approbabant communi cõſenſu ac voce de quibus ipſe diſſerebat. Nam τὸ μαρτυρεῖν hoc loco & aliis multis non declarat ſimpliciter teſtari de aliquo, vt ſolent teſtes à iudice rogati: ſed publica profeſſione quidpiam ita teſtari vt non modò aſſentiaris, ſed etiam laudes ac cõprobes. Itaque mihi quidem videtur reſpõdere verbo Hebręo ידה [*iadah,*] pro quo ſæpe ſacri ſcriptores vſurpãt verbum ὁμολογεῖν, vnde תודה [*todah,*] i. μαρτυρία καὶ ὁμολογία, vt 1. Tim. 6.12, & 13. Sic apud Xenophontem lib. ἀπομν. α, Κἀγὼ μαρτυρῶ τούτοις: id eſt, *Ego quoque teſtimonio meo hæc approbo.* ¶ *Ac mirabantur.* καὶ ἐθαύμαζον. In quodam codice additur οἱ ὄχλοι, turba. Hinc autem licet duo colligere, quæ ſi fuiſſent conſeruata, non tam facilè quibuſdam licuiſſet tyrannidem ſuam conſtituere, nempe iſti collationi Scripturarum non ſolos doctores, ſed ipſam quoque plebem interfuiſſe: & vernaculum ſermonem in hac actione fuiſſe vſurpatum, vt quiuis omnia intelligere, quiuis etiam rogare ac reſpondere poſſet: ritè tamen & certo ordine cõſtituto, vt liquet ex Act. 13.15. quem optimum Eccleſiæ morem quum Satan iam cœpiſſet Pauli ætate deprauare, reſtituit pro viribus fidelis Apoſtolus, 1. Cor. 14.16, & deinceps. ¶ *Super ſermonibus plenis gratia,* ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος. Vulgata perobſcurè, *In verbis gratiæ.* Neque enim gratia hoc loco (i. vt Hebræi loquuntur חן [*chen*]) declarat gratuitam reconciliationem, ſed vim illam planè diuinam quæ in Chriſti verbis totóque habitu inerat, vt qui illum audiebant, niſi qui planè erant ἀναίσθητοι, non poſſent non illum amare, ſuſpicere, complecti: quod etiam apparuit in illis quorum fit mẽtio Ioh. 7.46, vt prædictum erat Pſal. 45.3. Eraſmus, *Super gratia ſermonum,* ita vt ſit hypallage, integro tamen ſenſu.

23 *Hoc prouerbium,* τὴν παραβολὴν ταύτην. Heb. זה המשל [*zeh hammaſchal.*] Vulg. *Hanc ſimilitudinem.* Nos verò alibi Græcum vocabulum ſeruauimus, quum videlicet allegorica quædam narratio inſtituitur: hîc autem nemo nõ videt παραβολὴν dici quod Latini Prouerbium vocant, quia nimirum in pleriſque prouerbiis, cuiuſmodi hoc eſt, locus eſt ſimilitudini & allegoriæ: quam rationem ſequuti ſunt Donatus ac Diomedes in Parœmia definienda.

25 *In veritate,* ἐπ' ἀληθείας. Sic loquitur etiam Quintilianus: de qua re diximus Mat. 22.16. ¶[*Adeo*] *vt fuerit,* ὡς ἐγένετο. Vulg. & Eraſ. *Quum facta eſſet,* vt ὡς pro ὅτι vel ἐπεὶ accipiatur. Sed præſtat (opinor) accipere pro ὥστε, quod à Græcis ἀποτελεστικὸν vocatur, & interdum etiam cum indicatiuo iungitur: quanuis frequentius conſtruatur cum infinitiuo. ¶ *Totam regionem,* πᾶσαν τὴν γῆν. Vulg. & Eraſm. *Omnem terram* interpretãtur. Ego verò non dubito quin ad vnicam Iſraeliticam regionem hoc factum pertinuerit, vt γῆ pro χώρα ponatur, ſicut etiam accipitur Matth. 27.45.

26 *Sed,* εἰ μή. Vulg. & Eraſ. *niſi.* ídque perperam, quum hanc viduam non fuiſſe Iſraelitidem oporteat, vt valeat Chriſti argumentũ. De his autẽ particulis, vide Gal. 2.16. ¶ *Sareptam,* Σάρεπτα. Hebr. צרפת [*Tſorphath,*] pro quo legimus in quibuſdã codicibus Σάρεφθα, & in aliis Σάρεπτα, ſicut etiam apud Stephanum. ¶ *Sidoniæ,* τῆς Σιδῶνος: vel *Sidoniorum.* Eſt enim metonymia, vel ſubauditur χώρας, vel πόλεως, quo nomine apud Græcos nõ vrbs modò ſignificatur: ſed hominum cœtus quorũ vnum eſt corpus, etiam ſi per varios pagos habitent. Eraſmus, *Sidonis:* i. ad Sidona ſpectantem, ſiue quæ erat in Sidoniorum agro & ditione: eodem quidem ſenſu, ſed dicendi genere parum vſitato. ¶ *Mulierem viduam,* γυναῖκα χήραν. Hebraicè, אשה אלמנה [*iſchah almanah,*] de quo pleonaſmo ſup. 2.15.

27 *Sub Eliſæo,* ἐπὶ Ἐλισσαίου. Id eſt, quo tempore Eliſæus functus eſt munere Prophetæ.

28 *Excandeſcentia,* θυμοῦ. Vulg. & Eraſ. *Ira.* i. ὀργῆς.

29 *Quum ſurrexiſſent,* ἀναστάντες: id eſt, dimiſſo conuentu egreſſi ex Synagoga. Eraſmus, *Inſurrexerunt,* i. ἐπαναστάντες. ¶ *Supercilium,* τῆς ὀφρύος. Sic metaphoricè vocat montis partem cacumini proximam, ex qua nimirum in planiciem deſpiciebatur: qua tranſlationis ſpecie eminentem montis cuiuſdam partem vocauit μαστὸν, quaſi protuberantem mammam, Xenophon lib. 4. ἀναβάσεως: vt doctiſſimus Camerarius in hunc locum obſeruauit.

δόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

30 Αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο.

31 Καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι.

32 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.

33 Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ,

34 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

35 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ῥίψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ᾽ αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν.

36 Καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας· καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται;

37 Καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.

38 Ἀναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος· ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ. καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς.

39 Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ· καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.

40 Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς, ἐθεράπευσεν αὐτούς.

41 Ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν,

ipſorum erat ædificata, vt præcipitarent eum.

30 Ipſe verò quum tranſiſſet per medios ipſos, profectus eſt.

31 Et deſcendit Capernaum vrbem Galilææ, ‖ibique docebat eos Sabbathis.

32 ‖Et percellebantur ſuper doctrina eius. Erat enim ſermo ipſius ∵cum auctoritate.

33 Erat autem in ſynagoga quidam habens ∵ſpiritum dæmoniacum impurum, ∵qui exclamauit voce magna,

34 Dicens, ∵Ah, quid nobis tecū Ieſu Nazarene? veniſti vt perderes nos? noui te quis ſis: *nimirum* Sanctus ille Dei.

35 Et obiurgauit eum Ieſus, dicens, Obmuteſce, & exi ex eo. Tunc dæmonium, proiecto illo in medium, exiit ex eo, nihilque ei nocuit.

36 Et obortus eſt pauor in omnibus: & colloquebantur alij cum aliis, dicentes, ∵Quid hoc rei eſt, quòd cum auctoritate ac potentia imperat impuris ſpiritibus, & exeunt?

37 Et dimanauit ∵rumor de eo in omnem locum circumiacentis regionis.

38 ‖Quum ſurrexiſſet autem Ieſus è ſynagoga, introiuit domū Simonis: ſocrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eum pro illa.

39 Tunc *ipſe* ∵adſtans ſupra eam, obiurgauit febrim: & *febris* eā dimiſit. *illa* verò quum illico ſurrexiſſet, miniſtrauit eis.

40 Occidente autem ſole, omnes qui habebant ægrotantes morbis variis, ducebant ipſos ad eum: ille verò vnicuique ipſorum impoſitis manibus, ſanauit eos.

41 ‖Exibant autem etiam dæmonia ex multis, clamantia ac

ciuitas illorum erat ædificata, vt præcipitarent eum. 2.Reg.5.4

30 *Ipſe autem tranſiēs per medium illorum, ibat.*

31 *Et deſcendit in Capharnaum ciuitatem Galilææ, ibique docebat illos Sabbathis.* Mat.4.13 mar.1.21

32 *Et ſtupebant in doctrina eius: quia in poteſtate erat ſermo ipſius.* Matt.7.29 mar.1.22

33 *Et in ſynagoga erat homo habens dæmonium immundum: & exclamauit voce magna,* Mar.1.23

34 *Dicens, Sine, quid nobis & tibi Ieſu Nazarene? veniſti perdere nos? ſcio te qui ſis, Sanctus Dei.*

35 *Et increpauit illum Ieſus, dicens, Obmuteſce, & exi ab eo. Et quum proieciſſet illum dæmoniū in medium, exijt ab illo, nihilque illum nocuit.*

36 *Et factus eſt pauor in omnibus: & colloquebantur adinuicem, dicentes, Quid eſt hoc verbum quia in poteſtate & virtute imperat immūdis ſpiritibus, & exeunt?*

37 *Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.*

38 *Surgens autem Ieſus de ſynagoga, introiuit in domum Simonis: ſocrus autē Simonis tenebatur magnis febribus: & rogauerunt illum pro ea.* Mat.8.14 mar.1.30

39 *Et ſtans ſuper illam imperauit febri: & dimiſit illam. Et continuò ſurgens miniſtrabat illis.*

40 *Quum autem ſol occidiſſet, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebāt illos ad eum: at ille ſingulis manus imponens, curabat eos.*

41 *Exibant autem dæmonia à multis, clamātia &* Mar.1.35

---

32 *Cum auctoritate,* ἐν ἐξουσίᾳ. Vulgata ad verbum, *In poteſtate.* Sæpè autem annotauimus ἐν pro σὺν poni, & nomen ἐξουσίας expoſuimus Mat.7.29, & Marci 1.27. Hoc autem refero, * tum ad rationem illam docendi plenam diuinæ maieſtatis, loquente Chriſto vt Domino, & ſuum illud *Amen amen dico vobis,* inculcante: tum ad miracula quæ itidem vt Dominus & pro imperio edebat, quum nihil ſimile à Scribis & Phariſæis fieret: quamobrem etiam addit Matthæus, Et non ſicuti Scribæ, Matth.7.29.

33 *Spiritum dæmoniacum impurum,* πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου. Vulgata, *Dæmonium immundum.* ſenſu rectè expreſſo. Eraſmus ad verbum. *Habens ſpiritum dæmonij impuri.* quæ interpretatio tolerabilis eſt ſi πνεῦμα pro impulſu & afflatu accipias, quo modo accipi conſtat in vtroque Teſtamento: vt quum dicitur Daniel habuiſſe Spiritum deorum ſanctorum, Dan.4.5.6, & 5.11.14. Sed malo Hebræam eſſe geminationem: vt ſi ſpiritum diabolicum pro diabolo ipſo dicas. Sic enim reperias טיטיון [*tit iauen*] lutum cœni, pro luto cœnoſo: i. cœno profundiſſimo, Pſal.40.3. & אדמת עפר [*admath haphar*] terra pulueris, pro puluere terreſtri, id eſt humo, Dan.12.2. Idem dicendi genus reperio. Apoc. 16.14. alibi verò nuſquam in nouo teſtamento. ¶ *Qui exclamauit,* καὶ ἀνέκραξε. De hoc dicendi genere diximus Mar. 1.10. Poteſt autem relatiuum referri vel ad ſpiritū ipſum, vel ad hominem qui erat dæmonij organum.

34 *Ah,* ἔα. Vox eſt incondita, dolentis ſimul & indignantis, quæ extat etiam Marc.1.24. quam tamen ibi non legit Vulg. nec Syrus interpres. Hîc autem vertit *Sine,* à verbo ἐάω. & Syrus habet שבוקיני [*Sebucaieni,*] Sine me. *

36 *Quid hoc rei eſt?* τίς ὁ λόγος οὗτος; Vulgata, *Quod eſt hoc verbum?* Eraſmus, *Quis ſermo hic eſt?* Neuter malè, ſi placeat iſta multitudinis verba nō tam ad ipſa effecta, quàm ad rationem hæc efficiendi, ad Chriſti ſermonem videlicet, referre.

37 *Rumor,* ἦχος: id eſt φήμη. Sic idem ſcriptor vſurpauit τὴν φωνὴν, Act.2.6.

39 *Adſtans ſupra eam,* ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς. Sic deſcribitur geſtus Chriſti ſeſe ad lecti fulcrum inclinantis, vt febricitantem alleuaret. Dicunt enim alij Euangeliſtæ Chriſtum prehendiſſe ipſius manum.

κράζοντα καὶ λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν ὅτι ᾔδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι.

42 Γενομένης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον, καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτὸν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ· καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν.

43 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι.

44 Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Γαλιλαίας.

Κεφάλαιον ε.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ.

2 Καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμνην· οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ᾽ αὐτῶν ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα.

3 Ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον· καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ πλοίου τοὺς ὄχλους.

4 Ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα, Ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν.

5 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Σίμων εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιστάτα, δι᾽ ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν· ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον.

6 Καὶ τοῦτο ποιήσαντες, συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολύ· διερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν.

7 Καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς. καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν

dicētia, Tu es Christ⁹ ille Filius ille Dei. Sed *ipſe* obiurgans non ſinebat ea loqui, ∵ quòd ſcirent ipſum eſſe Chriſtum illum.

42 ∴ Orto autem die egreſſus profectus eſt in deſertum locū, & turba quærebat eum, venerúntque vſque ad ipſum, & retinebant eum ne ab ipſis diſcederet.

43 Ille verò dixit eis, Certè etiā aliis vrbibus oportet me euangelizare regnum Dei: nam ad hoc miſſus ſum.

44 Et prædicabat in ſynagogis Galilææ.

CAP. V.

1 FActum eſt autē, ∵ quum turba immineret ei, audiendi verbi Dei cauſa, ipſe ſtabat ∵ apud lacum Genezaret.

2 Vidítque duo nauigia quæ ad lacum erant: piſcatores verò quum ex iis deſcendiſſent, abluebant retia.

3 Ingreſſus autem in vnum iſtorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum vt à terra ∵ proueheret paululum: quúmque conſediſſet, docebat turbā ex nauigio.

4 Vt ceſſauit autem loqui, dixit ad Simonem, Prouehito in altum, & ∵ demittite retia veſtra ad capturam.

5 Tum reſpondens Simon ait ei, ∵ Magiſter, ∵ quum per totam noctem nos fatigauerimus, nihil cepimus, tamen ∵ ex tuo iuſſu demittam rete.

6 Et quum hoc feciſſent, concluſerunt piſcium multitudinē magnam: dirumpebatur autem rete eorum.

7 Et innuerunt ſociis qui *erant* in altero nauigio vt venirent, & ipſis ∵ opitularentur.

dicentia, Quia tu es Filius Dei. Et increpans non ſinebat ea loqui, quia ſciebant ipſum eſſe Chriſtum.

42 *Facta autem die, egreſſus ibat in deſertum locum: & turbæ requirebant eum, & venerunt vſque ad ipſum: & detinebant illum ne diſcederet ab eis.*

43 *Quibus ille ait, Qnia & aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei: quia ideo miſſus ſum.*

44 *Et erat prædicans in ſynagogis Galilææ.*

CAP. V.

1 *FActum eſt autē quum turbæ irruerent in eū vt audirent verbum Dei, & ipſe ſtabat ſecus ſtagnū Genezareth.*

2 *Et vidit duas naues ſtantes ſecus ſtagnum: piſcatores autem deſcenderant, & lauabant retia.*

3 *Aſcendens autem in vnam nauim quæ erat Simonis, rogauit eum à terra reducere puſillum: & ſedens docebat de nauicula turbas.*

4 *Vt ceſſauit autem loqui, dixit ad Simonē, Duc in altum, & laxate retia veſtra in capturam.*

5 *Et reſpondens Simon dixit illi, Præceptor, per totam noctem laborātes nihil cepimus: in verbo autem tuo laxabo rete.*

6 *Et quum hoc feciſſent, concluſerunt piſcium multitudinem copioſam: rumpebatur autē rete eorum.*

7 *Et annuerunt ſociis qui erāt in alia naui vt venirent & adiuuarēt eos. Et*

---

41 *Quòd ſcirent,* ὅτι ᾔδεισαν. Vel, ſe ſcire. Vide Marci 1. verſu 34.

42 *Orto autem die,* γενομένης δὲ ἡμέρας. Id eſt cum prima luce, eáque adhuc aduentante, vt liquet ex Mar.1.35.

IN CAPVT V.

1 *Quum immineret,* ἐν τῷ ἐπικεῖσθαι: i. quum quaſi in illum incumberet præ viſendi & audiendi ſtudio: quæ res fecit vt cogeretur è naui docere. Hoc enim declarat τὸ ἐπικεῖσθαι hoc loco: quum alioqui etiam accipiatur pro inſtare, vt infrà cap.23.23. Vulgata, *Quum irruerent.* i. ἐν τῷ ἐφορμᾶν. ¶ *Apud lacum,* παρὰ τὴν λίμνην. Sic vbique Lucas pro eo quod θάλασσαν Mare, Hebraiſſantes ſcribunt. Vulgata, *Stagnum,* impropriè.

3 *Proueheret,* ἐπαναγαγεῖν: i. ἀναπλεῖν, cui opponitur τὸ κατάγειν, quo vtitur paulo pòſt, i. τὸ καταπλεῖν. Neque enim ἀνὰ iterationem declarat in hoc verbo, vt putauit Vetus interpres, qui vertit Reducere: ſed idem valet atque ἄνω. Eraſmus, *Abduceret,* ἀπάγειν.

4 *Demittite,* χαλάσατε. Vulgata & Eraſmus, *Laxate:* quod nullo modo reſpondet Græco vocabulo, de quo diximus Mar.1.4.

5 *Magiſter,* ἐπιστάτα. Ἐπιστάτης propriè declarat eum qui rei cuipiā ſit præfectus, quē vocāt Hebræi נציב [*netſib*] vel נשיא [*naſi.*] Sed & in eadē ſignificatione interdum ponitur רב [*rab,*] ſicut Dan.2.48, vt minimè dubitem ἐπιστάτην à Luca dici quem cæteri Euangeliſtæ Hebraico nomine ſeruato רבי [*rabbi*] appellāt. ¶ *Quum nos fatigauerimus,* κοπιάσαντες. Vulg. & Eraſ. *Laborantes.* Vide Mat.6.82. ¶ *Ex tuo iuſſu,* ἐπὶ τῷ ῥήματί σου. Hebr. כדברך [*chidbarecha,*] iuxta verbum tuum, pro quo Vulgata ad verbum, *In verbo tuo,* i. (vt vernaculo ſermone exprimimus) *A voſtre parole.* Ponitur autem ἐπὶ pro κατὰ, vt apud Platonem in Epiſt. legimus ἐπὶ νῷ pro κατὰ νοῦν. i. ex animi ſententia: & ῥῆμα pro mandato ponitur, ſicut Dicere pro Iubere, vt alibi annotaui.

7 *Vt opitularentur,* τοῦ συλλαβέσθαι: i. vt vnà ſecum manus admouerent reti, quod ſimili tranſlatione dicunt Græci συναίρεσθαι. Vulgata & Eraſmus, *Adiuuandi* vocabulo vtuntur, quod reſpondet τῷ ἐπικουρεῖν.

¶Petr

ἀμφότερα τὰ πλοῖα, ὥστε παρά τι βυθίζεσθαι αὐτά.

8 Ἰδὼν δὲ Σίμων Πέτρος προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ, λέγων, Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, Κύριε.

9 Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ᾗ συνέλαβον·

10 Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, υἱοὺς Ζεβεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ Σίμωνι. Καὶ εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν.

11 Καὶ καταγαγόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

12 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας· καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

13 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ.

14 Καὶ αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ μηδενὶ εἰπεῖν· ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

15 Διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ· καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θεραπεύεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν.

16 Αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμενος.

17 Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων· καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· καὶ δύναμις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς·

18 Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς ἦν παραλελυμένος· καὶ

Venerunt igitur, & impleuerũt ambas naues, ita vt ¨penè mergerentur.

8 Quũ autem *hæc* vidiſſet Simon Petrus, accidit ad genua Ieſu, dicens, Diſcede à me. Nã homo peccator ſum, Domine.

9 Pauor enim ¨occuparat eum & omnes qui cum eo *erant*, ¨ſuper captura piſcium quam cõprehenderant:

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filium Zebedæi, qui erant ſocij Simoni. Tũc ait ad Simonem Ieſus, Ne metue: ab hoc *tempore* viuos capies homines.

11 *Illi* autẽ quum ſubduxiſſent in terram nauigia, relictis omnibus, ſequuti ſunt eum.

12 ‖Et factum eſt, quum eſſet in quadam vrbe, tum ecce *adfuit* quidam plenus lepra: ac viſo Ieſu procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, ſi velis, potes me purgare.

13 *Ieſus* autem extẽſa manu tetigit eum, dicens, Volo, purgator. Et ſtatim lepra abiit ab eo.

14 Ipſe verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: ſed ¨profectus, *inquit*, oſtende teipſum ſacerdoti, & offer pro purgatione tui, ‖ prout præcepit Moſes, *vt hoc ſit* eis teſtimonio.

15 Dimanabant autem eo magis ſermones de eo: & conueniebat turba multa vt audirent, & per eũ ſanarẽtur à morbis ſuis.

16 Ipſe autem ſecedens, erat in deſertis, & precabatur.

17 Et factum eſt ¨quodam die, ¨quũ ipſe doceret, eſſẽtq. Phariſæi ſedentes ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Iudææ & *ex* Hieruſalem: & potentia Domini adeſſet *ei* ¨ad ſanandum illos:

18 ‖¨Tunc ecce *adfuerunt* quidã ferentes in lecto hominem qui erat paralyticus: & ſtudebant

venerunt & impleuerunt ambas nauiculas, ita vt mergerentur.

8 *Quod quum videret Simon Petrus, procidit ad genua Ieſu, dicens, Exi à me, quia homo peccator ſum, Domine.*

9 *Stupor enim circumdederat eum & omnes qui cum illo erant, in captura piſcium quam ceperant:*

10 *Similiter autem Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant ſocij Simonis. Et ait ad Simonem Ieſus, Noli timere: ex hoc iam homines eris capiens.*

11 *Et ſubductis ad terrã nauibus, relictis omnibus, ſequuti ſunt eum.*

12 *Et factum eſt, quum eſſet in vna ciuitatum, & ecce vir plenus lepra: & videns Ieſum, procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, ſi vis, potes me mundare.*

13 *Et extendens manum tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confeſtim lepra diſceſſit ab illo.*

14 *Et ipſe præcepit illi vt nemini diceret: ſed vade, oſtende te Sacerdoti, & offer pro emũdatione tua, ſicut præcepit Moyſes, in teſtimonium illis.*

15 *Perambulabat autem magis ſermo de illo; & cõueniebant turbæ multæ, vt audirent & curarentur ab infirmitatibus ſuis.*

16 *Ipſe autem ſecedebat in deſertum & orabat.*

17 *Et factũ eſt in vna dierum, & ipſe ſedebat docẽs: & erant Phariſæi ſedentes & Legis doctores, qui venerant ex omni caſtello Galilææ & Iudææ & Ieruſalem: & virtus Domini erat ad ſanandum eos.*

18 *Et ecce viri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus: & quærebant*

Mat. 8. 2
marc. 1. 40

Leui. 14. 4

Mat. 9. 2
mar. 2. 3

¶*Penè*, παρά τι. Hoc adiecimus Græco contextui, quod & Syrus interpres habet, & in vetuſtiſſimo codice meo & alio præterea manuſcr. inueni. Sed & iſtud in nonnullis Latinis vet. editionis libris legitur.

9 *Occuparat*, περιέσχεν. Heb. סבב [*ſabab*,] vel אפף [*aphaph*] i. vndique concluſum tenebat, ſicut Tacitus dixit, *Induere pauores*. ¶*Super captura*, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ. Capturam hoc loco vocat ipſos piſces captos, vt oſtendit relatiuum proximũ. Nam alioqui dicendum οὗ non ᾗ. Sic Latini iactum retis interdum appellant quicquid piſcium vno retis iactu capitur, & ipſum capturæ nomen ſic vſurpatur pro re capta, apud Plinium lib. 10, c. 40, vt annotarunt Grammatici.

14 *Profectus* [*inquit*] *oſtende*, ἀπελθὼν δεῖξον. Tranſitio eſt ab obliqua oratione ad directam, Lucæ familiaris, vt obſeruauimus loco alioqui perobſcuro, Act. 15. 5.

17 *Quodam die*, ἐν μιᾷ ἡμερῶν. Hebraicè באחד הימים [*beechad haiamim*,] pro quo Vetus interpres ad verbum, *In vna dierum*: i. vt vulgò loquimur, *Vn iour*. Ponitur autẽ εἷς pro τὶς, vt etiã ἀνὴρ & ἄνθρωπος, ſicut ſæpe annotauimus. Sic paulo ante, verſ. 12, ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, in quadã ciuitate. ¶*Quum ipſe*, καὶ αὐτός. Καὶ pro ὅτε ex Hebræorum idiotiſmo interdum vſurpari, ſæpe iam diximus: hîc autẽ vel redundat, vel poni videtur ויו [*vau*] pro כאשר [*caaſcher*.] i. pro ὅτι, vt reſpondeat initio verſiculi ſequentis, ſicut Exodi 2. 21, & alibi ſæpe. ¶*Ad ſanandum illos*, εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. In vno codice pro αὐτοὺς legimus αὐτόν: quam lectionem ſi ſequamur, αὐτὸν referet Ieſum, & à parte anteriore conſtruetur, vt ſit hic ſenſus, Virtutem Domini ad ſanandum (id eſt χαρίσματα ἰαμάτων, vt loquitur Apoſtolus 1. Corinth. 12. 9) ſeſe eo tempore exeruiſſe in Chriſto: alioquin pronomen αὐτοὺς referendum eſt ad eos quorum facta eſt mentio extremo verſ. 15.

18 *Tunc ecce* [*adfuerunt*] καὶ ἰδού. Suppleuimus conſtructionem hoc loco, vt paulo antè.

	ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.		eum inferre, & ponere in ipſius conſpectu.		*eum inferre, & ponere ante eum.*
	Καὶ μὴ εὑρόντες διὰ ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν, διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον, ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ.	19	Et quum non inueniſſent quâ ipſum inferrent, propter turbã, aſcenderũt ¨in ſolarium & ¨perfoſſo teſtaceo pauimento, demiſerunt eum cum lectulo in medium, ante Ieſum.	19	*Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ turba, aſcenderunt ſupra tectum: & per tegulas ſummiſerunt eum cum lecto in medium ante Ieſum.*
	Καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ, ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.	20	Qui fide eorum ¨viſa, dixit, ¨Heus tu, remiſſa ſunt tibi peccata tua.	20	*Quorum fidem vt vidit, dixit, Homo, remittuntur tibi peccata tua.*
	Καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες, Τίς ἐστιν οὗτος ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός;	21	Tunc cœperunt ratiocinari Scribæ & Phariſæi, dicentes, Quis eſt iſte qui loquitur blaſphemias? Quis poteſt remittere peccata, niſi ſolus Deus?	21	*Et cœperunt cogitare Scribæ & Phariſæi, dicentes, Quis eſt hic qui loquitur blaſphemias? Quis poteſt dimittere peccata niſi ſolus Deus?*
	Ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;	22	Ieſus autem quum noſſet eorum ratiocinationes, reſpondẽs dixit eis, Quid ratiocinamini ¨in cordibus veſtris?	22	*Vt cognouit autem Ieſus cogitationes eorum, reſpondens dixit ad illos, Quid cogitatis in cordibus veſtris?*
	Τί ἐστιν εὐκοπώτερον; εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;	23	Vtrum eſt facilius? dicere, Remiſſa ſunt tibi peccata: aut dicere, Surge & ambula?	23	*Quid eſt facilius? dicere, Dimittuntur tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?*
	Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (εἶπε τῷ παραλελυμένῳ) Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου, πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου.	24	Vt autem ſciatis Filium hominis prȩditum eſſe auctoritate in terra remittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, ſurge, & ¨ſublato *in humeros* lectulo tuo, abi domum tuam.	24	*Vt autem ſciatis quia Filius hominis habet poteſtatem in terra dimittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, ſurge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam.*
	Καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ᾽ ᾧ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν Θεόν.	25	*Is* autẽ illico quũ ſurrexiſſet in eorũ cõſpectu, ſublato *in humeros eo* in quo iacuerat, abiit domum ſuã, glorificans Deum.	25	*Et confeſtim conſurgens coram illis, tulit in quo iacebat: & abijt in domum ſuam magnificans Deum.*
	Καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν· καὶ ἐπλήσθησαν φόβου, λέγοντες, Ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμερον.	26	Et ſtupor cȩpit omnes, & glorificabãt Deum: & repleti ſunt timore, dicentes, Certè vidimus ¨inopinata hodie.	26	*Et ſtupor apprehendit omnes, & magnificabant Deum: & repleti ſunt timore, dicentes, Quia vidimus mirabilia hodie.*
Mat.9.9 mar.2.14	Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευῒν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.	27	‖Poſthæc verò exiit, & conſpexit publicanum nomine Leui, ſedẽtem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.	27	*Et poſt hæc exijt, & vidit publicanum nomine Leui, ſedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me.*
	Καὶ καταλιπὼν ἅπαντα, ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.	28	Et *ille* relictis omnibus ſurrexit, & ſequutus eſt eum.	28	*Et relictis omnibus, ſurgens ſequutus eſt eum.*
	Καὶ ἐποίησε δοχὴν μεγάλην ὁ Λευῒς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ· καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολὺς, καὶ ἄλλων οἳ ἦσαν μετ᾽ αὐτῶν κατακείμενοι.	29	Et fecit ei Leui ¨epulum magnum domi ſuæ: erátque turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipſis accumbebant.	29	*Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo ſua: & erat turba multa publicanorum & aliorum qui cum illis erant diſcumbentes.*
	Καὶ ἐγόγγυζον οἱ Γραμματεῖς αὐτῶν καὶ	30	¨Obmurmurabant autem eis	30	*Et murmurabant Pha-*

---

19 *In ſolarium*, ἐπὶ τὸ δῶμα. Id eſt in ſupremam domus partem. vide Matth 10.27. ¶*Perfoſſo teſtaceo pauimento*, διὰ τῶν κεράμων. Vulg. & Eraſmus, *Per tegulas*. Ego, ne quis tegularum nomine intelligat imbrices quibus acuminata domorum faſtigia tegere conſueuimus, pauimentum teſtaceum ex Plinij lib. 36. cap. 25. malui interpretari. Præpoſitio verò διὰ perfoſſionem pauimẽti indicat, quam exprimit Marcus, 2.4. quod etiam magnitudinem fidei iſtorum amplius declarat, quàm ſi ſimpliciter ex tegulis, id eſt faſtigio domus, demiſſus paralyticus diceretur. Chriſtum enim intra ædes ipſas non ſub dio tunc docuiſſe liquet ex eodem Mar. 2.2: turba alioqui facilè baiulis paralytici ceſſura.

20 *Viſa*, ἰδών. Videre pro cognoſcere, tranſlatione Hebræis familiari. ¶*Heus tu*, ἄνθρωπε. Vulg. & Eraſ. ad verbũ, *Homo*, pro quo ſæpe apud Ezech. occurrit *Fili hominis*.

22 *In cordibus veſtris*, ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; In quibuſdam Veteris editionis codicibus additur Mala, & in quodam Græco exemplari πονηρά.

24 *Sublato [in humeros]* ἄρας, Adieci nonnihil ad vitandã verbi Tollendi amphiboliam. Facit enim hoc ad rem plurimum, vt intelligatur miraculi tũ veritas tũ magnitudo.

26 *Inopinata*, παράδοξα. Sic Quintil. τὸ παράδοξον interpretatur lib. 9. Vulgata, *Mirabilia*, θαυμαστά. Eraſmus, *Incredibilia*, ἀπίθανα.

29 *Epulum*, δοχήν. i. ad verbũ acceptionẽ, quòd paſſim in eo omnes accipiantur. Annotat autem Eraſ. ex libro Athenæi δειπνοσοφ., ſplendidum epulum δοχὴν appellari.

30 *Obmurmurabant*, ἐγόγγυζον. Hunc locum in ſuperioribus editionibus ſum interpretatus. *Qui autem ex eis erant Scribæ & Phariſæi*, perinde nimirum ac ſi genitiuus αὐτῶν ſit partitiuus. Sed ab illo amiciſſimo meo admonitus fateor hanc interpretationem admitti non poſſe. Quinam enim iſti alios conuiuas reprehendiſſent, ſi vnà cũ illis ipſi quoque accumbebant? Varia eſt autem huius loci ſcriptura: quem ſic legit Vulgata, Καὶ ἐγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμμ-

οἱ γραμματεῖς αὐτῶν, λέγοντες πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. *Et murmurabant Pharisæi, & Scribæ eorum, dicentes ad diſcipulos eius.* Syrus interpres ita etiam legit, ſed expuncto pronomine αὐτῶν. Eraſmus quoque non legit αὐτῶν, ſed πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ connectit cum verbo ἐγόγγυζον: quæ ſcriptura confirmatur illius vetuſtiſſimi mei codicis auctoritate. Ergo, ſiquid in his libris ex coniectura licet emendare, quia pronomen αὐτῶν in græcis codicibus magno conſenſu legitur, ſic exiſtimauerim Lucam ſcripſiſſe. Καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμματεῖς αὐτῶν, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. *Scribæ verò obmurmurabant eis & Phariſæi, dicentes ad diſcipulos eius*, Vt ſignificetur omnibus quidem conuiuis obmurmuraſſe, ſed propriè Chriſti diſcipulos, vt iſtius rei auctores, compellaſſe.

οἱ Φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγοντες, Διατί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίετε καὶ πίνετε;

31 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτούς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

32 Οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

33 Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνὰ καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων· οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν;

34 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;

35 Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

36 Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτούς, Ὅτι οὐδεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.

37 Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκούς, καὶ αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται.

38 Ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον· καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται.

39 Καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιόν, εὐθέως θέλει νέον. λέγει γάρ, Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν.

Κεφάλαιον ϛ.

1 ΕΓένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν

Scribæ ac Phariſæi, dicentes ad diſcipulos eius, Quare cum publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

31 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Non opus eſt iis qui ſani ſunt, medico, ſed iis qui malè *ſe* habent.

32 ‖Non veni vocatum iuſtos, ſed peccatores ad reſipiſcentiam.

33 ‖Ipſi verò dixerunt ei, Quare diſcipuli Iohannis ieiunãt crebrò, & ⁚deprecationes faciunt, ſimiliter & diſcipuli Phariſæorum: tui verò edunt & bibunt?

34 Ipſe autem dixit eis, Num poteſtis facere vt filij thalami, quo *tempore* cum ipſis eſt ſponſus, ieiunent?

35 Aderunt autem dies ⁚quum tolletur ab eis ſponſus, tunc ieiunabunt illis diebus.

36 Dicebat autem eis etiam parabolam, Nemo pãniculum noui veſtimenti indit in veſtimentum vetus: alioqui & illud nouum findit *vetus*, & veteri non conuenit panniculus *ſumptus* ex nouo.

37 Et nemo iniicit vinum nouũ in vtres veteres: alioqui diſrũpet vinum nouũ vtres, & ipſum effundetur, & vtres peribunt.

38 Sed vinum nouum in vtres recentes iniiciendum eſt: & vtraque conſeruantur.

39 Et nemo qui biberit vetus, ſtatim vult nouum. dicit enim, Vetus ⁚vtilius eſt.

CAP. VI.

1 FActũ eſt verò vt ſabbatho ⁚altero primo pertranſiret

---

riſæi & Scribæ eorum, dicentes ad diſcipulos eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducatis & bibitis?

31 *Et reſpondens Ieſus dixit ad illos, Non egẽt, qui ſani ſunt, medico; ſed qui malè habent.*

32 *Non veni vocare iuſtos, ſed peccatores ad pœnitentiam.* 1.Tim.1.15

33 *At illi dixerunt ad eũ, Quare diſcipuli Iohannis ieiunant frequenter, & obſecrationes faciunt, ſimiliter & Phariſæorum: tui autem edunt & bibunt?* Matt.9.14 mar.2.18

34 *Quibus ipſe ait, Nunquid poteſtis filios ſponſi, dum cum illis eſt ſponſus, facere ieiunare?*

35 *Venient autem dies & quum ablatus fuerit ab illis ſponſus, tũc ieiunabunt in illis diebus.*

36 *Dicebat autem & ſimilitudinem ad illos, Quia nemo commiſſuram à nouo veſtimento immittit in veſtimentum vetus: alioquin & nouum rumpit, & veteri non conuenit commiſſura à nouo.*

37 *Et nemo mittit vinũ nouum in vtres veteres: alioquin rumpet vinum nouũ utres, & ipſum vinum effundetur, & vtres peribunt.*

38 *Sed vinum nouum in vtres nouos mittendũ eſt: & vtraque conſeruãtur.*

39 *Et nemo bibens vetus, ſtatim vult nouum. dicit enim, Vetus melius eſt.*

CAP. VI.

1 *FActum eſt autem in ſabbatho ſecundo primo, quum tranſiret per* Mat.12.1 mar.2.23

---

33 *Deprecationes*. Vide Act.1.14.

35 *Quum tolletur*, καὶ ὅταν ἀπαρθῇ. In ſecundo codice deeſt καὶ: & ſanè vel redundat vel eſt tranſpoſita hæc particula, quum potius debat conſtrui cum τότε, ſicut apud alios Euangeliſtas.

39 *Vtilius eſt*, χρηστότερος. Id eſt ſalubrius. Vulgata & Eraſmus, *Melius*, id eſt ἀμείνων. Vide infrà, 6.35.

IN CAPVT VI.

1 *Altero primo*, δευτεροπρώτῳ. Duæ erant Sabbathorum ſpecies: vna eorum quæ ſeptimo quoque die recurrebãt: altera eorum quibus ex peculiari Dei mandato feriandum erat, ſolennibus videlicet feſtis. Iam verò in feſto plurium dierum (vt Paſchæ & Tabernaculorum) duo erant Sabbatha, primus nimirum eius feſti dies, & vltimus, eâdem paríque prorſus cęremonia, vt diſertè cauet Dominus, Leuit. 23. Commodè igitur Lucas poſterius illud Sabbathum, id eſt vltimum diem Azymorum (id enim intelligitur ex eo quòd fit mẽtio ſpicarum, vt rectè notat Epiph. κατὰ τῶν αἱρετῶν) vocat ſabbathum ſecundo primum; quem alterum primum Latinè voces licebit. Sed hæc aliáque multa licebit ex variis commentariis petere: volui tamen paucis indicare quam ſentẽtiam maximè probarem. Ioſephus Scaliger, vir exactæ eruditionis, mecum ſentit, quod ad hunc * diem attinet, ſed putat δευτερόπρωτον vocari, quòd primã à poſtero die paſchæ hebdomadem clauderet, inter illas ſeptem quæ ab illo die ad Pentecoſten vſque numerabantur: ſed nullis exemplis, nec cuiuſquam ſcriptoris auctoritate iſtud probat.

σπορίμων· καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί.

Τινὲς δὲ τῶν Φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι;

1.Reg.21.6 Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποίησε Δαβὶδ, ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες;

Ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ· οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνοις τοὺς ἱερεῖς; Exod.29.33 leuit. 8.32. & 24.9

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

Mat.12.9 mar.3.1 Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ διδάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.

Παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει· ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ.

Αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν· καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. Ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτοὺς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς, Τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀπολέσαι;

Καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς, εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

Αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας· καὶ διελάλουν πρὸς ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.

per ſata. Vellebant autem diſcipuli ſpicas, edebántque, confricantes manibus.

2 Quidam autem Phariſæorum dixerunt eis, Cur facitis quod non licet facere Sabbathis?

3 Tunc reſpondens Ieſus dixit eis, ‖ Ne hoc quidem legiſtis quod fecit Dauid quum eſuriret ipſe & qui cum eo erant?

4 Quomodo introierit domum Dei, & panes propoſititios sũpſerit, ederítque, ac dederit etiã iis qui ſecum *erant*: ‖quibus *panibus* non licet veſci niſi ſolis ſacerdotibus?

5 Et dicebat eis, Filius hominis dominus eſt ¨etiam ſabbathi.

6 ‖Factum eſt verò etiam alio ſabbatho vt ipſe ingrederetur in ſynagogam, ac doceret. Erat autem ibi quidam ¨cuius manus dextera erat arida.

7 Obſeruabant autem eũ Scribæ ac Phariſæi an Sabbatho ſanaturus eſſet *illum*, vt inuenirẽt ¨accuſationem *aduerſus* eum.

8 At ipſe norat cogitationes eorũ: & dixit homini qui habebat manũ aridam, Surge, & adſta in medio. Ille verò ſurgẽs adſtitit.

9 Dixit igitur eis Ieſus, ¨interrogabo vos quiddã, Licet Sabbathis ¨benefacere, an malefacere *cuipiam*? hominem ſeruare, an ¨perdere?

10 Et quum eos omnes circunſpexiſſet, ait homini, Extende manum tuam. ¨Ille autẽ ita fecit: & reſtituta eſt manus eius ¨ſana ſicut altera.

11 Ipſi autem repleti ſunt amentia: & colloquebantur alij cum aliis, quidnam facerent Ieſu.

ſata, vellebant diſcipuli eius ſpicas, & manducabant confricãtes manibus.

2 *Quidam autem Phariſæorum dicebant illis, Quid facitis quod non licet in Sabbathis?*

3 *Et reſpondens Ieſus ad eos dixit, Nec hoc legiſtis quod fecit Dauid, quum eſuriſſet ipſe & qui cum illo erant?*

4 *Quomodo intrauit in domum Dei, & panes propoſitionis ſumpſit, & manducauit, & dedit iis qui cum ipſo erãt: quos non licet manducare niſi tantùm Sacerdotibus?*

5 *Et dicebat illis, Quia dominus eſt Filius hominis etiam Sabbathi.*

6 *Factũ eſt autẽ & in alio ſabbatho vt intraret in ſynagogam, & doceret. Et erat ibi homo, & manus eius dextra erat arida.*

7 *Obſeruabant autẽ Scribæ & Phariſæi ſi in Sabbatho curaret: vt inuenirẽt vnde accuſarent eum.*

8 *Ipſe verò ſciebat cogitationes eorum: & ait homini qui habebat manum aridam, Surge, & ſta in medium. Et ſurgens ſtetit.*

9 *Ait autem ad illos Ieſus, interrogo vos ſi licet Sabbathis benefacere, an male: animam ſaluam facere, an perdere.*

10 *Et circumſpectis omnibus, dixit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & reſtituta eſt manus eius.*

11 *Ipſi autem repleti ſunt inſipientia: & colloquebantur adinuicem, quidnam facerent Ieſu.*

---

5 *Etiam Sabbathi*, καὶ τοῦ σαββάτου. In quodam exemplari & meo vetuſtiſſimo addita hæc reperimus, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ θεασάμενός τινα ἐργαζόμενον τῷ σαββάτῳ, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, εἰ μὲν οἶδας τί ποιεῖς, μακάριος εἶ· εἰ δὲ μὴ οἶδας, ἐπικατάρατος καὶ παραβάτης εἶ τοῦ νόμου: id eſt, *Eodem die quum quendam conſpexiſſet operantem Sabbatho, dixit ei, Heus tu, ſi quidem ipſe noſti quid agas, beatus es: ſin autem non noſti execrabilis es & Legis tranſgreſſor.* Sed hæc in Eccleſia non leguntur, neque mihi quidem videntur ſapere maieſtatem aut etiam veritatem Euangelicam. Vide Mar.2.28.

6 *Cuius manus*, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Hebraiſmus de quo diximus ſuprà, capite 1.49.

7 *Accuſationem [aduerſus] eum*, κατηγορίαν αὐτοῦ. Vulg. & Eraſ. *Vnde accuſarent eum*, ὅθεν κατηγορήσωσιν αὐτοῦ, ſenſu tamẽ rectè expreſſo. Addidimus autem præpoſitionem Aduerſus, id eſt κατὰ, quæ hîc neceſſariò ſubauditur, vt ſuprà Mat.10.1, quinetiam exprimitur apud Theophylactum, item in editione Frobeniana, atque etiam tribus vetuſtis codicibus.

9 *Interrogabo vos quiddam*, ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι. Triplex eſſe poteſt huius loci diſtinctio. Nam aut coniungitur τὶ cum ἐπερωτήσω: quam lectionem, vt ſimpliciſſimam, ſequuti ſumus: aut ſequentibus adiungitur, ídque dupliciratione. Nã Theophylactus poſt τὶ adſcribit diſtinctionem, vt ita conuertas, *Interrogabo vos: quid? licet ſabbathis benefacere, an malefacere?* In pleriſque verò codicibus τὶ connectitur cum ſequentibus ſine diſtinctione, & pro πότερον accipitur, hoc modo, *Interrogabo vos ecquid licet*, &c. Eſt autem illud ἐπερωτήσω ὑμᾶς, dicendi genus, à quo nos quoque in vernaculo ſermone noſtro ſæpe auſpicamur interrogantem orationem. Sic enim totum hunc locum explicaremus, *Ie vous demande, Eſt-il loiſible*, &c. Vetus interpres pro ἐπερωτήσω legit ἐπερωτῶ, *interrogo*: & pro τὶ videtur ſcriptum habuiſſe εἰ, id eſt *Si*, pro *An*: quam lectionem in vno demum exemplari reperi. ¶ *Benefacere*, ἀγαθοποιῆσαι. Benefacere legendum eſt coniunctim, vno vocabulo, ſicut etiam malefacere, quod reſpondet τῷ κακοποιῆσαι. quod notandum eſt, ne quis putet Chriſtum ſimpliciter quærere numquid boni facere liceat Sabbatho. Id enim erat extra controuerſiam: & qui precationi aut concioni aut lectioni vacat, dicitur in genere rem bonam facere. Sed percontatur Chriſtus ecquid liceat Sabbatho charitatis officia proximo præſtare. Vide Mar.3.4. ¶ *Perdere*, ἀπολέσαι. Ergo qui non iuuat proximum, quum iuuare poſſit, interficit.

10 *Ille autem ita fecit*, ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω. Vulg. *Et extendit*, καὶ ἐξέτεινε, vt legitur apud Mattheum & Marcum, & hîc quoque in quodam codice. Eraſmus, *Ille autem fecit*, prætermiſſa particula οὕτω, quam adiecit Stephanus noſter ex editione Complutenſi, cum qua conſentire comperimus quinque alios cod. vetuſtos. ¶ *Sana ſicut altera*, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Totum hoc deeſt in quodam codice, neque reperitur in Vulg. editione.

12 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.

13 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ᾽ αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε·

14 (Σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον,

15 Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Ζηλωτὴν,

16 Ἰούδαν Ἰακώβου καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης·)

17 Καὶ καταβὰς μετ᾽ αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ· καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῆς παραλίου Τύρου καὶ Σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν·

18 Καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· καὶ ἐθεραπεύοντο.

19 Καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ· ὅτι δύναμις παρ᾽ αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας.

20 Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε, Μακάριοι οἱ πτωχοί· ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

21 Μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν· ὅτι χορτασθήσεσθε. Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν· ὅτι γελάσετε.

22 Μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

23 Χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρ-

12 Factũ eſt autem illis diebus, abiit in montem ad precandum ¨& pernoctauit *illic* in precatione ad Deum.

13 ‖Et quum dies ortus eſſet, aduocauit diſcipulos ſuos, ¨& quũ ex ipſis elegiſſet duodecim, quos & Apoſtolos nominauit:

14 (*Nempe* Simonem, quem etiam ¨nominauit Petrũ, & Andream fratrẽ eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

15 Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi *filium* & Simonem qui vocatur Zelotes,

16 Iudam Iacobi *fratrem* & Iudam Iſcarioten, qui etiam fuit proditor:)

17 Et deſcendiſſet cum eis, ſubſtitit in loco cãpeſtri turbáque diſcipulorum eius, & multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hieruſalem, & à ¨maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & ſanarentur à morbis ſuis:

18 Et ¨qui torquebantur à ſpiritibus impuris: & ſanabantur.

19 Et tota turba ſtudebat eum tangere: quia virtus ab eo prodibat, & ſanabat omnes.

20 ‖Ipſe verò ſublatis oculis ſuis in diſcipulos, dicebat, Beati *eſtis* pauperes: quia veſtrum eſt regnum Dei.

21 ‖Beati qui nunc eſuritis: quia ſaturabimini. ‖Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

22 ‖Beati eritis quum vos oderint homines, & ¨ſeparauerint vos, & conuiciati fuerint *vobis*, & nomen veſtrum vt malum eiecerint, propter filium hominis.

23 Gaudete illo die, & ¨ſalite.

12 *Factum eſt autem in illis diebus, exiјt in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.*

13 *Et quum dies factus eſſet, vocauit diſcipulos ſuos: & elegit duodecim ex ipſis, quos & Apoſtolos nominauit:*

Infrà.9.1 matt.10.1 mar.3.13, & 6.7

14 *(Simonem, quem cognominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,*

15 *Matthæum & Thomã, Iacobum Alphæi & Simonem qui vocatur Zelotes,*

16 *Et Iudam Iacobi & Iudam Iſcariotem, qui fuit proditor)*

17 *Et deſcendens cum illis, ſtetit in loco campeſtri: & turba diſcipulorum eius, multitudo copioſa plebis ab omni Iudæa & Ieruſalem, & maritima Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum & ſanarentur à languoribus ſuis:*

18 *Et qui vexabãtur à ſpiritibus immundis, curabantur.*

19 *Et omnis turba quærebat eum tãgere: quia virtus de illo exibat, & ſanabat omnes.*

20 *Et ipſe eleuatis oculis in diſcipulos ſuos, dicebat, Beati pauperes: quia veſtrum eſt regnum Dei.*

Matth. 5.2

21 *Beati qui nunc eſuritis: quia ſaturabimini. Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.*

Eſa,65.13

Eſa. 61.3. & 7 Matth.5.3

22 *Beati eritis quum vos oderint homines, & quum ſeparauerint vos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen veſtrum tanquam malum, propter Filium hominis.*

23 *Gaudete in illa die & exultate. ecce enim mer-*

---

12 *Et pernoctauit illic precans Deum*, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Et erat pernoctans in oratione* (vel *deprecatione*) *Dei*. Ego verò malui aliquantulum à Græcis deflectere, vt planius loquerer.

13 *Et quum elegiſſet*, καὶ ἐκλεξάμενος. Vulg. & Eraſ. *Et elegit*. At ego exiſtimo hunc verſiculum decimum tertium cum decimoſeptimo coniungendum eſſe, ita vt tres interiecti includantur parentheſi. Simile hyperbaton eſt Marci 3.19.

* 14 *Nominauit*, ὠνόμασε, reuerſum videlicet ab ea legatione, Matth.16,18.

17 *Maritima [regione] Tyri*, τῆς παραλίου Τύρου. Vetus interpres, *Et maritima Tyri*, quum explere debuerit conſtructionem. Sed Eraſmi explicationem non probo, qui exiſtimat hanc eſſe ſententiam, veniſſe nonnullos à maritima parte Tyri & Sidonis. i. ab extrema parte quæ ſpectat ad mare: aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone. Ego verò puto Tyrum & Sidonem vocari nõ ipſas vrbes, ſed ipſis vicinam regionem, & totum illum maris tractum qui Syrophœnicia dicitur. Itaque genitiuos ſeruaui Tyri & Sidonis, quum ipſe conuerterit, Maritima Tyro & Sidone. Neque enim video cur addendum fuerit τῆς παραλίου, niſi per appoſitionem id explices, ſicut ipſe fecit. Verùm hæc appoſitio non ſatis videtur cohærere,

18 *Qui torquebantur*, οἱ ὀχλούμενοι. Ad verbũ, *moleſtabantur*. quo verbo vtitur Modeſtinus Iuriſconſul. ſi modò is Latinè ſcripſit. Vulgata & Eraſmus. *Qui vexabantur*: id eſt οἱ βασανιζόμενοι eodem tamen ſenſu. Videtur enim hîc eſſe μείωσις in verbo ὀχλεῖσθαι, quo vnus Lucas vtitur, & quidẽ duobus tantùm locis, hîc nimirum, & Act.5.16.

22 *Separauerint*, ἀφορίσωσι: id eſt ἀποσυναγώγους ποιήσωσιν, Ex ſynagoga eiecerint, vt explicatur Ioh.16.2. Sed & paulo pòſt Lucas ipſe exponit quæ ſit iſta ſeparatio, quum videlicet nomen alicuius expungitur è populo Dei: ſicut apud Latinos dicebãtur capitis diminutionem pati qui ex albo à cenſoribus expungebantur. Eſt autem hæc pœna omniũ maximè formidabilis in Eccleſia Dei: ſed ita demum ſi cẽſores fuerint Dei inſtrumenta, id eſt, ſi ex verbo Dei quiſpiam legitimo veræ Eccleſiæ iudicio damnetur: alioquin multo præſtat ex impiorum cõſortio eiici quàm inter eos numerari, vt etiam explicat Dauid Pſal.1 1 & 2. Hinc illud ἀφορίζεσθαι toties in veteribus canonibus repetitum. quod poſtea Abſtentos, & tandem Excommunicationem minorem vocarunt.

23 *Salite*, σκιρτήσατε. Dicuntur laſciuientes pecudes σκιρτᾶν. quod Hebræis ſignificat רקד [*rakad*,] vt Pſal.114.4. Latinis verò geſtire, tranſlatitiè de iis dicitur qui præ nimia

lætitia non poſſunt ſe continere quin varios geſtus edant, hinc & inde ſubſilientes. Vulgata & Eraſmus, *Exultate*: eodem quidem ſenſu, ſed tamen verbo ſynonymo, quod potius reſpondet τῷ ἀγαλλιᾶσθαι. ¶ *Itidem*, κατὰ ταῦτα: id eſt ὡσαύτως. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Secundum hoc*. Exiſtimo autem ταῦτα pro τὰ αὐτὰ poſitum, ſicut in vno codice ſcriptum legimus infrà verſu 26.

τήσατε. ἰδοὺ γὰρ, ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τῷ οὐρανῷ· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν. Amos 6.1 eccleſ. 31.8

24 Πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις· ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν. Eſa. 65 13

25 Οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι. ὅτι πεινάσετε. Οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν· ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε.

26 Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

27 Ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς. Mat. 5.44

28 Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς.

29 Τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς. Mat. 5 39 1. Cor. 6.7

30 Παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει.

31 Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. Mat. 7.12 tob. 4.16

32 Καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι. Matt. 5.46

Ecce enim, merces veſtra multa *eſt* in cælis: nam ¨itidem faciebant Prophetis patres eorum.

24 ‖ ¨Sed væ vobis diuitibus: nam ¨perceptum habetis ¨ſolatium veſtrum.

25 ‖Væ vobis ¨qui impleti eſtis: nam eſurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

26 Væ vobis quum bene vobis dixerint ¨omnes homines: nam itidem faciebant pſeudoprophetis patres eorum.

27 ‖Sed vobis dico qui auditis: Diligite inimicos veſtros: benefacite iis qui vos oderunt.

28 Benedicite iis qui deuouent vos, & precamini pro iis qui infeſtant vos.

29 ‖Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: ‖& ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam ne prohibeto.

30 Cuiuis autem petenti abs te da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne repetito.

31 ‖Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis ſimiliter.

32 ‖ ¨Nam ſi diligitis eos qui vos diligunt, ¨quæ vobis erit gratia? nam & peccatores diligunt eos à quibus diliguntur.

ces veſtra multa eſt in cælo: ſecundum hæc enim faciebant Prophetis patres eorum.

24 *Veruntamen væ vobis diuitibus: quia habetis conſolationem veſtram.*

25 *Væ vobis qui ſaturati eſtis: quia eſurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis.*

26 *Væ quum benedixerint vobis omnes homines: ſecundum hæc enim faciebant pſeudoprophetis patres eorum.*

27 *Sed vobis dico qui auditis. Diligite inimicos veſtros: benefacite iis qui oderunt vos.*

28 *Benedicite maledicentibus vobis: & orate pro calumniantibus vos.*

29 *Et qui te percutit in maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui aufert tibi veſtimentum, etiam tunicam noli prohibere.*

30 *Omni autem petenti te, tribue, & qui aufert quæ tua ſunt, ne repetas.*

31 *Et prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis ſimiliter.*

32 *Et ſi diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis eſt gratia? nam & peccatores diligentes ſe diligunt.*

---

24 *Sed*, πλὴν. Vulgata & Eraſmus, *Veruntamen*. Vide Matth. 11.22. ¶ *Perceptum habetis*, ἀπέχετε: id eſt, quidquid boni vnquam vobis poteſt accidere, hoc totum iam ex veſtris opibus conſequuti eſtis. itaque non eſt quòd aliam felicitatem ſperetis. Vide Matth. 6.2. vbi huius vocabuli vim declarauimus. Vulgata & Eraſmus, *Habetis*, i. ἔχετε. * Tertull. lib. 4. aduerſus Marc. *Recepiſtis*. Vetus Irenæi interpres, *Percipitis*. ¶ *Solatium*, τὴν παράκλησιν. Sic malim * quàm conſolationem hoc quidem loco vocem iſtam interpretari, quoniam latius iſtud patet: & ita ſignificatum voluit Dominus quidquid gaudij, opis, & commodi homines in hac vita conſequi ſua opinione poſſunt. Tertull. nouè & audacius ſuo more, *Aduocationem* non ſemel conuertit, & Aduocatorẽ pro Conſolatore, & Aduocare quoque pro Conſolari: quæ poſtrema certè excuſari nullo Græcæ vocis ſignificatu poſſunt.

25 *Qui impleti eſtis*, οἱ ἐμπεπλησμένοι. Virg. *Implentur veteris Bacchi, pinguiſque ferinæ*. Vulgata & Eraſmus, *Qui ſaturati eſtis*. οἱ κεχορτασμένοι, eodem tamen ſenſu. Sed in Theophylacti codice Romano additur νῦν, *nunc*, ſicut in ſuperioribus verſiculis. Eſt autem hoc poſitum pro οἱ ἐμπέπλησθε, * alioqui dicendum erat, τοῖς ἐμπεπλησμένοις, vt ſuperiore verſ. τοῖς πλουσίοις.

26 *Omnes*, πάντες. Hæc particula deeſt in vetuſtis codicibus omnibus, ſed non eſt otioſa, quum certatim iſtis * applaudere mundus conſueuerit.

32 *Nam ſi*, καὶ εἰ. Omnino poſcit ſententia, vt καὶ pro כי [*chi*] accipiatur. Vulgata & Eraſmus, *Et ſi*. ¶ *Quæ vobis erit gratia?* ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; id eſt, quid eſt in hoc veſtro opere quod Deo gratum eſſe poſſit? vel quid gratiæ poſſitis à Deo conſequi hoc veſtro facto? Videtur enim hęc ita explicare Matthæus, quum inquit, τίνα μισθὸν ἔχετε; quá mercedem referetis? Ex quibus etiam verbis apparet nonnullos fruſtra ſomniare mutuam inter meritum & mercedem relationem, quum idipſum à Luca χάρις dicatur quod μισθὸς à Matthæo. Poſſumus tamen hoc aliter etiam explicare, nempe ſi χάριν ad homines ipſos retulerimus, vt ſit hæc ſententia, *Quæ vobis eſt gratia?* id eſt, quæ eſt veſtra in ea re liberalitas ac beneficẽtia? Nam qui eum diligit à quo viciſſim diligitur, non poteſt dici quippiam largiri, ſed reddere potius quod debet: adeo vt niſi id faciat, non poſſit vir bonus videri. Poſtremò qui eum demum diligit à quo ſe diligi putat, is profectò videtur non tam amicũ quàm ſeipſum diligere, ideóque non aliis, ſed ſibiipſi gratificatur. Sed videtur mihi prima interpretatio maximè conuenire: quamobrem etiam ἐστὶ verti per futurum, ſicut apud Matthæum ἔχετε interpretatus ſum Habebitis, id eſt, ἕξετε quia de beneficiorum mercede diſſerit Chriſtus ex hypotheſi: quaſi diceret, Si in amando ſpectatis veſtra commoda, quærite ea cõmoda quæ verè commoda ſunt. diligite igitur inimicos veſtros. Nam ita oſtendetis vos ea cõmoda expectare quæ non ab hominibus, ſed à Deo proficiſcuntur, quum homines propter Deũ diligetis. alioquin ſi amicos duntaxat diligatis, non à Deo, ſed ab ipſis amicis paria expectate, vt profani homines ſolent. Eſt autem inſignis hic locus, in quo apertè oſtenditur diſcrimen præceptorum Euãgelij ac philoſophiæ, quum alioquin etiam Socrates apud Platoné de diligẽdis quoq. inimicis doceat.

33 *Vobis*,

Καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγατοποιοῦντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι.

Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα.

Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολύς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς.

Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί.

Καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε·

Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· μέτρον καλὸν πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς, Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;

Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκα-

33 Et ſi benefeceritis iis qui ¨vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores idem faciunt.

34 ‖Et ſi mutuum dederitis iis à quibus ſperatis vos recepturos quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, vt recipiant paria.

35 Itaque diligite inimicos veſtros, & benefacite, & mutuum date, nihil ¨inde ſperantes: & erit merces veſtra multa, ‖ac filij eritis illius Altiſſimi: nam ipſe ¨benignus eſt erga ingratos & malos.

36 Eſtote ergo ¨miſericordes, prout & Pater veſter miſericors eſt.

37 ‖Ne iudicate, & non iudicabimini: ne condemnate, & non condemnabimini: ¨abſoluite, & abſoluemini:

38 Date, & dabitur vobis. ‖menſurã *inquam* bonam, ¨preſſam, agitatam, & ſuperfluentem dabunt ¨in ſinum veſtrum. Eadem enim menſura qua metimini, contrametietur vobis.

39 Dicebat autem eis ¨parabolam, ‖Num poteſt cæcus cæcum per viam ducere? nónne ambo in foueam cadent?

40 ‖Non eſt diſcipulus ſupra

33 *Et ſi beneficeritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis eſt gratia? ſiquidem & peccatores hoc faciunt.*

34 *Et ſi mutuum dederitis iis à quibus ſperatis recipere, quæ gratia eſt vobis? nam & peccatores peccatoribus fœnerantur, vt recipiant æqualia.*

Matt.5.42
deut.15.8

35 *Veruntamen diligite inimicos veſtros, benefacite & mutuum date, nihil inde ſperantes: & erit merces veſtra multa, & eritis filij Altiſſimi: quia ipſe benignus eſt ſuper ingratos & malos.*

Matt.5.45

36 *Eſtote ergo miſericordes, ſicut & Pater veſter miſericors eſt.*

37 *Nolite iudicare, & non iudicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini: dimittite, & dimittemini:*

Mat.7.1

38 *Date, & dabitur vobis. menſuram bonam & confertam & coagitatam & ſuperfluentem dabunt in ſinum veſtrum. Eadem quippe menſura qua mẽſi fueritis, remetietur vobis.*

Mat.7.2
mar.4.24

39 *Dicebat autem illis & ſimilitudinem, Nunquid poteſt cæcus cæcum ducere? nónne ambo in foueam cadunt?*

Mat.15.14

40 *Non eſt diſcipulus ſuper magiſtrum: perfectus autẽ*

Mat.10.24
ioh.13.16
& 15.10

---

* 33 *Vobis*, ὑμᾶς. Nouè, ac ſi ſcriptum eſſet εὐεργετοῦντας.

35 *Inde ſperantes*, ἀπελπίζοντες. Fateor me nuſquam alibi legiſſe ἀπελπίζειν in hac ſignificatione, quũ propriè declaret τὸ ἀπογινώσκειν, i. deſperare. Et certè videri poſſit Dominus hoc loco conſiderare quid plerunque ſoleat homines deterrere ne fratri inopi pecuniam credãt, (quia nimirum metuunt ne pereat quod inopi creditur) ideóque nobis iſtum metum velle extorquere, & nos huc adducere, vt quoties proximum in nomine Dei iuuerimus, nunquam illa cogitatio noſtros animos ſubeat, noſtro damno id eſſe à nobis factum: quum Deus ipſe quaſi vadẽ & ſponſorem ſe interponat, fore vt multo etiam cum fœnore, quicquid crediderimus, recipiamus. Hanc autem interpretationem ſi ſequamur, pro *Inde ſperantes*, dicendum erit, *Deſperantes*: & ita hunc locum intellexit Syrus interpres. Sed tamen nolui ex recepta interpretatione quicquam mutare, quum & ipſa commodum ſenſum habeat, & in multis verbis ſimilem vim eſſe appareat præpoſitionis ἀπὸ, vt in, ἀπέχειν, & ἀπολαμβάνειν, id eſt ab alio accipere, & ἀπογράφειν, ab alio deſcribere: & aliis plurimis. Itaque iubemur mutuum dare, non quia nos poſtea mutuum recepturos ſciamus, ſed ſolo iuuandi proximi affectu impulſi. Falluntur enim qui hunc locum ad fœnoris prohibitionem detorquent, quaſi prohibeat Chriſtus quicquam ſupra ſortem paciſci vel exigere. Illud tamen certum eſt, ſi iuuãdus eſt proximus, etiam nulla recipiendæ ſortis habita ratione, multo magis prohiberi fœneratorias pactiones. ¶ *Benignus*, χρηστός. Hoc vocabulum tribus omnino modis interpretamur. Nam quum de re dicitur, aliquando id declarat quo facilè quis vti poſſit, vt Matth. 11. 30, Chriſtus teſtatur iugum ſuum eſſe χρηστόν, id eſt facile: quo videlicet facilè & minima aut nulla potius cum moleſtia vtamur. Interdum verò declarat τὸ χρήσιμον, id eſt vtile & vſui noſtro maximè accommodatum: quæ ſignificatio vt non multum ſit à ſuperiore diuerſa, tamen diuerſo vocabulo exprimitur à Latinis, vt ſuprà, 5. 39, οἶνος παλαιὸς, id eſt vinum vetus dicitur χρηστότερος, vtilius & magis ſalubre. Poſtremò quum perſonis accommodatur χρηστός, eum declarat qui facilem ſui vſum aliis præbet, quem Latini benignum ac beneficum appellant, vt hoc loco, & Rom. 2. 4, & Epheſ. 4. 32. vnde χρηστότης toties ab Apoſtolo laudata, quam nos benignitatem ac facilitatẽ interpretamur. Tertul. lib. 4, in Mar. maluit Suauem interpretari, i. ἡδύς quod nullo modo probarim. *

36 *Miſericordes*, οἰκτίρμονες. Hebr. חסידים [*cheſidim*.] * quibus opponuntur crudeles & inhumani, vt Prou. 11. 17, quos Paulus ἀστόργους appellat, Rom. 1. 31.

37 *Abſoluite* ἀπολύετε. Vel, Remittite, & remittetur vobis. Sed abſoluẽdi verbum mihi magis placuit propter antitheſin. Quum autem hîc non agatur de politicis iudiciis, conſtat abſoluendi verbo ſignificari bonitatem & æquitatem illam qua vtuntur Chriſtiana charitate præditi in ferendis atque adeo condonandis iniuriis. cuius exemplum inſigne cernimus in Ioſepho, quum fratres à quibus tantam iniuriam acceperat, de vita ſua penè deſperantes alloquens, Vos (inquit, & quidem cum lacrymis) non miſiſtis me huc, ſed Deus.

38 *Preſſam*, πεπιεσμένον. Vulgata & Eraſmus, *Confertam*: à conſequenti videlicet. Nam epitheta hæc omnia petita ſunt ab eorum conſuetudine qui res aridas, vt frumentũ, vel legumina, vel aliquid eiuſmodi, liberaliter metiuntur. Solent enim idipſum quod admetiuntur, comprimere, deinde modium ſuccutere, poſtremò etiam cumulare, adeo vt ſupra iuſtam menſuram aliquid redundet. Tertium tamen iſtud nempe σεσαλευμένον neque legit Syrus interpres, neque Tertul. hunc locum citans libro aduerſus Marc. 4. * ¶ *In ſinum veſtrum*, εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. Hebraicè, אל חיקם [*el chekam*] quæ loquutio Hebræis eſt familiaris, vt Pſal. 79. 12.

39 *Parabolam*, παραβολήν. Apud Theophylactũ reperio καὶ παραβολήν, Etiam parabolam, quemadmodum legit Vetus interpres.

40 *Sed quiſquis* [*erit*] *perfectus* [*diſcipulus*,] *erit vt magiſter*, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ: id eſt, Tum demum diſcipulus eſt perfectus quum præceptori ſuo par euaſit. Itaque Vetus interpres ſententiam rectè expreſſit, quum hunc locum ita interpretaretur, *Perfectus autem omnis erit ſi ſit ſicut magiſter eius*: & Syrus interpres, *Et quiſquis eſt perfectus, erit ſicut præceptor eius*. vt videatur omnino legẽdum ὢν ὡς, vel hoc participium ſubaudiendum. Eraſmus

autem ἔσται videtur accipere pro ἔστω, i. ſit, Theophylactum ſequutus. Putat enim his Domini verbis prohiberi diſcipulo ne vſurpet ſibi quæ præceptor non vſurpauerit: nam ita perfectum fore ſi per omnia ſuũ præceptorẽ imitetur. Rurſus non incommodè poſſis ἔσται cum κατηρτισμένος connectere, & conformem, i. σύμμορφον, nempe ad eandẽ veluti formam ac ſpeciem compoſitum, interpretari: vt conueniat hæc ſententia cum eo quod ſcribitur Rom. 8. 29, vt ſimilitudo non autem perfectio ſignificetur. Apud Epiphanium κατὰ Ἐβιωναίων ſic legitur & explicatur hic locus, οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. οὕτω δὲ κατηρτισμένος κατὰ πάντα ὁ μαθητὴς ὡς ὁ διδάσκαλος. τοῦτ᾽ ἔστιν ἕτοιμος εἰς διωγμὸν καὶ κακολογίαν, καὶ πᾶν ὁποιοῦν ἐπιφερόμενον. * vbi tamen ſcribendum potius fuerit κατηρτισμένος. Sed omnino mihi videtur non conuenire hæc explicatio huic loco, quum de perſequutionibus hic non agatur, ſed de iis reprehenſoribus qui nõ modò nihil proſunt, verumetiam nocent: perinde videlicet ac ſi quis cæcus velit cæco præire, aut ſi quis indoctus velit alios erudire. Quid enim aliud inde conſequi poſſit quàm vt vterque cæcus in præcipitium ruat, & diſcipulus ſub tali præceptore indoctior euadat? Siquidem diſcipuli ſunt infra magiſtros, & ſumma laus eſt diſcipulorum tales eſſe quales ſunt ipſorum magiſtri. Hanc autem eſſe germanam huius loci explicationem, & de priuatis ac fraternis admonitionibus hîc agi, tum antecedentia tum conſequentia declarant.

	λον αὐτοῦ· κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.	magiſtrum ſuum: ¨ſed quiſquis *erit* perfectus *diſcipulus*, erit vt magiſter.	*omnis erit ſi ſit ſicut magiſter eius.*
Mat. 7. 1	Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς;	41 ‖Quid autem aſpicis feſtucã quæ *eſt* in oculo fratris tui, trabem autẽ quæ eſt in oculo ¨tuo, non animaduertis?	41 *Quid autem vides feſtucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo eſt, non conſideras?*
	Ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, Ἀδελφὲ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; Ὑποκριτὰ ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.	42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, ſine eiiciam feſtucam quæ in oculo tuo eſt: quum ipſe trabem quę eſt in oculo tuo non reſpicias? Hypocrita, eiice primùm trabem illã ex oculo tuo: & tum diſpicies vt eiicias feſtucam quæ eſt in oculo fratris tui.	42 *Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, ſine eiiciam feſtucam de oculo tuo: ipſe in oculo tuo trabem non videns? Hypocrita, eiice primùm trabem de oculo tuo, & tunc perſpicies vt educas feſtucam de oculo fratris tui.*
Matt. 7. 17	Οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν.	43 ‖ ¨Non eſt arbor bona quæ ferat fructum malum, neque arbor mala quæ ferat fructum bonum.	43 *Non eſt enim arbor bona quæ facit fructus malos: neque arbor mala faciens fructum bonum.*
Matt. 7. 16 marc. 12. 33	Ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.	44 ‖Vnaquæque enim arbor ex fructu ſuo cognoſcitur. Neque enim è ſpinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant vuã.	44 *Vnaquæque enim arbor de fructu ſuo cognoſcitur. Neque enim de ſpinis colligunt ficus: neque de rubo vindemiant vuã.*
	Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.	45 Bonus homo ex bono theſauro cordis ſui profert bonum: & malus homo ex malo theſauro cordis ſui profert malum. ex abundantia enim cordis loquitur os eius.	45 *Bonus homo de bono theſauro cordis ſui profert bonum: & malus homo de malo theſauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur.*
Mat. 7. 12 rom. 2. 13 iac. 1. 22	Τί δέ με καλεῖτε Κύριε, κύριε· καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω;	46 ‖Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico.	46 *Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico?*
	Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτούς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος.	47 Quiſquis venit ad me, & audit ſermones meos, & eos præſtat, indicabo vobis cui ſimilis ſit.	47 *Omnis qui venit ad me & audit ſermones meos, & facit eos, oſtendam vobis cui ſimilis ſit.*
	Ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν. πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σα-	48 Similis eſt cuipiam ædificanti domum, qui ¨fodit & excauauit, poſuitque fundamẽtum ſuper petram. Vbi autem venit inundatio, illiſum eſt flumen domui illi, ſed non potuit eam	48 *Similis eſt homini ædificanti domum, qui fodit in altum & poſuit fundamentum ſupra petram. Inundatione autem facta, illiſum eſt flumen domui illi, & non potuit eam*

---

* 41 *Tuo*, τῷ ἰδίῳ. Id eſt σου, vt mox loquitur. Nam ἴδιον pro, ἐμοῦ, σοῦ, αὐτοῦ, conſuetudine Græca dicitur.

43 *Non eſt* οὐκ ἔστι. Vulgata & Eraſmus, *Non eſt enim*, οὐ γάρ ἐστι. Et fateor hanc eſſe receptam lectionem. Ego tamen, Syri interpretis, & vetuſtiſſimi codicis mei auctoritate, ratione ipſa denique fretus, particulam γὰρ expunxi: ne quis de huius loci connexione fruſtra laboret. Nec enim certè additur ſuperiorum dictorum ratio: ſed arrepta occaſione ex eo quòd mentio facta fuerat hypocritarum, qui laudem ex aliorum reprehenſionibus captant, quum tota vita ipſos redarguat, nouam inſtituit aduerſus eos diſputationem, oſtendens ex ipſis moribus veram ſanctimoniam æſtimari: quam doctrinam applicat ad Scribarum & Phariſæorum faſtum cohibendum, ipſis etiam attributa per conceſſionem, veritatis cognitione.

48 *Fodit & excauauit*, ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε. Creſcit oratio. plus enim eſt excauare quàm fodere. Vulg. & Eraſ. *Fodit in altum*: i. ἔσκαψεν εἰς βάθος, ſenſu tamen rectè expreſſo.

¶Quater

λεῦσαι αὐτήν. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

49 Ὁ δὲ ἀκούσας, καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου ἣ προσέρρηξεν ὁ ποταμός. καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.

Κεφάλαιον ζ.

1 Ἐπεὶ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς Καπερναούμ.

2 Ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾷν· ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

3 Ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ.

4 Οἱ δὲ παραγενόμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες, Ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο.

5 Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

6 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτοῦ οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ, Κύριε, μὴ σκύλλου· οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς·

7 Διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλθεῖν· ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

8 Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ᾿ ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

9 Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν· καὶ στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε, Λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

¨quatere: fundata enim erat ſuper petram.

49 Qui autem *meos ſermones* audiuit, nec præſtitit, ſimilis eſt cuipiam qui ædificauit domum ſuam ſuper ſolum abſque fundamento: cui illiſum eſt flumẽ: itaque ſtatim cecidit, fuitque ruina domus illius magna.

Cap. VII.

1 Quum autẽ ¨finiuiſſet omnia verba ſua, ¨audiente populo, ingreſſus eſt Capernaum.

2 Centurionis verò cuiuſdam ¨ſeruus malè affectus ¨moribundus erat, qui erat ipſi ¨pretioſus.

3 *Is* verò quum audiſſet de Ieſu, miſit ad eum Seniores Iudęorum, rogans eum vt veniret & ſeruaret ſeruum ſuum.

4 Iſti autem quum veniſſent ad Ieſum, precati ſunt eum ſtudioſè, dicentes, certè dignus eſt cui hoc ¨præbeas.

5 Diligit enim gentẽ noſtrã, & ſynagogam ædificauit nobis.

6 ¨Ieſus ergo ibat cum eis. Et quum iam non longè abeſſet ab illa domo, miſit ad eũ Centurio ille amicos, ¨dicens ei, Domine, ne vexator: nec enim ſum ¨dignus vt tectum meum ſubeas:

7 Ideo ne meipſum quidẽ ſum dignum arbitratus qui venirem ad te: ſed ¨dic verbo, & ſanabitur puer meus.

8 Etenim ego homo ſum ¨ſub poteſtate conſtitutus, habẽs ſub me milites, & dico huic, Vade, & vadit: & alteri, Veni, ac venit: & ſeruo meo, Fac hoc, ac facit.

9 Auditis autem his, Ieſus admiratus eſt eum: & conuerſus dixit turbæ quæ ipſum ſequebatur, Dico vobis ne in Iſraele quidem tantam fidem inueni.

mouere: fundata enim erat ſupra petram.

49 *Qui autem audit & non facit, ſimilis eſt homini ædificanti domum ſuam ſupra terram ſine fundamento: in quam illiſus eſt fluuius: & continuò cecidit, & facta eſt ruina domus illius magna.*

Cap. VII.

1 *Quum autẽ impleſſet omnia verba ſua in aures plebis, intrauit Capharnaum.* Mat.8.5

2 *Centurionis autem cuiuſdã ſeruus malè habẽs, erat moriturus: qui illi erat pretioſus.*

3 *Et quum audiſſet de Ieſu, miſit ad eum Seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & ſaluaret ſeruum eius.*

4 *At illi quum veniſſent ad Ieſum, rogabant eum ſolicitè, dicentes ei, Quia dignus eſt vt hoc illi præſtes.*

5 *Diligit enim gentem noſtram, & ſynagogam ipſe ædificauit nobis.*

6 *Ieſus autem ibat cum illis. Et quum iam nõ longè eſſet à domo, miſit ad eum Centurio amicos, dicens, Domine, noli vexari: non enim ſum dignus vt ſub tectũ meũ intres:*

7 *Propter quod & meipſum nõ ſum dignum arbitratus vt venirem ad te: ſed dic verbo, & ſanabitur puer meus.*

8 *Nam & ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus, habens ſub me milites: & dico huic, Vade, & vadit: & alij, veni & venit: & ſeruo meo, Fac hoc, & facit.*

9 *Quo audito Ieſus miratus eſt: & conuerſus, ſequentibus ſe turbis dixit, Amen dico vobis, nec in Iſrael tantam fidem inueni.*

¶ *Quatere*, σαλεῦσαι. Paulo antè & alibi etiam aliquoties idem verbum conuertimus Agitare: hîc autem quia amplius quiddam ſignificat, nimirùm agitando ſubuertere, aliud vocabulum quæſiuimus. Vulg. & Eraſ. *Mouere*, id eſt κινεῖν.

IN CAPVT VII.

1 *Finiuiſſet*, ἐπλήρωσε. i. ἐτέλεσε. Vulg. ad verbum *Impleuiſſet*: quam interpretationem, vt ambiguam reieci. ¶ *Audiente populo*, εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ. Vide ſuprà, 4.21.

2 *Seruus*, δοῦλος. Hinc colligit Eraſm. apud Matthæum 8,6. παιδὸς appellatione non filium, ſed ſeruum neceſſariò intelligi: ſed non deſunt qui negent quod aſſumit Eraſm. eandem videlicet hiſtoriam à Matthæo & Luca commemorari: quibus tamen non aſſentior. ¶ *Moribundus erat*, ἤμελλε τελευτᾷν. Vulgata ad verbum, *Erat moriturus*. Ego verò malui moribundum dicere. Eraſ. *Agebat animam*, ſenſu quidem eleganter expreſſo, ſed ita vt recedat à verbis Lucæ. ¶ *Pretioſus*, ἔντιμος: id eſt, quem plurimi faciebat. Ponitur enim ἔντιμος pro τίμιος, quod etiam in meo vetuſtiſſ. codice legitur. cui opponitur ἄτιμος: id eſt vilis, & parui pretij. Eraſ. Charum mauult interpretari: quia, inquit, pretioſus de re dicitur, de homine non item, niſi tranſlatitié. Atqui conſtat mancipia in bonis numerari.

4 *Præbeas*, παρέξει. vel præſtes. Rectam eſſe hanc orationem, non obliquam, ex ſubſequente verſ. liquet, adſtipulante quoque Syro interprete, & meo vetuſt. codice, in quo ſcribitur παρέξῃ, ſecunda nimirum perſona futuri medij à παρέχομαι: quam perſonam dicuntur Attici ſcribere per diphthongum ει.

6 *Ieſus ergo*, Ἰησοῦς δέ. Hoc loco δὲ pro οὖν accipi commodè (ni fallor) poteſt, ſicut rurſus in ſequẽti mẽbro videtur pro ἀλλὰ vſurpari. Ita enim meliꝰ cohæret tota oratio. ¶ *Dicens ei*, λέγων αὐτῷ. Nẽpe per amicos, qui ei ſuo nomine hæc dicerẽt. Solent enim Hebræi (vt alibi etiã annotauimus) dialogis potius quàm obliquis ſermonibꝰ res geſtas explicare. Eſt autem hæc cõſuetudo notanda hoc loco, vt Matthæus cũ Luca cõcilietur in huius hiſtoriæ narratione. ¶ *Dignus*, ἱκανός. Id eſt ἄξιος. vt ſuprà 4. Vide Matt.3.11.

7 *Dic verbo*, εἰπὲ λόγῳ. Id eſt, ſolo duntaxat verbo iube vt ita fiat. Nam Dicere pro Iubere accipi, ſæpe iam annotauimus. Vide Matth.8.8.

8 *Sub poteſtate*, ὑπ᾿ ἐξουσίαν. Vide Matth.8.9.

Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες, εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἑξῆς, ἐπορεύετο εἰς πόλιν καλουμένην Ναΐν· καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοὶ, καὶ ὄχλος πολύς.

Ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὴ χήρα· καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ.

Καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ Κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Μὴ κλαῖε.

Καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ· (οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν) καὶ εἶπε, Νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι.

Καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν· καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ.

Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες, Ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.

Καὶ ἀπήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων. Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης, Mat. 11. 2

Ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

Παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες, εἶπον, Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός σε, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολ-

10 Et domum reuerſi qui miſſi fuerant, ſanum inuenerunt ſeruum qui ægrotus fuerat.

11 Et factũ eſt ⁘ *die* ſequenti proficiſcebatur in ciuitatem quæ vocatur Nain: & proficiſcebantur cum eo diſcipuli eius ⁘ multi, turbáque multa.

12 Vt autẽ appropinquauit portæ ciuitatis, tum ecce, defunctus efferebatur, ⁘ *qui* vnigenitus *fuerat* matri ſuæ, ⁘ & ipſi *quidem* viduæ: turbáque ciuitatis multa erat cum ea.

13 Dominus verò ipſam intuitus, intima miſericordia cõmotꝰ eſt ſuper ea, & dixit, Ne fleto.

14 Quúmque acceſſiſſet, tetigit loculum: (ij verò qui portabãt, ſubſtiterunt) & dixit, Adoleſcens, tibi dico, ſurge.

15 Tunc reſedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & *ille* dedit eum matri ſuæ.

16 Cepit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus ⁘ ſurrexit inter nos, &, ⁘ Certè Deus reſpexit populum ſuum.

17 Peruenítque iſte de eo ſermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.

18 ‖Et annuntiarunt Iohanni diſcipuli ipſius de his omnibus. ⁘ qui aduocatos duos quoſdam è diſcipulis ſuis,

19 Miſit ad Ieſum, dicens, Tú*ne* is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

20 Quum igitur veniſſent ad eũ ⁘ viri illi, dixerunt, Iohannes Baptiſta miſit nos ad te, dicens, Tú*ne* is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

21 ⁘ Eadem autẽ hora multos ſa-

10 *Et reuerſi qui miſſi fuerant, domum, inuenerunt ſeruum qui languerat, ſanum.*

11 *Et factum eſt deinceps, ibat Ieſus in ciuitatem quæ vocatur Nain: & ibant cum eo diſcipuli eius, & turba copioſa.*

12 *Quum autem appropinquaret portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur, filius vnicus matris ſuæ: & hæc, vidua erat, & turba ciuitatis multa cum illa.*

13 *Quam quum vidiſſet Dominus, miſericordia motus ſuper eam, dixit illi, Noli flere.*

14 *Et acceſſit, & tetigit loculum: (ij, autem qui portabant ſteterunt) & ait, Adoleſcens, tibi dico ſurge.*

15 *Et reſedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illum matri ſuæ.*

16 *Accepit autem omnes timor: & magnificabant Deum, dicentes, Quia Propheta magnus ſurrexit in nobis: & quia Deus viſitauit plebem ſuam.*

17 *Et exijt hic ſermo in vniuerſam Iudæam de eo, & in omnem circa regionem.*

18 *Et nuntiauerunt Iohanni diſcipuli eius de omnibus his. Et conuocauit duos de diſcipulis ſuis Iohannes,*

19 *Et miſit ad Ieſum, dicens, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?*

20 *Quum autem veniſſent ad eum viri, dixerunt, Iohannes Baptiſta miſit nos ad te, dicens, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?*

21 *In ipſa autem hora*

---

11 [*Die*] *ſequenti*, ἐν τῇ ἑξῆς. ſubauditur ἡμέρᾳ: vt quum dicimus τῇ ὑστεραίᾳ. In quibuſdam codicibus atque adeo apud Theophylactum, legitur, ἐν τῷ ἑξῆς. ſubaudi καιρῷ, (vt initio ſequentis capitis) id eſt *poſtea*, vel *deinceps:* vt expoſuit Eraſ. cum Vetere interprete. ¶*Multi*, ἱκανοί. Deeſt in vno exemplari, neque extat in editione Vulgata.

12 [*Qui*] *vnigenitus* [*fuerat*,] μονογενής. Vulg. & Eraſ. *Vnicus:* id eſt μόνος. Expoſui autem participiũ ὤν, quod in Græco ſermone commodè ſubauditur, vt melius cohæreant ſequentia. ¶*Et ipſi* [*quidem*] *viduæ*, καὶ αὐτῇ χήρᾳ. Huius loci triplicem lectionem inuenio in manuſcriptis codicibus. Quidam enim habent, καὶ αὕτη ἦν χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ, i. (vt conuerterunt Vetus interpres & Eraſ.) *Et hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum ea.* Sed hanc lectionem ſi ſequamur, nemo non videt duram eſſe repetitionem verbi ἦν in vltimo membro, quum illud καὶ ὄχλος non ſit coniungendum cum καὶ αὕτη, ſed cum καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο. Itaque nonnulli codices habent ἦν poſteriore loco, non autem priore: id eſt poſt ἱκανὸς, non autem poſt αὕτη: & pro καὶ αὕτη χήρα, legunt αὐτὴ χήρα. quam lectionem multo tolerabiliorem puto. Sed vtrique antepono eam quam ſum ſequutus, in nonnullis exemplaribus repertam, hanc videlicet, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ αὐτῇ χήρᾳ, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ.

16 *Surrexit*, ἐγήγερται. Id eſt, exortus eſt, vt diximus Matthæi 11. 11. ¶*Certè*, ὅτι. Sæpe quidem redundat hæc particula, ſed interdum tamen ſua vi non caret: vt ſupra, 4. & hoc loco non videtur otioſa, quum præſertim bis repetatur.

18 *Qui*, καὶ ὁ Ἰωάννης. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Et Iohannes.* Eſt autem Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quæ repetitio vt vitari poſſet, inuenta eſſe pronomina teſtatur Apollonius. Mittũtur autem à Iohanne ad Chriſtum hi diſcipuli non quòd de Chriſto quicquam ambigeret, ſed vt ipſum Chriſtum cernentes & audientes, ab eo erudirentur, quem alioqui præpoſtera quadam æmulatione refugiebant. Quid ſit autem de Chriſti tum perſona tum officio ſentiendum, certo compendio diſcere in hac legatione potuerunt: eſſe nimirũ verum Deum, quod edita ab ipſo miracula teſtabantur, itémque verum hominẽ quod oculi renuntiabant, ſeruandis hominibus promiſſum per Prophetas, & nunc exhibitum.

20 *Viri illi*, οἱ ἄνδρες. Vulg. & Eraſ. prætermittunt articulũ, cuius vis eſt ἀναφορικὴ hoc loco. Sed tamẽ hæc deeſſe comperimus in vno vetuſto codice, nulla ſenſus iniuria.

21 *Eadem autem hora*, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ: i. eo ipſo tempore quo ad Ieſum venerunt. Neque enim ὥρα hic accipitur pro duodecima diei parte, quam etiam ob cauſam alibi conuertimus Momentum. Sed & in vno exemplari ſcribitur ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, *illo die.*

λοις ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευμάτων πονηρῶν· καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

Ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδού, οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες. ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.

Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστι.

Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεόν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτούς,

nauit à morbis & flagellis & ſpiritibus malis: & cęcis multis viſum ¨gratificatus eſt.

22 Et ¨reſpondens Ieſus dixit eis, Profecti annuntiate Iohanni quæ vidiſtis & audiſtis: cæcos viſum recipere, claudos ambulare, leproſos purgari, ſurdos audire, mortuos excitari, pauperibus euangelizari.

23 ¨Beatus eſt autem quicunque non fuerit offenſus in me.

24 Et quum abiiſſent nuntij Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbam, Quid exiſtis ¨in deſertum ſpectaturi? arūdinem quæ à vento agitetur?

25 Sed quid exiſtis viſuri? hominem mollibus veſtibus amictū? ecce, qui veſtitu ¨magnifico vtútur & in luxu verſantur, ſunt in palatiis regiis.

26 Sed quid exiſtis viſuri? Prophetam? certè dico vobis, etiam ¨amplius quàm prophetam.

27 Hic eſt de quo ſcriptum eſt, ‖Ecce, mitto nūtium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

28 Nam dico vobis, inter genitos ex mulieribus, nullus eſt maior Propheta Iohanne Baptiſta: ſed qui minimus eſt in regno Dei, maior eſt eo.

29 Et *eo* audito, totus populus & publicani ¨iuſtificarunt Deum, baptizati baptiſmo Iohannis.

30 Pharisæi verò & Legis interpretes conſilium Dei ¨reie-

multos curauit à languoribus & plagis & ſpiritibus malis: & cæcis multis donauit viſum.

22 *Et reſpondens dixit illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audiſtis & vidiſtis: quia cæci vidēt, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiūt, mortui reſurgunt, pauperes euangelizantur.*

23 *Et beatus eſt quicunque non fuerit ſcandalizatus in me.*

24 *Et quum diſceßiſſent nuntij Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbas, Quid exiſtis in deſertum videre? arundinem vento moueri?*

25 *Sed quid exiſtis videre? hominem mollibus veſtimentis indutum? ecce, qui in veſte pretioſa ſunt & deliciis, in domibus regum ſunt.*

26 *Sed quid exiſtis videre? Prophetam? Vtique dico vobis & pluſquam Prophetam.*

27 *Hic eſt de quo ſcriptum eſt, Ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

Malac. 3.1

28 *Dico enim vobis, maior inter natos mulierum Propheta Iohanne Baptiſta nemo eſt: qui autem minor eſt in regno Dei, maior eſt illo.*

29 *Et omnis populus audiēs & publicani iuſtificauerunt Deum, baptizati baptiſmo Iohannis.*

30 *Phariſæi autem & Legis periti conſilium Dei*

¶ *Gratificatus eſt*, ἐχαρίσατο. Vulg. & Eraſm. *Donauit*: ἐδωρήσατο: eodem quidem ſenſu: ſed quum Gratificandi verbum ita vſurpetur frequenter ab ipſo Cicerone, vt prorſus reſpondeat verbo χαρίζεσθαι tum ſignificatione, tum etiam conſtructione, nulla eſt ratio cur ſynonymum quæramus. Itaque deinceps interpretabimur hoc modo, præſertim in Pauli epiſtolis.

22 *Reſpondens Ieſus*, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Vulg. & Theophylactus hoc loco non habent ὁ Ἰησοῦς. & certè videtur potius ſuperiori verſiculo conuenire. Alludit autem proculdubio ad locum Eſ. 35. 5. & 61. 1.

23 *Beatus*, μακάριος. Hoc addit corrigens præpoſteram diſcipulorum Iohannis ęmulationem. quod rurſus ne quis quaſi in ipſum Iohannem dictum torqueret, ſubiicit quæ ad Iohannis muneris commendationem faciunt: quem inter prophetas & ſuum aduentum conſtituit medium. Nec enim hic perſonæ comparantur, vt quidam etiam ex veteribus exiſtimarunt: ſed prophetarum prædictiones cum Iohannis indicatione conferuntur: & hæc rurſum cum ipſius Euangelij ęxhibitione, ſimúlque quanto & primam ſecunda, & vtrāque tertia patefactio antecellat, oſtenditur.

24 *In deſertum*, εἰς τὴν ἔρημον. Annotat Eraſmus, in nonnullis Latinis exemplaribus poſt hæc verba ſubiici notam interrogationis, vt θεάσασθαι coniungatur ſequentibus: quæ diſtinctio mihi non diſplicet.

25 *Magnifico*, ἐνδόξῳ: id eſt, quo vtuntur viri nobiles, & ſuis opibus illuſtres. Eraſ. *Splendido*, λαμπρῷ. Vulg. *Pretioſo*, id eſt τιμίῳ.

26 *Amplius quàm prophetam*, περισσότερον προφήτου. In tribus vetuſtis exemplaribus, & apud Theophylactum non additur προφήτου, neque etiam apud Matthæum.

29 *Iuſtificarunt*, ἐδικαίωσαν: id eſt, Deum vt iuſtum, bonum ac fidelem, & miſericordem prædicarunt. Nam apud Hebræos ſæpe צדקה [*tſedakah*] fidem, benignitatem, ac miſericordiā declarat: adeo vt Septuaginta illi, quos vulgò vocant, interpretes, interdum ἐλεημοσύνην interpretentur. Itaque τὸ δικαιοῦν hoc loco penè idem declarat atque ὁμολογεῖν, ἐξομολογεῖν, δόξαν διδόναι. quæ verba alibi frequenter occurrunt. Niſi fortaſſis malimus dici Deum ab iis iuſtificari (id eſt iuſtum declarari) qui fide amplexi ipſius promiſſiones, cæteris hominibus præbent luculentum iuſtitiæ ac bonitatis diuinæ in ipſos collatæ ſpecimen. Eos enim gratis iuſtificat Pater in Chriſti ſanguine, vt iuſtitiam ſuam declaret, Rom. 3. 15. Vide Matth. 11. 19. Sed illa prior explicatio, ſimplicior & rectior eſt. Syrus autem interpres iſtos duos verſiculos perinde conuertit acſi eſſent ipſius Chriſti verba, vt qui ver. 31, non habeat εἶπε δὲ ὁ Κύριος, *Dixit autem Dominus* Sed præſtat receptam lectionem amplecti.

30 *Reiecerunt*, ἠθέτησαν. Sic accipitur verbū ἀθετεῖν Gal. 2. 21. Caſtellio cōuertit *Reſciderunt*. Sed alibi teſtatur Paulus verbū Domini nō poſſe excidere: & abſit vt de Deo minus diuinè ſentiamus quàm de ſuo Ioue Homerus, quū ſic eum loquentē inducit, — οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ᾽ ἀπατηλόν, Οὐδ᾽ ἀτελεύτητόν γ᾽, ὅτι κεν κεφαλῇ κατανεύσω. Itaque quāuis ſoli homines in culpa ſint quoties nullum beneficentiæ Dei locum relinquunt, tamen conſilium Dei reſcindi poſſe nego,

μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ.

Matt.11.16 31 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης; καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι;

32 Ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε.

33 Ἐλήλυθε γὰρ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων· καὶ λέγετε, Δαιμόνιον ἔχει.

34 Ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγετε, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.

35 Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων.

36 Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλίθη.

37 Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ ἐν τῇ πόλει ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς, ἐπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου·

38 Καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω, κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ. Mar.15. 40.12.3. Ioh.20.11

39 Ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ· ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι.

40 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς

cerunt ¨aduerſus ſemetipſos, nō baptizati ab eo.

31 ‖ ¨Dixit prætereà Dominus, Cui ergo aſſimilabo homines nationis iſtius? & cui rei ſimiles ſunt?

32 Similes ſunt puerulis qui ſedent in foro, & qui acclamant alij aliis, & dicunt, Cecinimus vobis tibiis, & non ſaltaſtis: lamentati ſumus vobis, & non fleuiſtis.

33 Venit enim Iohannes Baptiſta, neque edens panem, neque bibēs vinum: & dicitis, Dæmonium habet.

34 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicitis, Ecce homo edax & vini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.

35 Sed iuſtificata eſt ſapientia à filiis ſuis ¨omnibus.

36 Rogauit autem eum quidam ex Phariſæis vt ſecum cibū caperet itaque ingreſſus domum Phariſæi, diſcubuit.

37 Et ecce, mulier, quę ¨fuerat in vrbe peccatrix, ¨quum cognouiſſet eum diſcubuiſſe in domo Phariſæi, allato alabaſtro vnguenti:

38 ‖ ¨Et ſtās apud pedes eius retro, flens cœpit lacrymis rigare pedes eius, & capillis capitis ſui extergebat, & deoſculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.

39 Quum autem id vidiſſet Phariſæus qui vocauerat eum, ¨dixit apud ſe, Hic ſi eſſet Propheta, noſſet quæ & ¨qualis ſit ea mulier quæ tangit ipſum: quòd *videlicet* ¨ſit peccatrix.

40 Tunc ¨reſpondens Ieſus di-

ſpreuerunt in ſemetipſos, non baptizati ab eo.

31 *Ait autem Dominus, Cui ergo ſimiles dicam homines generationis huius? & cui ſimiles ſunt?*

32 *Similes ſunt pueris ſedentibus in foro, & loquentibus ad inuicem, & dicentibus, Cantauimus vobis tibiis, & non ſaltaſtis: lamentauimus, & non ploraſtis.*

33 *Venit autem Iohannes Baptiſta, neque manducans panem, neque bibens vinum: & dicitis, Dæmonium habet.*

34 *Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicitis, Ecce homo deuorator & bibens vinum, amicus publicanorum & peccatorum.*

35 *Et iuſtificata eſt ſapientia ab omnibus filiis ſuis.*

36 *Rogabat autem illum quidam de Phariſæis vt manducaret cum illo: & ingreſſus domum Phariſæi, diſcubuit.*

37 *Et ecce, mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quòd accubuiſſet in domo Phariſæi, attulit alabaſtrum vnguenti:*

38 *Et ſtans retro ſecus pedes eius, lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis ſui tergebat, & oſculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.*

39 *Videns autem Phariſæus qui vocauerat eum, ait intra ſe, dicens, Hic ſi eſſet Propheta, ſciret vtique quæ & qualis eſt mulier quæ tangit eum, quia peccatrix eſt.*

40 *Et reſpondens Ieſus*

¶ *Aduerſus ſemetipſos*, εἰς ἑαυτούς: id eſt ſuo maximo damno. Neque enim Deum, ſed ſeipſos lædunt qui Dei gratiam aſpernantur. Poteſt tamen etiam accipi εἰς pro ἐν, vt εἰς ἑαυτοὺς ſignificet, *Apud ſe*: quia videlicet iſti non audebant palàm Iohannis doctrinam aſpernari, quòd populum metuerent, vt traditur Matt.21.26. Caſtellio conuertit εἰς ἑαυτοὺς, *Quantum in ſe fuit*: quod genus dicendi nuſquam memini legere, nec puto reperiri niſi prępoſito articulo, vt τὸ εἰς ἐμὲ, τὸ κατ' ἐμέ. Poterat tamen videri hoc modo iſta conuertiſſe vt leniret præcedentem interpretationem verbi ἠθέτησαν, niſi omnes noſſent ita eum ſentire de quibuſdam Dei conſiliis vt eorum firmitatem velit in hominis eſſe arbitrio ac poteſtate. Actum enim erat ſcilicet de Dei iuſtitia niſi eius patrocinium bonus iſte vir ſuſcepiſſet.

31 *Dixit prætereà Dominus*, εἶπε δὲ ὁ Κύριος. Hæc verba deſunt apud Syrum interpretem & in pleriſque vetuſtis co- * dicibus, & noſtro antiquiſſimo: ac fortaſſis ab aliquo ſunt adiecta, qui præcedentes duos verſ. non vt Chriſti, ſed vt Lucæ, ipſius hiſtoriam narrantis, verba acceperit: quod tamen perabſurdum fuerit exiſtimare, quum hæc dicta ſint Iohanne iam captiuo, neque quenquam baptizante. Occurrunt tamen in ſacris hiſtoriis ſæpiſſimè iſtiuſmodi veluti ſectiones vnius & eiuſdem ſermonis.

35 *Omnibus*, πάντων. Hoc non legimus in quodam codice, & in Vulgata quadam editione. Vide Matt.11.19.

* 37 *Fuerat*, ἦν. Deſierat enim eſſe, vt ex ardentiſſima reſipiſcentia liquet. 1. Corinth.6.11. Vulg. *erat*, ad id vſque tempus videlicet talis habita. peccatricem autem appellat, proſtitutę pudicitiæ mulierem. ¶ *Quum cognouiſſet*, ἐπιγνοῦσα. id eſt γνοῦσα. Nam alioquin τὸ ἐπιγνῶναι interpretamur Agnoſcere.

38 *Et ſtans*, καὶ στᾶσα, id eſt adſtans ac manens ad pedes. Nam τὸ στῆναι non opponitur τῷ καθῆσθαι hoc loco, ſed nihil aliud declarat quàm παρεῖναι: ſicut etiam accipitur Act.7.56. & alibi ſæpe. Itaque non aſſentior Eraſmo, qui ex hoc loco colligit, thorum tam altè fuiſſe extructum vt ſtans attigerit accumbentis pedes.

39 *Dixit*, εἶπε. In participio λέγων, quod ſtatim ſubiicit, eſt Hebræus pleonaſmus verbi לאמור [*lemor*] Sic infra, 20.2. ¶ *Qualis*, ποταπή. Id eſt ποία: niſi malis ſignificari non fuiſſe Iſraelitidem, (quod probabile non eſt) vel pro Iſraelitide non habitam, quod proſtibulum eſſet: quod expreſsè prohibetur lege diuina, Deut.23.18. Syrus interpres, pro *Qualis*, vertit παραφραστικῶς, *Et quæ fama eius*, vt ſignificet mulierem hanc notæ impudicitiæ fuiſſe. ¶ *Sit peccatrix*, ἁμαρτωλός ἐστι. Reſpicit Phariſæus legem de eorum pollutione qui alios pollutos contigiſſent.

40 *Reſpondens*, ἀποκριθείς. Reſpondere dicitur apud Hebræos etiam qui ſermonem inchoat, vt ſæpe iam obſeruauimus: ſed hoc loco res ipſa oſtendit Chriſtum, vt verum Deum & καρδιογνώστην, Phariſæum iſtum ſic compellaſſe vt interea ipſius cogitationibus reſponderit.

41 [*Inquit*

αὐτὸν, Σίμων, ἔχω σοί τι εἰπεῖν. Ὁ δέ φησι, Διδάσκαλε, εἰπέ.

41 Δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ τινι· εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτερος πεντήκοντα·

42 Μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Τίς οὖν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει;

43 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπεν, Ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὀρθῶς ἔκρινας.

44 Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἔφη, Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε.

45 Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθεν, οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας.

46 Ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου οὐκ ἤλειψας· αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς πόδας.

47 Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ· ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.

48 Εἶπε δὲ αὐτῇ, Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.

49 Καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;

50 Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

Κεφάλαιον η.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ·

xit eis, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magiſter, dic.

41 Duo debitores, ″*inquit Ieſus*, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, alter verò quinquaginta:

42 Quum autem illi non eſſent ſoluendo, gratificatus eſt vtriſque. Horum igitur dic vter eũ plus diliget?

43 Reſpondens verò Simon dixit, Exiſtimo eum cui plus gratificatus eſt. At ille dixit ei, Rectè iudicaſti.

44 Et conuerſus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hãc mulierem? ingreſſus ſum domum tuam, aquam pedibus meis non dediſti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis ″capitis ſui extersit.

45 Oſculum mihi non dediſti: hæc autẽ, ″ex quo ″ingreſſa eſt, non intermiſit deoſculari pedes meos.

46 Oleo caput meum non vnxiſti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

47 Cuius rei gratia, ″dico tibi remiſſa eſſe peccata eius multa. ″Nam dilexit multum: cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

48 Dixit autem ei, Remiſſa ſunt tibi peccata.

49 Et cœperunt qui ſimul accumbebãt, dicere apud ſe, Quis eſt hic qui etiam peccata remittit?

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te ſeruauit: vade in pace.

CAP. VIII.

1 ET factum eſt deinceps, ipſe iter faciebat ″oppidatim & vicatim, prædicans & euangelizans regnum Dei. & duodecim illi *erant* cum eo:

dixit ad illum, Simon habeo tibi aliquid dicere. At ille ait, Magiſter dic.

41 *Duo debitores erant cuidam fœneratori: vnus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta:*

Senec. epiſt. 73.

42 *Non habentibus illis vnde redderent, donauit vtriſque. Quis ergo eum plus diligit?*

43 *Reſpondens Simon dixit, Aeſtimo quia is cui plus donauit. At ille dixit ei, Rectè iudicaſti.*

44 *Et conuerſus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non dediſti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis ſuis terſit.*

45 *Oſculum mihi non dediſti: hæc autem ex quo intraui, non ceſſauit oſculari pedes meos.*

46 *Oleo caput meum non vnxiſti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.*

47 *Propter quod dico tibi, remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum: cui autem minus dimittitur, minus diligit.*

48 *Dixit autem ad illam, Remittuntur tibi peccata.*

49 *Et cœperunt qui ſimul accumbebant, dicere intra ſe, Quis eſt hic, qui etiam peccata dimittit?*

50 *Dixit autem ad mulierem, Fides tua te ſaluam fecit: vade in pace.*

CAP. VIII.

1 *ET factum eſt deinceps, & ipſe iter faciebat per ciuitates & caſtella, prædicans & euangelizãs regnum Dei. & duodecim cum illo.*

---

41 [*Inquit Ieſus.*] Hoc ſuppleuim' perſpicuitatis cauſa.

* 44 *Capitis ſui.* τῆς κεφαλῆς αὐτῆς. Vulgata, *Suis.* Et fateor ſatis per ſe intelligi hos fuiſſe capitis capillos. Sed non temere videtur capitis nomen & antea expreſſum verſ. 38. & hîc repetitum, quòd capitis ſui ornandi curam in primis habeant impudicæ præſertim mulieres, quod iſta vſque adeo neglexerit, vt omni abiecto ornatu, ſuam etiam comam viliſſimo præſtando miniſterio adhibuerit.

* 45 *Ex quo,* ἀφ' ἧς. ſub. ὥρας. alioqui dicendum fuit ἐξ οὗ. ¶*Ingreſſa eſt,* εἰσῆλθεν. Vulg. & Eraſ. *Intraui.* εἰσῆλθον. Reſtitui εἰσῆλθεν, ſic poſcente ſententia, & Syri interpretis auctoritate fretus.

47 *Dico tibi remiſſa, &c.* Λέγω σοι ἀφέωνται. Particulam ὅτι expreſſi, quæ deeſſe videbatur hoc loco, & adſcripta etiam erat in vno vetuſto codice. Sic etiam paulo antè verſu 9, & Mar. 6. 5. ¶*Nam dilexit,* ὅτι ἠγάπησε. Vulg. & Eraſ. *Quoniam dilexit.* Ego verò malui illo modo interpretari, vt facilius intelligatur, in his verbis non oſtendi cauſam remiſſionis peccatorum, ſed ex conſequente colligi antecedens. Deus enim prior nos dilexit, quum adhuc peccatores eſſemus. Itaque qui hoc loco abutũtur ad euertendã gratuitam ex ſola fide iuſtificationem, nõ modò ſummam impudentiam, ſed etiam infantiam ſuam patefaciunt. Negat enim Chriſtus hanc eſſe peccatricem, ſicut iſte Phariſæus temere iudicarat. Teſtatur enim remiſſa ipſi fuiſſe vitæ prioris peccata: idque probat ex eo quod peccatorum remiſſionem conſequitur, nempe ex charitate quam publicè erat teſtata. Charitas igitur non eſt iuſtificationis cauſa efficiens, ſed effectum.

IN CAPVT VIII.

1 *Oppidatim & vicatim,* κατὰ πόλιν καὶ κώμην. Vulgata, *Per ciuitates & caſtella.* Sic autem κατὰ diſtributiuè cum ſingulari quoque numero conſtrui dicemus, Act 2. 46. Vtitur autem hic idem noſter Lucas plurali numero infrà 9. 6. *

2 Καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνὴ, ἀφ' ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει, Mar.16.9.

3 Καὶ Ἰωάννα, γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρώδου· καὶ Σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαὶ, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.

Mat.13.3 mar.4.2

4 Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν, εἶπε διὰ παραβολῆς,

5 Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό·

6 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα·

7 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό·

8 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

9 Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη.

10 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν.

Esa.6.9 mat.13.14 mar.4.12 ioh.12.40 act.18.26 rom.11.8

11 Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή· Ὁ σπόρος, ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

Matt.13.18 mar.4.15

12 Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες· εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν.

13 Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται.

14 Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσὸν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσαντες· καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ

2 Et quædam mulieres ∴ quas ſanauerat à ſpiritibus malis & morbis, Maria quæ vocabatur Magdalene, ‖ ex qua ſeptem dęmonia exierant,

3 Et Iohanna vxor Chuzæ ∴ procuratoris Herodis, & Suſanna, & aliæ multæ quæ miniſtrabāt ¨ei ex facultatibus ſuis.

4 ‖ Quum autem multa turba cōueniret, & qui in ſingulis vrbibus erant ∴ proficiſcerētur ad eum, dixit per parabolam,

5 Quidam ſator exiit vt ſereret ſemen ſuum: & inter ſerendum aliud cecidit ſecundum viam, & conculcatum eſt, & volucres cæli deuorarunt illud:

6 Et aliud cecidit ſuper petras, & enatum exaruit, quia non habebat humorem:

7 Et aliud cecidit inter ſpinas: & ſimul enatæ ſpinæ ſuffocarunt illud:

8 Et aliud cecidit in terrā bonam: & quum enatum eſſet, edidit fructum centuplum. Hęc dicēs clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

9 Interrogabant autem eum diſcipuli eius ¨dicentes quæ eſſet iſta parabola.

10 Ipſe verò dixit *eis*, Vobis datum eſt noſſe myſteria regni Dei: reliquis autem ¨per parabolas *loquor*, vt ‖ videntes non videant, & audientes non intelligant.

11 ‖ Eſt autem hæc parabola: Semen illud, eſt ſermo Dei:

12 Qui autem ſecundum viam *ſemen excipiunt*, ij ſunt qui audiūt: deinde venit diabolus, & tollit ſermonē è corde eorū, ne, quum crediderint, ſeruentur.

13 Qui verò ſuper petrā, *ij ſunt* qui quum audierunt, cum gaudio excipiunt ſermonem: ſed iſti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tētationis abſcedunt.

14 Quod autem in ſpinas cecidit, ij ſunt qui audierunt: ſed ¨profecti, à ſolicitudinibus & di

2 *Et mulieres aliquæ quæ erant curatæ à ſpiritibus malignis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua ſeptem dæmonia exierant,*

3 *Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Suſanna, & aliæ multæ quæ adminiſtrabant ei de facultatibus ſuis.*

4 *Quum autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarent ad eum, dixit per ſimilitudinem,*

5 *Exijt qui ſeminat, ſeminare ſemen ſuum: & dum ſeminat, aliud cecidit ſecus viam, & conculcatum eſt, & volucres cæli comederunt illud:*

6 *Et aliud cecidit ſupra petram, & natum aruit, quia non habebat humorem:*

7 *Et aliud cecidit inter ſpinas: & ſimul exortæ ſpinæ ſuffocauerunt illud:*

8 *Et aliud cecidit in terram bonam, & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures audiendi audiat.*

9 *Interrogabant autem eum diſcipuli eius quæ eſſet hæc parabola.*

10 *Quibus ipſe dixit, Vobis datum eſt noſſe myſterium regni Dei: cæteris autem in parabolis, vt videntes non videant, & audientes non intelligant.*

11 *Eſt autem hæc parabola: Semen, eſt verbum Dei.*

12 *Qui autē ſecus viam, hi ſunt qui audiunt: deinde venit Diabolus, & tollit verbum de corde eorum, ne credentes ſalui fiant.*

13 *Nam qui ſupra petram, qui quum audierint, cum gaudio ſuſcipiunt verbum: & hi radices non habent, qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.*

14 *Quod autem in ſpinas cecidit, hi ſunt qui audierunt, & à ſolicitudinibus & diuitiis & voluptati-*

---

2 *Quas ſanauerat*, αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι. Paſſiuum expreſſimus per actiuum, vt amphiboliam vitaremus.

* 3 *Procuratoris*, ἐπιτρόπου. Sic vocabantur à Græcis qui ab Imperatoribus mittebantur ad certas prouincias ſibi peculiariter ſeruatas, qualis fuit Iudæa præſidibus Syriæ obnoxia. Hunc itaque veriſimile eſt in tetrarchia Herodis, quaſi vicarium ipſius, præfuiſſe rerum ſummæ adminiſtrandæ, quod non temere expreſſit Euāgeliſta, ſicut infrà Act.13.1. fit mentio cuiuſdam Manaheni συντρόφου eiuſdem tetrarchæ, vt nouerimus Dominum habere ſuos etiam electos nonnullos velut in arcano, quales fuerunt Nicodemus & Ioſeph Arimatheenſis ſuo, demū tempore patefacti: & quos ex Cæſaris domo commemorat, nec tamen nominat Apoſtolus, Philipp.4.22.

¶ *Ei*, αὐτῷ. In quatuor vetuſtis codicibus legimus αὐτοῖς, eis: id eſt Chriſto & eius diſcipulis.

4 *Proficiſcerentur*, ἐπιπορευομένων. Vulgata & Eraſmus, *Properarent*, σπευδόντων.

9 *Dicentes*, λέγοντες. Hoc participium neque in veteribus codicibus duobus, neque apud Syrum interpretem, neque in Vulg. editione reperitur: nec poteſt conuenire, niſi pro εἴη legas ἐστι, vt ſit recta oratio.

10 *Per parabolas* [*loquor*,] ἐν παραβολαῖς. Suppleui verbum ex Matth.13.13.

14 *Profecti*, πορευόμενοι. Id eſt, ſimulatque audito verbo redierunt ad curandā ſua negotia, vel ſimpliciter expone *Pergentes*, in huius videlicet vitæ curriculo. Eſt enim per traiectionem explicandū hoc participium, quæ figura

apud

apud Lucã ſingulis penè verſiculis occurrit. Itaque (quod tanti viri pace dixerim) non erat, opinor, cur Eraſmus in hoc explicando nimium ſe torqueret, quaſi ſit paſſiuum participium à verbo πορεύω: quod, inquit, haud ſcio an ſignificet Copiã adfero, vt ſignificetur Copia diuitiarũ obrui. Atqui non modò τὸ πορεύειν ita nunquam, quod ſciam, accipitur, ſed ne πορεῖν quidem aut πορίζειν vſquam memini legere pro Abundare, vel Copiam adferre: ſed εὐπορεῖν potius aut εὐπορεῖσθαι: quod miror ipſi non veniſſe in mentẽ. Sed & altera expoſitio nihilo eſt magis accõmodata, quaſi πορευόμενοι dictum ſit pro ἐμπορευόμενοι, vt ad negotiatores pertineat. Caſtellio conuertit, *Eò veniunt*, quaſi πορευόμενοι ad progreſſum temporis referatur: quam etiam expoſitionem adfert Eraſmus, ſed ego abſurdiſſimam eſſe exiſtimo.

	πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι.	uitiis ac voluptatibus vitæ ſuffocantur, nec fructu perferunt.	*bus vitæ euntes ſuffocantur, & non referunt fructum.*	
15	Τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.	Quod autem in bonam terrã *cecidit*, ij ſunt qui in corde honeſto ac bono auditum ſermonem retinent, & fructum adferunt per tolerantiam.	*Quod autẽ in bonã terram, hi ſunt qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum adferunt in patientia.*	
16	Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ᾽ ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.	‖Nemo porrò qui lucernam accenderit operit eam vaſe, aut ſubter lectum ponit: ſed cãdelabro imponit, vt qui ingrediũtur videant lumen.	*Nemo autem lucernam accendens, operit eam vaſe, aut ſubtus lectum ponit: ſed ſupra candelabrum ponit, vt intrantes videant lumen.*	Infr. 12.33 mat. 5.15 mar. 4.22
17	Οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.	‖Non eſt enim *quicquam* occultum quod non ſit futurum manifeſtum: nec abſconditum, quod nõ ſit futurum vt cognoſcatur, & veniat in apertum.	*Non eſt enim occultum quod non manifeſtetur: nec abſconditum quod non cognoſcatur, & in palam veniat.*	Infrà 12.2 mat. 10.26 mar. 4 22
18	Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.	Videte ergo quomodo audiatis: ‖quiſquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam quod videtur habere, tolletur ab eo.	*Videte ergo quomodo audiatis: qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod putat ſe habere, auferetur ab illo.*	Mat. 13.12 & 25.29 marc 4.25 inf. 19.26
19	Παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον.	‖Venerunt autẽ ad eum mater & fratres eius, & non poterant eum conuenire propter turbã.	*Venerunt autem ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ turba.*	Mat. 12.46 mar. 3.32
20	Καὶ ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων, Ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες.	Et annũtiatum eſt ei, dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui adſtant foris, cupientes te videre.	*Et nuntiatum eſt illi, Mater tua & fratres tui ſtant foris, volentes te videre.*	
21	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες, καὶ ποιοῦντες αὐτόν.	Ipſe verò reſpondens dixit eis, Mater mea, & fratres mei, ij ſunt qui ſermonem Dei audiunt, & eum præſtant.	*Qui reſpondens dixit ad eos, Mater mea & fratres mei hi ſunt qui verbum Dei audiunt & faciunt.*	

¶ *Fructum perferunt*, τελεσφοροῦσι. Sic Columella lib. 3. cap. 10, videtur Græcum hoc vocabulum eleganti periphraſi explicare. Puto autem deriuari non à τέλος vt exiſtimat Eraſ. ſed à τέλειος & φέρω, vt declaret fructum perfectum & abſolutum ferre: id eſt vſque eò vt matureſcat.

15 *Honeſto ac bono*, καλῇ καὶ ἀγαθῇ. Vulgata, *bono & optimo*: quam interpretationem rectè quidem emendauit Eraſm. ſed fortaſſis non ſatis feliciter expoſuit. Putat enim Hebraicam eſſe conduplicationem pro egregiè bono, nempe ſicut Ier. 24.3, התאנים הטובות טובות [*hatteenim hattoboth toboth*,] ficus bonas bonas vocat Propheta, ficus valde bonas. At ego puto merè Græcum eſſe hoc dicẽdi genus, & quidem ex ipſis philoſophiæ adytis petitum: quanuis id etiam vulgus in ore haberet. Quia enim alia ſunt externa, fortunæ videlicet (vt vocant) alia corporis, alia verò animi bona, hominem his omnibus ornatum Græci καλὸν κἀγαθὸν vocant, quanuis τὸ καλὸν interdum latius pateat. Huic autem loco ita eſt accommodandum hoc dicendi genus vt intelligamus poſtremum hoc hominum genus comparari primùm cum iis, qui quum externam quandam ſpeciem fructus præ ſe ferant initio, tamen ad bonam frugem non perueniunt, (de quibus etiam vernaculum extat prouerbium, Inutilem eſſe pulchritudinem abſque bonitate) deinde cum iis qui nullum prorſus fructum ferunt. Iſti igitur è contrario dicuntur καλοὶ κἀγαθοὶ id eſt, qui nõ modò videri, ſed etiam reipſa boni eſſe ſtudeant: vt καλοὶ ad externam vitam, ἀγαθοὶ ad veras animi virtutes referatur. ¶ *Retinent*, κατέχουσιν. Notãda vis eſt huius vocabuli, quo ſignificatur, non ſine magno certamine poſſe iſtud bonum ſemen aſſeruari, luctante carne ac diabolo aduerſus Spiritum Dei, nouum hoſpitem & capitalem ipſorum inimicum. Ideo etiam addit ἐν ὑπομονῇ, quia nimirum ſancti patiendo vincunt. Sed & in vno vetuſto codice adſcribitur πολλά, *multa*. ¶ *Per tolerantiam*, ὑπομονῇ. Id eſt patienter expectando, ita vt ſub cruce non fatiſcat, ſed conſtanter expectet promiſſam opem Domini, ſicut temporis ſpatio eſt opus, vt ſemen fructum ferat. Reſpõdet enim verbum ὑπομένειν verbo Hebræo חכה [*chachah*,] vt Daniel. 12.12, Vnde ὑπομονὴ, cui opponitur ὑποστολὴ, Heb. 10.36. Vulgata, *In patientia*, nõ malè. ſed Tolerantiæ nomen mihi videtur Græcam vocem expreſſius & propius declarare. *

18 *Quomodo audiatis*, πῶς ἀκούετε. Id eſt, quomodo affecti ad audiendum Dei verbum accedatis, &, eo audito, quomodo vos geratis. ¶ *Videtur*, δοκεῖ: videtur nimirum aut ſibi aut aliis, vt rectè notat Eraſmus: vel potius & ſibi & aliis. Nam hoc hominum genere nihil eſt ſuperbius, ſiquis videat quod intus celant, aut magis comparatum ad fallendos homines. Vulg. *Putat ſe habere*: quæ interpretatio alterum tantùm ſenſum admittit.

19 *Conuenire*, συντυχεῖν: id eſt συνέρχεσθαι, quomodo etiam accipitur interdum τὸ συνεῖναι. Vulgata, *Adire*, προσελθεῖν.

20 *Dicentibus* [*nonnullis*,] λεγόντων. Hebr. לאמור [*lemor*.] Non legimus hoc participium in noſtro vetuſtiſſ. nec apud Syrum interpretem, neque in Vulgata editione. In duobus autem exemplaribus additur αὐτῶν, quod relatiuũ ad turbas refertur. Raro certè reperias hoc dicendi genus, cuius tamen apud Plutarchum in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, penè ſimile exemplum eperio, vbi miram cuiuſdam canis hiſtoriam commemorat, Παρὼν γὰρ ὁ κύων μίμῳ πλοκὴν ἔχοντι δραματικὴν καὶ πολυπρόσωπον, ἄλλας τε μιμήσεις ἀπεδίδου τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασι καὶ πάθεσι προσφόρους, καὶ φαρμάκου πειρωμένων ἐν αὐτῷ πίεσιν, τὸν ἄρτον ἐδέξατο. & paulo pòſt,

ἔπειτα θαυμασάντων, ἐξαναστὰς ἐβάδιζε πρὸς αὐτόν. ¶ *Te videre*, ἰδεῖν σε. Id eſt te conuenire, à conſequenti vt ſæpe hæc phraſis apud elegantes etiam ſcriptores Grȩcos occurrere ſolet.

Mat. 8.23 mar. 4.16

22 Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης. Καὶ ἀνήχθησαν.

23 Πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε. καὶ κατέβη λαίλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην· καὶ συνεπληροῦντο, καὶ ἐκινδύνευον.

24 Προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτόν, λέγοντες, Ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. Ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος· καὶ ἐπαύσαντο, καὶ ἐγένετο γαλήνη.

25 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν; Φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Matt. 8.28. mar. 5.4

26 Καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας.

27 Ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν, καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν.

28 Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας, προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανίσῃς.

29 Παρήγγειλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτόν· καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις φυλασσόμενος· καὶ διαρρήσσων τὰ δεσμὰ, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους.

30 Ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι ἐστὶν ὄνομα; Ὁ δὲ εἶπε, Λεγεών. ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν.

31 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὸν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

22 ‖Factum eſt autem quodam die, ipſe ingreſſus eſt in nauigiũ, ac diſcipuli eius: & dixit eis, Tranſeamus in vlteriorem ripam lacus. Et ¨ prouecti ſunt.

23 Nauigantibus autem eis ¨ ſopitus eſt: & deſcendit turbo vẽti in lacum: & ¨ complebantur ac periclitabantur.

24 Accedẽtes autem expergefecerunt eum, dicẽtes, Magiſter, magiſter, perimus. Ipſe verò experrectus obiurgauit vẽtum ac fluctuationem aquȩ: & ceſſauerunt, factáque eſt tranquillitas.

25 Dixit autem eis, Vbi eſt fides veſtra? Timentes autem mirati ſunt, dicẽtes alij ad alios, Quiſnam iſte eſt, vt vẽtis quoque & Aquȩ imperet, & auſcultent ei?

26 ‖Et nauigarunt in regionem Gadarenorum, quæ eſt in oppoſita ripa Galilææ.

27 Ipſi autem egreſſo in terram, occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat ¨ dæmonia à temporibus multis & veſtimento nõ induebatur, neque in *vlla* domo manebat, ſed in monumentis.

28 *Is* ergo quum vidiſſet Ieſum, & exclamaſſet, accidit ei *ad pedes*, & voce magna dixit, Quid mihi tecum Ieſu Fili Dei altiſſimi? rogo te ne me torqueas.

29 Prȩcipiebat enim ſpiritui impuro vt exiret ab eo homine. ¨ nam à multo tempore corripuerat eum: ¨ itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, cuſtodiebatur: ſed diruptis vinculis ¨ agitabatur à dæmone in deſerta.

30 Interrogauit autem eum Ieſus, dicens, Quod tibi nomen eſt? Ipſe verò dixit, Legio. Nam dæmonia multa ingreſſa erant in eum.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipſis vt abirent ¨ in abyſſum.

22 *Factum eſt autem in vna dierum, & ipſe aſcendit in nauiculam, & diſcipuli eius: & ait ad illos, Transfretemus trans ſtagnum. Et aſcenderunt.*

23 *Et nauigantibus illis obdormiuit: & deſcendit procella venti in ſtagnum: & complebantur, & periclitabantur.*

24 *Accedentes autem ſuſcitauerunt eum, dicentes, Præceptor, perimus. At ille ſurgens increpauit ventum & tempeſtatem aquæ: & ceſſauit, & facta eſt tranquillitas.*

25 *Dixit autem illis, Vbi eſt fides veſtra? Qui timẽtes mirati ſunt, ad inuicem dicentes, Quis, putas, hic eſt, quia & ventis & mari imperat, & obediunt ei?*

26 *Et nauigauerunt ad regionem Geraſenorum, quæ eſt contra Galilæam.*

27 *Et quum egreſſus eſſet ad terram, occurrit illi vir quidam qui habebat dæmonium iam temporibus multis, & veſtimento non induebatur, neque in domo manebat, ſed in monumentis.*

28 *Is vt vidit Ieſum, procidit ante illum, & exclamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi eſt Ieſu Fili Dei altiſſimi? obſecro ne me torqueas.*

29 *Præcipiebat enim ſpiritui immundo vt exiret ab homine. multis enim temporibus arripiebat illum: & vinciebatur catenis & compedibus cuſtoditus: & ruptis vinculis agebatur à dæmonio in deſerta.*

30 *Interrogauit autẽ illum Ieſus, dicens, Quod tibi nomen eſt? At ille dixit, Legio. quia intrauerant dæmonia multa in eum.*

31 *Et rogauerunt illum ne imperaret illis vt in abyſſum irent.*

---

22 *Prouecti ſunt*, ἀνήχθησαν. Vide ſuprà 5.3. Vulgata, *Aſcenderunt*, ἀνέβησαν. Eraſmus, *Soluerunt*: id eſt ἀπῆραν.

23 *Sopitus eſt*, ἀφύπνωσε. Vulgata & Eraſmus, *Obdormiuit*, ἐκάθευδε, eodem ſenſu: quanquam fortaſſis Lucas magis propriè loquutus eſt quàm Matthæus & Marcus. Teſtantur enim Grammatici τὸ ὑπνοῦν amplius quiddam ſignificare quàm τὸ καθεύδειν: & profundiſſimum fuiſſe hunc ſoporem, declarat geminata illa inclamatio diſcipulorum in ipſo excitando. ¶ *Complebantur*, συνεπληροῦντο. Hoc dicendi genus, vt alia multa, petitum eſt è medio. Neque enim (ſi rem propius ſpectes) ipſi complebantur, ſed nauis potius quæ illos vehebat. Syrus interpres aliud quiddam legit, ſed eodem manente ſenſu.

27 *Dæmonia*, δαιμόνια. Ita legi in omnibus noſtris cod. & hoc conuenit cum legionis nomine. Syrus tamen interpres & Vulg. in ſingulari numero hanc vocem legerunt.

29 *Nam à multo tempore*, πολλοῖς γὰρ χρόνοις: id eſt iampridem. Videtur autem hæc interpretatio melius conuenire cum eo quod paulo antè dixerat, ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Eraſmus, *Frequenter*, id eſt πολλάκις: quam tamen interpretationem non improbo. ¶ *Itaque vinctus [ille,]* καὶ ἐδεσμεῖτο. Vulg. *Et vinciebatur* Ego verò ſtudui vitare amphiboliam quȩ ex Hebræo idiomate naſcitur. ¶ *Agitabatur*, ἠλαύνετο: id eſt cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equum agitat. Sic enim loquitur Plautus in Aſin. Vulg. & Eraſ. *Agebatur*, ἤγετο. quod verbum nimis eſt dilutum in hoc loco.

31 *In abyſſum*, εἰς τὴν ἄβυσσον. Græcum vocabulum retinuimus, quod in noſtrum etiam (id eſt Gallicum) idioma tranſiit. Significat autem immenſæ profunditatis voraginem, id eſt eum ipſum locum quem idem Lucas infrà 6.23, ᾅδην vocat, in quo nimirum dæmones conſtricti tenentur caliginis tenebris, 2. Pet. 2.4. quod ne profani quidem ſcriptores ignorauerunt. Sed videndum eſt vt in iſtis ſobriè ſapiamus ex Dei verbo, ne pro veritate aniles fabulas ſubſtituamus, quales infinitas Gregorius ille in ſuis Dialogis commemorat,

32 Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν. Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς.

33 Ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην· καὶ ἀπεπνίγη.

34 Ἰδόντες οἱ βόσκοντες τὸ γεγενημένον, ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς.

35 Ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός· καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν ἄνθρωπον ἀφ' οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐφοβήθησαν.

36 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.

37 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο· αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, ὑπέστρεψεν.

38 Ἐδέετο δὲ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ ἀφ' οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ· ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

39 Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπῆλθε, καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.

40 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν Ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος· ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν.

41 Καὶ ἰδοὺ, ἦλθεν ἀνὴρ ᾧ ὄνομα Ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε· καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ·

42 Ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. (Ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτὸν, οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν.

43 Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσανα-

32 ⁘Erat autem ibi grex porcorum multorum paſcentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipſis in illos ingredi. Et permiſit eis.

33 Egreſſa autem dæmonia ex eo homine, ingreſſa ſunt in porcos: & grex ruit è præcipitio in lacum: & ſuffocatus eſt.

34 Quum autem paſtores vidiſſent quod factum fuerat, fugerunt: & profecti annuntiarunt in vrbem & in agros.

35 Exierunt igitur vt viderent quod factum erat: venerúntque ad Ieſum, & inuenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, veſtitum, ac ſanę mentis, ſedentem ad pedes Ieſu: & timuerunt.

36 Annuntiauerũt autẽ ipſis etiã ij qui viderãt, quomodo liberatus fuiſſet q̃ fuerat dęmoniac⁹.

37 Et rogauit eũ tota multitudo circũiacentis regionis Gadarenorũ vt diſcederet ab ipſis, quia magno timore tenebantur: ipſe aũt ingreſſ⁹ nauigiũ reuerſus eſt.

38 ⁘Rogauit autẽ eũ vir ille à quo dæmonia exierãt, vt eſſet cũ eo: ſed dimiſit eum Ieſus, dicens,

39 Reuertere domum tuam, & narra ⁘quanta tibi præſtiterit Deus. Abiit igitur prædicans ⁘per totam vrbem quanta ipſi præſtitiſſet Ieſus.

40 Factum eſt autem ⁘quum reuertiſſet Ieſus, excepit eũ turba: nam omnes expectabant eum.

41 ‖Et ecce, venit quidã cui nomen Iairus, qui erat præfectus ſynagogæ: quúmque accidiſſet ad pedes Ieſu, rogabat eum vt ingrederetur domum ſuam:

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quaſi annorum duodecim, eáque moriebatur. Inter eundum verò turba coarctabat eum.

43 Et mulier quæ erat in fluxione ſanguinis ab annis duodecim, & in medicos impenderat

32 *Erat autem ibi grex porcorum multorum paſcentium in monte: & rogabãt eum vt permitteret eis in illos ingredi. Et permiſit illis.*

33 *Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerunt in porcos: & impetu abijt grex per præceps in ſtagnum, & ſuffocatus eſt.*

34 *Quod vt viderunt factũ qui paſcebant, fugerunt: & nuntiauerunt in ciuitatem & in villas.*

35 *Exierunt autem videre quod factum eſt: & venerunt ad Ieſum, & inuenerunt hominem ſedentẽ, a quo dæmonia exierant, veſtitum ac ſana mente, ad pedes eius, & timuerunt.*

36 *Nuntiauerunt autem illis & qui viderant, quomodo ſanus factus eſſet à legione.*

37 *Et rogauerunt illum omnis multitudo regionis Geraſenorum vt diſcederet ab ipſis: quia magno timore tenebantur. Ipſe autem aſcendens nauim, reuerſus eſt.*

38 *Et rogabat illum vir à quo dæmonia exierant, vt cum eo eſſet: dimiſit autem eum Ieſus, dicens,*

39 *Redi in domũ tuam, & narra quanta tibi fecit Deus. Et abiit per vniuerſam ciuitatem prædicans quanta illi feciſſet Ieſus.*

40 *Factum eſt autem quũ rediſſet Ieſus, excepit illum turba: erant autem omnes expectantes eum.*

4 *Et ecce, venit vir cui nomen Iairus, & ipſe princeps ſynagogæ erat: & cecidit ad pedes Ieſu rogans eum vt intraret in domum eius:*

Mat. 9.18
mar. 5.22

4 *Quia vnica filia erat ei ferè annorum duodecim, & hæc moriebatur. (Et contigit dum iret, à turbis comprimebatur.*

4 *Et mulier quædam erat in fluxu ſanguinis ab annis duodecim, quæ in me-*

---

32 *Erat autem,* ἦν δέ. Quomodo verò illic porci, animal * ſub Lege immũdum? Hac de re vide quod annotauimus Matth. 8.30. Cæterùm illuſtre exemplum hic habemus tum ſceleratiſſimæ dæmonum naturæ, nihil aliud quàm nocere cupientium, nullo etiam ſuo commodo: tum etiam ipſorum aſtutiæ vaferrimæ, dum obtinendæ miſericordiæ prætextu ſtudent Chriſtum & Euangelium in odium hominum adducere: tum etiam deſperatiſſimæ impudentię, quum ſuam improbitatem palam ipſos non pudeat profiteri. Nec alio ſanè ſpiritu ſunt affecti homines nimium multi. At cur hoc illis concedit Chriſtus? partim vt ſeſe oſtendat verè αὐτοκράτορα: deinde vt manifeſtum diuinæ legis contemptum in Gadarenis qui ad helliniſmũ tranſierant vlciſcatur: denique vt quæ ſit prophanorum hominum ſtoliditas oſtẽdat, ſuæ ſaluti immundos etiam ſues præferentium.

38 *Rogauit autem,* ἐδέετο δέ. Eraſmus, *Rogauerat enim:* id eſt, ἐδέετο γάρ. Nam etiam ita impreſſit Frobenius.

39 *Quanta,* ὅσα, vel quæcunque. Poſſumus enim vel ad multitudinem, vel ad qualitatem referre. Eraſmus illud maluit, ego poſterius delegi. *Quanta* verò hîc non declarat *Quàm multa* ſed quàm excellentia & diuina. * ¶*Per totam vrbem,* καθ' ὅλην τὴν πόλιν. Vrbem Gadarenorum proculdubio intelligit, cuius incolam hunc fuiſſe dixit ſuprà verſu 27. Quod autem narrat Marcus iſtum in Decapoli prædicaſſe, non pugnat cum eo quod Lucas hoc loco commemorat, quum Plinius lib. 5. cap. 18. inter Decapolitanæ regionis oppida numeret etiam Gadara. fuit igitur Decapolis partim cis Iordanem, partim trans Iordanem ſita.

40 *Quum reuertiſſet,* ἐν τῷ ὑποστρέψαι: id eſt κατὰ τὸ ὑποστρέψαι. Vide Act. 2.1.

λώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι·

44 Προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.

45 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Τίς ὁ ἁψάμενός μου; Ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ Πέτρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, Ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, τίς ὁ ἁψάμενός μου;

46 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἥψατό μου τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ.

47 Ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι' ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα.

48 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θάρσει θύγατερ· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.)

49 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις, παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, Ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου· μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον.

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων, Μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε. καὶ σωθήσεται.

51 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς καὶ τὴν μητέρα.

52 Ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. Ὁ δὲ εἶπε, Μὴ κλαίετε. οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

53 Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν.

54 Αὐτὸς δὲ, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε λέγων, Ἡ παῖς, ἐγείρου.

55 Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ ἀνέστη παραχρῆμα· καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν.

56 Καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς· ὁ δὲ παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

¨totum victum, nec ab vllo potuerat ¨curari.

44 Quum acceſſiſſet à tergo, tetigit fimbriam pallij ipſius: & illico ſubſtitit fluxio ſanguinis eius.

45 Tunc ait Ieſus, Quis *eſt* qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cum eo erant, Magiſter, turba te conſtringit & opprimit, & dicis, Quis *eſt* qui me tetigit?

46 Ieſus autem ait, Tetigit me aliquis. nam ego ¨ cognoui virtutem à me prodiiſſe.

47 Quum autem mulier illa vidiſſet ſe non latuiſſe, tremens venit, & accidẽs ei *ad pedes*, declarauit ei in cõſpectu totius populi quã ob causã tetigiſſet eũ, & quomodo ſanata fuerat illico.

48 Ipſe verò dixit ei, Cõfide filia, fides tua te ſeruauit: vade cum pace.

49 Adhuc eo loquẽte, venit quidam à præfecto ſynagogæ, dicens ei, Mortua eſt filia tua: ne vexa magiſtrum.

50 Ieſus autem *hoc* audito, ¨reſpondit ei, Ne metue: crede ſolummodo, & ſeruabitur.

51 Ingreſſus verò ¨domum, non permiſit ingredi quenquam, niſi Petrũ & Iacobum & Iohannem, & patrẽ ac matrẽ puellæ.

52 Flebant autem omnes, & plãgebant eam: ipſe verò dixit, Ne flete: non eſt mortua, ſed dormit.

53 Et deridebant eum, quòd ſcirent eſſe mortuam.

54 Ipſe verò ¨eiectis foras omnibus, & prehenſa manu eius, clamauit dicens, Puella ſurge.

55 Et reuerſus eſt ſpiritus eius, ac ¨ſurrexit illico: & *ipſe* præcepit vt ei daretur cibus.

56 Et obſtupuerunt parentes eius: ipſe verò præcepit eis vt nulli dicerent quod factum fuerat.

dicos erogauerat omnem ſubſtantiam ſuam, nec ab vllo potuit curari:

44 *Acceſſit retro, & tetigit fimbriam veſtimenti eius: & confeſtim ſtetit fluxus ſanguinis eius.*

45 *Et ait Ieſus, Quis eſt qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus, & qui cum illo erant, Præceptor, turbæ te comprimunt & affligunt & dicis, Quis me tetigit?*

46 *Et dixit Ieſus, Tetigit me aliquis: nam ego noui virtutem de me exiiſſe.*

47 *Videns autem mulier quia non latuit, tremens venit, & procidit ante pedes eius, & ob quam cauſam tetigerit eum, indicauit coram omni populo, & quemadmodũ confeſtim ſanata ſit.*

48 *At ipſe dixit ei, Filia, fides tua ſaluam te fecit: vade in pace.)*

49 *Adhuc illo loquente venit quidam ad principem ſynagogæ, dicens ei, Quia mortua eſt filia tua, noli vexare illum.*

50 *Ieſus autem audito hoc verbo, reſpondit patri puellæ, Noli timere: crede tantùm, & ſalua erit.*

51 *Et quum veniſſet domum, non permiſit intrare ſecum quenquam niſi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrem & matrem puellæ.*

52 *Flebant autem omnes & plangebant illam. At ille dixit, Nolite flere, non eſt mortua puella, ſed dormit.*

53 *Et deridebant eum, ſciẽtes quòd mortua eſſet.*

54 *Ipſe autem tenens manum eius, clamauit dicens, Puella, ſurge.*

55 *Et reuerſus eſt ſpiritus eius: & ſurrexit continuò. Et iuſſit illi dare manducare.*

56 *Et ſtupuerunt parentes eius: quibus præcepit ne alicui dicerent quod factum erat.*

---

43 *Totum victum*, ὅλον τὸν βίον: id eſt, omne ex quo antè victitabat. Nam apud idoneos etiam auctores βίος pro οὐσία ponitur. Sed ſi Euſebio credimus, non fuit iſta tam inops quin ſuperfuerit vnde ſtatuam æneam ſibi & Chriſto poneret Cæſareæ Philippi: vnde nonnulli non minus futile quàm ineptum argumentum colligunt conſtituendæ ſuæ idolomaniæ. ¶*Curari*, θεραπευθῆναι. Alibi τὸ θεραπεύειν vertere ſolemus *Sanare*: ſed hoc loco propriè accipitur, quum agatur de remediis quibus ad curandos morbos vtuntur medici. Vide Matth. 4. 23.

46 *Cognoui*, ἔγνων: i. ſenſi, & percepi. Vulgata & Eraſmus, *Noui*: id eſt οἶδα.

50 *Reſpondit ei*, ἀπεκρίθη αὐτῷ: i. præfecto ſynagogæ, non autem ipſius ſeruo: quod quia ambiguum eſt, Vulgata & Eraſmus maluerunt exprimere antecedens.

51 *Domum*, εἰς τὴν οἰκίαν. Nempe præfecti ſynagogæ.

54 *Eiectis foras omnibus*, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας. Vet. interpr. hæc nõ legit: reperimus tamen (vt extant etiam apud Syrum interpretẽ) in omnibus noſtris vetuſtis codicibus, ſi duos excipias, quorũ mirificus eſt cum Vulg. editione cõſenſus. Eraſmus ex Marco addita ſuſpicatur. Nã, inquit, iã antè teſtatus eſt Lucas Ieſum nõ paſſum eſſe quenquã cò ingredi vbi funus erat puellæ, præter patrẽ & matrem & tres diſcipulos. Verùm (quod Eraſmi pace dixerim) vt hoc concedã, non tamen cõſequi videtur hæc addi nõ debuiſſe. Refertur enim illud ad eã turbã quæ cũ Ieſu aduenerat. Quid igitur illis fiet quos plurimos domi reperit flẽtes ac eiulantes, vt diſertè ſcribit Marcus? Hi ſunt igitur à quib. deridebatur, & quos idcirco domo eiecit. Hoc quũ non conſideraret Eraſmus, hîc nodũ nectit, quomodo poſſit turba dici eiecta quã non paſſus ſit ingredi. Sed, inquit, fieri potuit vt in veſtibulo cõſtiterit turba, & funus in interioribus ædibus poſitum fuerit. At ego exiſtimo alios non eſſe paſſum ingredi, alios verò intus repertos, domo eieciſſe.

55 *Surrexit*, ἀνέστη. Iacent cadauera: puella verò, recepta vita, vt verè illam nõ modò reuixiſſe, ſed etiam ab omni morbo liberatam eſſe conſtaret, ſurrexit è lecto.

Κεφάλαιον θ.

1 Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν.

2 Καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας.

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδόν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον· μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.

4 Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε.

5 Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς.

6 Ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ.

7 Ἤκουσε καὶ Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα· καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων ὅτι Ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν·

8 Ὑπό τινων δέ, ὅτι Ἠλίας ἐφάνη· ἄλλων δέ, ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

9 Καὶ εἶπεν ὁ Ἡρώδης, Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα· τίς δέ ἐστιν οὗτος περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦτα; Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν.

10 Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν· καὶ παραλαβὼν αὐτούς, ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον

CAP. IX.

1 ‖Conuocatis autem *Ieſus* ¨duodecim diſcipulis ſuis, dedit eis vim & poteſtatem in omnia dæmonia, & morbos ſanandi.

2 ‖Miſitque eos vt prædicarent regnum Dei, ¨& ſanarent ægrotos.

3 ‖Et dixit eis, Nihil ſumite ad iter, neque ¨virgas, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque ¨binas tunicas ¨habete.

4 Et in quamcunque domum intraueritis, illic manete, ¨& illinc exite.

5 ‖Et quicunque non receperint vos, exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus veſtris excutite, *vt ſit* teſtimonio aduerſus eos.

6 Exeuntes igitur ¨obibant ¨ſingulos vicos, euangelizantes & ſanantes *morbos* vbique.

7 ‖Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & ¨hæſitabat, propterea quòd dicebatur à quibuſdam Iohãnem excitatum eſſe à mortuis:

8 A quibuſdam verò, Eliam apparuiſſe: ab aliis autem, Prophetam quempiam ex antiquis reſurrexiſſe.

9 Tunc ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis eſt autem iſte de quo ego talia audio? Et ſtudebat eum videre.

10 Reuerſi autem Apoſtoli narrauerunt ei quæcunque fecerãt. ‖Et *ipſe* aſſumptis illis, ſeceſſit priuatim in locum deſertum

CAP. IX.

1 *Cõuocatis autem duodecim Apoſtolis, dedit illis virtutem & poteſtatem ſuper omnia dæmonia, & vt languores curarent.* Mat.10.1. marci 3.13, & 6.7

2 *Et miſit illos prædicare regnum Dei, & ſanare infirmos.* Mat.10.7.

3 *Et ait ad illos, Nihil tuleritis in viam, neque virgam, neque peram, neque panem, neque pecuniam, neque duas tunicas habeatis.* Mat.10.9 mar.6.8

4 *Et in quamcunque domum intraueritis, ibi manete, & inde exeatis.*

5 *Et quicunque non receperint vos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum veſtrorum excutite in teſtimonium ſupra illos.* Inf.10.11 mat.10.14 mar 6.11 act.13.51

6 *Egreſsi autem circumibant per caſtella, euangelizantes & curantes vbique.*

7 *Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & hæſitabat, eo quòd diceretur à quibuſdam, Quia Iohannes ſurrexit à mortuis:* Mat.14.1 marc.6.14

8 *A quibuſdam verò, Quia Elias apparuit: ab aliis autem, Quia Propheta vnus de antiquis ſurrexit.*

9 *Et ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis eſt autem iſte de quo ego talia audio? Et quærebat videre eum.*

10 *Et reuerſi apoſtoli narrauerunt illi quæcunque fecerunt. Et aſſumptis illis ſeceſsit ſeorſum in lo-* Mat. 14.13 marc.6.35

IN CAPVT IX.

1 *Duodecim diſcipulis ſuis,* τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ. In octauo codice legimus τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, id eſt duodecim Apoſtolis, ſenſu nihil variato. Placuit tamen hoc annotare, nequis temere Veterem interpretem reprehendat. Theophylactus autem ſimpliciter legit τοὺς δώδεκα, vt & Syrus interpres, quòd vertas licebit, *illis duodecim.* Addit tamen *ſuis*, id eſt, αὐτοῦ.

2 *Et ſanarent,* καὶ ἰᾶσθαι. Hîc libuit quaſi παρέργως ſubiicere, quæ Theophylactus in hunc locum annotauit, his verbis, Δεῖ τὸν τὴν διδασκαλίαν ἐγκεχειρισμένον, καὶ κηρύσσειν καὶ θαυματουργεῖν· τὸ ἄρα κήρυγμα διὰ θαυμάτων βεβαιοῦται, τά τε θαύματα διὰ τοῦ κηρύγματος. πολλοὶ γὰρ πολλάκις θαύματα ἐποίησαν ἀπὸ δαιμόνων, ἀλλ' οὐκ ἦν αὐτῶν τὸ κήρυγμα ὑγιές. διὸ οὐδὲ τὰ θαύματα αὐτῶν ἀπὸ Θεοῦ. Hæc conſiderent qui miracula ſeparant à verbo.

3 *Virgas,* ῥάβδους. Sic ſcriptum inuenimus in omnibus vetuſtis exemplaribus, præter vnum, quod cum Vetere editione legit ῥάβδον, id eſt *virgam*: quod etiam eſt in Syra interpretatione. Vide Matth. 10. 10. ¶ *Binas tunicas,* ἀνὰ δύο χιτῶνας. Particula ἀνὰ diſtributionem declarat hoc loco: deeſt tamen in vno codice. ¶ *Habete,* ἔχειν: id eſt ἔχετε, enallage Græcis familiari quanuis ſanè dura ſit, quum præcedat αἴρετε, & μήτε ſubſequatur. Itaque in vno codice ſcriptum legimus ἔχετε, in alio verò ſimpliciter ſcriptũ eſt μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, ita videlicet vt αἴρετε repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 *Et illinc exite,* καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. In quodam codice ſcribitur, καὶ ἐκεῖθεν μὴ ἐξέρχεσθε, Et ne illinc exeatis. quod in nonnullis etiam veteris editionis exemplaribus legitur, & à Valla & Eraſmo reprehenditur. Mihi verò, etiamſi negationem addideris, videtur eadem manere ſententia. Nam in ſumma prohibet Dominus ne hoſpitium mutent. Iubet igitur vt ex ciuitate aliqua diſceſſuri, illinc exeant quò primùm diuerterint: aut vetat ne quum aliquò ſemel ingreſſi fuerint, inde exeant ad alium quærendum hoſpitem: quoniam videlicet iſta promulgatio Euangelij per Apoſtolos, erat duntaxat veluti diſcurſio quædam, nequis in Iudæa poſſet ignorantiam aduentus Chriſti prætexere.

6 *Obibant,* διήρχοντο, Vulg. & Eraſmus, *Circumibant*, id eſt περιῆγον. Cæterùm τὸ διέρχεσθαι alibi vertimus Tranſire: hîc interpretari maluimus obire, quòd paulò melius videatur huic loco conuenire hæc ſignificatio. ¶ *Singulos vicos,* κατὰ κώμας. Vulgata & Eraſmus, *Per caſtella.* Ego exprimendam putaui particulam diſtributiuam.

7 *Hæſitabat,* διηπόρει. Hæſitandi verbum videtur potius reſpondere τῷ ἐνίσχεσθαι: ſed tamen ſatis commode exprimit τὸ διαπορεῖν, quum de iis dicatur qui ita perplexi & impediti quaſi in luto tenentur, vt exitum non inueniant, quod Græcis declarat πόρον μὴ εὑρίσκειν. Huius rei verum exemplum qui requirit, conſideret quid moliti ſint aduerſarij veritatis noſtra memoria, & quam varia ſubinde conſilia fruſtra captent.

ἔρημον πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά.

11 Οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολούθησαν αὐτῷ· καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰᾶτο.

Mat.14.16 marc.6.35 ioh.6.5

12 Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν. προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα εἶπον αὐτῷ, Ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας καὶ τοὺς ἀγροὺς, καταλύσωσι, καὶ εὕρωσιν ἐπισιτισμόν. ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν.

13 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Οἱ δὲ εἶπον, Οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι καὶ δύο ἰχθύες, εἰ μή τι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν βρώματα.

14 Ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα.

15 Καὶ ἐποίησαν οὕτω· καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντες.

16 Λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησεν αὐτούς· καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, παρατιθέναι τῷ ὄχλῳ.

⁖vrbis quæ vocatur Bethſaida.

11 Quod quum cognouiſſet turba, ſequuta eſt eum: *ipſe* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus ſanatione opus erat, ſanabat.

12 ‖Dies autem cœperat inclinare: & accedentes duodecim dixerunt ei, Dimitte turbam, vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros, ⁖*illuc* diuertant, & inueniant ⁖cibaria: nam hîc in loco deſerto ſumus.

13 *Ipſe* verò dixit eis, Date ipſis vos quo veſcantur. Ipſi verò dixerunt, Non ſunt nobis ⁖plus quàm quinque panes & duo piſces, ⁖niſi nos profecti emamus ⁖toti huic populo eſcas.

14 ⁖Aderāt enim quaſi viri quinquies mille. ‖Ait autem diſcipulis ſuis, Facite vt diſcumbāt ⁖per ſingulos quoſque diſcubitus quinquageni.

15 *Ipſi* igitur ita fecerūt, & ⁖diſcubuerunt *illi* omnes.

16 *Ipſe* verò acceptis quinque illis panibus & duobus piſcibus, ſuſpiciens in cælum, ⁖benedixit eis: & fregit ⁖dedítque diſcipulis vt apponerent turbæ.

eum deſertū qui eſt Bethſaidæ.

11 *Quod cum cognouiſſent turbæ ſequutæ ſunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui cura indigebāt ſanabat.*

12 *Dies autem cœperat declinare: & accedētes duodecim dixerunt illi, Dimitte turbas, vt euntes in caſtella villáſque quæ circa ſunt, diuertant, & inueniant eſcas: quia hîc in loco deſerto ſumus.*

13 *Ait autem ad illos, Vos date illis manducare. At illi dixerunt, Non ſunt nobis plus quàm quinque panes & duo piſces, niſi fortè nos eamus & emamus in omnem hanc turbam eſcas.*

14 *Erant autem fere viri quinque millia. Ait autē ad diſcipulos ſuos, facite illos diſcumbere per conuiuia quinquagenos.*

15 *Et ita fecerūt, & fecerunt diſcumbere omnes.*

16 *Acceptis autē quinque panibus & duobus piſcibus, reſpexit in cælū, & benedixit illis: & fregit & diſtribuit diſcipulis ſuis vt ponerent ante turbas.*

---

10 *Vrbis quæ vocatur Bethſaida*, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά. Vulgata, *Qui eſt Bethſaidæ*, τὴν Βηθσαϊδά. In nonnullis codicibus legimus Βηθσαϊδάν. Cæterùm dicitur deſertum eſſe eius ciuitatis à qua cognominabatur, quòd vel in eius agro cenſeretur, vel occurreret iis qui Tiberiade proficiſcebantur in eam vrbem. Quomodo autem accipienda ſit dictio πέραν apud alios Euangeliſtas in huius hiſtoriæ narratione, & qua ratione Matthæus & Marcus cum Iohanne concilientur, dicemus Iohan.6.

12 [*Illuc*] *diuertant*, καταλύσωσιν. Alibi τὸ καταλύειν cōuertimus *Diſſoluere*: quæ eſt propria huius verbi declaratio. Tranſlatitiè autem accipitur pro recipere ſe in diuerſoriū: ſed de iis tamen propriè dicitur qui curru iter conficiunt, quia nimirum equos ſoluunt quum ad diuerſorium ventum eſt: qua ſignificatione videtur Martialis vti *Interiungendi* vocabulo. Apud Latinos autem, qui in hoſpitium aut potius tabernam concedunt, dicuntur diuertere quòd de via deflectant: & hoſpitia ipſa, diuerſoria vocantur ſimili ratione. ¶ *Cibaria*, ἐπισιτισμόν. Vulg. & Eraſ. *Eſcas*, βρώματα. Eſt autē ἐπισιτισμὸς propriè (vt exiſtimo) militare vocabulū, & id declarat quod Latini Frumentationem dicūt.

13 *Plus*, πλεῖον. Eraſmus, *Plures*, id eſt πλείους: quum in Frobenij editione legatur πλείω. Cic. *Opiniones quum tam variæ ſint, alterum fieri poteſt, vt earum nulla: alterum certè non poteſt, vt plus vna vera ſit.* Terentius, *Ancillas ſecum adduxit plus decem.* ¶ *Niſi*, εἰ μή τι. Sic ſæpe in ellipſi adhibentur eiuſmodi particulæ ex communi vſu loquendi. Poteſt autem hoc modo expleri ſentētia. Non ſunt nobis plus quàm quinque panes & duo piſces. Itaque non poſſumus eis dare quo veſcantur, niſi fortè profecti, &c. Sed hoc præterea notandum eſt, hanc formulam loquēdi ferè vſurpari quoties abſurdum quippiam aut ἀδύνατον ſequi ſignificatur: ideo ſubiicitur, ἦσαν γὰρ, *aderant enim*, quibus verbis Lucas cauſam adfert cur hoc diſcipuli tam abſurdum iudicarint. ¶ *Toti huic populo*, εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον. Heb. לכל חעם הזה [*lechol haham hazzeh*,] id eſt, *qui toti huic populo ſufficiat.* Vulg. & Eraſmus ad verbum, *In omnem hunc populum*, qua ſignificatione interdum etiam vſurpatur præpoſitio In apud Latinos: ſed ita ferè vt rei potius quàm perſonæ declarandæ adhibeatur: vt apud Terent. reperias, *Emptos piſciculos in cœnam ſeni.*

14 *Aderant enim*, ἦσαν γάρ. Vulg. & Eraſ. *Erant autē*, ἦσαν δὲ, contra omnium codicum & Syri interpretis fidem. ¶ *Per ſingulos quoſque diſcubitus quinquageni*, κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα. Κλισίας vocat Lucas quæ συμπόσια vocantur Marci 6.39. vbi expoſuimus hanc loquendi formulam.

15 *Diſcubuerunt* [*illi*] *omnes*, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντες. Sic ſcriptum inuenio in Veteris editionis pleriſque exemplaribus: quam lectionem magis probo quàm ſi ἅπαντας legas & interpreteris, *Fecerunt omnes diſcumbere*: quanuis eiuſmodi repetitiones ſint Hebræis familiares.

16 *Benedixit eis*, εὐλόγησεν αὐτούς. In quodam codice legimus, προσηύξατο καὶ κατέκλασε, *precatus eſt & fregit*. Apud Iohannem verò in huius hiſtoriæ narratione 6.11, ſcriptum eſt, καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκε, *Et gratiis actis, dedit.* Itaque non dubium eſt quin εὐλογεῖν (quod apud Græcos etiam diſertiores ſignificat ἐπαινεῖν laudare, quoniam laudatio cum beneficentiæ agnitione coniuncta eſt) hoc loco ſignificet τὸ εὐχαριστεῖν, id eſt gratias agere, neque Syrus interpres addit pronomen relatiuum. Quia tamen plerunque additur relatiuum αὐτούς, & nimis abſurdum fuerit cogitare Chriſtum egiſſe panibus gratias, aut precatum eſſe panes ac piſces, emollienda eſt hæc interpretatio. Dicitur ergo panibus benedixiſſe, id eſt de his panibus ac piſcibus gratias egiſſe Deo Patri, (quamobrem etiam in meo vetuſtiſſimo codice rectè legitur ἐπ' αὐτοῖς, ſuper ipſis) & ſimul eū precatus vt tantilla panum ac piſcium copia tantam multitudinem paſceret: denique vt totum hoc conuiuium ad Dei gloriam referretur. Sic de Samuele dicitur, 1. Sam.9.13. יברך הזבח [*iebarech hazzebach*:] id eſt benedicere ſolet ſacrificio: & à Paulo 1. Tim.4.5, cibus dicitur ſanctificari verbo & oratione, ſiue gratiarum actione. Vtrunque enim ibi coniungit Apoſtolus, vt hîc quoque coniungendum eſt. Nam partim pro cibo præſtito aguntur Deo gratiæ: partim autem petitur vt purè & ſobriè eo vti liceat, vt reliquam vitam in Dei cultu conſumamus. Inde factum vt Chriſtiani dicantur benedicere menſæ, & cōſecrare menſam, quum tamen hæc benedictio non ad ipſos cibos, ſed ad Deum potius & conuiuas pertineat. In poculo verò benedictionis, cui benedicimus, (vt ſcribitur 1.Cor.10.16) vt ipſum benedicendi verbum poſſit eodem modo explicari, tamen prorſus diuerſus eſt benedictionis finis, vt ſuo loco explicabimus. ¶ *Dedítque*, καὶ ἐδίδου. Vulg. & Eraſmus, *Et diſtribuit*, καὶ μετεδίδου.

18 Solus,

17	Καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες· καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλασμάτων, κόφινοι δώδεκα.	Comederunt igitur omnes illi, & ſaturati ſunt: & ſublatum eſt quod ſuperfuit ipſis fragmētorum, cophini duodecim.	*Et manducauerunt omnes, & ſaturati ſunt: & ſublatum eſt quod ſuperfuit illis, fragmentorum cophini duodecim.*	
18	Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταί· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτούς, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;	‖Et factū eſt, quum ipſe ſolus precaretur, erant cum eo diſcipuli: interrogauitque eos, dicēs, Quem me dicit eſſe turba?	*Et factum eſt quum ſolus eſſet orans, erant cum illo & diſcipuli: & interrogauit illos, dicens, Quem me dicunt eſſe turbæ?*	Matt 16.13 mar.8.27
19	Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην τὸν βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ Ἠλίαν· ἄλλοι δέ, ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.	Ipſi autē reſpōdentes dixerūt, Iohannē Baptiſtā: alij autem Eliam: alij verò, Prophetā quempiam ex antiquis reſurrexiſſe.	*At illi reſponderunt, & dixerunt, Iohannem Baptiſtam: alij autem Eliam: alij verò, quia vnus Propheta de prioribus ſurrexit.*	
20	Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε, Τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.	Dixit autem eis, Vos verò quem me eſſe dicitis? Reſpondens autem Petrus dixit, Chriſtum illum Dei.	*Dixit autem illis, Vos autem quem me eſſe dicitis? Reſpondens Simō Petrus dixit, Chriſtum Dei.*	
21	Ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο·	Ipſe verò interminatus eis, præcepit vt nulli hoc dicerent:	*At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerēt hoc:*	
22	Εἰπών, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.	Dicens, ‖Oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à ſenioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & trucidari, & tertia die excitari.	*Dicens, Quia oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à ſenioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & occidi: & tertia die reſurgere.*	Mat. 17.22 mar.8.31
23	Ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ᾽ ἡμέραν, καὶ ἀκολουθείτω μοι.	‖Dicebat autē omnibus, Si quis vult me ſequi, abdicet ſemetipſum, & attollat crucem ſuam quotidie, & ſequatur me.	*Dicebat autem ad omnes, Si quis vult poſt me venire, abneget ſemetipſum, & tollat crucē ſuam quotidie, & ſequatur me.*	Inf.14.27 matt.10.38 & 16.24 mar.8.35
24	Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ᾽ ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν.	‖Quiſquis enim voluerit animam ſuam ſeruare, perdet eam: quiſquis verò perdiderit animam ſuam mea cauſa, is ſeruabit eam.	*Qui enim voluerit animam ſuam ſaluam facere, perdet illam. nam qui perdiderit animam ſuam propter me, ſaluam faciet illam.*	Inf 17.33 matt.10.39 & 16.25 mar. 8.35 ioh. 12.25
25	Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς;	‖Quid enim prodeſt cuipiam ſi lucretur vniuerſum mundū, ſe ipſum autē perdat, ſiue *ſeipſo* multetur?	*Quid enim proficit homo ſi lucretur vniuerſum mundum, ſe autem ipſum perdat, & detrimentum ſui faciat?*	Mat.16.26 mar. 9.36
26	Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρός, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων.	‖Quem enim puduerit mei ac meorum ſermonum, eius pudebit Filium hominis, quando venerit cū gloria ſua & Patris, ſanctorúmque Angelorum.	*Nam qui me erubuerit & meos ſermones, hunc Filius hominis erubeſcet, quum venerit in maieſtate ſua & Patris, & ſanctorum Angelorum.*	Infrà 12.9 matt. 10.33 mar 8.38 2. tim.2.12
27	Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἳ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	‖Dico autem vobis verè, ſunt quidā ex iis qui hîc adſtant qui nequaquam guſtabunt mortem vſquedū viderint regnum Dei.	*Dico autem vobis verè, ſunt aliqui hîc ſtantes qui non guſtabunt mortem donec videant regnum Dei.*	Mat.16. marci 9.1
28	Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτώ, καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.	‖Factum eſt autem, poſt hæc verba, quaſi dies octo *interceſſerant*, quum aſſumptis Petro & Iohanne & Iacobo, aſcendit in montem vt precaretur.	*Factum eſt autem poſt hæc verba fere dies octo, & aſſumpſit Petrum & Iacobum & Iohannem, & aſcendit in montem vt oraret.*	Mat.17.1 mar.9.2
29	Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτόν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον,	Et facta eſt inter precandum ſpecies vultus eius alia, & veſti-	*Et facta eſt, dū oraret, ſpecies vultus eius altera,*	

---

18 *Solus, καταμόνας*, i. ſeparatus à turba: niſi malimus exponere ἐν τῷ εἶναι, quum fuiſſet, vt ſuprà 8.40. ἐν τῷ ὑποστρέψαι, quum reuertiſſet. aut fortaſſis quum ſolus oraret, interuenerunt diſcipuli. ¶*Diſcipuli, οἱ μαθηταί*. Vulg. & Eraſ. *Et diſcipuli, καὶ οἱ μαθηταί*, quum ne in Frobeniana quidem editione addatur καὶ, cui certè nullus hîc locus eſt. Nam ita ſignificaretur alios præterea adfuiſſe: quod ſi verum eſt, qui dici poſſit Chriſtus fuiſſe καταμόνας;

23 *Quotidie, καθ᾽ ἡμέραν*. Hoc neque apud alios Euangeliſtas additur, neque legitur in Complutenſi editione & quinque vetuſtis codicibus, neque explicatur à Theophylacto. Extat tamē apud Syrum interpretem, & magna eſt eius emphaſis, qua videlicet ſignificatur fore vt ſicut dies diem conſequitur, ita crux crucem excipiat.

25 *Si lucretur, κερδήσας*: i. ἐὰν κερδήσῃ, vt Matthæus & Marcus loquuntur. Sic enim reſoluendum eſt interdum participium apud Græcos, vt in illo Homeri verſiculo, Iliad. ι, ἴση μοῖρα μένοντι, id eſt ἐάν τις μένῃ. Subiicitur enim καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζοι.

26 *Puduerit, ἐπαισχυνθῇ*. Vulg. *Erubuerit*. Optarim (inquit in hunc locum Eraſmus) Latinum eſſe quod poſuit Vetus interpres. Atqui ſic loquitur Virgilius Æneid. 2, ---*ſed iura fidémque Supplicis erubuit*. Sed hoc tamen eſt τὸ ποιητικώτερον.

* 28 *Factum eſt autem, ἐγένετο δέ*. Sic ſolent Hebræi ſuum illud ויהי [*Vaiehi*] vſurpare in connectēdis narrationibus. ¶*Dies octo interceſſerunt, ἡμέραι ὀκτώ* ſub. Extiterunt. Eraſm. *Diebus octo, ἡμέραις ὀκτώ*, ita vt redundet copula ſequens, altero Hebræorum idiotiſmo. Et ſic legit Syrus interpres, adiecta particula איך [*heich*,] id eſt ὡσεὶ, quaſi. Quomodo verò ſit calculus horum dierum ſupputandus diximus Marci 9,2.

καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.

Καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας·

Οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.

Ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ· διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοὶ, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ· μὴ εἰδὼς ὃ λέγει.

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς· ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην.

Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε.

Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς μόνος· καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν ὧν ἑωράκασιν.

Mat. .7.14
mar 5.14
Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

Καὶ ἰδοὺ, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε λέγων, Διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι.

Καὶ ἰδοὺ, πνεῦμα λαμβάνει αὐτὸν, καὶ ἐξαίφνης κράζει καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ, συντρῖβον αὐτόν.

tus eius albus ac refulgens.

30 Et ecce, duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moſes & Elias:

31 Qui viſi cum gloria, dicebant ipſius ¨exitum, ¨quo futurum erat vt defungeretur in Hieruſalem.

32 Petrus verò & qui cum ipſo erant, grauati erãt ſomno: ¨quũ autem euigilaſſent, viderũt gloriam eius, & duos illos viros qui ſtabant cum eo.

33 Et factum eſt quum iſti diſcederent ab eo, dixit Petrus ad Ieſum, Magiſter, bonum eſt nos hîc eſſe: atque *adeo* faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Moſi, & vnum Eliæ: neſciens quid diceret.

34 Hæc autem ipſo dicente, extitit nubes quæ inũbrauit ¨eos: timuerũt autem dum illi ingrederentur in nubem.

35 Et vox extitit è nube, dicens, Hic eſt filius ille meus, dilectus ille: ipſum audite.

36 Et ¨poſtquam vox illa extitiſſet, inuentus eſt Ieſus ſolus: ipſi autẽ ſiluerunt, & nulli declararunt ¨per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

37 ‖Factum eſt autem ſequenti die, quum ipſi deſcendiſſent è monte, occurrit ei turba multa.

38 Et ecce quidam è turba exclamauit, dicẽs, Præceptor, rogo te, reſpice ¨ad filium meum: nam vnigenitus eſt mihi.

39 Et ecce, ſpiritus arripit eum, ¨& *ipſe* repentè ¨clamat, ¨& *ſpiritus* diſcerpit eum ſpumantem, & vix diſcedit ab eo, ¨conterẽs eum.

& veſtitus eius albus & refulgens.

30 *Et ecce, duo viri loquebantur cum illo: erant autem Moyſes & Elias:*

31 *Viſi in maieſtate: & dicebant exceſſum eius quem completurus erat in Ieruſalem.*

32 *Petrus verò & qui cũ illo erant, grauati erant ſomno: & euigilantes, viderunt maieſtatem eius, & duos viros qui ſtabant cum illo.*

33 *Et factum eſt quũ diſcederent ab illo, ait Petrus ad Ieſum, Præceptor, bonum eſt nos hîc eſſe: & faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Moyſi, & vnum Eliæ: neſciens quid diceret.*

34 *Hæc autem illo loquente, facta eſt nubes, & obumbrauit eos: & timuerunt intrantibus illis in nubem.*

35 *Et vox facta eſt de nube, dicens, Hic eſt filius meus dilectus: ipſum audite.*

36 *Et dum fieret vox, inuentus eſt Ieſus ſolus: & ipſi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex iis quæ viderant.*

37 *Factum eſt autem in ſequenti die, deſcendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa.*

38 *Et ecce vir de turba exclamauit, dicens, Magiſter, obſecro te, reſpice in filium meum, quia vnicus eſt mihi.*

39 *Et ecce, ſpiritus apprehendit eum, & ſubitò clamat, & elidit, & diſſipat eum cum ſpuma, & vix diſcedit, dilanians eum.*

---

31 *Exitum*, τὴν ἔξοδον. Vulgata & Eraſmus, *Exceſſum*, rectè quidem & eleganter, ſed ambiguè. Itaque nõnulli hac ambiguitate decepti, quòd Græca ignorarent, perinde ſunt interpretati acſi ἔκστασιν declararet: nonnulli rurſus, tanquam excellentiam ac præſtantiam, id eſt ἐξοχὴν aut ὑπεροχὴν, ſignificet. Accipitur autem Exitus pro morte apud idoneos etiam auctores, vt annotat Valla. ¶ *Quo futurum erat vt defungeretur*, ἣν ἔμελλε πληροῦν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Quæ completurus erat.* Ego malui ſynonymũ quærere, quo tamen optimè declaratur verbi Græci emphaſis. Fuit enim mors illa omnium acerbiſſima, inſtar muneris impoſita Chriſto, quo ipſe non minus promptè quàm fideliter eſt defunctus, ita vt omnes Mediatoris partes impleuerit.

32 *Quum autem euigilaſſent*, διαγρηγορήσαντες δέ. Vulgata & Eraſmus, *Experrecti*. διεγερθέντες.

34 *Eos*, αὐτούς. Moſen videlicet & Eliam, è cõſpectu abreptos, ad quos etiam referendum eſt verbum εἰσελθεῖν, vt rectè explicat Syrus interpres.

36 *Poſtquam vox illa extitiſſet*, ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνήν: id eſt μετὰ τὸ γενέσθαι, cuius enallages exemplum aliud occurrit infrà 11.v.37. Itaque non videtur Vetus interpres rectè conuertiſſe, *Dum fieret vox.* ¶ *Per id tempus*, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In diebus illis*. Hunc autẽ Hebraiſmum quũ alibi ſæpe retinuerimus, hîc mutauimus, quòd diſertè dicat Marcus diſcipulos non aliquot diebus duntaxat tacuiſſe, ſed vſque quo Chriſtus reſurrexiſſet.

38 *Ad filium meum*, ἐπὶ τὸν υἱόν μου. Syrus interpres legit, εἰς ἐμὲ καὶ τὸν υἱόν μου. id eſt, In me & filium meum.

39 *Et [ipſe] repentè*, καὶ ἐξαίφνης. Quoniã multa hîc verba copulantur, quorum alia ad ipſum Dæmonium, alia ad puerum dæmoniacũ referuntur, expreſſi quæ ambiguitatẽ tollunt. ¶ *Clamat*, κράζει. Vulg. addit, *& elidit*. i. ῥήσσει. vt ſcribitur etiã in meo vet. cod. pro quo tamẽ rectius ſcriberetur ῥάσσει. ¶ *Et [ſpiritus] diſcerpit eum ſpumantem*, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ. Vulg. *diſſipat eum cum ſpuma*, admodum impropriè. Nec enim illo verbo ſignificatur hoc in loco diſcerptio aliqua re vera, ſed iactatio illa membrorũ cum interioribus grauiſſimis cruciatibus, ac ſi viſcera ipſa laniarentur, ſicut ſecare dicitur podagra. Syrus interpres vertit ומחרך שנוהי [*vamecharek ſchenauehi,*] *& ſtridet dentibus ſuis*, τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ. vt Mar. 9.18. ¶ *Conterens*, συντρῖβον. Vulgata & Eraſmus, *Dilanians*, διασπαράττον. In nonnullis codicibus legit Eraſmus συντρίβοντος, id eſt atterente ſeu conterente. Nam vt in morbo etiam comitiali accidit, ſolent iſti membrorum conuulſione caput cæteráque membra terræ illidere, ita vt ſeſe totos atterant.

43 *Magni-*

40 Καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτό, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν.

41 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; Προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου.

42 Ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν· ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα· καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.

43 Ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ. Πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ,

44 Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους· ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

45 Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό· καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ τοῦ ῥήματος τούτου.

46 Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν.

47 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ·

48 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.

49 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶπεν, Ἐπιστάτα, εἴδομέν τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν.

50 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Μὴ κωλύετε· ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

51 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι

40 Et rogaui diſcipulos tuos vt ipſum eiicerent: ſed non potuerunt.

41 Reſpondens autem Ieſus ait, O natio incredula & peruerſa, quouſque tādem ero apud vos, & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.

42 Quū autem adhuc accederet, alliſit eum dęmonium, & diſcerpſit: obiurgauit autē Ieſus ſpiritum impurum, & ſanauit puerum: & reddidit eum patri ſuo.

43 Percellebantur igitur omnes ſuper ¨magnifica Dei virtute. omnibus verò mirantibus ſuper omnibus quæ faciebat, dixit diſcipulis ſuis,

44 ‖ Reponite vos ¨in aures veſtras ſermones iſtos: Futurum eſt enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

45 Ipſi verò ignorabant dictum iſtud, erátque ipſis ¨occultum, ¨adeo vt illud non ſentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

46 ‖ ¨Incidit autem diſceptatio inter eos, quis eſſet eorum maximus.

47 Ieſus verò ¨viſa ¨cogitatione cordis ipſorum, acceptum puerulum ſtatuit apud ſe:

48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulū hūc nomine meo, me excipit: & quicūque me exceperit, excipit eum qui me miſit. nam qui minimus eſt inter vos, is ¨erit magnus.

49 ‖ Reſpondens autem Iohannes ait, Magiſter, vidimus quēdam ſub nomine tuo eiicientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia *te* non ſequitur nobiſcum.

50 Et dixit ei Ieſus, ¨Ne prohibete *illum*: qui enim nō eſt aduerſum nos, pro nobis eſt.

51 Factum eſt autem, interim dū

40 *Et rogaui diſcipulos tuos vt eiicerent illum: & non potuerunt.*

41 *Reſpondens autem Ieſus dixit, O generatio infidelis & peruerſa, vſquequo ero apud vos & patiar vos? Adduc huc filium tuum.*

42 *Et quum accederet, eliſit illum dæmonium, & diſſipauit. Et increpauit Ieſus ſpiritum immundū, & ſanauit puerum: & reddidit illum patri eius.*

43 *Stupebant autem omnes in magnitudine Dei. Omnibúſque mirātibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad diſcipulos ſuos,*

44 *Ponite vos in cordibus veſtris ſermones iſtos. Filius enim hominis futurū eſt vt tradatur in manus hominum.*

Mat.17.22. mar.9.35.

45 *At illi ignorabant verbum iſtud, & erat velatum ante eos, vt non ſentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc verbo.*

46 *Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior eſſet.*

Matth.18.1 mar.9.33.

47 *At Ieſus videns cogitationes cordis illorū, apprehēdit puerum, & ſtatuit illum ſecus ſe:*

48 *Et ait illis, Quicunque ſuſceperit puerum iſtum in nomine meo, me recipit: & quicunque me receperit, recipit eum qui me miſit. nam qui minor eſt inter vos omnes, hic maior eſt.*

49 *Reſpondens autem Iohannes dixit, Præceptor, vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non ſequitur nobiſcum.*

Marc.9.38

50 *Et ait ad illum Ieſus, Nolite prohibere: qui enim non eſt aduerſus nos, pro nobis eſt.*

51 *Factum eſt autem dum*

---

43 *Magnifica virtute*, μεγαλειότητι. Vulg. *Magnitudine*, μεγέθει. Eraſm. *Magnificentia*, μεγαλοπρεπείᾳ. Ego periphraſin vſurpaui neceſſariò. Nam vt ſolent mirifica illa Chriſti facta vocari μεγαλεῖα, ita virtus illa cæleſtis iſtorum operum effectrix, μεγαλειότης dicitur: niſi malimus Maieſtatis nomen vſurpare: quod & ipſum tamen mihi videtur ſatis expreſſum ad id de quo ſpeciatim agitur.

44 *In aures veſtras*, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν: id eſt, attendite diligenter, & ſemel audita conſeruate. Vulgata, *In cordibus veſtris*, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν. pro quo dicere ſolet Homerus, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν. & Virgilius, --*memoríque condita mente teneto.*

45 *Occultum ipſis*, παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν. Sic vſurpatur apud Hebræos נכחד [*nichchad*] vt Pſal. 69.6. quum Latini potius tertio caſu vtantur. Vulgata, *Et erat velatum ante eos*, vt legiſſe videatur ἔμπροσθεν αὐτῶν. Eraſ. *Abſconditum ab illis*: quæ interpretatio etiam ambigua eſt. ¶ *Adeo vt*, ἵνα. Id eſt ὥστε cum infinito verbo, vt videtur ſententia poſtulare, quod alibi obſeruauimus.

46 *Incidit autem diſceptatio*, εἰσῆλθε δὲ διαλογισμός. Vulg. & Eraſ. *Intrauit autem cogitatio.* Atqui apparet ex Mar. 9. v. 34. habitam fuiſſe in via diſputationem de ea re inter diſcipulos, vbi vtitur Euāgeliſta verbo διαλογίζεσθαι. Itaque εἰς αὐτοὺς non rectè conuertit Vetus interpres *In eos*, quū apud Marcum ſcriptum ſit πρὸς ἀλλήλους.

47 *Viſa*, ἰδών. Quod oculorum eſt, ad animum transfertur: quemadmodum etiam paulo antè poſitum eſt αἰσθάνεσθαι pro συνιέναι, i. Sentire pro Intelligere. In nonnullis autem codicibus legitur εἰδώς, *Quum ſciret.* ¶ *Cogitatione*, τὸν διαλογισμόν. Superiore verſiculo Diſceptationem ſum interpretatus: ſed pro Cogitatione hîc accipi, ſatis indicat cordis nomen. Nam ita in via de hac re diſceptarant diſcipuli vt Chriſtum id celatum vellent. Chriſtus autem ambitionem, vnde omnis iſta diſceptatio orta fuerat, meritò ſtuduit in primis præcidere.

48 *Erit*, ἔσται. Vulgata legit ἐστι, *eſt*, in præſenti: quam lectionem magis ſinceram eſſe puto. Sed & pro τοῦτο τὸ παιδίον, *hunc puerulum*, fortaſſis legendum eſt τοιοῦτο παιδίον, *huiuſmodi puerulum.*

50 *Ne prohibete* [*illum*,] μὴ κωλύετε. In duobus exemplaribus ſtatim ſubiicitur, οὐ γάρ ἐστι καθ' ὑμῶν, Non eſt enim contra vos. deinde ſubiicitur, ὃς γὰρ οὐκ ἔστι, &c. Syrus autem interpres vtrobique legit ὑμῶν, nempe *Aduerſum vos*, & *Pro vobis.*

τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ.

52 Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ.

4 Reg.8. 10.& 12

53 Καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτόν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ.

54 Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, εἶπον Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτούς, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε;

55 Στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.

Matt 8.19

56 Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. Καὶ ἐπορεύθησαν εἰς ἑτέραν κώμην.

57 Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν, ἐν τῇ ὁδῷ εἶπέ τις πρὸς αὐτόν, Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ, Κύριε.

58 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ·

Mat. 8.22.

59 Εἶπε δὲ πρὸς ἕτερον, Ἀκολούθει μοι. Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.

60 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. σὺ δὲ

cōpleretur ¨tempus quo ſurſum reciperetur, tum ipſe ¨faciē ſuā direxit ad eundū Hieroſolymā.

52 Miſitque nūtios ante faciem ſuam: qui profecti ingreſſi ſunt ¨in vicum Samaritanorum, ¨vt pararent ei *hoſpitium*.

53 ‖Sed *illi* non receperunt eum, ¨quòd facies eius eſſet proficiſcentis Hieroſolymam.

54 Quū autē hoc vidiſſent eius diſcipuli Iacobus & Iohannes, dixerūt, Domine, vis ¨dicamus vt ignis deſcēdat è cælo, & conſumat eos, ¨vt etiam Elias fecit?

55 Sed conuerſus Ieſus obiurgauit eos, dicens, Neſcitis ¨qualis ſpiritus vos ſitis.

56 ‖Filius enim hominis non venit vt perderet ¨animas hominum, ſed vt ſeruaret. Abierunt igitur in alium vicum.

57 Factum eſt autē proficiſcentibus ipſis, quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.

58 Et dixit ei Ieſus, Vulpes habent luſtra, & volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

59 ‖Dixit autem ad aliū *quēdam*, Sequere me. Ille vero dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeam, ac ſepeliā patrem meum.

60 Dixit autem ei Ieſus, Sine vt ¨mortui ſepeliant mortuos

complerentur dies aſſumptionis eius, & ipſe faciem ſuam firmauit vt iret in Ieruſalem.

52 *Et miſit nuntios ante conſpectum ſuum: & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum, vt pararent illi.*

53 *Et non receperunt eum, quia facies eius erat euntis in Ieruſalem.*

54 *Quum vidiſſent autem diſcipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt, Domine, vis dicimus vt ignis deſcendat de cælo, & cōſumat illos?*

55 *Et conuerſus increpauit illos, dicens, Neſcitis cuius ſpiritus eſtis.*

56 *Filius hominis non venit animas perdere, ſed ſaluare. Et abierunt in aliud caſtellum.*

57 *Factum eſt autem ambulantibus illis in via, dixit quidam ad illum, Sequar te quocunque ieris, Domine.*

58 *Et dixit illi Ieſus, Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.*

59 *Ait autem ad alterum, Sequere me. Ille autem dixit, Domine, permitte mihi primùm ire, & ſepelire patrem meum.*

60 *Dixitque ei Ieſus, Sine vt mortui ſepeliant mor-*

---

51 *Tempus quo ſurſum reciperetur*, τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ. Vulgata & Eraſmus, *Dies aſſumptionis eius*. Sed (vt rectè obſeruauit idem Eraſmus Act.1.2) Aſſumi potius reſpondet τῷ παραλαμβάνεσθαι. cui tamen in eo non aſſentior quòd in voce ἀνάληψις putet præpoſitionem ἀνὰ declarare τὸ πάλιν, i. rurſum: quum potius aſcenſum in ſuperiorem locum ſignificet. quod vt exprimerē coactus ſum periphraſin quærere, & à Græcis aliquantulum deflectere. Cæterùm quoniā apud Græcos ἀναλαμβάνειν τὸν παῖδα, opponitur τῷ ἀποκηρύττειν, ſicut apud Latinos Agnitio liberorum contraria eſt Abdicationi: exiſtimat doctiſſimus Budæus ἀνάληψιν hoc loco ſignificare id tempus quo Chriſtus antea velut à Patre abdicatus, ab eodem eſt agnitus, & in paternam * domum receptus. Sed hæc argutia inanis eſt: & manifeſtè refellitur ex Act.1.11, vbi narratur res geſta, & eadem dictio vſurpatur, additur enim ἀφ' ὑμῶν i. à veſtri conſpectu. Verbo autem συμπληροῦσθαι non ſignificatur hoc loco tempus completum ſed mox implendum. Fuit enim hæc vltima ipſius aſcenſio Hieroſolymam. ¶ *Faciem ſuam direxit*, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε. Hebraicè, הכין פניו [*hechin panau*,] vt Ezech.4.3. & Ierem.42.15. שום תשים [*ſum taſim*.] Nam העז פנים [*hehez panim*] non lego niſi in vitio poſitum, vt Prouerb.7,13. & 21.29. Fit autem mentio circunſtantiæ * temporis, vt ſignificetur Chriſtū certo iam moriendi propoſito, ſeſe in viam dediſſe: inde orta iſta loquendi formula quòd qui aliquò iter inſtituūt eò faciē dirigant oportet.

52 *In vicum*, εἰς κώμην. Sic habet etiam Syrus interpres. In quibuſdam tamen codicibus legitur εἰς πόλιν, *in vrbem*: quod ſequutus eſt Vetus interpres. Sed illud præfero: quia poſtea ſequitur εἰς ἑτέραν κώμην, *in alium vicum*. Non fit igitur hoc loco mentio ipſius Samariæ metropolis, quam Euangeliſta non vocaſſet κώμην, quum iam eſſet magnificè conſtructa ab Herode Antipatri filio, qui Sebaſten illam ab Auguſto cognominauit: ſed potius vicus aliquis obſcurus eius regionis ſignificatur. ¶ *Vt pararēt ei [hoſpitium,]* ἑτοιμάσαι αὐτῷ. Sic apud Hebræos vſurpari ſolent verba ἐλλειπτικῶς: & ita ponitur τὸ παρασκευάζειν Act.10.10.

53 *Quòd facies eius eſſet proficiſcentis*, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον. Ad verbum, Quia facies eius erat vadens. Sed, (inquit Eraſ.) ſicut oculi loqui dicūtur qui innuūt quod dictum velis, ita facies ire dicitur quæ præ ſe ferat iter aliquò deſtinatum eſſe. Mihi tamen durum & inſolens videtur hoc dicendi genus. Itaque etſi nihil in Græco contextu emendare ſum auſus cōtra codicum fidem, tamen cum vetere Latino interprete exiſtimo ſcribendum πορευομένου, quoniam Chriſtum tendere viderunt Hieroſolymam verſus, ipſius videlicet vultu illuc obuerſo. Norunt autem omnes quæ fuerit Samaritanorum hæreſis de templo Hieroſolymitano, quæ paucis explicatur Iohan.4.20.

54 *Dicamus*, εἴπωμεν. i. iubeamus: quē Hebraiſmū ſæpe iā expoſuimus. ¶ *Vt etiā Elias fecit?* ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε; Hæc nō legimus in quodā cod. & in Vulg. editione: extant tamē apud Syrū interpretē, & minimè videntur expungēda, quū inſignē doctrinam cōtineant peruerſę quorundam κακοζηλίας. Reperiuntur etiā & explicantur apud Theophylactū.

55 *Qualis ſpiritus ſitis*, οἵου πνεύματός ἐστε. Spiritū hic vocat, Hebræorum more, animi motum, qui partim ab interiore, partim ab externo aliquo afflatu proficiſcitur, puta vel à Spiritu ſancto, vel à ſpiritu malo. Inde factū vt dona Dei vocentur Spiritus: & econtrario quoque vitia hoc etiam nomine appellentur, vt ſpiritus auaritiæ, ſuperbiæ, furoris, & eiuſmodi multa quæ paſſim occurrunt.

56 *Animas hominum*, ψυχὰς ἀνθρώπων. Heb. נפשות האדם [*nephaſchoth haadam*:] id eſt, homines ipſos, aut hominum vitam. Comperimus autem hæc omnia, καὶ εἶπεν οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι, deeſſe in quinque vetuſtis codicibus. Rurſum in quibuſdam annotat Eraſmus non addi ἀνθρώπων, quod etiam omittitur in Vetere editione, nec legitur apud Syrum interpretem.

60 *Mortui*, οἱ νεκροί. Veræ videlicet vitæ expertes, & doctrinæ de vita æterna contumaciter reluctantes.

61 *Vt valt-*

ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

61 Εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, Ἀκολουθήσω σοι Κύριε· πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου.

62 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ᾽ ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον ι.

1 ΜΕτὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.

2 Ἔλεγεν οὖν πρὸς αὐτούς, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

3 Ὑπάγετε, ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.

4 Μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα· καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε.

5 Εἰς ἣν δ᾽ ἂν οἰκίαν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

6 Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ᾽ αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μήγε, ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀνακάμψει.

7 Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἐσθίοντες

ſuos: tu verò profectus annuntia regnum Dei.

61 Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: ſed permitte mihi prius ¨vt valedicam iis qui ſunt ¨domi meæ.

62 Ait autem ei Ieſus, Nemo qui manu ſua ¨admota aratro, reſpexerit ad ea quæ retro *ſunt*, appoſitus eſt ad regnum Dei.

CAP. X.

1 POſt hæc autem deſignauit Dominus etiam alios ¨ ſeptuaginta, miſitque eos binos ante faciem ſuam in omnem vrbem & locum quò futurum erat vt ipſe veniret.

2 Dicebat igitur eis, ‖Meſſis quidem multa, ſed operarij pauci: rogate ergo dominum meſſis vt emittat operarios in meſſem ſuam.

3 ‖Abite, ecce, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.

4 Ne portate crumenam, neque peram, neque calceamenta: ‖& ¨neminem in via ſalutaueritis.

5 ‖In quamcunque domum ingrediemini, primùm dicite, Pax *eſto* huic domui.

6 Quòd ſi fuerit illic ¨quiſpiam filius pacis, requieſcet ſuper eũ pax veſtra: ſin minus, ad vos reuertetur.

7 ¨Manete autem ¨in ea ipſa do-

tuos ſuos: tu autem vade, annuntia regnum Dei.

61 *Et ait alter, Sequar te Domine: ſed permitte mihi primùm renuntiare ijs qui domi ſunt.*

62 *Ait ad illum Ieſus. Nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro, aptus eſt regno Dei.*

CAP. X.

1 *POſt hæc autem deſignauit Dominus & alios ſeptuagintaduos, & miſit illos binos ante faciem ſuam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipſe venturus.*

2 *Et dicebat illis, Meſſis quidem multa, operarij autem pauci: rogate ergo Dominum meſſis vt mittat operarios in meſſem.* Matt. 9.37

3 *Ite, ecce, ego mitto vos ſicut agnos inter lupos.* Mat. 10.16

4 *Nolite portare ſacculũ, neque peram, neque calceamenta: & neminẽ per viam ſalutaueritis.* 2. Reg. 29

5 *In quamcunque domum intraueritis primùm dicite, Pax huic domui.* Mat. 10. 12. marci. 6. 10

6 *Et ſi ibi fuerit filius pacis, requieſcet ſuper illum pax veſtra: ſin autem, ad vos reuertetur.*

7 *In eadem autem domo*

---

61 *Vt valedicam*, ἀποτάξασθαι. Vulgata, *Renuntiare*. Vide Mar. 6, 46. ¶ *Domi meæ*, εἰς τὸν οἶκόν μου. Syrus interpres addit אתאו [*vithe*,] Et veniam.

62 *Admota aratro*, ἐπιβαλὼν ἐπ᾽ ἄροτρον. Fortaſſis alludit ad Eliſæi factum, ſicuti refertur, Reg. 19. 19.

IN CAPVT X.

1 *Septuaginta*, ἑβδομήκοντα. In vetere editione legimus Septuaginta duos, caſúne an errore, neſcio, quum vetuſtiſſimi quique interpres, 70 tantùm recenſeant, vt copioſius oſtendit Eraſmus in hunc locum. Sed in vno codice additum reperimus μαθητάς, Diſcipulos: quo fit vt ſuſpicer, in Vetere editione quum ſcriptum eſſet dlos, (vt ſæpe librarij indocti iſta compendia quæſiuerunt) poſtea nonnullos ex dlos, duos feciſſe: qui deinde verſiculum 17 corruperunt, quum ex huius capitis initio vellent eum emendare. Verùm in eodem illo codice ſcribitur οβ, nec addit μαθητάς. vt planè nihil certi habeam quod conſtituam, niſi quòd præſtat (opinor) *ſeptuaginta* legere, quum cætera exemplaria in ea lectione conſentiant. Nam quod veteres hûc adferunt de duodecim fontibus & 70 palmis, nihil habet ſolidi: neque verò res iſta tanti eſt momenti vt de ea contendere oporteat.

4 *Neminem in via ſalutaueritis*, μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. Hyberbolica loquutio qua vtuntur Hebræi, quum alicui præcipitur vt celeriter & nulla prorſus interiecta mora aliquid obeat, 2. Reg. 4. 29. Alioqui comes & humanæ ſalutationes inter Chriſtiana quoque officia numerantur. Hæc omnia igitur ſunt κατά τι, & habita temporis ratione explicanda. vt planè ridiculi ſint Monachi, quum votum illud fictitiæ paupertatis quam vocant, & Anabaptiſtæ quoque, quum ſuam illam κοινωνίαν conantur hoc teſtimonio confirmare.

6 *Quiſpiam filius pacis*. ὁ υἱὸς εἰρήνης. Filius pacis Hebraico more vocatur qui per Dei gratiã dignus eſt illius pacis impertitione vt videtur Matthæus ipſe interpretari 10, 11 & 13. Sicut contra filij iræ naſci dicimur Eph. 2, 3, id eſt digni quibus indignetur & quos perdat Dominus.

7 *Manete*, μένετε: id eſt, hoſpitium vobis deligite. quod Græci dicunt καταλύειν. Neque enim τὸ μένειν hîc propriè accipitur pro ישב [*iaſchab*] id eſt habitare, & ſedes ponere, aut diutius hærere: ſed pro הלין [*helin*.] id eſt diuertere & in hoſpitio tãtiſper morari dum quieueris, vt cœptum iter perſequaris. Vnde manſionis vocabulum pro hoſpitio & diuerſorio vſurpatum à Suetonio & Plinio, pro quo Hebræi dicunt מלון [*malon*.] ¶ *In ea autem ipſa domo*, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Eraſmus, *In eadem autem domo*, ἐν τῇ αὐτῇ δὲ οἰκίᾳ. quæ interpretatio etiam ambigua eſt. Poſſunt enim hæc ita accipi quaſi omnes iubeantur eundem habere hoſpitem, vel quaſi prohibeantur hoſpitium mutare, quod paulo pòſt ſubiicitur: adeo vt ſi ita interpreteris, vix poſſit hæc battologia excuſari. Erit autem plana ſententia ſi à Græcis non diſceſſeris. Nemo enim erit qui non intelligat præcipi diſcipulis ne de quærẽdo commodo hoſpite laborent, vti faciunt videlicet qui vel in aliquo loco conſtituerunt diutius commorari, vel delicias ac voluptates, commoda denique ſua captant. Iubet igitur e contrario Chriſtus vt diſcipuli in quamcunque domum fuerint ingreſſi, id eſt quæcunque domus illis venientibus patuerit, eam ipſam pro hoſpitio deligant. Neque enim hîc inſtituitur ſolennis quædam prædicatio Euangelij, qualis fuit à diſcipulis vſurpata quum iam Eccleſias conſtituerent: ſed mittuntur iſti tanquam Chriſti apparitores, qui eum ſignificarent aduentare Hieroſolymam, & verum ac vltimum Iubileum promulgarent, nempe vt Chriſtus ſupremarum ſuarum concionum, & paſſionis item ac reſurrectionis plurimos teſtes haberet. Nam quod ad me attinet, ego hæc exiſtimo geſta eſſe in vltima Chriſti profectione, quia ſuperiore cap. verſu 51, addidit Lucas, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ: id eſt, *quũ impleretur tempus quo futurum erat vt ſurſum reciperetur.*

καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. Μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν.

Deut.24.14
matt.10.10
1.tim.5.18
Matt.10.11

8 Καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν·

9 Καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς, καὶ λέγετε αὐτοῖς, Ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

10 Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴπατε,

Suprà,9.5
act.13.51
& 18.6

11 Καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν; ἀπομασσόμεθα ὑμῖν· πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

12 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκτότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

Matt.11.21

13 Οὐαί σοι Χωραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδά. ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι μετενόησαν.

14 Πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν.

15 Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ.

Mat.10.40
Iohā.13.20

16 Ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει, καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.

17 Ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέγοντες, Κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.

18 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐθεώρουν τὸν σατανᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα.

19 Ἰδοὺ, δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ

mo, edētes & bibentes ¨quæ ab ipſis *appoſita fuerint*: ‖dignus enim eſt operarius mercede ſua. Ne tranſite ¨è domo in domum.

8 ‖¨Sed & in quamcunque vrbem ingreſſi fueritis, & exceperint vos, edite quæ apponuntur vobis:

9 Et ſanate ægrotos qui in ea fuerint, & dicite eis, Appropinquauit ¨ad vos regnum Dei.

10 In quamcunque autem vrbē ingreſſi fueritis, & non exceperint vos, egreſſi in plateas eius, dicite,

11 ‖Etiam puluerem qui adhæſit ¨nobis ex vrbe veſtra, ¨vobis abſtergimus: tamen hoc ſcitote, appropinquaſſe ad vos regnum Dei.

12 Dico autem vobis, Sodomorum conditionem die illo tolerabiliorē fore quàm vrbis illius.

13 ‖Væ tibi Chorazin, væ tibi Beth-ſaida. nam ſi in Tyro & Sidone editæ fuiſſent virtutes quæ editæ ſunt apud vos, olim cum ſacco & cinere ſedentes reſipuiſſent.

14 ¨Ideo Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in iudicio quàm veſtra.

15 Et tu Capernaum quæ vſque ad cælum elata es, vſque ad inferos deprimêris.

16 ‖Qui vos audit, me audit: & q vos reiicit, me ¨reiicit: q verò me reiicit, reiicit eum qui miſit me.

17 Reuerſi ſunt autem ſeptuaginta cum gaudio, dicētes, Domine, etiam dæmonia ſubiiciūtur nobis ¨per nomen tuum.

18 *Ipſe* autē dixit eis, ¨Spectabā Satanā, vt fulgur, è cælo ¨cadētē,

19 Ecce, do vobis poteſtatem

manete edentes & bibentes quæ apud illos ſunt: dignus eſt enim operarius mercede ſua. Nolite trāſire de domo in domum.

8 *Et in quācunque ciuitatē intraueritis, & ſuſceperint vos, manducate quæ apponuntur vobis:*

9 *Et curate infirmos qui in illa ſunt: & dicite illis, Appropinquauit in vos regnum Dei.*

10 *In quācunque autē ciuitatem intraueritis, & non ſuſceperint vos, exeuntes in plateas eius, dicite,*

11 *Etiam puluerē qui adhæſit nobis de ciuitate veſtra, extergimus in vos: tamē hoc ſcitote quia appropinquauit regnū Dei.*

12 *Dico vobis quia Sodomis in die illa remiſſius erit quàm illi ciuitati.*

13 *Væ tibi Chorazaim, væ tibi Beth-ſaida: quia ſi in Tyro & Sidone factæ fuiſſent virtutes quæ factæ ſunt in vobis, olim in cilicio & cinere ſedentes pœniterent.*

14 *Veruntamen Tyro & Sidoni remiſſius erit in iudicio quàm vobis.*

15 *Et tu Capharnaum vſque ad cælum exaltata, vſque ad infernum demergêris.*

16 *Qui vos audit, me audit: & qui vos ſpernit, me ſpernit: qui autē me ſpernit, ſpernit eū qui miſit me.*

17 *Reuerſi ſunt autem ſeptuaginta cum gaudio, dicentes, Domine etiam dæmonia ſubiiciuntur nobis in nomine tuo.*

18 *Et ait illis, Videbam Satanam, ſicut fulgur, de cælo cadentem.*

19 *Ecce, dedi vobis poteſtatem calcandi ſupra ſerpē.*

¶ *Quæ ab ipſis* [*appoſita fuerint,*] τὰ παρ' αὐτῶν: ſubaudi παρατιθέμενα, quod participum exprimitur ſequente verſiculo. Vulgata, *Quæ apud illos ſunt*: id eſt τὰ παρ' αὐτοῖς, vt Eraſmus rectè annotauit: quanuis quod ad ſententiam attinet, minimum interſit. ¶ *E domo in domum*, ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Hîc demum vetantur hoſpitium mutare, ob eam cauſam quam paulo antè dixi, & bellè quidē ſcilicet hoc quadrat Mendicantium, quos vocant, fratrum, aut ventrûm potius, inſtituto, quos tamen non pudet profiteri ſe Apoſtolicam vitam agere, quòd hoſtiatim victum mendicare ſoleant.

8 *Sed & in quamcunque*, καὶ εἰς ἣν δ' ἄν. Vulgata & Eraſm. *Et in quamcunque*, καὶ εἰς ἣν ἄν, quum in emendatioribus exemplaribus addatur particula δὲ, & ita fere loqui ſoleant diſertiores Gręci. Nequis verò exiſtimet hoc verſiculo repeti quod ſuperiore dictum fuerat, ac proinde inanem eſſe battologiam, conſideranda eſt ratio ſuperiori verſiculo adiuncta. Quum enim dixiſſet Dominus, *Edite & bibite quæ ab hoſpitibus appoſita fuerint*, addit rationem, *Quia*, inquit, *dignus eſt operarius mercede ſua.* Perinde eſt igitur acſi dixiſſet, poſſe ipſos bona conſcientia veſci hoſpitis bonis, etiamſi non haberent vnde ſoluerent, (mittebat enim eos ab omnibus rebus imparatos) quum ali etiam mercenarij ſoleāt. Hic autem alius eſt finis ipſi propoſitus. Vult enim vt contenti ſint non modo quouis hoſpitio quod ipſis patuerit, ſed etiam quouis appoſito cibo, nempe ne ſeipſos quærant, eorum exemplo quorum Deus venter eſt.

9 *Ad vos*, ἐφ' ὑμᾶς. Vulgata & Eraſmus, *In vos*. Sed conſtat ἐπὶ vſurpari ἀντὶ τῆς πρὸς, vt ſuprà etiam annotauimus 3.2. Vtuntur autem hac enallage non modò Hebræi, ſed etiam diſertiores Græci. Sic enim Hom. Iliad. κ, ἐγὼ δ' ἐπὶ Νέστορα δῖον εἶμι.

11 *Nobis*, ἡμῖν. Meus vetuſtiſſimus codex addit εἰς τοὺς πόδας ἡμῶν, id eſt *pedibus noſtris*, quod etiam vertit Syrus interpres. ¶ *Vobis*, ὑμῖν. Id eſt aduerſum vos, vt explicatur ſuprà, 9.5. Vulgata & Eraſmus, *In vos*.

14 *Ideo*, πλήν. Vulgata & Eraſmus, *Veruntamen*. Vide Matth.11.22.

16 *Reiicit*, ἀθετεῖ. Vide Marci 6.26.

17 *Per nomen tuum*, ἐν ὀνόματί σου. Rectè. Nec enim diſcipuli in edēdis miraculis plena illa poteſtate & ſummo imperio vtebantur, ſicut ex Act. Apoſt. liquet, ſed Criſti nomen inuocabant, cuius ſe duntaxat miniſtros eſſe fatebantur.

18 *Spectabam*, ἐθεώρουν. Annotat Eraſmus ſe in quibuſdam codicib. legiſſe, *Videbāt*: quam interpretationem planè repudio. ¶ *Cadentem*, πεσόντα. Collocatur Satan in aëre cum ſuis Angelis, Epheſ.6.12. Inde verò dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quando voce Euangelij poteſtas ipſius aboletur,

19 *Nihil*

πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει.

20 Πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται· χαίρετε δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

21 Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

22 Πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ· καὶ τίς ἐστι ὁ πατήρ, εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

23 Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητάς, κατ' ἰδίαν εἶπε, Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε.

24 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

25 Καὶ ἰδού, νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτόν, καὶ λέγων, Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

26 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;

27 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

28 Εἶπε δὲ αὐτῷ, Ὀρθῶς ἀπεκρίθης· τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

29 Ὁ δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτόν, εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;

30 Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄνθρω-

calcandi ſerpentes & ſcorpiones, & ſupra omnem vim inimici: & ¨nihil vos lædet.

20 Sed de eo ne gaudete quòd ſpiritus vobis ſubiiciatur: gaudete verò potius quòd nomina veſtra ſcripta ſint in cælis.

21 Eo ipſo momento exultauit Ieſus ¨ſpiritu, & dixit, Gloriam tibi tribuo Pater, Domine cæli & terræ, quòd hæc abſconderis à ſapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus: etiam Pater, quia ¨ ita placuit tibi.

22 Omnia mihi tradita ſunt à Patre meo: & nemo nouit quis ſit Filius, niſi Pater: & quis ſit Pater, niſi Filius, & cuicunque voluerit Filius detegere.

23 Et conuerſus ad diſcipulos, ¨priuatim dixit *eis*, ‖Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

24 Dico enim vobis, multos Prophetas & reges cupiuiſſe videre quæ vos videtis, nec vidiſſe: & audire quæ auditis, nec audiuiſſe.

25 ‖Tum ecce, quidam Legis interpres ſurrexit, tentãs eum, & dicẽs, præceptor, quid faciẽdo, vitam æternam poſſidebo?

26 At ille dixit ei, In Lege quid ſcriptum eſt? quomodo legis?

27 Ille verò reſpondens dixit, ‖ Diliges Dominum Deũ tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribꝰ tuis, & ex tota cogitatione tua: ‖& proximum tuum vt teipſum.

28 Tum *ipſe* dixit ei, Rectè reſpondiſti: hoc fac, & viues.

29 Ille autem volens ¨iuſtificare ſeipſum, dixit Ieſu, Et quis eſt meus proximus?

30 ¨Excipiens autem Ieſus dixit,

tes & ſcorpiones, & ſuper omnem virtutem inimici: & nihil vobis nocebit.

20 *Veruntamen in hoc nolite gaudere quia ſpiritus vobis ſubijciuntur: gaudete autem quòd nomina veſtra ſcripta ſunt in cælis.*

21 *In ipſa hora exultauit ſpiritu & dixit, Cõfiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abſcondiſti hæc à ſapientibus & prudentibus, & reuelaſti ea paruulis: etiam Pater, quoniam ſic placuit ante te.*

22 *Omnia mihi tradita ſunt à Patre meo. Et nemo ſcit quis ſit Filius, niſi Pater: & quis ſit Pater, niſi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.*

23 *Et conuerſus ad diſcipulos ſuos, dixit, Beati oculi qui vident quæ vos videtis.*

24 *Dico enim vobis quòd multi Prophetæ & reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.*

25 *Et ecce, quidam Legis peritus ſurrexit, tentans illum, & dicens, Magiſter, quid faciendo, vitam æternam poſſidebo?*

26 *At ille dixit ad eum, In Lege quid ſcriptum eſt? quomodo legis?*

27 *Ille reſpondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum ſicut teipſum.*

28 *Dixitque illi, Rectè reſpondiſti: hoc fac, & viues.*

29 *Ille autem volens iuſtificare ſeipſum, dixit ad Ieſum, Et quis eſt meus proximus?*

30 *Suſcipiens autem Ieſus dixit, Homo quidam de-*

Matt.13.16

Mat. 22.35
mar. 12.28

Deut.6.5

Leui. 19.18

---

19 *Nihil vos lædet*, οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει: vel (vt Vulg. & Eraſm.) *Nihil vobis nocebit*. ponitur enim τὸ ἀδικεῖν ἀντὶ τοῦ βλάπτειν, quum alioquin dicatur ἀδικεῖν, quiſquis etiam aliquid præter iuſtum & æquum facere conatur: & omnium iniuriis nulli ſint æquè expoſiti atque ij quibus hoc vnum eſt curæ, vt Deum religioſè colant.

21 *Spiritu*, τῷ πνεύματι, i. animo. Quãuis in tribus vet. codicib. addatur τῷ ἁγίῳ, i. ſancto, vt in nõnullis etiã vetuſtis codic. Latinis, & apud Syrũ interpretẽ quoque legitur: tamen hanc eſſe germanã lectionẽ puto, nec magis cõmodè hæc poſſe exponi de Spiritu ſancto q̃ quòd dicitur Ioh. 13. 21. turbatꝰ fuiſſe ſpiritu: qui locus optimè explicatur Mat. 26.38. Quod autẽ exiſtimat Eraſ. de Spiritu ſancto hæc intelligi, quia adiunctus eſt articulus, nõ ſatis firma ratione nititur, vt alibi oſtẽdimus. ¶*Ita placuit tibi*, οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Vide Matt. 11. 26. Cæterùm in vetuſtis codicib. additur, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητάς, εἶπε, *& conuerſus ad diſcipulos, dixit:* quæ verba non legit Vetus interpres, & ſanè puto hîc redundare, quanuis aliter ſentiat Valla.

23 *Priuatim*, κατ' ἰδίαν. Hoc deeſt in Vulgata editione. Videtur autem additum quia peculiariter pertinet ad diſcipulos quod dicturus eſt.

29 *Iuſtificare ſeipſum*, δικαιοῦν ἑαυτόν: i. ſeipſum à iuſtitia commendare, ſiue ſeſe vt iuſtum approbare. Sic dicitur Iacobo Abraham non modò ex fide, ſed etiam ex operibus iuſtificatus: quam homonymiã qui nõ animaduerterunt, conati ſunt Paulũ cum Iacobo cõmittere, & gratuitam ex fide iuſtificationẽ eiuſmodi teſtimoniis euertere.

30 *Excipiens*, ὑπολαβών: i. (vt loquitur Plato in Euthydemo) ἐκδεξάμενος. pro quo in vernaculo noſtro ſermone diceremus, *prenant la parole*. Sic Virg. lib. Æneid. 9, vtitur Excipiẽdi verbo, abſolutè poſito, vt annotauit Valla, prolato etiã Xenophõtis exẽplo. Idem igitur declarat τὸ ὑπολαμβάνειν hoc loco atque τὸ ἀπαμείβεσθαι apud Homerum. quamobrẽ Eraſmus cõuertit, *Reſpondens*, i. ἀποκριθείς: quum alioquin etiã ſignificet Exiſtimare, vt ſępe ſumus interpretati, & Surſum rapi, vt Act. 1. 9. ſiue Suſcipere: quã poſtremã notionẽ ſequutus hoc loco Vetus interpres, quũ conuertiſſet ὑπολαβὼν *ſuſcipiens*, ſciolus quiſpiam mutauit in *Suſpiciens*, quaſi hæc Chriſtus dixerit ſublatis in cælum oculis.

πός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν, οἳ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα.

31 Κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ· καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν.

32 Ὁμοίως δὲ καὶ Λευΐτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ ἰδὼν, ἀντιπαρῆλθεν.

33 Σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων, ἦλθε κατ' αὐτὸν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη.

34 Καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον· ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ.

35 Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν, ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ· καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώσω σοι.

36 Τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς;

37 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.

38 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά· γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

39 Καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.

40 Ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν· ἐπιστᾶσα δὲ εἶπε, Κύριε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ ἵνα μοι συναντιλάβηται.

41 Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μάρθα, Μάρθα, μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά·

Quidam deſcendebat ab Hieruſalem in Iericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & ∵ plagis impoſitis abierunt, *eo* ſeminece relicto.

31 ∴ Caſu autem Sacerdos quidam deſcendit per eandẽ viam: qui viſo eo, ∴ ex aduerſo præteriit.

32 Similiter & Leuita, ∴ quum veniſſet ad eum locum, & illum vidiſſet, præteriit ex aduerſo.

33 Samaritanus autẽ quidã iter faciẽs, venit ∵ ad eũ, & eo viſo, miſericordia intima cõmotus eſt.

34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundens oleum ac vinum: & ipſum impoſitum ſuo iumento, duxit in diuerſorium, & eius curam egit.

35 Poſtero autem die abiẽs, prolatos duos denarios dedit hoſpiti, & dixit ei, Curam ipſius age: & quodcunque præterea inſumpſeris, ego quum redibo, reddam tibi.

36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuiſſe illi qui incidit in latrones?

37 Ille autem dixit, Is qui vſus eſt miſericordia erga eum. Ait igitur ei Ieſus, Abi, & tu fac ſimiliter.

38 Factũ eſt verò inter eundũ, ipſe ingreſſus eſt in quendã vicũ: mulier autẽ quædã Martha nomine excepit eum domũ ſuam.

39 Et huic erat ſoror quæ vocabatur Maria, quę etiam aſſidens ad pedes Ieſu, audiebat ipſius ſermonem.

40 Martha verò diſtrahebatur circa frequẽs miniſterium: ∵ ſuperueniens igitur ait, Domine, non eſt tibi curæ quòd ſoror mea reliquit me vt ſola miniſtrem? dic ergo ei ∵ vt mihi viciſſim opituletur.

41 Reſpondens autem dixit ei Ieſus, Martha, Martha, ſolicita es, & ∵ ſatagis de multis:

ſcendebat ab Ieruſalem in Iericho, & incidit in latrones qui etiam deſpoliauerunt eum, & plagis impoſitis abierunt, ſemiuiuo relicto.

31 *Accidit autem vt Sacerdos quidam deſcenderet eadem via: & viſo illo præteriuit.*

32 *Similiter & Leuita, quum eſſet ſecus locum, & videret eum, pertranſiit.*

33 *Samaritanus autem quidam iter faciens, venit ſecus eum: & videns eum, miſericordia motus eſt.*

34 *Et appropinquans alligauit vulnera eius, infundens oleum & vinum: & imponens illum in iumentum ſuum, duxit in ſtabulum, & curam eius egit.*

35 *Et altera die protulit duos denarios, & dedit ſtabulario, & ait, Curam illius habe: & quodcunque ſupererogaueris, ego quum rediero, reddã tibi.*

36 *Quis horum trium videtur tibi proximus fuiſſe illi qui incidit in latrones?*

37 *At ille dixit, Qui fecit miſericordiam in illum. Et ait illi Ieſus, Vade, & tu fac ſimiliter.*

38 *Factum eſt autem dum irent, & ipſe intrauit in quoddam caſtellum: & mulier quædam Martha nomine excepit illum in domum ſuam.*

39 *Et huic erat ſoror nomine Maria, quæ etiam ſedens ſecus pedes Domini, audiebat verbũ illius.*

40 *Martha autem ſatagebat circa frequens miniſterium: quæ ſtetit, & ait, Domine non eſt tibi curæ quòd ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare? dic ergo illi vt me adiuuet.*

41 *Et reſpondens dixit illi Dominus, Martha, Martha, ſolicita es, & turbaris erga plurima:*

¶ *Plagis impoſitis*, πληγὰς ἐπιθέντες. Sic Latinè conuertit Vetus interpres, quum hoc dicendi genere vtatur Cic. pro Seſtio, & alibi ſæpe, vt minimè neceſſe fuerit à Græcis deflectere.

144 * 31 *Caſu*, κατὰ συγκυρίαν: id eſt κατὰ συμβεβηκός, pro quo vulgò dicimus ad verbum *par rencontre*. à verbo κύρειν, quòd eſt Cadere, à verbo Hebræo קרה [*Karah*,] quod tamen ita eſt accipiendum vt ſciamus hominum quidem conſiliũ ac deliberationem, non autem prouidentiam Dei excludi, quæ ita moderatur rebus omnibus vt quod ad ipſam attinet, caſui ac fortunæ nullus prorſus locus relinquatur. ¶ *Ex aduerſo præteriit*, ἀντιπαρῆλθεν. Vulgata & Eraſmus, *Præteriit*. i. παρῆλθεν. Sed non erat (opinor) negligenda particula ἀντι, qua ſignificatur, iſtum non modò non acceſſiſſe, ſed etiam deflexiſſe de via, nempe quòd ei eſſet religio vel illum contingere, ne cadaueris contactu pollueretur.

32 *Quum veniſſet ad eum locum*, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον. Vulgata, *Quum eſſet ſecus locum*. Eraſmus, *Quum iret iuxta locum*. Vide Marci 6.2, & Iohan. 6.20. vbi τὸ γίνεσθαι ponitur pro παραγίνεσθαι. Itaque videtur participium ἐλθὼν, quod in plerisque codicibus additur, redundare, neque etiam conuerſum eſt à Vulgato interprete.

33 *Ad eum*, κατ' αὐτὸν: i. eò loci vbi ille iacebat. aliud enim eſt κατ' αὐτὸν quàm πρὸς αὐτὸν. ideo Vetus interpres conuertit *Secus eum*.

40 *Superueniens*, ἐπιστᾶσα. Vide ſuprà, 2.9. ¶ *Vt viciſſim mihi opituletur*, ἵνα μοι συναντιλάβηται: vel, *vt vnà mecum manus admoueat* [*operi*.] Eſt enim metaphora ab oneribus ſumpta quæ vtrinque admotis manibus ſubleuantur. Vulgata & Eraſ. *Vt me adiuuet*, i. ἵνα μοι ἐπικουρήσῃ.

41 *Satagis*, τυρβάζῃ. Vulg. *Turbaris*, impropriè, quãuis vox hęc Latina ab illa Gręca oriatur. Sic autẽ ſignificatur varia Marthæ de commodè accipiendo hoſpite ſolicitę diſcurſatio, & vtrunque verbum μεριμνᾶν & τυρβάζεσθαι reſpondet voci Hebraicè חרד [*charad*] qua vtitur Propheta in hiſtoria

historia perſimili 2.Reg.4.13. Et hoc ipſum Latinè declarari Satagendi verbo, declaratur pulchris iſtis Quintiliani verbis lib.6.cap.4, *Afer venuſtè Manlium Suram multum in agendo diſcurſantem, ſalientem, manus iactantem, togam deÿcientem, & imponentem, non Agere dixit, ſed Satagere.*

---

42 Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία. Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ᾽ αὐτῆς.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑῚ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτόν, Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

2 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὅταν προσεύχησθε, λέγετε, ΠΆΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

3 Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ᾽ ἡμέραν.

4 Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

5 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου, καὶ εἴπῃ αὐτῷ, Φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους·

6 Ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ;

7 Κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ, Μή μοι κόπους πάρεχε· ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου μετ᾽ ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν. οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι.

8 Λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστάς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον· διά γε τὴν

42 Atqui vna re opus eſt. Maria verò bonam partem elegit, quę non auferetur ab ea.

CAP. XI.

1 ET factum eſt quũ ipſe precaretur quodam in loco, vt ceſſauit, dixit ei quidam ex eius diſcipulis, Domine, doce nos precari prout & Iohannes docuit diſcipulos ſuos.

2 ‖Dixit autem eis, Quum precamini, dicite, PATER ⁚noſter qui es in cęlis, ſanctificetur nomen tuum: veniat regnum tuũ: fiat voluntas tua, ſicut in cælo, etiam in terra.

3 Panem noſtrum quotidianũ da nobis ⁚in diem.

4 Et remitte nobis ⁚peccata noſtra: ⁚etenim ipſi remittimus omnibus qui nobis debent. Et ne nos inducas in tẽtationem, ſed libera nos ab illo malo.

5 Dixit etiam eis, Quis veſtrûm habebit amicum, & proficiſcetur ad eum media nocte, & dicat ei, Amice, ⁚da mihi mutuò tres panes:

6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei?

7 Et ille intus reſpondens dicat, Ne mihi moleſtiam exhibe: iam oſtium clauſum eſt, & pueruli mei mecum ſunt in cubili: non poſſum ſurgere & ⁚ dare tibi.

8 Dico vobis, etiamſi nõ dederit ei ſurgens, eo quòd amicus

42 *Porrò vnum eſt neceſſarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.*

CAP. XI.

1 *ET factum eſt quum eſſet in quodam loco orans, vt ceſſauit, dixit vnus ex diſcipulis eius ad eum, Domine, doce nos orare, ſicut docuit & Iohannes diſcipulos ſuos.*

2 *Et ait illis, Quum oratis, dicite, PATER, ſanctificetur nomẽ tuum: adueniat regnum tuum: fiat voluntas tua, ſicut in cælo, ſic in terra.* Mat.6.4

3 *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie.* τὸν

4 *Et dimitte nobis peccata noſtra: ſi quidem & ipſi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem.*

5 *Et ait ad illos, Quis veſtrûm habebit amicum, & ibit ad illum media nocte, & dicet illi, Amice, commoda mihi tres panes:*

6 *Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod ponã ante illum?*

7 *Et ille deintus reſpondens dicat, Noli mihi moleſtus eſſe: iam oſtiũ clauſum eſt, & pueri mei mecum ſunt in cubili: non poſſum ſurgere, & dare tibi.*

8 *Dico vobis, etſi non dabit illi ſurgens, eo quòd amicus eius ſit, propter*

IN CAPVT XI.

2 *Noſter qui es in cælis, ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* Hæc non legit Vetus interpres, & apparet ex Auguſtino Enchirid. ad Laurent. cap.116, Latina exemplaria Lucæ tũc habuiſſe in hac precatione quinque tantum petitiones, omiſſa videlicet tertia, & altera ſextæ parte, quæ poſtea fuerunt ex Matthæo ſuppletæ: quod tamen iam olim factum fuiſſe, non tantum ex Græcis codicibus, ſed etiam ex Syra interpretatione conſtat.

3 *In diem, τὸ καθ᾽ ἡμέραν*: Id eſt quãto in hunc diem opus eſt: nempe vt apud Quintilianum, declamatione 13, feræ ac volucres dicuntur præſentis modò cibi memores, in diem viuere: ad quorum exemplũ nos reuocat Chriſtus, non vt honeſtam curam tuendæ huius vitę nobis eximat, ſed potius ſolicitudinem illam & ægritudinem animi cum diffidentia coniunctam, qua ſe plerique conficiunt. Hanc igitur interpretationem ſi ſequamur, idem declarabit τὸ καθ᾽ ἡμέραν, atque apud Matthęum σήμερον. ſicut etiam ſcribitur in meo vetuſtiſ. codice. ſed illud tamen multo eſt expreſſius: quamobrem nolui cum Vetere interprete cõuertere, *Hodie.* Poſſumus tamen τὸ καθ᾽ ἡμέραν etiam exponere, *In ſingulos dies*, i. quotidie, vt legitur in Veteris editionis quibuſdã codicibus, & in Eraſmi verſione: vt illud ſit quod vulgò dicimus, *iour à iour.* Sic Euripides, ἐν Ἴωνι. Καὶ μὴν ἔμοιγε ζῆν τι μᾶλλον καθ᾽ ἡμέραν, Κεἰ σμικρ᾽ ἔχοιμι πάντ᾽ ἂν ἀρκουμένῳ τ᾽ ἔχει. Sed minimè probo quod idem Eraſmus adfert in annotationibus, nimirum hîc peti craſtinũ panem. Nam inquit, qui veſpere orat pro victu poſtridiano, quid aliud petit quàm victum quotidianum? Rectè ſanè, quaſi veſpere duntaxat ſit huic precationi locus. Syrus vertit כל־יום * [*Cul-ium*] omni die.

4 *Peccata, ἁμαρτίας.* Vetuſtiſſ. meus codex habet ὀφειλήματα *debita*, quod melius reſpondet participio ὀφείλοντι.

¶*Etenim ipſi, καὶ γὰρ αὐτοὶ*, vel, καὶ γὰρ καὶ αὐτοί. id eſt etenim & ipſi, vt in vno vetuſto codice ſcriptum legimus. Vulg. & Eraſm. *Siquidem & ipſi*, vt ſit εἰ καὶ αὐτοί. Vetuſtiſſ. autem meus codex habet ὡς καὶ ἡμεῖς, Vt & nos. * Etſi verò remiſſionis peccatorum cauſa vera eſt ipſius Dei miſericordia, tamen quum promiſerit ille hanc beneficentiam iis qui & ipſi peccata proximis ſuis condonant, videtur hæc noſtra remiſſio ſpeciẽ habere cauſæ interuenientis, ſiue, Sine qua non, vt in ſcholis loquimur. Sed multũ diuerſæ ſunt quæſtiones, nec vnquam confundendæ. Vnde proficiſcatur peccatorum remiſſio: &, Quibus remittantur peccata.

5 *Da mihi mutuò, χρῆσόν μοι.* Vulg. *Commoda mihi*, impropriè, quia hîc adfertur exemplum earum rerum quæ vſu conſumuntur, quãuis Plautus ſemel atque iterum ita loquutus reperiatur: & χρῆσαι Græcis tam de cõmodato quàm de mutuo dicatur. Meritò igitur eam interpretationem reprehẽdit Valla, cuius veſtigia ſequutus eſt Eraſ. Caſtellio vertit, *Mutua*: quod verbum non memini lege-

re in ea ſignificatione apud idoneos auctores.

7 *Dare tibi*, δοῦναί σοι. In vetuſtis Latinis nonnullis codicibus ſubiicitur, Et ille perſeuerauerit pulſans. quod maximè videtur appoſitum: & citatur etiam ab Auguſtino, De verbis Domini, ſermone 29.

	ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ ὅσων χρήζει.		eius ſit: ¨at certè propter importunitatem eius ſurget, ac dabit ei quotquot ſunt ei opus.	*improbitatem tamen eius ſurget, & dabit illi quotquot habet neceſſarios.*
Mat.7.7. & 21.22 mar.11.24 ioh 14 13 & 16.22 iacob. 1.10	Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.	9	‖Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulſate, & aperietur vobis.	*Et ego dico vobis Petite & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulſate, & aperietur vobis.*
Matt.7.7	Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει· καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.	10	‖Quiſquis enim petit, accipit & qui quærit, inuenit: & pulſanti aperietur.	*Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulſanti aperietur.*
Matt.9.32, & 12.22 mar. 3.20	Τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ καὶ ἰχθὺν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;	11	‖¨Ecquis autem ex vobis pater, *ſi* filius *ab eo* petierit panem, lapidem ei ¨dabit? aut ſi piſcem, num pro piſce dabit ei ſerpẽtẽ?	*Quis autẽ ex vobis patrẽ petit panem, nunquid lapidem dabit illi? aut piſcem, nunquid pro piſce ſerpentem dabit illi?*
	Ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠὸν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον;	12	Aut ſi petierit ouum, num dabit ei ſcorpium?	*Aut ſi petierit ouum, nunquid porrigit illi ſcorpionem?*
	Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;	13	Si vos igitur qui mali eſtis, noſtis bona dona dare liberis veſtris, quanto magis Pater veſter ¨cæleſtis dabit Spiritũ ¨ſanctum petentibus ab ipſo?	*Si ergo vos quum ſitis mali, noſtis bona data dare filiis veſtris, quãto magis Pater veſter cæleſtis dabit Spiritum bonum petentibus ſe?*
Matt. 9.33, & 12.22 marc. 3.10	Καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν· ἐγένετο δὲ τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι.	14	‖Eiecit etiam dæmoniũ quod erat ¨mutum: factum eſt autem, egreſſo dæmonio, loquutus eſt ille mutus, & mirata eſt turba.	*Et erat eiiciens dæmonium, & illud erat mutum: & quũ eieciſſet dæmonium, loquutus eſt mutus, & admiratæ ſunt turbæ.*
Matt.9.24	Τίνες δὲ ἐξ αὐτῶν, εἶπον, Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.	15	Quidam verò ex eis dixerunt, ‖Per Beelzebul principem dæmoniorum eiicit dæmonia.	*Quidam autem ex eis dixerunt, In Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia.*
	Ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.	16	Et alij *eum* tentantes, ſignum è cælo petebant ab eo.	*Et alij tẽtantes, ſignum de cælo quærebant ab eo.*
Matt.12.25 mar.3.24	Αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα [illegible]λεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται· καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει.	17	Ipſe verò quum noſſet cogitationes eorum, dixit eis, ‖Omne regnum diſſidens aduerſus ſeſe, vaſtatur: ¨& domus ¨aduerſus ſeſe *diſſidens* cadit.	*Ipſe autẽ vt vidit cogitationes eorũ, dixit eis, Omne regnũ in ſeipſum diuiſum, deſolatur: & domus ſupra domum cadit.*

8 *At certè propter importunitatem*, διά γε τὴν ἀναίδειαν. Particulam γε conuerterunt Vetus interpres & Eraſ. *Tamen*, id eſt μέντοι: quum potius ſignificet *Quidem certè*, vel *At certè*. Rurſus quòd ἀναίδειαν exponunt *Improbitatem*, mihi non probatur. improbitas enim declarat potius πονηρίαν vel κακίαν. neque puto ad rem pertinere quòd Virgilius laborem improbum vocauit. Significat autem in genere ἀναίδεια impudentiam: ſed quia de certa ſpecie impudentiæ hîc agitur, eorum videlicet qui nullo reſponſo poſſunt abigi quominus moleſtè vrgeant, ideo importunitatem vertimus: quanquam, ſi ſpectemus quod hac ſimilitudine Chriſtus adumbrauit, hæc importunitas & quaſi impudentia in Deo aſſiduè & ſingulis momẽtis die ac nocte rogando, vitium non eſt: imò verò in piis hominibus maximè commendatur.

11 *Ecquis autem* &c. τίνα δέ. In quibuſdam codicibus legitur, τίς δὲ ὑμῶν. Sed quomodocunque legas, non vitaris ἀνακόλουθον, cuius ſimile exemplum habemus Exodi 32.1. Itaque vt planior eſſe oratio, non vertimus κατὰ πόδας, ſed paulùm deflexímus: ſic tamen (ni fallor) vt minus procul diſceſſerimus quàm alij interpretes quos nobis videre contigit. Videtur autem hoc fuiſſe vulgatum prouerbiũ, cui reſpondet Plautinum illud quod Eraſmus obſeruat. *Altera manu fert lapidem, panem oſtentat altera.* Illi verò quod proximè ſequitur, reſpondet Græcorum illud, ἀντὶ πέρκης σκορπίον: id eſt Pro perca ſcorpium: quod idem Eraſmus in Chiliadibus commemorat. ¶ *Dabit*, ἐπιδώσει, id eſt δώσει, quum alioqui ἐπιδιδόναι μεταβατικῶς ſignificet ſeſe totum alicui rei dare, cum caſu perſonæ: cum caſu autem rei, aliquid ſupra iuſtam menſuram largiri.

13 *Cæleſtis*, ὁ ἐξ οὐρανοῦ. Malui receptæ interpretationi aſſentiri quàm quicquam mutare: ſed mihi tamen non prorſus propriè videtur Deus Pater dici ὁ ἐξ οὐρανοῦ, quum potius dicatur ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Puto igitur expuncto articulo, ita potius legendum, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν (additum enim hoc pronomen inueni in vno codice & in Vulgata editione) ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν, id eſt, *quanto magis Pater ille veſter dabit è cælo Spiritum ſanctum iis qui ab eo petierint*? Nihil tamen ſum auſus mutare ex coniectura. ¶ *Sanctum*, ἅγιον. In Vulgata editione legitur Bonum, id eſt ἀγαθόν. contra verò in omnibus Græcis codicibus legimus ἅγιον, exceptis duobus, qui cum Vulgata editione conſentiunt.

14 *Mutum*, κωφόν, ab effectu, quòd hunc hominem redderet mutum, vel potius quòd mutum hominem obſideret, vt duplex ſit editum miraculum.

17 *Et domus aduerſus ſeſe diſſidens, cadit*, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. Vulgata & Eraſmus, *Et domus ſuper domum cadit.* At ego puto poſt ἐπὶ οἶκον repetendum eſſe per ſyllepſin participium μερισθεὶς, quod ſententia ipſa oſtendit, & ex Matthæi ac Marci collatione liquet. Nam Mattheus quum de regno diuiſo mentionem feciſſet, ſubiicit, καὶ πᾶσα οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς. Marcus autem, καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ. Sed & Theoph. hunc locum explicans, repetit participium, *Siue*, inquit, *de familia, ſiue de ipſius ædificij ſtructura hoc accipias.* Dixit autem Lucas ἐπὶ οἶκον pro ἐφ' ἑαυτὸν Hebraica repetitione antecedentis pro relatiuo. ¶ *Aduerſus ſeſe*, ἐφ' ἑαυτήν. Valla potius conuertendum putat in ſeipſo, vel ſupra ſeipſum: ſed meritò reprehenditur ab Eraſmo. Ponitur enim ἐπὶ pro κατὰ, vt in ἐπάρατος, pro κατάρατος, & ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, quæ eſt Æſchyli Tragœdia, pro ἑπτὰ κατὰ Θηβῶν, vt rectè emẽdat Euſtathius, quũ vulgò legant ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις.

18 Εἰ δὲ καὶ ὁ Σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια.

19 Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται.

20 Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

21 Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλήν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ·

22 Ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτόν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν.

23 Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ σκορπίζει.

24 Ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν· καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει, Ὑποστρέψω εἰς τὸ οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.

25 Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον.

26 Τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ· καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων.

27 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ, Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας.

28 Αὐτὸς δὲ εἶπε, Μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν.

29 Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων ἤρξατο λέγειν, Ἡ γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

18 Quòd ſi etiam Satanas aduerſus ſeipſum diſſidet, quomodo ſtabit regnum eius? Nam dicitis, per Beelzebul eiicere me dęmonia.

19 Quòd ſi ego per Beelzebul eiicio dæmonia: filij veſtri per quem eiiciunt? propterea ipſi erunt veſtri iudices.

20 Sin autem ⁘ digito Dei eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

21 Quum ⁘ potens quiſpiam armatus cuſtodit ⁘ aulam ſuam, ⁘ in pace ſunt ea quæ habet:

22 Poſtquam verò quiſpiam eo potentior ⁘ inuadens vicerit eũ, ⁘ totam armaturam eius aufert qua confidebat, & ſpolia eius diſtribuit.

23 Qui nõ eſt mecum, aduerſum me eſt: & qui non cogit mecum, ſpargit.

24 ‖ Quum impurus ſpiritus exierit à quopiam, tranſit per arida loca, quærens ⁘ requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar domum meam vnde exiui.

25 Veniens igitur inuenit eam verſam ⁘ & ornatam.

26 Tunc proficiſcitur & aſſumit ſeptem alios ſpiritus peiores quàm ſit ipſe, & ingreſſi habitant illic: ‖ fitque vltima conditio hominis illius deterior priore.

27 Factum eſt autem quum hęc diceret, attollens vocem quædã mulier è turba, dixit ei, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ ſuxiſti.

28 Ipſe autem dixit, Imò verò beati qui audiunt ſermonẽ Dei, & eum ⁘ obſeruant.

29 ‖ Quum autem turba aggregaretur apud eum, cœpit dicere, Gens iſta ⁘ mala eſt: ſignum requirit: ſed ſignum non dabitur ei, niſi ſignum illud ‖ Ionæ Prophetæ.

18 *Si autem & Satanas in ſeipſum diuiſus eſt, quomodo ſtabit regnum eius? quia dicitis, in Beelzebub me eiicere dæmonia.*

19 *Si autem ego in Beelzebub eiicio dæmonia, filij veſtri in quo eiiciunt? ideo ipſi iudices veſtri erunt.*

20 *Porrò ſi in digito Dei eiicio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei.*

21 *Quum fortis armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt ea quæ poſſidet.*

22 *Si autem fortior eo ſuperueniens vicerit eum, vniuerſa arma eius aufert in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuit.*

23 *Qui non eſt mecum, contrà me eſt: & qui non colligit mecum, diſpergit.*

24 *Quum immundus ſpiritus exierit de homine, perambulat per loca inaquoſa, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar in domum meam vnde exiui.* Mat. 12.43

25 *Et quum venerit, inuenit ſcopis mundatam & ornatam.*

26 *Tunc vadit & aſſumit ſeptem alios ſpiritus nequiores ſe, & ingreſſi habitant ibi: & fiunt nouiſſima hominis illius peiora prioribus.* Heb.6.4 2 pet. 2.20

27 *Factum eſt autem quum hæc diceret, extollens vocem quædam mulier de turba, dixit illi, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ ſuxiſti.*

28 *At ille dixit, Quinimo beati qui audiunt verbum Dei, & cuſtodiunt illud.*

Matt.12.38

29 *Turbis autem concurrentibus cœpit dicere, Generatio hæc, generatio nequam eſt: ſignum quærit, & ſignum non dabitur ei, niſi ſignum Ionæ Prophetæ.* Ionæ 2.1

---

20 *Digito Dei*, ἐν δακτύλῳ Θεοῦ. Hebraicè באצבע אלחים [*beetsbah elohim*,] vt Exod.8.17. id eſt virtute ac poteſtate diuina. Eſt autem Patris ac Filij virtus eſſentialis, Spiritus ſanctus. Ideo apud Matthæum legimus pro Digito Dei, Spiritum Dei.

21 *Potens*, ἰσχυρός. Vide Matth.12.19. ¶*Aulam*, τὴν αὐλήν. i. regiam ſuam. Vulgata & Eraſmus, *Atrium*. Id enim propriè declarat αὐλή, videlicet apertam & vacuam primam ædium partem, quam Galli vulgò Cortem vocant. Inde factum vt pro regum ac principum palatiis acciperetur, ſicut notat Athenæus: quæ ſignificatio optimè conuenit huic loco. ¶*In pace*, ἐν εἰρήνῃ. Hebraicè בשלום [*beſchalom*] id eſt, tranquillè ac beate ſuis bonis perfruitur.

22 *Inuadens*, ἐπελθών: vel (vt Vetus interpres conuertit) *Superueniens*, id eſt ex inopinato veniẽs, vt apud Hom. Odyſſ.ο, τοῦ μὲν ἀφ' υἱὸς ἐπῆλθε. Sed illud eſt ἐμφατικώτερον. ¶*Totam armaturam*, τὴν πανοπλίαν. i. res ipſius omnes, ſiue omne ipſius inſtrumentum. Nam latiſſimè patet ὅπλων appellatio Græcis, vt Armorum quoque Latinis.

24 *Requiem*, ἀνάπαυσιν. Id eſt vbi ſedem ponat. Vnica enim eſt Satanæ quies, homines lædere.

25 *Et ornatam*, καὶ κεκοσμημένον. Imò fœdis ſordibus deturpatam. Sed hic eſt nimirum animi ornatus quem requirit Satan. In nonnullis editionis Latinæ codicibus iſtud deeſt: quod etiam non deſunt qui ex Matthæo putent irrepſiſſe.

28 *Obſeruant*, φυλάσσουσι. Id eſt reipſa præſtant. Vide ſupra 2.19.

29 *Mala eſt*, πονηρά ἐστι. Apud Veterem interpretem & in duobus codicibus Græcis repetitur γενεά, Gens iſta eſt mala gens.

Καθὼς γὰρ ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευΐταις, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.

3. Reg. 10. 1 2. para. 9. 1 Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδού, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

Ἄνδρες Νινευῒ ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδού, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε. Ionæ 3.5

Sup. 8.16 mat. 5.15 mar. 4.21 Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ᾽ ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν.

Matt. 6.22 Ὁ λύχνος τοῦ σώματος, ἐστὶν ὁ ὀφθαλμός· ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν· ἐπὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.

Σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστίν.

Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινὸν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε.

Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις ὅπως ἀριστήσῃ παρ᾽ αὐτῷ, εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν.

Ὁ δὲ Φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου.

Mat. 23.25 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Νῦν ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε· τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας.

Ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε;

30 Nam prout fuit Ionas ſignum Nineuitis, ita etiam erit Filius hominis iſti genti.

31 ‖Regina Auſtri ſurget in iudicio cum viris gentis huius, & condemnabit eos: quòd venerit à terminis terræ vt audiret ſapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomon *eſt* hoc in loco.

32 Viri Nineuitæ exſurgēt in iudicio cum gente iſta & condemnabunt eam: ‖quòd ad præconium Ionæ reſipuerint: & ecce plus quàm Ionas *eſt* hoc in loco.

33 ‖Nullus verò ſi lucernam accenderit ¨in occulto ponit *eam*, neque ſubter modiū: ſed in candelabrum, vt qui ingrediuntur, ¨ſplendorem videant.

34 ‖Lucerna corporis eſt oculus: quum igitur oculus tuus fuerit ſimplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: quum verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebroſum erit.

35 Conſidera ergo ¨num lumen quod in te eſt, tenebræ ſint.

36 Itaque ſi corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non habens aliquam partem tenebroſam, erit lucidum totum, vt quum lucerna fulgore te illuſtrat.

37 Quum autem *hæc* loquutus eſſet, rogauit eum quidā Phariſæus vt pranderet apud ſe. Ingreſſus igitur diſcubuit.

38 Phariſęus verò ¨quum *hoc* vidiſſet, admiratus eſt ¨ eum non prius ablutū fuiſſe ante prādiū.

39 Dixit autem ei Dominus, ‖¨Vos quidem Phariſæi exteriorem poculi patinæque partem purgatis: ſed ¨quod intra vos eſt, plenum eſt rapina & ¨ſcelere.

40 Amentes, nónne qui fecit quod foris eſt, etiam id quod intus eſt fecit?

30 *Nam ſicut fuit Ionas ſignū Niniuitis, ita erit & Filius hominis generationi iſti.*

31 *Regina Auſtri ſurget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire ſapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hic.*

32 *Viri Niniuitæ ſurgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitētiam egerunt ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas hic.*

33 *Nemo lucernā accendit, & in abſcondito ponit, neque ſub modio: ſed ſupra candelabrum, vt qui ingrediuntur, lumen videāt.*

34 *Lucerna corporis tui eſt oculus tuus: ſi oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidum erit: ſi autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebroſum erit.*

35 *Vide ergo ne lumē quod in te eſt, tenebræ ſint.*

36 *Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totū, & ſicut lucerna fulgoris illuminabit te.*

37 *Et quum loqueretur, rogauit illum quidā Phariſæus vt pranderet apud ſe. Ieſus autem ingreſſus recubuit.*

38 *Phariſæus autem cœpit intra ſe reputans dicere quare non baptizatus eſſet ante prandium.*

39 *Et ait Dominus ad illum, ¨Nunc vos Phariſæi quod de foris eſt calicis & catini mundatis: quod autem intus eſt veſtrum, plenum eſt rapina & iniquitate.*

40 *Stulti, nónne qui fecit quod déforis eſt, etiam id quod deintus eſt fecit?*

---

33 *In occulto,* εἰς κρυπτόν. Sic loquitur Cæſar. Vulgata & Eraſmus, *In abſcondito,* quod nuſquam legi. In omnibus autem codicibus vetuſtis legimus εἰς κρυπτὴν, & fortaſſe magis accommodatè. Cryptas enim & cryptoporticus vocabant olim abditos & concameratos locos, quos vulgò dicimus Caueas. ¶ *Splendorem,* τὸ φέγγος: vel τὸ φῶς, *lumen,* vt legerunt & interpretati ſunt alij, eodem ſenſu.

35 *Num ſint,* μὴ ἐστιν. Vulg. *Ne ſint,* μὴ ᾖ. Et ita legit Syrus interpres, & in meo vetuſtiſſimo codice neque hic verſiculus nec proximè conſequens legitur.

38 *Quum [hoc] vidiſſet, admiratus eſt,* ἰδὼν ἐθαύμασεν. In meo vetuſtiſſimo & alio præterea exemplari legi ἤρξατο διακρινόμενος ἐν ἑαυτῷ λέγειν, quam lectionē ſequutus Vetus interpres conuertit, *Cœpit intra ſe reputans dicere:* quum τὸ διακρίνεσθαι alibi interpretetur hæſitare, vt Mar. 11. 23. ¶ *Eū non prius,* &c. ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη. Vulg. *Quòd non baptizatus eſſet,* prætermiſſa particula πρῶτον, quæ videri etiam poteſt redundare. Sed τὸ βαπτίζεσθαι idem hîc declarat atque τὸ λούεσθαι καὶ χερνίπτειν, vt diximus Mar. 7. 4.

39 *Vos quidem,* νῦν ὑμεῖς. Vulg. & Eraſ. *Nunc vos.* Sed particula νῦν hoc loco non eſt temporis aduerbium, ſed potius coniunctio expletiua: niſi malimus interpretari, *At vos,* vel, *Vos verò.* Sic enim ſæpe ſolet à Demoſthene quoque vſurpari in aſſumptionibus argumentorum. ¶ *Quod intra vos eſt,* τὸ ἔσωθεν: i. animus veſter. Vulg. *Quod intus eſt veſtrum.* Eraſmus Vallam ſequutus, *Quod intus eſt veſtri.* Cæterùm ſi conferamus cū hoc loco ea quæ ſcribuntur Matth. 23. 26, videri poſſit particula ὑμῶν potius pertinere ad ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας, per traiectionem, quæ huic noſtro Euangeliſtæ eſt familiariſſima. vt ſic interpretari poſſimus, Sed quod intus eſt, (nempe intra patinam) plenum eſt veſtra rapina. Matthæus enim apertè dicit patinas & pocula referta eſſe ipſorum rapinis. Agitur autem de puro ciborum vſu, contra Phariſæorum ſententiam, qui putabant mundatis patinis omnia eſſe munda. Quaſi verò (inquit Dominus) non ſit potius habenda ratio eius quod intra patinam eſt quàm ipſius patinæ. Atqui dapes iſtæ quas apponitis, quanuis vobis mundæ videantur, quoniam patinas mundaſtis, & ſunt ex earum genere quarum vſus in Lege conceditur: tamen alia ratione ſunt immundæ, nimirum per rapinam & ſcelus à vobis comparatæ. ¶ *Scelere,* πονηρίας. Vulgata, *Iniquitate:* id eſt ἀδικίας. Theophy. *inuidia* interpretatur. Eſt enim hoc vitiū ſemper cum mala mente & malo animo coniunctum.

Ind

Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην· καὶ ἰδοὺ, πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν.	41	¨Immo, ¨ ea quæ penes vos ſunt date ¨ *in* eleemoſynam: & ecce, omnia ¨erunt vobis pura.	41	*Veruntamen quod ſupereſt, date eleemoſynam & ecce, omnia munda ſunt vobis.*	
Ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.	42	¨Sed væ vobis Phariſæis, ¨quoniam ¨ decimatis mentham & rutam, ¨& quoduis olus, ſed pręteritis ¨iudicium & charitatem Dei. ¨Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.	42	*Sed væ vobis Phariſæis quia decimatis mentham & rutam, & omne olus, & præteritis iudicium & charitatem Dei. hæc autẽ oportuit facere, & illa nõ omittere.*	
Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς.	43	‖Væ vobis Phariſæis, quoniã diligitis primum conſeſſum in conuentibus, & ſalutationes in foris.	43	*Væ vobis Phariſæi quia diligitis primas cathedras in ſynagogis, & ſalutationes in foro.*	Inf. 20.46 mat.23.6 mar. 12.38
Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν.	44	‖Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritę: quoniam eſtis vt monumenta quæ non apparent, & *quæ* neſciunt ij qui ſuper *ea* ambulant.	44	*Væ vobis, quia eſtis vt monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes ſuprà, neſciunt.*	Mat.23.27

41 *Immò date*, πλὴν δότε, vel, *Quin potius*: ſicut infrà 12, 31. Itaque Chriſtus rapinę & ſceleri, quæ impediebant quo minus purè veſci poſſent, opponit Charitatẽ, qua futurũ ſit vt ſanctificetur quod intra patinam eſt, etiamſi ablutæ non fuerint patinæ, ſicut admonet Daniel Nebucadnezarem vt peccata redimat eleemoſynis, id eſt pro eo quod tot regiones erat iniquiſſimè populatus, rapinas iſtas beneficentia penſaret. Eſt enim varius ac multiplex vſus iſtius particulæ, vt diximus Mat. 11. 22. Vulg. & Eraſm. *Veruntamen date:* vt ſit hæc ſententia, Impurè quidem veſcimini, vt nunc facitis, & hallucinamini magnopere: ſed tamen remedium huic malo adferri poteſt: puta ſi ex veſtris iſtis facultatibus per fraudem partis, dederitis eleemoſynam. quomodo videlicet furtorum partẽ ſibi vendicabant olim Ægyptij ſacerdotes, quibus poſtea Romani ſacrifici ſucceſſerunt qui ſuis ſacrilegiis non contenti, ſeſe pauperũ loco ſubſtituere cõſueuerunt, vt accepta prędæ parte, prędatores ſcilicet apud Deum abſoluãt. Itaque hanc expoſitionem planè repudio. Quod autem attinet ad verbum δότε, adfert alteram etiam interpretationem Eraſ. puta ſi ſignificet *Datis*, indicandi modo: vt ſit hic ſenſus, Quod quum ita ſit. i. quum intus abũdetis rapina & ſcelere, Dominus autem animi potius quàm patinarum purificationẽ requirat, tamen ita eſtis ſtulti, vt vos exiſtimetis liberari ab omni rapina, ſi paululum ex ea contuleritis in pauperes. Sed væ vobis, &c. Nam alioquin (inquit idem Eraſ.) duriuſculè cohæret hæc adhortatio cum iis quæ præcedunt ac ſequuntur. Quî enim conuenit vt quos modò fecerit ita ſceleroſos, ſubitò data eleemoſyna, velit vndiquaque mundos videri? Hæc ille. Atqui non videntur hęc pati poſſe grammaticorũ regulæ, vt δότε pro δίδοτε accipiatur, neque mihi facilè perſuaſerim vſquã extare ſimilis enallages exemplum. Deinde hæc verba, Et ecce omnia munda ſunt vobis, ironicè eſſent explicanda: quod fieri vix poteſt quin coacta ſit interpretatio. Neque verò duriuſculè cohæret hæc adhortatio, quum nihil magis ſit conſentaneum quàm explicato morbo adhibere remedium: quodquidem quale ſit, non videtur Eraſ. (quod cum bona ipſius venia dictum eſſe velim) ſatis attentè conſideraſſe. ¶ *Ea quæ penes vos ſunt.* τὰ ἐνόντα. vel, Pro facultatibus, ita vt κατὰ ſubaudiatur, & τὰ ἐνόντα vocet τὰ παρόντα, vt intellexit Syrus interpres ſiue τὰ ὑπάρχοντα, vt infrà 12. 33. Imò alluſione quadam ad ſuperius dicta, fortaſſis τὰ ἐνόντα vocat τὰ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ πίνακος, id eſt quibus pocula & patinas replebãt: acſi diceret Chriſtus, Pro eo quod rapina & malis artibus quæritis vnde viuatis, eſtote potius liberales in egenos, ex iis quæ vobis ad victum ſuppetũt. Vetus interpres cõuertit, *Quod ſupereſt*, id eſt τὸ λοιπὸν, ſeu potius τὸ περισσεῦον, quod non probo. Tertull. rectius lib. 4. aduerſus Marcionem, *Date quæ habetis eleemoſynam.* Theophyl. rectè quidẽ τὰ ἐνόντα interpretatur τὰ ὑπάρχοντα ὑμῖν, id eſt *quæ vobis adſunt*, ſiue *facultates veſtras*, ſed quòd exiſtimat Chriſtũ maluiſſe dicere τὰ ἐνόντα quàm τὰ ὄντα, vt Phariſæorum auaritiam notaret, quia nimirum diuitiæ inſunt atque adeo inſident auari hominis animo, id mihi quidem ſubtilius videtur quàm vt admitti poſſit. Adfert Eraſmus aliam interpretationem, vt τὰ ἐνόντα poſitum ſit abſolutè pro τὸ ἐνὸν, vt intelligas, quæ facta ſunt, fieri infecta non poſſe: illud autem reſtare, quod ſit in eorum poteſtate, vt rapinas penſent eleemoſynis. Sed hoc non eſt concedendum, niſi commoda interpretatione explicetur, ita videlicet vt reſtituo, quoad eius fieri poteſt, quod malis artibus quæſiuimus, de noſtro ſimus liberales. Neque enim exiſtimandum eſt eum facere quod Deo gratum eſſe poſſit, qui ex malè quæſitis partem ſibi ſeruet, partem pauperibus aut Deo etiam ipſi decidat, nedum vt hac ratione pro peccatis ſatiſfaciat. Hinc illæ querelæ toties apud Prophetas repetitæ aduerſus eos qui externo cultu putabant ſe Dei fauorem mereri, quencunque animum ad hæc ſacra attuliſſent, quum (vt rectè ſcribitur Eccleſiaſtici 34. 24) qui è bonis pauperum ſacrificat, ſimilis ſit ei qui mactat filium coram patre. ¶ [*In*] *eleemoſynam*, ἐλεημοσύνην. Cohæret ἐλεημοσύνην cum τὰ ἐνόντα, per appoſitionem non modo Hebræis, ſed etiam Græcis familiarem, quamobrem etiam Syrus interpres, præpoſita litera ב, vertit בזדקתא [*bezedketha.*] Sic Iſocrat. ad Demonicum: ἀπέσταλκά σοι τόνδε τὸν λόγον δῶρον, τεκμήριον μὲν τῆς πρὸς ὑμᾶς φιλίας, σημεῖον δὲ τῆς πρὸς Ἱππόνικον συνηθείας. Sic etiam Plautus in Trinumo, *Eſt ager* (inquit) *ſub vrbe nobis, eum dabo dotem ſorori.* In qua conſtructione interdum etiam additur prępoſitio, ſicut nos hîc expreſſimus. Sin verò τὰ ἐνόντα interpretemur pro facultatibus, δότε ἐλεημοσύνην conuertemus ad verbum, *Date eleemoſynam*. De quo vocabulo diximus Matthæi 6. verſu 1. ¶ *Erunt*, ἐστιν: id eſt ἔσται, vt etiam ſcriptum legimus in quodam exemplari, quanuis retineri etiam poſſit præſentis temporis ſignificatio.

42 *Sed væ vobis*, ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν. Optimè hæc cohærent cũ ſuperioribus, vt minimè dubium ſit quin ἀλλὰ ſic conuerti oporteat. Quum enim mentionem feciſſet beneficentiæ, futurum erat vt hîc Phariſæi ſuas decimas obiicerent. Oſtendit igitur Dominus quantum abſint à vera liberalitate, quantumuis externam illius ſpeciem præ ſe ferant. Huc pertinet quod ait Paulus 1. Cor. 1. 3. ¶ *Quoniam* ὅτι. In pleriſque Vulgatæ editionis codicibus non legitur *Quia*, ſed *Qui*, tum hoc verſiculo, tum etiam aliis ſequentibus: quam lectionem germanam eſſe puto, & ab iis deprauatam qui, quum ſcriptum eſſet vt vides in iſto margine, & hoc literarum compendium ignorarent, pro οἱ legerunt ὅτι. Neque verò mirum hoc cuiquam videbitur qui manuſcripta exemplaria cum impreſſis contulerit, in quibus permulta ſimilia errata tam ſæpe occurrunt, vt nemini dubium eſſe poſſit ex vno loco infinitos alios poſtea fuiſſe deprauatos, & ex vno aliquo exemplari errorem in alia plurima emanaſſe. Nihil tamen volui mutare contra vetuſtorum codicum fidem, quum præſertim legat & interpretetur ὅτι Syrus interpres apud Matthæum. ④

¶ *Decimatis*, ἀποδεκατοῦτε, id eſt, decimam partem deciditis, nimirum ex Dei Lege perſoluendam: quemadmodum Latinis dicebatur legio decimari, quum decimus quiſque ad ſupplicium legebatur ex militari diſciplina, vt infrà 18. verſu 12. Alij contrà ad auaritiam Phariſæorum hoc referunt, qui ex quibuſuis colligerent decimas. Et certè hoc etiam ſenſu accipitur verbum ἀποδεκατοῦν Hebr. 7. 5.

Sed priorem interpretationem potius recipio. Mentionem autem fieri inter olera, menthæ & rutæ, quarum hodie rarus eſt in cibis vſus, nemo mirabitur qui Plinium, ipſúmque adeo Apitium legerit. ¶ *Et quoduis olus*, καὶ πᾶν λάχανον: vel, quoduis olus: id eſt omne genus olerum, vt rectè explicat Auguſtinus in Enchiridio ad Laurentium, cap. 99. ſimili ratione docens exponi oportere quod ait Apoſtolus 1. Timot. 2. 4, Deum velle omnes homines ſaluos fieri. ¶ *Iudicium*, τὴν κρίσιν. Hebraicè משפט [*miſchpat*,] id eſt quod iuſtum & æquum eſt. Complectitur enim hoc vocabulum alteram illam partem iuris gentium, QVOD TIBI FIERI NOLIS, ALTERI NE FACIAS. Charitas autem Dei ad primam tabulam ſpectat, quæ quidem præcipua eſt, adeo vt illa ab hac diuelli nullo modo poſſit. Eraſmus autem iudicium facit duplex: vnum hominum, quando ex cultu externo metimur pietatem: alterum Dei, quum ex animi affectu pietas æſtimatur. Duplicem item charitatem: vnam hominum, quum leuiculo beneficio afficitur proximus: alteram Dei, quum in iis ſuccurritur homini quę ad æternam illius ſalutem pertinent. Sed hæc (vt opinor) ad hunc locum non ſpectant. Nam neque iudicium hîc accipitur pro animi opinione, aut ſententia: neque vocabulum Θεοῦ eſt repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: neque charitas Dei aliud hîc declarat quàm eum amorem quem Deo debemus. ¶ *Hæc autem oportuit*, ταῦτα δὲ ἔδει. Ita interpretatur Vulg. editio, & particulam δὲ additam reperimus in duobus codicibus vetuſtis. Eraſmus, *Imò oportuit*, μᾶλλον δὲ ἔδει. Dicit autem Chriſtus oportuiſſe illa fieri, quoniam ex Lege debebantur decimæ Leuitis.

	45	Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν λέγει αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις.	Reſpondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Præceptor, quum hæc dicis, etiā nos afficis iniuria.	*Reſpondēs autem quidam ex Legiſperitis ait, illi, Magiſter, hæc dicens, etiam contumeliam nobis facis.*
Matt. 23. 4 act. 15. 10	46	Ὁ δὲ εἶπε, Καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαί, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις.	Ipſe autē ait, ‖ Væ vobis quoque Legis interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, ſed ipſi vno ex digitis veſtris non attingitis onera.	*At ille ait, Et vobis Legiſperitis væ, quia oneratis homines oneribus quæ portare non poſſunt, & ipſi vno digito veſtro non tangitis ſarcinas.*
	47	Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς.	Væ vobis: quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem veſtri trucidarūt eos.	*Væ vobis, quia ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem veſtri occiderunt illos.*
	48	Ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν· ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτούς, ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα.	Nempe ∴ teſtimonio veſtro comprobatis facta patrum veſtrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.	*Profectò teſtificamini quòd conſentitis operibus patrum veſtrorum: quoniā ipſi quidem eos occiderūt, vos autem ædificatis eorum ſepulchra.*
	49	Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν, Ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ ἐκδιώξουσιν.	Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apoſtolos, & ∴ ex ipſis *quoſdam* trucidabūt, & *quoſdam* ∴ expellent.	*Propterea & Sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas & Apoſtolos, & ex illis occident, & perſequentur.*
	50	Ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης,	Vt à gente iſta ∴ requiratur ſanguis omnium Prophetarum ∴ effuſus à iactis fundamentis mundi,	*Vt inquiratur ſanguis omnium Prophetarū qui effuſus eſt à conſtitutione mundi, à generatione iſta,*
Gen. 4. 8 2. Paralip. 24. 21	51	Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου, τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου. ναί, λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.	‖A ſanguine Abel vſque ad ſanguinem ‖ Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: profectò, dico vobis, requiretur ab hac gente.	*A ſanguine Abel, vſque ad ſanguinem Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: ita dico vobis, requiretur ab hac generatione.*
	52	Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.	Væ vobis Legis interpretibus, quoniam ∴ ſuſtuliſtis clauem cognitionis: ipſi nō introiſtis, & eos qui introibant prohibuiſtis.	*Væ vobis Legiſperitis, quia tuliſtis clauē ſcientiæ: ipſi non introiſtis, & eos qui introibant prohibuiſtis.*

---

48 *Teſtimonio veſtro comp.* μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε. Vulgata, *Teſtificamini quòd cōſentitis*, i. μαρτυρεῖτε ὅτι συνευδοκεῖτε. vide ſuprà 4. 22. Teſtimonium autem hoc non ſumit Chriſtus à præpoſtera illa cura exornandi martyrum ſepulchra, ſed ab ipſorum Phariſæorum moribus, vt qui patrū exemplo contra veros Dei ſeruos furerent, ac proinde, quanuis pietatis ſtudium prætexerent, reuera tamen Prophetarum monumenta exornando, tanquā trophæa quædam auitæ crudelitatis erigerent.

* 49 *Ex ipſis* [*quoſdam*,] ἐξ αὐτῶν, Subaudiendum eſt τινὰς in Græco, quod Latinè expreſſimus, Vide Matthæi 23. 34, & 27. 9, & Actorum 21. verſu 16. ¶ *Expellent*, ἐκδιώξουσιν: id eſt, ita inſectabuntur vt tandem expellant. Vulgata & Eraſmus, *Perſequentur*, id eſt διώξουσιν. Ita enim etiam excudit Frobenius. ſed vetuſti codices legunt ἐκδιώξουσιν: quod quidem eſt multo ἐμφατικώτερον.

50 *Vt requiratur ſanguis*, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα. Hebraicè דם כל־הנביאים ידרש [*dam chol hănebiim ÿdareſch*:] id eſt, vt ratio à vobis repoſcatur, atq; adeo pœnæ exigàtur fuſi ſanguinis Prophetarū. Cæterùm illud ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, id eſt, à gente iſta, quum in Græcis ponatur in extremo verſiculo, collocaui potius in principio, vt ſtuderem perſpicuitati, nequis videlicet connectat cum participio, ἐκχυνόμενον. Nam potius cohærere cū ἐκζητηθῇ, apparet ex fine proximi verſiculi. ¶ *Effuſus*, τὸ ἐκχυνόμενον. Eraſ. *Qui effunditur*. Atqui rectius (ni fallor) vetus interpres animaduertit præſens pro præterito, aut potius pro futuro exacto vſurpatum.

52 *Suſtuliſtis*, ἤρατε: id eſt ἀπεκρύψατε καὶ ἠφανίσατε, abſcōdiſtis & ſuſtuliſtis è medio, vt nuſquam compareat. Sic enim rectè (meo quidem iudicio) interpretatur Theophylactus. Nam quòd Eraſmus exiſtimat potius ſignificari Scribas tuliſſe, id eſt in ſe recepiſſe & geſtandas ſuſcepiſſe claues cognitionis, quia nimirum ſibi ſolis cognitionem Legis & docendi munus arrogabant: quanuis vere dicatur, tamen non poſſum probare. Neque enim verbum αἴρειν, ſed αἱρεῖσθαι potius hac ſignificatione ſolet à Græcis vſurpari.

53 Λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς, ἤρξαντο οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων·

54 Ἐνεδρεύοντες αὐτὸν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΕΝ οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις.

2 Οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

3 Ἀνθ᾽ ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται· καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων.

4 Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου, Μὴ

53 ¨Quum autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Phariſæi vehementer *ipſi* ¨imminere, ¨& eum allicere ad loquendum de multis:

54 ¨Inſidiantes ei, & ¨cupidè venantes aliquid ex ipſius ore, vt eum accuſarent.

CAP. XII.

1 I¨Nterea ‖ ¨quum coacta eſſet ¨permulta turba, adeo vt alij alios conculcarent, cœpit dicere diſcipulis ſuis, In primis cauete vobis à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis.

2 ‖Nihil enim opertũ eſt, quod non futurũ ſit vt retegatur: neque occultum, quod non ſit futurum vt cognoſcatur.

3 ¨Propterea quæ in tenebris dixiſtis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti eſtis in conclauibus, prędicabitur in ſolariis.

4 ‖Dico autẽ vobis amicis meis,

53 *Quum autem hæc ad illos diceret, cœperũt Phariſæi & Legis periti grauiter inſiſtere, & os eius opprimere de multis:*

54 *Inſidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accuſarent eũ.*

CAP. XII.

1 *MVltis autem turbis circunſtantibus, ita vt ſe inuicem conculcarent, cœpit dicere ad diſcipulos ſuos, Attendite à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis.* Matt. 16.6 mar. 8.14.

2 *Nihil autem opertum eſt, quod non reueletur: neque abſconditum, quod non ſciatur.* Mat. 10.26 mar. 4.22 ſup 8,17

3 *Quoniam quæ in tenebris dixiſtis, in lumine dicentur: & quod in aurem loquuti eſtis in cubiculis, prædicabitur in tectis.*

4 *Dico autem vobis amicis meis, Ne terreamini* Mat. 10.28.

---

53 *Quum autem hæc eis diceret*, λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς. In quodam codice ſcriptum erat, καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντος αὐτοῦ, Et eo illinc egreſſo. ¶ *Imminere*, ἐνέχειν. Vulgata & Eraſmus, *Inſiſtere*. vide Mar. 6,19. In Complutenſi editione & quodam alio codice legimus συνέχειν, id eſt vrgere & quaſi comprimere. Meus autem vetuſtiſſimus codex, habet δεινῶς ἔχειν, id eſt [*iſtud*] *grauiter ferre*. ¶ *Et eum allicere ad loquendum*, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτόν. Sic autem legimus in omnibus noſtris vetuſtis codicibus, ſi duos tantùm excipias in quibus ſcriptum erat ἀποστομίζειν, eadem manẽte ſententia. Sed vtrouis modo legas, rectè (vt arbitror) Eraſmus in eo reprehendit Veterem interpretem quòd ἀποστοματίζειν verterit *Os opprimere*, quum id potius declaret τὸ ἐπιστομίζειν, quo vtitur Apoſtolus Tit. 1.11. neque vlla ratione videatur hæc expoſitio poſſe conuenire. Nam qui ex cuiuſpiam ore aliquid aucupatur vnde creet illi periculum, potius eum conatur ad loquendum prouocare quàm os ipſi occludere. Theophylactus aliam præterea interpretationem adfert, quaſi ἀποστοματίζειν declaret ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν: id eſt, vt vernaculo noſtro ſermone optimè explicamus, *prendre par le bec*. Sed neque hoc verbum vſquam reperio vſurpatum ea ſignificatione, neque hæc expoſitio admitti poteſt, quin fateamur Lucam valde impropriè loquutum, vt qui dicat Scribas cœpiſſe ipſum ἀποστοματίζειν, id eſt (ſi hanc interpretationem recipiamus) in ſermone illaqueare: quum potius dicendum fuerit ipſos id eſſe conatos quod tamen nunquam vel minima ex parte obtinuerunt. Quid igitur? Eraſmus in hunc locum multa annotat eruditè: ſed quid potiſſimùm ſequatur non oſtendit. Ego verò ingenuè dicam quod ſentio. Ἀποστοματίζειν reperio apud Athenæum pro memoriter aliquid referre, cuius exemplum profert Eraſmus: apud Platonem autem in Euthydemo, accipitur ἀμεταβάτως, dicitúrque de Grammaticis qui pueris ore ſuo verba præfantur, vt ſubſequantur illi, aut dictata excipiant: vnde Horatius, *Occidit miſeros crambe repetita magiſtros*, loquens nimirum περὶ τῶν ἀποστοματιζομένων, id eſt de iis quæ præceptor viua voce ſolet diſcentibus inculcare: quo verbo vtitur etiam in ea ſignificatione Ariſtoteles Elenchorum capite tertio. Poſtremò apud Plutarchum in Theſeo vſurpatum reperio μεταβατικῶς pro eo quod Latini dicunt Recitare & ore ſuo pronuntiare, ſed cum quadam energia: vt furentes vates finguntur ſuos verſus cum impetu repentè profundere. Loquitur enim de quadam Sibyllæ prædictione. Hæc autem omnia quum inter ſe comparo, venio in eam opinionem vt hoc loco putem ἀποστοματίζειν accipi forma Hebrææ coniugationis Hiphil, ſicut paſſim alia multa obſeruauimus: & eo ſignificari quod ſequenti verſiculo declaratur, nempe conatos fuiſſe Phariſæos, multis ac variis propoſitis quæſtionibus, varia ab ipſius ore reſponſa elicere: quòd fore ſperarent vt aliquid aut nimium liberè, aut ambiguè, aut denique non ſatis conſideratè effutiret, vnde arriperent calumniandi occaſionem. Itaque conuerti ἀποστοματίζειν αὐτόν, *eum allicere ad dicendum*, vel *loquendum*, vt Græci vocabuli vim aliquatenus ſaltem adumbrarem. Eraſmus interpretatur. *Captioſè eum interrogare*: quæ interpretatio ferè eandem habet ſententiam, ſed à Græci verbi genuina explicatione paulo longius diſcedit, vt ſequens verſiculus oſtendit. Nam (vt paucis dicam) ἀποστοματίζειν αὐτόν, nihil aliud declarat quàm θηρεύειν τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ: id eſt, Venari quippiam ab ipſius ore. quod ſtatim ſubiicitur. Syrus autem interpres videtur tale quidpiam Græcè legiſſe. ἀγανακτεῖν καὶ ὀργίζοντο καὶ ἐξέδρευον τοὺς λόγους αὐτοῦ, id eſt indignari: & iraſcebantur, & aucupabantur ipſius ſermones. Meus verò vetuſtiſſimus codex pro ἀποστοματίζειν αὐτὸν habet συμβάλλειν αὐτῷ, *Cum ipſo certare*. Sed hæc omnis varietas verborum eſt non rerum: inde, opinor, orta, quòd illa non admodum vſitata ἐνέχειν & ἀποστοματίζειν quum nonnulli aliis magis familiaribus formulis loquendi vel in albo librorum vel inter lineas annotaſſent, librarij quidem primi omnia in contextum repoſuerunt, his autem ſucceſſerunt qui vnis diſpunctis, alia receperunt. Itaque receptam lectionem Græcam omnino retinendam cenſeo.

54 *Inſidiantes ei*. ἐνεδρεύοντες αὐτῷ. Hîc demum habet Syrus interpers περὶ πολλῶν, *in multis*. quæ ſuperiorem verſiculũ finiunt. ¶ *Cupidè venantes*, ζητοῦντες θηρεῦσαι. Vulg. *Quærentes capere*. Eraſ. *Quærentes venari*: vterque nimium obſcurè.

IN CAPVT XII.

1 *Interea*, ἐν οἷς. Ad verbum, *inter quæ*, id eſt, quæ dum gererentur. Hoc eſt omnino quod vernaculo ſermone dicimus, *en ces entre-faictes*. Vulgata & Eraſmus, *Autem*, id eſt δέ. ¶ *Quum coacta eſſet*, ἐπισυναχθεισῶν. Vulgata, *Circunſtantibus*, περιεστωσῶν. vel, vt meus vetuſtiſſimus codex habet, περιεχόντων κύκλῳ. Eraſmus, *Quum conueniſſet*, συνελθουσῶν. ¶ *Permulta turba*, μυριάδων. Sic rectè Valla. poſitus eſt enim definitus numerus pro infinito. Vulgata, *Multis*, quod eſt nimis dilutum, Eraſmus. *Innumera turbæ multitudo*.

3 *Propterea*, ἀνθ᾽ ὧν. Vulgata & Eraſmus, *Quoniam*: quaſi ſit ratio ſuperioris dicti, quum potius ſit conſequutio quæ inde colligitur.

φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι.

5 Ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν· ναὶ, λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.

Mat 10.29 — 6 Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;

Act.27.34. — 7 Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.

Sup.9.26 matt.10.32 2.tim.2.12 — 8 Λέγω δὲ ὑμῖν, Πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

9 Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

Matt.12.31 marc.3.28 1.ioh.5.16 — 10 Καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι, οὐκ ἀφεθήσεται.

Mat. 10.19 mar.13.11 — 11 Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, ἢ τί εἴπητε·

12 Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ εἰπεῖν.

13 Εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου, Διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν.

14 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ' ὑμᾶς;

15 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.

Ne ¨ timete *vobis* ab iis qui trucidant corpus, & poſtea non habent quod amplius faciant.

5 ¨ Præmonſtrabo autem vobis quem timeatis: timete eum qui poſtquam trucidarit, præditus eſt auctoritate iniiciendi in gehẽnam: vtique, dico vobis hunc timete.

6 ‖ Nónne quinque paſſerculi væneunt ¨ aſſariis ¨ duobus? & *tamen* vnus ex iis non eſt in obliuione apud Deum?

7 ‖ Quinetiam capilli capitis veſtri omnes numerati ſunt. ne igitur timete: multis paſſerculis præſtatis.

8 ‖ Dico autem vobis, Quiſquis ¨ me agnouerit coram hominibus, Filius quoque hominis agnoſcet eum corã Angelis Dei.

9 Qui verò me abnegauerit in conſpectu hominum, abnegabitur in conſpectu Angeloru Dei.

10 ‖ Et quiſquis loquutus fuerit aduerſus Filium hominis, ei remittetur: ei verò qui aduerſus Spiritum ſanctum blaſphemauerit, non remittetur.

11 ‖ Quum autem adduxerint vos ad ſynagogas & ad magiſtratus ac poteſtates, ne ſoliciti eſtote quomodo aut quid pro defenſione allaturi aut quid dicturi ſitis:

12 Spiritus enim ſanctus docebit vos eo ipſo momento, quę oporteat dicere.

13 Dixit autem ei quidam è turba, Præceptor, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

14 Ipſe verò dixit ei, ¨ Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

15 Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab ¨ auaritia. nec enim cuiuſquam vita ex iis quæ ipſi ſuppetunt, in eo ſita eſt vt redundet.

ab iis qui occidunt corpus, & poſt hæc non habent amplius quid faciant.

5 *Oſtendam autem vobis quem timeatis: timete eum qui poſtquam occiderit, habet poteſtatem mittere in gehennam: ita dico vobis, hunc timete.*

6 *Nónne quinque paſſeres væneunt dipondio, & vnus ex illis non eſt in obliuione coram Deo?*

7 *Sed & capilli capitis veſtri omnes numerati ſunt. Nolite ergo timere: multis paſſeribus pluris eſtis.*

8 *Dico autem vobis, Omnis quicunque confeſſus fuerit me coram hominibus, & Filius hominis cõfitebitur illum coram Angelis Dei.*

9 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabitur coram Angelis Dei.*

10 *Et omnis qui dicit verbum in Filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum ſanctum blaſphemauerit, non remittetur.*

11 *Quum autem inducent vos in ſynagogas & ad magiſtratus & poteſtates, nolite ſoliciti eſſe qualiter aut quid reſpondeatis, aut quid dicatis:*

12 *Spiritus enim ſanctus docebit vos in ipſa hora quid oporteat vos dicere.*

13 *Ait autem ei quidam de turba, Magiſter dic fratri meo vt diuidat mecum hæreditatem.*

14 *At ille dixit ei, Homo, quis me conſtituit iudicem aut diuiſorem ſuper vos?*

15 *Dixitque ad illos, Videte & cauete ab omni auaritia: quia non in abundantia cuiuſquam vita eius eſt ex iis quæ poſſidet.*

---

4 *Timete*, φοβηθῆτε. Vulgata & Eraſmus, *Terreamini*: ſenſu non multum diuerſo, ſed tamen non ſatis rectè, quum τὸ φοβεῖσθαι nunquam (quod ſciam) paſſiuè accipiatur.

5 *Præmonſtrabo*, ὑποδείξω. De impendentibus periculis monet, quoniam improuiſa vehementius feriunt. Itaque non eſt otioſa præpoſitio, quam tamen neglexerunt Vetus interpres & Eraſmus. Vide Matt.3.7.

6 *Aſſarijs*, ἀσσαρίων. Vulg. *Dipondio*, i. aſſibus duobus. Eraſm. *Minutis aßibus*. Vide Matth.10.29. Iudicent tamen rei nummariæ peritiores, num vilior aliquis numulus ſignificetur, cuiuſmodi volunt quidam fuiſſe quos Aſſarim Hebræi vocarunt Latina corrupta voce, non tamen eiuſdem pretij atque Aſſes, ſed qui quaterni obolum, i. ſextam drachmæ partem efficerent, vt diximus Matth.10.29. Sed iſta certè perobſcura ſunt adhuc, nec etiam ad iſtorum Chriſti dictorum intelligendam ſententiam prorſus neceſſaria. * ¶ *Duobus*, δύο; Sic iſtum locum eſſe diſtinguendum, neque interrogationis notam ad poſterius membrũ pertinere res ipſa oſtendit. Nam hæc interrogationis nota innuit affirmationem certam, vt rei vulgò notæ: at poſterioris ſententiæ alia ratio eſt, vtpote quę conſolationis vice addatur à Chriſto, contra vulgi opinionem, potius exiſtimantis Deum iſta vilia & tam exigua non curare. Idcirco adieci in poſteriore membro aduerſatiuam particulã: vt mox quoque verſ.24.

8 *Me*, ἐν ἐμοί: vt paulo pòſt ἐν αὐτῷ declarat αὐτὸν, *eum*, vt ex Matthæo liquet. Et quæ in hunc locum commentatur Theophylactus, certè ad rem non pertinent.

14 *Heus tu*, ἄνθρωπε. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *Homo*. Vide ſuprà 5.20.

15 *Auaritia*, τῆς πλεονεξίας. Vulgata, *Omni auaritia*, id eſt πάσης πλεονεξίας, vt in quodam codice ſcriptum inuenimus. Significat autem πλεονεξία immodicam acquirendi cupiditatem, etiam cum aliorum detrimento. Itaque latius patet quàm φιλαργυρία. *Nec enim*, &c. ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Quidam codices ἐστιν proximè coniungunt cum negante particula: & rectius, vt opinor. Præterea quædã exemplaria legunt ἡ ζωὴ αὐτῷ, pro ἡ ζωὴ αὐτοῦ: quædam etiam ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, eadem tamen manente ſententia. Syrus interpres ſimpliciter habet, Nec enim in redundantia facultatum eſt ei vita. vt planè videatur legiſſe, οὐ γὰρ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ ἡ ζωή ἐστι, quod planiſſimum eſt. Eadem tamen manet etiam ſententia ſi receptam lectionem ſequamur, quæ vt magis

eſſet perſpicua, coactus ſum conſtructionem verborum nonnihil immutare. Quia verò ita collocata ſunt vocabula in hoc membro vt nonnulla ſit huius loci obſcuritas, aliorum ſententias paucis explicabimus, & noſtram quoque confirmabimus, nequis nouitate offendatur. Quidam igitur τινὶ conſtruunt cum ἐστί. quorum ſentẽtiam ſi ſequamur, neceſſe eſt (opinor) dicamus relatiuum αὐτοῦ, quod ſequitur poſt ζωὴ, abundare ex Hebræorum idiotiſmo. Quidam coniungunt cum περισσεύειν, ſed ita vt ſit neutrius generis, neque de perſona, ſed de re dicatur, vt περισσεύειν τινὶ, ſignificet re quapiam abundare: quorum ſententiam multis de cauſis repudio. Coniungo tamen τινὶ cum περισσεύειν, ita vt pronomen αὐτοῦ non redundet, & ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ, idem declaret atque ἐν τῷ περισσεύειν τινά: id eſt, quum quiſpiam abundat. Puto enim περισσεύειν vel imperſonaliter poni, vt in illo Philoſtrati in Heroicis περίεστι σοφίας αὐτῷ: id eſt, abundat ſapientia: vel, ſi hoc cuipiam videtur durius, ſubaudiendum relatiuum αὐτῷ videlicet ὑπάρχοντα. Non deſunt etiam qui putent hîc damnari auarorum ingenium, plerunque inter medias opes eſurientium quo nomine iubeat Chriſtus vt auaritiam deteſtemur. Sed præterquam quòd ne hoc quidem cohæret cum ſequente ſimilitudine, videtur etiam detorta expoſitio ſi hæc verba, *Non eſt ipſi vita ex facultatibus ſuis*, interpreteris, *Non fruitur bonis ſuis.* Theophyl. autẽ totũ hoc, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, in cõmentario non attingit: & illud ζωὴ ἐστιν, exponit de vitæ prorogatione: quia (inquit) οὐ συνεκτείνεται τὸ τῆς ζωῆς μέτρον τῇ περιουσίᾳ: id eſt, vitæ modus non producitur vnà cum facultatum incremento. quæ interpretatio congruit quidem exemplo quod mox ſubiicitur. ſed mihi non ſatisfacit. Eſt igitur (vt arbitror) germana hæc ſententia. Chriſtus, vt ſuos ab iſta immodica opum cupiditate deterreat, euertit illud ipſum quo nituntur eiuſmodi hominum conſilia. Solent autem homines vitæ ſuæ præſidia in opibus collocare, adeo vt quo quiſque ditior eſt, eo minus omnia pericula atque adeo ipſam mortem reformidet. Hinc iſta diuitum arrogantia & ſupinitas, quaſi Deum ipſum in ciſtis & horreis incluſum habeant in poteſtate. Contrà verò oſtẽdit Dominus, Primùm, neminem viuere ex eo quod ipſi * ſupereſt. Deinde incertam eſſe omnium iſtarũ rerum poſſeſſionem. nec illis poſſe vitam vel ad momentum prorogari, quòd ea ſita ſit in vnius Dei poteſtate, qui ſolus eam largitur, & conſeruat quandiu ipſi libet: quod argumẽtum copioſiſſimè perſequitur Solomon in Eccleſiaſte. Quorſum igitur quiſquam à diuitiis pendeat, vt ij ſolent qui de iis in dies accumulandis tantopere ſunt ſoliciti? Eſt autem in primis ſeruanda propria notatio τοῦ περισσοῦ, de qua diximus Mat. 5, 37, & Mar. 12, 44. vt auarorum cupiditas infinita ſignificetur, non autem vel res ipſæ ad vſum noſtrum * creatæ damnentur, vel honeſtum tuendæ vitæ ſtudium.

Εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς λέγων, Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα·	16	Dixit autem eis parabolam ¨in hæc verba, ‖ Hominis cuiuſdam diuitis ¨exuberarat ¨regio:	16	*Dixit autem ſimilitudinẽ ad illos, dicens, Hominis cuiuſdam diuitis vberes fructus ager attulit:*	Ecc. 11. 19
Καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Τί ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου;	17	Itaque ¨ratiocinabatur apud ſe, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogam fructus meos.	17	*Et cogitabat intra ſe dicens, Quid faciam, quia non habeo quò congregem fructus meos?*	
Καὶ εἶπε, Τοῦτο ποιήσω· καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω· καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γεννήματά μου, καὶ τὰ ἀγαθά μου·	18	Et dixit, Hoc faciam: deſtruam horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes prouẽtus meos, & bona mea:	18	*Et dixit, Hoc faciam: deſtruam horrea mea, & maiora faciam: & illuc cõgregabo omnia quæ nata ſunt mihi, & bona mea:*	
Καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου, Ψυχή, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά. ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου.	19	Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona repoſita in annos multos: requieſce, comede, bibe, ¨oblectare.	19	*Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona poſita in annos plurimos: requieſce, comede, bibe, epulare.*	
Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεός, Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται;	20	Dixit autem ei Deus, Amens, hac nocte anima tua repetitur abs te: quæ verò paraſti, cuius erunt?	20	*Dixit autem illi Deus, Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem paraſti, cuius erunt?*	
Οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν.	21	Ita *eſt* qui theſaurum congerit ¨ſibi, nec eſt ¨in Deo diues.	21	*Sic eſt qui ſibi theſaurizat, & non eſt in Deum diues.*	
Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε.	22	Dixit autem diſcipulis ſuis, ‖ Propterea dico vobis, ne ſoliciti eſtote de anima veſtra, quid eſuri ſitis: neque de corpore, qua re ſitis induendi.	22	*Dixitque ad diſcipulos ſuos, Ideo dico vobis, nolite ſoliciti eſſe animæ veſtræ quid manducetis: neque corpori, quid induamini.*	Matt. 6. 25 1. pet. 5. 7 pſal. 34. 23

---

16 *In hæc verba*, λέγων. Hebraicus pleonaſmus, vt infrà 14. 3. & ſic etiam Herodotus in Euterpe, ἔφη λέγων. ¶ *Exuberarat*, εὐφόρησεν. Vulg. & Eraſm. per periphraſin, *Vberes fructus attulit.* ¶ *Regio*, ἡ χώρα. Vulg. & Eraſ. *Ager*, id eſt χωρίον. Videtur autem emphaſis eſſe in hoc verbo, quã etiam annotat Theophylactus, quaſi iſte non fundum quempiam, ſed totam aliquam regionem poſſederit, vt ij ſolent qui domum domo, agrum agro cõiungunt, de quibus Eſaias 5. 8.

17 *Ratiocinabatur*, διελογίζετο. Mirè conuenit verbum λογίζεσθαι, quoniam iſtiuſmodi homines totam vitam in ſubducendis rationibus conſumunt.

19 *Oblectare*, εὐφραίνου. Sardanapali vox, ab Epicuro repetita, & ab ipſius haræ porcis, hoc præſertim tempore nimiùm multis, ſtudioſè obſeruata. Vulg. *Epulare*, quod non ſatis latè patet. Eraſmus, *Gaude*, χαῖρε. Eſt autem hæc ſui ipſius compellatio Hebræis familiaris. Sic etiam apud Homerum Vlyſſes ſeipſum adhortatur his quæ ſequuntur verbis, τέτλαθι δὴ κραδίη.

21 *Sibi*, ἑαυτῷ: id eſt, ſeſe reſpiciens. In vno codice legimus ἐν ἑαυτῷ, ex quo intelligatur dici aliquis πλούσιος εἰς Θεόν, quando omnia præſidia in vno Deo collocat, vt εἰς Θεὸν, idem declaret atque ἐν Θεῷ, cui opponitur ἐν ἑαυτῷ. ¶ *In Deo*, εἰς Θεόν. vel apud Deum, id eſt Dei reſpectu. Iubet enim nos Deus theſaurizare in cælis, ac proinde ab vnica eius prouidentia pendere: qua de re Apoſtolus 1. Timot. 6. 17. 18. 19. Vulgata, *In Deum*. Eraſmus, *Erga Deum*. Vtranque interpretationem repudio, nequis ex ea occaſionem arripiat ſtatuendi operum merita, quanuis bonis operibus gratuitam mercedem conſtitutam eſſe non negem. Sed omnino, πλουτεῖν ἐν Θεῷ, dici videtur qui in dies augeſcit in * Dei cognitione. ſic diuites iubet Apoſtolus 1. Timoth. 6, 18, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς. Cæterùm in quinque vetuſtis codicibus poſt πλουτῶν, id eſt *Diues eſt*, ſubiicitur, ταῦτα λέγων, ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, *Hæc dicens, clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.*

23	Ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος.	Anima plus eſt quàm alimentum, & corpus quàm veſtitus.	*Anima plus eſt quàm eſca, & corpus plus quàm veſtimentum.*
24	Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν· οἷς οὐκ ἔστι ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;	Conſiderate coruos ¨ neque ſerere, neque metere: quibus nō eſt ¨ cella neque horreum, ¨ & *tamen* Deus alit eos: quanto vos præſtatis volucribus?	*Conſiderate coruos, quia non ſeminant, neque metunt: quibus non eſt cellarium neque horreum, & Deus paſcit illos: quanto magis vos pluris eſtis illis?*
25	Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;	Quis autem ex vobis ſolicitè cogitando poteſt apponere ad ſtaturam ſuam ¨ cubitum vnum?	*Quis autem veſtrûm cogitando poteſt adiicere ad ſtaturam ſuam cubitum vnum?*
26	Εἰ οὖν οὔτε ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε;	Itaque ſi ne rem quidem minimam *præſtare* poteſtis, quid ¨ de reſiduis illis eſtis ſoliciti?	*Si ergo neque quod minimum eſt poteſtis, quid de cæteris ſoliciti eſtis?*
27	Κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.	Conſiderate lilia, quomodo creſcant: non fatigantur, neque nent. dico autem vobis, ne Solomonem quidem in omni gloria ſua amictum fuiſſe vt vnum illorum.	*Conſiderate lilia quomodo creſcunt: non laborant, neque nent. dico autem vobis, nec Salomon in omni gloria ſua veſtiebatur ſicut vnum ex iſtis.*
28	Εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;	Quòd ſi herbam quæ hodie eſt in agro, & cras in clibanum coniicitur, Deus ita circumueſtit, quanto magis vos, ô exigua fide præditi?	*Si autem fœnum quod hodie eſt in agro, & cras in clibanū mittitur Deus ſic veſtit, quanto magis vos, puſillæ fidei?*
29	Καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε· καὶ μὴ μετεωρίζεσθε.	Vos igitur ne quærite quid eſuri ſitis, aut quid bibituri: & ¨ ne ſuſpenſo animo eſtote.	*Et vos nolite quærere quid manducetis, aut quid bibatis: & nolite in ſublime tolli.*
30	Ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ· ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶδεν ὅτι χρῄζετε τούτων.	Hæc enim omnia gētes mundi requirunt: Pater autem veſter nouit vos iſtis ¨ indigere.	*Hæc autē omnia gentes mundi quærunt: Pater autem veſter ſcit quoniam his indigetis.*
31	Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.	∴ Quin potiꝰ quęrite regnū Dei, & hæc ¨ omnia adiiciētur vobis.	*Veruntamen quærite regnū Dei, & hæc omnia adiicientur vobis.*
32	Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν.	Ne time, ¨ parue grex ille, nam viſum eſt Patri veſtro dare vobis regnum illud.	*Nolite timere, puſillus grex: quia cōplacuit Patri veſtro dare vobis regnū.*

---

24 *Neque ſerere*, ὅτι οὐ σπείρουσι. Sic Terentius vt alibi annotauimus aliquoties, *Obſerua filium quid agat*, pro, *Obſerua quid filius agat*. Syrus vt ſupra 11.41. videtur pro ὅτι legiſſe οἱ, idque (opinor) rectius. ¶ *Cella*, ταμεῖον: vel *Cellarium*, vt vertit Vetus interpres. ſed illud eſt magis vſitatum. Eraſmus, *Penuarium*, quod vocabulum non memini legere. Alibi ταμεῖον vertimus *Conclaue*, in re non prorſus ſimili. ¶ *Et [tamen] Deus*, καὶ ὁ Θεός. Ellipſin particulæ aduerſatiuæ non diſſimilem obſeruauimus Mat.2.6.

25 *Cubitum vnũ*, πῆχυν ἕνα. Atqui cubiti mēſura non eſt minima ſtaturæ humanæ portio. Nō eſt igitur iſtud ad cubiti menſurā, in ſeſe, ſiue relatè, ad corporis totius ſtaturā conſideratā, ſed ad vitæ ipſius & corporis conſeruationem referendum: de quibus inſtituta eſt oratio, & præ quibus minima quædam res eſt corporis incrementum ſi vel ad cubitum vſque excreuerit. Sed & hoc obſeruandum eſt, Chriſtum ſic nomen ἡλικίας & πήχεως vſurpare, quoniam de corporis alimento & veſtitu ſermo erat inſtitutus, vt tamē multo longius feratur ipſius oratio, nempe ad redarguendos in genere tum quicunque ſua ſorte non contenti, altiſſima quæque captant, & vt eò perueniant perpetua ſeſe ſollicitudine incerti excarnificant.

* 26 *De reſiduis illis*, περὶ τῶν λοιπῶν. Vulg. de cæteris, ¨articulo malè prætermiſſo. Deinde τὰ λοιπὰ vocat non in genere cætera, ſed res illas quas immodicè appetunt homines, quaſi quo magis illis redundant, tanto ſit ipſis vita certior & diuturnior futura. τὰ λοιπὰ igitur vocat ea quę vſui neceſſario & iuſto ſuperſunt, antea idcirco vſus verbo περισσεύειν.

29 *Ne ſuſpenſo animo eſtote*, μὴ μετεωρίζεσθε. Quidam τὸ μετεωρίζεσθαι interpretantur in ſublime tolli, nempe vt ex aſtrorum curſu in futurum ſibi conſulant homines: quam interpretationem miror potuiſſe ab Eraſmo approbari. Quidam de diuitum arrogantia explicant, vt idem declaret atque altum ſapere. Quidam ad inſtabilem illam hominum cupiditatem referunt qui ſemper inhiant altioribus. Suum cuique liberum iudiciū eſto. Ad me verò quod attinet, quia μετέωρος Græcis non eum modò declarat qui poſitus eſt in ſublimi (vt Socrates ille apud Ariſtophanem ἀεροβατῶν καὶ τὸν ἥλιον περιφρονῶν) ſed etiam a conſequenti ſignificat τὸν ταλαντευόμενον καὶ ἀβεβαίως ἔχοντα, id eſt eum cuius animus velut in aëre ſuſpenſus, modò hûc, modò illûc inclinat: ideo exiſtimo τὸ μετεωρίζεσθαι accipi pro eo quod Latini dicunt Animi pendere, & dubio ac ſuſpenſo animo eſſe: quod iis eueniat neceſſe eſt qui de præſente vita ſolliciti, in humana duntaxat præſidia reſpiciunt.

30 *Indigere*, χρῄζετε. Clemens Alexādrinus in Pædagogo hæc omnia explicat περὶ τῆς τῶν περιττῶν ἐπιθυμίας; id eſt de cupiditate qua appetimus quæ minimè ſunt neceſſaria: & in eam ſententiam ſuperiore verſiculo Chriſtum dixiſſe putat, μὴ μετεωρίζεσθε. Nam (inquit) μετεώρους ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀλαζονεία καὶ τρυφὴ ποιεῖ. Sed hoc vocabulum χρῄζειν & ταῦτα πάντα, quod ſequitur in proximo verſiculo, indicant hanc Chriſti doctrinam longius porrigi. Reprehēdit enim Dominus eos omnes qui pręſenti vitę ita ſunt addicti vt beatam illam ac ſempiternam vitam vel prorſus obliuiſcantur, vel illi certè poſtponant. Item qui huius vitæ neceſſaria præſidia vel in aliis hominibus, vel in ſua diligentia ac induſtria collocāt. ex quo fit vt plerique anxij & irrequieti ne huius quidem vitæ commodis fruantur: quorum omnium vitiorum radix eſt diffidentia. Eam igitur his verbis Chriſtus conatur ſuis eximere, non vt officio ſuo deſint, ſed vt in primis quærant quod præcipuum eſſe debet, & ita laborent vt impiam illam animi ægritudinem vitent, omnes denique cogitationes in Patrem cęleſtem reiiciāt, vt monetur 1.Pet.5.7.

31 *Quin potius*, πλὴν. Vulg. *Veruntamen*. Vide ſuprà cap. 11.41, & Matt.11.22. ¶ *Omnia*, πάντα. Deeſt hæc particula in tribus vetuſtis codicibus: ſed mihi tamen videtur minimè otioſa.

32 *Parue grex ille*, τὸ μικρὸν ποίμνιον. Magna vis eſt hoc loco articuli, ideóque minimè negligenda, quum in eo lateat totius huius conſolationis pondus. Videtur autem Chriſtus alludere ad locum Eſ.41.14.

33 Πολήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγίζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει.

34 Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.

35 Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι·

36 Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων· ἵνα ἐλθόντος, καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ.

37 Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντας. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτοὺς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.

38 Καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτω, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι.

39 Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.

40 Καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

41 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας;

42 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον;

43 Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

44 Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

45 Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρ-

33 ‖Vēdite quæ habetis, & date eleemoſynā. Parate vobis crumenas quæ nō veteraſcūt, theſaurum in cælis qui nunquā deficiat, quò fur nō appropinquat, *& vbi* tinea non corrumpit.

34 Vbi enim theſaurus veſter eſt, illic & ¨cor veſtrum erit.

35 ‖Sint lumbi veſtri præcincti, & *veſtræ* lucernæ accenſæ:

36 Et ſimiles *eſtote* vos iis qui expectant quando dominus ſuus ¨regreſſurus ſit à nuptiis, vt quū venerit, ac pulſauerit, ſtatim aperiant ei.

37 Beati ſerui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilantes. amen dico vobis, præcinget ſe & faciet vt diſcumbant, & ¨ accedens miniſtrabit eis.

38 Et ſi venerit ¨ in ſecunda vigilia, & ſi in tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati ſunt ſerui illi.

39 ‖Hoc autem ſcitote, ¨ſi ſciret paterfamiliâs qua hora fur venturus ſit, vigilaret, nec ſineret perfodi domum ſuam.

40 Et vos igitur eſtote parati. quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.

41 Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis iſtam parabolam, an etiam omnibus?

42 Dixit autem Dominus, Quiſnam ¨ eſt fidus ¨ diſpenſator ac prudens, quem dominus præficiet famulitio ſuo, vt in tempore det demenſum?

43 Beatus ſeruus ille quem, quum venerit dominus, inuenerit ita facientem.

44 Verè dico vobis, omnibus ſuis bonis præficiet eum.

45 Quòd ſi dixerit ſeruus ille in corde ſuo, Tardat dominus

33 *Vendite quæ poßidetis, & date eleemoſynam. Facite vobis ſacculos qui non veteraſcunt, theſaurum non deficientem in cælis, quò fur non appropiat, neque tinea corrumpit.* Mat. 6.20

34 *Vbi enim theſaurus veſter eſt, ibi & cor veſtrum erit.*

35 *Sint lumbi veſtri præcincti, & lucernæ ardentes:* 1.Pet.1.13.

36 *Et vos ſimiles hominibus expectantibus dominum ſuum quando reuertatur à nuptijs: vt quum venerit, & pulſauerit, confeſtim aperiant ei.*

37 *Beati ſerui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilantes. amē dico vobis quòd præcinget ſe, & faciet illos diſcumbere, & tranſiēs miniſtrabit illis.*

38 *Et ſi venerit in ſecunda vigilia, & ſi in tertia vigilia venerit, & ita inuenerit, beati ſunt ſerui illi.* 209

39 *Hoc autem ſcitote, quoniam ſi ſciret paterfamiliâs qua hora fur veniret, vigilaret vtique, & nō ſineret perfodi domum ſuam.* Mat. 24. 43. apoc.16.15.

40 *Et vos eſtote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis venit.*

41 *Ait autem ei Petrus, Domine, ad nos dicis hanc parabolā, an & ad omnes?*

42 *Dixit autem Dominus, Quis, putas, eſt fidelis diſpenſator & prudens, quem conſtituet dominus ſupra familiam ſuam, vt det illis in tempore tritici menſuram?*

43 *Beatus ille ſeruus quem quum venerit dominus, inuenerit ita facientem.*

44 *Verè dico vobis quoniā ſupra omnia quæ poßidet, conſtituet illum.*

45 *Quòd ſi dixerit ſeruus ille in corde ſuo, Morā facit dominus meus venire:*

---

* 34 *Cor,* ἡ καρδία. Id eſt intimus tuus affectus, qua ratione apud Hebræos כסל [*Keſel*] qua voce propriè ſignificātur ilia & intima illa viſcera. accipitur pro fiducia.

* 36 *Regreſſurus ſit,* ἀναλύσει, tranſlatione à nautis ſumpta, eò curſum reflectentibus vnde ſoluerant, quòd Gallicè dicitur *relaſcher*. Itaque non ei qui udomnm egreditur, ſed qui domum regreditur hoc verbum competit, de quo plura dicemus Philipp.1.23. Athen.lib.1, ἀπὸ τοῦ δείπνου ἀναλύοντι. Polyb.lib.4, ἀναλύοντα ἐκ μάχης οἱ στρατιῶται ἀπέκτειναν.

37 *Accedens,* παρελθών. Vulgata & Eraſmus, *Tranſiens,* quæ ſignificatio non videtur conuenire huic loco, niſi eò referas, quòd eos qui miniſtrant conuiuis, ſubinde oporteat locum mutare. Sed præſtat (ni fallor) illo modo interpretari, vt idem declaret atque παρών, vt etiam accipitur infrà cap.17.7, vbi tamen agitur non de miniſtro, ſed de eo qui ad menſam accumbit. Abundant autem huiuſmodi participia ex Hebræorū idiotiſmo, vt in illis dicendi formulis, Reſpondens dixit, Surgens abiit, Profectus venit & ſimilibus. Sic tamen loquuntur etiam diſertiores Græci, quum ſignificare volunt repentè & præter expectationem aliquem prodiiſſe in publicum. Æſchines, ὁ δὲ σεμνῶς πάνυ παρελθών, τὸν Καλλίαν ὑπερεπῄνει. Demoſthenes, ἐφάνην τοίνυν οὗτος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐγὼ καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, &c. quæ emphaſis fortaſſe non eſt hoc loco negligenda.

38 *In ſecunda vigilia,* ἐν δευτέρᾳ φυλακῇ. Sic Terent. in Andria, ſeruata præpoſitione, *Nolo me in tempore hoc videat ſenex.*

39 *Si ſciret,* εἰ ᾔδει. Vel *ſciuiſſet.* & mox, *vigilaſſet, nec ſiniſſet,* vt agatur de eo cuius domus iam ſit perfoſſa.

42 *Eſt,* ἐστὶν. In vno exemplari ſcribitur, ἔσται erit. ¶*Diſpenſator,* οἰκονόμος. id eſt alendo famulitio deſtinatus, qualis fuit Eliezer in domo Abrahæ. Geneſ.15.2, vbi dicitur בן־משק [*ben-meſchek*] vt plerique exponunt: & eiuſmodi delectis ſeruis vſos fuiſſe Romanos quoque veteres, liquet ex Suet. in Auguſto, eius ſeruum diſpenſatorē, Diomedē cōmemorante. ¶*Demenſum?* σιτομέτριον; Serui (inquit Donatus in Phormionē) quaternos modios frumēti accipiebāt in mēſem, & id demēſum dicebatur. Vulg. *Menſurā frumēti.* Eraſ. *Demenſum cibū,* vt loquitur Plaut. in Sticho.

χεσθαι· καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι·

46 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει· καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει.

47 Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας, μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς·

48 Ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας· παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ· καὶ ᾧ παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.

49 Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη;

50 Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ;

51 Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ, οὐχὶ, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν.

52 Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι τρεῖς ἐπὶ δυσὶ, καὶ δύο ἐπὶ τρισί.

53 Διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί· μήτηρ ἐπὶ θυγατρὶ, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρί· πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν αὐτῆς.

Matt. 16.2

54 Ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, Ὅταν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε, Ὄμβρος ἔρχεται. καὶ γίνεται οὕτω.

meus aduentum: cœperítque verberare ſeruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

46 Veniet dominus ſerui illius eo die quo non expectat, & ea hora quam non nouit: & ⁚ſeparabit eum, partémque cum infidis ei aſſignabit.

47 Ille autem ſeruus qui nouit voluntatem domini ſui, & neque *ſe* comparauit, ⁚neque fecit ex eius voluntate, cædetur multis *plagis*:

48 Qui verò non nouit & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Porro cuicunque multũ datum fuerit, multũ repetetur ab eo, & apud quem depoſitũ fuerit multum, ⁚amplius repoſcetur ab eo.

49 Ignẽ veni miſſurus in terrã, & quid volo ⁚ſi iam accenſus eſt?

50 Sed baptiſmo ⁚oportet me baptizari, & quomodo conſtringor vſquequò *hoc* perficiatur?

51 Putatis me adueniſſe pacem daturum in terra? non, dico vobis, imò ⁚diſſidium.

52 Erunt enim ex hoc *tempore* quinque in vna domo diſſidentes, tres ⁚aduerſus duos, & duo aduerſus tres.

53 Diſſidebit pater aduerſus filium, & filius aduerſus patrem: mater aduerſus filiã, & filia aduerſus matrem: ſocrus aduerſus nurum ſuam, & nurus aduerſus ſocrum ſuam.

54 ‖Dicebat autem etiam turbæ, Quum videritis nubem exoriẽtem ab Occaſu, ſtatim dicitis, Imber venit: & ita fit.

& cœperit percutere ſeruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

46 *Veniet dominus ſerui illius in die qua non ſperat, & hora qua neſcit: & diuidet eum, partémque eius cum infidelibus ponet.*

47 *Ille autem ſeruus qui cognouit voluntatem domini ſui, & non præparauit, & non fecit ſecundũ voluntatem eius, vapulabit multis:*

48 *Qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omni autem cui multum datum eſt, multum quæretur ab eo: & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo.*

49 *Ignem veni mittere in terram, & quid volo niſi vt accendatur?*

50 *Baptiſma autem habeo baptizari, & quomodo coarctor, vſque dum perficiatur?*

51 *Putatis quia pacem veni dare in terram? Non, dico vobis, ſed ſeparationem.*

52 *Erũt enim ex hoc quinque in domo vna diuiſi, tres in duos, & duo in tres.*

53 *Diuidetur pater in filium, & filius in patrem ſuum: mater in filiam, & filia in matrem: ſocrus in nurum ſuam, & nurus in ſocrum ſuam.*

54 *Dicebat autem & ad turbas, Quum videritis nubem orientem ab Occaſu, ſtatim dicitis, Nimbus venit: & ita fit.*

---

46 *Separabit*, διχοτομήσει. Vel ſegregabit, vt vertit Tertul. lib. in Marcionem. Vide Matth. 24.51.

47 *Neque fecit*, μηδὲ ποιήσας. Hoc non legit Syrus interpres, ídque nulla ſenſus iniuria.

48 *Amplius*, περισσότερον. Amplius videlicet quàm ab eo cui non tam multa commiſſa ſunt: non autem amplius quàm ſit ipſi commiſſum. Theophylactus autem hoc diſcrimen conſtituit in verbis διδόναι & παρατιθέναι. Illud enim accipit de miraculorum donis, hoc verò de Verbi miniſterio. Legit autem καὶ ᾧ παρακατέθεντο, ídque (vt opinor) rectius. Nam præterquam quòd pro Commendare alicui & fidei committere, potius dicunt Græci παρακατατιθέναι, Paulus etiam donum Spiritus ſancti παρακαταθήκην elegáter vocat 1. Tim. 6.20, & 2. Tim. 1.14. Sic tamen vſurpauit verbum παρατιθέναι noſter Lucas infrà, 25.46, & in Actis Apoſtolorum aliquoties.

49 *Si iam accenſus eſt?* εἰ ἤδη ἀνήφθη; Ita legitur in omnibus vetuſtis codicibus quos vidimus, & apud Theophylactum, quem tamen miror, τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη, interpretari, πόσον θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη. Neque enim video quomodo hæc cohæreant, niſi potius legas ἀναφθῇ, vt εἰ pro ὅπως accipiatur, quemadmodum apud Homerum ſæpe: & interpreteris, *Quantopere velim vt iam accendatur?* Sed ne hoc quidem mihi ſatis placet. Vulgata, *Niſi vt accendatur.* Videtur enim legiſſe, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀναφθῆναι; vel potius, καὶ τί θέλω ἢ ἤδη ἀναφθῆναι; id eſt, *& quid aliud velim quàm iam eſſe accenſum?* vt rectè coniicit Eraſmus: & ita accepit Syrus
* interpres. Clemens lib. Recognitionum, Ruffino interprete, citat his verbis hũc locũ, *Et quàm volo vt accendatur!*

50 *Oportet me baptizari*, ἔχω βαπτισθῆναι. Vulg. & Eraſ. *Habeo baptizari*: quo dicendi genere vtitur Suetonius: itaque nõ repudio, ſed malui planius loqui. Cæterùm in hoc verſiculo comperi Epiphanium plurimùm variare ab omnibus codicibus quos mihi contigit inſpicere. Sic enim ille κατὰ Ἀρειομανιτῶν hunc locum citat, τὸ ποτήριον ἔχω πιεῖν, καὶ τί σπεύδω ἕως οὗ πίω αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἐβαπτίσθην; id eſt, *Poculum habeo bibendum, & quid feſtino donec ipſum bibero? & baptiſmo oportet me baptizari, & quid volo ſi iam ſum baptizatus?* Sed cauſam non video cur hæc lectio magis amplectatur, quàm quòd idem auctor alibi refert de hoc loco à Marcionitis deprauato. Trita eſt autem in ſacris literis metaphora ab immerſione in aquã, & à potione, ad ſignificandas grauiſſimas quaſuis ærumnas ſumpta, vt ſuprà, 10,38.

51 *Diſsidium*, διαμερισμόν. Vulg. & Eraſmus, *Separationẽ*: rectè quidem, niſi mauis Diſparationem dicere: nam Diſpertitionem non dicimus. Sed Separare oppono τῷ ἀφορίζειν, ob eam cauſam quam alibi expoſuimus: alioquin Diſſidere reſpondet τῷ διΐστασθαι.

52 *Aduerſus duos*, ἐπὶ δυσί. Vulgata, *In duos*: quæ interpretatio eſt obſcura propter præcedens participium διαμεμερισμένοι, quod vertit *Diuiſi*. Ponitur autem tertius caſus pro quarto, vt in illo Homeri verſiculo Iliados γ, Οἳ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι φέρον πολύδακρυν ἄρηα: pro ἐπ' ἀλλήλους. id eſt, κατ' ἀλλήλων. Sic Lucas paulo pòſt, ἐπὶ τὴν νύμφην & ἐπὶ τὴν πενθεράν. Sunt autem hæc repetita ex Micheæ 7.6.

57 Diiudi-

55 Καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, Ὅτι καύσων ἔσται· καὶ γίνεται.

56 Ὑποκριταὶ, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν· τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε;

57 Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;

58 Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ· μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτὴν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλλῃ εἰς φυλακήν.

59 Λέγω σοι οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Παρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν.

2 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν;

3 Οὐχὶ, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε.

4 Ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτὼ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωὰμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτοὺς, δοκεῖτε ὅτι οὗτοι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ;

5 Οὐχὶ λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε.

6 Ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολὴν, Συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην· καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν.

7 Εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργὸν, Ἰδοὺ, τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον

55 Et quum Auſtrum flantem, dicitis, Aeſtus erit: & fit *æſtus*.

56 Hypocritæ, faciē terræ & cæli noſtis probare: hoc autem tempus qui fit vt non probetis?

57 Cur autem & per vos ipſos nō ¨diiudicatis quod iuſtum eſt?

58 ‖ ¨Enimuerò dum abis cum aduerſario tuo ad magiſtratum, ¨da operam in via vt libereris ab eo: ne ¨pertrahat te ad iudicem, & iudex tradat te ¨exactori, & exactor coniiciat te in carcerem.

59 Dico tibi, non exibis illinc vſquequò vltimum etiam ¨minutum reddideris.

CAP. XIII.

1 ADfuerunt autē eo ipſo tēpore quidam annuntiātes ei ¨de Galilæis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuerat cum ipſorum ſacrificiis.

2 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Putatis hos Galilæos ¨præ omnibus Galilæis peccatores fuiſſe, quòd talia paſſi ſint?

3 Nequaquam, dico vobis: imò niſi reſipiſcatis, omnes itidem peribitis.

4 Aut illi decem & octo, ſupra quos cecidit turris ¨in Siloam, & quos trucidauit, putatis ¨debitores fuiſſe præ omnibus hominibus qui habitant Hieroſolymis?

5 Nequaquam, dico vobis: imò niſi reſipiſcatis, omnes ſimiliter peribitis.

6 Dixit autem hanc parabolam, Ficum habebat quidam plantatam in vinea ſua: & venit quærens fructū in ea, neque inuenit.

7 Dixit autem vinitori, Ecce, anni tres ſunt ¨*ex quo* ¨venio quærens fructum in ficu iſta, & non inuenio: excinde eam:

55 *Et quum Auſtrum flātem, dicitis, Quia æſtus erit: & fit.*

56 *Hypocritæ, faciem cæli & terræ noſtis probare: hoc autem tempus quomodo non probatis?*

57 *Quid autem & à vobiſipſis non iudicatis quod iuſtum eſt?*

58 *Quū autem vadis cum aduerſario tuo ad principem, in via da operam liberari ab illo: ne fortè trahat te ad iudicē, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerē.*

Matt. 5.25

59 *Dico tibi, non exies inde donec etiam nouiſſimū minutum reddas.*

CAP. XIII.

1 *ADerant autem quidam ipſo in tempore, nuntiantes illi de Galilæis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuit cum ſacrificiis eorum.*

2 *Et reſpondens dixit illis, Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia paſſi ſunt?*

3 *Non, dico vobis: ſed niſi pœnitentiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis.*

4 *Sicut illi decem & octo ſupra quos cecidit turris in Siloë, & occidit eos: putatis quia & ipſi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Ieruſalem?*

5 *Non, dico vobis: ſed ſi pœnitentiam non egeritis, omnes ſimiliter peribitis.*

6 *Dicebat autem hanc ſimilitudinem, Arborem fici habebat quidam plātatam in vinea ſua: & venit quærens fructum in illa, & non inuenit.*

7 *Dixit autem ad cultorem vineæ, Ecce, anni tres ſunt ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: ſuc-*

---

57 *Diiudicatis*, κρίνετε. In quodam codice legitur διακρίνετε, diſcernitis.

58 *Enimuerò*, γάρ. Hanc particulam cōſtat hoc loco cauſalem non eſſe, vt quæ non ſoleat iūgi cum imperandi modo. Itaque vel eſt expletiua, vel ponitur pro οὖν, *Igitur*. Vulg. legit δὲ, *autem*, quod rectius videtur. ¶ *Da operam*, δὸς ἐργασίαν. Notandum hoc dicendi genus, quod non memini alibi legere. neque Syrus interpres videtur intellexiſſe: nec ipſe quoque Theophylactus. ¶ *Pertrahat*, κατασύρῃ. Ambroſius legit, *Condemnet*: id eſt reum peragat: vt plane videatur pro κατασύρῃ, legiſſe κατακρίνῃ, ſicut Eraſmus rectè coniicit. ¶ *Exactori*, πράκτορι: id eſt, ei qui damnatos cogit iudicum ſententiæ parêre.

59 *Minutum*, λεπτόν. Vide Mar. 12.42. Qui autē ex hoc loco ſtatuunt purgatorium, ſaltem legant Theophylacti commentaria, Romæ ipſius Pontificis auſpiciis excuſa.

IN CAPVT XIII.

1 *De Galilæis*, περὶ τῶν Γαλιλαίων. Oportet igitur Samaritanos quoque fuiſſe Galilæorum nomine comprehenſos, ſi hæc eſt hiſtoria quam deſcribit Ioſephus lib. Antiquit. 18, cap. 5. qua de re amplius quærendum cenſeo.

2 *Præ omnibus Galilæis*, παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους. In hoc dicendi genere, quod etiam paulo poſt repetitur, neceſſariò ſubauditur ἄλλους, vel λοιπούς, vt ſit plena loquutio, Præ reliquis, vel, aliis omnibus Galilæis. Sic Plinius de obeliſcis loquens, *Omnibus* (inquit) *quæ in mari viſa ſunt, mirabiliorem*. Pro, *omnibus aliis*.

4 *In Siloam*, ἐν τῷ Σιλωάμ. Subauditur τόπῳ vel ποταμῷ, propter adiūctum articulū. Fuit enim Siloam riuulus vnde aquæductus in vrbem ferebatur, cuius meminit Iohannes 9.7, & Eſaias 8.6, vbi Hebraicè vocatur שלוח [*ſchiloach*.] Itaque hoc nomen nihil pertinet ad vrbem שלה [*ſchiloh*] quam Græci vocant Σιλώμ, iam olim vaſtatam, vt liquet ex Ieremiæ 7. cap. Exiſtimandum eſt potius ad ipſam piſcinam fuiſſe extructam turrim quampiā aut ipſius aquæductus caſtellum, quod repētè proſtratum aliquot homines occiderit, ſub hoc tempus quo Chriſtus hunc habuit ſermonem. ¶ *Debitores*, ὀφειλέται. i. ἁμαρτωλοὶ, *peccatores*. Vide Matth. 23.16.

7 [*Ex quo*] ἀφ' οὗ. Sic habet vulgata: quod vetuſtiſſimi codicis mei auctoritate confirmatur. Et oſtendit hic locus hunc habitum ſermonem quarto ineunte anno à baptiſmo Chriſti, vt qui à Septembri cœperit. Illud autem omnino ſubaudiendum eſt, niſi malimus ſic loquutum Lucam vt ſcripſit Virgil. lib. Æneid. 1, *—vna cum gente tot annos Bella gero.* ¶ *Venio*, ἔρχομαι. id eſt, veni, vel venire ſoleo. Similem loquendi formulam obſeruauimus Matth. 26.23. *

αὐτήν· ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ;

8 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ, Κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτὴν, καὶ βάλω κοπρίαν·

9 Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν.

10 Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.

11 Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ· καὶ ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές.

12 Ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς, προσεφώνησε, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου.

13 Καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη, καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν.

14 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ, Ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου.

15 Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ Κύριος, καὶ εἶπεν, Ὑποκριτὰ, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;

16 Ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

∴ quorſum etiam terram inutilem reddit?

8 Ille verò reſpondens dixit ei? Domine, ſine eam etiam hoc anno, vſquequo ∴ fodero circum eam, & miſero ſtercus:

9 ∴ Et ſi quidem tulerit fructum, *ſines*: ſin minus, ∴ poſtea excindes eam.

10 Docebat autem in quadam ſynagoga Sabbatho.

11 Et ecce, mulier ∴ adfuit, ∴ habens ſpiritum inualetudinis *ab* annis decem & octo: erátque ∴ incurua, nec prorſus *ſeſe* poterat recuruare.

12 Ipſam autem Ieſus viſam aduocauit, & dixit ei, Mulier, ∴ ſoluta es ab inualetudine tua.

13 Et impoſuit ei manus: & illico ∴ ſurrecta eſt, & glorificabat Deũ.

14 Reſpõdens autem ∴ præfectus ſynagogæ, indignans quòd Sabbatho ſanaſſet Ieſus, dixit turbæ, Sex dies ſunt quib⁹ oportet operari: his ergo *diebus* venite & curamini, & non die Sabbathi.

15 Reſpondit ergo ei Dominus, & dixit, ∴ Hypocrita, vnuſquiſque veſtrûm Sabbatho nónne ſoluit bouem ſuum aut aſinam à præſepi, & ducit aquatum?

16 Hanc autem filiam Abrahæ, quã vinxerat Satanas ecce decẽ & octo annos, nõ oportuit à vinculo iſto ſolui die Sabbathi?

cide ergo illam: vt quid etiam terram occupat?

8 *At ille reſpondens dicit illi, Domine, dimitte illam & hoc anno, vſque dum fodiam circa illam, & mittam ſtercora:*

9 *Et ſi quidem fecerit fructum: ſin autem, in futurum ſuccides eam.*

10 *Erat autem docens in ſynagoga eorum Sabbathis.*

11 *Et ecce mulier quæ habebat ſpiritum infirmitatis annis decem & octo: & erat inclinata, nec omnino poterat ſurſum reſpicere.*

12 *Quam quum videret Ieſus, vocauit eam ad ſe: & ait illi, Mulier, dimiſſa es ab infirmitate tua.*

13 *Et impoſuit illi manus, & confeſtim erecta eſt, & glorificabat Deum.*

14 *Reſpondens autem archiſynagogus, indignans quia Sabbatho curaſſet Ieſus, dicebat turbæ, Sex dies ſunt in quibus oportet operari: in his ergo venite, & curamini: & non in die Sabbathi.*

15 *Reſpondens autem ad illũ Dominus, dixit, Hypocrita, vnuſquiſque veſtrûm Sabbatho non ſoluit bouem ſuum aut aſinũ à præſepio, & ducit adaquare?*

16 *Hanc autẽ filiã Abrahæ, quã alligauit Satanas ecce decẽ & octo annis, nõ oportuit ſolui à vinculo iſto, die Sabbathi?*

¶ *Quorſum etiam terram,* &c. ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; Vulg. *Vt quid etiam terram occupat?* Eraſmus, *Ad quid vel terram occupat?* id eſt onerat, ſed inutili onere. hoc eſt enim (inquit) propriè καταργεῖν. At ego fateor me nuſquam legiſſe καταργεῖν pro inutiliter onerare vel occupare. Hoc quidem conſtat τὸ ἀργὸν ſignificare quod eſt ignauum & iners, ac nullis prorſus viribus: vnde τὸ καταργεῖν ſæpe apud Paulum occurrit pro eneruare & caſſum ac irritum reddere: deinde etiam metaphoricè τὸ καταργεῖσθαι pro liberari. Exiſtimo igitur hîc dici ficum τὴν γῆν καταργεῖν, quæ præterquã quòd erat infructuoſa, eam etiam terræ partem quam occupabat, ſterilem reddebat: quæ alioquin vitibus conſita, non fuiſſet inutilis. Cæterùm in quodam exemplari ſcriptum legimus ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργῇ: id eſt, vt ne terrã * etiam inertem reddat. Sed illa ſcriptura vera eſt, ἱνατί illud, eſt ἐλλειπτικῶς, quod Gallicè dicimus *A que faire.*

8 *Fodero circum eam,* σκάψω περὶ αὐτήν. Hoc eſt quod La* tini vno verbo dicunt Ablaqueare, vt eleganter hunc locum vertere liceat, Donec eum ablaqueauero, & ſtercorauero.

9 *Et ſi quidem tulerit fructum* [*dimittes,*] κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν. ſub. ἀφήσεις, ex præcedente verſ. *Hoc,* inquit doctiſſimus Budæus, *mutilatum videtur iis qui Græcè neſciunt. Eſt enim ſchema Græcum quod anantapodoton dicitur, Atticæ linguæ proprium, oratio videlicet vno membro defecta.* Hæc Budæus, quæ prolatis etiam ex Ariſtophane & Cicerone exemplis confirmat, annotationibus prioribus in Pandectas. Me verò non piguit explere quod deeſt, vt perſpicuitati ſtuderem. ¶ *Poſtea,* εἰς τὸ μέλλον. id eſt μετέπειτα. Vulgata, *In futurum.* Eraſmus, *in poſterum.* Syrus interpres aliud prorſus legit, licet eadẽ manente ſententia: vt qui verterit למא חי [*lema chai*] id eſt, cur viueret, ficus videlicet, dilata longius exciſione?

11 *Adfuit,* ἦν, id eſt παρῆν. Sic enim malo accipere, quàm coniungere cum participio ἔχουσα. ¶ *Habens ſpiritum inualetudinis,* πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας. Vulgata, *infirmitatis,* id eſt, morbo à Satana inflicto laborans, vt explicatur poſtea verſu 16. Sic ſpiritus auaritiæ, dicitur ſpiritus ad auaritiam impellens, & ſimilia multa paſſim occurrunt. In vetuſtiſſimo meo codice legitur ἐν ἀσθενείᾳ ἦν πνεύματος. *Erat in inualetudine ſpiritus,* id eſt laborabat morbo à Spiritu, nempe Satana immiſſo. quod planius eſt. ¶ *Incurua,* συγκύπτουσα, i. κατακύπτουσα, & ὀπισθότονος. Vulgata, *Inclinata*: huius vocabuli vi non ſatis expreſſa. Eraſmus, *Contracta:* quod rectè quidem explicat in Annotationibus, ſed tamen non ſatis conuenit. Contractus enim eſſe poteſt qui minimè ſit nec incuruus, nec reſupinatus. Huic opponitur τὸ ἀνακύψαι, i. *recuruare.* Nam recuruus aduerſatur incuruo, ſicut apud Græcos, ὁ ἀνακεκυφὼς τῷ συγκεκυφότι, itẽ ἐμπροσθοτονικὸς τῷ ὀπισθοτονικῷ.

12 *Soluta es,* ἀπολέλυσαι. Vulgata, *Dimiſſa es.* Eraſmus, *Liberata es.* Vterque Græci vocabuli propriam ſignificationem neglexit, quam tamen ſeruare oportuerat. Tenebatur enim Satanæ quaſi vinculis conſtricta, vt ne attollere quidẽ caput totis 18 annis potuerit, ſicut Dominus ipſe poſtea loquitur. Vtitur ergo verbo ἀπολύειν compoſito pro ſimplici, quod mox ſcribitur verſu 16. ſicut à Latinis etiam interdum Abſoluere pro Soluere vſurpatur.

13 *Surrecta eſt,* ἀνωρθώθη, vel ſubrecta. Nam vtroque hoc participio vtuntur idonei auctores. Vulg. & Eraſmus, *Erecta eſt.* Erigimus autem iacentia, ſurrigimus quæ deorſum pendent.

14 *Præfectus ſynagogæ,* ἀρχισυνάγωγος. Vnus videlicet eorum qui ſynagogæ illi præerant. Plures enim Archiſynagogos fuiſſe apparet ex Marci capite 5. verſu 22, & Act. 13. 15.

15 *Hypocrita,* ὑποκριτά. Complutenſis editio cum quatuor vetuſtis codicibus legunt ὑποκριταί, *hypocritæ*, ita vt omnes iſtos doctores Chriſtus appellet, quum ſequatur ἕκαστος ὑμῶν, vnuſquiſque veſtrûm.

Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ᾽ αὐτοῦ.

Ἔλεγε δὲ, Τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν;

Ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃ λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ, καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

Καὶ πάλιν εἶπε, Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

Ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

Καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας διδάσκων, καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς Ἱερουσαλήμ.

Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς,

Ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πολλοὶ, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν·

Ἀφ᾽ οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι, καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν· καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ.

Τότε ἄρξεσθε λέγειν, Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας.

Καὶ ἐρεῖ, Λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ· ἀπόστητε ἀπ᾽ ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας.

Ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων· ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω.

Καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἀπὸ βοῤῥᾶ καὶ νότου· καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἰδοὺ, εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶ πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι.

Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρα προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, Ἔξελθε, καὶ πορεύου ἐντεῦθεν· ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι.

17 Et quum hæc diceret,pudore afficiebãtur omnes qui ſe opponebant ei: tota verò turba gaudebat ſuper omnibus glorioſis rebus quæ fiebant ab eo.

18 ‖Dixit autem *Ieſus*,Cui rei ſimile eſt regnumDei,& cui illud aſſimilabo?

19 Simile eſt grano ſinapis, quod acceptũ quiſpiã miſit in hortum ſuum: & creuit,⁚& euaſit in arborem magnã, & volucres cæli nidulatæ ſunt in eius ramis.

20 ‖Et rurſum dixit, Cui *rei* aſſimilabo regnum Dei?

21 Simile eſt fermento quod acceptum mulier indidit in farinæ ſata tria,vſquequo fermentaretur tota.

22 ‖Peragrabat igitur ſingulas vrbes & vicos,docens,& iter faciens Hieroſolymam.

23 Dixit autem ei quidam, Domine,num pauci ſunt qui ſeruẽtur? Ipſe verò dixit eis,

24 ‖Contendite intrare per anguſtam portam:quia multi, dico vobis,ſtudebunt intrare, & nòn poterunt:

25 ⁚Ex quo *videlicet* ſurrexerit paterfamiliàs,& occluſerit oſtium, & cœperitis foris ſtare, & pulſare oſtium,dicentes, Domine,Domine,aperi nobis: qui reſpondẽs dicet vobis,Neſcio vnde vos ſitis.

26 Tũc incipietis dicere,Edimus in tui conſpectu & bibimus, & in plateis noſtris docuiſti.

27 ‖Et dicet,Dico vobis, neſcio vnde vos ſitis: ‖abſcedite à me omnes ꝗ facitis quod iniuſtũ eſt.

28 Illic erit fletus & ſtridor dẽtium, quum videritis Abraham & Iſaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei,vos autem expelli foras.

29 Tunc ⁚venient *homines* ab Oriente, & Occidente, & Borea, & Auſtro: & diſcumbent in regno Dei.

30 ‖Et ecce, ſunt vltimi qui erũt primi, & ſunt primi qui erunt vltimi.

31 Eo ipſo die acceſſerunt quidam Phariſæi,dicentes,Exi & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.

17 *Et quum hæc diceret, erubeſcebant omnes aduerſarij eius: & omnis populus gaudebat in vniuerſis quæ glorioſè fiebant ab eo.*

18 *Dicebat ergo, Cui ſimile eſt regnum Dei, & cui ſimile æſtimabo illud?* Mat.13 31 mar.4 31

19 *Simile eſt grano ſinapis, quod acceptum homo miſit in hortum ſuum: & creuit, & factum eſt in arborem magnam, & volucres cæli requieuerunt in ramis eius.*

20 *Et iterum dixit, Cui ſimile æſtimabo regnum Dei?* Mat.13.33

21 *Simile eſt fermẽto quod acceptum mulier abſcondit in farinæ ſata tria, donec fermentaretur totum.*

22 *Et ibat per ciuitates & caſtella docens, & iter faciens in Ieruſalem.* Mat.9.35 marc. 6.6

23 *Ait autem illi quidam, Domine, Si pauci ſunt qui ſaluantur? Ipſe autem dixit ad illos,*

24 *Contendite intrare per anguſtam portam: quia multi, dico vobis, quærent intrare, & non poterunt:* Mat.7.13

25 *Quum autem intrauerit paterfamiliâs, & clauſerit oſtium, & incipietis foris ſtare, & pulſare oſtium, dicentes, Domine, aperi nobis: & reſpondens dicet vobis, Neſcio vos vnde ſitis.*

26 *Tunc incipietis dicere, Manducauimus coram te & bibimus, & in plateis noſtris docuiſti.*

27 *Et dicet vobis, Neſcio vos vnde ſitis: diſcedite à me omnes operarij iniquitatis.* Matt 7.13, & 25 41 Pſal.6.13

28 *Ibi erit fletus & ſtridor dentium, quum videritis Abraham & Iſaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autẽ expelli foras.*

29 *Et venient ab Oriente & Occidente, & Aquilone & Auſtro, & accumbent in regno Dei.*

30 *Et ecce, ſunt nouiſſimi qui erunt primi, & ſunt primi qui erũt nouiſſimi.* Mat. 19.30 & 20 16 mar. 10.31

31 *In ipſa die acceſſerunt quidam Phariſæorum dicentes illi, Exi, & vade hinc: quia Herodes vult te occidere.*

---

19 *Et euaſit*, καὶ ἐγένετο. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et factum eſt*.

25 *Ex quo*, ἀφ᾽ οὗ. Cohærent iſta cum præcedente verbo, & cauſa adfertur cur volentibus ingredi non patebit aditus, quia nimirum ſero venient, occluſis iam foribus. Vulg.& Eraſmus, *Poſtquam autem*: quaſi noua inchoetur periodus.

29 *Venient* [*homines*] ἥξουσι, imperſonaliter accipiendum. ¶ *Ab Oriente*, ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν. Græcas voces auctor libelli De Mundo vult plurali numero vſurpari,propter triplicẽ ortũ & occaſum, nempe Vernũ,Solſtitialem, & Autumnalem. Vſurpatur tamen ἀπ᾽ ἀνατολῆς ſingulari numero Matth.2,2.& Apoc.21.23,quod vix apud idoneos Græcos ſcriptores inuenias. *

32 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἰδοὺ, ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι.

33 Πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι· ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἱερουσαλήμ.

Matt.23.37

34 Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

35 Ἰδοὺ, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· ἀμὴν δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Κεφάλαιον ιδ.

1 ΚΑῚ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρι-

32 Tunc ait eis, Profecti dicite vulpi iſti, Ecce, ¨eiiciam dæmonia, & ¨ſanationes peragam ¨hodie & cras: tertia autē die ¨conſummabor.

33 ¨Veruntamē oportet me ¨hodie & cras & perēdie iter facere: quia ¨non contingit vt Propheta pereat extra Hieruſalem.

34 ‖ Hieruſalem, Hieruſalē, trucidatrix Prophetarū, & lapidatrix eorum qui ad te miſſi ſunt, quoties volui cogere liberos tuos, quemadmodū ¨gallina ¨pulliciem ſuā ſub alas, & noluiſtis?

35 Ecce, relinquitur vobis domus veſtra deſerta. Amen autē dico vobis, non videbitis me, vſquedum venerit *tempus* quū dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

Cap. XIIII.

1 ET factum eſt, quū veniſſet domū cuiuſdā ¨ex primoribus Phariſæis Sabbatho ad ca-

32 *Et ait illis, Ite & dicite vulpi illi, Ecce, eiicio dæmonia, & ſanitates perficio hodie & cras, & tertia die conſummor.*

33 *Veruntamē oportet me hodie & cras & ſequēti ambulare: quia non capit Prophetam perire extra Ieruſalem.*

34 *Ieruſalem, Ieruſalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te: quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum auis nidum ſuū ſub pennis, & noluiſti?*

35 *Ecce, relinquetur vobis domus veſtra deſerta. Dico autem vobis quia non videbitis me donec veniat quum dicetis, Benedictus qui venit in nomine Domini.*

Cap. XIIII.

1 *ET factum eſt quum intraret Ieſus in domum cuiuſdam principis*

---

32 *Eiiciam*, ἐκβάλλω. Vulg. & Eraſmus, ad verbum, *Eijcio*. Mihi verò videtur eſſe enallage præſentis pro futuro, quæ tamen ſua emphaſi non caret. Ita enim declarat ſe iam eſſe in ipſo opere, neque vel Phariſæorum inuidia, qui obiecto Herodis metu volebant eum abigere, nec Herodis conatibus & vllis conſiliis poſſe impediri quominus quod ſemel eſt exorſus, ad finem perducat. Itaque Veterem etiam interpretationem non planè repudio. ¶*Sanationes peragam*, ἰάσεις ἐπιτελῶ. Vulg. & Eraſ. *Sanitates perficio*: quaſi ἴασις & ὑγίεια idem declarent. ¶ *Hodie & cras*, σήμερον καὶ αὔριον. Prouerbialiter dici hoc videtur pro Exiguo temporis ſpatio, vt interpretatur Theophylactus. Contigerunt enim hæc omnia in vltima Chriſti profectione, vt ego quidem arbitror. Nam quod ad hiſtoriæ ſeriem attinet, Lucam cenſeo quaſi pro regula nobis eſſe proponendum, ad quam deinde Matthæi & Marci ſcripta accommodentur: quum ipſe diſertè teſtetur in proemio, ſe in hiſtoria ordine digerēda plurimum operæ poſuiſſe. Sed hæc πάρεργως. Poteſt tamen hoc dicendi genus etiam accipi ſenſu prorſus diuerſo: quaſi dicat ſeſe, quicquid aduerſarij moliantur, nihilominus tamen & hodie & cras, id eſt & in præſenti & in poſterum, quandiu nimirum libuerit, ſuo munere functurum. Poſtremò notandum, hoc ita dici quaſi nuntij in ipſius Chriſti perſona loquantur, qui mos eſt Hebræis familiaris. Sed ferè proponi ſolet aliquid ex quo id poſſit intelligi, vt apud Prophetas כה אמר יהוה [*choh amar Iehouah*.] id eſt, Hæc dicit Dominus: & in Iohannis Apocalypſi, τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος, Hæc dicit primus & nouiſſimus: deinde inducitur Deus ipſe loquēs. Itaque tale quidpiam hoc loco ſupplendum videtur. ¶*Conſummabor*, τελειοῦμαι. Iterum præſens pro futuro ponitur, vt etiam annotat Eraſmus: cui tamen in eo non aſſentior, quòd τελειοῦμαι putat actiuè poſſe accipi pro τελειῶ: id eſt finiam [ſiue, abſoluam] opus meum. Nam etſi hæc ſententia bene conuenit, tamen τελειοῦμαι non memini legere actiuè poſitum: & vt ita vſurpari poſſe concedam, abſolutè tamen poni non potuit. Hoc quidem certum eſt, Chriſti mortem intra triduum futuram, (i. iam proximā & inſtantem) hîc deſignari, quæ vltima fuit peregrinationis Chriſti clauſula, quum à reſurrectione induerit immortalitatem. Sed malui Conſummandi quàm Finiendi vocabulo vti: quia Finiri propriè dicuntur ea quæ impoſito fine amplius non extant: (vt Finiri vita, dolor, morbus dicitur) mors autem Chriſti neque Chriſto ipſi, neque ipſius officio finem propriè impoſuit, ſed Chriſtum potius conſummauit: adeo quidem vt eadem hac oblatione ſuos dicatur conſummaſſe, idque in perpetuum, quum ſit etiam æternus ſacerdos. Quinetiam fortaſſis vſus eſt Dominus verbo כלה [*chalah*] quod ſacrificiis quoque conuenit: & Græcis Theologis dicuntur τελειοῦσθαι qui in mortē Chriſti baptizantur, & peculiariter τελειωθέντες abſolutè vocantur qui pro Chriſto ſanguinem fuderunt: quæ ſignificatio an huc pertineat, & an hac ratione fideles dicātur in Chriſto τετελειωμένοι, iudicium penes lectorem eſto.

33 *Veruntamen*, πλὴν. Hæc nonnulli cum ſuperioribus coniungunt, quaſi iubeat Chriſtus hæc quoque Herodi nuntiari. Sed malo diſtinguere, vt ſit hic ſenſus, Quanuis quod mihi dicitis Herodem minari, non poſſit me impedire quominus fortiter pergam in eo quod cœpi, tamen non eſt quòd metuatis ne hîc maneam: diſcedam tamen, & quum aliquandiu oberraro, ipſam Hieroſolymam breui perueniam: vbi res ipſa declarabit, quo ſtudio me admoneatis vt mihi ab Herode caueam, quum vos ipſi ſitis me interfecturi. ¶*Hodie & cras*, σήμερον καὶ αὔριον. Syrus interpres legit in Græcis poſt hæc verba ἐργάζεσθαι operari: quā lectionem ſi ſequamur, τὸ πορεύεσθαι, in proximo membro non ſignificabit Iter facere, ſed Abire, ex hac vita videlicet, vt reſpondeat verbo τελειοῦμαι præcedentis verſiculi, & ita totum hunc locum liceat interpretari, *Veruntamen oportet me hodie & cras operari: ſequente verò die diſcedere.* Sed huiuſmodi ellipſes ſunt periculoſæ, & in nullis Græcis codicibus reperitur verbum ἐργάζεσθαι. ¶ *Non contingit*, οὐκ ἐνδέχεται. Vulgata, *Non capit*, vt loqui ſolet Tertullianus: ſicut apud Græcos ἐγχωρεῖ accipitur pro ἔξεστι, licet. Docēt autem ſubtilius Dialectici & Phyſici quomodo inter ſe differant τὸ μὴ ἐνδεχόμενον καὶ τὸ ἀδύνατον.

34 *Gallina*, ὄρνις. Vulgata, *auis*, quaſi ignorarit hac voce peculiariter quoque gallinam ſignificari, quum tamen Gallinam verterit Matth. 23.38. ¶*Pulliciem*, τὴν νοσσιὰν. Sic loquitur Columella plurimis locis, proprij in his rebus ſermonis obſeruantiſſimus. Vulg. & Eraſm. *Nidum*: id eſt καλιάν. Sic tamen Virgilius lib. 4, —*ipſáſque volantes Ore ferunt, dulcem nidis immitibus eſcam.* In duobus autem codicibus legimus τὰ ἑαυτῆς νοσσία, pullos ſuos.

IN CAPVT XIIII.

1 *Ex primoribus Phar.* τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρ. Vel eos quos Sanhedrin vocabant, vel principes Synagogæ intelligo: quoniam inuenio apud Matthæum 9. verſu 18, ἄρχοντα ſimpliciter vocari qui ἀρχισυνάγωγος dicitur Marc. 5.22. & hi rurſus diſtinguuntur à Senioribus & Scribis, & à Principibus ſacerdotum infrà, 24.20, & Act. 4.5. Sed & illud probabile eſt diſtincta fuiſſe politicorum magiſtratuum & Archiſynagogorum munera, ſicut Deuteronom. 19.15, diſtinguit Moſes. Non erant enim omnes Archiſynagogi Phariſæi, ſicut apparet ex Ioh. 7.48, quum Phariſæus ſit ſectæ nomen: ſed tamen Phariſæos tum fuiſſe in magna exiſtimatione liquet ex tota Euangelica hiſtoria.

σαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.

Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ Φαρισαίους, λέγων, Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

Οἱ δὲ ἡσύχασαν. Καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ ἀπέλυσε.

Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς, εἶπε, Τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.

Ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτούς,

Ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς πρωτοκλισίαν, μήποτε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ' αὐτοῦ.

Καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, Δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν.

Ἀλλ' ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον· ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε, εἴπῃ σοι, Φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον. τότε ἔσται σοι δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοί.

Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

Ἔλεγε δὲ καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους, μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα.

Ἀλλ' ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς·

Καὶ μακάριος ἔσῃ· ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι. ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

Ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα, εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς·

Καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου εἰπεῖν τοῖς κεκλημένοις,

piendum cibum, ipſi obſeruabant eum.

2 Et ecce, quidam hydropicus aderat coram eo.

3 Tum reſpondens Ieſus dixit Legis interpretibus & Phariſæis, ¨in hęc verba, Licétne curare Sabbatho?

4 Ipſi verò tacuerunt. Tum ipſe prehẽſum eũ curauit, & dimiſit.

5 Et reſpondens eis, dixit, ¨Quis veſtrûm *ſi ipſius* aſinus aut bos in puteum incidat, non ſtatim extrahet eum die Sabbathi?

6 Et non poterant ei ex aduerſo ad iſta reſpondere.

7 Dixit autem parabolam iis qui vocati fuerant, ¨attendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens eis,

8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco: ne fortè honoratior te ſit vocatus ab eo:

9 Et is qui te & illum vocauit veniens, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cùm pudore vltimum locum obtinere.

10 ‖ Sed quum vocatus fueris, vade diſcubitum in vltimũ locum, vt quũ venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice, aſcende ſuperius. tunc erit tibi gloria in cõſpectu eorum qui tecum diſcumbunt.

11 ‖ Nam quiſquis ſe extollit, deprimetur: & qui ſe depreſſerit extolletur.

12 Dicebat autem etiam ei qui ipſum vocauerat, ‖ Quum feceris prandium aut cœnam, ne vocato amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos diuites: nequando & ipſi te viciſſim vocent, ac retribuatur tibi gratia.

13 Sed quũ facis epulũ, voca ¨mendicos, mancos, claudos, cęcos:

14 Et beatus eris, quia non poſſunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi in reſurrectione iuſtorum.

15 Hæc autem quum audiſſet quidam ex iis qui ſimul diſcumbebant, dixit ei, Beatus qui cibum capit in regno Dei.

16 Ipſe autem dixit ei, ‖ Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:

17 Miſitque ſeruum ſuum hora cœnæ, vt diceret vocatis, Veni-

Phariſæorum Sabbatho manducare panem, & ipſi obſeruabant eum.

2 *Et ecce, homo quidam hydropicus erat ante illum.*

3 *Et reſpondens Ieſus dixit ad Legiſperitos & Phariſæos, dicens, Si licet Sabbatho curare?*

4 *At illi tacuerunt. Ipſe verò apprehenſum ſanauit eum, ac dimiſit.*

5 *Et reſpondens ad illos, dixit, Cuius veſtrûm aſinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illũ die Sabbathi.*

6 *Et non poterant ad hæc reſpondere illi.*

7 *Dicebat autem & ad inuitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicẽs ad illos,*

8 *Quum inuitatus fueris ad nuptias, non diſcumbas in primo loco: ne forte honoratior te ſit inuitatus ab illo:*

9 *Et veniens is qui te & illum vocauit, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum rubore nouiſſimum locum tenere.*

10 *Sed quum vocatus fueris, vade, recumbe in nouiſſimo loco: vt quum venerit qui te inuitauit, dicat tibi, Amice, aſcende ſuperius: tunc erit tibi gloria coram ſimul diſcumbentibus.* Prou. 25.7

11 *Quia omnis qui ſe exaltat, humiliabitur: & qui ſe humiliat exaltabitur.* Infrà 18.14 matt. 23.12

12 *Dicebat autem & ei qui ſe inuitauerat, Quum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos diuites: ne fortè te & ipſi reinuitent, & fiat tibi retributio.* Tob. 4.7 prou. 3.9

13 *Sed quum facis conuiuium, voca pauperes, debiles, claudos, & cæcos:*

14 *Et beatus eris, quia non habent retribuere tibi: retribuetur enim tibi in reſurrectione iuſtorum.*

15 *Hæc quum audiſſet quidam de ſimul diſcumbentibus, dixit illi, Beatus qui manducat panem in regno Dei.*

16 *At ipſe dixit ei, Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:* Mat. 22 apoc. 19.9

17 *Et miſit ſeruum ſuum hora cœnæ dicere inuita-*

---

3 *In hæc verba*, λέγων. Pleonaſmus eſt huius participij, de quo diximus ſuprà, 12.16.

5 *Quis veſtrûm*, τίνος ὑμῶν. Permutata eſt conſtructio verborum in hac periodo, ex Hebræorum idiotiſmo, quẽ expoſuimus ſuprà, 11.11. Ideo maluimus à Græcis aliquãtulum deflectere quàm verbum reddere pro verbo.

7 *Attendens*, ἐπέχων: i. προσέχων, animum videlicet: quomodo etiam accipi τὸ ἐπέχειν obſeruat Euſtathius in Homerum Odyſſ. τ.

13 *Mendicos*, πτωχούς. Vulg. *Pauperes*. πένητας. Ego propriam illius vocis ſignificationem hîc retinendam puto, de qua vide Matth. 19.11, & 2. Cor. 8.9.

Ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα.

Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ, Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτόν· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

Καὶ ἕτερος εἶπε, Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

Καὶ ἕτερος εἶπε, Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.

Καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. Τότε ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, Ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε.

Καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος, Κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί.

Καὶ εἶπεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον, Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμούς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμισθῇ ὁ οἶκός μου.

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου.

Συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί. καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς,

Suprà 9.23 matt.10.37 & 16.24

Εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι.

Mat. 10 38 & 16.24 mar. 8.24

Καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής.

Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν;

Ἵνα μή ποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ,

Λέγοντες, Ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι.

Ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύεται εἰ δυνατός ἐστιν

te, quia iam parata ſunt omnia.

18 Et omnes cœperunt ¨ vno *ore ſe* excuſare. Primus dixit ei, Agrum emi, & neceſſe habeo exire, & eum inſpicere: rogo te, habe me excuſatum.

19 Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & proficiſcor ad probādum ea: rogo te, habe me excuſatum.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & propterea non poſſum venire.

21 Quum igitur ſeruus ille aduenisſet, annuntiauit iſta domino ſuo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit ſeruo ſuo, Exi citò in plateas & vicos vrbis, & mendicos ac mancos, claudóſque & cæcos huc introducito.

22 Et ait ſeruus, Domine, factum eſt vt imperaſti, & adhuc locus eſt.

23 Tunc ait dominus ſeruo, Abi ad vias & ſepes, & coge ingredi, vt impleatur domus mea.

24 Dico enim vobis neminem virorum illorum qui vocati fuerant, guſtaturum cœnam meam.

25 Ibat autem turba multa cum eo: & conuerſus dixit eis,

26 ‖Siquis venit ad me, & ¨ non odit patrem ſuum & matrem, & vxorem & liberos, & fratres & ſorores, atque adeo etiam ¨ animam ſuam, non poteſt meus eſſe diſcipulus.

27 ‖Et quiſquis non portat crucem ſuam, & ſequitur me, non poteſt meus eſſe diſcipulus.

28 Quis enim ex vobis, ſi velit turrim ædificare, non prius ¨ cōſidens computat ſumptum, an habeat quæ ad *eius* perfectionē *requiruntur*?

29 Vt ne poſtquā poſuerit fundamētum, & non potuerit perficere, omnes qui ſpectarint, incipiant ei illudere,

30 Dicentes, Homo iſte cœpit ędificare, & non potuit *ædificium* perficere.

31 Aut quis rex proficiſcens vt committat prælium aduerſus alterum regem, non prius ¨ conſultat conſidens, an poſſit cum

tis vt venirent, quia iam parata ſunt omnia.

18 *Et cœperūt ſimul omnes excuſare. Primus dixit ei, Villā emi, & neceſſe habeo exire, & videre illā: rogo te, habe me excuſatū.*

19 *Et alter dixit, Iuga boū emi quinque, & eo probare illa: rogo te, habe me excuſatum.*

20 *Et alius dixit, Vxorem duxi, & ideo non poſſum venire.*

21 *Et reuerſus ſeruus nūtiauit hæc domino ſuo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit ſeruo ſuo, Exi citò in plateas & vicos ciuitatis, & pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc.*

22 *Et ait ſeruus, Domine factum eſt vt imperaſti, & adhuc locus eſt.*

23 *Et ait dominus ſeruo, Exi in vias & ſepes, & cōpelle intrare, vt impleatur domus mea.*

24 *Dico autem vobis quod nemo virorum illorum qui vocati ſunt, guſtabit cœnam meam.*

25 *Ibant autē turbæ multæ cum eo: & conuerſus dixit ad illos,*

26 *Siquis venit ad me: & non odit patrem ſuum & matrem, & vxorem & filios, & fratres & ſorores, adhuc autem & animam ſuam, non poteſt meus eſſe diſcipulus.*

27 *Et qui nō baiulat crucem ſuam, & venit poſt me, non poteſt meus eſſe diſcipulus.*

28 *Quis enim ex vobis, volens turrim ædificare, non prius ſedens cōputat ſumptus qui neceſſarij ſunt, ſi habeat ad perficiendum?*

29 *Ne poſteaquam poſuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui vident incipiant illudere ei,*

30 *Dicentes, Quia hic homo cœpit ædificare, & nō potuit conſummare.*

31 *Aut quis rex iturus committere bellum aduerſus alium regem, non ſedens prius cogitat ſi poſſit*

---

18 *Vno* [*ore*,] ἀπὸ μιᾶς: id eſt ἐξ ἑνὸς συνθήματος, inquit Theophylactus, quaſi ex compacto & conſtituto, pro quo dicimus vernaculo noſtro ſermone, *d'vn accord*, expreſſa etiam præpoſitione ἀπό. Quanuis enim iſti aliquantulum diuerſas cauſas adferant, tamen in eo conueniunt omnes quòd ſua negotia prætexunt ne ad cœnam adſint. Poteſt autem commodiſſimè ſuppleri γνώμης, aut βουλῆς, i. ſententia vel conſilio, ſicut in illo Homeri verſiculo Iliad. β, εἰ δέ ποτ' ἔς γε μίαν βουλεύσομεν, pro quo Latini dicunt, *vno ore*. Itaque Caſtellio qui nuper ἀπὸ μιᾶς conuertit *Ad vnum*, nō videtur ſenſum aſſequutus, neque Vetus interpres qui interpretatur *ſimul*, id eſt ἅμα.

26 *Non odit*, οὐ μισεῖ. Id eſt amat ſupra me. Matt.10.37.

¶ *Animam ſuam*, τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. Id eſt ſeipſum, ſiue ſuam ipſius vitam, vt loquitur Matth.16,21.

28 *Conſidens*, καθίσας. Domi videlicet conſilium capiens & omnia ſupputans, antequam opus aggrediatur, ſicut dicit Varro, *Romani ſedendo vincunt*.

31 *Conſultat*, βουλεύεται: Conſultat, adhibitis nimirum etiam aliis in conſilium, quum de rege hîc agatur ac ſuſcipienda expeditione. Vulg. & Eraſm *Cogitat*, id eſt λογίζεται vel ἐνθυμεῖται.

ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν;

32 Εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόῤῥω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην.

33 Οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

34 Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται;

35 Οὔτε εἰς γῆν οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν· ἔξω βάλλουσιν αὐτό. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Κεφάλαιον ιε.

1 Ἦσαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἀκούειν αὐτοῦ·

2 Καὶ διεγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, λέγοντες, Ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς.

3 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων,

4 Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐννενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς, ἕως εὕρῃ αὐτό·

5 Καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων.

6 Καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐτοῖς, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός;

7 Λέγω ὑμῖν ὅτι οὕτως χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.

8 Ἢ τίς γυνὴ, δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕρῃ·

9 Καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας; λέγουσα, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα.

10 Οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρ-

cem millibus occurrere illi qui cum viginti millibus venit aduerſus ipſum?

32 Alioquin, quũ adhuc ille procul eſt, legatione miſſa, rogat ea quæ ad pacem ſpectant.

33 Sic ergo quiſquis veſtrûm nõ valedicit omnibus bonis ſuis, non poteſt meus eſſe diſcipulus.

34 ‖Bonus eſt ſal: ſi verò ſal infatuatus fuerit, quo condietur?

35 Neque ad terram neque ad ſterquilinium ¨appoſitus eſt: foras eum abiiciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

Cap. xv.

1 Accedebãt autem ad eum omnes publicani & peccatores, vt eum audirent:

2 Et murmurabant Phariſæi & Scribæ, dicentes, Iſte peccatores recipit, & edit cum eis.

3 Ipſe verò loquutus eſt ad eos hanc parabolam, dicens,

4 ‖Quis ex vobis, ſi habeat cẽtum oues, & perdiderit vnam ex illis, non relinquit illas nonagintanouem in deſerto, & abit ad eam quæ periit, vſque dum eam inueniat:

5 Et inuentam imponit in humeros ſuos gaudens:

6 Veniénſque domum, conuocat amicos & vicinos, dicẽs eis, Gratulamini mihi: nam inueni ouem meam quæ perierat?

7 Dico vobis ita fore gaudium in cælo ſuper vno peccatore reſipiſcẽte, ¨*magis* quàm ſuper nonagintanouem iuſtis, ¨ quibus non opus eſt reſipiſcentia.

8 Aut quæ mulier, ſi habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & ¨verrit domũ, quæritque accuratè, vſquequo *eam* inueniat:

9 Quum autem inuenerit, conuocat amicas ac vicinas? dicens, Gratulamini mihi: nam inueni drachmam quam perdideram?

10 Ita dico vobis, gaudium eſt ¨apud Angelos Dei ſuper vno

cum decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit ad ſe?

32 *Alioquin adhuc illo lõgè agente, legationem mittens, rogat ea quæ pacis ſunt.*

33 *Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus quæ poßidet, non poteſt meus eſſe diſcipulus.*

34 *Bonum eſt ſal: ſi autem ſal euanuerit, in quo condietur?* Matth. 5. 13 mar. 9. 50

35 *Neque in terram neque in ſterquilinium vtile eſt: ſed foras mittetur. Qui habet aures audiendi, audiat.*

Cap. xv.

1 *ERant autem appropinquantes ei publicani & peccatores vt audirent illum:*

2 *Et murmurabant Phariſæi & Scribæ, dicentes, Quia hic peccatores recipit, & manducat cum illis.*

3 *Et ait ad illos parabolam iſtam, dicens,*

4 *Quis ex vobis homo qui habet centum oues, & ſi perdiderit vnam ex illis, nónne dimittit nonagintanouem in deſerto, & vadit ad illam quæ perierat donec inueniat eam?* Matt. 18. 12

5 *Et quum inuenerit eã, imponit in humeros ſuos gaudens?*

6 *Et veniens domum, conuocat amicos & vicinos? dicens illis, Congratulamini mihi, quia inueni ouem meam quæ perierat.*

7 *Dico vobis quòd ita gaudium erit in cælo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente quàm ſuper nonagintanouem iuſtis qui non indigent pœnitentia.*

8 *Aut quæ mulier habens drachmas decem, ſi perdiderit drachmam vnam, nónne accendit lucernam, & euerrit domũ, & quærit diligenter donec inueniat:*

9 *Et quum inuenerit, cõuocat amicas & vicinas? dicens, Congratulamini mihi, quia inueni drachmam quam perdideram.*

10 *Ita, dico vobis, gaudiũ erit coram Angelis Dei ſuper vno peccatore pæ-*

---

35 *Appoſitus*, εὔθετον, i. aptus & accommodatus: vt Varro agrum dixit appoſitum ad vitem: & Cicero dies ad agendum appoſitos. Vulg. & Eraſm. *Vtilis.* id eſt χρήσιμον.

IN CAPVT XV.

7 [*Magis*] *quàm*, ἤ. Sic apud Hebræos interdum omittitur particula יותר [*iother*,] ſicut apud Græcos μᾶλλον, de quo alibi diximus. ¶*Quibus non opus eſt*, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι. Quod ſimpliciter dicitur, intelligẽdum eſt κατὰ δόξαν, eorum videlicet reſpectu qui penitus ſunt à Deo auerſi.

8 *Verrit*, σαροῖ. In vetuſtiſſ. codicibus Vulgatæ editionis (vt poſt Vallam Eraſmus annotauit) perperam ſcriptũ eſt *Euertit* pro *Euerrit*: qui error Gregorio pontifici Romano & aliis Græcæ linguæ imperitis occaſionẽ præbuit multa in hunc locum parum appoſitè comminiſcendi.

10 *Apud Angelos*, ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων. Vulg. & Eraſmus ſeruato obſcuro Hebraiſmo, *Coram Angelis*. Leuiculum autem eſt quòd pro γίνεται, *Eſt*, interpretantur *Erit*, γενήσεται. quæ enallage etiam occurrit infrà, 20. 33.

τωλῷ μετανοοῦντι.

11 Εἶπε δὲ, Ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς·

12 Καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρὶ, Πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας. Καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον.

13 Καὶ μετ᾽ οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν· καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως.

14 Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην· καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι.

15 Καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης· καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους.

16 Καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι· καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ.

17 Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε, Πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι.

18 Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου· καὶ ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου·

19 Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου.

20 Καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. Ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

21 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱὸς, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.

22 Εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας·

23 Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε· καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν.

peccatore reſipiſcente.

11 Ait autem, Quidam habebat duos filios:

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi ¨ partem ſubſtãtiæ *ad me* attinentem. *Ille* igitur diuiſit eis ¨facultates.

13 Poſt dies autem nõ multos, congeſtis omnibus, iunior ille filius peregrè profectus eſt in regionem longinquam: & illic diſſipauit ſubſtantiam ſuam, ¨profusè viuendo.

14 Quũ autem omnia ipſe conſumpſiſſet, orta eſt fames valida in regione illa: & ipſe cœpit *victu* defici.

15 Abiit igitur & adhæſit vni ex ciuibus regionis illius: qui miſit eum in agros ſuos vt paſceret porcos.

16 Et deſiderabat implere ventrem ſuũ ſiliquis quas edebant porci: & nemo ei dabat.

17 Quum autem ad ſe rediiſſet, dixit, Quot mercenarij patris mei abundant panibus, ego verò fame pereo!

18 Surgẽs proficiſcar ad patrem meum, & dicam ei, Pater, ¨peccaui in cælum & coram te:

19 Neque amplius ſum dignus vocari filius tuus: fac me vt vnum ex mercenariis tuis.

20 Surgens igitur ¨ contendit ad patrẽ ſuum. Quum autem adhuc longè abeſſet, vidit eum pater ipſius, & intima miſericordia motus eſt: & accurrens incidit in collum eius, & deoſculatus eſt eum.

21 Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cælum & coram te, neque amplius ſum dignus vocari filius tuus.

22 Dixit verò pater ad ſeruos ſuos, Afferte ſtolam illam præcipuam, & induite eum, & indite annulum in manum eius, & ſoleas in pedes:

23 Et adductum vitulum illum ſaginatum mactate: & edentes ¨exhilaremur.

nitentiam agente.

11 *Ait autem, Homo quidam habuit duos filios:*

12 *Et dixit adoleſcentior ex illis patri, Pater da mihi portionem ſubſtantiæ quæ me contingit. Et diuiſit illis ſubſtantiam.*

13 *Et non poſt multos dies congregatis omnibus adoleſcentior filius peregrè profectus eſt in regionem longinquam: & ibi diſſipauit ſubſtantiam ſuam viuendo luxurioſè.*

14 *Et poſtquam omnia diſſipaſſet, facta eſt fames valida in regione illa: & ipſe cœpit egere.*

15 *Et abijt & adhæſit vni ciuium regionis illius, & miſit illum in villam ſuã vt paſceret porcos.*

16 *Et cupiebat implere vẽtrem ſuũ de ſiliquis quas porci manducabant: & nemo illi dabat.*

17 *In ſe autem reuerſus dixit, Quanti mercenarij patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereo?*

18 *Surgam & ibo ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & coram te:*

19 *Iam non ſum dignus vocari filius tuus: fac me ſicut vnum de mercenarijs tuis.*

20 *Et ſurgens venit ad patrem ſuum. Quum autem adhuc longè eſſet, vidit illum pater ipſius, & miſericordia motus eſt: & accurrens cecidit ſuper collum eius, & oſculatus eſt eum.*

21 *Dixitque ei filius, Pater peccaui in cælum & coram te, iam non ſum dignus vocari filius tuus.*

22 *Dixit autem pater ad ſeruos ſuos, Citò proferte ſtolam primam, & induite illum, & date annulum in manum eius, & calceamenta in pedes eius:*

23 *Et adducite vitulũ ſaginatum, & occidite: & mãducemus & epulemur.*

---

12 *Partem [ad me] attinentem,* τὸ ἐπιβάλλον μέρος. Syrus interpres non ineleganter, Partem ad me redeuntem, id eſt τὸ καθῆκον μέρος, vt vulgò dicimus, *la part du bien qui me reuient.* Caius Iuriſc. Partem alicui contingentem vocat:& ita loquuntur diſertiores Græci interdum, etiam nomine μέρος non expreſſo. ¶ *Facultates,* τὸν βίον. Βίος (vt alibi diximus) tum vitam, tum illud ipſum declarat quo vitam tuemur. Ideo conuertimus interdum Vitam, interdum Victum, nonnunquam Subſtantiam, poſt Quintilianum, vt facturi eramus hoc loco, niſi in eodem hoc verſiculo occurreret οὐσία.

13 *Profusè,* ἀσώτως. Deriuant Grammatici ἄσωτον ab α & σώζειν, vt eum declaret qui nihil ſibi ſeruat: quem Latini Effuſum & Profuſum ſimili ratione vocãt. Vulg.& Eraſ. *Luxurioſè*, id eſt ἀσελγῶς.

18 *Peccaui in cælum,* ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανόν: id eſt, peccaui in Deum & in te: ſiue reus ſum non te ſolo, ſed ipſo etiam cælo, quacunque patet, teſte. Cælum autem pro Deo vſurpari niſi figuratè non poteſt, nempe pro eo cuius ſedes in cælis potiſſimum collocatur, vt illa quorundam obſeruatio grammatica mihi planè frigere videatur: quaſi Cælum ſit vnum ex Dei nominibus.

20 *Contendit,* ἦλθε. Id eſt, in viam ſeſe dedit, vt ad patrem veniret. Nec enim eò adhuc peruenerat, vt apparet ex iis quæ ſubiiciuntur. Sic etiam accipitur τὸ ἔρχεσθαι, infrà Act.28,14.

23 *Exhilaremur,* εὐφρανθῶμεν. Vulgata, *Epulemur,* nimis anguſtè. Hoc eſt quod dicimus *faiſons bonne chere.* quod reſpondet Hebrææ voci שמח[*Samach*,] ſæpe apud Moſen vſurpatæ, vbi de ſacrificiorum conuiuiis agitur.

24 Ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. Καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι.

25 Ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ· καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

26 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα.

27 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει· καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν.

28 Ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν, παρεκάλει αὐτόν.

29 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρὶ, Ἰδοὺ τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ.

30 Ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν.

31 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ᾽ ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ, σά ἐστιν.

32 Εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη.

Κεφάλαιον ις.

1 Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον· καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ, ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

2 Καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ, Τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου. οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.

3 Εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, Τί

24 Quia filius iſte meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus eſt. Cœperunt igitur ſeſe exhilarare.

25 Erat autem filius ille ipſius ſenior ruri: qui vt veniens appropinquauit domui, audiuit concentum & choros.

26 Et vocatum ¨ vnum ex pueris percontatus eſt quid iſtud eſſet.

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum ſaginatum: quòd valentem illum receperit.

28 Indignatus eſt autem *ille*, nec voluit introire. Pater ergo ipſius egreſſus, hortatus eſt eum.

29 Ipſe verò reſpondens dixit patri, Ecce, tot annos ſeruio tibi, nec vnquam mandatum tuum ¨ ſum tranſgreſſus, nec vnquam dediſti mihi hœdum, vt cum amicis meis oblectarer:

30 Sed quum filius iſte tuus, qui deuorauit ¨facultates tuas cum meretricibus, venit, mactaſti ei vitulum illum ſaginatum.

31 Ipſe verò dixit ei, Fili, tu ſemper mecum es, & omnia mea, tua ſunt.

32 Exhilarari verò & gaudere oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierátque, & inuentus eſt.

Cap. xvi.

1 Dixit autem etiam diſcipulis ſuis, Fuit homo quidam diues, qui habebat ¨ diſpenſatorem: & is delatus eſt apud eum, vt qui diſſiparet ipſius bona.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quî iſtud audio de te? redde rationem diſpenſationis tuæ. ¨non enim poteris amplius ¨eſſe diſpenſator.

3 Dixit autem apud ſe diſpen-

24 *Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus eſt. Et cœperunt epulari.*

25 *Erat autem filius eius ſenior in agro: & quum veniret & appropinquaret domui, audiuit ſymphoniam & chorum.*

26 *Et vocauit vnum de ſeruis, & interrogauit quid hæc eſſent.*

27 *Iſque dixit illi, Frater tuus venit: & occidit pater tuus vitulum ſaginatum: quia ſaluum illum recepit.*

28 *Indignatus eſt autem, & nolebat introire. Pater ergo illius egreſſus, cœpit rogare illum.*

29 *At ille reſpondens dixit patri ſuo, Ecce, tot annis ſeruio tibi, & nunquã mandatum tuum præteriui, & nunquam dediſti mihi hœdum, vt cum amicis meis epularer.*

30 *Sed poſtquam filius tuus hic, qui deuorauit ſubſtantiam ſuam cum meretricibus, venit, occidiſti illi vitulum ſaginatum.*

31 *At ipſe dixit illi, Fili, tu ſemper mecum es, & omnia mea, tua ſunt.*

32 *Epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus eſt.*

Cap. xvi.

1 *Dicebat autem & ad diſcipulos ſuos, Homo quidam erat diues qui habebat villicum: & hic diffamatus eſt apud illũ, quaſi diſſipaſſet bona ipſius.*

2 *Et vocauit illum, & ait illi, Quid hoc audio de te? redde rationem villicationis tuæ. iam enim nõ poteris villicare.*

3 *Ait autem villicus in-*

---

26 *Vnum ex pueris,* ἕνα τῶν παίδων. Frobenij codex addit αὐτοῦ, id eſt *ſuis*, quod videtur expungendum. Apud Theophylactum autem legitur, ἕνα ἐκ τῶν παίδων δούλων: ac mihi quidem dubium non eſt quin δούλων culpa librarij ex albo libri in contextum irrepſerit.

29 *Sum tranſgreſſus,* παρῆλθον: id eſt ὑπερεῖδον, vel *præterij*, id eſt *contempſi*: quia quæ aſpernamur, ne aſpicere quidem ſuſtinemus. Theophylactus legit παρεῖδον, *Deſpexi*.

30 *Facultates tuas,* σοῦ τὸν βίον. Vulg *Subſtantiam ſuam,* id eſt τὸν αὐτοῦ βίον. Sed illud eſt ἐμφατικώτερον, & Græci omnes codices in eo conſentiunt.

IN CAPVT XVI.

1 *Diſpenſatorem,* οἰκόνομον. Vulgata; *Villicum,* nimis anguſtè. Sic vocatur qui Domini pecuniæ tum exigendæ tum diſpenſandæ præeſt, qui & Actor dicitur. vnde etiam οἰκονομίας Actum vocat Scæuola, qua voce Tertull. vſus eſt hanc parabolam citans. Ego verò vocem quæſiui minus ambiguam, nempe Diſpenſatoris, qua tum Cicero, tum Iuriſconſulti ſæpiſſimè vtuntur.

2 *Non enim poteris,* οὐ γὰρ δυνήσῃ: id eſt, tibi non fiet à me poteſtas. Nam alioquin diſpenſator eſſe poterat ſi hoc dominus ipſi conceſſiſſet. ¶ *Eſſe diſpenſator,* οἰκονομεῖν. Vulgata, *Villicare.* quod haud ſatis ſcio an aliud declaret quàm ruſticari: certè non tam latè patet quàm τὸ οἰκονομεῖν, quod ſignificat res domeſticas adminiſtrare. Eraſmus, *Diſpenſare,* quod verbum non legi abſolutè poſitum.

ποιήσω, ὅτι ὁ Κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ᾽ ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

Ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ, Πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;

Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα.

Ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε, Σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν κόρους σίτου. Καὶ λέγει αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον ὀγδοήκοντα.

Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν εἰσι.

Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Ποιήσατε ἑαυτοῖς

ſator, Quid faciam, quum dominus meus auferat à me diſpenſationem? fodere nõ valeo, mendicare pudet.

4 Noui quid ſim facturus, vt quum amotus fuero à diſpenſatione, recipiant me *aliqui* domum ſuam.

5 Conuocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

6 Is autem ait, Centum ¨batos olei. Tum ille dixit ei Accipe ¨tabulas tuas, & ſede citò, & ſcribe quinquaginta.

7 Deinde alij dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum ¨coros tritici. Tum ipſe dixit ei, Accipe tabulas tuas & ſcribe octoginta.

8 Et laudauit ¨dominus ille diſpenſatorẽ iniuſtum, quòd prudenter feciſſet. ¨Certè ¨filij huius ſeculi prudentiores ſunt filiis lucis ¨in ſuo genere.

9 *Sic* etiam ego vobis dico, Fa-

traſſe, Quid faciam, quia dominus meus aufert à me villicationem? Fodere non valeo, mendicare erubeſco.

4 *Scio quid faciam, vt quum amotus fuero à villicatione, recipiant me in domos ſuas.*

5 *Cõuocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dicebat primo, Quantum debes domino meo?*

6 *At ille dixit, Centum cados olei. Dixitque illi, Accipe cautionem tuam, & ſede, citò ſcribe quinquaginta.*

7 *Deinde alij dixit, Tu verò quantum debes? Qui ait, Centum coros tritici. Ait illi, Accipe literas tuas, & ſcribe octoginta.*

8 *Et laudauit dominus villicum iniquitatis, quia prudenter feciſſet: quia filij huius ſeculi prudentiores filiis lucis in generatione ſua ſunt.*

9 *Et ego vobis dico, Fa-*

---

6 *Batos*, Βάτους Syrus interpres מתרין [*mathren*] id eſt μετρητὰς vertit: item vetuſtiſſimus codex meus & alia duo manuſc. exemplaria, Latina denique recepta verſio legunt κάδους, nomine tantum variato, non menſura. Nam, vt apertè probat doctiſſimus Georgius Agricola, apud Hebræos בת [*bath*] menſura fuit rerum liquidarum, prorſus reſpondens Atticæ amphoræ, quæ Græcè non modò μετρητὴς, ſed etiam κάδος & κεράμιον dicitur. Immeritò igitur Eraſmus hoc quidem loco Veterem interpretem reprehendit. ¶ *Tabulas*, γράμμα. Sic vocant Latini obligationis inſtrumentum, vt vel ex eo liquet quòd ipſi tabulas nouas appellant. Vulgata, *Cautionem*, quo vocabulo ſic vtitur etiam Seneca. Hebræi generali voce ספר [*ſepher*] vocant. vt Ier. 32.11.

7 *Coros*, κόρους. Apud Hebræos (vt hoc quoque παρέργως dicamus) כור [*chor*] (pro quo Græci interpretes & ipſe quoque Ioſephus κόρον dicunt) menſura fuit rerum aridarum, quæ decem Atticos medimnos capiebat, vt teſtatur idem Ioſephus libri Antiquitatum 15. cap. 12. Locus igitur quem ex eodem citat Eraſmus ex libri tertij vltimo capite, in quo videtur Corus æſtimari medimnis Atticis quadraginta vno, omnino deprauatus eſt, vel in numeri nota, vel in eo quod pro ἀττικοὶ, ſcribendum eſt ἰταλικοὶ, vt rectè obſeruat Georgius Agricola, homo (meo quidem iudicio) omnium qui de his rebus ad hunc diem ſcripſerunt. diligentiſſimus.

* 8 *Dominus ille*, ὁ κύριος. Expreſſi articulum vt intelligatur hîc agi de illius diſpenſatoris hero, non de ipſo Chriſto, in quo videtur Syrus interpres hallucinatus. Cæterùm mihi comparationem iſtam diligenter expẽdenti videtur Dominus hoc loco nos docere velle, bona ad hanc vitam ſpectantia nobis diuinitus concedi, non vt ea prout libuerit, tanquam illorum propriè domini, conſumamus, ſed vt illa tanquam penes nos depoſita ex Domini voluntate optimáque fide diſpenſemus: homines autem, & quidem pręſertim eos quibus copioſius eiuſmodi depoſitum commiſſum eſt, illis ad luxum & alia eiuſmodi abuti conſueuiſſe. Ita fieri vt Deus tandem iſtam ſuorum bonorum dilapidationem non ferens, de nobis amouendis meritò cogitet, ſiue bonis illis malos diſpenſatores priuando, ſiue ipſa quoque vita illis erepta eos ad ſuum tribunal euocando. Legitimam autem Domini placãdi, & huius prorogãdæ commiſſæ diſpenſationis, immò etiam amplioris beneficentiæ obtinendæ rationem hanc eſſe, ſi profuſionem iſtam charitate erga pauperes compenſemus. Sic enim fore tum vt, ſi Deus caducis iſtis bonis rectè nos vti comperit, longè pretioſioribus nos dignetur, tum vt non fruſtra beneficos nos fuiſſe, & in hac ipſa vita (vt Deut. 24,13 ſcribitur,) & in cælis ipſis tandem cum iis quibus beneficerimus collecti experiamur, ſicut loquitur Chriſtus Matth. 5,7. Paulo quoque copioſè meſſuros teſtante qui copioſe ſeuerint 2. Cor. 9,6. Non ſunt igitur partes huius parabolæ ſubtilius accommodandæ vltra Chriſti ſcopum, qni etiam cum fure certo reſpectu confertur 1. Theſ. 5,2. vt Deus cum iniquiſſimo iudice Luc. 18,2. Nam quiſnam alioqui paterfamilias talem diſpẽſatorem furtum furto cumulantem, & ipſius benignitate tam turpiter abutentem tulerit, nedum laudarit? Neque vel ex alieno, vel ex malè partis liberalitas eſt exercenda: quanquam hoc poſterius rectè intellectum quadrat optimè Chriſti propoſito. Qui enim fiduciarij duntaxat poſſeſſores bonorum huius vitæ ſimus, idque ad tempus, & adiecta reddẽdarum rationum conditione, conſequitur nos de noſtro neque quicquam profundere, neque liberalitatem propriè exercere. Quod autem nonnulli ex hoc loco merita eleemoſynarum eliciunt, & eorum in cælis interceſſionem in quos charitatem in hac vita exercuerint, ne refutatione quidẽ indiget. ¶ *Certè*, ὅτι. Vulgata & Eraſm. *Quia*. Mihi verò videtur in iis quæ ſequuntur collatio eſſe ſimilitudinis, ita vt à cõparatis argumentetur. & כי Hebræorum ſæpe hanc vim habet. * ¶ *Filij huius ſeculi*, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Sic apud Rabinos בני העולם הזה [*bene haholam hazzech.*] id eſt homines præſenti vitæ addicti, quos vocat Apoſtolus σαρκικοὺς. & opponit πνευματικοῖς, qui hoc loco dicũtur filij lucis, id eſt בני אורה [*bene orah,*] quos Dominus ſui ſpiritus luce illuſtrauit. ¶ *In ſuo genere*, εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν. Alicubi γενεὰν gentem, generationem, progeniem, ætatem denique expoſui. eſt enim multiplex huius vocabuli declaratio. Sed mihi quidem videtur hîc accipi pro certo genere ac ſpecie hominum, & εἰς pro ἐν vſurpari. Virgilius, *Parce pio generi*. Idem, *Quod genus hoc hominum?* Vulgata, *In generatione ſua*. Eraſmus, *In natione ſua*. Nam Cicero quoque in hac ſignificatione nationem candidatorum & nationem optimatium dicit. Sed illud planius eſt & magis tritum.

9 *Amicos*, φίλους. non ſanè qui mortui pro viuo intercedant, ſed quibus officia præſtita fidem defuncti apud Deũ teſtificentur, illa perinde ac in ſeipſum collata comprobantem, & gratis coronantem, vt loquitur ipſe Dominus Deuter. 24,13. & Matth. 25, verſu 40.

¶ *Inipſo*

	φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας· ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς.	cite vobis ¨amicos ex mamona ¨iniusto: vt quum ¨defeceritis, recipiant vos in ¨æterna illa tabernacula.	cite vobis amicos de mammona iniquitatis: vt quum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.	
10	Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.	Qui fidelis est ¨in pauco, etiã in multo fidelis est: & qui in pauco iniustus est, etiam in multo iniustus est.	Qui fidelis est in minimo, & in maiori fidelis est: & qui in modico iniquus est, & in maiori iniquus est.	
11	Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει;	Itaque si in fallaci mamona fideles non fuistis, ¨veram *mamonam* quis credet vobis?	Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis, quod verum est quis credet vobis?	
12	Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;	Et si in alieno fideles non fuistis, ¨quod vestrum est quis dabit vobis?	Et si in alieno fideles nõ fuistis, quod vestrum est quis dabit vobis?	
13	Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.	‖¨Nullus seruus potest duobus dominis seruire: aut enim vnũ odio habebit, & alterũ diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mamonæ.	Nemo seruus potest duobus dominis seruire: aut enim vnum odiet, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet: non potestis Deo seruire & mammonæ.	Matt.6.24
14	Ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ Φαρισαῖοι, φιλάργυροι ὑπάρχοντες· καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν.	Audiebant autem hæc omnia etiam Pharisęi, qui erant auari: & ¨sannis eũ excipiebant.	Audiebant autem omnia hæc Pharisæi, qui erãt auari: & deridebant illum.	
15	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν.	Tũc dixit eis, Vos ij estis ¨qui iustificatis vosipsos in hominũ cõspectu: Deus autẽ nouit corda vestra: quia quòd apud homines sublime est, abominationi est in conspectu Dei.	Et ait illis, Vos estis qui iustificatis vos coram hominibus: Deus autem nouit corda vestra. quia quod hominibus altum est, abominatio est ante Deũ.	
16	Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.	Lex & Prophetæ vsque ad Iohannem: ab eo tempore regnũ Dei annuntiatur, & quiuis in illud vi perrumpit.	Lex & Prophetæ vsque ad Iohanem: ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in illud vim facit.	Matt. 11.12
17	Εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.	‖Facilius est autem cælum & terram præterire, quàm Legis vnum apicem excidere.	Facilius est autem cælum & terram præterire quàm de Lege vnum apicem cadere.	Matt.5.18
18	Πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει· καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοιχεύει.	‖Quisquis dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui à viro ¨dimissam ducit, mœchatur.	Omnis qui dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui dimissam à viro ducit, mœchatur.	Matt.5.32. & 19.9 1 cor.7.11

---

* ¶*Iniusto*, τῆς ἀδικίας. id est דשקר [*Discar*,] vt vocat Chaldæus paraphrastes Hos.5,11. vel דעולא [*Dehaueta*,] vt habet Syrus interpres, ab altera significatione verbi עול [*haual*,] quod ad omne iniuste factum accommodatur, vt & verbum ἀδικεῖν. Opes igitur hic vocantur iniustæ, vel in genere quòd esse soleant hominum vitio illecebrę ad peccandum, siue, vt ait Ouidius, *malorum instrumenta:* vel habita propositæ hypotheseos ratione, quibus aliquis sit antea contra Dei patrisfamiliâs voluntatem abusus. Nam de opibus malè partis hîc non agi, proposita similitudo manifestè declarat. ¶ *Defeceritis*, ἐκλίπητε. Quum enim ex hac vita excedimus, veluti serui ab hero euocamur ad reddendas accepti & expensi rationes. Syrus interpres legit ἐκλίπῃ, *defecerit*, mamona nimirum, sed perperam, vel potius deprauatus est Syriacus contextus, exscriptoris culpa. ¶ *Aeterna illa tabernacula*, τὰς αἰωνίας σκηνάς. Signatè additur epitheton: quum σκηνῶν appellatione significetur structura non habitationi sed commorationi temporariæ. qua de re vide Heb.11,9. Vsus est autem ista periphrasi vt illustrior sit antithesis.

10 *In pauco*, ἐν ἐλαχίστῳ, &c. Id est, qui sibi à Deo cõmissas ad vsum huius vitæ pertinẽtes facultates, quæ minimi sunt momẽti, ea qua opus est ratione administrat, is quoque existimandus est ea sicuti par est curare quæ longè maxima sunt, cælestia nimirum & æterna: sicut vicissim qui aliter se gerunt in hac vita quàm oporteat, alterã quoque aspernari se testantur.

11 *Veram* [*mamonam*,] τὸ ἀληθινόν. Μαμωνᾶ repetij ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Omnino enim id postulare videtur antithesis vt veræ opes, cælestes videlicet ac diuinæ, fluxis ac caducis opponâtur. In proximo versiculo similis est antithesis. Nam quæ prophani homines bona fortunæ & externa vocant, Christus appellat aliena, deposita nimirum, & nostræ fidei ad tempus & ad vsum certis conditionibus definitũ, commissa: eáque opponit τοῖς ὑμετέροις, non quasi possint iis obtingere qui aliena malè administrarint, sed quoniam qui sunt ea consequuti, verè possint illa vocare sua, nunquam videlicet ipsis auferenda.

12 *Quod vestrum est*, τὸ ὑμέτερον. Mirum est Tertull. lib. 4. aduersus Marcionem non tantum legere, sed etiam interpretari τὸ ἐμόν, *quod meum est*, contra omnium codicum fidem, & Syrum interpretem, & Cyprianum in libro de Eleemosynis.

13 *Nullus seruus*, οὐδεὶς οἰκέτης. Vide Matth.6.24.

14 *Sannis excipiebant*, ἐξεμυκτήριζον. Vulgata, *Deridebãt*, κατεγέλων. Erasmus in annotationibus, *Subsannabant*. quod non memini legere apud idoneos auctores.

15 *Qui iustificatis*, οἱ δικαιοῦντες. Id est iusti videri & haberi vultis iustitia externa. Nam quod subiicitur non est sic accipiendum quasi solos homines Pharisæi habere vellent suæ iustitiæ testes, sed quod suis externis obseruationibus somniarent sese Deum ipsum promereri, vt apparet infrà, ex cap.18,11.

18 *Dimissam*, ἀπολελυμένην. Qui hinc colligunt, post repudium nullũ esse secũdo matrimonio locum, altera parte superstite, ineptè colligunt. Loquitur enim Dominus de repudiis apud Iudæos vsitatis, inter quæ numerari non potest repudium ob adulterium, quum adulteros ex Lege oporteret capitali pœna plecti. Et certè si valerent Leges, huic quæstioni nullus esset inter Christianos locus.

19 Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς,

20 Πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἡλκωμένος·

21 Καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ.

22 Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.

23 Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ.

24 Καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε, Πάτερ Ἀβραὰμ ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου· ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ.

25 Εἶπε δὲ Ἀβραὰμ, Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι.

26 Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν.

27 Εἶπε δὲ, Ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου.

28 Ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφοὺς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.

29 Λέγει αὐτῷ Ἀβραὰμ, Ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν.

30 Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐχὶ, πάτερ Ἀβραάμ· ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτοὺς, μετανοήσουσιν.

19 Cæterùm quidã erat diues, qui induebatur purpura & byſſo, & ſeſe exhilarabat quotidie ſplendidé.

20 Erat verò quidam mendicus nomine Lazarus, qui proiectus erat ad veſtibulum eius, vlceroſus:

21 Et deſiderans ſaturari micis quæ cadebant è menſa diuitis: ſed & canes veniebãt ac lingebant eius vlcera.

22 Factũ eſt autem vt moreretur mẽdicus, & aſportaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ: mortuus eſt verò etiam diues, ac ſepultus eſt.

23 Et apud inferos ſublatis oculis ſuis, quũ eſſet in tormentis, vidit Abrahamum procul, & Lazarum in ſinu eius.

24 Tum ipſe clamans dixit, Pater Abraham, miſerere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digitum ſuum in aquã, & refrigeret linguam meam: quoniam grauiſſimè crucior in iſta flamma.

25 Dixit autem Abraham, Fili, memento te bona tua recepiſſe in vita tua, & Lazarũ ſimiliter mala: nunc autem hic ſolatio fruitur, tu verò cruciaris.

26 Et ad hæc omnia, inter nos & vos hiatus ingens conſtitutus eſt, vt ij qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint, neque iſtinc huc tranſire.

27 Dixit autem *ille*, Rogo te igitur pater, vt eum mittas domum patris mei.

28 Habeo enim quinque fratres, vt hæc teſtificetur eis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormẽti.

29 Dicit ei Abraham, Habent Moſen & Prophetas: audiant eos.

30 Ille verò dixit, Non, pater Abraham: ſed ſiquis ex mortuis abierit ad eos, reſipiſcent.

19 *Homò quidam erat diues, & induebatur purpura & byſſo, & epulabatur quotidie ſplendidé.*

20 *Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus:*

21 *Cupiẽs ſaturari de micis quæ cadebant de menſa diuitis: ſed & canes veniebant & lingebant vlcera eius.*

22 *Factũ eſt autem vt moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ: mortuus eſt autem & diues, & ſepultus eſt.*

23 *In inferno. Eleuãs autem oculos ſuos, quum eſſet in tormentis, vidit Abraham à longè & Lazarum in ſinu eius.*

24 *Et ipſe clamans dixit, Pater Abrahã, miſerere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digiti ſui in aquam, vt refrigeret linguam meam: quia crucior in hac flamma.*

25 *Et dixit illi Abrahã, Fili, recordare quia recepiſti bona in vita tua & Lazarus ſimiliter mala: nunc autem hic conſolatur, tu verò cruciaris.*

26 *Et in his omnibus, inter nos & vos chaos magnum firmatum eſt: vt ij qui volunt hinc tranſire ad vos, non poßint, neque inde huc tranſmeare.*

27 *Et ait, Rogo ergo te pater vt mittas eum in domum patris mei.*

28 *Habeo enim quinque fratres, vt teſtetur illis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormentorum.*

29 *Et ait illi Abraham, Habent Moyſen & Prophetas: audiant illos.*

30 *At ille dixit, Non, pater Abraham: ſed ſiquis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.*

---

19 *Cæterùm quidam*, ἄνθρωπος δέ τις. In meo vetuſtiſſimo codice & alio manuſcr. exemplari legitur, εἶπε δὲ καὶ ἑτέραν παραβολὴν, Ἄνθρωπός τις ἦν, *Dixit autem aliam etiam parabolã, Quidam erat*, &c, quæ prętatio videtur penè neceſſaria fuiſſe, vt iſti ſermones inter ſe cohærerent.

20 *Lazarus*, Λάζαρος. Hebraicè *Eleazar*, vt legit etiam * Tertullianus, libro de Idololatria, & Prudẽtius in Hymno de ſanctorum exequiis.

23 *Et apud inferos*, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ. Vulgata omiſit præpoſitionem καὶ: qui error in cauſa fuit cur ex veteribus nonnulli parũ appoſitè diſputarint de ſepultura diuitis in inferno. Sed hoc quidem verum eſt, in iſta narratione proponi nobis res ſpirituales ſub figuris ſenſui noſtro accommodatis, ac proinde velut in mediis illis flammis collocari diuitis illius ſepulchrum: quò etiam ſpectat quod hîc de ſinu Abrahæ, de colloquio cum Abrahamo, de mittendo in aquam digito, de refrigerãda lingua, denique de epulonis ſolicitudine pro cognatis ſuis commemoratur, quorum nihil neque corporibus in ſepulchro iacentibus, neque vel damnatorum vel beatorum animabus conuenit κατὰ τὸ ῥητόν.

26 *Ad hæc omnia*, ἐπὶ πᾶσι τούτοις: id eſt πρὸς τούτοις, præter hæc. Vulgata, *In iis omnibus*: quod Eraſmus iure correxit. ¶ *Hiatus*, χάσμα. id eſt Vaſta vorago, παρὰ τὸ χαίνειν. Sic Virgilius, --*quæ nunc ſatis ima dehiſcat Terra mihi*. Vulg. *Chaos*, librariorũ errore, vt Budæus exiſtimat. ¶ *Conſtitutus eſt*, ἐστήρικται. Vulg. & Eraſ. *Firmatus eſt*: quod nõ ſatis conuenit huic loco, quum agatur de re minimè firma ac ſolida, ſed vacua potius ac inani: quæ tamẽ dicitur ἐστήρικται. id eſt firmo & immutabili Dei robore conſtituta, vt diffluere non poſſit. Fortaſſis vſus eſt Dominus verbo רקע [*rakah*,] quod quũ propriè ſignificet expandere, Græci interpretes vertere ſolent στερεοῦν, quod parũ differt à στηρίζειν. vnde רקיע [*rakiah*] ipſi στερέωμα, id eſt firmamentũ, appellant. niſi malimus στηρίζειν conferre cum Hebræorum verbo כון [*chun*,] quod & ipſum commodè interpretari poſſumus, conſtituere & collocare: vnde מכון [*machon*] id eſt ſedes firma ac ſtabilis.

31 *Aſſentie-*

Εἶπε δὲ αὐτῷ, Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ πεισθήσονται.

Κεφάλαιον ιζ.

Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· οὐαὶ δὲ δι᾽ οὗ ἔρχεται.

Λυσιτελεῖ αὐτῷ εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

Προσέχετε ἑαυτοῖς. Ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ.

Καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σέ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπὶ σέ, λέγων, Μετανοῶ· ἀφήσεις αὐτῷ.

Καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ, Πρόσθες ἡμῖν πίστιν.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, Ἐκριζώθητι, καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα, ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, Παρελθὼν ἀνάπεσαι;

Ἀλλ᾽ οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι, ἕως φάγω καὶ πίω· καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ;

Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, Ὅτι δοῦλοι

31 Abraham autem dixit ei, Si Moſen & Prophetas non audiunt, ne ſi quidem quiſpiam ex mortuis excitetur, ¨ aſſentientur.

CAP. XVII.

1 Ait autem diſcipulis, ¨‖Cõtingere non poteſt vt non eueniant offendicula: ſed væ illi per quem eueniunt.

2 Expedit ei ſi mola aſinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offendiculum obiiciat vni ex paruis iſtis.

3 Cauete vobis. ‖Si peccauerit in te frater tuus, obiurga eum: & ſi reſipuerit, remitte ei.

4 ‖Et, ſi ſepties in die peccauerit in te, & ſepties *in* die reuertatur ad te, dicens, Reſipui: remittes ei.

5 Tunc dixerũt Apoſtoli Domino, ¨Adde nobis fidem.

6 Dixit autẽ Dominus, ‖ Si haberetis fidem ¨quantulũ *eſt* granum ſinapis, diceretis huic ¨ſycamino, Eradicator, & plãtator in mari: & obediret vobis.

7 Quis autem veſtrûm habet ſeruum arantem, aut paſcẽtem, qui regreſſo ab agro, dicat ſtatim, Accede, & diſcumbe?

8 Imò nónne dicit ei, Para, quod cænem, & præcinctus miniſtra mihi vſquedum edero ac bibero: & poſtea ∴ edito tu & bibito?

9 Num gratiam habet ſeruo illi quia fecit quæ ipſi præcepta fuerant? non puto.

10 Ita & vos quum feceritis omnia quæ præcepta ſunt vobis,

31 *Ait autẽ illi, Si Moyſen & Prophetas non audiunt neque ſiquis ex mortuis reſurrexerit, credent.*

CAP. XVII.

1 *Et ait ad diſcipulos ſuos, Impoßibile eſt vt non veniant ſcandala: væ autem illi per quem veniunt.* Matt 18.7 mar. 9.42

2 *Vtilius eſt illi ſi lapis molaris imponatur circa collum ejus, & proiiciatur in mare, quàm vt ſcandalizet vnũ de puſillis iſtis.*

3 *Attẽdite vobis. Si peccauerit frater tuus, increpa illum: & ſi pœnitentiã egerit, dimitte illi.* Matt.18.22

4 *Et ſi ſepties in die peccauerit in te, & ſepties in die conuerſus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me: dimitte illi.* Matt.18.21

5 *Et dixerunt Apoſtoli Domino, Adauge nobis fidem.*

6 *Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem ſicut granum ſinapis, diceretis huic arbori moro, Eradicare, & tranſplantare in mare: & obediret vobis.* Mat.16 20

7 *Quis autem veſtrûm habens ſeruum arantem aut paſcẽtem, qui regreſſo de agro dicat illi, Statim tranſi, recumbe?*

8 *Et non dicit ei, Para quod cœnem, & præcinge te, & miniſtra mihi donec manducem & bibam: & poſt hæc tu manducabis & bibes?*

9 *Nunquid gratiam habet ſeruo illi quia fecit quæ ei imperauerat? non puto.*

10 *Sic & vos quum feceritis omnia quæ præcepta*

---

31 *Aſſentientur*, πεισθήσονται. Ad verbum, *Perſuadebuntur*. Vulgata & Eraſmus, *Credent*.

IN CAPVT XVII.

1 *Contingere non poteſt*, ἀνένδεκτόν ἐστι: id eſt neceſſe eſt, vt loquitur Matth.17.8. In tribus exemplaribus poſt μαθητάς, id eſt diſcipulos, additur αὐτοῦ, id eſt ſuos. Item deeſt articulus τοῦ in vno exemplari.

5 *Adde*, πρόσθες. Vulgata & Eraſmus, *Adauge*, id eſt προσαύξησον.

6 *Quantulum* [*eſt*] *granum ſinapis*, ὡς κόκκον σινάπεως. Cur à Græcis aliquantulum deflexerimus, diximus Matth.17.20. Miror autem potuiſſe cuipiam in mentem venire quod in hunc locum Eraſmus ſcripſit, Neſcio, inquit, an Interpres vſurparit κόκκον neutro genere. Nec enim eſſet ſenſus (mea ſententia) abſurdus, coccum velut habere fidem, quòd in ſpeciem humile & abiectum, non ante prodit vigorem ſuum quàm attritu prouocatum. Sic alibi vocat nos ad exemplum paſſerculorum ac liliorum. Hæc ille. Atqui κόκκον nuſquam memini legere neutro genere. Deinde quis non videt granũ ſinapis pro re minima, prouerbiali figura, vſurpari? Perinde enim eſt acſi diceret Dominus, Si vel tantillum fidei vobis ineſſet, quantulum eſt granum ſinapis. Ergo quod de ſinapis natura hîc traditur, planè eſt ἀπροσδιόνυσον. ¶ *Sycamino*, τῇ συκαμίνῳ: vel (vt alij volunt) ſycomoro. Dioſcorides enim cap.144.lib.1, ſycomorum nonnullis eandem eſſe ſcribit quæ & ſycaminus dicitur: nihilominus tamen ſycaminum morum interpretatur: quæ etiam Athenæi lib. ſecundo, & Galeni ſententia eſt, libro ſecundo De alimentis, capite de Sycaminis. Atque adeo paulo pòſt ſingulari capite de ſycomoris diſputat, quas inter ficum arborem & morum medias collocat: indéque nomen ipſis arbitratur eſſe poſitum, non autem (vt Dioſcorides ſcribit) διὰ τὸ ἄτονον τῆς γεύσεως, id eſt propter inefficacem guſtum: quaſi fatuam ficum dixeris. Eandem ipſam arborem (quam etiam veluti non admodum frequentem, Galenus in Alexandria ſe vidiſſe ſcribit) dictionibus inuerſis Celſus Moroſycon appellat. Quare quũ certò apud Galenum ſcriptorem tum doctiſſimum tum diligentiſſimum conſtet ſycaminum diuerſam eſſe à ſycomoro, Eraſmi ſententiam non recipio: vt qui perperam ſycaminum obſeruaſſe videatur eandem eſſe quam συκομωραίαν infrà 19.4. appellat Lucas. Propius enim vero eſt, quũ diuerſis nominibus vtatur Euangeliſta, diuerſas quoque arbores notari: & ſycaminum quidem morum ſignificare, (quam etiam opinionem ſequutus eſt Vetus interpres) ſycomorum verò vel συκομωραίαν, eam quæ inter ficum & morum media eſt, quocunque tandem à Latinis nomine appelletur: quanquam Plinio ficus Ægyptia ſit. Sed hæc tamen fateor non eſſe huius loci.

8 *Edito*, φάγεσαι. Futurum enorme vt & πίεσαι, pro φαγῇ & πίῃ ſecunda ſingulari perſona futuri, à φάγομαι & πίομαι pro φαγοῦμαι & πιοῦμαι.

ἀχρεῖοί ἐσμεν· ὅτι ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν.

11 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.

12 Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόῤῥωθεν·

13 Καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνὴν, λέγοντες, Ἰησοῦ ἐπιστάτα ἐλέησον ἡμᾶς.

14 Καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς, ἐκαθαρίσθησαν. Leu. 14.2.

15 Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε, μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν Θεόν.

16 Καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης.

17 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν; οἱ δὲ ἐννέα ποῦ;

18 Οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος.

19 Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀναστὰς πορεύου· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

20 Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· ἀπεκρίθη αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως·

21 Οὐδὲ ἐροῦσιν, Ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ. ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.

dicite, Serui inutiles ſumus: nam quod debuimus facere, fecimus.

11 Et factum eſt, inter eundum Hieroſolymam, vt ipſe tranſiret per mediam Samariam & Galilæam.

12 Quũ autem ingrederetur in quendam vicum, occurrerunt ei decem viri leproſi, qui ſteterunt procul:

13 Et extulerunt vocem, dicentes, Ieſu magiſter miſerere noſtri.

14 Qui quum *eos* vidiſſet dixit eis, Profecti ‖oſtendite vos Sacerdotibus. Et factum eſt vt inter eundum purgati ſint.

15 Vnus autem ex ipſis vt vidit ſe ſanatum eſſe, reuertit, glorificans Deum voce magna.

16 Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias ei agens: erátque iſte Samaritanus.

17 Reſpondens autem Ieſus dixit, Nónne decem illi purgati ſunt? nouem autem illi vbi *ſunt*?

18 Non ſunt reperti qui redierint vt tribuerent gloriam Deo niſi alienigena iſte.

19 Et dixit ei, Surge *&* abi: fides tua te ſeruauit.

20 Interrogatus autem à Phariſæis quando venturum eſſet regnum Dei: reſpondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei ita vt obſeruari poſſit:

21 Neque dicent, Ecce hîc, aut ecce illic. ecce enim, regnũ Dei intus habetis.

ſunt vobis, dicite, Serui inutiles ſum⁹: quod debuimus facere, fecimus.

11 *Et factum eſt dum iret in Ieruſalem, tranſibat per mediam Samariam & Galilæam.*

12 *Et quum ingrederetur quoddam caſtellum, occurrerunt ei decem viri leproſi qui ſteterunt à longè:*

13 *Et leuauerunt vocem, dicentes, Ieſu præceptor miſerere noſtri.*

14 *Quos vt vidit, dixit, Ite, oſtendite vos ſacerdotibus. Et factum eſt dum irent, mundati ſunt.*

15 *Vnus autem ex illis vt vidit quia mundatus eſt, regreſſus eſt, cum magna voce magnificans Deum.*

16 *Et cecidit in faciem ante pedes eius, gratias agens: & hic erat Samaritanus.*

17 *Reſpondens autem Ieſus dixit, Nónne decem mundati ſunt? & nouem vbi ſunt?*

18 *Non eſt inuentus qui rediret & daret gloriam Deo, niſi hic alienigena.*

19 *Et ait illi, Surge, vade: quia fides tua te ſaluum fecit.*

20 *Interrogatus autem à Phariſæis quando venit regnum Dei, reſpondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei, cum obſeruatione:*

21 *Neque dicent, Ecce hic, aut, ecce illic. ecce enim regnum Dei intra vos eſt.*

---

20 *Ita vt obſeruari poßit,* μετὰ παρατηρήσεως: id eſt, cum externo quopiam maieſtatis ſplendore, ex quo poſſit agnoſci. Alioquin ex manifeſtis etiam multis ſignis potuit intelligi, Chriſtum eſſe Meſſiam illum cuius regnum tandiu fuerat expetitum. Sed de his ſignis & notis hoc accipiendum eſt, quæ Phariſæi animo conceperant, qui terrenum quoddam regnum Meſſiæ expectabant: in quo errore Iudæi etiamnum hodie verſantur. Theophylactus mauult ad tempus referre quod obſeruari non poſſit: quia, inquit, regno Dei non eſt aliquod tempus conſtitutum, ſed ſemper eſt prȩſens ei qui velit credere, & viuere vt fidelem decet. Nonnulli demum παρατήρησιν putant vocari παραδόσεις: id eſt traditiones, in quibus illi ſummam pietatem ponebant: quaſi Chriſtus neget regnum Dei in iſtis externis rebus poſitum eſſe, ſed potius in animo per fidem purgato. Ex his autem interpretationibus primã maximè probo quòd ſimpliciſſima videatur, & quæſtioni propoſitæ in primis accommodata. Itaque non placuit ad verbum interpretari μετὰ παρατηρήσεως, *cum obſeruatione*, ne nimis obſcurè loquerer.

21 *Intus habetis*, ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν. Hebraicè בקרבכם [*bekirbechem*] id eſt ad verbum, ἐν μέσῳ ὑμῶν, in medio veſtri. quod nihil aliud declarat quàm ἐν ὑμῖν, vt fere ſemper conuerterunt Græci in Vetere teſtamento, pro παρ' ὑμῖν, id eſt apud vos, vt loquuntur Latini: niſi quòd particulæ ἐντὸς hæc videtur eſſe emphaſis, vt ſignificetur, Meſſiam ita apud eos eſſe vt minimè lateat, ſed in medio verſetur, omnium conſpectui expoſitus, vt loquitur Iohannes 1.27. Vel fortaſſis ita declaratur, eos non modò propinquum, ſed intus etiam, id eſt domi ſuæ, Meſſiam habere: vt niſi peruerſa illa opinio de terreno illius regno ipſis offunderet tenebras, non potuerint ipſum non agnoſcere. Denique teſtatur eos vt abſentem quærere quem domi præſentem reiicerent: & fontem eius erroris aperit, ſicut etiam teſtatur Iohannes 1.11, Chriſtum veniſſe in ſua, & à ſuis non agnitum. Ideo malui ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν interpretari, *Intus habetis*, quàm *Apud vos*, aut *In vobis*, aut *Inter vos eſt*. Sunt qui malint ad verbum exponere, *Intra vos eſt*, quaſi ſignificetur regnum Chriſti ſpirituale eſſe, non autem terrenum, vt Phariſæi imaginabantur. quæ ſententia vt vera ſit, fortaſſis tamen nõ eſt huic loco ſatis accommodata, tribus de cauſis. Primùm enim videtur mihi violenta hæc expoſitio; Regnum Dei intra vos eſt: id eſt, poſitum eſt in iis quæ ad animum pertinent, non autem in externo illo ſplendore. Cuperem igitur aliquod exemplum proferri, nõ quo ſententia hæc confirmaretur, (de cuius veritate non dubito) ſed ex quo intelligeretur, hoc dicendi genus ita eſſe explicandum. Deinde non dicit ſimpliciter ἐντὸς ἐστιν, intus eſt, vel ἐν τοῖς ἐντὸς ἐστιν. eſt in iis quæ intus ſunt, vel ἐντὸς ἀνθρώπου ἐστιν, intra hominem eſt, ſed ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν, intra vos eſt. Omnino autem habenda eſt ratio eorum quos alloquitur, nimirum Phariſæorum, à quibus certè non eſt veriſimile Chriſtum ſumere voluiſſe hypotheſin ad regni ſui naturam explicandam. Poſtremò non hîc agitur (opinor) de regno Chriſti in Eccleſia, ſed de ipſius aduentu in mundum. Itaque Chriſti reſponſum huc quoque accommodandum eſt: ex quo tamen poſtea rectè colligi poteſt generalis doctrina, quum eadem ſit conditio membrorum & capitis.

22 [illegible]

22 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἐλεύσονται ἡμέραι ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν· καὶ οὐκ ὄψεσθε.

23 Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ ἀπέλθητε, μηδὲ διώξητε.

24 Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ᾽ οὐρανὸν, εἰς τὴν ὑπ᾽ οὐρανὸν λάμπει· οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ.

25 Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

26 Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

27 Ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν· καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

28 Ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ· ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν·

29 Ἧ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀφ᾽ οὐρανοῦ καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας·

30 Κατὰ ταῦτα ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται.

31 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.

32 Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

33 Ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν ζωογονήσει αὐτήν.

34 Λέγω ὑμῖν, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

35 Δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό. μία παραληφθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

22 Dixit autem diſcipulis, Veniet tempus quum deſiderabitis videre ¨vnum ex diebus Filij hominis:nec videbitis.

23 ‖Et dicent vobis, Ecce hîc, ¨aut,ecce illic:*ſed* ne abite, neque proſequimini.

24 Nam ſicut fulgur coruſcans ex *vna* regione quę ſub cælo eſt, in *alteram* quæ ſub cęlo eſt ſplēdet:ita erit &Filius hominis die ſuo.

25 Sed prius oportet eum multa pati,& reprobari à gente iſta.

26 ‖Et prout factum eſt in diebus Noe, ita erit etiam diebus Filij hominis.

27 Edebant,bibebāt, vxores ducebant,& dabantur nuptum,ad eum vſque diem quo introiit Noe in arcam : venitque diluuium, & perdidit omnes.

28 Similiter etiam vt accidit in diebus Lot:edebant,bibebant, emebant, vendebant, plantabant,ædificabant:

29 ‖Quo autem die Lot exiit Sodomis, ¨pluit igni & ſulphure è cælo,& omnes perdidit:

30 Secundum hæc erit dies quo Filius hominis detegetur.

31 In illo die qui fuerit in ſolarium,& vaſa eius in ipſa domo, ne deſcendat ad ea tollenda: & qui in agro,ſimiliter non reuertatur retro.

32 ‖Memineritis vxoris Lot.

33 ‖Quicunque ſtuduerit animam ſuam ſeruare,perdet eam: & quicunque eam perdiderit, ¨viuificabit eam.

34 ‖Dico vobis, illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus accipietur,& alter relinquetur.

35 Duæ erunt molentes ſimul: vna accipietur, & altera relinquetur.

22 *Et ais ad diſcipulos ſuos, Venient dies quando deſideretis videre vnum diem Filij hominis: & nō videbitis.*

23 *Et dicent vobis, ecce hîc, & ecce illic. Nolite ire, neque ſectemini.* Mat.24.23 mar. 13. 21

24 *Nam ſicut fulgur coruſcans de ſub cælo, in ea quæ ſub cælo ſunt fulget: ita erit Filius hominis in die ſua.*

25 *Primùm autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac.*

26 *Et ſicut factum eſt in diebus Noe, ita erit & in diebus Filij hominis.* Gen.7.5 mat.24.38 1.pet. 3.20

27 *Edebant, & bibebant, vxores ducebant, & dabantur ad nuptias, vſque in diem qua intrauit Noe in arcam : & venit diluuium, & perdidit omnes.*

28 *Similiter ſicut factum eſt in diebus Lot: edebant & bibebant, emebant & vendebant, plantabant & ædificabant:*

29 *Qua die autem exiit Lot à Sodomis, pluit ignē & ſulphur de cælo, & omnes perdidit:* Gen.19.24

30 *Secundum hæc erit qua die Filius hominis reuelabitur.*

31 *In illa hora, qui fuerit in tecto, & vaſa eius in domo, ne deſcendat tollere illa: & qui in agro, ſimiliter non redeat retro.*

32 *Memores eſtote vxoris Lot.* Gen.19.26

33 *Quicunque quæſierit animam ſuam ſaluam facere, perdet illam : & quicunque perdiderit illam, viuificabit eam.* Suprà 9. 24 mat. 10.39 mar.8.3 ioh.12.25

34 *Dico vobis, in illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus aſſumetur & alter relinquetur.* Matt. 24. 41

35 *Duæ erunt molentes in vnum: vna aſſumetur, & altera relinquetur.*

---

22 *Vnum ex diebus Filij hominis*, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Cur vnum ex diebus malim interpretari quàm vnum dierum,alibi expoſuimus.Loquitur autem de priore Chriſti aduentu in mundum, & tempus fore dicit quo diſcipuli ipſum abſentem magna cum animi triſtitia fruſtra requirant. Nam quid non perpeſſos fuiſſe probabile eſt ab ea nocte qua captus fuit,ad eum vſque diem quo ſe ſe rediuiuum ipſis exhibuit,imò verò vſquedum à Spiritu ſancto confirmarentur?Sed paulo pòſt,diem Filij hominis appellat diem poſterioris aduentus Domini,quem ait fulguris inſtar tum repētinum,tum etiam clariſſimum fore, ita vt nullus ſit angulus terræ tam remotus quò non is fulgor perueniat. Itaque non eſſe audiendos eos qui vel hic vel illic Chriſtum dixerint latitare: ſicut hodie loquūtur qui Chriſtum è cælo eliciunt. Sed tamen hunc poſteriorem aduentum poſſumus à promulgato inter Gentes Euangelio auſpicari. Tum enim cogi cœpit Eccleſia in vniuerſo terrarum orbe, quam idcirco catholicam vocamus. Ex eo,inquam, cœpit Chriſtus inter ſuos regnare, nec prius pugnare aduerſus hoſtes deſinet quàm ſubactis tandem damnatíſque omnibus impiis, Deus ſit omnia in omnibus.

23 *Aut ecce illic*, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ. Vetus interpres legit καὶ ἰδοὺ ἐκεῖ. *& ecce illic*:eadem quidem manente ſententia: ſed tamen placuit hoc annotare quòd alibi videantur interdum permutatæ hæ particulæ obſcuritatem nonnullam adferre,vt Rom.4.c.13. ſicut etiam annotauimus Matth.12.cap. 37. Cæterùm in duobus exemplaribus poſt ἐκεῖ additum reperimus ὁ Χριστὸς, *Chriſtus*.

29 *Pluit*, ἔβρεξεν.Sub. *Deus*, quod expreſſit Syrus interpres,vſus etiam coniugatione Hiphil.

33 *Viuificabit*. ζωογονήσει, id eſt ζωοποιήσει, pro quo dicit Matthæus σώσει, ſeruabit. Nam hæc vita eſt ſalus æterna. Eraſmus, *Vitam illi parabit*. Notius eſt autem quàm vt id * dicendum videatur,Animam in his loquutionibus Vitam declarare.

36 Δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

37 Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ, Ποῦ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί. Matt. 24. 28

Κεφάλαιον ιη.

1 Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν,

2 Λέγων, Κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος· Eccl.18.22 rom. 12.12 1.thes.5 17

3 Χήρα δὲ ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα, Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου.

4 Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον· μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, Εἰ καὶ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι, καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι·

5 Διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτήν· ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με.

6 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει·

7 Ὁ δὲ Θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς;

36 ¨Duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

37 Tunc reſpondentes dicunt ei, Vbi Domine? Ipſe verò dixit eis, ‖Vbi ¨corpus, illuc cogentur aquilæ.

Cap. XVIII.

1 Dixit autem eis etiam parabolam ¨ *huc ſpectantem*, ‖quòd oporteret ipſos ſemper precari, nec ¨ ſegneſcere,

2 Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe qui Deum non timebat, nec ¨ quenquam reuerebatur:

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ venit ad eum, dicens, Vindica me ab aduerſario meo.

4 Ille autem noluit ¨per *multum* tempus: poſtea verò dixit apud ſe, Etſi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

5 Tamen quia moleſtiam mihi exhibet vidua iſta, vindicabo eam, ne ¨tandem veniens, ¨obtundat me.

6 Ait autem Dominus, Audite quid iudex ille iniuſtus dicat:

7 Deus autem non vindicabit electos ſuos, clamātes ad ipſum die ac nocte, ¨etiāſi iram differat ſuper ipſis?

36 *Duo in agro: vnus aſſumetur, & alter relinquetur.*

37 *Reſpondentes dicunt illi, Vbi Domine? Qui dixit illis, Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.*

Cap. XVIII.

1 *Dicebat autem & parabolā ad illos, quoniam oportet ſemper orare, & non deficere,*

2 *Dicens, Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur:*

3 *Vidua autem quædam erat in ciuitate illa, & veniebat ad eum, dicens, Vindica me de aduerſario meo.*

4 *Et nolebat per multum tempus: poſt hæc autem dixit intra ſe, Etſi Deum ¨non timeo, nec hominem reuereor:*

5 *Tamen quia moleſta eſt mihi hæc vidua, vindicabo illam, ne in nouiſſimo veniens ſugillet me.*

6 *Ait autem Dominus, Audite quid iudex iniquitatis dicit:*

7 *Deus autem non faciet vindictam electorum ſuorum clamantium ad ſe die ac nocte, & patientiam habebit in illis?*

---

36 *Duo erunt in agro*, δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ. Hunc verſiculum omiſit Eraſmus tanquam ex Mattheo adiectum: extat tamen apud Syrum interpretem, & in editione Cōplutenſi & aliquot vetuſtis codicibus.

37 *Corpus*, σῶμα. In vno exemplari & apud Theophylactum ſcriptū eſt πτῶμα, id eſt cadauer: ſicut etiam in nonnullis codicibus teſtatur ſe legiſſe Eraſ. videtúrque hæc lectio magis accommodata ſimilitudini à carniuoris auibus ſumptæ. Vide Matthæum 24. c. 28.

IN CAPVT XVIII.

1 [*Huc ſpectantem*,] *quòd oporteret*, πρὸς τὸ δεῖν. Sic rectè Eraſmus, vt Helleniſmum explicaret. Vulgata *Quoniam oporteret*, ὅτι δεῖ. ¶ *Segneſcere*, ἐκκακεῖν: vel, afflictionibus & malis cedere. vt Gal. 6. 9. Nam κακὸς propriè dicitur de ſegni & meticuloſo, qui pedem referat in certamine, παρὰ τὸ χάζειν, vt annotat Euſtathius. Vulg. *Deficere*, id eſt ἐκλιπεῖν. * Eraſm. *Defatigari*, id eſt ἐκκάμνειν. Syrus de animi anxietate intelligit.

2 *Quenquam*. ἄνθρωπον. Vel, homines. vt ſit enallage numeri. Sed ἄνθρωπον ſæpe pro particula τινὰ poſitum, iam antea obſeruauimus. Puto igitur id eſſe quod vernaculo noſtro ſermone dicimus, *Il ne craignoit homme.* vel, *Il ne craignoit perſonne.* Sed & hoc placet περιέργως annotare (nequis miretur, impium & iniquiſſimum iudicem cum Deo cōparari) hoc loco paria inter ſe non conferri, ſed minus cū maiore: quaſi dicat Dominus, Si etiam ab iniquiſſimis iudicibus per importunitatem ius obtinetur, quanto magis piorum aſſiduæ preces apud Deum valebunt?

4 *Per* [*multum*] *tempus*, ἐπὶ χρόνον. Eraſmus, *Aliquandiu*. quam interpretationem non prorſus repudio: ſed tamen quia χρόνος interdum de longo temporis ſpatio dicitur, & ea ſignificatio melius repræſentat eam μακροθυμίαν cuius poſtea fit mentio, Veterem interpretem ſum ſequutus. Nam etiam apud Homerum Odyſſ. ξ, reperio ἐπὶ χρόνον ita vſurpatum vt non paruum temporis ſpatium declaret. Et hanc ſententiam ſequutus eſt Syrus interpres.

5 *Tandem*, εἰς τέλος. Vulg. *In nouiſſimo*, perobſcurè. Sunt qui εἰς τέλος exponant *Semper*, ſiue aſſiduè, & coniungant c ἐρχομένη, vt ſit hæc ſententia, ne aſſiduè ventitando me obtundat. Sed εἰς τέλος nuſquam ſic legi: & malo ἐρχομένη redūdare pleonaſmo Hebræis familiari. ¶ *Obtundat me*, ὑπωπιάζῃ με. Sic omnino oportuit hunc locum interpretari, potius quàm vt Vetus interpres aut Eraſ. qui verterūt, *Sugillet*, i. vituperet ac deroget, vt Eraſ. explicat. Quorſum enim hoc adferat qui nec Deum timet, nec homines reueretur? Imò verò ὑπωπιάζειν propriè dicuntur pugiles quum pugnis aut cæſtibus antagoniſtam obtundunt. vnde ὑπώπια dicuntur vulnera ex contuſione accepta, præſertim in facie, (vt Grammatici tradunt) liuida nimirum ex collecto ad cutim ſanguine. Inde factum vt accipiatur pro domare & quaſi validis ictibus ſubiicere reluctantem, vt accipitur 1. Cor. 9. 27. vbi Paulus comparationem à pugilibus ſumptam proſequitur. Hic verò de ea moleſtia dicitur quam ſuſtinet quiſpiam, cuius aures ab importuno aliquo flagitatore quaſi verberantur: ſicut apud Latinos ſimili prorſus tranſlatione vſurpatur verbum Obtundere. quod & ipſum propriè de pugilib⁹ dici oſtēdit illud Plauti in Amphitryone, *Fateor, nam ſum obtuſus pugnis peſſimè* In quibuſdam igitur exemplaribus nō videtur rectè legi ὑποπιάζῃ, ſiue, vt ſcriptum eſt in Romano Theophylacto, ὑποπιέζῃ: id eſt opprimat aut affligat.

7 *Etiamſi iram differat ſuper ipſis?* καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς, id eſt quantumuis tardus videatur in vlciſcendis ipſorum iniuriis. Omnino enim accipitur καὶ pro κἂν ſiue καὶ εἰ, vt rectè explicat Theophylactus: quam etiā enallagē annotauimus, Matth. 15. 6. Chryſoſtomus tamen in oratione poſteriore περὶ προσευχῆς legit, καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; i. & iram differet ſuper ipſis? quam lectionem ſequutus Vetus interpres conuertit, *Et patientiam habebit ſuper illis?* καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; pro μακροθυμῶν, vt etiam legitur in meo vetuſtiſſimo cod. quaſi neget Dominus ſe iram dilaturum vt ſuos vlciſcatur, quia nimirum ſequitur, eum vindicaturū ſuos ἐν τάχει: quod alioquin pugnare videtur cum illa μακροθυμία. At ego non poſſum hanc ſententiam amplecti, quum & vniuerſa Scriptura & ſanctorum innumerabiles hiſtoriæ teſtentur,

teſtentur, à Domino interdũ diu differri ſuppliciũ in impios & Eccleſiæ aduerſarios conſtitutum: vnde illæ Dauidis & Prophetarũ querelæ, & vox illa martyrũ quæ commemoratur Apoc. 6. 10. Sic enim placet Domino ſuos exercere, & patientiam etiã erga vaſa ad interitum compacta commendare: vt loquitur Apoſtolus Rom. 9. 22. Alioquin quorſum iuberet Dominus vt in precando ſimus velut importuni, ſi ſtatim ad vindicandos ſuos prorueret? Quomodo autem intelligendum ſit illud ἐν τάχει, tum in proximo verſiculo, tum verò aliis multis Scripturæ locis, indicatur 1. Pet. 3. 8. & 9. Niſi malimus interpretari repẽte aut ſubitò: vel ad iræ Dei acerbitatẽ iſtud referre, quæ quidem tanta futura eſt vt ſimulatque momentum illud aduenerit perdendis impiis conſtitutum, ſtatim eos penitus abſumat: vt canit Dauid Pſal. 37. 10, & 73. 19. & 20. Caſtellio verò, pro ſua intolerabili audacia, manifeſtè hunc etiam locum corrupit, quum ſic interpretaretur, *Et tam erit in eos difficilis?*

8 Λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;

9 Εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην·

10 Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι· ὁ εἷς Φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος, τελώνης·

11 Ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, Ὁ Θεὸς εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοί· ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.

12 Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.

13 Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι· ἀλλ' ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ, λέγων, Ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.

14 Λέγω ὑμῖν κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος· ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

15 Προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται· ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ, ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

8 ¨Dico vobis, vindicabit eos citó. Veruntamen Filius hominis quum venerit, num reperturus eſt fidem in terra?

9 Dixit autem etiam quibuſdam qui ſibi perſuaſerãt ſe iuſtos eſſe, & pro nihilo habebãt reliquos, parabolam iſtam:

10 Homines duo aſcẽderunt in templum vt precarentur: vnus Phariſęus, & alter, publicanus:

11 Phariſęus ¨conſiſtens ſeorſim hęc precatus eſt, Deus, gratias ago tibi quòd nõ ſim vt reliqui homines, rapaces, iniuſti, mœchi: vel etiã vt iſte publicanus.

12 Iciuno bis ¨hebdomade, ¨decimo quæcunque poſſideo.

13 Publicanus autem ¨procul ſtans, nolebat vel oculos in cælum attollere: ſed percutiebat pectus ſuum, dicẽs, Deus, placator mihi peccatori.

14 Dico vobis, deſcendit iſte iuſtificatus domum ſuam *potius* quàm ille: ‖ quia quicunque ſe extollit deprimetur, & qui ſe deprimit, extolletur.

15 ‖ Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tãgeret: quum autem hoc vidiſſent diſcipuli, ¨obiurgarunt eos.

8 *Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum. Veruntamen Filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?*

9 *Dixit autẽ & ad quoſdã qui in ſe cõfidebãt tanquã iuſti, & aſpernabantur cæteros, parabolã iſtã:*

10 *Duo homines aſcendebant in templum vt orarent: vnus Phariſæus, & alter publicanus.*

11 *Phariſæus ſtans hæc apud ſe orabat, Deus gratias ego tibi quia nõ ſum ſicut cæteri hominum, raptores, iniuſti, adulteri: vel vt etiam publicanus.*

12 *Ieiuno bis in Sabbatho, decimas do omnium quæ poſſideo.*

13 *Et publicanus à longè ſtans nolebat nec oculos ad cælum leuare: ſed percutiebat pectus ſuum, dicens, Deus propitius eſto mihi peccatori.*

14 *Dico vobis, deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam ab illo: quia omnis qui ſe exaltat, humiliabitur: & qui ſe humiliat, exaltabitur.* Supr. 14. 11. mat. 23. 12.

15 *Adferebant autem ad illum & infantes, vt eos tangeret: quod quum viderent diſcipuli, increpabant illos.* Mat. 19. 13. mar. 10. 13.

8 *Dico vobis, vindicabit eos*, λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν. In Cõplutẽſi codice & manuſcripto alio exẽplari legitur καὶ λέγω, *Etiã dico*. Rurſus annotat Eraſ. in quodã codice extremã partẽ ſuperioris verſiculi cum iſto connecti, hoc modo, καὶ λέγω, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν: id eſt, Eraſmo interprete, *Etiam dico, longanimis ſuper illis faciet vindictam*. Sed receptam lectionem amplecti malo.

11 *Conſiſtens ſeorſim*, σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν. Id eſt, vt Gallicè cõmodè dixeris, *ſe tenãt à part ſoy*, publicanũ videlicet procul à tergo vt impurũ auerſatus, qui ſcopus eſt iſtius ſimilitudinis ſuperiore verſiculo explicatus. Itaq; quod habet Vulg. *hæc apud ſe orabat*, nullo modo quadrat. Quorſum enim vel clara voce, vel tacitus apud ſe dicatur Phariſæus precatus? Syrus interpres (manifeſtè oſtendẽs, ſic interpũgendũ eſſe hunc locũ, vt poſt πρὸς ἑαυτὸν adſcribatur diſtinctio, vt etiã teſtatur doctiſſimus Camerarius ſic diſtinctũ hunc locũ in ſuo vetere codice legiſſe) habet ad verbum, *Stãs fuit inter ſe & animã ſuã, & iſta precatus eſt*, qui idiotiſmus videtur nõ aliter explicari poſſe, quàm ſi nõ Solus ſimpliciter (vt cõuertit Tremellius noſter. quid. n. hoc ad rẽ?) ſed ſeorſim, & publicano velut impuro procul in extima porticu relicto, progreſſus corã Deo adſtitiſſe, & ſeſe obfirmaſſe Phariſæus dicatur. Vetuſtiſſimus autẽ meus codex etiã Græcè ſcriptũ habet καθ' ἑαυτὸν, & Latinè *Seorſim*, quod maximè probo, etiãſi in Græco contextu receptã lectionẽ ✱ ſum ſequutus. Donatus in Terẽt. Adelphos Conſiſtere, inquit, eſt audacter & conſtanter ſtare. Itaque σταθεὶς dicitur confidens Phariſæus, quaſi gradu fixo, & deſpecto publicano, qui procul ἑστὼς dicitur precatus.

12 *Hebdomade*, τοῦ σαββάτου. Vulg. & Eraſ. *Sabbatho*. Vi- ✱ de Matth. 28. 1. Hoc autem refertur ad Magiſtrorũ, id eſt Phariſæorum traditionẽ in libro Taanith expreſſam, vbi dicũtur ſingulis hebdomadibus bina ieiunia inſtituiſſe, vnum die ſecundo, id eſt Lunæ, alterũ die quinto, nempe Iouis, quod etiam commemorat Epiphanius. ¶ *Decimo*, ✱ ἀποδεκατῶ. Vide ſupr. 11. 42.

13 *Procul*, μακρόθεν. In extima videlicet porticu, quã ingredi fas fuit etiã alienigenis, vt teſtatur Ioſephus cõtra Appionẽ, lib. 2. quod etiã non præteriit Solomon, 1. Reg. 8. 41.

14 [*Potius*] *quàm ille*, ἢ ἐκεῖνος. De ellipſi particulæ μᾶλλον alibi diximus. Sed quod Hieronymus aduerſus Pelagianos vertit, *Plus quàm ille*, & Auguſtinus epiſtola octogeſimaſexta, *Magis quàm ille*, mihi quidẽ non placet. Stat enim illud Dauidis, *Non iuſtificabitur in conſpectu tuo vllus viuens*. Item illud, *Cor contritũ Deus non abiicies*: ex quibus efficitur non fuiſſe ambobus iſtis cõmunem iuſtitiã. Cęterùm in duobus codicibus manuſcriptis legitur παρ' ἐκεῖνον, & in meo vetuſtiſſimo μᾶλλον παρ' ἐκεῖνον Φαρισαῖον, quod ſequutus eſt Syrus interpres, eadem manẽte ſententia. Sic enim Heb. 9. 23 ponitur παρὰ ταύτας pro ἢ ταύτας. Itaque nõ aſſentior Eraſmo qui παρ' ἐκεῖνον conuertit *Præ illo*. Vetus autẽ interpres videtur potius legiſſe παρ' ἐκείνου, vt qui interpretatus ſit, *Ab illo*, ſentẽtia prorſus inepta, quãuis eũ conetur Eraſ. excuſare, prolato Gellij exẽplo. Sed quod pleriq; Græci codices ſcriptũ habẽt ἢ γὰρ ἐκεῖνος, ſanè nõ intelligo, niſi dicamus γὰρ redũdare: & hunc locũ ſuſpicor variè fuiſſe deprauatũ, quod inſignem doctrinam cõtineat aduerſus operum fiduciam. Nam hoc illud eſt quod facit vt mundus Euangelio tam pertinaciter reſiſtat, quia nimirum arguitur de peccato.

15 *Obiurgarunt eos*, ἐπετίμησαν αὐτοῖς: id eſt eos à quibus adferebantur τὰ βρέφη, vt explicatur Marci 10. 15. teneri nimirum & adhuc ab vberibus pendentes puerul i. Eſt enim

aduerſus hoſtes pædobatiſmi ſeruãda propria ſignificatio verbi προσφέρειν & nominis βρέφος, vt liquet ex eo quòd Dominus dicitur eos ἐναγκαλίσασθαι, id eſt in vlnas ſeu brachia recepiſſe, Marci.10.16: deinde ex iis quæ ſcribuntur infrà verſu 17.& explicantur 1.Pet.2.2.quanuis alioqui παιδίον nomen ſit generalius.

---

16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

17 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

Mat.19 16 mar.10.17.

18 Καὶ ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, λέγων, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

19 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

Exo.20. 23.

20 Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.

21 Ὁ δὲ εἶπε, Ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

22 Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ Ἔτι ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

23 Ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐγένετο· ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα.

24 Ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ!

25 Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

26 Εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

27 Ὁ δὲ εἶπε, Τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

Matth. 19. 27. mar 10.28.

28 Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

29 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ,

16 Ieſus verò ¨ quum puerulos aduocaſſet, dixit, Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete: talium eſt enim regnum Dei.

17 Amen dico vobis, quicũque nõ exceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

18 ‖Tũc interrogauit eum quidam ¨ ex primoribus,dicẽs,Magiſter bone,quid faciendo,vitã æternam poſſidebo?

19 Dixit autem ei Ieſus, ¨ Cur me dicis bonum? nemo bonus niſi vnus, *nempe* Deus.

20 Mandata noſti, ‖Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falſum teſtimonium dicito. Honora patrem tuum & matrem tuam.

21 Ille autem dixit, Hæc omnia obſeruaui à iuuentute mea.

22 Ieſus verò his auditis dixit ei, Adhuc ¨ vnum tibi deeſt:omnia quæ habes, vende, & diſtribue pauperib⁹,& habebis theſaurũ in cælo:& adeſdũ ſequere me.

23 At ille his auditis, valde triſtis factus eſt: nam diues erat valde.

24 Quum autem vidiſſet Ieſus eum valde triſtẽ factum, dixit, Quàm difficile qui pecunias habent, introibunt in regnũ Dei!

25 Facilius eſt enim camelum per foramẽ acus introire quàm diuitem in regnũ Dei introire.

26 Qui verò *iſtud* audierãt, dixerũt, Et quis poteſt ſaluus fieri?

27 Ipſe autem dixit, Quę impoſſibilia ſunt apud homines, poſſibilia ſunt apud Deum.

28 ‖Dixit autem Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te.

29 Ipſe verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo eſt qui reliquerit domum, aut parentes aut fratres, aut vxorem, aut liberos, regni Dei cauſa,

16 *Ieſus autem conuocans illos, dixit, Sinite pueros venire ad me, & nolite vetare eos: talium eſt enim regnum Dei.*

17 *Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei ſicut puer, non intrabit in illud,*

18 *Et interrogauit eum quidam princeps, dicens, Magiſter bone, quid faciens vitam æternam poſſidebo?*

19 *Dixit autem ei Ieſus, Quid me dicis bonum? nemo bonus niſi ſolus Deus.*

20 *Mandata noſti, Non occides. Non mœchaberis Non furtum facies, Non falſum teſtimonium dices. Honora patrem tuum & matrem.*

21 *Qui ait, Hęc omnia cuſtodiui à iuuentute mea.*

22 *Quo audito Ieſus ait ei, Adhuc vnũ tibi deeſt: omnia quæcunque habes, vẽde, & da pauperibus, & habebis theſaurum in cælo: & veni, ſequere me.*

23 *His ille auditis contriſtatus eſt: quia diues erat valde.*

24 *Videns autem Ieſus illum triſtem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt!*

25 *Facilius eſt enim camelum per foramen acus tranſire quàm diuitem intrare in regnum Dei.*

26 *Et dixerunt qui audiebant, Et quis poteſt ſaluus fieri?*

27 *Ait illis, Quæ impoſſibilia ſunt apud homines, poſſibilia ſunt apud Deũ.*

28 *Ait autem Petrus, Ecce, nos dimiſimus omnia, & ſequuti ſumus te.*

29 *Qui dixit eis, Amen dico vobis, nemo eſt qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios, propter regnum Dei,*

---

16 *Quum puerulos aduocaſſet,* προσκαλεσάμενος αὐτά. Fateor relatiuum αὐτά ad puerulos referri : (quod vt melius intelligeretur, expreſſi ipſum antecedens) ſed ex eo non conficitur , Dominum compellaſſe ipſos puerulos,ac proinde eos iam fuiſſe natu grandiores. Imò ex vulgata loquendi conſuetudine dicitur puerulum ad ſe vocare qui nutricem accerſit quæ infantem ipſum adferat. Itaque ſic eſt hoc accipiendum vt ſciamus eos à quibus adferebantur pueruli , quos diſcipuli abigebant , iuſſos fuiſſe à Domino propius accedere , vnà cum infantibus quos geſtabant.

18 *Ex primoribus,* ἄρχων. Vide ſuprà,14.1.

19 *Cur me dicis bonum?* &c. τί με λέγεις ἀγαθόν; &c. Marcionem,qui vnius Lucæ Euãgelium admittebat,ſed plurimis locis diminutum & corruptum,teſtatur Epiphanius hunc locum ſic deprauaſſe, μή με λέγε ἀγαθόν· οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεὸς ὁ πατήρ. id eſt, *Ne me dicas bonum : vnus eſt,* [*nempe*] *Deus Pater.* Deinde in proximo verſiculo pro οἶδας *noſti,* ſubſtituerat οἶδα *noui,*

22 *Vnum.* ἕν. Imo omnia quum ne vnum quidem præceptum poſſit quiſquam ita vt lex præſcribit obſeruare. Loquitur ergo Chriſtus ſancta quadam ironia,cuius occaſionem illi præbebat phariſaica iſta ſuperbia , cuius vt illũ ipſum intus argueret , proponit illi non aliquod opus ſupererogationis vt Monachi præſertim nugantur , vel vt Conſilia præceptis diuinis adiiceret , quaſi Lex Dei nobis condemnandis non ſufficeret à qua maledictione venit nos liberaturus:ſed vt propoſito illi perfecto charitatis exemplo, quouſque lex progreditur,doceret illum quantum ab eo abeſſet quod à ſe iam olim præſtitũ ſomniabat.

30 Ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

31 Παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἰδοὺ, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

32 Παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται.

33 Καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται.

34 Καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν· καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα.

35 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχὼ, τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν, προσαιτῶν.

36 Ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο.

37 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος παρέρχεται.

38 Καὶ ἐβόησε, λέγων, Ἰησοῦ υἱὲ Δαβὶδ ἐλέησόν με.

39 Καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ ἵνα σιωπήσῃ· αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβὶδ ἐλέησόν με.

40 Σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν· ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτὸν,

41 Λέγων, Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω.

42 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

43 Καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ δοξάζων τὸν Θεόν. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ Θεῷ.

Κεφάλαιον ιθ.

1 ΚΑΙ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἱεριχὼ,

2 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος· καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης καὶ οὗτος ἦν πλούσιος·

30 Qui non recepturus ſit ¨multiplicia hoc tempore, & in ſeculo venturo vitam æternam.

31 ‖Ieſus autẽ aſſũptis illis duodecim, dixit eis, Ecce, aſcendimus Hieroſolymã, & perficiẽtur omnia quæ ſcripta ſunt per Prophetas, ¨de Filio hominis.

32 Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & ¨contumeliis afficietur, & conſpuetur.

33 Et poſtquam eum flagellauerint, trucidabunt: ſed die tertia reſurget.

34 Ipſi vero nihil horum intellexerunt: erántque iſta verba ¨ipſis occulta, nec cognouerunt quæ dicebantur.

35 ‖Factum eſt autem dum ipſe appropinquaret Iericho, cæcus quidam ſedebat apud viam, mendicans.

36 Quum igitur *is* audiſſet ¨turbam prætereuntem, percontabatur quid hoc eſſet.

37 Nuntiauerũt autem ei Ieſum Nazarenum tranſire.

38 Tunc clamauit dicens, Ieſu Fili Dauid miſerere mei.

39 Et qui præibant, obiurgabant eum vt ſileret: ipſe verò multo magis clamabat, Fili Dauid miſerere mei.

40 Ieſus autem quum ſubſtitiſſet, iuſſit eum adduci, ad ſe: & quum is appropinquaſſet, interrogauit eum,

41 Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, vt viſum recipiam.

42 Et Ieſus dixit ei, Recipito viſum: fides tua te ſeruauit.

43 Illico igitur viſum recepit, ac ſequebatur eum, glorificans Deum, & totus populus quum *hoc* vidiſſet, tribuit ¨laudẽ Deo.

CAP. XIX.

1 ¨IEſus autem ingreſſus Iericho, tranſibat:

2 Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, & qui ¨magiſter erat publicãorum, ac is diues erat:

30 *Et non recipiat multo plura in hoc tempore, & in ſeculo venturo vitam æternam.*

31 *Aſſumpſit autem Ieſus duodecim, & ait illis Ecce aſcendimus Ieroſolymam, & conſummabuntur omnia quæ ſcripta ſunt per Prophetas, de Filio hominis.*

Mat. 20. 17 mar. 10. 32.

32 *Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conſpuetur.*

33 *Et poſtquã flagellauerint occident eum: & tertia die reſurget.*

34 *Et ipſi nihil horum intellexerunt: & erat verbum iſtud abſcõditum ab eis: & non intelligebant quæ dicebantur.*

35 *Factũ eſt autem quum appropinquaret Iericho, cæcus quidam ſedebat ſecus viam, mendicans.*

Matth. 20: 29. mar. 10. 46.

36 *Et quum audiret turbam prætereuntem, interrogabat quid hoc eſſet.*

37 *Dixerunt autem ei quòd Ieſus Nazarenus tranſiret.*

38 *Et clamauit dicẽs, Ieſu fili Dauid miſerere mei.*

39 *Et qui præibant increpabant eum vt taceret: ipſe verò multo magis clamabat, Fili Dauid miſerere mei.*

40 *Stans autem Ieſus iuſſit illum adduci ad ſe. Et quum appropinquaſſet, interrogauit illum,*

41 *Dicens, Quid tibi vis faciam? At ille dixit, Domine, vt videam.*

42 *Et Ieſus dixit illi, Reſpice: fides tua te ſaluum fecit.*

43 *Et confeſtim vidit, & ſequebatur illum magnificans Deum: & omnis plebs vt vidit, dedit laudem Deo.*

CAP. XIX.

1 *ET ingreſſus perambulabat Iericho:*

2 *Et ecce vir nomine Zachæus, & hic princeps erat Publicanorum, & ipſe diues:*

---

30 *Multiplicia*, πολλαπλασίονα. id eſt multo plura, & æſtimatione potiora. Cypr. de lapſis loquens alicubi legit ἑπταπλασίονα, *ſeptupla*, eodem ſenſu.

31 *De filio hominis*, περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Sic reſtitui ex fide vetuſtiſſimi mei codicis, & tum Syri, tũ Latini veteris interpretis: quum in Græcis aliis legatur τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, * *Filio hominis*, id eſt à filio hominis, quod per traiectionem conſtruendum fuerit cum verbo τελεσθήσεται.

32 *Cõtumeliis afficietur*, ὑβρισθήσεται. Vulg. *Flagellabitur*, id eſt μαστιγώσεται. Dicitur autem ὕβρις omnis maior improbitas ac flagitium per impotentiam perpetratum. Itaque non tantum ad id pertinet quòd flagellatus eſt Dominus, ſed etiam quòd colaphis & bacillis cęſus eſt: imò verò ſeorſum fit mentio flagellationis in proximo verſiculo.

34 *Ipſis*, ἀπ᾽ αὐτῶν. Heb. מהם [*mehem*] ab ipſis: i. ita vt quaſi ab ipſorum conſpectu eſſent remota: quod poſtea ad animum transfertur. Expunximus autem præpoſitionem, vt vitaremus amphiboliam.

36 *Turbam*, τὸν ὄχλον. Id eſt ſtrepitum turbæ prætereuntis, vt rectè explicat Syrus interpres.

43 *Laudem*, αἶνον. Vocabulũ in oratione ſoluta inuſitatũ, pro ἔπαινον Itaque vetuſtiſ. cod. meus habet δόξαν, *gloriam.*

IN CAPVT XIX.

1 [*Ieſus*] *autẽ ingreſſus*, καὶ εἰσελθών. Suppleuimus Ieſu nomen vt magis perſpicua eſſet oratio.

2 *Magiſter publicanorũ*, ἀρχιτελώνης. Intellige magiſtrum fuiſſe eius ſocietatis quæ ibi coierat. Erant enim publicani neceſſariò in ſocietates diſtributi, quę ſuos habebãt magiſtros, vt ex infinitis penè locis orationũ Ci. apparet. Vulg. & Eraſ. *Principem publicanorum*, impropriè interpretantur.

	Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστι· καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν.	3	Studebátque videre quis esset Iesus: nec poterat prę turba, quòd statura paruus esset:	3	*Et querebat videre Iesum quis esset: & non poterat præ turba, quia statura pusillus erat.*
	Καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτόν· ὅτι δι' ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι.	4	¨Præcurrens igitur ascendit in ¨sycomorum, vt eum videret: quoniam futurum erat vt ¨illac transiret.	4	*Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum, vt videret eum: quia inde erat transiturus.*
	Καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ Ἰησοῦς εἶδεν αὐτόν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι· σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι.	5	Vt autẽ venit ad eum locum, suspiciens Iesus vidit eum, & dixit ei, Zacchæe, festinans descende. hodie enim domi tuæ oportet me manere.	5	*Et quum venisset ad locum, suspiciens Iesus vidit illũ, & dixit ad eum, Zacchæe, festinans descende: quia hodie in domo tua oportet me manere.*
	Καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων.	6	Tum is festinans descendit, & excepit eum gaudens.	6	*Et festinans descendit, & excepit illum gaudẽs.*
	Καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, Ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.	7	Et omnes qui hoc vidissent murmurabant, dicentes eũ ingressum esse ad hominem peccatorem vt *ibi* diuersaretur.	7	*Et quum viderent o̅mnes murmurabant, di̅centes quòd ad hominem peccatorem diuertisset.*
	Σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν Κύριον, Ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν.	8	Adstans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce dimidiũ bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & ¨si quid cuipiam per calumniam eripui, reddo quadruplum.	8	*Stans autem Zacchæus dixit ad Dominum, Ecce, dimidium meorum bonorum do pauperibus, & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.*
	Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν.	9	Dixit autẽ ei Iesus, Hodie salus huic domui contigit, ¨eo ꝙ ¨ipse quoque est filius Abrahã.	9	*Ait Iesus ad eum, Quia hodie salus domui huic facta est: eo quòd & ipse filius sit Abrahæ.*
Mat.18. 11.	Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός.	10	‖Venit enim Fili⁹ hominis vt quærat & seruet quod perierat.	10	*Venit enim Filius hominis quærere & saluum facere quod perierat.*
	Ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, προσ-	11	Hęc autem ipsis audientibus,	11	*Hæc illis audientibus,*

---

4 *Præcurrens,* προδραμὼν ἔμπροσθεν. In Complutensi editione & manuscripto quodam codice legimus, προσδραμὼν ἔμπροσθεν, & quum antè accurrisset: quam lectionem magis amplector. nam alioquin abundabit aduerbium ἔμπροσθεν. Sic etiam legit Syrus interpres. ¶*Sycomorum,* συκομωραίαν. De hoc arboris genere diximus nonnulla capite 17. & multa commemorat in hunc locum Erasmus, quæ ex eo petere licebit. Sed hoc placuit annotare, in hoc nomine scribendo miram esse vetustorum codicum varietatem. Nam præter συκομωραίαν. legimus, etiam συκομορέαν, & συκομωρέαν & συκομοραίαν. ¶*Illac,* δι' ἐκείνης. Sic rectè Eras. nam subauditur ὁδοῦ: quæ ellipsis in Græcis scriptorib⁹ frequẽter occurrit. Nisi malis repetere συκομωραίας. Vulg. *Inde,* i. ἐκεῖθεν, quod nõ videtur posse conuenire.

8 *Si quid cuipiã per calumniã eripui,* εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα. * Sic placuit Tertul. li. aduersus Marcionẽ. 4. explicare Græcũ vocabulũ συκοφαντεῖν: cuius propria significatio videtur optimè cõuenire personæ magistri publicanorũ. Istis enim fere mos est, suis latrociniis prętexere reipublicę cõmoda, & hoc obtẽtu ita impudẽter prędari, vt siquis sese illorum rapacitati opponat, iniuriã sibi ac reipublicę fieri clamitẽt. Vul. & Eras. *Siquid aliquẽ defraudaui:* quę interpretatio mihi videtur nimiũ esse generalis, neque satis expresse declarare istorum hominum summã in latrocinando impudentiam.

9 *Eo quòd,* καθότι. Vel Quatenus, pro Quandoquidem, vt apud Quintilianum lib. 4, *Sed quatenus,* inquit, *forte quadam peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de iis loquamur.* Itaque τὸ καθότι hoc loco causalis est particula ponitúrque pro διότι, teste etiam Syro interprete qui vertit מטל [*metul.*] ¶*Ipse quoque est filius Abraham,* καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν. Filium esse Abrahæ, nihil aliud declarat quàm gratis electum esse, Rom. 9. 8. & vestigiis fidei Abrahæ insistere, Rom 4. 12. & opera Abrahæ facere, Ioh. 8. 39. ex quibus demũ rectè colligitur certa futuræ salutis expectatio, Rom. 8 29. Quòd autem ex antecedente particulari Dominus nectit vniuersalem conclusionem, id est, quòd ex Zacchæi fide colligit totius familiæ salutem, æstimandum est ex ratione fœderis quod cum ipso Abrahamo ita sancitum est vt eius etiam familiam comprehenderet. id enim ex fœderis tessera liquet, quæ cum tota Abrahami familia fuit communicata: ita tamen vt Domino interim maneat libera eligendi vel reprobandi facultas. Itaque frigida est ratio quam Erasmus adfert, domum vocari filiam Abrahæ, quòd talis esse solet familia qualis est paterfamiliâs. Idem verò hunc locum sic interpretatur *Eo quòd & ipsa filia sit Abrahæ,* quoniam nimirum credidit pronomen αὐτός, referri ad οἶκον, quod vocabulum apud Græcos masculinum est, quum Latinis domus fœmineo genere dicatur, ideóque pro υἱός, id est Filius, conuertit Filia, id est θυγάτηρ. Eadem quoque ratio persuasit Theophylacto & aliis nonnullis vt per domum intelligerent Zacchæum ipsum, quia durè de familia dicatur ipsam esse filium Abrahæ, quod omnino est absurdum. Verùm quod ad Erasmum attinet, licet confitear hoc loco domum accipi pro familia, eius tamen interpretationem non recipio. Quanuis enim filiorum appellatione obseruent Iurisc̃on. etiam filias comprehendi: tamen υἱὸν nullo modo possis Filiam interpretari. neque (vt arbitror) vsquam hoc dicendi genus vsurpatur. Deinde cur non potius Lucas vteretur vocabulo οἰκίας & θυγατρός; Puto igitur αὐτὸς non referri ad οἶκον, sed pro σὺ positum esse, sicut etiam conuertimus, perinde nimirum acsi scriptum esset καθότι καὶ σὺ υἱὸς Ἀβραάμ εἶ. Excusatur autem hæc enallage duplici ratione. Sic enim alloquitur Dominus Zacchæum vt rationem habeat circunstantium. Itaque quum initio Zacchæum ipsum alloqueretur, postea ad illos se conuertit: quam personæ mutationem conati sumus emollire, quòd non ita frequenter soleat à Græcis aut Latinis vsurpari, nisi quum à recta oratione ad obliquam transitur, aut contrá. Sic tamen videtur Isocrates in Nicoclis persona loquutus, his verbis, ἐν ἐπίστασθε ὅτι πλουσιώτατός ἐστιν ὑμῶν ὁ βασιλεύς, ὃς οὐ μόνον διὰ τοὺς προγόνους, ἀλλὰ καὶ δι' ἐμαυτόν, δικαίως ἂν καὶ μείζονος τιμῆς ἢ τηλικαύτης ἀξιωθείην: vbi fit transitus in eadem orationis specie à tertia persona ad primam, contrà quàm hoc loco à prima ad tertiam. Deinde nequis de hac enallage amplius dubitet, simile prorsus exemplum reperitur Psal. 22. 26. vbi ponitur יראיו [*iereau*] pro יראיך [*ierecha.*] Et Esaiæ 6. 10. vsurpatur ורפא לו [*verapha lo*] pro ורפאתי לו [*verephati lo,*] & 48. 14. & Abd. 7. Syrus interpres pro αὐτὸς Ipse, legit [illegible] Iste. Vertit enim הנא [*hana,*] quo modo etiam citatur hic locus à Cypriano lib. 2. epist. 3. quam lectionem si sequamur, plana erunt omnia, eo excepto quòd tota oratio non ad Zacchæum sed ad circunstantes dirigetur, quum tamen Iesus dicatur πρὸς αὐτὸν loquutus. Sed quoquo modo accipias, plana est huius dicti sententia.

θεὶς εἶπε παραβολήν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐτὸν εἶναι Ἱερουσαλήμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι.

Εἶπεν οὖν, Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.

Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε, πρὸς αὐτούς, Πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι.

Οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτόν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ, λέγοντες, Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύριον· ἵνα γνῷ τίς τί διεπραγματεύσατο.

Παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου προσειργάσατο δέκα μνᾶς.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εὖ ἀγαθὲ δοῦλε· ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.

Καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς.

Εἶπε δὲ καὶ τούτῳ, Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων.

Καὶ ἕτερος ἦλθε, λέγων, Κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ·

Ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ· αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας.

Λέγει δὲ αὐτῷ, Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε· ᾔδεις ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρα.

Καὶ διατί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό;

Καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν, Ἄρατε ἀπ' αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι.

¨pergens, dixit parabolam, eo quòd eſſet prope Hieruſalem, & quòd putarent fore vt illico regnum Dei appareret.

12 Dixit ergo, ‖Homo quidam nobilis profectus eſt in regionem ¨longinquam, vt acciperet ſibi regnum, ac reuerteretur.

13 Vocatis autem decem ſeruis ſuis dedit eis decem minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniam.

14 Ciues autem eius oderant eum, miſerúntque legationem poſt eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

15 Et factum eſt quum rediiſſet, accepto regno, tũ iuſſit vocari ſeruos illos ad ſe, quibus dederat pecuniam: vt cognoſceret quis quid ¨negotiãdo cõfeciſſet.

16 Adfuit autem primus, dicens, Domine, mina tua decem minas ¨lucrifecit.

17 *Ille* autem ait ei, Bene *eſt* ſerue bone: quia in minimo fuiſti fidelis, habeto poteſtatẽ ſuper decem vrbes.

18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.

19 *Ille* verò & iſti dixit, Tu quoque præeſto quinque vrbibus.

20 Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui ſepoſitam in ſudario:

21 Timui enim te, quòd homo ſis auſterus: aufers quod non depoſuiſti, & metis quod non ſeminaſti.

22 Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, ſerue male: ſciebas me hominem auſterum eſſe, qui auferam quod non ſeminaui:

23 Quare igitur non dediſti pecuniam meam ¨ad menſam, & ego veniens, cum fœnore ipſam exegiſſem?

24 Et aſtantibus dixit, Tollite ab eo minam, & date ei qui decem minas habet.

adiiciens dixit parabolã, eo quòd eſſet prope Ieruſalem, & quia exiſtimarent quod confeſtim regnũ Dei manifeſtaretur.

12 *Dixit ergo, Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere ſibi regnum, & reuerti.* Mat.25.14

13 *Vocatis autem decem ſeruis ſuis dedit eis decem mnas, & ait ad illos, Negotiamini dum venio.*

14 *Ciues autem eius oderant eum, & miſerunt legationem poſt illum, dicentes, Nolumus hunc regnare ſuper nos.*

15 *Et factũ eſt vt rediret accepto regno, & iuſſit vocari ſeruos quibus dedit pecuniã: vt ſciret quãtum quiſque negotiatus eſſet.*

16 *Venit autem primus, dicens, Domine, mna tua decem mnas acquiſiuit.*

17 *Et ait illi, Euge bone ſerue: quia in modico fuiſti fidelis, eris poteſtatem habens ſuper decem ciuitates.*

18 *Et alter venit, dicens, Domine, mna tua fecit quinque mnas.*

19 *Et huic ait, Et tu eſto ſuper quinque ciuitates.*

20 *Et alter venit dicens, Domine, ecce mna tua quam habui repoſitam in ſudario:*

21 *Timui enim te, quia homo auſterus es: tollis quod non poſuiſti, & metis quod non ſeminaſti.*

22 *Dicit ei, De ore tuo te iudico, ſerue nequã: ſciebas quod ego homo auſterus ſum, tollens quod non poſui, & metens quod non ſeminaui:*

23 *Et quare nõ dediſti pecuniã meam ad menſam, & ego veniens, cũ vſuris vtique exegiſſem illam?*

34 *Et aſtantib. dixit, Auferte ab illo mnã, & date illi qui decẽ mnas habet.*

---

11 *Pergens*, προσθείς. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Adiiciens*. Sed apparet hoc dicendi genus eſſe ab Hebræis petitum, qui ſic vſurpare ſolent verbum יסף [*iaſaph*] quod reſpondet τῷ προστιθέναι. Sed apud vnum Lucam reperio hunc Hebraiſmum, & quidem tribus præterea locis vſurpatum, nempe infrà, 20.11. & 12. & Act.12.3. alibi, in Nouo quidem teſtamento nuſquam.

* 12 *Longinquam*, μακράν. videlicet ἀπέχουσαν, procul diſtantem.

* 15 *Negotiando confeciſſet*, διεπραγματεύσατο. Sic verto propter adiectam præpoſitionem διὰ ſicut plus eſt διαπράττειν quàm πράττειν.

16 *Lucrifecit*, προσειργάσατο. Ad verbum, *Adoperata eſt*. Nos vocabulum quæſiuimus illi Græco proximum. Nam Grecis eleganter dicitur pecunia ἐργαζομένη vel ἐνεργός, quæ fœnori data eſt: & contra ἀργός, id eſt otioſa, quæ domi aſſeruatur. Sic etiam genere dicendi non multum diſſimili dicuntur ἐργάζεσθαι τὴν θάλατταν apud Plutarchum, qui ex mari quæſtum faciunt. Vulgata & Eraſmus, *Acquiſiuit*, προσεκτήσατο.

23 *Ad menſam*, ἐπὶ τὴν τράπεζαν: id eſt τοῖς τραπεζίταις, apud menſarios, vt legitur in Complutenſi editione. * quanuis propriè Mẽſarij vocati ab Argentariis ſiue numulariis diſtinguebantur. Nam illi quidem publicam duntaxat rem numariam curabant, ad id munus auctoritate publica delecti: iſti verò priuatim ſuo queſtui tum permutãdis tum fœnerandis pecuniis ſeruiebant, quos hodie nomine à Scamnis quibus aſſident deducto, Galli vocant *Banquiers*: humani certè generis pernicioſiſſimas peſtes plerique.

25 Καὶ εἶπον αὐτῷ, Κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς.

Supr. 8. 18. matt. 13. 12. & 25. 29. mar. 4. 25. 26 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.

27 Πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ᾽ αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε· καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου.

28 Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα.

Matt. 21. 1. marc. 11. 1. 29 Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

30 Εἰπών, Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην· ἐν ᾗ εἰς πορευόμενοι εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

31 Καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, Διὰ τί λύετε; Οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

32 Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.

33 Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς, Τί λύετε τὸν πῶλον;

34 Οἱ δὲ εἶπον, Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

35 Καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Καὶ ἐπιρρίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ
Matt. 21. 7. ioh. 12. 14. τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν.

36 Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ.

37 Ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν Θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων,

38 Λέγοντες, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι Κυρίου· εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.

39 Καί τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐτόν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου.

40 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Λέγω ὑ-

25 *Illi* verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.

26 ¨*At ille*, Nam, *inquit*, ∥ dico vobis, Omni habenti dabitur: ei verò qui non habet, etiam quod habet adimetur.

27 ¨Quinetiam meos illos inimicos qui noluerunt me regnare ſupra ſe, adducite huc, & iugulate coram me.

28 Et his dictis, ¨antegrediebatur aſcendens Hieroſolymam.

29 ∥Et factum eſt quum appropinquaſſet Bethphagæ & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, miſit duos ex diſcipulis ſuis,

30 Dicens, Abite in vicum qui eſt ex aduerſo: in quo introeuntes inuenietis pullũ alligatum, ſupra quem nullus vnquam hominum ſedit: ſolutum eum adducite.

31 Et ſiquis vos interrogauerit, Quare ſoluitis? Sic dicetis, ei, Quoniam eo opus eſt Domino.

32 Profecti autẽ qui miſſi erant, inuenerunt prout eis dixerat.

33 Soluentibus autem ipſis pullum, dixerunt eis domini eius, Quare ſoluitis pullum?

34 Ipſi verò dixerunt, Quoniam eo opus eſt Domino.

35 ∥Duxerunt igitur eum ad Ieſum. Et palliis ſuis pullo iniectis, impoſuerunt Ieſum.

36 Eunte autem ipſo, ſubſternebant pallia ſua in via.

37 Et quũ iam appropinquaret ad deſcẽſum montis Olearum, cœpit omnis multitudo ¨diſcipulorum gaudentium laudare Deum voce magna de omnibus quas viderant virtutibus.

38 Dicentes, Benedictus *eſto* Rex ille qui venit in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in *locis* altiſſimis.

39 Et aliqui Phariſæorum è turba dixerunt ei, Præceptor, obiurga diſcipulos tuos.

40 Ipſe verò reſpondens dixit

25 *Et dixerunt ei, Domine, habet decem minas.*

26 *Dico autem vobis, quia omni habenti dabitur ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo.*

27 *Veruntamen inimicos meos illos qui noluerunt me regnare ſuper ſe, adducite huc: & interficite ante me.*

28 *Et his dictis, præcedebat aſcendens Ieroſolymam.*

29 *Et factũ eſt quũ appropinquaſſet ad Bethphage & Bethaniam ad mõtem qui vocatur Oliueti, miſit duos diſcipuos ſuos,*

30 *Dicens, Ite in caſtellum quod contrà eſt: in quod introeuntes, inuenietis pullum aſinæ alligatum, cui nemo vnquam hominum ſedit: ſoluite illum & adducite.*

31 *Et ſi quis vos interrogauerit, Quare ſoluitis? Sic dicetis ei, Quia Dominus operã eius deſiderat.*

32 *Abierunt autem qui miſſi erant: & inuenerunt ſicut dixit illis, ſtantem pullum.*

33 *Soluentibus autem illis pullum, dixerunt domini eius ad illos, Quid ſoluitis pullum?*

34 *At illi dixerunt, Quia Dominus eum neceſſarium habet.*

35 *Et duxerunt illum ad Ieſum. Et iactantes veſtimenta ſua ſupra pullum, impoſuerunt Ieſum.*

36 *Euntе autem illo, ſubſternebant veſtimẽta ſua in via.*

37 *Et quũ appropinquaret iã ad deſcẽſum mõtis Oliueti cœperũt omnes turbæ diſcẽtium gaudentes laudare Deum voce magna, ſuper omnibus quas viderant virtutibus.*

38 *Dicentes, Benedictus qui venit Rex in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in excelſis.*

39 *Et quidam Phariſæorum de turbis dixerunt ad illum, Magiſter, increpa diſcipulos tuos.*

40 *Quibus ipſe ait, Dico*

---

26 [*At ille*] *Nam*, [*inquit*,] *dico vobis*, λέγω γὰρ ὑμῖν. Neceſſariò fuit adiiciendum aliquid vt cohæreret hic verſiculus cum ſuperiore. Non diſſimilis ellipſis exemplum inuenies 2. Reg. 10. 15. & Ioh. 1. 21. Syrus interpres legit
* εἶπεν αὐτοῖς λέγω ὑμῖν ὅτι, &c. Dixit ille Dico, vobis quod. &c. Meus autem vetuſtiſſimus codex hunc verſ. cùm 24. ſubiicit, neque habet 25.

27 *Quin etiam*, πλὴν. Vide Matth. 11. 22.

28 *Antegrediebatur*, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν. Sic quoque Vetus interpres hoc accipit vt ſit periphraſis verbi προηγεῖσθαι. quam expoſitionem maximè amplector. Nam hoc arguit ſingularem animi magnitudinem in Chriſto, tam alacriter ad mortem pergente, (quanuis iam cum terrore mortis & iudicio Dei luctaretur) vt etiam timentibus diſcipulis præiret, ſicut diſertè refertur Marci 4. 32. Eraſmus, *Ibat pergens*. Nam Græcis interdum εἰς τοὔμπροσθεν πορεύεσθαι accipitur ἀντὶ τοῦ προκόπτειν: id eſt promouere & pergere. Sed illa interpretatio mihi quidem planior & vberior videtur.

37 *Diſcipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulgata, *Diſcentium*. quæ voce vtitur ſæpe Tertullianus, vbique ἑλληνίζων. Sed quum hic interpres nuſquam hoc vocabulum vſurpet, ſuſpicarer barbaro aliquo ſcribendi compendio ortum hunc errorem, putà fortaſſis, *dſcũm*, pro quo quum nonnulli ſcripſiſſent *Deſcendentium*, quoniam hîc fit mentio deſcenſus, emendator aliquis ſcripſit *Diſcentium*. Meus certè vetuſtiſſimus codex integrè ſcriptum habet *Diſcipulorum*.

μῖν ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται.

41 Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ,

42 Λέγων, Ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σύ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου· νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου.

43 Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σέ, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν·

44 Καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί· καὶ οὐ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ· ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου.

45 Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀγοράζοντας·

46 Λέγων αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς ἐστιν· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

47 Καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ· οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ·

eis, Dico vobis, ſi ſiluerint iſti, ¨mox lapides clamaturos.

41 Et vt appropinquauit, viſa vrbe, ¨fleuit ſuper ea,

42 Dicens, ¨Si vel tu noſſes ¨hoc ſaltem tuo die, ‖ ¨quæ ad pacem tuam *pertinent*. Sed *ea* nunc occulta ſunt oculis tuis.

43 ¨Nam veniet tempus aduerſum te, quo circũiicient tibi inimici tui vallũ, & circuncingent te, & conſtringent vndique:

44 Téque ſolo æquabunt, & filios tuos intus, neque relinquent in te lapidem ſuper lapidem: eo quòd non noueris ¨tempus illud ¨viſitationis tuæ.

45 ‖Et ingreſſus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant in eo & emebant:

46 Dicens eis, Scriptum eſt, ‖Domus mea, domus precationis eſt: ‖ vos autem feciſtis eam, ſpeluncam latronum.

47 Et docebat ¨quotidie in templo. ‖ Primarij verò ſacerdotes & Scribæ, & ¨primores plebis ſtudebant eum perdere:

vobis quia ſi hi tacuerint, lapides clamabunt.

41 *Et vt appropinquauit, videns ciuitatem, fleuit ſuper illam,*

42 *Dicens, Quia ſi cognouiſſes & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: nunc autẽ abſcondita ſunt ab oculis tuis.*

Infrà, 21. 6.
matt. 24. 1.
marci 13. 1.

43 *Quia venient dies in te: & circundabũt te inimici tui vallo, & circumdabunt te, & coanguſtabunt te vndique:*

44 *Et ad terrã proſternẽt te, & filios tuos qui in te ſunt: & nõ relinquent in te lapidẽ ſuper lapidem: eo quòd non cognoueris tẽpus viſitationis tuæ.*

45 *Et ingreſſus in tẽplum cæpit eiicere vendentes in illo, & ementes.*

Mat. 21. 12.
marc. 11. 15.

46 *Dicens illis, Scriptum eſt, Quia domus mea, domus orationis eſt: vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum.*

Eſa. 56. 7.
Iere. 7. 11.

47 *Et erat docens quotidie in tẽplo. Principes autem Sacerdotum & Scribę & principes plebis quærebant illum perdere:*

Mat. 21. 13.
mar. 11. 17.

---

40 *Mox clamaturos*, κεκράξονται. Sic Eraſmus, vt emphaſin exprimat temporis paulo pòſt futuri. Legimus tamen in quodam codice κράξουσιν, id eſt clamabunt.

* 41 *Fleuit*, ἔκλαυσεν Epiphanius in Anchorato, teſtatur quoſdam, alioqui orthodoxos, hũc verſiculum expunxiſſe, quaſi fletus iſte Chriſto non conueniret, qui tamen alibi quoque legitur fleuiſſe, vt Ioh. 11. 35.

42 *Si vel tu noſſes*, ὅτι εἰ ἔγνως. Doctiſſimus Budæus prioribus in Pandectas annotationibus, rectè obſeruat orationem eſſe defectiuam, hominis partim commiſerantis inſtantem vrbis cladem, partim inauditã perfidiam ac contumaciam ipſi exprobrantis. Hanc igitur germanam eſſe huius loci ſententiam non dubito, ita vt redundet particula ὅτι, vſitatiſſimo præſertim Lucæ pleonaſmo, niſi malimus vertere *Quod ſi*. Apud Syrũ certè interpretẽ particula כי [*chi*] non eſt cauſalis, ſed exclamationem declarat, & אלו [*illu*] optantis eſt, quomodo etiam particula εἰ nonnunquam accipitur. Quidam tamen interpretantur, *Vtinam noſſes*: & fateor nonnunquam coniunctionem εἰ ſic explicari, ſed ita vt vel optandi modo vel ſubiunctiuo coniungatur, aut certè ſequatur ἂν particula δυνητική. ¶ *Vel tu*, καὶ σύ. Vulgata & Eraſmus, *Et tu*. Ego verò non video quinam hîc poſſit eſſe locus copulatiuę coniunctioni. Neque enim (opinor) deplorat Dominus quòd Hieruſalem quoque non accepiſſet Euangelium, quod aliæ vrbes accepiſſent: ſed hoc potius deflet, quòd ne ipſa quidẽ liberatorem agnoſceret, ſibi quaſi propriè præ cæteris vrbibus ac peculiariter deſtinatũ: vnde futurum denuntiat vt multo acerbiores det pœnas contempti Meſſiæ, quàm vrbes reliquæ: niſi quòd videtur non diſſimilia interminatus Chorazin & Bethſaidæ, & Capernaũ, in quibus oppidis plerũque fuerat minimo cũ fructu verſatus. Ponitur ergo particula καὶ ſicut apud Latinos *Vel* pro *Saltẽ*, quã tamen nõ habet Syrus interpres. ¶ *Saltem*, καί γε. i. Si poſt tot Prophetas interfectos, & me quoq. Prophetarũ dominũ toties repulsũ, nũc ſaltẽ hac extrema profectione, aliquã tui ipſius rationẽ haberes. Ergo hîc quoq; particula καὶ accipienda eſt vt paulo antè: quod etiam liquet ex particula γε adiũcta. Vulg. *Et tu*. Eraſ. quoq; ſimiliter interpretatur, ſed in annotationibꝰ vehementer fallitur, niſi ego potius fallor. Putauit enim verbum ἔγνως abſolutè poni, & in poſteriore membro ſupplendum verbum, cui ſubiiciantur à tergo τὰ πρὸς εἰρήνην σου: vt ſit hæc ſententia, Si qua intelligentia tu quoque prædita eſſes, ſaltem hoc tuo die curares quæ ad pacem tuam pertinent. Alij verò nonnulli, ſed recentiores, poſt ἔγνως ſubaudiunt aliquid, nempe imminentia tibi mala: & in poſteriore membro itidem aliud verbum ſubaudiunt. Sed hæc nullius (quod ſciam) interpretis idonei auctoritate nituntur, & totam huius orationis emphaſin eneruant. Deinde ſi ita libeat verba foris accerſere, quem locum non liceat hæreticis deprauare? Origenem autẽ annotat Eraſmus non legere καί γε, quarum tamen particularum maximum eſſe pondus rectè obſeruat. ¶ *Hoc tuo die*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ. Dies huius vrbis dicitur (Hebræorum more) tempus illud quo Dominus ſingulari beneficio eam dignatus erat, niſi ipſum non eminus vocantem, ſed iam præſentem contempſiſſet. ¶ *Quæ ad pacem tuam pertinent*, τὰ πρὸς τὴν εἰρήνην σου. id eſt, ea in quibus poſita eſt tota tua felicitas. Nam extra Chriſtum non eſt ſalus: ex quo efficitur, nullos ſibi peius conſulere quàm qui oblatum Chriſtum nolunt in ſe regnare. Quod igitur Gregorius Pacis nomine intelligit huius mũdi delicias, & alij quoque aliter interpretantur, ne refutatione quidem indiget. Sunt autem hæc (vt modò dixi) cum verbo ἔγνως, quod in hac oratione vnicum eſt, coniungenda, vt non ineptè poſſis totam hanc orationem ſic explere, Si vel tu hoc ſaltem tuo die eum agnoſceres à quo vno tota pax & ſalus tua dependet, quàm felix eſſes ac beata. Sed longè vehementiorem orationem efficit poſterioris membri apoſiopeſis.

43 *Nam veniet tẽpus*, ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι. Theophylactus hęc ita cõnectit cũ ſuperioris verſiculi fine, vt ὅτι ponatur εἰδικῶς, in explanatione videlicet, hoc modo, Sed ea nunc ſunt oculis tuis tecta, quoniã tẽpus imminet quo tui hoſtes, &c. Poſſemꝰ etiã (ni fallor) ὅτι accipere pro διότι, ita vt ſit cõcluſio ex ſuperioribus naſcens, & ſic cõuertas, *Sed ea nunc tecta ſunt oculis tuis. Quamobrem veniet tẽpus quo*, &c. Sed omnino præſtat pro cauſali cõiunctione accipere, vt ſit altera apoſiopeſis in fine verſiculi ſuperioris, cuius maximã eſſe energiam diximus. Sic igitur poſſit expleri ſentẽtia. Sed hęc tibi iam ſunt ignota. Itaque peribis. Nam veniet tẽpus, &c.

44 *Tempus illud viſitationis tuæ*, τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου. i. hoc temporis punctum quo Deus ipſe te inuiſit. Puto enim habendã eſſe rationẽ proprię ſignificationis τῆς ἐπισκοπῆς, vt annotauimus ſuprà 1. 68. Nã alioqui Hebr. פקודה [*pekuddah*] pro quo Græci reddunt ἐπισκοπήν, multo latius patet, & tum ad beneficentiæ tum ad iudiciorum Dei declarationem accommodatur. *

47 *Quotidie*, τὸ καθ' ἡμέραν: vel Interdiu. Nam veſpere ſolebat ſe extra vrbẽ recipere, vt apparet ex Matth. & Marc. ¶ *Primores populi*, οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ. Hi ſunt qui paulo pòſt vocantur Seniores, & Seniores populi, Matt. 21. 23. & ἄρχοντες alibi, vt diximus ſuprà, 14. 1.

48 Καὶ οὐχ εὕρισκον τὸ τί ποιήσωσιν· ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων.

Κεφάλαιον κ.

Mat.21.23. mar.11.27.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου, ἐπέστησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,

2 Καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, ἢ τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην.

3 Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον. καὶ εἴπατέ μοι,

4 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

5 Οἱ δὲ συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες, Ὅτι ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

6 Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς. πεπεισμένος γάρ ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

7 Καὶ ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν.

8 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Esa.5.1. iere.2.31. matt.21.33. marc.12.1.

9 Ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς.

10 Καὶ ἐν καιρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. Οἱ δὲ γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν ἐξαπέστειλαν κενόν.

11 Καὶ προσέτεθετο πέμψαι ἕτερον δοῦλον· οἱ δὲ κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες ἐξαπέστειλαν κενόν.

12 Καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον· οἱ δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες ἐξέβαλον.

13 Εἶπε δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, Τί ποιήσω; πέμψω τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν· ἴσως τοῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται.

48 Nec inueniebant ¨quid facerent: totus enim populus pendebat ab ipſo, quum eum audiebat.

CAP. XX.

1 E‖T factum eſt quodam dierum illorum, quum ipſe doceret populum in templo, & euangelizaret, ¨ſuperuenerunt primarij Sacerdotes & Scribæ cum Senioribus,

2 Et alloquuti ſunt eum dicentes, Dic nobis ¨qua auctoritate iſta facias, aut quis ille ſit qui dedit tibi iſtam auctoritatem.

3 Reſpondens autem Ieſus dixit eis, Interrogabo vos & ego ¨rē quandā. Dicite igitur mihi,

4 Baptiſmus Iohannis ¨è cælo erat, an ex hominibus?

5 At illi ¨ratiocinati ſunt apud ſe, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidiſtis ei?

6 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: tota plebs lapidabit nos. perſuaſum enim eſt ei, Iohannem Prophetam fuiſſe.

7 Reſponderunt igitur ſe neſcire vnde *eſſet*.

8 Tunc Ieſus dixit eis, Nec ego dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

9 Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, ‖Quidam plantauit vineam, & elocauit eam agricolis: & peregre abfuit multum temporis.

10 Sed ſuo tēpore miſit ſeruum ad illos agricolas, vt ¨ſibi darēt ex fructu vineæ. Agricolæ autem illi cæſum illum ablegauerunt inanem.

11 *Ille* verò perrexit, & alterum ſeruum miſit: at ipſi hunc quoque cæſum & contumeliis affectum ablegarunt inanem.

12 Et perrexit mittere tertiū: at illi & iſtū vulneratū eiecerunt.

13 Dixit igitur dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium illum meū dilectū: ¨vtique quum hunc viderint, reuerebuntur.

48 Et non inueniebant quid facerent illi: omnis enim populus ſuſpenſus erat audiens illum.

CAP. XX.

1 ET factum eſt in vna dierum, docente illo populum in templo, & euangelizante, conuenerunt principes Sacerdotum & Scribæ cum Senioribus,

2 Et aiunt, dicentes ad illum, Dic nobis in qua poteſtate hæc facis, aut quis eſt qui dedit tibi poteſtatem.

3 Reſpondens autem Ieſus dixit ad illos, interrogabo vos & ego vnū verbum: reſpondete mihi,

4 Baptiſmus Iohannis de cęlo erat, an ex hominib'?

5 At illi cogitabant intra ſe, dicentes, Quia ſi dixerimus De cælo dicet, Quare ergo non credidiſtis illi?

6 Si autem dixerimus, Ex hominibus: plebs vniuerſa lapidabit nos. certi ſunt enim Iohannem Prophetam eſſe.

7 Et reſponderunt ſe neſcire vnde eſſet.

8 Et Ieſus ait illis, Neque ego dico vobis in qua poteſtate hæc facio.

9 Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, Homo quidam plantauit vineam, & locauit eam colonis: & ipſe peregre fuit multis temporibus.

10 Et in tempore miſit ad cultores ſeruum, vt de fructu vineæ darent illi: qui cæſum dimiſerunt eum inanem.

11 Et addidit alterum ſeruum mittere. Illi autem hūc quoque cædentes, & afficientes contumelia dimiſerunt inanem.

12 Et addidit tertium mittere: qui & illum vulnerantes eiecerunt.

13 Dixit autem Dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forſitan quum hunc viderint, verebuntur.

---

* 48 *Quid facerēt*, τὸ τί ποιήσωσιν Atticus Pleonaſ. articuli. Meus autē vetuſtiſ. codex addit αὐτῷ, *Ei*, nēpe Chriſto.

IN CAPVT XX.

1 *Superuenerūt*, ἐπέστησαν. Vulg. *Conuenerūt*, συνήχθησαν. Eraſ. in annotationib. *Adorti ſunt*, i. ἐπῆλθον Vide ſuprà, 2.9.

* 2 *Qua*, ἐν ποίᾳ Hebr. pleonaſm', & ποίᾳ pro τινί. Sic hodie Antichriſtiani quū doctrinā Euāgelij à noſtris inſtauratam cōuincere falſitatis nequeāt, percōtari nos cœperūt de noſtra vocatione: qui ſimili ratione ſūt à nobis ad ipsā Chriſti & Apoſtolorū doctrinā relegādi. Quod.n. Chriſtus interrogationē interrogationi opponit, hoc nō facit quod tergiuerſando velit illos eludere: ſed vt eos ſolida reſpōſione, ſuoque ipſorum teſtimonio refellat. Perinde.n. eſt acſi diceret, Annō vetè de hac auctoritate de qua me interrogatis iampridē vobis ex Iohannis prædicatione cōſtat? niſi fortaſſe Iohannem diuinitus loquutum velitis inficiari. Videtur etiam alludere ad illam Patris cælitus emiſſam vocem, quum à Iohanne baptizaretur.

3 *Rē quandā*, ἕνα λόγον. Vul. *vnū verbū*. Notū eſt Hebr. ſępe דבר [*dabar*,] in genere ſignificare id de quo agitur. *

4 *E cælo*, ἐξ οὐρανοῦ. i. *diuina*, inde orta phraſi quod Deus in cælis dicatur habitare. Neque hinc colligi poſſe videtur, cælum pro Deo accipi. *

5 *Ratiocinati ſunt*, συνελογίσαντο. Vulg. *Cogitabāt*, malè vt ex dilemmate apparet. Nec enim, quiſquis cogitat, rationes confert quod eſt propriè συλλογίζεσθαι. *

10 *Sibi*, αὐτῷ, id eſt ἑαυτῷ, vel ei, i. Seruo. Sed illud malo. Καιρὸν autem vocat tempus quo fructus colliguntur. *

13 *Vtique*, ἴσως. Vulg. *forſitan*. Vide epiſt. Philem. verſ. 15. Syrus vertit כבר [*kebar*] Iam. *

Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοὶ, διελογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία.	14	Viſo autem eo agricolæ colloquuti ſunt inter ſe, dicẽtes, Iſte eſt heres: venite, trucidemus eum, vt noſtra fiat hæreditas.	14	*Quem quum vidiſſent coloni cogitauerunt intra ſe dicentes, Hic eſt hæres: occidamus illum, vt noſtra fiat hæreditas.*	
Καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. Τί οὖν ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος.	15	Et eiectũ eum extra vineam, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus vineæ?	15	*Et eiectum illum extra vineam occiderunt. Quid ergo faciet illis dominus vineæ?*	
Ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. Ἀκούσαντες δὲ εἶπον, Μὴ γένοιτο.	16	Veniet & perdet agricolas iſtos & dabit vineam aliis. *Hoc* autem quum audiſſent, dixerunt, Abſit.	16	*Veniet & perdet colonos iſtos, & dabit vineam aliis. Quo audito dixerunt illi, Abſit.*	
Ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς εἶπε, Τί οὖν ἐστι τὸ γεγραμμένον τοῦτο, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας;	17	Ille verò intuitus eos ait, Quid illud eſt ergo quod ſcriptum eſt, ‖ Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus eſt caput anguli?	17	*Ille autem aſpiciẽs eos, ait, Quid eſt ergo hoc quod ſcriptum eſt, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli?*	Pſ.118. 22. eſa.28 16. act 4.11. rom 9.33. 1 petr. 2 8.
Πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λίθον συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.	18	Quiſquis ceciderit ſuper illum lapidem confringetur: ſuper quem autem ceciderit, diſſipabit eum.	18	*Omnis qui ceciderit ſuper illum lapidem conquaſſabitur: ſuper quem autem cæciderit, comminuet illum.*	
Καὶ ἐζήτησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν λαόν· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε.	19	Tum ſtuduerunt primarij Sacerdotes & Scribæ iniicere in eum manus eo ipſo momento: ſed timuerunt plebem: cognouerunt enim *eum* aduerſus ipſos dixiſſe ſimilitudinem iſtam.	19	*Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ mittere in illum manus illa hora: & timuerunt populum: cognouerunt enim quòd ad ipſos dixerat ſimilitudinẽ hanc.*	
Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος.	20	Itaque obſeruantes *eum*, miſerunt inſidiatores, qui ſe iuſtos eſſe ſimularent: vt carperent eius ſermonem, traditurí eum imperio & poteſtati Præſidis.	20	*Et obſeruantes, miſerunt inſidiatores qui ſe iuſtos ſimularent: vt caperent eum in ſermone, vt traderent illum principatui & poteſtati Præſidis.*	
Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις·	21	‖ Qui interrogauerunt eum, dicentes, Præceptor, ſcimus te rectè dicere & docere, nec accipere perſonam, ſed viam Dei in veritate docere:	21	*Et interrogauerũt eum, dicentes, Magiſter, ſcimus quia rectè dicis & doces, & non accipis perſonam, ſed viam Dei in veritate doces:*	Ma.22.26. mar.12. 13.
Ἔξεστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ;	22	Licet nobis tributum dare Cæſari, an non?	22	*Licet nobis tributum dare Cæſari, an non?*	
Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί με πειράζετε;	23	Animaduerſa autem eorum calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?	23	*Conſiderans autem dolum illorum, dixit ad eos, Quid me tentatis?*	
Ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον· τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον, Καίσαρος.	24	Oſtendite mihi denarium: cuius habet imaginem & inſcriptionem? Reſpondentes autem dixerunt, Cæſaris.	24	*Oſtendite mihi denariũ: cuius habet imaginem & inſcriptionem? Reſpõdentes dixerunt, Cæſaris.*	
Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τοίνυν τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.	25	Tunc dixit eis ‖ Reddite igitur quæ *ſunt* Cæſaris, Cæſari: & quæ *ſunt* Dei, Deo,	25	*Et ait illis, Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cæſari: & quæ ſunt Dei, Deo.*	Rom.13.7.

---

20 *Itaque obſeruantes* [*eum*,] καὶ παρατηρήσαντες, id eſt captantes. Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in vitio: niſi libeat ſubaudire τὸν καιρὸν, & ſeruata aoriſti ſignificatione, interpretari, Et obſeruato tempore opportuno. ¶*Iuſtos*, δικαίους. Id eſt rigidos iuris diuini exactores, & qui conniuere ad nihil poſſent quod iniquè fieret. ¶*Vt carperent eius ſermonem*, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου: id eſt, vt aliquid in ipſius ſermone arriperent, & hac occaſione calumniam ei ſtruerent. Sic enim hoc loco explicandum eſt τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι. Vulgata & Eraſmus, *Vt caperent eum in ſermone*: pro quo dicere maluiſſem, *Vt interciperent eum*. Legerunt autem λόγῳ, & nos in quibuſdam codicibus legimus λόγον & λόγους. Sed magis eſt vſitata conſtructio quam ſumus ſequuti, & confirmatur etiam ſimili exemplo paulo pòſt, verſu 26. ¶*Imperio & poteſtati Præſidis*, τῇ ἀρχῇ καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος: id eſt, Præſidi, penes quem erat imperium ac poteſtas. Sic πεcuriφραστικῶς Cæſaream maieſtatem pro ipſo Cæſare dicimus. Vulgata & Eraſmus, *Principatui*. Syrus vertit לדינא [*ledtiana*] id eſt Iudicio, ſiue iudicibus, vt ἀρχῇ poſſis etiam vertere Magiſtratui.

21 *Accipere*, λαμβάνεις, id eſt rationem habere. Perſonam autem appellat externas, quas vocant, circuſtantias, quas ſiquis reſpiciat, paria de paribus non conſtituat, vt alibi diximus. Vide Mar. 12. 14.

22 *Tributum*, φόρον. nempe Cenſum, vt Matth. & Marcus interpretantur: quum magis propriè Vectigal aut Portorium græca voce ſignificetur.

23 *Animaduerſa*, κατανοήσας. Vulgata, *Conſiderans*, id eſt ἐννοῶν, vel σκεψάμενος. Eraſmus, *Intellecta*, id eſt συνείς. ¶*Calliditate*, πανουργίαν. Vulg. *Dolo*, non ſatis expreſſé. Significat enim πανουργία quandam ad malè agendum ſolertiam, longo vſu & tractandis rebus omnibus quæſitam: ſicut Latinis callidus dicitur a callendo, vel ab eo quòd vſu artis callum obduxerit. Eraſ. *Verſutia*, id eſt πολυτροπία. Nam Cicero πολύτροπον verſutum interpretatur.

26 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ· καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.

Mat.22.23. mar.12.18. 27 Προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων (οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι) ἐπηρώτησαν αὐτόν,

Deu.25.5. 28 Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, Ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

29 Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος, λαβὼν γυναῖκα, ἀπέθανεν ἄτεκνος.

30 Καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.

31 Καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτὰ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.

32 Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

33 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

34 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται·

35 Οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν, καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκονται·

36 Οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται. ἰσάγγελοι γάρ εἰσι· καὶ υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες.

37 Ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροί, καὶ Μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ.

38 Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.

26 Itaque non potuerunt eius verba ⁘carpere coram plebe: & mirati ſuper eius reſpõſo, ſiluerunt.

27 ‖Accedentes autem quidam Sadducæorum, (qui contendunt non eſſe reſurrectionem) interrogarunt eum,

28 Dicentes, Præceptor, ‖Moſes ſcripſit **nobis**, *Si* cuius frater mortuus **fuerit** habens vxorem, & ⁘ſine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet ſemen fratri ſuo.

29 Septem ergo fratres fuerunt, quorum primus accepta vxore mortuus eſt ſine liberis.

30 Accepit igitur eam ſecundus, *qui* & ipſe mortuus eſt ſine liberis.

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autem ⁘& illi ſeptem: nec reliquerunt liberos, & mortui ſunt.

32 Poſt omnes autem mortua eſt & mulier.

33 In reſurrectione ergo, cuius eorum erit vxor? nã illi ſeptem habuerunt eam vxorem.

34 Tum reſpondens dixit eis Ieſus, ⁘Filij huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:

35 Qui verò digni habiti fuerint qui æuum illud conſequantur, & reſurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:

36 Nec enim mori poſſunt amplius. pares enim Angelis ſunt: & filij ſunt Dei, quum ſint ⁘filij reſurrectionis.

37 Mortuos autem excitatum iri etiam ‖Moſes indicauit apud rubum, ⁘quum dicit Dominum Deum Abrahami, & Deum Iſaaci, & Deum Iacobi.

38 ⁘Deus autem non eſt mortuorum, ſed viuorum *deus*: omnes enim viuunt ⁘ei.

26 *Et non potuerunt verbum eius reprehẽdere coram plebe: & mirati in reſponſo eius, tacuerunt.*

27 *Acceſſerũt autem quidam Sadducæorum, (qui negant eſſe reſurrectionem) & interrogauerunt eum,*

28 *Dicentes, Magiſter, Moyſes ſcripſit nobis, Si frater alicuius mortuus fuerit habens vxorem, & hic ſine liberis fuerit, vt accipiat eam frater eius vxorem, & ſuſcitet ſemen fratri ſuo.*

29 *Septem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mortuus eſt ſine filiis.*

30 *Et ſequens accepit illam, & ipſe mortuus eſt ſine filio.*

31 *Et tertius accepit illam: ſimiliter & omnes ſeptem: & non reliquerunt ſemen, & mortui ſunt.*

32 *Nouiſſimè omniũ mortua eſt & mulier.*

33 *In reſurrectione ergo cuius eorum erit vxor? ſi quidem ſeptem habuerunt eam vxorem.*

34 *Et ait illi Ieſus, filij huius ſeculi nubunt, & traduntur ad nuptias:*

35 *Illi verò qui digni habebuntur ſeculo illo & reſurrectione ex mortuis, neque nubunt, neque ducunt vxores:*

36 *Neque vltrà mori poterũt æquales enim Angelis ſunt: & filij ſunt Dei, quum ſint filij reſurrectionis.*

37 *Quia verò reſurgant mortui, & Moyſes oſtendit ſecus rubum, ſicut dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Iſaac, & Deum Iacob.*

38 *Deus autem non eſt mortuorum ſed viuorum: omnes enim viuunt ei.*

---

26 *Carpere*, ἐπιλαβέσθαι, id eſt reprehendere, vt Vulgata & Eraſmus interpretantur. Sic Plato in Gorgia, ἐμοῦ δὴ λέγοντος, τοῦ λόγου ἐπιλαβοῦ.

28 *Sine liberis mortuus fuerit*, ἄτεκνος ἀποθάνῃ. Omnia quę vidi exemplaria ita ſcriptum habent. Vetus tamen interpres habet, *Sine liberis fuerit*, ἄτεκνος ᾖ, & quidem rectius quum huius verbi repetitio prorſus redundet.

* 31 *Et illi ſeptem*, καὶ οἱ ἑπτὰ. Oratio imperfecta, forma loquendi è medio petita, pro, & cæteri quatuor, ac perinde omnes illi ſeptem.

34 *Filij huius æui*, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulg. & Eraſmus, *Filij huius ſeculi.* Hebraiſmus eſt quem ſuprà expoſuimus, 16.8, qui tamen hoc loco paulo aliter accipitur. Nam illic vocantur Filij huius ſeculi qui præſenti vitæ ſunt addicti, & filiis lucis opponuntur: hîc verò dicuntur hoc nomine quicunque in hoc mundo adhuc verſantur. alioquin videretur matrimonium ad filios Dei non pertinere, vt impius ille Cyricius Papa docuit, contra tot manifeſta Scripturæ teſtimonia ac præſertim aduerſus id quod ſcribitur Heb.13.4.

36 *Filij reſurrectionis*, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως: id eſt reſurrectionis participes. Eſt enim Hebraiſmns, quem ſępe iam expoſuimus. Sicut autẽ verè dicuntur victuri qui æterna illa felicitate perfruentur, ita verè cenſentur reſurgere qui in vitam æternam reſurgunt: quum alioquin ſi reſurrectionem in genere & per ſe conſideremus, ex plurimis aliis Scripturæ teſtimoniis conſtet etiam impios reſurrecturos vt ęternum exitium ſubeant: quod quidem non vita, ſed mors dicitur: quia vita tam infelix, propriè dici vita non debet.

37 *Quum dicit*, ὡς λέγει, id eſt ὅτι λέγει, ſiue λέγων.

38 *Deus autem*, Θεὸς δὲ. propoſitio eſt ſyllogiſmi cuius * concluſio & aſſumptio præceſſit, vt ſit integer hic ſyllogiſmus. Quorum Deus eſt deus, illi viuunt, verſ. 38. Abrahami Iſaaci, & Iacobi Deus eſt deus, verſ. 37. Ergo illi viuunt, & quum nondum reuixerint corpore, neceſſe eſt vt ſuo tempore ſint corporibus excitatis reuicturi.

¶*Ei*, αὐτῷ: id eſt, quod ad ipſum attinet cui omnia futura ſunt præſentia. Itaque niſi futurum eſſet vt Abraham, Iſaac, & Iacob reſurgerent, Deus non ſe vocaret eorum deum. Quòd ſiquis obiiciat, Deum non dicere ſe illo-

rum

rum deum fore, ſed eſſe: ex quo conſequeretur, aut iam illos reſurrexiſſe, aut hæc non pertinere ad corporum reſurrectionem, ſed ad animi vitam: ſic reſpondet huic obiectioni Chriſtus, vt dicat, Deo iam viuere qui ſuo tempore ſunt reſurrecturi, ideóque Deum de re certò futura non aliter quàm de re præſenti loqui. Quanuis enim animi immortalitas nec debeat nec poſſit à corporis reſurrectione in hoc argumento ſeparari, tamen hoc accipiendum eſt de corporum reſurrectione potius quàm de animi immortalitate, de qua quæſitum non erat. Oſtendit autem particula δὲ ita tractandum eſſe hoc membrum vt ſit ad tacitam obiectionem reſponſio. Nam alioquin potius dicendum fuerat πάντες οὖν, id eſt Omnes igitur, quàm πάντες δὲ, omnes enim. & τὸ καθόλου ad hypotheſin, reſtringendum eſt, nempe ad eos quorum Deus eſt deus, id eſt quos Deus fœdere ſuo comprehenſos gratia ſua ſaluifica dignatur. *

Ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν Γραμματέων εἶπον, Διδάσκαλε, καλῶς εἶπας.	39	Reſpondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Præceptor, bene dixiſti.	39	*Reſpondētes autē quidam Scribarū, dixerunt ei, Magiſter, bene dixiſti.*	
Οὐκ ἔτι δὲ ἐτόλμων ἐπερωτᾷν αὐτὸν οὐδέν.	40	Nec amplius audebant eum quicquam interrogare.	40	*Et amplius non audebant eum quicquam interrogare.*	
Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Πῶς λέγουσι τὸν Χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι;	41	‖Dixit autem eis, Quomodo ¨dicunt Chriſtum filium eſſe Dauid:	41	*Dixit autem ad illos, Quomodo dicunt Chriſtum filium eſſe Dauid:*	Matth. 22. 44. mar. 12. 35.
Καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,	42	‖Et ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,	42	*Et ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,*	Pſal. 109. 1.
Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;	43	Vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?	43	*Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?*	
Δαβὶδ οὖν Κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν;	44	Dauid ergo Dominū eū vocat, & quomodo filius eius eſt?	44	*Dauid ergo Dominum illum vocat, & quomodo filius eius eſt?*	
Ἀκούοντος δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,	45	Audiente verò toto populo dixit diſcipulis ſuis,	45	*Audiēte autē omni populo, dixit diſcipulis ſuis.*	
Προσέχετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλούντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.	46	‖Cauete à Scribis, qui volunt ambulare ſtolati, & amāt ſalutationes in foris, ac primos cōſeſſus in conuētibus, & primos accubitus in cœnis.	46	*Attēdite à Scribis qui volūt ambulare in ſtolis, & amant ſalutationes in foro, & primas cathedras in ſynagogis, & primos diſcubitus in conuiuiis.*	Sup. 43. 11. matt. 23. 6. mar. 12. 38.
Οἳ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.	47	Qui deuorant domos viduarum, & ¨in ſpeciē precibus longis vtuntur: iſti recipient grauius iudicium.	47	*Qui deuorant domos viduarum, ſimulātes longam orationem: hi accipient dānationē maiorem.*	
Κεφάλαιον κα.		CAP. XXI.		CAP. XXI.	
Ἀναβλέψας δὲ εἶδε τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουσίους.	1	‖¨Intuitus autē vidit diuites coniicientes dona ſua in gazophylacium.	1	*Reſpiciēs autem vidit eos qui mittebāt munera ſua in gazophylacium diuites*	Mar. 12. 41.
Εἶδε δὲ καί τινα χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά.	2	Vidit autem etiam quādam viduam pauperculā coniicientem illuc minuta *æreola* duo.	2	*Vidit autem & quandam viduā pauperculam mittentē æra minuta duo.*	
Καὶ εἶπεν, Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν.	3	Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper coniecit amplius quàm omnes.	3	*Et dixit, Verè dico vobis quia vidua hęc pauper, plus quàm omnes miſit.*	
Ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ· αὐ-	4	Nam omnes hi ¨ex eo quod ipſis redundat, coniecerūt ¨quę	4	*Nam omnes hi ex abundanti ſibi miſerunt in*	

---

41 *Dicunt*, λέγουσι. In duobus codicibus additur τινὲς Quidam: & Syrus interpres addit γραμματεῖς ſiue νομικοὶ, id eſt legis interpretes. Sed fortaſſis tertia perſona poſita eſt ſecundæ loco, vt diximus ſuprà 19. 9. niſi malimus hæc non tam ad Scribas quàm de Scribis dicta: ad quos tamen dicitur oratio dirigi, propterea quòd ipſi præſentes aderant quum Chriſtus hunc ſermonem haberet.

47 *In ſpeciem precibus longis vtuntur*, προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Vulgata, *Simulantes longam orationem*, ſenſu rectè expreſſo: neque enim legendum opinor μακρᾷ, ſed μακρὰ, ſicut ſcribitur in Matthæo & Marco, accedente etiam duorum codicum fide. Quanquam ſi μακρᾷ legas, facile ſubaudietur, ex Hebræorum idiotiſmo, verbale nomen προσευχῇ.

IN CAPVT XXI.

1 *Intuitus autem*, ἀναβλέψας, id eſt βλέψας, vel ἐπιβλέψας, vt expoſuimus Mar. 8. 24. Vulgata, *Reſpiciens*. quod quidem declarat flexis in tergum oculis aſpicere. Eraſmus, *Sublatis oculis*. quaſi gazophylacium in edito loco eſſet, aut quòd antea ſuos intuitus, oculos ſuſtulerit in eos qui longius aberant. ¶ *Minuta* [*æreola*] *duo*, δύο λεπτά. Id eſt (inquit Syrus interpres) duas octauas, oboli videlicet, vt diximus Mar. 12. 42.

4 *Ex eo quod ipſis ſupereſt*, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. In quodam codice ſcriptum legimus ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτῶν, eodem quidem ſenſu, ſed fortaſſis accommodatius; quia ſequitur ἐκ τοῦ ὑστερήματος. ¶ *Quæ donarent Deo*, εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ. Hebraicè, לתת ליהוה [*latheth laihouah,*] ita vt ל cauſam finalem declaret. Et commodè etiam explicare poſſis, Ad dandum Deo, τοῦ δοῦναι τῷ Θεῷ. Nam dona

Dei paſſiuè hîc dicuntur quæ Deo conſecrantur, vt fides Dei quæ Deo habetur. Et apud Hebræos verbalia interdum pro infinitis verborum ponuntur, ſúntque per gerundi modum explicāda, vt Eſa. 7.1. למלחמה [*lamilchamah,*] pro להלחם [*lehillachem.*] Sed & εἰς τὰ δῶρα, poſitum eſt fortaſſis pro ἐν τοῖς δώροις. id eſt *Inter dona.* Aut potius Lucas τὰ δῶρα vocat ipſum templi ærarium ſeu gazophylacium, id eſt arculam ab Hebræis dictam ארון [*aron,*] cuius fit mentio 2. Reg. 12.10: idque Chaldæorum idiomate, qui ſimili ratione hoc ærarium vocabant Corbanam, vt Matt. 27.6, quū קרבן [*korban*] propriè declaret τὸ δῶρον, id eſt donum, & quidem, vt annotat Theophylactus, Deo conſecratum. Vulgata & Eraſmus, *In munera Dei*: perobſcurè. *

τῇ δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε.

Sup. 19.34. mat. 24.1. mar. 13.1. 5 Καί τινων λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται εἶπε,

6 Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσονται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ ὃς οὐ καταλυθήσεται.

7 Ἐπηρώτησαν δὲ αὐτὸν, λέγοντες, Διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι;

Eph. 5.6. 1. theſ. 1.3. 8 Ὁ δὲ εἶπε, Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε· μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν.

9 Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε· δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ᾽ οὐκ εὐθέως τὸ τέλος.

10 Τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν.

11 Σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους καὶ λιμοὶ καὶ λοιμοὶ ἔσονται, φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ᾽ οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται.

Mat. 24.8. mar. 13.9. 12 Πρὸ δὲ τούτων ἁπάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ᾽ ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακὰς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου.

13 Ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.

donarent Deo: hæc autem conjecit ex penuria ſua totum victum quem habebat.

5 ‖ Et quibuſdam dicentibus de templo: quòd pulchris lapidibus ac ¨donariis ornatum eſſet, dixit,

6 ¨Hæccine ſpectatis? venient dies quibus non relinquetur lapis ſuper lapidem qui non deſtruatur.

7 Interrogauerunt autem eum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt: & quod *erit* ſignum quando futurum eſt vt iſta fiant?

8 ‖Ipſe verò dixit, Videte ne ſeducamini: multi enim venient ¨ſub nomine meo, dicentes, ¨Ego ſum *Chriſtus*: & tempus illud appropinquat. Ne igitur ſequimini eos.

9 Quum verò audieritis bella & ſeditiones, ne conſternamini: oportet enim iſta primùm fieri, ſed non ſtatim *erit* finis.

10 ∴ Tunc dixit eis, Inſurget gens in gentem, & regnum in regnum:

11 Et magni terræmotus erunt ſingulis locis, & fames ac peſtilentiæ, & ¨terriculamenta, & ſigna è cælo magna ¨erunt.

12 ‖Sed ante hæc omnia iniiciēt vobis manus, & *vos* perſequētur, tradentes ¨in conuentus & carceres, ∴adductos ad reges ac præſides, ∴propter nomen meū.

13 ∴ *Hæc* autem cedent vobis teſtimonio.

munera Dei: hæc autem ex eo quod deeſt illi, omnem victum ſuum quem habuit, miſit.

5 *Et quibuſdam dicentibus de templo, quòd bonis lapidibus & donis ornatum eſſet, dixit,*

6 *Hæc quæ videtis, venient dies in quibus non relinquetur lapis ſuper lapidē qui nō deſtruatur.*

7 *Interrogauerunt autem illum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt? & quod ſignū quum fieri incipient?*

8 *Qui dixit, Videte ne ſeducamini: multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego ſum: & tempus appropinquauit: nolite ergo ire poſt eos.*

9 *Quum autem audieritis prælia & ſeditiones, nolite terreri: oportet primùm hæc fieri, ſed nondum ſtatim finis.*

10 *Tunc dicebat illis, Surget gens contra gentem, & regnū aduerſus regnū:*

11 *Et terræmotus magni erunt per loca, & peſtilentiæ & fames terroréſque de cælo & ſigna magna erunt.*

12 *Sed ante hæc omnia iniicient vobis manus ſuas, & perſequentur, tradentes in ſynagogas & cuſtodias, trahētes ad reges & præſides, propter nomen meum.*

13 *Continget autem vobis in teſtimonium.*

---

5 *Donariis*, ἀναθήμασι. Græci ἀναθήματα vocant donaria quæ templorum ærariis conſecrantur, παρὰ τὸ ἀνατιθέναι id eſt (vt nonnulli explicant) quòd eiuſmodi dona ſoleant ex reliquis bonis excepta cōſecrari: vel (vt quoſdam malle video) quòd ſoleant de parietibus aut columnis templi ſuſpendi. Hebræi hæc eadem (opinor) תרומה [*terumah*] vocāt à רום [*rum,*] quod & ipſum declarat Surſum attollere: ita vt ſolebat ſolenni ritu ſacerdos oblationes quas manu geſtabat, quaſi coram Dei conſpectu attollere. Sed ἀνάθεμα diuerſę ſignificationis vocabulum, quanuis ab eodem verbo ἀνατιθέναι deriuetur, id declarat quod Hebræi חרם [*herem*] appellant, de quo dicemus Rom. 9.3. quod diſcrimen rectè obſeruauit Budæus, neglexit autem Eraſmus, quum in hunc locum ſcriberet.

6 *Hæccine ſpectatis?* ταῦτα ἃ θεωρεῖτε. Vnus codex legit ταῦτα θεωρεῖτε. Ad verbum, *Hæccine* [*ſunt*] *quæ ſpectatis?* Quanuis enim in Græcis codicibus non addatur interrogatio, (quæ etiam apud Hebræos ſæpe omittitur) tamen * non dubitaui eam apponere ex Matthæo & Marco, aſſentiente Syro interprete. Eraſmus, *Ex his quæ videtis*: quæ interpretatio non video quomodo cohæreat.

8 *Sub nomine meo.* ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id eſt, nomē meum vſurpantes, vt ipſe paulo pòſt explicat. Nam alioquin dicuntur in nomine Chriſti venire pſeudoprophetę, qui ſe fingūt à Chriſto miſſos. ¶*Ego ſum* [*Chriſtus*] ὅτι ἐγώ εἰμι. * Vide Marc. 13.6. Nonnius certe apud Athanaſium ſic vertit ac ſi ſcriptū eſſet σφᾶς εἶναι ὅτι ἐγώ εἰμι. *Se id eſſe quod ego ſum.*

10 *Tunc*, τότε. Vide num hoc ſit referendum Ad verbum ἐγερθήσεται, Inſurget, ita vt ἔλεγεν αὐτοῖς, Dixit eis, vtrinque diſpungatur. Sin minus τότε idem valebit atque *Deinde* * vel Præterea. Syrus totum hoc, *Tunc dixit eis* non legit, & addita particula cauſali vertit, *Inſurget enim*, vt legitur Matth. 24.7. & Mar. 13.8.

11 *Terriculamenta*, φόβητρα. Syrus addit *& expulſiones*, id * eſt cui reſpondet τὸ ἀστατεῖν 1. Cor. 4.11. ¶*Erunt*, ἔσται. ἔσται, * & mox addit & magnę tempeſtates erunt, id eſt καὶ πολλοὶ χειμῶνες ἔσονται.

12 *In conuentus*, εἰς τὰς συναγωγάς. Vulg. & Eraſ. *in Synagogas*. Vide Mat. 10.17. ¶*Adductos*, ἀγομένους. Vulg. & Eraſ. *Trahentes*, quaſi ſcriptum ſit ἄγοντες: quam lectionem ſi ſequaris, ſubaudiēda erit copulatiua καὶ, quà connectantur duo hæc participia. ¶*Propter nomen meū*, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός * μου. id eſt διὰ τὸ ὄνομά μου. Vide Matth. 5,11.

13 [*Hæc*] *autem cedent*, ἀποβήσεται δέ. Id eſt, Is autem erit iſtarum rerum exitus, vt coram Deo & hominibus teſtata ſit veſtrorum hoſtium perfidia & crudelitas, ac veſtra viciſſim conſtantia. Vulg. & Eraſ. *Continget autem*, id eſt συμβήσεται δέ.

Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν μὴ προμελετᾷν ἀπολογηθῆναι.	14	‖¨Habete igitur fixum in cordibus veſtris, non præmeditari defenſionem.	14	*Ponite ergo in cordibus veſtris non præmeditari quemadmodum reſpondeatis:*	Sup.12.12 mat.10.19 mar.13.11.
Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα, καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν.	15	Ego enim dabo vobis¨os, & ſapientiam cui non poterunt contradicere neque reſiſtere omnes qui ſe vobis opponent.	15	*Ego enim dabo vobis os, & ſapientiam cui non poterunt reſiſtere & contradicere omnes aduerſarij veſtri.*	
Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων· καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν·	16	¨Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis:& morte mulctandos curabunt *aliquos* ex vobis:	16	*Trademini autem à parentibus & fratribus & cognatis & amicis, & morte afficient ex vobis.*	
Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου·	17	Et eritis exoſi omnibus propter nomen meum.	17	*Et eritis odio omnibus propter nomen meum,*	
Καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.	18	‖Sed pilus capitis veſtri non peribit.	18	*Et capillus de capite veſtro non peribit.*	Mat.10 32.
Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.	19	‖Per ¨tolerantiam veſtram ¨poſſidete animas veſtras.	19	*In patiẽtia veſtra poſſidebitis animas veſtras.*	Mat.10 22.
Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.	20	‖Quum autem videritis Ieroſolymam cingi ab exercitibus,tunc agnoſcite appropinquare vaſtationem eius.	20	*Quum autem videritis circundari ab exercitu Ieruſalem,tunc ſcitote quia appropinquauit deſolatio eius.*	Mat.24.15 mar.13.14. dan.9.17.
Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.	21	Tunc qui in Iudæa ſunt, fugiant in montes: & qui intra eam,excedant:& qui¨in agris, non ingrediantur in eam.	21	*Tunc qui in Iudæa ſunt, fugiant ad montes: & qui in medio eius,diſcedant:& qui in regionibus,non intrent in eam.*	
Ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα.	22	Nam hi ſunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ ſcripta ſunt.	22	*Quia dies vltionis hi ſunt, vt impleantur omnia quæ ſcripta ſunt.*	
Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ.	23	¨Væ autem prægnantibus & lactantibus in illis diebus. erit enim neceſſitas magna¨in hac regione,&¨ira in populo iſto.	23	*Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.erit enim preſſura magna ſuper terram,& ira populo huic.*	
Καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.	24	Et cadent¨acie gladij,& captiui ducentur in omnes Gentes: & Hieruſalem calcabitur à Gentibus, vſquequo impleantur tempora¨Gentium.	24	*Et cadent in ore gladij, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Ieruſalem calcabitur à Gentibus, donec impleantur tempora nationum.*	
Καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ	25	‖¨Tunc erunt ſigna in ſole &	25	*Et erunt ſigna in ſole*	Eſa.13.10. ezec.32.7. matth.24.29.

---

14 *Habete igitur fixum*, θέσθε οὖν. Sic Eraſmus rectè expreſſit hoc dicendi genus,ipſis etiam Græcis diſertioribus familiare. hoc enim eſt quod ſæpe apud Homerum occurrit,σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ, βάλλεο σῇσιν,pro quo Virg. --*memori quæ condita mente teneto.*Vulgata,*Ponite.*

* 15 *Os*,στόμα.i. facultatem loquendi,ſiue quod loquamini.

* 16 *Prodemini*,παραδοθήσεσθε.Id eſt προδοθήσεσθε vt Matth. 26.16. quanuis etiam retineri poteſt verbum Tradendi,vt Matth.10.21.& Mar.13.12.

* 19 *Tolerantiam*, ὑπομονῇ. Vide ſuprà 8.16. ¶*Poſſidete animas veſtras*, κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Id eſt Quantumuis multa vos vndique mala circunſtent, fruimini nihilominus virtute veſtra, hæc omnia fortiter ſuſtinendo. Nam vt mundus & Satan aduerſus Eccleſiam coniurarint, & extrema quæque experiantur, non poſſunt tamen ipſius pacem ac tranquillitatem infringere,quum ex ipſis doloribus arripiat lætitię & exultationis argumẽtum,vt ſcribitur Rom.5.1.2.&.3. Hanc igitur expoſitionem ſi ſequamur, Poſſidere animam nihil aliud declarabit quàm vita tranquilla ac beata perfrui,vt(ſicut in cauſa longè impari dicit ille) impauidum feriant vel ipſius cæli ruinæ.Syrus interpres pro κτήσασθε, *poſſidete*, legit κτήσεσθε, *poſſidebitis*. Nonnulli verò proinde hoc explicant acſi ſignificet,In hac vita verſari:ſenſu nõ multum diuerſo à ſuperiore. Alij accipiunt pro Vitam ſuam & animum regere:quo modo iubet Paulus vt quiſque vas ſuum poſſideat cum honore,1.Theſſ.4.4.i.quiſque corpus ſuum ab omni labe purum conſeruet. Alij demum κτᾶσθαι τὰς ψυχὰς putãt idem declarare atque ſaluti ſuæ conſulere:&(ſicut hic noſter Lucas alibi ſcribit)ſeipſum lucrifacere.nam (vt ſcribunt Matthæus & Marcus) qui perſeuerauerit ad finem vſque,ſeruabitur. Quanuis autem iſtæ interpretationes parum varient, tamen quia nonnihil differunt, integrum Hebraiſmum ſeruare maluimus quàm cuiuſquam opinioni præiudicium adferre.

21 *In agris*, ἐν ταῖς χώραις.Vulgata & Eraſ.*In regionibus:* quæ interpretatio nimium eſt obſcura. Videtur enim Lucas hoc nomine intelligere,hoc quidem loco, villas,oppidula,prædia, ex quibus fere ſolent ſeſe belli tempore in munitiorem locum recipere.

23 *Væ*,οὐαί. Denuntiantis futuram miſeriam & commiſerantis, non autem imprecantis particula, hoc in loco. ¶*In hac regione*,ἐπὶ τῆς γῆς.Vulgata & Eraſmus,*Super terram*,non ſatis dilucidè,hoc quidem loco. ¶*Ira*, ὀργή.Iram vocat,Hebræorum more, eas calamitates quæ ab irato Deo immittũtur: alioquin ἐν τῷ λαῷ τούτῳ conuertiſſem,*In hunc populum.* *

24 *Acie*, στόματι. Vulgata ad verbum, *Ore.* Nam Hebræi gladiorum aciem vocant פי החרב [*pi hachereb*,] & Græci quoque στόμα, quòd ea parte quaſi mordeat, vel ſanguinem hauriat:vnde etiam gladius anceps dicitur à Græcis δίστομος & ἀμφίστομος. ¶*Gentium*,ἐθνῶν. In quodam exemplari deeſt hoc vocabulum.

25 *Tunc erunt*, καὶ ἔσται: id eſt poſtquam exacta fuerint tempora Gentium ſaluti & Iudæorum vltioni conſtituta: qua de re copioſe Paulus Rom.11.25. Eſt autem notanda hæc particula,vt intelligamus qua ratione Chriſtus ab excidio Hieroſolymitano tranſeat ad futuri illius vniuerſalis ac ſupremi iudicij narrationem. Ideo particulam καὶ oportuit hoc loco, ſi vſquam aliàs,per temporis aduerbium explicari. ¶*In conſilij inopia*, ἐν ἀπορίᾳ. Vulgata, *Præ confuſione.* Eraſmus, *Per deſperationem.* neuter ſatis propriè: neque etiam video qua ratione Vetus interpres & Eraſmus potuerint hæc con-

nectere cum participio ἠχούσης, quanuis Syrus ſic iſta conſtruat, ita videlicet vt conſternatio dicatur eſſe ſonitus maris, quoniam homines hoc intuentes conſternabuntur, quæ interpretatio mihi videtur arguta potius quam ſolida. Sed & interpres non legit καὶ σάλου, & facit mentionem complosionis manuum, qui geſtus eſt hominum in deſperatione lamentantium. Sed hæc lectio nullius exemplaris Græci teſtimonio confirmatur.

---

mar.13.24 καὶ ἄστροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου·

26 Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

27 Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

28 Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν. Rom.8.25.

29 Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, Ἴδετε τὴν συκῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα·

30 Ὅταν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες, ἀφ᾽ ἑαυτῶν γινώσκετε ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν·

31 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

32 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα γένηται.

33 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

34 Rom.13.13. Προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς· καὶ αἰφνίδιος ἐφ᾽ ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη.

35 Ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.

36 Ἀγρυπνεῖτε οὖν, ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

luna & ſtellis: & in terra anxietas Gentium ¨ in conſilij inopia, reſonante mari & ſalo:

26 ¨Exanimatis hominibus præ timore & expectatione *malorum* eorum quæ inuadent in orbem terrarum. nam poteſtates cælorum concutientur.

27 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentia & gloria multa.

28 Quum autem hæc fieri incipient, ¨ſuſpicite & attollite capita veſtra, ‖quoniam appropinquat redemptio veſtri.

29 Dixit etiam eis parabolam, *inquiẽs* Videte ficum & omnes arbores:

30 Quum iam ¨emiſerint *folia, vos eas* cernentes, per vos ipſos agnoſcitis iam propè eſſe æſtatem:

31 Ita & vos quum videritis hæc fieri, agnoſcite propè eſſe regnum Dei.

32 Amen dico vobis, nequaquã præterierit hæc ætas quouſque ¨*hæc* omnia facta fuerint.

33 Cælum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.

34 ‖Cauete autem vobis nequando grauentur corda veſtra crapula & ebrietate, & curis ¨huius vitæ: & repentè vobis ſuperueniat dies ille.

35 Nam vt laqueus, ¨inuadet in omnes ¨qui habitant in ſuperficie totius terræ.

36 Excubate igitur, omni tempore rogantes ¨vt digni habeamini qui effugiatis iſta omnia quæ futura ſunt: & ¨ conſiſtatis coram Filio hominis.

& luna & ſtellis: & in terris preſſura Gentium, præ cõfuſione ſonitus maris & fluctuum:

26 *Areſcentibus hominibus præ timore & expectatione quæ ſuperuenient vniuerſo orbi. nam virtutes cælorum mouebuntur.*

27 *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum poteſtate magna & maieſtate.*

28 *His autem fieri incipientibus, reſpicite & leuate capita veſtra, quoniam appropinquat redemptio veſtra.*

29 *Et dixit illis ſimilitudinem, Videte ficulneam & omnes arbores:*

30 *Quum producunt iam ex ſe fructum, ſcitis quoniam propè eſt æſtas:*

31 *Ita & vos quum videritis hæc fieri, ſcitote quoniam propè eſt regnum Dei.*

32 *Amen dico vobis quia non preteribit generatio hæc donec omnia fiant.*

33 *Cælum & terra tranſibunt, verba autem mea non tranſibunt.*

34 *Attendite autem vobis ne fortè grauẽtur corda veſtra in crapula & ebrietate & curis huius vitæ: & ſuperueniat in vos repentina dies illa.*

35 *Tanquam laqueus enim ſuperueniet in omnes qui ſedent ſuper faciem omnis terræ.*

36 *Vigilate itaque, omni tempore orantes, vt digni habeamini fugere iſta omnia quæ futura ſunt, & ſtare ante Filium hominis.*

---

26 *Exanimatis*, ἀποψυχόντων. Id eſt λειποθυμούντων. Vulgata, *areſcentibus*, μαραινομένων ſiue ξηραινομένων, quæ etiam ſignificatio ſæpe tribuitur huic verbo, & huic etiam loco conuenire poteſt. Sed tamen illud malo, ita videlicet vt à ψύχειν ἀντὶ τοῦ πνεῖν deducatur, vnde ψυχή. plena autem loquutio eſt ἀποψύχειν τὸν βίον, Efflare vitam, quo modo loquitur Sophocles in Aiace.

* 28 *Suſpicite*, ἀνακύψατε. quaſi videlicet reſupinato collo, qui geſtus eſt eorum qui auidè ſurſum oculos conuertunt.

30 *Emiſerint*[*folia*,] προβάλωσι. Lucas τὸ προβάλλειν hoc loco abſolutè pro ἐκφύειν ſeu βλαστᾶν vſurpat. Itaque Eraſmus, vt conſtructionem expleret, ſuppleuit gemmas, quas Græci ὀφθαλμοὺς vocant. Vetus interpres ad fructum retulit, & ἀφ᾽ ἑαυτῶν coniunxit cum προβάλωσι, neque legit participium βλέποντες, contra omniũ codicũ fidem. Caſtellio conuertit, *Pullularint*, quod planè eſt ἄκυρον. Ego verò quod cõſtructioni deerat ſuppleui ex Matthæo & Marco.

32 [*Hæc*]*omnia*, πάντα. Addidimus ταῦτα ex Syro interprete & vetuſtiſſimo codice meo. Intelligẽda eſt autem hoc verſiculo particula vniuerſalis de iis demum quæ de vrbis excidio prædixerat, ex Matthæo.

34 *Huius vitæ*, βιωτικαῖς. id eſt de victu & amictu vt exponitur Matth. 6.25. *

35 *Inuadet*, ἐπελεύσεται. vel ingruet, vel, vt Vulg. *ſuperueniet omnibus*, diuinitus videlicet & ex inſperato. † ¶ *Qui habitant in ſuperficie terræ*, τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς. id eſt in omnes homines, vbicunque tandem fuerint. Ponitur enim verbum καθῆσθαι pro ſedes ponere, ſicut ab Hebræis vſurpatur ישב [*jaſchab*,] vt diximus Matth. 4.16. & πρόσωπον τῆς γῆς illud eſt quod Hebræi פני הארץ [*pene haarets*] Latini Superficiem terræ vocant.

36 *Vt digni habeamini*, ἵνα καταξιωθῆτε. Magna eſt huius verbi emphaſis, ex quo intelligimus omnia deberi gratuitæ Dei electioni, qui nos prior dilexit. Eraſmus igitur non ſatis expreſſè vertit, *Vt liceat vobis*, ἵνα ἐξῇ ὑμῖν. In duobus tamen codicibus legimus ἵνα κατισχύσητε ἐκφυγεῖν,

Vt valeatis effugere, nimirum per gratiam Dei quæ vobis aderit. ¶ *Conſiſtatis*, σταθῆναι: id eſt ita appareatis vt intrepidè poſſitis vultum & ſententiam iudicis ſuſtinere. Hæc enim eſt filiorum Dei παῤῥησία καὶ πεποίθησις, quam pulchrè deſcribit Paulus Rom.8.33.& 34. Cōſiſtere igitur & Cadere opponuntur hoc loco: quemadmodū etiā Standi vocabulum à Terentio vſurpatur: quod tamē vt ambiguum repudiaui Sic Pſal.1.5, dicit Dauid, Impij in iudicio לא יקומו [*lo iakumu*,] id eſt non cōſiſtent: pro quo Græcus interpres perperam reddidit, οὐκ ἀναστήσονται. Vnde poſtea emanauit eorū error qui impio reſurrecturos negarūt. tanti eſt momenti veram vocabulorū ſignificationem tenere.

Ἦν δὲ τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων· τὰς δὲ νύκτας ἐξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν.	37	Docebat autem interdiu in templo: noctu verò exiens, pernoctabat in monte qui vocatur Olearum.	37 *Erat autem diebus docens in templo: noctibus verò exiens, morabatur in monte qui vocatur Oliueti.*	
Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ.	38	Et totus populus diluculo veniebat ad eum, vt eum audiret in templo.	38 *Et omnis populus mane ibat ad eum in templo, audire eum.*	
Κεφάλαιον κβ.		CAP. XXII.	CAP. XXII.	
Ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα·	1	‖Appropinquabat autem feſtum azymorum, quod dicitur paſcha:	1 *Appropinquabat autem dies feſtus azymorum, qui dicitur paſcha:*	Mat.26.1 marc.14.1.
Καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν.	2	Et quærebant primarij Sacerdotes & Scribæ quomodo eum interimerent: timebant enim plebem.	2 *Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum interficerēt: timebant verò plebem.*	
Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα.	3	‖Introiit autem Satanas in Iudam cognominatum Iſcariotem, qui erat è numero *illorum* duodecim.	3 *Intrauit autem Satanas in Iudam qui cognominabatur Iſcariotes, vnum de duodecim.*	Matth. 26. 14. mar. 14 10
Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸ πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς.	4	Qui abiens colloquutus eſt cum primariis Sacerdotibus ac præfectis *templo*, quomodo ipſis eum proderet.	4 *Et abiit & loquutus eſt cum principibus Sacerdotum & magiſtratibus, quemadmodum illum traderet eis.*	
Καὶ ἐχάρησαν· καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι.	5	Qui gauiſi ſunt: ac pacti ſunt *ſe* daturos ei pecuniam.	5 *Et gauiſi ſunt: & pacti ſunt pecuniam illi dare.*	
Καὶ ἐξωμολόγησε· καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου.	6	Et *ipſe* ſpopondit: quærebátque opportunitatem vt proderet eum ipſis abſque turba.	6 *Et ſpopondit: & quærebat opportunitatē vt traderet illum ſine turbis.*	
Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.	7	‖Venit autem dies azymorum, quo oportebat mactari paſcha.	7 *Venit autem dies azymorum, in qua neceſſe erat occidi paſcha.*	Matt.26. mar. 14.13
Καὶ ἀπέστειλε Πέτρον καὶ Ἰωάννην εἰπών, Πορευθέντες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.	8	Miſit igitur Petrum & Iohānem, dicēs, Profecti parate nobis paſcha vt veſcamur.	8 *Et miſit Petrum & Iohannem, dicens, Euntes parate nobis paſcha, vt manducemus.*	
Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν;	9	Ipſi verò dixerunt ei, Vbi vis paremus *illud*?	9 *At illi dixerunt, Vbi vis paremus?*	
Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἰδοὺ εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν, συναντήσει ὑμῖν ἄν-	10	At ille dixit eis, Ecce, poſtquam introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ am-	10 *Et dixit ad eos, Ecce, introeuntibus vobis in ciuitatem, occurret vobis*	

---

38 *Diluculo veniebat*, ὤρθριζε. Sic ſolent Septuaginta, quos vocant, interpretes, explicare verbum Hebræum השכים [*haſchchē*,] quaſi dicas Diluculare: quod apud Gellium legitur. pro quo in Veteri editione aliquoties legitur barbarum vocabulum Manicare, quod ipſum etiam Auguſtinum offendit, vt Eraſmus in hunc locum obſeruauit. pro quo nonnulli ſcribendum putant Manitare pro Manè itare. Neque tamen ὀρθρίζειν declarat diluculo venire, ſed diluculo ſurgere: qua etiam ſignificatione reperio participium ὀρθρευόμενος apud Lucianum in Gallo. Sed (vt ſæpe iam annotauimus, veluti Mar 8.11 & ſuprà 3.7.) Hebræis eſt familiare, ex antecedente intelligere conſequens, vt ὀρθρίζειν non tantùm declaret Manè ſurgere, ſed etiam Manè aliquid curare.

IN CAPVT XXII.

2 *Interimerent*, ἀνέλωσιν. Paſſiuè, ſicut etiam Dignari apud Latinos interdum accipitur. Verbum quidem Interimendi, non videtur conuenire vltimo ſupplicio, quod Magiſtratus ſententia interueniente de aliquo ſumitur: ſed induſtriè videtur hoc poſitum vt verbum ἀποκτείνειν. Mar.14.1. Act.2.23, & 10.39. vt ſignificetur Chriſtus velut à latronibus potius quàm a iudicibus per ſummum ſcelus interfectus.

4 *Ac præfectis* [*templo*,] στρατηγοῖς. Vulgata & Eraſmus, *Et Magiſtratibus*, quo nomine potius intellexerim τοὺς βουλευτὰς ſiue ἄρχοντας. Vocatos autem fuiſſe στρατηγοὺς eos ex Iudæis qui templi cuſtodiæ præerant, (quorum fit mentio Matth 27.65) & diſtinctos fuiſſe à presbyteris & à primariis Sacerdotibus, liquet ex verſu 52. huius capitis. Caſtellio *Antiſtites* conuertit: quàm rectè, ipſe viderit. ¶ *Quomodo*, τὸ πῶς. Id eſt de modo & ratione illius prodendi. vt Act.4,21.

6 *Spopondit* ἐξωμολόγησε. Alibi τὸ ἐξομολογεῖσθαι declarat palàm profiteri: hîc autem ad mutuam ſtipulationem refertur, in qua vnus rogat, Spondes? alter reſpondet. Spondeo. Nam ὁμολογεῖν ad verbum declarat, paribus verbis loqui, vt ij ſolent qui petentibus aſſentiuntur. ¶ *Abſque turba*, ἄτερ ὄχλου, id eſt ſine tumultu, ac proinde clā turba quæ eum ſolebat aſſectari. quamobrem etiam id tempus obſeruauit quo ſolum eſſe ſciebat in horto.

7 *Oportebat*, ἔδει. Oportebat, nimirum ex Legis præſcripto. Sed hoc quoque Dei mandatum Iudæi plerique traditionibus ſuis violabant, vt annotauimus Matth.26.17. Vulgata & Eraſmus, *Neceſſe erat*, ἀνάγκη ἦν. ¶ *Paſcha*, τὸ πάσχα: id eſt Agnum illū qui figura erat ipſius Phaſe: quæ metonymia alibi eſt à nobis annotata.

	θρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰκίαν οὗ εἰσπορεύεται.		phoram baiulans : ſequimini eum domum illam in quam ingredietur.		homo amphoram aquæ portans : ſequimini eum in domum in quam intrat.
	Καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας, Λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;	11	Et dicite patrifamiliâs illius domus, Dicit tibi Præceptor, Vbi eſt diuerſorium vbi paſcha cum diſcipulis meis edam?	11	Et dicetis patrifamiliâs domus, Dicit tibi Magiſter, Vbi eſt diuerſorium vbi paſcha cum diſcipulis meis manducem?
	Κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε.	12	Tunc ipſe monſtrabit vobis cœnaculum ∵ magnum ſtratum: illic parate *paſcha.*	12	Et ipſe oſtendet vobis cœnaculum magnū ſtratum : & ibi parate.
	Ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἴρηκεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.	13	Profecti autem inuenerunt omnia prout dixerat eis : & parauerunt paſcha.	13	Euntes autem inuenerunt ſicut dixit illis : & parauerunt paſcha.
Matt.26.20 mar.14.18	Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.	14	‖ Quum igitur adeſſet ∵ *conſtitutum* illud tempus, diſcubuit, & duodecim Apoſtoli cum eo.	14	Et quum facta eſſet hora, diſcubuit, & duodecim Apoſtoli cum eo.
	Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.	15	Et dixit eis, ∵ Deſiderio deſideraui hoc paſcha edere vobiſcum, antequam ego ∵ patiar.	15	Et ait illis, Deſiderio deſideraui hoc paſcha mãducare vobiſcum antequam patiar.
	Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.	16	Dico enim vobis me non amplius comeſturum ex eo, ∵ vſquequo completum fuerit in regno Dei.	16	Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud donec impleatur in regno Dei.
	Καὶ δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε, Λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς.	17	∵ Et accepto poculo, quum gratias egiſſet, dixit, Accipite hoc, & partimini vobis ipſis.	17	Et accepto calice, gratias egit, & dixit, Accipite, & diuidite inter vos.
	Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ.	18	Dico enim vobis me non biturum ex fructu vitis, vſquequo regnum Dei venerit.	18	Dico enim vobis quòd non bibam de generatione vitis donec regnū Dei veniat.
Mat.26.26 mar.14.22 1.cor.11.24	Καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.	19	‖ Et accepto pane, quum gratias egiſſet, fregit : & dedit eis dicens, Hoc eſt corpus meum quod pro vobis datur : hoc facite in mei ∵ commemorationem.	19	Et accepto pane gratias egit, & fregit : & dedit eis, dicens, Hoc eſt corpus meum, quod pro vobis datur : hoc facite in meã commemorationem.

---

* 12 *Magnum*, μέγα. Erant enim minimùm tredecim accubituri. Vide Matth. 26.20.

* 14 [*Conſtitutum*] *illud tempus*, ἡ ὥρα. Tot vocabulis libuit τὴν ὥραν interpretari, vt planius loquerer. Ita enim ſignificatur veſpertinum crepuſculum, excipiens 14. diei occaſum à quo conuiuium hoc incipiebat. Quod non ſatis videaris exprimere ſi cum Vetere interprete conuertas, *Quum facta eſſet hora:* vel cum Eraſmo, *Quum iam eſſet tempeſtiuum.* Vide Matth. 26.17.

15 *Deſiderio deſideraui*, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα. Hebr. התאויתי תאוה [*hithauithi taauah*,] pro Summopere deſideraui. Hunc autem verſiculum teſtatur Epiphanius ſic fuiſſe ab Hebionæis deprauatum, μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα κρέας φαγεῖν μεθ' ὑμῶν; id eſt, Num deſideraui deſiderio paſcha iſto carne veſci vobiſcum? ¶ *Patiar*, παθεῖν: id eſt ſupplicio mortis afficiar. Libenter autem retinuimus hoc vocabulum, Eccleſiæ Dei familiare, alioqui in hoc dicendi genere Græcis & Latinis inuſitatum.

16 *Vſquequo completum fuerit*, ἕως ὅτου πληρωθῇ. Vulgata, *Donec.* Quis ſit autem huius loci ſenſus, optimè liquet ex his Pauli verbis 1. Corinth. 5.7, Paſcha noſtrum immolatum eſt, nempe Chriſtus. Nam ab eo tempore, completo reipſa quod illa figura deſignabat, Chriſtus nobiſcum vere epulatur, & nos cum illo in regno Dei.

17 *Et accepto*, &c. καὶ δεξάμενος. Sequuti ſumus, vt par erat, quod in Eccleſia iam olim receptum fuit, vt apparet ex Auguſtino de Conſ. Euang. lib. 3, ſic iſta cum aliorum Euangeliſtarum duorum narratione conciliante, vt ſemel tantùm Chriſtus hîc quoque dicatur poculum vnum & idem, nempe ſacramentale, diſcipulis præbuiſſe, ſed Lucas narrationem perpetuo tenore non contexuerit. Alij verò priorem paſchę cœnam volunt iſta priore poculi propinatione, de more terminatam fuiſſe, & poſtea demum in ſecũdis menſis myſticam Cœnam fuiſſe inſtitutam: quod optime quadrat iis quæ ab aliis Euangeliſtis narrãtur, & ipſe Lucas videtur manifeſtò indicare, addens verſ. 20, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. *poſtquã cœnaſſet*, hãc cœnæ partem a ſuperiore diſtinguẽs: qua de re vide Matt. 26.26. Sed his obſtat quòd Matth. 26.29, hæc ipſa verba de fructu vitis, ad myſtici poculi narrationem applicat. Quid amplius? Apud Syrum interpretem, maximæ merito auctoritatis, non extant verſiculi 17, & 18. Contra verò in illo meo venerandæ ſane vetuſtatis cod. græcolatino, pars verſ. 19. poſterior ab his verbis, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, *Et quod pro vobis datur*, & totus verſ. 20, non leguntur. Ego nihil mutandum cenſeo. Quòd ſiquis hic eſſet coniecturæ locus dicerem tranſpoſitos fuiſſe verſiculos, & 16. verſiculo annectendos, qui nunc 19 & 20 habentur, quibus ſubnciantur quos nunc 17, & 16, numeramus. Sic enim omnia prorſus inter ſe & cum Matthæo & Marco pulchre conſenſerint: & in Apocalypſi duas fortaſſe non inepte ſimiles tranſpoſitiones obſeruabimus. Fatigauit etiam hic locus olim Fulgetium, qui libro Reſponſionũ ad Ferrandũ diaconum hunc nodum nectit quidem, ſed nõ ſoluit.

19 *Commemorationem*, ἀνάμνησιν: vel recordationem. Sed illud malo cum vetere interprete. Agitur enim hîc non de priuato ſingulorum victu per ſe, ita vt in ſingularibus precibus: ſed de communi & publica profeſſione, quam Paulus verbo καταγγέλλετε declarat 1. Cor. 11.26, vnde factum vt Euchariſtia dicta ſit tota hæc actio ſacra. Itaque ἀνάμνησιν hic reſpondet verbo Hebræo זכר [*zacar*] in coniugatione Hiphil. Sed hæc commemoratio ſiue publica declaratio neque ad Deum Patrem neque ad Chriſtum refertur, quaſi ſit illi repræſentanda filij paſſio, vel filius rurſum offerendus: ſed credentium cætum reſpicit, cum quo & apud quem celebrandi huius beneficij & profitendæ communis fidei cauſa hæc inſtituta eſt actio.

20 Poſ-

20 Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.

21 Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης.

22 Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται.

23 Καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.

24 Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, Τὸ, τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων.

20 Itidem etiam *dedit eis* poculum, "poſtquã cœnaſſet, dicens, "Hoc poculum *eſt*: "Nouum illud fœdus per ſanguinẽ meum, "qui pro vobis effunditur.

21 ‖ "Cæterum ecce manus eius qui me prodit, mecum *eſt* in menſa.

22 Et filius quidem hominis, ‖ prout "definitum eſt, abit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.

23 Tunc ipſi cœperunt mutuò quærere inter ſe quiſnam eſſet ex ipſis qui hoc facturus eſſet.

24 Orta eſt autem etiam contentio inter eos, quis eorum videretur eſſe "maximus.

20 *Similiter & calicem poſtquam cœnauit, dicens, Hic eſt calix Nouũ teſtamentum in ſanguine meo, qui pro vobis fundetur.*

21 *Veruntamen ecce manus tradentis me mecum eſt in menſa.* Matth. 26. 21. mar. 4.19 ioh 13 18.

22 *Et quidem Filius hominis ſecũdum quod definitum eſt, vadit: veruntamen væ homini illi per quem traditur.* Pſal. 40.11

23 *Et ipſi cœperũt quærere inter ſe quis eſſet ex eis qui hoc facturus eſſet.*

24 *Facta eſt autẽ & contentio inter eos, quis eorum videretur eſſe maior.*

---

20 *Poſtquam cœnaſſet*, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Hîc libuit ſubiicere ex rituũ Iudaicorũ volumine, quod ipſi כל-בו [*chol bo*] vocant, ceremoniam panis & poculi, quæ ſumunt Iudæi ſub finem cœnæ agni paſchalis. Ea igitur eiuſmodi eſt, Emanuele Tremellio, homine doctiſſimo, interprete. Paterfamiliâs initio conuiuij ſumit panem azymum integrum, quem in duas partes diuidit: quarum vni ſic benedicit, Benedictus es Domine Deus noſter, Rex vniuerſi, qui educis panem è terra: vel ſic, Benedictus es Domine Deus noſter, Rex vniuerſi, in eſu panis azymi. alteram autem partem recondit ſub mappa, vt videntes pueruli rogent cur panem azymum abſcondamus, & eum differamus comedere? deinde ne, ſi eum videant, comedant inter cœnandum imprudentes: poſtea peragit cœnam ſuam quiſque lætus. qua peracta, reſumit paterfamiliâs partem illam quam ſub mappa abſconderat, & ex ea recumbens comedit tantillum quanta eſt oliua, diſtribuitque ſingulis accumbentibus, in Paſchæ memoriam: nec quicquam cibi deinceps ea nocte guſtant, vt guſtus panis azymi maneat in ore ipſorum. Deinde ad eundem modum diſcumbens bibit, & recitat gratiarum actiones, quibus, ſumpto cibo, ſolent gratias agere Deo. Hæc eſt igitur illorum ceremonia, ad quam non deſunt qui putent Chriſtum reſpexiſſe quum ſacroſanctam Synaxin inſtitueret: quod ſi verum eſt (neque enim hoc facilè conceſſerim) longè tamen aliter iudicandum eſt de ſancta & ſolenni inſtitutione qua in ipſius Chriſti poſſeſſionem mittimur, quàm de externo illo ritu & traditione. ¶ *Hoc poculum* [*eſt*,] τοῦτο τὸ ποτήριον. Verbum ſubſtantiuum quod hîc deeſt, rectè ſuppletur ex 1. Corinth. 11. 25, ſed à Vetere interprete non eſt poſitum ſuo loco. Vertit enim, *Hic eſt calix*, pro *Hic calix eſt*. Eſt autem hoc loco duplex metonymia, quam agnoſcere coguntur etiam ij qui in hac formula non deſinunt τὸ ῥητὸν vrgere, vt quod ſemel tuendum ſuſceperunt, omnibus modis defendant. Primùm enim ponitur continens (vt grammatici loquuntur) pro contento, poculum videlicet pro vino quod ipſo poculo continetur. Deinde vinum dicitur eſſe ipſum fœdus, quum ſit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus ſancitur, (nimirum ſanguinis Domini) ſymbolum ac teſſera: vera quidem illa & minimè inanis, ſed tamen ab eo diſtinguenda quod ipſa repræſentat. Non eſt igitur quòd e cælo Chriſtum eliciamus, vel Chriſti corpus immenſum & inuiſibile comminiſcamur, vt propriam ſignificationem verbi *EST* conſeruemus. Eſt autem hæc metonymia non modò in Sacris literis frequens, vt eſt ab eruditiſſimis hominibus toties inculcatum, ſed etiam ab Homero (communi videlicet loquendi conſuetudine) vſurpata. Sic enim ille vbi mentionem fecit fœderis inter Græcos & Troianos multis ceremoniis ſanciti, libro Iliad. γ. Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ θεῶν φέρον ὅρκια πιστά, Ἄρνε δύω, καὶ οἶνον εὔφρονα καρπὸν ἀρούρης Ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ. In quibus verſiculis nemo non videt (liceat enim nobis profana cum ſacris hactenus comparare) agnis & vino, quæ duntaxat erant fœderis ſymbola, tribui ipſam fœderis appellationem, ſimili prorſus dicendi genere quo hîc vſus Lucas poculum vocauit Nouum teſtamentum. Certum eſt enim, Chriſtum vſum eſſe formulis dicendi, ipſi vulgò vſitatis, in hac præſertim ceremonia quam volebat ab omnibus intelligi. ¶ *Nouum illud fœdus*, ἡ καινὴ διαθήκη: Vulgata, *teſtamentum*. Vide Matth. 26. 28. * Expreſſi verò articulum, idcirca additum vt diſcipulis veniret in mentem quod pollicitus fuerat Dominus iam olim, Ierem. 31. 31. quam promiſſionẽ probabile eſt in populo Dei celebrem fuiſſe: quamuis à Scribis & Phariſæis non rectè explicaretur. ¶ *Qui pro vobis effunditur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Quum hæc verba, ſi conſtructionem ſpectemus, neceſſariò non ad ſanguinem, ſed ad poculum pertineant, neque tamen de vino (nedum de poculo) intelligi poſſint, aut manifeſtum eſt ſolœcophanes, quum dicendum fuerit τῷ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνομένῳ, vt legit Baſilius in Ethicis, ὅρῳ κα': aut potius quum hæc eſſent ad marginem annotata ex Matthæo & Marco, poſtea in contextum irrepſerũt: quod eo quidem facilius eſt admiſſum, quòd, quum in ſuperiore uerſiculo adſcriptum eſſet τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, id eſt, Quod pro vobis datur, ſimile quippiam viſum fuit adiiciendum vbi agitur de ſanguine. Sed hoc non additur apud Paulum 1. Corinth. 11. 25, qui tamen videtur ex hoc loco deſcripſiſſe Cœnę inſtitutionem. Quia tamẽ hoc etiam legitur apud Syrum interpretem, & in omnibus quos inſpeximus Græcis codicibus, minimè prætermiſi: & poteſt excuſari Solœciſmus, ſi ex Hebræorum idiotiſmo τὸ ἐκχυνόμενον, exponatur ὅπερ ἐκχύνεται.

21 *Cæterum*, πλήν. Vulg. *Veruntamen*, μέντοι. * Et fateor ſic optime cohærere hunc verſiculum cum proximè præcedente. Sed apparet omnino ex aliis Euangeliſtis, ac præſertim Ioh. 13. 26. hunc ſermonem habitum fuiſſe in ſecundis menſis Cœnæ legalis, quibus demum ſublatis ſuam ſacram Cœnam inſtituit Dominus, vt ipſe Lucas verſ. præcedente expreſſit.

22 *Definitum eſt*, τὸ ὡρισμένον. Sic loquitur Spiritus ſanctus Act. 4. 27, & quidem apertius aliquanto nominans manum ac conſilium Dei. Viderint igitur præpoſteri quidam iuſtitiæ Dei vindices ſcilicet ac patroni, qua fronte, quum de peccatis hominum agitur, prouidentiam Dei ab eius conſilio & decreto ſeparent. Nempe, inquiunt, ne Deum faciamus mali auctorem. Quid verò? Chriſtum prodere, deridere, crucifigere, ſcelus non fuit? & tamen dicit ipſe Chriſtus, dicunt Apoſtoli id eſſe à Deo definitum, id inquam Dei manu & conſilio prius, id eſt ab æterno, fuiſſe conſtitutum. ſic, inquam, loquitur Deus ipſe, cuius auctoritatem qui ſequitur, emendatè ſanè loquitur. Ergo, inquies, Deus fuit huius ſceleris auctor? Abſit. Clemens enim & bonus eſt Deus noſter, mundum in Chriſto reconcilians ſibi: & iuſtus quoque peccatorum noſtrorum vindex in eo qui factus eſt execratio pro nobis: ſceleratus autem eſt Iudas, qui innocentiſſimum hominem prodit vt auaritiæ ſuæ ſeruiat: ſcelerati Iudæi, qui Seruatorem ſuum poſtulant ad necem: ſceleratus Pilatus, qui repugnante conſcientia inſontem damnat. Diſtingue igitur Dei conſilium ac decretum à cauſis mediis, id eſt ab iſtorum mala cõſcientia, & in vno eodémque facto, Dei iuſtitiam & bonitatem coles, diaboli & hominum iniquitatem & improbitatem deteſtaberis.

24 *Maximus*, μείζων. Id eſt, μέγιστος. Sic 1. Cor. 13. 13. *

& mox verſ.26. Mirum eſt autem Chriſtum, ſi ſuprà cæteros Petrus aliquo gradu Apoſtolatus excedebat, non reſpondiſſe, Petrum eum eſſe cui cæteros vt principi & capiti ſubiici oporteret.

Mat.20.25 marc.10.42.	Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται.	25	Ipſe verò dixit eis, ‖Reges gentium dominantur eis, & qui habent eas in poteſtate, benefici vocantur.	25 Dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum: & qui poteſtatem habent ſuper eos, benefici vocantur.
	Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος· καὶ ὁ ἡγούμενος, ὡς ὁ διακονῶν.	26	Vos autem non ita *eſtote*: ſed qui maximus eſt inter vos, eſto ſicut ∴qui minimus eſt: & ∴qui antecedit, ſicut qui miniſtrat.	26 Vos autem non ſic: ſed qui maior eſt in vobis, fiat ſicut iunior: & qui præceſſor eſt, ſicut miniſtrator.
	Τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; Ἐγὼ δέ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν.	27	Nam vter maior eſt, qui diſcumbit, an qui miniſtrat? nónne qui diſcumbit? At ego ſum ∴inter vos vt qui miniſtrat.	27 Nam quis maior eſt, qui recumbit, an qui miniſtrat? nónne qui recumbit? Ego autem in medio veſtrum ſum ſicut qui miniſtrat.
	Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου.	28	Vos autem ij eſtis qui permanſiſtis mecum in tentationibus meis.	28 Vos autẽ eſtis qui permanſiſtis mecum in tentationibus meis.
	Κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου, βασιλείαν,	29	Ego verò ∴paciſcor vobis, prout ∴pactus eſt mihi Pater meus, regnum,	29 Et ego diſpono vobis ſicut diſpoſuit mihi pater meus, regnum,
Mat.19.28.	Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.	30	∴Vt edatis & bibatis in mẽſa mea in regno meo, ‖& ſedeatis ſuper thronos, iudicantes duodecim tribus Iſrael.	30 Vt edatis & bibatis ſuper menſam meam in regno meo, & ſedeatis ſuper thronos, iudicantes duodecim tribus Iſrael.
1.Petr.5.8.	Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Σίμων, Σίμων, ἰδού, ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον·	31	‖Dixit etiam Dominus: ∴Simon, Simon, ecce, Satanas appetiit vos ∴quos ventilaret ſicut triticum:	31 Ait autem Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas expetiuit vos vt cribraret ſicut triticum:

25 *Benefici vocantur*, εὐεργέται καλοῦνται: id eſt magnificis titulis ornantur. Sic enim mos ſemper fuit principes aliquibus cognomentis honeſtare, quæ poſtea tranſierunt etiam ad hæredes. Nominatim verò inter Ægypti reges numerantur duo Euergetæ. Sed & ab Hebræis principes generali nomine נדיבים [*nedibim*] (.i. munifici & liberales) dicuntur per antonomaſiam. quò videtur Lucas reſpexiſſe.

26 *Qui minimus eſt*, ὁ νεώτερος. Propriè hoc dicitur de ætate, cuius tamen diſcrimina Dominus non tollit, niſi hactenus vt ſtulta & vana ambitio vitetur. Malo tamen νεώτερον accipere in genere pro eo qui minimæ ſit auctoritatis: ſicut apud Hebræos interdum vſurpatur vocabulum צעיר [*tſahir*] nempe quòd vt ſenectuti coniuncta eſt, auctoritas, quia βουλαὶ ſunt τῶν γερόντων, ſic ferè contrarium accidit iuuentuti. ¶ *Qui antecedit*, ὁ ἡγούμενος. Id eſt qui gregi præit vt paſtor, ſiue qui inter ipſos collegas non gradu ſuperior, (eſt enim inter paſtores communis & par auctoritas) ſed ordine primus eſt. Hoc enim oſtendit ſequens argumentum à minore ſumptum ad maius. Siquidem Chriſtus, ſiue perſonam, ſiue officium ſpectes, etiam quatenus miniſter fuit Circunciſionis, omni eminentiæ gradu & ouibus & paſtoribus ipſis ſuperior eſt, cui propterea minus cõueniebat ſeſe ſuis diſcipulis ſubiicere: qui tamen ſeſe ad infima quæque demiſit.

27 *Inter vos*, ἐν μέσῳ ὑμῶν. Gallicè *Parmi vous*: pro quo dicũt Heb. בקרבכם [*bekirbechem*,] vt alibi etiã annotauimus.

29 *Paciſcor*, διατίθεμαι, Vulgata, *Diſpono*. Alij etiam *Lego*, ex illa formula DO, LEGO, in teſtamentis vſitata. Nomen enim διαθήκης peculiariter de teſtamento dicitur: & hęc Chriſti ad mortẽ properãtis verba ſpeciem habent teſtamentariæ cuiuſdam diſpoſitionis, quò alluſit Apoſtolus Hebr. 9. 17. atque adeo quum iure mortis Chriſti ceſſerit nobis cæleſtis hereditas, meritò Noui teſtamenti nomine Euangelicum fœdus appellatur. Sed quum vox Hebræa ברית [*berith*] de omnibus inter viuos pactis (de qua vide Matth. 16. 18) dicatur: & totus iſte ſermo cœperit ex ea controuerſia quæ inter illos duodecim de primatu minimè profectò opportunè exorta fuerat, apparet de illo cæleſti regno cuius participes erunt pro ſuo modulo credentes omnes, ac proinde de illo fœdere ſiue teſtamento hîc non agi, ſed de Apoſtolica in huius regni adminiſtratione, id eſt, in promulgando Euangelio, & conſtituendis per orbem terrarum Eccleſiis, auctoritate: quam ipſe ad Patrem abiens, ipſis committat, eadem qua illam à Patre acceperat conditione, nuſquam ipſe diſcedens à voluntate Patris, nec quicquam vt à ſeipſo loquens, quoniam fuit Euangelij miniſter & μεσίτης, vt toties apud Iohannem inculcat: imò licet Dominus, diſcipulis ſuis miniſtrans, quod etiam ablutione pedum in hac ipſa cœna ſancitum voluit. Quod ſi tale fuit Apoſtolicum regnum, imò Chriſti ipſius in Eccleſiaſtici miniſterij functione, vnde iſta Romanæ Antichriſtianæ totius hierarchiæ tyrannis, & vterque ille gladius? Syrus interpres pro διατίθεμαι vtitur verbo ידה [*iadah*,] quo etiam vſus eſt Mar. 14. 11, pro ἐπαγγείλασθαι, id eſt pacto & conuento ſpondere. ¶ *Pactus eſt*, διέθετο, videlicet hoc ipſum regnum, id eſt, regni cælorum promulgandi miniſterium. Nec enim ſequens verſiculus ab hoc verbo, vt putauit Theophylactus, ſed à tota huius verſ. ſententia dependet.

30 *Vt edatis*, ἵνα ἐσθίητε. Id eſt vt vos ritè, exemplo meo, veſtro munere defunctos, pro meis aſſeſſoribus illo ſupremo die agnoſcam.

31 *Simon, Simon*, Σίμων, Σίμων. De Apoſtolici muneris & Ciuilis imperij diſcrimine loquutus Chriſtus, occaſione oblata ex ea contentione quæ inter illos duodecim tam importuno tempore exorta fuerat, non temere ſermonem ad Petrum ſpecialiter dirigit, hac admonitione duplici de cauſa præ cæteris egentem, grauius videlicet quàm cæteri collegæ peccaturum, & tamen cæteris aliquando, ſingulari conſtantiæ exemplo præiturum. Quorſum autem hoc ad Antichriſtianum primatum? ¶ *Quos ventilaret*, τοῦ σινιάσαι: id eſt agitaret & diſpergeret, vel etiam excuteret. Vulgata & Eraſmus, *Vt cribraret*. Tertull. lib. de fuga, vertit *diſcerneret*, vel, vt alij legunt, *cerneret*. Sed in ipſa huius ſententiæ explicatione, vtitur *Concuſſionis* vocabulo, ad Satanæ conatum accommodatiore. Cypr. ep. 8. ad Clerum, *vexaret*. Ambroſius libr. 1. De vocatione Gentium capit. vlt. *Vt cerneret*. Sed hic agitur de illo Satanæ ſtudio, quo totus ardet Eccleſiæ cœtum modis omnibus agitatum ac vexatũ diſſipandi, fidem denique nobis excutiendi. Cribrandi autem & cernendi ſignificatio tum demum conuenit vbi de Dei conſiliis agitur in Eccleſia ſua non perdenda ſed repurganda. Theophylactus interpretatur ταράξαι καὶ βλάψαι, id eſt turbare & lædere: quod potius reſpondet verbo σινιάσαι.

32 Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.

33 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι.

34 Ὁ δὲ εἶπε, Λέγω σοι Πέτρε, οὐ μὴ φωνήσει σήμερον ἀλέκτωρ πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με.

35 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; Οἱ δὲ εἶπον, Οὐδενός.

36 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς, Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

37 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τὸ, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

38 Οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἱκανόν ἐστι.

39 Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν· ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

40 Γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς, Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.

41 Καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ᾽ αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο,

42 Λέγων, Πάτερ, εἰ βούλει παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ᾽ ἐμοῦ! πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου ἀλλὰ τὸ σὸν γινέσθω.

43 Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ᾽ οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

44 Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστε-

32 Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquando quum te conuerteris confirma fratres tuos.

33 Ipſe verò dixit ei, Domine tecum paratus ſum & in carcerem & ad mortem proficiſci.

34 ‖At ille dixit ei, Dico tibi Petre, nequaquam emittet vocem hodie gallus, priuſquam ter neges quòd tu me noueris.

35 Dixit etiam eis, Quando miſi vos ‖ abſque crumena & pera ¨ & ſoleis, num quid defuit vobis? Ipſi verò dixerũt, Nihil.

36 Dixit ergo eis, At nunc, qui crumenam habet, ¨ſumat *eam*, ſimiliter & peram: & qui non habet, vendat pallium ſuum, & emat gladium.

37 Dico enim vobis, adhuc oportere in me perfici ‖ ſcriptum illud, Et cum ſceleratis ¨ numeratus eſt. Nã ea quæ *ſcripta ſunt* de me, finem habent.

38 At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hîc. Ipſe verò dixit eis, Satis eſt.

39 ‖Et egreſſus, profectus eſt ex more in montem Olearum: ſequuti ſunt autẽ eum etiam diſcipuli eius.

40 ‖ ¨Quum verò perueniſſet ad eum locum, dixit eis, precamini ne intretis in tentationem.

41 Tum ipſe auulſus eſt ab eis quaſi ad iactum lapidis, poſitíſque genibus precatus eſt,

42 Dicens, Pater, ¨ſi velles transferre poculum hoc à me! veruntamen non mea voluntas ſed tua fiat.

43 Conſpectus eſt autem ei Angelus è cælo coroborrans eum.

44 Et *ipſe* ¨ conſtitutus in ango-

32 *Ego autem rogaui pro te, vt non deficiat fides tua: & tu aliquãdo conuerſus, confirma fratres tuos.*

33 *Qui dixit ei, Domine, tecum paratus ſum & in carcerem & in mortem ire.*

34 *Et ille dixit, Dico tibi Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abneges noſſe me.* Mat.26.34 mar.14.30 ioh.13 38.

35 *Et dixit eis, Quando miſi vos ſine ſacculo & pera & calceamentis, numquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt, Nihil.* Mat.10. 9.

36 *Dixit ergo eis, Sed nũc, qui habet ſacculum, tollat, ſimiliter & peram: & qui non habet, vendat tunicam ſuam, & emat gladium.*

37 *Dico enim vobis quoniã adhuc hoc quod ſcriptum eſt, oportet impleri in me, Et cum iniquis deputatus eſt. Etenim ea quæ ſunt de me finẽ habent.* Eſa. 53. 12.

38 *At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hîc. At ille dixit eis, Satis eſt.*

39 *Et egreſſus ibat ſecundum conſuetudinem in montem Oliuarum: ſequuti ſunt autẽ illum & diſcipuli.* Mat.26.36 mar.14.32. ioh.18.1.

40 *Et quum perueniſſet ad locum, dixit illis, Orate ne intretis in tentationem.* Mat.26.41 marc.14. 38.

41 *Et ipſe auulſus eſt ab eis quantum iactus eſt lapidis, & poſitis genibus orabat,*

42 *Dicens, Pater, ſi vis, transfer calicem iſtum à me! veruntamen non mea voluntas ſed tua fiat.*

43 *Apparuit autem illi Angelus de cælo confortans eum.*

44 *Et factus in agonia*

---

35 *Et ſoleis*, καὶ ὑποδημάτων. Vide Matth.10.9.

36 *Sumat*, ἀράτω, nimirum vt eius pretio gladium redimat, ſicut omnino apparet ex iis quæ ſubiiciuntur de pallio. Niſi malimus poſt ὁ μὴ ἔχων ſubaudire μάχαιραν, quod ex Hebræorum conſuetudine, priore loco omiſſum, exprimitur in poſteriore, vice relatiui: vt ſit hic ſenſus, Et qui non habet gladium, vendat pallium, & gladium emat. Hanc interpretationem ſequutus eſt Theophylactus, qui ἀράτω interpretatur βαστασάτω, id eſt ferat, quaſi ſuos moneat Dominus ea tempora inſtare quibus ipſi ſibi debeant humanis etiam præſidiis proſpicere, quum antea præſente Domino, ſola ipſius prouidentia tuti eſſent ac ſecuri. Ego verò neque hoc prorſus admitto, neque video quid torquere debuerit veteres in hoc loco explicando, quaſi de gladij aut belli iure hîc agatur. Oſtendunt omnes circunſtantiæ Chriſtum Apoſtolis ſuis denuntiare tempus illud inſtare quo non, vt antea, quietè ſecum eſſent verſaturi, (minantibus potius quàm reipſa pugnantibus aduerſariis) ſed in extremum periculum venturi, tum huius vitæ, tum etiam fidei amittendæ. Itaque totus hîc ſermo allegoricus eſt: quaſi dicat, Vixiſtis adhuc in pace, commilitones, nunc verò bellum inſtat acerrimum, & cęteris rebus omiſſis, de vnis armis cogitandum. Quænam autem illa ſint arma, ipſe, quum in horto precaretur, & Petrum gladio ferientẽ reprehenderet, ſuo exẽplo docere maluit quàm importunè hoc loco ſtupidis adhuc & ad res iſtas nó ſatis attentis diſcipulis explicare. Cæterùm in ſeptẽ codicibus vetuſtis pro ἀράτω, πωλησάτω, ἀγορασάτω, legimus, ἀρεῖ, πωλήσει, ἀγοράσει, id eſt tollet, vendet, emet: quam lectionem annotat etiam Eraſmus ex Baſilio in Aſceticis, definit. 251. ita vt ſermo ſit prædicentis imminentem afflictionem, non autem exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Ego verò priorem & magis receptam lectionem potius amplector, quam etiam ſuſpicor deprauatã à quopiam, qui non aliter potuerit hunc nodum expedire: vt permulti hoc loco nodum in ſcirpo quæſiuerunt. *

37 *Numeratus eſt*, ἐλογίσθη. Vulgata & Eraſmus, *Deputatus eſt*. Vide Mar. 15. 28.

40 *Quũ perueniſſet*, γενόμενος. Vide Mar.6.2, & ſuprà, 10.32

42 *Si velles transferre*, εἰ βούλει παρενεγκεῖν. Sic legimus in omnibus codicibus: ſic videtur vehementior oratio. Vulg. *transfer*, id eſt παρελθέτω, vt citat Epiphanius aduerſus Arianos: vel παρένεγκαι, vt in ſuo vetuſto codice teſtatur ſe legiſſe doctiſſimus Camerarius.

44 *Conſtitutus in angore*, γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Vulgata ad verbum, *Et factus in agonia*: quæ interpretatio nimium eſt obſcura. Significat autem ἀγωνία ſummam Chriſti luctãtis anguſtiam. Neque enim cum mortis duntaxat terroribus

luctabatur Chriſtus, vt cæteri homines ſolent, (alioquin videri poſſent multi martyres ipſo Chriſto conſtãtiores) ſed cũ terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari poteſt: quia nimirum peccatorum noſtrorũ onus in ſe receperat. Itaque in hac Chriſti deiectione conſiſtit noſtræ conſolationis ſumma: tantùm abeſt vt propterea quicquam de ipſius maieſtate diminuatur. Nam, vt diuinè prorſus ait Nazianzenus, μὴ διὰ τοῦτο ἄτιμος, ὅτι διὰ σὲ ταπεινός; id eſt, *Num propterea honore ſuo ſpoliandus eſt, quia propter te humilis factus?* ¶*Intentius*, ἐκτενέστερον. Vulg. & Eraſ. *Prolixius*. Ego verò malo ad ipſam orationis qualitatem referre, tum hoc loco, tum & alibi. ¶*Grumi*, θρόμβοι. Vulg. & Eraſ. *Guttæ*: quæ interpretatio nõ ſatis eſt expreſſa. alioqui nolim agyrtas illos imitari quos non pudet multa cõminiſci vt mulierculas non tã ad reſipiſcentiã ac fidẽ excitẽt, quàm ad mollẽ quandã & inanẽ cõmiſerationẽ cõmoueãt: id eſt, vt Iudæos ac Pilatum potius quàm ſua peccata diſcant execrari. Sed viciſſim digni ſunt reprehẽſione qui, ne videãtur Chriſto tribuere tã inſignia humanę infirmitatis argumẽta, partim iſta extenuãt, in quibus tamen poſita eſt noſtrę pacis & cũ Deo recõciliationis ſumma: partim etiã eò impudentię prouecti ſunt vt nõnulla tanquã ab hęreticis infarta expunxerint. Siquidẽ (vt eſt ab Eraſmo annotatũ) Hieronymus lib. cõtra Pelagianos ſecundo, & Hilarius lib. de Trinitate decimo, indicant in plerisque Gręcorũ & Latinorũ codicibus non fieri mentionem neque de ſudore ſanguineo, neque de Angelo confortante. At ego ſacrilegam eorum audaciam execror qui hæc deleuerunt. ¶*Deſcendentes*, καταβαίνοντες, Vel deſcendentis, id eſt καταβαίνοντος, vt in nonnullis codicibus legit Eraſmus.

ερον προσηύχετο. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

45 Καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εὗρεν αὐτοὺς κοιμομένους ἀπὸ τῆς λύπης.

46 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

Math. 26. 47. mar. 14. 43. ioh. 18. 3.

47 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, προήρχετο αὐτῶν, καὶ ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν.

48 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;

49 Ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ;

50 Καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐτῶν τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ οὖς τὸ δεξιόν.

51 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐᾶτε ἕως τούτου. Καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐτοῦ, ἰάσατο αὐτόν.

52 Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ᾽ αὐτὸν Ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ, καὶ πρεσβυτέρους, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων;

53 Καθ᾽ ἡμέραν ὄντος μου μεθ᾽ ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ, οὐκ ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ἐπ᾽ ἐμέ· ἀλλ᾽ αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους.

Math 26. 57. mar. 14. 53. ioh. 18. 24.

54 Συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀρχιερέως. Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν.

Math. 26. 69. marc. 14. 66. ioh. 18. 26.

55 Ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ Πέτρος ἐν μέσῳ αὐτῶν.

56 Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ, εἶπε, Καὶ οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν.

57 Ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸν, λέγων, Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

---

re, intentius orabat. Erat autem ſudor eius quaſi grumi ſanguinis deſcendentes in terram.

45 Et quum ſurrexiſſet à precatione, veniſſétque ad diſcipulos ſuos, inuenit eos dormientes præ triſtitia.

46 Et dixit eis, Quid dormitis? ſurgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

47 ‖Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus ex illis duodecim, præibat eis, & appropinquauit Ieſu vt oſcularetur eum.

48 Ieſus autem dixit ei, Iuda, oſculo Filium hominis prodis?

49 Videntes autem ij qui circa ipſum *erant*, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúſne gladio?

50 Et quidam ex ipſis percuſſit ſeruum Pontificis maximi, & abſtulit aurem eius dextram.

51 Reſpondens autem Ieſus dixit, Sinite huc vſque. Et tacta illius auricula, ſanauit eum.

52 Dixit autem Ieſus iis qui aduerſus ipſum venerant, *nempe* primariis Sacerdotibꝰ, & prę fectis templo, & ſenioribus, Vt aduerſus latronem exiiſtis cum gladiis ac fuſtibus?

53 Quum quotidie vobiſcum fuerim in templo, non extendiſtis manus in me: ſed hæc eſt hora illa veſtra, & poteſtas tenebrarum.

54 ‖Comprehẽſum autem eum duxerũt, & introduxerunt domũ Pontificis maximi. Petrus verò ſequebatur procul.

55 ‖Quúmque accendiſſent ignem in medio aulæ atque vnà conſediſſent, ſedit & Petrus inter eos.

56 Quum autẽ eum vidiſſet ancilla quædam ſedentem ad ignem, intentis in eum oculis dixit, Et iſte cùm eo erat.

57 Ipſe verò abnegauit eum, dicens, Mulier, non noui eum.

---

prolixius orabat. Et factus eſt ſudor eius ſicut guttæ ſanguinis decurrentis in terram.

45 *Et quum ſurrexiſſet ab oratione, & veniſſet ad diſcipulos ſuos, inuenit eos dormientes præ triſtitia.*

46 *Et ait illis, Quid dormitis? ſurgite, orate ne intretis in tentationem.*

47 *Adhuc eo loquente, ecce turba, & qui vocabatur Iudas, vnꝰ de duodecim, antecedebat eos, & appropinquauit Ieſu vt oſcularetur eum.*

48 *Ieſus autem dixit illi, Iuda, oſculo Filium hominis tradis?*

49 *Videntes autem ij qui circa ipſum erãt quod futurũ erat, dixerũt ei, Domine, ſi percutimꝰ gladio?*

50 *Et percuſſit vnus ex illis ſeruum principis Sacerdotum: & amputauit auriculã eius dextram.*

51 *Reſpondens autem Ieſus ait, Sinite vſque huc. Et quum tetigiſſet auriculam eius, ſanauit eum.*

52 *Dixit autem Ieſus ad eos qui venerant ad ſe, principes Sacerdotum & magiſtratus templi, & ſeniores, Quaſi ad latronem exiſtis cum gladiis & fuſtibus?*

53 *Quum quotidie vobiſcum fuerim in templo, non extendiſtis manus in me: ſed hæc eſt hora veſtra, & poteſtas tenebrarum.*

54 *Comprehendentes autem eum, duxerunt ad domum principis Sacerdotum. Petrus verò ſequebatur à longè.*

55 *Accenſo autem igne in medio atrij, & circumſedentibus illis, erat Petrus in medio eorum.*

56 *Quem quum vidiſſet ancilla quædam ſedentem ad lumen, & eum fuiſſet intuita, dixit, Et hic cum illo erat.*

57 *At ille negauit eum dicens, Mulier, non noui illum.*

58 Καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτὸν ἔφη, Καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπεν, Ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί.

59 Καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων, Ἐπ' ἀληθείας καὶ οὗτος μετ' αὐτοῦ ἦν· καὶ γὰρ Γαλιλαῖός ἐστιν.

60 Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Καὶ παραχρῆμα, ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ὁ ἀλέκτωρ.

61 Καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ· καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς.

62 Καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς.

63 Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες·

64 Καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

65 Καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.

66 Καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, Ἀρχιερεῖς τε καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον ἑαυτῶν,

67 Λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε·

68 Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι, ἢ ἀπολύσητε.

69 Ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

70 Εἶπον δὲ πάντες, Σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι.

71 Οἱ δὲ εἶπον, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

Κεφάλαιον κγ.

1 ΚΑΙ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον.

2 Ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες, Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρους δι-

58 Et paulò pòſt alius videns eum, dixit, Et tu, ex ipſis es. Petrus verò ait, Heus tu, non ſum.

59 Et interpoſita quaſi hora vna, alius quidã ⁘ *id* aſſeuerabat, dicens, ⁘ Verè & iſte cum illo erat: etenim Galilæus eſt.

60 Ait autem Petrus, Heus tu, neſcio quid dicas. Et illico, adhuc ipſo loquente, vocem emiſit gallus.

61 Tum conuerſus Dominus intuitus eſt Petrum: & recordatus eſt Petrus ſermonis Domini, quomodo *nimirum* dixerat ipſi, ‖ Priuſquam gallus vocem emiſerit, ter me abnegabis.

62 Et egreſſus foras Petrus fleuit amaré.

63 ‖ At ij qui vna tenebãt Ieſum, illudebant ei, cædentes *eum*:

64 Et quum eum obuoluiſſent, verberabant faciem eius, & interrogabant eum, dicentes, Vaticinare quis ſit qui te percuſſit.

65 Et alia multa conuiciantes dicebant in eum.

66 ‖ Et vt ortus eſt dies, coactũ fuit ⁘ presbyterium populi, & primarij Sacerdotes & Scribæ, & adduxerũt eum in ſuum conceſſum,

67 Dicentes, ⁘ Num tu es ille Chriſtus? dic nobis. Dixit autem eis, Si vobis dixero, nequaquam credetis:

68 Quòd ſi etiam interrogauero, nequaquam reſpõdebitis mihi, neque [*me*] abſoluetis.

69 ⁘ Ab hoc tempore erit Filius hominis ſedens ad dextram potentiæ Dei.

70 Dixerunt autẽ omnes, Tu ergo es Fili⁹ ille Dei? Ipſe verò dixit eis, Vos dicitis: ⁘ nã ego ſum.

71 At illi dixerũt, Quid amplius egemus teſtimonio? Ipſi enim audiuimus ex ore ipſius.

CAP. XXIII.

1 TVm ſurgẽs vniuerſa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

2 Cœperunt autem eum accuſare, dicentes, Comperimus iſtum peruertere ⁘ gentem, ‖ &

58 *Et poſt puſillum alius videns eum dixit, Et tu de illis es. Petrus verò ait, O homo, non ſum.*

59 *Et interuallo facto quaſi horæ vnius, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & hic cum illo erat: nam & Galilæus eſt.*

60 *Et ait Petrus, Homo neſcio quid dicis. Et continuò adhuc illo loquente cantauit gallus.*

61 *Et conuerſus Dominus reſpexit Petrum: & recordatus eſt Petrus verbi Domini, ſicut dixerat, Quia prius quàm gallus cantet, ter me negabis.*

Mat.26.34
ioh.13.31

62 *Et egreſſus foras Petrus, fleuit amaré.*

63 *Et viri qui tenebant Ieſum, illudebant ei, cædentes:*

Mat.26.67
mar.14.65

64 *Et velauerunt eum, & percutiebant faciem eius: & interrogabant eum, dicentes, Propheti za quis eſt qui te percuſſit.*

65 *Et alia multa blaſphemantes dicebant in eum.*

66 *Et vt factus eſt dies, conuenerunt ſeniores plebis, & principes Sacerdotum & Scribæ, & duxerunt illum in concilium ſuum.*

Mat.27.1
mar.15.1
ioh.18.28

67 *Dicentes, Si tu es Chriſtus, dic nobis. Et ait illis, Si vobis dixero, non credetis mihi:*

68 *Si autem & interrogauero, non reſpondebitis mihi, neque dimittetis.*

69 *Ex hoc autem erit Filius hominis ſedens à dextris virtutis Dei.*

70 *Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Qui ait, Vos dicitis, quia ego ſum.*

71 *At illi dixerunt, Quid adhuc deſideramus teſtimonium? ipſi enim audiuimus de ore eius.*

CAP. XXIII.

1 *ET ſurgens omnis multitudo eorum duxerũt illum ad Pilatum.*

2 *Cœperunt autem illum accuſare, dicentes, Hunc inuenimus ſubuertentem gentem noſtrã, & prohi-*

Mat.22.21
mar.12.17

---

59 [*Id*] *aſſeuerabat*, διϊσχυρίζετο. Vulg. *affirmabat*, nimiũ dilute, vt oſtendit Græcæ vocis etymon. Nam Affirmo ferè accipitur pro Aio quod eſt Græcis ἀπόφημι. Cic. Att. lib. 13. *omni tibi aſſeueratione affirmo quod mihi credas velim.* Supplendum autem fuit relatiuum explendæ conſtructioni. ¶ *Verè*, ἐπ' ἀληθείας. Heb. באמת [*bemeth*] Vide Act. 10.34.

66 *Presbyterium populi*, τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ. Id eſt cœtus τῶν βουλευτῶν, qui in prouinciis Latinè Decuriones dicebantur. In his autem libris Seniores populi vocãtur, qui Sacerdotibus & delectis legis doctoribus adiũcti magnũ illud συνέδριον cõſtituebant. Vide 1. Tim. 4.14. vbi tamẽ de Chriſtiano presbyterio non de iſto Iudaico diſſeritur.

67 *Num tu es*, εἰ σὺ εἶ: vel, *ſi tu es*. Ita vt perpetua ſit oratio.

69 *Ab hoc tempore*, ἀπὸ τοῦ νῦν: id eſt deinceps. ¶ *Nã ego* [*is*] *ſum*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Sic præſtat iſtud accipere ex Mar. 14. 62, & ex eo quod mox dicitur: quàm εἰδικῶς iſtud interpretari. Nam illud quidẽ eſt cõcedentis, vt diximus Mat. 26.64; Sed iſtud eſt apertius profitẽtis. Et Syrus interpres ſic exponi poteſt.

IN CAPVT XXIII.

2 *Gentem*, ἔθνος. In tribus codicibus manuſcriptis addi-

δοῦναι, λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.

Mat. 27.11 mar. 15.2 ioh. 18.33 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη, Σὺ λέγεις.

Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ.

Οἱ δὲ ἐπίσχυον, λέγοντες, Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε.

Πιλάτος δὲ ἀκούσας Γαλιλαίαν, ἐπηρώτησεν εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστι.

Καὶ ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐστὶν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.

Ὁ δὲ Ἡρώδης ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν· ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ· καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ᾽ αὐτοῦ γινόμενον.

Ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς· αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ.

Εἱστήκεισαν δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς, εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ.

Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ.

Ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ,τε Πιλάτος καὶ ὁ Ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ᾽ ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.

Πιλάτος δὲ, συγκαλεσάμενος τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαὸν,

Mat. 27.23 mar. 15.4 ioh. 18.38. & 19.4 Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ᾽ αὐτοῦ.

Ἀλλ᾽ οὐδὲ Ἡρώδης· ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ, οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ.

Παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

vetare ⁚tributa dare Cæſari, dicēdo ſe ⁚Chriſtū, *id eſt* regē eſſe.

3 ‖ Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tú*ne* es Rex ille Iudæorum? Ipſe verò reſpondens ei dixit, Tu dicis.

4 Ait verò Pilatus ad primarios Sacerdotes & turbam, Nullam inuenio⁚ noxā in hoc homine.

5 At illi ⁚invaleſcebant, dicentes, Concitat populum, docens per vniuerſam Iudæam, exorſus à Galilæa ⁚huc vſque.

6 Pilatus verò, audita Galilæa interrogauit num homo iſte Galilæus eſſet.

7 Et quum cognouiſſet eum ad Herodis poteſtatem pertinere, remiſit eum ad Herodem, qui & ipſe Hieroſolymis erat per eos dies.

8 Herodes autem viſo Ieſu, gauiſus eſt valde: nā à multo *tempore* cupiebat eum videre, eo quòd audiuiſſet multa de eo: & ſperaret ſe ſignum aliquod viſurum ab eo fieri.

9 Interrogauit autē eū multo ſermone; ſed ipſe nihil ei reſpōdit.

10 Adſtabāt autem primarij Sacerdotes & Scribæ, magna contentione eum accuſantes.

11 Herodes autē ⁚cū militibus ſuis, quū eū pro nihilo habuiſſet, & illuſiſſet *ei*, amictū veſte ſplendida remiſit ad Pilatum.

12 Et facti ſunt amici inter ſeſe Pilatus & Herodes eo ipſo die: nā antea inimici erāt inter ſeſe.

13 Pilatus verò, conuocatis primariis Sacerdotibus⁚ & magiſtratibus ac populo,

14 ‖ Dixit eis, Obtuliſtis mihi hunc hominem, vt qui auertat populum: & ecce, ego in veſtri conſpectu quæſtione habita, nullam noxam inueni in homine iſto, ex iis de quibus accuſatis eum.

15 Sed ne Herodes quidē: ⁚nā remiſi vos ad illū, & ecce, nihil dignum morte factum eſt ab eo.

16 Caſtigatum ergo eum dimittam.

bentem tributa dare Cæſari, & dicentem ſe Chriſtum regem eſſe.

3 *Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tu es rex Iudæorum? At ille reſpōdens illi, ait, Tu dicis.*

4 *Ait autem Pilatus ad principes Sacerdotum & turbas, Nihil inuenio cauſæ in hoc homine.*

5 *At illi invaleſcebant, dicentes, Commouet populum, docēs per vniuerſam Iudæam, incipiens à Galilea vſque huc.*

6 *Pilatus autem, audiens Galilæam, interrogauit ſi homo Galilæus eſſet.*

7 *Et vt cognouit quòd de Herodis poteſtate eſſet, remiſit eum ad Herodem, qui & ipſe Ieroſolymis erat illis diebus.*

8 *Herodes autem viſo Ieſu, gauiſus eſt valde: erat enim cupiens ex multo tēpore videre eum, eo quòd audiret multa de eo: & ſperabat ſignum aliquod videre ab eo fieri.*

9 *Interrogabat autē eum multis ſermonibus: at ipſe nihil illi reſpondebat.*

10 *Stabāt autem principes Sacerdotum & Scribæ, conſtāter accuſantes eum.*

11 *Spreuit autem illum Herodes cum exercitu ſuo, & illuſit indutum veſte alba, & remiſit ad Pilatum.*

12 *Et facti ſunt amici Herodes & Pilatus in ipſa die: nam antea inimici erant adinuicem.*

13 *Pilatus autem, conuocatis principibus Sacerdotum & magiſtratibus & plebe,*

14 *Dixit ad illos, Obtuliſtis mihi hūc hominē quaſi auertētem populum: & ecce, ego coram vobis interrogans, nullam cauſam inueni in homine iſto ex his in quibus eum accuſatis:*

15 *Sed neque Herodes: nā remiſi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte actum eſt ei.*

16 *Emendatum ergo illum dimittam.*

---

ditur ἡμῶν, noſtram, & ita legit Syrus & Vetus Latinus interpres. ¶*Tributa*, φόρους, Vide ſup. 20.22. ¶*Chriſtum [id eſt] regem*, Χριστὸν βασιλέα. Vel, vnctum regem.

4 *Noxam*, αἴτιον. Vocabulum Cauſæ quo vtitur Vetus interpres Grecè quoque per ſe latè patet, ſed eſt ad id de quo agitur accommodandum, quod Latinè non ſignificatur Cauſæ nomine ſine adiuncto. Differentia autem illa inter noxam & noxiā, quæ hoc loco repetitur ab Eraſmo, infinitis idoneorum ſcriptorum teſtimoniis refutatur.

5 *Invaleſcebant*, ἐπίσχυον. Vel, contrà nitebantur. nam vtrunque poteſt hoc verbo intelligi. ¶*Hùc vſque*, ἕως ὧδε. Vere, quod ad rem ipſam attinet. Nam à Galilæa exorſus eſt Chriſtus Euāgelij prædicationem. Eſt autem ellipſis è medio petita quia plena eſſet oratio, Et pergēs huc vſque, niſi poſt τῆς Γαλιλαίας adiicere placeat ἀποστρέψων.

11 *Cum militibus ſuis*, σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ. Vel copiis. Nam exercituum nomen videtur nimium militare, στράτευμα verò tranſlatitiè hîc accipitur pro multitudine ſatellitum & nobilium qui Herodem è Galilæa ſequuti erant: ſicut apud Latinos agmen, manus, acies, copiæ, ſimili tranſlatione vſurpantur. Nam alioquin Pilatus non ſuſtinuiſſet Herodem armatum cum ſuis in Iudæam ingredi.

13 *Et magiſtratibus*, καὶ τοὺς ἄρχοντας. Loquitur procul dubio de iis quos Iudæi Sanhedrin (id eſt Senatores) vocāt. Ideo *Magiſtrvtus* rectè conuertit Vetus interpres. Alibi verò aliquoties (vt ſuprà 14.1, & 18.v.18.) Primores dixi, quoniam incertum eſt Senatoréſne an præfecti Synagogæ eo nomine illic ſignificentur.

15 *Nam remiſi vos ad illum*, ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτόν. In tribus codicibus ſcriptum legimus ἀνέπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς, Remiſit enim eū ad nos: quæ lectio mihi videtur

tur optimè conuenire.Illud.n. cōplectitur ex quo intelligi poſſit ne Herodē quidem vl.ū in eo crimen cōperiſſe.Nā, inquit,eum ad nos remiſit : quod facturus alioquin non erat ſi dignum eſſe comperiſſet in quem animaduerteret.

Ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα·	17	¨Neceſſe autem habebat dimittere eis ſingulis feſtis vnū *quempiam:*	17	*Neceſſe autem habebat dimittere eis per diem feſtum, vnum:*	
Ἀνέκραξαν δὲ παμπληθεί, λέγοντες, Αἶρε τοῦτον, ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν.	18	Exclamauit autem ſimul vniuerſa turba, dicēs, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barabbam:	18	*Exclamauit autem ſimul vniuerſa turba, dicens, Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbam:*	
Ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον, βεβλημένος εἰς φυλακήν.	19	Qui erat propter ſeditionem quandam & cædem factam in vrbe,coniectus in carcerem.	19	*Qui erat propter ſeditionē quandam factam in ciuitate & homicidium, miſſus in carcerem.*	
Πάλιν οὖν ὁ Πιλάτος προσεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν,	20	Rurſus ergo Pilatus alloquutus eſt *eos* , volens dimittere Ieſum.	20	*Iterum autem Pilatus loquutus eſt ad eos, volens dimittere Ieſum.*	
Οἱ δὲ ἐπεφώνουν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.	21	Ipſi verò reclamabant, dicētes,Crucifige,crucifige eum.	21	*At illi ſucclamabant, dicentes,Crucifige,crucifige eum.*	
Ὁ δὲ τρίτον εἶπεν πρὸς αὐτούς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ· παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.	22	Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iſte mali fecit?nullā noxā capitalē inueni in eo:caſtigatum ergo eum dimittam.	22	*Ille autē tertiò dixit ad illos, Quid enim mali fecit iſte? nullā cauſā mortis inueni in eo:corripiam ergo illum, & dimittam.*	
Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις αἰτούμενοι αὐτὸν σταυρωθῆναι· καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν Ἀρχιερέων.	23	At illi inſtabāt vocibus magnis, petentes vt crucifigeretur:& inualeſcebant voces eorum ac primariorum Sacerdotum.	23	*At illi inſtabant vocibus magnis poſtulantes vt crucifigeretur : & inualeſcebant voces eorum.*	
Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν.	24	Tum Pilatus ¨ſecundum eos iudicauit vt fieret quod ipſi petebant.	24	*Et Pilatus adiudicauit fieri petitionem eorum.*	
Ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακήν, ὃν ᾐτοῦντο· τὸν δὲ Ἰησοῦν παρέδωκε τῷ θελήματι αὐτῶν.	25	Dimiſit autem eis illum qui propter ſeditionem & cædem coniectus fuerat in carcerem, quem petierant : Ieſum verò tradidit ¨illi eorum libidini.	25	*Dimiſit autē illis eum qui propter homicidium & ſeditionem miſſus fuerat in carcerem.quem petebant : Ieſum verò tradidit voluntati eorum.*	
Καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτὸν, ἐπιλαβόμενοι Σίμωνός τινος Κυρηναίου τοῦ ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρὸν, φέρειν ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ.	26	‖Quum igitur abducerent eum, prehenſo Simone quodam Cyrenæo , qui veniebat rure, impoſuerunt ei crucem ferendam ¨ponè Ieſum.	26	*Et quum ducerēt eum, apprehenderunt Simonem quendā Cyrenenſem venientem de villa: & impoſuerunt illi crucem portare poſt Ieſum.*	Mat.26.32. mar.15.21.
Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ γυναικῶν, αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν.	27	Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum : quæ & plangebant & lamentabantur eum.	27	*Sequebatur autē illum multa turba populi & mulierum : quæ plangebant & lamentabantur eum.*	
Στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ, μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμέ, πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν·	28	Conuerſus autem ad eas Ieſus dixit, ¨Filiæ Hieruſalem, ne flete ſuper me,verùm ſuper vobiſipſis flete , & ſuper liberis veſtris:	28	*Cōuerſus autem ad illas Ieſus dixit,Filiæ Ieruſalem , nolite flere ſuper me,ſed ſuper voſipſas flete , & ſuper filios veſtros:*	
Ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι, Μακάριαι αἱ στεῖραι, καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν.	29	Nam ecce venient dies quibus dicent,Beatæ ſteriles,& vteri qui non genuerūt, & vbera quæ non lactauerunt.	29	*Quoniam ecce venient dies in quibus dicēt. Beatæ ſteriles.& ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.*	
Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, Καλύψατε ἡμᾶς.	30	Tum incipient dicere montibus,‖Cadite ſuper nos:& collibus,Operite nos.	30	*Tunc incipient dicere mōtib⁹, Cadite ſuper nos: & collibus,Operite nos.*	Eſa.2.19. oſee 10.8. apoc.6.16.
Ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;	31	‖Nam ſi in virente ligno iſta faciunt,in arido quid fiet?	31	*Quia ſi in viridi ligno, hæc faciunt , in arido quid fiet?*	1.Pet 4.17.
Ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι	32	‖Ducebantur autē etiam alij	32	*Ducebantur autem &*	Mat.27.38 mat.15.27. ioh.19.18.

---

17 *Neceſſe habebat*, ἀνάγκην εἶχεν. nempe, ſic ferente conſuetudine vt alij Euangeliſtæ explicant. Tanti eſt momenti Tyrannus ille Mos trium literarum. Cur autē κατὰ ἑορτὴν verterim *ſingulis feſtis*.dixi Mar.15.6.

24 *Secundum eos iudicauit*, ἐπέκρινε. Vulg.*adiudicauit*.Rectè quod ad ſenſum attinet : nam τὸ ἐπικρίνειν & τὸ κατακρίνειν opponuntur. Sed hæc conſtructio eſt Latinè inuſita ta. Syrus vtitur verbo פקד[*pecad*]quod hic reſpondet Latinæ voci forenſi *Decreuit*.

25 *Illi eorum libidini*, τῷ θελήματι αὐτῶν. Vulgata, *voluntati*.dilutè : & videtur articuli vis hic quoque fuiſſe ſeruanda.Cic.4. Tuſc. *voluntas eſt quæ quid cum ratione deſiderat: quę autem rationi aduerſa vehementius eſt incitata,ea libido eſt vel cupiditas effrænata.*

26 *Pone Ieſum* , ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ. id eſt à tergo ipſius præeuntis Vide Matthæum capite 27. verſu 32.& Iohannem cap.19.verſu 17.

28 *Filiæ Hieruſalem* , Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ. Hebraicè, בנות ירושלם[*benoth Ieruſchalajim:*]id eſt , vos Hieroſolymitanæ mulieres.

σὺν αὐτῷ, ἀναιρεθῆναι.

Καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, καὶ τοὺς κακούργους· ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε, Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς. οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. Διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλον κλῆρον.

Καὶ εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν. ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες, Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός.

Ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται, προσερχόμενοι, καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ·

Καὶ λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, σῶσον σεαυτόν.

Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ᾿ αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφήμει αὐτὸν, λέγων, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, σῶσον σεαυτὸν καὶ ἡμᾶς.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος ἐπετίμα αὐτῷ, λέγων, Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ;

Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως· (ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν) οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε.

Καὶ ἔλεγε τῷ Ἰησοῦ, Μνήσθητί μου Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ᾿ ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

Ἦν δὲ ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ᾿ ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.

Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

duo ¨*qui erant* malefici cum eo, necandi.

33 Quum igitur ¨veniſſent in locum qui vocatur Caluaria, illic crucifixerũt eum, & maleficos illos: vnum ad dextram, alterum ad ſiniſtram.

34 Ieſus autẽ dicebat, Pater, remitte *hoc* ipſis. neſciunt.n. quid faciant. Partientes verò veſtimẽta eius, iecerunt ſortem.

35 Et ſtabat populus ſpectans. ſannis autẽ excipiebant eũ etiã ¨primores ¨cum eis, dicẽtes, Alios ſeruauit, ſeruet ſeipſum, ſi hic eſt ille Chriſt⁹ ¨*ille* Dei elect.

36 Illudebãt autẽ etiã ei milites, accedẽtes, & acetũ ei offerẽtes:

37 Dicẽtéſque, Si tu es Rex ille Iudæorum, ſerua temetipſum.

38 Erat autẽ etiã inſcriptio ſcripta ſuper eum literis Græcis & Romanis & Hebraicis, HIC EST REX ILLE IVDÆORVM.

39 ¨Vnus autẽ ex maleficis qui erant ſuſpenſi, conuiciabatur ei, dicens, Si tu es Chriſtus ille, ſerua teipſum & nos.

40 Reſpondens autem alter obiurgauit eũ, dicens, ¨Ne tu quidem Deum times, quum in eadem ſis damnatione?

41 Et nos quidem iuſtè: (nam digna factis recipimus) iſte verò nihil ¨indecens fecit.

42 Dixítque Ieſu, Domine, memẽto mei quum veneris in regnum tuum.

43 Tum dixit ei Ieſus, Amen dico tibi, ¨hodie mecum eris in paradiſo.

44 Erat autem quaſi hora ſexta, & tenebrę factę ſunt ſuper totam regionem vſque ad horam nonam.

alij duo nequam cum eo, vt interficerentur.

33 *Et poſtquam venerunt in locũ qui vocatur Caluaria, ibi crucifixerunt eum & latrones: vnum à dextris & alterum à ſiniſtris.*

34 *Ieſus autẽ dicebat, Pater, dimitte illis: non enim ſciunt quid faciunt. Diuidentes verò veſtimenta eius, miſerunt ſortes.*

35 *Et ſtabat populus ſpectans. Et deridebant eum principes cum eis, dicẽtes, Alios ſaluos fecit, ſe ſaluum faciat, ſi hic eſt Chriſtus Dei electus.*

36 *Illudebant autem ei & milites, accedentes, & acetum offerentes ei:*

37 *Et dicentes, Si tu es rex Iudæorum, ſaluum te fac.*

38 *Erat autem & ſuperſcriptio ſcripta ſuper eum literis Græcis & Latinis & Hebraicis,* HIC EST REX IVDÆORVM.

39 *Vnus autem de iis qui pendebãt, latronibus blaſphemabat eũ, dicens, Si tu es Chriſtus, ſaluum fac temetipſum & nos.*

40 *Reſpondens autẽ alter increpabat eum, dicens, Neq; tu times Deũ quòd in eadem damnatione es?*

41 *Et nos quidẽ iuſtè (nã digna factis recipim⁹) hic verò nihil mali geſſit.*

42 *Et dicebat ad Ieſum, Domine, memento mei quum veneris in regnum tuum.*

43 *Et dixit illi Ieſus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiſo.*

44 *Erat autem fere hora ſexta, & tenebræ factæ ſunt in vniuerſam terrã vſque in horam nonam.*

---

* 32 [*Qui erant*] *malefici*, κακοῦργοι. Nempe latrones. Deeſt autem participium ὄντες quod expreſſi, ne Chriſtum videatur Euangeliſta maleficis accenſere, niſi malimus illum ex opinione Iudæorum loqui vt Ioh. 18. 30. Sed idem mox Chriſtum, nempe verſu proximè ſequente, ab iſtis diſtinguit.

33 *Veniſſent*, ἀπῆλθον: id eſt ἦλθον, vt ſuprà, Marci verſu 3. cap. 13.

35 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Generale eſt hoc nomen hoc in loco. Comprehendit enim ipſos etiam Sacerdotes primarios, & quicunque in populo aliqua erant dignitate. Vulg. & Eraſ. *Principes*, quod nomen videtur anguſtioris ſignificationis. ¶ *Cum eis*, σὺν αὐτοῖς. Hoc deeſt in vno exemplari & apud Syrum interpretem, & per ſe ſatis intelligitur. ¶ [*Ille*] *Dei electus*, ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός. Hebr. בחיר יהוה [*bechir iehouah*,] id eſt, quem Deus præteritis cæteris hominibus hoc fauore cõplexus eſt, vt ipſum deſignarit Meſſiam. Alioqui ſolent electi Dei vocari quos Dominus ad vitam æternam ab æterno ſelegit.

39 *Vnus autem*, εἷς δέ. Matthæus, alterius latronis præterita hiſtoria, vtrunque pari ſcelere inuoluit: quod Auguſtinus per numeri heteroſin excuſat. Fuit enim in genere propoſitum Matthæo narrare, à Chriſto conuiciis lacerando nullum genus hominum abſtinuiſſe. Sed & veriſimile eſt alterum ex latronibus, ſaltem ſilentio ſuo aliquandiu viſum alteri conuiciatori conſentire, donec victus aduerſariorum Chriſti extrema improbitate, qui ſemimortuum, & non modò ad hæc omnia nihil reſponſantem, ſed etiam pro ipſis orantem, exagitare non deſinebant, in pręclaram & ſempiterna memoria dignam confeſſionem erumperet.

40 *Ne tu quidem Deum times*, οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεόν. Vulgata, *Neque tu Deum times*. * Traiectio eſt pronominis σύ. Nec enim minus cæteros Chriſto conuiciantes reprehendit, quàm hũc ſuum ſocium: quanuis ad hunc propriè ſuum ſermonem dirigat.

41 *Indecens*, ἄτοπον. Vulgata & Eraſmus, *Malum*: ſicut etiam ἄτοποι & πονηροὶ videntur pro iiſdem aut certè non multum diſſimilibus accipi, 2. Theſſ. 3. 2. Hîc porro videtur ἄτοπον dici quicquid fit pręter officium, quod non male videtur indecentis nomine exprimi. * Et hoc illud eſſe arbitror quod Hebræi נבלה [*Nebalah*] vocant vt Gen. 34. 7. quod Græci interpretes modo ἄσχημον modo ἀφροσύνην verterunt.

43 *Hodie*, σήμερον. Quærit Theophylactus quî hoc conueniat cum iis quæ dicuntur Heb. 11. 40, veteres illos ſanctos, quorum illic fit mentio, non accepiſſe promiſſionem: & ad hũc nodum explicandum multa ſane abſurda cõmemorat, quæ non attingo, ne à ſcopo videar aberrare. Tantùm dico, nimium audaces fuiſſe qui particulam σήμε-

ρον,

σήμερον, adiecta diſtinctione, cõiunxerunt cum verbo λέγω, quum in omnibus codicibus connectatur cum verbo ἔσῃ, & in quodam etiam exemplari legatur ὅτι σήμερον. Quomodo verò locus ille ſit explicãdus, dicemus ſuo loco, & item alter ille Petri, cuius falſa interpretatio nobis genuit quem vocant Limbum. Vide de Paradiſo 2. Corinth. 12.4.

Καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν.

Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξασε τὸν Θεὸν, λέγων, Ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν.

Καὶ πάντες οἱ συμπαραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωροῦντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη ὑπέστρεφον.

Εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρῶσαι ταῦτα.

Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσὴφ, βουλευτὴς ὑπάρχων, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος·

Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰουδαίων· ὃς καὶ προσεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος.

Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευὴ, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.

Κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.

Ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα· καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν, κατὰ τὴν ἐντολήν.

Κεφάλαιον κδ.

ΤΗ͂Ι δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων, ὄρθρου βαθέος ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέ-

---

45 Et obtenebratus eſt ſol, & aulęum templi fiſſum eſt medium.

46 Quúmque clamaſſet voce magna Ieſus, ait, ‖Pater, in manus tuas ¨depono ſpiritũ meum. Et quum hæc dixiſſet expirauit.

47 Quum vidiſſet autẽ Cẽturio quod factũ fuerat, glorificauit Deum, dicens, Verè hic homo iuſtus erat.

48 Et omnis turba quę ſimul ad hoc ſpectaculũ acceſſerat, ſpectans quæ facta fuerant, verberans pectora ſua reuertebatur.

49 Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ erant eum vnà ſequutæ à Galilæa, videntes iſta.

50 Tũ ecce vir nomine Ioſeph, ¨ſenator, vir bonus ac iuſtus:

51 Quj non ¨aſſenſus fuerat cõſilio ac facto eorum, ortus Arimathæa ciuitate Iudæorum: qui & ipſe ¨expectabat regnum Dei.

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petiit corpus Ieſu.

53 Et detractum inuoluit ſindone, poſuítque illud in monumento quod erat ¨in ſaxo inciſum, in quo nondum quiſquam poſitus fuerat.

54 Porro dies erat ¨Paraſceues, ¨& Sabbathum ſuccedebat.

55 Subſequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, ſpectarunt monumentum, & quomodo poſitum eſſet corpus eius.

56 Reuerſę verò parauerunt aromata & vnguenta: ac Sabbatho quidem quieuerunt, ſecundum mandatum.

CAP. XXIIII.

1 P‖¨Rimo autem *die* hebdomadis, ¨profundo diluculo

---

45 *Et obſcuratus eſt ſol, & velum templi ſciſſum eſt medium.*

46 *Et clamãs voce magna Ieſus, ait, Pater, in manus tuas commendo ſpiritum meum. Et hæc dicens expirauit.* Pſal. 30.6

47 *Videns autẽ Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicens, Verè hic homo iuſtus erat.*

48 *Et omnis turba eorum qui ſimul aderant ad ſpectaculum iſtud, & videbant quæ fiebant, percutientes pectora ſua reuertebantur.*

49 *Stabant autem omnes noti eius à longè: & mulieres quæ ſequutæ eum erant à Galilæa, hæc videntes.*

50 *Et ecce vir nomine Ioſeph qui erat decurio, vir bonus & iuſtus:* Matt. 27. 57 mar. 15 43 ioh. 19. 38

51 *Hic non conſenſerat cõſilio & actibus eorum, ab Arimathæa ciuitate Iudææ, qui expectabat & ipſe regnum Dei:*

52 *Hic acceſſit ad Pilatum, & petijt corpus Ieſu.*

53 *Et depoſitum inuoluit ſindone, & poſuit illud in monumento exciſo, in quo nondum quiſquam poſitus fuerat.*

54 *Et dies erat Paraſceues, & Sabbathum illuceſcebat.*

55 *Subſequutæ autem mulieres quæ cum eo venerãt de Galilæa, viderunt monumentum, & quemadmodum poſitum erat corpus eius.*

56 *Et reuertentes parauerunt aromata & vnguenta: & Sabbatho quidem ſiluerunt, ſecundum mandatum.*

CAP. XXIIII.

1 *V*NA *autẽ Sabbathi valde diluculo ve-* Mar. 16. 1 ioh. 20. 1

---

46 *Depono*, παραθήσομαι. Vel *commendo*: i. συνίστημι. Sed illud magis eſt proprium, & huius loci ſententiæ accommodatius. Eraſ. *Commendabo*. Nam etiam Pſal. 31.6, vnde petita ſunt hæc Chriſti verba, legitur אפקיד [*aphkid*] futuro tempore. Sed prætérquam quòd familiares ſunt Hebræis omnium temporum permutationes, res ipſa oſtendit ſignificationem præſentis melius conuenire. Deinde in vetuſtis codicibus duobus & Theophylacto Romano ſcribitur παρατίθημι, & in aliis tribus παρατίθεμαι.

50 *Senator*, βουλευτής. Vulg. *decurio*. Vide Mar. 15, 43.

51 *Aſſenſus fuerat*, συγκατατεθειμένος. Sic Græcæ vocem interpretatur Cicero in Lucullo, *Nunc de aſſenſione ſiue approbatione, quam Græci συγκατάθεσιν vocant, pauca dicemus.* ¶*Expectabat*, προσεδέχετο. Vel exceperat, & amplexus fuerat: quæ eſt propria huius vocabuli ſignificatio.

53 *In ſaxo inciſum*, λαξευτῷ. Id eſt intra ipſam rúpem excauatum. Vulg. *exciſo*. Eraſ. *ex lapide exciſum*. Neuter ſatis perſpicué.

54 *Paraſceues*, παρασκευή. Malo cum Vetere legere παρασκευῆς, quanuis illud excuſari poſſit per appoſitionem, quam vocant: quum dies ipſe alibi dicatur Paraſceue. ¶*Et Sabbathum ſuccedebat*, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et Sabbatum illuceſcebat*: quæ interpretatio eſt perobſcura, niſi ſiquis Oſiandrum ſequutus, veſperam proximam à qua inchoabant Sabbathũ, putet appellatione φωτὸς intelligi. Ego verò exiſtimo Lucam hæc addidiſſe vt explicaret nomen Paraſceues & ἐπὶ pro Poſt accipiendum: vſum denique hoc verbo, habita potius ratione ſequuturi diei quam imminentis noctis, inter paraſceuen & diem ſabbathi intercedentis, quanuis ſabbathi quies à nocte inciperet. Nam quòd nomen Lucis nonnulli ad Heſperum referunt, mihi argutũ potius quam ſolidum videtur. Sum autem iſtud ita interpretatus, vt perſpicuitati ſtuduerim.

IN CAPVT XXIIII.

1 *Primo autem* [*die*] *hebdomadis*, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. *Vna autem Sabbathi.* Eraſmus, *Vno autem Sabbathorum.* Noſtram interpretationem hoc loco cõfirmat Theophylacti authoritas. Vide Matth. 28.1. ¶*Profundo diluculo*, ὄρθρου βαθέος. Id eſt (vt inquit Marcus) valde ma-

ne, ſiue, (vt ait Iohannes) quum adhuc tenebræ eſſent, id eſt, quũ vixdum inciperet luceſcere. Diuiditur enim crepuſculum matutinum à Græcis in multas partes. Nam ὄρθρον propriè vocant primum diluculi punctum: vnde gallus dicitur ὀρθροβόας, quòd lucem prænuntiet primo ſtatim diluculo. Huic ſuccedit τὸ λυκαυγές, quũ dubia iam lux eſt, quam excipit aurora. Totum autem crepuſculum matutinum vocant ὄρθριον περίοδον, & interdum quoque ὄρθρον: quamobrem Lucas addidit βαθέος, vt primã diluculi partem apertius declararet. Sed & Marcus quũ dixiſſet πρωΐ, (quo vocabulo declaratur non modò crepuſculum totum matutinum, ſed etiam prima diei pars) addidit λίαν, i. valde: ſicut Hom. Iliad. σ, quũ extremam partem crepuſculi deſcribens vſus eſſet vocabulo πρωΐ, ſubiunxit ὑπ' ἠοῖ, vt planius loqueretur. Rectè ergo Iohannes dixit, σκοτίας ἔτι οὔσης, neque ab aliis Euangeliſtis diſſentit. Loquitur enim non de noctis ipſius parte, ſed vix adhuc luceſcente die: & tempus hîc quoque notatur non quo ad ipſum ſepulchrũ peruenerunt, ſed quo ex vrbe profectę ſunt vt eò venirēt. quamobrem etiam ἦλθον conuerti *Iuerunt*. Sic enim ſæpè accipitur ἔρχεσθαι pro ἰέναι & pro πορεύεσθαι. Vide Mar. cap. 16. verſ. 2.

ρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα· καί τινες σὺν αὐταῖς.

2 Εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου·

3 Καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδού, δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις·

5 Ἐμφόβων δὲ γενομένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, εἶπον πρὸς αὐτάς, Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;

Suprà 9.22
matt. 17.23
mar. 9.31

6 Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ,

7 Λέγων, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆναι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι.

8 Καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.

9 Καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.

10 Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα.

11 Καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς.

Ioh. 20.6

12 Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον· καὶ παρακύψας βλέπει τὰ

¨iuerunt ad monumentum, ferentes quæ parauerant aromata: ¨& nonnullæ cum ipſis.

2 Inuenerunt autem ſaxum a uolutum à monumento:

3 Et ingreſſæ non inuenerunt corpus Domini Ieſu.

4 Et factum eſt ¨ dum in ea re hæſitarent, ecce, duo viri ſuperuenerunt eis, induti ¨ veſtibus fulgurantibus:

5 Quum autem expauefactæ inclinarēt faciem in terram, dixerunt eis, Quid ¨inter mortuos quæritis eum qui viuit?

6 Non eſt hîc, ſed ſurrexit. ¨mementote vt ‖ loquutus ſit vobis quum adhuc in Galilæa eſſet,

7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi: & die tertio reſurgere.

8 Recordatæ ſunt igitur verborum illius.

9 Et reuerſæ à monumento annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & reliquis omnibus.

10 Erant autem Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi *mater*, & reliquæ ¨ cum ipſis, quæ hæc dicebant Apoſtolis.

11 Sed ¨ viſa ſunt apud eos quaſi deliramentum, verba ipſarum, neque crediderunt eis.

12 ‖Petrus autem ſurgens cucurrit ad monumentum: & ¨ quum introſpexiſſet, videt

nerunt ad monumentum, portantes quæ parauerãt aromata.

2 *Et inuenerunt lapidem reuolutum à monumento.*

3 *Et ingreſſæ non inuenerunt corpus Domini Ieſu.*

4 *Et factum eſt dum mẽte conſternatæ eſſent de iſto, ecce, duo viri ſteterunt ſecus illas in veſte fulgenti.*

5 *Quum timerent autem, & declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas, Quid quæritis viuentem cum mortuis?*

6 *Non eſt hic, ſed ſurrexit. recordamini qualiter loquutus eſt vobis quum adhuc in Galilæa eſſet.*

7 *Dicens, Quia oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi, & die tertia reſurgere.*

8 *Et recordatæ ſunt verborum eius.*

9 *Et regreſſæ à monumẽto nuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & cæteris omnibus.*

10 *Erat autem Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi, & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebant ad Apoſtolos hæc.*

11 *Et viſa ſunt ante illos ſicut deliramentum verba iſta, & non crediderũt illis.*

12 *Petrus autem ſurgens cucurrit ad monumentum: & procumbens vidit*

¶ *Et nonnullæ cum ipſis*, καί τινες σὺν αὐταῖς. Hæc deſunt in vno vetere exemplari, neque habentur in Vulg. editione.

4 *Dum in ea re hæſitarent*, ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου. Vulg. & Eraſ. *Dum mente cõſternatæ eſſent de hoc*. De verbo διαπορεῖν diximus ſuprà, 9.7: ſed rectè annotat doctiſſimus Budæus διαπορεῖσθαι plus eſſe quàm διαπορεῖν, ſicut rurſus ἐξαπορεῖσθαι aliquid amplius declarare videtur quàm διαπορεῖσθαι, 2. Cor. 4.8. ¶ *Veſtibus*, ἐσθήσεσιν. Sic habent omnes codices, quanuis annotent grammatici nomen poeticum eſſe ἔσθησις pro ἐσθής.

5 *Inter mortuos*, μετὰ τῶν νεκρῶν. Vulgata & Eraſmus, *Cum mortuis*. ſed præſtat pro μεταξὺ accipere: quanuis in hac ſignificatione fere iungatur cum tertio caſu. Deinde ſciendum eſt hoc pertinere ad verbum ζητεῖτε. Abundat enim Lucas verborum traiectionibus, quę ſępenumero ſententiam reddunt obſcuriorem.

6 *Mementote*, μνήσθητε. Μνήσθητε, inquit Eraſmus in hunc locum, anceps eſt Imperatiuíne ſit modi an Indicatiui. Id verò quid ſit, & quomodo probabile ſit, non video.

10 *Cum ipſis*, σὺν αὐταῖς. Vulgata & Eraſmus, *Quæ cum eis erant* i. αἱ σὺν αὐταῖς.

11 *Viſa ſunt*, ἐφάνησαν. Id eſt ἔδοξαν. Nam φαίνεσθαι à φῶς deductum propriè de iis dicitur quæ in oculos incurrunt.

12 *Quum introſpexiſſet*, παρακύψας. Vetus interpres, *Procumbens*, id eſt προσπεσών. Idem Iohann. 20.5, &, 11. vertit, *Quum ſe inclinaſſet*, magis propriè, ni fallor. Alibi, id eſt Iac. 1.25, & 1. Pet. 1.12, vti maluit verbo Proſpiciendi, quod hîc quoque ſubſtituit Eraſmus: quum Proſpicere aliud prorſus declaret, nimirum procul conſpicere: quod quidem fit diuerſo corporis geſtu ab eo qui hoc verbo declaratur. Nam τὸ παρακύπτειν, à conſequenti ſignificat prono

prono capite & propenſo collo diligentius introſpicere, niſi quum παρὰ deſignat præteritionem ac contemptum. Tunc enim declarat, obiter & quaſi prætereundo limis oculis aſpicere: vt ſi præteriēs alicuius ædes, caput immittas, & eo vix conſpecto, ſtatim diſcedas: pro quo Latini dicunt, A limine ſalutare. Eſt igitur Procumbendi vocabulum nimis generale, Proſpiciēdi verò improprium. Neque verò hæc obſeruatio inanis eſt. ita enim ſignificatur, Petrum rem totam diligenter eſſe perſcrutatum: quo minus eſt nobis dubitandum de huius hiſtoriæ fide.

ὀθόνια κείμενα μόνα· καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.

13 Καὶ ἰδοὺ, δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, ᾗ ὄνομα Ἐμμαούς.

14 Καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.

15 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς.

16 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν.

17 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καί ἐστε σκυθρωποί;

18 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς ᾧ ὄνομα Κλεόπας εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις;

lintea ſola *illic* iacētia: abiítque, apud ſemetipſum mirans factum.

13 ‖ Et ecce, duo ex iis ibant eo ipſo die in vicum diſtantem ſtadiis ⁖ ſexaginta ab Hieruſalem, cui *vico* nomen *eſt* Emmaus:

14 Et ⁖ colloquebantur inter ſe de iſtis omnibus quæ euenerant.

15 Et factum eſt dum colloquerentur, & *ſe* mutuò rogitarent, ipſe Ieſus acceſſit, & vnà iter faciebat cum ipſis.

16 Oculi autem eorum ⁖ tenebantur ne ipſum agnoſcerent.

17 Dixit autem eis, Qui ſunt hi ſermones quos confertis inter vos ambulantes? ⁖ & *quid* eſtis tetrico vultu?

18 Reſpondens autem alter, cui nomen ⁖ Cleopas, dixit ei, Tu ſolus ⁖ commoraris in *vrbe* Hieruſalem, & ignoras quæ in ea facta ſunt his diebus?

linteamina ſola poſita: & abijt, ſecum mirans quod factum fuerat.

13 *Et ecce, duo ex illis ibant ipſa die in caſtellum quod erat in ſpatio ſtadiorum ſexaginta ab Ieruſalem, nomine Emmaus:* Mar.16 12

14 *Et ipſi loquebantur adinuicem de ijs omnibus quæ acciderant.*

15 *Et factum eſt dum fabularentur, & ſecum quærerent, & ipſe Ieſus appropinquans ibat cum illis.*

16 *Oculi autem illorum tenebantur ne eum agnoſcerent.*

17 *Et ait ad illos, Qui ſunt hi ſermones quos confertis adinuicem ambulantes, & eſtis triſtes?*

18 *Et reſpondens vnus cui nomen Cleopas, dixit ei, Tu ſolus peregrinus es in Ieruſalem, & non cognouiſti quæ facta ſunt in illa his diebus?*

---

13 *Sexaginta*, ἑξήκοντα. Sic apud Syrum interpretem & in omnibus noſtris codicibus legitur. Itaque aut hic peccatum eſt in numero, aut apud Ioſephum libri de bello Iudaico 7. cap. 27, non rectè ſcribuntur ſtadia triginta.

14 *Colloquebantur*, ὡμίλουν. Eraſ. *Confabulabantur:* à quo verbo libens abſtineo, ne fabulas narraſſe iſti videantur. Quanuis non ignorem Fabulari apud Plautum ſæpe de omni ſermone dici, vtpote quod à fando deducatur. Verbum autem ὁμιλεῖν propriè quidem & αὐτολεξεὶ ſignificat Vnà verſari, ſed hîc accipitur pro συλλαλῆσαι, quo verbo vtitur Nazianzenus.

16 *Tenebantur*, ἐκρατοῦντο: id eſt retinebantur & impediebantur, ita nimirum ſtatuēte Domino. Syrus interpres *clauſos* interpretatur, quod κατά τι intelligendum eſt. Ex hoc autem loco apparet quàm inconſideratè faciant qui corpori Domini glorificato ea tribuunt quæ vero corpori non poſſunt conuenire: veluti qui inuiſibile, nulla quantitate, nullo loco circunſcriptum imaginantur. Non multo minus errant qui Chriſtum exiſtimant à reſurrectione varios vultus induiſſe: quia, inquiunt, corpus erat ſpirituale. Quanto melius Auguſtinus ad Conſentium, corpus animale definit, quod propter mortis diſſolutionē & corruptionem cæteris animātibus ſimile eſt: ſpirituale verò, quod iam cum ſpiritu eſt immortale? Et paulo pòſt, *Sicut*, inquit, *animale corpus non eſt anima, ſed corpus: ita & ſpiritale corpus non ſpiritū debemus putare, ſed corpus.* Quid quòd idem in epiſtola ad Dardanum, ne animæ quidem Chriſti tribuit, nedum corpori, vt duobus ſimul locis exiſtere potuerit? Quod autem ad formæ & characteris mutationē attinet, ſi ita eſt vt vultum & ſtaturam mutarit Dominus, quid neceſſe fuit iſtorū oculos teneri? Quod igitur Theophylactus citat ex Marci 16.12, Chriſtum duobus iſtis apparuiſſe ἑτέρᾳ μορφῇ, ita explicādum eſt, vt vel μορφὴ pro ipſo habitu & veſtitu corporis accipiatur, (apparuit enim illis tanquā & ipſe ad iter accinctus: ſicut Mariæ viſus hortulani ſpecie, non antè eſt ab ea agnitus quàm nominatim eam compellaret) vel referatur ad eam formam qua ipſis viſus eſt, non qua ipſe eſſet reuera. Hactenus enim tenebantur ipſorum oculi, non vt nullam in eo formam viderent, ſed vt veram non perſpicerent, vnde agnoſci poſſet: ex quo efficitur, caligantibus eorum oculis diuerſæ formę imaginem fuiſſe obiectam, quum reuera, ſicut idem erat corpus, eadem etiam eſſet eius forma.

17 *Et* [*quid*] *eſtis tetrico vultu*, καί ἐστε σκυθρωποί; Addidi particulam quæ omnino ad explendā ſententiam requiritur. In vno exemplari ſcribitur, καὶ ἔστησαν σκυθρωποὶ, quod ego interpretarer, *At* [*illi*] *conſtiterūt triſtes*. Nam neque addita erat interrogationis nota, neque hæc cum ſuperioribus erant coniuncta: quod mihi non diſplicet. Quod autem attinet ad σκυθρωποὶ, rectè quidē Vetus interpres hoc loco triſtes interpretatur: ſed cum triſtitia propriè ſit animi, & de vultus habitu hîc agatur, ſtudui planius loqui, & vocabulum Græcum paulo expreſſius declarare.

18 *Cleopas*, Κλεόπας. Alterum fuiſſe hunc noſtrum Lucam, quidam ex veteribus arbitrantur, quorum opinio refellitur ex præfatione Actis Apoſtolorū præpoſita. Epiphanius autem aduerſus Saturnilianos Nathanaelē fuiſſe tradit. Ita neceſſe vt repugnantia ſcribant qui curioſas quæſtiones tractant ex cōiecturis. ¶ *Commoraris*, παροικεῖς. Differre παροικεῖν à κατοικεῖν, ſicut apud Latinos Commorari & Habitare, obſeruauimus Mat. 2.23. Sed hoc quidem loco nolim eam differentiam ſubtilius obſeruare. Si cui tamen hoc placuerit, ita licebit exponere cum Syro interprete, *Tu ſolus aduena* [hoc videlicet *feſto*,] *in Hieruſalem veniſti, qui hæc non noueris?* Niſi fortè malimus παροικεῖν interpretari Accolere, ita vt exponatur, *Túne ſolus accolis Hieruſalem, & iſta non noſti?* Nam in vno codice legimus παροικεῖς Ἱερουσαλὴμ, nō addita præpoſitione ἐν: & iſtos veriſimile eſt ſuſpicatos eſſe, eum quem non agnoſcebāt, quíque ſtatim à ſolenni die ex vrbe profectus eſſet, ex vicino aliquo pago veniſſe ad quem ſeſe reciperet. Vulg. & Eraſ. *Tu ſolus peregrinus es in Hieruſalem:* vt παροικεῖν idē declaret atque τὸ ἐπιδημεῖν, quo vtitur Lucas Act. 2.10. Sed mihi non ſatis placet eorū expoſitio qui addunt particulā Adeo, vt ſit hæc ſententia, *Túne ſolus es adeo peregrinus & hoſpes in Hieruſalē vt iſta non cognoueris?* Nā trāſlatitiè dicitur hoſpes eſſe in aliqua ciuitate qui ignorat quod cęteri illic norint. Sic Cic. pro Milone, *An verò Iudices, vos ſoli ignoratis, vos hoſpites in hac vrbe verſamini, veſtræ peregrinātur aures, neque in hoc peruagato ciuitatis ſermone verſantur?* Sed hoc dicendi genus neſcio quomodo videtur à communi loquendi vſu remotius quàm vt Lucas eò reſpexerit. Deinde iſta interpretandi libertas in his quidem libris mihi non placet, ne tum quidem quum de ſententia nihil detrahitur.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ποῖα; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ.

Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ, ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο.

Ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον·

Καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον, λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν.

Καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.

Καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται,

Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστόν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;

Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ.

Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο· καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι.

Καὶ παρεβιάσαντο αὐτόν, λέγοντες, Μεῖνον μεθ' ὑμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστί, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. Καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.

Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ

19 Ipſe verò dixit eis, Quæ? At illi dixerunt ei, Quæ *facta ſunt* Ieſu Nazareno, qui fuit ⁚ Propheta, potens reipſa & verbis, coram Deo & toto populo.

20 Quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum & ⁚ magiſtratus noſtri ⁚ vt morte damnaretur, & crucifixerunt eum.

21 Nos autem ſperabamus illum eſſe qui redempturus eſſet Iſraelem. ⁚ atqui præter hæc omnia, ⁚ tertium hunc diem agit hodie ex quo hęc facta ſunt.

22 Sed & mulieres quædam ⁚ ex nobis perculerunt nos, quæ diluculo venerunt ad monumentum:

23 Et non inuento eius corpore venerunt, dicentes ſe etiam ⁚ apparitionem Angelorum vidiſſe, qui dicunt eum viuere.

24 Et abierunt quidam eorum qui erant nobiſcum, ad monumentum, & ita inuenerũt prout mulieres dixerant, ipſum verò non viderunt.

25 Tum ipſe dixit eis, O amentes & tardi corde ad credẽdum omnibus quæ loquuti ſunt Prophetæ,

26 Nónne hæc oportuit pati Chriſtum, ⁚ & introire in gloriam ſuam?

27 Et incipiens à Moſe & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ſe *ſcripta erant*.

28 Appropinquarunt igitur vico in quem proficiſcebantur, & ipſe ſimulabat ſe longius ire.

29 Sed *ipſi* adegerũt eum dicentes, Mane nobiſcum: quoniam adveſperaſcit, & inclinauit dies. Ingreſſus eſt igitur vt maneret cum eis.

30 Et factum eſt quũ accubuiſſet cum eis, ſumpto pane benedixit, & fractum porrexit eis.

31 Adaperti ſunt autem oculi

19 *Quibus ille dixit, Quę? Et dixerunt, De Ieſu Nazareno, qui fuit vir Propheta, potens in opere & ſermone coram Deo & omni populo.*

20 *Et quomodo eum tradiderunt ſummi ſacerdotes & principes noſtri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.*

21 *Nos autem ſperabamus quia ipſe eſſet redempturus Iſrael: & nunc ſuper hæc omnia, tertia dies eſt hodie quòd hæc facta ſunt.*

22 *Sed & mulieres quædam ex noſtris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum:*

23 *Et non inuento corpore eius, venerunt, dicentes ſe etiam viſionem Angelorum vidiſſe, qui dicunt eum viuere.*

24 *Et abierunt quidam ex noſtris ad monumentum: & ita inuenerunt ſicut mulieres dixerunt, ipſum verò non inuenerunt.*

25 *Et ipſe dixit ad eos, O ſtulti & tardi corde ad credendum in omnibus quæ loquuti ſunt Prophetæ,*

26 *Nónne hæc oportuit pati Chriſtum & ita intrare in gloriam ſuam?*

27 *Et incipiens à Moſe & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipſo erant.*

28 *Et appropinquauerunt caſtello quò ibant: & ipſe ſe finxit longius ire.*

29 *Et coegerunt illum, dicentes, Mane nobiſcum: quoniam adveſperaſcit, & inclinata eſt iam dies. Et intrauit cum illis.*

30 *Et factum eſt dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit ac fregit, & porrigebat illis.*

31 *Et aperti ſunt oculi*

---

19 *Propheta,* ἀνὴρ προφήτης. Ad verbum, Homo propheta, de quo pleonaſmo ſæpe iam diximus. Cæterùm ſatis arguit Prophetę nomen, Cleopam vix tenuiſſe prima Chriſtianiſmi rudimenta: niſi Prophetæ nomen lata ſignificatione accipiamus, ſicut vſurpatur Act. 3.22. Hunc autem dicit re ipſa & verbis, id eſt doctrina, totáque vita excelluiſſe, ídque teſte ipſo Deo & approbantibus hominibus.

20 *Magiſtratus,* οἱ ἄρχοντες. Vide ſuprà, 22.13. ¶ *Vt morte damnaretur,* εἰς κρίμα θανάτου: vel vt Vulg. & Eraſ. *In condemnationem mortis.* Nam κρίμα pro κατάκριμα dici res ipſa oſtendit, quum ij qui tradiderunt eum Pilato, noluerint in eum inquiri, ſed vt conuictum damnari, & quidem capitali iudicio, præſide fruſtra repugnante.

21 *Atqui,* ἀλλά γε. Vulg. *Et nunc,* καὶ νῦν γε. ¶ *Tertium hunc diem agit,* τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει. Agit, videlicet ille quem ſperabamus fore Iſraelis liberatorem. Quanuis enim duriuſculè hoc dicatur de eo quem ipſi adhuc mortuum eſſe putabant, tamen multo planior eſt hic ſenſus, & mollior ellipſis, quàm ſi cum nonnullis ſubaudias χρόνος, id eſt tempus: deinde hac etiam ratione poteſt hoc excuſari, quòd ab eo dicatur qui ambigat num reſurrexerit: & in eam quoque ſententiam videatur nonnihil propendere, vt ex ſequentibus apparet. Vulg. & Eraſm. *Tertius hic dies eſt.* Atqui hoc non eſt nodũ expedire, ſed ſecare potius, quanuis ſic verterit Syrus interpres, vt qui forte legerit τρίτη ἡμέρα ἐστί.

22 *Ex nobis,* ἐξ ἡμῶν: id eſt noſtri gregis. Itaque Vetus interpres, ſi ſenſum ſpectes, eleganter conuertit, *Ex noſtris,* tum hoc loco, tum etiam verſu 24. Budæus vertit, *à nobis nos alienarunt,* id eſt, de ſtatu mentis nos deiecerunt. Malè. Cohærent enim iſta cum γυναῖκες, ſicuti mox ſcribitur τινὲς τῶν σὺν ἡμῖν.

23 *Apparitionem,* ὀπτασίαν. Vulgata, *Viſionem.* Vide Act. 26,19.

26 *Et introire,* καὶ εἰσελθεῖν. Vulgata legit, καὶ οὕτω εἰσελθεῖν, *Et ita introire.*

ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ᾽ αὐτῶν.

Καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς;

Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς,

Λέγοντας, Ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη Σίμωνι.

Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.

Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

Πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί τεταραγμένοι ἐστέ, καὶ διατί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου· ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι· ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.

Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.

Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς, καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;

Οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου.

Καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν·

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα

eorum, & agnouerunt eum: ſed ipſe ¨ablatus eſt ex eorum conſpectu.

32 Tum alter ad alterum dixerunt, Nónne cor noſtrum ¨ardebat in nobis dum loqueretur nobis in via, & quum adaperiret nobis Scripturas?

33 Et ſurgentes eo ipſo momento, reuerſi ſunt Hieroſolymam, & inuenerunt congregatos illos Vndecim, & eos qui cum ipſis erant,

34 *Et* qui dicebāt, Surrexit Dominus verè, & conſpectus eſt Simoni.

35 Tum ipſi expoſuerunt *eis* quę *geſta erant* in via, & vt fuerat agnitus ab ipſis ¨ in fractione panis.

36 ‖Hæc autem ipſis loquentibus, ſtetit ipſe Ieſus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis.

37 Conſternati verò & expauefacti videbantur ſibi ſpiritum conſpicere.

38 Tum dixit eis, Quid turbati eſtis, & quare ¨diſceptationes ſubeunt corda veſtra?

39 Videte manus meas & pedes meos: nam ego ipſe ſum: contrectate me, & videte: nam ſpiritus carnem & oſſa non habet, prout me conſpicitis habere.

40 Et quum hoc dixiſſet, oſtendit eis manus ac pedes.

41 Adhuc autem ipſis non credentibus præ gaudio, & mirantibus, dixit eis, Habetis hic eſculentum aliquid?

42 Tum ipſi porrexerunt ei partem piſcis aſſi, & aliquid ex fauo apiario.

43 Quæ *ille* accepit, & in eorum conſpectu comedit:

44 Dixitque eis, Hi ſunt ſermones quos loquutus ſum vobis ¨quum adhuc eſſem vobiſcum,

eorum, & cognouerunt eum: & ipſe euanuit ex oculis eorum.

32 *Et dixerunt adinuicē, Nónne cor noſtrum ardēs erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret nobis Scripturas?*

33 *Et ſurgentes eadem hora, regreſſi ſunt in Ieruſalem: & inuenerunt congregatos Vndecim, & eos qui cum illis erant,*

34 *Dicentes quòd ſurrexit Dominus verè, & apparuit Simoni.*

35 *Et ipſi narrabant quæ geſta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis.*

36 *Dum autē hæc loquuntur, ſtetit Ieſus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis: ego ſum, nolite timere.* Marci 16. 14 Ioh.20.19

37 *Conturbati verò & cōterriti exiſtimabant ſe ſpiritum videre.*

38 *Et dicit eis, Quid turbati eſtis, & cogitationes aſcendunt in corda veſtra?*

39 *Videte manus meas & pedes: quia ego ipſe ſum: palpate & videte: quia ſpiritus carnem & oſſa non habet, ſicut me videtis habere.*

40 *Et quum hoc dixiſſet, oſtendit eis manus & pedes.*

41 *Adhuc autem illis non credentibus & mirantibus præ gaudio, dixit, Habetis hic aliquid quod mãducetur?*

42 *At illi obtulerūt ei partem piſcis aſſi, & fauum mellis.*

43 *Et quum manducaſſet coram eis, ſumēs reliquias dedit eis.*

44 *Et dixit ad eos, Hæc ſunt verba quæ loquutus ſum ad vos quum adhuc eſſem vobiſcum, quoniam*

---

31 *Ablatus eſt extra conſpectum ipſorum*, ἄφαντος ἐγένετο ἀπ᾽ αὐτῶν. Vulgata, *Euanuit ab oculis eorum.* Sed rectè admonet Eraſmus Euaneſcendi vocabulum non ſatis conuenire, quum hîc non de ſpectro, ſed de vero corpore fiat mentio. Quòd autem idem interpretatur, *Subduxit ſeſe ab oculis eorum*, non ſatis videtur repentinam illam corporis ſubductionem declarare. Cæterùm ἐμφατικώτερον dixit Lucas ἀπ᾽ αὐτῶν, quàm ſi dixiſſet αὐτοῖς, nempe ne quis exiſtimet præſentem quidem Chriſtum cum ipſis manſiſſe, ſed corpore quod cerni non poſſet. Itaque dicere malui, Extra ipſorum conſpectum, quàm ipſorum cōſpectui aut * oculis ablatum. Noſtri verò vbiquitarij certè ne apud ſe quidem ſunt quum ex hoc loco corpus Chriſti exempta circunſcriptione, vel omnibus vel pluribus ſimul locis Eſſentialiter adeſſe poſſe ſomniant.

32 *Ardebat*, καιομένη ἦν. In vno exemplari ſcriptum legimus * κεκαλυμμένη ἦν, *obtectum erat*.

34 [*Et*] *qui dicebant*, λέγοντας. Vulgata, *dicentes*, quòd quum in Latino ſermone referri ad hos duos poſſit, meritò mutauimus, inſerta etiam copula. Nec enim ſcriptum eſt λέγοντες. & quod iſti inuenerunt diſcipulos inter ſe narrantes, ignorabant ipſi, vt apparet ex verſ.24.

35 *In fractione panis*, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου: id eſt, quum panem frangeret: qui mos erat huius gentis, atque etiamnum hodie à Iudæis ſeruatur cōuiuij initio, adhibita precatione. Eraſ. *Ex fractione panis*, quaſi ex hoc facto Chriſtus ab illis agnitus dicatur, quum tempus potius declaretur quo Chriſtum agnouerunt, ſicut etiam diſertè exprimit Syrus interpres.

38 *Diſceptationes*, διαλογισμοί. Id eſt, variæ & perplexæ ambages, quales ſolent in mentem venire quum aliquid nouum & per ſe probabile occurrit.

44 *Quum adhuc eſſem*, ἔτι ὤν. Atqui tum adhuc erat cum * eis: ſed breui prorſus diſceſſurus aliò nempe in cœlum, & vitam aliam, cæleſtem nimirum & æternā, victurus Deo, vt loquitur Paulus Rom.6 9.

ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις, καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ.

Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς,

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι οὕτω γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·

Καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.

Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων.

Ioh. 15.26
act.1.4

Καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ᾽ ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους.

Ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς Βηθανίαν· καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς.

Mar.16.19
act.1.9

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν.

Καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης.

Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν. Ἀμήν.

oportere impleri omnia quæ ſcripta ſunt in lege Moſis, & Prophetis, & Pſalmis de me.

45 Tunc aperuit eorum mentē, vt intelligerent Scripturas.

46 Et dixit eis, Ita ſcriptum eſt, & ita oportuit Chriſtū pati, & reſurgere à mortuis tertio die:

47 Et prædicari ∵eius nomine reſipiſcentiam ac remiſſionē peccatorum apud omnes Gentes, ∵incipiendo ab Hieruſalem.

48 Vos autem eſtis horum teſtes.

49 ‖Et ecce, ego emittam ∵promiſſum Patris mei in vos: vos autem ∵manete Hieroſolymis vſquequo ∵induamini virtute ex alto.

50 Eduxit autem eos foras ∵ad Bethaniam vſque: & ſublatis manibus ſuis, benedixit eis.

51 ‖Et factum eſt, dum ipſe benediceret eis, ∵diſiunctus ab eis ſurſum ferebatur in cælum.

52 Ipſi autem adorato eo reuerſi ſunt Hieroſolymam cum gaudio magno.

53 Erántque omni *tempore* in tēplo, laudantes & benedicentes Deum. ∵Amen.

neceſſe eſt impleri omnia quæ ſcripta ſunt in Lege Moyſi, & Prophetis, & Pſalmis de me.

45 *Tunc aperuit illis ſenſum, vt intelligerent Scripturas,*

46 *Et dixit eis, Quoniam ſic ſcriptum eſt, & ſic oportebat Chriſtum pati, & reſurgere à mortuis tertia die:*

47 *Et prædicari in nomine eius pœnitentiam, & remiſſionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ieroſolyma.*

48 *Vos autem teſtes eſtis horum.*

49 *Et ecce, ego mittā promiſſum Patris mei in vos: vos autem ſedete in ciuitate quoadusque induamini virtute ex alto.*

50 *Eduxit autem eos foras in Bethaniam: & eleuatis manibus ſuis benedixit eis.*

51 *Et factum eſt dum benediceret illis, receſſit ab eis, & ferebatur in cælū.*

52 *Et ipſi adorantes regreſſi ſunt in Ieruſalem cum gaudio magno.*

53 *Et erant ſemper in templo, laudantes & benedicentes Deum. Amen.*

---

* 47 *Eius nomine*, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Id eſt eius mandato, & vt ipſius ὑπηρέται, 1.Cor.4.1. Niſi malimus per traiectionē iſta ſubiicere reſipiſcentiæ ac remiſſioni peccatorum per ipſius nomen, i.per ipſum in Euangelio loquentem & ſeſe patefacientem ad ſalutem, qualis eſt & re, & nomine. verus videlicet Ieſus. ¶*Incipiendo*, ἀρξάμενον. Heb. Makor,
* חחל [*hechel*,] Vulgata, *Incipientibus:* id eſt ἀρξαμένων, videlicet ὑμῶν, vobis. Quòd autem Eraſmus exiſtimat iſtud ad Chriſtum poſſe referri, non ob eam tantùm cauſam repudiādum eſt quam ipſe commemorat, id eſt quia Chriſtus non cœpit ab Hieruſalem, ſed Apoſtoli: verumetiam quia κηρυχθῆναι dixit, non κηρύσσειν: & res ipſa clamat Chriſtum hîc agere de Apoſtolorum munere.

* 49 *Promiſſum*, τὴν ἐπαγγελίαν: id eſt quod promiſi vobis à patre mittendum, Ioh.14.16. ¶*Manete*, καθίσατε. Vulg. & Eraſmus ad verbum, *Sedete:* id eſt moramini, quieti expectate. Sic enim apud Hebræos accipitur verbum ישב [*jaſchab*,] quod huic Græco opponitur vt alibi obſeruauimus. ¶*Induamini virtute ex alto*, ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους: id eſt, vſquequo Spiritus ſanctus è cælo in vos illabatur. Sic enim loquuntur Hebræi, vt Iud.6.34. Nos autem hunc quoque Hebraiſmum, quia perelegans videtur, libenter retinuimus.

50 *Ad Bethaniam vſque*, ἕως εἰς Βηθανίαν. Nomen eſt tractus montis Olìueti non certi alicuius vici: qua de re vide Act.1.12. *

51 *Diſiunctus*, διέστη. Vulgata & Eraſm. *Receſſit*, ἀπεχώρησεν.

53 *Amen*. Ἀμήν. In manuſcr. codice quem nuper ſum nactus, iſta poſtea legūtur, Ἐξεδόθη τὸ κατὰ Λουκᾶν ἅγιον εὐαγγέλιον μετὰ χρόνους δεκαπέντε τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως. *

ΕΥ' ΑΓΓΕ-

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ.

EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM,

Κεφάλαιον Α.	Nova interpr. CAPVT I.	Vetvs. CAPVT I.
Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος.	1 In principio erat Sermo ille, & Sermo ille erat apud Deũ, erátque ille Sermo Deus.	1 *In principio erat verbũ, & Verbũ erat apud Deum, & Deus erat Verbum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *In principio*, ἐν ἀρχῇ: id eſt ἀπ' ἀρχῆς, à principio, vt loquitur idem noſter Iohannes ſuæ epiſt. cap. 1.2. id eſt iam tum quum res omnes creatæ exiſtere inciperent. quod putaui obſeruandum, vt appareat non ſatis appoſitam eſſe eorum interpretationem qui ſeruata propria ſignificatione præpoſitionis ἐν, principium interpretantur Patrem in quo erat Sermo. Eſt autem hæc ſententia, Sermonem non cœpiſſe exiſtere quum Deus initium faceret creandi quicquid eſt conditũ eſt. Nã, inquit Iohãnes, iam tũ exiſtebat Sermo ille quum res creatæ condi cœperunt, ac proinde ante omnium rerum principium iam erat. Alioqui dicitur etiam diabolus homicida fuiſſe ab initio, infra 8.44: id eſt, quum primus homo eſſet conditus, ſiue a primo homine condito, antequam videlicet genus humanum propagaretur. Nam nondum exiſtente homine, quî potuit eſſe homicida? Hîc autem agitur de eo quod omnium rerum creatarum exordium præcedit, ſicut liquet ex iis quę conſequuntur. Itaque locum illum de diabolo, & ſimiles alios fruſtra citant hæretici, vt hæc Iohannis verba eludant, quibus æterna Filij hypoſtaſis manifeſtò confirmatur. ¶ *Erat*, ἦν: id eſt ὑφίστατο, *ſubſiſtebat*, vt rectè explicant Græci. Eſt enim proprietas ipſius verbi εἶναι obſeruanda: quod quidem vni Deo propriè conuenit, qui idcirco ab Hebræis יהוה [*Iehouah*,] à Græcis ὁ ὢν dicitur: neque ideam quandam declarat, (vt Samoſatenus exiſtimabat, & qui eius errorem renouauit Seruetus) ſed quod reuera exiſtit. Et habenda etiã eſt in primis ratio præteriti imperfecti, quo videlicet ſignificatur Sermonis hypoſtaſis, id eſt æterna Filij generatio, principio caruiſſe, vt qui iam exiſteret quum conderetur quicquid conditum eſt, vt ipſe de ſe teſtatur infra 17.5. vnde ſcitè Auguſt. Epiſt. 66. *Non ſicut in principio Deus fecit cælum & terram, ita in principio fecit Verbum. Sed in principio erat Verbum.* ¶ *Sermo ille*, ὁ λόγος. Vulgata, *Verbum*: id eſt τὸ ῥῆμα, quod rectè mutauit Eraſmus, veterum etiam fretus auctoritate, puta Cypriani, Lactantij, Hilarij, Hieronymi, Ambroſij, Auguſtini. Sed apud Græcos latè patet λόγος. Nam & orationem, & rationem, & definitionem, & alia nonnulla declarat: vnde factum vt Græci, præſertim theologi, quorum veſtigia ſequuti ſunt Latini, variè hunc locum ſint interpretati, dum explicare volunt qua ratione Filius dicatur λόγος: quæ omnia videtur Nazianzenus his paucis verbis diligenter & perſpicuè explanaſſe, Concione ſecunda περὶ υἱοῦ, Δοκεῖ δέ μοι λέγεσθαι λόγος ὅτι πρὸς τὸν πατέρα οὕτως ἔχει ὡς πρὸς νοῦν λόγος, οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. τάχα δ' ἂν εἴποι τις ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ δὲ νενοηκὼς, φησὶ, τὸν υἱὸν (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑωρακὼς) νενόηκε τὸν πατέρα, καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως ὁ υἱός. γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. i. *Sermo dicitur quòd eam rationẽ habeat cũ Patre quam ſermo cũ mente, non ſolùm quia ſit à Patre citra omnem perpeſſionem genitus, ſed etiam quòd Patri ſit connatus & eũ enuntiet. Sed & fortaſſis dicere poſſit aliquis eandem eſſe Filij cũ Patre rationẽ quæ finitionis cum definito. nam λόγος etiam finitionem declarat. Etenim qui mente complexus eſt Filium, (id enim eſt pro quo dixit, Qui vidit) is & Patrem complexus eſt: vt iam Filius non ſit alius quàm breuis ac facilis quædam demonſtratio naturæ Patris. Siquidem omnis fœtus eſt ceu tacita quædam expreſſio eius à quo productus eſt.* Hæc ille. Baſilius autem alias etiam rationes adfert Homilia in hunc locum ſcripta. Sed quãuis de rebus omnium abſtruſiſſimis loquatur Iohannes, & hæc teſtimonia de Filio Dei verè ac ſapienter dicta agnoſcam, mihi tamen non fit veriſimile tam ſubtiliter illum voluiſſe hoc loco diſſerere. Deinde habenda potius fuit (opinor) ratio idiomatis Hebræi quàm Græci. Quanuis enim Iohannes Græcè ſcripſerit, tamen in tradenda theologia, ac præſertim in iſtis declarandis arcanis, neque a verbis neque à loquutionibus receſſit, quæ in verbo Dei & in ſynagogis erant ita vſitatæ, vt ab ipſo etiam vulgo, ſi non res ipſa, at certè vocabula intelligerẽtur. Iam verò apud Syrum interpretem pro λόγος legitur מלתא [*Meltha*,] qua voce ſignificatur λόγος προφορικός, quam linguã multi exiſtimant ætate Chriſti fuiſſe in Iudæa popularem: & in editione Chaldaica innumeris penè locis pro eo quod in contextu ſcribitur יהוה [*Iehouah*] ſcriptum inuenimus מימר [*memar*,] & Chaldęus * interpres ſæpe pro eodem habet PHITHGAM ADONAI. vt mihi veriſimile videatur, Iohannem hoc nomen veluti è medio ſumpſiſſe, quo ſoliti fuerint veteres illi Meſſiam vocare: quaſi eum dicas de quo loquutus eſt, ſiue quem pollicitus eſt Dominus, nequis fortaſſe me exiſtimet ſtatuere Filium nõ eſſe ἔμφυτον λόγον & Patri ὁμοούσιον. Itaque ὁ λόγος benedictum illud ſemen Deum & hominem hoc ſenſu declarat, de quo Adæ Abrahæ, Iſaaco, Iacobo, Dauidi & electis omnibus loquutus eſt Dominus, quaſi Sermonem ſeu promiſſum Dei voces. Niſi malis huc referre, quòd ſit vnicus Patris interpres: qua ratione etiam Angelus interdum appellatur, per quem videlicet Pater ipſe ſemper loquutus, tandem extremis temporibus ſeipſum mundo patefecit, vt infra declaratur verſu 18. Sed tamen poſtrema hæc notatio videtur nonnihil impropria, quia λόγος nuſquam alibi (quod ſciam) accipitur pro interprete ſeu pro eo qui loquatur, ſed pro eo potius quod aliquis loquatur. Cæteræ verò ſignificationes huius vocabuli, quas Græci & Latini theologi tam cupidè arripiunt, neque Syræ voci Meltha, neque Chaldaico certè vocabulo מימר [*memar*] poſſunt ſatis probabili ratione conuenire. Sed tamen hæc omnia atque adeo meipſum libens Eccleſiæ ſubiicio. Propterea etiam quod annotant veteres Grę-

ci,additum eſſe articulum vt hic Sermo ab aliis diſcernatur, (nam alioqui & Legem, & Prophetas, & omnia Dei mandata Sermonem Dei vocamus) quia videtur commodè & ſuo loco obſeruatum,nullo modo negligendum cenſuimus: quanuis frequens illa pronominis *Ille* repetitio nonnullis fortaſſe parum placebit. ¶ *Et ſermo ille erat apud Deum*, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Repetitur antecedens loco relatiui, non modò ex idiomate Hebræorum, ſed etiam vt magis perſpicua ſit oratio.

* Verbum,inquit Auguſtinus,ep.49.quæſt.2, *Neque dictum neque tranſactum,ſed apud incommutabilem patrem,incommutabile manens incommutabiliter, ſub cuius regimine vniuerſa creatura ſpiritalis & corporalis pro congruentia temporum, locorum,& perſonarum adminiſtratur, cuius moderandæ & gubernandæ quid,quando,& vbi circa eam fieri oporteat, ſapientia & ſcientia penes ipſum eſt.* Præpoſitio igitur πρὸς,hypoſtaſin Filij ab hypoſtaſi Patris diſtinguit,aduerſus Sabellium,& eiuſdem Filij declarat τὸ συναΐδιον καὶ ἐνυπόστατον, vt appoſitiſſimè declarat Chryſoſtomus: ideóque non dixit ἐν τῷ Θεῷ, vt rectè obſeruat Baſilius Homilia εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, & κατὰ Σαβελλιανῶν: quanuis vt τὸ ὁμοούσιον indicet, alibi ſe in Patre eſſe dicat,infrà 10.38,quod tamẽ accipi poteſt de diuinæ in Chriſto potentiæ manifeſtatione. Non deſunt etiam qui præpoſitionem πρὸς exiſtiment ſignificare μίμησίν τινα καὶ ὁμοίωσιν, id eſt aſſimilationem quandam, vt πρὸς τὸν Θεὸν idem declaret atque κατὰ Θεόν: veluti quum ſcribit Philo de Mundo, κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι ἄνθρωπον: id eſt ad imaginem & exemplar Dei conditum eſſe hominem: in qua opinione is eſt qui libellum ſcripſit περὶ συντάξεως, præferentem Baſilij Magni nomen. Eſt enim Filius Patris character & imago prorſus ἀπαράλλακτος: quæ interpretatio hypoſtaſes diſtinguit,& eandem οὐσίαν confirmat, quum in Deo nihil non οὐσιῶδες conſideretur. Sed tamen hoc mihi ſubtilius videtur, quum in plurimis locis hæc propoſitio ſimpliciter accipiatur pro *Apud*,vt Mar.6.3, & 9.19. Rom.15. 30, 1. Cor.16.6, pro quo dixit ipſe Chriſtus παρὰ σοὶ de Patre loquens, infrà,17.5.Dicitur autem fuiſſe apud patrem ὁ λόγος,id eſt quaſi ſurſum apud patrem reſediſſe, donec fieret Caro, ſicut eius incarnationis reſpectu dicitur deſcendiſſe,infrà 3,13,& exiuiſſe à patre, infra 13.3, & 16,28.& 17.15, & huc ſpectat illud Solomonis Prouerb. 8.22, *poſſedit me Deus initio viæ ſuæ.* ¶ *Erátque ille ſermo Deus*, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Sic declaratur τὸ ὁμοούσιον aduerſus Ariũ.Nam in Græco ſermone additus articulus manifeſtè oſtendit τὸν λόγον habere ſubiecti rationem, Θεὸν verò attributi, vt etiam infrà, 4.24 & Heb. 11.10. quod omnino fuit annotandum, quoniam alioqui ſi inuerſa enuntiatione dicas καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, & Deus erat Sermo, perſonam Patris & Filij confuderis, cum Sabellio huius diſtinctionis auctore. Etſi enim de Deo indefinitè conſiderato ὁ λόγος dici recto ſenſu poteſt, quum ſingulæ perſonæ ſint vnus & idem Deus: tamen periculoſa eſt hæc loquutio & inuſitata. Nam Dei nomen vel eſſentialiter ſine determinatione alicuius ex perſonis poni conſueuit,vt quum dicimus Deũ eſſe ſpiritum æternum, omnipotentẽ &c. vel perſonaliter quidem accipi,ſed ita vt Dei nomẽ attribuatur perſonæ, non autẽ perſona Deo,niſi quum tres nominantur, vt ſi dicas,Deus eſt pater,filius, & ſpiritus Sanctus.Etſi verò huiuſmodi prædicationes carent omni exemplo, quòd à rebus creatis deſumi poſſit, (quoniam videlicet eſſentia diuina ſeſe non habet ad perſonas , neque vt genus ad ſpecies,neque vt ſpecies ad indiuidua,neque vt totum ad partes) tamen propter homonymiam vocis Dei, quæ modò eſſentialiter modò perſonaliter accipitur, ſicut vſitatè dixeris Homo eſt animal, Petrus eſt homo,inuſitate verò animal eſt homo,homo eſt Petrus:ſic etiã,licet verè,tamen ambiguè & periculoſè dicitur, Deus eſt Pater, Deus eſt ὁ λόγος, Deus eſt Spiritus ſanctus: tutiſſimè verò Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus. Imò etiam periculoſa eſt propter Sabellianos & his oppoſitos Tritheitas,hæc enuntiatio, Deus eſt pater, Filius, & Spiritus ſanctus, ac proinde minus eſt calumniis hæreticorum obnoxium dicere Sanctam Trinitatem eſſe vnum Deum, ſiue Trinitatis voce eſſentialiter vnum Deum, ſiue diſtinctè & ſigillatim tres perſonas conſideres: quam, Vnum & eundem Deum eſſe Trinitatem. Sed vt hoc omittamus, quum in ſuperioribus duabus enuntiationibus ὁ λόγος habeat rationem ſubiecti, nempe, Sermo ille erat in principio,quo dicto aſſeritur Filij eſſentia æterna,&, Sermo ille erat apud Deum, quo perſona Filij à perſona Patris abſque ſeparatione diſtinguitur, contentioſi hominis fuerit terminos in tertia enuntiatione permutare, qua ὁ λόγος itidem dicatur eſſe non ὁ Θεός: (ſic enim diceretur Filius eſſe Pater quoniam in ſecunda enuntiatione ὁ Θεὸς de perſona Patris intelligitur) ſed Θεός,id eſt verus eſſentialiter Deus Patri ὁμοούσιος, eodem etiam ſenſu, ſed vſitatiore tamen & planiore enuntiationis formula, quam ſi terminis in tertia enuntiatione permutatis, ὁ λόγος non pro ſubiecto ſed pro attributo nulla neceſſitate ſtatuatur. Deinde impropriè dicas Deum eſſe Sermonem, quia ὁ Θεὸς in Scripturis vel ipſam οὐσίαν declarat, quæ tribus hypoſtaſibus vna & eadem eſt: vel certè diſtinctam Patris hypoſtaſin ſignificat, quoties inter ſe comparantur Patris & Filij hypoſtaſes, vt in ſuperiore membro. Itaque vt vitaremus periculoſam amphiboliam, quæ non eſt in Græco ſermone, naturalem ordinem conſtructionis ſequuti, priore loco ſubiectum, poſteriore attributum collocauimus.

	Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.	2	¨Hic *Sermo* erat in principio ¨apud Deum.	2	*Hoc erat in principio apud Deum.*
Coloſ.1.3	Πάντα δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν.	3	‖Omnia ¨per hunc *Sermonem* facta ſunt,& ¨abſque eo factum eſt ¨nihil quod factum ſit.	3	*Omnia per ipſum facta ſunt: & ſine ipſo factum eſt nihil quod factum eſt.*

---

2 *Hic[Sermo]* οὗτος. Expreſſi ipſum antecedens, nequis τὸν Θεὸν repetendum putet. Nam rectè quidem dicas Deũ ex Deo genitum: Deum autem apud Deum, impropriè, quia πρὸς declarat hypoſtaſis diſtinctionem. Filius autem non diſtinguitur à Patre,quatenus Deus eſt, ſed quatenus Filius.Coniunctim tamen dicere licebit,Hic Sermó Deus, erat apud Deum,videlicet Patrem, vt is rectè notat cuius aliquot extant in noſtrum hunc Euangeliſtam Homiliæ ſub Origenis nomine. Etſi autem iis aſſentior qui in his verbis putant epilogum quendam eſſe ſuperiorum ἀξιωμάτων, tamen etiam exiſtimo neceſſe fuiſſe hæc addi vt intelligeremus illud ἐν ἀρχῇ repetendum eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ in duobus poſterioribus membris,quaſi ſcriptũ ſit ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐν ἀρχῇ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. quæ obſeruatio,& Sabellij,& Samoſateni,& Arrij,& vetuſtiorũ, nempe Hebionis & Cerinthi, hæreſes manifeſtè conuincit. Annotat Auguſtinus libri de doctrina Chriſtiana 3. capite 2,quoſdã poſt καὶ Θεὸς ἦν adſcripta diſtinctione, ὁ λόγος coniungere cum οὗτος, quaſi ita ſcripſerit Iohannes, *In principio erat Sermo, & Sermo erat apud Deum, erátque Deus. Sermo iſte erat in principio apud Deum.* Quæ diſtinctio mihi non videtur peruertere ſententiam, ſi modò ante tertium *Erat*, repetas ὁ λόγος, ita vt Deus à parte poſteriore cõſtruatur,tanquam attributum. Nam alioqui de Sermonis diuinitate teſtimonium impiè corruperis. ¶ *Apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν. Quum non contentus Iohãnes dixiſſe ἐν ἀρχῇ, hæc etiam addat, neque tamen veriſimile ſit eum voluiſſe ταυτολογεῖν, apparet non ſatis ſolidam eſſe Cyrilli ſententiam,qui In principio, interpretatur In Patre,qui eſt principium. Nam quæ eſſet hæc ſententia, *Sermo erat in Patre apud Deum?*

3 *Per hunc[Sermonem,]* δι᾽ αὐτοῦ. Iterum expreſſi antecedens,vt planior eſſet oratio. Quod autem Arriani ex hoc loco inæqualitatem Filij arguebant, quaſi διὰ non cauſam efficientem,ſed inſtrumentalem duntaxat declaret,eruditè & eleganter refutatur à Baſilio Magno, libri de Spiritu ſancto capite 50, ex Scripturæ auctoritate, quæ ἐξ οὗ & δι᾽ οὗ tum Patri, tum Filio, tum etiam Spiritui ſancto tribuit, vt Rom.11.36. Epheſ.4.16. Coloſſ.2.19.infrà,2.6.Rom 5.5, & alibi ſæpe. Quomodo autem explicandus ſit hic locus, nemo diuinius poſſit docere quàm Paulus Col. 1.15. & 16. ¶ *Abſque eo*, χωρὶς αὐτοῦ. Is cuius extant Homiliæ ſub Origenis nomine,interpretatur *Extra eum*,(nam χωρὶς etiam declarat ſeorſim ac ſeparatim) & eius expoſitionis cauſam neſcio quam adfert. Quia,inquit,quum *Extra* audis,nihil omnino relinquis quod in ipſo & per ipſum factum non ſit.Hi-

ſit. Hilarius quoque libro De Trinitate primo obſcuram quandam adfert huius loci interpretationem. Ego exiſtimo Iohannem, quum dixiſſet omnia per ipſum condita, (quibus verbis, τὸ ὁμοούσιον καὶ ταὐτοδύναμον declarat) nunc iterum hypoſtaſin diſtinguere, quum Filium adiungit Patri συνεργὸν, vt ipſe de ſe teſtatur infra 5.17 & 19.

¶ *Nihil quod factum ſit*, οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν: id eſt, ex iis quæ facta ſunt, nihil factum eſt abſque eo, ſiue (vt Epiphanij verbis vtar) πάντα τὰ γενόμενα, δι᾽ αὐτοῦ ἐγένοντο. Itaque obſeruatio illa Vallæ diſtinguentis ἐγένετο & γέγονεν, nullius eſt momenti. Magis etiam ſunt importuni qui appellatione Nihili putant peccatum aut malitiam intelligi. Fuit autem hic locus varia diſtinctione corruptus, præſertim à Latinis. Cõiungunt enim ὃ γέγονεν, *Quod factum eſt*, cum verſiculo ſequente: quem rurſus trifariam diſtingunt. Alij enim legũt, *Quod factum eſt, in ipſo vita erat*. id eſt, quicquid factum eſt, ſubſiſtit etiam in eo, non in ſeſe. Quam diſtinctionem ſequitur ex Græcis Clemens in Pædagogo, lib. 1. cap. 6. & Cyrillus, & Latini fere omnes. Vel, *Quicquid factum eſt, iã erat vita in eo*, id eſt, iam in ipſo quodãmodo viuebat, quod Auguſtino non diſplicet, & Platonis ideas reſipit. Alij legunt, *Quod factum eſt in ipſo, vita erat:* quam lectionem non rectè tribuit Auguſtino Eraſmus in hunc locum ſcribens, quum diſertè eam reprehendat lib. 5 de Geneſi ad literam, cap. 13. Non, inquit, ita pronuntiare oportet, *Quod factum eſt in illo, vita eſt:* quid enim non in illo factum eſt? Theophylactus demum tertiam diſtinctionẽ adfert cuiuſdam ex veteribus qui legerit, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ, id eſt, *& ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt in ipſo.* Deinde adſcripto puncto ſubnectit, *Vita erat, & vita erat lux hominũ.* Chryſoſt. verò omnes has diſtinctiones reprehendit, aduerſus eos diſſerens qui contendebant Spiritum ſanctum, quem ipſi inter res creatas numerabant, intelligi in eo quod dicitur, *Quod factum eſt*, & ὃ γέγονεν oſtendit ad οὐδὲ ἓν pertinere, ita vt ἐν αὐτῷ ſit ſequẽtis verſiculi initium. Nanzianzenus quoque idem ſentit in Oratione περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: vt planè mirer quid Eraſmo in mentem venerit vt eum exiſtimaret cum Cyrillo ſentire. Hæc ſunt autem ipſius verba, οὐδὲ ἐκεῖνο φοβηθήσομαι, τὸ πάντα διὰ τοῦ υἱοῦ γεγονέναι λέγεσθαι, ὡς ἑνὸς τῶν πάντων ὄντος καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. πάντα γὰρ ὅσα γέγονεν, εἴρηται, οὐχ ἁπλῶς ἅπαντα. οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ, οὐδ᾽ ὅσα μὴ γέγονεν. Hæc ille, quæ manifeſtè oſtendunt eum coniunxiſſe ὃ γέγονεν cum οὐδὲ ἓν, tanquam exceptionem, qua res creatæ à non creatis diſtinguantur. Epiphanius quoque contra Ariomanitas, & in Anchorato, duobus locis eos diſertè reprehendit qui aliter diſtinguunt, vitiato tamen exemplari Græco, vt res ipſa oſtendit. Idẽ κατ᾽ Ἀνομοίων apertè poſt ὃ γέγονεν diſtinguit. Præterea in omnibus manuſcriptis codicibus, vno duntaxat excepto, hanc diſtinctionem inuenimus. Theophylactus quoque pro nobis facit. Itaque non dubitauimus hanc lectionem cęteris anteponere, quia planam habet ſententiam: & doctiſſimorum interpretum Græcorum auctoritate nititur. Quod autem adfert Eraſmus, ſibi magis placere lectionem quam hodie vulgò ſequitur Latinorum vſus (quia apud hunc Euangeliſtam fere ſemper ex proximo membro ſumitur gradus ſequentis, vt, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deũ, & Deus erat verbum.* Et paulo pòſt, *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt:* quaſi idcirco etiam legendum ſit, *Et ſine eo factum eſt nihil: quod factum eſt, in ipſo vita erat,*) id non eſt eiuſmodi vt magnopere nos debeat mouere.

Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων·	4	In ipſo vita erat, & vita erat Lux illa hominum:	4	*In ipſo vita erat, & vita erat Lux hominum:*
Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.	5	Et Lux iſta in tenebris lucet ſed tenebræ eam non comprehenderunt.	5	*Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*

4 *In ipſo*, ἐν αὐτῷ: id eſt *Per ipſum*, ipſius videlicet vi & efficacia, ac proinde Filius eſt verè Iehoua, quoniam idem vitam indidit qui fecit vt exiſterent. Loquitur enim de vita creata quam ipſe Sermo creauit. Itaque præpoſitio ἐν idem declarat atque διὰ in ſuperiore membro, & cauſam vitæ effectricem ac conſeruatricem declarat, ex idiotiſmo Hebræorum, quem ſæpe iam obſeruauimus. Nã ſubtilius quàm par ſit arguentantur qui vitam explicant in Sermone fuiſſe antequam res conderentur, Platonicas ideas reuocando: quæ argutiæ mihi non placẽt. At illi impiè de Deo ſentiunt qui vitam in eo eſſe exiſtimant, quaſi ipſius eſſentia rebus permiſceatur: quam blaſphemiam iam non puduit noſtra memoria impuriſſimos illos Poſtellum & Seruetum affirmare: tanti eſt voculæ vnius obſeruatio. Et tamen vel ipſe quotidianus ſermo potuerat illos erudire. Nam quum vitam ac ſalutem noſtram in aliquo homine ſitam eſſe dicimus, quis eſt cui in mentem veniat iſta naturæ permiſtio? ac quis nõ potius de poteſtate, virtute, auctoritate alicuius hominis cogitet? Itaque Cyrillus quum hunc locum rectè explicaret, non ſimpliciter dixit ipſum cunctis commiſtum, vitam eorum fieri, ſed QVASI commiſtum: quam particulam Eraſmus, quum eius ſentẽtiam annotaret, certè non debuit prætermittere. Nec aliter, opinor, Virgilius, quanuis ſola naturali Dei notitia præditus, dixit, mundi molem à Deo ſiue Spiritu agitari, quæ magno illi corpori ſeſe miſceat. Eadem ratio eſt explicandi illius quod ait Paulus Act. 17.28, nos in Deo viuere, moueri, & eſſe. ¶ *Vita*, ἡ ζωή. Additus articulus diſtinguit id vitæ genus de quo dicturus eſt, nimirum vitã humanam, ab ea quam indefinitè ζωὴν vocarat, communem omnibus animantibus. Sed hæc diſtinctio non videtur ſatis propriè hoc loco exprimi in Latino ſermone potuiſſe. Nam ſi dicas, *Vita illa*, quum vitæ nomen præceſſerit, videbitur huius pronomis vis eſſe ἀναφορικὴ potius quàm διακριτική. Poteſt etiam Sermo dici ἡ ζωή, id eſt vita, ab effectu, quia videlicet is eſt qui viuificat. ¶ *Erat*, ἦν. Erat, videlicet iam tum quum per eum eſſent facta omnia: alioquin dixiſſet ἐστί, *eſt*. ¶ *Erat*, ἦν. Iterum habenda eſt ratio præteriti imperfecti, quod vſurpauit Euangeliſta potius quàm præſens aut præteritum, vt ſignificaret lucẽ iſtam homini pręluxiſſe ab ipſo ſtatim initio ipſius cõditi. ¶ *Lux illa*, τὸ φῶς. id eſt, vis illa rationis & intelligentiæ in hominum animis accenſa ad ipſum tanti boni auctorem agnoſcendum: niſi potius malimus Vitam illam, id eſt Sermonem viuificantem, ab effectu Lucem vocari, quòd hominem rationis luce donarit: quę interpretatio nititur veterum auctoritate, & optimè cohæret cum iis quæ proximè ſubiiciuntur. Siue autem pro huius lucis auctore, ſiue pro ipſo lucis munere accipias, adiunctus erit articulus, declarandæ vel creatoris auctoritati, vel muneris pręſtantiæ. Nam alioqui dicendum erat ζωὴ ἦν τὸ φῶς ἀνθρώπων, ſicut dixit, λόγος ἦν ὁ Θεός. Sed prorſus hallucinantur qui putant hîc non agi de naturali humanæ rationis luce, qualis ante lapſum fuit, quòd ipſa orationis ſeries demonſtret Euangeliſtam ſenſim à creationis ſtatu, ad tenebras, id eſt eius lucis amiſſionem, ac deinceps ad eius lucis inſtaurationem progredi.

5 *Et lux iſta*, καὶ τὸ φῶς: id eſt, Quæ lux. Solẽt enim Hebræi loco relatiui ſæpe copulatiuam coniunctionem vſurpare, adiecto aut ſuppleto antecedente, vt annotauimus Marci 1.10, & alibi ſæpe. Quum autem lux iſta non tantùm opponatur tenebris, ſed etiam dicatur non potuiſſe à tenebris comprehendi: omnino cogimur lucis nomine non ipſam humanam rationem & intelligentiam, ſed τὸν λόγον, creatorem illius lucis, intelligere. Ex quo etiam apparet Tenebras hîc vocari hominis mentem qualis poſt lapſum euaſit, & ita vno verbo ſignificaſſe Euangeliſtam tum qualis fuerit initio homo quum Sermo creator illum hac luce donaret, qua ſeipſum homo ſic priuauit, vt nihil aliud ſit quàm tenebræ, extra peculiarem in eo illo Sermone incarnato gratiam, & in integrum reſtitutionem eorum, quibus poſta dicet datum eſſe vt ſint Dei filij. Denique tenebras vocat intelligentiam carnis ſiue ψυχικήν, de qua loquitus Apoſtolus Rom. 8, 7. Quod autem Chryſoſtomus, & alij nonnulli ipſum ſequuti, κατέλαβον interpretantur, *Obruit*, ſiue *obſcurauit*, quaſi ſignificetur nullis tenebris opprimi potuiſſe hanc lucem, mihi quidem abſurdiſſimum videtur. ¶ *Lucet*, φαίνει. nempe in mundo, quatenus eſt ſapientæ Dei ſpeculum limpidiſſimum, in quo tamen tenebræ planè nihil vident. Rom. 1, 20. 1. Cor. 1. 21. ¶ *Non comprehenderunt*, οὐ κατέλαβον: id eſt percipere non potuerunt, vt ab ea illuſtrarentur, atque adeo non agnouerunt, vt ipſe paulo pòſt loquitur verſu decimo, qua de re ſcribitur Act. 14. 17, & 17. 25, & Rom. 1. 20, & alibi paſſim.

Matth.3.1
marci 1.1
luc.3.2

Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης·	6	‖¨Fuit ¨homo miſſus à Deo, cui nomen Iohannes:	6	*Fuit homo miſſus à Deo cui nomen erat Iohannes:*
Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι᾽ αὐτοῦ.	7	Is venit ad *dandum* teſtimonium, *id eſt* vt teſtaretur de illa luce, vt omnes ¨per eum crederent.	7	*Hic venit in teſtimoniũ, vt teſtimonium perhiberet de lumine, vt omnes crederent per illum.*
Οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ᾽ ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.	8	Non erat ille ¨Lux illa, ſed *miſſus fuit* vt teſtaretur de illa Luce.	8	*Non erat ille, Lux, ſed vt teſtimoniũ perhiberet de Lumine.*
Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.	9	*Hic* ¨erat ¨Lux illa vera quæ illuminat omnẽ hominem ¨venientem in mundum.	9	*Erat Lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum.*
Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.	10	In mundo erat, ¨& mundus ¨per eum factus eſt: ſed mundus eum ¨non agnouit.	10	*In mundo erat & mũdus per ipſum factus eſt: & mundus eum non cognouit.*
Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.	11	¨Ad ſua venit, & ſui eum non ¨exceperunt.	11	*In propria venit, & ſui eum non receperunt.*

6 *Fuit*, ἐγένετο. Iam accedit Euangeliſta ad alteram ipſius lucis longè aliam patefactionem, quum videlicet ipſa Lux ſeſe videndam in terris exhibuit, obiens etiam Euangelij miniſterium. quamobrem etiam à Iohannis præconio incipit, non quòd tunc demum Sermo cœperit eſſe lux Eccleſiæ ſaluifica, ſed quoniam tunc primùm ipſe ſemetipſum antea duntaxat promiſſum, reipſa exhibuit Iohanne ipſi præſenti præeunte. ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. Etſi hæc vox ſæpe ex idiotiſmo Hebræorum vſurpatur pro particula τὶς Quidam: tamen aſſentior Chryſoſt. qui exiſtimat Euãgeliſtam ita voluiſſe eis occurrere, qui ex Iohanne Angelum fecerunt, Malachiæ nimirum teſtimonio abuſi.

7 *Per eum*, δι᾽ αὐτοῦ. Per ipſum videlicet Iohannem, id eſt,
* eius miniſterio, ſicut Syrus interpretatur. Nam quum de Chriſto ipſo agitur, vſurpari potius ſolet particula εἰς vel ἐπὶ vel ἐν pro εἰς, præcedente verbo πιστεύειν. vt infrà, 12.36. Act.9.42. Rom.9.33.

8 *Lux illa*, τὸ φῶς. Lux illa videlicet de qua diximus, id eſt ſermo ille, qui vnus poteſt noſtras tenebras illuſtrare, vt infrà, 8.12. Eſt ergo vis articuli διαφορικοῦ. Nam alioqui additur etiam articulus Matt.5.15. vbi dicit Dominus Apoſtolis ſuis, Vos eſtis τὸ φῶς: id eſt lux mundi. Et, Luceat τὸ φῶς, id eſt lux veſtra. Item infrà, 5.34. vbi de hoc ipſo Iohanne loquẽs Dominus, Ille, inquit, erat ὁ λύχνος ὁ καιόμενος: id eſt lucerna illa ardens, additis articulis duobus: quod miror non fuiſſe à Cyrillo annotatum.

9 *Erat*, ἦν. Nempe etiam antequàm mitteretur Iohannes aut ipſemet in mundum veniret, patefacturus ſapientiam quam caro & ſanguis (id eſt tenebræ) non capiunt. ¶ *Lux illa vera*, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν: id eſt, quę propriè meretur Lucis nomen, id eſt (vt loquitur pro ſuo modulo Plato) αὐτόφως: quum natura luceat, non participatione, & cæteros illuſtret. Hæc vitæ & lucis nomina accipio pro attributis. Itaque ante verbum ἦν ſubaudio οὗτος, vt ſit hæc integra propoſitio, Iſte, de quo nimirum hîc agitur, & qui cũ Iohanne cõparatur, eſt Lux illa vera. Vetus interpres ad verbum, *Erat Lux vera*, neglectis etiam articulis. Eraſmus, *Erat Lux illa, lux vera*: quaſi ſcriptum ſit, τὸ φῶς ἦν τὸ ἀληθινὸν, ſcilicet φῶς: quæ verborum traiectio nimis eſt violenta: quanuis ſententiam ipſam rectè alioqui expreſſerit, præſertim in Annotationibus. ¶ *Venientem in mundum*, ἐρχόμενον εἰς κόσμον, id eſt naſcentem, vt explicat Chriſtus ipſe hoc dicendi genus infrà, 18.37. Quod autem nonnulli participium ἐρχόμενον putant poſſe ad τὸ φῶς referri, vt ita conuertas, Hæc eſt Lux illa vera quę veniens in mundum illuminat omnem hominem: id, inquam, videtur violentum, & tractationem huius argumenti, id eſt manifeſtationis Chriſti, confundere. Malo igitur ſignificari, nullum hominem naſci huius Lucis expertem. Nam infantes etſi vſum rationis non habent, aut certè perexiguum, tamen animo ipſo ſunt præditi, qui ſuaptè natura iam tum facultate aptus eſt ad intelligendum ac ratiocinandum, vt alicubi rectè docet Lactantius: quãuis quominus ἐνεργείᾳ id eſt actu, vt loquuntur, officium faciat, inſtrumentorum corporis infirmitas impediat. Apparet enim omnino ex iis quæ ſequuntur & vi horum verborum propria, hoc eſſe accipiendum de beneficio Chriſti toti humanæ genti cõmuni, ante lapſum, vt minimè neceſſe fuerit nodum hunc nectere, Qua ratione dicatur omnem hominẽ illuminare Chriſtus, quum tam multi in tenebris maneant: quaſi de regenerationis gratia hîc agatur, quæ filiis Dei peculiariter eſt deſtinata. Eſt enim hic verſiculus cum proxime cõſequente ἐπεξεργασία verſ. quarti & quinti.

10 *Et mundus per ipſum factus eſt*, καὶ ὁ κόσμος δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο. vel, *nam mundus*. Hoc enim additum eſt ad explicandum & confirmandum illud, In mundo erat. Nam, inquit, mundus per ipſum factus eſt: itaque tota ipſius diſpoſitio, imò verò ſingularum mundi partium conſideratio, æternam opificis potentiam ac diuinitatem oculis hominum obiiciebat, vt ſcriptum eſt Pſal.19.1, & Rom.1.19 & 20. Ideo rurſus verbum ἦν explicandum eſt per præteritum imperfectum, quo ſignificatur hîc agi de Filij manifeſtatione, quæ cum ipſo mundo cœpit, elucente ipſius gloria ac maieſtate in rebus omnibus ab ipſo conditis. Alteram verò, qua manifeſtatus eſt in carne, aggredietur proximo verſiculo. ¶ *Per eum*, δι᾽ αὐτοῦ. Per eum qui eſt vera illa Lux. Neque enim ſubaudiendum eſt φωτὸς, quia dura eſſet loquutio, mundum factum eſſe per Lucem. quamobrem etiam in hoc verſiculo & duobus ſequentibus non vſurpauit pronomen αὐτὸ in neutro genere, ſed αὐτόν. Itaque initio verſiculi noni non ſuppleui τοῦτο ſed οὗτος: neque conuerti, *Hæc erat Lux illa vera*, ſed, *Hic erat Lux illa vera*. ¶ *Non agnouit*, οὐκ ἔγνω. Vulg. & Eraſ. *Non cognouit*. Ego malui vſurpare vocabulum Agnoſcendi: quia quanuis homines in denſis illis tenebris verſantes, quas peccatum inuexit, Deum propriè non cognouerint, tamen hactenus cognouerunt vt ſuo ipſorum teſtimonio conuincantur, quòd eum quem cognouerant, ne pro ſuæ quidem cognitionis modo agnouerint, id eſt coluerint, & gloria affecerint, vt declarat Apoſtolus Rom.1.21, & Act.14.16 & 17.

11 *Ad ſua*, εἰς τὰ ἴδια. Gall. *chez ſoy, ou ſur le ſien*, id eſt tum *ad populum ſuum*, (fuit enim Iſrael populus Domino peculiaris,) *tum ad terram ſuam*: ſicut Pſalm.84.1. Terra Iſraeli à Deo tradita, in qua vna verus Deus coleretur, terra Dei peculiari nomine dicitur, quũ alioqui poſtea Domini ſit facta terra vniuerſa, & quicunque terram incolunt: ſublato populorum diſcrimine. Vtraque verò hęc interpretatio in Latino ſermone videtur perobſcura, quum hoc dicendi genere nihil aliud declaretur quàm quod expreſſimus, vt etiam accipitur infrà 17.32, & Act.21.6, pro quo dicũt Hebræi לעמו [*lehamo*,] vel אל ארצו [*el artſo*.] Infrà verò 19.27, ſignificat אל ביתו [*el betho*:] i. domum ſuam, vel אליו [*elau*,] i. ad ſe, & 1. Theſ.4.11, πράσσειν τὰ ἴδια, declarat, ſua negotia curare. Hinc autem incipit Euangeliſta de altera illa Sermonis vitæ ac lucis peculiari & reali patefactione diſſerere, occurrens in primis illi obiectioni, Qui factum ſit igitur, vt Sermo à nullis ſit minus agnitus, quam domi ſuæ & à ſuis. ¶ *Exceperunt*, παρέλαβον. De propria ſignificatione verbi παραλαμβάνειν diximus Matt.1.20, quam hîc puto obſeruandam. Ita enim ſignificatur quòd ipſe Chriſtus alibi explicat, ſe nimirum à Patre exiiſſe, à Patre miſſum, à Patre datum, vt qui credit non pereat: ex quibus manifeſtò intelligitur, hinc incipere Euangeliſtam loqui de Chriſti in carne manifeſtatione. Neque obſtat quòd mox vtitur ſimplici verbo ἔλαβον. Eſt enim hoc ex Hebræorum idiomate explicandum, qui eiuſmodi compoſitis verbis carent: quamobrem etiam paulo ante, verſu 10. poſitum eſt ἔγνω pro ἐπέγνω.

Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ·	12	Quotquot autem eum exceperunt, dedit eis ¨hoc ius vt Filij Dei ¨ſint facti, *nempe* iis qui credunt ¨in nomen eius:	12	*Quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatē filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius:*	
Οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ᾽ ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν.	13	Qui non ¨ex ſanguine, neque ¨ex libidine carnis, neque ex libidine viri, ſed ¨ex Deo geniti ſunt.	13	*Qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt.*	Mat.1.16 luc.2.7
Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, (καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς) πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.	14	‖ Et ſermo ille ¨factus eſt ¨Caro, & ¨cōmoratus eſt ¨inter nos, (& ‖ſpectauimus ¨gloriā eius, gloriā *inquam*, ¨vt vnigeniti ¨*egreſſi* à Patre) ¨plen⁹ gratię ac veritatis.	14	*Et verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis, (& vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre) plenum gratiæ & veritatis.*	Matt.17.2 2.Pet.1.17

---

12 [*Hoc*] *ius*, ἐξουσίαν. id eſt, hoc iure & hac dignitate eos dignatus eſt, vt eos pro filiis adoptaret. ſicut & Cyrillus explicat. Nam hoc totum nihil aliud declarat quam gratiam υἱοθεσίας, quam meritò vocat ἐξουσίαν, i. ἀξίωσιν, vt ſcribit Paulus 2.Theſ.1.5 & 11, quum hac ratione ſimus Dei hæredes, cohæredes autem Chriſti. Itaque Caſtellio & alij eiuſdem farinæ, qui ἐξουσίαν interpretantur quaſi duntaxat ſignificet eligendi poteſtatem, & hoc loco abutuntur vt liberum ſuum arbitrium ſtabiliant, (quod & ipſum dicunt à gratia non penitus præſtari, ſed præueniri duntaxat & adiuuari) ij nunquam intellexerunt quid beneficij per Chriſtum fide conſequamur: nempe vt nō modo filij Dei eſſe poſſimus ſi velimus, ſed velimus & ſimus. Vulg. *Poteſtatem filios Dei fieri.* Quidam etiam Auctoritatem conuertunt: quæ interpretationes poſſunt etiam rectè explicari. Sed tamen quum alibi ſæpe ἐξουσίαν conuerterimus Poteſtatem & Auctoritatem, vtrunque hoc loco repudiauimus: quia non agitur de poteſtate quam habemus in alios inferiores, ſed de eo dignitatis gradu quem obtinemus apud eum qui eſt ſupra omnia. Eraſ. *Vt liceret filios Dei fieri*, Sophiſtas fortaſſis ſequutus, & ſuum in primis Origenem, quorum opinionem antea reiecimus. Idem tamen in Paraphr. & piè & eleganter totum hunc locum expoſuit. ¶ *Sint facti*, γενέσθαι. Vel vt ſint. Vide Matth. 5.45. Vulg. *Fieri*, γίγνεσθαι. ¶ *In nomen eius*, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Poterat dicere εἰς αὐτὸν, in eum. Sed illud dicendi genus videtur tacitè includere Euangelium prædicatum, quòd ſit fidei obiectum.

13 *Ex ſanguine*, ἐξ αἱμάτων. Heb. מדמים [*middamim*,] Sic vocat genitale ſemen & ſpurcā hominis γέννησιν φυσικήν. de qua Ezec.16. Neque verò hęc ſunt indigna quæ hoc loco ſaltē attingātur, quum ab iſtis non abhorreant ipſi etiam Prophetæ, vt oculis hominum ſubiiciant miſeram & ſordidā ipſorum originem. Hîc autem nemo non videt ſpiritualem illam & ſanctorum ex gratia in Chriſto ἀναγέννησιν cum impuro illo & naturali hominis ortu conferri: de quo quum loqueretur Dauid. *Ecce*, inquit, *in iniquitate ſum formatus, & in peccato concepit me mater mea.* Cæterùm quod Auguſtinus de ſeminis paterni ac materni commiſtione diſſerit, quaſi idcirco Euangeliſta ſit vſus multitudinis numero, medicis relinquo: certè non videtur hoc ſuo loco obſeruatum, quum ſit potius enallage numeri ex Hebraico idiotiſmo. vt Gen.4.10 Ezech. 16,6, & 9 & alibi ſæpe, Et Tertull. bis hunc locum citans, ſingulari numero rectè ex Latinæ videlicet linguæ more vſus eſt. ¶ *Ex libidine carnis*, ἐκ θελήματος σαρκός. Annotauimus Mar.10.35, τὸ θέλειν accipi pro ἐπιθυμεῖν. Itaque quum de cupiditate omnium vehementiſſima hîc agatur, Voluntatis nomen quo vſi ſunt Vetus interpres & Eraſmus, non dubitaui expungere, tanquam non ſatis hoc quidem loco expreſſum. Quod autem nonnulli Carnis appellatione fœminam intelligunt (nimirum quia ſubiecit Iohannes οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός) non video cur approbem, quanuis nonnihil eiuſmodi adferat etiā Theophyl. Imò verò Carnis nomine intelligitur fœda illa & impura hominis cōcretio naturalis ſiue carnalis, quę ſpiritui opponitur paſſim, ac præſertim infrà, 3.6. Nā tota illa Chriſti cum Nicodemo diſputatio hûc pertinet. ¶ *Ex Deo*, ἐκ Θεοῦ. id eſt cæleſti Sancti Spiritus virtute, illos, quod ad qualitates attinet, refingente. Nec enim præpoſitio EX materiem, ſed cauſam verè efficientem declarat.

14 *Factus eſt*, ἐγένετο. Aſſumptione videlicet humanæ naturæ in perſonæ vnitatem, non mutatione vlla immutabilis naturæ. Id eſt hypoſtaſis τοῦ λόγου facta eſt hypoſtaſis aſſumptæ humanitatis. Itaque non natura ipſa ſimpliciter ſed hypoſtaſis τοῦ λόγου dicitur eſſe homo. ¶ *Caro*, σάρξ. Heb. בשר [*baſchar*,] id eſt, Homo per ſynecdochen, vt Eſa.40.5, & Ioel.2.28. Itaque non minus ineptus quàm impius erat Apollinaris quum ex hoc loco vrgeret animam hominis non fuiſſe à Chriſto aſſumptam: quod ſi verum eſſet, adhuc hæreret animus noſter in ea maledictione cui eſt obnoxius. ¶ *Commoratus eſt*, ἐσκήνωσεν. id eſt παρῴκησεν, de quo diximus Matth.2. verſu 23. Videtur autem alludere ad veteris tabernaculi figuram. Eſt enim hoc vocabulum à tabernaculis ſeu tentoriis deductum: ex quo intelligitur, Chriſti moram apud nos temporariam fuiſſe. Nam quod nonnulli ex veteribus appellatione Tabernaculi, corpus intelligūt, (ſicut etiam accipitur 2.Pet.1.13 & 14) putántque ita diſtingui duas in vno Chriſto naturas, quum alius ſit qui habitat, alius in quo habitatur, mihi quidem non placet. Scimus enim Neſtorium hac arrepta occaſione, Chriſtum in duas perſonas diſcerpſiſſe: & violenta eſt hæc expoſitio. Primùm, quia σκηνοῦν & σκηνοποιεῖν, non minus differunt quàm In tabernaculo commorari, & Tabernaculum ipſum conſtruere: quod diſcrimen Eraſmus in ſuis Annotationibus confundit. Deinde hæc eadē expoſitio cogit nos interpretari, *In nobis*, i. in corpore huic noſtro ſimili: quam declarationem nemo non videt (opinor) eſſe detortam, quanuis quorundam veterum auctoritate nitatur. Certe quū Paulus de Deitate Chriſti loquitur Coloſſ.2.9, non dicit Deitatem commoratam eſſe in ipſius corpore, ſed ipſam Deitatem corporaliter (id σωματικῶς) habitare in Chriſto. Chriſti autem nomen, totum Chriſtum declarat, qui his verbis ſignificatur verè & reipſa Deus eſſe, non participatione aut nuda ſanctificatione ἐνεργητικῇ, vel quaſi Deitas tanquam hoſpitio vſa ſit ipſius humanitate: non autem illi, vt loquuntur in ſcholis, perſonalitatem ſuam vnitione perſonali tribuat. At enim, inquies, nihil dicitur eſſe in ſeipſo. Neque verò nos dicimus λόγον eſſe in ſeipſo, id eſt, hypoſtaſin filij in ſua hypoſtaſi, ſed eſſe in Chriſto toto, id eſt ὅλως conſiderato. Sicut ſpiritus hominis dicitur eſſe in homine, 1.Corinth.2, 11. Sic pars dicitur eſſe in toto, genus in ſpecie, & ſpecies in indiuiduo. Deinde vtitur verbo κατοικεῖν, quo fixum & perenne domicilium declaratur: neque dicit κατῴκησεν, ſed κατοικεῖ, præſenti tempore vtens, quum Iohannes vtatur verbo σκηνοῦν quod (vt antè dixi) temporariā commorationem, non autem habitationem declarat: & quidem præterito tempore ἐσκήνωσεν, quia deſiit iſta commoratio Chriſti inter nos, quum iam in cæleſtibus ſedeat, vbi nobis quærendus eſt per fidem. Ergo Pauli locus ille non rectè poteſt cum iſto conferri. ¶ *Inter nos*, ἐν ἡμῖν. Vulg. *In nobis*. quam interpretationem proxima annotatione refutauimus: & hoc etiam quod ſubiicitur, Et ſpectauimus eius gloriam, ſatis refellit, nec diſſentit Syrus interpres. Hoc quum rectè annotaſſet Eraſm. poſtea à ſeipſo viſus eſt diſſentire, quum ſic interpretatur ἐσκήνωσεν, quaſi ſignificet, Habitaculum ſiue domicilium fecit in nobis, vt (inquit) intelligamus eum cœpiſſe habitare in nobis, nec tamen deſiiſſe. Hoc verò quid aliud eſt quàm Chriſti corpus adhuc in terris collocare? quod tamen Petrus teſtatur fore vt cæli capiant vſque ad tempora reſtitutionis omnium? Neque verò Chriſti præſentiam tollimus ex Eccleſia, cum qua ſe perpetuò futurum dixit: ſed Spiritus ſancti virtute præſentiæ carnis modum definimus, ne imaginariam Chriſti in cælum aſcenſionem conſtituamus.

¶ *Gloriam*, δόξαν. Sic vocat quicquid in Chriſto diuinam maieſtatem velut hominū oculis ſubiecit. Caſtellio *Splendorem* interpretatur, & ad Chriſti transfigurationem reſtringit. ſed ineptè, vt alia pleraque, ſicut liquet ex iis quæ ſcribuntur infrà, verſ. 49, & 2.11, & aliis innumerabilibus locis. ¶ *Vt*, ὡς. Hoc eſt quod Heb. vocant כף אמיתית [*chaph amittith*,] qua particula videlicet non ſimilitudo dũtaxat, ſed ipſa rei veritas ſignificatur, vt etiam Chryſoſtomus rectè obſeruauit. ¶ [*Egreßi*] *à Patre*, παρὰ πατρός. Suppleui participium ἐξελθόντος, quo vtitur ipſe Chriſtus infrà, 16.27. & 28. item 17.8. Licuit etiam interpretari, Qui eſſet à Patre. ſubaudito participio ὄντος. ſic enim & ipſe loquitur infrà, 7.29. Cyrillus tamen, & Valla & Eraſmus eũ ſequuti, malunt παρὰ πατρὸς coniungere cum δόξαν, vt ita conuertas, Gloriam vt vnigeniti à Patre, videlicet profectam. Sed hæc traiectio mihi videtur parum neceſſaria. Deinde quod idem Eraſ. poſt Vallam μονογενοῦς putat conuerti poſſe *Vnicum*, mihi quidem non placet. nam Vnicus etiam dici poteſt qui ex multis fratribus ſolus patri ſupereſt: vnigenitus autẽ dicitur Chriſtus, diuinæ propriè naturæ reſpectu non humanæ: niſi quatenus hic homo in illa τοῦ λόγου hypoſtaſi ſubſiſtit vt vnus tantum ſit Dei Filius vnigenitus, Deus & Homo: quod totum myſterium pulcherrimè verbis iſtis in libello de Trinitate explicatur: quem alij Tertulliano alij Nouatiano tribuunt. *Hic eſt* inquit *legitimus Dei Filius qui ex ipſo Deo eſt, qui dum ſanctum iſtud aſſumit, & filium hominis ſibi annectit, & illum ad ſe rapit & traducit connexione ſua & permixtione præſtat, & Filium illum Dei facit quod naturaliter non fuit, vt principalitas nominis iſtius* FILIVS *Dei in Spiritu ſit Domini, qui deſcendit, & venit, & ſequela nominis iſtius in Filio Dei & hominis ſit, & merito conſequenter hic Filius Dei factus ſit, dum nõ principaliter Filius Dei eſt.* ¶ *Plenus*, πλήρης. Sic ſcriptum inueni in omnibus noſtris manuſcriptis exemplaribus, exceptis duobus, in quibus ſcribitur πλήρη: quæ lectio non video quomodo cohærere poſſit, niſi ad ἐθεασάμεθα referamus, ita vt maior fuerit habita ratio ſententiæ quàm verborum. Sed malo πλήρης legere, vt legit etiam Epiph. aduerſus Samoſatenianos, & connectere cum ὁ λόγος, ita vt illud καὶ ἐθεασάμεθα vſque ad πατρὸς includatur parentheſi. Vetus interpres conuertit, *Plenum*, ſed nominãdi caſu, vt rectè obſeruauit Valla, qui τὸν λόγον interpretatur *Verbum*: Quod autem Eraſmus coniectat poſſe hæc connecti cum ſequente verſiculo, quaſi his titulis ornetur Iohannes, poſſet fortaſſis etiam confirmari etymologia ipſius nominis, quia יוחנן [*Iochanan*] declarat gratioſum. Sed iſtæ argutiæ fruſtra captantur: & præterquam quòd hæc diſtinctio nullius exemplaris auctoritate confirmatur, ea quæ ſequuntur ſatis indicãt hæc de Chriſto dici, & ita accipienda, vt ipſa gratię & veritatis οὐσίᾳ vnctam fuiſſe Chriſti carnem intelligamus, hypoſtatica vnione, ſicut omnia ipſius cum dicta tum facta demonſtrarunt, id eſt iſtius vnitionis effecta in ipſa carne.

Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε, λέγων, Οὗτος ἦν ὃν εἶπον, Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.	15	Iohannes ¨teſtatus eſt de eo, & ¨clamauit, dicens, ¨Hic eſt ¨de quo dicebam, ∴ *Is* qui poſt me venit, ∴ antepoſitus eſt mihi: ¨quia prior me erat.	15	*Iohannes teſtimonium perhibet de ipſo, & clamat. dicens, Hic erat quem dixi, Qui poſt me venturus eſt, ante me factus eſt: quia prior me erat.*

15 *Teſtatus eſt*, μαρτυρεῖ. Vulgata & Eraſmus, *Teſtatur*. Sed exiſtimo temporis eſſe enallagen Hebræis familiarem, vt infrà, 4.28. quanuis durior ſit hic tranſitus à præſenti ad præteritum. Ideo Cyrilli interpres vertit, *Teſtatur & clamat*. Chryſoſtomi verò interpres ſibi non conſtat. Syrus autem interpres, per præteritum vertit. Mihi tamen non diſplicet quod ab aliis annotatur, vſurpatum eſſe tempus præſens ab Euangeliſta, vt ſignificetur perennis auctoritas huius teſtimonij: quaſi etiamnum hodie hæc teſtaretur Iohannes. quam emphaſin ſiquis ſeruatam voluerit, conuertat hoc modo, *Iohannes teſtatur de eo, & clamauit, dicens*, &c. ¶ *Clamauit*, κέκραγε. Id eſt apertè & liberè declarauit. vt rectè obſeruat Chryſoſt. ¶ *Hic eſt*, οὗτος ἦν. Vetus interpres & Eraſmus. *Hic erat*. Ego verò non video quis locus ſit præterito imperfecto in hoc ſermone. Certè Cyrilli interpres vtitur præſenti in libro de Fide ad reginas, & hanc enallagen τοῦ ἦν pro ἐστὶ doctiſſimus Budæus annotauit, citans hæc verba Aphrodiſ. in primum Topicorũ, vbi explicat Ariſtotelicum illud, τὸ τί ἦν εἶναι. Τὸ ἦν, inquit οὐχ ὡς παρεληλυθότος χρόνου δηλωτικῷ κέχρηται νῦν ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἐστὶ συνήθως δ' ἐν ἡ τοιαύτη ἐστὶ χρῆσις. ὁ γὰρ λέγων τοῦτο ἦν. ἴσον λέγει τῷ τοῦτό ἐστι· καὶ ὁ λέγων, τίς ὁ κόπτων ἦν τὴν θύραν, τίς ἐστιν ὁ κόπτων, λέγει. ¶ *De quo*, ὅν: i. περὶ οὗ, vt ipſe explicat infrà, verſu 31. Sic Ariſtophanes, λέγε εἴ σοι δοκεῖ λακεδαίμονα, pro περὶ λακεδαίμονος. ¶ [*Is*] *qui poſt me venit*, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος: id eſt, is qui me ſequitur, ſiue qui ad me etiam accedit, quaſi vnus ex baptizandis auditoribus. Quamobrem qui ad Chriſti ætatẽ hæc referunt, (in qua opinione video eſſe non tantùm Auguſtinum, ſed etiam Epiphanium aduerſus Ariomanitas,) quoniam videlicet Ioannes ſex menſibus maior natus fuit quàm Chriſtus, ij etſi nihil falſum aut impium tradunt, tamen non ſatis aptè hunc locum explicant. Quid enim eſt momenti in eo poſitum, quòd Iohannes aliquot menſibus maior natu eſſet quàm Chriſtus? Rectius ergo Chryſoſtomus & Cyrillus ad prędicationis munus referunt. Videbat enim Iohannes quæ eſſet Iudæorum de ſe opinio, à qua quum ipſos vellet reuocare, Quid in me obſtupeſcitis? inquit: imò verò ſcitote illum nunc ad me quaſi diſcipulum venire, qui tamen reipſa eſt infinitis partibus mihi anterior, illum igitur creſcere oportet, me verò minui, vt ipſe apertè dixit infrà, 2.30. Cæterùm addidi particulam *Is*, vt perſpicuitati ſtuderem. Nec enim Eraſmus rectè conuertit, *Qui quum me ſequeretur*, quum hæc non cohæreant cum οὗτος, ſed cum verbo εἶπον. Nam alioqui ὃς ἐρχόμενος dicendum fuerat potius quàm ὁ ἐρχόμενος. Deinde quod ad participiũ ἐρχόμενος attinet, poteſt quidem etiam conuerti per futurũ tempus, vt diximus Matt. 3.11, & ita interpretantur Chryſoſtomus & Vetus interpres: (hæc enim quæ nunc præſente Chriſto repetit Iohannes, proculdubio dixerat ante quam Chriſtus ipſe Iohanni conſpiceretur) ſed tamen illud malui explicare præſenti tempore, vt Iohannem ſciamus de eo loqui cuius proximus ſit ad docendum aduentus atque adeò qui iam ſit in via. ¶ *Antepoſitus eſt mihi*, ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Hoc nonnulli referunt ad Chriſti deitatem, quæ æterna eſt. Fateor τὸ ἔμπροσθεν etiam dici de tempore, ſed nuſquam in his libris poſitum aliter quam de ſitu loci inuenio: & propriè γίνεσθαι non ſignificat τὸ εἶναι, ſed fieri, ſiue exiſtentiæ reſpectu, veluti quum dicitur ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, *Sermo factus eſt caro*: & Gal. 4. 4. dicitur filius γενόμενος ἐκ γυναικός, *factus ex muliere*: ſiue de accidentibus ipſi exiſtentiæ, vt quum dicitur eodem loco Chriſtus γενόμενος κατὰ νόμον, quibus & aliis ſimilibus locis nego τὸ γίνεσθαι rectè cõuerti Eſſe ſiue Exiſtere. Neque dixit Chriſtus infrà, 8.58, ἔμπροσθεν τοῦ Ἀβραάμ, ſed πρὶν τοῦ Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι, non ἐγὼ γέγονα. id eſt. *prius quàm Abraham fieret*, (ſic enim vertendum eſt τὸ γενέσθαι, non autem Eſſet, vt ſit etiã antitheſis inter εἰμὶ & γενέσθαι) Ego ſum. Quum autem in prioribus editionibus hunc locum partim αὐτολέξει ſim interpretatus *Ante me fuit*. ex alterius potius quàm meo iudicio: partim etiam, expreſſa rectè ſententia (cuius habeo idoneos auctores Auguſtinum ſic diſertis verbis iſtud explicantem libro loquutionum ſeptimo: Chryſoſt. explicantem locum Apoſtoli Heb. 1.4, & Cyrillum non aliter de hoc diſſerẽtem) verterim *prælatus eſt mihi*, nunc vti malui participio *Antepoſitus*, quod propius ad verba contextus accedat, metaphora quoque ſeruata. Hoc enim propriè dicitur de iis qui ordine ſunt ante alios collocati, vt Domini, quos pediſſequi: præceptores, quos diſcipuli ponè ſequuntur. Denique τὸ ἔμπροσθεν ſitum honoratiorem & à conſequenti præſtantiam declarat. Itaque Epiphanius κατ' Ἀρειομανιτῶν non ſatis aptè hæc explicat de eo præſentiæ modo quo æternus Sermo ſeſe mundo conſpiciendum præbuit, antequam homo fieret: qua de re dictum eſt ſuprà, verſu 10. Ineptiſſimè autem ille Pſeudorigenes hęc perinde accipit acſi Iohannes diceret Chriſtum ſibi obiectũ ac cognitum fuiſſe iampridem, nempe quum Maria inuiſeret Eliſabetam: quæ hiſtoria refertur Luc. 1.41. Sed non eſt negligendum quod Chryſoſtomus obſeruat, Iohannem, quanuis de re futura loquatur, (adhuc enim erat obſcura Chriſti fama quum Iohannes hæc diceret) tamen γέγονεν verbum præſentis temporis vſurpare, ex Prophetarum conſuetudine, quam & ipſam alibi obſeruauimus. Vulg. conuertit ad verbum, *Ante me factus eſt*, perobſcurè: vnde factum fuit vt hic locus non vno modo à Sophiſtis corrumperetur, Arianis præſertim græcam vocem γέγονεν, quam ille vertit Factus eſt, ſic accipientibus, quaſi hic a-

gatur

agatur de Chriſti ortu, aut quaſi hæc perpetua vis ſit verbi γίνεσθαι, vt naturæ alicuius conditæ originem declaret. Sic enim iſti interpretabantur ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ſiue ἐγένετο, vt nonnulli legunt. quaſi ſignificet πρὸ ἐμοῦ ἐκτίσθη, creatus eſt priuſquam ego. At ego iſtos libenter rogem vt vel vnum ex noui Teſtamenti libris exemplum proferant, in quo ἔμπροσθεν tempus declaret. Deinde ſi quoties verbum γίνεσθαι occurret, οὐσίας initium imaginemur, quot vnius hominis creationes imaginabimur? Sed hæc petere ex aliis licebit. ¶ *Quia prior me erat* ὅτι πρῶτός μου ἦν. Πρῶτος pro comparatiuo πρότερος poſitum eſt, vt oſtendit quòd de duobus inter ſe comparatis eſt ſermo. Nam alioqui principem & primarium declarat, vt Luc.19.47, Act. 25.2. & alibi ſæpe. quamobrem etiam nonnulli πρῶτός μου interpretantur Princeps meus: quod mihi quidem durum & inſolens videtur. Cæterùm hoc loco diligentius expenſo quàm antea, ἀντανάκλασιν eſſe puto in nomine πρῶτος, quod & loco & tempore, & dignitate potiorem declarat. locum autem hîc ſignificare non poteſt, quoniam idem per idem probaret Iohannes, quod ineptiſſimum eſt. Declarat igitur præſtantiam, ſed Chriſto peculiarem & propriam ipſi vni ratione: nempe quaſi diceret Iohannes, Qui me ſequitur quaſi magiſtrum præeuntem diſcipulus quiſpiam, mihi antepoſitus eſt, idque optimo iure, quia infinitis modis præſtantior: quanuis ante docere cœperim quàm ille ſeſe mundo patefecerit. Erat enim iam tum quum ego inciperem exiſtere, Deus videlicet æternus, ſicut poſtea diſertè expoſuit infrà verſu 31. & 3.31, hunc locum velut interpretans. & ipſe Chriſtus de ſe teſtatur eodem loquendi genere infrà 8.58. *

Καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος·	16	‖ ¨Et ex plenitudine ipſius omnes accepimus, & ¨gratiam pro gratia:	16	*Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia:*
Ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.	17	Nam Lex illa per Moſen data eſt: gratia & veritas per Ieſum Chriſtum ¨præſtita eſt.	17	*Quia Lex per Moyſen data eſt: gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.*

16 *Et ex plenitudine ipſius.* καὶ ἐκ πληρώματος αὐτοῦ. In duobus codicibus pro καὶ ſcriptum legimus ὅτι, id eſt *nam:* quã lectionem ſequitur etiam Nonnus. Videntur enim iſta cũ proximè præcedentibus ita poſſe cohærere, vt vel complectantur alteram rationem cur Chriſtus fuerit Iohanni antepoſitus, vel declarent qua ratione Chriſtus ſit Iohanne præſtantior: quod poſterius probabilius eſt. Præſtantior me eſt Chriſtus, inquit Iohannes: nam & ego & omnes alij doctores, quicquid habuimus, ex hoc perenni fonte hauſimus. Sic igitur explicat Theophylactus. Sed lectori expendendum relinquo ánnon ſint potius iſta Euangeliſtæ verba, perinde acſi in ſuperiore verſiculo vſus eſſet obliqua oratione in Baptiſtę teſtimonio commemorando. Eſt enim familiare Hebræis rectam loquutionem pro obliqua vſurpare, & ab illa ad hanc tranſire, vt infrà verſu 19 & 20. & alibi ſępe. Deinde quod hîc ſubiicitur de Chriſti plenitudine, ex qua omnes ſumpſimus, videri poteſt multò probabilius & cõuenientius connecti cum eo quod ſine controuerſia dixerat Euangeliſta, Et habitauit in nobis plenus gratia & veritate. Deinde quia de ea gratia loquens quæ in homines eſt effuſa per Chriſti prædicationem, Nos omnes, inquit, de plenitudine eius accepimus, & gratiam pro gratia. Atqui ij quos alloquitur Baptiſta, Chriſtum adhuc ignorabant: & vt Chriſti officium nonnulli didiciſſent, tamen perobſcura erat hæc cognitio: vt cauſa non videatur fuiſſe ſatis idonea cur vteretur particula vniuerſali, & quidem Præterito tẽpore potius quàm Præſenti aut Futuro. Quòd ſi malimus ad eos Prophetas & ſanctos referre qui Baptiſtam precesserunt, quanuis vera erit ſententia (vidit enim Abraham diem Domini, & gauiſus eſt) tamen paulo longius petita videbitur, quia totus contextus oſtendit hîc agi de gratiæ copia, in fideles nonniſi poſt Chriſti aſcenſionem effuſæ: & manifeſtè Moſes ac cum Moſe omnes ſancti qui ſub Lege vixerunt, cõparantur cum Chriſto, & iis qui in temporis plenitudinẽ inciderunt: vt ipſe quoque Chriſtus apertè docet Matth. 11. 11, & 12, quæ antitheſis perierit ſi hæc de Baptiſta & prioribus Prophetis accipias. Poſtremò, quũ vtatur præteritis, ἐλάβομεν, ἐγένετο, ἐξηγήσατο, minus coactè iſta accipiuntur dicta ab Euangeliſta de ſe & iis omnibus qui, quũ hæc ſcriberet, in Chriſtum crediderant, & ampliſſimis donis Spiritus ſancti fuerant donati. Ex quibus certiſſimè apparet Chriſti hominis diuinitas, cuius teſtimonia hoc loco ab Euangeliſta colliguntur. Huc enim pertinet quod ſcriptum eſt Marci 16.17, Lucæ 24.49. infrà, 7.39. Act 1.5, & 2.33. Fateor tamen hæc poſſe excuſari ea ratione quam attulimus paulo antè, quum explicaremus illud ἔμπροσθέν μου γέγονεν, quòd ſoleant Prophetę de re futura loqui tanquam de re quæ iam acciderit. Sed nolim ad hanc ſolutionem confugere niſi coactus. Itaque (vt tandem abſoluam) ſi hæc accipiamus non pro Baptiſtæ, ſed pro Euangeliſtæ verbis, totum hunc locum ſic interpretabimur, Et Sermo ille caro factus eſt, & habitauit inter nos, plenus gratia ac veritate, & ſpectauimus gloriam eius vt Vnigeniti egreſſi à patre. Iohannes de eo teſtatus eſt & clamauit, dicens eum eſſe de quo dixiſſet, illum qui poſt ſe veniret, ſibi eſſe antepoſitum, vt qui eſſet præſtantior: & de ipſius plenitudine nos omnes ſumpſimus. ¶ *Gratiam pro gratia,* χάριν ἀντὶ χάριτος: id eſt (vt quidam vir eruditus explicat) חן על חן [*chen hal chen.*] gratiam ſupra gratiam: pro quo eleganter dixeris, gratiam gratia cumulatam, vt ſignificentur Spiritus ſancti dona pleno cornu per Chriſtum è cælis in ſuos effuſa. Sed etiamſi concederem, apud Hebræos præpoſitionem על [*hal*] (quæ propriè reſpondet præpoſitioni ἐπὶ, vt Eſa.29.1, & 30.2) interdum poni pro תחת [*tachath,*] id eſt ἀντὶ, quod ipſum nuſquam inuenio: tamen non ſequitur ἀντὶ poſſe permutari cum ἐπὶ, niſi quis huius Hebraiſmi exemplum proferat. Ego verò apud idoneos Græcæ linguæ ſcriptores duplicem tantùm reperio ſignificationem huius particulæ: quarum vna eſt propria, quum accipitur pro vice ſeu loco, vt ἀντὶ βρέφους *loco pueri,* ἀντὶ πολλῶν, *multorum loco,* ἀντὶ βρώσεως, Hebr.12.16. id eſt ad verbum, *pro edulio:* (agitur enim de permutatione) altera tranſlatitia, quum accipitur pro διὰ, id eſt *propter:* ita tamen vt cauſam non finalem, ſed quæ velut origo eſt, declaret: veluti quum dicimus ἀνθ' ὅλου & ἀνθ' ὧν, vt Luc.19.44. Act.12.23. & ἀντὶ τούτου, vt Epheſ.5.31. Hic duas alias adiungo quas ſacris ſcriptoribus peculiares opinor: vnam, quum accipitur pro ὑπὲρ, & commodum ac vtilitatem declarat: qua ſignificatione reperio poſitum tribus locis, & quidem ſemper perſonæ coniunctum, non rei: nempe Matth. 17.27, & 20. 28. Item Mar.10.45: alteram, quum finem deſignat, quo modo reperio duobus duntaxat locis vſurpatam, nempe Corinth.11.15, & Hebr.12.2. Ex his quatuor ſignificationibus (neque enim plures reperio) deligat prudens lector quam volet. Ad me quidem quod attinet, ego Chryſoſtomo, Cyrillo & Theophylacto aſſentior, qui primam ex his quatuor appoſitiſſimã putarunt. Nam præterquam quòd propria eſt & maximè vſitata, ſequens verſiculus, in quo vetus fœdus ac ſacerdotium cum nouo comparantur, ſicut Ierem.31.31.32.33.34, & in tota ad Hebræos Epiſtola, additus omnino videtur ad horum verborum explicationem, vt liquet ex particula cauſali. Appoſitiſſimè denique mihi videtur Auguſtinus epiſt.11. hunc locum his verbis explicaſſe, *pro Legis gratia quæ præteriijt, gratiam Euangelij accepimus permanentem, & pro vmbris & imaginibus veteris inſtrumenti, gratia & veritas per Chriſtum facta eſt.* *

17 *Præſtita eſt.* ἐγένετο. Vulgata, *Facta eſt.* Eraſmus, *Exorta eſt:* quod non videtur ſatis expreſſum. Opponit autem Legi (quæ & ipſa erat Gratia, id eſt inſigne Dei beneficium Iſraelitis peculiare, vt ſcribitur Pſalm.147.19. & 20.) * gratiam & veritatem, quoniam Lex moralis morbum indicabat, quem ſanat Chriſtus: & ceremonialis duntaxat adumbrabat quod Chriſtus reipſa præſtat. Itaque legi morali reſpondet ex aduerſo Gratia, Ceremoniali Veritas, id eſt ſigno res ipſa, ſiue vmbræ corpus, vt loquitur Apoſtolus Coloſſ.2.17.

.Ioh.4.12 .tim.16. 17

18 Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.

19 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ Λευΐτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτὸν, Σὺ τίς εἶ;

20 Καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνήσατο· καὶ ὡμολόγησεν, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστός.

21 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, Τί οὖν; Ἠλίας εἶ σύ; Καὶ λέγει, Οὐκ εἰμί. Ὁ προφήτης εἶ σύ; Καὶ ἀπεκρίθη, Οὔ.

22 Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τίς εἶ; ἵνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς· τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ;

23 Ἔφη, Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· καθὼς εἶπεν Ἠσαΐας ὁ προφήτης.

Eſa.40.3 matt.3.3 luc.3.4

24 Καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι, ἦσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων.

25 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, καὶ εἶπον αὐτῷ,

18 ‖Deum nemo vidit vnquam: ¨vnigenitus ille Filius qui eſt ¨in ſinu Patris, ¨ille *nobis* ¨expoſuit.

19 ¨Hoc etiam eſt teſtimonium Iohannis, quando miſerunt Iudæi ab Hieroſolymis Sacerdotes & Leuitas, vt interrogarent eum, Tu quis es?

20 Et ¨profeſſus eſt, ¨neque negauit: profeſſus eſt *inquam* ¨ſe non eſſe chriſtum illum.

21 Tunc interrogauerunt eum, Quid ergo *es*? Tú*ne* es Elias? *Ipſe verò* dixit, Non ſum. *Et illi,* Es tu ¨Propheta ille? Qui reſpódit, Non.

22 Dixerunt ergo ei, Quis es? vt reſponſum demus iis qui miſerunt nos: quid dicis de teipſo?

23 Ait, Ego *ſum* vox clamantis in deſerto, ‖¨Complanate viam Domini, prout dixit Eſaias Propheta.

24 Qui verò miſſi fuerant, erant ex Phariſæis.

25 Et interrogauerunt eum, ac

18 *Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus Filius qui eſt in ſinu patris, ipſe enarrauit.*

19 *Et hoc eſt teſtimonium Iohannis, quando miſerunt Iudæi ab Ieroſolymis ſacerdotes & Leuitas ad eum, vt interrogarẽt eum, Tu quis es?*

20 *Et confeſſus eſt, & non negauit: & confeſſus eſt, Quia non ſum ego Chriſtus.*

21 *Et interrogauerunt eũ, Quid ergo? Elias es tu? Et dixit, Non ſum. Propheta es tu? Et reſpondit, Non.*

22 *Dixerunt ergo ei, Quis es? vt reſponſum demus ijs qui miſerunt nos? quid dicis de teipſo?*

23 *Ait, Ego vox clamantis in deſerto, Dirigite viam Domini: ſicut dixit Eſaias propheta.*

24 *Et qui miſſi fuerant, erant ex Phariſæis.*

25 *Et interrogauerunt eũ,*

---

18 *Vnigenitus,* ὁ μονογενής. Felix papa epiſt.3. citans hunc locum, videtur legiſſe εἰ μὴ ὁ μονογενὴς, Niſi vnigenitus ille. ¶*In ſinu,* εἰς τὸν κόλπον: id eſt, qui Patri eſt intimus ac coniunctiſſimus, non modò amoris, ſed etiam naturæ coniunctione atque adeo eſſentiæ vnitate. Alibi quæ chariſſima ſunt, vt liberi & vxores, dicuntur ab Hebræis eſſe בחיק [*bekech,*] id eſt in ſinu. vt Num.11.12. Deuter.13.7, & alibi ſæpe. Sed multò maiorem eſſe horum verborum emphaſin hoc loco, contextus ipſe declarat. Nam ſi nemo Deum vidit, ne Filius quidem vidit, niſi vnum cum Patre Deum eſſe concedas, qui vnus ſeipſum videt, ideóque vnus ſeipſum potuit patefacere. ¶*Ille,* ἐκεῖνος. Nonnulli legunt ἐκεῖνον, *illum.* ¶*Expoſuit,* ἐξηγήσατο. id eſt nobis ad eius veram cognitionem eruendam dux & autor fuit, quæ eſt huius verbi genuina declaratio. Qui enim Filium videt & audit, videt & audit patrem, à quo ſeparari non poteſt Spiritus ſanctus, cuius gratia & veritas in Chriſto ipſis etiam cæcis illuxit. Eſt igitur notanda emphaſis verbi ἐξηγεῖσθαι, quod de eo dicitur qui res alioqui latentes & obſcuras planè ac dilucidè declarat, vt rectè annotat Eraſmus: quanuis hîc perſonæ tribuatur. Huc quoque pertinet quod Sophoclis Grẹcus interpres obſeruat, ἐξήγησιν propriè de rebus diuinis & excellentibus, ἑρμηνείαν de vulgaribus & paſſim obuiis dici. Et hoc fortaſſis eò ſpectat vt ſignificetur Filium propterea vocari Patris λόγον, interpretem videlicet ſiue enarratorem, vt annotauimus ſuprà verſu 1.

19 *Hoc etiam eſt,* καὶ αὕτη ἐστὶν. Exiſtimo Euangeliſtam, poſtquam quædam de ſuo interpoſuit, quibus Chriſti Deitatem confirmat, reuerti ad pleniorem narrationem eius teſtimonij Iohannis Baptiſtæ, quam duntaxat attigerat ſuprà, verſu 15. Quòd ſi quis maluerit totum ſuperiorem ſermonem vni Baptiſtæ tribuere, vt hæc hiſtoria nouum teſtimonium aut potius idem repetitum complectatur, illi licebit interpretari, *Hoc etiam eſt teſtimonium,* &c.

20 *Profeſſus eſt,* ὡμολόγησε: id eſt palàm & apertè agnouit ac dixit. Vide Matth. 10.32. ¶*Neque negauit,* καὶ οὐκ ἠρνήσατο. Pleonaſmus Hebræus, cuius tamen magna eſt emphaſis, vt Pſalm.40.10.11.12, & Eſa.58.1. Quin etiam ſtatim repetit καὶ ὡμολόγησε, vt eo apertius & Iohannis modeſtiam vt ſingularem, & ipſius ſimplicem ac planam reſponſionem, tum etiam Iudæorum improbitatem declararet.

¶*Se non eſſe chriſtum illum,* ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστός. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *Non ſum ego Chriſtus.* Ego verò etiam in hoc verſiculo, ſicut in ſuperiore, pro recta oratione ſubſtitui obliquam, vt perſpicuitati ſtuderem. Deinde articulum expreſſi, quo ſummum aliquid ſignificatur. Sic apud Virgilium, *Túne ille Aeneas?* & apud Hebræos quoque המשיח [*hammeſchiach.*] Sed obſeruandum eſt chriſti nomen hic poni non vt nomen proprium, ſed vt muneris illius regij, tum ſacerdotalis, tum prophetici appellationem, certo tamen illi in ſcripturis promiſſo attributum.

21 *Propheta ille,* ὁ προφήτης. Syrus interpres articulũ non legit, qui tamẽ ſcribitur in omnibus Græcis quos cõſului codicibus. Poſcit autem omnino linguæ Græcæ ratio vt de vno & certo quopiam propheta hæc accipiantur, qui eximatur ex cæterorum numero. De Chriſto tamen ipſo iſtud non quæri ex duabus cauſis apertè intelligitur. Iam enim ab initio palàm & ſine ambagibus dixerat Iohannes ſe Chriſtum non eſſe: cur igitur de eo iterum quærerent? Deinde quod infrà ſubiiciunt verſu 25, *Si neque Chriſtus es, neque Elias, neque Propheta ille,* &c. omnino oſtendit ipſos à Chriſto diſtinguere Prophetam illum de quo percontantur. Itaque mihi non diſplicet Chryſoſtomi, Cyrilli & Theophylacti opinio, qui Iudæos tradunt in eo errore fuiſſe verſatos, (quod etiam videtur confirmari ex eo quod ſcriptum eſt infrà 7.40, & 41. & 6.14) vt non modò Eliæ illius Theſbitæ παλιγγενεσίαν expectarent, ex loco Malach.4.5, perperam expoſito: ſed etiam venturũ quendam Prophetam ſperarent, Moſi ſimilem, huc detorquentes quod Moſes ſcripſit Deut.18.15. quod tamen de omnibus Prophetis, & ipſo in primis Prophetarum capite, nimirum de Chriſto, eſt accipiendum. Illud verò Malachiæ teſtimonium ad Iohannem quidem pertinebat, ſed alio ſenſu quàm ipſi in animo haberent: vt nihil mirum ſit Iohannem ipſum, quum ex eorum ſenſu loquatur quibuſcũ erat ei negotium, negare ſe Eliam eſſe, quod tamen de eo Chriſtus affirmat. Matth.11.14.

23 *Complanate,* εὐθύνατε. Vulgata & Eraſmus, *Dirigite,* Diximus Matth 3.3, εὐθὺ declarare quod & planum eſt & æquabile. Itaque non dubito quin εὐθύνειν τὴν ὁδὸν, id ſit hoc loco quod Latinè dicitur, Viam complanare ſeu purgare. Nam, inquit Vlpianus, purgare viam propriè dicitur ad libramentum proprium redigere, ſublato eo quod ſupereſt.

Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸς, οὔτε Ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;

26 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης, λέγων, Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε·

27 Αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.

28 Ταῦτα ἐν Βηθαβαρᾶ ἐγένετο πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων.

29 Τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ Ἰωάννης τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.

30 Οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον, Ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.

31 Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ᾽ ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων.

dixerunt ei, ¨Cur ergo baptizas, ſi tu non es Chriſtus, neque Elias, neque Propheta ille?

26 Reſpondit ei Iohannes, dicens, Ego baptizo aqua: ſed ¨in medio veſtrûm ¨ ſtat quem vos neſcitis:

27 ‖ Hic ille eſt qui ponè me venit, ¨ qui mihi antepoſitus eſt: cuius ſolearum ego non ſum dignus vt ſoluam corrigiam.

28 Hæc ¨ in Bethabara facta ſunt ſecus Iordanem, vbi Iohannes baptizabat.

29 Poſtero die ¨ videt Iohannes Ieſum venientem ad ſe, & ait, Ecce ¨Agnus ille Dei ¨qui tollit ¨peccatum mundi.

30 Hic eſt de quo dicebam, Ponè me venit vir qui antepoſitus eſt mihi, quia prior me erat.

31 At ego ¨ non noueram eum: ſed vt manifeſtus fiat Iſraeli, propterea veni ego baptizans aqua.

& dixerunt ei, Quid ergo baptizas, ſi tu nõ es Chriſtus, neque Elias, neque Propheta?

26 *Reſpondit eis Iohannes, dicens, Ego baptizo in aqua: medius autem veſtrûm ſtetit quem vos neſcitis:*

27 *Ipſe eſt qui poſt me venturus eſt, qui ante me factus eſt: cuius ego nõ ſum dignus vt ſoluam corrigiam calceamenti.*

Mat. 3. 11 mar. 1. 7 luc. 3. 16 act. 1. 5, & 11. 16. & 19. 4

28 *Hæc in Bethania facta ſunt trans Iordanem, vbi erat Iohannes baptizans.*

29 *Poſtera die videt Iohãnes Ieſum venientem ad ſe, & ait, Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*

30 *Hic eſt de quo dixi, Poſt me venit vir qui ante me factus eſt: quia prior me erat.*

31 *Et ego neſciebam eum, ſed vt manifeſtetur Iſraeli, propterea veni ego in aqua baptizans.*

---

25 *Cur ergo baptizas?* τί οὖν βαπτίζεις; Hinc apparet Iudæos non ignoraſſe mutationem aliquam fore in religionis ritibus ſub Meſſia, quod ex Ieremiæ cap. 31, apertè diſcere potuerant.

26 *In medio veſtrûm,* μέσος ὑμῶν: id eſt palàm & inter vos, vt alibi expoſuimus. ¶*Stat,* ἕστηκεν. Vulg. *Stetit.* Itaque nonnulli hoc referunt ad hiſtoriam quæ refertur Lucæ 2. 46. ſed parum accommodatè, ni fallor. Loquitur enim de re præſenti, & ἑστηκέναι ſignificationem præſentis habere, ex plurimis locis liquidò apparet, vt Luc. 8. 20. Act. 1. 11. Rom. 5. 2, & alibi ſæpe: & ſtare pro verſari commodè accipitur.

27 *Qui mihi antepoſitus eſt,* ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Vide ſuprà verſ. 16.

28 *In Bethabara,* ἐν Βηθαβαρᾶ. Syrus interpres legit ἐν Βηθανίᾳ, quod etiam ſcribitur in omnibus vetuſtis codicibus, & Vulgata editione Latina. Sic etiã legit Cyrillus, & eam lectionem annotat Epiphanius κατὰ τῶν Ἀνοήτων. Sed tamen præſtat aſſentiri Chryſoſtomo, qui hanc lectionem emendat. Conſtat enim Bethaniã Iudææ reſpectu ſitã fuiſſe cis Iordanẽ, & procul à Iordane. Nempe ſtadiis ab Hieruſalẽ quindecim, vt ſcribitur infrà, 11. verſu 18. qua de re plenius dicam Act. 1, 12. Fit autem Bethabaræ, ſic vocatæ quòd ibi traiiceretur Iordanis, mentio Iud. 7, 24. ſed in tribu Ephraim, ac proinde cis Iordanem, Hieroſolymorum reſpectu. Malè igitur Vulg. & Eraſm. πέραν verterunt *Trans,* vt diximus Matth. 4, 15. & alibi aliquoties.

29 *Videt,* βλέπει. Sic legunt emendatiores codices vetuſtæ editionis, quos neque Valla vidit, neque Eraſmus, & pro Altera die, Poſtera die. ¶ *Agnus ille,* ὁ ἀμνός. Articulus adiunctus (vt ex Chryſoſtomo & Theophylacto Eraſmus obſeruauit) emphaſin habet non modò dignitatis, vt à typico agno & cæteris legalibus victimis diſtinguatur, ſed etiam relationis. Reuocat enim in mentem prophetias Eſaiæ, & aliorum. ¶*Qui tollit,* ὁ αἴρων. Vulg. repetit particulam ἰδοὺ, *ecce.* Vide verò ne pro *tollit* legas *tollet.* Nam ita ſignificatur hanc vim perpetuam ac natiuam Agno iſti ineſſe: vt ſi dicas elleborum purgare cerebrum, nullum tempus certum declaras, ſed vim potius elleboro inſitam. Hæc Eraſmus Chryſoſtomum ſequutus: rectè ſanè & appoſitè. Tollendi tamen vocabulũ ad tempus quo loquebatur iſta Iohannes aliquatenus accommodo. Quoniam igitur externo baptiſmate, in quo occupatus erat Iohannes quum hæc diceret, abluuntur corporis ſordes, vocabulo *Agni & Tollendi,* ſacrificium, cuius ſanguine deleto chirographo expiamur ab omnibus peccatis, ac etiã naturalis illius labis ac maculę ſublatio, deſignatur, quâ fit vt Chriſto per internum baptiſmum inſitis nobis, vetus homo ſenſim in nobis moriatur, & nouus adoleſcat, donec vltimo illo die plena immortalitate induamur. Illud ergo ad Iuſtificationem imputatam, hoc autem ad Sanctificationem inchoatam pertinet, in quæ, velut membra, diſtribuere licet omne Chriſti in nos collatum beneficium. Itaque iis non aſſentior qui peccatum accipiũt anguſtius pro peccati pœna, & αἴρειν interpretantur in ſeſe veluti pondus attollere & recipere, ſicut dicit Petrus Chriſtum portaſſe omnia noſtra peccata ſuper lignum. Nam verè quidem hoc dicitur: ſed ita duntaxat ſignificatur Expiationis beneficium. ¶*Peccatum,* τὴν ἁμαρτίαν. Sic conſtanter ſcriptũ habẽt omnes noſtri codices vetuſti, quibus aſſentitur Auguſtinus libri aduerſus Fauſtũ duodecimi cap. 30, & Theophylactus quoque: Chryſoſtomus tamen videtur legiſſe ἁμαρτίας. i. peccata. Cyrilli autem interpres ſibi non conſtat. Ego verò non dubito quin legendum ſit ſingulari numero τὴν ἁμαρτίαν: neque tamen arbitror articulum ſignificare duntaxat προσδιορισμὸν τοῦ καθόλου, i. rationem peccati formalem quam vocant: quaſi ſcriptum ſit πάσας ἁμαρτίας. i. omnia peccata, (vt explicat Theoph.) ſed arbitror in primis illam peccatorum omnium radicem, originale videlicet peccatũ quod vocant, ac proinde ex conſequenti fructus quoque huius ita declarari. quod quidem peccatum in iis mortificatur per Chriſti Spiritum, qui Chriſtũ baptiſmo induerunt, vetere illo homine in ipſis crucifixo, mortuo, ac ſepulto. qua de re copioſiſſimè diſſerit Apoſtolus toto capite 6 & 7 Epiſtolæ ad Romanos, vbique ſcribens τὴν ἁμαρτίαν numero ſingulari: quia ibi non agit de peccatorum remiſſione, quæ pars eſt altera iuſtificationis, ſed de inchoata in nobis ſanctificatione: quæ vt ſeparari non poſſint, diſtingui tamen debent.

31 *Non nouerã eum,* οὐκ ᾔδειν αὐτόν. nõ nouerã, videlicet de facie. Nã alioquin nõ poterat ignorare Ioannes Meſſiam pro foribus eſſe quin vocationẽ ſuã ignoraret. Sed tamen ad eum diẽ non fuerat ipſi vlla cũ Chriſto cõſuetudo, vel vt ipſum poſſet ex vultu agnoſcere: veluti nec poſtea videntur vnà fuiſſe diutius: nẽpe ita cõſtituente Dei prouidentia, ne res ex cõpoſito inter ipſos geri videretur. Cęterùm quod dicit Iohannes, Nõ nouerã eũ, ad id tẽpus referendũ eſt quod præceſſit Chriſti aduentũ ad Iohannẽ, vt ab ipſo baptizaretur: qua de re ſcripſerũt alij Euãgeliſtæ. Antea igitur illũ nõ norat, ſed quũ ille ad baptiſmũ accederet, monitus eſt à Deo Iohãnes, eũ qui accedebat, Chriſtum illũ eſſe cui viã muniret, adiuncto etiã, de more, externo ſigno, quo hæc reuelatio poſtea cõfirmaretur. Iohãnes igitur etiã ante ſignũ præſtitũ, ex ea videlicet reuelatione, Chriſtum aduentantẽ agnouit: ideóque illũ ad baptiſmum venientẽ cõſpicatus, Imò verò, inquit, ego ſum abs te baptizandus, & tu ad me venis? quæ verba ſanè cũ iis non pugnant quæ Iohannes hoc loco commemorat.

32 Καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων, Ὅτι
Mat.3.16 mar 1.10 luc.3.22 τεθέαμαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν.

33 Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτὸν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

34 Κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

35 Τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ Ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο·

36 Καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ.

37 Καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ.

38 Στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέγει αὐτοῖς,

39 Τί ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββὶ (ὃ λέγεται, ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε) ποῦ μένεις;

40 Λέγει αὐτοῖς, Ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. Ἦλθον καὶ εἶδον ποῦ μένει· καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη.

41 Ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου, καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ·

42 Εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα, Καὶ λέγει αὐτῷ, Εὑρήκαμεν τὸν Μεσσίαν, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, ὁ Χριστός.

43 Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Ἐμβλέψας δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Σὺ εἶ
Matt.16.18 Σίμων ὁ υἱὸς Ἰωνᾶ· σὺ κληθήσῃ Κηφᾶς.

32 ∴Tum *inquam* teſtatus eſt Iohannes, dicens, ‖Conſpexi Spiritum deſcendentem quaſi columbam è cælo, *qui* etiam manſit ſuper eum.

33 Et ego non noueram eum, ſed qui miſit me vt baptizarem aqua, ille mihi dixerat, Super quem videris Spiritum deſcendentem, ac manentem ſuper eum, hic eſt qui baptizat Spiritu ſancto.

34 Ego igitur vidi, ¨& teſtor hūc eſſe ¨Filium illum Dei.

35 Poſtero die iterum ſtabat Iohannes, & ex diſcipulis eius duo:

36 Et intuitus Ieſum ambulantem, dixit, Ecce Agnus ille Dei.

37 Audierunt autem eum duo illi diſcipuli loquentem, & ſequuti ſunt Ieſum.

38 Conuerſus verò Ieſus, & conſpicatus eos ſequentes *ſe*, dicit eis,

39 Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi (¨quod dicitur, ſi interpreteris, præceptor) ∴vbi moraris?

40 Dicit eis, Venite & videte. Venerūt viderúntque vbi moraretur: & apud eum manſerunt diem illū. ¨hora enim erat ¨quaſi decima.

41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus, qui audierant *illa* ex Iohanne, & ſequuti fuerant eum:

42 Inuenit hic ∴prior fratrem ſuum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Meſſiam, quod eſt, ſi interpreteris, ∴Chriſtus.

43 Et adduxit eum ad Ieſum. Intuitus autem eum Ieſus dixit, Tu es Simon filius ¨Iona: ‖tu ∴vocaberis Cephas, quod de-

32 *Et teſtimonium perhibuit Ioannes, dicēs, Quia vidi Spiritum deſcendentem quaſi columbam de cælo, & manſit ſuper eum.*

33 *Et ego neſciebam eum, ſed qui miſit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem videris Spiritum deſcendentem, & manentem ſuper eum, hic eſt qui baptizat in Spiritu ſancto.*

34 *Et ego vidi, & teſtimonium perhibui quia hic eſt Filius Dei.*

35 *Altera die iterum ſtabat Iohannes, & ex diſcipulis eius duo:*

36 *Et reſpiciens Ieſum ambulantem, dixit, Ecce Agnus Dei.*

37 *Et audierunt eum duo diſcipuli loquentem, & ſequuti ſunt Ieſum.*

38 *Conuerſus autem Ieſus, & videns eos ſequentes ſe, dicit eis,*

39 *Quid quæritis? Qui dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, interpretatū, Magiſter) vbi habitas?*

40 *Dicit eis, Venite, & videte. Venerunt & viderunt vbi maneret: & apud eum manſerunt die illo. hora autem erat quaſi decima.*

41 *Erat autem Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant à Iohanne, & ſequuti fuerant eum:*

42 *Inuenit hic primùm fratrem ſuum Simonem, & dicit ei, Inuenimus Meſſiam, quod eſt interpretatum, Chriſtus.*

43 *Et adduxit eum ad Ieſum. Intuitus autem eum Ieſus dixit, Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpreta-*

---

32 *Tum [inquam] teſtatus eſt*, καὶ ἐμαρτύρησεν. Eandem hiſtoriam narrari puto. Neque obſtat huic expoſitioni quòd nouum ſermonem videatur inchoare. nam ſæpe apud Euangeliſtas in media oratione ſolent eiuſmodi verba interponi, vt Mar.4.9. & aliis plurimis locis. Si quis tamen hanc hiſtoriam malit à ſuperiore diſtinguere, is cōuertat, Teſtatus eſt etiam Iohannes.

34 *Et teſtor*, καὶ μεμαρτύρηκα. Hîc rurſus, quia de re præſenti loquitur Iohannes, præteritum per tempus præſens putaui exprimendum: quanquā hoc etiam poteſt ad tempus ipſum huius viſionis exprimendum referri. ¶*Filium illum*, ὁ υἱός. Ne hîc quidem (vt rectè notat Chryſoſtom. Homilia 17.) omittēdus fuit articulus, cuius ea vis eſt tum vt ſummum aliquid declaret, tum vt iſtum ab iis diſtinguat qui paſſim à Moſe & Prophetis filij Dei & filij Excelſi dicuntur: quod & Cyrillus obſeruauit.

39 *Quod dicitur*, ὃ λέγεται. Verba ſunt Euangeliſtæ, vt & alia eiuſmodi interpretamēta, idcirco à Syro interprete omiſſa. Rabbi verò cognomen Doctoribus diuini verbi ordinariis tum attribuebatur ſpecialiter, quū alioquin hominem ſignificet aliqua dignitate eminentem. ¶*Vbi moraris?* ποῦ μένεις; id eſt, vbi tuum eſt hoſpitium? ſeu, Quò te recipis? Nam in Nazareth habitabat: itaque eo in loco peregrinus erat. Niſi quis exiſtimet ad oppidum Nazareth hæc eſſe geſta: quod non arbitror, quum dicatur infrà verſu 43. hinc reuertiſſe in Galilæam. Vulgata & Eraſmus, *Vbi habitas?* ποῦ κατοικεῖς; Vide apud Lucam 10.7.

40 *Hora enim erat*, ὥρα δὲ ἦν. Vulg. & Eraſ. *Hora autem erat.* Ego verò arbitror cauſam adferri cur totum illum diem apud Ieſum manſerint: quia nimirum advesperaſcebat, quum Chriſtum conuenirent, a quo in hoſpitium deducti non potuerunt eo ipſo die ad Iohannem reuerti: qua occaſione pro ſua prouidentia vſus eſt Deus ad illos diutius retinendos cum Chriſto. ¶*Quaſi*, ὡς. Vide Marc.5.13.

42 *Prior*, πρῶτος. Vulgata, *Primùm*, id eſt πρῶτον, vt ſcriptum erat in duobus vetuſtis codicibus & Theophylacto Romano. ¶*Chriſtus*, ὁ Χριστός. Eraſmus, *Vnctus*, rectè quidē: ſed nomen illud, quanuis Græcum, tamē magis in omnibus idiomatibus vſitatum, malui retinere.

43 *Iona*, Ἰωνᾶ. In vno codice ſcriptum legimus Ἰωάν. Vide Matth.16.17. ¶*Vocaberis*, κληθήσῃ. Alibi ſæpe καλεῖσθαι pro εἶναι, Id eſt Vocari pro Eſſe accipitur. Sed hoc loco ſeruatur propria huius vocabuli notatio (re nimirum ipſa nomini reſponſura) & præterea futuri temporis ſignificatio obſeruanda. Nam hoc nomen non tam illi nunc imponit, quam ſe impoſiturum pollicetur.

¶Petri

ὃ ἑρμηνεύεται Πέτρος.

44 Τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ εὑρίσκει Φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

45 Ἦν δὲ ὁ Φίλιππος ἀπὸ Βηθσαϊδὰ, ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου.

46 Εὑρίσκει Φίλιππος τὸν Ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὃν ἔγραψε Μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται εὑρήκαμεν, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ.

47 Καὶ εἶπεν αὐτῷ Ναθαναὴλ, Ἐκ Ναζαρὲθ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Ἔρχου καὶ ἴδε.

48 Εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ, Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι.

49 Λέγει αὐτῷ Ναθαναὴλ, Πόθεν με γινώσκεις; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶδόν σε.

50 Ἀπεκρίθη Ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ῥαββὶ, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

51 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει.

52 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ἀπ᾽ ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑΙ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ.

2 Ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.

3 Καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτὸν, Οἶνον οὐκ ἔχουσι.

4 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι; οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου.

claratur ⁚Petra.

44 Poſtero die voluit Ieſus abire in Galilæam: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.

45 Erat verò Philippus ex Bethſaida, ciuitate Andreæ & Petri.

46 Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Inuenimus ⁚*illum* de quo ſcripſit ‖ Moſes in Lege, & ‖Prophetæ, *nempe* Ieſum filium Ioſephi, illum Nazarenum.

47 Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

48 Vidit Ieſus Nathanaelem venientem ad ſe, & dixit de eo, Ecce verè Iſraelita in quo dolus non eſt.

49 Dicit ei Nathanael, Vnde me noſti? Reſpondit Ieſus & dixit ei, Priuſquam te Philippus vocaret, quum eſſes ſubter ficum, videbam te.

50 Reſpondit Nathanael, & dixit ei, Rabbi, tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Iſrael.

51 Reſpondit Ieſus & dixit ei; Quia dixi tibi, Vidi te ſub ficu, ⁚credis? maiora iſtis videbis.

52 Præterea dixit ei, Amen amen dico vobis, ⁚Ab hoc tẽpore videbitis cælũ apertũ, & Angelos Dei ⁚aſcendentes ac deſcẽdentes ſuper Filium hominis.

CAP. II.

1 ⁚DIe autem tertio nuptiæ factæ ſunt in Cana *oppido* Galilææ: erátque mater Ieſu illic.

2 Vocatus eſt autẽ etiã Ieſus ac diſcipuli eius ad nuptias illas.

3 Et quum defeciſſet vinum, mater Ieſu dixit ei, Vinum non habent.

4 Dicit ei Ieſus, ⁚Quid mihi tecum mulier? nondum venit hora mea.

tur Petrus.

44 *In craſtinum voluit exire in Galilæam: & inuenit Philippum, & dicit ei Ieſus, Sequere me.*

45 *Erat autem Philippus à Bethſaida, ciuitate Andreæ & Petri.*

46 *Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei, Quẽ ſcripſit Moyſes in Lege, & Prophetæ, inuenimus Ieſum filium Ioſeph à Nazareth.*

Geneſ. 49. 10
deut. 18.18
Eſa 4.2, & 40. 10, & 45.8
iere. 25.5, & 23.14
ezech. 34. 23, & 37. 24
dan. 9.24

47 *Et dixit ei Nathanael, A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe? Dicit ei Philippus, Veni & vide.*

48 *Vidit Ieſus Nathanael venientem ad ſe, & dicit de eo, Ecce verè Iſraelita in quo dolus non eſt.*

49 *Dicit ei Nathanael, Vnde me noſti? Reſpondit Ieſus, & dixit ei, Priuſquam te Philippus vocaret, quum eſſes ſub ficu, vidi te.*

50 *Reſpondit ei Nathanael, & ait, Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex Iſrael.*

51 *Reſpondit Ieſus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te ſub ficu, credis: maius his videbis.*

52 *Et dicit ei, Amen amẽ dico vobis, Amodo videbitis cælum apertum, & Angelos Dei aſcendentes & deſcendentes ſupra Filium hominis.*

CAP. II.

1 *ET die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ: & erat mater Ieſu ibi.*

2 *Vocatus eſt autem & Ieſus & diſcipuli eius ad nuptias.*

3 *Et deficiente vino dicit mater Ieſu ad eum, Vinum non habent.*

4 *Et dicit ei Ieſus, Quid mihi & tibi eſt mulier? nondum venit hora mea.*

¶*Petra*, πέτρος. Vulg. *Petrus:* quæ interpretatio propterea non conuenit, quia Petrus Latinis nomen eſt proprium duntaxat, Græcis verò πέτρος etiam appellatiuum eſt, vt diximus Matth.16.17.

46 [*Illum*] *de quo ſcripſit*, ὃν ἔγραψε. Vulg. *Quẽ ſcripſit.* Vide ſuprà, v.15. Mutauimus autem verborũ collocationem, vt planior eſſet conſtructio. Notanda quoque eſt emphaſis verbi εὑρήκαμεν, quod à Græcis de lucro etiam inſperato & repentè oblato dicitur, quod ipſi idcirco εὕρημα vocant: quæ ſignificatio videtur hic obſeruanda, quanuis Chryſoſtomus dicat εὑρίσκειν eſſe eius qui quærat, quod tamen non eſt perpetuum.

51 *Credis?* πιστεύεις; Nonnulli codices indefinitè legunt, ſed in pleriſque inuenimus additam interrogationis notã, quam etiam approbat Chryſoſtomus.

52 *Ab hoc tempore*, ἀπάρτι. Sic enim potius ſcribendum arbitror per ὑφὲν, quàm cum apoſtropho, quo aduerbio vti quoque Ariſtophanem rectè cenſet eruditiſſimus D. Camerarius. Vulgata barbarè, *à modo.* Eraſm. *poſthac*, non ſatis expreſsé. ¶*Aſcendẽtes ac deſcendentes*, ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας. Ita ſignificat diuinam virtutẽ quæ in toto ipſius miniſterio erat conſpicua futura, miniſtrantibus ei Angelis vt Eccleſiæ capiti: ſimúlque ad ſcalam illam Iacobi alludit, quæ viſio deſcribitur Gen.28.12.

IN CAPVT II.

1 *Die tertio*, τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Die nimirum tertio ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilæam peruenerat. aut tertio poſt hæc geſta die. Sed illud primùm malo, quoniam ſuperiore capite facta eſt duorum dierum mentio, verſ.35, & 44. Exactiorem autem horum dierum ſupputationem ſiquis requirat, conſulat Epiphanium κατὰ τῶν Ἀνοήτων.

4 *Quid mihi tecum?* τί ἐμοὶ καὶ σοί; i. Quid mihi negotij tecum eſt? vt diximus Matth.8.29. Eſt enim longè aſperrima hæc obiurgatio, quaſi non modò diuerſa ſed etiam prorſus repugnantia inter ſe committantur. veluti quum diceret Paulus, velut iſtiuſmodi ellipſin ſupplẽs, τίς μετοχὴ,

συμφώνησις, κοινωνία, μερίς. 2.Cor.6.14 & 15. Aliter tamen aliquid loquutum Chriſtum aut aſperius quàm & perſona matris & res ipſa ferret, nemo ſine impietate dixerit. Hinc igitur diſcendum eſt quàm graue ſit peccatum, Deo præire ſiue præſcribere aliquid velle, quod etiam ex Petri reprehenſione aſperrima liquet, Matth.16.23. Deinde dubiũ non eſt quin ſic Dominus occurrere voluerit ſequuturis illis horrẽdis ſuperſtitionibus, quibus ex maternæ in filios auctoritatis iure arrepta occaſione, tam fœdè contaminatum Dei cultum videmus, Maria eo vſque euecta vt etiam publicè illi accinatur, ROGA PATREM, IVBE NATVM, ET IVRE MATRIS IMPERA. Vulgata, *Quid mihi & tibi?* Quod nonnullos fefellit, ita lenientes huius reſpõſi aſperitatem, quaſi diceret Dominus, Quid hoc ad nos pertinet quòd vinum non habeant? quum res ipſa clamet Chriſtum longè aliò reſpexiſſe, nempe vt à carnali matris ſuæ reſpectu ad contemplandam in futuro miraculo Dei gloriam conuiuas reuocaret. Quamobrem etiã mulieri illi acclamanti, *Beata viſcera quæ ſuxiſti*, reſpondit, *Imò beati qui audiunt verbum Dei & cuſtodiunt illud.* Quò etiam ſpectant quæ ſcribuntur Luc.2. ver.49, & Matth.12. verſu 48.

Λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, Ὅ,τι ἂν λέγῃ ὑμῖν ποιήσατε.	5	Dicit eius mater miniſtris, Quodcunque dixerit vobis facite.	5	*Dicit mater eius miniſtris, Quodcunque dixerit vobis facite.*
Ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς.	6	Erant autem ibi lapideæ ¨hydriæ ſex poſitæ ¨ſecundum purificationem Iudæorum, capientes ſingulæ ¨amphoras binas aut ternas.	6	*Erant autem ibi lapideæ hydriæ ſex, poſitæ ſecundum purificationẽ Iudæorum, capientes ſingulæ metretas binas vel ternas.*
Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. Καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω.	7	Dicit eis Ieſus, Implete has hydrias aqua. Impleuerunt eas igitur vſque ad ſummum.	7	*Dicit eis Ieſus, Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas vſque ad ſummum.*
Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτρικλίνῳ. Καὶ ἤνεγκαν.	8	Tunc dicit eis, Haurite nunc, & offerte ¨architriclino. Obtulerunt igitur.	8	*Et dicit eis Ieſus, Haurite nunc, & ferte architriclino. Et tulerunt.*
Ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρίκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, (καὶ οὐκ ᾔδει πόθεν ἐστίν· οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ) φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλινος,	9	Vt autem guſtauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinum, (neſciebat autem vnde eſſet: ſed miniſtri ſciebant qui hauſerant aquã) vocat ſpõſum architriclinus,	9	*Vt autem guſtauit architriclinus aquam vinũ factam, (& non ſciebat vnde eſſet: miniſtri autem ſciebant qui hauſerant aquam) vocat ſponſum architriclinus,*
Καὶ λέγει αὐτῷ, Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι.	10	Et dicit ei, ¨Omnes primo loco ¨bonum vinum apponunt, & ¨poſtquã *conuiuæ* affatim biberunt, tunc id quod minus bonũ eſt: tu ſeruaſti bonum vinum vſque adhuc.	10	*Et dicit ei, Omnis homo primùm bonum vinum ponit, & quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius eſt: tu autem ſeruaſti bonum vinum vſque adhuc.*
Ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.	11	Hoc initiũ ſignorum fecit Ieſus ¨in Cana *oppido* Galilææ, & manifeſtã fecit gloriã ſuam: & crediderunt in eũ diſcipuli eius.	11	*Hoc fecit initium ſignorum Ieſus in Cana Galilææ, & manifeſtauit gloriam ſuam: & crediderunt in eum diſcipuli eius.*

6 *Hydriæ*, ὑδρίαι: id eſt aquales, vt explicat Varro libro quarto de lingua Latina. Retinuimus tamen Græcum vocabulum, quòd Cicero ipſe frequenter eo vtatur in orationibus in Verrem. Cæterùm oſtendit ipſa notatio nominis non vino, ſed aquæ deſtinata fuiſſe hæc vaſa, quod ad fidem hiſtoriæ faciendam pertinet, nequis aut fæces aut vini quippiam intus reſediſſe ſuſpicetur, quod poſtea infuſæ aquæ vini colorem ac ſaporem indiderit. Eiuſmodi autem vaſa in quibus ſedentes lauabant, Latinis Solia dicebantur. ¶ *Secundum purificationem*, κατὰ τὸν καθαρισμόν: id eſt ſecundum ritum purificationis. Quòd ſi malimus conuertere *Ad purificationem Iudæorum*, id eſt Purificandis Iudæis, κατὰ poſita fuerit pro εἰς, quæ enallage frequenter occurrit. De hac autem Iudæorum ſuperſtitione, quam poſtea in Eccleſiam Dei inuehere conatus eſt Hebion, atque adeo reipſa tandem in Chriſtianorum templa intulit Satan, pluribus diſſeritur Mar.7.3. ¶ *Amphoras*, μετρητάς: ſeu metretas, ſeu cados. Nam vtroque hoc vocabulo vtuntur Latini etiam ſcriptores. Illud tamen malui, vt Latinis magis vſitatum. Quod ſi amphoras Atticas accipiamus quæ Romanas dimidio, id eſt vrna, ſuperant, capiebant iſtæ ſingulæ hydriæ ducenas aut trecenas vini libras, pondo ſingulas vnciarum duodecim. Pondus enim metretæ vini, centum libris æſtimat doctiſſimus ac diligentiſſimus harum rerum ſcrutator Georgius Agricola. Ex his igitur intelligimus, Chriſtum ſuppeditaſſe magnam vini copiam, nimirum ad libras mille octingentas: quæ res pertinet ad miraculi dignitatem ac magnitudinem.

8 *Architriclino*, ἀρχιτρικλίνῳ. Ita vocat eum qui totum conuiuium curabat. Nõnulli cum eo confundunt qui Magiſter conuiuij dicebatur à Latinis, à Græcis συμποσίαρχος, vt conuertit Gaza libro De ſenectute, vbi fit iſtorum magiſteriorum mentio: quorum munus quale fuerit, diſcere licet ex Plutarchi libro συμποσιακῶν α, κεφ. δ. Fuit hic potius quem Græci ἐδεατρὸς vocabant, ἐπιστάτην τῆς ὅλης διακονίας, qui & προγεύστης erat, id eſt prægustator, & προθέτης: id eſt cuius officium erat dapes conuiuis apponere. quę pulchrè explicantur Athenæi libro quarto, in Græcis autem dictionariis prætermiſſa ſunt, quemadmodum & alia infinita. Is eſt denique qui Gen. 43.16, dicitur אשר על הבית [*aſcher hal habbeth*] & à nobis ſimili prorſus ratione *maiſtre d'hoſtel*. Syrus interpres magiſtrum diſcubitus vocat.

10 *Omnes*, πᾶς ἄνθρωπος. Vulgata & Eraſmus ad verbũ, *Omnis homo*. Sic paulo pòſt τίθησι, *ponit*: nos verò, *Apponunt*, vt minus inculta eſſet oratio. ¶ *Bonum*, καλόν. Id eſt præſtans, cui opponitur ἐλάσσων id eſt minus bonum. Vt ſi Gallice dicas, *le bon vin*, & *le petit vin*. ¶ *Poſtquam* [*conuiuæ*] *affatim biberint*, ὅταν μεθυσθῶσι. Vulgata & Eraſm. *Quũ inebriati fuerint*. Ego verò ſuppleui quod deerat explendæ conſtructioni: deinde mollius verbum quæſiui. Neque enim apud Hebræos שכר [*ſchachar*,] quod reſpondet Græco verbo μεθύειν, ſemper in vitio ponitur, vt Geneſ. 9.21, ſed interdum declarat liberalem vini vſum, qui tamẽ modum non excedat, vt Geneſ.43.34.

11 *In Cana*, ἐν Κανᾷ. Coniungẽda hæc ſunt cum verbo ἐποίησε, non autem cum ἀρχὴν τῶν σημείων, id eſt *principium ſignorum*, nequis cum nonnullis ineptis interpretibus exiſtimet hoc primum fuiſſe ſignum non omnium quæ edidit Ieſus, ſed eorum duntaxat quæ edidit Canæ: quorſum enim hoc? Ergo vt amphiboliam vitarem, quę quidem in Græco ſermone nulla eſt, verborum collocationem mutaui.

12 Et ſi

12	Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας·	Poſtea deſcendit Capernaum ipſe & mater, ¨& fratres & diſcipuli eius: manſerúntque illic non multos dies:	*Poſt hoc deſcendit Capharnaum ipſe & mater eius, & fratres eius & diſcipuli eius: & ibi manſerunt non multis diebus:*	
13	Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς.	¨Nam propè erat Paſcha Iudæorum. Aſcendit igitur Ieſus Hieroſolymam.	*Et propè erat Paſcha Iudæorum, & aſcendit Ieſus Ieroſolymam.*	
14	Καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους.	Et inuenit in templo venditores boum & ouium & columbarum, & numularios ſedentes.	*Et inuenit in templo vendentes boues & oues & columbas, & numularios ſedentes.*	
15	Καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε·	Factóque flagello è funiculis, omnes eiecit è templo, & oues & boues, & ¨argentariorum numulos effudit, menſáſque ſubuertit:	*Et quum feciſſet quaſi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque & boues, & numulariorum effudit æs, & menſas ſubuertit:*	
16	Καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν, Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμπορίου.	Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc iſta: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.	*Et iis qui colũbas vendebant, dixit, Auferte iſta hinc: & nolite facere domũ Patris mei, domum negotiationis.*	
17	Ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι γεγραμμένον ἐστὶν, Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με.	Recordati ſunt autem eius diſcipuli, ſcriptum eſſe, ‖ ¨Zelus domus tuæ deuorauit me.	*Recordati ſunt verò diſcipuli eius quia ſcriptum eſt, Zelus domus tuæ comedit me.*	Pſal. 68.10
18	Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν ὅτι ταῦτα ποιεῖς;	Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerũt ei, Quod ¨ſignum oſtendis nobis ¨quod iſta facis?	*Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Quod ſignum oſtendis nobis quia hæc facis?*	
19	Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.	Reſpondit Ieſus & dixit eis, ‖Deſtruite templum hoc, & triduo erigam illud.	*Reſpondit Ieſus & dixit eis, Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.*	Mat.26.61 & 27.40 mar.14.58 & 15.29
20	Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν;	Dixerunt ergo Iudæi, ¨Quadraginta & ſex annis ædificatũ eſt templum iſtud, & tu tribus diebus illud eriges?	*Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & ſex annis ædificatum eſt templũ hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?*	

---

12 *Et fratres,* καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Frequens illa repetitio relatiui Eius reſpondet Hebræorũ affixis, quæ vocant: nos verò ſine vlla ſenſus iniuria interdũ illa expunximus. Fratres autem vocat cognatos, Hebræorum more.

13 *Nam propè erat,* καὶ ἐγγὺς ἦν. Vulgata, *Et propè erat.* Atqui vberior eſt ſententia ſi καὶ accipias pro γάρ: quam particulam toties iam obſeruauimus reſpondere Hebręorum ו, ideóque non modò copulatiuam eſſe, ſed interdum quoque cauſalem, & diſcretiuam, atque adeo illatiuam, vt in hoc eodem verſiculo.

15 *Argentariorum numulos,* τῶν κολλυβιστῶν τὸ κέρμα. Collybiſtas vocat eos qui ex collybo, id eſt pecuniæ permutatione quæſtum faciebant, quos in Matthæo & Marco numularios ſumus interpretati: hic verò malui dicere argentarios, quia κερματιστὰς ſuperiore verſiculo cõuerti Numularios: nempe nequis idem vocabulum in Græco repeti putet, quanuis nihil interſit quod ad ſententiam attinet. Cæterùm τὸ κέρμα quod alij *æs* exponunt, ego *numulos* interpretari malui, quia à κείρειν deriuatur, quod declarat in minuta fruſta concidere.

17 *Zelus,* ὁ ζῆλος. Hoc vocabulum & alia ab eo deriuata, ζηλῶ & ζηλωτὴς, obſeruaui variis ſignificationibus in nouo Teſtamento vſurpari, quas omnes placuit compẽdij cauſa ſemel annotare. Interdum igitur ζῆλος honeſtum illud ac laudabile ſtudium declarat quo accendimur ad alicuius virtutes imitandas aut etiam ſuperandas, ſine vllo tamen ipſius odio, vt 1. Corinth. 12. 31. Item 14. 1. 12. 39. 2. Corint. 9. 2. Galat. 4. 18. Tit. 2. 14. Interdum verò Inuidiam ac liuorem, vt Act. 5. 17. & 7. 9, & 13. 45, & 17. 5, Rom. cap. 13. 13. 1. Corinth. 3. 3, & 13. 4. 2. Corinth. 12. 20, Gal. 5. 20, Iac. 3. 14, & 4. 12. Tertiò, accipitur pro ſancta quadam zelotypia, quæ non proficiſcitur à cuiuſquam odio, verùm ab eorum amore quos non noſtri, ſed ipſorum potius cauſa amamus, vt 2. Cor. 11. 2. Quartò, pro ſui ipſius amore, cui ſancta illa zelotypia prætexitur, vt Gal. 4. 17. Quintò, pro animi æſtu ex indignatione de iis concepta quæ indignè fiunt aduerſus eum quem amamus, puta vel aduerſus homines nobis charos, vt 2. Corinth. 7. 7. Coloſſ. 4. 13, vel aduerſus Deum ipſum. Eſt autem hic zelus duplex: vnus nimirũ, cum voluntatis Dei cognitione ac vera in eũ fide coniunctus, qualis eſt Chriſti zelus de quo hîc agitur: item qui commendatur 2. Corint. 7. 11, & Apocalypſ. 3. 19. alter verò qui non eſt ſecundum ſcientiam, & cæcus potius impetus ac furor dici debet, vt Rom. 10. 2. Philip. 3. 6. Act. 21. 20, & 22. 3, Gal. 1. 14. Hinc demũ ſexta ſignificatio orta eſt quũ ζῆλος ad ignis ardorẽ trãsfertur, vt Heb. 10. 27.

18 *Signum,* σημεῖον. Quia Chriſtus hoc facto non modò rem nouam facit, ſed etiam repurgationem templi ac cultus diuini reſtitutionem aggreditur, deinde etiam templũ vocarat Patris ſui domum, iſti ſignum quærunt, i. miraculum aliquod ex quo poſſit intelligi virtus ipſius ac auctoritas cæleſtis, quæ ius illi tribueret tum ita loquendi, tum iſta etiam faciendi. Quidam σημεῖον interpretatur argumentum, vt ſit hic ſenſus, Quódnam nobis argumentum adfers quo comprobes tibi iſta licere? Sed prior illa expoſitio eſt vberior, & melius quadrat Chriſti reſponſo. Cæterùm quòd Caſtellio interpretatus eſt, *Quod nobis exemplum præbes?* quaſi videlicet iſti querantur Chriſtũ hoc ſuo facto homines ad quanuis licentiam concitare: non modò ineptiſſimum eſt, ſed etiam Græcis vocabulis vim adfert. ¶ *Quod,* &c. ὅτι, &c. Vel, *Quandoquidem iſta facis?* Petitũ eſt autem è medio hoc dicendi genus, vt alia multa. Sic prorſus Gallicè dixeris, *Quel miracle fais tu que tu fais ces choſes?* & huiꝰ locutionis aliud exẽplũ occurrit Ioh. 8. 43. & 9. 17. *

20 *Quadraginta & ſex annis,* Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν. Loquuntur de ſecundo templo, quod magnificè quidem octo annorum ſpatio inſtaurarat Herodes Magnus, partim ambitione ductus, partim Iudæorum beneuolentiam captãs: qui tamen ita fuit exoſus, vt omnis iſtius beneficij memoria fuerit obliterata. Videtur autem hic locus ita ſupputandus. Teſtatur Eſras cap. 5. 15, abſolutum fuiſſe templum ſexto Darij anno: (nempe filij Hiſtaſpis) quod ſi annos 30 Cyro, conſentientibus pleriſque hiſtoricis, attribueris, Cãbyſæ verò octo, Magis duos, completum hunc numerum inuenies. Sed quum non deſint qui reditum Iſraelitarum, i. 70 annum captiuitatis, ad 25 annum Cyri referant, adhuc ἐπέχω: & quomodo ſubducturi ſint hunc quadragintaſex annorum calculum, expecto.

21 Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

22 Ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς· καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς.

23 Ὡς δὲ ἦν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ Πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

24 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας·

25 Καὶ ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

Κεφάλαιον γ.

1 ΗΝ δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν Ἰουδαίων·

2 Οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββὶ, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ.

3 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

4 Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Νικόδημος, Πῶς

21 At ille loquebatur ¨de templo corporis ſui.

22 Poſtquam ergo excitatus fuit à mortuis, recordati ſunt eius diſcipuli quòd hoc dixiſſet eis: & crediderunt Scripturę, & ſermoni quem Ieſus dixerat.

23 Quum autem eſſet Hieroſolymis in Paſcha, in feſto, multi crediderunt ¨in nomen eius, cōſpicientes ſigna quæ edebat.

24 Ipſe autem Ieſus non credebat eis ſemetipſum, eo quòd noſſet ¨omnes:

25 Nec opus eſſet vt quiſquam ei teſtaretur de homine: ipſe enim ſciebat quid eſſet in homine.

CAP. III.

1 E¨rat autem quidam ex Phariſæis, cui nomen *erat* Nicodemo, ¨ex primoribus Iudęorum:

2 Hic venit ad Ieſum nocte, & dixit ei, Rabbi, ſcimus te à Deo veniſſe ¨doctorem: nemo enim poteſt hæc ſigna ¨edere quæ tu edis ¨niſi Deus ſit cum eo.

3 ¨Reſpondit Ieſus & dixit ei, Amen amen dico tibi, niſi quis ¨fuerit genitus ¨denuò, non poteſt ¨videre regnum Dei.

4 Dicit ei Nicodemus, Quomo-

21 *Ille autem dicebat de templo corporis ſui.*

22 *Quum ergo reſurrexiſſet à mortuis, recordati ſunt diſcipuli eius quia hoc dicebat: & crediderunt Scripturæ, & ſermoni quem dixit Ieſus.*

23 *Quum autem eſſet Ieroſolymis in Paſcha in die feſto, multi crediderunt in nomine eius, vidētes ſigna quæ faciebat.*

24 *Ipſe autem Ieſus non credebat ſemetipſum eis, eo quòd ipſe noſſet omnes:*

25 *Et quia opus ei non erat vt quis teſtimonium perhiberet de homine: ipſe enim ſciebat quid eſſet in homine.*

CAP. III.

1 *ERat autem homo ex Phariſæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum:*

2 *Hic venit ad Ieſum nocte, & dixit ei, Rabbi, ſcimus quia à Deo veniſti magiſter: nemo enim poteſt hæc ſigna facere quæ tu facis niſi fuerit Deus cum eo.*

3 *Reſpondit Ieſus & dixit ei, Amen amen dico tibi, niſi quis natus fuerit denuò, non poteſt videre regnum Dei.*

4 *Dicit ad eum Nicode-*

---

21 *De tēplo corporis ſui*, περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. i. de corpore ſuo, quòd templum vocarat, idque iure, quum in eo (vt ait Apoſt. Col. 2. 9) omnis plenitudo Deitatis corporaliter inhabitet.

23 *In nomen eius*, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Heb. pro Ei, vel In eum, vt quidam loqui malunt: qua de re ſic Nazian. in ſermone de Spiritu ſancto, οὐ ταὐτόν ἐστι τὸ πιστεύειν εἴς τι, καὶ περί τινος πιστεύειν. τὸ μὲν γάρ ἐστι θεότητος, τὸ δὲ παντὸς πράγματος, id eſt, Non idem eſt credere in aliquid, & credere aliquid. Nam illud Deitatis eſt, hoc verò cuiuſuis rei.

24 *Omnes*, πάντας. In vno codice ſcriptum legimus πάντα, omnia.

IN CAPVT III.

1 *Erat*, ἦν. Syrus addit aduerbium loci, *ibi*. ¶ *Ex primoribus*, ἄρχων. Vide Luc. 14. 1.

2 *Doctorem*, διδάσκαλος: id eſt, Scimus te miſſum diuinitus ad nos erudiendos. Vulgata, *Scimus quia à Deo veniſti magiſter*. Ego verò verti per infinitum modum vt amphiboliam vitarem, nequis nimirum acciperet Magiſter vocandi caſu. ¶ *Edere*, ποιεῖν. Sic etiam vertit ipſe Eraſ. ſuprà 2. 23. quum alioquin edere opponatur potius verbo ἀποδεικνύειν. ¶ *Niſi Deus ſit cum eo*, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ. Ex Hebræorum idiotiſmo dicitur Deus eſſe cum illis in quibus diuina quædam præſtantia elucet: quos ſimili penè ratione Græci vocant θείους καὶ ἀντιθέους, id eſt diuinos, & quaſi alteros deos. Quòd ſi Nicodemus Chriſtum benè noſſet, non modò dixiſſet Deum cum ipſo eſſe, quaſi ipſius συνεργόν: ſed Deum eſſe in ipſo, vt loquitur Paulus 2.
* Cor. 5. 19. quanuis hoc quoque dicendi genus de Chriſto & ab Eſaia in appellatione Immanuelis, & ab ipſo Petro, Act. 10, 38. vſurpetur: ſed eo ſenſu quo explicatur ſuprà 10, 38.

* 3 *Reſpondit*, ἀπεκρίθη. Atqui nondum quicquam ab eo quæſierat Nicodemus. Chriſtus ergo non ex eius verbis, ſed vt Deus quid ab eo quærere conſtituiſſet cognouit, & illius ſermonem anteuertit. ¶ *Fuerit genitus*, γεννηθῇ. Vulgata & Eraſmus, *Natus fuerit*. Ego verò in tota hac hiſtoria malui vti Gignendi quàm Naſcendi verbo, quia de noua quod ad animi qualitates attinet, hominis creatione *
hîc agitur. ¶ *Denuò*, ἄνωθεν. Hebraicè שנית [*ſchenith*] Sic enim Vetus interpres (meo iudicio) rectius intellexit quā Eraſmus, qui interpretatur E ſupernis, id eſt ממרומים [*mimmaromim.*] Nam etſi Græca vox ἄνωθεν vtroque modo accipi poteſt, quum cælitus renaſci nos oporteat, & ita hoc aduerbium in his etiam ſcriptis ſæpe vſurpetur, tamen conſiderandum fuit, hanc amphiboliam non eſſe in eo ſermone quo vſus eſt Dominus. Nam reſponſum Nicodemi arguit, Chriſtum vſum eſſe vocabulo quo nihil aliud quàm iteratio ſignificatur. Itaque Auguſtinus libri de Peccatorum remiſſione 2. cap. 27, ita hunc locum citat. Chryſoſtomus quoque quanuis vtranque interpretationem annotet, tamen non obſcurè indicat ſe illam amplecti quam ſequuti ſumus: à qua miror cur defecerit Theophylactus, alioquin Chryſoſtomo prorſus addictus. Maluit Eraſmus Cyrillum hoc loco & ſuum illum Origenem ſequi. Itaque τὸ ἄνωθεν γεννηθῆναι nihil aliud declarat quàm il- *
lam ἀναγέννησιν quæ deſcribitur 1. Petr. 1, 3. Syrus interpres habet מן דריש [*Men deriſch,*] inde fortaſſis (ſeruata etiam Capitis voce) Gallicum illud *derechef*, quaſi recapitulationem ſiue reinitiationem dicas, id eſt reditum ad ſuum caput & initium: quoniam videlicet in Chriſto inſtauratur homo ad amiſſam imaginem ad quam initio fuit cōditus, quò etiam verbum ἀνακεφαλαιοῦσθαι fortaſſis ſpectat Eph. 1. 10. ¶ *Videre regnum Dei*, ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ: id eſt introire in regnū Dei, vt explicatur infrà, verſu 5. Regnum autem Dei hoc loco vocatur non ipſe Chriſtus (quanuis ita explicarint nonnulli ex veteribus) aut ipſa etiam vita æterna ad quā contendimus, ſed Eccleſia in qua Deus regnat. Differit enim Chriſtus qua ratione ius ciuitatis Dei nanciſcamur: Gratuita, inquit, adoptione per Spiritum ſanctum, quo regeneramur in ipſo Chriſto fide apprehenſo.

δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι;

5 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

6 Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς, σάρξ ἐστι· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, πνεῦμά ἐστι.

7 Μὴ θαυμάσῃς ὅτι εἶπόν σοι, Δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν.

8 Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος.

9 Ἀπεκρίθη Νικόδημος, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι;

10 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;

do poteſt homo gigni ∴ qui ſit ſenex? num poteſt in vterum matris ſuæ ſecundò introire, ac gigni?

5 Reſpondit Ieſus, Amen amen dico tibi, niſi quis fuerit genitus ∴ ex aqua & Spiritu, non poteſt introire in regnum Dei.

6 Quod genitum eſt ∴ ex carne, ∴ caro eſt: & quod genitum eſt ex Spiritu, ſpiritus eſt.

7 Ne mireris me dixiſſe tibi, Oportet ∴ vos gigni denuo.

8 ∴ Ventus ∴ quò vult ſpirat, & ∴ ſonũ eius audis, ſed neſcis vnde veniat & quò vadat: ita eſt quiſquis genitus eſt è Spiritu.

9 Reſpõdit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo poſſunt hæc fieri?

10 Reſpondit Ieſus & dixit ei, Tu es ∴ doctor ille Iſraelis, & hęc non noſti?

mus, Quomodo poteſt homo naſci quum ſit ſenex? nunquid poteſt in vẽtrem matris ſuæ iterũ introire, & naſci?

5 *Reſpondit Ieſus, Amen amẽ dico tibi, niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non poteſt introire in regnum Dei.*

6 *Quod natum eſt ex carne, caro eſt: & quod natũ eſt ex Spiritu, ſpiritus eſt.*

7 *Non mireris quia dixi tibi, Oportet vos naſci denuo.*

8 *Spiritus vbi vult ſpirat, & vocem eius audis, ſed neſcis vnde veniat & quò vadat: ſic eſt omnis qui natus eſt ex Spiritu.*

9 *Reſpondit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo poſſunt hæc fieri?*

10 *Reſpondit Ieſus & dixit ei, Tu es magiſter in Iſrael, & hæc ignoras?*

---

4 *Qui ſit ſenex*, γέρων ὤ. Vulgata & Eraſmus, *Quum ſit ſenex?* quæ interpretatio planè eſt ἄωρος hoc loco. Neque enim omnis homo ſenex eſt: quod tamen videtur affirmare qui ſic loquitur. Sciendum eſt autem Nicodemum ſic reſpondere vt Chriſti verba ſibi applicet: id eſt, quod in genere Chriſtus dixerat, ad hypotheſin reuocare. Itaque ſic omnino vertendus eſt hic locus.

5 *Ex aqua & Spiritu*, ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. Si Aquæ nomine baptiſmus ſpecialiter intelligatur, vt qui peculiare ſit noſtræ regenerationis ſacramentum, ſic accipienda eſt hæc ſententia vt reſpexerit Chriſtus communem Eccleſiæ ordinem, neque tamẽ ſimpliciter gratiam Dei adſtrinxerit Baptiſmi ſacramento, quaſi ſit abſolutè & ſine exceptione neceſſarium. quum mox regeneratio Spiritui, nulla facta aquæ mentione, attribuatur, & idem alioqui ſit ſtatuendũ de manducatione carnis, & potu ſanguinis Chriſti infrà 6, 53, idem etiam multò magis de fide actuali dicendum eſſet, ex Marc. 16, 16. & Heb. 11, 6. Sic quoque fides omnis erit ex auditu ex Rom. 10, 17: quæ omnia quum abſurdiſſima ſint omnino extra metas excurrit alicubi Auguſtinus defendendæ aduerſus Pelagianos veritatis ſtudiò abreptus: quod eſt etiã poſtea diſtinctionibus aliquot ab ipſis ſcholaſticis mitigatum. Sin verò malimus Chriſtum cum Phariſæo differentem Aquæ nomine ad externas ablutiones alluſiſſe, tunc ſic erit explicandum hoc dictum, vt Chriſtus veram mundationem requiri ſignificarit quæ intus à Spiritu ſancto efficeretur, ita vt externa legalis per ſe conſiderata, nedum Phariſaica, res eſſet inutilis, & Spiritus nomen ſit epexegeſis nominis Aquę: ſicut alibi Spiritus & ignis in Baptiſmo coniunguntur: quanquam ordine inuerſo. Nam hîc præcedit aquæ vox, illic ignis appellatio poſterior eſt. Ratio verò huius diuerſitatis ex eo patet, quòd Aqua verè extat in ſacramento baptiſmi vt ſpiritualis & diuinæ illius ad nos intus abluẽdos virtutis σημεῖον & σφραγίς. At quum ignis nomen ſubiicitur Spiritui, vox ignis nõ aliter quàm metaphoricè accipi poteſt. Hoc igitur loco Spiritus nomen adiectum Aquæ, eſt exterioris ſacramentalis baptiſmi declaratio, illic autem ignis vox Spiritui addita, eſt virtutis diuinæ explicatio à re corporali ſumpta. Sed de baptiſmo hîc agi, ſiue ſimpliciter, ſiue aliqua ad legales ablutiones alluſione, omnino exiſtimo, & rationem habuiſſe Chriſtum ſectæ Phariſæorum, qui omnem pene pietatem in ablutionibus ponebant, vt & hodie Mahumetani.

6 *Ex carne*, ἐκ τῆς σαρκός. Sic vbique legitur, & hoc poſcit antitheſis. Itaque neſcio quid in mentem venerit Tertulliano vt hunc locum citans lib. de carne Chriſti, & aduerſus Praxeam, legerit *in Carne*, malè quoque iſta detorquẽs ad Chriſti perſonam. ¶ *Caro eſt*, σάρξ ἐστι: id eſt carnale, totum nimirum impurum & iræ Dei obnoxium. Neque enim carnis appellatione hoc poſteriore loco ſignificatur carnea illa corporis moles, ſed tum animi tum corporis humani natura, peccato & morti addicta. idque ita eſſe vel ex eo liquet quòd Apoſtolus carni tribuit φρόνημα, Rom. 8. 7. & νοῦν, Coloſſ. 2. 18. Caro igitur pro carnali ponitur, vt apud Hebræos ſæpe appellatiua pro adiectiuis vſurpantur, atque adeo apud Græcos & Latinos, vt quum quiſpiam dicitur κάθαρμα, id eſt ſcelus, pro ſcelerato: & miſeram hominis totius conditionem deſignat, vt Pſal 56. 5, & 78. 39. Poſcit autem ratio antitheſεως vt viciſſim Spiritus nomine poſteriore loco non intelligamus hominis animum, ſed totum hominem ſpiritualem, id eſt Spiritus ſancti gratia Chriſto inſitum, ac proinde in eo renouatum, qui & ipſe Spiritus dicitur, vt natura ipſius perennis pura ac immortalis ſignificetur: quanuis adhuc ſuperſit lucta carnis, adeo vt vnus & idem homo fidelis, quãdiu hîc verſatur, & Caro & Spiritus diuerſis reſpectibus dici poſſit, vt ſuo exemplo elegantiſſimè deſcribit Paulus Epiſt. ad Rom. cap. 7.

7 *Vos*, ὑμᾶς. In quatuor codicibus ſcriptum legimus ἡμᾶς, *nos*, ita videlicet vt ſeſe Chriſtus aggreget hominibus reliquis. Sed quum ſciamus nunquam in eo fuiſſe peccatum, vt qui ex Spiritu ſancto fuerit conceptus, mihi videtur omnino altera lectio retinenda.

8 *Ventus*, τὸ πνεῦμα. id eſt ἄνεμος. auctor libri de Mundo, ἄνεμος οὐδέν ἐστι πλὴν ἀὴρ πολὺς ῥέων καὶ ἀθρόος, ὅστις ἅμα καὶ πνεῦμα λέγεται. λέγεται δὲ καὶ ἑτέρως πνεῦμα, ἥ ἐν φυτοῖς καὶ ζώοις καὶ διὰ πάντων διήκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία. Apud Hebræos verò רוח [*ruach*] magis etiam multiplicem habet ſignificationem, apud quos etiam pro Spiritu illo Dei omnia viuificante accipitur, vt & apud Græcos ac Latinos theologos, qui ex Hebræorum fontibus hauſerunt. Quum igitur Spiritus nomen ſit πολύσημον, & à Latinis etiam quamuis raro pro vento accipiatur, ventum malui interpretari quã Spiritum. Nam hac ſignificatione πνεῦμα hoc loco explicandum eſſe, apertè tradunt veteres, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Auguſtinus De quæſtionibus Veteris & noui Teſtamenti, quæſtione 59. quanuis alioqui in hunc locum ſcribens, aliam ſententiam amplectatur. Sed noſtram explicationem, id quoque manifeſtè probat quòd de ſonitu poſtea commemoratur. Regulam enim Didymi tradentis τὸ πνεῦμα Spiritum ſanctum declarare propter additum articulum, iam ante oſtendimus non eſſe perpetuam, quum prætermittatur etiam articulus ſuprà, verſu 5. vbi tamen conſtat agi de Spiritu ſancto.

¶ *Quò vult*, ὅπου θέλει: id eſt libero & vago impetu. Eſt enim tranſlatio ab iis animantibus ſumpta in quibus propriè dicitur eſſe voluntas. Simili figura vtitur Paulus Rom. 8. 19. 20. 21. 22. ¶ *Sonum*, φωνήν: id eſt ἦχον, vt Matth 24. 31. item 1. Corinth. 14. 7, & 8. Sic etiam apud Hebræos accipitur,קול [*kol,*]vt 2.Reg.6.32. Ezech.43.2. Quod ſi de Spiritu ſancto hîc ageretur, certè (vt ſcitè ſcribit Chryſoſt.) non dixiſſet Chriſtus homini,infidelíque & Spiritus ſancti energiam neſcienti, Audis vocem eius.

10 *Doctor ille,ὁ διδάσκαλος.* Hoc quoque loco videtur articulus ſuum pōdus habere,quo ſignificatur Nicodemum non modò pro doctore, ſed etiam pro excellenti doctore habitum fuiſſe ab Iſraelitis.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν· καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε.	11	Amen amen dico tibi, quod ſcimus loquimur, & quod vidimus teſtamur: ¨ſed teſtimonium noſtrum¨non recipitis.	11	*Amen amen dico tibi, quia quod ſcimus loquimur, & quod vidimus teſtamur: & teſtimonium noſtrum non accipitis.*
Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;	12	Si¨terrena dixi vobis,&¨non creditis:quomodo ſi dixero vobis cæleſtia,credetis?	12	*Si terrena dixi vobis,& non creditis: quomodo ſi dixero vobis cæleſtia, credetis?*
Καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.	13	¨Nullus enim ¨aſcēdit in cælum, niſi qui deſcendit è cælo, ¨*nempe* Filius hominis¨qui eſt in cælo.	13	*Et nemo aſcendit in cælum niſi qui deſcendit de cælo, Filius hominis qui eſt in cælo.*
Infrà.12.32 num.21.9 Καὶ καθὼς Μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.	14	‖Prout autem Moſes extulit ſerpentem in deſerto,ita extolli oportet Filium hominis:	14	*Et ſicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita exaltari oportet Filium hominis:*
Ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ᾽ ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.	15	Vt quiſquis credit in eum, non pereat,ſed habeat vitam æternam.	15	*Vt omnis qui credit in ipſo,nō pereat,ſed habeat vitam æternam.*

; 68

---

11 *Sed teſtimonium,καὶ μαρτυρίαν.* Vulg.& Eraſ. *Et teſtimonium.* Sed hîc quoque poni καὶ pro ἀλλὰ ſenſus ipſe oſtendit. Eſt autem tacita quædam antitheſis in his verbis, diligenter (meo quidem iudicio) obſeruanda. Vos,inquit,tractatis ac docetis quæ non intelligitis, & creditur vobis: at nos certa & cognita docemus, & tamen doctrinam noſtram non admittitis. Coniungit enim ſeſe cum Prophetis, quorum ſcripta tam negligenter legerat Nicodemus.

¶ *Non recipitis,οὐ λαμβάνετε,* id eſt non admittitis. Id enim eſt pro quo poſtea dicit,Non creditis. Nonnulli interpretantur,Non accipitis, vel Nō capitis,pro,Non eſtis idonei ad intelligendum. quam amphiboliam vt vitaremus, vertimus potius Recipitis quàm Accipitis. Chryſoſtomus legit οὐδεὶς λαμβάνει,id eſt Nemo accipit.

12 *Terrena,τὰ ἐπίγεια.* Id eſt,Si craſſo & plebeio ſtiol loquentem non intelligitis, & ideo loquentem repudiatis. Nec enim doctrinam ſuam terrenam vocat, ſed eius elementa,& ipſius tradendæ modum,ruditati noſtræ accommodatum, & ſimilitudinibus deſumptis à rebus communibus & ſenſui noſtro obuiis illuſtratum. ¶ *Non creditis,οὐ πιστεύετε.* In vno exemplari ſcribitur οὐκ ἐπιστεύσατε,*non credidiſtis:* & paulo pòſt pro πιστεύσετε, id eſt *credetis*, in alio quodam inuenimus πιστεύσητε,id eſt *credituri ſitis*,eadem tamen manente ſententia.

13 *Nullus enim,καὶ οὐδείς.* id eſt οὐδεὶς δέ, vt ſuprà, 2.13,& alibi ſæpe. Reddit enim cauſam cur & ipſe cæleſtia poſſit ſuo iure docere, & homines doctrinam cæleſtem non admittant:deinde hâc ipſam doctrinam explicat. Alioquin ſi cum Vetere interprete & Eraſmo conuertas, *Et nemo*,non facilè poſſis æſtimare quomodo tota hęc oratio cohęreat. ¶ *Aſcendit in cælum,ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανόν.* id eſt ſpiritualis intelligentiæ luce pręditus eſt,vel vnquam fuit:niſi Filius ille æterna patris ſapientia, de qua ſuprà 1,9 & 18.& Matth. 16,17.& Ioh 16,14 & 15. Hîc ille eſt igitur qui homo factus, ad nos vſque ſe demiſit vt nos in cælum ſecum attollat. ¶ *Nempe filius hominis, ὁ υἱὸς ἀνθρώπου.* Abundat Iohannes huiuſmodi appoſitionibus in ſubiectione poſitis,vt ſuprà, 1.12,& 45. Quod autem Chriſtus ſe è cælo deſcendiſſe dicit, primùm ad diuinæ naturæ incarnationem, deinde etiam ad ipſum conceptionis modum referendum eſt, non ad corporis materiam, vt Apollinaris & alij hæretici exiſtimarunt,& qui errorem eorum noſtra memoria renouauit Schuenfeldius. Deinde quòd ſe Filium hominis (id eſt hominem) in cælo eſſe docet, apertè duas naturas diſtinguit,& vnam hypoſtaſin confirmat. ¶ *Qui eſt in cælo, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.* Vel qui erat in cælo,vt idem ipſe Chriſtus loquitur infrà 6.62. Certum eſt tamē,quum Chriſtus,quatenus homo eſt, cœperit exiſtere à conceptu,impropriam eſſe hanc loquutionem. Impropriam dico, ſiquis naturas ſigillatim conſideret. nam alioquin maximè propria eſt loquutio, vt ſumma illa duarum in vno Chriſto naturarum coniunctio ſignificetur. Chriſtus enim adeo vnus eſt, vt quod ei ſecundum vnam tantum naturam eſt propriū, interdum toti Chriſto tribuatur,ſecundum perſonæ vnitatem: vt quum dicimus Chriſtum crucifixum, paſſum, ſepultum,&c. interdū verò quod vnius eſt naturæ de Chriſto dictum in concreto ad alteram transferatur, vt quum dicitur Dominus gloriæ crucifixus. 1.Cor.2.8. quam formulam loquendi vocarunt idiomatum (id eſt propietatum) communicationem. cui propterea locus eſt in vocabulis concretis,putà Dei vel Hominis, à quibus ſæpe tota perſona denominatur: at nunquam in abſtractis vocibus Humanitatis & Deitatis, quibus ſigillatim & per ſe naturæ ſignificantur. Itaque quàm vera eſt hæc enuntiatio de Chriſto, *Hic Deus eſt homo*, &, *Hic homo eſt Deus*, contrà Neſtorium diuidentem perſonam: tam impium eſt dicere Humanitatem Chriſti eſſe Deitatem Filij, quàm Deitatē Filij eſſe Chriſti humanitatem, vt ſentiebat Eutyches, naturas confundens. Quod autem de ipſis naturis ſtatuitur, de proprietatibus etiam earum eſſentialibus cenſendum eſt. Itaque rurſus tam eſt Neſtorianum negare de Chriſto, hunc hominem eſſe æternum, increatum, omnipræſentem,&c. nempe non quatenus Homo, ſed quatenus Deus eſt: quam eſt Eutychianum & blaſphemum dicere Chriſti Humanitatem eſſe æternam, increatam, omnipræſentem, quum Homo quidē ſit Deus, at Humanitatis non ſit Deitas, ac proinde neque in Humanitatem proprietates Deitatis, neque in Deitatem proprietates Humanitatis cadant. Sed hoc quoque fortaſſis non minus commodè per ſynecdochen explicaretur: quæ quidem modò ſimplex eſt, modò duplex. Simplex, quum duntaxat ſubiecto toti tribuitur quod ad eum, alterius tantum naturæ reſpectu, propriè ſpectat, vt ſi dicas Chriſtum paſſum eſſe pro nobis: altera duplex, quum & in ſubiecto pars pro toto ponitur, & in attributo tribuitur toti perſonæ in concreto quod vnius & quidem alterius naturæ proprium eſt, vt quum dicitur Dominus gloriæ crucifixus, Deus acquiſiuiſſe Eccleſiam ſanguine ſuo, Filius hominis fuiſſe in cælo antequam aſcenderet. Nam in his totus Chriſtus, eſt ſubiectum, quàuis ex vna duntaxat ipſius natura nominetur: & in attributo, toti Chriſto tribuitur quod vel hominis vel Dei proprium eſt: nempe vt Spiritus ſanctus nos doceat Chriſti naturas ita diſtinguere, vt tamē alteram ab altera non ſeparemus. Nam niſi idem ille Chriſtus qui paſſus eſt, Deus eſt æternus, & viciſſim niſi idem Deus ille æternus paſſus eſt in carne ſua, vbi fides noſtra? Nam nec ſeruare poteſt, niſi Deus ſit: nec redimere, niſi ſit homo: & neutrum poteſt, niſi vnus & idem ſit Deus & homo. Partis autem & Totius nomen ſic velim accipi vt hoc myſterium patitur. Itaque (vt ad rem redeam) tam licet nobis conuertere ὁ ὢν, *Qui erat*, quàm *Qui eſt*. Libuit autem hæc paucis annotare aduerſus eos homines quos non pudet noſtro hoc ſeculo nefandos illos errores Neſtoris & Eutychetis, iam olim totius Eccleſiæ tam aperto ac perpetuo conſenſu & tantis veterum omnium Patrum laboribus ac vigiliis damnatos, ab inferis reuocare.

16 Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

17 Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ.

18 Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνεται. ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

19 Αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.

20 Πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ·

21 Ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα.

22 Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν. καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐβάπτιζεν.

23 Ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλεὶμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ

16 ‖¨Ita enim Deus dilexit mundum vt Filium ſuum vnigenitum dederit, vt quiſquis credit in eum non pereat, ſed habeat vitam æternam.

17 ‖Non enim miſit Deus Filiū ſuum in mundum ¨vt damnet mundum, ſed ¨vt ſeruetur mundus per eum.

18 Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus eſt: quia non credidit in nomen vnigeniti Filij Dei.

19 Hæc eſt autem ¨cōdemnatio, ‖quòd Lux venit in mundum, ſed dilexerunt homines ¨potius tenebras quàm Lucē: quia ſunt eorum mala opera.

20 Quiſquis enim quæ mala ſunt agit, odit lucē, nec venit ad lucem, ne arguantur ¨opera ipſius:

21 ¨Qui verò dat operam veritati, venit ad lucem: vt manifeſta fiant facta ipſius, quòd ¨ſecundum Deum facta ſint.

22 Poſtea venit Ieſus & diſcipuli eius ¨in Iudææ territoriū: & illic degebat cū eis, & ¨‖baptizabat.

23 Baptizabat autem etiam Iohannes in Ænon prope Salim, quoniam ¨aquæ multæ erant il-

16 *Sic enim Deus dilexit mundum vt Filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum nō pereat, ſed habeat vitam æternam.* 1.Ioh.4.9

17 *Non enim miſit Deus Filium ſuum in mundum vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum.* Inf.9.39. & 12.47

18 *Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus eſt: quia non credidit in nomine vnigeniti Filij Dei.*

19 *Hoc eſt autem iudiciū, quia Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm Lucem: erant enim eorum mala opera.* Supra 1.4

20 *Omnis enim qui mala agit, odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius:*

21 *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, vt manifeſtentur opera eius, quia in Deo ſunt facta.*

22 *Poſt hæc venit Ieſus & diſcipuli eius in Iudæam terram: & illic demorabatur cum eis, & baptizabat.* Infra.4.1

23 *Erat autem & Iohannes baptizans in Ænon iuxta Salim: quia aquæ*

---

16 *Ita enim, οὕτω γάρ.* Exiſtimat Eraſmus, ab hoc loco videri poſſe Euangeliſtæ verba, explanantis ſermonem quem Chriſtus cum Nicodemo habuerat: ſed non video quamobrem hoc ſit comminiſcendum. Imò verò Chriſtum oportuit hæc omnia ſubiicere, niſi vellet ſermonem in medio veluti curſu abrumpere.

17 *Vt damnet, ἵνα κρίνῃ*: id eſt ἵνα κατακρίνῃ, vt diximus alibi. Vulgata, *Vt iudicet*: quæ interpretatio planè eſt repudianda propter amphiboliam. ſcimus enim Dominum iudicaturum viuos & mortuos. Hoc igitur Eraſmus rectè emendauit. Sed præterea annotandum fuit, Damnandi verbum non ſignificare ipſam actionem, ſed ipſius damnationis cauſam: veluti ſi dicas maleficum quempiam à ſua improbitate ſuíſque ſceleribus damnari, non autem à magiſtratu, qui ciues omnes bonos eſſe optaret. Sic igitur Chriſtus non damnat, id eſt damnationis cauſa non eſt, (quî enim poſſit mors à vita proficiſci?) ſed Chriſti contemptus & peccata incredulos damnant. Et tamen Chriſtus iuſtus iudex in reprobos ſententiam feret. Denique Damnare nihil aliud hoc loco declarat quàm perdere, vt liquet ex verbo Seruandi, quod ipſi opponitur. ¶ *Vt ſeruetur mundus, ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος*: id eſt nō vna Iudæorum gens, ſed quicunque crediderit in eum, vt dixit ſuperiore verſiculo. Mundus ergo opponitur vni genti: & ineptè (nequid acerbius dicam) faciunt qui eiuſmodi teſtimonia citant vt æternam Dei prędeſtinationem (quę certè vniuerſalis eſſe non poteſt) euertant.

19 *Condemnatio, ἡ κρίσις*, id eſt condemnationis cauſa, ſicut ſuprà expoſuimus ipſum verbum κρίνειν. Nam quod Oſeas de Iſraelitis dixerat 13.9. Perditio tua ex te eſt, hoc Chriſtus in omnes incredulos pronuntiat. Sed qui propterea æternum Dei conſilium tollit, perinde facit acſi negaret reprobos Dei voluntate naſci, quoniam ab hominibus gignuntur. ¶ *Potius, μᾶλλον.* Vulgata & Eraſmus, *Magis*: quæ interpretatio ſic poſſet accipi quaſi & lucem & tenebras dilexerint homines, ſed magis tamen tenebras quàm lucem, quum potius declaret Chriſtus homines cōtempta luce tenebras eſſe amplexos. Non diſſimilem errorem annotauimus Luc.18.14.

20 *Opera ipſius, τὰ ἔργα αὐτοῦ.* In vno codice additur ὅτι πονηρά ἐστι, Quòd mala ſint: quod membrum opponitur ei quod in proximo verſiculo additur, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα id eſt, quòd ſecundum Deum facta ſint.

21 *Qui verò dat operā veritati, ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν.* Heb. עושה אמת [*hoſeh emeth:*] id eſt (vt ad verbum conuertit Vetus interpres & Eraſmus) *Qui facit veritatem.* Veritatis autem nomen hoc loco declarat vitam verè bonam & omnis fraudis expertem: cui opponitur φαῦλα πράσσων. id eſt * qui animo ſibi malè conſcio à recta via deflectit, & aliud ſimulat, aliud agit. Sic facere pacem dicitur Iacob. 3.18, qui paci dat operam. ¶ *Secundum Deum, ἐν Θεῷ.* Heb. אל אלהים [*eth elohim,*] id eſt cum Deo, vt Gen. 6.9. Deo veluti duce præeunte, id eſt σὺν Θεῷ, vel κατὰ Θεόν ac proinde rectè & ex mandati diuini præſcripto. Alij interpretantur, *Per Deum*, quia Deus efficit in nobis velle & operari: ſed illa expoſitio eſt ſimplicior & accommodatior.

22 *In Iudææ territorium, εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν.* Vulg. *In Iudeam terram.* Eraſmus, *In terram Iudæam.* Eſt enim mollior collocatio, ſi totum præcedat, pars ſequatur. Sed Euangeliſtam opinor aliò reſpexiſſe. nam quum ex Iudææ metropoli exiret Ieſus, non poterat ſimpliciter dici proficiſci in Iudęam: ideo additur γῆν, quo vocabulo territorium ipſius Hieruſalem, adeóque ipſa regio Iudææ vrbi circuniecta declaratur. Maluimus ergo territorium conuertere quàm terram. Sicut autem hoc dicendi genus nouum eſt adeo vt putem eſſe ἅπαξ λεγόμενον, quod aiunt: ita vix (vt opinor) vſquam reperias qui annotarit quamobrē ſit ab Euangeliſta vſurpatum. Quinetiam in quodam vetuſto codice cōperimus ſimpliciter ſcriptum eſſe εἰς τὴν Ἰουδαίαν: quam lectionem ſi ſequaris, in aliam difficultatem incides multò maiorem, quomodo videlicet Chriſtus ex Iudæa in Iudæam dicatur profectus. ¶ *Baptizabat, ἐβάπτιζεν.* Diſcipulorum videlicet miniſterio, vt dicitur infrà 4.2. Fortaſſis vt eò apertius interior baptiſmus ab exteriore diſtingueretur.

23 *Aquæ multæ, ὕδατα πολλά.* Multi videlicet riui quorum etiam in eo tractu circa Aroër fit mentio in libris Moſis, non quod Iordanis ibi inundaret. Nam ὕδατος appellatione ſingulari numero Iordanis intelligitur, vt Mat. 3,16 & alius fluuius quē nonnulli Eleuteram vocant circa Ægypti clauſtra, Act.8.36.

ἦν ἐκεῖ, καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο.

24 Οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης.

25 Ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ Ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ.

26 Καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε, οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν. Suprà 1. 17, & 34.

27 Ἀπεκρίθη Ἰωάννης καὶ εἶπεν, Οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδὲν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

28 Αὐτοὶ ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε ὅτι εἶπον, Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου. Suprà 1.20.

29 Ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται.

30 Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι.

31 Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν· ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν.

lic, & veniebant ac baptizabantur.

24 Nódum enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem.

25 Orta eſt ¨igitur quæſtio *quibuſdam* ex diſcipulis Iohannis ¨cum Iudæis de purgatione.

26 Veneruntque ad Iohannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecum erat ¨ apud traiectum Iordanis, cui tu ‖ teſtimonium dediſti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum.

27 Reſpondit Iohannes & dixit, ¨Homo non poteſt ¨ recipere quicquam ¨niſi fuerit ei datum è cælo.

28 Vos ipſi mihi teſtes eſtis me dixiſſe, ‖ Non ſum ego Chriſtus, ſed miſſus ſum ¨ *qui apparerem* coram eo.

29 Qui habet ſponſam, ſponſus eſt: amicus autem ſpõſi qui ſtat & audit eum, ¨ gaudio gaudet propter vocem ſponſi. hoc ergo gaudium meum impletum eſt.

30 Illum oportet creſcere, me verò minui.

31 Qui ¨ſupernè venit, ſupra omnes eſt: ¨ qui è terra eſt, terrenus eſt, & terrena loquitur: qui è cælo venit, ſupra omnes eſt.

multæ erant illic, & veniebant & baptizabantur.

24 *Nondum enim miſſus fuerat Iohannes in carcerem.*

25 *Facta eſt autem quæſtio ex diſcipulis Iohannis cum Iudæis de purificatione.*

26 *Et venerunt ad Iohannem, & dixerũt ei, Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu teſtimonium perhibuiſti, ecce, hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.*

27 *Reſpondit Iohannes & dixit, Non poteſt homo accipere quicquam niſi fuerit ei datum de cælo.*

28 *Ipſi vos mihi teſtimonium perhibetis quòd dixerim, Non ſum ego Chriſtus, ſed quia miſſus ſum ante illum.*

29 *Qui habet ſponſam, ſpõſus eſt: amicus autem ſpõſi qui ſtat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem ſponſi. Hoc ergo gaudium meum impletum eſt.*

30 *Illum oportet creſcere, me autem minui.*

31 *Qui de ſurſum venit, ſuper omnes eſt: qui eſt de terra, de terra eſt, & de terra loquitur: qui de cælo venit, ſuper omnes eſt.*

---

25 *Igitur*, οὖν. Vulgata & Eraſmus, *Autem*, rectè quidem, ſi ſenſum ſpectes: ſed tamen interdum apud Latinos quoque iſtæ particulæ quanuis propriè accommodentur ſignificandis concluſionibus, ſermonis ingreſſum declarant, vt infrà 4.9. Sic apud Virgilium Ecloga 7, *Alternis igitur contendere verſibus ambo Cæperunt.* ¶ *Cum Iudæis*, μετὰ τῶν Ἰουδαίων. In veteribus omnibus noſtris codicibus ſcribitur μετὰ Ἰουδαίου, id eſt cum Iudæo, videlicet quodam: & ita videtur legiſſe Chryſoſtomus.

26 *Apud traiectum Iordanis*. πέραν Ἰορδάνου. Nempe Bethabara. Vide ſuprà, 1, 28.

27 *Homo*, ἄνθρωπος. Quidam hoc videntur ad Chriſtum referre, vt pro relatiuo poſitum ſit: quaſi diceret Iohannes, Iſte cui inuidetis, non excelleret tantis virtutibus niſi id eſſet cęlitus conſequutus: itaque Dei ipſius liberalitati inuidetis. Sed ad hanc exprimendam ſententiam omnino dicendum fuerat ὁ ἄνθρωπος pro ἐκεῖνος, *ille*, vt Matth. 26.72, & 74. Eſt igitur generalis ſententia, quam tamen Iohannes ſibi applicat: vt ſit hic ſenſus. Quid conamini meæ conditioni aliquid adiicere? hæc ſors eſt omnium hominum vt ex ſe ne tantillum quidem poſſint conſequi, ſed quicquid eximium habẽt id eis ex Dei liberalitate tribui neceſſe ſit. Quæ ſit autem illius præſtantia, ipſi fatemini vos ex me intellexiſſe, & item quæ ſit muneris mei ratio: illum videlicet eſſe Chriſtum illum cui ſum miſſus apparitor. Quid ergo me vultis cum illo committere? imò æquum eſt vt illius præſtantia paulatim emineat, ego verò paulatim deficiam. Mihi quidem nihil poſſit hac re iucundius accidere: & tantùm abeſt vt vos deterream quo minus & ipſi ad eum tranſeatis, vt contrà moneam diligenter vt ab eo vno tanquam verè ſalutis auctore toti pendeatis. Sed videtur Hominis appellatio magnum habere momentum, ad declarandam humanæ naturæ miſerrimam conditionem.
¶ *Recipere quicquam*, λαμβάνειν οὐδὲν, vel quicquam accipere. Sed illo verbo vti malui, propterea quòd (vt modò dixi) non ſignificat Iohannes quid velint aut quid conẽtur ambitioſi homines: ſed oſtendit illos iſtis conatibus nihil obtinere ac conſequi poſſe, quoniam nulla ratione poſſunt vlla dona à Deo extorqueri, ſed ab illius vnica benignitate, prout, & quibus ipſi placet, qua menſura vnumquenque contentum eſſe oporteat, & de eo laborare vt iis bene vtatur. Sic loquitur ipſe Chriſtus Matth. 20.23. Sic etiam canitur Pſal. 75. & Paulus ſcribit, 1. Cor. 12.11. Syrus interpres addit מן צבות נפשה [*men tſebuth naphſcheh*] ex voluntate animæ ſuæ, id eſt ſuo arbitratu & prout ipſi libet, ſicut infrà 5.19, conuertit ἀφ' ἑαυτοῦ, à ſemetipſo quod planè appoſitè videtur Græco contextui adiici hoc loco poſſe.
¶ *Niſi*, εἰμή. Hæ loquendi formulæ quibus plus ſignificatur quàm verbis exprimatur, petitæ ſunt è medio. Nam iuſta loquutio fuerit. Sed oportet ei dari è cęlo. Neque hoc ſpectat propriè ad miniſterij vocationẽ, de qua dicitur Heb. 5.5. quòd Chriſtus ſummum pontificatum non arripuerit, ſed à patre vocatus eum in ſe receperit: ſed ad dona Spiritus ſancti cuique vocationi neceſſaria refertur. Eſt tamẽ hæc quoque ambitio eorum qui aliquid videri volunt, in Eccleſiaſticis præſertim functionibus, reprehendenda, vtpote quæ teſte Antichriſtiana hierarchia, quam vocant, Eccleſiam eò vſque labefactarit, vt de ipſius inſtauratione pene deſperandum videatur: quum hoc ipſum malum eorum quoque non paucos inuaſerit, qui remedium pollicentur, & ex bonorum præcipuè accuſationibus falſis quæſtum faciunt, nedum vt in ordinem ſe redigi ſuſtineant.

28 [*Qui apparerem*] *coram eo*, ἔμπροσθεν ἐκείνου. Vulgata & Eraſmus, *Ante illum*: quæ loquutio eſt ambigua. Iam autem admonui ἔμπροσθεν nunquam reperiri in nouo Teſtamento pro temporis aduerbio. Sed & ſi conuertas, Miſſus ſum coram eo: diuerſa erit ſententia. Itaque neceſſariò fuit ſupplendum, ex quo intelligatur Iohannem miſſum vt quaſi apparitoris officio fungeretur.

29 *Gaudio gaudet*, χαρᾷ χαίρει. Heb. שמח שמחה [*ſameach ſimchah*,] pro eo quod Latinè dicas, mirificam quandam voluptatem capit ex ipſius ſponſi ſermone. Terent. *Nam hunc ſcio mea ſolidè gauiſurum gaudia*. Plautus, *Bene ei qui hoc gaudio gaudet*. Ideo hanc paronomaſiam libenter ſeruauimus.

31 *Supernè*, ἄνωθεν. Vulgata & Eraſmus, *Ex ſupernis*: quod nuſquã memini legere apud idoneos auctores. Virg. Æn. 6, *Vndè ſupernè plurimus Eridani per ſyluam voluitur amnis*.
¶ *Qui è terra eſt*, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς: id eſt, qui nihil aliud eſt quàm

homo, terrenæ videlicet fecis opificium. Itaque ὢν hoc loco originem declarat: ſed paulo pòſt, quum ſubiicitur ἐκ τῆς γῆς ἐστι, ſignificatur id quod originem redolet, ideóque Eraſm. poſteriore loco ἐκ τῆς γῆς ἐστι rectè interpretatus eſt, *Terrenus eſt*, pro quo habet Auguſtinus *Terra eſt*, ſicut ſuprà verſ. 6. dicitur eſſe Caro qui carnalis eſt. Cæterùm ita duo ſignificat Iohannes: vnum, cæteros homines ex ſeſe nihil verè diuinum & cæleſte ſapere vel loqui poſſe, quum (vt inquit Apoſtolus 2. Cor. 3, 5,) ne cogitare quidem poſſint quæ Dei ſunt, in doctrina nimirum ſalutis: alterũ, eos qui verè diuinum aliquid loquuntur, (loquũtur autem omnes quibus datum eſt & in quibus poſuit Dominus ſermonem reconciliationis, 2. Corin. 5, 19.) non niſi ex parte cognoſcere, pro Spiritus menſura: & quicquid ſapiunt, ipſos ex Chriſto vt perenni fonte haurire.

32	Καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ· καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει.	Et quod vidit & audiuit, hoc teſtatur: ſed teſtimonium eius nemo recipit.	*Et quod vidit & audiuit, hoc teſtatur: & teſtimonium eius nemo accipit.*	
33	Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθής ἐστιν.	Qui recipit eius teſtimoniũ, is obſignauit ‖quòd Deus verax ſit.	*Qui accipit eius teſtimonium, ſignauit quia Deus verax eſt.*	Rom. 3. 4
34	Ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα.	Nã *is demum* quẽ miſit Deus, verba Dei loquitur. non enim *huic* admetitur Deus ſpiritum.	*Quem enim miſit Deus verba Dei loquitur, non enim ad menſurã dat Deus Spiritum.*	
35	Ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.	Pater diligit Filium, ‖& omnia dedit ei in manum.	*Pater diligit Filiũ, & omnia dedit in manu eius.*	Mat. 11. 27
36	Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωὴν, ἀλλ᾽ ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ᾽ αὐτόν.	‖Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui verò non obtemperat Filio, non videbit vitam, ſed ira Dei manet ſuper eum.	*Qui credit in Filiũ, habet vitam æternam: qui autem incredulus eſt Filio, non videbit vitam, ſed ira Dei manet ſuper eum.*	Haba. 2. 4 1. ioh. 5. 10

Κεφάλαιον δ. — CAP. IIII. — CAP. IIII.

1	ὩΣ οὖν ἔγνω ὁ Κύριος ὅτι ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι ὅτι Ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει ἢ Ἰωάννης·	VT ergo cognouit Dominus Phariſæos audiſſe ipſum plures diſcipulos facere ‖& baptizare quàm Iohannem:	*VT ergo cognouit Ieſus quia audierunt Phariſæi quòd Ieſus plures diſcipulos facit & baptizat quàm Iohannes:*	Sup. 3. 22
2	(Καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ᾽ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ)	(Quanquam Ieſus ipſe nõ baptizabat, ſed diſcipuli eius)	*(Quanquam Ieſus non baptizaret, ſed diſcipuli eius)*	
3	Ἀφῆκε τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.	Reliquit Iudæã, & abiit rurſum in Galilæam.	*Reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam.*	
4	Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας.	Oportebat autẽ eum tranſire per Samariam.	*Oportebat autem eum tranſire per Samariam.*	
5	Ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας λεγομένην Σιχὰρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακὼβ Ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ.	Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit ‖Iacob Ioſepho filio ſuo.	*Venit ergo in ciuitatem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit Iacob Ioſeph filio ſuo.*	Gen. 33. 19 & 48. 22 ioſue 24. 32
6	Ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ Ἰακώβ. ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ· ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη.	Erat autem ibi fons Iacob. Ieſus ergo fatigatus ex itinere, ita ſedit ad fontem: hora *enim* erat quaſi ſexta.	*Erat autem ibi fons Iacob. Ieſus fatigatus ex itinere, ſedebat ſic ſupra fontem: hora erat quaſi ſexta.*	

32 *Quod vidit & audiuit*, ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε. Id eſt, quod plenè & perfectè cognitum habet. ¶ *Nemo*, οὐδεὶς: id eſt perpauci, vt qui pæne nulli videri poſſunt cũ cæteris collati. Nam hæc Eccleſiæ conditio ſemper fuit.

34 *Quem miſit*, ὃν ἀπέστειλεν. Sic Terentius, *Vt placerent populo quas feciſſet fabulas*. Ego perſpicuitati ſtudui. ¶ *Admetitur*, ἐκ μέτρου δίδωσι. Ad verbũ, Dat ex menſura, quæ periphraſis illo vnico verbo clarius exprimitur. Vulg. & Eraſ. *Dat ad menſuram*: id eſt ἐν μέτρῳ, vel κατὰ μέτρον δίδωσιν. Rectè autem, meo iudicio, Eraſ. ſuppleuit pronomen αὐτῷ, *ei*, videlicet Filio quẽ miſit: quàuis non deſint qui hæc in genere explicẽt, quaſi dicatur Deus nõ dare ex mẽſura, i. nõ depromere quaſi ex vaſe ſua dona, quũ ſit veluti fons inexhauſtus. Sed hæc ad vnum Filiũ pertinere ſatis liquet ex verſiculo proximo. Verbum autem preſentis temporis vel accipitur loco præteriti *admenſus eſt*, vel actum continuum notat. Noſtrorũ autem temporum Eutychianos ex hoc loco colligentes omnium Deitatis proprietatũ in aſſumptã humanitatem realem effuſionem, vt inde ſuam illam vbiquitariam carnẽ eliciant, cogitare ſaltẽ oportuit, ei quod ad menſuram eſt datum, non opponi quod infinitum eſt, ſed id quod totum eſt & integrum, etiam ſi totum ipſum ſit finitum: cuiuſmodi ſunt qualitates quæcunque à Deitate in res creatas conferuntur ex participatione, ne carne quidem Chriſti, quantumuis glorificati, excepta, quum ſola Deitas ſit infinita.

35 *Dedit ei in manum*, δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ: id eſt, arbitrio ac poteſtati eius permiſit, vt ipſe Chriſtus explicat Matth. 28. 18. Altera autem interpretatio, *Dedit per manum eius*, quaſi ſignificetur omnia dare Pater per manum Filij, etſi veriſſima eſt, tamen nõ eſt accommodata, vel ob eam cauſam quòd potius dicẽdum fuiſſet δίδωσιν quàm δέδωκεν.

36 *Non obtemperat*, ἀπειθῶν: ſiue, qui non eſt dicto Filij audiens, vt conuertit Cyprianus libro aduerſus Iudæos 2. cap. 26, ſicut Eraſmus obſeruauit. Poſſumus etiam vertere, *Qui ſe perſuaderi à filio nõ ſinit*. Eſt enim duplex ἀπείθεια, vna poſita in intellectu, quum videlicet quiſpiam doctrinæ veritatis non vult aſſentiri, quo ſenſu opponuntur τὸ πιστεύειν & τὸ ἀπειθεῖν vt hoc loco, & Act. 14. 2: altera poſita in volũtate & moribus, quæ ἀπείθεια in multis quoque reperitur, qui tamen aſſentiũtur doctrinę: & hactenus dici poſſunt πιστεύειν, vt Act. 8, 13. & alibi ſæpe. Itaque malui generalem notationem huius verbi ſequi quàm vertere, *Incredulũ eſſe*. Syrus ſenſum optima fide expreſſit, quum ἀπειθῶν verteret, *Qui non acquieſcit*. ¶ *Non videbit vitam*, οὐκ ὄψεται ζωήν. Hebraiſm. pro Vita nõ fruetur, vt alibi expoſuimus. ¶ *Manet*, μένει. Theophyl. legit μενεῖ i. Manebit, & ita citat Cyprianus eo loco quẽ modò citaui. Cyrillus quoque ita legit, & Syrus interpres: quod etiam eſt ἐμφατικώτερον. Vide Mat. 26, 39.

IN CAPVT IIII.

1 *Ipſum*, ὅτι Ἰησοῦς. Vulgata & Eraſmus, *Quòd Ieſus*. Eſt autem antecedentis repetitio pro relatiuo, ex Hebræorum idiotiſmo, vt Pſal. 48. 1.

6 *Ita*, οὕτως: id eſt, ita vt laſſus erat, vel idcirco quia laſſus erat. Sic enim hæc particula reperitur vſurpata. Act. 20. 11, atque adeo apud Terentium & alios Idoneos auctores, vt Eraſmus obſeruauit. neque video qua ratione poſſis δεικτικῶς aut μιμητικῶς accipere, quum hæc non dicantur forma dialogi. ¶ *Hora* [*enim*] *erat*, ὥρα ἦν. Apparet ex Cyrillo, Chryſoſtomo & Theophylacti commentario, ſcriptum fuiſſe in ipſorum codicibus ὥρα δὲ ἦν, vt ſuprà, 1.

39:ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur. Ita enim explicatur ratio cur ad fontem ſederit: Quia (inquit) laſſus erat de via, & inſtabat meridies, maximus videlicet diei ęſtus. Non dubitaui igitur cauſalem particulam ſupplere, quum alioquin in narrationibus iſtæ particulæ non ſine quadam etiam gratia omitti ſoleant, à noſtro præſertim Euangeliſta, vt ſuprà, 1.27 & 30, & 39.40.41.42, & 45.47, & in omnibus penè narrationibus.

---

7 Ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ· λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Δός μοι πιεῖν.

8 Οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι.

9 Λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ Σαμαρεῖτις, Πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, οὔσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις.

10 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πιεῖν· σὺ ἂν ᾔτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν.

11 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Κύριε, οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν;

12 Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακὼβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ;

13 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν·

14 Ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

15 Λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ, Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν.

16 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε.

17 Ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔχω ἄνδρα. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Καλῶς εἶπας, Ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω.

18 Πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες· καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας.

---

7 Venit mulier Samaritana vt hauriret aquam: dicit ei Ieſus, Da mihi potum.

8 Nam diſcipuli eius abierant in vrbem vt cibos emerent.

9 Dicit ¨igitur ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum ſis, potũ à me poſcis quæ ſum mulier Samaritana? (nõ enim ¨vtũtur Iudęi Samaritanis.)

10 Reſpõdit Ieſus & dixit ei, Si ſcires ¨donum illud Dei, & quis ſit ille qui dicit tibi, Da mihi potum: ¨tu petiiſſes ab eo, & dediſſet tibi aquam viuam.

11 Dicit ei mulier, Domine, neque ¨quo haurias habes, & puteus profundus eſt: vnde ergo habes ¨aquam illam viuam.

12 Num tu maior es patre noſtro Iacob, qui dedit nobis hũc puteum, ex quo ipſe bibit, & filij eius, & eius pecora?

13 Reſpondit Ieſus & dixit ei, Quiſquis bibit ex aqua iſta ſitiet rurſus:

14 Quiſquis autem biberit ex aqua illa quã ego ei dabo, nõ ſitiet in æternũ: ſed aqua illa quã ego dabo ei, fiet in eo fons aquę ſalientis in vitam æternam.

15 Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam iſtam, vt nõ ſitiam, neque veniã hûc ad hauriendũ.

16 Dicit ei Ieſus, Vade, voca virum tuum, & veni hûc.

17 Reſpondit mulier & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Ieſus, Bene dixiſti, Non habeo virum.

18 Quinque enim viros habuiſti: & nunc quem habes, non eſt tuus vir. hoc verè dixiſti.

---

7 *Venit mulier de Samaria haurire aquam: dicit ei Ieſus, Da mihi bibere.*

8 *Diſcipuli enim eius abierant in ciuitatem vt cibos emerent.*

9 *Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum ſis, bibere à me poſcis, quæ ſum mulier Samaritana? nõ enim coutũtur Iudæi Samaritanis.*

10 *Reſpõdit Ieſus & dixit ei, Si ſcires donũ Dei, & quis eſt qui dicit tibi, Da mihi bibere: forſitan petiiſſes ab eo, & dediſſet tibi aquam viuam.*

11 *Dicit ei mulier, Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus eſt: vnde ergo habes aquam viuam?*

12 *Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipſe ex eo bibit & filij eius & pecora eius?*

13 *Reſpondit Ieſus & dixit ei, Omnis qui bibit ex aqua hac, ſitiet iterum:*

14 *Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum: ſed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.*

15 *Dicit ad eum mulier, Domine, da mihi hanc aquam, vt non ſitiam, neque veniam huc haurire.*

16 *Dicit ei Ieſus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.*

17 *Reſpondit mulier & dixit, Non habeo virum. Dicit ei Ieſus, Bene dixiſti, Quia nõ habeo virum.*

18 *Quinque enim viros habuiſti: & nunc quem habes, non eſt tuus vir. hoc verè dixiſti.*

---

9 *Igitur*, οὖν. Vide ſuprà, 3.c.25. Sic etiam accipitur infrà verſu 28. ¶ *Vtuntur*, συγχρῶνται. Vulgata, *Coutuntur*, quod vocabulum planè eſt barbarum & obſcurum. Eraſmus, *Commercium habent*, recedens à Græcis, vbi minimè neceſſe eſt. Nam Vtendi verbum ſimili prorſus ſignificatione vſurpant Latini, vt vel ex illo Ciceronis loco apparet, *Sextum*, inquit, *Alphenum propinquum noſtrum, quo iſte vtebatur plurimùm*. Sunt autem hæc Euangeliſtæ potius quàm huius Samaritanæ verba. Cur enim ab illa Ieſus de re plus ſatis omnibus nota admoneretur. Idcircò illa incluſi parẽtheſi. Cæterùm qui fuerint iſti Samaritani, prius Chanæi dicti, qui tamen & ipſi à Iacobo per Ioſephum mentiebantur ſe originem ducere, quę item fuerit illorum religio, qui cultus in monte Gariſin ab eis inſtitutus, quæ ipſorum aduerſus Iudæos, & Iudæorum viciſſim aduerſus illos odia, adeo quidem vt à Synagoga magna Samaritani fuerint ſeueriſſimo anathemate notati, partim ex ſacris literis, partim ex Ioſepho & recentioribus etiam ſcriptoribus intelligitur, vnde illud iactatum aduerſus Chriſtum conuitium, Samaritanus es, infrà 8.48.

10 *Donum illud*, τὴν δωρεάν. Non dicit indefinitè δωρεάν, *donum*, neque plurali numero τὰς δωρεὰς, *dona*: itaque additus articulus oſtendit Chriſtum de eximio aliquo dono diſſerere, de ſeipſo videlicet quem Pater huic mulierculæ offerebat: & illud καὶ τίς ἐστιν accipiendum eſt pro epexegeſi. ¶ *Tu petiiſſes*, ἂν ᾔτησας. Vulg. *Forſitan petiiſſes*, quomodo etiam particula ἂν expreſſit infrà 5,46, & 18,19.

11 *Quo haurias* ἄντλημα. Aug. tract. in Ioh. 25, vertit prouinciali proculdubio vocabulo, *Hauritorium*. ¶ *Aquam illam viuam*, τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν. Id eſt verè perennem & profluentem. Hîc quidem non dubium eſt quin allegoricè per aquam intelligatur immẽſa illa charitas Dei erga nos in Filio, effuſa in corda noſtra per Spiritum ſanctum in vitam æternã, cuius ſit mentio Rom. 5.5. neque video cur aliter ſit explicandũ quod ſcriptum eſt ſuprà, 3.5. Cæterùm aquam viuã appellat quæ perpetuò ſcaturiat, ita vt quiſquis eam habet, perennem in ſe fontem habeat, neque aliam aquam ſitiat: opponẽs eam aquæ ex puteo hauſtæ, quæ in perpetuum vſum non poſſit ſufficere. Deinde ab effectu ſic appellat, quòd illa vitam æternam adferat, hæc verò caducã hanc vitã ad tempus reficiat. Sunt autem hæ metaphoræ Hebræis familiares, vt Ierem. 2.13, Ioel. 3.18, Zach. 13.1.

19 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ.

20 Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν· καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου δεῖ προσκυνεῖν.

21 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, πίστευσόν μοι ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί.

22 Ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν.

23 Ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ Πατρὶ ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν.

24 Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.

25 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται, ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα.

26 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι.

27 Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· οὐδεὶς μέντοι εἶπε, Τί ζητεῖς; ἢ τί λαλεῖς μετ' αὐτῆς;

28 Ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνὴ καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις,

29 Δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;

30 Ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν.

31 Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταί, λέγοντες, Ῥαββί, φάγε.

19 Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam eſſe.

20 Patres noſtri ¨ in hoc monte adorauerũt: & vos dicitis ‖ Hieroſolymis eſſe locum illum vbi oporteat adorare.

21 Dicit ei Ieſus, Mulier, crede mihi, venit ¨ tempus quando neque in monte hoc, neque Hieroſolymis adorabitis Patrem.

22 ‖ Vos adoratis ¨ quod neſcitis, ∴ nos adoramus quod ſcimus: quia ſalus ex Iudæis eſt.

23 Sed venit hora, & nunc eſt, quũ veri adoratores adorabunt Patrem ¨ Spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipſum adorent.

24 ‖ ¨ Deus eſt Spiritus: & qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.

25 Dicit ei mulier, Scio Meſſiam venturum (¨ qui dicitur Chriſtus,) quum venerit ille, nobis annunciabit ¨ omnia.

26 Dicit ei Ieſus, Ego *is* ſum, qui loquor tibi.

27 ¨ Interea verò venerunt eius diſcipuli, & mirati ſunt quòd ∴ cũ muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

28 Reliquit ergo hydriam ſuam mulier, & abiit in vrbem, dixitque ¨ eius loci hominibus,

29 Venite, videte hominem qui dixit mihi quæcũque feci: num iſte eſt Chriſtus?

30 Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.

31 Interim autem rogabãt eum diſcipuli, dicentes, Rabbi, comede.

19 *Dicit ei mulier, Domine, video quia Propheta es tu.*

20 *Patres noſtri in monte hoc adorauerunt: & vos dicitis quia Ieroſolymis eſt locus vbi adorare oportet.* Deut.12.6

21 *Dicit ei Ieſus, Mulier crede mihi, quia venit hora quando neque in monte hoc, neque in Ieroſolymis adorabitis Patrem.*

22 *Vos adoratis quod neſcitis, nos adoramus quod ſcimus: quia ſalus ex Iudæis eſt.* 4.Reg.17.29

23 *Sed venit hora, & nũc eſt, quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu & veritate: nam & Pater tales quærit qui adorent eum.*

24 *Spiritus eſt Deus: & eos qui adorant eum, in Spiritu & veritate oportet adorare.* 2.Cor.3.17

25 *Dicit ei mulier, Scio quia Meßias venit, qui dicitur Chriſtus: quum ergo venerit, ille nobis annuntiabit omnia.*

26 *Dicit ei Ieſus, Ego ſum qui loquor tecum.*

27 *Et continuò venerunt diſcipuli eius: & mirabantur quia cum muliere loquebatur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quia loqueris cum ea?*

28 *Reliquit ergo hydriam ſuam mulier, & abijt in ciuitatem, & dicit illis hominibus,*

29 *Venite & videte hominem qui dixit mihi omnia quæcunque feci: nunquid ipſe eſt Chriſtus?*

30 *Exierunt ergo de ciuitate & veniebãt ad eum.*

31 *Interea rogabant eum diſcipuli, dicentes, Rabbi, manduca.*

---

20 *In hoc monte*, ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, nempe Gariſin. qua de re vide Ioſeph. antiq. lib. 11. cap. 8.

21 *Tempus*, ὥρα. i. καιρός. Gallicè, *La ſaiſon*. Vulg. *hora*.

22 *Quod neſcitis*, ὃ οὐκ οἴδατε. Ergo ſine fide: ex quo conſequitur omnes ſemel damnandas eſſe ἐθελοθρησκείας. ¶*Nos adoramus*, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν. Accenſet ſeſe homo hominibus, Iudæus Iudæis. Adorat igitur Chriſtus vt homo ſeipſo vt Deo minor, adoratur etiam ab Angelis vt Deus ſeipſo vt homine maior

23 *Spiritu ac veritate*, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Abũdat præpoſitio ἐν Hebræorum more, de quo diximus Matth. 3. 11. Spiritum autem opponit mandato quod carnale dicitur Heb. 7. c. 16, in ſeſe videlicet cõſideratum, & quatenus cultus iſte ritibus & materia caducis cõſtabat: ac ſimili prorſus ratione veritati confert non mendacium, ſed Legis ceremonias externas, quæ duntaxat adumbrabant quod reipſa præſtat Chriſtus. Itaque quæ de vero & falſo Dei cultu, item de vtraque vita hîc diſſerit Theophylactus, ad rem non pertinent.

24 *Deus eſt Spiritus*, Πνεῦμα ὁ Θεός. Iterũ adiunctus articulus oſtẽdit Deum eſſe ſubiectũ, Spiritũ verò attributũ, quemadmodũ ſupra 1. 1. quod vt facilius intelligeretur, ſequuti ſumus naturalẽ cõſtructionis ordinẽ. Cæterùm Spiritus appellatio naturæ diuinæ vniuerſim conſideratæ tribuitur, nequis de tertia hypoſtaſi propriè hîc agi putet.

25 *Qui dicitur Chriſtus*, ὁ λεγόμενος χριστός. Hæc ſunt verba Euangeliſtæ, nomen Meſſiæ Græcè explicantis, nõ ipſius mulieris Græcè neſcientis, ideo à nobis parẽtheſeos ſigno incluſa: ſicut ſunt etiã à Syro interprete omiſſa. ¶*Omnia*, πάντα. Ad ſalutem videlicet ſpectantia. Itaque particula vniuerſalis ad id de quo agitur eſt reſtringenda, quod eſt ſepiſſimè in his libris obſeruandum. *

27 *Interea*, ἐπὶ τούτῳ: hoc eſt omnino quod ad verbum dicimus in vernaculo ſermone, *ſur cela*, vel, *ſur ce propos*. ¶*Cum muliere*, μετὰ γυναικός: i. inquit Eraſ. cum ea quæ nimirũ Samaritana eſſet: quo modo etiam video hunc locũ à pleriſque explicari. Sed (vt mihi quidem videtur) exprimẽdæ huic ſententiæ dicendũ erat cum articulo μετὰ τῆς γυναικός, vt infrà, verſu 39 & 42, quod etiam annotauimus ſuprà, 3. 27. Deinde cur tantopere offenderentur colloquio Chriſti cum Samaritana, qui ex ipſa vrbe venirent, vbi ex Samaritanis cibum emerant? Mirantur ergo potius, ſolum cum ſola muliere extranea colloqui. Habenda enim eſt ratio temporis & loci: quum alioquin non repudiaret Chriſtus etiam mulieres alloqui, vt pote quæ ſunt illum Hieruſalem vſque ſequutæ, & ipſi miniſtrabant: ſed tamẽ neque temere id fecit, neque frequenter, neque alloquutus eſt quaſuis, neque vbiuis, ſed ita vt omnis maledicendi occaſio quantumuis ſuſpicioſis hominibus eriperetur.

28 *Eius loci hominibus*, τοῖς ἀνθρώποις. Hîc demum valet quod in ſuperiorem verſiculum non ita appoſitè Eraſmus annotarat. Si tamen ſimplici relatiuo vſus eſſet Euangeliſta, obſcurè eſſet loquutus. Conati autem ſumus articuli ἀναφορὰν paulo clarius exponere.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

Ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους, Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν;

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.

Οὐχ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; Ἰδοὺ, λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη.

Matt.9.37 luc.10.2

Καὶ ὁ θερίζων, μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον· ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων.

Ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινὸς, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων.

Ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε· ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε.

Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν, διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς μαρτυρούσης, Ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.

Ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ Σαμαρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ᾽ αὐτοῖς· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας.

Καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ.

Τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, Ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ Χριστός.

Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει.

Matt.13.58 mar.6.4 luc.4.2

Ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἑω-

32 Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo quo veſcar, quē vos neſcitis.

33 Dicebant ergo diſcipuli alij ad alios, Nū quis attulit ei quo veſcatur?

34 Dicit eis Ieſus, Eſca mea eſt exequi voluntatē eius qui miſit me, & perficere ipſius opus.

35 Nónne vos dicitis, ⁖Adhuc quadrimeſtre *ſpatium* ſupereſt, & meſſis aderit? ‖Ecce, dico vobis, attollite oculos veſtros, & ſpectate regiones: nā albæ iam ſunt ad meſſem.

36 Qui autem metit, mercedem accipit, & cogit fructum in vitam æternā: vt & qui ſeminat, ⁖ſimul gaudeat, & qui metit.

37 Nam in hoc ⁖dictū illud ⁖verum eſt, Alius eſt qui ſeminat, & alius qui metit.

38 Ego miſi vos ad *id* metendū in quo vos non laboraſtis: alij laborauerunt, & vos in labores eorum introiſtis.

39 Ex vrbe autē illa multi Samaritanorū crediderunt in eum propter ſermonem mulieris, teſtantis *ac dicentis*, Certè dixit mihi omnia quæ feci.

40 Quū ergo veniſſent ad eum Samaritani, rogarunt eum vt apud ipſos maneret: & manſit ibi duos dies.

41 Ac multo plures crediderunt propter ſermonem ipſius.

42 Et mulieri dicebāt, Non amplius ⁖propter tuos ſermones credimus: ipſi enim audiuimus, & ſcimus hunc eſſe verè Seruatorem illum mundi, Chriſtum.

43 Duobus autem poſt diebus exiit inde, & abiit in Galilæam.

44 Ipſe enim Ieſus ‖⁖teſtatus fuerat, Prophetam in ſua patria honorem non habere.

45 Quum ergo veniſſet in Galilæam, exceperunt eum Galilæi,

32 *Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo manducare quem vos neſcitis.*

33 *Dicebant ergo diſcipuli adinuicem, Nunquid aliquis attulit ei manducare?*

34 *Dicit eis Ieſus, Meus cibus eſt vt faciam voluntatem eius qui miſit me, vt perficiam opus eius.*

35 *Nónne vos dicitis quòd adhuc quatuor menſes ſunt, & meſſis venit? Ecce, dico vobis, leuate oculos veſtros, & videte regiones, quia albæ ſunt iā ad meſſem.*

36 *Et qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam: vt & qui ſeminat ſimul gaudeat, & qui metit.*

37 *In hoc enim eſt verbum verum, quia alius eſt qui ſeminat, & alius eſt qui metit.*

38 *Ego miſi vos metere quod vos non laboraſtis: alij laborauerunt, & vos in labores eorū introiſtis.*

39 *Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris teſtimonium perhibentis, Quia dixit mihi omnia quæcunque feci.*

40 *Quum veniſſent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum vt ibi maneret. & manſit ibi duos dies.*

41 *Et multo plures crediderunt propter ſermonem eius.*

42 *Et mulieri dicebant, Quia iam non propter tuā loquelam credimus: ipſi enim audiuimus, & ſcimus quià hic eſt verè Saluator mundi.*

43 *Poſt duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilæam.*

44 *Ipſe enim Ieſus teſtimonium perhibuit quia Propheta in ſua patria honorem non habet.*

45 *Quum autem veniſſet in Galilæam, exceperunt*

---

35 *Adhuc quadrimeſtre* [*ſpatium*] *ſupereſt*, ἔτι τετράμηνόν ἐστι. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Adhuc quatuor menſes ſunt*. Sic autem loquuntur Hebræi, ex quorum idiotiſmo hoc petitum eſt, vt Geneſ. 40.12, & 18. Ionæ 3.4, & infrà, 7.33. * Cæterùm in hoc toto allegorico ſermone, per eos qui ſerunt Prophetæ: per meſſores Apoſtoli: per meſſem credentes, & iu horreum Eccleſiæ colligendi ſignificantur.

36 *Simul gaudeat*, ὁμοῦ χαίρῃ. Hoc eſt quod ſcriptum eſt Heb. 11.40.

37 *Dictum illud*, ὁ λόγος: i. parœmia ſeu prouerbiū illud, vt ex Chryſoſtomo diſertè explicat Theophylact. Cic. de Oratore, *Bona dicta, quæ ſalſa ſint: nā ea dicta appellantur proprio iā nomine.* Et huc ſpectat ſenarius ille à Camerario citatus, ἄλλοι μὲν σπείρουσ᾽, ἄλλοι δ᾽ αὖ ἀμήσονται. ¶ *Verū*, ἀληθινός. Vulgò legitur ὁ ἀληθινός. Sed in Theophyl. Romano nullus eſt additus articulus, & quiſquis Grȩcè vel mediocriter nouit, facilè iudicare poteſt nullū hîc eſſe locum articulo.

42 *Propter tuos ſermones*, διὰ τὴν σὴν λαλιάν. Hoc loco λαλιὰ non declarat loquacitatem (quæ propria eſt huius vocabuli ſignificatio) neque idioma linguȩ, (vt accipitur Mat. 26.73, & Mar. 14.70) ſed idem protſus quod λόγος, quo vſus eſt Euangeliſta ſuprà verſu 39. Syro etiam interprete vtroque loco eandem vocem vſurpāte. Vetuſtiſſimus noſter codex eodem ſenſu pro λαλιὰν habet μαρτυρίαν, quæ fortaſſe fuit illius interpretatio, & ex albo in contextum irrepens, illius expungendi occaſionem præbuit, integra tamen manente ſententia. Vetus autem interpres barbarè loquelam interpretatus eſt. Eraſm. *Orationem*: quod vocabulum vt ambiguum hoc loco repudiaui.

44 *Teſtatus fuerat*, ἐμαρτύρησεν. Si ita conuertas, perſpicuus erit locus, alioquin valde obſcurus: quiq; valde torſit pleroſque interpretes. Erit enim hæc ſententia, Profectus eſt in Galilæam Chriſtus, nempe Canan, Galilææ oppidū, vt mox declaratur verſu 46, non autem in Nazareth patriam ſuam. Inde enim fuerat eiectus, adeo vt teſtatus eſſet Chriſtus ex vetere prouerbio, Prophetas à ſuis non agnoſci. Cæterùm nequis forſan moueatur quòd præterito perfecto tribuamus ſignificationem pluſquamperfecti, manifeſtum ſimilis enallages exemplum ſuggeret proximus verſiculus, in quo neceſſe eſt vt ἐποίησεν & ἦλθον interpreteris, *fecerat & venerant*: & rurſus altero ſequente verſiculo, ἐποίησε, *fecerat*.

46 In

ρακότες ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν.

46 Ἦλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. Καὶ ἦν τις βασιλικός, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν Καπερναούμ.

47 Οὗτος ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτόν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα καταβῇ καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν· ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν.

48 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτόν, Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.

49 Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικός, Κύριε κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου.

50 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. Καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν αὐτῷ Ἰησοῦς· καὶ ἐπορεύετο.

51 Ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν, λέγοντες, Ὅτι ὁ παῖς σου ζῇ.

52 Ἐπύθετο οὖν παρ᾽ αὐτῶν τὴν ὥραν ἐν ᾗ κομψότερον ἔσχε· καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὅτι χθὲς ὥραν ἑβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός.

53 Ἔγνω οὖν ὁ πατὴρ ὅτι ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη.

54 Τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Κεφάλαιον ε.

1 Μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα.

2 Ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ, κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδά, πέντε στοὰς ἔχουσα.

quum omnia vidiſſent quæ fecerat Hieroſolymis in feſto: nã & ipſi venerant ad feſtum.

46 Venit igitur Ieſus rurſum ‖ Cana *oppidum* Galilææ, vbi fecerat ex aqua vinum. Erat autem ¨ in Capernaũ ¨ regius quidam, cuius filius ægrotabat.

47 Is quum audiſſet Ieſum veniſſe ex Iudæa in Galilæã, abiit ad eum, & eum rogauit ¨ vt deſcenderet ac ſanaret ipſius filium: ¨ erat enim moribundus.

48 Dixit ergo Ieſus ei, Niſi ſigna & miracula videritis, non credetis.

49 Dicit ei regius ille, Domine, deſcende priuſquam moriatur puerulus meus.

50 Dicit ei Ieſus, Vade, filius tuus ¨ viuit. Credidit homo ſermoni quem dixerat ei Ieſus: & profectus eſt.

51 Iam autem eo deſcendente, ſerui occurrerunt ei, & annuntiauerunt dicentes, Filius tuus viuit.

52 Percontatus eſt ergo ab eis horam qua ¨ melius habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horam ſeptimam dimiſit eum febris.

53 Agnouit ergo pater *id factum eſſe* illa ipſa hora qua dixerat ei Ieſus, Filius tuus viuit. & credidit ipſe, ac domus eius tota.

54 Hoc rurſus, *id eſt* ſecundum ſignum edidit Ieſus, quum veniſſet ex Iudæa in Galilæam.

CAP. V.

1 Poſt hæc erat ¨ feſtũ Iudæorum, & aſcendit Ieſus Hieroſolymam.

2 Eſt autem Hieroſolymis ¨ ad *portam* pecuariã, piſcina quę nominatur Hebraicè ¨ Beth-eſda, quinque porticus habens.

eum Galilæi, quũ omnia vidiſſent quæ fecerat Ieroſolymis in die feſto: & ipſi enim venerant ad diẽ feſtum.

46 *Venit ergo iterũ in Cana Galilææ, vbi fecit aquã vinum. Et erat quidã regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.*

Suprà,2.1 12

47 *Hic quum audiſſet quia Ieſus adueniret à Iudæa in Galilæam, abiit ad eũ, & rogabat eum vt deſcenderet, & ſanaret filium eius: incipiebat enim mori.*

48 *Dixit ergo Ieſus ad eũ, Niſi ſigna & prodigia videritis, non creditis.*

49 *Dicit ad eum regulus, Domine, deſcende priuſquam moriatur filius meus.*

50 *Dicit ei Ieſus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo ſermoni quem dixit ei Ieſus: & ibat.*

51 *Iam autem eo deſcendẽte, ſerui occurrerunt ei, & nuntiauerunt dicẽtes quia filius eius viueret.*

52 *Interrogabat ergo horã ab eis in qua melius habuerit. Et dixerunt ei, Quia heri hora ſeptima reliquit eum febris.*

53 *Cognouit ergo pater quia illa hora erat in qua dixit ei Ieſus, Filius tuus viuit & credidit ipſe & domus eius tota.*

54 *Hoc iterum ſecundum ſignum fecit Ieſus, quum veniſſet à Iudæa in Galilæam.*

CAP. V.

1 *Poſt hæc erat dies feſtus Iudæorum, & aſcendit Ieſus Ieroſolymam.*

2 *Eſt autem Ieroſolymis ſuper Probatica, piſcina quæ cognominatur Hebraicè Bethſaida quinque porticus habens.*

Leuit.24.2 deut.16.1

---

46 *In Capernaum*, εἰς Καπερναούμ. Hoc ergo per traiectionem connecto cum verbo ἦν, quòd omnino id videatur poſtulare proximi verſiculi ſententia. Ideo vt traiectionem vitarem, mutaui verborum collocationem. ¶*Regius quidam*, τὶς βασιλικός: i. ex Herodis aulicis & eorũ numero qui plurimum apud eum poterant. Quanuis enim Herodes non regis, ſed tetrarchæ nomen haberet, tamen ſi nominis ambitionem excipias, rex erat, ac ſaltem à vulgo rex dicebatur, vt apparet ex Mar.6.14. Vulg. *Regulum* interpretatur, qui à Græcis non βασιλικὸς ſed βασιλίσκος dicitur: Syrus verò interpres *Seruum regis*, pro quo Gallicè dixerimus, *Officier du Roy*.

47 *Vt deſcenderet*, ἵνα καταβῇ: id eſt veniret. Sic enim vtuntur Hebræi verbis Aſcendere ac Deſcendere, etiã non habita ſitus locorum ratione. Nam vrbs Capernaum erat in monte ſita vt alibi dicitur. ¶*Erat enim moribundus*, ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν. Vide Luc.7.2. Vulg. *Incipiebat enim mori* Eraſ. *Agebat enim animam*. Vterque admodum impropriè. Sed ex hoc loco apparet Ariſtotelem ſapiẽter admodum inter τὸ μέλλον & τὸ ἐσόμενον diſtinguere.

50 *Viuit*, ζῇ: id eſt, valet, ex Hebræorum idiotiſmo. Huc pertinet quod ait quidam, *Non eſt viuere, ſed valere vita*.

52 *Melius habuerat*, κομψότερον εἶχεν, i. ἐπὶ τὸ βέλτιον. Erit ergo κομψῶς ἔχειν, id omnino quod Latini dicunt bellè habere. Sed hoc tamen eſt ἅπαξ λεγόμενον.

IN CAPVT V.

1 *Feſtũ*, ἑορτή. Pẽtecoſte videlicet quantũ colligere licet ex cap.7.2 vt etiã cõiicit in hũc locũ Cyril. Alij feſtũ hoc volũt fuiſſe Tabernaculorũ, alij Paſcha: ꝙ in medio relinquo. *

2 *Ad [portã] pecuariã*, ἐπὶ τῇ προβατικῇ. Subaudi πύλῃ. Heb. [שער חצאן] *Schahar hatſon*,] Neh.3.1, & 32. & 12.39, vt Græcus etiã interpres vertit. & hæc ipſa fortaſſe fuit piſcina quã extruxiſſe dicitur Ezechias 2.Reg.18 17, & 20.20. Malè igitur legit Theophyl. à vetuſtior. aliis deceptus προβατικὴ κολυμβήθρα. Erat autẽ hæc porta tẽplo propinqua, idcóque ab Eliaſib Põtif. Max. extructa & ſanctificata, Neh.3.1. ideo προβατικὴ cognominata, ꝙ ibi pecora vænirẽt, vel eò ſaltẽ potiſſimũ adducerẽtur ſacrificãda, vbi peropportuna fuit piſcina tum adaquãdis, tum etiã abluendis pecudibus antequã corã Domino ſiſterẽtur. Syrus autẽ interpres totũ hoc ἐν τῇ προβατικῇ nõ legit. ¶*Piſcina*, κολυμβήθρα. Sic rectè Vetus interpres, non habita ratione Græci etymi quod aquarũ collectionẽ deſignat ad natandi & vrinandi voluptatẽ comparatarũ, cuiuſmodi illa fuit in qua Herodes Magnus Ariſtobulum fraude ſubmerſit, vt narrat Ioſephus lib antiq.15.cap.3. vt etiam Latini piſcinas initio viuaria ſiue ἰχθυοτροφεῖα vocarunt, longius poſtea tranſlato nomine, vt apparet ex Columel.lib.1.cap.5.

¶*Beth-esda*, Βηθεσδά. In vulgata editione & apud Tertull. de baptiſmo, & aduerſus Iudæos legitur *Bethſaida*, & Grecè in Theophylacto Romano, Βηθσαϊδά: ſcriptura proculdubio, propter horum nominum affinitatem, à librariis & aliis Hebrææ linguæ imperitis deprauata. Vetuſtiſſimus codex meus habet Βελζεθά, quod fortaſſe ſcriptum eſt pro *Bezetha*, quæ vna fuit ex Hieroſolymorũ collibus, Ophlæ proxima, vt declarat Ioſephus de bello Iudaico, lib.6.c.6. Græci codices emendatiores, ſummo conſenſu legunt *Beth-esda*, id eſt domum effuſionis ab אשד [*eſched.*] quod cognomen non à fundendo victimarum ſanguine ductum eſt, vt nonnulli perperam ſenſerunt, (nec enim ibi, ſed apud altare mactabantur hoſtiæ) ſed proculdubio ab aquæductu, cuius auctor fuiſſe dicitur Ezechias, 2.Reg.20.20. & cuius fit etiam mẽtio Eſ.8,6. & Neh.3.15. At Syrus interpres habet *Beth-cheſda*, id eſt, Domum beneficentiæ, * quod maximè probo: ex eo nimirum extraordinario miraculo quod illic in valetudinarios edi ſolebat, hac piſcina tandem cognominata. Vide infrà 9.3.

Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν.	3	In his iacebat multitudo magna ægrotorum, cæcorum, claudorum, aridorum, expectãtium aquæ motum.	*In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.*
Ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ· ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὴς ἐγίνετο ᾧ δή ποτε κατείχετο νοσήματι.	4	¨Angelus enim deſcendebat ¨certo momento in piſcinam, & turbabat aquam: itaque qui primus ingreſſus erat poſt aquæ turbationẽ, ſanus fiebat à quocunque detineretur morbo.	*Angelus autẽ Domini deſcendebat ſecundũ tempus in piſcinam, & mouebatur aqua: & qui prior deſcendiſſet in piſcinã poſt motionem aquæ, ſanus fiebat à quacunque detinebatur infirmitate.*
Ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ τριακονταοκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.	5	Erat autem quidam illic triceſimum octauum annum ¨agens in morbo.	*Erat autem quidã homo ibi triginta & octo annos habens in infirmitate ſua.*
Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι;	6	Hunc quum vidiſſet Ieſus iacentem, & cognouiſſet eum iam multum temporis egiſſe *in morbo*, dicit ei, Cupis ſanus fieri?	*Hunc quum vidiſſet Ieſus iacentem, & cognouiſſet quia iam multum tempus haberet, dicit ei, Vis ſanus fieri?*
Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν, Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει.	7	Reſpõdit ei ægrotus ille, Domine, non habeo ¨qui, quũ turbata fuerit aqua, immittat me in piſcinã: ſed interim dũ ego venio, alius ante me deſcendit.	*Reſpondit ei languidus, Domine, hominem nõ habeo vt quum turbata fuerit aqua, mittat me in piſcinam: dum venio enim ego, alius ante me deſcẽdit.*
Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἔγειραι, ἆρον τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει.	8	Dicit ei Ieſus, Surge, attolle grabatum tuum & ambula.	*Dicit ei Ieſus, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.*
Καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἦρε τὸν κράββατον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.	9	Et ſtatim ſanus factus eſt homo ille: & ſuſtulit grabatum ſuum, & ambulabat. erat autem Sabbathum die illo.	*Et ſtatim ſanus factus eſt homo ille: & ſuſtulit grabatum ſuum, & ambulabat. erat autem Sabbathum in die illo.*
Iere.17.2 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ, Σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον.	10	Iudæi ergo dicebant ei qui curatus fuerat, Sabbathum eſt, ‖non licet tibi attollere grabatum.	*Dicebant ergo Iudæi illi qui ſanatus fuerat, Sabbathum eſt, non licet tibi tollere grabatum tuum.*
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.	11	Reſpondit eis, Qui me ſanum fecit, is mihi dixit, Attolle grabatum tuum, & ambula.	*Reſpondit eis, Qui me ſanum fecit, ille mihi dixit, Tolle grabatum tuũ, & ambula.*
Ἠρώτησαν οὖν αὐτὸν, Τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει;	12	Interrogauerunt eum ergo, Quis ille eſt qui dixit tibi, Attolle grabatũ tuum, & ambula?	*Interrogauerunt ergo eũ, Quis eſt ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula?*
Ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει τίς ἐστιν· ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ.	13	Is autem qui ſanatus fuerat, neſciebat quis eſſet: Ieſus enim ¨euaſerat ¨*e* turba quę erat in illo loco.	*Is autẽ qui ſanus fuerat factus, neſciebat quis eſſet: Ieſus enim declinauit à turba conſtituta in loco.*

---

4 *Angelus enim*, ἄγγελος γάρ. In duobus codicibus additur Κυρίου, *Domini*. Non eſt autem probabile Angelũ conſueuiſſe viſibili ſpecie deſcendere: ſed ex aquæ repentina turbatione & conſequente miraculo, cuius is demum erat particeps qui primus in piſcinam deſcendebat, ſatis conſtitiſſe diuinitus id fieri, quod tamen non ambigo quin ad naturalem cauſam aliquam plerique traduxerint. ¶*Certo momento*, κατὰ καιρόν. Sic Eraſmus. nam καιρὸς propriè certum & conſtitutum temporis articulum declarat. Vulg. barbarè & ambiguè, *Secundum tempus*. Vide Act.1.7. Tertul. in libro de baptiſmo putat ſemel quotannis id factum.

5 *Agens in morbo*, ἔχων ἐν ἀσθενείᾳ. Vulg. ad verbum, *Habens in infirmitate*. Eraſ. *Morbo tenebatur*, paulo longius recedens à Græcis. Ego ſpectaui quid vſus Latinæ linguæ ferret tum hoc loco, tum etiã in proximo verſiculo. ἀσθένειαν autem Euangeliſta vocauit morbum, ab effectu, quo nimirum ita erat iſte debilitatus vt conſiſtere non poſſet.

7 *Qui immittat*, ἵνα βάλλῃ. Hebr. לשלח [*liſchlach*,] pro quo dicunt fere Græci τὸ ἐμβάλλειν.

13 *Euaſerat*, ἐξένευσεν. Hoc vocabulum nuſquam in nouo Teſtamento reperitur niſi hoc vno loco. Significat autem clàm euadere, & ſe quodammodo ſurripere è turba, quum propriè dicatur de iis qui ex vndis enatant: fortaſſis quòd qui clàm nititur ex turba elabi, corpus non aliter ſummittat quàm qui ex vndis emergat: vnde etiam ὑποδύειν dicitur ratione tranſlationis non diſſimili, qui in locum aliquem ſubit & irrepit: cui opponitur τὸ ἐκδύειν. Sed & vſitatum eſt, confertam & in varias partes velut exundantem multitudinẽ commoto mari conferre, vnde qui ſe recipiat, meritò dicatur quaſi enatare. Quòd autẽ arbitratur Eraſmus, potius deducendum eſſe ἐξένευσεν à verbo ξενόω, quod declarat velut peregrinum & ignotum fieri, mihi quidem non poteſt probari. Vulg. *Declinauit*. Nam ἐκνεύειν etiam hoc declarat: vnde viarũ diuerticula dicuntur ἐκνεύσεις

ἐξένευσε. Sed vtendum erat plusquamperfecto, & superior significatio videtur expressior. ¶ [E] *turba quæ erat in illo loco*, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Hæc (vt opinor) præstat coniungere cum ἐξένευσεν quàm accipere vt absolutè posita. Nam quod existimat Erasmus fuisse potius dicendum ὄχλου τοῦ ὄντος, non puto magni esse momenti.

Μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἴδε, ὑγιὴς γέγονας· μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τι σοὶ γένηται.	14	Postea inuenit eum Iesus in templo: & dixit ei, Ecce, sanus factus es: ne pecca amplius, vt nequid deterius tibi fiat.	14	*Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit illi, Ecce, sanus factus es: iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.*
Ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ.	15	Abiit homo ille, & nuntiauit Iudæis Iesum esse qui sanum eũ fecerat.	15	*Abijt ille homo, & nũtiauit Iudæis quia Iesus esset qui fecit eum sanum.*
Καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ.	16	Ac propterea persequebãtur Iudæi Iesum, & studebant eum trucidare, quòd ista fecisset Sabbatho.	16	*Propterea persequebãtur Iudæi Iesum, quia hæc faciebat in Sabbatho.*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι.	17	Iesus autem respõdit eis, Pater meus vsque adhuc operatur, & ego operor.	17	*Iesus autem respondit eis, Pater meus vsquemodò operatur, & ego operor.*
Διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ.	18	‖Propterea ergo magis studebant eum Iudæi trucidare, quia nõ solùm soluisset Sabbathum, sed & ⁘ Deum dixisset patrem ⁘ suum, ęqualem se faciens Deo.	18	*Propterea ergo magis quærebant eũ Iudæi interficere, quia nõ solùm soluebat Sabbathũ, sed & Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.* Infrà, 7.19
Ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ οὐδὲν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.	19	Respondit ergo Iesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, ⁘ nõ potest Filius ⁘ à semetipso operari, ⁘ *id est* nisi ⁘ viderit Patrem operantem: quęcunque enim ille facit, hæc etiam Filius ⁘ pariter facit.	19	*Respõdit itaque Iesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, nõ potest filius à se facere quicquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius similiter facit.*

---

* 18 *Deum*, τὸν Θεόν. Articulus ostendit τοῦ Θεοῦ nomen habere rationem subiecti cui nomen patris attribuatur: quod in Græco sermone planum est: in Latino verò ambiguum. Ideò verborum collocationem mutaui, quamuis ne sic quidem tota orationis ambiguitas tollatur. ¶ *Suum*, ἴδιον: id est sibi proprium ac peculiarem. Hoc autem illud est quo maximè offendebantur Iudæi, quum alioquin toti Israeli liceret Deum patris nomine compellare, vt Exo. 4. 22. Verùm quum Christus communem faciat Patri & sibi diuinam illam vim cuius manifestum specimen in illa sanatione ediderat, inde rectè colligens se non esse violatorem legis Sabbathi, qua humana tantum opera, non diuina, ne ea quidem quæ per homines exequenda præceperat Deus, interdicebantur: isti, neglecta responsionis istius vi, quia Christum ex hominis duntaxat specie metiuntur, & impedit ipsorum prauitas quominus Dei gloriam in tanto ipsius opere elucentem cernant: ideo quod verè dixit Christus, blasphemiam esse iudicant.

19 *Non potest*, οὐ δύναται. Annotauimus Marc. 6. 5, τὸ μὴ δύνασθαι interdum poni pro μὴ θέλειν, id est, Non posse, pro Nolle. Nã inter species τοῦ ἀδυνάτου rectè numerat τὸ ἀβούλητον Nazianzenus λογ. β. περὶ υἱοῦ. Sed hoc loco agitur de eo quod omnibus modis ac propriè est ἀδύνατον. Neque tamẽ hoc arguit vllam in Christo imbecillitatem, siue hæc diuinæ naturæ, siue humanæ, siue toti personæ tribuas: nisi quis hoc accipiat absurdissimè pro imbecillitatis argumento, quòd quum Pater & Filius sint vnicus Deus, (personæ videlicet sic numero duæ, vt sint essentiæ respectu vnum, suisque personalibus proprietatibus non separatæ sed distinctæ) Filius nihil velit aut possit nisi quod Pater in ipso, & ipse in Patre velit & possit. Quod si potius, (vt omnino faciendum arbitror) non ad Filij deitatem per se, sed coniunctim cum assumpta humanitate cõsideratam, istud referatur, verum id quoque comperietur, singulari cum ipsius humanitatis Christi dignitate non imbecillitate: τῷ λόγῳ nimirum sic dirigẽte sibi personaliter vnitam humanitatem vltro obsequentissimam, vt sicut naturæ, sic etiam volũtates & operationes sint quidem duæ numero distinctæ, aduersus Eutychianos, Monophysitas & Monothelitas, at non separatæ, vt sentiunt Nestoriani, sed prorsus & inter se & cum Patre consentientes: adeo vt sicut vna est Christi persona, ita sit etiam duarum voluntatum & operationum vnicum apotelesma, siue ipsarum operantium naturarum effectum. ¶ *A semetipso*, ἀφ᾽ ἑαυτοῦ. Id est suo vnius impulsu, siue solus, quasi sit Christus Patri separatim συνεργὸς sicut reliqui homines qui spiritu ipsius agũtur. * quum sit vnum cum patre, quatenus Deus: vt patri ὁμοούσιος, quatenus Filius: vt vnicum cum Filio Dei ὑφιστάμενον, quatenus θεάνθρωπος, & vt plenissimè ab inhabitãte deitatis plenitudine in sua carne ab ipso conceptionis momẽto sanctificatus, ideóque nihil agat suo solius arbitrio, sed * omnia ex Patris voluntate. ¶ [*Id est*] *nisi viderit*, ἐὰν μή τι βλέπῃ. Vulgata, *Nisi quod viderit*, vt pro τι videatur legisse ὅ,τι. Admonet Eras. posse etiam expungi particulam τι, quæ sæpenumero apud Græcos redundat. Sed τὸ ποιεῖν pro ἐργάζεσθαι absolutè positum non temere reperias: quanquam id potest vtcunque excusari idiotismo Hebręorum, de quo diximus Matth. 20. 12. Itaque supplendum esset ἐκεῖνο, id est *illud*, quod nimirum facit Filius. Sed maior hîc oritur scrupulus. Ea enim est natura particulæ *Nisi*, vt si conditionem ponas quam tollit, simul totum præcedens membrum vel ponatur, si neget: vel tollatur, si affirmet. Nam si dicas, Nemo venit ad me nisi Pater meus traxerit eum, consequitur aliquos venire si Pater eos traxerit, imò verò omnes quos traxerit, vt explicat disertè Christus infrà, 6. 37. & 45. Item, si dicas, Mors manet super omnes, nisi Christo crediderint, efficitur, mortem non manere super quẽquam qui crediderit. Sic igitur hoc loco, si ita hæc conuertas, Filius non potest à seipso quicquam facere nisi quid [vel nisi quod] viderit Patrem facientem: videbitur consequi, Filium à seipso facere quod vidit Patrem faciẽtem. Sunt autem hæc inter se contraria ex diametro, vt simul consistere non possint. Quid si igitur dicamus particulam *Nisi* non constituere totum membrum præcedens, sed eius priorem partem duntaxat? vt si argumẽtationem ita nectas, Filius non potest à seipso quicquam facere, nisi quod prius viderit Patrem facientem. Ergo filius facit id quod facientem Patrem viderit: nempe vt illud *A seipso* non repetatur in conclusione contraria. Sed hoc planè durum est. Relinquitur ergo totum illud, Nisi quod viderit Patrem facientem, non esse partem propositionis alicuius hypotheticæ, sed potius epexegesin & interpretationem eius quod dixerat ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, i. à seipso. Itaque vt planior esset sententia, alioquin difficilis & impedita, non dubitaui particulam exegeticam supplere, quum præsertim viderem passim eiusmodi ellipses inueniri, vt infra, vers. 30,

& 6 27 & 7.4. Poſtremò verò putaui illud quoque annotandũ, οὐδὲν ποιεῖν nihil aliud declarare q̃ μὴ ἐργάζεσθαι. ex quo etiã apparet τὸ ποιεῖν, idẽ prorſus ſignificare quod ſimplex ἐργάζεσθαι, quod opponitur verbo שבת[*ſchabath*]i. feriari, vnde Sabbathum dictum: de cuius quiete violata Chriſtus accuſatus ſeſe purgat. Ideo vt perſpicuitati ſtuderẽ, conuerti οὐδὲν ποιεῖν, *non operari*, & τὶ ποιοῦντα, *operantem*, ſicut in noſtro vulgato ſermone, *Ne faire rien*, & *ne beſongner point*, ſynonyma ſunt, item *faire quelque choſe*, & *beſongner*.

¶ *Viderit Patrem operãtem*, βλέπῃ τὸν πατέρα τὶ ποιοῦντα. In hoc ſermone duo verba vſurpantur quæ ſe mutuò reſpiciunt, Demonſtrare & Videre. illud Patri, hoc Filio tribuitur: & quidem (vt opinor) humanæ naturæ reſpectu, quatenus quidem cum diuina hypoſtaticè coaluit. Nam ſi ſimpliciter & per ſe ad diuinam naturam hæc referas, præterquã quòd ſubtiliſſimè hęc erunt explicanda, (vt facilè apparet ex iis quæ veteres Græci, ac præſertim Nazianzenus, in hunc locum aduerſus Arianos diſſerunt) videbitur etiam Chriſtus non magnam habuiſſe rationem ruditatis eorum quos alloquitur. Præterea, ſicut veteres fatentur, propriè, humanæ aſſumptæ naturæ reſpectu, Filium dici miſſum in carnem, & Patrem illi iudicium dediſſe, Filio datã eſſe cæli & terræ poteſtatem, & ſimilia: ſic etiam opinór propriè dici Patrem Filio demonſtrare opera ſua, item Filium videre Patrem operantem, quatenus videlicet Filius homo factus Spiritum accepit ſine menſura, tum quatenus Chriſtus eſt homo Deus eſſentialiter in Filij perſona, tum quatenus eſt primogenitus inter multos fratres: quam poſteriorem gratiam Scholaſtici habitualem vocant, ab altera meritò diſtinctam quam appellant vnionis gratiam: diſtinctione tantò ſtudioſius obſeruanda, quantò maiores hodie turbas parit eius ignoratio, ſiue diſſimulatio. Nam Monſtrare idem declarat atque Docere: quo vocabulo vtitur infrà, 8.28, id eſt vim ac poteſtatem, ſuam denique deitatem Filio communicare: & Videre idem valet atque Intelligere ac diſcere, id eſt illam vim recipere: quod idem paulo pòſt ſignificatur Audiendi verbo. Ergo (vt paucis omnia complectar) teſtatur Chriſtus nihil prorſus à ſe fieri cuius auctorem non habeat Patrem, à quo impellatur ac regatur omnibus in rebus: & quanuis hæc ita dicat vt, ſeſe Iudæorum captui accommodans, omnia Patri in ſolidum tribuat, quemadmodum & aliis plurimis locis, ſéque veluti diſcipulum in artificis officina eruditum proponat: tamen diuinam ſuam maieſtatem fortiter aſſerit, quum Deum Patrem vocat, quum ſeſe dicit pariter cum eo operari, quum ſe vitæ ac mortis æternæ poteſtatem habere, ſe mundi gubernatorem conſtitutum, ſuam denique gloriam à Patris gloria ſeparari non poſſe profitetur. Denique ſic Athanaſius in diſputatione contrà Arrianos hoc * myſterium planiſſimè ſimul & breuiſſimè his verbis explicat, *Quum Chriſtus ſit potentia Dei, quæcunque facit hac potentia, facit & ipſe pater: & omnia quæ indiſcretè operatur pater, & ipſe operatur.* Pater igitur dicitur demonſtrare & Filius audire, quia Pater communicando eſſentiam communicat ſcientiam. ¶ *Pariter*. ὁμοίως. id eſt æquè ac non minus, atque adeo vnà & coniunctim. Nam hoc, inquit Nazianzenus, non eſt accipiendum κατὰ τὴν τῶν γινομένων ὁμοίωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐξουσίας ὁμοτιμίαν: id eſt, quaſi res à Patre factas Filius, ſimiles alias faciendo, exprimat: ſed quòd in agendo par ac coniuncta ſit Patris ac Filij virtus ac dignitas. Non cõparari certè bona opera inter ſe, ſed vnius eiuſdémque ἀποτελέσματος ſiue effecti auctores dici Patrem & Filium, etiam incarnatum, & per carnem, quæ carnis ſunt, efficientem, liquet etiam ex eo quòd non dixit Chriſtus, τούτοις ὅμοια ποιεῖ, id eſt iſtis facit ſimilia, ſed ταῦτα ὁμοίως ποιεῖ, id eſt iſta pariter facit. Sic enim interpretari malui quàm *Similiter* vel *Itidem*, vt ſcopulum illum ad quem Samoſateniani, & Arriani, & alij tam multi naufragium fecerunt, euitarem. Tertull. aduerſus Praxeam hunc locũ * citans ex profeſſo particulam tamen iſtam non legit.

Ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ· καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε.	20	Pater enim amat Filium, & omnia monſtrat ei quæ ipſe facit: & opera iſtis maiora monſtrabit ei, ¨vt vos miremini.	20	*Pater enim diligit Filium. & omnia demõſtrat ei quæ ipſe facit, & maiora his demonſtrabit ei opera, vt vos miremini.*
Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.	21	Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & filius quos vult viuificat.	21	*Sicut enim Pater ſuſcitat mortuos & viuificat, ſic & Filius quos vult viuificat.*
Οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ·	22	¨Nec enim Pater iudicat quẽquam, ſed omne iudicium dedit Filio:	22	*Neque enim Pater iudicat quenquam, ſed omne iudicium dedit Filio:*
Ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα· ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν.	23	Vt omnes ¨honorent Filium prout honorant Patrem: qui nõ honorat Filium, non honorat Patrem vt qui miſerit eum.	23	*Vt omnes honorificent Filium, ſicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui miſit illum.*

20 *Vt*, ἵνα. Id eſt ὥστε ὑμᾶς θαυμάζειν, adeò vt miremini. * Nec enim finis hîc videtur notari, ſed euentus. & alibi quoque notauimus ἵνα pro ὥστε interdum vſurpari.

22 *Nec enim Pater iudicat quenquam*, οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα. Iudicandi verbum hoc loco, & paulo poſt verſu 27 & 30, reſpondet verbo שפט [*ſchaphat*]quo videlicet ſignificatur συνεκδοχικῶς plenum imperium ac ſumma mũdi adminiſtrandi poteſtas: vt plane in duobus verſiculis ſuperioribus videatur ſibi tribuere nomen illud Dei יהוה [*Iehouah*,] in hoc autem verſiculo alludere ad nomen אלהים [*elohim*] Annotat etiam Eraſmus, Cyprianũ duobus locis ita citare hunc locum vt eum appareat pro οὐδένα legiſſe οὐδὲν, id eſt *nihil*: quæ lectio ſanè aptior videtur quàm altera. Noluimus tamen quicquam contra omnium codicum fidem mutare. Denique, vt ſemel hæc dicẽdi genera explicentur quæ in ſpeciem videri poſſent abſurda, & apud hunc Euangeliſtam plurimis locis inculcantur: ſciendum eſt, has negantes orationes non ſimpliciter aliquid negare, ſed κατά τι id eſt ex eorum hypotheſi ad quos dirigitur oratio. Sic negat Chriſtus à Patre adminiſtrari hunc mundum, ita videlicet vt Iudæi arbitrabantur, qui Patrem à filio ſeparabant, quum Pater contrà nonniſi in perſona filij, manifeſtati in carne, mundum regat. Ergo nõ ſimpliciter remouetur Pater à mundi imperio, ſed corrigitur in ea re Iudæorum error. Sic dicit ſe non veniſſe vt faceret voluntatem ſuam, ſed volũtatem Patris, infrà verſu 30, & capite 6.38: ſic dicit hanc doctrinam ſuam non eſſe, ſed eius à quo erat miſſus. infrà, 7.16: neutrum ſimpliciter, ſed ex eorum ſenſu qui ipſum à Patre ſeparabant, quũ reuera vna ſit Patris & ipſius poteſtas ac doctrina. Sic dicit cæcum illum aut parentes eius non peccaſſe, infrà, 9.3: hactenus videlicet vt ab iis peccatis orta eſſet eius cæcitas, quum alioquin & ille & parentes eius peccatores eſſent, quia homines erant, vt explicatur Rom. 5. verſu 12, & 1. Iohan. 1.8. Omnibus autem iſtis, quibus nihil diuinius dici potuit, occaſionem præbuit impia iſtorum calumnia, qui falſo prætextu obſeruandæ externæ quietis Sabbathi, Chriſtum ſtatuebant Deo aduerſarium, id eſt Deum ſibi ipſi & patrem Filio repugnantem.

23 *Honorent*, τιμῶσι. Oſtẽdit verum vſum mandati Sabbathi, à quo illi potiſſimum aberrabant, opere diuino maniſeſtiſſimo & extraordinario, quo ad Dei gratiam agnoſcendam inuitabantur, ad illius effectorem calumniãdum abutentes, in quo tamen vno coli vult pater.

24	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν.	Amen amen dico vobis, qui ſermonem meum audit, & credit ei qui miſit me, habet vitam æternam, & in condemnationem non veniet: ſed tranſiuit à morte in vitam.	*Amē amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui miſit me, habet vitam æternam, & in iudicium non venit: ſed tranſiit à morte in vitam.*
25	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.	Amen amen dico vobis, aduentat tempus, & nunc eſt, quū mortui audient vocē Filij Dei: & qui audierint, viuent.	*Amē amen dico vobis, quia venit hora, & nunc eſt, quando mortui audiēt vocem Filij Dei; & qui audierint, viuent.*
26	Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.	Sicut enim Pater habet vitā in ſeipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſeipſo.	*Sicut enim Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitā in ſemetipſo.*
27	Καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί.	Et auctoritatem ei dedit etiam iudicium exercēdi, quatenus Filius hominis eſt.	*Et poteſtatem dedit etiam iudicium facere, quia Filius hominis eſt.*
28	Μὴ θαυμάζετε τοῦτο· ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ·	Ne hoc miramini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis ſunt, audient vocem eius:	*Nolite mirari hoc: quia venit hora in qua omnes qui in monumentis ſunt, audient vocem eius:*
29	Καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.	‖ Et prodibunt, qui bona fecerint, in reſurrectionem vitę: qui verò mala egerint, in reſurrectionem condemnationis.	*Et procedent qui bona fecerunt, in reſurrectionē vitæ: qui verò mala egerunt, in reſurrectionem iudicij.*

Mat.25.41

24 *Sermonem meum*, τὸν λόγον μου. Rurſum attingit qua in re poſita fuerit ſanctificatio Sabbathi, & cuius cauſa iuberentur à ſuis operibus domeſticis abſtinere Iſraelitæ. ¶ *Condemnationem* κρίσιν. id eſt κατάκρισιν, vt annotauimus etiam ſuprà, 3.17. Id autem apparet ex antitheſi. Nam condemnari & habere vitam æternam, contraria ſunt. Eſt autem hæc Hebræorum conſuetudo, vt quum volunt quippiam certiſſimè affirmare, iſtas antitheſes vſurpent, vt ſuprà, 1.20, & 3.15.16.17, & 36. ¶ *Tranſiuit*, μεταβέβηκεν. In quibuſdam Veteris editionis codicibus perperam legitur Tranſibit. Vtitur enim præterito perfecto Chriſtus, vt quod nondum niſi ſpe poſſidemus, tam certò ſciamus futurū acſi iam nobis reipſa datum eſſet. Sic loquitur Paulus Epheſiorum 2.5 & 6, & alibi ſæpe. Itaque non eſt quòd grammatici vllam hic ſomnient temporis enallagen.

26 *Habere in ſeipſo*, ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. id eſt, (inquit Auguſt. in Ioh. tractatu 99) Genuit filium, qui & ipſe vita eſt. Idem de Trinit. lib. 1. cap. 11, Secundum formam Dei, ſicut habet pater vitam in ſemetipſo, ita dedit filio vitam habere in ſemetipſo. Et hæc quidem ille, cui prorſus aſſentior. Sed hoc tamen adiicio, hunc ſpiritum viuificum, interuentu carnis, per fidem à nobis participatæ, nobis communicari. ac proinde non de nuda Deitate Filij, ſed in carne manifeſtati hoc accipiendum, neque naturis, neque eſſentialibus earū proprietatibus ſeparatis, ſed diſtinctis.

27 *Auctoritatem*, ἐξουσίαν: id eſt ſummum ius. Vulgata & Eraſmus, *Poteſtatem*: rectè quidem, ſed ambiguè. ¶ *Iudicium exercendi*, κρίσιν ποιεῖν: id eſt gubernandi & adminiſtrandi omnia, adeo vt vitæ ac necis poteſtatem habeat. ¶ *Quatenus Filius hominis eſt*, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ id eſt, quatenus homo eſt. Filium hominis nihil aliud quàm humanam naturam in genere declarare quam Filius aſſumpſit, ideóque non eſſe additum articulum, rectè obſeruat Eraſmus, conſentientibus veteribus, Chryſoſtomo, Cyrillo, Auguſtino, Theophylacto. Sed quod ad diſtinctionem attinet, non modo Syrus interpres hæc annectit proximè ſequenti verſiculo, ſed etiam Chryſoſtomus, & qui eius quaſi epitomen confecit Theophylactus, obſeruant hæc eſſe coniungenda cum ſequentibus & poſt ποιεῖν plenum punctum eſſe adſcribendum: quanuis in Romano codice Theophylacti aliter ſit diſtinctus contextus: vt ſit hæc ſententia, Quia Filius hominis eſt, nolite hoc mirari. Id eſt, ne miremini tantam homini datam eſſe poteſtatem. Nam idem homo eſt etiam Filius Dei. Filium autem Dei eſſe, apparebit ex generali mortuorum reſurrectione. Hæc illi in ſumma, niſi quòd etiam addunt, impium illum Samoſatenum hæc coniunxiſſe cum præcedentibus, quæ ad ſequentia pertineant. At ego certè non video cur hæc non multo melius cum præcedentibus connectantur: neque Samoſatenum puto huius diſtinctionis auctorem fuiſſe, quanuis falſa declaratione hunc locum corruperit. Certè coactam eſſe Chryſoſtomi expoſitionem, & verborum collocatio & ſermonis ipſa ſeries oſtendit: & Auguſtinus eam diſtinctionem ſequitur quam ille Samoſateno tribuit: vt planè appareat Latinam Eccleſiam ita ſemper legiſſe. Conſentiunt veteres omnes Græci codices quos vidimus. Cyrillus quoque non aliter diſtinguit: cuius verba Eraſmus in hunc locum vel non ſatis attentè legit, vel nō ſatis accuratè deſcripſit. Sic enim ille ad verbum, *Nolite*, inquit, *mirari ſi quum me hominem videatis, ſuſcitaturum tamen mortuos me pollicear, & in iudicium deducturum miniter: dedit enim mihi viuificandi virtutem Pater, dedit iudicandi poteſtatem. Sed vt lubricam Iudæorum mentem his retinere ſtuduit, ſic aliorum quoque curam non paruam habuit. Quapropter cauſam quare hæc ſibi data à Patre dixerit, illico ſubiecit, dicens, Quia Filius hominis eſt. Vt intelligamus omnia ſibi data fuiſſe vt homini: qui quum creatura ſit, nihil habet à ſeipſo.* Hæc Cyrillus: ex quibus nemo non videt ipſum non modò iſta connectere cum præcedentibus, id eſt cum verbo ἔδωκεν: ſed etiam ita explicare illud μὴ θαυμάζετε τοῦτο, vt ad præcedentia referat. Aſſentior igitur Cyrillo, Auguſtino, & vetuſtis codicibus, atque adeo receptæ lectioni: & à Chryſoſtomo diſſentio in huius loci diſtinctione. Sed in ipſa explicanda ſententia ingenuè profiteor me non videre cur illorum opinionem ſequar. Referunt enim ὅτι ad verbum ἔδωκεν, ita vt cauſa reddatur quamobrem dicatur Pater iudicandi poteſtatem dediſſe Filio, ſitque veluti reſponſio tacitæ obiectioni oppoſita, quia nimirum neceſſe ſit vt homo aliunde accipiat quod ex ſe non habet. At ego non dubito quin potius referendū ſit ad illud quod eſt propinquius: vt ſit hic ſenſus, Patrem dediſſe hoc ius Filio, vt etiam quâ homo eſt, iudicet mundum: id eſt Filium, non modò quatenus Deus vnus eſt cū Patre, (quod myſterium ignorabant Iudæi) eſſe mundi iudicem, ſed hanc poteſtatem à Patre accepiſſe, vt etiam iudicet mundum, quatenus eſt homo: vt qui, excepto eo qui ſubiecit ipſi omnia, cæteris rebus in cælo & in terra dominetur: ſicut rectè hunc locum expoſuit doctiſſ. interpres. Hanc autem explicationem confirmat particula καὶ addita, quæ alioqui prorſus redundaret. Deinde (vt rectè annotat Chryſoſtomus) ſi ideo dicatur Filius iudicandi poteſtatem accepiſſe quia homo eſt, nihil prohiberet omnes homines iudices eſſe. Hoc enim abſurdum illam expoſitionem ſequi vidit ille, ideóque aliam diſtinctionem quæſiuit, de qua diximus: quia veram interpretationem non vidit. Poſtremò Chriſtus, quum hæc diceret, totus in eo erat vt ſe oſtenderet hominem quidem eſſe, ſed ita vt opus Filij eſſet opus Patris, penitus quicquid ageret Filius approbantis, imò nihil niſi in Filio in carne manifeſtato agentis. Suam enim æternam hypoſtaſin Chriſtus in omnibus iſtis ſermonibus non per ſe, ſed vt carne indutam,

conſiderat: ſic tamen vt paulatim Iudæos nihil aliud quàm hominem ipſum eſſe arbitrantes, ad intelligendum quod in ipſo erat inuiſibile, ex virtute planè diuina & αὐτοκρατορίας in ipſius dictis ac factis manifeſtè eluceſcente, alliciat, Iudæorum videlicet captui ſeſe accommodans. Ergo germana hæc eſt huius loci diſtinctio & interpretatio: quæ vt melius intelligeretur, ὅτι conuerti *Quatenus*, quaſi καθότι vel καθὼς ſcriptum ſit: à qua interpretatione neque Auguſtinus neque Cyrillus hactenus diſſentiunt, quum ille exponat καθὼς υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ, *Velut homo eſt*: iſte verò, *Vt homo eſt & creatura.*

29 *Prodibunt*, ἐκπορεύσονται: vel, exibunt, è ſepulchris videlicet. Vulgata, *Procedent*. Rectè autem annotat Eraſmus, poſt ἐκπορεύσονται addendam eſſe hypodiaſtolen, vt intelligamus non ſolùm bonos prodituros, ſed omnes qui in monumentis fuerint: deinde ſubnectantur duæ partes, vna bonorum, altera malorum. ¶ *In reſurrectionem vitæ*, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς: id eſt, in eam reſurrectionem quam perennis vita conſequatur: quaſi vitalem dicas, ex Hebræorum idiotiſmo, qui adiectiuorum loco vtuntur genitiuis appellatiuorum, vt ſæpe iam diximus. Huic opponitur reſurrectio condemnationis, id eſt damnatoria. Et manifeſtè alludit Dominus ad Danielem 12.2.

Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν· καθὼς ἀκούω, κρίνω· καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός.

Inf. 8.14 Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

Matt. 3.17 Ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ· καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

Suprà 1.27 Ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς Ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ.

Ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω· ἀλλὰ ταῦτα λέγω ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε.

Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων· ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ.

Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου· τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατὴρ ἵνα τελειώσω αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε.

Matt. 3.17, & 17.5 Καὶ ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ. Deut. 4.12 Οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε.

Καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν· ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε.

30 Non poſſum ego à meipſo facere quicquam: prout audio iudico: & iudicium meum iuſtum eſt: quia non quæro voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me, *id eſt* Patris.

31 ‖Si ego teſtor de meipſo, teſtimoniũ meum nõ eſt idoneũ.

32 ‖Alius eſt qui teſtatur de me, & ſcio idoneum eſſe teſtimoniũ quod teſtatur de me.

33 ‖Vos miſiſtis ad Iohannem, & *is* teſtimonium dedit veritati.

34 Ego autem ab homine teſtimonium non capto: ſed hæc dico vt vos ſeruemini.

35 Ille erat lucerna ardẽs & lucẽs: vos autem voluiſtis ad momentum exultare in eius luce.

36 At ego teſtimonium habeo maius *teſtimonio* Iohãnis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, ipſa *inquam* opera quę ego facio, teſtantur dę me quòd Pater miſerit me.

37 ‖Et qui miſit me Pater, ipſe teſtatus eſt de me. Neque vocẽ eius vnquam audiſtis, ‖neque ſpeciem eius vidiſtis.

38 Et ſermonem eius nõ habetis in vobis manentem: quia quem miſit ille, huic vos non creditis.

30 *Non poſſum ego à meipſo facere quicquam: ſicut audio, iudico: & iudicium meum iuſtum eſt: quia nõ quæro voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me.*

31 *Si ego teſtimonium perhibeo de meipſo, teſtimoniũ meum non eſt verum.*

32 *Alius eſt qui teſtimonium perhibet de me, & ſcio quia verũ eſt teſtimoniũ quod perhibet de me.*

33 *Vos miſiſtis ad Iohannem, & teſtimonium perhibuit veritati.*

34 *Ego autem non ab homine teſtimonium accipio: ſed hæc dico vt vos ſalui ſitis.*

35 *Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autẽ voluiſtis ad horam exultare in luce eius.*

36 *Ego autem habeo teſtimonium maius Iohanne: opera enim quæ dedit mihi Pater vt perficiã ea, ipſa opera quæ ego facio, teſtimonium perhibent de me quia Pater miſit me.*

37 *Et qui miſit me Pater, ipſe teſtimonium perhibuit de me. Neque vocem eius vnquam audiſtis, neque ſpeciem eius vidiſtis.*

38 *Et verbum eius nõ habetis in vobis manens: quia quem miſit ille, huic vos non creditis.*

---

30 *Non poſſum ego à meipſo facere*, οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ. Vide ſuprà verſu 19. ¶ *Prout audio*, καθὼς ἀκούω: id eſt, vt Pater mihi ſuggerit. Vide ſuprà, verſu 19, in hæc verba, *Viderit Patrem operantem.* ¶ *Iudico*, κρίνω. id eſt, poteſtatem hanc exerceo, qua de re vide Pſal. 98.
¶ *Iudicium meum*, ἡ κρίσις ἡ ἐμή. Id eſt (vt Gallicè loquimur) *mon gouuernement.* ¶ [*Id eſt*] *Patris*, πατρός. Deerat in duobus codicibus. Præſtat autem (ni fallor) exegeticam particulam ſupplere quàm coniungere cum τοῦ πέμψαντος. Similem expexegeſin expoſuimus ſuprà, verſu 19, in hæc verba, *Niſi viderit.*

31 *Teſtor*, μαρτυρῶ. Eraſ. vertit, *Si teſtimonium perhiberem.* * Et paulo poſt, οὐκ ἐστιν, *non eſſet.* Atqui iſta dicuntur à Chriſto per conceſſionem rhetoricam, idque non ſeriò, ac ſi diceret. Obiicietis mihi fortaſſe me teſtari de meipſo, ac proinde meum teſtimonium idoneum non eſſe. Eſto. habeo tamen alios duos teſtes omni exceptione maiores, Deum Patrem nimirum, in hoc opere videlicet, quòd nõ niſi diuina vi & potentia perfici potuit: (quamobrem etiam μαρτυρεῖ dixit tempore præſenti) & Iohannem baptiſtam. ¶ *Non eſt idoneum*, οὐκ ἔστιν ἀληθής. Vulgata & Eraſmus, ἀληθὴς interpretantur *Verum*, fortaſſis nõ ſatis appoſitè, quia hic (vt opinor) verum non opponitur falſo. Fieri enim poteſt vt quod aliquis de ſe teſtatur, verum ſit, & rurſus quod quiſpiam in aliquem teſtatur ſit falſum: & tamen illud non erit idoneum, hoc verò contrà ratum habebitur, niſi quis firmam exceptionem adferat. Verum igitur hoc loco dicitur quod Hebręi vocant נאמן [*Neemã*] & Syrus interpres שרירא [*ſcharira*] id eſt fidele, dignum videlicet cui fides habeatur, & planè validum ac firmum: Latini idoneum vocant. Erat tamen (fateor) Chriſti teſtimonium idoneum, etiamſi ſolus ipſe teſtis eſſet, ſed habuit Chriſtus eorum rationem quos alloquebatur, adeo vt hoc etiam ipſis largiatur, ne ſibi credant, niſi alios idoneos auctores ac teſtes laudarit. Itaque hoc nõ repugnat ei quod ſcribitur infrà 8.14, vt ſuo loco dicemus.

33 *Teſtimonium dedit*, μεμαρτύρηκε. Diuerſa conſtructio diuerſam ſignificationẽ arguit, de qua diximus Luc. 4.22.

34 *Vt vos ſeruemini*, ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε. Amplexi videlicet teſtimonium Iohannis, quo alioqui mihi non eſt opus.

35 *Lucens*, φαίνων. Vitæ videlicet integritate, & inaudita quadam ſanctimonia: cuius tamen fulgore leuiter fuiſtis perſtricti, ſpreta ipſius doctrina & teſtimonio de me.

36 *Maius* [*teſtimonio*] *Iohannis*, μείζω τοῦ Ἰωάννου. Vulgata, *Maius Iohanne.* quod meritò emendauit Eraſ. neque enim teſtimonium Patris cum Iohanne ipſo comparatur, ſed

teſtimo-

teſtimoniũ Patris cum teſtimonio Iohannis. Itaque deeſt articulus. plena enim loquutio erat μείζω τῆς τοῦ Ἰωάννου. quę ellipſis non obſeruata, multis locis pleroſque interpretes feſellit, vt Rom.8.2.& Iac.2.25,& 1.Pet.1.7. ¶*Ipſa [inquam] opera*, αὐτὰ τὰ ἔργα. Gaudet Iohannes huiuſmodi epanalepſi, cuius exemplum habes ſuprà, 1.20, & 28, & 45.

---

39 Ἐρευνᾶτε τὰς γραφὰς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ.

40 Καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με ἵνα ζωὴν ἔχητε.

41 Δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω·

42 Ἀλλ' ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς.

43 Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με. ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ ἐκεῖνον λήψεσθε.

44 Πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε;

45 Μὴ δοκεῖτε ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα· ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε.

46 Εἰ γὰρ ἐπιστεύετε Μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν.

47 Εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;

Κεφάλαιον ϛ.

1 ΜΕτὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ Ἰησοῦς πέραν τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος.

2 Καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων.

39 ¨Scrutamini Scripturas, quia ¨vos videmini vobis in ipſis vitam æternam habere: ¨& illæ ſunt quæ teſtantur de me:

40 ¨Sed non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

41 Gloriam ab hominibus non capto.

42 Sed ¨noui vos charitatẽ Dei non habere in vobis.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: ſi venerit alius nomine ſuo, illum recipietis.

44 Quomodo vos poteſtis credere, quum gloriam alij, ab aliis ¨captetis, & ‖gloriam quæ à ſolo Deo proficiſcitur, nõ quæratis?

45 ¨Ne putate me accuſaturum vos apud Patrẽ: eſt qui accuſet vos, Moſes, in quo vos ſperatis.

46 Si enim crederetis Moſi, crederetis mihi: ‖ nam ille de me ſcripſit.

47 Quod ſi ſcriptis illius non creditis, quomodo verbis meis credetis?

CAP. VI.

1 POſt hæc abiit Ieſus ¨ trans mare ¨Galilææ, *quod eſt* Tiberiadis.

2 Et ſequebatur eũ turba multa, quia videbant eius ſigna quę edebat in ægrotis.

39 *Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipſis vitam æternam habere: & illæ ſunt quæ teſtimonium perhibent de me:*

40 *Et non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.*

41 *Claritatem ab hominibus non accipio.*

42 *Sed cognoui vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis.*

43 *Ego veni in nomine Patris mei, & non accipitis me: ſi alius venerit in nomine ſuo, illum accipietis.*

44 *Quomodo vos poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriã, quæ à ſolo Deo eſt, non quæritis?*

Infrà, 12.4

45 *Nolite putare quia ego accuſaturus ſim vos apud Patrem: eſt qui accuſat vos, Moyſes, in quo vos ſperatis.*

46 *Si enim crederetis Moyſi, crederetis forſitan & mihi: de me enim ille ſcripſit.*

Gen. 3.15, & 22.18, & 49.10 deut., 18.15

47 *Si autem illius literis non creditis, quomodo verbis meis credetis?*

CAP. VI.

1 *POſt hæc abijt Ieſus trans mare Galilææ, quod eſt Tiberiadis.*

2 *Et ſequebatur eum multitudo magna, quia videbant ſigna quæ faciebat ſuper ijs qui infirmabantur.*

---

39 *Scrutamini*, ἐρευνᾶτε. Quanuis iſtud plerique, vt & Syrus interpres, accipiant Imperandi modo, aſſentior tamen Cyrillo diſertè monenti hæc potius indicandi verbo intelligenda. Sic enim poſtulat notatio verbi δοκεῖτε, quàm obſeruans Chryſoſtomus rectè notat Chriſtum non dixiſſe ἔχετε, *habetis*, ſed δοκεῖτε ἔχειν, opinamini vos habere, de quo verbo diximus Matth.3.9. Alioqui certè dixiſſet Chriſtus, *Quia in illis eſt vita æterna*, vel, *Quia vos exiſtimatis vitam æternam in illis habituros.* Vtens autem verbo præſentis temporis ἔχειν, eorum falſam opinionem Phariſaicam carpit, qui ſeſe iam æternam vitam ſua illa diligenti ſcripturarum lectione adeptos ſomniarent, quum tamen nihil minus eſſent aſſequuti, minimè id quidem vllo ſacrarum literarum vitio, ſed quòd illum repudiarent in quo vno quærendam eſſe vitam ipſæ teſtentur. Hæc autem hodie non minus ab iis peccatur qui ad ſcripturarum lectionem, non veritatis inde inquirendæ ſtudium, ſed præiudicatas opiniones aut aliquid etiam deterius adferunt: ideóque nec videndo vident, nec audiendo audiunt, nec legendo diſcunt. ¶*Vos videmini vobis*, ὑμεῖς δοκεῖτε, vel, *Opinamini*. vt paulo antè diximus. ¶*Et illæ*, καὶ ἐκεῖναι. id eſt, Illę verò, ſi planius loqui velimus. Cohęret autem copula non cum ὅτι δοκεῖτε, ſed cum verbo ἐρευνᾶτε, hoc modo, *Vos ſcrutamini Scripturas, & illæ ſunt quæ teſtantur de me.*

40 *Sed non*, καὶ οὐ. Vulg. *Et non*. Eraſ. *Nec*. non ſatis cohærentibus huius ſententiæ membris. Καὶ verò pro ἀλλὰ ex Hebr. idiotiſmo, ſæpiſſimè iam annotauimus.

42 *Noui vos non habere*, ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἔχετε. Hunc helleniſmum alibi iam aliquoties obſeruauimus. perinde eſt autem acſi diceret, Charitas Dei non eſt in vobis, ſiue, Quòd aduerſum me contẽditis, quaſi dę aſſerenda Dei gloria ſolliciti, falsò à vobis prætexi, nec Dei amore vos ad hæc in me dicenda impelli, conſtat, vt qui opus iſtud tanquam impium condemnetis, quo tamen Dei gloria ſummè illuſtratur. Et quid nos aliud hodie potius noſtrorum temporum Phariſæis reſpondeamus de gratuita iuſtificatione, mortuorum inuocatione, purgatorio, ἐθελοθρησκείαις, primatu Papæ, cæteriſque huiuſmodi rebus nobiſcũ, religionis prætextu, tam pertinaciter cõtendẽtibus?

44 *Captetis*, λαμβάνοντες. Vulg. & Eraſ. *Qui accipitis*. Ego Captandi vocabulo vti malo vbi de ſtudio & conatu agitur. Itaque ſic etiam ſum interpretatus ſuprà, verſu 34, & 41. Tale eſt argumentum Pauli Rom.3.27.

45 *Ne putate*, &c. μὴ δοκεῖτε. Hoc quoque dicẽdi genus è medio petitum eſt, & aliud quippiam declarat quàm verba ipſa præ ſe ferant. Neque enim negatio prorſus id remouet quod dicitur, ſed corrigit: quaſi diceret Chriſtus, ipſos nullum habituros acriorem accuſatorem Moſe, cuius patrocinio confidebant. quemadmodum ſiquis hodie obiiciat hoſtibus Euangelij id quod res eſt, nullos ipſis fore magis infeſtos in iudicio quàm Mariam virginem & totum fidelium cœtum, quibus tamen vnis confidunt: neque tamen hoc impedit, quominus & Chriſtus & con-

ſcientia reprobos omnes accuſent. Simile dicendi genus extat Mar.9.37.

IN CAPVT VI.

1 *Trans mare, πέραν τῆς θαλάσσης.* Siquis diligenter reliquos Euangeliſtas cum hoc noſtro cõparet, nempe Matt. 14.13,22.34, Mar.6.32,& 33.45.53, Luc.9.10, comperiet in hac hiſtoria particulam πέραν, non declarare aduerſum litus, quò perueniri non poſſet niſi traiecto lacu: ſed has omnes regiones, nempe Tiberiadem, Deſertum, Bethſaida, Capernaum, cis lacum ſitas fuiſſe, Galilææ reſpectu. Vſus eſt tamen Euangeliſta aduerbio πέραν, & mentionem fecit traiectionis, quia propter amplos ſinus nauigatio quaſi compendium itineris erat: deinde quia ex vno ſinus anfractu in alium traiectio fiebat, vt in hunc locum ſcripſit doctiſſimus interpres. ¶*Galilææ, quod [eſt] Tiberiadis,* τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος. In vno codice ſcriptum inuenimus duntaxat τῆς Τιβεριάδος, id eſt Tiberiadis, ita vt τῆς articulus non referat θάλασσαν.

	Ἀνῆλθε δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.	3	Subiit verò in montem Ieſus, & ibi ſedit cum diſcipulis ſuis.	3	*Subiit ergo in montem Ieſus, & ibi ſedebat cum diſcipulis ſuis.*
Leu.23.1 deut.16.1	Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ Πάσχα, ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων.	4	Propè autem erat Paſcha, ‖feſtum Iudæorum.	4	*Erat autem proximum Paſcha, dies feſtus Iudæorum.*
Mat. 14 mar.6.38 luc.9.13	Ἐπάρας οὖν ὁ Ἰησοῦς τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτὸν, λέγει πρὸς τὸν Φίλιππον, Πόθεν ἀγοράσομεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗτοι;	5	‖Quum ergo ſuſtuliſſet oculos Ieſus, & conſpexiſſet multã turbam ad ſe venire, dicit Philippo, Vnde ememus panes vt iſti veſcantur?	5	*Quum ſubleuaſſet ergo oculos Ieſus, & vidiſſet quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum, Vnde ememus panes vt mãducẽt hi?*
	(Τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν· αὐτὸς γὰρ ᾔδει τί ἔμελλε ποιεῖν)	6	(Hoc autem dicebat, tentãs eum: ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus.)	6	*(Hoc autẽ dicebat tentans eum: ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus)*
	Ἀπεκρίθη αὐτῷ Φίλιππος, Διακοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν βραχύ τι λάβῃ.	7	Reſpondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes nõ ſuffecerint eis, vt ſinguli eorum paululum quiddam accipiant.	7	*Reſpondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non ſufficiunt eis, vt vnuſquiſque modicũ quid accipiat.*
	Λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου,	8	Dicit ei vnus ex diſcipulis eius, *nempe* Andreas frater Simonis Petri,	8	*Dicit ei vnus ex diſcipulis eius, Andreas frater Simonis Petri,*
	Ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους καὶ δύο ὀψάρια· ἀλλὰ ταῦτα τί ἐστιν εἰς τοσούτους;	9	Eſt hîc puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos & duos ¨piſciculos: ſed hęc quid ſunt inter tam multos?	9	*Eſt puer vnus hîc qui habet quinq; panes hordeaceos & duos piſces: ſed hæc quid ſunt inter tãtos?*
	Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς, Ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. Ἦν δὲ χόρτος πολὺς ἐν τῷ τόπῳ. Ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες, τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι.	10	Dixit autem Ieſus, Facite vt iſti diſcumbant. Erat autẽ gramen multum in eo loco. Diſcubuerunt ergo viri illi numero quaſi quinquies mille.	10	*Dicit ergo Ieſus, Facite homines diſcumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Diſcubuerũt ergo viri, numero quaſi quinque millia.*
	Ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις· ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀψαρίων ὅσον ἤθελον.	11	Accepit autem panes illos Ieſus, & actis gratiis ¨diſtribuit diſcipulis, diſcipuli vero diſcũbentibus: ſimiliter etiã ex piſciculis illis ¨quantum volebant.	11	*Accepit ergo Ieſus panes, & quum gratias egiſſet, diſtribuit diſcũbentibus: ſimiliter & ex piſcibus quantum volebant.*
	Ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται.	12	Vt autem expleti ſunt, dixit *Ieſus* diſcipulis ſuis, Cogite quę ſuperfuerunt fragmẽta, ¨nequid pereat.	12	*Vt autem impleti ſunt, dixit diſcipulis ſuis, Colligite quæ ſuperauerũt fragmenta, ne pereant.*
	Συνήγαγον οὖν, καὶ ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν.	13	Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentis ex quinque illis panibus hordeaceis, quæ ſuperfuerãt iis qui comederant.	13	*Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panib⁹ hordeacis, qui ſuperfuerant iis qui manducauerant.*
	Οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν	14	Illi ergo quum vidiſſent ſignum quod Ieſus ediderat, di-	14	*Illi ergo homines quum vidiſſent quod Ieſus fecerat ſignum, dicebant,*

---

9 *Piſciculos, ὀψάρια.* Sic piſces vocat παρὰ τὸ ὀπτᾷν, i. ab aſſando, quos nimirum moris erat aſſare, ac fortaſſis etiã aſſatos diuendere: quales ſunt quos in Heluetia vocant *Albech:* idque ita eſſe liquet ex iis quæ infrà cap.20. ſcribuntur. Errant igitur qui hoc nomen deriuant παρὰ τὸ ὀψὲ, hoc eſt ſerò, vel quòd veſperi tantùm iis veſcerentur, vel quòd ſerò tandem voluptatis gratia in vſum venerint. Sic nimirum ſolent multi in confingendis etymologiis ludere: alioqui ὀψάριον pro condimento, atque adeo pro opſonio ac omni cibo qui pani adiicitur, vſurpari ſolet, vt apud Athenæum lib.8.

11 *Diſtribuit diſcipulis, diſcipuli verò diſcumb.* διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις. Vulg. *Diſtribuit diſcumbentibus*, i. διέδωκε τοῖς ἀνακειμένοις, ſicut etiam vertit Syrus interpres, & vetuſtiſſ. meus codex, contra reliquorum noſtrorum codicum Græcorum fidem: quibus etiam accedit Cyrilli ac Theophylacti auctoritas. Vtrouis autem modo legas, eodem ſenſu licebit iſtud interpretari: quum etiam dictus ſit ſupra Chriſtus baptizaſſe quum diſcipulorum miniſterio vteretur, ſuprà 4.2. ¶*Quantum volebãt,* ὅσον ἤθελον. In quibuſdam impreſſis exemplaribus legitur ὅσον ἤθελεν, *quantum volebat*, ipſe videlicet Ieſus. ſed non dubito quin illud ſit retinendum.

12 *Nequid pereat,* ἵνα μή τι ἀπόληται. Vulgata, *Ne pereant,* quaſi videlicet particula τι redundet.

14 Qui

ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.

15 Ἰησοῦς οὖν γνοὺς ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι, καὶ ἁρπάζειν αὐτὸν ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μόνος.

16 Ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν.

17 Καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς.

18 Ἥ τε θάλασσα, ἀνέμου μεγάλου πνέοντος, διηγείρετο.

19 Ἐληλακότες οὖν ὡς σταδίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον· καὶ ἐφοβήθησαν·

20 Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

21 Ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον· καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν ὑπῆγον.

22 Τῇ ἐπαύριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλθε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον, ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον·

23 Ἄλλα δὲ ἦλθε πλοιάρια ἐκ Τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου ὅπου ἔφαγον τὸν

cebant, Hic eſt verè Propheta ille ʺqui venturus erat in mundum.

15 Ieſus ergo quum noſſet venturos, & ipſum abrepturos vt facerent eum regem, ſeceſſit rurſus in montem ſolus ipſe.

16 ‖Vt autem ſerum *diei* factum eſt, deſcenderunt diſcipuli eius ad mare.

17 Et ingreſſi nauigium, ʺibant trans mare verſus Capernaum. iam autem erant tenebræ, nec venerat ad eos Ieſus.

18 Et mare, vento magno flante, inſurgebat.

19 ʺProuecti verò quaſi ſtadia vigintiquinque aut triginta, cõſpiciunt Ieſum ambulantem ſuper mare, & appropinquantem naui: & timuerunt.

20 Ille verò dixit eis, Ego ſum, ne timete.

21 ʺCupidè ergo receperunt eũ in nauigium: & ſtatim nauigiũ ʺperuenit ad regionem in quam ibant.

22 Poſtero die turba quæ ſubſtiterat ʺcis mare, quum vidiſſet illic ʺnon fuiſſe aliud nauigiolum niſi vnum illud in quod ingreſſi fuerant diſcipuli eius, & Ieſum non introiſſe cum diſcipulis ſuis in nauigium, ʺſed ſolos eius diſcipulos, abiiſſe:

23 (Alia verò nauigiola Tiberiade ʺvenerunt ʺprope locum vbi

Quia hic eſt verè Propheta qui venturus eſt in mũdum.

15 *Ieſus ergo quum cognouiſſet quia venturi eſſent vt raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in mõtem ipſe ſolus.*

16 *Vt autem ſerò factum eſt, deſcenderunt diſcipuli eius ad mare.*

Mat. 14.25
mar. 6.47

17 *Et quum aſcendiſſent nauim, venerunt trans mare in Capharnaum. & tenebræ iam factæ erant, & non venerat ad eos Ieſus.*

18 *Mare autem, vẽto magno flante, exurgebat.*

19 *Quum remigaſſent ergo quaſi ſtadia viginti quinque aut triginta, vident Ieſum ambulantem ſupra mare, & proximum naui fieri: & timuerunt.*

20 *Ille autem dixit eis, Ego ſum, nolite timere.*

21 *Voluerunt ergo accipere eum in nauim: & ſtatim nauis fuit ad terram quam ibant.*

22 *Altera die turba quæ ſtabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi niſi vna, & quia non introiſſet cum diſcipulis ſuis Ieſus in nauim, ſed ſoli diſcipuli eius abiiſſent:*

23 *Aliæ verò ſuperuenerunt naues à Tiberiade, iuxta locum vbi mandu*

---

14 *Qui venturus erat*, ὁ ἐρχόμενος. Vulg. & Eraſ. *Qui venturus eſt.* Atqui, ſi iam venerat, improprie dicitur eſſe vẽturus: neque negligi debuit articulꝰ, de quo vide ſupra 1.22.

17 *Ibant trans mare, verſus Capernaum*, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. Vulgata & Eraſmus conuertunt ἤρχοντο, *venerunt.* Atqui nondum eò venerant, ſed viam tantùm erant ingreſſi. itaque debuit ſeruari propria ſignificatio præteriti imperfecti, vt vir ſanctæ memoriæ M. Bucerus in hunc locum annotauit. Deinde πέραν τῆς θαλάσσης Eraſmus nimium expreſſe conuertit *traiecto mari*, quum (vt antè docui) non traiecerint lacum, ſed ſinum duntaxat. Poſtremò εἰς Καπερναούμ declarat demum quò contenderet. Nam quod ſcribitur Marc. 6.45, iuſſos fuiſſe præire Bethſaida, ideo dictum eſt quòd Bethſaida in via occurrebat proficiſcentibus Capernaum: & fortaſſis Chriſtus dixerat ſe illuc ad eos venturum. Ideo malui interpretari *Verſus Capernaum* quàm *In Capernaum*, cum Vetere interprete & Eraſmo.

19 *Prouecti verò*, ἐληλακότες οὖν, ſub. τὴν ναῦν, id eſt quum prouexiſſent nauem. Vulgata Remigandi verbo vti maluit quod reſpondet τῷ κωπηλατεῖν. particula autem οὖν ſæpiſſimè apud hunc Euangeliſtam non eſt illatiua, ſed narrationis membra tantùm connectit.

21 *Cupidè ergo receperunt eũ*, ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτόν. Vulg. & Eraſ. *Voluerunt ergo recipere eum.* Atqui ex Matt. 14.32, & 33. item Marci 6.51, omnino apparet eũ eſſe ingreſſum nauim, & ſedata tempeſtate, ab iis adoratum qui vna vehebantur. Ergo illa interpretatio non videtur conuenire, qua ſignificatur ipſos quidem paratos fuiſſe illum excipere, ſed nauim ſtatim appuliſſe: quod non reſpondet aliorum Euangeliſtarum narrationi. Puto igitur verbum ἤθελον opponi illi quod antè dixerat, eos fuiſſe perterritos: ex quo intelligitur ipſos initio fuiſſe eum auerſatos: nunc verò agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant cupidè accepiſſe in nauim. Nam τὸ θέλειν alibi ſæpe obſeruauimus aliquid amplius ſignificare quam ſimplex Velle. Sic igitur hunc locum in vernaculo noſtro ſermone interpretarer, *Ils le receurent dans le baſteau.* ¶ *Peruenit*, ἐγένετο. Vulgata ad verbum, *Fuit*: ſicut in vernaculo ſermone dicimus, *Elle fut au lieu ou ils vouloyent aller*, pro, *Elle arriua.* Eraſmus, *Appulerat.* putauit enim appuliſſe nauim eo ipſo momento quo Chriſtus parabat in eam cõſcendere: quod falſum eſſe ex aliis Euangeliſtis apparet.

22 *Cis mare*, πέραν τῆς θαλάσσης. id eſt in altera ripa vbi editum fuerat miraculum, vt oſtendit narratio. * Hebræis enim עבר [*heber*] vtrũque littus declarat, vt diximus Matt. 4.15. ¶ *Non fuiſſe*, ὅτι οὐκ ἦν. ad verbum, Quòd non fuerant: * quũ videlicet ederetur illud miraculũ. Malè igitur Vulg. per præteritũ imperfectum vertit *non erat.* Nã hæc narratio ſpectat ad diem poſterum. ¶ *Sed ſolos*, ἀλλὰ μόνοι. * Totum hoc membrum deeſt in Syriaca verſione, ex qua etiam apparet, vt in Latina quoque Vulg. interpretatione, vtrinque pro ἰδὼν, *quum vidiſſet*, ſcriptum legiſſe εἶδον, *viderunt*, ſiue *vidit*: aut participiũ ἰδὼν pro verbo accepiſſe, vt Hebræum benoni, hiante alioqui conſtructione. Sed quid ſi diſtinctione poſt αὐτοῦ appoſita, & ὄχλος cum ἀπῆλθον conſtructo, vertas *abijt*? nẽpe quòd in vicinia ſeſe receperit ibi pernoctatura turba? Sed ita vel τὴν ἐπαύριον oportebat ab ea ipſa, nocte more Iudæorũ inchoare, vel dicendus fuerit Euangeliſta coiunxiſſe quæ poſtera luce geſta ſunt, traiectum videlicet turbæ, cũ iis quæ proximè ſunt diſcipulorũ diſceſſũ cõſecuta. Sed malo hiare conſtructionẽ quæ poſtea verſ. 24. expletur per Epanalepſin.

23 *Venerunt*, ἦλθε. vel, *Veniſſe*, ita vt ὅτι ſubaudiatur ἀπὸ * τοῦ κοινοῦ. Sed malo hæc includi parentheſi. ¶ *Prope locum*, ἐγγὺς τοῦ τόπου. Series ipſa hiſtoriæ oſtendit, naues poſtridie, traiecto ſinu, Tiberiade veniſſe, propè deſertum Bethſaida, vbi editum fuerat illud ſignum.

ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ Κυρίου·

24 Ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦλθον εἰς Καπερναοὺμ, ζητοῦντες τὸν Ἰησοῦν.

25 Καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ, Ῥαββὶ, πότε ὧδε γέγονας;

26 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ᾽ ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.

27 Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει· τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός.

Suprà 1.32 matt 3.17, & 17.3

28 Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν, Τί ποιῶμεν ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;

29 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος.

1. Ioh.3.23

30 Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμέν σοι τί ἐργάζῃ;

31 Οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθώς ἐστι γεγραμμένον, Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν.

Exo. 16.14 num. 11 7. pſ. 77. 24. ſup.16.20

comederant panem, ¨poſteaquã gratias egiſſet Dominus:)

24 ¨Quum igitur *inquam* vidiſſet turba Ieſum illic nõ eſſe, neque diſcipulos eius, ingreſſi ſunt & ipſi in nauigia, & venerunt Capernaum, quærentes Ieſum.

25 Et eo inuento trans mare, dixerunt ei Rabbi, quando huc perueniſti?

26 Reſpondit eis Ieſus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, ¨non quia vidiſtis ſigna, ſed quia comediſtis panes illos & ſaturati eſtis.

27 ¨Operemini non cibo qui perit, ſed cibo illi qui permanet in vitam æternam, ¨quem Filius hominis dabit vobis:‖húc enim Pater ¨obſignauit, ¨*id eſt* Deus.

28 Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur ¨opera Dei?

29 Reſpondit Ieſus & dixit eis, ‖Hoc illud eſt ¨opus Dei, vt credatis in *eum* quem miſit ille.

30 Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu ſignum edis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?

31 Patres noſtri comederunt illud manna in deſerto illo: ſicut ſcriptum eſt,‖ ¨Panem cæleſtem dedit eis veſcendum.

cauerant panem, gratias agente Domino:

24 *Quum ergo vidiſſet turba quia Ieſus non eſſet ibi, neque diſcipuli eius, aſcenderunt in nauiculas, & venerunt Capharnaum, quærentes Ieſum.*

25 *Et quum inueniſſent eũ trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc veniſti?*

26 *Reſpondit eis Ieſus, & dixit, Amen amen dico vobis quæritis me, nõ quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis.*

27 *Operemini non cibum qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: hunc enim Pater ſignauit Deus.*

28 *Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur opera Dei?*

29 *Reſpondit Ieſus & dixit eis, Hoc eſt opus Dei, vt credatis in eum quem miſit ille.*

30 *Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu facis ſignum, vt videamus & credamus tibi? Quid operaris?*

31 *Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto: ſicut ſcriptum eſt, Panem de cælo dedit eis manducare.*

¶ *Poſteaquam gratias egiſſet*, εὐχαριστήσαντος. Vulg *gratias agẽte*, pro quo perperam ſcribitur in nonnullis codic. *Gratias agentes*. Deeſt autem hæc particula in meo vetuſtiſſ. exemplari, & aliis nonnullis: quam tamen omnino retinendam arbitror, quoniam vis miraculi in eo ſita eſt, nõ quòd quinque hominum millia pauiſſet Chriſtus, ſed quòd ſola precatione tam paucis panibus multiplicatis eos pauiſſet.

* 24 *Quum igitur* [*inquam*,] ὅτε οὖν. Hæc mihi quidem vidẽtur quam commodiſſimè exponi per epanalepſim, propter verſ.23 interiectum, hiante quoque verſ.23 conſtructione.

* 26 *Non quia*, οὐχ ὅτι. id eſt non quòd credatis meæ doctrinæ, tot miraculis confirmatæ.

27 *Operemini non cibo*, &c. ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν. Vulgata & Eraſmus, *Operemini non cibum*, &c. quod planè barbarum eſt. Reſpondet autem hoc loco τὸ ἐργάζεσθαι verbo Hebræo עבד [*habad*] quod ſignificat operam ſuam alicui rei impẽdere. Reuocat igitur eos Chriſtus ad ſtudium rerum cæleſtium, ab iis abductos quæ ad ventrem ſiue huius vitæ alimoniam ſpectant: quæ admonitio quàm ſit neceſſaria, nunc, ſi vnquam aliâs, experimur, quum nullos ferè habeamus Euangelio magis infenſos hoſtes, neque domi, neque foris, quàm quibus religionis obtentus eſt ventris pabulum. ¶ *Quem*, ἣν: vel quam, vt ad ζωὴν referatur.
* Sed ad βρῶσιν malo referri, propter verſ.51. ¶ *Obſignauit*, ἐσφράγισεν: id eſt, indita virtute ſua, quaſi impreſſo ſigillo, tum à cæteris hominibus diſtinxit, vt in eo tanquam viſibili imagine Deus Pater appareat: tum etiam (quod Chriſto proprium eſt) huic rei præſtandæ deſtinauit, Deo videlicet homines reconciliandi in vitam æternam. Hanc expoſitionem video Cyrillo & aliis multis eruditis interpretibus probari: quam etiam confirmat ſimilis huius verbi vſus, quod ad priorem quidem partem attinet, 2. Corinth.1.22, & Epheſ. 1.13. Nam hìc quoque Chriſtus ſeſe ad Iudæorum captum accommodans, omnia ad Patrem refert, nulla ſui propriè facta mentione, quatenus Deus eſt: propriè inquam: nam ex conſequenti diuinitatem quoque ſuam aſſerit, quæ à Patre ſeparari non poteſt. Chryſoſtomus tamen & Theophylactus hoc referre malunt idque non incõmodè, ad teſtimonia quibus Pater tum Chriſtum ipſum pro Filio ſe habere oſtendit, tum etiam ipſius munus confirmauit. Opera enim Chriſti in quibus diuina illa virtus clarè eminebat, aperta erant teſtimonia, quibus, tanquam appoſito ſigillo, Pater Filium approbabat. Simili ratione vſurpatum eſt verbum σφραγίζειν ſuprà, 3.33.
¶ [*Id eſt*] *Deus*, ὁ Θεός. Vide ſuprà 5.v.19, in hæc verba, *Niſi viderit*, & verſ.30.

28 *Opera Dei*, ἔργα τοῦ Θεοῦ; Heb. pro operibus diuinis: id eſt quæ Deo grata ſint: vt ſacrificia Dei Pſ.51,19. quaſi verò legem perſcriptam non haberent. Sed ſic Deo illudere cõſueuerunt homines, quum de pietatis officiis admonẽtur, prætexere nimirum ignorantiam & diſcendi ſtudium præ ſe ferre: quaſi ſatis ſit ipſis Dei voluntatem intellexiſſe. Cõtrà verò Chriſtus eos à lege, quæ illos etiam condemnat qui de Moſe nihil cognouerunt, ad quærendam in Euangelio miſericordiam reuocat.

29 *Opus Dei*, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Id eſt, Hoc demum opus eſt quod à vobis Deus flagitat, vt mihi credatis. Nec enim Fidem conſiderat vt habitum, ſed ipſius habitus, effectũ, nempe, *Credere*. Et fortaſſis etiã hoc dicendi genus petitum eſt è medio, & per μίμησιν explicandum. veluti ſi quis ad medicũ accedens, ab eo petat quanta accepta pecunia velit ſibi remediũ adferre, & medicus his verbis reſpondeat, Omnis pecunia quã à te peto hæc eſt, vt mihi confidas, & tibi perſuadeas me nihil aliud quàm ſalutem tuam quærere. Si medicus, inquã, ita reſpondeat, quis ex hoc reſponſo eliciat, pecuniam eſſe iſtã confidentiam quam medicus ab ægroto flagitat, vt ſanis conſiliis obſequatur? Sunt igitur planè ridiculi (vt alios paralogiſmos omittam) qui ex hoc loco eliciũt fidẽ eſſe opus, & nos per opera iuſtificari.

31 *Panem cæleſtem*, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Eraſmus, *E cælo*: quaſi nimirum hoc pertineat ad verbum ἔδωκεν, vt ſit hæc conſtructio, Panem ipſis dedit è cælo. Inde orta quæſtio, Quomodo Chriſtus neget in proximo verſiculo panem

panem à Moſe datum è cælo. Atqui Pſalmo 78.c.24, vnde petitum eſt hoc teſtimonium, manna non dicitur datum è cælo, ſed vocatur דגן שמים [*dagen ſchamaym*] id eſt frumentum cælorum, ſeu cæleſte. Ergo non agitur de loco vnde datum ſit manna, (quod tamen è cælo & nubibus pluiſſe conſtat) ſed quæritur an hic panis verè ſit cæleſtis. Hoc negat Chriſtus, & ſe vnum potius dicit cæleſtem panem eſſe, vt qui in cæleſtem (id eſt ſempiternam ac verè beatam) vitam paſcat. Mannam tamen fateor, quatenus Chriſtum adumbrabat, rectè à Paulo ſpiritualem eſcam dici. Sed hîc rurſus loquitur Chriſtus ex eorum hypotheſi quibuſcum diſſerit: qua de re copioſè ſuprà diximus 5.22 Eſt igitur (meo quidem iudicio) duplex in proximo verſiculo inſtituta collatio: vna Moſis, qui ſuos Iſraelitas pauerit manna, cum cæleſti Patre, qui ſuis & ipſe panem cæleſtem miſerit: altera, ipſius mannæ cum Chriſto. Manna nõ propriè deſcendit è cælo, ſed ex nubibus: Chriſtus autem verè deſcendit è cælo, nempe è ſinu Patris. Manna hanc duntaxat vitam ſuſtinebat, eámque ad tempus: Chriſtus ſuos in vitam æternam paſcit.

32	Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν.	Dixit ergo eis Ieſus, Amen amen dico vobis, non Moſes dedit vobis ¨panem illum cæleſtẽ: ſed Pater meus dat vobis panem illum cæleſtem ¨verum.	*Dixit ergo eis Ieſus Amen amen dico vobis, non Moyſes dedit vobis panem de cælo: ſed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.*	
33	Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ.	Panis enim ille Dei is eſt qui de cælo ¨deſcendit, & dat vitam mundo.	*Panis enim Dei eſt qui de cælo deſcendit, & dat vitam mundo.*	
34	Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν, Κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.	Dixerunt ergo ei, Domine, da nobis ſemper panem iſtum.	*Dixerunt ergo ad eum, Domine ſemper da nobis panem hunc.*	
35	Εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· ὁ ἐρχόμενος πρός με, οὐ μὴ πεινάσῃ· καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε.	Dixit autem eis Ieſus, Ego ſum panis ille ¨vitæ: qui venit ad me, nequaquam eſuriet : ‖ & qui credit in me, non ſitiet vnquam.	*Dixit autem eis Ieſus, Ego ſum panis vitæ: qui venit ad me, non eſuriet: & qui credit in me, non ſitiet vnquam.*	Eccl.24.19.
36	Ἀλλ᾽ εἶπον ὑμῖν ὅτι καὶ ἑωράκατέ με, καὶ οὐ πιστεύετε.	Sed dixi vobis, Etiam vidiſtis me, nec creditis.	*Sed dixi vobis quia & vidiſtis me, & non creditis.*	
37	Πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατὴρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει· καὶ τὸν ἐρχόμενον πρός με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω·	Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, nequaquam ¨eiecerim foras:	*Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, non eiiciam foras:*	
38	Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ οὐχ	Quia ¨deſcendi è cælo vt fa-	*Quia deſcendi de cæ-*	

32 *Panem illum cæleſtem*, τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Rectè annotat Eraſmus additum articulum quo hic panis, nempe Chriſtus, à manna diſtinguitur. Sed fuit etiam hoc notandum, ante ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ſubaudiendum eſſe articulum, quaſi ſcriptum ſit τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. id eſt τὸν οὐράνιον: ſiue τὸν ὄντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, hoc eſt *cæleſtem*, ſiue *qui eſt è cælo*, nequis putet coniungendum cum verbo δέδωκεν. Similis ellipſis exemplum habes ſuprà, 5,36. Rom.8.2, & Iacob.2.26. Non loquitur ergo Chriſtus de Manna cibo illo terreno, quem cõſtat Moſis miniſterio datum diuinitus Iſraelitis, ſed de cibo per Mannam adumbrato, ſeipſo videlicet Seruatore, ac ſi diceret. Panis ille cæleſtis cui quotidie vos intentos eſſe oportuit, vt qui æternam alimoniam præbeat, non is eſt, quem patribus veſtris Moſes ſubminiſtrauit, & qualem à me quotidie vobis præberi velletis, ſed is eſt quem oblatum negligitis, ego ipſe videlicet. ¶ *Verum*, τὸν ἀληθινόν. Cuius typus duntaxat fuit alter ille à Moſe datus.

33 *Deſcendit*, ὁ καταβαίνων. id eſt ὁ καταβὰς vt infrà, 38 & 51. Hic autem deſcenſus neque mutationem loci declarat, neque ſimpliciter accipitur per ἀνθρωποπάθειαν. vt Gen.11.5. & 18,21. & Exod.3.8, & alibi ſæpe ſed incarnationem vnigeniti declarat, ſiue aduentum in carne vt loquitur Ioh. Epiſt. prima cap.4.2. Huic igitur deſcenſioni perperam opponitur à nonnullis Aſcẽſio, quaſi ſit eadem horum à Paulo oppoſitorum Eph.4,8. ac ſimilis per omnia ratio. Sunt enim hæc longe diuerſa, quoniam Deſcenſus Deitati verbi tribuitur, ideóque mutationem loci non denotat. qui verò aſcendit homo erat qui nec propriè deſcendiſſe, nec ſine mutatione loci aſcendiſſe verè dici poteſt.

35 *Vitæ*, τῆς ζωῆς: id eſt viuificum, ſeu vitalem, ex Hebræorum idiotiſmo ſæpe iam à nobis annotato.

37 *Eiecerim*, ἐκβάλω. vel ἐκβαλῶ eiiciam.

38 *Deſcendi è cælo*, καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Magna inter eos qui ſe Theologos profitentur de iſta loquendi formula controuerſia eſt. cuius etiam interpretatio falſa Eccleſiam iam olim penè peſſum dedit, & per mille diſcrimina ſeruatam, rurſum noſtris temporibus in naufragij periculum pertrahit, quum tamen Eccleſiæ orthodoxæ & Chriſtianarum ſynodorum perpetuo conſenſu ſatis ſupérque ſit hæc omnis controuerſia explicata. Sciendum eſt igitur, vt rem totam paucis complectar, neque humanitatis, neque Deitatis reſpectu, ſeorſim & in ſeſe conſideratarum, ſed Deitatis habita ratione, quatenus ſeſe hypoſtaticè aſſumptæ humanitati vniuit. Chriſtum dici è cælo deſcendiſſe. Nam quod ad humanitatem per ſe conſideratam attinet, etſi quodammodo cælitus delapſa dici poteſt, non ipſius ſubſtantiæ ſed conceptionis reſpectu, tamen Euangeliſtam liquet, eò non ſpectare, vel ex eo quòd viuifica virtus quam hîc ſibi Chriſtus aſſerit, ne carni quidẽ Chriſti quatenus caro eſt, ſiue in ſeſe conſideratæ, quantumuis inenarrabiliter excellentiſſimis donis ſupra res cęteras creatas ſit exornata, ſed vni Deitati propria eſt, licet nonniſi eius carnis interuentu ſuos viuificanti: ſicut licet anima corpori vnita nonniſi per cerebrum intelligit, tamen cerebrum ipſum intelligens dici non poteſt. Deitati verò in ſemetipſa conſideratæ nec aſcenſus vel deſcenſus localis, nec (ſi libeat deſcendendi verbum tranſlatitiè, vt nõnullis placet, intelligere) deminutio vel auctio conuenit. Sed neque per ἀνθρωποπάθειαν, vt quum dicitur Deus iraſci, loqui, pœnitere: neque viſionis alicuius reſpectu, vt Gen.19.21, & Exo.3.8, iſtud intelligi poteſt. Sed neque toti perſonæ ὅλως ſiue complexim conſideratę (vt quũ Chriſtus Mediator dicitur) iſte deſcenſus è cælo tribui poſſit, quin Chriſti caro ex virginis ſubſtantia, ac proinde Meſſias verus eſſe denegetur. Supereſt ergo vt accipiatur de tota quidem Chriſti perſona ſed κατὰ μέρη, id eſt cum certo partium reſpectu, nẽpe vel humanitatis quatenus aſſumpta eſt à Deitate, vel Deitatis quatenus eſt incarnata, intelligatur. At humanitas potius aſcendiſſe quàm deſcendiſſe dicenda videretur. Supereſt igitur vt iſtud Deitati nõ ſuipſius habita ratione, ſed quatenus verbum caro factum eſt, tribuatur. At cur de cælo, inquies, deſcendiſſe dicitur, quum non eſſet neque ſit Deitas magis in cælis quàm alibi? nempe quoniam etſi Deitas vbique eſt tota, omnia cõtinens nec vſquam comprehenſa, vtpote quæ ſit ipſamet infinitas: tamen vſitato ſcripturæ more ſurſum habere quodammodo regiam ſuam dicitur, quòd in illa cæleſti machina extent longè magnificentiora Maieſtatis ipſius veſtigia. Inde igitur factum vt Verbum è cælis in terram deſcendiſſe, & à Patre in hunc mundum infimum miſ-

ſum dicatur, quoniam veræ carni in terris creatæ ſeſe hypoſtaticè vnitum exhibuit, vnde rurſus rediiſſe in cælum ad Patrem vt Deus dicitur, ſimili ratione: quatenus videlicet carnem cælis intulit. Aſcenſus autem vox in ſymbolo non tribuitur Deitati neque in ſeſe, neque humanitatis aſſumptæ reſpectu, ſed humanitati per ſe cōſideratæ, & quidem propriè accepta pro corporali loci inferioris in ſuperiorem tranſitu. Quod igitur nonnulli Verbi deſcenſum è cælo metaphoricè intelligunt non pro incarnatione ipſa in terris facta, ſed pro ipſius incarnationis, vt ita loquar, qualitate, quam Apoſtolus exinanitionem vocat: quoniam videlicet Verbum accepta ſerui forma, & quidē morti crucis obnoxia, ex illius infinitæ Maieſtatis faſtigio (quod Cæli nomine tranſlatitiè ſignificari volunt) ſeſe in abiectiſſimam conditionem demiſit, falſo ab ipſis dicitur. Etſi enim veriſſima eſt hęc exinanitio, tamen nego Cælorum appellatione aliud vnquam in ſcripturis dici quam vel aërem, vel orbes illos cæleſtes, vel tertium illud cælum ab Apoſtolo vocatum, quod & paradiſus dicitur: locum videlicet ſupra omnes cęlos, hodie nobis incomprehenſibilem. vnde venturum Dominum expectamus, ibidem hæredes Dei & cohæredes ipſius futuri.

ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.

39 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

40 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

41 Ἐγόγγυζον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

42 Καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Ἰωσὴφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; Πῶς οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα; Matt.13.55

43 Ἀπεκρίθη οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Μὴ γογγύζετε μετ᾽ ἀλλήλων.

44 Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με, ἑλκύσῃ αὐτὸν, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

45 Ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, Καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶς οὖν ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθὼν, ἔρχεται πρός με. Eſa.54.13 ierem 32.33.

ciam ¨non voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me.

39 Hæc eſt autem voluntas eius qui miſit me, *id eſt* Patris, vt quicquid mihi dederit, nō perdam ex eo, ſed ſuſcitem illud in vltimo illo die.

40 Hæc eſt autem voluntas eius qui miſit me, vt omnis ¨qui conſpicit Filiū, & credit in eum, habeat vitam æternam: ego verò ¨ſuſcitabo eum vltimo illo die.

41 Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixerat, Ego ſum panis ille qui è cælo deſcendit.

42 Et dicebant, ¨‖Nónne hic eſt Ieſus, filius ille Ioſeph, cuius nos nouimus patrem & matrē? quomodo ergo dicit iſte, E cælo deſcendi?

43 Reſpondit ergo Ieſus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.

44 Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater qui miſit me, ¨traxerit eum: ego verò ſuſcitabo eum vltimo illo die.

45 Eſt ſcriptum ¨in Prophetis, ‖Et erunt ¨omnes ¨docti à Deo. Quiſquis ergo audiuit à Patre & ¨didicit, venit ad me.

lo non vt faciam voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me.

39 *Hæc eſt enim voluntas eius qui miſit me Patris, vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, ſed reſuſcitem illud in nouiſsimo die.*

40 *Hæc eſt autem voluntas Patris mei qui miſit me, vt omnis qui videt Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam: & ego reſuſcitabo eum in nouiſsimo die.*

41 *Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixiſſet, Ego ſum Panis qui de cælo deſcendi.*

42 *Et dicebant, Nónne hic eſt filius Ioſeph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, Quia de cælo deſcendi?*

43 *Reſpondit ergo Ieſus & dixit eis, Nolite murmurare in inuicem.*

44 *Nemo poteſt venire ad me niſi Pater qui miſit me, traxerit eum, & ego reſuſcitabo eum in nouiſsimo die.*

45 *Eſt ſcriptū in Prophetis, Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis qui audiuit à Patre & didicit, venit ad me.*

¶ *Non voluntatem meam*, οὐ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν. Quomodo hoc ſit intelligendum, expoſuimus ſuprà, 5.22. Annotat etiā Nazianzenus concione περὶ υἱοῦ ſecunda, in huiuſmodi dicendi generibus ſæpe nihil poni, ſed negari duntaxat omnia: veluti ſi dicas Chriſtum non eſſe traditum in mortem propter ſua peccata, ſed propter noſtra: non tamen ponis vllum in Chriſto fuiſſe peccatum. Item quum dicit Paulus Tit. 3.5, nos non eſſe ſeruatos ex operibus iuſtis quæ nos fecerimus, ſed ex Dei miſericordia, non ponit vlla in nobis iuſta opera, quibus noſtra ſalus tanquam cauſa nitatur: quod exemplum citat Nazianzenus eo loco. Sic igitur negat Chriſtus ſe veniſſe vt voluntatem ſuam faceret, id eſt propriam quandam voluntatem à Patris voluntate ſeparatam: quam certè nullam habuit. Nam quæcunque in ipſo fuit voluntas humana (nam de diuina non loquor) diſtincta quidem fuit in ſeſe ab ipſa Deitatis voluntate, at non ſeparata: ſicut Iudæi imaginabantur, vt qui Chriſtum non intelligerent eſſe ex Spiritu ſancto conceptum, ideóque ab omni peccati labe purum. Cæterùm in hoc verſiculo tranſpoſita eſt negans particula, vt etiam ſuprà, verſu 32. Eraſmus quoque τὸ θέλημά μου elegantius vertit, *Quod ego volo*. Idem tamen ab hac ſimplicitate loquendi non abhorruit, Matth. 7.21, & 12.49.

40 *Qui conſpicit*, ὁ θεωρῶν. Annotat Lactantius ex Triſmegiſto θεωρίαν propriè dici diuinarum rerum cōtemplationem: quæ ſignificatio haud ſcio an hîc conueniat. Sed notandum eſt ex hoc loco, duplicem eſſe cognitionem Chriſti, vnam vniuerſalem, qua etiam præditi diaboli dicuntur credere, Iac. 2.19: alteram fidelium propriam, qua ſibi applicant promiſſiones generales. Ideo quum dixiſſet * Iohannes ὁ θεωρῶν, addit καὶ πιστεύων. Nec enim quiſquis videt θεωρεῖ, nec quiſquis θεωρεῖ, πιστεύει. ¶ *Suſcitabo*, ἀναστήσω. Hoc verbo ſcitè annotat eruditiſſimus D. Camerarius, prophanos etiam ſcriptores vti, eadem prorſus ſignificatione, prolato Ariſtotelis & Æſchyli teſtimonio.

42 *Nónne hic eſt Ieſus*, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ Ἰησοῦς. In vulg. editione omittitur nomen Ieſus, quod tamen nō videtur ſua carere emphaſi. Ita enim indicant illi ſe eū optimè noſſe, atque adeo de ipſo nomine, vt falli nō poſſint. Cyrillus quoque & Chryſoſtomus ita legunt, quanuis hanc rationem non adferant.

44 *Traxerit*, ἑλκύσῃ. Id eſt, vt rectè docet Auguſtinus, *ex nolentibus volentes fecerit*. Nam verū quidem eſt, neminem credere inuitum, quum Fides ſit aſſenſus. Sed volumus quia datum eſt nobis vt velimus. Non eſt enim volentis hominis ſed miſerentis Dei.

45 *In Prophetis*, ἐν προφήταις. Ita ſcriptum habent omnes noſtri codices, quanuis ex vno Eſaia ſit petitus hic locus. Sed facilis eſt hic nodus ad explicādum. Notum eſt enim Hebræos diuidere Vetus teſtamentum in tres ordines, videlicet in תורה [*thorah*] Legē, נביאים [*nebiim*] Prophetas, & כתובים [*chethubim*] ſcripta, ſiue Hagiographa. Hîc igitur citatur ſecūda ſectio illa Veteris teſtamenti, cuius pars eſt Eſaias & indefinitè quoq. ſic loqui vulgus ſolet, vt annotauimus * Matt. 27, 44. ¶ *Omnes*, πάντες. Omnes videlicet filij Eccleſiæ, vt diſertè additur Eſa. 54.13, id eſt ordinati ad vitam, Act. 13.48. Nam ne omnes quidem audiūt, ſi de ſingulis accipias, nedum vt omnes accipiāt credendi (vt vulgò dicunt ſophiſtæ) poſſibilitatem. Qui ergo abutuntur hoc teſtimonio vt tollant diſcrimen inter vaſa honoris & vaſa contumeliæ deſtinata, aut nimium imprudenter, aut admodum impudenter faciunt. ¶ *Docti à Deo*, διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ, למודי יהוה [*limmude Iehouah*] id eſt, vt habet ad verbum Syrus interpres, *Docti Dei*. Plus enim eſt διδακτὸν eſſe quàm μαθητὴν. Multi enim diſcipuli diſcedunt quia non didicerunt, vt infrà verſu 66. Is demum autem eſt vt

loquitur

loquitur Paulus 1. Theſſ. 4. 9. θεοδίδακτος qui trahitur: cui datum eſt & audire & diſcere, id eſt per fidem venire ad Filium, à quo nunquam eiicitur foras. Vulgata, *Docibiles* * *Dei*, barbarè & non expreſſo ſenſu. Nec enim ὁ διδακτὸς eũ ſignificat qui ſe docendum præbet, ſed eum qui iam didicerit quæ eſt edoctus. ¶ *Et didicit*, καὶ μαθών. Syrus interpres addit, *Ab eo*.

Οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τις ἑώρακεν εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα.	46	¨Non quòd Patrem viderit quiſquam, ‖niſi is ¨qui eſt à Deo: hic vidit Patrem.	46	*Non quia Patrem vidit quiſquam, niſi is qui eſt à Deo: hic vidit Patrem.*	Mat. 11. 27
Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον.	47	Amen amen dico vobis, ¨qui credit in me, habet vitam æternam.	47	*Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.*	
Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς.	48	Ego ſum panis ille vitæ.	48	*Ego ſum panis vitæ.*	
Οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀπέθανον.	49	Patres veſtri comederunt ‖manna in deſerto, & mortui ſunt.	49	*Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt.*	Exo. 16. 15
Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ.	50	¨Hic eſt panis ille qui è cælo deſcendit, ¨vt qui eo veſcitur, non moriatur.	50	*Hic eſt panis de cælo deſcendens, vt ſiquis ex ipſo manducauerit, non moriatur.*	
Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μου ἐστὶν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.	51	Ego ſum ille panis ¨viuificus qui è cęlo deſcendit. Siquis ederit ¨ex hoc pane, viuet in æternum: panis autem quem ego dabo, ¨caro mea eſt, quam ego dabo pro mundi vita.	51	*Ego ſum panis viuus qui de cælo deſcendi: ſiquis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea eſt, pro mundi vita.*	
Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν;	52	Pugnabant ergo Iudęi alij aduerſus alios, dicentes, Quomodo poteſt hic nobis ¨carnem *ſuã* dare ad veſcendum?	52	*Litigabant ergo Iudæi adinuicem, dicentes, Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?*	
Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίν-	53	Dixit ergo eis Ieſus, Amen amen dico vobis, niſi ederitis carnem Filij hominis, & bibe-	53	*Dixit ergo eis Ieſus, Amen amen dico vobis, niſi manducaueritis carnẽ Filij hominis, & biberitis*	

46 *Non quòd*, οὐχ ὅτι. Hæc oratio planè videtur mutila, qualia multa in communi ac populari ſermone dicuntur. Eſt autem plena hæc ſententia, *Omnes qui audierunt à Patre, & didicerunt, veniunt ad me.* neque tamen exiſtimandum eſt quẽquam Patrem vidiſſe, à quo audiat ac diſcat. Nam nemo vidit Patrem niſi vnus Filius: Pater autem nonniſi per eum ipſum nos docet ad quem nos vocat. ¶ *Qui eſt à Deo*, ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Quum hîc agatur de cognitione Dei, quam ait propriam eſſe Filio, non dubium eſt quin ex communi hominũ ſorte ſe eximat. Ideo ſcripſit noſter Euangeliſta ſuprà, 1. 18, Filium, qui in ſinu Patris eſt, nobis enarrare Patrem. Itaque παρὰ τοῦ Θεοῦ aliquid amplius declarat quàm ſimplicem miſſionem à Deo, vt infrà 7. 29. Nam παρὰ velut cognationem & coniunctionem declarat, vt Mar. 3. 21. Quid autem patri coniunctius quàm filius ex ipſo genitus? Senſim igitur Chriſtus iſtos reuocat à contemptibili hominis ſpecie ad cõtemplationem diuinæ naturæ cum homine coniunctæ: cuius tamen plenitudinem non in ſeipſo, ſed in Patre ipſis proponit, ad illorum captũ ſuam orationem accommodans.

47 *Qui credit in me*, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ. Hîc neſcio quid venerit in mentem Eraſmo vt contra ſuum morem verteret, *Qui confidit mihi*. Certè confidentia ea eſt quam πεποίθησιν vocat Paulus, & à fide non minus diſtinguenda eſt quàm effecta diſtinguuntur ab efficientibus cauſis.

50 *Hic eſt*, οὗτός ἐστιν. Δεικτικῶς hæc ſunt accipienda. nam quum hoc dicit, ſeipſum commonſtrat, vt etiam infrà verſu 58. ¶ *Vt qui*, ἵνα τις. Vulg. planius legit, & vertit, ἵνα ἐάν τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ, μὴ ἀποθάνῃ, *vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur.* *

51 *Viuificus*, ὁ ζῶν: id eſt qui vitam dat mundo, vt ſuprà expoſuit, verſu 33. Itaque malui Viuificum interpretari quàm viuum, aut viuentem: quia vt aliquis viuat, non tamen neceſſariò intelligitur hanc vitam aliis impertiri: qui verò viuificus eſt, idem etiam viuat neceſſe eſt. Nam plus eſt ζωοποιεῖν quàm τρέφειν. Suprà tamen 4. 10. ὕδωρ ζῶν aquam viuam conuerti, vt ſeruaretur antitheſis aquæ ex puteo hauſtæ. ¶ *Ex hoc pane*, ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου. Hilarium annotat Eraſmus libro de Trinitate 10, ita hunc locum citare vt legiſſe videatur ἐκ τοῦ ἄρτου μου, *ex pane meo*. Quod autem idem Eraſmus panis appellatione doctrinam intelligit, in eo non poſſum illi aſſentiri, quum Chriſtus ipſe apertiſſimè declaret ſeipſum potius eſſe illum panem de quo hîc agitur. imò verò ne fructus quidem ipſos, quos ex Chriſto percipimus, puto panem dici. Quanuis enim non alium Chriſtum agnoſcam quàm eum qui verbo Dei docetur, neque aliunde petam ſapientiam, iuſtitiam, ſanctificationem, redemptionem, quàm à Chriſto: tamen Chriſtum ipſum & à doctrina & à ſymbolis, atque adeo à ſuis donis ac beneficiis diſtinguo. Agi autem hîc de ipſo Chriſto, cuius nos oporteat per fidem fieri participes, apertius eſſe puto quàm vt quiſquam inficietur qui hanc concionem attentè legerit. ¶ *Caro*, ἡ σάρξ. id eſt humanitas * hæc mea, hoc corpore & hac anima conſtans, quanuis diſtinctè poſtea faciat carnis & ſanguinis mentionem, ſicut etiam in huius, de qua hîc agit, communicationis ſymbolis. hæc duo diſtinctè fidei conſideranda proponuntur: nẽpe vt tum in ſanguine conſideretur ipſa huius corporis anima ſeu vita, tum vt non niſi coniunctim cum morte, & quatenus pro nobis eſt in mortẽ tradita hæc humanitas, à nobis conſideretur. Et hinc factum videtur vt Syrus interpres vbique pro Carne vtatur vocabulo פגרא [*pagra*] quo nõ ſimpliciter corpus aliquod, ſed corpus humanum & quidem mortuum ſignificatur.

52 *Carnem ſuam*, τὴν σάρκα. Eraſmus, *Carnem illam ſuam*, * quaſi vis aliqua ſit articuli. Sed iſtos certè res ipſa oſtendit ſic accepiſſe Chriſti verba, ac ſi dicerent, Quî fieri poſſit vt iſte ſeſe nobis vorãdum prębeat? quod de quouis etiam alio dixiſſent. Rectè tamen Vetus interpres addidit pronomen *Suam*, incluſum in articulo τήν.

τε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς.

Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

Ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις.

Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα· καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι᾽ ἐμέ.

ritis eius ſanguinem, ¨non habetis vitam in vobis.

54 ‖Qui edit carnem meam, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternam: ¨& ego excitabo eum in vltimo illo die.

55 Caro enim mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus.

56 Qui edit meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in eo.

57 Sicut miſit me ¨viuēs ille Pater, ¨& ego viuo ¨per Patrem: *ita* etiam qui ederit me, viuet ipſe quoque ¨per me.

eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis.

54 *Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternā, & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.*

55 *Caro enim mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus.*

56 *Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in illo.*

57 *Sicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem: & qui manducat me, ipſe viuet propter me.*

---

53 *Non habetis,* οὐκ ἔχετε. Quidam conuertunt, *Habebitis,* vt Matth.26.11. Sed mihi quidem videtur maxima eſſe emphaſis temporis præſentis. Nam ſi futurum vſurpaſſet, videri poterat Chriſtus non dare vitam, ſed duntaxat conſeruare: quaſi dixiſſet, vitam deinceps habituros. id eſt, non amiſſuros. At quum dicit eos vitam non habere in ſe, id eſt eos non viuere qui Filium hominis non poſſideant, intelligimus Chriſtum eſſe vitæ auctorem. ſiquidem eius præſentiam vita comitatur, & vbi non eſt, ibi mors regnat. Non eſt ergo temporis catachreſis, vt Eraſmus exiſtimauit. Cæterùm in vno codice vetuſto mirum quiddam deprehendimus. nam poſt ἐν ἑαυτῷ, qui eſt finis verſiculi 56, adſcripta hæc erant, καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν αὐτῷ. id eſt, *Sicut in me Pater* [*eſt*.] *ita & ego in Patre. Amen amen dico vobis, niſi acceperitis corpus Filij hominis vt panem vitæ, non habetis vitam in ipſo.* Hæc ego ſicut temerè non expunxerim, ac præſertim priorem partem, quæ totidem verbis alibi repetitur: ita non facilè admiſerim, quum in vno illo exemplari ſint à nobis reperta. Certè alteram partem ſuppoſitam eſſe ſuſpicor, quia ſimile nihil alibi inuenio. Neque enim vſquam fit mentio ſumendi corporis, præterito ſanguine: & exēplar illud vnde hæc deſumpſimus, fuerat in Italia collatum, vbi facile fuit aliquid ſubiicere in Bohemorū (id eſt Euangelij) odium.

54 *Et ego,* καὶ ἐγὼ: id eſt, quia ego. Nam καὶ hoc loco pro cauſali particula ponitur.

57 *Viuens ille Pater,* ὁ ζῶν πατήρ. Articulum neglexit Vetus interpres, & Eraſmus quoque, minimè tamen otioſum hoc loco. Quum enim oſtendere vellet Chriſtus vnde manaret vita illa perennis quam ſuis impertitur, auditores ſuo more relegat ad Patrem, à quo ſignificat ſe, quatenus videlicet manifeſtatus eſt in carne, vim iſtam viuificam accepiſſe. Ergo primo loco diſtinguendus fuit Pater à cæteris patribus: quod quidem factum eſt addito Viuētis epitheto, quod propriè vni Deo æterno & immutabili conuenit. Pendet autem hæc diſtinctio ab articulo.

¶ *Et ego viuo,* κἀγὼ ζῶ. Particula כן [*chen,*] id eſt ita, in accommodatione comparationis ſæpe deeſt apud Hebræos, vt alibi annotauimus. Eam igitur nonnulli hoc loco ſupplentes, cōuerterunt, Ita & ego viuo. Atqui ſi hæc eſſet altera pars collationis, dicendum fuerat potius, Sicut viuit Pater qui me miſit, ita & ego viuo: quemadmodum etiam Caſtellio auſus eſt interpretari. Ego verò id facere non auſim. Sequor igitur Cyrillum, qui alteram partem collationis differt in proximum membrum, vt ſit hæc ſententia, Miramini quòd carni meæ ac ſanguini (.i. mihi qui homo ſum) vim iſtā viuificandi tribuā, adeo vt extra me vita nulla ſit: miſſus ſum à Patre, qui fons eſt vitæ, atque adeo vita ipſa, neque alia eſt vita mea quàm Patris. quid mirum eſt igitur ſi quemadmodum Pater meus vita eſt, & me viuificat, ita & ego eadem vi polleo erga eos in quibus habito? Neque enim duntaxat ſum profectus à Patre, ſed ab eo ſum miſſus. Cui tandem rei? Nempe viuificandis aliis, ſicut ille me viuificauit.

¶ *Per Patrem,* διὰ τὸν πατέρα. Vulgata & Eraſmus, *Propter Patrem.* & mox δι᾽ ἐμὲ, propter me: quod etiam poſtulare fateor vſitatiorem huius prępoſitionis cum quarto caſu conſtructionem. Sed quū PROPTER magis propriè impellentem vel finalem quàm efficientem cauſam declaret, hîc autem omnino videatur κύριον αἴτιον æternę viuificationis notari, cēſeo quartū caſum pro ſecundo poſitū, vt etiā Rom.8.11. qui locū iſtū prorſus illuſtrat. Eſt autem hæc conſtructio Gręcis, præſertim Atticis, vſitata. Sic enim Ariſtophanes in Pluto, κἂν μὴ ἀποφήνω μόνην Ἀγαθῶν ἁπάντων οὖσαν αἰτίαν ἐμὲ Ὑμῖν, δι᾽ ἐμέ τε ζῶντας ὑμᾶς. Et Cicero quoque Milonem dicit propter ſeruos viuere, per ipſos videlicet defenſum. Sed duplex hic oritur grauiſſima quæſtio. vna, Quo ſenſu dicatur Chriſtus per Patrem viuere: altera, Quomodo & nos per Chriſtum viuamus. Ad priorem reſpondeo, Chriſtum Deitatis in ſeſe conſideratæ reſpectu, habere quidem hanc deitatem, id eſt ſuum eſſe, ac proinde vitam eſſentialem à Patre, ſed ita vt quum hanc deitatem ab æterno, non deciſione, non germinatione, non defluxu, aut alia vlla creaturis accommodata ratione, ſed totius eiuſdem vnicæ deitatis eſſentialis ineffabili communicatione naſcēdo acceperit, ſit per ſeipſum Deus & Vita, Patri ſecundum perſonam ὁμοούσιος, & prorſus æqualis aduerſus Arium, ſecundum οὐσίαν vero ταυτοούσιος & vnus idémque αὐτόθεος contra Tritheitas. Sed hoc addo, Chriſtum hîc de ſe vt mediatore diſſerere, ac proinde quum neutra ipſius natura per ſe ſiue ſeorſim ſit mediatrix, & ſeſe Chriſtus ad Iudæorum captum hic etiā accommodans, in Humanitate Deitatem (& quidem ad perſonam Patris relatam) potius quàm in Deitate Humanitatem contemplandam proponat: veram quidem eſſe, ſed non prorſus huic loco appoſitā, de Filij Deitate eſſentiali in ſeſe conſiderata, ſuſceptam aduerſus Arrianos diſputationem. In ſumma igitur quū viuere ſeſe Chriſtus per Patrem dicit à quo ſit miſſus, hoc ſignificat, carnem ſuam eſſe vera vita præditam, quoniam σωματικῶς in ipſo * habitet plenitudo θεότητος quam ſuo more ad Patris perſonam refert. Itaque ad gratiam vnionis non ad habitualē gratiam, ſiue ad ipſius vnitionis effectum in carne aſſumpta creatum reſpicit, ſicut in ſcholis loquuntur. Hinc autē explicanda quoque eſt altera quæſtio, qua ratione Chriſti caro (id eſt humanitas) ſit nobis viuifica: nempe nō virtute quapiam ἑκτικῇ, id eſt ipſi carni inſita, (vt Vbiquitarij Eutychiani proprietatum eſſentialium confuſionem reuehentes, & pro gratia vnionis habitualem gratiam imperitè ſubſtituentes, ſomniant) ſed quia eſſentiali vitæ (quam Chriſtus licet & ipſe per ſeipſum habeat, non precariò, neque accidentaliter, totam tamen hoc loco ad Iudæorū captum ſeſe demittens, vt antè dixi, in Patre ſpectandam proponit) vnita eſt tam arctè vt vnicū ὑφιστάμενον hæ duæ naturæ conſtituāt: vnde fit vt tū quia hæc caro cui noſtra * peccata ad eorum expiationem ſunt impoſita, caro eſt Filij Dei, ideo mors eius ſatis pretioſa fuerit ad vitam nobis acquirendam, Act.20.28, & 1.Ioh.1.17. tum qui per fidem Chriſto ſunt ſpiritualiter inſiti, & concorpores facti, ab illa αὐτοζωῇ paulatim viuificati, tandem plenè ipſi conglorificentur. Itaque Spiritus quidem ſiue Deitas Chriſti ſanctos viuificat, vt cauſa efficiens. Caro verò Chriſti nobis viuifica eſt, tum ratione meriti ſuæ obedientiæ, tum quia ipſius nobis per fidem ſpiritualiter communicatæ interuentu regeneramur, & tandem tum anima tum corpore conglorificabimur. Vt autē hæc viuificatio eſt merè ſpiritualis, ac cæleſtis: ſic etiā prorſus ſpiritualis eſt iſta Chriſti humanitatis κοινωνία, ac ſpirituale qua percipitur inſtrumentum .i. fides, animę videlicet collatum diuinitus donū, quod Spiritus in nobis auditione verbi, tum ſimplicis, tum ſacramentalibus ritè præbitis & fide receptis ſignis veluti veſtiti, creat & fouet, donec à ſanctificatione inchoata ad plenam glorificationem eadem gratia nos perducat.

¶Per me

¶*Per me*, δι' ἐμέ. Vulgata & Eraſmus, *Propter me*. qua de re paulo antè dixi. Syra interpretatio Viennenſis & à Tremellio edita habet לעלם [*leholam*] in æternum, in quam vocem deſinit etiã ſequens verſiculus: quod fortaſſe præbuit erroris occaſionem deſcriptoribus. Poſcit enim ratio antitheſis vt legatur מט לתי [*metha letti.*]

58 Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

59 Ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ, διδάσκων ἐν Καπερναούμ.

60 Πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες, ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπον, Σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;

61 Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει;

62 Ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον;

63 Τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν· τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστιν.

58 Hic eſt panis ille qui de cælo deſcendit: non prout comederunt Patres veſtri manna, & mortui ſunt. qui ederit hunc panem, viuet in æternum.

59 Hæc dixit in ſynagoga, quum doceret in Capernaum.

60 Multi ergo ex diſcipulis eius *his* auditis dixerunt, Durus eſt hic ſermo: quis poteſt eum audire?

61 Sciens autem Ieſus apud ſe diſcipulos ſuos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?

62 *Quid* ſi igitur ſpectaueritis ⁖Filium hominis aſcendentem eò ‖vbi erat prius?

63 ⁖Spiritus eſt id quod viuificat, caro non prodeſt quicquam: verba quæ ego loquor vobis, ſpiritus ſunt & vita ſunt.

58 *Hic eſt panis qui de cælo deſcẽdit: non ſicut mãducauerunt patres veſtri mãna, & mortui ſunt. qui manducat hunc panem, viuet in æternum.*

comedend° ſc.

59 *Hæc dixit in ſynagoga docens in Capharnaum.*

60 *Multi ergo audientes ex diſcipulis eius, dixerunt, Durus eſt hic ſermo, & quis poteſt eum audire?*

61 *Sciens autem Ieſus apud ſemetipſum quia murmurarent de hoc diſcipuli eius, dixit eis, Hoc vos ſcandalizat?*

62 *Si ergo videritis Filiũ hominis aſcendentem vbi erat prius?*

Sup.3.13

63 *Spiritus eſt qui viuificat, caro non prodeſt quicquam: verba quæ ego loquutus ſum vobis, ſpiritus & vita ſunt.*

---

62 *Filium hominis*, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Id eſt me verum hominem, & vobis natura ſimilem, quod nunc vobis eſt obſtaculo quominus illud alterum in me conſideretis, à quo tamen propriè aduentus mei effectum dependet.

¶*Vbi erat*, ὅπου ἦν. Nempe non quatenus homo, nec quatenus diuinus, ſed quatenus æternus eſt Deus. Nam in Chriſti perſona eſt quidem Aliud & Aliud, contra Eutychen: Alius autem & Alius nequaquã, vt ſomniauit Neſtorius.

¶*Prius*, τὸ πρότερον. ab æterno videlicet, vt ſuprà, 1.1. & infra 17.5, contra Samoſatenum & Sabellium. Eſt autem huius loci hæc explicatio. Si nunc vos offendit quod dixi de carnis meæ quam in terris præſentem habetis eſu: quanto magis id videbitur vobis incredibile, quum à vobis aberit in cælos recepta? Et tamen extra huius carnis meæ perceptionem vita æterna non poteſt cuiquam contingere. Quod ſi per hunc in cęlos aſcẽſum, & per ſeſſionẽ ad dexteram patris, vt volunt nonnulli, ſignificaretur illa quam imaginantur realis omnipræſentia, ſiue Vbiquitas ipſius carnis eſſentiæ inuiſibilis, ridicula foret certe hæc Chriſti oratio.

63 *Spiritus eſt*, τὸ πνεῦμά ἐστιν. Quantopere ſit hîc locus variis expoſitionibus exagitatus vix credibile eſt. Neque id mirum, quum à vera ipſius explicatione pendeat noſtrę in Chriſto ſalutis myſterium, & horrendæ idolomaniæ ſubuerſio. Quid autem ea de re mihi videatur exponam ingenuè, nullo eorum præiudicio, quorum, etſi alioqui orthodoxa, mihi tamen videtur non ſatis appoſita expoſitio. Scopus igitur Chriſti eſt Capernaitas verba Manducandi & Bibendi propria & natiua ſignificatione interpretantes, ideóque Chriſti ſermone offenſos, refellere. Refellit autem ratione à communi ſenſu petita, ac ſi diceret, Qui fit vt me de naturali, & vſitato illo Comedendi & Bibendi vſu loquutum ſomnietis, quo cibus & potus in ventrem ingeruntur? Vos enim ſenſus ipſe docet ne hâc quidem vitam animalem manare à carne quæ dentibus comeditur: ſiue à cibo & potu, qui in ventrem ingeritur neque hanc vitam præſtat, vel adimit, vtpote quæ aliunde, nempe ab hominis ſpiritu corpus viuificante proficiſcatur. Itaque quorſum ego vitam tali manducationi carnis meæ, & tali ſanguinis mei potui attribuerim? Scitote igitur me non de corporali Edendi, vel Bibendi modo, imò ne de animali quidem vita, cuius vnius retinendæ ſtudio teneri vos video, ſed de mei ſpirituali perceptione, quæ non dente, ſed mente peragitur, & ad vitam illam ſpiritualem & æternam ſpectat tranſlatitiè fuiſſe loquutum. Et ſic quidem ego appoſitiſſimè explicari Chriſti verba exiſtimo, ita vt in Carnis & Spiritus vocabulis vſitata ſit retinẽda ſignificatio, & Chriſtus non propriè nec ſingulariter de carne ſua, (expreſſiſſet enim pronomen μου ΜΕΑ) ſed generaliter de omni naturali cibi vſu ſit loquutus, ne carnem quidem ſuam excipiens ſic comeſam vt Capernaitæ ſomniabant: à quibus certè ne tantillum quidem diſtant neque μετουσιασταί, neque συνουσιασταί, quocunque tandem fuco ſuum de ipſius Chriſti carnis eſſentiæ reali, & orali quam vocant, in corpus traiectione, tum dignis, tum indignis communi, dogma operiant. Non pugnat igitur carnem nihil prodeſſe, nempe ad vitam homini tribuendam: & quod antea de ſua carne Chriſtus dixerat, viuificũ eſſe ſuæ carnis eſum, & ſui ſanguinis potum, quum eſum & potum in illa quidem ſententia propriè, in iſta verò tranſlatitiè dici, & ad mentis ac fidei actionem tranſlatitiè applicari doceat hoc loco Chriſtus: quo etiam ſenſu ſe panem viuum vocarat, Mannæ oppoſitum. Et quod hic à plerìſque traditur, carnis videlicet Chriſti appellatione humanitatem ipſius diſtinctè & in ſeſe conſideratam hic intelligi, per Spiritum verò λόγου θεότητα ſignificari, à qua vna (quanuis carnis per fidem nobis ſpiritualiter communicatæ interuentu) vis illa viuifica proficiſcatur, verè quidem ſed fortaſſe parum appoſitè dicitur, quum Chriſtus, vt ante docui, non adiecerit pronomen ΜΕΑ, ſed generaliter de cuiuſuis carnis eſu proprio ſeu corporeo ſit loquutus: & iſtud totum ad aliam quæſtionem pertineat: quatenus videlicet, & quo ſenſu caro Chriſti viuifica ſit & dicatur: qua de re diximus paulo antè, nempe in verſ. 52. Denique hallucinari quoque mihi videntur, tum qui Chriſtum propriè & ſpecialiter hîc eſſe de Sacramentali ſuæ carnis eſu & ſui ſanguinis potu loquutum, ſentiunt, tum qui nihil iſta ad cœnam Domini pertinere tam pertinaciter contendunt. Nam quod ad illos attinet, Chriſtũ conſtat de iam tum iis quos alloquebatur, imò etiam Patribus (teſte Paulo 1.Cor.10) præſenti per fidem fruitione, minimè ſanè ad ſacræ Cænæ inſtitutionem differenda loquutum. Sed illud viciſſim veriſſimum eſt quod ad rem ipſam attinet, eandem eſſe ſtatuendam eiuſdem & vnius Chriſti perceptionem, ſpiritualem videlicet per fidem: ſiue in ſimplici verbo, ſiue adhibitis Sacramentalibus ſignis noſtræ menti ſumenda præbeatur. Iſti verò Sacramentalẽ perceptionem ab ea quę in ſimplici verbo ſtatuitur ſic differre exiſtimant, quaſi in ſimplici verbo, ac etiam in Baptiſmo ſola beneficia Chriſti per fidem ſumenda proponãtur: in Cæna Domini verò præterea ipſa Chriſti realis, & eſſentialis caro, ore quoque quorumuis accedentium

qui

ſumenda In, Cum, vel Sub pane re ipſa ſiſtantur; tres maximè pudendos errores admittunt: vnum quod cum Capernaitis corporeum eſum pro mentali ſiue ſpirituali per fidem peragendo ſubſtituunt: alterum quòd quibuſuis quantumlibet indignè accedentibus Chriſti carnem proſtituunt: tertiū quòd tum Chriſti beneficia ab ipſius carne, tum ipſius carnem ab eius beneficiis, non tantùm diſtinguant, ſed etiam reipſa diſiungant.

Ἀλλ᾽ εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινὲς οἳ οὐ πιστεύουσιν. Ἤδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰησοῦς τίνες εἰσὶν οἱ μὴ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν.

Καὶ ἔλεγε, Διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου.

411. Ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω· καὶ οὐκέτι μετ᾽ αὐτοῦ περιεπάτουν.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα, Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;

Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις·

Mat.16.16. Καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐχ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην; καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν.

Ἔλεγε δὲ τὸν Ἰούδαν Σίμωνος Ἰσκαριώτην· οὗτος γὰρ ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδεκα.

Κεφάλαιον ζ.

ΚΑΙ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι.

Ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων ἡ σκηνοπηγία.

Leuit.23.34. Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ ποιεῖς.

64 Sed ſunt quidam ex vobis qui non credunt. nouerat enim à principio Ieſus quinam eſſent qui non credebāt, & quis eum proditurus eſſet.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis neminē poſſe venire ad me niſi fuerit ei datū à Patre meo.

66 Ex eo *tēpore* multi diſcipulorū eius pedē retulerūt: nec amplius cum eo verſabantur.

67 Dixit ergo Ieſus duodecim illis, Num & vos vultis abire?

68 Reſpondit ergo ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes:

69 Et nos credimus, & nouimus te eſſe Chriſtum illum Filium Dei viuentis.

70 Reſpondit eis Ieſus, ‖Nónne ego vos duodecim elegi? & *tamen* vnus ex vobis eſt diabolus.

71 Loquebatur autem de Iuda Simonis *filio* Iſcariota: futurum enim erat vt hic proderet eum, quum eſſet vnus ex illis duodecim.

CAP. VII.

1 VErſabatur autem Ieſus poſt hæc in Galilæa: nolebat enim in Iudæa verſari, quia ſtudebant eum Iudæi trucidare.

2 Propè autem erat feſtum Iudæorum ‖ Scenopegia.

3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digredere hinc, & vade in Iudęam, vt tui quoque diſcipuli ſpectent opera tua quæ facis.

64 *Sed ſunt quidam ex vobis qui non credunt. Sciebat enim ab initio Ieſus qui non eſſent credentes, & quis traditurus eſſet eum.*

65 *Et dicebat, Propterea dixi vobis quia nemo poteſt venire ad me niſi fuerit ei datum à Patre meo.*

66 *Ex hoc multi diſcipulorum eius abierunt retrò: & iam non cum illo ambulabant.*

67 *Dixit ergo Ieſus ad duodecim, Nunquid & vos vultis abire?*

68 *Reſpondit ergo ei Simō Petrus, Domine, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes:*

69 *Et nos credimus, & cognouimus quia tu es Chriſtus Filius Dei.*

70 *Reſpōdit eis Ieſus, Nónne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus diabolus eſt?*

71 *Dicebat autem Iudam Simonis Iſcariotem: hic enim erat traditurus eum, quum eſſet vnus ex duodecim.*

CAP. VII.

1 *POſt hæc autem ambulabat Ieſus in Galilæam: non enim volebat in Iudæā ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.*

2 *Erat autem in proximo dies feſtus Iudæorum Scenopegia.*

3 *Dixerunt autē ad eum fratres eius, Tranſi hinc, & vade in Iudæam, vt & diſcipuli tui videant opera tua quæ facis.*

---

64 *Qui non credebant,* οἱ μὴ πιστεύοντες. In vno codice ſcribitur οἱ πιστεύοντες, *qui credebant,* & ita legit Cyrillus, & Chryſoſtomus quoque.

66 *Ex eo [tempore,]* ἐκ τούτου. Expreſſi temporis vocem, perſpicuitatis cauſa. ¶ *Pedem retulerunt,* ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω. Vulg. ad verbum, *Abierunt retro.* Eraſmus, *Deſciuerunt, eo relicto.* Ego ſtudui non tam procul recedere à Græcis, quin ipſam formulam tranſlatitiè ſaltem exprimerem. Nam quod hîc philoſophatur Chryſoſtomus, allegoricū eſt, nec ſatis (vt opinor) accommodatum.

67 *Duodecim illis,* τοῖς δώδεκα. Hîc omnino videtur fuiſſe exprimendus articulus, quia iſtos duodecim opponit reliquis, tanquam ſelectos. Sic etiam infrà verſu 71.

70 *Nónne ego.* οὐκ ἐγώ: id eſt, Ego certè. Solent enim Hebræi in huiuſmodi affirmationibus adhibere interrogationem.

IN CAPVT VII.

1 *Verſabatur,* περιεπάτει, id eſt ἀνεστρέφετο. Sic etiam accipitur ſuprà 6.66: & in hoc eodem verſiculo. ¶ *Nolebat enim,* οὐ γὰρ ἤθελεν. Sic habent omnes noſtri codices. Apparet tamen Chryſoſtomum legiſſe οὐκ ἠδύνατο, vel οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, id eſt non poterat, ſicut rectè obſeruauit Eraſmus. ſic quoque videtur legiſſe Auguſtinus. De Cyrillo nihil certi poſſum ex ipſius interpretatione colligere. Sed, vtcunque ſit, eadem manet ſententia. Nam idcirco non poterat quia nolebat: vt diximus Mar. 6.5. quā ſpeciem ἀδυνάτου Nazianzenus ἀβούλητον appellat: & ſic etiam Atticos vti conſueuiſſe verbo βούλεσθαι pro δύνασθαι docent prolatis exemplis grammatici.

2 *Scenopegia,* σκηνοπηγία. Sic dicitur à Græcis hoc feſtū à fingendis tabernaculis, ab Hebræis חג הסכות, quòd ſub tabernaculis totos ſeptem dies agerent, ex Domini mandato, Leuitici cap. 23. vt etiam explicatur Heb. 8.2. Itaque miſerabilis eſt eorum inſcitia qui Scenophagia legunt & interpretantur. Cæterùm qui de hac re volet multas aduerſus Iudæos quaſi Bacchi cultores, excogitatas à prophanis hominibus, nugas audire, legat Plutarchum libri συμποσιακῶν κεφ. δ̅.

3 *Fratres eius,* οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Epiphanius vult fratres ipſius fuiſſe ὁμοπατρίους: alij generaliter cognatos ex Hebr. idiotiſmo interpretantur. ¶ *Diſcipuli quoque tui,* καὶ οἱ μαθηταί σου. Hoc certè de domeſticis illis duodecim diſcipulis, & aliis fortaſſis eum plerunque affectantibus intelligi non poteſt. Sed quum hæc domi doceret & faceret Ieſus,

vtqui

vt qui in Capernaum ſibi domicilium delegiſſet, ingrati iſti cognato ſuo inſultantes, diſcipulorum nomine alios intelligunt, à quibus cupidè in Iudæa ac præſertim Hieroſolymis fuerat auditus. Syrus interpres omittit particulam καὶ, quæ tamen minime videtur expungenda.

---

4 Οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ τι ποιεῖ, καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι· εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ.

5 Οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν.

6 Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν· ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτερος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος.

7 Οὐ δύναται ὁ κόσμος μισεῖν ὑμᾶς· ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν.

8 Ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην· ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πεπλήρωται.

9 Ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμεινεν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ.

10 Ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτήν, οὐ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ.

11 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, καὶ ἔλεγον, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος;

12 Καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Οὔ· ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον.

13 Οὐδεὶς μέντοι παῤῥησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ, διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.

14 Ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ἐδίδασκε.

15 Καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς οὗτος γράμματα οἶδε, μὴ μεμαθηκώς;

4 Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipſe ∴ celebris eſſe: ſi hęc facis, patefacito teipſum mundo.

5 Nam ne fratres quidem eius credebant in eum.

6 Dicit ergo eis Ieſus, Tempus meum nondum adeſt: tempus autem veſtrum ſemper eſt paratum.

7 Non poteſt mundus vos odiſſe: me autem odit, quoniam ego teſtor de eo, opera eius mala eſſe.

8 Vos aſcendite ad hos dies feſtos: ∴ ego nondum aſcendo ad feſtum, ‖quia tempus meũ nondum impletum eſt.

9 Hęc autem quum eis dixiſſet, manſit in Galilæa.

10 Vt aſcenderunt autem fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad feſtum, non manifeſtè, ſed velut in occulto.

11 Iudæi ergo quærebant eum in feſto, & dicebant, Vbi eſt ille?

12 Et ∴ muſſitatio multa erat in turba de eo. alij quidem dicebant, Vir bonus eſt: alij verò dicebant, Non: ſed turbam ſeducit.

13 Nullus tamen ∴ palàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum.

14 ∴Feſto autem illo iam medio, aſcendit Ieſus in templum, ac docebat.

15 Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo iſte literas nouit, quum non didicerit?

4 *Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipſe in palam eſſe: ſi hæc facis, manifeſta teipſum mundo.*

5 *Neque enim fratres eius credebant in eum.*

6 *Dicit ergo eis Ieſus, Tẽpus meum nondum aduenit: tempus autem veſtrũ ſemper eſt paratum.*

7 *Non poteſt mundus odiſſe vos: me autem odit, quia ego teſtimonium perhibeo de illo quòd opera eius mala ſunt.*

8 *Vos aſcendite ad diem feſtum hunc: ego nondum aſcendo ad diem feſtum iſtum, quia meum tempus nondum impletum eſt.* Infrà 8.20

9 *Hæc quum dixiſſet ipſe, manſit in Galilæa.*

10 *Vt autem aſcenderunt fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad diem feſtum, non manifeſtè, ſed quaſi in occulto.*

11 *Iudæi ergo quærebant eum in die feſto, & dicebant, Vbi eſt ille?*

12 *Et murmur multum erat in turba de eo. quidam enim dicebant, Quia bonus eſt: alij autem dicebant, Non: ſed ſeducit turbas.*

13 *Nemo tamen palàm loquebatur de illo, propter metum Iudæorum.*

14 *Iam autem die feſto mediante aſcendit Ieſus in templum, & docebat.*

15 *Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo hic literas ſcit, quum non didicerit?*

---

4 *Celebris*, ἐν παῤῥησίᾳ. Ad verbum, *Cum celebritate*. Nam ἐν παῤῥησίᾳ quum propriè declaret publicam ac ingenuam loquendi libertatem, paſſiuè hîc videtur accipi, vt is dicatur eſſe ἐν παῤῥησίᾳ qui publicè omnium ſermonibus celebratur. ita vt ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι & ἐν κρυπτῷ opponantur, ac ſi ſcriptum eſſet ἐν φανερῷ, quod ſequutus eſt Syrus interpres. Sed & aliter licebit interpretari εἶναι ἐν παῤῥησίᾳ, haberi pro eo qui liberè & ingenuè dicat quod res eſt. quod de Chriſto profitentur ipſi eius aduerſarij, Matth. 22. 16. Hîc autem videtur ab iſtis obiici Chriſto, quaſi (quod nihil magis falsò dici potuit) ambitiosè nominis celebritatem captanti. Vulgata, *In palàm*, quia videlicet παῤῥησίᾳ interdum aduerbialiter accipitur pro φανερῶς, vt Mar. 8. 32, & infrà, verſu 13.

8 *Ego nodum aſcendo*, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω. In vno codice deeſt totum hoc membrum, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην: in quibuſdam verò non legitur ταύτην. Ego hanc varietatem lectionum inde ortam ſuſpicor, quòd in nonnullis codicibus ſcribitur ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non aſcendo, quam lectionem ſequitur etiam Cyrillus. Theophylactus videtur neſcio quid diuerſum legiſſe. Nam in ipſius Romano exemplari vitiosè ſcriptum eſſe puto οὔπι. Quoniam igitur Chriſtus paulo pòſt ad hos dies feſtos profectus eſt, multi in hoc explicando nodo ſe torſerunt. Cyrillus ita hæc conciliat, vt Ieſum dicat non aſcendiſſe vt diem feſtum ageret, ſed vt Iudæos moneret. Alij expunxerunt ταύτην, quaſi ita impoſuerit cognatis, non deſignato die feſto ad quem ſe non venturum diceret. Nonnulli etiam totum hoc membrum vt adulterinum reiecerunt. Sed plana eſt ſententia ſi legas οὔπω, *nondum*, vt ſcribitur in vetuſtis noſtris ferè omnibus, Chryſoſtomo quoque hanc lectionem approbante: vel vt Syrus interpres qui legit ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω νῦν, *ego nunc non aſcendo*.

12 *Muſſitatio*, γογγυσμός. Id eſt multi ſermones clancularij, abſque tamen indignatione vel offenſione aduerſus Chriſtum, vt propriè vox hæc declarat ſupra 6. 41. 42. & 61. & fateor ſic à Latinis etiam Murmur dici, ſed ſtudere malui perſpicuitati.

13 *Palàm*, παῤῥησίᾳ: vel, *Liberè*: ex quo intelligimus Iudæorum principes nihil magis optaſſe quam ſepeliri eius famam. Hi ſunt enim quos vocat Iudæos, opponens eos Galilæis, & rudi vulgo qui ad dies illos feſtos cõuenerat.

14 *Feſto*, ἑορτῆς. i. circiter quartũ diem Scenopegiæ. Nã de primo illo ſolenni, cui nõ interfuit Ieſus, iſtud intelligi non poteſt: vltimi verò poſtea fiet mentio. Ἑορτῆς autem nomine octiduum illud totum intelligitur, cuius tamen duo duntaxat extremi dies, nempe primus & vltimus ſolennes erant: reliqui verò ἐνεργοί.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμή, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ.

Ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ· ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτόν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

Exo. 24.3 Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον; τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;

Sup. 5.18 Ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος καὶ εἶπε, Δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε.

Leuit. 12.3 Gen. 17.10 Διὰ τοῦτο Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν περιτομήν, (οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Μωσέως ἐστίν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων) καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον.

Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαββάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ;

Deut. 1.18 Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.

16 Reſpondit eis Ieſus & dixit, Mea doctrina ¨non eſt mea, ſed eius qui miſit me.

17 Siquis voluerit eius voluntatem exequi, cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à meipſo loquar.

18 Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui miſit ipſum, hic verax eſt, & iniuſtitia in eo non eſt.

19 ‖Nónne Moſes dedit vobis Legem, & *tamen* nemo ex vobis ¨præſtat Legem? ‖quid me ſtudetis trucidare?

20 Reſpondit turba & dixit, Dęmonium habes: quis te ſtudet trucidare?

21 Reſpondit Ieſus & dixit eis, ¨Vnum opus edidi, & omnes miramini.

22 ¨Attamen ‖Moſes dedit vobis circuncisionem (non quòd ex Moſe ſit, ‖ ſed *quia* ex Patribus) & Sabbatho circunciditis hominem.

23 Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, ne ſoluatur ¨Lex Moſis, mihi indignamini quòd totum hominem ſanũ fecerim Sabbatho?

24 ‖Ne iudicate ¨ſecundum ſpeciem, ſed ¨iuſtum illud iudicium ferte.

19 *Reſpondit eis Ieſus & dixit, Mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me.*

17 *Siquis voluerit voluntatem eius facere, cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à meipſo loquar.*

18 *Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam propriã quærit: qui autem quærit gloriam eius qui miſit eum, hic verax eſt & iniuſtitia in illo non eſt.*

19 *Nónne Moyſes dedit vobis Legem, & nemo ex vobis facit Legem? Quid me quæritis interficere?*

20 *Reſpondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te quærit interficere?*

21 *Reſpondit Ieſus & dixit eis, Vnum opus feci, & omnes miramini.*

22 *Propterea Moyſes dedit vobis circunciſionem, (non quia ex Moyſe eſt, ſed ex Patribus) & in Sabbatho circũciditis hominem.*

23 *Si circunciſionem accipit homo in Sabbatho vt non ſoluatur Lex Moyſi, mihi indignamini quia totum hominem ſanum feci in Sabbatho?*

24 *Nolite iudicare ſecundum faciem, ſed iuſtum iudicium iudicate.*

---

16 *Non eſt mea*, οὐκ ἔστιν ἐμή. i. à me excogitata, vel mihi non eſt laboribus quæſita & ex doctorũ diſciplina, ſed data diuinitus à Patre: quam vulgò ſcientiam infuſam vocant: quod Platoni præbuit occaſionem comminiſcendæ illius ἀναμνήσεως, tantopere à nonnullis Platonicis potius quàm Chriſtianis celebratæ. Loquitur ergo Chriſtus non ſimpliciter, ſed ex Iudęorum hypotheſi, vt diximus ſuprà 5.22. Vide Auguſtinum lib. de Trin. 1. cap. 12.

19 *Præſtat*, ποιεῖ. Vulg. ad verbum, *Facit*. Sed Latinis facere dicitur legem, qui legem imponit.

21 *Vnum opus*, ἓν ἔργον. Superiore videlicet die feſto de quo egit ſuprà c. 5, qui videtur omnino fuiſſe pentecoſtes, vt etiam exiſtimat Cyrillus lib. in Ioh. 2. cap. 123. Etſi enim tempus aliquot menſium interceſſerat, tamen hærebat in hoſtium animis illius facti memoria, in quo tam grauiter eos redarguerat Dominus in eo Legis capite de cuius exacta obſeruatione præcipue hypocritæ iſti gloriabantur: nempe in Sabbathi mandato, vt hanc præſertim ob cauſam iam tum de ipſo quoquo modo tollendo cogitarent. Chriſtus autem omnia tempora diuinitus noſcens, tãtum ab eo abfuit, vt eius facti memoriam aliqua ſpecie conniuentię obrueret, vt contrà vltrò captet ex hoc ipſo, hoſtiũ quidem redarguendorum, piorum autem magis ac magis confirmandorum occaſionem.

22 *Attamē*, διὰ τοῦτο. Vel, *Atqui*. Vulg. & Eraſ. *Propterea:* & Syrus interpres מטול הנא [*methul hana.*] Itaque hic locus multos exercuit, dũ quærunt cuius rei adferatur ratio. Chryſoſt. non attingit: alij quoque multi tranſiliũt. Cyrillus obſcurè refert ad id quod ſequitur, Circunciſionẽ non eſſe ex Moſe, ſed ex Patribus, quũ hoc ſit extra cauſæ ſtatum, & dicti tantùm correctio: alij etiam aliud adferunt. Mihi verò in primis placet perturbatã eſſe diſtinctionem, & διὰ τοῦτο eſſe ſuperiori verſic. adiungendũ, vt legamus καὶ πάντες θαυμάζετε διὰ τοῦτο: i. *& omnes de eo* [vel *propterea*] *admiramini:* deinde ſequatur Μωσῆς δέδωκεν, *Moſes dedit*, &c. Hęc cõiectura pridem mihi in mentem venerat, quũ ecce in Theophylacto Romano diſertè ita ſcriptum & diſtinctũ hunc locum inuenio: quæ res in ea coniectura magnopere me confirmauit, quũ præſertim ſimilis cõſtructio verbi θαυμάζειν occurrat Mar. 6.6. Nihil tamen volui in recepta lectione mutare, quũ alia ratione poſſit etiam perſpicuus ſenſus elici, nempe ſi διὰ τοῦτο accipiamus non tanquam illatiuam particulam quam vocant, (i. quæ ex præcedentibus aliquid colligi oſtendat) ſed pro aduerſatiua Atqui, Attamen, vel Sed tamen, ſicut nos conuertimus. Nam cõſtat inchoari nouum argumentum, quo aduerſariorum opinio conuellatur. Eſt autem hæc ſignificatio petenda ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos לכן [*lechen*] quũ propriè ſignificet διὰ τοῦτο, ſeu διό, vel διότι, i. Ideo vel Idcirco: interdum tamen accipitur pro Atqui & Attamẽ, vt Gen. 4 c.15, & Oſeæ 2.14: vbi quum Dominus adulteræ vxoris ſcelera commemoraſſet, & multa eſſet illi comminatus, ſtatim ſubiicit, Attamen ego blanditiis alliciam eam. qui locus videtur non ſatis fideliter adhuc fuiſſe expreſſus à Latinis interpretibus.

23 *Lex Moſis*, ὁ νόμος Μωσέως: i. ſi Lex circũciſionis à Moſe data tanti ſit apud vos vt non dubitetis etiã Sabbatho circuncidere hominem, num meritò apud vos reprehendor quòd hominẽ totum ſanarim Sabbatho? Vera igitur & germana eſt hæc diſtinctio, quam etiam ſequutum eſſe Epiphaniũ apparet ex iis quæ ſcripſit κατ' Ἐβιωναίων, nõ procul à fine. Cyrillus tamen exiſtimat iſta aliter collocãda, hoc modo videlicet, Si circunciſionẽ accipit homo Sabbatho, mihi indignamini quod totum hominem ſanum fecerim Sabbatho, vt non ſoluatur Lex Moſis? Quæ diſtinctio poſtea coegit illum neſcio quid comminiſci de curatione vulneris circunciſionis, quæ opponatur homini curationi. Sed quorſum hæc? Fefellit autem illũ hoc vnum quod putauit Legem Moſis vocari Legem Sabbathi, quũ agatur de Lege circunciſionis, quæ quomodo & quatenus dicatur Lex Moſis, præcedens verſiculus oſtendit.

24 *Secundum ſpeciē*, κατ' ὄψιν: i. ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud eſſe quàm Galilæus, vilis & contempti fabri filius: ſed ſpectate attentius rem ipſam, & ex fructibus arborem æſtimate. ὄψιν igitur vocat idipſũ quod ſæpe πρόσωπον alibi dicitur: vnde προσωποληψία, quæ iuſto

iudicio opponitur, vt diximus Mar.12.14. Vulgata & Eraſmus *Aſpectum* interpretantur. Sed hoc eſt potius quod Latini ſimili prorſus ratione Speciem vocant. ¶ *Iuſtum illud iudicium ferte,* τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. In Lege videlicet toties præſcriptũ quod videtur articulus deſignare. Eſt autem Hebræis familiaris hæc conſtructio nominis verbalis cũ verbo, ab Atticis quoque ſtudioſe vſurpatur. Plato lib.2.de Rep. τὴν κρίσιν αὐτοῖν τοῦ βίου κρῖναι ὀρθῶς.

Ἔλεγον οὖν τινὲς ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι;	25	Dicebat ergo quidã ex Hieroſolymitanis, Nónne hic eſt quem ſtudent trucidare?	25	*Dicebat ergo quidam ex Ieroſolymis, Nónne hic eſt quem quærunt interficere?*
Καὶ ἴδε, παῤῥησίᾳ λαλεῖ καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι· μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Χριστός;	26	At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: númnam verè cognouerũt ¨primores hunc verè eſſe Chriſtum illum?	26	*Et ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: nunquid verò cognouerunt principes quia hic eſt Chriſtus?*
Ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ Χριστὸς ὅταν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστίν.	27	Sed nouimus vnde hic ſit: quum autem venerit ille Chriſtus, nemo ¨cogniturus eſt vnde ſit.	27	*Sed hunc ſcimus vnde ſit: Chriſtus autem quum venerit, nemo ſcit vnde ſit.*
Ἔκραξεν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγων, Κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί· καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.	28	Clamabat ergo Ieſus in templo, docens ac dicens, ¨Et me noſtis, & vnde ſim noſtis: & à meipſo non veni, ſed eſt verax qui miſit me, quem vos non noſtis.	28	*Clamabat ergo Ieſus in templo, docens & dicẽs, Et me ſcitis, & à meipſo non veni, ſed eſt verus qui miſit me, quem vos neſcitis.*
Ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν.	29	¨Ego verò noui eum, quia ab ipſo ſum, & ille me miſit.	29	*Ego ſcio eum, quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit.*
Ἐζήτουν οὖν αὐτὸν πιάσαι· καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.	30	Studebant ergo eum ¨prehendere: ſed nemo iniecit in eũ manum, quia nondum venerat hora eius.	30	*Quærebant ergo eum apprehendere: & nemo miſit in illum manus, quia nondum venerat hora eius.*
Πολλοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι ὁ Χριστὸς ὅταν ἔλθῃ, μήτι πλείονα σημεῖα τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν;	31	Multi verò ex turba crediderunt in eum, & dicebant, Chriſtus quum venerit, num ſigna plura edet iis quæ iſte edidit?	31	*De turba autem multi crediderunt in eum, & dicebant, Chriſtus quum venerit, nunquid plura ſigna faciet quàm quæ hic facit?*
Ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ ταῦτα, καὶ ἀπέστειλαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.	32	Audierunt Phariſæi turbam iſta murmurantem de eo, & miſerunt Phariſæi ac primarij Sacerdotes miniſtros vt eum prehenderent.	32	*Audierunt Phariſæi turbam murmurantem de illo hæc, & miſerũt principes Sacerdotum & Phariſæi miniſtros, vt apprehenderent eum.*
Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με.	33	Dixit ergo eis Ieſus, Adhuc pauliſper ero vobiſcum, deinde abibo ad eum qui me miſit.	33	*Dixit ergo eis Ieſus, Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum, & vado ad eum qui me miſit.*
Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.	34	‖Quæretis me, nec inuenietis: & vbi ego ¨ero, eò vos non poteritis venire.	34	*Quæretis me & non inuenietis: & vbi ego ſum, vos non poteſtis venire.* Infrà, 13.33
Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτοὺς, Ποῦ οὗτος μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας;	35	Dixerunt ergo Iudęi inter ſeſe, Quò eſt iſte profecturus, ¨vt nos non inueniamus eum? num ¨ad eos qui diſperſi ſunt inter Græcos iturus eſt, & Græcos docturus?	35	*Dixerunt ergo Iudæi ad ſemetipſos, Quò hic iturus eſt, quia non inueniemus eum? nunquid in diſperſionem Gentium iturus eſt, & docturus Gentes?*

---

26 *Primores,* οἱ ἄρχοντες. Vide Luc 23.25.

27 *Cogniturus eſt,* γινώσκει. Vulg.& Eraſ. *Scit*: quum manifeſta ſit temporis enallage, de qua diximus Luc.1.34. Hauſerant autem hunc errorem Iudæi ex Prophetarum teſtimonniis perperam intellectis, vt ex eo quod ſcriptum eſt Matth.5.2,& Eſa.53.8,& aliis locis.

28 *Et me noſtis,* κἀμὲ οἴδατε. Vel ironicè hoc accipiendũ eſt, vel dicuntur noſſe quod verè nouiſſent, niſi vltro & pertinaciſſimè reſtitiſſent veritati. Sed Tertull. in praxeã prorſus diuerſam lectionem ſequutus, ita hunc locum citat, *Neque me ſcitis vnde ſim.*

29 *Ego verò noui eum,* ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. In quibuſdã Vulgatę editionis codicibus excuſis ſic legitur hic verſiculus, *Ego ſcio eum: & ſi dixero me eum neſcire, ero ſimilis vobis, mendax.* Id eſt, ἐγὼ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης. Sed hæc omnia ex margine irrepſerunt in contextum, nec in ſcriptis codicibus Latinis leguntur, ſuntque petita ex cap.8.55, vt Eraſ. rectè annotauit.

30 *Prehendere,* πιάσαι. Hoc vocabulo vti ſolet Iohannes pro eo quod reliqui Euangeliſtæ vſurpant τὸ κρατεῖν. Dicitur autem propriè de iis quos fugientes arripimus, vt Prehendere apud Latinos, manu videlicet iniecta.

34 *Ero,* εἰμί. Sic ὑπάγω pro ὑπάξω, & iterum εἰμὶ pro ἔσομαι, & δύνασθε pro δυνήσεσθε. vt infra 17.24. Seruari tamẽ etiam poteſt præſentis temporis ſignificatio, per ἰδιωμάτων κοινωνίαν, vt ſuprà 3.13. Sed valde mihi placet Henrici Stephani noſtri coniectura, qui ſcribendum & legendum putat εἶμι, *vado*. Sic enim explicat hanc ipſam ſententiam ex hoc loco repetitam, ipſemet Chriſtus infrà 13.33. ſententia optimè conueniente, pro εἶμι dicens ὑπάγω: & eo verbo vtitur etiam in hoc quidẽ tempore Thucydides ἀπικαίτατος. Denique ſic etiã legit Nonnus, & Theophylactus.

35 *Vt,* ὅτι Hebr. כי [*chi*] vt 2. Sam.7.cap.10, quæ formula petita eſt è medio. Vide Matth.8.27,& ſuprà,2.18. ¶ *Ad eos qui ſparſi ſunt inter Græcos,* εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων. Vulgata & Eraſmus, *In diſperſionem Gentium,* ſeruato Hebraiſmo, qui frequentiſſimè occurrit apud Prophetas. Diſperſionis autem nomine alij ipſas profanas Gentes hinc & inde ſparſas volunt ſignificari: alij Iudæos per orbem terrarum diſperſos: quorum ſentẽtiam amplector.

Vix enim conueniret ipſis indigenis populis nomen διασπορᾶς, vt eruditè obſeruat doctiſſimus interpres: quod etiam confirmatur auctoritate: Iac.1 v.1, & 1.Pet.1.v.1.

¶ *Græcos*, τοὺς Ἕλληνας. Vel ſic vocant Iudæos ipſos per prouincias diſperſos, vel ex communi loquendi conſuetudine ſic appellant profanas ipſas gentes, vt aliquid amplius hoc membro ſignificetur quàm ſuperiore, nempe adeundarum exterarum ſynagogarum obtẽtu, fore vt ipſas profanas gentes doceret, quod peſſimè Iudæos habebat mala zelotypia correptos.

	Τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος ὃν εἶπε, Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;	36	Quis eſt hic ſermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & ¨ vbi ego ero, vos non poteritis venire?	36 *Quis eſt hic ſermo quem dixit, Quæretis me, & nõ inuenietis: & vbi ſum ego, vos non poteſtis venire?*
418 Leui.23.36	Ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς εἱστήκει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔκραξε, λέγων, Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με, καὶ πινέτω.	37	‖Vltimo autem die illo ¨ magno feſti ſtetit Ieſus, & clamauit, dicens, Siquis ſitit, veniat ad me, & bibat.	37 *In nouiſſimo autem die magno feſtiuitatis ſtabat Ieſus, & clamabat, dicẽs, Siquis ſitit, veniat ad me, & bibat.*
Eſa.54.1	Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος.	38	‖Qui credit in me, ¨ ſicut dixit Scriptura, flumina aquæ viuæ ex ventre ipſius fluent.	38 *Qui credit in me, ſicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.*
Ioel.2.28 act.2.17	(Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν· οὔπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη)	39	(Hoc autem dixit de ‖Spiritu quem accepturi erant credentes in eum. ¨ Nondum enim erat Spiritus ſanctus, quia Ieſus nõdum erat glorificatus)	39 *(Hoc autem dixit de Spiritu quem accepturi erant credentes in eũ. nondum enim erat Spiritus ſanctus, quia Ieſus nondum fuerat glorificatus)*
Deut 18.15	Πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης.	40	Multi ergo è turba quum audiſſent hunc ſermonem, dicebant, ‖Verè hic eſt ¨ Propheta ille.	40 *Ex illa ergo turba quum audiſſent hos ſermones eius, dicebant, Hic eſt verè Propheta.*
	Ἄλλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Μὴ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστὸς ἔρχεται;	41	Alij dicebant, Hic eſt Chriſtus ille. Quidam autem dicebant, Num enim è Galilæa veniet ille Chriſtus?	41 *Alij dicebant, Hic eſt Chriſtus. Quidam autem dicebant, Nunquid à Galilæa venit Chriſtus?*
Mich.5.2 matt.2.5	Οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ σπέρματος Δαβὶδ καὶ ἀπὸ Βηθλεὲμ τῆς κώμης ὅπου ἦν Δαβὶδ, ὁ Χριστὸς ἔρχεται;	42	Nónne Scriptura dicit, ex ſemine Dauid, & ex vico Bethlehem vbi erat Dauid, venturum illum Chriſtum?	42 *Nõnne Scriptura dicit quia ex ſemine Dauid & de Bethlehem caſtello vbi erat Dauid, venit Chriſtus?*
	Σχίσμα οὖν ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι' αὐτόν.	43	Diſſidium ergo ortum eſt in turba propter eum.	43 *Diſſenſio itaque facta eſt in turba propter eum.*
	Τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν· ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας.	44	Quidam autem ex ipſis volebant eum prehendere, ſed nemo iniecit in eum manus.	44 *Quidam autem ex ipſis volebant apprehendere eum: ſed nemo miſit ſuper eum manus.*
	Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαίους· καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι, Διὰ τί οὐκ ἠγάγετε αὐτόν;	45	Venerunt ergo miniſtri ad primarios ſacerdotes & Phariſæos: qui dixerunt eis, Quare non adduxiſtis eum?	45 *Venerunt ergo miniſtri ad Pontifices & Phariſæos, & dixerunt eis illi, Quare non adduxiſtis illum?*
	Ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται, Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος.	46	Reſponderunt miniſtri, Nunquam ita loquutus eſt homo vt homo iſte.	46 *Reſponderunt miniſtri, Nunquam ſic loquutus eſt homo ſicut hic homo loquitur.*
	Ἀπεκρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ Φαρισαῖοι, Μὴ καὶ ὑμεῖς πεπλάνησθε;	47	Reſponderunt ergo eis Phariſæi, Num & vos ſeducti eſtis?	47 *Reſponderunt ergo eis Phariſæi, Nunquid & vos ſeducti eſtis?*
	Μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτὸν, ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων;	48	Num quis ¨ ex primoribus credidit in eum, aut ex Phariſæis?	48 *Nunquid ex principibus aliquis credidit in eũ, aut ex Phariſæis?*
	Ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπικατάρατοί εἰσι.	49	Sed turba hæc quæ non nouit Legem, execrabilis eſt.	49 *Sed turba hæc quæ non nouit Legem, maledicti ſunt.*

---

* 36 *Vbi ego ero*, ὅπου εἰμὶ ἐγώ. vel, *quo vado ego*, ὅπου εἰμὶ ἐγώ. vt verſ.34.

37 *Magno*, μεγάλῃ: i. ſolenni. Primo enim & vltimo die feſti tabernaculorum, vt & Paſchæ, ſolennes cœtus in templo habebantur, interiectis autem aliis non item.

38 *Sicut dixit Scriptura*, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή. Hæc nonnulli præcedentibus coniungunt, vt Chryſoſtomus & Theophylactus: alij ſequentibus, quos potius ſequor: puto tamen nullum locum proprium hîc citari, ſed quæcunque in Prophetis toties repetuntur de donis Spiritus ſancti inſtar aquę effundendis, ac quidem in primis quod ſcribitur Eſa.55.1, hûc pertinere.

39 *Nondum erat Spiritus ſanctus*, οὔπω ἦν Πνεῦμα ἅγιον. Quid Spiritum ſanctum vocet, eodem verſiculo exponitur, nempe viſibilia illa dona quæ initio naſcentis Eccleſię excellenter viguerunt, vt prædictũ erat Ioel.2, & μετωνυμικῶς intelliguntur Spiritus ſancti appellatione, quòd ſint eius effecta in nobis, vt docet Apoſtolus 1.Cor.cap.12.penè integro, & Act.19.2, & deinceps, & plurimis aliis locis. Quidam pro ἅγιον, id eſt ſanctus, ſubſtituerunt Datus, veriti nimirum ne hic locus pro iis faceret qui Spiritũ ſanctum numerant inter res creatas, quum tamẽ de ipſa Spiritus eſſentia hîc non agatur.

40 *Propheta ille*, ὁ προφήτης. Ne hoc quidem loco poteſt otioſus eſſe articulus, & planè oſtendere videtur hic locus Iudæos inſignem aliquem Prophetam expectaſſe diuerſum à Meſſia: ſicut diximus ſuprà, 1.21.

48 *Ex primoribus*, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc.23.35.

51 Ex

50 Λέγει Νικόδημος πρὸς αὐτούς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐτόν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν,

51 Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ᾽ αὐτοῦ πρότερον, καὶ γνῷ τί ποιεῖ;

52 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον καὶ ἴδε ὅτι προφήτης ἐκ τῆς Γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται.

53 Καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Κεφάλαιον η.

1 Ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

2 Ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτούς.

3 Ἄγουσι δὲ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς αὐτὸν γυναῖκα, ἐν μοιχείᾳ κατειλημμένην. καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ,

4 Λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατειλήφθη ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένη·

5 Ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι· σὺ οὖν τί λέγεις;

6 Τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτόν, ἵνα ἔχωσι κατηγορεῖν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

7 Ὡς δὲ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτόν, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν, πρῶτος τὸν λίθον ἐπ᾽ αὐτῇ βαλέτω.

8 Καὶ πάλιν κάτω κύψας, ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

50 Dicit eis Nicodemus,‖is qui venerat ad eum nocte, quum vnus eſſet ex illis,

51 Num Lex noſtra condemnat quempiam, niſi prius ∵ex ipſo audierit,‖& cognouerit ∵quid faciat?

52 Reſponderunt & dixerunt ei, Num & tu Galilæus es? ſcrutare & vide ex Galilæa Prophetam non ſurrexiſſe.

53 ∵Et profectus eſt vnuſquiſque domum ſuam.

CAP. VIII.

1 IEſus autem profectus eſt in montem Olearum.

2 Et ∵diluculo rurſus adfuit in templo, & ∵totus populus venit ∵ad eum, & ſedens docebat eos.

3 Adducũt autẽ ad ∵eum Scribæ & Phariſæi mulierem in adulterio deprehẽſam: & quum ſtatuiſſent eam in medio,

4 ∵Dicunt ei, Præceptor, ∵hæc mulier deprehẽſa eſt in ipſo facto, quum mœcharetur:

5 ‖∵In Lege autem Moſes mandauit nobis vt tales ∵lapidentur: tu ergo ∵quid dicis?

6 Hoc autem dicebant tentantes eum, vt poſſent ∵eũ accuſare. Ieſus autẽ incuruatus deorſum, digito ſcribebat ∵in terra.

7 Quum autem perſeuerarent eum interrogare, ∵erexit ſe, & dixit eis,‖Qui veſtrûm immunis eſt à peccato, ∵primus in eam iaciat lapidem.

8 Et rurſum incuruatus deorſum, ſcribebat in terra.

50 *Dixit Nicodemus ad eos, ille qui venit ad eum nocte, qui vnus erat ex ipſis.* Suprà,3. 2.

51 *Nũquid Lex noſtra iudicat hominem, niſi prius audierit ab ipſo, & cognouerit quid faciat?* Deut 17.8. & 29.15.

52 *Reſponderunt & dixerunt ei, Nunquid & tu Galilæus es? ſcrutare & vide quia à Galilæa Propheta non ſurrexit.*

53 *Et reuerſi ſunt vnuſquiſque in domum ſuam.*

CAP. VIII.

1 *IEſus autem perrexit in montem Oliueti.*

2 *Et diluculo iterum venit in templum, & omnis populus venit ad eum, & ſedens docebat eos.*

3 *Adducũt autem Scribæ & Phariſæi mulierem in adulterio deprehenſam, & ſtatuerunt eam in medio,*

4 *Et dixerunt ei, Magiſter hæc mulier modò deprehẽſa eſt in adulterio:*

5 *In Lege autem Moyſes mandauit nobis huiuſmodi lapidare: tu ergo quid dicis?* Leuit. 20. 10.

6 *Hoc autẽ dicebant tentantes eum, vt poſſent accuſare eum. Ieſus autẽ inclinans ſe deorſum, digito ſcribebat in terra.*

7 *Quum ergo perſeuerarent interrogantes eum, erexit ſe, & dixit eis, Qui ſine peccato eſt veſtrûm, primus in illam lapidem mittat.* Deu.17.7.

8 *Et iterum ſe inclinans ſcribebat in terra.*

---

51 *Ex ipſo audierit*, ἀκούσῃ παρ᾽ αὐτοῦ. Hæc quoque formula loquendi petita eſt è medio. Neque enim lex ipſa, ſed iudex cognoſcit. Ideo Nonnus ſuppleuit δικασπόλος. ¶*Quid faciat?* τί ποιεῖ; ſiue, Quid patrauerit, is videlicet qui defertur.

53 *Et profectus eſt*, καὶ ἐπορεύθη. Verſiculus iſte, & quæ ab eo intercedunt vſque ad πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς, id eſt ad verſum ſequentis capitis duodecimũ, neque apud Syrum interpretem, neque apud Chryſoſtomum, quanuis eius meminerit homil. in Iohannem 60, neque apud Theophylactum extant. Euſebius quoque in extremo libro tertio Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ apertè dicit à quodam Papia hanc hiſtoriã de muliere adultera ſcriptam fuiſſe, quæ habeatur in Euangelio quòd dicitur ſecundum Hebræos: ſed & apud Nonnum nulla eius mentio. Teſtatur denique Hieronymus dialogo aduerſus Pelagianos ſecundo, in nonnullis codicibus non fuiſſe deſcriptam. Ex vetuſtis noſtris codicibus ſeptemdecim vnus duntaxat illam non habebat: in reliquis ſcripta quidem eſt, ſed ita vt mira ſit lectionis varietas, quam placuit bona fide ſuis locis annotare. Ad me quidem quod attinet, non diſſimulo mihi meritò ſuſpectum eſſe quod veteres illi tanto conſenſu vel reiecerunt, vel ignorarunt. Deinde quod narrat Ieſum ſolum fuiſſe relictum cum muliere in templo, neſcio quàm ſit probabile: nec ſatis cohæret cum eo quod mox, id eſt verſ.12. dicitur eos rurſum alloquutus: & quod ſcribit, Ieſum digito ſcripſiſſe in terra, nouum mihi & inſolens videtur, nec poſſum conficere quomodo poſſit ſatis commodè explicari. Tanta denique lectionis vatietas facit vt de totius iſtius narrationis fide dubitem. Sed ſi expungenda eſt hæc hiſtoria, putarim * quidem ego neceſſariò retinẽdum hunc verſiculũ cum ſequẽtis cap. duob. primis, quibus ſubiiciatur duodecimus.

IN CAPVT VIII.

2 *Diluculo autẽ rurſus adfuit*, ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο. In duobus codicibus additur βαθέος, *profundo*: & pro παρεγένετο legitur ἦλθεν, *venit.* ¶ *Totus populus*, πᾶς ὁ λαός. In vno codice ſcribitur πᾶς ὁ ὄχλος, *tota turba.* ¶ *Ad eum*, πρὸς αὐτόν. Hoc deeſt in duobus exemplaribus.

3 *Ad eum*, πρὸς αὐτόν. Et hoc deeſt in duobus codicibus.

4 *Dicunt ei*, λέγουσιν αὐτῷ. Vnus codex addit πειράζοντες, tentantes. ¶*Hæc mulier*, αὕτη ἡ γυνή. Quinque exemplaria ſcriptum habent, ταύτην εὕρομεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην, Hanc deprehendimus adulteram in ipſo facto. Et aliud quoddam non habet μοιχευομένην.

5 *In Lege autem Moſes mandauit nobis*, ἐν δὲ τῷ νόμῳ ἡμῖν Μωσῆς ἐνετείλατο. Duo codices ſcriptum habent καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν, & in Lege noſtra. Rurſus in quinque aliis deeſt ἡμῖν. ¶ *Lapidentur*, λιθοβολεῖσθαι. In quinque codicibus legimus λιθάζειν: in aliis quinque λιθάζεσθαι. ¶ *Quid dicis?* τί λέγεις; Tres codices addunt περὶ αὐτῆς; *de ea?*

6 *Accuſare eum*, κατηγορεῖν αὐτοῦ. Quinque exemplaria habent κατηγορίαν κατ᾽ αὐτοῦ, accuſationem aduerſus eum. ¶*In terra*, εἰς τὴν γῆν. In quinque codicibus additur μὴ προσποιούμενος, id eſt diſſimulans.

7 *Erexit ſe, ac dixit eis*, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς. In vno codice legitur ἀναβλέψας εἶπεν αὐτοῖς, *ſuſpiciens dixit eis.* ¶*Primus*, πρῶτος. Duo codices habent πρῶτον, primúm.

	Οἱ δὲ, ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθ' εἷς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων· καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα.	9	Auditis autem his, ⁖arguente ipſos conſcientia, ⁖ſingulatim alius poſt alium exibant, initio facto à ſenioribus ⁖vſq; ad vltimos: & relictus eſt ſolus Ieſus, & mulier in medio ſtans.	9	*Audientes autem, vnus poſt vnum exibant, incipientes à ſenioribus: & remanſit ſolus Ieſus & mulier in medio ſtans.*
	Ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνὴ, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν;	10	Quum autem ſeſe Ieſus erexiſſet, ⁖& neminem cōſpiceret prçter mulierem, dixit ei, ⁖Mulier, vbi ſunt ⁖illi tui accuſatores? nemo te condemnauit?	10	*Erigens autem ſe Ieſus dixit ei, Mulier, vbi ſunt qui te accuſabant? nemo te condemnauit?*
Suprà.1.5. infrà.19.5.	Ἡ δὲ εἶπεν, Οὐδεὶς, Κύριε. Εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω· πορεύου, καὶ μηκέτι ἁμάρτανε.	11	‖Ipſa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit autem ei Ieſus, Nec ego te condemno: vade, & ⁖ne amplius pecca.	11	*Quæ dixit, Nemo, Domine. Dixit autem Ieſus, Nec ego te condemnabo: vade, & iam amplius noli peccare.*
Suprà, 1.5. infra.9.5.	Πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων, Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ, οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς.	12	Rurſum ergo Ieſus eis loquutus eſt, dicēs, ‖Ego ſum lux illa mūdi: qui ſequitur, me non ambulabit in tenebris, ſed habebit lumen vitæ.	12	*Iterum ergo loquutus eſt eis Ieſus: dicens, Ego ſum lux mūdi: qui ſequitur me, non ambulabit in tenebris, ſed habebit lumen vitæ.*
	Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι, Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής.	13	Phariſæi igitur dixerunt ei, Tu de teipſo teſtaris, teſtimonium tuum non eſt ⁖idoneum.	13	*Dixerunt ergo ei Phariſæi, Tu de teipſo teſtimoniū perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum.*
Sup.5.31.	Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου· ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω.	14	Reſpondit Ieſus & dixit eis, ‖⁖Etiā ſi ego teſtor de meipſo, idoneum eſt teſtimoniū meum: quia ſcio vnde venerim, & quo vadam: vos autem neſcitis vnde venerim, & quò vadam.	14	*Reſpōdit Ieſus & dixit eis, Etſi ego teſtimonium perhibeo de meipſo, verū eſt teſtimonium meū: quia ſcio vnde veni, & quò vado: vos autē neſcitis vnde venio aut quò vado.*
	Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα.	15	Vos ſecundum carnem iudicatis, ⁖ego non iudico quenquam.	15	*Vos ſecundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam.*
	Καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν· ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ.	16	Quod ſi etiam iudicarem ego, iudicium meum idoneum eſt: quia ſolus non ſum, ſed ego & qui miſit me Pater.	16	*Et ſi iudico ego, iudiciū meum verum eſt: quia ſolus non ſum, ſed ego & qui miſit me Pater.*

---

9 *Arguente ipſos conſcientia*, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι. Hoc deeſt in editione Baſilienſi, cuius etiam alias varias lectiones neglexi, vt κατακύψας pro. κατωκύψας & κατέγραφεν pro ἔγραφεν. ¶ *Singulatim alius poſt alium*, Εἷς καθ' εἷς, id eſt, εἷς καὶ εἶτα εἷς, vnus & deinde vnus. Gallicè, *Vn à vn*. Et quid ſi vitiosè καθ' pro καὶ ſcriptum eſt? ¶ *Vſque ad vltimos*, ἕως τῶν ἐσχάτων. Deeſt hoc quoque in duobus codicibus & in editione Baſilienſi.

10 *Et neminem videret præter mulierem, dixit ei. Mulier*, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνή. In duobus exemplaribus ſcribitur, εἶδεν αὐτὴν, καὶ εἶπε, Γύναι: id eſt, *vidit eam, & dixit, Mulier*. ¶ *Mulier*, ἡ γυνή. Deeſt in quatuor exemplaribus. ¶ *Illi*, ἐκεῖνοι. Deeſt in 4. exemplaribus.

11 *Ne amplius*, μηκέτι. Sex codices habent, ἀπὸ τοῦ νῦν μηκέτι, ab hoc tempore ne amplius. Cæterum qui ex his colligunt non eſſe punienda adulteria, non minus ſunt inepti quàm ſi dicerent diuidendas non eſſe hæreditates, quoniam Chriſtus noluit eas diuidere, Luc.12.14.

13 *Idoneum*, ἀληθής. Vulgata & Eraſmus, *Verum*. Atqui hæc cōſequutio nimium eſſet inepta, Tu teſtaris de teipſo: ergo falſum eſt quod teſtaris. Accipitur ergo ἀληθὴς pro eo quod Hebræi נאמן [*neeman*] vel נכון [*nakon*] vocant vt diximus ſuprà 5.31.

14 *Etiamſi*, κἂν. Ergo quod ante negarat. 5.31. accipiendum eſt per μίμησιν & conceſſionem. Cauſam verò quam addit cur ſuum teſtimonium ſit idoneum, non puto eo tantùm niti quòd ſupra communem hominum ſortem ipſe emineret, etiā quatenus homo eſt: ſed hîc puto Chriſtum altius conſcendere quàm in ſuperiore concione, quæ de eadem re habita fuit, cap.5. Videtur enim hîc apertè diuinitatem ſuam aſſerere, humanitati coniunctam, quando ipſe ſeſe conſiderat duplici ac diſtincto reſpectu, nempe & vt teſtem, cui Patrem coniungit, vt iam duo ſint teſtes: & vt eum de quo dicatur teſtimonium, tum à ſeipſo vt teſte, tum etiam à Patre. Perinde eſt igitur ac ſi diceret, Solus hîc vobis videor, ideóque teſtimoniumm eum non admittitis, quum præſertim videar de meipſo teſtari. atqui tres ſumus. Nam ego veluti duplex ſum, Deus videlicet & Homo, & tamen vnus. Itaque mihi Deo licet de me homine teſtari. ſic vnum teſtem habetis. Accedit demum Patris teſtimonium. ergo duo adſunt de me idonei teſtes. Quòd ſi ſecundum Legem tenemini duorum hominum teſtimonium admittere, quantò magis Patris ac Filij, qui non ſunt homines, ſed vnus Deus? At enim, dices, vbi eſt illud teſtimonium? Nempe quod dixerat ſe eſſe lucem mundi. Reſpondet autem ſe eſſe αὐτόπιστον, idque tum ex ſua doctrina tum ex miraculis probat tam manifeſtè diuinis, quibus doctrinam ſuam obſignabat, vt non poſſent niſi mala conſcientia hæſitare. Vnicam autem operationem Patri & ſibi attribuens ἑνότητα & ταυτότητα οὐσίας in duabus perſonis demonſtrat. Huic igitur probationi hoc fundamentū ſubſternit, quòd à Patre venerit: id eſt, quòd ita ſit homo vt ſit etiam Deus: quod illi ignorabant. Nam iudicabant ſecundum carnem: id eſt nihil amplius in eo agnoſcebant quàm quod cernebant oculis, ideóque damnabant tanquam blaſphemum & impium. Sic enim accipitur hoc loco verbum Iudicandi.

15 *Ego non iudico quēquam*, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. Is qui Cyrilli in Ioh. commentarium ſuppleuit, putat ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum κατὰ σάρκα, Secundum carnem. Plerique verò laborant in hoc explicando, quomodo Chriſtus neminem iudicet. Atqui plana eſt doctiſſimi interpretis expoſitio. Perinde enim eſt acſi Chriſtus diceret, Vos de me ſententiam fertis, & quidem planè iniquam, quia ex ſpecie externa iudicatis. atqui nunc ego vos ſimpliciter doceo, neminem veſtrûm condemno: & tamen ſi id facere libeat, ſanè pro meo iure faciam, & longè certiore iudicio. Hęc autem extra cauſæ ſtatum dicuntur: ſed ratio quæ ſubiicitur, tum ad cauſam ipſam teſtimonij, tum ad digreſſionem pertinet. Neque enim (inquit) ſolus ſum quem cernitis, ſed mecum eſt Pater ille meus qui verè iudex eſt mundi. Quum autem me dico, eum etiam comprehendo quem vos non cernitis, quia ſecundum carnem iudicatis.

17	Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.	¨Sed & in Lege veſtra ſcriptum eſt, ‖ duorum hominum teſtimonium idoneum eſſe.	*Et in Lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt.*
18	Ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ.	¨Ego *is* ſum qui teſtor de me ipſo, & teſtatur de me qui miſit me Pater.	*Ego ſum qui teſtimonium perhibeo de meipſo, & teſtimonium perhibet de me qui miſit me Pater.*
19	Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ᾔδειτε ἄν.	Dicebãt ergo ei, Vbi eſt tuus ille Pater? Reſpōdit Ieſus, Neque me noſtis, neque Patrem meum: ſi me noſſetis, Patrem quoque meum ¨noſſetis.	*Dicebant ergo ei, Vbi eſt Pater tuus? Reſpondit Ieſus, Neq; me ſcitis, neque Patrem meum: ſi me ſciretis, forſitan & Patrem meum ſciretis.*
20	Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ οὐδεὶς ἐπίασεν αὐτόν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.	Hæc verba loquutus eſt Ieſus ¨in gazophylacio, docens in templo: & nemo prehendit eum, quia nondum venerat hora eius.	*Hæc verba loquutus eſt Ieſus in gazophylacio, docens in templo; & nemo apprehendit eum quia nondum venerat hora eius.*
21	Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.	Dixit ergo iterum eis Ieſus, Ego vado, & quęretis me, & ¨in hoc peccato veſtro moriemini. quò ego vado, vos non poteſtis venire.	*Dixit ergo iterum eis Ieſus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato veſtro moriemini. quò ego vado, vos non poteſtis venire.*
22	Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν ὅτι λέγει, Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;	Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit ſeipſum, qui dicat, Quo ego vado, vos non poteſtis venire?	*Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet ſemetipſum, quia dicit, Quò ego vado, vos non poteſtis venire?*
23	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστέ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί· ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστέ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.	Tūc dixit eis, Vos ¨ex *locis* infernis eſtis, ego ſum ex ſupernis: vos ex hoc mundo eſtis, ego non ſum ex hoc mundo.	*Et dicebat eis, Vos de deorſum eſtis, ego de ſupernis ſum. Vos de mundo hoc eſtis, ego non ſum de hoc mundo.*
24	Εἶπον οὖν ὑμῖν ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.	Ideo vobis dixi vos morituros in peccatis veſtris. Nam niſi credideritis ¨me *eum* eſſe, moriemini in peccatis veſtris.	*Dixi ergo vobis quia moriemini in peccatis veſtris. ſi enim non credideritis quia ego ſum, moriemini in peccato veſtro.*
25	Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Σὺ τίς εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν.	Dixerunt ergo ei, Tu quis es? Tū dixit eis Ieſus, ¨*Id* quod à principio dico vobis.	*Dicebant ergo ei, Tu quis es? Dixit eis Ieſus, Principium qui & loquor vobis.*

Deut. 17. 6.
& 19. 15.
mat 18 16.
2. cor. 13. 1.
heb. 10. 28.

---

17 *Sed &*, καὶ δὲ: id eſt ἀλλὰ καί. Vulg. prętermiſit particulam δὲ, quæ tamen eſt neceſſaria. Oſtendit enim applicandam eſſe rationem ſuperiorem non modò præcedenti digreſſioni de iudicio quod ipſe in eos non exerceret, ſed etiam in primis ipſi cauſæ de qua agitur, id eſt confirmando ſuo teſtimonio quod illi oppugnabant.

18 *Ego [is] ſum*, ἐγώ εἰμι. Hîc apertè diſtinguitur diuinitas ab humanitate. Nam alioqui duo teſtes non eſſent, quum reus inter teſtes non numeretur: & tamen, ne duo Filij conſtituantur, *Ego* (inquit) [*is*] *ſum qui teſtor de meipſo*. Id verò facit vt ipſe de ſeipſo poſſit meritò teſtari, quia nō tantùm homo eſt, (vt aduerſarij temere atque adeo impiè iudicabant) ſed homo Deus, & Deus homo.

* 19 *Noſſetis*, ᾔδειτε ἄν. Vulgata, *forſitan ſciretis*. fortaſſe propter additam particulam ἄν, quæ tamen ſententiã hanc dubiam non reddit. Quod ſi fortè legit ἴσως, tunc vertendum fuit *Vtique*, vel *nimirum*. vt ad Philem. v. 15. Eſt autem verè & ſcitè ſcriptum in hunc locum à Tertulliano aduerſus Praxeam, *Si ipſum noſſent, Patrem noſſent: non quidem, quaſi ipſe eſſet Pater & Filius: ſed quia per indiuiduitatem neque agnoſci neque ignorari alter ſine altero poteſt.*

20 *In gazophylacio*, ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ. Ita vocat aliquam templi regionem conferendis oblationibus deſtinatam. Caſtellio Fiſcum interpretatur. Ego ſiquid mutare velim, Ærarium malim vocare.

21 *In hoc peccato veſtro*, ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν. Incredulitatis videlicet & obſtinatę contumaciæ ex qua poſtea ſcaturierunt infinita alia peccata. Puto enim articulum hîc poni ἐμφατικῶς. Mori autem in peccato dicuntur, quos vndique peccato conſtrictos mors abſorbet.

23 *Ex [locis] infernis*, ἐκ τῶν κάτω ſub τόπων. i. vt mox explicatur, ex hoc mūdo. Licuit etiã interpretari *Vos infernates eſtis, ego ſum supernâs*. Sic enim his vocabulis vtitur Plin. Sed ego inuſitatas voces, tanquam ſcopulos, libens euito.

24 *Me eum eſſe*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Vulg *quia ego ſum*, is videlicet quem eſſe me dico, id eſt, verus ille vobis promiſſus liberator: quod dicendi genus petitum eſt è medio. *

25 [*Id*] *quod à principio dico vobis*, τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν. Hanc expoſitionem etiam adfert Stapulenſis: ſed quia hic locus infinitis pene modis fuit expoſitus, & vera eius explicatio à ſignificatione verborum pendet, primùm, explicabo cum bona lectoris venia diuerſas interpretationes: deinde paucis dicam quomodo putem eſſe intelligendum. Auguſtinus ergo (vt Eraſ. obſeruauit) τὴν ἀρχὴν putat nomen eſſe: & quia videt parum conuenire quartum caſum interrogationis formulæ, ſic conatur hoc excuſare, vt dicat illud, *Tu quis es*, perinde valere ac ſi dixiſſent Iudæi, *Quem te eſſe dicis?* aut, *Quem te eſſe credemus?* Et quaſi ſic interrogaſſent, Chriſtum reſpondiſſe quarto caſu, *Principium*. Id eſt, *Quæritis quid debeatis credere? credite me eſſe principium*. Deinde particulam ὅτι pro cauſali interpretatur, hoc modo, *Quia & loquor vobis*, id eſt *quia humilis propter vos factus, ad iſta verba deſcendo. Nam ſi principium ſicuti eſt, maneret apud Patrem, & non acciperet formam ſerui, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederet, quum infirma corda intelligibile verbum ſine voce ſenſibili audire non poſſint? Ergo credite, inquit, me eſſe principium: quod vt credatis, non ſolum ſum, ſed & loquor vobis.* Hæc ille, quæ ſanè piè dicta ſunt, tamen tã non ſunt appoſita vt non putem illa, quod ad huius loci genuinam ſententiam attinet, refutatione longiore indigere. * Ambroſiꝰ in eadē eſt ſentētia, niſi quòd pro *Quia* legit *Qui*, id eſt ὃς vel ὅστις, repugnãte omniū codicum fide. Is cuius Commentariorum in Iohannem libros quatuor Clicthoueus ſub Cyrilli nomine edidit, eãdem prorſus interpretationem adfert atque Ambroſius. Reliqui omnes eruditi quos mihi contigit inſpicere, τὴν ἀρχὴν accipiunt pro aduerbio, (vt omnino poſcit linguæ Græcæ ratio) ſed diuerſo ſenſu. Alij enim explicant, *Principio*, id eſt primo

loco, *id vobis* videlicet *reſpondeo, me eum eſſe qui vobiſcum loquar.* Verùm hæc expoſitio & coacta eſt, & frigidam ſententiam parit: denique etiam Græcis codicibus repugnat in quibus legitur ὅτι non ὅς. Alij ſic exponunt, *Principio id ſum quod etiam dico vobis.* i. non ſtatim vobis indignis explico quicquid ſum, ſed hoc primùm dico, dum aptiores eritis reliquis audiēdis, me miſſum eſſe à Patre, & præconem vitæ. Sed hæc quoque expoſitio (nequid aliud dicam) longius eſt petita. Quid Chryſoſtom⁹ & Theophylact⁹ ſenſerint, difficile eſt explicare, quia ſingulis verbis non inſiſtunt, & obſcurè ſane hæc connectunt. Videntur autem in ſumma hoc dictũ velle, *Quæritis quis ſim? indigni eſtis quibus* * *id dicam, ſed digni quos grauiter arguam: ac quidem in primis quòd vobis ſim loquutus, quo beneficio oſtenditis vos eſſe indignos.* Atqui hæc etiam expoſitio non video quomodo cum verbis Euangeliſtæ cõſentiat. Eraſmus præter omnes iſtas interpretationes, exiſtimat poſſe etiam hęc connecti cum eo quod dixerat, *In peccatis veſtris moriemini:* vt ſit hic ſenſus, *In peccatis veſtris moriemini: primùm ob id ipſum quòd hęc loquar vobis.* Deinde pro eo quòd ſubiici oportuit ſecundam & tertiam aliquam rationem, addit, *dicit Chriſtus in genere, Multa habeo de vobis dicere.* Sed quorſum, iſta interrogatione ſpreta, tam obſcurè loquatur Dominus? Quidam denique ex recentioribus exponit, Prorſus id quod loquor vobiſcum: id eſt, planè illud ipſum verbum ſum quod loquor vobiſcum. quia Chriſtus eſt Verbum Patris, & quia ſe eſſe Verbũ teſtatur, vult in Verbo cognoſci. Hæc verò interpretatio multo planior eſt quàm cæterę omnes ſuperiores, neque vllum verbũ detorquet. Nam apud Græcos conſtat τὴν ἀρχὴν interdum declarare παντελῶς καὶ ὅλως. Sed mihi tamē videtur nimis arguta, ſi eos ſpectemus quos alloquebatur Dominus, quorum etiã ruditati omnibus modis ſeſe accommodat. Deinde cur non potius dixiſſet ὃς καὶ λαλῶ, vel ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, id eſt, qui loquor vobis? quum pręſertim ὁ λόγος apud Græcos maſculino genere efferatur? Supereſt vna Nonni expoſitio, (nec enim plures libuit commemorare) quam vltimo loco adſcripſi quòd eam cæteris anteponam. Quæſierunt (inquit) Iudæi, Τίς σὺ πέλεις; καὶ Χριστὸς ἀνίαχεν, Ὅ,τι περ ὑμῖν Ἐξ ἀρχῆς ὀάριζον. ἔχων νήριθμα δικάζειν Καὶ λαλέειν· ἀλλ' ἔστιν ἐτήτυμος ὅς με γενέθλῃ Ἀνδρομέῃ προέηκε. Hi ſunt illius verſiculi, quos eo libentius adſcripſi ꝙ vulgò legantur corruptiſſimi, & videam à pleriſque non fuiſſe commodè explicatos. Apparet autem ex illis τὴν ἀρχὴν nihil aliud declarare quàm ἐξ ἀρχῆς, idque per traiectionē cõſtruendum eſſe cum verbo λαλῶ, deinde ὅ,τι ſcribendum eſſe, ita vt non ſit coniunctio, ſed prouocabulum. Poſtremò repetendum eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum εἰμί, vt in ſumma intelligamus, Chriſtum, quærētibus Iudęis quis eſſet, reſpōdere ſe id eſſe quod ab initio ipſis dixiſſet: id eſt quod iampridem toties & tot modis illis inculcarat. Quid enim aliud tot concionibus conatus eſt illis exponere quàm & quis eſſet, & vnde eſſet, & cur in hunc mundum veniſſet? Cur autem hanc expoſitionem præ cæteris amplecterer, plurimis rationib⁹ ſum adductus. Nam quod ad rem ipſam attinet, plana eſt ſentētia, neq; procul accerſita * neque detorta, ſed ad quæſtionē maximè accommodata. Deinde verò in verborũ explicatione ſeruatur genuina ac propria explicatio. Nam quod ad traiectionē attinet, infinita penè ſimilia exempla occurrunt, quæ paſſim annotauimus, vt Rom. 12. 3. & apud Lucam ſæpe, & infrà verſ. 45. ὅ,τι verò non ὅτι ſcribendum eſſe docet maxima pars ſuperiorum interpretationum, & ita etiam legitur in Theophylacto Romano. Poſtremò hæc eſt natura reſpōſionum vt in iis repetatur verbum poſitum in quæſtione: vt hoc loco planè ſit germana repetitio verbi ſubſtantiui quod fuerat in quæſtione vſurpatum. Quod autē attinet ad particulam καὶ, quanuis ea poſſit non incommodè accipi pro Etiam: tamen malui tanquam redundantem pręterire. Eſt enim hic pleonaſmus in Græco ſermone non modò vſitatus, ſed etiam elegans, idque in eodem prorſus dicendi genere & eodē ſequente verbo, vt apud Syneſium, ἵν' εἰδῶμεν ὅ,τι καὶ λέγει, *vt ſciamus quid ille dicat.* Sic apud Gregoriũ ſæpe, τί χρὴ καὶ λέγειν? Deinde vtitur præſenti tēpore λαλῶ Euãgeliſta, nõ ſine emphaſi: quaſi diceret, Ego id ſum quod ab initio dixi vobis, & nunc etiam dico, nimirum Lux, Vita, Veritas, &c. Syrus autem interpres, particulam καὶ noluit redundare, ſed per traiectionem coniungendam cum τὴν ἀρχὴν, quaſi ſcriptum ſit ὅτι καὶ τὴν ἀρχὴν, id eſt [*Id*] *ſum quod etiam ſum exorſus loqui vobis*, id eſt, quod etiam ab initio dixi Vobis: quod interpretationem meam confirmat.

Πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν, ἀλλ' ὁ πέμψας με, ἀληθής ἐστι· κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον.	26	Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: ⁘ſed qui me miſit, verax eſt: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.	26	*Multa habeo de vobis loqui & indicare: ſed qui me miſit, verax eſt, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.*
Οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν.	27	Non cognouerunt ⁘eum de Patre ipſis loqui.	27	*Et non cognouerũt quia Patrē eis dicebat Deum.*
Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ.	28	Dixit ergo eis Ieſus, Quum ⁘in altum extuleritis Filium hominis, tunc agnoſcetis me eum eſſe, & à meipſo nihil facere, ſed prout docuit me Pater hæc loqui.	28	*Dixit ergo eis Ieſus, Quũ exaltaueritis Filium hominis, tunc cognoſcetis quia ego ſum, & à meipſo facio nihil, ſed ſicut docuit me Pater, hæc loquor.*
Καὶ ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατήρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε.	29	Nam qui me miſit, mecum eſt. non reliquit me ſolum Pater, quia ego quę placita ſunt ei facio ſemper.	29	*Et qui me miſit mecum eſt: & non reliquit me ſolum, quia ego quæ placita ſunt ei, facio ſemper.*
Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.	30	Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.	30	*Hęc illo loquente multi crediderunt in eum.*
Ἔλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους, Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ.	31	Dicebat ergo Ieſus iis Iudęis qui crediderãt ipſi, Si vos manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei ⁘eritis.	31	*Dicebat ergo Ieſus ad eos qui crediderunt ei Iudæos, Si vos manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis.*

26 *Sed*, ἀλλά. Elliptica eſt oratio, ex communi loquendi vſu. Supplendum igitur fuerit, Sed non credetis, Pater meus tamen verax eſt, &c.

27 *Eum de Patre ipſis loqui*, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. Syrus, Quòd de patre loqueretur eis. Vulg. *Quia Patrem eis dicebat Deum*, id eſt, ὅτι πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν τὸν Θεόν, quo modo ſcriptum inuenimus in meo vetuſtiſſimo & alio præterea codice, ſi duo tantùm vocabula excipias. nam pro αὐτοῖς ἔλεγεν ſcribitur αὐτῷ λέγει. Ego verò pro his interpretarer, *Quòd de Deo Patre ipſis loqueretur*, vel *Quòd Deum, Patrem ſuum diceret.* Non diſſimili ſignificatu vſurpatum eſt verbum λέγειν ſuprà, 6. 71.

28 *In altum extuleritis*, ὑψώσητε. Sic mihi videtur Chriſtus duo ſignificare, nempe genus mortis quod erant in ipſum comparaturi: & contrarium conatibus ipſorum euentum. Sic enim euectus eſt ſupra cælos, & patefacta ipſius gloria, præcone etiam per imprudentiam Pilato, idque tribus linguis: & centurione clamante, *Hic erat verè Filius Dei.*

31 *Eritis*, ἐστέ. pro ἔσεσθε. Sic etiam infrà, 15. 14. *

32 *In liber-*

Καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.	32	Et cognoſcetis Veritatẽ, & Veritas vos¨in libertatem vindicabit.	32	*Et cognoſcetis Veritatem & Veritas liberabit vos.*	
Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· πῶς σὺ λέγεις, Ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε;	33	Reſponderunt ei, ¨Semen Abrahæ ſumus, neque cuiquam ¨ſeruiuimus vnquam: quomodo tu dicis, vos in libertatem vindicabimini?	33	*Reſponderunt ei, Semen Abrahæ ſumus, & nemini ſeruiuimus vnquam: quomodo tu dicis, Liberi eritis?*	
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.	34	Reſpondit eis Ieſus, Amen amẽ dico vobis, quiſquis committit peccatum, ‖ ſeruus eſt peccati.	34	*Reſpondit eis Ieſus, Amen amen dico vobis quia omnis qui facit peccatum ſeruus eſt peccati.*	Rom. 6.20 2.pet.2.19.
Ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα.	35	Seruus autem¨non manet in domo¨perpetuò: filius manet perpetuò.	35	*Seruus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum.*	
Ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε.	36	Itaq; ſi vos Filius in libertatẽ vindicarit, verè liberi eritis.	36	*Si ergo vos Filius liberauerit, verè liberi eritis.*	
Οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε· ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.	37	Scio vos ſemen Abrahæ eſſe, ſed ſtudetis me trucidare: quia ſermo meus ¨non habet locum apud vos.	37	*Scio quia filij Abrahæ eſtis: ſed quæritis me interficere: quia ſermo meus non capit in vobis.*	
Ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου λαλῶ, καὶ ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν ποιεῖτε.	38	Ego loquor quod vidi apud Patrem meum, & vos facitis ¨quod vidiſtis apud Patrem veſtrum.	38	*Ego quod vidi apud Patrem loquor, & vos quæ vidiſtis apud patrem veſtrum, facitis.*	
Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστι. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε ἄν.	39	Reſponderunt & dixerũt ei, Pater noſter Abrahã eſt. Dicit eis Ieſus, Si filij Abrahę¨eſſetis, opera Abrahæ facerreis.	39	*Reſponderunt & dixerunt ei, Pater noſter Abraham eſt. Dicit eis Ieſus, Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite.*	
Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν.	40	¨Nunc autem ſtudetis me interficere, hominẽ qui veritatẽ vobis loquutus ſum, quã audiui a Deo: hoc Ahraham non fecit.	40	*Nunc autẽ quæritis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus ſum, quam audiui a Deo: hoc Abraham non fecit.*	
Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα· ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν.	41	Vos facitis opera patris veſtri. Itaque dixerunt ei, Nos¨ex ſcortatione non ſumus geniti: vnum patrem habemus ¨*nempe* Deum.	41	*Vos facitis opera patris veſtri. Dixerunt itaque ei, Nos ex fornicatione non ſumus nati: vnum patrem habemus Deum.*	

---

32 *In libertatem vindicabit*, ἐλευθερώσει. Vulgata, *Liberabit*. Eraſmus, *Liberos faciet*: quæ nimium latè patent, neque proximæ obiectioni videntur locum relinquere. Manumittendi autem vocabulum non quadrat, quia dominus is eſt qui ſeruum manumittit. In hac autem ſpecie, peccatum, cuius ſerui eramus, non poteſt aptè dici nos manumittere, ſed Veritas, ab ipſius ſeruitute in libertatem nos vindicare.

33 *Semen*, σπέρμα. Id eſt Soboles. Retinuimus autem hoc loco & aliis multis hanc vocem, vt Eccleſiæ ciuitate donatam. ¶ *Seruiuimus*, δεδουλεύκαμεν. Atqui dixit Dominus ipſe ſeruituram progeniem Abrahami annis quadringentis: quod & factum eſt, Gen. 15.13. & præfatio ipſa Decalogi ſatis eos conuincebat, vt tota Iudicum hiſtoria, & captiuitas Babylonica, imo eo ipſo tempore Iudæa fuerat in prouinciam redacta. Sed ita ſolet ſuperbia viliſſimos etiam quoſuis opinione neſcio cuius præſtantiæ faſcinare. Chriſtus autem omiſſa iſta de corporali ſeruitute controuerſia, de ſpirituali tum ſeruitute tum libertate (ea videlicet quæ conſcientiam, & vel vitam vel mortem æternam reſpicit) ſe cum illis diſceptare, & progeniem Abrahami legitimam ac proinde fœderis cum illo ſanciti participem futuram, ex fide & fidei fructibus, non ex generis propagatione externa, æſtimandam eſſe demonſtrat.

35 *Non manet*, οὐ μένει. Seruos malę frugis vel aliis vendere, vel in piſtrinum dedere, vel malè perdere domini conſueuerant: contrà verò frugi ſeruos libertate donare. Iſtos igitur, quatenus Abrahæ ſoboles erant, veluti Dei vernas Chriſtus malis ſeruis comparat, eiectionem & exitium ipſis prædicens: ſimúlque pronuntiat ſeſe quem illi contemnerent, filium eſſe heri illius, cuius ſerui nequam eſſent: ac proinde, ſeu velint ipſi ſeu nolint, in ea ipſa domo vt filium permanſurum, cui ſeruire ipſos, ſi veri ſerui eſſent, oporteret; & à quo vno veræ in vitam æternam manumiſſionis beneficium eſſet ipſis expectandum. ¶ *Perpetuò*, εἰς τὸν αἰῶνα. Sic apud Hebræos ſæpe accipitur לעולם [*leholam*,] vt in ſentẽtia prorſus ſimili Deu. 15.17. pro totius vitæ curſu.

37 *Non habet locum*, οὐ χωρεῖ. Sic Ariſtot. lib. 9. de hiſtoria * animalium vtitur hoc verbo. Sed imperſonaliter, inquiens fucos ab apibus interfici, ὅταν μὴ χωρῇ αὐταῖς ἐργαζομέναις, quando locus ſiue ſpatium ipſis non eſt ad operandum. Sed & οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν commode poſſimus interpretari, *non cadit in vos*, ita videlicet vt ἐν ὑμῖν pro εἰς ὑμᾶς accipiatur, frequentiſſima in his libris enallage. Tertullianus non penitus diſſimili ſenſu vti ſolet verbo *Capit* pro ἐνδέχεται. Vulg. *non Capit*.

38 *Quod vidiſtis apud Patrem veſtrum*, ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν. In tribus codicibus ſcribitur ἃ ἠκούσατε παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, quæ audiuiſtis à Patre veſtro. Sic legit etiam Chryſoſtomus: eodem tamen ſenſu, quum ipſe Chriſtus, de ſe loquens, Audiendi vocabulum vſurparit ſuprà, 5.30. & infrà, verſu 4. nequis Videre & Audire putet inter ſe opponi. Loquitur autem ἀνθρωποπαθῶς, quia nulla apud nos exempla in vtranque partem plus valent quàm domeſtica.

39 *Eſſetis*, ἦτε. Vetus interpres, *Eſtis*, id eſt ἐστὲ, & paulo pòſt etiam pro ἐποιεῖτε ἂν *faceretis*. legit ποιεῖτε, *facite*, contra fidem noſtrorum vetuſtorum codicum.

40 *Nunc autem*, νῦν δέ. Particula *Nunc*, nõ eſt temporis aduerbium hoc loco, ſed coniunctio quæ aſſumptionibus ſolet adhiberi, non modò à Græcis, ſed etiam a Latinis, vt Valla obſeruauit libri Elegantiarum 2. capite 51.

41 *Ex ſcortatione*, ἐκ πορνείας. Vulg. *Ex fornicatione*. Eraſ. *E ſtupro*. Vide Mat. 15.19. ¶ [*Nempe*] *Deum*, τὸν Θεόν. Vide Matth. 19.17.

42 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ ὁ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ. ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω· οὐδὲ γὰρ ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ᾽ ἐκεῖνός με ἀπέστειλε.

43 Διατί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε, ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν;

1.Ioh.3.8.

44 Ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ᾽ ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθεία οὐχ ἕστηκεν. ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

45 Ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετε μοι.

42 Dixit ergo eis Ieſus, Si Deus pater veſter eſſet, diligeretis me: ego enim à Deo ∴prodij & ∴adſum: nec enim à meipſo veni, ſed ille me miſit.

43 Quare ∴loquutionem iſtam meam non agnoſcitis, ∴quòd non poteſtis audire ſermonem meum?

44 ‖Vos ∴ex patre diabolo eſtis, & cupiditates patris veſtri vultis explere. Ille ∴fuit homicida ∴à principio, & ∴in veritate ∴non perſtitit: ∴non eſt enim veritas in eo. Quotieſcunque loquitur mēdacium ∴de ſuo loquitur, quia mendax eſt, ∴& pater ille mendacij.

45 ∴*Vos* autem, quia ego veritatē dico, non creditis mihi.

42 *Dixit ergo eis Ieſus, Si Deus pater veſter eſſet, diligeretis vtique me: ego enim ex Deo proceſſi & veni: neque enim à meipſo veni, ſed ille me miſit.*

43 *Quare loquelam meam non cognoſcitis? quia non poteſtis audire ſermonem meum.*

44 *Vos ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis facere. Ille homicida erat ab initio & in veritate non ſtetit: quia non eſt veritas in eo. Quum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax, & pater eius.*

45 *Ego autē quia veritatē dico, non creditis mihi.*

---

* 42 *Prodij,* ἐξῆλθον. Loquitur Chriſtus meo quidē iudicio, de aduentu in carnem, non de æterna generatione, cui impropriè quoque tribueretur τὸ ἐξελθεῖν. Vulg. *proceſsi,* id eſt ἐξεπορευσάμην, quod verbum Theologi ad perſonæ Spiritus ſancti emanationē referunt, vt ab æterna Filij generatione diſcernatur. ¶ *Adſum,* ἥκω. id eſt πάρειμι. Vulg. *Veni,* ἐλήλυθα,

43 *Loquutionē,* τὴν λαλιάν: id eſt idioma ſeu etiā linguam. Eſt enim hæc expoſitio magis expreſſa quàm ſi accipias p eo quod verbis ipſis ſignificatur, vt ſuprà, 4.42. Nā perinde eſt acſi diceret Dominus, Quî fit vt quod dico, non magis intelligatis quàm ſi ignota ac peregrina lingua vobiſcum loquerer? ¶ *Quòd non poteſtis,* ὅτι οὐ δύνασθε. Sic omnino legendum hoc videtur, vt interrogatio reiiciatur in finem huius membri, quo modo accipi ὅτι particulam annotauimus ſuprà, 2.18. & 8.43. Eſt autē illud quoque obſeruandū, quanuis ſimus prorſus inepti ad Deū audiendū, niſi ipſe pro ſua bonitate nobis nouas aures tribuat, nóſq; adeo totos quaſi de integro fingat, tamen τὸ οὐ δύνασθε hoc loco non propriè huc pertinere, ſed declarare potius ſummam Iudæorum peruicaciam, adeo vt ne aures quidem Chriſto audiendo vellent accommodare.

* 46 *Ex patre diabolo,* ἐκ πατρὸς διαβόλου, Moribus videlicet, vt Ezech. 16. 3. pater tuus Amorrheus & mater tua Hitthæa. Sic etiam Hebræis אב [*Ab*] dicitur cuiuſuis rei auctor & principiū: vnde deducta videtur prępoſitio Gręca ἀπὸ omnē primā originem declarans. ¶ *Fuit,* ἦν. Vulgata & Eraſmus, *Erat.* impropriè. Neque enim ſemper fuit homicida, quum homo ſemper non fuerit, ſed ſtatim ab initio, conditi videlicet mundi, & creati hominis, vtpote quem mox ſuo mendacio præcipitauit in mortem. ¶ *A principio,* ἀπ᾽ ἀρχῆς. Quotieſcunque fit principij mentio ſignificationē illius ad id de quo agitur accommodare neceſſe eſt. Quum ergo hîc agatur de homicidio cuius arguitur reus Satā ab initio, certè neceſſe eſt vt (quod etiam facit Nōnus) ad ipſius mūdi atq. adeo hominis initiū referas, nō autē ad Satanę ipſius initiū, niſi quatenꝰ cœpit eſſe homicida: nedū vt hinc cōſtituas ab æterno diabolū talem extitiſſe, aut illud teſtimoniū de Filij Dei æternitate eludas, de quo dictū eſt ſuprà, 1.1. Neq; enim hîc ſimpliciter dicitur diabolus fuiſſe ab initio, vt quum dicitur Sermo ab initio fuiſſe (id eſt extitiſſe) & quidē per præteritū imperfectū, vt ſciamus eius hypoſtaſin antiquiorē omnium rerum creatione (.i. æternā) eſſe: nihil, inquā, eiuſmodi hîc dicitur de diabolo, ſed de qualitate ipſius agitur, quā dicitur iam inde ab initio creati mundi induiſſe, quū factus eſt homicida. Auguſtin. quē etiā citat qui Cyrillū ſuppleuit, ad initiū peccati refert: verè id quidē, ſi rem ipſam ſpectes (ſiquidē quū Satā per peccatū hominē interemerit, hinc demū cœpit eſſe homicida, quū peccatū ingreſſum eſt in mūdum) ſed tamen ſubtilius. Malo igitur paulò craſſius hæc interpretari de ipſius humani generis exordiis: neque rurſus ſubtiliter hęc refero ad illud primū momētū quo creatus eſt homo, ſed principiū hoc etiā extēdo ad tēpus creationi mūdi ac ipſius hominis vicinū, quo videlicet homo eſt à diabolo occiſus. ¶ *In veritate,* ἐν τῇ ἀληθείᾳ Hebr. באמת [*beemeth*] quo vocabulo ſignificatur vel fidelitas quā nō ſeruauit diabolus ſuo opifici: vel quod opponitur mendacio, ad quod videlicet defecit Satā, aut potius quod ipſe primus excogitauit. Sed & fortaſſis, *In veritate* illud eſt pro quo ſcribitur Iob. 2. 3. בתמתו [*behtummatho:*] vt Veritatis vocabulo ſignificetur integritas illa naturæ in qua conditus Angelus ille cū ſuis, poſtea nō ſeruauit originē ſuā, vt ſcribitur Iudæ 6. ¶ *Non perſtitit,* οὐχ ἕστηκεν. i. non permāſit, nec conſtanter perſeuerauit, quod apud Hebræos ſignificatur etiā verbo עמד [*hamad,*] vt Pſal. 19. 10, qđ alioqui reſpōdet verbo ἱστάναι. cuius quū ſit multiplex ſignificatio, nōnulli hūc locū peruertere conati ſunt varia interpretatione: quāquā fortaſſis nō minus rectè cōueniat huic loco verbū אמן [*aman*] vt Pſal. 78. 37. ſi connecti poſſit cum eo quod ſequitur. Sed germanā eſſe hāc expoſitionē liquet ex eo quod ſcribitur 2. Pet. 2. 4. & Iudę 6. Vulg. & Eraſ. *Nō ſtetit:* rectè quidē, quū verbū Stādi ſic etiam apud Latinos accipiatur, vt alibi diximus: ſed ſtuduimus omnem amphiboliam vitare. ¶ *Non eſt enim,* ὅτι οὐκ ἔστιν. Vulg & Eraſ. *Quia.* Atqui hæc verba nō oſtēdūt cauſam cur diabolus in veritate nō perſtiterit, ſed cōſequutionē, ex qua rectè collegit Dominus à conſequēti, illū à ſua origine defeciſſe. Simile exemplū occurrit Luc. 7. 47. ¶ *De ſuo,* ἐκ τῶν ἰδίων, i. ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, ex ſuo vnius inſtinctu, & ex ſuo propriè ingenio, vel qđ verè ſuū ac ſibi propriū eſt. ¶ *Et pater ille mendacij,* καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. i. auctor, ex Heb. idiotiſmo vt Gen. 4. 20. & 21. & alibi ſæpe: vt etiā dixit Plato in Phędro σὺ πατὴρ ὢν γραμμάτων. quod eo libētius annotandū putaui, ꝙ inſaniam Manicheorū de principio mali, & de ipſa eſſētia animę per Satanam corrupta, ab impuriſſimo Flaccio Illyrico nō ita pridem renouatā, nōnullos infelices amplecti videā, & iſta vocularū aucupia captare. Nō ſimpliciter autē dicitur πατήρ, ſed addito articulo ὁ πατήρ: *pater ille.* nō vt ab aliis patribus diſtinguatur, (primus enim diabolus mēdaciū genuit) ſed vt ſiqua eſt in vitiis excellētia ac præſtātia, hæc omnis illi in ſolidū tribuatur. Sic Dido apud Virgil. *Túne ille Aeneas?* Sed & pro relatiuo αὐτοῦ ſubſtituimꝰ antecedēs, quod cauſa nulla erat cur Caſtellio in ſuis annotationibus ſubtili quadā ratione ſuppleret, quaſi in nomine ψεύστης ſit incluſum, quū in prȩcedēte mēbro diſertè exprimatur. Suppleuimus igitur illud vt magis perſpicua eſſet oratio. Nā hoc quoq; videtur Nōnū fefelliſſe, quū hęc ita interpretaretur, Ψεύστης αὐτὸς ἔφυ, ψευδήμονος ἐκ γενετῆρος. Epiphan. κατ᾽ Ἀρχοντικῶν & κατὰ Καϊανῶν aliter legit hūc locū, hoc modo videlicet, ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, ὅτι ψεύστης ἐστίν. & paulo pòſt ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψευδὴς ἦν. καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψευδής ἐστιν. id eſt, *Vos ex patre diabolo eſtis, quia mendax. Quū loquitur mendaciū, ex ſuo loquitur, quia pater eius eſt mendax. nā & pater ipſius mendax eſt.* Sed totus hic locus in Græco Epiphanij exēplari mendoſè legitur: neque minus incōmoda eſt interpretatio quam ipſe adfert in hunc locum, quaſi videlicet diabolus hoc loco ſit Iudas, cuius pater ſit Cain, & Rurſus Caini pater ſit Satan, imitatione non propagatione, vt illi Caiani tradebant.

45 [*Vos*] *autem, quia ego,* ἐγὼ δὲ ὅτι. Manifeſta hîc eſt traiectio, qualem ſuprà notauimus verſ. 25. Suppleuimus autem pronomen *Vos*, vt melius appareat collatio iſta indolis patris & filiorum. Nonnus verò videtur ita hæc accepiſſe

cepiſſe

cepiſſe vt ὅτι ponatur εἰδικῶς, vt ſit hæc ſententia, Vos autem non creditis mihi quòd vobis veritatem dicam. Sic enim interpretatur, Ὑμῖν αὐτὸς ἔλεξα, καὶ οὐ πιστεύετε μύθῳ.

Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω, διατί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι;	46	Quis ex vobis ¨arguit me de peccato? ſi veritatem dico, quare vos non creditis mihi?	46	*Quis ex vobis arguit me de peccato? ſi veritatem dico, quare vos non creditis mihi?*	
Ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστέ.	47	‖Qui ex Deo eſt, verba Dei audit: ¨propterea vos non auditis, quia ex Deo non eſtis.	47	*Qui ex Deo eſt, verba Dei audit: propterea vos nõ auditis, quia ex Deo non eſtis.*	1.Ioh.4.6.
Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ, Οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς ὅτι Σαμαρείτης εἶ σύ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις;	48	Reſponderunt ergo Iudæi & dixerunt ei, Nónne ¨bene dicimus te Samaritanum eſſe, & dæmonium habere?	48	*Reſponderunt ergo Iudæi & dixerũt ei, Nõnne bene dicimus nos quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?*	
Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με.	49	Reſpondit Ieſus, Ego dęmonium non habeo, ſed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.	49	*Reſpõdit Ieſus, Ego dęmonium non habeo, ſed honorifico Patrem meum, & vos inhonoraſtis me.*	
Ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων.	50	Ego verò nõ quæro gloriam meã: eſt qui quærat ¨& iudicet.	50	*Ego autem non quæro gloriam meam: eſt qui quærat & iudicet.*	
Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα.	51	Amen amẽ dico vobis: ſiquis ſermonẽ meũ ſeruauerit, ¨mortem nõ conſpiciet in æternum.	51 •	*Amen amen dico vobis, ſiquis ſermonẽ meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum.*	
Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Νῦν ἐγνώκαμεν ὅτι δαιμόνιον ἔχεις. Ἀβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται, καὶ σὺ λέγεις, Ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα;	52	Dixerunt ergo ei Iudæi. Nũc cognouimus te dęmonium habere. Abraham mortuus eſt, & Prophetę? & tu dicis, Siquis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem ¨in ęternum?	52	*Dixerunt ergo Iudei, Nunc cognouimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus eſt & Prophetæ, & tu dicis, Siquis ſermonem meum ſeruauerit, nõn guſtabit mortem in æternum.*	
Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν Ἀβραὰμ, ὅς τις ἀπέθανε; καὶ οἱ προφῆται ἀπέθανον· τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;	53	Num tu maior es patre illo noſtro Abraham, qui mortuus eſt? etiã Prophetæ mortui ſunt: quem tu teipſum facis?	53	*Nunquid tu maior es patre noſtro Abraham, qui mortuus eſt? & Prophetæ mortui ſunt: quem teipſum facis?*	
Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτὸν, ἡ δόξα μου οὐδέν ἐστιν· ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι Θεὸς ὑμῶν ἐστι.	54	Reſpõdit Ieſus, Si ego glorifico ¨meipſum, gloria mea nihil eſt: ¨Pater ille meus, is eſt qui glorificat me, quem vos dicitis Deum veſtrum eſſe.	54	*Reſpondit Ieſus, Si ego glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt: eſt Pater meus qui glorificat me, quem vos dicitis quia Deus veſter eſt.*	
Καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν. ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτὸν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης· ἀλλ' οἶδα αὐτὸν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.	55	Sed non noſtis eum: ego verò ipſum noui: & ſi dixero me eũ non noſſe, ero ſimilis veſtri, *id eſt* mendax: ſed eum noui, & ſermonem eius ſeruo.	55	*Et nõ cognouiſtis eũ: ego autẽ noui eũ: & ſi dixero quia non ſcio eũ, ero ſimilis vobis, mẽdax: ſed ſcio eũ, & ſermonẽ eiꝰ ſeruo.*	
Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο	56	Abraham pater veſter ¨geſti-	56	*Abraham pater ve-*	

---

* 46 *Arguit*, ἐλέγχει. Id eſt conuincere poteſt.

47 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Videtur permutatum argumentum, ſi verborum ſeriẽ ſpectes, & potius dici, *Propterea ex* * *Deo non eſtis. Nam non auditis.* Nec enim vult concludere ipſos non audire verbum Dei quoniam ex Deo non ſint: ſed contra vult probare ipſos nõ ex Deo ſed ex Diabolo eſſe, ex eo quòd verba Dei non admittant.

48 *Bene*, καλῶς. Id eſt rectè ac meritò, ſicut Gallico idiomate dicimus, *Ne diſions nous pas bien*, diuerſa tamen nonnihil ſignificatione huius particulæ, ab ea quàm obſeruauimus Mar.7.9.

50 *Et iudicet*, καὶ κρίνων, id eſt, qui contemptum mei aut ſui potius vindicet. Caſtellio conuertit, *Et cum ratione:* qui quam rationem habuerit, non video.

51 *Mortem nõ conſpiciet*, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ. id eſt Non morietur, ſiue, Mortem non ſentiet, vt Pſalm. 89. 49. & Luc.2.26. Fideles enim in ipſa morte vident vitam. Nam huic oppoſita loquutio eſt, Vitam videre, quam expoſuimus, ſuprà, 3.36. Sic in proximo verſiculo idem dicit, ſumpta tranſlatione à diuerſo ſenſu, nempe à guſtatu.

52 *In æternum*, εἰς αἰῶνα; Additur interrogationis nota in emendatis codicibus. Iſta tamen ita accipienda ſunt vt ſciamus potius indignantium eſſe quàm interrogantium. * In æternum autem idem declarat atque Vnquam.

54 *Meipſum*, ἐμαυτόν. Id eſt, quaſi mihi quicquam tanquam ex me ipſo arrogans. Sed hoc intelligendum ex eorum quos alloquitur ſenſu, & ſicut ſuprà negauit ſe quicquam ex ſemetipſo habere, vel facere. Nam alioqui etſi Deus non eſt à ſe, ſed αἴτιον habens patrem quatenus eſt Filius, ea tamen ipſa deitate Deus eſt quæ eſt per ſe, quum vnica & ſingulariſſima ſit Deitas, in ſeſe conſiderata, non autem Deitas per generationis communicationem multiplicata. Itaque digni ſunt qui à Chriſtianis omnibus conſpuantur illi maledici duo Sophiſtæ Sorbonici (quorum nominibus paginas iſtas nolui conſpurcare) auſi fidelem illum in Dei domo ſeruum Iohannem Caluinum Sabellianiſmi accuſare, & nouum Autotheanorum cognomentum comminiſci, quaſi perſonarum reales proprietates negent, qui citra vllam eſſentiæ diſcerptionem, vna & eadem Deitate, quanuis non vno ὑπάρξεως τρόπῳ, tres perſonas vnum eſſe Deum, aduerſus hos ipſos Sabellianos & renatos Arianos ac Tritheitas, ſoli noſtris temporibus tutati ſunt: bonis iſtis Magiſtris noſtris, non quidem prorſus ſtertentibus, ſed comparando ſibi ex piorum inſectatione Epiſcopatui, quanuis non pari inter ipſos ſucceſſu, inuigilantibus.

¶ *Pater*, ὁ πατήρ. Non fuit negligendus articulus, non modo vt patris, ſed etiam vt ipſius paternitatis diſcrimen obſeruetur: Chriſto tamen vbique ſeſe ad Iudæorum captum accommodante, ac propterea illos ſemper ad eum reuocante quem verè Deum eſſe vſque adeò concedebant, vt ipſum Chriſtum propterea blaſphemiæ accuſarent, quòd ſeſe illius filium eſſe peculiari quodam, & ipſis, ſua ipſorum culpa, ignoto modo, doceret.

56 *Geſtiuit*, ἠγαλλιάσατο. Vulgata & Eraſmus, *Exultauit.*

quomodo conſueuimus interpretari: ſed quia hîc ſignificatur potius ſummum deſiderium rei nondum præſentis, ſed tamen futuræ, idcirco illud verbum prætulimus. ¶ *Diem iſtum meum*, τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. Placet hoc dicendi genus noſtro penè vni Euangeliſtæ: quod ſanè eſt elegans, & interdum videtur ἐμφατικώτερον quàm ſi ſimplex pronomen vſurpetur. Cæterùm ex Hebræorum idiotiſmo יום פלמוני [*iom palmoni*] id eſt dies alicuius, nihil aliud declarat quàm ſpatium quo vixerit aliquis, aut inſigne quidpiam ipſi vel facere vel ferre contigerit, quæ res notior eſt quàm vt teſtimonio egeat. Dies ergo Domini nihil aliud ſignificat quàm ipſius aduentum in carnem. Vidit enim eum eminus Abraham, fidei nimirum oculis, vt declaratur Hebr.11.13. ¶ *Ac gauiſus eſt*, καὶ ἐχάρη. * Gaudio nimirum illo quod pacem vocat Dominus quam mundus dare non poteſt, infrà 14.27. & de qua Apoſtolus Rom.5.1. Reſpicit autem expreſsè Chriſtus ad id quod dicitur Gen.17.17. accepta de naſcituro ſibi illo ſemine promiſſione, ſeſe proſtrauiſſe & riſiſſe, vnde & ipſi Iſaaco nomen impoſuit Dominus.

ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν· καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη.

57 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς αὐτόν, Πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας;

58 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι.

59 Ἦραν οὖν λίθους ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν· Ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν. καὶ παρῆγεν οὕτως.

Κεφάλαιον θ.

1 ΚΑΙ παράγων, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς.

2 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ῥαββί, τίς ἥμαρτεν; οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ;

3 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

4 Ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν· ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι.

---

uit vt videret ⁚ diē iſtum meum. & vidit, ⁚ ac gauiſus eſt.

57 Dixerunt igitur ei Iudæi, ⁚ Quinquaginta annos nōdum habes, & Abraham vidiſti?

58 Dixit eis Ieſus, Amen amen dico vobis, ⁚ priuſquam Abraham fieret, ego ſum.

59 Suſtulerunt ergo lapides vt iacerent in eum: Ieſus autem occultauit ſe, & exiuit ⁚ è templo, quum tranſiuiſſet per medios ipſos: & ita præteriit.

CAP. IX.

1 PRæteriēs autē vidit quendam cæcum à natiuitate:

2 Et interrogauerunt eum diſcipuli eius, dicētes, Rabbi, quis peccauit, ⁚ iſte, an parentes eius, vt cæcus naſceretur?

3 Reſpondit Ieſus, ⁚ neque iſte peccauit, neque parentes eius, *vt cæcus naſceretur*: ſed *cæcus natus eſt* vt opera Dei manifeſta fiant in eo.

4 Oportet me operari eius opera qui miſit me, donec dies eſt: venit nox quum nemo poteſt operari.

ſter exultauit vt videret diem meum: & vidit, & gauiſus eſt.

57 *Dixerunt ergo Iudæi ad eum, Quinquaginta annos nondum habes & Abraham vidiſti?*

58 *Dixit eis Ieſus, Amen, amē dico vobis, antequam Abrahā fieret, ego ſum.*

59 *Tulerunt ergo lapides vt iacerent in eum: Ieſus autem abſcondit ſe: & exiuit de templo.*

CAP. IX.

1 *ET præteriens Ieſus vidit hominē cæcum à natiuitate.*

2 *Et interrogauerunt eum diſcipuli eius, Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus naſceretur?*

3 *Reſpondit Ieſus, Neque hic peccauit, neque parentes eius, ſed vt manifeſtentur opera Dei in illo.*

4 *Me oportet operari opera ei⁹ qui miſit me, donec dies eſt: venit nox quādo nemo poteſt operari.*

---

57 *Quinquaginta annos nondum habes*, πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις. Chryſoſtomus legit *Quadraginta*: ad quam ætatem (inquit) accedebat. Nam agebat annum circiter 34. Eraſmus autem quominus eam lectionē amplectatur, eo vno deterretur, quòd in omnibus exemplaribus, atque adeo apud Nonnum & Theophylactum, legitur πεντήκοντα. Certè quum Græci ſoleant numeros ſuarum literarum notis declarare, facilis fuit lapſus literæ μ in ν: qua ratione norunt omnes eruditi plurimos tum Græcos tum Latinos ſcriptores ita eſſe deprauatos vt vix aut ne vix quidem reſtitui poſſe videantur. Sed tamen quod ad hunc locum attinet, ſi Iudæi quinquaginta annorum mentionem fecerint, ſic loquuti ſunt vt facere ſolent qui aduerſario gratificantur, vt plus etiam concedant quàm auſit flagitare: & ita legit etiam Syrus interpres. Irenæus quoque lib.2.cap.39. legit *Quinquaginta*, & ita quidem hanc lectionem tuetur, vt quàm periculosè traditiones veterum, etiam quas pro Apoſtolicis venditant, pro irrefragabilibus habeantur, ipſe vehementer in eo hallucinatus, demonſtret.

58 *Priuſquam Abraham fieret*, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι. Eraſmus, *Antequam Abraham naſceretur*. Ego verò, quanuis non exiſtimem Chriſtum hîc ſimpliciter agere de ſe, quatenus Deus eſt, ſed quatenus eſt viſus ab Abrahamo, Dei videlicet & hominum mediator, ſiue Deus in carne manifeſtatus, (nam alioqui nō videretur appoſitè diſſerere) tamen quia vt mediator conſiderari non poteſt niſi verè ſit Emmanuel, & hac etiam ratione dicitur Agnus à conſtitutione mūdi occiſus, imò verò Chriſtus fuiſſe heri & hodie: putaui ſeruandam eſſe antitheſin. Itaque γίνεσθαι malui conuertere Fieri quàm Naſci: vt opponatur τῷ εἰμὶ, quod illi demum propriè tribuitur qui ſolus verè exiſtit.

59 *E templo*, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Quæ poſt hęc verba ſubiiciuntur ad finem capitis leguntur apud Syrum interpretem & in vetuſtis noſtris omnibus græcis codicibus excepto vnico meo vetuſtiſſimo. Aſſentior Eraſmo, qui priorem partem putat ex Luc.4.30. irrepſiſſe in contextum, culpa librariorum, qui in margine deſcripta inuenerunt: deinde vt hæc cum proximo capite cohærerent, additum fuiſſe καὶ παρῆγεν οὕτως. Vt autem ita credam, adducor non modò ea ratione quam ille adfert, quia videlicet nec Chryſoſtomus nec Auguſtinus iſtius appendicis meminerunt, nec Latina vetus verſio: ſed etiam quòd videantur iſta parum probabiliter cohærere. Nam ſi ſeſe occultauit, quomodo per ipſos medios tranſiit? niſi fortè aut illos excæcauit ad tempus, aut repentè diuina ſua virtute diſparuit, quod Theophylactus & Clicthoueus Cyrillum ſupplens, commenti ſunt, vt hunc nodum explicarent: quorum neutrum eſt probabile. Alibi quidem, fateor, dicitur per medios hoſtes elapſus, ſed nulla ibi occultationis mentio: imò Dominus eo tempore neque oculos eorum excæcauit, neque euanuit ex hominum oculis, ſed diuinam ſuam virtutem in eo oſtendit quòd eorum manus ad homicidium paratas ita continuit, vt palàm per mediam ipſorum turbam ſaluus euaderet. Nihilominus tamen dici poteſt & ab iis * qui in templo erant ſeſe ſubduxiſſe, ac deinceps per eos medios quos foris reperiit tranſiuiſſe. Qui verò ex hoc verbo ἐκρύβη, colligunt corporis Chriſti viſibilitatem non eſſe neceſſarium veri corporis Chriſti idioma, quid tandem iſti ſuo palpabili delirio poſſint pretexere, ego quidem videre non poſſum. Cur enim abſconderet ſe qui tam eſſet ἀόρατος quàm ὁρατός, quum libuiſſet, ſalua corporis veritate.

IN CAPVT IX.

2 *Iſte*, οὗτος. At quinam potuit peccare antequam naſceretur? * neque enim hic agitur de illo vniuerſali lapſu in Adamo de quo Apoſt. Rom.5.12. ſed de ſingulari & perſonali quodam peccato. Nempe imbuti erant Iudæi dogmate μετεμψυχώσεως, quod ab ipſis poſtea hauſerunt nonnulli etiam ex Chriſtianis. Hoc autem dogma Rabbi Dauid tribuit Pſal.104.30. iis quos Sapientes MECAR appellat: de quibus vide 1.Cor.1.20.

3 *Neque iſte peccauit*, οὔτε οὗτος ἥμαρτεν. Diſputat Chriſt

non ſimpliciter de cauſa iſtius mali, ſed ex diſcipulorũ hypotheſi, cuiuſmodi quiddã annotauimus ſupra, 5.22. Non quærũt autẽ diſcipuli an peccarit iſte, ſed an peccarit vt cæcus naſceretur. Præſupponũt enim, morbos nõniſi propter peccata immitti: quæ hypotheſis in iſto cæco falſa erat, vt ex reſpõſo liquet, in quo propterea illã etiã particulã, *Vt cæcus naſceretur*, repetij. Talis etiã fuit amicorũ Iobi diſputatio, falsò nitẽs eodẽ fũdamẽto. Hoc nõ animaduertunt qui Græcos pleroſq; ſacros etiã interpretes, philoſophicè potiꝰ (imò ne philoſophicè quidẽ) quàm Chriſtianè de prouidẽtia Dei diſſerẽtes, & Deũ Stoicorũ vitantes in Epicureorũ deliriũ imprudẽtes delapſi, nolunt iſta dici αἰτιολογικῶς, id eſt vt de cauſa, ſed συμβατικῶς id eſt vt de euẽtu: quę interpretatio, vt cęteras maximi momẽti rationes prætereã, vel ex eo refellitur manifeſtè, ꝙ alioqui Chriſtus Sophiſtarũ more, de vno rogatꝰ, de altero reſpõdiſſet.

Ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου.	5	Quandiu fuero in mundo, ‖Lux ſum mundi.	5	*Quandiu ſum in mundo lux ſum mundi.*
Ταῦτα εἰπών, ἔπτυσε χαμαὶ καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ·	6	Hoc quum dixiſſet, ⁘ſpuit humi, & fecit lutum ex ſputo, & illeuit lutum oculis cæci:	6	*Hæc quũ dixiſſet expuit in terrã, & fecit lutũ ex ſputo, & liniuit lutum ſuper oculos eius:*
Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ. ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. Ἀπῆλθεν οὖν, καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων.	7	Dixìtque ei, Vade, ablue *oculos* in piſcina ⁘Siloam. ⁘quod eſt, ſi interpreteris Miſſus. Abiit ergo, & abluit *oculos*, rediítque videns.	7	*Et dixit ei, Vade, laua in natatoria Siloe. quod interpretatur miſſus. Abiit ergo. & lauit: & venit videns.*
Οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον ὅτι τυφλὸς ἦν, ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν;	8	Vicini ergo, & qui prius viderant eum ⁘cæcum eſſe, dicebant, Nónne hic eſt qui ſedebat & mendicabat?	8	*Itaque vicini & qui viderant eum prius quia mendicus erat, dicebant, Nónne hic eſt qui ſedebat, & mendicabat?*
Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν· ἄλλοι δὲ, Ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ἐκεῖνος ἔλεγεν, Ὅτι ἐγώ εἰμι.	9	Alij dicebant, Hic eſt: alij verò, ⁘Similis eſt ei. ⁘Ille *autem*, dicebat, Ego *is* ſum.	9	*Alij dicebãt Quia hic eſt. alij autẽ, Nequaquã, ſed ſimilis eſt ei. Ille verò dicebat, Quia ego ſum.*
Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Πῶς ἀνεῴχθησάν σοι οἱ ὀφθαλμοί;	10	Dixerunt ergo ei, Quomodo ⁘aperti ſunt tibi oculi?	10	*Dicebant ergo ei, Quomodo aperti ſunt tibi oculi?*
Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Ἄνθρωπος λεγόμενος Ἰησοῦς πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ εἶπέ μοι Ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, καὶ νίψαι. Ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα.	11	Reſpondit ille, & dixit, Quidam qui dicitur Ieſus, lutum fecit, & illeuit *illud* oculis meis, & dixit mihi, Vade ad piſcinam Siloam & ablue *oculos*. Vt autem abij, & ablui *oculos* ⁘vidi.	11	*Reſpondit, ille homo qui dicitur Ieſus, lutum fecit & vnxit oculos meos & dixit mihi, Vade ad natatoriam Siloe, & laua. Et abij, & laui, & video.*
Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; Λέγει, Οὐκ οἶδα.	12	Dixerunt ergo ei, Vbi eſt ille? Ait, Neſcio.	12	*Et dixerunt ei, Vbi eſt ille? Ait, Neſcio.*
Ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς Φαρισαίους, τόν ποτε τυφλόν.	13	Adducunt eum ad Phariſæos, eum *inquam* qui olim cęcus fuerat.	13	*Adducunt eum ad Phariſæos qui cæcus fuerat.*
Ἦν δὲ σάββατον ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς.	14	Erat autem Sabbathũ quum lutum faceret Ieſus, & aperiret oculos eius.	14	*Erat autem Sabbathum quando lutum fecit Ieſus, & aperuit oculos eius.*
Πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πῶς ἀνέβλεψεν. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Πηλὸν ἐπέθηκεν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ ἐνιψάμην, καὶ βλέπω.	15	Rurſus ergo interrogarunt eum etiam Phariſæi quomodo ⁘videndi facultatem eſſet adeptus. Ille verò dixit eis, Lutum impoſuit oculis meis, & ablui *oculos*, & video.	15	*Iterum ergo interrogabãt eum Phariſæi quomodo vidiſſet. Ille autem dixit eis, Lutum mihi poſuit ſuper oculos, & lauit, & video.*

---

* 6 *Spuit*, ἔπτυσε. Non temerè ſignum iſtud adhibuit Chriſtus huic miraculo, vt qui cæci iſtius oculos vt aliorum plurimorum non ſanarit, ſed creatricis illius potentiæ vim in eo exeruerit, ideóque primi hominis ex humo macerata creationem hoc ſigno repræſentarit, quam ne ipſi quidem poëtæ ignorantes ſuo Prometheo attribuerunt.

* 7 *Siloam*, Σιλωάμ. Sic dictus eſt riuulus vrbem influẽs, & ſic dictus quod inde in hortos & pomaria deduceretur, vt tradit Kimki. Fit autẽ huius piſcinę mẽtio Nehem. 3.15. & in Cantico. illa ipſa, vt videtur, de qua diximus ſupra, 5.1. ¶ *Quod eſt*, &c. ὅ ἐστι &c. Tota hęc particula deeſt apud Syrum interpretem, & meritò quidem, quum * Græcis non ſcripſerit. Sunt igitur hæc ipſius Euangeliſtæ verba Græcè ſcribentis, & ſimul explicantis cur hujus in hoc fonte ablutionis myſterium Chriſtus huic miraculo adiunxerit, nempe vt omnes intelligerent non extrinſeca aliqua, ſed ipſius Chriſti vt miſſi à Deo patre filij, propria nec mutuatitia virtute iſtud peragi.

8 *Cæcum*, τυφλός. Vulgata, *Mendicus*, id eſt προσαίτης, quam lectionem in vno tantum exemplari inuenimus. Ea verò ſicui placuerit, ita conuertat vt ὅτι non ſit αἰτιακὸν, ſed cauſale. Quò ſi pro ὅτι legas ὅτε, id eſt *quum*, planior etiam erit ſententia: ſed ex coniectura nihil placet mutare. De hac autem piſcina diximus ſuprà 5.2. *

9 *Similis eſt ei*, ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Vulgata, *Nequaquam, ſed ſimilis eſt ei*: id eſt (vt in vno codice ſcribitur) οὐχὶ, ἀλλ' ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. ¶ [*Ille autem.*] ἐκεῖνος. In vno exemplari legimus ἐκεῖνος δὲ, quo modo ſumus interpretati.

10 *Aperti ſunt*, ἀνεῴχθησαν. Hebræorum more clauſi dicuntur oculi cæcorum, quoniam luci non ſunt peruij. Itaque iis dicuntur aperiri qui ex cæcis fiunt videntes. Sed * vt & peculiari ratione dicũtur diuinitꝰ teneri oculi ne hoc vel illud cernant, qui tamen cæci non ſunt: ſic etiam dicuntur aperiri, vt Luc. 24.16. & 31. & Gen. 21.19.

11 *Vidi*, ἀνέβλεψα. Impropriè pro ἔβλεψα, quum propriè ſignificet deperditum videndi vſum rurſus obtinere, quod cæco nato non conuenit. Sed aliter vix gręcè potuit τὸ βλέπειν dici, pro Vidẽdi facultatem accipere, pro quo ſcitè & eleganter Syrus interpres habet, ואתחזי לי [*vethchezi li*] factum eſt mihi videre, tum hoc loco tum verſ. 15. Sed & vulg. vbique vtitur vnico videndi verbo, vt vbique illum appareat τὸ βλέπειν legiſſe.

15 *Videndi facultatem eſſet adeptus*, ἀνέβλεψε. Impropriè *

niſi dicamus iſtos ſic voluiſſe eleuare iſtius miraculi magnitudinem quaſi videlicet iſte non fuiſſet cęcus natus, ſed amiſſum duntaxat viſum oculorum recuperaſſet: quem ſenſum ſi ſequamur, ſcribemus, *Viſum recepiſſet*. Vulg. *vidiſſet*, obſcurè, & malè, etiam ſi legamus ἔβλεψε.

---

16 Ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν Φαρισαίων τινές, Οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. Ἄλλοι ἔλεγον, Πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς.

17 Λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν, Σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; Ὁ δὲ εἶπεν, Ὅτι προφήτης ἐστίν.

18 Οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ ὅτι τυφλὸς ἦν, καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, τοῦ ἀναβλέψαντος.

19 Καὶ ἠρώτησαν αὐτούς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει;

20 Ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ, καὶ εἶπον, Οἴδαμεν ὁ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη·

21 Πῶς δὲ νῦν βλέπει οὐκ οἴδαμεν· ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν· αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λαλήσει.

22 Ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους· ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ Χριστόν, ἀποσυνάγωγος γένηται.

23 Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, Ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε.

24 Ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον ὃς ἦν τυφλός, καὶ εἶπον αὐτῷ, Δὸς δόξαν τῷ Θεῷ· ὑμεῖς οἴδαμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν.

25 Ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν, οὐκ οἶδα· ἓν οἶδα, ὅτι

16 Dicebant ergo ex Phariſæis quidam, Homo iſte non eſt à Deo: nàm Sabbatum non ſeruat. Alij dicebant, Quomodo poteſt quiſpiam ¨peccator ¨talia ſigna edere? Et diſſidium erat inter eos.

17 Rurſus dicunt cæco, Tu quid dicis de ipſo, ¨quòd aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Propheta eſt.

18 Non crediderunt ergo Iudæi de eo quòd cæcus fuiſſet, & vidēdi facultatem eſſet adeptus, vſquequo vocarũt eius parentes, eius *inquam* qui vidēdi facultatem fuerat adeptus:

19 Et interrogauerunt eos, dicentes, Híccine eſt ¨filius ille veſter, quem vos dicitis cęcum natum eſſe? quomodo ergo núc videt?

20 Reſponderunt eis parentes eius & dixerunt, Scimus hunc eſſe filium illum noſtrum, & cæcum natum eſſe:

21 Quomodo verò nunc videat, neſcimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos neſcimus: ipſe ętatem habet, ipſum interrogate, ipſe de ſe loquetur.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos: iam enim ∴conſtituerant Iudæi vt ſiquis eum confiteretur eſſe Chriſtum, ∴ſynagoga moueretur.

23 Propterea parentes eius dixerunt, Ætatem habet, ipſum interrogate.

24 Secundò ergo vocarunt hominem qui fuerat cæcus & dixerunt ei, ¨Tribue gloriã Deo: nos hunc hominem ſcimus peccatorem eſſe.

25 Reſpŏdit igitur ille & dixit, An peccator ſit, neſcio: vnum

16 *Dicebant ergo ex Phariſæis quidam, Non eſt hic homo à Deo, qui Sabbathum non cuſtodit. Alij autem dicebant, Quomodo poteſt homo peccator hæc ſigna facere? Et ſchiſma erat inter eos.*

17 *Dicunt ergo cæco iterum, Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Quia Propheta eſt.*

18 *Non crediderunt ergo Iudæi de illo quia cæcus fuiſſet, & vidiſſet, donec vocauerunt parentes eius qui viderat.*

19 *Et interrogauerunt eos dicentes, Hic eſt filius veſter, quem vos dicitis quia cæcus natus eſt? quomodo ergo nunc videt?*

20 *Reſponderunt eis parentes eius, & dixerunt, Scimus quia hic eſt filius noſter, & quia cæcus natus eſt:*

21 *Quomodo autem nunc videat, neſcimus: aut quis eius aperuit oculos nos neſcimus: ipſum interrogate: ætatem habet, ipſe de ſe loquatur.*

22 *Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos: iam enim conſpirauerant Iudæi vt ſiquis eum confiteretur eſſe Chriſtum, extra ſynagogam fieret.*

23 *Propterea parentes eius dixerunt, Quia ætatem habet, ipſum interrogate.*

24 *Vocauerunt ergo rurſum hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, Da gloriam Deo: nos ſcimus quia hic homo peccator eſt.*

25 *Dixit ergo eis ille, Si peccator eſt, neſcio: vnum*

---

16 *Peccator*, ἁμαρτωλός. Hebr. חוטא [*chuta*] homo impius, & qui velut artem peccandi exerceat, quem etiam ſimili ratione Græci poëtæ κακῶν ῥεκτῆρα vocant. ¶ *Talia* τοιαῦτα. Vulg. & Eraſmus, *Hæc*, id eſt ταῦτα.

* 17 *Quòd aperuit*, ὅτι ἤνοιξε. Vulg. *Qui*, ὅστις, niſi perperam ſcriptum eſt *Qui* pro *Quia*. De hoc dicendi genere quod Gallis etiam familiariſſimum eſt, vide ſuprà, 2.8. & 8.43.

19 *Filius ille veſter*, ὁ υἱὸς ὑμῶν. Additur Græcè articulus, vt certum ac bene notum hominem deſignari ſciant.

* 22 *Conſtituerant*, συνετέθειντο. Vel pacti fuerant. Oſtendit enim hoc verbum nō fuiſſe iſtud legitimè, ſed, vt Latini loquuntur, ex compoſito factum decretum. Vulgata & Eraſmus, *Conſpirarant*. rectè quidem, ſed tamen conſpirare reſpondet alij verbo. ¶ *Synagoga moueretur*, ἀποσυνάγωγος γένηται. Vulg. *Extra ſynagogam fieret* nimium obſcurè. Eraſ. *E ſynagoga eiiceretur*, ambiguè. Poteſt enim eiici è cætu aut quopiam loco cui tamen ius redeundi non adimitur. Placuit igitur mihi illam Latinorum ſolennem ac magis perſpicuam formulam potius imitari, apud quos dicebatur Senatu moueri cui dignitas Senatoria, Cenſoris auctoritate abrogabatur, quem Græci diuerſa ratione, ἀποδεδοκιμασμένον & ἀμνημόνευτον dicebant. Eiici verò è ſynagoga, idē fuit atque in populo Dei non cenſeri, & velut prophanum haberi, vt loquitur Dominus Matt. 18. 17. Fuit autē prima hæc ſpecies excommunicationis ab Heb. * NIDDVI vocata, id eſt ſũmotio & excluſio à cōmuni cętu: hodie minor excommunicatio in Eccleſiis dicta. Hæc ſi nihil pro fuerat peccatori non reſipiſcenti, pronuntiabatur Cherem, id eſt ἀνάθεμα, quod videtur Apoſtolus per traditionem Satanæ intelligere: ac tandem etiam SAMATHA, quæ fuit vltima deuotio & execratio. qua de re vide 1. Cor. 16. 22. Eſt igitur Græcè ἀποσυνάγωγος qui Hebræis MENVDDEM dicitur. Hæc ex Elia in Theſbite.

24 *Tribue gloriam Deo*, δὸς δόξαν τῷ Θεῷ. Apparet ex Ioſ. 7. 19. & 1. Sam 6. 5. hanc fuiſſe ſolennem quandam formulã qua adigebatur aliquis ad culpam corã Deo agnoſcendam. Perinde autem id erat acſi reo dictum eſſet, Cogita te coram Deo eſſe, qui rem totam nouit. Reuerere igitur ipſius maieſtatem, & hunc illi honorem habe, vt palàm fateri rem totam malis quàm coram eo mentiri.

17 Ei non

τυφλὸς ὤν, ἄρτι βλέπω.

Εἶπον δὲ αὐτῷ πάλιν, Τί ἐποίησέ σοι; πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς;

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε· τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι;

Ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτόν, καὶ εἶπον, Σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου· ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωσέως ἐσμὲν μαθηταί.

Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι Μωσῇ λελάληκεν ὁ Θεός· τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν.

Ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐν γὰρ τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν, ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστί, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει· ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει.

Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου.

Εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν.

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; Καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω.

Ἤκουσεν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω· καὶ εὑρὼν αὐτόν, εἶπεν αὐτῷ, Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ;

Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε, Τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν;

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.

Ὁ δὲ ἔφη, Πιστεύω, Κύριε. καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ.

Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον· ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες, τυφλοὶ γένωνται.

ſcio, me quum cæcus fuerim, nunc videre.

26 Dixerunt autem ei rurſus, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

27 Reſpondit eis, Iam vobis dixi, ¨& nõ audiuiſtis: cur iterum vultis audire? num & vos fieri vultis ipſius diſcipuli?

28 Itaque ¨conuitiati ſunt ei, & dixerunt, Tu diſcipulus illius ¨es: nos autem Moſis diſcipuli ſumus.

29 Nos ſcimus Deum eſſe loquutum Moſi: hic autem ¨vnde ſit neſcimus.

30 Reſpondit eis ¨ille, & dixit ¨At enim iſtud mirum eſt, quòd vos neſciatis vnde ſit, ¨& *tamen* aperuit meos oculos.

31 Scimus autẽ quòd Deus peccatores ¨non audiat: ſed ſiquis Dei cultor eſt, & voluntatem eius exequitur, hunc audit.

32 Ab ſeculo non eſt auditum aliquem aperuiſſe oculos eius qui cæcus natus fuerit.

33 Niſi eſſet hic à Deo, non poſſet quicquam facere.

34 Reſponderunt & dixerũt ei, Tu ¨in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum ¨foras.

35 Audiuit Ieſus eum eiectũ foras: & quũ inueniſſet eum, dixit ei, Tu*ne* credis in Filium Dei?

36 Reſpondit ille & dixit, Quis eſt, Domine, vt credam in eum?

37 Dixit autem ei Ieſus, & vidiſti eum, & qui loquitur tecum, ille eſt.

38 At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eum.

39 Et dixit Ieſus ‖ ¨Ad iudicium *exercendum* ego in hunc mundum veni: vt qui non vident, videãt, & ¨qui vident, cæci fiãt.

ſcio, quia cæcus quum eſſem, modò video.

26 Dixerunt ergo illi, Quid fecit tibi? Quomodo aperuit tibi oculos?

27 Reſpõdit eis, Dixi vobis iam, & audiſtis: quid iterũ vultis audire? nunquid & vos vultis diſcipuli eius fieri?

28 Maledixerunt ergo ei, & dixerunt, Tu diſcipulus illius ſis: nos autem Moyſi diſcipuli ſumus.

29 Nos ſcimus quia Moyſi loquutus eſt Deus: hunc autem neſcimus vnde ſit.

30 Reſpondit ille homo, & dixit eis, In hoc enim mirabile eſt quia vos neſcitis vnde ſit, & aperuit meos oculos.

31 Scimus autẽ quia peccatores Deus non audit: ſed ſiquis Dei cultor eſt, & voluntatem eius facit, hunc exaudit.

32 A ſeculo non eſt auditum quia quis aperuit oculos cæci nati.

33 Niſi eſſet hic à Deo, non poterat facere quicquam.

34 Reſponderunt & dixerunt ei, In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.

35 Audiuit Ieſus quia eiecerunt eum foras: & quum inueniſſet eum, dixit ei, Tu credis in Filium Dei?

36 Reſpõdit ille & dixit, Quis eſt, Domine, vt credam in eum?

37 Et dixit ei Ieſus, Et vidiſti eum, & qui loquitur tecum, ipſe eſt.

38 At ille ait, Credo Domine. Et procidens adorauit eum.

39 Et dixit ei Ieſus, In iudicium ego in hunc mundum veni: vt qui non vident videant, & qui vident cæci fiant.

Supr. 3. 17.
int. 12. 47.

---

27 *Et non audiuiſtis,* καὶ οὐκ ἠκούσατε. Vetus interpres legit ἠκούσατε, *& audiuiſtis*: & rectius fortaſſis quoniam ſic melius cohærent ſequentia.

28 *Conuiciati ſunt,* ἐλοιδόρησαν. Vulg. *maledixerunt*, quod reſpondet τῷ καταρᾶσθαι, pro imprecatione videlicet. Nam pro κακολογεῖν rarò dicitur. Quid ſit autem τὸ λοιδορεῖν, ſic eleganter docet Baſil. in definitionibus breuioribus ὅρῳ κδ΄, τὸ ῥῆμα ἐκ διαθέσεως τοῦ ἀτιμάσαι λεγόμενον, λοιδορία ἐστί. κἂν αὐ- * τὸ τὸ ῥῆμα μὴ δόξῃ εἶναι ὑβριστικόν. ¶*Es,* εἶ. Vulg. *ſis*. Sed antitheſis ipſa videtur oſtendere veram ſcripturam & ſententiam.

29 *Vnde ſit,* πόθεν ἐστίν. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum eſt, & aliud declarat quàm verba ipſa ſonent. Nec enim de patriæ, vel familiæ nomine ambigebant, ſed de ipſius munere & auctoritate dicunt ſibi non conſtare: videri tamen à Deo non eſſe, quia Sabbathum violaret.

* 30 *Ille,* ὁ ἄνθρωπος. Id eſt αὐτός. Hebr. ad verbum Homo * ille. ¶*At enim,* γάρ. id eſt *Certè*. Vulg. *In hoc enim,* ἐν τούτῳ γάρ. Huiuſmodi formulæ loquendi plurimæ petitæ ſunt ex communi loquendi vſu. ſed non quibuſuis linguis vſitatæ. in quibus explicandis non eſt in ſingulis vocibus hærendum. ¶*Et [tamen]* καί. Similem ellipſin particulæ aduerſatiuæ annotauimus Matth. 2.6.

31 *Nõ audiat,* οὐκ ἀκούει. Hæc vna eſt ex cõmunibus notitiis quas Satã & peccatũ prorſus abolere in mẽtibus humanis non potuit, vnde rectè Achilles Homericus, Ὅς κε θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ. Peccatoris autẽ nomine non intelligitur quẽ rectè pœnitet anteactæ vitæ, ſed is in quo regnat peccatũ. Malè tamẽ hactenus hæc ſententia vniuerſaliter miraculis applicatur, quũ miraculorũ donum pſeudoprophetis etiã interdũ tribuatur, Deut. 13. 2. Mat. 7. 22. & 24. 14. Et tamẽ demõſtratiuè Chriſtus à ſuis miraculis, non tantùm doctrinę ſuæ veritatẽ, ſed etiam Deitatem ſuam probat, quum ea quæ vnius Deitatis propria eſt poteſtate, non autem mutuaticia virtute ederet miracula.

34 *In peccatis,* ἐν ἁμαρτίαις. id eſt peccatis coopertus & implicitus, quoniam videlicet cæcus natus erat.

¶*Foras,* ἔξω, nempe extra Synagogam, ſiue templum, vt fuerit non ſimplex duntaxat extruſio, ſed etiam cæremonialis, vt ἀποσυνάγωγος factus eſſe intelligeretur. Sic autem tyrannicè extrudi quam non ſit damnoſum, imò coram Deo pretioſum, ex hoc exemplo liquet, & quotidie nunc quoque pij multis locis experiuntur.

39 *Ad iudiciũ [exercendũ,]* εἰς κρίμα. Id eſt, Cum ſummo imperio & auctoritate, vt ſtatuã quod iuſtum & æquũ eſt.

Nam iudicium ſimpliciter hîc accipi pro condemnatione non poteſt, quum, vt obſeruat doctiſſimus interpres, ad illuminationis gratiã extẽdatur, ſed pro eo iure potius qđ princeps aliquis habet hoc vel illud cõſtituendi: vt ipſe ſuprà expoſuit 5.27 & 30. qua de re pulchra narrat Dauid Pſal. 2.7. & Pſal. 50.1. Sed mihi tamẽ videtur, hoc quidẽ loco, iudicij vocabulum præterea etiam complecti iuſtum illius poteſtatis vſum. Exiſtimo enim Dominum, iniqua eorum ſententia offenſum, qui hunc tanquam profanum ac blaſphemum, ex fidelium albo expunxerant, eum conſolari, & ſuam iuriſdictionem cum illorum tyrannide comparare. quaſi diceret, Iſti pro arbitrio ſuo ſibi arrogant populi Dei adminiſtrationem, quaſi ſoli omnia videant, & ſint lumen verſantium in tenebris, vt Rom. 2.18. at ego veni vt iſtos reprimam: mea eſt iuriſdictio, quam ego longè alia ratione exercebo quàm iſti ſoleant. nam quos iſti pro cæcis habent, illos ego luce donabo: iſtos autem ſuperbos & arrogantes, qui ſe ſolos putãt acutiſſimè cernere, illos, inquam, ego tractabo vt æquum eſt, quum illos in denſiſſimas ignorãtiæ tenebras demergam, vt prædictum fuit ab Eſaia, toto capite 29. ¶ *Qui vident*, οἱ βλέποντες. In cæcorum ac videntium nominibus ironica eſt μίμησις. Loquitur enim ex Phariſęorum opinione, qui reliquos in tenebris verſari, ſe ſolos omnia videre, ſibi perſuaſerant: quos graphicè prorſus deſcribit Paulus Rom. 2.17.18.19.20 & 21. Nec verò huius iuſti Dei iudicij exempla longius quàm ab hoc noſtro ſeculo petere neceſſe eſt. Prodeant omnes Phariſæorum noſtri temporis Academiæ: habet, Dei beneficio, Eccleſia illa cæca & hęretica (quam vocant) ſeptennes pueros qui teſte vniuerſo mundo poſſint illos non ad pudorem quidẽ, (quem iampridem nullum habent) ſed ad inſaniam adigere.

---

40 Καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων ταῦτα οἱ ὄντες μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν;

41 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν. νῦν δὲ λέγετε, Ὅτι βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει.

Κεφάλαιον ι.

1 ἈΜὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ λῃστής·

2 Ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμήν ἐστι τῶν προβάτων.

3 Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει· καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά.

4 Καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται· καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

5 Ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ· ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν.

6 Ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς.

7 Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων.

8 Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα.

40 Audierunt autem hæc quidam ex Phariſæis qui cum ipſo erant, & dixerunt ei, Num & nos cæci ſumus?

41 Dixit eis Ieſus, ∴ Si cæci eſſetis, nõ haberetis peccatũ, nunc vero dicitis, Videmus: itaque peccatum veſtrum ¨ manet.

CAP. X.

1 AMen amen dico vobis, qui non ingreditur per oſtium in caulam ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt & latro.

2 Qui verò ingreditur per oſtium, paſtor eſt ouium.

3 Huic aperit ∴ ianitor, & oues vocem eius audiunt: & ſuas oues vocat nominatim, & educit eas.

4 Quúmque ſuas oues emiſerit, antegreditur eas: & oues eum ſequuntur, quia norunt vocem eius.

5 Alienum autem nequaquam ſequentur ſed fugient ab eo: quia nõ norũt vocẽ alienorum.

6 ∴ Hanc ſimilitudinem dixit eis Ieſus. Illi verò non cognouerunt quænam illa eſſent quę loquebatur eis.

7 Ieſus ergo rurſum dixit eis, Amen amen dico vobis, ego ſum oſtium illud ¨ ouium.

8 Quotquot ∴ ante me venerũt, fures ſunt & latrones: ſed non auſcultarunt eos oues.

40 *Et audierunt quidam ex Phariſæis qui cum ipſo erant, & dixerunt ei, Nunquid & nos cæci ſumus?*

41 *Dixit eis Ieſus, Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Quia videmus: peccatum veſtrum manet.*

CAP. X.

1 *AMen amen dico vobis, qui non intrat per oſtiũ in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt & latro.*

2 *Qui autem intrat per oſtium, paſtor eſt ouium.*

3 *Huic oſtiarius aperit, & oues vocem eius audiunt: & proprias oues vocat nominatim, & educit eas.*

4 *Et quum proprias oues emiſerit, ante eas vadit: & oues illum ſequuntur, quia ſciunt vocem eius.*

5 *Alienum autem non ſequuntur ſed fugiunt ab eo: quia non nouerunt vocem alienorum.*

6 *Hoc prouerbium dixit eis Ieſus: illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis.*

7 *Dixit ergo eis iterum Ieſus, Amen amen dico vobis, quia ego ſum oſtium ouium.*

8 *Omnes quotquot venerũt, fures sũt & latrones: ſed nõ audierũt eos oues.*

---

41 *Si cæci eſſetis*, εἰ τυφλοὶ ἦτε. Id eſt, ſi vos cæcos eſſe noſſetis, lucis beneficium quereretis, & ita luce recepta beati eſſetis. ¶ *Manet*, μένει. firmum videlicet & immotum vobis incumbens, vt rectè explicat Syrus interpres.

IN CAPVT X.

200

3 *Ianitor*, ὁ θυρωρός. Loquitur ex illorum temporum more quo ſolebant patresfamiliâs ſeruum aliquem habere perpetuò ad fores domus aſſidentem, interdum etiam catenis vinctum, vt ex illa Ouidij Elegia apparet, *Ianitor indigne dura religate catena.*

6 *Hanc ſimilitudinem*, ταύτην τὴν παροιμίαν. Quod à cæteris Euangeliſtis dicitur παραβολὴ, ab vno Iohanne vbique dicitur παροιμία, quum alioqui Parœmia diuerſum quiddam declaret, vt alibi diximus. Sic nimirum voluit Iohannes exprimere quod Hebræi משׁל [*maſchal*] vocant, ſermonem videlicet figuratum.

7 *Ouium*, τῶν προβάτων. id eſt quo ingreſſus in caulam patet ouibus. qua voce tum Eccleſiam in terris, tum celeſte illud regnum intelligit, in quod oues omnes veræ tandem colligentur.

8 *Ante me*, πρὸ ἐμοῦ. Hoc deeſt in Vulgata Latina & apud Syrum interpretem, & in ſeptem exemplaribus: & pro εἰσὶ, *ſunt*, in vno ſcribitur ἦσαν, erant. Quanuis autem vniuerſale ſit hoc pronuntiatum, eſt tamen accommodandum ad id de quo agitur. Chriſtus dicit ſe eſſe oſtium, quo dicto alios omnes excludit. Itaque fures ac latrones vocat eos omnes qui oſtij nomen ſibi vindicarunt. Atqui nullus vnquam ex ſanctis, nec Moſes, nec Prophetæ, ſe dixerunt eſſe oſtium, ſed Chriſtum potius pro oſtio indicarunt ouibus. Ergo ad eos non pertinet hoc Chriſti dictum.

dictum Auguſtinus quoque contra legis aduerſarium lib. 2.cap.4.non legit πρὸ ἐμοῦ ab aduerſario citatum, & inquit veniſſe hoc loco omnes eos intelligi qui miſſi non fuiſſent. Idem tamen contra Fauſtum, lib.6,cap.16, iſtud admittit, & inquit Moſen & Prophetas non veniſſe ante Chriſtum, ſed cum Chriſto.

Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται· καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει.

Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ· ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν.

Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων·

Ὁ μισθωτὸς δὲ, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει· καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα.

Ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων.

Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα.

Καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.

Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι· καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν.

Διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν.

Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν

9 Ego ſum illud oſtium: per me ſiquis introierit, ſeruabitur : & ⁘ ingredietur & egredietur, & paſcua inueniet.

10 Fur non venit niſi vt furetur, & mactet ac perdat *oues*: ego veni vt vitam habeant, ⁘ & abundent.

11 ‖ Ego ſum paſtor ille bonus: bonus paſtor animam ſuam ⁘ deponit pro ouibus.

12 Mercenarius autem, & qui non eſt paſtor, cuius non ſunt oues propriæ, videns lupum venientem, relinquit oues, & fugit : lupus autem rapit & diſſipat oues.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius eſt, & ⁘ non eſt illi cura ouium.

14 Ego ſum paſtor ille bonus, & agnoſco meas, & agnoſcor à meis. prout ⁘ nouit me Pater, & ego noui Patrem.

15 Et animam meam depono pro ouibus.

16 Alias etiam oues habeo quæ non ſunt ex hac caula : illas quoque oportet me adducere: nam vocem meam audient: ‖ fiétque vnus ⁘ grex, ⁘ *&* vnus paſtor.

17 ⁘ Propterea Pater me diligit, quia ‖ ego ⁘ depono animam meã vt eam rurſus aſſumam.

18 Nemo tollit eam à me, ſed ego depono eam per meipſum: poteſtatem habeo deponendi

9 Ego ſum oſtium : per me ſiquis introierit, ſaluabitur : & ingredietur & egredietur, & paſcua inueniet.

10 Fur non venit niſi vt furetur & mactet & perdat: ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant.

11 Ego ſum paſtor bonus: bonus paſtor animã ſuam dat pro ouibus ſuis.

Eſa.40.11 ezech.34.23

12 Mercenarius autem, & qui non eſt paſtor, cuius non ſunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit: & lupus rapit, & diſpergit oues.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius eſt, & non pertinet ad eum de ouibus.

14 Ego ſum paſtor bonus, & cognoſco meas, & cognoſcunt me meæ. ſicut nouit me Pater, & ego agnoſco Patrem.

15 Et animam meam pono pro ouibus.

16 Et alias oues habeo quæ non ſunt ex hoc ouili : & illas oportet me adducere, & vocem meam audient : & fiet vnum ouile & vnus paſtor.

Ezech.37.22

17 Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam vt iterum ſumam eam.

Eſa.53.7

18 Nemo tollit eam à me, ſed ego pono eam à meipſo: poteſtatem habeo po-

---

9 *Ingredietur & egredietur,* εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται. Heb. יבא ויצא [*iabo veietſe,*] id eſt ſecurus vitam aget. Ita enim hoc quaſi prouerbium accipitur apud Hebræos, vt Deut.28.6, Pſal.121.8. Sicut Gallicè dicimus, *Aller & venir.* Hic tamen videtur peculiaris eſſe alluſio ad paſtorum officium, quoniam videlicet oues ad paſcua educuntur quotidie, & inde rurſus in caulas redeunt.; Vide Act 1.21.

10 *Et abundent,* καὶ περισσὸν ἔχωσιν. Vulgata & Eraſmus, *Et abundantius habeant:* quaſi videlicet aliquid antè habuerint quàm ad eas veniret paſtor. In vetuſtiſſimo exemplari meo iſtud deeſt, quod tamẽ non eſt ſuperuacaneum, ſiue hoc referas ad donorum ſeu cæleſtis ſeu huius vitæ incrementa, ſiue ad æternæ vitæ commendationem referamus, quam qui adeptus eſt, verè ſumma felicitate veluti redundet.

11 *Deponit,* τίθησιν. Vetuſtiſſimus codex meus habet δίδωσι, *dat,* vt vertit etiam Vulg.

13 *Non eſt illi cura,* οὐ μέλει αὐτῷ. Vulg. *Non pertinet ad eũ:* barbarè & ambiguè.

14 *Nouit,* γινώσκει : i. diligit, approbat, ſibi coniunctiſſimum habet. Sic apud Hebræos accipitur verbum ידע [*iadah,*] vt Pſal.1.6, & 37.18. Matth.7.23. Itaque ad hunc locum non pertinet diſputatio illa ſubtilis potius quàm ſolida, quomodo Pater æternam ſuam ſapientiam noſcat. Nec enim particula καθὼς paritatem, ſed ſimilitudinem duntaxat arctiſſimæ conſenſionis declarat : & perperam antea diſtinctus fuit hic verſiculus.

* 16 *Grex,* ποίμνη. Vulgata, *Ouile.* Qua voce non grex ipſe, ſed ouium ſtabulum declaratur : quod vnum vix vnquam fuit, & non modo falsò, ſed etiam ſtultè & impudenter Romæ collocatur. ¶ [*Et*] *vnus paſtor,* εἷς ποιμήν. Sic apud Hebræos ſæpe etiam inter duo inciſa deeſt copula: apud Græcos autem & Latinos admodum raró. Nam tria minimùm inciſa plerunque requiruntur, vt locus ſit aſyndeto. Similem ellipſin annotauimus ſemel apud Lucam, & 1.Timoth. 4.3.

17 *Propterea,* διὰ τοῦτο. Notandus eſt hic locus aduerſus eos qui διὰ τοῦ Χριστοῦ & διὰ τὸν Χριστὸν ſubtili quadam ratione diſtinguunt, vt Chriſti meritum eneruent. Chriſtus certè, quatenus homo eſt, ſua obedientia ac perfecta iuſtitia promeritus eſt ſecundum Dei erga nos gratiam, vitam ac benedictionem quæ Legi eſt annexa, nobis omnibus qui hac iuſtitia per fidem nobis imputata iuſti conſtituimur, vt vnâ cum ipſo regnemus : ſicut explicat Paulus Rom.5.19, & Philip.2.7.8. & 9. ¶ *Depono,* τίθημι. Vel, *Deponam.* Sed tamen præſens tempus ſeruare malui, quia Chriſtus, ex quo natus eſt, quodammodo cœpit vitam ſuam pro nobis deponere, ita vt tota ipſius vita nihil aliud ſit quàm iugis quædam mors quam pro peccatis noſtris ſubiit. Itaque iam tum moriebatur, quum hæc diceret, quãuis etiam propriè ſacrificium crucis reſpiciat,

ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου. Act. 4.28.

19 Σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους.

20 Ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, Δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται· τί αὐτοῦ ἀκούετε;

21 Ἄλλοι ἔλεγον, Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου· μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν;

22 Ἐγένετο δὲ τὰ Ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν. 1. Mach. 4. 59.

23 Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος.

24 Ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ.

25 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν καὶ οὐ πιστεύετε· τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

26 Ἀλλ' ὑμεῖς οὐ πιστεύετε· οὐ γάρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν.

27 Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτά, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι·

28 Κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.

29 Ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων

eam, & poteſtatem habeo rurſus eam aſſumendi. ‖Hoc mandatum accepi à Patre meo.

19 Diſſidium igitur rurſum ortum eſt inter Iudæos propter iſtos ſermones.

20 Dicebant autem multi eorũ, Dæmonium habet, & inſanit: quid eum auditis?

21 Alij dicebant, Hæc verba nõ ſunt dæmoniaci: ⁖num dæmonium poteſt cæcorum oculos aperire?

22 ‖Facta ſunt autem ⁖Encænia Hieroſolymis, & hyems erat.

23 Et ambulabat Ieſus in templo in porticu Solomonis.

24 Cinxerunt igitur eum Iudæi, & dixerunt ei, Quouſque animam noſtram ⁖ſuſpendis? ſi tu es Chriſtus dic nobis ⁖aperté.

25 Reſpondit eis Ieſus, Dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hęc teſtantur de me.

26 Sed vos non creditis: ⁖non enim eſtis ex ouibus meis, ⁖ſicut dixi vobis.

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnoſco, & ſequuntur me:

28 Et ego vitam æternam do eis, nec peribunt in ęternum, neque rapiet eas quiſquam è manu mea.

29 ⁖Pater meus qui *eas* dedit

nendi eam, & poteſtatem habeo iterum ſumendi eã. Hoc mandatum accepi à Patre meo.

19 *Diſſenſio iterum facta eſt inter Iudæos propter ſermones hos.*

20 *Dicebant autem multi ex ipſis, Dæmonium habet, & inſanit: quid eum auditis?*

21 *Alij dicebant, Hæc verba non ſunt dæmonium habentis: numquid dæmonium poteſt cæcorum oculos aperire?*

22 *Facta ſunt autem Encænia in Ieroſolymis, & hyems erat.*

23 *Et ambulabat Ieſus in templo, in porticu Salomonis.*

24 *Circumdederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei, Quouſque animam noſtram tollis? ſi tu es Chriſtus, dic nobis palàm.*

25 *Reſpondit eis Ieſus, Loquor vobis, & non creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc teſtimonium perhibent de me.*

26 *Sed vos non creditis, quia non eſtis ex ouibus meis, ſicut dixi vobis.*

27 *Oues meæ vocem meam audiunt, & ego cognoſco eas, & ſequuntur me:*

28 *Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quiſquã de manu mea.*

29 *Pater meus qui dedit*

---

21 *Num dæmonium,* μὴ δαιμόνιον. In vno codice legimus μὴ δαιμόνιον ἔχων, num qui dæmonium habet: quod maximè probo.

22 *Encænia,* τὰ ἐγκαίνια. Sacer (vt quidam ſcribit) apud Iudæos hic dies erat ob memoriã inſtaurati templi, poſt diutinam ſub Perſis & ſucceſſorum Alexandri, ac in primis illius Antiochi tyrannidem. Imò verò non vnius diei, ſed octo dierum hoc ſacrum erat, nec inſtitutum in memoriam reditus ex Babylonia, (quæ & ipſa diſtincta eſt à Perſide) ſed à Iuda Machabæo, quũ, pulſo Antiochi præſidio, templum ac cultum Dei inſtauraſſet. Sic enim de his ſcribitur 1. Mach. 4.59, Καὶ ἔστησεν Ἰούδας καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ πᾶσα ἐκκλησία Ἰσραὴλ, ἵνα ἄγωνται αἱ ἡμέραι ἐγκαινισμοῦ τοῦ θυσιαστηρίου ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν, ἐνιαυτὸν κατ' ἐνιαυτὸν, ἡμέρας ὀκτὼ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ μηνὸς Χασλεῦ, μετ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς. Id eſt, *Conſtituit Iudas & fratres eius, totáque Iſraelis cõcio, vt dies dedicationis altaris ſuis temporibus agitarentur ſingulis annis, videlicet octo dies, à* XXV *die menſis Chaſleu, magno cum gaudio ac lætitia.* Hæc ille: quibus hoc etiam addo, ἐγκαίνια non rectè ficto nouo vocabulo Caſtellionem interpretari *Renoualia,* quum ἐγκαινίζεσθαι dicantur quæ ſacro vſui veluti initiantur, vt Heb. 9. v. 18, & 10. v. 20. Liquet autẽ etiam ex illo quem citaui loco, cur addat Iohannes hyemem fuiſſe, quum menſis כסלו [*chiſleu*] maxima ex parte Decembri noſtro reſpondeat.

24 *Suſpendis?* αἴρεις, id eſt anxiam ac ſuſpenſam tenes? Vulg. *Tollis?* Nec deſunt qui αἴρειν accipiant pro tollere è medio ac perdere, veluti Latini dicunt, Quid me enecas? ſed hæc interpretatio abſurda eſt. ¶ *Apertè,* παῤῥησίᾳ. Vulg. *Palàm.* Ego malo ad ipſum loquendi genus referre, vt etiam infrà accipitur 11. 14. Neque enim poſcunt vt publicè duntaxat reſpondeat, ſed vt apertè & ſermone minimè ambiguo dicat an ſit promiſſus ille Meſſias. Idem annotauimus Mar. 8. 32.

26 *Non enim eſtis,* οὐ γάρ ἐστε. In quibuſdam codicibus legitur, ὅτι οὐκ ἐστὲ, quia non eſtis. Sed vtcunque legas, ſciendum eſt, cauſam altiorem adferri cur non credant, non autem conſequutionem necti, vt ſuprà 8.44, quum colligitur, diabolum non perſtitiſſe in veritate, ex eo quòd veritas in eo non ſit. Item Lucæ 7.47, vbi ex magna dilectione colligitur remiſſio multorum peccatorũ, *Quia,* inquit, *cui pauciora peccata remiſſa ſunt, is minus diligit.* In illis igitur exemplis res ipſa oſtendit ὅτι notare conſequens, ex quo antecedens colligitur. Hic verò ex contrario declarat antecedens, ex quo intelligitur conſequens. Prius enim oues nos eſſe oportet (id eſt ouili Dei deſtinatos) quàm Paſtoris vocem audiamus: prius nos diligi quàm diligamus: prius trahi, audire ac diſcere, quàm ad eum veniamus. Neque tamen propterea vel incredulitatis auctor vel damnationis reproborum cauſa cenſendus eſt Deus, quum voluntaria ſit eorum contumacia, nec aliter quàm merentes damnentur. Iſti igitur non audiunt, idcirco quia non ſunt ex ouibus: quanquam rectè etiam hoc ex illo colligas, quia ouem eſſe, & ſuo tempore audire, ita ſunt inter ſe cõiuncta vt diſtingui quidem poſſint, ſeparari non poſſint. ¶ *Sicut dixi vobis,* καθὼς εἶπον ὑμῖν. Hæc à nonnullis connectuntur cum ſequenti verſiculo. Eraſmus putat à quopiam addita. Ego verò non puto redundare, quum præſertim in omnibus noſtris codicibus ſummo conſenſu & apud Syrum interpretem legantur.

29 *Pater meus,* ὁ πατήρ μου. Auguſtinus, & qui Cyrillum supplere ſtuduit, legit ὁ πατήρ μου ὃ δέδωκέ μοι, μεῖζον πάντων ἐστί. id eſt Quod mihi dedit Pater meus, maius eſt omnibus,

vt Tertull.

vt Tertul. aduerſus Praxeam. & Auguſt. qui de Eccleſia interpretatur, quæ omnem vim aduerſariorũ ſuperat: hîc verò de diuina Chriſti virtute, cui fruſtra ſe opponat Satan cum ſuis. Ego eam lectionem ſum ſequutus quam in omnibus exemplaribus reperi, & Nonnus etiam expreſſit.

	πάντων ἐστί· καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου.	mihi, maior omnibus eſt: neque quiſquam poteſt eas rapere e manu Patris mei.	*mihi, maior omnibus eſt: & nemo poteſt rapere de manu Patris mei.*	
30	Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν.	Ego & Pater ∴vnum ſumus.	*Ego & Pater vnum ſumus.*	
31	Ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν.	Suſtulerunt ergo rurſum lapides Iudæi vt eum lapidarent.	*Suſtulerũt ergo iterum lapides Iudæi vt lapidarent eum.*	
32	Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον λιθάζετέ με;	Reſpondit eis Ieſus, Multa bona opera exhibui vobis ∴ex Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?	*Reſpondit eis, Multa bona opera oſtendi vobis ex Patre meo: propter quod eorum opus me lapidatis?*	
33	Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὤν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν.	Reſponderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonum opus non lapidamus te, ſed ob blaſphemiã, ∴id eſt, quia tu, homo quum ſis, facis teipſum Deum.	*Reſponderunt ei Iudæi, De bono opere non lapidamus te, ſed de blaſphemia. & quia tu homo quũ ſis, facis teipſum Deum.*	
34	Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε;	Reſpondit eis Ieſus, Nónne ſcriptum eſt in Lege ∴veſtra, ‖Ego dixi, Dij eſtis?	*Reſpondit eis Ieſus, Nónne ſcriptum eſt in Lege veſtra, Quia ego dixi, Dij eſtis?*	Pſal. 81.6
35	Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή·	Si illos dixit deos ad quos ſermo Dei factus eſt, & non poteſt ∴ſolui Scriptura:	*Si illos dixit deos ad quos ſermo Dei factus eſt, & non poteſt ſolui Scriptura:*	
36	Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, Ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι;	∴*Me*, quem Pater ∴ſanctificauit & miſit in mundum, vos dicitis me blaſphemare, quia dixi, Filius Dei ſum?	*Quem Pater ſanctificauit & miſit in mundum, vos dicitis, Quia blaſphemas, quia dixi, Filius Dei ſum?*	
37	Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι·	Si nó facio ∴opera Patris mei, nolite credere mihi.	*Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi:*	
38	Εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε· ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατήρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.	Sin verò facio, etiamſi mihi non credatis, operibus *tamen* credite: vt cognoſcatis & credatis Patrem in me eſſe, & me ∴in eo.	*Si autem facio, etſi mihi non vultis credere, operibus credite: vt cognoſcatis & credatis quia Pater in me eſt, & ego in Patre.*	
39	Ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι· καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν.	Rurſus ergo ſtudebant eum prehendere: ſed exiuit ex eorum manu.	*Quærebant ergo eum apprehendere: & exiuit de manibus eorum.*	
40	Καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦν Ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.	Abiítque rurſus ∴ad traiectũ Iordanis, in eum locum vbi primùm fuerat Iohannes baptizãs, manſitque illic.	*Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum vbi erat Iohannes baptizans primùm: & manſit illic.*	
41	Καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτόν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι Ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν· πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν.	Multi autẽ veniebãt ad eũ, & dicebãt, Iohãnes quidẽ ſignum nullũ edidit: quæcunque autem de iſto ∴dixit, vera erant.	*Et multi venerunt ad eum, & dicebant, Quia Iohannes quidem ſignum fecit nullum: omnia autem quæcunque dixit Iohannes de hoc, vera erant.*	

---

30 *Vnum*, ἕν. Nempe & naturæ ſiue eſſentiæ ταυτότητι, & vno in volendo & agendo conſenſu, diſtinctis tamen perſonis, quamobrem etiam dicit plurali numero Sumus, vt rectè obſeruant Patres.

32 *Ex Patre meo*, ἐκ τοῦ πατρός μου. Id eſt, Patris mei auctoritate fretus.

33 *Id eſt*, καὶ. Sic conuerti, vt oſtenderem καὶ hoc loco non propriè copulam eſſe, ſed potius per epexegeſin explicandum: quanuis ſic etiam loquuntur Latini, vt Virg. *Iudicium Paridis, ſpretæque iniuria formæ.* Theophylactus Romanus omittit *&*. Similes autem ellipſes multas iam annotauimus ſuprà, 5.19.

34 *Veſtra*, ὑμῶν. Id eſt, quam verè diuinam fatemini: vel quam à vobis ſolis verè intelligi iactatis. Legem autem appellat in genere ſacra ſcripta.

35 *Solui*, λυθῆναι. Id eſt, violari, aut irrita fieri, vt Matth. 5.17, & 15. aut deſtrui, vt ſuprà, 7.23.

36 [*Me*] *quem Pater*, ὃν ὁ πατήρ. Supplendum fuiſſe pronomen primæ perſonę, liquet ex eo quòd dixit βλασφημεῖς potius quàm βλασφημεῖ. Sed & orationem rectam mutauimus in obliquam, vt perſonæ mutationem vitaremus. qua de re diximus ſuprà, 1. cap. 20. ¶ *Sanctificauit*, ἡγίασε. Id eſt peculiari propriáque ratione Filium Dei exiſtentẽ, nempe & ipſi ὁμοούσιον quatenus Deus, & qui Spiritum non acceperim ad menſuram quatenus homo ſum, vt ſuprà, 2.34. & Pſal. 45.8.

37 *Opera Patris mei*, τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου. Id eſt, quæ nullus niſi ſolus Deus efficere poteſt, quem voco meum Patrem.

38 *In eo*, ἐν αὐτῷ. videlicet Patre. Nam ſic etiam legit Vulgata, & in vno exemplari ſcribitur ἐν τῷ πατρί, vt citatur etiam hic locus ab Athanaſio in tractatu de incarnatione. Eſſe autem Filium in Patre, & Patrem in Filio, τὸ ὁμοούσιον ſimul & ἰσοδύναμον declarat.

40 *Ad traiectum Iordanis*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Eraſmus, *trans Iordanem*. Vide ſuprà, 1.28.

41 *Dixit*, εἶπεν Ἰωάννης. Hebræa eſt repetitio antecedentis pro relatiuo, quam ſtuduimus vitare propter amphiboliam. Nam iſtud in vno exemplari deeſſe animaduertimus: & relatiua interdum, vbi etiam neceſſaria videntur, ſolet Iohannes negligere, vt ſuprà, verſu 29. poſt δέδωκε.

42 Καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.

Κεφάλαιον ια.

1 ἮΝ δέ τις ἀσθενῶν Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας, ἐκ τῆς κώμης Μαρίας καὶ Μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς.

Matt.26.7 infrà, 12.3 2 (Ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν Κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς· ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει)

3 Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι, Κύριε, ἴδε, ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ.

4 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ᾽ ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι᾽ αὐτῆς.

5 Ἠγάπα δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, καὶ τὸν Λάζαρον.

6 Ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας·

7 Ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς, Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν.

8 Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, Ῥαββὶ, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;

9 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰσοῦς, Οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει·

10 Ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτὶ, προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ.

11 Ταῦτα εἶπε· καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς, Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν.

12 Εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται.

13 Εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει.

14 Τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παῤῥησίᾳ, Λάζαρος ἀπέθανε·

15 Καὶ χαίρω δι᾽ ὑμᾶς (ἵνα πιστεύσητε) ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. ἀλλ᾽ ἄγωμεν πρὸς αὐτόν.

42 Et multi ¨ illic crediderunt in eum.

CAP. XI.

1 AEgrotabat autem quidã *nomine* Lazarus, à Bethania ¨ ex vico Mariæ & Marthæ ſororis ipſius.

2 (‖Maria autem ¨ea erat quæ vnxit Dominum vnguento, & exterſit pedes eius capillis ſuis: cuius frater Lazarus ęgrotabat.)

3 Miſerunt ergo ſorores eius ad ipſum, dicentes, Domine ecce, *is* quem amas, ægrotat.

4 Ieſus autem *hoc* audito, dixit, Morbus iſte nõ eſt ¨ *immiſſus* ad mortem, ſed pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur ¨Filius Dei.

5 Diligebat autem Ieſus Martham & ſororem eius, & Lazarum.

6 Vt ergo audiuit *illum* ægrotare, ¨ tum quidem manſit duos dies in eo loco vbi erat:

7 Deinde poſtea dixit diſcipulis, Eamus in Iudæam rurſus.

8 Dicunt ei diſcipuli, Rabbi, modò ſtudebant te Iudæi lapidare, & rurſum illuc abis?

9 Reſpondit Ieſus, Nónne duodecim ſunt horæ diei? ſi quis ambulet interdiu, non impingit: quia lucem huius mundi videt:

10 Siquis autem ambulet nocte, impingit: quia lux ei non adeſt.

11 Hæc ait: & poſtea dixit eis, Lazarus, amicus ille noſter, dormit: ſed proficiſcor vt à ſomno excitem eum.

12 Dixerũt ergo diſcipuli eius, Domine, ſi dormit, ſeruabitur.

13 Hoc autem dixerat Ieſus de ipſius morte: at illi putarunt eum de dormitione ſomni dicere.

14 Tunc ergo Ieſus dixit eis ¨ apertè, Lazarus mortuus eſt.

15 Et gaudeo propter vos (vt credatis) me illic non fuiſſe. ſed eamus ad eum.

42 *Et multi crediderunt in eum.*

CAP. XI.

1 *ERat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de caſtello Mariæ & Marthæ ſororis eius.*

2 *(Maria autẽ erat quæ vnxit Dominum vnguẽto, & exterſit pedes eius capillis ſuis: cuius frater Lazarus infirmabatur.)*

3 *Miſerunt ergo ſorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce, quem amas, infirmatur.*

4 *Audiens autem Ieſus dixit eis, Infirmitas hæc nõ eſt ad mortem, ſed pro gloria Dei: vt glorificetur Filius Dei per eam.*

5 *Diligebat autem Ieſus Martham, & ſororem eius Mariam, & Lazarum.*

6 *Vt ergo audiuit quia infirmabatur, tunc quidẽ manſit in eodem loco duobus diebus.*

7 *Deinde poſt hæc dicit diſcipulis ſuis, Eamus in Iudæam iterum.*

8 *Dicũt ei diſcipuli, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum vadis illuc?*

9 *Reſpondit Ieſus, Nónne duodecim ſunt horæ diei? ſiquis ambulauerit in die, non offendit: quia lucem. huius mundi videt.*

10 *Si autem ambulauerit in nocte, offendit: quia lux non eſt in eo.*

11 *Hæc ait, & poſt hæc dicit eis, Lazarus amicus noſter dormit: ſed vado vt à ſomno exſuſcitem eum.*

12 *Dixerunt ergo diſcipuli eius, Domine, ſi dormit, ſaluus erit.*

13 *Dixerat autem Ieſus de morte eius: illi autem putauerunt quia de dormitione ſomni diceret.*

14 *Tunc ergo Ieſus dixit eis manifeſtè, Lazarus mortuus eſt.*

15 *Et gaudeo propter vos (vt credatis) quoniam non eram ibi. ſed eamus ad eum.*

---

* 42 *Illic,* ἐκεῖ. Neque Vulg. neque Syrus interpres hanc particulam legerunt.

IN CAPVT XI.

1 *Ex vico Mariæ,* τῆς κώμης Μαρίας. Sic legitur in omnibus Græcis codicibus quos inſpexi. Syrus tamẽ interpres legit, & quidẽ, meo iudicio, rectius, τῆς κώμης, ἀδελφος Μαρίας, *vico, frater Mariæ,* &c. Bethania verò non fuit vicus, * ideóque addidit Euangeliſta præpoſitionem ἐκ, vt ſignificetur vicus iſte, cuius nomen hîc non editur, fuiſſe ſitus in eo montis Oliueti tractu qui Bethania dicebatur. Vide Act.1.12.

2 *Ea erat quæ vnxit,* ἦν ἡ ἀλείψασα. Notãdum eſt, quæ de vnctione referuntur, dici κατὰ πρόληψιν. neque enim adhuc id factum erat. Ideo ſeruauimus propriam aoriſti ſignificationem, qui alioqui ferè poni ſolet pro præterito perfecto, quod omnino eſt diligenter obſeruandum, vt ſeries hiſtoriæ intelligatur.

4 [*Immiſſus*] *ad mortem,* πρὸς θάνατον. Heb. למות [*lamuth*] i. idcirco immiſſus vt Lazarum perimat. Nam πρὸς finem declarat. alioqui dicendum fuerat ἕως, vel μέχρι θανάτου, i. עד־מות [*had-moth,*] vt Eſa.38.1. Idcirco addidi participium Immiſſus. Meritò verò ſic loquitur Chriſtus, quum ipſa mors Lazari non eſſet ad mortem. ¶ *Filius Dei,* ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. In nonnullis Latinis codicibus legitur, Filius hominis, id eſt υἱὸς ἀνθρώπου, & ita etiam Nonnus.

6 *Tum quidem,* τότε μὲν. Notandum eſt particulæ μὲν nõ ſubiici δὲ, contra communem loquendi vſum.

14 *Apertè,* παῤῥησίᾳ. Vide ſuprà, 10.24.

17 Agens

Εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, τοῖς συμμαθηταῖς, Ἄγωμεν, καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀποθάνωμεν μετ᾽ αὐτοῦ.

Ἐλθὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.

Ἦν δὲ ἡ Βηθανία ἐγγὺς τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε·

Καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν.

Ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ. Μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο.

Εἶπεν οὖν ἡ Μάρθα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει·

Ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεὸν, δώσει σοι ὁ Θεός.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου.

Λέγει αὐτῷ Μάρθα, Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρα.

Εἶπεν αὐτῇ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται·

Καὶ πᾶς ὁ ζῶν, καὶ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Πιστεύεις τοῦτο;

Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, ἐγὼ πεπίστευκα ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.

Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε, καὶ ἐφώνησε Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρα, εἰποῦσα, Ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε.

Ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχὺ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν.

(Οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην· ἀλλ᾽ ἦν ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ Μάρθα)

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ᾽ αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ παραμυθούμενοι αὐτὴν, ἰδόντες τὴν Μαρίαν ὅτι ταχέως ἀνέστη, καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, Ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ.

16 Dixit "autem Thomas qui dicitur Didymus, condiſcipulis, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.

17 Venit ergo Ieſus, & inuenit eum quartum iam diem in monumento "agere.

18 Erat autem Bethania prope Hieroſolymã ferè "ſtadiis quindecim:

19 Multique ex Iudæis venerant " ad Martham & Mariam vt conſolarentur eas de fratre ſuo.

20 Martha ergo vt audiuit Ieſum "venire, occurrit ei: Maria verò domi ſedebat.

21 Dixit autem Martha Ieſu, Domine, ſi fuiſſes hîc, frater meus non fuiſſet mortuus :

22 Sed & nunc ſcio fore vt quæcunque petieris à Deo, det tibi.

23 Dicit ei Ieſus, Reſurget frater tuus.

24 Dicit ei Martha, Scio reſurrecturum ‖ " in reſurrectione vltimo illo die.

25 Dixit ei Ieſus, Ego ſum reſurrectio & vita: ‖qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit, viuet:

26 Et quiſquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

27 Ait illi, Etiam Domine, ego credo te eſſe Chriſtum Filium illum Dei, qui in mundum venturus erat.

28 Et quum hæc dixiſſet, abiit, & clàm vocauit Mariam ſororem ſuam, dicens, Præceptor adeſt, & te vocat.

29 Illa vt audiuit, ſurgit citò, & venit ad eum.

30 (Nondum autem venerat Ieſus in vicum: ſed erat in eo loco vbi occurreret ei Martha)

31 Iudæi ergo qui domi erant cum ea, & conſolabantur eam, quum vidiſſent Mariã citò ſurrexiſſe, & exiiſſe, ſequuti ſunt eam, dicentes, Abit ad monumentum, ut illic fleat.

16 *Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiſcipulos, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.*

17 *Venit itaque Ieſus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumento habentem.*

18 *Erat autem Bethania iuxta Ieroſolymam quaſi ſtadiis quindecim:*

19 *Multi autem ex Iudæis venerãt ad Martham & Mariam, vt conſolarentur eas de fratre ſuo.*

20 *Martha ergo vt audiuit quia Ieſus venit, occurrit illi: Maria autem domi ſedebat.*

21 *Dixit ergo Martha ad Ieſum, Domine, ſi fuiſſes hic, frater meus non fuiſſet mortuus:*

22 *Sed & nunc ſcio quia quæcunque popoſceris a Deo, dabit tibi Deus.*

23 *Dicit illi Ieſus, Reſurget frater tuus.*

24 *Dicit ei Martha. Scio quia reſurget in reſurrectione in nouiſſimo die.* Suprà, 5.29 luc. 14.14

25 *Dixit ei Ieſus, Ego ſum reſurrectio & vita: qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit, viuet:* Suprà, 6. 35.

26 *Et omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?*

27 *Ait illi, Vtique Domine, ego credidi quia tu es Chriſtus Filius Dei, qui in mundum veniſti.*

28 *Et quum hæc dixiſſet, abijt, & vocauit Mariam ſororem ſuam ſilentio, dicens, Magiſter adeſt, & vocat te.*

29 *Illa vt audiuit, ſurgit citò, & venit ad eum.*

30 *(Nondum enim venerat Ieſus in caſtellum: ſed erat adhuc in illo loco vbi occurrerat ei Martha)*

31 *Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & conſolabantur eam, quum vidiſſent Mariam quia citò ſurrexit, & exijt, ſequuti ſunt eam, dicentes, Quia vadit ad monumentum vt ploret ibi.*

---

* 16 *Autem*, οὖν, id eſt δέ. Hac enim particula paſſim vtitur variis modis Euangeliſta in hoc ſuo libro, vt & prima ſua epiſtola: quum alioqui concluſionibus ſiue illationibus propriè conueniat.

17 *Agere*, ἔχοντα. Vulg. & Eraſm. *Habentem:* quo modo dixit Quintil. lib. 6. c. 4, triginta annos habere, pro, triceſimum annum agere, vt ſuprà etiam conuertimus 8.57.

* 18 *Stadijs quindecim*, ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε. Vide Act. 1.

19 *Ad Martham & Mariam*, πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν. Ad verbum, *Ad eas quæ erant circa Martham & Mariam*. Sed Græca eſt periphraſis admodum elegans, quam rectè expreſſit Vetus interpres, immeritò à Valla reprehenſus. quanuis videatur legiſſe πρὸς Μάρθαν καὶ Μαρίαν, vt habet etiam vetuſtiſſimus meus codex. Interdum tamen hæc periphraſis ſimpliciter accipienda eſt, vt Act. 13.13.

20 *Venire*, ἔρχεται. Eraſmus, *Veniſſet*, impropriè: nam adhuc erat in via.

24 *In reſurrectione*, ἐν τῇ ἀναστάσει, i. tum quũ omnes reſurgent. Syrus vertit בנוחמא [*Benuchama*,] *in conſolatione*, ἐν παρακλήσει: quæ lectio ſequente quoque verſiculo repetita mihi vel idcirco eſt ſuſpecta, quòd in his libris vbique vertit alia voce τὴν ἀνάστασιν. *

32 Ἡ οὖν Μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ Ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτὸν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγουσα αὐτῷ, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.

33 Ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν.

34 Καὶ εἶπε, Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε.

35 Ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς.

36 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.

Suprà, 9.6

37 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ;

38 Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. Ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ᾽ αὐτῷ.

39 Λέγει ὁ Ἰησοῦς, Ἄρατε τὸν λίθον. Λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος Μάρθα, Κύριε, ἤδη ὄζει· τεταρταῖος γάρ ἐστι.

40 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶπόν σοι ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ;

41 Ἦραν οὖν τὸν λίθον οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου.

42 Ἐγὼ δὲ ᾔδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

43 Καὶ ταῦτα εἰπὼν, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασε, Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.

44 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς, δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν.

45 Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

46 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς.

47 Συνήγαγον οὖν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον, Τί ποιοῦμεν; ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ.

48 Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν· καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τό-

32 Maria verò quum veniſſet eò vbi erat Ieſus, Viſo eo, accidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, ſi fuiſſes hîc, non eſſet mortuus frater meus.

33 Ieſus autem vt vidit eam flentem, & Iudæos, qui vnà venerant cum ea, flentes, infremuit ſpiritu, & ¨turbauit ſeipſum.

34 Et dixit, Vbi poſuiſtis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.

35 Lacrymatus eſt Ieſus.

36 Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.

37 Quidam autem ex ipſis dixerunt, Non poterat hic ‖ qui aperuit oculos cæci, facere vt & iſte non moreretur?

38 Ieſus ergo rurſum fremens apud ſemetipſum, venit ad monumentum. erat autem ſpelunca, & lapis erat ei impoſitus.

39 Ait Ieſus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, ſoror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam ¨olet: quatuor enim dierum eſt.

40 Dicit ei Ieſus, Nónne dixi tibi, fore, ſi credideris, vt videas gloriam Dei?

41 Suſtulerunt ergo lapidem *è loco* vbi mortuus ille fuerat poſitus. Ieſus autem attollens ſurſum oculos, dixit, Pater, gratias ago tibi quòd me audieris.

42 Ego verò ſciebam me ſemper à te audiri: ſed propter turbam circunſtantem *hoc* dixi, vt credant me à te miſſum eſſe.

43 Et quum hæc dixiſſet, clamauit voce magna, Lazare, adeſdum foras.

44 Tum qui fuerat mortuus, prodiit pedes & manus vinctus faſciis, facies autem eius ſudario erat obuincta. Dicit eis Ieſus, Soluite eum, & ſinite abire.

45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conſpexerant quæ fecerat Ieſus, crediderunt in eum.

46 Quidam autem ex eis abierũt ad Phariſæos, & dixerunt eis quæ fecerat Ieſus.

47 Coegerunt ergo primarij Sacerdotes & Phariſæi concilium, & dicebant, Quid agemus? nam hic homo multa ſigna edit.

48 Si ſinamus eum ita, omnes ei credent: veniéntque Romani, & ¨delebunt tum locum no-

32 *Maria ergo quum veniſſet vbi erat Ieſus, vidés eum, cecidit ad pedes eius, & dicit ei, Domine, ſi fuiſſes hic, non eſſet mortuus frater meus.*

33 *Ieſus ergo vt vidit eã plorantem, & Iudæos, qui venerant cum ea, plorantes, infremuit ſpiritu, & turbauit ſeipſum.*

34 *Et dixit, Vbi poſuiſtis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.*

35 *Et lacrymatus eſt Ieſus.*

36 *Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.*

37 *Quidam autem ex ipſis dixerũt, Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci, facere vt hic non moreretur?*

38 *Ieſus ergo rurſum fremens in ſemetipſo, venit ad monumentum. Erat autem ſpelunca, & lapis ſuperpoſitus erat ei.*

39 *Ait Ieſus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, ſoror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam fœtet: quatriduanus eſt enim.*

40 *Dicit ei Ieſus, Nónne dixi tibi, quoniam ſi credideris, videbis gloriã Dei?*

41 *Tulerunt ergo lapidem, Ieſus autem eleuatis ſurſum oculis dixit, Pater, gratias ago tibi quoniam audiſti me.*

42 *Ego autẽ ſciebam quia ſemper me audis: ſed propter populum qui circunſtat dixi, vt credant quia tu me miſiſti.*

43 *Hæc quum dixiſſet, voce magna clamauit, Lazare, veni foras.*

44 *Et ſtatim prodijt qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus inſtitis, & facies illius ſudario erat ligata. Dixit eis Ieſus, Soluite eum, & ſinite abire.*

45 *Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam & Martham, & viderant quæ fecit Ieſus, crediderunt in eum.*

46 *Quidam autem ex ipſis abierunt ad Phariſæos, & dixerũt eis quæ fecit Ieſus.*

47 *Collegerunt ergo Pontifices & Phariſæi concilium, & dicebant, Quid facimus? quia hic homo multa ſigna facit.*

48 *Si dimittimus eum ſic, omnes credent in eum: & venient Romani, & tol-*

---

33 *Turbauit*, ἐτάραξεν. Id eſt vehementer commouit. Sed obſeruandum eſt in maxima etiam Chriſti commotione nullam fuiſſe ἀταξίαν.

39 *Olet*, ὄζει. Vulg. *Fœtet*, quod eſt inuerecundius.

48 *Delebunt*, ἀροῦσι. Vulg. & Eraſm. ad verbum, *Tollent*: quaſi pro auferre & occupare accipiatur.

πον, καὶ τὸ ἔθνος.

49 Εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν·

50 Οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται.

51 Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλὰ Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν ὅτι ἔμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους·

52 Καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν.

53 Ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.

54 Ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παῤῥησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραῒμ λεγομένην πόλιν· κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

55 Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς.

56 Ἐζήτουν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες, Τί δοκεῖ ὑμῖν; ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν;

57 Δεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐντολὴν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΟΥ῏Ν Ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκὼς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

2 Ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ

ſtrum, tum gentem.

49 Vnus autem ex ipſis Caiaphas, Pontifex maximus ¨anni illius, dixit eis, Vos nihil ſcitis:

50 ‖Nec cogitatis conducere nobis vt vnus homo moriatur ¨pro populo, & tota gens non pereat.

51 Hoc autem ex ſemetipſo non dixit: ſed quum eſſet Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Ieſus pro gente moreretur:

52 Nec tantùm ¨ pro ea gente, ſed vt etiam filios Dei diſperſos cogeret in vnum.

53 Ab illo ergo die conſultabant vnà vt trucidarent eum.

54 Ieſus ergo palàm amplius non verſabatur inter Iudæos: ſed abiit illinc in regionem ¨quæ eſt prope deſertum, in vrbem quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum diſcipulis ſuis.

55 Propè autem erat Paſcha Iudæorum: & aſcenderunt multi Hieroſolymam ex illa regione ante Paſcha, ¨ vt purificarent ſe.

56 Quærebant ergo Ieſum, & loquebantur alij cum aliis in templo ſtantes, Quid videtur vobis? ¨an venturum non eſſe ad feſtum?

57 Dederant autem primarij Sacerdotes & Phariſæi mādatum, vt ſiquis noſſet vbi eſſet, indicaret, vt prehenderent eum.

CAP. XII.

1 ‖IEſus ergo ¨ſex ante Paſcha diebus venit Bethaniam, ¨vbi erat Lazarus ille qui fuerat mortuus, quē excitauerat à mortuis.

2 Fecerunt igitur ei cœnam il-

lent & noſtrum locum & gentem.

49 *Vnus autē ex ipſis Caiphas, quum eſſet Pontifex anni illius, dixit eis, Vos neſcitis quicquam.*

50 *Nec cogitatis quia expedit nobis vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.* Inf.18.14

51 *Hoc autem à ſemetipſo non dixit: ſed quum eſſet Pontifex anni illius, prophetauit quòd Ieſus moriturus erat pro gente:*

52 *Et non tantùm pro gēte, ſed vt filios Dei qui erant diſperſi, congregaret in vnum.*

53 *Ab illo ergo die cogitauerunt vt interficerent eum.*

54 *Ieſus ergo iam non in palàm ambulabat apud Iudæos: ſed abijt in regionem iuxta deſertum, in ciuitatem quæ dicitur Ephrem: & ibi morabatur cum diſcipulis ſuis.*

55 *Proximum autem erat Paſcha Iudæorum: & aſcenderunt multi Ieroſolymam de regione ante Paſcha, vt ſanctificarent ſeipſos.*

56 *Quærebant ergo Ieſum, & colloquebantur ad inuicem in templo ſtantes, Quid putatis quia non venit ad diem feſtum?*

57 *Dederant autem Pontifices & Phariſæi mandatum, vt ſiquis cognouerit vbi ſit, indicet, vt apprehendant eum.*

CAP. XII.

1 *IEſus ergo ante ſex dies Paſchæ venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus: quem ſuſcitauit Ieſus.* Matt.26.6 mar.14.3

2 *Fecerunt autem ei cœ-*

---

49 *Anni illius,* τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Vide Mar.2.26, & Luc. 3.2. & Act.4.6.

50 *Pro populo,* ὑπὲρ τοῦ λαοῦ. Id eſt *ἀντὶ τοῦ λαοῦ, vice populi,* alioqui per Romanos deſtruendi ex mente Caiaphæ, quò etiam ſpectat particula חלף [*chalaph*] qua vtitur Syrus interpres: ſed *pro populo*, id eſt populi expiandi & Deo reconciliandi cauſa, vt intellexit Spiritus ſanctus per os Caiaphæ imprudentis loquens: (nec enim quid per ipſum diceret Dominus, intellexit alio ſenſu loquens Caiaphas) quæ ſignificatio propriè conuenit particulæ ὑπὲρ. quāquam etiam dici poteſt Chriſtus mortuus vice noſtri, quatenus vicem noſtram ſubiit, receptis in ſeſe peccatorum noſtrorum pœnis, ſicuti fideiuſſor qui ſeſe debitoris loco ſtatuit.

52 *Pro ea gente,* ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Magna vis eſt Græci articuli, vt certam gentem cum reliquarum gentium hominibus conferri intelligamus. Idcirco enim iſtos vocat diſperſos, quòd non vt ipſi in vna regione habitarent, ſed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde eſſent colligendi.

54 *Quæ eſt prope deſertum,* ἐγγὺς τῆς ἐρήμου: id eſt τὴν ἐγγὺς ἐρήμου. Deeſt enim articulus: de qua ellipſi diximus ſuprà, 5.36. Cæterùm pro Ephraim in vno codice legitur Ephrē & apud Nonnum quoque, & in Vulgata editione, & apud Syrum, qui ſuo more mutauit Ἐφρὴμ in Ἐφρὲν, vt Ἀμὴν in Ἄμμιν, & Κηφᾶς in Κιφᾶ. Et vir reconditæ doctrinæ Ioh. Duſius annotat ſæpe ſcribere ſolitos veteres ι pro αι. Itaque ſcribi Ἐφρὴμ, pro Ἐφραῒμ, ſicut Ἱερουσαλὴμ, pro Ἱερουσαλαίμ. *

55 *Vt purificarent ſeſe,* ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς. Vide 2. Paralip.29.

56 [*An*] *venturum non eſſe?* ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ; id eſt ὅτι οὐ μὴ ἐλεύσεται; Deliberant enim de re adhuc incerta, quum feſtus quidem dies inſtaret, ſed nondum tamē adueniſſet. Itaque vt planior eſſet ſententia, ſuppleui particulam interrogantem. Nam Eraſm. mihi quidem non videtur ſenſum aſſequutus, quum interpretaretur, *Quòd non venerit.*

IN CAPVT XII.

1 *Sex ante Paſcha diebus,* πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Ante ſex dies Paſchæ.* Quum feſtum paſcha non eſſet ſex, ſed ſeptem dierum. Eſt itaque in hoc idiotiſmo traiectio particulæ πρὸ, ac ſi ſcriptum eſſet, ἓξ ἡμέρας πρὸ τοῦ πάσχα. * ¶ *Vbi erat Lazarus ille qui fuerat mortuus,* ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς. Vulg. *Vbi Lazarus fuerat mortuus.* Ne ſenſu quidem rectè expreſſo.

ἡ Μάρθα διηκόνει· ὁ δὲ Λάζαρος εἷς ἦν τῶν συνανακειμένων αὐτῷ.

3 Ἡ οὖν Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἡ δὲ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου.

4 Λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι,

5 Διατί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;

6 Εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλ᾽ ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν.

Infrà, 13. 29

7 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες αὐτήν, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό.

8 Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

9 Ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων ὅτι ἐκεῖ ἐστι· καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον, ἀλλ᾽ ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

10 Ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς ἵνα τὸν Λάζαρον ἀποκτείνωσιν·

11 Ὅτι πολλοὶ δι᾽ αὐτὸν ὑπῆγον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν Ἰησοῦν.

Mat.21.8 mar.11.7. luc.19.35.

12 Τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτήν, ἀκούσαντες ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα,

13 Ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον, Ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

14 Εὑρὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὀνάριον, ἐκάθισεν ἐπ᾽ αὐτό, καθώς ἐστι γεγραμμένον,

lic,& Martha miniſtrabat: Lazarus autem vnus erat ex iis qui ſimul diſcumbebant cum eo.

3 Maria verò accepta libra vnguenti nardi "liquidæ multi pretij, vnxit pedes Ieſu, & exterſit pedes eius capillis ſuis: domus autem impleta eſt odore vnguenti.

4 Dixit ergo quidam ex diſcipulis eius, *nempe* Iudas Simonis *filius*, "Iſcariotes, qui erat eum proditurus,

5 Quare hoc vnguentum non væniit trecentis denariis,& datum eſt pauperibus?

6 Dixit autem hoc, non quòd pauperū ipſi cura eſſet, ſed quia fur erat, ‖& marſupium habebat,& ea quæ iniiciebantur geſtabat.

7 Dixit ergo Ieſus, Sine eam, in diem "funerationis meæ "ſeruauit iſtud.

8 Pauperes enim ſemper "habebitis vobiſcum, me verò non ſemper habebitis.

9 Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eum illic eſſe: & venerunt non propter Ieſum tantùm, ſed etiam vt Lazarum viderent, quem excitarat à mortuis.

10 Conſultarunt autem primarij Sacerdotes, vt Lazarum etiam trucidarent:

11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibant,& credebant in Ieſum.

12 ‖Poſtero die turba multa quæ venerat ad feſtum, quum audiſſent Ieſum venire Hieroſolymam,

13 Acceperunt termites palmarum, & egreſſi ſunt ei obuiam, & clamabant, Hoſanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex ille Iſraelis.

14 Nactus autem Ieſus aſellum, inſedit ei, ſicut ſcriptum eſt,

nam ibi, & Martha miniſtrabat: Lazarus verò vnus erat ex diſcumbentibus cum eo.

3 *Maria ergo accepit libram vnguenti nardi piſtici pretioſi, & vnxit pedes Ieſu, & exterſit pedes eius capillis ſuis: & domus impleta eſt ex odore vnguenti.*

4 *Dixit ergo vnus ex diſcipulis eius, Iudas Iſcariotes, qui erat eum traditurus,*

5 *Quare hoc vnguentum non veniit trecentis denariis, & datum eſt egenis?*

6 *Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eū, ſed quia fur erat, & loculos habens, ea que mittebantur portabat.*

7 *Dixit ergo Ieſus, Sine illam vt in diem ſepulturæ meæ ſeruet illud.*

8 *Pauperes enim ſemper habetis vobiſcum, me autem non ſemper habetis.*

9 *Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic eſt: & venerunt non propter Ieſum tantùm, ſed vt Lazarum viderēt, quem ſuſcitauit à mortuis.*

10 *Cogitauerūt autē principes Sacerdotum vt & Lazarum interficerent:*

11 *Quòd multi propter illū abibant ex Iudæis, & credebant in Ieſum.*

12 *In craſtinum autē turba multa quæ venerat ad diem feſtum, quum audiſſent quia venit Ieſus Ieroſolymam,*

13 *Acceperunt ramos palmarum, & proceſſerunt obuiam ei, & clamabant, Hoſanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, rex Iſrael.*

14 *Et inuenit Ieſus aſellum, & ſedit ſuper eum, ſicut ſcriptum eſt,*

---

3 *Liquidæ*, πιστικῆς. Vide Mar.14.3. Cæterùm pro eo quod λίτραν Iohannes ſcripſit, miror Nonnum τρία μέτρα interpretari: neque ſanè vnquam potui iſtius interpretationis rationem inire. λίτραν verò vocabulum eſſe Latinum, apertè declarat Galenus libro primo De compoſitione medicamentorum ſecundum genera. Sunt, inquit, ἐπιχώρια ταῦτα ὀνόματα, τό, τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ ξέστου, καὶ τὸ τῆς οὐγκίας, de Romanis loquens. Neque obſtat quod ex Polluce citat Eraſmus. Neque enim alios quàm Siculos poëtas, aut qui Siculos imitati ſunt, citat Pollux: quos vt alia multa, ſic etiam hoc vocabulum à vicinis hauſiſſe, vel hoc indicat quòd nulli alij Græci auctores id vſurparunt, Latini autē non aliter loqui ſoleant. Sed hæc παρέργως.

4 *Iſcariotes*, Ἰσκαριώτης. Id eſt ἀπὸ τοῦ Καριώτου, *Cariothitæ*, vt habet vetuſtiſſimus meus codex, prout alibi etiam annotauimus.

7 *Funerationis*, τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Vulg. *Sepulturæ*. Vide Mat. 26.12. ¶*Seruauit*, τετήρηκεν. Vulg. *Vt ſeruet*, ἵνα τηρήσῃ, ſicut in vno codice ſcriptū inuenimus. Ita etiam legit Nōnus. Dicitur autem ſeruaſſe in diem ſepulturæ Maria vnguentum quod tunc effuderat, quaſi paulo pòſt moriturum & ſepeliendum preſagiens, quod tum ex illo ſacerdotum edicto, tum ex ipſius Chriſti habitis ea de re ſermonibus cognouerat. niſi exiſtimare malimus Mariam quidem de morte & ſepultura nihil tunc cogitaſſe, ſed Chriſtū teſtari temere factum iſtud non eſſe factum, ſed Dei prouidentia ipſis proponi proximæ ipſius ſepulturæ prænuntium ſpectaculum. Ridiculè verò hæc hiſtoria confunditur à nonnullis cum eo quod narratur Luc.7. & hac occaſione Mariam Lazari ſororem cum illa peccatrice & cum Magdalena confuderunt.

8 *Habebitis*, ἔχετε. Vide Matthæum. 26. verſu 11, & infrà, 16. verſu 10. Alludit autem Dominus ad locum Deut. 15.11.

16 Preſti-

15 Μὴ φοβοῦ θύγατερ Σιών. ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται, καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου.

16 Ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶτον· ἀλλ᾽ ὅτε ἐδοξάσθη ὁ Ἰησοῦς, τότε ἐμνήσθησαν ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ᾽ αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ.

17 Ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ᾽ αὐτοῦ ὅτι τὸν Λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

18 Διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσε τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον.

19 Οἱ οὖν Φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἴδε, ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν.

20 Ἦσαν δέ τινες Ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ·

21 Οὗτοι οὖν προσῆλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτόν, λέγοντες, Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν.

22 Ἔρχεται Φίλιππος καὶ λέγει τῷ Ἀνδρέᾳ· καὶ πάλιν Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ Ἰησοῦ.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων, Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

24 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν, ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.

25 Ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.

26 Ἐὰν ἐμοὶ διακονῇ τις, ἐμοὶ ἀκολουθείτω· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται. καὶ ἐάν τις ἐμοὶ διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.

27 Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται· καὶ τί εἴπω; Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην.

15 ‖Ne time filia Sion: ecce, Rex ille tuus venit, ſedens ſuper pullum aſinæ.

16 Hæc autem non cognouerũt diſcipuli eius primò: ſed quum glorificatus eſſet Ieſus, tunc recordati ſunt hæc eſſe ſcripta de eo, & ſeſe hæc illi præſtitiſſe.

17 Teſtabatur verò turba quæ erat cum eo, quòd Lazarum vocaſſet è monumento, & excitaſſet eum à mortuis.

18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidiſſe hoc ſignum.

19 Phariſæi ergo dixerunt inter ſe, Videtis nos nihil proficere? ecce, mundus eũ ſequutus eſt.

20 Erant autem quidam Græci ex iis qui aſcendunt vt adorent in feſto.

21 Iſti ergo venerunt ad Philippum qui *erat* à Bethſaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes, Domine, vellemus Ieſum videre.

22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rurſum & Philippus dicunt Ieſu.

23 Ieſus autem reſpõdit eis, dicens, Venit tempus illud quo glorificetur Filius hominis.

24 Amen amen dico vobis, niſi granum frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipſum ſolum manet: ſi verò mortuum fuerit, multum fructum adfert.

25 ‖Qui amat animã ſuam, perdet eam: & qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodiet eam.

26 Siquis mihi miniſtrat, me ſequatur: & vbi ego fuero, illic & miniſter meus erit. & ſiquis mihi miniſtrauerit, honorabit eum Pater.

27 Nunc anima mea turbata eſt: & quid dicam? Pater, libera me ab hac hora: ſed propterea veni in horam hanc.

15 *Noli timere filia Sion: ecce, rex tuus venit, ſedẽs ſuper pullum aſinæ.* Zach. 9. 9

16 *Hæc non cognouerunt diſcipuli eius primùm: ſed quando glorificatus eſt Ieſus, tũc recordati ſunt quia hæc erant ſcripta de eo, & hæc fecerunt ei.*

17 *Teſtimonium ergo perhibebat turba quæ erat cũ eo quando Lazarum vocauit de monumento, & ſuſcitauit eum à mortuis.*

18 *Propterea & obuiã venit ei turba, quia audierunt eum feciſſe hoc ſignũ.*

19 *Phariſæi ergo dixerunt ad ſemetipſos, Videtis quia nihil proficimus? ecce mundus totus poſt eum abijt.*

20 *Erant autem quidam Gentiles ex his qui aſcenderant vt adorarẽt in die feſto:*

21 *Hi ergo acceſſerunt ad Philippum qui erat à Bethſaida Galilææ, & rogabant eum, dicentes, Domine, volumus Ieſum videre.*

22 *Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rurſum & Philippus dixerunt Ieſu.*

23 *Ieſus autem reſpondit eis, dicens, Venit hora vt clarificetur Filius hominis.*

24 *Amen amẽ dico vobis, niſi granũ frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipſum ſolum manet: ſi autem mortuum fuerit, multum fructum adfert.*

25 *Qui amat animam ſuã, perdet eam: & qui odit animã ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodiet.* Mat. 10. 39. & 16. 25 mar. 8. 35. luc. 9 24, & 17. 33

26 *Siquis mihi miniſtrat, me ſequatur: & vbi ſum ego, illic & miniſter meus erit. Siquis mihi miniſtrauerit, honorificabit eũ Pater meus.*

27 *Nunc anima mea turbata eſt: & quid dicam? Pater, ſaluifica me ex hac hora, ſed propterea veni in horam hanc.*

---

16 *Præſtitiſſe*, ἐποίησαν: id eſt ἐτέλεσαν, vt vertit Nonnus. Poteſt autem hoc referri vel ad diſcipulos, qui quum hunc aſinum adduxiſſent Domino, (vt alij Euangeliſtæ narrant) meritò poſtea cognouerunt ſe, quum nihil tale cogitarent, Deo operam hanc præſtitiſſe, vt vaticinium illud impleretur: vel ad turbam, quæ aduenientem Chriſtum ita honorificè excepit vt Propheta prædixerat.

17 *Quòd Lazarũ vocaſſet*, ὅτι Λάζαρον ἐφώνησεν. Scio in pleriſque codicibus legi, ὅτε Λάζαρον ἐφώνησεν: id eſt, quãdo Lazarum vocarat: ſed quia μαρτυρεῖν raro ita poſitum inuenio vt nihil prorſus habeat quod cohæreat, & planior eſt ſententia ſi ὅτι legas: non dubitauimus ita ſcribere & interpretari, partim duorum vetuſtorum codicum, partim etiam Nonni auctoritate adducti

19 *Mundus*, ὁ κόσμος. ὑπερβολικῶς, vt vulgo dicimus, *Le monde va apres luy*. Nam etiam Syrus interpres, Vulgata & Nonnus addunt ὅλος, id eſt totus. ¶ *Eum ſequutus eſt*, ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν. Id eſt, ei vt doctori ſeſe addixit, eum aſſectatus. Vulg. ad verbum, *Poſt eum abijt*.

20 *Qui aſcendunt*, τῶν ἀναβαινόντων. Id *aſcendere ſolent*. vel *aſcendere ſolebant*, Si Iohannes hæc ſcripſit euerſo iam templo. Poſſunt autem Grecorũ nomine intelligi vel ipſi prophani & incircunciſi, de quibus ipſe Solomon 1. Reg. 8, 4. vel proſelyti. Vulg. *Qui aſcenderant*, τῶν ἀναβάντων.

21 *Vellemus*, θέλομεν. Vide Mar. 10, 35. ¶ *Videre*, ἰδεῖν. Id eſt, priuatim conuenire. Nam alioqui præſentem illum conſpiciebant.

26 *Et erit*, καὶ ἔσται. Alij conuertunt, *Et eſto*, vt futurum, Hebræorum more, poſitum ſit pro imperandi modo, & ita explicetur quid ſit, Dominum ſequi: nempe vbicunque fuerit, illic eum comitari. Etſi autem hæc ſententia vera eſt & optimè conuenit, tamen quia paulo antè non ſcriptum eſt ἀκολουθήσει, ſed ἀκολουθείτω, videtur nõ preceptum ſed promiſſio præcepto adiuncta. ¶ *Et ſiquis*, καὶ ἐάν τις.

Vulgata & Eraſmus, *Siquis.* Atqui in omnibus vetuſtis codicibus additur καὶ, & apparet hoc eſſe additum vt explicetur præcedens promiſſio.

* 27 *Turbata eſt,* τετάρακται. Vide ſuprà, 11. v. 33. Cauſa verò huius longè maximæ & ſummè horrendæ conturbationis in Chriſti mente, fuit iræ diuinæ proximæ ſenſus, quo nihil terribilius cogitari poteſt. Scitè verò Auguſtinus, *Chriſti,* inquit, *perturbatio nos tranquillat, & infirmitas firmat.*

	Πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα. Ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω.	28	Pater, glorifica nomen tuum. Venit ergo ∵vox è cælo, *dicens,* Et glorificaui, & rurſus glorificabo.	28	*Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cælo, Et clarificaui, & iterum clarificabo.*
	Ὁ οὖν ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βροντὴν γεγονέναι. Ἄλλοι ἔλεγον, Ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν.	29	Turba ergo quæ adſtabat & audierat, dicebat tonitru eſſe factum. Alij dicebant, Angelus ei loquutus eſt.	29	*Turba ergo quæ ſtabat & audierat, dicebat tonitruum eſſe factum. Alij dicebant, Angelus ei loquutus eſt.*
	Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Οὐ δι᾽ ἐμὲ αὕτη ἡ φωνὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι᾽ ὑμᾶς.	30	Reſpondit Ieſus & dixit, Non propter me hæc vox extitit, ſed propter vos.	30	*Reſpondit Ieſus & dixit, Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos.*
	Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω.	31	Nunc damnatio adeſt mundi huius: nunc princeps mundi huius ∵eiicietur foras.	31	*Nunc iudicium eſt mũdi: nunc princeps huius mundi eijcietur foras.*
	Κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.	32	Et ego ſi ∵ſublatus fuero è terra, ∵omnes traham ad meipſum.	32	*Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.*
	(Τοῦτο δὲ ἔλεγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν)	33	(Hoc autem dicebat, ſignificans qua morte futurum erat vt moreretur)	33	*(Hoc autem dicebat ſignificans qua morte eſſet moriturus)*
Pſal. 88. 37. & 109. 4. & 116. 2 eſa. 40. 8. ezech. 37. 25.	Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος, Ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ νόμου ὅτι ὁ Χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ πῶς σὺ λέγεις ὅτι δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;	34	Reſpondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, ‖Chriſtũ ∵manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis eſt iſte Filius hominis?	34	*Reſpōdit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, quia Chriſtus manet in æternũ: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filiũ hominis? quis eſt iſte Filius hominis?*
Supra, 1. 9	Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ᾽ ὑμῶν ἐστὶ περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει.	35	Dixit igitur eis Ieſus, ∵Adhuc paruo tempore ‖lux vobiſcũ eſt: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendant. nam qui ambulat in tenebris, neſcit quò vadat.	35	*Dixit ergo eis Ieſus, Adhuc modicum, lumẽ in vobis eſt: ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant. & qui ambulat in tenebris, neſcit quò vadat.*
	Ἕως τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ᾽ αὐτῶν.	36	Dum lucem habetis, credite in lucem, vt ∵filij lucis fiatis. Hęc loquutus eſt Ieſus: & quum abiiſſet, ∵occultauit ſe ab eis.	36	*Dum lucẽ habetis, credite in lucem, vt filij lucis ſitis. Hæc locutus eſt Ieſus, & abijt, & abſcondit ſe ab eis.*
	Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν·	37	Quum autem tot ſigna coram eis edidiſſet, non credebant in eum:	37	*Quum autem tanta ſigna feciſſet coram eis, non credebant in eum:*

---

28 *Vox è cælo [dicens,]* φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Sic apud Hebræos ſæpe ſubauditur לאמור [*lemor,*] vt annotauimus Mar. 10. 33. Sic autem loquitur Matth. 17. 5. Sed pro ὄνομά σου nomen tuum, in vno codice ſcribitur ὄνομά μου, nomẽ meũ.

* 31 *Eiicietur foras,* ἐκβληθήσεται ἔξω. Id eſt, deturbabitur ex illa ſua tyrannide, quæ tot gentes ſibi ſubiecit, promulgato videlicet per orbem terrarum Euangelio. Hûc enim reſpicit tota hæc hiſtoria, cui occaſionẽ præbuit illa Græcorum petitio, quos tamen non videtur Chriſtus ad priuatum colloquium admiſiſſe, quòd nondum tempus illorum vocationi deſtinatum adueniſſet.

32 *Sublatus fuero è terra,* ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς. Vulgata & Eraſmus, *Exaltatus fuero è terra.* Atqui quum ex hac oratione naſcatur ſequens Iudęorum obiectio, neceſſe eſt exiſtimemus Chriſtum in ſuo idiomate verbum ambiguæ ſignificationis vſurpaſſe, quo ſignificetur aliquid tum attolli, tum etiam è medio auferri. Nam alioquin neque Iudæis occaſio data eſſet iſta obiiciendi, neque etiam Chriſtus tam commodè videri poſſit mortem ſuam ſignificaſſe. Puto autem id omnino eſſe quod Latini dicunt Tollere: Græci autem magis propriè αἴρειν quàm ὑψοῦν: Hebræi vel רום [*rum*] (quod etiam declarat Separare & eximere, vt Exod. 29. 27, vnde oblationem תרומה [*terumah,*] Chaldæus Paraphraſtes exponit אפרשות [*aphraſchuth,*] id eſt ſeparationem.) vel potius עלה [*halah,*] quod reſpondet quidẽ verbo ἀναβαίνειν, ſed in Niphal accipitur pro ἐπαίρεσθαι & ὑψοῦσθαι, vt Gręca editio habet Pſal. 47. 10, & 97. 9. Sic factum eſt vt eleganti tranſlatione vſurpetur pro Tolli è medio, vt Iob. 5. 26. vbi etiam de morte agitur: & pro euaneſcere, fumi ac vaporis inſtar, qui Hebræis dicitur aſcendere è terra, vt Zach. 14. c. 13. quem locum Latini interpretes non rectè expreſſerũt: atque adeo pro Penitus deleri & excindi, vt Nahum 2. 7. pro eo quod in Hebræo legitur העלתה [*hobalatha*] doctiſſimus Hebræorum habet נכרתה [*nichretha,*] id eſt deletum & exciſum eſt. ¶ *Omnes,* πάντας, ſiue quoſuis, id eſt non ſolos Iudæos, vt rectè explicant Chryſoſtomus & Theophylactus. Vulgata, *Omnia,* id eſt πάντα, vt ſcribitur in vetuſtiſſimo meo codice, & legit quoque Auguſtinus. In Græcis verò reliquis noſtris exemplaribus ſcribitur πάντας.

34 *Manere in æternum,* μένει εἰς αἰῶνα: id eſt עמד [*hamad,*] vel קון [*kun:*] quæ quum opponantur verbo ὑψωθῆναι, apparet, quod modò dixi, ὑψοῦσθαι hîc reſpondere verbo עלה [*halah.*] quod acceperint Iudæi tranſlatitia ſignificatione pro euaneſcere & tolli è medio.

35 *Adhuc paruo tempore,* ἔτι μικρὸν χρόνον. Vulgata, *Adhuc modicum,* ἔτι μικρὸν, ita vt non exprimatur χρόνον, ſed ſubaudiatur, aut potius μικρὸν degeneret in aduerbium, vt infrà, 13. 33. Quia verò idem interpres conuertit τὸ φῶς neutro genere, quidam per imprudentiam hæc coniunxerunt, perinde acſi dicat Dominus, adhuc puſillum luminis in ipſis ſupereſſe: in quo errore verſatur etiam Auguſtinus.

Atqui

Atqui (vt rectè Eraſmus obſeruat) hoc ſenſu dicendum fuerat non μικρὸν τὸ φῶς, ſed μικρὸν φῶς. Præbuit autem illud quoque errandi occaſionem quod μεθ' ὑμῶν, i. vobiſcum, vertit In vobis, pro Inter vos. Legit enim ἐν ὑμῖν, vt etiam ſcriptũ inuenimus in tribus exemplaribus. Tanti eſt momenti, ad verum eruendum ſenſum, vel vnius particulæ obſeruatio.

36 *Filij lucis*, υἱοὶ φωτός: i. Lucis participes, ex Hebræorum idiotiſmo, de quo diximus Luc.16.8. ¶*Occultauit ſe*, ἐκρύβη. Paſſiua vox reciproca ſignificatione, vt aliquando coniugatio Niphal apud Hebræos accipitur. Vide 1.Cor. 7.10.& 15.vt mox verſ.40. ἐπιστραφῶσι. *

Ἵνα ὁ λόγος Ἠσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;	38	Vt ſermo Eſaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, ‖Domine, quis credidit ∴ ſermoni noſtro, & ∴ brachium Domini cui retectum eſt?	38	*Vt ſermo Eſaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, Domine, quis credidit auditui noſtro, & brachium Domini cui reuelatum eſt?*	Eſa. 53.1 rom.10.16
Διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἠσαΐας,	39	Propterea ∴ non poterãt credere, quia iterum dixit Eſaias,	39	*Propterea non poterãt credere, quia iterum dixit Eſaias,*	
Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν· ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστραφῶσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.	40	‖Excæcauit oculos eorum, & ∴ obdurauit corda eorum: ne videant oculis, & intelligant corde, & ∴ ſeſe conuertant, & ſanem eos.	40	*Excæcauit oculos eorũ, & indurauit cor eorum: vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & ſanem eos.*	Eſa.6.9 mat.13.14 mar. 4.12 luc.8.10 act. 28.26 rom 11.8
Ταῦτα εἶπεν Ἠσαΐας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ.	41	Hæc dixit Eſaias, quando vidit gloriam eius, & loquutus eſt de eo.	41	*Hæc dixit Eſaias quando vidit gloriam eius, & loquutus eſt de eo.*	
Ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν· ἀλλὰ διὰ τοὺς Φαρισαίους οὐχ ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται.	42	Veruntamen etiam ∴ ex primoribus multi crediderunt in eum: ſed propter Phariſæos *hoc* non profitebantur, ne ſynagoga mouerentur.	42	*Veruntamẽ & ex principibus multi crediderunt in eum: ſed propter Phariſæos non confitebantur, vt è ſynagoga non eijcerentur.*	
Ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.	43	‖Dilexerunt enim gloriam hominum ∴ potius quàm gloriam Dei.	43	*Dilexerunt enim gloriã hominum magis quàm gloriam Dei.*	Supr.5.44
Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε, καὶ εἶπεν, Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ, ἀλλ᾽ εἰς τὸν πέμψαντά με.	44	Ieſus autẽ clamauit & dixit, Qui credit in me, ∴ nõ credit in me, ſed in eum qui miſit me.	44	*Ieſus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, ſed in eum qui miſit me.*	
Καὶ ὁ θεωρῶν ἐμέ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με.	45	Et qui conſpicit me, conſpicit eum qui miſit me.	45	*Et qui videt me, videt eum qui miſit me.*	
Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνῃ.	46	‖Ego ∴ lux in mundum veni, vt quiſquis credit in me, in tenebris non maneat.	46	*Ego lux in mundum veni, vt omnis qui credit in me, in tenebris non maneat.*	Sup. 3.19, & 9.39
Καὶ ἐάν τις μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ᾽ ἵνα σώσω τὸν κόσμον.	47	‖Siquis autem audierit verba mea, & non crediderit, ego non ∴ damno ipſum. Non enim veni vt damnem mũdum, ſed vt ſeruem mundum.	47	*Et ſiquis audierit verba mea, & non cuſtodierit, ego non iudico eum. Non enim veni vt iudicẽ mundum, ſed vt ſaluificem mundum.*	Suprà.3.17
Ὁ ἀθετῶν ἐμέ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν· ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.	48	Qui reiicit me, nec recipit verba mea, habet qui condemnet ipſum: ‖ſermo quem loquutus ſum, ille damnabit eum vltimo illo die.	48	*Qui ſpernit me, & non accipit verba mea, habet qui iudicet eum: ſermo quem loquutus ſum, ille iudicabit eum in nouiſſimo die.*	Mar. 16.26
Ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα·	49	Quia ego ex meipſo non ſum	49	*Quia ego ex meipſo non*	

---

38 *Sermoni noſtro*, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vide Rom.10.16. ¶*Brachiũ Domini*, ὁ βραχίων Κυρίου. Brachiũ autẽ vocat Euãgelium, quod eſt potentia Dei in ſalutem omni credenti, vt definit Apoſt. Rom 1. 16. Hanc expoſitionem id cõfirmat quòd plerunque ſoleat pars poſterior vnius verſiculi apud Hebræos alteram explicare: facta autẽ fuerat mentio τῆς ἀκοῆς, i. Verbi annuntiati, quod illis eſt opertum qui pereunt, vt ait idem Paulus 2.Corinth.4 3. Deinde Brachij nomine apud Hebræos notum eſt vim ac robur declarari, ſicut annotauimus Luc.1.51. Non eſt igitur brachium Domini retectum iis quorum Dominus cor non aperuit, vt credant annuntiato Euangelio, Act.16.14.

39 *Non poterant*, οὐκ ἠδύναντο: i. noluerũt, inquit Theophylactus, ex Chryſoſtomo: quem norunt omnes pij plus æquo ſuum illud αὐτεξούσιον extollere ſolere. Et tamen, ſi rem ipſam ſpectes, verum eſt reprobos idcirco non credere quia credere nolunt. Atque adeo hæc eſt propinqua ac propria incredulitatis ipſorũ cauſa: ſed altius conſcendit Euangeliſta, quum iſtos dicit credere non potuiſſe. Nam ſicut credere nolunt reprobi, ita certum eſt non poſſe velle credere, quia tenebræ in quibus nati ſunt, lucẽ comprehendere non poſſunt: *Deus autem* (inquit Paulus) *quos vult miſeratur, & quos vult indurat.* Mira autem eſt hominum arrogantia, qui rogant cur Deus aliquos induret quum potius mirari debuerint, tantam ipſius eſſe bonitatem vt aliquos non induret.

40 *Obdurauit cor eorum*, πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν. Vulgata, *Excæcauit*, πώρωσιν & πήρωσιν ſuo more confundens, vt diximus Mar.3.5. ¶*Seſe cõuertãt*, ἐπιστραφῶσι. Vide Act.3.26. *

42 *Ex primoribus*, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc.23.35.

43 *Potius quàm*, μᾶλλον ἤπερ. Vulg & Eraſm. *Magis quàm.* Vide Luc.18.14, & ſuprà, 3.19.

44 *Non credit in me*, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ. Particula negans hoc loco nihil remouet, ſed corrigit potius, vt diximus Marci 9.37.

46 *Lux*, φῶς. Vel per appoſitionem iſtud accipi poteſt, vt ſuprà, 1.8. vel à parte poſteriore cõſtrui cum verbo ἐλήλυθα hoc ſenſu. *Ego veni in mundum Lux*, id eſt, vt ipſi lux eſſem. *

47 *Damno*, κρίνω. Vulg.& Eraſ. *Iudico*, Vide ſuprà, 3.17.

ἀλλ' ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἴπω καὶ τί λαλήσω.

50 Καὶ οἶδα ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ζωὴ αἰώνιός ἐστι· ἃ οὖν λαλῶ ἐγὼ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατὴρ, οὕτω λαλῶ.

Κεφάλαιον ιγ.

Matt 26.2
mar. 14.1
luc 22.1

1 ΠΡὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.

2 Καὶ δείπνου γενομένου, (τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος, Ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν παραδῷ)

3 Εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει·

4 Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια· καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν.

5 Εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα· καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος.

6 Ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον· καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος, Κύριε σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;

7 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὃ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνώσῃ δὲ μετὰ ταῦτα.

8 Λέγει αὐτῷ Πέτρος, Οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ.

9 Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλήν.

10 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος· καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες.

Infrà, 15.3

loquutus: ſed qui miſit me Pater, ipſe mihi mãdauit quid dicam & quid loquar.

50 Et ſcio mandatum eius vitam æternam eſſe. quæ igitur ego loquor, prout dixit mihi Pater, ita loquor.

CAP. XIII.

1 ANte feſtum autẽ Paſchæ, ſciens Ieſus veniſſe horam ipſius vt tranſiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexiſſet ſuos illos qui erant in mundo, vſque ad finem dilexit eos.

2 Et cœna peracta, (quum diabolus iam immiſiſſet in cor Iudæ *filij* Simonis, Iſcariotæ, vt proderet eum)

3 Sciens Ieſus Patrem omnia dediſſe ſibi in manus, & ſe à Deo prodiiſſe, & ad Deũ abire:

4 Surgit à cœna, & deponit pallium: acceptóque linteo, præcinxit ſe.

5 Deinde immiſit aquã in peluim, & cœpit lauare pedes diſcipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

6 Venit ergo ad Simonem Petrum: qui dixit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?

7 Reſpondit Ieſus & dixit ei, Quod ego facio, tu neſcis nunc, cognoſces autem poſtea.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Reſpondit ei Ieſus, Niſi lauero te, nihil mecum habebis commune.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non ſolùm pedes meos, ſed etiam manus & caput.

10 Dicit ei Ieſus, Ei qui lotus eſt, non opus eſt niſi vt pedes lauet, ſed eſt purus totus: ‖ & vos puri eſtis, ſed non omnes.

ſum loquutus: ſed qui miſit me Pater, ipſe mihi mãdatum dedit quid dicam, & quid loquar.

50 *Et ſcio quia mãdatum eius vita æterna eſt. quæ ergo ego loquor, ſicut dixit mihi Pater, ſic loquor.*

CAP. XIII.

1 *ANte diem autem feſtum Paſchæ, ſciens Ieſus quia venit hora eius vt tranſeat ex hoc mũdo ad Patrem, quum dilexiſſet ſuos qui erant in mundo, in finẽ dilexit eos.*

2 *Et cæna facta, (quum diabolus iam immiſiſſet in cor vt traderet eum Iudas Simonis, Iſcariotes)*

3 *Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, & quia à Deo exiuit & ad Deum vadit.*

4 *Surgit à cæna & ponit veſtimenta ſua, & quum accepiſſet linteum, præcinxit ſe.*

5 *Deinde mittit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes diſcipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.*

6 *Venit ergo ad Simonẽ Petrũ: & dicit ei Petrus, Domine, tu mihi lauas pedes?*

7 *Reſpõdit Ieſus & dixit ei, Quod ego facio, tu neſcis modò, ſcies autẽ poſtea.*

8 *Dicit ei Petrus, Nõ lauabis mihi pedes in æternum. Reſpondit ei Ieſus, Si non lauero te, non habes partem mecum.*

9 *Dicit ei Simon Petrus, Domine, non tantùm pedes meos, ſed & manus & caput.*

10 *Dicit ei Ieſus, Qui lotus eſt, non indiget niſi vt pedes lauet, ſed eſt mundus totus: & vos mundi eſtis, ſed non omnes.*

IN CAPVT XIII.

* 1 *Ante feſtum,* πρὸ τῆς ἑορτῆς. Atqui hic ipſe dies Matth. 26,17. & Mar. 14,12. & Luc. 22,7. Vocatur dies Azymorũ. qua de re vide Matth. 26,17.

2 *Cœna peracta,* δείπνου γενομένου. Eraſm *Quum cœna fieret,* δείπνου γινομένου. Sed in vetuſtis codicibus omnibus, vno dũtaxat excepto, & in Theophylacto Romano, ſummo conſenſu legitur γενομένου. Et quũ mox ſequatur verſu. 4, Chriſtum ſurrexiſſe è cœna, omnino legendum eſt γενομένου, ſignificatione aoriſti ſecundi. Sic tamen vt menſa nondum eſſet remota, quum poſtea dicatur Chriſtus rurſus diſcubuiſſe, & mentio quoquẽ fiat intinctæ offulæ, ita vt ſacra demum Chriſtianæ cœnæ inſtitutione finitum ſit totum iſtud Chriſti ante ipſius mortem conuiuium: cuius inſtitutionis præterita narratione Iohannes, ab aliis Euangeliſtis luculenter expoſitæ, ſanctiſſimos illos ſermones, & vtramque illam Cœnæ legalis actionem copioſiſſimè exponit. Vide Matth. 26.20. ¶ *Iudæ [filij] Simonis,* Ἰούδα Σίμωνος. Vulg. & Eraſ. *Iudæ Simonis.* Atqui perinde vertendum fuiſſe hunc locum acſi ſcriptum eſſet Ἰούδα τοῦ Σίμωνος, ſub. υἱοῦ, quod à Syro interprete exprimitur, & non Iudam ipſum, ſed ipſius patrem fuiſſe Simonem vocatum, apparet ex eodem hoc noſtro Euangeliſta, ſuprà, 6.71, & 12.4. & infrà, verſu 26.

4 *Surgit à cœna,* ἐγείρεται ἀπὸ δείπνου. Sic poſtulabat ritus Cœnæ paſchalis, vt diximus Matth. 26,20. ¶ *Pallium,* τὰ ἱμάτια. Summas veſtes hoc nomine declarari, alibi oſtẽdimus. Itaq; veſtimẽti nomẽ nimiũ latè patet, nequis ſomniet Dominũ nudo corpore ſuis diſcipulis pedes abluiſſe.

8 *Nihil mecũ habebis cõmune,* οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. Vulg. & Eraſmus ad verbum, *Non habes partem mecum,* id eſt אין לך חלק בי [*en lach chelek bi.*] Sic enim loquuntur Hebræi, pro eo quod Latinè dicas, Nihil tibi poſthac negotij mecum erit, renuntio tibi omnem amicitiam ac coniunctionem, vt 1. Reg. 12. 16, quo modo & nos in vernaculo noſtro ſermone dicimus, *Auoir à partir auec quelqu'vn.*

10 *Totus,* ὅλος. Exceptis videlicet pedibus, donec eos etiã lauerit: quæ ſententia quum ſit planiſſima, & nihil abſurdi habeat neque in re ipſa, neque in loquendi formula, mirũ eſt quendam hic potuiſſe inuenire nodũ in ſcirpo, & vt eũ expediat, omnibus omniũ interpretationibus, quaſi in plena luce cæcutierint, repudiatis, cõminiſci Chriſtum hic de ſe in tertia perſona agere, qui quum ſit mundus totus nullo

indigeat à quo abluatur,ſed aliorum pedes abluat,quod exemplum iubeat Chriſtianos omnes imitari,ac præſertim quo excellentioribus donis aliquis eſt præditus, eò magis de abluendis infirmorum fratrum ſordibus cogitare. Ego verò aſſentior quidem huic doctrinæ, explicationi verò nequaquam. Ipſa ſiquidem conſtructio declarat vnã eandémque perſonam dici lotam, quæ tamen neceſſe habeat pedes lauare, non alterius ſed ſuos, (vt rectè Syrus interpres reciprocum expreſſit) totus alioquin mundus quia lotus: quod Chriſto certè non conuenit, vt qui ſordidatus nũquam fuerit,ac proinde ablutus dici non poſſit. Eſt igitur hæc ſimilitudo petita ex balneorũ more in quibus qui lauant,poſt frictiones & ſudoris ablutiones,cætero corpore mundi,vltimos pedes in quos, nimirum, vt partes infimas,reliquę ſordes defluxerunt,ſtudioſè tandem abluunt. Triplex eſt autem huius ſimilitudinis ſcopus Chriſto propoſitus. Vnus reſpiciens eam labem qua cœtus ille ſelectiſſimorũ diſcipulorum à Iuda proditore aſpergebatur, quam abſterſurum ſeſe Chriſtus hoc ſymbolo teſtabatur: Alter, vt quãtum adhuc puritati ſuæ deeſſet, & à quo petendum eſſet augendæ puritatis beneficium cognoſcerent: Tertius denique vt quorſum eſſent Apoſtoli deſignãdi,aliorum videlicet purgandis ſordibus, ſuo tempore intelligerent: quò reſpiciens Paulus, dicit ſe factum eſſe omnibus omnia. ¶ *Et vos*, καὶ ὑμεῖς. Syrus interpres addit כלכון [*culcun*] *toti*, ſed repugnante omnium Græcorũ codicum fide,niſi id intelligatur,addita rurſus abluendorum pedum exceptione,vt in proximè antecedentibus.

11 Ἤδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν· διὰ τοῦτο εἶπεν, Οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε.

12 Ὅτε οὖν ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἀναπεσὼν πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς, Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν;

13 Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, Ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ.

14 Εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας.

15 Ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε.

16 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν.

17 Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.

18 Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ.

19 Ἀπ' ἄρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι.

20 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων, λαμβάνει τὸν πέμψαντά με.

21 Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρτύρησε, καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

11 Norat enim eum qui ipſum prodebat: propterea dixit, Non eſtis puri omnes.

12 Poſtquam ergo lauiſſet pedes eorũ, & palliũ ſuum recepiſſet, rurſum diſcumbẽs, dixit eis, Intelligitis quid fecerim vobis?

13 Vos me vocatis, ¨Pręceptor ac domine:& rectè dicitis:sũ enim.

14 Itaque ſi ego laui pedes veſtros Dominus & præceptor, vos quoque debetis alij aliorũ pedes lauare.

15 Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis.

16 ‖Amen amen dico vobis, Seruus non eſt maior Domino ſuo, neque ¨legatus maior eo qui ipſum miſit.

17 Si hæc noueritis, beati eritis ſi ea feceritis.

18 Nõ de omnibus vobis loquor: ego ſcio quos elegerim: ¨ſed *oportet* vt impleatur Scriptura, ‖Qui edit mecum panẽ, ſuſtulit aduerſum me calcem ſuum.

19 ¨Iam nunc dico vobis priuſquam fiat,vt quum factum fuerit,credatis me *eum* eſſe.

20 ‖Amen amẽ dico vobis, ¨quãdo aliquẽ miſero, quiſquis *eum* recipit,me recipit: qui verò me recipit, recipit eũ qui me miſit.

21 Quum hęc dixiſſet Ieſus, ¨turbatus eſt ſpiritu, ¨& teſtatus eſt, dixítque, Amen amen dico vobis,vnus ex vobis prodet me.

11 *Sciebat enim quiſnam eſſet qui traderet eum: propterea dixit, Non eſtis mundi omnes.*

12 *Poſtquam ergo lauit pedes eorum, & accepit veſtimenta ſua, quum recubuiſſet iterum, dixit eis, Scitis quid fecerim vobis?*

13 *Vos vocatis me, Magiſter & domine: & bene dicitis: ſum etenim.*

14 *Si ergo ego laui pedes veſtros, dominus & magiſter, & vos debetis alter alterius lauare pedes.*

15 *Exemplum enim dedi vobis, vt, quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis.*

16 *Amen amen dico vobis, Non eſt ſeruus maior domino ſuo, neque apoſtolus maior eſt eo qui miſit illum.*

Inf.15.20
mat 10.24
luc. 6.40

17 *Si hæc ſcitis,beati eritis ſi feceritis ea.*

18 *Non de omnibus vobis dico: ego ſcio quos elegerim: ſed vt adimpleatur Scriptura, Qui manducat mecum panẽ, leuauit contra me calcaneum ſuum.*

Pſal.40.10

19 *Amodo dico vobis priuſquã fiat, vt quũ factũ fuerit, credatis quia ego ſũ.*

20 *Amen amen dico vobis, qui accipit ſi quem miſero, me accipit: qui autem me accipit, accipit eum qui me miſit.*

Matth.10.40
luc.10.16

21 *Quum autem dixiſſet Ieſus, turbatus eſt ſpiritu, & proteſtatus eſt, & dixit, Amen amen dico vobis quia vnus ex vobis tradet me.*

---

13 *Præceptor ac domine*, ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος. Eraſmus, *Magiſtrum ac dominum.* Nam illa non conueniunt, inquit, niſi præſenti: ſic autem Ieſum diſcipuli etiam abſentem appellabant, vt infrà 21.7. Id ego verò fateor: ſed additum verbum φωνεῖν indicat hęc accipienda de communi ſermone, quo ſolebat præſens à diſcipulis compellari. Sũt autem illa poſita πτωτικῶς (vt loquuntur grammatici) & rectus pro vocandi caſu vſurpatus eſt: quam enallagen alibi expoſuimus. niſi cum Epiphanio legere malimus, ἐμὲ λέγετε κύριον καὶ διδάσκαλον. Sic enim ille hunc locum citat κατὰ τῶν Ἐβιωναίων.

16 *Legatus*, ἀπόστολος. Alibi ſeruauimus apoſtoli nomen: hîc verò quum generalis ſit ſententia, Eraſmus meritò aliud vocabulum quæſiuit.

18 *Sed* [*oportet*] *vt impleatur*, ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ. De hac ellipſi diximus Mar.4.22,& 9.12,& 14.49,& ſuprà,9.3. Simile etiam occurrit exemplum 1.Iohan.2.19. Poteſt tamen, fateor, ἵνα conſtrui cum verbo ἐπῆρεν, quod ſequitur. Sed quũ illius ellipſis tot occurrant exempla, malui ſine traiectione iſta interpretari.

19 *Iam nunc*, ἀπ' ἄρτι. Hebr. מעתה [*mehattah*,] quod plerunque ſignificat Deinceps: hîc verò id declarat pro quo dicimus vernaculo ſermone *dés maintenant*, vt infrà,14.7.

20 *Quãdo aliquem miſero, quiſquis* [*eum*] *recipit*, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω. Hîc occurrit manifeſtum traiectionis exemplũ, vt rurſum paulo pòſt, verſu 29, & c.15.10. quo poteſt optimè confirmari interpretatio quam attulimus ſuprà,8.25. Eraſmus pro ἐάν τινα conuertit *quemcunque*, id eſt ὅντινα ἄν. Sed præſtat accipere ἐὰν pro ὅταν, vt infrà,14.3.

21 *Turbatus eſt*, ἐταράχθη. Vide ſuprà,11.33. ¶ *Et teſtatus eſt*, καὶ ἐμαρτύρησε, id eſt palàm ac cum aſſeueratione loquutus eſt. Idem enim hîc declarat μαρτυρεῖν atque διαῤῥήδην λέγειν, ſiue ὁμολογεῖν. quod etiã annotauimus Luc.4.22.

Mat. 26.21 mar. 14.18 luc. 22.21

22 Ἔβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταὶ, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει.

23 Ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς.

24 Νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει.

25 Ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ, λέγει αὐτῷ, Κύριε, τίς ἐστιν;

26 Ἀποκρίνεται ὁ Ἰησοῦς, Ἐκεῖνός ἐστιν ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. Καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον δίδωσιν Ἰούδᾳ Σίμωνος Ἰσκαριώτῃ.

27 Καὶ μετὰ τὸ ψωμίον, τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον.

28 Τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ.

29 Τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν ὁ Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτὴν, ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ.

30 Λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, εὐθέως ἐξῆλθεν. ἦν δὲ νύξ.

31 Ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησοῦς, Νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ.

32 Εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εὐθὺς δοξάσει αὐτόν.

Suprà, 7. 34

33 Τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι· ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, Ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν· καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι.

Infrà, 15.18 leui. 19.18 mar. 12.39 Iohā. 4. 21

34 Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

35 Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

22 ‖ Diſcipuli ergo aſpiciebant alij ad alios, dubitantes de quo diceret.

23 Erat autem quidam ex diſcipulis Ieſu recumbens ∴in ſinu ipſius, *nimirum* is quem diligebat Ieſus.

24 Innuit ergo huic Simon Petrus *vt* percontaretur quiſnam eſſet de quo diceret.

25 Ille verò ∴allapſus ad pectus Ieſu, dicit ei, Domine, quis eſt?

26 Reſpōdit Ieſus, Ille eſt cui ego intinctam ∴offulam dedero. Et quum intinxiſſet offulam, dedit Iudæ *filio* Simonis Iſcariotæ.

27 Et poſt *ſumptam* offulam, tunc ingreſſus eſt in illum Satanas. Dicit igitur ei Ieſus, Quod facis, fac ∴citó.

28 Hoc autē ∴nemo accūbentium intelligebat quorſum ei dixiſſet.

29 Quidam enim putabant, quia marſupiū habebat Iudas, Ieſum ei dixiſſe, Eme quibus opus eſt nobis ad feſtum: aut egenis ∴vt aliquid daret.

30 Ille igitur accepta offula, ∴ſtatim exiuit. erat autem nox.

31 ∴Quū ergo exiuiſſet, dicit Ieſ⁹, Nūc glorificatus eſt Filius hominis, & Deus glorificat⁹ eſt ∴in eo.

32 ∴*Quòd* ſi Deus glorificatus eſt ī eo, Deus quoque glorificabit eū in ſeſe, & ſtatim glorificabit eū.

33 Filioli, adhuc pauliſper vobiſcū sū. quęretis me: ſed ‖ ſicut dixi Iudęis, Quò ego vado, vos nō poteſtis venire: *ita* & vobis nūc dico.

34 ‖ Mandatum ∴nouum do vobis, Vt alij alios diligatis: ſicut *inquam* dilexi vos, vt vos etiam diligatis alij alios.

35 Ex hoc omnes cognoſcēt vos eſſe diſcipulos meos, ſi charitatem habueritis alij in alios.

22 *Aſpiciebant ergo adinuicem diſcipuli, heſitantes de quo diceret.*

23 *Erat ergo recumbēs vnus ex diſcipulis eius in ſinu Ieſu, quem diligebat Ieſus.*

24 *Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei, Quis eſt de quo dicit?*

25 *Itaque cum recubuiſſet ille ſupra pectus Ieſu, dicit ei, Domine, quis eſt?*

26 *Reſpondit Ieſus, ille eſt cui ego intinctum panem porrexero. Et quum intinxiſſet panem, dedit Iudæ Simonis Iſcariotæ.*

27 *Et poſt buccellam, tunc introiuit in eum Satanas. Et dicit ei Ieſus, Quod facis, fac citius.*

28 *Hoc autem nemo ſciuit diſcumbentium ad quid dixerit ei.*

29 *Quidam enim putabāt, quia loculos habebat Iudas, quod dixiſſet ei Ieſus, Eme ea quæ opus ſunt nobis ad diem feſtum: aut egenis vt aliquid daret.*

30 *Quum ergo accepiſſet ille buccellam, exiuit continuò: erat autem nox.*

31 *Quum ergo exiſſet, dixit Ieſus, Nunc clarificatus eſt Filius hominis, & Deus clarificatus eſt in eo.*

32 *Si Deus clarificatus eſt in eo, & Deus clarificabit eum in ſemetipſo, & continuò clarificabit eum.*

33 *Filioli, adhuc modicum vobiſcum ſum. quæretis me, & ſicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non poteſtis venire: & vobis dico modó.*

34 *Mandatum nouum do vobis, Vt diligatis inuicem: ſicut dilexi vos, vt & vos diligatis inuicem.*

35 *In hoc cognoſcent omnes quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem.*

---

* 23 *In ſinu*, ἐν τῷ κόλπῳ. Hoc refertur ad antiquorum diſcubitum in quo fiebat, pluribus diſcūbentibus, vt proximus quaſi in priores recumberet, pedibus exterius repoſitis. Plinius epiſt. ad Sempronium Rufum: *Cœnabat Nerua cum paucis, Veiento recumbebat propius ac etiam in ſinu.* Vide Matth. 26, 20.

* 25 *Allapſus ad pectus*, ἐπιπεσὼν ἐπὶ τὸ στῆθος. Vulg. *Quum recubuiſſet ſupra pectus*, quaſi ipſe diſcubitus Iohannis rurſum ſignificetur. At potius ſic deſcribitur Iohannis geſtus propius ſeſe Chtiſti ori admouentis, vt in aurem indicaret proditorem. Nec enim dubiū eſt quin hæc vtrinque ſummiſſa voce dicta ſint, nec à quoquam præterea intellecta. Sic enim accipere oportet v. 28.

* 26 *Offulam*, τὸ ψωμίον. Vide Matth. 26, 20.

27 *Citò*, τάχιον. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Citius*. At ego puto comparandi gradum pro abſoluto vſurpatum, (vt etiam 2. Tim. 1. 18, βέλτιον pro εὖ poſitum videtur) aut potius pro ſuperlatiuo τάχιστα, vt dicemus Act. 25. 10. Sunt autem hæc verba non ad iſtud ſcelus cohortantis, ſed declarantis ſibi notam ipſius Iudæ coniurationem, & tantam perfidiā ipſi exprobrantis.

29 *Vt*, ἵνα. Notāda eſt traiectio huius particulæ, de qua dicemus infrà, Rom. 11. 31.

30 *Statim exiuit*, εὐθέως ἐξῆλθεν. Quū igitur nonniſi menſis ſecundis ſublatis Dominus ſacroſancta ſua myſteria inſtituerit, vt diſertè ait Lucas 22. 20, & Iohannes non contentus dixiſſe, Iudam accepta offula exiiſſe, diſertè etiam addat aduerbium εὐθέως, certa videtur eſſe eorum ſententia qui exiſtimant Iudam inſtituendæ ſacræ Cœnæ non interfuiſſe, & quod ſic narrat Lucas 22, 21. quaſi demū peracta ſacræ Cœnæ inſtitutione dixerit Dominus, Ecce, manus eius qui me prodit, mecum eſt in menſa, eſſe ex aliis Euangeliſtis explicandum, ex quibus liquet habitum fuiſſe hunc ſermonem ante Cœnæ ſacræ inſtitutionem, quæ fuit vltima huius conuiuij clauſula.

31 *Quum ergo exiuiſſet*, ὅτε οὖν ἐξῆλθε. In omnibus vetuſtis codicibus deeſt particula οὖν, & iſta cum ſuperioribus connectuntur, hoc modo, ἦν δὲ νὺξ ὅτε ἐξῆλθε, Erat autem nox quum exiret. Sic etiam legit Theophylactus Romanus. Chryſoſtomi interpres variat. Ego tamen malui receptam lectionem ſequi, ad quam etiam accedit Nonni auctoritas. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. Eraſmus, *Per eum*. Sic enim ſæpe vſurpari Hebraicū ב, aliquoties iam annotauimus, vt paulo pòſt verſu 35. Sed quum hîc agatur non modò de ipſis Chriſti factis, ſed de Chriſto ipſo, malui, *In eo*, quàm *Per eum*, interpretari: & huic dicto reſpondet ἐν ἑαυτῷ, verſu proximo.

32 [*Quòd*] *ſi*, εἰ. Puto deeſſe particulam δὲ, quam ſuppleui: vt etiam legit Nónnus. Non eſt autem hæc coniunctio hoc loco ſic accipienda quaſi conditionem notet, ſed vt cauſalis potius, vt etiam ſuprà, 10. 35.

34 *Nouum*, καινήν. Vide 1. Ioh. 2. 7.

36 Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε ποῦ ὑπάγεις; Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅπου ὑπάγω, οὐ δύνασαί μοι νῦν ἀκολουθῆσαι, ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι.

37 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε διατί οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω.

38 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ μου θήσεις; Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσει ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρεῖς.

Κεφάλαιον ιδ.

1 ΜΗ᾽ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεὸν; καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.

2 Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν· εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν.

3 Πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν· καὶ ἐὰν πορευθῶ καὶ ἑτοιμάσω ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν· ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, καὶ ὑμεῖς ἦτε.

36 Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis? Reſpõdit ei Ieſus, ‖Quò abeo, non potes me nunc ſequi: poſtea vero ſequeris me.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non poſſum te ſequi nunc? animam meam pro te deponam.

38 Reſpondit ei Ieſus, Animam tuam pro me ∵depones? amen amen dico tibi, non emittet vocem gallus donec ter me abnegaueris.

CAP. XIIII.

1 NE turbator cor veſtrum: ∵creditis in Deum? etiam in me credite.

2 In domo Patris mei ∵habitationes multæ ſunt: ∵alioqui dixiſſem vobis.

3 Proficiſcor paraturus vobis locum: ∵& quum profectus fuero, ∵& parauero vobis locum, rurſum veniam, & aſſumam vos ad meipſum: vt vbi ero ego, & vos ſitis.

36 *Dicit ei Simon Petrus, Domine? quò vadis, Reſpondit Ieſus, Quò ego vado non potes me modò ſequi, ſequeris autem poſtea.*

37 *Dicit ei Petrus, Quare nõ poſſum te ſequi modò? animam meam pro te ponam.*

38 *Reſpõdit ei Ieſus, Animam tuam pro me pones? Amen amen dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges.*

CAP. XIIII.

1 *NOn turbetur cor veſtrum: creditis in Deum, & in me credite.*

2 *In domo Patris mei mãſiones multæ ſunt: ſi quominus, dixiſſem vobis.*

3 *Quia vado parare vobis locum: & ſi abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiã vos ad meipſum: vt vbi ſum ego, & vos ſitis.*

Matth. 26. 24
mar. 11.30
luc. 22.34

---

38 *Depones?* θήσεις; De hoc interrogationis genere vide infrà 16.31.

IN CAPVT XIIII.

1 *Creditis in Deum?* πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; Propter amphiboliam verbi πιστεύετε, rectè annotat Eraſmus quadrifariam poſſe hunc locum conuerti: nempe vel hoc modo: Creditis in Deum, & in me creditis: ergo ne turbemini. vos enim hæc fides inuictos præſtabit. Vel, Credite in Deum, & in me credite. quo modo interpretantur Nonnus & Theophyl. Hilarius quoque ita citat lib. de Trin. 9. vt ſit hic ſenſus, Ne turbemini. at quînam fieri poterit, dicetis, vt non perturbemur? nempe ſi in Patrem meum & in me credideritis. Vel, Creditis in Deum, etiam in me credite: quam interpretationem vt magis receptam ſumus amplexi, cuius hæc eſt ſententia, nempe, Nemo veſtrûm eſt qui non dicat ſe in Deum credere: ſi ita eſt, credite etiam in me. Ita fiet vt verè demum in Deum credatis, neque vllis tempeſtatum procellis deiiciamini. & ſimilis interrogationis exempla paſſim occurrunt, vt 1. Cor. 7, 18 & 21, & 27. Vel, Credite in Deum, & in me creditis. Id eſt Credite in Deũ: quod ſi facitis, eadem opera & in me creditis.

2 *Habitationes,* μοναί. ſiue domicilia. Hoc eſt quod dicit Paulus Ro. 8. 17, ſanctos eſſe Dei quidẽ hæredes, cohæredes autem Chriſti. Sic enim Iohannes μονὴν pro οἰκίαν dixit: vt Hebr. בית [*beth*] pro משכן [*miſchchan.*] Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Manſiones:* quo vocabulo vtitur Suetonius, ſed pro diuerſorio & hoſpitio, quod Hebræi vocant מלון [*malon.*] Plinius autem de locorum interuallis agens, manſionem id vocat quod à Græcis σταθμὸς, ab Hebræis מסע [*maſſah*] dicitur. ¶ *Alioqui,* εἰ δὲ μή: id eſt niſi ita eſſet vt dico, nempe, niſi in domo Patris mei, non mihi vni, ſed etiam vobis pateret locus, nollem vos hac vana ſpe deludere, ſed ingenuè vobis id dixiſſem. Vulg. *Siquominus.* Sed totum hunc locum miſerè corrupit non animaduerſa vera diſtinctio: quam quum annotaſſet Valla, miror ab Eraſmo reprehendi potuiſſe. Ea autem eſt eiuſmodi, vt poſt ὑμῖν plenum punctum adſcribatur: deinde alia ſentẽtia incipiat, *Vado ad parandum vobis locum.* Eraſmus tamen aliter explicat. cuius verba placuit ſubiicere, vt liberum ſit penes lectorem iudicium. *Omnino*, inquit, *cohærent hæc duo, quum hic ſenſus ſit, In domo Patris mei iam paratæ ſunt multæ mãſiones, vt non mihi vni, ſed omnibus item meis ſit locus. quod ſi ſecus eſſet, dixiſſem me iam abire ad parandas eas manſiones: nunc nihil opus eſt, quum paratæ ſint, & vos breui ſequuturos expectent.* Hæc Eraſ. Atqui non dicit Dominus paratas eſſe illas mãſiones (quod Eraſmus aſſumit) ſed manſiones illic eſſe dicit. Deinde ſequenti verſiculo apertè teſtatur ſe abire ad parandum locum, & poſtea ad eos reuerſurum. Itaque ne deinceps hæc interpunctio deprauari poſſit, tertium verſiculum inchoaui ab his verbis πορεύομαι ἑτοιμάσαι &c. quib. etiam Syrus interpres præponit particulam cauſalem. Eſt autem tota hæc oratio allegorica, qua ſuos conſolatur Dominus, ſignificans ſe abire in ampliſſimam cæleſtem regiã, nõ vt illic ſolus regnet, ſed vt ſuis breui ſequuturis præeat: vt quum illi venerint, omnia parata inueniant. Hoc eſt nimirum quod ait Paulus, Nos electos eſſe ante tempora æterna: ſed addit, In Chriſto: quia nõ aliter poſſumus quàm per ipſum & in ipſo ingredi in æternum illud domicilium, nobis ab æterno quidem deſtinatum, ſed quod à Chriſto præparari oporteat: quia non poſſumus eſſe Dei hæredes niſi Chriſti cohæredes ſimus. Eius ergo diſceſſum ſic debemus accipere vt ſi quis accepto mandato nos in paternam domum deducendi, functus ſua legatione, nobis iam viam ingreſſis præiret, aduentum noſtrum ſignificaturus, vt domi parata omnia inueniremus: deinde nobis aduentantibus iret obuiam, vt nos domum ſecum introduceret.

3 *Et quum profectus fuero,* καὶ ἐὰν πορευθῶ. Vulg. & Eraſm. *Et ſi abiero.* At ego exiſtimo ἐὰν pro ὅταν ſeu ἐπειδὰν poſitũ eſſe, vt ſuprà, 13.20, ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos אם [*im*] pro כאשר [*chaaſcher*] vſurpari conſtat, vt Gen. 38. 9. Exo. 20. 25. Amos 7. 2. & ita etiam Nonnus eſt hunc locum interpretatus. Sed & in Latino ſermone *Si* pro *Quum* vel *Poſtquam* apud idoneos auctores poni obſeruant grammatici, vt apud Virgilium libro Æneid. quinto *Præterea ſi nona diem mortalibus almum Aurora extulerit*: id eſt, poſtquam extulerit, interprete Donato. Hanc igitur enallagen ſi obſeruauerimus, plana erit ſententia. Quum enim Dominus dixiſſet ſe abire ad parandum locum, queri poterant diſcipuli ſe nihilominus ab eo deſeri. Hîc ergo ſubiicit ille, ſe quidem abire ad præparandum ipſis locum, id eſt vt communem hæreditatem tum ſuo tum ſuorum etiam nomine cernat: ſed tamen poſtea rediturum, vt ſecum eos abducat, eiuſdem regni participes futuros: quæ doctrina ad totam Eccleſiam pertinet. Ideo dicebant Angeli attonitis diſcipulis, Quid ſtatis defixis in cælum oculis? Ieſus iſte ita veniet vt vidiſtis eum aſcendere, Act. 1. 11. & paſſim in Scripturis plena conſolatio Eccleſiæ in eum diem reiicitur, quo Deus erit omnia in omnibus: qui idcirco dies redemptionis & reſtitutionis dicitur, electorũ reſpectu. Cæterùm operæ pretium eſt intelligere quomodo Eraſmus hũc verſiculum cum ſuperiore ſua expoſitione connectat. quod ego ſubiiciã, non vt eũ inceſſam, (cuius laboribus in hoc argumento ſuſceptis quis nõ plurimùm tribuat?) ſed vt liberum ſit lectori omnia penſitare. *Quòd,* inquit, *abeo, ad breue tempus abfuturus, non ob id abeo vt parem manſiones, quæ iã parata ſunt, ſed vt viam in cælum mea morte vobis aperiam. vñ*

antè inuium erat iter. Hæc Eraſmus. quæ certè non video qua non dico ratione, ſed rationis ſpecie poſſint ex Euangeliſtæ verbis elici. Theophylactus autem, καὶ ἐὰν pro κἄν, id eſt etiamſi, interpretatur: quaſi diceret Dominus, Si non eſſent parata vobis domicilia, ego proficiſcerer ad ea vobis paranda. Etiamſi autem eius rei cauſa proficiſcerer, tamen non vos relinquerem, ſed vos vnà aſſumerem vt mecum eſſetis. Hæc Theophylactus, quæ auſim dicere non modò non eſſe appoſita, ſed prorſus etiam totã hanc conſolationem nobis eripere. Ita enim efficietur, Chriſtum neque profectum eſſe vt nobis locum appararet, neque nos ſecum aſſumpturum, quia nõ ſit neceſſe: ſed duntaxat, ſi fuiſſet neceſſe, id fuiſſe facturum. ¶ *Et parauero*, καὶ ἑτοιμάσω. In vno exemplari ſcribitur ἑτοιμάσαι, vt parem. Totum autem iſtud, Et quum profectus fuero, & parauero vobis locum, deeſt in Syra interpretatione: ſed deſcriptorum errore id accidiſſe, quoniam clauſula præcedens in eandem vocem deſinebat, ex eo liquere poteſt, quòd nulla particula adiicitur, quæ ſequentia cum prioribus copulet.

	Καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε.	4	Et quò ego abeam ſcitis, & viam ſcitis.	*Et quò ego vado ſcitis, & viam ſcitis.*
	Λέγει αὐτῷ Θωμᾶς, Κύριε, οὐκ οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις· καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι;	5	Dicit ei Thomas, Domine, neſcimus quò abeas: quomodo igitur poſſumus viam ſcire?	*Dicit ei Thomas, Domine, neſcimus quò vadis: & quomodo poſſumus viã ſcire?*
	Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι᾽ ἐμοῦ.	6	Dicit ei Ieſus, Ego ſum ∴via illa, & illa veritas, & vita illa: nemo venit ad Patrem niſi per me.	*Dicit ei Ieſus, Ego ſum via, & veritas, & vita. nemo venit ad Patrem niſi per me.*
	Εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν· καὶ ἀπ᾽ ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν, καὶ ἑωράκατε αὐτόν.	7	Si noſſetis me, Patrem etiam meum noſſetis: & ∴iam nunc noſtis eum, & vidiſtis eum.	*Si cognouiſſetis me, & Patrem meum vtique cognouiſſetis: & amodo cognoſcitis eum, & vidiſtis eum.*
	Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.	8	Dicit ei Philippus, Domine, oſtende nobis Patrem, & ſufficit nobis.	*Dicit ei Philippus, Domine, oſtende nobis Patrẽ, & ſufficit nobis.*
	Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τοσοῦτον χρόνον μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Φίλιππε, ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, Δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα;	9	Dicit ei Ieſus, ∴Tantùm temporis vobiſcum ſum, & nõ noſti me? ∴Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Oſtende nobis Patrem?	*Dicit ei Ieſus, Tanto tẽpore vobiſcum ſum, & nõ cognouiſtis me? Pilippe, qui videt me, videt & Patrem. Quomodo tu dicis, Oſtende nobis Patrem?*
	Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· ὁ δὲ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα.	10	Non credis me in Patre, & Patrem in me eſſe? Verba quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor: ſed Pater qui in me manet, ipſe facit opera.	*Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me eſt? Verba quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor: Pater autem in me manens, ipſe facit opera.*
	Πιστεύετέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· εἰ δὲ μὴ, διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.	11	∴Credite mihi me in Patre, & Patrem in me *eſſe*: ſin minus, propter ipſa opera credite mihi.	*Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me eſt: alioquin propter opera ipſa, credite.*
	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει. ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύομαι·	12	Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipſe faciet, & maiora iſtis faciet. Nam ego ad Patrem meum proficiſcor.	*Amen amẽ dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipſe faciet, & maiora horum faciet. quia ego ad Patrem vado.*
Infrà, 16. 23. mat. 7. 7 mar. 11. 24	Καὶ ὅ,τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω· ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ.	13	‖Et quicquid petieritis ∴in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.	*Et quodcumque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.*
	Ἐάν τι αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω.	14	Siquid petieritis in nomine meo, ego faciam.	*Siquid petieritis me in nomine meo, hoc faciam.*
	Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε.	15	Si diligitis me, mandata mea ſeruate.	*Si diligitis me, mandata mea ſeruate.*
	Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ᾽ ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα.	16	Ego verò rogabo Patrem, & ∴alium aduocatum dabit vobis vt maneat vobiſcum in æternum:	*Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiſcum in æternum.*

---

* 6 *Via illa*, ἡ ὁδὸς. Omnino debet hic obſeruari vis articulorum: & hoc ſenſu hæc tria coniungenda, ac ſi diceret Chriſtus, ſe eſſe viam illam certiſſimam qua vna ad vitã illam beatam peruenitur.

7 *Iam nunc*, ἀπ᾽ ἄρτι. Vulg. *Amodo*. Eraſ. *Nũc*. Vide ſup. 13. 19.

9 *Tantũ temporis vobiſcum ſum*, τοσοῦτον χρόνον μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι. Sic Virg. --*vna cum gente tot annos Bella gero*. ¶ *Philippe*,
* Φίλιππε. Hoc nonnulli præcedẽtibus annectunt, & ex Græcis & ex Latinis.

11 *Credite*, πιστεύετε. Vulgata legit οὐ πιστεύετε, *Non creditis*, quod omnino ſcribi oportuit cũ interrogationis accentu. Sed ne hoc quidẽ ſatis reſpõdet particulæ, εἰ δὲ μὴ, *ſin minus*.

13 *In nomine meo*, ἐν τῷ ὀνόματί μου. i. per me, ſiue, meo interuentu. Vulg. *Petieritis me in nomine meo*: & in duobus * quoque Græcis codicibus legimus inſertum pronomẽ με. Sed alterum certè videtur redundare.

16 *Alium*, ἄλλον. Nam hypoſtaſi alius eſt, non autem τῇ * οὐσίᾳ aliud quàm Filius: vt rectè exponit Tertull. aduerſus Praxeã. Spiritus ſanctus autẽ dicitur eſſe alius aduocatus, i. nõ tantũ numero, ſed etiã diuerſa ratione aduocatus quã Filius: qua de re vide 1. Iohan. 2. 1. Dari denique & mitti Spiritus ſanctus dicitur, non quod ad ipſius eſſentiam attinet, vt phanatici ſomniant: ſed ipſius in nobis effectorum & donorum ſpecialium reſpectu, quæ & ipſa propterea Spiritus, id eſt dona diuinitus inſpirata & indita dicuntur.

* ¶ *Aduocatum*, παράκλητον, id eſt ὑπερεντευξόμενον ὑπὲρ ὑμῶν, vt explicat ipſe Paulus Rom.8.26. Itaque licet παράκλησις conſolationem quoque vt & exhortationem declaret, & optima quoque ratione conſolator noſter dici propriè debeat Spiritus ſanctus, noſtris infirmitatibus συναντιλαμβανόμενος, vt eo ipſo loco ſcribit Apoſtolus: tamen ſeruata paſſiua forma huius epitheti, puto Aduocati vocem melius quàm Conſolatoris cõuenire. Aduocati verò ex cõmuni more dicebantur qui Græcè παράκλητοι, i. à reis aduocati amici, qui pro reo deprecarentur, vt apud Demoſth. περὶ παραπρεσβείας: & ab ipſo patrono & oratore ipſius rei cauſam agente differebant, teſte Vlpiano l. 1. & l. 3. D. de præuaricat. quanuis idem alibi latius aduocatos interpretetur omnes eos qui agendis cauſis quoquo modo operãtur. Hinc factum vt Chriſtus quoque dicatur παράκλητος: ſed vt peculiari ratione μεσίτης vnicus, ne Spiritu quidẽ ſancto excepto, vt dicemus, 1. Ioh. 2. 1. & Rom. 8. 26. Vulg. vbique retinuit vocem Græcam παράκλητος, excepto 1. Ioh. 2. 1. vbi Aduocatum interpretatur. Syrus autem interpres vbique habet פרקלטא [*Paraclitha*] η in ι ſuo more mutato. Sic * barbarè in Latinis Eccleſiis legebatur & canebatur *Paraclitus*, & quidem penultima breui, pro *Paracletus* pen. lõga: quæ barbaries ab Eraſmo detecta, magna ipſi mouit apud Onagros quoſdam Matæologos certamina. Denique admoneo videri mihi vberiorem ſenſum, ſi παράκλητον non ſimpliciter conſtruamus cum ἄλλον, ſed perinde ac ſi ſcriptum eſſet εἰς παράκλητον. i. *Dabo vobis alium qui ſit vobis aduocatus:* cuiuſmodi quiddã ſimile notauimus ſuprà, 12. 46.

17	Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτὸ, ὅτι παρ᾽ ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται.	∴ *Nempe* Spiritum illum veritatis quem mundus non poteſt recipere, quia non conſpicit eũ, nec nouit eum: vos autem ∴ noſtis eum, quia apud vos manet, & in vobis erit.	*Spiritum veritatis quẽ mundus non poteſt accipere, quia non videt eum, nec ſcit eum: vos autem cognoſcetis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit.*
18	Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς.	Non relinquam vos orbos: ∴ redeo ad vos.	*Non relinquam vos orphanos: veniam ad vos.*
19	Ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι * θεωρεῖ· ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με· ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε.	Adhuc paululum, & mundus me non amplius conſpiciet, vos autem conſpicietis me: quia ego viuo, vos etiam viuetis.	*Adhuc modicum, & mundus me iam nõ videt: vos autem videtis: quia ego viuo, & vos viuetis.*
20	Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν.	In illo die vos cognoſcetis me eſſe in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.	*In illo die vos cognoſcetis quia ego ſum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis.*
21	Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου, καὶ τηρῶν αὐτὰς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με· ὁ δὲ ἀγαπῶν με, ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.	Qui tenet præcepta mea, & ſeruat ea, ille eſt qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligã eum, & ∴ conſpicuum ei exhibebo meipſum.	*Qui habet mãdata mea, & ſeruat ea, ille eſt qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & manifeſtabo ei meipſum.*
22	Λέγει αὐτῷ Ἰούδας, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης, Κύριε, τί γέγονεν ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ;	Dicit ei Iudas, ∴ non *ille* Iſcariotes, Domine, ∴ quid eſt cur te ſis nobis conſpicuum exhibiturus, & non mundo?	*Dicit ei Iudas, non ille Iſcariotes, Domine, quid factum eſt quia manifeſtaturus es nobis teipſum, & non mundo?*
23	Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ᾽ αὐτῷ ποιήσομεν.	Reſpondit Ieſus & dixit ei, Si quis diligit me, ſermonem meum ſeruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & apud eum manebimus.	*Reſpondit Ieſus & dixit ei, Siquis diligit mẽ, ſermonem meum ſeruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & manſionem apud eum faciemus.*
24	Ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ. καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός.	Qui non diligit me, ſermones meos non ſeruat: & ſermo quẽ auditis, non eſt meus, ſed eius qui miſit me *nempe* Patris:	*Qui non diligit me, ſermones meos non ſeruat: & ſermonem quem audiſtis non eſt meus, ſed eius qui miſit me Patris.*
25	Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ᾽ ὑμῖν μένων.	Hæc loquutus ſum vobis, apud vos manens.	*Hæc loquutus ſum vobis apud vos manens.*

---

17 [*Nempe*] *Spiritum illum veritatis*, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. De particulæ huius exegeticæ ellipſi, quæ apud hũc Euangeliſtam frequentiſſimè occurrit, alibi diximus. Sed illud quoque notandum eſt, Spiritum ſanctum dici Spiritum veritatis, non tam quia in ſeſe verax eſt, vtpote Deus æternus, quàm ab effectu, quòd veritatem inſpiret, vt infrà, 16.13. ¶ *Noſtis*, γινώσκετε. Vulgata, *Noſcetis*, γνώσεσθε. & mox, *Manebit*, μενεῖ. vt legit etiam Nonnus.

* 18 *Redeo*, ἔρχομαι. id eſt ἐπανέρχομαι. ſeruata præſentis temporis emphaſi, acſi diceret Chriſtus ſe licet nondum profectum iam eſſe in reditu. Vulgata, *Veniam*, quo modo ἔρχεσθαι & ἐρχόμενος, ſæpe in his libris futuri ſignificationem habent. Syrus autem interpres totum hunc locum ſic legit, ac fortaſſe rectius, ἔρχομαι γὰρ πρὸς ὑμᾶς ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος. *Veniam enim ad vos paulo pòſt, & mundus, &c.*

21 *Conſpicuum exhibebo*, ἐμφανίσω. Vulgata, *Manifeſtabo*, id eſt, φανερώσω. Eraſmus, *Aperiam*, ἀνοίξω. Idem declarat ἐμφανίζειν, ſignificare Tacitè & clàm indicare. At ego contrà exiſtimo, plenam ac quaſi humanis oculis aſpectabilem declarationem hoc verbo ſignificari, vnde εἰς τοὐμφανὲς, & ἐν τῷ ἐμφανεῖ, id eſt, palàm & in media luce. Eſt autem iſtius exhibitionis modus non corporalis ſed ſpiritualis, & omnium maximè perſpicuus. Nec enim loquitur de quadraginta illis diebus mortem ipſius conſequutis, quibus ſuæ reſurrectionis fidem fecit ſolis aliquot fidelibus: ſed de perpetua ipſius in Eccleſia præſentia ἐνεργητικῇ in credentium animis, cuius ratione promiſit ſe præſentem Eccleſiæ fore ad conſummationem vſque mundi.

22 *Non* [*ille*] *Iſcariotes*, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης. Non ille Iſcariotes, ſed alter ille Iacobi alterius frater. Eſt ergo in iis verbis ἀνανταπόδοτον, cuius aliud prorſus ſimile extat ſuprà, cap. 6. verſu 46.

¶ *Quid eſt*, τί γέγονεν: id eſt, quid cauſæ eſt. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *Quid factum eſt*, nimium obſcurè: quanuis Eraſmus annotet ſic loquutum eſſe impurum illum Martialem, cuius penè nomen hoc loco vſurpare mihi religio eſt.

Infrà,15.26

Ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.	26	‖Aduocatus autem ille, *id eſt* Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ¨in memoriā reuocabit vobis omnia quæ¨ dixi vobis.	26	*Paracletus autem, Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia quæcunque dixero vobis.*
Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω.	27	Pacem relinquo vobis, pacem illam meam do vobis: nō prout mundus dat, ego do vobis. Ne turbator cor veſtrum, neque formidato.	27	*Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat, ego do vobis: non turbetur cor veſtrum, neque formidet.*
Ἠκούσατε ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς· Εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα· ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μού ἐστι.	28	Audiuiſtis me dixiſſe vobis, Abeo, & ¨redeo ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quòd dixerim, proficiſcor ad Patrem. nā Pater ¨maior me eſt.	28	*Audiſtis quia ego dixi vobis, Vado & venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quia vado ad Patrem: quia Pater maior me eſt.*
Καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε.	29	Et nunc dixi vobis priuſquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis.	29	*Et nūc dixi vobis prius quàm fiat: vt quum factū fuerit, credatis.*
Οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ᾽ ὑμῶν· ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν.	30	Non loquar amplius multa vobiſcum: venit enim princeps mundi ¨huius, ſed in me ¨nō habet quicquam.	30	*Iam non multa loquar vobiſcū: venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam.*
Ἀλλ᾽ ἵνα γνῷ ὁ κόσμος ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα· καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτω ποιῶ· ἐγείρεσθε, ἄγωμεν ἐντεῦθεν.	31	Sed vt cognoſcat mundus me diligere Patrem: & prout mandauit mihi Pater, ita facio: ¨ſurgite, abeamus hinc.	31	*Sed vt cognoſcat mūdus quia diligo Patrem: & ſicut mandatum dedit mihi Pater, ſic facio: ſurgite, eamus hinc.*

---

26 *In memoriam reuocabit*, ὑπομνήσει. Vulg. & Eraſ. *ſuggeret*, non malè quidem, ſed periculoſa ambiguitate. Nam ea quoque dicuntur ſuggeri quæ nūquam antea audieris: hic verò de iam auditis intelligendis, & in memoriam reuocandis agitur, quorum exemplum habemus ſuprà 2.22, & 12.16. Imò quînam potuiſſet Euangelica hiſtoria ſcribi, niſi Spiritu ſancto tot Chriſti dicta & facta, hominibus alioqui rudibus & illiteratis in memoriam reuocāte, totidémque veluti verbis repetente? Ideo non dixit Chriſtus, *quæ dicam*, ſed *quæ dixi vobis*. Iam enim omne Patris de ſeruandis hominibus conſilium eis Chriſtus, quanuis nondum ſatis intelligentibus, aperuerat, vt ipſe teſtatur infrà 15.15, & eos in orbem terrarum mittens non iubet prædicare quæ audituri eſſent, ſed quæ iam audiuiſſent. Nullum ergo Chriſtianæ & ſaluificæ doctrinæ caput didicerunt aut docuerunt Apoſtoli poſt Domini diſceſſum, vt qui perfectè à magiſtro ſuo adhuc viuente fuerint edocti: ac proinde non niſi à ſpiritu mendacij profectum eſt quicquid ab iis qui ſeſe ſucceſſores Apoſtolorum falſò vocant, ad doctrinam ab Apoſtolis tum voce tum ſcriptis proditam, adiectum fuit, nedum vt pro Apoſtolico ſit recipiendum quod verbo per Spiritum ſanctum dictato repugnat, vel ei detractum, vel in ipſo fuit immutatum: quæcunque tandem auctoritatis ſpecies huic ſacrilegæ audaciæ prætexatur.

* ¶ *Dixi*, εἶπον. Vulg. *Dixero*. periculoſa temporis mutatione, quaſi viuens illos non docuerit omnia, quod repugnat ipſius Chriſti diſertis verbis Matth.28,20. & infrà, 15,15.

28 *Redeo*, ἔρχομαι: id eſt ἐπανελεύσομαι. Eſt enim ſimplex pro compoſito vſurpatum, ex Hebræorum more, vt ſuprà, verſu 18. Sic paulo pòſt verſu 31, ἄγωμεν pro ὑπάγωμεν. Vide ſuprà 18. ¶ *Maior*, μείζων. Notum eſt quàm multipliciter ſit hic locus ab Arianis tum ἑτερουσίοις, tum ὁμοιουσίοις exagitatus: quibus qui reſtiterunt, alij quidem iſtud Chriſti dictum ad Humanitatem retulerūt: alij ad Patris ἀξίωσιν, quoniam videlicet ordine & origine perſonali Pater præit Filio: quæ vtraque doctrina veriſſima eſt, & Arianos ſi ſanabiles fuiſſent, aut etiamnum eſſent, compeſcere debuit. Sed neutra ſatis appoſita comperietur, nec etiam Arianorum obiectio, ſi dictum iſtud non per ſe, ſed quatenus ſuperioris dicti orationem continet, cōſideretur: quod omnino faciendum hic & aliis multis locis fuit, vt vera locorū ſententia cognoſceretur. Ponamus ergo ſic argumentatū fuiſſe Chriſtum ex ſententia Arianorum, Pater eſt maior, id eſt excellētiæ gradu, Deus, quàm ego. Eſt enim ἀγέννητος, ego verò ſum factitius Deus. Ergo vobis gaudendum eſt quòd ad illum diſcedam. Quænam erit, obſecro, in hoc dicto conſolatio? Num enim Patris potentiam vel præſentiā in terris impediebat, vel diſceſſus augebat? Ponamus etiā ſic colligere Chriſtum, Pater ad quem diſcedo maior me eſt ſecundum humanitatem, vel quia ego quatenus ſum Deus, ſum ab illo, non ille à me: quum tamen ſimus eſſentia vnus, &, perſonaliter conſiderata potentia, æquales. ergo vobis de meo diſceſſu gaudendum eſt. Ego quidem certè quæ ſit iſtius cōcluſionis vis, animaduertere nequeo. Itaque ſupereſt vt neque ad perſonarum ordinem, neque ad diſtinctionem vnius naturæ ab altera dictum iſtud referatur, ſed ſtatum infirmitatis Chriſtus cum glorificationis ſtatu contulerit, cuius auctorem facit Patrem, ſuo more ſeſe ad captum rudium adhuc diſcipulorum accommodans: non vt precariam deitatem ſibi tributam dicat, qua nihil abſurdius fingi poteſt, ſed vt qua in re ſit noſtra vnica ſpes ac expectatio repoſita, noſtris penè oculis ſubiiciat: ac ſi diceret, Vos adhuc iſta mea conſpicua præſentia freti, omnia pericula mecum ſubiiſtis, qui me tamen non modo hominem vt cæteros, ſed etiam præ cæteris calamitoſum eſſe animaduertiſtis ſemper, & multò magis quàm antea mox cognoſcetis. At enim ſi mea in hoc miſerrimo ſtatu præſentia vos ſuſtinuit, nec obſtitit hæc viliſſima conditio quominus amorem mei cæteris rebus anteponeretis, ſaltem mea cauſa non debetis meo à vobis diſceſſu turbari, quum hac mea ad patrem illum meum profectione, cuius conditio infinitè ab hac mea vilitate differt, ad ipſius gloriam tranſiens, nihil ſim amiſſurus, ſed in gloriam illam paternam euehendus, ac tanto etiam vobis conſeruandis paratior futurus. Libet autem inſignem hic locum proferre ex Bernardo in Sermone De diligendo Deo, vnde diſcamus quo amore diligi velit à nobis Chriſtus. *Imò*, inquit, *diſcipuli, quia Chriſtum diligunt, dolent. Diligunt, & non diligunt. Diligunt dolenter, ſed non ſapienter.*

30 *Huius*, τούτου. Hoc deeſt in vetuſtis codicibus, & apud Theodoritum libro 10 περὶ προνοίας. ¶ *Non habet*, οὐκ ἔχει. In duobus exemplaribus ſcribitur οὐχ εὑρήσει, non inueniet: quod videtur melius opponi verbo ἔρχεται. Me, inquit, mox aggredietur Satan totis viribus, ſed in me nihil habet iuris, nec in me quicquam comperiet quale ſe inuenturum putat.

31 *Surgite*, ἐγείρεσθε. Sic à ſuperiore ſermone in extrema cœna habito diſtinguitur hęc poſterior cōcio, habita quū, remotis menſis, ſeſe ad diſceſſum accingerent, & hymnum proximè vel antegreſſa vel conſequuta.

Κεφάλαιον ιε.

1 Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι.

2 Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, αἴρει αὐτό· καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτὸ, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ.

3 Ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον ὃν λελάληκα ὑμῖν.

4 Μείνατε ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν· καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ· οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε.

5 Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα· ὁ μένων ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν· ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

6 Ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοὶ, ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη· καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι, καὶ καίεται.

7 Ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοὶ, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε, αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται ὑμῖν.

8 Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου, ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε· καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί.

9 Καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ.

CAP. XV.

1 EGo ſum vitis illa ¨vera, & Pater meus eſt agricola ille.

2 ‖Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnẽ qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

3 ‖Iam vos puri eſtis propter ſermonem quem loquutus ſum vobis.

4 Manete in me, & ego in vobis *manebo*: ſicut palmes nõ poteſt ferre fructum à ſemetipſo, ¨*id eſt* niſi manſerit in vite: ita nec vos, niſi in me manſeritis.

5 Ego ſum vitis, vos palmites: is qui manet in me, ¨& in quo ego *maneo*, hic fert fructũ multum. nam ¨ſeorſim à me nihil poteſtis facere.

6 ‖Niſi quis in me manſerit, ¨abiectus extra *vineam*, ſtatim ¨vt palmes areſcet: ¨deinde coguntur iſti *palmites*, & in ignem abiiciuntur, & ardent.

7 Si manſeritis in me, & verba mea in vobis manſerint, ‖quicquid volueritis, ¨petite, & fiet vobis.

8 In hoc glorificatus eſt Pater meus, vt fructum multum adferatis: ¨& eritis mei diſcipuli.

9 Prout dilexit me Pater, *ita* & ego dilexi vos: manete ¨in illa mea charitate.

CAP. XV.

1 *EGo ſum vitis vera, & Pater meus agricola eſt.*

2 *Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum: & omnem qui fert fructum, purgabit eum, vt fructum plus adferat.* Mat 15.13

3 *Iam vos mundi eſtis propter ſermonem quem loquutus ſum vobis.* Suprà, 13.11

4 *Manete in me, & ego in vobis. ſicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo, niſi manſerit in vite: ſic nec vos, niſi in me manſeritis.*

5 *Ego ſum vitis, vos palmites: qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum: quia ſine me nihil poteſtis facere.*

6 *Siquis in me non manſerit, mittetur foras ſicut palmes, & areſcet: & colligent eum, & in ignẽ mittent, & ardet.* Col 1.23

7 *Si manſeritis in me, & verba mea in vobis manſerint, quodcunque volueritis petetis, & fiet vobis.*

8 *In hoc clarificatus eſt Pater meus, vt fructum plurimum adferatis, & efficiamini mei diſcipuli.*

9 *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos: manete in dilectione mea.*

IN CAPVT XV.

1 *Vera*, ἀληθινή. In duobus exẽplaribus additur, ὑμεῖς τὰ κλήματα, id eſt *vos [autem] palmites.*

4 [*Id eſt*] *niſi manſerit*, ἐὰν μὴ μείνῃ. Quia præcedenti membro additum eſt ἀφ' ἑαυτοῦ, à ſeipſo, omnino cogimur ſupplere particulam exegeticam, ex qua intelligamus totum hoc poni pro illius declaratione. Nam alioquin conſequeretur ex hac oratione, palmitem qui manſerit in vite, ferre fructum à ſemetipſo: quod cohærere non poteſt. Idem enim declarat ἀφ' ἑαυτοῦ, atque ſua ac propria quadã vi, quam ab alio non mutuetur: quam ſi haberet palmes, fructum ſanè ferret, etiam quum reſectus eſt à vite. Sed de hoc eodem dicendi genere copioſius diximus. ſuprà, cap. 5. verſu 19.

5 *Et in quo ego [maneo,]* κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Vulg. & Eraſm. *Et ego in eo*, ſeruata permutatione conſtructionis, ex Hebræorũ idiotiſmo, ואני בו [*vaani bo*] pro ואשר אני בו [*vaaſcher ani bo.*] ¶*Seorſim à me*, χωρὶς ἐμοῦ. Vulg. & Eraſm. *Sine me*, ἄνευ ἐμοῦ, quod mihi dilutum videtur. quaſi videlicet Chriſtus ſit duntaxat συναίτιον. quum contrà ſit vera cauſa efficiens, extra quam non modò non ſatis firmas ſed nullas prorſus ad bene ſentiendum, volendum, aut faciendum vires habeamus, ſicut palmites viti non adhærentes eo vſque vt ſuccum inde hauriant: non magis denique quàm cadauera vitæ expertia vllo ſenſu vel motu ſunt prædita, vt loquitur Paulus Eph. 2.1.

6 *Abiectus extra [vineam,] areſcet*, ἐβλήθη ἔξω καὶ ἐξηράνθη. Vulg. *Mittetur foras & areſcet*, mutatis præteritis in futura. Eraſmus, *Eiectus eſt foras & exaruit*, ſeruatis præteritis. Cur autem ego aliter mallem interpretari, has cauſas habui. Primùm omnium nemo eſt qui neſciat, ἐβλήθη καὶ ἐξηράνθη, idem prorſus declarare atque βληθεὶς ἐξηράνθη: itaque ſic mihi licuit interpretari. Deinde pro *Foras*, conuertere malui, *Extra vineam*, quòd alioquin nimium dura videatur tranſlatio. Poſtremò ἐξηράνθη, id eſt *exaruit*, verti per periphraſin, *Statim areſcet*: quia non ſatis commodè videtur hîc ſeruari poſſe præteriti perfecti ſignificatio, cuius videlicet ea eſt emphaſis, vt quod futurum eſt, declaret certò & mox futurum, adeo vt pro eo poſſit haberi quod iam ſit factum: quod genus dicendi (vt multa alia) apparet petitum eſſe è medio. ¶*Vt palmes*, ὡς τὸ κλῆμα. qui videlicet fuerit reſectus. * ¶*Deinde coguntur iſti [palmites]* καὶ συνάγουσιν αὐτά. Vulgata, *Et colligent eum*, vt in pleriſque exemplaribus ſcribitur. Legit enim αὐτὸ, quia præceſſit τὸ κλῆμα. Sed τὸ κλῆμα pro τὰ κλήματα poſitum eſt, & verbum συνάγειν non poteſt vni palmiti conuenire: quãuis ita ſcriptum inuenerimus in tribus codicibus, quorum auctoritate Vetus interpres facilè poteſt excuſari. Eraſm. *Et colligent eos*, rectè quidem, ſed tamen obſcurè, quia eiuſmodi mutatio numeri à Græcis & Latinis non ſolet vſurpari. Ideo expreſſi ipſum antecedens. Præterea συνάγουσιν per paſſiuum conuerti, quòd ſic potius Latini loqui ſoleant: qua de re diximus aliquid Matth. 5, 11.

7 *Petite*, αἰτήσασθε. Vulg. & Eraſ. *Petetis*. Ego verò exiſtimo futurum indicatiui pro imperandi modo vſurpatum. Nam præterquam quòd ſenſus videtur ita poſtulare, in tribus etiam codicibus ſcriptũ inuenimus αἰτήσασθε. Nonnus commodiùs etiam legit, καὶ αἰτήσησθε, γενήσεται ὑμῖν, *& petieritis, fiet vobis.* *

8 *Et eritis*, καὶ γενήσεσθε. Vulg, & Eraſ. *Et efficiamini*: quaſi videlicet hæc quoque pars pertineat ad coniunctionem ἵνα, quod ſanè fieri non poteſt niſi legas γένησθε, ſicut in tribus codicibus ſcribitur: & apparet ex commentariis id legiſſe Theophylactum, ſed perperam, vt opinor. Puto enim potius repetendum eſſe ἐν τούτῳ. vt ſit hæc ſententia, Ita glorificabitur Pater meus: & ita demum eritis mei diſcipuli ſi multum fructum attuleritis. Nam ἵνα non ponitur τελικῶς hoc loco, ſed εἰδικῶς potius. veluti ſi dicas, in eo poſitam eſſe hominum ſalutem vt Chriſtum fide am- *

pleſtantur. Nam in hac quoque loquutione ἵνα non declarat finem, ſed illud ipſum explanat in quo poſita eſt ſalus. Sic etiam accipitur infrà, verſu 12. Vide Mar.9.12.

9 *In illa charitate mea*, ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. i. in charitate qua ego vos proſequor. Sic enim verſiculo 10, vocat charitatem Patris eam qua Pater Filium cóplectitur. Eſt autem verè precioſum hoc dictũ, quo veræ Chriſtianæ charitatis cauſæ omnes diuino planè compendio explicantur.

Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου· καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ.

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ.

Suprà, 13.34 1.theſſ. 4.9 Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμή, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.

1.Ioh.3.11, & 4.21 Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.

Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστὲ ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν.

Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν.

Mat. 28.19 Οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ· ἵνα ὅ,τι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν.

Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

Εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν.

Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει· ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

Suprà, 13.16 mat. 10.24 Mat. 24.9 Μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν· εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.

Infrà, 16.4 Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου, ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με.

Εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ

10 Si mandata mea ſeruaueritis, manebitis in charitate mea: ſicut ego Patris mei mandata ſeruaui, & maneo ¨in ei⁹ charitate.

11 Hæc loquutus ſum vobis, vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium veſtrum plenum fiat.

12 ‖Hoc eſt præceptum meum, vt diligatis alij alios, prout dilexi vos.

13 ‖Maiorem charitatem nemo habet, ¨quam iſtam, vt quiſpiã animam ſuam deponat pro amicis ſuis.

14 Vos amici mei ¨eritis ſi feceritis quęcũque ego mãdo vobis.

15 Non amplius dicam vos ſeruos, quia ſeruus neſcit quid faciat dominus ipſius: vos autem dixi amicos, quia omnia quę audiui à Patre meo, nota feci vobis.

16 Non vos me elegiſtis, ſed ego elegi vos, & conſtitui‖vos vt abeuntes fructum feratis, & fructus veſter maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.

17 Hæc mando vobis, vt diligatis alij alios.

18 Si mundus vos odit, ¨ſcitis me ¨prius quàm vos, illis odio habitũm.

19 Si ex mundo eſſetis, mundus quod ſuum eſt amaret: quia verò ex mundo non eſtis, ſed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

20 Mementote ¨ſermonis illius quẽ ego dixi vobis, ‖Non eſt ſeruus maior domino ſuo. ‖ ſi me perſequuti ſunt, & vos perſequẽtur: ſi ſermonem meum ſeruauerunt, & veſtrum ſeruabũt.

21 ‖Sed hęc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non nouerunt eum qui miſit me.

22 Si non veniſſem & loquutus eſſem eis, ¨peccatum non habe-

10 *Si præcepta meá ſeruaueritis, manebitis in dilectione mea: ſicut & ego Patris mei præcepta ſeruaui, & maneo in eius dilectione.*

11 *Hæc loquutus ſum vobis, vt gaudium meum in vobis ſit, & gaudium veſtrum impleatur.*

12 *Hoc eſt præceptum meũ, vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos.*

13 *Maiorem hac dilectionem nemo habet, quàm vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis.*

14 *Vos amici mei eſtis ſi feceritis quæ ego præcipio vobis.*

15 *Iam non dicam vos ſeruos, quia ſeruus neſcit quid faciat dominus eius: vos autẽ dixi amicos, quia omnia quæcũque audiui à Patre meo, nota feci vobis.*

16 *Nõ vos me elegiſtis, ſed ego elegi vos, & poſui vos vt eatis & fructum adferatis, & fructus veſter maneat: vt quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.*

17 *Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem.*

18 *Si mundus vos odit, ſcitote quia me priorem vobis odio habuit.*

19 *Si de mundo fuiſſetis, mundus quod ſuum erat diligeret: quia verò de mundo non eſtis, ſed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.*

20 *Mementote ſermonis mei, quem ego dixi vobis, Non eſt ſeruus maior domino ſuo. Si me perſequuti ſunt, & vos perſequentur: ſi ſermonem meum ſeruauerunt, & veſtrum ſeruabunt.*

21 *Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meũ, quia neſciunt eum qui miſit me.*

22 *Si non veniſſem & loquutus fuiſſem, peccatum*

---

10 *In eius charitate*, αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. Notandum eſt rurſus huius traiectionis exemplum, quo confirmatur interpretatio quam attulimus ſuprà, 8.25.

13 *Quam iſtam*, ταύτης. Sic vertere malui quàm *Hac*, vt non ſupplerem ἢ *quàm* cũ vetere interprete, & vt liqueat ἵνα vſurpari non τελικῶς ſed εἰδικῶς.

14 *Eritis*, ἐστέ. pro ἔσεσθε vt apparet ex eo quod additur, *Si feceritis*. Sic etiam ſuprà 8,31.

18 *Scitis*, γινώσκετε. vel ſcitote, vt Vetus interpres cõuertit. ¶ *Prius quàm vos*, πρῶτον ὑμῶν: vel, me qui primus ſum veſtrûm. ſed meo quidem iudicio præſtat accipere πρῶτον aduerbialiter. Vulgata, *Priorem vobis.*

20 *Sermonis illius*, τοῦ λόγου. Hic omnino videtur fuiſſe vis articuli ſeruanda. Vulg. addit μου, *mei*. quod & ipſum non caret emphaſi.

22 *Peccatum non haberent*, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. Apparet ex eo quòd proximè ſequitur, non eſſe iſtud ſimpliciter accipiẽdum, ſed per μίμησιν. veluti ſi de fure deprehenſo ac conuicto dicas, Niſi iſte conuictus teneretur, eſſet omnium innocentiſſimus, id eſt clamitaret ſe innocentiſſimum eſſe. Ita etiam hoc loco, Niſi veniſſem, inquit Dominus, iſti coram Dei tribunali non deſinerent dicere ſe fuiſſe religioſos, & planè alienos à peccato: denique eſſent viri omnium qui viuunt ſanctiſſimi: ſed quum ad eos venerim, & me planè reiiciant, ereptum eſt illis quicquid ſuæ improbitati alioquin prætexuiſſent: quia nihil poſſunt adferre cur me debeant odiſſe. Idem etiam mox repetit, nempe verſu 24.

ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν.

Ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ.

Εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι, καὶ μεμισήκασι καὶ ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου.

Ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, Ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν.

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.

Καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστε.

Κεφάλαιον ιϛ.

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε.

Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ.

Καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὑμῖν ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ.

Ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ' ὑμῶν ἤμην.

Νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπάγεις;

Ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν.

Ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς.

Καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως.

rent: nunc autem non habent quod prætexant peccato ſuo.

23 Qui me odit, *is* etiam Patrem meum odit.

24 Si opera non feciſſem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

25 ¨Sed *oportet* vt impleatur ſermo qui ¨in Lege ¨ipſorum ſcriptus eſt, ‖Oderunt me ¨immeritó.

26 Quum autem venerit ¨Aduocatus ille ‖ quem ego mittā vobis à Patre, Spiritus, *inquam*, ille veritatis, qui à Patre ¨emanat, ille teſtabitur de me.

27 Sed & vos ¨teſtabimini, quoniam à principio mecum eſtis.

Cap. XVI.

1 HÆc loquutus ſum vobis, vt ne ¨offendamini.

2 Mouebunt vos ſynagogis: ¨imò veniet tempus ¨quum quiſquis trucidabit vos putabit *ſe* cultum præſtare Deo.

3 Et hæc facient vobis, quia nō nouerunt Patrem neque me.

4 ‖Sed hæc loquutus ſum vobis, vt quum venerit tempus illud, memineritis eorum, ¨quòd ego *hæc* dixerim vobis. hæc autem vobis à principio non dixi, quia vobiſcum eram.

5 Nunc autem abeo ad eum qui miſit me, & nemo ex vobis interrogat me, *dicens*, Quò abis?

6 Sed quia hæc loquutus ſum vobis, triſtitia impleuit cor veſtrum.

7 Sed ego veritatem dico vobis, cōfert vobis vt ego abeam. Niſi enim abiero, ¨Aduocatus ille non veniet ad vos: ¨ſin autem profectus fuero, mittam eum ad vos.

8 Et quum venerit ille, ¨arguet mundum de peccato & de iuſtitia & de iudicio:

non haberent: nunc autem excuſationem non habent de peccato ſuo.

23 *Qui me odit, & Patrem meum odit.*

24 *Si opera non feciſſem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.*

25 *Sed vt adimpleatur ſermo qui in Lege eorū ſcriptus eſt, Quia odio habuerunt me gratis.* Pſa.35.19

26 *Quum autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre, Spiritum veritatis, qui à Patre procedit, ille teſtimonium perhibebit de me.* Luc.24.49 ſuprà,14.26

27 *Et vos teſtimoniū perhibetis quia ab initio mecum eſtis.*

Cap XVI.

1 *HÆc loquutus ſum vobis, vt non ſcandalizemini.*

2 *Abſque ſynagogis facient vos: ſed venit hora vt omnis qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe præſtare Deo.*

3 *Et hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrē neque me.* Suprà,15.21

4 *Sed hæc loquutus ſum vobis, vt quum venerit hora, eorum reminiſcamini, quia ego dixi vobis. hæc autem vobis ab initio non dixi, quia vobiſcum eram.*

5 *Et nunc vado ad eum qui miſit me, & nemo ex vobis interrogat me, Quò vadis?*

6 *Sed quia hæc loquutus ſum vobis, triſtitia impleuit cor veſtrum.*

7 *Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego vadam. ſi enim ego non abiero, Paracletus non veniet ad vos: ſi autem abiero, mittam eum ad vos.*

8 *Et quum venerit ille, arguet mundum de peccato & de iuſtitia & de iudicio.*

---

25 *Sed [oportet] vt*, ἀλλ' ἵνα. Vide ſuprà, 14.31. ¶ *In Lege*, ἐν τῷ νόμῳ. Id eſt תורה [*torah.*] Eſt enim generale vocabulum, quo tota doctrina ſacra nonnunquam intelligitur, vt etiam ſuprà, 10.34, quum interdum Moſes Prophetæ & Pſalmi diſtinguantur, vt Luc.24.44. ¶ *Ipſorum*, αὐτῶν. Hæc quoque particula obſeruanda eſt, quoniam eos minimè omnium oportuit à Lege damnari quibus propriè ſcripta Lex eſt, & quibus illam maximè familiarem eſſe decebat. ¶ *Immeritò*, δωρεάν. Hebraicè, חנם [*chinnam,*] id eſt ἀναξίως vt 1.Sam.19.5. Vulg. & Eraſ. *Gratis*, impropriè. Gratis enim fieri dicitur quod pretio vel mercede non fit, vt quum dicitur Chriſtus nos gratis redemiſſe. i. nullo à nobis dato pretio.

* 26 *Aduocatus ille*, ὁ παράκλητος. Nomen, non participiū, de quo vide ſuprà 14,16. ¶ *Emanat*, ἐκπορεύεται. Vel *Egreditur*, ſeu *Exit*. Certum eſt autem hîc non agi de ipſa Spiritus eſſentia, ſed de ipſius virtute & efficacia in nobis: cuius virtutis auctorem facit Patrem, nō vt ſeſe vel ipſum Spiritum ſanctum excludat, ſed vt diſcipulorum oculos à carnis infirmitate auerſos, ad Deitatis intuitum euehat, vt norint videlicet qua virtute ſint deinceps confirmandi. Itaque huiuſmodi teſtimonia nec à Græcis, nec cōtra Græcos ad eſſentiā Sp. ſancti probandā ſatis appoſitè ſūt citata.

27 *Teſtabimini*, μαρτυρεῖτε. Vel, *Teſtamini*, ſi libet præſentis ſignificationem ſeruare. Nonnulli conuertunt *Teſtemini*, modo videlicet imperandi. Addita verò ratio explicatur ab hoc ipſo Euangeliſta, 1.Ioh.1. & à Petro Act 1.21.

IN CAPVT XVI.

1 *Offendamini*, σκανδαλισθῆτε. id eſt turbemini, vt re inexpectata & intolerabili. *

2 *Imò*, ἀλλά. Particula αὐξήσεως hoc in loco: quod rarum eſt niſi adiuncta particula καί, vt Latinè dicimus Quinetiā Vulg. *Sed*, vſitata ſignificatione. ¶ *Quum*, ἵνα εἰδικῶς rurſum non τελικῶς, ſicut ſuprà 15, 13. ſed Latinè vix ſic liceat loqui. Male igitur Vulg. *Vt* interpretatur. * *

4 *Quòd ego*, ὅτι ἐγώ. Expendenda eſt vis omnium iſtarū particularum, quas qui prætereunt, vt neſcio cui latinitati ſeruiant, vim huius ſententiæ infringunt.

7 *Aduocatus ille*, ὁ παράκλητος. Vide ſuprà 15,26. ¶ *Sin autem profectus fuero*, ἐὰν δὲ πορευθῶ. vel, *Quum autem abiero*, vt *

אם [*im*] pro כאשר [*caaſcher*] accipiatur: ſicut diximus ſuprà ,14.3.

8 *Arguet*, ἐλέγξει. Id eſt conuincet: ita vt nihil habeat quod prætexat, ſicut ſuprà dixit, 15.22.& 24. Quum autẽ variè ſit expoſitus hic locus, adferam & ego quod mihi dedit Dominus. Puto igitur Chriſtum de Spiritus ſancti in Eccleſia virtute ac efficacia agere aduerſus mundum, id eſt aduerſus eos qui Euangelio reſiſtunt: tum verò maximè illud tempus reſpicere quod ipſius in cælum aſcenſionem conſequutum eſt, quum effuſo in Eccleſiam Spiritu, omnes contradicentes manifeſtò coarguit. Dicit ergo fore vt per vim illam diuinam, quam inſpiraturus eſt Apoſtolis, atque adeo toti Eccleſiæ ſuæ, poſtquam in cælum aſcenderit, conuincatur mundus peccati, id eſt, ipſi hoſtes à quibus reiectus, ſpretus, in crucem adactus fuit, cogantur conſcientiæ ſuæ teſtimonio profiteri ſe magnopere in eo erraſſe quòd non potius in illum crediderint. Ideo dicebant illi quos Petrus tanquam homicidas coarguerat, Act. 2.37, Quid faciemus, viri fratres? Quid enim? ánnon hoc eſt mundum adigere ad homicidij confeſſionem voluntariam? Deinde, inquit, arguet mundum de Iuſtitia: non ipſius mundi certè, qui ſe peccatorem, velit nolit, agnoſcet, ſed de ipſius Chriſti iuſtitia, Quia, inquit, ad Patrem vado, nec amplius videbitis me. Id eſt, quum mundus præſens in Eccleſia ſpectabit Spiritum per me in vos effuſum, fateri cogetur me verè iuſtum fuiſſe, qui ex hoc mundo diſcedens, non fuerim damnatus à Deo pro blaſphemo & impio, ſed approbatus & receptus à Patre, cuius quum me Filium dicerem, illi idcirco me vt blaſphemum & impium damnarint. Hoc, inquam, fateri mundus cogetur, & cauſam meam Deo placere, quum vos, qui doctrinam meam aſſeretis, tot virtutibus planè cæleſtibus ornatos conſpicient: quod & ille Centurio ſtatim poſt Chriſti mortem agnouit, & qui reuertebantur plangentes, quum paulo antè iuſſiſſent illum tolli ac crucifigi. Poſtremò arguetur mundus de iudicio, id eſt hûc adigetur vt me, quem veluti fabri filium contempſerit, adeo vt etiam cum ludibrio petierit vt de cruce deſcenderem: me, inquam, verè Dei Filium agnoſcat, qui ſolutis mortis doloribus tunc ero dextra Dei exaltatus. Quia, inquit, princeps huius mundi iudicatus eſt, id eſt, quia reipſa intelligent & cognoſcent me diabolo ſuperato, imperiũ in mundo exercere, quum viderint omnes ſeſe fruſtra vobis opponere, quoniam vos armabo virtute illa cæleſti, qua deſtruatis omnem celſitudinem quæ extollitur aduerſus cognitionem Dei, & captiuam ducatis omnem cogitationẽ ad obediendum mihi: qua de re multa Apoſtolus 2. Cor. 10.12, & Eph.1.19.20.21.22.23. Etſi autem hæ omnes Chriſti virtutes à condito mundo in ipſius ſanctis excelluerũt, vt ſcriptum eſt toto cap.11, Epiſtolæ ad Hebræos: tamen à miſſione illa Spiritus ſancti clariſſimè cœperunt eminere, ita vt omnium oculos perſtringerent: ſicut prædixerat Ioel 1.28, & Dauid Pſal.68.19, vt ex Actis Apoſtolorum licet intelligere. Non deſunt tamen qui ſimplicius etiã exponant, Dei Spiritu per ſeruos ſuos quotidie loquentis, coargui mundum peccati, in quo videlicet ſit demerſus: coargui iuſtitiæ quòd veræ iuſtitiæ ſit prorſus inſcius: coargui denique iudicij, quòd eum ignoret atque etiam oppugnet cui tradita eſt omnis in cęlo & terra poteſtas: quoniam videlicet eum repudiat qui tollit peccatum, qui ſua virtute nunc regnans nos iuſtificat, qui denique diabolum vicit. Quid ſi ſimpliciter intelligas, De peccato cuius rei omnes conuincentur ſpreto Euangelio? De iuſtitia quam videlicet ſibi in Chriſto oblatam contempſerint, nunquã mundo poſtea offerendam quum diſceſſerit Chriſtus ex mundo, nunquam niſi ad iudicium rediturus. De iudicio denique quod incredulis eſſe paratum & in ipſorum principe Satana iam aliquatenus exertum cogentur ex Apoſtolica doctrina & eius efficacia cognoſcere.

9	Περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ·	De peccato quidem, eo quòd ¨non credunt in me:	*De peccato quidẽ, quia non credunt in me.*
10	Περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα μου ὑπάγω, καὶ οὐκέτι θεωρεῖτέ με·	De iuſtitia verò, eo quòd ad Patrem abeam, & amplius non ¨conſpicietis me:	*De iuſtitia verò, quia ad Patrem vado, & iam non videtis me:*
11	Περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.	¨De iudicio autem, eo quòd princeps huius mundi condemnatus ſit.	*De iudicio autem, quia princeps huius mundi iam iudicatus eſt.*
12	Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ᾽ οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι.	Adhuc multa habeo quę vobis dicam, ſed nunc non poteſtis portare.	*Adhuc multa habeo vobis dicere, ſed non poteſtis portare modò.*
13	Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, ἀλλ᾽ ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.	Quũ autẽ venerit ille, *id eſt* Spiritus ille veritatis, ¨introducet vos in omnẽ veritatẽ. non enim loquetur à ſemetipſo, ſed quæcunq. audierit loquetur: & quæ ventura ſunt, renũtiabit vobis.	*Quũ autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. non enim loquetur, à ſemetipſo, ſed quæcunque audiet loquetur, & quæ ventura ſunt, annuntiabit vobis.*
14	Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.	Ille me glorificabit, q̃a de meo accipiet, & renuntiabit vobis.	*Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annũtiabit vobis.*
15	Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.	Omnia quæ habet Pater, mea ſunt: propterea dixi illũ de meo accepturũ & renũtiaturũ vobis.	*Omnia quæcunque habet Pater, mea ſunt: propterea dixi, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis.*
16	Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.	¨Pauliſper, & non cõſpicietis me: & rurſũ pauliſper, & videbitis me, ¨quia ego vado ad Patrẽ.	*Modicum, & iam non videbitis me, & iterũ modicum, & videbitis me, quia vado ad Patrem.*

9 *Non credunt*, οὐ πιστεύουσιν. In vno exemplari ſcribitur, ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν, Quòd non crediderint: & fortaſſis rectius.

10 *Conſpicietis*, θεωρεῖτε. Similis enallages exemplum vide ſuprà 12.8. Vulg. & Eraſm. *Videtis*.

11 *De iudicio*, περὶ κρίσεως. Id eſt, (vt ego quidem exiſtimo) de auctoritate illa ac poteſtate quam ego tum obtinebo in cælo & in terra: vt ipſe videtur explicare, Matth.28.18, ſupra omnes cælos videlicet ſublatus, Philipp.2.9.

13 *Introducet*, ὁδηγήσει. Vulgata, *docebit*, vt legiſſe videatur διδάξει ὑμᾶς πάσαν, &c. eodem manente ſenſu. & variè citatur in patrum ſcriptis hic locus, annotata quoque hac duplici ſcriptura ab Auguſtino, tractatu in Iohann. 96, & 100.

¶ 16 *Pauliſper*, μικρόν. Id eſt, Vbi paululum temporis pręterierit. Eſt enim præciſum hoc dicendi genus è medio petitum, quod non potuiſſem niſi longa periphraſi explicare. Vulgata, *Modicum*. Eraſmus, *Puſillum*. ¶ *Quia ego*, ὅτι ἐγώ. Id eſt, Quoniam tranſeo ad æternam gloriam, vnde futurũ eſt vt vobis adſim multo etiam efficacius quàm vnquam antea. Tunc enim verè quis & quantus ſim experiemini, qui verior eſt Chriſti conſpectus, quàm qui ad carnis præſentiam refertur.

17 [*Quidam*]

17 Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους, Τί ἐστι τοῦτο ὃ λέγει ἡμῖν, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με· καὶ, Ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;

18 Ἔλεγον οὖν, Τοῦτο τί ἐστιν ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ.

19 Ἔγνω οὖν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾷν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων ὅτι εἶπον, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν, μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με;

20 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται, ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.

21 Ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς· ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκέτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν, ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.

22 Καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε· πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν.

23 Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.

24 Ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου· αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

25 Ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ὅτε οὐκ ἔτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παῤῥησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν.

26 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε· καὶ οὐ λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν.

27 Αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον.

28 Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον· πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα.

29 Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ἴδε, νῦν παῤῥησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις.

17 Dixerunt ergo ¨*quidam* ex diſcipulis eius alij ad alios, Quid eſt hoc quod dicit nobis, Pauliſper, & non conſpicietis me, & rurſus, pauliſper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

18 Dicebant ergo, Quid illud eſt quod dicit pauliſper? neſcimus quid loquatur.

19 Cognouit autem Ieſus eos velle ipſum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quòd dixi, Pauliſper, & nó conſpicietis me: & iterum, pauliſper, & videbitis me?

20 Amen amen dico vobis, flebitis vos, & lamētabimini, mūdus autem gaudebit: vos verò triſtes eritis, ſed triſtitia veſtra euadet in gaudium.

21 Mulier, quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quū autem pepererit puerulum, iam non meminit oppreſſionis, propter gaudium quòd homo ſit natus in mundum.

22 Et vos igitur nunc quidē triſtitia tenemini: ſed rurſum videbo vos, & gaudebit cor veſtrum, & gaudium veſtrum nemo tollet à vobis.

23 Et illo die me non interrogabitis quicquam. ‖ Amen amen dico vobis, quæcunque petieritis à Patre in nomine meo, dabit vobis.

24 ¨Vſq; adhuc nō petiiſtis quicquam in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudium veſtrum ſit plenum.

25 Hæc loquuutus ſum vobis per ſimilitudines: veniet tēpus quum iam non ¨ per ſimilitudines loquar vobis, ſed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

26 Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

27 ¨Ipſe enim Pater amat vos, quia vos me amaſtis, ‖ & crediſtis me à Deo ¨prodiiſſe.

28 Prodij à Patre, & veni in mūdum: iterum relinquo mundú, & proficiſcor ad Patrem.

29 Dicunt ei diſcipuli eius, Ecce, nunc apertè loqueris, nec ſimilitudinem vllam dicis.

17 *Dixerunt ergo ei diſcipuli eius ad inuicē, Quid eſt hoc quod dicit nobis, Modicum, & non videbitis me, & iterum modicū, & videbitis me: &, Quia vado ad Patrem?*

18 *Dicebāt ergo, Quid eſt hoc quod dicit modicum? neſcimus quid loquitur.*

19 *Cognouit autem Ieſus quia volebant eum interrogare: & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quia dixi, Modicum, & non videbitis me, & iterum, modicum, & videbitis me.*

20 *Amen amē dico vobis, quia plorabitis & flebitis vos, mundus antē gaudebit: vos autem contriſtabimini, ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudium.*

21 *Mulier quum parit, triſtitiam habet, quia venit hora eius: quum autem peperit puerum, iam non meminit preſſuræ propter gaudium, quia natus eſt homo in mundum.*

22 *Et vos igitur, nunc quidem triſtitiam habetis: iterum autem videbo vos, & gaudium veſtrum nemo tollit à vobis.*

23 *Et in illo die me nō interrogabitis quicquā. Amen amen dico vobis, ſi quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Suprà, 14.13 mat.7.7, & 21.22 mar.11.24. luc.11.9 iac.1.5

24 *Vſque modò non petijſtis quicquam in nomine meo: petite & accipietis, vt gaudium veſtrum ſit plenum.*

25 *Hæc in prouerbiis loquutus ſum vobis: venit hora quum iam nō in prouerbiis loquar vobis, ſed palam de Patre annuntiabo vobis.*

26 *In illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis quia ego rogabo Patrem de vobis.*

27 *Ipſe enim Pater amat vos, quia vos me amaſtis, & crediſtis quia ego à Deo exiui.* Infrà, 17.8

28 *Exiui à Patre, & veni in mundum: iterū relinquo mundum, & vado ad Patrem.*

29 *Dicunt ei diſcipuli eius, Ecce nunc palā loqueris, & prouerbiū nullū dicis.*

---

17 [*Quidam*] *ex diſcipulis*, ἐκ τῶν μαθητῶν. Subauditur τινὲς, de qua ellipſi diximus Matth.27.9. eius autem alia etiam exempla extant Matth.23.34.& Act 21.16.

24 *Vſque adhuc*, ἕως ἄρτι. Vide Matth.11.12.

25 *Per ſimilitudines*, ἐν παροιμίαις. Vide Ioh.10.6.

27 *Ipſe*, αὐτός. Id eſt, Sponte, etiam non rogante me: vt in illo Homerico prouerbio, σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ὀτρύνειν. Id eſt, *vltro properantem hortari*. Pulcherrimus locus ad intelligendam interceſſionis Chriſti functionem adhuc perdurantem, quę duabus in rebus poſita eſt: Vna, in eo quòd preces non offerimus Patri niſi ipſius interuentu freti, ſicut Pater nōniſi in eo nos exaudit: altera, ꝙ perpetuò viget ipſius obediētiæ vis ac meritū. Itaq; nouis ſupplicationib⁹ apud Patrē nobis nūc nō opus eſt, nedū vt Angeli vel ſancti defuncti pro nobis ſint in cælis deprecatores. ¶*Prodijſſe*, ὅτι ἐξῆλθον. Vide ſuprà, 8.42.

30 Νῦν οἴδαμεν ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ· ἐν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθες.

31 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἄρτι πιστεύετε;

32 Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε· καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ' ἐμοῦ ἐστι. Matt.26.31 mar.14.27

33 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἕξετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.

Κεφάλαιον ιζ.

1 ΤΑῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἶπε, Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱὸν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε·

2 Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον· Mat.28.18

3 Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν.

4 Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ ἔργον ἐτελείωσα ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω·

5 Καὶ νῦν δόξασόν με σὺ πάτερ παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, παρὰ σοί.

6 Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσ-

30 Nunc ſcimus te ſcire omnia nec opus eſſe tibi vt quis te interroget: per hoc credimus te à Deo prodiiſſe.

31 Reſpondit eis Ieſus, Nunc creditis?

32 ‖Ecce veniet tempus, & iam venit, quum diſpergemini vnuſquiſque ad ſua, méque ſolum relinquetis: ſed nõ ſum ſolus: nam Pater mecum eſt.

33 Hæc loquutus ſum vobis vt in me pacem habeatis. in mundo oppreſſionem habebitis: ſed confidite, ego vici mundum.

CAP. XVII.

1 HÆc loquutus eſt Ieſus, & ſuſtulit oculos ſuos in cælum, dixítque, Pater, venit hora illa, glorifica Filium tuum, vt & Filius tuus glorificet te:

2 ‖Sicut dediſti ei auctoritatem *in* omnẽ carnem, vt quotquot dediſti ei, det eis vitam æternam.

3 Hæc eſt autem vita æterna, vt te cognoſcant *eſſe* illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum.

4 Ego te glorificaui in terra: opus conſummaui quod dediſti mihi vt facerem:

5 Nunc igitur glorifica me tu Pater apud temetipſum ea gloria quam habui apud te prius quàm mundus eſſet.

6 Patefeci nomen tuum hominibus quos dediſti mihi *ſelectos*

30 *Nunc ſcimus quia ſcis omnia, & non opus eſt tibi vt quis te interroget: in hoc credimus quia à Deo exiſti.*

31 *Reſpõdit eis Ieſus, Modò creditis?*

32 *Ecce, venit hora, & iã venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis: & non ſum ſolus, quia Pater mecum eſt.*

33 *Hæc loquutus ſum vobis vt in me pacem habeatis. in mundo preſſuram habebitis: ſed confidite, ego vici mundum.*

CAP. XVII.

1 *HAec loquutus eſt Ieſus, & ſubleuatis oculis in cælum, dixit, Pater, venit hora, clarifica Filiũ tuum, vt Filius tuus clarificet te:*

2 *Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omne quod dediſti ei, det eis vitam æternam.*

3 *Hæc eſt autem vita æterna, vt cognoſcant te ſolum Deum verum, & quẽ miſiſti Ieſum Chriſtum.*

4 *Ego te clarificaui ſuper terram: opus conſummaui quod dediſti mihi vt faciam:*

5 *Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipſum claritate quam habui priuſquam mundus eſſet, apud te.*

6 *Manifeſtaui nomen tuũ hominib. quos dediſti mih*

---

31 *Nunc creditis?* Ἄρτι πιστεύετε; Vel, *Iam creditis?* Id eſt, ccine vos iam fidẽ mihi habere iactatis! Nec enim hæc verba ſunt propriè interrogantis, ſed ſecuritatem reprehendentis, & de mox ſequutura diffidentia præmonentis, vt alloquutus fuit Chriſtus Petrum ſuprà 13.38.

32 *Quum,* ἵνα. Vide ſuprà, 15.13, & ſuprà, v.2. ¶*Ad ſua,* εἰς τὰ ἴδια, Vel, *in patriam*, Galilęam videlicet, quò ſeſe illos recepiſſe, & ad piſcaturã reuerſos apparet ex huius Euangelij cap. vltimo, minimè id quidem quòd à præceptore deſciuiſſent, quem etiam reſurrexiſſe Hieroſolymis cognouerant: ſed tamen non ſine magna perturbatione, cui vt Chriſtus mederetur, iuſſit eos etiam illuc ad tempus proficiſci vbi ſeſe ipſis patefaceret, mentibus videlicet pacatioribus extra vrbẽ, velut extrà teli iactum futuris, quòd Galilæa non eſſet Pilato & Hieroſolymitanis obnoxia, Matth.28.10. Vide ſuprà, 1.11. Caſtellio, *Alius aliò*. Vulg. *In propria*. Eraſm. *In ſua*. ¶*Pater,* ὁ πατήρ. Epiphanius contra Ariomanitas, addit ὁ γεννήσας με. qui genuit me.

33 *In me pacem habeatis,* ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. Id eſt, In mei fiducia prorſus conquieſcatis, ne vos vllæ tempeſtates auferant. Nam pacem habere hîc opponitur perturbationi ac triſtitiæ. Dixi autem potius *In me*, quàm *Per me*, quòd noſtram illam cum ipſo Chriſto communicationẽ, qua in ipſum verè inſerimur, putem hoc dicendi genere expreſsè ſignificari.

IN CAPVT XVII.

2 *Auctoritatem [in] omnem carnem,* ἐξουσίαν πάσης σαρκός. Vulg. & Eraſ. *Poteſtatem omnis carnis*, nimium obſcurè. Subauditur enim κατὰ, vt ſuprà, Matth.10.1, & 12.31. Carnem autem pro homine accipi ex Hebræorum conſuetudine, ſæpe iam annotauimus. ¶*Quotquot,* πᾶν ὅ. Vulg. *Omne quod*. Eſt autem in hoc ab Hebræis deſumpto dicendi genere manifeſtum ἀνακόλουθον, niſi pro πᾶν legas παντὶ, & pro *Omne*, ſcribendũ ſit, *Omni*. Sed plana eſt ſententia, & Euangeliſtas apparet multa dicendi genera è medio petiiſſe vt rudi vulgo ſeſe accommodarent. Meus autem vetuſtiſs. codex pro δώσῃ αὐτοῖς, habet ἔχῃ, *Habeat*, & ita tollitur iſtud Solœcophanes.

3 *Vt,* ἵνα, εἰδικῶς non τελικῶς, vt ſuprà iam aliquoties. Dicitur autem hæc cognitio eſſe Vita æterna, quoniam illã notitiam beatitas conſequitur. ¶*Illum ſolum verum Deum.* τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. Vulg. *Solum verum Deum.* quæ ſententia ſic peruerti poteſt ac ſi ſolus Pater diceretur eſſe verus Deus, ita videlicet vt particula μόνον conſtruatur à parte anteriore cum verbo ſubſtantiuo neceſſariò ſubaudito, ideóque à me expreſſo: quum tamen articulus τὸν præpoſitus particulæ μόνον, oſtendat hanc eſſe à parte poſteriore cum illo verbo cõnectendã, vt pater dicatur eſſe ille verus Deus qui ſolus eſt, vtpote qui ſit vnicus & ſingulariſſimus, quo modo etiam conſtruendus eſt idem articulus cũ eadem particula, Rom.16.27, & 1.Tim.1.17. Itaque Arriani occaſionem ne leuiſſimam quidem habuerunt impietatis ſuæ ex hoc Chriſti dicto ſtabiliendæ. Nec enim valet hæc conſecutio, Pater eſt ille ſolus verus Deus, ergo neque Filius, neque Spiritus ſanctus ſunt ille ſolus verus Deus. Nec enim pluralitate perſonarum diſcerpitur eſſentiæ vnitas. Sed tum demum dicere viderentur aliquid Arriani, ſi ſic colligerent, Solus Pater dicitur eſſe verus ille Deus, Ergo nec Filius, nec Spiritus ſanctus, ſunt verus ille Deus. Sed negatur illis antecedens, ex huius loci & aliorum recta in Græco ſermone conſtructione: ex qua manifeſtè liquet, illum ſolum verum Deum dici Patrem, nõ vt Filius vel Spiritus ſanctus excludatur, ſed vt verus ille Deus qui ſolus & vnicus eſt, falſis diis opponatur, vt paſ-

ſim

* ſim patres Arrianis reſpondent. quum etiam diſertè Iudæ 4, Ieſus Chriſtus vocetur ὁ μόνος δεσπότης θεὸς καὶ κύριος ἡμῶν. Sed & commodè, ac certè magis appoſita ἐλλείψει, pro verbo ἐστὶ ſuppleri poteſt participium ὄντα, & ita hic locus conuerti, *vt te cognoſcant qui es ille ſolus verus Deus*, quod expreſsè tribuitur quoque Filio, 1.Ioh.5.10. Chryſoſtomus aliter quoque Arrianis reſpōdet, hunc locum ſic ordinās, *vt cognoſcant te & quem miſiſti Ieſum Chriſtum, eſſe ſolum illum verum Deum*: citans illa Pauli verba 1.Corinth.*9.6*, An ſolus ego & Barnabas, &c. vbi particula SOLVS non excludit, ſed comprehendit Barnabam. Sed mihi videtur conſtructio ſimpliciſſima quam ſum ſequutus. *

μου· σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τετηρήκασι.

7 Νῦν ἔγνωκαν ὅτι πάντα ὅσα δέδωκάς μοι παρὰ σοῦ ἐστιν.

8 Ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

9 Ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ· οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι.

10 Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα, σά ἐστι, καὶ τὰ σὰ, ἐμά· καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς.

11 Καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσὶ, καὶ ἐγὼ πρός σε ἔρχομαι. Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς.

12 Ὅτε ἤμην μετ' αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου· οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ.

13 Νῦν δὲ πρὸς σε ἔρχομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.

14 Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτοὺς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου.

è mundo: ¨tui erant, & mihi eos dediſti: & ſermonem tuum ſeruarunt.

7 ‖Nunc ¨nouerunt omnia quæ dediſti mihi à te eſſe.

8 Quia verba quæ tradidiſti mihi, tradidi eis: & ipſi receperunt: & verè norūt me à te prodiiſſe, & crediderunt me à te miſſum eſſe.

9 Ego pro eis rogo: non pro mūdo rogo, ſed pro *iis* quos dediſti mihi, quia tui ſunt.

10 Et mea omnia, tua ſunt, & tua, mea ſunt: & glorificatus ſum in eis.

11 Et non ſum amplius in mundo, ſed iſti ſunt in mundo, & ego ad te venio. Pater ſancte, ſerua eos per nomen tuum, quos dediſti mihi, vt ſint vnum prout *&* nos.

12 Quū eſſem cum eis in mundo, ego ſeruabam eos per nomē tuum: quos dediſti mihi, ego cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi ¨ filius ille perditionis: ‖ vt Scriptura impleretur.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum plenum apud ſe.

14 Ego tradidi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt ex mundo, prout & ego non ſum ex mundo.

de mundo: tui erant, & mihi eos dediſti, & ſermonem tuum ſeruauerunt.

7 *Nunc cognouerūt quia omnia quæ dediſti mihi, abs te ſunt.* Suprà 16. 27

8 *Quia verba quæ dediſti mihi, dedi eis: & ipſi acceperunt, & cognouerunt verè quia à te exiui, & crediderunt quia tu me miſiſti.*

9 *Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, ſed pro his quos dediſti mihi, quia tui ſunt.*

10 *Et mea omnia tua ſūt, & tua mea ſunt: & clarificatus ſum in eis.*

11 *Et iam non ſum in mūdo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te venio. Pater ſancte, ſerua eos in nomine tuo quos dediſti mihi, vt ſint vnum ſicut & nos.*

12 *Quum eſſem cum eis, ego ſeruabam eos in nomine tuo: quos dediſti mihi, cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi filius perditionis: vt Scriptura impleatur.* Pſal.108.8

13 *Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in ſemetipſis.*

14 *Ego dedi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt de mundo, ſicut & ego non ſum de mundo.*

---

6 *Tui erant, & mihi eos dediſti*, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας. Hæc nōnulli per parentheſin ſeparant, ita vt quod ſequitur, *Et tuum ſermonem ſeruarunt*, cum eo cohæreat quod dixerat, *Quos dediſti mihi [ſelectos] ex hoc mundo.* At ego nullam hîc admitto parentheſin: imò verò in iis verbis totam ſalutis noſtræ ſummam ſuis gradibus diuiniſſimè deſcriptam conſidero. Nam quum ait, *Tui erant*, æternam illam electionem declarat in ipſo Dei beneplacito abſconditam, quæ totius noſtræ ſalutis eſt baſis ac fundamentum. Deinde quum dicit, *Quos dediſti mihi, & quibus patefeci nomen tuum*, ſignificat æterni illius & abſconditi propoſiti declarationem in Chriſto factam, per quem demum fide apprehenſum iuſtificati ſumus & ſanctificati, vt electionis gloriam tandem conſequamur: ſicut paucis etiam hæc omnia complectitur Apoſtolus Rom. 8.30, & Epheſ.1.4.& 5.

* 7 *Nouerunt*, ἔγνωσαν. Syrus legit ἔγνωκα, *Noui*, quod etiam in vno ex Stephani noſtri codicibus ſcriptum inueni. Sed receptam ſcripturam probo.

12 *Filius ille perditionis*, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Eraſmus, *Filium perditum*. Nam, inquit, alioquin quid eſt filius perditionis, niſi quem genuit perditio? Atqui abſurdior eſt hæc amphibolia quàm vt cuiquam in mentem veniat. quòd ſi placuiſſet ab Hebraiſmo deficere, maluiſſem hominem perditum interpretari. Sed Hebraiſmum vltro integrum ſeruaui: quia qui perditum hominem dicit, ipſum duntaxat euentum ac miſeram conditionem declarat: at Iudas dicitur filius perditionis, non modò quia periit, ſed etiam quia huic exitio erat deſtinatus ac deuotus, vt manifeſtè liquet ex iis quæ ſcripta ſunt Act.1.*16.* & 4. 27 & 28. Neque tamen hæc faciunt vt vel Deus ſit in culpa, vel Iudas culpæ eximatur, ſicut copioſius alibi diximus: ſed hoc dixit Chriſtus ne videretur, perdito Iuda, labefactata æterna Dei electio. Ideo dicit alibi, *Scio quos elegerim*, ſuprà, 13.18.

15 Οὐκ ἐρωτῶ ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ.

16 Ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσὶ, καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί.

17 Ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι.

18 Καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον·

19 Καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτὸν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ.

20 Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευσόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ·

21 Ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ πάτερ ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν σοὶ, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν. ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

22 Καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.

23 Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἓν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας.

Suprà, 12. 23.

24 • Πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα

15 Non rogo vt tollas eos è mundo, ſed vt ſerues eos à Malo illo.

16 Ex mundo non ſunt, ſicut & ego non ſum ex mundo.

17 ¨Sanctifica eos ¨tua veritate: ſermo tuus veritas eſt.

18 ¨Sicut me miſiſti in mundum, *ita* & ego ¨miſi eos in mundum.

19 Et ¨eorum cauſa ego ¨ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati ¨in veritate.

20 Non tantùm autem pro iſtis rogo, ſed & pro iis qui ¨per ſermonem eorum crediturt ſunt in me:

21 Vt omnes ¨vnum ſint ſicut tu Pater in me, & ego in te: vt & ipſi in nobis vnum ſint: vt credat mundus me à te miſſum eſſe.

22 Et ego ¨gloriam quam dediſti mihi, dedi eis: vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.

23 ¨Ego in eis, & tu in me, vt ſint conſummati in vnum, & vt cognoſcat mūdus me à te miſſum eſſe, téque eos diligere, ſicut me dilexiſti.

24 ‖Pater, quos dediſti mihi, ¨ve-

15 *Non rogo vt tollas eos de mundo, ſed vt ſerues eos à Malo.*

16 *De mundo non ſunt, ſicut ego non ſum de mundo.*

17 *Sanctifica eos in veritate. ſermo tuus veritas eſt.*

18 *Sicut tu me miſiſti in mundum, & ego miſi eos in mundum.*

19 *Et pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate.*

20 *Non pro eis autem rogo tantùm, ſed & pro eis qui credituri ſunt per verbum eorum in me:*

21 *Vt omnes vnum ſint, ſicut tu Pater in me & ego in te, vt & ipſi in nobis vnum ſint: vt credat mundus quia tu me miſiſti.*

22 *Et ego claritatem quã dediſti mihi, dedi eis: vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.*

23 *Ego in eis & tu in me, vt ſint conſummati in vnum, & cognoſcat mundus quia tu me miſiſti, & dilexiſti eos ſicut & me dilexiſti.*

24 *Pater, quos dediſti mi-*

---

15 *A Malo illo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Vide Matth.5.13.

17 *Sanctifica*, ἁγίασον. Id eſt ſanctos efficito, magis ac magis videlicet. Sanctum autem dicitur quod Deo peculiariter deuotum ac conſecratum eſt: quamobrem etiam Spiritus Sanctus ſeu Sanctificationis vocatur qui in fidelium cordibus efficit vt velint ac poſſint quæ Dei ſunt. Eſt autem hoc vocabulum (vt alia multa) profectum ab Hebræis: quod quum Latini theologi retinuerint, nos quoque libenter ſeruauimus. ¶ *Tua*, σοῦ. Hoc non reperio in meo vetuſtiſſimo codice, neque legit vetus interpres. Veritatem autem hîc appellat, verãm eorum quæ de Deo & ipſius cultu hominibus ad ſalutem cognoſcenda ſunt, perceptionem, ſicuti fuerant & à Prophetis antea, & ab ipſo demum Chriſto expoſita.

18 *Sicut*, καθώς. Eodem videlicet fine, nempe vt vniuerſam ſalutis doctrinam hominib. tradãt: quod munus ſicuti abs te cõmiſſum fuit, & egomet adhuc mea voce obij: ita deinceps per ipſos, vtpote legatos meos, peragã. Eph.4.11. Itaque reſtringenda eſt hæc particula ad id de quo agitur. Nã alioqui penitus alia eſt Filij Dei quàm Apoſtolorum miſſio. Filius enim vnicus miſſus eſt ἐνσαρκωθεὶς, & vt Dominus: neque dũtaxat vt doceret, ſed vt in ſeſe homines Deo recõciliaret. Apoſtoli verò Chriſti quidẽ perſonã docẽndo repræſentarunt, ſed vt ſerui plantantes & rigantes, operarum omni effectu à Chriſto in ſolidum dependente. ¶ *Miſi*, ἀπέστειλα. Id eſt mittendos deſignaui.

19 *Eorũ cauſa*, ὑπὲρ αὐτῶν. Vulg. & Eraſ. *Pro eis*. Ego, in re tãti momenti, ſtudui homonymiã vitare. ¶ *Sanctifico meipſum*, ἁγιάζω ἐμαυτόν. Nẽpe & Sacerdos ſimul & victima. ídq; nõ pro ſe, in quo nullum fuit peccatũ, quòd precibus vel expiatione egeret, ſed pro totius Eccleſiæ ſalute. Sic enim accipitur in hoc dicto ſanctificandi verbum, & hæ preces altera fuerunt ſacrificij Chriſti pars, quarum exauditarũ virtute ſtat Eccleſia. ¶ *In veritate*, ἐν ἀληθείᾳ. Vel verè, vt externæ purificationes cum interiore reali in Chriſto per Spiritum ſanctum ſanctificatione comparentur.

20 *Per ſermonem eorum*, διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν. Fides igitur vera & ſaluifica, eſt ex auditu doctrinæ Apoſtolicæ: & vera Apoſtolica doctrina eſt ea demum quæ nos ad vnicum Chriſtum deducit.

21 *Vnum*, ἕν. Ergo ſicut credentium inter ſe vnitio non in aliqua eſſentiarum ipſarum vel animi vel corporis ſingulorum, ſed in fidei & charitatis vero conſenſu ſpirituali ſita eſt: ita etiã iſtius vnitionis cauſa, id eſt credẽtium corporis in Chriſto capite vnio, minimè in eo conſiſtit vt ſuam in nos ſubſtantiam transfundat ſiue in Verbo, ſiue in ſacramentis, ſed in eo quòd totus per organum fidei & ſancti Spiritus virtute à nobis apprehenſus, ſiue ſpirituali modo ac vinculo noſter factus, ſuũ illum viuificum ſuccum, vt vitis in adhærẽtes palmites, in nos effundat, bonáque ſua omnia, ne excepta quidem æterna gloria, communicet: ipſius videlicet ſpiritu, velut anima quadam, totum Eccleſiæ myſticum corpus, noua cæleſti vita viuificante, quam Petrus Naturam diuinam appellat, 2.Pet.1,3. & 4. Ex hoc autẽ & illud efficitur, hîc non agi περὶ τοῦ ὁμοουσίου Patris & Filij, cuius reſpectu noſtra neque inter nos, neque cum Chriſto cõiunctio eſt ἀνάλογος, ſed de eo quod cum iſto ὁμοουσίᾳ penitus cohæret, nempe quòd Pater & Filius vt eſſentia, ita etiam potentia & voluntate (ſeruata perſonarum diſtinctione) vnum ſint: & Filius quatenus homo, voluntatem, alteram quidem quàm Pater, ſed paternæ, ſuæque diuinæ prorſus conſentientem, habeat.

22 *Gloriam*, τὴν δόξαν. De illius κοινωνίας fructu, æterna videlicet beatitate nũc agit: & huc etiam referendum eſt, non ad ſuperiorem κοινωνίαν, quod repetit de Patris & Filij, filij, inquam, in carne manifeſtati, vnitate: cuius gloriæ ac felicitatis, quæ vnica eſt, participatione, ſecundum cuiuſque membri menſuram, ſinguli credentes dicuntur propterea hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti, Rom.8.17.

23 *Ego in eis*, &c. Iam vtramque κοινωνίαν connectit, quę vt perfectiſſima ſit, tres habet gradus. Vnũ, eúmque ſummum & reliquorum κύριον αἴτιον, Patris & Chriſti mediatoris vnionẽ: alterum, eúmque intermedium, à quo Chriſtus hoc dictum inchoat, ipſius capitis cum Eccleſia κοινωνίαν: tertium denique, noſtram inter nos ſub eodem capite coniunctionem.

24 *Velim*, θέλω. Vulgata & Eraſmus, *Volo*, id eſt opto, quo ſenſu Latini Iubẽdi quoque verbo vtuntur, vt quum dicunt, Saluere te iubeo. Sed mollior eſt in hac ſignificatione modus optandi, quàm Indicãdi. Loquitur enim hoc loco Chriſtus ſuo more, vt mediator interceſſionis, cuncta, vt in aliis precibus, ad Patrem referens, vt Matth. 20. 23, &

23,& alibi ſæpe. Non eſt igitur ſatis firmum Auguſtini argumentum epiſt. 78. Patris & Filij æqualitatem ex hoc loco parum appoſitè probantis. Non enim, inquit, diceret Volo, ſed ſupplicans, Rogo. Nam & in hac ipſa precatione Chriſtus antea ſæpius vſus eſt verbo ἐρωτῶ, id eſt Rogo: & diſcipuli Chriſtum ipſum compellantes vſurpant verbum θέλομεν, Mar.10.35, quem locum vide. ¶*Sum*, εἰμί. Id eſt breui ſum futurus, vt ſuprà 7,34. niſi malis id explicare per ἰδιωμάτων κοινωνίαν. ¶*Ante iacta*, πρὸ καταβολῆς. Hanc particulam alij cum verbo ἠγάπησας, *Dilexiſti*, coniungunt: alij cum verbo ἔδωκας, *Dediſti*, id eſt dare decreuiſti.

ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ· ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου.		lim vt vbi ¨ ſum ego, & illi ſint mecum: vt conſpiciant gloriam illam meam quam dediſti mihi: quia dilexiſti me ¨ ante iacta mundi fundamenta.		*hi, volo vt vbi ſum ego, & illi ſint mecum, vt videant claritatem meam quam dediſti mihi, quia dilexiſti me ante conſtitutionem mundi.*	
Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων, καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.	25	Pater iuſte, mundus te non nouit: ego autem te noui, & hi nouerunt me à te miſſum eſſe.	25	*Pater iuſte, mundus te non cognouit, ego autem te cognoui, & hi cognouerũt quia tu me miſiſti.*	
Καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω· ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν αὐτοῖς.	26	Et notum ipſis feci nomen tuum, & notum faciam: vt charitas qua dilexiſti me, ſit in eis, & ego in eis.	26	*Et notum feci eis nomẽ tuum, & notum faciam: vt dilectio qua dilexiſti me, in ipſis ſit, & ego in ipſis,*	
Κεφάλαιον ιη.		CAP. XVIII.		CAP. XVIII.	
ΤΑῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐξῆλθε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάῤῥου τῶν Κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.	1	‖HÆc quum dixiſſet Ieſus, egreſſus eſt cum diſcipulis ſuis trans ¨ torrentẽ Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipſe & diſcipuli eius.	1	*HÆc quum dixiſſet Ieſus, egreſſus eſt cũ diſcipulis ſuis trans torrentem Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipſe & diſcipuli eius.*	Matth.26.36 mar.14.32 luc. 22.39 2. reg. 15. 23
Ἤδει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον· ὅτι πολλάκις συνήχθη ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.	2	Nouerat autem eum locum etiam Iudas qui prodebat eum, quia Ieſus frequenter cum diſcipulis ſuis illuc conuenerat.	2	*Sciebat autem & Iudas qui tradebat eum, locum: quia frequenter Ieſus conuenerat illuc cum diſcipulis ſuis.*	
Ὁ οὖν Ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν καὶ ἐκ τῶν Ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων.	3	‖Iudas ergo quum accepiſſet ¨ cohortem, & à primariis Sacerdotibus, ac Phariſæis miniſtros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.	3	*Iudas ergo quum accepiſſet cohortem, & à Põtificibus & Phariſæis miniſtros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.*	Matth. 26. 47 mar.14.43 luc. 22.47
Ἰησοῦς οὖν, εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξελθὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα ζητεῖτε;	4	Ieſus itaque ſciens omnia quæ ventura erant in ſe, egreſſus dixit eis, Quem quæritis?	4	*Ieſus itaque, ſciens omnia quæ ventura erant ſuper ſe, proceſſit, & dixit eis, Quem quæritis?*	
Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι. Εἱστήκει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ' αὐτῶν.	5	Reſponderunt ei, Ieſum Nazarenum. Dicit eis Ieſus, Ego *is* ſum. Stabat autem cum eis etiam Iudas qui prodebat eum.	5	*Reſponderunt ei, Ieſum Nazarenum. Dicit eis Ieſus, Ego ſum. Stabat autem & Iudas qui tradebat eum, cum ipſis.*	
Ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί.	6	Vt ergo dixit eis, Ego *is* ſum, abierunt retrorſum, & ceciderunt humi.	6	*Vt ergo dixit eis, Ego ſum, abierunt retrorſum, & ceciderunt in terram.*	368.
Πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησε, Τίνα ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.	7	Iterum igitur rogauit eos, Quem quæritis, Ieſum Nazarenum.	7	*Iterum ergo interrogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Ieſum Nazarenum,*	
Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι. εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν.	8	Reſpondit Ieſus, Dixi vobis me eum eſſe. ergo ſi me quæritis, ſinite hos abire.	8	*Reſpondit Ieſus, Dixi vobis quia ego ſum. ſi ergo me quæritis, ſinite eos abire.*	

IN CAPVT XVIII.

1 *Torrentem Cedron*, τοῦ χειμάῤῥου τῶν Κέδρων. Sic quidem legimus in omnibus Græcis exemplaribus, ſed manifeſto errore, quum Hebræi קדרון [*Kedron*] vocent, quaſi tenebricoſum dicas, ſicut hodie Germani Hercyniam ſyluam *Schwartzwald.* id eſt nigrum nemus, appellant. Hoc verò quum quidam ignorarent, & putarent hîc agi de cedris arboribus, (quas tamen vt rectè doctiſſimus ille Capnio annotauit, Hebræi diuerſo prorſus vocabulo ארזים [*arazim*] appellant) hunc locum corruperunt: non quidem addito articulo, ſed mutato, vt rectè omnino conijcit Stapulenſis. Neque enim dubito quin initio ſcriptum fuerit, τοῦ χειμάῤῥου τοῦ Κέδρων, ſicut 2.Reg.15.cap.13, ſcriptum eſt, ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τοῦ Κέδρων, non autem τῶν Κέδρων, vt perperam legit Eraſmus. Sed Κεδρὼν ſcribendum, & initio ſcriptum crediderim, non Κέδρων. vt Ἀβαδδὼν, Apoc.9.11. Syrus pro πέραν τοῦ χειμάῤῥου, habet לעברא דרגלת [*lehebra dargeltha*,] id eſt ad tranſitum pedis, id eſt ad vadum quo torrens traiiciebatur, ab vmbroſa valle quam præterfluebat cognominatus.

3 *Cohortem*, τὴν σπεῖραν. Additus articulus oſtendit certam cohortem hîc ſignificari, eam videlicet de qua loquitur Pilatus, Matth. cap. 27. verſu 65, cui præerat, ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ.

9 Ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, Ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα.

10 Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτὴν, καὶ ἔπαισε τὸν τοῦ Ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλχος.

11 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ, Βάλε τὴν μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην· τὸ ποτήριον ὃ δέδωκέ μοι ὁ πατὴρ οὐ μὴ πίω αὐτό;

12 Ἡ οὖν σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτόν.

Luc.3.2

13 Καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς Ἄνναν πρῶτον· ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ Καϊάφα, ὃς ἦν Ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου.

Suprà,11.50.

14 Ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.

Matth.26.58. marc.14.54. luc.22.54

15 Ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων Πέτρος, καὶ ὁ ἄλλος μαθητής. Ὁ δὲ μαθητὴς ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε τῷ Ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως.

16 Ὁ δὲ Πέτρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος ὃς ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον.

17 Λέγει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ Πέτρῳ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; Λέγει ἐκεῖνος, Οὐκ εἰμί.

18 Εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. ἦν δὲ μετ᾽ αὐτῶν ὁ Πέτρος ἑστὼς, καὶ θερμαινόμενος.

9 ¨Vt impleretur ſermo quem dixerat, ‖Ex iis quos dediſti mihi, non perdidi quenquam.

10 Simon autem Petrus quũ gladium haberet, eduxit eum, & percuſſit ſeruum Pōtificis maximi, & abſcidit auriculam eius dextram. erat autem nomē ſeruo Malchus.

11 Dicit ergo Ieſus Petro, Reconde gladium tuum in vaginam. annon bibam poculum quod dedit mihi Pater?

12 Cohors igitur & tribunus & miniſtri Iudęorum comprehenderunt Ieſum, & vinxerunt eũ.

13 Et abduxerunt primùm ‖ad Annam: erat enim ſocer Caiaphę, qui erat Pontifex maximus ¨anni illius: is verò miſit eum vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

14 Erat autem Caiaphas is ‖qui conſilium dederat Iudęis expedire vt vnus homo moreretur pro populo.

15 ‖Sequebatur autem Ieſum Simon Petrus, & alius diſcipulus. Diſcipulus verò ille notus erat Pontifici maximo, & ſimul introiit cum Ieſu in aulam Pontificis maximi.

16 Petrus autem ſtabat extrà ad oſtium. Exiuit ergo diſcipulus ille alter qui erat notus Pontifici maximo, & loquutus eſt oſtiariæ, & introduxit Petrum.

17 Dixit ergo Petro ancilla oſtiaria, Nũ & tu ex diſcipulis es hominis iſtius? Dicit ille, Nō ſum.

18 Adſtabāt autem ſerui & miniſtri qui prunas congeſſerant, quia frigus erat, & ſeſe calefaciebant. erat verò cum eis etiam Petrus adſtans, & ¨ſeſe calefaciens.

9 *Vt impleretur ſermo quem dixit, Quia quos dediſti mihi non perdidi ex eis quenquam.*

10 *Simon ergo Petrus, habens gladium, eduxit eum, & percuſſit Pōtificis ſeruum, & abſcidit auriculam eius dexteram. Erat autem nomen ſeruo Malchus.*

11 *Dixit ergo Ieſus Petro, Mitte gladium tuum in vaginam. calicem quem dedit mihi Pater non bibam illum?*

12 *Cohors autem & tribunus & miniſtri Iudæorum comprehenderunt Ieſum, & ligauerunt eum.*

13 *Et adduxerunt eum ad Annam primùm: erat enim ſocer Caiaphæ, qui erat Pontifex anni illius.*

14 *Erat autem Caiphas qui conſilium dederat Iudæis quia expedit vnum hominem mori pro populo.*

15 *Sequebatur autē Ieſum Simō Petrus & alius diſcipulus. Diſcipulus autem ille erat notus Pontifici, & introiuit cum Ieſu in atrium Pontificis.*

16 *Petrus autem ſtabat ad oſtium foris. Exiuit ergo diſcipulus ille alius qui erat notus Pontifici, & dixit oſtiariæ, & introduxit Petrum.*

17 *Dicit ergo Petro ancilla oſtiaria, Nũquid & tu ex diſcipulis es hominis iſtius? Dicit ille, Non ſum.*

18 *Stabant autem ſerui & miniſtri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant ſe. erat autem cum eis & Petrus ſtans, & calefaciens ſe.*

---

* 9 *Vt impleretur,* ἵνα πληρωθῇ. Verba ſunt non Chriſti, ſed Euangeliſtæ, ἐλλείψει ſermonis è medio petita, vt infra 19,24. plenæ verò conſtructionis exemplum legitur ibidem, verſu 36.

13 *Anni illius,* τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Poſt hæc verba legit Cyrillus, καὶ ἀπέστειλαν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, quantum quidem coniicere licet ex Latina interpretatione: nam Græcum codicem mihi non contigit videre. Hanc igitur lectionem approbat Eraſmus: cui ſicut in eo aſſentior quòd hæc putet in contextum reponenda, ita quiddam præterea requiro. Cur reponenda exiſtimem, his cauſis adducor: primùm quia Cyrillus, vetus ac nobilis interpres, & πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, ita legit & interpretatur: deinde quòd alioquin non cohærebit narratio. Nam ſtatim ſubiicitur, Petrum in aulam Pontificis fuiſſe introductum, in qua etiam fuerit Chriſtus à Pontifice interrogatus, & ab ipſius miniſtro cæſus, quòd videretur non ſatis magnam habere Pontificiæ dignitatis rationem: quæ omnia non poſſunt ad alium quàm ad ipſum Caiaphā Pontificem referri. Præterea ſiquis cum iſtis conferat quæ ab aliis Euangeliſtis narrantur, fatebitur omnia hæc non in ipſius Annæ, ſed Caiaphę domo geſta. Nec aliter ſanè commodè poſſis Iohannem cum cæteris Euangeliſtis conciliare: ſiquidem ij magno conſenſu (vt rectè omnino Eraſmus obſeruat) tres Petri negationes ita narrant vt in vnis Caiaphæ ædibus factas eſſe appareat. Deinde niſi ita hæc eſſe fateamur, prætererit Iohānes quicquid geſtum eſt aduerſus Chriſtum ab ipſo Caiapha, cui tamen vni ius fuit concilium cogendi & in Chriſtum inquirendi. Poſtremò, epanalepſis illa quæ extat infrà verſu 24, omnem mihi dubitationem exemit. nam ſanè nimis durum eſſet ſuperiora omnia accipere veluti κατὰ πρόληψιν aut κατὰ σύμπτωσιν dicta. Itaque ſuo loco hæc repoſui. Sed vnum dixi præterea hîc à me requiri. quum enim apud Cyrilli interpretem legatur, *Miſeruntque.* i. καὶ ἀπέστειλαν, ego cōtrà partim ex ipſius narrationis ſerie, partim etiam ex illa epanalepſi didici legendum eſſe καὶ ἀπέστειλεν, & miſit, ipſe videlicet Annas, Ieſum vinctũ ad Caiapham generum. Itaque in ipſius Annæ domo nihil geſtum eſt quod commemorandũ putarit Euangeliſta. quo enim iure concilium ille cogeret & in Chriſtũ inquireret? ſed quum ad eum, vt Pontificis ſocerum, Chriſtus obiter eſſet deductus, ſtatim eum curauit ad ædes generi rapiendũ. Ex quo rurſus intelligitur cur cæteri Euangeliſtæ, nulla Annæ mētione facta, perinde hæc narrēt acſi Chriſtus rectà ad Caiapham Pontificem pertractus eſſet.

18 *Seſe calefaciens,* θερμαινόμενος. Propriè, calefaciēs. Sed * hic eſt vſus cōiugationis Hebrææ Hithpahēl, ſæpe in aliis quoque verbis à me in iis libris obſeruatus.

19 Ὁ οὖν Ἀρχιερεὺς ἠρώτησε τὸν Ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς διδαχῆς αὐτοῦ.

20 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ παῤῥησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ· ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάντοθεν οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν·

21 Τί με ἐπερωτᾷς; ἐπερώτησον τοὺς ἀκηκοότας, τί ἐλάλησα αὐτοῖς· ἴδε, οὗτοι οἴδασιν ἃ εἶπον ἐγώ.

22 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ, εἰπών, Οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ Ἀρχιερεῖ;

23 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;

24 Ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ Ἄννας δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα.

25 Ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος· εἶπον οὖν αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; Ἠρνήσατο ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν, Οὐκ εἰμί.

26 Λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ Ἀρχιερέως, συγγενὴς ὢν οὗ ἀπέκοψε Πέτρος τὸ ὠτίον, Οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ' αὐτοῦ;

27 Πάλιν οὖν ἠρνήσατο ὁ Πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησεν.

28 Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα.

29 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτούς, καὶ εἶπε, Τίνα κατηγορίαν φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου;

30 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιός, οὐκ ἄν σοι παρεδώκαμεν αὐτόν.

19 Pontifex maximus ergo interrogauit Ieſum de diſcipulis & doctrina ipſius.

20 Reſpondit ei Ieſus, Ego palàm loquutus ſum ¨mundo: ego ſemper docui in ſynagoga & in tẽplo, quò ¨vndique Iudaei conueniunt,& in occulto loquutus ſum nihil:

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid ſim ipſis loquutus: ecce, hi ſciunt quæ dixerim ego.

22 Hæc autem quum ipſe dixiſſet,vnus ex miniſtris qui adſtabat, ¨bacillo cecidit Ieſum, dicens, Itáne reſpondes Pontifici maximo?

23 Reſpondit ei Ieſus, Si malè loquutus ſum,teſtificare de malo: ſin bene,cur me cædis?

24 ‖ ¨Miſerat igitur eum Annas vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

25 ‖Stabat autē Simon Petrus, & ſeſe calefaciebat: dixerunt igitur ei,Num & tu ex diſcipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non ſum.

26 Dicit ei quidam ex ſeruis Pontificis maximi, cognatus eius cuius abſciderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?

27 Rurſus ergo negauit Petrus, & ſtatim gallus vocem emiſit.

28 ‖Ducunt ergo Ieſum ¨à Caiapha in Prætorium. erat autem manè: & ipſi non introierunt in Prætorium, ne polluerentur,ſed vt ederent Paſcha.

29 Exiuit ergo Pilatus ad eos, & dixit, Quam accuſationem adfertis aduerſus hominem iſtum?

30 Reſponderunt & dixerunt ei, Niſi iſte eſſet ¨ facinoroſus, non tradidiſſemus eum tibi.

19 *Pontifex ergo interrogauit Ieſum de diſcipulis ſuis & de doctrina eius.*

20 *Reſpondit ei Ieſus, Ego palàm loquutus ſum mũdo: ego ſemper docui in ſynagoga, & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus ſum nihil:*

21 *Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid loquutus ſim ipſis: ecce, hi ſciunt quid dixerim ego.*

22 *Hæc autem quum dixiſſet, vnus aſsiſtens miniſtrorum, dedit alapam Ieſu, dicens, Sic reſpondes Pontifici?*

23 *Reſpondit ei Ieſus, Si malè loquutus ſum, teſtimonium perhibe de malo: ſi autem bene, quid me cædis?*

24 *Et miſit eum Annas ligatum ad Caipham Põtificem.* Mat.26.57 mar.14.59 luc.22.54

25 *Erat autem Simon Petrus ſtãs & calefaciens ſe: dixerunt ergo ei, Nunquid & tu ex diſcipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non ſum.* Mat.26.69 mar.14.59 luc.22.55

26 *Dicit ei vnus ex ſeruis Pontificis, cognatus eius cuius abſcidit Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum illo?*

27 *Iterum ergo negauit Petrus, & ſtatim gallus cãtauit.*

28 *Adducunt ergo Ieſum à Caipha in Prætorium. erat autem manè, & ipſi non introierunt in Prætorium, vt non contaminarentur, ſed vt manducarent Paſcha.* Matt.27.2 mar.15.1 luc 23.1 act.10.28, & 11 3

29 *Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit, Quam accuſationem adfertis aduerſus hominem hunc?*

30 *Reſponderunt & dixerunt ei, Si nõ eſſet hic malefactor, non tibi tradidiſſemus eum.*

---

20 *Mundo*, τῷ κόσμῳ. Id eſt quibuſuis indefinitè. ſicut in gallico idiomate vox iſta vſurpari conſueuit. ¶ *Vndique*, πάντοθεν. Vulg. & Eraſ. *Omnes.* id eſt πάντες. In vetuſtis codicibus legimus πάντοτε. Ego verò exiſtimo vel legendum πάντες, vel πάντοθεν, quod facilè potuit à librariis mutari in πάντοτε.

22 *Bacillo cecidit*, ἔδωκε ῥάπισμα. Id eſt ἐῤῥάπισεν. Vulg. & Eraſmus, *Dedit alapam.* Vide Mar.14.65. Manifeſtè certè diſtinguuntur τὸ κολαφίζειν & τὸ ῥαπίζειν. Matth.26.67. vbi Vulgata & Eraſmus interpretantur ἐῤῥάπισαν, *in faciem dederunt.*

24 *Miſerat igitur*, ἀπέστειλεν οὖν. Particulam οὖν reſtituimus ex fide duorum codicum. Eſt autem epanalepſis quę vſurpatur ab Euangeliſta redeunte ad ſuperiora. Nam quum exorſus eſſet narrare de Petro ſuprà verſu 18, quædã interiecerat quæ narrationis curſum abruperant. Nũc ergo eò rediẽs, vtitur epanalepſi, ex qua affirmo illa fuiſſe reponenda, quæ ex Cyrillo reſtituimus ſuprà verſu 13, & Iohannem in referenda Petri hiſtoria prorſus cum aliis Euangeliſtis conſentire.

28 *A Caiapha*, ἀπὸ τοῦ Καϊάφα. Id eſt, ab ædibus Caiaphę: quod genus loquutionis expoſuimus Marci cap.5. verſu 35. Id verò quum nonnulli non intelligerent, pro *A Caiapha*, ſubſtituerunt *ad Caiapham:* ſicut nimirum apud Marcum pro *Ab archiſynagogo*, ſuppoſuerant *Ad archiſynagogum:* quæ res magnum errorem obiecit Auguſtino, fruſtra hîc laboranti, vt expediat quî fieri poſſit vt in Prætorium ſit ductus Ieſus, qui legatur adductus ad Caiapham: ſicut etiam Eraſmus in hunc locum annotauit. *

30 *Facinoroſus*, κακοποιός. Id eſt, ſcelerum patrator, & capitalis criminis, blaſphemiæ videlicet conuictus ac damnatus, vt ipſi poſtea plenius declarant 19.7. Vulg. *malefactor.* barbarè, & dilutè. Eraſmus, *nocens*, rectius quidem & expreſſius. Sed ſtudui ipſum etymon Græcæ vocis, quãquam latius patentis exprimere. Cæterùm hoc dictum iſti volunt, ſatis intelligere Pilatum, idcirco Ieſum ab ipſis non adduci vt de ipſius cauſa cognoſceret, ſed vt in cõuictum & capitis ex præſcripto Legis ipſorum, ex cauſa videlicet propriè ex Iudæorum Lege diiudicanda damnatum, animaduerteret. Erat enim Iudæis αὐτονομία cõceſſa à Romanis, eò vſque vt etiam ex Lege poſſent virgis cedere, vt apparet in Paulo, 2. Cor.11.24. Sed in capi-

talibus cauſis in iis quidem cauſis quæ ex ipſa Lege pendebant, cuiuſmodi fuit blaſphemiæ crimen (at non in aliis, puta ſeditionis & homicidij, vt liquet ex Barabba in hac ipſa hiſtoria Luc.23.25.) relicta quidem illis erat cognitio & condemnatio, animaduerſio verò Cæſaris procuratori commiſſa. Hoc igitur ægrè ferebant Iudæi, quòd de cauſa ipſa Pilatus ab ipſis iam diiudicata vellet cognoſcere, nec ſtatim Ieſum ad ſupplicium rapere, vtpote quem ſciret per inuidiam ab ipſis in hoc diſcrimen adductum.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑμῶν κρίνατε αὐτόν. Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα. 31

Mat.20.19. Ἵνα ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ πληρωθῇ ὃν εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν. 32

Mat.27.11. mar.15.2. luc.23.3. Εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν ὁ Πιλάτος, καὶ ἐφώνησε τὸν Ἰησοῦν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; 33

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀφ᾽ ἑαυτοῦ σὺ τοῦτο λέγεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐμοῦ; 34

Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Μήτι ἐγὼ Ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ σὸν καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί. τί ἐποίησας; 35

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις· νῦν δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν. 36

Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Σὺ λέγεις ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, ἀκούει μου τῆς φωνῆς. 37

31 Dicit ergo eis Pilatus, Accipite eum vos, & ſecundum legē veſtram condemnate eum. Itaque Iudæi dixerunt ei, Nobis non licet occidere quenquam.

32 ‖ Vt ſermo Ieſu impleretur, quē dixerat, ſignificās ¨ qua morte futurum erat vt moreretur.

33 ‖ Introiuit ergo rurſus in Prætorium Pilatus, & vocauit Ieſum, dixitque ei, Tú*ne* es rex ille Iudæorum?

34 Reſpondit ei Ieſus, A teipſo tu hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?

35 Reſpondit Pilatus, Num ego Iudæus ſum? gens tua & primarij Sacerdotes tradiderūt te mihi. quid feciſti?

36 Reſpondit Ieſus, Regnum meum ¨ non eſt ex hoc mundo: ſi ex hoc mundo eſſet regnum meum, miniſtri mei ¨ certaſſent ne traderer Iudæis: ¨ núc autem regnum meum non eſt hinc.

37 Dixit ergo ei Pilatus, ¨ Ergo rex es tu? Reſpondit Ieſus, Tu dicis me regèm eſſe. ego ad hoc natus ſum, & ad hoc veni in mundum vt dem teſtimonium veritati. Quiſquis eſt ¨ ex veritate, audit vocem meam.

31 *Dixit ergo eis Pilatus, Accipite eum vos, & ſecundū Legem veſtram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi, Nobis non licet interficere quenquam.*

32 *Vt ſermo Ieſu impleretur, quem dixit, ſignificans qua morte eſſet moriturus.*

33 *Introiuit ergo iterum in Prætorium Pilatus, & vocauit Ieſum: & dixit ei, Tu es rex Iudæorum?*

34 *Reſpondit Ieſus, A temetipſo hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?*

35 *Reſpōdit Pilatus, Nūquid ego Iudæus ſum? gēs tua & Pontifices tradiderunt te mihi. quid feciſti?*

36 *Reſpondit Ieſus, Regnū meum non eſt de hoc mundo: ſi ex hoc mundo eſſet regnum meum, miniſtri mei vtique decertarent vt non traderer Iudæis: nunc autem regnum meum non eſt hinc.*

37 *Dixit itaque ei Pilatus, Ergo rex es tu? Reſpondit Ieſus, Tu dicis quia rex ſum ego, ego in hoc natus ſum, & ad hoc veni in mundum vt teſtimonium perhibeam veritati. Omnis qui eſt ex veritate, audit vocem meam.*

---

32 *Qua morte,* ποίῳ θανάτῳ. Dixerat Chriſtus fore vt crucifigeretur, quod ſupplicij genus fuiſſe Iudæis ignotū teſtantur etiam ipſorum Rabbini, quamuis lapidatos ex ſtipite ſuſpenderent. Non tam autem ſignificare voluerat Chriſtus pœnæ genus, quàm fore vt prophanis iudicibus traditus, ex illorum more damnaretur. Cauſa verò cur Iudæi expreſsè poſtularint vt Chriſtus crucifigeretur, non hæc tantum fuiſſe videri poteſt, quòd hoc ſupplicij genus acerbiſſimum & ignominioſiſſimum eſſet, ſed quod hæc pœna eſſet in ſeditionis & concitati populi auctores, legibus Romanis ſtatuta. Sic enim ſcribit Paulus Iuriſc. lib. ſent.5. Tit.22, *Auctores ſeditionis & tumultus concitato populo, aut in crucem tolluntur, aut beſtiis obijciuntur* (puta ſi humilioris ſint conditionis) *aut* (ſi honeſtiores) *in inſulam deportantur.*

36 *Non eſt ex hoc mundo,* οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Hoc dicit Chriſtus refellens læſæ Cæſaris Maieſtatis & affectati regni criminationem, Regem ſeſe profitens ſimul ac negans, vt qui Rex quidem eſſet, verùm gubernationis ratione quæ prorſus à Regum huius mundi imperio differat: nempe quâ eſt Eccleſiæ ſuæ caput. Nam & quatenus Deus eſt, & quatenus etiam vt homo adeptus eſt poteſtatem omnem in cælo & in terra, eſt politiarum quoque omnium pleno iure Dominus, ſed de hac poteſtate non loquitur hoc loco. Iſta verò ab Antichriſto violata diſtinctio inter ciuilem Magiſtratuum poteſtatem & ſpiritualem in Eccleſia dominationem, quam vnicus Chriſtus à Patre acceptam per legitimè vocatos paſtores certis legibus à ſe poſitis adminiſtrat, minimè prohibet quominus pij legibus & auctoritate piorum Magiſtratuū freti, ſanæ religionis libertatem armis quoque tutari poſſint: non vt quenquam ad fidem adigant, aut hanc libertatem a prophano magiſtratu vi obtineant, (hoc enim eſſet iſta confundere quæ Chriſtus hoc loco & alibi diſtinxit) ſed vt ſummam iniuriam, per ea quæ Deus conſtituit, repellāt. Nec enim Chriſtianorū patientia inhibet legitima remedia: & Magiſtratum apud omnes, exceptis Anabaptiſtarū furoribus conſtat, aduerſus Eccleſiæ tum domeſticos tum exteros hoſtes, vtriuſque, & quidem in primis prioris tabulæ diuinæ legis cuſtodem eſſe diuinitus conſtitutum. ¶ *Certaſſent,* ἠγωνίζοντο ἄν. Cyprianus libro aduerſus Iudæos 2, cap.28. (vt obſeruauit Eraſmus, citans hunc locum) legit Turbarentur. Itaque ſuſpicor eum vel legiſſe ἠγωνιάζοντο, vel confudiſſe ἀγωνίζεσθαι cum ἀγωνιάζεσθαι, quum tamen potius Græcè dicatur ἀγωνιᾶν vel ἀγωνιάζειν. ¶ *Nunc autē,* νῦν δέ. Particula νῦν hoc quoque loco non eſt temporis aduerbium, ſed coniunctio συλλογιστική, vt etiam ſuprà, 8.40.

37 *Ergo,* οὐκοῦν. Si ſic legas, erit in his verbis concluſio ſuperiorem Chriſti reſponſionem conſequens. Poteſt tamen etiam legi οὐκ οὖν pro *Nónne igitur.* Immò etiam οὔκουν paroxytonum, pro *Non igitur:* quæ oratio Iudici vafro cōueniet, ac ſi Pilatus volēs aliquid amplius ex ore Chriſti callidè elicere diceret: Ergo quantum ex reſponſo tuo colligo, non es Rex, nempe qualem iſti eſſe te dicunt, ſed es vltramundanus quidam Rex. ¶ *Ex veritate,* ἐξ ἀληθείας: Id eſt, Veritatem agnoſcens & ei fauens, quem Hebræi vocarunt Filium veritatis, vt Filij ſapientiæ dicuntur, Luc.7.35.

38 Quid

38 Λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Τί ἐστιν ἀλήθεια; Καὶ τοῦτο εἰπὼν, πάλιν ἐξῆλθε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ.

39 Ἔστι δὲ συνήθεια ὑμῖν ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πάσχα· βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

40 Ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάντες, λέγοντες, Μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν Βαραββᾶν. ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς λῃστής.

Κεφάλαιον ιθ.

1 ΤΌτε οὖν ἔλαβεν ὁ Πιλάτος τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε.

2 Καὶ οἱ στρατιῶται, πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν.

3 Καὶ ἔλεγον, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα.

4 Ἐξῆλθεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ Πιλάτος, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε, ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω.

5 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε ὁ ἄνθρωπος.

6 Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ ὑπηρέται, ἐκραύγασαν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ σταυρώσατε. ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν.

7 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐποίησεν.

8 Ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ Πιλάτος τοῦτον τὸν λόγον, μᾶλλον ἐφοβήθη.

9 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν, καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ, Πόθεν εἶ σύ; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ.

10 Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας, ὅτι ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπο-

38 Dicit ei Pilatus, ¨Quid eſt veritas? Et quum hoc dixiſſet, rurſum egreſſus eſt ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio ¨crimen in eo.

39 ‖Eſt autem vobis conſuetudo vt vnum dimittã vobis in Paſcha: vultíſne ergo dimittam vobis regem illum ¨Iudæorum?

40 ‖Clamauerunt autem rurſum omnes dicentes, Ne iſtum *dimittito*, ſed Barabbam. Erat verò iſte Barabbas latro.

CAP. XIX.

1 T‖Vnc ergo aſſumpſit Ieſum Pilatus & ¨flagellauit.

2 Et milites contexuerunt coronam è ſpinis, & impoſuerunt ipſius capiti, & pallio purpureo induerunt eum.

3 ¨Et dicebant, Aue rex Iudæorum. Et bacillis eum cædebant.

4 Egreſſus eſt ergo rurſum Pilatus foras, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullum in eo crimen inuenire.

5 Egreſſus eſt ergo Ieſus foras, ferens ſpineam illam coronam, & purpureum illud pallium. Et dixit eis *Pilatus*, Ecce homo.

6 Quum autem intuiti eſſent eum primarij Sacerdotes & *eorum* miniſtri, clamauerunt, dicẽtes, ¨Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eũ vos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo crimen.

7 Reſponderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & ſecundum legem noſtrã debet mori, quia Filium Dei ſe ¨fecit.

8 Quũ ergo audiuiſſet Pilatus hunc ſermonẽ, ¨magis timuit.

9 Et rurſus ingreſſus eſt in Prætorium, & dixit Ieſu, Vnde es tu? Ieſus autem reſponſum ei non dedit.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? neſcis me poteſtatem habere crucifigendi te, & poteſtatem habere te

38 *Dicit ei Pilatus, Quid eſt veritas? Et quũ hoc dixiſſet, iterũ exiuit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullam inuenio in eo cauſam.*

39 *Eſt autem conſuetudo vobis vt vnum dimittam vobis in Paſcha: vultis ergo dimittam vobis regem Iudæorum?*

40 *Clamauerunt ergo rurſum omnes, dicentes, Non hunc, ſed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.*

CAP. XIX.

1 *TVnc ergo apprehendit Pilatus Ieſum, & flagellauit.*

2 *Et milites plectentes coronam de ſpinis, impoſuerunt capiti eius, & veſte purpurea circundederunt eum.*

3 *Et veniebant ad eum, & dicebant, Aue rex Iudæorum. & dabant ei alapas.*

4 *Exiuit ergo iterũ Pilatus foras, & dicit eis, Ecce adduco vobis eum foras, vt cognoſcatis quia nullã inuenio in eo cauſam.*

5 *Exiuit ergo Ieſus foras, portans coronam ſpineam, & purpureum veſtimentũ. Et dicit eis, Ecce homo.*

6 *Quum ergo vidiſſent eũ Põtifices & miniſtri, clamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Accipite eũ vos, & crucifigite. ego enim nõ inuenio in eo cauſam.*

7 *Reſponderunt ei Iudæi, Nos Legem habemus, & ſecundum Legẽ debet mori, quia Filiũ Dei ſe fecit.*

8 *Quum ergo audiſſet Pilatus hunc ſermonem, magis timuit.*

9 *Et ingreſſus eſt Prætoriũ iterum: & dicit ad Ieſum, Vnde es tu? Ieſus autem reſponſum non dedit ei.*

10 *Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? neſcis quia poteſtatem habeo crucifigere te, & poteſtatem*

Mat. 27.12
marc. 15.6
luc. 23.27

Act. 3.14

Mat. 27.26
mar. 15.18.

---

38 *Quid eſt veritas?* τί ἐστιν ἀλήθεια; Faſtidientis atque adeo irridentis vox, non interrogantis. ¶ *Crimen*, αἰτίαν. Vulgata & Eraſmus, *Cauſam*. Vide Matth. 19.3.

39 *Iudæorum*, τῶν Ἰουδαίων: id eſt veſtrum. Eſt enim Hebraica repetitio antecedentis, ſed non ſine ſarcaſmo: acſi diceret, Veſtrum illum à vobis tam diu expectatum Meſſiam. Eſt enim omnino vis articuli ſeruanda.

40 *Ne iſtum* [*dimittito*] μὴ τοῦτον. Vulg. *Non iſtum*, οὐ τοῦτον. Et fateor quidem iſtas particulas permutari, ſed rarò: & aſperior eſt oratio ſi μὴ propria ſignificatione accipias, etiam non ſuppleto verbo.

IN CAPVT XIX.

1 *Flagellauit*, ἐμαστίγωσε. Vide Matth. 27.26.

3 *Et dicebant*, καὶ ἔλεγον. Vetus interpres legit, *Et veniebant ad eum, & dicebant*, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον: quam lectionem reperimus in tribus exẽplaribus manuſcriptis.

6 *Crucifige*, σταύρωσον. Crucifigi volunt quem ipſi alioqui ex recepta conſuetudine lapidatum ſuſpẽdiſſent, quaſi blaſphemiæ conuictum. ideo mox ſubiicitur, Secundum legem noſtram debet mori.

7 *Fecit*, ἐποίησεν. Verbis videlicet hoc perſuadere conatus. Τὸ ποιεῖν verò ſic etiam vſurpari docet ipſum poetarum nomen.

8 *Magis timuit*, μᾶλλον ἐφοβήθη. Ergo iam etiam antea perculſus erat, alternante nimirum conſcientia, & clamoribus Iudæorum, nunc etiam legem prætexentium: non temerè veritus ne tandem ſeditio aperta erumperet, niſi multitudinis voluntati obtemperaret. Itaque cauſa nulla eſt cur perturbatã narrationis ſeriẽ ab Euangeliſta fuiſſe, cum quodã in hunc locũ ita ſcribente, arbitremur.

λῦσαί σε;

11 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν· διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς με σοὶ μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει.

12 Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ Πιλάτος ἀπολῦσαι αὐτόν· οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἔκραζον, λέγοντες, Ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὑτὸν ποιῶν, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι.

13 Ὁ οὖν Πιλάτος ἀκούσας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ.

14 Ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη· καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαίοις, Ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν.

15 Οἱ δὲ ἐκραύγασαν, Ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; Ἀπεκρίθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς, Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα.

16 Τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς ἵνα σταυρωθῇ. Παρέλαβον δὲ τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀπήγαγον.

Mat. 27.31
marc.15.25
luc.23.26

17 Καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγοθᾶ.

18 Ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλους δύο, ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ τὸν Ἰησοῦν.

19 Ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλάτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον, ἸΗΣΟΥ͂Σ Ὁ ΝΑΖΩΡΑΙ͂ΟΣ Ὁ ΒΑΣΙΛΕΥ͂Σ ΤΩ͂Ν ἸΟΥΔΑΙ͂ΩΝ.

∵dimittendi.

11 Reſpondit Ieſus, Non haberes poteſtatē aduerſum me vllam, niſi *hoc* tibi datum eſſet ſupernè: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

12 Ex eo *tempore* ſtudebat Pilatus eum dimittere: Iudæi verò clamabant, dicentes, Si hunc dimiſeris, non es amicus Cæſaris. quicunque ſe regem facit, contradicit Cæſari.

13 Pilatus ergo quum audiſſet hunc ſermonem, eduxit foras Ieſum, cōſeditque in tribunali, in loco qui dicitur ∵Lithoſtrotos, Hebraicè autē Gabbatha.

14 Erat autē ∵paraſceue Paſchæ, hora verò quaſi ∵ſexta: tum dicit Iudæis, Ecce rex veſter.

15 Illi verò clamauerunt, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem veſtrum crucifigam? Reſponderunt primarij Sacerdotes, Non habemus regē niſi Cæſarem.

16 Tunc ergo tradidit eum ipſis vt crucifigeretur. ‖Aſſumpſerūt autem Ieſum, ∵& abduxerunt.

17 Et *ipſe* ∵baiulans crucem ſuam ∵inde venit in eum locum qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha.

18 Vbi crucifixerunt eum, & cū eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Ieſum.

19 Scripſit autem etiam titulum Pilatus, & poſuit ſuper crucem. Erat verò ſcriptū, IESVS NAZARENVS REX ILLE IVDAEORVM.

habeo dimittere te?

11 *Reſpondit Ieſus, Non haberes poteſtatem aduerſum me vllam niſi tibi datum eſſet deſuper: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.*

12 *Exinde quærebat Pilatus dimittere eum: Iudæi autem clamabant, dicentes, Si hunc dimittis, non es amicus Cæſaris. omnis qui ſe regem facit, contradicit Cæſari.*

13 *Pilatus autem quū audiſſet hos ſermones, adduxit foras Ieſum, & ſedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithoſtrotos, Hebraicè autem Gabbatha.*

14 *Erat autem paraſceue Paſchæ, hora quaſi ſexta: & dicit Iudæis, Ecce rex veſter.*

15 *Illi autem clamabant, Tolle, tolle, crucifige eum, Dicit eis Pilatus, Regem veſtrum crucifigam? Reſponderunt Pontifices, Nō habemus regem niſi Cæſarem.*

16 *Tunc ergo tradidit eis illum vt crucifigeretur. Suſceperunt autem Ieſum, & eduxerunt eum.*

17 *Et baiulans ſibi crucem exiuit in eum qui dicitur Caluariæ locum, Hebraicè Golgotha.*

18 *Vbi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos hinc & hinc, medium autem Ieſum.*

19 *Scripſit autem & titulum Pilatus: & poſuit ſuper crucem. Erat autem ſcriptum,* IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

---

* 10 *Dimittendi,* ἀπολῦσαι. id eſt te à vinculis liberādi, non & pœnæ eximendi. Nam quod ad abſolutionem à crimine intentato attinet, ter iam illum abſoluerat. Itaque τὸ ἀπολύειν hic non opponitur τῷ κατακρίνειν, ſed verbo Crucifigendi.

13 *Lithoſtrotos,* λιθόστρωτος. Sic vocatur nobile pauimentorum genus, incruſtatione exiguis lapillis facta: de quo ſic Plinius libro 36. capite 25, *Pauimenta originem apud Græcos habent, elaborata arte, picturæ ratione, donec lithoſtrota expulere eam.* Meminit eorum etiam Varro aliquoties in libris De re ruſtica, Græco nomine ſeruato. Itaque nolui imitari Caſtellionis audaciam, qui nouo vocabulo Lapidipauiū eſt interpretatus. Huiuſmodi pauimentum eſſe ferunt ædis diui Marci apud Venetos. Hebræum autem vocabulum Gabbatha, excelſum locum declarat, vt ſunt iudicum tribunalia, pro quo Syrus interpres habet Gaphphata, acſi Græcè dicas περίβολον, Latinè *Septum,* Gallicè, *le parquet.* Et hîc ille eſt locus fortaſſe cuius meminit Nehemias 3.7. vel 2.8. vbi poſtea extructa fuerat Antonia.

* 14 *Paraſceue Paſcha,* παρασκευὴ τοῦ πάσχα. Dies videlicet hebdomadis quintus, qui & primus Azymorum ideóque feſtus & ſolennis futurus, niſi ad vitandum duorum ſabbathorum concurſum Iudæi in poſterum diem, id eſt ipſum ſabbathum incipiens à veſpera hunc ſextum diem ex more Hebræorum excipiēte, eſum agni reieciſſent. Incipiebat autem παρασκευὴ ab hora nona & duodecima deſinebat cum occidente ſole. Sed nihilominus totus ille dies vulgò paraſceue dicebatur. ¶ *Sexta,* ἕκτη. In vno codice ſcriptum inuenimus τρίτη, vt videri poſſit γ, quæ eſt ternarij numeri nota, mutata in ϛ: quanuis non deſint aliæ rationes quibus conciliari poſſit Iohannes cum Marco, vt diximus Marci 15. verſu 25.

442

16 *Et abduxerunt,* καὶ ἀπήγαγον. Hîc variant exemplaria. Nam apud Theophylactum legimus καὶ ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι, *& duxerunt eum vt crucifigerent:* quæ lectio quod ad ſententiam ipſam attinet, cum altera conſentit. In vno autem codice ſcribitur ἤγαγον εἰς τὸ πραιτώριον, *duxerunt in Prætorium.* Suſpicor verò nōnullos ita legere maluiſſe propter ſequens verbum ἐξῆλθεν, *exijt,* quod non videtur poſſe conuenire, niſi iterum dicatur ingreſſus in Prætorium: ſiquidem extra Prætorium fuiſſe ſitum tribunal, apparet ex verſu 13. Sed facilis erat ſolutio. Nam Exire ſæpe accipitur ex Hebræorum idiotiſmo pro Ex aliquo loco proficiſci, atque adeo pro Venire: vt ſæpe annotauimus, ac præſertim Mar. 8.11. Deinde, ſi propriam ſignificationē libuerit ſeruare, non minus commodè poteſt hoc referri ad locum tribunalis quàm ad Prætorium.

17 *Baiulans,* βαστάζων. Plut. de ſera numinis vindicta, τῷ σώματι τῶν κολαζομένων ἕκαστος ἐκφέρει τὸν ἑαυτοῦ σταυρόν. id eſt, *vnuſquiſque eorum de quibus ſupplicium ſumitur, ſuo corpore crucem exportat.* Hoc autem non ex more tantum inter Iudæos * factum fuiſſe videtur, qui damnatos, ac præſertim ſtipiti appendendos, ex legis præſcripto pro impuriſſimis haberent. Deut. 21, 23. Gal. 3, 13. Sed præterea ſic deſignauit Spiritus Sanctus vnicum Ieſum Chriſtum peccata noſtra portaſſe ſuper lignum. Quòd enim Simon ille Cyrenæus coactus fuit vi aperta, pondus crucis Chriſti ſub onere labaſcentis aliquatenus in ſe recipere, non eo ſpectat quòd Chriſtus ſolus pœnas peccatis noſtris debitas non perſoluerit, ſed tum Iudæorum immanem inſolentiam & ſæuitiem declarat, tum etiam oſtendit conſociationem Chri-

ſti

Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων· ὅτι ἐγγὺς ἦν τῆς πόλεως ὁ τόπος ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστί, Ῥωμαϊστί.

Ἔλεγον οὖν τῷ Πιλάτῳ οἱ Ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων, Μὴ γράφε, Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, Βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων.

Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Ὃ γέγραφα, γέγραφα.

Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ (καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος) καὶ τὸν χιτῶνα· ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄρραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου.

Εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους, Μὴ σχίσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται· ἵνα ἡ Γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέγουσα, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν.

Ἑστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή.

Ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα, καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ μητρὶ αὐτοῦ, Γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου.

Εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου. Καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς εἰς τὰ ἴδια.

Μετὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφή, λέγει, Διψῶ.

Σκεῦος οὖν ἔκειτο ὄξους μεστόν· οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄξους, καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Ieſus: ¨& erat ſcriptu Hebraicè, Græcè, *&* Latinè.

21 Dixerunt igitur Pilato primarij Sacerdotes Iudæorũ, Ne ſcribito, Rex ille Iudæorum: ſed illum dixiſſe, Rex ſum Iudæorum.

22 Reſpõdit Pilatus, Quod ſcripſi, ſcripſi.

23 ‖ Milites ergo quum crucifixiſſent Ieſum, acceperunt eius veſtimenta, (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam. erat autem tunica inſutilis, à ſummo contexta ¨tota.

24 Dixerunt ergo inter ſe, Ne ſindamus eam, ſed ſortiamur de illa cuius futura ſit: vt Scriptura impleretur, dicens, ‖ Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi, & ſuper veſte mea iecerunt ſortem. Milites igitur hæc fecerunt.

25 Stabant autem iuxta crucem Ieſu, mater eius & ſoror matris eius, ¨Maria Clopæ *vxor*, & Maria Magdalene.

26 Quum vidiſſet ergo Ieſus matrem ac diſcipulum adſtantem quem diligebat, dicit matri ſuæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Deinde dicit diſcipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eam diſcipulus ille ¨domum ſuam.

28 Poſtea, quum ſciret Ieſus ¨*reliqua* omnia iam perfecta eſſe, ‖ ¨vt perficeretur Scriptura, dixit, Sitio.

29 Vas igitur *illic* ¨erat poſitum aceto plenum. Illi verò impleuerunt ſpongiam aceto, & ¨hyſſopo circumpoſitam admouerunt ori eius.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerũt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus eſt Ieſus. Et erat ſcriptum Hebraicè Græcè, & Latinè.

21 Dicebant ergo Pilato Pontifices Iudæorum, Noli ſcribere, Rex Iudæorũ: ſed quia ipſe dixit, Rex ſum Iudæorum.

22 Reſpondit Pilatus, Quod ſcripſi, ſcripſi.

23 Milites ergo quũ crucifixiſſent eum, acceperũt veſtimenta eius (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam. Erat autem tunica incõſutilis, deſuper contexta per totum.

Mat.27.35. mar. 15.14 luc.23.33.

24 Dixerunt ergo adinuicem, Non ſcindamus eam, ſed ſortiamur de illa cuius ſit: vt Scriptura impleretur, dicens, Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi, & in veſtem meam miſerunt ſortem. Et milites quidem hæc fecerunt.

Pſal.22.29

25 Stabant autem iuxta crucem Ieſu mater eius, & ſoror matris eius, Maria Cleopæ, & Maria Magdalene.

26 Quum vidiſſet ergo Ieſus matrem & diſcipulum adſtãtem quem diligebat, dicit matri ſuæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Deinde dicit diſcipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam diſcipulus in ſua.

28 Poſtea ſciens Ieſus quia iam omnia conſummata ſunt, vt conſummaretur Scriptura, dicit, Sitio.

Pſal.68.22 mat.27. 21.

29 Vas ergo erat poſitum aceto plenum. Illi autem ſpongiam plenam aceto hyſſopo circumponentes obtulerunt ori eius.

ἢ ὑσσῷ προσπεριθέντες, i. pilo circumponentes i. longiori telo, haſtili.

ſtipatiẽtis, & ſanctorũ ipſius martyrũ, ſed citra expiatiõnẽ. ¶*Inde venit*, ἐξῆλθεν. Prætorio vid. eductus. Vulg. *exijt*.

20 *Et erat ſcriptum*, καὶ ἦν γεγραμμένον. Scriptum erat videlicet in eo titulo. Nam alioqui dicendum erat, καὶ ἦν γεγραμμένος.

23 *Tota*, δι' ὅλου. Siue per totum vt loquitur Plinius, id eſt omnino.

25 *Maria Clopæ* [*vxor*,] Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ. In Latinis codicibus legitur Maria Cleopæ vel Cleophæ. Subaudiri autem poteſt vel vxor vel filia: ſed magis eſt vſitatũ vt mulieres ex maritis cognominentur.

27 *Domum ſuam*, εἰς τὰ ἴδια. Siue, *Alſe*. Gal. *chez ſoy*. Vulg. & Eraſ. *In ſua*. Nam quod in nonnullis Veteris editionis codicibus legitur *In ſuam*, acceptum ferendum eſt eorum impudentiæ qui quicquid non intelligunt, putant mendo non carere. Vide ſuprà, 1.11, & Act.20.6. Ambroſius interpretatur In ſua, i. in ſuum ius: quæ expoſitio mihi nullo modo probatur.

28 [*Reliqua*] *omnia*, πάντα. Vulg. & Eraſm. *Omnia*. Atqui nondum omnia erant completa, quum vel hoc ipſum adhuc requireretur quod erat facturus: mors ipſa denique, ſalutis noſtræ κεφάλαιον. Apparet igitur id eſſe referendũ ad ea quæ præceſſerant, & ſubaudiri quod ſuppleuimus. Sic Plinius de quodam obeliſco loquens, *Omnibus*, inquit, *quæcunque in mari viſa ſunt, mirabiliorem*, i. *omnibus aliis*: vt alibi annotauimus. ¶*Vt perficeretur*, ἵνα τελειωθῇ. Nempe proculdubio vehementiſſima quidem ſiti preſſus, ſed tamen de implendis ſingulis prophetiis noſtráque ſalute potius quàm de vlla ſiti ſollicitus.

29 *Erat poſitum*, ἔκειτο. Apparet ex aliis Euangeliſtis, etiam antea, quum iam eſſet crucifigendus, fuiſſe illi præbitum acetum cum felle mixtum, ſiue myrrhatum vinũ, vt loquitur Marcus 15. 23. quod eſt ab hoc aceto prorſus diſtinguendum, vt ibi diximus. ¶*Hyſſopo*, ὑσσώπῳ. Vide Matth.27.48. Mihi verò non diſplicet doctiſſimi Camerarij coniectura, ſcriptum fortaſſis fuiſſe ὑσσῷ. quæ vox nõ admodum ſæpe occurrens, facilè ſuperinducta linea quaſi ὑσσῶ pro ὑσσώπῳ ſcriptum eſſet, potuit ab imperitis de-

prauari: ſignificat autem miſſile telum, Romanis militibus quaſi peculiare, quod pilum vocabant, cuius deſcriptionem vide apud Vegetium lib.2.cap.15. Matthæus igitur & Marcus eius teli lignum vocant κάλαμον, ſiue à materia ſiue à forma, cuius ferro ſpongiam vnus ex circunſtante Romanorum militum cohorte, præfixam Chriſto crucifixo præbuerit, conueniente quoque ligni longitudine, quam ait Vegetius fuiſſe quinque pedum & ſemis. Sed ex coniectura nihil volui immutare: quum Syrus etiã interpres hyſſopũ legerit, nec ἐπιθέντες ſed περιθέντες ſcribatur, idque ſic poſſit etiam commodè exponi, vt ſpongiam aceto immerſam intelligamus fuiſſe hyſſopo quoque adhibi* tæ circumuolutam, & ita vtranque de more fuiſſe ori pendentis Chriſti admotam, nempe arundini præfixam. Itaque ſicut Matth. & Marcus arundinis meminerat (quod præteriit Iohannes, quoniam ſatis per ſe intelligatur non potuiſſe niſi alicui ſeu baculo, ſeu telo præfixum Chriſto crucifixo propinari) ſic Ioh. teſtis horum omnium oculatus, non tantum aceti ſed etiam hyſſopi ab aliis prætermiſſæ mentionem fecerit. Quod ſi καλάμου appellatione intelligere malimus culmum hyſſopi, tum dicendum erit in Iudæa hyſſopum arboreſcere, vt Sinapi, Matt. 13.32. niſi malimus iis aſſentiri qui אזוב [Æ z o b] (vnde proculdubio Latina appellatio hyſſopi) dici volunt fruticem Libanotidem: quem rorem marinũ vocamus, ſaxoſis locis illis frequentem & arboreſcentem: quo nunc etiam Iudæi in ſuis luſtrationibus pro aſpergillo ex maiorum traditione vtũtur. Sed hoc videtur parum conuenire ei, quod de hyſſopo ſcribitur 1.Reg.4,33. tanquam de herba minima, adeo vt nonnulli ſic velint muſcum ſignificari & lanuginem corticibus arborum adnaſcentem, & locis præſertim humidis, quo etiam madefacto Iudæi, vt & ſpongia, vti ad eundem vſum potuerunt.

Ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Τετέλεσται· καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν, παρέδωκε τὸ πνεῦμα.	30	Quum autem accepiſſet Ieſus acetum, dixit, ¨Conſummatum eſt: & inclinato capite ¨tradidit ſpiritum.	30	*Quum ergo accepiſſet Ieſus acetum, dixit, Conſummatum eſt: & inclinato capite tradidit ſpiritũ.*
372 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου) ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν.	31	Iudæi ergo, vt non manerent in cruce corpora ¨ Sabbatho, quoniam erat Paraſceue, (erat enim ¨magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatum vt cõfrangerentur eorum crura, ac tollerentur.	31	*Iudæi ergo, quoniã Paraſceue erat, vt nõ remanerent in cruce corpora Sabbatho, (erat enim magnus dies ille Sabbathi) rogauerunt Pilatum vt frangerentur eorum crura, & tollerentur.*
Ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν τὰ σκέλη, καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ·	32	Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis* confregerũt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo.	32	*Venerunt ergo milites, & primi quidem fregerũt crura, & alterius qui crucifixus eſt cum eo:*
Ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη·	33	Ad Ieſum autem quum veniſſent, vt viderunt eum iam mortuum, non confregerunt eius crura:	33	*Ad Ieſum autem quum veniſſent, vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura:*
Ἀλλ᾽ εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ.	34	Sed quidam ex militibus ¨lãcea latus eius ¨fodit, & ſtatim exiuit ſanguis & aqua.	34	*Sed vnus militum lancea latus eius aperuit: & continuò exiuit ſanguis & aqua.*
Καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ μαρτυρία· κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα ὑμεῖς πιστεύσητε.	35	¨Et qui vidit, teſtatur, & verum eſt teſtimonium eius: ille *inquam* ſcit ſe vera dicere, vt & vos credatis.	35	*Et qui vidit, teſtimonium perhibuit, & verum eſt teſtimonium eius: & ille ſcit quia vera dicit, vt & vos credatis.*

30 *Conſummatum eſt*, τετέλεσται. Sicut Latinè dicitur impersonaliter, *Actum eſt*. ſiue perſonaliter, *Acta, Tranſacta omnia*. Sed quum reſpiciat Chriſtus ad prophetiarum præſtationem, malui Conſummandi verbum retinere. Auguſt. * tractatu in Ioh.32. vertit, *perfectum* eſt. Intelligitur autem ex communi vſu loquendi, *Quod conſummatum erat.*
¶ *Tradidit ſpiritum*. παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Latinè, *reddidit animam* vt Virgilius loquitur lib. Georg.3. Sed tamen quia παρέδωκε ſcriptum eſt, non ἀπέδωκε, & videtur Euangeliſta alludere ad ea verba quæ moriens Dominus protulit, ex Pſal. 31.6, quibus animam in Patris manus depoſuit: hanc formulã integrã libens retinui. Cæterùm poſt hæc verba Cyrillus ſubiicit, *Et poſtquam expirauit, velum templi ſciſſum eſt à ſummo vſque deorſum*. id eſt, ἐπεὶ δὲ ἐξέπνευσε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. &, ne quis hęc putet apud Cyrillum ſuppoſita, proprium etiam caput huic particulæ tribuit, vt annotauit Eraſmus, nempe triceſimum ſeptimũ libri vndecimi. Sed tamen ſuſpicor iſta ex aliis Euangeliſtis irrepſiſſe, quia Iohannes nihil iſtorum commemorat: facturus, vt opinor, etiam reliquorum mentionem ſi ſciſſi veli meminiſſet.

31 *Sabbatho*, ἐν τῷ σαββάτῳ. Nec enim poſtridie licuiſſet illud è cruce tollere, omni opere ſeruili interdicto. Incipiebat autem dies ſequens ab illa veſpera. ¶ *Magnus dies illius Sabbathi*, μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου. Vulgata & Eraſmus, *Magnus ille dies Sabbathi*, eodem ſenſu. Loquitur enim de die Paſchæ, qui eo anno in Sabbathum incidebat, ex traditione quam expoſuimus Matth. 26. 17. Ideo dicitur hoc Sabbathum magnum, id eſt valde ſolenne & celebre, concurrente videlicet duplici celebritate.

34 *Lancea*, λόγχῃ. Tertullianus de Corona militis, lonchum interpretatur, niſi corruptus eſt locus. Sed incredibilis eſt eorum inſcitia qui λόγχην in ipſum percuſſorem admirabili metamorphoſi tranſmutarunt, Longinum vocantes. quem etiam finxerunt Centurionem illum fuiſſe, cuius ſit ab aliis Euangeliſtis mentio: & qui quum cæcus eſſet (egregius ſcilicet aliorum militum ductor) illitis quę ex vulnere Chriſti defluxerant, reſtituto viſu, martyr etiã extiterit, cuius poſtea reliquiæ adorarentur. ¶ *Fodit*, ἔνυξε. Vel, *ſauciauit*. Vulgata, *Aperuit*, vt videri poſſit legiſſe ἤνοιξε. Quòd autem nonnulli hæc conuertunt per pluſquam perfectum, quaſi Chriſto adhuc viuenti facta ſint, meritò reprehenduntur Clementina prima, vt Eraſmus quoque annotauit.

35 *Et qui vidit*, καὶ ὁ ἑωρακώς. Inter cauſas cur Iohannes tantopere hoc aſſeueret, hæc certè non eſt prætermittenda, quam Eraſmus etiam attingit, nimirum hoc vulnere plenam fieri mortis Chriſti fidem. Nam effuſa aqua ex illo lateris vulnere, indicauit ferrum vſque in περικάρδιον penetraſſe, illius videlicet aquæ conceptaculum, quo vulnerato neceſſe eſt animal omne protinus mori. Alioquin calumniari poſſent veritatis hoſtes, Chriſtum ſemimortuum è cruce detractum & tumulo illatum, vt reſurrectionis

ctionis teſtimonium eleuaretur. Cæterùm id quoque obſeruandum eſt, videri poſſe hoc etiam loco permutatam conſtructionem, ac potius fuiſſe dicendum, eum qui id teſtaretur, id vidiſſe, ac proinde idoneum eſſe ipſius teſtimonium. Non diſſimilem hypallagen ſuprà annotauimus, 8.47.

Ἐγένετο γὰρ ταῦτα ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ.	36	Facta ſunt enim hæc vt Scriptura impleretur, ‖¨dicens, ¨Non confringetur *vllum* os ipſius.	36	*Facta ſunt enim hæc vt Scriptura impleretur, Os non comminuetis ex eo.*	Exod 12. 46
Καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει, Ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν.	37	Et rurſus alia Scriptura dicit, ‖Videbunt quem ¨transfixerũt.	37	*Et iterum alia Scriptura dicit, Videbũt in quem transfixerunt.*	num. 9.12. Zach. 12. 10.
Μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε τὸν Πιλάτον ὁ Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, (ὢν μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων) ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐπέτρεψεν ὁ Πιλάτος. ἦλθεν οὖν καὶ ἦρε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.	38	‖Poſt hæc autem rogauit Pilatum Ioſeph ¨Arimathæenſis (¨vt qui eſſet diſcipulus Ieſu, ſed occultus propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Ieſu: quod permiſit Pilatus. Venit ergo, & ſuſtulit corpus Ieſu.	38	*Poſt hæc autem rogauit Pilatum Ioſeph ab Arimathæa (eo quòd eſſet diſcipulus Ieſu: occultus autem propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Ieſu. & permiſit Pilatus. Venit ergo & tulit corpus Ieſu.*	Mat. 27. 57. mar. 15. 42. luc. 23. 50.
Ἦλθε δὲ καὶ Νικόδημος (ὁ ἐλθὼν πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον) φέρων μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.	39	‖Venit autem & Nicodemus, (is qui venerat ad Ieſum nocte primùm) ferens miſturæ myrrhæ & aloes libras quaſi centum.	39	*Venit autem & Nicodemus, (qui venerat ad Ieſum nocte primùm) ferens mixturam myrrhæ & aloes, quaſi libras centum.*	Suprà, 3. 2.
Ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν.	40	Acceperunt ergo corpus Ieſu, & obuinxerunt illud linteis cum aromatibus, ſicut mos eſt Iudæis ¨funerare.	40	*Acceperunt ergo corpus Ieſu, & ligauerunt illud linteis cum aromatibus, ſicut mos eſt Iudæis ſepelire.*	
Ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος, καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινόν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη.	41	In eo autem loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentum nouum, ¨in quo nondum quiſquam poſitus fuerat.	41	*Erat autem in loco vbi crucifixus eſt, hortus, & in horto monumentum nouum, in quo nondum quiſquam poſitus fuerat.*	
Ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν Ἰησοῦν.	42	Ibi ergo, propter Paraſceuen Iudæorum, quod monumentum illud propè eſſet, poſuerunt Ieſum.	42	*Ibi ergo propter Paraſceuen Iudæorum, quia iuxta erat monumentum, poſuerunt Ieſum.*	
Κεφάλαιον κ.		CAP. XX.		CAP XX.	
ΤΗ͂ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρωῒ σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου.	1	P‖¨Rimo verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè, quum adhuc tenebræ eſſent, ad monumentum: vidétque lapidem ſublatum à monumento.	1	*VNa autẽ Sabbathi, Maria Magdalene venit mane, quum adhuc tenebræ eſſent, ad monumentum: & vidit lapidem ſublatum à monumento.*	Mar. 16. 1. luc. 24. 1.

---

* 36 [*Dicens,*] λέγουσα. Suppleui hoc participium quod etiam Syrus expreſſit, vt & noſter Euangeliſta paulo antè, verſu 24. Nec enim γραφῆς appellatione Scriptura ſacra generaliter intelligitur, ſed certus ex eo locus vt ex eo liquet, quod mox ſubiicit ἑτέρα γραφή, *alia ſcriptura.* ¶ *Non confringetur* [*vllum*] *os ipſius*, ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ. Vel, *non comminuentur oſſa ipſius*, vt ſit enallage numeri. Ita igitur ſcriptum inuenimus in vetuſtis codicibus, excepto vno, qui legit ἀπ' αὐτοῦ, cũ quo conſentit Theophylactus. Vulg. & Eraſmus, *Os non comminuetis ex eo:* quæ lectio Hebraicæ veritati reſpondet. Sed tamen quod ad ſenſum attinet, nullum eſt in iſtis diſcrimen.

37 *Transfixerunt*, ἐξεκέντησαν, id eſt דקרו [*dakeru:*] quum Græca editio habeat κατωρχήσαντο, *inſultarunt*, id eſt רקדו [*rakedu,*] vt annotauit Eraſmus ex Hieronymo. Ergo vel iſta non citauit Iohannes ex Græca tranſlatione, (quod tamen mihi non ſit veriſimile, vt qui Græcè ſcripſerit, & quidem Orientis Eccleſiis, quæ Græcè maxima ex parte loquebantur) vel potius, aliam Græcam editionem vſurpabant Eccleſiæ, quum iſta quæ nunc extat craſſiſſimis erroribus plurimis ſcateat, & plurimum variet à teſtimoniis quæ paſſim in Nouo teſtamento citantur.

38 *Arimathæenſis*, ἀπὸ Ἀριμαθαίας. Syriacè, Ramatha, * quæ fuit Samuelis patria. ¶ *Vt qui eſſet*, ὤν. vel, vt Vulg. *Eò quòd eſſet*, vt obſeruauit quoque rectè Syrus interpres. Significatur enim cauſa quæ Ioſephum ad hoc audendum impulit.

* 40 *Funerare*, ἐνταφιάζειν. Vulg. *Sepelire.* Vide Matth. 26, 12. Non eſt tamen pollinctum Chriſti cadauer, mulieribus alioqui non acceſſuris poſt alterum diem, ad illud vngendum. Sed tumultuariè fuit propter inſtantem & quaſi iam præſentem paraſceuen in illo monimento proximo ciuitati conditum, cum aromatibus a Nicodemo allatis, dilata in alterum a ſepulto diem integra funeris pollinctura.

41 *In quo nõdum quiſquam poſitus fuerat*, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. Ἵνα μὴ συκοφαντηθῇ ἡ ἀνάστασις, ὡς ἄλλου ἀναστάντος, inquit Theophylactus, id eſt Nequis ipſius reſurrectionem calumniaretur, quaſi alius quiſpiam ex eo ſepulchro ſurrexiſſet. Ideo non contentus Euangeliſta dixiſſe nouum fuiſſe ſepulchrum, hæc etiam addidit, quæ temerè in vno codice deleta inueni.

IN CAPVT XX.

1 *Primo verò die hebdomadis*, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, *Vna autem Sabbathi.* Eraſmus, *Vno verò die Sabbathorum.* Vide Matth. 28. 1. Quod autem exiſtimat quidam à quo edita fuit ſeorſim Syra huius Euãgelij interpretatio, vna cum adiectis annotationibus, hîc potius agi de primo die feſti Azymorum, ne refutatione quidem indiget. Sic enim Chriſtus toto biduo anteuertiſſet agni eſum: & dies iſtum antecedens vocatus fuit magnus & ſolennis dies, concurrente videlicet Sabbathi ordinarij quiete, cum die feſto priore Azymorum, ex Iudæorum traditione. Denique quòd mulieres hoc die accedunt vngendi corporis Chriſti cauſa, oſtendit eo licuiſſe ſeruile opus facere, ac proinde hunc non fuiſſe primum illum Azymorum diem maximè ſolennem.

2 Τρέχει οὖν καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα Πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς· καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἦραν τὸν Κύριον ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

3 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς, καὶ ἤρχοντο εἰς τὸ μνημεῖον.

4 Ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ· καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ Πέτρου, καὶ ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον.

5 Καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μέντοι εἰσῆλθεν.

6 Ἔρχεται οὖν Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα·

7 Καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον.

8 Τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ εἶδε, καὶ ἐπίστευσεν.

9 Οὐδέπω γὰρ ᾔδεισαν τὴν γραφὴν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

10 Ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.

Matt.28.1. mar.16.5.

11 Μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω. ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον.

12 Καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσὶν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ·

13 Καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι, Γύναι, τί κλαίεις; Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι ἦραν τὸν

2 Currit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum diſcipulum quem amabat Ieſus, & dicit eis, Suſtulerunt Dominum è monumento, & neſcimus vbi poſuerint eum.

3 Exiuit ergo Petrus, & alter ille diſcipulus, & venerunt ad monumentum.

4 Currebant autem duo ſimul: ſed alter ille diſcipulus præcucurrit citius Petro, venitque prior ad monumentum.

5 Et quum ſe incuruaſſet vidit poſita lintea: nõ tamẽ introiuit.

6 Venit ergo Simon Petrus ſequens eum, & introiuit in monumentum, & conſpexit lintea *ibi* poſita:

7 Et ſudarium quod fuerat ſuper caput eius, non cum linteis poſitum, ſed ſeorſum inuolutum in vnum locum.

8 Tunc ergo introiuit etiam alter ille diſcipulus, qui venerat prior ad monumentum, viditque, & credidit.

9 ¨Nondũ enim nouerant ¨Scripturam, videlicet quòd oporteret eum à mortuis reſurgere.

10 ¨Redierunt ergo illi diſcipuli ¨ad ſuos.

11 ¨‖Maria verò flẽs ſtabat ad monumentũ, ¨foris. Dũ ergo fleret, incuruauit ſe in monumentum.

12 Et conſpexit duos Angelos ¨albatos, ſedentes, vnum ¨ad caput, & alterum ad pedes, *illic* ¨vbi iacuerat corpus Ieſu:

13 *Qui* etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Suſtu-

2 *Cucurrit ergo, & venit ad Simonem Petrum, & ad alium diſcipulum quem amabat Ieſus: & dicit illis, Tulerunt Dominum de monumento: & neſcimus vbi poſuerunt eum.*

3 *Exiuit ergo Petrus, & ille alius diſcipulus, & venerunt ad monumentũ.*

4 *Currebant autem duo ſimul: & ille alius diſcipulus præcucurrit citius Petro, & venit primus ad monumentum.*

5 *Et quum ſe inclinaſſet, vidit poſita linteamina, non tamen introiuit.*

6 *Venit ergo Simõ Petrus ſequens eum, & introiuit in monumentum, & vidit linteamina poſita.*

7 *Et ſudarium quod fuerat ſuper caput eius, non cum linteaminibus poſitũ, ſed ſeparatim inuolutum in vnum locum.*

8 *Tunc ergo introiuit & ille diſcipulus qui venerat primus ad monumentum, & vidit, & credidit.*

9 *Nondum enim ſciebãt Scripturam, quia oporteret eum à mortuis reſurgere.*

10 *Abierunt ergo iterum diſcipuli ad ſemetipſos.*

11 *Maria autem ſtabat ad monumentum foris, plorans. dum ergo fleret, inclinauit ſe, & proſpexit in monumentum.*

12 *Et vidit duos Angelos in albis, ſedẽtes, vnum ad caput, & vnũ ad pedes, vbi poſitum fuerat corpus Ieſu:*

13 *Dicunt ei illi, Mulier, quid ploras? Dicit eis,*

---

9 *Nondum enim,* οὐδέπω γάρ. Ita ſcriptum inuenio in omnibus codicibus. Dupliciter autem explicari poteſt particula cauſalis. Poteſt enim verbum ἐπίστευσεν ad id referri quod viſuri venerant Petrus & Iohãnes: atque adeo quod ipſi viderãt, Chriſti corpus videlicet nõ amplius supereſſe in ſepulchro. Nam Mariæ id referenti ſi credidiſſent, nõ properaſſent ad ſepulchrum. Erit ergo hęc ſententia, ipſos tandem oculis ſuis teſtibus credidiſſe, Domini corpus ſurreptum fuiſſe è ſepulchro, quia nõ nouerant quæ de Chriſti reſurrectione fuerant prædicta. Hæc expoſitio mihi quidem videtur omnium ſimpliciſſima. Neque enim inuſitatum eſt vt Credendi verbum ad id referatur de quo agitur, vt Matth.24.23, Mar.16.11. Quòd ſi Credendi verbum libeat ad fidei initium referre, non erat ſubiicienda cauſalis coniunctio, ſed locus erat potius particulæ *Tamẽ*, & ita ſcribendum, *Viditque & credidit, non tamen nouerat Scripturam,* &c. id eſt, Credebat quidem, ſed ita vt tenuia eſſent fidei principia, quum verbo Dei non niteretur. Sed tamen alia expoſitio ſupereſt quę tolerabilis videtur etiãſi Credendi vocabulum ad reſurrectionem referas, ita vt particula γὰρ cauſam declaret cur Iohannes non antè crediderit quàm viderit. quaſi ita ſcriptum ſit. *Tunc introiit etiam alter ille diſcipulus qui venerat prior ad monumentum, viditque vacuum ſepulchrum, & tum demum credidit Nam non intellexerat ex Scripturis, oportuiſſe Chriſtum reſurgere.*

¶ *Scripturam,* τὴν γραφήν. Ita vſus obtinuit vt Sacra iſta ſcripta, quibus tanquam tabulis perſcripta eſt ac conſignata Dei voluntas, hoc nomine per antonomaſiam intelligantur. Caſtellio maluit, ſuo neſcio quo more, *Literas* interpretari.

10 *Redierunt,* ἀπῆλθον πάλιν. Vulgata & Eraſmus, *Abierunt rurſus.* At ego exiſtimo πάλιν hoc loco idem declarare atque εἰς τοὐπίσω. id eſt *retrò,* eò videlicet vnde venerant. Itaque ἀπέρχεσθαι πάλιν conuerti tanquam eſſet periphraſis verbi ἐπανέρχεσθαι. ¶ *Ad ſuos,* πρὸς ἑαυτούς. i. אל מקומם [*el mekomam.*] Vulgata & Eraſmus, *Ad ſemetipſos,* nimium obſcuré. Dixit autem Euangeliſta *Ad ſe,* pro Domum ſuã, vt in vernaculo ſermone dicimus *chez ſoy,* id eſt eò vbi tũc temporis manebant, & vnde fuerant profecti: ſicut paulo antè, Ad Caiapham, pro ad ædes Caiaphæ. Iam verò quia ex ſequentibus hiſtoriis liquet vndecim diſcipulos vnà fuiſſe ſaltem in vrbe verſatos, ideo conuertere malui Ad ſuos quàm Ad ſe.

11 *Maria,* Μαρία, nempe Magdalene cum diſcipulis illis ad ſepulchrum reuerſa, neque cum illis in vrbem regreſſa. ¶ *Foris,* ἔξω. Id eſt, extra ipſam ſpeluncam in qua exciſum erat ſepulchrum.

12 *Albatos,* ἐν λευκοῖς. Vulg. ad verbum, *In albis.* quod vix quiſquam intelligat. Eraſmus, *Albis amictos,* quum potius dicendum fuerit, *albo amictos,* vt Virg. *maculis diſtinctus & albo.* Subauditur verò ἱματίοις, vt Apoc.3.4, & 5. & ἐν pro σὺν ponitur, ſicut alibi expoſuimus. Latini vno verbo id cõmodè explicãt Cic. *Quũ epuli dominus Q. Arius albatus eſſet, tute in templum Caſtoris cum C. Figulo atrato ceteriſque tuis furiis funeſtum intuliſti.* ¶ *Ad caput,* πρὸς τῇ κεφαλῇ. Figuratè hęc accipiuntur pro ea parte in qua caput Chriſti fuerat. quod genus dicẽdi, vt & alia plurima, petitum eſt è medio. ¶ *Vbi iacuerat,* ὅπου ἔκειτο. Sic inueni ſcriptũ in omnibus noſtris codicibus. Vulg. & Eraſm *Vbi poſitum fuerat.* & Græci codices impreſſi plerique pro ἔκειτο habent ἐτέθη.

13 *Domi-*

κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

14 Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστι.

15 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; Ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ, Κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτὸν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας, κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ.

16 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μαρία. Στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ, Ῥαββουνὶ, ὃ λέγεται διδάσκαλε.

17 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μή μου ἅπτου· οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, Ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.

18 Ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.

19 Οὔσης οὖν ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

lerunt ∴ dominum meum, nec ſcio vbi poſuerint eum.

14 Et quum hæc dixiſſet, conuertit ſe retrorſum, conſpexitque Ieſum ſtantem, nec ſciebat Ieſum eſſe.

15 Dicit ei Ieſus, Mulier, quid fles? quem quæris? Illa putans hortulanum eſſe, dicit ei, Domine: ſi tu ipſum aſportaſti, dicito mihi vbi poſueris eum, & ego eum tollam.

16 Dicit ei Ieſus, Maria. Illa ſe conuertens dicit ei, Rabboni, quod dicitur ∴ Præceptor.

17 Dicit ei Ieſus, Ne me tangito: ∴ nondum enim aſcendi ad Patrem meum: ſed proficiſcere ad ∴ fratres meos, & dic eis, ∴ Aſcendo ad Patrem meum, ∴ & Patrem veſtrum, & Deum meum & Deum veſtrum.

18 Venit Maria Magdalene annuntians diſcipulis ∴ quòd vidiſſet Dominum, & *quod* ea ſibi dixiſſet.

19 ‖ Quum ergo veſpera eſſet, die illo primo hebdomadis, & fores eſſent clauſæ *illic* vbi erant diſcipuli coacti propter metum Iudeorum, venit Ieſus: ∴ ſtetitque in medio *ipſorum*, & dixit eis, Pax vobis.

Quia tulerunt dominum meum, & neſcio vbi poſuerunt eum.

14 *Hæc quũ dixiſſet, conuerſa eſt retrorſum, & vidit Ieſum ſtantem: & non ſciebat quia Ieſus eſt.*

15 *Dicit ei Ieſus, Mulier, quid ploras? quē quæris? Illa exiſtimans quia hortulanꝰ eſſet, dicit ei, Domine, ſi tu ſuſtuliſti eum, dicito mihi vbi poſuiſti eum, & ego eum tollam.*

16 *Dicit ei Ieſus, Maria. Conuerſa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur magiſter.*

17 *Dicit ei Ieſus, Noli me tangere: nõdum enim aſcendi ad Patrē meum: vade autem ad fratres meos, & dic eis, Aſcendo ad Patrem meum & Patrem veſtrum, Deum meum & Deum veſtrum.*

18 *Venit Maria Magdalene annuntians diſcipulis, Quia vidi Dominum, & hæc dixit mihi.*

19 *Quum ergo ſerò eſſet die illo, vna Sabbathorũ, & fores eſſent clauſæ vbi erant diſcipuli congregati propter metum Iudæorum, venit Ieſus: & ſtetit in medio, & dicit eis, Pax vobis.*

Mar.16.14
luc.24 36.
2.cor.15.5.

---

13 *Dominum meum*, τὸν κύριόν μου. Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere ſic loquitur vt ſi non hominis pars, ſed homo eſſet. Notandum eſt hoc genus dicendi, quod citat etiam Theodoretus in Polymorpho, ad confirmandam κοινωνίαν ἰδιωμάτων, ſeu ſynecdochen, de qua diximus ſupra, 3.13.

16 *Præceptor*, διδάσκαλε. Ex hoc loco apparet, differentiam illam inter Rabbi & Rabboni, quæ à nonnullis conſtituitur, non ita magnum habere pondus. qua de re diximus etiam nonnulla Mar.10.51. * Syrus habet Rabbuli vel mendosè poſita Lamed pro Nun, vel pro Rabboni-li, Magiſter mihi, vt annotat noſter Tremellius.

17 *Nondum enim*, οὔπω γὰρ. Quid igitur, an poſtquam aſcendiſſet ad Patrem, licuit tangere? Ita certè, ſed ſpiritualiter, & animis in cælum per fidem ſubuectis, quæ vna eſt ſaluificæ Chriſti carnis apprehenſio, cui externa & carnalis illa pręſentia plurimùm officiebat. Poterāt igitur vel iſtis Chriſti verbis doceri homines, carnalem illum Chriſti manducandi modum, quem tanta peruicacia defendunt, non modò imaginarium eſſe, ſed etiam cum Dei verbo & inſtitutione ex diametro pugnare. Nec tamen repudio D. Petri Martyris, viri beatę memorię & planè pręſtantiſſimi noſtris temporibus theologi, ſeu pietatem, ſeu eruditionem ſpectes, coniecturam, qui perinde Chriſti dictum iſtud intelligit, acſi Mariam moneret ne in ipſo amplectendo immoraretur, quum ſatis aliâs ſpatij eſſet habitura, ipſo aliquandiu ante ſuum aſcenſum adhuc in terris verſaturo. Volebat enim illam potius ad perturbatos diſcipulos accurrentem id quod viderat & audierat renuntiare. Sed quum Matth.28.9. dicantur mulieres quibus itidem in vrbem properantibus Chriſtus occurrit, pedes eius hunc cultum minimè repudiantis, prehendiſſe, apparet Chriſtum minimè ſic prohibuiſſe Mariam quominus ipſum contingeret, ſed, quum illa diſcipulis reuerſis ibi ſubſiſtens, & eum præſentem nacta, videretur non aliter eius lateri hæſura quàm antea conſueuerat, & humano affectu duntaxat duci, illam ſic blandè commonefacere voluiſſe, vt huic affectui moderaretur, quòd reſurrexiſſet, aliam vitam victurus, & aliter ab ipſis quàm manibus comprehendendus. ¶ *Fratres meos*, τοὺς ἀδελφούς μου: id eſt diſcipulos. Iam enim erat primogenitus ex mortuis inter multos fratres, Rom. 8.19. & Coloſſ. 1.18: & doctiſſimo interpreti aſſentior, qui putat Chriſtum alluſiſſe ad id quod ſcriptum eſt Pſal.22.23. Id verò non conſiderarunt qui fratres putant hîc duntaxat vocari Chriſti affines ac cognatos, quum in proximo verſiculo diſertè ſcribatur Maria, id quod iuſſa erat, annuntiaſſe diſcipulis. ¶ *Aſcendo*, ἀναβαίνω. De re paulo pòſt futura loquēs vtitur tempore præſenti. Sed & illud ex Hebræorum conſuetudine facit, quòd obliquæ orationis loco rectam vſurpat, vt annotauimus Luc.13.32. Nam ſcribendum potius videbatur, Et dic eis me aſcendere ad Patrem, &c. ¶ *Et Patrem veſtrum*, καὶ πατέρα ὑμῶν. Eruditè Eraſmus in hunc locum obſeruat, priore tantùm loco dixiſſe τὸν πατέρα addito articulo, vt communis hic vnus Pater ac Deus eſſe intelligatur: communis, inquam capiti ac membris. Hîc enim de ſe Chriſtus vt mediatore loquitur, vt filij Dei fiant quicunque credunt in nomen eius. Nam ſi dixiſſet τὸν πατέρα μου καὶ τὸν πατέρα ὑμῶν, duos patres facere videretur. Item ſi non contentus dixiſſe τὸν πατέρα μου, etiam dixiſſet καὶ τὸν Θεόν μου, viſus fuiſſet alium dicere Patrem ſuum, alium Deum ſuum.

18 *Quòd vidiſſet*, ὅτι ἑώρακε. Vulgata, *Quia vidi*, ὅτι ἑώρακα * pro *Certè vidi*, & mox pro αὐτῇ *ſibi* ἐμοὶ *mihi*: quæ ſcriptura rectior videtur propter pronomen αὐτῇ.

19 *Stetit*, ἔστη. Vel igitur ſponte patuerunt Chriſto fores domus ſiue loci illius vbi congregati erant: vel ipſi etiam parietes ei fuerunt peruij, quum iſta non fuerint ei

difficiliora quàm ſuper aquas ambulare. Qui verò hinc colligunt corpus Chriſti poſt reſurrectionem fuiſſe ἀόρατον, & hûc tandem delabuntur vt corpus Chriſti velint eſſe vbique, inuiſibili modo, non video qua tandem rationis ſpecie ſic didicerint argumentari. Nam contrà ex eo quòd dicitur eſſe ingreſſus, liquet eum antea ab eo loco in quem ingreſſus dicitur, abfuiſſe: & poſtquam ingreſſus eſſet, ab eo loco in quo antea erat, receſſiſſe.

	Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον.	20	Et quum hæc dixiſſet, oſtendit eis manus ac latus ſuum. Gauiſi ſunt ergo diſcipuli viſo Domino.	20	*Et quum hæc dixiſſet, oſtendit eis manus & latus. Gauiſi ſunt ergo diſcipuli viſo Domino.*
Mat.28 18.	Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς πάλιν, Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς.	21	Dicit autem eis iterum, Pax vobis: ‖ ſicut miſit me Pater, ita & ego mitto vos.	21	*Dixit ergo eis Ieſus iterum, Pax vobis: ſicut miſit me Pater, & ego mitto vos.*
	Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐτοῖς, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.	22	Et quum hæc dixiſſet, afflauit, *eos* & dixit eis, Accipite Spiritum ſanctum.	22	*Et hoc quum dixiſſet, inſufflauit, & dicit eis, Accipite Spiritum ſanctum.*
	Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς· ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.	23	Siquorum remiſeritis peccata, remittuntur eis: ſiquorum retinueritis, retenta ſunt.	23	*Quorũ remiſeritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta ſunt.*
	Θωμᾶς δὲ, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς.	24	Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis, quando venerat Ieſus.	24	*Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venit Ieſus.*
	Ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ, Ἑωράκαμεν τὸν Κύριον. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω.	25	Dixerunt igitur ei alij diſcipuli, Vidimus Dominum. Ille verò dixit eis, Niſi videro in manibus eius veſtigium clauorum, & immiſero digitum meum in veſtigium clauorum, & immiſero manum meam in latus eius, nequaquam credam.	25	*Dixerunt ergo ei alij diſcipuli, Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis, Niſi videro in manibus eius figuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.*
	Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ Θωμᾶς μετ' αὐτῶν· ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν.	26	Octo ergo poſt diebus rurſus erant diſcipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Ieſus foribus clauſis, & ſtetit in medio *ipſorum* & dixit, Pax vobis.	26	*Et poſt dies octo iterum erant diſcipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Ieſus ianuis clauſis, & ſtetit in medio, & dixit, Pax vobis.*
	Εἶτα λέγει τῷ Θωμᾷ, Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου· καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.	27	Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuã, & immitte in latus meũ, & ne eſto incredulus, ſed credẽs.	27	*Deinde dixit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & adfer manum tuam, & mitte in latus meum: & noli eſſe incredulus, ſed fidelis.*
	Καὶ ἀπεκρίθη ὁ Θωμᾶς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου.	28	Reſpondit autem Thomas, & dixit ei, Domine mi, & Deus mi.	28	*Reſpondit Thomas, & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.*
	Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι ἑώρακάς με Θωμᾶ, πεπίστευκας· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες.	29	Dicit ei Ieſus, Quia vidiſti me, Thoma, credidiſti: beati qui non viderunt, & crediderunt.	29	*Dicit ei Ieſus, Quia vidiſti me, Thoma, credidiſti: beati qui non viderunt, & crediderunt.*
Infr.21.25.	Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐ-	30	‖ Multa verò etiam alia ſigna	30	*Multa quidem & alia*

---

24 *Didymus*, Δίδυμος. Latinè Geminus, à תאם [*tabam.*]

25 *In manibus eius veſtigium clauorum*, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων. Crebra illa repetitio articuli magnam habet emphaſin, quæ Latino ſermone explicari non poteſt. Veteres autem nonnulli τύπον verterunt figuram, pro quo deinde ſciolus quiſpiam ſubſtituit fixuram: quo modo etiam interpretatus eſt Trapezuntius in Cyrillo. ¶ *In veſtigium clauorum*, εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων. Vulgata, *In locum clauorum*, vt qui fortaſſe pro τύπον legerit τόπον quam lectionem maximè probo, in hoc quidem poſteriore loco. Apud Auguſtinum & alios nonnullos legitur *Fixuram*, ſed proculdubio mendosè pro
* figuram, vt habet Irenæus; τύπος autem dicitur παρὰ τὸ τύπτειν quod non ſcribendo ſed impreſſione ſeu percuſſione effigiatur, vnde ars typographica.

* 27 *Profer*, φέρε. Sequitur enim vox βάλε Vulgata, *adſer* ineptè

* 28 *Ei*, αὐτῷ. Hæc igitur verba quæ ſequuntur, non ſunt tantum admirantis Thomæ, vt hunc locum eludebant Neſtoriani, ſed ipſum illum Ieſum vt verè Deum ac Dominum ſuum compellantis. ¶ *Domine*, ὁ Κύριος. Exclamatio eſt rectis vocatiui vice poſitis, vt ſupra 19.3. *

29 *Qui non viderunt*, οἱ μὴ ἰδόντες. Sic inquiunt nonnulli * credendum eſt ipſum corpus Chriſti eſſe In, Sub, vel Cum pane, imò etiam vbique quanuis illud non videas. Imò verò credendum eſt Chriſtum reſurrexiſſe etiamſi illud non videamus, vt Apoſtoli viderunt, quia teſtati ſunt Apoſtoli ſe eum vidiſſe. At non ſunt teſtati corpus Chriſti nunc in terris eſſe vſquam, nedum vbique: ſed in cælos aſcendiſſe, & inde vltimo demum die venturum. Idem eſt Tranſubſtantiatoribus reſpondendum.

30 *Multa verò*, πολλὰ μὲν οὖν. De harum particularum vſu Iohãni peculiari, quæ propriè cõcluſionibus adhibentur, alibi diximus. Eſt autem hîc verſiculus partim concluſio ſuperiorũ apparitionum, partim tranſitio ad ea quæ ſubſequuntur: nec velim hos duos verſiculos hinc diuellere, & extremo capiti ſequenti adiungere, ex illius Hiſpani

(cuius

(cuius tamen nomini nunc parco) audacia, cui ſi credatur, nõ tantũ hoc loco ſed etiam aliis non paucis permutanda fuerit narrationis Euangeliſtæ ſeries, nulla ſanè neque ratione, neque codicum aut interpretum auctoritate.

ποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.

Ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

Κεφάλαιον κα.

Μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως·

Ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.

Λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος, Ὑπάγω ἁλιεύειν. Λέγουσιν αὐτῷ, Ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. Ἐξῆλθον, καὶ ἀνέβησαν εἰς πλοῖον εὐθύς· καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν.

Πρωΐας δὲ ἤδη γενομένης ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν· οὐ μέντοι ᾔδεισαν οἱ μαθηταὶ ὅτι Ἰησοῦς ἐστι.

Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε; Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Οὔ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. Ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων.

Λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ, Ὁ Κύριός ἐστι. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας ὅτι ὁ Κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, (ἦν γὰρ γυμνὸς) καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν.

Οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον, (οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ᾽ ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων) σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.

---

edidit Ieſus in diſcipulorum ſuorum conſpectu, quæ non ſunt ſcripta in hoc libro.

31 Hæc autem ſcripta ſunt vt credatis Ieſum eſſe Chriſtum Filium Dei, & vt credentes, vitam habeatis per nomen eius.

CAP. XXI.

1 POſtea patefecit ſe rurſus Ieſus diſcipulis ad mare Tiberiadis. patefecit autem ſic:

2 Erant ſimul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanaël qui erat ex Cana Galilææ, & filij Zebedæi, aliique ex diſcipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piſcatum. Dicunt ei, Imus & nos tecum. Profecti ſunt, & aſcenderunt in nauigium ſtatim: & illa nocte nihil ceperunt.

4 Mane autem iam exorto ſtetit Ieſus ad littus: non tamen cognouerunt diſcipuli Ieſum eſſe.

5 Dicit igitur eis Ieſus, Pueri, num quid obſonij habetis? Reſponderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigij partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non amplius valebant illud trahere præ multitudine piſcium.

7 Dicit ergo diſcipulus ille quẽ diligebat Ieſus, Petro, Dominus eſt, Simon ergo Petrus quũ audiſſet Dominum eſſe, amiculum ſuccinxit, (erat enim nudus) & abiecit ſe in mare.

8 Alij verò diſcipuli nauigio venerunt, (non enim longè aberant à terra, ſed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piſcium.

ſigna fecit Ieſus in conſpectu diſcipulorum ſuorum, quæ non ſunt ſcripta in libro hoc.

31 *Hęc autem ſcripta ſunt vt credatis quia Ieſus eſt Chriſtus Filius Dei, & vt credentes, vitam habeatis in nomine eius.*

CAP. XXI.

1 *POſtea manifeſtauit ſe iterum Ieſus diſcipulis ad mare Tiberiadis. manifeſtauit autem ſic:*

2 *Erant ſimul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, & alij ex diſcipulis eius duo.*

3 *Dixit eis Simon Petrus, Vado piſcari. Dicunt ei, Venimus & nos tecum. Et exierunt, & aſcenderunt in nauim: & illa nocte nihil prendiderunt.*

4 *Mane autem iam facto ſtetit Ieſus in littore: non tamen cognouerunt diſcipuli quia Ieſus eſt.*

5 *Dicit ergo eis Ieſus, Pueri, nunquid pulmentarium habetis? Reſponderunt ei, Non.*

6 *Dicit eis, Mittite in dexteram nauigij rete, & inuenietis. Miſerunt ergo, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piſcium.*

7 *Dicit ergo diſcipulus ille quem diligebat Ieſus, Petro, Dominus eſt. Simõ Petrus quũ audiſſet quia Dominus eſt, tunica ſuccinxit ſe, (erat enim nudus) & miſit ſe in mare.*

8 *Alij autem diſcipuli nauigio venerunt, (non enim longe erant à terra, ſed quaſi cubitis ducẽtis) trahentes rete piſcium.*

IN CAPVT XXI.

3 *Imus*, ἐρχόμεθα. Vel, *ibimus*. Ponitur enim ἔρχεσθαι pro ἰέναι. Sic Hom. Iliad. α, Ἐρχέσθον κλισίην Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος. ¶ *Ceperunt*: ἐπίασαν. Vide ſupra, 7.30.

5 *Obſonij*, προσφάγιον. Vulg. & Caſtellio etiã nuper conuertit *Pulmentarium*, inepte profectò. Nam cur à piſcatoribus pultem petat? Deinde quàm bene hoc cõuenit cum eo quòd ſequitur? Mittite rete in dextrã partem nauigij, & inuenietis. Eſt ergo προσφάγιον idem quod ὄψον & προσόψημα, de quo ſic Athenæus libri ſeptimi initio, Οὐκ ἀγνοῶ ὅτι ὄψον κυρίως καλεῖται πᾶν τὸ πυρὶ κατασκευαζόμενον εἰς ἐδωδήν. ὅτι δὲ ὄψον ἐστὶν, ἢ παρὰ τὸ ὀπτᾶσθαι ὠνόμασται. Paulo ante verò dixerat, πάντων τῶν προσοψημάτων ὄψων καλουμένων, ἐξενίκησεν ὁ ἰχθὺς διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν μόνος οὕτως καλεῖσθαι, διὰ τοὺς ἐπιμανῶς ἐσχηκότας πρὸς ταύτην τὴν ἐδωδήν. λέγομεν οὖν ὀψοφάγους, οὐ τοὺς βόεια ἐσθίοντας, &c. ἀλλὰ τοὺς περὶ τὴν ἰχθυοπωλίαν ἀναστρεφομένους. Hæc ille. ex quibus optimè intelligitur quid ſit hoc loco προσφάγιον, quod Latini etiam obſonium vocant peculiariter piſcibus accommodato nomine, vt ex Terentio Eraſmus annotauit ſuprà. 6.9. Syrus interpres videtur legiſſe πρὸς τὸ φαγεῖν, ad edendum: vel προσφάγιον ſic intellexiſſe.

7 *Amiculum ſuccinxit*, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο. Ἐπενδύτην quidẽ conſtat à ſuperinduendo ſic vocari: Vulg. tamen *tunicã* vertit, quod Eraſmo nõ diſplicet, *Quia*, inquit *quũ alioqui tunica ſit veſtis interior, veriſimile eſt piſcatoribus tunicã fuiſſe ſummã veſtem.* Caſtellio vertit *Induſiũ*, non incõmodè. nam neque pallio neque tunicę vllus hic locus eſt, quũ hęc minime ſint natanti idonea. Sed ex Pollucis lib. 7. cap. 12. conſtat, hoc nomine intelligi χιτωνίσκον, id eſt amiculũ ex lino, quod videlicet natanti minimè obſiſteret, & λινεὸν πέπλον vertit Nonnus. Sed & illud dicitur Petrus διαζώσασθαι, id eſt ſuccinxiſſe, nempe pudoris cauſa: vnde ſubligacula vocant διαζώματα: & qui ſubligar præcinxit, dicitur διεζωσμένος. ¶ *Nudus*, γυμνός. Id eſt vt Gallicè dicimus *en chemiſe*.

9 Ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον, καὶ ἄρτον.

10 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν.

11 Ἀνέβη Σίμων Πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν· καὶ τοσούτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον.

12 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε, ἀριστήσατε. Οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτὸν, Σὺ τίς εἶ; εἰδότες ὅτι ὁ Χριστός ἐστιν.

13 Ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως.

14 Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν.

15 Ὅτε οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς, Σίμων, Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; λέγει αὐτῷ, Ναὶ, Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Βόσκε τὰ ἀρνία μου.

16 Λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με; Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου.

17 Λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον, Σίμων Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; Ἐλυπήθη Πέτρος ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με; καὶ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, σὺ πάντα οἶδας· σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Βόσκε τὰ πρόβατά μου.

9 Vt autem deſcenderunt in terram, vident prunas poſitas, & ∴ piſcem impoſitum, & panem.

10 Dicit eis Ieſus, Adferte ex piſcibus quos modò cæpiſtis.

11 Aſcendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piſcibus, centum quinquagintatribus: & quum tot eſſent, non eſt fiſſum rete.

12 Dicit eis Ieſus, Venite, prandete. Nullus autem ∴ diſcipulorum audebat eum interrogare, Tu qui es? quum ſcirent Dominum eſſe.

13 Venit ergo Ieſus, & accipit panem, & dat eis, & piſcem ſimiliter.

14 Hac iam tertia vice patefecit ſeſe Ieſus diſcipulis ſuis, quum reſurrexiſſet à mortuis.

15 Quum ergo prandiſſent, dicit Simoni Petro Ieſus, Simon ∴ *fili* Ionæ, diligis me ∴ plus quàm hi? Dicit ei, ∴ Certè, Domine, tu noſti quòd ∴ amem te. Dicit ei, ∴ Paſce ∴ agnos meos.

16 Dicit ei ∴ rurſum ſecundò, Simon *fili* Ionæ, diligis me? Ait illi, Certè, Domine, tu noſti quòd amem te. Dicit ei, Paſce oues meas.

17 Dicit ei ∴ tertiò, Simon *fili* Ionæ, amas me? Triſtitia fuit affectus Petrus quòd tertiò dixiſſet ipſi, Amas me? Dixítque ei, Domine, tu omnia noſti: tu noſti quòd amē te. Dicit ei Ieſus, Paſce oues meas.

9 Vt ergo deſcenderunt in terram, viderunt prunas poſitas, & piſcem ſuperpoſitum, & panem.

10 Dicit eis Ieſus, Afferte de piſcibus quos prendiſtis nunc.

11 Aſcendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piſcibus centum quinquagintatribus: & quum tanti eſſent, non eſt ſciſſum rete.

12 Dicit eis Ieſus, Venite, prandete. Et nemo audebat diſcumbentium interrogare eum, Tu quis es? ſcientes quia Dominus eſt.

13 Et venit Ieſus, & accepit panem, & dat eis, & piſcem ſimiliter.

14 Hoc iam tertio manifeſtatus eſt Ieſus diſcipulis ſuis quum reſurrexiſſet à mortuis.

15 Quum ergo prandiſſent, dicit Simoni Petro Ieſus, Simon Iohannis, diligis me plus his? Dicit ei, Etiam Domine: tu ſcis quia amo te. Dicit ei, Paſce agnos meos.

16 Dicit ei iterum, Simon Iohannis, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu ſcis quia amo te. Dicit ei, Paſce agnos meos.

17 Dicit ei tertiò, Simon Iohannis, amas me? Contriſtatus eſt Petrus quia dixit ei tertio, Amas me? & dixit ei, Domine, tu omnia ſcis: tu ſcis quia amo te. Dicit ei Ieſus, Paſce oues meas.

---

9 *Piſcem*, ὀψάριον. Athenæus lib. 7 & 8 piſciculi meminit ex Aphyarum genere, quem ἑψητὸν vocat, aut potius plurali numero ἑψητοὺς, ſed à quo diſtinxerim ὀψάριον, quòd aſſabatur, quum illis potius elixis veſcerentur. Hoc autem vocabulum quum alioqui non minus latè pateat quàm ὄψον, tamen peculiariter de piſcibus dici idem Athenæus ex Platone Comico, Menandro, & aliis probat. Vide ſuprà, 6.9.

12 *Diſcipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulg. *Diſcumbentium*, mendoſè proculdubio, pro Diſcentium. Vide Luc. 19.37.

15 [*Fili*] *Ionæ*, Ἰωνᾶ. Vulg. & Eraſ. *Iohannis*, id eſt, Ἰωάννα. Vide Matth. 16.17. Nos quidem hoc loco in omnibus vetuſtis codicibus, vno excepto, ſcriptum inuenimus Ἰωνᾶ, quod etiam fieri poteſt vt pro Ἰωάννα per ſincopen dicatur. ¶ *Plus quam hi?* πλεῖον τούτων; Hoc addit Chriſtus, non vt aliis Petrum anteponat, ſed vt in memoriam reuocet Petro inanem illam iactationem qua fretus dixerat, tacentibus cæteris, ſe vitam depoſiturum ipſius cauſa. ¶ *Certè, Domine*, Ναὶ, Κύριε, Perperam hęc reſponſio ſic interpungitur, ac ſi toti interrogationi aſſentiretur Petrus, affirmans ſe diligere Dominum amplius quàm ſui condiſcipuli diligerent, quod impudētiſſimi hominis fuiſſet. Vno igitur tenore legendus eſt hic locus, & particula Ναὶ eſt affirmantis id quod ſubiiciturde ipſius Chriſti notitia, non autem eius qui ſimpliciter ei toti de quo rogatus erat, aſſentiretur. quamobrem etiam præſtat hoc loco interpretari *Certè*, quàm *Etiam*. Quorſum autem iſtud ad Antichriſtianam tyrannidem? ¶ *Amem*, φιλῶ. Quod Auguſtinus de Ciuitate Dei, lib. 14. cap. 7. diſcrimen cōſtituit inter ἀγαπᾶν & φιλεῖν, quaſi iſtud amplius quàm illud declaret, nullius eſt momenti, imò fortaſſis etiam nō ſatis peritè dicitur. Nam Pater ipſe Filium vocat non φίλον ſed ἀγαπητὸν, neque charitas Chriſtiana dicitur φιλία, id eſt amicitia, ſed ἀγάπη. ¶ *Paſce*, βόσκε. Syrus interpres addit pronomen לי [*li*] *mihi*, cuius poteſt aliquod videri pondus, quanuis in hoc genere dicendi ſæpe redundet. ¶ *Agnos*, τὰ ἀρνία. Codex ille meus vetuſtiſſimus hoc etiā loco habet πρόβατα, oues. Syrus autem interpres tribus vtitur vocibus, ſed idem ſignificantibus, quod non annotaſſem niſi adoratores Beſtiæ viderem hîc etiam, ad ſtabiliendam illius Tyrannidem, non minus impudenter quàm impiè occaſionem ex his voculis arripere, quaſi per Agnos ipſi Apoſtoli reliqui intelligantur, quos tamen Chriſtus non paſcere, ſed poſtquam reſipuiſſet, confirmare ſuo videlicet exemplo, cæteríſque virtutibus, Petro præcepit. Luc. 22.32.

16 *Rurſum ſecundò*, πάλιν δεύτερον. Vetus interpres non legit δεύτερον. ſimilis tamen pleonaſmi exemplum reperio Matth. 26.42.

17 *Tertiò*, τὸ τρίτον. Nempe æquum erat vt triplici abnegationi triplex confeſſio opponeretur, ne de tanti peccati remiſſione & reſtitutione muneris Apoſtolici dubitaret Petrus.

18 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτὸν, καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλεις.

19 Τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν· καὶ τοῦτο εἰπὼν, λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

20 Ἐπιστραφεὶς δὲ ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε, Κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδιδούς σε;

21 Τοῦτον ἰδὼν ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Κύριε, οὗτος δὲ τί;

22 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σε; σὺ ἀκολούθει μοι.

23 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει· καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ', Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σε;

24 Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ γράψας ταῦτα· καὶ οἴδα-

18 Amen amen dico tibi, quum eſſes iunior, ¨ cingebas te, & ibas quò volebas: quum autem ſenueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, ¨ & transferet ¨ quò noles.

19 Hoc autem dixit, ſignificans ¨ qua morte glorificaturus eſſet Deum. Et quum hoc dixiſſet, dicit ei, Sequere me.

20 Conuerſus Petrus videt illum diſcipulum quem diligebat Ieſus, ſequentem, ‖ qui & ¨ recubuerat in cœna illa ſuper pectus eius, & dixerat, Domine, quis eſt ille qui te prodit?

21 Hunc ergo quum vidiſſet Petrus, dicit Ieſu, Domine, hic autem quid?

22 Dicit ei Ieſus, ¨ Si velim eum ¨ manere donec veniam, quid ad te? tu me ſequere.

23 ¨ Exiit ergo ſermo iſte inter fratres, diſcipulum illum non moriturum: ſed non dixerat ei Ieſus, Non morietur: ſed, Si eum velim manere donec veniam, qui ad te?

24 Hic eſt diſcipulus ille qui de his teſtatur, & hæc ſcripſit: ¨ &

18 *Amen amen dico tibi, quum eſſes iunior, cingebas te, & ambulabas vbi volebas: quum autem ſenueris, extẽdes manus tuas, & alius te cinget, & ducet quò non vis.*

19 *Hoc autem dixit, ſignificans qua morte clarificaturus eſſet Deum. Et quum hoc dixiſſet, dicit ei, Sequere me.*

20 *Conuerſus Petrus vidit illum diſcipulũ quem diligebat Ieſus, ſequentem, qui & recubuit in cœna ſuper pectus eius, & dixit, Domine, quis eſt qui tradet te?*

Sup. 13.13.

21 *Hunc ergo quum vidiſſet Petrus, dicit Ieſu, Domine, hic autem quid?*

22 *Dicit ei Ieſus, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? tu me ſequere.*

23 *Exiuit ergo ſermo iſte inter fratres quia diſcipulus ille non moritur. Et non dixit ei Ieſus, Non moritur: ſed, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te?*

24 *Hic eſt diſcipulus ille qui teſtimonium perhibet*

---

18 *Cingebas te* ἐζώννυες. Huius loci explicatio pendet à verbo ζωννύειν. Peregrè igitur profecturos, prȩſertim in Oriente & iis regionibus quarum incolæ laxioribus & prælongis veſtibus vtuntur, neceſſe eſt ſuccingi: deinde cõſtat ſolitos fuiſſe in zona pecuniam ferre in viaticum, vt Matt. 10.9. Inde factum vt Heb. חגר מתניו [*chagar mothnau*] Grȩcis ζωννύσθαι, Latinis Præcingere & Accingere, ſignificet Seſe ad iter comparare: quãuis Grȩcum illud vocabulum ferè in re militari vſurpetur ἀντὶ τοῦ ὁπλίζεσθαι. Iam verò quia non diſſimili ratione captiui loris ac vinculis cinguntur, prȩſertim ſi quò mittendi ſunt, huc reſpexit Chriſtus quũ diceret, καὶ ἄλλος σε ζώσει. quaſi diceret, Nunc liberè te accingis vt proficiſcaris quò libuerit: atqui tempus erit quũ non te zona accinges, ſed alius te vinculis conſtringet, vt te pertrahat. Sic autem apud Hebræos interdum accipi verbum חגר [*chagar*] pro Ligare & vinctum tenere, oſtendit Kimhi in libro Radicum, explicans. Pſal. 76.11. ¶ *Et transferet*, καὶ οἴσει, Vulgata & Eraſmus, *ducet*. ac fateor quidem φέρειν & ἄγειν ſæpe permutari: ſed mihi videtur potius hic fuiſſe retinenda propria ſignificatio, vt melius appareat antitheſis, *Tu cingebas te zona, alius te cinget vinculis: ibas quò volebas, tunc non gradieris, ſed vinctus transfereris, ac deportaberis ad ſupplicium.* ¶ *Quò noles*, ὅπου οὐ θέλεις. Hoc verò non eſt ſimpliciter ita accipiendum quaſi futurum ſit vt Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam ferat, quum eum legamus gaudentem rediiſſe è concilio in quo fuerat flagris cȩſus, ſed præterquam quòd hæc voluntas non proficiſcetur à carne, mortem in ſanctiſſimis etiam quibuſuis reformidante, ſed ab illo aduentitio Spiritus victoris dono, Chriſtus naturalem illam libertatem captiuitati opponit.

19 *Qua morte*, ποίῳ θανάτῳ. Qui ex hoc loco colligunt Petrum fuiſſe crucifixum, ineptè argumentantur, quum Chriſtus in genere prædicat Petri mortem violentam fore. Certè ſi credimus illi non modò ineptiſſimo, ſed etiam planè impio libello qui inſcribitur De Petri paſſione, ſub Lini cuiuſdam Epiſcopi nomine, vix vnquam iuſtiore de cauſa quiſquam damnatus eſt quàm Petrus vt qui vxores à ſuis maritis, contra Chriſti & Apoſtoli doctrinam, abduceret. Sed abſit vt hæc cuiquam in mentem veniant qui vel à limine Chriſtianam religionem ſalutarit. Imò tota illa narratio iis verbis, iis ſententiis eſt deſcripta, vt neſciam vtrum magis debeam admirari, ipſiúſne Satanæ vecordiam, qui in iſtis confingendis maiorem aſtum non adhibuerit: an verò noſtrorum maiorum ſtuporem, qui tam craſſas fraudes non agnouerint.

20 *Recubuerat*, ἀνέπεσεν. Id eſt ſeſe inclinarat, Chriſti interrogandi cauſâ, non quòd in ipſius ſinu, in illo conuiuio, contra omne decorum, & quidem de rebus tantis tam ſeriò loquente Domino, ſterteret, vt ab imperitis pingi accubitus ille conſueuit.

22 *Si velim*, ἐὰν θέλω. Iam olim in editione veteri Latina legitur *Sic eum volo manere*: vnde variæ ſunt ortæ fabulæ, quodam etiam agyrta noſtris temporibus auſo ſeſe hunc ipſum Iohannem eſſe palàm profiteri, quem inſanus ſed nihilo minus ſceleratus Poſtellus, ſeſe Adami Protoplaſti animam habere iactitans, fratrem ſuum Lutetiæ vocitabat. Et ille quidem Tholoſæ fuit crematus. Poſtellus verò quum hæc ſcriberem adhuc Lutetiæ poſt tot blaſphemias à Sorboniſtis etiam ipſis tolerabatur. Sed minimè vana eſt eorum coniectura qui putant initio ſcriptum Græcè fuiſſe εἰ οὕτω, *Si ſic.* quomodo etiam citatur hic locus apud Hieronymum, lib. in Iouinianum priore. Nulla eſt in Græco textu amphibolia: conſentiunt interpretes non modò Græci ſed etiam Latini non pauci, quum (vt eruditè annotat Eraſmus) à librariis deprauatus ſit Auguſtinus. ¶ *Manere*, μένειν. In vita videlicet, vt 1, Cor. 15.6.

23 *Exiit*, ἐξῆλθεν. Hebr. יצא [*iatſa.*] Id eſt dimanauit & ſparſus eſt hic rumor, vt alibi expoſuimus.

24 *Et ſcimus*, καὶ οἴδαμεν. Iſta neſcio quomodo nõ videntur conuenire, quum Iohannes ipſe de ſe loquatur. Nam

ſiquis excipiat, ipſum de ſe loqui plurali numero, videtur omnino pro αὐτοῦ ipſius dicendum fuiſſe ἡμέτερον, noſtrum. Certè Chryſoſtomus & Theophylactus videntur legiſſe οἶδα, noui, ſingulari numero. Verùm ne hoc quidem mihi ſatisfacit. nam quum de ſe ex Hebræorum more loquatur in tertia (quod aiunt) perſona, omnino videtur dicendum potius fuiſſe καὶ οἶδεν ὅτι, & nouit verum eſſe ſuum teſtimonium, vt ſuprà, 21.35. Sed hęc poſſunt ex Hebręorum idiotiſmo excuſari, apud quos vix quicquam frequentius occurrit iſtis perſonarum mutationibus.

	μεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ.	ſcimus verum eſſe teſtimonium eius.		*de his, & ſcripſit hæc: & ſcimus quia verum eſt teſtimonium eius.*
Sup. 20.30.	Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἓν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἀμήν.	‖ Sunt autem & alia multa quæ *fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur ſigillatim, ne mundum quidem ipſum opinor capturum eos qui ſcriberentur libros. Amen.	25	*Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus: quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos qui ſcribendi ſunt libros.*

---

* 25 *Fecit*, ἐποίησεν. Ergo de dogmatibus fidei iſtud nõ dicitur, ſed de miraculis, vt ſuprà 21, 30. Nam illa quidem tota perſcripta ſunt, miracula verò non item: quorũ videlicet vel vnicum confirmandæ toti ſcripturæ ſufficiebat.

ACTA

◆

ΠΡΑ'ΞΕΙΣ ΤΩ͂Ν ΑΓΙ'ΩΝ ΑΠΟΣΤΟ'ΛΩΝ.

⁖ACTA ⁖SANCTORVM APOSTOLORVM.

Κεφάλαιον Α.	NOVA INTERPR. CAPVT I.	VETVS. CAPVT I.
ΤΟ'Ν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν,	1 ⁖PRIMVM quidem librũ cõfeci, Theophile, de omnibus quæ cœpit Ieſus ⁖& facere & docere.	1 PRIMVM *quidẽ ſermonẽ feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Ieſus facere & docere,*
Ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη.	2 ⁖Ad *eum* vſque diem quo ⁖quum mandata dediſſet ⁖Apoſtolis, quos per Spiritum ſanctum elegerat, ⁖ſurſum receptus eſt.	2 *Vſque in diẽ qua præcipiens Apoſtolis per Spiritum ſanctum, quos elegit, aſſumptus eſt.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Acta*, πράξεις. Nonnulli *Actus*, quidam *Geſta*, alij *Actiones* conuertunt, non modò ex recentioribus, ſed etiam ex veteribus. Acta enim Latini vocant rerum publicè geſtarum commentarios, publicæ memoriæ cauſa conſcriptos. Eſt igitur fateor πράξεων ſignificatio apud Græcos latior quàm Actorũ apud Latinos, ſed quũ hic liber complectatur veluti publicos præcipuos commentarios & annales ad quos & initio dirigi, & nunc reuocari totius Eccleſiæ Chriſtianæ adminiſtrationem oportuit, ego quidem malim Acta, quàm alio quouis nomine vocare. ¶ *Sanctorum Apoſtolorum*, τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. In pleriſque codicibus non additur ἁγίων. In Complutenſi autem editione hęc adſcripta reperimus, τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ, id eſt, *Sancti Lucæ Euangeliſtæ*: vt nemini dubium eſſe debeat quin Lucas ſit huius libri ſcriptor.

IN CAP. I.

1 *Primum quidẽ librum confeci*, τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην. Vulg. *Primum quidem ſermonem feci.* Eraſmus, *Superiore quidem volumine diximus.* Nos neutram verſionem ſequuti ſumus. nam meritò reprehendi putamus Veterem interpretem ab Eraſmo quòd λόγον verterit ſermonem: & Sermonem facere, pro habere, nemo Latinè dixerit. Idem tamen nulla neceſſitate coactus à Græcis diſcedit, quaſi ita ſcripſerit Lucas τῷ μὲν πρώτῳ λόγῳ εἶπον. Cæterùm quod τὸ πρῶτον vertimus *Primum*, quum de altero Lucę libro agatur, id tueri poſſumus Ciceronis ipſius auctoritate, qui, quum duo tantùm ſint De inuentione libri, ſic in ſecundo illorum ſcribit, *In primo* (inquit) *libello diximus.* Deinde quanuis λόγον ποιεῖσθαι Græcis interdũ idem declaret quod Latinis Verba facere, vel, Sermonem habere: tamẽ adiuncta hæc verba τὸν μὲν πρῶτον, faciunt vt potius exiſtimem λόγον idem hîc valere quod σύγγραμμα. Nam alioqui ſcripſiſſet Lucas τὸ μὲν πρῶτον. vel πρῶτον μέν. Itaque Librum interpretamur, ſicut idem Cic. Xenophontis λόγον οἰκονομικόν, Librum Oeconomicum interpretatur. ¶ *Et facere & docere*, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Duo igitur ſibi proponunt Euangeliſtæ illis libris deſcribenda, nempe Chriſti facta & dicta: & hæc eſt vera interpretatio nominis Euangelij, quod quatuor ſuperioribus libris præfixum eſt.

2 *Ad*[*eũ*]*vſque diẽ quo*, ἄχρι ἧς ἡμέρας. Vulgata, *Vſque in diem qua.* Auguſtinus quodam loco vertit, *In die quo*, diuerſum aliquod à noſtris exemplar ſequutus. ¶ *Quum mandata dediſſet*, ἐντειλάμενος. Vulg. *Præcipiens*, neglecta aoriſti ratione, quæ hic fuit obſeruanda. Significatur enim his verbis; Dominum non ante diſceſſiſſe à ſuis quàm certis mandatis ipſos inſtruxiſſet, vt facere ſolent qui ab amicis, vel etiam ex hoc mundo diſcedunt. Sic autem etiam abſolutè apud Hebræos accipitur צוה [*tſiuah*] id eſt præcipere pro Mandatis inſtruere, vt Num. 27.19. & Ierem. 34.22. ad verbum, Quum mãdaſſet. Sed hoc verbum non puto à Latinis abſolutè vſurpari. ¶ *Apoſtolis quos per Spiritum ſanctum*, τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *Apoſtolis per Spiritum ſanctum.* Eraſmus, *Apoſtolis impertitus in hoc ipſum Spiritum ſanctum.* Locus hic obſcurus eſt, propterea quòd hæc verba διὰ Πνεύματος ἁγίου. vel cum præcedentibus, vel cum ſubſequentibus coniungi poſſunt. Si ad præcedentia referantur, nempe ad participium ἐντειλάμενος, ita ſignificabitur quod Apoſtoli Chriſto mandante docuerunt, non humana ſed diuina auctoritate niti. Alij de ea Spiritus ſancti miſſione intelligunt quam refert Iohannes cap. 20.22. quam poſteriorem expoſitionẽ ſequutus Eraſmus, paulo fuſius hunc locum explicuit. Sed præter quam quòd hæc interpretatio à Græcis nimium procul recedit, etiam vim facit particulæ διά: quum potius dicendum fuerit ἅμα τῷ Πνεύματι, vt intelligeremus vnà cum mandatis etiam Spiritum ſanctum fuiſſe datum Apoſtolis. Præterea quum priore illa Spiritus inſpiratione, cuius mentionem facit Iohãnes, aſperſi potius quàm imbuti fuerint Apoſtoli, ideóque nouum alium Baptiſmum iubeãtur expectare: mallem quidem ego, ſi ad Spiritus ſancti miſſionem hæc placeret referre, vti participio futuro impertiturus, quàm præterito impertitus. Alij poſt Ἀποστόλοις diſtinctionẽ adſcribunt: & ita ſcriptum hunc locum inuenimus in vetuſtis duobus codicibus vt hæc verba διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου cum ſequente verbo ἐξελέξατο per traiectionem cõnectantur, ſitque hæc ſententia, Data eſſe à Chriſto mandata Apoſtolis quos per Spiritum ſanctum delegerat, quæ diſtinctio Syri quoque & Arabis interpretũ auctoritate confirmatur, ſic etiam vocum ſeriem ordinantiũ, vt nulla ſit traiectio, vt qui totum hunc verſiculum ſic diſpoſuerint, ἄχρι ἧς ἡμέρας ἀνελήφθη (vt etiam legitur in meo vetuſtiſſimo codice, & in Arabica interpretatione) ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις οὓς ἐξελέξατο διὰ Πνεύματος ἁγίου, id eſt, *Ad eum vſque diem quo ſurſum receptus eſt, quum mandata dediſſet Apoſtolis quos delegerat per Spiritum ſanctum.* Eſt autem planiſſima hæc ſententia. Quod ſi etiam libeat receptã aliam vocum collationem ſeruare, huiuſmodi traiectionum exempla paſſim occurrũt, vt Ioh, 8.25. & 15.10. & Rom. 8.3. Notũ eſt autem opera Trinitatis extrinſeca quæ vocant, communia eſſe tribus perſonis, ac proinde vocationem interdum patri à quo Chriſtus ipſe dicitur miſſus: interdum Chriſto: vt Iohan. 20.21. Epheſ. 4.11. Gal. 1.1. interdum Spiri-

tui ſancto tribui, vt infrà 12.2. & 20.28.11. Itaque hãc interpretationem meritò cæteris prætuli. Idcirco enim totum hoc prooemium & quaſi ἀνακεφαλαίωσιν contexit, vt intelligant lectores quanti fieri debeat hęc hiſtoria, eorum geſta cóplectens qui à Spiritu ſancto munus acceperint, & quos ipſe Filius Dei ſelegerit. Nam hæc verba οὓς ἐξελέξατο, videntur in epexegeſi poſita, quibus illud explicetur quod dictum fuerat, iſtos videlicet per Spiritum ſanctum accepiſſe hæc mandata. Eodem dicendi genere vtitur Apoſtolus Gal. 1.1. vbi teſtatur ſe Apoſtolum eſſe οὐ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ¶ *Surſum receptus eſt*, ἀνελήφθη. Vulg. *Aſſumptus*. Sed Aſſumi dicitur qui in conſortium adiungitur, quod Græci dicunt παραλαβεῖν vel προσλαμβάνειν: vt rectè obſeruat Eraſmus, qui quidẽ idcirco addidit particulam *Surſum*. Idem tamẽ in Annotationibus & infrà vertit *Receptus eſt*, nimirum in cælum vnde venerat, quaſi videlicet ἀνὰ repetitionem declaret. At ego potius putarim ἀνὰ idẽ declarare quod ἄνω, vt ἀναλαμβάνεσθαι ſignificet ſurſum (id eſt in cælum) recipi. Non deſunt qui ſubtiliorem interpretationem afferant, quaſi ſignificetur Pater tum demum agnouiſſe & adſciuiſſe Filium: vnde ἀνάληψις τῶν παίδων, quam iuriſconſulti vocant liberorum agnitionem.

	Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.	3	Quibus etiã ſeſe, ¨poſtquam paſſus fuit, exhibuit viuũ ¨cum multis indubitatis ſignis, per dies quadraginta conſpectus ab eis, ¨& dicens quæ ad regnum Dei *ſpectant*.	3	*Quibus & præbuit ſeipſum viuum poſt paſſionem ſuam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno Dei.*
Luc. 24. 49. ioh. 14. 25.	Καὶ συναλιζόμενος μετ' αὐτῶν παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου.	4	Et ¨cum illis conueniens ‖ denuntiauit eis ne abſcederent Hieroſolymis, ſed vt expectarẽt promiſſionẽ Patris, ¨Quam, *inquit*, audiſtis ex me.	4	*Et conueſcens præcepit eis ab Ieroſolymis ne diſcederent: ſed expectarent promiſſionem Patris, Quam audiſtis (inquit) per os meum.*
Matt. 3. 11. mar. 1. 8. luc. 3. 12. ioh. 1. 26. infrà 2. 2. & 11. 16. & 19. 4.	Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.	5	¨Nam ‖ Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini ¨ Spiritu ſancto ¨ iſtis non multis poſt diebus.	5	*Quia Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autẽ baptizabimini Spiritu ſancto non poſt multos hos dies.*

3 *Poſtquã paſſus fuit*, μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν. Vulgata, *Poſt paſſionẽ ſuam*, μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ. Eraſ. autẽ maluit per periphraſin interpretari, *Poſteaquã ſupplicio fuiſſet affectus*, Nã pati à Latinis pro affici ſupplicio, vix vſurpatur abſolutè: imò verò ne à Græcis quidem τὸ πάσχειν, vt opinor. Sed hoc ſanè nobis vſurpare liceat, cui tãto iam tẽpore Chriſtianorũ aures aſſueuerũt. ¶ *Cum multis indubitatis ſignis*, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις. Hæc verba nõnulli diſtinctione ſublata, cũ ſequenti participio ὀπτανόμενος cõnectunt. Nos verò pleroſq; codices ſequuti, ſuperioribus adiunximus. Vulg. ad verbũ, *In multis argumẽtis*. Sed (vt rectè notat Eraſ.) *In multis*, Hebraico more dictũ eſt, pro *Per multa*: quas quidẽ particulas quũ vererer ne typographi per incuriã cõiungerẽt, ſexto caſu vti malui. Eraſ. de ſuo addidit particulã Idque, id eſt καὶ τοῦτο, nimirũ propter participiũ ζῶντα longius poſitũ. Vertit enim, *Idque compluribus argumentis*. At ego malui verborum conſtructionem in Latino ſermone, perſpicuitatis gratia, immutare, non hoc tantùm loco, ſed etiam ſuperiore verſiculo, nulla (vt arbitror) ſenſus iniuria. Cęterùm vt noſtræ interpretationis rationem afferamus, τεκμήρια Gręci (ſicut ex Ariſtotele teſtatur Quintilianus lib. 5. capite 9) indubitata & neceſſaria ſigna vocant. ſicut hæ actiones, loqui, ambulare, edere, bibere, τεκμήρια ſunt vitæ. Item ſeſe conſpiciendum & manibus contrectandum præbere, τεκμήρια veri & naturalis corporis. Itẽ pedum manuũ & lateris vulnera exhibita, τεκμήρια ſunt illud ipſum corpus reſurrexiſſe quod crucifixũ & lãcea confoſſum fuerat. Itẽ ſanguis & aqua ex cõfoſſo latere promanans, certiſſimũ vulneratorũ præcordiorum & mortis τεκμήριον. Illa ſunt igitur quibus affirmat Lucas Chriſtũ ſuę reſurrectionis fidẽ feciſſe, quę ſuperiore libro copioſius narrauit. Quidã probationes interpretantur: rectè id quidem, ſed tamen hoc vocabulũ mihi viſum eſt latius patêre. Vulg. & Eraſ. verterunt *Argumenta*, nõ ſatis propriè, vt oſtendit Quintilianus lib. 5. cap. 9: cuius auctoritatẽ ſequuti, expoſuimus per periphraſin quod vno verbo ſatis cõmodè dici non poſſe videbatur. ¶ *Et dicens quæ ad regnum Dei* [*ſpectant*,] καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vulgata & Eraſmus, *Et loquens de regno Dei*: id eſt, καὶ λαλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. vt habẽt etiam Syrus & Arabs interpretes. Prætermiſerunt igitur articulum, & Helleniſmum non expreſſerunt: cuius ea vis eſſe videtur vt intelligamus Chriſtum diſcipulis ſuis vniuerſam doctrinam Euangelicam copioſe ac luculenter expoſuiſſe.

4 *Cũ illis conueniens*, συναλιζόμενος μετ' αὐτῶν. Hoc eſt quod cõmodè dixeris Gallicè *s'aſſemblant auec eux*. Etſi enim illud μετ' αὐτῶν, *Cum eis*, poſſit incluſum videri in particula σὺν, tamẽ quum in veteribus interpretationibus Syra, Arabica & Latina exprimatur, vt & in illo meo vetuſtiſſimo codice, reſtituẽdum id putaui. Verbum autem συναλίζεσθαι ab actiuo συναλίζειν deductũ idẽ valere atque συναθροίζεσθαι, & quidẽ paſſiuè acceptũ, ex perpetuo Gręcorum ſcriptorum vſu ſatis omnibus Græcæ linguæ peritis conſtare arbitror: & ex eo quoque liquere poteſt quòd nullum caſum habeat adiũctum, vt ſignificatione media nullo modo accipi queat. Rectè igitur illud neutro abſoluto conuerſum eſt, cui alterũ neutropaſſiuũ Latinè vix ac ne vix quidem opponi poſſit: & plana eſt ſentẽtia. Chriſtus enim poſtquã quadraginta totos dies Apoſtolis in Galilæa diſperſis, nec facilè abſque expreſſo mãdato in vrbẽ, Chriſti ſanguine adhuc madentẽ, reuerſuris, ſubinde occurrens fidẽ ſuæ reſurrectionis feciſſet, illos volens habere ſuæ aſcẽſionis teſtes: idque reipſa prçſtare quod per Prophetas prędictum fuerat, inchoandũ videlicet exhibiti Meſſię præconiũ ab Hieroſolymis, illos ibidẽ coactos hac, quã nũc recitat Lucas, extrema concione cõpellauit. Vulg. *Conueſcens*, pro quo nonnulli ſcribendum cenſuerunt *Conuerſans*, ſed perperam. Nam & Syrus interpres, & Arabs, τὸ συναλίζεσθαι putarunt idem valere atque συνεσθίειν, id eſt vnà cibum capere, quod Chriſtum à reſurrectione ſemel atque iterum feciſſe Lucas & Iohannes teſtãtur, quoniam ἁλῶν, id eſt Salis, nomine Græci mutuum quoque conuictum interdum ſignificant. Sed non puto apud vllum ſcriptorem extare huius ſignificationis verbi συναλίζειν exẽplum, vtpote quod non ab ἅλες ſed ab ἁλία deducatur, quod aggregatum cœtum apud idoneos ſcriptores ac præſertim Herodotum ſignificat. Eraſ. *Conuerſans*, non ſatis rectè. Nec enim hac periodo declaratur quid egerit Chriſtus, vt fidẽ ſuæ reſurrectionis faceret quadraginta illis diebus, ſed quid egerit cum Apoſtolis, quum iam iam eſſet, fide reſurrectionis ſuæ abundè facta, in cælum aſcenſurus. Quidam legunt συναυλιζόμενος, quod declarat eodem vti hoſpitio, ſiue cõtubernalem eſſe ac proinde eadem ratione atque prius illud refellitur, niſi accipi velimus pro, Sub vnum veluti tectum conuenire, quæ ſignificatio noſtram interpretationẽ cõfirmat. Auguſtinus aduerſus Felicem Manichæum, hunc locum citans, vertit *Conuerſatus*. ¶ *Quam* [*inquit*] *audiſtis à me*, ἣν ἠκούσατέ μου. Mutatur oratio ex obliqua in rectam: quod frequenter apud hunc ſcriptorẽ occurrit, vt ſuprà 5.4. & 2.5. & infrà 15.5. Itaque addidi verbum *Inquit*, ad tranſitionem declarandam. Expreſſi prçterea prępoſitionẽ Ex, id eſt παρὰ, quæ apud Græcos interdũ ſic vſurpatur vt exprimitur apud Plat. in epiſtolis, ἀκηκόατε παρ' ἐμοῦ: interdũ ſubauditur, vt hoc loco. Nonnulli interpretantur, De quo (videlicet promiſſo) audiſtis, id eſt, περὶ ἧς. Vulg. *Quod* (*inquit*) *audiuiſtis ex ore meo*, ἣν, φησίν, ἠκούσατε ἐκ τοῦ στόματός μου, vt habet etiam meus ille vetuſtiſſimus codex.

5 *Nam*, ὅτι. Vulg. *Quia*. Eraſ. *Quoniam*. Ego aliter malui vt melius appareret nouã eſſe periodũ. Quòd igitur nonnulli hęc cõnectũt cũ ſuperiorib. quaſi ὅτι nõ αἰτιολογικῶς ſed εἰδικῶς accipiatur, id præterquam quòd durũ eſt, etiam videtur non rectè affirmari. Neque enim vſquã legimus diſcipulos hoc audiuiſſe ex Chriſto, ſed ex Iohanne potius,

cuius

cuius verba Christꝰ ipsis in memoriā reuocat, vt eiꝰ prophetiæ euentū eo certius expectent. ¶*Spiritu sancto*, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Præpositio ἐν rectè est omissa. Nā siquis conuerterit *Per spiritū sanctum*, ista perinde accipi possent acsi Spiritus sancti persona Iohanni opponeretur, quasi diceret Christus, Iohānes quidē vos baptizauit, sed Spiritus sanctus vos baptizabit. Hîc autē est antithesis duplex, ni fallor, vna Iohānis cū Christo vel Deo Patre: (nā post βαπτισθήσεσθε, id est baptizabimini, omnino necesse est vt subaudias ὑπ᾽ ἐμοῦ, *à me*, vel ὑπὸ τοῦ πατρὸς, i. *à Patre*: vel ὑπ᾽ ἐμοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, *à me & à Patre*, quū ab vtroque emanet Spiritus sanctus) altera est aquæ a Iohanne effusæ, & Spiritus sancti Apostolis mittendi: quę Spiritus Sancti missio & effusio hîc translatitiè vocatur Baptismus, vt antithesis melius intelligatur. ¶*Istis non multis post diebus*, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Vulg. *Non post multos hos dies*. Sed traiectio est constructionis. Dicendum enim erat potius μετ᾽ οὐ πολλὰς ταύτας ἡμέρας: sicut ferè Græci loqui solent.

Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;	6	Quū igitur illi cōuenissent, interrogarunt eum dicentes, Domine, num hoc tēpore restitues regnum Israëli.	6	*Igitur qui conuenerāt, interrogabant eum dicentes, Domine. si in tempore hoc restitues regnum Israel?*	
Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ.	7	Dixit autem ad illos, Non est vestrum nosse tempora siue opportunitates quas Pater in sua ipsius potestatę posuit.	7	*Dixit autem eis, Non est vestrum nosse tempora vel momenta quæ Pater posuit in sua potestate.*	
Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ᾽ ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.	8	‖ Sed recipietis virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos, eritisque mihi testes & in Ierosolymis, & in tota Iudæa, & Samaria, & vsque ad vltimas terras.	8	*Sed accipietis virtutem superuenientis Spiritus sancti in vos, & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa & Samaria, & vsque ad vltimum terræ:*	Infrà 2.1.
Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.	9	‖ Et quum hæc dixisset, aspicientibus ipsis eleuatus est: & nubes susceptum eum abstulit ab oculis eorum.	9	*Et quum hæc dixisset, videntibus illis eleuatus est: & nubes suscepit eum ab oculis eorum.*	Luc.24.51
Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν, πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ.	10	Et quum essent intentis in cælum oculis, eo proficiscente, ecce, viri duo astiterunt illis albo vestitu:	10	*Cumque intuerentur in cælum euntem illum, ecce, duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis:*	

6 *Quum igitur illi conuenissent*, οἱ μὲν οὖν συνελθόντες. Vulg. *Igitur qui conuenerāt*. Sed existimo potius οἱ μὲν οὖν positum pro αὐτοὶ vel οὗτοι μὲν οὖν. ¶*Num*, εἰ. Vulg. ad verbum, *Si*. Vide Matth. 12.10. ¶*Restitues*, ἀποκαθιστάνεις. Erasmus, *Restituis*. Sed apparet enallagen esse præsentis pro futuro: quia nimirum de eo quærūt Apostoli quod paulo pòst futurum arbitrabantur. Idem dicendi genus reperies suprà Luc. 24.49. nempe ἀποστέλλω pro ἀποστελῶ.

7 *Siue opportunitates*, ἢ καιρούς. Vulgata, *Vel momenta*: quæ interpretatio non satis conuenit. Significat enim momentum particulam aliquam temporis, etiamsi non fuerit opportuna. Erasmus per periphrasin, *Articulos temporum*. Significat enim χρόνος spatium temporis in genere, καιρὸς autem opportunitatem rei gerendę, quam Terentius articulum vocat. Malui tamē, vt perspicuitati studerem, opportunitates vertere. Sed hoc annotandum est, opportunitates hîc considerari quatenus à Dei decreto pendent: ideóque non tam significare tēpus agēdis rebus opportunum, quàm tēpus agendis rebus à Deo constitutum: quanquam hæc duo ita sunt inter se coniuncta vt diuelli non possint. ¶*Sua ipsius*, ἰδίᾳ. Sic rectè conuertit Erasmus, vt amphiboliam vitaret, perinde acsi scriptum esset τῇ ἑαυτοῦ.

8 *Virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos*, δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ᾽ ὑμᾶς. Vel, Virtutem postquam superuenerit in vos Spiritus sanctus. Possunt enim hæc vel cum δύναμιν coniungi, vel vt absolutè posita conuerti: sed illud malo. Erasmus contrà vt absolutè posita interpretatur. in quo tamen hoc reprehendo quòd pro ἐπελθόντος vertit, *Quum aduenerit*, id est προσελθόντος, quum ἐπὶ præpositio hoc quidem loco idem valeat quod Ex superiore loco, vt significetur eam virtutē cælitus in Apostolos illapsuram: quod etiam postea ostenderunt igneæ illæ linguæ singulorum verticibus insidentes. Rectius ergo Vetus interpres videri poterat conuertisse ἐπελθόντος, superuenientis, nisi temporis rationem neglexisset: quam vt obseruaremus, coacti sumus verborum collocationem mutare. Castellio interpretatus est, *Qui inuadet*, non modò neglecto tempore, sed etiam impropriè: quum neque verbi illius Græci vim expresserit, neque inuadere dicatur qui iuuādi causa accedit. Locus autem hic insignis est etiam illius Montani scelere, qui Tertullianum quoque fascinauit, in sese demum suáque Philumena post Apostolos hoc impletum dictitans, eadem impudentia qua Antichristus hodie aliíq; Enthusiastæ suū illud ἄγραφον Euāgelium, quod etiam ab ipsis quotidie augetur, Ecclesiæ obtrudunt. ¶*Eritis*, ἔσεσθε. Scitè admodum Theophylactus hîc obseruat, hoc verbo non tantum prædici sed etiam præcipi quod futurum erat. ¶*Et in Ierosolymis, & in tota Iudæa*, ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ. *Quia*, inquit Erasmus, *subiunxit Iudæam Ierusalem, totum parti, nō potuit reddi gemina coniunctio neque per geminum Et, neque per Tum. Proinde nos reddidimus, Non solum Hierosolymis, verumetiam in vniuersa Iudæa.* Hæc Erasmus. Ego verò causam non video cur hoc sit in Latino sermone magis absurdum quàm in Græco. ¶*Vsque ad vltimas terras*, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Vulgata ad verbum, *Vsque ad vltimum terræ*. Eras. *Vsque ad extrema terræ*. Vide Matt. 5.26.

9 *Et quum hæc dixisset*, καὶ ταῦτα εἰπών. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus autem, *Atque hæc loquutus*, καὶ ταῦτα λαλήσας. ¶*Aspicientibus ipsis*, βλεπόντων αὐτῶν. Vulgata, *Videntibus illis*, id est ὁρώντων ἐκείνων. Erasmus, *Videntibus iisdem*, id est τῶν αὐτῶν ὁρώντων. Vide Matth. 5.28. ¶*Eleuatus est*, ἐπήρθη. Sic vtitur hoc vocabulo Plautus, *Capedum*, inquit, *hunc lapidem, & eleua.* Dicere tamen solemus pro ἐπαίρειν, attollere, nisi quum participiis passiuis opus est. Eras. per periphrasin, *In altum sublatus est.* ¶*Susceptum abstulit*, ὑπέλαβεν. Vel, vt Eras. vertit, *Subduxit*. Mihi tamen illud magis placuit, quia certum est Hebræorum more, ex antecedente significari cōsequens, vt παραλαμβάνειν accipitur pro acceptum transferre Mat. 4.5. imò etiam Græcos video interdū exponere ὑπολαμβάνειν per ὑφαρπάζειν. Vetus interpres, *Suscepit*: quæ est propria huius verbi significatio.

10 *Et quum essent intentis in cælū oculis*, καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανόν. Possunt quidem hæc verba εἰς τὸν οὐρανὸν etiam cum participio πορευομένου coniungi: sed ex oratione Angelorum apparet potius esse cum superioribus connectenda, sicut post Erasmum fecimus. Quod autē attinet ad particulam ὡς, vide Matth. 28.8. Cæterùm Vulg. ἀτενίζειν vertit *Intueri*, id est, ἐμβλέπειν, pro quo Eras. hoc quidē loco, *defixis oculis esse*, quum Intuendi verbum aliquoties retinuerit, vt infrà, 3.12. & 6.15. Certè ἀτενίζειν aliquid amplius declarat quàm ἐμβλέπειν, composito verbo ab α particula ἐπιτάσεως, & τείνω, id est tēdo: quam ob causam Erasmus, modò defixis, modò immotis, modò intentis oculis esse, interpretatur. Nos illud delegimus quod visum est ad Græci verbi etymologiam proximè accedere.

Vtuntur quidem Angeli proximo verſiculo verbo ἐμβλέπειν, de eadem re agentes, ſed addito altero verbo ἑστήκατε, vt ſit quædam velut periphraſis τοῦ ἀτενίζειν. ¶*Eo proficiſcente*, πορευομένου αὐτοῦ. Vulgata, *Euntem illum*: quaſi hæc referantur ad participium ἀτενίζοντες, quod non patitur ratio conſtructionis. Eraſ. *Eunte illo*, id eſt ἰόντος ἐκείνου. ¶*Ecce*, καὶ ἰδού. Hebraiſmus. de quo vide Matthæi. 28.9. ¶*Albo veſtitu*, ἐν ἐσθῆτι λευκῇ. Vulgata, *In veſtibus albis*. de quo dicedi genere diximus Matthæi 11.21.& 25.31. Huius autem exemplum etiam proferre poſſumus ex Herodoto in Euterpe. Sic enim ſcribit, de Neco Ægyptiorum rege diſſerens, Ἐν τῇ δὲ ἐσθῆτι ἔτυχε ταῦτα κατεργασάμενος, ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι, id eſt ad verbum, *Eam autem veſtem in qua res iſtas geſſerat, Apollini conſecrauit*. Eraſmus, *Amicti veſtibus albis*, ſenſu optime expreſſo. Noſtra tamen interpretatio (ni fallor) & Latina eſt, & à Græcis propius abeſt.

Οἳ καὶ εἶπον, Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.	11	Qui & dixerũt, Viri Galilæi, quid ſtatis intuentes in cęlum? hic Ieſus qui ſurſum receptus eſt ¨ à vobis in cælum, ita veniet quemadmodum ¨ conſpexiſtis eum proficiſcentem in cælum.	11	*Qui & dixerunt, viri Galilæi, quid ſtatis aſpicientes in cælum? hic Ieſus qui aſſumptus eſt à vobis in cælum, ſic veniet quemadmodum vidiſtis eum euntem in cælum.*
Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, σαββάτου ἔχον ὁδόν.	12	Tũc reuerſi ſunt in Hieroſolyma à mõte qui vocatur Olíueti qui eſt propè Hieroſolyma ¨ diſtans itinere Sabbathi.	12	*Tunc reuerſi ſunt Ieroſolymam à monte qui vocatur Oliueti, qui eſt iuxta Ieruſalem, Sabbathi habens iter.*
Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ, τε Πέτρος καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος	13	¨Et quum introiſſent, aſcenderũt ¨ in cœnaculum vbi commorabantur & Petrus & Iacobus, & Iohannes, & Andreas, Philippus & Thomas, Bartho-	13	*Et quum introiſſent in cœnaculum, aſcenderunt vbi manebant Petrus & Iohãnes, & Iacobus, & Andreas, Philippus & Thomas, Bar-*

---

11 *A vobis*, ἀφ' ὑμῶν. id eſt, è veſtro cõſpectu: quod annotare placuit, nequis ineptus hæc perinde accipiat quaſi ſcriptum ſit ὑφ' ὑμῶν. ¶*Conſpexiſtis*, ἐθεάσασθε. Vulgata & Eraſmus, *Vidiſtis*. Vide Matt.6.1. Cæterùm pro οὕτως, id eſt ita, in tribus vetuſtis codicibus ſcribitur οὗτος, *iſte*, per epanalepſin: quæ quidem lectio magnã habet emphaſin: & omnẽ cauillandi occaſionẽ iis præcidit qui vt ſui illius Iouis Elicij corporalẽ præſentiã aduerſus apertum hoc Angelorum teſtimonium tueantur, hærent in iſta particula οὕτως. Quotidie enim, (aiunt) imò verò ſingulis momentis deſcendit, ſed aliter quàm aſcẽderit, inuiſibiliter videlicet καὶ ἀπεριγράπτως. egregium certè cauillum. At nos fide in cęlum aſcendamus, vt Chriſtum illic re vera amplectamur potius quàm illum è cælo ante ſummum diem deducamus, & in terreſtribus elementis hæreamus.

12 *Diſtãs itinere Sabbathi*, σαββάτου ἔχον ὁδόν. Id eſt ἀπέχον. vt vſurpatur hoc verbũ Luc.24.13. Vulg. *Sabbathi habẽs iter.* Syrus interpres pro *itinere Sabbathi* habet *Septem ſtadia*. Et Latini quidem volunt iter Sabbathi fuiſſe duorum miliarium: omnes autem Hebræi, quibus hac in re potius credendum eſt, bis mille cubitorum: vt prolatis ex Thalmude locis Tremellius noſter oſtendit, ſic iſta concilians vt paſſum velit eſſe duplicem, vnum minorem qui & cubitus dicatur, alterum verò duplo maiorem, ac proinde duo miliaria Thalmudiſtarum de minoribus paſſibus ſiue de cubitis intellecta, efficere vnum miliare maiorum paſſuum, cui ſeptem ſtadia tribuantur. Sed pręterquam quòd nullius idonei ſcriptoris auctoritate probari diſtinctio iſta poſſit, ne ſic quidem calculus conueniet. Conſtat enim miliari, id eſt mille paſſibus, tribui ſtadia octo, quæ pedes Græcos efficiunt quater mille octingentos, Latinos verò quinquies mille, quum pes Græcus Romanum ſemuncia id eſt viceſima quarta parte ſuperet, ac proinde ſtadio tribuantur, omnium eruditorum confeſſione, Græci pedes ſexcenti, ſiue paſſus centum, Latini verò ſexcenti viginti quinque, ſiue paſſus centeni viceni quini. Sed hoc excuſari poſſet ſupputatione nõ facta ὡς ἔγγιστα: quamobrẽ etiã addita fuerit particula *Fere*. Verùm aliunde oritur magna & pene inexplicabilis difficultas, non in ipſa hiſtorię fide ſed in numerorũ notis. Ait enim Luc.24.50. hanc ipſam aſcenſionis hiſtoriam recitans, ductos fuiſſe diſcipulos à Chriſto ἕως εἰς Βηθανίαν, id eſt, non *Bethaniam verſus* (ne quis hîc fallatur) ſed *Bethaniam vſque*, vnde in cælum aſcenderit. Ergo qui hic dicitur mons Oliueti, dicitur à Luca Bethania, in eo videlicet monte ſita. Atqui Ioh.11.18. Bethania dicitur ab vrbe abfuiſſe ſtadiis quindecim. Quînã igitur ſeptem ſtadia Lucas, Iohannes autem 15. ſtadia vnius loci ab vrbe Ieruſalem diſtantię tribuerit? Sed & Ioſephus lib. antiq.20.cap. 16. hunc ipſum montem ſimiliter prorſus deſcribens atque Marcus cap.13.3. quinque tantùm ſtadiis ab vrbe diſſitũ fuiſſe teſtatur, ſupputatione prorſus congruente cum Thalmudiſtarum ſententia, qui non duo miliaria, ſed duo cubitorum millia, tradunt iter fuiſſe Sabbathi: ea ratione, ſi Origeni credimus quem Theophylactus citat, quòd olim tot cubitis tabernaculum in deſerto à caſtris Iſraëlitarum diſtaret, quòd ſtadiũm ſingulis Sabbathis emetiri conſueuiſſent ad ſacrum cœtũ conuenientes, ex more quem etiam poſtea in ipſa Cananitide, poſt reditum quoque ex captiuitate, Iudęos obſeruaſſe, tùm ex hiſtoria Euangelica, tũ ex Act.15.21. atque adeò ex 2.Reg. 4.23. liquet. Quum enim cubitus ſit ſeſquipes, ſtadium verò pedum, vti diximus, ſexcẽtorum, quinque ſtadia calculo exacto, duo millia cubitorum efficiunt: & qui ſunt in illis regionibus noſtris temporibus peregrinati, montem Oliueti teſtantur vix quingentis ab vrbe paſſibus interfluente Cedronis torrente, diſtare. Hunc autem nodum ſic commodè expediri poſſe exiſtimo, vt mons quidem Oliueti in genere conſideratus quinque ab vrbe ſtadiis, vt ait Ioſephus, ſiue itinere Sabbathi vt hic ſcribit Lucas, ceperit. Syrus verò interpres non ipſius montis initium, à quo tamẽ ipſius ab vrbe diſtantia propriè ſumitur, ſed eũ in monte locum deſignatũ voluerit, quò progreſſus Chriſtus in cælum aſcenderit, qui locus etiãnum hodie, ſeu verè, ſeu ex vetuſta traditione, mõſtratur. Quòd autem Lucas ſic iſtã hiſtoriam deſcribit altero libro, cap.24.50. vt ex Bethania Chriſtum dicat in cælos aſcẽdiſſe, Bethania verò Ioh.11.18. dicatur quindecim ab vrbe ſtadiis abfuiſſe, ſic commodè conciliatur, vt Bethaniam dicamus totum aliquem huius montis tractum fuiſſe, non autem certum aliquem vicum. Iohannem autem conſtat, de Lazari domo agere, quę in illo tractu duplo ſpatio vltra hunc locum ſita fuerit, vnde Chriſtus in cælum aſcenderit. Bethaniã verò non fuiſſe certum quempiam vicum, poteſt aliquo modo liquere ex eo quòd Ioh. 11.1. quum dixiſſet Euangeliſta Lazarum fuiſſe Bethanienſem, addit ἐκ κώμης, ex vico Mariæ & Marthę, quaſi hũc vicum ab aliis in eodem Bethaniæ tractu ſitis diſtinguens: ſed multò magis inde conſtat, quòd hiſtoria ipſa oſtendit, Chriſtum non ex aliquo loco vbi incolas multos ſiue alios teſtes ſuæ aſcẽſionis haberet in cælũ aſcendere voluiſſe, ſed ſolos diſcipulos in aliquam mõtis Oliueti partem aſciuiſſe, iſtius à nobis, quod ad humanam naturam attinet, ad vltimum vſque diem, demigrationis teſtes futuros.

13 *Et quum introiſſent*, καὶ ὅτε εἰσῆλθον. Domum ingreſſi ſunt quam ſibi Eccleſia eo tempore ad communẽ cogendum cætum delegerat, quæcunque tandem ea fuerit. nam iſta ſcrutari curioſorum eſt hominum. Quòd autẽ Nicephorus ineptus & ridiculus Eccleſiaſticæ hiſtorię ſcriptor ex Euodio quodam prodidit, hanc videlicet fuiſſe domum Iohannis Euangeliſtæ Zebedæi filij, in qua etiam poſtremum Paſcha egerit Dominus, id ne veriſimile quidem eſt. Quòd ſi diuinandum hîc eſſet, exiſtimarem potius domum fuiſſe Mariæ matris Iohannis cognomento Marci, cuius ſit mentio infrà, 12.12. ¶*In cœnaculum*, εἰς τὸ ὑπερῷον: id eſt, in ſuperiorẽ domus partem. vt explicant Varro & Vitruuius lib.2. Erat enim ea pars à frequentia & con-

ſpectu

ſecta hominum remotior. Itaque apud Homerum mulieres ἐν ὑπερῴῳ collocantur, ſic vocato (vt ait Euſtathius à præpoſitione ὑπὲρ, & ὤον, quod Spartanorum lingua declarat οἴκημα, id eſt domicilium ſiue habitationem.

καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ Σίμων ὁ Ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

14 Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ, καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

15 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν εἶπεν, (ἦν δὲ ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν)

16 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν.

17 Ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν καὶ, ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

18 Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας· καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

lomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi *frater*.

14 Hi omnes perdurabant concorditer *in* oratione & deprecatione cum vxoribus & Maria matre Ieſu, & cum ipſius fratribus.

15 Et per eos dies quum aſſurrexiſſet Petrus in medio diſcipulorum, dixit, (erat autem turba capitum eôdem *loci* quaſi centum viginti)

16 Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, ‖ quam prædixit Spiritus ſanct⁹ per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux viȩ iis qui comprehenderunt Ieſum:

17 Annumerabatur enim nobiſcum, & ſortitus erat ſortem miniſterij huius.

18 Is igitur acquiſiuit agrum ex mercede iniuſtitiæ: ‖ & præcipitatus crepuit medius, & effuſa ſunt omnia viſcera eius:

tholomæ⁹ & Matthæus, Iacobus Alphæi & Simõ Zelotes & Iudas Iacobi.

14 *Hi omnes erant perſeuerantes vnanimiter in oratione cum mulieribus & Maria matre Ieſu, & fratribus eius.*

15 *In diebus illis exurgẽs Petrus in medio fratrum dixit, (erat autem turba nominum ſimul fere centum viginti)*

16 *Viri fratres, oportet impleri Scripturã quam prędixit Spiritus ſanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Ieſum:* Pſal.49.9. Ioh.15.18.

17 *Qui connumeratus erat in nobis, & ſortitus eſt ſortem miniſterij huius.*

18 *Et hic quidem poſſedit agrũ ex mercede iniquitatis: & ſuſpenſus crepuit medius, & diffuſa ſunt omnia viſcera eius.* Mat.27.5.

¶*Iudas Iacobi* [*frater*,] Ἰούδας Ἰακώβου. Hîc quoque ob eandem cauſam Fratris nomen adſcribendum putauimus: quod quidem addi conſtat vt diſtinguatur fidelis Apoſtolus ab altero illo Iuda proditore: ſed & apparet ex Epiſtolæ ipſius inſcriptione, ita fuiſſe vulgò vocitatum, etiã poſt proditoris illius mortem, quum alioqui idem & Thaddęus & Lebbæus diceretur: ſicut apparet ex Matth.10.3. & Mar. 3.18. Syrus interpres Iudam vocat בר [*bur*] id eſt non fratrem ſed filium Iacobi, communi fortaſſis patri & alteri ſuorum filiorum nomine.

14 *Perdurabant*, προσκαρτεροῦντες. Vel, vt Vulgata, *Perſeuerantes*. Illud tamen mihi videtur vocabulum Græcum melius exprimere. Significat enim καρτερεῖν, fortiter & inuicta quadam animi duritia & firmitate in aliqua re faciẽda vel ſuſtinenda pergere. De hoc eodem vocabulo diximus Mar.3.9. ¶[*In*] *oratione*, τῇ προσευχῇ. Præpoſitionem addidimus vt Latinæ conſtructioni ſeruiremus. Cæterùm quòd Eraſmus vertit, *In deprecatione*, potius conuenit illi quod proximè ſequitur. deprecamur enim mala: προσευχὴ autem (vt ipſa nominis notatio oſtendit) illud precum genus eſt quo bona petimus, ideóque in Græcis ſcholiis 1. Tim.2.1. definitur αἴτησις ἀγαθῶν: quæ propria huius vocabuli ſignificatio vt non vbique locum habeat, hîc tamen videtur fuiſſe obſeruanda. Significat enim Lucas (ni fallor) Apoſtolos his precibus partim Spiritum ſanctum, partim liberationem à præſentibus periculis quibus circundabantur, à Domino aſſiduè flagitaſſe. ¶*Et deprecatione*, καὶ τῇ δεήσει. Vulgata totum hoc membrum non legit. Eraſmus, *Et obſecratione*. Cur deprecationem interpretari malimus, paulo antè dictum eſt à nobis. Nam certè videtur verbum δέομαι παρὰ τὸ δέος, id eſt à timore, oriri. Itaque δέησιν eadẽ illa Græca ſcholia definiunt ἱκεσίαν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς λυπηρῶν προσφερομένην, id eſt, ſupplicationem oblatam, vt ab iis liberemur quæ nobis ſunt moleſta.

¶*Cum vxoribus*, σὺν γυναιξί. Vel, vt Vulgata, *Cum mulieribus*. Sed illa interpretatio ipſi etiam Eraſmo in annotationibus diſplicet: & certè aliquanto eſt vberior. Nam (ſicut rectè ab aliis eſt obſeruatum) conueniebat Apoſtolorum etiam vxores confirmari, quas partim peregrinationis illorum comites eſſe oportebat, partim illorum abſentiam domi patienter expectare. Vetuſtiſſimus autem meus codex addit etiam καὶ τέκνοις, *& liberis*. Maria verò nominatim * recẽſetur, κατ' ἐξοχήν: vt Petrus Mar.16.7. Sic Virg. *Troas relliquias Danaûm, atque immitis Achilli.* ¶*Cum ipſius fratribus*, σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Id eſt, Cũ ipſius Ieſu cognatis. Nam relatiuum αὐτοῦ apud Gręcos minimè eſt ambiguum. Fratres autẽ iſti ſunt nimirũ alterius Mariæ filij quatuor, nempe Iacobus & Ioſes, Simon & Iudas, de quibus Matthæi 13.55. & Mar 15.40: niſi Iacobum placeat vnum fuiſſe ex vndecim, eum nimirum qui Minor & Alphæi filius dicitur: à quo tamen non deſunt qui Iacobum fratrem Domini diſtinguãt. Quod igitur ex Hippolyto refert ineptus ille Nicephorus, iſtos nimirum fuiſſe Ioſephi filios ex Salome Aggæi Zachariæ fratris filia, & priore ipſius vxore ſuſceptos, ex Euangeliſtarum auctoritate refelli poteſt. quanquam de iſtis rebus non ſit nobis laborandum.

15 *Diſcipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulgata, *Fratrum*, id eſt ἀδελφῶν: ſicut etiam nonnulli impreſſerunt. ¶*Capitum*, ὀνομάτων, id eſt Nominum. Solent enim homines (vt rectè explicat Eraſmus) nominatim cenſeri, quum exquiritur eorũ numerus. Latini Capita vocant. Sic loquitur etiã Ioh. * Apoc.3.4. & 11.13. ¶*Eôdẽ* [*loci*,] ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, *In idẽ*: quo genere dicẽdi vtitur Seneca lib 2. De benef. ca.29.

16 *Dux viæ*, ὁδηγοῦ. Iudas enim præiuit cęteris, vt teſtatur Mat.26.48. Vulg. & Eraſ. *Dux*, id eſt ἡγεμών. Addidi igitur appellatiuum Viæ, vt tollatur ambiguitas ſermonis, quum præſertim id poſtulet Græci vocabuli compoſitio.

17 *Annumerabatur nobiſcum*, κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν. In vno ex vetuſtis codicibus legitur ἐν ἡμῖν: quam lectionem ſi ſequaris, optimè vertes ad verbum, *Numerabatur in nobis*. Nam κατηριθμεῖσθαι loco ſimplicis hîc ponitur. Vulg. vtitur Connumerandi verbo, quod nuſquam legi apud idoneos auctores. Eraſmus autem vtẽs periphraſi minimè neceſſaria vertit, *Cooptatus erat in numerum noſtrum*, id eſt κατηλέχθη εἰς ἀριθμὸν ἡμῶν.

18 *Is igitur*, οὗτος μὲν οὖν. Vulg. & Eraſ. *Et is quidem*. i. καὶ οὗτος μὲν. quam lectionem non amplector, quia nulla ſequitur antapodoſis, & nullius exemplaris auctoritate confirmatur. ¶*Acquiſiuit*, ἐκτήσατο. Ita loquitur Euangeliſta, ſpectans videlicet non quid conatus ſit Iudas, ſed conſiliorum ipſius euentum. Iudas igitur auaritia corruptus, agrum ſanè ſibi acquiſiuit ex triginta illis argenteis, prodi- * tionis ſuæ præmio, ſed multo aliter quàm ſperaret. Sic Latinè dicitur aliquis ſibi malum vel periculum quærere, habita non conſilij & voluntatis, ſed euentus ratione, & quiſpiam κτᾶσθαι συμφοράς, id eſt calamitatem accerſere, * apud Platonem. Vulgata, *Poſſedit*, quæ interpretatio non cõuenit. Eraſ. *Parauit*, ambiguè. Vide Mat.10.10. & inf.8.20. * ¶*Præcipitatus*, πρηνὴς γενόμενος. Hoc eſt nimirũ quod Græci vno verbo dicunt κατακεφαλίζεσθαι, id eſt pronum ſe in caput deiicere. Vulg. & Eraſ. interpretantur *Suſpenſus*, Vtitur enim diſertè Matthęus verbo ἀπήγξατο, quod propriè ſignificat Strangulare, id eſt conſtricta gula necare. Itaque nonnulli hãc periphraſin Petrũ adhibuiſſe exiſtimãt vt habitũ exprimeret hominis laqueo pręfocati: quod pluribus etiã verbis Arabs & Syrus interpretes expreſſerunt. Sed & qui

laqueo pręfocantur, ſolent ex editiore loco pręcipites deiici. verùm quocunque modo hoc accipias, πρηνὴς γενόμενος præcipitatum declarat, id eſt (vt Græca ſcholia explicant) κατενεχθέντα. Quæ tamen à Græcis ex Papia ſeu neſcio qua traditione de Iuda commemorantur, qui quum ſeipſum ſuſpédiſſet, rupto laqueo ſuperuixerit, & præcipitatus, mirum in modum intumuerit, poſtremo a prætereũte curru fuerit eliſus, cęteráque eiuſmodi, vt incerta, prætermitto.

---

19 Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμὰ, τουτέστι χωρίον αἵματος.

20 Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Γε-
Pſal.69.26 νηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔ-
pſal.109.8. στω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ. καὶ, Τὴν ἐπισκο-
πὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.

21 Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ᾽ ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς,

22 Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη ἀφ᾽ ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων.

23 Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν.

24 Καὶ προσευξάμενοι εἶπον, Σὺ Κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ὃν ἕνα ἐξελέξω·

19 Innotuítque omnibus habitantibus Hieroſolyma: adeo vt vocetur ager ille ¨propria ipſorum lingua, Aceldama, hoc eſt ager ſanguinis.

20 Scriptum eſt enim in libro Pſalmorum, ‖ Fiat commoratio eius deſerta, & non ſit qui habitet in ea. ¨ Et, ‖ Epiſcopatum eius accipiat alius.

21 Oportet igitur ex iis ¨viris qui nobiſcum cõuenerunt toto tempore quo Dominus Ieſus ¨verſatus eſt inter nos,

22 Exorſus à Baptiſmo Iohannis, ad eum vſque diem quo ſurſum receptus eſt ∴ à nobis, ¨vnum fieri nobiſcum teſtem reſurrectionis eius.

23 ¨Statuerunt igitur duos, ¨Ioſeph vocatum Barſaban, qui cognominatus eſt ∴ Iuſtus, & Matthiam.

24 Et ¨precantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium noſti, ¨oſtende ¨vtrum elegeris ex his duobus:

19 *Et notum factum eſt omnibus habitãtibus Ieruſalem: ita vt appellaretur ager ille lingua eorum, Haceldema: hoc eſt ager ſanguinis.*

20 *Scriptum eſt enim in libro Pſalmorum, Fiat cõmoratio eius deſerta, & nõ ſit qui inhabitet in ea. Et, Epiſcopatum eius accipiat alter.*

21 *Oportet ergo ex iis viris qui nobiſcũ ſunt congregati, in omni tempore quo intrauit & exiuit inter nos Dominus Ieſus.*

22 *Incipiens à Babptiſmate Iohannis vſque in diem qua aſſumptus eſt à nobis, teſtem reſurrectionis eius nobiſcum fieri vnum ex iſtis.*

23 *Et ſtatuerunt duos, Ioſeph qui vocabatur Barſabas, qui cognominatus eſt Iuſtus, & Matthiam.*

24 *Et orantes dixerunt Tu Domine qui corda noſti omnium, oſtende quem elegeris ex his duobus vnum:*

---

19 *Propria ipſorum lingua*, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. Vetus interpres, *Lingua eorum*. Eraſmus, *Lingua illis vernacula.* Eſt autem illud ἰδίᾳ diligenter obſeruandum. Nam hac quoque in parte proponitur à Petro conſiderandum Dei iudicium, quòd iſti agro nomen publicè ſit impoſitum, ea lingua quæ vernacula erat huius ſceleris conſciis vel auctoribus potius. Et hæc quidem cauſa eſt cur Petrus potius dixerit, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. propria ipſorum lingua, quàm ἡμετέρᾳ διαλέκτῳ, id eſt noſtra lingua: quãuis (ni fallor) Galilæi & Ieroſolymitani (ſi quã pronuntiationem excipias, & aliqua fortaſſis idiomata) vna & eadem lingua vterentur.

20 *Et, Epiſcopatum*, καὶ, Τὴν ἐπισκοπήν. Poſt ET ſcribo diſtinctionem, vt intelligatur aliud teſtimonium Scripturæ citari. Epiſcopatum autem vocat munus & functionem, quaſi inſpectionem dicas. Hebræi פקודה [*pekudah*] eadem prorſus ratione vocant, vt Num.3.32. Nos vocabulum illud libéter retinuimus, quia de Eccleſiaſtica & eà quidem Apoſtolica fũctione hîc agit Petrus, quum alioqui Dauid hæc propriè ſcripſerit in Doëg regiis armẽtis præfectum. Solent autem paſtorum, ouium, & gregis vocabula ſæpiſſime ad Eccleſiaſticam adminiſtrationem transferri.

21 *Viris*, ἀνδρῶν. Rectè. Excluduntur enim à miniſterij verbi functione mulieres. ¶ *Verſatus eſt inter nos*, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ᾽ ἡμᾶς. Vulg. ad verbũ *Intrauit & exiuit inter nos.* Eſt autem Hebraiſmus hic perobſcurus, ideóque à nobis minimè expreſſus ad verbum: quem quidem haud ſatis ſcio an Eraſmus ſit aſſequutus quum verteret, *Perpetuam vitæ conſuetudinem egit nobiſcum.* Nam quæ proximè conſequũtur, apertè oſtendunt, Petrum de Chriſti prædicatione agere: & certè hoc genus dicendi declarat functionis publicæ eiúſque laborioſæ adminiſtrationem, quum de iis agitur qui publicum munus gerunt vt ex Deut.31.1. apparet, vbi Moſes dicit ſeſe propter ſenectutem non poſſe amplius ingredi & egredi, id eſt muneris ſui laboribus ſatisfacere, quum alioqui vegeta eſſet ipſius ſenectus. Item ex 2.Par.1.10. vbi Solomon prudentiam & intelligentiam petit à Domino, vt poſſit ingredi & egredi coram populo, id eſt, non vt cum populo ſimpliciter verſari, ſed vt ſuum officium facere poſſit. Item 1.Par.27.21. Alioqui non nego ad priuatæ etiam vitæ officia hanc parœmiam pertinere, vt Deut.28.6. & Pſal.121.3. & Ioh.10.9.

22 *A nobis*, ἀφ᾽ ἡμῶν. Id eſt, *Ex noſtro cætu.* ¶ *Vnum fieri nobiſcum teſtem reſurrectionis eius*, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. Eraſmus, *Vt vnus quiſpiam conſtituatur qui ſit vnà nobiſcum teſtis reſurrectionis eius.* Nos maluimus veteris interpretis ſimplicitatem ſequi, in eo tantùm variata interpretatione, quòd particulam τούτων propter longum hyperbaton, cum antecedente ἀνδρῶν coniunximus, & verborum collocationem, perſpicuitatis cauſa, mutauimus.

23 *Statuerunt*, ἔστησαν. Sic etiam legerunt interpretes, Syrus, Arabs, & Latinus. Auguſtinus autem (apud quem totum hoc caput valde mendosè citatur lib. contra Felicem 1.cap.4. & 5.) interpretatur ſingulari numero, *Statuit*, periculoſo errore. Nihil enim hic priuatim à Petro geritur, quaſi excellentiore dignitate prædito, ſed publice & totius collegij ſuffragiis. Fuit enim inter Apoſtolos conuenientes non graduum ſed ordinis duntaxat diſtinctio, vt & in aliis Eccleſiaſticis cœtibus: donec Epiſcopatꝰ humanus in Eccleſiam inueheretur, qui mox in Satanicum euaſit. ¶ *Ioſeph*, Ἰωσήφ. In vno vetere exemplari legimus Ἰωσῆν, *Ioſen*. Contrà verò infrà, cap.4.36. pro Ἰωσῆς, in vno exemplari legimus Ἰωσήφ, & ita vertit Vetus interpres: vt videri poſſit vtrobique idem deſignari. Nam etiam in cognomento Barnabæ & Barſabæ paruum eſt diſcrimen. ¶ *Iuſtus*, Ἰοῦστος. Vox iſta Latina eſt, cuiuſmodi pleraque alia in Euangeliſtis annotauimus. Rectè igitur Eraſmus Gloſſam ordinariam, quam vocant, reprehendit, quæ tanquam Hebræum vocabulum interpretatur.

24 *Precantes*, προσευξάμενοι. Eraſ. *Precatione facta.* Ego vero exiſtimo temporis eſſe enallagen. ¶ *Oſtende*, ἀνάδειξον. id eſt, Indica & declara. Idem enim valet hoc loco ἀναδεικνύειν quod ſimplex δεικνύειν. Sed Luc.10.1. accipitur pro conſtituere & creare, ſicut Latini quoque interdum Deſignandi & Declarandi vocabulum vſurpant. ¶ *Vtrum*, ὃν ἕνα. Vulgata, ad verbum, *Quem vnum.* Cæterum non vno modo legitur hic locus. Nam in vno exemplari ſcriptum reperimus ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, ὃν ἐξελέξω, id eſt, *deſigna ex his duobus vnum:* [*eum* videlicet] *quem elegiſti.* In pleriſque verò codicibus ſic legitur ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, id eſt, *oſtende vtrum*, (ponitur enim ἕνα pro πότερον) *ex his duobus elegeris.* Baſilienſis autem editio Frobeniana anni 1519 & 1535. poſteriorem hanc lectionem aptius, ni fallor, diſtinguit hoc modo, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο, ἕνα λαβεῖν. id eſt, *oſtende quem elegeris ex his duobus, vt vnus accipiat*, &c.

25 Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.

26 Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑΙ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

25 Vt accipiat ſortem miniſterij huius & Apoſtolatus, à quo aberrauit Iudas, vt abiret in locum ſuum.

26 Iecerunt igitur ſortes eorum, & cecidit ſors ſuper Matthiam, qui communibus calculis allectus eſt cum vndecim Apoſtolis.

CAP. II.

1 QVum autem adueniſſet dies Pentecoſtes, erāt omnes concorditer eôdem *loco.*

25 *Accipere locum miniſterij huius & Apoſtolatus, de quo præuaricatus eſt Iudas, vt abiret in locum ſuum.*

26 *Et dederunt ſortes eis, & cecidit ſors ſuper Matthiam, & annumeratus eſt cum vndecim Apoſtolis.*

CAP. II.

1 *ET quum complerentur dies Pentecoſtes, erant omnes pariter in eodē loco.*

---

25 *Sortem*, κλῆρον. id eſt, vt ſit ipſe conſors & particeps huius miniſterij. Nam quod exiſtimat Eraſmus ex Hieronymo, κλῆρον referri hoc loco poſſe ad hæreditariam ſucceſſionem, quoniam hic agitur de ſucceſſore & quaſi hærede Iudæ deligendo, mihi non probatur: quum Petrus paulo antè loquens de ipſo Iuda, qui nulli ſucceſſit, eodem vocabulo vtatur. Idem ergo valet κλῆρος quod μερίς, infrà 8.21. ¶ *A quo aberrauit*, ἐξ ἧς παρέβη. Vel, *à quo deſciuit*, Vulgata, *De quo præuaricatus eſt Iudas* Eraſmus, *Vnde præuaricatus excidit Iudas*. Sed primùm omnium nemo eſt qui nō videat Præuaricandi vocabulum non reſpondere Græco παραβαίνειν. deinde vt παραβαίνειν interdū idem valeat quod Tranſgredi (id eſt violare) tamen ipſa conſtructio oſtendit non eſſe hoc loco in ea ſignificatione vſurpatum. dicendum enim fuiſſet ἣν παρέβη. Quod autem attinet ad Eraſmi verſionem, primùm omnium miror eum vni Græco verbo tribuere duo Latina diuerſæ ſignificationis: deinde παραβαίνειν pro ἐκπίπτειν certè nuſquam memini legere. Exiſtimo igitur παρέβη poſitū eſſe pro παρεξέβη: quum præſertim ἐξ præpoſitio caſui conſtructionis poſtea adiungatur, vt etiam accipitur Exo.32.8. Dicūt enim promiſcuè Græci παράβασιν & παρέκβασιν, pro eo quod Latini digreſſionem vocant & aberrationem. Hanc autem eſſe germanam huius loci interpretationem, ex iis intelligi poteſt quæ proximè cohærent. Eſt enim cuiuſuis vocatio, quaſi via & ſtadium in quo currere nos oportet, ſi metam volumus contingere. Ab hac igitur via, id eſt ab Apoſtolatu, dicitur Iudas digreſſus: imò verò ea prorſus relicta in contrarium latus deflexiſſe, vt in eum tandem locum deueniret quem illi Deus iuſto ſuo iudicio deſtinarat. Epiph. in Caianos, legit ἀφ' οὗ, ita vt ad κλῆρον referatur, eodem manente ſenſu. ¶ *Suum*, τὸν ἴδιον. id eſt ſibi deſtinatum. *

26 *Iecerunt ſortes*, ἔδωκαν κλήρους: id eſt Sortiti ſunt, coniectis videlicet ſortibus, vel in ſinum: vt apud Solom. Prouerb.16.33. vel in vaſculum aliquod. Nam apud Homerum Iliad.γ, coniiciuntur in galeam: apud Plautum in Caſina, in ſitulam: apud Ciceronem 4. in Verrem oratione, in hydriam: ſicut apud Virgilium lib. Æneid.6, in vrnam: adeo variæ fuerunt ſortiendi rationes. Cæterùm διδόναι κλήρους hic ponitur pro τίθεσθαι κλήρους, ſicut loquitur Euripides: & Leuit.16.8, vſurpatur verbum נתן [*nathan.*] quod etiā ponere ſignificat: quum tamen Hebræi ferè vtantur verbo הפיל [*hippil*] vel ירה [*iarah*,] quæ reſpondent Græco verbo βάλλειν, quod vſurpatur ab omnibus Euangeliſtis in Paſſionis hiſtoria. Alioqui κλῆρον διδόναι Græcis aliud declarat, nempe partem ſuam alicui aſſignare, ſicut ab Homero accipitur Odyſſ. ξ. Quamobrem, vt homonymiam vitaremus, noluimus ad verbum interpretari ἔδωκαν κλήρους, dederunt ſortes. ¶ *Eorum*, αὐτῶν. Hoc dicendi genus, ſicut & illud quod proximè ſequitur, ex vulgi conſuetudine petitum eſt. Dicuntur enim ſortes eſſe illorum ſuper quibus fit ſortitio, & ſuper eum cadere qui in ſortitione euadit ſuperior. ¶ *Communibus calculis allectus eſt*, συγκατεψηφίσθη. Vulgata, *Annumeratus eſt*, id eſt συγκατηριθμήθη. Eraſmus ex Vallæ ſententia, *Cooptatus eſt*. Sed Græco verbo aliquid amplius ſignificatur, quod nonniſi circuitu verborum potui explicare, nempe hunc ſortis euentum communi omnium ſententia fuiſſe comprobatum.

IN CAPVT II.

1 *Quum autem aduenisset*, καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι. Eraſmus ad verbum, *Et quum compleretur*. Ego duplicem hic Hebraiſmum eſſe puto, quæ cauſa fuit vt contra meam conſuetudinem à Græcis diſcederem. Primùm enim ſi ἐν particulæ naturam conſideres, ſignificari videbitur aliquid nō præteritū, ſed adhuc vigens, quod initio quidē exiſtimari poſſet optimè huic loco conuenire, quum ea de quibus dicturus eſt Lucas, ineunte ipſo die Pentecoſtes, euenerint: ſed quominus id ita accipi poſſit, impedit verbum συμπληροῦσθαι. quod ſi accipiatur pro Compleri, (id enim propriè declarat) dies ipſe Pentecoſtes, ſi non prorſus exactus, at certè iam ad veſperam declinās intelligetur: quod vtrunque cum hiſtoria rei geſtæ pugnat. ſin autem pro aduenire, id eſt pro eo quod vernaculo ſermone dicimus *eſcheir*, (quo modo intelligendum eſſe paulo pòſt docebimus) apparet ἐν τῷ συμπληροῦσθαι poſitum pro μετὰ τὸ συμπληρωθῆναι. Nam profectò abſurdum ſit dicere hæc eueniſſe quū dies Pētecoſtes adueniret: tunc demum autem dici poteſt dies Pētecoſtes aduenisſe quum XLIX. dies toti præterierūt, & L. ipſe dies eſt inchoatus. Ex quo efficitur ἐν pro μετὰ poſitum eſſe, ſicut contrà oſtendimus μετὰ pro ἐν vſurpatum Mar.8.31. Nam ב apud Hebræos, quod propriè reſpondet Græcorum præpoſitioni ἐν, infinito iunctum, interdum vigentem adhuc actionem declarat, vt initio Pſal. 126.1. בשוב [*beſchub.*] *quum conuerteret*; vel futurum exactum, vt Ier.31.23. בשובי [*beſchubi*] *quū conuertero*. & Leu.12.6. במלאת [*bimloth*] *poſtquam impleti fuerint*. vel præteritum, vt Eſa.20.1, בשלוח [*beſchloach*] *poſtquam miſiſſet*. & huius ſignificationis alia exempla annotauimus Luc 9.36, & 10.35, ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, pro μετὰ τὸ ἐπανελθεῖν με, & 11. v.37. Deinde verò quod attinet ad verbum συμπληροῦσθαι, primum affirmamus, ex Hebreorum idiomate, apud quos infinitus modus temporibus non diſtinguitur, poſitum eſſe præſens pro præterito συμπληρωθῆναι. Præterea hoc dicimus, verbum מלא [*male*] ſæpe apud Hebræos vſurpari quum agitur de certo temporis præſcripti ſpatio quod non fuerit prorſus expletum, ſed cuius vltimus annus vel dies aduenerit: veluti ſi intra decem dies me facturū aliquid promiſero, ſtatim poſt nouem exactos dies, ineunte decimo, dicerentur ab Hebræis decem dies completi, id eſt decimus dies aduenisſe. Id autem verum eſſe, vel illud Ieremiæ probat, quod eſt cum hoc noſtro prorſus ſimile, etiā cū ב, quod diximus Græcæ præpoſitioni ἐν reſpondere, cap.25.12. במלאת שבעים שנה [*bimloth ſchibhim ſchanah*,] id eſt (ſi noſtrum hunc Euangeliſtam placet imitari) ἐν τῷ συμπληροῦσθαι ἑβδομήκοντα ἔτη. quū tamen anni ipſius ſeptuageſimi initium ſignificetur quo liberati ſunt Iſraelitæ, vt ex chronographis liquet. Atque adeo vt iam nemo de hac interpretatione dubitare poſſit, Lucas noſter in ſuperiore libro, de Circunciſione Domini ſcribens, ita loquitur, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ. id eſt ad verbum, *quum impleti fuiſſent dies octo*, quum tamen ipſe dies octauus non præteriiſſe, ſed aduenisſe intelligatur, in quo fuit Circunciſio facienda ex lege, non autem in diem nonum differenda, ſicut ſcribitur Leu.12.3, & apud ipſum Lucam noſtrum cap. 1.59, vbi circunciſionem deſcribit. Rectè igitur illum locum interpretati ſumus, *Quum aduenisſet dies octauus*: & hunc quoque, *Quum aduenisſet dies Pentecoſtes*. ¶ *Omnes*, ἅπαντες. In duobus vetuſtis codicibus additum eſt οἱ Ἀπόστολοι, *Apoſtoli*: & certè iſta ſic cohærent cum extremo ſuperiore capite, vt ſolis Apoſtolis ſit propria hæc Spiritus ſancti miſſio quæ poſtea refertur. ſicut & proprius fuit Apoſtolatus. * Nam illos omnino oportuit, nouæ Eccleſiæ quaſi duodecim patriarchas futuros, peculiari quadam forma diuinitus conſecrari. ſicut etiam ipſis peculiariter promiſſus fuerat Spiritus ſanctus: id quod etiam oſtendunt igneæ linguæ, iis demum conuenientes qui Euangelium erant per orbem terrarum ſparſuri. Itaque paulo pòſt quum ij in quos Spiritus ſanctus illapſus erat, cœpiſſent loqui linguis, attonita turba omnes eſſe Galilæos dicit, nec aliorum fit mentio quàm vndecim Apoſtolorum, quorum cauſam agit Petrus,

veluti Apoſtolici collegij patronus. Conueniſſe quidem eum Apoſtolis alios diſcipulos, atque adeo religioſas etiam illas & ſanctas fœminas, ex ſuperiore capite apparet: ſed neque vnum cœnaculum potuit tot hoſpitibus commune eſſe domicilium, neque vllo modo probabile eſt omnes illos centum viginti, quorum facta eſt mentio, vnà ſemper fuiſſe, ſed potius certis temporibus Eccleſiam in commune illud Apoſtolorum hoſpitium conueniſſe. Manè igitur quum Apoſtoli vnâ ſoli eſſent, geſta ſunt quæ Lucas hoc loco commemorat: & ridiculè faciunt qui, quũ hanc hiſtoriam pingunt, ſolent Mariam matrem Domini in medio Apoſtolorum collocare, nimirum vt Apoſtolici quoque collegij principem illam faciant: illi ſcilicet prædicandi quoque Euangelij, & baptizandi, vel etiam vt reginæ cæli demandata præcipuarum rerum cæleſtium cura. ¶ *Eôdem* [*loco*] ſiue *vnâ*. Hebr. ליחד [*leiachad*] 1. Paral. 12. 17. ¶ *Concorditer*, ὁμοθυμαδὸν. Eraſmus, *Vnanimiter*, quod nunquam apud Latinè loquentes legere memini. Vetus interpres hoc loco vertit *Pariter*, & eũ exiſtimat Eraſ. legiſſe ὁμαδὸν: quam etiã lectionẽ probat. Ego verò neque id vſquam reperi in vetuſtis cod. neque poſſum etiam probare, propter illud ἐπὶ τὸ αὐτὸ, quod proximè cõſequitur.

Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι.	2	Tum extitit repentè ſonitus è cælo tanquam ¨ruentis ¨flatus ¨violenti, qui repleuit totam domum vbi erant conſidentes.	2	*Et factus eſt repentè de cælo ſonus, tanquam aduenientis ſpiritus vehemẽtis, & repleuit totam domum vbi erant ſedentes.*
Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρὸς, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν.	3	Et viſæ ſunt eis diſpertitę linguæ ¨inſtar ignis, ¨*qui* etiam ſedit ſuper vnumquēque eorum.	3	*Et apparuerũt illis diſpertitæ linguæ tanquam ignis, ſeditque ſupra ſingulos eorum.*
Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.	4	Repleti ſunt autem omnes Spiritu ſancto, cœperúntque loqui ¨aliis linguis, ¨prout Spiritus ille dabat eis ¨effari.	4	*Et repleti ſunt omnes Spiritu ſancto, & cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus ſanctus dabat eloqui illis.*
Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.	5	Erant verò Hieroſolymis ¨habitantes Iudæi viri religioſi, ex omni natione ¨*eorum* qui ſub cælo *ſunt*.	5	*Erant autem in Ieruſalem habitantes Iudæi, viri religioſi, ex omni natione quæ ſub cælo eſt.*
Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.	6	¨Orto autem hoc rumore, conuenit multitudo, & ¨confuſa fuit, quòd audiret vnuſquiſque propria lingua ſua eos loquentes.	6	*Facta autem hac voce, conuenit multitudo, & mente confuſa eſt, quoniã audiebat vnuſquiſque lingua ſua illos loquentes.*
Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι;	7	Obſtupeſcebãt autem omnes ac mirabantur, dicentes alij ad alios, Nónne ecce omnes iſti qui loquuntur, Galilæi ſunt?	7	*Stupebant autem omnes & mirabantur, dicentes, Nónne, ecce omnes iſti qui loquuntur, Galilæi ſunt?*

2 *Ruentis*, φερομένης. Τὸ φέρεσθαι Græcis ſignificat Cum impetu venire, ſicut apud Latinos quoque Ferri in ea ſignificatione vſurpatur. Sed coacti ſumus ſynonymõ quærere, & paſſiuum participium actiuè interpretari. Quòd ſi quis hæc malit vt abſolutè poſita accipere, rectè verterit cum Auguſtino, *Tanquam ferretur*. Vulgata, *Aduenientis*, id eſt προσερχομένης. Eraſmus per periphraſin, *Impetu venientis*. ¶ *Flatus*, πνοῆς. Vulg. *Spiritus*, ídque fateor non malé. Sed Πνεῦμα, cuius hîc fit mentio, volui à πνοὴ diſtinguere, id eſt, ſymboli ſignificatum ab ipſo ſymbolo: quum alioqui πνεῦμα quoque pro flatu & vento interdum ponatur, vt Ioh. 3. 8. πνοὴ tamẽ pro Spiritu ſancto nuſquam, quod ſciam: quod etiam alicubi obſeruauit Auguſt. ¶ *Violenti*, βιαίας. Vulg. *Vehementis*, id eſt σφοδρᾶς.

3 *Inſtar ignis*, ὡσεὶ πυρός. Eraſmus, *Tanquam igneæ*, ad vitandam amphiboliam. Nam ſi interpreteris, Tanquam ignis, non minus id poſſis in recto quàm in gignendi caſu accipere. Atqui ſi ὡσεὶ ita conuertas vt nos fecimus hoc loco, illud incommodum vitaris, neque à Græcis deflectes. ¶ [*Qui*] *etiam ſedit*, ἐκάθισέ τε. Ignis ille videlicet, id eſt ignis linguarum ſpecie, quæ ſymbolum erant Spiritus ſancti. Itaque eadem manet ſentẽtia, ſiue legamus ἐκάθισε cum vetere interprete & Arabica verſione, multíſque codicibus Græcis: ſiue ſcribatur ἐκάθισαν cum Eraſmo, adſtipulante Syro interprete, & meo vetuſtiſſimo codice. Auguſt. tractatu in Ioh. 99. ad ignem retulit, vertens *Qui & inſedit*, quæ conſtructio eſt maximè genuina.

4 *Aliis*, ἑτέραις. Vulgata, *Variis*, id eſt ποικίλαις. Alias autem linguas vocat quæ diuerſæ eſſent ab ea quæ Apoſtolis erat familiaris: eas denique quas Marcus cap. 16. 7. nouas appellat. ¶ *Prout*, καθώς. Alibi hanc particulam conuertimus per ſimilitudinis aduerbium: hîc tamen καθὼς vim habet diſtributiuam, vt annotauimus Mar. 4. v. 33. Significat enim Apoſtolos nec temerè, nec fanaticorum inſtar, modo hac, modo illa lingua loquutos, ſed magnam eorum rationem habuiſſe in quos incidebant: nihil denique dixiſſe niſi Spiritu ſancto linguam ipſorum moderante, qui nullius eſt confuſionis auctor. ¶ *Effari*, ἀποφθέγγεσθαι. vel *Eloqui*, vt Vulgata & Eraſmus, qui rectè, meo iudicio, exiſtimarunt præpoſitionem ἀπὸ non abundare. Nam ἀποφθέγγεσθαι propriè dicuntur ij demum qui ſententioſa quædam & mirifica loquuntur: cuiuſmodi erant quæ paulo pòſt Lucas vocat μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ: item qui non tam ex ſe quàm numinis afflatu & impulſu loquuntur ſicut de prophetis ſcribitur 2. Pet. 1. 21. quod omnino Lucas ſignificare hoc verbo voluit, & Latini Fandi vocabulo expreſſiore quàm Loquendi, declarant. Quanuis non ſemper hoc obſeruetur.

5 *Habitantes*, κατοικοῦντες. Alibi τὸ κατοικεῖν ſic conuertimus Habitare, vt diſtinxerimus à παροικεῖν, quod declarat Commorari. Sed hoc quidem loco videntur κατοικοῦντες generaliter dici quicunque exteri eo tempore Hieroſolymis verſabantur: adeo vt non modò exteros comprehendat, qui ſedes illic vt in vrbe maxima ac frequentiſſima poſuerant, ſed eos quoque qui ſtudiorum ac religionis diſcendæ cauſa illic ad tempus commorabantur, quorum diſtributa fuiſſe collegia intelligimus ex iis quæ narrantur infrà 6. c. 9, & 9. 29. eos denique qui ex variis gentibus ad diem feſtum confluxerant. ¶ [*Eorum*] *qui ſub cælo* [*ſunt*] τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Vulgata prætermiſit articulum. Eraſmus repetit ἐθνῶν, admonens etiam ad homines referri poſſe: quam ſententiam vt magis probabilem ſum amplexus. Eſt autem hæc hyperbole Hebræis familiaris, vt Deut. 2. 25. & ſic impletum eſt quod prædixit Eſ. 43, 5. & 6.

6 *Orto autem hoc rumore*, γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Græca ſcholia φωνὴν interpretãtur de vehementi illo vẽti ſonitu qui totam ciuitatem commouerit: alij nonnulli ad Apoſtolorum voces referunt. Ego verò φωνὴν malo accipere pro rumore quem idem noſter Lucas ἦχον, id eſt Sonitum, ſimili prorſus ratione vocat ſuprà 4. 37, & φάσιν infrà 21. 31. Sed & illud notandum eſt, figuratè Lucam dixiſſe φωνῆς ταύτης, pro φωνῆς περὶ τούτου, id eſt hoc rumore, pro huius facti rumore: quod genus dicendi animaduertimus etiam Matth. 9. 26. ¶ *Confuſa fuit*, συνεχύθη. Id eſt συνεταράχθη, vt vertit Syrus interpres, id eſt animis conturbata fuit & tantæ rei nouitate perculſa: quamobrem etiam Vulg. interpretatur, *mente confuſa eſt*. Arabs autem videtur ad multitudinis affluentis concurſum hoc verbum retuliſſe.

8 Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν;

9 Πάρθοι καὶ Μῆδοι, καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν,

10 Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι,

11 Κρῆτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.

12 Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;

13 Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, Ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί.

14 Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα,

8 Quomodo igitur nos audimus eos ¨ſua quiſque lingua in qua nati ſumus?

9 Parthi & Medi & Elamitæ, & qui incolimus Meſopotamiam, Iudæámque & Cappadociam, Pontum, & Aſiam,

10 Phrygiam, & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ eſt ſecundum Cyrenen, ¨& aduenæ Romani, tum Iudæi tum proſelyti,

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes noſtris linguis ¨magnifica Dei *facta*.

12 Obſtupeſcebant autem omnes, & hæſitabant dicentes alius ad alium, ¨Quid hoc *rei* eſſe poſſit?

13 Alij verò ¨cauillantes dicebãt, ¨Vino dulci pleni ſunt *iſti*.

14 ¨Cõſiſtens autẽ Petrus cũ vn-

8 *Et quomodo nos audimus vnuſquiſque linguam noſtram in qua nati ſumus?*

9 *Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui habitant Meſopotamiam, Iudæam & Cappadociam, Pontum & Aſiam,*

10 *Phrygiam, & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ eſt circa Cyrenen, & aduenæ Romani, Iudæi quoque & proſelyti,*

11 *Cretes & Arabes, audimus eos loquẽtes noſtris linguis magnalia Dei.*

12 *Stupebant autem omnes & mirabãtur adinuicem, dicentes, Quidnam vult hoc eſſe?*

13 *Alij autem irridentes dicebant, Quia muſto pleni ſunt iſti.*

14 *Stans autem Petrus*

---

8 *Sua quiſque lingua*, ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ. Probabilius eſt (inquit Eraſinus) Apoſtolos ſua lingua fuiſſe loquutos, & miraculo factum vt nemo non intelligeret, perinde acſi ſuam quiſque linguam audiſſet. Itáne verò? ſanè ſi ita eſt, miraculum non in ipſis Apoſtolis, ſed in eorum auditoribus editum fuerit. At enim (inquit ille) eundem hominem eodem tempore diuerſis loqui linguis, implicat contradictionem. Eſto. ſed vbi hoc factum eſſe ab Apoſtolis narrat Lucas? Imò narrat Apoſtolos variis linguis loqui cœpiſſe, id eſt modò hac, modò illa, non tamen confuſè aut furioſè, ſed prout hic vel ille in varias gentes inciderat, & prout expediebat, præeunte, & animum ac mentem moderante Spiritu ſancto. Hîc verò nihil video quod (vt ipſe ait) contradictionem implicet. Sed hoc illi facilè cõdonari poteſt, veterum nonnullorum veſtigia ſequuto. Verùm quod ſubiicit, Nunquam legi hoc miraculi accidiſſe aliás, niſi fortè ſemel atque iterum, veluti Act.10, de familia Cornelij: & quum Paulus ſcribens Corinthiis, gloriatur ſe omnium illorum linguis loqui: id verò miror ab Eraſmo dici potuiſſe. Puto enim omnibus vel mediocriter in illorum temporum hiſtoria verſatis conſtare, hoc linguarum donum, quemadmodum etiam ſanationum & prophetiæ, in primis illis Eccleſiis ita viguiſſe vt etiam Spiritus ſancti appellatio interdum eiuſmodi donis tribuatur: ſicut apparet ex iis quæ ſcribuntur infrà 8.c.15, & 16. item 19.2, & 6. item 1. Cor.12.13, & 14. Διάλεκτον autem vocant ferè Græci, peculiarem aliquam in eadem alioqui lingua loquendi diuerſitatem. Sed hîc latiore ſignificatione accipitur.

10 *Et aduenæ Romani, tũ Iudæi tũ proſelyti*, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι. De verbo ἐπιδημεῖν, dicemus 2. Cor.5.6. Eraſmo autem aſſentior in eo quòd Iudæos hîc tradit non ex gente dici, id eſt Iudææ incolas, quum eorum iam antea fecerit mentionem: ſed ex religione ſimul & genere: à quibus Lucas diſtinguat proſelytos, genere videlicet prophanos, religione factos Iudæos. vt diximus Matth. 23,15. Id enim ita eſſe oſtendit manifeſta Iudæorum & proſelytorum antitheſis. Sed ab illo tamen duabus in rebus diſſentio in huius loci explicatione. Primùm quòd ſolos Romanos hîc putet in Iudæos & proſelytos diſtingui: deinde quòd Cretenſes & Arabes, quorum poſtea fit mentio, ita putet ad priorem recenſionem referendos, vt tamen ad ſolos proſelytos pertineant, quaſi ex Creta & Arabia nulli venerint genere Iudęi, quòd eò non perfugiſſent, ſed tantùm proſelyti. At ego libenter quæſierim cur Lucas eorum dũtaxat Iudæorum mentionem faceret qui Roma aduenerant & quî ſit probabile nullos in Cretam aut Arabiã Iudæos profugiſſe, quum Damaſcus in Arabia cenſeatur: vbi tam frequẽs erat ſynagoga, & tamen nullos niſi proſelytos veniſſe. Sunt autem hæc, meo iudicio, nimiũ abſurda, quæ tamen ex illa interpretatione ſequi neceſſe eſt. Exiſtimo igitur quum Lucas tot gentium mentionem feciſſet, has omnes poſtea in duo quaſi hominum genera diſtinguere, nempe in Iudæos & proſelytos: (hanc enim vocẽ vt in Eccleſia vſitatã retinere maluimus quàm aſcititios vocare) idque optima ſanè ratione. Veriſimile enim eſt, eos, qui quãuis inter gentes exteras eſſent diſperſi, tamen erant origine Iudæi, & in patria lege educati, quemadmodum hodie, ſic etiam eo tempore, & quidem multo magis ſtante adhuc illorum tẽplo ac religione, ſi nõ omnes, at certe pleroſque, & eos præſertim qui Hieroſolymam venire conſueuerant, vernaculam Iudæorum linguam aliquatenus ſaltem tenuiſſe. Ideo Lucas, nequis calumniaretur, Apoſtolos potuiſſe à diuerſis gentibus ſine miraculo intelligi, diſertè dixit vnumquenque audiſſe Apoſtolos loquentes proprio eius regionis idiomate in qua natus eſſet, & in qua habitaret: deinde vt omnis calũniandi occaſio præcideretur, proſelytos etiam, id eſt eos qui ex prophanis gentibus ad Iudaiſmum erant conuerſi, diſtinxit à Iudæis, id eſt ab iis qui iam inde à maioribus Legem Moſis erant profeſſi. Quod autem ad Cretenſes & Arabes attinet, quanuis iſti diſtinctioni ſubiiciantur, tamen eadem conditione cenſendi ſunt qua ſuperiores gentes. Apparet enim Lucam in hac recenſione non magnam habuiſſe ordinis rationem, rei potius ipſi quàm oratoriis præceptis intentum.

11 *Magnifica Dei* [*facta*,] τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Heb. נפלאות [*niphlaoth*] vt diximus Luc.1.49.

12 *Quid hoc* [*rei*] *eſſe poßit*, τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Quidnam vult hoc eſſe?* id eſt τί θέλει τοῦτο εἶναι; pro quo potius dicas Latinè, *Quid hoc ſibi vult?* At ego putaui potentialem modum exprimendum eſſe. Neque enim duntaxat quærunt quid hoc ſit rei, ſed quò tandem futurum ſit vt iſta euadant. Ponitur autem τὸ θέλειν, ἀντὶ τοῦ δύνασθαι, id eſt, Velle pro Poſſe. vt ſi in vernaculo ſermone dicas, *Que peut eſtre ceci?* quam enallagẽ annotat Corinthus in Attica dialecto, vt in illo Platonis, τὰ χορεία οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν. & elegans eſt hoc dicendi genus, quod tamen Latinè non facile exprimas.

13 *Cauillantes*, χλευάζοντες. Vulgata & Eraſinus, *Irridentes*, id eſt καταγελῶντες: quum τὸ χλευάζειν aliquid amplius ſignificet, quod Latino Cauillandi verbo melius exprimitur. ¶ *Vino dulci*, γλεύκους. Vulgata & Eraſmus, *Muſto*. quod fateor quidem à Græcis γλεῦκος dici: ſed quum hæc geſta ſint ipſo die Pentecoſtes, quo tempore nullum eſt muſtum, malo in genere pro vino dulci & præſtanti accipere: quemadmodum etiam videtur accipi עסים [*haſis*] Eſa. 49.26, quum alioqui vinum recens expreſſum eo nomine declaretur, vt ipſa notatio declarat. nam muſtum rarò & multo minus quàm vinum inebriare teſtantur philoſophi. Siquis tamen malit de muſto accipere, non magnopere repugno, quia teſtatur Lucas hæc dicta eſſe χλευαστικῶς, id eſt, cum vafra & maledica deriſione. Syrus & Arabs interpretes addunt, καὶ μεθύουσι. *& ebrij*.

14 *Conſiſtens*, σταθείς. Id eſt cum conſtitiſſet, *s'eſtant arreſté*. Vulgata, *Stans*. non ſatis expreſſé. Eſt enim Conſiſtere, vt rectè obſeruat Donatus in Terentium, audacter & cõſtanter ſtare, quod vt in genere de eo dicatur qui gradum ſiſtit, interdum etiam à metu vt Luc.18,11. hîc tamen conſtantem & præſentem Petri animum declarat.

ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου.

15 Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας·

16 Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ,

Ioel 2.28
eſa.44.3

17 Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, (λέγει ὁ Θεός) ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται.

18 Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι.

19 Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ.

20 Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ.

21 Καὶ ἔσται, Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

22 Ἄνδρες Ἰσραελῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις οἷς ἐποίησε δι᾽ αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε,

decim, ſuſtulit vocẽ ſuã, & ¨affatus eſt eos, dicẽs, ¨Viri Iudęi, *vóſque* omnes ¨qui cõmoramini Hieroſolymis, hoc vobis notum eſto, & ¨auribus percipite verba mea.

15 Non enim, vt vos exiſtimatis, iſti ebrij ſunt, quum ſit hora diei ¨tertia:

16 Sed hoc illud eſt quod dictũ eſt per Prophetam Ioelem,

17 ‖Et ¨erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo ¨in quamuis carnem: & prophetabunt filij veſtri & filiæ veſtræ, & iuuenes veſtri viſiones videbunt, & ſeniores veſtri ſomnia ſomniabunt.

18 Et quidem ſuper ſeruos meos & ſuper ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

19 Et ¨edã miracula in cælo ſurſũ, & ſigna in terra deorſum, ſanguinẽ & ignẽ & vaporẽ fumi.

20 Sol conuertetur in tenebras, & luna in ſanguinem, priuſquã veniat dies ille Domini magnus & illuſtris.

21 Et futurum eſt vt quicunque inuocauerit nomẽ Domini, ſeruetur.

22 Viri Iſraelitæ, audite ſermones iſtos: ¨Ieſum illum Nazarenum, virum ¨à Deo approbatũ ¨apud vos ¨præſtãtibus factis & miraculis & ſignis quæ edidit per eum Deus in medio veſtri, ſicut & ipſi noſtis,

cum vndecim, leuauit vocem ſuam, & loquutus eſt eis, Viri Iudæi, & qui habitatis Ieruſalem vniuerſi, hoc vobis notum ſit, & auribus percipite verba mea.

15 *Non enim ſicut vos æſtimatis, hi ebrij ſunt, quũ ſit hora diei tertia:*

16 *Sed hoc eſt quod dictum eſt per Prophetam Ioel,*

17 *Et erit in nouiſſimis diebus, (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo ſuper omnem carnem: & prophetabunt filij veſtri & filiæ veſtræ, & iuuenes veſtri viſiones videbunt, & ſeniores veſtri ſomnia ſomniabunt.*

18 *Et quidem ſuper ſeruos meos & ſuper ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.*

19 *Et dabo prodigia in cælo ſurſum, & ſigna in terra deorſum, ſanguinem, & ignem & vaporem fumi.*

20 *Sol conuertetur in tenebras, & luna in ſanguinem, antequã veniat dies Domini magnus & manifeſtus.*

21 *Et erit, Omnis quicunque inuocauerit nomẽ Domini, ſaluus erit.*

22 *Viri Iſraelitæ, audite verba hæc: Ieſum Nazarenum, virum approbatũ à Deo in vobis virtutibus & prodigijs & ſignis quæ fecit Deus per illum in medio veſtri, ſicut & vos ſcitis,*

¶ *Affatus eſt*, ἀπεφθέγξατο. Vide ſuprà, 4. ¶ *Viri Iudæi*, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι. In hoc dicendi genere Latini ſolo epitheto contenti ſunt, quum Hebræi & Gręci addere ſoleant ſpeciei nomen. ¶ *Qui commoramini*, οἱ κατοικοῦντες. Vide ſuprà 5. Manifeſtè certè Iudæos hîc opponit, id eſt Hieroſolymitanos ciues, Iudæis extraneis qui ex variis regionibus ad diem feſtum conuenerant. ¶ *Auribus percipite*, ἐνωτίσασθε. Finxerũt hoc vocabulum Græci interpretes, quod reſpondet verbo Hebræorum האזין [*heezin*,] ac ſi dicas Inauriſate.

* 15 *Tertia*, τρίτη. Tertia videlicet ab orto ſole.

17 *Erit*, γενήσεται. Vel *Fiet*. quo dicendi genere ſolent Hebræi narrationes ferè ſuas omnes diſtinguere. Dies verò pro temporibus, itidem apud eoſdem poni ſolent ſynecdochicè. ¶ *In quamuis carnem*, ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Ponitur hîc quoque caro pro homine, vt alibi ſæpè annotauimus. Libenter autem retinuimus hunc Hebraiſmum, vt intelligatur opponi carni ſpiritum, id eſt rem præſtantiſſimam rei planè fragili ac caducæ: quam tamen Dominus pro ſingulari ſua bonitate dignetur excellenti Spiritus ſui munere. Sed & illud annotandum eſt, πᾶσαν non propriè hoc loco conuerti Omnem, ſed potius indefinitam eſſe particulam, vt res ipſa oſtendit, & ſequentia declarant: qua de re diximus aliquid Matt. 4. 23. & dicemus 1. Tim. 2. 4.

19 *Edam*, δώσω. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Dabo*. Vide Matth. 24. c. 24. ¶ *Surſum*, ἄνω. Deeſt iſtud vt & κάτω, *deorſum*, apud Syrum & Arabem interpretes, vt & apud Ioelem: ac fortaſſis fuit cæli & terræ explicatio, quæ poſtea in contextum irrepſit. Hæc autem peculiariter refero ad Iudæorum gentem, cuius excidium aduerſus Euangelij pertinaces contemptores mox ſequuturum prædicitur, vt loquitur etiam diſertè Chriſtus Matth. 24. coniungens tamen illa cum vltimo illo die, quoniam eadem calamitas quæ olim Hieroſolymam, tunc vniuerſum orbem eiuſdem indomitæ contumaciæ ſcelere reum opprimet.

22 *Ieſum illum Nazarenum*, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Expreſſimus articulum, cuius vis eſt hoc loco διακριτικήν. Vocat autem Ieſum Nazarenum Petrus, non vt cõmuni Iudæorum errori patrocinetur, ſed vt de illo ipſo Ieſu hîc agi intelligant quem ipſi per contemptum ſolebant ita vocitare, & addita hac inſcriptione crucifixerant. ¶ *A Deo*, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: quam enallagen annotauimus Matth. 11. c. 19, & 16. c. 21. Mar. 8. 31. Luc. 9. 22, & 17. 25. ¶ *Approbatum*, ἀποδεδειγμένον. Id eſt, (inquiunt Græca ſcholia) οἷον μὴ ἀμφισβητούμενον, ἀλλ᾽ ἀποδεδειγμένον διὰ τῶν ἔργων ὧν ἐποίησε δι᾽ αὐτοῦ ὁ Θεὸς, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἦν. Id eſt, eiuſmodi vt de eo ambigi non poſſit, & qui ſit, iis operibus quæ per eũ fecit Deus, tanquam neceſſariis demonſtrationibus, comprobatus à Deo fuiſſe: quomodo accipitur idem verbum infrà 25. 7. Itaque fallitur Eraſmus tum in eo quòd Veterem interpretem putat legiſſe ἀποδεδειγμένον, ab ἀποδέχομαι, tum etiam in eo quòd maluit interpretari exhibitũ quàm approbatum. Similis error admiſſus eſt infrà 1. Cor. 2. 4. ¶ *Apud vos*, εἰς ὑμᾶς. Vel, *Inter vos*, atque adeo ſpectantibus vobis. ſiue vt paulo pòſt ſubiicit, In medio veſtri. Demoſthenes, περὶ στεφ. Παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς ἃ μὲν ἠκούσατε. Idem, εἶπον τότε ἐν τῷ δήμῳ. Vulg. *In vobis*. Eraſmus, *Erga vos*, ſed neuter (vt opinor) ſenſum eſt aſſequutus. ¶ *Præſtantibus factis*, δυνάμεσι. Alibi conſueuimus δυνάμεις conuertere virtutes, ob eam cauſam quam expoſuimus Matth 7. c. 22. hîc autem ſtuduimus vitare amphiboliam, nequis pro δυνάμεσι ſcriptum putet ἀρεταῖς: quod vocabulum nimis eſt dilutum.

23 *Præſtituto*

Τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε.	23	Hunc *inquam* definito illo conſilio & ¨ præſtituto Dei deditum quum accepiſſetis, ¨ manibus ſceleratis ¨ *cruci* affixum ¨ interemiſtis.	23	*Hunc definito conſilio & præſcientia Dei traditum per manus iniquorum affigentes interemiſtis.*	
Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ.	24	Quem Deus excitauit, ſolutis ¨ doloribus mortis, ¨ eo quòd fieri non poterat vt ipſe ab ea retineretur.	24	*Quem Deus ſuſcitauit ſolutis doloribus inferni, iuxta quòd impoſſibile erat teneri illum ab eo.*	
Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν, Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.	25	‖ Dauid enim dicit de eo, Proſpiciebam Dominum coram me ſemper: quoniam eſt mihi ad dexteram, ne concutiar.	25	*Dauid enim dicit in eum, Prouidebam Dominum in cõſpectu meo ſemper, quoniam à dexteris eſt mihi, ne commouear.*	Pſal. 16.8
Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ᾽ ἐλπίδι·	26	Propterea oblectatum eſt cor meum, & exultauit lingua mea: atque adeo caro mea ¨ commorabitur ¨ cum ſpe.	26	*Propter hoc lætatum eſt cor meum, & exultauit lingua mea: inſuper & caro mea requieſcet in ſpe:*	
Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν	27	Quoniam non derelinques	27	*Quoniam non derelin-*	

---

23 *Præſtituto*, προγνώσει. Id eſt πρόνοια, ſiue præeunte, id eſt æterno decreto. de quo vide Rom.8.29. Cognitionis enim vocabulo non eſt quod cum Epicureis otioſam aliquam in Deo rerum futurarum cognitionem imaginemur: quum prouidentia Dei nec debeat, nec poſſit ab eiuſdem definito conſilio ac decreto diuelli, vt hodie nonnulli ſe facere dictitant, ne Deum videantur malorum auctorem facere. Abſit verò à nobis hæc blaſphemia. Sed abſit viciſſim vt quicquam Deo vel conniuente vel inuito fieri aut accidere dicamus. Certè nullum vſquam facinus in terris editum eſt quod cum Iudæ perfidia & Iudæorum ſcelere ſit comparandum: & tamen apertè dicit Spiritus ſanctus Deum non modò hæc futura cognouiſſe ab æterno, ſed etiam æterno & immutabili ſuo conſilio in optimum finem definiuiſſe. Et niſi hoc fateamur, neceſſe eſt vt in noſtra redemptione conſilium Dei non interueniſſe dicamus. An verò propterea vel innocens Iudas, vel eius ſceleris cauſa ſeu particeps Dominus? Minimè. Nam bene ſemper agit Dominus, quibuſcunque vtatur inſtrumentis: & in eodem opere aliud agit bonus Deus, mundum ſibi in Filio reconcilians: aliud verò Iudas, ſanguinem innoxium prodens. Nos igitur non pudeat Spiritus ſancti ſermonem vſurpare. Quòd ſi quid humana imbecillitas obganniat, Deo nihilominus ſummæ iuſtitiæ gloriam tribuamus, nobis totam culpam adſcribamus.

¶ *Manibus ſceleratis*, διὰ χειρῶν ἀνόμων. Vulgata & Eraſmus, *Per manus iniquorum.* Hæc autem nonnulli cum nomine ἐκδότον coniungunt, quo modo diſtinctus eſt hic locus in pleriſque codicibus. Sed præterquam quòd præpoſitio διὰ non ſatis commodè connecti poteſt cum illo nomine, aut cum participio λαβόντες, planior etiam erit ſententia ſi adſcripta diſtinctione poſt λαβόντες, (ſicut in Græcis ſcholiis adſcribitur) iſta potius cum ſequentibus conſtruantur: nempe vel cum participio προσπήξαντες, vt Iudæis Petrus hoc quoque ſcelus obiiciat quòd Chriſtum in manus profanorum hominum, id eſt Pilati & militum Romanorum dedederint ad necem: vel cum verbo ἀνείλετε. Nam qui interficiendum curat, perinde reus eſt ac ſi ſua manu interfeciſſet. Quod autem attinet ad nomen ἀνόμων, quia non habet adiunctum articulum, apparet non eſſe ſubaudiendum ἀνθρώπων, vt conuertas *Per manus* [*hominum*] *iniquorum*, ſed potius ita accipiendum vt ſumus interpretati. ¶ [*Cruci*] *affixum*, προσπήξαντες. Vulg. *Affigentes*, neglecto tempore. Nam quòd in quibuſdam exemplaribus legitur Affligentes, factum eſt librariorum negligentia, vel ſciolorum audacia. Caſtellio vertit, Ad palum alligatum: falſa & inepta interpretatione. ¶ *Interemiſtis*, ἀνείλετε. Vide Luc.21.2.

24 *Doloribus mortis*, τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Vulgata, *Inferni*, ᾅδου. vt legit etiam Epiphanius in Anchorato, qui tamen ἐν ἀνακεφαλαιώσει legit θανάτου. Syrus quoque & Arabs retinent eam vocem nempe שאול [*ſcheol*] quam mox ipſe Lucas interpretatur ᾅδου. Vtrouis autem modo legas, idem ſignificabitur, quum vnum altero exponatur, Pſal.18.5, & 6. Sed locus iſte mihi quidem videtur obſcurior quàm præ ſe ferat. Nec enim fas eſt arbitrari Chriſtum, quum ſemel ſpiritum emiſiſſet, in vilis doloribus fuiſſe poſtea verſatum. Itaque quum mors finem cruciatibus ipſius attulerit, qui dici poteſt ſolutis ſeu mortis ſeu inferorum doloribus reſurrexiſſe? Græci, vt hunc nodum expedirent, ſubtilem quidem ſed parum ſolidam expoſitionem ſunt commenti. ſic enim dolores mortis explicant, quaſi mors ipſa per proſopopœiam dicatur quodammodo partus doloribus laboraſſe, quum Chriſtum incluſum teneret. At ego dolores mortis pro morte dolorum corporis & cruciatus animi plena accipio: ſicut Abominatio vaſtationis pro Abominanda vaſtatione accipitur, Matth.24.15. & Damnatio meretricis pro Damnanda meretrice, Apocal.17.1, ex Hebræorum idiotiſmo. Deinde quanuis corpus in ſepulchro iacens, omnis doloris atque adeo omnis ſenſus expers eſſet (quum verè ac certò Chriſtus mortuus ſit) tamen quum mors ipſa nihil aliud eſſe videretur quàm ipſorum cruciatuum ac dolorum quaſi victoria ac plenum imperium, Chriſtus meritò dicitur tum demum dolores iſtos lethales ac mortiferos ſuperaſſe, quum mortuus mortem vicit, vt in æternum cum ſuis Deo viuat. Præterea annotandum eſt, apud Hebræos vnum idémque vocabulum modò dolorem, modò funem ſignificare, leui tãtùm vnius puncti diſcrimine. Nam חבל [*chebel*] cum ſeri & ſegol Græci ὠδῖνα. id eſt partus dolorem: חבל [*chebel*] cum duobus ſegolin, σχοινίον, id eſt funem, interpretantur. quòd ſi mihi liceret grammaticorum auctoritatem in dubium vocare, ſanè dicerem non minus חבל [*chebel*] cum quinque punctis, quàm חבל [*chebel*] cum ſex, declarare funem, & quicquid illud eſt quo aliquid vincitur: nec pro dolore ſeu morbo aliter quàm tranſlatitiè accipi: ídque ita eſſe apparet ex eo quòd 2.Sam.22.5, & Pſalm.18.6. quum priore loco ſcriptum ſit חבלי שאול [*cheble ſcheol.*] ſubiicitur מ קשי מות [*mokeſche maueth.*] Scimus autem hanc conſuetudinem eſſe Dauidis, vt plerunque pars vna verſiculi alteram explicet: vt mihi quidem probabile videatur, חבלי & מ קשי [*cheble* & *mokeſche*] idem prorſus declarare. Suſpicor igitur, Petrum, quum ad hunc Dauidis locũ alluderet, חבלי שאול [*cheble ſcheol*] id eſt vincula mortis dixiſſe, Lucam autem Græcam editionem ſequutum, pro δεσμοὺς conuertiſſe ὠδῖνας. quod ſi ita eſt, conuertemus, Solutis vinculis mortis, & optimè conueniet tum participium λύσας, tum etiam verbum κρατεῖσθαι. nihil tamen velim mutare ex cõiectura. Simile quiddam in eadem voce accidiſſe videtur Zach.11.7. vt ibi annotat doctiſſimus interpres. ¶ *Eo quòd*, καθότι. Vetus interpres, *Iuxta quod*. barbarè & obſcurè. Eraſmus, *quatenus*, ambiguè. Nam ſi pro καθ᾽ ὅσον, id eſt in quantum, accipias, non conueniet ſententia. Iidem multo rectius ſunt interpretati, Luc.1.7. 26 *Commorabitur*, κατασκηνώσει. Heb. ישכן [*Iisbon*] In ſepulchro videlicet, vbi repoſita dicitur κοιμᾶσθαι dormire, ſicut in tabernaculis tamen, non vt in fixo domicilio, quamobrem melius conuenire Commorationis vox quàm Habitationis mihi quidem viſum eſt. Nã ſic quoque corpus, cuiuſmodi nunc eſt, dicitur tabernaculum 2.Cor.5, 4. & 2.Pet.1,13. ¶ *Cum ſpe*, ἐν ἐλπίδι. Vulg. & Eraſ. *In ſpe*. impropriè.

μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

28 Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.

29 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.

3.Reg.2.10. infrà,13.36.

30 Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς

∵animam meam apud inferos, nec ∵ſines ∵Sanctum illum tuum ∵ſentire ∵corruptionem.

28 ∵Notas mihi feciſti vias vitæ, ∵replebis me iucunditate in tui conſpectu.

29 Viri fratres, ∵licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, ‖ eum & obiiſſe & ſepultum eſſe, & monimentum eius eſſe apud nos ∵ad hunc vſque diem.

30 Propheta igitur quum eſſet,

ques animam meam in inferno, nec dabis Sanctum tuũ videre corruptionem.

28 *Notas mihi feciſti vias vitæ: replebis me iucunditate cum facie tua.*

29 *Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha Dauid, quoniã & defunctus eſt, & ſepultus eſt, & ſepulchrum eius eſt apud nos vſque in hodiernum diem.*

30 *Propheta igitur quum*

---

27 *Animam meam apud inferos*, τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου. Qui propria ſignificatione hoc vocabulum ſunt interpretati, & per inferos intellexerũt locum quem vulgò vocamus *les enfers*, quaſi eò reipſa deſcenderit Spiritus Chriſti, & ita ſuum, quem appellant, limbum fabricarunt, valde profectò ſunt hallucinati, quum nihil eiuſmodi teſtetur Scriptura: & Deſcendere ad inferos propriè quidem ſignificet ſepulchro condi, tranſlatitiè verò de iis dicatur qui ſummis vel animi vel corporis doloribus ita opprimũtur, vt ſint vltimo exitio proximi, vt Gen.37.v.35, & 42.v.38, 1.Sam.2.v.6, Pſal.18.v.6, & 49.v.15. & alibi paſſim. Nam certè Hebræis שאול [*ſcheol*] idem propria ſignificatione declarat atque בור [*bor*] & קבר [*keber,*] & שחת [*ſchachath*] quo vtitur Dauid in altero huius verſiculi membro. quanuis Genebrardus id inficietur impudenter. Græci ᾅδην verterunt, quaſi tenebroſum locum dicas. Fateor tamen etiam de profundiſſimis illis ſubterraneis locis idem vocabulum interdum dici, quos alibi Scriptura vocat Abyſſum, vnde etiam portæ inferorum nominantur Matth.16. v.18. & diues ille apud inferos collocatur in ſummo cruciatu, Luc.18.v.23. & rogant dæmones ne mittantur in abyſſum, Luc.8.v.31. Sed quid quiſque locus ferat diligenter animaduertendum. Dico igitur nunquam prætermiſſuros fuiſſe Euangeliſtas iſtiuſmodi hiſtoriam deſcenſus animæ Chriſti ad inferos, & arbitror (quod cum veterum pace dictum ſit) ſomnia eſſe quæcunque de hac re apud illos commemorantur. Nam hic locus eò non ſpectat, vt apparet ex verbis ipſius Petri verſ.29, vbi duntaxat mortis, ſepulturæ & corruptionis Dauidis meminit: minimè certè, vt plena eſſet illius cum Chriſto collatio, prætermiſſurus illos inferos in quibus tandiu derelictus fuerit Dauid. Et quod attinet ad locum 1. Pet.3.v.19, nihil eiuſmodi ibi ſignificari, ſuo loco oſtẽdemus. Sed eum errorem auxit quidam nõ ita pridem mirum in modũ, auſus ſcribere Chriſti animam verè ad loca illa puniendis reprobis deſtinata perueniſſe, & ibi quoque pœnas noſtris peccatis debitas luiſſe. Nam (inquit) alioqui non erit plena ipſius pro nobis ſatisfactio. Atqui ſi verum hoc eſſet, ne corpori quidẽ parcendum erat, & totus Chriſtus ad inferos illos erat detrudendus, quum peccati ſtipendium ſit mors æterna, non animæ tantùm reſpectu, ſed etiam corporis. Quid verò? quum diceret Chriſtus, *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem*, quum ſanguinis grumos ſudaret, quum ſeſe contentiſſima voce quereretur à Deo ſuo derelictum, annon luebat ipſius anima pœnas noſtris peccatis debitas? Sed ad rẽ tandem venio. Dico igitur שאול [*ſcheol*] hoc in loco propria ſignificatione accipiendum pro ſepulchro & ANIMAM MEAM, vel loco pronominis ME accipi, ſicut vulgo dicimus *ma perſonne:* * vt dicitur Deus iuraſſe per animam ſuam id eſt per ſeipſum, Amos 6,8. & interfici dicitur anima, vt Ezec.41,15, vel pro VITAM MEAM, quæ quodammodo videtur ſepulchro obrui quandiu corpus illic mortuum iacet: vt quod dicit idem Propheta Pſal.33. v.19, animam erui à morte. & Pſal.89.v.49, erui animam è manu שאול [*ſcheol,*] id eſt ſepulchri, ſit vera huius loci explicatio. Nam ibi quoque Græcus interpres ſic habet, Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ῥύσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ᾅδου; Denique ſimpliciſſima videtur expoſitio, quum cadauer in ſepulchro deponatur, vt idem quoque dicatur in ſepulchro nõn deſeri. Neque enim Petrus hîc diſputat de animi immortalitate, ſed de corporis reſurrectione, eáque eiuſmodi vt nulla præceſſerit corruptio: quam reſurrectionem Dauid non ſibi (quem conſtat mortuum, ſepultum & in ſepulchro in puluerem redactum fuiſſe) ſed Chriſto tribuit. Ac ne quis cauilletur, me inter iſtas interpretationes veluti fluctuare, animaduertat lector, quamcunque iſtarũ trium ſequatur, eandem manere ſentẽtiam. נפש [*nephesch*] autem, id eſt ANIMAM, & pro eo quod vulgò *perſonne* vocamus, & pro VITA non minus frequenter accipi, quàm pro altera illa hominis parte, nemo inficiabitur qui fuerit in ſacris libris verſatus. Pro mortuo homine vſurpari negat quidẽ Caſtellio, atque adeo nomine שאול [*ſcheol*] ſepulchrum ſignificari. Quid enim nõ audent ſummè impudentes & nullo iudicio præditi homines? Ego verò, & Hebræos & rationem ipſam ſequutus, affirmo נפש [*nephesch*] pro cadauere poni Leuit.19.v.27, & 21.v.1, & v.11, & Num.5.v.2, & 9.v.10. & Agg.2,14. ſic enim Hieronymo * etiam explicante. Sed & animã Latinè dici de homine defuncto probatur ex Virg.lib.Æneid.11. *Ite ait: Æneas, Egregias animas quæ ſanguine nobis Hanc patriã peperere ſuo.* Itaque in priore noſtra editione rectè interpretatus eram, NON DERELINQVES CADAVER MEVM IN SEPVL. quod tamen nunc mutaui, vt iis obſequar qui conqueſti ſunt me à Græcis verbis diſceſſiſſe, & nomine Cadaueris, (inſcitia certè potius Latini ſermonis quàm recto vllo iudicio) offenduntur. ¶ *Sines*, δώσεις. Heb. תתן [*titté:*] quod etiam accipitur ἀντὶ τοῦ ἐᾶν, καὶ συγχωρεῖν, vt Gen.31.7. Vulg. ad verbum, *Dabis.* ¶ *Sanctum illum tuum*, τὸν ὅσιόν σου. id eſt, Me qui ſum tuus ille SANCTVS. Cæterùm in Hebræo contextu non ſcribitur קדוש [*kadoſch,*] ſed חסיד [*chaſid*] quod munificum & ad benefaciendum propenſum declarat: hîc verò & aliis multis locis, meo quidẽ iudicio, paſſiuè accipitur, & eum ſignificat quem Deus ſingularibus beneficiis affecerit, quem Gallicè vocamus *fauorit.* ¶ *Sentire*, ἰδεῖν. Heb. לראות [*liroth.*] Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Videre.* Sed alibi diximus Videre interdum accipi pro αἰσθάνεσθαι, atque adeo pro πάσχειν, vt Ioh. 8.51. ¶ *Corruptionem*, διαφθοράν. Græci interpretes rectè omnino hunc locũ expreſſerunt. Nam שחת [*ſchachath*] apud Hebræos ideo ſignificat ſepulchrum, quòd corpora corrumpat. Itaque dici quidem poteſt Dominus vidiſſe שאול [*ſcheol,*] vel בור [*bor,*] vel קבר [*keber,*] non autem שחת [*ſchachath,*] niſi ἀκύρως accipias: ac proinde Syrus & Arabs interpretes rectè vſurparũt vocem Hebræam כלה [*chalah*] quæ conſumptionem declarat, ſiue quòd alicui rei finem imponat.

28 *Notas mihi feciſti*, ἐγνώρισάς μοι. Id eſt, aditum mihi ad verã vitã patefeciſti: me denique feciſti veræ vitæ participẽ. Nam in hoc dicendi genere, cuius plurima extãt exẽpla, prȩſertim in Pſalmis, docere dicitur Deus quos donorum ſuorũ participes facit. ¶ *Replebis me*, πληρώσεις με. Hebr. שבע [*ſabah.*] Itaque ſuſpicor initio fuiſſe ſcriptum πλήρωσις, ita vt ſubaudiatur verbum ἐστι. *Eſt*, vt habent Hebrȩa, vel πληρώσεις εὐφροσύνης, ſub. εἰσι, & pronomẽ με poſtea irrepſerit: quanuis ſic etiam legant Syrus & Arabs interpretes. Itaque μετὰ τοῦ προσώπου σου conuerti *In tui conſpectu.*

29 *Licet*, ἐξόν. Id eſt ἔξεστι, ex Hebræorum idiotiſmo omnibus noto. Eraſmus autem putauit hoc abſolutè poni, vt ferè ſolet apud Atticos. Ideo vertit, *Quandoquidem licet:* ſed non ſatis cohærente verſiculi ſequentis conſtructione. ¶ *Ad hunc vſque diẽ*, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Prodigioſum eſt tot barbaros & crudeliſſimos hoſtes qui vrbẽ poſtea euerterũt, regio ſepulchro peperciſſe: & fortaſſis non vana eſt eorũ coniectura, qui inſtaurata vrbe putant fuiſſe quoque regũ monumenta renouata. Sed quod ſcribit Ioſephus de immẽſis theſauris tot ſeculis poſt ſepultũ Dauidẽ & toties euerſam vrbẽ, primùm ab Hyrcano, deinde ab Herode ex illius ſepulchro erutis, mihi ne veriſimile quidem videtur.

30 *Intel-*

ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

31 Προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.

32 Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες.

33 Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθεὶς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε.

34 Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς· λέγει δὲ αὐτὸς, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

35 Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

36 Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος

& ſciret ‖ Deum ∵ iureiurando ſibi iuraſſe, fore vt ∵ ex fructu lumbi ipſius, ∵ quod ad carnem attinet, Chriſtum excitaret, ∵ *quem* collocaret ſuper eius throno:

31 Præſcius loquutus eſt de reſurrectione Chriſti, ‖ non derelictam eſſe apud inferos animã eius, neque carnem eius ſenſiſſe corruptionem.

32 Hunc Ieſum excitauit Deus: ∵ cuius *rei* omnes nos ſumus teſtes.

33 Itaque ∵ dextera Dei euectus ∵ & promiſſum Spiritum ſanctũ adeptus à Patre, effudit ∵ hoc quod vos nunc ſpectatis & auditis.

34 Nec enim Dauid ∵ aſcendit in cælos: ſed dicit ipſe, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

35 Vſquedum ∵ ponam inimicos tuos ſcabellum pedũ tuorũ.

36 Certò ſciat ergo tota domus Iſraelis quòd Deus hũc fecerit

eſſet & ſciret quia iureiurando iuraſſet illi Deus de fructu lumbi eius ſedere ſuper ſedem eius: Pſal. 131. 11

31 *Prouidens loquutus eſt de reſurrectione Chriſti, quia neque derelictus eſt in inferno, neque caro eius vidit corruptionem.* Pſal. 16.10 infrà 13.35

32 *Hunc Ieſum reſuſcitauit Deus, cuius omnes nos teſtes ſumus.*

33 *Dextera igitur Dei exaltatus, & promiſſione Spiritus ſancti accepta à Patre, effudit hunc quem vos videtis & auditis.*

34 *Non enim Dauid aſcẽdit in cælum: dicit autem ipſe, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,* Pſal. 110.1

35 *Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.*

36 *Certiſſimè ſciat ergo omnis domus Iſrael, quia*

---

30 *Iureiurando iuraſſe,* ὅρκῳ ὤμοσεν. Hebraicas eiuſmodi repetitiones, quibus etiam interdum Attici vtuntur, alibi annotauimus non mediocre pondus addere ſententię. Itaque dicitur Dominus iureiurando iuraſſe: id eſt, non ſimpliciter, ſed ſolenni quadam formula & conceptis verbis Dauidi promiſiſſe id de quo agitur. ¶ *Ex fructu lumbi ipſius,* ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. Hebraica veritas Pſalmo 132 habet מפני ־ בטנך [*mippeni bitnecha,*] id eſt ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου, *è fructu ventris tui,* vt verterunt etiam Græci. Vocant autem Hebræi ſobolem fructum ventris quibus verbis * beata Maria virgo hîc ſignificatur. ¶ *Quod ad carnem attinet Chriſtum excitaturum,* τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν. In OEcumenij ſcholiis & editione Frobeniana legitur ἀναστῆσαι, & ſubiicitur hoc membrũ proximè ſequenti, hoc modo videlicet, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν Χριστὸν, προϊδὼν ἐλάλησεν, quam lectionem non video cur amplecti non liceat, ſi καθίσαι & ἀναστῆσαι ſignificatione futuri accipias, (vt ſunt apud Hebræos frequentes iſtæ permutationes) & ἀναστῆσαι cum participio προϊδὼν coniungas. Certè vt hanc lectionem non improbem, duæ cauſæ faciunt, vna, quòd niſi ita legas, videtur diſcerpi teſtimonium ex Pſalmo 132, petitum: altera, quòd verbum ἀναστήσειν videtur melius præſenti argumento quadrare, ſi de reſurrectione Chriſti accipiatur, quàm ſi ad Chriſti aduentum referas. Poſtremò ſicut εἰδὼς ad iuſiurandũ illud pertinet, ita videtur aliquid deſiderari quod cum participio προϊδὼν cõnectatur. Scio tamen non deeſſe quæ iſtis opponantur. Videtur enim Petrus cum verſiculo illo 11. Pſalmi 132, coniungere quod ſcriptũ eſt 2.Sam.7.11. vbi vtitur Propheta verbo קום [*Kum,*] pro quo Græci interpretes verterunt ἀναστήσω. Neque quicquam impedit quominus verbum ἀναστῆσαι hoc etiam loco de reſurrectione commodè accipiatur: quia tum demum etiam dicitur Chriſtum verè genuiſſe (id eſt reipſa quòd filius ipſius eſſet comprobaſſe) Pater eo die quo illum ſuſcitauit à mortuis, vt interpretatur Paulus Rom.1.4, & infrà 13.33. Poſtremò participium προϊδὼν commodiſſimè cũ iis quæ ſequuntur conſtrui poteſt. Itaque eam lectionem ſum amplexus quam in omnibus vetuſtis codicibus inueni. Notandum eſt tamen, in Vulgata editione totum hoc membrum deeſſe. Sic enim in ea legitur, *Quia iureiurando iuraſſet illi Deus de fructu lumbi eius ſedere ſuper ſedem eius: prouidens loquutus eſt.* neque hanc particulam etiam legit Irenæus hunc locum citans lib.3.cap.12. Arabs autem interpres legit, Ἐγὼ ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος σοῦ ἀναστήσω, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. id eſt, *Ego ex fructu lumborum tuorum excitabo [quem] in throno tuo collocem,* vt & Syrus. Poſtremò ſciendum eſt, Carnis appellatione ſerui formam intelligi, quã accepit Filius Patri æqualis: id eſt veram hominis naturam non tamen quatenus corrupta eſt, ſed duntaxat quatenus res eſt a Deo creata ex Mariæ ſubſtantia, vt fieret Adam ſecundus è cælo in Spiritum viuificantem. ¶ [*Quem*] *collocaret,* καθίσαι. Hebr. להשית [*leaſchith.*] Vulgata & Eraſmus Sedendi verbo vti maluerunt: ſed mihi quidem videtur verbum actiuum reſpõdere verbo אשית [*aſchith,*] quo vtitur ipſe Dauid Pſal.132.11.

32 *Cuius* [*rei,*] οὗ. Sic placuit interpretari, quaſi videlicet neutro genere ponatur potius quàm vel ad Chriſtum, vel ad Deum referre: quæ tamen expoſitiones poſſunt etiam conuenire.

33 *Dextera,* τῇ δεξιᾷ. Hebr. בימין [*beiamin*] pro virtute ac potentia, vt Pſalmo 44.4. Arabs autem interpres legit, πρὸς τὴν δεξιὰν, ad dextram. vt Eph.4.10. ¶ *Et promiſſum Spiritum ſanctum adeptus,* τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβών. Vulgata & Eraſmus, *Promiſſione Spiritus ſancti accepta:* quem Hebraiſmum expoſuimus Matth 24.15, & ſuprà v.24. ¶ *Hoc,* τοῦτο. Id eſt hoc linguarum donum, & mirificam arcanorum Dei cognitionem. Vulgata, *hunc,* videlicet Spiritum ſanctum. Subaudiuit enim τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Sed illud malo quod etiam apertè dicitur infrà 38, & à Syro & Arabe interpretibus hîc exprimitur, vt qui legerint τοῦτο τὸ δῶρον.

34 *Aſcendit in cælos,* ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς. Corpore videlicet * putrefactioni ſepulchri exẽpto, ſed inde liberato, & in cælos, i. ſurſum, ad cæleſtem & æternam vitam euecto. Nam alioqui Spiritus in Domino morientium Chriſto aggregari teſtatur illud Pauli, Cupio diſſolui & eſſe cum Chriſto, & quod ait Chriſtus de Abrahæ ſinu. Sed hîc agitur de prærogatiua Chriſti ad quem propriè refertur Pſalmus 16, figuratè verò ad Dauidem: neque id ſine exceptione: & hinc etiam liquet quàm hallucinati ſint qui aliud quàm ſepulchrum per Scheol intellexerunt, & per Animam in ſepulchro aliud quam corpus in ſepulchro depoſitum.

35 *Ponam,* ἂν θῶ. Hebraiſmus, pro reddam & efficiam, vt declarauimus Matth.22 44

36 *Fecerit,* ἐποίησεν. Id eſt, Conſtituerit & in eam dignitatem euexerit: vt ſiquis dicatur rex aut potens imperator factus. Nam Chriſti nomen vt alibi paſſim, ita etiã hoc in loco Regem à Deo vnctum & deſignatũ declarat, vt norint Iudæi Ieſum ideo Chriſtum vocatum quòd reuera talis eſſet. Quod igitur Arriani hunc etiam locum proferebant vt docerent tempus fuiſſe quo Chriſtus non erat, ſiquidem eum fecit Deus, ita eſt non modò impiè,

ſed etiam ineptè dictum, vt ne mereri quidem reſponſum videatur. Nam præterquam quòd in hac tota concione Petrus de Chriſto ſecundum carnem loquitur, quatenus videlicet mortuus ac ſepultus reſurrexit, & in cælos aſcendit, nimirum ſeſe iſtorum ruditati accommodans, illud etiam conſtat, Faciendi verbum hoc loco non referri ad οὐσίαν, ſed ad ſtatum & dignitatem ſummam, in quam eſt Chriſtus euectus, ſicut deſcribit Apoſtolus Eph.1.v.21, & 4.v.10, & Phil.2.v.9, & 10.

Ἰσραὴλ ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.	Dominum & Chriſtum, ⁖ hunc ipſum *inquam* Ieſum, quem vos crucifixiſtis.	*& Dominum meum & Chriſtum fecit Deus, hunc Ieſum quem vos crucifixiſtis.*
37 Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, Τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί;	37 ⁖Qui verò hæc audierunt cōpuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?	37 *His autē auditis cōpuncti ſunt corde, & dixerūt ad Petrū & ad reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?*
38 Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτοὺς, Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.	38 Petrus autem ait ad eos, Reſipiſcite, & baptizetur vnuſquiſque veſtrûm ⁖in nomen Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorum: & accipietis donum Spiritus ſancti.	38 *Petrus verò ad illos, Pœnitētiam (inquit) agite, & baptizetur vnuſquiſque veſtrum in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorū veſtrorum: & accipietis donum Spiritus ſancti.*
39 Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν.	39 Vobis enim *facta eſt* ⁖promiſſio, & liberis veſtris, & omnibus ⁖longè pòſt *futuris*, quoſcūque videlicet aduocauerit Dominus Deus noſter.	39 *Vobis enim eſt repromiſſio, & filiis veſtris, & omnibus qui lōgè ſunt, quoſcunque aduocauerit Dominus Deus noſter.*
40 Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων, Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.	40 Aliiſque ſermonibus plurimis ⁖obteſtabatur, & exhortabatur *eos*, dicens, ⁖Seruamini ex natione iſta praua.	40 *Aliis etiam verbis pluximis teſtificatus eſt, & exhortabatur eos, dicens, Saluamini à generatione iſta praua.*
41 Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν· καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι.	41 Qui ergo libenter receperunt ſermonem eius, baptizati ſunt. & ⁖additæ ſunt *Eccleſiæ* die illo animæ quaſi ter mille.	41 *Qui ergo receperūt ſermonē eius, baptizati ſunt. & appoſitæ ſunt in die illa animæ circiter tria millia.*
42 Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς προσευχαῖς.	42 Erántque perdurātes in doctrina Apoſtolorum, ⁖& communicatione, ⁖& fractione panis, & precibus.	42 *Erant autem perſeuerantes in doctrina Apoſtolorum, & communicatione fractionis panis & orationibus.*

¶ *Hunc ipſum [inquam] Ieſum*, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν. In ſuperiore membro fieri poteſt vt redundet pronomen αὐτὸν, ex idiotiſmo Hebræorum, ideo etiam expunxit Eraſmus. Sed quum poſt ἐποίησε adſcripta ſit diſtinctio in omnibus codicibus, puto hîc non redundare, & hæc potius per epanalepſin explicāda: cuius exempla annotauimus Iohan.1.16, & alibi ſæpe.

* 37 *Qui verò hæc audierunt*, Ἀκούσαντες δὲ ſub. ταῦτα, pro οἱ δὲ ἀκούσαντες, vt infrà 4.24. vide infrà 19,5.

38 *In nomen Ieſu Chriſti*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id eſt dans Chriſto nomen, cuius mortis ſepulturæ ac reſurrectionis ſimus in baptiſmo participes, cum peccatorum remiſſione. Nec enim hoc declarat formulam baptiſmi, ſed finem & ſcopum. Deeſt tamen hoc membrum apud Syrum interpretem.

39 *Promiſſio*, ἐπαγγελία. Vel, *Pollicitatio*. Neque enim deſunt qui inter Polliceri & Promittere hoc diſcrimen ſtatuant, quaſi illud de eo quod vltro promittas, iſtud verò de mutua ſtipulatione dicatur. Eſt autem notanda hæc propria ſignificatio ἐπαγγελίας à doctiſſimo Budæo obſeruata, quæ gratuitum Dei promiſſum declarat. Vulgata & Eraſmus *Repromiſſionem* interpretantur, neſcio qua ratione adducti. ¶ *Longè poſt [futuris,]* τοῖς εἰς μακρὰν ſub. ἐσομένοις. vt hoc ſit pro quo paſſim dicitur, In generationem & generationem, vel in ſecula ſeculorum, ſiue in mille generationes, Exod. 20. 6. Vulgata & Eraſmus, *qui longè ſunt*, τοῖς μακρὰν ſub. οὖσι. quod in nullis exemplaribus inueni, nec facilè admiſero. Opponuntur enim τοῖς ἐγγὺς nō οἱ εἰς μακρὰν, ſed οἱ μακρὰν, τοῖς ἐγγὺς, id eſt iis qui prope, Iudęis videlicet, ij qui procul, Gentes nimirum, Eſa.57.19, interprete Paulo Eph.2.17. Gentium autem vocationis arcanū Petrus nondum norat, nec etiam ſi noſſet, tunc Iudæis adhuc nouitiis id pateſieri expediebat.

40 *Obteſtabatur*, διεμαρτύρετο. id eſt, Interpoſita Dei auctoritate, atque adeo per ipſius Dei nomen, monebat, vt præſcribit Timotheo ſuo Paulus 2.Epheſ.2.14. Vulgata & Eraſmus, *Teſtificatus eſt*. id eſt palàm ac apertè teſtatus: quę ſignificatio videtur hoc quidē loco non ſatis expreſſa. ¶ *Seruamini*, σώθητε. Id eſt eripite vos, vt vertit Arabs, ſicut vulgò dicimus, *ſauuez vous*. Hebr. השמרו [*hiſchſchamem*] in Niphal reciproca tranſitione, pro quo Vulgata vertit *Saluamini*, barbaré. Sed expreſſe vſus eſt hoc verbo Lucas, vt oſtenderet ipſarum animarum ſalutem poſitam eſſe in diſceſſione à prophanorum cœtibus.

41 *Additæ ſunt (Eccleſiæ)* προσετέθησαν. Suppleui Eccleſiæ vocem ex verſ. huius cap. vltimo.

42 *Et communicatione*, καὶ κοινωνίᾳ. Variat huius loci ſcriptura. Vetus enim Latinus interpres legit, καὶ κοινωνίᾳ κλάσεως τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς, *& communicatione fractionis panis & precibus*. Syrum autem interpretem apparet legiſſe, καὶ ἐκοινώνουν ἐν ταῖς προσευχαῖς καὶ τῇ κλάσει τῆς εὐχαριστίας, *Et communicabant in precibus & fractione Eucharistiæ*. quod etiam ſequitur Arabs interpres, eo excepto quòd pro τῆς εὐχαριστίας habet τοῦ ἄρτου. Hæc autem vtraque cōdem recidunt, & explicant duas iſtius communicationis ſpecies, preces videlicet & cibi ſumptionem in communi cœtu: quod mihi maximè probatur. Quòd ſi quis præferre malit receptam lectionem, in qua etiam nihil volui immutare, iſtius κοινωνίας nomine, à fractione panis & precibus in illo communi cœtu haberi conſuetis diſtinctæ, ſignificata fuerit illa facultatum communicatio, & alia Chriſtianæ charitatis officia. ¶ *Et fractione panis*, καὶ κλάσει τοῦ ἄρτου. Nouum genus dicendi in re noua vſurpādum fuit. Nouum autem appello, Græcorum ac Latinorum auribus inauditum, priuſquam Chriſti Eccleſiæ accenſerentur. Cæterùm apparet, ex Hebræorum more, (qui panis appellatione omnem cibum intelligunt, & panibus vtebantur latioribus ac minus ſpiſſis, vt frangerentur potius quàm cultris ſecarentur) factum eſſe vt mutuus cōuictus, ipſáque adeò conuiuia, quæ vnà agitare ſolebant, nomine fractionis panis intelligerentur. In illis autem cōuiuiis quæ Agapas vocabant, ſolitos etiam fuiſſe ſacram Domini Cœnam vſurpare, liquet ex 1.Corin.11. qua de re agitur Tertull. Apolog. cap.39, & aliis veterum ſcriptis.

Sed tamen latius patere dico hanc panis fractionem, qua nimirum communis ille conuictus ſignificetur: neque Syro interpreti aſſentior, iſtud ad Euchariſtiam reſtringenti.

Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος. πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο.	43	Obortus eſt autem "omnibus timor: multáque miracula & ſigna per Apoſtolos "fiebant.	43	*Fiebat autem omni animæ timor: multa quoque prodigia & ſigna per Apoſtolos in Ieruſalem fiebant: & metus erat magnus in vniuerſis*
Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά·	44	Omnes autem qui credebãt, erant "eodem *loci*, & habebant omnia "communia.	44	*Omnes etiam qui credebant, erant pariter, & habebant omnia communia.*
Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε.	45	Et "poſſeſſiones ac facultates vendebant, & diſpertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.	45	*Poſſeſſiones & ſubſtãtias vendebant, & diuidebant illa omnibus, prout cuique opus erat.*
Καθ᾽ ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ᾽ οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας·	46	Et quotidie perdurantes cõcorditer in templo, ac "frangentes "domatim panem, "capiebãt cibum "cum exultatione "& ſimplicitate cordis:	46	*Quotidie quoque perdurantes vnanimiter in templo, & frangentes circa domos panem, ſumebãt cibum cum exultatione & ſimplicitate cordis:*
Αἰνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ᾽ ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.	47	Laudantes Deum, & "habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie "Eccleſiæ qui ſalui fierent.	47	*Collaudantes Deum, & habentes gratiam ad omnem plebem. Dominus autem augebat qui ſalui fierent quotidie in id ipſum.*

---

43 *Omnibus,* πάσῃ ψυχῇ. Id eſt πᾶσι. Eſt enim Hebræa ſynecdoche ac periphraſis, nequis in Animę nomine aliquid myſterij ſubeſſe putet. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *omni animæ.* ¶ *Fiebant,* ἐγένετο. Vulgata & Syrus addunt ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, *in Ieruſalem,* & Arabs, *in loco ſancto.* Sed Latinus habet præterea, *& metus erat magnus in vniuerſis,* καὶ φόβος ἦν μέγας ἐν πᾶσι, quod in nullis Græcis codicibus inueni.

44 *Eodem* [*loci*] ἐπὶ τὸ αὐτό. Vel, *Simul,* vt infrà 3.1. Vulgata, *Pariter.* Eraſmus, *Coniunctim.* Ego verò communes Eccleſię cœtus ita exiſtimo ſignificari cum mutua in eandem doctrinam conſenſione & ſumma animorum concordia. ¶ *Communia,* κοινά. Vſu videlicet charitatis quæ certa ratione exercebatur, vt ex proximo verſiculo con-
* ſtat. Nimium igitur ſunt impudentes qui Platonis delirium ſequuti, MEVM & TVVM tolli Euangelica doctrina ex hominum ſocietate volunt. Quid igitur de mendicabulis illis ſtatuendum, qui paupertatis, id eſt ex alieno viuendi & animas negotiandi votum, Apoſtolicam vitam appellant?

45 *Poſſeßiones ac facultates,* τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις. Quãuis vtroque hoc vocabulo in genere declaretur quicquid quiſpiam in bonis habet, puto tamen hoc loco ὑπάρξεις vocari mouentia, quę vocant, bona: κτήματα verò τὰ χωρία, id eſt prædia ac poſſeſſiones. Ita enim hoc vocabulum explicatur infrà 5.1. & 3. Sed nec Syrus interpres nec Arabs καὶ τὰς ὑπάρξεις legunt.

46 *Frangentes panem,* κλῶντες ἄρτον, id eſt Veſcentes: vt paulo ante expoſuimus. Quod igitur Græca ſcholia ex hoc loco eliciunt, parcè ac frugaliter eos vixiſſe, verum quidem eſt, ſed non ſatis ſolido fundamento nititur, quum hæc formula apud Hebræos etiam in ſolennibus & lautis conuiuiis vſurpetur. vt Gen. 43.25, & 34, & alibi ſæpe. ¶ *Domatim,* κατ᾽ οἶκον. vt mox καθ᾽ ἡμέραν, quotidie. & κατὰ πόλιν, oppidatim Luc. 8.10. & Tit. 1.5. pro quo magis vſitatũ fuerit κατ᾽ οἴκους, vt etiam ſcribitur in meo vetuſtiſſimo
* codice. Vulgata, *Circa domos,* barbarè & obſcurè. Subauditur autem particula vniuerſalis diſtributiuè, vt apparet ex plena cõſtructione, Act. 15, 2. κατὰ πᾶν σάββατον, in quo verſ. extat plenæ & ellipticæ orationis exemplum: & Act. 15, verſ. 36 κατὰ πᾶσαν πόλιν. Iſta autem duo, nempe, ἐν τῷ ἱερῷ in templo, vbi ad docendum publicè conueniebant quum ſpacioſæ ibi eſſent porticus, & κατ᾽ οἶκον id eſt Domatim, inter ſe opponuntur, vt etiam infrà 5.42. ac proinde falſa eſt eorum interpretatio, qui κατ᾽ οἶκον interpretantur ἐν οἴκῳ, & οἴκου nomine ipſum templum intelligunt. quanuis etiam κατ᾽ οἴκους, numero multitudinis, interdum pro ἐν οἴκῳ, id eſt Domi accipiatur, vt apud Herod in Erato, Μιλτιάδης δὲ ἀπικόμενος ἐς Χερρόνησον εἶχε κατ᾽ οἴκους, *continebat ſe domi,* & apud Euripidem Helena, τὰ μὲν κατ᾽ οἴκους εὐτυχοῦμεν ὦ φίλαι. Sed multitudo eorum qui iam nomen dederant Chriſto Hieroſolymis iam tum proculdubio prorſus requirebat vt ad communem illum conuictum plures ad id domus commodæ deligerentur, ſicut videmus in vrbibus populoſis Eccleſiam cuiuſque ciuitatis in plures παροικίας diſtributam. quod etiam indicat diſtributiua præpoſitio, quanuis cum numeri ſingularis nomine conſtructa, vt prolatis exemplis oſtendimus. Eraſmi verò interpretatio *per ſingulas domos,* videtur quidem idem eſſe atque Domatim, ſed tamen repudianda eſt propter ambiguitatem: quoniam ſingularum domorum appellatione, cuiuſque domus priuatæ ſignificãtur, qua interpretatione communis ille in ædibus certis, quot opus fuit, conuictus tolli videretur.

¶ *Capiebant cibum,* μετελάμβανον τροφῆς. Eraſmus, *Inuicem capiebant cibum.* Ego verò malim dicere, *Vnà capiebant cibum,* ſiquidem libeat præpoſitionem μετὰ ad communem illum victum referre. quò reſpiciens Syrus interpres vertit, *Et frangebant,* (id eſt in commune conferebant diſtribuendam) *portionem,* (id eſt quod quiſque de ſuo afferebat) niſi malimus portionis nomine, ipſos cibos diſtributos intelligere. Nã ex more Hebręis vſitato panibus minimè ſpiſſis vtendi, & eos frangendi potius quàm cultris ſecandi, notum eſt Frangere panem idem valere atque Cibum capere, vel præbere. ¶ *Cum exultatione,* ἐν ἀγαλλιάσει. Poni ἐν pro σὺν ex Hebræorum idiotiſmo, alibi obſeruauimus. Sed hæc in quibuſdam exemplaribus conſtruuntur cum verbo μετελάμβανον, in aliis verò cum participio αἰνοῦντες.

¶ *Et ſimplicitate cordis,* καὶ ἀφελότητι καρδίας. Simplicitatem *
cordis vocat quæ à Græcis dicitur etiam ἁπλότης, vnde ἀπλῶς, id eſt ἄνευ κακίας ſed hæc ſignificatio accommodanda eſt ad id de quo agitur. Itaque his vocabulis declaratur, omnia inter iſtos bona fide geſta fuiſſe initio, nullos fuiſſe μεμψιμοίρους, nullas exquiſitas delicias, quoſuis de ſuo libenter & alacri animo cum fratribus communicaſſe: quod Paulus 2. Cor. 9.13, vocat ἁπλότητα κοινωνίας: verè denique fuiſſe δαῖτας ἐΐσας, vt loquitur Homerus. Sed ſumma iſta pax & coniunctio, ne in his quidem conuiuiis quibus pręerant Apoſtoli, integra permanere potuit, vt apparet infrà ex initio capitis ſexti, & iis quæ commemorat Paulus 1. Cor 11. & Iudas verſ 12. Sic etiam veterum ſacrarum ſcholarum cœnobia in ſuperſtitionum & omnium vitiorum luſtra mox degenerarunt. 47 296

47 *Habentes gratiam,* ἔχοντες χάριν. Id eſt, Grati & accepti populo. Sic Plin. lib. 19. cap. 1, *Candor æquè in Fauentinis, ſed lanugo nulla: quod apud alios gratiam, apud alios offenſionem habet.* ¶ *Eccleſiæ,* ἐκκλησίᾳ. Eraſ. hoc loco vertit, *Congregationi.* Vulgata, *Augebat qui ſalui fierent quotidie in idipſum,* vt ſolet interpretari ἐπὶ τὸ αὐτό. Meus autem vetuſtiſſimus codex habet vtrumque, nempe ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐκκλησίᾳ: & tum Syrus interpres tum etiam Arabs, Eccleſiæ nomẽ legerunt. Sed mihi ſuſpectus eſt articulus τοὺς additus participio σωζομένους contra Græcæ linguæ vſum, ſi pro *Ser-*

uandis, ſiue, *Qui ſalui fierent* accipias. Itaque veram hanc eſſe ſcripturam & interpretationem coniicio, καὶ προσετίθει τινὰς τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ, *Et aliquos quotidie addebat Eccleſiæ qui ſalui fierent*, vel, ſi libeat articulum τοὺς retinere, & ex meo vetuſtiſſimo codice legere ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: *Et augebat* (numero videlicet) *eos qui ſeſe quotidie ſeruandos recipiebant in Eccleſiam.* Illud verò ἐπὶ τὸ αὐτὸ Vetus interpres, (vt ex Chryſoſtomo quoque & Græcis codicibus liquet) male iſti periodo adiunxit, quum ad ſequentem narrationem pertineat.

Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		CAP. III.
ΕΠΙ᾽ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην.	1	CÆterùm Petrus & Iohannes ſimul aſcendebant in templum, ⁚ſub horam precationis, ⁚*nempe* nonam.	1	*PEtrus autem & Iohannes aſcendebãt in templum ad horam orationis nonam.*
Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ἐβαστάζετο· ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.	2	Quidam autem vir claudus ab vtero matris ſuæ, portabatur: quem ponebant ⁚ quotidie ad portã tẽpli quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemoſynã ab iis qui ingrediebantur in templum.	2	*Et quidam vir qui erat claudus ex vtero matris ſuæ, baiulabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Specioſa, vt peteret eleemoſynam ab introeuntibus in templum.*
Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν.	3	Is quum vidiſſet Petrum ac Iohannem ingreſſuros in templum, rogauit vt eleemoſynam acciperet.	3	*Is quum vidiſſet Petrũ & Iohannem incipientes introire in templum, rogabat vt eleemoſynam acciperet.*
Ἀτενίσας δὲ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, εἶπε, Βλέψον εἰς ἡμᾶς.	4	Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne, dixit, Aſpice ad nos.	4	*Intuens autem in eum Petrus cum Iohanne, dixit, Reſpice in nos.*
Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λαβεῖν.	5	Ille igitur ⁚ attendebat eos, ſperans ſe aliquid ab eis accepturum.	5	*At ille intendebat in eos, ſperans ſe aliquid accepturum ab eis.*
Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.	6	Petrus autem dixit, Argentũ & aurum non eſt mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine IeſuChriſti Nazareni ſurge & ambula.	6	*Petrus autẽ dixit, Argentum & aurum nõ eſt mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Ieſu Chriſti Nazareni ſurge & ambula.*
Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε· παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά.	7	Et prehenſa manu eius dextera, erexit *eum*: illico verò ⁚cõfirmati ſunt ⁚ pedes ipſius ⁚ ac malleoli.	7	*Et apprehenſa manu eius dextera, alleuauit eum, & protinus conſolidatæ ſunt baſes eius & plantæ.*
Καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, καὶ περιεπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν, περιπατῶν καὶ ἁλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.	8	Et exiliens ſtetit, & ambulauit, & ingreſſus eſt cum eis in templum, ambulans & ſaliens, & laudans Deum.	8	*Et exiliens ſtetit & ambulabat: & intrauit cum illis in templum ambulãs & exiliens, & laudans Deum.*
Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν.	9	Viditque eum totus populus ambulantem & laudantem Deum.	9	*Et vidit omnis populus eum ambulantem & laudantem Deum.*

IN CAPVT III.

1 *Sub horam*, ἐπὶ τὴν ὥραν. Sic Thucyd ἐπὶ τὴν ἕω, ſub auroræ exortum. Vulgata & Eraſmus, *Ad horam.* ¶[*Nempe*] *nonam*, τὴν ἐννάτην. Niſi hoc addas aut aliquid ſimile, videbuntur horæ minimùm nouem conſtitutæ ad habendas preces, quum potius ſignificetur horam nonam fuiſſe precationi conſecratã, nempe ſacrificio veſpertino: Exod. 29.39, vbi tempus iſtud vocat *Inter duas veſperas*, ex quo etiam intelligitur quo tempore parari & edi Paſcha conſueuiſſet. Nona enim hora ab ortu ea eſt quæ tertia eſt ante occaſum, vbi dies in duodecim horas inæquales diuiditur. vt in Iudæa Ioh.1.9. Neque tamen Apoſtoli ad ſacrificium conueniebant, quum ſcirent verum illum Agnũ qui tollit peccata mundi, ſuo ſacrificio, Legis vmbras deleuiſſe: ſed aderant potius vt hoc ipſum docerent, nempe id eſſe reipſa exhibitum quod ceremoniæ Legis adumbrarant. Neque tamen dubito quin ſeſe quoad eius fieri potuit, Legis ceremoniis accommodarint, tantiſper dum infirmos ac rudes Chriſto lucrifacerent. Sed quorſum hoc ad illorum errorem confirmandum qui diabolicis blaſphemiis non dubitant ſe polluere, & nihilominus iſti impietati charitatem proximi prætexunt?

416. ' XI. 14

2 *Quotidie*, καθ' ἡμέραν. Syrus hoc non legit. quod tamen non redundat: quum ad narrationem pertineat hæc quoque circunſtantia, quia ſic contigit vt iſte cunctis eſſet notus, calumniaturis alioqui aduerſariis Apoſtolos, quaſi appoſitus hic eſſet, claudicationẽ ſimulans, ſicut noſtris temporibus factitare ſacrificuli conſueuerũt, vt ſuis idolis auctoritatem illam quæſtuoſam concilient. Arabs autem interpres pro καθ' ἡμέραν videtur legiſſe, καὶ καθίστασαν, *& collocabant*. Sed quorſum iſtud duplicatum?

5 *Attendebat*, ἐπεῖχεν. Animo nimirum & oculis.

7 *Confirmati ſunt*, ἐστερεώθησαν. Vulgata & Eraſmus vti maluerunt Conſolidandi verbo, quod videtur Iuriſcõſultis peculiare, & quidem ſignificatione multùm diuerſa. ¶*Pedes ipſius*, αὐτοῦ αἱ βάσεις. Vulg. *Baſes* conuertit. Eraſmus, *Plantas*. Pollux ex Platone πόδας interpretatur. Eſt enim tibia quaſi columnæ inſtar, cui ſubiicitur pes pro baſi: & βάσις quoque tam ſignificat ipſam ingreſſionẽ, quàm membra quæ ſunt ingreſſionis organa. ¶*Ac malleoli*, καὶ τὰ σφυρά. Vulgata interpretatur *Plantas*, imperitè. Eraſm. *Talos* conuertit, id eſt ἀστραγάλους, quum hoc vocabulo declarentur τὰ ἀπολήγοντα πρὸς τῷ ἀστραγάλῳ, καὶ ἐκ πλαγίου ἐξέχοντα, id eſt, extrema illa quæ ad talum deſinunt, & ad latera extuberant, proceſſus nimirum illi appendicum oſſium quæ tibiam conſtituunt, quos Græci σφυρὰ, Latini malleolos vocant, quòd mallei ſpeciem quodammodo repræſentent. Nos in vernaculo ſermone pedis cauillas (id eſt clauos) vocamus, quòd in illa vertebra pes vertatur, quæ niſi firma fuerit, gradiri non poſſis. Caſtellio crura & talos conuertit: & fateor quidem interdum à parte totum ſignificari, ſed tamen non video cur id facere neceſſe fuerit hoc loco.

10 *Illum*

10 Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

11 Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος, ἔκθαμβοι.

12 Ἰδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαὸν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ; ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;

13 Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

14 Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν·

15 Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ὑμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.

16 Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι᾽ αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

10 Et eum agnouerunt ¨illū eſſe qui ad *petendam* eleemoſynam ſedebat ad Specioſam portam templi: & impleti ſunt pauore & ſtupore ſuper eo quod ei cōtigerat.

11 ¨Quum autem claudus ille qui ſanatus fuerat teneret Petrum & Iohannem, cucurrit totus populus ad eos in porticum quæ appellatur Solomonis, expauefactus.

12 Quo viſo Petrus reſpondit populo, Viri Iſraelitæ, quid miramini ſuper hoc? aut quid intentos oculos in nos habetis, quaſi propria poteſtate ¨aut pietate effecerimus ¨vt hic ambulet?

13 Deus ille Abraham & Iſaac & Iacob, Deus *inquam* Patrum noſtrorum glorificauit Filium ſuum Ieſum, quem vos tradidiſtis & abnegaſtis in conſpectu Pilati, quum ille iudicaſſet eſſe dimittendum.

14 Vos autem ſanctum illum & iuſtum abnegaſtis, & poſtulaſtis homicidam ¨condonari vobis:

15 ¨Principem autem vitæ trucidaſtis, quem Deus excitauit à mortuis: ¨cuius *rei* nos teſtes ſumus.

16 ¨Et per fidem in nomē ipſius, hunc quem conſpicitis ac noſtis, confirmauit nomen ipſius: ¨fides inquam quæ per ipſum *eſt*, dedit iſti ¨integritatem hanc coram omnibus vobis.

10 *Cognoſcebant autem illum quòd ipſe erat qui ad eleemoſynam ſedebat ad Specioſam portam templi: & impleti ſunt ſtupore & ecſtaſi in eo quod contigerat illi.*

11 *Quum tenerent autem Petrum & Iohannem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Solomonis, ſtupentes.*

12 *Videns autem Petrus reſpondit ad populū, Viri Iſraelitæ, quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quaſi noſtra virtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?*

13 *Deus Abraham & Deus Iſaac & Deus Iacob, Deus patrum noſtrorum glorificauit Filiū ſuū Ieſum, quem vos quidem tradidiſtis & negaſtis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti.*

14 *Vos autem ſanctum & iuſtum negaſtis, & petiiſtis virum homicidam donari vobis:*

15 *Auctorē verò vitæ interfeciſtis, quem Deus ſuſcitauit à mortuis, cuius nos teſtes ſumus.*

16 *Et in fide nominis eius, hunc quem vos videtis & noſtis, confirmauit nomen eius: & fides quæ per eū eſt, dedit illi integram ſanitatem iſtam in conſpectu omnium veſtrum.*

---

10 *Illum eſſe,* ὅτι οὗτος ἦν. Syrus addit חדורא [*chadura,*] id eſt, ὁ πτωχὸς, *mendicus ille.*

11 *Quum autem claudus ille qui ſanatus fuerat teneret,* κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ. Sic conſtanter legitur in omnibus Græcis codicibus quos inſpeximus, & apud OEcumenium quoque. Veteris autem editionis codices duobus modis hîc ſunt deprauati. Alij enim habent, *Quum viderent autem,* id eſt ἰδόντες δέ. Alij, *Quum tenerent,* κρατοῦντες δὲ, & totum illud τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ prætermittunt, vt & Syrus & Arabs interpretes. κρατεῖν autem hoc loco non declarat prehendere, ſed ita quidpiam tenere vt id tibi elabi non ſinas. quod arguit, claudum iſtum vel eorum amore à quibus curatus fuerat, vel fortaſſis metu ne ſi eos ex oculis ſemel amiſiſſet, iterum claudus fieret, ab eorum latere non diſceſſiſſe.

12 *Aut pietate,* ἢ εὐσεβείᾳ. Sic ſcriptum inueni in omnibus meis codicibus Græcis. Apparet tamen Syrum & Arabem interpretes legiſſe, ἢ ἐξουσίᾳ, *& robore,* ſeu *viribus.* Et in nonnullis quoque veteris editionis Latinæ legitur, *Virtute aut poteſtate,* id eſt δυνάμει ἢ ἐξουσίᾳ quæ lectio nō diſplicet Eraſmo, ac ne mihi quidem. Sed tamen altera inepta non eſt. Sic enim colligebat turba vt Nicodemus, Iohan. 3.2, & cæcus ille oculatiſſimus, Iohan. 9.31. *Peccatores,* inquit, *Deus non exaudit: ſed ſiquis eſt* θεοσεβὴς, id eſt Dei cultor, *& voluntati eius paret, hunc audit.* ¶ *Vt hic ambulet,* τοῦ περιπατεῖν τοῦτον. Noua conſtructio Hebraiſſans, ſic, meo quidem iudicio, explicanda, vt articulus reſpondeat literæ Lamed in Makor, in להלך [*lehaloc*] ac ſi Græcè dicas, ἕνεκα τοῦ περιπατεῖν, pro ὥστε περιπατεῖν, à qua phraſi non multum abeſt illud Heſiodi in Theogonia, ἕνεκα πλεῖον, pro ἵνα πλέον, quanuis ὥστε non ſimpliciter in hoc dicendi genere finem declaret. Sic conſtruitur verbum κρίνειν, nouè cum ſecundo caſu infrà 27.1, & 1. Cor. 2.2. Scio non deeſſe qui hunc Hebraiſmum aliter explicent. Sed mihi videor dixiſſe quod res eſt.

14 *Condonari,* χαρισθῆναι. Alibi, χαρίζεσθαι interpretati ſumus Gratificari, quoties videlicet cū caſu rei (vt loquuntur) conſtruitur,

15 *Principem,* ἀρχηγόν. Id eſt, eum qui vnus dux eſt ad vitam. Vulg. & Eraſ. *Auctorem.* ¶ *Cuius* [*rei,*] οὗ. vel, *cuius Chriſti,* vt infrà 22.8. ſed illud mihi planius videtur.

16 *Et per fidem in nomen ipſius,* καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Miror quid hîc venerit in mentem Eraſmo doctiſſimo viro vt nodum in ſcirpo quæreret. Incertum eſt (inquit) quid referat αὐτοῦ, & quis ſit nominatiuus verbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus ſit caſus an accuſatiuus. Ego verò nō video quî vel ambigere poſſit quiſquam quin hæc ſit legitima & naturalis horum verborum conſtructio, Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσε τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id eſt, Et nomen ipſius (Chriſti videlicet quem Deus à mortuis excitauit) iſtum quem ſpectatis & noſtis, confirmauit per fidem nominis ipſius. id eſt, quia fide amplexus eſt illum à mortuis excitatum, cuius nomen ex nobis audiit. Aliæ autem duæ interpretationes quas Eraſmus affert, non video qua tandem ratione poſſint ex Petri verbis elici. Cæterùm vt planior ſit huius loci explicatio, ſciendum eſt ἐπὶ (quæ particula reſpondet literæ Hebræorum ב) idem hîc declarare atque διά, nimirum inſtrumentalem cauſam. Deinde πίστιν ὀνόματος paſſiuè dici fidem quæ habetur ipſius nomini, vt Marci 11.22, & Ro. 3.22. Poſtremò nomen Chriſti περιφραστικῶς pro Chriſto ipſo poni, ſicut Dei nomen pro Deo: quamobrem etiam

Syrus interpres, quem ſequitur Arabs, pro ὄνομα αὐτοῦ, vertit הר [har] *ipſe*. Sed tamen ſciendum eſt hanc periphraſin minimè eſſe superuacaneam. Ita enim ſignificatur mutua quædam relatio inter Deum & Verbum, cuius prædicatione ſeſe patefecit mundo, vt eam demum fidem eſſe ſciamus quæ eſt ex Verbi auditu. ¶ *Fides, inquam, quæ per ipſum [eſt]* καὶ ἡ πίστις ἡ δι᾽ αὐτοῦ. Vt hic locus commodè poſſit intelligi, conferat lector quæ ſcripta ſunt 1. Pet. 1. 21. ¶ *Integritatem*, ὁλοκληρίαν. Hebr. תמים [*tamim*] vt Eſa. 1. 6. Opponitur autem corpus integrum vitioſo apud Ciceronem lib. de Diuin. 1. & apud Celſum vitioſus ſanguis integro. Sic Virg. --*vos ô quibus integer æui Sanguis, ait, ſolidæq; ſuo ſtant robore vires.* Vnde apud Ciceronem 4. de Finibus, integritas corporis pro valetudine dicitur. Vulg. *Integram ſanitatem.* Irenæi interpres, Incolumitatem. Nam Græcum Irenæum mihi non contigit videre.

---

17 Καὶ νῦν ἀδελφοὶ, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.

18 Ὁ δὲ Θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ παθεῖν τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐπλήρωσεν οὕτω.

19 Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε, εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας· ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου,

20 Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστόν·

21 Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ᾽ αἰῶνος.

22 Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, Ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς.

Deut. 18 15 infrà 7. 37

23 Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευ-

17 Sed nunc fratres, ſcio vos per ignorantiam *iſta* feciſſe, ſicut & "primores veſtros.

18 Deus autem quæ prænuntiauerat per os omnium Prophetarum ſuorum, Chriſtum ſuum perpeſſurum, ita impleuit.

19 Reſipiſcite igitur, & "cõuertite vos, vt deleantur peccata veſtra: "poſtquã venerint tempora refrigerationis à conſpectu Domini,

20 Et miſerit "prænuntiatum vobis Ieſum Chriſtum:

21 Quem oportet quidem "cæli capiant, vſque ad tempora reſtitutionis omniũ, quæ "loquutus eſt Deꝰ per os omniũ ſanctorũ ſuorũ à ſeculo Prophetarum.

22 Moſes etenim ad Patres dixit, ‖Prophetam ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter ex fratribus veſtris, ſicut me: audietis eum in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

23 Futurum eſt autem vt quiſquis non auſcultarit Prophetã

17 *Et nũc fratres, ſcio quia per ignorantiam feciſtis, ſicut & principes veſtri.*

18 *Deus autem quæ prænuntiauit per os omnium Prophetarum, pati Chriſtum ſuum, ſic impleuit.*

19 *Pœnitemini igitur & conuertimini, vt deleantur peccata veſtra: vt quum venerint tempora refrigerij à conſpectu Domini,*

20 *Et miſerit eum qui prædicatus eſt vobis, Ieſum Chriſtum:*

21 *Quem oportet quidem cælum recipere vſque in tempora reſtitutionis omnium, de quo loquutus eſt Deus per os ſanctorũ ſuorum à ſeculo Prophetarum.*

22 *Moyſes quidem dixit, Quoniam Prophetam ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter de fratribus veſtris tanquam me: ipſum audietis iuxta omnia quæcunque loquutus fuerit vobis.*

23 *Erit autem omnis anima quæ nõ audierit Pro-*

---

17 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc. 23. 35.

19 *Conuertite vos*, ἐπιστρέψατε. Vulgata, *Conuertimini*. Vide infrà verſ. 26. ¶ *Poſtquam venerint*, ὅπως ἂν ἔλθωσι. Hic locus à plurimis interpretibus mirum eſt quàm variè ſit explicatus. Vetus enim interpr. conuertit, *Vt quũ venerint*, i. ὅπως ὅταν, non ὅπως ὅτι, vt tradidit Eraſmus. Irenæi interpres, *Et veniãt*, καὶ ἔλθωσι. Eraſ. anantapodotó eſſe putat, aut ὅπως ἂν poni pro Vtcunque. Atqui ὅπως ἂν nihil aliud declarat quàm ἐπειδὰν, id eſt Poſtquam: quod idoneorum ſcriptorum auctoritate facilè poteſt confirmari. Sic enim Herodotus in Clio, ὅπως μὲν εἴη ἐν τῇ γῇ καρπὸς ἁδρὸς, τηνικαῦτα εἰσέβαλε τὴν στρατιήν. Idem Thalia ἐλοῦτο μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Διὸς ὅπως ὕοι. Idem eodem libro, ὅπως δὲ ἴδοιτο Κλεομένης τὰ ποτήρια, ἀπεθωύμαζε. Sophocles Tyranno, ὅπως γὰρ ὀργῇ χρωμένη παρῆλθ᾽ ἔσω. Idem πύλας δ᾽ ὅπως εἰσῆλθ᾽ ἐπιρρήξασ᾽ ἔσω. Ex quibus exemplis apparet, ſicut ὅπως & ὡς ſunt ſynonyma, quando coniunctiones ſunt & τελικῶς ponuntur, ſic etiam vtrunque interdum eſſe temporis aduerbium. Idem igitur declarat ὅπως ἂν hoc loco atque ὡς ἂν. 1. Corinth. 11. 34. vt nõ poſſim ſatis mirari, interpretes tam multos, ac præſertim Eraſmum, in hoc loco conuertẽdo ſic potuiſſe hallucinari. Alludere verò mihi videtur Petrus ad Pſalm. 94. 15. Tertullianus lib. de reſurrectione carnis, vertit, *Vt ſuperueniant*, ὅπως ἀνέλθωσι. quod nuſquam legi, nec probare poſſum. Syrus & Arabs, *vt veniant*, ἂν coniuncta cum ἔλθωσι.

20 *Prænuntiatum*, τὸν προκεκηρυγμένον. Veteres omnes Græci codices quos vidimus, ſcriptum habent προκεχειρισμένον, id eſt repræſentatum ac velut expromptum, vel deſtinatum, & vt citatur hic locus à Tertulliano, prædeſignatum, & ita etiam legerunt Syrus & Arabs interpretes. Sic enim accipitur verbum προχειρίζεσθαι infrà 22. c. 14, & huc pertinet quod ait Paulus, Chriſtum fuiſſe Circunciſionis miniſtrum.

21 *Cæli capiant*, τὸν οὐρανὸν δέξασθαι. Id eſt receptum contineant, ex idiotiſmo Hebræorũ ſæpiſſimè à nobis obſeruato, quo fit vt ex antecedente intelligatur conſequens, vt quum παραλαμβάνειν accipitur pro acceptum transferre, ἐξελθεῖν pro digreſſum aliquò venire, & ſimilia. Eſt autem in Græcis conſtructio, fateor, ambigua, ſed in verbis, non in re ipſa. Conſtat enim agi de vera Chriſti carne, & de vera ipſius è veris terris in veros cælos aſcẽſione. Quis autẽ niſi inſanus dixerit, vel verè Chriſti carnis modũ excedere cælorum illud inenarrabile ſpatiũ, ſupra quos illa verè penetrauit: aut id quod maius eſt, ab eo quod infinitè penè quantitate ſeu mole minus eſt, contineri? Itaque immanis eſt eorũ audacia, qui cum Neſtorio naturas ſeparãt, nullã aliam Deitatẽ in Chriſto ponentes, quàm quæ proprietatum Deitatis omnium in carnem reali effuſione definitur: & cum Eutychete realem eſſentialiũ proprietatũ effuſionem ſtatuentes, pro vnione hypoſtatica, confuſionem naturarũ inuehunt: præcipua denique tria Chriſtianæ religionis capita, nempe Verbi incarnationem, Chriſti in cælos aſcenſionem, & Seſſionem ad dexterã Patris, funditus euerſa, in Omnimaieſtaticam ſiue Vbiquiſtaticam chimæram transformantes, cæli nomen pro cæleſti gloria, & hanc rurſus pro vbiquitaria omnipræſentia, i. Marcionis ſpectro, intelligi tam pertinaciter contendunt, vt aliter diſſentientes auctoritate αὐτοκρατορικῇ condemnent. Syrus certè interpres nullum ambiguitati ſermonis locũ reliquit, ſic interpretãs vt nos fecimus, nempe *Quem oportet cæli capiant*, quam interpretationem ideò cæteris prætuli, quum antea vertiſſem paſſiuè, *Quem oportet cælo capi*, eadem prorſus manente ſententia, vt iſtorum clamores compeſcam, qui mei, vt hæretici peruerſiſſimi, damnandi occaſionem ex eo arripuerunt, quòd actiuam loquutionẽ paſſiua expreſſerim. Sed de his alibi pleniſſimè. Ponitur autem δέξασθαι pro δέχεσθαι, quæ enallage paſſim occurrit, vt Matth. 10. 34. & 35. Luc. 9. 22, & 17. 25. Notandum etiam eſt particulæ μὲν non ſubiici ſubiunctiuam δέ: quod rariſſimè apud idoneos Græcæ linguæ ſcriptores occurrit. ¶ *Loquutus eſt*, ἐλάλησεν. Vulgata, *De quo loquutus eſt*, i. περὶ ὧν ἐλάλησεν. Legimus in vno exemplari περὶ ὧν ἐλάλησεν, *de quibus loquutus eſt.*

θήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.

24 Καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας.

25 Ὑμεῖς ἐστὲ υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ, Καὶ τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς.

26 Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

Κεφάλαιον δ.

1 Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαόν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι,

2 Διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαόν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν.

3 Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ

illum, disperdatur è populo.

24 Sed & omnes Prophetæ à Samuele & deinceps iis qui fuerunt, quotquot loquuti sunt, etiam prænuntiarunt dies istos.

25 Vos estis filij Prophetarum & pacti quod pepigit Deus erga patres nostros, dicens ad Abraham, ‖Et in semine tuo benedictionem consequentur omnes familiæ terræ.

26 Vobis primùm Deus excitatum Filium suum Iesum misit, qui benediceret vobis, vno quoque sese auertente à prauitatibus vestris.

CAP. IIII.

1 Loquentibus autem ipsis ad populum, superuenerunt Sacerdotes & præfectus templo & Sadducæi:

2 Molestè ferentes quòd docerent populum, & annuntiarent in nomine Iesu resurrectionem ex mortuis.

3 Et iniecerunt eis manus, posuëruntque eos in custodiam in posterum diem. Nam erat iam

phetam illum, exterminabitur de plebe.

24 *Et omnes Prophetæ à Samuele, & deinceps qui loquuti sunt, & annuntiauerunt dies istos.*

25 *Vos estis filii Prophetarum & testamẽti quod disposuit Deus ad patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.* Gen. 12. 3. gal. 3. 8.

26 *Vobis primùm Deus, suscitans Filiũ suum, misit eum benedicentem vobis, vt conuertat se vnusquisque à nequitia sua.*

CAP. IIII.

1 *Loquẽtibus autem illis ad populum, superuenerũt Sacerdotes & magistratus tẽpli & Sadducæi:*

2 *Dolentes quòd docerent populum, & annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis.*

3 *Et iniecerunt in eos manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum*

---

23 *Disperdatur*, ἐξολοθρευθήσεται. Id est, Ex populo expungatur. Vulg. & Eras. vti maluerunt verbo Exterminandi, quod respondet τῷ ἐξορίζειν.

24 *Prænuntiarunt*, προκατήγγειλαν. Vulgata & Erasmus, *Annuntiarunt*, κατήγγειλαν.

25 *Filii Prophetarum ac pacti*, υἱοὶ τῶν προφητῶν καὶ τῆς διαθήκης. Id est, Ii estis quibus peculiariter destinati fuerũt Prophetæ, & quibuscum fœdus est sancitum, ex Hebræorum idiotismo quem suprà aliquoties annotauimus. Huc pertinet quod ait Paulus Rom.9. 4. Sed & propriè accipi potest Filiorum nomen, vt dicantur Iudæi posteritas esse Prophetarum, Abrahami videlicet, Isaaci & Iacobi, & filij fœderis, id est semen illud Abrahę in fœdere comprehensum: ideo non recessimus à verbis Lucæ. ¶ *Pacti*, τῆς διαθήκης. vel fœderis. Vulgata, *testamenti*, quæ notatio non vbique conuenit.

26 *Vobis primùm*, ὑμῖν πρῶτον. Vobis videlicet Hierosolymitanis & aliis Iudææ incolis, idcirco Hebræis vocatis, & ab iis Iudæis distinctis qui dicuntur τῆς διασπορᾶς 1.Pet. 1.1. & ἑλληνισταὶ infrà, cap.6.1. vt ibi copiosius exponemus. πρῶτον igitur hic declarat prædicationis Apostolicæ initium, quod ab Hierosolymitanis cœpit secundum Esaiæ & Micheæ prædictionem, quamobrem etiam rectè Syrus interpres vertit מִקדם [*Men kedin*] id est ab initio, non לוקדם [*Lukdam*] neque hoc ita accipitur vt Rom.1,16. comparatis inter se Iudæis & Gentibus. Nec enim Petrus adhuc intelligebat incircuncisorum vocationem vt apparet infrà toto cap. decimo, quòd & Hierosolymitana Ecclesia ignorabat, à quo errore deduci diu non potuerunt, & aduersus quos tanta fuit Paulo Gentium apostolo controuersia. Quod igitur discipulis mandarat suprà Dominus, 1.8. fore ipsos Euangelij testes vsque ad vltimas terras, de solis prouincialibus Iudæis intelligebant, donec ex Petro & reipsa sublatum populorum discrimen cognouerunt. ¶ *Excitatum*, ἀναστήσας. Id est, Exhibitum mundo, siquidem libeat ad Christi conceptum referre. vel, excitatum à mortuis, & in regnum suum euectum: ad quod tempus Paulus accommodat illud Dauidis, *Hodie genui te*, Infra 13.33.

¶ *Vnoquoque sese auertente*, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον. In nonnullis codicibus additur ὑμῶν *vestrûm*, vt habet etiam Erasmus. Vulgata, *vt conuertat sese vnusquisque*: quasi ἐν τῷ ponatur pro εἰς τὸ qui sensus etiam rectus est. Syrus autẽ & Arabs legerunt ἐὰν ἀποστραφῆτε καὶ μετανοῆτε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. *Si vos conuerteritis, & resipueritis à prauitatibus vestris.* Cæterùm non modò τὸ στρέφειν, vt Act.7.42. & ἐπιστρέφειν, ἀμεταπτώτως, quod respondet verbo Hebræo שוב [*schub*,] vt Marc.4.12. Gal.4.9. 1. Thess. 1.9. & alibi sæpe, sed etiam τὸ ἀποστρέφειν, vt hoc loco, atque adeò eorum passiua, vt στρέφεσθαι, ἐπιστρέφεσθαι, ἀποστρέφεσθαι, vbique in his libris vsurpantur actione reciproca, pro Conuertere sese, & Auertere sese, vt in cõiugationibus Hebræis Niphal & Hithpahel: neque tamen propterea liberum arbitrium Pelagianorum stabilitur, quum nullus se conuertat, nisi cuius antea mancipata peccato voluntas per gratiam fuerit liberata, vt testatur Paulus 2 Timot.2 25. ¶ *A prauitatibus vestris*, ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. id est à vitiis quibus obnoxij estis. Sic legerunt etiam Syrus interpres & Arabs. Sed reperi in vno Stephani nostri codice αὐτοῦ *suis* quod mollius cohæret cum voce ἕκαστον. Vulgata suo more πονηρίας nimium angustè vertit *nequitiam*, & singulari numero legit ἀπὸ τῆς πονηρίας αὐτοῦ *à nequitia sua* Sed magna vis est numeri pluralis, quo, alioqui non ita vsitato, Plutarchus tamen vtitur in libello de odio & inuidia, sic eleganter & verè scribens αἱ ἄκρατοι πονηρίαι ἐπιτείνουσι μίσος. quod in aduersariis meis quotidie experior. Cicero in paradoxis animi prauitates rectè vitia dicuntur. Scelera tamen etiam licebit interpretari, id est πονηρεύματα, ipsa videlicet vitiorum effecta. Sed πονηρίας prestat pro ipsis vitiorum radicibus accipere: quibus demum sensim per Spiritum Sanctum extirpatis, (id quod per veteris hominis mortificationem intelligitur) non autem vitiorum duntaxat cohibitis effectis verè nos ad Deum conuertimus.

IN CAPVT IIII.

1 *Præfectus templo*, ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ. vide Matth. 27.65. Vulgata, *Magistratus*, impropriè.

3 *Posuerúntque eos in custodiam*, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν. id est custodiendos curarunt, alicuius videlicet fidei commissos. Nam carcer in his libris, non τήρησις sed φυλακὴ vocatur: & ita paulatim suos Dominus tanquam tyrones ferendæ cruci assuefecit. Nec enim Apostolorum duntaxat, verùm totius Eccesiæ adhuc nascentis rationem habuit.

ἑσπέρα ἤδη.

4 Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον, ἐπίστευσαν· καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε.

5 Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ Γραμματεῖς εἰς Ἱερουσαλήμ·

6 Καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν καὶ Ἰωάννην καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ.

7 Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ, ἐπυνθάνοντο, Ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;

8 Τότε Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ,

9 Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται·

10 Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.

Pſa'. 117. 22 eſa.28.16 mat.21.42 mar.12.10 luc.20.17 rom.9.33 1.pet.2.7

11 Οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ᾽ ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας·

12 Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

veſpera.

4 Multi verò eorum qui audierant hunc ſermonem, crediderunt: & factus eſt numerus virorum quaſi quinquies mille.

5 Factum eſt autem poſtero die vt cogerentur ¨primores eorum & ſeniores & Scribæ ¨Hieroſolymis:

6 Et ¨Annas Pōtifex maximus, & Caiaphas & Iohannes & Alexander, & quotquot erant ex genere ¨Pontificio.

7 Quum igitur ſtatuiſſent ¨eos in medio, percontati ſunt, Qua poteſtate aut ¨quo nomine vos hoc feciſtis?

8 Tunc Petrus repletus Spiritu ſancto dixit eis, Primores populi & ſeniores ¨Iſraelis,

9 ¨Quandoquidem ¨de nobis hodie quæſtio habetur ¨ſuper beneficio in hominem ægrotū *collato*, ¨quomodo *videlicet* iſte ſeruatus ſit:

10 Notum ſit omnibus vobis & toti populo Iſrael, per nomen Ieſu Chriſti Nazareni, quem vos crucifixiſtis, quem Deus excitauit à mortuis, ¨per hoc, *inquam*, iſtum adſtare in veſtro conſpectu ſanum.

11 ‖ Hic eſt lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus eſt caput anguli.

12 Nec eſt in alio quoquam ſalus. nec enim ¨aliud nomen eſt ¨ſub cælo ¨quod datum ſit ¨inter homines, per quod oporteat nos ſeruari.

erat enim iam veſpera.

4 *Multi autem eorū qui audierant verbum, crediderunt: & factus eſt numerus virorum quaſi quinque millia.*

5 *Factum eſt autem in craſtinum vt congregarentur principes eorum, & ſeniores & Scribæ in Ieruſalem:*

6 *Et Annas princeps Sacerdotum, & Caiaphas, & Iohannes, & Alexāder, & quotquot erant de genere ſacerdotali.*

7 *Et ſtatuētes eos in medio, interrogabant, In qua virtute aut in quo nomine feciſtis hoc vos?*

8 *Tunc repletus Spiritu ſancto Petrus dixit ad eos, Principes populi & ſeniores Iſrael,*

9 *Si nos hodie diiudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iſte ſaluus factus eſt:*

10 *Notum ſit omnibus vobis & omni plebi Iſrael, quia in nomine Ieſu Chriſti Nazareni quem vos crucifixiſtis, quem Deus ſuſcitauit à mortuis, in hoc iſte adſtat coram vobis ſanus.*

11 *Hic eſt lapis qui reprobatus eſt à vobis ædificantibus, qui factus eſt in caput anguli.*

12 *Et non eſt in alio aliquo ſalus, nec enim aliud nomen eſt ſub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos ſaluos fieri.*

---

5 *Primores eorum*, αὐτῶν ἄρχοντες. Quicunque iſti fuerint, apparet iſto loco ſignificari diſtinctos aliquos a ſenioribus, & Scribis & principibus Sacerdotum. Mihi igitur ſimilis iudicij formam conſideranti, Ierem. 26, videntur השרים [*haſſarim*] ἄρχοντες, id eſt primores ſiue principes dici, quos poſtea Sanhedrin, id eſt συνέδριον, vocarunt, qui erant ex tribu Iuda, antequā Herodes crudeliſſimè in Dauidis genus ſæuiret. Seniorum autem nomine intelligo eos ex populo qui auctoritate & dignitate pollebant, & vnà cum illis conſidebant in ſolennibus iudiciis. Iſtis adiuncti erant Scribæ, quos ibi Ieremias vocat הנבאים [*hannebijm*] & Græcus interpres προφήτας. Denique in iſto numero recenſentur הכהנים [*hachchohanim*,] id eſt Ἀρχιερεῖς, quorum maxima erat auctoritas, vt qui concilium cogerent, vt apparet infrà, 5.22. Deeſt tamen Scribarum nomen in Arabica interpretatione, & ſanè videri poſſunt nomine ſeniorum comprehendi: quamobrem etiam Petrus in ſua defenſione ipſos non compellat nominatim.

* ¶ *Hieroſolymis*, εἰς Ἱερουσαλήμ. vel Hieroſolymam, accerſitis videlicet qui vrbe aberant, vt ſolennis eſſet hic conuentus. Sed malo εἰς pro ἐν accipi, & fortaſſis vt apud Hebræos frequentiſſimè ſubauditur אשר [*Aſcher*,] plena locutio fuerit οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ, ſub. ὄντες, Qui Hieroſolymis erant.

* 6 *Annas*, Ἄννας. Vide Luc.3,2:& Ioh.11.49. ¶ *Pontificio*, τῷ ἀρχιερατικοῦ. Vulgata, *Sacerdotali*, nomine generaliore.

* 7 *Eos*, αὐτούς. Petrum videlicet & Iohannem. ¶ *Quo nomine*, ἐν ποίῳ ὀνόματι. Id eſt, Qua auctoritate, ſiue, quo mandante.

8 *Iſraelis*, Ἰσραήλ. Syrus & Arabs addunt ἀκούσατε, *Audite.*

9 *Quandoquidem*, εἰ. id eſt ἐπεὶ, vt rectè interpretantur Græca ſcholia: nempe ſicut apud Hebræos אם [*im*] ponitur pro כי [*chi*.] Vulg. & Eraſ. *Si*: quæ particula interdum etiam eſt cauſalis, vt Rom. 11.24. ¶ *De nobis quæſtio habetur*, ἡμεῖς ἀνακρινόμεθα. Vulgata. *Diiudicamur*, barbarè & obſcurè, in ea ſignificatione quæ hîc requiritur Eraſmus, *Examinamur*: quod verbum paſſiuo genere nuſquam legi. Eſt autem ἀνακρίνεσθαι verbum forenſe, & in eum dicitur de quo conſtituitur iudicium. Irenæi interpres vertit Redarguimur. ¶ *Super beneficio in hominem ægrotum* [*collato*,] ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς. Vulg. prorſus barbarè, *In benefacto hominis infirmi*. Eraſmus, *Eo quòd benefecerimus homini infirmo*: ſenſu ſic quoque rectè expreſſo. ¶ *Quomodo*, ἐν τίνι. Vel, (vt Eraſmus) *Qua ratione*. Sic apud Hebræos accipitur במה [*bammeh*,] vt Pſalmo 119.9. de quo aliquid diximus Matth. cap.5. verſu 13.

10 *Per hoc* [*inquam*] ἐν τούτῳ. Per hoc videlicet nomen. Eraſmus, *Per hunc*: eodem quidem ſenſu, ſed tamen ſine cauſa diſcedens à Græcis. Nam τούτῳ videtur neceſſariò referendum ad ὀνόματι.

12 *Aliud nomen*, ὄνομα ἕτερον. Id eſt, Alius, vel alia vis cuiuſquam ſiue auctoritas. Ortum eſt autem hoc dicēdi genus Hebręis perfamiliare, ex eo quòd in periculis ac votis appellari ſoleant ij à quibus opē ac præſidiū expectamus. ¶ *Sub cælo*, ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Id eſt vſpiam. Neque enim hoc loco cælum opponitur terræ, quaſi in cælo ſint alij prętęr Chriſtum deprecatores, in terra verò non item: ſed Hebr. eſt pleonaſmus, cuius tamē hîc videtur peculiaris quædā

eſſe energia. Ita enim ſignificat Petrus imperij Chriſti amplitudinem: quanuis Petrus, vt apparet, infrà 10.34. myſterium vocationis gentium nondum noſſet. Deeſt tamen hoc in nonnullis codicibus, & in OEcumenij ſcholiis.

¶*Quod datum ſit*, τὸ δεδομένον. Id eſt, ὃ δέδοται. alioqui videtur prorſus redundare articulus, & ſic etiam legimus apud Irenæum. Participium autem δεδομένον nō accipio tranſlatitie pro auditum, (vt placuit Eraſmo) ſed propria ſignificatione, vt ſubaudiatur ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, à Deo. Huc enim pertinet quod ſcriptum eſt Iohan. 3.16: & Petrum oportuit, quum Chriſtum pro vnico Seruatore proponeret, ad Deū vſque aſſurgere, ne docere Iudæos videretur expectandā ab homine ſalutem. Sed tamen Petrus, Chriſti ipſius exemplo, ita ſeſe iſtorum ruditati accommodat, vt illius diuinitatem videatur non aliter aſſerere quàm ex conſequenti. Quum enim dixiſſet in eo vno poſitam eſſe omnium ſalutem, cauſam addit, quia Deus per eum vnum ſeruat: ex quo rurſus conſequitur, eundem Chriſtum Deum eſſe: quum ſcriptum ſit, Gloriam meam alteri non dabo. Sed in hanc diſputationem Petrus non ingreditur, quòd nondum haberet idoneos iſtis myſteriis auditores.

¶*Inter homines*, ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Hebr. באדם [*beadam*,] id eſt hominibus, vt rectè conuertit Vetus interpres, & Irenæus quoque libro 3. cap. 12, ſicut infrà, 7.44, ἐν τοῖς πατράσιν non aliud declarat quàm πατράσιν. Inter homines, (inquit Eraſmus) additur ob Moſen cui fidebant Iudæi. At ego non puto Iudæos ita fuiſſe corruptis iudiciis vt à Moſe ſalutem expectarint. Quòd ſiquis excipiat per Moſen intelligi legem à Moſe traditam, reſpondeo, hanc declarationem magis etiam ineptam videri. Neque enim hìc propriè agitur de Chriſti doctrina, quaſi cum Lege aut cum traditionibus Phariſæorum comparetur, ſed de ipſa Chriſti (vt ita dicam) perſona, per quem vnum Deus homines ſeruet.

13 Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παρρησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν.

14 Τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

15 Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους,

16 Λέγοντες, Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερόν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι·

17 Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαόν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων.

18 Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

19 Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον, Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

20 Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

21 Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτούς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς, διὰ τὸν λαόν· ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.

13 Conſpecta verò Petri in dicendo libertate & Iohannis, compertóque homines eſſe illiteratos & ¨idiotas, admirabātur, & agnoſcebant eos cum Ieſu fuiſſe.

14 Illum verò videntes ſtantem cum eis qui ſanatus fuerat, nihil poterant ¨contradicere.

15 Iuſſis autem ipſis extra concilium ¨abire, conferebant inter ſe,

16 Dicentes, Quid faciemus hominibus iſtis? nam conſpicuum ſignum editum eſſe per eos, manifeſtum eſt omnibus habitantibus in Hieroſólymis, nec poſſumus negare:

17 Sed ne *id* amplius ſerpat in populum, ¨minaciter interminemur eis ne poſthac vlli hominum loquantur in nomine iſto.

18 Itaque vocatis ipſis, denuntiarunt ne omnino loquerentur vel docerent in nomine Ieſu.

19 Petrus autem & Iohannes reſpondentes dixerunt eis, An iuſtum ſit apud Deum vobis potius auſcultare quàm Deo, iudicate.

20 Non enim poſſumus nos quę vidimus & audiuimus, non loqui.

21 Illi verò ¨non inuenientes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiſerunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum ſuper eo quod factum fuerat.

13 *Videntes autem Petri conſtantiam & Iohannis, cōperto quod homines eſſent ſine literis & idiotæ, admirabantur, & cognoſcebant eos quoniam cum Ieſu fuerant.*

14 *Hominem quoque videntes ſtātem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere.*

15 *Iuſſerunt autem eos foras extra concilium ſecedere, & conferebant ad inuicem,*

16 *Dicentes, Quid faciemus hominibus iſtis? quoniam quidem notum ſignum factum eſt per eos, omnibus habitantibus Ieruſalem manifeſtum eſt, & non poſſumus negare:*

17 *Sed ne amplius diuulgetur in populum, comminemur eis ne vltrà loquātur in nomine hoc vlli hominum.*

18 *Et vocantes eos, denuntiauerunt ne omnino loquerentur neque docerent in nomine Ieſu.*

19 *Petrus verò & Iohannes reſpondentes dixerunt ad eos, Si iuſtum eſt in cōſpectu Dei vos potius audire quàm Deū, iudicate.*

20 *Nō enim poſſumus quæ vidimus & audiuimus non loqui.*

21 *At illi comminantes, dimiſerunt eos, non inuenientes quomodo punirent eos, propter populum, quia omnes clarificabāt idquod factum fuerat, in eo quod acciderat.*

---

13 *Idiotas*, ἰδιῶται. Hoc Græco epitheto propriè ſignificantur homines priuati, oppoſiti τοῖς πολιτευομένοις. Inde factum, vt quoniam plerique ex vulgo homines fere indocti ſunt & rerum imperiti, idcirco idiotæ opponantur τοῖς πολιτευομένοις, & ſic vocentur qui minimè ingenioſi ſunt aut intelligentes: cuius tranſlationis exempla paſſim apud Ciceronem occurrunt. Lucianus dialog. De luctu, Ὁ πολὺς ὅμιλος, οὓς ἰδιώτας οἱ σοφοὶ καλοῦσι. Plato verò in Sophiſta, ἰδιώτην quem & ἄτεχνον vocat, opponit τεχνίτῃ ſiue τέχνην ἔχοντι: quò reſpiciens Nonius Marcellus (ſcriptor alioqui non magni iudicij) Idiotas ait Græcè vocari homines inutiles, quaſi ſibi tantùm non plurimis vtiles. Iudæi ſcriptores corrupto Græco vocabulo הדיוט [*hidiot*] vocant, quibus opponitur מומחה [*mumcheh*,] i. homo auctoritate præditus, ſiue in rep. ſiue in eccleſia, vt accipitur 1. Cor. 14.16.

14 *Contra dicere*, ἀντειπεῖν. Arabs addit, *vt auctoritate vterentur in illos*, id eſt (vt coniicit vir doctiſſimus Franciſcus Iunius qui Arabicam illam verſionem Latinè edidit) ἵνα κατακυριεύσωσιν αὐτῶν. Ego malim κατεξουσιάσωσι, & Gallicè verterim, *pour en faire à leur plaiſir.* Latinè verò, *Vt eos haberent in poteſtate.*

15 *Abire*, ἀπελθεῖν. Meus vetuſtiſſimus codex habet ἀπαχθῆναι, *abduci*, & quidem rectius. Nec enim adhuc eis fiebat abeundi poteſtas. Vulgata, *ſecedere*. Syrus rectius, דנפקון [*deiappekun*,] vt exire facerent.

17 *Minaciter interminemur*, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα. Id eſt, grauiſſimis adhibitis minis interdicamus Hebraico pleonaſmo.

21 *Non inuenientes*, μηδὲν εὑρίσκοντες. Id eſt, μὴ εὑρίσκοντες. Poſitum enim eſt nomen μηδὲν aduerbij loco, pro-

pter ſequentem articulum, quem quidem ſolet hic noſter Lucas peculiari pleonaſmo vſurpare, vt in Euang.9.6, & 22.2 & 4. ¶ *Quomodo punirent eos*, τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς. Id eſt, quo prætextu pœnam aliquam in ipſos decernerent, ſiue qua pœna ſic poſſent in eos animaduertere, vt populus non tumultuaretur. Syrus autem interpres vel nouam prorſus lectionem ſequutus eſt, vel ſententiam potius quàm verba expreſſit, vt qui locum iſtum ſic interpretetur, *Non enim inueniebãt occaſionem quam imponerent capiti ipſorum.* Sic accipitur etiam τὸ πῶς. Luc.22,4.

22	Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.	Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quẽ editum fuerat ſignum iſtud ſanationis.	*Annorũ enim erat amplius quadraginta homo in quo factum fuerat ſignum iſtud ſanitatis.*
23	Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.	Dimiſſi autem *illi* venerunt ad ſuos, & annuntiauerunt quę primarij Sacerdotes & ſeniores ipſis dixerant.	*Dimiſſi autem venerunt ad ſuos, & annuntiauerũt eis quanta ad eos principes Sacerdotum & ſeniores dixiſſent.*
24	Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ εἶπον, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς·	Qui quum *hæc* audiſſent, cõcorditer ſuſtulerunt vocem ad Deum, dixeruntque, Domine, tu es Deus ille qui feciſti cælum ac terram, mare, & omnia quæ in eis ſunt:	*Qui quũ audiſſent, vnanimiter leuauerunt vocem ad Deum, & dixerũt, Domine, tu es Deus qui feciſti cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis ſunt:*
25	Ὁ Πνεύματι ἁγίῳ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπὼν, Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Pſal.2.1.	Qui Spiritu ſancto per os Dauid pueri tui dixiſti, ‖ Cur fremuerunt Gentes & populi meditati ſunt inania?	*Qui Spiritu ſancto per os patris noſtri Dauid pueri tui dixiſti, Quare fremuerunt Gentes, & populi meditati ſunt inania?*
26	Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.	Adſtiterũt reges terrę, & principes coacti ſunt ſimul aduerſus Dominum, & Chriſtum eius.	*Adſtiterũt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduerſus Dominũ & aduerſus Chriſtum eius.*
27	Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ,	Coacti ſunt enim in hac ciuitate verè aduerſus ſanctũ Filiũ tuum Ieſum quẽ vnxiſti, Herodes & Pontius Pilatus cũ Gentibus & populis Iſrael,	*Conuenerunt enim verè in ciuitate iſta aduerſus ſanctum puerum tuum Ieſum, quem vnxiſti, Herodes & Pontius Pilatus, cũ Gẽtibus & populis Iſrael,*
28	Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.	Vt facerent quęcunque manus tua & cõſilium tuum prius definierat vt fierent.	*Facere quæ manus tua & conſilium decreuerant fieri.*
29	Καὶ τὰ νῦν Κύριε ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σοῦ μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου,	Nunc igitur Domine intuere in minas eorũ, & da ſeruis tuis vt cum omni libertate loquantur ſermonem tuum,	*Et nunc, Domine reſpice in minas eorum, & da ſeruis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum,*
30	Ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν, καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.	Manu tua à te extẽſa ad ſanãdũ, ſigniſque & miraculis editis per nomen ſancti Filij tui Ieſu.	*In eo quòd manum tuã extendas ad ſanitates, & ſigna & prodigia fieri per nomen ſancti Filij Ieſu.*

---

23 *Ad ſuos*, πρὸς τοὺς ἰδίους. Syrus & Arabs, addunt ἀδελφούς, *fratres*, alios videlicet Apoſtolos, vt colligitur ex verſ. 29.30, & 31.

24 *Domine, tu es Deus ille qui feciſti*, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας. In vno exemplari ſcriptum eſt, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ποιήσας, *Domine, Deus ille noſter qui feciſti.*

25 *Spiritu ſancto*, πνεύματι ἁγίῳ. Hoc reſtituimus in Græco contextu, ex mei vetuſtiſſimi & aliorum manuſcriptorum quinque codicum, itémque Syri, Arabis, & Latini veteris interpretis auctoritate, vt citatur etiam hic locus ab Irenæo.

27 *In hac ciuitate*, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ Hoc etiam ex iiſdem codicibus Græcis & interpretibus in contextu repoſuimus. ¶ *Verè*, ἐπ' ἀληθείας. באמת [*beemeth*] id eſt re ipſa & manifeſtè. ¶ *Cum gentibus*, σὺν ἔθνεσι. Recepta eſt hæc lectio, quam etiam amplector. Syrus tamen interpres legit σὺν τοῖς λαοῖς, & mox καὶ τῷ συνεδρίῳ Ἰσραήλ, *Cum populis & concilio Iſrael*, vt & Arabs, eo excepto quòd habet σὺν τῷ λαῷ *cum populo*, numero ſingulari. ¶ *Et populus Iſrael*, καὶ λαοῖς Ἰσραήλ. Hebr. עמי ישראל [*hamme Iiſrael.*] Nam etſi plerunque ſingulari numero populus Iſrael dicantur Iſraelitæ, tamen interdum quoque pluralis numerus vſurpatur, non modò propter XII. tribus, quarum ſingulæ veluti populum quendam diſtinctum conſtituebant, vt precatus eſt Iſaac Iacobo, Gen.28.3, & Deus ipſe dicitur eidem pollicitus, Gen. 84. 4, ſed etiam propter ingentem multitudinem: quaſi plures ſimul gentes coiſſent, vt Iud.5.14.

28 *Vt facerent*, ποιῆσαι. Referendum eſt verbum ποιῆσαι non ad conſilia & voluntates Herodis & Pilati, ſed ad ipſorum conſiliorum euẽtum, quod etiam à nobis annotatum eſt ſuprà 1,25. de Iuda. Habenda denique ratio eſt non operis illorum, qui ſcelerati fuerunt homicidæ & profani veritatis hoſtes, ſed operis Dei, quòd illi nihil tale cogitãtes peragebant. Hæc autem diſtinctio rectè obſeruata, moderatis omnibus ingeniis ſatisfaciet, vt Dei conſilium ac decretum à præſcientia nunquã ſeparent, & tamen ſcelerum culpam totam in ſecundis cauſis, diabolo videlicet & homine, conſtituant. Sic Deus indurat Pharaonem, ſic rex Aſſur eſt ſerra quam agitat Dominus, ſic Abſalomo Deus tradidit patris vxores, ſic decem tribuum rebellionem Deus ſuum opus vocat, ſic impij à quibus exagitatur Dauid, ſunt Dei manus, ſic Caiaphas prophetauit, ſic denique omnia fiunt vi propoſiti Dei, iuxta voluntatis ipſius decretum, Eph.1.11. ¶ *Manus tua*, ἡ χείρ σου. Heb. ידך [*iadecha.*] Id eſt, Tu pro tua poteſtate tuóque iure. Sic paulo pòſt manum vocat ipſius δύναμιν in edendis ſignis ac prodigiis. Verbum autem προορίζειν Vetus interpres hoc loco interpretatur Decernere: quod non videtur ſatis expreſſum, quia negligitur præpoſitio πρό: ex qua intelligitur Dei decretum ac propoſitum cæteras omnes cauſas etiam ordine antegredi.

30 *Manu tua à te extenſa*, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε. Vulg. barbarè & obſcurè, *In eo quòd manum tuam extendas.* Eraſm. rectè & dilucidè expreſſa ſententia, *Manum tuam porrigendo.* Malui tamen actiuum dicendi genus in paſſiuum mutare, vt in interpretando nullum vocabulum deperiret.

32 Erat,

31 Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παῤῥησίας.

32 Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία· καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

33 Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

34 Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων·

35 Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν.

36 Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, υἱὸς παρακλήσεως) λευΐτης, Κύπριος τῷ γένει,

37 Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

Κεφάλαιον ε.

1 Ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι, σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα·

2 Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ· καὶ ἐνέγκας μέρος τι, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

3 Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀνανία, διατί ἐπλή-

31 Quum autem precati eſſent, concuſſus eſt locus in quo erant coacti: & repleti ſunt omnes Spiritu ſancto, & loquuti ſunt ſermonem Dei cum libertate.

32 Multitudinis autẽ eorum qui crediderant, ¨erat cor & anima vna: nec quiſquam aliquid eorum quæ habebat, ſuum eſſe dicebat, ſed erant eis omnia communia.

33 Et Apoſtoli magna vi reddebant teſtimonium reſurrectionis Domini Ieſu: & gratia magna erat ¨ſuper eos omnes.

34 Nullus enim erat egens inter eos. quotquot enim erant poſſeſſores agrorum aut domorũ, vendentes adferebãt pretia eorum quæ vendita fuerant:

35 Et deponebant ad pedes Apoſtolorum. diſtribuebatur autem *hoc* ſingulis prout cuique opus erat.

36 ¨Ioſeph ergo qui cognominatus eſt Barnabas ab Apoſtolis (quod eſt, ſi interpreteris, ¨filius cõſolationis) ¨Leuites, Cyprius genere,

37 Quum haberet agrum, vẽdidit *eum*, & attulit ¨pecuniam, depoſuítque ad pedes Apoſtolorum.

Cap. v.

1 Vir autem quidam nomine Ananias, cũ Sapphira vxore ſua vẽdidit poſſeſſionem:

2 Et ¨interuertit *aliquid* ex pretio, conſcia etiã vxore ſua: allatámque partem aliquam, ad pedes Apoſtolorum depoſuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania,

31 *Et quum oraſſent, motus eſt locus in quo erant congregati: & repleti ſunt omnes Spiritu ſancto, & loquebantur verbum Dei cum fiducia.*

32 *Multitudinis autẽ credentium erat cor & anima vna: nec quiſquam eorum quæ poßidebat aliquid ſuum eſſe dicebat, ſed erãt illis omnia communia.*

33 *Et virtute magna reddebant Apoſtoli teſtimonium reſurrectionis Ieſu Chriſti Domini, & gratia magna erat in omnibus illis.*

34 *Neque enim quiſquam egẽs erat inter illos. quotquot enim poſſeſſores agrorum aut domorum erant, vendentes adferebãt pretia eorum quæ vendebant:*

35 *Et ponebant ante pedes Apoſtolorum. diuidebantur autem ſingulis prout cuique opus erat.*

36 *Ioſeph autem qui cognominatus eſt Barnabas ab Apoſtolis (quod eſt interpretatũ, filius conſolationis) Leuites, Cyprius genere,*

37 *Quum haberet agrum, vendidit eum, & attulit pretium, & poſuit ante pedes Apoſtolorum.*

Cap. v.

1 *Vir autem quidã nomine Ananias, cum Sapphira vxore ſua vendidit agrum:*

2 *Et fraudauit de pretio agri, conſcia vxore ſua: & adferens partem quandã, ad pedes Apoſtolorum poſuit.*

3 *Dixit autem Petrus, A-*

---

32 *Erat*, ἦν. Auguſtinus Epiſtola octaua ad Lætum, quã exiſtimat Eraſmus Paulino potius tribuendam, legit, *Erat in Deum*, id eſt ἦν εἰς Θεόν: quam lectionem maxime amplecterer ſi accederet alicuius codicis auctoritas: mallem tamen interpretari *In Deo*, quàm *in Deum*, vt ſignificetur Deũ eſſe huius coniunctionis vinculum: ſicut monet Apoſtolus Phil. 4. 2, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id eſt vt idem ſentiamus, ſed ἐν Κυρίῳ: quod tamen etiamſi nõ addatur hoc loco, per ſe ſatis intelligitur, quum de iis agatur qui crediderant. Cordis autem & animæ vnius nominibus, intelligitur ſumma tum in doctrina, tum in voluntatibus conſenſio. Cæterùm in meo vetuſtiſſimo codice additur καὶ οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς διάκρισις οὐδεμία, quod membrum Beda in retractat. in acta Apoſtolorum teſtatur in Græcis exemplaribus inueniri, citato etiam Cypriani lib. tertio, ad Quirinum. Sed Beda quidem ipſe interpretatur, *Et non erat in eis ſeparatio vlla*: Cyprianus verò, *nec fuit inter illos diſcrimen vllum*. Ego malim, *nec erat inter eos controuerſia vlla*, quod Gallicè propriè dixeris, *Il n'y auoit entr'eux aucun different*.

33 *Super eos omnes*, ἐπὶ πάντας αὐτούς. Vulg. *In omnibus illis*. Ego malui præpoſitionem retinere, qua ſignificatur diuinam fuiſſe hanc gratiam, & cælitus veluti delapſam.

36 *Ioſeph*, Ἰωσήφ. Sic legerunt Syrus, Arabs, & Latinus interpretes, vt etiam ſcribitur in meo vetuſtiſſimo codice & aliis præterea duobus manuſcr. Alia verò exemplaria ſcriptum habent Ἰωσῆς *Ioſes*. ¶ *Filius conſolationis*, υἱὸς παρακλήσεως: id eſt, Conſolator, à comitate proculdubio, & eximia in erigendis conſcientiis facultate quadam ſic vocatus, Syra (inquit Iunius noſter) appellatione, qua Filius dicitur *Bar*, Conſolatio *Nabba*, à verbo *Beia* dupliciter anomalo. Sed vide ne potius ab Hebræo נבא [*naba*] quod ſignificat Prophetare. Munus enim Prophetandi à munere Docendi diſtinctum, (ſicut διδαχὴ & ἀποκάλυψις, προφητεία & γνῶσις. 1 Cor. 14. 6) poſitum eſt ἐν παρακλήσει, id eſt doctrinæ applicatione ad auditores, ſiue conſolando, ſiue exhortando, quod vtrunque nomine παρακλήσεως declaratur. Dicitur autem nominatim Barnabas plenus Spiritu ſancto, id eſt Propheta eximius, infrà 11. 24. ¶ *Leuites*, λευΐτης. In meo vetuſtiſſimo codice ſcribitur, ídque fortaſſe rectius, Κύπριος, λευΐτης τὸ γένος, *Cyprius*, [&] *genere Leuites*.

37 *Pecuniam*, τὸ χρῆμα. Heb. כסף [*cheſeph*:] quum Græci plurali numero χρήματα dicant. Vulgata & Eraſmus, *Pretium*, id eſt τιμὴν, vt infrà, 5. 2.

IN CAPVT V.

2 *Interuertit*, ἐνοσφίσατο. Vel, *Auertit*. Significat autẽ Latinis vtrunque hoc verbum callidè quidpiam ſurripere, & quaſi efficere ne quippiam ad Dominum perueniat aut ab illius oculis remouere. Græci idem dicũt verbo νοσφίζεσθαι, diuerſa tamẽ tranſlationis ratione, quia videlicet quod furatur quiſpiam id ſolet ſibi ſeponere ac recondere: vt hoc loco Ananias & Sapphira, quum hoc predium Domino conſecraſſent, poſtea per ſacrilegium partem pretij ſepoſuerunt, ne in Eccleſiæ conſpectũ veniret: quod tamen diſſimulabãt, ita vt ad ſacrilegium etiam accederet diffidẽtia & hypocriſis. Vulg. *Fraudauit*: quod non cõuenit huic loco. Eraſ. *Sepoſuit*: propriè id quidem, niſi νοσφίζεσθαι tranſlatitia ſignificatione aliquid amplius ſignificaret, pro quo Latini Auertere aut Interuertere dicunt, Seponere non item.

ρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου;

4 Οὐχὶ μένον, σοὶ ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.

5 Ἀκούων δὲ Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

6 Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

7 Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν.

8 Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος, Εἰπέ μοι εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε. Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ, τοσούτου.

9 Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.

10 Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

11 Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ᾽ ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

12 Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολ-

cur impleuit Satanas cor tuum vt mentireris *in* Spiritum ſanctum, & interuerteres ex pretio iſtius prædij?

4 Nónne ſi ſeruaſſes, manebat tibi, & venundatum in tua erat poteſtate? quid *erat* cur induceres in animū rem iſtam? non es mentitus hominibus, ſed Deo.

5 Audiēs autē Ananias hos ſermones, cecidit, & exanimatus eſt. Et extitit timor magnus ſuper omnes audientes iſta.

6 Surgentes verò iuuenes ſubtraxerunt eum, elatúmque ſepelierunt.

7 Interceſſit autē ferme horarum trium interuallū, quū vxor quoque ipſius, neſciens quod factum fuerat, ingreſſa eſt.

8 Dixit autē ei Petrus, Dic mihi, num tanti prædiū vēdidiſtis? Ipſa verò dixit, Etiam, tanti.

9 Petrus autem dixit ei, Quid *eſt* cur conuenerit inter vos vt tentaretis Spiritū Domini? ecce, pedes eorum qui ſepelierūt virum tuum, ad oſtium *adſunt*, & efferent te.

10 Illicò verò cecidit ad pedes eius, & exanimata eſt. ingreſſi autem iuuenes inuenerunt eam mortuam, & elatam ſepelierunt iuxta virum ſuum.

11 Et obortus eſt timor magnus toti Eccleſiæ, & omnibus qui hæc audiebant.

12 Per manus autem Apoſtolorum edebātur ſigna & miracu-

nania, cur tentauit Satanas cor tuum, mentiri te Spiritui ſancto & fraudare de pretio agri?

4 *Nónne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat poteſtate? quare poſuiſti in corde tuo hanc rem? Non es mentitus hominibus, ſed Deo.*

5 *Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit, & expirauit. Et factus eſt timor magnus ſuper omnes qui audierunt.*

6 *Surgētes autem iuuenes amouerunt eum, & efferentes ſepelierunt.*

7 *Factum eſt autem quaſi horarum trium ſpatiū, & vxor ipſius neſciens quod factum fuerat, introiuit.*

8 *Reſpondit autem ei Petrus, Dic mihi, ſi tanti agrum vendidiſtis. At illa dixit, Etiam, tanti.*

9 *Petrus autem ad eam, Quid vtique cōuenit vobis tentare Spiritum Domini? ecce pedes eorū qui ſepelierunt virum tuum, ad oſtium, & efferent te.*

10 *Confeſtim cecidit ante pedes eius, & expirauit. intrantes autem iuuenes inuenerunt illā mortuam, & extulerunt, & ſepelierunt ad virum ſuum.*

11 *Et factus eſt timor magnus in vniuerſa Eccleſia, & in omnes qui audierūt hæc.*

12 *Per manus autem Apoſtolorum fiebant ſigna*

---

3 *Impleuit*, ἐπλήρωσεν. Id eſt, *Prorſus occupauit*. Nam omnis abundantia Hebræis ſignificatur verbo מלא [*mela*] vt Pſalm 83.17, *Imple facies eorum ignominia*. & Iob. 8.21, *Donec compleatur riſu os tuum, & os tuum exultatione*. Vulgata, *Tentauit*. Nam pro ἐπλήρωσεν legit ἐπείρασεν. Fulgentius tamen epiſtola prima de Coniugali debito, noſtram ſcripturam ſequutus, legit & interpretatur, *Impleuit*. ¶ *Vt mentireris* [*in*] *Spiritum ſanctum*, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Quia vſus eſt Lucas quarto caſu, non tertio, idcirco poſſit etiam aliquis interpretari, *Vt falleres* (vel, *vt ludificareris*) *Spiritum ſanctum*. Sed tamen quia paulo pòſt vſurpatur tertius caſus, & apud Hebræos reperio iſta interdum confundi, (vnde orta illa dicendi genera, Benedico te, Euangelizo te, quæ Græci theologi ab Hebræis, & ab illis rurſum Latini ſumpſerunt) puto hunc verſiculum explicandum ex eo qui proximè conſequitur, quum præſertim, vtrouis modo explices, eadem maneat ſententia. Cur tamē mallem vertere, [*In*] *Spiritum ſanctū* quàm *Spiritui ſancto*, hanc cauſam habui quòd in vno Græco manuſcripto codice ſcriptum reperi εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. quod etiam legerunt Syrus & Arabs interpretes. Altera interpretatio quam adfert Eraſmus, quaſi ψεύσασθαι accipi poſſit pro ſimulare, mihi non ſatis placet. Quanuis enim iſti inſignes eſſent hypocritę, tamē ex iis quę ſequūtur, videtur Petrus multo grauioris ſceleris eos accuſare, nempe quòd quum Spiritus ſancti impulſu prædium illud totum conſecraſſent Eccleſiæ, poſtea non dubitaſſent partem pretij interuertere, & quidem ea ſpe quaſi ſibi non cum Deo, ſed cum hominibus eſſet negotium, qui hoc ſacrilegiū non poſſent redarguere. Id enim eſt quod Petrus vocat, Spiritui ſancto (id eſt Deo) mentiri, nòn hominibus: & paulo pòſt, Tētare Spiritum Domini. ¶ *Iſtius prædij?* τοῦ χωρίου? Vel, *Agri*. Sed hoc poſterius eſt ambiguæ ſignificationis.

4 *Si ſeruaſſes, manebat tibi*, μένον σοὶ ἔμενε. Vulg. ad verbū, *Manens tibi manebat:* quem Hebraiſmum tanquam hoc loco obſcuriorem quum illuſtrare vellet Eraſmus cōuertit, *Nónne prorſus tibi manebat?* Atqui τὸ μένον & τὸ πραθὲν puto potius opponi: quæ antitheſis fuit explicanda. Poteſt tamen ſic etiam hic locus conuerti, *Nónne dum manebat, tibi manebat?* i. Nónne tibi licebat illud vt tuum retinere antequam voueres? Sponte verò abs te vt tuo oblatum Deo, tuum eſſe deſiit. Itaque per ſacrilegium iſtam prædij partem interuertiſti. Addis autem etiam ad ſacrilegium mendacij ſcelus & quidem impudentiſſimè, ac ſi Deum iſta latere poſſent. Quod enim addit Petrus potuiſſe Ananiam venditi quoque prædij pretium vt ſuum retinere, intelligendum non eſt ſine exceptione, nempe ſi ante votum vel prædium ſeruaſſet vel vendidiſſet.

6 *Subtraxerunt*, συνέστειλαν. Id eſt à conſequenti, vt ſuprà annotauimus 3.21. correptum ſuſtulerunt ex adſtantium conſpectu, vt non malè quoque Vulgata verterit, *Amouerunt*. Syrus autem interpres συστέλλειν accepit pro componere ad ſepulturam, & in capulum reponere, quæ ſignificatio potius conuenit τῷ περιστέλλειν. Nec tamen incommodè verteris hoc loco, *obuoluerunt eum*, tùm ne conſpectu cadaueris terreretur cœtus, tum vt compoſitus & elatus humaretur. Omnino autem hoc eſt quod Gallicè dixerimus, *ils le retirerent.*

9 *Vt tentaretis Spiritum Domini?* πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; Notandum eſt diligenter hoc dicendi genus, profanis quidem ſcriptoribus ignotum, ſed dignum de quo ſemper cogitent filij Dei. Nam quoties mala conſcientia fit aliquid, toties homines in ſeipſos ſententiam ferunt, & quantum in ſe eſt, Deum ad iram prouocant, quaſi de induſtria volentes periculum facere an ſit iuſtus & omnipotens.

λαῷ· καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος.

Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ᾽ ἐμεγάλυνεν αὐτοῖς ὁ λαός.

Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν.

Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

Ἀναστὰς δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου.

Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε,

Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

la multa in populo:& erant cõcorditer omnes in porticu Solomonis.

13 ⁙Cæterorum autem nemo audebat ⁙ipſis appropinquare: ſed magnificabat eos populus.

14 ⁙Imò verò ⁙adiiciebantur qui crederent Domino, multitudo *videlicet* virorum ſimul ac mulierum.

15 ⁙Adeo vt in plateas efferrent ægrotos, & ponerẽt in lectis ac grabbatis: vt ⁙veniẽtis Petri vel vmbra inũbraret aliquem eorũ.

16 Conueniebat autem etiam ⁙vulgus vicinarum vrbiũ Hieroſolymam, adferentes ægrotos ⁙ac vexatos à ſpiritibus impuris: qui ſanabantur omnes.

17 Inſurgens autem Pontifex maximus, & omnes qui cum eo erant, quæ eſt ⁙ſecta Sadducæorum, repleti ſunt ⁙inuidia.

18 Et iniecerunt manus in Apoſtolos, poſuerúntque eos in cuſtodia publica.

19 Sed Angelus Domini per noctem aperuit fores carceris, eductíſque illis, dixit,

20 Ite, & ⁙*vos* ſiſtentes loquimini populo in tẽplo omnia ⁙verba vitæ huius.

& prodigia multa in plebe: & erant vnanimiter omnes in porticu Solomonis.

13 *Cæterorum autem nemo audebat ſe coniungere illis: ſed magnificabat eos populus.*

14 *Magis autem augebatur credentium in Domino multitudo virorum ac mulierum.*

15 *Ita vt in plateas eijcerent infirmos, & ponerent in lectulis ac grabbatis, vt veniente Petro, ſaltem vmbra illius obumbraret quenquam illorum.*

16 *Concurrebat autem & multitudo vicinarum ciuitatum Ieruſalem, adferentes ægros & vexatos à ſpiritibus immundis: qui curabantur omnes.*

17 *Exurgens autem princeps Sacerdotum & omnes qui cum illo erant, quæ eſt hæreſis Sadducæorum, repleti ſunt zelo.*

18 *Et iniecerunt manus in Apoſtolos, & poſuerunt eos in cuſtodia publica.*

19 *Angelus autem Domini per noctem aperiens iannuas carceris, & educens eos, dixit,*

20 *Ite, & ſtãtes loquimini in templo plebi omnia verba vitæ huius.*

---

13 *Cæterorum*, τῶν δὲ λοιπῶν. Quum dicantur omnes, qui videlicet ex Eccleſia erant, ſumma conſtantia cum Apoſtolis ita perſeueraſſe, vt cœtus quoque maximè publicos, vtpote qui in celeberrima templi porticu habebantur, frequentarint, apparet Cæterorum nomine intelligi, non alios quam qui in Eccleſia non cenſebantur: qui rurſus quũ à plebe diſtinguantur ſequentibus verbis, ſupereſt vt ij ſignificentur quorum auctoritas erat maior, & quorum rabiem auditus iſte caſus Ananiæ & Sapphiræ cohibebat. ¶ *Ipſis appropinquare*, κολλᾶσθαι αὐτοῖς. Id eſt, *illos cominus aggredi*, ſiue, *cum illis congredi*, pro quo Gallicè dixeris, *s'attaquer, ou ſe prendre à eux*. Loquitur enim, vt modò diximus, de potentibus illis Eccleſiæ hoſtibus, metu eius quod Ananiæ acciderat, perculſis: & hanc explicationem ſequitur Arabs interpres. Quia tamen paſſim τὸ κολλᾶσθαι in his libris de eo dicitur qui ſeſe amicitiæ cauſa alicui penitus adiungat, vt infrà in re prorſus huic ſimili, *9.26*, vſus ſum verbo Appropinquandi. quod vtramuis expoſitionem admittit, vt & verbum קרב [*karab*] apud Heb. quo vtitur hoc loco Syrus interpres vnde קרב [*kerab*] pro prælio in quo videlicet pugnantes alij cum aliis collatis corporibus decertant, vnde illud Maronis ex Homero, *hæret pede pes, denſúſque viro vir*. Sed & vbique idẽ interpres vti ſolet eo verbo, pro ἅπτεσθαι attingere, vt commodè quoque hunc locum interpretari poſſimus, *nullus audebat eos attingere*, Gallicè, *Aucun ne leur oſoit toucher*. Arabs vero commodiſſimo vſus eſt verbo, quod luctatoribus propriè conuenit, mutuò corporum nexu ſeſe arctiſſimè copulantibus. Alioqui in bonam partem accipi de familiari acceſſu conſueuit, vt infrà 8.29, & *9.26*.

14 *Imò verò*, μᾶλλον δὲ. Sic vti conſtat Græcos iſtis particulis quum ſuperius dictum volunt amplificatione corrigere. Senſus eſt igitur, tantum abfuiſſe vt illo exemplo in Ananiam & eius vxorem edito deceſſerit aliquid Eccleſiæ, vt cõtrà, perculſi hoſtes nõ auſi ſint amplius illos vt antea impetere, plebs autẽ eos in maiore pretio habere cœperit, atque adeo mirum in modum auctus ſit piorum numerus. Vulg. ad verbum *Magis autem*, vt & Syrus & Arabs interpres, non intellecto fortaſſis Helleniſmo, quanuis eõdem recidat ſententia. ¶ *Adijciebantur*, προσετίθεντο. Vulg. vt & Arabs interpres legerunt ηὔξανε τὸ τῶν πιστευόντων τῷ Θεῷ πλῆθος, *augebatur credentium Domino multitudo*, &c.

15 *Adeo vt in plateas*, ὥστε κατὰ τὰς πλατείας. In vno codice legimus ὥστε καὶ εἰς τὰς πλατείας, *adeo vt etiam in plateas*. Idque rectius, vt opinor. ¶ *Venientis*, ἐρχομένου. Vel gradientis, per vrbem videlicet. *16* *Vulgus*, τὸ πλῆθος. Vulgata, *Multitudo*, id eſt πλῆθος, abſque articulo. ¶ *Ac vexatos*, ὀχλουμένους. Vide Luc.*6*.18.

17 *Secta*, αἵρεσις. Non dubium eſt quin hoc vocabulum propriè declaret electionem. inde factum vt pro eo acciperetur quod Latini Sectam vocant, id eſt (vt definit Cicero) pro certa quadam & peculiari quam ſibi aliqui delegerint diſciplinæ formula, factione, ſtudio, ratione vitæ: fuitque initio vocabulum hoc μέσον, vt pleraque alia, ſed tandem nonniſi in vitio poni cœpit: vnde hereticus dicitur qui à recepta ſana doctrina ita aberrat vt contempto Dei & Eccleſiæ ipſius iudicio, in ſententia permaneat, & Eccleſiæ concordiã violet. Hic autẽ μετωνυμικῶς hæreſis pro ipſis illius ſectatorib. ponitur, quod obſcurius fuiſſet ſeruato hæreſis vocabulo. ¶ *Inuidia*, ζήλου. i. φθόνου, vel præpoſtera æmulatione atq; adeo zelotypia Legis. Vide Ioh.2.17.

20 [*Vos*] *ſiſtentes*, σταθέντες. Eiuſmodi participia ſæpe apud Hebræos redundant. Hoc autem loco putarim hoc participium cohærere cum ἐν τῷ ἱερῷ, vt hoc ſit quod vernaculo ſermone dicimus, *vous repreſentans au temple*. ¶ *Verba vitæ huius*, τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. Id eſt, verba quibus annunciatur quæ ſit ad hanc ſalutem via, vt Ioh.*6.68*. Sed ſanè præter morem additur pronomen ταύτης, vtpote quod quum adiungitur vocabulo Vitæ, non æternam ſed præſentem potius vitam declarat, vt 1.Cor.15.17. Itaque non deſunt qui hæc explicent per hypallagen, quaſi ſcriptum ſit ῥήματα τῆς ζωῆς ταῦτα, hæc verba vitæ, vt etiam legerunt aut certè ſunt interpretati Syrus & Arabs. Eſt autem hæc hypallage Hebræis non infrequens, vt 2. Sam.2. 4, קשת גבורים חתים [*keſcheth ghibborim chattim*,] id eſt, arcus fortium fractorum, pro קשת גבורים חתה [*keſcheth ghibborim chattah*,] id eſt arcus fortium fractus. Sic etiam Exodi 25, עורות אלים מאדמים [*horoth elim meoddamim*] id eſt, pelles arietum rubro tinctorum, pro, pelles arietum rubro tinctas.

21 Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.

22 Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

23 Λέγοντες, Ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

24 Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ,τε ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

25 Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, λέγων, Ὅτι ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες, καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

26 Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτοὺς, οὐ μετὰ βίας. (ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν ἵνα μὴ λιθασθῶσιν)

27 Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἀρχιερεὺς,

28 Λέγων, Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδοὺ, πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ᾽ ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον, Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

30 Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

31 Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα

21 *Illi* verò quum *hæc* audiſſent, introierunt ſub diluculũ in tẽplum, & docebant. Adueniens autem Põtifex Maximus, & qui cum eo *erant*, conuocauerunt ∴concilium & vniuerſum ſenatum filiorum Iſrael: miſerúntque in carcerem vt illi adducerentur.

22 Quum autem veniſſent miniſtri, non inuenerunt eos in carcere: *quod* reuerſi annuntiauerunt,

23 Dicentes, Carcerem quidẽ inuenimus clauſum quã tutiſſimè, & cuſtodes extrà ſtantes ante fores: quum aperuiſſemus autem, neminem intus inuenimus.

24 Vt verò audierũt hos ſermones, & ∴Pontifex & præfectus templo, & primarij Sacerdotes, ambigebant de illis ∴quonam hoc euaſurum eſſet.

25 Adueniens autem quidam nũtiauit eis, Ecce, viri quos poſueratis in carcere, ſtãt in templo, & docent populum.

26 Tunc præfectus abiens cum miniſtris, adduxit eos, ∴non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur)

27 Adductos igitur eos ſtatuerunt in concilio: & interrogauit eos Pontifex maximus,

28 Dicens, ∴Nónne∴ etiam atque etiam denuntiauimus vobis ne doceretis nomine iſto? & ecce, repleuiſtis Hieroſòlymam doctrina veſtra, & vultis ſuper nos inducere ∴ſanguinem hominis iſtius.

29 Reſpondens autem Petrus & Apoſtoli dixerunt, Obedire oportet Deo ∴potius quàm hominibus.

30 Deus Patrum noſtrorum excitauit Ieſum, quem vos interfeciſtis ſuſpenſum ∴in ligno.

31 ∴Hunc *inquam* Deus dextra

21 *Qui quum audiſſent, intrauerũt diluculo in tẽplum, & docebant. Adueniens autẽ princeps Sacerdotum & qui cum eo erant, conuocauerunt concilium & omnes ſeniores filiorum Iſrael: & miſerunt ad carcerem vt adducerentur.*

22 *Quum autem veniſſent miniſtri, & aperto carcere non inueniſſent illos, reuerſi nuntiauerunt,*

23 *Dicentes, Carcerẽ quidem inuenimus clauſum cum omni diligentia, & cuſtodes ſtantes ante ianuas: aperientes autem, neminem intus inuenimus.*

24 *Vt autẽ audierunt hos ſermones magiſtratus tẽpli, & principes Sacerdotum, ambigebant de illis quidnam fieret.*

25 *Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Quia ecce, viri quos poſuiſtis in carcerem, ſunt in templo ſtantes, & docẽtes populũ,*

26 *Tunc abijt magiſtratus cum miniſtris, & adduxit illos ſine vi. (timebant enim populum ne lapidarentur)*

27 *Et quum adduxiſſet illos, ſtatuerunt in concilio. Et interrogauit eos princeps Sacerdotum,*

28 *Dicens, Præcipiendo præcepimus vobis ne doceretis in nomine iſto: & ecce repleſtis Ieruſalem doctrina veſtra, & vultis inducere ſuper nos ſanguinem hominis iſtius.*

29 *Reſpondens autem Petrus & Apoſtoli dixerunt, Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.*

30 *Deus patrum noſtrorũ ſuſcitauit Ieſum, quem vos interemiſtis ſuſpendentes in ligno.*

31 *Hunc principem & ſal-*

---

21 *Concilium*, τὸ συνέδριον, ſiue *conſeſſum*. ſed hîc intellige hoc nomine alios primarios Sacerdotes & Scribas, iſtorũ collegas, ſicut rectè vertit Syrus interpres: quibus adiungitur γερουσία, i. Seniorum populi cœtus. Nam alioqui Synedrij nomen generale, eſt magnum illud & ſummũ Concilium Iudicum LXXI. quod de grauiſſimis cauſis cognoſcebat. Vide Matth. 5.22.

24 *Pontifex*, ὁ Ἀρχιερεύς. Hoc non legit neque Syrus neque vetus Latinus interpres. Eraſmus autem vertit *Sacerdos*, ὁ ἱερεύς, ſicut in pleriſque codicibus legitur, & apud OEcumenium quoque. ſed in Complutenſi editione rectius legitur ὁ ἀρχιερεύς. De præfecto templo vide Matth. 27.65.
* ¶*Quónam hoc euaſurum eſſet*, τί ἂν γένοιτο τοῦτο. Genus etiam iſtud dicendi è medio petitum eſt, vt Gallicè dixerimus, *que cela deuiendroit*. Vulgata, *quidnam fieret*, expuncto pronomine τοῦτο, pro, Quid faciendum eſſet. Syrus interſerit καὶ διελογίζοντο, quod ſequutus Arabs explicat perinde ac ſi ſcriptum eſſet καὶ συλλαλοῦντες ἠρώτων, *& colloquentes rogitabant.*

26 *Non [tamen] per vim*, οὐ μετὰ βίας. Addidimus particulam aduerſatiuam, de cuius ellipſi diximus Matt. 2.6. alioquin erit in hac oratione manifeſtum anantapodoton, cuius ſimile exemplum extat Rom. 8 12.

28 *Nónne*, οὐ. Id eſt οὐχί. Sic ſæpenumero conuertimus hanc particulam quòd alioquin interrogatio non ſatis ſentiatur niſi ex pronuntiatione. ¶*Etiam atque etiam denuntiauimus*, παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν. Vulg. ad verbum, *Præcipiendo præcepimus*: quem Hebraiſmum, vt obſcuriorem, Eraſmus illuſtrauit. ¶*Sanguinem*, τὸ αἷμα Id eſt cædem, & eius pœnam, vt expoſuimus Matth. 27.24.

29 *Potius quàm*, μᾶλλον ἤ. Vulg. & Eraſ. *Magis quàm*. Atqui in hac ſpecie ne tantillũ quidem concedendum eſt hominibus, quod & Socrates ipſe vtpote a natura inſitũ cognouit, ſic in Apologia reſpondens, ἐγὼ μὲν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι ἀσπάζομαι ὑμᾶς, καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ τῷ θεῷ μᾶλλον ἢ ὑμῖν, id eſt, *Ego quidem vos amplector & amo, viri Athenienſes, ſed Deo potius quàm vobis obtemperabo.* Vide Ioh. 3.19.

30 *In ligno*, ἐπὶ ξύλου. Hebr. pro cruce ſeu ſtipite ligneo, vt infrà 10.39, & 13.29. & Deut. 21.23.

31 *Hunc [inquam] Deus*, &c. τοῦτον ὁ Θεὸς, &c. Vetus interpres

terpres & Eraſmus ita explicant hunc locum quaſi τοῦτον prorſus cohæreat cum ἀρχηγὸν & σωτῆρα, quum potius hæc ſint accipienda perinde acſi dictum eſſet, ὁ Θεὸς ὕψωσε τοῦτον τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ εἰς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα: id eſt ad verbum, Deus dextera ſua hunc extulit in principem ac ſeruatorē. Quod vt intelligi commodius poſſet, mutaui verborum collocationem, nulla (vt opinor) ſenſus iniuria: deinde pro ὕψωσε conuerti *Euectum* [*conſtituit*,] quaſi ſcriptum ſit, ὑψωθέντα ἐποίησε, ſiue κατέστησε, fretus eiuſdem Petri auctoritate, qui hanc eandem ſententiam ſic expreſſit ſuprà 2.36. vnde apparet hunc locum ita eſſe explicandum. Nam Syrus quoque & Arabs interpretes duo verba hic expreſſerunt nempe, κατέστησε in priore membro, & adiecta copula, καὶ ὕψωσε, in poſteriore.

	ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.	ſua euectum *conſtituit* principem ac ſeruatorem, vt det ∵ reſipiſcentiam Iſraeli & remiſſionem peccatorum.		*uatorem Deus exaltauit dextera ſua, ad dandam pœnitentiam Iſraeli & remiſſionem peccatorum.*
32	Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.	Et nos ſumus ei teſtes ∵ horũ quæ dicimus: atque etiam Spiritus ſanctus, quem dedit Deus iis ∵ qui dicto ſunt audiẽtes ipſi.	32	*Et nos ſumus teſtes horum verborum, & Spiritus ſanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus ſibi.*
33	Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.	At illi *his* auditis ∵ frendebant, & conſilium inibant eos ∵ interimendi.	33	*Hæc quum audiſſent diſſecabantur, & cogitabant interficere illos.*
34	Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος, ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος, τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι.	Aſſurgens autem in concilio quidam Phariſæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, iuſſit vt pauliſper ∵ abducerent foras Apoſtolos.	34	*Surgens autem quidã in concilio Phariſæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, honorabilis vniuerſæ plebi, iuſſit puſillum foras Apoſtolos ſecedere.*
35	Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν.	Et dixit illis, Viri Iſraelitæ, attendite vobis ipſis quod ad iſtos homines *attinet* quid facturi ſitis.	35	*Dixitque ad illos, Viri Iſraelitæ, attendite vobis ſuper hominibus iſtis quid acturi ſitis.*
36	Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ	∵ Nam ante hæc tempora exortus eſt Theudas, dicens ∵ ſe aliquẽ eſſe, cui ∵ adhæſit numerus	36	*Ante hos enim dies extitit Theodas, dicens ſe eſſe aliquem, cui conſenſit*

¶ *Reſipiſcentiam*, μετάνοιαν. Eſt igitur à peccato μεταμέλεια, illius nimirum merces, &, niſi Deus ſuccurrat, iter ad deſperationem: μετάνοια verò quum ἀνάνηψιν & mentis in melius commutationem declaret, donum Dei eſt ex vera ipſius gratia. 2.Timot.2.25. quod Trahendi verbo ſignificatur Ioh.6.44.

* 32 *Horum quæ dicimus*, τῶν ῥημάτων τούτων. vel, *rerum iſtarum.* ¶ *Qui dicto ſunt audientes ipſi*, τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ. Sic arbitror explicandum τὸ πειθαρχεῖν, potius quàm Obediendi vel Parendi verbo. Complectitur enim duo, nempe & imperium iubentis, & audientis animum, cui ſit perſuaſum quod præcipitur. Opponuntur enim inter ſe τὸ πείθειν & τὸ βιάζεσθαι. Quamobrē etiam Syrus & Arabs pro τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ habent τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ, *credentibus ipſi*. Nulla enim eſt vera obedientia abſque fide, neque vera fides abſque obedientia.

33 *Frendebant*, διεπρίοντο. Vulg. & Eraſm. *Diſſecabantur*: quod verbum nuſquam legi vſurpatum hac ſignificatione. Declarat autem διαπρίεσθαι eorum geſtum qui præ rabie dentibus ſtrident, veluti ſiquis ſerram trahat. ¶ *Interimendi*, ἀνελεῖν. Id verò iſtis iure non licebat, quum capitalia iudicia eſſent eis adempta. Itaque non de eis iudicio puniendis, ſed aperta vi potius interimendis cogitabant, quod impediuit Gamaliel. Ac proinde ſeruanda eſt propria ſignificatio verbi ἀναιρεῖν, de qua diximus Luc.22.2.

34 *Abducerent*, ἔξω ποιῆσαι. Sic rectè Syrus. Ad verbum, *vt extrà facerent Apoſtolos*. Vulg. in antiquis codicibus, *foras fieri*. pro quo alij habent *Secedere*. ídque perperã. Nam ſecedunt qui volentes digrediuntur, non qui captiui aliò ducuntur. Vide ſuprà 4.15.

36 *Nam ante hæc tempora exortus eſt Theudas*, πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς. Cur tempora maluerim interpretari quàm dies, non tãtùm hæc cauſa eſt quia vſitatum eſt Hebræis Dies vocare quoduis tempus quo dictum ſit aliquid aut factum: ſed etiam quia puto hiſtoriam non prorſus recentem hoc loco commemorari. Nam aut ego vehementer fallor, aut magnopere hallucinatus eſt Euſebius libro Eccleſiaſt. hiſtoriæ ſecundo, quum ad hunc locum accommodaret quæ Ioſephus libri antiquitatum 20. cap.2. de quodam mago Theuda commemorat. ídque ita eſſe non admodum difficile fuerit intelligere. Teſtatur enim Ioſephus hunc Theudam exortum ſimul & extinctũ fuiſſe Cuſpio Fado Iudæam adminiſtrante. Atqui hunc Fadum cõſtat Iudææ præfuiſſe quum poſt Agrippæ mortem iterum in prouinciam eſſet redacta, anno videlicet Claudij quarto. Supereſt ergo vt iſta vel poſt Agrippæ mortem à Gamaliele dicta ſint, vel de alio Theuda accipiantur. Poſt mortem autem Agrippæ hæc geſta non eſſe, declarat totius hiſtoriæ ſeries, quum infra demum capite duodecimo, ſub Herodis nomine mors illius horrenda commemoretur, Paulo iam non modò reuerſo ex Arabia, vbi triennium prędicarat, ſed etiam Tarſum profecto, & inde à Barnaba Antiochiam deducto, vbi cõſtituta iam erat Eccleſia. Ergo (vt paucis abſoluam quum hæc acciderint longè ante Fadum præſidem, ſub quo Theudam illum extitiſſe narrat Ioſephus, imò verò (vt ego quidem exiſtimo) etiam ante Agrippæ regnum, qui ſeptem annis regnauit ſub Caligula & Claudio: relinquitur, Theudæ iſtius nondum exorti non potuiſſe mentionem hoc tempore fieri à Gamaliele. Deinde quum alterum ſubiiciatur exemplum Iudæ illius qui fuit tempore deſcriptionis, (id eſt, decennio pòſt Chriſtum natum, quum Archelao pulſo in exilium, Iudæa primùm redigeretur in prouinciam) * qua tandem ratione Gamaliel in tam paucis exemplis tẽporum ſeriem confunderet? Denique cur Iudam diceret poſt illum Theudam extitiſſe, qui tamen tot annis prior fuerit? Nam certè μετὰ τοῦτον nõ poteſt accipi pro Præterea, quin violenta ſit expoſitio: ad quam non eſt neceſſe nos confugere, ſi (quod veriſſimum eſſe ex ſuperioribus rationibus apparet) Theudam hunc Gamalielis, à Theuda Ioſephi, vt non paucis annis antiquiorem, diſtinxerimus. Quòd ſi quid aſſequi poſſum cõiectura, putarim hanc hiſtoriam referri ad ea tempora quibus Iudæam ſcribit Ioſephus lib. Antiquitatum 17.cap.25, innumeris ſeditionibus fuiſſe exagitatam, quas ægrè Varus, Sabino ab obſidione liberato, compeſcuerit. Incidunt autem hæc in id tempus, quo poſt Herodis Magni mortem veluti interregnum in Iudæa fuit, Archelao Romam profecto, vt ex patris teſtamento regnum impetraret: quo tempore Dominus noſter Ieſus Chriſtus in Ægypto exulabat. Nam deſcriptio hæc, cuius tempore exortus eſt Iudas Gaulonites, incidit in id demum tempus quo redacta eſt Iudæa in prouinciæ formã, pulſo videlicet Archelao Herodis Ma-

gai filio, & Chriſto minimùm annos decem nato. Origenes certè contra Celſum libro primo, hunc ipſum Theudam facit Chriſto antiquiorem, in eo planè mecum faciēs quod hunc à Ioſephi Theuda diſtinguat. ¶ *Se eſſe aliquem*, εἶναί τινα ἑαυτόν. In tribus codicibus additur μέγαν, id eſt magnum, quod etiam infra adiicitur 8.9. & ita legit Syrus interpres, quanuis addi minimè ſit neceſſe. Nam τις in hoc dicendi genere idem declarat atque μέγας, & ab idoneis ſcriptoribus tum Græcis tum Latinis ita vſurpatur, vt in illa preclara Pindari ſententia, τί δέ τις; τί δ' οὔ τις; σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος. *Quid eſt Aliquis? quid eſt Nullus? Vmbræ ſomnium homo.* ¶ *Adhæſit*, προσεκολλήθη. Id eſt agglutinatus eſt. Veteres codices habent προσεκλίθη. adſcitus eſt. Vulgata, *Conſenſit*, προσετέθη. vt Arabs etiam legit: quod tamen rectius verteretur, *adiunctus eſt*. Syrus videtur legiſſe, ἠκολούθησε, *ſequutus eſt*.

τετρακοσίων· ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.

37 Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν.

38 Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται·

39 Εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτό, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.

40 Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

41 Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι.

42 Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

virorum circiter quadringētorum: qui intereēptus eſt, & omnes qui ¨aſſenſi ſunt ei, diſſoluti ſunt, & ad nihilum redacti.

37 Poſt hunc exortus eſt Iudas ille Galilæus ¨temporibus deſcriptionis, & auertit populum multum poſt ſe: periit & ille, & omnes qui aſſenſi fuerant ei, diſperſi ſunt.

38 Nunc itaque dico vobis, abſiſtite ab hominibus iſtis, & ¨ſinite eos: quoniam ſi eſt ¨ex hominibus conſilium hoc ſiue opus iſtud, diſſoluetur:

39 Sin ex Deo eſt, non poteſtis illud diſſoluere, ¨*& videte* ne etiam cum Deo pugnare comperiamini.

40 ¨Aſſenſi ſunt autem ei: & quū aduocaſſent Apoſtolos, cæſis denunciarūt ne loquerentur in nomine Ieſu: & dimiſerunt eos.

41 Ipſi ergo gaudentes profecti ſunt à conſpectu concilij, quòd digni habiti eſſent qui pro nomine ¨Ieſu contumelia afficerentur.

42 Et quotidie in tēplo & ¨domatim non ceſſabant docere & euangelizare ¨Ieſum Chriſtum.

numerus virorum circiter quadringentorum: qui occiſus eſt, & omnes quicunque credebant ei diſſipati ſunt, & redacti ad nihilum.

37 Poſt hunc extitit Iudas Galilæus in diebus profeſsionis, & auertit populū poſt ſe: & ipſe periit & omnes quotquot conſenſerunt ei, diſperſi ſunt.

38 Et nunc dico vobis, diſcedite ab hominibus iſtis, & ſinite illos: quoniam ſi eſt ex hominibus conſiliū hoc aut opus, diſſoluetur:

39 Si verò ex Deo eſt, non poteritis diſſoluere, ne fortè & Deo repugnare inueniamini.

40 Conſenſerunt autē illi, & conuocantes Apoſtolos, cæſis denuntiauerunt ne loquerentur in nomine Ieſu: & dimiſerunt eos.

41 Et illi quidem ibant gaudentes à conſpectu concilij quoniam digni habiti ſunt pro nomine Ieſu contumeliam pati.

42 Omni autē die non ceſſabant in templo & circa domos docentes & euāgelizantes Chriſtum Ieſum.

¶ *Aſſenſi ſunt*, ἐπείσθησαν. Vulg. *crediderunt*, vt videatur legiſſe ἐπίστευσαν. Vide infrà 40.

37 *Temporibus deſcriptionis*, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς. * Ergo diſtinguendus eſt hic Iudas ab alio Ezechiæ latronis filio, qui ſeditionem mouit Archelao Romam ad recipiendum regnum profecto, id eſt nouem circiter annis ante deſcriptionem Iudæę, quum in prouinciam redigeretur. cuius latronis mentionem facit Ioſeph. Antiq. lib. 17, cap. 15. alterius verò iſtius lib. 18, cap. 1.

38 *Sinite*, ἐάσατε. Meus vetuſtiſſimus codex addit μὴ μιάναντες τὰς χεῖρας, *non polluentes manus*. Nimium inepti ſunt homines qui ex hoc loco confici putant nullum ius eſſe magiſtratui in Eccleſiæ perturbatores quos hæreticos vocamus. Nam illi ipſi Theudas & Iudas, de quibus hîc agit Gamaliel, fuerunt à Romano magiſtratu coërciti. Hûc igitur non ſpectat Gamalielis oratio, ſed iudices quos videbat paratos rapere Apoſtolos ad cædem, (ſicut poſtea in Stephano factum eſt) ab hoc facinore ſtudet reuocare, non certè quòd Euangelio faueret, niſi diſcipuli ſui Sauli fuit diſſimilis (infrà 22.3) ſed quòd homo eſſet moderatus, & vereretur ne cædem Apoſtolorum, contra Romanorū auctoritatem factam, grauius aliquid ſequeretur. Erant enim ipſis adempta capitalia iudicia: ac proinde ſine magna præſidis offenſione non fuiſſent hoc facturi. Ac ne quis obiiceret, nullum interea fore malorum finem, excipit Gamaliel, & propoſitis exemplis docet fore vt Deus nihilominus alia ratione diſſipet Apoſtolorum conſilia, ſi quidem ſint mala & impia. At enim (dices) ſi ita eſt, cur igitur Gamaliel nō cenſet appellandum eſſe Romanum magiſtratum? Nempe quia nihil impatientius ferebant Iudæi quàm Romanorum tyrannidem vllo modo confirmari. Itaque mirabili Dei conſilio factum eſt vt Chriſtum adducerent ad Pilatum: & Paulum iniquiſſimè tulerunt ſibi à Tribuno ereptum. ¶ *Ex hominibus*, ἐξ ἀνθρώπων. Id eſt, fictum & commentitium: quod apparet ex antitheſi, vt Mat 21.25. Huc pertinet quod ait Demoſthenes, ἀεὶ στεχθρὸν ἐστι φύσει πᾶν ὅ,τι ἂν μὴ δικαίως ᾖ παραγενόμενον.

39 [*Et videte*] *ne etiam cum Deo pugnare comperiamini*, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. Vulgata, *Ne forté*. Eraſmus, *Nequando*. Ego verò non video qua ratione hæc poſſint cum præcedentibus ſatis commodè connecti. Puto igitur præciſum eſſe dicendi genus, quo modo ſæpe vſurpari hanc particulam obſeruauimus ex doctiſſimo Budæo, Matth. 25.9. cuius exemplum prorſus ſimile extat Gen. 3.22. Cæterùm in meo vetuſtiſſimo codice mira hîc occurrit ſcripturæ varietas. Sic enim in eo poſt καταλῦσαι αὐτὸ legitur, οὔτε ὑμεῖς οὔτε βασιλεῖς οὔτε τύραννοι. ἀπέχεσθε οὖν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων μήποτε id eſt *neque vos, neque Reges neque Tyranni. Abſtinete igitur ab hominibus iſtis ne forte etiam cum Deo, &c.*

40 *Aſſenſi ſunt autem ei*, ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ. ab ipſo videlicet perſuaſi, quæ propria eſt ſignificatio verbi πείθεσθαι. Ideo rectè prorſus Arabs hoc verbum expreſſit per periphraſim, vt qui verterit, *Et crediderunt voci eius.*

41 *Ieſu*, αὐτοῦ. vel *Eius*. Sed repetere malui antecedens. In vno codice legi τοῦ Χριστοῦ: in alio Ἰησοῦ.

42 *Domatim*, κατ' οἶκον. Vulgata, *Circa domos*. Eraſmus, *Per ſingulas domos*, κατ' οἴκους, de quo diximus ſuprà 2.46. Docuerunt igitur Apoſtoli tum publicè, audientibus etiā ac ſpectantibus incredulis Iudæis, tum etiā priuatim vbicūque opus erat, vt verè teſtatur de ſe Paulus, infrà 20.20. ¶ *Ieſum Chriſtum*, Ἰησοῦν τὸν Χριστόν. Apud Irenæum lib. 3. cap. 12, additur *Filium Dei*, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον ϛ.

1 Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν.

2 Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον, Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ὑμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις.

3 Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοὶ, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτὰ, πλήρεις Πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης.

4 Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν.

5 Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους, καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον, καὶ Πρόχορον, καὶ Νικάνορα, καὶ Τίμωνα, καὶ Παρμενᾶν, καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα.

6 Οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων· καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

7 Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν Ἱερου-

CAP. VI.

1 CÆterùm per eos dies quũ multiplicaretur diſcipuli, ortum eſt murmur Græcorum aduerſus Hebræos, quòd ipſorum viduæ deſpicerentur in miniſterio quotidiano.

2 Itaque duodecim illi, aduocata multitudine diſcipulorum, dixerunt, Non eſt æquum nos derelicto ſermone Dei, miniſtrare menſis.

3 Diſpicite ergo, ô fratres, ex vobis viros ſeptem, idoneo teſtimonio ornatos, plenos Spiritu ſancto & ſapiẽtia, quos præficiamus huic negotio.

4 Nos verò in precibus & adminiſtratione Sermonis perdurabimus.

5 Placuit autem hæc oratio toti præſenti multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide ac Spiritu ſancto, & ‖Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenan, & Nicolaum proſelytum Antiochenſem.

6 Quos ſtatuerunt in conſpectu Apoſtolorum: qui quum precati eſſent, impoſuerunt eis manus.

7 Itaque ſermo Dei creſcebat, & valde multiplicabatur nu-

CAP. VI.

1 *IN diebus autẽ illis creſcente numero diſcipulorum, factum eſt murmur Græcorum aduerſus Hebræos, eo quòd deſpicerentur in miniſterio quotidiano viduæ eorum.*

2 *Conuocãtes autem duodecim, multitudinem diſcipulorum, dixerunt, Nõ eſt æquum nos derelinquere verbum Dei, & miniſtrare menſis.*

3 *Conſiderate ergo, fratres, viros ex vobis boni teſtimonij ſeptem, plenos Spiritu ſancto & ſapientia, quos conſtituamus ſuper hoc opus.*

4 *Nos verò orationi & miniſterio Verbi inſtantes erimus.*

5 *Et placuit ſermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum virum plenum fide & Spiritu ſancto, & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenan, & Nicolaum aduenam Antiochenum.* Infrà 21.8

6 *Hos ſtatuerunt ante cõſpectum Apoſtolorum: & orantes impoſuerunt eis manus.*

7 *Et verbum Domini creſcebat, & multiplicabatur*

IN CAPVT VI.

1 *Græcorum*, τῶν Ἑλληνιστῶν. Libenter Græcienſes iſtos appellaſſem ſicut ſalem Romanenſem vocat Cato, qui Romæ venalis erat, & ſcimpodium Græcienſe Gellius, nõ in Græcia ſed ad Græcorum ſimilitudinem fabrefactum. Differunt igitur Ἑλληνισταὶ ab iis quos Paulus ſolet Ἕλληνας dictos Iudæis opponere, & Hebræi Gentium nomine ſignificant. Sunt enim Ἕλληνες generali appellatione deſumpta ab vna Græcorum gente, dicti omnes incircuncisi, iis etiam comprehenſis, quandiu lex viguit qui licet non circuncisi, ab idololatria tamen abhorrentes cognitione veri Dei erant imbuti, quos vocare in his libris Lucas conſueuit σεβομένους, qualis fuit Cornelius, & alius ille Centurio cuius fidem tãtopere prædicat Chriſtus: illi denique quorum fit mentio Ioh.12.20. Ἑλληνιστὰς verò Luc. hoc loco vocat genere quidem prophanos, ſed in Iudæorum gentem per circuncisionem adſcitos, & proſelytos propterea vocatos. Falluntur enim qui Iudæos inter alias gentes diſperſos putant Ἑλληνιστὰς dici: Iudaiſantes autem incircunciſos ſecum verſari minimè ſuſtinuiſſet Hieroſolymitana eccleſia, multo poſt tempore grauiter offenſa quod Petrus ad Cornelium eſſet ingreſſus. Paulus verò quantumuis Tarſenſis, ſeſe Hebræum vocat 2.Cor.11.22. Itaque ſicut religionis reſpectu Ἕλληνες Iudæis, ita propter ſtirpis diſcrimen Ἑλληνισταὶ Hebræis opponuntur. ¶ *In miniſterio*, ἐν τῇ διακονίᾳ. nempe quaſi vel in collegium viduarum non ſatis facilè allegerẽtur, vel quod in eleemoſynarum diſtributione parem ſui curam non haberi conquererentur.

2 *Non eſt æquum*, οὐκ ἀρεστὸν ἐστιν. Eraſmus ad verbum. *Placitum*. Sed hoc loco (vt ipſe quoque rectè obſeruauit) non narrant Apoſtoli quid ſibi placeat, aut nõ placeat: imò potius hoc negant eiuſmodi eſſe vt placere debeat. Itaque Vetus interpres, quem ſequi maluimus, ſatis commodè videtur ſententiam expreſſiſſe. Huic autem concioni non diſſimilis eſt vſquequaque illa Moſis quæ narratur Deuteron.9. ¶ *Menſis*, ταῖς τραπέζαις. Id eſt conuiuiis, aut in conuiuiis, de quibus dictum eſt ſuprà 2.46. quanquam συνεκδοχικῶς cætera etiam munera intelliguntur quæ cum iſto erant coniuncta, atque adeo in primis quæ ad pauperum curam & Eccleſiaſticæ pecuniæ diſtributionem pertinebant: ſic tamen vt omnia ritè & ordine fierent, & Diaconi Presbyterio ſubeſſent. Idque ita vſurpatum fuiſſe antequam omnis Eccleſiaſticus ordo prorſus euerteretur, liquet ex veterum Canonum decretis, atque adeo ex ipſis etiam Gregorij Epiſcopi Romani epiſtolis.

3 *Idoneo teſtimonio ornatos*, μαρτυρουμένους. Vulgata, *Boni teſtimonij*, quod & actiuè accipi poteſt. Eraſmus, *Spectatæ probitatis*. quorum verborum ſignificatio nimium eſt (vt ita dicam) anguſta. Quod autem Græci vno verbo declarant, id neceſſariò expoſuimus pluribus verbis, Ciceronem ſequuti, qui mihi quidem videtur id voluiſſe explicare in oratione De aruſp. reſponſis, vbi de Deiotaro loquens, *Teſtimoniis*, inquit, *clariſſimorum imperatorum ornatus Deiotarus*.

4 *Perdurabimus*, προσκαρτερήσομεν. Vulgata, *Inſtantes erimus*. Eraſmus, *Incumbemus*. Vide Mar.3.9.

6 *Qui quum precati eſſent*, καὶ προσευξάμενοι. Vulg. *Et quum oraſſent*. Connectit autem particula καὶ diuerſas perſonas: quod quum in Latino ſermone ſit obſcurius, maluimus vſurpare prouocabulum, qua de re diximus Mat.1.10. Simile dicendi genus reperio apud Plut. in dialogo πότερα τῶν ζώων φρον. vbi de pica ſic loquitur, κουρεύς τις θαυμαστόν τι χρῆμα πολυφώνου καὶ πολυφθόγγου κίττης ἔτρεφε, καὶ ἀνθρώπου ῥήματα καὶ θηρείοις φθόγγοις ἀνταπεδίδου. ¶ *Impoſuerunt eis manus*, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Hæc formula dicendi, ſicut & ritus ipſe qui per eam ſignificatur, ab Hebręis fluxit, qui hac ceremonia ſolebant vti partim in publicis ac ſolennibus victimarum conſecrationibus, vt apparet ex Leuitico: partim etiãin precibus ac benedictionibus priuatis, vt liquet ex Gen.48.14. Hunc ritum deinde ſeruauit Eccleſia Chriſtiana tum in miniſtris conſtituendis, vt ex hoc loco & 1. Tim.5.22, & aliis multis conſtat: tum etiam in conferẽdis Spiritusſancti donis, vt infrà 8.16. & fauſtis precationibus, vt Mat.19.13. Sed nulla hîc chriſmatis, raſuræ, crucis, lineæ veſtis, cereorum, & huiuſmodi portentorum mentio.

7 *Creſcebat*, ηὔξανε. Vide infrà 12,24.

σαλὴμ σφόδρα· πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

8 Στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ.

9 Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων, καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ.

10 Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ Πνεύματι ᾧ ἐλάλει.

11 Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν.

merus diſcipulorum Hieroſolymis: multaque turba ¨Sacerdotum auſcultabat ¨fidei.

8 Stephanus verò plenus ¨fide ac ¨potentia, edebat miracula & ſigna magna ¨in populo.

9 Exorti ſunt autem ¨è ſynagoga quæ dicitur ¨Libertinorum, ¨quidam, & Cyrenæorum, & Alexandrinorum, & eorum qui ſunt ex Cilicia & Aſia, ¨altercantes cum Stephano.

10 Sed non potuerunt reſiſtere ¨ſapiẽtiæ & Spiritui ¨per quem loquebatur.

11 Tunc ſubiecerunt quoſdam qui dicerent ſe audiuiſſe eum loquentem verba blaſphema in Moſen & Deum.

tur numerus diſcipulorum in Ieruſalem valde: multa etiam turba Sacerdotũ obediebat fidei.

8 *Stephanus autem plenus gratia & fortitudine faciebat prodigia & ſigna magna in populo.*

9 *Surrexerũt autem quidam de ſynagoga quæ appellatur Libertinorum, & Cyrenenſium, & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia & Aſia, diſputantes cum Stephano.*

10 *Et non poterant reſiſtere ſapientiæ & Spiritui qui loquebatur.*

11 *Tunc ſubmiſerunt viros qui dicerent ſe audiuiſſe eum dicentem verba blaſphemiæ in Moyſen & Deum.*

¶ *Sacerdotum, τῶν ἱερέων.* Mihi ſuſpectum hoc videtur, quum vix probabile ſit, vt ex Sacerdotibus etiam aliqui, iique * nō pauci, doctrinam ſalutis ſint amplexi, ſicut multi anteà ex principibus ſiue Senioribus populi, Ioh. 12, 42. tamen tā multos illos fuiſſe vt ὄχλου nomē, id eſt nō paruæ multitudinis, iis cōueniat. Sed & Syrus habet מן יהודיא [*mē Ihudaie*] id eſt ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ex Iudæis. quod etiā non probo. Quorſum enim Iudæos nominaret, quum ſolis adhuc Iudæis promulgaretur Euangelium? Arabs autem ſimpliciter le- * git πολὺς ὄχλος, *multus populus*, ſiue, *multa turba*. Quòd ſiquid hìc audere fas eſt, probo vehemēter doctiſſimi viri Iſaaci Caſauboni, mei in hac ſchola collegæ, acutam coniecturam, qui fortaſſe ſic ſcriptum & diſtinctum hunc locum fuiſſe cenſet, καὶ πολὺς ὄχλος, καὶ τῶν ἱερέων (ſub. τινὲς) ὑπήκουον τῇ πίστει. Id eſt, & multa turba, & ſacerdotum nonnulli auſcultabāt fidei. Hanc autem ellipſin alibi etiā annotauimus, vt Matth. 23, 34. Ioh. 16, 17. & infrà 21, 16. cuius ignoratio expungendæ particulæ καὶ & huius loci deprauandi occaſionem præbuerit. Nam quòd Græcus ſcholiaſtes πολὺν ὄχλον interpretatur τὸ σύστημα, id eſt cælum, violentum eſt, & parum quoque probabile. ¶ *Fidei, τῇ πίστει.* Id eſt, doctrinæ Euangelicæ, quæ metonymicè dicitur Fides, quia nihil eſt aliud quàm potētia Dei ad ſalutem omnium credentium. ὑπακούειν autem pro πιστεύειν ponitur, vt annotauimus Mat. 8. 27. Eſt ergo notanda relatio inter miniſtrū, verbum Dei, ac fidem, vt falſos miniſtros à veris, & fidem ab opinione diſtinguamus.

8 *Fide, πίστεως.* Hìc aliter accipitur fides quàm in ſuperiore verſiculo, nimirum pro eo animi aſſenſu quo oblatam in Chriſto iuſtitiam amplectimur. Sed in quatuor codicibus ſcriptum inuenimus, πλήρης χάριτος, plenus gratia, quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres. ¶ *Potentia, δυνάμεως.* Id eſt, Eximiis & excellentibus illis donis Spiritus ſancti, quæ δυνάμεως (id eſt potentiæ) nomine intelliguntur ab effectis, ſiue quòd ſint virtutis illius ac poteſtatis cæleſtis teſtimonia. ¶ *In populo, ἐν τῷ λαῷ.* Id eſt δημοσίᾳ, palàm videlicet, quia ex ipſo populo multos ſanabat. Reperimus autem in duobus codicibus additum, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, *per nomen Domini Ieſu Chriſti.*

9 *E ſynagoga, ἐκ τῆς συναγωγῆς.* Id eſt, ex cœtu & veluti gymnaſio. Nam certè oportuit tam amplam ciuitatem, ad quam etiam vndique Iudæi, tanquam ad communem Academiam, ſuos erudiendos mittebant, in varios cœtus diſtribui: quos quidem apparet ex hoc loco, pro nationum varietate fuiſſe diſtinctos, quemadmodum hodie etiamnum Lutetiæ multa (quæ vocant) collegia à variis gentibus cognominantur, quibus etiam peculiariter ac propriè ſunt conſtituta. Vide 1. Cor. 14. 29. ¶ *Libertinorum, λιβερτίνων.* Sic legimus in omnibus Græcis & Latinis exemplaribus. Libertinos autem conſtat Latinè dici qui ex ſeruis liberi facti ſunt, quorum conditio quum vilior videretur apud ingenuos & ex ingenuis natos, vt apparet ex illo Flacci verſiculo, *Quem rodunt omnes libertino patre natum,* probabile eſt hanc ſynagogam fuiſſe illis attributam. Syrus autem & Arabs interpretes, fortaſſe quòd ignorarent Romanæ vocis ſignificationem, vel meliorem ſcripturam ſequuti, vertūt ſingulari numero, ex ſynagoga Libertini: quaſi quiſpiā, proprio nomine ſic appellatus, vel quòd ea conditione eſſet, ſynagogam aliam extruxerit, à quo ſic fuerit denominata, vt ſi Centurionis Synagoga diceretur apud Capernaitas ea cuius fit mentio Luc. 7. 5. ſicut obſeruauit in Arabica editione noſter Franciſcus Iunius. Sed * magis ad rem facit quod narrat Philo in legatione ad Caium: paſſum videlicet fuiſſe Tiberium bonam partem vrbis trans Tiberim à Iudæis teneri, quorum plerique erant Libertini, qui captiui abducti à Dominis, libertate donati fuerant, nihil mutare ex patriis inſtitutis coacti: quanuis eos ſciret habere ſuas προσευχάς, in quas præcipuè Sabbatis conuenirent. proſeuchæ vero fuerunt quæ & Synagogæ dictæ, inter quas etiā iſta à Libertinis fuit cognominata Romæ, vnde probabile eſt hanc etiam Hieroſolymitanam deductam. ¶ *Quidam, τινές.* Ne quis miretur hanc particulam à me fuiſſe tranſpoſitam, habeo auctores locupletes, Syrum & Arabem interpretes, qui manifeſtè oſtendunt non plures Synagogas, ſed vnius ſynagogæ plures ex variis gentibus diſcipulos hic ſignificari: quod non animaduerſum præbuit in hunc locū inquirendi occaſionem, quìnam ex iſtis primi à Status cō- * ditione, reliqui à Patria cognominentur. ¶ *Altercantes, συζητοῦντες.* Vulg *Diſputantes, διαλογιζόμενοι.* Et fateor verbum συζητεῖν etiam in optimam partim accipi. Sed iſtos apparet non cognoſcendæ ſed oppugnandæ veritatis ſtudio aduerſus Stephanum diſputaſſe.

10 *Sapientiæ, τῇ σοφίᾳ.* In meo vetuſtiſſimo & alio prætereà manuſcripto exemplari additur τῇ οὔσῃ ἐν αὐτῷ, *quæ in ipſo erat.* ¶ *Et ſpiritui, καὶ τῷ Πνεύματι.* Rurſus in iiſdem exemplaribus additur τῷ ἁγίῳ, *ſancto.* ¶ *Per quem loquebatur,* id eſt ᾧ ἐλάλει. Vulg. *Qui loquebatur,* id eſt ὃ ἐλάλει, quæ lectio prorſus conuenit cum eo quod ſcriptum eſt Mar. 13. 11: ſed nullius (quod ſciam) exemplaris auctoritate confirmatur. Nam quod exiſtimat Eraſmus ᾧ poſitū eſſe pro ὃ, propter datiuum Πνεύματι præcedentem, non facilè conceſſerim, quia huius enallages nullum vnquam exemplum memini legere in conſtructione intranſitiua. Alioqui vtrumque rectè dicitur: nempe & Loqui, immò Clamare Spiritu, & Sanctos clamare per Spiritum, Rom. 8. 15. & Gala. 4. 6. Sed hoc maioris eſt momenti, quòd in illo meo vetuſtiſſimo codice reperi poſt ἐλάλει omnia hæc adſcripta, διὰ τὸ ἐλέγχεσθαι αὐτοὺς ὑπ᾽ αὐτοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας. μὴ δυνάμενοι οὖν ἀντοφθαλμεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τότε ὑπέβαλον: id eſt, *Quòd ab eo coarguerentur omni cum libertate. Itaque quum non poſſent obniti veritati, tunc ſubiecerunt quoſdam,* &c. Eſt autem ἀντοφθαλμεῖν verbum elegans, quod de iis dicitur qui aperta vi reſiſtunt, & obuerſis vultibus manum conferunt. Sic vſurpatur à Polybio lib. hiſtoriarum 4. vbi de Meſſeniis agit, & ab hoc noſtro Luca dicitur de naui quæ prora vēto obuerſa rectum curſum tenet, infrà 27. 15.

12 Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς Γραμματεῖς· καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον.

13 Ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας, Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.

14 Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μοϋσῆς.

15 Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

Κεφάλαιον ζ.

1 Εἶπε δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς, Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;

2 Ὁ δὲ ἔφη, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε, Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ὑμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαῤῥάν·

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

4 Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, κατῴκησεν ἐν Χαῤῥάν. Κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ, μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

5 Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός· καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

6 Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεὸς, Ὅτι ἔσται

12 Commouerúntque plebem & Seniores & Scribas: & eum ¨adorti, correptum adduxerunt in concilium.

13 Stiterúntque falſos teſtes qui dicerent, Homo iſte non ceſſat loqui verba ¨blaſphema aduerſus locum hunc ſanctum & Legem.

14 Audiuimus enim eum quum diceret, Ieſum iſtum Nazarenũ deſtructurum hunc locum, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moſes.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui ſedebãt in concilio, viderunt faciem eius quaſi faciem Angeli.

CAP. VII.

1 Dixit autem Pontifex Maximus, Num igitur hæc ita habent?

2 Ipſe verò dixit, Viri fratres & patres, audite, ¨Deus ille gloriæ viſus eſt patri noſtro Abrahæ quum eſſet ¨in Meſopotamia, priuſquam habitaret in Charran:

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni in terrã quãcunque indicaro tibi.

4 Tunc exiit e terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et illinc poſtquam mortuus eſt pater eius, tranſtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

5 Nec dedit ei poſſeſſionem in ea, ¨ne veſtigium quidem pedis, ¨quãuis pollicitus eſſet ſe illam daturum ¨ei obtinendam, & ſemini eius poſt eum, quum non haberet prolem.

6 Loquutus autẽ eſt ¨ita Deus,

12 *Commouerunt itaque plebem & ſeniores & Scribas: & concurrentes rapuerunt eum & adduxerunt in concilium.*

13 *Et ſtatuerunt falſos teſtes, qui dicerent, Homo iſte non ceſſat loqui verba aduerſus locum ſanctum & Legem.*

14 *Audiuimus enim eum dicentem, Quoniam Ieſus Nazarenus hic deſtruet locum iſtum, & mutabit traditiones quas tradidit nobis Moyſes.*

15 *Et intuentes eũ omnes qui ſedebant in concilio, viderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.*

CAP. VII.

1 *Dixit autem princeps Sacerdotum, Si hæc ita ſe habent?*

2 *Qui ait, Viri fratres & patres audite, Deus gloriæ apparuit patri noſtro Abrahæ quum eſſet in Meſopotamia, priuſquã moraretur in Charran:*

3 *Et dixit ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & veni in terram quam monſtrauero tibi.*

4 *Tũc exijt de terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et inde, poſtquã mortuus eſt pater eius, tranſtulit illum in terram iſtam, in qua nunc vos habitatis.*

5 *Et non dedit illi hereditatem in ea, nec paſſum pedis: & repromiſit dare illi eam in poſſeſſionem, & ſemini eius poſt ipſum, quum non haberet filium.*

6 *Loquutus eſt autẽ Deus,*

---

12 *Adorti*, ἐπιστάντες. Plus enim eſt hoc loco ἐφιστάναι, quàm Superuenire, vt etiam infrà 17.5. Vulg. *Concurrentes*: id eſt συνδραμόντες. Eraſ. *Inuadentes*, ἐπερχόμενοι.

13 *Blaſphema*, βλάσφημα. Hoc non repetitur in vulgata editione Latina, quod tamen certum eſt non fuiſſe à teſtibus præteritum, quum in eo poſita ſit tota vis accuſationis: quanuis pro editione Latina faciant Syrus & Arabs interpretes, & meus quoque vetuſtiſſimus codex.

IN CAPVT VII.

2 *Deus ille gloriæ*, ὁ Θεὸς τῆς δόξης, i. glorioſus. Hebr. Vide 1. ad Corinth. 2. 8. ¶ *In Meſopotamia*, ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ. Conſentiunt omnes codices. Itaque quum paulo pòſt dicat Abrahamum è Chaldæa egreſſum, omnino neceſſe eſt vt Meſopotamiam Stephanus vocet non eam modò regionem quæ duobus amnibus Euphrate & Tigri includitur, ſed etiam Babyloniam, cuius pars eſt Chaldæa, ſicut etiam Plinius libri 6. cap. 27, Babylona tribuit Meſopotamiæ, vt vir ille felicis memoriæ Ioachimus Vadianus obſeruauit, diligens planè ac eruditus harum rerum obſeruator. Quod autem videtur Stephanus a Moſe diſſentire, quum Gen. 12. 1. iſta perinde videantur narrari, ac ſi dicta eſſent Abrahamo poſt patris mortem, quum iam ex Charran eſſet profecturus: id, inquam, ortum eſt ex interpretis negligentia, qui initium illius capitis 12. conuertere debuit per pluſquamperfectum, *Dixerat autem*, &c. Idque ita fuit faciendum, vt illud ſatis declarat, quòd iubetur ex terra ſua & cognatione ſua exire: ex quo liquidò appareret hæc pertinere ad id tempus quo primùm ex patria migrauit. Itaque non aſſentior iis qui vt hunc nodum ſoluãt, duplicem fecerunt Abrahæ vocationem, quarum vnam à Moſe prætermiſſam recenſeat Stephanus. Atqui ſi hæc Stephanus non accepit à Moſe, a quo tandem accepit? deinde quis non videt Stephanum, ſi quædam à Moſe diſcrepantia narraſſet, maximam calumniandi occaſionem fuiſſe aduerſariis præbiturum?

5 *Ne veſtigium quidem pedis*, οὐδὲ βῆμα ποδός. Id eſt, Ne tãtillum quidẽ, vt in ſolo ſuo poſſet pedem figere. Sic enim prouerbiali quadã figura loquuntur Hebræi מדרך כף רגל [*midrach chaph reghel*] Deuter. 2. 5. ¶ *Quanuis promiſiſſet*, καὶ ἐπηγγείλατο. Vulg. & Eraſm. *Et promiſit*. Irenæi interpres, *Sed promiſit*: rectius profectò quàm illi. Sed ipſa tamen ſeries oſtendit καὶ pro καίπερ commodius accipi poſſe, vt Matth. 5. 19, & 15. 5. Item Luc. 18. 7: ſicut apud Hebræos ו [*vau*] accipitur pro אף על פיש [*aph hal piſch*] vt Eccleſiaſt. 9 16. Diximus autem alibi de verbo ἐπαγγέλλεσθαι. ¶ *Ei*, αὐτῷ. Cohæret pronomen cum verbo δοῦναι vt apparet ex eo quod ſequitur. Itaque in vno codice ſic ſcriptum legimus, Καὶ ἐπηγγείλατο αὐτὴν δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτῷ, καὶ τῷ σπέρματι: quam lectionem ſinceram eſſe puto.

9 *Ita*, οὕτως. In nõnullis codicibus Veteris editionis pro *ita*, legitur *ei*, id eſt αὐτῷ, vt in vno etiam exemplari Græco ſcriptum legimus: in aliis verò expungitur.

Gen. 15.13, & 16. τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ, καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια.

7 Καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι κρινῶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Θεός· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

8 Gen. 17.9 Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς· καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ, Gen. 21.2 καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· Gen. 25.24 καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ, Gen. 29.33, & 30.5 & 35.23 καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας.

9 Καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες, Gen. 37.28 τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ.

10 Καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, Gen. 41.37 καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ᾽ Αἴγυπτον, καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ.

11 Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ᾽ ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου καὶ Χαναὰν, καὶ θλίψις μεγάλη· καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν.

12 Gen. 42.1. Ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον.

13 Gen. 45.4 Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ.

14 Ἀποστείλας δὲ Ἰωσὴφ μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακὼβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ, ἐν ψυχαῖς ἑβδο-

‖Erit, *inquit*, ⁚ſemē⁚ tuum inquilinum in terra aliena, ⁚vbi ſeruituti ſubiicietur, & malè accipietur ⁚annis quadringentis.

7 Sed gētem cui ſeruierint ⁚puniā ego, dicit Deus: & poſt hæc exibunt, & *ipſi* ſeruient mihi in loco iſto.

8 ‖Dedítque ei ⁚fœdus Circuncisionis: ‖ ⁚& ita *Abrahā* genuit Iſaac, & circuncidit eū die octauo: ‖Iſaac autē *genuit* Iacob, ‖& Iacob duodecim patriarchas.

9 Patriarchæ verò inuidia moti, ‖Ioſephum ⁚vendiderunt *abducendum* in Ægyptum: ſed ⁚erat Deus cum eo.

10 Et eruit eum ex omnibus ipſius afflictionibus, ‖ dedítque ei gratiam & ſapientiam coram Pharaone rege Ægypti, qui cōſtituit eum præfectum Ægypto, & toti domui ſuæ.

11 Venit autem fames in vniuerſam terram Ægypti & Chanaan, & afflictio magna: & non inueniebant cibos patres noſtri.

12 ‖Quum audiſſet autem Iacob eſſe triticum in Ægypto, miſit patres noſtros primúm.

13 ‖Et in ſecunda *profectione* agnitus eſt Ioſeph à fratribus ſuis, & innotuit Pharaoni genus Ioſeph.

14 ⁚Miſſis autem *nuntijs*, Ioſeph accerſiuit patrem ſuum Iacob, omnémque cognationem ſuam,

Quia erit ſemen tuus accola in terra aliena, & ſeruitutieos ſubijcient, & malè tractabunt eos annis quadringentis.

7 *Et gentem cui ſeruierint iudicabo ego, dixit Deus: & poſt hæc exibūt, & ſeruient mihi in loco iſto.*

8 *Et dedit illis teſtamentum Circunciſionis: & ſic genuit Iſaac, & circuncidit eum die octauo: & Iſaac Iacob, & Iacob duodecim patriarchas.*

9 *Et patriarchæ æmulantes, Ioſeph vendiderunt in Ægyptum: & erat Deus cum eo.*

10 *Et eripuit eū ex omnibus tribulationibus eius, & dedit ei gratiam & ſapientiā in conſpectu Pharaonis regis Ægypti, & conſtituit eum præpoſitum ſuper Ægyptum, & ſuper omnem domum ſuam.*

11 *Venit autem fames in vniuerſam Ægyptum & Chanaan, & tribulatio magna: & non inueniebāt cibos patres noſtri.*

12 *Quū audiſſet autem Iacob eſſe frumentum in Ægypto, miſit patres noſtros primùm.*

13 *Et in ſecundo cognitus eſt Ioſeph à fratribus ſuis, & manifeſtatum eſt Pharaoni genus eius.*

14 *Mittens autem Ioſeph accerſiuit Iacob patrem ſuum, & omnem cognationem, in animabus ſe-*

---

* ¶*Semen*, τὸ σπέρμα. Id eſt poſteri tui, Hebraiſmus. ¶*Tuum*, αὐτοῦ. Sæpe iam annotauimus frequētes eſſe apud Hebræos iſtas perſonarū mutationes, ac præſertim Lucæ vt cap. 19. 9, vbi ſimilem prorſus enallagen obſeruauimus. Omnino enim prǽſtat recta loquutione iſtum verſiculum explicare, vt cum proximo cohæreat. Sed in vno codice pro αὐτοῦ ſcriptum legimus σοῦ. ¶*Vbi ſeruituti ſubijcietur*, καὶ δουλώσουσιν αὐτό. Quia poſt καὶ ſubaudiendum eſt ἐκεῖ ex Hebrǽorum idiotiſmo, qui (vt ſæpe iam diximus) relatiui loco vtuntur coniunctione copulatiua vnà cum demonſtratiuo aut relatiuo pronomine, eóque vel expreſſo vel ſubaudito, ideo perinde hoc conuerti acſi ſcriptum eſſet ὅπου: deinde relatiuum αὐτὸ, ſiue αὐτοὺς, (vt legit Vetus interpres & quidam codices habent) tanquam in Latino ſermone redundans expunxi. Poſtremò δουλώσουσιν & κακώσουσιν paſſiuè ſum interpretatus, vt perſonæ mutationē vitarem. ¶*Annis quadringentis*, ἔτη τετρακόσια. Eraſmus teſtatur quandam editionem peruetuſtā legere cccccxxx, adſtipulatore etiam Rabano, neque ſuum hîc iudicium interponit. Illud quidem certum eſt, Gen. 15. 13, vnde hæc petita ſunt, non plures annos numerari 400, vt nemo dubitare iure poſſit quin hæc ſit germana lectio. Nam ccccxxx anni quorum fit mentio Exod. 12. 41, & Gal. 3. 17, ab initio peregrinationis Abrahami numerantur, ſicut 400 iſtos ab initio exorti ſeminis Abrahami, id eſt à nato Iſaaco, neceſſe eſt auſpicari, quum de ſemine agatur in hac prædictione. Quadrare verò exactè calculum annorum apertè demonſtrant chronographi, ac præſertim Funccius, omnium qui in hoc argumento ſunt verſati (vt mihi quidem videtur) longè diligentiſſimus: à quo tamen in eo diſſentio quòd peregrinationem Abrahami ab eo tempore inchoat quo profectus eſt ex Charran: quam ego potius auſpicer ab eo tempore quò vna cum patre ex Vr Chaldæorum venit in Charran: vnde, quinquennium illic moratus, amiſſo patre, ad Chananæos peruenit. Puto enim veram eſſe Iudæorum ſupputationem quæ Iſraelis peregrinationi in Ægypto, annos tribuit 210 duntaxat: qua de re alias fortaſſe dabitur dicendi locus.

7 *Puniam ego*, κρινῶ ἐγώ. Vulg. ad verbum *Iudicabo*, barbarè. Eſt autem hoc in loco τὸ κρίνειν id quod Gallicè dicimus, *faire iuſtice de quelcun:* & minimè redundat pronomē ἐγώ. Sic enim promittit Dominus fore vt non humana vi quapiam, ſed planè diuinitus velut ipſemet ſua manu pœnas de oppreſſoribus illis ſumat.

8 *Fœdus*, διαθήκην. Vulgata, *Teſtamentum*. Vide Matth. 26, 28. & Hebr. 9, 16. ¶*Et ita*, καὶ οὕτως. Eraſmus, *Atque hîc*, καὶ ἐκεῖ. Ego verò potius Veterem Latinam editionem ſequor, quia in vetuſtis & emendatiſſimis quibuſque codicibus legimus καὶ οὕτως. Ponitur autem interdum hæc particula tanquam παρέλκον, vt orationis ſeriem connectat, ſicut annotauimus Ioh 4. 6.

9 *Vendiderunt* [*abducendum*] *in Ægyptum*, ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον. Ellipſis verbi conſequentis vt apparet ex præpoſitione εἰς, vt infrà 9, 2. quod monere oportuit nequis εἰς pro ἐν poni exiſtimet, repugnante hiſtoria. ¶*Erat Deus cum eo*, ἦν ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ. Hebrǽum eſt etiam hoc genus dicēdi, quo peculiaris quidam Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim quodāmodo ab iis abeſſe quos iuuare non ſuſtinet: contrà verò, prǽſens illis quos ex maximis quibuſque periculis eripit.

14 *Miſsis* [*nuntiis*,] ἀποστείλας. Vide Matthæum cap. 2. verſu 16.

¶ *Septu-*

μήκοντα πέντε.		capitum ¨ſeptuagintaquinque.		*ptuagintaquinque.*
Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.	15	Deſcendit ergo Iacob in Ægyptum: obiítque ipſe & patres noſtri.	15	*Et deſcendit Iacob in Ægyptum: & defunctus eſt ipſe & patres noſtri.*
Καὶ μετετέθησαν εἰς Σιχὲμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι ὃ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὸρ τοῦ Σιχέμ.	16	Et ¨tranſlati ſunt in Siché, & poſiti in monumento quod emerat ¨Abrahã pretio argenti à filiis Emmor ¨*patris* Sichem.	16	*Et tranſlati ſunt in Sichem, & poſiti ſunt in ſepulchro quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor filij Sichem.*

¶*Septuaginta quinque*, ἑβδομήκοντα πέντε. Sic legitur in omnibus codicibus quos inſpeximus, & iampridem ita ſcriptũ fuiſſe apparet ex Syra & Arabica editione, itémque Hieronymo & Auguſtino, qui multum laborarunt vt hunc locum conciliarent cum eo quod ſcriptum eſt Geneſ. 46. c. 27, vbi in Hebræa veritate LXX. capita duntaxat numerantur, conſentiente etiam Ioſepho, libro Antiquit. 2. c. 4. Hoc quidem certum eſt in eiuſmodi controuerſiis ad fontes eſſe recurrendum, id eſt ad Hebraicum contextum. Mendoſa eſt igitur editio Greca, duplici errore, non ab interpretibus primis, quos certum eſt tam negligentes eſſe non potuiſſe, vt eorum ſaltem nomina non numerarent, qui tam diligenter apud Moſen ſupputantur, ſed ab iis admiſſo, qui ex hoc loco deprauato Moſen emẽdare voluerunt, quum iſtum potius ex illo corrigere oportuerit. Sic enim factum vt quum pro ſeptuaginta ſcribendum cenſerent apud Moſen ſeptuagintaquinque, neque totidem in Hebræo contextu viderent nominari: alij quidem adiectis quatuor Iacobi, & duabus Iudæ vxoribus (ipſo in illa ſupputatione excluſo Iacobo) numerum ſeptuagintaquinque explendum putarint: alij vero Ioſephi tres quidem nepotes, abnepotes autem duos Hebræo contextui adiicere ſint auſi. Sed ab vtriſque peccatum eſſe exiſtimo, quoniam non modo dicuntur omnes ibi nominati egreſſi fuiſſe ex fœmore Iacobi, (quod vxoribus ipſius non conuenit) ſed etiam ineptum fuiſſet prius mortuas inter illos qui in Aegyptum deſcenderant, recenſeri. Deinde corrigendæ eſſent particulares illæ quatuor familiarum ſummæ. Denique Geneſ. 46 26. diſertè ſcribit Moſes non eſſe numerandas filiorum Iacobi vxores. Et quæſo cur Iudæ vxores quarum etiam nomina illo loco nõ eduntur, potius quàm aliorum ipſius Iudæ fratrum in ea ſumma comprehenderentur? Neque his obſtat quòd duo filij Iudæ quanuis antea mortui à Moſe nominantur. Nam nominantur quidẽ, ſed in ſubductione ſummæ triginta trium excluduntur. Nepotes autem & abnepotes Ioſephi quomodo iis adiungerentur qui in Ægyptum deſcenderunt cum Iacobo, quum, Iacobo in Ægyptum deſcendente vix ſeptennes eſſent? Liberatus enim eſt è carcere Ioſephus, annos natus triginta, Gen. 41. 45. Iſtis adde abundantiæ annos ſeptem, ſterilitatis duos, & duxerit vxorem Ioſephus eo ipſo anno quo liberatus fuerit, vix nouem annos fuerat maritus, quum Iacobus anno tertio famis in Ægyptum veniret, nedum vt nepotes & abnepotes haberet. Imo ne naſci quidem abnepotes Ioſepho potuerunt, Iacobo ſuperſtite, vt qui annos ſeptemdecim duntaxat in Ægypto exegerit. Deinde cur Ioſephi potius nepotes & abnepotes quàm ipſius fratrũm commemorarit? Imò, inquies, etiam Iudæ duos abnepotes recenſet, qui tamen tunc nati non erant quum Iacobus in Ægyptum deſcenderet, vt ex annorum ſupputatione manifeſtè colligitur. Fateor, ſed peculiarem ob cauſam iſtos nominatos fuiſſe apparet, nempe vt locum duorum Iudæ filiorũ in terra Chanaan mortuorum ſupplerent. Iterum igitur dico locum illum Geneſ. 46. 27. fuiſſe ex hoc Lucæ loco corrupto deprauatum, quod ne quis factum demiretur, aio ſimili audacia vel imperitia hunc eundem errorem ex Gen. 46. in Deut. 10. 22, dimanaſſe, vbi ſimiliter, in codicibus quidem Græcis noſtra memoria excuſis, mentio fit ſeptuagintaquinque animarum, quum diſertè teſtetur Hieronymus ſuo tempore Græcã interpretationem eo loco ab Hebræa veritate non variaſſe. Quod ſiquis roget quĩnã hic locus iam olim fuerit deprauatus, perplacet mihi Bertrami Cornelij, mei in hac Eccleſia Geneuenſi collegæ cõiunctiſſimi, cõiectura, qui Lucam putat non πέντε ſed πάντες ſcripſiſſe, quam particulam vt maximè neceſſariam expreſſit etiam Moyſes: vt ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πάντες, Latinè vertendum ſit, *Qui omnes* (id eſt ſimul coniuncti) *erant animæ* (id eſt capita) *ſeptuaginta*, Iacobo videlicet quocum deſcenderunt ſexaginta ſex, ad hunc numerum illis annumerato, vnà cum Ioſepho & duobus ipſius filiis, qui tamen non deſcenderũt in Ægyptum cum Iacobo, ſed in Ægypto inuenti ſunt, ideóque ſeorſim & in extrema narratione à Moſe recẽſentur. Neque verò huius erroris obſeruatio quẽquam debet offendere, vel in dubium reuocare verbi diuini auctoritatẽ, quum & ex Hebræa veritate, vt diximus, emendetur, & ſalua nihilominus tum doctrinæ tum etiam hiſtoriæ ipſius fides permaneat: & res ipſa clamet non vno loco, temporis iniuria, perſecutionum acerbitate, aduerſariorum veritatis fraude, Hæreticorum audacia, paſtorum denique inſcitia & oſcitantia, numerorum notas labefactari, & alia periculoſiora in ſacros libros inuehi potuiſſe: quæ tamen eruditi & ſancti homines tum ex aliorum locorum collatione, tum ex fidei analogia, partim animaduerterunt & emendarunt, partim etiam poſteris obſeruanda & corrigenda reliquerunt, ſic proſpiciente ſuæ Eccleſiæ Domino, vt quanuis integri non pauci libri interciderint, & errata de quibus dixi, irrepſerint, tamẽ ſalutis doctrinam totam his ipſis libris certiſſimè & veriſſimè comprehenſam habeat Eccleſia, & ad finem vſque ſeculorũ ſit habitura. Denique ſiquis ſupputet quot annos quiſque Patriarcha natus cum Iacobo in AEgytũ deſcenderit, facilè viderit, vix ac ne vix quidẽ fieri potuiſſe, vt tot nepotibus cinctus tũc fuerit Iacobus, quũ præſertim decẽ filij tribuantur Beniamino, minimo natu. Itaque hæc deſcẽſio Iacobi in AEgyptum ad eius vſque obitum porrigi debet, & hi ſeptuaginta totidem capita familiarum poſtea fuerunt ſigillatim, videlicet in ſua tribu.

16 *Tranſlati ſunt*, μετετέθησαν. Nempe duodecim patriarchæ, vt teſtatur oculatus teſtis Hieronymus in Paulæ epitaphio, cui potius fides habenda eſt quàm Ioſepho qui lib. Antiqu. 2. cap. 4. illos, Iacobi exemplo, dicit fuiſſe Hebronem, prout in Ægypto obierunt, à filiis deportatos, ibíque eodẽ illo ſepulchro conditos, excepto Ioſepho cuius ſepultura fuit ipſius mandato vſque in exitum ex AEgypto dilata, vt qui vnus fuerit in Sichem ſepultus, Ioſ. 24. 32. in agro videlicet illo quem ei propriè Iacobus moriẽs legarat, Gen. 48. 22. Syrus autem & eum ſequutus Arabs legerunt ſingulari numero καὶ μετετέθη εἰς Σιχὲμ, καὶ ἐτέθη ἐν μνημείῳ, *Et tranſlatus eſt*, (ipſe videlicet Iacobus) *in Sichem, & poſitus in monumento*, &c. ſed perperam, quum Hebronẽ delatum ibíque ſepultum Moſes diſertè ſcribat. Quod enim Iunius noſter in Arabica interpretatione perinde hoc accipiẽdum putat, atque ſi fuerit Iacobi cadauer primùm quidem delatum Sichemam, inde verò à filiis Chamor, id eſt, à Sichemitanorum agro, tandem Chebronem vſque deportatum, ibíque ſicuti iuſſerat, ſepultum: id, inquam, argutè quidem excogitatum eſt, ſed tamen non facilè admittendũ. Primùm enim ſi παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμόρ, *à filijs Emmor*, non cum verbo ὠνήσατο, *Emit*, ſed cum verbo ἐτέθη, *poſitus eſt*, conſtruas, dura fuerit admodum traiectio. Deinde vnde liquere poteſt Aream Athad in ipſo tranſitu Iordanis ſitam, (ibi enim ſubſtiterunt primùm qui funus Iacobi deducebant) Sichemam eſſe? Et, ſi Sichema eſt, cur filios Chamor maluerit Stephanus nominare, quàm vel Sichemæ nomen repetere, vel relatiuũ ἐκεῖθεν, *illinc*, vſurpare. Quòd ſi etiam iſtud *A filiis Emmor* ſic velimus conſtruere, nihil prohibet quominus vt Ioſephi, ſic etiam reliquorũ ipſius fratrũ oſſa fuiſſe ſimul Sichemã deportata, dicamus, quæ poſtea à filiis Emmor, i. à Sichemæ territorio, Ephronem tranſlata ſint, ſolius Ioſephi oſſibus Sichemæ relictis. Et hac ratione fuerint Sichemæ quidem cenotaphia de quibus agit Hieronymus: in ſpelunca autem Hebronis vera patriarcharum ſepulchra, de quibus ſcribit citato loco hiſtoricus Ioſephus. ¶*Abraham*, Ἀβραάμ. Atqui Abrahamum quidem conſtat non à filiis Emmor, ſed à filiis Ephron, non Sichemæ, ſed apud Hebronem, agrum emiſſe, Iacobum verò eum demum eſſe qui agrũ emerit à filiis Emmor, patris Sichem. quem nodum nectit quidem Hieronymus in quæſtionibus in Geneſin,

i. Xfat.

vel πάντων omnino
en tout

& expediturum ſe promittit, ſed nuſquam tamen ſoluit. Ego verò iam pridem exiſtimaui, & adhuc exiſtimo ſubaudiendum eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ à præcedente verſiculo Iacobi nomen, pro quo nomẽ Abrahami ab aliquo annotatum, qui deeſſe rectum ante verbum ὠνήσατο videns, ἁμαρτήματι μνημονικῷ deceptus fuerit, in contextũ irrepſiſſe, ſicut Matt. 27.9. Zachariæ pro Ieremiæ, iam pridem ſcribitur: & annotat ipſe Hieron. lib. de Opt. gen. interpretandi ad Pammachium, Matth. 13.35, in multos codices irrepſiſſe nomẽ Eſaiæ, pro quo deinde fuerit nomen Aſaphi ſubſtitutum, quum neutrum illic hodie legatur. Neque verò iſta in numerorum notis vel nominibus propriis errata, non ipſorum auctorum culpa, quorum & mentem & calamum in his tradendis Spiritus ſanctus certiſſimè gubernauit, ſed deſcriptorum partim negligentia partim inſcitia, aut etiã per aliquorum ſciolorum audaciam admiſſa, quæ ex aliorum locorum collatione facilè agnoſci poſſunt, vel doctrinæ, Chriſtianæ, vel harum hiſtoriarum fidei quidquam derogant. ¶[*Patris*] *Sichem*, τοῦ Συχέμ. Vulgata & alij, *Filij Sichem*, quoniam videlicet ſic ſuppleri conſueuit hæc Græca ellipſis. Sed præterquam quòd אב [*Abi*] exprimitur à Moſe Gen. 33.19, ſubaudiri etiam interdum parentum nomen in hoc dicendi genere liquet ex his Herodoti verbis in Clio, Ἄδρασος ὁ Γορδίεω, τοῦ Μίδεω, id eſt, *Adraſtus nepos Gordij, qui pater fuit Midæ.* Et in Thalia, Κῦρος ὁ Καμβύσεω, *Cyrus Cambyſæ pater.* Loquitur enim de Cambyſe Cyri non patre ſed filio. Et Luc. 24.10. Μαρία Ἰακώβου, Maria Iacobi mater, vt exprimit eo loco Syrus interpres, & vt loquitur Marc. 15.40. Syrus autem & Arabs interpretes non legerunt, τοῦ Συχέμ, vel non intellectum neglexerunt. quod tamen ſic quoque poſſumus commodè interpretari, vt τοῦ Συχέμ accipiatur per epexegeſin, ſic videlicet *A filijs Emmor*, (id eſt ab Emorrheis) [*nempe*] *à Sichemo.*

17	Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ,	Quum autem appropinquaret tempus promiſſionis à Deo iuratæ Abrahæ, creuit populus & multiplicatus eſt in Ægypto,	*Quum autem appropinquaret tempus promiſſionis quam confeſſus erat Deus Abrahæ, creuit populus & multiplicatus eſt in Ægypto,*
18	Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ.	Vſquequo exortus eſt alius rex, qui non nouerat Ioſephum.	*Quoadusque ſurrexit alius rex in Ægypto qui non ſciebat Ioſeph.*
19	Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.	Hic aduerſus genus noſtrum ingenioſus, malè accepit patres noſtros, *adeo* vt exponerent infantes ſuos ne ſoboleſcerent.	*Hic circũueniens genus noſtrum, afflixit patres noſtros, vt exponerẽt infantes ſuos, ne viuificarentur.*
20	Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.	Quo tempore natus eſt Moſes, qui fuit diuinitus venuſtus, & nutritus fuit tribus menſibus in domo patris ſui.	*Eodem tempore natus eſt Moyſes, & fuit gratus Deo, qui nutritus eſt tribus menſibus in domo patris ſui.*
21	Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν, ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.	Expoſitum autẽ illum ſuſtulit filia Pharaonis, & nutriuit eum ſibi pro filio.	*Expoſito autem illo, ſuſtulit eum filia Pharaonis, & nutriuit eum ſibi in filium.*
22	Καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις.	Et inſtitutus eſt Moſes omni ſapientia Ægyptiorum: eratque potens dictis & factis.	*Et eruditus eſt Moyſes omni ſapientia Ægyptiorum: & erat potẽs in verbis & in operibus ſuis.*
23	Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.	Vt verò expletum eſt ei quadraginta annorum tempus, ſubiit in cor eius vt inuiſeret fratres ſuos filios Iſrael.	*Quum autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, aſcendit in cor eius vt viſitaret fratres ſuos filios Iſrael.*
24	Exod. 2.11. Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον.	‖Et quum vidiſſet quendam affici iniuria, tutatus eſt, & percuſſo Ægyptio, vindicauit eum qui opprimebatur.	*Et quũ vidiſſet quendã iniuriam patientem, vindicauit illum & fecit vltionẽ ei qui iniuriã ſuſtinebat, percuſſo Ægyptio.*
25	Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν	Exiſtimabat autem fratres ſuos intelligere Deum per ma-	*Exiſtimabat autem intelligere fratres quoniam*

---

17 *A Deo iuratæ*, ἧς ὤμοσεν. Vulg. *Quam confeſſus fuerat*, ἣν ὡμολόγησε. quod non probo: & ſi maximè probarem, mallem conuertere, *Quam ſpoponderat.*

19 *Aduerſus genus noſtrum ingenioſus*, κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν. Vulg. & Eraſ. *Circũueniens*: quam ſignificationem fateor quidem huic verbo tribui, ſed tamen non putaui huic loco ſatis accõmodatam. Nam obſecro, in iſtis Pharaonis edictis quis non apertam potius crudelitatem perſpiciat quàm fraudem? Sed in eo videtur aſtutè ſolers & ingenioſus Pharao, quòd rationem inuenerit Iſraelitas paulatim extinguendi, ita tamen vt magnas ex iis ipſis vtilitates caperet, quas alioquin erat amiſſurus ſi vel eos omnes ſemel perdidiſſet, vel Ægypto eieciſſet. Idem ergo valet κατασοφίζεσθαι τὸ γένος ἡμῶν atque τεχνάζειν καὶ μηχανᾶσθαι κατὰ τοῦ γένους ἡμῶν: i. ſolerter aliquid excogitare aduerſus genus noſtrum. Idque etiam ex eo liquet quòd Moſes Exod. 1.9, nõ vtitur רומה [*ramah*,] ſed נתחכמה לו [*nithchachchemah lo.*] inquit, id eſt, ſolerti & valido ingenio aduerſus eũ vtamur: nam etiam tradunt doctiſſimi Hebræi intranſitiuè id accipiendum. Meritò autem hoc dicitur de eo qui ex ſuis inimicis non modò nullum damnum, ſed magnos etiam fructus tulit, ſi quidem ipſius conſilia ex humana prudentia æſtimes: quãuis poſtea ſenſerit Pharao malũ conſilium eſſe conſultori peſſimũ. ¶*Ne ſoboleſcerent*, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι. Vulg. malè & obſcurè, *Ne viuificaretur.* Eraſ. verò perperã ad ipſos fœtus retulit, quũ interpretaretur, *Ne vitales eſſent.*

20 *Diuinitus venuſtus*, ἀστεῖος τῷ Θεῷ. Ἀστεῖος quũ ad corpus refertur, venuſtã & bellam formam declarat, pro quo legimus Exo. טוב [*tob*,] ſicut Terẽtius bonam formã dixit. Itaque Vulg. & alij interpretes nõ rectè conuerterũt, *Deo gratus.* Neque Syrus & Arabs rectius, Dilectus Deo, quanuis ſic etiam Theophylactus interpretetur. Nil enim aliud ſignificauit Stephanus quàm quod illic de Moſe ſcribitur, fuiſſe videlicet venuſtiſſima forma, quo inſtrumento vſus eſt Dominus vt & eius parentes & poſtea Pharaonis filia ad miſericordiam flecterentur. quod pluribus perſequitur Ioſephus lib. Antiq. 2. cap. 5. Cæterùm illud τῷ Θεῷ, quod nõ additur in Exodo neque etiã Heb. 11.23. ex Hebræorum idiotiſmo explicandũ eſt, vel DIVINITVS, vt 2. Cor. 10.4. vel DIVINE, id eſt excellẽter, & quaſi ſupra communem hominum captum, vt Ionæ cap. 3.3. Niniue dicitur fuiſſe גדולה לאלהים [*ghedolah lelohim*,] ad verbũ, magna Deo, pro quo Græci interp. habent, μεγάλη τῷ Θεῷ, id eſt ἐξαιρέτως.

21 *Pro filio*, εἰς υἱόν. Heb. בכן [*bechen*,] id eſt (vt rectè quoque vertit Eraſ.) *Vice filij.* Vulg. ad verbum, *In filium.*

24 *Quendam*, τινά. Syrus & Arabs addunt מן בני שרבתה [*men benai ſcharchetheh*] *ex filiis generis ſui*, id eſt Iſraelitam. quod in Græcis videtur deſiderari.

αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.

26 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών, Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς· ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;

27 Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπών, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς;

28 Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;

29 Ἔφυγε δὲ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιὰμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.

30 Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου.

31 Ὁ δὲ Μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα· προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτὸν,

32 Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι.

33 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος, Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν.

34 Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς· καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.

35 Τοῦτον τὸν Μοϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο, εἰπόντες, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν; τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ.

num ipſius dare ipſis ¨ ſalutem: at illi non intellexerunt.

26 ‖Subſequente verò die viſus eſt ipſis pugnantibus, & ¨compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres eſtis vos: cur alij alios iniuria afficitis?

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximum, repulit eum, dicens, Quis te conſtituit principem & iudicem ſuper nos?

28 Num tu me vis interimere, quemadmodum interemiſti heri Ægyptium?

29 ¨ Ad hunc autem ſermonem Moſes fugit, & factus eſt aduena in regione Madiam, vbi genuit duos filios.

30 Expletis verò annis quadraginta ‖ viſus eſt ei in deſerto montis Sina Angelus Domini ¨in flammeo igne rubi.

31 Moſes autẽ vt conſpexit, admiratus eſt viſum: & quũ accederet ad *hoc* conſiderandũ, extitit ad eũ vox Domini, *dicentis*,

32 Ego *ſum* Deus ille patrum tuorum, Deus Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moſes non audebat conſiderare.

33 Dixit autẽ ei Dominus, Solue ſoleas pedum tuorum: locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt.

34 ¨Vidi, vidi vexationẽ populi mei qui *eſt* in Ægypto, & ſuſpiria ipſorum audiui, & deſcendi vt eruam eos: nunc ergo adeſdum, mittam te in Ægyptum.

35 Hunc Moſen quẽ abnegauerant, dicentes, Quis te conſtituit principẽ & iudicem? hunc, *inquam*, Deus principem & ¨liberatorem miſit, ¨ductu Angeli qui viſus fuerat ei in rubo.

Deus per manum ipſius daret ſalutem illis: at illi non intellexerunt.

26 *Sequenti verò die apparuit illis litigantibus, & reconciliabat eos in pace, dicens, Viri, fratres eſtis: vtquid nocetis alterutrũ?*

Exo. 20.13

27 *Qui autem iniuriam faciebat proximo, repulit eũ, dicens, Quis te conſtituit principem & iudicem ſuper nos?*

28 *Nunquid interficere me tu vis, quemadmodum interfeciſti heri Ægyptium?*

29 *Fugit autem Moyſes in verbo iſto, & factus eſt aduena in terra Madiam, vbi generauit filios duos.*

30 *Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deſerto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi.*

Exo. 3.2.

31 *Moyſes autem videns admiratus eſt viſum: & accedente illo vt conſideraret, facta eſt ad eũ vox Domini,*

32 *Ego ſum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moyſes non audebat conſiderare.*

33 *Dixit autem illi Dominus, Solue calceamentum pedum tuorum: locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt.*

34 *Videns vidi afflictionẽ populi mei qui eſt in Ægypto, & gemitum eorum audiui, & deſcendi liberare eos: & nunc veni, mittam te in Ægyptum.*

35 *Hunc Moyſen quem negauerunt, dicentes, Quis te conſtituit principem & iudicem? hunc Deus principem & redemptorẽ miſit, cum manu Angeli qui apparuit illi in rubo.*

---

25 *Salutem*, σωτηρίαν. Id eſt liberationem ex Ægyptiorum tyrannide. Sed quînam id exiſtimabat? nempe eo ſpiritu ductus qui deſcribitur Heb. 11.24, & deinceps. Aberrauit tamen in temporis circunſtantia, & liberationis ratione, quam quum proculdubio ex iis prædictionibus cognouiſſet quas ipſemet poſtea deſcripſit, debuerat os Domini interrogare priuſquam hoc aggrederetur; ſicuti ſapientiſſimè fêciſſe Dauidem regno ipſi, vnctione quoque adhibita, promiſſo, legimus: quem tamen errorem diuina prouidentia in maximum bonum conuertit, nimia Moſis alacritate quadraginta annorum exilio, maximíſque miſeriis ad moderationem reuocata, & ipſo rerum vſu confirmata ipſius ſapientia, qua tantæ ſuſtinendæ moli opus erat.

26 *Compulit*, συνήλασε. Id eſt, vt Arabs rectè exponit, grauiter eſt exhortatus.

* 29 *Ad hunc ſermonem*, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. Id eſt, ſimulatque hic ſermo illi excidiſſet, & è veſtigio. Heb. ב vel אל, non ſine emphaſi.

* 30 *In flammeo igne*, ἐν φλογὶ πυρός. Hypallage pro ἐν πυρὶ φλογός, *In igne flammæ*, vt habet Vulg. Nam omnis quicem flamma eſt ignis, at non contra.

34 *Vidi, vidi*, ἰδὼν εἶδον. Vulg. ad verbum, *Videns vidi.* Notum eſt autem Hebræos iſtiuſmodi duplicatis vocibus ad amplificationem vti conſueuiſſe.

35 *Liberatorem*, λυτρωτήν. Vulgata & Eraſmus, *Redemptorem*, quod vni Chriſto conuenit. Fuit enim & λυτρωτὴς & λύτρον. At Moſes nullo perſoluto pretio populum dici non poteſt redemiſſe, ſed duntaxat liberaſſe, ídque ne huius quidem liberationis auctor, ſed eius duntaxat fidus miniſter. ¶ *Ductu*, ἐν χειρί. Hebr. ביד [*beiad*,] id eſt (vt Vulgata & Eraſmus ad verbum interpretantur) *Per manum*: quæ interpretatio ſæpe quidem conuenit, vt paulo antè verſu 25, & infrà 15. 23: hîc autem viſa eſt paulo obſcurior. Vocant autem Hebræi יד [*iad*,] id eſt manum, quicquid eſt vice inſtrumenti ad aliquid agendum, ſed peculiaris atque adeo prorſus diuerſa eſt hoc loco iſtius tranſlationis ratio. Eſſet enim nimium frigida interpretatio, ſi quis hæc ita acciperet quaſi diceretur Dominus Angeli miniſterio, Moſen vocaſſe: quum (ni fallor) hoc quoque ſignificetur, Moſen iſtius manu ac poteſtate fuiſſe armatum, vt Angelus ille, nimirum Chriſtus. (ſicut explicat Apoſtolus 1 Corinth. 10.9) verus fuerit liberator ac ductor, cuius miniſter fuerit Moſes. *

Exod.7.8. 9. 10. 11. 14 — 36 Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ ἐν
Exod. 16.1 ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα.

37 Οὗτός ἐστιν ὁ Μοϋσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς
Deut.18.15 sup.3.22 υἱοῖς Ἰσραὴλ, Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε.

Exod.19.2 — 38 Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν.

39 Ὧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον·

Exod. 32.1 — 40 Εἰπόντες τῷ Ἀαρὼν, Ποίησον ἡμῖν θεοὺς οἳ προπορεύσονται ἡμῶν. ὁ γὰρ Μοϋσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ.

41 Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

Amos 5. 25 — 42 Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν, Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ;

43 Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς· καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος.

36 ‖Hic eduxit illos editis miraculis & ſignis in regione Ægypti, & in rubro mari, ‖¨& in deſerto, annis quadraginta.

37 Hic eſt Moſes ille qui dixit filiis Iſrael, ‖Prophetam ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter è fratribus veſtris ¨ſicut me: audite ipſum.

38 ‖Hic ille eſt qui ¨conueniente *populo* in deſerto, fuit cum Angelo ipſum alloquente in monte Sina, & cum patribus noſtris, quique excepit ¨viua eloquia quæ nobis traderet.

39 Cui noluerunt auſcultare patres noſtri, ſed repulerunt *eum*, & auerſi ſunt cordibus ſuis in Ægyptum:

40 Dicentes Aharoni, ‖Fac nobis deos qui præeãt nobis. ¨Moſi enim iſti qui eduxit nos ex regione Ægypti, neſcimus quid contigerit.

41 Et vitulum fecerunt per illos dies, obtuleruntque ſacrificium idolo, & oblectarunt ſeſe operibus manuum ſuarum.

42 ¨Vertit autem ‖*ſeſe* Deus, & ¨tradidit eos vt ſeruirent ¨exercitui cæli: ſicut ſcriptum eſt in libro ¨Prophetarum, Num victimas ¨& oblationes obtuliſtis mihi annis quadraginta in deſerto, domus Iſrael?

43 ¨Imò baiulaſtis ¨tabernaculũ Moloch, ¨& ſidus Dei veſtri Remphan, quas figuras feciſtis vt eas adoraretis: itaque transferam vos ¨ad Babylonis fines.

36 *Hic eduxit illos, faciens prodigia & ſigna in terra Aegypti, & in rubro mari, & in deſerto, annis quadraginta.*

37 *Hic eſt Moyſes qui dixit filiis Iſrael, Prophetã ſuſcitabit vobis Deus de fratribus veſtris tanquã me: ipſum audietis.*

38 *Hic eſt qui fuit in Eccleſia in ſolitudine, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus noſtris, qui accepit verba vitæ dare nobis.*

39 *Cui non voluerunt obedire patres noſtri, ſed repulerunt, & auerſi ſunt cordibus ſuis in Aegyptum:*

40 *Dicentes ad Aharon, Fac nobis deos qui præcedant nos: Moyſes enim hic qui eduxit nos de terra Aegypti, neſcimus quid factum ſit ei.*

41 *Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hoſtiam ſimulachro, & lætabãtur in operibus manuum ſuarum.*

42 *Cõuertit autem Deus, & tradidit eos ſeruire militiæ cæli: ſicut ſcriptum eſt in libro Prophetarũ, Nũquid victimas auth hoſtias obtuliſtis mihi annis quadraginta in deſerto, domus Iſrael?*

43 *Et ſuſcepiſtis tabernaculum Moloch, & ſidus Dei veſtri Remphan, figuras quas feciſtis adorare eas: & transferam vos trans Babylonem.*

---

36 *Et in deſerto, annis quadraginta*, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. Id eſt, Et in deſerto, vbi verſatus eſt annos 40. Eſt enim præciſum hoc dicendi genus, & petitum è medio, ſicut pleraque alia: cuiuſmodi & illud eſt quod vſurpauit ſuprà verſu 9, quum diceret Patriarchas vendidiſſe Ioſephum in Ægyptum, id eſt vt in Ægyptum abduceretur.

37 *Sicut me: eum audite.* ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε. Vulgata, *Tanquam meipſum: audietis*. Pro quo nonnulli corruptè impreſſerunt, Tanquam meipſum audietis, quaſi ὡς ἐμὲ non pertineat ad ſuperiora, & pro ἐμὲ ſcriptum ſit ἐμαυτοῦ: quẽ errorem annotauit quidem Eraſ. ſed ita vt eum immeritò videatur interpreti tribuere, nec etiam vnde ortus ſit, cognouiſſe.

38 *Conueniente* [*populo*,] ἐν ἐκκλησίᾳ. Quod mox ſubiicitur de colloquio cum Angelo in monte Sina, & acceptis Legis tabulis, mihi quidem videtur manifeſtè oſtendere ſpecialem quendam vniuerſi populi conuentum, eam videlicet hiſtoriam quæ commemoratur ab Exod. cap. 19. ad 35. Vulgata, *in Eccleſia*, nimium obſcurè. ¶ *Viua eloquia*, λόγια ζῶντα. Vocantur λόγια à Græcis (inquit Thucydidis interpres) τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ καταλογάδην λεγόμενα: id eſt, quæ à Deo dicuntur oratione ſoluta, quotidiano videlicet ſermone, & quaſi nobiſcum colloquatur. Nam verſus illos fatidicos quos furentes vates fundebant, χρησμοὺς Græci vocant. Non dubium eſt ergo quin λόγια Lucas appellet quæ Hebræi vocant הדברים [*haddebarim*,] & huc reſpiciat quòd Deus ipſe dicatur ea pronuntiaſſe &, digito ſuo deſcripta, Moſi tradidiſſe. Vetus interpres conuertit, *Verba vitæ*, id eſt λόγους ζωῆς. Quidam etiam codices legunt λόγον ζῶντα, id eſt *ſermonem viuum*. Ζῶντα verò intellige ζωοποιοῦντα, viuifica.

40 *Moſi enim*, ὁ γὰρ Μωϋσῆς. Vulgata. *Moſes enim*, Anacoluthon Hebræis frequens.

42 *Vertit autẽ* [*ſeſe*,] ἔστρεψε. Heb. ויהפך [*vaijthaphek*.] Hoc autem intelligo dictum non ipſius Dei, ſed eorum reſpectu qui ſunt iratum experti, quem prius tam benignum ſenſerant. Vulgata, *Conuertit*. Quòd ſi dura videbitur hæc phraſis, licebit ἔστρεψε accipere pro ἀπέστρεψε *auertit* [*ſeſe*.] de quo verbo diximus ſuprà, 3.26. ¶ *Tradidit eos vt ſeruirent*, παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν. i. Eos à ſpiritu deſertos, tradidit Satanæ & peruerſis cupiditatibus, vt ſeruirent ſtellis. ¶ *Exercitui cæli*, τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Eraſm. *Militiæ cæli*: de qua diximus Luc. 2.13. Vocat tamen hoc loco exercitum cæli, non ipſos Angelos, ſed ſolem, lunam, & reliqua ſidera, vt manifeſtè apparet ex Deut. 17.3. ¶ *Prophetarum*, τῶν προφητῶν. Vide Mar. 1.2. ¶ *Et oblationes*, καὶ θυσίας. Heb. מנחה [*minchah*.] Ideo oblationes potius cõuerti quàm hoſtias, quum alioqui vertere ſoleant Græci θυσίας, quæ ab Hebræis dicuntur זבחים [*zebachim*,] vt diximus Marci 12.33. Accipitur tamen θυσία pro מנחה [*minchah*] etiam Marci 9.49, quum nonnulli ſint qui θυσίας à thure deriuent, vt propriè declaret thuris ſuffitus.

43 *Imò baiulaſtis*, καὶ ἀνελάβετε. Heb. ונשאתם [*vneſathem*.] id eſt, in humeros veſtros ſublatum tuliſtis: quod etiam de arca fœderis dicitur, 1. Reg. 2.26. Idem ergò valet τὸ ἀναλαμβάνειν hoc loco atque τὸ αἴρεσθαι, & ו [*vau*] poſitum eſt pro aduerſatiua. Vulgata & Eraſmus, *Suſcepiſtis*, perperam. Quidam per futurum cõuertunt: quos ſi ſequamur, cõuertemus potius, *Baiulabitis igitur*. Sed repugnãt Hebræa,

& Græci

& Græci omnes codices. Orta verò hæc ſcriptura ex eo videtur, quòd Iſraelitæ nihil tale in deſerto, & aliquot poſt ſeculis, feciſſe legantur. Sed propterea nihil fuit hîc mutandum. Nec enim quicquid hîc dicitur referendum eſt ad tempus illud peregrinationis in deſerto. Sed Dominus per prophetam primùm reprehendit populi hypocriſin, qui nonniſi ſimulatè Deum verum coluerint in deſerto, quod illis etiam exprobratur Pſalm. 95, & 106. & poſtea ſubiicit tandem eos in apertam idolomaniam erupiſſe.

¶ *Tabernaculum Moloch*, τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ. Stephanum lingua ſua loquentem certum eſt ipſa Prophetæ verba citaſſe. At Lucas Græcè ſcribens Grecam editionem ſequutus eſt: quam fateor ab Hebraica veritate in hoc teſtimonio plurimùm variare: ſed ita tamen vt verba quidem diuerſa ſint, ſententia prorſus ſit eadem. Non eſt ergo quòd hac varietate quiſquā offendatur, quàm ego ſigillatim annotabo. Pro eo igitur quod in Hebr. סכות מלככם [*ſichchoth malchchechem*] id eſt Siccuth regem veſtrum (eſt enim Siccuth idoli nomen) Græci legerūt סוכות מלככם [*ſuchchoth malchchechem*] id eſt, tabernaculum Moloch veſtro: quanuis pronomen hîc ſit prætermiſſum. ¶ *Et ſidus Dei veſtri Remphan, & figuras quas feciſtis*, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε. Hebraica ſic habent, ואת כיון צלמיכם כוכב אלוהיכם אשר עשיתם לכם [*veet chijun tſalmechem chobab elohechem aſcher haſithem lachem*,] id eſt, *Et Chiiun imaginem veſtram, ſtellam deorum veſtrorum quos feciſtis vobis*. Apparet igitur in Græcis perturbatum eſſe ordinem, vt qui priore loco legerint כוכב אלוהיכם [*chobab eloechem*,] id eſt, ſtellam deorum veſtrorum: deinde pro Chijun (quod nomen eſt idoli) ſubiectum fuiſſe aliud nomen, in quo etiam ſcribendo plurimùm variant codices, quum alij Ῥεμφάν, alij Ῥαιφάν, alij Ῥαμφάν, alij Ῥεφάν, (vt Syrus & Arabs interpretes & Iuſtinus hunc locum citans) alij Ῥαφάν, alij denique Ῥεφᾶ ſcribant, vt corruptum eſſe hoc ſaltem nomen facilè appareat. Poſtremò צלמיכם [*tſalmechem*,] pro quo verterunt, τοὺς τύπους ὑμῶν, id eſt imagines ſeu figuras veſtras, coniunxerunt cum verbo עשיתם [*haſithem*,] id eſt ἐποιήσατε, feciſtis, prætermiſſo pronomine לכם [*lachem*,] cuius demum loco ſubſtituerunt προσκυνεῖν αὐτοῖς, ad adorandum eas: niſi hoc fortaſſis, quemadmodum & alia multa, ex aliis locis annotatum, poſtea in contextum irrepſit. Id autem ita eſſe apparet ex Iuſtino, qui in Dialogo πρὸς Τρύφωνα, hunc locum citans legit, οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς, neque quicquam addit amplius. Quod autem attinet, ad nomen illud Remphan, fortaſſe ſcribēdum fuerit Ῥεφᾶ, id eſt רפא * [*repha*,] quo nomine nemo neſcit Gigantes ſignificari. Nā extra cōtrouerſiam eſt gigantea forma ſolitum fuiſſe pingi Herculem. Hunc autem Ægyptios vocare conſueuiſſe Chonem obſeruat Lilius in hiſtoria Deorum ex Antiocho quodam Xenophanis: vt veriſimile videri poſſit, quum inter Chon & Chiiun non magnum ſit diſcrimen, & peregrina illa nomina à Græcis plerunque ſint valde deprauata, hoc idolum quod Ægyptij vocarunt Chon, Iudæos à gigantea formā & magnitudine רפא [*repha*] vocaſſe, quod ſequutus ſit Græcus interpres. Quid ſi verò potius mendosè ſcriptū eſt Ῥεμφὰν pro Ῥεμμάν, quod idolum à Syris adoratum fuiſſe ſcribitur 2. Reg. 5. 18? Iunius noſter vult vrbē fuiſſe in Ammonitarū finibus, Rophon vocatā à Ioſepho lib. Antiq. 12, c. 12. cuius vetus appellatio fuerit Kijun. Ego in meo codice Ioſephi non Rophon, ſed Raphan lego, 1. Macab. 5. 37, quam videtur Plinius Raphanam vocare lib. 5. c. 18. Sed & aliam quandam Gazæ vicinam vrbem Raphæam appellat Sed auctorem vetuſtioris illius appellationis adhuc requiro. ¶ *Ad Babylonis fines*, ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. Hebraica veritas habet מהלאה לדמשך [*Mehaleah ledamaſchech*] & Iuſtinus eo loco quem modò citaui, legit ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, *vltra Damaſcum*, vt habet etiam Græca verſio. Sed eadem manet ſententia. Significatur enim captiuitas illa qua populus etiam ex regione quæ trās Damaſcū eſt, procul, nempe in Babyloniā vſque fuit ſummotus. * Nec poſſum hîc aliter interpretari Prophetæ verba מהלאה [*Mehaleah*] ac proin ἐπέκεινα non ſignificabit *Trās* ſed ipſam Babyloniam cū vicinis populis, vt hæc vox etiā apud idoneos ſcriptores Græcos vſurpatur. Sed & in illo meo vetuſtiſſimo codice pro ἐπέκεινα ſcribitur, quanuis fugiētibus literis, ἐπὶ τὰ μέρη, quod eſt fortaſſis illius interpretatio.

Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν ἐν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῇ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει.	44	Tabernaculum teſtimonij fuit patribus noſtris in deſerto, prout præceperat ‖ is qui dixerat Moſi vt faceret illud ſecundum exemplar quod viderat.	44	*Tabernaculum teſtimonij fuit patribus noſtris in deſerto, ſicut diſpoſuit illis Deus loquens ad Moyſen, vt faceret illud ſecundum formam quam viderat.*	Exod. 25. 40. heb. 8. 5.
Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἐξῶσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ.	45	‖ Quod etiam acceptum introduxerunt patres noſtri cum Ieſu in ipſa occupatione Gentium, quas expulit Deus à conſpectu patrum noſtrorum, ‖ vſque ad dies Dauid.	45	*Quod & induxerunt ſuſcipientes patres noſtri cum Ieſu in poſſeſſionem Gentium, quas expulit Deus à facie patrum noſtrorum, vſque in diebus Dauid,*	Ioſue 3. 14 2. Reg. 2. 16 pſal. 13. 3.
Ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ.	46	Qui nactus eſt gratiam apud Deum, petiítque vt nanciſceretur tabernaculum Deo Iacob.	46	*Qui inuenit gratiam ante Deum, & petiit vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.*	
Σολομῶν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.	47	‖ Solomon autem ædificauit ei ædem.	47	*Salomon autem ædificauit illi domum.*	3. Reg. 6. 1 1. paral. 17. 12.
Ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις	48	‖ Sed Excelſiſſimus ille in ma-	48	*Sed nō Excelſus in ma-*	Infrà 17. 24.

---

44 *Tabernaculum teſtimonij*, ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. Sic Græci interpretes ſolent exprimere quod Hebr. dicitur אוהל מועד [*ohel mohed*] id eſt tabernaculum condictionis, ſiue vt aliis placuit vertere, *tentorium Conuentus*, in quo videlicet * ſolebant Iſraelitæ conuenire: ſicut non prorſus diſſimili ratione hodie Chriſtianorum templa vulgò ſolent Eccleſiæ, id eſt congregationes & conuentus, vocari. Videntur tamen Græci interpretes alienæ radicis עוד [*hod*] ſignificationem ſequuti.

45 *Acceptum*, διαδεξάμενοι. Id eſt per manus traditum. Nam διαδέχεσθαι id dicimus quod de manu (vt aiunt) in manum traditum ad nos peruenit, vt patrimonia & quæcunque alia per varios gradus ſucceſſionis ad nos deueniunt. Eraſmus, *Qui ſucceſſerunt*: quæ interpretatio mihi non ſatis probatur, quia διαδέχεσθαι plerunque eſt actiuum.

* ¶ *In ipſa occupatione*, ἐν τῇ κατασχέσει. id eſt quum inciperent obtinere. Sic enim malo hanc vocem accipere, quàm μετωνυμικῶς pro ipſa quæ obtinetur terra, & εἰς pro ἐν.

¶ *A conſpectu patrum noſtrorum*, ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν. Hebræi מלפני אבותיכם [*miliphne abotherhem*,] id eſt, quas Deus expulit, vt ingredientibus maioribus noſtris cederent harum regionum poſſeſſione. perinde enim loquitur acſi Deus illis venturis iter muniens, gentes illas deleuiſſet, vt in vacuam hoſtibus poſſeſſionem mitterentur: quod etiam præſtitit, ſicuti ſe facturum promiſerat Exodi 23, verſū 28, & Ioſue 24. v. 12, & Dauid agnoſcit Pſal. 44. 4, & exprobrat illis Eſaias mirifica antitheſi cap. 17. v. 9. Hæc igitur vis eſt huius Hebraiſmi, quem fœdè corrupit Caſtellio, quum interpretaretur, *Eorum cauſa*.

46 *Qui nactus eſt gratiam*, ὃς εὗρε χάριν. Vide Lucam cap. 1. verſ. 30.

	ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει,		nufactis templis ⁚non habitat, ſicut Propheta dicit,	nufactis habitat, ſicut Propheta dicit,
Eſa.66.1.	Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος· ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;	49	‖Cælum mihi thronus eſt, terra autem ſcabellum pedũ meorum. Quam ædem ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis eſt locus requietis meæ?	49 *Cælum mihi ſedes eſt, terra autem ſcabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis locus requietionis meæ eſt?*
	Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα;	50	Nónne manus mea fecit hæc omnia?	50 *Nónne manus mea fecit hæc omnia?*
Iere.9.26. ezec.44.9	Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς.	51	‖Duri ceruice & ⁚incircunciſi corde & auribus, vos ſemper Spiritui ſancto obnitimini, ſicut patres veſtri, ⁚*ita* & vos.	51 *Dura ceruice, & incircunciſis cordibus & auribus, vos ſemper Spiritui ſancto reſiſtitis, ſicut patres veſtri, & vos.*
	Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε.	52	Quem Prophetarum nõ ſunt perſequuti patres veſtri? trucidarunt, inquam, eos qui prænũtiarunt aduentum Iuſti illius, cuius nunc vos proditores & occiſores fuiſtis.	52 *Quem Prophetarum nõ ſunt perſequuti patres veſtri? & occiderunt eos qui pronuntiabant de aduentu Iuſti, cuius vos nũc proditores & homicidæ fuiſtis.*
Exod 19.1	Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.	53	‖Qui accepiſtis legem ⁚per diſpoſitionem Angelorum, nec ſeruaſtis.	53 *Qui accepiſtis Legem in diſpoſitione Angelorum, & non cuſtodiſtis.*
	Ἀκούοντες δὲ ταῦτα, διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ᾽ αὐτόν.	54	Audientes autem hæc, findebantur cordibus ſuis, & ſtridebant dentibus in eum.	54 *Audientes autem hæc, diſſecabantur cordibus ſuis & ſtridebant dentibus in eum.*
	Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.	55	Quum autem eſſet plenus Spiritu ſancto, intentis in cælũ oculis vidit ⁚gloriam Dei, & Ieſum ⁚adſtãtem ad dextram Dei.	55 *Quum autẽ eſſet plenus Spiritu ſancto, intendens in cælum, vidit gloriam Dei, & Ieſum ſtantem à dextris Dei.*
	Καὶ εἶπεν, Ἰδοὺ, θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.	56	Et ait, Ecce, conſpicio cælos apertos, & Filium hominis adſtantem ad dextram Dei.	56 *Et ait, Ecce video cælos apertos, & Filium hominis ſtantem à dextris Dei.*
	Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ᾽ αὐτόν.	57	Exclamantes autem *illi* voce magna, continuerũt aures ſuas, & irruerunt cõcorditer in eum.	57 *Exclamantes autem voce magna, continuerũt aures ſuas, & impetum fecerunt vnanimiter in eũ.*
	Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου.	58	Et eiectum eum ⁚extra vrbem, lapidabant: ⁚teſtes autem depoſuerunt pallia ſua ad pedes ⁚adoleſcentis qui vocabatur Saulus.	58 *Et eijcientes eum extra ciuitatem, lapidabant: & teſtes depoſuerunt veſtimenta ſua ſecus pedes adoleſcentis qui vocabatur Saulus.*

---

48 *Non habitat*, οὐ κατοικεῖ. Similem metatheſin particulæ negantis vnam & alteram obſeruauimus in Iohanne: quam niſi obſerues, anantapodoton eſſe videbitur vbi nuſquam eſt.

51 *Incircunciſi corde & auribus*, ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν. Duplicis circuncisionis mentio fit in Vetere teſtamento, vnius externæ, alterius verò interioris, quã Paulus vocat ἀχειροποίητον, cuius illa ſymbolum erat. Inde factum vt duas Iudæorum ſpecies idem conſtitueret, Rom.2.28 & 29: quæ niſi obſerues, non poſſis intelligere quid illud ſit de quo Stephanus Iudæos hoc loco reprehendit, id eſt, cur incircunciſi corde dicantur qui in naturę corruptæ vitiis adhuc hærent demerſi, & incircunciſi auribus, qui vocem Dei ne audire quidem ſuſtinent, quales quidẽ omnes ſumus natura. ¶ *[Ita] & vos*, καὶ ὑμεῖς. Hæc certè videntur redundare, neque leguntur in multis antiquis Latinis codicibus.

53 *Per diſpoſitionem Angelorum*, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων. id eſt, Angelorum miniſterio. Nam mihi videtur διαταγὴ vſurpari hoc loco pro eo quod διακονία dicitur Hebr.1.14 quod annotandum fuit nequis Angelos putet ipſius Legis auctores, quum internuntij duntaxat fuerint, & adhibiti teſtes in Legis promulgatione à Deo facta. Sic accipiendum eſt quod ait Apoſtolus, Gal.3.c.19, Legem per Angelos fuiſſe ordinatam: qui locus iſtum optimè explicat. Auguſtinus aliquoties hæc citans, interpretatur, *In edictis*, quaſi διαταγὴ & διάταγμα ſeu διάταξις idem declarent. quod vt concedam, tamen hanc explicationem apparet admodum eſſe impropriam. Syrus & Arabs legerunt ſingulari numero τοῦ ἀγγέλου, *Angeli illius*, nempe Chriſti, vt miſſi à Patre internuntij. Malim ego tamen receptam lectionem ſequi.

55 *Gloriam Dei*, δόξαν Θεοῦ. Id eſt, glorioſum Deũ, quatenus quidem humanis oculis cerni poteſt. Vide Luc.2.9. ¶ *Adſtantem*, ἑστῶτα. Id eſt παρόντα. Itaque ineptè quæritur quomodo hîc dicatur ſtare qui alibi dicitur ſedere: de quo aliquid diximus Luc.18.13.

58 *Extra vrbem*, ἔξω τῆς πόλεως. Vide Hebr.13,12. ¶ *Teſtes autem*, καὶ οἱ μάρτυρες. Cautum erat in Lege vt teſtes lapidationem auſpicarentur, Deut.17.v.7. Quanuis igitur omnia iſta per tumultum ſint facta, & quidem violata pręſidis prouinciæ auctoritate, voluerunt tamen iſti videri nihil agere niſi ex Legis diuinæ præſcripto. Ioſephus lib. 20. cap. 8. narrat ſimili audacia, procurante Iudæam Albino Feſti ſucceſſore, Ananiam Pontificem curaſſe lapidandum Iacobum fratrem Domini, cuius facinoris cauſâ fuerit Pontificatus ipſi abrogatus & ad Ieſum quendam tranſlatus. ¶ *Adoleſcentis*, νεανίου. Meus vetuſtiſſimus codex addit τινός, id eſt *cuiuſdam*, adſtipulante quoque Syra & Arabica interpretatione, quam ſcripturam germanam eſſe arbitror, ex Deut.33.2.

Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα, Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη.

Κεφάλαιον η.

ΣΑῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ᾽ αὐτῷ.

Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος· σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.

Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν.

Προσεῖχόν δὲ οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο· πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.

59 Lapidarunt igitur Stephanũ, inuocantem & dicentem, Domine Ieſu ſuſcipe ſpiritum meũ.

60 Poſitis autem genibus, clamauit voce magna, Domine, ¨ne ſtatuas eis hoc peccatum. Et quum hoc dixiſſet ¨obdormiuit.

Cap. VIII.

1 S¨Aulus autem ¨vltrò cõſenſerat in necem eius. Orta eſt verò illo die perſequutio magna aduerſus Eccleſiam quæ *erat* Hieroſolymis: & omnes diſperſi ſunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apoſtolos.

2 ¨Extulerunt autem vnà Stephanũ viri ¨religioſi, feceruntque planctum magnum ſuper eum.

3 Saulus verò vaſtabat Eccleſiam, intrans in ſingulas domos: & tractos viros ac mulieres ¨tradebat in cuſtodiam *coniiciendos*.

4 At qui diſperſi fuerant peragrabant *regionem*, euãgelizantes ſermonem *Dei*.

5 Philippus verò quum deueniſſet ¨in vrbem Samariæ, prædicabat eis Chriſtum.

6 Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebantur, ¨audientes & vidẽtes ſigna quæ edebat.

7 ¨Spiritus enim impuri ex multis qui *eis* tenebantur, exibant, clamantes voce magna: ¨multique paralytici & claudi ſanati ſunt.

59 *Et lapidabant Stephanũ inuocantem & dicentem, Domine Ieſu ſuſcipe ſpiritum meum.*

60 *Poſitis autẽ genibus clamauit voce magna, Domine, ne ſtatuas illis hoc peccatum. Et quum hoc dixiſſet, obdormiuit.*

Cap. VIII.

1 *SAulus autẽ erat conſentiẽs neci eius. Facta eſt autem in illa die perſequutio magna in Eccleſia quæ erat Hieroſolymis: & omnes diſperſi ſunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apoſtolos.*

2 *Curauerunt autem Stephanum viri timorati, & fecerunt planctum magnũ ſuper eum.*

3 *Saulus autẽ deuaſtabat Eccleſiam, per domos intrans: & trahens viros ac mulieres tradebat in cuſtodiam.*

4 *Igitur qui diſperſi erant pertranſibant euangelizãtes Verbum.*

5 *Philippus autem deſcẽdens in ciuitatem Samariæ, prædicabat illis Chriſtum.*

6 *Intendebant autẽ turbæ iis quæ à Philippo dicebantur, vnanimiter audiẽtes, & videntes ſigna quæ faciebat.*

7 *Multi enim eorum qui habebant ſpiritus immundos, clamantes voce magna, exibant: multi autem paralytici & claudi curati ſunt.*

---

60 *Ne ſtatuas*, μὴ στήσῃς. Statuendi vocabulo ſignificari puto firmam ac perennem (vt ita dicam) peccati imputationem coram Deo, ſicut contrà dicũtur deleri ac remitti peccata quæ condonantur. ¶ *Obdormiuit*, ἐκοιμήθη. Id eſt, Mortuus eſt. Vide 1. Theſſ. 4. cap. 13. In quibuſdam Latinis codicibus additur *in Domino*, ἐν Κυρίῳ.

IN CAPVT VIII.

1 *Saulus autem*, Σαῦλος δέ. Videntur omnino iſta rectius finire ſeptimum caput, quàm octauum inchoare. ¶ *Vltrò conſenſerat*, ἦν συνευδοκῶν. Vulgata, *Erat conſentiens.* Ego addidi particulam vltrò, admonitus à Syro & Arabe interpretibus qui propriam verbi εὐδοκεῖν ſignificationem eruditè obſeruantes, περιφραστικῶς illud conuerterunt. Eſt enim quidam etiam vi aut metu extortus conſenſus.

2 *Extulerunt autem vnà*, συνεκόμισαν. Vel, comportarunt, ex eo loco nimirũ in quo iacebat lapidibus obrutus. Vulgata & Eraſmus, *Curauerunt*: quod nimium latè patet, neque etiam Græco verbo reſpondet. Sed nulla hîc mentio conditarum Stephani reliquiarum, aut precum pro mortuis, aut adorationis mortuorum. Cæterum aut ego prorſus fallor, aut minimè repudiãdum eſt quod eſt in meo vetuſtiſſimo codice, qui ſic iſta connectit cum præcedente verſiculo, πλὴν τῶν ἀποστόλων, οἳ ἔμειναν ἐν Ἱερουσαλὴμ, συνεκόμισάν τε τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς. Id eſt, *præter Apoſtolos qui manſerunt in Ieruſalem, & comportarunt* (vt habet vetuſtiſſima Latina editio in eodem meo codice illi Græcæ oppoſita) *Stephanum viri timorati.* Eſt autẽ propria notatio verbi κομίζειν diligenter obſeruanda, qua ſignificatur inſignis fides & conſtantia non tantùm Apoſtolorum, qui nihilominus Eccleſiam minimè deſeruerunt, ſed etiam eorum qui proculdubio conſciis Apoſtolis, Stephanum quem vel attigiſſe piaculum erat Iudæis, ſuis ipſorum humeris exportatum, nihil rabidos illos audaciſſimos & potentiſſimos carnifices veriti, aperto & manifeſto cum planctu ſepeliuerunt. ¶ *Religioſi*, εὐλαβεῖς. Vulgata barbarè, *Timorati.* Vide Luc. 2. 25.

3 *Tradebat*, παρεδίδου. ſcilicet * Magiſtratibus, quorum poſtea mandato in carceres coniiciantur. Nam ipſe quidem prehenſionis ius non habebat niſi vt ex Magiſtratus mandato.

5 *In vrbem Samariæ*, εἰς πόλιν Σαμαρείας. id eſt, *in vrbem Samariam.* Virgil. *Hic tamen ille vrbem Patauι, ſedéſque locauit Teucrorum.* Neque his obſtat quòd articulus non ſit adiectus, quum paulo pòſt addatur: & reliquæ vrbes videantur potius oppidula fuiſſe quàm vrbes. Dedit autem hæc metropolis toti regioni nomen, & ſub nomine Sebaſtes ab Herode magno fuit inſtaurata, vt narrat Ioſephus lib. De bello Iudaico 1. cap. 6.

6 *Audientes*, ἐν τῷ ἀκούειν. Hæc eſt Hebræa periphraſis gerundi modi.

7 *Spiritus enim impuri*, &c. πολλῶν γὰρ τῶν, &c. Vulgata legit, πολλοὶ γὰρ τῶν ἐχόντων, &c. ideo conuertit, *Multi enim eorum qui habebant*, & paulo pòſt ἐξήρχοντο, *exibant.* Eſt autẽ omiſſum antecedens priore loco, deinde loco relatiui poſitum, ex Hebræorum idiotiſmo: qui niſi obſeruetur, vix intelligere licebit quæ ſit legitima iſtorum verborum ſtructura. Eſt autem (vt opinor) eiuſmodi, πνεύματα γὰρ ἀκάθαρτα πολλῶν τῶν ἐχόντων [αὐτὰ,] βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο, id eſt, *Spiritus enim impuri multorum qui eos habebant, clamantes magna voce, egrediebantur.* Eraſmus autem præpoſitionem ἐξ cum πολλῶν coniunxit, & τῶν ἐχόντων [αὐτὰ] paſſiuè conuertit. Sic enim interpretatur, *Spiritus enim immundi à multis qui illis tenebantur, exibant.* quem ſum ſequutus. ¶ *Multíque*, πολλοὶ δέ. Syrus & Arabs legerunt, καὶ ἄλλοι, *& alii.*

8 Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.

9 Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμον προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.

10 Ὧ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.

11 Προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.

12 Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας του Θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.

13 Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγάλας γινομένας, ἐξίστατο.

14 Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.

15 Οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον.

16 (Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ)

17 Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.

18 Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα.

19 Λέγων, Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.

20 Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν

8 Et gaudium magnum extitit in illa vrbe.

9 Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem magicam, & Gentem Samariæ ¨obſtupefecerat, dicens ſe eſſe quempiã magnũ.

10 Quem ¨attendebant omnes à minimo vſque ad maximum dicentes, Iſte eſt potẽtia illa Dei magna.

11 Attendebant autem eum propterea quòd multo tẽpore magicis artib. eos obſtupefecerat.

12 Quum verò credidiſſent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei & nomẽ Ieſu Chriſti *pertinent*, baptizabantur tum viri, tum mulieres.

13 Simon verò & ipſe ¨credidit: & baptizatus ¨perdurabat apud Philippum: & conſpiciens ſigna & virtutes magnas edi, ¨obſtupefiebat.

14 Quum autem audiſſent Apoſtoli qui erãt Hieroſolymis, Samariam recepiſſe ſermonem Dei, miſerunt ad eos Petrum ac Iohannem.

15 Qui quum deſcẽdiſſent, precati ſunt pro eis vt acciperent ¨Spiritum ſanctum.

16 (Nondum enim in quenquam illorum illapſus fuerat, ſed baptizati tantùm fuerant in nomen Ieſu)

17 Deinde impoſuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum ſanctum.

18 Quum autem conſpexiſſet Simon per impoſitionem manuum Apoſtolorũ dari Spiritum ſanctum, obtulit eis pecunias.

19 Dicens, Date etiam mihi poteſtatem iſtam, vt cuicunque impoſuero manus, recipiat Spiritum ſanctum.

20 Petrus autem dixit ei, Pecunia tua tecum ¨pereat, ¨qui do-

8 *Factum eſt ergo gaudiũ magnum in illa ciuitate.*

9 *Vir autem quidã nomine Simon, qui antè fuerat in ciuitate magus, ſeducens gentem Samariæ, dicens ſe eſſe aliquem magnum.*

10 *Cui auſcultabãt omnes à minimo vſque ad maximũ, dicentes, Hic eſt virtus Dei quæ vocatur magna.*

11 *Attendebant autem eũ, propter quod multo tẽpore magiis ſuis dementaſſet eos.*

12 *Quum verò credidiſſent Philippo euangelizanti de regno Dei & nomine Ieſu Chriſti, baptizabantur viri & mulieres.*

13 *Tunc Simõ & ipſe credidit: & quũ baptizatus eſſet adhærebat Philippo: videns etiam ſigna & virtutes maximas fieri, ſtupens admirabatur.*

14 *Quum autem audiſſent Apoſtoli qui erant in Ieroſolymis, quòd recepiſſet Samaria verbum Dei, miſerunt ad eos Petrum & Iohannem.*

15 *Qui quum veniſſent, orauerunt pro ipſis, vt acciperẽt Spiritum ſanctum.*

16 *(Nõdum enim in quẽquam illorum ſuperuenerat, ſed baptizati tantum erãt in nomine Domini Ieſu)*

17 *Tunc imponebant manus ſuper illos, & accipiebant Spiritum ſanctum.*

18 *Quum vidiſſet autem Simon quia per impoſitionem manus Apoſtolorum daretur Spiritus ſanctus, obtulit eis pecuniam,*

19 *Dicens, Date & mihi hanc poteſtatem vt cuicunque impoſuero manus, accipiat Spiritum ſanctum.*

20 *Petrus autem dixit ad eum, Pecunia tua tecum ſit in perditionem: quoniã*

---

9 *Et obſtupefecerat*, καὶ ἐξιστῶν. Id eſt, ita ſibi conciliarat ſuis præſtigiis, vt cæco quodam furore amentes, toti eſſent illi addicti. Vulgata, *Seducens*: id eſt ἐξαπατῶν, vocabulo nimis diluto. Eraſmus Dementandi verbo vti maluit, quod etiam vſurpat Vetus interpres proximo verſiculo. Ego verò nuſquam illud inuenio apud idoneos ſcriptores.

10 *Attendebant*, προσεῖχον. Eraſmus, *Auſcultabant*, non ſatis expreſſé. Supra verò verſic. 6, vſi ſunt iidem interpretes Intendendi verbo, non ſatis Latina conſtructione. Sed idem Vetus interpres, tertiò iam à ſeipſo diſſentiens, προσεῖχον rectè conuertit *Attẽdebant*, quod Eraſmus malè mutauit in *Auſcultabant*.

12 *Et nomen*, καὶ τοῦ ὀνόματος. Syrus & Arabs legerunt ἐν τῷ ὀνόματι, *In nomine*. Vulg. verò neglexit articulum τοῦ, & fortaſſe legit τὸ, vt ſolet a Luca ſæpe quadam pleonaſmi ſpecie vſurpari.

13 *Credidit*, ἐπίστευσε. Fide videlicet hiſtorica, & quæ leuiter animum tangeret, ideóque fuit πρόσκαιρος. ¶ *Perdurabat apud Philippum*, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ. Vulgata & Eraſmus, *Adhærebat*, προσεκολλᾶτο. Vide Mar. 3. 9. ¶ *Obſtupefiebat*, ἐξίστατο. Nemo non videt (opinor) hoc verbum aliter quàm paulo antè accipi hoc loco. Illic enim de eo dicitur qui mentem ac iudicium omne malis artibus amiſit, hîc pro magna admiratione ponitur, quum percuſſus animus non habet quid conſtituat. Vide Mar. 2. 12.

15 *Spiritum ſanctum*, Πνεῦμα ἅγιον. Id eſt, dona illa eximia quibus ornatos eſſe oportebat eos præſertim qui præficiendi erant Eccleſiæ. Diſtinguendum enim eſt donum remiſſionis peccatorum omnibus in baptiſmo oblatum, à dono ſignorum. Sunt autem proculdubio miſſi Petrus & Iohannes à cæteris Apoſtolis, partim vt Philippi diaconi doctrinam ipſi confirmarent, partim vt Apoſtolica auctoritate Eccleſiam conſtituerent.

20 *Pereat*, εἴη εἰς ἀπώλειαν. Heb. יהי לאבדון [*iehi laabaddon*,] id eſt vt ad verbum interpretantur Vulgata & Eraſmus, *Sit in perditionem*. ¶ *Qui exiſtimaris*, ὅτι ἐνόμισας. Vulgata & Eraſmus, *Quoniam exiſtimaſti*. Vide Iohannem cap. 2. verſu 18.

δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.		num Dei exiſtimaris pecuniis ¨acquiri.		donum Dei exiſtimaſti pecunia poſsideri.
Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.	21	Non eſt tibi pars neque ſors ¨in hoc negotio: cor enim tuum non eſt ¨ rectum in Dei conſpectu.	21	Non eſt tibi pars neque ſors in ſermone iſto: cor enim tuum non eſt rectum coram Deo.
Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.	22	Reſipiſce igitur ab iſta malitia tua, & roga Deum, ¨ſi fortè remittatur tibi ¨ machinatio cordis tui.	22	Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua: & roga Deum, ſi fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.
Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.	23	Video enim te ¨in felle amariſſimo ¨ & nexu iniuſtitiæ poſitum.	23	In felle enim amaritudinis & obligatione iniquitatis video te eſſe.
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε, Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ᾽ ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.	24	Reſpondẽs autem Simon dixit, Deprecamini vos pro me apud Dominum, nequid me inuadat *iſtorum* quæ dixiſtis.	24	Reſpondens autem Simon dixit, Precamini vos pro me ad Dominum, vt nihil veniat ſuper me horum quæ dixiſtis.
Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο.	25	Illi igitur teſtificati & loquuti ſermonem Dei, reuerſi ſunt Hieroſolymam, ¨ & multis vicis Samaritanorum euangelizarunt.	25	Et illi quidem teſtificati & loquuti verbum Domini, redibant Ieroſolymam, & multis regionibus Samaritanorum euangelizabant.
Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον, λέγων, Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.	26	Angelus autem Domini loquutus eſt Philippo, dicẽs, Surge, & vade meridiem verſus, ad viam quæ ab Ieruſalem deſcendit Gazam: ¨quæ *via* eſt deſerta.	26	Angelus autem Domini loquutus eſt ad Philippum, dicens, Surge, & vade contra meridianum, ad viam quæ deſcendit ab Ieruſalem in Gazam: hæc eſt deſerta.

---

* ¶ *Acquiri*, κτᾶσθαι. Id eſt, tibi viſus es acquirere. Vox enim κτᾶσθαι paſſiuè accipi poteſt. Vulgata, *Poſsideri*, impropriè, hoc quidem loco. Nec enim poſſidentes emimus, ſed empta poſſidemus. & propriè κτᾶσθαι de acquiſitione dicitur. Demoſth. πολὺ ῥᾷον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα πέφυκεν. Idem error admiſſus eſt in eadem voce ſuprà 1.18.

21 *In hoc negotio*, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. vel (vt Vulg.) *In hoc ſermone*, i. in iſta doctrina quam annuntiamus. Eraſmus, *In hac ratione:* quod mihi videtur obſcurum. דבר [*dabar*] autem Hebræis de re quauis dici, ſæpe iam obſeruauimus. ¶ *Rectum in Dei conſpectu*, εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Id eſt, verè rectum & ſine ſimulatione. Vide Luc. 1.6.

* 22 *Si fortè*, εἰ ἄρα. Heb. אולי [*Hulai*] vt Gen. 18.24. quæ particula dubitationẽ quidem deſignat, ſed cum ſpe coniunctam ſicut e contrario פן [*phen*] eſt malè ominantis, vt
* Gen. 33.22. id eſt μήποτε. ¶ *Machinatio*, ἡ ἐπίνοια. Vulgata & Eraſmus, *cogitatio*, nimium dilutè. Certum enim eſt hic ſignificari vafrum illud Simonis commentum, abuti ad ambitionem & quæſtum Dei donis cogitantis, & Apoſtolos ex ſuo ingenio æſtimantis: & ἐπίνοια prorſus hîc reſpõdet Hebrææ voci זמם [*zamam.*]

23 *In felle amariſſimo*, εἰς γὰρ χολὴν πικρίας. Alludit omnino Petrus ad locum Moſis Deut. 29.18. & fel amaritudinis (id eſt, amariſſimum) vocat interiorem cordis malitiam, & virus illud diabolicæ impietatis quo magus iſte totus erat oppletus. Nam idem vocabulum ראש [*roſch*,] & venenum & fel declarat Hebræis, & vtraque ſignificatio optimè quadrat: quia vtrouis modo accipias, nullum eſt magis mortiferum venenum, nullum etiam fel magis amarum peccato, quum ſemel conſciẽtiam obtinuit. Cæterùm videri poſſet hoc dicendi genus, Eſſe in felle, per hypallagen eſſe explicandum, ac dicendum potius, Video fel amariſſimum in te eſſe. ac fateor me aliquando in ea opinione fuiſſe vt hunc locum ita interpretandum putarem: ſed tãdem comperi mutari non poſſe hunc Hebraiſmum quin tota huius dicti emphaſis pereat. Sic enim loquuntur Hebræi, vt hominem prorſus oppreſſum ac quaſi intus ſepultum declarent. Quemadmodum igitur qui quempiam in aquis eſſe dicit, aliquid ſignificat multo grauius quàm ſi aquas in quopiam eſſe dixerit: ſic, In felle eſſe, multo eſt vehementius dictum quàm Fel in aliquo eſſe. Sic accipio quod ait Dauid Pſal. 51. 7, ſe in iniquitate natum & in peccato conceptum: & quod exprobrant Phariſæi cæco illi Ioh. 9. 34, ipſum totũ natũ eſſe in peccatis: item illud quod toties repetitur apud Paulũ, in carne eſſe & in Spiritu. quorũ dictorum emphaſis nõ intelligitur niſi hunc Hebraiſmũ integrũ ſeruaris. Caſtellio verò eadẽ audacia vſus in his explicandis atque in pleriſque aliis, ita interpretatus eſt hunc locum, *Nam tibi acerbam imminere bilem video:* quaſi fellis appellatione intelligatur ira Dei, in qua dicatur eſſe Simon, i. illi obnoxius. Hoc eſt videlicet interpretem agere, Deo tribuere fel amaritudinis. ¶ *Et nexu iniuſtitiæ*, καὶ σύνδεσμον ἀδικίας i. iniquitatis vinculis ac laqueis irretitũ, ſicut etiã loquitur Paulus 1. Tim. 2.26. Sicut autẽ peccata vocãtur Chald. חובין [*chobin*,] i. debita: ſic etiã totũ hoc dicendi genus à creditorũ ſæuitia ac crudelitate ſumitur, quam Iudæis exprobrans Dominus Eſa. 58.6, iubet aperiri חרצובות רשע [*chartſubboth reſchah*] i. colligationes iniquitatis, quæ ipſa verba Petrus trãſlatitiè hîc vſurpat. Neq; enim tã arcta ſunt vlla vincula, neq; tã moleſtus eſt vllus creditor, atque malæ cõſciẽtiæ teſtimoniũ.

25 *Et multis vicis*, πολλάς τε κώμας. Vulg. *Et multis regionibus*, πολλάς τε χώρας. Vide Luc. 21.21. & de verbo Euangeliſandi. Heb. 4.2.

26 *Quæ eſt deſerta*, αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Tradunt duas fuiſſe Gazas, vnam veterem, alteram nouam: ideóque oportuiſſe hanc ab illa diſtingui: quod non inuenio alterius cuiuſpiam ſcriptoris auctoritate confirmatum. Quanuis enim ab Alexandro magno expugnatam & dirutam fuiſſe Gazam conſtet, tamen mox inſtauratam nec impotentem fuiſſe liquet ex eo quòd aliquot pòſt ſeculis, nempe ſub Ptolemæo Lathuro, qui penultimus fuit Ptolemæorum, denuò fuit magnis viribus expugnata ab Alexandro Iannæo Iudææ rege, vt diſertè cõmemorat Ioſephus lib Antiq. 13 cap. 19. Deinde, qui Gazæ alicuius nouæ meminerit, quæ illis temporibus extaret, neminem ſanè inuenio: imò verò, ſi Sozomeno credimus, verã eſſe noſtram coniecturam apparebit. Is enim diſertè ſcribit, Gazæorum nauale, ad Conſtantini Cæſaris tempora, non Gazam ſed Maiumam vocatum fuiſſe: cuius quidem nominis etymologiam Hebræam eſſe puto, quaſi marinam dicas: deinde quòd Chriſti religionem eſſet amplexa, à Conſtantino ius ciuitatis adeptam, & de filij Conſtantij nomine vocatam Conſtantiam, ad Iuliani vſque tempora, qui profanis Gazæis illam conceſſit, & Gazam nouam iuſſit vocari. Quũ igitur à Iuliani temporibus cœperit Gazæ veteris ac nouæ diſcrimen, non videtur Lucas tanto antè tempore epithetum Deſertæ addidiſſe, vt veterem à noua diſtingueret. Deſertam tamen fuiſſe Gazam quo tempore Lucas hæc ſcribebat fateor. Teſtatur enim hoc Strabo qui ſub Tiberio floruit. Sed in eo tamen deceptus quòd ab Alexandri Magni temporibus deſertam manſiſſe putat. Fuerit igitur deſerta. Non video tamen cauſam cur quum vnica eſſet Gaza, Philippum admoneri oportuerit deſer-

tam eſſe, quum hoc ſit omnino ad Alexandri Iannæi tempora referendum, vt Ioſephus loco antea citato declarat. Itaque de ipſa via hoc dictum accipiendum eſt cum Syro & Arabe interpretibus: quæ via non admodum trita fuerit propter intercurrentes Caſij montis ſolitudines, vt Strabo quoque lib. 16. ſcribit. Huius tamen itineris admoneri Philippum neceſſe fuit, alioquin communem & magis tritam alteram viam ingreſſurum.

---

27 Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ·

28 Ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἠσαΐαν.

29 Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ, Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

30 Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἠσαΐαν, καὶ εἶπεν, Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;

31 Ὁ δὲ εἶπε, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; Παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ.

32 Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Eſa. 53. 7

33 Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐ-

27 Is igitur ſurgens profectus eſt: & ecce ∴ quidam Æthiops eunuchus, ∴ dynaſtes ∴ Candaces reginæ Æthiopum: qui præerat vniuerſis illius opibus, ∴ venerat Hieroſolymam adoraturus:

28 Reuertebatur ſedens in curru ſuo, legebátque Eſaiam Prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & ∴ proximè adiungitor ad currum iſtum.

30 Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Eſaiam prophetam, & dixit, Nempe intelligis quæ legis?

31 At ille ait, Qui enim poſſim, niſi quis mihi præierit? Et precatus eſt Philippum vt aſcenderet, ſederétque ſecum.

32 ∴ Locus autem Scripturæ quẽ legebat, hic erat, ‖Vt ouis ad mactationem ductus eſt: & vt agnus coram ſuo tonſore mutus, ita non aperuit os ſuum.

33 ∴ In ipſius deiectione iudi-

27 *Et ſurgens abijt: & ecce vir Æthiops eunuchus, potens Candaces reginæ Æthiopum, qui erat ſuper omnes gazas eius, venerat adorare in Ieruſalē:*

28 *Et reuertebatur ſedens ſuper currum ſuum, legénſque Eſaiam Prophetam.*

29 *Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum iſtum.*

30 *Accurrens autem Philippus, audiuit eum legentem Eſaiam Prophetam, & dixit, Putáſne intelligis quæ legis?*

31 *Qui ait, Et quomodo poſſum, ſi non aliquis oſtẽderit mihi? Rogauítque Philippum vt aſcenderet, & ſederet ſecum.*

32 *Locus autem Scripturæ quem legebat, erat hic, Tanquam ouis ad occiſionem ductus eſt: & ſicut agnus coram tondente ſe ſine voce, ſic non aperuit os ſuum.*

33 *In humilitate iudicium*

---

27 *Quidam Æthiops eunuchus,* ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος. Ridiculum ſanè ac tanti viri nomine indignum eſt quod quidã annotat, virum hic dici qui ſit eunuchus: quum pugnent inter ſe virum eſſe & eunuchum eſſe: vnde & euirati dicũtur. Verùm (inquit) in Chriſto neque ſexus eſt, neque cõditio, ſed noua creatura. Obſecro quorſum hoc? verùm quidem illud eſt, eunuchis patêre Dei regnum non minus quàm aliis, quum in Veteri lege diſcrimen aliquod fuerit inter eunuchos & alios qui eunuchi non erant, vt apparet ex Deuter. 23. 1. ſed hoc nihil pertinet ad hanc antitheſin, quæ certè nulla eſt. Neque enim ἀνὴρ hîc aliud declarat quàm τὶς, id eſt quidam, vt & aliis infinitis penè locis annotauimus: ídque non modò quia Hebręi ſuum איש [*iſch*] ita ſolent vſurpare, ſed etiam ex Græcorum more, vt aliquoties, apud Herodotum pręſertim, annotauimus. neque eunuchi appellatio plerunque aliud quàm cubicularium declarat. ¶ *Dynaſtes,* δυνάστης. Vulgata, *Potens.* Eraſmus, *Præfectus.* Vide Luc. 1. 52. ¶ *Candaces,* Κανδάκης. Vide Plinium lib 6. cap. 26. ¶ *Venerat,* ἐληλύθει. Sic rectè vetus noſter interpres, expuncto relatiuo ὃς, quod in noſtro quoque vetuſtiſſimo codice deeſt. Alioqui hiat cõſtructio, vel poſt ἰδοὺ Ecce, ſubaudiendum erit συνήντησεν αὐτῷ, *occurrit ei,* vt legit Syrus interpres & Arabs.

29 *Proximè adiungitor,* κολλήθητι. Ita videlicet vt cum illo colloqui poſſis: quo mandato fretus Philippus currum etiam conſcendere, & Eunucho aſſidere rogatus non dubitauit. Sic accipitur hæc vox infrà 9, 26. Sed paulo aliter, & in malam partem ſuprà 5, 13.

32 *Locus autem,* ἡ δὲ περιοχή. Certè non potuit magis Latinè hoc vocabulum conuertere Vetus interpres. vt planè mirer Eraſmum maluiſſe Argumentum aut Sententiam interpretari. quanuis enim περιοχὴ idem declaret atque argumentum libri quod vocant, id eſt, ſummam eorum quæ in aliquo libro ſcripta ſunt, paucis comprehenſam, παρὰ τὸ περιέχειν: tamẽ quum Lucas ipſa Eſaiæ verba citet, res ipſa oſtẽdit περιοχὴν dici à Luca quod Hebræi פרשה [*paraſchah,*] id eſt ſectionem, barbari vulgò Paſſum Scripturæ vocant, Latini ſcriptores Locum. Sic enim Terentius, *—eum Plautus locum Reliquit integrum: eum hic locum ſumpſit ſibi in Adelphos.* Sic Cicero 2. De legibus, *Et hunc locum ſatis in iis libris quos legiſtis, expreßit Scipio.* Cur autem Lucas περιοχὴν ea ſignificatione vſurparit, duplex cauſa adferri poteſt. Vna, quòd fortaſſis inter Græcos Iudæos hebraiſſantes vocabulum Hebræum פרשה [*paraſchah*] in hoc Græcum degeneraſſet in ſynagogis: qualia multa non dubito quin fuerint in populari ſermone corruptè obſeruata. Nam certè mira eſt affinitas inter פרשה [*paraſchah*] & περιοχή. Sic Latina vocabula multa annotauimus Græca terminatione fuiſſe vſurpata Mat. 5. 26. Et Syrus pro περιοχὴ habet פסוקא [*paſuca.*] Altera ratio huius ſignificationis hæc dari poteſt, quòd περιοχή, quum propriè ſignificet complexionem, ac quantum vno ambitu contineri poteſt, optima ratione poſſunt iſtæ ſectiones ſic etiam vocari, quaſi partem dicas certis terminis comprehenſam, & à reliquis diſtinctam.

33 *In ipſius deiectione iudicium eius ſublatum eſt,* ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Syrus & Arabs iſtud ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, adiungunt fini præcedentis verſiculi. Hebr. veritas habet מעוצר וממשפט לקח [*mehotſer vmimmiſchppat lukkach,*] quæ ſic interpretor, *E clauſtro & iudicio aſſumptus eſt.* Vocat autem clauſtrum (vt opinor) ſepulchrum, ipſáque adeo mortis vincula. Nam עוצר [*hotſer*] retentionem declarat. Iudicium verò accipio pro ſupplicio quo affectus eſt, & miſerabili conditione quam ſubiit Chriſtus, noſtri cauſa, Patris iram ſuſtinens. Inde igitur ſublatus eſt, ruptis mortis vinculis, vt ſuprà dixit Petrus 2. 24. Quod autem ad Græcam interpretationem attinet, in vno codice comperimus αὐτοῦ deeſſe. quòd ſi pro ἡ κρίσις legeretur καὶ κρίσεως, prorſus reſponderet Hebræis, & ἡ pro καὶ facilè potuit non tantùm ſcribi, ſed etiam ab interprete hoc loco vſurpari. Pro clauſtro verò ſiue carcere verterunt Græci ταπείνωσιν, vt melius appareret antitheſis verbi αἴρειν, neque id incommodè, ſi ſententiam ſpectes. Tum enim planè fuit depreſſus, & ad inferos vſque detruſus, quum in vmbra mortis & ſepulchri tenebris clauſus iaceret. Sed hæc ab interpretibus copioſius ſunt explicata. certè, vt varient verba, idem tamen ſenſus manet, etiamſi legas, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, vt habent omnia exemplaria. Tum enim ſublatum eſt iudicium quum ex ipſo iudicio ſaluus euaſit.

¶ *Seculum autem eius*, τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ. Heb. דורו [*doro*] id eſt, quandiu æuũ ipſius ſit duraturum. Nã (vt ait Paulus Rom. 6.9.) Chriſtus excitatus ex mortuis, non amplius moritur, mors illi nõ amplius dominatur. Ingreſſus enim eſt regnũ illud cuius nõ erit finis, vt Mariæ prædixit Angelus. Significat autẽ דור [*dor*] Hebræis quod Latini ſeculum aut ætatem vocãt. Itaque magis etiã propria eſt iſta interpretatio quàm ſi de ipſius Chriſti progenie (id eſt de Eccleſia) accipias, quam Deo Patri genuit: quanuis eandem membrorum ac capitis conditionem eſſe non diffiteár: ſiquidem vnà cum ipſo in cæleſtibus conſidemus. quæ omnia doctiſſimus interpres in hunc locum piè ac doctè annotauit. Veteres autem fefellit (quod bona cum ipſorum venia dixerim) Hebraicæ linguæ ignoratio, quum de Chriſti vel diuino & æterno, vel humano ortu, in huius loci explanatione differerent. Nam iſta οὐδὲν πρὸς ἔπος.

τοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

34 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε, Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;

35 Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.

36 Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ· καί φησιν ὁ εὐνοῦχος, Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

37 Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος, Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε, Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

38 Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα· καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ, τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος· καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

39 Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος. ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

40 Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζωτον· καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

Κεφάλαιον θ.

1 Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ Ἀρχιερεῖ.

---

cium eius ſublatum eſt: ¨ ſeculum autem eius quis enarrabit? quoniam tollitur è terra vita eius.

34 Reſpondẽs autem eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo Propheta hoc dicit? de ſeipſo, an de alio quopiam?

35 Tum Philippus aperto ore ſuo, & incipiens à ſcriptura iſta, euangelizauit ei Ieſum.

36 ¨ Quum verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquam: tum ait eunuchus, En aquam: ¨ quid prohibet me baptizari?

37 ¨ Dixit verò Philippus, Si credis ¨ ex toto corde, licet. Reſpondens autem *ille* dixit, Credo ¨ Ieſum Chriſtum eſſe Filium illum Dei.

38 Iuſsítque ſiſti currum: ac deſcenderunt ambo in illam aquam, Philippus ſimul & eunuchus: & *ille* baptizauit eum.

39 Quum autem aſcendiſſent ex aqua, ¨ Spiritus Domini rapuit Philippum, nec amplius vidit eum eunuchus. ¨ Pergebat enim in via ſua, gaudens.

40 Philippus autem ¨ inuentus eſt Azoti: & peragrans *regionem* euangelizauit omnibus vrbibus, vſquedum veniret Cæſaream.

CAP. IX.

1 Saulus autem adhuc ſpirans minas ac cædem aduerſus diſcipulos Domini, adiit Pontificem maximum.

---

eius ſublatum eſt: generationem eius quis enarrabit? quoniam tollitur de terra vita eius.

34 *Reſpondens autem eunuchus Philippo dixit, Obſecro te de quo Propheta dicit hoc? de ſe, an de aliquo alio?*

35 *Aperiens autem Philippus os ſuum, & incipiens à ſcriptura iſta, euangelizauit illi Ieſum.*

36 *Et dum irẽt per viam, venerunt ad quandam aquam: & ait Eunuchus, Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?*

37 *Dicit autem Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Et reſpondens ait, Credo Filium Dei eſſe Ieſum Chriſtum.*

38 *Et iuſsit ſtare currum: & deſcenderunt vterque in aquam, Philippus & eunuchus, & baptizauit eum.*

39 *Quum autem aſcendiſſent de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippũ, & amplius nõ vidit eum eunuchus. Ibat autem per viam ſuam gaudens.*

40 *Philippus autem inuentus eſt in Azoto: & pertranſiens euangelizabat ciuitatibus cunctis, donec veniret Cæſaream.*

CAP. IX.

1 *Saulus autem adhuc ſpirans minarum & cædis in diſcipulos Domini, acceſſit ad principem ſacerdotum.*

Rom. 9.3. galat. 1.13.

---

36 *Quum verò pergerent*, ὡς δὲ ἐπορεύοντο. In vno exemplari additum hîc inuenimus συζητοῦντες μετ' ἀλλήλων, vnà inter ſe ſermonem conferentes. ¶ *Quid*, τί. Quidam Latini codices habent *Quis*, τίς. ſed perperam, vt ex ipſa loci ſententia liquere poteſt.

37 *Dixit verò*, εἶπε δέ. Totum hunc verſiculum comperi deeſſe in quinque codicibus, atque adeo in Complutenſi editione, itémque in Syra & Arabica interpretatione: quem tamen abſit vt expungendum putem. Continet enim perſpicuam confeſſionis quæ à baptizandis adultis exigebatur formulæ ſummam, verè Apoſtolicis temporibus vſurpatam: & apertè declarat quid ſit in nomen Chriſti baptizari. ¶ *Ex toto corde*, ἐξ ὅλης τῆς καρδίας. Id eſt integro & minimè ſimulato. ¶ *Ieſum Chriſtum eſſe Filium illum Dei*, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Articulus τὸν ante Ἰησοῦν declarat ſic eſſe hanc enuntiationem conſtruendam, quanuis reciprocari poſſit.

39 *Spiritus Domini*, Πνεῦμα Κυρίου. In vno codice legimus, Πνεῦμα ἅγιον ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον, ἄγγελος δὲ Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, *Spiritus ſanctus illapſus eſt in eunuchum, Angelus autem Domini rapuit Philippum*: quam lectionem Rabanus in gloſſa ordinaria annotauit. ¶ *Pergebat enim*, ἐπορεύετο γάρ. Iterum πορεύεσθαι verti Pergere, vt planius loquerer. Vulgata, *Ibat autem*, vt videatur pro γὰρ legiſſe δέ. Commodiſſimè verò pro γὰρ Syrus habet א ל א ἀλλὰ *Sed*, vt etiam Rom. 15.2. Quod ſi legamus γὰρ ſignificabitur Eunuchum accepto Philippo perrexiſſe. Deníque γὰρ poſitum pro οὖν annotauimus apud hunc noſtrum Lucam, 12.58. & apud Paulum Romanorum 6.19. & 12.3. & 15.2.

40 *Inuentus eſt*, εὑρέθη. Eraſmus, *Repertus eſt*. Nam, inquit, quis illum quærebat, vt illic fuerit inuentus? Ego verò non puto perpetuam eſſe differentiam illam inter Inuenire & reperire. Reſpondet autem εὑρέθη hoc in loco verbo מצא [*matſa*] in coniugatione Niphal, vt hoc ſit quod in vernaculo ſermone dicimus *Il ſe trouua*, non autem, *Il fut trouué*.

2	Ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγάς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ.	Et petiit ab eo epiſtolas ¨*perferendas* Damaſcum ad ſynagogas: vt ſiquos inueniſſet ¨huius ſectæ, tum viros tum mulieres, vinctos abduceret Hieroſolymam.	*Et petiit ab eo epiſtolas in Damaſcum ad ſynagogas: vt ſiquos inueniſſet huius viæ viros ac mulieres, vinctos perduceret in Ieruſalem.*
3	Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ· καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς τοῦ οὐρανοῦ.	Quum autem iter faceret, factum eſt vt appropinquaret Domaſco: & repentè ¨circūfudit eum vt fulgur lux è cælo.	*Et quum iter faceret, contigit vt appropinquaret Damaſco: & ſubitò circumfulſit eum lux de cælo.*
4	Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις;	Et quum cecidiſſet in terram, audiuit vocem dicentem ſibi, Saul, Saul, quid me perſequeris?	*Et cadens in terram, audiuit vocem dicentem ſibi, Saule, Saule, quid me perſequeris?*
5	Εἶπε δέ, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.	Dixit autem, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego ſum ¨Ieſus quem tu perſequeris. ¨durum *fuerit* tibi contra ſtimulos calcitrare.	*Qui dixit, Qui es Domine? Et ille, Ego ſum Ieſus quem tu perſequeris. durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare.*
6	Τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν, Ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.	¨*Saul verò* tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere? Tum Dominus ad eum, Surge, & ingredere vrbem, ¨& dicetur tibi quid te oporteat facere.	*Et tremens ac ſtupens dixit, Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad eum, Surge, & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.*
7	Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, εἱστήκεισαν ἐννεοί, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.	Viri autē illi qui cum Saulo iter faciebāt, ¨cōſtiterunt muti, audientes quidem ¨*eius* vocem, neminē autem videntes.	*Viri autem illi qui comitabantur cum eo, ſtabant ſtupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes,*

IN CAP. IX.

2 [*Perferendas*] *Damaſcum*, εἰς Δαμασκόν. Similis ellipſis exemplum eſt ſuprà, 7.9. ¶ *Huius ſectæ*, τῆς ὁδοῦ. Articulus (vt rectè annotat Eraſmus) vim obtinet pronominis hoc loco, κατ' διαφορὰν videlicet. ὁδὸν autem vocat αἵρεσιν. Ideo hæc vocabula vt ſynonyma connectit Paulus infrà, 24.14. Solent enim Hebræi דרך [*derech*,] id eſt viam, vocare omne vitæ genus quod aliquis inſiſtat. Cæterùm ex hoc loco apparet Iudæos tum Damaſcenos tum alios paſſim fuiſſe in ſuæ religionis nogotio αὐτονόμους, & Pontifici Max. obnoxios, qui ius prehenſionis & verberationis habebat, vt apparet ſuprà, 5.40. Hinc illud Pilati, *Ite vos, & ſecundum legem veſtram ipſum damnate:* & quod ſcribitur de Gallione Achaiæ proconſule, infrà, 18.15.

* 3 *Circunfudit eum vt fulgur*, περιήστραψεν. Vſus ſum periphraſi neceſſaria. Nam circunfulgendi verbum μεταβατικῶς barbarè vſurpatur.

5 *Ieſus*, Ἰησοῦς. In vno exemplari additum erat ὁ Ναζωραῖος, ille Nazarenus, vt etiā additur infrà, 22.8. ¶ *Durum* [*fuerit*] *tibi*, &c. σκληρόν σοι. Æſchyl. ἐν δεσμώτῃ, οὐκ οὖν ἔμοιγε χρώμενος διδασκάλῳ, Πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενεῖς. Cæterùm omnia hæc vſque ad πρὸς αὐτόν, deſunt tū in Syra tum in Arabica interpretatione, & ſanè in vetuſtis omnibus codicibus quos inſpeximus, videntur addita ex iis quæ commemorantur infrà, 22.10. & 26.14. Sic autem in iis legitur, ὃν σὺ διώκεις. ἀλλ' ἀνάστηθι, *quem tu perſequeris. ſed age, ſurge*, &c. Deinde & illud obſeruandum in eadem illa interpretatione vtraque, iſtud, *Durum eſt tibi*, ſubiici, verſ. non quinto, vt in Græcis codicibus legitur, ſed quarto.

* 6 [*Saul verò*] *tremēs*, τρέμων τε. Omnino legendū, τρέμων δὲ Σαούλ. Sed & mirū eſt totā priorē partē huius verſiculi abeſſe in Syra interpretatione, ſed præcedenti attexi, Ἀλλὰ ἀνάστηθι, *Sed ſurge*. ¶ *Et dicetur* καὶ λαληθήσεται. In duobus exēplaribꝰ ſcriptū legimus, κἀκεῖ λαληθήσεται, *& illic dicetur*.

7 *Conſtiterunt*, εἱστήκεισαν. i. attoniti manſerunt, tanquam ſaxei. Nec enim hoc pugnat cū eo quod infrà dicitur, 26.14. vnà omnes fuiſſe in terrā proſtratos. Alij (vt hūc nodum expediant) collapſos quidem fuiſſe volunt, ſed poſtea in pedes erectos: quod vt verum ſit, tamen non videtur Lucas huc reſpexiſſe quum diceret eos attonitos conſtitiſſe. Puto enim potius ſtuporem hoc vocabulo ſignificari, quum alioquin fuerint quam celerrimè aufugituri. Itaque τὸ ἑστηκέναι opponitur τῷ πορεύεσθαι, non autem τῷ κατακεῖσθαι, vt Mar. 10.49. Itaque additur in Arabica editione, poſt συνοδεύοντες, *morabantur in via*, ἐχρόνιζον ἐν τῇ ὁδῷ. ¶ *Muti*, ἐννεοί, præ ſtupore videlicet, vt commodè poſſis Gallicè vertere, *ayans perdu la parole*. Vul. *attoniti*, ἐξεστηκότες, vt Syrus quoque, nō malè, ſi ſenſum ſpectes. Sed illud certè rectius eſt, vt huiꝰ effectū. ¶ [*Eius*] *vocē*, τῆς φωνῆς. Ipſa ratio cōſtructionis poſcere videtur vt quū paulo antè præceſſerit αὐτῷ, hîc quoq; ſubaudiatur idē relatiuū, quod ad Saulum videlicet referatur, potius quàm ἐκείνου quod loquentē Chriſtum deſignet, ſicut in proximo verſiculo, quū inquit, χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν, neceſſe eſt idem pronomē ſubauditū adiungas aut participio χειραγωγοῦντες, aut potius verbo εἰσῆλθον. Erat igitur iſtius ſtuporis cauſa duplex, vna, quòd repētino fulgure proſtrati eſſent in terram: altera quòd Saulum audirēt cum altero loquentem, & neminem tamen viderent, quicum videlicet colloqueretur. Ita conciliant hunc locum Græca ſcholia cum eo quod infrà ſcribitur 92.9. quod mihi maximè probatur. Primùm enim, ſi ita accipias, plana & ſimplex erit verborum cōſtructio: deinde maximè probabile eſt Sauli vocem ab iis auditā qui aderāt, Chriſti verò non item, quum hæc fierent vnius Sauli cauſa, vt res ipſa oſtendit: ſiquidem neque hoc loco, neque vſquam alibi, quoties narratur hæc hiſtoria, vlla fit mentio iſtorum Pauli comitum, quaſi Chriſtum ſint amplexi, quod tamen veriſimile eſt fuiſſe facturos ſi loquentis vocem audiuiſſent: ſed putarunt nimirum eum repentino fulguris ictu perculſum exiſtimaſſe ſe audire quod non audiret, vt attoniti homines ſolent: ita hæc diſponente diuina prouidentia, vt qui poſtea ſuæ gentis hominibus iſta narrarent, minus ſuſpectæ fidei eſſent. Ideo etiam vnus Paulus dicitur excæcatus: ex quo intelligimus totā viſionē ad ipſum pertinuiſſe, cæteros hactenus vidiſſe huius lucis ſcintillas, & proſtratos fuiſſe, ac loquentem ipſum Paulum audiuiſſe, quatenus id neceſſe fuit, vt de hoc facto teſtari poſſent. Poſtremò videtur hoc diſertè Paulus infrà explicare 22. 9. vbi vocem quam non audierint comites, diſertè à ſua diſtinguit. Nec enim ſimpliciter dicit, τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν, vt hoc loco ſcripſit Lucas ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς; ſed addit τοῦ λαλοῦντός μοι, quum hîc (vt dixi) potius ſubaudiatur αὐτοῦ. Adferuntur tamē aliæ etiam rationes quibus hæc concilientur, nempe vt ἀκούειν hoc loco accipiatur pro audire, & φωνὴ pro confuſo quodam ſono: illic verò ἀκούειν Intelligere, & φωνὴ Vocem declaret. Valla deprauatum hunc locum ſuſpicatur, & legendum eſſe potius, θεωροῦντες μὲν τὸ φῶς, μηδένα δὲ ἀκούοντες. Sed hoc quidem eſt nodum ſecare potius quàm ſoluere.

Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς· ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε· χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν.

Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων· καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιεν.

Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ, ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι, Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγὼ Κύριε.

Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς, πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην Εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα. ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.

Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ.

Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ἀνανίας, Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἱερουσαλήμ.

Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος, Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ.

Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, εἶπε, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με (Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου) ὅπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῇς Πνεύματος ἁγίου.

Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα· καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη.

Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. Ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν, ἡμέρας τινάς.

8 Surrexit autem Saulus è terra: apertiſque oculis ſuis, neminem videbat: manu verò ductum eum introduxerunt Damaſcum.

9 Fuitque tribus diebus, non videns, & non comedit, neque bibit.

10 Erat autem quidam diſcipulus Damaſci, nomine Ananias, ad quē dixit per viſionem Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adſum* Domine.

11 Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiſcere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine, Tarſenſem, ecce enim precatur.

12 ¨Et vidit¨ per viſionem virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem ſibi manum vt viſum reciperet.

13 Reſpondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro iſto, quot malis affecerit ſanctos tuos Hieroſolymis.

14 Quinetiam hoc loco habet poteſtatē à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui inuocant nomen tuum.

15 Dixit autem ad eum Dominus, Proficiſcere: nam inſtrumentum electum eſt mihi iſte, vt portet nomen meum in conſpectum Gentium, & regum & filiorum Iſraël.

16 Ego enim oſtendam ei quàm multa oporteat ipſum pro nomine meo pati.

17 Abiit igitur Ananias, & introiuit¨ domum illam, & impoſitis manibus, dixit, Saul frater, Dominus miſit me, (Ieſus *inquā*¨ qui viſus eſt tibi in via qua veniebas) vt viſum recipias, & implearis Spiritu ſācto.

18 Statim autem deciderunt ab oculis eius quaſi ſquamæ, & viſum recepit illico: ac ſurgens baptizatus eſt.

19 Quúmque cepiſſet cibum, corroboratus eſt. Fuit autem Saulus cum diſcipulis qui erant Damaſci, per dies aliquot.

8 *Surrexit autem Saulus de terra: apertiſque oculis nihil videbat: ad manus autem illum trahentes introduxerūt Damaſcum.*

9 *Et erat tribus diebus non videns, & non manducauit neque bibit.*

10 *Erat autem quidam diſcipulus Damaſci, nomine Ananias: & dixit ad illum in viſu Dominus, Anania. At ille ait, Ecce, ego Domine.*

11 *Et Dominus ad eum, Surge, & vade in vicum qui vocatur Rectus: & quęre in domo Iudæ Saulum nomine, Tarſenſem. ecce enim orat.*

12 *Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem ſibi manus vt viſum recipiat.*

13 *Reſpondit autem Ananias, Domine, audiui à multis de viro hoc, quanta mala fecerit ſanctis tuis in Ieruſalem.*

14 *Et hic habet poteſtatem à principibus Sacerdotum alligandi omnes qui inuocant nomen tuū.*

15 *Dixit autem ad eum Dominus, Vade, quoniā vas electionis eſt mihi iſte, vt portet nomen meum coram Gentibus, & regibus & filiis Iſraël.*

16 *Ego enim oſtendam illi quanta oporteat eum pro nomine meo pati.*

17 *Et abiit Ananias, & introiuit in domum: & imponēs ei manus, dixit, Saule frater, Domin⁹ miſit me Ieſus, (qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt videas & implearis Spiritu ſancto.*

18 *Et confeſtim ceciderunt ab oculis eius tanquam ſquamæ, & viſum recepit: & ſurgens baptizatus eſt.*

19 *Et quum accepiſſet cibum, confortatus eſt. Fuit autem cum diſcipulis qui erant Damaſci, per dies aliquot.*

---

12 *Et vidit*, καὶ εἶδεν. Quidam hæc includunt parentheſi, quaſi ſint non Domini, ſed Lucæ verba, quòd non videatur Dominus ita fuiſſe compellaturus ipſum Ananiam. Sed facilis eſt reſpōſio. Dicuntur enim hæc à Domino ipſius Sauli cauſa, cui alioquin Ananias erat ignotus.

¶ *Per viſionem*, ἐν ὁράματι. Vulg. hoc non legit, quòd tamen habetur in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione.

15 *Inſtrumentum electum*, σκεῦος ἐκλογῆς. Vel, (vt Eraſ.) *organum electum*. quod & ipſum Græcum eſt vocabulum, ſed à Latinis vſurpatur, pręſertim in iis quæ ad architecturam pertinent. Scimus autem paſſim Eccleſiam ædificio comparari. Vulgata ad verbum, *Vas electionis*, nimium obſcuré. Vide Matthæum capite 12.29.

17 *Domum illam*, εἰς τὴν οἰκίαν. Vulgata & Eraſmus, *In domum*, nimis obſcuré. Nam qui ita loquitur, omnino videtur domum eius ſignificare qui dicitur ingreſſus. Eſt autem hoc loco articuli vis διαφορική. Refertur enim ad id quod mandarat Dominus: nempe vt in domo Iudæ Saulum quæreret. ¶ *Qui viſus eſt*, ὁ ὀφθείς. Vulg *qui apparuit*, ὃς ἐφάνη. Et ſic vtitur Matth. cap.1.& 2. verbo φαίνεται. Vide infrà 26.19.

20 Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

21 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο· καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς;

22 Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

23 Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

24 Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι.

25 Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

26 Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής.

27 Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαῤῥησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

28 Καὶ ἦν μετ᾽ αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ

20 Et ſtatim ∴ in ſynagogis prædicauit Chriſtum, *nempe* eum eſſe Filium illum Dei.

21 Obſtupeſcebant autem omnes qui eum audiebant, & dicebant, Nónne hic eſt qui ∴ perdidit Hieroſolymis eos qui inuocabant nomen iſtud: & huc idcirco venit vt vinctos eos adduceret ad primarios Sacerdotes?

22 Saulus autem magis inualeſcebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damaſci, ∴ collatis teſtimoniis demonſtrans eum eſſe Chriſtum.

23 Expletis autem ∴ multis diebus, inierunt ſimul Iudæi conſilium illum interimendi.

24 Sed intellectæ ſunt Saulo inſidiæ eorum. adſeruabant autem portas die ac nocte, vt eum interimerent.

25 Acceptum igitur eum ∴ diſcipuli nocte, per murum demiſerunt, fune ſubmiſſum in ſporta.

26 ∴ Quum verò Saulus aduenisſet Hieroſolymam, tentabat ſe ∴ propius adiungere diſcipulis: ſed omnes timebant eum, non credẽtes eũ eſſe diſcipulũ.

27 Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apoſtolos, & expoſuit eis quomodo in via vidiſſet Dominum, ∴ & quod loquutus eſſet ei, & quomodo Damaſci ∴ liberè loquutus eſſet in nomine Ieſu.

28 ∴ Verſabatur ergo ∴ cum eis

20 Et continuò ingreſſus, in ſynagogis prædicabat Ieſum, quoniam hic eſt Filius Dei.

21 Stupebant autem omnes qui eum audiebant & dicebant, Nónne hic eſt qui expugnabat in Ieruſalem eos qui inuocabant nomen iſtud: & huc ad hoc venit vt vinctos illos duceret ad principes Sacerdotum?

22 Saulus autẽ multo magis conualeſcebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damaſci, affirmans quoniam hic eſt Chriſtus.

23 Quũ autem implerentur dies multi, conſilium fecerunt in vnum Iudæi vt eum interficerent.

24 Nota autẽ facta ſunt Saulo inſidiæ eorum. Cuſtodiebant autem & portas die ac nocte, vt eum interficerent.

25 Accipientes autẽ eum diſcipuli nocte, per murum demiſerunt eum, ſubmittentes in ſporta.

26 Quũ autem veniſſet in Ieruſalẽ, tentabat ſe iungere diſcipulis: & omnes timebãt eũ, non credentes quòd eſſet diſcipulus.

27 Barnabas autem apprehenſum illum duxit ad Apoſtolos: & narrauit illis quomodo in via vidiſſet Dominum, & quia loquutus eſt ei, & quomodo in Damaſco fiducialiter egerit in nomine Ieſu.

28 Et erat cũ illis intrans

---

20 *In ſynagogis*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Vulgata legit εἰσελθὼν, ἐν ταῖς συναγωγαῖς, *ingreſſus in ſynagogis*.

* 21 *Perdidit*, ὁ πορθήσας, *vel populatus eſt*. Coniungitur enim hoc verbum etiã cum quarto caſu perſonæ: Sophocl. ἔπερσεν δ' ἐκεῖνος αὐθέρμους. Sed Perdendi verbũ mihi magis placuit, velut ab ipſo græco πέρθω deſumptũ. Vul. *expugnabat*: duré. Preterea plus aliquid hoc verbo ſignificari, nẽpe euerſionem, apparet ex iſto Homeri verſiculo Iliad. β. πόλις πριάμοιο ἄνακτος χερσὶν ὑφ' ἡμετέρῃσιν ἁλοῦσά τε περθομένη τε.

22 *Collatis teſtimoniis demonſtrãs*, συμβιβάζων. Id eſt, Collatis Scripturæ locis probans, nempe ſicuti ſolent artifices aliquid compacturi, ſingulas partes inter ſe comparare, vt inter ſe alia aliis ad amuſſim quadrent. Ita enim hoc verbum accipiẽdum eſt: quum alioquin poſſit etiam affirmari quod idoneis teſtimoniis probari non poſſit. Græca autem ſcholia interpretãtur, μετ' ἐπιεικείας διδάσκων, id eſt, cum quadam animi æquitate ac moderatione docens, vt amicam collationem potius quàm altercationẽ fuiſſe ſciamus. quæ interpretatio (meo iudicio) non eſt ſatis expreſſa.

* 23 *Multis diebus*, ἡμέραι ἱκαναί. Hebr. pro *multo tempore*, triennio videlicet, Gal. 1. 17.

25 *Diſcipuli*, οἱ μαθηταί. Hoc adhuc erat generale nomen eorũ qui poſtea Chriſtiani sũt appellati. Itaq. malè à quibuſdã adiectũ fuit pronomẽ *Eius* in Latinis nonnullis cod.

26 *Quum verò aduenisſet*, παραγενόμενος δέ. Inter liberationem Pauli & aduentum ipſius in vrbem intercedunt anni tres, (vt nonnulli volunt) quos conſumpſit partim Damaſci partim in Arabia, vt narrat ipſe Paulus Gal. 1. 17. & 18. neque enim omnia narrauit Lucas, ſed precipua duntaxat. Verùm quod ad me attinet, vt mollius iſta connectantur, quum disertè dicat Apoſtolus illo loco, ſe Damaſco in Arabiam, & inde rurſus Damaſcum rediiſſe, vnde demum venerit Hieroſolymam: putarim potius triennium illud comprehendi à Luca, eo quòd dixi verſiculo 23, *Expleto autem multo tempore*, ita vt Paulũ intelligamus, ſimulatque liberatus fuit, ſtatim contendiſſe Hieroſolymam. Ita nihil videbitur pretermiſiſſe Lucas quod ad hanc hiſtoriam attinet. Nam ipſa Damaſcus Arabiæ tribuebatur, vt apparet ex 1. Corinth. 12. 23: neque ex loco illo Epiſtolæ ad Galatas intelligi poteſt quandiu in Arabia fuerit: ideo ſatisfeciſſe videtur hiſtoriæ Lucas, quũ inquit Paulum poſt multum tẽpus, trienniũ videlicet, illic expletũ, Damaſci nimirum & in vnica regione, fuiſſe Iudæorum inſidiis petitum.

¶ *Propius adiungere*, κολλᾶσθαι. Vide ſuprà, 8. 29. *

27 *Et quod*, καὶ ὅτι. Fortaſſe rectius καὶ ὅ, τι ἐλάλησεν αὐτῷ, * *& quid loquutus eſſet ei*. Videtur enim Barnabas totã illam hiſtoriã tenuiſſe, & Apoſtolis accuratè expoſuiſſe. ¶ *Liberè loquutus eſſet*, ἐπαῤῥησιάσατο. Vulg. *Fiducialiter egerit*, barb.

28 *Verſabatur*, ἦν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος. In nónullis codic. deeſt καὶ ἐκπορευόμενος. Sed puto hæc eſſe ab aliquo expũcta, qui quum hũc Hebr. ignoraret, quẽ expoſuimus ſup. 1. 21. putauit ita ſignificari Paulũ egreſsũ fuiſſe ex Hieruſalẽ cũ Apoſtolis. Itaq; pro eo quod Vulg. & Eraſ. ſeruato Hebr. conuerterũt, *Intrans & exiẽs*, ego planius loqui ſum conatus. ¶ *Cum eis*, μετ' αὐτῶν. i. cũ Petro & Iacobo. Eos enim ſolos ex Apoſtolis ſibi tum fuiſſe conſpectos narrat Paulus Gal. 1. 28. & 29. ex quo etiã intelligimus, ita accidiſſe vt eo tẽpore ſoli iſti ex Apoſtolis fuerint Hieroſolymis. Nam cur vel ipſe alios non inuiſiſſet, vel alij ab ipſius congreſſu abſtinuiſſent? At quonam, dices, iſti abierant? Id verò ſcrutari curioſorum eſt hominum: & quæ ſomnia in Dei Eccleſiam inuexerit iſta curioſitas, vel ex illis apparet quæ ſub Abdiæ cuiuſdam Babylonij nomine circũferuntur, ſcriptoris non tantùm inepti, ſed etiam planè impij ac pro-

§ 409

ac profani. Ac illa quidem non miror licuiſſe olim comminiſci: (quid enim aliud merebatur hominum perfidia quàm vt in profundiſſimas tenebras demergerentur?) ſed hoc ego non tam demiror quàm ægerrimè fero, nunc quoque impunè quibuſdam typographis licere Chriſto & ipſius Eccleſiæ illudere, atque adeo ſpargendis paſſim quibuſuis quantumuis execrandis blaſphemiis lucrum facere.

ἐκπορευόμενος ἐν Ἱερουσαλήμ.		Hieroſolymis.		& exiens in Ieruſalem.
Καὶ παῤῥησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν.	29	Et liberè in nomine Domini Ieſu loquebatur, & diſceptabat aduerſus Græcos: illi verò conabantur eum interimere.	29	*Et fiducialiter agẽs in nomine Domini. Loquebatur quoque gentibus, & diſputabat cum Græcis: illi autem quærebant occidere eum.*
Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν Ταρσόν.	30	Quod quum cognouiſſent fratres, deduxerunt eum Cæſaream, & emiſerunt Tarſum.	30	*Quod quum cognouiſſent fratres, deduxerunt eum Cæſaream & dimiſerunt Tarſum.*
Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην οἰκοδομούμεναι. καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνοντο.	31	Eccleſiæ igitur per totam Iudæam & Galilæã & Samariam habentes pacem, ædificabantur: & pergentes *in* timore Domini, *&* conſolatione Sancti Spiritus, multiplicabantur.	31	*Eccleſia quidẽ per totam Iudæã & Galilæam & Samariã habebat pacẽ, & ædificabatur ambulãs in timore Domini, & cõſolatione ſancti Spiritus replebatur.*
Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.	32	Factum eſt autem vt Petrus, dum per omnes pertranſiret, deueniret etiam ad ſanctos qui habitabant Lyddæ.	32	*Factum eſt autem vt Petrus, dum tranſiret vniuerſos, deueniret ad ſanctos qui habitabant Lyddæ.*
Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ ὃς ἦν παραλελυμένος.	33	Reperit autem illic quẽdam nomine Æneam, ab annis iam octo decumbentem in grabato, qui erat paralyticus.	33	*Inuenit autem ibi hominem quendam nomine Æneam, ab annis octo iacentem in grabato, qui erat paralyticus.*
Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος, Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη.	34	Et dixit ei Petrus, Ænea, ſanat te Ieſus Chriſtus: ſurge, & ſterne tibiipſi. *Is* autem ſtatim ſurrexit.	34	*Et ait illi Petrus, Ænea, ſanet te Dominus Ieſus Chriſtus: ſurge, & ſterne tibi. Et continuò ſurrexit.*
Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σαρῶνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.	35	Et viderunt eum omnes qui incolebant Lyddam & Sarona, qui conuerterunt *ſe* ad Dominum.	35	*Et viderunt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Saronæ, qui cõuerſi ſunt ad Dominum.*
Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθά, ἣ διερμηνευομένη λέγεται	36	Ioppæ verò fuit quædã diſcipula nomine Tabitha, quæ, ſi	39	*In Ioppe autem fuit quædã diſcipula nomine Tabitha, quæ interpreta-*

---

29 Et liberè, καὶ παῤῥησιαζόμενος. Vulgata rurſum barbarè, *Et fiducialiter.* Eraſmus, *Et cum fiducia loquens.* Sed rectè Vetus interpres participium per aduerbiũ expreſſit. eſt enim hæc enallage Græcis familiaris, & multò commodius connectitur participium hoc cum verbo ἐλάλει quàm cum præcedentibus. ¶ *Loquebatur ac diſceptabat,* Ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει. Hæc (vt modò dixi) coniungenda ſunt cum participio παῤῥησιαζόμενος, ita vt καὶ connectat duo verba, nempe ἦν & ἐλάλει. Sed Vetus interpres conuertit, Loquebatur quoque cum Gẽtibus & diſputabat cum Græcis, id eſt, ἐλάλει τε μετὰ τῶν ἐθνῶν, καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς: quam lectionem neque in vllis codicibus Græcis inuenio, neque poſſum approbare. Nam hoc tempore Gentes opinor non modò non diſputaſſe aduerſus Euãgelium, ſed etiam tum Iudæos tum Chriſtianos deriſiſſe. Quinam autem hîc dicantur Ἑλληνισταί, expoſuimus ſuprà, 6.1. & cum eis Paulum vtpote Tarſenſem, ſeorſim & peculiariter diſputaſſe mirum non eſt, eò quidẽ cupidius quòd ab his ipſis orta contentione aduerſus Stephanum, nullum reperierãt magis partibus ipſorum fauentem quàm hunc ipſum Paulum, eum etiã, vt ait alicubi Epiphanius, calumniati quòd quum obtinere coniugium cum Pontif. Maximi filia non potuiſſet, indignatus propterea Chriſtianiſmum eſſet amplexus: cuiuſmodi multas fabulas hodie quoque idem homicida ſpiritus aduerſus fidos Dei ſeruos, tum viuos, tum mortuos comminiſcitur.

* 31 *Ædificabantur,* οἰκοδομούμεναι. Permutaui conſtructionem vt commodius interpretarer participium paſſiuum οἰκοδομούμεναι. Quum enim hæc ſint huius periodi verba, nempe εἶχον εἰρήνην & ἐπληθύνοντο, illud cum οἰκοδομούμεναι, iſtud cum πορευόμεναι conſtruatur. Ita enim plana erit ſententia, & ordo minimè perturbatus.

34 *Ænea,* Αἰνέα. Aliquantulum differt huius nominis ſcriptura à Græco peruulgato Αἰνείας. ¶ *Sanat,* ἰᾶται. Vulgata. & Eraſ. *Sanet,* id eſt, ἰάσθω. ¶ *Et ſterne tibiipſi,* καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Vulg. *Et ſterne tibi,* ſtratum videlicet. Nam eſt familiare Hebræis cognatæ ſignificationis nomẽ in omnibus intranſitiuis verbis ſubaudire, vt alibi annotauimus. Sed præterea annotandum eſt, ſternere lectum hoc in loco videri vſurpatum pro lectum colligere, potius quàm pro apparare ad decubitum. quorſum enim hoc, quum ſurgere iubeatur? Iacebat autem in grabato, id eſt in lectulo, cuiuſmodi erant ſtrata in quibus ſani etiam homines ſolebant meridiari, quæ deinde moris erat colligere, & ſuo loco reponere. Vnde illud ſæpe dictum à Domino, *Tolle grabatum tuum & ambula.*

35 *Et Sarona,* καὶ τὸν Σάρωνα. Regionis non vrbis nomen, * quæ ab Hebræis dicitur שרון [*ſcharon,*] vt Eſaiæ. 33. 9. & 1. Paral. 27. 29. Vnde Sarona in recto etiam caſu. * Syriaca *& Saronos,* vt legit Vetus interpres: ſicut à Satan, fit Satana & Satanas. Quod autem nonnulli ſcribunt Ἀσσάρωνα, inde factum eſt quòd apud Eſaiam legitur השרון [*haſchſcharon,*] præpoſita litera ה, quam Græci interpretes ſæpe coniunxerunt cum nominibus locorum & appellatiuis. Neque eſt quòd vrbis nomen eſſe putemus, quaſi pro ἀσκάλωνα perperam ſcriptum ſit ἀσσάρωνα. Nam præterquam quòd nulla vrbs hoc nomine recenſetur in iſto tractu, articulus maſculinus qui hîc legitur ſummo omnium codicum conſenſu, & aliis etiam citatis locis, non patitur vt pro vrbe accipiamus. Eſt autem teſte Hieronymo * ſic vocata κατ᾽ ἐξοχὴν campeſtris regio inter Taborni montem & lacum Tyberiadis à Cęſarea Ioppen vſque valde pinguis & ferax: cuius fit etiam mentio Eſaiæ * 65.10. ¶ *Conuerterunt [ſe,]* ἐπέστρεψαν. Vulgata, *conuerſi ſunt.* Vide ſuprà, 3.26.

36 *Tabitha,* Ταβιθά. Syriacum vocabulum, pro quo dicunt Hebræi צביה [*tſebijah,*] Græci Δορκάς. Latini capream, aut (vt alij cenſent) damam.

Δορκάς· αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

37 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

38 Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν.

39 Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας, καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ᾽ αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς.

40 Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο, καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε, Ταβιθὰ, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον, ἀνεκάθισε.

41 Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν· φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

42 Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰόππης· καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

43 Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

Κεφάλαιον ι.

1 Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς,

2 Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ.

3 Καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντὸς, εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Κορνήλιε.

interpreteris dicitur Caprea. Hæc erat ¨diues operum bonorum & eleemoſynarum quas præſtabat.

37 Factum eſt autem per illos dies vt ex morbo moreretur: ¨quam quum lauiſſent, poſuerunt in cœnaculo.

38 Quum autem Lydda eſſet prope Ioppen, diſcipuli, audito Petrum illic eſſe, duos viros miſerunt ad eum, rogantes ¨ne cunctaretur vſque ad ipſos progredi.

39 Exurgens igitur Petrus venit cum eis: quem, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculum: vbi adſtiterunt ei omnes viduæ, flentes, & oſtendentes tunicas & veſtimenta quæ Dorcas faciebat quum vnà cum ipſis eſſet.

40 ¨Eiectis autem omnibus foras, Petrus poſitis genibus precatus eſt: & conuerſus ad corpus, dixit, Tabitha ſurge. Illa verò aperuit oculos ſuos, & viſo Petro reſedit.

41 Data autem ei manu *Petrus* erexit eam: & vocatis ſanctis ac viduis eam viuam ¨repræſentauit.

42 Id autem innotuit per totam Ioppen, & multi crediderunt in Dominum.

43 Factúmq; eſt vt dies multos maneret *Petrus* Ioppę apud Simonem quendam coriarium.

Cap. x.

1 POrro quidã erat Cæſareæ, nomine Cornelius, cẽturio ex cohorte quę vocatur Italica,

2 Pius ac timens Deum, cum tota domo ſua, & præſtans eleemoſynas multas populo:

3 ¨Qui quũ aſſiduè precaretur Deum, vidit per viſionem manifeſtè quaſi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem & dicentem ipſi, Corneli.

ta dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis & eleemoſynis quas faciebat.

37 *Factum eſt autem in diebus illis vt infirmata moreretur. Quam quum lauiſſent poſuerunt eam in cœnaculo.*

38 *Quum autẽ propè eſſet Lydda ab Ioppe, diſcipuli audientes quia Petrus eſſet in ea, miſerunt duos viros ad eum, rogantes, Ne pigriteris venire vſque ad nos.*

39 *Exurgens autẽ Petrus venit cũ illis. Et quũ adueniſſent, duxerũt illũ in cœnaculũ, & circũſteterunt illum omnes viduæ flentes, & oſtendentes ei tunicas & veſtes quas faciebat illis Dorcas.*

40 *Eiectis autem omnibus foras, Petrus ponens genua orauit: & conuerſus ad corpus, dixit, Tabitha ſurge At illa aperuit oculos ſuos: & viſo Petro reſedit.*

41 *Dans autem illi manum, erexit eam: & quum vocaſſet ſanctos & viduas, aſſignauit eam viuam.*

42 *Notum autem factum eſt per vniuerſam Ioppem: & crediderunt multi in Domino.*

43 *Factum eſt autem vt dies multos moraretur in Ioppe, apud Simonem quendam coriarium.*

Cap. x.

1 *VIr autẽ quidã erat in Cæſarea, nomine Cornelius, cẽturio cohortis quæ dicitur Italica,*

2 *Religioſus ac timens Deum, cum omni domo ſua, faciens eleemoſynas multas plebi.*

3 *Et deprecãs Deũ ſemper, is vidit in viſu manifeſtè, quaſi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem ad ſe, & dicentem ſibi, Corneli.*

¶*Diues*, πλήρης. Id eſt πλουσία. Vulg. & Eraſ. ad verbũ, *Plena*.

* 37 *Quam quum lauiſſent*, καὶ λούσαντες αὐτήν. Hæc ablutio inter ſanctos fuit futuræ reſurrectionis pignus & teſſera ſuperſtitibus, quò reſpexit Apoſtolus. 1. Cor. 15. 29. Sed hũc morem poſtea vertit Satã in vaniſſimam ſuperſtitionem, tum apud Gręcos quam paſſim ridet Lucianus, tum apud Latinos, vnde illud Ennianum, *Tarquinij corpus bona fæmina lauit & vnxit.*

j. 161.

38 *Ne cunctaretur*, μὴ ὀκνῆσαι. Vel, *Ne pigraretur*. Vtitur enim etiam Cic. hoc verbo, pro quo Vetus interpres barbarè dixit, *Ne pigriteris*, mutata etiam perſona, quaſi ὄκνησαι imperandi modo ſit poſitum. Eraſmus, *Ne grauaretur*, quaſi duntaxat rogarent ne Petro graue aut moleſtum eſſet Ioppem venire. At ego exiſtimo potiùs peti vt nulla interpoſita mora adeſſet. Neque enim videbatur iſta res vllam dilationem ferre, quum iam mortua Tabitha eſſet ſepelienda.

* 40 *Eiectis*, ἐκβαλών. Id eſt *exire iuſſis*, præceptorem ſuum Chriſtum imitatus Mar. 5. 40. ſed diuerſam ob cauſam. Nam ille quidem offenſus fuit tumultuante inaniter turba, vt fieri ſæpe, dicis potius cauſa quàm ſerio conſueuit in diuitum funeribus: Petrus autem contrà miſeratus eſt iſtos potius, ſed ſolitudinem quæſiuit vt eò liberius precaretur.

41 *Repræſentauit*, παρέστησεν. ſiue *ſiſtit præſentem*, vel *exibuit*. Vetus interpres, *aſſignauit*, neſcio quam lectionem ſequutus.

IN CAP. X.

3 *Qui quum precaretur*, καὶ δεόμενος. Id eſt καὶ αὐτὸς ἐδεῖτο vt ſæpiſſime iam annotauimus. Alij cum ſuperioribus conſtruunt hoc participium. Ego verò malui coniungere cum verbo εἶδεν, quum alioqui videatur hiare conſtructio, adſtipulante nobis vno codice.

Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε, Τί ἐστι Κύριε; Εἶπε δὲ αὐτῷ, Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.	4	At ille intentis oculis in eum & expauefactus dixit, ¨Quid eſt Domine? Dixit autem ei, Preces tuæ & eleemoſynæ tuæ aſcenderunt ¨in memoriam ¨in Dei conſpectu.	4	*At ille intuens eum, timore correptus dixit, Quis es Domine? dixit autem illi, Orationes tuæ & eleemoſynæ tuæ aſcẽderunt in memoriam in conſpectu Dei.*
Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος.	5	Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accerſe Simonem qui cognominatur Petrus.	5	*Et nunc mitte viros in Ioppen, & accerſe Simonem quendam qui cognominatur Petrus.*
Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν· οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.	6	Is diuerſatur apud Simonem quẽdam coriarium, cui eſt domus apud mare: is dicet tibi quid te oporteat facere.	6	*Hic hoſpitatur apud Simonem quẽdam coriariũ, cuius eſt domus iuxta mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.*
Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ·	7	Vt autem diſceſſit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis ſuis & militem pium ¨ex iis qui cum ipſo erant aſſidui:	7	*Et quũ diſceßit Angelus qui loquebatur illi vocauit duos domeſticos ſuos, & militẽ metuentem Dominum ex iis qui illi parebant:*
Καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.	8	Et quum eis expoſuiſſet omnia, miſit eos Ioppen.	8	*Quibus quum narraſſet omnia, miſit illos in Ioppen.*
Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην·	9	Poſtridie verò illis iter facientibus, & appropinquantibus vrbi, aſcendit Petrus ¨in Solarium vt precaretur, circa horam ſextam.	9	*Poſtera autem die iter illis faciẽtibus, & appropinquantibus ciuitati, aſcendit Petrus in ſuperiora vt oraret, circa horam ſextam.*
Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι· παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ᾽ αὐτὸν ἔκστασις.	10	Factum eſt autem vt valde eſuriret, voluítque ¨capere cibum: parantibus autem illis, incidit in eum ¨mentis exceſſus.	10	*Et quum eſuriret, voluit guſtare. Parantibus autem illis cecidit ſuper eum mentis exceſſus.*
Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ᾽ αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς·	11	Conſpexítque cælum apertum, ac deſcendens ad ſe vas quoddam vt linteum magnum, quatuor ¨extremis ¨deuinctum, quod demittebatur in terram:	11	*Et videt cælum apertum, & deſcendens vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis ſubmitti de cælo in terram:*
Ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.	12	In quo erant ¨quæuis quadrupedia ¨terræ, & feræ, & ¨reptilia, & volucres cæli.	12	*In quo erãt omnia quadrupedia, & ſerpentia terræ & volatilia cæli.*
Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν, Ἀναστὰς Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε.	13	Et extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & veſcere.	13	*Et facta eſt vox ad eum, Surge Petre, occide & manduca.*

---

4 *Quid eſt Domine?* Τί ἐστι Κύριε? Id eſt, *Quid me vis Domine?* Vulgata in nonnullis codicibus, *Quis es Domine?* Τίς εἶ Κύριε; perperam: neque enim dubitat Domini nuntium hunc eſſe, ſed comparat ſe ad audiendum nuntium.

¶ *Aſcenderunt*, ἀνέβησαν. Trãſlatio ab holocauſti ritu ad preces: quod dicendi genus frequens eſt, in Vetere præſertim teſtamento. Huc enim pertinent illi vituli labiorum quorum fit mentio apud Hoſeam, ſiue ſacrificium laudis: cuius toties meminerunt ſacri ſcriptores. Ideo mihi religio fuit hunc Hebraiſmum mutare. Falluntur autem vehementer qui Cornelium arbitrantur vera fide non fuiſſe præditum, quum εὐσεβὴς, & Deo tam gratas fuiſſe ipſius preces tam apertè dicatur. Hoc autem ipſi deerat, vt eum veniſſe crederet cui tanquam venturo credebat, licet carne incircunciſus. * ¶ *In memoriam*, εἰς μνημόσυνον. Id eſt, Deus recordatus eſt elemoſynarum tuarum. Sic enim ſolet nobiſcum interdum Scriptura quaſi balbutire. Itaque Hebræorum idiotiſmo ſicut Aſcendere in cor dicitur id de quo cogitamus, ſic etiam aſcendere in memoriam id quod recordamur. Quamobrem etiam mox verſ. 31, eleemoſynæ dicuntur μνησθῆναι paſſiuè, vt etiam Apocal. 16.19.

¶ *In Dei conſpectu*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. id eſt apud Deum, ſiue Deo ipſi vt paſſim apud Hebræos, על־פני [*hal pene*] pro coram accipitur. Eorum autem quorum recordamur imago ſeſe præſentem phantaſiæ ſiſtit.

7 *Ex iis qui cum ipſo erant aßidui*, τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ. Vulgata, *Ex iis qui illi parebant*, nempe vt milites ſuo Centurioni. Sed hic aliud ſignificatur, nempe habuiſſe Cornelium certos ex ſuis militibus ſibi & veræ religioni peculiariter addictos & familiares. Eraſmus, *Ex iis qui adhærebant*, non ſatis expreſsé. * Syrus diuerſam lectionem ſequutus habet, *quem in pretio habebat*, ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος, quæ ipſa verba de alio Centurione leguntur Luc 7. 2. vt inde fortaſſis in hunc locum irrepſerint.

9 *In Solarium*, ἐπὶ τὸ δῶμα. Vulgata, *In ſuperiora*. Eraſmus, *In ſuperiora domus*. Vide Matth. cap. 10.27.

10 *Capere cibum*, γεύσασθαι. Vetus interpres, *Guſtare*. Eraſmus, *Guſtare cibum*: neuter (vt opinor) rectè. Eſt enim γεύσασθαι præciſè dictum ex Hebræorum idiotiſmo, qui ſolent cognatæ ſignificationis nomina ſupplere, quum plena ſit locutio לטעם הלחם [*lithom hallechem*,] id eſt *guſtare panẽ*: deinde γεύεσθαι, pro quo etiam Græci πάσασθαι dicunt, non id declarat quod Latinũ verbũ Guſtare, hoc quidem in loco, ſed τὸ ἐσθίειν καὶ φαγεῖν id eſt, Veſci ac Cibum capere. Sed & fortaſſis γεύσασθαι, non ineptè conuerteris Prandere. Nam (vt placet Euſtathio in librum Odyſſ. β) τὸ ἄριστον, ἐστὶ τὸ κοινῶς λεγόμενον γεῦμα. ¶ *Mentis exceſſus*, ἔκστασις. Stuporis ac perculſionis nomen hîc non cõueniret, quum neque ſtupidus, neque perculſus Petrus dicatur, ſed quaſi ſemoto ad tẽpus à corpore animo, cum Deo colloquutus. Nõ ſtupet igitur Petrus, ſed Dei colloquio fruitur, & myſteria ipſius docetur: ſed quaſi ſeceſſit mẽs eius altius euecta, breui tamen ad ſedes ſuas reditura.

11 *Extremis*, ἀρχαῖς, id eſt ἄκροις. Vulgata & Eraſ. ad verbum *Initiis*. ¶ *Deuinctum*, δεδεμένον. Hoc non legit * Vulg. neque copulam adiunctam.

12 *Quæuis quadrupedia*, πάντα τὰ τετράποδα. Hîc manifeſtè apparet particulã vniuerſalem pro indefinita poni, vt etiam accipiẽda eſt 1. Tim. 2.4. Appellatio verò quadrupedum non tam latè hîc patet atque apud Phyſicos, ſed domeſtica duntaxat complectitur & quæ ad communem vſum hominum ali ſolẽt, vt ſunt cameli, equi, canes, boues,

oues, porci, & alia id genus. Ideo adiungit τὰ θηρία, id eſt feras, quas nō rectè prætermiſit Vetus interpres. Eraſ. autem Beſtias conuertit, vocabulo nimium generali. Sed rectius eſt fortaſſis quod Arabs & Latinus Vet. interpr. legerūt, nulla τῶν θηρίων mētione facta, nēpe πάντα τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς. *quæuis quadrupedia & reptilia terræ.* Sed & Syrus ſic habet, eo excepto quòd præponit ſpeciebus genus. Legit enim πάντα τὰ ζῶα τετράποδα, &c. *Quæuis animalia quadrupedia,* &c. ¶ *Reptilia*, τὰ ἑρπετά. Vetus interpres, *ſerpentia*. quod mihi non diſpliceret, niſi vſus obtinuiſſet vt ſerpentum nomine τοὺς ὄφεις intelligeremus. Quàm latè verò pateat nomen τῶν ἑρπετῶν (quę reptilia interpretor vocabulo Latinis non ita vſitato) apparet ex Leuit. cap. 11.

14 Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε, Μηδαμῶς κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον.

15 Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

16 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.

17 Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδού, οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα.

18 Καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος, ἐνθάδε ξενίζεται.

19 Τοῦ δὲ Πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα, Ἰδού, ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε.

20 Ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.

21 Καταβὰς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτόν, εἶπεν, Ἰδού, ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία δι᾽ ἣν πάρεστε;

22 Οἱ δὲ εἶπον, Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν Θεόν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ.

23 Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.

24 Καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν Καισάρειαν. Ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτούς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.

14 Ait autem Petrus, Nequaquam Domine: nunquam enim edi quicquam ∴ pollutum vel impurum.

15 Tum vox rurſus ad eum ſecundò, Quæ Deus purgauit, tu ∴ ne polluito.

16 Hoc autē factū eſt ter: & rurſum receptum eſt vas in cęlum.

17 ∴ Quum autem apud ſeſe dubitaret Petrus quodnam eſſet viſum illud quod viderat, tum ecce, viri qui miſſi fuerant à Cornelio, percontati de domo Simonis, ſuperuenerunt ad veſtibulum.

18 Et euocato *quopiam*, percontati ſunt an Simon, qui cognominaretur Petrus, illic diuerſaretur.

19 Petro verò cogitante de viſione dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te.

20 Surgens itaque deſcende, & nihil addubitans proficiſcere cum eis: nam ego eos miſi.

21 Deſcendens ergo Petrus ad viros illos ∴ qui ad ipſum miſſi fuerant à Cornelio, dixit, Ecce, ego *is* ſum quem quæritis: quæ cauſa eſt propter quam adeſtis?

22 Ipſi verò dixerūt, Cornelius centurio, vir iuſtus & timens Deū, & ornatus teſtimonio totius gentis Iudæorum, ∴ diuinitus admonitus eſt ab Angelo ſancto vt accerſeret te domum ſuam, & abs te quædā audiret.

23 Intrò vocatos igitur eos accepit hoſpitio. Poſtridie verò Petrus abiit cum eis, & quidam ex fratribus Ioppenſibus comitati ſunt eum.

24 ∴ Et altero poſt die introierūt Cæſaream. Cornelius autē expectabat eos, cōuocatis cognatis ſuis & ∴ neceſſariis amicis.

14 *Ait autem Petrus, Abſit Domine: quia nūquam manducaui omne commune & immundum.*

15 *Et vox iterū ſecundò ad eū, Quod Deus purificauit, tu cōmune ne dixeris.*

16 *Hoc autem factum eſt per ter: & ſtatim receptum eſt vas in cælum.*

17 *Et dum intra ſe hæſitaret Petrus quidnam eſſet viſio quam vidiſſet, ecce, viri qui miſſi erant à Cornelio, inquirentes domum Simonis, aſtiterunt ad ianuam.*

18 *Et quum vocaſſent, interrogabant ſi Simon, qui cognominatur Petrus, illic haberet hoſpitium.*

19 *Petro autem cogitante de viſione, dixit Spiritus ei, Ecce, viri tres quærunt te.*

20 *Surge itaque & deſcende, & vade cū eis, nihil dubitans: quia ego miſi illos.*

21 *Deſcendens autem Petrus ad viros, dixit Ecce, ego ſum quem quæritis: quæ cauſa eſt propter quam veniſtis?*

22 *Qui dixerūt, Cornelius centurio vir iuſtus & timens Deum, & teſtimonium habens ab vniuerſa gente Iudæorū, reſponſum accepit ab Angelo ſancto accerſire te in domum ſuā, & audire verba abs te.*

23 *Introducēs ergo eos recepit hoſpitio. Sequenti autē die ſurgēs profectus eſt cum illis: & quidam ex fratribus ab Ioppe comitati ſunt eum.*

24 *Altera autem die introiuit Cæſaream. Cornelius verò expectabat illos, cōuocatis cognatis ſuis & neceſſariis amicis.*

---

* 14 *Pollutum vel impurum,* κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον. Vulgata, legit καὶ *&*, pro ἢ *vel*: malè. Creſcit enim oratio, & habita legis ratione, Petrus κοινὸν vocat quod alioqui per ſe purum, tamen aliquo caſu pollutum fuiſſet. Impura autem ſiue immunda, quædam erant, per ſe interdicto illarum vſu. Vide Mar. 7. 2.

15 *Ne polluito,* μὴ κοίνου. Id eſt, ne pro pollutis & impuris habeto, quamobrem etiam Arabs & Vetus interpres conuerterunt, *Ne cōmune dixeris.* Eſt enim hoc quoque genus dicēdi petitum è medio, quoties factum pro dicto ponitur, vt in illo Virgilij ex Sileno, *Tum Phaëtontiadas muſcò circundat amaræ Corticis, atque ſolo proceras egerit alnos.* id eſt, canit circundatas, & erectas: ſicut annotauit Linacer grammaticorum doctiſſimus.

17 *Quum autem apud ſeſe dubitaret,* ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει. Meus vetuſtiſſimus codex habet, ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ ἐγένετο, διηπόρει ὁ Πέτρος, *Vt autem in ſeſe factus eſt* (id eſt, quum ad ſe rediiſſet, antea nimirum ἐξεστηκὼς) *incertus erat Petrus,* &c. ſimilis locutionis exemplum eſt infrà 12. 11.

21 *Qui ad ipſum miſſi fuerant à Cornelio,* τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου. Totum hoc non legitur in Syra, Arabica, & vetere Latina editione, & Græco meo codice vetuſtiſſimo, nec addi neceſſe fuit, quum in τοὺς ἄνδρας, vis articuli ſit ἀναφορική, idcirco non rectè ab eodem illo vetere Latino interprete prætermiſſi.

22 *Diuinitus admonitus eſt,* ἐχρηματίσθη. Vulg. *Reſponſum accepit.* Vide Matth. 2. 12. & ſupra, 2. 26.

24 *Neceſſariis amicis,* τοὺς ἀναγκαίους φίλους. Sic legitur in omnibus noſtris exemplaribus. Malim tamen cum Syro interprete interponere copulam. Differunt enim inter ſe

Cognati, Neceſſarij, & Amici, ſuis quibuſdam peculiaribus notis. Sed mihi magis etiam arridet Arabs interpres qui pro φίλους legit ἁγίους, *Sanctis*. Præterquam enim quòd Neceſſariorum nomine facilè comprehenduntur amici, Cornelium certum eſt nullos temere aduocaſſe, ſed ſolos eos quos ex ſuis habebat veræ religioni aſſentientes, quanuis incircunciſos, quum iam tum diuina prouidentia, ex tenebris lucem eruens, effeciſſet vt permixti cum diſperſis Iudæis non pauci ex prophanis gentibus per orbem terrarum, idolatria abdicata, veram religionem amplexantes, ad audiendum Euangelium eſſent comparati.

Ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν.	25	¨Vt autem factum eſt vt introiret Petrus, occurrens ei Cornelius, & accidens ad eius pedes, adorauit.	25	*Et factum eſt quum introiſſet Petrus obuius venit ei Cornelius, & procidens ad pedes eius, adorauit.*
Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων, Ἀνάστηθι· κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι.	26	Petrus verò erexit eũ, dicens, ¨Surge: & ego ipſe homo ſum.	26	*Petrus verò eleuauit eum, dicens, Surge: & ego ipſe homo ſum.*
Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλούς·	27	Et colloquens cum eo, ingreſſus eſt, inuenítque multos qui conuenerant:	27	*Et loquens cum illo, intrauit, & inuenit multos qui conuenerant:*
Ἔφη τε πρὸς αὐτούς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.	28	Dixítque eis, Vos ſcitis Iudæo nefas eſſe ¨propius adiungere ſe aut accedere ad alienigenam: ſed mihi oſtendit Deus ¨ne quem pollutum vel impurum hominem dicerem.	28	*Dixítque ad illos, Vos ſcitis quomodo abominatum ſit viro Iudæo cõiungi aut accedere ad alienigenam: ſed mihi oſtendit Deus neminem communem aut immundum dicere hominem.*
Διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. Πυνθάνομαι οὖν τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με.	29	Quapropter etiam ¨ſine contradictione veni accerſitus. Percontor igitur quam ob cauſam me accerſiueritis.	29	*Propter quòd ſine dubitatione veni accerſitus. Interrogo ergo quam ob cauſam accerſiſtis me.*
Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη, Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας, ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδοὺ, ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ·	30	Tum Cornelius ait, ¨Nudiuſquartus ¨vſque ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidam ſtetit coram me, veſte ſplendida:	30	*Et Cornelius ait, A nudiuſquarta die, vſque ad hanc horam orans eram hora nona in domo mea: & ecce, vir ſtetit ante me in veſte candida:*
Καί φησι, Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.	31	Dixítque, Corneli, exauditæ ſunt preces tuæ, & eleemoſynę tuæ in memoriam ¨venerunt in conſpectu Dei.	31	*Et ait, Corneli, exaudita eſt oratio tua, & eleemoſynæ tuæ commemoratæ ſunt in conſpectu Dei.*
Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν· ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.	32	Mitte ergo Ioppē, & accerſe Simonē qui cognominatur Petrus: hic diuerſatur in ædibus Simonis coriarij apud mare: qui quũ adfuerit, loquetur tibi.	32	*Mitte ergo in Ioppen, & accerſe Simonē qui cognominatur Petr᷒: hic hoſpitatur in domo Simonis coriarij iuxta mare: hic quũ venerit, loquetur tibi.*
Ἐξ αὐτῆς οὖν ἔπεμψα πρὸς σέ· σύ τε	33	¨Eodem igitur *momento* miſi	33	*Confeſtim ergo miſi ad*

---

25 *Vt autem factum eſt, &c.* ὡς δὲ ἐγένετο. Id eſt, in ipſo ingreſſu Petri, ſiue, quum Petrus in eo eſſet vt domũ Cornelij ingrederetur, vt rectè exponunt Syrus & Arabs: ponitur enim εἰσελθεῖν pro εἰσέρχεσθαι, neque ad ingreſſum in vrbem iſta referuntur. Sunt enim hæc non palam ſed domi apud Cornelium geſta, & quidem in ipſo ædium veſtibulo, vt apparet ex verſ. 27. 28. Vulg. *Et factũ eſt*, ἐγένετο δὲ, perperam autem omnino interpretatur εἰσελθεῖν, *Quum introiſſet*, vt videatur legiſſe, εἰσελθόντος Πέτρου, quod non quadrat, quum poſtea demum dicatur introiuiſſe.

26 *Surge*, ἀνάστηθι. Num igitur Cornelius cogitauit adorationem religioſam & vni Deo debitam ad Petrum tranſferre? minimè profectò. Sed tanti ſerui Dei reuerentia perculſus, modum non tenuit. Nam merè ciuilem hanc adorationem non fuiſſe, liquet ex Petri verbis. Quid ſi verò pedes etiam voluiſſet deoſculari, num eos illi Petrus præbuiſſet?

* 28 *Propius adiungere ſe*, κολλᾶσθαι, Vide ſuprà 8. 29.

* ¶ *Ne quem pollutum*, μηδένα κοινόν. Vulgata, *communem*. Vide ſuprà verſ. 14. Sed quînam id prohibetur Petrus dicere, quum omnes impuri & polluti naſcamur. Eſt igitur quod generalius hic dicitur ad id de quo agitur reſtringendum, nempe ad communem vitæ vſum, quod ex ipſa quoque Petri oratione intelligitur.

29 *Sine contradictione*, ἀναντιῤῥήτως. Vulgata, *Sine dubitatione*, rectius (vt opinor) quàm Eraſmus, qui interpretatur *Incunctanter*. Cunctari enim negligentis eſt potius quàm hæſitantis.

30 *Nudiuſquartus*, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας. Vulgata, *A Nudiuſquarta die*, ambiguè. Nam hæc ita dici viderentur quaſi quartum iam diem Cornelius ieiunaſſet. Varia eſt autem lectio huius loci. Nam vulgata non legit νηστεύων, *ieiunans*, & pro καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν, legit κατὰ τὴν ἐννάτην ὥραν, *hora nona*. Syrus autem interpres omnino videtur legiſſe ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἰδοὺ, ἤμην νηστεύων, *Die ab hac quarta ad hanc vſque horam eram ieiunus*. Arabs autem legit ἤμην προσευχόμενος, *orabam*, nulla ieiunij facta mentione, & κατὰ τὴν ἐννάτην ὥραν, id eſt *hora nona*. Beda verò notat Græcos ſcriptum habuiſſe μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ προσευχόμενος ἀπὸ τῆς ἕκτης ὥρας μέχρι τῆς ἐννάτης ὥρας, id eſt *Ad hanc vſque horam eram ieiunus, & orans ab hora ſexta vſque ad horam nonam*. Nonnulli denique codices habent ἥμην, *ſedens*. poëticum autem eſt prorſus ἥμην pro ἦν. ¶ *Vſque ad hanc horam*, μέχρι ταύτης τῆς ὥρας. Hæc quoque formula loquendi petita eſt è medio. Neque enim horam præſentem declarat, ſed duorum diuerſorum dierum nonam: quod mox ipſe explicat. nam καὶ ponitur in epexegeſi.

31 *In memoriam venerunt*, ἐμνήσθησαν. paſſiuè: id eſt Deus recordatus eſt eleemoſynarum tuarum. Vide ſuprà verſ. 4. *

33 *Eodem igitur* [*momento*,] ἐξ αὐτῆς οὖν. In Græcis ſub-

auditur ὥρας, quod putaui exprimendum. Vulgata & Eraſmus, *Confeſtim.* ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Vetus Latinus, itémque Syrus & Arabs interpretes legerunt σοῦ, *tuo*, adſtipulante quoque meo vetuſtiſſimo Græco codice.

καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

34 Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα εἶπεν, Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός·

35 Ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.

36 Τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός ἐστι πάντων Κύριος.

37 Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης·

38 Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ, ὡς ἔχρισεν

Deut. 10. 17.
2 par. 19. 12.
iob. 34. 19.
ſapien. 6. 8.
eccl. 35. 16.
rom. 2. 11.
galat. 2. 6.
epheſ. 6. 9.
coloſ. 3. 25.
1. pet. 1. 17.

ad te: & tu bene feciſti qui adueneris. Nunc ergo omnes nos in conſpectu ¨Dei adſumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta ſunt à Deo.

34 Petrus autem ore aperto dixit, Verè comperio ‖ Deum ¨non accipere perſonam:

35 Sed in quauis gente acceptũ ei eſſe ¨ quemuis qui eum timeat, & operetur iuſtitiam.

36 ¨Quem ſermonem ſignificauit filiis Iſraëlis annũtians pacem per Ieſum Chriſtum, ¨ qui eſt omnium Dominus.

37 Vos noſtis ¨ quod geſtum eſt in tota Iudęa, initio facto à Galilæa, poſt baptiſma quod prædicauit Iohannes:

38 ¨Vt Ieſum Nazarenum vn-

te: & tu bene feciſti veniendo. Nunc ergo omnes nos in cõſpectu tuo adſumus, audire omnia quecunque tibi precepta ſunt à Domino.

34 *Aperiens autẽ Petrus os ſuum, dixit, In veritate cõperi quia nõ eſt perſonarum acceptor Deus:*

35 *Sed in omni gente, qui timet eũ, & operatur iuſtitiam, acceptus eſt illi.*

36 *Verbum miſit Deus filiis Iſrael, annuntians pacem per Ieſum Chriſtum: hic eſt omnium Dominus.*

37 *Vos ſcitis quod factum eſt verbũ per vniuerſam Iudæam: incipiens enim à Galilea, poſt baptiſmum quod prædicauit Iohãnes:*

38 *Ieſum à Nazareth*

---

34 *Non accipere perſonam*, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης. Vide Mar. 12. 14.

35 *Quemuis qui eum timeat*, ὁ φοβούμενος αὐτόν. Articuli vis hoc loco eſt ἀόριστος, aut potius rationem rei formalem indicat, quam vocant. veluti ſi dicã ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ λογικὸν ζῶον, non certum hominem deſignabo, ſed ipſam hominis ſpeciem. Ideo conuertendum potius fuit, *Quemuis qui timeat*, quàm, *Qui timet.* Cæterùm ſæpe iam annotauimus, per timorẽ Dei apud Hebræos vniuerſum Dei cultum declarari. ex quo intelligitur, quum ſine fide nemo placere poſſit Deo, (vt diſerte ſcriptũ eſt Heb. 11. 6) Cornelium, non modò antequam baptizaretur, ſed etiam antequam Ieſum ſciret eſſe verum Meſſiã, verè tamen fidelem ac religioſum fuiſſe, quemadmodum ij omnes fuerũt qui in Chriſtum venturum crediderunt. Inepti ſunt igitur qui ex hoc loco conantur opera quæ vocant præparatoria & liberum arbitrium conſtituere, perinde acſi poſſemus bonos fructus edere antequã viti inſeramur. Inepti etiam qui Spiritum ſanctum & ipſius in nobis effecta Sacramentis alligant, & doctrinã ex opere operato ſtabiliunt: quum idcirco potius adhibeantur vt in infantibus quidem adoptionem, in adultis verò etiam fidem obſignent.

36 *Quem ſermonem ſignificauit*, τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε. Hebr. את הדבר אשר [*Eth hadaber aſcher.*] Nã vſitatũ eſt Hebræis præponere antecedens relatiuo, etiam quando cũ illo conſtruitur, vt ſuprà 21. 42. λίθον ὃν pro ὃν λίθον. & infrà, 13. 2. εἰς τὸ ἔργον ὅ, pro εἰς ὃ ἔργον. Articulũ autem τὸν reſpondet literæ ה in הדבר [*hadaber*,] vt ſignificetur id referri ad præcedentia, per appoſitionem videlicet, niſi malimus ſubaudita præpoſitione κατὰ interpretari, *ſecundum eum ſermonem quem miſit*, &c. Hic ergo ſenſus eſt, Nũc demum reipſa deprehendo, quicunque bene ac religiosè viuat, ſiue Iudæus ſit, ſiue ex alia quauis gẽte, gratum eſſe Deo. id quod ſignificauit Iſraëlitis, quum annuntiaret pacem ac reconciliationem Dei cum hominibus, per Ieſum Chriſtum: qui non vnius gẽtis, ſed omnium Dominus eſt. Hæc autem ita cohærẽt, vt ipſa ſeries mihi quidem videatur iſtam explicationem planè confirmare. Eſt enim tacita quædam antitheſis inter miniſterium Moſis & Chriſti, id eſt inter Legem & Euangelium. Nam Moſes Legis miniſter fuit, & quidẽ vnis Iudæis: Euangeliũ verò (id eſt Chriſtus ipſe) potentia eſt Dei in ſalutẽ cuiuis credenti, Iudæo primùm, deinde & Græco, Rom. 1. 16. Huc pertinet quod idẽ ſcribit Rom. 3. 19. Nunquid Iudæorum Deus tãtùm? Et dirutam eſſe maceriam, Eph. 2. 14. Denique nunc demum fatetur Petrus ſe intelligere quod nuntiarãt Angeli quum dicerent pacem eſſe in terra hominibus: item quod à reſurrectione dixerat Dominus, ſibi datam eſſe poteſtatem in cælo & in terra: id denique quod Dominus diſcedens ipſis cæteriſque Apoſtolis præceperat, vt Euangelium annuntiarent omni creaturæ. Sunt tamẽ qui hæc cõnectant cum verbo οἴδατε, ac ſequente verſiculo: ſed ex omnibus codicibus Græcis vel manuſcriptis vel impreſſis, nullus eſt (quẽ mihi quidem inſpicere licuerit) qui ſic iſta diſtinguat. Prętereà durum fuerit per parentheſin includere, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Et quęri poſſet quomodo hęc dicat Petrus Cornelio, & ipſius amicis ac neceſſariis, ipſos videlicet noſſe quid annuntiarit Chriſtus, id eſt, ipſum Chriſti officium, quum ad hoc ipſum Cornelio prędicandum Petrus veniſſet. Etſi enim pius ac religioſus erat ille, tamen ſatis appareret eum de Ieſu Chriſto nihil ante Petri aduentũ ampliùs cognouiſſe, quàm quod de ſignis & miraculis per eũ editis & ſingulari eius virtute ac pietate potuerat vel abſens ex rumore, vel pręſens etiam ſuis oculis cognoſcere. Meſſiam autem hũc eſſe qui ſua morte homines cum Deo reconciliaſſet, Cornelius cum ſuis, ante hũc diem neſcierat, idcirco iuſſus ab Angelo Petrum accerſere, vt eum crederet veniſſe, in quem vt venturum ſperabat. Quomodo igitur hæc iſtis nota eſſe Petrus diceret? Sed & τὸν λόγον ὃν, id eſt λόγον, perinde poſſis interpretari ac ſi ſcriptũ eſſet ὅτι, vel ὅπερ, *id quod.* Notum eſt quod ſępius iã annotaui דבר [*dabar*] apud Hebræos non minus latè patere quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos. Sed tamen hæc vox magis propriè videtur hoc loco vſurpari, quia de prædicatione Euangelij agitur: quod κατ' ἐξοχὴν ſcimus τὸν λόγον vocari. quod ſequutus Syrus interpres, vertit *ſermo enim is eſt quem miſit.* Quod autem attinet ad verbum ἀπέστειλεν, in eo quoque ſequutus eſt Lucas Hebræorum idiotiſmũ, apud quos ſæpe ex antecedente intelligitur conſequens, vt pluribus annotauimus Mar. 8. 11. & Luc. 3. 7. Hinc factum eſt vt ἀποστέλλειν accipiatur pro σημαίνειν, id eſt Mittere pro Significare per nuntium, eius rei cauſa miſſum. Vulg. *Verbum miſit Deus*, quaſi articulum ὃν nõ legerit, niſi potius eum non intellectum prętériit. ¶ *Qui eſt*, οὗτός ἐστιν. Demonſtratiuum pronomen poſitũ eſt pro relatiuo, ex idiomate Hebræorum, cuius duo exempla prorſus ſimilia extant Luc. 2. 36. & 37. Item 7. 12. & ſuprà 8. 26. Quòd ſi etiam libuerit propriam ſignificationem ſeruare, adſcribẽdum erit punctum poſt Χριστοῦ, id eſt Chriſti. Ita vt ſit hæc periodus ἀνακόλουθος, & quaſi per epiphonema dictũ ſit, Iſte eſt omnium Dominus. Cur autem mihi non placeat iſta per parẽtheſin accipere, dixi in ſuperiore annotatione. Eſt igitur in hoc vno verſiculo triplex Hebraiſmus. Vnus in τὸν λόγον ὃν, pro ὃν λόγον: alter in ἀπέστειλε, pro ἐσήμανε, vel ἐξηγήσατο: tertius in οὗτός ἐστι pro ὅς ἐστι.

37 *Quod geſtum eſt*, τὸ γενόμενον ῥῆμα. Vulg. *Verbum quod factum eſt.* Eraſmus, *De quo ſermone fama diuulgatum fuit.* Vide Luc. 3. 15.

38 *Vt Ieſum Nazarenum vnxerit Deus*, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεός. Particula ὡς per traiectionem explicanda eſt, cuius exemplum aliud occurrit Rom. 12. 3. Prętereà abundat relatiuum αὐτὸν, ex more Hebræorum: quem pleonaſmum qui negligunt, vel duplicem epanalepſin coguntur hîc conſtituere, (quaſi videlicet Ἰησοῦν pertineat

tineat ad verbum οἴδατε) vel aliquod verbum foris accerſere: vt is fecit qui conuertit, *Ieſum [dico] à Nazareta*. Syrus vertit, על ישוע [*hal Ieſchuah*] de *Ieſu*, περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Arabs autem hoc mēbrum ſuperiori verſ. extremo annectit. Quod autem ad verbum Vngendi attinet, hæc quoque formula loquendi orta eſt ex Hebræorum cōſuetudine, apud quos vngebantur Reges, Sacerdotes ac Prophetæ. Inde factum vt dicantur vngi à Deo quos ipſe donis ac virtutib. imbuit & exornat. Deinde peculiaris eſt alluſio ad nomen משיח [*meſchiah*,] quē Græci ſimili ratione vocāt Χριστὸν, i. *vnctum*.

	αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ.	xerit Deus Spiritu ſancto & potentia, qui obambulauit beneficiis afficiens & ſanans omnes ſub diaboli poteſtatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.	*quomodo vnxit eum Deus Spiritu ſancto & virtute, qui pertranſiit benefaciendo & ſanando omnes oppreſſos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.*	
39	Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ· ὃν ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.	Quorum omnium quæ & in regione Iudæorū & Hieroſolymis fecit, nos teſtes ſumus: quem interemerunt ſuſpenſum in ligno.	*Et nos teſtes ſumus omnium quæ fecit in regione Iudæorum & Ieruſalem, quem occiderunt ſuſpendentes in ligno.*	
40	Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι·	Hūc Deus excitauit tertio die, fecítq; vt cōſpicuus fieret:	*Hunc Deus ſuſcitauit tertia die, & dedit eum manifeſtum fieri:*	
41	Οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.	Non toti populo, ſed teſtibus quos ipſe prius deſignauerat, *nimirum* nobis qui comedimus ac bibimus vnà cum eo, poſteaquā reſurrexit à mortuis.	*Non omni populo, ſed teſtibus præordinatis à Deo, nobis qui manducauimus & bibimus cum illo, poſtquam reſurrexit à mortuis.*	
42	Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ, καὶ διαμαρτύρασθαι ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.	Præcepit autē nobis vt prædicarem⁹ populo, ac teſtificaremur eum eſſe qui definitus ſit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.	*Et præcepit nobis prædicare populo, & teſtificari quia ipſe eſt qui conſtitutus eſt à Deo iudex viuorum ac mortuorum.*	
43	Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.	‖ Huic etiam omnes Prophetæ teſtimonium dant, ‖ remiſſionem peccatorum accepturum per nomen eius quemuis quis crediderit in eum.	*Huic omnes Prophetæ teſtimonium perhibent, remiſſionem peccatorum accipere per nomen eius omnes qui credunt in eum.*	Infrà 15.9. Iere. 31.34. mich 7. 15.
44	Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον.	Adhuc loquente Petro verba iſta, illapſus eſt Spiritus ſanctus in omnes qui audiebant hunc ſermonem.	*Adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit Spiritus ſanctus ſuper omnes qui audiebant verbum.*	
45	Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται.	Et fideles qui *erāt* ex circunciſione, & venerant cum Petro, obſtupuerunt, quòd etiam in Gentes effuſum eſſet donum Spiritus ſancti,	*Et obſtupuerunt ex circunciſione fideles qui venerāt cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus ſancti effuſa eſt.*	
46	Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος,	Audiebāt enim eos loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc reſpondit Petrus,	*Audiebant enim illos loquētes linguis, & magnificantes Deum. Tunc reſpondit Petrus,*	

---

* ¶ *Deus erat cum eo*, ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ. Nempe vt pater in filio, vt ipſemet Chriſtus exponit Ioh. 10.37. & 38. nō autem duntaxat παραστατικῶς & ἐνεργητικῶς, vt in ſanctis, ſicut docuit Neſtorius. Vide Matth. 5.23.

39 *Quorum omnium*, πάντων ὧν. Hîc quoque mutauimus collocationem quæ eſt in Græcis, nempe vt perſpicuitati ſtuderemus, propter relatiuum ὧν longius poſitum. Id autem meritò factum eſſe fatebitur (vt ſpero) quiſquis noſtram interpretationem cum aliis compararit. ¶ *Interemerunt*, ἀνεῖλον. Vide Luc. 22.2. & ſupra, 5.33.

41 *Quos ipſe prius deſignauerat*, προκεχειροτονημένοις. Tot verbis vtendum fuit ad explicandam Græci vocabuli ſignificationem. Vulg. *Præordinatis à Deo*. Eraſ. *Prius ad hoc delectis à Deo*: quas interpretationes minimè equidē reprehendo, ſed tamen non piguit mutare, quia iſta Dei χειροτονία declarat nō eſſe priuatum hoc munus de quo agitur, ſed publicum, atque adeo præcipuū in Eccleſia. Quāuis enim Deus præſit Eccleſię ſuffragiis in legitima miniſtrorum deſignatione, tamē tacita quædā eſt hoc loco antitheſis inter Dei χειροτονίαν & hominū ſuffragia. Sunt enim Apoſtoli immediatè (quod aiunt) ab ipſo Chriſto (id eſt à Deo) deſignati, vt disertè quoque expreſſit Lucas in hui⁹ libri procemio. Ideo quū de ſurrogādo Iudę ſucceſſore quæreretur, res eſt ſorti commiſſa, tanquā arcano ipſius Dei iudicio: quod in aliis factum eſſe, nuſquā legimus, nec ſanè (vt opinor) fieri temere debet. ¶ *A mortuis*, ἐκ νεκρῶν. Arabs legit additū, τεσσαράκοντα ἡμέρας, 40 diebus vt etiā habet vet. cod. meus.

43 *Huic etiam omnes*, τούτῳ καὶ πάντες. Addidimus particulam καὶ ex fide veteris codicis. Videtur autem optimè conuenire, quum ad ſuperiora teſtimonia iſtud quoque adiungatur.

45 *Fideles*, πιστοὶ. Id eſt Chriſtum fide amplexi. Sic enim peculiari ſignificatione vox iſta in his libris accipitur. ¶ *Qui [erant] ex circunciſione*, οἱ ἐκ περιτομῆς. Id eſt ex Iudæis, quos Petrus ſecum adduxerat. Orta verò tandem eorum hæreſi qui Iudaiſmum cum Chriſtianiſmo coniungendum contendebant, ij demum cœperunt hoc nomine cenſeri, qui hoc dogma pertinaciter tuebantur.

DIGRESSIO DE DONO LINGVARVM, ET APOSTOLICO ſermone.

46 *Loquentes linguis*, λαλούντων γλώσσαις. Primùm iſtud * teneatur in hoc toto argumento, cuius vſus exponitur copioſe 1. Cor. 14. λαλεῖν γλώσσῃ & γλώσσαις dici qui apud alios peregrino idiomate loquūtur, & cęteros quos alloquūtur

per ſe ignotos quod eſt Hebręis לעז[*labaz.*] Etſi nihil magis inuitus facio quàm vt à quoquam diſſentiam, in hoc præſertim genere ſcribendi, in quo ſatis ſcio fieri non poſſe quin ipſe in varias reprehenſiones incurram: tamen non poſſum hîc diſſimulare, quæ Eraſmus in hoc caput de linguarum dono diſſeruit, eiuſmodi mihi videri, vt bonis doctiſque omnibus meritò debeant diſplicere. Nam aut ego non ſum aſſequutus quæ ſcribit, aut hûc tendunt omnia ipſius argumenta vt doceat ſermonem Apoſtolorum non fuiſſe è Spiritu ſancto. ſic enim in margine annotatus eſt quęſtionis ſtatus. Neque verò mihi quiſquam hîc obiiciat, de verbis hîc quæri, nō de rebus ipſis. Id ego verò vt concedam, tamen hæc quæſtio multo maioris eſt momenti quàm præ ſe ferat. Ecquis enim nō videat, ſi ſemel ſit conſtitutum ita balbutiſſe Apoſtolos, vt que ſcripſerunt melius dici potuerint, quæ feneſtra omniū audaciæ ac libidini aperiatur? Id à me fruſtra non dici, vtinam nullis exemplis poſſem probare. Impurus ille Origenes dum in Epiſtolas Pauli ſuam illam ſynecdochen inuehit, quaſi obſcurè loquutus ſit Paulus quum nos diceret fide iuſtificari, quid aliud eructat quàm infandam blaſphemiā, quæ ex diametro pugnat cum præcipuo Chriſtianæ religionis capite? Idem tractans locūm illū ex octauo capite Epiſtolę ad Romanos, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει, quàm ineptè ἐν ᾧ ad Legem ceremonialem refert, vt non modò id de quo agebatur, ſed etiā ſuum idioma videatur ignoraſſe? & hunc miramur Pauli hyperbatis, anātapodotis, amphiboliis offendi, qui id vnū videtur conatus vt Pauli doctrinam obſcuraret? Erunt hæc pleriſque fortaſſis παράδοξα, ſed bene habet ꝙ libri extant, ex quibus ſiquis incorruptè velit iudicium ferre, nihil vereor ne nimium audacter videar loquutus. Chryſoſtomus certè longè aliter de Paulo ſentit. Hieronymi verò iudicium in his quidem rebus quid aliud prodit quàm Origenis diſcipulum? liceat enim mihi, cum tanti viri pace, pro veritate παῤῥησιάζεσθαι. *Paulus*, inquit, *Græci pene ſermonis fuit imperitus*. Atqui de Paulo non ita iudicarunt Athenæ ipſæ: neque Portius Feſtus hoc de Paulo iudicium tulit, quòd barbarè nimis & obſcurè loqueretur. *Erat*, inquit, *diſertior in lingua Hebræa quàm in Græca*. Hoc verò vnde didiciſti Hieronyme? nempe ex crebris Hebraiſmis qui in ipſius Epiſtolis occurrunt. Neceſſarium ſcilicet argumentum. Quid autem, Lucas ille Antiochenus an minus hebraiſſat quam Paulus? Nempe multo minus, inquies: & ſcio multos in ea eſſe opinione. At ego hoc audeo affirmare, ſi vnū Marcum & Petrum excipias, Lucam nec pauciores nec minus peregrinos Hebraiſmos quàm cæteros omnes habere, nec mihi credi poſtulo, niſi id ita eſſe comperiat quiſquis attentè ſingula expenderit. Illud verò quàm ridiculum? *Diſſidet*, inquit, *poſterior Epiſtola Petri à phraſi prioris, quòd in ea ſit alio vſus interprete. Paulus ob id Titum deſiderat quòd is eſſet in Græci ſermonis facultate promptior.* Hæc verò ſiquis neget, quomodo tandem probarit Hieronymus? Sed eſto, an idcirco iſti ita barbarè & obſcurè loquuti ſunt, vt ſermo eorum videri non poſſit à Spiritu ſancto profectus? Iſtud verò iudicium de ſcriptis Apoſtolicis vtinam noſtra hæc ætas non ſentiret quò tandem ſit euaſurum. Nam eò res iam deuenit vt non modò qui ex ingenio aliquid commentantur, à conſuetis & familiaribus Scripturæ verbis, tanquam obſcuris, inſipidis, obſoletis abhorreant: ſed etiam qui Scripturam é Græco conuertunt in Latinum, aut aliud aliquod idioma, quiduis ſibi in interpretando licere putent. quos ſi reprehendas, ſtatim audies, interpretis officio fungi non qui verbum conuertat è verbo, ſed qui ſententiam exprimat. Ita fit vt dum quiſque iudicium ſuum liberè ſequi mauult, quàm religioſè Spiritus ſancti interpretem agere, plurima non tam conuertat quàm peruertat. Cui libidini & audaciæ niſi occurratur, næ aut ego vehementer fallor, aut intra paucos annos paulatim ipſarum quoque rerū poſſeſſione depellemur. Ergo non de nihilo hîc agitur, ſed de re omnium maximè neceſſaria. Audiamus igitur quid de linguarum dono ſentiat Eraſmus. Nempe hoc donum non fuiſſe perpetuum, id eſt, perpetuò illis non adfuiſſe ſed quoties ita vſus poſtulabat: ſicut, inquit, nec ſemper ſanabant ęgrotos, nec ſemper excitabant mortuos. Hæc verò qua tandem ratione probat? *Semel*, inquit, *legimus Apoſtolos nouis linguis loquentes miraculo fuiſſe: & huius voluminis cap. 19, narrantur qui baptizati Spiritum ſanctum acceperant, linguis loquuti & prophetaſſe.* Ad hęc ego reſpondeo, Verum quidem illud eſſe, Apoſtolos ita vſos fuiſſe Spiritus ſancti donis vt vſus poſtulabat: ſed, obſecro, quis propterea meritò colligat, hæc dona ipſis perpetuò non adfuiſſe? an medicus eſſe deſignet qui tum demū medicina vtatur quum aut ad ægrotos vocabitur, aut ita flagitarit neceſſitas? Rationem autem illam quam adfert, ſuprà oſtendimus nulla non modò ratione, ſed ne idonea quidem coniectura niti. Certè debuerat Eraſmus conſiderare quid hoc ipſo capite commemoretur, vt hoc ſaltem Cornelij exemplum cæteris adiungeret. Viguiſſe autem in Eccleſiarum ordinariis cœtibus eo tēpore linguarum donum, vel ex iſtis liquet, itémque ex Marci vltimo, & 1. Corinth. 12. 13. & 14. capitibus. Subiicit deinde Eraſmus quale fuiſſe putet donum illud linguarum in Apoſtolis, nempe eiuſmodi vt, quum vna lingua loquerētur, ab omnibus intelligerentur. Id verò etſi ex nōnullorum veterum ſententia ſcribit, quis tamen non videt abſurdiſſimè dici? Nam hac ratione non in ipſos Apoſtolos, ſed in eorum auditores Spirit⁹ ſanctus illapſus diceretur. Quid amplius? *Nō eſt*, inquit, *neceſſe opinor, quidquid fuit in Apoſtolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quædam ignorabant, in nonnullis errabant.* Hæc verò, quorſum tandem dicuntur? Nempe vt eò tandem deueniat, ſi donum illud linguę nō ſemper adfuit Apoſtolis, ne tum quidē adfuiſſe quum ſcriberent: ſi hoc donum fuit eiuſmodi non vt loquendi facultatem Apoſtolis adferret, ſed auditores faceret illis intelligendis idoneos, fruſtra nos contendere, Apoſtolos, quod ad ipſum ſermonem attinet, fuiſſe Spiritus ſancti organa. Quid ergo? à quo præceptore Græcam linguam illi didicerunt? *Nil mirum*, inquit, *Apoſtolos citra miraculum Græcè noviſſe, quum Ægyptus ac Syria totáque Cilicia vulgò Græcè loqueretur.* Id verò Eraſmus probet, Iudæis Gręcum idioma tam fuiſſe familiare vt idiotis ac piſcatoribus notum eſſe potuerit. *At illud poſtea cum Græcis verſantes didicerunt.* Diſcere certè potuerunt, ſed quum linguarum dono inſtructos eſſe oportuerit qui omnibus Gentibus eſſent Chriſtū annuntiaturi, & diſertè teſtetur Lucas id eos vno momento eſſe conſequutos, vt audirentur infinitarum penè gentium linguis loquentes, quæ obſecro hæc pertinacia eſt, malle hæc induſtriæ tribuere quàm miraculo? Sed vt hoc quoque largiar, (neque enim de eo propriè quæritur) an idcirco efficitur, ſermonem Apoſtolorum non fuiſſe à Spiritu ſancto, quia vſu & diligentia Græcam linguam perdidicerunt? Audiamus ergo tandem firmiſſimam rationem. *Quum*, inquit, *ea quæ fiunt virtute diuina, perfectiora ſint iis quæ fiunt naturæ ordine vel hominum induſtria, qui fit vt Apoſtolorum ſermo non ſolùm impolitus ſit & inconditus, verumetiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè ſolœciſſans? Placebat Spiritui ſancto ſermonis ſimplicitas, ſed iis carens incommodis quæ ſolent auditorum intelligentiam impedire. Atqui in his paſſim deſudant Græci interpretes, quibus Demoſthenes & Plato facilis erat & perſpicuus.* Hæc ille: quæ ſi vera ſunt, quid ſupereſt niſi vt dicam' Apoſtolos in ſcribendo non adhibuiſſe eam perſpicuitatem ac integritatē ſermonis quæ neceſſaria erat, & quam ipſe Spiritus ſanctus requirebat? Sed abſit à nobis, abſit iſta peruerſa opinio, quæ (vt antè dixi) ſi ſemel inuecta fuerit in Eccleſiam Dei, actum eſt de Scripturæ auctoritate, ac proinde de totius Chriſtianę religionis incolumitate: adeo vafer eſt Satanas in nobis per obliquos ac penitus latentes cuniculos oppugnādis. Sic igitur potius cōſtituo, Simplicitatem in Apoſtolicis ſcriptis ſummam agnoſco, hyperbata, anantapodata, ſolœciſmos etiā aliquos non diffiteor. Sed illud ego virtutem non vitiū appello: qua de re poſtea dicam. ab iſtis verò quis vel Demoſthenem vel Homerum ipſum vindicarit? Sed hoc pręterea dicere auſim, multa in Paulo videri hyperbata, multa anātapodota, quæ tamen nō ſunt: ſed quia de rebus diſſerit à noſtro ſenſu prorſus alienis, & pauci ſemper fuerūt qui ad legenda Apoſtolica ſcripta purū, religioſum, attētum animum attulerint: pauci qui Hebraicos fōtes adire ſuſtinuerint, vnde iſti tanquam riuuli deducti ſunt: pauci qui precibus, vigiliis, aſſiduitate conati ſint intelligentiæ lucem conſequi: nihil mirum eſt pleroſque in iſtis ita cæcutire vt ſæpe nodum in ſcirpo inueniant, clamitent ambiguum eſſe quod eſt ſimpliciſſimum, putent nō cohærere quæ tam exacta tamque erudita methodo perſcripta ſunt, vt hoc auſim affirmare, nulla extare cuiuſquam ſcripta in quibus par conſenſio ac omnium membrorum nexus appareat. Denique cæci homines, quia non agnoſcunt tenebras in ſe eſſe incluſas, ideo Spiritus ſancti ſermonem vt tenebricoſum refugiunt. Quod autem attinet ad ſermonis ſimplicitatem, eam quidem ego non modò non reprehendo, ſed etiam non poſſum ſatis admirari, & tamen quoties Paulo tonare libuit, non video quod fingi poſſit δεινότερον. In admonitionibus verò & exhortationib. quę ſe prodit lenitas? quę ſermonis

illecebræ

illecebræ? Legatur (vt vnum ex multis exemplum proferam) concio illa quam ad Ephesinam Eccleſiam habuit, ſoluens ex littore: quis illã abſque lachrymis legerit? Quid quũ carnis & ſpiritus certamen depingit, ad Romanos ſcribens? quũ paſſim tonat, quod ſit diuini ſpiritus in Apoſtolica functione robur, & animi magnitudine ſuis ſuppeditãda? quum Philippenſes obteſtatur? quum Corinthiorum vanam eloquentiam ridet? quum de ſuo in gentiles ſuos amore teſtatur? In Iohanne verò quę grauitas? in Petri concionibus quæ libertas, quæ maieſtas apparet? Dicam certè quod ſentio, qui hac ſimplicitate pios animos magis afficiant, ſcriptores prorſus nullos extare. Neque de rebus ipſis loquor duntaxat, ſed de verbis ac dicẽdi genere, quod quidem mirum & incredibile eſt, quum ſimpliciſſimum ſit, ita tamen animos permouere vt diuinæ planè virtutis manifeſti effectus ſentiãtur, & fides vnius Dei reipſa comperiatur. Sed cur iſta potius ſimplicitas placeret quàm ornata eloquutio, grauiſſimas cauſas habuerunt Apoſtoli: atque adeo cur interdum etiam balbutiendum, atque adeo ſolœciſſandum cum vulgo putarent. Sic placuit Deo confundere huius ſeculi ſapientes, vt ex profeſſo Paulus aduerſus Corinthios illos diſertulos diſſerit. Deinde res illis erat maxima ex parte cum rudibus ac plebeiis hominibus: quorum ſermonem ſiquis ad grammaticorum aut rhetorum præcepta exegerit, ineptè profectò fecerit. Vt autem Hebraiſmos permiſcerent, non modò hæc cauſa fuit, quia Hebræi erant, (potuiſſet enim Spiritus ſanctus hoc quicquid erat in ipſis emendare, ſi diſplicuiſſet) ſed quia quum de iis rebus diſſererent quæ Hebraicis literis erant traditæ, neceſſe fuit multa retinere, ne doctrinam quampiã nouam adferre viderentur. Et certè tam multos Hebraiſmos ab illis ſeruatos fuiſſe minimè miror, quum plerique ſint eiuſmodi vt nullo alio idiomate tam feliciter exprimi poſſint, imò interdum ne exprimi quidem: vt niſi illas formulas retinuiſſent, noua illis interdum vocabula & noua dicendi genera comminiſcenda fuerint, quæ nemo planè intellexiſſet. Poſtremò (vt tandem dicendi finẽ faciam) quum hos vnos delegerit Deus, per quos ſcribi vellet quęcunque ad noſtram ſalutem neceſſaria ſunt, illud quoque nobis eſt conſtituendum, eundem illum Deum ita eſſe ipſorũ linguas moderatum, vt ne verbum quidem temere ipſis exciderit, imo verò cuncta ſic planè, aptè & appoſitè dixerint, vt planius ac melius à quoquam de his dici nunquam potuerit. Quicquid in his ſcriptum eſt aut ambiguum aut occultũ, id partim noſtræ cęcitati ac ignorantiæ tribuamus, partim ad acuendam noſtram diligentiam id eſſe à Domino factum agnoſcamus. Excitata ſunt iterum noſtris temporibus linguarum ac bonarum artiũ ſtudia, accenſa ſunt diuinitus hominum ingenia veritatis ac lucis deſiderio, patefacta plurimis Euangelij myſteria. Iſtis Dei donis certatim omnes pro fidei menſura vtamur, vt in timore ac tremore templũ illud Domini ædificetur. Abſit autem à nobis in primis profana omnis cogitatio & blaſphema audacia, vt ſua Scripturæ maieſtas & auctoritas ſacra & inuiolabilis conſeruetur. Hac enim ſalua non eſt quòd Satanam aut mundi inſultus reformidemus: hac amiſſa, nihil iam supereſt quominus veritatis cognitio prorſus inter homines interierit.

---

47 Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς;

48 Προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

Κεφάλαιον ια.

1 Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

2 Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

3 Λέγοντες, Ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

4 Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς λέγων,

5 Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος· καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ.

47 Num quis ¨aquam prohibere poteſt, quominus *videlicet* baptizentur iſti qui Spiritum ſanctum acceperunt ſicut & nos?

48 Iuſſitque eos baptizari in nomen Domini. Tunc rogauerunt eum vt *ibi* permaneret ad dies aliquot.

CAP. XI.

1 AVdierunt autem Apoſtoli & fratres qui erant in Iudæa, Gentes etiam recepiſſe ſermonem Dei.

2 Quũ igitur aſcendiſſet Petrus Hieroſolymã, altercati ſunt cũ eo ¨qui *erant* ex circunciſione.

3 Dicentes, Ad viros præputiũ habentes ¨introiſti, & vnà ediſti cum eis.

4 Exorſus autem Petrus, *omnia* expoſuit eis ordine, dicens,

5 Ego erã in ciuitate Ioppe precans: & viſum in mentis exceſſu vidi, *nẽpe* deſcendens vas quoddã, ceu linteum magnum, quod quatuor extremis demittebatur è cęlo, & ad me vſque venit.

47 *Nunquid aquam quis prohibere poteſt, vt non baptizentur hi qui Spiritum ſanctum acceperunt ſicut & nos?*

48 *Et iuſſit eos baptizari in nomine Domini Ieſu Chriſti. Tunc rogauerunt eum vt maneret apud eos aliquot diebus.*

CAP. XI.

1 *AVdierunt autem Apoſtoli & fratres qui erant in Iudæa, quoniam & Gentes receperunt verbum Dei.*

2 *Quum autem aſcẽdiſſet Petrus Ieroſolymam, diſceptabant aduerſus illum qui erant ex circunciſione,*

3 *Dicentes, Quare introiſti ad viros præputiũ habentes, & manducaſti cũ illis?*

4 *Incipiens autẽ Petrus, exponebat illis ordine, dicens,*

5 *Ego erã in ciuitate Ioppæ orans: & vidi in exceſſu mentis viſionem, deſcendens vas quoddã velut linteũ magnum, quatuor initiis ſũmitti de cælo, & venit vſque ad me.*

---

47 *Aquam*, τὸ ὕδωρ. Quidam hoc connectunt cum verbo βαπτισθῆναι, ita vt vel ſubaudiatur κατὰ, vel hoc ſit dictum ex forma qua dicimus βαπτισθῆναι βάπτισμα. Sed præterquã quòd dura ac planè inſolens fuerit iſta traiectio, cuiuſmodi eſt illud βαπτισθῆναι καθ' ὕδωρ, aut βαπτισθῆναι ὕδωρ pro ὕδατι, niſi quis καθ' ὕδωρ accipiat pro ἐν ὕδατι. Simpliciter igitur illud interpretari malo, & τοῦ μὴ ſub. ἕνεκα explico per epexegeſin: cuius exempla ſingulis penè verſiculis occurrunt.

IN CAPVT XI.

* 2 *Qui [erant] ex circunciſione*, οἱ ἐκ περιτομῆς. Hinc iam incipit Lucas circunciſos credentes ab incircunciſis diſtinguere, ſicut conſueuit Paulus illos quidem Iudæos, iſtos verò Græcos appellare vt mox etiã Lucas v. 9, & 10. Cur igitur inquies Iudæos hîc non appellauit? nempe quoniam nimium generalis fuiſſet appellatio, tum quoniam ſic etiã comprehenſi fuiſſent qui in Eccleſia non cenſebantur quibuſcum tamen non fuit Petro negotium, tum vt iſti ab ijs diſtinguantur, quos fratres vocauit, ab Apoſtolis videlicet & presbyteris Eccleſiæ, quos probabile non eſt cum Petro diſceptaſſe. Denique ſic voluit Lucas indicare huius controuerſię originem, inde videlicet exortæ quod iſti nondum noſſent circunciſionis abolitionem, & legem cum Euangelio coniungendam cenſerent. Hinc factum, vt qui poſtea dicuntur Petri verbis acquieuiſſe, aut ex iis ſaltem nonnulli eò deuenerint, vt ſaltem poſt baptiſmum circuncidendos eſſe ethnicos cenſuerint, eoque nomine magnas turbas in Eccleſia excitarint.

3 *Introiſti*, ὅτι εἰσῆλθες. Vulgata, *Quare introiſti*, ita videlicet vt ὅτι pro διότι intelligatur. Ego verò in nullis codicibus adſcriptam inuenio interrogationis notam, Itaque puto expoſtulationem potius eſſe quàm percontationem.

6 Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

7 Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι, Ἀναστὰς Πέτρε θῦσον καὶ φάγε.

8 Εἶπον δὲ, Μηδαμῶς, Κύριε· ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου.

9 Ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

10 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς. καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

11 Καὶ ἰδοὺ, ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.

12 Εἶπε δέ μοι τὸ Πνεῦμα συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. Ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός.

13 Ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον·

14 Ὃς λαλήσει ῥήματα πρός σε ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

15 Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ.

16 Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυρίου, ὡς ἔλεγεν, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

17 Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὡς καὶ ἡμῖν, πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐγὼ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;

18 Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν λέγοντες, Ἄραγε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.

19 Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ, διῆλθον ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου, καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.

20 Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες

6 In quod quum intendiſſem oculos, conſideraui, & vidi quadrupedia terræ, ¨& feras, & reptilia, & volucres cæli.

7 Audiui autem vocem dicentem mihi, Surge Petre, macta & veſcere.

8 Dixi verò, Nequaquam Domine: nam nihil commune aut impurum vnquam introiuit in os meum.

9 Reſpondit autem mihi vox ſecundò è cælo, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

10 Idque ter factum eſt, & rurſus omnia ſurſum retracta ſunt in cælum.

11 Tú ecce, eodē momento tres viri ſuperuenerunt in ædes in quib. erā, Cæſarea miſſi ad me.

12 Dixit verò mihi ſpiritus ¨vt irē cum eis, nihil ambigens. Venerūt autem mecum etiam ſex iſti fratres, & ingreſſi ſumus domum ¨viri illius.

13 Qui annuntiauit nobis quomodo vidiſſet Angelum domi ſuæ, qui adſtitiſſet ac dixiſſet ipſi, Mitte aliquos Ioppen, & accerſe Simonem qui cognominatur Petrus:

14 Qui tibi ea dicturus eſt ¨per quę tu ſerueris & tota dom⁹ tua.

15 Quū autē cœpiſsē loqui, illapſus eſt Sp. ſanctus in eos, quēadmodū & in nos in principio.

16 Recordatus ſum verò illius dicti Domini, quum diceret, Iohannes quidem baptizauit aqua, vos verò baptizabimini Spiritu ſancto.

17 ¨Poſtquā igitur par illud donū dedit eis Deus vt & nobis, ¨quum crediderunt in Dominū Ieſum Chriſtum, ¨quis eram ego qui Deum poſſem inhibere?

18 His autē auditis quieuerūt, & glorificauerūt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus reſipiſcentiam dedit ad vitam.

19 Cæterùm qui diſperſi fuerant ex afflictione orta ob Stephanum, peruenerūt vſque in Phœniciam, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquētes ſermonem ¨*Dei* niſi ſolis Iudæis.

20 Erant autem quidam Cyprij & Cyrenenſes, qui ingreſſi An-

6 *In quod intuens conſiderabam, & vidi quadrupedia terræ, & beſtias, & reptilia, & volatilia cæli.*

7 *Audiui autem & vocem dicentem mihi, Surge Petre, occide & manduca.*

8 *Dixi autem, Nequaquam Domine, quia omne commune aut immundum nunquam introiuit in os meum.*

9 *Reſpondit autem mihi vox ſecundò de cælo, Quæ Deus mundauit, tu ne cōmune dixeris.*

10 *Hoc autem factum eſt per ter: & recepta ſunt omnia rurſum in cælum.*

11 *Et ecce, viri tres confeſtim adſtiterunt in domo in qua eram, miſſi à Cæſarea ad me.*

12 *Dixit autem Spiritus mihi vt irem cum illis, nihil hæſitans. Venerunt autem mecum & ſex fratres iſti, & ingreſſi ſumus in domum viri.*

13 *Narrauit autem nobis quomodo vidiſſet Angelum in domo ſua, ſtantem & dicentem ſibi, Mitte in Ioppen, & accerſe Simonem qui cognominatur Petrus:*

14 *Qui loquetur tibi verba in quibus ſaluus eris tu & vniuerſa domus tua.*

15 *Quum autem cœpiſſem loqui, cecidit Spiritus ſanctus ſuper eos, ſicut & in nos in initio.*

16 *Recordatus ſum autem verbi Domini, ſicut dicebat, Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu ſancto.*

17 *Si ergo eandem gratiā dedit illis Deus, ſicut & nobis qui credidimus in Dominum Ieſum Chriſtū: ego quis eram qui poſſem prohibere Deum?*

18 *His auditis tacuerunt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Ergo & Gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.*

19 *Et illi quidem qui diſperſi fuerant à tribulatione quæ facta fuerat ſub Stephano, perambulauerunt vſque Phœnicem, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquentes Verbū niſi ſolis Iudæis.*

20 *Erāt autem quidam ex eis viri Cyprij & Cyrenæi*

---

6 *Et feras*, καὶ τὰ θηρία. Vide ſuprà 10.12.

12 *Vt irem cum eis*, συνελθεῖν αὐτοῖς. Rectè. Vſus enim eſt ſuprà verbo πορεύεσθαι, 10.20. ¶ *Viri illius*, τοῦ ἀνδρὸς, * eius videlicet, de quo mecum egiſtis, quod ad eum ſim ingreſſus. Itaque malè fuit vis articuli ἀναφορικοῦ neglecta.

* 14 *Per quæ*, ἐν οἷς. Vulg. *in quibus*. Hebraiſmus Latinis inſolens, pro δι' ὧν.

17 *Poſtquam igitur*, Εἰ οὖν. Εἰ pro ἐπεὶ vel ἐπειδὴ, vt annotauimus ſuprà, 4.9. ¶ *Quum crediderūt*, πιστεύσασιν i. ὅτι ἐπίστευσαν. Vulg. *Qui credidimus*, perperam. Eſt enim hoc referendum non ad ἡμῖν *nobis*, ſed ad ἔθνεσιν *gentibus*. vt ex Syra & Arabica interpretatione liquet. ¶ *Ego quis eram*, ἐγὼ τίς ἤμην. Expūxi particulam δὲ, fretus veteris interpretis Latini, & vetuſtiſſimi codicis mei auctoritate. Sed & fortaſſe rectius legeris εἰμὶ, *ſum*. Nam iſtud ἤμην penitus poeticum eſt, vt etiam ſuprà annotaui, 10.30.

19 [*Dei*] τοῦ Θεοῦ. Hoc ſuppleui ex verſ. 1.

20 Loqu

εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν.

Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ' αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον.

Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν· καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.

Ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ.

Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ.

Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον· καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν.

Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς.

Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.

Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ Πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

tiochiam, ¨ loquuti ſunt Græcis, euangelizantes Dominum Ieſum.

21 Fuit autem manus Domini cum eis: multúſque numerus credentium conuerſus eſt ad Dominum.

22 Peruenit autem hic rumor ad aures Eccleſiæ quæ erat Hieroſolymis. Miſerunt igitur Barnabam ¨ vt pergeret Antiochiam vſque.

23 Qui quum aduenisset & vidiſſet gratiam Dei, gauiſus eſt, & hortatus eſt omnes vt ¨ propoſito cordis permanerent cum Domino.

24 Nam erat vir bonus & plenus Spiritu ſancto & fide. & adiuncta eſt multa turba Domino.

25 Abiit autem Barnabas Tarſum, vt requireret Saulum: & eum inuentum duxit Antiochiam.

26 Factúmque eſt vt annum totum conuenirẽt in Eccleſia, docerẽntque turbam multam, & diſcipuli ¨ nominarẽtur primùm Antiochiæ Chriſtiani.

27 Per id tempus autem deſcenderunt Hieroſolymis Prophetæ Antiochiam.

28 Et vnus eorum ſurgens, nomine Agabus, ſignificauit per Spiritum, famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ etiam fuit ¨ ſub Claudio Cæſare.

29 Singuli verò diſcipulorum, prout cuique ſuppetebat, decreuerunt ¨ ſubminiſtrationis cauſa mittere *aliquid* fratribus habitantibus in Iudæa.

qui quum introiſſent Antiochiam, loquebantur ad Græcos, annũtiantes Dominum Ieſum.

21 *Et erat manus Domini cum eis: multúſque numerus credentium conuerſus eſt ad Dominum.*

22 *Peruenit autem ſermo ad aures Eccleſiæ quæ erat Ieroſolymis, ſuper iſtis: & miſerunt Barnabam vſque ad Antiochiam.*

23 *Qui quum perueniſſet, & vidiſſet gratiam Dei, gauiſus eſt, & hortabatur omnes in propoſito cordis permanere in Domino.*

24 *Quia erat vir bonus & plenus Spiritu ſancto & fide. & appoſita eſt multa turba Domino.*

25 *Profectus eſt autẽ Tarſum vt quæreret Saulum: quem quũ inueniſſet, perduxit Antiochiam.*

26 *Et annum totum cõuerſati ſunt ibi in Eccleſia, & docuerunt turbã multam, ita vt cognominarentur primùm Antiochiæ diſcipuli Chriſtiani.*

27 *In his autẽ diebus ſuperuenerũt ab Ieroſolymis Prophetæ Antiochiam.*

28 *Et ſurgens vnus ex eis, nomine Agabus ſignificabat per Spiritum, famem magnam futuram in vniuerſo orbe terrarum: quæ facta eſt ſub Claudio Cæſare.*

29 *Diſcipuli autem, prout quis habebat, propoſuerũt in miniſterium mittere habitantibus in Iudæa fratribus.*

---

20 *Loquuti ſunt Græcis*, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς. Quum hoc loco opponi videantur Ἑλληνισταὶ Iudæis, quorũ mentio facta eſt in ſuperiore verſiculo, & Antiochenam Eccleſiam conſtet veluti nouam quandam Gentium Hieruſalem fuiſſe, apparet Ἑλληνιστῶν appellatione non prouinciales vel proſelytos Iudæos, id eſt hûc & illuc diſperſos, * ſed ipſos etiam intelligi ex Gentibus, qui alibi vocantur à Luca σεβόμενοι, id eſt qui eò vſque profecerant ex conſortio diſperſorum Iudæorum, vt idolatria damnata Deum per Moſen & Prophetas loquutum agnoſcerent, licet incircũciſi, qualem fuiſſe Cornelium ex hiſtoria præcedente liquet. Sic enim Deo viſum eſt paulatim gentibus aditũ ad plenam Dei cognitionem aperire. Itaque Ἑλληνιστῶν appellatio minus hic latè patet quàm ſuprà 6,1. nec tamẽ comprehendit in genere τὰ ἔθνη ſiue τοὺς Ἕλληνας quibus deſtinatus fuit Paulus peculiariter. Alioqui non dubito quin ſi iſti fuiſſent Iudæi, iam tum fuerint, accedentibus in ipſorum cœtum Græcis, eam controuerſiam moturi, quæ tandem etiam fuit excitata, ſed per eos qui ex Iudæa venerant, vt diſertè dicitur infrà, 15.1, & 24: quum antea tranquilla fuiſſet Eccleſia Antiochena, annis (vt mihi quidem videtur) non paucis: ſiquidem poſt quatuordecim demum annos aſcendit Paulus Hieroſolymam, vt cum Apoſtolis conferret de ea doctrina quã inter Gentes promulgarat, Gal. 2.1.

21 *Fuit autem manus Domini*, καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου. Vide Lucam 1,66.

22 *Vt pergeret Antiochiam vſque*, διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Vulg. legit, εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam.

23 *Propoſito cordis*, τῇ προθέσει τῆς καρδίας. Id eſt, non frigidè nec ſimulatè, ſed ſyncero & ardente ſtudio, ſicut Gallicè dicimus, *de deliberation & reſolution de cœur*. quod Hebręi Totius cordis appellatione ſignificant, vt verterunt Syrus & Arabs interpres. niſi malimus eos legiſſe non τῇ προθέσει ſed τῇ πάσῃ καρδίᾳ. Vulg. *In propoſito cordis*, ἐν τῇ προθέσει τῆς καρδίας. quod nuſquam Græcè ſcriptum inueni.

26 *Nominarẽtur*, χρηματίσαι. Id eſt ὀνομασθῆναι. Plutarchus Νόμος ἦν τοῖς Ξανθίοις, μὴ πατρόθεν ἀλλ' ἀπὸ μητέρων χρηματίζειν. μητρόθεν a matre. Eraſmus annotat hinc dictam vocem, quòd cognomen ex officio quo quis fungitur, addi ſolet. Reſpõdet autem Latino verbo obſoleto Cluere. De alia verò prorſus diuerſa * huius verbi ſignificatione Vide Matth. 2.12.

28 *Sub Claudio Cæſare*, ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος. In Latinis veteribus non apponitur *Cæſare*, quod tamen eſt in Syra & Arabica verſione, quanuis addi neceſſe non fuit. Huius autem famis meminerunt etiam Sueto. in Claudio, & Ioſeph. antiq. lib. 20. cap. 2.

29 *Subminiſtrationis cauſa*, εἰς διακονίαν. Vulgata ad verbum, *In miniſterium*. id eſt, vt ex eo poſſent diaconi pauperibus ſubuenire. Omnia ritè & ordine adminiſtrari oportuit: quamobrem etiam dicuntur hæc miſiſſe ad presbyteros; id eſt, ad Eccleſiæ gubernatores, de quibus Paulus 1. Tim. 5.17.

30 Ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΚΑΤ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

2 Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου, μαχαίρα.

3 Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον· (ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν Ἀζύμων)

4 Ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακὴν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτὸν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

5 Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

6 Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρώδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσὶ, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

7 Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι· πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων, Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

8 Εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὸν, Περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ, Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

9 Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν.

10 Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς· καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν· καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad ſeniores per manum Barnabæ & Sauli.

CAP. XII.

1 CÆterùm per id tẽpus ¨ iniectis rex ¨ Herodes manibus ∴ infeſtauit nonnullos ex Eccleſia.

2 ¨ Interemit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

3 Et quum vidiſſet *hoc* gratum eſſe Iudæis, perrexit cõprehendere etiam Petrum: (erant autem dies Azymorum)

4 Quem etiam prehenſum, cõiecit in carcerem, traditũ quater quaternis militibus, vt eum ſeruarent: volens eum poſt paſcha producere populo.

5 Petrus igitur ſeruabatur in carcere: preces autẽ ¨ aſſiduæ fiebãt ab Eccleſia ad Deum pro ipſo.

6 Quum verò producturus eſſet eum Herodes, nocte illà dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus, & cuſtodes ante oſtium obſeruabant carcerem.

7 Et ecce, Angelus Domini ſuperuenit, & lux ſplenduit ¨ in carcere: & pulſato latere Petri excitauit eum, dicẽs, Surge velociter. Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

8 Dixítque ei Angelus, Præcingere, & ſubliga ſandalia tua. Fecit autẽ ita. Tũ *ille* dixit ei, Amicitor pallio tuo, & ſequere me.

9 Itaque egreſſus *Petrus* ſequebatur eum, nec ſciebat verũ eſſe quod fiebat per Angelũ, ſed putabat *ſe* viſum *aliquod* videre.

10 Quum autẽ tranſiuiſſent primam ac ſecundam ∴ cuſtodiam, venerunt ad portã Ferreã, quæ ducit ¨ in ciuitatem, quæ ſponte aperta eſt eis: & egreſſi progreſſi ſunt vicum vnum: & ſtatim abſceſſit Angelus ab eo.

30 *Quod & fecerunt mittẽtes ad Seniores per manus Barnabæ & Sauli.*

CAP. XII.

1 *EOdem autem tempore miſit Herodes rex manus vt affligeret quoſdam de Eccleſia.*

2 *Occidit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.*

3 *Videns autẽ quia placeret Iudæis, appoſuit apprehendere & Petrum: (erant autem dies Azymorum)*

4 *Quem quum apprehẽdiſſet, miſit in carcerem, tradẽs quatuor quaternionibus militũ ad cuſtodiẽdũ eum: volẽs poſt paſcha producere eum populo.*

5 *Et Petrus quidẽ ſeruabatur in carcere: oratio autem fiebat ſine intermiſſione ab Eccleſia ad Deum pro eo.*

6 *Quum autem producturus eum eſſet Herodes, in ipſa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus. & cuſtodes ante oſtiũ cuſtodiebant carcerem.*

7 *Et ecce, Angelus Domini adſtitit, & lumen refulſit in habitaculo: percuſſóque latere Petri, excitauit eum, dicens, Surge velociter. Et ceciderunt catenæ de manibus eius.*

8 *Dixit autem Angelus ad eum, Præcingere, & calcea te caligas tuas. Et fecit ſic. Et dixit illi, Circunda tibi veſtimentum tuum, & ſequere me.*

9 *Et exiens ſequebatur eum, & neſciebat quia verum eſt quod fiebat per Angelum: exiſtimabat autem ſe viſum videre.*

10 *Tranſeũtes autem primam & ſecundam cuſtodiam, venerunt ad portam Ferreã, quæ ducit ad ciuitatem, quæ vltro aperta eſt eis: & exeũtes proceſſerũt vicum vnũ: & cõtinuò diſceſſit Angelus ab eo.*

IN CAPVT XII.

68

* 1 *Iniectis manibus*, ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας. Regia videlicet auctoritate abutens, indicta cauſa, neque præeunte vlla legitima cauſæ cognitione: quod Gallicè dicitur, *vſer de main miſe*, vt etiam ex iure patri in filium, & patrono in libertũ erat manus iniectio. Eſt autem perturbata & durior hoc loco conſtructio verborum, quam propterea Syrus interpres & Arabs emollire ſtuduerunt. Dicendum enim fuit potius ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας ἐκκακῶσαι. ¶*Herodes*, Ἡρώδης. Hic eſt quem Ioſephus Agrippã vocat, quod etiam Syrus interpres exprimit, Herodis magni nepos ex Ariſtobulo, & frater Herodiadis quæ cum Herode tetrarcha conſueuerat, eius Agrippæ pater cuius fit mẽtio infra, cap. 25 & 26. Huius autem obitum commemorat idem Ioſephus lib. * Antiq. 19. cap. 7. ¶*Infeſtauit*, κακῶσαι. Non potui hanc vocem aptius interpretari, ſiquidem mihi mollius viſum eſt Affligendi verbum. Diſtinguenda eſt autem iſta κάκωσις à cæde Iacobi quæ poſtea commemoratur, & Petri prehenſione, vt ita ſignificetur nonnullos præterea fuiſſe pulſatos, pugnis cæſos, & aliis iniuriis maximis affectos, ſicut euenire in iſtiuſmodi rebus, præſertim propoſita impunitate, conſueuit. Hoc autem verbum paulo aliter accipitur infra, 14. 2.

2 *Interemit*, ἀνεῖλε. Id eſt, Indicta cauſa & vi aperta occidit. Vide Luc. 22. 2.

5 *Aſſiduæ*, ἐκτενής. Vel, Intentæ, ſi ad animorũ ardorẽ placet referre. Vulg. & Eraſ. *Sine intermiſſione*. i. ἀδιαλείπτως.

7 *In carcere*, ἐν τῷ οἰκήματι. Sic honeſtiore vocabulo carcerem auctore Solone, Athenis dictũ fuiſſe, teſtatur Plutarchus in illius vita. Videtur tamen ſignificari hoc loco nõ totus carcer, ſed ea pars in qua vinctus erat Petrus, quãuis Syrus interp. verterit ביתא [*baietha*] *domo*, addita particula בכלה [*bechuleh*] *in tota*. Vulg. & Eraſ. *In habitaculo*, quod nomẽ neq; Latinũ eſt, opinor, nec huic ſentẽtiæ cõuenit.

10 *Cuſtodiam*, φυλακήν. i. primas & ſecundas excubias. ¶*In ciuitatem*, εἰς τὴν πόλιν. A carcere videlicet. Vix enim credibile eſt carcerem extra ciuitatis mœnia ſitam fuiſſe.

11 Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε, Νῦν οἶδα ἀληθῶς ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

12 Συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου, τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

13 Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη.

14 Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος.

15 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, Μαίνῃ. Ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δ᾽ ἔλεγον, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν.

16 Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων· ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτόν, καὶ ἐξέστησαν.

17 Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾷν, διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς· εἶπε δέ, Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταυτα. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

18 Γενομένης δὲ ἡμέρας ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

19 Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτόν, καὶ μὴ εὑρὼν ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν.

11 Tum Petrus ad ſe reuerſus dixit, Nunc verè agnoſco Dominum emiſiſſe Angelum ſuũ, & eruiſſe me è manu Herodis & ex omni expectatione populi Iudæorum.

12 Et *re* conſiderata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

13 Quum pulſaſſet autem Petrus oſtium veſtibuli, acceſſit puella vt ſubauſcultaret, nomine Rhode.

14 Quæ agnita voce Petri, præ gaudio nõ aperuit veſtibulum, ſed intrò currens annuntiauit adſtare Petrum ante veſtibulũ.

15 Illi verò dixerunt ei, Inſanis. Illa autem aſſeuerabat ita ſe *rẽ* habere. At illi dicebant, Angelus eius eſt.

16 Petrus verò *ibi* perſeuerabat pulſare: quum autẽ aperuiſſent, viderunt eũ, & percuſſi fuerũt.

17 *Ipſe* verò manu poſtulato ab ipſis ſilentio, narrauit eis quomodo Dominus ipſum eduxiſſet è carcere: dixitque, Annuntiate iſta Iacobo & fratribus. Et egreſſus, profectus eſt in alium locum.

18 Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites quidnam factum eſſet Petro.

19 Herodes verò, quum eum requiſiuiſſet, & non inueniſſet, quæſtione de cuſtodibus habita, iuſſit *eos* ad ſupplicium rapi. & quum deſcendiſſet à Iudæa Cæſaream, *ibi* commoratus eſt.

11 *Et Petrus ad ſe reuerſus dixit, Nunc ſcio verè quia miſit Dominus Angelum ſuum, & eripuit me de manu Herodis & de omni expectatione plebis Iudæorum.*

12 *Conſideránſque venit ad domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominatus eſt Marcus, vbi erant multi congregati & orantes.*

13 *Pulſante autem eo oſtiũ ianuæ, proceſſit puella ad videndum, nomine Rhode.*

14 *Et vt cognouit vocem Petri, præ gaudio non aperuit ianuam, ſed intrò currens, nuntiauit ſtare Petrum ante ianuam.*

15 *At illi dixerunt ad eã, Inſanis. Illa autem affirmabat ſic ſe habere. Illi autem dicebant, Angelus eius eſt.*

16 *Petrus autem perſeuerabat pulſans: quum autẽ aperuiſſent, viderũt eum, & obſtupuerunt.*

17 *Annuẽs autem eis manu vt tacerent, narrauit quomodo Dominus eduxiſſet eum de carcere, dixitque, Nuntiate Iacobo & fratribus hæc. Et egreſſus abijt in alium locum.*

18 *Facta autem die erat nõ parua turbatio inter milites quidnam factum eſſet Petro.*

19 *Herodes autem quũ requiſiſſet eum, & nõ inueniſſet, inquiſitione facta de cuſtodibus, iuſſit eos duci: deſcendénſque à Iudæa in Cæſaream, ibi commoratus eſt.*

---

11 *Ad ſe reuerſus*, γενόμενος ἐν ἑαυτῷ. Ad verbum, Factus in ſeſe. Nam antea prorſus attonitus, quaſi extra ſe erat. Latinis verò dicitur Apud ſe non eſſe qui ita perculſus eſt vt ſui non ſit compos. Vide ſuprà, 10.17.

13 *Vt ſubauſcultaret*, τοῦ ὑπακοῦσαι. Syrus vertit דהתעניוהי [*dethenniuhi*] *ad reſpondendum*. Sed præſtat propriam ſignificationem Græci verbi retinere. Nec enim dubium eſt quin verſati ſint pij tunc temporis in maximo metu, ideóque ſit hæc puella ſummiſſa, quæ prudenter ante ianuæ apertionem exploraret quis fores, intempeſta præſertim nocte, pulſaſſet. Vulgata, *ad videndum* pro *ad audiendum*.

15 *Inſanis*, μαίνῃ. Vel, *Num inſanis?* Nam in duobus exemplaribus reperimus adſcriptam interrogationis notam.

¶ *Angelus eius eſt*, ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. Apparet Eccleſiam eo tempore, præterquam quòd ex Dei verbo norat fideles præſidio Angelorum eſſe circunſeptos, etiam huiuſmodi viſis aſſueuiſſe. Loquuntur enim de Petri Angelo vt de re minimè noua aut ambigua. Qui plebeios & vulgares homines putant, quum hæc dicerent, ex vulgi opinione loquutos, vereor ne cum Sadducæis dubitent an ſint Angeli, aut ne potius nullos eſſe arbitrentur. Non deſunt etiam qui hunc locũ ita conuertant, Nuntius eſt ab eo, vt ἄγγελος nó pro ſpiritu, ſed pro homine accipiatur, qui nũtius Petri, i. a Petro miſſus, aut de Petro aliquid nuntiaturus venerit, ſicut Angelus Domini dicitur nuntius miſſus à Domino.

17 *In alium locum*, εἰς ἕτερον τόπον. Romam abiit ſcilicet, vt inde ad concilium rediret Hieroſolymam, vbi dextram daret Paulo, vt Apoſtolatu inter Gentes fungeretur, ipſe verò, deſerto Epiſcopatu, iterum ad Circunciſionem rediret. Vt interim diſſimulem quãta fiat Petro & Eccleſię iniuria, dum ex Apoſtolo fit Epiſcopus, vel ex Epiſcopo Apoſtolus. Sed illos xxv annos quibus Petrum aiunt Romę ſediſſe, vnde tandem auſpicabuntur? Nam ſi crucifixus eſt xxxvii anno à Chriſti paſſione, (vt ſcribit Nicephorus lib. hiſtoriæ Eccleſiaſticæ 2. cap. 36.) ad vltimum Neronis annum, id eſt xiiii. neceſſe eſt peruenias: vnde ad ſecundum aut certè tertium Claudij annum recurras oportet, vt iſtos xxv annos numeres. ſiquidem Neronem conſtat annis xiiii plus minus, & Claudium quoque circiter totidem imperaſſe. Vbi igitur ſeptem illi anni quibus aiunt eum Antiochiæ ſediſſe? Quid quòd Damaſus, cui tribuitur liber quidam Pontificum, tomo primo Conciliorum inſertus, Petrum ait ſub Nerone Romam ingreſſum? Quid quòd Nicephorus libro Eccleſiaſticæ hiſtoriæ 14. cap. 39 ex Anterio quodã epiſcopo, Petrum ait Antiochia Romam tranſlatum, & inde rurſus Antiochiam tranſiiſſe? quod ſi verum eſt, quomodo Petrus xxv annos Romæ ſedit, & ibi eſt mortuus? Quid, quòd in Epiſtolis à Paulo ex vrbe ſcriptis, non modò nulla Petri mentio, (quum tam multi alij commemorentur) ſed etiam queritur Paulus ſeſe ab omnibus derelictum? omnes quæ ſua ſunt quærere? Sed de his ſatis. Videant quomodo hæc cohæreant iſti qui Romanum primum Epiſcopum faciunt Petrum, & hac ratione Romano Pontifici tribuunt vniuerſalis Epiſcopi nomen, id eſt Antichriſti, ſi vel ipſi Gregorio Papæ fides adhibetur, epiſtolis 76 78. 79. 83. 92. 194.

18 *Quidnam Petro factum eſſet*, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο. Gallicè ad verbum, *qu'eſtoit deuenu Pierre*.

19 *Iuſſit ad ſupplicium rapi*, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Ἀπάγεσθαι, quum propriè declaret Abduci, interdum eſt foreſe ver-

533

bum,& tria omnino ſignificat: nempe vel ad iudicem trahi, vel duci in vincula, vel etiam ad pœnam rapi: præſertim abſolutè poſitum: quanuis addatur interdum τὴν ἐπὶ θανάτῳ, vt prolatis exemplis oſtendit doctiſſimus Budæus. Quum autem paulo antè habitam fuiſſe dicat à rege quæſtionem de cuſtodibus, id eſt, regem in iudicio de illis cognouiſſe, liquet ἀπάγεσθαι multo rectius de ipſa pœna quàm de vocatione in ius, aut de vinculis accipi: vt interpretatur Syrus & Arabs. quam ſententiam ſequitur etiam Chryſoſtomus. Plin. lib. Epiſt. decimo, de Chriſtianis loquens, *Confitentes iterum ac tertiò interrogaui, ſupplicium minatus, perſeuerantes duci iuſſi.* Qui Latinè conuertit Petri Alexandrini canonas, legit ἀπαγχθῆναι vt qui verterit *ſuffocari*, pro ſtrangulari.

---

20 Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις· ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην· διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.

21 Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.

22 Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, Θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.

23 Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ· καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν.

24 Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

25 Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ,τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος.

20 Herodes autem infenſo animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum, & illecto Blaſto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipſorum ¨ex regis *agro.*

21 Statuto autem die, Herodes indutus veſte regia, & cõſidens pro tribunali, concionabatur ad eos.

22 Populus verò acclamabat, ¨Vox Dei, & non hominis.

23 Illico verò percuſſit eum Angelus Domini, eo quòd ¨nõ tribuiſſet gloriam Deo, & ¨eroſus à vermibus, exanimatus eſt.

24 ¨Sermo verò Domini creſcebat ac multiplicabatur.

25 Barnabas autem ¨& Saulus reuerſi ſunt ¨Hieroſolymis, expleto miniſterio, ſimul aſſumpto etiam Iohanne qui cognominabatur Marcus.

CAP. XIII.

1 ERant autem Antiochiæ in Eccleſia quæ *illic* erat, ¨quidã Prophetæ & doctores, ¨Barnabas & Simeon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum Herode tetrarcha educatus, & Saulus.

20 *Erat autem iratus Tyriis & Sidoniis: at illi vnanimes venerunt ad eum, & perſuaſo Blaſto qui erat ſuper cubiculum regis, poſtulabãt pacem. eo quòd alerentur regiones eorum ab illo.*

21 *Statuto autem die Herodes veſtitus veſte regia, ſedit pro tribunali, & cõcionabatur ad eos.*

22 *Populus autem acclamabat, Dei voces & non hominis.*

23 *Confeſtim autem percuſſit eum Angelus Domini, eo quòd non dediſſet honorem Deo: & conſumptus à vermibus expirauit.*

24 *Verbum autem Domini creſcebat & multiplicabatur.*

25 *Barnabas autẽ & Saulus reuerſi ſunt ab Ieroſolymis, expleto miniſterio, aſſumpto Iohanne qui cognominatus eſt Marcus.*

CAP. XIII.

1 *ERant autem in Eccleſia quæ erat Antiochiæ Prophetæ & doctores in quibus Barnabas & Simon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenenſis, & Manahen, qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus, & Saulus.*

---

20 *Ex regis* [*agro,*] ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Vulgata, *Ab illo,* ἀπ᾽ αὐτοῦ; quod in nullis Græcis codicibus inuenio. Eraſm. *Regia annona,* vel *pecunia,* aut *alimonia.* Ita enim ſupplẽdum putat quod deeſt: quod ego non video qua ratione faciat. Nam præterquam quòd illæ ellipſes non ita videntur vſitatæ, res ipſa oſtendit nomen χώρας repetendum eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

22 *Vox Dei,* Θεοῦ φωνή. Vulg. *Dei voces,* Θεοῦ φωναί. Quòd autem nonnulli contendunt legendum eſſe φωνῇ in tertio caſu, ne ſpeciem quidem habet rationis, & optimo iure refellitur ab Eraſmo.

23 *Non tribuiſſet gloriam Deo,* οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ. Hoc quid ſit, optimè poteſt intelligi ex Ioſepho, qui in huius hiſtoriæ narratione teſtatur regem ipſas adulatorũ voces non repreſſiſſe: quam ob cauſam & ipſe moriens de iſta adulatorum vanitate conqueſtus eſt. Itaque dare gloriam Deo, paulo aliter accipitur quàm Iohan. 9. c. 24. ¶ *Eroſus à vermibus,* γενόμενος σκωληκόβρωτος. Ad verbum, *Factus verminoſus,* paſſiua ſignificatione. σκώληκας autem Marcellus in Dioſcoridem teſtatur non tantum ad ventris animalia, ſed & ad alios etiã vermes, qui in quauis alia corporis parte gignuntur poſſe pertinere. Itaque non deſunt qui hæc referant ad phthiriaſin, id eſt pedicularem morbum, quo auus quoque ipſius Herodes Magnus periit. Ioſephus torminibus repentè maximis obortis ſublatum dicit. Neque verò iſta pugnant, ſed torminum cauſam aperit Lucas, eroſis nimirum à vermibus inteſtinis, vt ille ſe Deũ non eſſe viuus ſentiret. Nam etiam vetuſtiſſimus codex habet, σκωληκόβρωτος ἔτι ζῶν οὕτως ἐξέψυξεν, *à vermibus eroſus adhuc viuus, ita exanimatus fuit.*

24 *Sermo Domini creſcebat,* ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε. Hoc quoque genus dicendi petitum eſt è medio. vt ſuprà, 6, 7. & infrà, 12, 24. Nam ſi res ipſa ſpectetur, ſermo ipſe nec creſcit, nec multiplicatur, ſed eorum potius turba qui ſermonem audiunt.

25 *Et Saulus,* καὶ Σαῦλος. Eraſmus legit Παῦλος, & ita etiam interpretatur, contra omnium vetuſtorum codicum fidem. ¶ *Hieroſolymis,* ἐξ Ἱερουσαλήμ. In duobus exemplaribus additur εἰς Ἀντιόχειαν, *Antiochiam.* Contrà verò in quibuſdam excuſis legitur, εἰς Ἱερουσαλήμ, *In Ieruſalem:* quã lectionem ſi ſequamur, ſcribendum erit, *expleto in Hieruſalem ſuo miniſterio.*

IN CAPVT XIII.

1 *Quidam,* τινές. Hoc non legit Vetus interpres, & in quodam codice vetuſto non reperimus: ac mihi quidem videtur redundare. ¶ *Barnabas,* ὅ,τε Βαρνάβας. Vulgata, *In quibus Barnabas,* id eſt ἐν οἷς ὁ Βαρνάβας, quod in Græcis codicibus non inuenio. Cæterùm ſi hæc conſequuta ſunt Agrippæ mortem, (vt ipſa narrationis ſeries oſtendit) acciderunt ſanè anno Claudij quarto, ſiquidem diſertè annotat Ioſephus, anno tertio Claudij mortuum eſſe Agrippam. Vbi interim Petrus? num Romæ? Atqui aiunt Antiochia Romam veniſſe, & quidem quum illic ſeptennium ſediſſet. Quòd ſi Antiochiæ tum erat, cur præteritur? cur eò miſſus Barnabas? cur intra ſeptennium eundum eſt Ieroſolymam ad conſulendos Apoſtolos, ac præſertim Petrum? cur poſt annos quatuordecim (vt ſcriptum eſt Gal. 1, 21, & 2. 1, & 9) aſcendit Paulus Ieroſolymam cum Barnaba & Tito, vt ſuum Euangelium cum Apoſtolis conferret? vbi interim illi vigintiquinque anni Pontificatus Romani? Hos nodos expedite, ſi poteſtis, vos qui Romanæ meretrici operam veſtram locaſtis.

2 Quum

2 Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Ἀφορίσατε δή μοι τόν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

3 Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

4 Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθέν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον.

5 Καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην.

6 Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς,

2 ¨Quum igitur ij miniſtrarēt Domino & ieiunarēt, dixit Spiritus ſanctus, Separate mihi Barnabam & Saulum ¨ ad opus ad quod eos ¨aduocaui.

3 Tunc *igitur* quum ieiunaſſent & precati eſſent, & impoſuiſſent eis manus, dimiſerunt *eos*.

4 Ipſi igitur emiſſi à Spiritu ſancto, deſcenderunt Seleuciam, & illinc abnauigarūt Cyprum.

5 Quúmque perueniſſent ¨Salamina, annuntiarunt ſermonē Dei in ſynagogis Iudęorum: habebant autem etiam Iohannem *ipſis* ¨ſubſeruientem.

6 ¨Peragrata verò inſula Paphū vſque, inuenerunt quendā magum pſeudoprophetam Iudæū, cui nomen *erat* ¨Barieſu,

2 *Miniſtrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus, dixit Spiritus ſanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabam in opus ad quod aſſumpſi eos.*

3 *Tunc ieiunantes & orantes, imponentesque eis manus, dimiſerunt illos.*

4 *Et ipſi quidem miſſi à Spiritu ſancto, abierunt Seleuciam, & inde nauigauerunt Cyprum.*

5 *Et quum veniſſent Salaminam, prædicabāt verbum Dei in ſynagogis Iudæorum: habebant autem & Iohannē in miniſterio.*

6 *Et quum perambulaſſent vniuerſam inſulam vſque ad Paphum, inuenerunt quendam virum magum pſeudoprophetam Iudæum, cui nomen erat Barieſu.*

---

2 *Quum miniſtrarent*, λειτουργούντων. Id eſt quum munere ſuo fungerentur, docendi videlicet, ac prophetandi. Nam paulo antè Doctores ac Prophetas fuiſſe dixerat. Itaque Chryſoſtomus rectè interpretatus eſt λειτουργούντων, *miniſtrantibus*, id eſt (inquit) κηρυττόντων, *prædicantibus*: Syrus & Arabs προσευχομένων, *precantibus*: nam λειτουργεῖν retulerunt ad publicas preces, propter adiunctam ieiunij mentionē. Nemo autem eſt vel mediocriter peritus Græcæ linguæ qui λειτουργεῖν neſciat dici de publicis præſertim functionibus, tum verò de iis quoque qui ad vſus reipublicæ pecunias conferunt: quod etiam ſignificatur verbo διακονεῖν. Vnde Paulus ipſe Rom.13.6. magiſtratus appellat modò τοῦ Θεοῦ διακόνους, modò λειτουργούς. Sed notandum tamen eſt illud diſcrimen quod attingit Æſchines in oratione κατὰ Κτησιφῶντος inter ἄρχειν & ἐπιμέλεσθαι καὶ διακονεῖν, quæ idem declarat atque λειτουργία. Nam (vt definit Ariſtot. lib. Pol.4. cap.15) ἄρχειν videtur imperioſius quiddam declarare. Inde factum vt ad Eccleſiaſticas functiones vtrunque hoc vocabulum trāsferretur, vt Luc.1.23, ſuprà, 1.17.25, Rom.11.13, Hebr.10.11: itémque ad pauperum ſubſidia, vt Phil.2.25, & ſuprà, 11.19. Sed ἀρχῶν vel ἀρχόντων nulla fit in Apoſtolicis ſcriptis mentio, quum de Eccleſiæ politia diſſeritur: imò ne κυρίων quidem, vt nullus ſe dominum ac principē cleri, ſed vnius principis ac Domini miniſtrum eſſe ſciat: quemadmodum expoſuit diſertè ipſe Dominus, ac ſuo exemplo docuit Mat.20.25, & deinceps. item Iohan.13.13. atque adeo ipſe Petrus 1.Epiſt.5.v.3. cuius qui ſucceſſores videri volunt, ſeſe quidem ſeruorum ſeruos vocant, nihilominus non aliter quàm Sanctiſſimi domini noſtri ſalutantur, imperia & regna transferunt, in ipſas denique animas ſibi omne imperium merum ac miſtum vſurpant. Ergo (vt ad rem redeam) perinde conuerti λειτουργούντων, ac ſi ſcriptum eſſet διακονούντων, & quidem vſus miniſtrandi verbo abſolutè poſito, vulgatam ſequutus. Quidam vertit *Operantibus*, nempe nihil reformidans nouitatem. Eraſ. *Sacrificantibus*, quæ interpretatio tolerabilis quidem videri poſſet, quòd ſic transferri ſoleat Sacrificij nomen non modò ad publicas Eccleſiæ Chriſtianæ functiones, ſed ad priuatam quoque ſanctorum vitam: vt Rom.12.1, & 15.16, Epheſ.5.2, Phil.2.c.17, & 4.18, Heb.13.15. 1.Pet.2.5. (qua etiam ratione certum eſt Cœnā Domini à veteribus nonnullis λειτουργίαν, ἱερουργίαν, ſacrificium vocari) ſed tamen omnino eſt expungenda. tum quia nimium eſt anguſta, tum verò propter execrandum illorum errorem qui Filiū Dei re ipſa quotidie in Eccleſia ſacrificari & offerri contendunt, id eſt, qui Chriſtianam religionem radicitus conuellunt. ¶ *Ad opus ad quod*, εἰς ἔργον ὅ. Sic reperi ſcriptum in omnibus noſtris Græcis codicibus, vnico excepto, in quo legitur εἰς ὅ, *ad quod*, id eſt *ad id quò*. Plena loquutio eſſet εἰς ἔργον εἰς ὅ, vt legit Vulgata. Sic Rom.1.4, pro ἐξ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν, *ex reſurrectione ex mortuis*, ſcripſit Paulus, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, propter moleſtam præpoſitionis repetitionem. Vide etiam ſuprà, 10.36. ¶ *Aduocaui*, προσκέκλημαι. Atticiſmus pro προσκέκληκα, vel προσεκαλεσάμην, vt infrà, 16.10. Inde ortum κλήσεως nomen, id eſt Vocationis, quod libenter ſeruauimus: ſignificat autem genus illud vitæ ac functionis tum priuatæ tum publicæ, cui deſtinatus eſt aliquis à Deo: ídque ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos dicitur Dominus vocare quos facit exiſtere, & viciſſim à Domino vocari qui exiſtere incipiunt: ſiue id referatur ad ipſam οὐσίαν καὶ ὕπαρξιν, vt quum dicitur Dominus vocare quæ non ſunt, tanquam ſint: ſiue ad qualitates, aut ad attributa, vt 1. Corint.7.20 & 21: ſiue ad æterni conſilij Dei publicam declarationem, qua nos certo muneri ac veluti ſcopo in hoc mundo deſtinatos, quaſi in eius poſſeſſionem mittit: ſiue id de quo agitur ſit omnibus ſanctis commune, vt quum electioni ſubordinatur vocatio, vt Rom.8.30: ſiue peculiarem functionē reſpiciat, vt quum dicit Chriſtus ſe ab vtero vocatum, Eſa 49.1: & Paulus, vocatum Apoſtolum. Quomodocunque autem accipias, tranſlatitia eſt ſignificatio, inde ſumpta quòd quum aliquid exiſtere incipit, tum nomen habeat, & quum nouam induit qualitatem, tum quoque nouum ſumat cognomentum: deinde etiam ſumpta eſt tranſlatio à principibus qui ad ſe vocant quorum opera vti conſtituerunt, & quibus ſufficit aliquid mandaſſe.

5 *Salamina*, ἐν Σαλαμῖνι, vrbem videlicet Cypri ad latus orientis & Syriæ vnde ſoluerāt oppoſitam. Hæc illa vrbs eſt quæ Famaguſta tandem dicta eſt, nuper à Turcis expugnata. Itaque valde ſunt hallucinati qui hanc vrbem cum Salamine inſula, Athenis tam procul à Cypro diſſitis, confuderunt. ¶ *Subſeruientem*, ὑπηρέτην. Ad verbum, ſubremigem, Apoſtolis videlicet quaſi gubernacula obtinentibus: quem nos alibi Miniſtrum ſumus interpretati. ſed putaui magis propriam huius vocis ſignificationem huic loco melius conuenire. *

6 *Peragrata*, διελθόντες. Rectè omnino, quum Paphos claudat Orientis Cypri latus, vt Salamin Occidentis. * ¶ *Barieſu*, Βαριησοῦς. Ego malim Βαρ-ιησοῦ vel Βαριησοῦμ, vt in quibuſdam Græcis codicibus legitur, quod tamen Hieronymus deprauatè ſcriptum cenſet, eiúſque loco ſcribendum *Berieu*, quem velut in malo poſitum, id eſt maleficum, interpretatur, etymo certè perabſurdo, ſiue linguæ Hebrææ vſum, ſiue rem ipſam ſpectes. Quis enim hunc putet ea auctoritate fuiſſe in Cypro ſi tam malè audiuiſſet? Probabilior eſt eorum ſententia qui *Bar-iehu* vocatum fuiſſe cenſent, id eſt, Filium Iehu, quod tamen Græcè ſcribi aliter quàm Βαριοῦ, id eſt, *Barreu* non potuit, quoniam Græci ſpiritu aſpero ante vocales ſolis initiis dictionum vtuntur, vt mirum non ſit nomen illud Iehouæ Græcè ſcriptum nec pronuntiatum fuiſſe, quod Iudæi poſtea in ſuperſtitionem verterunt. Syrus autem pro *Bar-ieſu*, habet *Bar-ſchuma*, filium nominis, id eſt virum celebrem: quod nullius Græci codicis auctoritate confirmatur.

Ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.	7	Qui erat cũ ¨Proprætore Sergio Paulo, viro prudẽte. Hic aduocatis Barnaba & Saulo, efflagitauit audire ſermonem Dei.	7	*Qui erat cum Proconſule Sergio Paulo, viro prudente. Hic, accerſitis Barnaba & Paulo, deſiderabat audire verbum Dei.*
Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος, (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ) ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως.	8	Obſiſtebat autẽ eis ¨Elymas, *id eſt* magus, (ita enim explicatur nomen eius) quærens auertere Proprætorem à fide.	8	*Reſiſtebat autem illis Elymas magus, (ſic enim interpretatur nomẽ eius) quærens auertere Proconſulem à fide.*
Σαῦλος δὲ (ὁ καὶ Παῦλος) πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν,	9	Saulus autem (¨qui & Paulus) repletus Spiritu ſancto, intentis in eum oculis,	9	*Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu ſancto, intuens in eum,*
Εἶπεν, Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;	10	Dixit, O plene omni dolo & ¨ad quoduis ſcelus facilitate, fili diaboli, hoſtis omnis iuſtitiæ, non ceſſabis ¨inuertere vias Domini rectas?	10	*Dixit, O plene omni dolo & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis iuſtitiæ, non deſinis ſubuertere vias Domini rectas?*
Καὶ νῦν ἰδοὺ, χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπὶ σέ· καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄ-	11	Nunc igitur ecce, ¨manus Domini aduerſum te: eriſque cæcus, non videns ſolem ad	11	*Et nunc ecce, manus Domini ſuper te: & eris cæcus, non videns ſolem*

---

7 *Proprætore*, ἀνθυπάτῳ. Vulg. & Eraſ. *Proconſule*. Atqui Cyprus non erat Conſularis ſed Pretoria prouincia, vt ex Strabone liquet. Et Græcos quidem fateor ὑπάτους ſolere coss. vocare, nimirum ignorato, vel non ſeruato magiſtratuum Romanorũ diſcrimine. Sed nihil prohibet quominus Latinè loquentes id accuratius obſeruemus.

8 *Elymas*, Ἐλύμας. Conſtanter ſic legitur vbique. μεθερμηνεύειν autem nihil aliud declarat quàm quod vna lingua dicitur per aliam interpretari, vt Mat. 1. 23. Mar. 5. 41, & 15. 22 & 34. & Ioh. 1. 41, & ſuprà, 4. 36. vt Plut. in Problematibus Romanis, Latinam vocem ὀνώρεμ Græcè μεθερμηνεύει δόξαν ἢ τιμήν, & Halicarnaſſ. lib. 4 Conſulum nomen. Falluntur ergo qui putãt hoc fuiſſe iſtius Magi nomen propriũ, qui antea fuerit ex patris nomine vocatus Bar-ieſu. Sed magis etiam videntur hallucinati qui nomen Bar-ieſu, putant hoc altero interpretatũ fuiſſe Lucam. Cur enim quod planum erat, altero obſcuriſſimo explicaret? & cur Græcè ſcribens, Syriacum nomen non potius Græcè quàm vllo alio idiomate interpretaretur? Iſtud enim Elymas Græcum eſſe nondũ inuentus eſt qui diceret. Aut igitur prorſus fallor, aut ὁ μάγος eſt interpretamentum ipſius vocis Elymas, quamobrem etiam inſerui particulam *id eſt*, in epexegeſi vſurpari Latinè conſuetam, vt multis locis neceſſariò fecimus. Elymas igitur iſte vocatus fuit, i. Magus, per antonomaſiam, vt ſi Gallicè dicas *le deuin*: idque fortaſſe quòd ex nomine gentis non artis ſic apud Cyprios iſti vocarentur, ſicuti Latinis Chaldæi dicebãtur. Eſt enim Elymais Perſidis ipſius pars, & Magorum nomen ipſum Perſicum eſſe conſtat. Sed & aliud eius explicationis argumentum, meo quidem iudicio, certiſſimum illud eſt, quòd Arabica pentateuchi interpretatio, quam penes me habebam, quũ hæc ſcriberem, & cuius auctor Rabbi Saadias habetur, non tantùm Gen. 41. 8, Exodi 8. 19. ſed & cæteris locis pro voce חרטום [*chartom*] habet עלמא [*halama*] à verbo Arabico עלימא [*halime*] quod ſignificat Cognoſcere, quaſi σοφοὺς vel συνετοὺς appelles, quales habiti fuerunt Magi, adeo quidem vt Diuini quoque Latinè ſint vocati, quod Gallicum etiam idioma, leuiter immutatum retinuit. Vocaliũ enim immutatio in huius vocis deriuatione, vel eſt ex Cypriorũ idiotiſmo, vel ab imperito vulgo, ſicuti corrumpi peregrinæ præſertim voces conſueuerunt. Sed certum eſt etymon, modò de naturalium literarum numero & integritate conſtet.

9 *Qui & Paulus*, ὁ καὶ Παῦλος. Hoc primùm loco cœpit Apoſtolus à Luca Paulus dici, quum vbique antea Saulũ vocarit: nec deinceps alio quàm Pauli nomine vſquã vocabitur. Nam ſuprà 12. 25. admonuimus ex vetuſtis codicibus, legendum eſſe Σαῦλος, non Παῦλος. Alij igitur Apoſtolum iam inde ab initio binomium fuiſſe putant, vt ex altero nomine Iudæus, ex alterò ciuis Romanus eſſe intelligeretur: alij cum religione nomen eum mutaſſe putant, quum ex Phariſæo fieret Chriſtianus, vt & nonnullis Apoſtolis noua nomina indita ſunt à Dominò. Sunt demũ qui à Sergiò Paulo Proconſule ad Chriſtum cõuerſo, hoc cognomen adeptum eſſe putent. Ac iſtorum quidem opinio ex hoc ipſo loco videtur refutari, quum antè nominetur Paulus quàm Proconſul ipſe cõuerſus legatur. Cur verò nomen mutaſſe exiſtimemus, ſanè non video: non modo quia nullum habemus eius rei teſtimonium, ſed etiam quia quoties nomina mutata ſunt, aliquid in eo myſterij latuit quod nouo nomine ſignificaretur: vt in Abrahamo, Sara, Cepha, & ſimilibus: Pauli verò nomen nihil eiuſmodi declarat. Neque enim Ambroſius (quod cum tantorum virorum pace dixerim) aptè in Romano nomine Græcam etymologiam quærit. Auguſtinus verò potius argutè quàm ſolidè philoſophatur, Paulum dictum quòd ex ſuperbo Phariſæo paruulus Chriſti diſcipulus ſit factus. Nam ſi hoc verum eſt, cur in hunc locum diſtulit Lucas eum hoc nomine vocare? cur toties Saulum appellauit ex quo Chriſtianus factus erat? Non temerè eſt tamen quòd nunquam eum Lucas antea Paulum, nunquam deinceps Saulũ illum vocabit. Quid igitur? Nempe quẽadmodũ ſiquis Hebraicè יוחנן [*Iochanan*,] Græcè ac Latinè *Iohannes*, Gallicè *Iehan*, Germanicè *Hans*: ſiquis Germanico vocabulo *Luduuik* aut *Dietrich*, Latinè, *Ludouicus* aut *Theodericus*, Gallicè, *Louys*, aut *Thierry* nominetur: quanuis in iſtis multò maior ſit varietas quàm in Saulo & Paulo, tamen nemo totidem hæc eſſe diuerſa nomina dixerit, ſed eadem potius, pro idiomatum ratione variata. ſic puto quem Hebræi & Syri שאול [*Schaul*] vocant eundem à Græcis, qui eo tempore Romanis nominibus magis aſſueuerant, Paulum fuiſſe dictum, propter ſummam horum nominum affinitatem. Quum igitur ab hoc tempore, atque adeo ab hac hiſtoria incipiat Paulus ſuo illo inter Gentes Apoſtolatu defungi, (prius enim nonniſi inter Syros & Iudæos erat verſatus) meritò incipit ab hac hiſtoria Lucas illud nomen ei tribuere quod ipſi perpetuum poſtea fuit inter Gentes: quibus videlicet nunquam poſtea deſtitit Euangelium prædicare. ac facilè mihi quidem perſuadeo, primùm à Proconſulis Romani familiarita vocari cœpiſſe.

10. *Ad quoduis ſcelus facilitate*, ῥᾳδιουργίας. i. κακουργίας, ſiue animo ad quoduis ſcelus parato. (nam ῥᾳδιουργίαν vocant Græci vitium illud, quo qui laboret, quoduis ſcelus facilè audeat) niſi malimus ſpeciatim ad id de quo agitur accommodare, nimirum ad malas illas artes, quibus qui vtuntur, per antonomaſiam malefici dicuntur. Quoniam enim eiuſmodi homines toti ſunt in diaboli poteſtate, ideo nullum eſt tantum ſcelus quod non illico audeant. Vulg. *Fallaciam* interpretatur. Eraſ. *Verſutiam*, vocabulis (meo quidem iudicio) nimium dilutis. ¶*Inuertere*, διαστρέφων. Vel vt Vulg. *Subuertere*. Tertullianus, *Tranſuertere*. Opponitur autem τὸ διαστρέφειν τῷ εὐθείας ποιεῖν, quod vertimus Complanare: pro quo dicit vno verbo Vlpianus, *Vias pungare*, hoc eſt (vt ipſe interpretatur) ad proprium libramentum, ſublato eò quod ſupereſt, redigere. Quia igitur impius iſte ſe opponebat viis Domini, id eſt doctrinæ Apoſtolicæ, quæ vna ad Deum ducit, dicitur vias Domini peruertere, quod declarat hoc in loco Viam ſuffodere, vt iter non ſit peruium.

11 *Manus*, ἡ χείρ. Manus Domini hoc in loco, ex Hebræorum idiotiſmo, pro virtute quadam ac poteſtate Dei accipitur, vt ſæpe iam annotauimus: ſed ea demum quam exerit feriendis atque adeo proterendis ſuis hoſtibus.

13 *Paulus*,

χειραγωγοῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.

12 Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.

13 Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα.

14 Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐκάθισαν.

15 Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.

16 Ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ εἶπεν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε.

17 Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς.

18 Καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.

19 Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.

20 Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.

tempus. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui ipſum manu ducerent.

12 Tunc Proprętor quum vidiſſet quod factum fuerat, credidit, perculſus ſuper doctrina Domini.

13 Prouecti verò Papho Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ *vrbem*. Iohannes verò abſcedens ab eis, reuerſus eſt Hieroſolymam.

14 At ipſi quum perrexiſſent Perga, venerunt Antiochiam *vrbem* Piſidiæ, & ingreſſi ſynagogam die Sabbathi conſederunt.

15 Poſt lectionem autem Legis & Prophetarum, miſerunt præfecti ſynagogæ ad eos, dicētes, Viri fratres, ſiquis eſt in vobis ſermo exhortationis ad populum, dicite.

16 Quum ſurrexiſſet igitur Paulus, manu ſilentio facto, ait, Viri Iſraelitæ, & qui timetis Deū, audite.

17 Deus populi huius Iſrael, elegit Patres noſtros, & populum ſublimen euexit quum cōmorarentur ‖ in terra Ægypti, ‖ & ex ea eduxit eos elato brachio.

18 Et circiter ‖ quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deſerto.

19 Et quum deleuiſſet ſeptem gentes in terra Chanaan, ‖ ſorte diſtribuit eis terram earum.

20 Et poſtea annis circiter quadringentis quinquaginta ‖ dedit iudices vſque ad Samuelē Prophetam.

vſque ad tempus. Et confeſtim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circumiens quærebat qui ei manum daret.

12 *Tunc Proconſul quum vidiſſet factum, credidit, admirans ſuper doctrina Domini.*

13 *Et quum à Papho nauigaſſent Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ. Iohannes autem diſcedens ab eis, reuerſus eſt Ieroſolymam.*

14 *Illi verò pertranſeuntes Pergen, venerunt Antiochiam Piſidiæ: & ingreſſi ſynagogam die Sabbathorum ſederunt.*

15 *Poſt lectionem autem Legis & Prophetarum, miſerunt principes ſynagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, ſiquis eſt in vobis ſermo exhortationis ad plebem, dicite.*

16 *Surgens autem Paulus, & manu ſilentiū indicēs, ait, Viri Iſraelitæ, & qui timetis Deum, audite.*

17 *Deus plebis Iſrael elegit patres noſtros, & plebem exaltauit, quum eſſent incolæ in terra Ægypti, & in eo; brachio excelſo* Exod.1.1.
eduxit eos ex ea.
Exo 13.14.

18 *Et per quadraginta annorum tempus mores eorū ſuſtinuit in deſerto.* Exod.16.8

19 *Et deſtruens gentes ſeptem in terra Chanaan, ſorte diſtribuit eis terram eorum.* Ioſue 14.1

20 *Quaſi poſt quadringentos & quinquaginta annos: & poſthæc dedit iudices vſque ad Samuel Prophetam.* Iudic.3.9

---

13 *Paulus & qui cum eo erant,* οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Sic vertendū eſſe hūc locū apparet ex eo quod mox de Ioāne ſubiicitur, & ſentētia ipſa oſtēdit, ſicut etiā infrà 21.8. Alioquin ſolent Græci eleganter hoc dicēdi genere ſingulares etiam perſonas ſignificare, vt quū pro Platone τοὺς περὶ Πλάτωνα, pro Ariſtotele τοὺς περὶ Ἀριστοτέλην dicunt, cuius exemplum extat Ioh.11.c.19. Sed hoc perpetuum non eſſe; doctiſſimus Budæus, prolatis exemplis docet: neque ſanè videtur hoc loco ſatis commodè ita accipi poſſe. ¶ *Pergen Pamphyliæ* [*vrbem*,] Πέργην τῆς Παμφυλίας. Rectè annotat Eraſmus regionis nomen adiici non ob diſcretionem, quum vna ſit Perge, ſed ad ſitum eius vrbis explicandū. Sequente verò verſiculo Antiochiam nominans, Piſidiæ nomen addidit, vt hanc Antiochiam ab altera illa Syriæ diſtingueret, ex qua profecti erant.

14 *Sabbathi,* τῶν σαββάτων. Vulgata & Eraſmus, *Sabbathorum*. Atqui manifeſta eſt numeri enallage, de qua diximus Matthæi 12.1.

15 *In vobis,* ἐν ὑμῖν. Vel *vobis*, vt loquuntur Græci & Latini. Sed iſtius Hebraiſmi videtur nonnulla eſſe emphaſis: ex quo intelligitur, quicquid in nobis eſt diuinæ gratiæ, id diuinitus eſſe in nos delapſum, vt tanquam theſaurum in teſtaceis vaſis incluſum circunferamus: ſicut ait Paulus 2. Cor.4.7: quò etiam pertinet Dauidis illud Pſal.40.1, Poſuiſti in os meum canticum nouum. Vide 1.Cor.14,29.

17 *Sublimen euexit,* ὕψωσεν. Loquitur autem primùm Apoſtolus de illa dignitate in qua tum Ioſephus fuit collocatus, tum ipſius pater & fratres habiti ſunt, donec Ægyptij mutatis animis cœperunt illorum ſobolem opprimere. Deinde deſcendit ad magnificam illam liberationem. Itaque ἐν τῇ παροικίᾳ idem declarat atque παροικοῦντας. ¶ *Elato brachio,* μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ. Hebr. בזרוע נטויה [*bizroah nehetuiah,*] id eſt aperte exerta vi ad hoſtes populi ſui cōterendos. Nam μετὰ hîc accipitur pro διὰ, vt infra, 14.27.

18 *Mores eorum pertulit,* ἐτροποφόρησεν. Hoc verbum obſeruat Budæus à Cicerone quoque vſurpatum in epiſtolis ad Atticum. Arabs neſcio qua ratione verterit *Duxit*. Syrus interpretatur ותרסי [*vetharſei*] & *nutriuit*, vt mihi quidem videatur legiſſe ἐτροφοφόρησεν, id eſt, inſtar nutricis geſtauit, vt loquitur Moſes Num 11.12, & Deut.32.11.

20 *Et poſtea,* καὶ μετὰ ταῦτα. Variè legitur hic locus, ſeruato tamen numero annorum 450, quem vbique inueni: ſed varia & perdifficilis eſt horum annorum ſupputatio. Primùm igitur de recepta ſcriptura dicamus, quam in Græcis codicibus omnibus noſtris, vnico tantùm excepto, comperimus. Ea certè 450 annos tribuere videtur ſpatio inchoando ab introitu populi in terram Chanaan, poſt 40 annos in deſerto peractos, quos in illa 450. annorum ſumma non comprehendi declarat iſtud μετὰ ταῦτα, *poſtea*. Quinam autem ſtare calculus iſte poſſit, quum 1.Reg.6.1. dicantur ab exitu ex Ægypto ad inchoatam templi ſtructuram, anni tantùm effluxiſſe 480, qui numerus omnino re-

tinendus eſt, niſi totam ſacram chronologiam ſubuertere malimus. Nam ſi iſtis 450 addiderimus annos quadraginta in deſerto conſumptos, & totidem Saulis & Dauidis, & Solomonis tres, ſurgent anni 535. Quòd ſi propter iſtud μετὰ ταῦτα illi anni 40, vt modò diximus, in iſta ſumma 450 annorum non poſſunt comprehēdi: multò minus audiendi ſunt qui alium calculum inſtituentes, nolunt hîc ſupputari Iudicum tempus, ſed illud ſpatium quod à nato Iſaaco ad diſtributionem Cananitidos interceſſit. Eſt autem illud omnino annorum 447. quamobrem etiam volunt particulam ὡς, *circiter*, additam eſſe. Aliam igitur rurſus rationem iniit vir beatæ memoriæ, & meus ſuperioribus annis in hac Eccleſia collega, Beroaldus. Etenim ſi ſupputes annos ab ingreſſu in Cananitidem vſque ad expletum vltimi Hebr. Iudicis annum quadrageſimum, & primum Samuelis qui ſeorſim hîc pònitur, ita vt à libro Iudicum ad 1. Sam. 4. 18. exprimuntur, comperies exacto calculo annos iſtos 450. Sed rursū obſtat locus ille 1. Reg. 6. 5. Eſt autem certiſſimum annos quibus Iſraelitæ non ſemel, prout Iudices moriebantur, ſeruierunt extraneis populis, accenſendos eſſe temporibus Iudicum à quibus liberati ſunt, ac proinde bis numerari, ita vt reuera Iudicibus tribuendi ſint tantùm anni 397, ſeorſim ſupputatis annis 93, quibus Iſraelitę extraneis ſeruiuiſſe comperiuntur, ſi in vnam ſummam ſubducantur. Hunc autem nodum ſic expedit noſter Beroaldus, vt dicat Apoſtolum ſimpliciter eum numerum expreſſiſſe, quem ſigillatim omnes numeri eundo per ſingula libri Iudicum conſtituunt. At D. Lutherus potius quam iſtud fateatur, mauult pro τετρακοσίοις, *quadringentis*, ſcripſiſſe Lucam τριακοσίοις, *trecentis*, & quoniam ſeptem anni ſuperant, (diximus enim 357 annos exacto calculo à Ioſue ad vltimum Heli annum attribui) Paulum idcirco adieciſſe particulam ὡς, *circiter*, nēpe rotundum (vt fit) numerum exprimere contentum. Huic verò ſententię ego quoque aſſentior, nō modò quòd facilis fuerit in his permutandis vocabulis, ſiue numerorum notis, librariorum lapſus, ſed multò etiā magis quòd nonnulli etiam ex doctis hiſtoriam Iudicum legentes, & annos 450, collectis particularibus numeris, confici cernentes, non comparato cum iſtis illo 1. Reg. 6. 5. loco, facilè decipi, & pro trecentis quadringentos omnino ſcribendos eſſe exiſtimare potuerunt. Paulum autem id ignoraſſe minime credibile videtur, ſed has ſupputationes potius fuiſſe in ſynagogis diligenter obſeruatas. Nihil tamen in recepta Græcorum codicum ſcriptura immutaui. Sed vetus Latinus interpres, ſiue quòd non congruere Iudicum temporibus tot annos animaduerteret, ſiue alios Græcos codices nactus (à Græcis enim cœpiſſe hunc errorem ex Græcorum exemplarium conſenſu apparet) ſic locum iſtum interpungit & interpretatur, *Sorte diſtribuit eis terram eorum, quaſi poſt 450 annos: & poſtea dedit Iudices*, &c. id eſt, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς μετὰ τετρακόσια πεντήκοντα ἔτη, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτὰς, &c. quam ſcripturam ſi ſequamur, Paulus tempora Iudicum non expreſſerit, eruntque anni iſti numerandi à nato Iſaaco, ſemine videlicet Abrahami, cui promiſſa fuerat terra, qui calculus hoc modo ſubducendus eſt. A nato Iſaaco ad exitum ex Ægypto anni 400, Geneſ. 15. 13. vt expoſuimus ſupra, 7. 6. His adde quadraginta quibus commorati ſunt in deſerto, & iſtis rurſum alios ſeptem quos inter ingreſſum in Cananitidem & diſtributionis ſortitionem interceſſiſſe conſtat ex comparatione initij cap. Num. 9. cum eiuſdem libri 13, & verbis Calebi Ioſ. 14. 10: & conſurget ſumma annorum 447. pro quo numero deminuto Paulus rotundiorem ponens tribus annis ſuperantem, addiderit particulam ὡς, *circiter*. Sic igitur conueniet calculus. Sed ita fiet vt anni quadraginta commorationis in deſerto bis hîc numerentur. Deinde apparet ex recepta Græcorum codicum lectione, iſtam omnem chronologiam hîc inchoari ab exitu ex Ægypto, & ad Dauidem vſque ſic perduci, vt tria tempora ſigillatim & diſtinctè non temere diſtribuantur, nempe commorationis in deſerto, gubernationis ſub Iudicibus, & principatus Saulis cum Samuele ſeorſim coniuncti: quæ diſtributio tollitur ſi receptam Latinam verſionem ſequaris, ex qua emendatus vel potius deprauatus quidam codex Græcus, Pariſiis editus, ſic habet contra cæterorum fidem, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν ὡς ἔτεσι τριακοσίοις πεντήκοντα, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκεν αὐτοῖς κριτὰς, &c. Arabs denique interpres, nihil alioqui à Græca recepta lectione & Syra interpretatione diſſidens, eo excepto quòd quadraginta annos Samuelis & Saulis præterit, videtur Franciſco Iunio doctiſſimo viro, à quo Latinè verſa eſt illa Arabica tranſlatio, particulam ὡς accipere non pro *Circiter*, ſed pro ἐπειδὴ, *Poſtquam*, & iſtos 450 annos ab exitu ex Ægypto ad annum Dauidici regni octauum exeuntem, quo demum totius Iſraelis conſenſu regnum eſt adeptus, perducere, quanuis totum hoc ſpatium annos duntaxat 445 complectatur. Sed verba ipſa non cogunt nos ad hanc explicationem, & hæc quoque ſupputatio mihi quidem videtur ſuperius adductis rationibus refelli.

1. Reg. 8. 5 1. Reg. 9. 15, & 10. 1.	Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ἔτη τεσσαράκοντα.	21	Et exinde ‖petierunt regem, ‖deditque eis Deus Saulem filium Cis, virum ex tribu Beniamin, annis quadraginta.	21	*Et exinde poſtulauerunt regem, & dedit illis Saul filium Cis, virum de tribu Beniamin, annis quadraginta.*
1. Reg. 16. 15 pſal. 88. 21	Καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα· ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας, Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου.	22	Et amoto illo, excitauit eis Dauidē in regem: cui etiam teſtimonio dato dixit, ‖Inueni Dauidem *filium* Ieſſe, virum ſecūdum cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.	22	*Et amoto illo ſuſcitauit illis Dauid regem: cui teſtimonium perhibens, dixit, Inueni Dauid, filium Ieſſe, virum ſecundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.*
* Eſa. 11. 1	Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν.	23	Huius è ſemine Deus ‖ſecundum promiſſionem excitauit Iſraeli Seruatorem Ieſum:	23	*Huius Deus ex ſemine ſecundum promiſſionem eduxit Iſrael ſaluatorem Ieſum:*
Matt. 3. 1	Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ.	24	‖Quum antè prædicaſſet Iohannes coram eo iam aduentante, Baptiſmum reſipiſcentiæ toti populo Iſraelis.	24	*Prædicante Iohāne ante faciem aduentus eius, Baptiſmum pœnitentiæ omni populo Iſrael.*

---

21 *Saulem*, Σαούλ. In quadraginta annorū ſpatio quorū fit poſtea mentio, notandum eſt cum Saule coniungendū eſſe Samuelem, cuius dignitas à regia maieſtate fuit quodammodo abſorpta. Ideo non fit eius mentio peculiaris cum reliquis Iudicibus, ſed cum primo rege coniungitur. ¶ *Annis quadraginta*, ἔτη τεσσαράκοντα. Arabs interpres hoc non legit, quod tamen habent omnes noſtri Græci, Syri, & Latini codices.

23 *Excitauit Iſraeli ſeruatorem Ieſum*, ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν. Nonnulla exemplaria pro ἤγειρε habent ἤγαγε, Adduxit: ſed illud videtur δικαιότερον. Quædam etiam legunt pro σωτῆρα, σωτηρίαν, ſalutem. Quædam etiam expungunt Ἰησοῦν. Mihi verò videtur non redundare, ſed addi potius à Paulo, vt ſignificet Ieſum verè id fuiſſe quod dicebatur.

24 *Coram eo iam aduentante*, πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. Vulgata & Eraſmus perobſcurè ad verbum, *Ante faciem aduentus eius*. Caſtellio non ſatis expreſsè, *Ante cuius ingreſſum*: quum id cæteris etiam Prophetis, quantumuis à Chriſti aduentu remotis, tribui poſſit. Itaque πρὸ προσώπου αὐτοῦ, id eſt vt Hebræi loquuntur, לפני בואו [*liphne booo*] non tam præcedens tempus declarat quàm præſentiam illius cui aliquis præeat. Indicat enim Iohannem fuiſſe apparitoris inſtar, qui Chriſtum non procul, vt alij

Prophetæ, venturum ſignificaret, ſed iam iter ingreſſum, imò iam præſentem & ſibi a tergo imminentem cōmonſtraret. quam ſententiam conati ſumus exprimere, quũ alioquin hic Hebraiſmus in eò videretur obſcurior quòd pro εἰσερχομένου ſeu προσερχομένου αὐτῷ, Lucas hebraiſſans dixerit τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, id eſt aduentum, pro ipſo qui aduẽtat.

Ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε, Τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ, ἀλλ᾽ ἰδού, ἔρχεται μετ᾽ ἐμέ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.	25	Quum autem expleret Iohannes curſum, dixit, Quem me ſuſpicamini eſſe? non *is* ſum ego, ſed ecce, venit poſt me, cuius pedum ſoleam non ſum dignus qui ſoluam.	25	*Quum impleret autem Iohannes curſum ſuum, dicebat. Quem me arbitramini eſſe? non ſum ego. ſed ecce venit poſt me, cuius non ſum dignus calceamẽta pedum ſoluere*	
Ἄνδρες ἀδελφοί, υἱοὶ γένους Ἀβραάμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεόν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη.	26	Viri fratres, filij generis Abrahæ, & qui inter vos timetis Deum, vobis ¨ſermo ſalutis huius miſſus eſt.	26	*Viri fratres, filij generis Abraham, & qui in vobis timent Deum, vobis verbum ſalutis huius miſſum eſt.*	
Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες, ἐπλήρωσαν·	27	Qui enim habitabant Hieroſolymis, & primores eorum, quum hunc ignorarent, ¨tum voces Prophetarum quæ per omne Sabbathum leguntur, eo damnato, impleuerunt:	27	*Qui enim habitabant Ieruſalem & principes eius, hunc ignorantes, & voces Prophetarum quæ per omne Sabbatum leguntur, iudicantes impleuerunt:*	
Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ᾐτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.	28	Tum nulla cauſa mortis inuenta, ‖petierunt à Pilato vt necaretur.	28	*Et nullam cauſam mortis inuenientes in eo, petierunt à Pilato vt interficerent eum.*	Mat.27.22 marc 15.13 luc.23.23 ioh.19.6.
Ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον.	29	Quum verò perfeciſſent omnia quæ de eo ſcripta ſunt, ¨detractus è ligno, poſitus fuit in monumento.	29	*Quúmque conſummaſſent omnia, quæ de eo ſcripta erant, deponentes eum de ligno, poſuerunt eum in monumento.*	
Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.	30	‖Deus autem excitauit eum à mortuis.	30	*Deus verò ſuſcitauit eũ à mortuis tertia die.*	Matt. 28.2 mar.16.6 luc 24.7 ioh.20.19
Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλήμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν.	31	Qui conſpectus eſt per dies multos iis qui ſimul aſcenderant cum eo à Galilæa Hieroſolymam, ſúntq; teſtes eius apud populum.	31	*Qui viſus eſt per dies multos ijs qui ſimul aſcenderant cum eo de Galilæa in Ieruſalem, qui vſque nunc ſunt teſtes eius ad plebem.*	
Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν·	32	Et nos vobis euangelizamus eam promiſſionem quæ patribus facta eſt, Deum videlicet eam expleuiſſe ¨filiis illorum, *id eſt* nobis, ¨excitato Ieſu:	32	*Et nos vobis annuntiamus eam quæ ad patres noſtros repromiſſio facta eſt, quoniam hanc Deus adimpleuit filiis noſtris, reſuſcitans Ieſum.*	
Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.	33	Vt etiam in ¨Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt, ‖Filius meus es tu, ego hodie genui te.	33	*Sicut & in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*	Pſal.2.7 heb.1 5.& 5.5.

26 *Sermo ſalutis huius*, ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης. Id eſt, nuntius iſte ſalutis, ſiue ſalutifer. Videtur enim hoc commodiſſime poſſe explicari per hypallagen, de qua diximus ſuprà, 5.20.

* 27 *Tum*, καὶ. Studui effugere anantapodoti ſuſpicionem, quum potius particula καὶ duplicata coniungat duo participia & totidem verba, vt ſit plena hæc conſtructio, καὶ κρίναντες ſcilicet αὐτὸν, ἐπλήρωσαν τὰς φωνὰς τ.π.τ.κ.π.σ.α. καὶ μ.α.θ.εὑρόντες ᾐτήσαντο: quod vt melius appareret malui interpretari *Tum* quàm *Et*. Hoc verò non obſeruatum varias huius loci lectiones inuexit. Vetuſtiſſimus enim codex ille meus expuncto verbo ἐπλήρωσαν totum hunc locum ſic legit οἱ γ.κ.ἐν Ἰ.κ.οἱ.ἄρ.αὐ. τοῦτον ἀγνοήσαντες τὰς γραφὰς τ.π.τ.κ.π.σ.α. καὶ μ.αἰ.θ.εὑ. ἐν αὐτῷ κρίναντες. &c. Id eſt, *Qui enim habitant Hieroſolymis & primores eorum iſto, ignoratis ſcripturis Pr.q.p.o.ſ.l. etiam nulla in ipſo inuenta mortis cauſa, damnato, petierunt*, &c. Syrus autem interpres ſic videtur legiſſe τ.ἀ. καὶ τὰς γραφὰς τ.π.τ.κ.π.σ.α. καὶ κρίναντες αὐτὸν, ἐπλήρωσαν πάντα τὰ γεγραμμένα καὶ μ.αἰ.θ.εὑρ. ᾐτήσαντο Id eſt, *Iſto ignorato, & ſcripturis Pr.q.p.o.ſ.l. eóque damnato, compleuerunt omnia quæ ſcripta ſunt: &, nulla cauſa mortis inuenta, petierunt.* &c. quam lectionem ſequutus eſt etiam Arabs interpres. Sed hæc varietas neminem debet offendere, quum in ſententia nihil prorſus immutet. Damnationem autem intellige à Synedrio, auctore Caiapha, latam, Matth.26,66. Chriſto a Iudæis poſtea impudentiſſime ad Pilati tribunal pertracto nó vt de cauſa cognoſceret, ſed vt Synedrij ſentẽtiam, præſcripto etiã illi ſupplicij genere, exequeretur, quaſi, conceſſa illis αὐτονομίᾳ, capitalium ex ipſorum lege iudiciorum cognitio nõ eſſet illis erepta, ſed executio duntaxat, vt apparet ex ipſorum clamoribus. Ioh.18 31.

29 *Detractus*, καθελόντες. Sic etiam ἔθηκαν verti *Poſitus eſt*. Notum enim eſt apud Hebræos ſæpe ſic vſurpari tum verba tum participia, vt ſubaudiendus ſit rectus eiuſdem ſignificationis. Plena igitur loquutio eſſet, Detrahẽtes, qui ſcilicet illum detraxerũt, poſuerunt, &c. quod Latini quidem paſſiuis iſtiuſmodi, Galli vero imperſonalibus verbis explicant. Fuit autem hoc neceſſario obſeruandum vt iſti qui Chriſtum detractum ſepelierunt, ab interfectoribus quorum mentio prius facta eſt, diſcernantur. Quod ſi quis malit eodem tenore legere detractum è ligno poſuerũt in ſepulchro, referendũ hoc erit ad Ioſephum Arimatheenſem, qui & ipſe ex primoribus erat, nempe βουλευτὴς Marc.15,43. itidémque ad Nicodemum Ioh.20.39 qui & ipſe ἄρχων erat, Ioh.3,1. licet nõ ex eorum numero qui Chriſtum damnarant. *

32 *Filiis illorum* [*id eſt*] *nobis*, vel, *nobis filiis illorum*, τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν. In Latinis veteris interpretationis codicibus alij, *Filijs veſtris*, alij *Filiis noſtris* legunt: neutri recte, vt ſententia ipſa & Græcorum codicum conſenſus oſtendit. Arabs tamen omittit ἡμῖν, quod etiam ſi non legatur nihil ſententiæ detrahit. Sed annotanda eſt alia interpunctio in vno codice reperta, in qua τὸ ἡμῖν, *nobis*, cum participio ἀναστήσας coniungitur, vt ſit ſenſus, nobis excitatum eſſe Ieſum, vt Arabs etiam interpres egit. Illa verò ſcriptura *Filiis noſtris*, vel *Filiis veſtris*, ita vt legatur τοῖς τέκνοις, vel

2

ἡμῶν, vel ὑμῶν. nulla neque idonea ratione, neque auctoritate Græcorum codicum nititur. ¶ *Excitato Ieſu*, ἀναστήσας Ἰησοῦν, Id eſt in mundum miſſo. Latius enim patet hoc in loco verbum ἀναστῆσαι quàm ἐγείρειν. quū hic agatur de exhibito eo qui fuerat Patribus promiſſus.

33 *Pſalmo ſecundo*, ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ. Ita ſcriptum inuenimus in omnibus noſtris vetuſtis codicibus, vnico noſtro vetuſtiſſimo excepto, in quo legitur τῷ πρώτῳ, *primo*. Apparet autem ex Hieronymo, Hilario & Auguſtino, quos citat in hunc locum Eraſmus, vetuſtiora exemplaria ſcriptum habuiſſe, Pſalmo primo: ſiue quòd Pſalmus ille, *Beatus vir*, non ſit olim propriè habitus pro Pſalmo, ſed potius pro eius libri præfatione: ſiue quòd Pſalmus, quem hodie ſecundum facimus, vnus olim fuerit cum primo, vt teſtatur Hieronym. in Pſalmum primum, & Dauid Kimki * in Pſalmum ſecundum. Sed & nonnulli veteres Latini codices, ſcriptum habent ſimpliciter, *Sicut in Pſalmo ſcriptum eſt*, quod maximè probarim ſi pro ἐν ψαλμῷ legatur ἐν ψαλμοῖς, *in Pſalmis*, id eſt in Pſalmorum libro: ita vt illud πρώτῳ & δευτέρῳ, ex albo libri in contextum irrepſerit. Sed quid ſi etiam Paulus ſimpliciter dixit ὡς γέγραπται ſicut ſcriptum eſt, ne annotato quidem Pſalmorum nomine, quum in ſynagoga loqueretur, in qua ſatis fuit verba non addito libri nomine citaſſe, quo nihil erat magis vulgo ipſi cognitum? Nam etiam Arabs & Syrus non habent adiunctam particulam καὶ, *etiam*, ſed vno tenore legunt *excitauit Ieſum, ſicut ſcriptum eſt*.

	Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν μήτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν, Ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά.	34	Quod autem excitauerit eum à mortuis, non amplius reuerſurum ∴ in ſepulchrum, ita dixit, ‖ Dabo vobis ∴ firmas illas Dauidis beneficentias.	34	*Quod autem ſuſcitauit eum à mortuis, amplius iā non reuerſurum in corruptionem, ita dixit, Quia dabo vobis ſancta Dauid fidelia.*
Eſa.55.3					
Pſal.16.10	Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.	35	Ideo & ∴ aliàs dicit, ‖ Non ſines ∴ ſanctum illum tuum ſentire corruptionem.	35	*Ideóque & aliàs dicit, Non dabis ſanctum tuum videre corruptionem.*
3.Reg.2.10	Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν·	36	Nā Dauid quidē ∴ poſtquā ętate ſua inſeruiuit Dei conſilio, ‖ obdormiuit, & appoſitus eſt patrib⁹ ſuis, ſenſitq́. corruptionē:	36	*Dauid enim in ſua generatione quum adminiſtraſſet voluntati Dei, dormiuit, & appoſitus eſt ad patres ſuos, & vidit corruptionem.*
	Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν.	37	At is quem Deus excitauit, non ſenſit corruptionem.	37	*Quem verò Deus ſuſcitauit, non vidit corruptionem.*
	Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται·	38	Notum igitur ſit vobis, fratres, annuntiari vobis remiſſionem peccatorum per iſtum:	38	*Notum igitur ſit vobis, viri fratres, quia per hūc vobis remiſſio peccatorum annuntiatur:*
	Καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.	39	∴ Et ab omnibus à quibus per Legem Moſis ∴ abſolui non potuiſtis, per hunc quemuis qui credat, abſolui.	39	*Et ab omnibus quibus non potuiſtis in Lege Moyſi iuſtificari, in hoc omnis qui credit, iuſtificatur.*
	Βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις,	40	Videte ergo ne vobis ſuperueniat quod dictum eſt ∴ in Prophetis,	40	*Videte ergo ne ſuperueniat vobis quod dictum eſt in Prophetis,*

34 *In ſepulchrum*, εἰς διαφθοράν. Vulg. & Eraſ. *In corruptionem*. Atqui nimis impropriè diceretur Dominus eò reuerti quò nunquam deuenit. Sciendum eſt ergo Lucā, Græcos veteris Teſtamenti interpretes ſequutū διαφθορὰν cōuertere id quod Hebræis dicitur שחת [*ſchachath*] i. ſepulchrum, à שחת [*ſchachath*,] quod eſt Corrumpere, vt à Gręcis ſimili ratione dicitur ſarcophagus: cuius tranſlationis exempla occurrunt multis locis, vt Pſalm.107.20. Thren. cap.4.20. Atque adeo interdum in genere accipitur pro foſſa, vt Pſal.32.7. Sed in ſequentibus verſiculis vbi aliud verbum adiungitur, nempe ἰδεῖν pro παθεῖν, i. ſentire & affici, corruptionem declarat potiusquàm ſepulchrum: quū ſic etiam accipiatur שחת [*ſchachath*,] & quidē propria ſignificatione, vt Leuitici 22.25. ¶ *Firmas illas Dauidis beneficentias*, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Sancta Dauid fidelia*, nimium obſcurè. Sciendum eſt igitur Græcos interpretes, quos hîc quoque ſequutus eſt Lucas, חסיד [*chaſid*,] id eſt benignum ac beneficum, interpretari ſolere ὅσιον, vnde factum vt חסדים [*chaſadim*] beneficentias, id eſt gratuitas illas promiſſiones, ὅσια conuerterint. Dicuntur autem *Dauidis* paſſiua ſignificatione, nimirum quòd Dauidi ſint factæ: vt fœdus Abrahami vocatur fœdus cum Abrahamo initum. Et hæ quidem Dauidi promiſſæ munificentiæ, vocantur πιστά, fideles, id eſt firmæ &
* conſtantes, ex Hebræorum quoque idiotiſmo: quia vt ſint homines mendaces, nihilominus tamen rata ſunt Dei promiſſa, neque nos vnquam fallunt: & ſpecialiter habetur hîc ratio promiſſionis Dauidi factæ de ſempiterno regno in Meſſiæ perſona, cui quum promiſſus ſit æternùm manſurus filius, conſequitur nec illum filium, nec eius regnū abſorberi morte potuiſſe, vel vnquam poſſe: quod Angelus Gabriel Mariæ virgini in memoriam reuocauit, Luc. 1.31 & 32.

* 35 *Aliàs*, ἐν ἑτέρῳ, videlicet Pſalmo vel loco. Rectius fortaſſis meus vetuſtiſs. codex, ἑτέρως. Illud ſuppleuit Arabs, iſtud Syrus interpres. ¶ *Sanctum illum tuum*, τὸν ὅσιόν σου. Vide ſuprà 2.27.

36 *Poſtquā ætate ſua inſeruiuit Dei conſilio*, ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ. Vulg. *In ſua generatione quum adminiſtraſſet voluntati Dei*. Eraſmus poſt ὑπηρετήσας diſtinguit, & τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ coniungit cum ἐκοιμήθη, & ita conuertit, *Quum ſuæ ætati inſeruiſſet, conſilio Dei obdormiuit*. ſed hæc diſtinctio neque in vetuſtis exemplaribus inuenitur, neque vlla ratione nititur. Quis enim aliter quàm Dei decreto interueniente moritur? Sed non omnes conſilium Dei ſibi pro vitæ ſcopo proponunt, vt Dauid.

39 *Et ab omnibus à quibus*, καὶ ἀπὸ πάντων ὧν. Diſtinguēda ſunt ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων: quod diſcrimen niſi obſerues, non rectè poſſis hunc locum explicare. Neque enim hæc pertinēt ad ceremonias à quibus omnibus (id eſt per quas) non potuerint Iudæi abſolui: ſed ad peccata, à quibus liberari ſeu abſolui non potuerint in Lege Moſis, i. per Legis ceremonias: abſoluuntur autē per iſtum, (i. Chriſtum) ſi fide eum amplectantur. Neque iſtud *A quibus*, exceptionis rationem habet, quaſi quædam ſint peccata à quibus per Legem liberemur, quæ Chriſti expiatione nō indigeant, ſed cauſam oſtendit, cur per Chriſtum à peccatis abſolui nos ſit neceſſe, quoniam videlicet iſtud præſtare Lex nulla ratione poſſit. ¶ *Abſolui*, δικαιωθῆναι. Hebraicè, הצדיק [*hatſdik*:] id eſt iuſtum declarari ſiue abſolui: cui opponitur הרשיע [*harſchiah*,] quaſi dicas improbificare, id eſt nocentem declarare ſeu damnare. Neque verò refugio Iuſtificandi verbū, quod etiam vſurpaui Matt. 11.19, & 12.37: ſed nequis illud *Ab omnibus*, perinde acciperet acſi caſus eſſet modi aut inſtrumenti per quod iuſtificemur, id eſt iuſti fiamus ac pronuntiemur, aut pro iuſtis habeamur, hoc quidem loco malui Abſoluendi verbū vſurpare, vt magis perſpicua eſſet oratio. Sed de hoc verbo copioſius (ſi Dominus dederit) diſſeremus in Epiſtola ad Romanos.

40 *In Prophetis*, ἐν τοῖς προφήταις. Quia ex vno Habacuc petitum eſt hoc teſtimonium, annotat Eraſmus eſſe numeri ἑτέρων: ſed alia eſt ratio expediendi huius nodi multo certior & verior, de qua dixi Mar.1.2, & Iohann.6.45. quoniam videlicet in vnum volumen Prophetæ præſertim minores compingebantur.

41 Ἴδετε οἱ καταφρονηταὶ, καὶ θαυμάσατε καὶ ἀφανίσθητε· ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ᾧ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.

42 Ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα.

43 ·Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

44 Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

45 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.

46 Παῤῥησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον, Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ, στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.

41 ‖ Videte ó ∴contemptores, & admiramini, & euaneſcite: quia opus operor ego diebus veſtris, opus quod non credetis, ſiquis enarrauerit vobis.

42 ∴Egreſſis autem *eis* è ſynagoga Iudæorum, rogarunt Gentes vt ∴ intra proxime ſequens Sabbathum ∴ dicerentur ſibi hæc verba.

43 ∴Solutóque conuentu, ſequuti ſunt multi ex Iudæis & ∴ religioſis proſelytis Paulum ac Barnabam: ∴ qui alloquentes eos, ∴ perſuaſerunt eis vt permanerent in gratia Dei.

44 ∴ Sequente verò Sabbatho vrbs ∴propè tota cõuenit ad audiendum ſermonem Dei.

45 Viſa autem turba, ∴Iudæi repleti ſunt ∴ inuidia, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, ∴contradicẽtes ac blaſphemantes.

46 Tunc libertate vſi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis neceſſe fuit primùm exponi ſermonem Dei: poſtquã autẽ illũ repellitis, & indignos vos ipſos ∴ decernitis æterna vita, ecce, conuertimus nos ad Gentes.

41 *Videte contemptores, & admiramini & diſperdimini, quia opus operor ego in diebus veſtris, opus quod non credetis, ſiquis enarrauerit vobis.*

Habac. 1.5

42 *Exeuntibus autem illis, rogabant vt ſequenti Sabbatho loquerentur ſibi verba hæc.*

43 *Quùmque dimiſſa eſſet ſynagoga, ſequuti ſunt multi Iudæorum & colentiũ aduenarum Paulum & Barnabam: qui loquentes ſuadebant eis vt permanerent in gratia Dei.*

44 *Sequenti verò Sabbatho penè vniuerſa ciuitas conuenit audire verbum Dei.*

45 *Videntes autem turbas Iudæi, repleti ſunt zelo, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, blaſphemantes.*

46 *Tunc conſtanter Paulus & Barnabas dixerunt, Vobis oportebat primùm loqui verbũ Dei: ſed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce, conuertimur ad Gentes.*

---

41 *Contemptores*, οἱ καταφρονηταί. In Hebræo legitur בגוים [*bagoÿm*,] pro quo videntur Græci legiſſe בוגרים [*boghedim.*]

42 *Egreſſis autem*, &c. Ἐξιόντων δὲ, &c. In vetuſtiſſimo meo codice, & tum in Arabica tum etiam in recepta editione Latina, neque Iudæorum neque Gentium fit mentio, ſed ſimpliciter ſcribitur Græcè quod illi verterunt, ἐξιόντων δὲ αὐτῶν παρεκάλουν εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα. Id eſt, *Exeuntibus autem illis, rogabant vt ſequente ſabbatho dicerentur ſibi verba hæc.* Eſt autem perobſcura hæc oratio, multis modis, quam illuſtrare conati ſunt, qui Ἰουδαίων adiecerunt participio ἐξιόντων, quod omnino verti debet, *Egredientibus autem ex ſynagoga Iudæis*, non autem, *Iudæorum*. Cur enim iſtud adderetur, quum ſynagoga per ſe ſatis intelligatur fuiſſe Iudæorum ſynagoga? Eadem autem ratio effecit vt nominatiuus ἔθνη, Gentes, præponeretur verbo παρεκάλουν. Germana enim hæc eſt huius loci explicatio, Iudæos quidem pleroſque ſic fuiſſe Pauli verbis offenſos vt Synagoga excederent: è contrario verò, Gentes, eos nimirum ex Gentibus qui Iudaiſſabant, ideóque cœtus Iudaicos frequentabant, quanuis eſſent incircuncisi (qualis erat Cornelius & eo tempore nõ pauci) inſtitiſſe Paulo & Barnabæ, vt eadem illa verba *intra proximè ſequens ſabbathum*, copioſius nimirum, ipſis explicarentur. ¶ *Intra proximè ſequens Sabbathum*, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον. Poſcit præpoſitio εἰς & particula μεταξὺ, vt interiectum tempus ſignificetur: ἐνέργοις videlicet ἡμέραις duo Sabbatha diuidentibus, quòd Iudæi diebus demum Sabbathorum in ſynagogis conuenirent, niſi etiam dies alius feſtus incidiſſet. & ſic à Paulo & Barnaba factũ fuiſſe declarat proximus verſiculus, & quod poſtea dicitur de totius ciuitatis altero proximè ſequuto ſabbatho in ſynagogam concurſu, Paulo & Barnaba interea quoſuis erudientibus. Vulgata, *ſequente ſabbatho*, ita vt εἰς pro ἐν, & μεταξὺ pro καθεξῆς accipiatur. ¶ *Dicerentur*, λαληθῆναι. Vulg. *vt loquerentur*. Atqui non temerè Lucas verbo paſſiuo vſus eſt, ex quo intelligitur pios iſtos fuiſſe vero cognoſcendæ veritatis ſtudio incenſos, in ea nimirum quæ audire cœperant potius quàm in ipſas loquentium perſonas intentos.

43 *Solutóque conuentu*, λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς. Vulgata, *Quùmque dimiſſa eſſet ſynagoga*, impropriè & obſcuré. Sic autem ſignificatur, Iudęos quidem pleroſque verbis Pauli offenſos, non ſine graui animi offenſione è cœtu exceſſiſſe: aliis verò contrà vſque adeo placuiſſe Pauli orationem vt iterum illum audire minimè diſſimulanter optarent, & ita ſolutum fuiſſe conuentum. ¶ *Religioſis proſelytis*, σεβομένων προσηλύτων. Ita ſolet Lucas in hoc libro vocare extraneos Iudaiſmum amplexos, ſiue circuncisos (quales fuiſſe videntur quos proſelytos appellat, adſcititios nimirum Iudæos,) ſiue incircuncisos, cuiuſmodi erat Cornelius, quem non σεβόμενον ſed εὐσεβῆ appellauit, re ipſa videlicet & corde, quanuis nondum aperto externo cultu, Iudæum. Vulgata, *Colentes* barbarè interpretatur. ¶ *Qui*, οἵτινες. Videlicet Paulus & Barnabas. Multo enim eſt probabilius Iudæos iſtos & proſelytos ab illis quàm illos ab iſtis fuiſſe confirmatos. ¶ *Perſuaſerunt eis*, ἔπειθον αὐτούς. Vulgata & Eraſmus, *Suadebant eis*, quod non placet. Gratiam autem Dei appellat gratuitam in vno Chriſto iuſtificationem de qua diſſeruerat, Phariſaicæ doctrinæ oppoſitam.

44 *Sequente*, ἐρχομένῳ. Id eſt ἐπομένῳ. ¶ *Propè*, σχεδόν. Syrus & Arabs hanc particulam non habent.

45 *Iudæi*, οἱ Ἰουδαῖοι. Arabs interpres legit οἱ ἱερεῖς, *ſacerdotes*, ídque præter morem, quum non ſoleant in his libris commemorari ſacerdotes, niſi quum de Hieruſalem agitur. ¶ *Inuidia*, ζήλου. Vulgata & Eraſmus, *Zelo*. Vide Iohannem cap. 2. verſ. 17.

¶ *Contradicentes ac blaſphemantes*, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. Neque vulgata Latina, neque Syra neque Arabica editio legit ἀντιλέγοντες καί: quod etiam videtur redundare.

46 *Decernitis*, κρίνετε. Id eſt, hoc veſtro facto, quaſi ſententia in voſipſos lata, ſtatuitis ac decernitis. Vulg. & Eraſ. *Iudicatis*: rectè quidem, ſed ambiguè. Poſſet enim hoc ad mentis iudicium referri, quaſi iſti animi ſui iudicio & apud ſe ſtatuerent ſe hac Dei gratia indignos eſſe, vt facere ſolent qui peccatorum ſuorum ſenſu tanguntur: qui quidem primus eſt ad ſalutem gradus, modò triſtitia ſit ſecundum Deum. Id verò in iſtos non cadit.

47 Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος, Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Eſa. 49.10

48 Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη, ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

49 Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.

50 Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

51 Οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτούς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον. Infrà 18.6 mat.10.14 mar.6.11 luc.9.5

52 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου.

Κεφάλαιον ιδ.

1 ἘΓένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

2 Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

47 Ita enim nobis mãdauit ¨Dominus, *dicens*, ‖ Conſtitui te vt ſis lux Gentium, vt ſis ſaluti vſque ad vltimas terras.

48 Gentes autem hæc audientes, gauiſæ ſunt, & glorificabãt ∴ ſermonem Domini: & crediderunt quotquot erant ¨ordinati ad vitam æternam.

49 ¨Perferebatur autem ſermo Domini per totam illam regionem.

50 Iudæi verò extimularũt mulieres ¨ religioſas & honoratas, & primos vrbis, & excitarunt perſequutionem in Paulum ac Barnabã, eiecerúntque eos è finibus ſuis.

51 ‖ At illi excuſſo puluere pedum ſuorum in eos, venerunt Iconium.

52 Diſcipuli verò replebantur gaudio & Spiritu ſancto.

CAP. XIIII.

1 FActum eſt autem ¨ itidem Iconij vt ſimul introirent ſynagogam Iudæorum, & ita loquerentur, vt crederet Iudęorum ſimul & ¨Gręcorum magna multitudo.

2 ¨Qui verò increduli fuerunt Iudæi, incitarunt & ¨ malè affectos reddiderunt animos Gentium aduerſus fratres.

47 *Sic enim præcepit nobis Dominus, Poſui te in lucem Gentium, vt ſis in ſalutem vſque ad extremũ terræ.*

48 *Audientes autẽ Gentes gauiſæ ſunt, & glorificabant verbum Domini: & crediderunt quotquot erãt præordinati ad vitam æternam.*

49 *Diſſeminabatur autem verbum Domini per vniuerſam regionem.*

50 *Iudæi autem concitauerunt mulieres religioſas & honeſtas, & primos ciuitatis, & excitauerunt perſequutionem in Paulũ & Barnabam, & eiecerunt eos de finibus ſuis.*

51 *At illi excuſſo puluere pedum in eos, venerunt Iconium.*

52 *Diſcipuli quoque replebantur gaudio & Spiritu ſancto.*

CAP. XIIII.

1 *FActum eſt autem in Iconio vt ſimul introirent ſynagogam Iudæorũ, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum copioſa multitudo.*

2 *Qui verò increduli fuerunt Iudæi, ſuſcitauerunt & ad iracundiam concitauerunt animas Gentiũ aduerſus fratres.*

---

47 *Dominus*, ὁ Κύριος. Subaudi לאמור [*lemor*] *dicens*, ex Hebr. idiotiſmo. Syrus & Arabs addunt καθὼς γέγραπται, Sicut ſcriptum eſt.

48 *Sermonem Dei*, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Syrus & Arabs legerunt τὸν Θεὸν, *Deum*. Et certè inſolens eſt illud dicendi genus. In meo vet. cod. pro ἐδόξαζον legitur ἐδέξαντο, *exceperunt*. ¶ *Ordinati*, τεταγμένοι. Ergo vel non omnes erant vitæ æternæ deſtinati, vel omnes crediderũt, vel hoc temerè dictum eſt à Luca: quod abſit vt vel in mentem nobis veniat. Agitur autem hîc non de præſcientia ſimplici, ſed de ordinatione æterna, & ita quidẽ vt ei ſubiiciatur fides. Hoc velim conſiderent illi qui præſcientiã Dei à Decreto ſeparant, quíque præuiſam fidem faciunt electionis cauſam. Sed & hic locus manifeſtè oſtendit quàm parum ſolida, atque adeo (quod cum bona quorundam veterũ pace dictum ſit) quàm inepta ſit illa diſtinctio verbi actiui προητοίμασεν à paſſiuo κατηρτισμένα: quam nonnulli excogitarunt vt eluderent Pauli diſputationem de æterna Dei prouidẽtia, Rom.9.v.22 & 23. Cæterùm Vetus interpres pro *Ordinati* conuertit *Præordinati*, quum Græcè non ſit ſcriptum προτεταγμένοι, vel προκεχειρισμένοι, vt ſolet transferre. Sed tamen eadẽ prorſus manet ſententia. Nam ſi crediderunt qui ordinati erant ad vitam, certè ordinatio hæc fidẽ antegreditur, ac multo magis ipſa fidei effecta. Itaque Dei decretũm primo loco ſtatuatur neceſſe eſt, non tantùm tempore, (eſt enim æternum) ſed etiã cauſarum ordine: quum cætera quæ ad ſalutem ſpectant, ſine vlla exceptione illi ſubiiciantur, vt effecta ſubordinata cauſæ.

49 *Perferebatur*, διεφέρετο. Vulg. *Diſſeminabatur*, vt videatur legiſſe διεσπείρετο.

50 *Religioſas & honeſtas*, σεβομένας καὶ εὐσχήμονας. Significat Lucas mulieres Moſaicam legem amplexas, quibus incognitus erat Chriſti aduentus: quales etiã Romæ fuiſſe plurimas conqueruntur profani poëtæ. Patebat igitur Iudæis aditus ad illarum ſimplicitatem tentandam, vtpote quæ excitandæ perſequutioni maximè eſſent opportunæ, perſuaſis videlicet maritis qui plurimum poterant. Addit enim Lucas iſtas fuiſſe εὐσχήμονας, primariæ videlicet auctoritatis: quamobrem etiam Syrus interpretatur, acſi ſcriptum eſſet πλουσίας, *diuites*. Et Græci in hunc locum dicunt has eſſe quas Romani Matronas vocant, Gallicè, *femmes d'eſtat*.

IN CAPVT XIIII.

1 *Itidem*, κατὰ τὸ αὐτό. Vulgata & Eraſmus, *Simul*, ἐπὶ τὸ αὐτό: ídque perperam, quod etiam nonnullos fefellit. Cõparat enim Lucas cum eo quod Antiochiæ euenerat, eundem prædicationis verbi Dei exitum Iconij. ¶ *Græcorum*, Ἑλλήνων. nempe σεβομένων. de quibus aliquoties iam diximus.

2 *Qui verò increduli fuerunt*, οἱ δὲ ἀπειθοῦντες. Siue, qui non paruerunt doctrinæ, quam ſibi perſuaderi noluerunt. Nam antitheſis τοῦ πιστεύειν oſtendit ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν interdum confundi. ¶ *Malè affectos reddiderunt*, ἐκάκωσαν. Vulgata, *Ad iracundiam concitauerunt*, id eſt παρώργισαν: vt ſolent Gręci interpretes cõuertere verbũ הכעים [*hichhis*.] Eraſmus, *Corruperunt*. quo vocabulo vtuntur quidem Iuriſconſulti, ſed tum demum vbi agitur de eo vel qui in æſtimationem venit, vt ſeruo vel ancilla: vel quem noſtra intereſt non fieri deteriorem, vt qui in noſtra ſunt poteſtate. Hîc ergo ponitur τὸ κακοῦν ſignificatione nonnihil diuerſa, quum alioquin hoc vocabulum alibi ſoleat vſurpari pro Opprimere ſiue affligere, ſeu damnum aliquod inferre: vt ſuprà 12.1. adeo quidem vt hoc quoque ſit ἅπαξ λεγόμενον. rectè tamen & eleganter vſurpatũ à Luca, quoniam iſti de quibus agitur, & malis artibus & ad improbè agendum ſunt à Iudæis inducti: quo modo corruptionem definit Vlpianus. Cæterùm quod ſcribit Beda in Græcis codicibus poſt κατὰ τῶν ἀδελφῶν, *aduerſus fratres*, adſcribi ὁ δὲ Θεὸς εἰρήνην ἐποίησεν, Deus autem pacem fecit, pro quo in aliquibus codicibus Latinis legitur, Dominus autem citò dedit pacem, in nullo noſtrorum exemplarium legitur: nec tamen videtur malè conuenire, vt cum his cohæreat, quod mox ſubiicitur de diuturniore Pauli & Barnabæ in eo loco commoratione, & quidem adiecta particula μὲν οὖν, *igitur*, pro qua videtur alioqui potius ſcribendum fuiſſe μέντοι, *tamen*.

3 Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.

4 Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως· καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

5 Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτοὺς,

6 Συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον.

7 Κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

8 Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει.

9 Οὗτος ἤκουε τοῦ Παύλου λαλοῦντος· ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,

10 Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ, Ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο, καὶ περιεπάτει.

11 Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, Λυκαονιστὶ λέγοντες, Οἱ Θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ὑμᾶς.

12 Ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Δία· τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν· ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.

13 Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν.

3 Multum igitur tempus *ibi* cõmorati ſunt ¨liberè loquentes, ¨freti Domino, qui teſtimonium dabat ſermoni gratiæ ſuæ, dabátque vt ſigna & miracula ederentur per manus eorum.

4 Sciſſa eſt autem multitudo vrbis: & alij quidem erant à Iudæis, alij verò ab Apoſtolis.

5 Quum autem factus eſſet impetus Gentium ac Iudæorũ vnà cum ſuis primoribus ¨ad eos iniuriis afficiendos & lapidandos,

6 Re conſiderata perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ Lyſtram & Derben, & circumiacentem regionem:

7 Et illic ¨euangelizauerunt.

8 Quidam autem vir Lyſtris ¨captus pedibus ſedebat, claudus ab vtero matris ſuæ, qui nũquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui quum intendiſſet in eũ oculos, ¨& vidiſſet quòd fidem haberet *ſe* ¨liberatum iri,

10 Dixit voce magna, ¨Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quũ exſiliiſſet ambulauit.

11 Turba verò quum vidiſſet quod fecerat Paulus, ſuſtulerũt vocem ſuam, Lycaonicè dicentes, Dij aſſimilati hominibus, deſcenderunt ad nos.

12 Vocabántque Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercurium: quoniam is erat dux ſermonis.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorum vrbem, quum ¨tauros vittatos ¨ad veſtibula adduxiſſet, volebat cum turba ſacrificare.

3 *Multo igitur tempore demorati ſunt fiducialiter agentes in Domino, teſtimonium perhibente verbo gratiæ ſuæ, & dante ſigna & prodigia fieri per manus eorum.*

4 *Diuiſa eſt autem multitudo ciuitatis: & quidã quidem erant cum Iudæis, quidam verò cũ Apoſtolis.*

5 *Quum autẽ factus eſſet impetus Gentium & Iudæorum cum principibus ſuis, vt contumeliis afficerent & lapidarent eos,*

6 *Intelligentes confugerunt ad ciuitates Lycaoniæ Lyſtram & Derben, & vniuerſam in circuitu regionem:*

7 *Et ibi euangelizantes erant.*

8 *Et quidam vir Lyſtris infirmus pedibus ſedebat, claudus ex vtero matris ſuæ, qui nunquam ambulauerat.*

9 *Hic audiuit Paulum loquentem: qui intuitus eũ, & videns quia fidem haberet vt ſaluus fieret,*

10 *Dixit magna voce, Surge ſuper pedes tuos rectus. Et exiliuit, & ambulabat.*

11 *Turba autem quum vidiſſent quod fecerat Paulus, leuauerũt vocem ſuã, Lycaonicè dicentes, Dij ſimiles facti hominibus deſcenderunt ad nos.*

12 *Et vocabant Barnabam Iouem: Paulum verò Mercurium: quoniam ipſe erat dux verbi.*

13 *Sacerdos quoque Iouis qui erat ante ciuitatem, tauros & coronas ante ianuas adferens, cum populis volebat ſacrificare.*

---

3 *Liberè loquentes*, παῤῥησιαζόμενοι. Vulgata, *Fiducialiter agentes*. Eraſmus, *Fortiter agentes*. Ego, quum hîc agatur de Euangelij prædicatione, puto retinendam propriam ſignificationem τοῦ παῤῥησιάζεσθαι. Dicitur autem id propriè de loquendi libertate. ¶ *Freti Domino*, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. Hebr. ביהוה[*baiehouah:*]quem Hebraiſmum nõ ſatis videaris exprimere ſi ad verbum conuertas, In Domino.

5 *Ad eos iniuriis afficiendos*, ὑβρίσαι. Vel, vt Vulg. *Vt eos contumeliis afficerent*. Sic enim mihi videtur Vetus interpres rectius conuertiſſe quàm Eraſmus, *Vt vim adferrent*: id eſt βιάσασθαι.

7 *Euangelizarunt*, ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι. In illo meo vetuſtiſſimo codice iſta ſubiiciuntur, quæ tamen neque in Syra neque in Arabica interpretatione, neque in Latinis ferè vllis codicibus reperiuntur, & tamẽ teſtatur Beda in Græcis legi, καὶ ἐκινήθη ὅλον τὸ πλῆθος ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτῶν. ὁ δὲ Παῦλος καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Λύστροις. Id eſt, *Et tota multitudo commota fuit ſuper eorum doctrina. Paulus autem & Barnabas Lyſtris verſabantur.*

8 *Pedibus captus*, ἀδύνατος. Vulgata, *Infirmus*. Eraſmus, *Debilis*, neuter ſatis expreſſé. Ad verbum, *impotens*, vt Gallicè dicere ſolemus *impotent*, Latinè non item. ¶ *Ambulauerat*, περιεπεπατήκει. Sic repoſui ex meo vetuſtiſſimo codice, quum alioqui mendoſe legi ſoleat περιπεπατήκει.

* 9 *Et vidiſſet*, καὶ ἰδών. Claudo videlicet tum Pauli oratione, tum aliis ſignis à Paulo editis excitato, & ipſo vultu ſignificante quòd aliquid opis à Paulo ſperaret: vt is qui Chriſto dicebat, Domine ſi vis, potes me mundare.

* ¶ *Liberatum iri*, τοῦ σωθῆναι. Ab hac videlicet imbecillitate. Nam haud ſatis ſcio an de æterna ſalute ſit iſtud accipiendum: quamobrem etiam liberandi vocem hoc quidem loco vſurpaui, vt planior eſſet oratio, etſi non vbique id obſeruaui.

10 *Surge*, ἀνάστηθι. In quinque manuſcr. codicibus & Cõplutenſi editione, atque adeo in Syra & Arabica interpretatione, legitur, σοὶ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστηθι, *Tibi dico in nomine Domini Ieſu Chriſti, ſurge*, &c. quã lectionem maximè probo. Ita enim ſolent aliquid adiicere Apoſtoli, ex quo intelligat turba, ipſos non ſua ſed Chriſti virtute agere quod agunt: quum Chriſtus cõtrà ſoleat ſuo iure imperare, vt qui nimirum ſit αὐτοκράτωρ. Apparet tamen ex Theophylacti ſcholiis eũ hæc non legiſſe, vt qui dicat, quoniam Paulus non protulerat Chriſti nomen, neque dixerat, *In nomine Ieſu*, inde factũ vt Lyſtrenſes ipſum exiſtimarint Deũ eſſe. Sed vana eſt admodũ hęc cõiectura.

13 *Tauros vittatos*, ταύρους καὶ στέμματα. Rem vnam duabus vocibus explicauit. i. ἓν διὰ δυοῖν (vt grammatici loquũtur) vt in illo Virgilij, --*pateris libamus & auro*: id eſt, inquit Seruius, aureis pateris. Idem, *Victori velatum auro vittiſque iuuencum*. Ideo *vittatos* malui quàm *coronatos* dicere. ¶ *Ad veſtibula*, ἐπὶ τοὺς πυλῶνας. Id eſt, vt plerique exponunt, ad ipſius templi ſuburbani porticus. Sed eſt fortaſſis enallage numeri, pro ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, vt etiam ſcribitur in vno manuſcr. codice, id eſt *pro veſtibulo*, vt earũ ædium veſtibulum intelligatur in quas diuerterãt Apoſtoli. Neque enim fruſtra dixit Lucas, templũ ipſum Iouis extra vrbẽ fuiſſe: & probabile eſt Apoſtolos ad illud Idolorum templũ minimè ſubſiſtere conſueuiſſe, quum id nequaquam hîc dicatur, ſed Sacerdotem potius nõ iam ad deorum aras, ſed ad ipſos (vt arbitrabatur) deos victimas adduxiſſe, quam ſententiam ſequutus eſt Syrus interpres. Denique geſta hæc ſunt intra vrbem, vt apparet ex verſic. 19.

14 Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες,

15 Καὶ λέγοντες, Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Gen.1.1. psal.146.6 apoc 14.7.

16 Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Psal 81.13.

17 Καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

18 Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.

19 Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι. 2.Cor.11.25.

20 Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν· καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.

21 Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ μαθητεύσαντες ἱκανοὺς ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν·

22 Ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ

14 Quod quum audiſſent Apoſtoli Barnabas & Paulus, ⁺diruptis palliis ſuis inſilierũt in turbam, clamantes,

15 Ac dicentes, Viri, cur iſta facitis? nos quoque ſumus homines ⁺iiſdem quibus vos affectionibus obnoxij, ⁺annuntiantes, vt à ⁺vanis iſtis rebus conuertatis vos ad Deum illum viuum, ‖qui fecit cęlũm & terram, & mare, & omnia quæ in eis ſunt.

16 Quíque præteritis ætatibus ‖ſiuit omnes Gentes ⁺ſuis ipſarũ viis incedere.

17 Quanquam non paſſus eſt ſe *eſſe* expertem teſtimonij, ⁺bona tribuendo, dans ⁺nobis cælitus pluuias ac tempora ⁺fructibus edendis apta, implens cibo & lætitia corda noſtra.

18 Et hæc dicentes, vix compeſcuerunt turbam ⁺ne ipſis ſacrificaret.

19 Superuenerunt autem quidam Iudęi Antiochia & Iconio, ⁺qui perſuaſa turba, ‖Paulum lapidatum traxerũt extra vrbem, exiſtimantes eum mortuũ eſſe.

20 Quum autem circunſtetiſſent eum diſcipuli, ſurrexit, & ingreſſus eſt vrbem, & poſtridie egreſſus venit Derbé cum Barnaba.

21 Quúmque euangelizaſſent vrbi illi, & ⁺diſcipulos multos adiunxiſſent, reuerſi ſunt Lyſtram & Iconium & Antiochiam:

22 Confirmantes animos diſcipulorum, hortantes vt permanerent in fide, & *dicentes*

14 *Quod vbi audierunt Apoſtoli Barnabas & Paulus, conſciſsis tunicis ſuis exilierunt in turbas, clamantes,*

15 *Et dicentes, Viri, quid hæc facitis? & nos mortales ſumus, ſimiles vobis homines, annũtiantes vobis ab his vanis conuerti ad Deum viuum, qui fecit cælum & terram, & mare, & omnia quæ in eis ſunt.*

16 *Qui in præteritis generationibus dimiſit omnes Gentes ingredi vias ſuas.*

17 *Et quidem non ſine teſtimonio ſemetipſum reliquit, benefaciens de cælo, dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda veſtra.*

18 *Et hæc dicentes, vix ſedauerunt turbas ne ſibi immolarent.*

19 *Superuenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Iudæi, & perſuaſis turbis, & lapidato Paulo, traxerunt extra ciuitatem, exiſtimantes eũ mortuum eſſe.*

20 *Circundantibus autem eum diſcipulis, ſurgens intrauit ciuitatem: & poſtera die profectus eſt cum Barnaba in Derben.*

21 *Quúmque euangelizaſſent ciuitati illi, & docuiſſẽt multos, reuerſi ſunt Lyſtram & Iconium & Antiochiam:*

22 *Confirmantes animas diſcipulorum, exhortantéſque vt permanerent in*

---

14 *Diruptis pallijs*, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια. Vide Mat.26.65.

15 *Iiſdem obnoxij affectionibus*, ὁμοιοπαθεῖς. Id eſt, mortales vt vos eſtis, & eiuſdem atque vos humanæ naturæ participes. Nam πάθη vocant in genere quæcunque homines ab æterna illa & incorporea & inuariabili natura diuina ſecernunt. Vulgata, *Mortales* interpretatur, nimium anguſtè, adeo vt penè videri poſſit aliud quippiam legiſſe. Eraſmus, *Iiſdem obnoxij malis*, ambiguè. ¶ *Annuntiantes vt vos*, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς. Ita ſum interpretatus, quoniam mollius cohæret pronomen ὑμᾶς cum verbo ἐπιστρέφειν. quamobrem etiam non retinui Euangelizandi verbum, quanuis etiam cum quarto caſu conſtruantur ἀμεταβάτως, infra verſu 21. Sed in meo vetuſtiſſimo codice rectius fortaſſe legitur εὐαγγελιζόμενοι ὑμῖν τὸν Θεὸν, ἵνα ἐπιστρέψητε, &c. id eſt, *Euangelizantes vobis Deum, vt conuertamini* &c. ¶ *A vanis iſtis rebus*, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων. Ex Hebræorum more idola vocat τὰ μάταια, id eſt (vt illi loquuntur) הבלים [*habalim.*]

16 *Suis ipſarum viis incedere*, πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Heb. להלוך בדרכיהם [*l'haloch bedarchehem*,] id eſt ex arbitrio ſuo viuere: nulla ipſis præſcripta ratione religionis. Nam Hebræorum more, Ambulare poſuit pro Viuere, & Viam pro vitæ ratione.

17 *Bona tribuendo*, ἀγαθοποιῶν. Arabica interpretatio iſtud non habet. Meus autem vetuſtiſſimus codex legit ἀγαθοποιῶν οὐρανόθεν ὑμῖν, *benefaciens cælitus vobis*, & Syrus interpres, ἀγαθοποιῶν αὐτοῖς οὐρανόθεν, *benefaciens ipſis cælitus*, idque meo iudicio rectius. ¶ *Nobis*, ἡμῖν. Quatuor vetuſti codices & meus vetuſtiſſimus habent ὑμῖν, *vobis*, & mox ὑμῶν, *veſtra*. Syrus autem & Arabs legerunt αὐτοῖς, *eis*, & αὐτῶν, *eorum*. ¶ *Fructibus edendis apta*, καρποφόρους. Vulgata, *Fructifera*. Ego malui perſpicuitati ſtudere, ſequutus ea in re Syri & Arabis interpretis veſtigia. Cæterùm ſi probaſſet Paulus Sibyllarum χρησμοὺς, mirum ni aliquam eorum mentionem apud iſtos feciſſet. *

18 *Ne ipſis ſacrificaret*, τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. In quatuor manuſcr. codicibus additur ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, ἐπῆλθον ἀπὸ Ἀντιοχείας, Id eſt, *Sed vnuſquiſque domum ſuam abiret. Ipſis autem* [*illic*] *verſantibus ac docentibus ſuperuenerunt ab Antiochia*, &c. quod poſterius membrum legit etiam Beda, & in vetuſtiſſimo codice inueni.

19 *Qui perſuaſa turba*, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους. In iiſdem quatuor exemplaribus ſcribitur, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παῤῥησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι ἀπ' αὐτῶν, λέγοντες, ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. Id eſt, *Et ipſis confidenter diſputantibus, perſuaſerunt turbæ vt ab ijs deficeret, quòd dicerent eos nihil veri dicere, ſed in omnibus mentiri.*

21 *Diſcipulos multos adiunxiſſent*, μαθητεύσαντες. Vulgata & Eraſmus, *quum docuiſſent*, perperam. Nec enim τὸ μαθητεύειν hic declarat τὸ διδάσκειν, ſed docẽdo ad Chriſti fidem adducere: vt rectè quoque explicat Syrus interpres. Diſcipulorum enim nomen in iis regionibus adhuc vſitatum erat ſignificandis Chriſtianis. Vide Matth 28.

22 *Oportere,*

ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

23 Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ᾽ ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.

24 Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.

25 Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν.

26 Κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.

27 Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

28 Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς.

Κεφάλαιον ιε.

1 ΚΑΙ΄ τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφούς, Ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι.

2 Γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτούς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν, πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλήμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

¨oportere per multas afflictiones nos ingredi in regnum Dei.

23 Quúmque ipſis ¨per ſuffragia creaſſent ¨per ſingulas Eccleſias ¨Presbyteros, precatique eſſent cum ieiuniis, commendarunt eos Domino in quẽ crediderãt.

24 Peragratáque Piſidia, venerũt in Pamphyliam.

25 Ac Pergæ loquuti ¨*Domini* ſermonem, deſcenderunt ¨Attaliam.

26 ‖E illinc enauigarunt ¨Antiochiam, vnde fuerant commendati gratiæ Dei ad opus quod expleuerant.

27 Quum autẽ veniſſent & coegiſſent Eccleſiam, retulerunt quanta Deus ¨per ipſos effeciſſet, eúmque aperuiſſe Gentibus oſtium fidei.

28 Et egerunt illic non paruum tempus cum diſcipulis.

CAP. XV.

1 PORRO ¨quidã qui deſcenderant à Iudęa, docebant fratres, *& dicebant*, Niſi circuncidamini ritu ¨Moſis, non poteſtis ſeruari.

2 Orta igitur ¨repugnãtia & diſquiſitione non parua Paulo ac Barnabę aduerſus illos, ¨cõſtitutũ fuit vt aſcenderent Paulus & Barnabas & quidã alij ex illis, ad Apoſtolos ac Presbyteros Hieroſolymã, ſuper hac quæſtione.

fide, & quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnũ Dei.

23 *Et quũ conſtituiſſent illis per ſingulas Eccleſias Presbyteros, & oraſſent cum ieiunationibus, commendauerunt eos Domino in quem crediderunt.*

24 *Tranſeuntéſque Piſidiam, venerunt in Pamphyliam.*

25 *Et loquentes verbum Domini in Perge, deſcenderunt in Attaliam.*

26 *Et inde nauigauerunt Antiochiam, vnde erant traditi gratiæ Dei in opus quod compleuerant.*

Suprà 13.2

27 *Quum autem veniſſent, & congregaſſent Eccleſiam, retulerunt quanta feciſſet Deus cum illis, & quia aperuiſſet Gentibus oſtium fidei.*

28 *Morati ſunt autẽ tempus non modicum cum diſcipulis.*

CAP. XV.

1 *ET quidam deſcendentes de Iudæa docebant fratres, Quia niſi circuncidamini ſecundum morem Moyſi, nõ poteſtis ſaluari.*

2 *Facta ergo ſeditione nõ minima Paulo & Barnabæ aduerſus illos, ſtatuerunt vt aſcenderent Paulus & Barnabas & quidam alij ex illis ad Apoſtolos & Presbyteros in Ieruſalem, ſuper hac quæſtione.*

---

22 *Oportere*, ὅτι δεῖ. Subaudiui participiũ *Dicentes*, quod etiam expreſſit Syrus interpres. Arabs autem expũcta copula καὶ, legit ὅτι δεῖ, *quòd oporteret*, ídque, vt opinor, rectius.

23 *Per ſuffragia creaſſent*, χειροτονήσαντες. Ortum eſt hoc verbum ex Græcorum conſuetudine, qui porrectis manibus ſuffragia ferebant. Vnde illud Ciceronis pro L. Flacco, *Porrexerunt manus: pſephiſma natum eſt.* Eſt autem notanda vis huius verbi, vt Paulum ac Barnabam ſciamus nihil priuato arbitrio geſſiſſe, nec vllam in Eccleſia exercuiſſe tyrannidẽ: nihil denique tale feciſſe quale hodie Romanus Papa & ipſius aſſeclæ, quos ordinarios vocãt. Quidam hoc referre malũt ad manuum impoſitionem, quæ & ipſa ſit prorſus neceſſaria: & hoc prætextu arrepto, vocationem noſtram irritam eſſe dicunt, quoniam Ordinarij, quos vocant, nobis manus non impoſuerunt, ſiue quòd nõ ſimus in Romana Eccleſia conſecrati. Reſpondeo, ex ipſis canonibus quos iactant, irritam eſſe conſecrationem cui non præierit legitima electio, aut quæ fit ab excommunicato. Oſtendant autem ipſi vel vnum in tota illa hierarchia qui legitimè ſit vocatus, imò qui non ſit centies ipſo iure excommunicatus, ſi ipſis eorum Synodis ſtetur. Nos igitur cur ab illis impoſitionem manuum peteremus, aut quo iure ipſi nobis eam tribuerent? Habemus autem nos, Dei beneficio, certas noſtræ vocationis notas, legitimo ab Eccleſiis noſtris & vitæ & doctrinæ teſtimonio (per Dei gratiam) ornati, & ab iiſdem electi, ac demum etiam inuocato Dei nomine in noſtro miniſterio confirmati. cui Dominus (vt ſpero) eiectis tum furibus, tum mercenariis, benedicet. ¶ *Per ſingulas Eccleſias*, κατ᾽ ἐκκλησίαν. Sic antea dixit Lucas κατ᾽ οἶκον pro *Domatim.* ¶ *Presbyteros*, πρεσβυτέρους. Id eſt paſtores, diaconos, & alios Eccleſiæ gubernationi præfectos. Hic enim, vt alibi ſæpe, generaliter accipitur presbyteri nomen.

25 [*Domini*] *ſermonem*, τὸν λόγον. In tribus codicibus manuſcr. & Syra & Arabica interpretatione, diſertè additur τοῦ Κυρίου: quod expreſſimus, vt magis eſſet perſpicua oratio. ¶ *Attaliam*, εἰς Ἀττάλειαν. Ridiculum eſt quod in quibuſdam Latinis codicibus pro Attaliam legitur Italiam. Magis excuſanda eſt eorum imperitia qui Mattaliam ſcripſerunt, in nomine tantùm decepti. Eſt autem Attalia vrbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ finibus proxima: ideóque apud Stephanum Lyciæ attributa. Nã in Græco Stephano corruptè excuſum eſt λυδίας pro λυκίας. quem craſſiſſimum errorem miror non fuiſſe ab Eraſmo animaduerſum, quum Lydiæ littora ad Occidentem expoſita mari Ægeo, non paruo tractu abſint à Lycia ac Pamphylia in Meridiem obuerſis.

26 *Antiochiam*, εἰς Ἀντιόχειαν. Græca ſcholia legunt εἰς Μίλητον, *Miletum*, ſed perperam.

27 *Per ipſos*, μετ᾽ αὐτῶν. Hebr. בהם [*bahem.*] Nec enim μετὰ hoc loco propriè declarat σὺν, ſed potius διὰ, id eſt, cauſam inſtrumentalem, cui ſolent Hebręi præpoſitiones adiungere, vt ſuprà, 13. 17, & Lucas proximo capite 15. 12. δι᾽ αὐτῶν ſcribit. Malè ergo Vulg. & Eraſ. interpretati ſunt, *Cũ illis*: & Caſtellio quoque nihilo melius conuertit *Secum*. Sic Gallicè dicimus *fraper auec vn baſton* pro *d'vn baſton.* Sed accuratè diſtinguenda eſt cauſa inſtrumentalis & externa, ab interiore & verè ſola efficiente cauſa, vt vni Deo in ſolidum gloria iſtius conuerſionis attribuatur. 1. Corinth. cap. 3. verſu 7. *

IN CAPVT XV.

1 *Quidam*, τινές. Nempe Cerinthus cum ſuis, vt teſtatur Epiphanius κατὰ Κηρινθιανῶν. ¶ *Moſis*, Μωϋσέως. Syrus legit, τοῦ νόμου, *legis*. *

2 *Repugnantia*, στάσεως. id eſt, ἀντιστάσεως. Vulgata & Eraſmus, *Seditione*: & fateor στάσιν & πόλεμον ſic à Plat. lib. 5 de republ. diſtingui, vt illa ſit ἐπὶ τοῦ οἰκείου, iſtud ἐπὶ τοῦ ἀλλοτρίου: ſed quum & στάσεως & συζητήσεως vocabulum hîc videatur Paulo ac Barnabæ, ídque non ſine magna ipſorum laude tribui, nullo modo videtur huic loco conuenire ſeditionis nomen. ¶ *Conſtitutum fuit*, ἔταξαν. Vulgata, *Statuerunt*. Vide ſuprà 13. 29. Quod autem hic adiectum

inuenio in meo vetuſtiſſimo codice, etſi nolim temere in contextum admittere, quum id nuſquam alibi inueniam, mirè tamen hunc locum illuſtrat. Eſt autem huiuſmodi: Ἔλεγε γὰρ ὁ Παῦλος οὕτως μένειν καθὼς ἐπίστευσαν, διϊσχυριζόμενος· οἱ δὲ ἐληλυθότες ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, παρήγγειλαν αὐτοῖς, τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ καί τισιν ἄλλοις, ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς Ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ὅπως κριθῶσιν ἐπ' αὐτῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. id eſt, *Paulus enim magna contentione dicebat vt ſic manerent ſicut crediderant:* (id eſt, vt incircuncisi vocati circuncisionem non accerſerent, 1. Cor.7.18. & Gal.5.2,) *qui verò ex Hieroſolymis aduenerant denuntiabant illis, Paulo videlicet & Barnabæ, & aliis quibuſdam, vt aſcenderent ad Apoſtolos & Seniores Hieroſolymam, iudiciũ ſub illis ſuper hac quæſtione ſubituri.* id eſt iudices illis ferebant Apoſtolos & Seniores Hieroſolymitanos.

3	Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς.	Illi ergo deducti ab Eccleſia, peragrarunt Phœnicẽ & Samariam, narrantes conuerſionem Gentium: & gaudio magno affecerunt omnes fratres.	*Illi ergo deducti ab Eccleſia, pertranſibant Phœnicen & Samariam, narrantes conuerſionem Gentium: & faciebant gaudium magnum omnibus fratribus.*
4	Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν.	Quum autẽ adueniſſent Hieroſolymam, excepti ſunt ab Eccleſia & ab Apoſtolis ac Presbyteris, & retulerunt quanta Deus per ipſos effecerat.	*Quum autem veniſſent Ieroſolymam, ſuſcepti ſunt ab Eccleſia & ab Apoſtolis & ſenioribus annũtiantes quanta Deus feciſſet cum illis.*
5	Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες, Ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως.	Sed (*aiebant*) quidam ſurrexerunt è ſecta Phariſæorũ qui crediderunt, dicentes oportere ipſos circuncidere, & denuntiare vt obſeruent Legem Moſis.	*Surrexerũt autem quidam de hæreſi Phariſæorum qui crediderunt, dicentes, Quia oportet circuncidi eos, præcipere quoque ſeruare Legem Moyſi.*
6	Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.	Conuenerunt igitur Apoſtoli & Presbyteri vt diſpicerent de hoc negotio.	*Conueneruntque Apoſtoli & ſeniores videre de verbo hoc.*
7	Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὑμεῖς ἐπίστασθε ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι. Supra 10. 30, & 11.13	Quum autem multa diſceptatio fuiſſet, ſurgens Petrus dixit eis, ‖Viri fratres, vos ſcitis Deum iampridem inter nos elegiſſe *me*, vt per os meum audirent Gentes ſermonem Euangelij, & crederent.	*Quum autem magna cõquiſitio fieret, ſurgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, vos ſcitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meum audire Gentes verbum Euangelij & credere.*
8	Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ὑμῖν·	Et Deus qui nouit corda, dedit eis teſtimonium, dato ipſis Spiritu ſancto, ſicut & nobis:	*Et qui nouit corda Deus teſtimoniũ perhibuit, dans illis Spiritum ſanctum, ſicut & nobis:*

---

3 *Deducti*, προπεμφθέντες. Additi ſunt ergo comites ab Eccleſia, nempe ne viderentur illi vel cauſam ſuam agere, vel ab Eccleſia Antiochena diſſentire.

5 *Sed* [*aiebant*] &c. ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, &c. Hunc locum video omnes perinde interpretari acſi eſſent verba Lucæ, quaſi quum ſuam expeditionem narrarent Paulus ac Barnabas, inſurrexerint qui Circunciſionẽ vrgerent. quod mihi non ſit admodum probabile, ſed potius illos, expoſita ſua expeditione, ſubieciſſe controuerſiã illam Antiochiæ excitatam, cuius cauſa ipſi Hieroſolymã venerant. Puto igitur eſſe illorum verba, non Lucæ: ideóque addidi verbum Aiebant, vt oſtenderem tranſitionem eſſe ab obliqua oratione ad rectam, cuius ſimile exemplũ extat Luc.5.14. & 7.4, & 5. & infrà, 16.36. & 17.3. & Deut. 2,13. Sed & apud diſertos ſcriptores huiuſmodi ellipſis in narrationibus eleganter vſurpatur. Sic enim Cæſar, Coniurationem nobilitas fecit, & ciuitati perſuaſit vt de finibus ſuis cum omnibus copiis exirent: perfacile eſſe, quum virtute omnibus præſtarent, totius Galliæ imperio potiri. Pro, Dixit enim perfacile eſſe, quod quidem dicendi genus innumerabilibus penè locis apud Titum Liuium inuenias. Rurſum tamen hic habet aliquid vt in obliqua oratione poſitum meus vetuſtiſſimus codex, nempe, οἱ δὲ παραγγείλαντες αὐτοῖς ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, ἐξανέστησαν λέγοντες, τινὲς ἀπὸ τῆς αἱρέσεως &c. Id eſt, *Qui verò denuntiarant illis vt aſcenderent ad presbyteros, conſurrexerunt dicentes, quidam ex ſecta* (videlicet) *Phariſæorum.* ¶ *Ipſos*, αὐτούς. Gentes videlicet, de quibus egerant, ſuperiore cap. v.27.

7 *Iampridem*, ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων. Heb. ימי קדם [*ieme kedẽ*] pro quo Vulgata & Eraſmus habent ad verbum, *A diebus antiquis:* quo genere dicendi ſignificatur plerũque tempus antiquiſſimum, vt Deuteron. 4.32, & 32.7. hîc autem deſignantur quæ non ita multo poſt Stephani mortem acciderant. ¶ *Inter nos*, ἐν ἡμῖν. Heb בנו [*banu*,] pro ממנו [*mimmennu*] *Ex nobis*, vt vertit Arabs interpres, ſeu מבינינו [*mibbenenu*] ex medio noſtri, id eſt ex hoc noſtro cœtu. Ponitur enim ſæpe ב, id eſt IN, pro מן [*min*] vel בין [*ben:*] vt 1. Paral.11.20. niſi malimus interpretari ἐν ἡμῖν, *nos*, vt Petrus plurali numero de ſe loquatur. Nam ſic conſtruitur apud Hebræos verbum בחר [*bachar.*] Vulgata ad verbum, *in nobis*, barbarè. Syrus autem interpres hoc non legit. Nonnulli ad loci ac perſonarum circunſtantiam referunt: quaſi hoc pertineat ad ἔθνη, vel ad verbum ἀκοῦσαι. vt ſit hic ſenſus, Deus elegit vt per me Gentes audirent verbum Dei inter nos: vel, vt Gentes, quæ inter nos ſunt, ex me verbum Dei intelligerent. ſed hæc traiectio dura eſt, neque (vt opinor) vllo modo neceſſaria. Quidam etiam exponunt Inter nos, Præſentibus ſeu teſtibus nobis: quæ ſententia vt conueniret, videtur potius dicendum fuiſſe ἐν ὑμῖν, inter vos. Ego puto interpretationem illam, quam ſequutus ſum, ſimpliciſſimam ac veriſſimam eſſe. Perinde enim eſt acſi diceret Petrus, Quid tam longa diſceptatione opus eſt? non verebor de meipſo dicere quod verum eſſe omnes noſtis, me videlicet ex hoc noſtro cœtu ac numero delectum eſſe à Deo, ex cuius ore gentes intelligerent & amplecterentur Euangelicam doctrinam. Itaque quum *Inter nos* ſiue *Ex nobis* dicit Petrus, XII Apoſtolorum cœtum intelligit, qui videntur peculiariter ad eum diem fuiſſe circunciſioni deſtinati, ſicut Paulus Gentibus: eo duntaxat excepto quòd Petrus primitias Gentium obtulit Deo. Quamobrem diſtributionem illã prouinciarum mundi inter duodecim Apoſtolos factam, cuius meminerunt veteres, puto vel commentitiam eſſe,

vel, ſi modò fuit, certè Iudæorum cauſa fuiſſe inſtitutam, aut certè factam poſt Hieroſolymitanam hanc Synodum, quum iam paſſim Gentes in regnum Dei irrumperent. ¶ *Elegiſſe me*, ἐξελέξατο. Id eſt, habito inter nos delectu voluit. Nam ἐκλέγεσθαι ponitur hoc loco ἀμεταβάτως : quod ne cui ſcrupulum iniiceret, ſuppleuimus pronomen, quod etiam exprimit Arabica interpretatio.

Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.	9	‖¨Nihilque diſcreuit inter nos & illos, fide *ab ipſo* purgatis cordibus eorum.	9	*Et nihil diſcreuit inter nos & illos, fide purificans corda eorum.*	Suprà, 10.43 1.cor.1.2.
Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεόν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι;	10	Nunc ergo quid ¨tentatis Deum, ‖impoſito iugo ceruici diſcipulorum, quod neque patres noſtri, neque nos portare valuimus?	10	*Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorum, quod neque patres noſtri neque nos portare potuimus?*	Matt.23.4
Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ᾽ ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.	11	Imò per gratiã Domini Ieſu Chriſti credimus nos ſeruatum iri, quemadmodum & illos.	11	*Sed per gratiam Domini Ieſu Chriſti credimus ſaluari, quemadmodum & illi.*	
Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι᾽ αὐτῶν.	12	Tacuit autem ¨tota illa multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, exponentes ¨quanta Deus edidiſſet ſigna & miracula per ipſos inter Gentes.	12	*Tacuit autẽ omnis multitudo, & audiebãt Barnabam & Paulum, narrantes quanta Deus feciſſet ſigna & prodigia in Gentibus per eos.*	
Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος λέγων, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατέ μου.	13	Poſtquam autem ipſi conticuiſſent, reſpondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.	13	*Et poſtquam tacuerunt, reſpondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.*	
Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.	14	¨Symeon expoſuit quomodo primùm Deus reſpexerit *Gentes*, vt ſumeret ¨ex ipſis populum ¨nomini ſuo.	14	*Simon narrauit quemadmodum primùm Deus viſitauit ſumere ex Gentibus populũ nomini ſuo.*	
Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν· καθὼς γέγραπται.	15	Et huic *rei* conſonant verba Prophetarum: ſicut ſcriptũ eſt,	15	*Et huic concordãt verba Prophetarũ: ſicut ſcriptum eſt,*	
Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν·	16	‖Poſt hæc reuertar, & reſtaurabo tabernaculum Dauid collapſum, & ruinas eius reſtaurabo, & rurſus erigam illud:	16	*Poſt hæc reuertar, & reædificabo tabernaculum Dauid quod decidit, & diruta eius reædificabo, & erigam illud:*	Amos 9.11
Ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ᾽ οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ᾽ αὐτούς· λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.	17	¨Vt requirant ¨reliqui homines Dominum, & omnes Gentes ¨ſuper quas inuocatum fuerit nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.	17	*Vt requirant cæteri hominum Dominum, & omnes gentes ſuper quas inuocatum eſt nomen meum: dicit Dominus faciẽs hæc.*	
Γνωστὰ ἀπ᾽ αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ.	18	¨Nota ſunt Deo ab *omni* æuo omnia opera ſua.	18	*Notũ à ſeculo eſt Domino opus ſuum.*	

---

9 *Nihilque*, καὶ οὐδέν. In eo videlicet beneficio quod omnibus credentibus commune eſt, qualitate tamen non quantitate.

10 *Tentatis Deum*, πειράζετε τὸν Θεόν. Sic vbique Græci legunt, & Syrus quoque & Arabs interpretes. Hieronymus tamen quadam ad Auguſtinum epiſtola, non addit *Deum*. & certè mollior eſt orationis ſtructura, nec ſenſui quidquã detrahitur ſi legatur, *Quid tentatis iugum imponere*.

12 *Tota illa multitudo*, πᾶν τὸ πλῆθος. Hic rurſum habet aliquid vetuſtiſſ. meus codex obſeruatione dignum, nempe, συγκατατεθειμένων δὲ τῶν πρεσβυτέρων τοῖς ὑπὸ τοῦ Πέτρου εἰρημένοις, ἐσίγησε πᾶν, &c. id eſt, *Aſſentientibus autem Senioribus in quæ à Petro dicta fuerant, tacuit tota multitudo.* Multitudinis autem nomine intellige non totam Eccleſiam, vtpote quæ nondum eſſet tota adiuncta, ſed totum Apoſtolorum & Seniorum cœtum, vt apparet ſuprà ex verſ. 6, quos ab Eccleſia diſtinguit verſ. 4, & mox verſ. 22. Fuit enim προβούλευμα quod poſtea ad totam Eccleſiam relatum eſt, ſicut initio coram tota Eccleſia fuerat quæſtio propoſita, vnde apparet quæ vera ſit legitimæ & veræ Apoſtolicæ Synodi ratio, ab omni tam ὀχλοκρατίᾳ quàm ὀλιγαρχίᾳ, ac multo etiam magis ab Antichriſtiana Tyrannide procul remotæ. Itaque τὸ πλῆθος rectè conuertit Syrus interpres כנשא [*kenſcha*] id eſt cœtum, vt ἐκκλησίαν ערתא [*hidathah.*] ¶ *Quanta*, ὅσα, id eſt ἡλίκα, ſiue quàm multa. Pertinebat enim hoc maximè ad propoſitam quæſtionem, & confirmandum Petri argumentum.

14 *Symeon*, Συμεών. Heb. שמעון [*Schimhon*,] ſicut etiam pleraque exemplaria ſcriptum habent 2.Pet.1.1: quum aliis omnibus locis dicatur Σίμων שימון [*ſchimon*] Simon. Sed videtur à Græcis Simon pro Simeon corruptè dici, propterea quod literam ע non poſſunt exprimere. Neque enim alioqui duo illa Hebræa idem nomen declarare facilè conceſſerim. ¶ *Ex ipſis*, ἐξ ἐθνῶν. Antecedens priore loco omiſſum, poſitum eſt in poſteriore, relatiui loco, ex Hebręorum idiotiſmo, quem ſi ſerues, obſcurior fiet oratio. ¶ *Nomini ſuo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Heb. לשמו [*liſchmo.*] Eſt autem περιφραστικῶς dictum Nomini ſuo, pro Sibi: aut huc reſpexit Iacobus, quòd Sancti à Chriſto cognominantur Chriſtiani.

17 *Vt requirant*, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν. Hebræa veritas habet, Vt poſſideant reliquias Edom. Sed idem ſenſus eſt, quum eos demum poſſideat Eccleſia qui Dominum requirunt. Videntur tamen Græci interpretes pro אדום [*edom*] legiſſe אדם [*adam.*] Nonnulla præterea omiſſa ſunt quæ in Græca editione extant: ſed ita tamen vt de ſententia ipſa nihil detraxerit Lucas. ¶ *Reliqui homines*, οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων. Helleniſmus, vt Plinius Nigras lanarum, & Degeneres canum dixit. Reliquos autem homines vocat Gentes, vt explicatur altero mẽbro huius verſiculi, populos videlicet omnes vltra illum veterem. ¶ *Super quas*, ἐφ᾽ οὓς, Hebr. id eſt quæ à Chriſto Chriſtianæ cognominatæ fuerint. *

18 *Nota ſunt*, &c. γνωστὰ, &c. Cõplutenſis editio legit ἐστι γνωστὰ ἀπ᾽ αἰῶνος αὐτῷ. i. *quæ ſunt ei nota ab æterno*, ſiue *ab omni æuo*. Nam αἰών, i. עולם [*holam*] hoc loco ita oportet

* explicare. Senſus autem eſt, cauſam non eſſe cur iſta legalium rituũ abrogatione quiſquam offendatur. Nam Deo ſic viſum eſſe, cui optima conſtet ſuorum conſiliorum ratio. Vulg. *Notum eſt à ſeculo Domino opus ſuum*, γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ κυρίῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, vt etiam legitur in meo vetuſtiſſimo codice.

Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν.	19	Quamobrem ego ⁖ cenſeo non eſſe obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum ſe conuertunt.	19	*Propter quod ego iudico non inquietari eos qui ex Gentibus conuertuntur ad Deum:*
Ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος.	20	Sed ad eos ſcribẽdum vt abſtineant ⁖ à pollutis per ſimulachra, ⁖ & ſcortatione, ⁖ & ſuffocatis rebus, & ſanguine.	20	*Sed ſcribere ad eos vt abſtineant ſe à contaminationibus ſimulachrorũ, & fornicatione, & ſuffocatis, & ſanguine.*
Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.	21	Moſes enim ab ætatibus antiquis ⁖ per ſingulas ciuitates habet qui ipſum prædicent, quum in ſynagogis per ſingula Sabbatha legatur.	21	*Moyſes enim à temporibus antiquis habet in ſingulis ciuitatibus qui eum prædicent in ſynagogis, vbi per omne Sabbathum legitur.*

* 19 *Cenſeo*, κρίνω. Vulg. *Iudico*, quod nimis imperioſum videri poſſet, niſi addatur τὸ κατ' ἐμέ. i. quod ad me attinet, vt legiſſe liquet Irenæum citantem hunc locum libro 3. cap. 12.

* 20 *A pollutis per ſimulachra*, vel vt Vulg. *à contaminationibus idolorum.* ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων. Id eſt ab idolothytis, vt poſtea nominantur in Epiſtola. Nec tamen hoc impedit quominus voce ἀλισγημάτων repetita ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, poſſimus hunc locum ſic quoque interpretari, *A pollutionibus idolorum, & ſcortationis, & ſuffocatorum, & ſanguinis.*

* ¶ *Et ſcortatione*, καὶ τῆς πορνείας. Vel, *& ſcortationis*, vt modò diximus. Vulgata ſuo more *fornicationem* dicere maluit. Cæterùm duæ hic quæſtiones occurrunt, de quibus in gratiam lectoris dicam quæ mea ſit ſententia. Primùm ergo quæritur cur nulla circuncisionis nec aliorum rituum legalium hic fiat mentio, quum eò vſque ſeſe demiſerit Paulus, vt Iudæos infirmos lucrifaceret, vt infrà, 16, & 18. 18, & 21. 26. Reſpondeo diuerſam fuiſſe Iudæorum ad Chriſtum conuerſorum, & reliquorum populorũ Euangelium amplexorum conditionem, quod ad infirmos conuerſos Iudæos lucrifaciendos: ſicut aliud fuit quærere an alij populi ad circuncisionem, & reliquos ritus veteris fœderis, recepto Chriſto eſſent adſtringendi, quàm diſceptare an Iudæi ad Euangelium conuerſi, ſuos circuncidere, & legales adhuc ritus obire tenerentur. Non fuit autem de Iudæis, ſed de iſtis propriè in hac ſynodo quæſitum. Cæterùm extra controuerſiam eſt, neque illos ad legem nunquam illis impoſitam adſtringi potuiſſe, neque Iudæos ad abrogatam Chriſti aduentu legem fuiſſe amplius obligatos. Sed tamen tantiſper dum promulgatum eſſet Euangelium, (quod tempus mihi quidem videtur commode & verè deſtructione templi, & totius politiæ Iudaicæ abolitione definiri) dandum aliquid fuit Iudæorum in his ritibus educatorum, & quibus Moſes adhuc ſingulis ſabbathis in ſynagogis, more maiorum, proponebatur, infirmitati. Hæc autem συγκατάβασις in hac ſynodo (in qua non quouſque Iudæi Chriſtiani aliis Iudæis lucrifaciendis ſeſe demittere tenerentur, ſed quantum alios populos tribuere Iudæis infirmis oporteret, diſceptatum fuit) ad certa duntaxat capita fuit reuocata, veluti neceſſaria, quoniam videlicet ad mutuũ vitæ vſum communem pertinebant in prouinciis, vbi collectæ erant ex Iudæis & aliis populis Eccleſiæ, & vbi nulla de aliis illis ritibus legalibus potuit controuerſia exoriri, quos non alibi quàm Hieroſolymis exigere aut exerere poterat Iudæi. Quouſque verò Chriſtiani Iudæi aliis Iudæis lucrifaciendis, aut paulatim confirmandis de ſua libertate aliquid in ipſius vſu remittere tenerentur, (multo certè longius) & verbis docuit Apoſtolus & re ipſa locis ante citatis, & 1. Cor. 9. 10. Altera eſt quæſtio quid Scortationis nomine intelligatur. Quum enim hîc de rebus per ſe liberis & conceſſis agatur, quibus tamen ex charitatis lege, & quatenus earum vſus Iudæis infirmis nocuiſſet, abſtinendum eſſet, mirum eſt inter illas fieri mentionem Scortationis, quæ certè nunquam in Eccleſia fuit tolerata. Reſpondetur hoc fuiſſe tribus aliis rebus adiaphoris adiectũ, non quòd illarum ſimilis ſit ſcortatio, ſed quòd ita corrupti eſſent, in Græcia præſertim, & aliorum quoque populorũ mores, vt ſcortari, ſicut inquit Comicus, apud ipſos flagitium non eſſet. Sed hæc reſponſio mihi non ſatisfacit. Nam ea * de re nõ legimus in Synodo quæſitum, & neque κατά τι, neque tantùm præſentis neceſſitatis cauſa, vt illa tria, ſed præcisè & ἁπλῶς ſcortatio inhibenda fuit, vt fecit Apoſtolus diſertè 1. Corint. 9, diſputationem ingrediens de recto Chriſtianæ in rebus mediis libertatis vſu. Hæc autem expoſitio fortaſſis in cauſa fuit diuerſæ collocationis huius vocabuli. Nam hîc quidem ſecundo, in ſynodi ea verò Epiſtola quarto loco velut à reliquis ſeparatũ in Græcis codicibus nunc legitur. Contrà apud Nicephorum hiſtoriæ lib. 2, cap. 19, collocatur tertio loco ante Suffocatũ. Apud Tertullianum autem libro De pudicitia, itidem vt hic ſecundo loco ponitur, & ita quidem vt Tertullianus cauſæ ſuę ſeruiens, hunc ipſum ordinem his verbis obſeruet, *Sufficit*, inquit, *& hic ſcrupulum eſſe mœchiæ & fornicationi locum honoris ſui, inter idololatriam & homicidium. Interdictum enim ſanguinis multo magis humani intelligimus.* Hæc ille, à ſcopo quidem aberrans, quum nulla hic ſit niſi rerũ ſuapte natura mediarum mentio: ex quo tamen illud obſeruare licet, vt hoc loco ſic etiam in Synodica epiſtola veteres codices ſecundo loco, non autem quarto, ſcortationem collocaſſe. Quum igitur conſtet in hac Synodo de libertatis Chriſtianæ in rebus antea quidem ſub Lege inhibitis, poſtea verò per Chriſti beneficium conceſſis legitimo vſu quæſitũ & deciſum fuiſſe, ſcortatio verò propria ſui ſignificatione nunquam in Eccleſia, imò ne inter honeſtos quidem homines, fuerit indifferens habita: mihi omnino videtur hoc loco Iacobus, & poſtea Synodus, ſcortationis nomen, ex Prophetarum more, ad Idololatriam tranſtuliſſe, non illam craſſam & ſine exceptione deteſtandam, ſed quam illorum temporum & exortæ contentionis circunſtantiæ requirebant. In hanc autem ſententiam me deducit Paulus huius epiſtolæ Synodicæ optimus interpres, 1. Cor. 8, & 10, duas ſpecies conſtituens huius interdicti: vnam τῶν εἰδωλοθύτων, extra idolorum templum & ſacrificia: alteram conuiuij in ipſo idolorum templo, & ipſius ſacrificij appendicem, ſicut hic diſtinguuntur ἀλισγήματα τῶν εἰδώλων, quæ in epiſtola vocantur εἰδωλόθυτα, ab ipſa πορνείᾳ, ſiue ſcortatione. Nam illa quidem citrà infirmorum offenſionem, vt licita concedit Apoſtolus ſine alia exceptione: accubitum autem in Idoleo, (qualẽ hic, vt & cætera eiuſmodi, nomine τῆς πορνείας, ſignificari arbitror) damnat quidẽ, vſque adeo vt neget quenquam poſſe menſæ Domini & menſæ dæmoniorum eſſe participem. quo ſenſu hæc ſcortatio non magis eſt indifferens quàm altera illa, de qua hîc non agi contendo: ſed tamen, propter infirmos quoque fratres, hæc etiam conuiuia vt & alterum illorum εἰδωλοθύτων vſum prohibet, 1. Cor. 8. 9, nempe ne conſcientia eius qui infirmus eſt, hoc exemplo ad idẽ audendum inſtruatur: qua de re vitanda in hac ſynodo quęſitum propriè fuit. ¶ *Et ſuffocatis rebus*, καὶ πνικτοῦ. Hoc non legit Irenæus lib. 3. cap. 12. neque Cypr. lib. 3. ad Quirinum. Immò etiam reiicitur ab Ambroſio Gal. 2, quaſi ſuppoſititium, acſi Iudæi non ex diuino præcepto ſed ex traditione humana à ſuffocatis abſtinuerint. Sed hoc verum non eſt, quum pręcepto fundendi ſanguinis omnium animantium, & interdicto eſu ſanguinis, euidenter comprehendatur ſuffocatorum & morticinorum interdictum. Tertullianus quoque Apolog. cap. 9, meminit quidem &

ſuffocati &

ſuffocati & morticini, ſed vt in eſu ſanguinis prohibito comprehenſorum: & in lib. De pudicitia, tria tantùm hîc vetita commemorat. Reperitur tamen in Græcis omnibus, & tum apud Arabem, tum apud Syrum interpretem: & veriſimile eſt, quanuis non neceſſariò, fuiſſe hoc expreſſum. Qui verò hæc duo connectentes verterunt *à ſuffocato ſanguine*, vt citatur hic locus apud Auguſtinum in Speculo, nulla nituntur ratione. Cæterùm in vetuſtiſſ. meo codice & duobus aliis manuſcriptis, vt & apud Irenæum loco antea citato, & Cyprianum in extremo lib. 3. ad Quirinum, additur καὶ ὅσα μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν. i. *Quæcunque ſibi nolint fieri, aliis ne faciant.* quæ ſententia latius quidem patet, ſed eſt tamen eius συγκαταβάσεως fundamentum, de qua hîc agitur.

21 *Per ſingulas ciuitates*, κατὰ πόλιν. Subauditur πᾶσαν, quod additur infra 36. Vide ſuprà 2.46.

---

22 Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ· Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς·

23 Γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε. Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς, τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν.

24 Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα:

25 Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,

26 Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

27 Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά.

28 Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων·

29 Ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. Ἔρρωσθε.

30 Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς

22 Tunc viſum eſt Apoſtolis & presbyteris cum tota Eccleſia, delectos ex ſeſe viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempe* Iudam qui cognominabatur Barſabas, & Silam, viros ¨primarios inter fratres:

23 Iſtis ¨per eorum manum ¨ſcriptis. Apoſtoli & Presbyteri ¨& fratres, iis qui ſunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus, qui *ſunt* ex Gentibus, ſalutem.

24 Quoniã quoſdã è nobis egreſſos audiuimus vos turbaſſe verbis, ¨labefactantes animas veſtras, ¨dicentes *oportere vos* circũcidi, & ſeruare Legem, ¨quibus *hoc* non mandaueramus:

25 Viſum eſt nobis concorditer coactis delectos viros mittere ad vos cum dilectis noſtris Barnaba & Paulo,

26 Hominibus qui expoſuerunt animas ſuas pro nomine Domini noſtri ¨Ieſu Chriſti.

27 Miſimus ergo Iudam & Silã, qui & ipſi *vobis* eadem verbis referent.

28 Viſum eſt enim Spiritui ſancto ac nobis, nequod amplius imponeremus vobis onus præter ¨neceſſaria iſta.

29 *Videlicet* vt abſtineatis ab iis quæ ſunt immolata ſimulacris, & ſanguine, & ſuffocato, ¨& ſcortatione: ¨à quibus ſi vobis caueritis, ¨bene agetis. ¨Valete.

30 Illi igitur dimiſſi venerunt

22 *Tunc placuit Apoſtolis & ſenioribus cum omni Eccleſia, eligere viros ex eis, & mittere Antiochiam cũ Paulo & Barnaba: Iudam qui cognominabatur Barſabas, & Silam, viros primos in fratribus:*

23 *Scribentes per manus eorum: Apoſtoli & ſeniores fratres, iis qui ſunt Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ fratribus ex Gẽtibus, ſalutem.*

24 *Quoniam audiuimus quia quidam ex nobis exeuntes turbauerunt vos verbis, euertentes animas veſtras, quibus non mandauimus:*

25 *Placuit nobis collectis in vnum, eligere viros, & mittere ad vos cum chariſſimis noſtris Barnaba & Paulo,*

26 *Hominibus qui tradiderunt animas ſuas pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti.*

27 *Miſimus ergo Iudam & Silam, qui & ipſi vobis verbis referẽt eadem.*

28 *Viſum eſt enim Spiritui ſancto & nobis, nihil vltrà imponere vobis oneris quàm hæc neceſſaria:*

29 *Vt abſtineatis vos ab immolatis ſimulacrorum, & ſanguine, & ſuffocato, & fornicatione: à quibus cuſtodientes vos, bene agetis. Valete.* 528

30 *Illi ergo dimiſſi deſcẽ-*

---

22 *Primarios*, ἡγουμένους. Id eſt Eccleſiaſtico munere fungentes, vt maior eſſet legationis dignitas. Iidem alibi vocantur προεστῶτες, quæ omnia ſunt ordinis nõ gradus nomina, collegarum reſpectu.

23 *Per eorum manum*, διὰ χειρὸς αὐτῶν. Id eſt quæ ipſis committerentur Antiochiam perferenda. ¶ *Scriptis*, γράψαντες. Hæc participia reſpõdent τῷ Makor Hebræorũ, & ita excuſatur Solœcophanes. ¶ *Et fratres*, καὶ ἀδελφοί. Vulg. omittit copulam, ídque perperam. Diſtinguuntur enim hîc manifeſtè Apoſtoli & Seniores à reliquo cœtu, quum tamen omnium communi ſententia & nomine ſcribatur epiſtola, re videlicet tota poſt antegreſſum προβούλευμα Apoſtolorum & Seniorum, in communi totius Eccleſiæ cœtu rata habita.

24 *Labefactantes*, ἀνασκευάζοντες. Vulg. *Euertentes*, ἀνατρέποντες. Eſt autem illud contrarium τῷ κατασκευάζειν καὶ οἰκοδομεῖν: hoc verò τῷ στηρίζειν. quod vtrunque frequenter apud Apoſtolum occurrit. ¶ *Dicentes*, λέγοντες. Vulgata totum hoc vſque ad, *Quibus non mandaueramus*, nõ legit. quod tamẽ apud Irenæũ & Oecumenium extat, & tum in Syra, tũ in Arabica interpretatione. 26 *Ieſu Chriſti*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetuſtiſſimus meus codex addit εἰς πάντα πειρασμὸν, *Omni experimento*, ſiue *explorationi*, quod Gallicè dixeris, *à toute eſpreuue*. 28 *Neceſſaria iſta*, τῶν ἐπάναγκες τούτων. Id eſt, ad quæ nos adigit præſens neceſſitas, nempe quòd aliter nõ poſſint Iudæi lucrifieri, non quòd iſta per ſe ad ſalutem requirerẽtur. Itaque iſtud non fuit leges conſcientiæ imponere, neque Iudaiſmum reuehere.

29 *Et ſcortatione*, καὶ πορνείας. Tertullianus in tractatu De pudicitia, ita citat hunc locum, vt huic ſecundum gradum tribuat, qua de re diximus ſuprà verſ. 20. ¶ *A quibus*, ἐξ ὧν, pro ἀφ' ὧν. vt habet meus vetuſtiſſimus codex. Cæterùm in Complutenſi editione, tribus manuſcriptis codicibus, & meo vetuſtiſſimo, ante iſta reperiuntur, καὶ ὅσα μὴ θέλουσιν ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἑτέρῳ μὴ ποιεῖν, *& quæ vobis fieri nolitis, alteri non facite*, de quibus diximus ſuprà 20. ¶ *Bene agetis*, εὖ πράξετε. Irenæi interpres addit, *Ambulantes in Spiritu ſancto*, πορευόμενοι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. quæ in vetuſtiſſimo etiam codice meo leguntur, eo excepto quòd φερόμενοι ſcribitur, id eſt Verſantes. ¶ *Valete*, ἔρρωσθε. Syrus interpres addit במרן [*bemarran*] *in Domino noſtro.*

Ἀντιόχειαν· καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν.

31 Ἀναγνόντες δὲ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.

32 Ἰούδας δὲ καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἐπεστήριξαν.

33 Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

34 Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.

35 Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι, μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

36 Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.

37 Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον·

38 Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

39 Ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων· τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον·

40 Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

41 Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας.

Antiochiam: & coacta multitudine reddiderunt epiſtolam.

31 Quam quum legiſſent, gauiſi ſunt ſuper exhortatione.

32 Iudas quoque & Silas, quum eſſent & ipſi Prophetæ, multo ſermone adhortati ſunt, & cõfirmarunt fratres.

33 Quum autem egiſſent *illic* aliquandiu, dimiſſi ſunt cum pace à fratribus ad Apoſtolos.

34 Silæ tamen viſum eſt ibi manere.

35 Paulus autem & Barnabas commorati ſunt Antiochiæ, docentes & euangelizantes, cum aliis etiam multis, ſermonem Domini.

36 Poſt aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reuerſi inuiſamus fratres noſtros per omnes ciuitates in quibus annunciauimus ſermonẽ Domini, *cognituri* quomodo *ſe* habeant.

37 Barnabæ verò conſilium erat aſſumere ſecum Iohannem qui vocabatur Marcus.

38 Paulus autem æquum cenſebat, eum non ſimul aſſumere qui abſceſſiſſet ab ipſis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuiſſet.

39 Sic igitur ſunt exacerbati, vt alter ab altero diſcederet: & Barnabas aſſumpto Marco nauigaret in Cyprum:

40 Paulus verò allecto Sila abiit commendatus gratiæ Dei à fratribus.

41 Peragrauitque Syriam ac Ciliciam confirmans Eccleſias.

derunt Antiochiam: & congregata multitudine tradiderunt epiſtolam.

31 *Quam quum legiſſent, gauiſi ſunt ſuper conſolatione.*

32 *Iudas autem & Silas, & ipſi quum eſſent Prophetæ, verbo plurimo cõſolati ſunt fratres, & confirmauerunt.*

33 *Facto autẽ ibi aliquanto tempore, dimiſſi ſunt cum pace à fratribus ad eos qui miſerant illos.*

34 *Viſum eſt autem Silæ ibi remanere.*

35 *Paulus autem & Barnabas demorabãtur Antiochiæ, docentes & euangelizantes, cum aliis pluribus, verbum Domini.*

36 *Poſt aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Reuertẽtes viſitemus fratres per vniuerſas ciuitates in quibus prædicauimus verbum Domini, quomodo ſe habeant.*

37 *Barnabas autem volebat ſecum aſſumere & Iohannem qui cognominabatur Marcus.*

38 *Paulus autem rogabat eum, vt qui diſceſſiſſet ab eis de Pamphylia, & non iſſet cum eis in opus, non debere recipi.*

39 *Facta eſt autem diſſenſio, ita vt diſcederent ab inuicẽ: & Barnabas quidem aſſumpto Marco nauigaret Cyprum:*

40 *Paulus verò electo Sila profectus eſt, traditus gratiæ Dei à fratribus.*

41 *Perambulabat autem Syriam & Ciliciam, confirmans Eccleſias.*

---

30 *Multitudine,* τὸ πλῆθος. Id eſt ἐκκλησίᾳ πάσῃ, Eccleſia tota, ſiue, vt vertit Syrus interpres, *Toto populo.* Nec enim adhuc ad ſe omnia pertraxerant noti poſtea Epiſcopi, ne tunc quidem Eccleſiis noti.

* 32 *Prophetæ,* προφῆται. Id eſt doctores in Eccleſia Hieroſolymitana, à qua mittebantur cum mandatis ipſorum muneri conuenientibus. ¶ *Adhortati ſunt,* παρεκάλεσαν. Vel, *conſolati ſunt,* vt etiã in ſuperiore verſic. παράκλησιν poſſumus interpretari Conſolationem, vel Adhortationem.

* 33 *Egiſſent aliquandiu,* ποιήσαντες χρόνον. De verbo ποιεῖν in hac phraſi diximus Matth. 20.12. χρόνον autem dicunt Græci abſolute, pro tempore non paruo, ſed tamen indefinito. Mihi vero non videtur aliud valere quàm χρόνον τινα, vel ἐπὶ χρόνον. ¶ *Cum pace,* μετ' εἰρήνης. Hebr. בשלום [*beſchalom,*] id eſt fratribus bene illis precantibus, & cum bona Eccleſiæ venia. Hæc autem refero non ad illorum profectionem, ſed dimiſſionem: ne cogamur ſynecdochen hic conſtituere. Venit ergo vterque diſcedendi veniam petiturus ab Eccleſia: quæ quum eos benignè à ſe dimiſiſſet, & ipſi iam profecturi viderentur, Silas tamen manſit Antiochiæ, certis de cauſis nimirum mutato conſilio, quanuis illas Lucas non explicet. ¶ *Ad Apoſtolos,* πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Vulgata, *Ad eos qui miſerant illos,* πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτούς, vt ſcribitur etiam in vet. meo cod. & puto ſic declarari hoc loco, per Apoſtolos intelligi generaliter Eccleſiam Hieroſolymitanam, nõ illos peculiariter ſic vocatos, qui tunc fortaſſe pauci erant Hieroſolymis, ac fortaſſe præter Iacobum nulli. ſiquidem iſta ſic ſatis diu poſt illam ſynodum habitam geſta ſunt.

35 *Paulus autem,* Παῦλος δέ. Si cum Vetere interprete & Eraſmo conuertas, *Paulus autem,* iſta non admodum videbuntur cohærere: ſed ſi præcedenti verſiculo adieceris quod in vno codice ſcriptum inuenimus, pulchrè omnia cohærebunt: iſta videlicet, μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη, *Solus verò Iudas profectus eſt.*

36 [*Cognituri*] *quomodo* [*ſe*] *habeant,* πῶς ἔχουσι. Suppleui, vt rudioribus conſulerem, quod prætermiſſum reddebat ſententiam obſcuriorem: quanuis in communi ſermone multa eiuſmodi ſoleant vſurpari. Sic Dido apud Virgilium, *—equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ luſtrare extrema iubebo, Siquibus eiectus ſyluis aut vrbibus errat.*

37 *Conſilium erat,* ἐβουλεύσατο. In duobus codicibus legimus ἐβούλετο, *volebat,* & quidem rectius, vt opinor.

38 *Aequum cenſebat non aſſumere,* ἠξίου μὴ συμπαραλαβεῖν. Vulg. *Rogabat non debere recipi,* barbarè & obſcurè. Eraſm. *Nolebat vt adiungeretur ei,* & in meo vetuſtiſſimo cod. legitur οὐκ ἐβούλετο.

39 *Sic igitur ſunt exacerbati,* ἐγένετο οὖν παροξυσμός. Vel, [*Tanta*] *igitur fuit animorum exacerbatio.* Vulg. maluit παροξυσμὸν vertere Diſſenſionem, non ſatis expreſſè: quo nomine quum meritò reprehendatur ab Eraſmo, miror cur acrem diſceptationem maluerit interpretari. Nam ne hoc quidem Græcis reſpondet.

41 *Eccleſias,* τὰς ἐκκλησίας. In meo vet. cod. hæc adiiciuntur παραδιδοὺς τὰς ἐντολὰς τῶν πρεσβυτέρων. vt in Latinis nõnullis libris, *præcipiens cuſtodire præcepta Apoſtolorum & Seniorum,* quæ videntur repetita ex cap. ſequente, verſ. 4.

Κεφάλαιον ιϛ.

1 Κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν· καὶ ἰδού, μαθητής τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος·

2 Ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

3 Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν.

4 Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

5 Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν.

6 Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ.

7 Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ.

8 Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρῳάδα.

9 Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων, Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν, βοήθησον ἡμῖν.

10 Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς.

11 Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρῳάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν·

CAP. XVI.

1 PEruenit autem Derben & Lyſtram: & ecce, diſcipulus quidam erat illic nomine ‖ Timotheus, filius mulieris cuiuſdam Iudææ fidelis, patris autem Græci.

2 Huic dabant teſtimonium fratres qui Lyſtris erant & Iconij.

3 Eum *itaque* voluit Paulus ſecum proficiſci: & aſſumptum eum circũcidit, propter Iudæos qui in illis locis erant: ſciebant enim omnes patrem eius Græcum eſſe.

4 Prout autem pertranſibant vrbes, tradebant eis ſeruanda ¨inſtituta quæ decreta fuerant ¨ab Apoſtolis & Presbyteris qui Hieroſolymis erant.

5 Itaque Eccleſiæ confirmabãtur fide, & ¨exuberabant numero quotidie.

6 Phrygia autem peragrata & Galatica regione, prohibiti à Spiritu ſancto loqui ¨ſermonem in Aſia.

7 Quum veniſſent in Myſiam, tentabãt ire verſus Bithyniam: ſed nõ ſiuit eos *ire* ¨Spiritus Ieſu.

8 Præterita igitur Myſia, deſcẽderunt ¨Troada.

9 Et viſum per noctem conſpectũ eſt Paulo: Vir Macedo quidã adſtabat precans eum, & dicẽs, Traiice in Macedoniam, & ſuccurre nobis.

10 Vt autem hoc viſum vidit, ſtatim ſtuduimus abire in Macedoniam, ¨ collatis argumentis colligentes quòd aduocaſſet nos Dominus vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur Troade, rectũ curſum tenuimus Samothracẽ, & ſequente die ¨Neapolin:

CAP. XVI.

1 *PEruenit autẽ in Derben & Lyſtram: & ecce, diſcipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris cuiuſdam Iudaæ fidelis, patre Gentili.*

Rom.16.21
phil p.2.19
1.thes.3.2

2 *Huic teſtimoniũ bonum reddebant qui in Lyſtris erant & Iconio fratres.*

3 *Hunc voluit Paulus ſecum proficiſci: & aſſumẽs circuncidit eum, propter Iudæos qui erant in illis locis: ſciebant enim omnes quòd pater eius erat Gentilis.*

4 *Quum autem pertranſirent ciuitates, tradebant eis cuſtodire dogmata quæ erant decreta ab Apoſtolis & ſenioribus qui erant Ieroſolymis.*

5 *Et Eccleſiæ quidem cõfirmabantur fide, & abũdabant numero quotidie.*

6 *Tranſeuntes autẽ Phrygiam & Galatiæ regionẽ, vetati ſunt à Spiritu ſancto loqui verbum in Aſia.*

7 *Quum veniſſent autem in Myſiam, tentabant ire in Bithyniam: & non permiſit eos Spiritus Ieſu.*

8 *Quum autem pertranſiſſent Myſiam, deſcenderunt Troadem.*

9 *Et viſio per noctẽ Paulo oſtenſa eſt: Vir Macedo quidã erat ſtans & deprecans eum, & dicẽs, Tranſiens in Macedoniam adiuua nos.*

10 *Vt autem viſum vidit, ſtatim quæſiuimus proficiſci in Macedoniam, certi facti quòd vocaſſet nos Deus euangelizare eis.*

11 *Nauigantes autem à Troade, recto curſu venimus Samothraciam: & ſequenti die Neapolin:*

IN CAPVT XVI.

1 *Peruenit autem*, κατήντησε δὲ, &c. Hîc rurſum vetuſtiſſimus meus codex habet, Διελθὼν τὰ ἔθνη ταῦτα, κατήντησε εἰς Δέρβην, *peragratis autem iſtis gentibus, peruenit Derben.* Eſt autem Derbe Iſauriæ ciuitas.

4 *Inſtituta*, δόγματα. vel, *Placita*, illa videlicet quorum antè facta eſt mentio. Neque enim dogmatis appellatione doctrina ipſa hoc loco intelligitur. ¶ *Ab Apoſtolis & Presbyteris*, ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ πρεσβυτέρων. At non à Petro vt papa œcumenico: non à Iacobo, non denique ab vno quopiam.

5 *Exuberabant*, ἐπερίσσευον. Vel, augebantur. Vulgata & Eraſmus, *Abundabant*. malè, hoc quidem loco.

6 *Sermonem*, τὸν λόγον. Meus vetuſtiſ. codex addit τοῦ Θεοῦ, *Dei*, adſtipulante Syra quoque & Arabica interpretatione.

7 *Spiritus Ieſu*, τὸ πνεῦμα Ἰησοῦ. Sic reſtituo non modo trium manuſcr. & vetuſtiſſimi mei codicis, itidémque Syræ, & Arabicæ, veteríſque Latinæ interpretationis, ſed etiã expreſſa Cyril. auctoritate fretus lib. Theſauri 2. c.4. & 12. c.12. ſicut Spiritum Chriſti nominat Apoſtolus, Ro.8.9.

8 *Troada*, εἰς Τρῳάδα. Syrus Troada pro regione accipit, neque id immeritò, quum ita ſoleat frequentius vſurpari. Hîc tamen pro vrbe accipi quæ, teſte Plinio, Antigonia quoque & Alexandria dicta fuit, (antiquæ videlicet Troiȩ reliquiæ) conſtat ex eo quòd mox inde ſoluiſſe dicuntur, & ex hiſtoria quæ ſcribitur infrà, 20.6.

10 *Collatis argumentis colligentes*, συμβιβάζοντες. Plato in Hippia minore, ἀνασκοπῶ καὶ συμβιβάζω τὰ λεγόμενα: qui locus à doctiſſimo viro Ioach. Camerario citatus, optimè declarat huius verbi tranſlatitiam ſignificationem. Nam propriè illud ipſum ſignificat quod Gallis *adiuſter*, vt expoſuimus ſuprà, 9.22. & ita vſurpatur à Paulo Eph.4.16. & Col. 2.19. Itaque mihi non ſatisfacit Budæus qui συμβάλλοντες interpretatur Coniicientes. Vulg. verò & Eraſ. multo minus, qui συμβιβάζοντες exponunt *Certi facti*, id eſt πληροφορηθέντες, vel συμβιβασθέντες, pro quo tamen potius dicendum fuerat *Certiores facti.*

11 *Neapolin*, εἰς Νεάπολιν. Ridiculum eſt quod de Cariæ Neapoli quidam tradidit hoc loco, quum hæc manifeſtè appareat ad Neapolin illam pertinere quæ proxima eſt Philippis, in ipſo Thraciæ ac Macedoniæ confinio.

12 Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἦμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

13 Τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι· καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.

14 Καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεὸν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν, προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.

15 Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε, λέγουσα, Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε. Καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

16 Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχὴν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς, μαντευομένη.

17 Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκραζε, λέγουσα, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ὑμῖν ὁδὸν σωτηρίας.

18 Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε, Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξελθεῖν ἀπ᾽ αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.

19 Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας.

20 Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες·

12 Et illinc Philippos, quæ eſt prima huius partis Macedoniæ vrbs, colonia. Cõmorati ſumus autem in ea vrbe aliquot dies.

13 Et die Sabbathi egreſſi ſumus ex vrbe ad flumen, vbi ¨ ſolebat eſſe precatio: vbi quũ conſediſſemus, alloquuti ſumus mulieres quæ conuenerant.

14 Quædam autem mulier nomine Lydia, ¨ quæ purpuram vẽdebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor vt attẽderet ea quæ dicebãtur à Paulo.

15 Quum igitur baptizata eſſet, & domus eius, rogauit *nos*, dicens, Si iudicaſtis me fidelem eſſe Domino, ingreſſi domum meam, manete. Et adegit nos.

16 Factum eſt autem proficiſcentibus nobis ad precationem, vt ¨ ancillula quædam habens ſpiritum ¨ Pythonis, occurreret nobis, quæ quæſtum magnum præbebat dominis ſuis, vaticinando.

17 Hæc ſubſequuta Paulum ac nos, clamabat, dicens, Iſti homines, ſerui ſunt Dei illius altiſſimi, qui annuntiant vobis viam ſalutis.

18 Hoc autem fecit ad multos dies. ſed moleſtè ferens Paulus, & ſeſe conuertẽs, ſpiritui dixit, Præcipio tibi per nomen Ieſu Chriſti vt exeas ab ea. Exiit igitur eodem illo momento.

19 Videntes autem illius *ancillulæ* domini ¨ abiiſſe ſpem quæſtus ſui, prehenſum Paulum & Silam traxerunt in forum ¨ ad magiſtratus.

20 Et quum pertraxiſſent eos ¨ ad prætores, dixerunt, Homines iſti conturbãt ¨ ciuitatem noſtrã, quum ſint Iudæi:

12 *Et inde Philippos, quæ eſt prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus autem in hac vrbe diebus aliquot conſiſtẽtes.*

13 *Die autem Sabbathorum egreſſi ſumus foras portam, iuxta flumen, vbi videbatur oratio eſſe, & ſedentes loquebamur mulieribus quæ conuenerant.*

14 *Et quædam mulier nomine Lydia, purpuraria ciuitatis Thyatirenorum, colens Deum, audiuit: cuius Dominus aperuit cor intendere iis quæ dicebãtur à Paulo.*

15 *Quum autem baptizata eſſet, & domus eius, deprecata eſt, dicens, Si iudicaſtis me fidelem Domino eſſe, introite in domum meam, & manete. Et coegit nos.*

16 *Factum eſt autem euntibus nobis ad orationem, puellam quandam habentem ſpiritum Pythonem obuiare nobis, quæ quæſtũ magnum præſtabat dominis ſuis, diuinando.*

17 *Hæc ſubſequuta Paulũ & nos, clamabat, dicens, Iſti homines, ſerui Dei excelſi ſunt, qui annuntiant vobis viam ſalutis.*

18 *Hoc autẽ faciebat multis diebus. dolẽns autem Paulus, & conuerſus, ſpiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Ieſu Chriſti exire ab ea. Et exiijt eadem hora.*

19 *Videntes autem domini eius quia exiuit ſpes quæſtus eorum, apprehendentes Paulum & Silam, perduxerunt in forum ad principes.*

20 *Et offerentes eos magiſtratibus dixerũt, Hi homines conturbant ciuitatem noſtram, quum ſint Iudæi.*

---

13 *Solebat*, ἐνομίζετο. i. vbi de more ac cõſuetudine haberi conſueuerãt conuentus. Vetus autẽ interpr. deceptus huius verbi varia ſignificatione, conuertit *Videbatur*, id eſt ἰδεῖν, vt etiam legitur in illo meo vetuſtiſſimo codice, quaſi Paulus coniecerit ibi conuenire conſueuiſſe Iudæos ad precandum, vnde factum vt quas Iudæi vocabant Synagogas à conuentu, poſtea dicere cœperint ab vſu precandi, minus inuidioſo nomine προσευχάς, vti vocantur à Philone in legatione ad Caium.

14 *Quæ purpuram vendebat*, πορφυρόπωλις, id eſt πορφυρόβαφα, πωλοῦσα. Ideo ſingulari numero dicere malui purpurã, nequis de purpuris piſcibus agi putet.

16 *Ancillula quædam*, παιδίσκην τινά. Vulg. *Puella quædã.* ſed conditionem nõ ætatem deſignari apparet ex eo quòd mox fiat mentio dominorum. ¶ *Pythonis*, Πύθωνος. Epitheton Apollinis, qui reſponſa daret petentibus, παρὰ τὸ πυνθάνεσθαι, vnde Apollo Pythius, qui & Delphicus, à loco illo celebri dicebatur, cui etiam nomen fuit Pytho. Græci interpretes aliquoties in Bibliis ἐγγαστριμύθων ſunt interpretati, quòd ex obſeſſarum muliercularum ventre oracula ſolerent edere. Hebræi non prorſus diſſimili ratione videntur אוב [*ob*] & אובות [*oboth*] vocare, quòd mulierum eo dæmone correptarum ventres inſtar vtris intumeſcerent.

19 *Abiiſſe*, ὅτι ἐξῆλθεν. vel *Exiiſſe*. Sic enim venuſtè loquitur Lucas, quaſi vnà cum illo impuro ſpiritu quæſtus etiam iſtorum emigraſſet. ¶ *Ad Magiſtratus*, ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας. Hi ſunt quos Latini Decuriones vocabant, ex quibus Publicum conſilium in coloniis conſtabat. Syrus & Arabs interpretes, hoc omiſerunt, vel potius non legerunt. & certè videtur redundare.

20 *Ad Prætores*, στρατηγοῖς. Id eſt Duumuiris. Erat autem in Coloniis Duumuiratus propè Conſulatui aut Præturæ cõpar, vnde feſtiuum illud Ciceronis in Agrariis, *Quum in cæteris coloniis duumuiri appellentur, Capuæ ſe prætores appellari volebant.* Græcis autẽ ſcriptoribus στρατηγοὶ dicti ſunt qui Romæ prætores. Addit Syrus interpres quem ſequitur Arabs, ולרישא דמרינתא [*velariſche damrinta*] *& primoribus ciuitatis*, Decurionibus videlicet. ¶ *Ciuitatem*, τὴν πόλιν. Latini nnõulli codices pro *Vrbem noſtram*, habent *orbem*. & infrà 17.6, in ſimili accuſatione ſcribitur οἰκουμένην. Veterem autem hanc fuiſſe calumniam apparet ex Reg. 18. 17.

21 Vsi

Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι.	21	Et annuntiant ritus quos non licet nobis ſuſcipere, neque vſurpare, quum ſimus Romani.	21	*Et annuntiant morem quem non licet nobis ſuſcipere, neque facere, quū ſimus Romani.*
Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ᾽ αὐτῶν· καὶ οἱ στρατηγοὶ περιῤῥήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.	22	¨Vnà verò inſurrexit turba aduerſus eos: & ¨præfecti ¨diruptis eorum veſtibus iuſſerunt *eos* ¨virgis cædi.	22	*Et cucurrit plebs aduerſus eos: & magiſtrat⁹ ſciſſis tunicis eorum, iuſſerunt eos virgis cædi.*
Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς, ἔβαλον εἰς φυλακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.	23	Quúmque multas plagas eis impoſuiſſent, coniecerunt *eos* in carcerem, additis mandatis commentarienſi vt tutò eos aſſeruaret.	23	*Et quum multas plagas eis impoſuiſſent, miſerunt eos in carcerem, præcipientes cuſtodi vt diligenter cuſtodiret eos.*
Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφὼς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.	24	Qui quum tale mandatum accepiſſet, coniecit eos in intimum carcerem, & pedes eorum ¨adſtrinxit ¨numella.	24	*Qui quum tale præceptum accepiſſet, miſit eos in interiorem carcerem, & pedes eorum ſtrinxit ligno.*
Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.	25	Media autem nocte precantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.	25	*Media autem nocte Paulus & Silas orantes laudabant Deum: & audiebant eos qui in cuſtodia erant.*
Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου· ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.	26	Repentè verò terræ motus magnus extitit, ita vt concuterentur fundamenta carceris: & illico apertæ ſunt omnes fores, & omnium vincula ¨laxata.	26	*Subitò verò terra motus factus eſt magnus, ita vt mouerentur fundamenta carceris: & ſtatim aperta ſunt omnia oſtia, & vniuerſorum vincula ſoluta ſunt.*
Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους·	27	Expergefactus autem commentarienſis, quum videret fores carceris apertas, educto gladio erat ſeipſum interempturus, exiſtimās vinctos effugiſſe:	27	*Expergefactus autem cuſtos carceris, & videns ianuas apertas carceris, euaginato gladio volebat ſe interficere, æſtimans fugiſſe vinctos:*
Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος, λέγων, Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε.	28	Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nequid feceris tibiipſi mali: omnes enim hîc ſumus.	28	*Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nihil tibi mali feceris: vniuerſi enim hic ſumus.*
Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.	29	Is verò petito lumine irrupit, & tremefact⁹ accidit Paulo & Silæ *ad pedes.*	29	*Petitóque lumine introgreſſus eſt, & tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes.*
Καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη, Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;	30	Et productis ipſis foras, ait, Domini, quid me oportet facere vt ſeruer?	30	*Et producens eos foras ait, Domini, quid me oportet facere vt ſaluus fiam?*
Οἱ δὲ εἶπον, Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.	31	At illi dixerunt, Crede in Dominum Ieſum Chriſtum, & ſeruaberis tu ac domus tua.	31	*At illi dixerunt, Crede in Dominū Ieſum, & ſaluus eris tu & dom⁹ tua.*
Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.	32	Et loquuti ſunt ei ſermonem Domini, & omnibus qui erant domi ipſius.	32	*Et loquuti ſunt ei verbum Domini, cū omnibus qui erant in domo eius.*
Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν· καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.	33	*Ipſe* verò illis aſſumptis ea ipſa hora noctis, ¨lauit *eorum* plagas: & baptizatus eſt ipſe & omnes *domeſtici* illius illico.	33	*Et tollens eos in illa hora noctis, lauit plagas eorum: & baptizatus eſt ipſe & omnis domus eius continuò.*

---

22 *Vnà autem inſurrexit*, καὶ συνεπέστη. Vulgata, *Et cucurrit*, καὶ ἔδραμε. Eraſmus, *Et concurrit*, καὶ συνέδραμε. ¶ *Præfecti*, οἱ στρατηγοί. Latè patet hæc appellatio in his libris. Quamobrem etiam *Magiſtratus* conuertit Vetus interpres. Sic autem intelliguntur qui ex prouincialibus ipſis, ſiue ex Macedoniæ præſidis legatis, Philippis præerant. ¶ *Diruptis eorū veſtibus*, περιῤῥήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια. Eraſmus, *Sciſſis veſtibus ſuis. Eſt autem*, inquit, *anceps ſermo, vtrum magiſtratus lacerarint Apoſtolorum tunicas, an ſuas ipſorum.* Ego verò nullam hîc video ſpeciem ambiguitatis, & multò etiam magis miror Eraſmum eam opinionem eſſe amplexum quæ nullam veri ſpeciem habet. ¶ *Virgis cædi*, ῥαβδίζειν. Vide Mar.14.65.

24 *Adſtrinxit*, ἠσφαλίσατο. Id eſt, Vt tutius aſſeruarētur, compegit eorum pedes in numellam. Nam ἀσφαλίζεσθαι propriè firmare ſignificat: ſed ex conſequente intelligitur antecedens. ¶ *Numella*, τὸ ξύλον. Vulgata & Eraſmus perobſcurè, *In ligno*. vt & Tertullianus lib. de patientia. Neque verò ξύλον hoc in loco lignum declarat, ſed ligneæ machinæ genus, quod Latini Numellam vocant: in quam (vt ait Nonius) & pedes & collum immittebant. Ariſtophanes, εἶτα φιμώσαντι τούτῳ τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα. Herodotus, ἐν ξύλῳ ἔδησαν. Plautus in Perſa, —*tantiſper quidem Vt ſis apud me lignea in cuſtodia.*

26 *Laxata*, ἀνέθη. Id eſt, vt Vulg. & Eraſmus, *Soluta*. Virg. *Laxat clauſtra Sinon.*

33 *Lauit [eorum] plagas*, Ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν. Ad verbum, *lauit [eos] à plagis.*

34 Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.

35 Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες, Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους·

36 Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, Ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

37 Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς, Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακήν, καὶ νῦν λάθρα ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; Οὐ γάρ. ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν.

38 Ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα· καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι.

39 Καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως.

40 Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον.

Κεφάλαιον ιζ.

1 Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων.

2 Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτούς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν,

3 Διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν

34 Et ipſis deductis domum ſuam, appoſuit menſam: & exultauit quòd cum vniuerſa domo ſua credidiſſet Deo.

35 ⁚Die autem exorto, prætores miſerunt ⁚viatores qui dicerẽt, Dimitte homines illos.

36 Annuntiauit autem commẽtarienſis hos ſermones Paulo, Miſerunt, *inquit*, præfecti vt dimittamini: nunc igitur egreſſi, ite in pace.

37 Paulus autem dixit ⁚eis, Cæſos nos publicè, indicta cauſa, quum ſimus Romani, coniecerunt in carcerem, & nunc clàm nos eiiciunt? ⁚non profectò: ſed veniant ipſi, & nos educant.

38 Renuntiarunt autem prætoribus viatores ⁚ verba iſta: timuerúntque audito eos Romanos eſſe.

39 Et venientes precati ſunt eos, & eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe.

40 Egreſſi autem è carcere introierunt ⁚ad Lydiam: & ⁚viſis fratribus, conſolati ſunt eos, ⁚& egreſſi ſunt *ex vrbe.*

CAP. XVII.

1 ITinere autem facto per Amphipolin & Apolloniam, venerunt Theſſalonicam, vbi erat ⁚ ſynagoga quædam Iudæorum.

2 Paulus verò ſicut conſueuerat introiuit ad eos, & per Sabbatha tria diſſeruit *cum* eis ex Scripturis.

3 ⁚Explicans & ⁚ob oculos po-

34 *Quúmque perduxiſſet eos in domum ſuam, appoſuit eis menſam, & lætatus eſt cum omni domo ſua credens Deo.*

35 *Et quum dies factus eſſet, miſerunt magiſtratus lictores, dicentes, Dimitte homines illos.*

36 *Nuntiauit autem cuſtos carceris verba hæc Paulo, Quia miſerunt magiſtratus vt dimittamini: nunc igitur exeuntes, ite in pace.*

37 *Paulus autẽ dixit eis, Cæſos nos publicè, indemnatos, homines Romanos, miſerunt in carcerem, & nunc occultè nos eiiciunt? non ita: ſed veniant, & ipſi nos eiiciant.*

38 *Nuntiarunt autem magiſtratib. lictores verba hæc: timuerúntque audito quod Romani eſſent.*

39 *Et venientes deprecati ſunt eos, & educentes rogabant vt egrederentur de vrbe.*

40 *Exeuntes autem de carcere introierunt ad Lydiam: & viſis fratribus, conſolati ſunt eos, & profecti ſunt.*

CAP. XVII.

1 *QVum antẽ perambulaſſent Amphipopolin & Apolloniam, venerunt Theſſalonicam, vbi erat ſynagoga Iudæorum.*

2 *Secundum conſuetudinem autem Paulus introiuit ad eos, & per Sabbatha tria diſſerebat eis de Scripturis,*

3 *Adaperiens & inſi-*

---

35 *Die autem exorto*, ἡμέρας δὲ γενομένης. In vno codice additum legimus poſt hæc verba, συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀγοράν, καὶ ἀναμνησθέντες τὸν σεισμὸν τὸν γεγονότα, ἐφοβήθησαν καὶ ἀπέστειλαν τοὺς ῥαβδούχους &c. id eſt, *coierunt præfecti eodem loci in forum, & recordati terræmotus qui factus fuerat, timuerunt, miſeruntque viatores*, &c. ¶ *Viatores*, ῥαβδούχους. Viatores dicuntur quibus vtebãtur magiſtratus vocandi vel nuntiandi cauſa, non autem ligandi. Nam hoc erat lictorum munus, qui propterea etiam ῥαβδοῦχοι à bacillis ſeu virgis quas geſtabant, à Græcis vocabantur. Sed mihi tamen probabile eſt, aut viatores etiam bacillos geſtaſſe, aut confuſa interdum fuiſſe (in prouinciis præſertim) viatorum & lictorum munia.

37 *Eis*, πρὸς αὐτούς. Nempe viatoribus, in quorum nomine loquutus fuerat commentarienſis, aut ipſi potius coram commentarienſi ſua mandata Paulo & Silæ renuntiarunt. Nam commentarienſem ipſum probabile eſt potius paratum fuiſſe illos retinere. ¶ *Non profectò*, οὐ γάρ. Vulgata, *Non ita.* Sic Virgilius lib. Æne. 2. *Scilicet hæc Spartam incolumis patriaſq; Mycenas Aſpiciet, partóque ibit regina triumpho?* Et paulo pòſt, *Non ita: namque etſi*, &c, id eſt (vt vernaculo ſermone dicimus) *Il n'en ira pas ainſi.*

38 *Verba iſta*, τὰ ῥήματα ταῦτα. Ab hòc loco vſque ad extremum capitis, comperitur mira in meo vetuſtiſſimo, & alio preterea manuſcr. codice varietas, ſi verba ſpectes. Sic enim ſcriptum habent, Ἀπήγγειλαν οἱ ῥαβδοῦχοι ῥήματα ταῦτα τὰ ῥηθέντα πρὸς τοὺς στρατηγούς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσιν ἐφοβήθησαν, καὶ παραγενόμενοι μετὰ φίλων πολλῶν εἰς τὴν φυλακήν, παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν, εἰπόντες, Ἠγνοήσαμεν τὰ καθ' ὑμᾶς, ὅτι ἐστὲ ἄνδρες δίκαιοι. Καὶ ἐξαγαγόντες, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, λέγοντες, Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθετε, μήποτε πάλιν συστραφῶσιν ὑμῖν, ἐπικράζοντες καθ' ὑμῶν. Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, ἦλθον πρὸς τὴν Λυδίαν, καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε Κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς. Id eſt, *Viatores renuntiarunt præfectis hæc verba quæ dixerãt. Illi verò quũ audiſſent Romanos eſſe, timuerunt: & cũ multis amicis venientes in carcerem, precati ſunt eos vt abirent, dicentes, Ignorauimus veſtram conditionem, & vos viros probos eſſe. Deinde eductos ipſos precati ſunt, dicentes. Exite ex hac vrbe, ne rurſus coëuntes clament aduerſum vos. Egreſſi igitur ex carcere venerunt ad Lydiam, & viſis fratribus, narrabant quæ ſibi feciſſet Dominus, ipſos conſolati.*

40 *Ad Lydiam*, εἰς τὴν Λυδίαν. Id eſt πρὸς τὴν Λυδίαν, vt etiam in nonnullis vetuſtis codicibus ſcriptum legimus. Ponitur tamen εἰς ἀντὶ τοῦ πρός, etiam apud idoneos auctores. App. εἰς Σύλλαν ἔπεμψεν. Dem. διαφέρειν εἰς τὸν ἄρχοντα. Idem εἰς ὑμᾶς λέγω. ¶ *Viſis fratribus*, ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς. Rurſum in meo vet. exemplari hæc ſubiiciuntur, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς, *expoſuerunt quæ fecerat ipſis Dominus, eos conſolati.* ¶ *Et egreſſi ſunt*, καὶ ἐξῆλθον, *ex vrbe ipſa*, videlicet.

IN CAP. XVII.

1 *Synagoga quedam*, ἡ συναγωγή. Nouè ponitur articulus ✱ pro particula τίς: vel certè redundat niſi malimus aliquid ſupplere, vt, *eò vbi erat ſynagoga Iudæorum*, certo videlicet illo vrbis loco, vbi erat ſynagoga.

3 *Explicãs*, διανοίγων. Heb. פותח [*potheach*] aperiẽs, id eſt certis teſtimoniis probans, vnde פתח [*pethach*] pro declaratione,

tione, Pſal. 119.130. ¶ *Ob oculos ponens*, παρατιθέμενος. id eſt tam manifeſtè exponens quàm cernimus quæ ſpectanda proponuntur. Vulgata, *Inſinuans*. Eraſ. *Allegans*. id eſt prolatis ſcripturæ locis demonſtrans, ſicut infrà ſcribitur verſ. 28, vbi vtitur verbo ἐπιδεικνὺς, pro quo Syrus vtrobique vſurpat eandem vocem מחוא הוא [*mechauch hauah.*] ¶ *Chriſtum*, τὸν Χριστόν. id eſt Meſſiam. ponitur enim hoc loco appellatiuè, vt apparet ex ſequentibus. ¶ *Quem ego* [*inquit,*] ὃν ἐγώ. Mutatio perſonæ & orationis obliquæ ad rectam, de qua vide ſuprà 15.5. Sed & in Arabica interpretatione Latinè verſa, reperio verbum *Aiebat* expreſſum. ¶ *Eſſe Chriſtum illum*, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. id eſt illum promiſſum Meſſiam. Rurſum enim Χριστὸς pro Meſſia ponitur, ſed ἀντονομαστικῶς: & in hac enuntiatione rationem habet attributi: quod vt planius eſſet, collocationem verborum mutaui, vt & infrà 18.5. Vide ſuprà 2.36.

Χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

3 Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι.

4 Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηρούς, καὶ ὀχλοποιήσαντες ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.

5 Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτοὺς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες, Ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν·

6 Οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, Ἰησοῦν.

7 Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα.

8 Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

9 Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροιαν· οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπήεσαν.

10 Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσ-

nens oportuiſſe ∴ Chriſtum pati, & reſurgere à mortuis: & hunc Ieſum, ∴ Quem ego, *inquit*, annũtio vobis, ∴ eſſe chriſtum illum.

3 Nonnulli igitur eorum aſſenſi ſunt, & ∴ conſociati ſunt Paulo & Silæ, & ∴ religioſorum Græcorum multitudo magna & ex mulieribus primariis non paucæ.

4 Sed inuidia commoti Iudæi ∴ qui increduli erant, aſſumptis quibuſdam ∴ circunforaneis viris ſceleratis, ac turba coacta, ∴ fecerunt vt ciuitas tumultuaretur, & ∴ adorti domum Iaſonis, ſtudebant eos adducere ad populum.

5 Et quum non inueniſſent eos, traxerũt Iaſonem & quoſdam ∴ fratres ad ciuitatis magiſtratus clamando, iſti qui orbis terrarum ∴ ſtatum ſubuerterũt, etiam hic adſunt:

6 Quos ∴ excepit Iaſon: qui omnes contra decreta Cæſaris faciunt, regem alium dicentes eſſe, *nempe* Ieſum.

7 Commouerunt autem turbam & ciuitatis magiſtratus hæc audientes.

8 ∴ *Qui* tamen quum ſatis accepiſſent ab Iaſone & cæteris, dimiſerunt eos.

9 Fratres verò ſtatim per noctem emiſerunt Paulum ſimul & Silam Berœam: qui quum adueniſſent, ïerunt in ſynagogam Iudæorum.

10 ∴ Fuerunt autem iſti gene-

nuans quia Chriſtum oportuit pati, & reſurgere à mortuis, & quia hic eſt Ieſus Chriſtus, quem ego annuntio vobis.

3 *Et quidam ex eis crediderunt, & adiuncti ſunt Paulo & Silæ, & de colentibus Gentibus multitudo magna, & mulieres nobiles non paucæ.*

4 *Zelantes autem Iudæi, aſſumentéſque de vulgo viros quoſdam malos, & turba facta, concitauerunt ciuitatem: & aſſiſtentes domui Iaſonis quærebant eos producere in populum.*

5 *Et quum non inueniſſent eos, trahebant Iaſonem & quoſdam fratres ad principes ciuitatis, clamantes, Quoniam hi qui orbem concitant, & huc venerunt:*

6 *Quos ſuſcepit Iaſon: & hi omnes contra decreta Cæſaris faciunt, regem alium dicentes eſſe Ieſum.*

7 *Concitauerunt autem plebem & principes ciuitatis audientes hæc.*

8 *Et accepta ſatisfactione à Iaſone & à cæteris, dimiſerunt eos.*

9 *Fratres verò confeſtim per noctem dimiſerunt Paulum & Silam in Berœam: qui quum veniſſent, in ſynagogam Iudæorum introierunt.*

10 *Hi autem erant nobi-*

---

3 *Conſociati ſunt*, προσεκληρώθησαν, id eſt συνεκληρώθησαν: quod verbum diſertiores Græci vſurpant ad declarandam matrimonij coniunctionem & vinculum arctiſſimum. ¶ *Religioſorũ*, τῶν σεβομένων. Vulg. *Colentium*. Vide ſuprà 13.43.

4 *Qui increduli erant*, οἱ ἀπειθοῦντες. Vide ſuprà 14.2. ¶ *Circunforaneis*, τῶν ἀγοραίων. i. cuiuſmodi ſolẽt in foro vitam terere, viles nimirum & venales, quos ſolet Cic. fæcem & ſentinã vrbis vocare. Ideo Vet. interpr. conuertit, *De vulgo*. ¶ *Fecerunt vt ciuitas tumultuaretur*, ἐθορύβουν τὴν πόλιν. Τὸ θορυβεῖν rariſſimè μεταβατικῶς conſtruitur, præſertim cum quarto caſu, quanuis θορυβεῖσθαι paſſiuè quoque accipiatur. Itaque hic accipitur ex Hebræorum idiotiſmo, quaſi in coniugatione Hiphil. Vulg. *concitarunt ciuitatem*. ¶ *Adorti*, ἐπιστάντες. Vulg. *Aſſiſtentes*, περιστήσαντες. Eraſmus, *Vrgentes*, quod & ipſum non videtur ſatis expreſſum.

5 *Fratres*, ἀδελφούς. Syrus & Arabs præterea legerũt τοὺς ἐκεῖ, *qui erant ibi*. ¶ *Statũ ſubuerterunt*, ἀναστατώσαντες. Vulg. *Concitant*. Eraſ. *Cõturbarunt*. neuter ſatis expreſſe, vt opinor.

6 *Excepit*, ὑποδέδεκται. Eraſ. *Clanculum excepit*, propter præpoſitionem ὑπό. atqui in hoc verbo non ea vis eſt huius præpoſitionis, ſed idcirco potius adiungitur, quòd hoſpites de via deflectentes, ſub idem tectum admittamus. Itaque hæc interpretatio nulla ratione nititur.

8 [*Qui*] *tamen quum ſatis accepiſſent*, καὶ λαβόντες τὸ ἱκανόν. Doctiſſimus Budæus & plerique eum ſequuti, hoc referunt ad ſatiſdationem IVDICIO SISTI. Sunt autem hæc dicendi genera mutuò inter ſe coniuncta apud iuriſconſultos, Satiſpetere, Satiſdare, & Satiſaccipere. Sed quid ſi ſimplicius hoc eſt fortaſſis accipiendum, quòd videlicet Iaſon cum cæteris ad magiſtratus adductis, ita reſponderit accuſatoribus vt iudicibus ſatisfecerit? ſicut accipitur τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, Mar. 15.15. Sed repugnat proprietas participij λαβόντες, & Arabs interpres de ſponſoribus vt ſecundis reis, perſpicuè iſtud interpretatur.

10 *Fuerunt autem iſti generoſiores*, οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι. Vulgata, *Hi autem erant nobiliores eorum qui ſunt Theſſalonicæ*. Quam interpretationem vt emendaret Eraſmus vertit, *Illi autem erant ſummo genere nati inter eos qui erant Theſſalonicæ*. Poteſt enim εὐγενέστεροι etiam explicari per ſuperlatiuum, ita vt iſta de Theſſalonicenſibus dicantur, quorum nobiliſſimi amplexi ſunt Euangelium. quod tamen probare non poſſum. Notandum enim eſt non comparari ſim-

Vu. ij.

pliciter Theſſalonicenſes cum Berœenſibus, ſed vtriuſque vrbis Iudæos inter ſe, ita vt Berœenſes Iudæi dicantur longè fuiſſe alacriores Theſſalonicenſibus: quod re ipſa oſtenderunt, ſicut mox declaratur. Statim enim amplexi ſunt Verbum: quod Theſſalonicenſes non contenti repudiaſſe, Paulum Berœam vſque ſunt perſequuti. Itaque non dicit Lucas εὐγενέστεροι Θεσσαλονικέων, ſed τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, vt Iudæos appareat à veris incolis diſcerni, ſeruata vi articuli διαφορικοῦ. Deinde quum Lucas iam deduxerit Paulum & Silam Berœam, cur ad Theſſalonicenſium hiſtoriam reuerteretur? Præterea de Iudæis ſeorſum hîc agi declarat ſequens verſiculus, vbi ſeorſim fit mentio indigenarum ciuium, tum virorũ, tum mulierum. Itaque propriam comparatiui ſignificationem ſeruare malui. ſed quanuis εὐγενὴς de genere propriè dicatur, tamen quum comparatio hic videatur inſtituta non generis, (erant enim omnes iſti Iudæi) ſed virtutis ac pietatis, generoſiores malui interpretari quàm nobiliores: quum conſtet apud Græcos tranſlatitiè τὴν εὐγένειαν ad mores & ad animum accõmodari, ita vt μεγαλοπρεπής, εὐγενής, γενναῖος, ſæpe ſint ſynonyma. Syrus autẽ & Arabs interpretes manifeſtè ſententiam meam confirmant. ¶ *Scrutantes*, ἀνακρίνοντες. Ad verbum, *Diiudicantes*, quoniam videlicet ex mutua locorum collatione veram interpretationem ſcrutabantur.

σαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

12 Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι.

13 Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.

14 Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

15 Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν· καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξῄεσαν.

16 Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.

roſiores iis *Iudæis* qui erant Theſſalonicæ, vt qui receperint Sermonem cum omni alacritate, quotidie ¨ ſcrutantes Scripturas an hæc ita ſe haberent.

12 Multi igitur crediderunt ex eis, & Græcarum mulierum honoratarum & virorum non pauci.

13 Vt autem cognouerũt Theſſalonicẽſes Iudæi, Berœæ quoque annuntiatum eſſe à Paulo ſermonem Dei, venerũt etiam illuc, concitantes turbam.

14 Sed tunc ſtatim Paulum emiſerunt fratres, vt iret ¨ velut ad mare: Silas autem & Timotheus remanſerunt illic.

15 ¨Qui verò Paulum ſuſceperant tuto loco conſtituendum, deduxerunt eum Athenas vſque: & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt quamcitiſſimè ad ipſum venirent, abierunt.

16 Paulo verò Athenis illos expectante, exacerbabatur ſpiritus eius in ipſo, quum conſpiceret vrbem ¨ idolis refertam.

liores eorum qui ſunt Theſſalonicæ, qui ſuſceperunt Verbum cum omni auiditate, quotidie ſcrutantes Scripturas, ſi hæc ita ſe haberent.

12 *Et multi quidem crediderunt ex eis, & mulierum Gentilium honeſtarum, & viri non pauci.*

13 *Quum autem cognouiſſent in Theſſalonica Iudæi quia & Berœæ prædicatum eſt à Paulo verbum Dei, venerunt & illuc, commouentes & turbantes multitudinem.*

14 *Statimque tunc Paulum demiſerunt fratres, vt iret vſque ad mare: Silas autem & Timotheus remanſerunt ibi.*

15 *Qui autem deducebant Paulum, perduxerunt eum vſque ad Athenas: & accepto mandato ab eo ad Silam & Timotheum vt quamceleriter venirent ad illum, profecti ſunt.*

16 *Paulus autem quum Athenis eos expectaret, incitabatur ſpiritus eius in ipſo, videns idololatriæ deditam ciuitatem.*

---

14 *Velut ad mare*, ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Vulgata, *Vſque ad mare*, quaſi ὡς pro ἕως accipiatur. Ego verò illam interpretationem antepono, quoniam Athenas vſque deductum fuiſſe Paulum, poſtea narratur. Ex quo etiam intelligimus, Paulo fuiſſe datum hoc conſilium vt illum Iudæi perſequi deſinerent, quaſi naui conſcenſa ex illis regionibus enauigaſſet. Mari tamen Athenas Philippis veniſſe ex huius hiſtoriæ contextu elici nullo modo poteſt, ſed contrarium potius. Neque nihil eſt iſtud quod in meo vetuſtiſſimo codice inuenio verſ. proximè conſequente.

15 *Qui verò Paulum ſuſceperant tuto loco conſtituendum*, οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον. Vulgata, *Qui deducebant*. Eraſmus, *Qui perſequebantur*: neuter ſatis expreſſè, aut etiam ſatis rectè. Nam τὸ καθιστᾶν in hac ſignificatione nuſquam legi, quod tamen hoc loco non potui aliter quàm longo verborum circuitu explicare. Quanuis enim reſpondeat Latino verbo Conſtituere, tamen pro varia ratione rerum de quibus agitur, intelligendum eſt. Inde factum vt pro peruehere & perducere accipiatur, id eſt certo loco conſtituere pro quo dicimus in vernaculo ſermone, *rendre en quelque lieu*: vt apud Plutarchum, παραπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, *Comitari hominem, ac domum perducere*. Homerus, καταστῆσαι Πύλονδε, *Pylum Peruehere*. Sed præterea videtur etiam aliquid amplius declarare hoc in loco, & aliis ſimilibus ſiqui occurrerint. Nam quod nutat ac vacillat dicitur conſtitui quando ad meliorem ac certiorem ſtatum adducitur. Id verò ſi poſtea ad perſonam transferas, ſignificabit aliquem ex periculo ereptum, tuto loco conſtituere, pro quo dicimus *rendre ou mettre en ſeureté*: quam ſignificationẽ putaui huic loco maximè conuenire, vt præciſè dixerit Lucas καθιστῶντες, pro εἰς ἀσφάλειαν καθιστῶντες. Cur enim iſti Paulũ Athenas vſque deduxerũt, niſi vt per ignotas regiones in eum vſque locum perducerent vbi ab hoſtium inſidiis tutus videretur? In meo vetuſtiſſimo codice, poſt ἕως Ἀθηνῶν *Athenas vſque*, iſtud ſcribitur, παρῆλθεν δὲ τὴν Θεσσαλίαν· ἐκωλύθη γὰρ εἰς αὐτοὺς κηρύξαι τὸν λόγον. λαβόντες δὲ, &c. i. *Præterierat autem* (nuſquã videlicet ibi cõmoratus) *Theſſaliã: quod prohiberetur eis*, (nempe Theſſalis) *ſermonem* [*Dei*] *prædicare. Accepto autem mandato*, &c. Et certè mirum alioqui videri poſſet Paulũ tot regiones quot inter Theſſalonicam & Athenas interſunt, nempe Theſſaliam, Bœotiam, & Atticam, nuſquam annuntiato Euangelio, præteriiſſe: vel Lucam Pauli iam tum comitem, vt apparet ſuprà 16.10, eorum quæ ibi dicta factáque ſunt, hiſtoriam totam prætermiſiſſe.

19 *Idolis refertam*, κατείδωλον. Vtpote illis totam addictam & mancipatam, ſicut κατάδενδρος locus dicitur totus arboribus conſitus, quod eruditè docuit in ſuis notis Iſaacus Caſaubonus, cui acceptum iſtud fero. Quàm autem verè hoc ſcripſerit Lucas, vel ex ipſis Græcis ſcriptoribus licet intelligere. Nam Pauſanias in hac vnâ vrbe plura penè idola quàm in reliqua Græcia commemorat: & de Athenienſibus loquens ſcribit, πάντα δὲ ἐς τὰ εἰς φιλανθρωπίαν μόνοι καθεστήκασιν, (nam paulo antè egerat de *

rat de Miſericordiæ ara) ἀλλὰ καὶ εἰς θεοὺς εὐσεβεῖν ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ φήμης, καὶ ὁρμῆς. Id eſt, *Iſtis verò non modò conſtituta ſunt quæ ad humanitatis officia pertinent, ſed maiorem etiam quàm alij pietatis in deos curam habent. nam etiam Pudoris & Famæ & Appetitionis ara apud ipſos extat.* Sed & Xenophon in Athenienſium republica, ἄγουσιν, inquit, ἑορτὰς διπλασίους ἢ οἱ ἄλλοι: id eſt, *Feſta duplo plura agitant quàm alij.*

Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.	17	Diſſerebat igitur in ſynagoga cum Iudæis & religioſis, & in foro quotidie ¨cum quibuſuis obuiis.	17	*Diſputabat igitur in ſynagoga cum Iudæis, & colentibus, & in foro per omnes dies ad eos qui adierant.*
Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καί τινες ἔλεγον, Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δὲ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο.	18	Quidam autem ex Epicureis & Stoicis Philoſophis conflictabantur cum eo: & quidam dicebant, Quid vult ¨garrulus iſte dicere? Alij verò, Peregrinorum deorum videtur annuntiator eſſe, quoniam Ieſum & reſurrectionem ipſis annuntiabat.	18	*Quidam autē Epicurei & Stoïci philoſophi diſſerebant cum eo: & quidam dicebant, Quid vult ſeminator verborum hic dicere? Alij verò, Nouorum dæmoniorum videtur annuntiator eſſe: quia Ieſum & reſurrectionem annuntiabat eis.*
Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες, Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή;	19	Et prehenſum eum duxerūt ¨in Areopagum, dicentes, Poſſumúſ*ne* ſcire quæ ſit iſta noua de qua tu loqueris doctrina?	19	*Et apprehenſum eum, ad Areopagum duxerunt, dicentes, Poſſumus ſcire quæ eſt hæc noua quæ à te dicitur doctrina?*
Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.	20	Peregrina enim quædam ¨ingeris auribus noſtris. volumus ergo ſcire quidnam iſta ſibi velint.	20	*Noua enim quædam infers auribus noſtris. volumus ergo ſcire quidnam velint hæc eſſe.*
(Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον)	21	(Cæterùm Athenienſes omnes & aduenæ hoſpites nulli alij rei ¨vacabant niſi ad dicendum aut audiendum aliquid noui)	21	*(Athenienſes autem omnes & aduenæ hoſpites ad nihil aliud vacabant niſi aut dicere aut audire aliquid noui)*
Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.	22	Quum autē cōſtitiſſet Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Athenieſes, ¨omnino conſpicio vos ¨quaſi religioſiores.	22	*Stans autem Paulus in medio Areopago, ait, Viri Athenienſes, per omnia quaſi ſuperſtitioſiores vos video.*

---

17 *Cum quibuſuis obuiis*, πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. ſiue, *cum quibuſuis qui in ipſum inciderent.* Circunſtantia loci indicat quomodo exponendum ſit verbum παρατυγχάνειν. Nempe quemcūque obuium reperiſſet Paulus, qui modò vel minimùm ſuſtineret loquentem audire, cum eo ipſe diſſerebat: totus nimirum ardens ſancto illo gloriæ Dei zelo, & illud ipſum vſurpans quod aliis poſtea ſubiecit, vt opportunè & importunè ſtudeant amplificādo Dei regno Hæc enim eſt verè cæleſtis ac diuina prudentia, quā mundus ſtultitiam vocat. Vulg. *qui adierant*, pro quo nonnulli ſcribunt, *qui audierant*. Neutrum profectò rectè. Nam fateor quidem τὸ ἐντυγχάνειν in his etiam libris & apud idoneos auctores interdum accipi non modo pro Adire ſeu Conuenire ſed etiam pro Compellare quem tu adieris: ſed nonniſi adiuncto perſonę caſu, qui nullus hic eſt. Deinde præpoſitio παρὰ videtur omnino poſtulare vt de ſubitò occurrentibus id intelligatur.

18 *Garrulus*, ὁ σπερμολόγος. ſiue *blaterator*. Eſt autem hoc vocabulum Atticorum, in hac quidem ſignificatione proprium, vt Euſtathius teſtatur, nempe pro garrulis & nullius pretij hominibus, & circunforaneis, quos περιτρίμματα ἀγορᾶς vocat Ariſtoph. & vrbanè notat in Auib. metaphora à paſſerculis aliiſq. auiculis ſumpta, quę neq; magnopere ſunt eſui, neque cātu delectāt, ſed garritu perpetuò ſunt moleſtæ, ſic vocatæ παρὰ τὸ λέγειν σπέρματα, quaſi ſeminilegas dicas ꝙ ſata in agris depaſcantur non autē παρὰ τὸ σπείρειν τοὺς λόγους, vt exiſtimant nonnulli, dupliciter decepti, nempe tum in etymo (dicendum enim fuiſſet λογοσπόρος) tum in eo quòd propriam eámque etymo falſo innitentem ſignificationem, loco metaphoricę, in hoc vocabulo quæſiuerunt. Itaque Syrus quoque & Arabs interpretes rem ipſam potius quàm vocem ſunt interpretati. Sed & Arabs Stoicos non nominat, & totum hunc locum ſic legit, Ἐπικούρειοι καὶ ἄλλοι ἀκούσαντες τὰ ῥήματα αὐτοῦ ἐμεγάλυνον αὐτὸν, ἄλλοι δὲ ἔλεγον, &c. *Epicurei & alij auditis eius verbis, magnificè ipſum extollebant, alij verò dicebant*, &c.

19 *In Areopagum*, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον. Sic rectè Vulgata quum Cicero ipſe Gręcum vocabulum ſeruarit. Eraſmus, *Martium vicum*. Atqui πάγος non declarat vicum, ſed colliculū potius, vt ipſe Eraſ. rectè explicat neque Areopagus vici nomē erat, ſed curię in quā coire ſolebāt iudices, vnde Areum iudiciū apud Tacitum lib. 2. idcirco vocati Areopagitæ. qui quidem perpetui erant, & de ſummis criminibus cognoſcebant: ac nominatim quidem de impietate, vt apparet ex eo quod de Theodoro illo impio narrat Laërtius. Hûc igitur pertractus eſt Paulus, vt ἀσεβείας, id eſt impietatis reus perageretur, eius videlicet criminis cuius damnatum fuiſſe Socratem, idem Laërtius teſtatur: nempe, οὓς μὲν νομίζει θεοὺς ἡ πόλις οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενον. id eſt, *quòd non eoſdem atque ciuitas deos putaret, & noua numina inueheret.* Idque ita eſſe, tum ex ſuperiore verſiculo, tum ex ipſa Pauli apologia apparet: qui non temere certè mentionem fecit aræ dei ignoti quam in ipſa vrbe reperiſſet. Non videtur tamen coram ipſis iudicibus cauſam dixiſſe: ſed quum illuc per tumultum raptus eſſet, poſtea mirabili Dei prouidentia diſſipatis aduerſariis euaſiſſe. Fuit autem hæc curia ſita non procul Acropoli, nempe circiter προπύλαια quæ vocant, vt teſtatur Pauſanias: ideóque Areopagus vocata eſt, quaſi Martium collē dicas, vel quòd Marti conſecratus eſſet, vel quòd primus Mars (vt fabulantur) cædis cauſam in eo iudicio dixiſſet.

20 *Ingeris*, εἰσφέρεις. Syrꝰ & Arabs legerūt σπείρεις, *ſeris*, qđ ipſos quoq. videtur fefelliſſe in Etymo vocis σπερμολόγος.

21 *Vacabant*, εὐκαίρουν. Ita in vernaculo ſermone dicimus, *Ils n'auoyent loiſir que d'ouyr ou dire des nouelles*. Caſtellio, *Ad nihil aliud idonei*, ineptè.

22 *Omnino*, κατὰ πάντα Id eſt, πάντως, vel παντάπασι. Vulgata & Eraſmus, *Per omnia*, id eſt omnibus in rebus.

¶ *Quaſi religioſiores*, ὡς δεισιδαιμονεστέρους. Vulgata, *Quaſi ſuperſtitioſiores*. Scio δεισιδαιμονίαν ſolere in vitio, id eſt pro ſuperſtitione poni, ſed nunquam defuerunt qui nulla ratione habita quomodo numen colerent, exiſtimarunt ſeſe tanto eſſe religioſiores quanto in hoc vel illo faciendo magis laborarent. Iſti ſunt autem quos εὐφημίας ἕνεκα, δεισιδαίμονας vocarunt ij qui acquieuerunt in publicè recepto Deorum cultu: vtrique ſanè hypocritæ, quanuis illi propius ab impietate abſuerint. Cæterùm illud conſtat, Apoſtolum cui cum iſtis negotium fuit, quorũ alij omnia fato tribuebant, vt Stoici, alij deorum prouidentiam irridebant, vt Epicurei, quum tamen omnes planè ſuperſtitioſi eſſent, aut reuera, aut ſaltem per ſimulationem, omnes ſimul perſtringere voluiſſe. Perinde eſt igitur ac ſi diceret, Omnino video vos ita in colendis diis occupatos vt quodammodo videamini plus illis tribuere quàm par ſit. Loquitur autem per conceſſionem, vt ſiquis hodie noſtros illos diuorum inuocatores, diceret quodammodo Diuos ſibi ſuis peregrinationibus deuincire. Syrus autem & Arabs videntur comparatiuum pro ſuperlatiuo vſurpaſſe, quaſi ſcriptum ſit, ὡς δεισιδαιμονεστάτους, quàm religioſiſſimos: quibus opponitur qui ab Horatio Parcus Deorum cultor dicitur.

---

23 Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

Sup. 7. 48. 24 Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ.

Pſal. 49. 8. 25 Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα.

26 Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιρούς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν·

27 Ζητεῖν τὸν Κύριον εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καίτοιγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.

28 Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα, καὶ

23 Pertranſiens enim & contemplans ¨ſacra veſtra, inueni etiam aram cui inſcriptum erat, Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.

24 ‖Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo ſunt, quum ſit cæli & terræ Dominus, in manufactis templis non habitat:

25 ‖Nec manibus hominum ¨colitur, alicuius rei egens, quum ipſe det omnibus vitam & halitum ¨& omnia.

26 Fecitque ∵ ex vno ſanguine totam ∵gentem hominum, vt habitaret ſuper vniuerſa ſuperficie terræ, definitis ſtatis temporibus, & poſitis terminis habitationis eorum:

27 Vt quęrerent Dominum, ſi fortè ¨palpādo eum inuenirent: quanquam profectò non longè abeſt ab vnoquoque noſtrûm.

28 ∴In ipſo enim viuimus, &

23 *Præteriens enim & videns ſimulacra veſtra, inueni & aram in qua ſcriptum erat, Ignoto Deo. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis.*

24 *Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo ſunt, hic cæli & terræ quum ſit Dominus, non in manufactis templis habitat.*

25 *Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, quũ ipſe det omnibus vitam & inſpirationem & omnia.*

26 *Fecitque ex vno omne genus hominum inhabitare ſuper vniuerſam faciem terræ, definiens ſtatuta tempora, & terminos habitationis eorum:*

27 *Quærere Deum ſi fortè attrectent eum & inueniant: quamuis non longè ſit ab vnoquoque noſtrûm.*

29 *In ipſo enim viuimus*

---

23 *Sacra*, τὰ σεβάσματα. Eraſ. *Culturas*, perperam. Vulgata, *Simulacra*, nimium anguſtè. Nam σέβασμα non ſignificat cultum ipſum ſeu culturam, nec ſimulacrum duntaxat, ſed omne id in quo Deus colitur, ſeu quod religionis cauſa homines venerantur. Latini ſacra vocant. Syrus autem & Arabs pro tēplis ipſis & delubris hoc nomen acceperunt. ¶*Ignoto Deo*, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Mentionem quidem facit huius aræ Pauſanias in Atticis, ſed inſcriptionem addit plurali numero Θεῶν ἀγνώστων Græca ſcholia Philippidæ cuiuſdam hiſtoriam narrant diſſentientis à Pauſania, & hanc adferunt inſcriptionem, ΘΕΟΙ͂Σ ἈΣΙ΄ΑΣ ΚΑῚ ΕΥ̓ΡΏΠΗΣ ΚΑῚ ΛΙΒΎΗΣ, ΘΕΩ͂ ἈΓΝΏΣΤΩ ΚΑῚ ΞΈΝΩ. Id eſt, *Diis Aſiæ & Europæ & Libyæ, Deo* * *ignoto ac peregrino.* quod annotat Hieronymus in Tit. 1. 12. Sed teſtē huius inſcriptionis nullum proferunt. Huius autem rei cauſam & originem Laërtius in Epimenide ſic explicat, Ἀθηναίοις λοιμῷ κατεχομένοις ἔχρησεν ἡ Πυθία καθῆραι τὴν πόλιν. οἱ δὲ πέμπουσι ναῦν τε καὶ Νικίαν τὸν Νικηράτου εἰς Κρήτην, καλοῦντες τὸν Ἐπιμενίδην· καὶ ὃς ἐλθὼν ὀλυμπιάδι μϛ΄, ἐκάθηρεν αὐτῶν τὴν πόλιν, καὶ τὸν λοιμὸν ἔπαυσε τοῦτον τὸν τρόπον· λαβὼν πρόβατα μέλανά τε καὶ λευκά, ἤγαγε πρὸς τὸν ἄρειον πάγον, κἀκεῖθεν εἴασεν ἰέναι οἷ βούλοιντο, προστάξας τοῖς ἀκολούθοις, ἔνθα ἂν κατακλίνοι αὐτῶν ἕκαστον, θύειν τῷ προσήκοντι Θεῷ· καὶ οὕτω λῆξαι τὸ κακόν. ὅθεν καὶ νῦν ἔστιν εὑρεῖν κατὰ τοὺς δήμους τῶν Ἀθηναίων βωμοὺς ἀνωνύμους. Id eſt, *Quũ Athenienſes corripuiſſet peſtis, reſpondit Pythia vt vrbē expiarent. Illi verò nauē vnà cum Nicia Nicerati [filio] in Cretam ad accerſendum Epimenidem miſerunt: qui quum aduenıſſet Olympiade 46, vrbem expiauit, effecitque hoc modo vt peſtis ceſſaret: acceptas oues nigras & albas ad Areopagũ duxit, & illinc abire permiſit quocunque libuiſſet, addito iis qui eas inſequebantur mandato, vt vbi quæque quieuiſſet, Deo cui conueniret ſacrificarent. Ita igitur malum illud aiunt deſiiſſe, & hinc factũ vt in Athenienſium vicis aræ nullo inſcripto nomine inueniantur.* Hæc ille. Lucianus autem in Philopatride bis meminit τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀγνώστου.

25 *Colitur*, θεραπεύεται. Vel, *Delinitur*, ſiue *conciliatur*, id eſt ἱλάσκεται. vel Illi ſeruitur, ſicut ſerui (propterea dicti θεράποντες) dominorum vſibus inſeruiunt, ipſorum opera indigentium. ¶*Et omnia*, καὶ τὰ πάντα. Sic ſcriptum inueni in vetuſtis duobus codicibus, ad quos accedit Vet. editionis Latinæ auctoritas, & ita etiam legit Clemens in libro ϛρωμ. α. Itaque ſic legere malui quam κατὰ πάντα, id eſt *per omnia*: ex quibus verbis vix poſſis aptam ſententiam eruere. Deinde manifeſta eſt antitheſis, quum dicit Deum nulla re indigere, vt qui & vitam & omnia omnibus ſuppeditet. Syrus autem interpres hoc non legit.

26 *Ex vno ſanguine*, ἐξ ἑνὸς αἵματος. Vulg. legit duntaxat ἐξ ἑνός, *ex vno*, videlicet *homine*: & ita citatur hic locus apud Clemētem lib. ϛρωμ. α. Sanguinis autē vox cognationē declarat, vnde conſanguinei vocati qui Græcis οἱ πρὸς αἵματος dicuntur. ¶*Gentē hominũ*, ἔθνος ἀνθρώπων. Vulg. *Genus hominũ*. Sed Gentis vocē retinere malui. Sic enim vſurpatur ἔθνος hoc in loco vt dixit Cicero nationem candidatorum, & Virgilius piſces vocauit Ponti gentem. Syrus & Arabs vſi ſunt nomine עלמא [*halma*] ſicut Græcè ἅπας κόσμος, Latinè *totus mundus*, Gallicè *tout le monde*, accipitur pro hominibus per vniuerſum orbem terrarum diſperſis.

27 *Palpando eum inuenirent*, ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν. Vulg. *Attrectent & inueniant*: quā interpretationē nō probo, quoniā Attrectare eorum eſt qui inuenerunt. Eraſ. *Palpent & inueniant*. quod puto cōmodius exprimi gerūdi modo. Eſt autē τὸ ψηλαφᾶν id quod Latini verbo Inueſtigādi, à pedibus ſumpto, declarant: & ita ſignificat Paulus Deum natura incorporeum quaſi corporeũ in rebus illis aſpectabilibus factum, ſeſe attrectatione quodāmodo ipſa cognoſcendum prębuiſſe, Apoſtolo cũ iſtis Philoſophis verè philoſophicè diſputante, & præcipuum phyſices vſum ipſis doctiſſimè ſimul & diuiniſſimè oſtendente, vt & Rom. 1. 20. Syrus autem & Arabs interpretes legerunt καὶ ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτοῦ εὕροιεν αὐτόν, *& ex rebus ab eo conditis ipſum inuenirēt*. Huc ſpectat etiam iſtud Tertulliani ſcitiſſimè dictum, * Præmiſit Deus naturam magiſtram, ſubmiſſurus & propheciam, quo facilius credas prophetię, diſcipulus naturę.

28 *In ipſo*, ἐν αὐτῷ. Id eſt per ipſum, vt loquitur idem Apoſtolus Rom. 11. 36. quod refertur ad Dei vim & potentiam qua & initio creati ſumus ex nihilo, & creati conſeruamur. Sed peculiaris eſt vis præpoſitionis ἐν hoc in loco, vt hæc αἰτιολογία accommodetur ad id cui probando adhibetur, & quod proximè anteceſſit; ita ſignificante Apoſtolo

poſtolo (vt annotat doctiſſimus interpres) homines in Deo quodammodo contineri, nedum vt procul à nobis abſit, & in eo ſubſiſtere, quatenus nos ad imaginem ſuam conditos, id eſt, ratione & intelligentia præditos, ſuo peculiari ſpiritu fouet & ſuſtentat. Sic Virg. *Iouis omnia plena.* & illud eiuſdem poëtæ à multis citatum, *Deum namque ire per omnes terráſque tractúſque maris,* &c. Et hanc Dei * deſcriptionem ab effectis, nonnulli ad nomen שדי [*Sadai*] referunt, quo ſignificatur qui efficaciter agit omnia in omnibus, vt loquitur Apoſtolus. 1. Cor. 12. 6. Eſt autem hoc hemiſtichium petitum ex Arati phęnomenis quæ vocant. ¶ *Progenies*, γένος. Hemiſtichium Arati, nempe non corporeæ molis, ſed animæ reſpectu, quam, licet eius deprauationem non intelligens Horatius, tamen auræ diuinæ particulam vocauit, alibi Iouem illum ſuum peculiariter appellans gentis humanæ patrem atque cuſtodem: quæ omnia in literis etiam humanis eruditiſſimus Apoſtolus aduerſus philoſophos diſputans depromit vt ſuis eos telis conficiat. Sufficiunt enim vel iſta euertendæ ſuperſtitioni, at conſtituendæ veræ religioni minimé. Horat. 2 ſat. 2.

ἐσμέν· ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι, Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

29 Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

30 Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.

31 Διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

32 Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

33 Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

34 Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

Κεφάλαιον ιη.

1 ΜΕτὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον.

mouemur, & ſumus: ſicut & quidam veſtratium poetarum dixerunt, Nam huius ¨progenies etiam ſumus.

29 ¶Progenies ergo Dei quum ſimus, non debemus exiſtimare auro & argento, aut lapidi, ¨ſculpturæ artificij & excogitationis hominum, ¨numen eſſe ſimile.

30 Temporibus igitur iſtius ignorantiæ ¨conniuentia diſſimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbique hominibus vt reſipiſcant.

31 Eo quòd ſtatuit diem quo iuſtè iudicaturus eſt orbem terrarum, per eum virum quem definiit, ¨fide palàm facta omnibus, illo à mortuis excitato.

32 Quum audiſſent autem reſurrectionem mortuorum, alij quidem ¨cauillabantur, alij verò dicebant, Audiemus te rurſus de hac re.

33 Et ita Paulus exiuit è medio eorum.

34 Quidam verò ei adhæſerunt & crediderunt: in quibus *fuit* & Dionyſius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.

CAP. XVIII.

1 POſtea Paulus quũ diſceſſiſſet Athenis, venit Corinthum:

& mouemur, & ſumus: ſicut & quidam veſtrorum poëtarum dixerunt, Ipſius enim & genus ſumus.

29 *Genus ergo quum ſimus Dei, non debemus æſtimare auro, aut argento, aut lapidi, ſculpturæ artis & cogitationis hominis, Diuinum eſſe ſimile.* Eſa. 40. 25.

30 *Et tempora quidem huius ignorantiæ deſpiciens Deus, nunc annuntiat hominibus vt omnes vbique pœnitentiam agant.*

31 *Eo quòd ſtatuit diem in quo iudicaturus eſt orbem in æquitate, in viro in quo ſtatuit, fidem præbens omnibus, ſuſcitans eum à mortuis.*

32 *Quum audiſſent autem reſurrectionem omnem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam verò dixerunt, Audiemus te de hoc iterum.*

33 *Sic Paulus exiuit de medio eorum.*

34 *Quidam verò viri adhærentes ei, crediderunt: in quibus & Dionyſius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.*

CAP. XVIII.

1 *POſt hæc egreſſus ab Athenis, venit Corinthum.*

---

29 *Sculpturæ artificij & excogitationis hominum*, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπων. Id eſt, quæ materiæ, puta aurum, argentum, lapides, ſolent humano artificio & prout hominibus comminiſci libuit, inſculpi. neque enim rudis illa materia, ſed arte quapiam formam adepta, coli ſolet. Cæterùm ſciendum eſt, ex Scripturę conſuetudine, appellatione χαράγματος, non modò ſculptile opus, ſed etiam pictum συνεκδοχικῶς, omnia denique ea intelligi quæ homines colendo aut repræſentando numini ſolent comminiſci. Vulgata obſcurè, *Sculpturæ artis & cogitationis hominis.* Eraſ. *Arte ſculptili & inuentione hominis.* ¶*Numen*, τὸ θεῖον. Id eſt, τὴν θειότητα, *Deitatem* Vulgata, *Diuinum*, barbarè.

30 *Conniuentia diſſimulatis*, ὑπεριδών. Vſus ſum hac periphraſi, vt vis τοῦ ὑπερορᾷν intelligeretur, quo ſignificatur qui leuiter & ſuperficiem tantùm rerum ſimulat ſe videre. * Vulg. *deſpectis*: quæ vox prouidentiæ Dei vix conuenit. Vide ne illud ſit quod eſt Græcis τὸ παραβλέπειν, pro quo nouè Horat. peruidere vſurpauit, in his verſiculis *Quum tua peruideas* (id eſt niſi fallor, quaſi per tranſennam & leuiter pertranſiens videas) *oculis mala lippus inunctis, Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum?*

31 *Fide palàm facta omnibus*, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν. Vulgata, *Fidem præbens omnibus*: quam interpretationem ſi ſequamur, hæc erit ſententia, Deum eſſe iudicaturum orbẽ terrarum per Chriſtũ, quẽ huic rei deſtinauit, facta vniuerſo mundo poteſtate ipſum per fidẽ amplectẽdi. Offertur enim Chriſtus vniuerſo mundo. quod tamẽ rurſus ita accipiendum erit vt ad omnes gentes, non autẽ ad ſingulos homines referas. Neque enim omniũ eſt fides, neque volentis, aut currentis, ſed miſerentis Dei, vt ait idem Apoſtolus 2. Theſ. 3. 2, Rom. 9. 16. Sed iſta expoſitio mihi quidẽ non magnopere arridet: quanuis eam Syrus & Arabs interpretes ſint amplexi. Puto potius Paulũ dicere, Chriſtũ palàm mundi iudicẽ à Deo declaratũ eſſe per reſurrectionẽ à mortuis, vt idem teſtatur Rom. 1. 4. Ideo παρέχειν πίστιν hoc loco nõ declarat fidẽ præbere, id eſt credendi poteſtatem facere: ſed fidem facere, & quidẽ palàm ac publicè, vt hæc comprobatio ſit exhibita omnibus. Eraſ. *Fide præſtita omnibus*, non ſatis accommodatè, ni fallor. Nam præſtare fidẽ dicitur qui bona fide aliquod negotium adminiſtrat, vel qui re ipſa præſtat quod promiſit. Ac fateor quidem, hac ratione Deum in Scripturis paſſim Fidelem dici: ſed de hoc non puto Apoſtolum hoc loco differere.

32 *Cauillabãtur*, ἐχλεύαζον. Obſeruãda diſtinctio in tria * auditorũ genera: quorũ vni irriſores fuerunt, alij ancipiti fuerunt animo, alij crediderũt. Eſt autẽ τὸ χλευάζειν Græcis quod Latinis Cauillari, teſte Cic. lib. 2. de Oratore, vbi Cauillationẽ à Dicacitate diſtinguit, & Gallis *brocarder.*

Rom.16.3.	Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσῆλθεν αὐτοῖς·	2	Et reperto quodam Iudæo, nomine ‖ Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia, & Priſcilla vxore eius, (eo quòd edixiſſet Claudius vt omnes Iudæi Roma excederent) venit ad eos:	2	*Et inueniens quendam Iudæum nomine Aquilam, Pōticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priſcillam vxorem eius, (eo quòd præcepiſſet Claudius diſcedere omnes Iudæos à Roma) acceſſit ad eos:*
	Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.	3	Et quia eiuſdem erat artificij, manſit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorum conficere tabernacula.	3	*Et quia eiuſdem erat artis, manebat apud eos, & operabatur: erat autem ſcenofactoriæ artis,*
	Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.	4	Diſſerebat autem in ſynagoga ¨omnibus Sabbathis, & ¨in ſuam ſententiam adducebat tum Iudæos, tum Græcos.	4	*Et diſputabat in ſynagoga per omne Sabbathum, interponens nomen Domini Ieſu, ſuadebátque Iudæis & Græcis.*
	Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ,τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις εἶναι τὸν χριστὸν Ἰησοῦν.	5	Vt autem aduenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, ∴conſtringebatur ſpiritu Paulus, ∴pergens teſtificari Iudæis ∴Ieſum *eſſe* chriſtum illum.	5	*Quum veniſſent autem de Macedonia Silas & Timotheus, inſtabat verbo Paulus, teſtificans Iudæis eſſe Chriſtum Ieſum.*
Sup. 13.51. mat.10.14.	Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγώ, ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.	6	∴Ipſis autem ſeſe opponentibus ac blaſphemantibus, ‖excuſſis veſtibus dixit eis, ∴Sanguis veſter *eſto* ſuper caput veſtrum: purus ego ¨ab hoc tempore ad Gentes proficiſcar.	6	*Contradicētibus autem eis & blaſphemantibus, excutiens veſtimenta ſua, dixit ad eos, Sanguis veſter ſuper caput, veſtrum: mundus ego, ex hoc ad Gentes vadam.*

IN CAP. XVIII.

4 *Omnibus Sabbathis*, κατὰ πᾶν σάββατον. Nonnulli manuſcript. codices huuc verſiculum non habent, quem tamen Syrus & Arabs legerunt, & in omnibus noſtris Græcis codicibus inuenimus. Immò etiã vetuſtiſſimus codex meus poſt σάββατον addit ἐπιθεὶς τὸ ὄνομα Κυρίου Ἰησοῦ, id eſt, vt habet Vulg. Latina editio in exẽplaribus excuſis, *interponens nomen Domini Ieſu.* ¶*In ſententiam ſuam adducebat*, ἔπειθε. Vulg. & Eraſ. *Suadebat*, quod eſt conantis potius quàm re ipſa aliquid efficientis, quum tamẽ πείθειν cum quarto caſu Perſuadere ſignificet. ſed iſto verbo Latini non ſolent vti niſi caſu rei adiuncto: ideo ſynonymon quæſiui.

5 *Conſtringebatur Spiritu*, συνείχετο τῷ πνεύματι. Id eſt intus & apud ſe æſtuabat, præ zeli ardore. Etſi enim Spiritus nomen de ipſo Spiritu ſancto intelligi poteſt magis ac magis Paulum accendente, tamen quum hoc ſenſu potius dicturus fuerit Lucas ὑπὸ τοῦ πνεύματος, vt ſuprà 16. 6. præſtat iſtud de ipſo Pauli Spiritu accipere. Peperit autem varia iſtius loci tum lectio tum interpunctio, atque adeo multiplex verbi συνέχεσθαι ſignificatio, diuerſas huius loci interpretationes. Syrus igitur & Arabs, vt ex ipſorum interpretatione liquet, hunc locum ſic legerunt, & diſtinxerunt, ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο ἐν τῷ λόγῳ ὁ Παῦλος, ἀντιτασσομένων τῶν Ἰουδαίων καὶ βλασφημούντων, διαμαρτυρόμενος εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Itaque τὸ συνέχεσθαι acceperunt pro Angi & in anguſtias redigi vt ſolent qui indigniſſimè aliquid ferunt quod ipſos cogat dicere vel facere quod ſit ipſis grauiſſimum: & nomine τοῦ λόγου loquutionem ipſam intellexerunt, vt ita ſit locus iſte interpretandus, *Vt autem aduenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, angebatur Paulus in ſermone* (id eſt in loqnendo, magnopere videlicet anxius & ſolicitus quibus apud iſtos verbis vteretur) *obſiſtentibus ipſi & blaſphemantibus Iudæis, quũ pergeret teſtificari Ieſum eſſe Chriſtum illum.* Vulg. verò receptam diſtinctionem & lectionẽ quoque ſequutus (hoc vno excepto quòd pro τῷ πνεύματι legit τῷ λόγῳ, vt habet etiam vetuſtiſſimum meum exemplar) vertit συνείχετο τῷ λόγῳ, *inſtabat verbo*, arbitratus nimirum quia τὸ συνεχὲς dicitur quod continuum eſt, poſſe συνέχεσθαι dici eum qui in re quapiam ſine intermiſſione, & magis ac magis ſit aſſiduus, quæ interpretatio omni exẽplo caret. Eraſmus quoniã τὸ συνέχεσθαι ſignificat iuterdum retineri & cohiberi, putat ita ſignificari Paulum inuitum ac reluctantem id feciſſe, quaſi præſentiſceret ſe operam illis docendis luſurum: quæ interpretatio magis etiam eſt violenta & extorta. Ego magis vſitatam, & (vt exiſtimo) accommodatiorem lectionem ac ſignificationem ſum amplexus, quum ſic vſurpetur verbum συνέχεσθαι Luc. 8. 45. & 19. 43. & Philipp. 1. 23. & ſit hoc ipſum quod συνοχὴν τῆς καρδίας (idem enim eſt τῷ πνεύματι hoc in loco atque τῇ καρδίᾳ) vocat Apoſtolus 2. Cor. 2. 4. & Chriſtus Luc. 21. 25. ¶*Pergẽs teſtificari*, διαμαρτυρόμενος. Vulg. *teſtificans*. Ego verò exiſtimo exprimendam eſſe vim præpoſitionis διά, qua nimirum ſignificatur Paulum æſtuãtem ad iſtam Iudæorum pertinaciã, non tamen ab incœpto deſtitiſſe, ſed magis ac magis Iudæos certis Scripturæ teſtimoniis coarguiſſe. ¶*Ieſum [eſſe] chriſtum illum*, εἶναι τὸν χριστὸν Ἰησοῦν. Reciprocatur hæc enuntiatio, vtpote identica quam vocant. Planior tamen eſt ſi chriſtus de Ieſu, (quem conſtructionis ordinem Syrus & Arabs interpretes ſequuntur) quàm ſi Ieſus de chriſto dicatur. Neque obſtat quòd articulus illo modo tribuetur prædicato, qui tamen potius apponi ſolet ſubiecto, vt diximus Ioh. 1. 1. Vis enim articuli hoſt loco eſt διακριτική, quo nimirum chriſtus iſte, id eſt vnctus, à reliquis vnctis diſtinguitur, ideóque non ſimpliciter Meſſias, ſed Meſſias ille, præpoſita litera ה, plerunque ab Hebræis vocitatur. Verbum autẽ εἶναι quãuis facilè ſubaudiri poſſit, tamen exprimendũ putaui, vt de huius loci ſententia liqueat, tũ vetuſtiſſimi mei codicis, tũ Syræ, Arabicæ, & Latinę receptę verſionis auctoritate fretus. Vide infrà 28. & ſuprà 17. 3.

6 *Ipſis autẽ ſeſe opponẽtibus*, ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν. Quomodo initium huius verſ. in Syra & Arabica editione immiſceatur ſuperiori, diximus in proximè antecedente annotatione. Nunc addo in vetuſtiſſimo exemplari meo, ſic verſ. iſtum inchoari, πολλοῦ δὲ λόγου γενομένου, καὶ γραφῶν διερμηνευομένων, ἀντιτασσομένων δὲ &c. Id eſt, *Multo verò habito ſermone & ſcripturis diligenter expoſitis, illis autem obſiſtētibus &c.* ¶*Sanguis veſter ſuper caput veſtrum*, τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. Hebraicè דמכם על ראשכם, in ſecundo Samuelis 1. verſu 16. Eſt autem obteſtationis quædam ſpecies, quaſi diceret Paulus, Video vos in perniciem veſtram ruere. Ego igitur Deum hîc coram vobis teſtor, non me ſed vos vobiſipſis cauſam eſſe exitij, vt loquitur Dauid 2. Sam. 1. 16. Sanguinis enim appellatione cum cædes, tum verò omne exitij genus intelligitur, cuius cauſa is eſſe dicitur, Hebræorum more, cuius (vt ita loquar) capiti imponitur, id eſt cui imputatur, quaſi ſuum ipſius ſanguinem fundat, id eſt ipſe ſibi mortem conciſcat: vnde illa horribilis Iudæorum inclamatio, *Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros*, Matth. 27. 25. Itaque non ſatis rectè Caſtellio hunc Hebraiſmum nuper expreſſit, quum interpretaretur, *Vos veſtram perniciem capite luetis.* Nam obſecro, quid illud eſt, Luere ſuam perniciem? Neque verò hîc duntaxat peritu-

ros illos prædicit Paulus, ſed ſua ipſorum culpa perituros: quod iſte aut prætermittere, aut obſcuriſſime dicere maluit quàm hebraiſſare, & ipſius Lucæ veſtigia ſectari. ¶ *Ab hoc tempore*, ἀπὸ τοῦ νῦν. Iſtud in Syra interpretatione coniungitur cũ καθαρὸς ἐγώ, vt ſit ſenſus, *Mũdus ego* [*ſum*] *ab hoc tempore*, in poſterum videlicet. in Arabica verò ſic iſta diſtinguuntur, *Ego quidem purus ſum: ſanguis autem veſter in caput veſtrum eſt ab hac hora: ego verò abeo ad Gentes*. Deinde alij poſt *Ego* ſubaudiunt *Sum*: alij conſtruunt cum πορεύσομαι, quod mihi videtur ſimpliciſſimum.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.	7	Et digreſſus illinc, introiit domum cuiuſdam nomine ¨Iuſti, ¨colentis Deum, cuius domus erat confinis ſynagogæ.	7	*Et migrans inde, intrauit in domum cuiuſdam nomine Titi Iuſti, colẽtis Deum, cuius domus erat coniuncta ſynagogæ.*	
Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον, καὶ ἐβαπτίζοντο.	8	‖ Criſpus autem præfectus ſynagogæ credidit Domino cum tota domo ſua: multique Corinthiorum audientes credebant & baptizabantur.	8	*Criſpus autem Archiſynagogꝰ credidit Domino cum omni domo ſua: & multi Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.*	1.Cor.1.14.
Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ, Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς·	9	Dixit autem Dominus nocte per viſionem Paulo, Ne time, ſed loquere, ¨& ne tacueris:	9	*Dixit autem Dominus nocte per viſionem Paulo, Noli timere, ſed loquere, & ne taceas:*	
Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε· διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.	10	Nam ¨ego ſum tecum, & nemo te ¨inuadet vt tibi malefaciat: quoniam populus eſt mihi multus in hac vrbe.	10	*Propter quòd ego ſum tecum, & nullus nocere poterit tibi, quoniam populus eſt mihi multus in hac ciuitate.*	
Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.	11	∴ Commoratus eſt itaque *illic* annum & ſex menſes, docens apud eos ſermonem Dei.	11	*Sedit autem annum & ſex menſes, docens apud eos verbum Dei.*	
Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα,	12	Quum autem Gallio ¨eſſet Proconſul Achaïæ, inſurrexerunt concorditer Iudęi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,	12	*Gallione autem Proconſule Achaïæ, inſurrexerunt vno animo Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,*	
Λέγοντες, Ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.	13	Dicentes, Iſte perſuadet hominibus colere Deum ¨contra Legem.	13	*Dicentes, Quia contra Legem hic perſuadet hominibus colere Deum.*	
Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, Εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν.	14	Paulo verò iam os aperturo, dixit Gallio Iudæis, Siqua iniuria eſſet, aut ¨facinus malum, ô Iudæi, ¨quatenus æquum eſſet vos tolerarem.	14	*Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudæos, Si quidem eſſet iniquum aliquid, aut facinus peſſimum, ô viri Iudęi rectè vos ſuſtinerẽ:*	
Εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.	15	Sin verò quæſtio eſt ¨de ſermone ¨& nominibus & lege veſtrate, ipſi videritis: iudex enim ego iſtarũ rerum eſſe nolo.	15	*Si verò quæſtiones ſunt de verbo & nominibus & lege veſtra, voſipſi videritis: iudex ego horum nolo eſſe.*	
Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.	16	Et ¨abegit eos à tribunali.	16	*Et minauit eos à tribunali.*	
Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.	17	Prehenſum autem omnes ¨Græci Soſthenem præfectum ſynagogæ cædebant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.	17	*Apprehendẽtes autem omnes Soſthenẽ principẽ ſynagogæ, percutiebant eũ ante tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat.*	

---

7 *Iuſti*, Ἰούστου. Vulgata, *Titi Iuſti*, Τίτου Ἰούστου: quod in vno codice legimus. ¶ *Colentis*, σεβομένου. In duobus codicibus legimus φοβουμένου, *timentis*. Solet enim Lucas plerunque σεβομένους abſolutè vocare qui à Paganiſmo defecerant, quos ſolemus religioſos interpretari.

9 *Et ne tacueris*, καὶ μὴ σιωπήσῃς. Pleonaſmus Hebraicus, de quo diximus Ioh.1.20.

10 *Ego ſum tecum*, ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. Vide Luc.1.66. ¶ *Inuadet*, ἐπιθήσεται. Vulg. *Poterit tibi nocere*, vt videri poſſit legiſſe, δυνήσεταί κακῶσαί σε, ſicut Syra quoque interpretatio. Arabs vertit *aggredietur*, id eſt, vt nonnulli ſuſpicãtur, ἐπιχειρήσεται, quum tamen ἐπιθήσεται ſic quoque accipiatur.

11 *Commoratus eſt*, ἐκάθισε. Vulg. & Eraſ. ad verbũ, *Sedit*: qđ verbũ poſtea veteres Epiſcopi ſuũ fecerunt: meritò id quidẽ, quũ docẽdi officio fungebãtur. Sed quorſum hoc ad illos qui ſedẽ docẽdi populi cauſa nunquã aſpexerunt? Eſt autẽ in hoc verbo Hebraiſmus quẽ obſeruauimꝰ Mat.4.16.

12 *Eſſet Proconſul Achaïæ*, ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας. Id eſt totius Græciæ. Cur autem Achaïæ Proconſul diceretur, explicat his verbis Pauſanias, καλοῦσι δὲ οὐχ Ἑλλάδος ἀλλ' Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο τοὺς Ἕλληνας δι' Ἀχαιῶν, τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων. *Vocant*, inquit, *non Græciæ ſed Achaïæ præſidem Romani, quòd Græcos ſubiecerint per Achæos, qui tum Græciæ principes erant.* Erat autem Achaïa prouincia Conſularis.

13 *Contra Legem*, παρὰ τὸν νόμον. Videlicet noſtram. Conceſſerant autem Romani Iudæis vt Deum ex legis ſuæ pręſcripto colerent. *

14 *Facinus malum*, ῥᾳδιούργημα πονηρόν. Syrus videtur paulo aliter totũ hũc extremũ verſiculũ legiſſe. Arabs autem pro πονηρόν, φανερὸν legiſſe. Et certè πονηρὸν videtur redundare, quũ ῥᾳδιούργημα declaret maleficiũ. ¶ *Quatenus æquum eſſet*, κατὰ λόγον. Vulgata, *Rectè*, ὀρθῶς. Eraſ. *Meritò*, εἰκότως. Ego hoc accipio exceptionis loco, vt illud ſit omnino quod vernaculo ſermone dicimus, *entant que de raiſon*.

15 *De ſermone*, περὶ λόγου. Vel, De eo quod aliquis dixerit, puta quòd hoc vel illud nõ rectè dixerit, vt veſtra fert religio. ¶ *Et nominibus*, καὶ ὀνομάτων. Vel, *& verbis*. Profanus enim homo putauit verborum potius quàm rerũ eſſe controuerſiam, & doctrinam Dei habuit pro verbis inanibus.

16 *Abegit*, ἀπήλασεν. Vulg. *minauit*: qua penitus abſoluta voce delectatus fuit multis etiam Veteris teſtamenti locis hic interpres. Vide Iac.3.4. *

17 *Græci*, οἱ Ἕλληνες. Hoc deeſt in Arabica & recepta

Latina interpretatione: & ab aliis, vt à Syro interprete, Græci putantur dici qui nec Iudæis nec Pauli partibus fauentes, & Gallionis præſidis, hominis profani, ſententiam ſequuti, Soſthenem, vt ſummæ inter Iudæos auctoritatis, qui hanc litem tumultuosè intenderant, iniuriis iſtis affecerint. Ab aliis verò accipiuntur pro iis quos σεβομένους vocat Lucas, ad quos, relictis contumacibus Iudæis, Paulus tranſierat, in cuius gratiam ipſi aduerſus iſtum Soſthenem Pauli hoſtem inſurrexerint. Sed quis crediderit iſtos, præſente præſertim & Magiſtratu, & ipſo Paulo, tale quidpiam auſuros fuiſſe, quin à Paulo ſaltem grauiter reprehenderentur? Et tamen hanc opinionem videtur amplexus Auguſtinus epiſt.48. Alij denique putant Soſthenem hunc ipſum eſſe cuius nomen edit Paulus initio prioris ad Corinthios: quem vt & Criſpum, itidem archiſynagogum, Chriſto lucrifactum, prophani homines, nihil hanc iniuriam curante Gallione, verberibus affecerint, quod videtur Syrus interpres ſequutus. Mihi quidem inter has ſententias prima videtur maximè probabilis.

Num.6.18. infr.21.24.	Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανάς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.	18	Paulus verò quum adhuc *illic* permãſiſſet dies multos, valedicto fratribus, enauigauit in Syriam, & cum eo Priſcilla & Aquila, ∴quum ‖totondiſſet caput Cenchreis: habebat enim votum.	18	*Paulus verò quum adhuc ſuſtinuiſſet dies multos, fratribus valefaciens, nauigauit Syriam, & cum eo Priſcilla & Aquila, qui ſibi totonderat in Cenchris caput: habebat enim votum.*
	Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγήν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.	19	Peruenit autem Epheſum, & eos ibi reliquit: ipſe verò ingreſſus ſynagogam, diſſeruit cum Iudæis.	19	*Deuenítque Epheſum, & illos ibi reliquit. Ipſe verò ingreſſus ſynagogam diſputabat cum Iudæis.*
	Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν·	20	Rogantibus autem ipſis vt diutius apud ipſos maneret, non annuit:	20	*Rogantibus autem eis vt ampliori tempore maneret, non conſenſit.*
1.Cor.4.19 iac.4.15.	Ἀλλ' ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπών, Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου.	21	Sed∴ valedixit eis, dicens, ∴Oportet omnino me diem feſtum qui inſtat agere Hieroſolymis: ſed iterum reuertar ad vos, ‖Deo volente. Et prouectus eſt Epheſo.	21	*Sed valefaciens, & dicens, Iterum reuertar ad vos, Deo volente: profectus eſt ab Epheſo.*
	Καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβάς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.	22	Quúmque deſcendiſſet ∴Cæſaream, ∴aſcendiſſétque *Hieroſolymam*, ac ſalutaſſet Eccleſiam, deſcendit Antiochiam.	22	*Et deſcendens Cæſaream, aſcendit, & ſalutauit Eccleſiam, & deſcendit Antiochiam.*
	Καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ ἐξῆλθε διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.	23	Et ∴ quum peregiſſet *illic* aliquãtulum temporis, abiit, peragrans ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes diſcipulos.	23	*Et facto ibi aliquanto tempore, profectus eſt, perambulans ex ordine Galaticam regionem & Phrygiam, cõfirmans omnes diſcipulos.*
1.Cor.1.12.	Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς.	24	Iudæus autem quidam ‖ Apollos nomine, Alexandrinus natione, vir eloquens, peruenit Epheſum, ∴potens in Scripturis.	24	*Iudæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, deuenit Epheſum, potens in Scripturis.*
	Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ	25	Hic erat ∴ initiatus via Do-	25	*Hic erat edoctus viam*

---

18 *Quum totondiſſet caput*, κειράμενος τὴν κεφαλήν. Vulg. *Qui totonderat caput*, manifeſtè hoc referens ad Aquilam. Beda etiam teſtatur codicem ſe vidiſſe qui plurali numero haberet, *Qui totonderant caput, & votum habebant*: vt ad Aquilam & Priſcillam referatur. Quia tamen ambiguus eſt ſermo, vt non minus ad Paulum quàm ad Aquilam referri poſſit, ita conuerti vt liberum iudicium lectori relinquatur: quanuis quod ad me attinet, malim de Paulo interpretari, qui factus eſt omnibus omnia. Quod autem adfert in ſuis annotationibus Caſtellio, vero propius videri hoc de Aquila dici, ex eo quòd Lucas vxorem viro præpoſuit, cuius ordinis, inquit, (quum aliàs non ſoleat) quæ cauſa fuerit non video, niſi vt intelligeretur participium κειράμενος ad Aquilæ nomen, cui protinus coniungitur, referri, quod non fieret ſi Aquilam antepoſuiſſet: hoc, inquam falsò & incogitanter ab illo dicitur. nam hoc ipſo cap. verſ.26 (vt habet Vetus verſio) iterum poſteriore loco vir nominatur: & quum Paulus in Epiſtolis duos iſtos ter appellet, bis vxorem viro præponit, Græcorum etiam codicum conſenſu. Quamobrem autem hoc ſit factum, non minus ineptum eſt quærere, quàm diſputare cum Grammaticis, cur Homerus Iliada ſit à nomine μῆνιν auſpicatus.

21 *Valedixit*, ἀπετάξατο. Vulgata barbarè, *Valefaciens*. Vide Mar.6.46. ¶ *Oportet omnino*, δεῖ πάντως. Totum hoc membrum deeſt in Vulgata editione. Sed legitur in Syra & Arabica editione, nec ſanè videtur omittendum. Eſt autem ποιεῖν ἑορτὴν periphraſis verbi ἑορτάζειν, ſicut Gallicè dicimus *faire la feſte*.

22 *Cæſaream*, εἰς Καισάρειαν. Cæſaream ſcilicet Stratonis, portum ab Herode ſtructum, vt inde Hieroſolymam contenderet. Ridiculum eſt autem quòd Hieronymus de Cæſarea Cappadociæ iſta interpretatur, quem ſaltem oportuerat conſiderare verbum ἀνήχθη de iis dici qui nauigant. ¶ *Aſcendiſſétque [Hieroſolymam,]* ἀναβάς. Nomen Hieroſolymæ ſuppleui, quoniam hoc omnino poſtulat ſententia, etiamſi ex verbo Aſcendendi ſatis per ſe intelligatur. Nam etiam in Syra interpretatione exprimitur.

23 *Quum peregiſſet*, ποιήσας. Sic etiam accipitur idem verbum ποιεῖν pro διατρίβειν infrà 20.3. & 2.Cor.11.25. & Iac.4.13: quanquam fortaſſis ea eſt emphaſis huius verbi vt etiam ſignificet Paulum quandiu illic verſatus eſt, in perpetuo opere fuiſſe, vt expoſuimus Matth.20.12. Sic Seneca epiſt.67. Quanuis vitæ paucos fecerimus dies.

24 *Potens in Scripturis*, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. Hebraiſmus pro, Scripturarum cognitione egregiè inſtructus.

25 *Initiatus*, κατηχημένος. Vulgata, Edoctus. Eraſmus, *Inſtitutus*. Vide Luc.1.4.

¶ Diligenter

¶ *Diligenter,* ἀκριβῶς: id eſt ἐπιμελῶς. Sic enim commendatur illius ſumma diligentia, potius quàm peritia Euangelicæ doctrinæ, quam duntaxat deguſtarat, vt apparet ex iis quæ ſequuntur.

Κυρίου, καὶ ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Οὗτός τε ἤρξατο παῤῥησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ, ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν· ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον ιθ.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον· καὶ εὑρόντινας μαθητὰς,

Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Εἰ πνεῦμα ἅγιον

---

mini, & feruens ſpiritu, loquebatur & docebat ¨diligenter ea quæ ſunt Domini, ſciens tantùm Baptiſma Iohannis.

26 Cœpítque liberè loqui in ſynagoga. quem auditum ‖ Aquila & Priſcilla aſſumpſerunt, & ¨ exquiſitius ei expoſuerunt ¨viam Dei,

27 Quum autem vellet tranſire in Achaïam, fratres *eum* ¨adhortati, ſcripſerunt diſcipulis vt exciperent eum: qui quum aduenisſet, multum contulit iis qui crediderant ∴ per gratiam.

28 ∴ Magna enim contentione Iudæos magis ac magis redarguebat publicè, oſtendens per Scripturas ∴ Ieſum eſſe chriſtum illum.

CAP. XIX.

1 FActum eſt autem interim dum Apollos eſſet Corinthi, vt Paulus peragratis ſuperioribus partibus, veniret Epheſum: vbi quum diſcipulos quoſdam inueniſſet,

2 Dixit eis, Num ∴ Spiritum

Domini: & feruens ſpiritu, loquebatur & docebat diligẽter ea quæ ſunt Ieſu, ſciens tantùm Baptiſma Iohannis.

26 *Hic ergo cœpit fiducialiter agere in ſynagoga. Quem quum audiſſent Priſcilla & Aquila, aſſumpſerunt eum, & diligentius expoſuerunt ei viam Dei.* Rom.16.3.

27 *Quum autem vellet ire Achaïam, exhortati fratres, ſcripſerunt diſcipulis vt ſuſciperent eum. Qui quum veniſſet, contulit multum in qui crediderant.*

28 *Vehementer enim Iudæos reuincebat publicè, oſtendens per Scripturas eſſe Chriſtum Ieſum.*

CAP. XIX.

1 *FActum eſt autem quum Apollos eſſet Corinthi, vt Paulus peragratis ſuperioribus partibus veniret Epheſum, & inueniret quoſdam diſcipulos.*

2 *Dixítque ad eos, Si*

---

26 *Exquiſitius,* ἀκριβέστερον. Vulgata, *Diligentius.* quod non quadrat. Neque enim de diligentia hoc dicitur, vt in ſuperiore verſiculo, ſed de doctrina ipſa. Eraſm. *Exactius.* Vide Luc.1.3. ¶ *Viam Dei,* τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν: id eſt viam quæ ad Deum ducit, quam paulò antè viam Domini vocauit. quem Hebraiſmum expoſuimus Marci 12.14.

27 *Adhortati,* προτρεψάμενοι. Syrus noua & Græcis prorſus inuſitata ſignificatione vertit *Anteuerterunt.* Arabs verò, Lætati ſunt, vt videatur legiſſe ἐπιτερπόμενοι. ¶ *Per gratiam,* διὰ τῆς χάριτος. Vulgata, hoc non legit, quod tamen eſt in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione. Meus autẽ vetuſtiſſimus codex habet hoc loco multa, quæ quum nuſquam alibi extare ſciam, minimè quidem contenderim in contextum reponenda, ſed tamen hic adſcribere volui: nempe, ἐν δὲ τῇ Ἐφέσῳ ἐπιδημοῦντές τινες Κορίνθιοι καὶ ἀκούσαντες αὐτοῦ, παρεκάλουν διελθεῖν σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν. Συγκατανεύσαντος δὲ αὐτοῦ, οἱ Ἐφέσιοι ἔγραψαν τοῖς ἐν Κορίνθῳ μαθηταῖς ὅπως ἀποδέξωνται τὸν ἄνδρα, ὃς ἐπιδημήσας εἰς τὴν Ἀχαΐαν πολὺ συνεβάλετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Εὐτόνως γὰρ &c. *Erant autem Epheſi aduenæ quidam Corinthij, qui quum illum audiuiſſent, precati ſunt eum vt ſecum tranſiret in ipſorum patriam. Annuente autem ipſo, Epheſii Corinthiis ſcripſerunt vt hominem exciperent qui quum in Achaïam veniſſet multum contulit Eccleſiis. Magna enim contentione* &c. Connecti autem hoc poteſt vel cum participio proximo, vel cum verbo συνεβάλετο, quod placuit Syro interpreti, & probabilius quidem eſt ſi ſententiam ſpectes: ſed durius tamen propter traiectionem. Si ad participium referas, χάριτος appellatione intelligetur gratuitus Dei fauor à quo vno manat fides: ſin ad verbum, χάρις declarabit dona illa Dei eximia in hunc hominem collata, quibus non mediocriter adiuta fuit Eccleſia Corinthiaca. Ego neutri expoſitioni volui præiudicium adferre.

28 *Magna enim contentione,* εὐτόνως γάρ. Vti volui hac periphraſi vt Græci vocabuli emphaſin ſeruarem, quo ſignificatur eloquentem hunc hominem omnes (quod aiunt) neruos reuincendis Iudæis contendiſſe. Vulg. & Eraſmus, *Vehementer,* id eſt σφοδρῶς. Sed & paulo pòſt non ſatis expreſſè videntur interpretati διακατηλέγχετο, *Reuincebat.* Nam præpoſitio διὰ ſignificationem auget, vt in διακαρτερεῖν, διακριβοῦν, & ſimilibus. Ideo conuerti, *Magis ac magis redarguebat.* ¶ *Ieſum eſſe chriſtum illum,* εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Vulgata, *Eſſe Ieſum Chriſtum,* nimium obſcure. Nam (vt obſeruaui ſuprà 5.) articulus τὸν Χριστὸν non ideo additus eſt vt ſubiectum declaret ſicut Ioh.1.1. ſed διακριτικῶς poſitus eſt, vt Meſſiam illum ſignificet, quum alioqui chriſti dicerentur omnes reges ſacerdotes.

IN CAPVT XIX.

2 *Spiritum ſanctum,* Πνεῦμα ἅγιον. Id eſt, dona illa eximia Spiritus ſancti, μετωνυμικῶς, quæ tum in Eccleſia vigebant. Hìc verò quæritur quid Paulum impulerit vt hoc ex iſtis quæreret. Etenim ſi Spiritus ſancti nomine intelligatur vel ipſe Spiritus ſanctus, vel eius donum quo pius omnis, id eſt verum Deum profitẽs, à merè prophano, ſiue veræ religionis prorſus ignaro, dignoſcitur, nimis abſurdum fuerit hoc quærere ex iis qui iam pro diſcipulis non temerè nec falſo haberentur. Sin verò de donis illis extraordinariis, vt dono linguarum & prophetiæ, quibus iſti poſtea donati fuiſſe dicuntur verſ.6. hoc accipiatur, cur hæc ex iſtis rogaſſe Apoſtolum dicamus, quum ea cunctis credentibus minimè fuerint communia? Etſi enim mira quædam efficacia Spiritus ſancti tunc effuſa ſit in credentes, ſicut dixerat Ioël, & promiſit Dominus Mar.16.17. & pluribus declaratur 1.Cor.12: tamen communem hanc fuiſſe baptiſatis omnibus gratiam, neque verum neque veriſimile eſt: immò nuſquam lego per baptiſmum collata hæc dona, ſed per impoſitionem manuum quæ certè nõ habuit locum in quibuſuis baptiſatis. Neceſſe eſt igitur fateri hìc non agi de peculiari quapiam duodecim hominum hiſtoria qui ſint ab Apoſtolo ſeu baptiſati, ſeu rebaptiſati: neque de baptiſmo, ſed de Epheſinæ Eccleſiæ primordiis, quum antea nulli fuiſſent illic ordine conſtituti piorum conuentus: ac proinde Apoſtolum percontari de donis quibus illos peculiariter ſolebat Deus ornare, qui gubernaculis Eccleſiarum admouebãtur: num videlicet iam eſſent illis manus impoſitæ, vel iis ſaltẽ Spiritus ſancti donis præditi, ex quibus colligeretur illos ad

ſacrum miniſterium diuinitus vocari, veluti dono linguarum,& prophetiæ. Hoc autem poſito facilè eſt intelligere quæ poſtea narrantur, & quantopere veteres præſertim à ſcopo in huius loci explicatione (quod eorum pace dictum ſit) aberrarint. ¶ *Spiritus ſanctus*, Πνεῦμα ἅγιον. Abſurdiſſimum fuerit credere eos qui ab Iohanne baptiſati eſſent,& ſe Chriſti diſcipulos profiterentur, ignoraſſe an eſſet aliquis Spiritus ſanctus quem ipſe Iohannes viſibili ſpecie viderat in Ieſum Chriſtum illabi. De hoc igitur neque Apoſtolus quæſiuit,neque iſti reſponderunt:ſed de iis donis quę paſſim per Eccleſias cõſtitutas vigebant, de quo Spiritu ſancto iſti Epheſij negant ſeſe quicquam audiuiſſe,vbi tenuiter adhuc admodum Chriſtus illuxerat, prohibito etiam Paulo Euangelium in Aſia (ſic propriè vocata, in qua ſita fuit Epheſus) prædicare, ſuprà 16.6.& illa ciuitate tum Idololatria Dianæ tum Magiæ ſtudiis contaminata, vnde prouerbium Ἐφέσια γράμματα, Epheſię literę, vt infrà quoque explicatur:donec illis quoque Pauli miniſterio Dominus benediceret, celeberrima tandem illic conſtituta Eccleſia,vt vbi peccatum abundarat,redũdaret gratia.cuius Eccleſiæ primitiæ fuerunt illi duodecim prophetico ſpiritu donati, ac proinde procul dubio illius duces ac gubernatores conſtituti. *

ἐλάβετε πιστεύσαντες; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν ἠκούσαμεν.

3 Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς, Εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; οἱ δὲ εἶπον, Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.

Matt. 3.11. marc.1.8. luc.3.6 ioh.1.26.

4 Εἶπε δὲ Παῦλος, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

5 Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ

ſanctũ accepiſtis poſteaquam crediditis? At illi dixerunt ei, Imò ne hoc quidem audiuimus an ſit Spiritus ſanctus.

3 Tunc dixit eis, In quid ergo baptizati eſtis? Ipſi verò dixerunt, In Iohannis baptiſma.

4 Dixit autem Paulus,‖Iohannes quidem baptizauit Baptiſmo reſipiſcentiæ,dicens populo vt in eum,qui veniebat poſt ipſum, crederent, hoc eſt in Chriſtum Ieſum:

5 Qui verò *illum* audierunt

ritum ſanctum accepiſtis credentes? At illi dixerunt ad eum, Sed neque ſi Spiritus ſanctus eſt audiuimus.

3 *Ille verò ait, In quo igitur baptizati eſtis? Qui dixerunt, In Iohannis baptiſmate.*

4 *Dixit autem Paulus, Iohannes baptizauit Baptiſmo pœnitentiæ populum, dicens, in eum qui venturus eſſet poſt ipſum vt crederent, hoc eſt in Ieſum.*

5 *His auditis baptizati*

---

3 *In quid*, εἰς τί. Vulgata, *In quo*. Eraſmus, *quo*. vterque malè, perinde acſi quæreret Paulus,ſi non acceperunt iſti Spiritum Sanctum in Baptiſmo,à quo igitur, vel quomodo,vel quorſum eſſent baptizati. Baptizatos enim eſſe non dubitabat qui dicerẽtur Diſcipuli. Neq.ad quæſtionẽ ipſis à Paulo propoſitã,num videlicet Spir.ſanctũ accepiſſent, ſed ad illorum reſponſionem iſtud referendum eſt. Poterant enim non accepiſſe Spiritum ſanctum, id eſt,vt paulo antè dixi,nullũ illorũ eximiorum & extraordinariorum donorum accepiſſe, qui tamen Spiritum ſanctum eſſe, id eſt illa dona in Eccleſia vigere,noſſent. Itaque quum perinde reſponderent, ac ſi totam Chriſtianarum Eccleſiarum rationem ignorarent (quod euenire vix potuiſſe videbatur) quærit Paulus, in quid igitur fuerint baptizati, id eſt cui igitur doctrinæ per baptiſmum obſignandæ nomen dediſſent: veluti addubitans in Eccleſia Chriſtiana fuiſſe edoctos & baptizatos, qui vſque adeo eſſent ignari quid in Chriſtianis Eccleſiis gereretur. ¶ *In Iohannis baptiſma*, εἰς Ἰωάννου βάπτισμα. Appoſitiſſima eſt reſponſio, qua ſignificant iſti ſeſe in baptiſmo profeſſos fuiſſe doctrinam à Iohanne propoſitam, & adhibito baptiſmo quo & ipſi baptiſati fuerant, ſancitam, vnde & Chriſtum agnouerant, ſed tenuiter admodum, nec audito ipſo Chriſto vel eius deinceps Apoſtolis, vt de Apollo quo-

* que paulo antè dictum eſt: vt mirum non fuerit iſtos, quos ex ipſorum reſponſo apparet audito tantùm Iohanne baptiſatos poſtea in patriam reuertiſſe,illum Spiritum ſanctum ignoraſſe, qui in Eccleſiam nonniſi à die illo Pentecoſtes fuiſſet miſſus. Vt autem locus iſte planior etiam fiat, ſciendum eſt quid valeant hæc dicendi genera quæ in Scripturis occurrunt,& quatenus inter ſe differant: *Baptizari in aliquem*, vt in Moſen, 1. Corinth. 10. 2. *Baptizari in baptiſma alicuius*, vt Iohannis,hoc in loco. *Baptizari in nomen alicuius*, vt Patris,Filij,ac Spiritus ſancti,Matth.28. 19. vel Chriſti,vt ſuprà,2,38. vel Pauli, vt 1. Corinth..1. 14. *Bapti-*

* *zari in mortem Chriſti*. vt Romani, 6.3. ſeu *in vnum Corpus*, vt 1.Corinth.12.13. ſeu *in remiſsionem peccatorum*, vt ſuprà 2.38: denique *Baptizari aqua & baptizari Spiritu ſancto*. Itaque BAPTIZARI IN MOSEN, declarat, Moſis auſpiciis ac ductu baptizari: quod dicendi genus ſemel tantùm reperio. BAPTIZARI IN IOHANNIS BAPTISMA, ſignificat, doctrinam quam Iohãnes annuntiabat, ac Baptiſmi ſymbolo obſignabat, profiteri & baptiſmo adhibito amplecti. BAPTIZARI IN EIVS NOMEN dicimur, cui nos per Baptiſmum dicamus ac conſecramus: quamobrem rectè Paulus negat ſeſe in nomen ſuum quenquam baptizaſſe. BAPTIZARI autem IN CHRISTI MORTEM, dicuntur fideles, vt per Chriſti mortem peccatum in ipſis moriatur ac aboleatur: & IN VNVM CORPVS, vt omnes in Chriſto capite coaleſcant: & IN REMISSIONEM PECCATORVM, vt Chriſti ſanguine abluantur, vt præpoſitio εἰς in iſtis omnibus finalem (quam vocant) cauſam deſignet. BAPTIZARI AQVA, ſiue ὕδατι, id eſt in aqua, nihil aliud quàm aqua immergi declarat, quæ eſt externa Baptiſmi ceremonia. BAPTIZARI autem SPIRITV, aliò ſpectat, nempe ad Spiritus ſancti dona quibus fideles cælitus viſibili ſigno imbuebantur, interdum ante Baptiſmum aquæ, vt ex Cornelij hiſtoria apparet: interdum poſt Baptiſmum, vt iſtis accidit de quibus hîc agitur. Ex his autem diligenter conſideratis hoc quoque efficitur, Baptiſmatis vocabulum triplici ſignificatione vſurpari, quarum vna propria eſt, duæ tranſlatitiæ. Propria eſt, quum immerſionem ſeu tinctionem declarat, quæ etiam ab effectu ablutio ſeu lauacrum dicitur. Vna eſt tranſlatitia, quum pro donorum Spiritus ſancti quaſi effuſione accipitur, vt ſuprà, 1.5.& 2.1.& 10.47.& 11.16. Altera, quum pro Iohannis doctrina, vt quum quæritur an Baptiſmus Iohannis à cælo ſit an ex hominibus: quum dicitur Apollos nihil nouiſſe quàm Iohannis Baptiſma, vt ſuprà 18.25. item quum dicitur Iohannes prædicaſſe Baptiſmum reſipiſcentiæ, vt ſuprà, 13.24. & in hoc verſiculo ac proximè ſequente. Quod autem de Baptiſmatis nomine dicimus, de ipſo quoque Baptiſandi verbo ſimili ratione accipiendum eſt, Nam baptizare dicitur miniſter qui aqua tingit,& baptizari qui aqua tingitur; item baptizat Deus quum Spiritus ſui dona impertitur, & baptizatur Spiritu à Deo qui Spiritus donum accipit. Baptizauit demũ Baptiſmo reſipiſcentiæ Iohannes quum reſipiſcentiam doceret, cujus ſymbolum erat Baptiſmus quem primus adminiſtrauit: & baptizari dicuntur in Baptiſmate Iohannis quicunque eo doctrinæ genere fuerunt inſtituti.

4 *Reſipiſcentiæ*, τῆς μετανοίας. Idem eſt ergo & vnicus reipſa Baptiſmus qui Iohannis dicitur, quòd primus baptiſarit, & Chriſti, quoniam eum reſpicit Baptiſmus. ¶ *In eum*, εἰς τὸν. Eraſmus, *De eo qui venturus eſſet*. Hęc enim coniunxit cum participio λέγων, quum per traiectionem conſtruenda ſint cum verbo πιστεύσωσι. Idque ita eſſe, vel ex eo apparet quòd in vetuſtis codicibus poſt λέγων ſubiicitur diſtinctio. Sed & alibi paſſim occurrunt huius traiectionis exempla, quæ annotabimus Rom.11.31.

5 *Qui verò [illum] audierunt*, ἀκούσαντες δέ. pro οἱ δὲ ἀκούσαντες, vt ſuprà 2.37.& infrà verſu 28. Id eſt, Qui verò Iohanni, iſtum baptiſmum docẽti, crediderunt. Vulgata, *His auditis*. Legit enim ἀκούσαντες ταῦτα, vt & Syrus interpres. Cęterùm particula δὲ omiſſa, veteribus nimiũ multis prębuit maximi duplicis erroris occaſionem, vt qui propterea Lucæ hęc eſſe verba credẽtes & ad duodecim illos pertinere, quaſi fuerint à Paulo rebaptizati, eò ſunt delapſi vt *

aliud

aliud fuiſſe Iohannis Baptiſma quàm Chriſti, & à Iohanne baptiſatos oportuiſſe in Chriſti nomen rebaptiſari exiſtimauerint: errore certè non leui. Nam, vt alias certiſſimas rationes nunc omittam, ſi verum eſt illud dogma, Baptiſmum certè noſtrum cum Chriſto communem non habemus, vt appoſitiſſimè colligit in hunc locum doctiſſimus interpres, quum tamen ille tum circũciſionem Patrum tum noſtrum baptiſmum in ſuæ carnis circunciſione & baptiſmo ſanctificarit. Iterationem autem Baptiſmi etiam ſi concederemus, minimè tamen inde poſſent colligere fanatici Anabaptiſtæ iterandum Chriſti Baptiſmũ. Sed quæſo, quorſum hæc omnia? Etenim particula δὲ, quæ in Græcis omnibus codicibus ſummo conſenſu legitur, & particulæ μὲν neceſſariò reſpondet, nullo modo, nullo, inquam, modo patitur vt huius orationis ſeriem diſcerpamus, quaſi prior pars Paulo, poſterior ſit ipſi Lucæ ſcriptori tribuenda. Ergo hæc quoque Pauli verba ſunt, tum doctrinam à Iohanne quidem annuntiatam, ab iſtis verò, fide apprehenſam, vt verè Euangelicam, tum et à Baptiſmum iſtis collatum, vt verè Chriſtianum, approbantis: quibus poſtea manus imponens, ſubſequutis demum iis donis quæ Spiritus ſancti nomine prius ſignificarat, & de quibus fuerat eos percontatus, Eccleſiam Epheſinam cõſtituit. quam interpretationem huius loci, ab Anabaptiſtis præſertim tam vexati, acceptam fero viro tum generis nobilitate, tum pietate & doctrina, & plurimis virtutibus clariſſimo, D. Marnixio. *

ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.		baptiſati ſunt in nomen Domini Ieſu.		*ſunt in nomine Domini Ieſu.*
Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ᾽ αὐτοὺς, ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον.	6	Et quum impoſuiſſet eis manus Paulus, venit Spiritus ſanctus in eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.	6	*Et quũ impoſuiſſet illis manus Paulus, venit Spiritus ſanctus ſuper eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.*
Ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.	7	Erant autem omnes iſti viri ¨circiter duodecim.	7	*Erant autem omnes viri fere duodecim.*
Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐπαῤῥησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.	8	*Ipſe* porro ingreſſus ſynagogam, liberè loquebatur, ad tres menſes diſſerens & ſuadẽs quæ ad regnum Dei *pertinent*.	8	*Introgreſſus autẽ ſynagogam, cum fiducia loquebatur, per tres menſes diſputans & ſuadens de regno Dei.*
Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ᾽ αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, καθ᾽ ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου τινός.	9	Quum autem quidam indurarentur & parere nollẽt, malè loquẽtes ¨de via illa *Dei* apud multitudinem, abſcedens ab illis, ſeparauit diſcipulos, quotidie diſſerens in ſchola ¨Tyranni cuiuſdam.	9	*Quum autem quidam indurarentur & non crederent, maledicentes viæ coram multitudine, diſcedens ab eis, ſegregauit diſcipulos, quotidie diſputãs in ſchola tyranni cuiuſdam.*
Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο· ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.	10	Hoc autem factum eſt per biennium: *ita* vt omnes qui habitabant in Aſia, tum Iudæi tũ Græci, audierint ſermonẽ ¨Domini Ieſu.	10	*Hoc autem factum eſt per biennium, ita vt omnes qui habitabant in Aſia audirent verbum Domini, Iudæi atque Gentiles.*
Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου·	11	Virtuteſque non vulgares edebat Deus per manus Pauli:	11	*Virtuteſque nõ quaſlibet faciebat Deus per manum Pauli:*
Ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν.	12	*Ita* vt etiam ad ægrotos deferrentur à corpore eius ¨ſudaria ſeu ſemicinctia, & diſcederent ab eis morbi, & ſpiritus mali ab eis exirent.	12	*Ita vt etiam ſuper languidos deferrentur à corpore eius ſudaria vel ſemicinctia: & recedebant ab eis languores, & ſpiritus nequam egrediebantur.*

---

7 *Circiter*, ὡσεί. Hoc non legit Syrus nec Arabs interpretes, nec ſanè video cur addi in tantillo numero oportuerit.

9 *De via illa [Dei,]* τὴν ὁδόν. Vſitatũ eſt Hebręis Viæ nomine ſignificare certam aliquam vitæ rationem: nec dubium eſt quin per antonomaſiam ſic vocatus ſit Chriſtianiſmus. Plerunque tamen additur aliquid ex quo id poſſit intelligi, vt Via pacis, Via ſalutis, Via Domini, vel Dei, quod perſpicuitatis cauſa expreſſi ex Syri & Arabis etiam interpretis auctoritate, tum hoc loco, tum etiam hoc eodem capite, v. 23, αἵρεσιν Paulus nominat infrà 24. v. 14.

¶ *Tyranni cuiuſdam*, Τυράννου τινός. In vno codice additum legimus ἀπὸ ὥρας πέμπτης ἕως δεκάτης, *ab hora quinta ad decimam.* Cæterùm tyrãni appellatione nõnulli potentẽ quẽpiam principem intelligunt: alij cenſent gymnaſium ab aliquo tyranno fuiſſe olim ædificatum, à quo cognomentum accepiſſet. Sed ſimpliciſſima erit expoſitio ſi propriũ nomen eſſe dixerimus, vt etiam diſertè Syrus & Arabs interpretantur. At enim (inquit Eraſmus) ſi nomen eſt proprium, cur addit τινός? Imo verò conſtat hoc dicendi genus frequenter vſurpari quoties ignotus quiſpiam nominatim appellatur: & ne longius petantur exempla, ſic noſter Lucas infrà, 21. c. 16, & 22. 12, & 24. 1, & 25. 19. idque pręcipuè accidit quoties (vt hoc loco) proprium nomen videri alioqui poſſet προσηγορικόν. Cicero 3. in Verrem, *Deducitur iſte ad Ianitorem quendam hoſpitem*, vbi Aſconius, *Ianitorem*, inquit, *quum dixiſſet, addidit Quendam, vt oſtenderet nõ appellatiuum nomen eſſe, ſed proprium.* Reperio tamen nonnihil apud Strab. lib. 14. quod fortaſſis ad huius nominis explicationem facit. Notum enim eſt omnibus, tyrannos à veteribus fuiſſe dictos in genere quos poſtea βασιλεῖς, id eſt reges, vocarunt. Sic autem Strabo, qui non procul ab his temporibus vixit, Ἄρξαι δὲ φησὶ Φερεκύδης Ἀνδροκλον τῆς Ἰώνων ἀποικίας ὕστερον τῆς Αἰολικῆς, υἱὸν γνήσιον Κόδρου τοῦ Ἀθηνῶν βασιλέως, γενέσθαι τοῦτον Ἐφέσου κτίστην· διόπερ τὸ βασίλειον τῶν Ἰώνων ἐκεῖ συστῆναί φασι. καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομάζονται βασιλεῖς, ἔχοντες τινὰς τιμὰς, προεδρίαν τε ἐν ἀγῶσι, καὶ πορφύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἀντὶ σκήπτρου, καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος. Id eſt, *Ducem fuiſſe Ionum demigrationis, quæ Æolicam eſt conſequuta, Androclum Codri Athenarum regis legitimum filium, ait Pherecydes, ac Epheſum condidiſſe: quamobrem etiam aiunt Ionum regiam Epheſi collocatam. Sed & nunc quoque qui ex eo genere ſunt, reges vocantur. & quibuſdã fruuntur honoribus, vt qui primo loco ſedeant in certaminibus, purpuram habeant regiæ gentis inſigne, ſcipionem quoque pro ſceptro, & Eleuſiniæ Cereris ſacra.* vt fuiſſe videri poſſit hic Tyrannus ex Aſiarcharum cœtu, de quibus agitur infrà verſ. 31. *

10 *Domini Ieſu*, τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. id eſt, de Domino Ieſu. *

12 *Sudaria ſeu ſemicinctia*, σουδάρια ἢ σιμικίνθια. Duo ſunt Latina vocabula terminatione Græca inflexa: ac de priore quidem conſtat, de poſteriore non item. In vno quidem exemplari Græco hæc reperimus ad marginem annotata, Ἀμφότερα λινοειδῆ εἰσι· πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι περὶ

τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. Id eſt, *Vtraque linea ſunt: ſed ſudaria quidem capiti iniiciuntur, ſemicinctia verò manibus geſtant, abſtergendis humidis à facie excrementis, vt ſudore, lacrymis, ſputo, & ſimilibus.* Hãc expoſitionem ſi ſequamur, ſudarium id erit quod vocamus *vn couurechef*, ſemicinctium *vn mouchoir*. Græcus ſcholiaſtes eadem habet: quibus tamen addit nonnulla, ſed eiuſmodi vt intelligere non potuerim. Mihi verò Lucas videtur ſudarium & ſemicinctium pro eodem accipere, niſi pro ἢ legas καὶ: quam lectionem in vno duntaxat codice deprehendimus. Martialis in Apophoretis, *Det tunicam diues, ego te præcingere poſſum.* Itaque eo nomine puto vocari quæ vulgò *deuantiers* appellant, quòd anteriorem partem corporis à cingulo ad pedes præcingant. Solent autem mechanici præſertim his vti, præterea etiam mulieres ferè omnes: vnde factum vt alterum earum cingulum à quo ſolebant olim iſta ſemicinctia pendere, *demiceincts* vulgò appellent. Alij denique ſemicinctia dici volunt cingula dimidio minus lata, quàm iuſtum ſit cingulum.

13 Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες, Ὀρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.

14 Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου Ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.

15 Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπε, Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι· ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;

16 Καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ᾽ αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ᾽ αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.

17 Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

18 Πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.

19 Ἱκανοὶ δὲ τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρείου μυριάδας πέντε.

13 Aggreſſi ſunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis ¨exorciſtis nominare ſuper eos qui habebant ſpiritus malos, nomē Domini Ieſu, dicentes, Adiuramus vos per Ieſum quem Paulus prædicat.

14 Erant autē quidam filij Sceuæ Iudæi primarij Sacerdotis ſeptem, qui hoc faciebant.

15 Reſpondēs verò ſpiritus malus, dixit, Ieſum noui, & Paulum ſcio: vos autem qui eſtis?

16 Et inſiliit in eos homo in quo erat ſpiritus malus, & ¨ſuperatis illis, inualuit contra eos, ita vt nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.

17 Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Epheſi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomen Domini Ieſu.

18 Et multi eorum qui crediderant, veniebant confitentes & ¨indicantes facta ſua.

19 Multi verò ex iis ¨qui curioſa iſta exercuerant, comportatos libros exuſſerunt in omnium conſpectu: quorum ſupputatis pretiis, repererunt ¨denariorum quinquaginta millia.

13 *Tentauerũt autem quidã de circumeuntibus Iudæis exorciſtis inuocare ſuper eos qui habebant ſpiritus malos, nomen Domini Ieſu, dicentes, Adiuro vos per Ieſum quem Paulus prædicat.*

14 *Erant autem quidam Sceuæ Iudæi principis Sacerdotum ſeptem filij, qui hoc faciebant.*

15 *Reſpondens autem ſpiritus nequam dixit eis, Ieſum noui, & Paulum ſcio: vos autem qui eſtis?*

16 *Et inſiliens homo in eos in quo erat dæmonium peſſimum, & dominatus amborum, inualuit cõtra eos, ita vt nudi & dilacerati effugerent de domo illa.*

17 *Hoc autem notum factum eſt omnibus Iudæis atque Gentilibus qui habitabant Epheſi: & cecidit timor ſuper omnes illos, & magnificabatur nomen Domini Ieſu.*

18 *Multique credentium veniebant, confitentes & annuntiantes actus ſuos.*

19 *Multi autem ex eis qui fuerant curioſa ſectati, contulerunt libros & combuſſerunt coram omnibus, & computatis pretiis illorum, inuenerunt pecuniã denariorum quinquaginta millium.*

---

13 *Exorciſtis*, ἐξορκιστῶν. De iſtis circulatoribus nonnihil diximus Mat. 12. verſ. 27. Retinuimus autem Græcũ exorciſtarum nomen vt ſatis vſitatum. Sic ergo vocati ſunt qui dæmones eiiciebant, addita per Dei nomen obteſtatione, quam vulgò Coniurationem vocant. de quibus multa Ioſephus lib. Antiq. 8. quorum etiam meminit Iuſtinus in Dialogo cũ Tryphone. Et ita vocati ſunt in Eccleſia Chriſtiana initio qui miraculorũ dono pollentes, manus imponebant energumenis, id eſt à dæmonio obſeſſis. Inde poſtea factus eſt nouus ordo quem vocant, vt ſeptem ſacramentorum numerus in alias hebdomadas diuideretur, ita ludificante Satana Epiſcoporum ignauiam. *

16 *Superatis illis*, κατακυριεύσας αὐτῶν. Vulg. *Dominatus amborum*. Nam pro αὐτῶν legit ἀμφοτέρων, vt etiam habet vetuſtiſſimus meus codex. Eraſmus *Dominatus eis*. Sed τὸ κατακυριεύειν tranſlatitie hîc accipitur, nec aliud declarat quàm dæmoniacum iſtum illis ſeſe fruſtra tuentibus ſuperiorem euaſiſſe: ſicut vulgò dicimus, *ſe faire maiſtre de quelqu'vn.*

18 *Indicantes*, ἀναγγέλλοντες. Vulgata & Eraſmus, *Annuntiantes*. Ego illud malui, quia non agitur hîc de nuntio aliquo, ſed τὸ ἀναγγέλλειν opponitur τῷ κρύπτειν. Publicè igitur iſti metu diuini iudicij perterriti, errata ſua profeſſi, ac deteſtati ſunt. Sed quorſum hoc ad carnificinam illam cõfeſſionis quam auricularem vocant? 166

19 *Qui curioſa iſta exercuerant*, τῶν τὰ περίεργα πραξάντων. Sic quadam μαγείας vocat damnatiſſimas artes. Syrus autē & Arabs ipſum Magorum nomen exprimunt. Epheſios * autem fuiſſe iſtis damnatis ſtudiis deditos, oſtendit prouerbium vetus. Ἐφέσια γράμματα, *Epheſiæ literæ.* ¶ *Denariorum*, ἀργυρίου. Hebraicè כסף [*cheſeph*] Eraſmus ad verbum, *Pecuniæ*: nimium generali nomine, quum nemo etiã ſic loquatur. Idem in Annotationibus numos interpretatur, & rectè, quum teſtetur Pollux ἀργύριον etiam dici τὸ νόμισμα, ſed numos denarios, non ſeſtertios accipiat. Romanorum enim fuit, numis (id eſt HS) numerare: non Græcorum, qui drachmis potius ſupputabant. Denarius autem proximè ad drachmam accedit. Sed rurſus Aſiaticos conſtat ciſtophoris potius numeraſſe: vt planè difficile ſit hanc ſummam inire, niſi quòd ex iis quæ Feſtus de Euboico talento ſcribit, apparet ciſtophorum penè dimidia parte leuiorem fuiſſe drachma, ſiue denario. Etſi enim Attica drachma ſeptima parte leuior eſt denario, tamen (vt docuit doctiſſimus Georgius Agricola) Latini Græca interpretantes, [illegible] drachmam cum denario comparant. Æſtimat autem Feſtus 4000 drachmas ciſtophoris 7500: quam rationem ſi ſequamur, & ex Budæi ſupputatione tribus aſſibus regiis & ſemiſſe drachmam æſtimemus, niſi me calculus fefellit, 50000 ciſtophorũm æſtimãda ſunt Francicis libris 4666, & præterea duodenariis 13 & turonibus quos vocant 4. Sin autem ad drachmas placet reuocare exquiſitiore calculo, id eſt ſemiſſe, quæ eſt ſeptima denarij pars, deducto, 50000 drachmarum conficient

cient Francicas libras 75000: ſin ad denarios ſeptima parte grauiores, 50000 denariūm æſtimabimus Francicis libris 8750. quod quidem non fuit alienum à Lucæ propoſito, pluribus explicuiſſe. Caſtellio verò viderit cuius Arithmetices regulis, numorum quinquaginta millia, quinque ducatorum millibus æſtimarit.

---

20 Οὕτω κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.

21 Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ, εἰπών, Ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.

22 Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν.

23 Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐχ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.

24 Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.

25 Οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν, Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι·

20 Ita fortiter ¨creſcebat ſermo Domini & inualeſcebat.

21 His autem expletis, ¨induxit in animū Paulus peragrata Macedonia & Achaia proficiſci in Hieroſolymam, dicens, Poſtquā illic fuero oportet me Romam etiam videre.

22 Miſſis verò in Macedoniam duobus ex iis ¨qui miniſtrabant ei, *videlicet* Timotheo & Eraſto, ipſe ſubſtitit ad tempus in Aſia.

23 Ortus eſt autē illo tēpore tumultus non paruus ¨ob viā *Dei*.

24 Nam quidam nomine Demetrius, ¨ſignator argenti, qui faciebat ¨templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non paruum quæſtum.

25 ¨Quibus ille congregatis, & iſtiuſmodi rerum opificibus, dixit, Viri, ſcitis ex hoc quæſtu noſtras eſſe ¨copias:

20 Ita fortiter creſcebat verbum Dei, & confortabatur.

21 His autem expletis, propoſuit Paulus in ſpiritu, tranſita Macedonia, & Achaia, ire Ieroſolymam, dicens, Poſtquam fuero ibi, oportet me & Romam videre.

22 Mittens autem in Macedoniam duos ex miniſtrantibus ſibi, Timotheū & Eraſtum, ipſe remanſit ad tempus in Aſia.

23 Facta eſt autem illo tēpore turbatio non minima de via.

24 Demetrius enim quidam nomine, argentarius, faciens ædes argēteas Dianæ, præſtabat artificibus non modicum quæſtum.

25 Quos conuocans, & eos qui huiuſmodi erant opifices, dixit, Viri, ſcitis quia de hoc artificio eſt nobis acquiſitio.

---

* 20 *Creſcebat*, ηὔξανε. Vide ſuprà 12,24. ſed Syrus & Arabs legerunt ἡ πίστις τοῦ Θεοῦ, *fides Dei*, eôdem ſenſu. Nam fides metonymicè pro doctrina ponitur cui fides habetur, vt 1.Tim.4,1.

* 21 *Induxit in animum*, ἔθετο ἐν τῷ πνεύματι, ſub. αὐτοῦ: quod pronomen etiam apud Latinos ſæpiſſimè omittitur. Eſt autem Hebraica phraſi Ponere ſuper cor ſuum idem atque aliquid apud ſe ſtatuere, vt Daniel.1,8. וישם על לבו [*veiaſcham hal libbo*] *Et poſuit ſuper corde ſuo:* pro quo Syrus interpres maluit dicere סם ברעינה [*ſam bereheianeh.*] *Et poſuit in mente* ſiue *cogitatione ſua:* qua voce vtitur idem Daniel.2,19. Alij ἐν τῷ πνεύματι propter non additum pronomen: (quod tamen video quoque prætermiſſum Coloſſ.2,5) non de ipſius Pauli animo, ſed de Spiritu Sancto interpretantur: quorum ſententiam in prioribus editionibus ſum ſequutus. Neque verò dubium eſt, quin, vt ipſe Apoſtolus in re ſimili teſtatur infrà 20, 22, Spiritus Sancti impulſu conſilium iſtud ceperit, vt ipſa tandem res oſtendit, infrà 20,1. Sed omnino durū eſt ac & prorſus inſolens, verbum ſimplex ἔθετο accipere pro προέθετο.

22 *Qui miniſtrabant ei*, τῶν διακονούντων αὐτῷ. Id eſt quorū opera in ſui Apoſtolici miniſterij functione indigebat, quū omnia ſolus obire non poſſet. Ne quis eum habuiſſe putet Cardinales aut Legatos à latere, vt habere conſueuit perditus ille qui ſeſe Pauli ſucceſſorem, ſuis ſeptē montibus inſidens, iactat.

23 *Ob viam* [*Dei*,] περὶ τῆς ὁδοῦ. Id eſt, idcirco quòd Paulus Euangelium doceret. Nam etiam Dei nomen Syrus & Arabs hîc exprimunt, vt ſuprà 9. In vno codice legitur κατὰ τῆς ὁδοῦ, *aduerſus viam* [*Domini*.]

24 *Argenti ſignator*, ἀργυροκόπος. Vulg. *argentarius*. Saltē verò, *Faber* adiunxiſſet. Nam Latinis Argentarius non aliud quàm κολλυβιστὴν id eſt nummularium declarat. Latini (inquit Camerarius) artifices iſtos Aurifices vocant à pretioſiore materia. Homerus autem etiam à viliore χαλκεῖς, Odyſſ.γ. ¶ *Templa argentea*, ναοὺς ἀργυροῦς. Vulgata, *Ædes*. Eraſmus, *Delubra*: admonens in Annotationibus hoc vocabulo ſignificari ædiculas ſeu thecas templi effigie, in quibus reponebantur ſtatuæ. Chryſoſtomus ſimili ratione putat declarare κιβώτια μικρὰ, id eſt *parua ſcriniola*: ita tamē vt hoc non affirmet. Quòd ſi hanc interpretationem ſequi libeat, putarim tamen hæc ſcriniola donariis potius quàm ſtatuis ipſis fuiſſe conſecrata. Sed non video qua ratione arculæ iſtæ poſſint ναοὶ, id eſt *templa*, dici: niſi idoneis teſtibus probet Eraſmus, templi ſpecie fuiſſe fabricatas: quod mihi ne veriſimile quidem videtur: quanuis apud Polybium legerim ναΐδια, quæ armaria vocat Plinius lib. 35. cap.2, ex quibus depromebantur maiorum imagines. Itaque quod ad me attinet, ſimpliciter accipio, Demetriū hunc templa argentea Dianæ ſolitum procudere, id eſt aut in numis, aut aliis imagunculis celeberrimi illius templi typum repræſentare, ac peregrinis aduentantibus diuendere. nempe vt etiamnum hodie faciunt eiuſmodi artifices iis in locis vbi ſolent à nonnullis, religionis cauſa, vota ſuſcipi. Iſtæ igitur imagunculæ ſeu numi (dicitur enim ἀργυροκόπος à percutiendis ſeu feriendis argenteis numis) ab ea figura quàm repræſentabant, Templorum cognomentum retulerunt: ſicuti ſimili prorſus ratione, Deliorum ſeu Athenienſium numos quoſdam, boues, eorundem Athenienſium alios quoſdam, κόρας, id eſt puellas, alios Corinthiorum, πώλους, pullos, alios Peloponneſiorum, χελώνας, teſtudines vocabant. Ideo nō rectè ἀργυροκόπον Vetus interpres argentarium conuertit, quo nomine numularij ſignificantur: nec multo rectius Eraſmus, *Argentarium fabrum*, vocabulo nimium generali. Libuit autem iſtiuſmodi etiam numorum typum ſubiicere, quales duos peruetuſtos inſpexi, inſculpta in altera numi parte Epheſinæ illius Dianæ πολυμάστου imagine. Quanquam fortaſſis Demetriani iſti numi templū ipſum maiore aliquo artificio repræſentabant: ſicut etiam hodie cuditur diua illa Lauretana, tanto apertiore impietate, quanto beata illa virgo ab idolis differt.

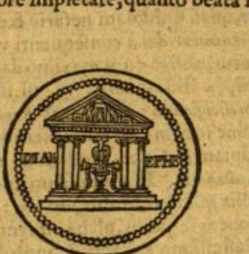

84

25 *Quibus congregatis*, οὓς συναθροίσας, &c. Meus vetuſtiſſimus codex habet, οὗτος συναθροίσας τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα τεχνίτας. *Is congregatis iſtarum rerum opificibus*. Syrus etiam idem legit, addita particula πάντας, *omnibus*. & hanc puto germanam eſſe lectionem, quum non alij ſint τεχνῖται quam ἐργάται, niſi illos quidem pro præcipuis, hos verò pro iis accipiamus quorum opera vtebantur. ¶ *Copias*, εὐπορία. Sic malim vertere quàm *Facultates*. Sunt enim tenues quoque facultates, at nulla eſt tenuis εὐπορία. Vulgata, *acquiſitio*, ineptè. Hoc eſt quod Gallicè dixeris, *noſtre aiſance*.

26 Καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.

27 Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

28 Ἀκούσαντες δὲ, καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον, λέγοντες, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

29 Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου.

30 Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

31 Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

32 Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.

64 33 Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

26 Et ſpectatis & auditis Paulum iſtum non ſolùm Epheſinã, ſed prope totius Aſiæ multam turbam perſuadendo auertiſſe, quòd dicat deos illos non eſſe qui manibus fiant.

27 Non ſolùm autem periculũ eſt ne ¨iſtud quod nobis eſt peculiare, nobis ¨probroſum euadat, ſed etiam ne magnæ deæ Dianæ templũ pro nihilo putetur, ¨futurúmque ſit vt etiã deſtruatur maieſtas eius, quã Aſia tota & orbis terrarum colit.

28 *His* autem auditis, pleni excandeſcentia, clamauerunt dicentes, Magna *eſt* Diana Epheſiorum.

29 Et impleta eſt ciuitas tota confuſione, & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Ariſtarcho Macedonib. ¨ſociis peregrinationis Pauli.

30 Paulo verò volente prodire ad populum, non ſiuerunt eum *prodire* diſcipuli.

31 Sed & quidam ¨ex Aſiarchis quum eſſent ei amici, *nuntijs* ad eum miſſis, rogarunt ne ſe daret in theatrum.

32 Alij igitur aliud clamabant: erat enim ¨concio confuſa, & plerique neſciebant cuius *rei* cauſa conueniſſent.

33 Ex turba verò productus fuit Alexander, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur manu ſilentio poſtulato, volebat ¨cauſam dicere apud populum.

26 *Et videtis & auditis quia non ſolùm Epheſi, ſed penè totius Aſiæ Paulus hic ſuadens auertit multam turbam, dicens quoniam non ſunt dij qui manibus fiunt.*

27 *Non ſolùm autem hæc periclitabitur nobis pars in redargutionẽ venire: ſed & magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur, & deſtrui incipiet maieſtas eius, quam tota Aſia & orbis colit.*

28 *His auditis repleti ſunt ira, & exclamauerunt dicentes, Magna Diana Epheſiorum.*

29 *Et impleta eſt ciuitas tota confuſione, & impetum fecerunt vno animo in theatrum, rapto Gaio & Ariſtarcho Macedonibus, comitibus Pauli.*

30 *Paulo autem volente intrare in populum, non permiſerunt diſcipuli.*

31 *Quidam autem & de Aſiæ principibus qui erant amici eius, miſerunt ad eum, rogantes ne ſe daret in theatrum.*

32 *Alij autem aliud clamabant: erat enim eccleſia confuſa, & plures neſciebant qua ex cauſa cõueniſſent.*

33 *De turba autem detraxerunt Alexandrum, propellentibus eũ Iudæis. Alexander autem manu ſilẽtio poſtulato, volebat reddere rationem populo.*

---

27 *Iſtud quod nobis eſt peculiare,* τοῦτο τὸ μέρος. Opificium * iſtud videlicet, ex quo tanquam poſſeſſione quadam noſtra viuere conſueuimus. Vulg. & Eraſmus, *pars iſta,* admodum obſcurè. Syrus & Arabs accipiunt generaliter, τοῦτο τὸ μέρος pro τοῦτο τὸ πρᾶγμα, *res iſta,* ſiue *negotium iſtud:* quo ſignificatu ſæpe accipitur חפץ [*chephets*] apud Hebræos, vt Eccleſ. 3.1, & 5.7, & 8.6: quibus locis Græci vocem illam verterunt πρᾶγμα. * ¶*Probroſum euadat,* εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν. Id eſt nobis non tãtùm pereat, ſed etiam probro vertatur, quaſi quidpiam nefariũ & deteſtandum. Vel, *nobis refutatum intercidat,* à conſequenti videlicet: id eſt, ab iſto coarguatur, noſtro cum maximo damno. Sed præſtat ἐλεγμὸν ab ἐλέγξει diſtinguere, vt qui iſtam conſequatur. Vulg. *In reprehenſionem venire.* Eraſ. *Reprobetur.* Syrus & Arabs vel hunc locum non intellexerunt; vel prorſus diuerſum quidpiam in Græcis codicibus legerunt. ¶*Futurúmque ſit,* μέλλειν τε. In quibuſdam codicibus legimus, μέλλει δὲ, in aliis μέλλειν δὲ, in aliis μέλλει τε: ſed quamcunque ex iſtis lectionem ſequaris, plana eſt ſententia: vt minimè ſit neceſſe Caſtellionis audaciam approbare, qui pronuntiat legendum eſſe μᾶλλον δὲ, *vel potius.*

29 *Sociis peregrinationis Pauli,* συνεκδήμοις τοῦ Παύλου. Vulgata, *Comitibus Pauli.* Addidi ex Eraſmi Annotationibus quod neceſſarium fuit explicando Græco vocabulo. Neque enim quiſquis eſt comes, idem eſt συνέκδημος.

31 *Ex Aſiarchis,* τῶν Ἀσιαρχῶν. Vulg. & Eraſm. *ex Aſiæ primoribus.* quæ eſt huius nominis notatio, ſed nimis ambigua, & malè à pleriſque intellecta. Retinendum autem fuit Græcum nomen, in libris Iuriſconſultorum vſurpatum, vt & Syriarcharũ. Sic autem dicti ſunt non qui Aſiæ vel Syriæ præeſſent, ſed ſacerdotes certi quorum munus erat ludos Theatrales in Deorum honorem edere, quos propterea Rufinus apud Euſebium Munerarios interpretatur: quod ex eruditiſſimi Iuriſconſulti Cuiacij obſeruationibus primùm didici. Erant igitur nõnulli ex iſtis quoque prophanis aliquatenus ſaltem Euangelium amplexi, * vt etiã Romæ idem Paulus aliquos ex ipſo Neronis prætorio Chriſto lucrifecerat. Philip. 1.13. Vide etiam quod annotaui ſuprà in verſ. 9.

32 *Concio,* ἐκκλησία. Id eſt (vt rectè explicant Syrus & Arabs) multitudo quæ in theatrum concurrerat: vbi haberi alioqui legitimi conuentus publici ſolebant. Nam propriè ἐκκλησία Græcè, & Latinè Concio, nonniſi de legitimè aduocato populo dicitur, auctore Feſto. Sed quod per tumultum cœperat, poſtea ſpeciem induerat iuſti cõuentus, magiſtratuum præſentia vtcunque tumultuantes reprimente, vt exitus tandem oſtendit.

33 *Cauſam dicere,* ἀπολογεῖσθαι. Vulgata & Eraſmus, *Rationem reddere,* λόγον διδόναι. Fuit autem hic Alexander à Iudæis paulatim extra turbam productus in eum locum vnde poſſet exaudiri, non vt ipſum in diſcrimen adducerent, (cur non enim potius in tumultu diſcerperent, aut Epheſios ſaltem in eum prouocarent? cur denique ex turba protruderent vt locus illi ad dicendum pateret?) ſed vt per eum, quicunque tandem is fuerit, populum placarent. Nec enim dubito quum de ſuæ Dianæ cultu aſſerendo laborarent Epheſij, quin magna pars illorum in Iudæos ferretur: ídque ita eſſe vel ex eo liquet quòd vbi Alexandrum Iudæum eſſe cognouerunt, ſtatim in apertam rabiem exarſerunt, nec potuerunt induci vt loquentem audirent. Syrus certè & Arabs apertè mecum faciunt, vt hallucinati ſint qui cenſent hunc Alexandrum à Pauli & piorum partibus ſtetiſſe, quum potius

videatur

videatur is ipſe fuiſſe cuius meminit Paulus 2. Timoth.4.14, pertinaciſſimus & audaciſſimus Pauli & veritatis hoſtis. Eum autem veriſimile eſt, propterea productum à Iudæis quòd eſſet ex Fabrorum numero à quibus orta hæc ſeditio fuerat, Iudæos, (niſi diuina prouidentia obſtitiſſet) ſic excuſaturum, ſi facta ipſi fuiſſet dicendi poteſtas, vt totam populi rabiem fuerit in Pauli & piorum caput conuerſurus.

Ἐπιγνόντων δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

Καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον φησὶν, Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ Διοπετοῦς;

Ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν.

Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν.

Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις·

Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

Κεφάλαιον κ.

Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.

34 Quem vt cognouerunt Iudæum eſſe, vox extitit vna ab omnibus *profecta*, quaſi ad horas duas clamantibus, Magna eſt Diana Epheſiorum.

35 Tum ſcriba quum repreſſiſſet turbam, dixit, Viri Epheſij, quiſnam eſt hominum qui neſciat Epheſiorum vrbem ædituã eſſe magnę deæ Dianæ, & ⁚à Ioue delapſi *ſimulacri*?

36 Quum igitur iſtis non poſſit contradici, oportet vos ſedatos eſſe, nec quicquam præceps facere.

37 Adduxiſtis enim homines iſtos, neque ſacrilegos, neque contumelioſos in deam veſtram.

38 Quòd ſi Demetrius & qui cũ eo ſunt artifices, negotium habent cum aliquo, ⁚agitur forum, & ⁚Proconſules ſunt, alij alios in ius vocent:

39 Siquid autem de rebus aliis requiritis, ⁚in legitima concione explicabitur.

40 Nam periculum eſt ne poſtulemur ⁚ſeditionis propter *diem* hodiernum, ⁚quum nulla ſubſit cauſa ob quam poſſimus reddere rationem concurſus iſtius. Et quum hæc dixiſſet, dimiſit concionem.

Cap. XX.

1 Poſtquam verò ceſſauit tumultus, quum aduocaſſet Paulus diſcipulos, & complexus eſſet, abiit profecturus in Macedoniam.

34 *Quem vt cognouerunt Iudæum eſſe, vox facta vna eſt omnium, quaſi per horas duas clamantium, Magna Diana Epheſiorũ.*

35 *Et quum ſedaſſet ſcriba turbas, dixit, Viri Epheſii, quis enim eſt hominum qui neſciat Epheſiorum ciuitatem cultricem eſſe magnæ Dianæ Iouiſque prolis?*

36 *Quum ergo his contradici non poſſit oportet vos ſedatos eſſe, & nihil temerè agere.*

37 *Adduxiſtis enim homines iſtos, neque ſacrilegos, neque blaſphemantes deã veſtram.*

38 *Quòd ſi Demetrius & qui cum eo ſunt artifices, habent aduerſus aliquem cauſam, conuentus forenſes aguntur, & Proconſules ſunt, accuſent inuicem:*

39 *Siquid autem alterius rei quæritis, in legitima eccleſia poterit abſolui.*

40 *Nam & periclitamur argui ſeditionis hodiernæ: quum nullus obnoxius ſit de quo poſſimus reddere rationem concurſus iſtius. Et quum hæc dixiſſet, dimiſit Eccleſiam.*

Cap. XX.

1 *Poſtquam autem ceſſauit tumultus, vocatis Paulus diſcipulis, & exhortatus eos, valedixit, & profectus eſt vt iret in Macedoniam.*

---

35 *A Ioue delapſi*, τοῦ Διοπετοῦς. ſub. ἀγάλματος. Vulgata, *Iouiſque prolis*. Conſtat autem ex Plinio lib.16.cap.40, vitigineum fuiſſe hoc ſimulachrum, à Canetia quodam artifice fabricatum, ſed longè antiquiſſimum, vtpote quod nũquam ſit mutatum, ſepties reſtituto templo. Antiquitas igitur & ſacerdotum auaritia huic ſuperſtitioni facilè viam munierunt, vt iidem Aſiatici de Peſſinuntio ſuo ſimulacro, & Romani de ſuis ancilibus ſunt fabulati.

38 *Agitur forum*, ἀγοραῖοι ἄγονται: id eſt ἡ ἀγορὰ τελεῖται. Ad verbum, *Forenſes agunt*, vel *aguntur*, ſeu *coguntur*: pro quo dicimus in vernaculo ſermone *on tient les plaids*, id eſt (vt loquitur Cicero) *forum agunt*. Appellatione verò τῶν ἀγοραίων intelliguntur vel ipſi forenſium cauſarum iudices, vel cauſidici, vt rectè explicant Græca ſcholia: illi denique qui forenſia ſolent tractare. Suidas quoque ἀγοραίων δικαστῶν meminit, & ἀγόραιον προπαροξυτόνως, ſignificare dicit diem faſtum, quem ferè ſolent Græci κρίσιμον vocare. Eraſmus Veterem interpretem ſequutus, conuertit, *Conuentus forenſes aguntur*: rectè quidem, ſi ſenſum ſpectes, ſed cui tamẽ non aſſentior, quòd in Græcis ſubaudiri putet cognitiones aut lites, id eſt κρίσεις aut ἀμφισβητήσεις, quum ipſi potius qui in foro aut iudicant aut contendunt, ἀγοραῖοι dicantur. Sed fortaſſe legendum potius fuerit ἀγόραιοι ἄγονται, ſub. ἡμέραι, vt vertas, *Faſti* [*dies*] *aguntur*. ¶ *Proconſules ſunt*, ἀνθύπατοί εἰσιν. Nomine Proconſulũ intellige etiam legatos Proconſulis, & qui eius vices in cognoſcendis grauioribus cauſis obibant. Leuioribus enim ordinaria illa & quotidiana iudicia ſufficiebant: quibus (inquit Scriba) ſi non acquieſcat Demetrius cum ſuis, adeant Proconſulem, aut ipſius legatos. Syrus Proconſulem legit, numero ſingulari.

39 *In legitima concione*, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ. Quia de ſacro conuentu hîc non agitur, ideo ἐκκλησίαν non conuerti *Eccleſiam*, meo more, ſed *concionem*: quod Eraſmus quoque annotauit. Cæterùm ἔννομος ἐκκλησία, id eſt legitima cõcio, non tantùm opponitur τῇ συστάσει, id eſt ſeditioſæ & tumultuoſæ cõcioni, ſed etiam τῇ συγκλήτῳ, id eſt ei concioni quæ extra ordinem àduocabatur. Erãt enim certi dies habendis iis concionibus conſtituti, quas ἐννόμους & τεταγμένας Græci oratores vocant. Ad illas igitur Scriba populum reuocat, id eſt ad maiorum morem.

40 *Seditionis propter* [*diem*] *hodiernum*, στάσεως περὶ τῆς σήμερον. Vulgata & Eraſmus, *Hodiernæ ſeditionis*. id eſt, περὶ τῆς στάσεως τῆς σήμερον: eodem quidem manente ſenſu, ſed ita tamen vt ſine cauſa à verbis Lucæ diſcedant.

¶ *Quum nulla ſubſit cauſa*, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος. Vulgata, *Quum nullus ſit obnoxius*. ſed præſtat αἴτιον in neutro genere interpretari.

Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.	2 Quum autē illas partes peragraſſet, & hortatus illos fuiſſet multo ſermone, venit in Græciā.	2 *Quum autem perambulaſſet partes illas, & exhortatus eos fuiſſet multo ſermone, venit ad Græciam.*
Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.	3 Et ibi peractis menſibus tribus, quum ei in Syriam prouehendo factæ fuiſſent à Iudæis inſidiæ, cenſuit reuertendū per Macedoniam.	3 *Vbi quum feciſſet menſes tres, factæ ſunt illi inſidiæ à Iudæis nauigaturo in Syriam: habuitque conſilium vt reuerteretur per Macedoniam.*
Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος Βεροιαῖος· Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος καὶ Σεκοῦνδος καὶ Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος;	4 Comitabatur autem eum vſque in Aſiam Sopater Berœenſis: ex Theſſalonicenſibus verò, Ariſtarchus, & Secūdus; & Gaius Derbæus, & Timotheus:	4 *Comitatus eſt autem eū Sopater Pyrrhi, Berœenſis: Theſſalonicenſium verò Ariſtarchus, & Secūdus, & Gaius Derbeus, & Timotheus:*
Ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος, οὗτοι προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι.	5 Aſiani verò, Tychicus & Trophimus, qui quum præiuiſſent, expectarunt nos Troade:	5 *Aſiani verò, Tychicus & Trophimus. Hi quum præceſſiſſent, ſuſtinuerunt nos Troade.*
Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.	6 Nos verò enauigauimus Philippis poſt dies Azymorum, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi egimus dies ſeptem.	6 *Nos verò nauigauimus poſt dies Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem in diebus quinque, vbi demorati ſumus diebus ſeptem.*
Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.	7 Primo autem die hebdomadis, coactis diſcipulis ad frangendum panem, Paulus diſſerebat, abiturus poſtridie, protenditque ſermonem vſque in mediam noctem.	7 *Vna autem Sabbathi quum conueniſſemus ad frangendum panem, Paulus diſputabat eis, profecturus in craſtinum, protraxitque ſermonem vſque in mediam noctem.*
Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι.	8 Erant verò lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant coacti.	8 *Erant autem lampades copioſæ in cœnaculo vbi eramus congregati.*
Καθήμενος δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω· καὶ ἤρθη νεκρός.	9 Sedens autem quidam adoleſcens nomine Eutychus in feneſtra, demerſus ſomno profundo, quum diutius diſſereret Paulus, præ ſomno deturbatus, decidit ex tertia contignatione deorſum: & ſublatus eſt mortuus.	9 *Sedens autem quidam adoleſcens nomine Eutychus ſuper feneſtram, quū mergeretur ſomno graui, diſputante diu Paulo, ductus ſomno cecidit de tertio cœnaculo deorſum: & ſublatus eſt mortuus.*
Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε, Μὴ θορυ-	10 Quum deſcendiſſet autem Paulus, prolapſus eſt in eum: & *eum* cōplexus dixit, Ne tumul-	10 *Ad quem quum deſcēdiſſet Paulus, incubuit ſuper eum, & complexus dixit, Nolite turbari:*

IN CAPVT XX.

3 *Peractis menſibus tribus*, ποιήσας μῆνας τρεῖς. Vide ſuprà 18.23.

4 *Vſque in Aſiam*, ἄχρι τῆς Ἀσίας. Vulg. hoc non habet neque Arabica interpretatio. Significat autem Lucas iſtos tunc conſtituiſſe Paulum comitari non in Syriam vſque, * ſed tantùm in Aſiam. ſic proculdubio decernēte ipſo Paulo, cuius erant aſſeclæ, vt, prout vſus Eccleſiarum ferebat, hic vel illic ſubſiſterent, & hûc vel illuc mitterentur. ¶ *Sopater*, Σώπατρος. In tribus codicibus legimus Σωσίπατρος. *Soſipater*. Vulgata addit *Pyrrhi*, videlicet filius, & in Complutenſi editionē & quatuor exemplaribus additur Πύῤῥου. * vt fortaſſe fuerit hic nepos illius Simonis qui pater dicitur Alexādri & Rufi (is eſt enim Latinè, Rufus, qui Græcis πυῤῥός) & illos oportet in Eccleſia bene notos & celebres fuiſſe, vt temere non ſint eorum nomina expreſſa.

* 5 *Aſiani verò*, Ἀσιανοὶ δέ. Meus vetuſtiſſimus codex habet Ἐφέσιοι δέ. Erat autem Aſiæ propriè dictæ metropolis Epheſus, & alij à ſuis ciuitatibus ſunt deſignati. Cæterùm illud ἄχρι τῆς Ἀσίας ad hos duos non pertinere conſtat ex eo quod de Trophimo ſcribitur infrà 21,29. Itaque hanc particulam cenſui conuertendam cum προελθόντες quaſi redundante pronomine οὗτοι.

6 *Intra quinque dies*, ἄχρις ἡμερῶν πέντε. Ἄχρις extremum ſpatium declarat, vt ſi in vernaculo ſermone dicas, *Au bout de cinq iours*.

7 *Primo autem die hebdomadis*, ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, *Vna autem Sabbathi*. Eraſmus, *Vno autem die Sabbathorum*. Vide Matt.28.1. Quominus autem poſſimus interpretari, Quodam die Sabbathi, duo impediunt: vnum, quod μιᾷ σαββάτων pro σαββάτῳ τινὶ, nuſquam inuenitur: alterum, quia adiunctus articulus declarat hanc particulam indefinitè accipi non poſſe. Primus itaque dies hebdomadis hìc omnino intelligitur, is quem Dominicum vocamus: & ex hoc loco, tum etiam ex eo quod ſcribitur 1.Cor. 16.2, non ineptè colligitur, iam tum conſueuiſſe Chriſtianos hoc die ſolennes conuentus agere, paulatim euaneſcente Iudaici Sabbathi ceremonia. ¶ *Ad frangendum panem*, τοῦ κλάσαι ἄρτον. ſub. ἕνεκα. Id eſt ad capiendum ſimul cibum, cuius conuiuij potiſſima pars erat Cœna Domini. *

8 *Erant coacti*, ἦσαν συνηγμένοι. Veteres codices legunt ἦμεν, *eramus*: idque rectius, vt ex ſuperioribus apparet. Pertinet autem hoc quoque ad fidem ſcriptori Lucæ faciendam, vt qui oculatus ſit teſtis.

9 *Demerſus*, καταφερόμενος. Meus codex vetuſtiſſimus habet κατεχόμενος, *quum teneretur*. ¶ *Diutius*, ἐπὶ πλεῖον. In omnibus vetuſtis codicibus additur diſtinctio poſt πλεῖον, vt non dubium ſit quin connectendum ſit cum participio διαλεγομένου, contra quàm exiſtimauit Eraſmus. ¶ *Præ ſomno deturbatus*, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου. Vulgata, *Ductus ſomno*. Eraſmus, *Magis depreſſus ſomno* Ego verò exiſtimo κατενεχθεὶς propria ſignificatione accipiendum hoc poſteriore loco, pro Deturbatus.

10 *Prolapſus eſt* ἐπέπεσεν. Sic etiam Eliſæus 2 Reg.4.34 * non aliquo ritu, ſed affectus vehementia. Etenim cui calumniæ non fuiſſet Eccleſia obnoxia niſi hoc remedium adhibuiſſet per Paulum Dominus.

¶In ipſo

βεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.

Ἀναβὰς δὲ, καὶ κλάσας ἄρτον, καὶ γευσάμενος, ἐφ᾽ ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.

Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν εἰς τὴν Ἄσσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον. οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.

Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην.

Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου, τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον· καὶ μείναντες ἐν Τρογυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.

Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.

Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἀφ᾽ ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ᾽ ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην,

Δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων·

Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ᾽ οἴκους·

Διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

tuamini: anima enim eius ¨in ipſo eſt.

11 Quum igitur aſcendiſſet, fregiſſétque panem, & ¨cibũ ſumpſiſſet, diu colloquutus vſque ad diluculum, ¨ita *demum* profectus eſt.

12 Adduxerunt autem puerum viuum, & recreati ſunt nõ mediocriter.

13 Nos verò progreſſi ad nauẽ, prouecti ſumus ¨Aſſon, illinc recepturi Paulum. ſic enim mandarat, pedibus ipſe iter facturus.

14 Vt autem coniunxit *ſeſe* nobiſcum apud Aſſon, recepto eo venimus Mitylenen.

15 Et quũ illinc enauigaſſemus, ſequenti die peruenimus è regione Chij, poſtridie verò appulimus ¨Samum: & quum ¨diuerſati eſſemus apud Trogylliũ, ſequenti die venimus Miletum.

16 Decreuerat enim Paulus prętemauigare Epheſum, ne ipſi contingeret tempus terere in Aſia. Feſtinabat enim, ſi fieri poſſet, vt die Pentecoſtes eſſet Hieroſolymis.

17 Miſſis autem Mileto *nuntiis* Epheſum, accerſiuit Presbyteros Eccleſiæ.

18 Qui quum ad ipſum veniſſent, dixit eis, Vos ſcitis quomodo à primo die quo ingreſſus ſum ¨Aſiam, vobiſcum per id omne tempus fuerim,

19 Seruiens Domino cum omni ¨modeſtia, & multis lacrymis ac tentationibus, quę mihi euenerunt in Iudæorum inſidiis:

20 Vt ¨nihil ſubterfugerim eorum quæ *vobis* cõducerent, quo minus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & domatim:

21 Teſtificans Iudæis ſimul & Græcis ¨conuerſionẽ ad Deum, & fidem in Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.

anima enim ipſius in ipſo eſt.

11 *Aſcendens autẽ frangénſque panem, & guſtans, ſatiſque alloquutus vſque in lucem, ſic profectus eſt.*

12 *Adduxerunt autẽ puerum viuentem, & conſolati ſunt non minimè.*

13 *Nos autem aſcendentes nauem, nauigauimus in Aſſon, inde ſuſcepturi Paulum. ſic enim diſpoſuerat, ipſe per terram iter facturus.*

14 *Quum autem conueniſſet nobiſcum in Aſſon, aſſumpto eo venimus Mitylenen.*

15 *Et inde nauigantes, ſequenti die venimus contra Chium, & alia applicuimus Samum: & ſequẽti venimus Miletum.*

16 *Propoſuerat enim Paulus tranſmigrare Epheſum, ne qua mora illi fieret in Aſia. Feſtinabat enim, ſi poſſibile ſibi eſſet, vt diem Pentecoſtes faceret Ieroſolymis.*

17 *A Mileto autem mittẽs Epheſum, vocauit maiores natu Eccleſiæ.*

18 *Qui quum veniſſent ad eum, & ſimul eſſent, dixit eis, Vos ſcitis, à prima die qua ingreſſus ſum in Aſiam, qualiter vobiſcum per omne tempus fuerim,*

19 *Seruiens Domino cum omni humilitate & lacrymis & tentationibus, quæ mihi acciderunt ex inſidiis Iudæorum.*

20 *Quomodo nihil ſubtraxerim vobis vtilium, quo minus annuntiarem vobis, & docerem vos publicè & per domos:*

21 *Teſtificans Iudæis atque Gentibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.*

---

* ¶*In ipſo eſt*, ἐν αὐτῷ ἐστι. Sic Paulus loquutus eſt vel in ipſo editi miraculi momento, vel de re mox ſequutura certiſſimus. Sic Chriſtus & quidem Dominus vitæ & mortis, quanuis de verè mortua puella. Non eſt, inquit, mortua, ſed viuit, Matth. 9.24.

11 *Cibum ſumpſiſſet*, γευσάμενος. Vide ſuprà 10.10. Nam cibi quotidiani vſus ſubſequebatur myſteriorum celebrationem. ¶*Ita*, οὕτως. Vide Ioh. 4.6.

13 *Aſſon*, εἰς τὴν Ἄσσον. Aſſon videlicet vrbem Æolidis ſeu Myſiæ, aliter Apolloniam vocatam. Nonnulla exemplaria pro Ἄσσον legerunt θάσσον, ſed lectione admodũ deprauata, ſicuti quæ pro Τρογυλλίῳ Mycales montis promontorio è regione Sami, legunt στρογυλλίῳ.

* 15 *Samum*, εἰς Σάμον, vrbem videlicet cognominem. ¶*Diuerſati eſſemus apud Trogyllium*, μείναντες ἐν Τρογυλλίῳ. Vide Luc. 10.7. Deeſt hoc autem in vulgata editione Latina. * Eſt autem Trogyllium promontorij nomen ad Mycalem, vnde abeſt Samos ſtadiis quadraginta.

18 *Aſiam*, τὴν Ἀσίαν. Aſiam intellige ſic peculiariter vocatam, cuius vrbs præcipua fuit Epheſus, diſtinctam ab Aſia tum maiore tum minore, vtpote minoris partem.

19 *Modeſtia*, ταπεινοφροσύνης. Vulg. *Humilitate*: quo vocabulo ſignificatur obſcuritas ac ignobilitas, vt diximus Luc. 1.48. Eraſm. *Animi humilitate*: quod ego quidem inter vitia numerarim.

20 *Nihil ſubterfugerim*, οὐδὲν ὑπεστειλάμην. Id eſt, nihil aut per metum, aut lucri cauſa, ſubticuerim, vel aliqua ex parte diſſimularim. Nam ὑποστέλλεσθαι dicuntur quos metus (vt ita dicam) contrahit, aut qui tanquam vela colligunt in loquendo. Budæus, *Non ſum præuaricatus in iis quæ conducibilia erant.* *

21 *Conuerſionem*, μετάνοιαν. Alibi cõſueuimus interpretari reſipiſcentiam: ſed perſpicuitati interdum ſeruiẽdum eſt neceſſariò. μετάνοιαν autẽ illud eſſe quod Hebręi תשובה [*teſchubah*] id eſt conuerſionem, vocant, diximus Matt. 3.2.

* Eſt autem inſignis hic locus, breuiſſimè complectens totam veræ conuerſionis ſummam, & eius effectum. Quod enim hic dicitur fides in Chriſtum, declarat cauſam ſalutis, tum inſtrumentalem, nempe Filium, tum materialem quæ eſt ipſe Chriſtus, in quo demum gratuitam peccatorum remiſſionem conſequimur, Luc. 24. 47.

Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς·	22	Et nunc ecce, ego ∵ vinctus Spiritu, proficiſcor Hieroſolymam, ignorans quæ in ea mihi occurrent:	22	*Et nunc ecce, alligatus ego Spiritu vado in Ieruſalem, quæ in ea ventura ſint mihi, ignorans:*
Πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν.	23	Niſi quòd Spiritus ſanctus oppidatim teſtificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.	23	*Niſi quòd Spiritus ſanctus per omnes ciuitates mihi proteſtatur, dicens quoniam vincula & tribulationes Ieroſolymis me manent.*
Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.	24	Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihiipſi cara eſt, vt peragam curſum meum cum gaudio, & miniſterium quod accepi à Domino Ieſu, ad teſtificandum Euangelium gratiæ Dei.	24	*Sed nihil horum vereor, nec facio animam meam pretioſiorẽ quàm me, dummodo conſummem curſum meum, & miniſterium quod accepi à Domino Ieſu, teſtificari Euangelium gratiæ Dei.*
Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	25	Et nunc ecce, ego ſcio non amplius viſuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos trãſiui prædicans regnum Dei.	25	*Et nunc ecce, ego ſcio quia amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos tranſiui, prædicans regnum Dei.*
Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.	26	Ideo teſtor vobis hodierno die, me ∵ purum eſſe à ſanguine omnium.	26	*Quapropter conteſtor vos hodierna die, quia mundus ſum à ſanguine omnium.*
Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.	27	Non enim ſubterfugi quominus annuntiarem vobis ∵ omne Dei conſilium.	27	*Non enim ſubterfugi quominus annuntiarem omne conſilium Dei vobis.*
Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.	28	Attendite igitur vobiſipſis & toti gregi, in quo vos Spiritus ſanctus conſtituit epiſcopos, ad paſcendam Eccleſiam ∵ Dei, quam ∵ proprio illo ſanguine acquiſiuit.	28	*Attendite vobis & vniuerſo gregi, in quo vos Spiritus ſanctus poſuit epiſcopos, regere Eccleſiam Dei, quam acquiſiuit ſanguine ſuo.*
Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου·	29	Ego enim hoc noui, poſt ∵ diſceſſum meum lupos graues, nõ parcentes gregi, ingreſſuros eſſe in vos:	29	*Ego ſcio quoniam intrabunt poſt diſceſſionẽ meam lupi graues in vos, non parcentes gregi.*
Καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾷν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.	30	Et ex vobiſipſis exorituros qui loquantur ∵ peruerſa, vt diſcipulos poſt ſe ∵ abſtrahant.	30	*Et ex vobiſipſis exurgent viri loquentes peruerſa, vt abducant diſcipulos poſt ſe.*

---

22 *Vinctus Spiritu*, δεδεμένος τῷ Πνεύματι. Id eſt, Spiritus ſancti impulſu ac mandato, tanquam vinculo quodam me illuc pertrahente, de quo diximus ſuprà, 19.21. Quorſum autem hoc Paulus? an quòd inuitus illuc pertraheretur? minimè verò, vt ipſe teſtatur, & res ipſa oſtendit: ſed nequis ex fratribus hoc iter ipſi diſſuadeat, monet eos, ſeſe Dei mandato illuc proficiſci, ne putetur Eccleſiæ ac Prophetarum prædictiones ac conſilia contemnere. Sed illa Theophylacti interpunctio poſt participium δεδεμένος, ac ſi diceret Paulus ſeſe quaſi iam vinctum proficiſci Ieroſolymam Spiritu, id eſt Spiritus afflatu, prorſus eſt violenta.

26 *Purum à ſanguine*, καθαρὸς ἀπὸ αἵματος. Id eſt, ſi perieritis, nullam tamen in me culpam fore. Vide ſuprà, cap. 18. verſ. 6.

27 *Omne conſilium*, πᾶσαν τὴν βουλήν. Irenæi interpres libro 3. cap. 14, conuertit *Omnem ſcientiam*, ſiue (vt in aliis codicibus legitur) *Omnem ſententiam*: de quo non eſt neceſſe (opinor) vt laboremus: ſiquidem hunc interpretem, quicunque tandem fuit, apparet Latinæ linguæ fuiſſe admodum imperitum. Sed tamen ſuſpicor hanc interpretationem ab aliquo profectam cui viſus ſit Apoſtolus nimium arroganter dicere, omne conſilium Dei à ſe fuiſſe Epheſiis explicatum: quaſi verò iſta ad officium Apoſtolatus non ſint reſtringenda. Conſilium igitur Dei vocat Paulus, ſpeciale illud Dei decretum de ſeruandis in vno Chriſto credituris. Heb. חק [*chok*,] vt Soph. 2. 2. Quòd ſi vera hęc ſentẽtia eſt, vbi dogmata tot poſt ſeculis excogitata?

28 *Dei*, τοῦ Θεοῦ. In quinque exemplaribus legitur Κυρίου καὶ Θεοῦ, *Domini & Dei*. Suſpicor autem τοῦ Κυρίου initio fuiſſe adſcriptum ad marginem à quopiam qui Dei vocabulum ſic explicaret aduerſus Anthropomorphitas, ne Paulus videretur ſanguinẽ ipſi diuinitati tribuere: deinde quum hoc irrepſiſſet in contextum, & iſta Κυρίου Θεοῦ non bene viderentur cohærere, interpoſitam eſſe particulam καί. Sed hæc ego tanquam diuinans dico. Hoc quidem certum eſt, explicanda hæc eſſe per κοινωνίας ἰδιωμάτων: quod dicendi genus non ita eſt ἄκυρον, neque reprobandũ, (vt poſt Eutychetem impiè quidam dicere ac ſcribere nunc audent) ſed ſummam noſtræ conſolationis continet: illud nimirum diſertè explicans quod ait Iohannes, *Verbum factum eſſe carnem*: ita vt qui verè Deus eſt, verè ἄνθρωπος ſit factus. ¶ *Proprio illo ſanguine*, τοῦ ἰδίου αἵματος. In vno codice legitur τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Vtrouis autem modo legas, obſeruanda vis eſt articuli, quo præſtantia huius ſanguinis & antitheſis illa declaratur, quæ copioſius exponitur Heb. 9. 12. Fuit enim hic ſanguis verè ſanctus, imò verè purificans ac ſanctificus ſanguis: ex illo manans nimirum qui ſicuti verè puriſſimus homo, ita etiam verè & perfectiſſima ratione Deus eſt. Et hunc locum eludere fruſtra conati ſunt Arriani.

29 *Diſceſſum*, ἄφιξιν. Noua ſignificatio, quum ἄφιξις aduentum declaret.

30 *Peruerſa*, διεστραμμένα, nempe vt factitare conſueuerunt Satanam imitati qui verbo ipſo Domini in contrariam

riam ſententiam diſtorto, ad ſtabilienda falſiſſima dogmata abutuntur. ¶ *Vt abſtrahant*, τοῦ ἀποσπᾶν. Loquitur Luc. vt de membris à ſuo corpore crudeliter auulſis, pergens in eadem tranſlatione.

Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.

Καὶ τανῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν.

Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα.

Αὐτοὶ δὲ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ᾽ ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.

Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε, Μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν.

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουν αὐτόν·

Ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν· προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

Κεφάλαιον κα.

Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ᾽ αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶν· τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα.

Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.

31 Ideo vigilate, memores me ¨per triennium nocte & die nõ ceſſaſſe cum lacrymis monere vnumquenque.

32 Et nũc quoque, fratres, commẽdo vos Deo ¨& ſermoni gratiæ ipſius, ¨qui *quidem Deus* poteſt *vos* ſuperſtruere, & dare vobis ¨quod hæreditatis iure poſſideatis ¨cum ſanctificatis omnibus.

33 Argentum vel aurum aut veſtem nullius concupiui.

34 Imò ipſi noſtis, ‖vſibus meis & iis qui mecum ſunt, manus iſtas miniſtraſſe.

35 ¨In omnibus oſtendi vobis oportere ſic laborando ¨ſuſcipere infirmos, & meminiſſe verborum Ieſu, ipſum *videlicet* ¨dixiſſe, Beatum eſt ¨dare potius quàm accipere.

36 Et quum hæc dixiſſet, poſitis genibus ſuis, orauit cum illis omnibus.

37 Magnus autẽ fletus omnium ortus eſt: & ruentes in collum Pauli, deoſculabantur eum:

38 Cruciati maximè ob ſermonem quem dixerat, ipſos nõ eſſe amplius faciem eius conſpecturos: & deduxerunt eum ad nauim.

CAP. XXI.

1 VT autem prouecti ſumus, auulſi ab eis, recto curſu venimus Coum, & ſequenti die Rhodum, & illinc Patara.

2 Et inuenta naui traiiciente in Phœnicen, *ea* conſcenſa, prouecti ſumus.

31 *Propter quod vigilate, memoria retinentes quoniam per triennium nocte & die non ceſſaui cum lacrymis monens vnumquẽque veſtrum.*

32 *Et nunc commendo vos Deo & verbo gratiæ ipſius, qui potẽs eſt ædificare, & dare hæreditatem in ſanctificatis omnibus.*

33 *Argentum aut aurũ aut veſtem nullius concupiui:*

34 *Ipſi ſcitis quoniam ad ea quæ mihi opus erant, & iis qui mecum ſunt, miniſtrauerunt manus iſtæ.*

1 Cor.4.12
1. theſ.2.9.
2. theſſ.3 8

35 *Omnia oſtendi vobis, quoniã ſic laborantes oportet ſuſcipere infirmos, ac meminiſſe verbi Domini Ieſu, quoniam ipſe dixit, Beatius eſt magis dare quàm accipere.*

36 *Et quũ hæc dixiſſet, poſitis genibus ſuis orauit cum omnibus illis.*

37 *Magnus autẽ fletus factus eſt omnium: & procumbentes ſuper collum Pauli oſculabantur eum:*

38 *Dolentes maxime in verbo quod dixerat, quoniam amplius faciem eius nõ eſſent viſuri. Et deducebant eum ad nauem.*

CAP. XXI.

1 *QVum autem factũ eſſet vt nauigaremus, abſtracti ab eis recto curſu venimus Coum: & ſequenti die Rhodum, & inde Pataram.*

2 *Et quum inueniſſemus nauem transfretantem in Phœnicen, aſcendentes nauigauimus.*

---

* 31 *Per triennium*, τριετίαν. Nam biennio integro expleto illa Demetrij ſeditio fuerat exorta, ſuprà 19,10.

32 *Et ſermoni gratiæ ipſius*, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Hæc per epexegeſin explico, quaſi diceret Paulus, Commendo vos Deo, vt vos præſidio ſuo conſeruet, id eſt Euangelio, ſiue gratiæ ſuæ nuntio. Idcirco enim Euangeliũ dicitur ſalutis ſermo, ſuprà capite 13.26. ¶ *Qui [quidem Deus] poteſt*, τῷ δυναμένῳ. Eraſ. in Annot. hoc coniungit cum λόγῳ. At ego puto minus coactam fore interpretationem ſi cum τῷ Θεῷ coniunxeris. Ideo nonnihil ſuppleui ex quo id poſſet intelligi. Deinde & hoc notandum eſt, articulũ hoc loco non tam διάκρισιν quàm αἰτιολογίαν declarare. ¶ *Quod hæreditatis iure poßideatis*, κληρονομίαν. Hebraicè נחלה [*nachalah:*] quod vocabulum multo latius patet quàm Hæreditas apud Latinos, vt alibi diximus: & tamen videtur declarare quo iure conſequuturi ſimus illud tanquam prædium quod poſſidebimus, nimirum gratuito adoptionis iure, quaſi filij: ideo periphraſin paulo longiorem vſurpaui. ¶ *Cum omnibus*, ἐν πᾶσιν. Hebraicè בכל [*bekol*,] ἐν pro σὺν poſita: quam enallagen alibi ſæpe annotauimus. Vulgata, *In omnibus*. Eraſmus, *Inter omnes*.

35 *In omnibus*, πάντα. Vel, *per omnia*. Nam ſubaudienda eſt præpoſitio κατὰ, vt 1.Cor.9.25, & 10.33, & Eph.4.15. Quid ſi verò πάντα ſuperiori verbo ὑπηρέτησαν adiunxeris? nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. ¶ *Suſcipere*, ἀντιλαμβάνεσθαι. id eſt, alioquin collapſuros quaſi porrecta manu retinere. Dicuntur enim hæc tranſlatitiè de illis qui nondum ſatis confirmati doctrina & exemplis, offendicula ibi inueniunt vbi planiſſima via eſt: ideóque ferendi ſunt quoad eius fieri poteſt, (ſalua tamen conſcientia) & cauenda diligenter omnia quibus poſſint offendi. Hoc enim eſt labentes fulcire. Vide Luc.1.54. ¶ *Dixiſſe*, ὅτι εἶπε. Nuſquam hoc totidem verbis ſcriptum reperitur in hiſtoria Euangelica: ſed ex variis locis certiſſimè colligitur, veluti ex Luc.16.9: item ex talentorum parabola, ſiquidem fœnus talentorum in dando conſiſtit, id eſt in donorum acceptorum communicatione: cui opponitur auaritia, & ſordida eorum parſimonia qui ſibi perire putant quod aliis largiuntur, & vt ſua ſeruant quæ aliis communicanda acceperunt: item ex eius ſentẽtiæ formula quam Chriſtus vltimo illo die pronuntiabit, beatificaturus eos qui dederunt, perditurus qui potius de accipiendo quàm de dando ſolliciti fuerint. Itaque non eſt ἄγραφον aliquod Euangelium ex hoc loco conſtituendum. ¶ *Dare*, διδόναι. *Ergo*, inquiunt Ariani, *Maior eſt, vtpote beatior, Pater qui omnia dedit Filio, quàm Filius qui omnia accepit à Patre*. In hac vita (reſpondet Auguſtinus contra Maximinum cap. 24, lib.3) vbi eſt inopia, qua vtique melior eſt copia. Filius autem omnia accepit à Patre naſcendo, ab æterno perfectus natus, non autem imperfectus natus, & perfectus poſtea factus. *

Ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον.	3	∴Quum autem cœpiſſet nobis apparere Cyprus, & eam ad ſiniſtrã reliquiſſemus, nauigauimus in Syriam, & deuecti ſumus Tyrum: illic enim nauis erat ſuum onus expoſitura.	3	*Quum apparuiſſemus autem Cypro, relinquentes eam ad ſiniſtram nauigauimus in Syriam, & venimus Tyrum: ibi enim nauis expoſitura erat onus.*
Καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ Πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλήμ.	4	Permanſimus autẽ ibidẽ dies ſeptem, inuentis ¨diſcipulis: qui Paulo dicebant ¨per Spiritum, ne aſcenderet in Hieroſolymam.	4	*Inuentis autem diſcipulis, manſimus ibi diebus ſeptem: qui Paulo dicebãt per Spiritum, ne aſcenderet Ieroſolymam.*
Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως· καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, προσηυξάμεθα.	5	Sed peractis illis diebus, abiimus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, extra vrbem vſque: & poſitis genibus in littore, precati ſumus.	5	*Et expletis diebus, profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum vxoribus & filiis vſque foras ciuitatem: & poſitis genibus in littore, orauimus.*
Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.	6	Et alij alios ¨complexi, conſcendimus nauim: illi autem reuerſi ſunt ¨domum ſuam.	6	*Et quũ valefeciſſemus inuicem, aſcendimus nauem: illi autem redierunt in ſua.*
Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες, ἀπὸ Τύρου κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.	7	Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro ¨Ptolemaida: & ſalutatis fratribus, manſimus diem vnum apud eos.	7	*Nos verò nauigatione expleta, à Tyro deſcendimus Ptolemaidem: & ſalutatis fratribus, manſimus die vna apud illos.*
Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ (τοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ) ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ.	8	Poſtridie verò egreſſi ¨Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæſareã: & ingreſſi domum Philippi Euangeliſtę (qui erat vnus ¨ex illis ſeptem) manſimus apud eum.	8	*Alia autem die profecti, venimus Cæſaream: & intrantes domum Philippi Euangeliſtæ (qui erat de ſeptem) manſimus apud eum.*
Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.	9	Huic autem erant quatuor filiæ virgines ¨prophetantes.	9	*Huic autem erãt quatuor filiæ virgines prophetantes.*
Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος·	10	Et quum *illic* permanſiſſemus dies complures, deſcendit ex Iudæa quidam propheta nomine Agabus:	10	*Et quum moraremur dies aliquot, ſuperuenit quidam à Iudæa Propheta nomine Agabus:*
Καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε, Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.	11	Qui quum veniſſet ad nos, & ſumpſiſſet zonam Pauli, vinctis ſibi manibus ac pedibus, dixit, Hæc dicit Spiritus ſanctus, Virum cuius eſt hæc zona, ita vincient Hieroſolymis Iudæi, tradéntque in manus Gentium.	11	*Is quũ veniſſet ad nos tulit zonã Pauli, & alligans ſibi pedes & manus, dixit, Hæc dicit Spiritus ſanctus, Virum cuius eſt zona hæc, ſic alligabunt in Ieruſalem Iudæi, & tradent in manus Gentium.*
Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ.	12	Vt verò iſta audiuimus, rogabamus & nos & eius loci incolæ, ne aſcenderet Hieroſolymã.	12	*Quod quum audiſſemus, rogabamus nos & qui loci illius erant, ne aſcenderet Ieroſolymam.*

IN CAPVT XXI.

3 *Quum autem cœpiſſet [nobis] apparere Cyprus,* ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον. Sic legunt veteres codices. Eraſmus autem legit ἀναφάναντες, & nonnulli habent ἀναφανέντος δὲ τῆς Κύπρου, lectione manifeſtè corrupta, quum potius reponendũ fuerit ἀναφήναντες. Cæterùm τὸ ἀναφαίνειν opponitur hoc in loco τῷ ἀποκρύπτειν, & id declarat pro quo Virgilius Aperire dixit libro Æneidos tertio, —*quarto terra die ſe attollere tandem Viſa, aperire procul montes, ac voluere fumum.* Idem eodem libro, *Mox & Leucatæ nimboſa cacumina montis, Et formidatus nautis aperitur Apollo.* Quia videlicet nauigantibus præſertim videntur regiones attolli & deprimi, prout ipſi accedunt vel recedunt: vt non immeritò Eraſmus pro eo quòd in Vulg. editione legitur, *Quum apparuiſſemus autem Cypro,* Veterem interpretem ſuſpicetur ſcripſiſſe, *Quum autem perueniſſemus Cyprum.*

4 *Diſcipulis,* τοὺς μαθητάς. At paulo pòſt, Ptolemaide videlicet, fit fratrum mentio. Et in hac hiſtoria, fit ſæpe manifeſta diſtinctio Fratrum & Diſcipulorum. vnde coniicio ibi dici fratres, vbi erant conſtitutæ Eccleſiæ, & iis ſedentibus qui gubernacula Eccleſiæ tenent, conuentus habebantur: ibi verò tantùm diſcipulos commemorari, vbi diſperſus adhuc erat credentiũ numerus, alicubi rarus, alicubi frequẽs, cuiuſmodi fuit tẽporibus noſtris Gallicarũ Eccleſiarũ ſtatus poſt excitatã rurſus Euangelij lucẽ ab anno 1521 ad annũ 1555, & quales hodie ſunt multarũ Eccleſiarũ in eodẽ regno reliquiæ. ¶*Per Spiritũ,* διὰ τοῦ Πνεύματος, i. ex diuina Spiritus reuelatione. Quid igitur? an ſibiipſi repugnat Spiritus ſanctus? minimè veró. Sed iſti ex Spiritus reuelatione intelligẽtes quantũ periculũ Paulo immineret, ex charitate, non autem ex mandato aliquo Spiritus ſancti peculiari, precabantur ne aſcenderet in vrbem, ignari quid viciſſim Paulo idem Spiritus præcepiſſet.

6 *Complexi,* ἀσπασάμενοι. Vulg. *Quũ valefeciſſemus,* i. ἀποταξάμενοι. ¶*Domũ ſuam,* εἰς τὰ ἴδια. Gallicè *chez ſoy,* vt Ioh. 9. 27. Nam ad ſuos vix dici poſſunt reuertiſſe, qui cum vxoribus & liberis Paulum deduxerant.

7 *Ptolemaida,* εἰς Πτολεμαΐδα. Syrus & Arabs hanc ciuitatem vocant vetuſto nomine, עכו [*haco,*] vt nominatur Iudicum 1. 31, & à Plinio lib. 5. cap. 19.

8 *Paulus & nos qui cum eo eramus,* οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Vide ſuprà cap. 13 13. ¶*Ex illis ſeptem,* ἐκ τῶν ἑπτά. Vulg. & Eraſ. *Ex ſeptem.* Sed ſeruandus fuit articulus cuius vis eſt hoc loco ἀναφορικῶς. Loqui enim illum conſtat de ſeptem illis Diaconis quorum celebria erant nomina.

9 *Prophetãtes,* προφητεύουσαι. Intellige de peculiari dono prædicendi futura, nõ autẽ de docẽdi munere in Eccleſia.

13 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, Τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

14 Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες, Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γινέσθω.

15 Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ.

16 Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.

17 Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.

18 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι.

19 Καὶ ἀσπασάμενος αὐτούς, ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.

20 Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐδόξαζον τὸν Κύριον· εἶπόν τε αὐτῷ, Θεωρεῖς ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων· καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι.

21 Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.

22 Τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν. ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.

23 Τοῦτο οὖν ποίησον ὅ σοι λέγομεν· Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν·

13 Sed reſpondit Paulus, Quid facitis, flentes & ¨ emollientes cor meum? Nam ego non ſolùm vinciri, ſed & mori paratus ſum Hieroſolymis pro nomine Domini Ieſu.

14 Quum igitur non aſſentiretur, acquieuimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.

15 Porro poſt dies iſtos ¨ collectis ſarcinis aſcendimus Hieroſolymam.

16 Venerunt autẽ ſimul etiã ¨ *aliqui* ex diſcipulis Cæſarea nobiſcum, adducentes apud quem hoſpitaremur, Mnaſonem quẽdam Cyprium, antiquum diſcipulum.

17 Quum igitur perueniſſemus Hieroſolymam, libenter exceperunt nos fratres.

18 Sequenti verò die introiit Paulus nobiſcum ad Iacobum, & omnes Presbyteri adfuerũt.

19 Quos cõplexus, expoſuit ordine ſingula quæ Deus fecerat inter Gẽtes per ipſiꝰ miniſteriũ.

20 At illi *his* auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei, Conſpicis frater quot ſint millia Iudæorum qui crediderunt: ſuntque omnes ¨ accenſi zelo Legis.

21 ¨ Audierunt autem de te ex aliorum ſermone, te defectionem à Moſe docere omnes qui inter Gentes ſunt Iudęos, & dicere eos non debere circuncidere filios, neque ¨ *ſecundum* ritus ambulare.

22 ¨ Quid eſt ergo? omnino oportet conuenire ¨ multitudinem. ¨ audient enim te veniſſe.

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt ¨ nobis viri quatuor ¨ voto obnoxij:

13 *Tunc reſpondit Paulus & dixit, Quid facitis flẽtes & affligẽtes cor meũ? ego enim non ſolùm alligari, ſed & mori in Ieruſalem paratus ſum propter nomen Domini Ieſu.*

14 *Et quum ei ſuadere non poſſemus, quieuimus, dicentes, Domini voluntas fiat.*

15 *Poſt dies autẽ iſtos præparati, aſcendebamus in Ieruſalem.*

16 *Venerunt autem & quidam ex diſcipulis à Cæſarea nobiſcum, adducentes ſecum apud quem hoſpitaremur, Mnaſonem quendam Cyprium, antiquum diſcipulum.*

17 *Et quum veniſſemus Ieroſolymam, libenter exceperunt nos fratres.*

18 *Sequenti autem die introibat Paulus nobiſcum ad Iacobũ, omnéſque collecti ſunt ſeniores.*

19 *Quos quum ſalutaſſet, narrabat per ſingula quæ Deus feciſſet in Gentibus per miniſterium ipſius.*

20 *At illi quum audiſſent, magnificabant Deum: dixeruntque ei, Vides frater quot millia ſunt in Iudæis qui crediderunt, & omnes æmulatores ſunt Legis.*

21 *Audierunt autem de te quia diſceßionẽ doceas à Moyſe eorum qui per Gentes ſunt Iudæorum, dicens non debere eos circuncidere filios ſuos, neque ſecundum conſuetudinem ingredi.*

22 *Quid ergo eſt? vtique oportet conuenire multitudinem. audient enim te ſuperueniſſe.*

23 *Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor, votum habentes ſuper ſe:*

---

13 *Emollientes*, συνθρύπτοντες. Hoc propriè dicitur de iis qui delitiis franguntur, quod de Annibale Campanis delitiis emollito dicitur. Eſt igitur tranſlatio inde ſumpta, quòd contuſione res etiam duriſſimæ comminutæ molles euadant. Sic triſtitia quoque dicitur cor alioqui ſaxeum conterere, vt Pſal. 51.19. quod Hebræis declaratur verbo שחק [*ſchachak*.]

15 *Collectis ſarcinis*, ἀποσκευασάμενοι. Id eſt ἀνασκευασάμενοι, vt loquuntur diſertiores Græci. Nam ἀποσκευάζεσθαι, ſignificat potius deponere, item è medio tollere: ἀνασκευάζεσθαι verò dicuntur οἱ μετοικιζόμενοι, id eſt qui ex aliquo loco demigraturi, ſarcinas colligunt. Significat igitur Lucas Paulum cum ſuis Cæſarea profectum, quaſi eò non rediturum. Vulgata, *Præparati*, id eſt παρασκευασάμενοι: quam lectionem in vno codice inueni: neque ſanè velim repudiare. In aliis quinque legitur ἐπισκευασάμενοι, i. inſtructi & comparati, ad quæuis nimirum ſubeunda pericula.

16 [*Aliqui*] *ex diſcipulis*, ἀπὸ τῶν μαθητῶν. Sub. τινές: vt Iohan. 16.17. Sic vulgò dicimus, *Il y vint des diſciples.*

19 *Ordine ſingula*, καθ' ἓν ἕκαστον. Καθ' ἓν illud eſt quod Gallicè dixeris *vn par vn*. ἕκαστον ὧν verò poſitũ arbitror nouè pro ἕκαστον ἐκείνων ἅ. Vulgata vertit καθ' ἓν ἕκαστον ὧν, vtroque cõiuncto, quod conſtructio non patitur. Dicendum enim omnino fuiſſet καθ' ἓν ἕκαστον ἃ ἐποίησεν.

20 *Accenſi zelo*, ζηλωταί. Vide Iohan. 2.17.

21 *Audierunt*, κατηχήθησαν. Vide Luc. 1. 4. ¶ [*Secundum*] *ritus*, τοῖς ἔθεσι. In vno codice legitur τοῖς ἔθεσι πατρῴοις πορεύεσθαι, *paternis ritibus viuere.*

22 *Quid eſt ergo?* τί οὖν ἐστι. Petitum eſt hoc quoque dicendi genus è medio, pro, Quid igitur futurum eſt? vel, Quid igitur agendum eſt? Sed in Syra & Arabica interpretatione, iſtud, vnà cum membro ſequente, non inuenitur. ¶ *Multitudinem*, τὸ πλῆθος. Id eſt ipſum Eccleſiæ cœtum à quo diſtinguuntur, quos vocant, fratres, presbyterium videlicet. ¶ *Audient*, ἀκούσονται. Syrus & Arabs interpretes, qui antecedentia illa non legerunt, hoc connectunt cum priore ſequentis verſiculi parte, hoc modo, *Quia igitur auditum eſt ab eis* (Arabs, *iam innoteſcet eis*) quòd *adueneris huc: fac hoc quod dicemus tibi.*

23 *Nobis*, ἡμῖν. In vno exemplari legimus ἐν ἡμῖν, *inter nos*: & quidem rectius, vt opinor. ¶ *Voto obnoxij*, εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν. nempe Nazareatus. Vulg. & Eraſmus ad verbum, *Habentes votum ſuper ſe*: quod videtur paulo obſcurius. Significatur autem hoc dicendi genere votum voluntarium, quod nimirum quiſpiam in ſeſe quaſi onus receperit, ſed tamen cum Legis præſcripto conſentiens: qua

ratione etiam factum vt apud Græcos τὸ ὑποστῆναι καὶ ὑποσχέσθαι, de pollicitatione dicantur, ὅτι ὁ ὑποσχόμενος, inquit Eustath. βάρει τινὶ ἑαυτὸν ὑπέθετο, id est, quòd qui aliquid promiserit, ſeipſum oneri ſubiecerit.

Suprà 18. 18
num. 6. 18

501

Τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ᾽ αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλὴν, καὶ γνῶσι πάντες ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.	24	His aſſumptis, ¨ſanctificator cū eis, & ¨adde ad eorū ſumpt⁹, vt ‖radāt capita, & norint omnes nihil eſſe eorum quæ de te fama acceperūt, ſed te quoque ita incedere vt Legē obſerues.	24	*His aſſumptis ſanctifica te cum illis, & impende in illis, vt radant capita: & ſcient omnes quia quæ de te audierunt falſa ſunt, ſed ambulas & ipſe cuſtodiens Legem.*
Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.	25	De iis autem qui crediderūt ex Gentibus, nos ſcripſimus, & decreuimus nequid huiuſmodi obſeruent, niſi vt caueāt ab iis quæ ſunt immolata ſimulacris, & à ſanguine, ¨& rebus ſuffocatis, ¨& ſcortatione.	25	*De iis autem qui crediderunt ex Gentibus, nos ſcripſimus, iudicantes vt abſtineant ſe ab idolis immolato, & ſanguine, & ſuffocato, & fornicatione.*
Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.	26	Tum Paulus aſſumptis viris illis, ſequente die cum eis ſanctificatus ingreſſus eſt in templum, denuntians ¨expletionem dierum ſanctificationis, vſquedum oblata fuit pro vnoquoque eorum oblatio.	26	*Tūc Paulus, aſſumptis viris, poſtera die purificatus cum illis intrauit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro vnoquoque eorum oblatio.*
Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτόν.	27	¨Quū autē ¨ſepteni illi dies iā eſſent explendi, qui ex Aſia *aduenerant* Iudæi ipſum conſpicati in templo, concitarunt totam turbā, & iniecerūt manus in eū.	27	*Dum autem ſeptē dies conſummarentur, ij qui de Aſia erant Iudæi, quum vidiſſent eū in tēplo, concitauerūt omnem populum, & iniecerunt ei manus:*
Κράζοντες, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου, πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.	28	Clamātes, Viri Iſraelitæ, ſuccurrite: hic ille homo eſt qui aduerſus populum & Legem & locum hunc omnes vbique docet: atque adeo Græcos introduxit ¨in templum, & polluit ſanctum locum iſtum.	28	*Clamātes, Viri Iſraelitæ, adiuuate: hic eſt homo qui aduerſus populum & Legem & locum hunc, omnes vbique docens, inſuper & Gentiles induxit in templum, & violauit ſanctum locum iſtum.*

---

24 *Sanctificator*, ἁγνίσθητι. Vel *conſecrator*. Eraſ. *Purifica te*. Caſtellio, *Luſtrare*. Vterque malé. nam purificatione egebant impuri. Hîc verò non agitur de impuris, ſed iis qui Nazareatus voto erant obſtricti, & ſanctiſſimi habebantur. Itaque τὸ ἁγνίζεσθαι non accipitur pro καθαρίζεσθαι, vt illi putarūt, ſed cōtrà pro חור [*chur*] & ἁγνισμὸς pro נזר [*nezer*,] vt apparet ex Græca interpretatione capitis 6. Num. & Amos 2.11, & 12, quod peculiariter de iis vſurpatur, qui ſeſe ex voto ad tempus quod ipſi ſponte ſibi præſcribebāt, à communi vſu viuendi ſeparabant, propterea Nazarei dicti. Sed obſeruandum eſt τὸ ἁγνίζεσθαι hîc non dici de initio concepti voti, ſed de illius iam antè concepti præſtatione, & ſacrificio triplici, quod dierū illius voti finis & complementum erat. ¶ *Adde ad eorum ſumptum*, δαπάνησον ἐπ᾽ αὐτοῖς. Vel, *ipſorum cauſa*, vt huic voto non tantùm interfuiſſe, ſed etiam præfuiſſe videaris. Erant enim in Nazaræorum oblationes ac purificationes ſumptus decreti, ſed ita vt aliquid adiicere liceret: ſicut diſertè ſcribitur Num. 6.21. Ideo dicitur ipſe poſtea dies purificationis denuntiaſſe.

25 *Et rebus ſuffocatis*, καὶ πνικτόν. Vide ſuprà 15.20. ¶ *Et ſcortatione*, καὶ πορνείας. Hoc etiam habent Syrus & Arabs, ſed ſecundo loco, id eſt poſt idolothyta poſitum, ídque nō temerè, ſicut diximus ſuprà 15,20.

26 *Expletionem dierum ſanctificationis*, ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ. Quum, quo die finiebatur Nazaræorum votum, offerenda eſſent certa ſacrificia, neceſſe fuit dierū expletionem ſacerdotibus ſignificari. Vide Num. 6.13.

27 *Quū*, ὡς. Vel *Dum*, ita vt ὡς accipiatur pro ἕως, vt Gallicè poſſis cōmodè hūc locū vertere, *Or pēdāt que les ſepmaines s'accompliſſoyent*. Sed illud malo. ¶ *Septeni illi dies*, αἱ ἑπτὰ ἡμέραι. Additus articulus pati nullo modo poteſt, nec etiā calculus duodecim illorū dierum, quorum fit mentio infrà, 24.11, vt hæc quæ mox ſubiiciūtur de capto Paulo, intelligantur geſta diebus circiter ſeptem poſt illa ſuperiore verſ. explicata. Sed ne ad votum quidem Nazareatus iſtud referri poteſt quaſi ſeptiduanum fuerit, non modò quoniam nulla eius rei facta eſt mentio, ſed etiam quoniā ſuperiore verſ. dicuntur dies illius voti fuiſſe expleti, ideóque facta fuiſſe pro ſingulis illis oblatio, ſicut nimirum lex mandabat. Ideo nonnulli putant ita ſignificari à Luca diem Sabbathi, vt qui finis ſit hebdomadis: quam ſententiam ſequutus Syrus interpres vertit, *Et quum aduenisset dies ſeptimus*: & meus vetuſtiſſimus codex habet συμπληρουμένης δὲ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, quod exiſtimo fuiſſe gloſſema, pro ipſius contextus verbis poſtea ſubſtitutum. Sed cur ipſam potius Sabbathi vocem Lucas non vſurpaſſet? Itaque aut ego prorſus hallucinor, aut ſcripſit Lucas αἱ ἑπτὰ ἡμέραι, pro αἱ ἑβδομάδες (quæ ſimiliter Hebraice a ſeptenario recurrēte numero vocātur שבעים [*ſchabuhim*]) & quidem addito articulo. Agitur enim de ſeptem illis hebdomadibus quę ab oblationis manipuli ſpicarum die ſupputabantur, illis ſuccedente die feſto, qui Græcè πεντηκοστὴ, id eſt quinquageſimus, Hebraicè verò dies feſtus hebdomadum propterea vocatur. Dictum eſt enim ſuprà expreſſis verbis 20.16, Paulum idcirco, præterita Epheſo, tantopere properaſſe, quòd omnino cuperet Hieroſolymis diem feſtum Pentecoſtes agere. Noua eſt igitur hæc narratio, ſignificante Luca, poſtquam Paulus in gratiam Iudæorū, non illorum incredulorum, ſed licet adhuc Legis ceremonias obſeruantium, tamen Euangelij gratiam amplexorū, peregiſſet quod ab ipſo in Seniorum conſeſſu poſtulatum fuerat: & quum iam immineret hebdomadum illarum finis, deprehenſum & captum fuiſſe in templo, tumultu à quibuſdam Aſiaticis Iudæis exorto, qui in vrbem, non temerè profectò, ſed ad hunc ipſum diem feſtum iam imminentem celebrandum venerant, quod etiam hanc explicationem meam confirmat. Quod ſi quis roget cur nō potius Pentecoſtem nominarit Lucas quàm τὰς ἑπτὰ ἡμέρας, vt ſuprà 2.1, reſpondeo id factum eſſe quoniam de ipſo die Pentecoſtes hîc non agitur, ſed narrantur quæ intra illas ſeptem hebdomadas geſta ſunt, quum pauci adhuc dies explendi ſupereſſent. Quod ſi magis libeat nō ſeptenos ſed ſeptem dies interpretari, tunc de vltimæ, id eſt

ſeptimæ

ſeptimæ hebdomadis imminente fine fuerint hi ſeptem dies accipiēdi, ſic tamen vt Sabbatho quod proximè ſemper Pentecoſten antecedebat (vt apparet ex Leui. 23,15 & 16) iſta minimè intelligantur contigiſſe, ſed vno fortaſſis aut altero antè die: quum poſtridie dicatur Paulus in ſynedrio cauſam dixiſſe, quod certè nunquam coëgiſſent Iudæi ipſo die feſto Pentecoſtes. Sed & aliter intelligi poſſunt iſti ſeptem dies, ſic nimirum vt (quod nonnulli ex Iudæorum doctoribus tradunt) Iudæos dicamus non contentos vnicum diem feſtum Pētecoſtes celebrare, ſicut in Lege præſcriptum erat, ſeptimum etiam aut octauum diem eius recurrentem religioſum habuiſſe, ſicut in aliis duobus ſolennibus feſtis diebus Paſchæ & Tabernaculorum fieri lex iubebat: qui recurrēs dies dicebatur עצרת [*Hatſereth*] retentionis, quod ad eum vſque diem populus retineretur: ſicut etiam hodie in Eccleſia Romana fecit ſacerdotum auaritia vt celebrentur octauæ, quas vocant. Itaque ſignificauerit Lucas hæc contigiſſe per eos dies qui inter Pentecoſten & eius octauam intercedebant. ¶ *In templum*, εἰς τὸ ἱερόν. Nempe vltra eam ſtationem in qua licebat etiam prophanis conſiſtere. Vide Luc.18,13. *

(Ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος)

Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι.

Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης ὅτι ὅλη συγκέχυται Ἱερουσαλήμ·

Ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ᾽ αὐτούς. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.

Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς.

Ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ· μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν.

Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμούς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.

Ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κρᾶζον, Αἶρε αὐτόν.

Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ, Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρός σε; Ὁ δὲ ἔφη, Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;

Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;

Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεύς, τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

29 (Viderant enim antea Trophimum Epheſium in vrbe cum eo, quem exiſtimabant fuiſſe à Paulo introductū in templum)

30 Commota eſt igitur vrbs tota & factus eſt concurſus populi: & prehenſum Paulum trahebāt è templo: ſtatimque clauſæ ſunt fores.

31 Studentibus autem ipſis eum trucidare, ¨nuntiatū eſt ad Tribunum cohortis, totam Hieroſolymam conturbatam eſſe;

32 Qui ¨eo ipſo *momento* acceptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quū vidiſſent Tribunum & milites, ceſſarunt verberare Paulum.

33 Tunc appropinquans Tribunus prehēdit eum, & iuſſit vinciri catenis duabus: & percontatus eſt quiſnam eſſet, & quid feciſſet.

34 Alij autem aliud clamabant in turba: & quum non poſſet certi *quicquam* cognoſcere propter tumultum, iuſſit eum duci ¨in caſtra.

35 Quum igitur perueniſſet ad gradus, euenit vt portaretur à militibus propter violentiam turbæ.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle ipſum.

37 Et quum futurum eſſet, vt introduceretur in caſtra Paulus, dicit Tribuno, Licétne mihi aliquid tibi dicere? Qui dixit, Græcè noſti?

38 Nónne tu es ¨Ægyptius ille qui ante hos dies ad ſeditionē cōcitaſti & eduxiſti in deſertum quatuor millia ¨ſicariorum?

39 Dixit autem Paulus, Ego quidem ſum Iudæus Tarſenſis, vrbis in Cilicia non obſcuræ ciuis: cæterùm rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.

29 *(Viderant enim Trophimum Epheſium in ciuitate cum ipſo, quem æſtimauerunt quoniam in tēplū introduxiſſet Paulus)*

30 *Commotáque eſt ciuitas tota, & facta eſt concurſio populi & apprehendentes Paulum trahebant eum extra templum: & ſtatim clauſæ ſunt ianuæ.*

31 *Quærētibus autem eum occidere, nuntiatū eſt Tribuno cohortis, quia tota confunditur Ieruſalem.*

32 *Qui ſtatim aſſumptis militibus & Centurionibus decurrit ad illos: qui quum vidiſſent Tribunum & milites, ceſſauerūt percutere Paulum.*

33 *Tunc accedens Tribunus apprehendit eum, & iuſſit eum alligari catenis duabus; & interrogabat quis eſſet, & quid feciſſet.*

34 *Alij autem aliud clamabant in turba: & quū non poſſet certū cognoſcere præ tumultu, iuſſit duci eum in caſtra.*

35 *Et, quum veniſſet ad gradus, contigit vt portaretur à militibus propter vim populi.*

36 *Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.*

37 *Et quum cœpiſſet induci in caſtra Paulus, dicit Tribuno Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit, Græce noſti?*

38 *Nónne tu es Ægyptius qui ante hos dies tumultum concitaſti, & eduxiſti in deſertum quatuor millia virorum ſicariorum?*

39 *Et dixit ad eum Paulus, Ego homo ſum quidem Iudæus à Tarſo, Ciliciæ non ignotæ ciuitatis municeps: rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.*

---

* 31 *Nuntiatum eſt*, ἀνέβη φάσις. Ad verbum, *Aſcendit dictum*. Eſt enim φάσις hoc loco, rumor ſtatim per vrbem exortus de tumultu intra templum exorto: qui & ſubitò fuit ad tribunū à multis delatus: nec tam latè patet quàm φήμη.

32 *Eo ipſo [momento,]* ἐξαυτῆς. Vulgata & Eraſmus, *Statim*. Vide ſupra, cap.10.33. Continet autem hic locus admirandum ſanè prouidentiæ diuinæ exemplum.

34 *In caſtra*, εἰς τὴν παρεμβολήν. Nempe in Antoniam, tēplo contiguam, qua Romani pro arce vtebantur, autore Ioſepho lib.antiq.3: & lib.2. de bello Iudaico cap.12.

38 *Ægyptius ille*, ὁ Αἰγύπτιος. Vide Ioſephum lib. De bello Iudaico, 2 cap.10. & Antiq.20. ¶ *Sicariorū*, σικαρίων. Romana vox eſt, qua ſignificatur homines ad aliquē occidendū cōparati, à ſica, breuiſſimo telo, & quod proinde facilè occultari poſſit, vocati: de quib. mira narrat Ioſephus

40 Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων,

Κεφάλαιον κβ.

1 ἌΝδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας.

2 (Ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν. καί φησιν,)

3 Ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιήλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον.

4 Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας.

5 Ὡς καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφούς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας, δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλήμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν·

6 Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ.

7 Ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι, Σαούλ, Σαούλ, τί με διώκεις;

8 Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην, Τίς εἶ Κύριε; Εἶπέ τε πρός με, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.

9 Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι.

10 Εἶπον δέ, Τί ποιήσω Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με, Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκόν· κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.

40 Quum igitur ille permiſiſſet: Paulus ſtans in gradibus, manu ſilentium poſtulauit à plebe: & magno ſilentio facto, loquutus eſt lingua Hebræa, dicens,

Cap. XXII.

1 VIri fratres & patres, audite meam, qua nunc apud vos vtor, defenſionem.

2 Quum audiſſent autem eum Hebræa lingua ipſos alloqui, magis prębuerũt ſe quietos. *ipſe* verò dixit *eis*.

3 Ego quidem ſum Iudæus, natus Tarſi, *vrbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipſa vrbe apud pedes Gamalielis, inſtitutus ad exquiſitam formam patriæ legis, zelo Dei accenſus, ſicut & vos omnes eſtis hodie.

4 Qui hanc ſectam ſum perſequutus vſque ad mortem, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres.

5 Vt & Põtifex maximus mihi teſtis eſt, & totus ſeniorum ordo: a quibus etiam epiſtolis ad fratres acceptis, Damaſcũ proficiſcebar, adducturus etiam eos qui illic eſſent, vinctos Hieroſolymam, vt punirentur:

6 Euenit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damaſco circiter meridiem, vt repentè è cælo circunfuderit me lux multa tanquam fulgur.

7 Cecidíque in ſolum, & audiui vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me perſequeris?

8 Ego verò reſpondi, Quis es Domine? Dixítque mihi, Ego ſum Ieſus Nazarenus, quem tu perſequeris.

9 Porro qui mecum erant, lucem quidem conſpexerunt, & expauefacti ſunt: vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.

10 Dixi verò, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge, ac proficiſcere Damaſcum: & illic tibi dicetur de omnibus quæ conſtitutum eſt tibi vt facias.

40 *Et quum ille permiſiſſet, Paulus ſtans in gradibus annuit manu ad plebem: & magno ſilentio facto, alloquutus eſt lingua Hebræa, dicens,*

Cap. XXII.

1 *VIri fratres & patres, audite quã ad vos nunc reddo rationem.*

2 *(Quum audiſſent autẽ quia Hebræa lingua loqueretur ad illos, magis præſtiterunt ſilentium. & dixit,)*

3 *Ego ſum vir Iudæus, natus Tarſo Ciliciæ, nutritus autem in iſta ciuitate ſecus pedes Gamaliel, eruditus iuxta veritatẽ paternæ legis, æmulator legis, ſicut & vos omnes eſtis hodie.*

4 *Qui hanc viam perſequutus ſum vſq. ad mortem, alligans & tradens in cuſtodias viros ac mulieres.*

5 *Sicut princeps Sacerdotum mihi teſtimoniũ reddit, & omnes maiores natu: à quibus & epiſtolas accipiens ad fratres, Damaſcum pergebã, vt adducerem inde vinctos in Ieruſalem, vt punirentur:*

6 *Factum eſt autem eunte me, & appropinquante Damaſco media die ſubitò de cælo circumfulſit me lux copioſa:*

7 *Et decidens in terram, audiui vocem dicentem mihi. Saule, Saule, quid me perſequeris?*

8 *Ego autem reſpondi, Quis es Domine? Dixítque ad me, Ego ſum Ieſus Nazarenus, quem tu perſequeris.*

9 *Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt: vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.*

10 *Et dixi, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit ad me, Surgens vade Damaſcum: & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere.*

IN CAPVT XXII.

* 2 *Præbuerunt ſe quietos*, παρέσχον ἡσυχίαν. periphraſis τοῦ σιγᾶν. ¶ *[Ipſe] verò dixit [eis,]* καί φησιν. Id eſt, αὐτὸς δὲ ἔφη αὐτοῖς. Eſt enim conciſum hoc dicendi genus.

3 *Apud pedes*, παρὰ τοὺς πόδας. Id eſt aſſiduus auditor. Huc enim reſpexit, quod qui docent. ſoleant ex ſuperiore loco diſcipulos alloqui in ſubſelliis ſedentes. ¶ *Ad exquiſitam formam patriæ legis*, κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου. Vulgata, *Iuxta veritatem paternæ legis*, vt pro ἀκρίβειαν videatur legiſſe ἀλήθειαν. Eraſmus, *Accuratè in patria Lege*, id eſt, κατ' ἀκρίβειαν, vel ἀκριβῶς τὸν πατρῷον νόμον. ¶ *Zelo accenſus*, ζηλωτής. Vulgata, *Aemulator*. Eraſmus, *Sectator*. Neuter Græcam vocem expreſſit. Vide Ioh. 3. 17. ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Legis*, τοῦ νόμου: quam puto germanam eſſe lectionem.

4 *Hanc ſectam*, ταύτην τὴν ὁδόν. Vide ſuprà, cap. 9. verſ. 2.

5 *Et totus ſeniorum ordo*, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον. Id eſt συνέδριον, quod etiam Hebr. magiſtri vocant סנהדרין. Vulgata, *Et omnes maiores natu*: quum hîc non agatur de ſenibus ſed de ſenatoribus. ¶ *Ad fratres*, πρὸς τοὺς ἀδελφούς. id eſt, ad ſynagogas ipſo Luca interprete, ſuprà 9, 2. ſiue presbyterium quod Syrus interpres vocat כנושתא [*Kenuſchata*] vt etiam vocatur ἐκκλησία. Matth. 18, 17.

6 *Circunfuderit vt fulgur*, περιαστράψαι. Vulg. circunfulſerit. Vide ſuprà 9, 3.

9 *Lucem quidem*, τὸ μὲν φῶς. Vide ſuprà, 9. 7. ¶ *Et expauefacti ſunt*, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο. Neque Vulg. neque Syra nec Arabica interpretatio iſtud habent.

10 *Quæ conſtitutum eſt*, ὧν τέτακται. Vulg. *quæ oporteat*, ἃ δεῖ.

11 Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

12 Ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων,

13 Ἐλθὼν πρός με καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι, Σαοὺλ ἀδελφέ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.

14 Ὁ δὲ εἶπε, Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

15 Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

16 Καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

17 Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει,

18 Καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι, Σπεῦσον, καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλήμ· διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

19 Κἀγὼ εἶπον, Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ.

20 Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

21 Καὶ εἶπε πρός με, Πορεύου· ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.

22 Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον, οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν.

11 Quum verò non viderem præ gloria lucis illius, manu deductus ab iis qui mecum erant, veni Damaſcum.

12 Ananias autem quidam, vir pius ſecundum Legem, teſtimonio ornatus omnium *illic* habitantium Iudæorum,

13 Veniens ad me & adſtans dixit mihi, Saul frater, recipe viſum. Et ego eodem illo momento ſum ipſum intuitus.

14 Ipſe autem dixit, Deus patrũ noſtrorũ deſignauit te qui cognoſceres ipſius voluntatem, & videres Iuſtum illum, & audires vocem ex ore ipſius.

15 Nam eris ei teſtis apud omnes homines, *eorum* quæ vidiſti & audiſti.

16 Et nunc quid cunctaris? ſurgens baptizator, & ablutor à peccatis tuis, inuocato nomine Domini.

17 Euenit autem mihi reuerſo Hieroſolymam, quum precarer in templo, vt raperer extra me,

18 Et viderem eum dicentem mihi, Feſtina, & exi citò Hieroſolymis, quoniam non accipiẽt teſtimonium tuum de me.

19 Et ego dixi, Domine, ipſi ſciunt me pertraxiſſe in carcerẽ & verberibus affeciſſe per ſingulas ſynagogas eos q credebãt in te.

20 Et quũ effunderetur ſanguis Stephani martyris tui, ego quoque adſtabam, & vna aſſentiebar interfectioni ipſius, & cuſtodiebam pallia eorum qui interficiebant eum.

21 Tum *is* dixit mihi, Proficiſcere: nam ego te procul ad Gentes emittam.

22 Audiebant autẽ eum ad hunc vſque ſermonẽ: tum *vero* ſuſtulerũt vocem ſuã, dicentes, Tolle è terra *hominem* iſtiuſmodi: non enim conuenit eum viuere.

11 *Et quum non viderem præclaritate luminis illius, ad manum deductus à comitibus, veni Damaſcum.*

12 *Ananias autem quidam, vir timoratus ſecundum Legem, teſtimonium habens ab omnibus habitantibus Iudæis.*

13 *Veniens ad me & ſtãs dixit mihi, Saule frater, reſpice. Et ego eadem hora reſpexi in eum.*

14 *At ille dixit, Deus patrum noſtrorum præordinauit te vt cognoſceres voluntatem eius. & videres iuſtum, & audires vocem ex ore eius.*

15 *Quia eris teſtis illius ad omnes homines eorum quæ vidiſti & audiſti.*

16 *Et nunc quid moraris? Exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine ipſius.*

17 *Factum eſt autem reuertenti mihi in Ieruſalem, & oranti in templo, fieri me in ſtupore mẽtis,*

18 *Et videre illum dicentem mihi, Feſtina, & exi velociter ex Ieruſalem: quoniam non recipient teſtimonium tuum de me.*

19 *Et ego dixi, Domine ipſi ſciunt quia ego eram concludens in carcerem, & cædens per ſynagogas eos qui credebant in te.*

20 *Et quum funderetur ſanguis Stephani teſtis tui, ego aſtabam & conſentiebam & cuſtodiebam veſtimenta interficientium illum.*

21 *Et dixit ad me, Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.*

22 *Audiebant autem eum vſque ad hoc verbum: & leuauerunt vocem ſuam, dicentes, Tolle de terra hominem huiuſmodi: non enim fas eſt eum viuere.*

---

* 11 *Gloria*, τῆς δόξης: id eſt ſplendore, ſiue fulgore eximio.

* 13 *Recipe viſum*, ἀνάβλεψον. Vulgata, *reſpice*. Sed ego illud malo de quo dixi Matth. 11,5. & puto ἀντανάκλασιν eſſe in hoc verbo. Et mea ſententia cõfirmatur diſertis ipſius Ananiæ verbis ſuprà 9,17.

14 *Deſignauit*, προεχειρίσατο, vel delegit vt infrà 26,16. Videtur autem mihi dicendi genus illud ſumptum ab artificibus qui rem conficiendam in manus ſumunt, deliberatione præeunte quid quorſum ſint facturi. Poteſt autem hoc vel ad æternum Dei conſilium, vel ad eius exequutionem ac declarationem referri: quod poſterius malo. Vulgata, *Præordinauit*, id eſt προετάξατο. Eraſmus *Præparauit*. hoc enim retulit ad ruinam ac cæcitatem Pauli, quibus illum præparauit Chriſtus ad Euangelij fidem. Id vero mihi non placet. ¶ *Et videres*, καὶ ἰδεῖν. Nempe quoniam præſens præſenti loquutus eſt: fulgore tamen Chriſti ſic perſtringente Pauli oculos, vt etiam cæcus inde euaſerit. Itaque lucem potius vidit quàm ipſum Chriſtum, vt ipſemet explicat infrà 26,13. Et ſic quoque explicari poteſt quod ſcribitur 1. Cor. 15,8 quamuis nonnulli referri malint ad id quod legitur 2. Cor. 12.4. ¶ *Iuſtum illum*, τὸν δίκαιον. Nẽpe Chriſtũ, vt Ioh. 2.1. Eraſ. *Id quod iuſtum eſt*, i. τὸ δίκαιον: quod in nullo vet. cod. inuenio: ac ſane frigidum eſt, atq; adeo ineptũ, vt liquet ex eo quod ſtatim ſubijcitur.

* 16 *Ablutor à peccatis tuis*, ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου. Nota eſt huiuſmodi Græca conſtructio verborum paſſiuorum quæ non obſeruata fecit vt actiuè fuerit verſus hic locus *Ablue peccata tua*: quod etiamſi commodè explicari poteſt: tamen præſtat paſſiuè vtrũque verbum βαπτίσαι καὶ ἀπόλουσαι conuertere: quod Syra quoque & Arabica interpretatio indicant vt etiam accipitur ἀπελούσασθε.

18 *Eum*, αὐτόν. Videlicet Dominum, qui mihi antea in via fuerat loquutus.

20 *Martyris*, τοῦ μάρτυρος. Hic ego Græcũ vocabulum ſeruare malui quàm Teſtẽ conuertere: propterea quòd obtinuit cõmunis vſus vt martyres peculiariter dicantur qui nõ oris modò confeſſione, ſed etiam ſuo ſanguine Chriſti doctrinam ſanciuerunt. ¶ *Qui interficiebant*, τῶν ἀναιρούντων. Rectè. Neque enim præeunte iudicio, ſed manifeſta vi Stephanus fuit à latronibus cæſus, quum ne per leges quidem tum liceret Iudæis quenquam capitis damnare. Vide Luc. 22.2, & ſuprà, 5.33.

22 *Conuenit*, καθῆκον. Vulg. *fas eſt*, δέον ἐστί. Gallicè *Il ne lui appartient pas*.

23 Κραυγαζόντων δὲ αὐτῶν, καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

24 Ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολήν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν· ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

25 Ὡς δὲ προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος, Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;

26 Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων, Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι.

27 Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος εἶπεν αὐτῷ, Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη, Ναί.

28 Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος, Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη, Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι.

29 Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν· καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς.

30 Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλές, τό, τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

Κεφάλαιον κγ.

1 Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ, εἶπεν, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

2 Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

3 Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε, Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεός, τοῖχε κεκονιαμένε. καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι;

23 Clamantibus autem eis, & proiicientibus pallia, & puluerem iactantibus in aerem,

24 Iuſſit tribunus eum duci in caſtra, dixítque vt in eum flagris inquireretur: vt reſciret quam ob cauſam ſic clamarent aduerſus eum.

25 Quum autem eum diſtendiſſent loris *cedendum* dixit adſtāti Centurioni Paulus, Nũ hominem Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?

26 *Hoc* autem quum audiſſet Centurio, adiit Tribunum, & *hoc* annuntiauit ei, dicens, Vide quid facturus ſis: homo enim iſte, Romanus eſt.

27 Accedens autem Tribunus dixit ei, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam.

28 Et reſpondit Tribunus, Ego multa ſumma ciuitatem iſtam acquiſiui. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus ſum *ciuis*.

29 Statim igitur abſceſſerunt ab eo qui fuerãt in eum inquiſituri: ſed & tribunus quoque timuit, cognito eum Romanum eſſe, quoniam eum vinxerat.

30 Poſtridie verò volens certum ſcire nempe cuius *rei* accuſaretur à Iudæis, ſoluit eum è vinculis, & iuſſit primarios Sacerdotes venire, totúmque ipſorum conſeſſum: ac deductũ Paulum ſtatuit coram eis.

Cap. XXIII.

1 INtentis autem in conſeſſum oculis Paulus ait, Viri fratres, ego omni conſciẽtia bona ſeruiui Deo ad húc vſque diẽ.

2 Ananias autẽ Pontifex maximus imperauit iis qui ipſi adſtabant, vt os eius cæderent.

3 Tũ Paulus dixit ei, Futurum eſt vt percutiat te Deus, paries dealbate. & tu ſedes iudicãs me ſecundum Legem, & Legem tranſgrediens iubes me cædi?

23 *Vociferantibus autem eis, & proiicientibus veſtimenta ſua & puluerem iactantibus in aerem,*

24 *Iuſſit tribunus induci eum in caſtra, & flagellis cædi, & torqueri eum: vt ſciret propter quam cauſam ſic acclamarent ei.*

25 *Et quum adſtrinxiſſent eum loris, dixit adſtanti ſibi Centurioni Paulus, Si hominem Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?*

26 *Quo audito, Centurio acceſſit ad Tribunum: & nuntiauit, dicens, Quid acturus es? hic enim homo ciuis Romanus eſt.*

27 *Accedens autem Tribunus, dixit illi, Dic mihi ſi tu Romanus es. At ille dixit, Etiam.*

28 *Et reſpondit Tribunus, Ego multa ſumma ciuitatem hanc conſecutus ſum. Et Paulus ait, Ego autem & natus ſum.*

29 *Protinus ergo diſceſſerũt ab illo qui eum torturi erant: tribunus quoque timuit poſtquã reſciuit quia ciuis Romanus eſſet, & quia alligaſſet eum.*

30 *Poſtera autem die volẽs ſcire diligentius qua ex cauſa accuſaretur à Iudæis, ſoluit eum, & iuſſit Sacerdotes conuenire & omne concilium: & producens Paulum, ſtatuit inter illos.*

Cap. XXIII.

1 *INtendens autẽ in conciliũ Paulus, ait, Viri fratres, ego omni cõſcientia bona conuerſatus ſum ante Deum vſque in hodiernum diem.*

2 *Princeps autẽ Sacerdotũ Ananias præcepit adſtantibus ſibi percutere os eius.*

3 *Tunc Paulus dixit ad eum, Percutiet te Deus, paries dealbate. & tu ſedes iudicans me ſecũdum Legem, & contra Legem iubes me percuti?*

---

* 25 *Diſtendiſſent loris [cædendum]* προέτειναν τοῖς ἱμᾶσιν. Ita ſignificatur habitus corporis diſtenti & crudeliter mox flagellandi. Ideò adieci participiũ *cædendum*, vt, quod etiã indicare videtur articulus τοῖς, hic ſignificari ſciamus per ἱμάντας nõ vincula quibus adſtringeretur verberandus, ſed taureas ſcuticas quibus cederetur. Nã omnino τὸ προτείνειν hoc loco reſpondet Hebrææ voci מתח [*Matach*] Vulgata, *Adſtrinxiſſent*. Malè quoque nonnulli, *obieciſſent*. ¶ *Romanum*, Ῥωμαῖον. Romanum videlicet non patria, ſed ciuitatis iure, quum Tarſus eſſet colonia. Itaque Græca ſcholia hoc loco nodum (quod aiunt) in ſcirpo quærunt.

* 29 *Multa ſumma*, πολλοῦ κεφαλαίου. Noué. Nec enim κεφάλαιον in re nummaria ſed in oratione pro Summa dici conſueuit. Hûc autem proculdubio pertinet quod ait Dio in Claudio de Ciuitate Romana, *exteris hominibus principio quidem magno pretio, tandem verò viliſſimo proſtituta*. Tarſẽſes autem Ciuitate donauit M. Antonius triumuir.

* 30 *Certum ſcire*, γνῶναι τὸ ἀσφαλές, noué pro τὸ ἀληθές. Vulgata, *Diligẽtius*, ἀκριβέστερον. Cic. ad Att. 7 *Qui ſermo fuerit, & quid actum ſit, tum ſcribam ad te, quum certum ſciam.*

IN CAPVT XXIII.

1 *Seruiui Deo*, πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ. id eſt ἐλειτούργησα καὶ ἐλάτρευσα, vt Phil. 2.17, & 2. Timoth. 3.3. Nam πολιτεύεσθαι dicuntur non modò qui publico aliquo munere funguntur, ſed etiam priuati homines: quod ad ea quidem attinet quæ in communi ad omnes ſpectant, qualia ſunt, militia, religio, & ſiqua ſunt eiuſmodi: vnde πολίτευμα illud ἐν οὐρανοῖς, cuius fit mentio Philip. cap. 3.20, & ἡ κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸ εὐαγγέλιον πολιτεία, cuius mentio fit toties apud Baſilium in Aſceticis. Vulg. & Eraſ. *Conuerſatus ſum ante Deum*, periphraſi parum neceſſaria.

3 *Futurum eſt vt percutiat te*, τύπτειν σε μέλλει. Græcus ſermo omnino oſtendit non eſſe imprecationem, ſed pœnæ denuntiationem cum obiurgatione coniunctam. Eiuſmodi eſt

di eſt illud, *Væ vobis Scribæ & Phariſæi*, toties à Chriſto repetitum. Ecquis autem eſt qui Legem dicat à Chriſto violatam? Non eſt ergo quòd Pauli facto quæramus excuſationem, quum nulla reprehenſione dignum ſit. Imò Hieronymus (ſi verum eſſet quod de eo ſcribit in hunc locum Eraſmus) non modò in eo facit Apoſtolo iniuriam quòd manſuetudinem hîc requirat, vbi ſeſe planè heroica virtus prodit: verumetiā apertè blaſphemus eſt in eo quòd in ipſo quoque Chriſto aliquod imperfectæ pietatis veſtigiū inquirit. Neque eſt quòd cauſetur Eraſmus aliud eſſe colligare nodis aduerſarium, aliud docere diſcipulum: aliud agere qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. eſto id quidem: ſed quum de veritate Dei agitur, nimium profanus eſt qui ita ſeruit cauſæ vt verbum Dei ſciens ac prudens torqueat. * ¶ *Et tu*, καὶ σὺ. Et particula indignātis, non copula, vt in illo Virg. *Et quiſquam numen Iunonis adoret?* ¶ *Legem tranſgrediens*, παρανομῶν. Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilij ſententia iudicem pronuntiare.

Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον, Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;	4	Tum qui adſtabant dixerunt, Pontifici maximo Dei conuitiaris?	4	*Et qui adſtabant, dixerunt, Summum Sacerdotem Dei maledicis?*	
Ἔφη τε ὁ Παῦλος, Οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοί, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς. γέγραπται γάρ, Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς.	5	Dixit autem Paulus, ¨Neſciebam, fratres, Pōtificem eſſe maximum. ſcriptū eſt enim, ‖Principi populi tui non maledices.	5	*Dixit autem Paulus, Neſciebam fratres quia princeps eſt Sacerdotum. ſcriptum eſt enim, Principem populi tui non maledices.*	Exo. 22.28
Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι.	6	Quum verò noſſet Paulus vnam quidem partem eſſe Sadducæorum, alteram verò Phariſæorum, clamauit in conſeſſu, Viri fratres, ‖ego Phariſæus ſū, filius Phariſæi: de ſpe & reſurrectione mortuorum ego in iudicium vocor.	6	*Sciens autem Paulus quia vna pars eſſet Sadducæorū & altera Phariſæorum exclamauit in concilio, Viri fratres, ego Phariſæus ſum, filius Phariſæi. de ſpe & reſurrectione mortuorum ego iudicor.*	Infrà, 14.20 phil. 3.5
Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐγένετο στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων· καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος.	7	Quum autē hoc eſſet loquutus, orta eſt ſeditio inter Phariſæos ac Sadducæos: & ¨ſciſſa eſt multitudo.	7	*Et quum hæc dixiſſet, facta eſt diſſenſio inter Phariſæos & Sadducæos: & ſoluta eſt multitudo.*	
Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα· Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.	8	Nam Sadducæi quidem dicūt nō eſſe reſurrectionem, ¨neque Angelum, neque ſpiritū: Phariſæi autē ¨vtrunque confitentur.	8	*Sadducæi enim dicunt non eſſe reſurrectionem, neque Angelum, neque ſpiritum: Phariſæi autem vtraque confitentur.*	
Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη· καὶ ἀναστάντες οἱ Γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες, Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ	9	Ortus eſt igitur clamor magnus: & quum ſurrexiſſent Scribæ ex partibus Phariſæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine	9	*Factus eſt autem clamor magnus: & ſurgentes quidam Phariſæorum, pugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in ho-*	

5 *Neſciebam*, οὐκ ᾔδειν. Quæritur hoc loco, neque id immeritò, ſerióne an ſancta quadam ironia ſic loquutus ſit Paulus. Ego hiſtoriam illius temporis ex Ioſepho, accurato (vti probabile eſt) in deſcribenda Pontificum maximorum ſucceſſione ſcriptore, repetens, ſentio Paulum & verè ita vt res erat loquutum, & minus quidem aculeata, ſed non minus graui reprehenſione iſtos, a quibus potius redargui impudētiam Ananię oportuit, redarguiſſe, quam ipſum prius Ananiam, quum ipſum dealbatum parietem vocaret. Etenim, ſi Ioſepho credimus, non fuit ſub Felice Pontifex maximus Ananias, à Quadrato Syriæ præſide captiuus factus, & Romam vnà cum ipſo Cumano, Iudæam Cæſaris nomine procurante, miſſus. Huic autem Ananiæ ſucceſſor datus fuit Ionathas, cui per Felicis fraudem in ipſo templo à ſicariis ſubornatis cæſo ſucceſſit Iſmael Phabei filius, hoc ipſo tempore quo Ægyptius ille, cuius in hac hiſtoria fit mentio, fuit a Felice oppreſſus. Quæ tum verò anarchia fuerit Hieroſolymis præſertim, & quàm horribilis confuſio, declarat Ioſephus libro 20, cap. 6 & 7. Ananiæ autem iſtius factione, quo nemo fuit ad quiduis audendum audacior, iſtam perturbationē contigiſſe vel illud declarat quòd non prius deſtitit quàm vt Iſmaeli Ioſephus, ſic ipſe Ioſepho deiecto, in Pontificatu tandem, Feſto prouinciam ineunte, ſuccederet: vt planè veriſimile ſit, Ananiam iam tum in illa incredibili confuſione Pontificī Iſmaeli ſiue Ioſepho nudum nomen reliquiſſe. Eius autem quam deſperata fuerit impudentia oſtendit alterum eius ſcelus, quo Iacobum fratrem Domini, ne Romanos quidem veritus, rabiei populi expoſuit, vt idem Ioſephus narrat lib. 20, capite octauo. Hunc igitur ſibi Pontificis ſolium tam impudenter vſurpantem, & hoc palàm audentem quo iura omnia tum diuina tum humana conculcabantur, cernens Paulus, illum meritò parietis dealbati nomine notauit: & ſuo reſponſo illos redarguit qui tantam indignitatem taciti tolerarent.

7 *Sciſſa eſt*, ἐσχίσθη. Vulgata, *Soluta eſt*, id eſt ἐλύθη. malè. Eraſmus, *Diſſecta eſt*, διετμήθη. Virgilius, *Scinditur incertum ſtudia in contraria vulgus.*

8 *Neque Angelum*, μηδὲ ἄγγελον. Nam ne nunc quidem * 465 deſunt inter Iudæos quos non pudeat dicere Angelos eſſe cauſas naturales, Dei iuſſu vel bona vel mala effecta producentes. ¶ *Vtrunque*, ἀμφότερα. Quod numerum pluralem vſurpauit Lucas, ex Græcorum conſuetudine facit. Sed quum ἀμφότερα de duobus dicatur, qui conuenit hoc vocabulum, quum tria præceſſerint quæ inficiati ſint Sadducæi, nempe Reſurrectio, Angeli, & Spiritus? Itaque nonnulli Angelos & ſpiritus pro eodem accipiunt: quorum opinionem non probo: quia ſi ita eſſet, dixiſſet Lucas ἢ πνεῦμα, non autem μήτε πνεῦμα, id eſt *Siue ſpiritum*, potius quam *Neque ſpiritum*. Alij putant impropriè loquutum eſſe Lucam, quod ego tamen non facilè conceſſerim. Sciendum eſt igitur (quod annotauit doctiſſimus Budæus) hoc vocabulum ἀμφότερον etiam de pluribus dici, ſed tum demum quum duo genera conſtituunt. Sic Cicero 2. in Catilinam, non de duobus ciuibus, ſed de duobus ciuium generibus diſſerens, *Vtroſque*, inquit, *Quirites, in eodem genere prædatorum direptorúmque pono.* Sic igitur Lucas hoc etiam loco errores iſtos Sadducæorum in duo membra diuidit. Nam quia ſimilis eſt, aut certè παρόμοιος Angelorum ac animarum natura, vnus error fuiſſe videtur, Angelorum & animarum ὑπόστασιν negare. in qua hæreſi ſunt etiamnum hodie Libertini. Disertè verò ſcribit Ioſephus arbitratos fuiſſe Sadducæos, animas cum corporibus interire. Itaque probabile eſt eos exiſtimaſſe animā nihil aliud eſſe quam craſin, ſeu temperaturam quampiā humorum: in quo errore nobiles etiam multi medici fuerunt. Syrus & Arabs pro ἀμφότερα legerunt ταῦτα πάντα, *omnia hæc.*

τούτῳ· εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.

10 Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβὰν ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν.

11 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος εἶπε, Θάρσει Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

12 Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφήν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.

13 Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες.

14 Οἵτινες προσελθόντες τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον, Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτούς, μηδενὸς γεύσασθαι ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον.

15 Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ· ἡμεῖς δέ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτόν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

16 Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὴν ἐνέδραν, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολήν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

17 Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη, Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

18 Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν, Ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρὸς σέ, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

iſto: quòd ſi ſpiritus loquutus eſt ei, ¨ſeu Angelus, ¨ne repugnemus Deo.

10 Et quum magna eſſet orta ſeditio veritus Tribunus ne Paulus ab ipſis diſcerperetur, iuſſit militum manum deſcendere, & eum rapere de medio eorum, ac ducere in caſtra.

11 Sequente verò nocte ¨adſtãs ei Dominus dixit, Confide Paule: vt enim teſtificatus es de me in Hieroſolymis ſic te oportet etiam Romæ teſtificari.

12 Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione ¨deuouerunt ſeſe, dicentes neque eſuros ſe neque bibituros vſquequo trucidaſſent Paulum.

13 Erant autem plures quàm quadraginta *viri* qui hanc coniurationem fecerant.

14 Qui adierunt primarios Sacerdotes & Seniores, & dixerũt, Deuotione deuouimus noſipſos, nihil guſtaturos vſquequo trucidauerimus Paulum.

15 Nunc ergo vos indicate Tribuno ¨ex conſeſſus voluntate vt eum cras ¨ad vos deducat, veluti exquiſitius percognituros de iis quæ ad eum *ſpectant*: nos verò, priuſquam appropinquet, parati ſumus ipſum interimere.

16 Quum autem filius ſororis Pauli audiſſet inſidias, venit, & ingreſſus in caſtra annuntiauit Paulo.

17 Paulus autem aduocato quodam ex Centurionibus, ait, Adoleſcentẽ hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod annuntiet ei.

18 Ille igitur aſſumptum eũ duxit ad Tribunum, & dixit, ¦Vinctus ille Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adoleſcentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

mine iſto: quid ſi ſpiritus loquutus eſt ei, aut Angelus?

10 *Et quum magna diſſenſio facta eſſet, timens Tribunus ne diſcerperetur Paulus ab ipſis, iuſſit milites deſcendere, & rapere eum de medio eorum, ac deducere eum in caſtra.*

11 *Sequẽti autem nocte aſſiſtens ei Dominus ait, Cõſtans eſto: ſicut enim teſtificatus es de me in Hieruſalem, ſic te oportet & Romæ teſtificari.*

12 *Facta autẽ die collegerunt ſe quidam ex Iudæis, & deuouerunt ſe, dicentes neque manducaturos, neque bibituros donec occiderent Paulum.*

13 *Erant autem pluſquam quadraginta qui hanc cõiurationem fecerant.*

14 *Qui acceſſerũt ad Principes Sacerdotum & ſeniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus nos, nihil guſtaturos donec occidamus Paulum.*

15 *Nunc ergo vos notum facite Tribuno cum concilio vt producat illum ad vos, tanquam aliquid certius cognituri de eo: nos verò prius quam appropinquet, parati ſumus interficere illum.*

16 *Quòd quum audiſſet filius ſororis Pauli inſidias, venit, & intrauit in caſtra, nuntiauitque Paulo.*

17 *Vocans autem Paulus ad ſe vnum ex Centurionibus, ait, Adoleſcentẽ hunc perduc ad Tribunum: habet enim aliquid indicare illi.*

18 *Et ille quidem aſſumẽs eum, duxit ad Tribunum, & ait, Vinctus Paulus rogauit me hunc adoleſcentẽ perducere ad te, habentẽ aliquid loqui tibi.*

---

9 *Seu Angelus*, ἢ ἄγγελος. Hic videtur nomen Angeli, vt magis vſitatum, additum eſſe ad explicandũ Spiritus nomen: niſi Spiritum pro ipſo Dei Spiritu, ſiue Spiritu ſancto accipias, vt Gen. 1. 2. Licet autem ex hoc loco intelligere, Scribas nomen eſſe publici muneris, Phariſæos autem, ſectæ. ¶ *Ne repugnemus Deo*, μὴ θεομαχῶμεν. Hoc non legit Vulg. & Eraſ. quoq; irrepſiſſe ſuſpicatur ex ſuperioribus, Atqui in omnibus cod. vet. hoc inuenimus: neque idẽ verbum vſurpatur ſuprà, 5. 39. Hinc factum, vt quod ſententię deeſſe videbãt interpretes non vno modo explere ſint conati. Syrus enim habet, *Quid mali eſt in ea re*, τί κακὸν ἐστὶν ἐν τούτῳ; Theophylact. ſupplet ἄδηλόν ἐστιν. id eſt, An ſit Spiritus aut Angelus cum eo loquutus incertum eſt. Arabs autem diuerſam lectionem ſequutus habet, *Si ſpiritus aut Angelus inſidet ei*, (id eſt, παρεδρεύει, vnde dæmones * πάρεδροι) *eſto ſanè in eo.* ¶ *Adſtans*, ἐπιστάς. Vulg. *aſſiſtens*. Vide Luc. 2. 9. Hoc autem geſtum eſt nocturna viſione, ac proinde Spirituali quam vocant, ſiue dormienti ſiue etiam vigilanti Paulo accidiſſe dicamus, non autem corporea.

12 *Deuouerunt ſeſe*, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς. Vide Matt. 26. 74.

15 *Et conſeſſus voluntate*, σὺν τῷ συνεδρίῳ. Id eſt, Senatu ita fieri petente, nempe ne priuato quorundam ſtudio Tribunus id à ſe peti exiſtimet. Ita enim interdum apud Græcos accipitur σὺν præpoſitio, vt σὺν Θεῷ, *cum Deo*, id eſt Θεοῦ συνθέλοντος, *Deo iuuante & probante.* Vulgata, *Cum concilio*, admodum obſcurè, niſi ita cõſtituas, *Vos igitur cum concilio*, id eſt *vos & concilium, indicate Tribuno*, quam explicationẽ Syrus etiam & Arabs ſunt ſequuti. Nam quòd Lyranus interpretatur, *Vos & concilium*, id eſt *vos ſimul conciliati Sadducæi & Phariſæi, ne per veſtram diſſenſionem impediatis mortem Pauli*, Græcis non poteſt conuenire. Eraſmus, *Et concilio*, καὶ τῷ συνεδρίῳ, quod impreſſit Frobenius, & ſcriptum inuenimus in duobus codicibus vetuſtis. Sed non videtur poſſe admitti hæc lectio quin multa ſupplenda ſint. Neque enim concilio ſignificandum erat vt Paulum adduceret, ſed potius nuntiandũ vt conueniret: fore enim vt Tribunus Paulum adduceret. ¶ *Ad vos*, πρὸς ὑμᾶς. Quædam exemplaria legunt πρὸς ἡμᾶς, *ad nos*: quædam etiam pro μέλλοντας ſcribunt μέλλοντες, vtrunque corruptè, vt exiſtimo.

21 Quid

19 Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο, Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

20 Εἶπε δέ, Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

21 Σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς. ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι, προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν.

22 Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

23 Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν, Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός·

24 Κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα·

25 Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον,

26 Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν.

27 Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτόν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι.

19 Tribunus verò, prehenſa eius manu, quum ſeceſſiſſet ſeorſum, percontatus eſt, Quid eſt quod habes mihi annuntiandum?

20 *Ille* autem dixit, Iudæi conſtituerũt te rogare vt cras Paulum deducas in cõſeſſum, quaſi aliquid exquiſitius percontaturi ſint de eo.

21 Tu verò ne ipſis aſſentitor. Inſidiantur enim ei ex iſtis viri plures quadraginta, qui ſeipſos deuouerunt neque eſuros neque bibituros vſquequo interemerint eũ: & nũc parati ſũt, expectantes ¨quid à te renũtietur.

22 Tribunus igitur dimiſit adoleſcentem, quum ei præcepiſſet *vt* nulli effutiret ¨quòd hæc ipſi indicaſſet.

23 Et aduocatis duobus quibuſdam ex Centurionibus, Parate, ait, milites ducentos, qui proficiſcãtur Cæſaream vſque, & equites ſeptuaginta, & ¨ſtipatores ducentos, à tertia hora noctis:

24 Et vt iumenta ¨præberent, vt impoſitũ Paulum ¨ſaluum perducerent ad Felicem præſidem:

25 Scripta epiſtola ¨quæ hanc ſummam contineret,

26 Claudius Lyſias præſtantiſſimo præſidi Felici ſalutem.

27 Virum hunc comprehenſum à Iudæis, quum iam futurum eſſet vt ab eis interimeretur, ſuperueniens cum militum manu, erui, ¨quum cognouiſſem Romanum eſſe.

19 *Apprehendens autem Tribunus manum illius, ſeceſſit cum eo ſeorſum, & interrogauit illum, Quid eſt quòd habes indicare mihi?*

20 *Ille autem dixit, Iudæis conuenit rogare te vt craſtina die producas Paulum in concilium, quaſi aliquid certius inquiſituri ſint de illo.*

21 *Tu verò ne crediderìs illis. inſidiantur enim ei ex eis viri amplius quàm quadraginta, qui ſe deuouerunt non manducare neque bibere donec interficiant eum: & nunc parati ſunt, expectantes promiſſum tuum.*

22 *Tribunus igitur dimiſit adoleſcentem, præcipiens necui loqueretur quoniam hæc nota ſibi feciſſet.*

23 *Et conuocatis duobus Centurionibus, dixit illis, Parate milites ducentos vt eant vſque Cæſaream, & equites ſeptuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis:*

24 *Et iumenta præparate, vt imponentes Paulum, eũ ſaluum perducerẽt ad Felicem præſidem:*

25 *Scribens epiſtolam continentem hæc,*

26 *Claudius Lyſias optimo præſidi Felici ſalutem.*

27 *Virum hunc comprehenſum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, ſuperueniens cum exercitu eripui, cognito quia Romanus eſt.*

---

21 *Quid à te renuntietur*, τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. Vel, *Quid à te promittatur*, ſeu (vt vertit Vetus interpres) *Promiſſum tuum*. quod etiã ſequutus eſt Syrus interpres. Id eſt, vt vbi * hoc illis promiſeris te ipſis minimè recuſaturũ, expectent dum à te miſſum trucident. Sed omnino ἐπαγγελία accipitur pro ἀπαγγελία: & mihi quidem videtur potius hoc loco nuntium declarare quàm promiſſionem.

22 *Quod hæc ipſi indicaſſet*, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. Tranſitio eſt à tertia perſona ad primam, quam rectè vitauit Vetus interpres, & iam aliquoties antea obſeruauimus, vt 1.4 & 15,5. & 17,3.

23 *Stipatores*, δεξιολάβους. Id eſt παραφύλακας, vt explicat Suidas: ſiue hoc accipere libeat de ipſius Tribuni ſtipatoribus, ſiue ita vocẽtur quibus propriè committebatur deducendus Paulus, vt quoad extra periculum eſſet, ab eius latere non diſcederent. Nam ſæpiſſimè dextra in huiuſmodi genere loquendi, non opponitur ſiniſtræ, ſed in genere latus declarat. Vulg. *Lancearios* exponit: quia nimirum à Græcis etiam dicuntur δορυφόροι principum ſtipatores, quos tamen rectius haſtatos interpreteris. Syrus interpres legit δεξιοβόλους, & περιφραστικῶς vertit *mittentes qui mittunt dextera*, quam explicationem ſi ſequamur funditores hi fuerint, quos σφενδονήτας vocant, à ſagittariis diſtincti, qui non manu ſed arcu iaculantur. Sed & Dextros, id eſt peritos iaculatores interpretari licebit. Arabs, interprete Iunio noſtro, *iaculatores vertit*. Nicephorus lib.2.cap.28, hanc hiſtoriam recitans, ducentos tantùm haſtatos, & equites ſeptuaginta commemorat. ſed Græcum eius libri exemplar non vidi.

24 *Præberent*, παραστῆσαι. Id eſt, Parata exhiberẽt. Vulg. *Præparate*, aut potius, *præparare*, id eſt παρασκευάσαι. Eraſ. *Præbete*, παράσχετε. Sed durum prorſus fuerit παραστῆσαι non infinito ſed imperandi modo, à medio παρίστασθαι accipere, quum ad plures hic ſermo dirigatur: niſi malimus Lucam ab oratione recta ex Hebræorum idiotiſmo ad obliquam tranſire. vel legere παραστήσατε, vt legit Syrus interpres. Arabs autem hoc nõ habet, & totum hunc locum ſic legit, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, πορεύεσθε εἰς Καισάρειαν καὶ μεθ' ὑμῶν στρατιῶται διακόσιοι, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ ἀκοντισταὶ διακόσιοι. καὶ οὕτως ἐξίετε ὡς περὶ τρίτην ὥραν τῆς νυκτός, καὶ ἐπιβιβάσατε τὸν Παῦλον ἵνα παραδοθῇ Φήλικι τῷ ἡγεμόνι. Id eſt, *Et dixit, Ite Cæſaream, & vobiſcum milites ducenti, & equites ſeptuaginta, & iaculatores ducenti: & ita exite circiter horam noctis nonam, & equo imponite Paulum vt Felici præſidi tradatur.* ¶ *Saluum perducerent*, διασώσωσι. Hîc quoque Hebræorum more ex antecedente intelligitur conſequens. qua de re diximus Luc.3.7, & alibi ſæpe. Porro quæ in nonnullis codicibus Latinis adduntur, hæc omnia videlicet, *Timuit enim ne fortè raperent eum Iudæi, & occiderent, & ipſe poſtea calumniam ſuſtineret, tãquam accepturus pecuniam*: hæc, inquam, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

25 *Quæ hanc ſummam contineret*, περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον. Vulgata, *Continentem hæc*, id eſt περιέχουσαν ταῦτα. Eraſmus, *In hanc formam*, ſenſu non malè expreſſo. Diſcedit tamen à Græcis: & τύπον (ni fallor) ſummam aut compendium hoc loco commodius verteris quàm formam: vnde τυπωδῶς ſeu τύπῳ λέγειν, λαμβάνειν, διορίζειν, toties à Græcis ſcriptoribus vſurpata. qua de re nonnihil etiam Gellius libro 1.cap.25.

27 *Quum cognouiſſem*, μαθών. Atqui non prius cognouerat ciuem eſſe Romanum, quàm eum ereptum ex Iudæorum manibus quæſtioni ſubieciſſet. Diſſimulat er-

go Tribunus id de quo reprehendi iure potuiſſet: & deflectit etiam à veritate, niſi poſt αὐτὸν adſcripto puncto, legas μαθὼν δὲ ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, βουλόμενος γνῶναι, &c. Sed nihil auſim aut etiam velim ex coniectura immutare. Caſtellio conuertit, *Ac didici Romanum eſſe*: ſed ea audacia vſus qua vti ſolet.

---

28 Βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.

29 Ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.

30 Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε· παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο.

31 Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.

32 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν.

33 Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.

34 Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμών, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστί, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας,

35 Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. Ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

Κεφάλαιον κδ.

1 Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός· οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

2 Κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων,

3 Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας.

28 Et volens ſcire cauſam cur eum criminarentur, deduxi eũ in ipſorum conſeſſum.

29 Quem comperi accuſari de quæſtionibus Legis ipſorum, nullius criminis reum quod ſit dignum morte aut vinculis.

30 Indicatis autem mihi inſidiis aduerſus hunc virum ¨ euenturis à Iudæis, eo ipſo momento miſi *eum* ad te, & denuntiaui quoque accuſatoribus vt quæ habent aduerſus eum dicant apud te. Vale.

31 Milites igitur, ſicut ipſis pręceptum erat, aſſumptum Paulũ duxerunt nocte Antipatrida.

32 Poſtero autẽ die, reuerſi ſunt in caſtra, relictis equitibus qui cum eo proficiſcerentur.

33 Qui quum veniſſent Cæſaream, & reddidiſſent epiſtolam Præſidi, ſteterunt coram eo etiam Paulum.

34 Quum legiſſet autem *literas* Præſes, & interrogaſſet ex qua prouincia eſſet, ac cognouiſſet eſſe ex Cilicia,

35 ¨ Audiam te, inquit, quum accuſatores quoque tui adfuerint. Iuſſitque in prætorio Herodis ipſum cuſtodiri.

CAP. XXIIII.

1 QVinque autem poſt diebus deſcendit Pontifex Maximus Ananias cum Senioribus, & Tertullo quodam ¨ oratore: qui ¨ comparuerunt coram Præſide contra Paulum.

2 Citato igitur eo, cœpit accuſare Tertullus, dicens,

3 Multa *nos* pace potiri per te, ¨ & ea quæ rectè ac feliciter in hac gente prudentia tua geſta ſunt, ¨ prorſus & vbique ¨ agnoſcimus, præſtantiſſime Felix, cũ omni gratiarum actione.

28 *Volénſque ſcire cauſam quam obÿciebant illi, deduxi eum in concilium eorum.*

29 *Quem inueni accuſari de quæſtionibus Legis ipſorum, nihil verò dignum morte aut vinculis habẽtem crimen.*

30 *Et quum mihi perlatũ eſſet de inſidiis quas parauerant illi, miſi eum ad te: denuntians & accuſatoribus vt dicant apud te. Vale.*

31 *Milites verò ſecundum præceptum ſibi, aſſumentes Paulum, duxerunt per noctem in Antipatridẽ.*

32 *Et poſtera die dimiſſis equitibus vt cum eo irent, reuerſi ſunt ad caſtra.*

33 *Qui quũ veniſſent Cæſaream, & tradidiſſent epiſtolam Præſidi, ſtatuerunt ante illum & Paulum.*

34 *Quum legiſſet autem, & interrogaſſet de qua prouincia eſſet, & cognoſcens quia de Cilicia,*

35 *Audiam te, inquit, quum & accuſatores tui venerint. Iuſſitque in prætorio Herodis cuſtodiri eum.*

CAP. XIIIII.

1 *POſt quinque autẽ dies deſcendit princeps Sacerdotum Ananias cum ſenioribus quibuſdam, & Tertullo quodam oratore: qui adierunt præſidẽ aduerſus Paulum.*

2 *Et citato Paulo cœpit accuſare Tertullus, dicẽs,*

3 *Quum in multa pace agamus per te, & multa corrigantur per tuam prouidentiam, ſemper & vbique ſuſcipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione.*

---

30 *Euenturis*, μέλλειν ἔσεσθαι. Id eſt, μελλούσης ἔσεσθαι. Sed ſanè non video quomodo hæc cohæreant: quòd ſiquis hîc relictus eſt coniecturæ locus, ita legerem, μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς τῶν Ἰουδαίων, εἰς τὸν ἄνδρα. vel, μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβουλὴν ἐπὶ τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Vetus interpres videtur legiſſe μηνυθέντος δέ μοι περὶ ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα, id eſt, *Quum mihi indicatum eſſet de inſidiis in eum comparatis.*

35 *Audiam*, διακούσομαι. Vel, *Pergam te audire*, &, *Cognitionem abſoluam.* Videtur enim hîc aliqua vis eſſe præpoſitionis διά.

IN CAPVT XXIIII.

* 1 *Oratore*, ῥήτορος. Quorſum autem conductus orator? Fortaſſe quòd Græcè non ita expeditè ipſi Iudæi loqui poſſent. Nam aliâs non defuit iſtis accuſatoribus audacia, & ſua quoque eloquentia. ¶ *Comparuerunt*, ἐνεφάνισαν ſub. ἑαυτούς, id eſt, *ſeipſos exhibuerunt*. Eſt enim μεταβατικὸν hoc verbum, cuius paſſiuum ἐμφανισθῆναι vſurpatur, Heb. 9, 24. vtrunque ea ſignificatione reciprocandæ in ſeſe actionis, quam habet Hebræorum coniugatio Hitpahel. Vulgata, *adierunt præſidem*. rectè, ſi ſenſum ſpectes.

3 *Et ea quæ rectè ac feliciter geſta ſunt*, καὶ κατορθωμάτων γινομένων. Vulgata, *& multa corrigantur*, vt videatur legiſſe καὶ πολλῶν κατορθωμένων: & Syrus interpres ſimiliter κατόρθωμα idem putauit ſignificare atque διόρθωμα, quum hoc quidem verbo declaretur id quo quippiam corrigitur & emendatur: κατορθώματα verò dicantur quæ ſumma tum virtute tum felicitate ab aliquo perficiuntur. Cic. libro de off. perfectum officium, & De finibus tertio, recta officia & recta facta interpretatur. Felix autem iſte Eleazarum quidem inſignem prædonem, & Ægyptium illum impoſtorem, maximo Iudææ commodo vnà cum ipſorum copiis deleuit, vt narrat Ioſeph. lib. Antiq. 20. cap. 11, & De bello Iudaico, cap. 12: ſed auarè alioqui & crudeliter Iudæam adminiſtrauit, vt hæc Tertullus iſte conductitius rhetor, adulatoriè potius quàm verè dixerit. Syrus autem interpres diuerſam potius lectionem tum in hoc tum in proximè ſequente verſ. eſt ſequutus. ¶ *Prorſus*, πάντῃ τε.

πάντῃ. Vulgata & Erasmus, *Et semper*, id est πάντοτε, quam lectionem nuſquam niſi in vno tantùm exemplari inuenimus. ¶*Agnoſcimus*, ἀποδεχόμεθα: id est προσιέμεθα, vt rectè & eruditè explicat doctiſſimus Budæus.

4 Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

5 Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως·

6 Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι· ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.

7 Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε·

8 Κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σε· παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας, περὶ πάντων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ.

9 Συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.

10 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν, Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι.

11 Δυναμένου σου γνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ.

12 Καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν.

4 Ne verò te diutius ∴interpellem, precor te vt audias nos paucis ∴pro tua æquitate.

5 ∴Comperimus enim virum hunc *eſſe* ∴peſtem, & qui moueat ſeditionem omnibus Iudæis per vniuerſum orbem, & ∴principem ∴ſectæ ∴Nazarenorum:

6 Qui templum quoque tentauit ∴profanare: ∴quem etiam prehenſum voluimus ſecundũ Legem noſtram iudicare.

7 Sed interueniens Tribunus Lyſias, cum magna vi ∴abduxit eum è manibus noſtris:

8 Iuſſis ipſius accuſatoribus ad te venire: ex quo poteris ipſe, inquiſitione habita, de omnibus iſtis cognoſcere de quibus nos eum accuſamus.

9 ∴Conſenſerunt autem etiam Iudæi, aiẽtes hæc ita ſe habere.

10 Reſpondit autem Paulus, quũ innuiſſet ei præſes vt loqueretur, Quia te ∴à multis annis iſti genti præfuiſſe ſcio, eò ſecuriore animo ∴quæ ad me attinent ∴pro mei defenſione dicam.

11 Quum tu poſſis ∴certior fieri non plures *exactos* eſſe dies quã ∴duodecim, ex quo aſcendi Hieroſolymam adoraturus.

12 Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo diſſerentem, aut coitionem turbæ facientem, neque in ſynagogis, neque in vrbe:

4 *Ne diutius autem te protraham, oro breuiter vt audias nos pro tua clementia.*

5 *Inuenimus hunc hominem peſtiferum, & concitantem ſeditiones omnibus Iudæis in vniuerſo orbe, & authorem ſeditionis ſectæ Nazarenorum.*

6 *Qui etiã templum violare conatus eſt: quem & apprehẽſum voluimus ſecundum Legem noſtram iudicare.*

7 *Superueniens autem Tribunus Lyſias, cum vi magna eripuit eum de manibus noſtris:*

8 *Iubẽs accuſatores eius ad te venire: à quo poteris ipſe iudicans de omnibus iſtis cognoſcere de quibus nos accuſamus eũ.*

9 *Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita ſe habere.*

10 *Reſpondit autem Paulus, annuente ſibi præſide dicere, Ex multis annis te eſſe iudicem genti huic ſciens, bono animo pro me ſatisfaciam.*

11 *Potes enim cognoſcere quia non plus ſunt mihi dies quàm duodecim, ex quo aſcendi adorare in Ieruſalem.*

12 *Et neque in templo inuenerunt me cum aliquo diſputantem, aut concurſum facientem turbæ, neque in ſynagogis, neque in ciuitate.*

---

4 *Interpellem*, ἐγκόπτω. Aliis videlicet negotiis publicis occupatum. ¶*Pro tua æquitate*, τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. Vulg. *clementia*, πρᾳότητι. Syrus & Arabs hoc non habent.

5 *Comperimus enim*, εὑρόντες γάρ. Vulg. non legit γάρ. Eſt autem εὑρόντες Benoni Hebræum, pro εὕρομεν, ſubaudito verbo ſubſtantiuo ἐσμὲν, *ſumus*, vt infrà 26.20, & 2. Cor. 3.6, & 12, vt βεβρωθομένην pro βέβρωται apud Hom. Iliad. δ. cuiuſmodi etiam alia ex Sophocle & Pindaro annotat in illum locum Euſtathius. ¶*Peſtem*, λοιμόν. Sicut ſcelus pro ſcelerato dicitur. Vulg. *peſtiferum*, non expreſſa emphaſi. ¶*Principem*, πρωτοστάτην. Id eſt, quaſi primos ordines ducentem, ſeu primipilarem. Eſt enim hoc vocabulum militare. Vulgata & Eraſmus, *Auctorem*, ἀρχηγόν. ¶*Sectæ*,
* αἱρέσεως. Id eſt, ſectatorum, ſiue ſectariorum. Vide ſuprà, 5.17. Vulgata, *ſeditionis ſectæ*, quorum illud redundat. ¶*Nazarenorum*, Ναζωραίων. Sic per ludibrium vocabant Chriſtianos, ab vrbe Nazareth, vbi natum eſſe putabant Chriſtum ex Ioſepho & Maria. vnde etiam factum vt Iulianus ille Apoſtata Galilæum vocaret. Malè enim audiebant Galilæi, vt craſſi & ſtupidi ingenij, ſicut apparet ex Ioh. 7.52. Nam quod attinet ad illos quos Hebræi vocant נזירים]*Nezirim*,] Græci interpretes eos vocant ἡγιασμένους, τοὺς ἐν εὐχῇ ὄντας, & ἡγνισμένους, Ναζιραίους denique in Sampſonis hiſtoria, ſed nuſquam Ναζωραίους vel Ναζαρηνούς, quæ nomina ſunt gentilia. Vide Matt. 2.23.

6 *Profanare*, βεβηλῶσαι. Vulg. *Violare*, βιάσασθαι. ¶*Quem etiam*, ὃν καί. Videntur quidem hæc redundare, ac potius dicendum fuiſſe αὐτὸν ἐκρατήσαμεν, *prehendimus eum*. Sed in nonnullis Vulgatæ editionis codicibus multa hoc loco prætermittuntur, quæ tamen inuenimus in exemplaribus Græcis.

7 *Abduxit*, ἀπήγαγε. In nonnullis codicibus ſcriptum legimus ἀφείλετο *exemit*, in quibus etiam additum erat, καὶ πρός σε ἀπέστειλε, *& ad te miſit*.

9 *Conſenſerunt*, συνέθεντο. Id eſt συγκατέθεντο, aſſenſi ſunt, & orationem Tertulli comprobarunt. Vulgata & Eraſm. *Adiecerunt*.

10 *A multis annis*, ἐκ πολλῶν ἐτῶν. Hoc dicit Paulus, quia biennio duntaxat antequam Felix de prouincia decederet, geſta hæc eſſe conſtat ex iis quæ ſcribuntur infrà, verſu 28. Felix autem antequam à Claudio Iudææ præficeretur, cui tres annos præfuerat quum cauſam apud eum diceret Paulus, adminiſtrarat Trachonitidem, Batanæam, & Galaunitidem, vt teſtatur Ioſephus lib. De bello Iudaico 2. c. 11. Κριτὴς verò hoc loco non tantùm declarat iudicem, (vt Vetus interpres & Eraſmus interpretantur) ſed præfectum ac gubernatorem, ex Hebræorum conſuetudine, de qua iam ſæpe diximus. In vno codice additum erat epitheton δίκαιον, *iuſtum*, quod nullo modo probo. Neque enim Paulus voluiſſet hominem ſibi incognitum tam honorifico teſtimonio ornare. Quòd ſi eum norat, indignum eſſe ſciebat iis laudibus quas ei tribuerat adulator ille Tertullus. Fuit enim Felix iſte inexplebilis gurges, vt Tacitus ipſe teſtatur, & declaratur hoc ipſo cap. verſu 26. ¶*Quæ ad me attinent*, τὰ περὶ ἐμαυτοῦ. Sic infrà verſu 22. τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ. Vulg. *pro me*, expuncto articulo τὰ, & περὶ pro ὑπὲρ vſurpata. ¶*Pro mei defenſione dicam*, ἀπολογοῦμαι. Vſus ſum periphraſi neceſſaria. Vulg. *Satisfaciam*, & infrà 25.8. *rationem reddere*. Neutrum rectè.

11 *Certior fieri*, γνῶναι. Vulg. & Eraſm. *Cognoſcere*. Neuter rectè. An enim Felix potuit ſingula Hieroſolymis geſta, & quot antè diebus Paulus in vrbem veniſſet, noſſe, quo-

*niam aliquot iam annos Iudææ præfuerat? Itaque non colligitur istud à Paulo ex præcedente oratione, neque ἐπιστάμενος est præterito tempore accipiendum, sed altera est ratio qua fretus Paulus testatur se confidenter aduersariis respondere. ¶ *Duodecim*, δεκαδύο. Totidem omnino dies ab aduentu Pauli in vrbem, ad eum vsque diem quo causam dixit, alterum videlicet ab accusatorum ipsius aduentu Cæsaream, comperies, illis supputatis ex capite 21.ver.17.18.26, & cap.22.vers.30, & 23. vers.12.32.& cap.24.v.1. ¶ *Hierosolymam*, ἐν Ἱερουσαλήμ. ἐν pro εἰς vt supra loquitur Lucas 8.27. Mollius enim hoc cohæret cum verbo ἀνέβην, vt ostendit etiam Syriaca interpretatio. *

13	Οὔτε παραστῆσαι δύνανται περὶ ὧν νῦν κατηγοροῦσί μου.	Neque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.	*Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.*
14	Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις·	Hoc verò tibi confiteor, me secundum viam illam, quam hæresin dicunt, ita seruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quæ in Lege & in Prophetis scripta sunt:	*Confiteor autem hoc tibi quod secũdum sectam, quam dicunt hæresin, sic deseruio patrio Deo meo, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis scripta sunt:*
15	Ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεόν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων.	*Et* spem habeam in Deum, fore, quam etiam ij ipsi expectant, resurrectionem mortuorum, tum iustorum, tum iniustorum.	*Spem habens in Deum, quam & hi ipsi expectãt, resurrectionem futuram iustorum & iniquorum.*
16	Ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ, ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.	Interea verò ipse *me* exerceo, ad conscientiam habendã sine offendiculo apud Deum & apud homines semper.	*In hoc & ipse studeo sine offendiculo conscientiam habere ad Deum, & ad homines semper.*
17	Δι᾽ ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς.	Pluribus autẽ annis interiectis, veni eleemosynas exhibiturus genti meæ & oblationes.	*Post annos autem plures, eleemosynas facturus in gentem meam veni & oblationes & vota.*
18	Ἐν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι.	Inter quæ inuenerũt me sanctificatum in templo, nõ *tamen* cum turba, neque cum tumultu, quidam ex Asia Iudæi.	*In quibus inuenerunt me purificatũ in templo, non cum turba, neque cũ tumultu. Quidam autem ex Asia Iudæi,*
19	Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, καὶ κατηγορεῖν εἴ τι ἔχοιεν πρός με.	Quos oportuit apud te adesse, & accusare siquid haberẽt aduersum me.	*Quos oportebat apud te præsto esse, & accusare, siquid haberent aduersum me.*

---

13 *Neque probare*, οὔτε παραστῆσαι. Id est, ob oculos sistere, ac certis argumentis confirmare. In nonnullis codicibus additur με quæ causa fuit vt Erasm. putarit παραστῆσαι positum esse pro ἐλέγξαι, id est conuincere & coarguere. Verùm in Complutensi editione & vetustis codicibus emendatioribus, atque adeo in Vetere editione Latina non additur: sed post δύνανται, *possunt*, siue (vt in quibusdam legitur) δυνήσονται, *poterunt*, additur pronomen σοί, *tibi*: quod optimè conuenit, & legitur etiam apud Veterem interpretem, Syra quoque & Arabica interpretatione adstipulante.

14 *Secundùm viam illam*, κατὰ τὴν ὁδόν. Hæc accipio pro aperta ac simplici professione eius religionis quam Tertullus Paulo obiecerat, id est Christianæ. Fuit enim hoc Pauli officium, & responsio accommodanda est ad accusationem. Aduerbium autem οὕτω refero ad ea quæ mox adduntur, quibus explicatur summa eius religionis, cuius *se sectatorem agnoscit Apostolus. ¶ *Quam hæresin dicunt*, ἣν αἵρεσιν λέγουσι. Sic in Græcis omnibus quos vidimus codicibus legitur, vt videri possit Paulus apud Romanum hominem causam dicens, voluisse nomen τῆς ὁδοῦ vt Latinorum auribus ea significatione insolens, sic explicare: quũ præsertim nomen αἱρέσεως, vt & Latinis sectæ non semper in vitio adhuc vsurparetur, nisi aliquo addito vnde istud intelligeretur, vt 1.Cor.11,19. Gal.5,20. Tit.3.10. Vel fortasse quum Tertullus odiosè vocasset Christianam religioné αἵρεσιν τὴν τῶν Ναζωραίων, Paulus propterea cõuicium non agnoscens nomine τῆς ὁδοῦ vsus est, vt & in sua responsione Festus, vt sit hic sensus, Agnosco & profiteor me religionis genus illud sequi, quod isti infami nomine hæresin siue sectam appellant. Syrus autem & Arabs sic interpretantur hunc locum, vt illos constet legisse κατὰ τὴν αἵρεσιν ἣν λέγουσι, secũdum sectam quam vocant, nulla τῆς ὁδοῦ facta mentione. Hæresin enim vbique vertunt דיולפנא [*Diulpana*] præterquam 1.Cor.11,20. Tit.3,10. ¶ **Et in prophetis*, καὶ ἐν τοῖς προφήταις. Ita scriptum inuenimus in tribus codicibus vetustis: & sanè vel ita legendum est, vel κατὰ τοὺς προφήτας, vt κατὰ repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

*16 *Interea verò*, ἐν τούτῳ δέ. Dum videlicet resurrectionem expecto. Sic enim eleganter loquuntur Græci sub. χρόνῳ, vt dicunt Latini, Interea temporis, plena loquutione. Vulg. *in hoc*, præterita particula δέ, vt & Syrus interpres, & inserta καί, quam etiam in nonnullis Græcis codicibus inuenimus. Erasmus, *Quin & ipse me*. ¶ [*Me*] *exerceo*, ἀσκῶ. Vulg. & Erasm. σπουδάζω. Budæus, *Meditor*, μελετῶ. Rectius etiam Syrus עמל [*hamel*] *laboro*. Sed malo seruata propria significatione verbi ἀσκεῖν: quo libenter vtitur Paulus in epistolis, illud accipere vt alia in his libris multa, significatione coniugationis Hebrææ hitpahel. In quatuor vetustis codicib. adscribitur distinctio post ἀσκῶ, & pro ἔχειν, id est *habeam*, scribitur ἔχων, i. *habens*: Ego receptam scripturam magis probo.

17 *Pluribus autem annis interiectis*, δι᾽ ἐτῶν δὲ πλειόνων. Vide Mar.2.1.

18 *Inter quæ*, ἐν οἷς. vt Inter hæc dicere solet Liuius. id est, quibus rebus dum essem occupatus, vt infra 26.12. Nã etiam in duobus codicibus pro ἐν οἷς legimus ἐν αἷς, ita vt subaudias προσφοραῖς. Captus enim fuit Paulus vnà cum Nazaræis illis vacãs rebus sacris: & ita loqui solent disertiores etiam Græci, vt Demosth. ἐν οἷς τὰς γραφὰς ἀπέφευγον, *quo tempore iudiciis absoluebar*. Idem, ἐν οἷς τὰς εὐθύνας ἐσημαίνεσθε, *quo tẽpore rationes meas obsignabatis*. Idem, ἃ γὰρ ἐν τοῖς ἀσφαλεστάτοις τῶν πραγμάτων ἠρνεῖσθε διομνύμενοι, ταῦτ᾽ ἐν οἷς ἔπταισεν ἡ πόλις, ὡμολογήσατε. id est, *nam quæ prospero rerum statu iurabatis, illa quo tempore cladem acceperat respublica, confessi estis*. Vulgata & Erasmus, *In quibus*. ¶ *Neque cum tumultu*, μετὰ θορύβου. In nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis subiiciũtur ista quæ in nullis Græcis codicib9 inuenimus, *Et apprehenderunt me, clamantes ac dicentes, Tollite inimicum nostrum*, καὶ ἐκράτησάν με κράζοντες, καὶ λέγοντες, Αἶρε τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν. ¶ *Quidam ex Asia Iudæi*, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. In nonnullis codicibus legitur, eodem sensu, τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίων, *quidam ex Asiaticis Iudæis*. Sed (meo quidẽ iudicio) malè plerique codices post θορύβου adscripto puncto, nouã hic inchoant periodum, & legunt, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι quod sequutus etiam est Vetus interpres. Ita enim fit vt in superiore versiculo desit rectus qui cũ verbo εὗρον construatur, & in isto prorsus hiet sententia. Nam hîc durum sanè fuerit supplere verbum εἰσί, vt conuertas, *Sunt autem quidam ex Asia Iudæi*, &c. Hanc autem germanam esse lectionem, ita vt sublata coniunctione δέ, & puncto nullo

cto nullo post θορυβῶν addito, iſta cum verbo εὗρον connectantur, apparet primùm ex ipſa hiſtoria quæ commemorat ab Aſiaticis deprehenſum fuiſſe Paulum, ac totam ſeditionem excitatam, ſuprà, 21. cap. 27. Deinde ex eo quòd alioquin duriſſimum ac Lucæ præſertim inuſitatum erit iſtud anantapodoton: quæ tamen rationes non habuiſſent apud me tantum ponderis vt vſitatiorem lectionem mutarem, niſi acceſſiſſet trium manuſcript. codicum auctoritas, in quibus ita ſcriptum inueni, & Chryſoſtomi quoque teſtimonium, qui non aliter legit. Licebit tamen veterem ſcripturam retinere, ſi addas verbum ἐθορύβουν, id eſt *tumultuati ſunt*, quod in nullis quidem Græcis codicibus inueni: ſed eſt in Syra & Arabica interpretatione.

Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν εἴτι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου.	20	Aut hi ipſi dicant ſiquod inuenerunt in me iniuſtè factum, ∴quum ego ſtarem in conſeſſu.	20	*Aut hi ipſi dicant ſiquid inuenerunt in me iniquitatis, quum ſtem in concilio.*
Ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἔκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, Ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν.	21	∴ Niſi de hac vna voce qua clamaui quum inter eos ſtarem, De reſurrectione mortuorum ego in iudicium vocor hodie à vobis.	21	*Niſi de vna hac ſolummodo voce, qua clamaui inter eos ſtans, Quoniam de reſurrectione mortuorum ego iudicor hodie à vobis.*
Ἀκούσας δὲ ταῦτα Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτοὺς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπὼν, ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς.	22	Auditis autem his, Felix diſtulit eos. ∴Poſtquam exquiſitius pernouero quæ ad viam iſtam pertinent, inquiens, quum Tribunus Lyſias deſcenderit, pernoſcam veſtrum negotium.	22	*Diſtulit autem illos Felix, certiſſimè ſciens de via hac, dicens, Quum Tribunus Lyſias deſcẽderit, audiam vos.*
Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.	23	∴Edicto etiam Centurioni vt ſeruaretur Paulus, ∴ ac laxaretur, & nequem prohiberet ex ipſius familiaribus ei miniſtrare, aut eum adire.	23	*Iuſſitque Centurioni cuſtodire eum, & habere requiem, nec quenquam de ſuis prohibere miniſtrare ei.*
Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.	24	Aliquot autem pòſt diebus quum adeſſet Felix ∴cum Druſilla vxore ſua, quæ erat Iudæa, accerſiuit Paulum: & audiuit eum de fide quæ eſt in Chriſtũ.	24	*Poſt aliquot autem dies veniens Felix cum Druſilla vxore ſua, quæ erat Iudæa, vocauit Paulum, & audiuit ab eo fidẽ quæ eſt in Chriſtum.*

---

20 *Quum ego ſtarem*, στάντος μου. Vulg. & Eraſ. *Quum ſtem*: quaſi loquatur Paulus de præſenti cognitione. Atqui res ipſa clamat, hoc accipiendum de ſuperiore iudicio, quum à Tribuno in concilium ſeniorum deductus eſt. Perinde enim eſt acſi diceret Paulus, Iam ego cauſam coram ipſis dixi, exponant cui tandem crimini obnoxium eſſe me deprehenderint: certè nihil aliud habent quod proferre poſſint, niſi fortaſſis hoc vnum, quòd clamaui me in iudicium vocari quòd reſurrectionem mortuorum affirmem. Dicit autem hæc Paulus, non quaſi crimen hoc eſſe fateatur, ſed εἰρωνικῶς. Deinde ſi de præſidis cognitione iſtud eſſet accipiendum, certè non dixiſſet ἐπὶ τοῦ συνεδρίου, (id enim de eo demum loco dicitur in quo plures ſedent iudices) ſed ἐπὶ σοῦ, vt paulo antè hac eadem oratione, & ſuprà, 23.30: aut ἐπὶ τοῦ βήματος, vt infrà, c. 25.10, & ſuprà 18.17.

21 *Niſi*, ἢ: id eſt εἰμή. vt Ioh. 13.10. Sunt autem hæc dicendi genera quæ per ſe hiulca ſunt, petita è medio, cuiuſmodi plurima paſſim annotauimus.

22 *Poſtquam, inquiens, exquiſitius pernouero quæ ad viam iſtam pertinent*, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. Vel, vt quidam exponunt, *Quod penitus noſſet quæ ad viam illam pertinebant*. id eſt ad religionem Moſis: ita vt facilè potuerit ex confeſſione Pauli intelligere, nihil eum contra Legem admiſiſſe: verùm appellatione τῆς ὁδοῦ nuſquam inuenio in nouo Teſtamento Legem ſignificari, niſi quid adiiciatur ex quo id poſſit intelligi: ſed Euangelicam potius doctrinam, vt ſuprà, cap. 9. v. 2, & 19.9, & 23, item capite 22. v. 4. Deinde (vt hoc concedam) vix tamen mihi videtur tantam Legis cognitionem Lucas Felici voluiſſe tribuere: neque hæc ratio debuit aut potuit Felicem ad ampliandam ✱ cauſam, ſed potius ad iudicium, vt de re nota ferendum impellere. Et tamen Syrus & Arabs interpretes hunc ſenſum ſequuti prius hoc membrum coniungunt cum verbo ἀνεβάλετο: itidémque Vulg. hæc verſio, *certiſſimè ſciens de hac via*. Quidam igitur appellatione Viæ intelligunt ipſos Sacerdotum mores ac ingenia quæ optimè noſſet Felix: vt facilè coniicere potuerit Paulum ab ipſis per inuidiam ac calumniam accuſari. Ac bellè quidem conuenit hæc ſententia, ſed τὴν ὁδὸν nuſquam inuenio hac ſignificatione vſurpari, quum præſertim non addatur pronomen αὐτῶν, *eorum*, quod tamen videtur omnino fuiſſe adiiciendum ſi hæc eſſet horum verborum ſententia. Itaque omnino exiſtimo participium εἰπὼν per traiectioné explicandum eſſe, ita vt hoc totum tribuatur Felicis perſonæ, & hic locus ſic explicetur. Accuſatus fuerat violatæ religionis Paulus, quaſi nouam quandam ſectam inueheret. Hoc crimen ita ipſe eſt inficiatus vt doceret ſectam illam quam profitebatur, à vera & patria religione nihil prorſus diſſentire. Hîc naſcitur quæſtio, ſítne ſecta Nazaræorum (quam Iudæi vocabant) Legi Moſaicæ repugnans, vt ſit Paulus cõdemnandus impietatis. Erant præterea nonnulla crimina quæ Iudæi obiiciebant, concitatæ nimirum ſeditionis & profanati templi. Hæc Paulus prorſus ac ſimpliciter inficiatur. Hinc naſcitur facti quæſtio. De impietate conſtituere non poterat Felix, niſi melius cognita ratione eius viæ (id eſt ſectæ) quam profitebatur Paulus. De reliquis audiendus erat in primis Lyſias, qui omnibus in Hieruſalem geſtis interfuerat. Iure itaque Felix reum ampliat, dum accuratius intelligat quæ ſit ratio ſectæ illius quam ſibi obiectam Paulus agnoſcebat ſe complecti: itémque dum ex Lyſia de cauſis illius tumultus cognoſcat: vt tum demum reus vel damnetur vel abſoluatur. Hæc expoſitio (ni fallor) plana eſt ac ſimpliciſſima. Quod autem ad traiectionem attinet, non eſt quòd quiſquã detortam ac violentam putet. Neque enim ferè aliter in dialogis vſurpari ſolent iſtæ particulæ, ἔφην, ἔφη, ἦν δ' ἐγώ, ἦ δ' ὅς, apud Platonem: & apud Latinos, Inquam, & Inquit. Quinetiam ſimilis aut durioris etiam in eodem verbo traiectionis exempla inuenies Luc. 5.24, & 7.42, & infrà, 25.5. Fateor tamen plerunque hanc traiectioné in medio aliquo membro inueniri, quum hîc inter duo membra vſurpetur: ſed ſumma illa ſermonis puritas non debet in his auctoribus quæri: & ſententiæ perſpicuitas videtur hanc expoſitionem, etiamſi cæteræ rationes deſint, ſatis confirmare.

23 *Edicto etiam*, διαταξάμενός τε. Vulgata, *Iuſſitque*. quaſi poſitum ſit hoc etiam loco participium pro verbo, vt ſuprà 24.5, & alibi annotauimus. Sed præſtat vtrumque participium εἰπὼν & διαταξάμενος referre ad verbum ἀνεβάλετο. Deinde τὸ διατάττεσθαι non ſignificat ſimplex mandatum, ſed quod iudex ſententiam ferens edicit. ¶ *Ac laxaretur*, καὶ ἄνεσιν ἔχειν. à vinculis videlicet. Vulg. ineptè, *habere requiem*.

24 *Cum Druſilla vxore ſua*, σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Hæc fuit Agrippæ, cuius poſtea fiet mentio, ſoror, fœmina libidinoſiſſima, quæ ab Azizo Emeſenorum rege circunciſo ad hunc Felicem, Pallantis Neronis liberti fratrẽ, profanum hominem, tranſiit, vt Ioſephus copioſè narrat lib. Antiq. 20.

25 Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη, Τὸ νῦν ἔχον πορεύου· καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε.

26 Ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.

27 Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

Κεφάλαιον κε.

1 Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

2 Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτόν,

3 Αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ· ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.

4 Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι.

5 Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησὶ, συγκαταβάντες, εἴ τι ἐστὶν ἄτοπον ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ.

6 Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας οὐ πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

7 Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι·

25 Diſſerente autem ipſo de iuſtitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix reſpondit, ∴Ad præſens abi: opportunitatem autem ∴ nactus accerſam te.

26 Simul & illud ſperans, fore vt pecunia ipſi daretur à Paulo, vt eum *vinculis* exolueret: quãobrem etiam frequentius eum accerſens, colloquebatur cum eo.

27 ∴ Biennio autem expleto accepit ſucceſſorem Felix Porcium Feſtum: & volẽs gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

CAP. XXV.

1 FEſtus ergo ingreſſus prouinciam, triduo pòſt aſcendit Cæſarea Hieroſolymam.

2 ∴ Comparuerunt autem coram eo Pontifex Maximus & primarij ex Iudæis contra Paulum, & eum precati ſunt,

3 Petentes gratiam aduerſus eum, vt accerſeret eum Hieroſolymam: factis inſidiis vt *eum* in via interimerent.

4 Feſtus autẽ reſpondit vt ſeruaretur Paulus Cæſareæ, ſe verò citò *illuc* profecturum.

5 Qui ergo inter vos, inquit, ∴poſſunt, vnà deſcendant, & ∴ſiquid eſt in hoc viro improbum, accuſent eum.

6 Et actis apud eos diebus ∴nõ pluribus ∴ quam decem, quum deſcendiſſet Cæſaream, poſtero die ſedit in tribunali, iuſſitque Paulum adduci.

7 Qui quum adfuiſſet, circũſteterũt *eum* qui Hieroſolymis deſcenderant Iudæi, multas & graues ∴criminationes adferentes aduerſus Paulum, quas non valebant demonſtrare:

25 *Diſputante autem illo de iuſtitia & caſtitate, & de iudicio futuro, tremefactus Felix reſpondit, Quod nunc attinet, vade: tempore autem opportuno accerſam te.*

26 *Simul & ſperans quòd pecunia daretur à Paulo: propter quod & frequenter accerſens eum, loquebatur cum eo.*

27 *Biennio autem expleto accepit ſucceſſorem Felix Porcium Feſtum. Volens autem gratiã præſtare Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.*

CAP. XXV.

1 *FEſtus ergo quum veniſſet in prouinciam, poſt triduum aſcendit Ieroſolymam à Cæſarea.*

2 *Adieruntque eum principes Sacerdotum, & primi Iudæorum aduerſus Paulum, & rogabant eũ,*

3 *Poſtulãtes gratiam aduerſus eum, vt iuberet perduci eum in Ieruſalem: inſidias tendentes vt interficerent eum in via.*

4 *Feſtus autem reſpondit ſeruari Paulum in Cæſarea, ſe autem maturius profecturum.*

5 *Qui ergo in vobis, ait, potentes ſunt, deſcendentes ſimul, ſiquod eſt in viro crimen accuſent eum.*

6 *Demoratus autem inter eos dies nõ amplius quàm octo aut decem, deſcendit Cæſaream, & altera die ſedit pro tribunali, & iuſſit Paulum adduci.*

7 *Qui quum perductus eſſet, circumſteterunt eum qui ab Ieroſolyma deſcenderant Iudæi, multas & graues cauſas obijcientes, quas non poterant probare:*

---

25 *Ad præſens*, τὸ νῦν ἔχον. Imperſonaliter, vt δέον ἐξόν, & ſimilia. Hoc eſt quod Gallicè dicimus, *pour le preſent*. Ad verbum, *vt nunc ſe res habent*, quo ſermone vti conſueuerũt quibus ingratum eſt quod audiunt, quod tamen diſſimulant. Vulg. *Quod nunc attinet*, barbarè. ¶ *Nactus*, μεταλαβών. Id eſt λαβών, vt etiam interpretari liceat, *Accepta occaſione*, vel etiam, *Poſthac nactus*, ita vt vis ſua præpoſitioni μετὰ ſeruetur. Vulg. *Tempore autem opportuno*. i. ἐν καιρῷ.

27 *Biennio expleto*, διετίας πληρωθείσης. Quibus interea tempeſtatibus iactata ſit Iudæa, & quidem Cæſareæ, vbi tum vinctus erat Paulus, operæpretiũ eſt ex eorum temporum hiſtoria cognoſcere. vnde etiam intelligetur cur ſtuduerit Iudæis gratificari Felix, nempe vt eos haberet mitiores, quum infinita ſcelera in prouincia admiſiſſet, adeo vt ſolius fratris Pallantis gratia mortem euaſerit, ſicut Tacitus teſtatur.

IN CAPVT XXV.

* 2 *Comparuerunt*, ἐνεφάνισαν. Vide ſuprà 24.11.

5 *Poſſunt*, δυνατοί. Sub. εἰσίν. Id eſt, quibus commodum eſt Cęſaream venire, & aduerſus Paulum agere. Vulg. *Qui in vobis potentes ſunt*. Et fateor τοὺς δυνατοὺς eos ſignificare qui poteſtate vel aliis copiis præſtant. Sed non video cur hos potius quàm alios Feſtus fuerit ſatis pudenter aduerſus Paulum euocaturus, quum minimè quęratur apud æquos iudices, quàm potentes ſed quàm veri ſint alicuius accuſatores. Quum autem de loco iudicij ageretur, probabile eſt omnino Feſtum monere vt Cæſaream veniant quibus id commodum erit, ſeu à quibus potiſſimum exiſtimauerint Paulum peragi reum iuſtis rationibus poſſe. ¶ *Siquid eſt improbum*, εἴ τι ἐστὶν ἄτοπον. Ita legunt emendatiores codices vetuſti quinque. ἄτοπον autem vocat hoc loco, non quod ineptè & abſurdè, ſed quod improbè ac malitioſè fit: vnde ἀτόπημα de ſcelere dicitur, & ἄτοπος pro improbo ac ſcelerato accipitur 2. Theſſ.3.2. Sic idem hoc vocabulum vſurpauit Lucas noſter cap.23.41. alterius libri: & hoc eſt quod ab Heb. בלה: [*Neualah*] dicitur, & à Græcis vertitur ἄσχημον & ἀφροσύνη, ſpecie μωρίας.

6 *Non pluribus*, οὐ πλείους. Omnino videtur poſcere ſententia vt negans particula in pleriſque exemplaribus omiſſa reſtituatur. Dixerat enim Feſtus ſe breui profecturum. Ita etiam legit Vetus interpres: & in tribus Græcis exemplaribus ſic ſcriptum inuenimus. ¶ *Quàm decem*, ἢ δέκα. Vulg. *Quàm octo aut decem*, ὀκτὼ ἢ δέκα: quam lectionem comperimus in Græcis codicibus tribus, itémque in Syra & Arabica interpretatione.

7 *Criminationes*, αἰτιάματα. Vulg. *cauſas*, αἰτίας.

8 Ἀπολογουμένου αὐτοῦ, Ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον.

9 Ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ, εἶπε, Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ᾽ ἐμοῦ;

10 Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.

11 Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι· Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

12 Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη, Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

13 Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον.

14 Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων, Ἀνήρ τις ἐστὶ καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος·

15 Περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ᾽ αὐτοῦ δίκην.

16 Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.

8 Quum ipſe ¨ pro ſui defenſione diceret, Neque in legem Iudęorũ, neque in templum, neque in Cæſarẽ quicquã peccaui.

9 Sed Feſtus volens gratiam inire à Iudęis, reſpondens Paulo, dixit, ¨ Vis Hieroſolymam aſcẽdere, & illic de his iudicari apud me?

10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæſaris ſto, vbi me oportet iudicari. Iudæis nulla in re iniuriam feci, ſicut & tu ¨ pulchrè noſti.

11 Nam ſiquam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, non recuſo mori: ſin verò nihil eſt *eorum* quorum iſti me accuſant, nemo poteſt me illis condonare: Cæſarem appello.

12 Tunc Feſtus cum concilio colloquutus, reſpondit, Cæſarem appellaſti? ad Cæſarẽ proficiſcẽris.

13 Diebus autem aliquot exactis, ¨ Agrippa rex & Bernice venerunt Cæſaream, ſalutaturi Feſtum.

14 Et quum dies complures illic egiſſent, Feſtus regi ¨ expoſuit quæ ad Paulum *ſpectabant*, dicens, Vir quidam eſt relictus à Felice ¨ in vinculis.

15 De quo quum eſſem Hieroſolymis, ¨ comparentes indicarunt mihi principes Sacerdotum & ſeniores Iudæorum, petentes ¨ damnationem aduerſus eum.

16 Quibus reſpõdi, non eſſe Romanis morem, ¨ quempiam perdendũ cõcedere, priuſquã is qui accuſatur in conſpectu habeat accuſatores, & locũ defenſionis accipiat ¨ ſuper criminatione.

8 *Paulo rationem reddente, Quoniam neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæſarem quicquam peccaui.*

9 ☛ *Feſtus autem volens gratiam præſtare Iudæis, reſpondens Paulo, dixit, 'Vis Ieroſolymam aſcendere, & ibi de his iudicari apud me?*

10 *Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæſaris ſto, vbi me oportet iudicari. Iudæis non nocui, ſicut tu melius noſti.*

11 *Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuſo mori: ſi verò nihil eſt eorum quæ hi accuſant me, nemo poteſt me illis donare: Cæſarem appello.*

12 *Tunc Feſtus cum conſilio loquutus, reſpondit, Cæſarem appellaſti? ad Cæſarem ibis.*

13 *Et quum dies aliquot tranſacti eſſent, Agrippa rex & Bernice deſcenderunt Cæſaream ad ſalutãdum Feſtum.*

14 *Et quum plures dies ibi demoraretur, Feſtus regi indicauit de Paulo, dicens, Vir quidam eſt derelictus à Felice vinctus:*

15 *De quo quum eſſem Ieroſolymis, adierũt me principes Sacerdotum & ſeniores Iudæorum, poſtulantes aduerſus illũ damnationem.*

16 *Ad quos reſpondi, Quia non eſt Romanis conſuetudo donare aliquem hominem, priuſquam is qui accuſatur præſentes habeat accuſatores, locúmque defendendi accipiat ad abluẽda crimina.*

---

* 8 *Pro ſui defenſione diceret,* ἀπολογουμένου. Vide ſuprà 24.10.

* 9 *Vis?* θέλεις. Num verò poſitum fuit in reorum poteſtate, vt quo demum loco ipſis libuiſſet iudicium ſubirẽt? Minimè. Quid igitur mouit Paulum vt ad Cæſarem prouocaret? Num quod certis demum locis prouinciarũ conuentus haberentur? Nequaquã. Nã Hieroſolymis quoq;, imò vel maximè ius dicebãt præſides, vt vrbe prouinciæ præcipua, teſte etiã paſſionis Domini hiſtoria. Quid igitur? nẽpe Paulus ſatis edoct' quid facere pararet Feſtus, & quid molirentur Iudęi ſi Hieroſolymam adductus fuiſſet, in eo ſibi iniuriam fieri conqueſtus eſt, quòd quũ ſtaret ad Cæſaris tribunal, i. eo loco eſſet vbi & cauſam dixiſſet, & ius dicebatur, Feſtus non modò iudicium ampliaret, ſed etiam in accuſatorum gratiam locum iudicij mutaret.

10 *Pulchrè,* κάλλιον. id eſt optimè. Nam fortaſſis in hoc dicendi genere commodius poteſt comparãdi gradus accipi pro ſuperlatiuo, (quem vocant) quàm pro abſoluto. Homerus Iliad. δ. -- σὺ δὲ θᾶσσον Ἀθηναίῃ ἐπιτεῖλαι: id eſt, ὡς τάχιστα. Sequitur enim αἶψα μάλ᾽ ἐς στρατὸν ἐλθὲ, &c.

13 *Agrippa rex,* Ἀγρίππας ὁ βασιλεύς. Hic fuit Agrippæ illius filius cuius mortem deſcripſit Lucas ſuprà, 12. tum maximæ partis auiti regni ac tandem etiam totius Iudææ rex factus. Huius ſoror fuit Bernice, primùm Herodi patruo ſuo Chalcidis regi nupta, deinde Polemoni Ciliciæ regi: à quo diſcedens, cœpit fratrem Agrippam ſectari, non ſine manifeſta inceſti ſuſpicione. Et tamen Deo viſum eſt vt corã iſtis impuriſſimis fidelis ſeruus ipſius cauſam diceret, quod & modeſtè & libenter fecit.

14 *Expoſuit,* ἀνέθετο. vel retulit. Significatur autem hoc verbo in hac notatione, amicè & familiariter quippiã alteri commemorare, quod alioqui ſummo iure facere non tenearis, vt ex hoc loco apparet, & Gal. 2. 2. ¶ *In vinculis,* δέσμιος. Vulgata, *vinctus* rectè quidem: ſed vitãda fuit amphibolia, quæ non eſt in Græcis.

* 15 *Comparentes indicarunt,* ἐνεφάνισαν. Vnicum verbum duobus ſum interpretatus, quoniam Hebręorũ idiotiſmo, ex vno verbo intelligitur conſequens. Vide Matth. 4. 5. Vulgata, *adierunt,* ſenſu rectè expreſſo. Vide ſuprà 24. 1. ¶ *Damnationem,* δίκην. Tria minimum ſignificat δίκη, nimirum & actionem ipſam coram iudice, & iudicis cognitionem, & ipſius denique cognitionis exequutionem. Ex his autem ſignificationibus quænam hîc maximè conueniat, res ipſa oſtendit: neque dubito quin ſicut plurimis locis κρίνω accipitur pro κατακρίνω, & κρίσις pro κατάκρισις, ſic etiã δίκη ponatur hoc loco pro καταδίκη: quomodo etiã diſertè ſcriptum inuenimus in duob codicibus. At enim (inquit Eraſmus) quis poſtulat damnationẽ à iudice indicta cauſa? Iudæi certè hoc olim aduerſus Chriſtum petierant ac impetrarant: & nunc quoque flagitant in Paulum, vt apparet ex ipſius Feſti reſponſo: quod planè ineptum erit ſi δίκην interpreteris *Cognitionem.* Cur enim illis recuſaret quod Romanos diceret facere conſueuiſſe?

16 *Quempiam perdendum concedre,* χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν. Vetus interpres interpretatur χαρίζεσθαι, *Do-*

nare, & omittit εἰς ἀπώλειαν. Erasmus, *Ob gratiam donare*: pro quo alibi vno verbo diximus Condonare. Sed propter illa quę ſubiiciuntur, non videtur ſeruari poſſe propria ſignificatio verbi χαρίζεσθαι, alioquin ſupplenda eſſent multa. Nec enim in gratiam alicuius dici poteſt reum damnare iudex qui legitimè conuictum damnat: ac proinde totus hic locus ſic eſſet explicandus, Non eſſe Romanis hunc morem vt quempiam condonent ad pœnam, neque damnare quéquam conſueuiſſe priuſquam is qui accuſatur, &c. ¶ *Super criminatione*, περὶ τοῦ ἐγκλήματος. Vulg. *Ad abluenda crimina*. Eraſmus, *De crimine*. Atqui τὸ ἔγκλημα non ſimpliciter ſignificat crimen, ſed ipſam criminis obiectionem.

---

17 Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα.

18 Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ.

19 Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτόν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

20 Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τούτου ζήτησιν, ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων.

21 Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτόν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.

22 Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη, Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δέ, Αὔριον, φησίν, ἀκούσῃ αὐτοῦ.

23 Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος.

24 Καί φησιν ὁ Φῆστος, Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.

17 Quum ergo huc conueniſſent, abſque vlla dilatione conſequenti die quum ſediſſem in tribunali, iuſſi adduci hominé.

18 Cuius accuſatores quum adſtarent, nullum crimen obiiciebant eorum quæ ego ſuſpicabar.

19 Sed quæſtiones quaſdam de ſua ¨ſuperſtitione habebant aduerſus eum, & de quodam Ieſu defuncto, quem aiebat Paulus viuere.

20 ¨Dubitans autem ego ſuper eiuſmodi inquiſitione, dixi num vellet proficiſci Hieroſolymam, & illic iudicari ſuper iſtis.

21 Quum verò Paulus appellaſſet vt ſeruaretur Auguſti cognitioni, iuſſi eum ſeruari quouſque mitterem eum ad Cæſarem.

22 Agrippa verò dixit Feſto, Velim & ipſe hominem audire. At ille, Cras, inquit, eum audies.

23 Poſtero igitur die quum veniſſet Agrippa & Bernice cum multa ¨oſtentatione, & introiſſent in ¨auditorium cum Tribunis & ¨eminentibus eius vrbis ciuibus, iubente Feſto, adductus eſt Paulus.

24 Tum Feſtus, Agrippa rex, inquit, & omnes qui ſimul adeſtis nobiſcum, conſpicitis iſtum de quo omnis multitudo Iudæorum compellauit me & Hieroſolymis & hic, vociferantes nó oportere ipſum viuere amplius.

17 *Quum ergo huc conueniſſent, ſine vlla dilatione ſequenti die ſedens pro tribũali, iuſſi adduci virum.*

18 *De quo quum ſtetiſſent accuſatores, nullã cauſam deferebant de quibus ego ſuſpicabar malum.*

19 *Quæſtiones verò quaſdam de ſua ſuperſtitione habebant aduerſus eum, & de quodam Ieſu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.*

20 *Hæſitans autem ego de huiuſmodi quæſtione, dicebam ſi vellet ire Ieroſolymam, & ibi iudicari de iſtis.*

21 *Paulo autem appellante vt ſeruaretur ad Auguſti cognitionẽ, iuſſi ſeruari eum, donec mittam eum ad Cæſarem.*

22 *Agrippa autem dixit ad Feſtum, Volebam & ipſe hominẽ audire. Cras, inquit, audies eum.*

23 *Altera autem die quum veniſſet Apríppa & Bernice cum multa ambitione, & introiſſent in auditoriũ cum Tribunis, & viris principalibus ciuitatis, iubente Feſto adductus eſt Paulus.*

24 *Et dicit Feſtus, Agrippa rex, & omnes qui ſimul adeſtis nobiſcum viri, videtis hũc de quo omnis multitudo Iudæorũ interpellauit me Ieroſolymis & hîc, petentes & acclamantes non oportere eum viuere amplius.*

---

19 *Superſtitione*, δεισιδαιμονίας. Δεισιδαιμονίαν explicat Plutarchus nimium & importunum deorum metum, vnde exortæ ſunt ſuperſtitioſæ ceremoniæ. Huic autem opponitur ἀθεότης, ita vt in medio, tanquam μεσότης, conſtituatur εὐσέβεια. Impiè ergo loquitur profanus homo de veri Dei cultu, nihil etiam Agrippæ regis præſentiam veritus. Solebant enim iſti prouinciarum præſides ſeſe ipſis etiam regibus propter populi Romani maieſtatem anteponere: & probabile eſt Agrippam, maiorum ſuorum veſtigia ſequutum, ita profeſſum eſſe Iudaicam religionem, vt tamẽ Romanos minimè vellet offenſos.

20 *Dubitans*, ἀπορούμενος. Hic verò Feſtus peccatum ſuũ tegit, & ſeipſum coarguit. Cur enim reum non abſoluebat in quem nihil probaretur? aut quis erat dubitationi locus? Itaque ſi quod res erat dixiſſet, faſſus eſſet ſeſe idcirco Cæſarea Hieroſolymam transferri voluiſſe Paulum, vt Iudęis gratificaretur, & innocentem crudelitati hoſtium exponeret, ſiue in itinere, vti conuenerat, ſiue in vrbe trucidandum: quamobrem iuſtam prouocationis occaſionem præbuit, quum ciui Romano ad populum quidem olim, ad Cęſarem verò poſtea prouocatio legibus certiſſimis eſſet conceſſa.

23 *Oſtentatione*, φαντασίας. Quid propriè ſit φαντασία non eſt quòd pluribus diſſeramus. Hîc quidem certum eſt, hoc nomine declarari quod vulgò apparentiam vocamus, ſpecioſum videlicet pompæ ac regiæ magnificentiæ ſplendorem, in ſpectantium oculos incurrentem. qua ſignificatione vtuntur hac voce doctiſſimi etiam ſcriptores, vt Ariſtoteles, Hippocrates, & Poſſidonius apud Athenæum: quorum exempla citat ſæpe à me toties non immeritò laudatus Camerarius. Eraſmus, *Apparatu*, παρασκευῇ. Vulgata, *Ambitione*, φιλοτιμίᾳ. Videtur autem Lucas hoc propterea expreſſiſſe, vt proponat lectoribus conſiderandam Antitheſin vincti & cauſam ex vinculis dicentis Apoſtoli. ¶ *Auditorium*, ἀκροατήριον. Iuriſconſultorum verbum pro loco in quo cognoſcendæ controuerſiæ cauſa iudices conueniunt quanuis alicubi Quintil. Auditorium & Iudicium inter ſe opponat. ¶ *Eminentibus*, τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι. Hi ſunt quos vulgò vocamus *gens d'eſtat*, Vulgata & Eraſmus, *Principalibus*.

26 D.mini

25 Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι· καὶ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστὸν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν.

26 Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ κυρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης σχῶ τι γράψαι.

27 Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

Κεφάλαιον κϛ.

1 Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα.

2 Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον·

3 Μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδὼς πάντων τῶν κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

4 Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι·

5 Προγινώσκοντές με ἄνωθεν, (ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν) ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος.

6 Καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος·

7 Εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν, ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον, ἐλπίζει καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.

25 Ego verò quum comperiſſem eum nihil dignum morte feciſſe: & is ipſe appellaſſet Auguſtum, decreui eum mittere.

26 De quo quid certi ſcribam ∵ domino, non habeo. quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te rex Agrippa, vt inquiſitione habita, habeã quod ſcribam.

27 Nam ∵ præter rationem mihi videtur, quum mittam vinctũ, non etiam crimina in eum *collata* ſignificare.

Cap. xxvi.

1 Agrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipſo dicere. Tunc Paulus extẽta manu, hac defenſione vſus eſt

2 Super omnibus de quibus poſtulor à Iudæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd ſim hodie cauſam apud te dicturus :

3 ∵ Maximè quòd te gnarũ eſſe ſciam omniũ quæ apud Iudæos ſunt ∵ & conſuetudinum & quęſtionũ. Ideo rogo te vt patienter me audias.

4 Vitam itaque meam actam à iuuentute, quæque à principio fuit in gẽte mea Hieroſolymis, ſciunt omnes Iudæi:

5 ∵ Vt qui antea nouerint, me ∵ iam inde à maioribus (ſi velint teſtari) ∵ ſecundum exquiſitiſſimam illam ſectam noſtræ religionis vixiſſe Phariſæum.

6 Nnnc verò ob ſpem promiſſionis factæ patribus noſtris à Deo, ſto in iudicium vocatus:

7 Ad quam *promiſſionem* duodecim tribus noſtræ, *Deo* nocte & die ∵ perpetuò ſeruientes, ſperant ſe peruenturas. de qua ſpe poſtulor, rex Agrippa, à Iudæis.

25 *Ego verò comperi nihil dignum morte eum admiſiſſe: ipſo autem hoc appellante ad Auguſtum, iudicaui mittere.*

26 *De quo quid certũ ſcribam domino, non habeo. Propter quod produxi eũ ad vos, & maximè ad te, rex Agrippa, vt interrogatione facta, habeã quid ſcribam.*

27 *Sine ratione enim mihi videtur, mittere vinctum, & cauſas eius non ſignificare.*

Cap. xxvi.

1 *Agrippa verò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temetipſo. Tunc Paulus extenta manu, cœpit rationem reddere,*

2 *De omnibus quibus accuſor à Iudæis, rex Agrippa, æſtimo me beatum, apud te quum ſim defenſurus me hodie:*

3 *Maximè te ſciente omnes quæ apud Iudæos ſũt conſuetudines & quæſtiones. Propter quod obſecro patienter me audias.*

4 *Et quidem vitam meã à iuuentute, quæ ab initio fuit in gente mea in Ieroſolymis, nouerunt omnes Iudæi:*

5 *Præſcientes me ab initio (ſi velint teſtimonium perhibere) quoniam ſecũdum certiſſimam ſectam noſtræ religionis, vixi Phariſæus.*

6 *Et nunc in ſpe quæ ad patres noſtros repromiſſionis facta eſt à Deo, ſto iudicio ſubiectus:*

7 *In qua duodecim tribus noſtræ, nocte & die deſeruientes, ſperant deuenire. de qua ſpe accuſor à Iudæis, rex.*

---

26 *Domino*, τῷ κυρίῳ. Id eſt Cæſari : quam appellationẽ ab adulatoribus ortam tyranni primùm affectarunt: deinde etiam boni principes non recuſarunt, vt ex Plinij ad Traianum epiſtolis apparet. Additum inuenimus in tribus exemplaribus pronomen μου, *meo*.

27 *Præter rationẽ*, ἄλογον. Vulg. *Sine ratione*. Eraſ. *Iniquũ*, ἄδικον.

IN CAPVT XXVI.

3 *Maximè quòd te gnarum eſſe ſciam*, μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδώς. Vulg. *Maximè te ſciente*. Eraſ. *Quum tu maximè ſis gnarus*. Poteſt enim hoc vt abſolutè poſitum exponi non ineleganter. quia tamen in vno codice peruetuſto ſcriptum inueni participium εἰδώς, quod etiam annotauit Eraſmus poſſe ſubaudiri, in altero verò ἐπιστάμενος, quod etiam Syrus & Arabs legerunt & interpretati ſunt, & ſi ita legas, multo planior eſt cõſtructio : ita ſcribendum & interpretandum hunc locum arbitror. ¶ *Et conſuetudinum*, ἐθῶν τε. Ἔθη vocat Iudæorum ritus ſiue ceremonias ſacras.

5 *Vt qui antea nouerint*, προγινώσκοντες. Vulg. *Præſcientes*. Eraſ. *Qui prius nouerant*. Neuter videtur ſenſum aſſequutus. Nam particula πρὸ ad id tempus refertur quo Paulus in Iudæorum conſpectu vixerat Hieroſolymis : neque ſimpliciter ſe dicit olim fuiſſe ab iis cognitum, ſed quis antea fuerit, vbi & quomodo vixerit, id ipſos probè noſſe dicit. ¶ *Iam inde à maioribus*, ἄνωθεν. Vulg. & Eraſ. *Ab initio*: quaſi hęc pertineant ad participium προγινώσκοντες, quum potius cohæreant cum verbo ἔζησα. Nam illud, *Nouerunt me quòd vixerim*, Græcorum more dictum eſt, pro *Nouerunt me vixiſſe*, aut *Nouerunt quòd ego vixerim*. vt in illo Ariſtoph. ἄγε δὴ σὺ πρότερον σαυτὸν ὅστις εἶ φράσον. Et in illo Terentij, *Quum meipſum noris quàm elegans formarum ſpectator ſiem*. Significat ergo Paulus non ſe modò Phariſæum fuiſſe, ſed etiam (quod in medio Iudæorum cœtu vociferatus fuerat, ſuprà, 23.6) ex Phariſæis eſſe oriundum. ¶ *Secundum exquiſitiſſimam illam ſectam*, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Non eſt (opinor) quòd ex hoc loco colligamus, Phariſaiſmum à Paulo fuiſſe tantopere laudatum vt vitæ genus exquiſitiſſimum vocarit. Loquitur enim Paulus ex aduerſariorum hypotheſi : quaſi diceret, Iudæi Phariſaicam ſectam habent pro ſanctiſſima ac religioſiſſima : eam ipſi norunt me iam inde à meis maioribus fuiſſe profeſſum: non eſt ergo cur anteactam vitam reprehendant. Deinde verò ad id vitæ genus progreditur, quod hoc ipſo tempore amplectebatur, i. ad Chriſtianam religionem, cuius præcipuo capiti, i. reſurrectioni ex mortuis, immoratur.

7 *Perpetuò*, ἐν ἐκτενείᾳ. Vel, cum aſſiduitate. quanquam illud magis proprium eſt. nam ἐκτενὴς dicitur quod in longum protenditur. Hoc autem omiſit Vetus interpres.

	8	Τί; ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;	∴Quid? incredibile iudicatur apud vos ¨quòd Deus mortuos excitet?	*Quid incredibile iudicatur apud vos, ſi Deus mortuos ſuſcitat?*
	9	Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι.	Equidem ſtatueram apud me aduerſus nomen Ieſu Nazareni multa oportere *me* contraria facere.	*Et ego quidem exiſtimaueram me aduerſus nomen Ieſu Nazareni debere multa contraria agere.*
Suprà, 8.5	10	Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον.	‖Quod etiam feci Hieroſolymis: & multos ſanctorum ego carceribus incluſi, à principibus Sacerdotum poteſtate accepta: & quum *ab eis* interimerentur, ¨tuli ſuffragium.	*Quod & feci Ieroſolymis, & multos ſanctorum ego in carceribus incluſi, à principibus Sacerdotū poteſtate accepta: & quū occiderentur, detuli ſententiam.*
	11	Καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.	Ac per omnes ſynagogas ſæpe ipſos ¨puniens, coëgi ¨ad blaſphemandum: & ſupramodum ¨furens aduerſus eos, perſequutus ſum *ipſos* etiam in exteras vſque ciuitates.	*Et per omnes ſynagogas frequēter puniēs eos, compellebam blaſphemare: & amplius inſaniens in eos perſequebar vſque in exteras ciuitates.*
Suprà, 9.2	12	Ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν Ἀρχιερέων,	∴ Inter quæ etiam ‖ proficiſcens Damaſcum cum poteſtate ¨& procuratione à principibus Sacerdotum,	*In quibus dum irem Damaſcum cum poteſtate & permiſſu principū Sacerdotum,*
	13	Ἡμέρας μέσης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου, περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.	Die medio, rex, in via vidi cælitus lucem, quæ ſplendorem ſolis ſuperans, ¨circunfudit me ſuo fulgore & eos qui mecum iter faciebant.	*Die media, in via vidi, rex, de cælo ſupra ſplendorem ſolis circunfulſiſſe me lumen, & eos qui mecum ſimul erant.*
	14	Πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.	Quum autem omnes nos decidiſſemus in terram, audiui vocem alloquentem me, ac dicentem Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me perſequeris? durum eſt tibi contra ſtimulos calcitrare.	*Omnéſque nos quum decidiſſemus in terram, audiui vocem loquentem mihi Hebraica lingua, Saule, Saule, quid me perſequeris? durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare.*

---

8 *Quid?* τί; Ita diſtinguunt Græca ſcholia: neque dubito quin germana ſit hęc lectio. Nam præterquam quòd alioquin hiabit ſententia, plena etiam eſt hæc oratio ſummæ grauitatis. Poſtquam enim Paulus non aliò quam ad ſpem immortalitatis ferri oſtendit totam diuini cultus inter Iudæos rationem, antequam aliud argumentū longè validiſſimum adiungat, ſumptum à Chriſti reſurrectione, (quem ipſe loquentem è cælo audierat) concluſionem inter iſta argumenta, ſuo more, quaſi mediam interponit: & ita quidem vt auditores ſuos excitans, aſſentiri cogat. Quid? inquit, an vobis incredibile videtur quòd Deus mortuos excitet? Quod vernaculo ſermone ita optimè expreſſeris, *Quoy? eſtimez-vous vne choſe nō croyable que Dieu reſuſcite les morts?* Deinde paulatim ad Chriſti reſurrectionem accedit, ea proponens quæ partim ad hiſtoriam pertinent, partim etiam huc ſpectant, ne fides ipſius eleuetur. ¶*Quòd,* εἰ. Vulgata & Eraſmus, *Si*. Sed res ipſa oſtendit εἰ pro ὅτι poſitum eſſe, vt diximus alibi. Sic Æſchines, ἐπιτιμᾷς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς, ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι.

10 *Tuli ſuffragium,* κατήνεγκα ψῆφον. Id eſt συνευδόκησα, vt ipſe interpretatur ſuprà, 22.20. Vulgata & Eraſm. *Detuli ſententiam,* quaſi non tulerit ſuffragium ipſe Paulus, vt qui non videatur fuiſſe ex iudicum numero, ſed iudicum decretum, vt miniſter & exequutor, detulerit. Atqui ex hiſtoria nullum alium apparet quam Stephanum fuiſſe à Iudæis, ne per tumultum quidem, cæſum ante Pauli conuerſionem: nec paſſuri fuiſſent Romani Iudæos, quibus adempta fuerant capitalia iudicia, tale quicquam aggredi. Stephanus autem fuit quidem ad Iudæorum ſynedrion tractus, ſed neque rogata fuerunt ſuffragia, neque ſententia in ipſum lata eſt, ſed ſeditiosè fuit extra ciuitatem abreptus, atque lapidatus. Oratoriè igitur Paulus vſus eſt plurali numero, & τὸ καταφέρειν pro φέρειν poſitum eſt: atque adeo τὸ καταφέρειν ψῆφον, id eſt calculum apponere, ſimpliciter hîc accipitur pro Aſſentiri & Comprobare, id eſt συνευδοκεῖν, vt loquitur idem Paulus Rom. 1.32. Rectè igitur Syrus παραφραστικῶς hunc locum interpretatur, *adiunxi me iis qui damnauerunt eos.* Quod autem quidam exiſtimat * κατὰ poſſe conſtrui cum αὐτῶν, acſi ſcriptum eſſet ἤνεγκα ψῆφον κατ' αὐτῶν, etſi apud Græcos eiuſmodi dicendi genus elegans etiā videtur, tamen hoc loco nō facilè probarim.

11 *Puniens,* τιμωρῶν. Id eſt alios pœnis afficiens, alios minis vel etiā tormentis ad blaſphemandum Chriſtū adegi. ſed τιμωρίας nomine capitalis pœna hoc loco non ſignificatur, cuius inferendæ poteſtas penes Iudæos tum nō erat, ne in ipſa quidem vrbe. Arabs interpres totum hoc πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς non legit. Syrus autem rectiſſimè τιμωρῶν vertit משחנד [*Meſchthnad,*] quod generaliter ſignificat torquere & cruciare. ¶*Ad blaſphemandum,* βλασφημεῖν. i. ad execrandum Chriſtum. Nec enim ſimplici abnegatione Chriſtianiſmi contenti fuerunt plerique tyranni, vt ex his Plinij minoris verbis ad Traianū conſtat, *Omnes & imaginem tuam & deorum ſimulachra venerati ſunt, & Chriſto maledixerunt.* ¶*Furens,* μαινόμενος. Vel, vt Vulg. *Inſaniens.* Sed illud magis eſt expreſſum, teſte Cicerone Tuſc. 3. μαινόμενοι verò Græcis dicuntur non modò qui omnem mentis vſum amiſerunt, ſed qui animo ſunt impotente, & effreni impetu ad aliquid feruntur.

12 *Inter quæ,* ἐν οἷς. Vulg. *In quibus.* Eraſm. *Quarum rerum ſtudio.* id eſt ἐφ' οἷς, vel ὧν χάριν, Vide ſuprà, 24.18. ¶*Et procuratione,* καὶ ἐπιτροπῆς. Id eſt, vt vernaculo ſermone loquimur, *Charge & commiſſion.* Hinc ἐπίτροπος Græcis qui Latinis Tutor dicitur: & ἐπίτροποι prouinciarum, i. procuratores, præſidibus ſubiecti: vt qui Iudæam Cæſaris nomine procurabant, Syrię præſidi erant obnoxij, quanuis eos Lucas ἡγεμόνας appellet, nempe non ita ſubtiliter iſta munera diſtinguens. Cic pro Roſc. *Sua cuique procuratio & auctoritas eſt reſtituta.* Vulg. & Eraſm. *Permiſſu,* qua ſignificatione non putarim hoc vocabulum apud Græcos inueniri. Fefellit autem eos quòd ἐπιτρέπειν interdum etiam συγχωρεῖν declarat, id eſt Concedere, ac gratiam facere, vt ſuprà hoc eodem capite verſu 1.

13 *Circunfudit me ſuo fulgore,* περιλάμψαν με. Vulg. *Circumfulſiſſe*, barbarè. Alibi vtitur Paulus verbo περιαστράπτειν, * quod eſt paulo expreſſius. Vide ſuprà, 9.3.

15 Ἐγὼ δὲ εἶπον, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις.

16 Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι.

17 Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω,

18 Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεὸν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

19 Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ.

20 Ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

21 Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι.

22 Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωσῆς·

23 Εἰ παθητὸς ὁ Χριστὸς, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego ſum Ieſus quem tu perſequeris.

16 Sed exurge, & ſta in pedes tuos: idcirco enim apparui tibi vt deſignarem te miniſtrum ac teſtẽ tum eorũ quę vidiſti, tũ eorum *in* quibus apparebo tibi.

17 Eruens te ¨ex hoc populo, & gẽtibus, ¨ad quos nũc te mitto,

18 Vt aperias oculos eorum, & conuertas *eos* à tenebris ad lucem, & *à* poteſtate Satanæ ad Deum, vt remiſſionem peccatorum & ſortem inter ſanctificatos accipiant ¨per fidem quæ eſt in me.

19 Vnde, rex Agrippa, non fui ¨rebellis ¨cęleſti illi apparitioni.

20 ‖Sed iis qui ſunt Damaſci primùm, & Hieroſolymis, & in omni regione Iudææ, *deinde* & Gentibus ¨annunciaui vt reſipiſcerent, & conuerterent ſe ad Deum, opera facientes ¨conuenientia reſipiſcentiæ.

21 Horum cauſa Iudæi ‖me in templo comprehenſum tentarunt ¨manibus *ſuis* interficere.

22 Sed auxilium quod *eſt* à Deo nactus, perſtiti in hunc vſque diem, teſtificans *iſta* ¨ tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moſes futura prædixerunt:

23 ¨*Nempe* Chriſtum fuiſſe paſſurum, ac primum ¨ ex reſurrectione mortuorum, ¨lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

15 *Ego autem dixi, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego ſum Ieſus quem tu perſequeris.*

16 *Sed exurge & ſta ſuper pedes tuos: ad hoc enim apparui tibi vt cõſtituam te miniſtrum & teſtem eorum quæ vidiſti, & eorum quibus apparebo tibi.*

17 *Eripiens te de populo & gentibus in quas nunc ego mitto te,*

18 *Aperire oculos eorum vt conuertantur à tenebris ad lucem, & de poteſtate Satanæ ad Deum, vt accipiant remiſſionem peccatorum & ſortem inter ſanctos per fidem quæ eſt in me.*

19 *Vnde, rex Agrippa, non fui incredulus cæleſti viſioni.*

20 *Sed iis qui ſunt Damaſci primùm, & Ieroſolymis, & in omnem regionẽ Iudææ, & Gentibus annuntiabam vt pœnitentiã agerent, & conuerterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.* Suprà,13. & 14.

21 *Hac ex cauſa me Iudæi, quum eſſem in templo, comprehenſum tentabant interficere.* Suprà,21. 30

22 *Auxilio autem adiutus Dei, vſque in hodiernum diem ſto, teſtificans minori atque maiori, nihil extrà dicens quàm ea quæ Prophetæ loquuti ſunt futura eſſe, & Moyſes:*

23 *Si paſſibilis Chriſtus, ſi primus ex reſurrectione mortuorum, lumen annũtiaturus eſt populo & Gẽtibus.*

---

17 *Ex hoc populo,* ἐκ τοῦ λαοῦ. Sic putaui exprimendum articulum. Sed & in duobus exemplaribus additur τῶν Ἰουδαίων, Iudæorum, quod noſtram interpretationem confirmat. ¶ *Ad quos,* εἰς οὕς. Sic conſtanter legimus in omnibus codicibus, quum dicendum fuiſſe videatur εἰς ἅς, *ad quas.* Sed duplici ratione poteſt hoc excuſari. Nam vel eſt ſyllepſis per genera, ita videlicet vt relatiuum quum ad vtrunque ſuperius referatur, cum digniore coniungatur. vel habita eſt potius ratio ſignificationis quàm vocis, vt in illo Quintiliani, Illud ingeniorum præcox genus non temerè vnquam venit ad frugem: hi ſunt qui parua faciunt. Et in illo Euripidis quod, alibi etiam citauimus, Κατέχ' Ἀχιλλεὺς τοῦ στρατοῦ μ' ἑλληνικὸν, Πρὸς οἶκον δ' ἰθύνοντας εἰναλίαν πλάτην. Sic & infrà, 28, verſu 28, collectiuum nomen generis enallagen excuſat. Vulgata, *ad quas.*

18 *Per fidem,* τῇ πίστει. Poteſt quidem hoc referri ad participium ἡγιασμένοις, quemadmodum retulit Eraſmus, ſed multò vberior erit ſententia ſi cum verbo λαβεῖν coniungas, ſicut nos fecimus. Nam etiam in vetuſtis codicibus idcirco adhibetur diſtinctio poſt ἡγιασμένοις, quæ prætermiſſa, videtur Eraſmum fefelliſſe.

19 *Rebellis,* ἀπειθής. Vulgò *incredulus,* ἄπιστος, hæc duo ſæpe confundens. ¶ *Cæleſti illi apparitioni,* τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ. Nempe quum Chriſtus in illa ſplendidiſſima luce illi appareret. Itaque nihil hoc adiuuat commentitiam illam Chriſti corporis præſentiam realem in terris. Vulgata, *viſioni,* id eſt ὅραμα Hebr. חזון [*Chazon*] quod contingit in mentis exceſſu & merè intellectualibus viſis. ὀπτασία. verò eſt מראה [*mareah,*] quum externis ipſis oculis aliquid verè conſpicitur, quamuis hoc diſcrimen vbique non obſeruetur.

20 *Annuntiaui,* ἀπαγγέλλων. Id eſt, ἀπήγγελλον vel κατήγγελλον, vt in nonnullis codicibus ſcriptum inuenimus. Sed puto hanc germanam eſſe lectionem: ac iterum participium pro verbo poſitum eſſe Hebræorum more, vt diximus ſuprà, 24.6, niſi malimus referre ad verbum ἐγενόμην præcedentis verſiculi. ¶ *Conuenientia reſipiſcentiæ,* ἄξια τῆς μετανοίας. Vide Matth.3,6.

21 *Manibus* [*ſuis*] *interficere,* διαχειρίσασθαι. Id eſt διὰ χειρῶν ἑαυτῶν ἀναιρεῖν, vt loquitur Petrus Act.2.23. nec fuit hoc prætermittendum ab interpretibus, ita ſignificante Paulo non iure ſed vi ſecum actum eſſe, & quidem in loco ſancto, vnde ſatis intelligatur quales ſint ipſius accuſatores.

22 *Tum paruis tum magnis,* μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ. Id eſt quibuſuis, & nullo, quoad eius fieri potuit, prætermiſſo: pro quo dicunt Hebræi prouerbiali quadam figura מן קטן ועד גדול [*min katon vehad gadol*] vt 1.Sam.30.19.

23 [*Nempe*] *Chriſtum fuiſſe paſſurum,* εἰ παθητὸς ὁ Χριστός. Vulg. *Si paſſibilis Chriſtus.* Eraſmus, *An paſſurus fuerit Chriſtus. Sic enim,* inquit, *diſputabat ex Prophetis, vt oſtenderet illorum vaticinia in Chriſtum competere.* At ego malo hæc ita accipere vt contineant explicationem eorum quæ dixit, Prophetas futura prædixiſſe: id eſt ita vt εἰ nõ pro An, ſed pro ὅτι, & quidem εἰδικῶς ponatur, nimirum ad explicandum per ſpecies quod in genere tantùm propoſuerat. Ideo addidi particulam NEMPE. Coniunctionem autem εἰ pro ὅτι vſurpari apud idoneos etiam ſcriptores, doctiſſimus Budæus in Commentariis obſeruauit: & particulam כי [*chi*] etiam εἰδικῶς vſurpatam, comperio à Græcis interpretibus interdum per εἰ conuerti, vt Iob 22.3. Poſtremò quòd Vetus interpres παθητὸν conuertit *Paſſibilem,*

non videtur conuenire. Quantuis enim παθητὸς propriè declaret eum qui patibili sit natura: tamen sententia ipsa postulat vt accipiatur pro eo qui non modò pati potuerit, sed etiam passurus fuerit, atque adeo pœnis ac suppliciis perferendis destinatus: id est, vt non sit δυνάμεως duntaxat sed etiam ἐνεργείας σημαντικόν. Neque enim ambigebant Iudæi quin Messias esset verus homo futurus: adeo quidem vt pauci sibi persuaderent Deum fore (quod etiamnum hodie illis videtur incredibile) sed Messiam animo conceperant qualem hodie quoque imaginantur, id est cuius regnum esset ex hoc mundo. Dicit contrà Paulus, prædictum esse à Prophetis Messiam fore παθητόν, id est ferendis nostris calamitatibus ac peccatorum nostrorum pœnæ destinatum, qui tamen in æternam gloriam primus esset resurrecturus quam postea cum suis communicaret. ¶ *Ex resurrectione mortuorum*, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Id est, ex iis qui à mortis somno sunt excitati: μετωνυμικῶς, vt quum circuncisionis appellatione circuncisi Iudæi intelliguntur. ¶ *Lucem*, φῶς. Id est claram & illustrem de vita & felicitate perenni doctrinam. Opponitur enim tenebris, quæ partim mortem, partim etiam calamitatem translatitiè significant, nō modò apud Hebræos, sed etiam apud Græcos & Latinos.

---

24 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, Μαίνῃ Παῦλε, τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει.

25 Ὁ δέ, Οὐ μαίνομαι, φησί, κράτιστε Φῆστε, ἀλλ᾽ ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι.

26 Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεύς, πρὸς ὃν καὶ παρρησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

27 Πιστεύεις βασιλεῦ Ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

28 Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.

29 Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν, Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σε, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

30 Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμών, ἥ τε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.

31 Καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

32 Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη, Ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα.

Κεφάλαιον κζ.

1 Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι Ἰουλίῳ, σπείρης Σεβαστῆς.

---

24 Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait, Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam propellunt.

25 Tum ille, Nō insanio, inquit, præstantissime Feste, sed vera ac sobria verba eloquor.

26 Scit enim ista rex, apud quem etiam liberè loquor: nam latere eum quicquam horum non arbitror. neque enim id in angulo gestum est.

27 Credis rex Agrippa Prophetis? scio te credere.

28 Agrippa verò dixit Paulo, Propemodum persuades mihi, vt fiam Christianus.

29 Paulus autem dixit, Optarim à Deo, vt & propemodum & admodum non tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodie, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis.

30 Et quum hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

31 Et quum secessissent loquebantur alij ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignū facit homo iste.

32 Agrippa verò Festo dixit, Dimitti poterat homo iste, nisi appellasset Cæsarem.

Cap. XXVII.

1 Vt autem decretum fuit vt nos enauigaremus in Italiam, tradiderunt tum Paulum tum quosdam alios vinctos Centurioni, nomine Iulio, cohortis Augustæ.

---

24 *Hæc loquente eo, & rationem reddente, Festus magna voce dixit, Insanis Paule, multæ te literæ ad insaniam conuertunt.*

25 *Et Paulus, Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis & sobrietatis verba loquor.*

26 *Scit enim de his rex, ad quem & constanter loquor: latere enim eum nihil horum arbitror. neque enim in angulo quicquam horum gestum est.*

27 *Credis rex Agrippa Prophetis? scio quia credis.*

28 *Agrippa autem ad Paulum, In modico suades me Christianum fieri.*

29 *Et Paulus, Opto apud Deum & in modico & in magno, non tantum te, sed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales qualis & ego sum, exceptis vinculis his.*

30 *Et exurrexit rex, & Præses, & Bernice, & qui assidebant eis.*

31 *Et quum secessissent, loquebantur ad inuicem, dicentes, Quia nihil morte aut vinculis dignum quid facit homo iste.*

32 *Agrippa autē Festo dixit, Dimitti poterat homo hic si non appellasset Cæsarem.*

Cap. XXVII.

1 *Vt autem iudicatum est nauigare eum in Italiā, & tradi Paulum cum reliquis custodijs Centurioni nomine Iulio, cohortis Augustæ.*

---

25 *Vera ac sobria*, ἀληθείας καὶ σωφροσύνης. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Veritatis ac sobrietatis*. Σωφροσύνη autem hoc loco, mentis (vt ita dicam) sanitatem declarat, & τῇ μανίᾳ (id est furori ac insaniæ) opponitur. sicut apud Xenophontem, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί σωφροσύνη, τί μανία. sic etiam ὁ σωφρονῶν opponitur τῷ δαιμονιζομένῳ, Mar.5.15, & Luc.8.35. ¶ *Eloquor*, ἀποφθέγγομαι. Vulgata, *Loquor*. Vide supra, 2, 4.

28 *Propemodum*, ἐν ὀλίγῳ. Hebraice במעט [*bimhat*] pro quo disertiores Græci dicunt παρ᾽ ὀλίγον, id est (vt ad verbum exprimimus in vernaculo sermone) *à peu pres*, vel *peu s'en faut*. Non desunt tamen qui accipiant pro δι᾽ ὀλίγου, & subaudiunt vel χρόνου, vt significet Breui temporis spatio: vel λόγου, id est breui sermone, siue paucis verbis. Erasmus verò subaudire videtur μέρει, quum interpretatur, *Modica ex parte*. Mihi videtur simplicissima interpretatio quam sum amplexus.

29 *Et propemodum & admodum*, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ, Heb. במעט ובמאוד [*bimhat vbimeod*] quod etiam interpretari possumus, *Et aliquantulum & valde*. i. καὶ κατ᾽ ὀλίγον καὶ κατὰ πολύ, siue καὶ παρ᾽ ὀλίγον καὶ παρὰ πολύ. Neque verò Propemodū & Admodū sunt repugnantia, sed diuersa duntaxat. Nam perinde hoc est acsi diceret Paulus, Propemodum (vt inquis) tibi persuadeo vt fias Christianus: veiū verò & ita sit vt dicis, id est proxime absis à Christianismo: atque adeo aliquid amplius, nempe vt prorsus id fias quod ego sum: neque verò tibi duntaxat, sed etiam vobis omnibus id exopto qui me hic loquentē auditis. Alij aliter interpretantur. Vulg. perobscurè, *Et in modico & in magno*. Eras. *Non solum modica ex parte, verùm etiam ex magna*: quæ interpretatio à Græcis recedit. Græca scholia καὶ δι᾽ ὀλίγων καὶ διὰ πολλῶν, & paucis verbis & pluribus, quasi significet dicere Paulus ad illos copiosius dicendo, vt Christiani fiant. Ego nullius opinionem prorsus reiicio: sed eam tamē interpretationem non potui non amplecti, qua non video quid

quid planius aut ſimplicius in hunc locum dici poſſit. Totum autem iſtud in Arabica interpretatione non extat.

IN CAPVT XXVII.

1 *Vt autem*, &c. ὡς δὲ, &c. Verbum ἐκρίθη quod vertimus Decretum eſt, non eſt priuatæ deliberationis, ſed iudiciariæ cognitionis hoc in loco, ſic decernente nimirum nunc quoque Feſto, vt etiam antea 25, verſu 12. Cõſtructio autem hæc verbi κρίνειν cum ſecũdo caſu, omnino ea eſt qua in Gallico ſermone vtimur, *apres qu'il fut decreté d'aller*, de * qua vide ſuprà 3.12. Cæterùm mirè variat hic locus quod ad voces attinet. Syrus enim interpres omnino ſic Græcè legit, Καὶ προσέταξεν ὁ Φῆστος πεμφθῆναι τὸν Παῦλον ἐπὶ Καίσαρα εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ παρέδωκαν τὸν Παῦλον καὶ ἑτέρους δεσμώτας σὺν αὐτῷ ἑκατοντάρχῃ τινί. *Et præcepit Feſtus vt mitteretur Paulus ad Cæſarem in Italiam, tradidítque Paulum & alios vinctos cum eo Centurioni cuidam.* Vetus autem noſter interpres totũ hũc locum ſic legit, Ὡς δὲ ἐκρίθη ἀποπλεῖν αὐτὸν εἰς Ἰταλίαν καὶ παραδοῦναι τὸν Παῦλον σὺν τοῖς λοιποῖς δεσμώταις. (Nam ſic quoque δεσμώτας infrà verſ.42. Cuſtodias interpretatur) ἑκατοντάρχῃ Ἰουλίῳ σπείρης Σεβαστῆς, ἐπίβαντος πλοίῳ, &c. id eſt, *Poſtquam autem decretum fuit, vt ipſe enauigaret in Italiam, & traderetur Paulus cum reliquis vinctis Centurioni cohortis Auguſtæ: conſcenſa naui*, &c. Sed idem mox videtur pro ἀνήχθημεν legiſſe ἄραντες, vt infrà verſ.4. pro *ſoluimus*, & pro ὄντος, προσκαρτεροῦντος, *perſeuerante*, & in verſiculo proximo Syrus interpres multa aliter legit quàm habeant Gręca exemplaria, eodem tamen vbique manente ſenſu.

Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ, μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως.	2	‖Conſcéſo igitur nauigio ∴ Adramytteno, nauigaturi ∴ ſecundum Aſiæ regiones, prouecti ſumus, & nobiſcum erat Ariſtarchus Macedo Theſſalonicenſis.	2	*Aſcendentes naue*[m] *Adrumetinam, incipientes nauigare circa Aſiæ loca, ſuſtulimus, perſeuerante nobiſcũ Ariſtarcho Macedone Theſſalonicẽſi.*
Τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα. φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς φίλους πορευθέντα ἐπιμελείας τυχεῖν.	3	Altera autem die deuecti ſumus Sidonem. & Iulius humaniter tractato Paulo, permiſit vt ad amicos profectus, ab illis ∴ curaretur.	3	*Sequenti autem die deuenimus Sidonem. Humanè autem tractans Iulius Paulum, permiſit ad amicos ire, & curam ſui agere.*
Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους.	4	Illinc verò prouecti ∴ ſublegimus Cyprum, quòd venti eſſent aduerſi.	4	*Et inde quũ ſuſtuliſſemus, ſubnauigauimus Cyprum: propterea quòd eſſent venti contrarij.*
Τό τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας.	5	Et pelagus ∴ quod eſt ſecundum Ciliciam & Pamphyliã emenſi, deuenimus ∴ Myra *vrbem* Lyciæ.	5	*Et pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ nauigantes, venimus Lyſtram, quæ eſt Lyciæ.*
Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.	6	Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinã nauigantem in Italiam, impoſuit nos in eã.	6	*Et ibi inueniens Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, tranſpoſuit nos in eam.*

1.Cor.11.23

---

2 *Adramytteno*, Ἀδραμυττηνῷ. Quia non vno modo ſcribitur huius ciuitatis nomen, variant etiam codices in hoc epitheto ſcribendo. Nam (vt diſertè annotat Stephanus) tot modis ſcribi poteſt, Ἀδραμύττιον, Ἀδραμύττειον, Ἀτραμύττειον, Ἀτραμύττιον. Eſt autem hæc ciuitas celebris Myſiæ, penè eregione Mitylenes, vnde ſinus ipſe Adramyttenus dicitur. Non deſunt tamen qui ab Adrumeto obſcuro Africæ oppido deriuent, quod Stephanus Ἀδρύμητα vocat, Strabo *Adrumam*: vnde factum vt in Vetere verſione Adrumetinam nauem legamus, contra omnium Gręcorum codicum fidem. Sed perlepidus eſt hoc loco Carrenſis, vt obſeruat Eraſmus, qui Adrumetinam dici putat quaſi quę Romam eat. ¶ *Secundum Aſiæ regiones* τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους. Vulg. & Eraſ. *Iuxta Aſiæ loca*. Illud (ni fallor) magis propriè dicitur. Aſiam autem intelligit propriè ſic dictã, ipſi Myſiæ confinem: quod tamen iter non tenuerunt, ſed tenere inſtituerant. Nam etiam vt poſt Vallam obſeruat grammaticorum longè doctiſſimus Linacer, participia in rus quæ Græcæ periphraſi verbi μέλλω reſpondent, non ſemper rem futuram ſignificant, ſed in participialia nomina interdum tranſeunt, nec tempus innuunt, ſed qualitatem & animi voluntatem.

* 3 *Curaretur*, ἐπιμελείας τυχεῖν. Officiis videlicet humanitatis & amicitiæ ipſi præſtitis.

4 *Sublegimus Cyprum*, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον. Vetus interpres, *Subnauigauimus Cyprum*. Eraſmus, *Subnauigauimus iuxta Cyprum*. Neuter certè videtur ſententiam expreſſiſſe: quæ vt à nobis explicetur, ſciendum eſt, qui Sidone Aſiam verſus pergunt, curſum in Occidentem dirigere, ita tamen vt Septentrionem verſus contendant: qui verò Sidone in Ciliciam, rectà Septentrionem verſus pergere: qui ex Cilicia in Lyciam ac Cariam, rectà ab Oriente in Occidentem ferri. Eſt autem inter has regiones quaſi intercepta Cyprus, quam qui Sidone in Aſiam atque adeo in Lyciam nauigant, à dextra Orientem verſus: qui in Ciliciam, à ſiniſtra contra Occidentem: qui à Cilicia in Lyciam & Aſiam, à ſiniſtra Meridiem verſus relinquunt, vt ex hoc diagrammate apparet.

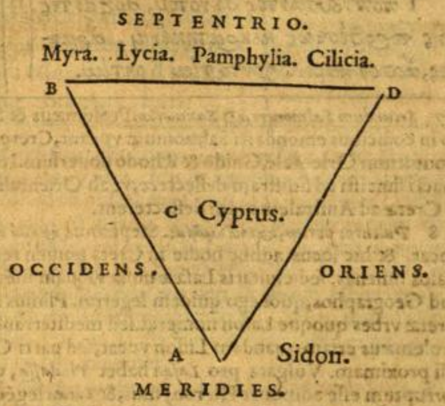

Sit igitur A Sidon, inde volens proficiſci nauis ad B, quæ eſt Lyciæ vrbs Myra, quia ventum habet aduerſum, ſublegit C inſulam Cyprum, ita vt obliquo curſu & obiectu inſulæ tuta, in D Ciliciam perueniat: quod Lucas ſignificauit verbo ὑπεπλεύσαμεν. Inde litora Ciliciæ & Pamphyliæ legẽs, à D in B tandem peruenit. Ita fit vt pro vno trianguli latere aduerſo A B, altera duo tranſuerſa, nempe A D & D B emetiatur, vt ventus non proram, ſed latus nauis duntaxat feriat: ita tamen vt hoc etiam modo non poſſit non eſſe tarda nauigatio, quod poſtea ſignificat Lucas. Nam qui ex Lycia in Cariam, & inde in Cretam nauigat, aduerſo vento (partim videlicet ex Septentrione, partim ex Occidente) dextrum nauis latus feriente, neceſſe eſt vt vehementer luctetur, aut Meridiem & Orientem verſus reiiciatur. quod etiam accidiſſet proculdubio Paulo, niſi coortus Euroaquilo Meridiem quidem verſus illum reieciſſet, ſed ita vt in Occidentem deflecteret.

5 *Quod eſt ſecundũ Ciliciã*, τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν. i. *quod Ciliciam alluit*. Eraſ. *Quod eſt contra Ciliciam*. ¶ *Myra*, εἰς Μύρα. Myra numerat Strabo inter præcipuas Lyciæ vrbes. Qui Smyrnam legunt, planè ſunt iſtarum rerum imperiti. Eſt

enim Smyrna longè diuerſo tractu, nempe in Ionia ſupra Epheſum in Ægeum pelagus obuerſa. Paulus verò nondum erat Gnidum prætervectus, vt apparet ex iis quæ ſubiiciuntur. Sed longè omnium ineptiſſimi ſunt qui Lyſtram legunt, Lycaoniæ vrbem tam procul mari in continente ſitam.

---

7 Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην·

8 Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.

9 Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος,

10 Λέγων αὐτοῖς, Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φόρτου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν.

11 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.

12 Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν, εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ Χῶρον.

13 Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην.

7 Quúmque multis diebus tardè nauigaremus, víxque perueniſſemus ſecundum Gnidum, non permittente nobis vento, ſublegimus Cretam ſecundum Salmonen:

8 Et illam vix præterlegentes, peruenimus in locum quendam quẽ vocãt Pulchros portus, cui propinqua erat ciuitas Laſæa.

9 Multo autem tempore peracto, & quum iam eſſet periculoſa nauigatio, quòd iam etiam ieiunium preteriiſſet: admonebat *eos* Paulus.

10 Dicens eis, Viri, video cum iniuria multóque damno non ſolùm oneris & nauis, ſed etiam capitum noſtrorum, futuram nauigationem.

11 Centurio autẽ gubernatori & nauclero potius aſſentiebatur quàm iis quæ à Paulo dicebãtur.

12 Et quum appoſitus portus nõ eſſet ad hybernandum, plerique ceperunt conſilium ſoluendi etiam illinc, *experturi* ſiquo modo poſſent Phœnica peruenire & illic hybernare: qui portus eſt Cretæ, ſpectans ad Africum & Chorum.

13 Quum autem aſpiraſſet Notus viſi ſibi propoſiti cõpotes, quum ſoluiſſent, propius præterlegebant Cretam.

7 *Et quum multis diebus tardè nauigaremus, & vix deueniſſemus contra Gnidum, prohibente nos vento, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonen:*

8 *Et vix iuxta nauigantes venimus in locum quẽdam qui vocatur Boni portus, cui iuxta erat ciuitas Thalaſſa.*

9 *Multo autem tempore peracto, & quum iam non eſſet tuta nauigatio, eo quòd & ieiunium iam præteriiſſet, conſolabatur Paulus,*

10 *Dicens eis, Viri, video quoniam cum iniuria & multo damno non ſolùm oneris & nauis, ſed etiam animarum noſtrarum, incipit eſſe nauigatio.*

11 *Centurio autẽ gubernatori & nauclero magis credebat quam iis quæ à Paulo dicebantur.*

12 *Et quum aptus portus non eſſet ad hyemandum plurimi ſtatuerunt conſilium, nauigare inde, ſiquo modo poſſent deuenientes Phœnicen, hyemare: portum Cretæ reſpicientem ad Africum & ad Chorum.*

13 *Aſpirante autem Auſtro, æſtimantes propoſitũ ſe tenere, quum ſuſtuliſſent de Aſſon, legebãt Cretam.*

---

7 *Secundum Salmonem*, κατὰ Σαλμώνην. Ptolemæus & Strabo in codicibus emendatis Salmonium vocant, Cretę promontorium Orientale, Gnido & Rhodo obuerſum. Itaque coacti ſunt iſti ad ſiniſtram deflectere, vt ab Orientali frõte Cretæ ad Auſtralem oram deflecterent.

8 *Pulchros portus*, καλοὺς λιμένας. Stephanus καλὴν ἀκτὴν vocat. & hic locus adhuc hodie in Creta nomen retinet Calos limenas. ſed ciuitatis Laſææ nulla vſquam mẽtio apud Geographos, quos ego quidem legerim. Plinius inter Cretæ vrbes quoque Laſon numerat, ſed mediterraneam. Ptolemæus etiam quandam Liſſon vocat, ſed parti Oriẽtali proximam. Vulgata pro *Laſæa* habet *Thalaſſa*, quod corruptum eſſe admonet Hieronymus, & *Lacæa* legẽdum. Sed quid ſi tam hoc quàm illud corruptum eſt? Nam apud Stephanum reperio Thalaſſam ciuitatem, ſed non adſcripto ipſius ſitu. Libenter igitur ego Ἐλαίας legerem, inter primarias maritimas Cretæ vrbes à Plinio numeratam.

9 *Multo tempore*, ἱκανοῦ χρόνου. vel, *ſatis multo*. Sic enim Græca illa vox dupliciter accipitur. Paulum autem interea minimè otioſum fuiſſe, & hic quoque benigniſſimo Iulio Cẽturione, vſum eſſe apparet ex eo quod annotaui infrà Tit. 1, 5. ¶ *Ieiunium*, τὴν νηστείαν. Tẽpus deſignat Lucas ex more Iudaici populi, vt doctiſſimus interpres in hunc locũ rectè annotauit: cui etiam in eo aſſentior quòd de feſto expiationis hęc intelligit, cuius fit mentio Leuit. 23. 27. Incidit autem hoc feſtum in ſeptimum menſem, qui quidem aliqua ex parte noſtro Octobri reſpondet. Inſtabat igitur Nouember, vt meritò omnino cenſuerit Paulus potius eo loco hyemandum, quàm hybernam nauigationem tentandam. Vegetius libri De re militari 4. cap. 39, *Ex die* III *Iduum Nouembris vſque in diem* VI *Iduum Martii, maria clauduntur. Nam lux minima, nóxque prolixa, nubium denſitas, aeris obſcuritas, ventorum, imbrium vel niuium geminata ſæuitia non ſolùm claſſes à pelago, ſed etiam commeantes à terreſtri itinere deturbat.* Caſtellio *Tranquillitatem* (id eſt, vt ipſe vult, νηνεμίας) interpretatur. Sed præterquam quòd repugnant omnes codices, non conuenit ſententia, quum νηνεμία propriè illud ſit quod nautæ hodie vocant *bonaſſe*, nec multo minus à nautis vitetur quàm tempeſtas. neque certum habet tempus. Deinde quis locus νηνεμίᾳ in hyeme? quo tẽpore hæc inciderũt, vt ex 12 verſ. apparet. Sed & additum Iudæorum nomen apud Syrum & Arabem interpretes, nullum dubitationi locum relinquit.

10 *Capitum noſtrorum*, τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Vulgata & Eraſmus, *Animarum noſtrarum*: quem Hebraiſmum alicubi ſeruauimus: hîc autem putauimus poſſe nonnullis imperitis errorem obiicere.

12 [*Experturi*] *ſi quomodo*, εἴπως. De hac ellipſi diximus Mar. 10. 12. ¶ *Phœnica*, Φοίνικα. Vrbem ipſam Ptolemæus ita vocat, portum autem φοινικοῦντα, in Auſtrali Cretæ litore. Addit autem eius ſitum Lucas, non modò vt fidem faciat hiſtoriæ, ſed etiam vt à Phœnice regione diſtinguat. Et quod addit de Africo & Choro, oſtendit incuruum fuiſſe portum in lunæ ſpeciem, ac proinde ventis non ita peruium. ¶ *Et Chorum*, καὶ κατὰ Χῶρον. Syrus hoc non legit. Arabs verò ne Lybis quidem meminit, fortaſſe quòd hæc ventorũ nomina ipſis eſſent ignota.

13 *Quum autem aſpiraſſet Notus*, ὑποπνεύσαντος δὲ νότου. Id eſt, quum leniter cœpiſſet ſpirare, ita vt nauis poſſet curſum tenere. Nam alioquin ex Oriente in Occidentem contendebat. Itaque quum Notus partim puppim, partim ſiniſtrum nauis latus feriret, nõ ſinebat eos à Cretæ littore diſcedere, ita vt aberrare non poſſent, quum præſertim lenis eſſet Auſter, à quo in ſcopulos non impellerentur. ¶ *Quum ſoluiſſent*, ἄραντες. Nota eſt ſignificatio verbi αἴρειν quum de naui ex ſtatione ſeu portu diſcedente dicitur. quod Latini declarant Soluendi verbo, quòd diſcedentes retinacula ſoluant, quæ nonnulli oras dici volunt. At putant nonnulli Græcè τὸ αἴρειν dici eos qui ſoluunt è portu, quòd malum ſeu vela attol-

lant, quam ſententiam ſequutus Arabs vertit ἄραντες, Suſtulerunt velum: quod Homerus Iliad. α, hoc verſu non tam deſcribit quàm depingit, Οἱ δ' ἱστὸν στῆσαν τ' ἀνά θ' ἱστία λευκὰ πέτασσαν. Sed fortaſſe rectius ſentiũt qui ad mutationem loci iſtud referunt, vnde αἴρειν dicitur exercitus caſtra mouens. Nec enim vſquam legere memini τὸ αἴρειν in ea ſignificatione poſitum μεταβατικῶς: & ſiquid ſupplendum putatur, malim τὴν ναῦν ſupplere. Nec enim quiſquis è portu ſoluit, velũ attollit, vnde Gallis generalius eſt *Deſmarer* quàm *Faire voile*. Vulg. *quum ſuſtuliſſent de Aſſon*, inepte prorſus & barbarè, vt mox oſtendam. Syrus totum iſtud non habet ἄραντες ἆσσον, quòd fortaſſe neutrum intelligeret. ¶*Propius præterlegebant Cretam.* ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην. Superiore verſiculo Eraſmus rectè Carrenſem reprehendit, qui pudendo errore ex Choro, id eſt vento qui flat ab Occaſu ſolſtitiali, inſulam facit vel ciuitatẽ in Creta: ſed haud ſcio an minus pudendus ſit eorum error qui hoc in loco ἆσσον, quod eſt aduerbium, idem declarans atque Propius vel Propinquius, fecerunt vrbis nomẽ. Et operæpretium etiam eſt hoc loco intelligere quid de hac vrbe quidam ſcripſerint. Nam quia nulla in Creta huius nominis ciuitas apud Geographos inuenitur, confugiendum fuit ad coniecturas. Aſſos, inquiunt, eſt Lyciæ ciuitas in promontorio ſita. Quorſum autem hoc? Nam (vt rectè doctiſſimus Vadianus annotauit) Cretæ litus legebant, non Lyciæ, quam à tergo reliquerant. Sed fœdior etiam in eo eſt error quòd non animaduertunt locum hũc in Stephano eſſe deprauatum, & pro Λυκίας legendum Μυσίας: ídque ita eſſe, facilè potuerant ex Strabone colligere, vnde totum illum locum Stephanus deſumpſit. Aſſus igitur Stephani ea ipſa eſt quàm Hieronymus rectè collocat in Aſia, & cuius mentio facta eſt ſuprà 20.13: neque ad hunc locum magis poteſt accommodari, quàm ſiquis Romam in littore Narbonenſi quæreret. Mauult igitur Eraſmus Lucam ſentire de Aſo oppidulo Cretæ, vnde Iupiter Aſius dicitur. Atqui Aſum quam eandem vrbẽ Strabo (ni fallor) Praſum, & Stephanus Præſum vocat, Plinius diſertè in mediterraneo collocat: hîc autem neceſſe eſt vt de maritima ciuitate hoc accipiatur. Labitur etiam in eo Vetus interpres quod ἄραντες Ἆσσον vertit, Quũ ſuſtuliſſent de Aſſon. Nam (vt hoc omittam, omnino dicendum fuiſſe ἄραντες ἀπὸ τῆς Ἄσσου) quînam poterant Aſſo ſoluere qui erant in Pulchro portu? Quid ergo? Certè vel ipſa conſtructio docere potuit ἆσσον non eſſe vrbis nomen. Nã dicendum fuerat ἄραντες ἐπὶ vel εἰς τὴν Ἄσσον, vt ſupra 20. c. 13: neque vlla ratione potuit omitti prępoſitio. Deinde potius dixiſſet Lucas γενόμενοι κατὰ τὴν Ἄσσον, vt ſuprà verſ. 7, vel καταντήσαντες εἰς Ἄσσον. Nam quòd Caſtellio ἄραντες vertit *Præteruecti*, hoc quidem ille pro ſuo more fecit, vt non ſeſe verbis, ſed verba potius ſuo ſenſui accommodaret. Poſcit autem cõſtructio vt ἆσσον pro ἐγγύτερον accipiatur, quo aduerbio vtitur non tantùm Homerus, ne quis fortè poëticam eſſe hanc vocem excipiat, ſed etiam paſſim Herodotus, nempe vt in populari ſermone vſitato, quem in primis apparet ſequutos fuiſſe Euangeliſtas. Sed & ipſa ratio quã adfert Lucas, id videtur flagitare. Cur enim iſti Auſtralẽ oram Cretæ ab Oriente Occidentẽ verſus legẽtes, ſperant ſe propoſiti compotes aſpirante Noto futuros? quia nimirum Notus efficiebat vt ipſam Crætæ oram quaſi raderent, vt nullum periculum eſſe videretur, ne in altum prouecti, curſum tenere non poſſent. Ideo Lucas non contentus dixiſſe nauim παραλέξασθαι τὴν Κρήτην; id eſt ſecundum littora Cretæ nauigaſſe, addidit etiam ἆσσον id eſt propius: vt ſignificaret ipſam penè à Cretæ litoribus non diſceſſiſſe, Auſtro videlicet ad oram Cretæ nauim impellente.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικός, ὁ καλούμενος Εὐροκλύδων.	14	Verùm haud multo pòſt impegit ¨in eam vẽtus ¨turbulẽtus qui vocatur ¨Euroclydon.	14 *Non poſt multum autẽ miſit ſe contra ipſam ventus typhonicus qui vocatur Euroaquilo.*
Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ ἐπιδόντες ἐφερόμεθα.	15	Quúmque abreptũ eſſet nauigium, nec poſſet ¨obniti vento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur.	15 *Quúmque arrepta eſſet nauis, & non poſſet conari in ventum, data naue flatibus, ferebamur.*
Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλούμενον Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.	16	¨Et quũ infra paruã quandã inſulam quæ Clauda vocatur, curſu delati eſſemus, vix valuimus ſcaphæ compotes fieri.	16 *In inſulã autem quandam decurrentes, quæ vocatur Clauda, potuimus vix obtinere ſcapham.*

14 *In eam,* κατ' αὐτῆς. In eam videlicet Cretam, à cuius littoribus propterea abrepta fuit nauis. Syrus vertit עלין [*halain*] id eſt contra nos, ſeruata quidem ſententia, ſed ambiguè expreſſa. Potuit enim ventus nauem ferire, Auſter videlicet, nec tamen nauim à Creta abripere, ſed potius in Cretam impellere. ¶*Turbulentus,* τυφωνικός. Vel tempeſtuoſus, ac Typhonis quodammodo æmulus. Quid ſit autem Typhon, copioſè docent auctor libri de Mundo, & Plinius lib. 20 cap. 48. Sed hoc quidem fieri potuiſſe miror vt quidam de Typhone hîc agi putarint, quum Typhon non inter ventos, ſed inter repentinos flatus numeretur: Lucas autem non meminerit flatus Typhonis, ſed venti procelloſi, cuius etiam edit nomen Εὐροκλύδωνα, quod ipſum vel ex eo colligi poterat, quòd Lucas non repentinum quendam turbinem, ſed diuturnam tempeſtatẽ fuiſſe dicat, quæ non poſſunt Typhoni conuenire. ¶*Euroclydon,* Εὐροκλύδων. Vetus interpres, *Euroaquilo:* ſiue quod legerit Εὐρακύλων (ſic enim etiam Aquilam vocat Lucas Ἀκύλαν) ſiue quòd Euroaquilonem hunc eſſe, i. ventũ ab ortu ſolſtitiali æſtiuo flantem, inde iudicârit quòd ex Cretico litore partim Meridiem partim Occidentem verſus impulſa ſit nauis, Melitam videlicet, quæ inter Africam & Siciliam ſita eſt: quum præſertim timuiſſe dicantur ne in Syrtin Meridiem verſus impellerentur. Itaque mihi non poteſt hæc coniectura diſplicere, quum Eurum etiam Riphæum vocet Virgilius, & hybernis tempeſtatibus optimè cõueniat hic ventus. Seruaui tamen id vocabulũ quod in omnibus Græcis exemplaribus inueni: ex quo intelligitur ventũ hunc Orientalem fuiſſe, & quidem valde procelloſum. Nam Græci fluctuationem κλύδωνα vocant. Is eſt ergo quẽ Hebręi רוח קדם [*ruach Kedem,*] Latini poëtæ aquoſum, nubiferum, nigrũ, ſæuum, tonantem vocant. Horatius, *Niger rudentes Eurus inuerſo mari Fractóſque remos differat.* Idem, *---vt neque largis Aquoſus Eurus arua radat imbribus.* Et Silius, *---vbi nubifer Eurus Naufragium ſpargens operit freta.* Itaque nauem, quanuis Occidentem verſus, id eſt in Italiam Eurus eam impelleret: tamẽ mirum non eſt in tanta tempeſtate curſum rectum tenere non potuiſſe, ſed modò huc modò illuc arbitrio fluctuum fuiſſe impulſam. Quòd ſi etiam fuit hic ventus Euroaquilo, ab Italia certè arcebat: ac mirum eſt non fuiſſe nauim Africæ littoribus impactam. Syrus nomina Græca eadem retinuit. Arabs Euroclydonem, ſibi nimirum ignotam vocem, expunxit.

15 *Obniti,* ἀντοφθαλμεῖν. Id eſt obuerſa prora luctari, quod pulchrè deſcribit Clemens in pædagogo his verbis, Κυβερνήτης οὐκ ἀεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπείκει, ἀντίπρῳρος δ' ἔσθ' ὅτε ὅλαις ἀνθίσταται καταιγίσιν. Hoc ergo poſterius eſt quod Lucas declarat verbo ἀντοφθαλμεῖν, quaſi dicas Aduerſo vultu ac oppoſita fronte intueri. Sed elegantis metaphoræ or go inde eſt quòd pars quædam proræ ὀφθαλμὸς dicitur, vt his verbis teſtatur Pollux lib. 1. cap. 9, τὸ ὑπὲρ τὸ στεῖρος ἀνέχον ἀκροστόλιον, πῆχυς ὀνομάζεται καὶ ὀφθαλμός, ὅπου καὶ τοὔνομα τῆς νεὼς ἐπιγράφουσι. id eſt, *pars acroſtolij prominens, Pechis & Oculus vocatur, vbi etiam nauis nomen inſcribitur.*

16 *Et quum infrà curſu delati eſſemus,* ὑποδραμόντες δέ. Vulgata, *In inſulam decurrentes.* Atqui ſignificat Paulus nauim fuiſſe infra illam paruam inſulam vi tempeſtatis abreptã, relicto videlicet ad dextram & à tergo Phœnicis portu. Nã Clauda magis expoſita eſt ad Occidẽtale littus Cretæ quàm Phœnix, & quidem Meridiem verſus, ita vt in Syrtin rectâ ferri viderentur. Hanc autem inſulam annotat doctiſſimus Vadianus à Mela & Plinio Gaudon, à Ptolemæo Claudon dici. Annotant etiam alij quædam exẽplaria legere Καύδην Caudam, & Suidas videtur Καῦδα dicere: adeo corrupta ſunt hæc nomina vrbium & locorũ, partim vulgi inconſtantia, partim ſcriptorum negligentia, ac in primis quidem librariorum imperitia.

17	Ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο.	Qua ſubducta, adiumentis vtebantur, ¨ſuccincta naui: timentéſque ne in Syrtin inciderent, ¨ſummiſſis velis, ita ferebantur.	*Qua ſublata, adiutorijs vtebantur, accingentes nauem: & timentes ne in Syrtin inciderent, ſummiſſo vaſe ſic ferebantur.*
18	Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο·	Quum autem vehementi tempeſtate iactaremur, ſequente *die* iacturam fecerunt:	*Validè autē nobis tempeſtate iactatis, ſequenti die iactum fecerunt:*
19	Καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν.	Ac tertio die ipſi noſtris manibus armamenta nauis abiecimus.	*Et tertia die ſuis manibus armamenta nauis proiecerunt.*
20	Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.	Quum autē neque ſol neque ſidera apparuiſſent ad complures dies, & tempeſtas non parua incumberet, iam ablata erat ſpes omnis ſalutis noſtræ.	*Neque autem ſole, neque ſideribus apparentibus per plures dies, & tempeſtate nō exigua imminente, iam ablata erat ſpes omnis ſalutis noſtræ.*
21	Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν, Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.	Et quum multa iam fuiſſet inedia, tunc ſtans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obediendo non prouehi à Creta, ¨& vitare iniuriam hanc & damnum.	*Et quum multa ieiunatio fuiſſet, tunc ſtans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, audito me, non tollere à Creta, lucrique facere iniuriam hanc & iacturam.*
22	Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.	Sed nunc adhortor vos vt bono animo ſitis: iactura enim nulla erit cuiuſquam ex vobis, ſed tantùm nauis.	*Et nunc ſuadeo vobis bono animo eſſe: amiſſio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam nauis.*
23	Παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω,	Adſtitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius ſum ego, & cui etiam ſeruio.	*Aſtitit enim mihi hac nocte Angelus Dei cuius ſum ego, & cui deſeruio,*
24	Λέγων, Μὴ φοβοῦ Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι· καὶ ἰδοὺ, κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.	Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæſari ſiſti: & ecce, condonauit tibi Deus omnes qui tecum nauigant.	*Dicens, Ne timeas Paule, Cæſari te oportet aſſiſtere: & ecce, donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum.*
25	Διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.	Propterea bono animo eſtote viri: credo enim Deo, ita fore quemadmodum loquutus eſt mihi.	*Propter quod bono animo eſtote viri: credo enim Deo quia ſic erit quemadmodum dictū eſt mihi.*
26	Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.	In inſulam autem quandam incidere nos oportet.	*In inſulam autem quādam oportet nos deuenire.*
27	Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.	Cæterùm quū quartadecima nox adueniſſet, & ¨iactaremur ¨in Adria, nautæ circa mediū noctis ſuſpicati ſunt ¨appropinquare ſibi aliquam regionem.	*Sed poſteaquam quartadecima nox ſuperuenit, nauigantibus nobis in Adria, circa mediam noctē ſuſpicabantur nautæ apparere ſibi aliquam regionem.*

---

17 *Succincta naui*, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον. Id eſt, funibus vtrinque ſub fundum nauis adductis, & ita vtraque nauis latera adſtringentibus, quod mihi videtur Aratus ſignificaſſe verbo περιστέλλειν iſtis verſiculis, πολλάκι δὴ καί τις τι γαληναίῃ ὑπὸ νυκτὶ Νῆα περιστέλλει πεφοβημένος ἦρι θαλάσσης. Scaphā autem intra nauim receperunt, ne videlicet ipſi naui allideretur. ¶ *Summißis velis*, χαλάσαντες τὸ σκεῦος. Σκεῦος appellat vela cum rudentibus & antennis, quæ etiam omnia Galli hodie vocant, in mari mediterraneo, *La ſartie:* Latini verò haud ſcio an vno nomine poſſint declarare. Ideo *vela* ſumus interpretati. Vulgata, *Summiſſo vaſe.* Eraſmus, *Demiſſo vaſe.* Caſtellio etiam ineptius, *Demiſſa ſcapha.* Sed & noſter Lucas ſuprà 10.11, σκεῦος nomen tribuit τῇ ὀθόνῃ. Hoc Gallicè dicitur *caler le voile.*

21 *Et vitare*, κερδῆσαί τε. Vulgata, *Lucrique facere*, non inepté: nam qui damnum vitat, ſanè aliquod lucrum facit. ſed illud tamen planius eſt. Eraſmus. *Nec accerſere.* Putat enim κερδαίνειν id ſignificare hoc loco, & repetit negantem particulam μή. cui non poſſum aſſentiri, niſi quis iſtud exemplo ſimili confirmet.

27 *Iactaremur*, διαφερομένων. Id eſt huc illuc ferremur. quomodo etiam Differri Latinè dicitur: quod tamen vt inſolentius refugi. ¶ *In Adria*, ἐν τῷ Ἀδρίᾳ. ſub. πελάγει, vel κόλπῳ. Latini Adriaticum aut Adrianum mare vel ſinum vocant: Adriam etiam poetæ, Græcorum more. Cæterùm quia nonnullos fefellit hoc nomen, adeo quidem vt (quemadmodum infrà dicemus cap. 28.1) iſta de interiore ſinu Adriatico explicarint, qui & ſuperum mare dicitur: adſcribendam putaui huius deſcriptionem ex Strabonis libro ſeptimo, quæ maximè viſa eſt huc pertinere. Sic igitur Strabo de Cerauniis Epiri montibus differens, quos Acroceraunios vocat Ptolemæus, *Hoc*, inquit, *principium eſt oris Ionici ſinus & Adriatici.* τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστι· διαφέρει δὲ ὁ Ἰόνιος, διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομα ἐστὶν· ὁ δὲ Ἀδρίας, τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης. Ex his autem Strabonis verbis apparet Adriaticum ſinum propriè dici mare quod à Cerauniis montibus intus, Venetias vſque penetrat: quod autem Epirum & ſubiectas partes alluit, Ionium quidem propriè vocari: ſed iam tum tamen Strabonis ætate (qui in Tiberij Cæſaris tempora incidit) totum illum maris tractum Adriaticum dici cōſueuiſſe. Straboni aſſentitur Ptolemæus, qui Antonini temporibus dicitur vixiſſe, vt qui Orientale Siciliæ litus Adriatico pelago (id eſt hoc ipſo quo iactabatur Paulus, quum in Melitam eiectus eſt) allui ſcribat, γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως libro tertio. ¶ *Appropinquare ſibi*, προσάγειν αὐτοῖς. Vulgata & Eraſmus, *Apparere ſibi*: ſenſu quidem rectè expreſſo, ſed ita vt elegans iſtud dicendi genus non percipiatur. Nam quia nauigantibus litora moueri videntur, idcirco maluit Lucas dicere προσάγειν αὐτοῖς τινὰ χώραν, accedere ad ſe regionem aliquam, quàm προσάγειν αὐτούς τινι χώρᾳ, ſe ad regionem aliquam accedere. Sic Virgilius lib. Æneid. 3, *Prouehimur portu, terræque vrbeſque recedunt.*

28 *Demiſſa*

28 Καὶ βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε.

29 Φοβούμενοί τε μή πως εἰς τραχεῖς τόποις ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.

30 Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν,

31 Εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις, ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.

32 Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.

33 Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων, Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκοῦντες, ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι·

34 Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.

35 Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων· καὶ κλάσας, ἤρξατο ἐσθίειν.

36 Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.

37 Ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ διακόσιαι ἑβδομηκονταέξ.

38 Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.

39 Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον.

28 Et ¨demiſſa bolide inuenerũt paſſus viginti:& paululum inde progreſſi, rursũ demiſſa bolide inuenerunt paſſus quindecim.

29 Timentéſque nequo modo in aſpera loca inciderent, iactis è puppi anchoris quatuor, optabant diem oriri.

30 Quum verò nautæ ſtuderent fugere è naui, ¨& demiſiſſent ſcapham in mare, ¨ſub obtentu velut è prora anchoras extenſuri,

31 Dixit Paulus Centurioni & militibus, Niſi iſti in naui manſerint, vos ſeruari ¨non poteſtis.

32 Tunc abſciderunt milites funes ſcaphæ,& ſiuerunt eam excidere.

33 ¨Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicens, Dies hic eſt decimuſquartus ex quo expectantes, ¨ieiuni permanetis, nihil *cibi* ſumẽtes.

34 Ideo vos hortor vt ſumatis cibum: hoc enim ad ſalutẽ veſtram ſpectat. nullius enim veſtrûm ¨capillus ex capite cadet.

35 Et quum hæc dixiſſet, & accepiſſet panẽ, gratias egit Deo in conſpectu omnium:& quum fregiſſet, cœpit edere.

36 Omnes verò quum iam animum recepiſſent, ſumpſerunt & ipſi cibum.

37 Eramus autem vniuerſa capita in nauigio ducenta ſeptuaginta ſex.

38 Cæterùm ſatiati cibo, alleuabant nauim, proiicientes frumentum in mare.

39 Quum autem dies ortus eſſet, terram illam non agnoſcebant: ſinum verò quendam animaduerterunt habentem littus, in quem conſilium ceperãt, ſi poſſent, expellere nauim.

28 *Qui & ſummittentes bolidem inuenerũt paſſus viginti: & puſillum inde ſeparati, inuenerunt paſſus quindecim.*

29 *Timentes autem ne in aſpera loca incideremus, de puppi mittentes anchoras quatuor, optabant diem fieri.*

30 *Nautis verò quærentibus fugere de naui, quũ miſiſſent ſcapham in mare, ſub obtentu quaſi inciperent à prora anchoras extendere,*

31 *Dixit Paulus Centurioni & militibus, Niſi hi in naui manſerint, vos ſalui fieri non poteſtis.*

32 *Tunc abſciderunt milites funes ſcaphæ, & paſſi ſunt eam excidere.*

33 *Et quum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes ſumere cibum, dicens, Quartadecima die hodie expectantes; ieiuni permanetis, nihil accipientes:*

34 *Propter quod rogo vos accipere cibum pro ſalute veſtra: quia nullius veſtrûm capillus de capite peribit.*

35 *Et quum hæc dixiſſet, ſumens panem gratias egit Deo in conſpectu omnium: & quum fregiſſet, cœpit manducare.*

36 *Animæquiores autem facti omnes, & ipſi ſumpſerunt cibum.*

37 *Eramus verò vniuerſæ animæ in naui ducentæ ſeptuaginta ſex.*

38 *Et ſatiati cibo, alleuiabant nauem, iactantes triticum in mare.*

39 *Quum autem dies factus eſſet, terram non agnoſcebant: ſinum verò quendam conſiderabant habentem littus, in quem cogitabant, ſi poſſent, eiicere nauem.*

---

28 *Demiſſa bolide*, βολίσαντες. Bolida Græci vocant nauticum perpendiculum quo altitudinem maris explorant, ne vadis illidantur. Herodotus καταπειρητηρίαν vocat. Noſtri nautæ Plumbum appellant,& pro βολίζειν dicunt *Sonder*, id eſt fundum explorare. Latini (quod ſciam) altero vocabulo non explicant. ¶*Paſſus*, ὀργυιάς. Sic rectè Vetus interpres. Nam paſſus Latinis, à pandendo, dicitur menſura quam Græci ὀργυιὰν, παρὰ τὸ ὀρέγειν, vocant: quantum videlicet ſpatium expanſis brachiis comprehenditur ab extremo medij digiti ad alterum extremum, medio pectore interiecto. quod interuallum Latini quinque Romanis pedibus, Græci ſex ſuis pedibus, id eſt Romanis ſex & quarta præterea pedis parte, definiunt. Galli vocant *Vne braſſe*. Male igitur nonnulli Vlnam interpretantur.

30 *Demiſiſſent ſcapham* χαλασάντων τὴν σκάφην. Rectè. nam antea è mari in nauim ſubduxerant, ſuprà, verſ.17. ¶*Sub obtentu*, προφάσει. Multum & in ſententia & in verbis variat hic locus apud Syrum & Arabem interpretes, qui παραφραστικῶς illum vertere ſtuduerunt. Sic habet igitur Syrus, *prætextu quòd ituri eſſent in ea, & ligaturi nauim in terra:* qui ſenſus eſt ineptus, quum in alto mari hæc geſta ſint,& de anchorariis funibus hìc agatur, quibus ſtans nauis ad Syrtim ferri inhiberetur, nedum vt ad terram appelleretur. Arabs autem habet, recto quidem ſenſu, ſed velut omiſſis Græci contextus verbis, *vt fugerent ſcapha in terram, relicta naui.*

31 *Non poteſtis*, οὐ δύνασθε. Num igitur diuinarum promiſſionum efficacitas à mediis cauſis pendet? Nequaquã certè, quum hæ potius ab illa ordientur. Sed qui ſciens prudens ordinarias oblatas cauſas medias negligit, tentare Deum, non illi credere, meritò exiſtimatur.

33 *Interim dum*, ἄχρι οὗ. Sic accipitur ἕως οὗ, Matth.5.v.25. ¶*Ieiuni*, ἄσιτοι. Hyperbolica loquutio, cuiuſmodi ſolẽt plurimæ vulgò vſurpari.

34 *Capillus ex capite cadet*, θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται. Hebraicum prouerbium, vt 1.Reg.1.52, quo ſignificatur, prorſus ſaluos & integros ipſos fore.

40 Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων· καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

41 Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῶρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.

42 Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.

43 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος· ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾷν, ἀπορρίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι.

44 Καὶ τοὺς λοιπούς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου· καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν.

Κεφάλαιον κη.

1 ΚΑΙ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

2 Οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν. ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος.

3 Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυράν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

40 Anchoris igitur ſublatis permiſerunt *eam* mari, ſimul laxatis vinculis gubernaculorum: & ſublato artemone ad venti flatum, tendebant ad littus.

41 Sed quum incidiſſent in locum bimarem, impegerunt nauem: ac prora quidem infixa manebat immota, puppis verò ſoluebatur prę vndarũ violẽtia.

42 Militũ autem conſilium erat vt vinctos trucidarent, nequis quum enataſſet, effugeret.

43 Sed Centurio volens conſeruare Paulum, prohibuit eos ab hoc conſilio: iuſſitque vt qui poſſent natare, abiicerẽt *ſe* primos, & in terram euaderent.

44 Reliqui verò partim in tabulis, partim quibuſdã nauis *fragmentis*: & ita factum eſt vt omnes ſalui euaderent in terram.

Cap. XXVIII.

1 ET quum ſalui euaſiſſent, tunc agnouerunt inſulam vocari Melitam.

2 Barbari verò præſtabant nobis non vulgarem humanitatẽ. accenſa enim pyra acceperunt nos omnes, propter imbrẽ vrgentem, & propter frigus.

3 Quũ autẽ conuerriſſet Paulus nonnihil ſarmentorum, & impoſuiſſet in pyram, vipera è calore prorepens inuaſit eius manum.

40 *Et quum anchoras ſuſtuliſſent, committebant ſe mari, ſimul laxantes iuncturas gubernaculorum: & leuato artemone ſecundum auræ flatum, tendebant ad littus.*

41 *Et quum incidiſſemus in locum dithalaſſum, impegerunt nauem: & prora quidem fixa manebat immobilis: puppis verò ſoluebatur à vi maris.*

42 *Militum autem conſilium fuit vt cuſtodias occiderent, nequis quum enataſſet, effugeret.*

43 *Centurio autem volens ſeruare Paulum, prohibuit fieri: iuſſitque eos qui poſſent natare, emittere primos, & euadere, & ad terram exire.*

44 *Et cæteros alios in tabulis ferebant, quoſdam ſuper ea quæ de naui erant: & ſic factum eſt vt omnes animæ euaderent ad terram.*

Cap. XXVIII.

1 *ET quum euaſiſſemus, tunc cognouimus quia Melita inſula vocabatur.*

2 *Barbari verò præſtabant non modicam humanitatẽ nobis. Accenſa enim pyra reficiebant nos omnes, propter imbrem qui imminebat, & frigus.*

3 *Quum congregaſſet autem Paulus ſarmentorum aliquam iam multitudinem, & impoſuiſſet ſuper ignem, vipera a calore, quum proceſſiſſet, inuaſit manum eius.*

---

40 *Laxatis vinculis*, ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας. Adſtrinxerant ergo gubernaculum vt fortius reſiſterent maris impetui. Gubernacula verò plurali numero dixit pro ſingulari, quũ vnius nauis plura non ſint gubernacula. ¶ *Ad venti flatum*, τῇ πνεούσῃ. ſub. αὔρᾳ: quanuis Auræ nomine lenior ventus ſignificetur, hîc autem de vento vehementiſſimo agatur. Ideo Ventum dicere quàm Auram malui. ¶ *Tendebant*, κατεῖχον. ſub. τὴν ναῦν. Eſt autem hoc verbum nauticũ, quod non tantùm Aliquò verſus nauem dirigere, ſed etiã interdum ἀντὶ τοῦ προσέχειν, i. pro Appellere vſurpatur.

41 *Bimarem*, διθάλασσον. Sic propriè vocatur iſthmus, quòd vtrinque mari alluatur. Vulgò vocant *vne langue de terre entre deux mers:* quẽdam autem locum etiamnũ hodie Melitenſes oſtẽdunt, & *la cala di San Paulo*, i. Pauli deſcẽſum vocant, nempe eum in quem Paulus primùm enatauit. Locus autẽ iſte bimaris nequaquã ſic accipiendus eſt quaſi littus ipſum fuerit (nam quorſum iſti ſeſe in mare proiicerent, ſi in ipſum littus impegerat nauis prora?) ſed fuerunt Breuia quæ vocãt, ipſi ſinus aditui obiecta, ad quæ naufragium fecerunt: ſiquidem ἐποκέλλειν non de quouis appulſu dicitur, ſed maximum etiam impetum declarat.

IN CAPVT XXVIII.

1 *Melitam*, Μελίτην. quam Arabs Maltæam, nomine nunc etiã ſeruato, vocat. Ridiculus eſt Carrenſis, qui Miletum putat legi poſſe, vrbis inſignis nomen in Caria ſitæ, cuius mentio facta eſt ſuprà, cap. 20.15. In quibuſdã Vulgatæ editionis codicibus pro Melita legitur Mitylene, quæ vrbs eſt celeberrima Lesbi inſulæ, à qua & ipſa inſula idẽ nomen eſt ſortita, ſed in Ægeo mari poſita eregione Aſſi & Adramyttij. Eſt igitur hic error ab Eraſmo rectè emẽdatus, qui tamen haud ſatis ſcio an eius erroris originẽ cognouerit. Sciendũ eſt igitur duas eſſe dictas Melitas inſulas: vnam inter Africam & Siciliam quæ hodie Malta dicitur, & ab illis cruciferis equitibus obtinetur, quos patrũ memoria Rhodios vocabant: alteram obſcuri admodum nominis, in Adriatico mari Corcyræ vicinam, vt diſertè ſcribit Plinius lib. 4. cap. 26, & Stephanus quoque ex Callimacho, (opinor) quem auctorem laudat Plinius. Illam verò Ptolemæus Melitam, hanc Melitinem appellat. Itaque quum ſuperiore capite dixerit Lucas iactatam fuiſſe nauem in Adriatico mari, & protinus in Melitam expulſam, quidam potius de Adriatici quàm de Siculi maris Melita hîc agi exiſtimarunt: ideóque ad marginem annotarunt Melitines nomen, quod poſtea ſciolus quiſpiã in celebrius Mitylenes nomen commutauit. Et tamen Mitylenem legimus etiam apud Hieronym. in epitaphio Fabiolæ: quem locum non animaduertit Eraſmus, nedum vt emendarit. *Eſt enim*, inquit, *inſula Aſiæ oppoſita in qua Paulus viperam excuſſit, vt legitur in actis Apoſtolorum.* Mira certè oſcitantia, quòd non ſaltem animaduerterit huius inſulæ incolas à Paulo barbaros vocari, quod de Mitylenes inſulæ nobiliſſimæ incolis nũquam ſcripſiſſet. vnde Horatius, *Laudabunt alij claram Rhodon, aut Mitylenen.* Cæterùm de Africani litoris Melita hîc agi ſatis liquet ex eo quòd in hoc eodem capite Lucas ex Melita Paulum deducit Syracuſas, & inde Rhegium intra Siculi freti anguſtias. Nam ſi in alteram illam Melitam ſeu Melitinen appuliſſet, rectà inde Brunduſium contendiſſet, vnde ſoluere ſolebant qui ex Italia in aduerſum Macedoniæ aut Epiri litus nauigabant: aut certè rectà Rhegium Siciliæ litoribus relictis contendiſſent, quum tranquillo mari & ſecundo vento vterentur. Quod autem ad Adriaticum mare attinet, latius patere ipſius nomen oſtendimus ex Strabone ſuprà, 27.27. Supereſt vt hoc quoque παρέργως admoneam, Plinium & Stephanũ apertè in eo diſſentire à Strabone, quòd illi ab Adriatici maris, iſtę à Siculi maris Melita canes Melitæos cognominatos tradit, manifeſto vel illorum vel iſtius errore.

2 *Vrgentem*, τὸν ἐφεστῶτα. Id eſt, grauiter nos premẽtem. Malè itaque Vulg. vertit, *qui imminebat.*

Ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.

Ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν.

Οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι, ἔλεγον Θεὸν αὐτὸν εἶναι.

Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.

Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν, καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.

Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενίας ἐν τῇ νήσῳ, προσήρχοντο, καὶ ἐθεραπεύοντο.

Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ, παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις.

Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.

Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον· καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου, δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους.

Οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς παρεκλήθημεν ἐπ᾽ αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά· καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν.

4 Vt verò barbari viderunt pendentem beſtiam è manu eius, alij aliis dicebant, Omnino homicida eſt homo iſte, quem ſeruatum e mari vltio non ſiuit viuere.

5 At ille excuſſa beſtia in ignē, nihil mali paſſus eſt.

6 Illi verò expectabant dū intumeſceret, aut concideret repentè mortuus: ſed quum multum *tempus* expectaſſent, & viderent nihil incommodi illi accidere, mutati, dicebant eum eſſe Deum.

7 Cæterùm circa locum illum erant prædia primario inſulæ, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè hoſpites habuit.

8 Factum eſt autem vt pater Publij febribus ac dyſenteria detētus, decumberet: ad quem Paulus ingreſſus, & precatus, impoſitis ei manibus ſanauit eum.

9 Hoc igitur facto, reliqui etiā qui morbis tenebātur in ea inſula, accedebant, & ſanabantur.

10 Qui etiam multis honoribus nos honorarūt, & quum proueheremur impoſuerunt quæ vſui *nobis* erant.

11 Tribus itaque poſt menſibus prouecti ſumus naui Alexādrina, quæ in ea inſula hyemauerat, cui erat inſigne Caſtor & Pollux.

12 Et deuecti Syracuſas, *illic* māſimus triduum.

13 Vnde circumlegentes deuenimus Rhegium: & altero poſt die quum ſuperueniſſet Auſter, ſecundo die venimus Puteolos.

14 Vbi repertis fratribus, rogati ſumus vt permaneremus apud eos diebus ſeptem: & ita contendimus Romam.

4 *Vt verò viderunt barbari pendentem beſtiam de manu eius, ad inuicem dicebant, Vtique homicida eſt homo hic, qui quum euaſerit de mari, vltio nō ſinit eum viuere.*

5 *Et ille quidem excutiēs beſtiam in ignem, nihil mali paſſus eſt.*

6 *At illi exiſtimabant eum in tumorem conuertendum, aut ſubitò caſurum & mori. Diu autem illis expectantibus, & videntibus nihil mali in eo fieri, conuertentes ſe, dicebant eum eſſe Deum.*

7 *In locis autem illis erāt prædia principis inſulæ, nomine Publij, qui nos ſuſcipiens, triduo benignè exhibuit.*

8 *Contigit autem patrem Publij febribus & dyſenteria vexatum iacere: ad quem Paulus intrauit & quum oraſſet, & impoſuiſſet ei manus, ſanauit eum.*

9 *Quo facto, & omnes qui in inſula habebant infirmitates, accedebant, & curabantur.*

10 *Qui etiam multis honoribus nos honorauerunt, & nauigātibus impoſuerūt quæ neceſſaria erant.*

11 *Poſt menſes autem tres nauigauimus in naui Alexandrina, quæ in inſula hyemauerat, cui erat inſigne Caſtorum.*

12 *Et quum veniſſemus Syracuſam, manſimus ibi triduò.*

13 *Inde circūlegentes deuenimus Rhegium: & poſt vnū diem flante Auſtro, ſecunda die venimus Puteolos.*

14 *Vbi inuentis fratribus, rogati ſumus manere apud eos dies ſeptem: & ſic venimus Romam.*

---

4 *Beſtiam*, τὸ θηρίον. Hoc vocabulum latè patere diximus Mar. 1.13. Sic videtur vti beſtiæ vocabulo Cicero 5. Tuſcul. *Alias*, inquit, *beſtias nantes, aquarum incolas eſſe voluit, alias volucres cælo frui libero, ſerpentes quaſdam eſſe gradientes.* Sed beſtiæ quæ ictu morſúve venenum relinquunt, θηρία vocantur ſpecialiter à medicis, & quidem nominatim Vipera, vt nonnulli ſentiunt: vnde nobile illud andidotum, quod Theriacā appellāt, dici tradunt, quòd videlicet ex viperæ carnibus aliquatenus conficiatur. quum potius Teriace dicenda videatur, quaſi ſeruatrix appellata. ¶ *Vltio*, δίκη. Vel ius & fas: id denique quod Nemeſin Græci vocant. ¶ *Non ſiuit*, οὐκ εἴασεν. Vulgata & Eraſmus, *Non ſinit*. Eſt autem ſeruanda præteriti temporis ſignificatio, quæ iſtos indicat non magis dubitaſſe de Pauli exitio quam ſi iam eueniſſet.

6 *Intumeſceret*, πίμπρασθαι. Quum iſtud verbum tam incendi quam intumeſcere ſignificet, hoc ſecundum prætuli, quia Dioſc. lib. 6. cap. 38, viperæ morſum totius corporis tumorem gignere ſcribit: quod idem teſtantur Actuarius & Nicander in Alexipharmacis, vbi de bupreſtide loquens, hoc idem verbum bis vſurpat. ¶ *Nihil incommodi*, μηδὲν ἄτοπον. Alibi ἄτοπον vocat Lucas quicquid præter officium factum eſt, vt prioris lib. cap. 23. 41. Hîc autem declarat illud ipſum quod ſimili prorſus ratione in vernaculo ſermone vocamus *inconuenient*. Hinc occaſionem arripiunt impudentes illi impoſtores, quos Itali Setlatanos vocant, Gratiam S. Pauli iactandi, medicatis ſerpentibus ſeſe mordendos præbentes.

8 *Detentus*, συνεχόμενος. Vulgata & Eraſmus, *Vexatus*. Vide Mat. 4.24.

11 *Inſigne*, παρασήμῳ. Sic ſolebant ornare nauium proras à quibus ſignis ipſæ quoque naues denominabantur, vnde Virgilius, *Centauro inuehitur magna*, Διόσκουροι verò id eſt Iouis filij, dicebantur à Græcis Caſtor & Pollux, Gemini à Latinis vocati, quos Vulgata *Caſtoras* interpretatur, vnde fortaſſis factum vt ſic etiam hæc vox ab Arnobio & Minutio vſurpetur. Nam apud meliores Latinitatis auctores legere non memini.

14 *Apud eos*, ἐπ᾽ αὐτοῖς. In duobus codicibus ſcriptum inuenimus παρ᾽ αὐτοῖς, & quidem rectius. Sed & vnum exēplar poſt παρεκλήθημεν addit ἐπιμεῖναι. ¶ *Et ita*, καὶ οὕτως. Vide Iohan. 4.6. ¶ *Contendimus*, ἤλθομεν. Id eſt, dedimus nos in viam. Vulgata & Eraſmus, *Venimus*. Atqui τὸ

ἔρχεσθαι hoc loco nihil aliud declarat quàm τὸ ἰέναι καὶ πορεύεσθαι, vt in illo Homeri ἔρχεσθον κλισίην Iliados α. quo modo etiam accipitur Iohan. 6,17. Id verò non obſeruatum, in cauſa fuit cur nonnulli Appij forum, cuius fit mentio proximo verſiculo, in ipſa vrbe collocarint: quũ (vt rectè obſeruat Eraſ.) longius abſit ab vrbe Roma quàm Aritia, vt liquet vel ex hoc Horatij verſiculo, *Digreſſum magna me accepit Aritia Roma Hoſpitio modico: rhetor comes Heliodorus, Græcorum longè doctiſſimus. inde forum Appi.* Vide Lucæ 15,20.

Roma
Aricia Mill. pas. 16
Tres Tabernae 17
Appii Forum 18
Terracina 18.

15 Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ Τριῶν ταβερνῶν· οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἔλαβε θάρσος.

16 Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ᾽ ἑαυτὸν, σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.

17 Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους· συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων.

18 Οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί.

19 Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα· οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι.

20 Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι. ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

21 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον, Ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας· οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλησέ τι περὶ σοῦ πονηρόν.

22 Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς. περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

23 Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἧκον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας.

15 Vnde quum audiſſent fratres de rebus noſtris, prodierunt nobis in occurſum vſque ad Appij forum ¨ & Tres tabernas: quos quum vidiſſet Paulus, gratiis actis Deo, ſumpſit fiduciam.

16 Quum verò veniſſemus Romam, Centurio tradidit vinctos ¨præfecto exercituum: ſed permiſſum eſt Paulo vt habitaret ¨ſeorſim, cum milite qui ipſum cuſtodiret.

17 Factum eſt autem vt tertio poſt die conuocaret Paulus Iudæorum primos: qui vbi conueniſſent, dixit eis, Ego, viri fratres, quum nihil fecerim aduerſus populum aut ritus patrios, vinctus traditus ſum ¨Hieroſolymis in manus Romanorum.

18 Qui quæſtione de me habita, volebãt me dimittere, quòd nullum ſit in me crimen capitale.

19 Sed cõtradicentibus Iudæis, coactus ſum appellare Cæſarẽ: ¨non *tamen* quaſi habeã de quo gentem meam accuſem.

20 Ob hanc igitur cauſam vos aduocaui, quos viderem & alloquerer. nam propter ſpẽ Iſraelis circundatus ſum ¨hac catena.

21 Illi verò dixerũt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Iudæa: neque adueniẽs quiſquã fratrum annuntiauit aut loquutus eſt aliquid de te mali.

22 Velimus autem ex te audire quæ ſentias. ¨nam de ſecta iſta notum eſt nobis vbique *ei* contradici.

23 Quum igitur conſtituiſſent ei diem, venerũt ad eum in hoſpitium complures, quibus ¨cũ teſtificatione exponebat regnũ Dei, ¨ſuadens eis quæ de Ieſu Chriſto ſunt, ex Lege Moſis & Prophetis, à mane vſque ad veſperam.

15 *Et inde quum audiſſent fratres, occurrerunt nobis vſque ad Appij forum ac Tres tabernas: quos quum vidiſſet Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.*

16 *Quum autem veniſſemus Romam, permiſſum eſt Paulo manere ſibimet cum cuſtodiente ſe milite.*

17 *Poſt tertium autem diẽ conuocauit primos Iudæorũ: quúmque conueniſſent, dicebat eis, Ego, viri fratres, nihil aduerſus plebem faciens, aut morem paternum, vinctus ab Ieroſolymis traditus ſum in manus Romanorum.*

18 *Qui quum interrogationem de me habuiſſent, voluerunt me dimittere, eo quòd nulla eſſet cauſa mortis in me.*

19 *Contradicentibus autem Iudæis: coactus ſum appellare Cæſarem: non quaſi gentem meam habens aliquid accuſare.*

20 *Propter hãc igitur cauſam rogaui vos videre & alloqui. propter ſpẽ enim Iſrael catena hac circundatus ſum.*

21 *At illi dixerunt ad eũ, Nos neque literas accepimus de te à Iudæa: neque adueniens aliquis fratrum nuntiauit aut loquutus eſt quid de te malum.*

22 *Rogamus autem à te audire quæ ſentis. nam de ſecta hac notum eſt nobis quia vbique ei contradicitur.*

23 *Quum conſtituiſſent autem illi diem, venerunt ad eum in hoſpitium plures, quibus exponebat teſtificãs regnum Dei, ſuadénſque eis de Ieſu ex Lege Moyſi & Prophetis, à mane vſque ad veſperam.*

---

15 *Et Tres tabernas*, καὶ τριῶν ταβερνῶν. Hic quoque locus in Appia via ſitus eſt, & eius meminit Cicero in epiſtolis ad Atticum.

16 *Præfecto exercitũ*, στρατοπεδάρχῃ. Id eſt præfecto prætorio, vt Latini ſub Cæſ. vocarunt. Deeſt autem totũ hoc membrum in Latinis codicibus, quod tamen in omnibus Græcis noſtris inuenimus. ¶ *Seorſim*, καθ᾽ ἑαυτόν. Non in publica cuſtodia, ſed in priuato hoſpitio, quod ſibi videlicet conduxerat, ſub cuſtodia militari, de qua vide Eph. 6, 20. Vulg. barbarè, *Sibimet*. Eraſ. *Solus*, nec rectè, nec perſpicué. Eſt autẽ Hebraiſmus in verbo μένειν pro habitare ſeu degere. Deeſt autem totum hoc membrum in recepta editione Latina, quod tamen abundare non puto, & non tãtùm in Græcis codicibus ſed etiam in Syra & Arabica interpretatione reperi.

17 *Hieroſolymis*, ἐξ Ἱεροσολύμων. Id eſt, Hieroſolymis abducendus.

19 *Non* [*tamen*] *quaſi*, οὐχ ὡς. Huiuſmodi ellipſin particulæ TAMEN annotauimus Mat. 26. Eſt autem hoc additum à Paulo ne putarent Iudæi ipſum conſtituiſſe criminari gentem ſuam apud Cæſarem, quum hoc vnum potius ageret vt nullo hoſtium incommodo cauſam Chriſti & innocentiam ſuam tueretur.

20 *Hac catena*, τὴν ἅλυσιν ταύτην. Sic ergo liber erat, vt tamen captiuitatis ſigna, id eſt catenam, circunferret.

22 *Nam de hac ſecta*, περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης. Arabs aliter hunc contextum diſtinguit, ídque rectius fortaſſis, hoc modo videlicet, ἃ φρονεῖς περὶ τῆς αἱρέσεως ταύτης· γνωστὸν

μὲν γὰρ

μὲν γὰρ ἐστιν ἡμῖν ὅτι, &c. id eſt *quid ſentias de ſecta iſta. Notum enim eſt nobis &c.*

23 *Cum teſtificatione*, διαμαρτυρόμενος. Id eſt, Argumentis idoneis adhibitis probans regnum Dei à Prophetis prædictum aduenisse. ¶ *Suadens*, πείθων. Multis tamen non perſuaſit, ſed hoc refertur ad eius conatum, qui etiam minimè fuit inanis, quanuis in hac conſtructione pro perſuadere ferè accipi ſoleat.

24 Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν.

25 Ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, ὅτι καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,

26 Λέγον, Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπὲ, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

27 Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνιῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

28 Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.

29 Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν.

30 Ἔμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι· καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν·

31 Κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παρρησίας ἀκωλύτως.

24 Et alij quidem aſſentiebãtur iis quæ dicebantur, ¨quidã verò non credebant.

25 Quum autem inter ſe diſcordes eſſẽt, ¨digreſſi ſunt poſtquã Paulus ¨hoc verbũ dixiſſet, Rectè ſanè Spiritus ſanctus loquutus eſt per Eſaiam Prophetam patribus noſtris,

26 Dicens, ‖ Vade ad populum iſtum, & dic, ¨Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

27 Pinguefactum enim eſt cor populi huius, & auribus grauiter audierũt, & oculis ſuis ¨conniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertant ſeſe, & ſanem eos.

28 Notum ergo ſit vobis, miſſam eſſe Gentibus ¨ hanc Dei ſalutem, ¨& ipſos audituros.

29 ¨Quũ ergo hæc dixiſſet, exierunt Iudæi, multam habentes inter ſe diſceptationem.

30 Manſit autem Paulus biennium totum in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipſum ingrediebantur:

31 Prædicans regnũ Dei, ¨ac docens quæ ſunt de Domino Ieſu Chriſto cum omni dicendi libertate, nemine prohibente.

24 *Et quidam credebant iis quæ dicebantur, quidã vero non credebant.*

25 *Quumque inuicem non eſſent conſentientes, diſcedebant, dicente Paulo vnum verbum, Quia bene Spiritus ſanctus loquutus eſt per Eſaiam Prophetam ad patres noſtros,*

26 *Dicens, Vade ad populum iſtum, & dic ad eos, Aure audietis, & nõ intelligetis: & videntes videbitis, & nõ perſpicietis.* Eſa.6.9 mat. 13.14 mar.4.12 luc.8.10 ioh. 12.40 rom.11.8

27 *Incraſſatũ eſt enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos ſuos compreſſerunt: ne fortè videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & ſanem eos.*

28 *Notum ergo ſit vobis quoniam Gentibus miſſũ eſt hoc ſalutare Dei, & ipſi audient.*

29 *Et quum hæc dixiſſet, exierũt ab eo Iudæi, multam habẽtes inter ſe quæſtionem.*

30 *Manſit autem biennio toto in ſuo conductu: & ſuſcipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum:*

31 *Prædicans regnũ Dei, & docẽs quæ ſunt de Domino Ieſu Chriſto, cum omni fiducia, ſine prohibitione.*

---

24 *Quidam verò non credebant*, οἱ δὲ ἠπίστουν. Hoc deeſt in Arabica interpretatione.

* 25 *Digreſſi ſunt*, ἀπελύοντο: animo videlicet non reuertendi, niſi reſipiſcerent Iudæi, qua de re dicemus Philip. 1.23. Vulg. *diſcedebant*, nimium dilutè. ſicut in Gallico idiomate plus eſt, *Ils ſe departirent, quàm ils s'en allerent.* ¶ *Hoc verbum*, ῥῆμα ἕν. εἷς pro τὶς ſæpe iam obſeruauimus: ſed videtur loco demonſtratiui pronominis hîc poni, non tamen ſine emphaſi, quoniam nihil æquè tum hos tum illos commouit quàm hæc verba.

26 *Auditu*, ἀκοῇ. Vel, *Auditione*, vt rectè vertit Hieronymus. Vulgata, *Aure*. Eraſ. *Auribus*. Vide Matt.13.14.

27 *Conniuerunt*, ἐκάμμυσαν. Id eſt, videre ſe diſſimularunt quod vel inuiti cernebant: atque adeo noluerunt hoc videre. Vide Matth.13.14.

28 *Hanc Dei ſalutem*, τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Arabs interpres ſic legit hunc locum, τὸ σωτήριον. σωτήριον τοῦ Θεοῦ αὐτοὶ γὰρ, αὐτοὶ ἀκούσονται. *Hanc ſalutem, ſalutem Dei Nam ipſi, ipſi audient.* ¶ *Et ipſos audituros*, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται. Vulgata, *& ipſi audient*, καὶ αὐτοὶ ἀκούσονται, & melius. Nam planè dura eſt & inſolens hæc traiectio. Syrus legit, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀκούσονται αὐτόν. *Nam ipſi quoque audient eum.* *

29 *Quum ergo, &c.* Καὶ ταῦτα, &c. Totus hic verſus deeſt & in Syra & in Arabica interpretatione.

31 *Ac docens*, καὶ διδάσκων. Hîc quoque ponitur καὶ in epexegeſi, quemadmodum alibi ſæpe annotauimus.

INDEX PRIOR IN ANNOTATIONES IN EVANGELISTAS ET ACTA APOSTOLORVM.

Literæ a & b in fine eorum quæ in hoc Indice annotantur poſitæ, priorem & poſteriorem paginæ partem (quæ vulgò columna dicitur) ſignificant: prior autem numerus paginam, poſterior lineam denotat.

In Græcis vocabulis, quoniam Latinis permixta ſunt, Latinarum litterarum ordo fuit ſeruatus. id eſt, earum quæ apud Latinos Græcis correſpondent. Exempli gratia, quoniam littera φ correſpondet litteris ph, poſt vocem Ἀπῆλθον collocata fuit Græca alia Ἀφανίζειν, tanquam ſcriptum eſſet Aphanizein deinde Ἄφιξις. Sic littera χ locus litterarum ch, datus fuit. Quæ autem à κ incipiunt, Latinis à c, incipientibus inſerta fuerunt.

A

ABDICARE ſeipſum quid ſit Pagina 80. lig.8. col. a
Abiæ claſſis vices 217.1.a
Ablaqueare quid ſit 286.17.a
Abluere manus expiationis cauſa ſoliti veteres 133.23.a
quando manuum Ablutione vſi Phariſæi ſecundum traditiones 169.3.b
Ablutio mortuorum pignus fuit reſurrectionis 474.2.a
Abnegare ſeipſum quid ſit 80.10.a
Abominatio futura in templo à Daniele prædicta 112.23.a
Abrahamum quomodo dicat Iacobus ex operibus iuſtificatum 26.8.b
Abſoluere qui dicantur homines 251.10.b
Abſtenti qui olim ſint vocati 249.19.b
Abyſſinorum error in baptizando 13.45.b
ἀδύνατον eſt ſpecies ἀδυνάτου 355.24.a
Abyſſus locus in quo dæmones conſtricti tenentur 260.11.b
¶*Acetum* an Chriſto datum ad bibendum 134.1.b
Achaiæ proconſul cur diceretur ex Pauſania 513.24.a
Accumbere cum Abrahamo quid ſit 37.28.a
Actorum ſignificatio apud Latinos anguſtior quàm πράξεων apud Græcos 427.3.a
ἀκριβῶς, Latinis Penitus 216.25.a
ἀκρίδες quid ſint 11..22.a
ἀκέραιοι qui & vnde dicantur 47.22.b
ἀκούειν quid propriè ſignificet 72.42.b
¶*Adeſſe* pro aduenire 11.21.a
Adramyttenus ſinus 547.15.a
ἀδικεῖν αὐτὶ τοῦ βλάπτειν 27.2.a
quomodo dicatur Chriſtus ἀδημονεῖν 126.14.a
de quo *Aduentu* ſuo loquatur Chriſtus mittens diſcipulos ſuos euãgelizatum in vrbes Iſraelis 48.30.b
quomodo quærant Apoſtoli de Aduentu Meſſiæ quem mundanum arbitrabantur 111.24.a
Adriaticus ſinus quis fuerit 550.23.a
Adulteri qui dicantur à Scriptura 60 8.a
Aduocati qui dicti ſint 401.8.a
¶*Aeſtuare* quid ſit propriè 62.12.a
¶*Affirmo* minus quàm Affeuero 321.2.a
ἀγαθοποιῆσαι pro beneficio afficere 149.1.b
ἀγαπᾶν & φιλεῖν an inter ſe differãt 424.2.b
ἀγαπητὸς 193. 308. 14.45.a
ἄγειν pro βαδίζειν 41.29.a
¶*Agnoſcere* Deum & cognoſcere quomodo differant 334.24.b
quid his vocibus *Agni* & tollendi peccatũ ſignificetur 339.35.a
ἁγνίζεσθαι quid ſit quum de voto dicitur 528.7.a
per Agnos malè Papiſtici doctores Apoſtolos ipſos intelligunt 424.12.b
ἀγωνία de Chriſti luctãtis ſumma anguſtia dicitur 319.21.b.
ἀγραυλεῖν quid ſit & vnde dicatur 229.41.a
ἀγρεύειν venari & capere 193.4.b
Agrippa rex quis fuerit 541.20.a
ἀγοραῖοι quid ſint 521.16.a
αἱμοῤῥοοῦσα mulier 43.30.a
τὸ αἴρειν ſignificatio quum de naui è portu ſoluente dicitur 548.34.b
αἴρειν ἐπὶ χειρῶν quid ſit 15.17.b
αἵρεσις initio vocabulum μέσον tandem nonniſi in vitio poni cœpit 451.9.b
αἰτία cauſam & crimen ſignificat 89.26.a
αἰτία pro crimine 134.15.b
¶*Alabaſtrum* quid dictum ſit 120.8.b
mulieris Alabaſtrum vnguenti in Chriſtũ effundẽtis hiſtoria 120 31.a & cur eo loco à Matth. memorata 1.b
ἀλλὰ pro interrogandi particula 52.2.a
ἀλαλάζειν & ὀλολύζειν quomodo differant 161.3.a
Alexander quidam Epheſi quis fuerit 520.18.b
Altaria nunc habenda vnde probent quidam 22.1.b
¶*Ambroſij* & Auguſtini error in Zacharia quem Pontificem Maximum fuiſſe volunt 216.53.b
ἄμεμπτος quis dicatur 217.19.b
Amen quid ſignificet 20.3.a
particula Amen quid ſit 29.26.b
Amictus Prophetarum 11.18.a
Ambulare ex Hebræorum idiotiſmo quid ſit 170.1.a
ſupputatio *Annorum* 450. quibus dicitur Deus dediſſe Iudices ad Samuelem vſque 489 15.b & 490.
Amicos facere ex mammona quid ſit 294.41.b
Amitte pro Dimitte ab Eraſmo ſcriptum 74.41.a
ἀμφότεροι etiam de pluribus dici 533.18.b
ἀμφίβληστρον quid ſit 17.20.a
Amuleta quæ vocant iam olim damnata 107.10.a
¶*Anabaptiſtarũ* κοινωνία quo fundamẽto nitatur 269.30.a
aduerſus Anabaptiſtas obſeruandæ voces βρέφους & προσφέρειν 301.39.b
Anabaptiſtarum error 214.15.b
ἀνὰ æqualẽ diſtributionẽ ſignificat 94.12.a
ἀνὰ pro χωρὶς 8.28.b
ἀνὰ præpoſitionis vis in verbo ἀνήχθη 14.29.b
ἀναβλέπειν pro ſimplici βλέπειν 381.22.b
ἀνακεῖσθαι pro συγκεῖσθαι quod dicitur de Apoſtolis quibus Chriſtus à reſurrectione apparuit 213.42.b
ἀνακρίνεσθαι verbum forenſe 446.9.b
ἀναβλέπειν pro viſum recipere 51.47.a
ἀναβλέπειν pro ſuſpicere, aliàs viſum recipere 70.9.a
verbi ἀναβλέπειν peculiaris ſignificatio 175.23.b & 176.a
ἀνακάμπτειν & ἀναστρέφειν quomodo differãt 8.15.b
ἀνακεῖσθαι compoſitum pro ſimplici 161.18.a
ἀναίδεια pro importunitate quæ in precibus vitioſa non eſt 274.10.a
ἀναλαμβάνεσθαι pro αἴρεσθαι 462.24.b
ἀναλαμβάνεσθαι, ſurſum recipi 428.1.b
ἀναλύειν de quibus dicatur propriè 283.4.a
ἀνάμνησις Platonica 370.5.a
Ananiam Pontificem monuerit-ne Paulus reuera, an verò ſit ironica reſpõſio 533.11.a
Ananiæ exemplo ipſi Eccleſiæ hoſtes terrentur 451.1.a & 31
ἀναλήψεως nomine quid intelligatur 268.3.a
ἀναπεσεῖν pro ἀνακλίνεσθαι 76.1.a
τὸ ἀναφαίνειν quid ſignificet 526.5.a
ἀναφέρειν pro ἀνάγειν 81.4.a
ἀνασκευάζειν quomodo dicatur Chriſtus 174.2.b
ἀνατίθεσθαι pro συντίθεσθαι 215.23.a
ἀναθήματα quæ vocent Græci 312.8.a
ἀνάθημα diſtinguẽdum ab ἀνάθεμα. Ibidem
ἀνατολὴ quum propriè de ortu Solis dicatur ad alia transfertur 227.36.b
ἄνευ quomodo exponendum Matth.10.29. 49.26.b
ἀνέχεσθαι tolerare 54.32.a
ἀνέχεσθαι quid ſit & quomodo à πάσχειν differat 82.32.b
Angari, idem quod nobis poſtæ 25.31.b
Angariare quid ſit 25.27.b
Angeli quomodo à Domino meſſores futuri dicantur 66.12.a
Angelus cuius ductu Moſes populum liberauit fuit ipſe Chriſtus 461.20 b
Angeli adſtant Domino 219.32.b
Angeli adhibiti cuſtodes pueris & fidelibus 85.34.b
Angelus Domini Iohannes Baptiſta 140.3.b
an etiam Angeli cognoſcãt quod eſt in animo alicuius 215.3.a

per Angelos aſcendentes & deſcendentes quid ſignificetur 341.1.b
Angelos etiam ex Iudæis quoſdam non agnoſcere 533.15.b
Angelus Petri 485.14.a
Animam ſuam ſeruare quid ſignificet 80.34.a
Anima pro vita 31.14.b
Anima pro vita accipitur 9.33.b
Anima vel pro vita vel pro homine accipitur 149.17.b
Inuenire Animam ſuam qui ſit 50.21.b
de Anima Chriſti quæ dicitur non relinquenda apud inferos 438.a
Annas ſocer Caiaphæ non inquiſiit in Chriſtum ſed ad ſocerum vinctum miſit 412.5.a
ἀνώγεον cænaculum quid fuerit 202.15.a
ἄνομοι pro παρανόμοις 210.1.a
ἄνωθεν iterationem notat 344.5.b
ἀντὶ particulæ vis & ſignificatio 337.30.b
ἀντὶ pro ὑπὲρ 84.38.a
ἀντίδικος quid ſit 22.25.b
ἀντιλαμβάνεσθαι quid ſit propriè & quomodo de Deo dicatur. 224.55.b
ἀντιστῆναι quid propriè ſignificet 25.4.a
ἄνθρωπος pro particula τὶς 300.20.a
ἀνθύπατος propriè Procóſul ponitur tamen pro Propretore 488.1.a
ἀντιπαρελθεῖν quam vim habeat 272.12.a
ἀντοφθαλμεῖν quid ſit 549.44.b, 456.50.b
ἁπαλὸς, læuis 114.30.a
ἀπάγεσθαι verbum forenſe quid ſignificet 485.29.b
¶ *Aperiri* os, ſiue oculi quomodo dicantur 225.23.b
Aperire os ad dicendum Heb. phraſis 18.29.a
Aperti Hebræis qui dicantur 173.8.a
ἀπατᾶν propriè eſt ſeducere 64.4.b
ἀπειθία duplex 349.13.b
ἀπειθὴς & ἄπιστοι vitia ſunt cóiuncta, diſtinguenda tamen 219.12.a
τὸ ἀπελπίζειν variæ ſignificationes 251.2.a
ἀπελθεῖν, compoſitum loco ſimplicis 151.7.a
ἀφαγνίζειν quid ſit 30.22.a
ἄφιξις nouè dictum pro diſceſſu 524.27.b
ἀφορίζεσθαι quid ſignificet 249.7.b
ἀπολύεσθαι vxor quomodo dicatur 4.11.b
præpoſitiones ἀπὸ & ἐκ permutabiles 20.17.a
ἀπὸ & ὑπὸ ſæpe permutantur 53.35.b
ἀπὸ præpoſitio pro ὑπὸ 66.28.b
ἀπὸ pro ἐκ 133.6.a
ἀπὸ pro ὑπὸ 138.11.a
ἀποδεκατοῦν Decimam dare vel accipere 277.51.b
diſtinguendum inter ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων 492.23.b
ἀποκτείνειν cum ſæuitia occidere 49.35.a
ἀποκρίνεσθαι ex phraſi Hebr. dicitur etiam qui ſermonem inchoat 138.23.a
Apollinaris error de materia corporis Chriſti 346.42.a
Apollinaris error 335.3.b
ἀπέναντι contra, id eſt, è regione 137.1.a
ἀπέχειν pro ἀπολαμβάνειν 27.34.b
ἀποφθέγγεσθαι quid ſignificet 434.17.b
ἀποτάσσεσθαι & ἀνασκευάζεσθαι quomodo inter ſe differant 527.9.a
ἀποστάσιον quid 23.41.a
ἀποστεγάζειν τὴν στέγην malè redditum ab Eraſmo, Detegere tectum 146.1.b
ἀποστερεῖν malè conuerti, Fraudare, quum latius pateat 185.23.a
Chriſto cur *Apoſtoli* appellatio attribuatur 74.11.b
Apoſtolica doctrina quæ ſit 410.39.a
Apoſtolica functio quibus finibus comprehendatur, & quibus ſit demandata 214.15.a
quo tempore acciderit veriſimiliter prima Apoſtolorum miſſio. 269.31.b
Apoſtoli in edendis miraculis Chriſti nomen inuocant 270.15.b
Apoſtoli nullum Chriſtianæ doctrinæ caput didicerunt poſt Domini diſceſſum 402.10.a
Apoſtolorum fides & conſtantia inſignis 465.27.a
Apoſtoli variis linguis loquuti non promiſcuè 434.45.a
manere in domo quam ingreſſi fuerint, quomodo iubeat ſuos Apoſtolos Chriſtus 269.10.b
Apoſtoli circunciſioni deſtinati 498.30.b
Apoſtoli inter ſe de Primatu diſceptantes regnum terrenum ſequuturum ſomniāt 182.2.b
Apoſtoli Petrus & Iohannes Samariam ab aliis miſſi 466.12.b
¶ *Aqua* allegoricè pro Dei charitate erga nos 350.14.b
τὸ ἀποστοματίζειν variæ ſignificationes 279.11.a
ex Aqua & Spiritu gigni quomodo intelligatur 345.8.a
Aqua viua cur dicatur 350.19.b
cur fideles *Aquilæ* comparentur 113.11.b
¶ *Ara* Athenienſium Θεῷ ἀγνώστῳ 510.14.a
ἆρα interrogandi particula concluſionem declarat 115.15.a
ἀρέσθαι tā in vitio quàm in laude vſurpatur 191.9.a
ἀργύρια illa τριάκοντα quibus Iudas Chriſtū prodidit quid fuerint 121.1.b
Archiſynagogi plures fuerunt 286.30.b
Arida dicitur Hebræis terra ex qua aquæ receſſerunt 108.19.b
ἀρχὴ, διακονία & ἐπιμέλεια quomodo inter ſe differant 487.16.a
ἀρχαῖοι qui dicantur 20.19.b
Archelaus Herodis magni filius 9.41.b
Archiſynagogi qui dicantur 159.12.b
ἄρχοντες ij dicti ſunt qui & Sanhedrin 446.1.a
Areopagus quid fuerit & Areopagitæ 509.5.b
Areopagitæ 193.19.b
Argentarij qui dicantur 519.35.a
Ariſtocratiam Chriſtianam non eſſe nouum inuentum 87.1.b
ἄρτι quid ſignificet 14.14.a
ἄρτιον perfectum, vnde καταρτίζειν perficere alias, aptare 99.2.a
ἄρτι pro νῦν 125.43.a
ἀρχιτελώνης quis dicatur 305.11.b
Architriclinus quis ſit 342.4.a
ἄρχοντες qui dicti ſint in coloniis 504.7.b
ἀρχιερεῖς qui dicantur 6.41.b
Arriani vnde inæqualitatem filij arguerent 332.59.b
Arrianorū falſa interpretatio qua docere conantur fuiſſe tēpus quo Chriſtus non erat 439.45.b
Arundo agitata prouerbialis figura 51.43.b
¶ *Aſcendere* in cælum pro ſpirituali intelligentia præditum eſſe 346.35.a
quomodo Hebræi vtantur verbis Aſcendere & Deſcendere 353.13.a
Aſiarchæ qui fuerint 520.26.a
Aſſarius dimidia pars Aſſis 49.8.b
Aſſarium quid fuerit 280.9.a
ἀσθένεια morbus dicitur ab effectu 354.25.a
ἀσπάζεσθαι quid ſit 26.36.b
ἀσφαλίζεσθαι, aſtringere 505.14.a
ἀσφάλεια pro ἀλήθεια 216.38.b
Aſſos vrbs Aeolidis 523.9.a
quo errore plerique ex ἆσσον aduerbio, vrbem *Aſſon* fecerunt 549.13.a
ἄσωτος qui Latinis Profuſus 292.12.a
ἀστεῖος, venuſtam formam habens 460.20.b
¶ *Athanaſij* locus aduerſus Dimœritas 222.31.a
Athanaſij locus 356.16.b
Athenæi locus 423.11.a
ἀθετεῖν quid ſignificet 165.1.b
ἀθετεῖν pro ἀκυροῦν 170.15.b
ἀθετεῖν Reiicere malè à Caſtellione redditum, Reſcindere 255.21.b
ἀθῷος pro ἀδικίᾳ. Hebraiſmus 131.10.a
ἀτενίζειν amplius quàm ἐμβλέπειν 429.44.b
ἀτιμάζειν ſiue τὸ ἀτιμοῦν 192.33.b
ἄτιμος quis dicatur 68.19.a
ἄτιμος pro καταφρόνητον 162.35.a
ἄτοπον pro eo quod Gallicè dicimus, *inconuenient* 553.1.b
ἄτοποι & πονηροὶ pro iiſdem accipiuntur 324.13.b
ἄτοπον pro improbo & ſcelerato 540.8.b
Athenæ idolis abundarunt 508.31.b
Attilia vrbs Pamphiliæ 497.5.b
¶ *Audire* Sermonem regni qui dicantur 63.38.b
Aue idem eſſe ac Gaude 220.32.a
Auguſtini loci de Chriſti corpore 327.26.a
Auguſt. locus emendatus 6.21.b
Auguſtin. locus de quorundam peccatis 130.9.b
Auguſtini locus de verbo 331.31.a
Auguſtini locus de ſermone apud Deum 332.10.a
Auguſtini locus 337.56.b, & 357.15.a
αὐλὴ quid propriè dicatur 275.7.a
Aula quid ſit propriè 128.33.a
Aula apud veteres quid fuerit 206.23.b
Aureliani locus de militum officio 237.7.b
Aures habere ad audiendum prouerbiale genus dicendi 538.a
αὐτόπτης, oculatus teſtis 215.42.b
¶ *Azymorum* feſtum quando cœperit 111.44.b & Paſchæ feſtum celebratum. vide tota Pag. 112
quomodo prima die Azymorum dicat Marcus Paſcha mactari ſolitum 201.20.b

B

Litera ב Hebræorum quid ſignificet 24.25.a
Βάλλειν pro παίειν ſumitur 106.8.b
Βαπτίζειν quid ſit 12.12.b
quomodo apud Marcum hæc verba ἐγένετο βαπτίζων intelligenda 141.1.a
Baptiſmi nomine quid Hebræi ſignificent 95.10.a
Iohānes quomodo ſe aqua *Baptizare* dicat 141.27.b
an prius Iohannes Baptizarit quàm docuerit 141.37.a
Baptiſmatis triplex ſignificatio 516.21.b
Iohannis *Baptiſmus* cur dicatur ad reſipiſcentiam 13.15.a
Baptiſmus Iohannis pro tota eius prædicatione 99.25.b
Baptiſmus Iohannis quomodo dicatur ad remiſſionem peccatorū, & an idem fuerit cum noſtro 141.31.a
Baptiſmus Iohannis qualis fuerit 219.16.b
verbi βαπτίζεσθαι variæ ſignificationes 169.12.b
varia dicendi genera huius vocis *Baptizari* 516.40.a
Baptizari in nomen patris & filij, &c. 139.10.b
Baptizari quid metaphoricè ſignificet 284.2.b
Baptizari in nomen Chriſti 440.15.a
βαπτίζειν ἐν ὕδατι quid ſignificet 13.7.a
Baptizare Spiritu ſancto quid ſit 13.34.b
Baptiſmus Sp. ſancti 429.2.a
à Iohanne Baptizatos non oportuiſſe rebaptizari 517.2.a
Bar-Iona vocabulum peregrinum 78.12.b

Barnabas vnde dicatur. 449.26.b
βδέλυγμα quid ſignificet 120.19.b
βάσανοι qui morbi dicantur 18.12.a
βάσεις pro pedibus 442.15.b
βατταλογεῖν quid ſit 28.15.b
Batus menſura fuit rerũ liquidarũ 294.1.a
¶*Beelzebul* Acaronitarum idolum 49.5.a
homines Deo quomodo *Benedicant* 119.3.a
Benedicere menſam quomodo dicantur Chriſtiani 264.35.b
quomodo Deus Benedicat hominibus 119.4.a
Benedicere quid ſignificet 167.31.a
Benedicendi verbo quomodo abutantur ſuperſtitioſi 167.33.a
quomodo Chriſtus Benedixerit panibus 264.18.b
Benedictus Chriſtus quomodo dicatur 223.16.a
Bernardi locus de diligendo Deo 402 31.b
Bernice ſoror Agrippæ 541.23.a
Bethabara in tribu Ephrain cis Iordanem Hieroſol reſpectu 339.15.a
Bethania nomen eſt tractus montis Olиueti 190.19.a
Bethania nomen tractus montis Olиueti 330.9.b
Bethania tractus alicuius nomen 200.37.a
Bethania non fuit vicus ſed tractus montis Olиueti 388.7.a
Bethania quot ſtadiis ab vrbe abfuerit 430.a & b
de *Bethſaide* deſerto 264.3.a
Betheſda vel Beth-cheſda quid fuerit 354.a & b
Bethlehem Iudææ cur dicatur 5.20.b
Bethlehem quomodo minima eadémque maxima 7.39.a
¶*Bibere* omnes iubentur in Cæna 124.38.b
quomodo ſe Chriſtus *Bibiturum* dicat cum Apoſtolis in regno patris 125.32.b
βίος modò pro vita modo pro victu ponitur 192.6.a.
βίος pro *οὐσία* ponitur 262.1.a
¶*Blaſphemare* Chriſtum quid ſit 534.14.b
βλασφημίαι quid ſint apud Græcos 74.4.a
βλασφημεῖν quid ſit 41.1.a
τὸ βλέπειν & *τὸ ἰδεῖν* quomodo diſtinguantur 63.20.a
βλέπειν pro cauere 196.2.a
βλέπειν plus quàm *ὁρᾶν* 22.52.b
βοηθεῖν, ſuccurrere 74.24.b
βολίζειν perpendiculo maris altitudinem explorare 551.1.ab
¶vnde vox iſta *Boanerges* deriuata ſit & quomodo corrupta 151.20.
Bona aliena quænā vocet Chriſt⁹ 295.2.b
quorſum Deus Bona ad hunc vitam ſpectantia largiatur hominibus 294.30.a
βούλεσθαι pro *δύνασθαι* 368.7.b
¶*Brachium* Domini quid ſit 365.8.a
βρέφος & *ἔμβρυον* etſi differunt ſæpe tamen confunduntur 223.1.a
βροχὴ pro vi?? 35.29.b
βρῶσις quid ſit 30.47.b

C

κακία pro ærumna 32.34.b
κακολογεῖν ἀντὶ τοῦ βλασφημεῖν 183.21.a
Κανανίτης quis ſit & vnde dicatur 300.15.a
κακοποιὸς, facinoroſus 413.9.b
τοῦ κακοῦ ſignificatio 494.15.q
¶*Cæcus* a Bethſaidenſibus Chriſto oblatus & ab eodem ſanatus quomodo à Chriſto domum remiſſus dicatur 176.
cur Cęcum luto adhibito Chriſtus ſanarit 381.9.a
Cæcus *ἀποσυνάγωγος* factus 383.16.b
quomodo Cœcus ille dicatur Non peccaſſe 356.44.b
Cæcum illum à natiuitate quomodo neget Chriſtus peccaſſe 381.1.a
Cæſareæ duæ fuerunt. 77.3.a
cur ad *Cæſarem* Paulus prouocarit 541.4.a
καὶ particula variè vſurpatur 166.13.a
Καὶ apud Græcos aliquando eſt illatiua particula 186.31.a
Καὶ pro *τότε* 231. a
Καὶ pro *ἀλλὰ* 319.36.a
Καὶ pro *σὺν* 163 9 b
καὶ pro *ἀλλὰ* 58.5.a & 64.28.a
Καὶ pro aduerſatiua particula 5.26.a
Καὶ cauſalis particula 223.19.a
Καὶ pro cauſali particula ponitur 366.28.a
Καὶ pro Nam 250.31.a
Καὶ pro *ὅτι* 209.51.b
Καὶ pro *τότε* 245.4.b
καὶ pro *ἢ* 59 43.b
Καὶ pro tunc 41.18.a
καιρὸς certum tempus notat 354.18.a
impium pictorum figmentum de Chriſto cum *Calice* procidente quaſi miſſam celebraret 126.12.b
Καλῶς ironicè dici ſolet 170.23.a
καλῶς ποιεῖν pro *εὐεργετεῖν* 56.10.b
καλὸν pro *ἄμεινον* 85.21.b
καλὸς κἀγαθὸς Græcis quis dicatur 259.19.a
Καλὸν bonum & *τὸ καλὸν* honeſtum 74.27.b
¶*Caluinus* impudenter Sabellianiſmi accuſatus 379.8.b
Camelum intrare per foramen acus, prouerbialis loquendi formula 92.33.b
Camerarius ab Illyrico immerito reprehenſus 121.14 b
Cana maior, oppidum tribus Aſer 74.17.a
Candidum propriè de igni dicitur, & pro albo ſumitur 81.8.a
Caminij error in nomine Leui inde Matthæum Leuitã fuiſſe coniicientis 147.1.b
cur *Capernaum παραθαλασσία* dicatur 16.51.a
Chriſtus in Capernaum domicilium habuit 146.27.a
Capernaum interiecto ſinu obuerſa Bethſaidæ 167.12.b
Capitis iudicia Iudæis ſublata 531. 17.b
Capucini 30.41.a
quomodo intelligenda Hebræa phraſis Duo erunt vna Caro 89.20.b
Caro pro homine 436 15.a
Caro ſynecdochικῶς pro homine 335.1.a
vocis *Carnis* ſignificatio 345.a & b
Carnis nomine naturalis hominis concretio notatur 335.54.a
Carnis appellatione quid Hebræi intelligant 78 18.b
Carnis appellatione ſerui forma quam aſſumſit Chriſtus intelligitur 439.1.b
Caſtellionis damnata verſio in *δαιμονίζεται* eſt furiata 74.31.a
Caſtellio *φρόνιμον* interpretatur *σωφρονοῦσαν* 219.1.b
Caſtellionis audacia in textu biblico 155.17.b
Caſtellionis audacia 301.7.b
Caſtellio reiicit Verbum baptizãdi 12.34.b
Caſtellio *ἐξουσία* vertens, eligendi poteſtatem, liberum arbitrium ſtabilire nititur 335.6.a
Caſtellionis ridicula interpr. 226.36.a
Caſtellionis inepta interpretatio iſtorum verborũ *ἀπὸ φέροντα τῷ πατρὸς* 463.51 b
Caſtellionis inepta interpretatio 517.43.b
Caſtellionis execranda audacia 74.6.b
Caſtellionis audacia in huius vocis *κεῖται* interpretatione 233.41.b
Caſtellionis falſa & inepta interpretatio 437.46.a
Caſtellionis inepta interpretatio 343.18.b
Caſtellio malè reddit *ἐπιστρέψει*, Reconciliabit 218.10.b
Caſtellionis vitioſa interpretatio 222.1.a
Caſtellionis error 22.17.b
Caſtrare ſeipſum id eſt continentiam ſeruare 91.27.a
an *Caſus* ſit aliquis in reb⁹ humanis 272.7.a
κατὰ pro In, vel, per. 4.18.a
κατὰ pro *ἀπὸ* 40.1.b
κατὰ vim habet diſtributionis 111.30.b
κατὰ nota cauſalis 144.29.a
καταβάλλειν vnde *καταβολὴ* quid ſignificet 65.10.
καταβιβάζω & *ἀναβιβάζω* 54.43.a
κατακυριεύειν quid ſignificet 518.25.a
τὸ καταλύειν varias habet ſignificationes 264.10.a
καταναθεματίζειν quid ſit 130.27.a
τοῦ καταργεῖν variæ ſignificationes 286.4.a
καταρτίζειν ſarcire ab *ἄρτιος* perfectus 143.20.a
Κατέχειν verbum nauticum 552.8.a
καθίσαι pro ſedes ponere 314.13.b
καθηγηταὶ qui vocati ſint 107.36.a
Κατηχεῖν & *Κατηχεῖσθαι* quid ſignificet 216.27.b
Κατηχίζειν & *κατηχούμενοι* quid ſit 216.33.b
τοῦ καθιστᾶν ſignificatio 508.26.a
Κατοικεῖν & *παροικεῖν* quomodo differant 10.4.a
κατορθώματα quæ dicantur 536.11.b
Cauſæ mediæ non tollunt Dei prouidentiam 551.9.b
Cauſam pro noxa malè dici 322.4.a
¶*Centuplicia* accepturi qui dicantur qui propter Chriſtum domos fratres &c. reliquerint 186.37.b & quidem cum perſecutionibus 187.6.b
Cenſus propriè eſt facultatum æſtimatio 103.36.b
Κῆνσος quid fuerit 194.9.a
Κεφάλαιον nouè dicitur in re nummaria 532.131.a
Κεφαλαιοῦν pro caput comminuere 192.26.b
κεράμιον Græcis quod Latinis amphora 202.4.a
τὸ κηρύσσειν abſolutè poſitum 151.30.a
Cerei cur à Pontificiis accendantur in baptiſmo 13.48.b
Ceremonia panis & poculi ſub finem Cænæ agni Paſchalis 317.4.a
χαλεπὸς pro crudeli 39.26.b
χαλκία dicta in genere ærea vaſa 169.65.b
χαλκὸν pro æreis nummulis 196.1.b
χαράγματος nomine etiam pictum opus contineri 511.16.a
τοῦ χαρίζεσθαι noua ſignificatio 541.26.b
χαρίζεσθαι reſpōdet Latino Gratificari 255.2.a
¶*Charitas* Dei ad quam tabulam ſpectet 278.13.a
Charitas Chriſtiana quæ 21.23.b
Charitate in proximum quomodo lex impleatur 92.1.b
Charitate erga pauperes compenſanda eſt bonorum profuſio 294.42.a
Charitatis perfectum exemplum 302.8.b
Charitas rapinæ & ſceleri opponitur 277.3.a
Charitas non eſt Iuſtificationis cauſa efficiens 256.1.b
verbi huius *χειροτονεῖν* vis 497.4.a
1. *Cherinthi* error 49.1.b
2. Cherinthi error. 49.1.b
Chiorum factum impium 121.28.a
χρηματίσαι pro nominari 483.10.b
χρήματα apud Græcos quid complectãtur 186.5.a
χρῖσαι apud Græcos de quibus rebus dicatur 273.25.b
χρηστὸς varias habet ſignificationes 251.29.a
χρηστὸς facilis ſiue commodus 55.3.a
¶*Claues* cognitionis ſuſtuliſſe legis interpretes quomodo dicantur 278.25.b
τὸ χλευάζειν quid ſit 511.32.a
Κληρονομία quàm latè pateat 525.16.a
κληρονομῆσαι ἀντὶ τοῦ κτήσασθαι 185.19.a
κληρονομεῖν τὴν γῆν quid ſit 18.26.b
Κλῆρος pro parte non ſucceſſione 433.1.a
χρόνος & *καιρὸς* quomodo differant 429.22.a
¶*Circunciſio* duplex, duas Iudeorum ſpecies conſtituit 464.5.a

¶*Codices* Hebræi punctis caruerunt quibus vſi ſunt Græci interpretes 140.27.
Cognitio Dei quid ſit 436.2.a
Cælum pro Deo Syriacè accipitur 100.5.a
Κοινὸν pro profano, & *κοινοῦν* polluere 73.18.a
Κοινωνίας noſtræ cum Chriſto tres gradus 410.30.b
Comedendi & Bibendi voces quum de carne Chriſti agitur quomodo ſint intelligendæ 367.a & b
Communicatio idiomatum tantum habet locum in concretis vocibus 346.11.a
κωμοπόλεις quæ dicantur 145.20.a
Compita quæ vocent Latini 102.15.b
Confabulandi verbum Scripturæ maieſtati non conuenit 81.26.a
Confidentia à fide diſtinguenda 365.27.a
Conſeſſus totus quis dictus ſit Iudęis 128.3.b
an ſint *Conſilia* Euangelica quæ perfectos tantùm obligent 92.10.b
Conuerſionis veræ ſumma 524.1.a
Conuerſio non eſt ab hominum libero arbitrio 445.4.b
Cor apud Hebræos pro medio cuiuſq; rei 60.28.a
ponere ſuper Cor quid ſit 519.10.a
Cor terræ pro ſepulchro 60.33.a
κώρα pro villa, prædio 313.5.b
Cornelius ciuili adoratione tantùm colit 477.17.a
χορτάσαι de quibus propriè dicatur 75.34.b
χόρτος pro herba, & quæ herba intelligatur 32.40.a
χρηματίζειν & *χρηματίζεσθαι* quid ſit 8.20.a
Χριστὸς pro Meſſia 507.7.5.a & b
¶*Christus* cur dictus Ieſus 4.34.b
Chriſtus quid ſit 3.3.b
cognitionis Chriſti multiplices gradus 79.46.b
cognitio Chriſti duplex 304.38.a
quatuor de Chriſto opiniones 164.13.a
Deitatis Chriſti teſtimonium 140.32.b
Chriſti patria putatiua 161.15.b
Chriſtus non adiecit legi Cõſilia 302.10.b
Chriſtum ante quàm munus ſuum exerceret fabrum fuiſſe lignarium 162.25.a
caro Chriſti quomodo dicatur nihil prodeſſe 367.a & b
quomodo Chriſtus dicat ſe Voluiſſe congregare Iudęos, & ipſos noluiſſe 110.23.b
Chriſti & Apoſtolorum miſſio ſimilis eiuſdem finis reſpectu: alioqui penitus alia 410.15.a
Chriſtꝰ quomodo dicatur Emmanuel 5.1.b
Chriſtus quomodo dictꝰ Nazaræus 10.10.b
Apoſtoli quomodo dicantur veniſſe domum Chriſti 151.41.b
Chriſtus quomodo ex Spir. Sanct. 4.22.b
Chriſti perturbatio 394.4.a
Chriſtus viuificandis hominibus miſſus 366.49.a
corporalem Chriſti præſentiam quo cauillo plerique fulciant 430.12.a
Iudæi Chriſtum blaſphemum iudicant quòd Deum diceret patrẽ ſuum 335.10.b
Chriſti præſentiã vita comitatur, & contra vbi non eſt, mors regnat 366.2.a
Chriſtus legit in Synagoga, qua auctoritate 241.8.a
cognatorum & gentilium Chriſti in eum ſumma maleuolentia 152.6.a
Chriſtus cur baptiſari voluerit 14.20.a
Chriſtus ſudãs grumos ſanguinis 320.12.a
quomodo venerit Chriſtus vt Mundus ſeruetur 344.22.a
ad Iudicium exercendum quomodo ſe miſſum eſſe dicat Chriſtus 384.1.a
Fabula de Animæ Chriſti deſcenſu ad inferos vnde orta ſit 136.2.b
Chriſtus *καρδιογνώστης* 256.26.b
quid de Chriſto ſentiendum 254.12.b
quomodo Chriſtꝰ Tollat peccatũ 339.41.a
Chriſtus non eſt egreſſus ſuperioris Galilææ fines 171.17.b
Chriſti Deitatis teſtimonium 140.33.b
ſpectrũ putãt eſſe Chriſtũ Apoſtoli 168.1.a
Chriſto Eli. id. Deum, vocãti illudunt Iudæi 135.25.b
cur Chriſtus vinum myrrhathum recuſat 209.36.a
Chriſtus ſua obedientia eſt nobis promeritus benedictionẽ Legi annexã 385.20.b
Chriſtꝰ quomodo dicat *παράκλητος* 401.1.b
gloria Chriſti quæ ſit 335.62.b
quomodo Chriſtus ſe Regiæ eſſe dicat familiæ 84.13.a
Chriſti lucta quæ fuerit 320.1.a
quo ſenſu Chriſtus Viuere per patrem dicatur 366.9.b
Chriſtus quomodo dicatur Filius Dauidis & Abrahami 1.15.b
Chriſtus ipſe ab eius doctrina & donis ac beneficiis diſtinguendus 36.18.b
quomodo intelligatur quod dicitur Chriſtus in Iudææ territoriũ veniſſe 347.18.b
παθητὸς fuiſſe Chriſtus quomodo dicatur 546.1.a
Chriſtus mortem ſuam prædicit & gloriæ ſuæ patefactionem 376.43.b
concilium ſummum aduerſus Chriſtum tanquam blaſphemum cogitur 205.22.a
definitum fuiſſe vt Chriſtus interficeretur 317.34.b
terrena ſe loqui quomodo dicat Chriſtus 346.21.a
quomodo illud Chriſti dictum Poſt tres dies reſurgam, ſit intelligendum 177.
quomodo intelligendũ quod Chriſtꝰ dicit ſuum Teſtimoniũ eſſe idoneum 374.25.a
Chriſtus peregrè profectus abſens eſt à nobis corpore 117.8.a
quomodo Centurio Chriſtum Dei filium dicat 136.8.b
nullum Medium inter Chriſtum & Satanam 58.12.b
peregrinatio Chriſti in Ægypto ad quod tempus referenda 234.22.b
Chriſtus *παρὰ τοῦ Θεοῦ* ſe eſſe quum dicat quid denotet 365.12.a
de Chriſti corpore poſt reſurrectionem quæſtiones 327.17.a
quomodo dicatur Chriſtus ſuper Aſinam & pullum ſediſſe 97.10.b
electus Dei Chriſtus cur dicatur 324.15.a
Chriſtum ſe priorem quomodo dicat Iohannes 337.1.b
Chriſti à nobis in cælos diſceſſus quid nobis adferat 399.a & b
quomodo Chriſtus *συλλυπεῖσθαι* dicatur 149.27.b
quo conſilio Pilatus Chriſtum virgis cædat 133.7.b
Chriſtus pro Meſſia 78.8.b
caro Chriſti quomodo ſit viuifica 365.53.b
corpus Chriſti quomodo templum vocetur 344.3.a
δυνάμεις quæ dicantur à Chriſto factæ 162.10.b
Chriſtus Iohanni ante baptiſmum de facie incognitus 14.36.a
Chriſtus è cælo deſcendiſſe quomodo dicatur 363.b
Vulnus Chriſto mortuo illatum ex quo aqua & ſanguis fluxerant cur expreſſe Iohannes vrgeat 418.36.b
quomodo Chriſtum dicat Marcus hora tertia crucifixum quum ſexta id factum dicat Iohannes 209.43.a
Chriſti preſentiam non tolli etſi cęlis contineri dicatur quod ad corpus 335.55.b
Chriſtus in tẽplo docet interdiu 307.47.b
quomodo Chriſtus non damnat 347.8.a
Chriſtus & Pater Vnum ſunt 387.4.a
quomodo negetur Chriſti corpus ſimul pluribus locis eſſe poſſe 93.13.a
Chriſtus eſt vnus *μεσίτης* 14.9.b
an fuerit in Chriſto voluntas patris voluntati repugnans 126.15.a
quod Chriſtus ſe abſcondiſſe dicatur, quomodo ſit intelligendum 380.41.a
quomodo dicatur Chriſtus filius Dei vocandus 221.27.a
Chriſtus poſitus in Signum 234.1.b
Chriſtus de ſeipſo Teſtatur 375.7.a
Chriſtus deponit animam ſuam 385.28.b
Chriſtus cũ latronibus numeratur 210.1.b
cur Chriſtus ſe Filium hominis paſſim vocet 38.20.b
Chriſtus Spiritum tradit 418.25.a
Chriſtus non attulit nouã Legem 92.13.b
Chriſtus alacriter ad mortem pergit 306.11.a
Chriſtus crucifixus cadaueri comparatur ad quod congregantur aquilæ 111.5.b
Chriſtus ſe quomodo ſanctificet 410.28.a
Chriſtus quomodo dicatur in deſertum expulſus 142.7.b
quomodo concilientur inter ſe Euangeliſtæ in Apparitionibus Chriſti recenſendis 233.15.b
Chriſtus quomodo ſit Vnigenitus 336.17.
in Chriſto duę Voluntates numero diſtinctę non ſeparatæ 335.40.a
quomodo Chriſtus docuerit cum auctoritate 243.1.a
cur Chriſtum crucifigi voluerint Iudæi 414.11.a & 415.2.b
quando Chriſtus ſermonem habuerit de prodente ipſum 317.29.b
Chriſtus à Iudæis ad Pilatũ ducitur condemnandus non examinandus 413.15.b
quæ de Chriſti plenitudine dicuntur quomodo intelligantur 337.16.a
Chriſtꝰ in Sepulchro nouo ſepultꝰ 419.9.b
Seculum Chriſti 469.1.a
Chriſtus Mariam matrem aſperrime obiurgans quid nos docuerit 341.15.b
Chriſtus interdum Patris Angelus dicitur 331.38.b
Chriſtus Baptizat per Apoſtolos; 47.33.b
quomodo intelligendum quòd Chriſtus negat ſe Iudæos apud Patrem Accuſaturum 359.21.b
quomodo dicatur Chriſtus *Ἀναχωρῆσαι* in Galilæam 16.33.a
quomodo Chriſtꝰ neminẽ iudicet 374.25.b
quomodo Chriſtus Foribus clauſis ſteterit in medio diſcipulorum 421.32.b
Chriſti pedes diſcipulorum lauantis factum quem ſcopum propoſitum habuerit 396. & 397.
tangi ſe Chriſtus à Maria cur non ferat 421.13.a
quod dicit Iohannes de Chriſto Qui poſt me venit, ſitne ad ætatem an ad munus prædicandi referendum 336.50.a
quomodo neget Chriſtus ſe veniſſe vt faciat ſuam Voluntatem 364.42.a
vnius Chriſti proprium Deo homines reconciliare 218.17.b
Chriſtus crucem ſuam baiulans 416.20.b
Chriſtus homines à Lege ad Euangelium reuocat 362.17.b
Chriſtus à Patre quomodo ſit derelictus 135.13.b
teſtimonium Chriſti per ſe idoneum quomodo ab ipſo dicatur non eſſe idoneum 358.25.a & b
Chriſtus adorat vt homo & adorat. 351.6.a
quomodo per Chriſtum viuamus 366.35.b
Aliud & Aliud eſt in Chriſti perſona 364.10.a
caro Chriſti, pro eius humanitate 365.22.b
¶*Circuncisi* ab incircunciſis quando diſtingui cœpti 481.39.a
cur Circuncidi Chriſtus voluerit 232.1.a
quomodo ſe è cęlo deſcẽdiſſe dicat Chriſtus 346.42.a

Christiani etſi in medio luporum nunquam ſoli 47.15.b
χολὴ pro amarore, non autem felle 134.7.b
χωρὶς ἐμοῦ ſeorſim à Chriſto nihil poſſe homines 403.18.a
¶*Ciceronis* locus 75.25.a
¶*Claues* regni cœlorũ quid ſignificẽt 79.15.a
Clauda inſula 549.59.b
κῆνσον διδόναι, quid ſignificet 433.33.a
κεντυρίων Latina vox Græcè declinata, vt alia nonnulla quæ in hac voce reperies 22.59.a
¶*Cognitio Dei* in Chriſto quomodo dicatur vita æterna 408.8.b
Collybiſtæ qui vocati fuerint 343.11.a
κτήματα latiùs patent quam Latinis Poſſeſſiones 92.25.b
dare *Cognitionem* ſalutis quomodo dicantur homines 227.48.a
Cælum pro aëre 31.31.b
Cælum pro Deo quomodo vſurpetur 292.3.b
Cœlos Chriſtum capere, quomodo ſit intelligẽdum, quíque errores ex praua interpretatione oriantur 444.43.a
Cœli nomẽ pro cœleſti gloria malè à quibuſdam exponitur 444.27.b
οὐ κοινωνεῖν variæ ſignificationes 451.10.a
Commemoratio mortis Chriſti quos reſpiciat 216.29.b
Communia omnia fuiſſe primis illis fidelibus quomodo dicantur 441.13.b
κομψῶς ἔχειν bellè habere 353.24.a
Conciliatio prophetiæ de pretio illo quo æſtimatus eſt Chriſtus cum verbis Euangeliſtæ 132
Continentiæ perpetuę votum peccatum eſſe 90.45.b
Coniunctio in Sacramentis ſigni & rei eſt ſymbolica & ſacramentalis 124.21.b
Tres errores qui in doctrina de Cœna Domini à *Conſubſtantiatoribus* & Tranſſubſtantiatoribus admittuntur 368.1.a
κοινωνοὶ qui dicantur 55.15.a
differentia inter coccinum & purpureum *Colorem* 135.28.b
Conciliatio Marci cum Luca de Domini in monte transformationis tẽpore 178.30.b
Conciliatio loci Matt.10.9. cum Marc.6.8. 46.25.b
Confeßiones quas vocet Eccleſia 50.1.b
Confeſſionis formulæ ſumma 469.17.a
Auricularem confeſſionem vnde peſſimè eliciant quidam 36.25.b
Coniugij vinculum hominibus ſoluere non licet 190.1.a
quomodo dicatur Iohãnes *Conuerſurus* corda Patrum in filios, quum Chriſtus contrarium dicat 219.4.a
Confabulari & fabulas narrare, & colloqui ſignificat 327.10.a
Confidens eſt participiũ non nomẽ 186.10.a
Confiteri peccata qui dicãtur Hebræis 11.19.b
Cõſecrationis voce quid intelligatur in Cœnæ myſterio 124.41.a
Conſilium omne Dei quod ſe annuntiaſſe dicit Paulus quodnam fuerit 524.25.a
Conſilium Dei à cauſis mediis diſtinguendum 317.55.b
Conſiſtere quid ſignificet 435.50.b
Cõſiſtere coram Filio hominis quid ſit, cuius contrarium eſt cadere 315.2.a
Conſubſtantiatoribus & aliis quid reſpõdendũ de Chriſti corporis præſẽtia 422.10.b
Cõuerſionis gloria ſoli Deo tribuẽda 497.21.b
κοπάζειν quid ſignificet 71.2.b
Cophinus quod mẽſuræ genus fuerit 70.28.a
κωφὸν πρόσωπον apud Comœdos 75.6.b
κωφὸς, ſurdus & mutus 75.5.b
Cor pro intimo affectu 283.1.a
Corbanan pro templi ærario 170. 131.20.a
Cornelius ante baptiſmum verè fidelis fuit 478.12.a
Cornu erigere, metaphorica locutio 226.19.b
Corpus animale, corpus itẽ ſpirituale quod ſit 327.27.a
Corus apud Hebræos menſura fuit rerum aridarum 294.15.a
κοσμήτορες λαῶν vnde dicti 116.30.a
verbi κρατεῖν vis quædam ſpecialis 179.3.b
κρατεῖν pro ſimpliciter prehendere 44.3.a
verbi κρατεῖν variæ ſignificationes 169.56.a
κρασπέδων appellatione quid intelligatur 107.7.b
¶*Crepuſculi* multæ partes ſecũdum Græcos 326.2.a. vbi vide cõciliationem Iohannis cum aliis Euangeliſtis.
κρατεῖν pro firmiter tenere 443.10.a
Cribrandi & Cernẽdi voces de quibus propriè dicantur 318.41.b
κράτιστος variè exponi poteſt 216.61.a. & quibus hoc epitheton conueniat 2.10.b
Credere Deo, & in Deum an differant 135.6.a
Credere in aliquid & credere aliquid quomodo inter ſe differant 344.8.a
κρῖμα pro κατάκρισις 108.7.b
τὸ κρίνειν, punire 158.9.b
κρίνειν & κρίνεσθαι quid ſignificet 25.51.a
κριτὴς pro pręfecto ac gubernatore 537.16.b
Crux ſupplicij genus Iudæis ignotum 414.7.a
Crucem ſuam attollere quid ſit 80.24.a
Chriſti ſermo ad Apoſt. de *Crumena* ſoleis, &c. emendis totus eſt allegoricus 319.1.a
κτᾶσθαι pro comparare 46.8.b
κτίσις quid ſignificet 199.1.b
κτίσις pro humano genere 214.15.a
¶*Cubitum* ad menſuram ſuam addere quid ſit 282.10.a
quæ fuerit illa Iudæorum *Cuſtodia* 137.20.a
in Cuſtodiam poſiti Apoſtoli 445.37.b
quomodo *Cyrenio* pręſide dicãtur facta deſcriptio 228.50.b
¶*Cyrilli* ſententia de his verbis in principio non ſatis firma 332.52.b
Cyrilli locus 357.9.b

D

Δαιμόνιον genus quoddam furoris 38.11.a
Δαιμόνια pro impuris ſpiritibus 35.23.a
Dæmonum ſceleratiſſimę naturę exemplum 261.3.a
an ex quauis Dæmoniorum eiectiones regnum Satanæ deſtruatur 58.10.a
Δαιμονιζομένους malè verti furioſos 18.6.b
δαιμονιζόμενοι qui dicti ſint 38.8.a
Dæmoniaci qui fuerint 18.6.b
δεῖπνον quid ſit 88.8.b
quomodo dicatur *Dauid* ſub Abiathar panes comediſſe in Dei domo, quum 1. Samuel. vocetur Achimelech 149.9.a
Dauidis ſepulchrum multis ſeculis manſit inuiolatum 438.57.b
¶*Debere* pro reũ eſſe, & Debita pro peccatis 108.40.b
Decimare pro decimam ſoluere 109.10.b
Decapolis eſt regiuncula 172.18.b
Decapolis vbi ſita fuerit 261.10.b
quæ ſint intermedia in *Decreti* Dei executione tum in electis tum in reprobis 233.25.b
Decretũ Dei omnibus cauſis ordine prius 494.22.a
Dicere pro iubere 15.17.a
diſtinguẽdum inter Dei Decretum, & eius decreti executionem 233.25.b
Δεισιδαιμονία quid ſit 542.7.a
δεισιδαίμονες & δεισιδαιμονία quid ſit 509.36.b
δέησις quid ſit, & quomodo differat à προσευχῇ 431.31.a
Demenſum quid vocatum ſit 283.17.b
Demoſthenis locus in quo præteritum pro præſenti ſcribitur 14.23.b
Denarius numus Romanus 104.1.a
Denarij ſiue Drachmarum ad Francicas libras reductio 518.15.b
Denarij ducenti ex Budæi æſtimatione æſtimati 166.25.b
[illegible] pro [illegible] 192.5.b
Δεῖπνον in hiſtoria celebrationis Paſchę, pro Cœna legali ſumitur 124.32.a
Deſcriptio terrarum orbis qui Rom. parebat quando facta 228.40.a
Deſcenſus è cœlo quomodo Deitati verbi tribuatur 363.29.a
quid per *Deſertum* vbi Ioh. Bap. cœpit concionari intelligatur 10.64.a
Deus cur Benedictus 206.1.a
Deus nullius ſceleris author ſceleratorum operam in ſuis iudiciis exequendis adhibet 102.8.b
quomodo Deus cum iniquo iudice comparetur 300.24.a
Deus eſt viuentium Deus 310.11.b
Deus quomodo per ſeipſum iuret 174.18.b
Deus cum aliquo eſſe quomodo dicatur 344.25.b
quomodo Pater dicatur eſſe ille ſolus verus Deus 408.10.b
Dei cognitio per creaturas 510.30.b
Dei nomen vel eſſentialiter vel perſonaliter accipi ſolitum cautè enuntiandum 332.45.a
quomodo Deus dicatur eſſe Deus alicuius 105.15.a
Dei conſilium reſcindi non poſſe 255.26.b
Deum eſſe cum aliquo quid ſignificet 458.25.a
Deus quomodo Iſraelem dicatur inuiſiſſe 226.27.a
Deus apud Deum non dicitur niſi impropriè 332.51.a
Deus docere quomodo dicatur 438.45.b
Deus cum filio fuiſſe quomodo dicatur 479.6.a
quomodo Deus ſuper ſuos μακροθυμεῖ 300.25.b
δεῦτε aduerbium hortantis 17.33.a
cur *Dextræ* maxillę fiat potiùs mẽtio quam ſiniſtræ 25.36.a
Dextra poteſtatis Dei quid ſit 129.12.b
quinam dicti ſint δεξιολάβοι 535.12.a
Derelinquere patrem & matrem quid ſit 89.4.b
Διὰ pro μετὰ 146.10.b
διὰ pro ἐν 129.5.a
Διαδέχεσθαι quid ſit 463.49.a
διακρίνεσθαι pro hæſitare 99.20.a
διαφημεῖν pro ſpargere rumorem 44.15.b
διέρχεσθαι aliàs tranſire, aliàs obire ſignificat 263.14.b
Διθάλασσος τόπος, Iſthmus 552.11.a
διήγησις quid ſit, & quomodo differat διήγημα 215.30.a
δικαιοῦσθαι pro ἐλευθεροῦσθαι 53.31.b
διχοτομεῖν pro ἀφορίζειν 115.2.b
¶*Diabolus* qui ſit & cur ſic vocetur 14.47.b
cur Diabolos Chriſtus de ſe loqui non permiſerit 144.30.b
Diabolus Pater mẽdacij quomodo dicatur 378.25.b
quomodo dicatur Diabolus pater 378.23.a
Diabolũ poſſe ex humoribus morbos varios ciere 82.8.b
Diabolus quomodo dicatur homicida ab initio 331.11.a, & 378.a
Diabolus, qui & Satan Princeps ſeu caput Dæmoniorum 119.1.b
Διάκονοι qui dicantur 22.38.a
διαλογισμὸς pro cogitatione 267.9.b
διαλογίζεσθαι quid ſit 147.3.a
Dianæ ſimulachrum Epheſinum quomodo dictum fuerit Διοπετὴς 521.5.a
διαθήκης ſeu Noui teſtamenti nomine cur

Conatio 85

foedus Euangelicum vocetur 318.30.a
διαθήκη quid ſit propriè 125.15.b.& an Teſtamentum dici poſſit.
διάλεκτος quid ſignificet 435.26.a
τὸ διαπορεῖν de quibus dicatur 263.21.b
διαπορεῖσθαι & διαπορεῖν differunt 326.15.a
διατάσσειν & διατάγματα quæ ſint 51.9.a
διαταγὴ pro διακονία 464.19.a
cur Chriſtus pro Petro perſoluerit *Didrachmam*, & non pro aliis 84.15.a
Didrachma quid fuerit:& cur à Iudæis ſolui ſolitum 83.5.b
δικαιώματα Græcis propriè quid declarent 217.47.a
δικαιώματα non bene per inſtituta conuerti 217.11.b
δίκη quid ſignificet 541.12.b
¶*Dies* Domini pro eius aduẽtu in carnem 380.5.a
Dies filij hominis qui vocentur 299.a
Dies dicuntur afflictio ex phraſi Hebræa 199.8.a
Diem veteres diuiſerunt in 4.partes 209.b
Diei vltimi futuri teſtimonium 39.38.b
Diem vrbis Hieruſalem quem dicat Scriptura 307.8.b
Diffidentiam malorum omniũ radicem ſuis Chriſtus eximit. 182.15.b
diffidentia ab incredulitate quomodo differat 68.25.a
Digitus Dei 275.2.a
Dimœritarum error 222.39.a
Diſcindere veſtimenta in luctu mos fuit antiquus apud omnes 129.10.b
cur à Iohanne miſſi ſint *Diſcipuli* ad Chriſtum 254.8.b
Diſcipulorũ & fratrum differentia 526.16.a
Parabola *Diſpenſatoris* iniquitatis quouſq; ſit extendenda 294.a & b
Diſpenſator qui & Actor dicitur quis fuerit 293.1.b
Diſpenſatores qui fuerint 283.12.b
Διστάζειν quid propriè ſignificet 71.23.a
Diſsipare ſuperbos dicitur Deus, per tranſlationem à turbine ſumptam 224.50.a
in Parabola *Diuitis* & Lazari proponi res ſpirituales ſub figuris cenſui accommodatis 296.11.a
nõ omnes *Diuites* à Dei regno excludi 93.3.a
libellus *Diuortij* cur dari iuſſus 90.2.b
Diuortium & repudium quomodo diſtinguantur 4.12.a
libellus Diuortij cur conceſſus 23.24.a
an vxoribus licuerit libellũ Diuortij dare maritis 23.44.a
legem Moſis de libello Diuortij antiquatam eſſe 90.16.a
Διώκειν quid ſit 19.11.a
διώκειν, ὀνειδίζειν & εἰπεῖν quomodo differant 19.16.a
¶*Doctrinam* ſuã Chriſtus quomodo dicat non eſſe ſuam 370.1.a
Doctrina cum ſignis ſemper eſt coniungenda 214.35.b
Docti à Deo qui dicantur 364.42.b
Δοκιμάζειν & πειράζειν quomodo differant 15.7.a
Δοκηταὶ hæretici qui fuerint 188.7.a
τὸ δοκεῖν quid ſignificet 12.21.a
τὸ δοκεῖν variè accipitur 188.1.a
δοκῶν quid ſignificet 115.12.a
Δοχὴ ſplendidum epulum 246.8.b
Dogmata fidei omnia perſcripta, miracula non item 426.6.a
Dominico die conuenire ſoliti Chriſtiani 522.5.b
Dorſiothitæ ſiue Dorſiani qui 103.3.b
Dolores quos inſtare prænuntiet Chriſtus 111.33.b
Domus Iſrael pro gente Iſraelitica 74.16.b
Dominus ſuos nonnullos habet in arcano 258.8.a
Dominorũ appellatio à tyrannis primùm affectata 543.1.a
Dona Dei non ſunt aliis cælanda 66.16.b
Chriſtus in cœlum aſcendens Dona dedit hominibus 117.12.a
Dona Dei in reprobis euanida 62.20.a
quomodo Chriſtus cuique ſecũdùm ipſius facultatem Dona largiatur 117.15.a
Prouerbiale dicendi genus Hebræis, *Dormire* & exurgere nocte & die 156.41.a
Δόξα & δοξάζεσθαι quid ſint 27.24.b
¶*Drachma* duplex 196.45.b
δρέπανον metonymicè pro meſſoribus 156.40.b
Druſilla Felicis vxor 539.46.b
¶*Duliæ*, hyperduliȩ & latriȩ falſa diſtinctio 16.26.a
ὁ Δυνατὸς Deum Græcis ſignificat 224.7.a
¶*Dydimi* regula de Sp.S. 345.41.b
Dynaſtæ vox Græca etiam à Latinis vſurpata & quid fuerint 224.22.b
Δυνάμεις pro præſtantibus factis 436.28.b
μὴ δύνασθαι pro μὴ θέλειν 355.22.a
δυνάμεων vocabulum variè accipitur 163.36.b
δῶμα quid ſignificet 49.26.a
δῶρα Dei paſſiuè accipitur, vel δῶρον pro gazophylacio ponitur 311.22.b

E

Ἔα quid ſit 243.6.b
ἐγκακεῖν quid ſit 300.14.a
Eccleſia quid ſit 78.49.b
Eccleſiæ nomen quomodo accipiatur ſæpe 154.6.b
Eccleſiam malè explicari per vocem Reipub. 87.2.a
Eccleſiæ nomen Iudæis tribuitur 87.10.b
ἐκκλησία ἔννομος quid fuerit 521.12.b
ἐκκλησία pro multitudine 520.8.b
iuriſdictio Eccleſiaſtica penes quos fuerit apud Iudæos 87.14.a
ἔχειν pro δύνασθαι 87.40.b
ἔχοντες Eraſmus vertit ducentes noua ſignificatione 75.3.b
ἐκγαμίζεσθαι dicuntur filiæ 105.3.a
Ἐκλέγεσθαι ἀμεταβάτως poſitum 499.1.b
ἐκνεύειν, clàm euadere 354.15.b
¶*Egredi* & Ingredi quid ſignificet 432,29.a.
εἰ pro ὅτι 544.17.a
εἰ pro ὅτι 545.26.b,& 56.2.b
εἰ μὴ pro Sed 55.36.b
εἰδεῖν pro cognoſcere 40.30.b
εἰπὲ Pro iube 37.11.a
εἶναι Deo propriè conuenit 331.22.a
εἷς ſumitur pro τὶς 4245.2.b
εἷς pro τὶς 99.22.b
εἰς ἀντὶ τοῦ πρὸς & vtriuſque differentia 74.14.b
εἰς pro ἐν 142.2,a
εἰς ἀντὶ πρὸς 506.15. b
εἰς particula pro ἐν ponitur 10.14.a
εἰς pro ἐν 67.33.b
ἐλαύνειν proprium nautarum ad alia transfertur 167.29.b
¶*Eleemoſyna* quid ſit 27.41.a
Eleemoſyna ex quibus facienda 277
Aſcendere in memoriã Eleemoſynæ quomodo dicantur 475.15.a
quomodo *Eliſabeth* cognata Mariæ fuerit 217.7.a
Ἑλληνισταὶ quibuscũ Paulus diſputauit quinam fuerint 473.6.a & 483.1.a
Ἕλληνες & Ἑλληνισταὶ quomodo differant 455.1.a
Elias quomodo venturus fuiſſe dicatur 53.1.a& 82.11.a
Elymas id eſt, Magus 488.12.a
Elymais Perſidis pars 488.27.a
ἐν per Enallagen pro ἐπὶ 336.39.a
ἐν præpoſitionis vis 13.7.a & 30.b
ἐν pro διὰ 333.35.a
ἐν pro σὺν per Enallagen 54.2.a
ἐν pro σὺν 80.37.b & pro εἰς 48
ἐν pro inter 77.2.a
ἐν pro μετὰ 18.19.b
ἐμβριμᾶσθαι quid ſit 44.8.b
quid verba Iohannis de Chriſto ἔμπροσθέν μου γέγονεν ſignificent 336.31.b
ἔμπροσθεν varias habet ſignificationes 108.28.a
ἔμπροσθεν non eſt aduerbium temporis 348.24.b
¶*Enallage* caſuum 196.22.a
Enallage perſonarum 304.20.b
Enallages futuri pro præſenti quæ ſit vis apud Heb. 15.24.a
quale feſtum fuerit & à quo inſtitutũ quæ vocantur *Encænia*. 386.4.a
Caſtellio vocat renoualia quæ græci ἐγκαίνια 386.21.a
ἐνεργουμένους quos vocarint veteres 18.12.b
ἐνεργα χρήματα quæ dicantur 117.7.b
ἐνέχειν malè ab Eraſmo redditum pro inſidiari. 16.29.a
ἔνοχον εἶναι καὶ ἐνέχεσθαι quid ſit 20.28.b
ἐνώπιον τοῦ Κυρίου Hebraïſmus quid ſignificet 218.10.a
ἐνταφιάζειν & θάπτειν quomodo differant 121.14.a
ἔντιμος pro τίμιος 253.18.a
ἐντέλλεσθαι & ἐντολὴ quid ſit 15.10.b
ἐντρέπεσθαι quomodo accipiatur pro αἰδεῖσθαι 101.1.a
τὸ ἐντυγχάνειν quid ſignificet 509.15.a
ἑορτῆς nomine quid intelligatur 369.24.b
ἑορτῆς nomine non vnus tantùm dies ſed totum Azymorum ſpatium intelligitur 120.15.a
ἐπαγγελίας vox quid propriè ſignificet 440.24.a
ἐπαναγαγεῖν prouehere ἀνὰ idem valente atque ἄνω 244.14.a
¶*Epheſiæ* literæ cur dictæ ſint 518.11.b
ἐπὶ particula ſupplementum denotans 41.48.a
ἐπὶ pro κατὰ 244.13.b
ἐπὶ ἀντὶ τοῦ πρὸς 270.4.b
ἐπὶ pro διὰ 443.25.b
ἐπὶ pro κατὰ 274.32.b
ἐπὶ pro coràm 198.15.a
ſignificatio iſtarum particularum ἐφ' ᾧ 127.21.a
ἐπενδύτης quid ſit 423.7.b
ἐπιβάλλειν pro ἐμβάλλειν 42.46.a
ἐπιβάλλειν quid ſit 215.9.a
¶*Epicureorum* propria 281.38.a
ἐπιγαμβρεύειν & κηδεύειν quomodo differant 104.8.b
ἐπιορκεῖν 23.25.b
ἐπίβλημα ῥάκους quomodo exponendũ 42.3.b
ἐπηρεάζειν quid ſit 26.20.a
ἑρμηνεία quid dicatur 216.60.b
Epiphanij locus 251.9.a
Epiphanij locus aduerſus Theodotianos 222.5.a
Epiphanij locus 378.45.b
Epiphanij locus de naturæ vtriuſque in vna Filij Dei perſona cõiũctione 222.16.a
ἐπιστάτης quis propriè dicatur 244.3.b
ἐπισιτισμὸς Latinis Frumentatio 264.10.a
quoſnam Græci ἐπιτρόπους vocarint 258.3.a
ἐπίτροποι quinam dicti ſint 544.25.b
¶*Eraſmi* quædã cum iudicio legẽda 24.6.a
Eraſmi de linguarũ dono ſentẽtia 480.5.a
Eraſmus linguarũ miraculũ ab Apoſtolis ad eorum auditores transfert 435.1.a
Eraſmus malè τὸ πορθεῖν vertit abundare 259.2.a
Eraſmi error 140.26.b
Eraſmus nomen υἱὸς malè conuertit Filia 304.15.b
Eraſmi error de Iohannis Baptiſmo 141.37.a
Eraſmi opinio περὶ ξεστῶν 169.59.b
Eraſmi error de Phœnice 172.11.a
Eraſmi de nomine κόκκος opinio 297.11.a

ἐργάζ

ἐργάζεσθαι quid ſignificet 117.23.a
ἑταῖρος propriè ſodalis, pro amico ponitur 94.12.b
¶Ethnici qui dicti ſint 28.31.b,& 87.19.b
ἐπιὼν quid ſignificet 22.28.a
ἕως particulæ ſignificatio 5.37.a
ἐρωτᾶν verbum ambiguum 74.38.a
ἔσονται pro εἶναι 178.1.b
ἔχιδνα Græcis quis ſit 22.55.a
¶Eſt pro ſignificat 66.5.a
nominis Euangelij interpretatio vera 427 36.a
Euangelium regni malè à Caſtellione dictum Euangelium regium 17.22.b
Euangelium quid ſignificet 1.1.a
Euangelium regni quid ſit 112.18.a
Ex Lucæ hiſtoria inſtituenda harmonia Euangeliſtarum 216.58.a
Eorum quibus ſemel illuxerit Euangelium deterior ſit conditio ſi illud ſuffocarint 60.40.b
Euangelij fulgor comparatur fulguri 112.21.a
Euchariſtia vnde ſic dicta 316.23.b
εὐχαριστεῖν & εὐλογεῖν pro vno & eodem accipiuntur 124.39.a
εὐδοκία quid ſignificet 54.44.b
εὐδοκεῖν vltrò conſentire 465.11.a
εὐδοκεῖν quid ſit 14.47.a
εὐδοκία Dei ἐν ἀνθρώποις quæ ſit aut quomodo phraſis illa ſit explicanda 230.a & b
σὺ εἶπας formula aſſentiendi etiã apud Græcos 129.3.b
εὐεργέται quomodo vocentur Principes 318.1.a
εὐλογεῖν quid ſit 26.5.a
εὐλογεῖν pro εὐχαριστεῖν 264.14.b
εὐλογήσας pro εὐχαριστήσας 70.13.a
εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ quis dicatur 22.9.a
¶Eunomianorum error 125.29.a
Eunuchi nomen eſſe propriè muneris 91.4.a
εὐώνυμος apud Græcos quid ſignificet 80.10.b
Euroclydon quis ventus fuerit & cur Typhonicus ſit dictus 549.a
Eutychianorum impudentia in deprauando ſcripturæ loco pro μετὰ ἀνόμων, legentiũ μετὰ νεκρῶν 210.5.b
Eutyches perſonas confundit 346.19.b
¶Excellendi ſtudium omne non damnatur 188.11.a
Excommunicatio minor quæ fuerit 249.8.b
Excuſatio hominum quum de pietatis officiis admonentur 362.13.b
diſcrimen inter ἐξήγησιν & ἑρμηνείαν 338.23.a
verbi ἐξηγεῖσθαι notanda emphaſis 338.18.a
Exercitus cæli quid ſit 462.13.b
Exercitus cæleſtes vocantur Angeli 230.9.a
ἐξίστασθαι extra ſe eſſe, vel exire ex poteſtate quomodo de Chriſto dicatur 152.9.b
τὸ ἐξίστασθαι variæ ſignificationes 466.1.a, & 3.b
ἐξίστασθαι & ἐκπλήττεσθαι ſynonima ſunt 147.20.a
ἔξοδος pro morte accipitur 266.6.a
ἐξομολογεῖσθαι quid ſignificet 54.13.b
ἐξομολογεῖσθαι quid ſignificet 315.17.b
ἐξορκίζειν quid ſignificet 129.22.a
Exorciſtæ quinam initiò dicti ſint 129.30.a
Exorciſtæ Iudæi qui fuerint 518.11.a
ἐξουσία quid ſit 36.20.a, 335.1.a
κατ' ἐξουσίαν quid ſignificet 144.23.a
Expurgare omnes cibos quomodo dicatur id quod in latrinam eiicitur 171.15.a
Externorum appellatione quid notet Scriptura 154.9.b
Extra quid ſit & Græcis ἔξω 23.9.b

F

¶Facies pro externa rerum ſpecie 76.43.b
Faciem reſpicere ex Hebr. phraſi quid ſit 193.14.b
Facio apud Latinos cum infinito quid ſignificet 273.12.b
φαντασία pro eo quod apparentiam dicunt 542.9.b
¶Felicitas hominum vbi 32.21.b
Felix quis fuerit 537.12.b
Felicis in Iudæos beneficia 536.14.b
cur Felix Iudeis gratificari ſtuduerit 540.9.a
eſſe in Felle quid ſit 467.22.a
φέρειν & ἄγειν inter ſe permutari 172.24.b
Feſta Iudæorum ſolennia tria 207.18.b
Feſti hypocriſis 542.18.a
¶Fides pro doctrina Euangelica 456.21.a
Fides pro dictorum factorúmque conſtantia 109.24.a
Fides vera quæ ſit 444.5.a
Fidei πληροφορία eſt donum ἀμεταμέλητον 60.1.b
Fides & fiducia quomodo differant 32.11.b
Fides ſaluifica quæ ſit 410.37.a
Fides quomodo in nobis creetur & confirmetur 124.32.b
Fides non eſt opus 362.20.b
Fides Dei paſſiuè dicitur 191.16.a
error eorum qui Fidem actu infantibus ineſſe volunt 214.45.a
error eorum qui Fidem actualem in infantibus eſſe contendunt 218.27.a
an pueri Fidem actu habeant 85.17.a
Fides facta omnibus à Deo Chriſto à mortuis excitato quomodo dicatur 511.a.33
Fiducia à fide quomodo differat 68.24.a
Filius qua ratione Dei dicatur λόγος 331.2.b
Filius non diſtinguitur à Patre quatenus Deus 332.54.a
Filius à Patre Audire & Pater Demõſtrare Filio quomodo dicatur 356.10.a
Filius hominis Sabbathi dominus quomodo dicatur 149.24.a
qua ratione Pater dicatur Filium σφραγίζειν 361.25.a
Filio pater dediſſe Vitam in ſeipſo habere, quomodo intelligatur 357.16.a
quomodo dicat Chriſtus Filium non poſſe à ſemetipſo operari 355.26.a
an Filius accipiens à Patre ſit eo minor 525.21.b
quomodo Filius dicitur pariter cum Patre operari 356.20.b
Filius patri συνεργὸς 333.2.a
Filius hominis quomodo dicatur 357.30.a
Filius Pacis,& Filius iræ quis dicatur 269.33.a
Filius etſi à Patre quatenus Filius, tamen Deus eſt ea Deitate quæ per ſe eſt 579.3.b
Filio iudicium dediſſe pater quatenus filius hominis eſt, quomodo dicatur 357.a & b.& 358.
Filij ſeculi qui dicantur 294.26.b
Filij ſeculi dicuntur qui adhuc in mundo verſantur 310.14.a
Filius Abrahæ pro gratis electo 304.30.a
Filios regni quos vocet Scriptura 37.4.b
Filij hominum pro hominibus 153.1.a
Filij regni qui dicantur 66.14.a
Filij Dei ſumus adoptione 81.16.b
Filij Prophetarum ac pacti quomodo dicantur Iudæi 445.6.a
Filij Dei eſſe ex operibus quînam dicamur 26.1.b
Filij reſurrectionis qui ſint 310.1.b
Filij thalami qui dicuntur 42.34.a
Filiæ Philippi quomodo prophetaſſe dicantur 526.22.b
Filia Sion Hebræo more pro ciuitas Sion 97.5.b
¶Flectere genua pro toto Dei cultu ſumitur 191.9.b
¶Fœdus inter quos iniri propriè dicatur 125.24.b
Fœnerari an liceat 90.40.a
¶Fractio panis mos gentis Iudaïcæ 329.5.b
Fractio panis quid fuerit 440.31.b
Frangere panem etiã in lautis conuiuiis dicitur 441.28.a
Fratres Ieſu qui dicti ſint 431.49.a
Fratres Chriſtus appellat ſuos diſcipulos 421.7.b
Fructus regni Dei ferre qui dicãtur 101.31.b
de Fuga in perſecutione 48.29.a
¶Futurum apud Hebræos pro imperatiuo 27.1.a

G

Γάρ, expletiua particula 3.44.a
γάμοι pro loco nuptiarum, & quis ille ſit & quarum nuptiarum 1.6.30.b
γαμεῖν proprie de marito dicitur 90.32.b
γαμεῖν & γαμεῖσθαι quomodo differant 104.29.b
γαμβρὸς pro genero & affini ſumitur 104.17.b
¶Galilæa Gentium cur dicta 16.43.b
Galatini locus de vino myrrhato reis damnatis propinari ſolito 209.17.a
Gaudio gaudere 348.31.b
Gaudium Abrahami quale fuerit 380.5.b
Ingredi in Gaudium Hebr. phraſi quid ſignificet 117.25.b
an Gazæ duæ fuerint 467.19.b
¶Gehenna quid dicatur 21.27.b
Gehenna ignis cur dicta 21.36.b
Genebrardi error de Scribis 7.5.b
Genebrardi error 6.18.a
Gergeſeni ſiue Gadareni qui fuerint 39.4.b
quomodo Gadarenos Porcos pauiſſe dicat Matth. 40.6.a
Gethſamane, vallis Hieroſolymis proxima 126.6.a
γῆ pro χώρα 135.vlt.a
γενεᾶς appellatione, vel ætatem vel nepotes intelligi 224.19.a
γονεὺς dicitur tam de matre quàm patre 52.33.a
γενεὰ modò pro ætate, modò pro genere quodam hominum 53.13.a
γενεὰ pro gente vel pro ætate 110.9.b
γενεὰ pro ætate vel ſeculo 114.9.b
γέννημα quid ſit 125.45.a
γεννητοὶ γυναικῶν qui ſint 52.24.a
τὸ γενέσθαι ſignificatio 475.6.b
γίγνεσθαι pro εἶναι, γενέσθαι 143.12.a
γεννᾶσθαι quid ſit propriè 4.12.b
γίνεσθαι ſignificat nõ τὸ εἶναι ſed fieri 336.34.b
γίνεσθαι pro εἶναι 10.52.a
γίγνεσθαι pro eſſe 26.48.a
γίνεσθαι pro aduenire 161.19.b
¶Gigni denuò propriè dicitur de noua hominis quòd ad animi qualitates creatione 344.3.b
Gignere quæ dicantur 4.14.b
γλεῦκος pro vino ſimpliciter 435.28.b
accipere Gladium quibus à Deo prohibitum 127.15.b
accipere Gladium quid ſit 127.115.b
¶Glorificandi verbum quid ſit apud ſacros ſcriptores 19.30.b
falſus Gloriæ Dei prætextus 359.6.b
tribuere Gloriam Deo 382.17.b
γνωρίζειν apud Grẹcos modò pro ἐπιγινώσκειν ſumptum modò pro notificare 231.7.b
¶Golgotha, pro Golgoltha 134.19.a
γογγυσμὸν quid ſit propriè 82.26.a
¶Grabbatum quid ſit 146.24.b
Græcorum nomine comprehenſas fuiſſe omnes Gentes diuerſæ à Moſaica religionis 172.3.a
¶Gratiam inuenire quomodo dicamur 221.3.a
Gratiæ diuinæ quidquid eſt in hominibus, diuinitus eſt. 489.20.a
de qua Gratia dicat Iohannes nos accepiſſe Gratiam pro gratia 337.20.b

ἐρευνᾶν 359
ἔρχεσθαι pro ἰέναι
554.1.a

Græci 22. 60. a

¶*Gymnaſia* multa Hieroſolymis 456.41.a

H

Habere & non Habere quis dicatur, & quo id ſenſu dicatur 118.21.a
Habitare & Commorari quomodo differant 10.8.a
¶*Hebionæi*, deprauant ſcripturam 316.12.a
Hebionitæ Ieſum fuiſſe Ioſephi filium ſunt imaginati 232.40.b
Hebræi carent diſtributiuis 167.13.a
Hebræorum ſimplicitas in narrandis hiſtoriis 6.41.a.
Hebræorum mos, vt vno verbo poſito intelligatur conſequens 15.44.a
Hebræi diſtinguuntur ab iis Iudæis qui ἑλληνισταὶ vocantur 445.17.b
Hebron vna ex vrbibus quæ in ſorte leuitarum fuit, ſita in montibus Iuda 222.45.b
ἦχος pro rumore 243.15.b
ἡγεμόνος voce promiſcuè vſi Euangeliſtæ 130.20.b
ἡγεμόνος nomen generalius acceptum 228.5.b.
ἡγούμενον vocat Chriſtus ratione ordinis non gradus 318.17.a
ἡγούμενοι ἄνδρες quomodo vocentur quidam 501.9.a
ἡλικία pro ſtatura 32.16.a
ἧφιω aoriſtus poſterior ab ἀφίημι 190.23.b
Herodes tres ab Euangeliſtis memorantur 68.13.b
Herodis metu Chriſtum abigere tentant Phariſæi 288.7.a
Herodes quomodo rex dictus ſit 163.23.b
Herodes etſi tetrarcha à vulgo Rex dictus 353.6.a
quomodo Herodes Baptiſtam metuerit 68.22.b
Herodes Agrippa Iacobum interficit 484.8.a
quomodo Herodes Iohannem ſit reueritus 164.17.b
Herodiani quinam vocentur 103.17.a
Herodias quæ fuerit 164.35.b
¶*Hieruſalem* eſt etiam dicta ciuitas Dauid 222.40.b
Hieruſalẽ vrbs ſancta cur dicta ſit 136.16.a
Hieroſolymæ cõditionem deplorat Chriſtus 307.a
vrbis Hieruſalem obſidio die Paſchæ 199.6.a
vrbis Hieroſolymæ excidium quando acciderit 110.12.b
Hieronymus in Paulum iniurius 533.4.a
ab Hieronymo locus detortus 162.22.b
¶*Hodie* & cras prouerbialis figura 288.11.a
Holocauſta quid fuerint 195.24.a
Homeri de ſuo Ioue diuinum teſtimonium 255.25.b
Homo quomodo perdi dicatur 149.24.b
vis verborum Iohannis, Homo non poteſt recipere quicquam &c. 348.12.a & b
Hominis ortus carnalis cum ſpirituali confertur 335.29.a
Honoris nomine omne genus officij intelligitur 72.28.a 32.b
Hoſanna fuit acclamationis formula 98.15.a
Lahua 22.60.a
Hoſpitem eſſe in aliqua ciuitate quid metaphoricè ſignificet 327.39.b
¶*Hydriæ* quid fuerint 342.12.b
Hymnus in feſto Paſchæ cantari ſolitus 123.28.b
Hypocritæ qui dicantur 27.50.a
partem aſſignare cum hypocritis quid ſit 115.13.b
coniectura camerarij de hac voce *Hyſſopus* 417.17.b
Hyſſopus quid fuerit 417.& 418.

I

Iacobus Minor 431.a.b.
Ianitor ad fores domus aſſidere ſolitus 384.24.a
ἱκανὸς quid ſignificet 13.45.a
ἱκανὸς pro πολὺς 139.3.a
ἱκανὸν λαμβάνειν quid ſit 507.12.b
ἰδεῖν pro ἀποθάνεσθαι. 438.33.b.
ἰδιῶται qui dicantur Græcis 447.18.a
vis particulæ ἰδοὺ 4.15.a
de *Iechonia* in Chriſti genealogia 2.8.a
cur hanc vocem *Iehoua*, Græci exprimant per vocem Κύριος 60.7.b
vnde nata *Iudæorum* ſuperſtitio in nomine Iehoua 487.47.b
cuius *Ieiunij* meminerit Paulus Act. 27.9. 548.25.a
Ieſus quomodo dicatur factus à Deo Chriſtus 439.40.b
Ieſus Nazarenus cur vocetur 436.7.b
Ieſuitæ perſonati 30.40.a
¶*Ignatius* martyr 84.26.b
Igni baptiſari quid ſignificet 13.37.b
¶Manichæorum inſania ab *Illyrico* renouata 378.28.b
ἱμάτιον, veſtimentum 42.21.b
¶*Impleri* dies aliquis ex Hebræorum phraſi quomodo dicatur 433.a & b
¶vis præpoſitionum *In* & Ad 13.21.a
an Satan *Incarnationis* myſterium nouerit 240.21.b
Increduli Deo quodammodo manus vinciunt 162.25.b
Indicatiuus modus pro optatiuo in verbo δύνασθαι 59.28.a
Indui virtute ex alto quid ſit 330.4.b
Deus quos vult *Indurat* 395.21.a
de *Inferis* 438.1.a
Infinito non opponi quod eſt ad Menſuram datum 349.25.a
Infirmos ſuſcipere quid ſignificet 525.28.a
Ingredi in regnum cælorum quid ſit aliquando 20.11.b
Inſolentia Iudæorum in Chriſto crucifigendo 134.10.a
Interceßionis Chriſti functio adhuc perdurat 407.1.b
Interficere quis dicatur 248.18.b
Interpretum nimia audacia in ſacris literis conuertendis 480.55.a
Inuenire animam ſuam 80.7.b
Inuenire pro parare ſibi 80.12.b
¶*Ioſephus* Arimathæa ortus Chriſti corpus à Pilato poſtulat 211.11.a
Iohannes Baptiſta quo tempore cæpit prædicare 10.41.a
Iohannes lucerna lucens 358.30.b
quomodo dicatur Iohannes Baptiſta veniſſe via iuſtitiæ 100.9.b
quomodo Iohannem cum Elia conferat Angelus 218.29.b
quomodo ſe Eliam eſſe neget Iohannes quum tamen dicat Chriſtus 338.24.b
Iohannis Baptiſmus non alius fuit quam Chriſti 517.1.a
cur Iohannes miſerit ſuos diſcipulos ad Chriſtum 51.38.a
quomodo Iohannes Meſſiam non nouerit 339.31.b
cur Iohannem Baptiſtam dicat Matt. Vidiſſe ſignum quod apparuit omnibus quum baptizaretur Chriſtus 146.32.a
ex Iohanne Euangeliſta quidam Angelum fecerunt 334.10.a
Iohannem ſe profiteri quendam agyrtam his temporibus non puduit 425.15.b
non quæuis *Ira* damnanda 20.644.b
ἱστάναι pro perſiſtere 378.10.b
¶*Iſraël* dicitur παῖς id eſt vel ſeruus vel filius 225.3.a
Iſraëliticus populus in chiliadas diſtributus 7.59.a
ἰσχυρὸς quis dicatur 13.43.a & 58.41.a
ἰσχυρὸς pro δυνατὸς, aut potius formidabilis 58.41.a
¶*Iudam* non videri interfuiſſe Cœnæ inſtitutioni 398.24.a
Iudam quomodo dicat Lucas ſibi emiſſe agrum ex mercede iniuſtitiæ 431.3.b
Iudas Lebbæus vel Thaddæus 151.35.b
de Iuda Iſcariote quædã cõmenta 432.3.a
Iudas perditionis filiꝰ cur dicatur 409.9.b
Iudas cur dictus Iſcariotes 46.18.a
Iudas Caulonites 103.10.b
Iudæi αὐτόνομοι 470.8.a
Iudæis αὐτονομία conceſſa à Rom. 413.19.b
Iudæis conceſſerunt Romani Deum colere ex legis ſuæ præſcripto 513.9.b
Ingens Clades Iudæorum 112.30.a
Iudæis eiectionem & exitium Chriſtus prædicit 377.25.a
Iudęi ſuperbè ſe ſeruiuiſſe negant 377.11.a
Iudæi ne aures quidem Chriſto audiendo volunt accommodare 378.15.a
Iudæi propter deformitatem Vxores dimittere ſoliti 89.27.a
Iudicij nomen quid complectatur 278.9.a
Iudicij futuri tempus incertum 200.2.a
Iudiciorũ ciuilium forma quæ fuerit apud Iudæos 21.3.a
Iudiciũ proferre ad victoriã q̃d ſit 57.40.a
Iudicem eſſe alicuius, quid apud ſacros ſcriptores ſignificet 58.27.a
quomodo intelligendũ ſit hoc dicendi genus Pater non *Iudicat* quenquã 356.40.a
Ius ſuum quomodo tueri liceat 26.36.a
Iuſtitiæ nomen pro ſincera tum doctrina tum vita 20.4.b.
Iuſtitia aliquando pro iuſtitiæ fructibus 217.35.b
Iuſtitiam facere quid ſignificet Hebræis 27.25.a
quomodo Chriſtus baptizatus impleat omnem Iuſtitiam 14.19.a
Iuſtificatio & ſanctificatio ſunt veluti duo membra collati in nos à Chriſto beneficij 339.2.b
Iuſti & peccatores quomodo opponantur 42.15.a
Iuſtificare pro iuſtum ſe approbare 271.3.b
Iuſtificare Deum quomodo dicantur homines 255.4.b
Iuſtificare ſe quomodo dicantur Phariſæi 295.18.b
quomodo dicatur Sapientia Iuſtificata à filiis ſuis 53.10.b
Iugum Chriſti qua ratione dicatur leue 55.32.a
Iurare per Cælum 24.23.a
quomodo prohibeat Chriſtus omnino Iurare 24.18.a
Iuraſſe Dominus iureiurando quomodo dicatur 439.1.a
an ſit a Chriſto *Iuſiurandum* penitus interdictum 24.33.b

L

Laërtij locus de ara Athen. Deo ignoto 510.23.a
λαλεῖν, pro polliceri 225.8.a
λαλιὰ pro idiomate ſeu lingua 378.8.a
λαλιὰ pro Sermone 352.18.a
à *Lampadibus* ductæ metaphoræ ſcopus quis ſit 115.22.b
Lampades quid ſint 115.19.b & 116.5.b
λαγχάνειν, idem quod Sortiri 217.53.b
Lapidare quid ſignificet 191.12.b
Lapidipauium vox Caſtellionis audacia inuenta. 416.10.a
λατρεύειν & δουλεύειν idem eſſe 16.22.a
quomodo *Latrones* dicat Matt. exprobraſſe Chriſto crucem 135.30.a
Latronem vtrumque Chriſto conuitiatum quomodo dicat Matthæus 324.20.a
¶*Lectio* in Synagogis fieri ſolita fuit coniuncta cum interpretatione 141.6.a
Legibus ciuilibus quomodo multa permittantur quæ Deus non probat 90.35.a
Legis perfectio vnde petenda 91.15.b
λειτουργεῖν de quibus dicatur 487.8.a
Lepra quid ſit 36.36.a
pecuq
λεπτα 196.20.b. 285.15.a.

penes Sacerdotes omnes de *Lepra* fuiſſe iudicium 145.20.b
cur *Leproſum* ſanatum Chriſtus id prohibeat vlli dicere 36.12.b
Lex Dei quibus vocibus in ſacris literis denominetur:& earum vocum quæ propria ſit vis & ſignificatio 217.32.a
Lex pro tota doctrina ſacra 405.2.a
Lex talionis 24.54.b
Legi opponitur Gratia & veritas 337.62.b
Lex Dei gratia quomodo dicatur 337.62.b
Legis expoſitione quàm Chriſtus dedit nos non arctiùs conſtringi quàm veterē populum 20.25.b
Legem quomodo Chriſtus non diſſoluat ſed impleat 19.39.b
Angeli quomodo dicantur Legem dediſſe 464.18.a
Legis ceremoniis quatenus ſe Apoſtoli accommodarint 442.22.a
variæ de nomine λευῒν coniecturæ 147.3.b
Leuitæ ſacerdotibus ſoluebant Decimas 109.14.a
Leuitica tribus cum cæteris omnibus affinitatem inire potuit 217.3.b
¶*Liberationis* 3 ſpecies quarum vltima nos Chriſtus liberauit 226.7.b
Liber generationis quomodo dicatur 1.7.b
Liberare à peccatis populum ſuum proprium Dei 4.41.b
Libertinorum ſynagoga quæ fuerit 456.51.a, & 10.b
Ligandi & ſoluendi vocibus cur vtatur Sp. ſanctus 79.22.a
de *Linguarum* dono 480.& 481
Linguarum donum Apoſtolis collatum 435.1.a
dona Linguarum & Prophetię collata non per baptiſmum ſed per manuum impoſitionem 515.25.b
Lithoſtrotos quid vocetur 416.5.a
λίτρα nomen Latinum 392.1.a
λογίζεσθαι pro ἀριθμεῖσθαι 210.3.a
λόγος ἀντὶ τοῦ πράγματος 106.14.a
quomodo λόγος dicatur σκηνῶσαι ἐν ἡμῖν 335.8.b
quomodo λόγος dicatur factus caro 335.61.a
λῆμμα quæ à Græcis vocentur 462.22.a
τὸ καθαίρειν quid ſignificet 383.6.a
¶*Longinus* errore non paruo λόγχῃ qua percuſſus eſt Chriſtus ſubſtitutus 418.24.b
Loqui linguis quid ſignificet 479.28.b
¶*Lucas* in Alexandria prædicaſſe dicitur 215.3.a 472.
à quibus Lucas ſuum Euangelium acceperit 215.27.b
Lucam ante Matthæum Euangelium ſuū videri ſcripſiſſe 215.20.a
Lux vel pro lucis auctore vel pro lucis munere 333.32.b
nullus naſcitur Lucis expers 334.41.a
Lunatici qui dicti ſint 82.31.a
Luſcus Latinis quis dicatur 85.31.b
τὸ λύτρον redemptionis pretium 96.11.b

M

Μακρόθυμος & μακροθυμία quid ſit 88.25.a
Magdala vel *Magedam* quæ dicta fuerit 76.32.a
Magi qui dicti ſint olim 5.33.b
quo tempore Magi Bethleemum aduenerint 8.3.b
Magos quis tantum natiuitatis Chriſti myſterium docuerit 5.45.b
Magorum ſepultura & ficta nomina 6.30.b
Magiſter quis dicatur 38.3.b
an nullum ſit ius Magiſtratuum in hæreticos 454.19.a
μαλακοὶ qui dicantur 544.19.b
μαλακία quid dicatur 17.33.b
liberari à *Malo* quomodo precemur 29.17.b
Mali filij qui dicantur 66.20.a
Mammona quid ſignificet 31.11.b
Mācus pro mēbris captus ac debilis 75.15.a
Mannam quomodo dicat Chriſtus nō fuiſſe panem cœleſtem 363.a,& b
Manus Dei pro fauore Dei 226.11.a
Manus Dei quid ſit 488.54.b
Manus Hebræis quid dicatur 461.13.b
Manuum impoſitio 455.26.b
peccatum non Manumittit nos ſed veritas ab eius ſeruitute nos in libertatem vindicat 377.3.a
Marci Euangelium Latinè ſcriptum voluit Romæ,& à Petro dictatum 214.43.b
Marcus Euangeliſta poſt Lucam ſcripſit 140.3.a
cur Marcus à Iohānis prædicatione Euangelium ordiatur 141.15.a
Marcion deprauat ſcripturam 302.16.a
quomodo dicatur *Maria* κεχαριτωμένη 220.35.a
quomodo dicatur Maria εὐλογημένη 220.21.b
Maria virgo quomodo dicatur adhuc deſponſata fuiſſe vxor Ioſephi 4.45.a
Maria μεμνηστευμένη vocatur etiam deſponſa Ioſepho 229.29.a
Maria θεοτόκος 222.10.b
Maria Ioſepho erat μεμνηστευμένη 220.8.a
Maria θεοτόκος dicta aduerſus Neſtorium 223.30.a
Chriſtus in Maria & ex Maria genitus 4.20.b
Mariam fuiſſe ex Dauidis familia 220.26.a
quid dicat virgo Maria quum Angelo reſpōdet ſe virum non cognouiſſe 221.51.a
quouſque ſuperſtitioſi Mariam euexerint 342.10.a
ſuperſtitio quorundam in nomine Mariæ matris Domini ordine ſuo collocando 153.18.a
Martyres qui dicantur 531.12.b
τὸ μαρτυρεῖν quid ſignificet 242.3.a
μωρὸς quid metaphoricè ſignificet 242.35.b
ſecundum *Matthæum* euangelium quo ſenſu dicatur 1.15.a
conciliatio Matthæi cum Marco 163.5.a
conciliatio loci ex Matth.26.15.cum Marc. 14.15.pag.21.42.a
τοῦ μαθητεύειν peculiaris ſignificatio 496.23.b
μαθητεύειν aliquādo eſt tranſitiuum 136.25.b
μαθητεύειν,docere vel diſcipulos facere 139.25.a
an poſt repudium nullus ſit ſecundo *Matrimonio* locus 295.24.b
¶quomodo Chriſtus diſcipulos ſuos vetet *Meditari* quid ſint reſponſuri 198.4.b
μεγαλύνειν quid ſit 107.1.b
Megiſtanes vox Gręca pro proceribus à Latinis retenta 164.23.b
Melitæ inſulæ duæ,& ad vtram Paulus appulerit 552.a,& b
Mendicantium inſtitutum quo fundamento nitatur 270.6.a
μένειν pro diuertere 269.5.b
μήποτε addubitantis particula 116.10.b
Menſarij & Argentarij quomodo inter ſe differant 305.8.b
Mentiri Spiritui ſanct.quid ſit 450.11.a
Mercedis nomen quomodo vſurpetur in ſacris 27.37.a
quam Mercedem Deus operariis promittat 47.10.a
Mercenarij an ſint in Eccleſia tolerādi 106.32.a
Mergi conſueuiſſe atrocium ſcelerum cōuictos 85.27.a
Μερίζεσθαι quid ſit 57.38.b
μεριμνᾶν quid ſignificet 32.1.a
Meſopotamiæ Babylon tribuitur 457.12.a
Meſſias paſſim Sol iuſtitiæ & lux vocatur 228.1.a & 15.a
Meſſiæ nomen regibus communis peculiari ratione dę Chriſto dicitur 232.18.b
Meſſiæ regnum non eſt terrenis imperiis ſimilę 84.15.b
Meſſias vocatur ἀνατολὴ ἐξ ὕψους 227.36.b
μετὰ pro μεταξὺ 328.23.a
μετὰ propoſitionis quæ vis & ſignificatio 77.20.ar
μετὰ pro διὰ 497.15.b
μεταμέλεσθαι quid ſit 10.51.b
μεταμέλεια iter eſt ad fidem 100.14.b
μετάνοια & μεταμέλεια quomodo differant 453.1.a
μετανοεῖν quid ſignificet 10.41.b
τὸ μετεωρίζεσθαι variæ ſignificationes 282.30.a
μετεμψυχώσεως dogmate imbuti Iudæi 380.38.b
μεθόρια Tyri & Sydonis quæ fuerint 171.17.b
μεθύειν non ſemper in vitio ponitur 342.33.b
μετοικεσία & μετοικεῖν quid ſit 2.8.b
Metonymia in Sacramentis quid ſignificet 66.6.a
metonymia obſeruāda in verbis Chriſti in cœnæ inſtitutione tam in pane quàm poculo 124.& 125
Metonymia etiam vſitata eruditis ſcriptoribus 317.46.a
Metonymia duplex in his verbis,poculum eſt nouum fœdus 317.33.a
μία σαββάτων dicitur dies à Sabbatho proximus 137.34.b
quomodo quædam prę̨cepta dicantur *Minima* 20.23.a
Minimi in regno cælorum qui dicantur 2.28.a
Minimus in regno cælorū quis dicatur 52.42.a
Miniſtrorum officium in agro Domini ſeminando 156.13.b
quæ ſit poteſtas verbi diuini Miniſtrorum 96.15.a
qua ratione *Miniſterium* Eccleſiaſticum à Ciuili politia differat 96.37.a
quomodo Paulus Sidone ſubleċta Cypro *Miram* peruenerit 547.a & b
μνηστεύεσθαι quid ſit 220.12.a
μνηστεύεσθαι & γαμεῖν quomodo differāt 3.35.a Minuta 196. 20
μοιχεύειν quid ſignificet 23.1.a
¶*Mola* aſinaria cur vocetur 85.31.a
Monachorum votum paupertatis quo fundamento nitatur 269.28.a
Morbi vocantur flagella 150.25.b
Mortis ſolutis doloribus Chriſtus excitatus quomodo dicatur 437.53.a
Mortem fideles non vident 379.17.a
Morte mori ex Hebræ. idiotiſmo quid ſit 170.19.b
quomodo quærant inter ſe Apoſtoli quid ſit à *Mortuis* reſurgere 179.28.b
Mos,trium literarum tyrannus 323.5.a
quomodo *Moſes* & Elias apparuerint 81.32.a
Sedere in cathedra Moſis quid ſit 106.20.a
Moſis præceptum de libello diuortij quomodo datum 184.14.b
¶ hiſtoria de *Muliere* adultera incerta 373.6.a
Mulieres apud Græcos molere & coquere ſolitæ 115.2.a
Mulieres non ſolebant olim cum viris accumbere 165.3.a
Mulieres Moſaicam legem amplexæ 494.31.a
an de ſingulis rebus ad *Multitudinem* ſit referendum in Eccleſia 87.20.a
Munſteri locus de more Iudæorum in ſuis ablutionibus 169.49.a
Murinam quid vocent Latini 209.9.a
Mutuum quomodo dare iubeamur 251.20.a
¶*Myra* vrbs Lyciæ 547.52.b
Myſteria quæ dicat ſacra Scriptura 62.5.b

N

Nardus πιστικὴ liquida 200.14.b
Nardus vel ſpica nardi 201.1.a

ναὶ particula obſecrationi ſubſeruit 74.34.b
ναὶ ναὶ & οὒ οὒ particulæ quomodo exponẽdæ 24.44.a
Natiuitas Chriſti cur dicatur potiùs quàm generatio 3.19.a
Naturæ vtriuſque in vna Filij Dei perſona coniunctio notatur 222.12.a
Naturas Chriſt⁹ apertè diſtinguit 346.48.a
duarum in Chriſto Naturarũ ſumma coniunctio varias enuntiationes gignit cautè intelligendas 346.b
Nazareatus votum 528.5.a
Nazaræi qui fuerint 10.1.b
Chriſtus *Nazarenus* cur dictus per fraudẽ diaboli 143.26.b
Nazareni per ludibrium vocati Chriſtiani 537.18.a
Nazareth cur dicatur vrbs Galilææ 141.40.b
Nazianzeni locus 356.22.b, & 169.21.b
Nazianzeni locus de Chriſti deiectione 320.8.a
Nazianzeni locus 344.6a
Naziãzeni locus de Chriſto λόγῳ 331.43.a
¶ *Neapolis* 503.17.b
νεομηνία quid ſit 548.5.a
Necessitas 85
diſcrimen inter *Neceſsitatem* & coactionem 85.12.b
νεώτερος pro eo qui eſt minimæ auctoritatis 318.10.a
νήπιος quis dicatur & vnde 54.25.b
Neſtorij error 346.17.b
Neſtorij hæreſes 479.7.a
alium & alium in Chriſti perſona finxit Neſtorius 367.11.a
Neſtorius Chriſtum in duas perſonas diuiſit 335.16.b
νῆστις pro impaſtis 75.18.b
Nexus iniuſtitiæ quid dicatur 467.6.b
¶ *Nihil* abſque ſermone factum, & eius dicti variæ expoſitiones 333.7.a
Niſi particulæ vis: & eius expoſitio in his Chriſti verbis Niſi viderit Patrem operantem 355.20.b
τὸ νοεῖν interdũ pro συνιέναι ponitur, interdum minus aliquid ſignificat 175.12.a
νοεῖν & συνιέναι diſtinguuntur 112.35.a
¶ *Nomen* Dei 35.22.a
Nomen Chriſti pro Chriſto ponitur 443.30.b
in Nomine Chriſti venire bifariam ſumitur 312.29.a
prædicare Chriſti Nomine reſipiſcentiam quid ſit 330.1.a
Nominis impoſitio cuius ſit poteſtatis: & cur Mariæ tributa 5.8.a
venire ſub Chriſti Nomine qui dicantur 111.10.b
τὸ νομίζεσθαι variæ ſignificationes 504.1.a
Nona hora precationi & ſacrificio deſtinata 442.a
Nonni locus 376.38.a, & 378.41.b
Nouis linguis loqui, pro peregrinis 214.17.b
Noctes in quatuor Vigilias à veteribus diuiſæ 70.25.b
νοσφίζεσθαι quid ſignificet 449.16.b
¶ quomodo ſit filius hominis venturus in *Nubibus* cæli 114.4.a
Nunc eſt interdum coniunctio 377.27.b
de re *Numaria* inter Iudæos quid ſtatuendum 196.27.b
Nuptiarum pompa noctu celebrari ſolita 115.29.b
νῦν coniunctio 414.22.b
νυν pro coniunctione expletiua 276.21.a
νυστάζειν propriè Latinè eſt nictare 116.10.a

O

Obedientia & fides nunquam ſeparantur 453.22.a
Obitus quid dicatur 8.35.b
Oblationes voluntariæ 196.7.b
Obtundere quid ſit 300.18.b
¶ *Oculus* malus apud Hebræos pro inuidentia 95.3.a
Oculus ſimplex quid ex Hebræa phraſi ſignificet 31.11.a
quid iubeat Chriſtus iubens erui Oculum 23.12.a
aperti Oculi Hebræorum more quid ſint 381.18.b
clauſi Oculi Hebræorum more quid ſint 381.16.b
quomodo iubeat Chriſtus ſuos *Odiſſe* patrem & matrem 290.2.b
ὄζοι & ἄφρονες ſunt ſynonima 470.4.a
τοῦ ὁδοῦ appellatione quid intelligatur 539.31.a
¶ *Offendiculorum* variæ ſpecies 86.1.b
iudicia de Offendiculis penes ſeniores 87.25.a
in publico Offendiculo peccãtes quomodo arguendi 86.17.b
quid iis agendum quibus obiectũ eſt Offendiculum 86.31.a
Οἴκημα pro carcere 484.9.b
οἰκονομίαν actum vocant Latini 293.3.b
οἶκος & συγγένεια quid ſignificent 162.40.a
¶ *Oleum* Euangelij datur gratuitò in tempore beneplaciti 116.21.b
Oleum adhibuerunt Apoſtoli tanquam ſymbolum virtutis 163.13.b
ὁμιλεῖν quid ſignificet 327.10.a
¶ *Omne* pro quoduis, vel omne genus 278.5.a
Omnes pro quibusvis 394.14.b
Omnis particula indefinita 456.21.a
Omnes ſumitur ſpecialiter pro Eccleſiæ filiis 364.34.b
particula vniuerſalis Omnes pro quibuſdam 141.10.b
quomodo ſibi Chriſtus Omnia à patre dicat tradita 55.1.a
quomodo dicatur Chriſtus ſanaſſe Omnes morbos 17.27.b
ὁμολογεῖν quid ſit 49.47.b
ὁμολογεῖν pro profiteri 35.41.a
ὁμολογεῖν pro ſpondere, aliàs pro confiteri 69.9.a
ὁμουσία λόγου aduerſus arrium aſſeritur 332.43.a
ὀνειδίζειν pro increpare 53.42.b
ὀνόματα quę Latinis Capita dicũtur 431.13.b
quomodo illud Chriſti dictum ad Petrum ὕπαγε ὀπίσω μου ſit intelligendũ 177.60.b, & 178
¶ *Ordinis* diſtinctio non graduum inter Apoſtolos 432.16.b
Ordinariorum manuum impoſitio an neceſſaria 497.7.a
Origenis de Chriſto qui dicitur fore in ſignum ridicula expoſitio 234.5.b
Origenis error 92.18.a
¶ *Operarij* iniquitatis qui dicantur 35.13.b
Operarij quomodo in opus Dei extrudantur 45.35.a
Operari cibo qui permanet in vitam 362.16.a
Opes iniuſtæ cur dicantur 295.5a
Opera Dei pro diuinis operibus 362.11.b
Opera præparatoria nulla ſunt 478.17.a
Operum iuſtitia refellitur 217.18.a
Opportunitates temporum vnde 429.25.a
ὀφθαλμὸς pars proræ 549.49.b
ὀψάρια piſces παρὰ τὸ ὀπτᾶν 361.10.a
ὀψάριον quid ſit 424.1.a
ὀψὲ abſolutè poſitum ſignificat ſerò, cum caſu verò, in extremo 137.32.a
Opſonij appellatio pro militari ſtipendio 237.17.a
ὄψις pro προσώπῳ 370.37.b
Opus eſt, minus ſignificat quàm Neceſſe eſt 14.1.b
ὥρα pro momento 57.30.b
ὥρα pro tempore 190.11.a, & 254.21.b
ὅραμα quid ſignificet 81.3.b
ὁρᾶν & βλέπειν quomodo differant 154.19.b.
ὁρκίζειν quid ſignificet 158.25.a
ὀργυιὰν Græci quid vocent 551.6.a
ὀρθρίζειν quid ſit 315.14.a
ὄρνις Gallina per antonomaſiã dicitur 110.26.b
¶ *Oris* vocabulum quid interdum ſignificet 86.26.b
ὡς pro ὅπως 156.21.b
ὡς pro χεδὸν 158.24.b
¶ *Os* pro voce & teſtimonio 99.14.a
Os pro facultate loquendi 313.6.a
¶ *Oſiandri* opinio damnata 137.42.a
ritus *Oſculo* ſalutandi familiaris Orientalibus 127.18.a
ὅσιον dixerunt Græci pro eo quod Heb. beneficentiam dicunt 492.30.a
ὅσον & ἡλίκον inter ſe permutantur 150.31.a
ὅσον loco prouocabuli accipitur 150.34.a
ὅσον aduerbialiter ſumitur 173.12.a
Chriſtus *Oſtium* ſe appellat 384.25.b
ὅτι habet vim confirmandi 35.5.b
ὅτι interdum accipitur pro διὰ τί 180.3.a
ὅτι εἰδικῶς ſumitur 128.20.a
ὅτι pro διότι 181.24.b
¶ *Otioſi* ſermones qui dicãtur quorum reddenda ſit ratio 59.46.a
¶ *Oues* prius eſſe oportet quàm Paſtoris vocem audiamus 386.5.b
Ouile quid ſit 385.10.b
οὐαὶ particula maledictionis 210.2.a
οὐαὶ miſerentis particula 313.9.b
οὐ μὴ particulæ ἀπαγορευτικῶς poſitæ 63.12.a
οὖν pro ἀλλὰ vel δὲ 56.6.b
ὀξυθυμία quid ſit 88.15.a
differentia inter ὀξυθύμους καὶ θυμώδεις 88.25.a

P

Pacis nomen apud Hebræ. quid ſit 228.22.a
Pacis nomine quid Hebræi ſignificent 47.35.a
Pax pro felicitate 307.12.b
via Pacis quæ ſit 228.22.a
Pacem habere in Chriſto 408.19.a
in Pace, pro feliciter 160.10.b
παῖς pro filio vel ſeruo 57.1.a
παῖς & παιδίον quomodo differant 181.11.b
πάλιν pro εἰς τοὐπίσω 172.1.b
πᾶν indefinitè accipitur 19.22.a
πᾶς in quantitate diſcreta interdum ponitur 144.21.b
Panis vitæ eſt Chriſtus ipſe 365.10.a
Panis cæleſtis quis ſit 363.18.a
Panem noſtrum petere καθ' ἡμέραν quomodo iubeamur 273.12.a
quid ſit Panis ἐπιούσιος 29.3.a
edere Panem quid ſit apud Hebræos 169.10.a
edere Panem pro cibum capere 152.4.a
quomodo Panis ſit Chriſti corpus 124.17.b
Panes propoſititij cur dicti 55.30.b
πανουργία quid propriè dicatur 309.14.b
πάντοτε de loco & tempore dicitur 121.1.a
παρὰ in cõpoſitione idem ſignificat atque iuxta 191.3.a
verbi παραβαίνειν ſignificatio 433.8.a
Parabola in Euangelio quid ſignificet 192.23.a
παραβολὴ ſumitur pro *Prouerbio* 142.35.a
παρακαλεῖν varias habet ſignificationes 238.1.a
παρακαλεῖν 9.35.a

παρα-

παρακαταθήκη donum Spiritus Sancti 284. 13.a
παρακατατίθεσθαι, fidei committere 284. 10.a
παραδειγματίσαι quomodo explicandum 3.19.b
παραδιδόναι αὐτὸ τῷ σατανᾷ διδόναι 112.3.a
παράδοξα, inopinata ex Quintilian. 246. 5.b
τὸ παρακαλεῖσθαι quid significet apud Lucam 216.35.a
παραινεῖν quid sit 86.33.b
παραινέσαι quid significet 326.20.b
παρεῖναι sæpe cum ellipsi vsurpatur 142. 47.b
Παραλαμβάνειν pro acceptum transferre 15.41.a
discrimen inter παραλαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν 4.32.a
παραλαμβάνειν obseruanda significatio 334. 50.b
quomodo *Paralyticus* διὰ τῶν κεράμων demissus sit 246.2.a
παραπορεύεσθαι male ab Erasmo exponi clàm iter facere 182.3.a
παραπτώματα & παραπίπτειν quid sint 30.4.a
παρατηρεῖν in vitio ponitur 309.1.a
παρελθεῖν significatio anceps 126.45.a
Parentes Christi dicuntur Iosephus & Maria, ex vulgi opinione, non quòd Iosephus fuerit Christi pater 232.30.b
Parmenones serui vnde dicti & qui fuerint 75.14b
παροιμία quid sit 327.23.b
παροικίαν vocat Petrus vitam nostram 10. 10.a
παρεῖναι quid sit 86.33.b
ἐν παρρησίᾳ εἶναι celebrari publicè 369.5.a
παρρησία ponitur pro σαφῶς 177.50.b
Partes pro regione 74. 11.a
Parui quomodo vocentur fideles 85.4.a & 15
Parasceue Paschæ quis dies fuerit 416. 19.a
Pascha metonymicè pro agno paschali 315.29.b
in cuius ædibus Pascha sibi parari Christus voluerit 123.11.a & cur eum Christus discipulis non nominet. 1.
Pascha in regno Dei complendum quomodo dicat Christus 316.20.a
Pascha metonymicè ponitur pro agno in festo Paschæ mactato 201.14.b
Paschatis festi celebrandi ritus qui fuerint 123.1.b
quomodo in Paschæ celebratione Christus discubuisse dicatur quũ Iudæi stantes agnum comedere iussi sint 123.30.a
πάθη quæcunque homines à diuina natura secernunt 496.4.a
Pater viuens Deus solus dicitur 368.36.a
Patris nomen in constructione interdum subaudiri 460.5.b
expositio istorum verborum, Pater maior me est 402.a & b
Christi *Patria* quæ dicatur 68.3.a
Paulus ciuis Romanus 552.9.a
aduersus Paulum calumnia 473.21.a
cur Saulus sit Paulus dictus 488.44.a
quomodo Paulus Christũ viderit 531.15.a
quomodo designatus dicatur Paulus à Deo 531.6.a
Paulus quartus Papa 30.43.a
Pausaniæ locus de Athenarũ idololatria 508.36.b
Pausaniæ locus de Atheniens.ara 510.17.a
nomine *Peccati* quid notetur 339.10.b
cur Peccata vocentur ὀφειλήματα, seu debita 29.52.a
de Peccatorũ remissione quæstiones duæ distinguendæ 273.15.b
Peccatores Deum non audire, vna ex notitiis communibus 383.2.b
Peccare in cœlum quid sit 292.1.b
Peccatum non habituri Iudæi quomodo dicantur si Christus non venisset 404. 6.b
Pecuniæ appellatione quæ bona intelligantur 186.1.a
Pecunia ἐργαζομένη vel ἀεργὸς quæ à Græcis dicatur 305.15.a
apud *Pedes* alicuius institui 530.4.a
Peierare quid sit Latinis 23.30.b
πειράζειν quid sit 15.9.a,& 41.b
πειθαρχεῖν quid sit 453.16.a
πέλαγος quid propriè dicatur 85.6.b
particulæ istius πέραν significatio 360.4.a
de dictione πέραν 264.7.a
πέραν Trans.& Secus 16.16.b
Percellere idem quod Græcis ἐκπλήττειν 147. 23.a
quomodo *Perfectionem* ponat Christus in bonorum venditione 92.29.a
quomodo Deus *Perdat* homines 49.4.b
περὶ pro ὑπὲρ 125.28.a,& 145.29.b
περὶ auget significationem in περίλυπος 126.27.a
phrasis Græca, οἱ περί τινα quid significet 154.15.a
περιοχὴ quid significet 468.31.a
quomodo dicat Christus ἐν τῷ περισσεύειν vitam non esse 280.15.b
περίσσευμα redundantia 59.35.a
τοῦ πειρᾶσθαι significatio 472.3.a
Personam accipere quid sit 309.6.b
non omnis προσωποληψία damnatur 193. 20.b
respicere ad Personam quid sit 103.33.b
Persona seu facies quid significet 193. 14.b
an Dei *Permissio* eius voluntati opponatur 40.25.a
Peruidere quid significet aliquando 511. 26.a
quomodo *Petrus* dicatur à Christo petra 78.31.b
Petrum Romæ sedisse vt volunt quidam quàm non sit verisimile 485.26.a & 486. 25.b
quomodo Petrum dicat Christus sibi esse offendiculo 79.39.b
quomodo Petrum dicit Christus ducendũ quò nolit 425.23.a
quomodo Petrus primus inter Apost. numeretur 45.21.b
triplex Petri confessio triplici negationi opponitur 424.23.b
liber ineptus de Petri passione 425.32.a
φαγεῖν & ἐσθίειν differunt 169.32.b
φάντασμα seu spectrum quid sit 71.1.a
Pharisæi, nomen sectæ 534.5.a
Pharisæi vnde sic vocati 11,37 b
Pharisæorum discipuli 148.16.a
Primores Pharisæi qui fuerint 288.39.b
cur Pharisæos durius excipiat Ioh. Baptista 11.45.b
Pharisæi quomodo sint βαπτισταὶ vocati 169.39.b
Pharisæos quomodo dicat Christus prophetarum ædificare monumenta 278. 20.a
Pharisaismum quomodo vocet Paulus sectam exquisitissimam 543.11 b
Pharisæorum institutum de ieiuniis 301. 10.b
cur Pharisæi illotis manibus cibum capere noluerint 169.1.a
quid significet quod Pharisæus dicitur σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν 301.17.a
φάσις pro rumore 529.13.a
τὸ φέρεσθαι, ferri cum impetu 434.12.a
φιμοῦσθαι quid significet 103.2.a
φιλεῖν quid significet 28.22.a
φοβεῖσθαι actiuæ est significationis 81.26.b
φράζειν pro edisserere alias pro dicere 65. 20.b
φῶς pro igne 205.29.a
φῶς opponitur tenebris quæ & mortem & calamitatem significant 546.8.b
φῶς propriè colorem esse ignis 81.13.a
¶ *Photij* opinio de lunatico 82.13.b
φωνὴ pro rumore 434.40.b
φωνὴ pro sono 345.49.b
φωνεῖν & καλεῖν quomodo differant 96. 39.b
τὸ φρονεῖν τὰ τοῦ Θεοῦ quid sit 79.44.b
φυλακὴ quid sit apud Græcos 22.44.a
φυλακτήρια Iudæis quid fuerint 106.29.b
vera *Pietas* quæ sit 217.12.a
Pilatus perterritus 415.9.b
cur Pilato Christus à Iudæis sit traditus 207.26.a
Pinnæ templi quæ dicantur 15.46.a
Piscis S.Petri Romæ 84.1.b
Piscina quid sit 353.18.b
Piscinæ turbatio per Angelum 354.12.a
πίστις ὀνόματος passiuè dicitur 443.28.b
πιστοὶ qui dicantur in sacra Scriptura 32. 12.b
Planus pro præstigiatore 137.8.a
πλανᾶν pro ἀπατᾶν seducere 111.2.b
¶ *Platonis* delirium 441.15.a
πλεονεξία quid sit 280.11.b
πλεονεξίαι quæ dicantur 171.28.a
πληγὴ & τραύματα quomodo differant 192. 23.b
Plinij locus de vnguentis 200.19.b
πλὴν interdum pro ὅμως, interdum pro sed 54.20.a
particulæ πλὴν vis 126.22.b
Pleonasmus Hebræus 338
πληροφορεῖσθαι quid sit & quid πληροφορία 215.35.a & 1.b
πλοῖον quodlibet nauis genus 39.11.a
πλουτεῖν ἐν Θεῷ quid sit 281.31.b
Plutarchi locus 54.13.a
πνεῦμα & πνοὴ quomodo differant 434. 20.a
πνεύματος appellatione non semper intelligi Spir.S. 142.50.a
Poculi appellatione ira Dei ad Heb. notatur 126.19.b
quomodo quod dicit Lucas de Poculo in cœna mystica à Christo tradito cum aliis Euangelistis conueniat 316.2. & b
Poculi appellatione quid intelligant Hebrei 95.23.a
Pœnarum æternarum fore imparitatem 21. 11.a
Non quiuis *Pœnitens* resipiscit 131.4.a
ποῖα pro τινὰ 308.6.a
ποῖος pro τίς 91.20.b
verbi ποιεῖν apud Græcos constructio est cum infinitiuo 143.15.a
τὸ ποιεῖν accipitur pro καθίστασθαι 151.21.a
τὸ ποιεῖν & ἐργάζεσθαι quomodo differant 355. 15.b
πολυτιμᾶσθαι quid significet 532.6.b
ποιεῖν pro διάγειν 514.25.b
Polliceri & promittere differunt inter se 430.21.a
Pollutum nullum quomodo dicat Petrus 477.25.a
Polybij locus de militari stipendio 237. 20.a
Pone Christum venire quid sit 80.4.a & 50.12.b
Ponè sequi Christum 50.11.b
πονηρίαι emphaticè in plurali 445.20.b
πονηρὸς quis sit 24.45.b
πονηρὸς quis dicatur 29.17.b
πονηρὸν & πονηρία quid sint 171.1.b
Populi Israel cur dicantur 448.25.a
quomodo *Porci* fuerint in regione Gadarenorum 261.1.a
πορεύεσθαι in mandatis Domini 217.26.a
πορεύεσθαι pro ἰέναι 554.1.a 149.4.a
πορεύεσθαι pro viuere 217.22.a

πορνείας nomen generaliter *μοιχείαν* comprehendit 90.11.b
πόρνη & *πορνεύειν* quid ſignificet 23.15.b
πώρωσις & *πύρωσις* differunt 150.7.a & 168.27.a
πύρωσιν male vertunt quidam torporem 150.5.b
¶*Porta* pecuaria templo propinqua 353.6.b
Portæ inferorum quomodo dicantur non præualituræ aduerſus Dei Eccleſiam 79.10.a
πῶς admirationis particula 77.15.b
πῶς pro *ὡς* vel *ὅπως* 180.12.a
quomodo credenti omnia dicantur *Poßibilia* 181.5.b
quomodo ſint Deo omnia *Poßibilia* 186.42.a
Poßidere animas ſuas per tolerantiam variè exponitur 313.10.a
Poſtelli blaſphemia 333.44.a
Poſtelli blaſphemiæ 425.20.b
Potens in Scripturis phraſis Hebræa 514.31.b
Poteſtates cælorum quæ dicantur 113.b.24
diſcrimen *Præceptorum* Euangelij ac Philoſophiæ 250.b
¶*Præcipere* propriè eſt docere 91.34.a
Præceptum Magnum quomodo dicatur 105.18.b
Præcogitare non ſignificat quod apud Græcos *προμεριμνᾶσθαι* 198.30.a
πρασιαὶ quid ſint propriè 167.17.a
Presbyteri nomen generaliter ſumptũ 497.30.a
Præſcientia Dei ab eius decreto nunquam ſeparanda 494.7.a
tempus *Præſens* aut præteritum cur pro futuro ſæpe vſurpent Proph. 5.1.a
Præterita & aoriſta pro imperfectis ponuntur 5.19.a
πράττειν & facere & exigere. vnde *πράκτορες*. qui multas exigunt 237.3.a
Preces aſcendere quomodo dicantur 475.5.a
Iudæi ſtantes *Precantur* 28.39.a
Presbyterium populi quodnam fuerit 321.7.a
nullum eſſe *Primatum* in Apoſtolica functione 182.9.b
Primores populi quinam dicti ſint 307.44.b
Princeps dæmoniorum 44.23.b qui & Satan & diabolus dicitur.
quomodo Princeps mundi eiiciendus foras 394.9.a
verbi *προάγειν* ſignificatio 8.5.a
προβάλλειν pro *ἐκφύειν* 314.14.a
Probitas vnde æſtimanda 217.26.b
προβιβασθεῖσα producta 69.19.a
Procuratorũ Cæſaris duo genera 130.24.b
Profectio Pauli Hieroſolymam 472.25.a
Propheta pro doctore 502.5.a
Prophetæ pro Apoſtolis 110.14.a
Prophetarum duo genera 7.18.a
in Prophetis ſcriptum quomodo dicatur quod in illorum vno tantùm extat 364.25.b
cur aliquid in Prophetis ſcriptum dicatur quod in vno tantùm ſcriptũ eſt 140.13.a & 32
Prophetarum nomen cur dicatur in plurali de vno Propheta 492.47.b
Prophetæ ſerentibus, Apoſtoli meſſoribus comparantur 352.5.a
Iudæorum opinio de Propheta venturo 338.14.b
προφητεύειν, Prophetare vel vaticinari 206.25.a
πρὸς præpoſitio quàm habeat vim 75.15.b
πρὸς pro *κατὰ* vel pro *διὰ* 90.24.a
Propoſitionis *πρὸς* vis in hac enuntiatione, *ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν* 332.16.a
πρὸς pro *παρὰ* 162.32.a
προσκαρτερεῖν 431.13.a
προσκαρτερεῖν quid ſignificet 150.40.a
προσευχὴ propriè quid ſit 431.20.a
προσευχαὶ dictæ quæ antea Synagogæ 504.6.a
προσέχειν attendere vel cauere 27.8.a
προσκυνεῖν & *κυνεῖν* quid ſit 8.13.a
Proſelytas religioſos quos vocet Paulus 493.8.b
Proſelytus quis fuerit 108.29.a
τὸ πρόσωπον ꝓpriè de homine dicitur 77.1.a
προσφάγιον quid ſit 423.7.a
προσφάγιον ineptè Caſtellio vertit pulmentarium 423.7.a
Prouehere abſolutè ſumptum 167.31.b
Prouidentia Dei nunquam ſeparanda ab eius conſilio & decreto 317.36.b
Prouidentia Dei ab eius conſilio nunquã diuelli poteſt 437.5.a
¶*Pſal.72.* falſa expoſitio 6.10.a
τὸ ψηλαφᾶν quid ſignificet 510.29.b
πτωχοὶ qui propriè dicantur 18.33.a
πτωχοὶ, mendici 289.4.b
πτωχὸς & *πένης* quomodo differant 92.35.a
¶*Publicani* cur *ἁμαρτωλοὶ* dicti 41.16.b
Puer pro filio vel ſeruo 36.34.b
Puero ſimilem fieri quid ſit 84.39.b
Pueruli Chriſto oblati 302.4.a
Pulchri portus hodie Galos limenas 548.9.a
Purgatorij ſatisfactiones falſo fundamento nituntur 22.30.b
Purgatorium vnde probent quidam 22.3.b
Purificationes Iudæorum in Eccleſiam inuehere conatus eſt Hebion. 169. 342.25.a
πυγμῇ quomodo vel legendum vel exponendum 169.19.a
Python, Apollinis epitheton 504.15.a

Q

Quadrans quid fuerit 196.26.b
ad vltimũ Quadrãtem prouerbialis locutio: quæ de ſolis inter ſe hominibus reconciliandis dicitur 22.15.b
Quadringenti illi anni quibus filij Abrahæ male erãt accipiendũ quomodo numerandi 458.20.a

R

¶*Rabbi* cognomen Doctoribus verbi attributum 340.19.a
ſignificatio vocis Rabbi 107.26.a
qua ratione Chriſtus prohibet Apoſtolos ne vocentur Rabbi 107.37.a
quæ ſit differentia inter Rabbi & Rabboni 188.18.b
Rabbi & Rabboni non multum differunt 421.7.a
ῥαβδοῦχοι qui fuerint & vnde dicti 206.5.b
ῥαβδοῦχοι dicti viatores 506.9.a
vocis *Raca* variæ expoſitiones 21.28.a & deinceps
ῥᾳδιουργίαν quid vocent Græci 488.36.b
ῥαπίζειν quid ſit 25.23.a
ῥαπίζειν quid ſit propriè 130.1.a
ῥαπίζειν quid ſit 206.35.a
Rapi regnum cœlorum quomodo dicatur 52.38.b
¶*Reconciliatio* eſt munere potior 21.53.b
Regeneratio vel pro Euangelij prædicatione vel pro hæreditate cæleſti vltimo die futura 93.25.a
Regina Auſtri quæ & Regina Sabæ 60.21.b
Regina cæli Sol olim dictus, qui iam ad Mariam virginem eſt tranſlatus cultus 221.24.a
Regnum cœlorum quid vocetur 52.14.b
Regnum Dei pro Eccleſia 344.31.b
Regnum Dei quid ſignificet 67.37.b
Regnum ſuum Chriſtus quomodo dicat non eſſe ex hoc mundo 414.21.a
Regnum Dei viſuros quoſdam quum dicit Chriſtus ante mortem, quomodo ſit intelligendum 178.20.b
quomodo dicat Chriſtus Regnum Dei non venturum ita vt obſeruari poſſit 298.a & intus haberi b.
quomodo Regno cælorum vis adferri dicatur 52.26.b
Religionis libertatem armis tueri an liceat piis 414.6.b
Religionis futuram mutationẽ ſub Meſſia non ignorarunt Iudæi 339.1.a
ῥῆμα pro mandato 244.14.b
Remißio peccatorum 227.59.a
de nomine *Remphan* quid ſtatuendum 463.5.b
Reprehenſores damnantur à Chriſto 252.1.b
Reptilium nomen quàm latè pateat 476.2.b
Chriſtus vocat ad *Reſipiſcentiam* 42.24.a
Reſipiſcere quid ſit 10.44.b
Reſpicere pro diligere 223.11.b
Reſpondere quomodo dicatur Chriſtus non interrogatus 54.3.b
Reſpõdendi vox ſæpe ex more Hebræorũ redundat 190.15.b
Reſurrectionis Chriſti tempus quod fuerit, & quomodo inter ſe cõciliãdi ſint Marcus & Matthæus 213.13.a
Reſurrectio vitæ 358.6.b
quomodo in Reſurrectione futuri homines vt Angeli 105.4.b
quomodo ex eo quòd Deus dicitur Deus Abrahami, colligatur Reſurrectio corporum 105.18.a
Reſurgere qui propriè dicantur 310.3.b
¶*Rogare* verbum ambiguum 74.37.a
Romani ciues tributa ſoluere ſoliti 84.10.a
Romani damnatos ad mortem Virgis cædere ſoliti 133.8.b
ῥύμη quid ſit 27.15.b
ῥύσις, fluxio ſanguinis 160.5.a

S

Σαββάτων vocabulo quid ſignificetur 137.39.b
Sabbatha in ſingulari pro plurali 143.2.b
Sabbathi verus vſus 356.53.b
Sabbatho lex Moſis violata 370.18.b
Sabbatha in plurali pro ſingulari 55.10.b
Sabbathorum genera duo 247.16.a
Sabbatha pro Sabbatho 149.35.a
Sabbathum magnum 418.44.a
Sabbathum *ἐπιφώσκειν* quum dicat Lucas quid ſignificet 325.5.b
Sabbathi iter quodnam fuerit 430.26.a
Sabbathum *δευτερόπρωτον* quodnam dicatur 247.19.a
Sabbatho diuina opera etiã, per homines exequenda, fieri nunquam prohibita 355.14.a
profanare Sabbathum quomodo dicantur Sacerdotes 56.2.a
non quoduis opus Sabbatho prohiberi 56.6.a
Sabæa regio & eius Metropolis Saba 60.36.b
Sacerdos ſummus Chriſti æterni pontificis typus 14.13.b
Sacerdotes ſummi duo per vices ſuo munere functi 236.8.a
Sadducæi negabant aliquem eſſe Spiritum à morte ſuperſtitem 105.25.a
Sagena retis genus quomodo ab *ἀμφιβλήστρῳ* diſtinguatur 67.10.a
Salamin vrbs Cypri 487.24.b
σαλεύεσθαι quid ſit 51.37.b
Salis nomine verbi diuini miniſtri notantur 184.18.a
igne *Saliendi* homines quomodo dicantur 184.3.a, & 13

Salome

Salomes nomen fuiſſe filiæ Herodiadis ex Ioſephi ſententia 164.40.b
Salmonium Cretæ promontorium 548.4.a
neminem in via *Salutare* phraſis Hebræa quid ſignificet 269.23.a
quam Salutẽ Moſes populo dederit 461.1.a
Samaritani qui fuerint 350.15.a
Samaritani Galilæorum nomine comprehenſi 285.18.a
Samaritanorum hęreſis de templo Hieroſolymitano 268.11.b
Samoſateni & Serueti error 331.25.a
Sandalia quid fuerint 163.12.a
Sanguis pro cæde 133.1.b
Sãguis Dei quo Eccleſia ſeruatur 524.22.b
Sanguis eſſe ſuper aliquem quid ſignificet 512.33.b
Sanguinis vox pro cognatione 510.16.b
Phariſæorum hypocriſis prætium Sanguinis in corbanan mittere recuſantium 131.23.a
Sanctorum quorundam reſurrectio Chriſti reſurrectionem ſecuta 136.6.a
Chriſtus cur dicatur Sanctus Dei 144.4.a
Sanctificare, id eſt, facere vt pro re ſancta habeatur quid 109.1.b
Sanctificari Dei nomen quid ſit 28.42.b
Filium ſuum Deus quomodo Sanctificarit 387.4.b
Sanctificari cibus oratione quomodo dicatur 264.29.b
Sanctificare quid ſit 410.2.a
Sanctum quid dicatur 410.3.a
Sancti qui reſurrexerunt in Chriſti reſurrectione rurſus ſunt mortui 136.20.a
σαπρὰ quæ dicantur in parabola ſagenæ 67.1.b
Saron regionis nomen, & cur ſic vocata 473.13.b
Satagere quid ſignificet 273.2.a
an valeat aliquid *Satan* aduerſus Dei Eccleſiam 79.8.b
quomodo Satan è cælo dicatur cadere 270.22.b
Satanæ vna quies 275.5.b
Satan cur dicatur 79.28.b
quomodo Satã Chriſto dicatur Omnia regna ex montis vertice oſtentaſſe 240.5.b
de quibus Satan dicatur 79.31.b
poteſtatem ſibi datam in regiones orbis quomodo dicat Satan 240.9.a
σκανδαλίζειν quid ſit 23.6.a
¶quomodo neceſſe ſit vt *Scãdala* eueniant 85.10.b
σκανδαλίζεσθαι ἐν χριστῷ quid ſit 5.22.b
Σκεῦος vela cum rudẽtibus & antennis 550.7.a
Scenopegiorum feſtum 368.12.b
[illegible] appellatione quid ſignificetur 295.17.a
Scientia infuſa 370.3.a
σχεῖν idem quod κρατεῖν 101.18.a
Scortationis nomine quid intelligendum in illa Synodo Hieroſolymitana 50.53.a
Schuenkfeldij error de corpore Chriſti 346.42.a
σκιρτᾶν propriè de pecudibus 249.21.b
Scribarum tria genera 6.55.b
Scriba pro doctore 67.30.b
Scribarum ordinarium munus legere in Synagogis 241.6.a
Scriba fuit nomen publici muneris 534.4.a
Scribæ populi qui dicti ſint 7.1.a
quomodo Scribæ præceptum de non peierando deprauarint 23.34.b
qua ratione falſis *Scripturæ* explicationibus occurrendum 15.35.b
Scripturarum collationi plebs intereſſe ſolita 242.13.a
ex Scripturarum lectione Iudæorum phariſaicam opinionem ortam Chriſtus reprehendit. 359.12.a
σεληνιάζεσθαι quid ſit 45.23.a
σκυθρωποὶ Græcis qui & vnde dicantur 30.16.a
σκυθρωπὸς quis ſit 327.13.b
σέβασμα quid ſignificet 510.9.a
¶*Sebaſta* Samariæ metropolis 268.30.a
quomodo nec in præſenti nec in futuro *Seculo* remitti quædam peccata dicantur 58.33.b & 59.
Secula duo quæ ſint quorum ſacra ſcriptura meminit 58.30.b
Sedere ex idiomate Hebræo pro habitare 17.3.a
Sedere ex Hebræorum more pro habitare 184.4.b
quomodo Chriſtus neget eſſe ſuum dare Sedere ad dextram ſuam aut ſiniſtram 95.20.b
Seductus, pro ſeorſum deductus 14.34.b
Senatus Eccleſiaſticus ex quibus cõpoſitus ante captiuitatem 15.13.a
Seniores qui à Iudæis dicti ſint 128.10.b
Seniores dignitatis nomen 79.39.a
Seniores Synedrij nomine Chriſtum interrogant 191.23.b
Phariſæi quomodo vocentur Seniores 71.26.b
Sepelire & Funerare quomodo differant 121.13.a
quomodo emendandus locus ille quo dicuntur animæ *Septuaginta* quinque in Ægyptum deſcendiſſe 459.a & b
tempus profectionis mulierum ad *Sepulchrum* vt à Marco notatur quomodo cum aliis Euangeliſtis conueniat 212.a
cur exteris Iudæi emerint locum ad *Sepulturam* 131.39.a
Gratiã S.Pauli vnde iactent *Serlatani* 553.3.b
Sermo ad ſua veniens non agnitus 334.32.b
Sermo eſt Lux vera 334.30.a
quomodo dicatur Sermo fuiſſe in principio 331.1.a
in Sermone Vita eſſe quum dicitur quomodo intelligendum 333.32.a
ex Sermonibus Iuſtificari quomodo dicantur homines 59.25.b
Serueti blaſphemia 333.44.a
Serueti audacia pro Spiritu Sancto ſubſtituentis λόγον 222.2.b
Serueti blaſphemia 221.31.a
Seruus non eſt ſupra Dominum prouerbialis locutio 48.38.b
σὴς quid ſignificet 30.44.
¶*Si* particula quam vim habeat 174.14.b
Sicarij qui ſint 529.16.b
Sicera quid vocetur 218.12.a
Patriarchos in *Sichem* tranſlatas quomodo dicat Stephanus: & totus ille locus quomodo intelligendus 459.30.b
quòd ſit *Signum* filij hominis quod in cælo dicitur appariturum 113.35.b
Phariſæi tentantes Dominum Signum è cælo cur petant 76.17.b
Siloam riuulus 285.5.b
Siloam riuulus vrbem influens 381.16.a
σημαίνεσθαι quæ dicantur. 517.36.b
Simeõ ſe Dimitti quomodo lætetur 233.6.a
Simon quando cognominatus ſit Petrus 151.9.b
cur Simon Κανανίτης dicatur 46.4.a
Simon Cyrenęus quomodo crucem Chriſti portarit 208.19.b
Simon Cyrenæus angariatus 134.10.a
Simon Cyrenæus Chriſti crucem in ſe recipiens aliquatenus 416.25.b
Simonis fides πρόσκαιρος 466.19.a
Simplicitas cordis quid ſit 441.27.b
Synapi in Iudæa mirabiliter excreſcens 65.10.a
Sindon, tenuiſſima veſtis 205.1.a
eſſe in *Sinu* Patris quid ſit 338.3.a
in Sinu recumbere 398.1.a
σιτίζειν cibare & ale 102.22.a
¶*Socratis* egregium dictum 412.14.b
Solis veneratio antiquiſſima 221.20.a
Sol quomodo dicatur δύνας 144.8.b
Solaria quid ſint 49.21.a
Solia quid vocarint Latini 342.20.a
Solomonis locus de vino & ſicera præbendis iis qui ſunt amaro animo, impiè detortus à Rabinis & Iudæis 209.28.b
Σοφιστῶν opponitur τῇ μωρίᾳ 546.13.a
Sorores & fratres qui dicantur more Iudæorum 162.30.a
Sortiri quid ſignificet 217.52.b
σωτήριον θεοῦ quid ſit 236.20.a
σπαράττειν ſignificat & Diſcerpere & conturbare 181.5.a
σπέρμα de maſcula tantùm prole, alias poſteritate 104.20.b
σπερμολόγος quis ſit & vnde dicatur 509.22.a
¶*Spiculatores* qui fuerint 165.13.b
Spira proprie de funibus dicitur, ſumitur deinde pro caterua 133.18.b
Spiridon offenſus Græca voce σκιμπόδιον 146.26.b
Spiritus nomen πολύσημον 345.33.b
Spiritus appellatio quid notet 345.10.b
Spiritus nomen toti naturæ diuinæ tribuitur 351.20.a
Spiritus pro donis eius metonymicè 232.4.b
Spiritus metonymicè pro donis Spiritus 218.29.b
Spiritus Sancti appellatione metonymicè intelliguntur dona ipſius 372.6.b
Spiritus Sãctus metonymicè pro eius donis 515.13.b & 516.6.a
Spiritus Sanctus pro ipſius donis 466.8.b
Spiritus S. quomodo παράκλητος 41.1.a
quomodo Spiritus Sanctus dicatur Alius aduocatus 400.14.b
cur Spiritus Sanctus dicatur Spiritus veritatis 401.18.a
Spiritus & ignis in baptiſmo quomodo iungantur 345.
Spiritus Sanctus malè alligatur Sacramentis 478.20.a
Spiritus quomodo id eſſe dicatur quod viuificat 367.a & b
Spiritus Sanctus à Patre emanare quomodo dicatur 405.15.a
Spiritus Sanctus quomodo Dari & Mitti dicatur 400.18.b
Spiritus ſanctus ſibi minimè repugnat 526.4.b
Spiritus Sanctus miſſio die pentecoſtes ſolis Apoſtolis fuit propria 433.55.b
Spiritus Sanctus nihil noui ſuggeſſit Apoſtolis à Chriſti morte 432.1.a
quid ſit Spiritu adorare 331.10.a
Spiritus Sanctificationis quis vocetur 410.5.a
Spiritus morientium Chriſto aggregantur 439.26.b
Spiritus mutus quomodo dicatur 180.15.b
Spiritus pro animi motu 268.21.b
quomodo Spiritus Sanctus ſuperuenire dicatur in Chriſti conceptione 221.43.b
Spiritu ſe vinctum quomodo dicat Paulus 524.4.a
quomodo Spiritus Sãctus ſit mundũ arguturus de Peccato, iuſtitia &c. 106.a & b
impudentia Spirituum immundorum à Filio Dei iuſiurãdum poſtulantiũ 158.1.b
quomodo Spiritus impurus Lacerare dicatur eum quem poſſidet 180.23.b
conſtringi Spiritu Paulus quomodo dicatur 512.1.a
Spiritus impuri locis deſertis plurimum delectantur. 61.9.a
σπλαγχνίζεσθαι quid ſit propriè 45.4.a
σπλάγχνα ἐλέους Dei emphaticè quid dicantur 227.20.b
σπυρὶς quid ſit 165.10.a

an Iſraëlitę Stantes vel flexis genibus precari ſoliti ſint 191.5.b
στάσεως peculiaris ſignificatio 457.30.b
¶*Stater*, numus tetradrachmus 84.35.a
τὸ στήκειν ſignificat ſiſtere ſe 191.11.b
στῆναι pro παρεῖναι 256.7.b
Stephani cum Moſe conſenſus 457.20.a
Stola idem quod veſtis, & deinde pro veſte muliebri ſumitur 196.15.a
στιβὰς fruticis genus vnde fiebant thori 189.18.b
στόμα gladij vocant Græci eius aciem 313.16.b
Strabonis locus 517.19 b
στράτευμα pro multitudine ſatellitũ 322.2.b
στρατηγὸς ἱεροῦ quis fuerit 137.22.a
στρατηγοὶ Græcis dicti qui Romæ prætores 504.11.b
στρατηγοὶ qui dicti ſint 315.10.b
¶*Succeſſores* Apoſtolorum falſo nituntur fundamento adiicientes ad eorum doctrinam 402.15.a
Suffitus alius quotidianus alius verò ſolennis à ſolo Pontifice maximo fieri ſolitus 216.55.b
Suffocati interdictum 500.55.b
Suffragia Dei hominum ſuffragiis opponuntur 479.20.a
Sumptus decreti in Nazaræorum purificationes 528.17.a
Suppliciorum genera 4.apud Hebræos 21.42.b
Surgere ex Hebræorum more pro Abire 184.5.b
συγκυρία 272. ¶*Sycaminus* & ſycomorus quid ſint 297.1.b
συκοφαντεῖν dolo opprimere 237.10.a
συκοφαντεῖν quid ſit 304.17.a
συλλογίζεσθαι ratiocinari 308.10.a
σὺν præpoſitionis ſignificatio 534.1.b
Συμβιβάζειν quid ſit 503.6.b
τοῦ Συμβιβάζειν ſignificatio 472.10.a
ſacrorũ *Symbolorum* vſus ex verbis Chriſti illa inſtituentis 125.29.a
συμφωνεῖν muſicorum proprium pro conſentire 93.23.b
συμπόσια quæ vocet Marcus 167.8.a
Synagoga quid ſit 17.11.& 15.b
συναγωγαὶ quæ fuerint 28.37.a
Synagoga moueri quid fuerit 382.19.a
in Synagogis non temere cœtus Sabbathis conueniſſe 159.7.b
Synagogam male vertit Caſtellio Collegium 17.12.b
συναλίζεσθαι quid ſignificet 428.60.a
συγκατάθεσις aſſẽſio teſte Cicerone 325.15.a
quæ diſtinctio obſeruanda inter συνέδρια & συναγωγὰς 48.6.a
τοῦ συνέχεσθαι variæ ſignificationes 512.19.a
Synedrium pro primariis Sacerdotibus 452.1.a
συνελθεῖν, quomodo interpretandum 3.46.a
συνιέναι & ἀκούειν quomodo differant 154.21.b
συνιέναι καὶ μὴ συνιέναι quid ſignificet 63.30.b
συγκυρία idem quod *Rencontre* vnde dicatur 272.5.a
Deus συνεργεῖν quomodo dicatur 214.25.b
Synodi legitimæ & Apoſtolicæ ratio 499.17.a
cur in Synodo Hieroſolymitana nulla fiat mentio Circuncisionis nec aliorum rituum legalium 500.18.a
συνθρύπτειν quid ſit 527.1.a
Syria nomen latè patet. 172.19.a
Syriarchæ qui fuerint. 520.30.a
Syricius Papa matrimonium damnat 310.18.a
Syrophenice regiunculam fuiſſe 172.9.a cui ſit attributa Damaſcus & dicta etiam Chananæa.
verbi huius συζητεῖν variæ ſignificationes 144.15.a

T

Tabulas Latini vocant quod Græci γράμμα 194.10.a
Talentorum fœnus in quo conſiſtat 525.11.b
Ταμεῖον quid ſit * 113. 282. 28.45.a
Ταπεινὸς quis ſit 84.33.b
Ταπείνωσις longè aliud eſt quàm ταπεινοφροσύνη 223.20.b
Ταπεινοὶ aliud ſunt quàm ταπεινόφρονες 244.35.b
Ταπεινόφρων & ὑπερήφανος oppoſita 55.26.a
Dominus non *Tardat* 113.16.b
Τεκμήρια quid vocentur 428.30.a
Τέκνων appellatione filius & filia intelliguntur 104.22.a
Τηλαυγῶς vnde deriuetur & eius ſignificatio 176.30.a
Τέλειοι quomodo dicãtur Chriſtiani 27.1.b
τὸ Τελειωθῆναι variæ ſignificationes 288.31.a
Τελειωθέντες qui dicti ſint 288.2.b
Τελεσφορεῖν vnde deriuetur 259.10.a
Τελώνιον quid ſignificet 8.31.b
Τελῶναι qui dicti ſint 26.25.b
¶*Temetum* non eſſe ſiceram 218.18.a
Templum ab Atrio diſtinguendum 218.5.a
Templum quomodo quadraginta ſex annis edificatum 343.27.b
Templum in Sanctum, & Sanctum Sanctorum diuiſum 218.1.b
Templi extima porticus quam alienigenis ingredi fas fuit 301.15.b
Templa Dianæ à Demetrio fieri ſolita quæ fuerint 519.5.b
Tempus præſens pro futuro 191.25.a
Tenebræ pro hominis mente qualis poſt lapſum euaſit. 333.55.b
an in Chriſti morte Tenebræ fuerint ſuper totam terram aut regionem 210.35.a
Tenebræ exterę quæ dicantur in ſacris 37.21.b
Teneri morte quid ſignificet 129.32.a
Tentare aliquando ponitur in vitio aliquando in laude 15.5.a
Tentationes Chriſti ad tria capita refert Nazianzenus 16.2.b
Tentari Deus quomodo dicatur 76.3.b
Tentare Dei ſpiritum 450.27.b
quomodo Deus inducat in *Tentationem* 29.5 b
Terræmotum quo terrentur cuſtodes ſepulchri ipſo reſurrectionis momento incidiſſe 138.10.a
Terrena loqui qui è terra eſt quid ſignificet 349.a & b
Terminus pro extremo 60.33.b
Tertulliani dictum de cognitione Dei per creaturas 510.38.b
Tertulliani locus de Filio Dei 336.22.a
Tertulliani locus 111.36.a
Tertulliani locus 295.10.b
Tertulliani locus de cognitione Filij & Patris 375.18.a
Tertulliani lapſus 22.42.a
Tertullianus Montani ſcelere faſcinatus 429.50.a
Teſtes in lege lapidationem auſpicari iuſſi 464.13.b
Teſtimonia aduerſus Chriſtum quæſita & non inuenta 128.20.b
Teſtimonium eorum qui aduerſus Chriſtum teſtimonium tulerunt cur dicat Marcus fuiſſe impar 205.22.b
¶*Timæus* cæci nomen cur expreſſum 188.25.a
Timor duplex 227.16.a
Timor Dei pro vniuerſo Dei cultu 478.10.a
Timoris Dei nomine eius cultum intelligi 224.39.a
θάλασσα pro lacu 17.13.a
θέλειν pro expetere 196.7.a
τὸ θέλειν εἶπε τῷ δύνασθαι 437.25.b
θέλημα pro libidine 335.45.a
¶*Theophylacti* locus de Miraculis 163.8.a
Theophylacti verba aduerſus Mariæ præpoſteros cultores 223.31.b
Theophilus ille cui Lucas librum ſuum inſcribit quis fuerit 216.13.b
θεραπεύειν quid ſit propriè 17.24.b
Theriaca vnde dicatur 553.7.a
θηρία quas beſtias vocent medici. 553.14.a
θηρίον idem quod beſtia pro feris etiam accipitur 142.43.b
parabola de *Theſauro* occultato quouſque trahenda 66.16.b
θλαστὰ quæ dicantur 101.36.b
θλίβειν quid ſignificet 150.13.b
θλίβειν & θλῖψις quid ſignificet 64.16.a
de *Theuda*, illo cuius mentionem facit Gamaliel 453.40.a
τὸ θορυβεῖν μεταβατικῶς conſtructum 507.17.a
τὸ pro τοῦτο 181.30.a
¶*Tolerantia* retinentur Dei dona 259.35.a
¶*Traditionis* vocabulum pro doctrina Caballiſtica 72.22.a
Trahere homines Deus quomodo dicatur 364.20.b
Tranſire variæ & ancipitis ſignificationis verbum 126.31.a
Troas regionis nomen pro Antigonia poſitum 503.20.a
τρώγειν & ἐσθίειν quomodo differant 114.22.a
Trogyllium promontorij nomen 523.17.a
¶binis *Tunicis* indui Apoſtolos quomodo Chriſtus prohibeat 163.22.a
θύειν non tantùm de ſacrificiis dicitur 101.25.a
θυμοῦ pro ira præcipiti 88.14.a
τύπος quid ſit & vnde dicatur 422.13.a
de voce *Tyrannus* quædam 517.26.a
θυσία pro ſacrificio & victima 42.8.a
θυσίαι quæ ſint à Græcis dictæ 195.2.b

V

Valedicere de quibus proprie dicatur 167.8.b
¶*Vbiquitarij* quo argumento ſuam opinionem de Chriſti corpore fulciãt 329.12.a
vnde Vbiquitariam carnem eliciant noui Eutichiani 349.25.a
¶*Vegetij* locus de nauigatione hyberna 548.33.
Velum quod fiſſum eſt in Chriſti morte quid ſit 136.1.a
Ventilabrum quid ſit 13.57.a
Ventus quid ſit 345.25.b
vis *Verbi* Dei quæ & quanta 164.12.a
Verbum Dei nemo ſciens torqueat 53.4.a
eſſe ex *Veritate* 414.31.b
Veritas vel pro fidelitate vel pro naturæ integritate 378.57.a
vis Veritatis quanta 164.18.b
Veritas quid ſignificet interdum 410.14.a
Veritas pro vita bona & fraudis experte 347.5.b
Veritas audienda etiam ex ore Mercenariorum 201.22.a
Vertere ſe Deus quomodo dicatur 472.5.b
Veſtibulum extra quod Petrus exiuiſſe narratur quale fuerit 106.31.b
Vetus teſtamentum quomodo ab Hebræis diuidi ſolitum 364.28.b
Vetus teſtamẽtum quomodo à Noui ſcriptoribus citari ſoleat 131.21.b
¶*Via* Dei, quæ ad Deum adducit 515.2.b
Via Dei quæ dicatur 194.3.a
Via Dei dictus eſt Chriſtianiſmus 517.18.a
cur τεθλιμμένη vocetur via ducens ad vitam 34.26.a
Viæ Gentium quæ dicantur 46.49.a
Viatores qui dicti ſint. 506.7.a
an prohibeantur Chriſtiani *Victum* quærere 32.9.a
Videre ſumitur pro cauere 196.2.a
VidereDei regnum quid ſit 344.30.b

Viduæ honeſtæ miniſteriis multis templi & pauperũ olim occupatæ 234.30.a
Chriſtiani in vigilia Paſchæ ad mediam noctem *Vigilare* ſoliti 116.22.a
Vini copiam ingentem Chriſtus in Cana ſuppeditat 342.31.a
Vinum myrrhatum Chriſto bibendum præbitum 209.6.a
quid Chriſtus ſignificet ſimilitudine à nouo Vino & veteribus vtribus ſumpta 43.9.a
Virgilij locus 74.22.b
Virginitatis votum perperam Mariæ affingitur 221.27.b
Virginum appellatione cur ſignificentur Euangelium profeſſi 116.3.a
Virtutes quæ dicantur fieri per Dei nomen 35.29.a
Viſcera miſericordiæ Dei quæ dicantur 227.20.b
Vita æterna vnde manet 366.32.a
Vita in Deo eſſe quum dicitur non ſignificatur eius eſſentia rebus permiſceri 333.41.a
in Deo *Viuere* homines quînam dicantur 510.41.b
Viuificus & viuẽs ſunt inter ſe diſtinguenda 65.35.a
quomodo *Viuat* homo verbo prodeunte per os Dei 15.33.a
¶*Vnguentorum* vſus 30.26.b
Vnguenta liquida conuiuiis apta 200.16.b
Vnicus & vnigenitus differunt 336.15.a
Vnio credentium cum Chriſto capite in quo conſiſtat. 410.2.b
Vnitio credentium inter ſe in quo ſita ſit 410.41.a
¶*Vocari* pro eſſe 340.b.18.38.b, & 190.31.b
Vocandi verbum manifeſtationem notat. 212.50.a
Vocationis ſiue κλήσεως nomen quid ſignificet 487.2.b
de Vocatione ſua Chriſtus quærentibus phariſæis quomodo reſpondeat 308.6.a
de Vocatione noſtra quomodo reſpõdendum ibidem
Voluntas & libido quomodo differant 323.2.b
facere Dei Voluntatem quomodo dicantur ſcelerati 448.6.b
Voluntatum diuerſitas non per ſe vitioſa 126.25.b
Voto oblata vouentis propria eſſe deſinunt 450.8.b
Voto teneri quomodo dicatur 527.20.b
¶*Vtendi* verbũ apud Latinos eadem ſignificatione vſurpatur qua apud Græcos συγχρᾶσθαι 350.16.a
¶*Vultus* cœli non ineptè dicitur 76.31.b
¶*Vxorem* quomodo dicat Chriſtu snõ licere dimittere niſi ob ſcortationem 90.11.b
cur *Vxores* Apoſtolorum cum ipſis conueniſſe dicantur &c. 431.40.a

X

Xenophontis locus de Athen. feſtis 509.2.b
Ξέστης vox Romana corrupta, quid fuerit 169.42.b
ξύλον pro Numella 505.3.b

Y

Υ littera in quibuſdam Hebræis vocibus reſpondet non diphthongo ου, ſed conſonanti Hebreæ ו Vau 60.46.a
ὕβρις quid ſit & quomodo Chriſtus dicatur ὑβρίζεσθαι 303.10.a
ὕδατος nomen in ſingulari quid notet 347.39.b
ὑπάγειν & ἀπέρχεσθαι inter ſe differunt 67.1.a
ὑπηρέται qui dicantur 22.36.a
ὑπηρέται quomodo vocentur Apoſtoli 216.1.a
τοῦ ὑπερορᾶν vis & ſignificatio 511.24.a
τὸ ὑπερῷον quid fuerit 430.60.b
ὕπνος & ὄνειρος differunt 4.20.a
τὸ ὑπνοῦν & τὸ καθεύδειν quomodo differant 260.7.a
ὑπὸ idem ſignificat quod περὶ 12.5.a
ὑποδήματα quid ſint, & quid ſit βαστάζειν ὑποδήματα 13.7.b
ὑποδήματα quid fuerint & vnde dicta 163.3.a
ὑπολαμβάνειν pro ἀπαμείβεσθαι 271.13.b
ὑπώπια vulnera ex contuſione accepta 300.11.b
ὑπωπιάζειν quid propriè ſignificet 300.9.b
ὑποπόδιον quid ſit propriè 24.30.a
ὑπόσχεσθαι quomodo de pollicitatione dicatur 528.2.a
ὑστερεῖν quid ſignificet 92.25.a

Z

Zacharias & alij quomodo dicãtur Inculpati 217.b.
quomodo ex *Zachæi* fide Chriſtus colligat totius familiæ ſalutem 304.35.a
Zarachias filius Barachiæ quis fuerit 110.3.b
nominis ζῆλος & ab eo deriuatorum ſignificationes in nouo Teſtamento vſurpari ſolitæ 343.21.a
ζημιοῦν vocabulum forenſe cui reſpondet latinum mulctare 80.27.
τὸ ζητεῖν ponitur pro mirificè capere 193.17.a
vocis ζωννύσθαι variæ ſignificationes 425.1.a

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ Ἡ ΠΡῸΣ ῬΩΜΑΊΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥ͂ΛΟΣ δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ.
2 (Ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις.)

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAVLVS ¨seruus ¨Iesu Christi, ¨ex *Dei* vocatione ¨Apostol⁹, ‖ ¨separatus ¨ad *prædicandum* Euangelium Dei,
2 (¨Quod antè promiserat p Prophetas suos in Scripturis sãctis)

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS seruus Iesu Christi, vocat⁹ Apostolus, segregatus in Euangelium Dei,* Act.13.2.
2 *(Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Paulus*, Παῦλος. De Pauli nomine diximus quid nobis videatur Act.13.9. ¶ *Seruus*, δοῦλος. Id est διάκονος, *minister*. Neque enim seruus hoc loco opponitur libero, sed munus ac officium declarat, quemadmodum apud Hebræos nomen עבד [*hebed*] late patet. Pertinet autem hoc ad susceptum argumentum, ne Paulus accusari possit πολυπραγμοσύνης, quasi videlicet aliena curet, & quę ad ipsum nihil attinent. Ideo quod in genere dixerat, speciali postea nomine explicat, quum se Apostolum dicit. Itaque vel ex hoc loco apparet quàm acutus in explicando Paulo fuerit Origenes. *Seruum*, inquit, *se vocat modestiæ causa.* Imò vero vt audientiam impetret, eam auctoritatẽ prætexit qua nihil fuit honorificentius, vt plane hic titulus possit omnium Cæsarum ac regum magnificentia augustior videri. *Vel* (inquit) *quia factus est omnia omnibus.* Id verò quorsum ad hunc locum attinet? *Vel* (ait) *quòd ab vxoris seruitute, ex eius consensu, transisset in seruitutẽ Christi.* Miram certè argutiam, cui etiam confirmandæ non pudet illum torquere quod non de coniugio, sed de seruili conditione disseruit Apostolus 1.Cor.7.21. *Vel* (inquit) *quia iam non carni sed spiritui seruiebat, quamuis nondum plena hæc esset libertas.* Nempe hoc est rem acu tangere. Neque verò quum hæc dico, quicquam volo Patrum auctoritati detrahere: sed sane, quod ad me attinet, Origenẽ istum non possum bona conscientia inter eos Patres collocare quos velim imitari. Itaque non pudebit illius errata passim refellere, nullo (ita me bene Deus amet) obtrectandi studio: sed quòd impurum scriptorem exoptem aut ex lectorum manibus excuti, aut summo cum iudicio à studiosis tractari.

¶ *Iesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Existimat Erasmus ex Ambrosio tacitè opponi Mosen Christo: sed ne hoc quidem mihi videtur dictum suo loco. ¶ *Ex* (*Dei*) *vocatione*, κλητός. Id est, Dei gratia ac etiam mandato designatus ad fungendum Apostoli munere. Duo igitur efficit Paulus. Nam præterquam quòd explicat apertius quod in genere dixerat, omnẽ etiam ambitionis speciem vitat, & Romanos ad legendam hanc epistolam compellit, tanquam ex Dei ipsius mandato perscriptam. Cæterùm quid Vocationis nomine ex Hebræorũ idiotismo intelligatur, alibi exposuimus. Hîc tamen sciendum est hoc nomine non significari ipsam ministerij Apostolici functionem, aut vitæ genus, quemadmodum accipitur 1.Cor.7.20, & Ephes.4.1, & alibi sæpe: sed ostẽdi potius à quo sit hæc dignitas in Paulum collata, nimirũ à Deo, & quidẽ ex singulari beneficẽtia, quũ ille non modò non ambiret hunc honorẽ, sed etiã, Christũ persequẽdo, dign⁹ esset qui periret, nedũ qui aliis iter ad vitam commonstraret, vt ipse explicat 1.Cor 15.9. Deinde notandũ discrimen a Græcis theologis annotatũ inter participiũ κεκλημένον & κλητὸν nomen, quòd à Latinis explicari non potest, apud quos Vocatus nunquam transit in nomen. Nam κεκλημένος etiã dicitur qui vt vocetur à Deo, tamen non respondet, id est, cuius vocatio nõ est efficax: κλητοὶ verò proprie qui Deo vocãti paret, & reipsa est quod dicitur: quæ tamẽ differentia nõ est perpetua, vt apparet ex Matt.22.19, sed videtur hoc loco fuisse obseruãda, quamobrẽ etiã noluimus κλητὸν, *Vocati* hoc loco interpretari, nequis participiũ esse putet, cuius non ea vis est quæ nominis. Quod autẽ attinet ad differentiã inter Vocati & Cõgregati annotatã ab Augustino, quasi illud conueniret Ecclesiæ, istud verò synagogæ, eã sane non puto huic loco accõmodatam, aut etiã satis firma ratione niti, quũ Vocãdi verbo toties vtãtur Prophetæ, & Esa.48.12. Dominus Israelẽ cõpellans, diserte dicat ישראל מקרא [*Israel mekorai*.] id est ad verbum, *Israel mi vocate.* ¶ *Apostolus* ἀπόστολος. Id est legatus, vt alibi exposuimus. Sed tamẽ non quicunq; ad ministeriũ docendi in Ecclesia vocabantur, poterãt dici Apostoli, vt qui à Prophetis, Euãgelistis, pastoribus ac doctoribus, ac multo etiã magis a diaconis & gubernatoribus distinguantur, vt Ephe.4.11: nisi quum generalius accipitur, vt Phil. 2.25. Sed cur Apostolum se Paulus diserte vocat? nẽpe vt ostendat se nihil ab officio suo alienũ facere Romanis erudiendis, neq; etiã Romanis licere hanc doctrinã impune aspernari. ¶ *Separatus*, ἀφωρισμένος. i. ad prædicãdi Euãgelij munus à Deo cõstitutus. Etsi enim ὅρος proprie terminum declarat & limitem * quo res quæpiã ab alia secernitur, vt regiones suis finibus circunscriptæ: tamen pro scopo etiã & præstituto consilij & instituti alicuius fine accipitur, apud idoneos maximè scriptores, quod latino Separãdi verbo apertius exprimitur: & hîc obseruandũ esse declarat propositio εἰς, quod in genere dictũ fuerat speciatim declarãs. Quod autẽ scribit Origenes in hunc locũ de pręuisis à Deo Pauli laboribus, non modò ineptissimũ, sed etiam falsissimũ est. Assentiri enim malo Hebręorũ doctoribus qui Pharisęos dictos volunt פרושים [*peruschim*,] forma pahul Kal, quòd ab aliis vitæ munditie separati videri vellent, quanuis verbũ פרש [*parasch*] pro Separare nõ nisi in Niphal & Hiphil inueniatur: quam quod legẽ populo interpretarentur. Tum enim in Benoni scribendũ fuerat פרשים [*poreschim*] vt in Sanctis lexico doctiss. Mercerus exponit: & nõ omnes γραμματεῖς, i. legis interpretes, fuisse Pharisęos, ex eo liquet quòd sępe in Euãgelica historia γραμματεῖς a Pharisæis distinguãtur, vt hoc quidẽ sectæ, illud verò publici sacri muneris appellatio fuerit. ¶ *Ad* [*prædicandũ*] *Euangeliũ Dei*, εἰς τὸ εὐαγγέλιον Θεοῦ. Quia quisquis fidelis est, dici potest in Euangeliũ Dei (id est ad credendũ Euangelio) selectus: ideo [illegible] ἀφοριστικῶς addidi participium, vt planior esset sententia. Constat enim Paulũ ita voluisse definire cuiusmodi sit Apostolicũ illud munus cuius mentionem fecerat. Quòd si hæc eius definitio vera est, viderit qui se omniũ papã Romanũ vocat qua fronte Apostolicam auctoritatem iactet.

2 *Quod antè promiserat*, ὃ προεπηγγείλατο. Origenes nescio

BIBLIOTHECA SEMINARII CLERICALIS TREVIRENSIS

quid monſtri tegit hoc loco, quaſi nimirum hæc dicta ſint ad diſtinctionem alterius Euangelij quod æternū vocatur in Apocalypſi, cū quo apparuerit Chriſtus ordini Euangelico: & huc etiā detorquet Danielis & Ezechielis quoſdam locos. Ego verò non agnoſco aliud Euangeliū quam hoc ipſum cuius miniſter fuit Paulus: & non modò periculoſum eſſe dico (vt ipſe Origenes inquit) iſta chartis committere, ſed etiam planè impium.

Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, (τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα·	3	∴De Filio ſuo, (∴facto ∴ex ſemine Dauidis, ∴ſecūdum carnē:	3	*De Filio ſuo, qui factus eſt ex ſemine Dauid ſecundum carnem:*
Τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν) Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	4	∴Declarato Filio Dei ∴potenter ∴ſecundum Spiritum ſanctificationis, ∴per reſurrectionem à mortuis) ∴*nempe* Ieſu Chriſto Domino noſtro.	4	*Qui prædeſtinatus eſt Filius Dei in virtute, ſecundum Spiritū ſanctificationis, ex reſurrectione mortuorū Ieſu Chriſti Domini noſtri.*

3 *De Filio ſuo*, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Explicat Paulus quod ſit illius Euangelij ſubiectum cuius ſe miniſtrum dixerat, & quod a Deo promiſſum eſſet per Prophetas. Omnia igitur, inquit, tendunt ad Filium Dei quē Deus mundo promiſſum exhibuit. Quū autem Filium Dei dicit, vnitatem perſonæ (natura tamē humana in Filij Dei hypoſtaſi ſubſiſtente) declarat aduerſus Neſtorium: & rurſus Filium à Patre, quod ad hypoſtaſin, manifeſtè diſtinguit, aduerſus Sabellium. Deinde in iis quæ ſubiicit, vtranq; vnius Chriſti naturam ſigillatim aſſerit: adeo vt vix vllus ſit in Scripturis locus in quo contineatur breuiore & certiore cōpendio quicquid nobis eſt de Chriſti perſona credēdum. ¶ *Facto*, τοῦ γενομένου. Vel, *Orto*. Sic enim malim interpretari quam *Nato* vel *Genito*, (vt poſt Vallam conuertit Eraſmus) quaſi ſcriptū ſit γεννηθέντος vel γεγεννημένου. Nam diſertè etiā Veteres non natum, ſed factum & interpretantur & explicant, vt Tertullianus in Praxeā, Irenęus lib. 3. c. 32, aduerſus hæreſes, Vigilius in Eutychetem lib. 5, & * Auguſtinus libr. 2. De Trinitate cap. 5, & in quæſtionibus ex nouo teſtamento, cap. 44. aliiſque multis locis: & multò certè apertior eſt hæc interpretatio, aduerſus eos omnes tum qui humanā Chriſti naturam oppugnarunt, vt Marcionem, Valentinum & alios: tum qui e cælo corpus in Mariam intuliſſe tradiderūt, quorum hæreſin noſtra memoria nounnlli renouarunt: tum etiam aduerſus Hebionem, & cæteros qui Chriſtum putarunt ex hominis coitu conceptum: quum Paulus hoc loco & Galat. cap. 4. verſu 4. non dicat Chriſtum γεννηθέντα, ſed γενόμενον: quo verbo vſus eſt etiam Iohannes quum omnia diceret per Verbū eſſe facta, ipſum autē Verbū carnem eſſe factum. Fateor tamen Matthæum cap. 1. verſ. 16, & 2. verſu 1 & 4, vti verbo γεννᾶσθαι, ſed ita vt manifeſtè ſit poſitum pro τίκτεσθαι, id eſt naſci, ſicut ſuo loco annotauimus. Duobus tamen locis, nempe Matthæi cap. 1. verſ. 20, & Luc. cap. 1. verſ. 35, de ipſo conceptu dicitur, qui Spiritui ſancto tribuatur, cuius vnica vi nimirum Chriſtus conceptus eſt in Maria: ita tamē vt nuſquam illum genuiſſe dicatur Spiritus ſanctus, vt qui eum ex ſua eſſentia non generauerit, ſicut ex patribus gignūtur filij, ſed ex virginis ſubſtantia in ipſius vtero vi ſua condiderit: id eſt, non patris generantis partes, ſed duntaxat cauſæ propoſitam materiam formantis, in Chriſti conceptu peregerit. Ideo Paulus & Iohannes propriè omnino dixerunt eum γενέσθαι, id eſt factum eſſe, & veteres illi theologi non minus verè quàm elegāter & acutè Chriſtum diuinæ naturæ reſpectu, ἀμήτορα, id eſt ſine matre, humanę autē naturæ ratione ἀπάτορα, id eſt, ſine patre, vocarunt. * In pleriſque vulgatæ interpretationis codicibus additur pronomē EI, id eſt αὐτῷ, quod in nullis Græcis codicibus inuenio, nec etiam additur in omnibus vetuſtis Latinis: atque adeo prorſus videtur expungendum. * Eſt autem hîc illuſtre exemplū eius generis dicendi quod ἐπίζευξιν ὀνομάτων Nazianzenus & Theodoretus vocant, quum videlicet perſonæ diſtinctè tribuuntur vel ſingularum naturarum idiomata, vt ſi dicam Chriſtus eſt finitus & infinitus, vel ipſarum naturarum in concreto nomina, vt hoc loco, Chriſtus eſt filius Dauidis & Filius Dei. Vide Gal. 4. 4. ¶ *Ex ſemine Dauidis*, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Sæpe iā admonuimus appellatione Seminis quod Hebræi vocant זרע [*zerah*,] intelligi ſobolem: quæ interpretatio valebit hoc etiam loco, ſi τοῦ γενομένου conuerteris *Nato* vel *Genito*: ſin autē interpretemur *Facto*, (quam expoſitionem maximè probo) ſemen Dauid non tantùm declarabit poſteritatem Dauidis, id eſt Mariā virginem, ſed ipſam etiam carnem de Virgine aſſumptam, quemadmodum Gal. 4. 4, dicitur factus ex muliere: aduerſus eos qui cæleſte corpus Chriſti eſſe tradiderunt, quod per Virginem quaſi per canalem tranſierit. quæ hæreſis fundamentum noſtræ ſalutis funditus euertit, & diſertè repugnat Spiritui ſancto, promittenti fore vt ex lumbis Dauid & fructu ventris ipſius Rex ille noſter exoriatur. Id autem etiam declarat præpoſitio ἐκ, de qua perpulchrè Baſ. περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κεφ. ε, vt dicemus alio loco Epiſtolę ad Galatas. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt, quatenus homo eſt. Caro enim hoc loco per ſynecdochen totam hominis naturam declarat, & quidem quatenus infirma eſt, (quæ tamē infirmitas duntaxat fuit ad tempus) non autē quatenus corrupta, vt Ioh. 1. 14, & 1. Tim. 3. 16, & Heb. 5. 7, & 1. Pet. 3. 18, & 41, & 1 Ioh. 4. 2, quanuis corporis duntaxat ſubſtantiā, non autē animam ex virgine aſſumpſerit. Itaq; ineptè Origenes hoc loco carnem opponit animæ, quum potius diuinæ naturę opponatur. Sed rectè veteres annotant hanc particulam omnino indicare ex alia etiā natura Chriſtum eſſe æſtimandum, ea nimirum quæ paulo poſt explicatur. Nam alioquin cur hoc Paulus adieciſſet?

4 *Declarato*, τοῦ ὁρισθέντος. i. ἀποδειχθέντος, vt Act. 2. 22, καὶ ἀποφανθέντος, *demonſtrato & manifeſtato*, vt explicat Chryſoſtomus, & Tertullianus in Praxeam. Nam definitione, quę ὅρος à Græcis dicitur, ſolent obſcura explicari. & non diſſimili ratione modum ὁριστικὸν vocant grammatici, id eſt, finiendi ſeu indicādi, quòd certum aliquid indicet ac explicet, vt rectè obſeruat Eraſmus. Alioquin τὸ ὁρίζειν ſignificat ſuis finibus circūſcribere, ſeu definire, itē certo ſcopo deſtinare, atque adeo quippiam decernere ac conſtituere. Itaque Vulg. *Prædeſtinatū conuertit*, pro quo Origenes mauult legere Deſtinatū. *Quia*, inquit, *prædeſtinatur qui nondum eſt, deſtinatur qui eſt*. Sed hæc diſtinctio poteſt eo refelli ꝙ Chriſtus apertè dicitur προεγνωσμένος, 1. Pet. 1. 1. 2, officij tamen, non autem eſſentiæ diuinæ ratione, quia officij reſpectu non minus dici poteſt προορισθεὶς quum ὁρισθείς. Quid quòd Epiphanius κατὰ Θεοδοτιανῶν legit προορισθέντος? ſed corrupto fortaſſis exemplari. Vtcunque ſit, nullus hic locus eſt differendi de prædeſtinatione, vel deſtinatione, quum potius propoſitum ſit Paulo oſtēdere quibus teſtimoniis Chriſtus ſit approbatus vt verus & naturalis Dei Filius. Rectius itaque Tertul. in Praxeam, Declaratū conuertit, quē nos ſumus ſequuti, quanuis Auguſtinus Prædeſtinatum legat & interpretetur, lib. De præd. ſanctorū cap. 15. vt & Irenęi interpres, lib. 2, capit. 18, & 32. & Hilar. de Trinit. lib. 7. & alij aliquot. ¶ *Potenter*, ἐν δυνάμει, vt 1. Theſ. 1. 11, & Coloſ. 1. 19. Hebraice בגבורה [*bigburah*] pro quo Vetus interpres ad verbū, *In virtute*. Eraſmus autem *Cum potentia*, quia ἐν interdum pro σὺν accipitur, vt ſæpe annotauimus. Chryſoſtomus ἐν pro διὰ interpretatur, & δύναμιν exponit virtutē qua edita ſunt à Chriſto tot prodigia, quæ idcirco δυνάμεις dicuntur. Etſi autē verum eſt iſtis ſignis fuiſſe diuinam Chriſti virtutem quaſi ſigillo quodam obſignatam, tamen non videtur hæc explicatio huc pertinere: & (quod tanti viri pace dixerim) in tota huius loci diſpoſitione coacta eſt eius interpretatio. Putat enim Apoſtolum quatuor argumētis cōfirmare Chriſti diuinitatē, nempe ex Prophetarū oraculis, ex eo quòd ex ſemine Dauid (id eſt ex Virgine) ſit natus, ex Spiritu teſtificante, & demum ex reſurrectione. Atqui ex his argumentis primum aliò ſpectat, nempe ad verbum προεπηγγείλατο, ſecundum verò adhibetur non diuinitati, ſed humanitati confirmandæ: (vt antè oſtendimus) tertium autem nuſquam hîc inuenio. Dicendum enim fuiſſet καὶ κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, aut certè in poſteriore membro καὶ ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Fateor tamen copulatiuas ſæpe omitti, ſed non fuit tamen perturbanda pulcherrima illa ac optimè diſtincta primùm totius Chriſti, deinde vtriuſque naturæ ſigillatim adhibita deſcriptio, & quidem adiuncto vtrinque neceſſario argumento. Eſt igitur ἐν δυνάμει coniungendum cum participio ὁρισθέντος, aut cum υἱοῦ Θεοῦ quam poſteriorem interpretationem ſi ſequamur, pro Potenter conuertemus Potente. Vtramuis autem interpretationem

tationem amplectamur, opponitur Dei gloria ac potens illa virtus quæ mortem ſuperauit, infirmitati carnis, ſecundum quam Chriſtus factus, natus, paſſus, mortuus ac ſepultus eſt: quo modo Ambroſius rectiſſimè (meo quidem iudicio) hunc locum explicauit. Nam quòd Eraſmus eouſque hanc antitheſin porrigit vt meminerit etiam impuritatis ac concupiſcentiarum carnis, atque adeo Spiritum ſanctificantem dicat carnis immunditiæ opponi, hactenus Chriſto quadrat, vt in ipſo conceptus momento, ſciamus carnem quam Chriſtus aſſumpſit, ab omni labe puram fuiſſe, quum virtute Spiritus ſancti caro concepta verbo vniretur. ¶*Secundum Spiritum ſanctificationis*, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης. Quidam exiſtimant Chriſti naturarum deſcriptionem deſinere in δυνάμει, & iſta coniungunt cum participio ἀφωρισμένος, Separatus: quaſi dicat Apoſtolus ſe fuiſſe prædicando Euangelio ſelectum per Spiritum ſanctum poſt Chriſti reſurrectionem. Sed hæc diſtinctio præterquam quòd planè eſt violẽta, & nullius codicis authoritate nititur, ſententiam quoque peruertit. Cur enim Paulus diceret Chriſtum eſſe declaratũ Filium Dei, nec eam declarationẽ explicaret, quum præſertim humanam naturam, de qua multo minus ambigebatur, tamen exiſtimarit aliquo argumento confirmandã? Itaque hanc diſtinctionem prorſus repudio. Cęterùm per Spiritum ſanctificationis intelligi Spiritum ſanctum, aut potius Spiritus ſancti virtutem, qua perfuſa eſt Eccleſia quum iam Chriſtus in cælos aſcendiſſet, (ex quo optimè videlicet intelligitur Chriſtum non modo non eſſe mortuum, ſed planè Deum eſſe cum Patre regnante) non facilè crediderim, his de cauſis quas in medium propono, vt lector ſequatur quod probabilius videbitur. Primùm omnium, ſi hanc interpretationem ſequamur κατὰ Πνεῦμα non rectè conuerterimus *Secundum Spiritum*, quum potius dicendum ſit, *Per Spiritum.* Ego verò κατὰ Πνεῦμα pro Πνεύματι vel διὰ τοῦ Πνεύματος nuſquam memini legere. Deinde quum hic manifeſtè opponantur κατὰ σάρκα & κατὰ Πνεῦμα, res ipſa videtur ſæpè poſtulare, vt ſicut appellatione Carnis humana natura intelligitur, ſic etiam nomine τοῦ Πνεύματος alteram Chriſti naturam, id eſt diuinam οὐσίαν accipiamus: quia Chriſti perſonam certum eſt hoc loco deſcribi ab Apoſtolo, eius videlicet doctrinæ fundamentum quam tradere conſtituit. Neque verò nouum eſt aut inuſitatum Spiritus appellatione ipſam Dei οὐσίαν intelligere, ſiue Θεοῦ δύναμιν, vt exponit idem noſter Apoſtolus 2. ad Corinthios, 13. 4, veluti locum hunc explicans: quam Tertullianus in libro De carne Chriſti, ſpiritualem ſubſtantiam vocat, & carnali meritò opponit, quum Deus diſertè dicatur eſſe Πνεῦμα, Iohannis 4. 24, & paſſim in Scripturis: atque adeo nominatim altera Chriſti natura hoc nomine declaretur, vt 1. Petri 3. 18, & 1. ad Timoth. 3. 16. Fuit autem optima ratio cur potiſſimum Πνεύματος (id eſt Spiritus) nomine vteretur Paulus. Nam quia dixerat κατὰ σάρκα, non autem κατ' ἄνθρωπον, vt ipſam hominis natutam craſſam ac imbecillam declararet, ſic vt ſibi conſtaret antitheſis, oportuit illum quærere vocabulum aliquod quo diuinæ naturæ vis illa ſumma & planè incomprehenſibilis ſignificaretur. Nullum verò commodius occurrere poterat quam hoc ipſum quod vſurpauit. Addidit autem ἁγιωσύνης (id eſt ſanctificationis) nomen, certam ob cauſam, quæ & ipſa digniſſima eſt quam intelligamus. Quum enim hæc reſurrectio quam adfert pro diuinitatis argumento, ad humanitatem pertineat, videri poſſet ineptè Paulus colligere: quem nodum Origenes non ſatis aptè explicauit. Sciendum eſt igitur à Paulo ita conſiderari Chriſtum, primùm vt hominem, deinde vt Deum, vt tamen illum nuſquam diuidat. Itaque probaturus hominem eſſe, adhibuit argumentum ex quo colligeret alia ratione hominem eſſe quàm nos ſimus, vt qui ſit conditus ex matris ſubſtantia, non autem generatus ex viri ſemine. Sic igitur in altera etiã parte, in reſurrectione quæ carnis eſt, proponit vim illam Verbi conſiderandam non ſimpliciter & per ſe, (fuiſſet enim contentus * vocabulo Spiritus) ſed quatenus carnem ſibi vnitam habens, illam ſanctificauit, & hypoſtatice deificauit: qua ratione etiam dicit Dominus ipſe Iohannis 6. 63, Carnem ſuam nihil prodeſſe, Spiritum eum eſſe qui viuificet. Hic enim eſt Spiritus ſanctificus qui tum carnem Chriſti viuificauit, illam ſibi hypoſtatice vnitam habens: tum verò etiam nos qui per fidem cum eo coaluimus, viuificat. At enim (dicet aliquis) quid ſiquis ad hæc excepiſſet, Chriſtum vel non reſurrexiſſe, vel ſua vi non reſurrexiſſe? Reſpondeo, Paulum ad eos ſcribere qui de Chriſti hiſtoria nihil ambigerent, ac proinde ex hypotheſi meritò argumentari. Ita (ni fallor) optimè omnia ad ſcopum accommodabuntur, conſtabit ſibi tota antitheſis, neque vlla erit in verbis violenta expoſitio. Accedit præterea Tertulliani & Ambroſij autoritas. Sic enim ille contra Praxeam hunc locum explicans, *Qui factus eſt*, inquit, *ex ſemine Dauid ſecundum carnem, hic erit homo & Filius hominis: qui declaratus eſt Filius Dei ſecundum Spiritum, hic erit Deus & Sermo, Dei Filius.* Ambroſius autem, *Eum*, inquit, *qui erat Dei Filius ſecundum Spiritum ſanctum, id eſt ſecũdum Deum, quia Deus Spiritus eſt, & ſine dubio ſanctus, factum dicit iuxta carnẽ, Dei Filium ex ſemine Dauid.* Quos locos ante me annotauit ſanctæ memoriæ vir Ioachimus Vadianus in libro pro veritate carnis triumphantis ſcripto, cui titulum fecit Ἀνακεφαλαίωσιν. ¶*Per reſurrectionem à mortuis*, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Vulgata, ad verbum, *Ex reſurrectione mortuorum.* Eraſmus, *De eo quòd reſurrexit è mortuis.* Ego perinde conuerti acſi ſcriptum eſſet, δι' ἀναστάσεως, vt planior eſſet ſententia. Nam ἐκ præpoſitionem hoc loco id declarare ex quo, ſeu per quod Chriſti diuinitas mundo patefacta eſt ac comprobata, conſentiunt omnes interpretes: paucis quibuſdam exceptis, qui putant ἐξ ἀναστάσεως, idem declarare atque μετὰ τὴν ἀνάστασιν, poſt reſurrectionem, & hoc referunt vel ad participium ἀφωρισμένος, (quam ſententiam paulo antè refutaui) vel ad Πνεῦμα ἁγιωσύνης, propterea quòd poſt Chriſti reſurrectionem illapſus eſt Spiritus ſanctus. quam explicationem cur non admitterem, dixi in proxima annotatione. Sic igitur ἐκ poſita eſt pro διά. Sed quia Paulus non dixit ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν ſed ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, id eſt, *Ex reſurrectione mortuorum*, non autem *reſurrectione à mortuis*: ideo nonnulli hoc accipiunt de reſurrectione non ipſius Chriſti, ſed eorum quos ſcribit Matthæus cum Chriſto ſurrexiſſe, & apparuiſſe multis: cuius opinionis auctor eſt Origenes, huc etiam ſuo more detorquens quod dixit Paulus, Chriſtum primogenitum eſſe ex mortuis, & primitias dormientium. Quod mihi * quidem non videtur refutatione indigere. Alij de reſurrectione fidelium accipiunt, qui dicantur mortui Ieſu Chriſti, vt ab infidelibus diſtinguantur: ſed hoc quoque videtur ἀπροσδιόνυσον. Vult enim omnino Apoſtolus ex claro & inſigni facto, non autem ex re futura, diuinam Chriſti, quanuis hominis, naturam ac virtutem aſſerere: vt certum ſit fundamentum cui doctrinam Euangelij ſuperſtruat. Siue igitur actiuè reſurrectionẽ accipias, quòd ſua vi Chriſtus vt Deus ſuam carnem excitarit: ſiue paſſiuè quòd eius caro excitata ſit à Deo, corporaliter habitante in ipſa, de ipſius Chriſti reſurrectione hæc accipio. Non eſt autem cur nos remoretur quòd Paulus non dixerit ἐξ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν, quũ ſententiæ ipſius tenor manifeſtè oſtendat quomodo hoc ſit explicandum, & ita etiam poſſit alibi idem dicendi genus commodè exponi, vt 1. Cor. 15. 42, & Heb. 6. 2, & Act. 13. 1. Itaque Syrus inter- * pres rectè pro νεκρῶν habet vbique מן בית מיתא [*Men beth mitheh,*] Id eſt ad verbũ *de inter mortuos*. ſicut Gallicè dicimus *d'entre les morts* ¶[*Nempe*] *Ieſu Chriſto*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Veteres ac recentiores hæc connectunt cum præcedẽtibus. Ideo Vetus interpres conuertit, *Ex reſurrectione mortuorum Ieſu Chriſti*, & Eraſmus, *Ex eo quòd reſurrexerit à mortuis Ieſus Chriſtus.* Ego malui Vallæ diſtinctionem amplecti, quam & ipſe Eraſmus in annotationibus non improbat. Itaque hæc connecto cum eo quod ante dixerat περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. quod & Græca facilè admittũt, nulla prorſus mutata diſtinctione, & multo planiorem ſententiam habet. Sicui tamen libuerit à veteribus non diſcedere, is ſciat poſitum eſſe antecedens relatiui loco, ex idiotiſmo Hebræorum, de quo ſæpe iam diximus.

Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ·	5	⁖ Per quem accepimus ⁖ gratiam & Apoſtolatum ⁖ ad obedientiam fidei, ⁖ inter omnes Gentes, ⁖ pro ipſius nomine;	5	*Per quem accepimus gratiam & Apoſtolatũ ad obediendum fidei in omnibus Gentibus, pro nomine eius:*

---

5 *Per quem*, δι' οὗ: id eſt à quo. Nam præpoſitio διά hoc loco eam vim habet vt eum ipſum declaret non modò ex cuius auctoritate, vt reliqui etiam miniſtri, ſed etiam per quẽ ſit deſignatus Apoſtolus: vt tacita ſit inter

Chriſtum & homines antitheſis, quàm expoſuit Gal. 1.1. ¶*Gratiam & Apoſtolatum*, χάριν καὶ ἀποστολήν. Id eſt, * Gratiā Apoſtolatus, eo dicēdi genere quod ἓν διὰ δυοῖν dicitur. illud videlicet beneficiū eximiæ planè liberalitatis, quòd mihi omnium ſanctorum minimo datum eſt euangelizare imperueſtigabiles Chriſti diuitias, vt ipſe explicat Epheſ.3.8. Idem quoque prædicādi Euangelij munus vocat χάρισμα 1.Timoth.4.14, & 2.Timoth.1.6. Itaque particula καὶ poſita eſt in epexegeſi: quaſi dixerit Paulus Gratiam Apoſtolatus, vel, Gratiā, id eſt Apoſtolatum. Explicat enim, aut, propter longum hyperbaton, repetit quod antè dixerat, ſe eſſe ſeparatum in Euangelium Dei. Alij Gratiam longius extendunt, nimirū quòd à Phariſaiſmo ad Chriſtianiſmū eſſet reuocatus. Alij (vt Origenes, ſuo more abſurdiſſima quæque proponens) referunt ad patientiam laborum, qua gratia factum ſit vt copioſius laborauerit quàm alij. Eraſmus pro Apoſtolatu maluit Apoſtolici muneris functionem interpretari, periphraſi (vt mihi videtur) non neceſſaria. ¶*Ad obedientiam fidei*, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Id eſt, *Vt homines fide obediant* Deo. Niſi malimus Fidei nomine ipſam doctrinam Euangelicam intelligere. quo ſenſu conuertit Vet. interpres, *Ad obediendum fidei*: & Eraſm. *Vt obediatur fidei*. Nam ſic quoque dicuntur fideliū animi fuiſſe purificati ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ Πνεύματος. id eſt, eo ipſo quòd veritati obedierūt per Spiritum, 1.Pet.1.22. Cæterùm τὸ ὑπακούειν & τὸ κηρύσσειν (vt apparet ex hoc loco & ipſa verbi notatione) mutuò ſe reſpiciunt: quæ vel vna obſeruatio ſatis firma eſt euertendis omnibus ἐθελοθρησκείαις, quas vulgò bonas intentiones vocant. ¶*Inter omnes Gentes*, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Hoc nonnulli ad ὑπακούειν referunt: ego malo connectere cum verbo ἐλάβομεν, ideo poſt πίστεως adſcripſi diſtinctionē. Nam alioqui non cohæreret quod ſtatim ſubiicitur de Chriſti nomine. Eſt autem hoc loco notandum, hîc quoque πάντες, id eſt omnes, pro quibuſuis poni, (quam enallagen ſæpiſſimè annotauimus) & Iudæis opponi Gentes, quibus videlicet peculiariter deſignatus erat Apoſtolus ex Eccleſiæ conſenſu, vt ſcribit Gal. 2.7.8 & 9. ¶*Pro ipſius nomine*, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id eſt, ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, *nominis eius cauſa*: nempe vt eius nomen inter Gentes quoque innoteſcat: ſicut explicatur 2. Theſſ.1.12. Itaque veri miniſtri dicuntur profecti ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος, & opponuntur mercenariis, 3.Iohan.7. Ambroſius interpretatur *Pro eius nomine*, id eſt *vice ipſius*: ſiue *in ipſius nomine*: quam interpretationem haud ſcio an Græca admittāt, niſi nomen Chriſti pro ipſo Chriſto accipias. vt hoc ſit quod ait idē noſter Apoſtolus 2. Cor. 5.20, ſe ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύειν, id eſt Chriſti nomine fungi legatione. alioquin dicendum erat potius ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, vt Mar. 11.9. Quidam ὑπὲρ pro περὶ accipiunt: quo ſenſu conuertit Eraſmus, *Super ipſius nomine*: ita vt hæc cohæreant cum εἰς ὑπακοὴν πίστεως, quaſi ſcriptum ſit, Vt inter omnes Gentes obediatur fidei quæ eſt de Ieſu Chriſti nomine. Ego malo referrè ad ſuperiora, id eſt ad id quod dixerat ſe accepiſſe Apoſtolatum, vt inter omnes Gentes portaret Chriſti nomen: ſicut loquutus eſt Dominus quum eum deſignaſſet Apoſtolum, Actor. 9.15. qui locus planè videtur iſtum explicare.

Ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ)	6	Inter quas eſtis etiam vos, ∵vocati à Ieſu Chriſto)	6	*In quibus eſtis & vos, vocati Ieſu Chriſti)*
Πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς Θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	7	Omnibus qui Romę eſtis, dilectis Dei, vocatis ſanctis: ∵Gratia *ſit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, ∵ & Domino Ieſu Chriſto.	7	*Omnibus qui ſunt Romæ, dilectis Dei, vocatis ſanctis: Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.*
Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.	8	∵Primùm quidem gratias ago ∴ Deo meo per Ieſum Chriſtum, ∵ ſuper omnibus vobis, ∵ quòd fides veſtra annuntiatur ∴ in toto mundo.	8	*Primùm quidem gratias ago Deo meo per Ieſum Chriſtum pro omnibus vobis, quia fides veſtra annuntiatur in vniuerſo mundo.*

6 *Vocati à Ieſu Chriſto*, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id eſt, Qui Dei beneficio eſtis Ieſu Chriſti, ſiue in Ieſu Chriſto adoptati. Itaque ſi vocatos expoſueris ἐπωνύμοις, id eſt ex Chriſti nomine cognominatos, ſicut à Chriſto Chriſtiani denominantur, non ſatis expreſſeris eum quem Hebræi מקורא [*mekorah*,] theologi Græci, ac præſertim Paulus, κλητὸν vocant. Declarat enim non eum modò cui tribuitur vt re vera ſit quod dicitur, ſed etiam vt Dei mera benignitate ſit eiuſmodi qualis eſt: quemadmodum dicebat Paulus gratia Dei ſe id eſſe quod erat. Hoc modo explicandum etiam eſt illud Vocatis ſanctis, quod ſubiicitur in proximo verſiculo, quum eoſdem dixiſſet, ἀγαπητοῖς Θεοῦ, *Dilectos Dei*, id eſt Deo chariſſimos & quaſi ipſius delicias: nēpe vt intelligeremus hāc beneuolētiā inde oriri ꝙ Deus nos prior dilexerit, vt ſcriptū eſt 1.Ioh. 4.10, & 19.

7 *Gratia ſit vobis & pax*, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. Nouam hîc periodum incipio, adſcripto puncto poſt ἁγίοις, quemadmodum in reliquis epiſtolis ſummo omnium codicum conſenſu legitur. Itaq; poſt ἁγίοις ſubaudiendum eſt verbum ἐπιστέλλω. id eſt hanc epiſtolam mitto, Paulus videlicet Apoſtolus. Deinde ſequitur ἀσπασμὸς τὴν ἐπιγραφήν, ſubaudito verbo ἔστω, quod expreſſimus, partim vt planior eſſet constructio, partim verò ne poſthac poſſit huius loci vera diſtinctio deprauari. Nam alioquin manifeſtus eſſet ſolœciſmus, quum potius dicendum fuerit χάριτα καὶ εἰρήνην, *gratiam & pacem*, prętermiſſo pronomine ὑμῖν, *vobis*. Cæterùm vocabulum Gratiæ quæ ab Hebreis חן [*chen*] dicitur, non iam dona ipſa Dei, id eſt χαρίσματα, (vt paulo antè) ſed fontem ipſum declarat vnde hæc beneficia promanant, nempe gratuitam illam Dei beneuolentiam, etiam quo tempore inimici eramus: nequis gratiam cum operibus præparationis, aut præuiſis meritis (quæ Sophiſtæ vocāt) conciliari poſſe putet, cōtrà quàm Paulus ſcribit infrà, capite 4, ver. 4, & aliis innumerabilibus locis. Deinde huic beneuolentiæ ſubiungit εἰρήνην, *pacem*, quam vocant Hebræi שלום [*ſchalom*,] id eſt omnium rerum felicem ac proſperum in Deo ſucceſſum. ita enim hoc vocabulum ab Hebræis vſurpari, ſæpe iam annotauimus: licet hic propriè videatur Paulus loqui de pace illa quam ha- * bemus cum Deo per Chriſtum, vnde illa inenarrabilis tranquillitas conſcientiæ in nobis oritur. ¶*Et Domino*, καὶ Κυρίου. Quidam conuertunt, *Et Domini*, vt intelligamus Patrem nobis eſſe cum Chriſto communem: quod * etſi vere dicitur per υἱοθεσίαν quod ad nos attinet, tamen huic loco non conuenit. Dicendum enim fuiſſet, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡμῶν. Eſt igitur repetenda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ἀπὸ præpoſitio: & ſic Paulus precatur illis gratiam, vt ſimul explicet per quem nobis à Deo Patre detur hæc pax ac gratia, nimirum per Chriſtum illum vnicum μεσίτην, neque verò Spiritum ſanctum prætermittit, quum à Spiritu ſancto ſit ea ipſa gratia nos illuminans, quæ à Patre ac Filio proficiſcitur.

8 *Primùm quidem*, πρῶτον μὲν. Vel *In primis quidem*: neque requiritur vt aliquæ aliæ diſtributionis partes ſequantur. Nam particula πρῶτον ſimpliciter declarat hoc eſſe ſermonis initium: q. d. Paulus, Vt loquendi initium faciam, gratias ago, &c. Sic T. Liuius hiſtoriam inchoās, *Iam primùm omnium*, inquit, *ſatis conſtat*, &c. Sed & aliis locis annotauimus πρῶτον ita collocari vt nihil ſecūdum aut tertium ſubiiciatur, vt infrà, cap.3.2, Matt.10.2, Mar.3.16, Act.26.10. ¶*Deo meo*, τῷ Θεῷ μου. Annotauit quidē Origenes hanc loquutionem propriam eſſe fidelium, ſed rationem tamen eius non intellexit. Putat enim huius loquutionis emphaſin eſſe in Dei nomine, quia ſoli ſancti verum Deum adorant: quum potius tota energia ſita ſit in pronomine Meus: ſicut rectè annotarunt Græca ſcholia: & ipſe Apoſtolus explicat Gal. 2. 20. * ¶*Super*, ὑπὲρ id eſt *de*. Vulg. *pro*, malè. ¶*Quòd fides veſtra annuntiatur*, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται. Id eſt, Quòd ea ſit veſtra fides vt paſſim in Eccleſiis commēdetur, & de vo-

bis

bis multus vbique ſit ſermo. Quòd autem Origenes ita etiam accipi hęc poſſe putat, quaſi dicat Paulus ſe gratias agere quòd fides Romanorum, id eſt doctrina quam erāt amplexi, ea ſit quæ in toto mundo prædicetur, planè violentum eſt ac detortum. ¶ *In toto mundo*, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. i. paſſim per omnes eccleſias. Eſt enim hyperbole petita è medio. Itaque quòd Origenes de cælis philoſophatur, quò etiam peruenerit rumor de Romanorum fide: & vbi quoq; prædicetur ea ipſa fides ac doctrina cui crediderāt Romani: id inquā planè ſapit Origenicā contemplationē. Vrbem autem Romani imperij principem, celebrem quoque fuiſſe plurimis, præſertim vndique tum Græcis tum Iudęis eo varias ob cauſas concurrentibus, apparet ex ſalutationibus ad extremam epiſtolam adiunctis, & ex prophanis ſcriptoribus qui odioſe ieiunia ſabbathorum commemorant & Græcam illam vrbem appellant. Sed quorſum hoc ad ſtabiliendum craſſum illud commētum, Romam eſſe caput omnium Eccleſiarum, & vnum & idem eſſe Catholicam & Romanam Eccleſiam, etiamſi in vetere illa Apoſtolica fide perſtitiſſet? Vide 1. Theſſ. 1.8. *

Sabbathariorū
mart. 9. 9.

Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι·	9	Teſtis enim ¨mihi eſt Deus, ∴cui ſeruio ¨ſpiritu meo ¨in Euangelio Filij ipſius, me indeſinenter ¨mentionem facere veſtri:	9	*Teſtis enim mihi eſt Deus, cui ſeruio in ſpiritu meo in Euangelio Filij eius, quòd ſine intermiſſione memoriam veſtri facio:*
Πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος, εἴπως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.	10	Semper in precibus meis rogans ¨vt, ſi quo modo tandem aliquando ∴proſperum iter mihi detur in voluntate Dei, veniam ad vos.	10	*Semper in orationibus meis obſecrās ſi quo modo tandem aliquando proſperū iter habeā in voluntate Dei veniendi ad vos.*
Ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.	11	Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum ſpirituale vt vos ſtabiliamini.	11	*Deſidero enim videre vos, vt aliquid imptiar vobis gratiæ ſpiritualis ad confirmandos vos.*
Τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.	12	Hoc eſt, ∴ad communem exhortationem percipiēdam apud vos, ∴per mutuā fidem, veſtram ſimul & meam.	12	*Id eſt, ſimul conſolari in vobis, per eā quæ inuicem eſt fidem veſtram atque meam.*
Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ,	13	∴Nolim autem vos ignorare,	13	*Nolo autem vos i-*

* 9 *Mihi*, μου vel *Meus*. Ita enim manet ſenſus, quanuis non ita ſit frequens hoc dicendi genus, ſiue μοῦ ſiue μοι legamus, vt legit Vulg. & Syrus interpres, & ego in vno codice inueni. ¶ *Cui ſeruio*, ᾧ λατρεύω: id eſt, ᾧ λειτουργῶ. Eraſ. *Quem colo*: rancidam illam duliæ & latriæ differentiam nobis obtrudens, quum & apud idoneos ſcriptores δοῦλος, & λάτρις ſynonyma ſint, vnde λάτρειος μισθὸς apud Pindarū
* in Olympiis Od. 6. & Athæn. lib. 6 λάτρεις, inquit, οἱ δοῦλοι [illegible] adeò quidem vt minus quiddam & Chriſti maieſtate indignius ſignificare propriè videatur, ſicut gallicè magnum eſt diſcrimen inter eos quos vocāt *Seruiteurs ou valets*, & eos qui apud alias gentes dicuntur *Eſclaues & ſerfs*, vbi ſuperſunt aliqua veteris ſeruitutis perſonarum veſtigia. Sed & paſſim in Scripturis hæc permutantur, vt Act. 20.19, infra, 7.6, & 12.11, & 14.18, Ephe. 6.7, Phil. 2.22, Col. 3.24, & alibi ſæpe. Vide Matt. 4.10. ¶ *Spiritu meo*, ἐν τῷ πνεύματί μου. Id eſt, planè volens, & ex animo illi addictus. Quanuis enim tacita quædā ſit antitheſis inter cultum ceremonialem & ſpiritualem, tamen non eò puto Paulum reſpicere, ſed huc potius vt fidē faciat ſe verum dicere, aduocato in teſtem Deo: cuius maieſtatem ac gloriam quanti faceret, non potuit melius aut certius oſtendere quàm ex ea diligentia qua vtebatur in annunciando Euangelio ſibi commiſſo. Quod autem Origenes in hunc locum de carne & ſpiritu Legis diſſerit, huc etiam detorquēs dictum illud Pauli, *Litera occidit. Spiritus eſt qui viuificat*, id totum reiiciemus in huius Epiſtolæ cap. 8. verſ. 3. vbi quam ignotum fuerit Origeni beneficium Chriſti, planum faciemus. ¶ *In Euangelio Filij ipſius*, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id eſt promulgādo Filio ipſius: ſicut dicit Apoſtolus ſe Chriſtum prædicare, id eſt reconciliationem ac pacem per Chriſtum: quia videlicet Chriſtus eſt ipſum Euangelicæ prædicationis ſubiectum. Euangelium itaque hoc loco non ſignificat doctrinam ipſam, ſiue illud quod annuntiatur, (vt plerūque ſolet) ſed doctrinæ ipſius prædicationem, vt infrà, 15.19, & 1. Cor. 9.14, Phil. 4.15. quæ ſignificatio non obſeruata, Hieronymum & eos omnes fefellit qui exiſtimarunt Paulum 2. Cor. 8.18, quum diceret ſe ad Corinthios fratrem miſiſſe cuius laus erat in Euangelio per omnes Eccleſias, agere de libris à Luca perſcriptis. ¶ *Mentionem facere &c.* μνείαν ποιοῦμαι. Sic rectè Eraſmus, quanuis hoc Ambroſio non placeat. Vulg. barbarè, *Memoriam facio*.

10 *Vt, ſi quo modo*, εἴπως. Hanc interpretationem ſum amplexus ex duorum codicum auctoritate, in quibus adſcripta erat diſtinctio poſt δεόμενος, ita videlicet vt connectatur cum verbo ἐλθεῖν, & alia interiiciantur: quæ ſententia ſimplex eſt & plana. Quanquam ſic etiam poteſt hîc locus explicari, *Rogans ſi quo modo tandem*, &c. *vt veniam ad vos*. ita vt ὥστε ſubaudiatur ante ἐλθεῖν, vt infrà, verſu 28: & iungatur cum εὐοδωθήσομαι. Vulgata barbarè, *veniendi ad vos*. Supereſt vt variam huius loci diſtinctionem annotemus. Nam alij poſt ποιοῦμαι adſcripto puncto, ſequentia connectunt cum δεόμενος: alij connectunt omnia vſque ad προσευχῶν μου: quam diſtinctionem ſi ſequamur, videbitur omnino redundare πάντοτε, quod etiam non additur in Græco Chryſoſtomo: & fortaſſis irrepſit in cōtextum ex margine, vbi annotatum erat pro expoſitione aduerbij ἀδιαλείπτως. ¶ *Proſperum iter mihi detur*, εὐοδωθήσομαι. Vulg. *Proſperum iter habeam*, id eſt, εὐοδῶ. Sed nō temerè vſus eſt paſſiuo verbo Apoſtolus, vt ſignificet proſperū hoc iter à Deo concedi: quanuis hoc poſtea exprimatur. Itaque ne Eraſmus quidem ſatis rectè interpretatur, *Proſperū iter contingat*. Vide 1. Cor. 16.2.

12 *Ad communem exhortationem percipiendam apud vos*, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν. Vulgata ad verbum, non obſcurè modò, ſed etiam barbarè, *Simul conſolari in vobis*. Eraſmus, *Vt communem conſolationem capiam in vobis*. Ego verò D. Bucero & doctiſſimo interpreti aſſentior, qui exhortationē potius quàm conſolationem conuertunt, quia de mutuò confirmādis animis hîc agitur. Deinde ἐν ὑμῖν, accipio pro apud vos, propter illa quæ ſequuntur. Nec ſanè probo quod Chryſoſtomus tradit in hunc locum, indignum eſſe exiſtimare Paulum potuiſſe Romanorum fide adiuuari: neque item quod exiſtimat Ambroſius, Romanos quo tempore hæc ſcripſit Apoſtolus, nondum fidem Chriſti rectè tenuiſſe. Nam potius ex iis quæ hoc loco de iis Paulus commemorat, & infrà, 15.14, apparet egregiè fuiſſe inſtructos. Sed quum omnes ex parte cognoſcamus, non dubium quin & illi ex Paulo partim multa intelligere, partim ea quæ intelligebāt accuratius cognoſcere: & Paulus etiam ipſe (quantumuis excellens) ab Eccleſia illa tum erudiri magis ac magis, tum confirmari, illos etiam docendo, potuerit. ¶ *Per mutuam fidem*, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως. Mutuā videtur appellare qua & ipſe illos, & illi viciſſim ipſum iuuare poſſint: ideo maluit ἐν ἀλλήλοις pro εἰς ἀλλήλους dicere, quàm ἀλλήλων. Fidem autem vocat beneficij Chriſti notitiam.

13 *Nolim autem*, οὐ θέλω δέ. In cod. Claromontano maiuſculis literis deſcripto, venerādæ planè vetuſtatis & illi noſtro planè ſimili cuius ſæpe mentionem in ſuperioribus libris feci, ſcribitur Græcè οὐκ οἶμαι δέ, latinè verò, *Non autem arbitror*. ¶ *Sed prohibitus fui*, καὶ ἐκωλύθην. Καὶ pro ἀλλὰ poſitum, ſæpe iam annotauimus. Prohibitum autem ſe

dicit vel à Satana, vt 1. Theſſal. 2. 18: vel ab ipſo ſancto Spiritu, qui ſingulis rerum momentis moderatur, vt Act. 19. 6. & 7: vel quòd aliò vocaretur, dum nullam prædicandi Euangelij occaſionem prætermittit: quam rationem maximè amplector, quòd ita omnino videatur Apoſtolus ipſe explicare infrà, cap. 15. 20, & 21. Sunt autem hæc ita interiecta vt ſententiam veluti abrumpant. ſicut in communi ſermone multa eiuſmodi hyperbata committuntur. Neque eſt cur ſtatim exclament nonnulli, Paulum ſcatere hyperbatis & anantapodotis, quibus illam ſynchyſin Homeri oppono, quo tamen certiſſimum eſt nullum vnquam ſcriptorũm magis facundum extitiſſe. Sic igitur ille Iliados β, Ὣς ἔφατ'. Ἀργεῖοι δὲ μέγ' ἴαχον, (ἀμφὶ δὲ νῆες Σμερδαλέον κονάβησαν ἀϋσάντων ὑπ' Ἀχαιῶν) Μῦθον ἐπαινήσαντες. Ὀδυσσῆος θείοιο. Vt interim taceam Hebræos ſolere etiam inter elegantias numerare iſtas traiectiones, aut etiam nonnullas aſperiores, vt Pſal. 40. 11, & 139. 14. Sicut autem Origenes diligens fuit in annotando hyperbato quod manifeſtiſſimum erat: ita in hac diſtribuenda conſtructione bis peccauit. Neque enim hæc reponit in ſuũ locũ, & putat etiam eſſe ellipſin relatiui οἷς in verſiculo 15, quaſi videlicet καθὼς & οὕτω mutuò ſe reſpiciant. Itaque ſic iſta collocat, *Nolo vos ignorare quòd propoſui ſæpe venire ad vos, vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, ſicut & in cæteris Gentibus, Græcis ſimul ac barbaris, ſapientibus & inſipientibus, quibus debitor ſum: ſed vſque adhuc ſum prohibitus.* Deinde quaſi huius conſtructionis immemor, decimumquartum verſiculũ ita connectit cum ſuperioribus, quaſi noua periodus inchoet à καθὼς. hoc modo videlicet, *Propoſui venire ad vos vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, ſed prohibitus ſum vſque adhuc: ſicut in cæteris Gentibus, Græcis ſimul &c. quibus debitor ſum, ita, quantum in me eſt, paratus ſum etiam vobis, qui Romæ eſtis, euangelizare.* Ego verò ſic potius conſtruo, *Nolo autem vos ignorare, fratres, me ſæpe propoſuiſſe venire ad vos, vt aliquem fructum haberem etiam inter vos, ſicut & inter reliquas Gentes: ſed impeditus ſum vſque adhuc. Et Græcis & barbaris, tũ ſapiẽtibus tum inſipientibus debitor ſum. Itaq; omnis mea facultas prõpta eſt ad euãgelizandũ vobis quoque qui Romæ eſtis.*

ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, (καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο) ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.

14 Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί.

15 Οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.

16 Οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.

17 Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκα-

fratres, me ſæpe propoſuiſſe venire ad vos, (¨ſed prohibitus fui vſque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoq;, ſicut & inter reliquas Gentes.

14 Et Græcis & barbaris, ¨tum ſapientibus tum inſipiẽtibus debitor ſum.∴

15 ∴ Itaque quicquid in me ſitum eſt, promptũ eſt ad vobis quoq; qui Romæ eſtis euangelizandũ.

16 Non enim me pudet Euangelij ∴ Chriſti. ∴ potentia ſiquidem eſt Dei ad ſalutem cuiuis credenti, Iudæo primũ, ¨tum etiam Græco.

17 ¨ Iuſtitia enim Dei per illud

gnorare, fratres, quia ſæpe propoſui venire ad vos, (& prohibitus ſũ vſque adhuc) vt aliquẽ fructum habeam & in vobis, ſicut & in cæteris Gentibus.

14 *Græcis ac barbaris, ſapiẽtibus & inſipientibus debitor ſum.*

15 *Itaque quod in me promptum eſt & vobis qui Romæ eſtis euangelizare.*

16 *Non enim erubeſco Euangelium. virtus enim Dei eſt in ſalutem omni credenti, Iudæo primùm, & Græco.*

17 *Iuſtitia enim Dei in*

14 *Tum ſapientibus, tum inſipientibus*, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. Aſſentior illis qui hæc referũt ad ſingulares perſonas: illud autem, *Græcis, ac barbaris*, ad nationes ipſas in genere comprehenſas. Illud quidem certũ eſt, Romanorum appellatione ab Apoſtolo ſignificari quicunque Romæ degebant, cuiuſcunque gentis eſſent: vt liquet partim ex eo quòd Apoſtolus in genere ſalutem dicit iis qui Romæ ſunt, partim etiam ex eorum catalogo quos ſaluere iubet in extrema epiſtola. Syrus interpres pũcto adſcripto poſt ἀνοήτοις, legit παντὶ γὰρ ἀνθρώπῳ ὀφειλέτης εἰμὶ τοῦ κηρύττειν, *omni enim homini debitor ſum vt prædicem.*

15 *Itaque*, οὕτω. Vel, *Ita*, pro *itaque*, quomodo apud ipſũ Ciceronem vſurpatur hæc particula in concluſionibus. Sic enim Cicero libro primo de natura deorum, *Virtus*, inquit, *actuoſa eſt: & deus veſter nihil agens, expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem eſt.* Quod autem Græca ſcholia in ſuperiore verſiculo ſubaudiunt ὥσπερ, & laborat Origenes vt iſta in eandem periodum cogat, planè nihil eſt, quum ſit potius in his verbis concluſio argumenti. *Debitor ſum*, inquit Apoſtolus, *& Græcis & barbaris.* Id eſt, *teneor ex Apoſtolico munere quod à Domino accepi quibuſuis hominibus Chriſtum annuntiare. itaque nihil magis expeto quàm apud vos quoque munere meo defungi.* Subiicitur deinde anthypophora, *Neque enim me pudet Euangelij.* ¶ *Quicquid in me ſitum eſt, promptum eſt*, τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον. Subaudi ἐστὶ, *eſt*. Vulg. *Quod in me promptum eſt*, obſcurè quidẽ, ſed fideliter tamen * ad verbum expreſſa ſententia. Nam τὸ κατ' ἐμὲ quidẽ à poſteriore parte cum verbo ἐστὶ ſubaudito conſtruitur, πρόθυμον verò à parte poſteriore: neque hoc loco ſignificat τὸ ἐμὸν μέρος, vel ὅσον ἐπ' ἐμοὶ, id eſt pro virili, vel quantum in me eſt: ſed illud ipſum ſignificat quod in aliquo ſitum eſt, ſiue in alicuius facultate. Niſi ſimpliciter malimus explicare τὸ κατ' ἐμὲ per ſimplex pronomen ἐγὼ, vt in illo Platonis, lib. De leg. ſecundo, τὰ μὲν τοίνυν ὑμέτερα, ἀκούειν, ὡς ἔοικεν, ἕτοιμα· τὰ δ' ἐμὰ, βούλεσθαι μὲν ἕτοιμα, δύνασθαι δὲ οὐ πάνυ ῥᾴδια. id eſt, (doctiſſimo Budæo interpr.) *Vos quidem igitur audire, vt videtur, parati: ego autem velle quidem promptus, ſed non perinde poſſe facilis.* Idem Plato in Theage, τό γ' ἐμὸν ἕτοιμον. id eſt, ἐγὼ μὲν ἕτοιμος. Sic igitur hunc etiã locum ‡ eleganter conuertas, *Itaque prõptus ſum ego vobis quoque qui Romæ eſtis euangelizare.* & ita etiã vertit Syrus interpres. Hæc autem phraſis non animaduerſa fecit vt hic locus à Græcis ipſis non rectè explicaretur, quorum alij putarũt ὀφειλέτης εἰμὶ repetendum eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quæ ellipſis planè eſt violenta in diuerſa periodo. alij ὀφειλέτης εἰμὶ ſine vlla repetitione coniunxerunt cum εὐαγγελίσασθαι, hoc modo, *Et Græcis & barbaris teneor, itidem & vobis qui Romæ eſtis, pro animi mei prompta facultate euangelizare.* Quam interpretationem ſi ſequaris, non ſatis cohærebit quod poſtea ſubiicitur, *Non enim me pudet.* Origenes verò alia etiam commenta excogitauit, de quibus paulo antè diximus. Latini verò Græcorum etiam errorem auxerunt, vt qui, quoniam verbum finitum deerat, verterint πρόθυμον Paratus, vel promptus ſum: quaſi idem declaret atque πρόθυμός εἰμι, vel προθυμοῦμαι: quæ enallage abſurdior eſt quàm vt refutatione ſit opus. Nihilo melior eſt (opinor) Vallæ ſententia, qui putat πρόθυμον ſignificare τὴν προθυμίαν. Inde etiam factum vt typographi Vulgatã editionem corrumperent, quum excuderẽt, *Itaque (quod in me) promptum eſt & vobis*: pro eo quod excudendum fuit ſine parẽtheſi, *Itaque quod in me promptum eſt*, &c id eſt, *quicquid ſitum eſt in me, id promptum eſt ad euangelizãdum etiam vobis.* Sic enim explenda fuerit ſed minus elegãter Græca oratio οὕτω τὸ ἐν κατ' ἐμὲ πρόθυμόν ἐστι καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. De verbo * autem Euangelizandi vide Heb. 4. 2.

16 *Chriſti*, τοῦ Χριστοῦ. Non eſt τοῦ Χριστοῦ in illo vetuſtiſſ. neq; apud Syrũ interpretẽ, neq; in vulg. latina interpretatione: quod tamen videtur velut ex aduerſo reſpõdere iis quæ expreſſit epiſtolæ initio. ¶ *Potentia Dei*, δύναμις Θεοῦ. Id eſt, organon Dei verè potẽs & efficax ad ſeruandum: quamobrẽ etiam vocatur brachiũ Dei Eſa. 53. 1. Sic ergo definitur Euangeliũ ab effectis, vt hic ſit præcipuus huius epiſtolę ſtatus, & alludit omnino Paulus ad ſceptrũ illud cuius ſit mentio Pſal. 110. 2. ¶ *Tum etiã Græco*, καὶ Ἕλληνι. Semel hoc dictũ ſit, apud Paulum, Græcorum nomine, quoties opponuntur Iudæis, omnes Gentiles (quos vocant) ſignificari, orta nimirum hac loquendi conſuetudine ex eo quòd maxima pars Orientis Græcè loquebatur.

17 *Iuſtitia enim Dei*, δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ. Quia Deus iuſtus eſt,

eſt, ideóque iuſtitiæ amans & iniuſtitiæ hoſtis, neceſſe eſt vt quæ doctrina nos docet qua ratione iuſtitiam adipiſcamur, illa quoq; aditum ad ſalutem patefaciat. Recte igitur Paulus argumentatur ab iis quæ ſunt perpetuo vinculo neceſſariò coniuncta. Sic igitur diſponendus eſt ſtatus huius epiſtolæ, Nos à Deo per vnum Chriſtum ſeruari ſi Euangelio crediderimus. Cui propoſitioni ſubtexitur illa, Nos ſola in Chriſtum fide iuſtificari. Hæc autem diligenter conſiderata, manifeſtè indicant quid vocabulo Iuſtitiæ Dei intelligatur, perfectio nimirum illa & ſumma integritas, qua quiſquis donatus eſt, ſiſtitur corā Deo ἅγιος, ἄμωμος, καὶ ἀνέγκλητος, vt loquitur Paul⁹ Col.1.22. id eſt ſanctus, inculpatus, & qui nullius criminis poſſit poſtulari. Ea igitur à Paulo dicitur iuſtitia Dei, nō modò quia gratuitum eſt Dei donū, idque per imputationē, aut quia hanc largiēdo Deus ſe vere iuſtū (id eſt fidelē ac veracē) præſtat, ſed etiam vt opponatur iuſtitiæ hominū, ſiue ex operibus, quā teſtatur Dauid nullum hominē iuſtificari: quū ne pater quidē ipſe credentium Abraham de ea iure poſſit coram Deo gloriari, vt inquit Apoſtolus infrà 4.1.

λύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν· καθὼς γέγραπται, Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.	¨retegitur¨ex fide in fidem:‖ſicut ſcriptum eſt, Iuſtus rutem¨ex fide ¨viuet.	*eo reuelatur ex fide in fidē: ſicut ſcriptum eſt, Iuſtus autem ex fide viue* **Hab.2.4.**

¶*Retegitur*, ἀποκαλύπτεται. Vulg. *Reuelatur.* Hoc ita intelligo quaſi Paulus non eo duntaxat nomine commendet Euangelium quòd in eo retegatur & ſpectādum proponatur quod partim gentes antea ignorabant. fide nimirum quærendam eſſe in Chriſto eam iuſtitiam cuius vi à Deo ſalutē adipiſcamur: partim patres procul & vmbris tectum intuebantur: ſed quòd hanc iuſtificandi rationē ita proponat vt nunc etiam reipſa exhibeat: vt hoc modo conſtet, Euangelium verè eſſe potētiam Dei in ſalutem, id eſt, validum & efficax Dei inſtrumentum quo vtatur ſeruandis per fidem hominibus. Itaque pro conſuetudine Hebræorum (de qua copioſius diximus Marc. 8.11, Luc.3.7) ex antecedente intelligēdum eſt conſequēs. Quòd igitur nonnulli hoc referunt ad bona opera, vel ad S. ſancti dona quæ ſunt veluti indices iuſtitiæ Dei nobis imputatæ, & doctrinam Euangelicam confirmant, mihi videtur parum appoſitum: & omnino alludit Apoſtolus ad prophetæ verba, Eſ.56.1. ¶*Ex fide in fidem*, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, Id eſt, fide quæ quotidie incrementum accipiat: ſicut Pſal. 84.7, occurrit ſimile dicendi genus. Nam ſicut vnus eſt Deus, ita etiam vna eſt fides, ſed quæ ſuis gradibus in nobis perficienda ſit. Rectè itaque Clemens, στρωματέων λόγῳ ε', Ἀπόστολος φαίνεται διττὴν καταγγέλλων πίστιν, μᾶλλον δὲ μίαν, αὔξησιν καὶ τελείωσιν ἐπιδεχομένην. *Apoſtolus*, inquit, *videtur duplicem fidem annūtiare, ſed potius tamen vnicam tantùm annuntiat, quæ per incrementa ad perfectionem contendat.* Alij argutius interpretantur, quorum opiniones non eſt noſtri inſtituti commemorare. Sed quid fides declaret apud Apoſtolū, neceſſe eſt ſemel explicemus, quoties quidem de fide quæritur qua iuſtificamur: propterea quòd apud Theologos paulo aliter accipitur hoc vocabulum quàm apud alios auctores: & multa Eraſmus in hunc locum videtur non ita accommodatè diſſeruiſſe. Quidam igitur fidem interpretantur obedientiam qua fit vt homines, ſicut polliciti ſunt Deo, ita etiam ex ipſius voluntatis præſcripto viuant: ſicut à Cicerone definitur fides, dictorum ac conuentorum cōſtantia & veritas. Sed de hac fide Paulum non agere, vel illud oſtendit quòd vbique fidei opponit opera. Itaque valeant Sophiſtæ cum qualitate ſua inhærente vel infuſa, quoties de iuſtitia Dei quæritur. Alij fidem definiunt aſſenſionem qua credimus verum eſſe quicquid vtrunque Teſtamentum nobis credendum proponit. Addunt etiam nonnulli quicquid præcipit credendum Eccleſia: neque interim definiūt quæ ſint Eccleſiæ illius legitimæ notæ, ſed ſub ſpecioſo hoc nomine hominibus illudunt: quinetiam docent ſatis eſſe ſi in genere credant homines quod credit Eccleſia, nec de ſingulis intelligēdis laborent. At Chriſtiani contrà nullum aliud fidei obiectum agnoſcunt quàm verbum Dei ſcriptum: neque vllam aliam Eccleſiam quàm quæ vnius ſpōſi vocem audit: neque fidem illam implicitā aliud eſſe putant quàm diabolicam αἰκαθησίαν: quia nemo rei incognitæ, niſi fortaſſis per ſomnium, aſſentitur. Ac ne illam quidem fidem qua quiſpiam aſſentitur ſacris literis vt veris, nec tamen ſibi propriè promiſſiones Euangelicas applicat, pro illa fide habent qua iuſtificati pacem habemus, quum diaboli illam etiam fidem habeant, & contremiſcant. Fidem igitur de qua hîc quæritur, eſſe definimus firmam illam & conſtantem animi perſuaſionem, qua certus eſt apud ſe vnuſquiſque fidelium, non modò verum ac firmum eſſe in genere verbum Dei, ac præſertim promiſſiones Dei de gratuita per Chriſtum reconciliatione: ſed etiam iſtas (vt eſt à Spiritu ſancto edoctus) credit ad ſe propriè ac peculiariter pertinere: qua, inquam, vniuerſalem illam promiſſionem vitæ æternæ per ſanguinem Chriſti omnibus credentibus acquiſitæ, ſinguli amplectuntur, ac ſibiipſis applicant: vtpote quæ Euāgelico miniſterio non tantum indefinitè & generaliter, ſed ſingularib⁹ perſonis, præſertim in ſacramentis offeratur, vt dici verè & propriè non poſſint credere qui ſibi peculiariter oblatū verbū ſalutis non amplectuntur. Hanc igitur vnam fidem eſſe dicimus quæ nos & Chriſti & omnium ipſius donorū, id eſt omnis perfectionis ac integritatis, ſummæque illius iuſtitiæ faciat per gratuitam imputationem participes: vt verè ac in ſolidum per eum gratis iuſtificati, pacem habeamus, facti hæredes Dei, ac Chriſti cohæredes. Deinde nos quoque per eiuſdem Chriſti fide apprehenſi Spiritum & peccato mortificari, & iuſtitiæ viuificari dicimus; vt incipiamus velle ac facere quæ Dei ſunt: & cum fide, indiuiduo nexu coniungimus fiduciam, ſpem, patientiam, inuocationem, charitatem, ac bona opera, iuſtitiæ illius Dei non cauſas, ſed effecta: quæ qui non habeat, falſò ac fruſtra ſe cauſam illarum virtutū (id eſt fidem) habere iactet. Hæc in ſumma eſt Apoſtolicæ doctrinæ ſumma, propter quam nos hodie immeritò à Diabolo & Antichriſto vexari, quū & certo fundamento, id eſt verbo Dei ſcripto, non autē hominum opinione aut conſuetudine nitatur, & Deo totam ſalutis noſtræ gloriam vendicet, nos quidem Deum cum ſuis ſanctis Angelis ac beatis ſanctorum ſpiritibus in cælis teſtem habemus: ad cuius tribunal ab immani Satanæ & mundi crudelitate prouocamus. ¶*Ex fide*, ἐκ πίστεως. In Hebræo legitur באמונתו [*beemunatho*] id eſt in fide ſua, ſiue fide ſua fretus, vtpote quę Verbum vitę quod firmiſſimum eſt, amplectatur. Nam alioqui fides non eſt illud in quo ſit vita poſita quum Chriſtus ſolus ſit noſtra illa vita. Sed tribuitur fidei vt inſtrumēto ſalutem in Chriſto apprehendenti, illud quod eſt propriè vnius Chriſti quem ipſa apprehendit. quo dicendi genere, fides dicitur eſſe ex auditu verbi prędicati, quæ tamen eſt opus Spiritus ſancti: & Verbum ipſum vocatur ſemen vitę: & Timothæus ſeruator ſuorum auditorum: & Cœnæ Domini ac baptiſmi ſymbolis tribuitur quod ſolus Spiritus ſanctus in ſanctis operatur. Græci interpretes (vt annòtat Hieronymus) legerūt באמונתי [*beemunathi*] id eſt ex fide mea. Symmachus tamen rectè conuertit ἐκ πίστεως ἑαυτοῦ. Sed Apoſtolus pronomen non expreſſit, partim quia propoſitū eſt illi in genere oſtendere fidem iter eſſe ad vitam, partim quia hæc pronomina per ſe ſatis in Græco idiomate intelligūtur, quemadmodum etiam in Latino, adeo vt ferè prætermitti ſoleant. ¶*Viuet*, ζήσεται. Sic habent Hebræa & Græca, & vetuſti quoque codices Latini. quum in nonnullis tum hoc loco, tum etiam Gal.3.11, corruptè legatur VIVIT. Eſt enim vis futuri temporis obſeruanda, ex qua intelligitur vitam quandam futuram, eámque in omne tempus firmam & conſtantem promitti iuſtificatis ex fide. Eſt autem magnopere obſeruandum Apoſtolum diuiniſſimo prorſus artificio verbis iſtis huius prophetæ totā ſequuturę diſputationis ſummam pręcedēte verſiculo expreſſam rurſus ſimul & declaraſſe & probaſſe. in quib⁹ tria iſta inimitabili breuitate declarātur, Quæ ſit vera apud Deū iuſtitia, fidei videlicet non Legis: Quomodo illa nobis cōferatur, fide nimirum: Quis deniq; fructus illius, nempe vita æterna, vt indiuiduo nexu cohæreant fides, iuſtitia, & vita. Iuſtitiam autem hanc poſtea oſtendit Apoſtolus in Chriſto ſolo quærendām, non in hominibus ipſis naſci: vſque ad cap.3. verſ.21. Deinde qualis illa ſit in Chriſto, & quomodo nobis in ipſo propoſita: tota denique illius per cauſas explicatio docetur à cap.3. verſ. 21, ad verſ.29. Inde verò vſque ad quintū caput oſtendit hāc Chriſti iuſtitiā ſola fide per imputationem gratuitam non debitam credentibus donari: & hoc beneficiũ, ſublato gentium diſcrimine, ad quoſuis credentes pertinere, vt pleniſſima ſit probatio omniũ partium propoſitionis ver. 16. comprehenſæ.

---

18 Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων.

19 Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε.

20 Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶ-

18 Palàm enim eſt ira Dei è cælo aduerſus omnem impietatem & iniuſtitiam hominũ, vt qui veritatem iniuſtè detineant:

19 Quoniam id quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt in ipſis: Deus enim eis manifeſtum fecit.

20 Ipſiùs enim inuiſibilia, iam inde à cõdito mundo ex rebus factis intellecta peruidentur,

18 *Reuelatur enim ira Dei de cælo ſuper omnem impietatẽ & iniuſtitiam hominum eorum qui veritatem in iniuſtitia detinent:*

19 *Quia quod notum eſt Dei, manifeſtũ eſt in illis: Deus enim illis manifeſtauit.*

20 *Inuiſibilia enim ipſius, à creatura mundi, per ea quæ facta ſunt intellecta*

---

18 *Palàm eſt*, ἀποκαλύπτεται. Alludere mihi videtur ad Prophetæ verba, Pſal. 50. 6. Vulgata, *Reuelatur*. Eraſ. *Pateſit*: quaſi videlicet hoc quoque retegatur per Euãgelium. nam proculdubio nihil æquè arguit mundum de peccato atque lux Euangelij. ſed hoc tamen eſt κατά τι, nimirum quia irritatus Satan furit cum ſuis: quum alioquin arguere peccata, potius ad Legis quàm ad Euangelij miniſterium pertineat. Sed quorſum hoc? aſſumeret enim Paulus hoc ipſum quod eſt in quæſtione poſitum, nempe ſitne Euangelium potentia Dei in ſalutem: id eſt, an per Euangelium Deus exerat virtutem ſuam ſeruandis hominibus. Hoc probaturus Paulus, dixit fidem (cuius mutua eſt relatio cum Euangelij prædicatione) adferre nobis eam iuſtitiam quæ coram Deo nos approbet, ac proinde iter ad ſalutem oſtendere. Nunc ſupereſt vt hoc probet, nos videlicet nullo alio inſtrumento quàm fide, hanc iuſtitiam conſequi. Probatur autẽ hoc ex hac diuiſione ἀμέσου, Aut per fidem, aliena iuſtitia nobis imputata, iuſti ſumus coram Deo, aut noſtra iuſtitia, id eſt Legis diuinæ obſeruatione. Atqui tota vita hominum clamat, Deum in homines è cælo iram ſuam effudiſſe. Non ſunt igitur iuſti homines in ſeſe. Deus enim iuſtis non indignatur, ſed iniuſtis. Cedo verò vnde ira iſta Dei colligitur? Ex eo quòd homines laxatis habenis in omne ſcelus feruntur: quod liquidò apparebit ſiquis ad præſcriptum legis, tum naturalis tum Moſaicæ, vitam ipſorum exigat. Hoc eſt filum * Paulinæ diſputationis vſque ad caput tertium, v. 20, vbi ſyllogiſmus hic diſiunctiuus concluditur. Indicant autem hæc quomodo accipiendum ſit verbum ἀποκαλύπτεται hoc * in loco, Id eſt, pro Manifeſtè apparet. nimirum ex ſumma humani generis ἀταξίᾳ. Item quid declaret illud ἀπ' οὐρανοῦ, è cælo: in quo explicando veterum plerique intempeſtiuè profectò philoſophantur, quum ſimpliciter ſignificet Paulus, manifeſtius eſſe quàm vt quiſquam inficiari poſſit, Dominum è cælo (vbi videlicet illum vel natura ipſa duce quærimus) in omnes ac ſingulos homines indignari. Conſiderat enim Paulus omnes homines quales ſunt in ſeſe, nimirum impij in Deum, & in alios homines iniuſti. Videtur autem alludere ad Pſalmum 97.

¶ *Aduerſus omnem*, &c. ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων. Id eſt aduerſus omnes impietatis ac iniuſtitię ſpecies quę in hominibus extant, ſicut infrà, verſu 29, dicuntur homines pleni omni iniuſtitia: niſi malimus explicare per hypallagen, pro, Aduerſus omnium hominũ impietatem & iniuſtitiam. Aliis Hebraiſmum eſſe placet, de quo diximus Matth. 24. 15. pro *Aduerſus omnes homines impios & iniuſtos*. Sed in primis notãdum eſt hæc ita accipienda non eſſe quaſi aliqui ſint homines qui extra Chriſtum non ſint impij nec iniuſti, quos Apoſtolus hîc non arguat: ſed ita potius vt ſciamus omnes atq; adeo ſingulos homines ab Apoſtolo vtriuſque ſceleris coargui. Id enim ita eſſe intelligendum, apparet ex eo quòd inſtituta eſt diſputatio non modò aduerſus omnes in genere, ſed ſigillatim aduerſus ſingulos homines, vt in vno Chriſto ſalutem quærant. Quod etiam docet ipſa Apoſtoli cõcluſio, quæ vniuerſaliter exprimitur infrà, cap. 3. 20. Apoſtolus itaque de miſera hominum in ſeſe conditione dicturus, vt iuſtitiam ex fide ſtabiliat, omnia illorum ſcelera ad duo capita reuocat, impietatem nimirum & iniuſtitiam: vt qui legem naturæ non aliter diuidat quàm Deus ipſe decalogum (id eſt legis naturæ inſtaurationem) in duas partes diſtinxit. Impietas enim ad Dei cultum peruerſum, iniuſtitia ad * charitatem violatã pertinet: ſiue, vt ſcitẽ ſcribit Fulgentius, blaſphemat impietas Deum, lædit iniquitas proximum. Deinde ſigillatim vtrumque caput explicatur. Hęc enim videtur mihi vberior, & ad Apoſtoli ſcopum accommodatior expoſitio, quàm ſi hęc duo pro vno & eodem accipiamus: & ſic quoque Apoſtolus Tit. 2. 12, cõiungit ἀσέβειαν & κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Cic. libr. de Natura Deorũ * tertio, *Ita ad impietatem in Deos in homines adiunxit iniuriam*. Eſt enim omnino Latinis iniuria quod Gręcis ἀδικία.

¶ *Vt qui detineant*, τῶν κατεχόντων. Vulgata & Eraſmus, *Qui detinent*. Sed res ipſa poſtulat vt articulus non accipiatur διαιρετικῶς ſed αἰτιολογικῶς: quem vſum alibi ſepe annotauimus. Reddit enim rationem Paulus quare omnes homines dixerit eſſe iudicio Dei obnoxios, tum vt impios, tum vt iniuſtos: quia videlicet veritatem Dei iniuſtè detinẽt, ac planè ſunt rei ſacrilegij, quum eum quem Deum eſſe norunt, non tamen ita vt par eſt colant. Hoc non vidiſſe Origenem ac Sophiſtas, minimè miror, quum Pauli ſcopum ac totam ſeriem diſputationis non multò melius intellexerint quàm ſi Paulum nunquam inſpexiſſent.

¶ *Veritatem*, τὴν ἀλήθειαν. In multis Latinis codicibus additur Dei nomen, quæ lectio mihi maximè placet. Veritatem enim rectè vocat Paulus quicquid lucis ad Dei notitiam in homine relictũ eſt: non vt hac duce in Dei gratiam redeant, (hoc enim eſt vnius Chriſti opus, qui ſolus vera lux eſt, via, ac veritas) ſed vt ſuo ipſorũ iudicio ſceleris cõuincantur tum in Deum tum in homines: ſemẽ videlicet cognitionis Dei ad eum colendum, & diſcrimen aliquod iuſti & iniuſti: vnde lex illa naturæ orta, ad quam Paulus vitam hominum exigens, omnes ac ſingulos coarguit. ¶ *Iniuſtè*, ἐν ἀδικίᾳ. Heb. בחמס [*bechames*,] pro quo ad verbum Vulgata & Eraſmus, *In iniuſtitia*. Eſt autem iniuſtitia ſuum cuique non reddere. Quum igitur veritas nos doceat vnum verum Deum vt omnipotentẽ & æternum colere, & nulli facere iniuriam, & hũc quodammodo geſtiat ipſa veritas erumpere, iniuſtè faciũt homines quod nec verum numen rite colant, nec ceſſent alij alios, atque adeo ſeipſos lædere: & veritatẽ quaſi intus luctantem opprimant, quominus vim ſuam exerat. Accipitur ergo nomen ἀδικίας hoc loco latiore ſignificatione quàm in ſuperiore membro, ita videlicet vt omnia illa ſemel complectatur. Niſi totam ſententiam malimus ad religionis neglectum referre, de quo etiam mox propriè diſſerit vſque ad verſum 26.

19 *In ipſis*, ἐν αὐτοῖς. Hæc eſt igitur veritas quæ iniuſtè detinetur. Sic autem malui cõuertere quàm, *Inter eos*, vel *Apud eos*, ſicut nonnulli fecerunt. Puto enim ſeruandam propriam ſignificationẽ præpoſitionis ἐν, vt ἐν αὐτοῖς idem valeat atque In ipſorum animis, & quaſi intra eos: quia hæc Dei notitia recondita eſt in intimis mentis penetralibus, vt velint nolint idololatræ, quoties ſeſe adhibẽt in conſilium, toties à ſeipſis redarguantur.

20 *Iam inde à cõdito mundo*, ἀπὸ κτίσεως κόσμου. ſiue, vt * alibi ſæpe, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, *à iactu mundi fundamẽti*, vt habet etiam Syrus interpres. Barbarè igitur Vulg. *à creatura mundi*: & Eraſmus etiam deterius, *ex creatione mundi*. Nec enim nomine κτίσεως de quo diximus Mar. 13. 6. vel res ipſę creatæ intelliguntur, quæ mox ποιήματα dicuntur: vel, ipſa mundi conſtructio ſignificatur: ſed tempus ipſum creationis & originis mundi hoc in loco declaratur. dicente Apoſtolo, ex quo conditus eſt mundus, præbuiſſe Deum ſeſe veluti intuendũ hominibus res conditas animo contemplantibus, vt dicit Propheta Pſ. 19. 1. & 145. 4, & 5. & 6, & alibi ſæpe, quod & poetæ & philoſophi paſſim agno-

ſcunt

ſcunt, & idem noſter Paulus inculcat Lyſtrẽſibus, Act. 14. Itaque non ἐκ ſed ἀπὸ ſcripſit Apoſtolus, quod vt planius eſſet, neque hîc quiſpiã falli amplius poſſet, conuerti ἀπὸ, *Iam inde à*, &, *cõdito mundo*, potius quam, *creatione mũdi*. Hãc genuinã huius loci expoſitionẽ doctiſſimis viris & meis in opere Domini collegis D. Gaſpari Oleuiano, & D. Ioanni Piſcatori, cui itidẽ longè maximã eorũ partẽ quæ in hac quarta mearũ annotationũ editione emẽdaui, ingenue ac ceptã fero. ¶ *Ex rebus factis* ποιήμασι. i. ἐκ τῶν αὐτοῦ ποιημάτων. * Vulg. *per ea quæ facta ſunt*. Eraſ. *per opera*. Neuter ſatis commode: quũ *Factorum* & *operũ* vocabulũ latius pateat. Paulus enim hoc loco ποιήματα vocat cœlũ & terrã, & cætera illis comprehenſa & hominum oculis expoſita. ¶ *Intellecta*, νοούμενα. Paulus pulcherrima ſerie oſtendit quibus gradibus Homo, intelligentiæ lucem ſequutus, ad æternam vſque Dei potentiam ac diuinitatẽ conſcendat. Primùm igitur (inquit) Homo res conditas contẽplans, huc perducitur vt aliquem eſſe fateatur à quo hæc omnia ſint condita, & cuius virtute adminiſtrentur. Inde verò ad æternam eius potentiam ac diuinitatem prouehatur neceſſe eſt. Siquidem eum qui omnia condiderit, rebus omnibus conditis antiquiorem, ac proinde æternum eſſe oportet: & incredibilis iſta vis quæ tantæ regendæ moli ſufficiat, excellẽtior ſit neceſſe eſt quauis alia etiam præſtantiſſima virtute. Id ipſum autem eſt quod Deũ vocamus: qui rurſus niſi vnus ſit, certè neq; is ſit qui omnia condiderit, neq; qui omnia adminiſtret: ac proinde neq; ęternꝰ neq; omnipotẽs, neque αὐτάρκης, denique Deus nõ fuerit.

¶ *Peruidentur* καθορᾶται. Id eſt, velut oculis ipſis, licet * alioquin inuiſibiles, ſeſe intuendas præbent. Itaque ſeruanda fuit antitheſis inter hoc verbũ & ἀόρατα, quæ *perſpiciendi* voce non ita exprimitur. Columella libr. 2. capit. 1. *videt ſine dubio quid eueniat: ſed cur id accidat non peruidet.*

ται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους.		¨ æterna *videlicet* eius tum potẽtia tum diuinitas: ¨ ad hoc vt ſint inexcuſabiles.		*conſpiciuntur, ſempiterna quoque eius virtus & diuinitas: vt ſint inexcuſabiles.*
Διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ ηὐχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία.	21	Propterea quòd quũ Deum cognouerint, ¨ *tamen* vt Deum non glorificauerũt, neque gratias ei egerunt: ſed ˙ vani facti ſunt ¨ in ratiocinationibus ſuis, & obtenebratum eſt deſipiens cor eorum.	21	*Quia quũ cognouiſſent Deum, non ſicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt: ſed euanuerũt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiẽs cor eorum.*
Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν.	22	¨ Quum ſe dictitẽt ſapientes, ſtulti facti ſunt.	22	*Dicentes enim ſe eſſe ſapiẽtes, ſtulti facti ſunt:*

¶ *Æterna [videlicet] eius tum potentia tum diuinitas*, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Vulgata. *Sempiterna quoque eius virtus & diuinitas*. Eraſm. *Ipſáque æterna eius potentia ac diuinitas*. At ego exiſtimo particulam τε non copulatiue, ſed per expexegeſin explicandam: & his verbis Paulum declarare quod ſit illud γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, & quæ illius ἀόρατα quæ Deus hominibus patefecit, dum ſeſe illis cõtemplandum in rebus conditis, tanquam in ſpeculo quodam exhibet. Inepte igitur Origenes per inuiſibilia Dei intellexit inuiſibiles ſpiritus, & quicquid humanis oculis inaſpectabile Deus condidit. Eſt igitur ἀΐδιος δύναμις Atticè dictum vt ζωὴ αἰώνιος. Libet autẽ hîc ſubiicere, quaſi pro huius loci commentario, quæ ſcripſit Galenus, homo alioquin ſuſpectę in religione fidei, libr. De vſu partiũ tertio, Ἱερὸν λόγον ἐγὼ τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς ὕμνον ἀληθινὸν συντίθημι, καὶ νομίζω τοῦτ' εἶναι τὴν ὄντως εὐσέβειαν, οὐχὶ εἰ ταύρων ἑκατόμβας αὐτῷ παμπόλλας καταθύσαιμι, καὶ τὰ ἄλλα μυρία μύρα θυμιάσαιμι, καὶ κασίας· ἀλλ' εἰ γνοίην μὲν αὐτὸς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηγησαίμην οἷος μέν ἐστι τὴν σοφίαν, οἷος δὲ τὴν δύναμιν, ὁποῖος δὲ τὴν χρηστότητα. τὸ μὲν γὰρ κοσμεῖν ἐθέλειν ἅπαντα τὸν ἐνδεχόμενον κόσμον, καὶ μηδενὶ φθονεῖν τῶν ἀγαθῶν, τῆς τελεωτάτης χρηστότητος ἐγὼ δεῖγμα τίθεμαι, καὶ ταύτῃ μὲν ὡς ἀγαθὸς ἡμῖν ὑμνείσθω· τὸ δ' ὡς ἂν μάλιστα κοσμηθείη πᾶν ἐξευρεῖν, ἄκρας σοφίας· τὸ δὲ καὶ δρᾶσαι πάνθ' ὅσα προείλετο, δυνάμεως ἀηττήτου. Id eſt, *Sacrum hunc ſermonem vt verum hymnum conditori noſtro compono, & hunc verum eſſe ipſius cultum ſtatuo, non ſi taurorum hecatombas multas ei ſacrificauerim, aut vnguenta multa vel caßias adoleuerim: ſed ſi tum ipſe cognouerim, tum etiam alijs expoſuerim quanta ſit eius ſapientia, quanta vis, quanta denique bonitas. Quod enim omnia vltro voluit quanto fieri potuit ornatu concinnare, & nulli horũ bonorum inuidet, ſtatuo eſſe perfectæ bonitatis demõſtrationem. Et hactenus quidem à nobis vt bonus celebrator. Rationem autem inueniſſe qua vniuerſa quàm optimè exornarentur, ſummæ ſapientiæ: & quæcunque prius decreuerat, ea quoque confeciſſe, eius demum vis eſt ac poteſtatis quæ nullo modo ſuperari poßit.* ¶ *Ad hoc vt ſint*, εἰς τὸ εἶναι. Meo iudicio non tãtùm ſignificat Apoſtolus quid illam contemplationem cõſequatur, ſed multò magis cur Deus velit hãc lucẽ in tenebris lucere, nempe vt homines nihil poſſint prætexere. Itaq; nec Veteri interpreti aſſentior qui cõuertit *ita vt ſint*, ὥστε εἶναι, nec Chryſoſtomo, qui ſolam conſequutionem putat ita ſignificari. Et certè particula ITA in vetuſtis Latinis codicibus non additur.

21 [*Tamen*] *vt Deum non glorificarunt*, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν. Hæc eſt ſumma iniuſtitia. Addidi verò particulam TAMEN, quæ optimè conuenit huic loco, & interdum ex Hebræorũ idiotiſmo deſideratur, vt diximus Mat. [illegible].7, & Iohan. 10. 30. Deinde aduerbiũ negans quod & ipſum erat Hebræorum more tranſpoſitum, (vt alibi eſt a nobis aliquoties obſeruatum, veluti Iohan. 6. 32 & 38) ſuo locᵒ repoſuimus, quod alioquin videretur membrum vnum deeſſe explẽdæ ſententiæ. Nam quũ audis, Non vt Deum glorificarunt, ſtatim venit in mentem vt quæras, ſi non vt Deum, quomodo igitur glorificarunt? Cæterùm Deum vt Deum glorificare is demum dicitur qui Deum colit eo cultu qui ipſius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniat. qua in parte neceſſe eſt vt omnes homines ſe hallucinatos eſſe confiteantur: atque adeo Iudæi ipſi partim in ceremonijs ipſis hærentes & opere operato, quod vocant, partim ſuis traditionibus ritus a Deo traditos corrumpentes. Eant nunc noſtri Phariſæi, & clamitent, bene fieri quicquid fit bona (quam dicunt) intentione.

¶ *In ratiocinationibus ſuis*, ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Vel (vt vertit Eraſmus) *Per cogitationes ſuas*. niſi quod Ratiocinationes malim interpretari. Huc enim homines cum ratione (quod aiunt) inſanientes deuenerunt, vt magis ac magis ſeſe vanos eſſe oſtẽderẽt. Qua de re ſi quis legerit Ciceronis De natura deorũ dialogos, & cum hoc Pauli loco cõtulerit, comperiet quam meritò omnes à Spiritu Dei coarguamur impietatis. Interpretor autem ἐματαιώθησαν, *Vani facti ſunt*, potius quam *Fruſtrati ſunt*, cum Eraſmo: aut, *Euanuerunt*, cum Vetere interprete: quia opinor Apoſtolum hoc vocabulo non tantùm declarare iſtos non effeciſſe quod ſperabant. ſed potius tam ſolicitè cogitando, nihil tandem niſi planè vanum & inane conſtituiſſe, idola videlicet, id eſt falſarum cogitationum falſa ſimulacra quæ idcirco dicuntur nihil eſſe, 1. Cor. 8. 4, & ab Hebræis vocantur חבלים [*habalim*.] Accipio autem verbum ἐματαιώθησαν, quaſi in Hebræa cõiugatione Hithpael, vt ſi dicas à ſeipſis fuiſſe in eam amentiam cõpulſos. quo modo etiam interpretor ſequentia verba ἐσκοτίσθη & ἐμωράνθησαν. Homines enim ſponte ſua ruunt in idololatriã, ad quam intelligendam & damnandã ſatis intus lucis haberent niſi eam vltro extinguerent, partim negligentia partim improbitate: pro quo dixit Apoſtolus eos iniuſtè detinere veritatem Dei.

22 *Quum ſe dictitent*, φάσκοντες. Apud Hebræos אמר [*amar*,] quod reſpondet τῷ λέγειν καὶ φάσκειν, accipitur etiam pro Intus & apud ſe aliquid conſtituere, vt Pſalm. 14. 1, quanquam illud malo, vt inanis illa hominum iactantia hoc verbo φάσκειν ſignificetur. Quidam conuertunt, *Qui profitebãtur ſe eſſe ſapientes* perinde ac ſi ſcriptũ eſſet οἱ φάσκοντες, * & ſpecialiter hoc referunt ad varios omnium gentium philoſophos, quales celebrantur Gallorum Druides, Tuſcorum Aruſpices, Græcorum Philoſophi, Ægyptiorum Sacerdotes, Perſarum Magi, Indorum Gymnoſophiſtæ, Iudæorum Rabbini. Hi ſunt enim præcipue qui

fœdis ſuperſtitionibus ſeſe totúmque vulgus imbueruut, vt ex ipſorũ libris & hiſtoriis apparet. Huc pertinet quod ait Cicero libro De natura deorum primo, *Quis*, inquit, *tam cæcus in contemplandis rebus vnquam fuit, vt non videret ſpecies iſtas hominum collatas in Deos: aut cõſilio quodam ſapientum, quo facilius animos imperitorum ad Deorum cultum à vitæ prauitate cõuerterent: aut ſuperſtitione, vt eſſent ſimulachra, quæ venerantes, Deos ipſos ſe adire crederent?* Sed vt cunque ſit, certum eſt omnes homines in genere hîc reprehendi, vt qui ſibi ſapientiſſimi videantur in eo ipſo in quo ſe prorſus ſtultos & inſanos produnt, nempe in Dei cultu, quoties hîc vel tantillum ex ſuo cerebro auſi ſunt comminiſci, vt perpetua omnium ſeculorum hiſtoria oſtẽdit. Alludit autem Apoſtolus ad locum Ierem. 10. 14.

Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν.	23	∴Mutarunt enim gloriam ∴incorruptibilis Dei ∴in efformatam imaginẽ corruptibilis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & reptilium.	23	*Et mutauerũt gloriam incorruptibilis Dei, in ſimilitudinẽ imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedũ, & ſerpentium.*
Διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς·	24	∴Quamobrem etiam ∴tradidit eos Deus ∴cupiditatib⁹ cordium ipſorum ad impuritatem, ∴vt fœdarent corpora ſua inter ſe:	24	*Propter quod tradidit illos Deus in deſideria cordis eorum, in immunditiam, vt cõtumeliis afficiant corpora ſua in ſemetipſis:*
Οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.	25	∴Vt qui Dei veritatem tranſmutarint in falſitatem, & coluerint ac ſeruierint reb⁹ creatis, ∴præterito Creatore, qui eſt benedictus in ſecula. Amen.	25	*Qui cõmutauerunt veritatem Dei in mendacio, & coluerunt & ſeruierũt creaturæ potius quàm Creatori, qui eſt benedictus in ſecula. Amen.*

23 *Mutarunt enim*, καὶ ἤλλαξαν. Vulgata, *Et mutauerunt.* Eraſm. *Mutaueruntque.* Mihi verò videtur καὶ pro δὲ vſurpata. ¶*Incorruptibilis*, ἀφθάρτου. Eraſmus, *Immortalis*, qui tamen fatetur in Annotationibus, amplius aliquid ſignificare ἄφθαρτον quàm ἀθάνατον. Nam in ſacris præſertim literis φθορὰ non modò ad οὐσίαν, ſed etiam ad ποιότητα pertinet quemadmodum corrumpi dicitur animus vitiis & perire etiam aliquis, qui tamen eſſe non deſinit, ſed eſt vitioſus aut miſerrimus: de quo plura dicemus 1. Cor. 15. 53, & ad Epheſios 4. 22. ¶*In efformatam imaginem*, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. Vulgata, *In ſimilitudinem imaginis*: quod eſt perobſcurum. Eſt autem Hebraiſmus qualem annotauimus Matth. 24. 15. Nam aſſimilatio imaginis hominis dicitur pro imagine ad formam hominis effecta, vt rectè conuertit Eraſmus, recedẽs tamen paulo longius à Græcis. Mutare autem gloriam Dei, eſt pro glorioſo Deo aliud amplecti. Et notanda eſt duplex atque adeo triplex antitheſis. opponitur enim natura ἄφθαρτος, id eſt omnis corruptionis expers, naturæ hominis tam variæ & inconſtanti: Deus omnium rerum opifex, rei ne conditæ quidem, ſed effectæ duntaxat: Deus denique immenſa gloria ac maieſtate refulgens, rerum etiam abiectiſſimarum infimæ ac miſerrimæ. Hoc eſt igitur idololatrarum & ἐθελοθρησκευόντων, id eſt omnium hominum, acumen, quibus verbi Dei fax non prælucet.

24 *Quamobrem etiam*, διὸ καί. Vulgata & Eraſmus prætermiſerunt particulam καὶ quæ tamen non eſt otioſa: neque copulatiuè accipitur, ſed (vt in concluſionibus ſolet) oſtendit quam firmum ſit & iuſtum quod in concluſione ponitur vel negatur. Indicat igitur Paulus quàm iuſta ſit pœna qua Dominus impios homines affecit, id eſt, quæ ſit peccati & ſupplicij analogia, verſ. 25. & 28. Deus (inquit) ab hominibus ſumma contumelia fuit affectus: æquum fuit igitur vt & ipſi à ſeipſis contumelia afficerentur. Deum cognitum noluerunt agnoſcere homines pro Deo, neque cultum quem illi debebant exhibuerunt: æquum igitur fuit homines in iis tenebris verſari, vt alij alios non agnoſcerent, & mutuis iniuriis ſeſe conficerent. Iam ergo incipit Apoſtolus ex ſecundæ tabulæ præſcripto, id eſt ex mutuis hominum officiis, mundum redarguere. Et notandus eſt hic ordo ſummopere, vt intelligamus religionis contemptum, eſſe vitiorum & ſcelerum ac proinde omnium mundi calamitatum primariam originem, quam non potuit perſpicere carnis prudentia. Atque vtinam hæc conſiderarent principes qui religionis curam nihil ad ſe pertinere putant, & propoſitis ſolis politicis legibus, fieri poſſe ſperant vt iuſtitia ac proinde pax & tranquillitas inter ciues ſuos conſeruetur: quaſi prius exhauriri poſſint riui quàm fons ipſe obſtruatur. ¶*Tradidit*, παρέδωκεν. Sic vſurpatur etiam à Latinis Tradendi verbum, vt à Cicerone libr. De fin. 1. *Plerique* (inquit) *abiecta ſpecie virtutis, tradunt ſe libidinibus conſtringendos*, Tradit autem Deus vt iuſtus iudex. Cedo verò an qui facinoroſum tradit carnifici, inuitus tradit, an volens? an carnificis arbitrio ita exponit, vt pœnæ genus certis finibus non circunſcribat? cuius denique vi & auctoritate agit carnifex? an non iudicis? Neque tamen quum hæc dico, carnificis opus cum iudicis imperio confundo. Quorſum igitur nonnulli, vt veluti laboranti iuſtitiæ Dei ſubueniant, otioſam in Deo permiſſionem imaginantur? nempe ne Deus videatur malorum author. Id verò abſit vt cuiquam bono vel in mentem veniat: ſed cauendum eſt etiam atque etiam ne hæc præpoſtera modeſtia in ſummam arrogantiam deſinat. Quum enim Scriptura non vereatur vbique Deo dare quòd impios excæcet, induret, ſeducat, tradat in reprobum ſenſum: præſtat certè hæc fateri, & Deo gratias agere quòd nos reſpexerit, quàm vel pro reprobis litigare, vel nullam in Deo iuſtitiam agnoſcere cuius cauſa non poſſit à nobis intelligi: denique modeſtiæ cuiuſdam prætextu, magis ac magis friuolas ac falſas diſtinctiones comminiſci. Hæc igitur curioſis ſinamus: nobis ſatis ſit myſteria Dei adorare, & illum precari ne nos pro noſtris meritis in tentationem inducat, vt loquitur ipſe Dei filius. Vide infrà, 9. 22. ¶*Cupiditatibus*, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις. Vulgata, *In deſideria.* Eraſmus, *Per cupiditates.* Ego verò puto præpoſitiones ἐν & εἰς in hoc dicendi genere reſpondere literæ ל, quam Hebræi tertio caſui præponunt. Et deſiderij nomen potius πόθον quàm ἐπιθυμίαν declarat. ¶*Vt fœdarent*, τοῦ ἀτιμάζεσθαι. Ἀτιμάζεσθαι videtur paſſiuè accipiendum. Vulgata, *Vt contumeliis afficiant.* Eraſmus, *Vt ignominia afficerent.* ¶*Inter ſe*, ἐν ἑαυτοῖς. Vel, *in ſeſe.* Theophylactus autem perinde interpretatur acſi ſcriptum ſit ὑφ' ἑαυτῶν, id eſt *à ſemetipſis.* Vulgata, *In ſemetipſis.* Eraſmus, *Inter ſe mutuò.*

25 *Vt qui Dei veritatẽ trãſmutarint*, οἵτινες μετήλλαξαν. Vulgata & Eraſmus, *Qui.* Ego verò illo modo conuertere malui, vt oſtenderem iſta dici αἰτιολογικῶς, & cum proximo verſiculo prorſus cohærere. ¶*Præterito Creatore*, παρὰ τὸν κτίσαντα. Sic purè & eleganter conuertit Hilarius, libro de Trinitate 12. quod quum obſeruarit Eraſmus, miror eum maluiſſe interpretari, *Supra eum qui condidit.* Nam qui hoc modo loquitur, videtur confiteri homines Deo quoque cultum aliquẽ exhibuiſſe, ſed ita vt ſecundas demum partes tenuerit. Apoſtolus verò ne hoc quidem hominibus concedit, ſed eos potius coarguit quòd totum illum cultum qui vni Deo debebatur, ad res creatas tranſtulerũt. Vulgata, *Potius quàm Creatori*: ſẽtentia quoque non ineptè expreſſa, quanuis à verbis receſſerit.

Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας. αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν·	26	⁚Propterea, *inquam*, tradidit eos Deus ⁚fœdis affectibus. nã & fœminæ illorum tranſmutarũt naturalem vſum in eum qui eſt præter naturam:	26	*Propterea tradidit illos Deus in paſſiones ignominiæ. nam feminæ eorum immutauerũt naturalem vſum in eum vſum qui eſt cõtra naturã:*
Ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρσενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.	27	Similitérque etiam maſculi relicto naturali vſu fœminæ, exarſerunt ſua libidine alius in alium, maſculi in maſculis fœda perpetrantes, & ⁚compenſationem (quum oportuit) erroris ſui in ſeſe recipientes.	27	*Similiter autẽ & maſculi relicto naturali vſu fœminæ, exarſerũt in deſiderijs ſuis inuicem, maſculi in maſculos turpitudinem operãtes, & mercedem (quam oportuit) erroris ſui in ſemetipſis recipientes.*
Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα·	28	Et ſicut ⁚non viſum eſt eis ⁚Deum in notitia retinere: *ita* tradidit eos Deus ⁚in mentem ⁚omnis iudicij expertem, vt facerẽt quæ minimè cõueniebat:	28	*Et ſicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum, vt faciant ea quæ non conuenit:*
Πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, κακίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ· μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας·	29	⁚Oppleti omni ⁚iniuſtitia, malitia, ⁚ſcortatione, improbitate, auaritia: pleni inuidia, cæde, contentione, dolo, ⁚malignitate:	29	*Repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, cõtentione, dolo, malignitate:*

26 *Propterea[inquam]* διὰ τοῦτο. Vel, *Propterea [igitur.]* Nã perſpicuitatis cauſa non ineptè poteſt aliud adiungi, vt epanalepſis intelligatur: quod quum animaduerteret Origenes, tãtum abeſt vt obſcura illuſtret, vt contrà quæ maximè ſunt perſpicua obſcuret. ¶ *Fœdis affectibus*, εἰς πάθη ἀτιμίας. De præpoſitione εἰς diximus verſ. 24. πάθη verò malui generali nomine affectus, quàm anguſtiore vocabulo, cupiditates, vel obſcurè, morbos, vel barbarè, paſſiones interpretari. Et ἀτιμία videtur hoc loco fœditatem potius quàm ignominiam declarare.

27 *Compenſationem*, ἀντιμισθίαν. Id eſt mercedem quæ meritis reſponderet. Plus enim eſt ἀντιμισθία quàm μισθὸς, vt rectè annotauit Eraſmus. Errorẽ autem vocat πλάνην, id eſt aberrationem à recta via, quam natura ipſa commonſtrabat: nequis errorem putet vocari ἁμάρτημα, id eſt, peccatum per imprudentiam commiſſum.

28 *Non viſum eſt eis*, οὐκ ἐδοκίμασαν. id eſt, οὐκ ἔδοξεν αὐτοῖς. Sic enim τὸ δοκιμάζειν accipitur hoc loco, vt ſi Gallicè dicas, *Ils n'ont trouué bon.* Id enim demum probamus quod ſentimus. Vulg. & Eraſm. ad verbum, *Non probarunt*, nimium obſcurè. ¶ *Deum in notitia retinere*, τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Vel, *Deum agnoſcendo retinere.* Vtrunque enim verum eſt, & vanis illis ſpeculationibus quæ tum ab humani ingenij futilitate, tum etiam ab arrogantia & improbitate proficiſcuntur, Deum quaſi ex notitia noſtra expelli: & econtrario, quo magis ſemel cognitus agnoſcitur, reuerentia videlicet & puro cultu, eo magis fieri nobis veluti familiarem. Vulgata ἔχειν conuertit Habere, non ſatis expreſſè. Eraſm. *Vt Deum agnoſcerent*, quaſi ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει nihil amplius declaret quàm ἐπιγινώσκειν, ſicut Latinis Habere in honore idem ſignificat atque Honorare. Sed fuit obſeruandum diſcrimen inter γινώσκειν & ἐπιγινώσκειν, hoc ſaltem in loco. Omnes enim, velint nolint, aliquam habent Dei notitiam, vt paulò antè oſtendit Apoſtolus: ſed Deum nulli agnoſcunt vt par eſt, ac proinde omnes ſunt iræ Dei obnoxij, niſi qui in Chriſto iuſtificati & ſanctificati ſeruantur. ¶ *In mentem*, εἰς νοῦν. Vulg. *Senſum*. i. αἴσθησιν, quæ interpretatio præbuit occaſionem Sophiſtis hæc falſo exponendi de inferioribus animi facultatibus.

¶ *Omnis iudicij expertem*, ἀδόκιμον. Id eſt inſanam ac peruerſam: vnde fit vt extincta primùm conſciẽtia, deinde etiam maxima ex parte ſublata ſynteresi, homines tandem præcipites in omne ſcelus ferantur: quos ἀπηλγηκότας vocat Apoſtolus, Epheſ. 4. 19, & ſæpenumero mortuos in peccatis: in quibus videlicet ne ratio quidem illa naturalis faciat officium. Omnino enim veriſſimum eſt Ciceronis illud, rectè intellectum, Hominem naturæ obedientem homini nocere non poſſe. Quod quum ita ſit, quanuis nemo repentè peſſimus euadat, tamen certiſſimum eſt, nullos prorſus homines extare, (ſi filios Dei excipias Spiritu ipſius ſanctificatos) in quibus non cernas manifeſta iſtius inſaniæ teſtimonia. Itaque non ſatis rectè videtur Eraſmus ἀδόκιμον νοῦν interpretati Mentem quæ propter ſcelera omnibus diſpliceat. Eſt enim hæc interpretatio nimium (vt ita dicam) diluta: contrà verò qui Reprobam mentem interpretantur A Deo reiectam, ſicut reprobos opponimus electis, videntur (meo quidem iudicio) multò ſeueriores quàm par ſit. Ita enim vel omnes homines inter reprobatos numerare oporteret, vel eos duntaxat excipere quos Dominus maturè ſanctificaret: id eſt antequam præcipites in hæc vitia ruerẽt. Nam aut hæc Pauli doctrina ad omnes homines ſigillatim pertinet, quatenus ſunt filij Adam, aut manca eſt ipſius diſputatio hac in parte: quod ſtatui nec debet, nec poteſt. Neq; enim valet hæc conſequutio, Nõnulli legem naturæ violant, ij videlicet qui traditi ſunt in reprobum ſenſum, id eſt reprobati: ergo lege naturæ nemo iuſtificatur. Sed firmum erit argumentum hoc modo, Nemo legem naturæ implet, imò verò omnes (vt apparet ex flagitioſa ipſorum vita) ita inſaniunt vt præcipites in ſcelera ferantur: ergo neceſſe eſt homines aliunde quàm à lege naturæ, id eſt à ſeipſis, iuſtitiam ſpectare. Noſtrum verò non eſt, certos fines aut temporum momenta Dei miſericordiæ præſcribere: & ipſa non modò promiſſionum formula, ſed etiam experientia conuincit, Dominum interdum ex intimis etiam vitiorum gurgitibus electos vocare. Quid igitur? nempe ἀδόκιμον νοῦν hoc loco non debemus paſſiua ſignificatione accipere, pro mente à Deo extra vllam ſpem ſalutis reprobata: ſed actiuè potius, pro ea in qua ſit vis illa iudicij & rationis ſepulta: vt homo illa non vtatur, ſed quaſi ſublato boni & mali diſcrimine, pronus ad peccandum ruat. qua ſignificatione videtur idem vocabulum explicandum, Tit. 1.16. Itaque vt planius loquens, conſcientiarum paci conſulerem, malui vti periphraſi quàm cum Vetere interprete & Eraſmo *Reprobam mentem* interpretari.

29 *Oppleti*, πεπληρωμένους. Vulg. *Repletos*. Retulit enim ad verbum παρέδωκεν. ¶ *Iniuſtitia*, ἀδικίᾳ. Genus eſt ea omnia quæ poſtea enumerantur complectẽs: cui ſubiicitur κακία, id eſt malitia, cum in illo vetuſt. codice, tũ in vulg. Latina: & quidem rectius opinor. Eſt enim hæc etiam vox generalis, ac proinde in Græcis etiã hanc lectionẽ repoſuimus. ¶ *Scortatione*, πορνείᾳ. In multis codicibus ſubiicitur nomen πονηρίας, quod nõ legitur in illo Claromõtano cod. & ſanè videri poſſit pro πορνείᾳ malè annotatũ, ex altero libro in ipſum contextũ irrepſiſſe. Vulg. tamen illud quoq; legit & nequitiã interpretatur. Syrus verò pro πονηρίᾳ legit πικρίᾳ, *amaritudine*. ¶ *Malignitate*, κακοηθείας. Sic rectius (vt opinor) Vetus interpres quàm Eraſ. qui cõuertit, *Malis præditi moribus*. Definit enim κακοήθειαν Ariſtoteles τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα, id eſt, vitiũ illud quibuſdã innatum, quo fit vt omnia in deteriorẽ partem accipiãt. quo nomine à Plutarcho Herodotus acerrimè reprehenditur, inſcripto libello περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας,

30 Ψιθυριστὰς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστὰς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς,

31 Ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας.

32 Οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, (ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν) οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

Κεφάλαιον β.

1 ΔΙὸ ἀναπολόγητος εἶ ὦ ἄνθρωπε πᾶς ὁ κρίνων. ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις· τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων.

30 Suſurrones, ∵ obloquutores, ∵Dei oſores, cõtumelioſi, ſuperbi, ∵glorioſi, inuentores malorũ, parentibus immorigeri,

31 Deſipiẽtes, ∵fœdifragi, ∵charitatis expertes, ∵implacabiles, immiſericordes.

32 ∴Qui Dei iure ∵agnito (∵*nempe* eos qui talia faciunt, dignos eſſe morte) *tamen* ∴ non ſolùm ea faciunt, ſed etiam facientibus ∴applaudunt.

CAP. II.

1 QVapropter inexcuſabilis es ô homo, ∵quiſquis *aliũ* damnas. ∴ nam hoc ipſo quòd damnas alterum, teipſum condemnas: ∵ eadem enim facis *tu* qui *alium* damnas.

30 *Suſurrones, detractores, Deo odibiles, cõtumelioſos, ſuperbos, elatos, inuentores malorũ, parentibus non obedientes,*

31 *Inſipiẽtes, incõpoſitos, ſine affectione, abſq; fœdere, ſine miſericordia.*

32 *Qui quum iuſtitiã Dei cognouiſſent, non intellexerũt quoniam qui talia agunt, digni ſunt morte: non ſolùm qui ea faciũt, ſed etiam qui conſentiũt facientibus.*

CAP. II.

1 *PRopter quod inexcuſabilis es ô homo õnis qui iudicas. in quo enim iudicas alterum, teipſum condemnas: eadem enim agis qui iudicas.*

---

30 *Obloquutores*, καταλάλους Vulg. *Detractores*, barbarè. Quis ſit autem obloquutor ſic pulchrè declarat Baſil. ὅρῳ κεῖ, ὁ λέγων τι κατά τινος ἵνα αὐτὸ τοῦτο διαβάλῃ ἢ διασύρῃ, κατάλαλός ἐστι, κἂν ἀληθὲς ᾖ τὸ λεγόμενον. Id eſt, *Qui quidpiam in aliquem dicit vt hoc ipſum calumnietur, aut aliorſum trahat, obloquutor eſt, etiamſi verum fuerit quod dicitur.* ¶ *Dei oſores*, θεοστυγεῖς. Vulg. barbare, *Deo odibiles*, pro *Deo exoſos*: quod eſt ἀπροσ- * διόνυσον, vt rectè obſeruat doctiſſimus interpres, quòd hic agatur de iis quæ ipſis hominibus inſunt, vt fortaſſe ſit in Græco contextu ſcribendum, θεόστυγεις, non θεοστυγεῖς. ¶ *Glorioſi*, ἀλαζόνας. Vel, vani oſtentatores: vt ferè ſolent errones & circulatores, quòd non poſſint ita facile in mendacio deprehendi: vt is cui obiectum eſt, *En Rhodus, en ſaltus*. Differt igitur hoc vitium à ſuperiore, quòd ἀλαζονεία verſetur in fucato mendacio, ὑπερηφανία verò in ambitio- * ſa φιλοτιμίᾳ. Hinc Miles glorioſus, Plauti Comœdia.

31 *Fœdifragi*, ἀσυνθέτους, id eſt pactorum ac conuentorũ immemores. Nam τὸ συντίθεσθαι Græcis etiam ſignificat paciſci. Vulg. *Incompoſitos*, id eſt, ἀτάκτους. Rectius doctiſſimus interpres inſociabiles vocat. ¶ *Charitatis expertes*, ἀστόργους. Vulg. *Sine affectione*: quum non omnis affectio ſit στοργή. Eraſmus longiore circuitu, *Alieni à charitatis affectu.* Intelligit autem Paulus στοργὰς φυσικάς, vt parentum in liberos, mariti & vxoris, & alias eiuſmodi quas Stoici ſtultè * inter vitia numerarunt. Rem autem ita ſe habere vt ait Apoſtolus, horrendus ille mos demonſtrat, quo fas fuit apud Græcos præſertim, infantes recens natos exponere ſi libuiſſet, vt ex Tragœdiis & Comœdiis liquet: quam ἀστοργίαν Apoſtolus fortaſſis hoc loco proprie notauit. ¶ *Implacabiles*, ἀσπόνδους. Id eſt (vt rectè expreſſit Eraſmus) fœderis neſcij: cuiuſmodi vitium vocatur à Græcis μνησικακία, hodie inter aulicorum virtutes numeratum.

32 *Qui Dei iure agnito*, οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες. Vulg. & Eraſ. τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ vertunt *iuſtitiam Dei*, δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ: quum iuſtitia illud declaret quo iuſtus Deus eſt, δικαίωμα verò ſignificet ius à Deo ipſi naturę hominũ inſitum, quod à philoſophis lex naturæ, à Iuriſconſultis ius gentiũ dicitur. Quãuis enim Lex Moſis ſit illius plana ac perfecta explanatio: tamen quum Apoſtolus aduerſus omnes homines adhuc diſſeruerit, non poſſunt iſta * ſatis cõmodè de Lege Moſis intelligi. ¶ *Agnito*, ἐπιγνόντες. Rectè. Has enim προλήψεις ſiue κοινὰς ἐννοίας tam altè inſeuit Deus hominum animis, vt quanuis miſerrimè deprauata ſit hominis natura, nemo ſit tamen niſi prorſus furioſus, qui non tantùm illas nequeat ignorare: ſed etiam qui veras & ratas illas eſſe non agnoſcat. Non ſatis igitur rectè vetus interpres vertit, *Quum cognouiſſent*: nec Eraſmus, *Quum nouerint*. ¶ [*Nempe*] *eos*, ὅτι. Sic legunt & Syrus interpres & omnia Græca exemplaria quæ nobis contigit inſpicere, excepto illo Claromontano. Vetus tamen interpres (quem etiam ſequuntur Latini omnes interpretes) legit, *Non intellexerunt quoniam qui talia faciunt*, &c. id eſt, οὐ συνῆκαν ὅτι, ſiue, vt ille vetuſſimus codex habet, οὐκ ἐνόησαν ὅτι, &c. ¶ *Non ſolùm ea faciunt*, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν. Iſidorus in Græcis ſcholiis annotat nonnullos legere, οὐ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτά, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πράσσουσι. Id eſt (vt etiam vertit Vetus interpres) *Non ſolùm qui ea faciunt, ſed etiam qui conſentiunt facientibus.* Et Camerarius ſimilem Græcam ſcripturam profert, nempe οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι. Atqui præterquam quod in omnibus vetuſtis codicibus reperitur ea lectio quam ſequuti ſumus, hiabit etiam contextus ſi ita legeris, niſi addas illud οὐ συνῆκαν, id eſt non intellexerunt, cum Vetere interprete. Deinde multò vberior eſt ſentẽtia quam ſumus amplexi. imponit enim Paulus quaſi colophonem iſtorum portentorum enumerationi, addito eo ſcelere quo nullum eſt maius, quum videlicet non contenti peccare, aliorum etiam ſcelera pro virili adiuuamus, & quidem aliqua cum voluptate. ¶ *Applaudunt*, συνευδοκοῦσι, vel *Patrocinantur*. Id eſt συνηγοροῦσιν, vt commodè (meo quidẽ iudicio) exponit Theophylactus. Alioqui τὸ συνευδοκεῖν alibi conuertimus comprobare ſeu aſſentiri. Hîc verò quiddam amplius videtur ſignificare, quum præſertim Chryſoſtomus duobus vtatur in illo declarando, nempe τῷ συμπράττειν καὶ ἐπαινεῖν. id eſt, Conſcium eſſe in male agẽdo, atque etiam peccantem laudare. Quibus etiam Gręca ſcholia adiiciunt, εἰς τὸ κακὸν παρακαλεῖν. id eſt, Ad malum prouocare. Denique omnes conſenſionis ſpecies hoc vocabulo declarantur.

IN CAP. II.

1 *Quapropter*, διό. Origenes iſta cum proximis ita connectit vt prorſus cohæreant: & caput ſecundum incipit à Scimus verò iudicium Dei, &c. à cuius ſententia non abhorret Eraſmus. Si modò (inquit) ſuperiore verſiculo addatur, οἱ, vt legamus hoc pacto, οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι. Ego verò non video (etiamſi ita legeris) quomodo non hiet tota illa periodus, vt diximus in penultima ſuperioris capitis annotatione. Deinde etiãſi hoc concederem ita eſſe vt vult Eraſmus: quis tamen non videt Origenem bis peccare quum hæc ita connectit? Paulum enim aliud hominum genus aggredi, ſatis oſtendit vocabulum κρίνειν, quod ſignificat reprehendere ac damnare: quum antea diſerte oſtenderit ſe aduerſus illos agere qui & ipſi malè agunt, & malè agentes ſua conſenſione iuuant. ex quo conſequitur, ab Origene, quum iſta connectit, diuerſa prorſus argumenta coniungi. Deinde quod Paulus ſubiungit, *Scimus verò iudicium Dei eſſe ſecundum veritatem*: quis eſt tam cæcus qui non videat adhiberi vt quod paulo antè præceſſerat, confirmaret? Alter ergo hic eſt error Origenis, quòd coniunctiſſima dirimat. Itaque vulgatam diſtinctionem ſequi maluimus quàm cum illo aberrare à ſcopo. Sed ſi hæc diuerſa ſunt (dicet aliquis) quorſum vtitur Apoſtolus particulâ διό, qua ſanè indicat ea quæ dicturus eſt, à ſuperioribus pendere? Reſpondeo, non contraria, ſed diuerſa hæc eſſe, nẽpe vt diuerſas ſpecies in eodem genere coeuntes, ac proinde Paulum vtrique parti argumentum meritò adhibere à communi vtriuſque ratione ſumptum. Genus eſt, Legem violare, ac proinde iuſtum non eſſe, ſed iræ Dei obnoxium. Ratio generalis eſt, Noſſe ius Dei, quòd videlicet qui hoc vel illud agant digni ſunt morte, & nihilominus contra ius

Dei facere. Species diuerſæ ſunt: vna, aperte legem Dei violare: altera, nonnihil habere æquitatis, & malè agentes reprehendere. Aduerſus illos egit priore loco Apoſtolus, iſtos nunc aggreditur: vtroſque autem communi illa ratione confutat, ideóque vtitur particula διό. ¶ *Quiſquis [alium] damnas*, πᾶς ὁ κρίνων. Vulgata, *Omnis qui iudicas*. Eraſmus, *Quiſquis es qui iudicas*. Nos Damnandi vocabulo vti maluimus: primùm quia κρίνειν hoc loco accipitur pro Culpare & reprehendere, nec ſatis rectè à nonnullis reſtringitur ad iudices vel politicos vel eccleſiaſticos: deinde vt ſeruarem paronomaſiam quæ eſt in verbis Græcis κρίνεις & κατακρίνεις. Sed prudenter hoc quoque conſiderandum eſt, non eſſe propoſitum Paulo eorum factum reprehendere qui aliorum vitia carpunt: (neque enim hoc ad propoſitam diſputationem facit, éſtque, ſi rectè fiat, in primis laudabile) ſed potius oſtendere, ne eos quidem qui non aſſentiuntur malè agentibus, idoneam excuſationem habere coram Deo, imò aduerſus ſeipſos ſententiam ferre. ¶ *Nam hoc ipſo*, ἐν ᾧ γάρ. Vulgata, *In quo enim*: quæ interpretatio eſt nimium anguſta: quanuis & Græcis & Latinis quibuſdam arrideat. Pertinet enim duntaxat ad eos qui eorundem vitiorũ ſunt rei: vt ſiquis impius impiũ, aut adulter adulterum reprehendat. quod non eſt perpetuum: quia fieri poteſt vt furari minime velit qui furem damnet. Paulus autem in ipſo genere paritatem iſtam, non in criminis ſpecie conſiderat: itaque poſſe fieri negat vt qui alium reprehendit, idcirco iuſtus ſit coram Deo. Cur enim reprehendit? nempe quia iudicat eum malè agere, id eſt Legem violare: ecquis autem eſt qui Legem non violet aliqua in parte? Itaque quiſquis alios damnat vt Legum tranſgreſſores, ipſe ſeipſum eo ipſo condemnat quod alium damnet. In vno codice ſcriptum erat ἐν ᾧ γὰρ κρίματι, *quo enim iudicio*, & ita citatur hic locus ab Hieronymo, extremo ſecundo libro in Ezechielem. ¶ *Eadem enim* τὰ γὰρ αὐτά. Non inculcat Apoſtolus quod in extremo capite ſuperiore dixerat, vt putauit Eraſmus. Neque enim idem declarant αὐτὰ & τὰ αὐτά, id eſt *Ea & eadem*. Verùm cur ita loquitur, quum qui alios reprehendunt non ſemper iiſdem vitiis ſint obnoxij? Huic obiectioni occurrit Paulus ſequenti verſiculo, quem idcirco diximus cum iſto prorſus connectendum. ¶ [*Tu*] *qui* [*alios*] *damnas*, ὁ κρίνων. Vulg. *Quæ iudicas*, id eſt, ἃ κρίνεις. Sed vetuſti codices emendati ſcriptum habent QVI.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ ἐστι κατ᾽ ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.	2	∴Scimus verò iudicium Dei eſſe ∴ſecundum veritatem aduerſus eos qui talia agunt.	2	*Scimus enim quoniam iudicium Dei eſt ſecundum veritatem in eos qui talia agunt.*
Λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτὰ, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ;	3	Cogitas autem hoc, ô homo qui damnas eos qui talia faciunt, & facis ea, fore vt effugias iudicium Dei?	3	*Exiſtimas autem hoc, ô homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei?*
Ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει;	4	An ∴diuitias benignitatis eius & tolerantiæ ac ∴lenitatis contemnis, ∴ignorans te benignitate Dei ad reſipiſcentiam ∴deduci?	4	*An diuitias bonitatis eius & patientiæ, & longanimitatis cõtemnis, ignorans quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?*
Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ·	5	Sed pro duritia tua & corde quod reſipiſcere neſcit, ∴‖ theſaurizas tibiipſi iram ∴in diem iræ & patefactionis ∴iuſti iudicij Dei:	5	*Secundum autem duritiam tuam & impœnitens cor, theſaurizas tibi iram in diem iræ & reuelationis iuſti iudicij Dei:* Iac.5.3.

2 *Scimus verò*, οἴδαμεν δέ. Prudenter Paulus in hac tota diſputatione non adhibet ſententias ex verbo Dei petitas, (diſſerit enim aduerſus omnes homines in genere, inter quos pauci admodum vel de ipſo nomine verbum Dei cognouerant) ſed potius προλήψεις & communes illas notiones quas Deus in hominis natura ita inſculpſit vt Satan eas prorſus delere nunquam potuerit. Cuiuſmodi hæc eſt, Deum longe acutius omnia cernere quam homines, & iuſtiſſimum eſſe ſcelerũ vindicem. Quo etiam pertinet tritus ille apud Græcos verſiculus, Πάντ᾽ ἐφορᾷ Θεοῦ ἔκδικον ὄμμα. ¶ *Secundum veritatem*, κατ᾽ ἀλήθειαν. Vel, *ex veritate*, id eſt ex vera æſtimatione, non autem ex ſpecie exteriore. Spectat ergo interiores motus Paulus, quos Deus intuetur: & hominũ opiniones diuinis iudiciis opponit: quæ vera eſt ratio homines coarguẽdi, quanuis aut aliis aut ſibiipſis iuſti videantur. Seuerus es aliorũ reprehenſor, rectè quidem, ſed mirum eſt ni iiſdem vitiis intus ſcateas quæ in aliis reprehendis: certè eorundẽ vitiorum ſemina in te ineſſe oportet ſi homo es: & vt nõ iiſdem ſceleribus ſis reipſa ſiue foris contaminatus, tamen alia intus foues nihilo minus execranda corã Deo. Denique etiamſi tibi non ſis conſcius vllius ſceleris, (quod tamen fieri iure non poteſt) quàm multa ducis pro virtutibus quæ coram Deo manifeſta ſunt ſcelera: & tu quoque, ſi propius inſpiceres, ſcelera eſſe confitereris? Socrates in foro diſſerit de virtute, & religionem interim (id eſt publicum errorem) colere ſe cũ populo teſtatur, vt monet quoq. Pythagoras. Cato acerrimus virtutis cuſtos, fœnus iniquiſſimum exercet, vxorem proſtituit, nec dubitat ſibi mortem conſciſcere. Idem de cæteris eſto iudicium. Nam in ſolis regeneratis fit mentis mutatio: Deo nihilominus ad conſeruationem humani generis ex eo Eccleſiam ſuam colligente. Itaque Paulus hoc vno verbo vniuerſam carnis ſanctimoniam ad inferos detrudit, & meritò in iſtos acrius quam in alios omnes inuehitur.

4 *Diuitias*, τοῦ πλούτου. Sic πλοῦτος ſolet tranſlatitiè vſurpari à Paulo quoties ingentem alicuius rei vim & copiam vult intelligi: ſicut obſeruauit Eraſmus, vt infra, 9.23. & alibi ſæpe. ¶ *Lenitatis*, μακροθυμίας. Vulg. *Longanimitatis*, barbarè. Quidã, *Lentitudinis*, id eſt ἀοργησίας, quæ inter vitia meritò numeratur. Tertullianus & eum ſequutus Cyprianus, verterũt Magnanimitatem, ídque perperam. Nec enim θυμός in hac voce aliud quàm iram ſiue indignationem declarat. Vide Matt. 18.26. ¶ *Ignorans*, ἀγνοῶν. Cõſentiunt in hac lectione vetuſti codices Latini, quanuis vulgò legatur ignoras, ἀγνοεῖς. Sicut etiam habet Syrus interpres, ſed præpoſito ו, pro copulatiua particula. ¶ *Deduci*? ἄγει; Vulg. *Adducit*. quod videtur declarare euentum, quum hic ſignificetur duntaxat conſilium ac voluntas, & ea quidem clementiæ plena.

5 *Theſaurizas*, θησαυρίζεις. Sic loquitur Nehemias, 13.18. & alludere videtur Paulus ad locum Iobi 36.13. vbi vſurpatur verbum ponere. Huc ſpectat etymon Græci vocabuli, τὸ εἰς αὔριον θεῖναι, id eſt in craſtinum recondere, quo ſignificatur homines, dum cupiditatibus ſuis quotidie indulgendo exiſtimant ſe aliquid bonis ſuis adiicere, tandem pro theſauro inuenturos Dei indignationem. Itaque theſaurizandi verbum quanuis parum Latinum, tamen vt maximè conueniens retinuimus. ¶ *In diem*, ἐν ἡμέρᾳ, Sic malo interpretari quam In die, quia de futuro loquitur. Huc pertinet egregiũ illud Homeri dictũ Iliados δ, quod adſcribere libuit, vt intelligamus quàm eruditè diſputet Apoſtolus ex cõmunibus humanę mẽtis prænotionibus. Sic igitur Agamẽnon de Troianorũ periurio conquerẽs, Εἴπερ γάρ τε καὶ αὐτίκ᾽ Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν, ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ, σύν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν σὺν σφῇσι κεφαλῇσι, γυναιξί τε καὶ τεκέεσσιν. ¶ *Iuſti iudicij*, δικαιοκρισίας. Vetera exẽplaria legunt καὶ δικαιοκρισίας, & Græca etiã ſcholia, & Baſilius ἠθικῶν ὅρῳ α. Mihi tamen magis placet omitti coniunctionem: quo modo Vetus interpres conuertit, & citat Auguſtinus lib.

contra Iulian.5. cap. 3, & De ciuitate Dei, 1.cap. 8. Cæterùm cui tantùm eſt otij vt mirificas nugas velit cognoſcere, cur videlicet Deus in vltimum diem reiecerit vniuerſale iudicium, legat quæ Origenes ſuo more in hunc locum ματαιολογεῖ, aditum patefaciens mortuorum inuocationi, & igni purgatorio, detorto etiam ad ſua ſomnia Apoſtolico dicto, 1.Tim. 5. 24. quaſi eo loco Paulus de ſupremo illo Dei iudicio diſſerat.

Pſal 71.11.
mat.16.27
apoc.22.12

Ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ·	6	‖ Qui reddet vnicuique ∴ ſecundum opera ipſius:	6	*Qui reddet vnicuique ſecundum opera eius:*
Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον·	7	∴ Iis quidem qui perſtantes ∴ boni operis gloriam & honorem & immortalitatem quærunt, ¨ vitam æternam:	7	*Iis quidem qui ſecundum patientiam boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam:*
Τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργή.	8	∴ Rixoſis verò & veritati quidem nõ obtemperantibus, obtemperãtibus autem iniuſtitię, *erit* ¨ excandeſcentia, & ira.	8	*Iis autem qui ſunt ex contentione, & qui non acquieſcunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio.*
Θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνος·	9	∴ Afflictio *inquam erit* & anguſtia in omnem animam hominis perpetrantis malum, tum Iudęi in primis, tum etiam Græci:	9	*Tribulatio & anguſtia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primùm & Græci:*
Δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθὸν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.	10	Gloria verò & honor & pax *erit* cuiuis operãti bonum, tum Iudæo in primis, tum & Græco.	10	*Gloria autem & honor & pax omni operãti bonum, Iudæo primùm & Græco.*

6 *Secundum opera ipſius*, κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ergo (inquiunt Sophiſtæ) etiam operibus iuſtificamur coram Deo. Ego verò contra colligo quod diſerte aiunt Dauid & noſter Apoſtolus infra, cap. 3.20, Ergo ex operibus ſuis nullus hominum iuſtificabitur. Ecquis enim adferet hæc opera quibus vitam æternam perſolui dicit Apoſtolus? an homines non regenerati? atqui reuelatur ira Dei aduerſus omnes homines, quia omnes peccauerunt. an filij Dei? at ne Abraham quidem habet de quo glorietur coram Deo, vt infra, cap.4.2, oſtendemus. Ergo vnus Chriſtus hæc nobis conferet, factus nimirum nobis iuſtitia & iuſtificatio, quem quidem ſola fide apprehendimus. Quis enim dedit illi prior, & retribuet ei? Ergo qui huius loci teſtimonio abutuntur ſtabiliendæ operum iuſtitiæ, præterquàm quòd manifeſtiſſimè detorquent Pauli verba in contrariam prorſus ſententiam, inepte etiam ac plane ſophiſtice aſſumunt τὸ κρινόμενον in argumentando.

7 *Iis quidem qui perſtantes*, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονήν. Id eſt, τοῖς μὲν ὑπομένουσιν, vt contentioſos vocat τοὺς ἐξ ἐριθείας, & circunciſos τοὺς ἐκ περιτομῆς: vt etiam explicat Ambroſius, & diſtinguunt Græca ſcholia. Eraſmus poſt Origenem, coniungit ἔργου ἀγαθοῦ cum ὑπομονήν, & omnia hæc ſubiicit participio ζητοῦσι. Sic enim interpretatur, *Illis quidem qui perſeuerantes in opere bono, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam.* quod etiam Syro interpreti placuit. Vulgata verò vertit ad verbum, *Iis quidem qui ſecundum patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam:* eadem diſtinctione ſeruata, niſi quòd *Boni operis* poteſt conſtrui cum iis quæ ſequuntur. ¶ *Boni operis gloriam*, ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν. Id eſt, gloriam quæ bona opera conſequitur. Sic enim mihi quidem videtur multò planior, & magis perſpicua eſſe ſentẽtia, quàm ſi ἔργου ἀγαθοῦ coniungas cum ὑπομονήν. neque aliam diſtinctionem norunt Græca ſcholia, quæ ſequuti ſumus. Ecce verò iterum inſurgunt Sophiſtæ, & mercedem proponunt operibus debitam. Ridicule. Nam & promiſſio ipſa legalis eſt ex gratia: ſed nihil debetur quum conditio promiſſioni adiecta a nemine impleatur. Sed hoc meo quidem iudicio, quod de regeneratorum iuſtitia in hunc locum dici conſueuit, ſiue imputata in Chriſto, ſiue in ipſis inchoata, etſi verè, tamen non ſuo loco. Nec enim adhuc de iis egit Apoſtolus, ſed in eo totus eſt vt omne humanum genus extra Chriſtum condemnet iniuſtitiæ. Iſta igitur per præſuppoſitionem dicuntur, non quòd tales vllos eſſe natura dicat Apoſtolus, ſed quòd tales eſſe oportuerit quicunque ex Lege iuſtitiam quærunt. Cur igitur, inquies, ſi tales per ſe nulli ſunt quales hîc deſcribit Paulus, cur hoc, inquam, profert? an vt vnam aliquam ideam proponat? Minimè verò: ſed vt hac propoſita conditione ſalutis, omni ex parte quod ad hominis vires ac facultates ἀδυνάτῳ, omnes ſua ipſorum iuſtitia ſpoliatos ad eum adducat, à quo vno, per ſolam fidem apprehenſo, gratis iuſtificentur: vt ipſe diſerte concludit infrà, cap. 3.20.21, & deinceps. Quid ſit autem ὑπομονήν diximus Luc.8.16. ¶ *Vitam æternam*, ζωὴν αἰώνιον. Scholia Græca iſtud connectunt cum ζητοῦσι. Ego malo cum ἀποδώσει. Explicat autem Apoſtolus quinam ſint καθ' ὑπομονήν, ij nimirum qui ad immortalem vitam nullis doloribus aut moleſtiis fracti perueniunt: quod nemini extra Chriſtum fide apprehenſum contingit, & ne iis quidem qui in Chriſto ſunt, aliter quam ex mera gratia. Manſit igitur hoc axioma hominibus inſculptum de quo ſic Heſiodus, τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν Ἀθάνατοι· χαλεπὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτὴν, Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον, &c. Sed in eo tamen hallucinantur quòd neque morbum in ipſa ratione hęrentem, neque veras virtutes vllas, neque qua via poſſint homines illas vtcunq; ſectari cognouerunt: ſicut Paulus vno verbo expoſuit quũ diceret Deũ κατ' ἀλήθειαν iudicare. Quæ verò diſputat tribus paginis Origenes in hunc locũ de fidelium lucta plane ſunt ἀπροσδιόνυσα, quum Paulus loquatur ex præſuppoſitione non conceſſa.

8 *Rixoſis*, τοῖς ἐξ ἐριθείας. Res ipſa indicat hac voce ſignificari rixoſos & contentioſos, vt & 2. Corinth. 12.20. & Galat. 5.20: & Iacob. 3.16. ac proinde ab ἔρις, ἔριδος. quod litem declarat, non ab ἔριον ἐρίου, quæ lana Latine dicitur, oriri. Rectè igitur notat Niſſenus hoc vocabulum eſſe noui cuiuſdam & inſolentis etymi. ¶ *Excandeſcentia*, θυμός. Id eſt, ira ſubitò inflammata, Dei videlicet in peccatorem, non ipſius peccatoris in ſeſe, vt putauit Origenes. Solent autem Græci interpretes pro eo quod in Scripturis dicitur חמה [*chemah*] θυμὸν intepretari, צרה [*tſarah*] θλίψιν id eſt compreſſionem, pro עקה [*hakah*] στενοχωρίαν, id eſt, anguſtiam: éſtque ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, per ſyllepſin ſubaudiendum ἀποδοθήσονται, quum alioquin dicendum fuiſſet θυμὸν καὶ ὀργὴν quarto caſu. Sed & illud annotandum eſt, Veritatis appellatione non iam prædicationem verbi Dei, ſed naturalem notitiam intelligi, vt ſuprà verſu 18. quod quia Origenes & ex veteribus nonnulli non viderunt, totam Pauli diſputationem perturbarunt.

9 *Afflictio*, θλίψις. Plerique connectunt hæc duo cum præcedentibus, quod mihi non probatur. Nouam enim eſſe arbitror periodum, veteris editionis Latinę, codicibus omnibus conſentientibus: in qua theſis ſuperior ad hypotheſin tum Iudæorũ tum Græcorum applicatur.

11 Οὐ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ.

12 Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται.

13 (Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ· ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.

14 Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος·

15 Οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων)

16 Ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

11 Non enim eſt perſonarum acceptio apud Deum.

12 Quicunque enim ſine Lege peccauerunt, ſine Lege quoque peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem damnabuntur.

13 (Non enim qui audiunt Legem, iuſti ſunt apud Deum, ſed qui Legem præſtant, iuſtificabuntur.

14 Nam quum Gentes quæ Legem non habent, natura quæ Legis ſunt faciant, iſti Legem non habẽtes, ſibiipſis ſunt lex:

15 Vt qui oſtendant opus Legis ſcriptum in cordibus ſuis, vnà teſtimoniũ reddente ipſorum conſcientia, & cogitationibus ſeſe mutuò accuſantibus, aut etiam excuſantibus)

16 In die quo iudicabit Dominus de occultis hominum, ex Euãgelio meo, per Ieſum Chriſtum.

11 *Non eſt enim acceptio perſonarum apud Deũ.*

12 *Quicunque enim ſine Lege peccauerunt, ſine Lege & peribunt: & quicunque in Legem peccauerunt per Legem iudicabuntur*

13 *(Non enim auditores Legis iuſti ſunt apud Deum: ſed factores Legis iuſtificabuntur.*

14 *Quum enim Gentes quæ Legem non habent, naturaliter ea quæ Legis ſunt faciunt, eiuſmodi, Legem non habentes, ipſi ſibi ſunt Lex:*

15 *Qui oſtẽdunt opus Legis ſcriptum in cordibus ſuis, teſtimoniũ reddẽte illis conſcientia ipſorum, & inter ſe inuicem cogitationum accuſantiũ, aut etiam defendentium)*

16 *In die quum iudicabit Deus occulta hominum, ſecundum Euangelium meũ, per Ieſum Chriſtũ.*

---

11 *Non eſt perſonarum acceptio*, οὐκ ἔστι προσωποληψία. Id eſt, homines non metitur Deus ex genere, vel patria, vt eos amplectatur vel repudiet. Eraſmus mauult Reſpectũ perſonarum interpretari. Ergo (clamitant pręposteri quidam diuinæ iuſtitiæ patroni) Deus neminem ab æterno exitio deſtinauit. Mirum certe hominum acumen, qui quum negare non poſſint Deum aliquos ab æterno elegiſſe in ſemetipſo, tamen imaginantur, ſic potuiſſe nonnullos eligi vt nullus repudiaretur. Deinde ſciendũ eſt, aliquos * ex miſericordia vitę æternę & alios ex iuſto iudicio morti æternæ deſtinare ab æterno, non eſſe προσωποληψίαν. Sed ſi Deus ex aliquot paribus nõnullos in ipſis eligeret. i. qualitatem aliquam reſpiciens in ipſis herentem, alios verò repudiaret, tum demum προσωπολήπτης, ac proinde (quod abſit) iniquus iudex humanæ rationi videri poſſet. Quũ vero tanquam figulus, priuſquam vaſa condat, alia gloriæ, alia ignominiæ deſtinat, quæ tandem hîc eſſe poteſt προσωποληψίας ſuſpicio? Denique πρόσωπον non declarat ipſos homines, ſed externas qualitates, vt genus, dignitatem, opes, patriam denique, ſiue gentem, vt hoc loco. Vide Mar. 12. 14.

12 *Sine Lege*, ἀνόμως. id eſt, ἄνευ νόμου, vt mox explicatur. Alioqui ἀνόμως dici ſolet pro παρανόμως. id eſt, contra Legem.

13 *Iuſtificabuntur*, δικαιωθήσονται. Id eſt, iuſti pronuntiabũtur apud Dei tribunal. Quid igitur ſupereſt (dicet Sophiſta) quominus operibus tribuas aliquam ſaltem iuſtitiæ partem? Reſpõdeo hoc ipſum ſupereſſe quod tu nuſquam niſi in vno Chriſto inuenies, id eſt vt iſtam iuſtitiã adferas. Iſtam ſi habes, profer, & ſane iuſtus eris ex Lege: ſed quum non habeas, (niſi forte iuſtior es quam Abraham, & Apoſtolus ipſe, clamans ſe nõ eſſe ſibi conſcium, nec tamen in hoc iuſtificatum) aut tibi, miſer Sophiſta, cum tuis meritis, bullis & indulgentiis, pereundũ eſt: aut (quod vtinam potius facias) amplectenda tibi iuſtitia ex fide & gratia, quæ iuſtitiam abſque Lege tibi imputatam ſtabiliat. Videntur autem verſiculi 13. 14. 15, parentheſi commode poſſe includi, ita vt decimusſextus connectatur cum duodecimo: & parentheſis in duas partes diſtinguatur. Nam verſiculus decimustertius ad Iudæos pertinet, quos dixerat per Legem condemnandos, ad quorum etiam cauſam agendam paulatim progreditur Apoſtolus. Reliqui vero duo, nempe decimuſquartus & decimuſquintus, confirmãt quod dixerat, perituros ſine Lege qui ſine Lege peccarunt. Quia inquit, vt Legẽ Moſis non habeãt, (cœpit enim Gentes Apoſtolus cũ Iudæis cõparare) habent tamen aliã Legẽ in cordibus ſuis inſculptã: quod vel ex eo prodũt quod & ipſi inter vitia & virtutes (præeunte illa luce) diſcrimen aliquod conſtituunt, vt plane ſint ἀναπολόγητοι. Hæc eſt germana huius loci explicatio: quam quum plerique ex veteribus nõ obſeruarint, mirum eſt quantum a ſcopo Apoſtoli aberrarint: dũ alij putant hæc accipienda de Gentibus quæ in Chriſtum prædicatum tandem crediderunt: alij naturam intelligũt per fidem in Chriſtum reſtitutam: alij etiam diſputant de iis qui ex gentium numero in Chriſtum venturum crediderunt, vt Melchiſedec, & ſiqui alij tales fuerunt. quæ omnia quam parum appoſite dicantur, res ipſa oſtẽdit. Eſt enim vniuerſalis hæc doctrina, ad omnes omnium ætatum profanos homines pertinens, nec ad commendandas illorum virtutes accommodata, ſed hũc potius vt omnis excuſatio illis adimatur.

14 *Quæ legem non habent*, τὰ μὴ νόμον ἔχοντα. Hoc non eſt ſimpliciter intelligendum, ſed κατά τι, id eſt Iudæorum habita ratione, quibus Deus ſingula Legis capita tradidit. ¶ *Quæ Legis ſunt faciant*, τὰ τοῦ νόμου ποιῇ. Id eſt, honeſta iubeant, turpia prohibeant: veluti quum de religione præcipiunt, in furta, adulteria, homicidia pœnas ſtatuũt. Nam aliud eſt id reipſa facere quod Lex præcipit, quam * facere quod Lex facit, id eſt, iubere quod Lex iubet vetare quod vetat: neque hoc a Paulo dictum eſt de ipſa Legis obſeruatione, ſed duntaxat de ratione quam profanæ etiam gentes in legibus condendis ſunt ſequutæ, minimè id quidem quaſi plena veræ pietatis aut iuſtitiæ cognitione natura præditi ſint homines, ſed quod, velint nolint, aliquem habeant religionis ſenſum, & aliquod turpis & honeſti diſcrimen, quæ illis condemnandis ſufficiunt.

15 *Opus Legis ſcriptum in cordibus ſuis*, τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Alibi, vt Ierem. 31 v. 33, dicuntur habere Legem cordibus inſcriptam, quorum corda Dominus ſancto ſuo Spiritu circuncidit, vt loquitur Moſes Deuter. 30. ver. 6. ſed hoc loco Paulus de hominibus loquens in genere quales naſcuntur, de naturali notitia hoc intelligit, non autem de implendæ Legis facultate, vt rectè notat doctiſſimus interpres. Itaq; opus Legis habere cordi inſcriptum ſignificat hoc loco, habere turpis & honeſti, iuſti & iniuſti diſcrimen, quod eſt æquitatis omnis, rectarumq; legum norma, hominis menti inſculpta.

¶ *Cogitationibus accuſantibus*, τῶν λογισμῶν κατηγορούντων. Non eſt excuſandus Vetus interpres, qui inepte vertit, Cogitationum accuſantium vel defendẽtium. quum certum ſit hæc poni abſolute, nec iſta poſſint ſatis cohærere cum nomine συνειδήσεως.

16 *In die*, ἐν ἡμέρᾳ. Vel, *In diem*, pro εἰς ἡμέραν, vt ſuprà, ver. 5, minimè id quidem quaſi conſcientiæ teſtimonium in eum vſque diem differatur (ſicut exiſtimauit Caſtellio, qui participia præſentis temporis συμμαρτυρούσης κατηγορούντων ἀπολογουμένων, deprauata prorſus Apoſtoli ſententia, vertit futuro tẽpore, *Teſtabitur*, *Accuſabunt*, *Defen-*

dent) ſed potius quia teſtimonium illud, ne morte quidem abolitum, in eum vſque diem vigebit. Malui tamen interpretari IN DIE, ita vt hic verſiculus cohæreat cum duodecimo, tribus interiectis per parentheſin incluſis: quoniam alioqui quod hîc dicitur de die Domini, videretur ad ſolas Gentes pertinere ſi cum proximè præcedentibus coniungeretur. ¶ *Ex Euangelio meo*, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου. Id eſt, ſicut teſtatur doctrina hæc cuius ego ſum præco conſtitutus. Sic Aſaphus Pſ.78.1, *Auſculta, popule mi, legem meam.*

	Ἴδε, σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ.	17	∴ Ecce, tu cognominaris Iudæus, & acquieſcis in Lege, & ∴ gloriaris in Deo.	17	*Si autem tu Iudæus cognominaris, & requieſcis in Lege, & gloriaris in Deo.*
	Καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου.	18	Et noſti *eius* voluntatem, & ∴ exploras quæ diſcrepant, inſtitutus ex Lege.	18	*Et noſti voluntatē, & probas vtiliora, inſtructus per Legem.*
	Πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει,	19	Confidiſque te ducē eſſe cæcorum, lucem eorum qui *ſunt* in tenebris,	19	*Confidis teipſum eſſe ducem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris ſunt,*
	Παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ.	20	Eruditorem inſipientiū, magiſtrum ∴ infantium, quòd habeas ∴ informationem cognitionis ac veritatis in Lege.	20	*Eruditorem inſipientium, magiſtrum infantium, habentem formam ſcientiæ & veritatis in Lege.*
	Ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις; ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις;	21	Qui igitur doces alium, teipſum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?	21	*Qui ergo alium doces, teipſum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?*
	Ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν, μοιχεύεις; ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλεῖς;	22	Qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, ſacrilegium admittis?	22	*Qui dicis non mœchādum, mœcharis? qui abominaris idola, ſacrilegium facis?*
	Ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις;	23	Qui de Lege gloriaris, per Legis tranſgreſſionem Deum dedecoras?	23	*Qui in Lege gloriaris, per præuaricationem Legis Deum inhonoras?*
Eſa.52.5. Ezech.36.23.	Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καθὼς γέγραπται.	24	Nam ‖ Dei nomen propter vos blaſphematur inter Gētes, ∴ ſicut ſcriptum eſt.	24	*Nomen enim Dei per vos blaſphematur inter Gentes, ſicut ſcriptum eſt:*
	Περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ ἐὰν νόμον πράσσῃς· ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν.	25	∴ Nam circuncifio quidē prodeſt ſi Legē ∴ exequaris: quòd ſi tranſgreſſor Legis fueris, circūciſio tua facta eſt præputium.	25	*Circunciſio quidē prodeſt ſi Legem obſerues: ſi autem præuaricator Legis ſis, circūciſio tua præputium facta eſt.*
	Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται;	26	Itaque ∴ ſi præputium ∴ ius Legis ſeruauerit, nónne præputium illius ∴ pro circunciſione ∴ reputabitur?	26	*Si igitur præputiū iuſtitias Legis cuſtodiat, nónne præputiū illius in circunciſionem reputabitur?*

---

17 *Ecce*, ἴδε. Nunc peculiariter diſſerit aduerſus Iudæos Legi Moſis confidentes. Itaque optimè cōuenit hæc particula, illos Legi ἐπαναπαυομένους, id eſt, quaſi placidè indormientes, excitans, vt apertum ac proximū periculum cernant. Vulgata, *Si autem*, εἰ δέ: quod etiam ſcriptum inuenimus in tribus codicibus. Sed & Origenes & Ambroſius & Theophylactus ita videntur legiſſe, ſed hiāte conſtructione. ¶ *Gloriaris*, καυχᾶσαι. Annotant grammatici καυχᾶσαι dici pro καυχᾷ, ſicut κοιμᾶσαι pro κοιμᾷ, per paragogen, vt Latinè *Dicier* pro *Dici*.

j 415

*

18 *Exploras quæ diſcrepant*, δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. Gloriamini, inquit, de Deo, id eſt quòd noueritis Dei voluntatem, & poſſitis diſcernere quæ ab illa diſcrepant, vt qui ſitis à pueris inſtituti in Lege. Eſt enim ſeruanda vis verbi κατηχεῖσθαι. Sic Philip.1.10, idem dicendi genus explico. Vulg. *Probas vtiliora*: quo modo etiam interpretatur Theophylactus. Nam τὸ διαφέρειν interdum accipitur pro συμφέρειν, id eſt vtilem eſſe, vt prolatis exemplis oſtendit doctiſſimus Budæus. Eraſmus de eo videtur dubitare, ideóque conuertere maluit, *Probas eximia*, quia τὸ διαφέρειν interdum declarat præſtare & antecellere. Lector quam maximè probabit ex his interpretationibus ſequatur.

20 *Infantium*, νηπίων. Eraſmus, *imperitorum. Nam*, inquit, *nemo infantes docet.* Ego verò id fateor: ſed quis non videt Apoſtolum his epithetis repræſentare Iudæorum faſtū, qui cæteros homines non tantùm pro imperitis, ſed quaſi pro infantibus haberent? Itaque niſi infimum iſtum imperitiæ gradum ſignificaris, peribit huius dicti energia. ¶ *Informationem*, μόρφωσιν. Id eſt, rationem inſtituendi ac formandi alios in cognitione veritatis. Vel, vt Vulgata & Eraſmus *Formam*, id eſt apparentiā vt vulgò vocant, ſicut accipitur idem vocabulū 2.Tim.3.v.5. acſi diceret Paulus, prætextu externi Legalis cultus Iudæos omnia ſibi ſolis vindicaſſe, quū re vera nihil minus quàm Legē præſtarēt.

24 *Sicut ſcriptum eſt*, καθὼς γέγραπται. Appoſitè prorſus, ne Iudæi ad patres prouocarent, quaſi ſibi ab Apoſtolo fieret iniuria.

25 *Nam circuncifio*, περιτομὴ μὲν γάρ. Vulg. malè omittit particulam cauſalem. Eſt enim occupatio, cuius pondus vt intelligatur, ſciendum eſt Ceremonialem legem quæ hoc loco συνεκδοχικῶς per circunciſionem vt illius initiationē intelligitur, fuiſſe partim Moralis Legis partim Euangelicarū promiſſionū σφραγῖδα in oculos incurrentē: nunquā autē abſolutè, ſed relatè ad hāc vel illā fuiſſe cōſiderādam. qua in re maximè peccabāt Iudæi, vt & hodie Sophiſtæ in doctrina de opere operato. Sed ne relatè quidē cōſiderata Iudæos cōmendabat, imò reos peragebat, vt hîc docet Apoſtolus, eos videlicet qui extra Chriſtū iuſtitiā in legaliſi præceptorū obſeruatione præſertim ceremonialiū conſtituebāt. Erat igitur illis circunciſio inſtar ſolennis obligationis qua Iudæi ad integrā Moralis legis præſtationē adſtringebantur, propoſita ipſis ob oculos in circunciſionis ritu exciſionis pœna, ſi vel minimū in Legem peccaſſent, quo reſpectu noſter Paulus Coloſſ. 2.14, legem ceremonialem vocat damnationis chirographū: tantùm abeſt vt carne circunciſum eſſe illis iuſtitiā conciliaret. Hæc igitur huius reprehēſionis vis eſt, ex qua intelligitur quis ſemper fuerit, & nunc ſit etiā verus ſacramentorum, & totius externi cultus vſus. De circunciſione verò prorſus aliter Apoſtolū infrà loqui, c.4.11, mirū non eſt, vt qui eam ibi conſideret qualis in Abrahamo fuit, nimirum vt Euangelicarū promiſſionum ſigillū. ¶ *Exequaris*, πράσσῃς. * Ad verbum, *feceris*, ea videlicet quæ lex præcipit. Vulg. *obſerues*, τηρῇς.

26 *Si præputium*, ἐὰν ἡ ἀκροβυστία. Priore hoc loco præputiū accipitur pro præputiato, id eſt pro ipſo incircunciſo, metonymicè: (alioquin quid declararet præputiū præputij?) poſteriore autē loco, nō pro ipſo incircunciſo, ſed pro

eius ſtaeius ſtatu ac conditione ponitur,id eſt pro incircunciſum eſſe,ſiue pro Gentiliſmo,vt ita dicã: vt in ſuperiore verſiculo, quum diceret circunciſionem verſam eſſe in præputium, id eſt Iudaiſmum in Gentiliſmum. nam certè pro illa pellicula neutro loco videtur ſatis commodè accipi poſſe. ¶*Ius Legis*, τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου Quid ſignificent δικαιώματα diximus Luc. 1.6, vbi conſtitutiones vertimus: hìc verò maluimus ius interpretari, quia in genere hoc vocabulo ſignificatur hoc loco quicquid Lex fieri pręcepit:vt apparet ex antitheſi,quum opponatur ὁ παραβάτης τοῦ νόμου, i. *tranſgreſſor Legis*,ei qui τὰ δικαιώματα obſeruat. Vulgata & Eraſmus verterunt Iuſtificationes: de qua interpretatione dicam infrà, 5. 16. ¶ *Pro circunciſione*, εἰς περιτομήν. Id eſt Circunciſum, ſeu Ex populo Dei eſſe. Ideo vtitur verbo λογίζεσθαι, de quo dicemus infrà, * cap.4. Inde illud Chriſti de Centurione,Non inueni tantam fidem in Iſraele. ¶*Reputabitur*, λογισθήσεται. Chryſoſtomus legit τραπήσεται, Conuertetur, & (nequis ſuſpicetur eſſe gloſſema)addit, οὐκ εἶπε, λογισθήσεται, ἀλλὰ τραπήσεται, ὅπερ ἐμφατικώτερον ἦν Id eſt, *non dixit Reputabitur , ſed Vertetur,quod eſt expreſſius.* Eſt autem iſtud comparatè intelligendum * hoc modo, ſi quis carne incircunciſus ſit corde circunciſus,vita videlicet verè religioſus qualis erat ille Centurio Matth.8.10,& Cornelius ille Act. 10.22:an non ille magis fuerit Iudęus exiſtimandus quam Iudęus quiſpiam ab ipſo exortu, & circunciſus quidem corpore,corde verò incircunciſum ſeſe oſtendens, intellige verò incircunciſum corpore,non qui circunciſionem aſpernaretur, ſed qui certis rationibus differret,aut etiam infirmitate. Nam alioqui manente circunciſione vir dici pius non potuit , qui veræ religionis teſſeram contemneret.

Καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου;	27	Et ∴ quod eſt ex natura præputium, ¨ſi Legem ſeruet, ∴ damnabit te qui ¨per literam & circũciſionẽ trãſgreſſor es Legis?	27	*Et indicabit id quod ex natura eſt præputiũ, Legem cõſummãs, te qui per literam & circunciſionẽ præuaricator Legis es?*

27 *Quod eſt ex natura præputiam* , ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία. Id eſt, qui natura & genere eſt incircunciſus : vt apparet ex antitheſi. Sic Galat.2.15, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, nos qui nati ſumus Iudæi. ¶*Si Legem ſeruet*, τὸν νόμον τελοῦσα. Vulgata conuertit, *Legem conſummans*,& putat Origenes obſeruandam propriam ſignificationẽ verbi τελεῖν, nempe vt ſignificet aliquid amplius quàm φυλάττειν, & hoc ad externam ceremoniam,illud ad ſpiritualem obſeruationem ſpectet. Ego verò puto hæc eſſe ſynonyma : quod etiam liquet ex ſuperiore verſiculo, quum alioqui τελεῖν τὸν νόμον propria ſignificatione de vno tantùm Chriſto dici poſſit.Ergo qui ex hoc loco colligunt Legem non eſſe eiuſmodi vt perfectè præſtari à nobis non poſſit , ineptè certe faciunt : primùm, quia (vt modò dixi) τὸ τελεῖν hoc loco opponitur * non illi qui perfectè non præſtet Legem, id quod nulli niſi vni Chriſto contigit : ſed illi potius qui externa duntaxat ceremonia contentus , de Lege factis obſeruanda nihil laboret . * Quales erant ij contra quos diſputat Apoſtolus ſolo externo cultu contenti,id eſt corpore non corde circunciſi. Deinde iſtud τὸ τελεῖν qualecunque ſit quũ ab Apoſtolo tribuatur circunciſioni cordis,quæ certè non eſt à natura neque in totum , neque ex parte,ſed in ſolidum θύραθεν aduenit à Spiritu Dei , quis hìc locus libero cuipiam naturali arbitrio relinquitur ? poſtremò etiamſi darem hìc dici τελεῖν τὸν νόμον de quopiam pleniſſimè præſtante Legem, non tamen conſequeretur talem quẽpiam poſſe inueniri. Multa enim poſſunt & quidem non ineptè poni inter diſputãdum quæ tamen non affirmãtur,quaſi re ipſa extent. Num enim quiſpiam rectè collegerit ex Gal.1.8, fieri poſſe vt Angelus quiſpiã cæleſtis aliud Euangelium annũtiet?Deinde quis neſcit, in diſputando multa interdum poni ſub conditione quæ tamen non affirmentur ? ¶ *Damnabit* , κρινεῖ.Hæc quoque phraſis notanda eſt , quæ in ſacris literis frequentiſſimè occurrit, qua dicitur aliquis ab eo damnari cuius honeſto exemplo poſſit improbitatis aut vitij alicuius coargui,vt Matth.12. 41 & 42. ¶*Per literam & circunciſionem*, διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς.Literæ vocabulum Spiritui oppoſitum ſolet Paulus peculiari quadam ſignificatione vſurpare. Nam primùm omnium , quia Lex illa quæ Moſis dicitur, tum Dei ipſius digito(vt Scriptura loquitur) inſculpta eſt in tabulis, quod ad Decalogum attinet: tum verò Dei ipſius iuſſu à Moſe literarum monimẽtis tradita eſt: optima fuit ratio cur Lex illa diceretur γράμμα per antonomaſiam,quod rectius cõuerteris Scriptum quam Literam: & tamen voluimus ex more Literam interpretari. Sed aliquid amplius ſpectauit Paulus.Nam quia Lex non modò ceremonialis ſed etiam moralis , id eſt decalogus (quem vocant) ad Chriſtum ducebat, qui nobis omni modo factus eſt iuſtitia: hunc autem Legis vſum Iudæi partim ignorabant, partim aſpernabantur : hinc factum eſt vt Paulus de Lege loquens , modò ex Iudæorum hypotheſi, qui eam à Chtiſto ſeparatam , ſeorſim & per ſe conſideratam ſibi applicabant:modò ex vero ipſius vſu & Legiſlatoris voluntate , vocabula excogitarit iſti diſtinctioni accommodata. Itaque Legem nudam & à Chriſto ſeparatam γράμμα vocare ſolet, tanquã mortuum quoddam ſcriptum, quod ad ſalutem nihil proſit,carnis noſtræ vitio: quia videlicet morbum duntaxat indicare poteſt in viſceribus noſtris latentem. ſanare verò non item.Quinetiam quia Lex illa, extra Chriſti Spiritum conſiderata, peccatum in nobis irritat , vt fiat ſupra modum peccans, & morti nos dedat,infra 7.13 : idcirco dicit Paulus Literam occidere , & Moſis miniſterium vocat miniſterium mortis & condemnationis,2.Cor.3.6. & 7.& Legem quoque,peccati virtutem, 1.Cor.15.56. quæ quidem de vniuerſa Lege Moſis accipienda ſunt , quatenus extra Chriſtum conſideratur. Huic autem literæ idem Paulus opponit Spiritum,id eſt,ſancti Spiritus efficaciam, quæ tum Chriſti iuſtitiam,tum etiam legem ipſam in cordibus noſtris inſculpit:qua ratione dicitur Spiritus viuificare quos Lex occidit, & Euãgelicum miniſterium,miniſterio Moſis ex illa hypotheſi oppoſitum , dicitur non eſſe Literæ ſed Spiritus 2.Cor.3.6 & 8. Interdum autem hæc Literæ & Spiritus antitheſis peculiariter ſpectatur in ceremoniis, vt hoc loco & alibi ſæpe. Tunc igitur γράμμα vocat Paulus externum ſignum,ab ipſius ſigni fine ſiue à virtute ſeiunctum, quam vocat Spiritum:quoniam externa ceremonia eſt res per ſe mortua & inutilis , niſi coniungatur veritas, quaſi illius vita. Itaque Circunciſio per Literam ſeu Carnis , eſt pelliculæ abſciſio : circunciſio autem per Spiritum ſiue cordis , eſt ſpiritualis finis illius Ceremoniæ,vera nempe pietas , iuſtitia,cæteræque virtutes quibus vere demum populus Dei à profanis gentibus diſcernitur. Et hæc quidem habui quæ in hunc locũ ſemel diſſererem, tum vt hoc dicendi genus pro meo inſtituto explicarem, tum verò vt intelligerent lectores quo ſpiritu dictus Origenes ille , cuius diligentiam nonnulli tantopere commendant, pulcherrimam hanc diſtinctionem literæ occidentis & Spiritus viuificantis profanarit,vt fœdis & impuris ſuis allegoriis Chriſti doctrinam omnium ludibrio exponeret. Taceo plurima tum falſa tum abſurda,quæ in hunc locũ diſſerit,veluti quòd aberrans à ſcopo Apoſtoli diſputantis aduerſus iuſtificationem ex lege ceremoniali, quærit quæ circunciſio proſit ſi Legem ſeruaueris, & circunciſionem definit,Cauere mala,cuſtodire Legem , facere quod rectum eſt : quaſi propoſitum ſit Apoſtolo docere,non ſatis eſſe abſtinere à malo, niſi etiã facias quod bonum eſt.Deinde in aliam partem abreptus, definit eum dici φυλάττειν. i. cuſtodire Legem ,qui ſecundum Literam viuit: τελεῖν verò. i. perficere, qui ſecundum Spiritum. quæ quam abſurdè dicantur , res ipſa oſtendit. Illud verò nónne falſiſſimum eſt quod tam pręfractè tuetur , proſelytis ad Eccleſiam accedentibus non fuiſſe impoſitam circunciſionis legem?& quidem impudentiſſimè detorquens quod ſcriptum eſt Exodi 12.48,& Ezech. 44. 9.Et illud quantam oſtendit oſcitantiam, quòd Iſraelitas illos quos circuncidit Ioſue in Galgal, exiſtimat bis fuiſſe circunciſos, vt duas nobis circũciſiones cordis pro vna conſtitueret? Sed de his plus ſatis. Vnum tamen ſupereſt quod annotem, hunc locum perperam mihi videri à Caſtellione explicatum , qui ita conuertit , Qui natura præputiatus Legem exequitur,damnabit te qui literas & circunciſionem habens,contra Legem facis.Nam multò vehementius eſt quod dicit Apoſtolus , Iudæos videlicet non modò nõ iuſtificari circunciſione externa, quũ tranſ-

greſſores eſſent Legis, ſed etiam velut ea ipſa circunciſione, quam profanabant, eos effici nocentiores: veluti ſi hodie dicamus contra Sophiſtas, non modò non conferri gratiam ex opere operato Baptiſmi iis qui ſordes conſcientiæ non abluerunt, ſed quotidie magis ac magis ſe polluunt: vt etiam hoc ipſo quòd baptizati ſunt, magis ſint iræ Dei obnoxij: ipſorum tamen vitio, non Baptiſmi.

Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ, Ἰουδαῖός ἐστιν· οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ, περιτομή·	28	Non enim ¨qui *eſt* in propatulo *Iudæus*, Iudæus eſt: nec ea quæ *eſt* in propatulo *circunciſio*, *id eſt* in carne, circunciſio *eſt*:	28	*Non enim qui in manifeſto, Iudæus eſt: neque quæ eſt in manifeſto, in carne, eſt circunciſio:*
Ἀλλ᾽ ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι· οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ Θεοῦ.	29	Sed qui in occulto Iudæus *eſt*, & circunciſio cordis, *id eſt* ¨ in ſpiritu, ¨ non litera: ¨cuius *Iudæi* laus non *eſt* ex hominibus, ſed ex Deo.	29	*Sed qui in abſcondito Iudæus eſt: & circunciſio cordis in ſpiritu, non litera: cuius laus nõ ex hominibus, ſed ex Deo eſt.*
Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		CAP. III.
ΤΙ οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου; ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς;	1	QVæ eſt igitur præſtantia Iudęi? aut quę vtilitas circunciſionis?	1	*QVid ergo amplius Iudæo eſt? aut quæ vtilitas circunciſionis?*
Πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ.	2	¨ Multa per omnem modum. ¨Primarium enim *illud eſt* quòd eis ¨ credita ſunt ¨ eloquia Dei.	2	*Multum per omnem modum. Primùm quidem quia credita ſunt illis eloquia Dei.*

---

28 *Qui [eſt] in propatulo,* ὁ ἐν τῷ φανερῷ. i. Qui tantum foris Iudæus eſt & externa duntaxat circunciſione, quæ fit manibus. Nec tamen externum ſignum damnat Apoſtolus, ſed ex hypotheſi loquitur, aduerſus eos qui corde incircunciſi externam ceremoniam iactabant. Itaque Circunciſio externa hoc loco conſideratur per ſe & ſeparatim, perinde acſi addita eſſet particula μόνον, quo ſenſu etiam accipiendum eſt quod ait Paulus 1. Corinth. 1.17. ſe non eſſe miſſum ad baptizandum, & quod toties repetitur de Leuitici miniſterij inutilitate in epiſtola ad Hebræos. Denique quoquo modò accipias, vera eſt hæc ſententia, non cenſeri coram Deo populum ipſius ex notis externis, ſed ex ſincero ipſius timore. τὸ φανερὸν ergo vocat Apoſtolus quicquid eſt foris conſpicuum, & velut in oculos incurrit, vt tum erat, Iſraelitam eſſe & circunciſum: nunc vero, baptizatum eſſe, conciones audire, & quæcunque ſunt eiuſmodi, quæ omnia obire poſſunt etiam hypocritæ. τὸ κρυπτὸν autem appellat pietatem & iuſtitiam, quòd earum radices in corde ſint defixæ, quum alioqui illas etiam patefieri & ſeſe proferre oporteat.

29 *In ſpiritu,* ἐν πνεύματι. i. cuius vis eſt interior & in animo, ſiue qua circunciſi ſunt affectus. Eraſ. *Quæ ſpiritu conſtat*, referens ad Spiritum ſanctum, cuius vnius opus eſt iſta circunciſio ἀχειροποίητος. Mihi verò videtur ἐν πνεύματι additum partim propter antitheſin γράμματος, partim vt explicaret quid vocaret circunciſionẽ cordis, ſicut etiam iſta ſolent a Moſe & Prophetis vſurpari. ¶*Non litera,* οὐ γράμματι. Id eſt, non externa obſeruatione, quæ ſit vacua & inanis, atque adeo quæ corpus duntaxat, non autem animum affecerit. At cur Apoſtolus non addit μόνῳ. *ſola*? Num enim externum ſignum res eſt inanis? Nequaquam certè. ſed quum hîc agatur de eo quod intus efficitur, non fuit addenda particula excluſiua, quum nulla ſit externorum ſignorum vis niſi nobis fortiùs admonendis, ne opus Spiritus ſancti in nobis impediatur, ſed vt potius ardentiore fide perficiatur. Itaque inſignis eſt hîc locus refellendo errori, tum operis operati, tum eorum qui ſignis ipſis attribuunt quod eſt vnius Spiritus ſancti, qui eſt κύριον ἅγιον, & ipſius fidei, & ipſius effectorum. Etenim ſi quod ad efficacitatem attinet totius Euangelici miniſterij, qui plantat, & qui rigat nihil eſt, multò minus hac in re aliquid eſt vel ipſum verbum quod prædicatur, vel ſacramentale ſignum quod adminiſtratur, quanuis illorum interuentu Spiritus Sanctus vt inſtrumentis vtatur, ſolus interim intus agens id quò nos externa illa vocant, & quorum nos per ſenſus admonent: vt non minus peccent qui inſtrumenta vt res inanes aſpernantur, quam qui plus illis tribuunt, Magi certè potius quam Chriſtiani, & vere Idololatræ. Itaque vt inter Sabellium & Arrium in aſſerenda perſonarum diſtinctione: inter Neſtorium & Eutychen in hypoſtaticæ vnionis negotio: ſic quum de miniſterio Euangelico & Dei per illud opere, ſiue, vt nonnulli loqui malunt, de verbo externo & interno quæritur, prudenter & circunſpectè inter illarum, quas dixi, veluti ſymplegadum ſcopulos eſt nauigandum. Vide Marc. 16.20, 1. Cor. 3.7. & 12.6. ¶*Cuius [Iudæi] laus,* οὗ ὁ ἔπαινος. Fefellit multos interpretes relatiuum Cuius, apud Latinos ambiguum: quod ad Circunciſionem omnes fere retulerunt, ſenſu non ita plano, quum in Græcis non legamus ἧς ſed οὗ, vt omnino ſit ad perſonam veri illius Iudæi accommodandum. Oſtendit enim Apoſtolus veri Iſraelitæ notam, ex qua intelligatur cordis circunciſio, Deo potius conſpicua quàm hominibus.

IN CAPVT III.

1 *Quæ eſt præſtantia,* τί τὸ περισσόν. Hoc vocabulum interdum in vitio poni diximus, quoties videlicet declarat quod prorſus redundat, vt Matth. 5.37. Hîc verò declarat præſtantiam aliquam & eminentiam. Vulg. non male, ſi ſenſum ſpectes, *Quid amplius eſt Iudæo?*

2 *Multa,* πολύ. Eraſmus cenſet legendum πολλή, vt reſponſio referatur ad propinquius: ego verò puto Paulum maluiſſe neutrum genus vſurpare, vt cohæreret cum τὸ περισσόν, non modò quia eôdem recidit duplex interrogatio, vt liberum illi fuerit cum vtrauis connectere reſponſionem: ſed etiam quia in poſteriore vſus fuerat duobus fœmineis nominibus ὠφέλεια & περιτομή. quod potuiſſet nonnihil obſcuram reddere reſponſionem ſi fœmineum genus vſurpaſſet. Nos in Latino ſermone non potuimus hoc obſeruare: nec ſanè in eo laborandum eſt, quum plana ſit ſententia, vtrouis modo legas, πολὺ vel πολλή. ¶ *Primarium enim [illud eſt]* πρῶτον μὲν γάρ. Accipio πρῶτον pro primaria quadam ſorte & conditione. Sic enim accipitur πρῶτος Luc. 19.47, & Act. 25.2: & πρώτη Luc. 15.22: & πρῶτον 2. Petr. 1.20, & 3.3. quanuis in his poſtremis locis per aduerbium Præcipue aut per In primis conuerti poſſit, vt ſemel atque iterum in hac eadem epiſtola ſumus interpretati. Neque enim neceſſe eſt vt quum præceſſerit πρῶτον, ſequatur δεύτερον aut τρίτον, vt diximus ſuprà, 1.8. Putauit Eraſmus ſignificari ſermonis ordinem: cuius opinio fortaſſis tolerabilis eſſet ſi Paulus duntaxat πρῶτον μὲν dixiſſet, ſed quum ſcriptum ſit μὲν γὰρ ſequente ὅτι, quod εἰδικῶς omnino accipitur, neceſſe eſt (ni fallor) vt verbum ἐστὶ ſubaudiatur, ita vt nullum ſit anantapodoton, ſed plana ſit oratio, nempe ſi πρῶτον ἀντὶ τοῦ ἐξαιρέτου accipias, vt nos ſumus interpretati. In hac opinione illud quoque me confirmat quòd in vno vetuſto codice ſcriptum inuenimus πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν, *primis enim commiſſa ſunt*. Origenes perinde interpretatur acſi ſcriptum eſſet ὅτι πρῶτον ἐπιστεύθησαν. Vetus autem interpres legit, vt & Syrus interpres, πρῶτον μὲν ὅτι ἐπιστεύθησαν. Vertit enim, *Primùm quidem quia*. & ita etiam habet ſcriptum vetuſtiſſimus Græcus codex. Seligat lector quod maximè placuerit.

¶*Credita ſunt,* ἐπιστεύθησαν. Sub. αὐτοί. Eſt enim conſtructio Græca, quam non intelligens Syrus interpres, putauit τὰ λόγια poſitum recto caſu; quum ſit quarti caſus, & a par-

& à parte posteriore construatur. Intellige verò sic illis commiſſa Dei eloquia, non vt alienæ rei depoſitum, ſed vt proprium ipſorum theſaurum quo vterentur & fruerentur: vnde factum vt reliquos populos ante Chriſti aduentum idem Apoſtolus ἀθέους vocarit, Epheſ. 2.12. Et huc reſpicit nomen παρακαταθήκης, quo vtitur 1. Timoth. 6.19. ¶ *Eloquia*, τὰ λόγια. Legale fœdus intelligit Paulus, de Euangelio nondum differens, idque λογίων nomine declarat, vt & Act. 7.38. Stephanus, quoniam Legem Dominus, partim ore ſuo, partim per Moſen ipſius reſponſa renuntiantem tulit. Sic enim prophani quoque ſcriptores Deorum reſponſa oratione ſoluta prodita vocarunt, χρησμοὺς verò quæ carminibus referebantur. Eraſmus *oracula* interpretatur, de quo vocabulo diximus Matth. 2.12.

Τί γὰρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργήσει;	3	Quid tum enim, ſi ¨ infidi fuerunt quidam? num ipſorum infidelitas ¨ fidem Dei ¨ inanem reddet?	3	*Quid enim ſi quidam illorum non crediderunt? Nũquid incredulitas illorum fidem Dei euacuabit?*
Μὴ γένοιτο· γινέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθὴς, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης· καθὼς γέγραπται, Ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.	4	Abſit: ¨ imò eſto Deus verax, omnis autem homo mendax: ſicut ſcriptum eſt, ¨ Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas ¨ quando tu iudicas.	4	*Abſit: eſt autem Deus verax, omnis autem homo mendax: ſicut ſcriptum eſt, Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas quum iudicaris.*

---

3 *Infidi fuerunt quidam*, ἠπίστησάν τινες. Vulgata, *ſi quidam ipſorum non crediderunt*, interiecto relatiuo αὐτῶν, quod etiam per ſe ſatis intelligitur. At ego neque Euangelicarum promiſſionum, neque fidei illis habitæ vel non habitæ mentionem hîc fieri arbitror, ſed violatæ duntaxat Legis, & quidem non vno modo. Quoſdam enim infidos fuiſſe, id eſt aperte à fœdere deſciuiſſe, quorum tamen tantùm abeſt vt defectio fœdifragum Deum effecerit, vt contrà quanuis ne vnus quidem repertus ſit qui fidem Deo datam, de ipſius videlicet lege ſeruanda, præſtiterit, tamen indignis pepercerit, ſed ex mera gratia, non ex Legis præſtatione, teſtante iſtud de ſeipſo Dauide, tanto commendabiliore Dei bonitate, quanto indigniores ſunt quorum miſeretur. Itaque aliud eſt ἄπιστοι quod de quibuſdam tantùm dicitur, quàm ψεῦσται, quod omnibus & ſingulis ſine exceptione tribuitur.

¶ *Fidem Dei*, τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ. Id eſt fidem à Deo datam. Itaque Fidei nomen hîc propria & omnibus ſcriptoribus vſitata ſignificatione accipitur, nempe pro dictorum conuentorúmque conſtantia & veritate. ¶ *Inanem reddet*, καταργήσει. Vulgata, *Euacuabit*, id eſt, κενώσει. Sic enim legitur in vetuſtis Latinis codicibus, non autem Euacuauit: quanuis ſic legat Cyprianus. Eſt autem hæc permutatio literarum B & V conſonantis, in manuſcriptis codicibus frequentiſſima. Eraſmus, *Irritum faciet*, id eſt ἀκυρώσει. Vide infrà, verſ. 31.

4 *Imò eſto*, γινέσθω δὲ. Id eſt, μᾶλλον δὲ γινέσθω, vt ipſa ſententia docet. Vulgata, *Eſt autem*, corruptis, vt puto, codicibus, pro, *Eſto autem*. Cypr. epiſt. 55. legit *Eſt enim*, ſed ſententiam referens potius quàm verba. ¶ *Vt iuſtificeris*, ὅπως ἂν δικαιωθῇς. Hebraice למען תצדק [*lemahan tiſdak*] id eſt, vt de iuſtitia tua conſtet, vel, Vt ſecundum te iudicetur: vel potius, Vt tua ſingularis bonitas ac fides in actis tuis præſtandis appareat. Eſt autem multiplex huius verbi ſignificatio, ideóque ſemel à nobis explicanda. Nam quia iuſtificatio non ſemper conſideratur abſolute in eo cui ineſt iuſtitia, ſed etiam comparate, & alterius alicuius ratione, quando tum demum incipit iuſtus eſſe aliquis quum ipſius iuſtitia pateſit: hinc factum eſt vt iuſtificare accipiatur etiam pro Iuſtitiam vel ſuam vel alienam declarare, & ſeſe aut alium quempiam iuſtum cenſere ac agnoſcere, vt Matth. 11. 19. Luc. 7.29 & 35. Ierem. 10. 29, & 18.18. Iam verò quia in iudiciis qui inſons declaratur, is etiam liberatur, & iudicio eximitur: hinc quoque factum vt iuſtificare & condemnare opponantur, id eſt vt Iuſtificari nihil aliud declaret quàm Abſolui, ſicut apud Hebræos הצדיק & הרשיע [*hirſchiah hiſdik*] ſunt oppoſita, vt Matth. 12.37, Act. 13. 38 & 39, infrà, 5.18, & 8. 34, & vbicunque dicuntur fideles non condemnari. Neque id verò duntaxat in re forenſi dicitur, ſed in genere, Iuſtificari à re aliqua, ſignificat ab ea re prorſus liberum & immunem fieri ac declarari, vt infrà, 6.7. Denique quia Iuſtitiæ nomine interdum vniuerſalis quidam virtutum omnium concentus declaratur, interdum verò virtus illa qua ſuum cuique reddimus, denique nonnunquam Dei bonitas, in eo præcipue apparens quòd nobis quantumuis indignis præſtet quicquid vltrò pollicitus eſt: pro varia iuſtitiæ ſignificatione, variè quoque dicitur iuſtus aliquis vel fieri vel declarari. Sic dicitur Chriſtus iuſtificatus Spiritu, 1. Timoth. 3. 16, id eſt diuinam illam naturam quæ in ſeſe eſt integerrima ac perfectiſſima, ipſamque adeo integritatem ac perfectionem, hominibus eſſe patefactam per diuinam illam virtutem in Chriſto corporaliter habitantem, quæ toties ac præſertim in carnis ipſius reſurrectione ſeſe exeruit. Sic Iacobo dicimur ex operibus iuſtificari, id eſt iuſti declarari, quia is demum iuſtus eſt qui iuſtitiam facit: & contrà, operibus neminem iuſtificari teſtatur noſter Apoſtolus, id eſt, iuſtum cenſeri & abſolui, vt integrum & ἀνέγκλητον coram Deo, vt ipſe explicat Col. 1.22. Item, Qui iuſtus eſt, debet laborare vt adhuc iuſtificetur, id eſt, cui datum eſt velle ac facere, is quotidie debet donum Dei in ſemetipſo excitare, vt magis ac magis in ſtudio pietatis ac innocentiæ proficiat. Totidem igitur inuenio horum verborum ſignificationes, quas quidem conabimur ſingulis locis pro virili applicare. ¶ *Quando tu iudicas*, ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. Vulgata & Eraſmus paulo obſcurius, *Quum iudicaris*. Eſt autem בשפטך [*beſchophtecha*] actiuum, vt ſit ſententia, Deum inueniri iuſtum ac purum quum ſua iudicia exercet, quia nonniſi merentes caſtigat. Itaque quanuis Deus ab iis quaſi in iudicium vocetur qui in ipſius facta curioſius inquirunt, & ita ſoleant explicari paſſiue hæc verba, QVVM IVDICARIS: tamen quum κρίνεσθαι etiam media ſignificatione accipiatur ἀντὶ τοῦ κρίνειν, actiue explicanda puto vt Græca Hebræis reſpondeant. quod etiam videntur poſtulare quæ mox ſubiiciuntur, vbi dicitur Deus inferre pœnas, & mundum iudicare. Quæſtio autem eſt an quorundam perfidia poſſit efficere vt Deus fidem non ſeruet. Abſit verò, inquit Paulus, vt hoc dicamus: imò hoc potius fateamur quod veriſſimum eſt, omnes quidem homines mendaces ac perfidos eſſe, ſed Deum nihilominus ſibi ſemper conſtare: adeo quidem vt hoc ipſo quòd electi tam grauiter interdum labantur, ipſe ſummam ſuam iuſtitiam ac fidem in primis illuſtret. Hoc in ſe agnouit Dauid quum peccati ſui magnitudinem conſiderans, & nihil tamen de peccati ſui remiſſione dubitans, in intima vſque conſilia Dei ingreſſus, animaduertit ſe idcirco inductum fuiſſe in grauiſſimam illam tentationem, non vt perderetur, ſed vt aduerſus eos omnes qui Dei fidem ac iuſtitiam in dubium vocarent, Deus manifeſtum ederet ſuæ conſtantiæ ac fidei ſpecimen, ſeruato eo qui omnium hominum fuiſſet perfidioſiſſimus. Hæc eſt (vt opinor) germana huius loci explicatio, ita vt appoſitiſſime citatum ſit hoc teſtimonium ab Apoſtolo, & omnia tum præcedentia, tum ſubſequentia optime inter ſe conſentiant. Hac itaque ratione למען [*lemahan*] rectè eſt explicatum per ὅπως, quum finem etiam declaret non ipſis quidem peccatoribus, ſed Deo propoſitum, quum ſuos ad tempus videtur Satanæ tradidiſſe. Nam hoc ipſum eſt omnino quod ait infrà, verſu 25, Deo idcirco placuiſſe nos fide potius in Chriſtum quàm noſtris operibus iuſtificatos ſeruare, vt iuſtitiam ſuam mundo patefaceret: quoniam (vt quidam rectè & pereleganter ſcripſit) *Dare non dignis*,

res mage digna Deo eſt. Cæterùm qui Origenis in tractãdis Scripturis dexteritatem volet agnoſcere, legat quæ in hunc locum ſcripſit: & comperiet quæ in torquendis omnibus fuerit eius audacia.

Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; (κατὰ ἄνθρωπον λέγω)	5	Quòd ſi ¨ iniuſtitia noſtra Dei iuſtitiam commendat, quid dicemus? num iniuſtus Deus qui inferat ¨ pœnam? ¨ (humano more loquor)	5	*Si autem iniquitas noſtra iuſtitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus eſt Deus qui infert iram? (ſecũdum hominem dico)*
Μὴ γένοιτο· ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον;	6	Abſit: alioquin quomodo ¨ iudex erit Deus mundi?	6	*Abſit: alioquin quomodo iudicabit Deus mũdum?*
Εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι;	7	Etenim ſi ¨ veritas Dei per meum mendacium redundauit in gloriam ipſius, cur amplius ¨ ego vt peccator condemnor?	7	*Si enim veritas Dei in meo mendacio abũdauit in gloria ipſius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?*
Καὶ μὴ (καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν) ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακὰ ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά; ὧν τὸ κρίμα ἔνδικόν ἐστι.	8	Ac non (ſicut de nobis malè loquuntur, & ſicut quidã aiunt nos dicere) ¨ faciamus mala vt veniant bona? quorum damnatio iuſta eſt.	8	*Et non (ſicut blaſphemamur, & ſicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala, vt veniant bona? quorum damnatio iuſta eſt.*
Τί οὖν; προεχόμεθα; οὐ, πάντως· προῃτιασάμεθα γὰρ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας πάντας ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι.	9	¨ Quid igitur? præcellimus? ¨ Nullo modo: nam ¨ antè criminati ſumus & Iudæos & Græcos omnes eſſe ¨ ſub peccato.	9	*Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam: præcauſati enim ſumus, Iudeos & Græcos omnes ſub peccato eſſe.*

---

5 *Iniuſtitia,* ἀδικία. Id eſt, perfidia cum ſuis fructibus. Huic opponitur iuſtitia Dei, id eſt, fides ac veritas. Cæterùm quòd hic dicitur in iſtorum perſona, hominum videlicet ſceleribus commendari iuſtitiam Dei, prima ſpecie poſſet verum videri, quum ibi abundet gratia vbi abundauit delictum: ſed falſo tamen dicitur. Neque enim peccata per ſe & proprie illuſtrant Dei gloriam, ſed per accidens (vt loquũtur,) ex Dei bonitate videlicet, idque in iis demũ quibus remittuntur, qui & ipſi ſanctificantur. Itaq; in hac obiectione eſt paralogiſmus quem vocant accidentis. ¶ *Pœnam?* ὀργήν; Vulgata & Eraſmus ad verbũ, *Iram:* quod videtur obſcurius. Ponitur enim hoc loco (vt & alibi ſæpe) ex idiotiſmo Hebrœorũ, Ira Dei pro iis effectis ex quibus iratus eſſe Deus intelligitur, vt ſolet de Deo Scriptura loqui ἀνθρωποπαθῶς. Alludit autẽ fortaſſe Paulus ad locum Iob.38.2. ¶ *Humano more loquor,* κατὰ ἄνθρωπον λέγω. id eſt, Hęc verò ego non in perſona mea loquor, quaſi ita ſentiam, ſed hunc ſermonem humanæ illi ſapientiæ tribuo quæ Dei voluntati non ſubiicitur. Cæterùm ex iis quæ ſcribit Origenes in hunc locum, apparet nonnullos codices pro κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ſcriptum habuiſſe κατὰ ἀνθρώπων, *aduerſus homines,* expũcto verbo λέγω, qui quidem ſenſus planus eſt: ſed conſtat apud Paulum frequenter phraſin illam inueniri, & quidem diuerſa ſignificatione. Interdum enim adhibetur vitandæ ſuſpicioni blaſphemiæ, vt hoc loco, interdum fugiendæ inuidiæ cauſa: veluti quum cogitur Apoſtolus de ſuis geſtis aliquid dicere, vt muneris ſui auctoritatem afferat, ſolet præfari ſe in ea re cogi ex hominum conſuetudine loqui, quanuis in diuerſum finem: vt 1. Corinth. 15.32, & 2.Cor. 11. 16, & 17, & 21. Nonnunquam verò vtitur hac formula loquendi, quum docendi cauſa exemplum aliquod ex communi hominum vſu petit, infra, 6.19 & 1.Cor.9.8, Gal.3.15. Item aliquoties quum hominis doctrinam Dei auctoritati opponit, vt illa iſti cedat, vt Gal.1.11. Poſtremò κατὰ ἄνθρωπον interdum idem declarat atque κατὰ σάρκα, id eſt ſecundum carnem: cui opponitur ſecundum Spiritum, vt 1. Corinth. 3.3, & 1. Pet.4.6.

6 *Iudex erit,* κρινεῖ. Alludit ad Malach.2.17.

7 *Veritas Dei,* ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. Hebr. אמונת אלהים [*emunath elohim*] id eſt fides ac conſtantia, atque adeo veracitas, vt ita dicam. Neque enim hoc loco ſpectatur hæc veritas in ipſa Dei doctrina, aut declarantur hoc vocabulo veræ illæ προλήψεις καὶ κοιναὶ ἔννοιαι, quas ita vocauit Apoſtolus ſupra, 1.18, ſed Deo ipſi hæc veritas tribuitur. quod quum non conſideraret Origenes, mirũ quàm multa inepte in hunc locum ſit commentatus. Eòdem igitur ſpectat veritas atque iuſtitia illa Dei cuius in ſuperiore verſiculo facta eſt mentio. Niſi quis malit ex hac Dei veritate, veluti fonte, exoriri illius iuſtitiam, aut contrà veritatem ex iuſtitia: adeo arcto vinculo ſunt iſta inter ſe deuincta. Nã Deus & quia ſumme iuſtus eſt ac verax, idcirco fidem quam vltro dedit, vltro conſeruat: & quia exhibet quantumuis perfidis quicquid ſemel pollicitus eſt, idcirco ſummè iuſtum ſeſe ac veracem præſtat. Iſtis autem opponitur hominum iniuſtitia ac mendacium, id eſt perfidia, ſimili prorſus ratione æſtimanda, vt illis ex diametro opponantur. Sed ψεῦσμα de eo quod quiſpiam contra fidem fecerit: ψεῦδος autẽ de dicto ſeu ſermone falſo videtur intelligi. ¶ *Ego,* κἀγώ. Vulgata & Eraſmus, *Et ego:* quæ interpretatio eſt perobſcura. Abundat autem coniunctio καὶ, ſicut oſtendimus Iohan. 8. 25. Loquitur autem in aliena perſona Paulus, vt ad explendam ſententiam adiiciendum fuerit poſt εἰ δὲ, per parentheſin, φήσει τις, *dicet aliquis.*

8 *Faciamus,* ὅτι ποιήσωμεν. Puto ὅτι redundare, vt alibi ſæpe: neque hîc quicquam ſubaudio.

9 *Quid igitur? præcellimus?* τί οὖν; προεχόμεθα; Sic diſtinguunt veteres etiam codices: neque dubito quin hæc ſit vera huius loci diſtinctio. Sicut enim Paulus, vt mederetur offenſioni Iudæorum, aliquatenus præpoſuerat eos Gentibus: ſic veritus ne Iudæi hoc nomine ſuperbirent, nunc declarat præſtantiam iſtam non eſſe in ipſis Iudæis conſiderandam, ſed in Dei benignitate duntaxat: quum nihilominus & Iudæi & Gentiles in eo pares ſint, quòd vtrique ſint, in ſeſe, peccatis ac proinde iræ Dei obnoxij, vt vtrique in Chriſto exæquentur. Neque dixit Apoſtolus προέχομεν *præcellimus,* ſed προεχόμεθα, *præcellimur*: tum quia veritas poſtulat vt ita Iudæus de Iudæis loquatur, tum vt omnem offenſionis occaſionem tollat, quum ſeſe in eodẽ gradu collocet. Origenes autem legit coniunctim τί οὖν προεχόμεθα, id eſt, *in quo igitur præcellimus?* quod nullo modo cohæret: quanuis Græca ſcholia quandam adferant huius lectionis interpretationem, ſed plane detortam ac violentam. ¶ *Nullo modo* οὐ πάντως. Vulg. *Nequaquam,* μηδαμῶς: Ad verbũ, *omnino non.* Tranſpoſita enim eſt negãs particula ideóque legendum eſt inſerta στιγμῇ, οὐ, πάντως. Nam qui dicit οὐ πάντως, non omnino, aliquid penitus non negat. ¶ *Antè criminati ſumus,* προῃτιασάμεθα. Ἠλέγξαμεν, *arguimus,* vt Gr. ſchol. explicant: neque. n. inſtitutam duntaxat ſed peractam accuſationem declarat. Vulg. *Præcauſati,* barbarè. Eraſmus, *Antè cauſis redditis oſtendimus.* qua ſignificatione vix crediderim verbum αἰτιᾶσθαι inueniri. Et certum eſt vſurpari à Paulo forenſe verbum, quoniam omnes tum Iudæos tum Græcos velut apud Dei tribunal reos peregerat. ¶ *Sub peccato eſſe,* ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι. Id eſt reos peccati, ſiue ſontes eſſe, id eſt ὑποδίκους, vt mox dicitur verſ.19.

Καθὼς γέγραπται, Ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος, οὐδὲ εἷς·	10	Sicut ſcriptum eſt, ‖ ¨Non eſt iuſtus, ¨ne vnus quidem:	10	*Sicut ſcriptum eſt, Quia non eſt iuſtus quiſquam:*	Pſal.14.3. & 53.3.
Οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν.	11	¨Non eſt qui intelligat, non eſt qui exquirat Deum.	11	*Non eſt intelligẽs, non eſt requirens Deum.*	
Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός.	12	Omnes deflexerunt, ſimul ¨inutiles facti ſunt: non eſt qui faciat ¨quod bonum eſt, non eſt ¨vſque ad vnum.	12	*Omnes declinauerunt, ſimul inutiles facti ſunt: non eſt qui faciat bonũ, non eſt vſque ad vnum.*	
Τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν, ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν.	13	‖ Sepulchrum apertum, guttur eorum, linguis ſuis ¨ad dolum vſi ſunt, ‖ venenũ aſpidum ſub labiis eorum.	13	*Sepulchrum patens eſt guttur eorũ, linguis ſuis doloſe agebant: venenum aſpidum ſub labiÿs eorum.*	Pſal.5.10. Pſal.140.3
Ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει·	14	‖ Quorum os diris & amarulentia plenum eſt.	14	*Quorum os maledictione & amaritudine plenum eſt.*	Pſal.10.7.
Ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα.	15	‖ Veloces pedes eorũ ad effundendum ſanguinem.	15	*Veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem.*	Eſa.59.7.
Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.	16	¨Contritio & calamitas in viis eorum.	16	*Contritio & infelicitas in viÿs eorum.*	
Καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν.	17	Et ¨viam pacis non cognouerunt.	17	*Et viam pacis non cognouerunt.*	
Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.	18	‖ Non eſt timor Dei coram oculis eorum.	18	*Non eſt timor Dei ante oculos eorum.*	Pſal.36.2.
Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ, καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ.	19	Scimus autem, quæcunque ¨Lex dicit, iis qui in Lege ſunt dicere: vt omne os obturetur, & ¨obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.	19	*Scimus autem quoniã quæcũque Lex loquitur, ÿs qui in Lege ſunt loquitur: vt omne os obſtruatur, & ſubditus fiat omnis mundus Deo.*	
Διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται	20	¨Propterea ¨ex operibus Le-	20	*Quia ex operibus Le-*	

---

10 *Non eſt iuſtus*, οὐκ ἔστι δίκαιος. Hebr. habent אין עושה טוב [*en hoſeh tob*,] non eſt faciens bonum: quod mox repetitur: ¶ *Ne vnus quidem*, οὐδὲ εἷς. Vulgata, *Quiſquam, &c.* Hoc autem non eſt in Hebræis hoc in loco.

11 *Non eſt qui intelligat*, οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν. Apoſtolus nonnulla hîc omittit, ſed nulla ſenſus iniuria.

12 *Inutiles facti ſunt*, ἠχρειώθησαν. Hebraicè נאלחו [*neelachu*,] id eſt ſpumæ inſtar putruerunt: putria verò etiam inutilia ſunt. ¶ *Quod bonum eſt*, χρηστότητα. Heb. טוב [*tob*] Itaque noua eſt hæc ſignificatio huius vocis, ἀντὶ τοῦ χρηστοῦ. ¶ *Vſque ad vnum*, ἕως ἑνός. Id eſt, *Ne vnus quidem*, vt habet Hebræa veritas. Itaque intempeſtiuè loquuntur qui appellatione Vnius intelligunt Chriſtum deſignari: qua in re deceptus etiam eſt Auguſtinus. Tanti eſt momenti ex fontibus ipſis veritatem haurire.

13 *Ad dolũ vſi ſunt*, ἐδολιοῦσαν. Id eſt, ἐδολίουν, ex Chalcidica dialecto, vt annotant grammatici, ſicut ἤλθοσαν pro ἦλθον, Pſal.77.2.

16 *Contritio*, Σύντριμμα. Intellige actiuè, qua videlicet alios obſeruat.

17 *Viã pacis*, ὁδὸν εἰρήνης. Heb. דרך שלום [*derech ſchalom*,] quibus verbis vita pacifica & innocens declaratur.

19 *Lex*, ὁ νόμος. Non tantùm additus articulus, ſed ipſa contextus ſeries indicat Legem κατ' ἐξοχὴν vocari tum Moſis tum aliorum Prophetarum ſcripta, totum denique vetus Teſtamentũ, vt rectè explicant Græca ſcholia. Occurrit enim tacitæ obiectioni, ne excipiant Iudæi nihil ad ſe pertinere quæ citarat Apoſtolus partim ex Pſalmis, partim ex Eſaia. Fallitur ergo Origenes in eo quòd de lege vniuerſali, id eſt lege naturæ, hæc accipit: nam ſi ita eſſet, ecquis poterat inficiari hanc legẽ ad ſe non ſpectare? At enim dices, concluſio eſt vniuerſalis, & quod Legi tribuit in ſequenti verſiculo, ad legem naturæ non minus pertinet quam ad Legem Moſis. Reſpondeo, concluſionẽ vniuerſalem eſſe, quia non ex hoc vno dicto, ſed ex tota diſputatione ſuperiore naſcitur: deinde quia ex hoc etiam dicto non ineptè poteſt colligi, argumento a comparatis ſumpto. Nam ſi lex Moſis non iuſtificat, quomodo & quo iure id tribuas legi naturæ? ¶ *Obnoxius fiat*, ὑπόδικος γένηται. Id eſt, reus eſſe comperiatur: ſicut paulò ante diximus Iuſtificari interdum accipi pro iuſtum comprobari. Neque enim illa teſtimonia faciunt vt rei ſimus, ſed reos nos eſſe declarãt. Cæterùm ὑπόδικον Vetus interpres *ſubditum* barbarè nec ſatis expreſſe conuertit. Subditus enim apud Latinos nihil aliud quam ſuppoſitum, id eſt ſummiſſum, aut clam appoſitum declarat. Eraſmus, *Obnoxium* interpretatur: rectè id quidem, ſed tamen ambiguè, propter huius vocabuli homonymiam. Ideo conuerti, *Obnoxius fiat condemnationi*: quia δίκη in ὑπόδικος non tantùm declarat iudicium quo vel abſolui vel damnari poſſit aliquis, (hac enim ſignificatione ipſi etiam filij Dei ſunt ὑπόδικοι, in quibus tamen nulla eſt condemnatio) ſed καταδίκην (id eſt condemnationem) declarat, ſicut αἰτία in ὑπαίτιος. Nam hoc ipſum eſt quod alibi teſtatur Apoſtolus, nos omnes naſci filios iræ, id eſt natura obnoxios eſſe Dei condemnationi.

20 *Propterea*, διότι. Vulgata & Eraſmus, *Propterea quòd*; quaſi ex hac concluſione pendeat quod dixerat, totum mundũ videlicet, id eſt omnes homines, quacunq; mundi regione ſint collocati, iræ Dei eſſe obnoxios. Ego verò etſi hæc veriſſima eſſe confiteor, tamen puto Apoſtolum contrario potius ordine id de quo hîc agitur, ex illo colligere. Quid enim erat Apoſtolo propoſitum? docere nullum hominem alia ratione quam fide in Chriſtum ſalutẽ conſequi. Hoc probat ex eo quòd vna fide in Chriſtum iuſtificemur. Nos vna fide iuſtificari ex eo docuit quòd neceſſe ſit nos aut fide aut Lege iuſtificari. Lege verò nos non iuſtificari oſtẽdit ex eo quòd nemo ſit hominum cui Deus è cælo non teſtetur ſe infeſtiſſimum eſſe. Nam ex ira colligitur iræ cauſa, id eſt iniuſtitia. Cedo verò vnde hanc iniuſtitiam? Ex eo quòd neque Gentes naturæ legem obſeruant, ſiue Dei cultum conſideremus, ſiue mutua hominum inter ſe officia: neque Iudæi Moſis Legem, cuius cognitione gloriantur. Hæc in ſumma Paulus adhuc demonſtrauit, ſimúlque aduerſus ea obiter diſſeruit, quæ vel hi vel illi obiicere poterant. Nunc verò tandem ex eo quòd totum mundum probauit iræ Dei eſſe obnoxium, concludit quod probandum ſuſceperat, nullum videlicet hominem ex operibus vllius legis iuſtificari: ac ita demum, ſublata vna parte diſtinctiuæ propoſitionis, alteram ponit, nos videlicet, quum Lege nõ iuſtificemur, vna fide iuſtificari, ac proinde vna fide ſeruari, quæ quidem eſt ex Euangelij auditu. Ita tandem efficitur, Euangelium eſſe potentiam Dei in ſalutem omni credenti: in qua quæſtione poſuimus huius epiſtolæ ſtatũ. Hæc autem diligenter conſiderata, manifeſtè indicant, in hoc verſ. appellatione Legis ſine articulo intelligi omnem doctrinam ſeu ſcriptam ſeu non ſcriptam, quæ aliquid aut iubeat aut interdicat, vt probat argumentorum ſeries, & effectus ille quẽm Legi tribuit, nempe quòd peccatum

retegat: vt planè, vel teſte Auguſtino, hallucinentur fœdiſſime qui ad Legis Moſaicæ ceremonias hæc reſtringunt. ¶*Ex operibus Legis*, ἐξ ἔργων νόμου. Id eſt, ex eo quòd præſtetur Lex. Neque enim hæc poſſunt aut debent de operibus Legis ſimpliciter & abſolute intelligi, quæ vel κοιναὶ ἔννοιαι, quas diximus legē naturæ vocari, vel Lex Moſis quæ eſt illarum inſtauratio, præcipiunt aut vetāt: quum ea ſint reuera eiuſmodi, vt ſiquis ea præſtaret, iuſtitiam ei fuerint meritò collatura: ſed opera Legis vocat eorum præſtationē quæ Lex præcipit: ſiue opera, quatenus à nobis aut præſtātur, aut non præſtātur, non autem ſimpliciter quatenus præcipiuntur à Lege. Et Legis nomine non intelligi ſolas ceremonias, non tātùm oſtendit ſuperior diſputatio, ſed etiā ratio illa quę ſubiicitur de agnitione peccati per Legé, ſicut prudēter expendit Auguſtinus lib. De ſpiritu & litera.

πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ. διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.		gis ⁚ nulla caro ⁚ iuſtificabitur ⁚ in conſpectu eius. ⁚ per Legem enim agnitio peccati.		gis non iuſtificabitur omnis caro coram illo, per Legē enim cognitio peccati.
Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.	21	⁚ Nunc verò ⁚ abſque Lege ⁚ iuſtitia Dei ⁚ patefacta eſt, cōprobata teſtimonio ⁚ Legis ac Prophetarum.	21	Nunc autem ſine Lege iuſtitia Dei manifeſtata eſt, teſtificata à Lege & Prophetis.
Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας	22	Iuſtitia, ⁚ inquam, Dei per fidem ⁚ Ieſu Chriſti in omnes ⁚ &	22	Iuſtitia autē Dei per fidē Ieſu Chriſti, in omnes

* ¶*Nulla caro*, οὐ πᾶσα σάρξ. *Non iuſtificabitur vlla caro*, vt Matt. 24 22. Heb. לא יצדק כל בשר [*lo Iusdak chol baſar*,] id eſt (vt Vetus interpres & Eraſ. conuerterunt) *Non iuſtificabitur omnis caro*: quæ enuntiatio quum apud Græcos & Latinos ſit particularis, apud Hebræos eſt vniuerſalis. Neque enim particula negans cohæret cum nota vniuerſali, ſed cum verbo: vt ſi Latinè dicas, *Omnis caro non iuſtificatur*: pro quo planius dixeris, *Nulla caro iuſtificatur*. Cæterùm quod ad vocabulum Carnis attinet, ſæpe iam diximus ex Hebræorum idiotiſmo accipi pro homine: ſed particularis eſt huius nominis emphaſis hoc loco, vt omnino ſeruari debuerit. ſic enim explicatur antitheſis hominis (qui nihil eſt aliud quàm caro per peccatum inquinata) & Dei illius in ſeſe puriſſimi ac perfectiſſimi. Liceat ergo hominibus inter homines ſpeciem aliquam Iuſtitiæ obtinere, ſed corā Deo quid aliud quàm ſe carnem impuram eſſe fateantur quicunque vſquam ſunt homines? Ineptè igitur Origenes hoc dicit ad eos demum pertinere qui in carne ſunt, id eſt qui ſecundū carnem viuunt: quaſi verò Paulus totum humanum genus hîc non conſideret extra Chriſtum, aut quaſi qui ſecundum Spiritum viuunt, hoc ipſo iuſtificentur coram Deo: ac non potius ideo ſecundum Spiritum viuant quòd iam ſint gratis per fidem in Chriſtum iuſtificati. Quid multa? Certe hoc auſim dicere, ſi hæc ſunt Origenis cuius titulum præferunt, hunc hominem fuiſſe ſelectum diaboli organum, Apoſtolicæ doctrinæ funditus euertendæ deſtinatum.

¶*Iuſtificabitur*, δικαιωθήσεται. Varias huius verbi ſignificationes ſuprà expoſuimus verſ. 4. itémq; quid Iuſtitiæ appellatione intelligatur, illa videlicet virtus vniuerſalis ad legis diuinæ & ſpiritualis normam exacta, quam neceſſe eſt in conſpectum Dei adferat qui vult æternæ vitæ particeps fieri. ¶*In conſpectu eius*, ἐνώπιον αὐτοῦ. Tacita eſt antitheſis iuſtitiæ coram hominibus & iuſtitiæ Dei, ſeu quæ coram Deo poſſit ſubſiſtere: de qua agitur Col. 1. 22. Itaq; hoc loco & aliis ſimilibus Corā Deo non opponitur duntaxat ei quod fictitium eſt ac ſimulatum, vt Luc. 1. 6: ſed cuiuis hominum etiam ſanctiſſimorum iuſtitiæ comparatur: quia iuſtitiā qua nitimur, vt hæreditatis cæleſtis participes fiamus, neceſſe eſt eſſe eiuſmodi vt & plena ſit pro peccatis ſatisfactio, & perfecta omni ex parte impletio mandatorum: diuinæ denique imaginis plena in humana natura inſtauratio, vt in nobis Dominus opus ſuum agnoſcat: quæ omnia in vno Chriſto nobis per fidem gratis imputantur, vt coram Deo prorſus ἀνέγκλητοι καὶ ἄμωμοι, ac proinde omnis condemnationis ſecuri compareamus.

¶*Per Legem enim*, διὰ γὰρ νόμου. Non eſt nouum argumentum, ſed totius ſuperioris diſputationis ſumma. Nec enim adhuc aliud docuit, quàm omnes argui peccatores, quòd neque Græci leges in cordibus ipſorum ſcriptas, neque Iudæi leges à Deo per Moſen traditas præſtēt: imò illam Dei veritatem in iniuſtitia detineant. Vtrobique igitur νόμος ſine adiecto articulo generaliter accipitur: & de ea notitia hîc agitur, qua peccatū augetur in nobis, nedum vt tollatur. qua de re vide infrà cap. 7. 7.

* 21 *Nunc verò*, νυνὶ δέ. Probato non eſſe iuſtitiam ex Lege, alteram diſiunctiuæ propoſitionis partem ponit. Sed ita vt ſimul comparet Chriſti exhibitionem & apertam Euangelij prædicationem cum veteris doctrinæ figuris, & Prophetarum prædictionibus: vt mihi quoque videatur alludere Apoſtolus ad Pſal. 97. 6. ¶*Abſque Lege*, χωρὶς νόμου. Iterum poſcit argumenti ſeries vt Legis appellationem, non addito articulo, vniuerſaliter intelligamus, ſicut ſtatim, vbi iuſtitia Dei dicitur comprobata teſtimonio τοῦ νόμου, Moſes intelligitur: quod rectè annotauit Origenes. Itaque nodus ille facillimus eſt ad explicandum quem Auguſtino placuit nectere lib. De ſpiritu & litera, cap. 9. quum hunc locum exponeret. Sed illud obſeruandum eſt, non dici ab Apoſtolo iuſtitiam quæ ſit ſine Lege patefactam eſſe in Euangelio, ſed hanc iuſtitiam eſſe patefactam ſine Lege: id eſt, in Euangelio (quod eſt potentia Dei ad ſalutem per fidem adipiſcendam) patefieri nobis quomodo iuſtificemur ac proinde ſeruemur, aliter quàm per Legis obſeruationem à nobis præſtitam. Nam alioqui non ſcripſiſſet Apoſtolus χωρὶς νόμου δικαιοσύνη, ſed ἡ δικαιοσύνη χωρὶς νόμου, ſicut dixit Iacobus, ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐστι, id eſt, *Fides quæ eſt ſine operibus, eſt mortua*, non autem χωρὶς ἔργων ἡ πίστις νεκρά ἐστι, id eſt, *Fides eſt mortua ſine operibus*, vt illum locum hodie deprauant noſtri Sophiſtæ ſemipelagiani. Deinde illud quoque prætermittendum non eſt, ſicut hoc priore loco Legis nomine ſine adiecto articulo intelligitur Lex tum naturalis tum Moſaica (nam alioqui cōcluſio nō reſpōderet pręcedētibus à quibus dependet:) ita mox in poſteriore huius verſiculi membro quum additur articulus Legis vocabulo, non intelligi ſeu Moralem ſeu Ceremonialem legem, ſed Moſis & reliquorum Prophetarum ſcripta quibus de Chriſto & eius munere ac officio teſtantur. Nam alioqui Lex moralis etſi nos arguēs peccati, κατὰ συμβεβηκὸς de remedio cogitare nos cogit, propriè tamē de Chriſto non cōcionatur. ¶*Iuſtitia Dei*, δικαιοσύνη Θεοῦ. Vide ſuprà, 1. 17. Reſpōdet autem hic verſic. à quo inchoat Euāgelicæ Iuſtitiæ confirmationem, ver. 18. cap. 1. vnde cœpit legalis Iuſtitię ſubuerſionē. & his verbis omnino alludit ad locū Pſ. 98. 2. ¶*Patefacta eſt*, πεφανέρωται. i. reipſa palàm exhibita, quam ſuo tēpore adfuturā Lex moralis videlicet, homines eò reuocās vt ad medicū, & Ceremonialis eā adumbrās, & Prophetæ ſingula de Chriſto prędicētes, promulgarūt. ¶*Legis ac Prophetarum*, τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Hunc probationis ordinem poſtea ſequitur Apoſtolus, primum quidem teſtimonium petens ex Lege, nempe ex hiſtoria Abrahami. Gen. 15: alterum ex Pſal. 1, proximè ſequenti capite.

22 *Inquam*, δέ. Vulgata, & Eraſmus ad verbum, *Verò*. Mihi videtur illud melius conuenire epanelepſi, quæ quidem hoc loco adhibetur ab Apoſtolo, quia in ſuperiore verſiculo dixerat quidē nos abſque Lege iuſtificari, ſed quodnam illud eſſet quo iuſtificamur, nondum expreſſerat. ¶*Ieſu Chriſti*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id eſt, quæ habetur Chriſto, vel quæ Chriſto nititur. Hoc enim addendum fuit nequis exiſtimaret fidem illud eſſe quod nos iuſtificat, quum ſit duntaxat inſtrumentum quo Chriſtum iuſtitiam noſtram apprehendimus. ¶*Et ſuper omnes*, καὶ ἐπὶ πάντας. In duobus exemplaribus manuſcriptis comperimus hæc deeſſe. Mihi tamen videtur hæc repetitio maximam emphaſin habere: & certum eſt veteres hanc quoque particulam legiſſe: quorū tamen interpretatio arguta potius quàm ſolida videtur, in eo quòd εἰς πάντας referūt ad Iudęos, ἐπὶ πάντας ad Gētes. Syrus interpr. vtrũq; legit.

¶Qui

τοὺς πιστεύοντας· οὐ γάρ ἐστι διαστολή.		ſuper omnes ¨qui credunt: non enim eſt diſtinctio.		*& ſuper omnes qui credunt in eum: non enim eſt diſtinctio:*
Πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ·	23	Omnes enim peccauerunt, ac ¨deficiuntur gloria Dei.	23	*Omnes enim peccauerunt, & egẽt gloria Dei.*
Δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	24	¨Vt qui iuſtificentur ¨gratis, *id eſt*, eius gratia, per redemptionẽ factam in Ieſu Chriſto.	24	*Iuſtificati gratis per gratiam ipſius, per redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu.*
Ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ.	25	Quem propoſuit Deus ¨placamẽtum ¨per fidem ¨in ſanguine ipſius, ad demonſtrandam iuſtitiam ſuam, ¨per remiſſionem ¨peccatorũ quæ anteceſſerunt, ¨Deo *illa* tolerante:	25	*Quem propoſuit Deus propitiationem per fidem in ſanguine ipſius, ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ, propter remiſſionem præcedentium delictorum.*

¶*Qui credunt*, τοὺς πιστεύοντας. Vetus interpres addit εἰς αὐτὸν *in eum*, vt legit etiam Syrus.

23 *Deficiuntur gloria Dei*, ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Egent gloria Dei*, id eſt, δέονται, vel χρείαν ἔχουσι. quæ interpretatio hoc quidem loco ſentẽtiam Apoſtoli eneruat. Eraſmus, *Deſtituuntur gloria Dei*: quod & ipſum non eſt ſatis expreſſum. Hoc quidem certum eſt, ὑστερεῖσθαι proprie de iis dici qui in curſus certamine, deficiẽtibus viribus, relinquuntur a tergo ita vt ad metam peruenire non poſſint. quod iis optime conuenit qui Dei veritate ad iniuſtitiam abutuntur, id eſt, omnibus hominibus non regeneratis. Ex hoc autem facile eſt cognoſcere, per gloriam Dei nec cognitionem illam Dei quæ nobis patefit in Euangelio, neque gratiam regenerationis, neque gratuitam iuſtificationem, ſed metam potius ipſam ad quam contendimus, id eſt vitam æternam quæ in gloriæ Dei participatione conſiſtit, hoc loco intelligi. Ad eam igitur quominus poſſint peruenire, teſtatur Apoſtolus omnes homines eo impediri quòd ſint peccato contaminati, vt oporteat omnes ad vnum vel a gloria Dei excludi, quod abſit: vel aliunde integram illam puritatem ac iuſtitiam mutuari, quam neceſſe eſt adferat quiſquis gloriæ Dei particeps eſſe cupit.

24 *Vt qui iuſtificentur* δικαιούμενοι. Vulgata, *Iuſtificati*. * perobſcure. pendet autem hoc participium à verbo ὑστεροῦνται. Græca ſcholia addunt, præpoſitionem διὰ, quam ſi legamus δικαιούμενοι pro δικαιοῦνται poſitũ fuerit Hebræorum more, vt infra, 5.11. Eraſmus igitur hunc locum rectè expreſſit, & fruſtra quæritur ratio ſupplẽdi anantapodoti, quod nuſquam eſt. Sed quid hic valeat Iuſtificãdi verbum, non immeritò quæritur, quum nulla poſſit grauior quæſtio exoriri, & ab huius verbi explicatione tota penè pendeat huius controuerſiæ deciſio: de qua tantum a nobis dicetur quod ad ſcopum noſtrum pertinet, qui noſtræ verſionis cauſas ſtudemus explicare. Dicunt igitur Sophiſtæ, Nos fide iuſtificari, ſic accipiẽdum eſſe, quod credentibus (id eſt iis qui in genere aſſentiuntur verbo Dei) inſeratur gratia, præeuntibus præparationis operibus da- * ta, qua adiuuante & cooperante, bonis noſtris operibus condignis ſeruemur, ſicut ſcriptum eſt, Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata. Itaque apud iſtos Fide iuſtificari non declarat iuſtum fieri ἐνεργείᾳ, ſed δυνάμει, id eſt gratiã accipere, cuius adiutorio poſtea nos ipſos iuſtos reddamus. Hæc illorum eſt doctrina. Sed ij per quos noſtra ætate Dominus veluti ſepultum Chriſti beneficium in lucem reuocauit, quum hæc viderẽt ex diametro pugnare cum Apoſtoli doctrina & argumẽtis, verbum IVSTIFICARI, in hac propoſitione, Iuſtificamur fide ſine operibus, ſiue gratis, ſiue ſola, (hæc enim omnia idem pollẽt) explicant ex Hebræorum conſuetudine, pro abſolui coram Dei tribunali: nõ quòd iuſti ſimus in nobiſipſis, (fruſtra enim Chriſtus eſſet mortuus, vt colligit Apoſtolus Gal. 2. 21.) ſed quia Chriſti iuſtitia nobis imputetur gratis per fidem: ſiue quia Deus nos in Chriſto ἐχαρίτωσεν, Ephe. * 1. 6. Cohæret enim cum abſolutione à morte per remiſſionem peccatorum ius æternæ vitę per Chriſti obedientiam quoque qua legem pro nobis impleuit imputatam, adipiſcendæ. Huius autem iuſtificationis conſequens eſt illa innouatio Spiritus, quæ in nobis non per opera coram Deo iuſtificandis, ſed iam antea fide iuſtificatis, fructus illos iuſtitiæ profert, de quibus loquens Apoſtolus, propoſito nobis Abrahamo credentium patre, Si Abraham, inquit, ex operibus iuſtificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum. Hãc igitur doctrinam qui non amplectetur, anathema erit. Sed nonnulli obiiciunt, Apoſtolum ipſum infra, 5. 19, τὸ δικαιοῦσθαι interpretari δίκαιον καθίστασθαι, id eſt Iuſtum conſtitui, & minimè conuenire Dei naturę vt iniuſtos abſoluat. Reſpõdeo, nos fide iuſtos fieri, ſed imputata nobis Chriſti iuſtitia, & propterea, quanuis in nobis ſimus iniuſti, tamen vt in Chriſto verè iuſtos, abſolui, atque adeo remiſſis peccatis fieri Chriſti cohæredes. Quod autem attinet ad nouam vitam ſiue iuſtitiam, quam nobis inhærentem vocant, ea certe non eſt cauſa, ſed teſtis eius iuſtitię cuius imputatione ſeruamur. quoniã quiſquis in Chriſto per fidem iuſtificatur, is quoque Chriſti Spiritu ſanctificatur. Sed & illud Satanicum Oſiandri dogma fugiendum eſt, qui iuſtitiam vocat Deũ ipſum nos ad iuſta facienda impellentem, vt iuſtificari nihil aliud declaret quàm eſſentiali Dei iuſtitia indui: in quo dogmate multi ſunt maximi errores. Primùm enim confundit Deum ipſum cum ipſius in nobis effectis, quũ eam iuſtitiam qua iuſti ſumus, vult eſſe ipſam iuſtitiam quæ Deus eſt. Deinde non aliam quàm eſſentialem illam Dei iuſtitiam in Chriſto cõſiderans, excludit planè Chriſti obedientiam, & illam totius iuſtitiæ Legis impletionem, quæ tamen ſtatuitur noſtræ ſalutis materia, infrà, 5. 19. & aliis innumerabilibus locis. Denique imputatam iuſtitiam, qua vna nitimur, non diſcernens à iuſtitia in nobis inchoata, & ſanctificationem cum iuſtificatione confundens, totum Chriſtianiſmum à fundamentis cõuellit.

¶*Gratis* δωρεάν. Id eſt ex gratuito dono ac mera liberalitate: ita vt non modo antecedẽtia ſed etiam conſequentia * fidem opera excludantur, quũ de illa iuſtitia quęritur cuius vnius virtute ſubſiſtimus: quod vt planius etiam fieret, adiunxit Apoſtolus τῇ αὐτοῦ χάριτι id eſt ipſius gratia. Quum autem id ei opponatur quod dato pretio acqui- * ritur, & paſſim in his libris dicamur ſummo pretio redempti 1. Cor. 7. 23 & 1. pet. 1. 23. ſciendum eſt nos dici gratis quidem redemptos, ſiue ſpectemus gratuitum Dei patris de nobis redimendis decretum, ſiue ecquid nos de noſtro viciſſim Deo perſoluamus: pretio verò longe pretioſiſſimo liberatos, habita ratione executionis illius decreti per Chriſtum mediatorem. Quod autem Chriſtus alibi negatur eſſe δωρεὰν mortuus, quomodo ſit accipiendum dicemus Gal. 2. 21. Hoc verò vtinam tandem conſiderent qui vel opera præparatoria, vel fidem ſubſequentia, in cauſis iuſtificationis numerant, vel ceremonialia duntaxat opera à iuſtificatione excludunt, qui denique nobis blaſphemiæ crimen impingunt quòd ſola fide iuſtificari hominem dicamus.

25 *Placamentum*, ἱλαστήριον. Alludit fortaſſis ad arcam fœderis cuius operculum ſic vocant Græci, Hebræi verò כפרת [*capporet.*] quod etiam videtur innui verbo προέθετο: quaſi dicas omnium oculis eſſe nunc expoſitum (rupto videlicet velo) qui olim per arcam illam fœderis adumbrabatur. ¶ *Per fidem*, διὰ τῆς πίστεως. Hoc non legit Chryſoſtomus. Ambroſius autem videtur legiſſe ἱλαστήριον πίστεως, *propitiatorem fidei*. ¶*In ſanguine ipſius*, ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι. Poteſt hoc connecti vel cũ ἱλαστήριον, vt dicatur Chriſtus Patrem placaſſe ſuo ipſius ſanguine: vel cum πίστεως, vt ſignificetur fidẽ non aliò quàm ad Chriſti ſacrificium ferri. Sanguinis autem nomen ad veterum ſacrificiorum figuram nos reuocat, quarum veritas eſt in Chriſto Ieſu. Quidam codices habent αὐτοῦ, alij ἑαυτοῦ .i. ſuo ipſius ſanguine, eadem manente ſententia. Eraſmus, *Interueniente ipſius ſanguine*, periphraſi parum neceſſaria.

¶*Per remiſſionem*. διὰ τὴν πάρεσιν. Vel propter remiſſionem. * Huius enim præpoſitionis conſtructionem interdum permutari obſeruauimus Ioh.6.57. & idem vtroque modo dicitur, nempe & remiſſis per Chriſtum peccatis, & propterea quod nobis a patre propter illum remittuntur peccata nos ſeruari. Πάρεσις autem quum propriè relaxationem declaret, adſtrictioni oppoſitam, eleganter ad peccatorum remiſſionem applicatur, quibus tanquam vinculis arctiſſimis mundus irretitus tenebatur, & quarum compedes lex adſtringebat. Itaque idem hic declarat atque alibi ἄφεσις id eſt liberatio & quaſi emiſſio, quæ eſt illius relaxationis effectum. Ambroſius legit πρόθεσιν, *propoſitum*, ſenſu obſcuriſſimo, & corruptum proculdubio codicem nactus. Chryſoſtomus autẽ vt & Græcus Scholiaſtes hoc interpretantur non de peccatorum remiſſione ſed de eo ſtatu in quo naſcuntur homines per peccatum, viribus nimirum ad bene agendum penitus remiſſis. Nam πάρεσις reſolutionem quoque neruorum vt in paralyſi, & animum languidum ac remiſſum declarat. Sed hæc interpretatio prorſus eſt violenta. Syrus autem interpres hãc vocem vel non legit, vel non intellectam prætermiſit: vt & alias interdum nonnullas. ¶ *Peccatorum quæ anteceſſerunt*, τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, quæ videlicet Chriſti aduentum & Euãgelij per Apoſtolos prædicationem anteceſſerunt, & quidem ab initio lapſus hominis & promiſſi liberatoris, vt rectè præpoſitionem πρὸ Syrus interpres verterit דמן קדים [*demen kedim*] ab initio. Oſtendit enim hæc præpoſitio, cui opponitur ἐν τῷ νῦν καιρῷ, hic non agi de eo ſtatu in quo ſinguli homines naſcimur, ſed cum tempore aduentum Chriſti & Euangelij patefactionem conſecuto, præcedentem illam mundi miſerrimam conditionem ſignificari, tum quod ad Iudæos ipſos ſeu veros ſeu adulterinos, tum in primis quod ad cæteros populos attinet. Nam hi quidem erant ſine Deo & extra fœdus ſalutis, Eph.2.11. Iudæos autẽ pleroſque nihilo cæteris meliores nec poterat Lex moralis iuſtificare, vt antea probauit Apoſtolus, neque lex Ceremonialis abſoluere, vtpote quæ potius eſſet extra Chriſtum chirographum mortis, Eph.2.15. & Coloſſ.2.14, & vt ſcite loquitur Auguſtinus, *peccatorum confeßio potius quàm expiatio*: credentes verò Iudæi iam tum quidẽ ſeruati ſunt, vt apparet ex eo quòd Abraham dicitur viſo die Domini gauiſus, Ioh.8.56: ſed per ea quæ ſuo tempore impleturus erat Chriſtus, in quo demum omnes promiſſiones erãt ratæ futuræ. 2.Corinth.1.20. & Ioh.9.15: & 11.4. Quod igitur garriebãt, hoc loco abutentes Nouatiani, remitti negantes peccata baptiſmũ conſequentia: & quæ impudenter nugantur Sophiſtæ de peccatis quidẽ baptiſmũ præcedẽtibus, baptiſmo, idq; ex opere, vt ipſi balbutiũt, operato, eluẽdis, vnde factũ vt multi baptiſmũ ad poſtremũ vitæ tẽpus differrent: peccatis autẽ baptiſmum conſequentibus pœnitẽtia, id eſt, per ſatisfactorias quas appellãt pœnas purgãdis, prȩterquam quod ſunt falſiſſima, & Chriſtianæ doctrinȩ ipſiq; ſpeciatim baptiſmi fini & ſcopo prorſus repugnãtia, ineptiſſimè quoque hoc loco diſceptantur. ¶ *Deo [illa] tolerante* ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ. Id eſt, Deo, pro ſua bonitate & μακροθυμίᾳ vt ſupra 2.4, non modo hæc peccata non vindicante prout merebantur, ſed etiam illa patientiſſimè veluti diſſimulante, vt loquitur idem noſter Apoſtolus, Act.17.30, donec omnes ad ſe potius vocaret, Eph.2.3, & 11. Nam ἐν præpoſitio tẽpus vrgens declarat, ac proinde ſic mihi videor rectè hunc locum interpretatus, acſi ſcriptum eſſet, ἀνεχομένου τοῦ θεοῦ. quod etiam elegãter Syrus interpres paraphraſticè expoſuit. Cohæret autẽ prorſus hæc particula cum participio προγεγονότων: ideóque in ſuperioribus editionibus male eſt ab illo diuulſa. Et, quum πρὸς τὴν ἔνδειξιν, propter multa interiecta, repetatur per Epanalepſin, idcirco inſerui contextui particulam *inquam*.

Πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ.	26	Ad demonſtrandam *inquam* iuſtitiam ſuam præſenti tẽpore: vt ſit ipſe iuſtus, & iuſtificans eum qui eſt ex fide Ieſu.	26	*In ſuſtentatione Dei, ad oſtenſionem iuſtitiæ eius in hoc tempore: vt ſit ipſe iuſtus, & iuſtificans eum qui eſt ex fide Ieſu Chriſti.*
Ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. Διὰ ποίου νόμου; τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως.	27	Vbi igitur gloriatio? excluſa eſt. Per quam legem? operum? non: ſed per legem fidei.	27	*Vbi eſt ergo gloriatio? excluſa eſt. Per quam legem? factorum? Non: ſed per legem fidei.*
Λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου.	28	Colligimus igitur, fide iuſtificari hominem abſque operibus Legis.	28	*Arbitramur enim iuſtificari hominẽ per fidem ſine operibus Legis.*
Ἢ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν.	29	An Iudæorum Deus ſolùm? annon & Gentium? certè & Gentium.	29	*An Iudæorum Deus tantùm? nonne & Gentium? imò & Gentium.*

26 *Præſenti tempore*, ἐν τῷ νῦν καιρῷ. Series ipſa argumenti & antitheſis prȩcedentiũ peccatorum manifeſte oſtendunt præſens tempus vocari ab Apoſtolo tempus exhibiti Chriſti. quod quidem vniuerſum vocari ſolet tempus nouiſſimum & dies Domini, cum ſeculis præcedentibus comparatum. Itaque ineptus eſt hîc quoque Origenes quòd præſens tẽpus opponat futuro ſeculo. *Quia*, inquit, *præſentis ſeculi tempore in ſuſtentatione eſt iuſtitia Dei, futuri verò in retributione.* Quanuis vera ſit alioqui hæc ſententia. ¶ *Vt ſit ipſe iuſtus*, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον. Id eſt, Vt ſummè verax ac fidelis comperiatur. Nam quum Deus in ſeſe ſemper ſit fideliſſimus, nobis tamen talis tum demum eſſe ac quodammodo fieri incipit quum ſuam nobis in Chriſto miſericordiam gratis patefacit. Explicat ergo Paulus quod iam bis dixerat εἰς τὴν ἔνδειξιν. ¶ *Et iuſtificans*, καὶ δικαιοῦντα. Id eſt, Chriſti imputata iuſtitia iuſtum ac irreprehenſibilem conſtituens, vt Col.1.22. ¶ *Qui eſt ex fide Ieſu*, τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ. Id eſt, ex eorum numero qui Chriſtum fide ſunt amplexi: quibus opponuntur qui ex circuncisione (id eſt qui ex Lege) ſalutem expectabant.

27 *Gloriatio?* ἡ καύχησις; Nonnulli Latini codices addunt *Tua*, σοῦ. ¶ *Per quam legem?* διὰ ποίου νόμου; Id eſt, Per quam doctrinam? eámne quæ nos docet operibus noſtris niti vt ſalutem obtineamus, an per eam potius que docet iuſtitiam nobis per fidem gratis imputari? Notandum eſt igitur νόμον, id eſt legem (ſicut interdum apud Hebræos תורה [*torah*]) hoc in loco vſurpari in genere pro doctrina quæ aliquid præſcribit: qua ratione Euangelium vocat legem fidei, id eſt, doctrinam quæ ſalutem proponit ſub conditione, SI CREDIDERIS, quam & ipſam conditionem Dominus gratis dat vt implere poſſimus: opponitúrque hæc doctrina legi operum, id eſt, omni doctrinæ quæ ſalutem promittit cum conditione, SI OMNIA FECERIS: quam vnus Chriſtus pro nobis impleuit. Illa igitur (inquit Apoſtolus) omnem gloriationem tollit: vtpote quæ iuſtitiã, ac proinde ſalutem non acquirendam à nobis, ſed ab alio nobis quæſitam donet, idque vnũ flagitet vt donatã velimus fide recipere, denique efficiat vt velimus: iſta verò non itẽ, quũ ea à nobis requirat propter quæ ſalus nobis ex debito reddatur. Et tamen videtur etiam Apoſtolus de induſtria μάλιστα dixiſſe Legem fidei pro fide, quòd aduerſarij gratiæ perpetuò ſolerent in ore habere Legis nomen: qua etiam ratione fidem Dominus vocauit opus, Ioh.6.29, vt ſuo loco expoſuimus. Maximè verò ad hunc locum pertinet quod Iudæis exprobrat Chriſtus Ioh.5.44.

28 *Colligimus*, λογιζόμεθα. Id eſt συλλογιζόμεθα, vt rectè explicat Theophylactus vt etiã accipitur infra, 6.11. Eſt enim in his verbis concluſio argumenti ſumpti à cauſa finali, quam vocant: cuius põdus ſi noſſent Sophiſtæ, nunquam huc deueniſſent vt ad iuſtificationem vellent opera cum fide concurrere. Vulg. & Eraſ. *Arbitramur*: rectè id quidẽ, ſed tamen ambigue, quia hoc verbum plerunque accipitur pro Opinari, & de re etiam incerta dicitur. quæ ſignificatio repugnat ſententiæ Pauli ex diametro. ¶ *Hominem*, ἄνθρωπον. id eſt homines, quicunque iuſtificãtur, quos in proximo verſ. in duo genera diſtinguit.

29 *Iudæorũ Deus*, Ἰουδαίων ὁ Θεός. Ex peculiari Scripturæ more,

more, Deus dicitur eorum eſſe Deus quos beneuolentia ſua complectitur, vt Pſal. 33. 12. Etſi autem Gentes erant in genere alienæ à Dei fœdere, vt ſcribitur Epheſ. 2. 12, tamen patebat aditus proſelytis, & manifeſta ſunt teſtimonia Prophetarum quibus teſtatus eſt Deus ſe non abieciſſe Gentes in perpetuum. Sed aliò reſpicit Paulus. pendet enim hoc argumentum à concluſione ſuperiore, hoc modo, Eo demum modo iuſtificamur, quo omnis gloria iuſtificationis noſtræ tribuitur vnius Dei gratiæ. At iuſtificatione ex noſtris operibus non tribuitur omnis gloria noſtræ iuſtificationis gratiæ Dei. Ergo iuſtificatione non ex lege ſed ex fide iuſtificamur. Deinde ſequitur hoc argumentum. Sicut vnus eſt omnium Deus, ſic illum ab omnibus glorificari par eſt. Ergo non tantùm Iudæos ſed etiam cæteros populos decet iuſtificari iuſtificatione ex fide, non ex lege.

Ἐπείπερ εἷς ὁ Θεὸς, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως.	30	Siquidem ¨Deus vnus *eſt* qui ∴iuſtificabit ¨circũciſionem ex fide, & præputium ∴per fidem.	30	*Quoniam quidem vnus eſt Deus qui iuſtificabit circuncisionem ex fide, & præputium per fidem.*
Νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.	31	∴Legem ¨igitur ∴inutilem reddimus per fidem? Abſit: imò Legem ¨ſtabilimus.	31	*Legem ergo deſtruimus per fidem? Abſit: ſed Legem ſtatuimus.*
Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.
ΤΙ οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα;	1	QVid igitur dicemus Abraham patrem noſtrum ∴nactum eſſe ¨ſecundũ carnem?	1	*QVid ergo dicemus inueniſſe Abraham patrem noſtrum ſecundum carnem?*

---

* 30 *Deus vnus eſt*, εἷς ὁ Θεός. Articulus indicat ὁ Θεὸς habere rationem ſubiecti, de quo εἷς prædicetur. Argutè verò admodum Apoſtolus ex eo quòd vnus eſt Deus colligit omnium populorum eſſe Deum oportere, quoniam videlicet alioqui ſtatuendum eſſet, exceptis Iudæis, cæteros populos nullius Dei imperio ſubeſſe: quod ſi verum eſſet, vnus ille Iudæorum tantùm Deus, ne Deus quidem eſſet, quoniam ſatis intelligitur Deum non eſſe cuius imperio aliqui non ſubſint. ¶ *Iuſtificabit*, δικαιώσει. Nonnulli Latini codices legunt *Iuſtificat*. ¶ *Circunciſionem*, περιτομήν. Id eſt circunciſos, ſicut incircunciſos vocat præputium, vt annotauimus ſuprà, 2. 26. ¶ *Per fidé*, διὰ τῆς πίστεως. Differentia illa quam Origenes in hunc locum ſcribens obſeruauit inter ἐκ & διὰ, ita eſt vana & futilis vt ne ipſe quidem eam potuerit huic argumento applicare: quum alioquin ſit alicubi obſeruanda, ſed (vt notat Baſilius in libro de Spiritu ſancto) certiore cum iudicio. Quàm enim ſiniſtrè vir ille doctrinam iuſtificationis gratuitæ explicarit, vel ex eo apparet, quòd quum paulo antè diſertè dixiſſet ſola fide nos iuſtificari: ita vt nec expletum opus requiratur, nec explendum expectetur: nunc à ſeipſo diſſentiens, *Siquis*, inquit, *requirat curioſius, ij qui ex fide iuſtificantur, per quem iuſtificentur, & rurſum ij qui per fidem iuſtificantur, in quo iuſtificentur: licet fortaſſis multa in hoc curioſitas videatur, tamen conuenienter dicere poſſumus quòd qui ex fide iuſtificantur, initio ex fide ſumpto per adimpletionem bonorum operum conſummantur, & qui per fidem iuſtificantur, à bonis operibus exorſi, per fidem ſummam perfectionem accipiunt.* Quid eſt verò iuſtitiam ex operibus etiam fidem præcedentibus ſtabilire, & Apoſtoli doctrinæ apertè refragari, ſi hoc non eſt?

31 *Legem*, νόμον. Hîc propria ſignificatione ponitur νόμος, ſed ita (meo quidem iudicio) vt in genere de omni Lege loquatur: quo modo etiam idem nomen accipiendum eſt ſuprà verſu 27. & 28. Nam alioqui non eſſet vniuerſalis Pauli doctrina, niſi ſuppleatur argumento à cõparatis ſumpto: quod quidem non videtur fuiſſe prætermiſſurus Apoſtolus, nempe, Quãdoquidem ex Lege Moſis non iuſtificamur, nos nulla alia Lege iuſtificari: quum nulla ſit lex cum Lege Moſis comparanda. Sed hîc rurſus obſtrepit Origenes, in hoc eodem capite per iuſtitiam Dei abſque Lege manifeſtatam intelligens Euangelicas (quas vocat) leges, vt, Neſciat dextra tua quid faciat ſiniſtra tua. Verùm (obſtrepat ille licet cum Sophiſtis omnibus) nullam aliam iuſtitiam coram Deo agnoſcimus quàm quæ tota in ſolidum, & quidem per imputationem, à Chriſto manat, vt omnis gloriatio excludatur: & Chriſtum ſcimus veniſſe non vt nouam aliquam legem conderet, vt ij exiſtimant qui legis & Euangelij diſcrimen non tenent: ſed potius vt nos à Legis maledictione liberaret. ¶ *Igitur*, οὖν. Addita eſt hæc particula quoniam ex præcedente dicto hæc obiectio naſcitur. Videri enim poterat Paulus, ſublato inter Gentes & Iudæos diſcrimine, illud etiam quo Iudæi à Gentibus dirimebantur, Legem videlicet, tollere. ¶ *Inutilem reddimus*, καταργοῦμεν. Siue, Otioſam & ignauam, omnibúſq; viribus deſtitutam. Hoc enim ἀργὸν vocant Græci, quaſi ἀεργόν, cui opponitur ἐνεργόν. Rectè verò annotat Nyſſenus verbum iſtud, alioqui Græco ſermoni inuſitatum, eſſe Paulo familiare, vtpote quod vſurpet ſæpiſſimè, tum actiuè tum paſſiuè, nec facilè apud alium ſcriptorem inuenias. Annotat autem Origenes Paulum non dixiſſe, νόμος οὖν καταργεῖται, Lex igitur deſtruitur: ſed, νόμον οὖν καταργοῦμεν; Legem igitur deſtruimus? *Nam*, inquit, *Lex quidem deſtruitur comparatione gloriæ Euangelij: ſed Paulus illã non deſtruit.* At quis tam eſt imperitus vt non videat iſta nõ obiici ipſi Paulo, ſed potius illi doctrinæ quam aſſerebat? Videbatur enim Legẽ inutilem reddere quum doceret ſine ea iuſtificari, ac proinde ſeruari, tum Iudæos tum Græcos: vt hodie quoque gratię Dei hoſtes nobis obiicere non deſinũt, bona opera à nobis damnari, quòd iuſtitiam ſine operibus cum Apoſtolo doceamus. ¶ *Stabilimus*, ἱστῶμεν. i. firmam & efficacem reddimus, vt opponatur τῷ καταργεῖν. Ac meritò quidẽ hoc dicit Apoſtolus. nam Chriſti ſatisfactio quid aliud quàm Legis minas oſtendit minimè irritas eſſe, quum illas luere Chriſtum oportuerit? Sed & Chriſti iuſtitia quid aliud eſt quàm plena Legis præſtatio? Sãctificatio deniq; Chriſti hominis quò pertinet niſi vt Lex, quę in nobis propter corruptionem non poterat vim ſuam exerere in ſalutem, ſit nobis in Chriſto efficax? Doctrina igitur ex fide quum nõ prius nos ſeruet quàm iuſtificet, (id eſt, Chriſtum nobis per imputationem applicet his omnibus virtutibus Legis ornatum) certè iuſtitiam ex Lege non modo non euertit, ſed potius ſtabilit in nobis. Poſtremò quum Spiritu Chriſti induamur per fidem, quo agente incipimus velle & facere quæ Dei ſunt, quis non videt hac etiam in parte Legem in nobis, alioquin prorſus inutilem niſi ad nos perdendos, per Euangelium reddi efficacem? Sed & quod ad ceremonias attinet, non poteſt dici Chriſtus illas deſtruxiſſe, niſi κατά τι: quatenus videlicet Solis exortu vmbræ diſparuerunt. Nam alioquin illas non extinxit, ſed quod adumbrabant, hoc reuera exhibuit. Hæc quum Origenes non intellexerit, non mirum eſt eum ita excurrere vt Paulum nunquam ſeriò inſpexiſſe videatur, niſi vt eius doctrinam deprauaret. Ipſe verò Paulus breui nunc inficiatione contentus, ſuo poſtea loco planius hunc locum pertractat.

IN CAPVT IIII.

1 *Nactum eſſe*, εὑρηκέναι. Alibi εὑρίσκειν ſæpe dictũ eſt de eo quod caſu inuenitur: vnde inſperatũ lucrũ Gręci εὕρημα vocãt. Hîc verò dicitur de eo quod tuis laborib. quærẽdo inueneris: quo modo explicatur ab Vlp. in Demoſth. orationes. Itaq; verbũ Inueniẽdi quo vſus eſt poſt Veterẽ interpretem Eraſm. mihi non placuit vſurpare hoc loco: & differẽtiam illam planè inanẽ puto quam ſtatuunt grammatici inter Inuenio & Reperio. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt (vt ipſe Apoſtolus explicat) ex operibus, puta ſi Abrahamum cõſideremus in ſeſe vt circunciſum, non autẽ quatenus iuſtificatus eſt per fidẽ. Hæc enim refero ad verbũ εὑρηκέναι nec aliud declarat κατὰ σάρκα, quàm, quod mox ſubiicit, ἐξ ἔργων. Vetus autẽ interpres & Eraſmus, pleroſque ex veteribus ſequuti, coniunxerũt cum τῷ

πατέρα ἡμῶν per traiectionem: hoc modo, Quid igitur dicemus inueniſſe Abrahamum patrem noſtrum ſecundum carnem? Quorum opinionem quominus ſequerer, his cauſis ſum adductus. Primùm, quia non propoſuit ſibi Apoſtolus iuſtitiæ laudem ſimpliciter adimere Abrahamo, ſed κατά τι, id eſt iuſtitiæ ex operibus coram Deo: quod omnino fuit in ipſo quæſtionis limine proponendum. Deinde, cur obſecro addiderit κατὰ σάρκα; nempe (vt poſt Chryſoſtomum ſcripſit Theophylactus) vt Iudæos de carnali cognatione gloriantes à ſpirituali excluderet. Atqui vt valeret hæc ratio, oportuit (ni fallor) Apoſtolum potius dicere πατέρα ὑμῶν, patrem veſtrum. Itaque nolui in verborum collocatione quicquam immutare.

	Εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν.	2	¨Nam ſi Abraham ∴ex operibus iuſtificatus fuit, habet quod glorietur, ¨at non apud Deum.	2	*Si enim Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, habet gloriam, ſed non apud Deum.*
Gen. 15. 6. gal. 3 6. iac. 2, 23.	Τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	3	Quid enim Scriptura dicit? ‖Credidit autē Abraham Deo, & ¨imputatum eſt ei ¨ad iuſtitiam.	3	*Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.*
	Τῷ δὲ ἐργαζομένῳ, ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα·	4	∴Atqui ei qui operatur, merces non imputatur ex gratia, ¨ſed *eſt* ex debito:	4	*Ei autem qui operatur, merces non imputatur ſecundum gratiam, ſed ſecundum debitum:*

2 *Nam ſi Abraham*, εἰ γὰρ Ἀβραάμ. Particula γὰρ per prolepſin adhibetur, vt tacitæ obiectioni reſpondeatur. * Apparet enim Apoſtolum ſuperiore verſiculo, in ipſo huius de Abrahami iuſtitia tractationis aditu, non tam confidentiæ cauſa (vt putat Chryſoſtomus) quam vt offenſionem Iudæorum vitaret, vſum eſſe tropo quem communicationem vocant, & quidem adhibita interrogatione, cui nulla reſponſio ſubiiciatur. quod niſi animaduertas, vix perſpicias quomodo hæc cohæreant. Sit igitur hæc indefinita formula, quam ſequutus fuiſſet Paulus niſi aduerſarios maluiſſet paulatim Chriſto lucrifacere quàm paradoxis quibuſdam deterrere. Abraham pater noſter nihil adeptus eſt ſecundum carnem. Hîc iam finge Iudæum perculſum excipere: Quid igitur Paule? túne negas Abrahamum adeptum eſſe iuſtitiam? Ego verò, reſpondet Paulus, hoc nō inficior, ſed quod attinet ad eam iuſtitiam quam tueris. id eſt ad iuſtitiam operum, eam dico, vt coram hominibus ſit aliquid, tamen coram Deo nihil eſſe: ídque ita eſſe oſtēdit Scriptura, quæ quum Abrahamum à iuſtitia laudaret diſertè dixit, iuſtum fuiſſe habitū non propter inſignia opera, quæ tamen in eo multa erant, ſed quòd Deo crediderit. Iam verò ſi Abraham ipſe non alia ratione quàm fide potuit iuſtificari, ne vos quidem aliunde ſalutem expectetis. ¶ *Ex operibus*, ἐξ ἔργων. * Vulg. in nonnullis editionibus addit *Legis*: quæ vox præbuit ſophiſtis occaſionem totius diſputationis Apoſtolicæ deprauādæ. Suppoſitam autem eſſe hāc vocem, quamuis etiam ſi addatur rectè explicata nihil officiat ſententiæ, apparet tum ex Græcorum omnium codicum & Syræ interpretationis conſenſu: tum ex plurimis partim manuſcr. partim veterum editionum impreſſis codicibus. ¶ *At non apud Deum*, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν. *Ergo*, inquit, Origenes, *iuſtificatus eſt Abraham ex fide. nam habet gloriam apud Deum.* Obſecro, lector, quid eſt veritatem Dei peruertere, ſi hoc non eſt? Totus enim in eo eſt Apoſtolus vt doceat, homines, quia gratis prorſus iuſtificantur, nihil omnino in ſe habere de quo poſſint tanquam de ſuo gloriari: iſte verò Abrahamum habere dicit de quo glorietur apud Deum, quia videlicet credidit. Quaſi verò & ipſa fides non ſit donum Dei prorſus gratuitū, quod & ipſe Origenes alibi agnoſcit: aut quaſi fides illud ſit quod nos iuſtificat, ac non potius inſtrumentum duntaxat, & quidem gratis nobis datum, quo, tanquam manu quapiam, Chriſtum, iuſtitiam noſtram apprehendimus. At iſte ineptiſſimus ſcriptor fidem putat habere gloriam apud Deum, non apud homines: quia (inquit) fides in occulto eſt, opera autem palàm ſunt. Neque interim nego fidelibus adeſſe de quo abundè glorientur, ſed in Domino, non in ſeſe.

3 *Imputatum eſt ei*, ἐλογίσθη αὐτῷ. Imputare hoc loco & ſimilibus aliis, ſignificat acceptum ferre, pro quo dicimus *allouër en compte.* Cæterùm Hebræa veritas habet ויחשבה לו *vaiachſchebehalo.*] id eſt, *& hoc imputauit ei.* ita vt manifeſtè ſit repetendum Dei nomen ὑπὸ τοῦ κυρίου: quod vt planius fieret, Paulus actiuam loquutionem in paſſiuam conuertit. Tertullianus autem in libello De Patientia, conuertit durè admodum, *Et deputatus eſt* (*Abrahamus videlicet*) *ab illo* (*nempe à Deo*) *iuſtitiæ*, quum hîc non agatur de ipſa Abrahami perſona imputata, ſed de eo quod ipſi à Deo imputatum eſt, nēpe de ipſius fide. Cyprianus autem rectius libr. 2. epiſt. 3. interpretatur, *Et deputatum eſt ei ad iuſtitiam.* Cæterùm Paulus quidem actiuam loquutionem paſſiuè conuertens, prætermittit affixum Hebræum, quod vertere potuit τοῦτο, ipſam videlicet fidem Abrahami. Sed hoc ipſum poſtea diſertè bis exprimit, nempe verſ. 5. & 9, quod omnem calumniandi occaſionem præcidit iis qui apud Moſen repetunt non Dei ſed Abrahami nomen: vt ſit hic ſenſus, Abrahamum Deo crediſſe, & hoc ei imputaſſe ad iuſtitiam, quòd videlicet tam magnifica promiſſa ab eo accepiſſet. Sed planè ſunt intolerabiles qui extrinſecus ſupplent rectum, vt ſit oratio perfecta, Credidit Abraham Deo, & *mundus* ob eam cauſam habuit Abrahamum pro viro probo. Sic fruſtra fuit ingenioſus Satan in hoc pulcherrimo & pretioſiſſimo teſtimonio peruertendo. Sed tamen hîc quoque laborauit Origenis ingenium, qui quum neque quid ſit gratuita imputatio, neque quid ſit fides, neque quid iuſtitia aut iuſtificatio, intelligeret, perfectam fidem in Abrahamo fuiſſe ſomniauit, quæ mereretur ad iuſtitiam reputari: quoniam, inquit, non ei qui ex parte, ſed ei qui perfectè credit, fides ad iuſtitiam reputatur. Ita conatus eſt Satan per hunc ſcriptorē fructum huius doctrinæ miſeris peccatoribus, id eſt, omnibus hominibus, eripere: quaſi non apertè dixerit Paulus iuſtitiam Dei exhiberi in Euangelio ex fide in fidem. Sed quidni hoc dicat Origenes, quem etiam non puduit hoc loco idem cæteris virtutibus, vt miſericordiæ, manſuetudini, humilitati tribuere, vt & ipſæ dicantur ad iuſtitiam reputari? ¶ *Ad iuſtitiam* * εἰς δικαιοσύνην. Hic enim eſt finis & ſcopus fidei, vt imputatione iuſtitiæ Chriſti per eam apprehenſi iuſtificemur. Sed eſt in his verbis hypallage. Nam propriè dicitur Deus imputare iuſtitiam per fidem, vt mox loquitur Apoſtolus verſ. 6, & 11. Quid autem intelligatur Iuſtitiæ vocabulo, expoſuimus aduerſus Sophiſtas ſuprà, 1. 17, & 3. 20.

4 *Atqui ei qui operatur*, τῷ δὲ ἐργαζομένῳ. Id eſt, Ei qui ex opere ſit aliquid promeritus. Cui opponitur ὁ μὴ ἐργαζόμενος, qui non operatur, id eſt qui opus nullum adfert cuius mercedem flagitet, ſed gratuita Dei promiſſione nititur. Ac illud quidem dicitur per conceſſionem, ſimilitudine ab humanis commerciis ac contractibus ſumpta. Nam alioquin quis prior dedit, & retribuetur ei? Hoc verò non conſiderans Origenes, quanuis meritum ex condignc quod alibi ſtabiliit, hîc euertat: tamen perturbat omnia, dum appellatione Debiti intelligit pœnam peccatis debitam: obiter etiam corrumpens locum ex Iohān. 3. 34. Nec multo melius iſta in Græcis ſcholiis explicantur. Quum enim hæc differat Apoſtolus vt ſuperioris argumenti conſequutionem probet à contrariis, quia fidem imputare pro iuſtitia, & operum debitam mercedem perſoluere, pugnant ex diametro, (iuſtificatio enim illa, gratia eſt in Chriſto, iſta verò, meriti in nobis) Græci tamen ſcholiaſtæ putarunt

runt fidei & operum mercedem inter ſe comparari, quòd illa multo amplius præmium habeat. Ita fit vt non modò aberrent à ſcopo, ſed etiam fidei merito arrogent quod vnius eſt Chriſti, & gratiã Dei funditus euertant. ¶ *Sed* * *[eſt] ex debito,* ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα, vel *ſoluitur.*] Ellipticam enim eſſe orationẽ ex eo liquet manifeſtè, quod ſi verbum λογίζεσθαι applicandũ eſſet vtriq; mẽbro, tunc ſanè nõ ſcripſiſſet ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν ἀλλὰ, &c. i. *merces non imputatur per gratiã, ſed,* &c. ſed ὁ μισθὸς λογίζεται οὐ κατὰ χάριν, id eſt, *merces imputatur non ex gratia, ſed ex debito.* Itaque duplex eſt oppoſitio in hoc argumento: vna inter mercedem gratuitam, & mercedem operi debitam: vnde etiam conſtat illos ſophiſtice agere qui ex Mercedis appellatione Meritum illud ſuum extruunt: altera inter imputationem, & debiti perſolutionem. vt talis ſit Pauli ſyllogiſmus, Ei qui iuſtitiam ſuis operibus meretur iuſtitiæ merces non imputatur ſed debita perſoluitur. Atqui Abrahamo non dicitur perſoluta iuſtitiæ merces vt debita ſed credenti imputata. Ergo Abrahamus non eſt meritus ſuis operibus iuſtitiam.

Τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην.	5	Ei verò qui non operatur, ſed credit in eum ¨ qui iuſtificat impium, imputatur fides ſua ¨ad iuſtitiam.	5	*Ei verò qui non operatur, credenti autem in eũ qui iuſtificat impium, reputatur fides eius ad iuſtitiam.*	
Καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ᾧ ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων,	6	Sicut etiam Dauid declarat beatum eum hominẽ cui Deus imputat iuſtitiam abſque operibus: *dicens,*	6	*Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis cui Deus accepto fert iuſtitiã ſine operibus:*	
Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι·	7	‖Beati ¨quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum obtecta ſunt peccata:	7	*Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata,*	Pſal. 32. 1.
Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν.	8	Beatus vir cui non imputarit Dominus peccatum.	8	*Beatus vir cui nõ imputauit Dominus peccatum.*	
Ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; Λέγομεν γὰρ ὅτι ἐλογίσθη τῷ Ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.	9	¨Iſta igitur beatitatis declaratio, ¨in circuncisionem *ſolùm* an & in præputium *cadit*? Dicimus enim imputatam fuiſſe Abrahæ fidem ad iuſtitiam.	9	*Beatitudo ergo hæc, in circunciſione tantum, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata eſt Abrahæ fides ad iuſtitiam.*	

5 *Qui iuſtificat impium,* τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ. Id eſt, qui eum qui in ſeſe eſt impius, cenſet iuſtum in Chriſto. Nam (vt alibi dixi) nullos pro iuſtis approbat Deus niſi quos prius vere ac ſumme non in ipſis ſed in Chriſto ſuo, ſeu imputata Chriſti iuſtitia, iuſtificarit: qua ratione optime conciliatur hic locus cum eo quod ſcriptum eſt Prou. 17. 15. Quum autem vtatur Paulus nomine ἀσεβοῦς, quod per ſe aſperrimum eſt, propoſitis etiam Abrahami & Dauidis exemplis, ſatis declarat ſeſe hîc reſpicere non hominum ſed Dei tribunal, idque extra gratuitã in Chriſto iuſtitiam: quo reſpectu impius cenſeatur, quum de vera coram Deo iuſtitia quæritur, quiſquis vel in minimo Legis apice cõperitur legis violatæ reus. ¶ *Ad iuſtitiam,* εἰς δικαιοσύνην. Conſtanter in Latinis fere omnibus codicibus additur, *Secundum propoſitum gratiæ Dei,* κατὰ πρόθεσιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ quod maxime conuenit, vt ſit expreſſa antitheſis: & reſpondet iis quæ dixit Apoſtolus ſupra 3. 25.

7 *Quorum remiſſæ ſunt iniquitates,* ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι. Diſtinctio quam hoc loco tradit Origenes inter ἀνομίαν & ἁμαρτίαν, non admodum firma eſt, neque ſatis appoſita. quum hæc doctrina ad quaſuis tranſgreſſiones pertineat. Ideo 1. Iohan. 3. 4, ἁμαρτία dicitur eſſe ἀνομία, id eſt quicquid Legi Moſis, atque adeo in genere Legi Dei aduerſatur. Libuit autem hoc etiam loco ſubiicere Origenis verba, ex quibus intelligatur iurène an iniuria toties eum (vt Apoſtolicæ doctrinæ corruptorem) reprehendam. *Vide,* inquit, *ſi fortè poteſt iſte ordo in anima vna eademque intelligi: vt quia initium eſt conuerſionis animæ, mala relinquere, pro hoc iniquitatum remiſſionẽ mereatur accipere: quum autem cœperit bona facere, veluti ſingula quæque quæ præceſſerant mala, bonis recẽtibus obtegens, & abundantiorem numerum bonorum introducens quàm prius fuerat malorum, tegere peccata dicatur: vbi verò iam ad perfectum venerit, ita vt omnis de eo malitiæ radix penitus amputetur, eouſque vt nullum in ea veſtigium poßit inueniri nequitiæ, vbi iam perfectæ beatitudinis ſumma promittatur, tum nullum poßit Dominus imputare peccatum.* Hæc verò ſi vera ſunt, cur non pronuntiauit Dauid beatum illũ eſſe qui peccata ſua obtegat: & quid iam ſupereſt quominus falſi damnetur Apoſtolus, qui in ſententiam prorſus contrariam hunc locum citarit, nempe vt beatos nos eſſe oſtenderet non ex meritorum mercede, ſed ex gratuita peccatorum remiſſione: ex eo (inquam) quòd Deus peccata noſtra obtegat, & peccatores gratis iuſtificet? Denique quid eſt ex profeſſo peruertere Dauidis & Pauli ſententiam, ſi hoc non eſt?

9 *Iſta igitur beatitatis prædicatio,* ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος. Id eſt, Iſtud igitur Dauidis dictum quo beatos illos eſſe pronuntiat. Hoc enim declarat Græcis verbum μακαρίζειν. Vulgata, *Beatitudo,* id eſt μακαριότης. Eraſmus, *Beatificatio,* paulò rectius. Hinc autem aggreditur Paulus probare * alteram partem quæſtionis propoſitæ vltimo ſuperioris capitis verſiculo: hanc videlicet iuſtificationem ex fide, non tantum ad Iudæos, ſed etiam ad Gentes pertinere. ¶ *In circunciſionem [ſolùm,]* ἐπὶ τὴν περιτομὴν. Particula καὶ, quæ mox ſequitur, omnino oſtendit ſubaudiendum eſſe μόνον, id eſt, ſolùm vel tantùm: quod Vetus etiam interpres rectè ſuppleuit. de qua ellipſi diximus ſupra, 2. 28. Itaque neſcio quid in mentem venerit Caſtellioni quum totum hunc locum ſic interpretaretur, *Hæc igitur beatitudo in circunciſionemne cadit, an potius in præputium?* Nam καὶ non poteſt ſignificare μᾶλλον niſi admodum violenta interpretatione, & poſcit argumenti ſeries aliam interpretationem. Sed & verbum πίπτει, id eſt cadit, quod explendæ ſententiæ deerat, ex Theophylacto ſuppleuimus: pro quo nonnulli Vulgatæ editionis Latini codices ſcriptum habent, *Manet* pro *Manat,* vt acute coniicit Eraſmus. Eſt autem hoc quoque notandum, iam tertiò circunciſionem accipi pro circunciſis, præputium verò pro incircunciſis. Denique vt lectoribus gratificer, paucis ſubiiciam huius diſputationis membra, quæ non minus argute quàm ſanctè & erudite a Paulo tractantur. Ex hoc vnius Abrahami exemplo conſtituit Apoſtolus vniuerſalem concluſionem elicere. Id verò vt ſeſe iure facere oſtendat, primùm omnium admonet in ipſo quæſtionis limine, Abrahamum à ſe proponi, non ſimpliciter tanquã vnum ex fidelium numero, ſed vt Eccleſiæ patrem, vt meritò a patre ad filios argumentetur: quod poſtea explicabit. Nunc igitur poſtquam probauit patrem ex vna fide iuſtificatum per imputationem gratuitam, idem vult poſtea in filiis ſtatuere: & hos quidem duorum generũ eſſe in primis oſtendit: vnos videlicet incircunciſos, alteros circunciſos, ne Iudæi oſtreperent. Deinde vtroſque ait ex fide eſſe æſtimandos: ita videlicet vt nec incircunciſi deſinant filij eſſe Abrahami, quia incircunciſi ſunt, ſi modò fidem habuerint: nec circunciſi, etiamſi ſecundum carnem nati fuerint Abrahamo & circunciſi, idcirco tamen ſint illius filij, niſi & ipſi crediderint. Ac prius quidem illud (id eſt duplices eſſe Abrahami filios) ſic probat, vt quia de circunciſis non ambigebatur, hanc partem non attingat: de incircunciſis verò ſic reſpondeat, Abraham incircunciſus iuſti-

ficatus eſt ante circunciſionem: ergo præputium non eſt alienum à fœdere Dei & iuſtificatione. Poſterius verò ſic colligit, Abraham iuſtificatus eſt in præputio per fidem: ergo & incircuncisi per fidem poſſunt iuſtificari. Et poſtea, Abraham fuit quidem circunciſus, ſed tum demum quum iam iuſtificatus eſſet per fidem: ergo iuſtificatio circunciſorum non pendet à circunciſione, ſed à fide. At enim, quæret Iudæus, ſi Abraham erat ante circunciſionem iuſtificatus, cur circunciſionis Legem accepit? Vt (inquit Paulus) circunciſio iuſtitiam fidei obſignaret, tum in ipſo Abrahamo, tum in ipſius poſteritate. Itaque filij Abrahæ eritis ſi ipſius veſtigia ſequuti, non à circunciſione & Lege ſalutem expectaueritis, ſed habueritis in vobis illud ipſum cui obſignando data eſt circunciſio. Hîc verò duæ exoriuntur quæſtiones: vna, An ſicut Abraham circunciſus eſt, ſic etiam circuncidi fideles ex Gentibus oporteat: altera, Si hoc verum eſt quod de Abrahamo dicitur, cur igitur Iudæi octauo die circuncidātur, quo tépore per ætatem non modo non intelligere, ſed ne credere quidem poſſint? Sed quum hæc ad Apoſtoli ſcopum non pertineant, meritò reliquit intacta. Hæc eſt (meo quidem iudicio) legitima huius loci explicatio. Neque enim nūc in eo verſatur Paulus vt doceat Iudęos non iuſtificari per circunciſionem: (quum hanc quæſtionem ſuo loco pertractarit ſuprà, capite 2.) ſed in eo potius vt omnes tum Iudæos tum Gręcos, ex fœdere cum Abrahamo cōmuni patre inito, doceat fide iuſtificādos. Diuerſa autē ſunt circunciſione nō iuſtificari, & fide iuſtificari.

Πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ; οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ' ἐν ἀκροβυστίᾳ.	10	Quomodo ergo imputata eſt? quum eſſet in circūciſione, an *quū eſſet* in prępuutio? non in circunciſione, ſed in prępuutio.	10	*Quomodo ergo reputata eſt? in circunciſione, an in præputio? Non in circunciſione, ſed in præputio.*
Gen.17.10 Καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην.	11	‖Et ¨ſignum accepit circunciſionis, ¨ſigillum iuſtitiæ fidei receptæ in præputio, vt eſſet pater ∴omnium credentium in præputio, ∴imputata etiā ipſis iuſtitia:	11	*Et ſignum accepit circunciſionis, ſignaculū iuſtitiæ fidei quæ eſt in præputio: vt ſit pater omniū credētium per præputium, vt reputetur & illis ad iuſtitiam:*
Καὶ πατέρα περιτομῆς, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστεως τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ.	12	∴Et pater circunciſionis, ∴iis *videlicet* qui non ſolùm ſunt ex circunciſione, ¨ſed qui etiā incedunt veſtigiis fidei patris noſtri Abrahami, quæ fuit in præputio.	12	*Et ſit pater circunciſionis, non iis tantùm qui ſunt ex circunciſione, ſed & iis qui ſectantur veſtigia fidei quæ eſt in præputio patris noſtri Abrahæ.*

11 *Signum circunciſionis*, σημεῖον περιτομῆς. Id eſt circunciſionem, quæ ſignum eſt: vt ſacramentum Baptiſmi dicimus pro Baptiſmo qui eſt ſacramentum. Nam σημεῖον hoc loco, quum alioquin latius pateat, nihil aliud declarat quam Sacramentum. Itaque ratio huius appellationis (meo quidem iudicio) vniuerſalis eſt, vt non minus aliis Sacramentis quàm circūciſioni poſſit applicari: niſi quòd circunciſio fuit initiationis teſſera, & notam habuit in ipſa carne inſculptam: hæc autem communis ratio Sacramentorū eſt, quòd ſint externa ſigna eius pacti quod Dominus nobiſcum & cum poſteritate noſtra iniit. Sed peculiari tamen ratione hoc cōuenit Abrahamo, cui vni dictum eſt, In te benedicentur omnes gentes. Itaque ſibi & poſteris, id eſt omnibus omnium Gentium fidelibus, ſolus Abraham hoc ſignum circunciſionis accepit: reliqui verò ſibi duntaxat, & ſuo peculiari ſemini. Quod niſi conſideres, vix intelligas cur addiderit Paulus εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα, *vt eſſet pater*: & tamen hoc eſt totius applicationis exempli συνέχον, cohærens potius (vt ego quidem exiſtimo) cum verbo ἔλαβε propinquiore, quàm cum verbo ἐλογίσθη per traiectionem, vel cum participio γενομένης, quod ſubauditur poſt τῆς articulum. Cæterùm in duobus codicib. ſcriptum inuenimus, καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομὴν, & pro ſigno accepit circunciſionem: vt manifeſtum ſit explicanda hæc eſſe per appoſitionem quam vocant. ¶ *Sigillum*, σφραγῖδα. Quid magnificentius dici de vllo Sacramento poſſit? Itaque qui veteris fœderis Sacramenta à noſtris re ipſa diſtinguunt, nunquam videntur Chriſti officium quàm latè pateat cognouiſſe. Vocarat Paulus circunciſionem σημεῖον, quod ad externam ceremoniam attinet: nunc illius ſigni ſubſtantiam & effectum explicat, id eſt, quorſum adhibeatur, nempe iuſtitiæ fidei, qua in ipſius Chriſti poſſeſſionem mittimur, non ſimpliciter ſignificandæ, ſed vna etiam obſignandæ, quatenus videlicet Spiritus ſanctus reipſa id intus præſtat quod externa ceremonia, prædicationi Verbi coniuncta, oculis repræſentat. Hanc interpretationem ſiquis cum iis contulerit quæ non Origenes modò, ſed nonnulli etiam ex patribus alioquin pietate & eruditione clariſſimi in hunc locum ſcripſerunt: comperiet profectò quantam veritatis lucem Dominus in nos, omnium hominum maximè indignos, noſtra memoria effuderit. Cęterùm Signaculi nomen, quod Vetus interpres & Eraſmus vſurpant, libens refugi, partim quòd non ſit admodum vſitatum, partim quòd non ſatis videatur illam vim obſignationis declarare. ¶ *Omnium credentium in præputio*, πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας. i. πάντων τῶν ὄντων ἐν ἀκροβυστίᾳ, καὶ πιστευόντων, vt rectè explicant Gręca ſcholia. Nam omnino hoc poſcit ſententia vt διὰ pro ἐν accipiatur, quomodo etiam explico 1. Tim. 2. 15 Heb. 7. 9. Vulgata, *Omnium credentium per præputium*. quam interpretationem miror Eraſmum intactam reliquiſſe, quū nullus inde ſenſus elici poſſet. Eſt autē huius argumenti ab eo tépore ducti quo iuſtificatus fuit Abrahamus adhuc incircunciſus, concluſio ſeu applicatio bimembris, reſpondens ei quod poſuerat ſuperiore cap. verſ. 30. & reſumpſit hoc cap. ver. 10. nempe primum ad Iudæos, deinde ad Gentes. ¶ *Imputata etiam ipſis iuſtitia*, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην. εἰς τὸ pro ἐν τῷ. Declaratur enim qua ratione dici poſſit Abrahamus pater omniū cuiuſuis gentis credétiū, nempe non generatione carnis, ſed imputatione iuſtitiæ promiſſæ. quam promiſſionem mox probat eſſe ex fide, ac proinde non ex lege. vnde cōſequitur ſummam eſſe inter hæc duo *ex fide* & *ex operibus* repugnantiam. Syrus autē & Vulg. pro δικαιοσύνην, legerunt εἰς δικαιοσύνην, *ad iuſtitiam*, quam lectionem ſi ſequamur, repetendū erit fidei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

12 *Et pater circūciſionis*, καὶ πατέρα περιτομῆς. i. Pater circunciſorum: vt etiam mox, Eſſe ex circunciſione, declarat eſſe ex circunciſis. ¶ *Iis* [*videlicet*] *qui non ſolùm ſunt ex circunciſione*, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον. Sic legimus in omnib. codicibus. Ita etiam legit Chryſoſtomus, & Græca quoque ſcholia diſertè interpretantur, vt & ipſa ſententia flagitat. Nam quemadmodum de incircunciſis loquens, non ſimpliciter dixerat, omniū illorum eſſe patrem Abrahamum, ſed eorum demum qui crederent: eādem diſtinctionem in Iudæis quoq; meritò ſeruauit: quia (vt ante dixi) non eſt ſimpliciter propoſitū Apoſtolo docere, Abrahamum patrem eſſe tum incircunciſorum, tum circunciſorū, ſed etiā in primis qua ratione ſit vtrorúmq; pater: qui eſt ipſius ſcopus. Nam filium eſſe Abrahami coram Deo, & fide iuſtificatum eſſe, cohærent. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, *Non iis tantùm qui ſunt ex circunciſione*, id eſt, οὐ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, quanuis eiuſmodi traiectiones interdum apud Hebræos inueniātur: & ne lógius abeamus, ſic vſurpatur infra, v. 16 & 23. Ab Eraſ. autē in eo vno diſſétio, quòd τοὺς ἐκ περιτομῆς interpretatur, eos qui genus ducūt ex circūciſis, quū generaliter (vt opinor) eſſe ex circūciſione dicatur ab Apoſtolo, pro eſſe ex circunciſorum numero. ¶ *Sed qui etiam incedunt*, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι. Planior

quidem erit oratio ſi vel articulum τοῖς expungas, vel legas ἀλλὰ τοῖς καὶ στοιχοῦσι. Et fortaſſis permutata eſt horum verb. collocatio ab iis qui in priore membro putarunt eſſe traiectionem. Sed vtut ſit, plana eſt Apoſtoli ſententia, diſtinguentis Iudæos infideles à fidelibus. Nam (vt obiter hoc quoque dicam) incedere veſtigiis fidei Abrahæ, non de fidei fructibus, (de his enim nondum diſſerit Apoſtolus) ſed de fide ipſa accipiendum eſt: nec aliud declarat quàm credere, ſicut & Abraham credidit.

Οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως.	13	Non enim ⁘per Legem promiſſio *ceſſit* Abrahæ, aut ſemini eius, ⁘vt hæres eſſet mundi, ſed per iuſtitiam fidei.	13	*Non enim per Legem promiſſio Abrahæ, aut ſemini eius, vt hæres eſſet mundi, ſed per iuſtitiam fidei.*
Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι, κεκένωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία.	14	Etenim ⁘ ſi ij qui ex Lege *ſunt*, hæredes ſunt, inanis facta eſt fides, & vana reddita eſt illa promiſſio.	14	*Si enim qui ex Lege, hæredes ſunt, exinanita eſt fides, abolita eſt promiſſio.*
Ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται· οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις.	15	Nam ⁘Lex iram efficit: ⁘vbi enim non eſt Lex, ibi nec tranſgreſſio *eſt*.	15	*Lex enim iram operatur. vbi enim non eſt Lex, nec præuaricatio.*

---

13 *Per Legem.* διὰ νόμου. Hoc eſt, Per præſtita aliqua opera, aut addita implendæ Legis conditione. Legem autem ſine articulo vocat aut legem ipſam naturæ, non Moſis, quæ nondum data erat. vel etiam Legem Moſis: vt hoc idem argumentum tractatur Gal. 3. 18. Supplendum eſt autem neceſſario verbum ad conſtructionem explendam. Quid ſi igitur ſuppleas δέδοται, Data eſt? nam hoc innuunt Græca ſcholia. Sed hac ratione non fuerat dicendum τὸ κληρονόμον εἶναι, *vt hæres eſſet*, ſed τὸ κληρονόμον ἔσεσθαι, *hæredem fore*, vt expoſuit Eraſmus: idque perperam, ni fallor. Neque enim diſputat Paulus an Deus præcedentibus Abrahæ operibus adductus fuerit ad dandam ipſi promiſſionem, ſed qua ratione ſit promiſſionis particeps factus Abraham, an quia fide eam aprehēdit, an verò quia Legem impleuit. Itaque verbū Ceſſit aut Euenit potius eſt ſupplendum. Aut ἢ id eſt, καὶ, &, vt etiam habet Syrus interpres. Vide Matt. 12. 37. ¶ *Vt hæres eſſet mundi*, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου. Id eſt, Dominus, & quidem paternitatis iure, omnium orbis populorū: vt mox explicatur ver. 16. * 17. quod certè non carnali ſed ſpirituali demum ratione fieri poteſt. Nam & veteribus Latinis, teſte Feſto, Hæredis nomine dominus intelligebatur. Eſt autem in his verbis συνοχὴν ſuperioris concluſionis, alioquin non valitura exempli Abrahami applicatione neque ad circunciſos, neque ad incircunciſos, niſi oſtendātur duo: nempe Deum fœdus iſtud non cum vnico Abrahamo, ſed cum hæredibus quoque ipſius pepigiſſe, & poſterorum nomine quoſuis illi fœderi inſtar Abrahami credituros intelligi. Coniungit igitur Paulus promiſſiones à Deo factas Abrahamo velut in vnum corpus, & quum omnes credentes ſiue incircunciſos ſiue circunciſos, docuiſſet eſſe filios Abrahæ, meritò ſane Abrahamum vocat mundi hæredē, mundi appellatione omnes nationes intelligens, & in eo ipſo ſequutus Domini veſtigia: nam quum dixiſſet Dominus Abrahamo ſe fore Deum ipſius & ſeminis eius, poſtea expoſuit quid ſeminis appellatione intelligeret, nimirum omnes terræ nationes, quum fore diceret vt illas omnes in eo gratia ſua dignaretur. Hæc eſt omnino germana ac maxime accommodata huius loci explicatio, quam & ipſe Apoſtolus poſtea explicat verſu 17, declarās ipſius nominis Abrahami etymon. Nam mihi quidem videtur non poſſe ſatis appoſite ad inſtitutum Apoſtoli, aut ſatis genuina interpretatione per mundum intelligi regio Chanaan: * quanuis terræ Chanaan poſſeſſionem non negem fuiſſe huius ſpiritualis promiſſionis pignus & teſſeram, & ſuum hîc quoque cuiuis iudicium (ſicut par eſt) integrum & illibatū relinquam. Eſt autem (vt ad rem redeam) peculiaris quidam Hebraiſmus in his verbis annotandus, qui ſententiam mire illuſtrat. Neque enim hæredis nomen proprie hîc accipitur: ſed quia Hebræis נחלה [*nachalah*] id eſt hæreditas, dicitur quicquid alicui gratis cedit in poſſeſſionem, ac nominatim quidem filij dicūtur hæreditas quæ patri à Deo datur, Pſal. 127. 3, ideo hæredem eſſe mundi, declarat totum mundum habere pro filiis, & hac ratione quaſi vniuerſo mundo potiri. Sic dicitur Chriſtus totius mundi hæres cōſtitutus, in quo videlicet & ipſemet pater Abraham cum toto mūdo adoptatus benedicitur, Heb. 1. 2. Sic dicimur Dei hæredes correlatiuè, infrà, 8. 17, quia Dei ſumus hęreditas cum Chriſto: quum alioquin Græcis & Latinis, alicuius eſſe heredem, declaret, in alicuius bona poſt mortem ſuccedere. Poſtremò, notanda eſt ratio cur Paulus addiderit ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, *vel ſemini*, id eſt, poſteris eius. * Quid enim? an ſemini eius facta eſt promiſſio, fore vt poſſideat mundum? Nempe id non poteſt niſi perabſurde dici, quum potius appellatione mundi ipſum ſemen ſignificetur. Eſt igitur hoc intelligendum ex mutua patris & filiorum relatione. Quum enim diceret Deus Abrahamum fore patrem multitudinis Gētium, ſimul pollicetur multitudini Gentium fore vt Abrahamum habeat pro patre: quod vtrinq; eſt ſingulare beneficium, ex fœderis formula, *Ero Deus tuus & ſeminis tui.* Itaque Paulus quum id agat vt doceat filios Abrahæ ex vna fide æſtimandos, ſiue circuncifi ſint, ſiue incircuncifi: meritò expreſſit promiſſionem pertinere non ad Abrahamum ſolùm, ſed etiam ad ipſius ſemen: quanuis in ipſa promiſſionis formula explicanda id tātùm expreſſerit quod ad patrem ſpectat, alterum videlicet lectori cogitandum relinquens, ex natura eorum quæ inter ſe comparantur. Plena enim hæc fuiſſet oratio, οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου· ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ κληρονομεῖσθαι τὸν κόσμον· ἀλλά. *Nō enim per Legem promiſſio [ceſſit] Abrahamo, vt eſſet hæres ipſe mundi: vel eius ſemini vt fieret Abrahami hæreditas* &c.

14 *Si ij qui ex Lege [ſunt,]* εἰ οἱ ἐκ νόμου i. Si ij demum ſunt hęredes qui Legē impleuerint: ſiue, ſi ad hoc vt aliquis cēſeatur in hæreditate Abrahā, requiratur Legis impletio, inanis eſt fides ac promiſſio, i. fruſtra promiſſioni creditur, & fruſtra fit promiſſio. Nā tantū abeſt vt hanc conditionē aliquis prȩſtare poſſit, vt contrà (ſicut ante primis tribus capitibus penè integris eſt demonſtratum) Lex nihil aliud quam peccata hominum coarguat, ipſorum quidem vitio non Legis. Itaque ex Lege eſſe non idem declarat atque circunciſum eſſe, & Legi Moſis initiatum, quemadmodum paulo pòſt accipitur verſu 16: ſed idem valet atque εἶναι ἐξ ἔργων, Galat. 3. 10, ex operibus eſſe, id eſt, operibus ſuis, ſeu Legis impletione niti.

15 *Lex irā efficit*, ὁ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. Vulg. & Eraſ. *Lex irā operatur.* Ego verò exiſtimo Apoſtolū potius vſurpaſſe cōpoſitum κατεργάζεσθαι, quàm ſimplex ἐργάζεσθαι: quia quū iam inde à noſtro exortu ſimus iræ Dei obnoxij, ſuperuenit poſtea Lex, quę noſtra quidē culpa, nō ſua, damnationē cumulet, ac veluti cœptū opus abſoluat. Eſt autē operæpretiū intelligere quid in hunc locū cōminiſcatur Origenes. *Legis nomine*, inquit, *lex membrorū intelligitur. Quod ſi placet de Lege Moſis accipere, Iræ nomine pœnas accipe quas Lex Moſis proponit delinquentibus, nēpe vt crementur, lapidētur, ſuſpendātur trāſgreſſores.* Quid amplius? *Poteſt*, inquit, *eſſe Lex vbi præuaricatio non ſit.* Et paulo poſt, *Etſi*, inquit, *Legē Moſis ponamus, non cōtinuò omnes qui ſub lege Moſis vixerunt in præuaricatione facti ſunt: alioqui ſimul & omnes Prophetas & omnes iuſtos videmur inuoluere.* Hæc ille: ex quib. certe apparet hominē iſtum non multo melius intellexiſſe quid ſit Lex, quod eius officiū, quod Euāgelij & Legis diſcrimē, quàm ſi Paulū nunquā inſpexiſſet. ¶ *Vbi non eſt lex*, οὗ οὐκ ἔστι νόμος. Vel (vt quidā malunt) Cuius rei lex non eſt, nec trāſgreſſio eſt. Nam ambiguum eſt Græcum vocabulum οὗ.

16 Διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν,

Gen.17.14

17 (Καθὼς γέγραπται, Ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε) κατέναντι οὗ ἐπίστευσε, Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκρούς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα.

18 Ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν, κατὰ τὸ εἰρημένον, Οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου.

Gen.15.5.

19 Καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον, ἑκατονταέτης που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάῤῥας.

16 ¨Propterea ¨ ex fide *eſt hæreditas*, vt *ſit* per gratiam, vt firma ſit promiſſio ¨ toti ſemini: ¨*id eſt* non ſolùm ei quod *eſt* ex Lege, verumetiam ei quod *eſt* ¨ex fide Abrahami, qui eſt pater omnium noſtrûm,

17 (Sicut ſcriptum eſt,‖Patrem multarũ gentium cõſtitui te) ¨ coram eo cui ¨credidit, Deo *videlicet*, ¨viuificante mortuos, ¨& vocante quæ non ſunt, tanquam ſint.

18 Qui *Abraham* ¨ contra ſpem ſub ſpe credidit, ¨ fore vt ipſe fieret pater multarũ gentium, ſecundum id quod *ei* dictum fuerat,‖Ita erit ¨ſemen tuum.

19 Ac ¨minimè debilis fide non conſiderauit ſuũ ipſius corpus iam ¨emortuum, quum cẽtum circiter natus eſſet annos, nec emortuum vterum Saræ.

16 *Ideo ex fide, vt ſecundum gratiam: vt firma ſit promiſsio omni ſemini, non ei qui ex Lege eſt ſolùm, ſed & ei qui ex fide eſt Abrahæ, qui pater eſt omnium noſtrûm,*

17 *(Sicut ſcriptum eſt, Quia patrem multarum gentium poſui te) ante Deum, cui credidit, qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non ſunt, tanquam ea quæ ſunt.*

18 *Qui contra ſpem in ſpem credidit, vt fieret pater multarum gẽtium, ſecundum quod dictũ eſt, Sic erit ſemen tuum.*

19 *Et non infirmatus eſt fide, nec conſiderauit corpus ſuũ iam emortuum, quum fere centum eſſet annorum, & emortuam vuluam Saræ.*

---

16 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Id eſt, *Itaque*. Eſt enim concluſio non à ſequentibus ſed a præcedentibus naſcens. ¶*Ex fide*, ἐκ πίστεως. Vetuſtiſſimus ille codex, cuius alibi memini, addit Ἰησοῦ, *Ieſu*, id eſt in Ieſum, quæ Ieſu habetur. ¶*Toti ſemini*, παντὶ τῷ σπέρματι, Id eſt omnibus credentibus. Nam qui non credunt, etiamſi ſint circuncisi & ſecũdum carnem orti ex Abrahamo, non ſunt tamen ex ſemine, quia mutua eſt promiſſionis, fidei, & ſeminis relatio. Eſt autem in his verbis concluſio præcedentium à verſ. 13 ad hunc vſque locum. ¶[*Id eſt*]*non ſolùm ei quod eſt ex Lege*, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον. Quum in genere dixiſſet, hæreditatem eſſe ex fide, vt firma eſſet promiſſio toti ſemini, id eſt omnibus credentibus: nunc ſemen iſtud diuidit in eos qui ſunt ex Lege, id eſt, in Iudæos fideles circunciſos, & in eos qui ſunt ex fide, id eſt Gentiles, qui ſola fide referũt Abrahamum, quum ſint incircuncisi. Itaque (quod non intellexit Origenes) ex Lege & ex fide eſſe, non opponuntur ſimpliciter hoc loco, vt paulo antè verſu 14, ſed κατά τι, id eſt, quatenus fidei adiũcta eſt aut non adiuncta circunciſio. vt idem declaret ἐκ τοῦ νόμου εἶναι, atque ἐν τῷ νόμῳ εἶναι, ſuprà capite 3, ver. 19. Nam fides vtrinque ponitur, quia præcedit in prolepſi, παντὶ τῷ σπέρματι. Eadem quoque ratio oſtendit particulam μόνον, vt 1. Corinth. 15. 19, ita hîc etiam traiectionem cohærere cum negãte particula, non cum participio ὄντι ſubaudito: neque rectè hunc locum à quibuſdam ſic conuerti, Non ei quod eſt tantùm ex Lege, ſed etiam ei quod eſt ex fide. Cur enim Paulus adderet καὶ in poſteriore membro? ¶*Ex fide Abrahami*, ἐκ πίστεως Ἀβραάμ. Argutatur hoc loco Eraſmus, quaſi Ἀβραάμ pertineat ad articulum τῷ, tertio caſu videlicet: vt duos Abrahamos faciat Paulus, ſicut alibi duos Adamos, vnum iuſtificatum in præputio per fidem, qui pater eſt Gentiũ ſpiritualis: alterum iuſtificatum per fidem in circunciſione, qui duplici nomine pater eſt Iudæorum credentium. Ego verò nuſquam inuenio poſteriorem iſtum Abrahamum. Deinde quorſum hæc dicantur, quũ manifeſtè Paulus diuidat in duo mẽbra quod in genere dixerat? Nimirum vt aditum ſibi patefaciat nouo argumento ex ipſius promiſſionis formula petito: quæ quidem diſertè facit non vnius, ſed multarum gentiũ mentionem. Nam quod ait Eraſmus, additurũ fuiſſe alioqui Paulum τοῦ Ἀβραάμ, nullius eſt momenti, quũ ſoleat multis locis omittere articulum, vt infrà, 9. 7, & 11. 1, & Gal. 3. 7, & alibi ſæpe.

17 *Coram Deo*, κατέναντι τοῦ Θεοῦ. i. cognatione ſpirituali, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. Nam quum benedictio incluſa ſit in ſemine Abrahę, filios eius fieri nos oportet, vt ſimus vitæ æternæ participes. Verùm apud homines alia eſt ratio, apud quos videlicet mortuis non gignuntur filij, & quòd non videãtur vlli propriè eſſe poſſe illorũ filij ex quibus non ſunt orti. Quidam tamen Chryſoſtomum ſequuti κατέναντι exponunt, *Ad exemplum* ſeu *ſimilitudinem*, quòd videatur quandam cum Deo ſimilitudinis ſpeciem habere Abraham, in eo quòd totius mundi ſit pater, & quidem ſpirituali ratione. Sed mihi quidem hæc argutia videtur inanis: neque vſquam in nouo Teſtamento reperio κατέναντι poſitum pro ὁμοίως. ¶*Credidit*, ἐπίστευσε. Ambroſius legit *Credidiſti*, idq; perperam. & veteres etiam manuſcripti cod. Vulg. interpret. ſcriptum habent *Credidit*. ¶*Viuificante*, ζωοποιοῦντος. id eſt, qui vitæ reſtituit, vt expoſuit Eraſ. per periphraſin. Adduntur autem hæc ab Apoſtolo, vt aditum ſibi patefaciat ad declarandam magnitudinem fidei Abrahami.

¶*Et vocante*, καὶ καλοῦντος. i. Apud quem iam ſunt quæ alioqui reipſa non ſunt, vt qui vel vno verbo quiduis poſſit ex nihilo efficere. Sic enim accipitur apud Hebr. verbũ קרא [*kara*,] i. vocauit, vt alibi obſeruauimus. Videtur autẽ Paulus, quum mentionem facit viuificationis, reſpicere circũciſos natos ex Abrahami quaſi iam emortui lumbis, non naturæ, ſed fidei virtute. Nã quòd de morte per peccatum hîc diſputat Origenes, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Quum autem meminit vocationis eorum quæ non ſunt, videtur ſpectare incircunciſos qui virtute promiſſionis facti ſunt quod prius non erant, quaſi (quod etiam interminatur Ioh. Mat. cap. 3. verſ. 9.) ex lapidibus filios Abrahæ ſuſcitarit Dominus, quum ex non populo fecit populum.

18 *Contra ſpem ſub ſpe*, παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι. contra ſpem videlicet quam ordo naturæ dictabat, ſub ſpe quæ in poteſtatem Dei reſpiciebat. ¶*Fore vt ipſe fieret*, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτόν. Noua prorſus eſt hęc conſtructio. Nec enim εἰς cauſam finalem hîc videtur notare, ſed tantùm declarat quid crediderit Abraham, nempe futurũ id quod ex Deo audierat. Itaque εἰς τὸ γενέσθαι, idem eſt atq; τῷ, quod Hebræi præpoſito *Beth* vel *Lamed* exprimerent, ſicut cõſtrui apud illos ſolet verbum האמין [*Hehemin*,] etiam cum caſu rei vt 1. Reg. 10. 7 & Pſ. 119. 66. Quamobrem etiam rectè Syrus interpres εἰς τὸ γενέσθαι vertit εἰδικῶς דיהוא [*deiehuih*.] ¶*Semen tuum*, τὸ σπέρμα σου. In quibuſdam codicibus additur, *Sicut ſtellæ cæli & arena maris*: ſed contra veterũ exemplarium fidem.

19 *Minimè debilis*, μὴ ἀσθενήσας. Hic mos eſt apud Hebræos vt contrarium eius quod negant, fortiſſimè aſſeuerent: quæ figura à grammaticis dicitur μείωσις. Itaque Minimè debilis fortiſſimum ac conſtantiſſimum declarat. quod non ſatis videtur expreſſiſſe Vetus interpres & Eraſmus, quum interpretarentur μὴ ἀσθενήσας, *Non infirmatus*. Sed in eo fœdè hallucinatur Origenes, quod ex his verbis colligit, fidem in Abrahamo perfectam fuiſſe: huc etiam detorquens quod de infirmis in fide ſuſtinẽdis præcipitur infrà, 14. 1, & Tit. 1. 13, de ſanis in fide. quibus locis fides accipitur diuerſa ſignificatione, id eſt, pro ipſa Euangelij doctrina quæ credenda proponitur. ¶*Emortuum*, νενεκρωμένον. Id eſt viribus effœtum, & ad gignendam ſobolem ineptum. Itaque intempeſtiuè diſſerit Origenes de mortificatione ſpirituali.

20 Εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ·

21 Καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι.

22 Διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

23 Οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ·

24 Ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίζεσθαι, τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν,

25 Ὃς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ ἠγέρθη διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν.

Κεφάλαιον ε.

1 Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

20 Ad hanc promiſſionem autem Dei non addubitauit infidelitate: ſed corroborauit ſeſe fide, tributa gloria Deo:

21 Ac plenè perſuaſum habēs, *eum* quod promiſerat, poſſe etiam facere.

22 Quapropter etiam *hoc* imputatum eſt ei ad iuſtitiam.

23 Non ſcriptū eſt autem propter eum ſolùm, quòd *hoc* imputatum fuerit ei:

24 Sed etiam propter nos, quibus futurū eſt vt imputetur, iis *nimirum* qui credūt in eum qui excitauit Ieſum Dominū noſtrum à mortuis,

25 Traditum *in mortem* propter lapſus noſtros, & excitatum ad noſtri iuſtificationem.

CAP. V.

1 IVſtificati igitur ex fide, pacem habemus erga Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum:

20 *In repromiſsione etiam Dei non hæſitauit diffidentia: ſed cōfortatus eſt fide, dans gloriam Deo:*

21 *Pleniſſimè ſciens quia quæcunque promiſit, potens eſt & facere.*

22 *Ideo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.*

23 *Non eſt autē ſcriptum tantùm propter ipſum, quia reputatum eſt illi:*

24 *Sed & propter nos, quibus reputabitur, credentibus in eum qui ſuſcitauit Ieſum Dominum noſtrum à mortuis,*

25 *Qui traditus eſt propter delicta noſtra, & reſurrexit propter iuſtificationem noſtram.*

CAP. V.

1 *IVſtificati ergo ex fide, pacem habemus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum:*

---

20 *Non addubitauit*, οὐ διεκρίθη. Vide Matth.21.21. ¶*Tributa gloria Deo*, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ. Id eſt Deo agnito ac collaudato, vt qui ſumme bonus ac verax eſſet, ſicut ſcriptum eſt Iohan.3.33. Sic accipitur hoc dicendi genus Luc. 17.18: ſed paulo aliter Iohan 9.14.

21 *Plenè perſuaſum habens*, πληροφορηθείς. Vide Luc.1.1. Eſt autem notanda in hoc verſiculo elegantiſſima fidei deſcriptio, qua primùm explicatur quid ſit ei propriū, nempe plena perſuaſio: deinde quò reſpiciat, nempe in Dei voluntatem ſimul & potentiam, nobis in Verbo patefactam. ¶ *Quod promiſerat*, ὃ ἐπήγγελται. Eraſmus, *Is qui promiſerat*, ὃς ἐπήγγελται.

22 *Quapropter etiam*, διὸ καί. *Quomodo*, inquit Origenes, *non ad iuſtitiam reputaretur ei qui non ſolùm in fide, ſed & in omnibus virtutibus perfectionem tenebat?* Hæc ille, nempe vt nihil eſſet quod non contaminaret, & velut ex profeſſo * peruerteret. Hac autem particula διὸ non quid mereatur fidei habitus declaratur, quum Fides & Meritū ſint ἀντικείμενα: ſed veram ac germanam hanc fidem fuiſſe declaratur.

23 *Propter eum ſolùm*, δι' αὐτὸν μόνον. Id eſt, Quum hæc ſcriberet Moſes, non habuit rationem vnius Abrahami, nempe vel hominis præſtantiam amans, vel vt inſignis alicuius facti memoria eſſet ſempiterna: ſed noſtri etiam erudiendi cauſa hæc ſcripſit. qui ſumus illius filij per fidem, in eo benedicendi. Neque enim proponitur Abraham vt exemplar duntaxat, ſed etiam vt pater credētium. Neque video cur neceſſe ſit nos aſſentiri Origeni, qui δι' αὐτὸν interpretatur περὶ αὐτοῦ de eo, & δι' ἡμᾶς de nobis.

25 *Traditum* [*in mortem*] ὃς παρεδόθη. Vulg. & Eraſmus, *Qui traditus eſt*. Ego ſuppleui quod deeſſe videbatur, & vſus ſum participio, vt amphiboliam vitarem. ¶*Propter lapſus noſtros*, διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Id eſt, tum cauſam mortis illi afferentibus noſtris peccatis, tum etiam vt illa expiaret. Vtrunque enim cauſę genus coniungendum eſt: * vt ſi dicas, exſoluto per fideiuſſorem debito alicuius, hoc debitum præbuiſſe ſolutionis cauſam, ab hac autem ſolutione oriri debitoris liberationem. idq; ne deinceps noua debita, quoad eius fieri poteſt, contrahat. ¶*Et excitatum*, καὶ ἠγέρθη. Meritò morti adiungitur reſurrectio. Quomodo enim peccata noſtra eſſent expiata Chriſti morte, ſi mors ſuperior fuiſſet in hoc certamine?

IN CAP. V.

1 *Pacem*, εἰρήνην. Alibi diximus שלום [*ſchalom*] Hebræis (id eſt pacem) dici res proſperas & ſecundas. Notum eſt etiam hoc vocabulo declarari concordiam. Ad has ſignificationes accedit etiam tertia, quoties videlicet εὐθυμίαν, id eſt animi trāquillitatem & ſerenitatem declarat, quam nonnulli ex philoſophis pro ſummo bono habuerunt, ſed perperam definitam, vt mox dicemus. Poteſt autem hæc tertia ſignificatio ſub ſecunda etiam comprehendi. Pacem enim ac concordiam habent homines aut cum Deo, aut alij inter alios, aut denique cum ſeipſis. Quidam igitur primam illam concordiæ ſpeciem hîc putant ſignificari, vt ſit hæc ſententia, Nos fide iuſtificatos, iam reconciliatos eſſe cum Deo per Chriſtum, qui inimicitiarum cauſas ſuſtulit. quæ doctrina veriſſima quidem eſt, & reliquorum omnium beneficiorum baſis: ſed mihi non * videtur Apoſtolus propriè hîc agere de mediatoris Chriſti opere, ſed a fidei in nobis effectis argumentari. Quidam igitur hanc pacem cum Deo initam aliter explicant, nempe vt qui ſemel conciliati ſunt Deo, pacem iſtam colant, vitantes videlicet peccata, & iuſtitiam colentes. quæ & ipſa interpretatio, quanuis piam ſententiam habeat, tamen non ſatis conuenire videtur huic loco. Alij ergo * de ſecundo genere pacis hæc accipiunt, & legunt ἔχωμεν, *habeamus*, quaſi nos fide iuſtificatos Paulus ad mutuā pacem colendam hortetur. quæ etiam interpretatio ad ſcopum Apoſtoli non pertinet: quanuis Græci interpretes eam amplectantur, & ſcholia etiam quæ falſo attribuuntur Hieronymo. Supereſt tertia concordiæ ſpecies, quum quiſpiam animi tranquillitate fruitur: quæ rurſus accurata diſtinctione indiget. Triplex enim eſt in homine diſſidium, nempe & perturbationum animi aduerſus rationem, (cuius mali neque quæ ſit origo, neque quod ſit remedium intelligere potuit philoſophia) & carnis (id eſt totius hominis ψυχικοῦ) aduerſus nouum hominem, quem Scriptura Spiritum vocat. quod diſſidium quum ſit filiis Dei peculiare, (cæteri enim nihil aliud ſunt quàm caro) minimè mirum eſt philoſophos hoc certamen ne ſuſpicari quidem vnquam potuiſſe. Imminent denique homini terrores conſcientiæ, iudicij diuini ſenſu perculſæ, quos poëtæ ſub Nemeſis & Furiarum ſpecie repræſentarūt. Huic triplici certamini pax triplex opponitur. & quod ad primam quidem attinet, qui fide ſunt iuſtificati, quum ſint quoque peccato mortificati, aliquem huius pacis guſtum habeant neceſſe eſt: ſed quum carnis lucta ſuperſit, non eſt quòd hanc pacem ſeſe habituros ſperent quandiu hîc verſantur. De ſecunda idem ſtatuendum eſt, tum aduerſus Pelagium, qui quanta ſit hominis labes, cognoſcere non potuit: tum aduerſus Origenem, Celeſtinum, Anabaptiſtas, Libertinos, & eiuſmodi omnes fanaticos, qui iuſtificatos conſtituunt ἀναμαρτήτους. Supereſt vera illa pax mundo incognita, de qua hîc agit Apoſtolus, id eſt incredibilis illa & conſtantiſſima mentis recreatio: qua fit vt de beneuolentia Dei ſecurus homo, ſuperatis cōſcientię terroribus clamet cum Dauide, *Dominus illuminatio mea, & ſalus mea: à quo timebo?* &, *In te Domine ſperaui, ego non con-*

* *fundar in æternum*, quam ob cauſam Apoſtolus non cõtentus dixiſſe nos pacem habere, addit πρὸς τὸν Θεὸν, *erga* ſiue *apud Deum*: cui videlicet nos ſcimus eſſe per Chriſtum reconciliatos. Hanc verò pacem mundus quidem ſomniat, ſed apprehendere nullo modo poteſt. Nam aut prorſus eſt ἀπαλγηκὼς, id eſt ſtupidus & omnis doloris expers, aut pro Deo ſibi idolũ fabricat, ipſius miſericordiam à ſumma iuſtitia ſeparans: vel iræ Dei opponens vana hominũ commenta: ſeſe denique ſuis inſomniis paſcens. Vna verò fides, quæ verbo ipſius Dei nixa, Chriſtum veram iuſtitiam apprehendit, hãc pacem adfert. Quid verò fidem, quid iuſtitiã appellet Paulus, ſuo loco expoſuimus. Eant nunc Sophiſtæ, & eos arrogantes eſſe clamitent qui vna Chriſti iuſtitia per ſolam fidem apprehenſa ſub certa ſpe gloriæ Dei in Deo gloriantur: & hæc effecta vel ſuæ fidei ſuiſq; iuſtitiis tribuant, ſi poſſunt: vel ſi tribuere non poſſunt, Chriſto gloriã dare malint quàm Eccleſiã Dei perſequẽdo, & ſeſe cõficere, & piorũ conſtantiam confirmare.

Eph. 2. 23.	Δι' οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην ἐν ᾗ ἑστήκαμεν, καὶ καυχώμεθα ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ.	2	‖Per quem etiam fide ¨adducti fuimus in hanc gratiam ¨per quam ¨ ſtamus, & ¨ gloriamur ſub ſpe ¨gloriæ Dei.	2	*Per quem habemus acceſſum fide in gratiam iſtã in qua ſtamus, & gloriamur in ſpe gloriæ filiorum Dei.*
Iac. 1. 3.	Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν· εἰδότες ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται·	3	¨ Neque *id* ſolùm, ſed etiam ‖gloriamur de afflictionibus, ſcientes quòd afflictio tolerantiam ¨efficiat:	3	*Non ſolùm autẽ, ſed & gloriamur in tribulationibus, ſcientes quòd tribulatio patientiam operatur:*
	Ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμήν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα·	4	Tolerantia verò ¨ experientiam, experientia autem ſpem:	4	*Patiẽtia autem probationẽ, probatio verò ſpem:*
	Ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.	5	Porro ſpes non pudefacit, eò quòd ¨ charitas Dei effuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritũ ſanctum qui datus eſt nobis.	5	*Spes autem non confundit, quia charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum qui datus eſt nobis.*
	Ἔτι γὰρ Χριστὸς, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε.	6	Chriſtus enim, ¨quum nullis adhuc viribus eſſemus, ¨ſuo tẽpore pro impiis mortuus eſt.	6	*Vt quid enim Chriſtus quum adhuc infirmi eſſemus, ſecũdum tempus pro impiis mortuus eſt?*

* 2 *Adducti fuimus*, τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν. Vulg. *habemus acceſſum*, quaſi ſcriptum, ſit ἔχομεν. quum ſeruanda fuerit vis præteriti tẽporis, eius, videlicet, quo ad Chriſtum efficaciter tracti ſumus, ſiue credere cœpimus. Deinde προσαγωγὴ non de aditu ſeu acceſſu ſpontaneo dicitur, ſed Adductionẽ ſignificat, vt ſciamus nobis quidem ad Deũ, ſed à Patre tractis & Chriſtum vocantem & nos deducẽtem ſequutis, aditũ per Spiritũ ſanctum patere, Heb. 2. 10. Rectè igitur Eraſmus, hunc locum vertit, *per quem contigit nobis vt fide perduceremur*, ſi ſenſum ſpectes, ſed longiore paraphraſi. Eſt autem hic locus inſignis oſtendens quo ſenſu dicamur fide iuſtificari & ſeruari, nẽpe vt cauſa duntaxat inſtrumentali, Chriſtum apprehendente.
¶ *Per quam*, ἐν ᾗ. Vel, *In qua*: ſiue intelligamus Gratiæ nomine ipſam Dei εὐδοκίαν, id eſt gratuitam beneuolẽtiam, cui hæc laus tribuenda eſt vt in ſolidũ omnia in nobis & inchoët & perficiat: ſiue eam conditionem in quam gratuitò ſumus aſciti. Nonnullis etiam placet ad fidem referre, quod tamen mihi non ita probatur. ¶ *Stamus*, ἑστήκαμεν, Id eſt firmi permanemus, aut erecti. Poteſt enim opponi vel τῷ πίπτειν, vt 1. Cor. 10. 12, vel τῷ κεῖσθαι. Alij conuertunt *Stetimus*. ¶ *Gloriamur*, καυχώμεθα, id eſt, εὐδοκοῦμεν, vt 2. Cor. 12. 10, id eſt non modò æquo animo & moderato ſumus, ſed etiam, magna lætitia perfuſi, nobis placemus de hæreditate cæleſti quæ nos manet. Sic enim accipiendum eſt verbum καυχᾶσθαι, quum alioqui ſuprà dixerit omnem * gloriationem excludi fidei doctrina, eam videlicet qua homo ſibi aliquid attribuit, nõ per ſolam gratiam datum. Ex hoc autẽ loco apparet quàm turpiter hallucinati ſint philoſophi in definitione εὐθυμίας, quum ſapientem illum * ſuũ non ſolùm metu, ſed etiam ſpe vacare vellent. Et hoc eſt primum mẽbrum huius gloriationis, quam triplicem facit Paulus. ¶ *Gloriæ Dei*, τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Sic legimus vbique in Græcis codicibus. Vetus tamen interpres legit τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ, *gloriæ filiorum Dei.*

3 *Neque[id] ſolùm*, οὐ μόνον δέ. Præciſum eſt hoc dicendi genus, Paulo familiare, quum ſuperiora vult amplificare, vt infrà, 8. 23, & 9. 10. Sed & in illo Claromontano codice manuſcripto Græcolatino cuius alibi memini, exprimitur * in Græcis τοῦτο, & in Latinis *Hoc*. Eſt autem hoc alterum huius triplicis gloriationis membrum, quòd videlicet de ipſis compreſſionibus, ſiue pro Chriſti nomine ſiue ad nos erudiendos inflictis gloriamur, nedum vt illæ illam beatam pacem noſtrorum animorum interturbent.
* ¶ *Efficiat*, κατεργάζεται, id eſt inchoatam augeat & paulatim veluti conficiat. Θλίψιν enim vocat non quoduis aduerſum, ſed quo valde premamur, & præſertim propter id quod de ſpe ſubiungitur, puto propriam huius cõpoſiti verbi notationem ſeruãdam, vt & ſuprà, quanuis alia ratione, cap. 4. 15, & infrà cap. 7. 8.

4 *Experientiam*, δοκιμήν. Vulg. & Eraſ. *Probationem*. quod vocabulum eſt ambiguum, quia vel actiuè vel paſſiuè accipi poteſt: δοκιμὴ verò nunquam niſi paſſiue accipitur. Placuit autem hoc annotare nequis putet Paulum à Iacobo diſſidere, qui contrario ordine ſcribit 1. 3, quòd probatio pariat patientiam. Nam ibi in Græcis eſt τὸ δοκίμιον, id eſt exploratio, quo nomine ipſa oppreſſio dicitur, à ſuo effectu ſic vocata.

5 *Charitas Dei*, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Paſſiuè hoc accipiẽdum eſſe de ea charitate qua nos à Deo diligimur, non modò oſtendit argumenti ſeries, quum de conſtantiæ noſtræ fundamento hîc agatur, ſed etiam Paulus ipſe explicat infrà, verſu 8.

6 *Quum adhuc nullis viribus eſſemus*, ἔτι ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν. Primùm omnium notãda eſt traiectio particulæ ἔτι, quam non animaduertens Vetus interpres perperam legit, εἰς τί, *vt quid*: cum accentu interrogãte. quam lectionem ſequitur * etiam Ambroſius. Syrus autem interpres habet אן דין [*in din*,] id eſt, εἰ δὲ, *Quod ſi*. Deinde ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν vertit מטול כריהותן [*metul berihuthan*] *propter infirmitatem noſtram*, id eſt vt nobis miſeris & omni ope deſtitutis ſuccurreret. quæ expoſitio refellitur verſu 8. Cæterùm quos Paulus hîc vocat ἀσθενεῖς, mox impios, peccatores, & Dei hoſtes appellat. Ἀσθένεια igitur interdum morbum declarat, ab effectu, quòd vires eneruet: (qua ratione τὸν ἀσθενῆ rectè cõuertere interdum poſſis ægrotum aut inualidum) interdum autem dicitur de animi defectu, vbi deſtituimur ſpiritualibus donis. Ea vero donorum facultas ſi vlla quantumuis per ſe languida in homine nondum regenerato conſtituatur, non rectè dixerit Paulus, *Quid habes quod non acceperis?* 1. Cor. 4. 7. Illic enim non agit de natu*ra, ſed de gratia: vt diſertè oſtendit aduerſus Pelagianos Auguſtinus, qui ſicut hodie noſtri Sophiſtæ, ita etiam olim hoc cauillo vtebantur, vt probarent ſe nihil gratiæ Dei detrahere, naturæ vires extollendo, quòd videlicet Dei gratiam facerent condendę naturæ humanæ cauſam. vt manifeſtè appareat ἀσθενεῖς dici penitus viribus omnibus * deſtitutos, & tum ſibi tum aliis prorſus inutiles, ſicut dicitur cadauer ἀσθενὴς 1. Cor. 15. 43. Et Epheſ 2. 1. non dicimur fuiſſe ægroti & imbecilles, ſed plane mortui in peccatis. Nonnunquam tamen ἀσθένεια pro rectæ facultatis animi non omni priuatione, ſed imbecillitate accipitur: idque rurſus duplici ratione. Quum enim quandiu hîc verſamur, nonniſi ex parte cognoſcamus, 1. Cor. 13. 9. ἀσθενεῖς (id eſt infirmi) omnes meritò vocamur, tantiſper dum ad metam perueniamus, Philip. 3. 12. & tamen in hac imbecillitatę

cillitate certi ſunt gradus, adeo vt alij præ aliis robuſti, alij infirmi meritò appellentur: de quibus tolerandis Apoſtolus paſſim diſſerit, ac præſertim in extremis huius epiſtolæ capitibus, & epiſtola ad Corinthios priore. Sed & de aliis corporis & animi dotibus, atque adeo & de Ceremoniis, immo & de tota lege, quatenus à Chriſti Spiritu eſt ſeparata, hoc vocabulũ vſurpatur. quas ſignificationes ſuis locis annotabimus. ¶ *Suo tempore*, κατὰ καιρὸν. Id eſt tempore idoneo & opportuno, quod Pater ab æterno conſtituerat. vnde toties mentionẽ facit Chriſtus horæ ſuæ, ſiue temporis ſui. Ambroſius interpretatur, *Ad tempus*: quia videlicet tertia die reſurrexit, quaſi πρὸς καιρὸν ſcripſerit Paulus: vt interim taceam hoc parum pertinere ad ſcopum. Eraſmus vertit, *Iuxta temporis rationem*, retulítque ad præcedẽtia, id eſt ad participium ὄντων, *quum eſſemus*, quaſi voluerit Apoſtolus mitigare quod de infirmitate dixerat. Ego verò puto nunquam hoc veniſſe in mentem Apoſtolo, vt caueret ne de hominis dignitate nimiũ videretur detrahere: quũ quãto abiectior fuiſſe dicitur natura noſtra ante vocationẽ, tãto maior in Deo benignitas eluceat: quod argumentũ ex profeſſo tractat hoc in loco. Imò verò ſi ſuperiora voluit emollire, cur quos ἀσθενεῖς dũtaxat (id eſt omnibus viribus deſtitutos) ad intelligenda quæ Dei ſunt, nedũ conſequenda, vocarat, mox aſperioribus epithetis vtens, peccatores, impios, Dei hoſtes appellat? Itaque vetera exemplaria omnia quæ vidi, & Græca ſcholia ſequutus, iſta coniunxi cum verbo ἀπέθανε.

Μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται· ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν.	7	Enimuerò vix ∴pro iuſto quiſquam moriatur: nam pro bono *viro*, forſitan aliquis etiam mori ſuſtineat.	7	*Vix enim pro iuſto quis moritur: nam pro bono forſitan quis audeat mori.*	
Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ὅτι, ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε.	8	∴Commendat autem ſuam erga nos charitatem Deus, ∴eo quòd ∴quum adhuc eſſemus ∴peccatores, Chriſtus ‖pro nobis mortuus ſit.	8	*Cõmendat autem charitatem ſuam Deus in nobis: quoniã quum adhuc peccatores eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.*	Heb 9 15. 1.petr.3.18.
Πολλῷ οὖν μᾶλλον, δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, σωθησόμεθα δι' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς.	9	Iuſtificati igitur nunc eius ſanguine, ſeruabimur ∴multo magis per eum ab ∴ira illa.	9	*Multo igitur magis nunc, iuſtificati in ſanguine ipſius, ſalui erimus ab ira per ipſum.*	
Εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.	10	Nam ∴ſi quum inimici eſſemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filij eius, multo magis reconciliati ſeruabimur ∴per vitam ipſius.	10	*Si enim quum inimici eſſemus, reconciliati ſumus Deo per mortẽ Filij eius: multo magis reconciliati, ſalui erimus in vita ipſius.*	
Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν.	11	Neq; id ſolũ verumetiã ∴gloriamur ∴de Deo per Dominum noſtrũ Ieſum Chriſtũ, per quẽ nũc recõciliationẽ recepimus.	11	*Non ſolùm autem: ſed & gloriamur in Deo per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, per quem nunc recõciliationẽ accepimus.*	

7 *Pro iuſto*, ὑπὲρ δικαίου. Syrus interpres hîc quoque legit ὑπὲρ ἀσεβῶν, *pro impiis* vt in ſuperiore verſiculo, vtqui vtrobiq; verterit, חלף רשיעא [*chalaphreſchiheh*] quã lectionẽ ego ita probo vt niſi omnium Grecorũ codicum & veteris etiã Latinæ editionis cõſenſus obſtaret, illam fuerim amplexurus: quoniam ſic quàm optime omnia huius argumenti à comparatis ſumpti membra inter ſe congruũt. Vix enim euenit vt quiſquã vltro pro ſcelerato quopiam vitam exponat: imò etiam rarò vt probi hominis cauſa quiſquam adire mortis diſcrimen velit. Quum verò repugnet omnium Græcorum codicum conſenſus, age legamus ὑπὲρ δικαίου, & ita quidem vt non neutro genere ſed maſculo, id eſt pro iuſto & probo quopiam accipiatur: cuiuſmodi hominis verè profectò dixit Apoſtolus reperiri pauciſſimos vſque adeò acres defenſores, vt vel leue diſcrimen, nedum mortis, adire velint eius cauſa: quod tamen fortaſſis etiam accidere poſſit, ſed rariſſimo exemplo. Itaque iſtud τοῦ ἀγαθοῦ accipietur maſculino genere, quanuis adiuncto articulo, pro eo ipſo quem δίκαιον antea ſine articulo vocauit. Origenes autem planè extra viam aberrauit, τὸν ἀγαθὸν de Chriſto interpretatus, pro quo, inquit, martyres mori non recuſent: quo nihil minus appoſitè dici potuit.

* 8 *Commendat*, συνίστησι, id eſt, inſignem & ſummè commendabilem eſſe oſtendit: εἰς ὑμᾶς autem non cohæret cum verbo συνίστησι, ſed cum articulo τὴν. ¶ *Eo quòd*, ὅτι, Gall. *par ce que*. ¶ *Quum adhuc eſſemus*, ἔτι ὄντων. Syrus interpres addit hoc etiam loco, vt aliis ſubſequentibus, particulam אן, εἰ, *Si*, non tam conditionalem quàm cauſalem, vt & plerique vetuſtiores Latini codices. ¶ *Peccatores*, ἁμαρτωλῶν. Sic vocantur in ſacris literis plerunque non quicunque peccant ſed in quibus regnat peccatum, ſiue qui ſunt mortui in peccatis. vt Iohan. 9. 31, cuiuſmodi omnes naſcimur, & quo ſenſu hic accipiendum eſt hoc nomen, vt & 1.Ioh.5.8, dicitur is non peccare qui ex Deo natus eſt, id eſt peccatis operam non dare, vt idem explicat 1.Ioh.3.9. Nam alioqui eôdem teſte 1.Ioh.1.8, ſi diximus nos peccatum non habere mendaces ſumus. Sed ij in quibus peccatum tamen non regnat, & quibus reliquię peccati nõ imputãtur, iuſti à nobiliore ſui parte nominari incipiũt, & ſancti, & Filij Dei, & Filij lucis, a peccatoribus & mundo ſegregati.

9 *Multo magis*, πολλῷ μᾶλλον. Origenes, omnia ſuo more peruertens, hæc retulit ad participium δικαιωθέντες, *iuſtificati*, quum manifeſtum ſit argumẽtum à comparatis ſumptum, ideóque iſta neceſſariò pertineant ad verbum σωθησόμεθα. *Oſtendit*, inquit, *quòd neque fides noſtra ſine ſanguine Chriſti, neque ſanguis Chriſti ſine fide noſtra nos iuſtificat. Ex vtroque tamen multò magis ſanguis Chriſti quàm fides noſtra iuſtificat. Et ideo quum in ſuperioribus ſimpliciter dixerit Iuſtificati ex fide, hîc addidit, Multo magis nunc iuſtificati in ſanguine eius: vt doceret, quia ab ira ventura etiamſi fides noſtra nos ſaluet, etiamſi opera iuſtitiæ, ſuper hæc tamen omnia multo magis ſanguis Chriſti ſaluos nos faciat à ventura ira.* Hæc ille, non minus ineptè quam falſo atque adeo impié: niſi forte impietas non eſt gloriam Dei ipſi ereptam ad nos transferre. Nos igitur, quanuis id non eſſet ita neceſſe facere, tamen vt omnem ambigendi anſam præcideremus, naturalem conſtructionis ordinem ſequuti ſumus in Latina interpretatione. ¶ *Ira illa*, τῆς ὀργῆς. id eſt iudiciis illis quæ aduerſus mundum iratus exercet, & tandem à morte æterna. Nam alia eſt ira Dei paterna qua ſuos Dominus non perdit ſed erudit.

10 *Si*, εἰ. Id eſt quum, vel quandoquidem: vt ſæpe alibi obſeruauimus. ¶ *Per vitam ipſius* ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ, id eſt vita ipſius, ſexto caſu, ita vt ἐν ſit ב Hebreorũ. Opponuntur enim διὰ τοῦ θανάτου & ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. Quod ſi, inquit, Chriſtus moriens nos recõciliauit, quanto magis viuens & regnans nos iam recõciliatos ab omnibus periculis aſſeret, & tandem ſecum euehet. Malè igitur Vulgata vertit. *In vita ipſius.*

11 *Gloriamur*, καυχώμενοι. Eraſmus *Gloriantes*, non ſatis rectè, quoniam prorſus hiaret ſententia. Poſitum eſt igitur ex Hebræorum conſuetudine participiũ præſens pro verbo, vt ſuprà, 3.24, & Act. 26.20. Sed & in vno codice ſcriptũ inuenimus καυχώμεθα. vt etiã legit Vulg. & Syrus

BIBLIOTHECA SEMINARII CLERICALIS TREVIRENSIS

interpres. Verùm ſuſpicor mutatā germanam lectionem ab iis qui hunc Hebraiſmū ignorabant. ¶ *De Deo*, ἐν Θεῷ. Quod videlicet Deus ſit nobis pater, quod eſt tertiū triplicis huius gloriationis membrū. Vulg. & Eraſ. *in Deo*: ambiguè. Nā in Deo, ſiue in Domino gloriari 1. Cor. 1. 31, & alibi paſſim, eſt, Deo omnia tribuere: de qua re hîc nō agitur.

Διὰ τοῦτο ὥσπερ δι᾽ ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ᾽ ᾧ πάντες ἥμαρτον.	12	Propterea ſicut per vnum hominem peccatum in mundum introiit ac per peccatum mors: & ita in omnes homines mors peruaſit in quo omnes peccarunt.	12 *Propterea ſicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatū mors: & ita in omnes homines mors pertranſiit, in quo omnes peccauerunt.*

12 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Vel, *Itaque*. Cohærent enim iſta cum eo quod dixerat, nos etiā habere de quo gloriemur, de Deo ipſo, qui noſter ſit Deus & pater. Nam à ſuperiore verſiculo aditum ſibi parat ad ſequentem tractationem: quam ego quidem à præcedente diſtinguo. Adhuc enim diſſeruerat partim in genere de tota iuſtificatione, partim verò peculiariter de primo iuſtificationis capite, i. de gratuita remiſſione peccatorum. Nunc verò alterum caput aggreditur, obediētiæ Chriſti imputationem. Nam ſicut homines tenentur ex creationis iure, nō modò non violare Legem, ſed etiam implere: ſic quum neutrum præſtemus, duplex remedium in Chriſto adipiſcamur oportet: nempe & ſatisfactionem pœnæ pro peccatis commiſſis, & iuſtitiā quę nobis deeſt, peccatis omiſſionis oppoſitam, quę eſt altera remiſſionis peccatorum pars: iuſtitiam, inquam, id eſt, plenam ac perfectam obedientiam, qualem ab homine Deus meritò requirit: & præſtiturus erat homo niſi in id peccatum ſeſe ſponte præcipitaſſet: quo fit vt non modò Legis impletionem ne inchoare quidem poſſit, ſed etiam non poſſit non omnibus modis violare. Hæc quum olim non diſcernerēt plerique, nihil mirum ſi à Pauli ſcopo longiſſime aberrarunt, & abſurdiſſima quæque coaceruarunt. Apparet autem hæc diſtinctio manifeſte, partim quidem ex tota collatione iniuſtitiæ Adami & iuſtitiæ Chriſti, illius videlicet, per propagationem, iſtius verò per imputationem, nobiſcum (id eſt cum fidelibus) communicatæ: partim verò ex participio καυχώμενοι, à quo Apoſtolus auſpicatur tranſitionem ad hoc explicandum argumentum. Nam tū demū poſſumus pleniſſimè de Deo gloriari, quum præter abſolutionem à pœna peccatis noſtris debita, ſcimus nos inſuper eſſe illa iuſtitia perfectiſſima in Chriſto ornatos, quam Lex requirit & cui ex pacto legalium promiſſionum vita æterna ſoluitur: quæ iuſtitia merum eſt Dei donum, nobis imputatum, non autem inhærens: nequis me putet de noſtra regeneratione hic diſſerere. Hæc enim ſeorſum conſiderabitur ab Apoſtolo, neque eiuſmodi eſt vt de ea vel tantillum poſſimus gloriari, vt dixit Apoſtolus ſuprà, 4. 2. Cæterùm iſtud διὰ τοῦτο non legitur in Syra interpretatione, ſed cohæret prorſus hic verſiculus cum ſuperiore: quam lectionem ſi ſequaris plana erit ſententia, nec vllum fuerit anātapodoton, de quo tamen ſtatim dicam quid mihi videatur. ¶ *Sicut*, ὥσπερ. Nullius eſt momenti quod annotat Eraſmus, vt anantapodoton excuſet, poſſe accipi ὥσπερ pro *Quia*: eſt enim omnino aduerbium comparandi quod vocant. Confertur autem Adamus cum Chriſto, tum in re ſimili tū in contraria. Similes enim ſunt in eo, quod vterq; quod ſuū eſt cum ſuis cōmunicat: ſed in eo plane diſſimiles ꝙ ille peccatū in ſuos natura deriuat in mortē, Chriſtus verò ſuam iuſtitiā cum ſuis per gratiā cōmunicat in vitam. Deinde in illa quoque ſimilitudine oſtendit Paulus per partes quanta ſit imparitas. Eſt igitur manifeſtum anantapodoton, quū altera pars collationis deſit: ſed quod facile excuſari poſſit, quum ea ſit contrariorum natura vt vnum ex altero facile intelligatur, vt infrà, cap. 8. 12. neque prorſus prætermittatur altera pars collationis, ſed differatur in verſ. 19. propter interiectas prioris expreſſæ partis probationes. Cauſa verò huius anantapodoti quam adfert Origenes, quaſi videlicet Apoſtolus veritus ſit deſidiæ occaſionem præbere, ſane indigna eſt quæ Paulo tribuatur. ¶ *Peccatum*, ἡ ἁμαρτία. Sic vocare ſolet Apoſtolus morbum illum hæreditarium, cuius fructus ſunt triplices, vt dicemus infra, cap. 6. 12: adeo quidem vt vix apud Paulum inuenias τὴν ἁμαρτίαν addito articulo aliud declarare: ſine articulo verò idem quoq; interdum ſignificat: interdum autem formalem (vt ita dicam) peccati naturam, veluti quum nomine τοῦ ἀνθρώπου tota hominis ſpecies intelligitur, idque non ita frequenter. Solet enim Paulus in hac ſignificatione (id eſt, vbi de illius radicis fructibus agitur) plurali fere numero dicere τὰς ἁμαρτίας. quæ diſtinctio, diligenter obſeruata, magnā non huic modò diſputationi, ſed & plurimis aliis locis lucem affert. Certè ſi hoc annotaſſet Origenes cum veteribus aliquot aliis, (quos imitari maluit Eraſmus quàm Auguſtinum, qui penè vnus, a Pelagianis videlicet excitatus, hunc locum rectè tractauit) non tam fœdè eſſent hallucinati in explicanda Pauli ſententia: neque inde arripuiſſent occaſionem recentiores Sophiſtæ ita extenuandi originalis peccati, vt neque quid ſit, neque quanta eius vis, & quam pertinax ſit malum, cognouerint. Sed de his alias. Nunc ſupereſt vt hoc quoque lector intelligat, duo conſiderari in originis peccato: reatū videlicet & corruptionem, quæ vt non poſſint ſeparari, diſtingui tamen accurate debent. Sicut enim Adam admiſſo peccato primùm reus factus eſt iræ Dei: deinde quia reus erat, pœnam peccati, id eſt, corruptionem illam tum animi tum corporis, ſubiit: ſic quoque in poſteros naturam tranſmiſit, tùm ream in primis, tum deinde corruptam. De reatus igitur propagatione propriè agit hoc loco Apoſtolus, cui opponitur imputatio obedientiæ Chriſti, quæ obedientia per imputationem cum fidelibus communicata, poſtquam idem Chriſtus morte ſua pœnā reatus perſoluit, nos etiam imputata iuſtitia induit. Quod autem ad corruptionem attinet, ea diuerſum habet remedium, & quidem duplex, nimirū huius labis extinctionem in nobis inchoatā, & perfectiſſimam illam ſanctificationem humanę naturæ in Chriſto: de quibus diſſeret itidē Apoſtolus capitibus ſequētibus. ¶ *Ac per peccatum*, καὶ δι᾽ ἁμαρτίας. Eraſmus putat conuerti etiam poſſe, Ita & per peccatum mors, nempe vt ſuppleatur particula οὕτως, vt Luc. 11. 2, & alibi ſæpe, vt vitetur anantapodoton, de quo paulo ante diximus. Sed certe nō eſt hîc propoſitum Apoſtolo docere, vt peccatum, ſic etiam mortem ab Adamo in omnes homines propagatam: imò potius iuſtitiam Chriſti docere credentes viuificare, vt Adami peccatum omnes morti addixit. Illud enim, Mortem non eſſe ex creatione ſed ex Adami peccato in omnes homines exortam, pręſupponit Apoſtolus, vt conceſſum: quod ne quis miretur (quum nunquam id conceſſuri fuerint huius ſeculi ſapientes,) obſeruandum eſt Apoſtolum hic compellare non profanos aliquos, ſed eos qui ſacras hiſtorias, imò & ipſum Euangelium erant amplexi. Nam alioquin fuiſſet etiam oſtendendum omnes homines ex Adamo fuiſſe propagatos, quod & ipſum vt ἀναμφισβήτητον aſſumit Paulus. ¶ *Et ita*, καὶ οὕτως. Stapulenſis vult particulam καὶ vt redundantem expungi, vt anantapodoton vitet. Sed repugnat omnium codicum fides, & res ipſa oſtendit eum in hoc fuiſſe hallucinatum. ¶ *Peruaſit*, διῆλθεν. Vel *penetrauit*. Origenes (cui potius quam Auguſtino hunc errorem impingere debuerat Eraſmus) quia nō magis Apoſtoli ſcopum intellexit quam ſi nunquam librum inſpexiſſet, ad actualia peccata (quæ vocant) & imitationem transfert quod de peccati originis propagatione dictum eſt, quem errorem deinde ab eo arreptum pertinaciſsime defenderunt Pelagiani. Deinde diſcrimen ſtatuit inter mundum in quem peccatum intrauit, & homines in quos pertranſierit. Nam mundi appellatione terrenos intelligit, *in quos* (inquit) *peccatum intraſſe ſcribit Apoſtolus*: homines autem dici putat *qui iam incipiunt ſe agnoſcere, & ſcire quòd ad imaginē Dei conditi ſunt; in quos ſcribat Apoſtolus pertranſiſſe peccatum, id eſt fuiſſe quidem, ſed per pœnitentiam conuerſionis depulſum, & pertranſiſſe, nec vlterius in eis ſtetiſſe*. Hæc ille, quaſi Apoſtolus hoc membro non tradat doctrinam ad omnes homines pertinentem, quatenus ex Adamo ſunt exorti. Sed & is quoque cuius in hanc epiſtolam extant commentarij ſub Hieronymi nomine, *Mors*, inquit, *non pertranſiit in Abrahā, Iſaac & Iacob, de quibus dicit Dominus, Omnes illi viuunt*. Sed hi commentarij ſunt impudentiſſime adſcripti Hieronymo,

quos

* quos vt ab ipſo Pelagio ſcriptos refellit Auguſtinus, libro de peccat. remiſſione, 3. cap. 1. 2. 3. ¶*In quo*, ἐφ᾽ ᾧ. i. ἐν ᾧ. videlicet, vno illo homine vt humani generis ſtirpe. Fuit * enim omnino afferenda ratio cur ab vno homine peccatum & mors in omnes homines peruaſerit, nec alia afferri poteſt. Nouum autem non eſt, quamuis repugnante Eraſmo, vt ἐπὶ pro ἐν accipiatur, vt Mar. 2. 4. Hebr. 9. 17: & paſſim apud idoneos etiam auctores. Et quum ἁμαρτία Græcis ſit fœminei generis, non poteſt ſtare eorum ſentētia qui relatiuum QVO volunt referri ad Peccatum. Eraſ. *Quatenus*, vel *Per hoc quòd*, vt mordicus teneat fœdiſſimum errorem quem ſemel arripuit, hæc nimirum ad imitationis peccata pertinere, nempe vt ſimili quoque ratione (quòd rectè prorſus obſeruauit Auguſtinus aduerſus Pelagianos) in altera collationis parte ſtatuatur, nos per Chriſtum ſola quoque imitatione fieri iuſtos. En quid ſit à ſcopo aberrare, & errorem pertinacius tueri. Denique interpretationem illam *Eò quòd*, millies refutat Auguſtinus aduerſus Pelagianos. Cæterùm (vt ad rem redeam) eſt quidem in his verbis hyperbaton, ſed quod minimè obſcuret ſentētiam, ac facilè poſſit excuſari. Nam poſt ἀπῆλθεν repetendū eſt ex præcedentibus δι᾽ ἑνὸς ἀνθρώπου. Scitè enim admodum Auguſtinus de Ciuit. libr. 13. * cap. 3. *Naturam*, inquit, *hominis mutauit damnatio in peius, vt quod pœnaliter præceſſit in hominibus primis peccantibus, naturaliter ſequeretur in cæteris naſcētibus.* Et ſermone 14. de verbis Domini, *quod*, inquit, *in Adam fuit culpæ non naturæ* (intellige tunc quum peccauit) *nobis propagatis iam factum eſt naturæ.* ¶ *Omnes peccarunt*, πάντες ἥμαρτον. Quoniam hîc non agit de corruptionis ſed de reatus originalis propagatione, idcirco non dicit omnes in Adamo fuiſſe corruptos, (quod tamen verum eſt) ſed in eo peccaſſe, in ipſius videlicet lumbis incluſos.

Ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ· ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται μὴ ὄντος νόμου.	13	∴ Nam vſque ad Legē peccatum erat in mundo: ¨peccatum verò *eſſe* non putatur non exiſtente lege.	13	*Vſque ad Legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputatur, quum Lex non eſt.*

13 *Nam vſque ad Legem*, ἄχρι γὰρ νόμου. Id eſt tempore quod ab Adamo ad Moſen interceſſit, vt Apoſtolus ipſe poſtea explicat. éſtque totus hic locus à Syro interprete malè conuerſus. Quod autem Origenes exponit, *Vſque ad Legem*, id eſt, *vſque ad Chriſtum*, ſiue *vſquequo Lex permanſit*, ridiculum eſt. Sed & altera illius expoſitio prorſus inepta eſt, nec vllo modo ad rem pertinens, *Vſque ad Legem peccatum erat in mundo, ſubaudi mortuum. Nec dixit In hominibus*, inquit, *ſed in mundo. nam homines ſentit rationis capaces, & qui naturalibus legibus parent.* Rectè ſcilicet & perappoſitè, quum contrà conſtituerit Apoſtolus probare etiam ante Moſis Legem omnes homines peccati reos naſci conſueuiſſe. Sed & illis non aſſentior qui adiecta parentheſi hunc verſiculum à proximo diuellunt: quum (vt mihi quidem videtur) prorſus iſta cohæreant. Nam quia mundus quid ſit peccatum illud hæreditarium (id * eſt omnium malorum fontem) ignorat, neque per peccata intelligit quicquam aliud quàm huius ipſi incognitæ radicis fructus, id eſt, quod contra honeſtatem & leges vel ab ipſa natura, vel ab aliis legiſlatoribus poſitas, Apoſtolo fuit probandum quod dixerat, nimirum quoddam eſſe peccatum, quo infecti & contaminati omnes homines naſcerentur. Perabſurdum igitur videri poterat, vt vbi lex non eſt, ibi ſit, nedum imputetur peccatum. Itaque videbatur fieri non poſſe, vt quiſquam naſcatur peccati reus, quū homini vix dum nato, & rationis vſu carenti, ſtultum videatur legem ponere, nedum vt illam violaſſe videri quiſquam poſſit, & idcirco reus cenſeri. Ad hæc verò contra ſic reſpondet Apoſtolus vt eo ipſo quod illi obiiciunt vtatur ad ipſos refellendos. Non enim dixerat omnes homines reos fieri ſuis peccatis (quod antea euicerat, de adultis videlicet omnibus in diſputatione ſuperiore) ſed dixerat peccato Adami omnes eſſe reos factos peccati & mortis quæ pœna eſt peccati. Idq; quoniam omnes in Adamo peccante comprehenſi, quodammodo in ipſo peccarant. Hoc autem probat primùm in iis qui ab Adamo ad legem datā per Moſen extiterunt. Sontes enim illos fuiſſe: neminem autem ſontem eſſe poſſe, niſi lex aliqua extiterit, cuius tranſgreſſione reus cenſeatur. Sontes verò fuiſſe deinceps ex eo euincit quòd mortis imperio obnoxij fuerint. Mortem enim dixerat ver. 12, non ex natura ſed ex peccato humanum genus inuaſiſſe. Et nequis exciperet, legem hanc fuiſſe naturæ legem, ob cuius tranſgreſſionem mors in homines etiam ante Moſen regnarit, ac proinde non eſſe quòd colligeret ex hoc argumento Apoſtolus, homines alicuius peccati reos naſci: non ſimpliciter dixit Paulus mortem regnaſſe ab Adamo ad Moſen, ſed regnaſſe etiam in eos qui ad ſimilitudinem Adami non peccarunt, id eſt in quos nec cognitio Legis naturæ cadit, nec vlla actualis (quam vocant) tranſgreſſio, nullus denique concupiſcentię motus, nempe tenerrimos adhuc & vix dum natos infantes. Ex quo efficitur omnes homines non tantùm malis affectibus & actualibus (quæ vocant) peccatis ſontes fieri ac morti * obnoxios, (ita enim ſoli adulti ex innocentibus & immortalibus rei & mortales fierent) ſed planè reos naſci, contracta iam inde à primo ardente culpa, qui legem illam ſibi ac ſuo generi violauit, cuius tranſgreſſionem mors eſt conſequuta. Hæc autem quorſum? nempe vt poſtquam longę aliter didicerint homines de miſera illa conditione ſua iudicare, eum per fidem amplectantur cuius obedientiæ gratuita imputatione iuſti fiant in vitam, non aliter quàm ex ſuo parente peccatum per fontis naturæ propagationem hauſerunt in mortem: imò verò etiam tanto magis quāto fortior eſt Chriſtus iuſtus ad ſeruandum per gratiam, quàm iniuſtus Adam ad perdendum per naturam. At enim, dicet aliquis, ſi rectè colligit Apoſtolus peccati imputationem ex morte quæ ſit peccati, & quidem imputati pœna: cur igitur moriuntur fideles quibus tamen non imputatur peccatum? Reſpondeo, omnes in genere homines ab Apoſtolo in ſeipſis hoc loco conſiderari, ac proinde peccatum ac mortem rectè quoque æſtimari ex ſui natura. De iis autem qui in fide moriuntur, longè aliter eſt conſtituendum. In his enim tū alia omnia quæ ſuapte natura mala ſunt, & à peccato profecta, cooperantur tamen in bonum: tum verò mors ipſa per Chriſtum fide apprehenſum ita ſanctificatur, vt quod in aliis, & ex ſui natura nihil aliud eſt quàm peccati imputati pœna, idipſum in iſtis fiat per Chriſtum fide apprehenſum inceptæ mortificationis carnis veluti complementum. ¶*Peccatum verò* [*eſſe*] *non putatur.* ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται. * Id eſt, niſi ſit lex, ne peccatum quidē eſſe cenſeri poteſt, vtpote quod ſit legis tranſgreſſio. At ſontes ſunt etiam infantes, vtpote morti, quæ peccati pœna eſt, obnoxij. Ergo & lex & peccatum antè extiterunt. Quænam autem Lex illa fuerit niſi ea quàm tranſgreſſus eſt Adamus? & quodnam illud peccatum, niſi illud cuius reus & mortalis factus Adamus, reos & mortales omnes ſuos poſteros reddidit? Malui autem *putatur* quàm *imputatur* intepretari, quoniam etſi Mors pœna eſt non tantùm exiſtentis ſed etiam imputati peccati: videtur tamē mihi Apoſtolus de ipſa exiſtentia peccati intelligendus, vt ſit validiſſimum argumentum. Quînam enim imputatum fuerit quod ne extare quidem quidem potuerit? Cæterùm in nonnullis Latinis codicibus legitur *Imputabatur*, id eſt, ἐνελογεῖτο. & certè hæc ſcriptura melius conueniret ſi locus iſte non de exiſtentia ſed de peccati prius quodammodo deliteſcentis agnitione per legem Moſis intelligendus eſſet, vt illum interpretari conſueuerant: quem ſenſum etiam ſequutus eſt Syrus interpres. Ego verò hanc expoſitionem multis de cauſis repudio. Primùm enim aberrat ab Apoſtoli ſcopo cui propoſitum non eſt de peccati cognitione per legem diſſerere: ſed hoc probare quod dixerat, omnes videlicet homines naſci reos quoniam in Adamo peccarint. Deinde iſta peccati agnitio cur à Moſis demum lege inciperet? Lex enim naturæ etſi non tam expreſſè, tamen idem in genere præſtabat in peccantium conſcientiis, vt ipſe Apoſtolus. ſuprà cap. 1. 2, & 3. euicit: & nominatim quidem 2. 12. 13. 14, & 15. Tertiò in hac diſputatione vſque ad cap. 6. ἁμαρτίας nomine, neque natiua corruptio, nec ipſius fructus intelliguntur, (hæc ſunt autem quæ per legem demum detegi & agnoſci dicūtur) ſed reatus ille demum ex Adami tranſgreſſione in omnes homines propagatus:

cui obediētia alterius Adami opponitur, per gratiam credentibus imputata. Itaque interprete ipſo Paulo, Legis nomen in priore quidem parte huius verſiculi, pro lege per Moſen promulgata accipitur: in extremo verò, quum dicitur peccatum non eſſe niſi ſit lex, declarat in genere omne dictū, quo vel precipitur quidpiam vel prohibetur.

Ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδάμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος.	14	Regnauit autem mors ab Adam vſque ad Moſen, ¨in eos etiam ¨qui non peccauerāt ¨ad ſimilitudinem tranſgreſſionis Adam, qui eſt typus ¨illius qui erat futurus.	14	*Sed regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſen etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudinē præuaricationis Adæ, qui eſt forma futuri.*
Ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτω	15	At non ¨vt lapſus, ita etiam	15	*Sed non ſicut delictum,*

14 *In eos etiam*, καὶ ἐπὶ τοὺς. Ita ſcriptum habent omnes codices tum Latini tum Græci, & ſic legendum eſſe apparet ex tractatione argumēti. Atqui ſi hæc verba pro iis accipias qui Legis Moſis cognitionem non habuerint, id eſt qui ſine Lege peccarint, (de quibus ſupra Apoſtolus cap.2.12) redundabit particula καὶ, quum hæc fuerit vniuerſalis omnium hominum conditio ab Adamo ad Moſen, vt nulli excipi potuerint. Supereſt ergo vt de paruulis accipias qui pene prius moriuntur quàm naſcantur, ſicut paulo ante expoſuimus, & rectè omnino cenſuit Auguſtinus: alioquin in eo durior quòd infantium ſalutem Baptiſmi ſacramento nimium præcisè includat. Origenes verò in huius verſiculi explicatione multis modis aberrat ab Apoſtoli ſcopo, adeóque ab ipſa veritate. Primùm in eo quòd hæc verba *Ab Adamo ad Moſen*, interpretatur *Ab Adamo ad Chriſti aduentum*: quaſi Moſis appellatione per metonymiam Lex Moſis intelligatur: & particula Vſque, tēpus incluſum declaret. Atqui Apoſtolus diſertè Adamū * vt terminum à quo, opponit Moſi vt termino ad quem: & eâdem ratione per Adamum intelligenda eſſet lex naturæ. quòd vtrumque facilè eſt videre quàm ſit abſurdum, quum de originis peccato diſſerat Apoſtolus, quod neque legis naturæ, neque Legis Moſis tranſgreſſio dici propriè poteſt. Deinde ſeorſim de iis qui ſub Lege fuerunt incipit Apoſtolus diſſerere, infrà v.20. Alter Origenis error in eo eſt quòd diuerſa prorſus expoſitione putat particulam Vſque, tempus ſub Lege excludere: in quo grauiter hallucinatur, quatenus diuerſam putat hominum conditionem fuiſſe ſub Lege. *Nam*, inquit, *Per Legem cœpit purificatio peccatorum aperiri, & ex parte aliqua tyrannidi peccati obſiſti per hoſtias, per expiationes varias, per ſacrificia, per præcepta.* Ita igitur apparet Origenem ex diametro repugnare Apoſtolo, apertè docēti vbique, & quidem in primis hoc ipſo capite, Legem Moſis ſuperueniſſe, non vt extingueretur peccatum: (hoc enim eſt vnius Chriſti per Sp. ſanctum officium) ſed vt amplius abundaret, tātum abeſt vt ſcopū Apoſtoli attigerit Origenes. ¶ *Qui non peccauerāt*, τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας. *Nō ſuper omnes* (inquit Origenes, qui Ambroſium decepit) *ſed in eos qui peccarunt in ſimilitudinem præuaricationis Adam. Nam introiuit quidem mors in mundum, & in omnes pertranſiit: non tamen in omnes regnauit. Aliud enim eſt pertranſire, aliud regnare.* Hæc ille nō minus ineptè quàm falſò. Nam etiamſi expungas negantem particulam μὴ (quam tamen iam tum ſuo ſeculo teſtatur Auguſtinus lib. De peccat. mer. & remiſſ. 1. cap. 11, in codicibus aut omnibus aut pene omnibus ſcriptam fuiſſe, & nos quoque in omnibus exemplaribus, Chryſoſtomo, Theophylacto, Græcis denique ſcholiis inuenimus: & neceſſariam eſſe clamat ipſa argumenti ſeries antè à nobis expoſita) tamen particula καὶ illam interpretationem ægrè admittit. Hoc quum ipſe videret, aliam interpretationem, ſed magis etiam ridiculam comminiſcitur. *Nam fortaßis*, inquit, *excepti ſunt aliqui, & occultiore myſterio deſignati, qui ad ſimilitudinem præuaricationis Adæ peccaſſe memorantur, in quos ſolos regnauerit mors.* Sed hoc quoq; quàm ineptum? Taceo aliam expoſitionem, vt omnes comprehendat Apoſtolus qui parentum peccata imitantur. Nam hoc quoque alieniſſimum eſſe ab Apoſtoli ſcopo demonſtrauimus. Ac penè incredibile mihi aliquando viſum eſt, fieri potuiſſe vt Eraſmus ita ab Origene deciperetur hoc loco, vt eius tuēdæ ſententiæ ſtudio nonnulla effunderet à Pelagianiſmo non longiſſimè remota: veluti quum diſertè ſcribit de naturali quadā ad peccandum pronitate, *Quæ*, inquit, *videtur omnibus inſita: quanquam arbitror magis ab exemplis proficiſci quàm à natura.* Itē vbi Chryſoſtomi ſentētiam piam & orthodoxam prorſus deprauans, *His verbis*, inquit, *non tribuit Chryſoſtomus vllum peccatum infantibus, ſed ait mortem corporis in eos dimanaſſe, perinde quaſi cum Adam progenitore de vetito ligno ediſſent, hoc eſt pro alieno peccato dediſſe pœnas.* Hæc ille, ab Origene nimirū faſcinatus: quæ quàm verè dicta ſint, Eccleſia iampridem ex Dei verbo iudicauit. Neque enim hæc ego (ita me bene Deus amet) vllo obtrectandi ſtudio annotaui: ſed vt tanti ſaltem viri exemplo diſcant ſtudioſi quanto cum iudicio in quorundam Patrum; ac præſertim iſtius Origenis ſcriptis, verſari ipſos oporteat. ¶ *Ad ſimilitudinem*, ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι. Id eſt, καθ' ὁμοιότητα, vt Græca ſcholia enarrant. Peccauit enim ſciēs ac prudens Adam: infantes autem ipſius poſteri, ab ipſo naſcendi momento rei quidem ſunt peccati, ſed quia in Adamo incluſi peccarūt. * vnde fit vt rei & corrupti naſcantur. Itaque ὁμοίωμα dicitur hoc loco forma peccandi quam ſequuntur adulti quoties cupiditatibus obſequuntur. Græca ſcholia ex Chryſoſtomo aliam proferunt diſtinctionem huius loci, adſcripta diaſtole poſt ἁμαρτήσαντας, *peccauerant*, vt hæc connectantur cum verbo ἐβασίλευσεν, *regnauit*: ſed præterquam quòd iſta diſtinctio obſcuram planè ſententiam gignit, nullius etiam exēplaris vetuſti auctoritate adiuuatur, quod ego quidem inſpexerim. ¶ *Illius qui erat futurus*, τοῦ μέλλοντος. Vulg. *Futuri*, Eraſm. *Illius futuri*, rectè expreſſo articulo. Eſt autem repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen Adami. Duos enim Adamos facit Paulus, quorum prior fuerit poſterioris typus & exēplum in iis quæ poſtea perſequetur, & copioſe etiam explicat 1.Cor. 1. 21, & 22. 45. 47. & deinceps. Neq; enim typus dicitur Adamus Chriſti, quaſi ad imitandum propoſitus ſit vterq;, ſed propter inſitam vim ſimilem aliquatenus in vtroque: in illo quidem perniciem propagandi in ſuos poſteros: in hoc verò (id eſt in Chriſto) ſuos iuſtificandi. Eſt igitur in huius loci explicatione apertè Pelagianus ille cuius extant cōmentarij in hanc epiſtolam ſub Hieronymi nomine, ita hæc exponens, *Sicut*, inquit, *Adam primus mandatum Dei præuaricatus, exemplum eſt Legem Dei præuaricari volentibus: ſic & Chriſtus voluntatem patris complexus, exemplum eſt imitari eum cupientibus.* Hæc ille: aduerſus quæ Auguſtinus libro De peccatorum mer. ac remiſſ. ſcripſit. Sed & hoc in loco æſtimandū relinquo Eccleſiæ quàm verum ſit quod hîc diſertè annotauit Eraſmus, *Siquis*, inquit, *nobis hic proferat infantes, de his hîc non videtur Paulus agere: nec ea quæſtio tum mouebatur, quum nondum eſſet receptum infantes baptizari.* Cæterùm (vt ad rem redeam) pro eo quod Eraſmus conuertit τοῦ μέλλοντος, *illius futuri*, ego malui interpretari, *Illius qui erat futurus.* Loquitur enim Paulus de Chriſto Adami peccantis reſpectu, non eius temporis quo hæc ſcripſit. Nam quod annotat Eraſmus, τοῦ μέλλοντος poſſe abſolutè capi neutro genere, vt referatur non ad poſteriorem Adamum, ſed ad peccatum quorumlibet Adamum parentem imitantium, rurſus pro Pelagianis facit, & hunc locum manifeſtè torquet. Potius autem hoc additum eſt vice alterius membri omiſſi per anantapodoton, de quo antè diximus, vt apparet etiam ex iis quæ ſubiiciuntur, quibus ratio huius typi ſeu analogiæ explicatur.

15 *Vt lapſus*, ὡς παράπτωμα. Vulgata, *Sicut delictum.* Sic enim ſolet παράπτωμα interpretari, vocabulo nimium (vt ita loquar) diluto, & diuerſa etiam tranſlationis ratione. Eraſmus, *Vt peccatum.* Ego verò puto τὴν ἁμαρτίαν in hac quidem diſputatione ita diſtinguendum ab eo quod Paulus παράπτωμα vocat, vt effectū à cauſa diſtinguimus. nam παράπτωμα dicitur ipſa Adami ruina vnde manat ἡ ἁμαρτία, id eſt tū reatus ille, tum corruptio in omnium hominum natura hærens. Itaque τὴν ἁμαρτίαν conuertere malui *Peccatū*, παράπτωμα verò *lapſum*, cui opponitur τὸ χάρισμα, ſeu δώρημα, id eſt Chriſti obedientia quam Pater cæleſtis nobis imputat. Inter quæ tamen hoc forſitan eſt diſcrimen, quòd τὸ χάρισμα dicitur illud ipſum quod Deus

gratificatur:

gratificatur: δώρημα verò conditionē declarat in qua ſunt ij qui liberalitatis illius ſunt facti participes, nempe quòd non modò ſunt à reatu abſoluti, ſed etiam Chriſti iuſtitia exornati. Denique δώρημα eſt ipſius χαρίσματος cōſequens, vt viciſſim τὸ κρῖμα ipſius παραπτώματος. Veluti (exēpli cauſa) ſiquis princeps cuipiam ſibi obſtricto, & nihil minus quàm vllum beneficium commerito, adde etiam inopi, & à quo nullum vnquam commodum poſſit percipere, non modò æs alienum omne remittat, ſed etiam ingentem aliquem theſaurum largiatur: hanc principis liberalitatem ex Pauli idiomate vocaris χάριτα ſeu δωρεὰν, id eſt gratiam ac liberalitatem: ipſum verò theſaurum, χάρισμα, id eſt quod gratificatus ſit princeps: beneficium verò, ſtatum & conditionem in qua ſit aliquis ex principis beneficio, ſiue idipſum quod quis ex principis liberalitate fuerit aſſequutus, nempe quòd ex paupere diues ſit factus, δώρημα appellat. Quod diſcrimē etſi fortaſſis ſubtilius videri poſſit, tamen obſeruandum videtur, vt ratio collationum intelligatur: adeo vt ob eam cauſam χάρισμα putarim per periphraſin cōuertendū, & δωρεὰν quidem donationē, δώρημα * verò beneficium, id eſt εὐεργέτημα ſim interpretatus: quanquam nō repugno quin vtrunque poſſit pro vno & eodem accipi. Cur autem Chriſti obedientiam χάρισμα bis vocarit, ſemel verò δικαίωμα, nempe verſiculo 18. cauſa eſt manifeſta, quia videlicet Chriſti iuſtitiam non conſiderat abſolutè, ſed κατὰ χάριν, eámque duplicem. Nam reſpectu Dei nobis illam imputantis, dicitur χάρισμα, à gratificando: noſtri verò ratione, qui per eam imputatam iuſti ſimus, meritò dicitur δικαίωμα, quòd nos iuſtos efficiat, ſeu quòd ea iuſti fiamus: vt explicat ipſe Apoſtolus verſ. 19. quo nititur totum huius collationis robur. Ea verò vt intelligatur, non pigebit hoc etiam auctarij vice adiicere, in hoc verſiculo conferri Adamum cum Chriſto, & illius lapſum cum iſtius obedientia, vt quæ ſit vis vtriuſque ſeſe in ſuos deriuandi intelligatur. In verſiculo verò 16. vim vtriuſque, id eſt lapſus Adami propagati per naturam, & Chriſti obedientiæ per gratiam imputatæ, vnà comparari. Tertio demum loco, id eſt verſiculo 17. fines ipſos inter ſe conferri. Denique verſ. 18. tres iſtas collationes vnà connecti, quarum baſis ac communis ratio verſiculo 19. explicatur. ¶ *Illius vnius*, τοῦ ἑνὸς. Exprimendus fuit articulus, vt vis collationis perſonarum intelligatur. Neque enim vnus quiuis, ſed certus quidam (id eſt Adamus) cum Chriſto, & ipſo quidem homine, comparatur.

¶ *Multi*, οἱ πολλοί. Id eſt plures vno. Multos enim opponit vni, non paucis vel omnibus. neque enim diſſeritur quàm multi vel quàm pauci ab Adamo ſint cōtaminati, (omnes enim homines, vno excepto Chriſto, paulo antè dixit peccati labe fuiſſe conſperſos) aut viciſſim quàm multos Chriſtus repurget: ſed propoſitum eſt Apoſtolo docere, neque in vno Adamo lapſum, neque in vno Chriſto obedientiam conſtitiſſe, ſed vtrunque communicaſſe cum aliis quod ſuum erat. Itaque qui accipiunt Multi pro Omnes, dicunt quidem quod res eſt, ſed non explicant cauſam cur Apoſtolus Multos quàm Omnes dicere maluerit. Redundat autem articulus οἱ, vt 1. Corinth. 9. 19. & 2. Corinth. 2. 6. & 9. 2. ante nomen πλείονες, phraſi quadam Apoſtolo propria. * ¶ *Vnius illius hominis*, τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου. Sicut Adam à cæteris ſingularibus hominibus diſtinguitur, quoniam hoc illi proprium eſt vt ſit totius humani generis ſtirps per naturalem propagationem, ita etiam Chriſtus, primùm dicitur eſſe homo, vt oſtendatur ipſius nobiſcum per eandem naturam conuenientia: deinde addito etiam articulo à reliquis quoque diſcernitur, quatenus hoc illi propriū eſt vt ſit is ex quo velut altera hominum, videlicet electorum, ſtirpe, iuſtitia per gratiam propagatur. Itaque fuit vtrobique vis articuli διακριτικῆς ſeruanda.

καὶ τὸ χάρισμα· εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε.	*eſt* quod *Deus* gratificatur. nā ſi ¨illius vniꝰ lapſu ¨multi mortui ſunt, multo magis gratia Dei & donatio per gratiam, quod *eſt* ¨vnius illius hominis Ieſu Chriſti, in multos redundauit.	*ita & donum. ſi enim vnius delicto multi mortui ſunt: multò magis gratia Dei & donum in gratia vnius hominis Ieſu Chriſti, in plures abundauit.*
16 Καὶ οὐχ ὡς δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα, τὸ μὲν γὰρ κρίμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα.	16 Neque ¨vt *illud quod introiit* per vnum qui peccauit, *ita eſt* beneficium: nam ¨reatus quidem *eſt* ¨ex vno *lapſu* ad condemnationem: quod autem gratificatur *Deus*, *eſt* ¨ex multis *lapſibus* ¨ad iuſtificationem.	16 *Et non ſicut per vnum peccantem, ita & donum. nam iudicium quidem ex vno in condemnationem: gratia autem ex multis delictis in iuſtificationem.*

16 *Vt [illud quod introiit] per vnum qui peccauit*, ὡς δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. In veteris editionis codicibus nonnullis legitur, *Vt per vnum peccatum*, ὡς δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήματος. Sed quocunque modo legas, ſupplendum eſt aliquid quod opponatur τῷ δωρήματι. Ideo conuertit Eraſmus, *Sicut per vnum qui peccauerat, venerat mors*. In quo primùm nō probo quòd prę̨teritis pluſquamperfectis ſit vſus: deinde quòd Mortis nomen ſuppleuerit. Neque enim hæc antitheſis ad hunc verſiculum pertinet, ſed ad proximum potius. Puto igitur articulum τὸ ſubaudiri, quam ellipſin annotauimus Iohan. 5. 36. & alibi ſæpe: & ſignificari ab Apoſtolo miſerabilem hominum conditionem, quos omni integritate ac iniuſtitia ſpoliatos, horribilis illa peccati ignominia cooperuit: cui conditioni opponitur τὸ δώρημα, id eſt præſtans illa ſors filiorum Dei, quā imputatę Chriſti iuſtitię beneficio conſequuntur. Eſt autem diligenter in primis annotandum hoc diſcrimen. Nam quanuis iſta priuatio iuſtitiæ, de qua recipienda hîc agit Apoſtolus, ab illo Adami ſcelere in nos propagato ſit exorta: acceſſerunt tamen ad eam cauſam aliæ etiam innumerabiles, continua videlicet illa peccatorum ſeries, tum quæ maiores noſtri admiſerunt (à quibus naturam hac ratione infinitis modis ream & corruptam accepimus) quæ nos etiam quotidie non pudet admittere. Ac de illorum quidem omnium abolito reatu, ac pœna per Chriſtum perſoluta, in priore tractatione diſſeruit Apoſtolus: nunc verò, quia non modò nos ſine peccato apparere oportet coram iuſto Dei tribunali, ſed etiam perfecta, pro creationis noſtræ gradu, iuſtitia exornatos, diſputat Apoſtolus vbi hanc iuſtitiam nanciſci poſſimus. Quod niſi latius ſe propagaret Chriſti virtus nobis imputata quàm Adami propagatus reatus, non modò non eſſemus per Chriſtum prorſus iuſtificati, ſed infinitis adhuc pœnis obſtricti teneremur, eorum nimirum peccatorum quæ ad Adami lapſum adiecimus. Itaque ſicut Chriſti ſanguis aſperſus purificat nos non modò à peccati originis reatu, ſed etiam ab aliis quibuſcunque peccatis: ſic Chriſti iuſtitia nobis imputata in omnium illorum reatum vicem ſuccedit, vt hac demum ratione poſſimus vni Deo non modò gratias agere de ſublata iniuſtitia, ſed etiam de donata iuſtitia plena ac perfecta, in ipſo gloriari. ¶ *Reatus*, κρῖμα. Hebr. משפט [*miſchpat.*] vt Ierem. 26. 11. Nam ex reatu oritur condemnatio. Vulgata, *Iudicium*. Eraſmus, *Condemnatio*, admodum obſcurè.

¶ *Ex vno [lapſu]* ἐξ ἑνός. Theodoritus in Diuinorum decretorum epitome, ſubaudit ἀνθρώπου, nempe Adamum intelligens: ſed ratio oppoſitionis, & quod ſubiicitur, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων, ex multis offenſis, oſtendunt ſubaudiendum eſſe potius παραπτώματος, vt diſertè plurimis locis annotatum eſt ab Auguſtino. * ¶ *Ex multis lapſibus*, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων. Hoc illud eſt quod ſcitè ſcribit Auguſtinus libro 1. contra Iulianum: *Gratia non tantummodo illud peccatum interfecit, ſed etiam poſt illud introeuntia peccata.* Nam ſi illa poſterioris Adami obedientia tolleret duntaxat reatum ex priore Adamo propagatum, quid fieret nobis toties præterea reis, quoties ipſi non tam in Adamo ſed per nos ipſos peccauimus?

¶ *Ad iuſtificationem*, εἰς δικαίωμα. Δικαιώματα ferè vertunt Græci interpretes quæ Hebræi חוקים [*chukim*] vocant, ſacros videlicet Legis ritus, vt diximus Luc.1.6. Interdum tamen latius patet hoc vocabulum, & omnia Domini mandata, ipſum denique ius diuinum complectitur, vt ſuprà, cap.1.ver.32.& 2.26. Sed & eleganti ſignificatione accipitur ἀντὶ τῶν δικαιολογημάτων, id eſt pro iis quæ quiſpiam iuris ſui tuendi cauſa proferat. quæ ſignificatio poſſet videri non inepta hoc in loco, niſi oppoſitum nomen κατάκριμα, id eſt condemnatio, oſtenderet commodius pro abſolutoria ſententia capi, eáque non ſimpliciter abſolutoria, qua nimirum remittantur peccata, ſed qua etiam iuſti pronūtiemur & digni vita, ex impleta in Chriſto à nobis omni iuſtitia. Paulo pòſt verò vſurpabitur δικαίωμα pro eo ipſo quod Apoſtolus χάρισμα vocat, vt ſuo loco dicemus. Vetuſtiſſ. autem ille codex addit ζωῆς, *vitæ*.

Εἰ γὰρ τῷ ἑνὶ παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἑνὸς, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισσείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ τοῦ ἑνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ.	17	Etenim ſi ∵ per vnum lapſum mors regnauit per vnum, multo magis ij qui redundantiam illam gratiæ & doni ∴ iuſtitiæ ∴ recipiunt, ∵ in vita regnabunt per vnum Ieſum Chriſtum.	17	*Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum, multo magis abundantiam gratiæ & donationis & iuſtitiæ accipientes, in vita regnabunt per vnum Ieſum Chriſtum.*
Ἄρα οὖν ὡς δι᾽ ἑνὸς παραπτώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα· οὕτω καὶ δι᾽ ἑνὸς δικαιώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς.	18	Nempe igitur ſicut ∵ per vnum lapſum ∵ *reatus venit* in omnes homines ad condemnationem, ita per vnam iuſtificationem, ∵ *beneficium redundauit* in omnes homines, ∵ ad iuſtificationem vitæ.	18	*Igitur ſicut per vnius delictum, in omnes homines in condemnationem: ſic & per vnius iuſtitiam, in omnes homines in iuſtificationem vitæ.*

17 *Per vnum lapſum*, τῷ ἑνὶ παραπτώματι. Sic hunc locum reſtitui, tum ex illius pulcherrimi & auguſtæ planè vetuſtatis codicis Græcolatini Claromontani auctoritate, tum multo magis ipſa ratione adactus. Primùm enim ſi legas τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι, id eſt *per vnius lapſum*, vt legi ſolet, prorſus redundabit διὰ τοῦ ἑνὸς quod mox ſequitur. Deinde quis non videt vni lapſui opponi redundantem Chriſti iuſtitiam? ac ſi dicat Apoſtolus, Si vnicus lapſus potuit omnes homines per vnum illum peccantem morti addicere, an non multo magis illa nō in vnico quopiā facto præſtita, ſed modis omnibus redundās vnius illius, nempe Ieſu Chriſti, obedientia aſſeruerit nos in vitam? ¶ *Iuſtitiæ*, τῆς δικαιοσύνης. Iuſtitia in Chriſto triplex eſt. Vna eſſentialis, quatenus Deus eſt, quę quum ſit ipſamet Deitas, diſtinguenda eſt omnino, etiam in Chriſti perſona, ab ea iuſtitia quæ eſt qualitas, aſſumptæ humanitati vt ſubiecto inhærens. Altera eſt, perfectiſſimæ ſanctimoniæ & integritatis habitus, quo pleniſſimè perfudit illā à ſe aſſumptam humanitatem, ab ipſo conceptionis ex ſancto Spiritu momento. Tertia eſt huius habitus effectū, quo factum eſt vt legem perfectiſſimè pro nobis, pro quibus etiam & natus eſt, & Legi ſeſe ſubiecit, præſtaret, obediens factus Patri pro nobis vſque ad mortem, & quidem mortē crucis. Ex his autem illa quum ſit eſſentialis, vt antè dixi, per ſe maneat oportet. De alterius imputatione, quæ corruptioni noſtræ opponitur, agetur capitis octaui initio. De tertia verò, partim quatenus in ea verſatur noſtrorū peccatorum expiatio, dictum eſt ſuprà, vſque ad verſ.11, vnde nūc de hac ipſa quæritur, cuius imputatione per gratiam, aboleri reatum naturali propagatione contractum nunc docet Apoſtolus, quod diſcrimen non animaduertens Oſiander omnia perturbauit, vt & Sophiſtæ Semipelagiani Iuſtitiam ipſam vni Chriſto inhærentem pro noſtræ regenerationis effecto accipientes: quod tamen falſum eſſe ipſos docuiſſet vocabulum περισσείας, niſi ſupererogationis etiam merita inuehere maluiſſent. Theodoritus autem legit καὶ τῆς δικαιοσύνης: quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres, & Ambroſius quoque: ſed perperā. Dixit enim Apoſtolus ex Hebręorum idiotiſmo (quem alibi ſæpe annotauimus) περισσείαν τῆς χάριτος pro τὴν περισσεύουσαν χάριτα, Deinde quod ſubiicitur, καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης in epexegeſi poſitum eſt, quia gratiæ nomen quum ad omnia Dei beneficia pertineat, fuit explicandum, vt intelligeret lector, non de omnibus Dei beneficiis quæ per Chriſtum percipimus, ſed propriè de obedientiæ Chriſti imputatione hîc agi: quanuis hæc omnia inter ſe ita cohæreant vt vnum ab altero ſeparari nec poſſit nec debeat. ¶ *Recipiunt*, λαμβάνοντες, id eſt oblatam δεχόμενοι, fidei videlicet manu. ¶ *In vita*, ἐν ζωῇ. Id eſt veræ & perennis vitæ participes facti.

18 *Per vnum lapſum*, δι᾽ ἑνὸς παραπτώματος. Vulgata & Eraſmus, *Per vnius delictum*, quod non probo, ob eas cauſas quas dixi ſuperiore verſiculo. Eſt enim concluſio ex eo nata, neque Græcis reſpondet hæc interpretatio: & ſi offenſam ſpectes non quatenus vna eſt, ſed quatenus vnius, ſic etiam oppoſitum illius nempe δικαίωμα ſpectabitur, vt vnius nempe Chriſti, quum tamen obedientia Chriſti vocetur δικαίωμα, non ipſius Chriſti ſed noſtro reſpectu, id eſt quatenus eius imputatione iuſti cenſemur. Denique eſſet ταυτολογία manifeſta in verſu.19. Plana autem eſt ſententia, ſicut vnus lapſus nos omnes iuſtitia ſpoliatos condemnationi addixit: ita vnam eſſe rationem iuſtificationis qua in vitam aſſeramur. ¶]*Reatus venit*] *in omnes homines*, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Neceſſariò ſubaudiendum eſt aliquid vnde manet condemnatio. Illud autem quid ſit, apertè expoſuit Apoſtolus verſu decimoſexto. Itaque inde ſupplere malui quàm cum Eraſmo addere, *Propagatum eſt malum*: quum ſic nuſquam loquatur Apoſtolus, neque etiam ita conueniat antitheſis. Sed planiſſima eſt lectio quam ſequutus eſt Syrus interpres, nempe εἰς πάντας ἀνθρώπους κατάκριμα, id eſt *venit in omnes homines condemnatio*: & in oppoſito membro, εἰς πάντας ἀνθρώπους δικαίωσις τῆς ζωῆς, *in omnes homines iuſtificatio vitæ*. ¶ [*Beneficium redundauit*] *in omnes homines*, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Quia præciſa eſt oratio, ſuppleuimus quod deerat ex verſu 15.& 16. Nam quod Eraſmus adiecit, *Propagatum eſt bonum*, multis de cauſis mihi diſplicuit. Primùm, quia quanuis de plenitudine Chriſti accipere nos oporteat, tamen inter naturæ propagationem & gratuitam imputationem diſcrimē aliquod cōſtitui par eſt. deinde, quia nuſquam (quod ſciam) ita loquitur Apoſtolus. Præterea vetuſtus ille Sophiſtarum error, qui pro imputata iuſtitia inhærentem qualitatem ſubſtituūt, tantus eſt támque execrandus omnibus vt nihil æquè fugiendum putem. ¶ *Ad iuſtificationem vitæ*, εἰς δικαίωσιν ζωῆς. Paulus quædam habet ita peculiaria vt mutari nec facilè poſſint, nec certè debeant, quum multo ſit æquius vt illius idiomati aſſueſcamus: quo nemo vnquam non modò verius, ſed ne grauius quidem aut expreſſius myſteria diuina tractauit: & libens hic conqueſtus fuerim nobis nō licere tam diſertis eſſe quam Græcis, niſi ſicuti Theologica vox eſt Iuſtificationis, ſic etiam quiſpiam mihi conceſſerit Iuſtificamen ſeu Iuſtificamentum vſurpare. Quod igitur quidam exiſtimant δικαίωμα hoc in loco & δικαίωσιν idem declarare, nunquam admiſerim, non modo ne inanis quædam argutia tribuatur Apoſtolo, id eſt Spiritui ſancto: ſed multo magis quia Δικαίωμα ipſam iuſtificationis noſtræ (vt ita dicam) materiam hîc declarat ab effectu, nempe illam Chriſti obedientiam, cuius imputatio nos iuſtos in ipſo facit: quam paulo antè vocauit χάρισμα, quòd Deus gratis eam nobis largiatur. Δικαίωσις verò τῷ κατακρίματι (id eſt damnatoriæ ſententiæ) opponitur. Quemadmodum igitur reatum conſequitur condemnatio, ita etiam per fidem imputata nobis Chriſti iuſtitia, in reatus vicem ſuccedens, quem ipſius ſanguis eluit, efficit vt à Deo iuſti declaremur, ac proinde vitam æternam conſequamur. Id autem ego diſertè annotandum putaui, non modò vt inter δικαίωσιν & δικαίωμα quod ſit hoc loco diſcrimen oſtenderem,

derem, ſed etiam vt intelligeret lector, in hoc capite δικαίωμα aliquid amplius declarare quàm in ſuperiore. Nam peccatorum remiſſione (id eſt imputata Chriſti ſatisfactione) dicimur iuſtificari, id eſt perſoluta per illum pœna vt inſontes abſolui: obedientia verò Chriſti imputata, etiam iuſti declaramur, vt ex ipſa quoque Legis formula vitam æternam petere poſſimus, quum Chriſtus, quem fide poſſidemus, omnem iuſtitiam nobis impleuerit. Additum autem nomen Vitæ, vitalem ſiue viuificam declarat.

Ὥσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοὶ, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί.	19	Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores conſtituti ſunt multi, ita per vnius obedientiam, iuſti conſtituentur multi.	19	*Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores conſtituti ſunt multi, ita & per vnius obeditionem, iuſti conſtituentur multi.*
Νόμος δὲ παρεισῆλθεν ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα· οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις.	20	Lex verò præterea introiit vt augeretur Lapſus ille: ſed vbi auctum eſt peccatum, *ibi* ſuperabundauit gratia.	20	*Lex autem ſubintrauit vt abundaret delictum: vbi autem abundauit delictum, ſuperabundauit gratia.*
Ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτω καὶ ἡ χάρις βασιλεύσῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	21	Vt quemadmodum regnauerat peccatum ad mortem, ita etiam gratia regnaret per iuſtitiam ad vitam æternam, per IeſumChriſtum Dominum noſtrum.	21	*Vtſicut regnauit peccatum in morte, ita & gratia regnet per iuſtitiam in vitam æternam, per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum.*
Κεφάλαιον ϛ.		CAP. VI.		CAP. VI.
Τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ;	1	Quid igitur dicemus? permanebimus in peccato vt gratia auctior fiat?	1	*Quid ergo dicemus? permanebimus in peccato vt gratia abundet?*
Μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ;	2	Abſit. qui mortui ſumus peccato, quomodo adhuc viuemus in eo?	2	*Abſit. Qui enim mortui ſumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo?*

19 *Per inobedientiam*, διὰ τῆς παρακοῆς. Hoc vocabulum non repudiaui hoc loco, vt paronomaſiam exprimerem quæ eſt in Græco ſermone inter παρακοὴν & ὑπακοὴν. Apparet autem vel ex hoc verſiculo inſigniter eos hallucinari qui ſuperiora expoſuerunt de imitationis peccato. ¶ *Conſtituti ſunt*, κατεστάθησαν. Eraſmus, *Conſtituti fuimus*, id eſt, κατεστάθημεν, vt Frobenius etiam excudit. ¶ *Multi*, οἱ πολλοί. Multos iterum opponit Vni, non paucis vel omnibus, ſicut expoſuimus ſuprà, verſu 15: neque (vt ego quidem exiſtimo) quicquam hoc pertinet ad explicationem ſigni vniuerſalis quod vſurpauit in ſuperiori verſiculo. qua de re dicemus 1. Corinth. 1. 22. Vide ſuprà, 15. ¶ *Conſtituentur*, κατασταθήσονται. Sic legi in omnibus codicibus ſcriptum hoc verbum tempore futuro, quo tamen non futurum aliquid vt ſub vetere fœdere ſignificatur: ſed continua Chriſti vis in ſuis iuſtificãdis declaratur. Aliud autem eſt conſtitui iuſtum, ac proinde dignum vita pronuntiari, idque partim imputata Chriſti obedientia quæ reatum tollit, partim ſanctificatione in nobis inchoata quę corruptioni noſtrę opponitur: quàm abſolui à peccato & morte per Chriſti mortem nobis imputatam.

20 *Lex verò*, νόμος δέ. Legem Moſis proculdubio intelligit. Nam à verſu 14 diſſeruerat de iis qui ab Adamo ad Moſen interceſſerunt: (id eſt de iis qui Moſis Legem præceſſerunt) nunc autem agit de tempore Moſen conſequuto. Itaque Origenes extra oleas prorſus vagatur, in eo quòd de lege membrorum hîc agi putat. ¶ *Præterea introiit*, παρεισῆλθεν. Id eſt acceſſit ad morbum illum quo laborabant omnes homines vnius peccato contaminati. Vulgata, *Subintrauit*. Eraſmus, *Obiter ſubiit*. quam interpretationem non poſſum admittere. Neque enim propoſitio παρὰ in omnibus verbis hanc vnam vim habet, vt idem declaret atque Clanculum & Obiter: neque commodè id dici poteſt de lege publicè tantis cum ceremoniis rogata & accepta. Quomodo verò per Legem multiplicatæ ſint peccati vires, explicat Apoſtolus infrà, cap. 7. quod vnus penè ex veteribus Auguſtinus cognouit. ¶ *Vt augeretur*, ἵνα πλεονάσῃ. ſiue, Vt auctior fieret quàm prius. Vulg. & Eraſmus, *Vt abundaret*: quod mihi non videtur ſatis expreſſum. ¶ *Superabundauit*, ὑπερεπερίσσευσεν. Eraſmus, *Magis exuberauit*. id eſt (vt explicat in Annotationibus) vehementer ac ſupra modum redundauit. Ego verò puto Apoſtolum non modò declarare quanta ſit gratię vis, ſed etiam addidiſſe ὑπὲρ vt collationem peccati ac gratiæ declararet: quaſi diceret, Legis quidem interuentu factum eſſe vt immenſa quædam vis eſſet peccati, ſed gratiam tamen è cælo tanta copia fuiſſe effuſam vt peccatum non æquarit modò, ſed etiam infinitis partibus ſuperarit, ſicut paulo antè oſtendit. Gratiam autem vocat gratuitam iuſtitiæ Chriſti imputationem.

21 *Ad mortem*, ἐν τῷ θανάτῳ. Vulgata & Eraſmus, *In morte*, id eſt (vt Eraſmus interpretatur) *per mortem*. Ego verò puto ἐν pro εἰς vſurpari: quod apparet ex antitheſi: & ita quidem vt finalem (quam vocant) cauſam declaret. ¶ *Dominum noſtrum*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Hæc (inquit Eraſmus) non adiiciuntur apud Græcos niſi in nonnullis exemplaribus. Ego verò in vetuſtis omnibus inueni & Complutenſi quoque editione.

IN CAP. VI.

1 [*In*] *peccato*, τῇ ἁμαρτίᾳ. Peccatum in hac diſputatione idem prorſus declarat atque in ſuperiore, ſed diuerſo tamen reſpectu. Nam illic diximus conſiderari peccati originalis reatum, in cuius locum ſuccedat Chriſti obedientia per fidem nobis imputata: hîc verò in eodem illo malo corruptionem (id eſt, morbum ipſum inhærentem) ſpectat Apoſtolus, docétque qua ratione vis illa peccati in nobis ſenſim extinguatur, & in eius locum cæleſtis virtus ſuccedat, quam regenerationem vocamus, Sophiſtæ verò iuſtitiam inhærentem, cuius tamen neque ortum, neque progreſſum, neque fructum norunt. Sed & illud quoque annotandum eſt, de quo nonnihil diximus Act. 8. 23. amplius aliquid ſignificari his verbis, *Permanebimus in peccato*, & paulo pòſt, *Viuemus in peccato*, quàm ſi dixiſſet, *Peccatum in nobis permanebit, aut viuet.*

2 *Qui*, οἵτινες. Vetus interpres addit particulam γὰρ, *enim*, vt & Syrus interpres, ídque non incommodè. ¶ *Mortui ſumus peccato*, ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ. Mortuus peccato (id eſt quod ad peccatũ attinet) dicitur ab Apoſtolo quiſquis virtutis Chriſti particeps ita eſt factus vt natiua illa corruptio ſit in eo emortua. id eſt, vigore illo ſuo (qui tranſlatitię vita peccati dicitur) extincto, fructus illos amariſſimos non edat. Contrà verò viuere dicitur peccato & iniuſtitię quiſquis eſt in carne, id eſt quemcunq; Spiritus Dei à naturæ corruptionis ſeruitute non aſſeruit. Itaque non ſcribunt appoſitè qui peccati nomine diabolum intelligũt: item qui mortificationis nomine terrores conſcientiæ putant ſignificari. Sed & illud ſciendum eſt, hoc loco & aliis ſimilibus, ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ. i. *mori peccato*,

aliud prorſus declarare quàm νεκρὸν εἶναι τοῖς παραπτώμασι, id eſt *mortuū eſſe peccatis*, Epheſ.2.1.& 5.& Coloſ.2.13. Nā Mori peccato is dicitur tertio caſu, in quo vis illa peccati extincta eſt per Chriſti virtutem, quicum per fidem coaluit: adeo vt mutuò inter ſe reſpōdeant mori peccato, & viuere Deo ſeu iuſtitiæ, ſeu Chriſto. Contraria verò ſignificatione mortuus peccatis dicitur ſexto caſu, is qui peccatis quaſi immortuus tenetur. Qui & mortuus abſolutè dicitur, vt infrà, ver.13.& infrà, cap 7.10. Epheſ.5.14.1.Tim.5.6. Qui etiam dicitur in vmbra mortis habitare, Eſa.9.1

Gal. 7.17.	Ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν;	3	An ignoratis, ‖nos quotquot baptizati ſumus ¨in Chriſtum Ieſum, ¨in mortem eius eſſe baptizatos?	3	*An ignoratis quia quicunque baptizati ſumus in Chriſto Ieſu, in morte ipſius baptizati ſumus?*
Col.2.12. 1.Cor.6.14 ephe.4.23. coloſ.3.8.	Συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον· ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν.	4	‖Sepulti ſumus igitur cum eo per baptiſmum in mortem: vt ſicut excitatus eſt Chriſtus ex mortuis ¨in gloriam Patris: ita & nos‖noua vita incedamus.	4	*Conſepulti enim ſumus cum illo per Baptiſmum in mortem: vt quomodo Chriſtus ſurrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.*
2,tim.2.12. hebr 12.1. 1.petr.1.1.	Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα·	5	¨Nam ſi cum eo plantati coaluimus ¨conformatione mortis eius, ¨nimirum etiam ¨reſurrectionis *conformatione* coaleſcemus:	5	*Si enim complantati facti ſumus ſimilitudini mortis eius, ſimul & reſurrectionis erimus:*

3 *In Chriſtum Ieſum*, εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Id eſt, Vt cum Chriſto Ieſu coaleſcentes, vim ipſius perciperemus, extinguendo peccato, & creando nouo homini, vt expoſuimus Act.19.2. Nam qui Chriſtum accipiunt duntaxat pro exemplari nobis ad imitandum propoſito, vt Origenes & aliquot ex veteribus ab ipſo decepti, non videntur intellexiſſe de quo Paulus diſſereret. Neque verò finem ac ſcopum Baptiſmi præcipuum, eum videlicet de quo hîc agitur, intellexit Eraſmus, quum annotaret nos idcirco dici ab Apoſtolo in Chriſtum Ieſum fuiſſe baptizatos, quia per Baptiſmum inſerimur in corpus Chriſti myſticum. Hîc enim de ipſo Chriſti corpore agitur, non de Eccleſia: quanuis qui Chriſti membrum eſt, idem etiam ſit Eccleſiæ pars. Sed hoc tamen non facit vt hos fines confundere oporteat. Alioqui Veterem interpretem rectè reprehendit in eo quòd conuerterit, in Chriſto Ieſu, pro, In Chriſtum Ieſum. Et multa ineptiſſimè dicit in hunc locum Origenes: veluti, noſtrum Baptiſma eſſe in Chriſto: ipſum autem Chriſtum à Iohanne fuiſſe baptizatum non eo Baptiſmate quod eſt in Chriſto, ſed eo quod in Lege. Item illud, cur ſolius Chriſti fiat hîc mentio, quum baptizemur etiam in nomine Patris & Spiritus ſancti: quæ quæſtio omnino eſt ἀπροσδιόνυσος. Neque enim nunc agit Apoſtolus de forma Baptiſmi, ſed de fine & effectis. ¶ *In mortem eius*, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ. Quod dixerat in genere, nunc explicat per partes. Nam tres facit noſtræ innouationis partes, nempe mortem peccati, ſepulturam eiuſdem, & noui hominis excitationem. Manant autem hæc tria effecta ab vno Chriſto quicum per fidem coaluimus, ſed peculiariter mors peccati à Chriſti morte, ſepultura ab eodem ſepulto, noui hominis creatio ab eiuſdem reſurrectione dicitur quaſi ex fonte profluere. Nam Chriſti hominis per diuinitatem ſanctificati virtus in interimendo peccato (quod quum noſtrum eſſet, ipſi erat imputatum) ac ſuperandis omne genus tentationibus, in ipſius morte maximè ſeſe exeruit. Sepultura autem eſt mortis progreſſus, in qua rurſus potiſſimùm eluxit eiuſdē Chriſti virtus, quum mortis ipſius vincula quibus tenebatur, dirupit. Victoria demum & ipſius ſanctificationis conſummatio in reſurrectione apparuit. Sic igitur & nos iſtius virtutis participatione morimur peccato: &, quia non ſtatim extinguitur in nobis hic vetus homo, ſed ſenſim corrumpitur, donec in nihilum redigatur, ſepelimur etiam peccato, vt demum in nouam vitam emergere paulatim incipiamus, donec tandem hoc corruptibile, in futuro ſeculo incorruptibilitatem induerit. Harum autem partium ſymbola manifeſta ac efficacia habemus in Baptiſmo, quatenus eſt noſtræ regenerationis teſſera. Hinc ortæ ſunt illæ formulæ Paulo familiares, Crucifigi, conſepeliri, reſurgere cum Chriſto, Baptizari in ipſius mortem, ſeu pro mortuis: Crucifigere corpus peccati, Reſurgere in nouam vitam, Veterem hominem corrumpere, Mortificari, Viuificari, & ſimilia, vt ſuis locis explicabimus. Quòd autem Eraſmus conſiderandum proponit num præpoſitio σὺν pertineat ad Iudæos & Gentiles, ſimul in vnum Chriſtum collectos: hoc quidem loco nullius eſt momenti.

4 *In gloriam Patris*, διὰ δόξης πατρός. Διὰ pro ἐν vſurpari probauimus manifeſto exemplo ſuprà, cap.4.11: hîc autem exiſtimo poſitam eſſe pro εἰς, & quidem ita vt finalem (quam vocant) cauſam declaret. Cur enim reſurrexit Chriſtus? id eſt, in quem finem? Nempe, ſi ipſum caput conſideres in gloriam Patris, id eſt vt depoſita infirmitate, glorioſus Deo viueret in æternum: ſicut Apoſtolus ipſe explicare videtur infrà, ver.10. Sin autem nos ſpectes, qui ſumus Chriſti membra, idcirco illum reſurrexiſſe dicit Apoſtolus vt & ipſi participes illius virtutis facti incipiamus viuere vitam nouam, quaſi nimirum iam in cælis ipſis verſemur, quærentes quæ cæleſtia ſunt. Niſi verò ita interpreteris, non video quî conſtare poſſit altera pars collationis: neque etiam quorſum hîc commemoret Paulus cuius virtute reſurrexit Chriſti caro. quod alibi quidem ſæpe expoſuit, ſed certam ob cauſam. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Per gloriam Patris*, id eſt glorioſi Patris virtute ac poteſtate, ex Hebręorum idiotiſmo: ſicut nouitas vitæ pro noua vita dicitur.

5 *Nam ſi cum eo plantati coaluimus*, εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν. Eleganti tranſlatione Chriſtum, qui mortuus ac ſepultus reſurrexit, comparat Apoſtolus cum planta, quæ humi defoſſa ſuo tempore germinarit. Deinde verò quia nos quoque vnà dixerat cum Chriſto mortuos peccato ac ſepultos, reſurrexiſſe in iuſtitiam; vt indicet hæc omnia in nobis eo quaſi ſucco fieri quem ex Chriſto ſugamus, dicit nos cum ipſo in vnam plantam coaluiſſe, ſicut τὰ σύμφυτα cum arbore ipſa ita coaleſcunt vt communi ſucco viuant. Sic igitur Apoſtolus aptiſſima tranſlatione arctiſſimam illam noſtri cum ipſa Chriſti ſubſtantia coniunctionem, & viuificam illam virtutem inde in nos manantem expreſſit: qua etiam ratione Chriſtus ſeſe viti, nos verò palmitibus comparat: & in ipſo creſcere, ipſéque in nobis viciſſim dicitur adoleſcere. Sic comparatur Chriſtus virgulto apud Eſaiam, ſic comparatur Verbum ſemini, ſic dicimur arbores fructiferæ, ſic plantare & rigare dicuntur miniſtri, & fideles in Chriſto radicari: adeo fœcunda eſt ita tranſlatio. Vulgata, *Complantati*: & Eraſmus, *Si inſititij facti ſumus*. Mihi verò ſi verbum nouum Complantandi placuiſſet, auſus etiam eſſem complantatitios dicere. Itaque neceſſariò vſus ſum longiore verborum circuitu, quoniam σύμφυτον γεγονέναι non ſimpliciter declarat complantari, ſed potius complantatione coaleſcere. Et quod attinet ad Eraſmi interpretationem, quanuis libens agnoſcam nos velut inſitione quadam cum Chriſto coaleſcere, & Apoſtolum non diſſimili ratione dicere nos in veram oleam inſitos, infrà, 11.24: tamen putaui propriam Græci vocabuli ſignificationem ſeruandam, quoniam eò videtur reſpicere Apoſtolus hoc nomine vtens, quòd ſepelitio videtur quædam plantationis ſpecies. ¶ *Conformatione mortis eius*, τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Id eſt, quatenus, non dico imitatione, (hoc eſt enim Origenis commentum) ſed virtute ab ipſo in nos deriuata, perinde morimur pecato vt & ipſe mortuus eſt. Hoc enim eſt quod dixerat, nos baptizatos eſſe in ipſius mortem: & ſtatim ſubiiciet nos vna cum ipſo cruci affixos, vt ſicut ipſe

mortuus

mortu' est peccato, ita & nos peccato moriamur, declarans quod sit istud ὁμοίωμα. Vulg. *Similitudini mortis eius,* tertio casu: quod planè repudio, quanuis aliquoties ita citetur hic locus ab Augustino. Nec dubito etiam quin sit prorsus reiiciendum quod putat Eraſmus præpoſitionem σὺν poſſe referri ad Iudæos & Gentiles ſimul in vnum Chriſtum collectos. Nam præterquam quod hæc ſunt extra ſcopum, præpoſitio σὺν in σύμφυτοι, ſicut in συνθάπτεσθαι, συσταυροῦσθαι, συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι, συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι, id eſt (vt iſta ad verbum explicemus) *conſepeliri, concrucifigi, conuiuere, compati, conformari, conregnare, conglorificari,* & ſimilia, omnino ad ipſam Chriſti perſonam referenda ſunt: ita vt ſubaudiendum ſit αὐτῷ, quod vt exprimeret Eraſmus, conuertit, *Nam ſi inſititij facti ſumus [illi] per ſimilitudinem mortis eius.* Sed aliam ob cauſam abſtinui à nomine Similitudinis, quod vſurpauit Vetus interpres, & Simulacri, quo alibi Tertullianus vtitur, hunc ipſum locum citans. Videtur enim fauere nonnihil Pelagianis, qui hanc noſtri cum Chriſto Conformationem putant ab imitatione proficiſci, quum contrà imitatio omnis ex iſta Conformatione naſcatur. id eſt, ex eo quòd Chriſti participes ſimus, cum eo & per eum peccato mortui, vt Deo viuamus. Ipſe enim eſt qui in nobis efficit vt velimus ac faciamus quæ Dei ſunt. Et notandum eſt Apoſtolum non dixiſſe ὁμοιότητι ſed ὁμοιώματι, quod nomen verbale & paſſiuum includit verbi actionem, vt intelligamus iſtam noſtri cum Chriſto conuenientiam aliunde in nobis effici, nempe à Chriſti mortis potentia & virtute. Cæterùm Baſilius libro περὶ βαπτίσματος, ad cauſam inſtrumentalem (id eſt ad Baptiſmum) hoc refert. Sic enim interpretatur ἐν τῷ τοῦ ὕδατος βαπτίσματι, ὅπερ ἐστὶν ὁμοίωμα τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου. id eſt, *in aqua Baptiſmo, qui eſt crucis ac mortis aſſimilatio, ſeu figura.* Quominus autem hanc interpretationem ſequar, ea ratione impedior quòd Baptiſmus omnes partes renouationis repræſentat: hic verò Paulus manifeſtè conformationem mortis à conformatione reſurrectionis diſtinguat. quanuis hæc ab illa ſeparari non poſſit. Illa verò Cyrilli interpretatio non modò violenta, ſed etiam nonnihil eſt periculoſa, Chriſti mortem non tam mortem fuiſſe quàm mortis quandam imaginem, quùm tam citò reſurrexerit. Quorſum enim hoc, ſi ſpectes noſtri cum Chriſto collationem? id eſt Apoſtoli ſcopum. ¶ *Nimirum etiam,* ἀλλὰ καί. Sic rectè Eraſmus, quum ἀλλὰ hoc loco non adhibeatur aſſumptioni, ſed concluſioni. Vulgata, *Simul etiam* ἅμα καί: quæ lectio mihi non diſplicet. Et fortaſſis ἀλλὰ irrepſit in contextum ex eo quod deſcriptores nonnulli codicum olim conſueuerunt duplex λλ ita pingere in mediis vocibus, vt à litera μ parum admodum differat. ¶ *Reſurrectionis [conformatione] coaleſcemus,* τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. Qui vel mediocriter eſt Græcæ linguæ peritus, facilè animaduertit deeſſe articulum τῷ: quod ipſa collationis ratio oſtendit, ita vt repetantur duo vocabula ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Nam plena eſſet oratio, ἀλλὰ καὶ τῷ τῆς ἀναστάσεως, videlicet, ὁμοιώματι σύμφυτοι ἐσόμεθα: in qua ellipſi nihil prorſus eſt violentum aut inuſitatum: niſi quòd articulus à diſertis ſcriptoribus vix ſoleat in hoc dicendi genere prætermitti. Annotauimus autem ſimilem prorſus ellipſin Ioh. 5.36. Eraſmus, *Reſurrectionis participes erimus*: quaſi τῆς ἀναστάσεως, id eſt eſſe reſurrectionis, ſignificare poſſit, Ex eorum numero eſſe ad quos reſurrectio pertineat. Id ego verò mihi vix perſuaſerim: vt interim taceam vtrinque requiri ὁμοίωμα primariæ plantæ cum nobis συμφύτοις, tum in morte videlicet, tum in reſurrectione: quod & ipſe Apoſtolus poſtea copioſe explicat. Maluit autem vti Apoſtolus futuro tempore quàm præſenti, quoniam nondum prorſus mortui ſumus peccato, quãuis eius quoque reliquiæ nobis non imputantur: ex quo conſequitur nos nondum totos reſurrexiſſe, ſed quotidie emergere, dum perficiatur quod Deus in nobis inchoauit. Mutua enim eſt inter mortem peccati & vitam Spiritus non tantùm relatio, ſed etiam proportio.

Τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ.	6	Illud ſcientes, ¨ veterem illum noſtrum hominem ¨ cum eo crucifixum eſſe, vt ¨ aboleatur ¨ corpus peccati, ne poſthac nos ſeruiamus peccato.	6	*Hoc ſcientes quia vetus homo noſter ſimul crucifixus eſt, vt deſtruatur corpus peccati, vt vltra non ſeruiamus peccato.*
Ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας.	7	Etenim qui mortuus eſt, ¨ liberatus eſt à peccato.	7	*Qui enim mortuus eſt, iuſtificatus eſt à peccato.*

---

6 *Veterem illum noſtrum hominem,* ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος. Veterem hominem vocat vniuerſam hominis naturam, ita vt cum iniquitate conceptus eſt & in hanc lucem editus. Additur autem Veteris epitheton, partim primi illius Adami collatione facta cum altero poſteriore, vt 1. Cor. 15.45. partim verò naturæ noſtræ deformationis reſpectu, quam altera recentiore permutamus: ea nimirum quæ in die inſtauratur ad agnitionem quæ reſpondeat imagini eius qui ipſum condidit, Coloſſ. 3.10. ¶ *Cum eo crucifixum eſſe,* συνεσταυρώθη. Hoc quoque vocabulum Paulo eſt familiare, idem declarans atque ſi peccatum dixiſſet mortuum, aut nos peccato mortuos cum Chriſto. Hoc tantùm intereſt quòd quum crucifixum dicit, mortis genus explicat per quam Chriſtus nobis Spiritum ſanctum impetrauit. Itaque nihil dicunt qui Paulum exiſtimant veterem hominem crucifixum potius quàm mortuum dixiſſe eò quòd viuat adhuc & vigeat aliqua ex parte. quod doctiſſimus interpres meritò non probauit. Sed duo hic notanda ſunt: vnum, quum dicitur Vetus homo cum Chriſto crucifixus, non ita hoc eſſe accipiendum quaſi corrupta hæc natura Chriſto alia ratione quàm per imputationem tribuatur. Nam iam inde ab ipſo conceptus momento carnem noſtram in ſeſe nobis ita ſanctificauit vt omnis peccati expers fuerit. Itaque nobis veterem hominem crucifixit: ſicut mortuus dicitur peccato, non vt peccare deſineret, ſed vt peccatum deſtrueret. Alterum, quod dicitur Chriſtus peccata noſtra per crucem expiaſſe, prudenter eſſe ab hoc diſtinguendum de quo hîc diſſeritur. Illud enim pertinet ad gratuitam pro peccatis noſtris ſatisfactionem, quæ nobis imputatur: hîc autem agitur de regeneratione intra nos per Spiritum Chriſti reipſa inchoata. ¶ *Aboleatur,* καταργηθῇ. Vel, vt Vulgata, *deſtruatur*. De huius verbi propria notatione diximus ſuprà 3.31. & Luc 13.7. quã vbique ſeruare nec potuimus, nec debuimus. In ſumma dicitur καταργεῖσθαι cuius vis & efficacitas tollitur: & καταργεῖν is cuius virtute id efficitur. Dicitur autem non homo ipſe cui peccatum ineſt, ſed vitioſitas quæ ipſi ineſt, aboleri, vt ei non ſeruiamus amplius. Et notandum eſt proponi finem ſanctificationis, non quaſi ad eum vſque finem peruenerimus: ſed quoniam ad eum contendimus, ac tandem etiam perueniemus, quum videlicet Deus erit omnia in omnibus. ¶ *Corpus peccati,* τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας. id eſt caro, in qua peccatum ipſum hæret, ſicut pulchrè explicatur 1. Petr. 4. 1. & 2. Alibi ſolet Apoſtolus ſimili ſignificatione nomen membrorum vſurpare, non hoc tantùm corpus aſpectabile deſignans, ſed omnes hominis partes ſine vlla prorſus exceptione, niſi quatenus eas in filiis Dei inſtaurauit Chriſti communicatio, vt expoſuimus Iohan. 3.6. Mihi tamen videtur Paulus propria quadam ratione hoc in loco mentionem feciſſe corporis, nempe quia crucifixi & ſepulti Chriſti meminerat, cui nos factos eſſe συσσώμους, id eſt (vt ita loquar) concorpores, ſcribit Epheſ. 3.6.

7 *Liberatus eſt,* δεδικαίωται. id eſt ἀπήλλακται, ἠλευθέρωται, κεκαθάρισται, vt pulchre explicat Baſilius lib. περὶ βαπτίσματος, de quo diximus ſuprà 3.20. Vulgata & Eraſmus, *Iuſtificatus eſt.* Quidam etiam conuertit, *Abſolutus eſt.* Ego verò has interpretationes hoc quidem loco vt ambiguas reieci, nequis de peccati vel peccatorum remiſſione, ſeu abſolutione à peccatis, hoc dictum acciperet. Neque enim de his diſſerit Apoſtolus, ſed de mortis effectu, quæ efficiat vt mortui neceſſariò ab actionibus huius vitæ ac proinde à peccando ſuperſedeamus. Hoc eſt denique quod dixit Anacreon, (ſi tam profana licet cum tam ſacris comparare) Ὁ θανὼν οὐκ ἐπιθυμεῖ.

Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ·	8	Quòd ſi mortui ſumus cum Chriſto, credimus fore vt etiam viuamus ¨cum eo.	8	*Si autem mortui ſumus cum Chriſto, credimus quia ſimul etiam viuemus cum Chriſto:*
Εἰδότες ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύει.	9	Vt qui ſciamus Chriſtum excitatum ex mortuis, non amplius mori: mortem *inquam* ei non amplius ¨dominari.	9	*Scientes quòd Chriſtus reſurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi vltrà non dominabitur.*
Ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ· ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ Θεῷ.	10	Nam ¨quod mortuus eſt, peccato mortuus eſt ¨ſemel: quòd autem viuit, ¨viuit Deo.	10	*Quòd enim mortuus eſt, peccato mortuus eſt ſemel: quòd autem viuit, viuit Deo.*
Οὕτω καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε, ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	11	Ita etiam vos ¨colligite, vos tum mortuos eſſe peccato, tum verò viuere Deo per Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum.	11	*Ita & vos exiſtimate, vos mortuos quidem eſſe peccato, viuentes autem Deo in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*
Μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ·	12	¨Ne regnato igitur ¨peccatum in mortali veſtro ¨corpore, vt obediatis peccato in cupiditatibus corporis:	12	*Non ergo regnet peccatum in veſtro mortali corpore, vt obediatis concupiſcentiis eius:*

8 *Cum eo*, αὐτῷ. Vulgata repetit Chriſti nomen, vt & Syrus interpres, & Claromontanus codex: quod etiam eſt expreſſius.

9 *Dominari*, κυριεύει. Sic vbique ſcriptum inuenimus, & ſanè videtur præſens tempus melius conuenire. Vetus interpres tamen legit κυριεύσει, *dominabitur*, & Origenes quoque, quem aliquot etiam Latini patres ſequuntur.

10 *Quòd mortuus eſt*, ὃ ἀπέθανε. Declarant Græci Grammatici ὃ pro ὅτι coniunctione vſurpari: ſed malim hoc quidem in loco ſupplere κατὰ, vt plena ſit oratio, Nam in eo quòd mortuus fuit, id eſt quantum ad ipſius mortem attinet, vt Gal 2.20. Neque enim Vallæ aſſentior qui potius putat conuertendum eſſe ad verbum neutro genere, *Quod enim mortuum eſt*. quanuis ſic etiam legat Hilarius ex antiquis codicibus lib. de Trinitate 9. vt Eraſmus obſeruauit, quaſi Mortuum referatur ad corpus humanum, Viuit, ad naturam diuinam. Ego verò non video quomodo conueniat hæc interpretatio cum eo de quo agitur: deinde etiam periculoſam puto hanc interpretationem, quòd videatur quodammodo pro Neſtorianis facere, atque adeo noſtræ ſatisfactionis fundamẽtum euertere. Quanuis enim Chriſtus, ſecundum Deitatem, nec mori nec reſurgere dici poſſit, tamen idem homo ille qui mortuus eſt ac reſurrexit, etiam Deus erat, & totus nunc Deo viuit: alioquin nec morte ipſius mortificari peccato, nec reſurrectione poſſemus Deo viuificari. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Id eſt, vna vice pro omnibus. Quod enim ſemel tantùm fit, id non habet regreſſum vt iterum fiat. Sic in epiſt. ad Hebræos accipitur hoc aduerbiũ aliquoties: vt Chriſti oblationis perennis illa vis declaretur, oppoſita Leuiticis ſacrificiis, quæ quotidie repeti oportuit. Oſtẽdit autem ex hac capitis & membrorum collatione Apoſtolus hoc loco, in iis qui per Chriſtum verè ſanctificati ſunt, peccatũ ſemel mori, id eſt ita vt priſtinas illas vires nunquam recipiat, ſed quotidie, tanquam corpus in ſepulchro, corrumpatur, donec funditus intereat. Quòd ſi continuus eſt mortis peccati progreſſus, continuum eſt quoque viuificationis incrementum, quum ſit mutua inter mortificationẽ veteris hominis & inſtaurationem noui non modò relatio, ſed etiam proportio. Quomodo igitur qui mortuus eſt peccato, in eo permanebit vt gratia abundet? Diximus autem qua ratione ſit explicãdum quod dicitur Chriſtus peccato mortuus, in quo tamen peccatum non fuit, ſuprà, verſu 6. Nam in hac quoque loquutione, Chriſtus peccato mortuus eſt, hoc vocabulum accipio non in ſexto caſu, (vt declaretur cauſa quæ Chriſtum adegit ad mortem, nempe quia noſtrorum peccatorum reus erat) ſed tertio caſu potius, vt finem declaret, nempe Chriſtum idcirco mortuum vt ſemel in nihilum redigat peccatum in nobis. Hoc enim eſt de quo agitur, non autem de peccatorum expiatione per imputationem: & ratio antitheſeωs hoc poſcit. ¶ *Viuit Deo*, ζῇ τῷ Θεῷ. Id eſt, Viuit apud Deum, & quidem vita * planè diuina ac cæleſti. quæ huic vitæ adhuc peccato & morti obnoxiæ opponitur. Sicut enim mortuus peccato dicitur is in quo peccatum vim ſuam non magis exerit quàm ſi mortuus eſſet, ita etiam viuere Deo, ex formula Paulo familiari, dicitur is qui Spiritu Dei agitur, vt explicat Apoſtolus infrà, 8.14. & Epheſ. 3.20. Sed ſicut mortem peccati diximus aliter in capite quàm in membris cõſiderari, ſic quoque de eo ſtatuendum quòd Chriſtus dicitur Deo viuere. Is enim iam inde à primo cõceptu totus quidem Deo vixit, ſed tamen à conceptu ad reſurrectionem, ac præſertim in morte ac ſepulchro luctandum illi fuit cum Satana & morte, atque adeo cum noſtris omnibus peccatis quæ Pater illi imputarat, vt nos in eo conſummaret. Itaque poſt reſurrectionem demum dicitur Deo viuere, quum iam depoſita omni carnis infirmitate, & ſuperatis omnibus hoſtibus, ad dexteram Patris conſedit. Noſtra verò ſanctificatio ex illius virtute promanans: nunquam hîc in nobis perficitur, quum ab ipſa morte pendeat noſtrę ſanctificationis conſummatio: & tamen dicitur mori peccato is in quo peccatum mori cœpit: & Deo viuere, qui Spiritu Dei donatus, cœpit facta carnis mortificare, vt ſcribitur infrà, 8.12.

11 *Colligite*, λογίζεσθε. Vulgata, *Exiſtimate*. Eraſmus, *Reputate*. Neutrum mihi ſatisfacit. hoc enim refero ad fidei ſyllogiſmum, vt inde colligamus ac verè ſentiamus nos tum peccato eſſe mortuos per Chriſti mortis communicationem: tum verò Deo viuere, id eſt iuſtitiæ, per eundem viuificatos. Sic enim vrget Paulus vt Chriſti mortem, ſepulturam ac reſurrectionem ad nos transferamus. Sic accipitur idem verbum ſuprà, 3.28.

12 *Ne regnato*, μὴ βασιλευέτω. τὸ βασιλεύειν apud Paulum (id eſt regnare) ponitur pro ſummum imperium obtinere, ita vt nullus ſe opponat, vel ſiquis obſiſtat, fruſtra hoc faciat. Commodùm igitur hæc adhortatio ſubiicitur præcedẽtibus, vt intelligamus quatenus ſimus mortui peccato quandiu hîc verſamur, hactenus nimirum vt reluctetur quidem Spiritui ſed tamen non vincat. ¶ *Peccatum*, ἡ ἁμαρτία. id eſt vis illa peccans. Tertull. nouo vocabulo, Delinquẽtiam interpretatur, lib. De reſurrectione carnis. Peccati verò appellatione vitioſitas illa tum ipſi rationi * tum affectibus hominum etiam renouatorũ inſita ſignificatur, quæ quoniã & à peccato Adami orta eſt, & vitioſas omnes tum cogitationes, tum actiones gignit, idcircò, vt rectè monet multis locis Auguſtinus, peccatum vocatur ὁμωνύμως, & elegantiſſimè à noſtro Paulo peccatũ peccans. qui tamẽ Auguſtinus cautè in eo legendus eſt, quòd illam vitioſitatem non videtur peccatum vocare, niſi quum vincit. Nam contrà ſiue vincat accedente conſenſu, ſiue Spiritus illã ſuperet, quicquid vitioſum eſt, quum ſit operis Dei deprauatio, malũ eſt, ac proinde peccati rationem habet. ¶ *Corpore*, σώματι. Vide ſuprà, verſu 6. Videtur hoc loco & aliis ſimilibus Apoſtolus corporis ac membrorum facere mentionem, propterea quòd hæc ſunt inſtrumenta quibus Peccatum exequitur quod cogitauit. Loquitur enim Apoſtolus de Peccato tanquam violento quopiam tyranno. Sit igitur mens illa tantopere à philoſophis celebrata, primus peccati (id eſt natiuæ illius corruptionis) adminiſter ad ſuggerendos primos motus: qui vbi commouerint voluntatem, alteram peccati adminiſtram, nanciſcuntur ἐπιθυμίας. Tum verò corpus ab animo impulſum, huc & illuc tranſuerſum rapitur, vt tyranni arbitrio ſeſe ac ſeſſorem præcipitet. Monet igitur Apoſtolus vt quum omni ex parte coërceri motus non poſſint, ſaltem corpus habeamus in poteſtate: quæ tamen doctrina ad cæteras hominis partes pertinet, quum hæc inter ſe ad peccandum mutuo conſenſu conſpirent. Vnde factum vt has cupiditates Paulus

lus corporis eſſe dicat: quia nimirum animus per illas corpus commouet, ac viciſſim animum corpus ſolicitat. Itaque alibi diſertè monet vt & ſpiritu (ſeu mente,) & anima & corpore integri coram Domino appareamus, 1. Theſſ.5.23. Cæterùm pro relatiuis αὐτῇ & αὐτοῦ coacti ſumus antecedentia ipſa ſubſtituere, vt amphiboliam vitaremus: quia peccatum & corpus apud Latinos eiuſdem ſunt generis, Vetus interpres conuertit, Vt obediatis concupiſcentiis eius, id eſt εἰς τὸ ὑπακούειν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ, quam lectionem ſequutus eſt etiam Auguſtinus lib.1.De nuptiis, cap.23.& 27. Et ita quoque ſcriptum inuenimus in vno Græco codice.

Μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ· ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ.	13	Neque ¨ſiſtite¨ membra veſtra¨ arma iniuſtitiæ peccato: ſed ſiſtite vos Deo, vt ex mortuis viuos, & membra veſtra arma iuſtitiæ Deo.	13	*Sed neque exhibeatis membra veſtra arma iniquitatis peccato: ſed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viuentes: & membra veſtra arma iuſtitiæ Deo.*
Ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει. οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν.	14	Peccatum enim vobis non dominabitur. ¨non enim eſtis ſub Lege, ſed ſub Gratia.	14	*Peccatũ enim vobis non dominabitur. nõ enim ſub Lege eſtis, ſed ſub gratia.*
Τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; Μὴ γένοιτο.	15	Quid igitur? peccabimus, ¨quòd non ſimus ſub Lege, ſed ſub Gratia? Abſit.	15	*Quid ergo? peccabim⁹, quoniã non ſumus ſub Lege, ſed ſub gratia? Abſit.*
Οὐκ οἴδατε ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοὴν, δοῦλοί ἐστε ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην;	16	‖An neſcitis quòd cui ſiſtitis vos ſeruos ad obediendum, eius ſerui eſtis cui obeditis, ſiue peccati ad mortem, ſiue obedientiæ ad iuſtitiam?	16	*Neſcitis quoniam cui exhibetis vos ſeruos ad obediendum, ſerui eſtis eius cui obeditis, ſiue peccati ad mortem, ſiue obeditionis ad iuſtitiam?*	Ioh.8.34. 2.pet.2.19.
Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς.	17	Gratia autem *ſit* Deo quòd fuiſtis *quidem* ſerui peccati, ſed ex corde obediſtis ei formæ doctrinæ¨ in quam eſtis traditi.	17	*Gratias autem Deo quòd fuiſtis ſerui peccati obediſtis autem ex corde in eam formam doctrinæ in quam traditi eſtis.*
Ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ.	18	Et liberati à peccato, mancipati eſtis iuſtitiæ,	18	*Liberati autem à peccato, ſerui facti eſtis iuſtitiæ.*
Ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθέ-	19	¨Hominũ more loquor, pro-	19	*Humanum dico pro-*

---

13 *Siſtite*, παριστάνετε. Vulgata, *Exhibeatis*, παρέχετε. Eraſ. *Accommodetis*. Mihi verò videtur Siſtendi verbum multò accommodatius, quòd paulo antè fecerit regni mentionem, & paulo poſt etiam Domini. Dicuntur enim miniſtri & ſerui παριστάνειν ἑαυτοὺς, id eſt ſiſtere ſeſe in Domini conſpectu, & præſtò eſſe ad accipienda mandata: vt per eleganter ſit vſurpatum hoc verbum Apoſtoli, vt indicaret quàm proni ac volentes ad peccandum ferantur quicunque Spiritu Dei nõ aguntur. ¶ *Membra veſtra*, τὰ μέλη ὑμῶν. Hoc quàm latè pateat expoſuimus ſuperiore ver.6 & 12. ¶ *Arma iniuſtitiæ*, ὅπλα ἀδικίας.i. Pro inſtrumẽtis quibus ad patrãda ſcelera vtatur. Græcis enim ὅπλα, & Latinis Arma, * ac Heb. כלי [*kele*,] de quibuſuis inſtrumẽtis dicuntur. Sed melius conuenit Armorum nomen tranſlationi à tyrannorum ſatellitibus & apparitoribus ſumptæ. Sic Geneſ.49, 5. Simeon & Leui dicuntur כלי חמס [*chele chamas*.]

* 14 *Non enim eſtis ſub Lege*, οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον. Sic maluit Paulus ſcribere quàm ὑπὸ νόμου, vt vitaret omnem amphiboliã, non hoc tantùm loco, ſed alibi ſæpe, vt Gal.4.21. & ſic quoque dicimur ὑπὸ ἁμαρτίας [illegible] infrà 7.14. Nam alioqui nemo magis & efficacius ſeſe ſubiicit Legi quàm qui eſt regeneratus. Non eſt igitur hoc dicendi genus vno modo explicandum: quia præterquam quòd Legis nomen eſt πολύσημον, & variæ ſunt Legis ſpecies, variè quoque ſolet Apoſtolus de ea diſſerere. Itaq; Origenes de Lege membrorum (id eſt peccati) hæc accipit: cui non aſſentior, quia nuſquam inuenio Legis nomen ita vſurpatum, niſi quippiam adiiciatur ex quo id poſſit intelligi. Sed & de ceremoniis hoc accipi commodè non poteſt. Reſtat igitur vt ad Legem moralem, quam vocãt, applicetur. Nam politicæ legis quorſum meminiſſet? Putant igitur plerique ſub Lege non eſſe, idem declarare atque Legis maledictioni non amplius eſſe obnoxium, quum Chriſtus factus ſit maledictio pro nobis. Sed hoc certè pertinet ad peccatorum remiſſionem: hîc verò agitur de mortificatione peccati, & iuſtitia in nobis per Chriſti Spiritum inchoata. neque ſpectatur dominatio peccati, quatenus imputatur vel non imputatur, ſed quatenus viget aut non viget in nobis. Itaque alij explicare malunt, *Sub Lege non eſtis, ſed ſub gratia*. id eſt, Non iam eſtis ea conditione qua olim, quum vos Lex reos faceret, iubendo, non adiuuando, vt explicat Auguſtinus. Hanc verò ſententiam vt ſimpliciſſimam & maximè accommodatam amplector: ſed ita vt paulo aliter applicem quàm ſoleant. Propoſitum eſt igitur Apoſtolo nos hortari vt fortiter reluctemur peccato. Nam, inquit, omnino futurum eſt vt illo ſuperato victoriam reportetis. Id verò vnde tam certò coniicit futurum? Quia nimirum ſub Lege non ſumus, ſed ſub Gratia. Lex enim (vt ſequenti capite explicabit) inſtrumentum illud eſt per quod ille noſter maritus, id eſt peccatũ, in nobis vitioſas illas cupiditates & actiones, tanquam liberos, gignebat: illud eſt, inquam, vnde accepta occaſione peccatum alioquin veluti mortuum reuiuiſcit, & nos interimit. Lex denique eſt peccati virtus, vt ſcribitur 1.Cor. 15.56. Valet igitur conſequutio, nos aduerſus peccatũ potituros victoria, quũ non ſimus ſub Lege, quatenus eſt virtus peccati, ſed ſub Gratia, id eſt Spiritu Chriſti donati, cuius freti virtute, reliquias etiam peccati iam inermis penitus profligemus, idque ita eſſe explicandum liquet ex Galat. 5.23 & 24. Quomodo verò alibi accipiatur Sine Lege eſſe, vel Sub Lege non eſſe, item, Legem non eſſe iuſto poſitam, ſuis locis explicabimus.

15 *Quòd non ſimus*, &c. ὅτι οὐκ ἐσμὲν, &c. Naſcitur hæc obiectio ex eo quòd ambiguum erat dicendi genus ab Apoſtolo vſurpatum. Ideo ſequente capite copioſè ab ipſo explicabitur. Nam apud impios (cuiuſmodi ſunt hodie Libertini, Dauidiſtæ, & cæteri Carpocratianorũ ſucceſſores) ſub Lege non eſſe, ſignificat pro arbitrio ſuo quiduis audere: ſub Gratia autem eſſe, non poſſe damnari.

17 *In quam eſtis traditi*, εἰς ὃν παρεδόθητε. Hoc dicendi genus magnam quandam emphaſim videtur habere. Ita enim ſignificatur, Euangelicam doctrinam quaſi inſtar typi cuiuſdam eſſe, cui veluti immittamur vt eius figuræ conformemur: & totam iſtam transformationem aliunde prouenire. vt quemadmodum cera (inquit Baſilius in tractatu de Baptiſmo) ſculpturæ typo tradita figuram quæ ſculpturę ineſt accuratè exprimit: ita & nos Euãgelicę doctrinæ typo nos tradentes, ſecundum interiorẽ hominem figuremur. Itaque non ſatis expreſſè conuertit Eraſ. παρεδόθητε, *Traducti eſtis*. Sed peruerſè Caſtellio interpretatur, *Quæ vobis eſt tradita*, ὃς ὑμῖν παρεδόθη, quaſi videlicet εἰς reſpondeat literæ ל, vt εἰς τύπον idem declaret atque τύπῳ: deinde, ὃν παρεδόθητε dictum ſit vt ἐπιτρέπομαι τοῦτο, pro τοῦτό μοι ἐπιτρέπεται. Nam aliam huius interpretationis rationem inuenire non potui. Eſt autem hoc dicendi genus ſimile illi Terentiano dicto, *Reſtitue in quem me accepiſti locum*.

19 *Hominum more loquor*, ἀνθρώπινον λέγω. Id eſt κατ' ἄνθρωπον, vt ſuprà, 3.5. Puto verò Apoſtolum nihil aliud hoc loco ſignificare hac dicendi formula quàm ſeſe, quum de rebus cæleſtibus ac diuinis diſſerat, libenter tamen, vt ſeſe eorum captui accommodet ad quos ſcribebat, ſimilitudines iſtas ſeruitutis & libertatis ex mutuis hominum com-

merciis ſumere, quò melius iſta percipiant. Alij humanum accipiunt pro eo quod præſtare poſſint homines: quaſi dicat Apoſtolus ſe non ſummam aliquam perfectionem requirere, ſed duntaxat vt non minus ſtrenuè colant iuſtitiam quàm olim paruerunt peccato. Ego verò priorem interpretationem vt ſimplicem amplector, vel ob eam cauſam quòd iſta Apoſtoli petitio quæ ſequitur, eiuſmodi eſt vt vel perfectiſſimi quique inter homines vix illam poſſint præſtare. Alioquin aliis etiam locis humanum dicitur quod eſt eiuſmodi vt hominum vires non ſuperet, vt 1. Samuelis cap. 7. verſ. 14. & 1. Corinth. cap. 10. verſ. 13. Vulgata, *Humanum dico*, imperitè. Eraſmus, *Humanum quiddam dico*. Hieronymus ad Algaſiam, quæſt. 1. dicit hoc dicendi genus vſurpatum fuiſſe ab Apoſtolo, ex Cilicum idiomate. Ego verò ne in hoc quidem aſſentior Hieronymo.

νειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν· οὕτω νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἁγιασμόν.

20 Ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ.

21 Τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε ἐφ᾽ οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος.

22 Νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν· τὸ δὲ τέλος, ζωὴν αἰώνιον.

23 Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος· τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Κεφάλαιον ζ.

1 Ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοὶ (γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ) ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ζῇ;

1.Cor.7.33.

2 Ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός.

3 Ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς

pter infirmitatẽ carnis veſtræ. "Nẽpe ſicut ſtitiſtis mẽbra veſtra ſerua impuritati & iniquitati, "ad *patrandã* iniquitatẽ: ita nunc ſiſtite mẽbra veſtra ſerua iuſtitiæ ad ſanctimoniam.

20 Quum enim ſerui eratis peccati, "liberi eratis iuſtitiæ.

21 Quem igitur fructum habebatis "tũc *ex iis* de quibus nunc erubeſcitis? "nam finis illorum, mors *eſt*.

22 Nũc verò liberati à peccato, mancipati autẽ Deo, habetis fructũ veſtrũ in ſanctimoniam: finem autem, vitam æternam.

23 Nam "ſtipẽdia peccati, mors: "donum autem Dei *eſt* vita æterna in Chriſto Ieſu Domino noſtro.

CAP. VII.

1 "AN ignoratis fratres, (peritos enim Legis alloquor) legem *tantiſper* dominari homini "quoad *ipſe* vixerit?

2 ‖Nã viro ſubiecta mulier, viuenti viro deuincta eſt per legem: quòd ſi mortuus fuerit vir, liberata eſt à lege viri.

3 Proinde viuente viro mœ-

pter infirmitatem carnis veſtræ. ſicut enim exhibuiſtis mẽbra veſtra ſeruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem: ita nũc exhibete membra veſtra ſeruire iuſtitiæ in ſanctificationem.

20 *Quũ.n. ſerui eſſetis peccati, liberi fuiſtis iuſtitiæ.*

21 *Quem ergo fructum habuiſtis tunc in quibus nunc erubeſcitis? nam finis illorum, mors eſt.*

22 *Nunc verò liberati à peccato, ſerui autem facti Deo, habetis fructum veſtrum in ſanctificationẽ: finẽ verò, vitã æternam.*

23 *Stipendia enim peccati, mors: gratia autem Dei, vita æterna in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*

CAP. VII.

1 *AN ignoratis fratres (ſcientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur quanto tempore viuit?*

2 *Nam quæ ſub viro eſt mulier, viuente viro alligata eſt legi: ſi autem mortuus fuerit vir, liberata eſt à lege viri.*

3 *Igitur viuente viro vo-*

¶ *Nempe ſicut*, ὥσπερ γάρ. Vulg. *Sicut enim.* Eraſ. *Quemadmodum enim.* Ego verò nõ video quomodo cauſalis particula ſatis cõmodè poſſit cum ſuperioribus connecti. Vide infrà 15.2. ¶ *Ad [patrandam] iniquitatem*, εἰς τὴν ἀνομίαν. Eraſmus, *Ad aliam atque aliam iniquitatem*, Græca ſcholia ſequutus. Ego verò potius exiſtimo Paulum priore loco per impuritatem & iniquitatem intellexiſſe cupiditates illas tum quibus ſeipſos contaminant homines, vt quibus ſolicitantur ad ebrietatem, laſciuiam, luxuriam, & alias eiuſmodi peſtes: tum quibus prouocantur ad alios offendendos, furtis, homicidiis, iniuriis, & cæteris id genus ſceleribus: deinde poſteriore loco ἀνομίαν generalius vſurpaſſe pro ipſis cupiditatum effectis. Ideo ſuppleui participium Patrandam, ex quo id intelligatur.

20 *Liberi eratis iuſtitiæ*, ἐλεύθεροι ἦτε δικαιοσύνῃ. Id eſt, Quod ad iuſtitiam attinet, nullum erat eius in vos imperium. Eratis enim peccati iugo prorſus mancipati. Hoc verò quum ita ſe habeat, miror qua tandem fronte audeant Sophiſtæ ſuum liberũ arbitrium tueri, liberum ſanè iuſtitiæ, ſeruum autem peccati, vt illis toties exprobrat Auguſtinus.

21 *Tunc [ex iis] de quibus*, τότε ἐφ᾽ οἷς, &c. Eraſmus rectè ſuppleuit antecedens τούτων, *ex iis*, cuius ellipſis in Latino ſermone paulo eſt obſcurior. Clemens lib. στρωμ. δ´, poſt τότε adſcribit accentum interrogantem, & rurſus poſt ἐπαισχύνεσθε: vt ſit hæc ſententia, Quem igitur fructum tunc habebatis? nónne ea de quibus nunc erubeſcitis? Sed hoc mihi videtur coactè dici. ¶ *Nam finis illorum*, τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων. Vel, Merces ſeu vectigal, vt reſpondeat illi quod paulo pòſt vocat ὀψώνιον. Nam τέλος vtrunque poteſt ſignificare: & apud Hebræos quoque אחרית [*acharit*] tum finem, tum etiam id declarat quod alicuius opus conſequitur, vt Thren. 1. 9.

23 *Stipendia*, ὀψώνια. Nazianzenus εἰς Ἰουλιανὸν, ὀψώνιον interpretatur τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. i. regiũ cõmeatum & dona quæ ex Lege dignitatibus tribuebãtur. Bene igitur conuenit hæc tranſlatio, quum peccatũ tyranno cõparaſſet. Nec poſſum coniicere ſatis iuſtam cauſam cur Eraſ. maluerit auctoramenta dicere quàm ſtipendia. ¶ *Donum autem Dei*, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ. Id eſt, Noſtra tum iuſtificatio tum ſanctificatio gratis nobis donata, ad vitam æternam nos perducit, ſicut peccatum nos reddit morti æternæ obnoxios. Itaque doctiſſimus interpres rectè obſeruauit, in hac enuntiatione, Donum Dei, eſſe ſubiectum, vitam æternam eſſe attributum, quoniam alioqui ſibi non conſtaret antitheſis.

IN CAP. VII.

1 *An ignoratis*, ἢ ἀγνοεῖτε. Explicat quid illud ſit quod dixerat peccatũ nobis non dominari, quòd nõ ſimus amplius ſub Lege, ſed ſub gratia: ſumítque ex cõiugij lege pulcherrimũ & appoſitiſſimũ exẽplum. Etſi verò iuris Gentium theſi nititur quod tradit Apoſtolus, morte mariti videlicet dirimi coniugij vinculũ, tamẽ iis libenter aſſentior qui ad Legis Moſis præſcriptũ hoc exemplum reuocant: quoniã propriè de Decalogo eſt accipiẽdum quod dixit, Nos ſub Lege non eſſe: ideóque melius cõuenit collatio ſi hanc ſimilitudinẽ dicamus ex eodem fonte petitam. ¶ *Quoad [ipſe] vixerit*, ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ζῇ. Eraſ. *Quoad ea vixerit*. i. quoad lex viguerit. Sed malo Chryſoſtomo aſſentiri qui de hominis ipſius vita intelligit. Nam ita omnino poſcit ſimilitudo quæ ſubiicitur: quanuis aliter cenſuerit Origenes & Ambroſius, ab eo non ſemel (quod eius pace dixerim) deceptus. Sed & verbum ζῇν hoc videtur indicare, quod multo magis propriè homini quàm legi tribuitur. Poteſt autem iſtud intelligi ſiue de eo qui dominatur, vt qui mortuus dominari deſinat: tum de eo qui dominanti ſubiicitur, qui & ipſe mortuus ſubiici deſinit.

3 *Vocabitur,*

χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ.

4 Ὥστε, ἀδελφοί μου, καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ.

5 Ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκὶ, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ

cha ∴ vocabitur, ſi fiat alterius viri: ſin autem mortuus fuerit vir eius, libera eſt à lege illa, vt non ſit mœcha, ſi fiat alterius viri.

4 Itaque fratres mei, vos quoque ∴ mortificati eſtis legi ∴ in corpore Chriſti: vt eſſetis alterius, ∴ eius *videlicet* qui ex mortuis excitatus eſt, ∴ vt fructum feramus ∴ Deo.

5 ∴ Quum enim eſſemus in carne, ∴ affectus peccatorum ∴ per Legem *exiſtentes* ∴ vigebant in membris noſtris, ad fructum ferendum morti.

bitur adultera, ſi fuerit cū alio viro: ſi autem mortuus fuerit vir eius, liberata eſt a lege viri, vt non ſit adultera ſi fuerit cum alio viro.

4 *Itaque fratres mei & vos mortificati eſtis legi per corpus Chriſti: vt ſitis alterius qui ex mortuis reſurrexit, vt fructificemus Deo:*

5 *Quum enim eſſemus in carne, paßiones peccatorum quæ per Legem erant, operabantur in membris noſtris, vt fructificarent morti.*

---

3 *Vocabitur*, χρηματίσει. Id eſt erit, & quidem omnium voce ac conſenſu. Vide Act.11.26.

4 *Mortificati eſtis Legi*, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ. Mortificari peccato & Mortificari Legi (libenter enim Mortificandi verbum retineo) mutuò inter ſe reſpondent, non ſimpliciter tamen, ſed κατά τι, quatenus nimirum Lex eſt peccati virtus. Nam hactenus etiam dicimur ſub Lege non eſſe, vt expoſuimus ſuprà, 6.14. Itaque licet quidem interpretari mortuos eſſe peccato eos in quibus peccatū mortuum eſt: quo peccati nomine ſæpe iam diximus hæreditariam corruptionem intelligi: de Lege verò dici hoc propriè non poteſt, in nobis eſſe mortuam: imò ne in ſeſe quidem mortuam aut irritam eſſe factam, quoties de Lege Decalogi agitur, vt hoc loco. Nam præterquam quod Lex quiddam eſt extra nos poſitum, peccatum autem intra nos eſt, tantùm etiam abeſt vt ſit mortua in illis in quibus mortuum eſt peccatum, vt contrà in iis ſolis ſit vera ſua natura efficax quos inuenit per Spiritum ſanctum idoneos factos ad volendum & faciendum quod Deus per ipſam præcipit. Ideo dixit Apoſtolus ſuprà, 3. verſ.31. Legem non fieri irritam per fidem, ſed potius ſtabiliri. Sed & illud quæritur neceſſariò, quum vxori comparemur ſecundo marito copulatæ, cur nos mortuos eſſe Paulus dicat. Omnino enim videtur potius fuiſſe dicendum nos eſſe marito mortuo ſuperſtites. Video igitur pleriſque placere, Apoſtolum vitandæ inuidiæ cauſa dixiſſe potius, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ quam ἐθανατώθη ὑμῖν ὁ νόμος, id eſt Mortificati eſtis Legi, non autem, Mortificata eſt vobis Lex: à quibus veniam peto quòd diſſentiam. Videntur enim aſſumere quod exiſtimo non poſſe vllo modo conuenire, nempe in prioribus nuptiis Legem ſuſtinere mariti perſonam: quod fortaſſis locum haberet ſi de ceremoniarum abolitione ageretur, vel de lege peccati: ſed de Lege Decalogi diſſerere Apoſtolum conſtat ex ſequenti obiectione. Sciendū eſt igitur, tum maritū tum vxorem in vno & eodem homine conſiderari in vtroque matrimonio, vt meritò ac propriè Apoſtolus nos quod ad maritum mortuos eſſe dixerit, quum maritus ille fuerit in nobis, atque adeo in viſceribus noſtris habitarit. quod vt intelligatur, hoc eſto prioris matrimonij diagramma.

Maritus	Vxor	Liberi ex hoc matrimonio
Peccatum, ſiue vis illa natiua ciens in nobis affectus ad peccandum occaſione per Legem arrepta: à qua videlicet irritabatur, alioquin veluti mortuum, vt infrà dicitur, verſu 11.13 & 14.	Caro ſeu membra noſtra, nimirum facultates tum animi tum corporis, in quibus agebat peccatum tanquam maritus in vxore.	Peccata ac omnia vitioſa opera, quæ nos, ex peccato tanquam marito quodam concepta, pariebamus in mortem.

POSTERIORVM VERO NVPTIARVM HAEC SIT DESCRIPTIO.

Maritus	Vxor	Liberi
Spiritus, id eſt vis Chriſti nobiſcum communicati: qui Spiritus priori illi marito perempto ſucceſſit, & ſanctos motus in nobis ciet.	Nouus homo, id eſt facultates tum corporis tum animi per Spiritum ſanctificatæ, in quibus ille agit tanquam maritus in vxore.	Fructus Spiritus, quos ex Spiritu concipimus & parimus, vt recenſentur ab Apoſtolo Gal.3.22.

¶ *In corpore Chriſti*, διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Vulg. & Eraſmus, *Per corpus Chriſti*: quæ interpretatio non eſt ſatis expreſſa. Neque enim per Chriſti corpus dūtaxat, ſed etiā in Chriſti corpore dicimur mortui multò ἐμφατικώτερον, vt ſumma illa & arctiſſima communicatio intelligatur. Itaque διὰ pro ἐν poſitam eſſe puto, ſicut ſuprà, 4.11. quò pertinet etiam illud quod ſcribitur 2.Cor.5.15. ¶ *Eius*] *videlicet*,] &c. τῷ ἐκ νεκρῶν &c. Id eſt, eius qui peccato mortuus, repentè cum Chriſto factus eſt rediuiuus, noui nimirum illius mariti, qui Spiritus dicitur, quod ſit nouū opus Spiritus ſancti, quo tanquam vinculo cōnectimur cum Chriſto, ſicut membra cum capite. Ideo ſæpiſſimè nouus hic maritus dicitur ipſe Chriſtus, cuius virtute creatur in nobis vis illa ſanctos in nobis motus excitans, vnde bona opera prodeunt. Quod igitur ait ἐκ νεκρῶν, *ex mortuis* intelligendum eſt de morte ſpirituali quam infligebat peccatum, vt ſuprà 6.13. & Epheſ.2.1. & 5. & Coloſſ. 2.12. & 13. ¶ *Vt fructum feramus*, ἵνα καρποφορήσωμεν. Καρπὸν vocat liberos quos vxor tollit ex marito, vt Lucæ 1. verſ.42. ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos filij vocantur פרי בטן [*peri beten*,] id eſt fructus ventris, vt Pſal.127. verſu 3. & 132.11: cuius tranſlationis ratio reperitur Pſalmo 128. ver.3. Cæterùm quòd é ſecunda perſona ἐθανατώθητε, *mortificati eſtis*, tranſeat ad primam, tribuēdum eſt Hebræorum conſuetudini, quam alibi ſæpe obſeruauimus. ¶ *Deo*, τῷ Θεῷ. id eſt, Qui ſint Deo grati, vel ex Dei præſcripto, ac proinde quos Deus coronet, ſed gratis. Vide ſuprà, 6.10.

5 *Quum eſſemus in carne*, ὅτε ἦμεν ἐν τῇ σαρκί. Eſſe in carne ſignificat prioris coniugij conditionem, quæ etiam in proximo verſiculo vocatur vetuſtas literæ. Carnem igitur appellat hominem ψυχικὸν, i. qualis ex Adamo procreatur, natura peccato omni ex parte penitus obnoxia. Huic opponitur Eſſe in Spiritu: de quo dicemus proximo capite. ¶ *Affectus peccatorum*, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν. Pro eo quod videbatur Paulus ſcribere debuiſſe ἡ ἁμαρτία, ſubſtituit τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, affectus peccatorum, id eſt motus ad peccandum ſolicitantes, quicunque tandem illi ſint. Id autē fecit (ni fallor) duabus de cauſis. Vna eſt, quia quum ἁμαρτία ſit fœminini generis, non ſatis accōmodatè illi tribui poſſe videbatur mariti perſona: altera: quòd explicandum etiā fuit qua ratione peccatū cum marito conferatur. Itaque affectus peccatorum ſunt tāquam aculeus peccati, per quem videlicet gignit in nobis carnis opera veluti fœtus, quorum catalogus contexitur Gal.5.19. Cæterùm duo quoque hîc notanda ſunt: nempe παθημάτων nomen apud Paulū multò latius patere quàm apud philoſophos, vt qui illā etiam ipſam Rationē peccato obnoxiam faciat quam philoſophi pro virtutis regula ſibi proponūt: alterum παθήματα dici quatenus mens ab illis afficitur, ſúntque ab ipſo peccato ingenerati motus, quibus intellectus patiens, quem vocant, agitatur, totúmque ſecū hominem rapit. Quod quidē annotandum fuit, nequis miretur illis tribui ἐνεργεῖν, i. agendi vim, quæ tamē παθήματα (id eſt ad verbum perpeſſiones) dicuntur. Sed & hoc eodem nomine ſępe apud Paulum intelliguntur quęcunque pietatis cauſa fideles perpetiuntur, vt infrà, 8.18. Alibi, nempe Gal.5,24. coniunguntur παθήματα & ἐπιθυμίαι. ¶ *Per Legem* [*exiſtentes*,] τὰ διὰ τοῦ νόμου. Eraſmus, *Qui* [*ſunt*] *per Le-*

gem: quæ interpretatio non conuenit, quum de præterita conditione loquatur, vt apparet ex eo quod dixerat ἦμεν. Rectius ergo Vetus interpres, *Qui per Legem[erant]* Eſt autem hoc diligenter conſiderãdum, Apoſtolum non dixiſſe τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου, id eſt hos motus extitiſſe ſeu prodiiſſe è Lege, ſed per Legem extitiſſe, natos nimirum ex peccato intus habitante, & occaſionem iſtorum motuum arripiente ex Legis prohibitione: nullo quidem Legis ſed noſtro potius vitio: vt explicatur infrà, verſ.11.& 13. Hoc verò non animaduerterunt Manichæi quum Legem Dei auderent damnare: neque item Caſtellio, qui nuper hunc locum conuertit, *Peccatorum perturbationes a Lege orientes*: falſa certè interpretatione, & quæ pro Manichæis faciat. ¶ *Vigebant*, ἐνηργεῖτο. Id eſt agebant, ac vim ſuam intus exerebant. Vulgata, *operabantur*, paulò craſſius ſi ſimilitudinis à matrimonio ſumptę ratio paulò preſſius ſpectetur.

Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα· ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος.	6	Nunc autem liberati ſumus à Lege, mortuo *eo* in quo detinebamur, vt ſeruiamus in nouitate ſpiritus, ac non *in* vetuſtate literæ.	6	*Nunc autem ſoluti ſumus à Lege mortis in qua detinebamur: ita vt ſeruiamus in nouitate ſpiritus, & non in vetuſtate literæ.*
Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, Οὐκ ἐπιθυμήσεις.	7	Quid ergo dicemus? Lex peccatum *eſt*? Abſit. Imò peccatum non cognoui niſi per Legem. nam etiam cupiditatem non noſſem niſi Lex dixiſſet, ‖Non concupiſces.	7	*Quid ergo dicemus? Lex peccatum non cognoui, niſi per Legem. nã concupiſcentiam neſciebam niſi Lex diceret, Non concupiſces.*

Exod. 20. 17. deut.5.21.

6 *Liberati ſumus*, κατηργήθημεν. Opponitur hoc verbũ τῷ ἐνεργεῖσθαι, quod vſurpauit ſuperiore verſiculo. Vulg. *Soluti ſumus*, ἀπελύθημεν, vel ἀπηλλάγημεν. Quidam prorſus barbarè, *Euacuati ſumus*. Ego in hac interpretatione ſequutus ſum Apoſtolum, qui κατήργηται expoſuit ἐλευθέρα ἐστὶν, ſupra, ver.3. Eſt autem hoc dictum non ſimpliciter accipiendum, ſed κατά τι, ſicut & illud expoſuimus, Sub Lege non eſſe, ſupra 6,14: quò etiam pertinent quæ ſubiiciuntur. Neque tamen hoc eò ſpectat quòd a maledictione Legis ſoluti ſimus per gratuitam peccatorum remiſſionem quum de regenerationis gratia ſeorſim hîc agitur. ¶ *Mortuo [eo] in quo detinebamur*, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Vetus interpres, quem ſequuntur veteres etiam Latini (inter quos Origenis quoque interpretem, id eſt Rufinum, recenſeo) legit, *A lege mortis in qua detinebamur*, quaſi pro ἀποθανόντος ſcriptum ſit θανάτου: ac fateor quidem peccatum, priorem illum noſtrum maritum, dici poſſe Legem mortis, vt infrà, 8.2. Verùm nullius Gręci codicis auctoritate confirmatur hæc lectio, excepto illo Claromontano, quẽ plurimi facio. Sed Legis vocabulum pro Lege morali, quam vocant, in tota hac collatione accipiendum eſſe oſtendit ſequens obiectio. Græci igitur ſummo conſenſu (ſi Chryſoſtomum excipias) legunt ἀποθανόντος, ſed diuersè explicant. Nam alij referunt ad κατηργήθημεν, hoc modo, *Nos verò qui mortui ſumus, ſumus liberi à Lege in qua detinebamur.* Sed iſta traiectio ſanè eſt violenta, & præterea nuſquam inuenio mortuos dici ſimpliciter eos in quibus mortuum eſt peccatum, de quibus tamen hîc agit Apoſtolus: imò quoties nihil adiicitur, conuenit hæc appellatio vel iis qui hac vita ſunt defuncti: vel, tranſlatitia ſignificatione, iis qui in peccatis ſuis quaſi mortifera, quadam morte ſepulti tenentur. Alij igitur (vt Origenes) cõnectunt cum ſequentibus, alia traiectione, in hanc ſententiam, *Nos verò liberi ſumus à Lege in qua mortui detinebamur.* Sed, vt de hac traiectione nihil dicã, (inueniuntur enim aliæ nihilo minus aſperæ) nuſquam hoc dicendi genus apud Paulum inuenio, vt quis dicatur mortuus in Lege, nulla addita peccati mẽtione. Alij denique (vt Eraſ. poſt Theophylactũ) ſubaudito pronomine ἐκείνου, ita hoc explicant, *Nunc verò liberati ſumus à Lege, mortui [ei] in quo detinebamur*: quem ſenſum etiam Syrus interpres ſequutus eſt. Sed dura eſt hęc ellipſis in conſtructione tranſitiua, nec video quis locus eſſe poſſit epexegeſi multò obſcuriori quam eſſent ſuperiora. Supereſt Chryſoſtomi lectio, qui legit ἀποθανόντος, nulla diuerſæ lectionis facta mentione: vt omnino appareat eam lectionem fuiſſe tum ſine controuerſia receptam: quanuis in Chryſoſtomi exẽplaribus excuſis, & apud Baſilium ſemel atque iterum inueniã ſcriptum ἀποθανόντες, eorum fortaſſis vitio qui ad Græca exemplaria Euangelici contextus, emendarunt antiquorũ interpretũ libros. Legit igitur Chryſoſtomus ἀποθανόντος, Eraſmo teſte, & interpretatione ipſa id cõprobante, quã lectionẽ ita probo vt eam reponere nõ dubitarim. Sed eã rurſus vel Eraſ. vel aliquis aliꝰ deprauauit. Coniungit.n. ἀποθανόντος cum τοῦ νόμου, vt ſit ſentẽtia. Nũc autẽ liberati ſumꝰ à Lege mortua in quã detinebamur. Atqui Paulus nunquã (opinor) dicturus fuit Legẽ Dei mortuã: neque Chryſoſtomo id vnquã in mentem venit: vt qui ſic iſta explicet vt planè cõſtare poſſit eũ poſt ἀποθανόντος ſubaudiſſe ἐκείνου, hæcque vt abſolutè poſita expoſuiſſe. Sic enim explicat, *Quaſi*, inquit, *diceret, Vinculum quo detinebamur, emortuũ eſt ac diffluxit, ita vt quod detinebat, peccatũ videlicet, iã non habeat quo nos cõtineat.* Hæc ille, quæ quidẽ maximè amplector. Nam Legẽ pro marito accipi nõ debere, toties ex Paulo liquet quoties nos eſſe peccato mortuos dicit, quatenꝰ nimirũ mariti perſonã ſuſtinemus. Fuit itaq; explicandũ quo modo & quatenus dixerit nos Legi mortuos ſeu à Lege liberos eſſe factos: qđ vno verbo facit, quum dicit nos idcirco a Lege eſſe liberos factos quòd is interierit qui nos, occaſione a Lege accepta, ſeu per Legẽ detinebat. Vnde rurſus oritur quęſtio, Sitne Lex peccatum: quandoquidẽ à Lege dixerat nos eſſe, peccato mortuo, liberatos. Deinde violẽta aut inuſitata nõ eſt hæc ellipſis in conſtructione ἀμεταβάτῳ. Nam ſic Demoſt. αὐτῶν οἷς ἦν ἐπιμελὲς κακῶς ἐμὲ ποιεῖν. Et Plut. ᾧ διακεχρῶνται πάντα μὴ παρόντος. Sicui tamen potius placuerit legere ἀποθανόντες propter exẽplariũ conſenſum, & ſubaudire ἐκείνῳ, is ita interpretetur, *Nũc verò liberi ſumꝰ à Lege, mortui [ei] in quo detinebamur*: peccato videlicet priori noſtro marito. i. quatenus eramus ille maritus. Neque obſtat quòd ἁμαρτία ſit fœminei generis, quũ de ea tanquã marito loquatur. ¶ *In quo*, ἐν ᾧ. Sic dicere maluit Paulus quàm ὑφ' οὗ, vt doceret hunc maritũ intra nos eſſe. Sic enim explicare malo propriè quam vt accipiatur pro מן[*min*,] vel vt inſtrumẽti ſit nota, Ab. Hoc vel nõ vidit, vel neglexit Caſtellio, interpretatus, *Qua tenebamur.* ¶ *Detinebamur*, κατειχόμεθα. Græci omnem poſſeſſionẽ κατοχὴν videntur vocare: ſed tamen ex eo ſumpta origine, quòd ſiqua ex communibus incipiunt nobis propia fieri, illa obtinere vi quadam videamur: vel quòd quæ noſtra ſunt, nonniſi per vim nobis poſſint eripi: nam certe τὸ κατέχειν violentum quiddã ſignificat. Neque tamen in hoc argumento vim vllam nobis fieri à peccato demonſtrat, quaſi coacti peccemus (ſpõte enim peccamus, quum peccatum ſit intra nos) ſed declarat tyrannidem illam Satanæ qui fraude nos addixit peccato & ſibi: vel ſaltẽ corruptio, tãquam malæ fidei poſſeſſor, a natura diſtinguitur. ¶ *Vt*, ὥστε. Quidam conuertunt, *Ita vt*: ſed perperam, (ni fallor) quum prorſus τελικῶς quanuis inſolenter ponatur, nec pertineat ad verbũ κατειχόμεθα, detinebamur, ſed ad κατηργήθημεν, vel ad ἀποθανόντος. ¶ *In nouitate ſpiritus*, ἐν καινότητι πνεύματος. i. vt eos decet qui vetere mortuo marito Spiritui ſunt adiuncti, quos videlicet Spiritus Dei renouauit. Itaque malui hoc quoque Paulinum dicendi genus integrum ſeruare quam cum Eraſmo conuertere *Per nouitatem ſpiritus.* Quòd ſi à Pauli verbis diſcedere libuiſſet, dixiſſem potius *Ex nouatore Spiritu*, quàm *Nouo Spiritu*, cum alio quodam diſertiore interprete. ¶ *[In] vetuſtate literæ*, ἐν παλαιότητι γράμματος. Vetuſtatem vocat priſtini coniugij conditionem cum altera recentiore comparatam. Literæ autem nomine Legem vocat illius veteris conditionis reſpectu: quia videlicet apud homines ψυχικοὺς, id eſt priuſquam voluntas noſtra per Spiritum ſanctum formata ſit, Lex ſurdis canit, ac proinde nobis eſt muta ac veluti mortua, quod ad eius præſtationem attinet: quanuis peccatum ab ea arripiat occaſionem nos interimendi, niſi Dei Spiritus occurrat, à quo mortificetur. Qui verò Literæ nomine vel ceremonias intelligunt vel ſenſum literæ, (quem vocant) nihil dicunt.

7 *Imò*, ἀλλά. Vulg. & Eraſ. *Sed*. Quam coniunctionem

etiam

etiam nonnulli explicant quaſi ſit obiectio aduerſus id quod inficiatus erat Apoſtolus, vt etiam accipitur infra, verſu 13. eadem particula. At ego contrà non dubito quin ſit argumētum à contrariis ſumptum, quaſi diceret Apoſtolus, Imò tantum abeſt vt ſit peccatum, id eſt peccatum gignat aut foueat, vt contrà nihil æquè aduerſetur peccato. Ea enim vna eſt quæ illud alioquin maxima ex parte latens prodit ac detegit. Quòd ſi inde irritatum peccatum in rabiem feratur, ac multo magis ſæuiat quàm antea, quorſum hoc Legi imputetur, quæ, quod vnum potuit, hoſtis inſidias, detexit? ¶ *Cupiditatem*, τὴν ἐπιθυμίαν, Hoc conſiderent Sophiſtæ qui Paulum putant nihil amplius quam de abolitis ceremoniis diſſerere. * ¶ *Non noſſem*, οὐκ ᾔδειν. videlicet ipſo vſu, ſicut gallicè dicimus neſcire id quod non ſimus experti vel quod non exerceamus. Et hanc eſſe veram huius loci explicationem ex eo apparet quòd mox dicitur Peccatum, id eſt vitioſitas prohibitione legis irritata & in vetitum nitens, omnem cupiditatem effeciſſe. Nam particula *Omnem* adiecta oſtendit, quod dicitur fuiſſe prius ignota cupiditas, quaſi videlicet antea non exiſtens, intelligēdum eſſe nō abſolutè ſed comparatè, ſicut *Omnis* & *Aliqua* inter ſe conferuntur: quamobrem etiam antea cap. 5. 20. nō dixit Legem ſuperueniſſe vt inciperet, ſed vt auctius fieret peccatum. Denique & illud obſeruandum eſt, non eas cupiditates duntaxat in Lege pro peccatis cenſeri, quibus aſſentimur: ſed omnes vitioſos vel leuiſſimos motus, etiam quibus Spiritus regenerationis repugnat, quum Apoſtolus infrà Malum appellet id etiam quod nō vult. Falluntur ergo qui agnitionem peccati per Legem, perinde accipiunt acſi ante Legem Dei nobis expoſitam ignoraremus peccatum eſſe peccatū, quū hoc ipſum refellat Apoſtolus ſuprà 2. ver. 12 14. 15. quanuis creſcat etiam ipſa peccati cognitio ex Leg. præſertim illius per Moſen promulgatæ conſideratione.

8	Ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς, κατειργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν.	Sed peccatum occaſione ¨per illud mādatum ¨ſumpta ¨effecit in me omnem cupiditatem.	*Occaſione autem accepta, peccatum per mandatum operatum eſt in me omnem concupiſcentiam.*	
9	Χωρὶς γὰρ νόμου ἁμαρτία νεκρά· ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ· ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον.	Nā abſque Lege, peccatum ∴*quidem erat* mortuum: ego verò ∴viuus eram ſine Lege quondam: mādati autem illius ¨ aduentu peccatum *quidem* ∴ reuixit, ego verò ∴mortuus ſum.	*Sine Lege enim peccatum mortuum erat, ego autem viuebam ſine Lege aliquando: ſed quum veniſſet mandatum, peccatum reuixit, ego autem mortuus ſum.*	
10	Καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν, αὕτη εἰς θάνατον.	Et repertum eſt illud mandatum ∴quod *erat* ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.	*Et inuentum eſt mihi mandatum, quod erat ad vitā, hoc eſſe ad mortem.*	
11	Ἡ γὰρ ἁμαρτία ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν.	Nam peccatū occaſione ∴per illud mandatum ſumpta ſeduxit me & per illud occidit.	*Nam peccatum occaſione accepta per mandatum, ſeduxit me, & per illud occidit.*	
12	Ὥστε ὁ μὲν νόμος, ἅγιος· καὶ ἡ ἐντολή, ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή.	‖Itaque Lex ipſa quidē, ſancta: ∴ & mandatum illud, ſanctum, ac iuſtum & bonum.	*Itaque Lex quidē ſancta: & mandatum, ſanctum & iuſtū & bonum.*	1.Tim. 1.8.
13	Τὸ οὖν ἀγαθόν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία, ἵνα φανῇ ἁ-	Ergo quod bonū *eſt*, mihi factū eſt ¨mors? Abſit: ¨imò peccatū mihi factū eſt mors vt ap-	*Quod ergo bonum eſt, mihi factū eſt mors? Abſit: ſed vt appareat peccatū, per bonū operatum eſt*	

* 8 *Per illud mandatum*, διὰ τῆς ἐντολῆς. Cur articulum expreſſerim, dicam infrà, verſu. 12. ¶ *Sumpta*, λαβοῦσα. Vulgata & Eraſmus, *Accepta*: quod non placet propter ambiguitatem. Nam accipere declarat ab alio traditum capere, i. ἀπολαμβάνειν, vt docet Demoſthenes in oratione περὶ τῆς Ἀλοννήσου. Occaſionem autem cupiditates in nobis excitandi nō præbet Lex, ſed eam arripit cupiditas * noſtra Legis interdicto irritata. ¶ *Effecit*, κατειργάσατο. Vulg. *Operatū eſt*. Eraſ. videtur Gignendi verbū vſurpaſſe, * vt ſeruetur tranſlatio à coniugio ſumpta, ſed certè diſcrimē inter turpe & honeſtū, iuſtū & iniuſtum, ac proinde illius vitioſitatis notitia nobiſcū naſcitur: ſed per Legē Dei demum qualis & quanta ſit dignoſcitur, vt paulo antè diximus. Vide ſuprà 4. 15.

9 [*Quidē erat*] *mortuum*, νεκρά. Rectè Vulg. & Eraſ. ſubaudiunt ἦν, *erat*. Cæterū quid Paulo ſignificet mortuū peccatū, apparet, tū ex antitheſi ſuperioris verſiculi, tū ex iis quę ſequuntur. nēpe quod in nobis quidē eſt, ſed neque ſatis agnoſcitur pro peccato, neq; ita furit vt ſolet poſt Legis cognitionē: quamobrē etiā Paulus omnē concupiſcentiā dixit, nō ꝙ antè Legis perceptionē nulla eſſet cōcupiſcentia, ſed ꝙ velut nulla eſſet, aut certè non tanta ſentiretur: vt annotauit multis in locis Auguſtinus. Itaq; fallitur Origenes qui hęc accipit de lege naturali, quū in propoſito exemplo Non concupiſces, maneat Apoſtolus. Et in eo rurſus grauiſſimè peccat ꝙ mortuū peccatum dici putat quia non imputetur. Imò verò hæ tenebræ ſunt ab hæreditaria corruptione, & in omnib⁹ meritò puniūtur in quibus non operiūtur Chriſti iuſtitia. Probat illā propoſitionē ſuo exēplo, partitione quidē quadrimēbri, oppoſitione verò duplici, hoc modo, Sine lege peccatum quidem erat mortuū, ego verò viuus eram. Veniēte autem lege, peccatum quidem reuixit, ego verò mortuus ſum. Itaque deeſt μὲν vtrinque poſt ἁμαρτία, vt apparet ex δὲ repetita, & ita diſtinguendi ſunt hi tres verſ. antea diſiecti: quod à me in ſuperiore editione nō fuerat animaduerſum. ¶ *Viuus erā ſine Lege*, ἔζων χωρὶς νόμου. Dextrè explicandū eſt hoc Paulinū dicendi genus, quatenus videlicet Legē ignoramus. Nā alioquin nobis etiā ignorantibus poſita eſt Lex. neque nos iuris ignorantia corā Deo excuſat, quū à peccato promanet, nō à natura. Sic quoq; loquitur de mandato quaſi tum primùm adueniat quū illud intelligimus. Verti autē ἔζων, *Viuus erā*, potius quā *Viuebā*, vt ſibi conſtet antitheſis ſequens. Neq; enim tantùm dicere voluit Paulus ſe olim vixiſſe aliquādiu ſine Lege, i. Legis cognitionē non habuiſſe, ſed potius ſe eo tēpore viuū fuiſſe quo Legē non cognouit: id eſt ſibi viſum eſſe viuere, nēpe quòd non ita turbaretur eius cōſciētia quū morbū ſuū ignoraret maxima ex parte. ¶ *Aduentu mādati*, ἐλθούσης τῆς ἐντολῆς. Intellige, Legē dici veniſſe, quum ab eo cœpit intelligi. Erat enim ei antea quaſi abſens, quum eius vim adhuc Phariſæus non intelligeret. ¶ *Reuixit*, ἀνέζησεν. Si reuixit, ergo mors illa cui⁹ antea meminerat, poti⁹ ſopor fuit quàm mors. Quòd ſi ita eſt, quomodo ſeſe antea dixit viuum fuiſſe? Nēpe quum omnes in peccatis, ac proinde mortui naſcamur, hæ formulæ accipiuntur non ſimpliciter, ſed quadantenus: puta ſi priſtinæ vitæ cōditio ſub Legis ignoratione, cōferatur cū eo tempore quo vixit in cognitione Legis, literæ, inquā, nō Spiritus. Malo igitur legere ἀνέζησεν quàm ἔζησεν vt legitur in Cōplutēſi editione, deprauata (vt ſuſpicor) lectione ab aliquo qui timuerit ne hęc fauerēt μετεμψυχώσει Pythagoreorum. ¶ *Mortuus ſum*, ἀπέθανον. Hîc diſtingue mortē in peccato ſeu per peccatū (de qua hîc agit & Eph. 2. 1.) à mortificatione peccati, quæ pars eſt noſtræ viuificationis.

10 *Quod* [*erat*] *ad vitā*, ἡ εἰς ζωήν. nempe ſuapte natura, ſi fuiſſet obſeruatum. *

11 *Per illud mandatum*, διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc iterum connecto cum verbo ἐξηπάτησε, *fefellit*.

12 *Et mandatū illud*, καὶ ἐντολή. Niſi hoc referas ad exemplum mādati, *Non concupiſces*, (quod vnum, vt antè dixi, aptiſſimum erat Pauli inſtituto) odioſa erit ταυτολογία, & minimè conueniens Paulo. Ideo vbique putaui exprimendum articulum.

13 *Mors?* θάνατος; Id eſt, Mortis meæ culpam ſuſtinet?

* ſicut ſupra 7.Lex peccatū eſt? ¶ *Imò peccatū [mihi factum eſt mors,]* ἀλλ᾽ ἡ ἁμαρτία. Vulgat. *Sed peccatū*. Eraſ. rectius, *Imò peccatū*, ſupple, *mihi factū eſt mors*. quod quāuis per ſe facilè ſubaudiatur, tamē perſpicuitatis gratia à me fuit expreſſum. Nā qui ſequentibus adiungūt,] coguntur κατεργαζομένη interpretari *operatū eſt*, pro κατειργάσατο. quę enallage poſſet quidē vtcunque excuſari, ex Heb. idiotiſmo, de quo diximus Act.26.20. & alibi dicemus: ſed tamē nullo modo eſt neceſſaria, quum plana ſint omnia ſi Græci contextus veſtigia ſequamur. Transfert enim Apoſtolus culpā omnem mortis à Lege in peccatū, ſubaudiens id quod eſt in quæſtione attributum, vt in reſpōſionibus fere fieri ſolet. Veluti ſi dicas, Num hęreticus aliquis ſcripſit hāc epiſtolam? & ego reſpondeam, Abſit: imò Paulus, vt eleemoſynas Achaiæ in Iudæā perferret, proficiſcens Hieroſolymā: ſubauditur, Scripſit hāc epiſtolam. Additur autē participium κατεργαζομένη, eleganter poſitum pro κατεργάζεσθαι: nec ſupplendum eſt participium οὖσα, ſed κατεργαζομένη cum verbo φανῇ conſtruendum eſt. ¶ *[Id eſt] vt peccatum fieret*, ἵνα γένηται ἁμαρτία. Exponit quid illud ſit quod modo dixerat. Ideo addidi particulam explanatiuam, ſicut plurimis locis neceſſariò faciendum fuit, ac pręſertim in Iohanne. ¶ *Summè*, καθ᾽ ὑπερβολήν. Id eſt, Quammaximè explicatis omnibus ſuis viribus. Vulgata & Eraſmus, *Supra modum*, obſcurè, vt mihi videtur. ¶ *Peccans*, ἁμαρτωλός. Ad verbum, *Peccator*. Loquitur enim de peccato tanquam de violento quopiam tyranno, per proſopopœiam. Alibi autem annotauimus ἁμαρτωλὸν dici, qui peccandi velut artem factitet, ita vt ſibi velut habitum quendam compararit. Ad ipſum igitur peccandi morbum ſi hoc transferas, perinde erit acſi ſceleſtum ſcelus dicas. Eſt autem ἁμαρτωλὸς prò ἁμαρτωλὴ poſitum, vt ἀΐδιος pro ἀΐδια, ſuprà, 1.20.

μαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.		pareret peccatum mihi per id quod bonum eſt efficere mortē: *id eſt* vt peccatū fieret ſummè peccans per illud mādatum.		*mihi mortem: vt fiat ſupra modum peccans peccatum per mandatum.*
Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.	14	Scimus enim Legē eſſe ſpiritualem: at ego carnalis ſum, vēditus vt ſubiiceret peccato.	14	*Scimus enim quòd Lex ſpiritualis eſt, ego autem carnalis ſum, venundatus ſub peccato.*
Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ᾽ ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ.	15	Quod enim perpetro, non agnoſco. non enim quod volo, hoc ago, ſed quod odi, hoc facio.	15	*Quod enim operor, non intelligo. non enim quod volo bonum, hoc ago: ſed quod odi, illud facio.*
Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ ὅτι καλός.	16	Quod ſi id facio quod nolo, conſentio Legi quòd bona *ſit*.	16	*Si autem quod nolo, illud facio, conſentio Legi quoniam bona eſt.*
Νυνὶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ᾽ ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.	17	Nūc itaque nō amplius ego id perpetro, ſed peccatū quod in me habitat, *id perpetrat*.	17	*Nunc autē iam nō ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum.*
Οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοὶ (τοῦτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου) ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν, οὐχ εὑρίσκω.	18	Noui enim non habitare in me (id eſt in carne mea) bonū. nam velle adeſt mihi, ſed vt qđ bonū eſt perficiā, nō aſſequor.	18	*Scio enim quia nō habitat in me (hoc eſt in carne mea) bonum. nam velle adiacet mihi, perficere autē bonum, non inuenio.*
Οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν· ἀλλ᾽ ὃ οὐ θέλω κακὸν, τοῦτο πράσσω.	19	Non enim facio bonum quod volo: ſed malum quod nolo, hoc ago.	19	*Nō enim quod volo bonum, hoc facio: ſed quod nolo malum, hoc ago.*

14 *Spiritualem*, πνευματικός. Spiritum Paulus ſuo more carni opponit, id eſt cæleſtem & integram naturam terrenæ, ſiue peccati iugo mancipatæ. Inde fieri dicit vt peccatum per Legem irritetur. Eam autem eſſe noſtram naturam quanuis non totā, tamē aliquatenus, probat, etiam in regeneratis, ſuo exēplo: nedum vt alia ſit non regeneratorum natura: ſimúlque hac occaſione oſtendit quis ſit Legis vſus ſub Gratia, & quatenus dirēptum ſit priſtinum illud coniugium. Caſtellio σαρκικὸν conuertit *Humanū*: quàm rectè, ipſe viderit. Mihi quidem videtur Carnis nomē multo melius declarare quæ ſit hominis natura: nec is eſſe velim cui Paulinæ iſtæ formulæ diſpliceant, quibus nihil vſquā grauius aut expreſſius inueniriri poſſe puto. Origenis ineptias omitto, qui Spiritus nomine ſuas allegorias intelligit. ¶ *Venditus vt ſubiiceret peccato*, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Siue, *Mancipatus ad ſeruiendū peccato*. Vulg. *Venundatus ſub peccato*. Eraſ. *Venditus ſub peccatū*. Vterque nimium obſcurè. Deeſt enim aliquid explēdæ ſententiæ ante præpoſitionē ὑπὸ, vt Act.7.9. dicitur Ioſeph venditus in Ægyptū, id eſt vt abduceretur in Ægyptum. Eſt autem ortum hoc dicendi genus ex eo quòd mācipium ſit prorſus alieni iuris, ex quo intelligitur corruptionem non eſſe à natura, ſed à voluntario lapſu: ſicut naturā cuncti naſcuntur liberi, ſerui fiunt autem aut ex ſeruis nati, aut quòd voluntate ſe dedant in ſeruitutem: quæ poſterior ſpecies ſeruitutis in hominibus locum non habet, quum omnes ex ſeruo peccati vtroque parente nati ſint, & naſcantur.

15 *Non agnoſco*, οὐ γινώσκω. Id eſt non approbo. Eraſ. *Non probo*, οὐ δοκιμάζω, ambiguè. Tam enim ſignificat explorare quàm comprobare. Vulg. *Non intelligo*. Nam etiam Chryſoſtomus ad intelligentiam iſta refert, quaſi vertigine quadam peccati obrutam. Atqui de mente potius, id quod rectum eſſe indicauerat approbāte, & ipſi Voluntati dictante, hæc eſſe accipienda liquet ex eo quod ſequitur. Dixiſſet enim Apoſtolus, *Non quod intelligo, facio, ſed quod ignoro, hoc facio*. Poni autē interdum Noſcere pro Agnoſcere (id eſt approbare & gratum habere) ſatis conſtat, vt Pſal.1.6. & Matt.7.23. Sic apud Ciceronē Atticus lib. de leg.1. *Atqui vereor ne iſtam cauſam nullus noſcat*. paulo pòſt enim Quintus, *At me hercule ego arbitrabar poſſe id populo noſtro probari*. ¶ *Quod volo*, ὃ θέλω. Vulg. addit, *Bonum*, quod in Græcis nullis codicibus inueni. Satis autem illud per ſe intelligitur, ſicut in oppoſito membro, τὸ κακὸν, *Malum*.

17 *Nunc itaque*, νυνὶ δέ. Vulgat. & Eraſ. *Nunc autem*. Ego puto illationē eſſe ex ſuperioribus naſcentem. ¶ *Peccatum*, ἁμαρτία. Quidam vitioſitatem conuertit, i. κακίαν, nec id prorſus malè: quanquam mallem Pauli verbum retinere, quo fons huius vitioſitatis ſimul aperitur. Quoniā autem Peccatum in Latino ſermone eandem habet recti & quarti caſus terminationem, idcirco totam conſtructionem ſuppleui, vt ambiguitatem vitarem. Sed ex hoc loco neceſſe eſt ipſos proſtitutæ impudentiæ Sophiſtas fateri, quum de baptizatis & verè renatis loquatur, ſuo exemplo propoſito, Paulus, concupiſcentiam in ſanctiſſimis etiam habere rationem peccati, quatenus adhuc ſunt Caro.

18 *In carne mea*, ἐν τῇ σαρκί μου. Id eſt, quatenus adhuc caro in me reſidet. ¶ *Adeſt*, παράκειται. Alludit fortaſſis ad illud Gen.4.7. *peccatum tuū cubat ad fores*: quo tamen loco ſpeciatim de Caïni ſcelarata cogitatione, non de ipſa peccatorum radice agitur. ¶ *Vt perficiā*, τὸ κατεργάζεσθαι. Eraſ. *Vt faciā*. Mihi videtur aliquid amplius ſignificare verbū cōpoſitum quàm ſimplex ἐργάζεσθαι. Nā aliquotenus progrediuntur regenerati, ſed ita tamen vt longè adhuc abſint à meta, & cuiuis potius quàm ſibiipſis placeant. Itaque κατεργάζεσθαι in laude poſitum conuerto Perficere: in vitio, Perpetrare. ¶ *Non aſſequor*, οὐχ εὑρίσκω. Vulg. & Eraſmus, *Non inuenio*. Vide ſuprà, 4.1. Citant hos locos Sophiſtę probando libero arbitrio: quos ego ad Auguſtinum ablego, apertè tandem profitentem (nam hoc non intellexerat initio) iſta in eum demum conuenire quem gratis

Dei

Dei innouatis. Et ſanè ita eſt. nam vbi non eſt Spiritus, quæ tandem erit Carnis lucta? Itaque vel ſanctiſſimi homines neque perficiunt bonum, quoniam non abſunt praua Carnis deſideria: nec perficiunt mala vt non regenerati, quia non abſunt bona Spiritus deſideria.

Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω ἐγὼ τοῦτο ποιῶ, οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ᾽ ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.	20	Quòd ſi id facio ego quod ego nolo, non amplius ego id perpetro, ſed peccatum quod in me habitat, *id perpetrat*.	20	*Si autem quod nolo illud facio, iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum.*
Εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλὸν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται.	21	Comperio igitur volenti mihi facere bonum hanc legẽ *impoſitam eſſe*, quòd mihi malum adiaceat.	21	*Inuenio igitur legem volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet.*
Συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον.	22	Delector enim Lege Dei quod ad interiorem hominem:	22	*Condelector enim Legi Dei ſecundum interiorem hominem:*
Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου.	23	Sed video aliam legem in membris meis rebellantem legi mentis meæ, & captiuum reddentem me legi peccati, quæ eſt in membris meis.	23	*Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati quæ eſt in membris meis.*
Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;	24	Miſer ego homo: quis me eripiet ex iſto corpore mortis?	24	*Infelix ego homo: quis me liberabit de corpore mortis huius.*

21 *Hanc legem* [*eſſe*,] τὸν νόμον. Nulla eſt ellipſis magis vſitata quam verbi ſubſtantiui: quod ſi ſubaudias, (vt nos fecimus) plana ac perſpicua erit cõcluſio ex præcedenti ſermone nata. Nam hæc verba ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται, *quòd mihi malum adiaceat*, ponuntur ἐξηγητικῶς, & explicant quænam ſit illa lex cui ſe obnoxiũ eſſe reipſa comperit, quoties voluit facere quod bonum eſt. Hoc enim explicandum fuit omnino, quoniam non ſolet Legis vocabulum in ea ſignificatione poni ſine adiectione aliqua, vt lex carnis, peccati, membrorum, mortis. Additúſque eſt articulus vt certa quædam lex ſignificaretur, ea nimirum quam mox explicat. Itaque maioris perſpicuitatis cauſa τὸν νόμον reieci in poſteriorem locum. Mirum eſt autem ac penè incredibile quomodo ſeſe Græci præſertim interpretes hic torſerint, inter quos etiam non puduit Origenẽ dicere coniunctiones redundare, vel non ita adhibitas vt oportet. Eius deinde veſtigia ſequutus Eraſ. ſcripſit Paulũ hoc ſermone balbutiſſe: quum ipſe (dicam enim quod res eſt) potius ineptiat. Deſcripſi igitur varias illas interpretationes ordine, neque refutationes putaui adiiciendas, partim necui fiat præiudicium, partim quòd mihi quidem videantur refutatione non indigere. Quid enim hoc modo peruertere non liceat? Hæc ergo eſt Origenis omnia perturbantis, *Igitur, quia malum adiacet, volens facere bonum, inuenio Legem Dei, & condelector*, &c. id eſt, ὅτι ἄρα τὸ κακὸν παράκειται, θέλων ποιεῖν τὸ καλὸν, καὶ συνήδομαι αὐτῷ, &c. Hæc eſt Theophylacti ex Chryſoſtomo, *Inuenio ergo Legem* [*fauentem*] *mihi volenti quod bonum eſt facere*, [*ſed non facienti*,] *eo quòd mihi malum adiacet*. Item altera, *Inuenio igitur Legem* [*nemini alteri eſſe niſi*] *mihi volenti*, &c. vt in ſuperiore. Hæ ſunt verò Photij in Gręcis ſcholiis citati, *Inuenio Legẽ* [*eſſe in bonum*] *mihi volenti facere quod bonum eſt*, [*ſed ſimiliter inuenio*] *malum mihi adiacere*. Item alia, *Inuenio Legem* (id eſt, *Didici quæ ſit Legis vis & natura, & quàm mihi nihil poßit prodeſſe*) *quia mihi volenti facere quod bonum eſt, adiacet malum*. Item alia, *Inuenio igitur mihi volenti ſecundum Legem facere quod bonum eſt, quòd mihi malum adiaceat*. Item alia, *Inuenio igitur Legem* (*quia malum mihi adiacet*) *mihi quod bonum eſt facere volenti*, [*opitulari*:] ita videlicet vt ὅτι cauſam reddat cur ſocietate Legis indigeat. Hæ verò ſunt Eraſmi, *Inuenio igitur Legem, quum facere conor quod bonum eſt*, [*facere vt intelligam*] *quòd malum* (id eſt *peccandi fons & origo*) *adiacet mihi*, id eſt *in meipſo eſt, non in Lege*. Item hæc quoque, *Reperio igitur* [*per*] *Legem volenti mihi facere bonum, quòd mihi malum adiunctum ſit*. Syrus denique interpres addit nonnulla quæ ne cohærent quidem niſi aliunde multa accerſantur, quum tamẽ ſatis planus ſit per ſe hic locus, ſi diſputationis filum ſequamur. Verbum autem παράκειται fortaſſis illud Domini dictum reſpicit, Peccatum cubat ad fores, Gen. 4.7.

22 *Interiorem hominẽ*, τὸν ἔσω ἄνθρωπον, Intèrior & nouus homo (qui & Spiritus dicitur) non dubium eſt quin idem declarẽt apud Paulũ: quod fatebitur quiſquis iſta & Eph. 3.16. compararit cum Col. 2.19. & 10. Huic autem opponitur exterior ſeu vetus homo, qui & Carnis & Mẽbrorum appellatione intelligitur. Sed hoc diligẽter notandum eſt, quod veteres plerique, ac præſertim Græci à Pelagianis non vexati, non ſatis attente conſiderarunt, nẽpe hoc diſcrimẽ hominis interioris & exterioris, Spiritus & Carnis, non conſiſtere in diſtributione facultatum hominis, quaſi Spiritus & interior homo mentẽ ac rationem, Caro verò & exterior homo (qui etiam Membrorum nomine intelligitur) reliquas duntaxat inferiores partes complectatur, quas philoſophi ἀλόγους vocãt. Philoſophica enim hæc eſt non Chriſtiana partium hominis diſtributio. Vocat igitur Spiritus Dei carnem ſeu membra ſeu exteriorem hominem, quicquid eſt in homine vel intus vel foris à capite ad calcem, quatenus quidem homo non eſt gratia Dei regeneratus: ídque vel ex eo liquet quòd diſertè Apoſtolus inter corruptiſſimas partes mentem numerat, ſuprà, 1.28. & 1. Tim. 6.5. & 2. Timot. 3.8. & Tit. 2.15. item Ephe, 4.23. vult renouationem ad Spiritum vſque mẽtis pertinere. Denique res ipſa oſtendit nihil æquè reluctari Spiritui atque humanæ prudentiæ ac rationis tenebras. Ex his autem viciſſim intelligitur quid vocabulum Spiritus Carni oppoſitum, ſeu interior ac nouus homo declarent.

23 *Aliam legem in membris meis*, ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου. Paulus, alluſione quadam, Legis vocabulũ tribuit imperiis & quaſi edictis tum peccati, tum membrorum, id eſt tum corruptæ illius naturæ, tum cupiditatum ex illa naſcentium, quas vocauit affectiones peccatorum: quibus opponit Legem Dei, quæ propriè ſic dicitur, & legẽ mentis cum ea conſentientis. ¶ *Legi mentis meæ*, τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου. Impoſuit fortaſſis hic locus iis qui per interiorem hominem putarunt ſuperiores animi partes ſignificari: ſed ij cogitare debuerant, mentem ab Apoſtolo non conſiderari ſimpliciter, vt ipſi faciunt, ſed quatenus oppoſita eſt membris, quia Legi Dei conſentit: quod in ſolis regeneratis accidit. Idque ita eſſe vel ex eo liquet quòd idem noſter Paulus alibi quandam diſertè nominat mentem carnis, Col. 2.18. quam etiam vocat φρόνημα σαρκός, infrà, 8.7.

24 *Miſer*, ταλαίπωρος. Id eſt Ærumnoſis & perpetuis pugnis fatigatus. Nam alioquin miſer pro innocente accipitur. Vulgata, *Infelix*, quam verſionem planè repudio. ¶ *Eripiet*, ῥύσεται. Non dixit Paulus *Eripuit*, ſed *Eripiet*, certamine nimirum durante donec morte finiatur: ex quo conſequitur, neque in hac vita gratiam regenerationis perfici, neque regeneratorum operibus ſalutem noſtram vlla ex parte, vt cauſa vel efficiente, vel materiali niti, quod etiam ſuprà de Abrahamo dictum eſt, 4.2. ¶ *Ex iſto corpore mortis?* ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Eraſ. *Ex hoc corpore morti obnoxio?* cui ego aſſentior quòd τούτου maluerit ad corpus quàm ad mortem referre, cum vet. interpr. *De corpore mortis huius*. Sed corpus mortis dicere malui ad verbum, quàm corpus morti obnoxiũ, quòd hic Hebraiſmus mihi quidẽ videatur multo ἐμφατικώτερος. Sic enim Paulus per corpus deſignat carneam iſtam corporis molem, vt ſimul ſignificet nos in nobis ipſis nihil aliud eſſe quàm maſſam quandam peccati ac mortis, vnde exoptat liberari.

25 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ Θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ, νόμῳ ἁμαρτίας.

Κεφάλαιον η.

1 ΟΥ̓δὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα.

2 Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς

---

25 Gratias ago Deo per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. Nempe igitur ipſe ego mente quidem ſeruio Legi Dei, carne verò legi peccati.

CAP. VIII.

1 NVlla igitur nũc *eſt* condemnatio iis qui *ſunt* in Chriſto Ieſu, *qui* non ſecundum Carnem incedunt, ſed ſecundum Spiritum.

2 Nam Lex Spiritus vitæ *qui*

---

25 *Gratia Dei per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. Igitur ego ipſe mente ſeruio Legi Dei, carne autem legi peccati.*

CAP. VIII.

1 N*Ihil ergo nũc damnationis eſt iis qui ſunt in Chriſto Ieſu, qui non ſecundum Carnem ambulant.*

2 *Lex enim ſpiritus vi-*

---

25 *Gratias ago*, εὐχαριστῶ. Vulgata, *Gratia Dei*, χάρις τοῦ Θεοῦ, repugnãte Syro interprete, & Græcis omnibus codicibus: niſi quòd in vno legimus χάρις δὲ τῷ Θεῷ; *Sit autem Deo gratia.* Apparet autem deprauatam eſſe lectionem ab iis qui hæc ita expoſuerunt, quaſi complectantur reſponſionem ad ſuperiora. Atqui in ſuperioribus non interrogat Paulus, ſed ſuſpirat potius: deinde ſe colligit, & ſe acquieſcere ſignificat in ea ſpe quam habeat in Chriſto Ieſu fundatam. Quòd autem quædam exemplaria habent χάρις τῷ Θεῷ, id eſt *gratia* [*ſit*] *Deo*, nihil prorſus mutat in ſententia. ¶ *Nempe igitur ipſe ego*, ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγώ. Sic rectè Vetus interpres, niſi quòd præteriit particulam Nempe. Eraſmus, *Itaque idem ego*, quaſi ſcriptum ſit ὁ αὐτὸς ἐγώ, quum illud ſit multo ἐμφατικώτερον. Sic Terentius, *Egomet rapui, ipſe egomet ſolui argentum.* Mirum eſt autem, quum tam expreſſè teſtetur Apoſtolus ſeſe de ſeipſo loqui, in quo omnes ſerui Dei tanquam in ſpeculo ſeipſos intueantur, ne ſibi nimium placeant, tamen Origenem potuiſſe in hunc locum ſcribere, iſta non conuenire Apoſtolo. quaſi nimirum indigna ſint tanto Chriſti ſeruo: ac non potius ipſe non intellexerit quod veriſſimè & elegantiſſimè dixit Auguſtinus, ſi qua hîc eſſe poteſt fidelium perfectio, in eo poſitam eſſe vt ſe imperfectos eſſe agnoſcant. At contrà Origenes putat hæc dici in aliena perſona, eius nimirum qui gratiæ diuinæ nondum particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, illis impar: & nequid ſalui ſupereſſet quod iſte non corrumperet, ad aliam perſonam refert exclamationẽ, *Miſer ego homo*, &c. ad aliam, ſermonem gratias agentis Deo. quam expoſitionem quis non impuram, detortam, violentam eſſe videt? Et tamen ſunt qui putant Apoſtolum non ſuſpirare in ſua perſona, tanquam liberandum, ſed tanquam liberatum gratias agere: quod ego quum legerem, ſanè fateor me exhorruiſſe. Quanto verò rectius Auguſtinus iſta exponit de Paulo, & fidelibus omnibus in ipſius perſona repręſentatis? Nam certè ita eſt & qui hoc non nouit, nondum ſeipſum nouit. Eſt autem planè miſerabilis in hũc locum Eraſmi oratio, qui ab Origene ſuo faſcinatus, putat hæc potius ab Auguſtino torqueri *quũ magis*, inquit, *conueniat Paulum humani generis perſonã in ſe recipere, in qua eſt Ethnicꝰ exlex, Iudæus carnalis ſub Lege, & ſpiritualis per gratiã liberatus.* At ego prorſus neſcio quid ſit Scripturas penitus peruertere, ſi hoc nõ eſt.

IN CAP. VIII.

1 *Nulla igitur nunc* [*eſt*] *condemnatio*, οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα. Primùm obſeruandum eſt, hanc concluſionem non à poſteriore ſed à priore ſuperioris verſiculi parte duci. Nam contrà potius concludendum eſſet, condemnationem nunc adhuc aliquam ſupereſſe in iis qui adhuc ſeruiunt carni (id eſt quatenus non ſunt regenerati) Legi peccati. Deinde, magnum eſt pondus particulæ vniuerſaliter negantis, & aduerbij præſentis temporis à Syro interprete malè prætermiſſi. denique attendendum eſt in primis, non dicere Apoſtolum, nullum in nobis ſupereſſe peccatum quantumuis regeneratis, ſed nullam condemnationem, quia nimirum integritas naturę noſtrę in Chriſti perſona, quum nobis per fidem Chriſto inſitis imputatur, tegit peccati, id eſt corruptionis noſtræ, reliquias, adhuc in ſanctiſſimis etiam hærentes. ¶ *Qui ſunt in Chriſto Ieſu*, τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eraſmus, *Iis qui* [*ſunt inſiti*] *in Chriſto Ieſu.* Ego non putaui quidquam ſupplendum, quum per ſe ſatis plana ſit ſententia. Senſus autem eſt, exemptos iam eſſe nos condemnationi, non per regenerationem in nos inchoatam, ſed quia ſumus per fidem facti vnum cum Chriſto, in quo perfectiſſima eſt naturæ noſtræ ſanctificatio, quæ in nobis eſt duntaxat inchoata, quod tribus verſiculis ſequentibus declaratur. Itaque perperam Syrus interpr. conſtructionis ordinem mutauit. ¶ [*Qui*] *non ſecundum Carnem*, μὴ κατὰ σάρκα. In plériſque codicibus poſt Ἰησοῦ additur diſtinctio, & quidem rectè: perinde acſi ſcriptum ſit τοῖς μὴ κατὰ σάρκα, quum id poſcat ipſa ſententia. Quis enim poſſit in Chriſto ſecundum Carnem incedere? quod non animaduertens Syrus interpes, mutato conſtructionis ordine ſententiam totam deprauauit. Hoc enim poſterius eſt eorum definitio qui in Chriſto ſunt, à conſequentibus & neceſſariis ſignis ſumpta, vt declaratur 1. Ioh. 1. 6. & 7. & 2. 5. & 6. Sunt autem cohærentes quidem ſed diuerſæ quæſtiones, Qua re eximamur omni condemnationi quam corruptio natiua etiam regeneratorum meretur, nempe gratuita ſanctificationis naturæ noſtræ in Chriſto per fidem à nobis apprehenſo imputatione: &, Quinam in Chriſto eximantur condemnationi, ij videlicet qui ſe in Chriſto eſſe ex regenerationis fructibus oſtendunt. Cohærent enim neceſſario vinculo, vt à verſ. 5. ad verſ. 12. incipientem demonſtrabit Apoſtolus, ſanctificationis in Chriſto naturæ noſtrę imputatio, & regenerationis in nobis inchoatæ gratia. Itaque nihil abſurdius neque magis falſum dici poteſt Origenis in hunc locum expoſitione, qui hæc de iis dici vult qui ſunt, inquit, ita emẽdati, vt in ipſis nihil vitioſi operis inueniatur: id eſt de iis qui (vno excepto Chriſto ad quem hîc remittimur) nuſquam vnquam fuerunt neque ſunt futuri. ¶ *Secundum Carnem*, κατὰ σάρκα. id eſt Carnem tanquam ducem ſequuti, vt dixit Cicero Secundum naturam viuere. Nam qui Spiritum ſequitur ducem, quanuis interdum à Carne quaſi pertractus, extra viam veſtigium ponat, ſecundũ Carnem viuere non dicitur. Vocat autem Carnem vniuerſam hominis naturam, vt corrupta excidit à priſtina dignitate, ſicut alibi diximus aliquoties: cui opponitur Spiritus, eadem videlicet inſtaurata per Spiritum Dei. Et quod attinet ad verbum περιπατεῖν, ſæpe iam annotauimus illud reſpondere verbo הלך [*halach*] quo ſignificatur tota vitæ ratio, ac veluti hominis inceſſus, tantiſper dum huius vitæ curriculum conficit. ¶ *Sed ſecundum Spiritum*, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα. Hoc totum deeſt hoc loco in quibuſdam exemplaribus Græcis, & apud Syrum interp. ſed niſi exprimatur, eſt tamen neceſſario ſubaudiendum.

2 *Lex Spiritus vitæ*, ὁ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς. Legis vocabulum latè patere apud Paulum, multis iam locis oſtendimus, ac præſertim ſuprà, cap. 3. verſ. 27. Hîc quidem per Legem nihil aliud ſignificatur quàm iuſtæ gubernationis ius & auctoritas, cui opponitur tyrannis peccati ac mortis ex peccato promanantis. Sed & Spiritus appellatio quid comprehẽdat, & cur epithetũ vitæ (id eſt vitalis ſeu viuifici) adiiciatur, ex contraria antitheſi apparet. Itaque Legem Spiritus vitæ, nec Legem fidei cum Ambroſio, nec propriè ipſum Spiritum ſanctum, cum Chryſoſtomo, ſed eius potius efficaciam (vt in ſuperiore verſiculo) qua peccatum, id eſt corruptio, ipſáque adeo mors tãdem aboletur, vt docet infrà verſ. 10. & 11. deniq. regenerationis gratiam intelligo, cui opponitur Carnis, id eſt, noſtræ naturæ corruptio. ¶ [*Qui eſt*] *in Chriſto Ieſu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Diſtinguit igitur Legẽ Spiritus vitæ quæ eſt in ipſo Chriſto Ieſu, ab ea quæ in nobis eſt ab eo effecta: id eſt, perfectam naturæ noſtræ in Chriſto ſanctificationem, ab ea quæ in nobis eſt duntaxat inchoata. Nam illa quidem quum perfecta ſit, nos liberauit: in iſta verò adhuc clamamus cum Apoſtolo, *Quis me liberabit?* Eraſmus, *Per Chriſtum Ieſum:* quam verſionem cur omnino repudiarem, cauſas neceſſarias habui. Nam hac ratione oporteret iſta potius connecti cum verbo ἠλευθέρωσε, contra omnium codicum fidem. Deinde, ſi ita expoſueris, videbitur Apoſtolus diſſerere de regenerationis gratia, quæ in nobis eſt per Chri-

ſtum inchoata: cui (vt antè dixi aliquoties) tribui hoc non poteſt, quòd nulla ſit in nobis condemnatio. Explicandum eſt igitur iſtud de reliqua iuſtificationis noſtræ parte, quæ conſiſtit in ſanctificatione ipſa Ieſu Chriſti nobis imputata: & præpoſitio ἐν ſeruanda, ſupplendúſque articulus, perinde ac ſi ſcriptum ſit, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Cæterùm in ipſa quidem Carne. quam ὁ λόγος ſibi hypoſtaticè vniuit, nunquam fuit peccatum ſeu vitioſitas vlla quæ per gratiam regenerationis aboleretur: vt quæ fuerit à Spiritu ſancto creata puriſſima ex ipſius Mariæ materia, non quam inuenerit puram ab omni labe, vt ſomniant Sophiſtæ, (nec enim ſi ita eſſet, mediatore indiguiſſet Maria) ſed quòd eam materiam Spiritus Sanctus pleniſſimè ſanctificarit, antequàm ſeminis rationem haberet. Itaque non dicit Paulus *liberauit eum*, Chriſtum videlicet, ſed *liberauit me*. ¶ *Me*, με. Syrus interpres legit, σε, *te*, eodem ſenſu manente, & quidem non ſine emphaſi, quaſi admonente Paulo vt ſinguli credentes hoc ſibi beneficium applicent. Sed recepta Græcorum codicum lectio mihi magis vel idcirco probatur, quòd ſit ſuperioribus magis conſentanea, vt ſeſe Apoſtolus, ſicut in lucta Carnis & Spiritus, ſic etiam in victoria per imputationis gratiam pro exemplo proponat. ¶ *A Lege* ἀπὸ τοῦ νόμου. Eraſmus, *A iure*. quum in ſuperiore membro vti maluerit Legis vocabulo: quod & ego amplecti malui, quia Paulus tacitè videtur ad Legem Dei alluſiſſe, vt apparet ex conſequentibus. Non dicit autē Paulus, *liberauit me à cor* ,ſed *à Lege peccati & mortis*, id eſt, Vis illa Spiritus v ci, cuius fons eſt in Chriſti carne, facit vt peccatum, ſeu vitioſitas illa, cuius reliquiæ adhuc in me ſuperſunt, & quæ me alioqui condemnationi adiudicaret, efficere nequeat vt condemner, quoniam quod eſt in me duntaxat inchoatū, in Chriſto perfectiſſimū eſt, cui ſum inſitus vt ex eo ipſo quod in me inchoatū eſt perſpicitur.

ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.

3 Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκὸς, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί.

eſt in Chriſto Ieſu, liberauit me à Lege peccati & mortis.

3 Nam quæ Legis *erat* impotentia quum viribus eſſet deſtituta per carnem, Deus ſuo ipſius Filio miſſo in forma conſimili carni peccato obnoxiæ, idque pro peccato, condemnauit peccatum in carne.

tæ in Chriſto Ieſu, liberauit me à Lege peccati & mortis.

3 *Nam quod impoßibile erat Legi in qua infirmabatur per carnem, Deus Filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne.*

3 *Nam quæ legis* [*erat*] *impotentia*, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Firmamentum eſt in hoc verſu ſuperioris concluſionis. Nam vt fruſtra remitti nobis in Chriſto peccata cōcluſiſſet Paulus, niſi docuiſſet Chriſtū, nobis in hunc finē promiſſū & exhibitū fuiſſe, ſup. 3. 23. & reatū noſtrū tegi ipſius obedientia: & niſi Chriſtū copioſa ipſius cū Adamo collatione demonſtraſſet, ideo factū hominē vt in eo tanquam altero Adamo multo plura & potiora reciperemus quàm in priore amiſerimus; ſic fruſtra collegiſſet, noſtrā corruptionē tegi corā Deo perfectiſſima illa noſtræ in Chriſto naturæ ſanctificatione, nobis gratuitò imputata, niſi hoc adiiceret, patrē idcirco voluiſſe naturā noſtram a filio ſuo aſſumi, vt illā in integrū ſic reſtitueret, qua vnà cum ipſo Chriſto per fidē potiti, tales prorſus corā Deo, etſi non in nobis, tamen in Chriſto inueniremur, quales eſſe nos neceſſe eſt ex Legis præſcripto. Cauſam autem addit cur ita facto fuerit opus, quoniā videlicet Lex, cuius alioqui munus & officium erat nos ad illā perfectā iuſtitiæ metā dirigere, nullo modo id præſtare poterat: minimè id quidē ſuo vitio (vt ſuperiorib. duobus capitib. docuit) ſed noſtræ carnis, i. corruptæ & ipſi Deo repugnantis naturæ culpa, quā propterea emendari in Chriſto neceſſe fuit, niſi nos ſemel perditos Deus vellet. Et hæc eſt huius loci explicatio vera, quantū iudicare poſſum, idcirco à me plenius expoſita ꝙ ab interpretibus recentioribus etiā doctiſſimis nō ſatis animaduerſa fuiſſe videatur: vnde factum fuit vt tres illas diſtinctas gratuitæ per imputationē iuſtificationis partes cōfuderint: & peccatorū expiationē cū remedio aduerſus originis peccatū permiſcuerint, ac ne reatu quidē à corruptione ſatis cōmodè ſuo vtriq; oppoſito proprio remedio diſtinxiſſe videri poſſint. Et de re quidē ipſa hactenus. Quod ad verborum autem interpretationē ipſam attinet, Vulg. vertit, *Nam quod impoßibile erat legi*, rectè omnino & αὐτῇ λέξει, quanuis barbarè, ſi pro *Legi* legamus *Legis*, vt ab initio ſcriptum fuiſſe mihi perſuadet Græcus cōtextus, ita videlicet vt *Quod erat impoßibile Legis*, accipiatur pro, *Quæ erat Legis impotentia*. Sic. n. & Latini loquūtur: & τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου, Attica cōſtructione vſitata, cuiꝰ exēpla vide apud Budæū in cōmentariis, accipi cōmodè poteſt, pro ἥτις ἦν ἀδυναμία τοῦ νόμου, ſiue, ὅπερ ἦν ἀδύνατον τοῦ νόμου, vt recepta quoq; ſcriptura Vulg. Latinæ interpretationis admitti poſſit. Eraſ. verò exiſtimās τὸ ἀδύνατον eſſe quarto caſu poſitū, dupliciter hūc locū deprauauit: primùm in eo ꝙ verbū Præſtitit inſeruit cōtextui ne hiaret cōſtructio, ellipſi certè inaudita: deinde quòd καὶ περὶ ἁμαρτίας malè cōiunxit cū verbo κατέκρινε, vt mox oſtendā. Doctiſ. Camer. maluit ellipſin eſſe præpoſitionis διὰ, vt plena ſit conſtructio, διὰ γὰρ τὸ ἀδύνατον ἦν, i. διὰ γὰρ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νόμου, *propterea quòd inefficax erat Lex*, quā interpretationē manifeſtè amplexus eſt Syrꝰ interpres, & ego nō improbo, quū inter Atticiſmos quoq. numeretur illius præpoſitionis ellipſis. Aliter deniq. conſtrui locus iſte poteſt, ita videlicet vt ſit particularū ἐν ᾧ traiectio, quaſi ſcriptum ſit, ἐν ᾧ γὰρ τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἠσθένει, id eſt *Quū n. Legis impotentia* (. i. *Lex impotens*) *eſſet viribus deſtituta*: quā interpretationē in editionib. prioribus ſum ſequutus. Nam & eiuſmodi traiectiones, imò etiā duriores, alias obſeruare licet, vt Ioh. 8. 15. & 25. 10: & Act. 1. 2. & inf. 11. 31. & & 12. 3: & 1. Ioh. 2. 24. & ſimili idiotiſmo Hebræorū hoc eodē capite ſcribitur ἡ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως expectatio rerū creatarū, pro ἡ ἀποκαραδοκοῦσα κτίσις, res creatæ expectātes, cuiuſmodi alia exempla vide Mat. 24. 15, & Heb. 7. 19. Omnes autē hæ interpretationes, Eraſmica excepta quā admittere nullo modo poſſum, eòdē recidūt, & Apoſtoli ſententiā rectè exprimūt. ¶ *Quū*, ἐν ᾧ. Sic particulas iſtas à Græcis ſcriptorib. vſurpari pro certi tēporis & certæ cōditionis alicuius deſignatione, extra controuerſiā eſt apud omnes Græcæ linguæ vel mediocriter peritos, & probari poteſt exēplis ex his etiā lib. vt Mar. 2. 19. Luc. 5. 34. Ioh. 5. 2. 1. pet. 2. 12. & 3. 16. vt poſſimus etiā hūc locū ſic interpretari, pro eo ꝙ legis impotētia virib. erat deſtituta. Comparat autē Apoſtolus tēpus præcedēs Chriſti aduentū, cū tēpore beneficij in Chriſto exhibiti. Sed & cōmodè poſſumus interpretari ἐν ᾧ, *Quoniā*, pro διὰ, vt accipitur Heb. 7. 18. i. מטול [*metul*] vt vertit Syrus interp. vel *Quatènus*, pro quo barbarè vulg. *In quo*, vt Gallicè dicimus, *en ce que*, vel *en tant que*. Eraſ. ab Orig. deceptus dicere maluit *ea parte qua*. Diſtinguit n. hoc loco impuriſſimus ille ſcriptor Legē in Carnē & Spiritū, i. carnalē & ſpiritualē intelligentiam: quod eſſet admittendū ſi Legis vmbras cū Veritate, vel ceremoniarū abuſum cū vſu recto cōpararet. Sed neq. hæc diſputatio huic loco conuenit, neq. de his ille hæc ſcribens cogitauit, vt qui hāc Legis impotentiā in eo totā collocet, ꝙ impoſſibile fuerit Legis ceremonias ſecundū carnē, i. ſecundū literā, ſiue externum ritum, obſeruare productis ceremoniis Sabbatariis & Lepræ. Quid verò dici potuit ineptius? Nā certè longè aliò quàm ad externū cultū reſpiciūt Prophetæ & Apoſtoli, quū Legē dicūt à nobis præſtari non poſſe: nec de Legis præſtatione hìc agitur, ſed de ipſiꝰ vi in noſtris immutādis animis, & ad illud Legis præſcriptū efformandis. ¶ *Viribus eſſet deſtituta*, ἠσθένει. i. nullis prorſus viribus, ſi hominē ſpectes ante regenerationis gratiā: vel, infirmis viribus eſſet, ſi hominis iam regenerati ratio habeatur, cui docendo & gubernando plurimūm lex prodeſt, vt Apoſtolus ſuperiore capite docuit: at nō eò vſque tamē vt δικαίωμα Legis in nobis compleatur: quò reſpiciens Vul. vertit, *Quū infirmabatur*: & Eraſ. *imbecillis erat*. ſed illud malo. ¶ *Per carnē*, διὰ τῆς σαρκός. i. quia Caro vim Legis, optimæ alioquin virtutis omnis magiſtræ, inhibeat, cui tantopere aduerſatur vt ei ſubiici nec velit nec poſſit. infrà verſ. 7. ¶ *In forma conſimili*, ἐν ὁμοιώματι. Id eſt ἐν μορφῇ ὁμοίᾳ. Μορφὴν enim δούλου appellat veram humanam naturam Apoſtolus, vt & nomine μορφῆς τοῦ Θεοῦ, veram & eſſentialem Deitatem, Philip. 2. 7. Vulg. *in ſimilitudine*, vocabulo nimium diluto. Eraſm. *in ſpecie*, ambiguè. Nam & Marcion ſpeciem carnis Chriſti fatebatur. Sed vt ipſa eſſentia humanæ naturæ fuit eadem in Chriſto per omnia atque noſtra: ſic quod ad eius naturæ vitioſam qualitatem attinet, ſiue non quatenus ſimpliciter fuit caro, ſed caro

peccati, maxima diſſimilitudo, ſed quæ ex ſpecie ipſa exteriore non appareret, quamobrem vſus fuiſſe putatur Apoſtolus nomine *ὁμοιώματος*. ¶ *Carni peccati, σαρκὸς* * *ἁμαρτίας*. Id eſt carni per peccatum contaminatæ: quod vt aboleret Chriſtus aſſumens illam carnem plenè ipſam in ſeſe ex Spiritu Sancto conceptam ſanctificauit, vt inde poſtea in nos ſibi inſitos eadem ſanctificatio ſenſim deriuetur: quod haud ſatis ſcio an aliter quàm ſeruato Hebraiſmo dici commodè poſſit. Quidam vertit *Corpore ſontis* * *ſimili*, prorſus ineptè. quum in hac diſputatione vocabulum Carnis alteram hominis partem, id eſt Animam præcipuè reſpiciat. Alius maluit *Carnem peccatricem*, non rectè. Caro enim dicitur peccatrix ob vitioſos motus, & inde naſcentes malas actiones: hîc verò non de illis malis agitur, ſed de ipſa vitioſitate inde pullulante. Quod autem Eraſmus ſuppleuit verbum *præſtitit*, nulla ratione fecit, ab iis deceptus qui ſequens membrum coniunxerunt cum verbo *κατέκρινε*. ¶ *Idque pro peccato, καὶ περὶ ἁμαρτίας*. Id eſt, vt ipſum peccatum aboleret in natura noſtra ab ipſo aſſumpta. Itaque fuit hoc adiiciendum vt finis iſtius aſſumptionis carnis explicaretur. Vulgata & Eraſmus, *Et de peccato:* quam particulam omnes fere interpretes connectunt cum *κατέκρινε* ideóque in eius explicatione magnopere laborant. Alij enim exponunt, Deum de peccato (id eſt peccati) condemnaſſe peccatum in carne, quòd iniquè vim attulerit Chriſto: & fateor ſimilem conſtructionem inueniri Iohannis *16. 9.* Sed hæc expoſitio nihil aliud eſt ſanè quàm ſubtilis argutia. Alij Peccati nomine intelligunt hoſtiam pro peccato, quam Hebræi ſimili ratione אשם [*aſcham*] vocant, id eſt Chriſtum ipſum, & hunc locum comparant cum 2. Corinth. 5. 21. Sed propoſitio *περὶ* nulla ratione poteſt hanc interpretationem admittere: neque nunc Apoſtolus agit de Chriſti morte & noſtrorum peccatorum expiatione, ſed de Chriſti incarnatione, & naturæ noſtræ corruptione per eam abolita. Sunt enim illa iampridem ab Apoſtolo explicata, adeo vt à verſu 12. cap. 5, aliud argumentum ſit exorſus: quamobrem etiā non dixit Apoſtolus *περὶ ἁμαρτιῶν, pro peccatis*, ſed *περὶ ἁμαρτίας*, hoc nomine natiuam illam labem ſignificās quæ in carne noſtra hærebat, priuſquam Chriſtus illam aſſumptam plenè in ſeſe ſanctificaret. Itaque *περὶ ἁμαρτίας* prorſus pertinet ad particpium *πέμψας*, additáque diſtinctione à cæteris ſeparatur. Nam præterquam quòd (ſi hanc lectionem ſequamur) neque cōfundetur partium iuſtificationis explicatio, neque vllius vocabuli ſignificationem detorſeris: nititur etiam hæc diſtinctio auctoritate Græcorum ſcholiorum, à quibus diſertè annotatur: & Epiphanij vetuſti & orthodoxi ſcriptoris, qui ſic diſtinguit *κατὰ ἁμαρτιῶν*. Denique Syri interpretis conſenſu confirmatur. Περὶ autem pro ὑπὲρ ponitur non modò apud ſacros ſcriptores frequentiſſimè, vt Matth. *9.36.* & *26.28.* & 1. Pet. 3. 18. ſed etiam apud alios diſertiores, vt norunt omnes in Græca lingua vel mediocriter verſati. ¶ *Condemnauit, κατέκρινεν*. Id eſt, aboleuit, vt etiam accipitur verbum *κρίνεσθαι*, 1. Pet. 4. *6.* Nam imputata nobis Chriſti ſanctificatione, peccatum pro nihilo habetur, quanuis ſuperſint eius reliquiæ in nobis. ¶ *In carne, ἐν σαρκί*. Eraſmus, *Per carnem*, Origenem ſuū ſequutus, qui de Chriſti morte hoc intelligit. quum ſignificet hominis naturam in Chriſto quidem capite reipſa & perfectè, in nobis verò nunc ex parte tantùm ſanctificari cœptam, ſic tamen vt iam nunc nihilominus, propter illam perfectam nobis qui in Chriſto ſumus, imputatam, ab omni condemnatione immunes ſimus. Ideò non malè Syrus interpres addito affixo vertit בבסרה [*bebeſreh*] In carne eius.

Ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα.	4	⁘Vt ius illud Legis compleatur⁘ in nobis qui non ſecundum carnem incedimus, ſed ſecundum Spiritum.	4	*Vt iuſtificatio Legis impleretur in nobis qui non ſecundum carnem ambulamus, ſed ſecundum Spiritum.*
Οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν. οἱ δὲ κατὰ Πνεῦμα, τὰ τοῦ Πνεύματος.	5	Nam⁘ qui ſecundum carnem ſunt, quæ carnis ſunt ⁘ſapiunt: qui verò *ſunt* ſecundum ſpiritum, quæ Spiritus ſunt.	5	*Qui enim ſecundum carnem ſunt, quæ carnis ſunt ſapiunt: qui verò ſecūdum ſpiritum ſunt, quæ ſunt Spiritus ſentiunt.*
Τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος· τὸ δὲ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰρήνη·	6	Nam quod ſapit caro mors eſt: quod autem ſapit Spiritus, vita & pax:	6	*Nam prudentia carnis, mors eſt: prudentia autem Spiritus, vita & pax:*
Διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἔχθρα εἰς Θεόν· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται· οὐδὲ γὰρ δύναται.	7	Quoniam quòd ſapit caro, ⁘inimicitia *eſt* aduerſus Deum, Legi enim Dei non ſubiicitur: nam ne poteſt quidem.	7	*Quoniā ſapientia carnis inimicitia eſt in Deū. Legi enim Dei non ſubiicitur: nec enim poteſt.*

4 *Vt ius illud Legis, ἵνα τὸ δικαίωμα*. Vulgata & Eraſmus, *Vt iuſtificatio Legis*. malè. Aliud enim eſt *δικαίωσις*, id eſt abſolutio noſtra quàm *τὸ δικαίωμα*, de quo diximus ſuprà, 1.32. illud ipſum nimirum quod requirit Lex, vt ex eius præſcripto iuſti & integri coram Deo cenſeamur. Nam quum ad peccatorum remiſſionem & impletionem iuſtitiæ acceſſit etiam hoc tertium, id eſt perfecta naturæ noſtræ integritas, (quæ omnia gratis conſequimur in Chriſto per fidem apprehenſo) vt in omnes facies ſe conuertat Satan, iuſti ſumus coram Deo etiam ex illa abſolutiſſima Legis formula. quamobrem etiam dixit Apoſtolus ſupra, 3.31. ſe Legem non euertere, ſed ſtabilire. ¶ *In nobis, ἐν ἡμῖν*. Non dicit Apoſtolus *ὑφ' ἡμῶν, à nobis*. Neque enim idcirco nulla in nobis eſt condemnatio quòd iuſtitia ſit in nobis inchoata: ſed quia in Chriſto ſumus, in quo plenè ſumus ſanctificati. Nam quod de imputata Chriſti ſanctificatione dicimus, ita accipiendum eſt vt ſciamus non idcirco nos ſanctos coram Deo haberi quòd Chriſti hominis integritas ſarciat quod noſtræ deeſt, ſed quòd ille nos in ſolidum ſanctificauit in ſeſe in æternum. Quorſum igitur, dices, illa iuſtitia in nobis per eundem Chriſtum inchoata? Nempe vt ſit teſtis nos in Chriſto eſſe, in quo omnia ſumus adepti. Ideo Apoſtolus admodum appoſitè ſubiicit quæ ad noſtræ illius in Chriſto cœptæ iuſtificationis vſum pertinent, vt intelligamus quod veriſſimum eſt, fruſtra de fide ac Chriſto apprehenſo gloriari qui reipſa non oſtendunt ſe Chriſti Spiritus eſſe participes.

5 *Qui ſecundum carnem ſunt, οἱ κατὰ σάρκα ὄντες*. Eraſmus, *Qui carnales ſunt*: rectè quidem ſi ſenſum ſpectes, quum hos eoſdem Apoſtolus nonnunquam *σαρκικοὺς* appellet, eos videlicet qui quum non ſint regenerati ex Spiritu, mera ſunt Caro. Omnia autem iſta ab hoc verſiculo connexa inter ſe probationibus à natura Carnis & Spiritus ſumptis, ad 9. verſ. finientem, eò ſpectāt vt priorem partem eius quod propoſuerat verſ. ſecundo, nempe Spiritum vitæ qui eſt in Chriſto Ieſu nos à Lege peccati eximere, ad regenerationis in nobis inchoatæ gratiam applicet, ſicut illam priore loco ad illam perfectam ſanctificationem nobis imputatam applicarat. ¶ *Sapiunt, φρονοῦσιν*. Eraſmus, *Curant*. Alij *Cogitant*. quas interpretationes non repudio. Transfertur enim hoc verbum ad omnes animi partes. Mihi tamen videtur Apoſtolus hoc verbum expreſſè vſurpaſſe, quod de excellentiſſima illa animi parte propriè dicitur, vt hærere hoc malum in ipſo etiam *ἡγεμονικῷ* intelligamus. * Nam ſi ſapientia carnis excluditur, quis tandem locus reliquis partibus inferioribus relinquetur? Sed & Paulus meminit *τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς*, id eſt, *mentis carnis*, Coloſſ. 2,18. Idcirco malui per periphraſin interpretari quam vel * *prudentiam*, id eſt, *φρόνησιν* cum vetere interprete, vel *affectum* cum Eraſmo, vel cum aliis, *Cogitationem*, vel etiam *ſenſum*.

17 *Inimicitia [eſt.] ἔχθρα*. Sic legitur in omnibus codicibus quos vidimus: éſtque multo expreſſius hoc dictum quàm ſi dixiſſet, inimicam eſſe carnem Deo: quanuis nonnulli ita legant in Latinis exemplaribus, manifeſto errore. quum nuſquam legatur ἐχθρὰ, imò verò ne legi quidem poſſit. Dicendum enim fuiſſet ἐχθρὸν, vt rectè obſeruauit Eraſmus.

8 *Ergo qui*

Οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες, Θεῷ ἀρέσαι δύνανται.	8	∴Ergo qui in carne ſunt, Deo placere non poſſunt.	8	*Qui autē in carne ſunt, Deo placere non poſſunt.*
Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ᾽ ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.	9	Vos autem non eſtis in carne, ſed in Spiritu: ∴ ſiquidem Spiritus Dei habitat in vobis. quòd ſiquis ∴ Spiritum Chriſti non habet, is non eſt eius.	9	*Vos autem in carne nō eſtis, ſed in Spiritu: ſi tamen Spiritus Dei habitat in vobis. ſiquis autem Spiritum Chriſti non habet, hic non eſt eius.*
Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι᾽ ἁμαρτίαν· τὸ δὲ Πνεῦμα, ζωὴ διὰ δικαιοσύνην.	10	∴Porro ſi Chriſtus in vobis *eſt*, corpus quidem ∴mortuum *eſt* propter peccatum: Spiritus autem ∴ vita *eſt* ∴ propter iuſtitiam.	10	*Si autem Chriſtus in vobis eſt, corpus quidem mortuum eſt propter peccatum: Spiritus verò vita propter iuſtitiam.*
Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.	11	∴Sed ſi Spiritus eius qui excitauit Ieſum à mortuis habitat in vobis: is qui excitauit Chriſtum ex mortuis, viuificabit etiam mortalia corpora veſtra, ∴per inhabitantem ipſius Spiritum in vobis.	11	*Quòd ſi Spiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis, habitat in vobis, qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtū à mortuis, viuificabit & mortalia corpora veſtra, propter inhabitātem Spiritum eius in vobis.*
Ἄρα οὖν, ἀδελφοὶ, ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ σαρκὶ, τοῦ κατὰ σάρκα ζῇν.	12	Nempe igitur, fratres, debitores ſumus ∴non carni, vt ſecundum carnem viuamus, *ſed Spiritui.*	12	*Ergo, fratres, debitores ſumus non carni, vt ſecundum carnem viuamus.*

8 *Ergo qui in carne ſunt, οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες.* Particulam δὲ haud ſcio an alibi pro οὖν poſitam inuenias: ſed omnino videtur poſcere ſententia vt ita explicetur. Deinde notandum eſt Paulinum dicendi genus, In carne eſſe, quod expoſuimus Act.8.23. vt planè ſit diabolica vox illa Siricij Papę, qui de matrimonij coniunctione hoc dictum interpretatur.

9 *Siquidem, εἴπερ.* Id eſt ἐπειδήπερ, quandoquidem, vt 2. Theſſ.1.6. vt etiam explicat Chryſoſtomus. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, *Si tamen*, quanuis Veteres ferè omnes pro conditionali particula accipiant. ¶ *Spiritum Chriſti, Πνεῦμα Χριστοῦ.* Nomine Spiritus Chriſti, vel Spiritus ſanctus intelligendus eſt, quem Spiritum Dei vocarat: vel Chriſti, nobiſcum per Spiritum Sanctum communicati, efficacia in nobis: de qua dictum eſt ſuprà, cap.6.

10 *Porrò ſi Chriſtus in vobis eſt, εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.* Quum Apoſtolus verſu 2. dixiſſet Spiritum vitæ qui eſt in Chriſto Ieſu, id eſt, noſtræ naturæ in Chriſti perſona ſanctificationem, nos liberare ab Lege peccati & mortis, probauit hoc in primis de illius perfectæ ſanctificationis imputatione verſu 3. & 4. ac deinceps de ſanctificatione per quam cœpit peccatum, id eſt vitioſitas illa naturæ in nobis Chriſto inſitis aboleri. Supererat ergo vt probaret à Lege quoque Mortis per eandem illam gratiam ſanctificationis nos liberari: quod quominus ex iis quæ de aſſertione à Lege peccati dixerat, poſſet colligi, argumento ab effectis ad cauſam efficientem ſumpto, illud obſtabat quòd credentes quantumlibet Chriſto inſitos conſtet nihilominus mori, & eorum corpora corruptione, quæ eſt peccati pœna, diſſolui. Paulus igitur hac arrepta occaſione, hanc obiectionem diluens, quomodo & quatenus à mortis etiam Lege in Chriſto liberemur oſtendit. Fatetur enim credentes, quantumuis Chriſto inſitos, eſſe mortales, ídque quoniam vitioſitatis reliquiæ in nobis ſuperſunt cuius effectum eſt mors illa quæ eſt corporis & animæ diſiunctio, & corporis in puluerem reſolutio. Sed duo reſpondet, ex quibus intelligatur nihilominus à Mortis imperio nos eſſe liberatos. Vnum, quoniam altera hominis pars, nempe Spiritus, (id eſt anima à corpore per mortem ſeparata, antea quoque facta Chriſti particeps, ac proinde in eo per imputationis gratiam totum δικαίωμα Legis adepta) iam viuat, altera nimirum longè meliore vita. Alterum, quòd ſic mortis vinculis propter peccati reliquias conſtrictum teneatur corpus, vt tandem illa ipſa vis diuina quæ Chriſti corpus à mortuis excitauit, & cuius ſimus in Chriſto per fidem participes, ipſam quoque mortem ſit in nobis abolitura: cuius ſpiritualis virtutis pignus ſit ſanctificatio in nobis inchoata. Itaque mihi quidem tum ſententia ipſa, tum antitheſis manifeſta non Carnis, ſed Corporis, & quidem * addito Mortalis epitheto, prorſus videtur poſtulare, vt quum dicitur Spiritus eſſe vita, Spiritus nomine, in hac quidem oppoſitione, nō vim diuinam neque renouationis gratiam, vt quum fit mentio ſpiritus Dei & ſpiritus Chriſti: ſed alteram, non quidem cuiuſuis, ſed renouati hominis partem intelligamus, quod in ſuperioribus editionibus non animaduerteram. ¶ *Mortuum eſt, νεκρόν.* Id eſt, morte concidit & in puluerem abit, ſed ad tempus: vnde efficitur, adhuc hærere in nobis peccati reliquias, à quo mortalitas hæc in hac animi parte inuenitur quidem, ſed non dominatur. ¶ *Vita [eſt,] ζωή.* Id eſt, vt in quibuſdam exemplaribus legitur, ζῇ, *viuit*, vt legit etiam Syrus interpres. Illud tamen eſt ἐμφατικώτερον. ¶ *Propter iuſtitiam, διὰ δικαιοσύνην.* Id eſt, quoniam in Chriſto iuſtitiam plenam eſt adeptus, etiamſi corpus adhuc in luto hæret ad tempus.

11 *Sed ſi, εἰ δέ.* Vulgata & Eraſmus, *Quòd ſi.* Ego verò expreſſius malui interpretari. nam quia dixerat, hominem in quo Spiritus Chriſti eſſet, altera adhuc ſui parte hærere in morte, non videbatur niſi dimidiæ ſalutis ſpem nobis feciſſe. Addendum igitur hoc fuit, partim vt explicaret quod dixerat, nempe Spiritum noſtrum non modò viuere, ſed etiam vitam eſſe, partim vt plenam aliquādo vitam noſtram fore oſtēderet. Eſt autē aduerſus * Pneumatomachos diligenter notandus hic locus, in quò diſertè Spiritus ſanctus dicitur & Patris & Filij: ergo verus vnica illa deitate Deus, tum à Patre tum à Filio promanans, & perſona à Patre & Filio diſtincta. ¶ *Per inhabitantem ipſius Spiritum in vobis, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.* Sic lego ex Complutenſi codice, & alio etiam ex noſtris manuſcripto, & Athanaſio, Dialogo.3. de Spiritu ſancto, & Baſilio aduerſus Eunomium, libro tertio, ſic hunc locum citātibus & explicātibus, potius quàm quarto caſu, διὰ τὸ ἐνοικοῦν, id eſt *Propter Spiritum*, &c. vt vertit Vetus interpres. Ita enim eſt vberior ſententia, & grauiſſimum erit argumentum, à diuina videlicet virtute petitum, quæ ſicut ſeſe primùm in capite noſtro Ieſu Chriſto exeruit, ita etiam in nobis, qui membra ipſius ſumus, quotidie exeritur: nec prius pugnare deſinet quàm vetus homo prorſus ſit confectus, quum integri coram Deo, abſorpta noſtra immortalite, conſiſtemus.

12 *Non carni, οὐ τῇ σαρκί.* Aut tranſponenda eſt negans particula, ſicut Ioh.6.32.& 38. aut potius ſupplenda eſt altera pars oppoſita: vt Gal.4.8. Expreſſimus igitur, perſpicuitatis cauſa, alterum membrum quod deeſſe videbatur. Finita verò diſputatione de gratuita in Chriſto per fidem apprehenſo iuſtificatione ac proinde ſalute, antequam illam concludat, ſubiicit exhortationem grauiſſimam, partim ab honeſto, quòd turpe ſit ei non ſeſe totum conſecrare à quo tantum beneficium acceperis, partim ab vtili ſumptam, quòd hac via ſalutem nobis gratuito dandam recipiamus. Simul autem vnde ſit hæc fides, quanta illius vis, & quid ex ea cōſequatur, diulniſſimè declarat, inſtituta etiam comparatione cum iis qui legalibus promiſſionibus nitentes (id eſt, quibus annexa eſt preſtandæ Legis conditio) ſeipſos inexplicabilibus compedibus alligant.

13	Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε.	Nam ſi ſecundum carnem vixeritis, futurum eſt vt moriamini: ſed ſi Spiritu actiones corporis ∵ mortificetis, viuetis.	*Si enim ſecundum carnem vixeritis, moriemini: ſi autem Spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis.*
14	Ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.	Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, ij ſunt filij Dei.	*Quicunque enim Spiritu Dei aguntur, ij ſunt filij Dei.*
15	Οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ᾽ ἐλάβετε Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἀββᾶ, ὁ πατήρ.	Non enim ∵ accepiſtis ∵ Spiritum ſeruitutis ad metum, ſed accepiſtis Spiritum adoptionis, per quem clamamus ∵ Abba, *id eſt* Pater.	*Non enim accepiſtis Spiritum ſeruitutis iterum in timore, ſed accepiſtis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus Abba, Pater.*
16	Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ.	∵ Qui ipſe Spiritus ∵ teſtatur vnà cum ſpiritu noſtro, nos eſſe filios Dei.	*Ipſe ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro quòd ſumus filij Dei.*
17	Εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι· κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν.	Quòd ſi filij, etiam ∵ hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti: ∵ ſi modò ſimul *cum eo* patimur, vt ſimul etiam *cum eo* glorificemur:	*Si autem filij, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti: ſi tamen compatimur, vt & conglorificemur.*
18	Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.	∵ Nam ſtatuo ∵ minimè *eſſe* paria quæ præſenti tempore perpetimur, gloriæ in nobis retegendæ.	*Exiſtimo enim quòd non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.*

13 *Mortificetis*, θανατοῦτε. Vulgata, *Mortificaueritis*. Ego malui præſens tempus ſeruare, quo ſignificatur pugna adhuc vigere.

15 *Accepiſtis*, ἐλάβετε. Tranſit Hebræorum more à tertia perſona ad ſecundam. ¶ *Spiritum ſeruitutis*, πνεῦμα δουλείας. Spiritum vocat Spiritum ſanctum: quem dicimur accipere quum in animis noſtris eſt efficax. Is igitur quia prædicatione Legis ſalutem quidem proponit, ſed addita durissima & planè ἀδυνάτῳ conditione, nihil niſi timorem poteſt in animis noſtris ciere, vt conſcientia quaſi ſerua iram domini magna cum anxietate expectet. Ideo dicitur ab hoc effectu, ſpiritus ſeruitutis ad metum, id eſt quaſi in ſeruilem conditionem nos redigens. Contrà verò Paulus Spiritum in quo per Euangelium afflamur, quia gratuita in Chriſto adoptione ſalutem obſignat in animis credentium à Legis maledictione liberatis, eleganter vocat Spiritum adoptionis, vt qui obſignans teſtimonium noſtræ adoptionis in cordibus noſtris, nobis os aperiat non modò ad loquendum, ſed etiam ad clamandum: & ita quidem vt quem veluti aſperrimum dominum metuebamus, vt benigniſſimum patrem appellemus.
¶ *Abba [id eſt] Pater*, Ἀββᾶ ὁ πατήρ. Duobus præterea locis inuenio Abba Syriacum vocabulum in nouo Teſtamento, nempe Marci 14.36. & Gal. 4.6. & vtrobique inuenio adiunctum ὁ πατήρ, *Pater*. quod cur factum ſit, non immeritò quæritur ab interpretibus. Pleríſque igitur placet hanc geminationem non carere ſua emphaſi: quod ſi verum eſt, ſupererit adhuc alia quæſtio, cur ſacri Scriptores non potius eodem idiomate vſi ſint, vt hæc duplicatio melius appareret. Ad hoc reſpõdetur ex Auguſtini ſententia, ſic declarari Chriſtum non minus ad Græcos quàm ad Iudæos pertinere. Sed quid fiet Marco, apud quem Chriſto etiam tribuitur Ἀββᾶ ὁ πατήρ, qui tamen Græcè (vt opinor) non eſt loquutus? Mihi itaque viſa eſt hæc ratio magis arguta quàm ſolida: ac potius in eam venio ſententiam vt ὁ πατήρ additum ſit Syriaco vocabulo explicando. Nam alibi etiam annotauimus rectum pro vocandi caſu vſurpari. Vide infrà 9.℣.24.

16 *Qui ipſe Spiritus*, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα. Vulgata, *Ipſe Spiritus*, neglecto articulo. Eraſmus, *Idem Spiritus*, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα. Nonnulli addunt particulam cauſalem, vt iſta cum ſuperioribus poſſint connecti. ¶ *Teſtatur vnà cum Spiritu noſtro*, συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. Hac ratione duo erunt teſtes, nempe Spiritus Dei & ſpiritus noſter ab eo certior factus. Vulgata, *Teſtimonium reddit ſpiritui noſtro*. Nam συμμαρτυρεῖν dicitur etiam de vnico teſte, qui ſuo teſtimonio confirmat quod alius dicit. Chryſoſtomus verò præpoſitionem σὺν refert ad vocis teſtimonium, & clamorem illum cuius antè facta eſt mentio: vt commodè etiam interpretari poſſis, *Simul teſtatur ſpiritui noſtro*.

17 *Hæredes*, κληρονόμοι. Id eſt bonorum Patris participes, ídque gratis, quia filij adoptiui. Nam alioquin viuo patre filius hæres dici non poteſt: nunquam verò moritur Pater cuius dicimur cum Chriſto cohæredes: ex quo efficitur κληρονόμον ex Hæbræorum idiotiſmo dici qui bonis ſibi conceſſis fruitur, vt annotauimus ſuprà, 4. verſu 13. quamuis alluſione quadam fœdus vitæ æternæ meritò dicatur Teſtamentum, teſtatoris Chriſti morte ſancitum. ¶ *Si modò*, εἴπερ. Vulgata, *Si tamen*, eodem ſenſu. Eraſmus, *Si quidem*: quaſi hoc etiam loco, vt paulo antè, cauſam potius quàm conditionem declaret. Ego verò Ambroſio malui aſſentiri qui conditionem crucis putat requiri, ſic loquente Apoſtolo noſtro apertiſſimè 2. Tim 3. 12. Iter igitur nunc deſcribit Apoſtolus per quod credentes & iuſtificatos Chriſtus ad metam perducit, cuius aſperitate ne fracti animum deſpondeamus, aperit limpidiſſimos fontes quibus non modò recreemur, ſed etiam nouas inde vires acquiramus.

18 *Nam ſtatuo*, λογίζομαι γάρ. Vulgata, *Exiſtimo*, quod verbum vt nimis dilutum rectè reprehendit Eraſmus, ideóque reputandi verbo vti maluit, pro ſecum perpendere: quod & ipſum non ſatis videtur expreſſum. Significat autem in genere τὸ λογίζεσθαι hoc loco (vt idem rectè obſeruauit) collatis vtrinque rationibus, & ſubducto velut calculo, aliquid certi ſtatuere, ſicut ſuprà, 3. verſu 28. & 6. 11. accipitur idem verbum pro συλλογίζεσθαι, id eſt ex præmiſſis (vt aiunt) colligere aliquid & ſtatuere, ſignificatione tamen nonnihil diuerſa. Vtitur autem Paulus particula cauſali, quia non tantùm dixerat fore vt noſtras calamitates gloria exciperet, ſed diſertè meminerat eius gloriæ quæ cum Chriſto nobis eſſet communis, id eſt cæleſtis & infinitæ. ¶ *Minimè [eſſe] paria*, ὅτι οὐκ ἄξια. Vulgata, *Quòd non ſunt condignæ*. Vnde factum vt ſophiſtæ multa de merito Congrui & Condigni nugarentur: quorum tamen doctrina vel ex hoc loco optimè refellitur. Sed oſtendit argumenti ſeries Paulum hoc loco non differere de pretio afflictionum quas pro Chriſto perferimus, imò potius ex earum qualitatis ac quantitatis (vt ita dicam) collatione cum vita æterna, colligere nos infinitis partibus cum Chriſto feliciores fore quàm nunc miſerrimus. Itaque ἄξια rectè & propriè vſurpauit. quod nomen teſtantur grammatici de iis dici quæ appenſa eiuſdem ponderis inueniuntur. παρὰ τὸ ἄγειν, quòd quæ præponderant, lancem attrahant. Eſt autem in οὐκ ἄξια figura quam μείωσιν vocant, quum minus dicitur quàm intelligatur. Ideo malui conuertere Minimè paria quàm *Non paria*.

19	Ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται.	¨Etenim mundus hic conditus *quaſi* exerto capite obſeruans expectat ¨patefactionem filiorum Dei.	*Nam expectatio creaturæ, reuelationem filiorum Dei expectat.*
20	Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα·	Nam ¨vanitati mundus hic conditus ſubiectus eſt, ¨non ſua ſponte, ſed ¨propter eum qui ſubiecit *eum iſti vanitati:*	*Vanitati enim creatura ſubiecta eſt, non volens, ſed propter eum qui ſubiecit eam:*
21	Ἐπ᾽ ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.	¨Sub ſpe ¨quòd & ipſe vindicabitur ¨ex ſeruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.	*In ſpe quia & ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.*
22	Οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν.	Scimus enim totum mundum conditum ¨vnà ſuſpirare & ¨vnà parturire ad hoc vſque tempus.	*Scimus enim quòd omnis creatura ingemiſcit: & parturit vſque adhuc.*
23	Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν.	¨Neque verò *ille* ſolùm, ſed & ¨ipſi qui ¨primitias Spiritus habemus, ¨noſipſi, inquam, ¨apud noſipſos ¨ſuſpiramus, ¨adoptionem expectantes, ¨*id eſt* ‖redemptionem corporis noſtri.	*Non ſolùm autem illa, ſed & nos ipſi primitias Spiritus habentes, & ipſi intra nos gemimus, adoptionem filiorũ expectantes, redemptionem corporis noſtri.*

Luc. 11,22.

---

19 *Etenim mundus hic conditus [quaſi] exerto capite obſeruans,* ἡ δὲ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως. Vulgata, *Nam expectatio creaturæ*, barbarè, nec ſatis expreſſé. Eraſmus, *Et enim ſollicita creaturæ expectatio.* Ego verò ſtudui Græcum vocabulum exprimere, quo ſignificatur geſtus illius qui cupidiſſimè aliquid expectet, nimirum qui exerat caput & oculos intendat, quaſi eminus venturum proſpiciens. * quod reſpondet Hebræo verbo קוה [kaciah.] Deinde Hebraiſmum volui emollire, de quo diximus ſuprà, verſ. 3. quum explicaremus quid eſſet τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Nomine verò * τῆς κτίσεως, intelligitur iſta mundi machina cæleſti & elementari regione conſtans, quæ initio quidem fuit condita in pulcherrimo ſtatu, ídque vt hominis ad Dei gloriam creati, præclaris & ſanctis vſibus inſeruiret: nunc autem eò redacta eſt propter hominis peccatum, vt ſi inferiorem (id eſt elementarem regionem) ſpectes, omnia ſint infinitis & fœdiſſimis mutationibus ac tandem etiam interitui obnoxia. Sin verò cæleſtia corpora conſideres, quanuis adhuc ſit incredibilis eorum ornatus, tamen & ipſa nõ poſſint expertia dici iſtius vanitatis, quum impiis etiam & Dei hoſtibus inſeruiant, & tandem quoque ſint vltimo illo die diſſoluenda: ſicut Dauid & Petrus diſertis verbis declarant. Iſta igitur nihil ad animantia neque etiam ad beatos illos Angelos ſpectant, quorum ſedes extra mundum collocantur, quanuis & ipſi in ſuo miniſterio quodammodo laborent in tanta hominum prauitate cuius ſunt ſpectatores. Imò ne ad ipſos quidem homines hæc attenta expectatio pertinet. Nam reprobi quidem vel irrident quæcunque de hac mundi innouatione dicuntur, vel cum dæmonibus ad eius conſiderationem cohorreſcunt. De filiis Dei verò diſtinctè & ſeorſim agitur proximo verſiculo. Itaque τῆς κτίσεως nomine vt modo dixi, mundus ipſe, non eius incolæ, ſignificatur: quam obrem etiam malui conditum hunc mundum quàm Res * creatas interpretari. ¶ *Patefactionem filiorum Dei,* τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ. Id eſt, dum gloria illa, filiis Dei præparata, reipſa patefiat. Eraſmus, *Vt palam fiant filij Dei.* non ſatis rectè.

20 *Vanitati,* ματαιότητι. id eſt fluxæ & euanidæ conditioni, cui opponitur conſtans & integra natura & recto tramite ad ſuum finem pertingens. Itaque quod Eraſmus putat hoc vocabulo ſignificari fruſtrationem, quoniam rerum natura, aliud ex alio indiuiduum propagans, meditetur immortalitatem quandam, ſed fruſtra: id inquam magis eſt ſubtiliter quàm appoſitè dictum. ¶ *Non ſua ſponte,* οὐχ ἑκοῦσα. Totus hic ſermo per proſopopœiam accipiendus eſt. Itaque ſua ſponte illa facere vel ſubire dicuntur res inanimatæ, ad quæ naturali propenſione feruntur. Scimus autem omnia naturali inclinatione tendere ad ſui conſeruationem. ¶ *Propter eum qui ſubiecit [eum iſti vanitati,]* διὰ τὸν ὑποτάξαντα. Id eſt, vt conditoris imperio obſequantur cui viſum eſt ipſarum vanitate teſtari quantopere ſit homini infenſus, cuius etiam cauſa illas longè præſtantiore conditione condiderat.

21 *Sub ſpe,* ἐπ᾽ ἐλπίδι. Noluit, inquit, Deus perpetua maledictione mundum inuoluere propter hominis peccatum, ſed ſpem illi fecit inſtaurationis quam expectat: quod etiam debet magnopere confirmare filios Dei, vt illum diem conſtanter expectent. Fit autem huius inſtaurationis glorioſiſſimæ mentio Act. 3.21. & 2. Petri 3.20. & alibi paſſim. Sed hîc quoque nobis nonniſi ex Dei verbo philoſophandum eſt. ¶ *Quòd & ipſe vindicabitur ex ſeruitute interitus,* ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις, &c. Vulg. *Quia & ipſa creatura.* Eraſm. *Quoniam & ipſa creatura.* Ego verò exiſtimo ὅτι accipiendum eſſe εἰδικῶς, vt quænam ſit ſpes illa declaret. Repetitur autem Hebræorum more antecedens relatiui loco. Itaque hæc coniunxit cum ἐπ᾽ ἐλπίδι, & poſt participium ὑποτάξαντα ſuppleui quod explendæ conſtructioni deerat. ¶ *Ex ſeruitute corruptionis,* ἀπὸ δουλείας τῆς φθορᾶς. Id eſt, A corruptione cui nunc mãcipatus eſt, aſſeretur in felicem illum ſtatum incorruptionis, qui patefiet quum filij Dei in gloriam euehentur. erit enim cælum nouum & terra noua. ac proinde φθορᾷ non intelligit abolitionem ipſius eſſentiæ, ſed quod opponitur τῇ δόξῃ. Sed meminerimus de his rebus cogitantibus non eſſe extra Verbi diuini fines euagandum.

22 *Vnà ſuſpirare,* συστενάζει. Vulgata, *Ingemiſcit.* Eraſmus, *Congemiſcit,* referens videlicet ad nos, quaſi illæ vicem noſtram doleant. Nam paulo pòſt συνωδίνει vertit *Nobiſcum parturit.* quæ interpretatio ſi recipiatur, redundabit οὐ μόνον δὲ, quod ſubiicitur in proximo verſiculo. Neque tamen cum Vetere interprete puto præpoſitionem σὺν redundare, ſed ad ipſas mundi partes hoc refero, quarum in eo ſummus eſt conſenſus, quòd omnes vnà veluti maximo cum dolore finem iſtorum malorum expectant. Loquitur enim de illis per proſopopœiam. ¶ *Vnà parturire,* συνωδίνει. Ita ſignificatur vt ſummus dolor ſic etiam lætus exitus qui eum conſequetur.

23 *Neque verò [ille ſolùm.]* οὐ μόνον δέ. Vulgata addit *illa,* αὐτή, videlicet κτίσις, & Syrus etiam interpres, quod tamen ſæpe prætermittitur apud Paulum, vt ſupra 5.3. & infrà, 9 10. ¶ *Ipſi,* αὐτοί. Claromontanus codex habet καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, & Vulgata, *& nos ipſi.* ¶ *Primitias,* ἀπαρχὴν, id eſt, particulam quæ ſpem certam nobis facit fore vt quod in nobis cœpit Deus, perficiat, ſicut olim primitiarũ oblatio vſum totius acerui ſanctificabat. Claromontanus autem codex habet in Latina verſione *Receptaculum,* id eſt ἀποδοχήν. quod non placet, quanuis videri poſſit per ἀντανάκλασιν reſpondere verbo ἀπεκδεχόμεθα, quod mox ſubiicitur. ¶ *Noſipſi [inquam,]* καὶ ἡμεῖς αὐτοί. Totum hoc deeſt in Syra interpretatione, neque Vetus interpres repetit ἡμεῖς: & ſanè neceſſe non fuit hoc addere. ¶ *Apud noſipſos,* ἐν ἑαυτοῖς: id eſt ex imo corde. Neque enim tacita hæc eſſe ſuſpiria ſic declarat Apoſtolus, ſed potius ex intimis penetralibus animi proficiſci. Niſi malimus conuertere, Inter noſipſos, vt hos gemi-

tus ſignificet Eccleſiæ eſſe communes. Nam per eos qui primitias ſpiritus habent, omnes credẽtes arrhabone Spiritus ſancti obſignatos intelligit. ¶*Suſpiramus*, στενάζομεν. Complutenſis editio & Claromontanus codex habent συστενάζομεν. id eſt, *vnà ſuſpiramus*. ¶*Adoptionem*, υἱοθεσίαν. Id eſt, adoptionis fruitionem. Deeſt autem iſtud in Claromontano codice tum Græcè tum Latinè.

¶[*Id eſt*] *redemptionem corporis noſtri*, ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. Similis appoſitionis exemplum eſt Matth.15.9. Redemptionem autem corporis vocat liberationem à corpore (id eſt diſſolutionem) qua fit vt Spiritus à corpore liberatus à Chriſto recipiatur, vt ſupra 7.14. & Philip.1.23. vel illam ipſius corporis inſtaurationem, quæ futura eſt noſtræ adoptionis conſummatio.

Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. ἐλπὶς δὲ βλεπομένη, οὐκ ἔστιν ἐλπίς. ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει;	24	Nam ſpe ſeruati ſumus. ¨Spes autem ſi cernatur, non eſt ſpes. quod enim quis cernit, ¨cur ſperet?	24	*Spe enim ſalui facti ſumus. Spes autem quæ videtur, non eſt ſpes. nam quod videt quis, quid ſperat?*
Εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα.	25	Si verò quod non videmus ſperamus, *nempe* per tolerantiam expectamus.	25	*Si autem quod non videmus, ſperamus, per patientiam expectamus.*
Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.	26	Itidem autem & Spiritus ¨vnà ſubleuat ∴ infirmitates noſtras. ¨quid enim precemur ¨vt oportet, non nouimus: ſed ipſe Spiritus ¨interpellat pro nobis ſuſpiriis ¨inenarrabilibus.	26	*Similiter autẽ & Spiritus adiuuat infirmitatem noſtram. nam quid oremus ſicut oportet neſcimus: ſed ipſe Spiritus poſtulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.*
Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν, ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων.	27	Qui verò ſcrutatur corda, nouit ¨quis ſit ſenſus Spiritus: ∴quia ſecundum Deum interpellat pro ſanctis.	27	*Qui autem ſcrutatur corda, ſcit quid deſideret Spiritus: quia ſecundum Deum poſtulat pro ſanctis.*
Οἴδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.	28	Nouimus autem, iis qui diligunt Deum, ¨omnia ſimul adiumento eſſe ad bonum: iis *videlicet* qui ∴ ex propoſito *ipſius* ∴vocati ſunt.	28	*Scimus autem quoniam diligentibus Deũ omnia cooperantur in bonum, iis qui ſecundum propoſitum vocati ſunt ſancti.*

---

24 *Spes ſi cernatur*, ἐλπὶς βλεπομένη. Metonymicè ſpem vocat idipſum quod ſperatur, in hoc membro. ¶*Cur ſperet?* τί καὶ ἐλπίζει; Abundat particula καὶ, de quo pleonaſmo diximus Iohan.8.25.

26 *Vnà ſubleuat*, συναντιλαμβάνεται Particula σὺν ad nos laborantes refertur, quorum tamen vis omnis ab eo Spiritu proficiſcitur qui ſicut nos penitus collapſos erexit, ita etiam erectos regit, ideóque dicitur συναντιλαμβάνεσθαι. id eſt ipſe viciſſim onus attollere ex altera parte, ne ſub eo fatiſcamus. Vulgata, *Adiuuat*. Eraſmus, *Auxiliatur*.
¶*Infirmitates*, ταῖς ἀσθενείαις. Vulgata, vt & Claromontanus codex, ſingulari numero τῇ ἀσθενείᾳ, *Infirmitatem*. Ambroſius autem legit & interpretatur, *Infirmitatem noſtrarum precum*. ¶*Quid enim precemur*, τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα. Sic interdum addi ſolet articulus particulæ τί interroganti etiam quum nullum eſt ἀντερώτημα, vt prolatis exemplis docet Budæus aduerſus Gazam. Eraſmus, *Siquidem hoc ipſum, quid oraturi ſumus*. Putauit enim particulam τὸ non referri ad τί, ſed ad totum orationis complexum: quæ expoſitio eſt prorſus violenta. ¶*Vt oportet*, καθὸ δεῖ. Hoc coniungunt quædam exemplaria cum προσευξώμεθα, quæ ſum ſequutus: quædam cum οἴδαμεν. ¶*Interpellat*, ὑπερεντυγχάνει. id eſt πρεσβεύει, inquit Nazianz. concione de Filio ſecunda: vbi etiam indicat de eo dici ſolere qui alium accuſet: vt omnino id ſit quod Latini poſtulare dicunt. Nam (vt inquit Vlpian. lib. 1. Tit. de poſtulando) *Poſtulare eſt deſiderium ſuum vel amici ſui in iure apud eum qui iuriſdictioni præeſt, exponere: vel alicuius deſiderio contradicere*. Eraſmus, *Intercedit*. quod vix inuenias in ea ſignificatione apud idoneos authores. Quod autẽ attinet ad præpoſitionẽ ὑπὲρ, exiſtimat Eraſmus per eam ſignificari Spiritum ſanctum veluti præfectum eſſe ſanctorum votis, vt ea videlicet moderetur: inqua opinione etiam eſt Ambroſius. quæ tamen huius voculæ interpretatio mihi non placuerit, niſi quopiam exemplo confirmetur. Putarim autem ego potius idem declarare atque ἄγαν, ſicut in ὑπερμαχεῖν, ὑπεραπολογεῖσθαι, & ſimilibus: ita tamen vt prætermitti potuerit, quia ſequitur ὑπὲρ ἡμῶν. Dicitur autem Spiritus ſanctus pro nobis interpellare, non quòd apud Patrem vel Filium (vt peruerſe dicebant Arriani) ipſe ſit mediator: ſed quia nos ad preces inſtigat, atque adeo veluti verba & ſuſpiria nobis intus dictat. Sic dicitur clamare, Gal.4.6. quoniam facit vt clamemus: vt ſuprà, verſ.15. ipſemet Apoſtolus expoſuit. Vide Iohan.14.16. & 1.Ioh.2.1. ¶*Inenarrabilibus*, ἀλαλήτοις. Tertul. alicubi, ſuo quodam dicẽdi genere, *Ineloquaces* interpretatur. Claromontanus codex habet Latinè, *Quæ eloqui non poſſumus*.

27 *Quis ſit ſenſus Spiritus*, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. Id eſt, quæ preces quæve ſuſpiria à Spiritus ſui afflatu proficiſcantur. Nam etiam Claromontanus codex, Latinè pro φρόνημα, habet *Senſus*. Hoc enim eſt quod Paulus vocat ſenſum Spiritus, id eſt quem Spiritus in nobis ciet. Itaque τὸ φρόνημα ſpecialiter ad preces accommodatum & velut in ipſo ſanctorum precum auctore conſideratum, differt aliquatenus ab eo quod opponitur ſupra Spiritui carnis verſ.6. & intra nos efficitur, quod per periphraſin interpretari malui quàm *Senſum*, quo vocabulo etiam αἴσθησις, & ipſum τὸ αἰσθανόμενον appellatur. Vulgata, *Scit quid deſideret Spiritus*: ſententia (vt arbitror) non bene expreſſa.
¶*Quia ſecundum Deum*, &c. ὅτι κατὰ Θεὸν, &c. Id eſt, quia ſanctos docet precari ex ipſius Dei volũtate, vt κατὰ Θεὸν (id eſt, *ſecundum Deum*, ſiue, *ita vt Deo placet*) explicet quod antè dixerat καθὸ δεῖ, *ſicut oportet*: Sítque hæc nota ex qua Deus ſuſpiria à Spiritu manantia diſcernat à profanorum precibus. Nam (vt modò dixi) Spiritum poſtulare pro ſanctis, nihil aliud declarat quàm ſanctorum animos ad precandum incitari, qui niſi nobis inſtilletur, neque quis rogandus, neque quomodo rogandus, neque quid aut quomodo precandum ſit, poſſit cuiquam in mentem venire. Alij κατὰ Θεὸν interpretãtur, Diuino motu & inſtinctu, ſiue diuinitus: quòd ita ſoleat hæc particula ab idoneis ſcriptoribus vſurpari. Alij denique κατὰ Θεὸν interpretantur Apud Deum. Ex his autem interpretationibus eam ſum amplexus quæ mihi viſa eſt omnium ſimpliciſſima.

28 *Omnia ſimul adiumento eſſe*, πάντα συνεργεῖ. Verbum Cooperandi, vt obſcurius, nec ſatis Latinum, reieci. Cæterùm præpoſitionem σὺν eò refero quòd quum de rebus aduerſis hîc agat Apoſtolus, eæ certè non ſolæ ſunt nobis commodæ & vtiles, ſed aliæ etiam multæ, quibus & iſtæ non immeritò accedunt. Durum autem eſt ac planè violẽtum quòd exiſtimat Eraſmus verbum συνεργεῖν poſſe referri ad Spiritum: niſi ſubaudias κατὰ, vt κατὰ πάντα idem declaret atque ἐπὶ πᾶσι. Nam τὸ συνεργεῖν ſemper eſt ἀμετάβατον. particula verò vniuerſalis ad id de quo agitur eſt reſtringenda: nempe ad proſpera & aduerſa: quanuis ſine exceptione verum ſit Deum ipſis etiam electorum peccatis ad ſuam gloriam & ipſorum ſalutem vti. ¶*Ex propoſito* [*ipſius*,] κατὰ πρόθεσιν. Propoſitum vocare ſolet Paulus quod Deus ab æterno apud ſe pro bona ſua voluntate conſtituit: vt id planè ſit quod dicitur ὡρισμένη βουλή,

βουλὴ, Act.2.23, *definitum consilium*: & εὐδοκία τοῦ Θεοῦ ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ, *Beneplacitum Dei quod proposuit in seipso*: & βουλὴ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, *consilium voluntatis Dei*. Ephes. 1.9.& 11. Itaque turpiſſimè hallucinantur, & Apoſtoli ſententiæ repugnant ex diametro, qui bonum hominis propoſitum præuiſum intelligunt: quaſi quicquam boni in nobis ſit quod præuidere poſſit Deus, niſi prius propoſuerit illud nobis inſerere: quaſi denique Paulus vbique Dei propoſitum non opponat hominum operibus, vt 2. Timot. 1. 9. Et tamen ita ludunt Græci theologi, quorum dux & princeps eſt Origenes, in hoc loco & aliis ſimilibus peruertēdis. Itaque addidi pronomen *ipſius*, vt iam nemo poſſet de vera Pauli ſententia dubitare. ¶ *Vocati ſunt* κλητοῖς οὖσιν. Vulgata, *Vocati ſunt ſancti*, contra fidem Græcorum exemplarium. quanquam ſententia ipſa vera eſt & pia.

Ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.	29	Nā ¨quos prænouit, etiā ¨prædeſtinauit ¨conformādos imagini Filij ſui: vt is ſit ¨primogenitus inter multos fratres.	9	*Nam quos præſciuit, & prædeſtinauit cōformes fieri imaginis Filij ſui: vt ſit ipſe primogenitus in multis fratribus.*
Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε· καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε.	30	Quos verò prædeſtinauit, eos etiam vocauit: & quos vocauit, eos etiam iuſtificauit: quos autem iuſtificauit, eos etiam ¨glorificauit.	30	*Quos autem prædeſtinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iuſtificauit: quos autem iuſtificauit, illos & glorificauit.*
Τί οὖν ἐροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ᾽ ἡμῶν;	31	¨Quid igitur dicemꝰ ad hęc? ſi Deus pro nobis, quis contra nos?	31	*Quid ergo dicemus ad hæc? ſi Deus pro nobis, quis contra nos?*
Ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ᾽ ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν, πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται;	32	¨Is quidem qui proprio Filio non pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit eum, qui non etiam ¨cum eo omnia nobis ¨gratificabitur?	32	*Qui etiam proprio Filio non pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit?*
Τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν Θεοῦ; Θεὸς ὁ δικαιῶν.	33	Quis intentabit crimina aduerſus electos Dei? ¨Deus *is eſt* qui iuſtificat.	33	*Quis accuſabit aduerſus electos Dei? Deus qui iuſtificat.*

---

* 29 *Quos prænouit*, οὓς προέγνω. Id eſt quos apud ſe arcano & æterno ſuo conſilio amare conſtituit ſuo demum tempore naſcituros, & vocandos, vt dicitur Iacobum amaſſe, Eſauum autem odiſſe, Malach.1.2. id eſt nō exiſtentes, Apoſtolo interprete infra 9.13. Dicitur enim quos amore ſuo dignatur Dominus noſſe, alios verò ignorare. Exod.33.17. Pſal.1.6. Matth.7.27. & alibi paſſim. Vel quos *præſciit*, ſiue *præſciuit*, non à *preſcire*, ſed à *præſciſcere*, id eſt ante decernere, ſicut Iudex γινώσκειν, id eſt ſtatuere, & Magiſtratus vel plebs ſciſcere, id eſt ſancire dicitur. Nam alioqui præſcientia Dei licet & ipſa ſit æterna, & immota, tamen cauſa rerum non eſt, vtpote quæ non ſint futuræ quoniam præſciit illas futuras, ſed quia decreuit futuras idcirco ſint ipſæ futuræ, & ipſe futuras illas præſciat. Itaque omnia peruertunt Pelagiani qui præuiſam fidem vel bona opera faciunt decreti electionis cauſam: nec aliter in huic oppoſito reprobationis decreto aberrant à ſcopo qui præuiſam incredulitatem & mala opera ſtatuunt illius fundamentum. In ſumma, Paulus quod πρόθεσιν dixerat hoc ipſum nūc vocat πρόγνωσιν. vt infrà, cap.11. 2. & 2.Tim. 2.19. & 1.Pet.1.2. vt ſatis conſtare poſſit non rectè facere qui præſcitos opponunt prædeſtinatis, quaſi præſcitio ad ſolos reprobos, prædeſtinatio ad ſolos electos pertineat: quum hîc videamus prædeſtinationem præſcitioni ſubordinari, & alibi quoque vbi agitur de reproborum ſceleribus, tum præſcientiæ tum prædeſtinationis fiat mentio, Act.2.23. & 4.28. Siquis tamen ſubtilius malit diſtinguere, propoſitum dixerim quaſi vniuerſalem eſſe deliberationem, & eam quidem non incertam & quaſi adhuc fluctuantem, (vt exiſtimauit Eraſmus poſt Theophylactum) ſed ita firmam ac certam, vt omnium rerum firmitas hoc ſolidiſſimo fundamento nitatur: præſcitionem autem illi ſubtexi, qua videlicet Dominus iam incipiat quod in genere decreuerat, diſtribuere. Verbi gratia, Propoſuit Dominus gloriam ſuam illuſtrare: hoc ſit propoſitum propriè vocatum. Deinde conſtituit quorum hominum ſalute glorificetur, ita vt illos habeat in cōſpectu, quos peculiari fauore dignetur ſuis momentis: hæc ſit præſcitio vel prænotio. Poſtremò huic præſcitioni attexitur προορισμὸς, Prædeſtinatio, qua certis gradibus ſuos illos deſtinat ad ſe vocare: vt quemadmodum propoſuit, eorum ſalute glorificetur: cuius prædeſtinationis fons & caput eſt Chriſtus. Qui verò præſcientiam interpretantur, & hoc nomen referunt ad qualitates in hominibus præuiſas, quibus Dominus ad eligendum vel reprobandum ducatur, puta, fidem vel incredulitatem, perſeuerantiam aut defectionem, bona vel mala opera, illi norint ſe ita eſſe ineptos & imperitos, vt ne refutatione quidem indigeant. ¶ *Prædeſtinauit*, προώρισε. Syrus interpres vtitur verbo רשם [*raſcham*,] quod eſt Notare, ſiue Signare, eò fortaſſe reſpiciens quòd ſuos dicitur Deus velut in libro peculiari deſcriptos habere, vnde προγεγραμμένοι dicuntur Philip. 4.3. ¶ *Conformandos*, συμμόρφους. Vide Iacob.2.5. ¶ *Primogenitum*, πρωτότοκον. Id eſt caput familiæ, in ipſo vt germano filio electæ & adoptatæ. *

30 *Glorificauit*, ἐδόξασε. Vtitur præteritis Paulus pro præſentibus, non tantùm ex Hebræorum idiotiſmo, ſed etiam vt continuū actum declaret. quaſi dicatur Dominus, iam tum quum ſuos ſub crucis ferula erudit, eos ad ſe vocare, iuſtificare, & quodammodo glorificare: quòd in cruce quoque Filio Dei conformētur: vnde factum vt in ipſa etiam cruce fideles habeant de quo glorientur, quibus datum eſt pro Chriſto pati.

31 *Quid igitur*, τί οὖν. Magnificentiſſima concluſio totius ſuperioris de Iuſtificatione gratuita diſputationis.

32 *Is quidem*, ὅς γε. Vulgata, *Qui etiam*, ὅς καί. Claromontanus codex ὅς οὐδὲ, Qui ne proprio quidem Filio &c. Syrus interpres vertit εἰ καὶ, *Si etiam*, quod mihi præ cæteris placet. ¶ *Cum eo*, σὺν αὐτῷ. Ergo Chriſtum non ſatis eſt pro nobis datum fuiſſe in mortem, niſi etiam nobis iam crucifixus detur, id eſt per fidem applicetur: ſicut non ſatis eſt ad alimoniam apparari cibum, niſi eo veſcamur, Idem autem ille qui pro nobis dedit illum gratis, nobis etiam illum gratificatur, fidem videlicet nobis donando qua illum ad vitam æternam apprehendimus. Deinde, duo hîc nobis gratis donanda commemorantur, nempe ipſe Chriſtus, & quæ in ipſo nanciſcimur: ex quo conſequitur, neque Chriſtum abſque ipſius donis, neque ipſius dona, id eſt quæ in ipſo adipiſcimur ſpiritualia electorum dona, abſque ipſo nobis tribui. Falſiſſimum eſt igitur & abſurdiſſimum eorum dogma qui Chriſtum ipſum dicunt, à quibuſuis ad cœnam Domini accedentibus, reipſa ſumi, aliquibus ad ſalutem, aliquibus ad iudicium: quum Chriſtus iudicet indignè accedentes, non quia ſumptus ſit ipſemet indignè (quod fieri non poteſt) ſed quia in ſacramento indignè accepto, vt in verbo indignè audito, fuit neglectus. ¶ *Gratificabitur?* χαρίσεται; Id eſt, gratis donabit? ex quo efficitur gratuitum eſſe, non debitum, quod iuſtificatorum operibus tribuitur. In nonnullis Latinis codicibus legitur *Donauit*, ἐχαρίσατο, eadem manente ſententia, ſicut ſuperiore annotatione diximus.

33 *Deus* [*is eſt*] *qui iuſtificat*, Θεὸς ὁ δικαιῶν. Id eſt qui nos non modò inſontes, ſed etiam prorſus iuſtos in Filio pronuntiat. Subauditur autem verbum ἐστὶν. quod quum non expreſſiſſet Vetus interpres, occaſionem præbuit

Auguſtino vt omnia hæc per interrogationem legeret. Iam verò quòd quidam, vt ſibi conſtet antitheſis, hoc membrum connectunt cum ſequente, in hunc modum, Deus eſt qui iuſtificat, quis eſt qui condemnet? id certè mihi non probatur: quanuis ſic videantur Græca ſcholia diſtinguere. Nam ſi ita legas, prior iſta interrogatio τίς ἐγκαλέσει, nullam habebit ſubiectam reſponſionem, & Χριστὸς ὁ ἀποθανών quaſi ex abundanti adiicietur. Deinde mihi quidem videtur Paulus non ſine magna emphaſi permutaſſe antitheſεως membra, vt annotauit doctiſſimus interpres. Nam alioqui Chriſti patrocinium opponendum fuerat accuſationi, & condemnationi abſolutio. Quum verò contrà opponit accuſationi abſolutionem, ſignificat ne locum quidem patere iis accuſandis quos Deus habet pro iuſtis, nedum vt rei peragantur. Item quum condemnationi opponit Chriſti patrocinium, oſtendit Chriſti expiationem præuertiſſe iudicium, vt ne in diſquiſitionem quidem veniant noſtra peccata. Hoc verò non animaduerterunt qui aliter diſtinxerunt hunc locum, contra omnium noſtrorum exemplarium fidem.

	Τίς ὁ κατακρίνων; Χριστὸς ὁ ἀποθανών, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθείς· ὃς καὶ ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ· ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν.	34	Quis eſt qui condemnet? Chriſtus *is eſt* qui mortuus eſt, imò verò qui etiam excitatus eſt: qui etiam eſt ad dexteram Dei: qui etiam interpellat pro nobis.	34	*Quis eſt qui condemnet? Chriſtus Ieſus qui mortuus eſt, imò qui & reſurrexit, qui & eſt ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.*
	Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα;	35	Quis¨nos ſeparabit¨à charitate Chriſti? *num* afflictio, num anguſtia, num perſequutio, num fames, num nuditas, num periculum, num gladius?	35	*Quis nos ſeparabit à charitate Chriſti? tribulatio, an anguſtia, an fames, an nuditas, an periculum, an perſequutio, an gladius?*
Pſa 44.24.	(Καθὼς γέγραπται, Ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν· ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς)	36	(‖Sicut ſcriptum eſt, Tui cauſa¨occidimur totum diem: habiti ſumus velut oues deſtinatæ mactationi)	36	*(Sicut ſcriptũ eſt, Quia propter te mortificamur tota die: æſtimati ſumus ſicut oues occiſionis)*
	Ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς.	37	¨Imò in his omnibus plus quàm victores ſumus¨per eum qui dilexit nos.	37	*Sed in his omnibus ſuperamus propter eum qui dilexit nos.*
	Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα,	38	¨Nam mihi perſuaſum eſt neque mortem, neque vitam, neque Angelos, ¨neque principatus, neque poteſtates, neque inſtantia, neque futura,	38	*Certus ſum enim quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque virtutes, neque inſtantia, neque futura,*
	Οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτι-	39	¨Neque ſublimitatem, neque	39	*Neque fortitudo, neque*

35 *Nos*, ἡμᾶς. Syrus interpres legit ἐμὲ, *me*: vt etiam poſtea verſu 39. Neque hoc nullius eſt ponderis. Primùm enim ſic docuerit Paulus fidem qua iuſtificamur, eſſe in eo poſitam vt ſibi ſigillatim applicet vnuſquiſque promiſſionem ſalutis indefinite in Eccleſia propoſitam. Deinde quum non poſſit vnus quiſpiam, quicunque tandem ille ſit, de alterius fide & conſtantia eſſe ſecurus, quinam hoc loco Apoſtolus omnes veram fidem profitentes ſic compellarit? Contrà verò, ſi vt ſuperiore capite Apoſtolus ſeſe in luctæ Carnis & Spiritus deſcriptione pro ſpeculo propoſuit in quo omnes verè Chriſtiani ſeſe contemplarentur, ſic etiam hoc loco de piorum in Chriſto victoria certiſſima diſſeruiſſe dicatur, & ſuam πληροφορίαν pro eo exemplo cæteris propoſuiſſe, quoniam ſalutis eadem ſit in genere ratio: longè magis conſentanea fuerit concluſio. ¶ *A charitate Chriſti?* ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Id eſt qua nos Chriſtus dilexit, ſiue Deus in Chriſto, vt mox explicatur verſu 39. Itaque perperam nonnulli actiuè interpretantur de amore quo Chriſtum redamamus. Fefellit autem eos quòd de noſtra non de ipſius Chriſti firmitate diſſerat Apoſtolus. Sed notare debuerant, huic noſtræ firmitati pro baſi ſubſterni eum amorem quo nos Deus in Chriſto proſequitur: à quo ſepararemur, ſi quomodo ab eius gratuita beneuolentia excidere poſſemus. Atqui, inquit Apoſtolus, nititur hic amor Dei propoſito quod eſt immotum: & beneuolentiæ Dei pignus eſt Chriſtus. Quæ igitur tanta erit calamitas vt nobis perſuadeat Deum eſſe à nobis abalienatum?

36 *Occidimur totum diem*, θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. Vulgata, *Mortificamur*, quod verbum huic loco non conuenit. Eraſmus, *Morti tradimur*. Eſt autem hoc dicendi genus petitum è medio, quum nemo niſi ſemel poſſit occidi. Vel igitur quia tota Eccleſia illic inducitur loquens, ſignificat aduerſarios totum diem modò in his, modò in illis occidendis conſumere: vel declarat miſerabilem Eccleſiæ conditionem, quæ veluti ſingulis momentis moriatur propter perpetuos terrores.

37 *Imò*, ἀλλά. Vulgata, *Sed*. Eraſmus, *Verùm*: quaſi videlicet ad præcedentem verſiculum pertineat. Ego verò malo ad totam illam percontationem referre: quaſi nos diceret non modò tot malis non frangi, ſed etiam amplius quam victores eſſe omnium illorum. Neque enim ſimpliciter dixit νικῶμεν, ſed ὑπερνικῶμεν, id eſt, vt vertit Cyprianus epiſt. 26. *ſuperuincimus*. quoniam in cruce etiam, gloriamur, nedum vt animum deſpondeamus. ¶ *Per eum qui dilexit*, διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος. Vulgata, *Propter eum qui dilexit*, διὰ τὸν ἀγαπήσαντα, vt habet Claromontanus Codex, & vt legit etiam Ambroſius. Sed recepta lectio accommodatior eſt Pauli ſententiæ niſi enallagen eſſe dicamus cuiuſmodi annotauimus ſuprà 3. 25. Sed & Cypr. Epiſt. 26. legit Pro eo qui dilexit ὑπὲρ τοῦ ἀγαπήσαντος, in nonnullis codicibus.

38 *Nam mihi perſuaſum eſt*, πέπεισμαι γάρ. &c. Indicat tacitè Paulus hoc verbo vnde manet iſta fiducia: nempe ex Verbi prædicatione efficaci, vt declarat 1. Cor. 2. 12. Itaque non ſatis expreſſè conuertit Vetus interpres, *Certus ſum*. ¶ *Neque principatus, neque poteſtates*, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις. His vocabulis vti ſolet Paulus & aliis etiam nonnullis ad ſpirituum excellentem naturam declarãdam, tum bonorum, vt Eph. 1. 21. & Col. 1. 19: tum etiam malorum, quatenus illorum οὐσία, non autem corruptio conſideratur, vt Epheſ. 6. 12. & Coloſſ. 2. 15. Eſt autem omninò ſobriè de Angelis ſentiendum ex Dei verbo: & quãuis ex Archangeli appellatione, & ex eo quòd Satanæ conſociantur, vt milites cum duce, angeli ipſius Matth. 25. 4. tamen ordo iſte Angelorum mihi non videtur hûc ſpectare, ſed ἀρχὰς dici Angelos quorum miniſterio in regnorum adminiſtratione vtitur, cuius exemplum certiſſimũ habemus Danielis 11. poteſtates verò, qui Politijs inferioribus adhibentur. Sed quid ſi Angelos interpretemur ſimpliciter beatos illos ſpiritus: Principatus autem & poteſtates, imperia & Magiſtratus, humanam denique omnem politiam? Hoc mihi quidem ſimpliciſſimũ & appoſitiſſimum, & hoc loco & aliis videtur. Nota autem eſt omnibus, opinor, enallage illa Hebræis familiaris, apppellatiui pro adiectiuo, vt principatus pro principibus, poteſtates pro iis qui poteſtate funguntur. Sic etiam ſublimitas pro rebus ſublimibus, & profunditas pro rebus profundis.

39 *Neque ſublimitatem*, οὔτε ὕψωμα. Vulgata & Eraſmus, maluerunt *Altitudinem* interpretari. Sed præterea Vetus interpres habet ante iſta, *Neque fortitudo*, μήτε ἰσχύς. quod in nullis Græcis codicibus inueni.

IN CAPVT

σις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.		profunditatem, neque vllā rem aliam creatam poſſe nos ſeparare à charitate Dei, quæ eſt in Chriſto Ieſu Domino noſtro.		*altitudo, neque profundū, neque creatura alia poterit nos ſeparare à charitate Dei, quæ eſt in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*	
Κεφάλαιον θ.		CAP. IX.		CAP. IX.	
Ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ,	1	Veritatem dico ¨per Chriſtum, non mentior, atteſtante mihi ſimul conſcientia mea per Spiritum ſanctum,	1	*Veritatem dico in Chriſto, non mentior, teſtimonium mihi perhibente conſciētia mea in Spiritu ſancto,*	
Ὅτι λύπη μοι ἐστὶ μεγάλη, καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου.	2	Magnam mihi triſtitiam eſſe, & perpetuum cruciatum cordi meo.	2	*Quoniam triſtitia mihi magna eſt, & continuus dolor cordi meo.*	
Ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα·	3	⁖Optarim enim ego ipſe ¨anathema eſſe *ſeparatum* à Chriſto, pro fratribus meis, cognatis *inquam* meis ⁖ ſecundum carnem:	3	*Optabam enim ego ipſe anathema eſſe à Chriſto pro fratribus meis, qui ſunt cognati mei ſecundum carnem:*	
Οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται, ὧν ἡ υἱοθεσία καὶ ἡ δόξα καὶ αἱ διαθῆκαι καὶ ἡ νομοθεσία καὶ ἡ λατρεία καὶ αἱ ἐπαγγελίαι.	4	Qui ſunt Iſraëlitæ: quorum *eſt* adoptio, ‖ & ¨gloria, ‖ & ⁖ fœdera, & Legis conſtitutio, & ¨cultus, & promiſſiones.	4	*Qui ſunt Iſraëlitæ: quorum adoptio eſt filiorum, & gloria, & teſtamenta, & legiſlatio, & obſequium, & promiſſa.*	Supr. 2. 17. Eph. 2. 12.
Ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς	5	Quorum *ſunt* Patres, & ex	5	*Quorum patres, & ex*	

IN CAPVT IX.

1 *Per Chriſtum, ἐν Χριστῷ.* Id eſt, νὴ τὸν Χριστόν. Nam ב reſpondēs Græcorum propoſitioni ἐν, interdum etiam iniureiurando adhibetur, vt Gen.22.16. & Ioſ.12. Vel, in Chriſto.i. ſecundum Chriſtum: ita videlicet vt eum facere par eſt qui Chriſtū reuereatur. Vel, per Chriſtum. id eſt, Spiritu Chriſti linguam meam moderāte, vt minime ſit dubitandum quin verum loquar: vt paulo poſt in Spiritu ſancto accipitur pro, Spiritu ſancto duce ac moderatore.

3 *Optarim, ηὐχόμην. i. εὐχοίμην ἄν*, vt rectè omnino explicāt Græca ſcholia. Frequenter enim occurrit hæc ellipſis, vt Act.25.22. ἐβουλόμην pro βουλοίμην ἄν. & apud Ariſtoph. citante I. Camerario ἰδὼν ἐπειθόμην, pro πειθοίμην. id eſt, *crederem*. Vulg. *Optabā*, quaſi de eo tempore differat Apoſtolus quo Eccleſiam perſequebatur, ſeſe à Chriſto ſeiungens. Sed id quàm parū appoſitè dicatur, res ipſa oſtendit. Quinā enim Paulus adhuc Chriſti hoſtis hoc votum concepiſſet, quum eos demum putaret ſaluos qui à Chriſto eſſent alieni? Sed & illud valde obſeruādum eſt, non dicere Paulum ſeſe aliquando eiuſmodi votum concepiſſe, ſed ita eſſe affectū vt libenter fuerit ſuo ipſius exitio redempturus ſuæ gentis exciſionem, nempe ſi fieri ſic potuiſſet. Itaque fruſtra hîc videtur à pleriſque de iſtiuſmodi voto diſceptari, licitum fuerit an illicitum. Vtitur autem Paulus iſta inſinuatione affectuū pleniſſima, quoniam de Iudæorū reiectione, & vocatione Gentiū erat diſputaturus. ¶ *Anathema, ἀνάθημα.* Duo nobis hîc obſeruanda puto, nempe huius vocabuli ſignificationē, deinde etiam vſum. Illud igitur conſtat, ἀνάθεμα & ἀνάθημα à verbo ἀνατίθεσθαι deduci. cuius quum multiplex ſit ſignificatio, non ſatis conuenit inter doctos homines quænam hîc debeat obtinere. Putat enim Chryſoſtomus ἀναθέματα ſiue ἀναθήματα dici à ſeponendo. Quemadmodum enim, inquit, τὰ ἀναθήματα intacta ſunt & Deo conſecrata, & ab hominum commercio ac vſu ſeiuncta, ſic ab Eccleſia eiecti & extorres, à communione ac conuictu fidelium ſunt remoti. Simili ratione Photius apud Oecumenium ἀνάθεμα εἶναι exponit χωρισθῆναι καὶ ἀλλοτριωθῆναι, id eſt *ſeparari & alienum prorſus reddi*. At Budæus ἀναθέματα dici tradit homines ſacros, id eſt quorum capita inferis dicata ſunt & deuota: ἀναθήματα vero donaria diis conſecrata. & vtrunque deriuat παρὰ τὸ ἀνατίθεσθαι, id eſt, ἀνάπτειν. quòd & illorum hominum deteſtatio ſoleat in cippis expoſita proſcribi, & iſta in parietibus ac columnis templorum ſuſpendi. Hæc illi, de quibus ſi mihi fas ſit dicere quid ſentiam, diſtinctionem ἀναθέματος & ἀναθήματος non agnoſco, quanuis ἀνάθημα, peculiariter donarium declaret, vt Luc.21.5. quum paſſim Græci interpretes conuerterint ἀνάθημα, vt Leuit.27.28. & 29. pro quo vbique Paulus ſcribit ἀνάθεμα. Deinde etiam in nominis vtriuſque etymologia, Chryſoſtomi ſententiam potius velim amplecti, quòd præpoſitio ἀπὸ quam ſubiicit Apoſtolus, id omnino oſtendat: & præterea etiam Græci interpretes interdum vtantur verbo ἀφορίζεσθαι in ea ipſa ſignificatione, vt Leuit.27.21. pro eo quod legimus in Hebræis שדה חרם [*ſede cherem*] verterunt ἡ γῆ ἡ ἀφωρισμένη, *terra ſeparata*. Quod autem attinet ad vſum huius vocabuli, petendus eſt ex Moſis Lege, apud quem dicitur חרם [*cherem*] res quæuis Deo conſecrata, ipſique adeo homines: ídque non vulgari quadam conſecratione, ſed ſacrato deuotóque eius capite qui eam rem in peculiarem ſuum vſum conuertiſſet: vocabulo deducto à verbo חרם [*charam*] quod declarat delere ac penitus excindere. vnde votum חרם [*cherem*,] quum quis rem aliquam penitus à ſe abdicat, quam nec redimere, nec ſoluta æſtimatione recipere poſſit. Græci igitur theologi diuerſa quidem etymologia, ſed tamen quæ in idem recidat, ἀνάθημα vel ἀνάθεμα vocarunt à ſeparando, quod Hebræi חרם [*cherem*] à delendo & excidendo. Ex eo autem quod Apoſtolus addit ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, *à Chriſto*, ſatis intelligi poteſt de ſempiterno exitio hæc eſſe accipienda. quo etiam optaſſet Paulus, ſi fieri potuiſſet, Iſraëliticæ gentis abdicationem redimere. Tanti erat apud illum Dei gloria, & charitas in ſuos. Hallucinatur ergo Hieronymus ad Algaſiam quæſtione nona, quum veritus ne hoc deſiderium parum conuenire videretur Apoſtolo, de occiſione corporali accipi poſſe dixit, non pro exitio mentis. Itémque Photius apud OEcumenium, quum iſta perinde accipit ac ſi Apoſtolus dixiſſet. Optarim vos ad fidem aſcitos eſſe, & me adhuc à Chriſto alienatum. ¶ *Secundum carnem, κατὰ σάρκα.* Carnem hoc loco appellat ſanguinis coniunctionem, vt Gen.20.14. non autem humanam naturam in genere, vt ſupra, cap.1.3. & infra, verſu 5. Et hoc addidit Apoſtolus, vt quæ vis ſit huius coniunctionis ſiue στοργῆς φυσικῆς declararet.

4 *Gloria, ἡ δόξα.* Hoc ego peculiariter refero ad arcam fœderis, quæ erat præſentię Dei teſſera, ideóque per metonymiam dicitur Gloria Domini, 1. Sam.4.21 & 22. & Templum propterea etiam dicebatur habitatio gloriæ Dei, vt Pſal 26.8 ¶ *Fœdera, διαθῆκαι.* id eſt tabulæ fœderis, per metonymiam: quum propriè dicantur לחת הברית [*luchoth haberith*,] id eſt *Tabulæ fœderis*, vt Deut.9.11. & 15. Heb.9.4. Vtitur ergo plurali numero quòd duæ eſſent Tabulæ: & mihi multo commodior videtur hæc interpretatio quàm ſi ad fœdus cum Abrahamo & eius poſteris initum referas. Primùm, quia nonniſi vnum fuit hoc fœdus, quāuis ſæpius renouatum. Deinde, quia paulo poſt meminit ἐπαγγελιῶν quæ ab illo fœdere vix poſſunt commodè ſecerni. Poſtremò, quia ſic videtur diſtinxiſſe Legem Paulus commodiſſimè in ſuas partes, nempe in διαθήκας, νομοθεσίας & λατρείας, id eſt legem quam vocant moralem, iudicialem, & ceremonialem: vt melius appareat Dei beneuolentia. ¶ *Cultus, ἡ λατρεία.* Vulgata, *Obſequium*, vt etiam Auguſtinus aliquoties hunc locum citat. Cyprianus autem lib.2. aduerſus Iudæos, *Famulatum* interpretatur. Galli vulgò vocant *le ſeruice*.

τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Supr. 2.28. 6 Οὐχ οἷον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραήλ, οὗτοι Ἰσραήλ·

Gen. 21.12. hebr. 11.15. 7 Οὐδ᾽ ὅτι εἰσὶ σπέρμα Ἀβραάμ, πάντες τέκνα· ἀλλ᾽ ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.

quibus *eſt* Chriſtus ∵ quod ad carnem attinet, ∵qui eſt ∵ ſupra omnes ∵Deus laudandus in ſecula. Amen.

6 ‖ ∵Fieri tamen non poteſt ∵vt exciderit ſermo Dei. non enim omnes qui *ſunt* ∵ ex *patre* Iſraële, *ſunt* Iſraël:

7 Neque qui *ſunt* ſemen Abrahæ, *ideo* omnes *ſunt* filij: ſed ‖ ∵in Iſaac vocabitur tibi ſemen.

quibus eſt Chriſtus ſecundum carnem, qui eſt ſuper omnia Deus benedictus in ſecula. Amen.

6 *Non autem quòd exciderit verbum Dei. Non enim omnes qui ex Iſraël, ij ſunt Iſraëlitæ.*

7 *Neque quia ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij: ſed in Iſaac vocabitur tibi ſemen.*

---

5 *Quod ad carnem attinet*, τὸ κατὰ σάρκα. id eſt, τὸ ὂν κατὰ σάρκα. Articulus additus vim habet maiorem excipiendi alteram naturam, diuinam videlicet quam poſtea deſcribit. ¶ *Qui eſt*, ὁ ὤν. Hanc eſſe germanam huius loci diſtinctionem & interpretationem partim ſummus omnium noſtrorum codicum conſenſus, partim etiam ipſa orationis ſeries oſtendit. Æquum enim fuit deitatem quoque Chriſti explicari, vt appareret quæ ſit in eo Iſraëliticæ gentis præſtantia, quòd ex ea ſit ortus Chriſtus: nempe quoniam idem & homo & Deus eſt. neque ob id tantùm quòd fuerit omnium hominum pręſtantiſſimus. Cur enim alioqui adderetur iſtud τὸ κατὰ σάρκα, ſi nihil aliud erat quàm homo. Certè nihil hîc eſt violentum aut lõgius petitum: & mirari ſatis non poſſum quid Eraſmo in mentem venerit vt diceret ſignificandę huic ſententię ſcribendum fuiſſe ὃς ἂν potius quàm ὁ ὤν. Nam contrà ſi ὃς ἂν legeris, hiabit conſtructio verborum, niſi poſt εὐλογητὸς ſubaudias ἐστιν. & nemo qui vel à limine Græcam linguam ſalutarit, ignorat articulum præpoſitiuum cum participio ſæpe conſtrui loco prouocabuli cum verbo finito: vt ὁ ὢν nihil aliud declaret quàm ὃς ἐστι. Commentus eſt tamen ille duas alias diſtinctiones, contra fidem omnium codicum quos inſpeximus, (Deus nouit qua conſcientia. Abſit enim vt vel viuis nedum mortuis inſultem) certè planè repudiandas. Vna eſt vt poſt πάντων adſcripto puncto, ea quæ ſequuntur nouum membrum conſtituant, hoc modo, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων. Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, *qui eſt ſuper omnia. Deus benedicatur in ſecula.* Altera eſt, vt poſt σάρκα finiatur ſententia, deinde ſequentia connectas in hunc modum, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. *Deus, qui eſt ſuper omnia, benedicatur in ſecula.* ¶ *Supra omnes*, ἐπὶ πάντων. Vel, vt Vulgata, *Super omnia.* Mihi tamen placuit potius hoc accipere maſculino genere, vt ſit collatio Chriſti cum cæteris illis patribus ex eodem genere prognatis. Annotat etiam Eraſmus hoc poſſe connecti cum εὐλογητός, vt accipiamus Chriſtum ſuper omnia vel ſuper omnes laudandum in ſecula. quæ diſtinctio mihi videtur longius petita. Sed & in eo non poſſum illi aſſentiri quòd ἐπὶ πάντων conuerterit *In omnibus*, id eſt ἐπὶ, vel ἐν πᾶσι. ¶ *Deus*, Θεός. Hoc omittit Cyprianus lib. aduerſus Iudęos 2. cap. 5. & Hilarius quoque Pſalmum enarrans 12.2. ſicut Eraſ. obſeruauit: ſed librariorum vitio, vt oſtendit res ipſa. quum vtrobique citetur ob hoc ipſum hic locus, vt probetur Dei nomen Chriſto verè & propriè competere. quanquam etiamſi omittatur, ſatis ſit expreſſa Dei naturæ explicatio, quum dicitur ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, *qui eſt ſupra omnes.* Athanaſius autem in diſputatione aduerſus Arium, vſque adeo non omittit vt etiam vrgeat.

6 *Fieri tamen non poteſt*, οὐχ οἷον δέ. Id eſt, ἀλλ᾽ οὐχ οἷόν τε ἐστίν. Sic enim interdum poni οἷον pro δυνατὸν non addita particula τε, doctiſſimus Budæus prolatis exemplis oſtendit. Sed multo planior eſt locus quàm Eraſmus putarit, & Græcus etiam ſcholiaſtes: quorum ſententiam ſi ſequamur non modò ſupplenda erunt plurima, ſed etiam abundabit particula ὅτι. Vulgata, *Non autem quod exciderit.* quaſi οἷον redundet. Eraſmus, *Non autem [hæc loquor] quòd exciderit.* quæ interpretatio non video quomodo cum Græcis cohæreat. Dicitur autem Dei verbum non excidere, id eſt nunquam irritum fieri: nempe quod ad eius decretum attinet, quod Hom. ipſe οὐ παλινάγρετον, οὐδ᾽ ἀπατηλὸν οὐδ᾽ ἀτελεύτητον appellat. Sed & poſſit quiſpiam hunc locũ ſic ad verbum interpretari. *Non [dico] autẽ quaſi quòd exciderit*, forma quadam elliptica, è medio petita: vt ſi Gallicè dicas, *Mais ce n'eſt pas comme qui diroit que la parole de Dieu ſoit deſcheute.* ¶ *Vt exciderit*, ὅτι ἐκπέπτωκεν. id eſt eſt ἐκπεπτωκέναι. Sic enim reſoluitur infinitiuus modus in ὅτι quod εἰδικὸν vocant. Opponuntur autem inter ſe Excidere & Stare, id eſt firmum eſſe & in ſuo ſtatu permanere: ſicut apud Hebræos נפל — קם [naphal kam] & totũ hunc locũ Hebræi ſic exprimerent אין אפשר כי נפל דבר אדוני ארצה [en ephſchar chi naphal debar adonai artſah.] Caſtellio igitur peruerſiſſimè hunc locum corrupit, quum ſic eum interpretaretur, *Neque ideo dico quòd verbum Dei exciderit, id eſt quòd ſim immemor diuini oraculi quo traditur veros Iſraëlitas eſſe non eos qui ſecundum carnem, ſed qui ex promiſſione nati ſunt.* Hæc ille: quæ quum ſcriberet non tantùm in eo peccauit quòd ſuauiſſimam hanc ſententiã de diuini verbi firmitate hùc detorſit, ac ſi dicat Paulus ſe obliuioſum non eſſe: ſed in eo etiã quòd quę Paulus adfert pro reſpõſo, (totũ illud videlicet, *Non enim omnes*, &c.) ipſe fingit ab alio quopiam obiici, quaſi Paulus Iudæos nimium extulerit. Neſcio certè quid ſit Scripturam peruertere, ſi hoc non eſt. ¶ *Ex [patre] Iſraele*, ἐξ Ἰσραήλ. Ita conuerti quòd mihi quidem videãtur ſimpliciſſimè iſta interpretari qui Iſraël priore loco accipiunt pro ipſo Iacobo, à quo orti ſunt duodecim Patriarchę: poſteriore autẽ pro ipſa Gẽte, quę metonymicè ſic vocatur. Eſt autem in his verbis generalis propoſitio totius iſtius de æterna prædeſtinatione tractationis (quæ tertia pars eſt huius epiſtolę vſque ad vndecimi capitis finẽ) nempe, aliquã eſſe particularẽ Dei electionem quæ ſit primaria noſtræ fidei & ſalutis cauſa. Id autẽ probat duobus exẽplis ex ipſa Abrahami familia petitis, partim quia nulla certiora vel magis idonea teſtimonia deligi potuerunt: partim etiã quoniam non conſtituit Apoſtolus hoc argumentum tractare aliis θετικῶς, ſed per hypotheſin potius, ita vt in quibuſdam perſonis, electionis: in aliis verò, reiectionis exẽplum ſpectãdum proponat, donec tandem ad Iudæos & Gentes deſcendat. Negat igitur Apoſtolus omnes qui ex Iſraële trahunt originẽ, cenſeri inter Iſraël, id eſt in gente illa quæ in fœdere Dei comprehenditur. Ait denique Iſraëlitas non ex genere, ſed ex electione æſtimandos, aſcendens nimirum ad primariam cauſam, id eſt electionem æternam, quum alibi aliquoties in eodem argumento hæreat in cauſis proximis, puta vel in fide, vt Galat. 3.7. vel in fidei fructibus, vt ſuprà, cap. 2.28. & 29.

7 *In Iſaac vocabitur tibi ſemen*, ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. Id eſt, Iſaac (non Iſmaël videlicet) tibi erit verus ac germanus filius, ac proinde tuę benedictionis hæres. Nam quia pater in filio quodammodo reſurgit, & filius ex patris nomine dicitur, ideo, ex Hebræorum idiotiſmo, dicitur ſemen patris vocari in eo quem gignit. id eſt filij reſpectu. Itaque qui ἐν Ἰσαὰκ conuertere maluerunt *Per Iſaac*, vel *ex Iſaac*, haud ſcio an hunc Hebraiſmum intellexerint. quem neceſſe fuit integrum ſeruari, vel longiore ambitu verborum deſcribi. Videntur autem (quod eorum pace dixerim) eo decepti quòd ſequenti verſiculo videtur hæc ita explanare Paulus, quaſi non tam de ipſo Iſaaco quàm de eius poſteritate ſint intelligenda, quam videlicet Dominus, præterito Iſmaëlis ſemine, ſit amplexus. Atqui hiſtoriæ ſeries oſtendit de ipſo Iſaaco & Iſmaële illic agi, vbi hæc dicit Dominus: & liberæ Dei electioni probandæ multo magis idoneum eſt argumentum ab Iſaaco & Iſmaële, tanquam ſingularibus exemplis, ſumptum, quàm ſi vtrunque illorum dicamus cum ſuis poſteris comprehendi. Itaque neceſſe eſt (opinor) vt conſtituamus Paulum in proximo verſiculo non propriè explicare hoc Moſis teſtimonium, ſed potius doctrinæ ſummam proponere quam ex Domini oraculo collegit. Nam ſi Dominus ex duobus Abrahami filiis vno præterito alterum demum pro filio vult haberi, efficitur, non omnes qui ex Abrahamo generantur, cenſeri in filiis. Deinde (quod Paulus in verſiculo 9 probabit alio oraculo) ſi Iſaac non ideo electus eſt quia natus erat ex Abrahamo, ſed contrà ideo natus eſt ex

brahamo quia Dominus illum dedit Abrahæ, conſequitur, titulum illum ſeu ius filij nulla re alia niti quàm gratuita Dei voluntate, quæ vt tempore ita etiam ordine omnia antegreditur.

Τουτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζεται εἰς σπέρμα.	8	Hoc eſt, non qui ∴ filij carnis, ij filij Dei: ſed qui *ſunt*‖filij promiſſionis, ∵ cenſentur in ſemine.	8	*Id eſt, non qui filij carnis, hi filij Dei: ſed qui filij ſunt promiſsionis, æſtimantur in ſemine.*	Gen. 4.28.
Ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος, Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάρρᾳ υἱός.	9	Promiſſionis enim ſermo hic eſt,‖Hoc ipſo tempore veniam, & erit Saræ filius.	9	*Promiſsionis enim verbum hoc eſt, Secundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius.*	Gen. 18,10.
Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ Ῥεβέκκα, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν.	10	∵Neque *hic* ſolùm,‖ ſed & Rebecca, ∵quum ex vno cōcepiſſet, ∵*nempe* ex Iſaac patre noſtro, *hæc experta eſt.*	10	*Non ſolùm autem, ſed & Rebecca, ex vno concubitu habens Iſaac patre noſtro.*	Gen. 25.11.
Μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις μένῃ οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος,	11	∵Nondum enim natis *pueris*, quum nihil feciſſent boni ∵vel mali, vt ∵propoſitum Dei quod *eſt* ſecundum *ipſius* electionem, ∵*id eſt* non ex operibus ſed ex vocante, ∵*firmum* maneret,	11	*Quum enim nondum nati fuiſſent, aut aliquid boni egiſſent aut mali, vt ſecundum electionem propoſitum Dei maneret, non ex operibus, ſed ex vocante,*	

8 *Filij carnis*, τὰ τέκνα τῆς σαρκός. Quum alibi ſoleam τέκνα liberos interpretari, ego aliquoties in hoc argumento malui filios conuertere, vt amphiboliam vitarem. Vocat autem filios carnis ex Hebræorū idiotiſmo, eos quorum Abraham non alia ratione pater eſt quam ea ipſa qua ſolent conſueto naturæ ordine homines ex hominibus gigni. Iis autem opponuntur filij promiſſionis. id eſt, quos Deus dat Abrahæ, quia ſic illi viſum eſt, vt eos in illo Abrahæ ſemine adoptet, per quod & ipſe Abraham & eius germana poſteritas cæleſtis hæreditatis fit particeps. Qui vero promiſſionis filios interpretantur, eos qui per fidem amplectuntur promiſſionem, dicunt quidem quod res eſt, ſed non ſatis appoſite loquuntur. Neque enim Paulus hoc loco filios Abrahami a cæteris diſtinguit ex fidei nota, vt ſuprà, cap. 4. & ad Gal. cap. 3. ſed de primaria cauſa, id eſt de ipſius fidei fonte, gratuitæ videlicet electionis æterno propoſito diſſerit. ¶ *Cenſentur*, λογίζεται. Vulgata, *Æſtimantur*. Eraſmus, *Recenſentur*. Vide Mar. 15.28. & ſupra. 4.4.

10 *Neque [hic] ſolùm*, οὐ μόνον δέ. Alterum argumentum petitum ex Eſau & Iacobi exemplo, quorum hic dilectus fuit, hic vero odio habitus, nullo perſonarum aut operum reſpectu, ſed quia ſic Deo viſum eſt. Vulgata, *Non ſolùm autem*, perobſcurè. Itaque in quibuſdam exemplaribus legitur, *Neque ſolùm [illa.]* Eraſmus, *Non ſolùm autem [hoc.]* Ego verò malui ſupplere pronomen maſculinum, quod poſterius illud exēplum delecti alterius ex duobus filiis, multo commodius videatur ad Abrahamum vtriuſque patrem quàm ad Saram alterius tantùm matrem referri. Quod autem attinet ad hoc dicendi genus Paulo familiare, vide ſuprà, 5.3. ¶ *Quum ex vno concepiſſet*, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. Ad verbum, *Quum ex vno ſemen haberet*: in vtero videlicet retentum. Nam κοίτην hoc loco honeſte vocat non thorum, neque concubitum, ſed ſemen ipſum, ex Hebræorum idiotiſmo: quia à conſequenti שכבה [*ſchichbah*] ſemen vocant à verbo שכב [*ſchachab*] quod cubare ſignificat. Itaq. dicitur vir תת שכבתו [*theth ſhechobto*] id eſt (vt Græci interpretes conuertunt, Leuit. 18.28., item 20.15. & Num. 5.20.) κοίτην vel κοιτασίαν διδόναι, ac proinde hîc à Paulo dicitur mulier ſimili ratione κοίτην ἔχειν quando ſemen retinuit. quod vno concipiendi vocabulo optimè ac penè ad verbum exprimitur. Vulgata, *Ex vno concubitu habens*, deprauata lectione, pro concubitum habens. vt rectè annotatum eſt ab Eraſmo. Nam alioquin nemo non videt dicendum fuiſſe ἀπὸ μιᾶς κοίτης ἔχουσα, ita vt ἔχειν accipiatur pro concipere & grauidam fieri. Eſt itaque manifeſte deprauatus hic locus à quopiam Græcæ linguę prorſus ignaro: & ſiue Cōcubitu, ſiue Concubitum legas, minimè appoſitam eſſe interpretationem liquet ex iis quæ diximus. Eraſmus igitur maluit interpretari, *Ex vno conceperat*, rectè quidem vſus concipiendi verbo, quanuis rationem non tradat cur κοίτην ἔχειν accipiatur pro concepiſſe: ſed ita vt ſatis appareat (quod tanti viri pace dictum velim) ipſum non intellexiſſe quæ ſit iſtorum verborum ſtructura, & nonnihil etiā obſcuraſſe Pauli ſententiam. Nam certe ſi ita conuertas, neceſſe fuerit particulam cauſalem in proximo verſiculo explicare, quaſi rationem reddat cur Rebecca ex vno conceperit. quod quam ſit abſurdum, nemo non videt. Deinde quod ἔχουσα poſitum putat pro ἐχούσης abſoluta conſtructione, quanuis a grammaticis obſeruetur in Attica dialecto, tamē hoc loco planè eſt violentum. quia ſequens particula cauſalis prorſus oſtendit ſupplendum eſſe aliquid conſentaneum, ſicut nos fecimus, vt plena ſit ac perfecta ſententia, cuius ratio ſubtexatur. ¶ *[Nempe] ex Iſaac*, Ἰσαάκ. Addidi particulam Nempe hoc etiam in loco, vt planius fieret iſta cum ἑνός cohærere. Nam quòd nonnulli referunt ad Iacobum filium, non autem ad Iſaacum patrem, eiuſmodi eſt vt ne refutatione quidē indigeat. Et quod apud Ambroſium legitur, Iſaac patrem noſtrum, manifeſtè deprauatum eſſe apparet, vt obſeruauit Eraſmus. Nec enim Rebecca genuit Iſaacum: ſed ex eo ſuſtulit gemellos Eſau & Iacobum.

11 *Nondum enim natis [pueris,]* μήπω γὰρ γεννηθέντων. In vno codice additum inuenimus αὐτῶν, *ipſis*, pronomen affixū, quod Hebræi dicerent בטרם הולדם [*beterem hiualedam.*] *Ante naſci ipſos*, etiamſi non præceſſit antecedens. Sed vſitatius eſt nobis quod ſuppleuit Eraſmus. Eſt enim hæc ellipſis Hebræis familiaris, apud quos verbale nomen (quod vocant) includi dicitur in ipſo verbo. vt dicturus fuerit Paulus Hebraicè ſcribens טרם נולדו [*terem nulledu.*] Syrus interpres בניה [*benaiah*]. id eſt *Filij eius*. ¶ *Vel mali*, ἢ κακόν. Ergo non minus in æterno reprobationis decreto remouetur omnis conſideratio perſonarum vel operum quam in electione, quum hæc duo appoſita ſint, & de Eſau reiecto non aliter loquatur Apoſtolus quàm de Iacobo electo, ſicut apparet ex verſ. 18. Quod ſiquis excipiat, ſic loqui Apoſtolum quoniam reipſa conſtituit Deus homines eligere vel reiicere antequam boni vel mali ſint, imò etiam antequam ſint, quum eius propoſitum ſit ab æterno: ſed tamen idcirco electioni deſtinare, quoniam præuideret eligendorum fidem & bona opera, & idcirco reprobationi decernere, quoniam præſcit reprobandorum incredulitatem & mala opera: reſpondeo, huius dicti futilitatē cùm ex aliis multis, tum verò maximè ex ſequenti obiectione manifeſtiſſimè intelligi. Nam certe ſi hoc ita eſſet, neutri haberent de quo conquererentur, ac proinde nullus eſſet ſequentibus obiectionibus locus. qua de re audiamus ipſum Auguſtinum, nequis nos exiſtimet ex noſtro ſenſu loqui. Sic igitur ille Enchiridio ad Laurentium, cap. 98. *Sentiens Paulus quemadmodum poſſet hoc quod dictum eſt permouere eos qui penetrare intelligēdo non poſſunt hanc altitudinem gratiæ, Quid ergo dicemus? ait: nunquid iniquitas eſt apud Deum? Abſit. iniquū enim videtur vt ſine vllis bonorum malorúmve operum meritis, vnum Deus diligat, oderítque alterum. Quæ in re ſi futura opera, vel bona huius, vel mala illius, quæ vtique Deus præſciebat, vellet intelligi, nequaquā diceret* EX OPERIBVS, *ſed* EX FVTVRIS OPERIBVS: *eóque modo iſtam ſolueret quæſtionem, imò nullam quam ſolui opus eſſet, faceret quæſtionem.* Sed & idem Auguſtinus, quum aliquando ſcripſiſſet præuiſam fidem eſſe electionis cauſam, poſtea lib. Retract. 1. cap. 13. *illa*, inquit *non ſcripſiſſem ſi*

fidem non minus quàm bona opera, Dei donū eſſe intellexiſſem.

¶ *Propoſitum Dei quod [eſt] ſecundum [ipſius] electionem*, ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις, id eſt, Dei decretum quod proficiſcitur ex ipſius mera voluntate, qua illi viſum eſt, vno præterito, alterum aſſumere, &c. Vulgata & Eraſmus, *Secundum electionem propoſitum Dei*, neglecto articulo.

¶ [*Id eſt*] *non ex operibus, ſed ex vocante*, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος. Quidam hæc connectunt cum verbo ἐῤῥήθη: ſed res ipſa oſtendit Paulū voluiſſe his verbis explanare quid valeret electionis vocabulum. quamobrem etiam adieci explanatiuam particulam, quam expoſitionem ſi Sophiſtæ ſatis attentè conſideraſſent, nunquam eò dementiæ veniſſent vt præſcientiam futurorum ſubſtefnerent electioni vel reprobationi, id eſt, vt omnia peruerterēt: quum contrà totus ſit Paulus in eo vt probet Propoſitum omnes cauſas antegredi, & nihilominus Deum eſſe iuſtum.

¶ [*firmum*] *maneret*, μένῃ. Verbum manendi hoc loco reſpondet verbo Hebræo קם [*kam*,] vt Eſa. 46. 10. quod ſignificat perſtare & firmum permanere. Idcirco verò in vltimum locum hæc reieci ne hic verſiculus poſſit deinceps perperam diſtingui, quaſi videlicet *Non ex operibus, ſed ex vocante*, cum ſequente verbo *Dictum eſt*, cohæreant.

Gen. 25. 23.	Ἐῤῥήθη αὐτῇ, Ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.	12	Dictum eſt ei, ‖ Maior ſeruiet minori.	12	*Dictum eſt ei, Quia maior ſeruiet minori.*
Malac. 1. 2.	Καθὼς γέγραπται, Τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα.	13	Sicut ſcriptum eſt, ‖ Iacob dilexi, Eſau verò odio habui.	13	*Sicut ſcriptum eſt, Iacob dilexi, Eſau autem odio habui.*
	Τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; Μὴ γένοιτο.	14	Quid igitur dicemus? Num iniuſtitia *eſt* apud Deum? Abſit.	14	*Quid ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? Abſit.*
Exo. 33. 19.	Τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει, Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω.	15	Nam Moſi dicit, ‖ Miſerebor cuius miſertus fuero, & commiſerabor quem commiſeratus fuero.	15	*Moyſi enim dicit, Miſerebor cui miſerebor: & miſericordiam præſtabo cui miſerebor.*
	Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ.	16	Nempe igitur *electio* non eſt eius qui velit, neque eius qui currat, ſed eius qui miſeretur, *nempe* Dei.	16	*Igitur non volentis, neque currentis, ſed miſerentis eſt Dei.*

13 *Iacob dilexi*, τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα. Videri poterat Apoſtolus, niſi hoc addidiſſet, non ſatis appoſitè citaſſe alterum Moſis locum. Neque enim valet conſequutio, Seruiet maior, ergo reiectus eſt à Deo, niſi oſtendas ſeruitutem iſtam à Dei odio profectam. Et viciſſim niſi minoris imperium coniunctum eſt cum Dei beneuolentia, non conſequetur Iacobum fuiſſe electum, quoniam fratri dominatus eſt: * & tum ſeruitutem hanc Eſaui, tum dominationem Iacobi eſſe ſpiritualiter accipiendā, docet horum duorum hiſtoria, quum ſecundum carnem Iacobus longè deteriore conditione fuerit quàm Eſauus. Sunt autem omnium hominum ineptiſſimi qui contendunt hoc exemplum ad res terrenas ſpectare, nec animaduertunt Paulum id aſſumere de quo ſatis conſtabat, nempe terram Chanaan non id fuiſſe propriè quod Deus Abrahamo & ipſius poſteris promiſit, ſed typum duntaxat & figuram veræ & æternæ promiſſionis, cæleſtis nimirum hæreditatis: ſicut docet Apoſtolus vndecimo capite epiſtolæ ad Hebræos. Rectè igitur Paulus non de rebus terrenis ſed cæleſtibus agens, vt probaret electionem Dei eſſe liberam, & ab ipſius propoſito manare, ex ſeruitute odium Dei in Eſau, ex dominio amorem eiuſdem in Iacobum colligit, Malachiam vt optimum Moſis interpretem ſequutus.

14 *Num iniuſtitia*, μὴ ἀδικία. Qui putant Deo obiici iniuſtitiam in eo quòd cum paribus impariter agat, non ſatis appoſitè loquuntur. Obſecro enim ſi rex quiſpiam ex duobus ſimiliter facinoroſis vni gratiam faciat, alterum agat in crucem, an erit propterea προσωπολήπτης, & vlla erit iniquitatis ſpecies in eo quòd in iſtum animaduertat? Imò ſiqua hìc eſſet iniquitas, non in eo eſſet quòd iſtum puniat, ſed in eo potius quòd non etiam illum puniat. Itaque non eſſet Apoſtolo aſſerenda Dei iuſtitia in reproborum exitio, ſed potius in electorum ſalute. Et tamen videmus eum vtrinque aſſerere Dei iuſtitiam: ex quo conſequitur hanc obiectionem ita intelligendam eſſe vt Deus vtrinque ſtatuatur iniuſtus. Sic igitur explicandus eſt hic locus, Dixerat Apoſtolus Deum, nulla habita dignitatis vel indignitatis ratione, deſtinare odio & amori quoſcunque liberet. Hoc verò iniquiſſimum videtur humanæ rationi, * quæ ſtatuit cauſas impellentes, ſiue ad odij ſiue ad amoris deſtinationem in ipſis perſonis poſitas eſſe oportere, ne digni odio amentur, & digni amore exoſi fiant: ideóque vellet hominum merita prius à Deo conſiderari, ac poſtea demum vnumquemque pro ſuis meritis odio vel amori deſtinari. Hæc eſt obiectio cui reſpondet Apoſtolus.

15 *Nam Moſi dicit*, τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει. Interpoſita particula ABSIT ſatis indicat à Paulo ſubiici quæ ſequuntur, vt Dei iuſtitiam aſſerat aduerſus illam iniuſtitiæ obiectionem. Itaque nullo modo audiendi ſunt Origenes & Hieronymus, nec quicunque eos ſequuntur, qui putant omnia iſta vſque ad hæc verba, *Imò verò, ô homo*, dici in aduerſarij perſona. ¶ *Cuius miſertus fuero*, ὃν ἂν ἐλεῶ. Vulgata, *Cui miſereor*. Eraſmus, *Cuiuſcunque miſereor*. Sed præterquam quòd in Hebræis vtroque loco ſeruatur idem tempus futurum, particula ἂν docet hoc explicandum eſſe per futurum exactum quod vocant. Sicut autem vſus eſt Græcus interpres duplici verbo ἐλεῶ & οἰκτείρω, ſic etiam Moſes vſurpat חנן [*chanan*] & רחם [*racham*] quorum prius ſignificat gratia & fauore proſequi: alterum verò veluti materna (id eſt ſumma) miſericordia complecti. pro quo ſæpe dicunt Euangeliſtæ σπλαγχνίζεσθαι. Cæterùm hæc ſumma eſt reſponſionis Pauli, Quanuis Deus abſque vllo qualitatum reſpectu, amori deſtinet, & odio deſtinet, quoſcunque ipſi libuit, tamen procul eum abeſſe ab omni iniuſtitia, quoniam inter æternum Dei decretum & eius decreti exequutionem ſunt cauſæ ſubordinatæ, quibus electos ad ſalutem adducit, & reprobos iuſtè damnat. Electos enim ſeruat per miſericordiam, reprobos damnat per indurationem. vt prorſus ineptè faciant qui reprobationis decretum cum damnatione confundunt: quum huius cauſa manifeſta ſit, nempe peccatum, illius verò ſola Dei voluntas. Neutris igitur facit iniuriam, quoniam vtrique digni ſunt exitio. Miſericordia enim miſeros electos fuiſſe oſtendit, ac proinde dignos qui propter peccatum perderentur: induratio verò peruerſitatem præſupponit in qua iuſtè indurantur reprobi. Itaque Deus nec in ſuorum electorum ſalute poteſt iniuſtitiæ argui, quos ſola bonitate eligit: nec in reproborum damnatione vt iniquus reprehendi, quum iure damnet induratos. Siquis autem roget cur hos potius quàm illos odio vel amori deſtinarit, reuocat nos Paulus ad ipſius voluntatem, quæ certè non poteſt, ne hominibus quidem iudicibus, iniuſta idcirco cenſeri quòd aliquos tantùm à damnatione excipiat. Nam quî poteſt eſſe iniuſtus in nonnullis tantùm per miſericordiam ſeruandis, qui etiamſi omnes induraret & perderet, meritò id faceret? Nec verendum eſt ne is peccet in delectu cuius voluntas eſt ipſa iuſtitiæ regula. Hæc eſt huius reſponſi ſumma: quod quum ſit planiſſimum & certiſſimum, & claris Scripturæ teſtimoniis diſtinctè à Paulo comprobatum, miror inueniri potuiſſe qui nodum in ſcirpo quærerent, & in clariſſima luce tenebras cogitarent,

16 *Nempe igitur* [*electio*] *non eſt eius qui velit*, ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος. Vulgata & Eraſmus, *Itaque non eſt volentis*: ſed, vt planior eſſet oratio, præſtitit ſupplere quod deerat explendæ con-

dæ constructioni. Cæterùm hæc dici in aduerſarij perſona, non rectè cẽſuit Chryſoſtomus, quum ſint verba Pauli, hanc concluſionem elicientis ex Moſis teſtimonio, Deum ad miſericordiam à ſeipſo ſolo impelli, ſiue (vt ait Iohannes) nos priorem diligere, ac proinde ſummè bonum ſeſe declarare in electorum ſalute, nedum vt ſit iniuſtus. Voluntatem autem appellat cogitationem & conatum animi, curſum verò bona opera. Excludit igitur Apoſtolus hęc omnia quatenus videri poſſent cauſæ Deum ad nos eligendos impellentes: ac meritò quidem, quum ordine cauſarum Deus prius gratis eligat, deinde in electis operetur & velle & perficere. Malui autem τοῦ θέλοντος vertere *Eius qui velit*, quam *Volentis*, nequis putet nomen Dei eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum: perinde acſi diceret Paulus non eſſe Dei volentis, nec Dei currentis, ſed Dei miſerentis: quæ ſententia eſt prorſus ridicula. Quàm autem hallucinentur qui ſupplent particulam Solùm, quaſi non excludat noſtram voluntatem & opera Paulus, ſed illa neget ſufficere niſi cum Dei miſericordia coniungantur, quod etiam aliquando Auguſtinus exiſtimauit, ipſemet Auguſtinus ſeipſum corrigens egregiè demonſtrat lib. 1. Retract. cap. 23.

Λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραὼ, Ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.	17	[a]Dicit enim Scriptura Pharaoni, ‖Ad hoc ipſum ¨excitaui te vt oſtendam in te potentiam meam, & vt annuntietur nomen meum in tota terra.	17	*Dicit enim Scriptura Pharaoni, Quia in hoc ipſum excitaui te vt oſtendam in te virtutem meam: & vt annuntietur nomen meum in vniuerſa terra.*	Exo. 9.16.
Ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ· ὃν δὲ θέλει σκληρύνει.	18	¨Itaque ¨ cuius vult miſeretur, quem autem vult, ¨ indurat.	18	*Ergo cui vult miſeretur, & quem vult indurat.*	

17 *Dicit enim Scriptura Pharaoni*, λέγει δὲ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ. id eſt, Deus in Scriptura ſic alloquitur Pharaonem, vel Scriptura ſic Deum inducit alloquentem Pharaonem, vt Galat. cap. 3. 22. dicitur Scriptura concluſiſſe omnia ſub peccatum: quod magis propriè tribuitur ipſi Deo infrà, capitis vndecimi verſ. 32. Iam autem alterum membrum aggreditur Apoſtolus, id eſt reprobationis decretum, in quo etiam oſtendit nullam eſſe iniuſtitiam, quanuis ſola Dei voluntate nitatur. Ac primò quidem oſtendit rem ita ſe habere, id eſt Deum quos libuit exitio deſtinare, prolato ipſius Dei de Pharaone teſtimonio, ex Moſe. Deinde ab optimo fine conſilij diuini colligit eiuſmodi conſilium non poſſe nõ videri optimum, nedum vt ſit iniuſtum. Tertio demum loco, quum inter reprobationis decretum & eius exequutionem, (id eſt reproborum exitium) intercedat induratio quæ peruerſitatem illorum præſupponit, colligit, Deum non poſſe iniuſtum in damnandis reprobis videri, quia nonniſi exitio dignos condemnat. ¶ *Excitaui*, ἐξήγειρα. Id eſt feci vt exiſteres, העמדתיך [*hehemadticha.*] Eſt enim hoc omnino ad primam Pharaonis creationem referendum, vt apparet etiam ex verbo ποιῆσαι, quo mox vtitur Apoſtolus verſ. 21. Itaque nihil eſt impurius Origene in tota iſtius argumenti tractatione. Alij conuertunt *Euexi te*, in regnum videlicet, ſed quum nihil ſimile hîc addatur, & ſimpliciter dicatur Deus Pharaonem ἐξεγεῖραι, requiro ſimile exemplum in quo idem verbum accipiatur pro Euehere. Deinde (vt tale exemplum inueniri poſſit) quis tam eſt cæcus vt non videat ex ſequente concluſione, Paulum vſque ad fontem ipſum, id eſt ad Propoſitum Dei, progredi? Alij malunt interpretari *Obſirmaui te*, quia in concluſione fit mentio indurationis. Sed neceſſe eſt vt altius, id eſt, ad Dei voluntatem, ordine iſta omnia antecedentem, conſcendamus. neque hanc interpretationem admittit verbum ἐξεγείρειν. Græcus autem interpres apud Moſen conuertit διετηρήθης, *ſeruatus es*. Cui interpretationi fauet Chaldaica paraphraſis, & Hebræorum interpretum ſententia. Sed non video cur meliorem interpretem quæramus quàm Paulum, id eſt, ipſum eundem Spiritum ſanctum, per os tum Moſis tum Apoſtoli loquentem. Cui verò hæc ratio non ſatisfecerit, eum ſinam cum ratione inſanire. Eſt autem notandum in verbo Excitandi comprehendi Indurationem. Reſpicit enim Apoſtolus ad totam Pharaonis hiſtoriam, in qua ſæpiſſimè inculcatur verbum ipſum Indurandi. Sed non fuit neceſſe hanc integram hiſtoriam omnibus notam repetere, ideóque ſatis fuit Apoſtolo vnicum teſtimonium commemorare, quod erat maximi momenti. Niſi verò hoc obſerues, videbitur Paulus in proximo verſiculo vitioſa collectione vti, id eſt plus colligere quàm ferat antecedens.

18 *Itaque*, ἄρα οὖν. In his verbis eſt concluſio præcedentis reſponſionis, quæ & ipſa eſt bimembris, ſed imperfectè enuntiata. Dicendum enim fuiſſet, Ergo cuius vult miſeretur, & quem vult indurat, & proinde nulla eſt in eo iniuſtitia. Sed quod deeſt, facilè intelligitur ex propoſita quæſtione, vt neceſſe non fuerit exprimere. Res autem ipſa oſtendit eos valde hallucinari qui ne videantur indurationem tribuere voluntati Dei, volunt hæc dici non à Paulo, ſed ab aduerſario qui ſuperius Pauli reſponſum oppugnet ab abſurdo. Primùm enim, quum ſit eadem contrariorum diſciplina, ſi abſurdum & falſum eſſet poſterius membrũ, quo dicitur Deus quos vult indurare, abſurdum eſſet etiam prius, quo dicitur quorum vult miſereri. Deinde in proximo verſiculo manifeſtè notatur perſonæ loquentis diſcrimen, ſicut etiam ſuprà, verſu 14. vt ſanè mirer inueniri potuiſſe qui hoc loco quererentur de Pauli obſcuritate, quum adeo planè ac perſpicuè loquatur vt nihil ſuprá. Denique ſi hæc concluſio eſſet impia & abſurda, vt nonnulli volunt, Apoſtolus certè illam refutaſſet. Atqui tantum abeſt vt eam refellat vt contrà tanquam veriſſimam defendat verſu 21. & deinceps. ¶ *Cuius vult*, ὃν θέλει. Id eſt, quem ei libuit amori ſuo deſtinare, ídque ideo tantùm quia illi libuit. Itaque (vt antea etiam dixi) prorſus peruertunt Apoſtoli ſententiam qui præuiſam fidem vel opera faciunt æternæ electionis cauſam. Nec aliter explicandum eſt idem verbum θέλειν in oppoſito membro. Claromontanus codex addit ὁ Θεὸς, *Deus*. ¶ *Indurat*, σκληρύνει. Id eſt, inquit impuriſſimus Origenes, *vtitur eorum malitia ad emendationem cæterorum, & dicitur eos indurare quia non vult ſubitò eos vlciſci, ſed potius vti pœnis paulatim ingraueſcentibus. Perinde*, inquit ſophiſta Pighius, *acſi lenis dominus quiſpiam videns ſeruos ſua lenitate fieri deteriores, dicat, Ego vos perdidi, ego vos corrupi: nihil aliud ſignificans quàm ſe illos non caſtigaſſe, & illos propterea factos fuiſſe deteriores.* Atqui, ſi res ita ſe haberet, & hoc diſcrimen inter electos & reprobos, in ipſis eſſet poſitum, id eſt ſi Deus propoſiti ſui regulam ſumeret ex præuiſis vniuſcuiuſque meritis, cauſa nulla eſſet cur diceret Apoſtolus, *Tu qui es qui Deo reſponſas?* nec vllus eſſet iis obiectionibus locus quas hoc loco refellit Apoſtolus: ſed alia non minus abſurda conſequerentur, vt in noſtro aduerſus Caſtellionem libello pluribus oſtendimus. Sunt ergo qui Indurat interpretãtur, *Permittit vt ſeipſos indurent*; quaſi videlicet oppoſita ſint Permiſſio & Voluntas. Atqui nuſquam ita loquitur Dominus: & cuiuſmodi iudex erit Deus ſi indurationem quæ inter iuſtas peccati pœnas optimo iure numeratur, non decernit, non peragit, ſed otioſè permittit? & quis tandem permiſſionem opponet voluntati, niſi qui Deum arbitrabitur vel otioſum vel inuitum aliqua permittere? Atqui otioſus Deus, Deus non eſt: nec item Deus omnipotens qui inuitus aliquid ſinit. Reſtat ergo vt quod permittit, volens permittat, ac proinde iſtam diſtinctionem falſam & inanem eſſe concludamus, vt quidem in ſcholis ſolet vſurpari. Ergo, inquies, Deus eſt auctor malorum. Hoc ego verò pernego. Iuſtum enim eſt quicquid agit, etiam quum peccant eius inſtrumenta. Reipſa igitur Deus quos vult indurat: non quidem nouam aliquam malitiam eis ingenerando

ſicut in electis nouas vires efficit quum eos immutat: nec etiam cogendo, quum nemo niſi volens peccet: ſed primùm quidem iam corruptos magis ac magis deſerendo, deinde eos cupiditatibus cordiũ ſuorum, & Satanæ quoque, tanquam iuſtiſſimus iudex, efficaciter tradẽdo, vt copioſe aduerſus Iulianum demonſtrat Auguſtinus, libr. 5. cap. 3. Sed (inquies) ſi hæc eſt eius voluntas, ita vt pereat quos indurauit, (fit enim omnino quicquid vult) cur induratis ſuccenſet? Hæc eſt verò obiectio altera pro reprobis, cui ſtatim reſpondebit Apoſtolus.

	Ἐρεῖς οὖν μοι, Τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε;	19	Dices ergo mihi, Quid adhuc ∴ ſuccenſet? nam voluntati illius quis ∴ reſtitit?	19	*Dices itaq; mihi, Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis reſiſtit?*
Sapiẽ. 15. 7 ierem. 18. 6	Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με ἐποίησας οὕτως;	20	∴ Imò verò, ô homo, tu quis es ∴ qui ex aduerſo reſponſas Deo? ‖ num dicet figmentum fictori, Cur me tale feciſti?	20	*O homo, tu qui es qui reſpondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui ſe finxerit, Quid me feciſti ſic?*
Eſaiæ 45. 9	Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;	21	‖ ∴ Annon habet poteſtatem figulus ∴ in lutum, vt ∴ ex eadem maſſa faciat aliud quidem vas ∴ ad decus, aliud verò ad dedecus?	21	*Annon habet poteſtatem figulus luti, ex eadem maßa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?*
	Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ,	22	∴ *Quid* ſi verò volens oſtendere iram, & notam facere po-	22	*Quòd ſi Deus volens oſtẽdere iram, & notam*

19 *Succenſet?* μέμφεται; Vulgata, *Queritur*. quæ interpretatio impoſuit Aquinati, quaſi ſcriptum ſit Quæritur a verbo quæro, vt Eraſmus annotat. qui vertit Conqueritur. Ego malui imperioſius verbum vſurpare. ¶ *Reſtitit*, ἀνθέστηκε. Vel, vt Vulgata & Eraſmus, *Reſiſtit*. multa enim verba ſunt apud Græcos quæ in præteritis habent præſentis ſignificationem. Dicitur autem voluntati Dei nemo reſtitiſſe, id eſt nemo impedire vnquam potuiſſe quominus fieret quod ſemel Deus decreuit. Nam alioqui ſi voluntatem Dei accipias pro iis quæ facienda præcepit in Lege, totidem reſiſtunt huic eius voluntati quot ſunt ipſius Verbo rebelles. Et Satan quoque cum ſuis quotidie conatur Dei conſilia impedire, ſed fruſtra.

20 *Imò verò*, μενοῦνγε. Vulgata hanc particulam prætermiſit. Eraſmus, *Atqui* interpretatur, non ſatis expreſſé. Eſt enim aduerſatiua hoc in loco, vt rectè tradidit doctiſſimus Budæus. ſic Luc. cap. 11. 28. Eſt autem in primis obſeruandum, Apoſtolum in his reſponſionibus concedere vtrunque aduerſarij antecedens, Dei voluntate videlicet quos illi libuit indurari, & iſti voluntati reſiſti non poſſe: ſed negare conſequens, Deum videlicet propterea immeritò ſuccenſere. Primùm igitur aperit Apoſtolus omnium iſtarum reſponſationum veram ac propriam cauſam, quoniam nimirum homines nullam in Deo ſapientiam agnoſcunt niſi quam vident cum humano iudicio conſentire, & (vt ſuperbi ſunt) putant Deum non poſſe effugere tyrannicæ crudelitatis crimen, ſi ex mera voluntate quoſdam ſaluti, quoſdam exitio deſtinet. Reuocatos igitur homines ad diuinæ maieſtatis & humanæ imbecillitatis conſiderationem, præparat ad ſequentes reſponſiones. ¶ *Qui ex aduerſo reſponſas*, ὁ ἀνταποκρινόμενος. Vulgata, *Qui reſpondeas*, non expreſſa verbi Græci ſignificatione. Eraſmus, *Qui ex aduerſo reſpondes*. Mihi magis arriſit verbum reſponſandi, quod in vitio ponitur, & crebris illis obiectionibus optimè conuenit.

21 *Annon habet*, &c. ἢ οὐκ ἔχει. Prima ratio à comparatis ſumpta. Quis enim eum ferat qui Deo, iuſtiſſimo & ſapientiſſimo opifici, minus in opificio ſuo tribuendum putet quàm figulo impurum lutum pro ſuo arbitrio tractanti? ¶ *In lutum*, τοῦ πηλοῦ. Vel, *luti*. Mirè autem quadrat hæc ſimilitudo primæ illi humani generis creationi. ¶ *Ex eadem maſſa*, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος. Qui Maſſæ nomine humanum genus corruptum intelligunt, mihi non ſatisfaciunt in huius loci explicatione. Primùm enim mihi videtur nomen illud informis materiæ, ne condito quidem humano generi, nedum iam corrupto, ſatis conuenire. Deinde ſi genus humanum vt corruptum conſideraſſet Apoſtolus, non dixiſſet quædam Vaſa ad decus, quædam ad dedecus facta: ſed potius quum omnia vaſa ad dedecus eſſent comparata, alia in iſto dedecore relicta, alia vero ab hoc dedecore ad decus translata. Poſtremò, niſi Paulus ad vltimũ vſque gradum conſcẽdat, non ſatisfecerit obiectæ quæſtioni. Sẽper enim quæretur, iſta corruptio temeréne euenerit, an verò ſecundũ Dei propoſitũ, ac proinde difficultas eadẽ recurret. Dico igitur Paulũ elegantiſſima iſta ſimilitudine adhibita, ad ipſius Adami creationẽ alludere, & ad æternũ vſque propoſitum Dei conſcendere: qui antequam humanum genus conderet, iam tum & in quibuſdam, quos nouit, per miſericordiam ſeruandis, & in quibuſdam, quos etiam nouit, iuſto iudicio perdendis, gloriam ſuam illuſtrare, pro ſuo iure & mera voluntate decreuerit. Et certè niſi ita eſſe ſtatuamus, maxima iniuria Deus afficietur, quia nec ſatis ſapiens fuerit qui prius homines condiderit, & corruptos ſit intuitus, quàm quorſum eos conderet conſtituerit: nec ſatis potens ſi quum aliud de iis conſilium cepiſſet, ab alio fuit impeditus quominus quod volebat aſſequeretur: nec ſatis conſtans, ſi volens & vltro, poſt corruptum opificium ſuum, nouum conſilium cepit. ¶ *Ad decus*, εἰς τιμήν. Id eſt vſus honeſtos. Nam ſæpe iam annotauimus appellatiua pro adiectiuis poni apud Hebræos. Sic autem malui interpretari quàm ad honorem, vt ſeruarem paronomaſiam τιμῆς & ἀτιμίας. Cæterùm quoniam aduerſarius acquieſcens iis quæ de miſericordia dicta fuerant, de altero tantùm membro, id eſt de reprobis litigabat, nequis miretur Paulum in hac reſponſione non minus meminiſſe vaſorũ ad decus quàm vaſorum ad dedecus, reſpondeo, id quoque factum fuiſſe ſapientiſſimè, vt oſtenderet eandẽ eſſe vtriuſque membri rationem, ac proinde non audiendos eſſe qui Dei iuſtitiam in vno membro fateantur, in altero non agnoſcant.

22 [*Quid*] *ſi verò*, εἰ δέ. Ita vſurpari ſolere interdum has particulas oſtendit Budæus ex iſto Demoſthenis exemplo, Θάῤῥει, νὴ Δία φήσει τις ἄν. οὐ γὰρ ἔτ' οὐδὲν ὑβρισθήσῃ, ἐὰν δὲ, τότε ὀργιεῖσθε, νῦν ἀφέντες; id eſt, *At enim dicet aliquis, Confide, iam ſecurus eſto ſimilis iniuriæ. Quid ſi verò? túncne iram veſtram exercebitis in eum quem nunc impunè abire ſiueritis?* Vulgata & Eraſmus, *Quòd ſi*. Quidam alius, *Quid Deus? ſi volens*. Quæ interpretationes ita ſuſpendunt ſententiam vt hient omnia. Itaque nonnullis etiam placuit verſum 23 connectere cum 30, reliquis à 24 ad 29 per parentheſin incluſis. quæ diſtinctio prorſus eſt violenta. Vitaris autem omnia incommoda ſi ita conuertas vt nos fecimus, doctiſſimum interpretem ſequuti. Erit enim ſimplex reticentiæ ſpecies, in qua ſubaudiendum erit, *Quis Deum propterea poßit iuſtitiæ inſimulare; aut diem illi dicere?* Eſt autem in his verbis altera reſponſio quæ à fine ſumitur, & maximi eſt momenti, quum ſatis conſtet actiones ex fine in primis eſſe æſtimandas. Dicit ergo neque exitium reproborum neque ſalutem electorum eſſe vltimum finem æterni illius propoſiti, ſed quiddam longè præſtantius, ipſius Dei gloriam videlicet, qui ſuam tum potentiam tum miſericordiam ita patefaciat.

	ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν·	tentiam ſuam, pertulit multa lenitate vaſa iræ, coagmentata ad interitum:	*facere potẽtiam ſuam: ſuſtinuit in multa patientia vaſa iræ, aptata in interitum:*	
23	Καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν;	Et vt notas faceret diuitias gloriæ ſuæ erga vaſa miſericordiæ, quę præparauit ad gloriam?	*Vt oſtenderet diuitias gloriæ ſuæ in vaſa miſericordiæ quæ præparauit in gloriam?*	
24	Οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν.	Quos etiam vocauit, *nimirum* nos, nõ ſolùm ex Iudæis, verumetiam ex Gentibus.	*Quos & vocauit, non ſolùm ex Iudæis, ſed etiã ex Gentibus.*	
25	Ὡς καὶ ἐν τῷ Ὠσηὲ λέγει, Καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου· καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην.	Vt etiam apud Oſeen dicit, ‖ Vocabo populum qui meus non *erat*, populum meum: & eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.	*Sicut in Oſee dicit, Vocabo non plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectam: & non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam.*	Oſee 2.23. 1.pet.2.3.
26	Καὶ ἔσται, ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐρρήθη αὐτοῖς, Οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται υἱοὶ Θεοῦ ζῶντος.	Et erit, in loco vbi dictum fuerat eis, ‖ Non populus meus vos, illic vocabuntur filij viuentis Dei.	*Et erit, in loco vbi dictum eſt eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui.*	Oſee 1. 10.
27	Ἠσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται.	Eſaias autem clamat ſuper Iſrael, ‖ *Etiam* ſi fuerit numerus filiorũ Iſrael vt arena maris, reliquiæ ſeruabuntur.	*Eſaias autem clamat pro Iſrael, Si fuerit numerus filiorũ Iſrael tanquam arena maris, reliquiæ ſaluæ fient.*	Eſa. 10.22.
28	Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς.	Rem enim conficiet & cõcidet cum iuſtitia: quoniã rem conciſam peraget Dominus in terra.	*Verbum enim conſummãs & abbreuians in æquitate: quia verbũ breuiatum faciet Dominus ſuper terram.*	

¶*Pertulit*, ἤνεγκεν. Vel, vt vetus interpres, *Suſtinuit.* Nam τὸ φέρειν idem hoc loco declarare atque τὸ ἀνέχεσθαι καὶ ὑπομένειν, prorſus liquet ex nomine μακροθυμίας adiuncto. Auguſtinus tamen vti maluit verbo Adferendi: quaſi dicatur Deus vaſa iræ producere, vel in lucẽ edere, vel ad pœnam ſuis gradibus ac paulatim adducere. Sed hæc planè ſunt longius petita, nec ſatis appoſitè dicuntur. Nam quod adfert Eraſmus, non eſſe ſcriptum ἔφερεν ſed ἤνεγκεν, ne refutatione quidem indiget. Eſt autem hoc quoque mirabile ac planè diuinum Pauli artificium. Nequis enim obiiceret laudabilem quidem eſſe finem illum, ſed non idcirco probari poſſe tantum rigorem quo ad illum finem perueniatur: occurrit Apoſtolus, & dicit admirandam eſſe Dei lenitatem in illis etiam ipſis ſuſtinendis quos exitio deſtinauit, adeo vt illos multorum etiam beneficiorum faciat participes, & plerunque iram ſuam in eos non effundat, niſi illorum iniuriis infinitis prouocatus.

¶*Lenitate*, μακροθυμίᾳ. Vide Matth. 18. 16.

¶*Vaſa iræ*, σκεύη ὀργῆς. Græci σκεύη appellant, vt & Latini vaſa, quæcunque inſtrumenta ad vſum domeſticum pertinent. Sed Hebræi præterea ſuum כלי [*chele*] ad homines ipſos transferunt, vt Geneſ. 49. 5. quem Hebraiſmum à Paulo vſurpatum libenter ſeruauimus, propter accommodationem ſimilitudinis à figulo ſumptæ. Vocat igitur Apoſtolus vaſa iræ eos homines quibus tanquam inſtrumentis vtitur Deus, demonſtrandis ſuæ ſeueritatis iudiciis. quibus opponuntur miſericordiæ vaſa. ¶*Coagmentata*, κατηρτισμένα. Vulg. *Aptata.* ἡρμοσμένα. Eraſmus, *Apparata.* i. κατεσκευασμένα. ſatis rectè, quũ ſequatur τὸ προητοίμασεν, & illud verbum ſic prorſus vſurpetur Heb. 2.3 & 4. Sed tamẽ videtur Paul⁹ verbo καταρτίζειν vti maluiſſe, vt in ſimilitudine figuli perſeueraret. Dicitur enim de iis qui κατὰ σύνθεσιν aliquid operis faciũt, vt ex partibus totum quippiam cõponatur. Ac mihi quidem non aliter loqui videntur qui vaſa iræ dicunt καταρτίζεσθαι à ſeipſis, quàm ſi quis vas aliquod diceret non à figulo ſed à ſeipſo fingi. Eſt enim hoc verbum ad creationẽ ipſam referendum: quod ni facias, nulla cauſa erat cur ad Deum ipſum Paulus aſſurgeret. quanuis exitij veras cauſas minimè negẽ in ipſis vaſis hærere: iuxta illud, *Perditio tua ex te eſt.* Sed Apoſtolum conſtat non de ſalute & exitio, ſed de Dei decreto diſſerere hoc in loco. Vide 2. Pet. 2. 12.

23 *Et vt*, καὶ ἵνα. Vetus interpres non legit particulam καὶ, quam etiam comperimus deeſſe in vno vetuſto exemplari. Mihi tamen non videtur otioſa, ſed complecti alteram cauſam cur vaſa iræ coagmentata ſeu compacta ſint à Domino: nempe vt ex eorum interitu Dominus patefaciat quanta vtatur benignitate in eos quos elegit. ¶*Diuitias*, πλοῦτον. Id eſt magnitudinem immenſam. Vide ſupra, cap. 2. 4.

24 *Quos etiam vocauit*, οὓς καὶ ἐκάλεσεν. Dicendum fuerat potius QVAE neutro genere: ſed quia vocandi nomen parum conuenit vaſis, habuit Apoſtolus ſententiæ rationem potius quàm verborum: & quia vaſorum nomine (vt paulo antè dixi) homines intelliguntur, vſus eſt maſculino relatiuo, quaſi pro σκεύη dixiſſet ἀνθρώπους. accommodata videlicet conſtructione πρὸς τὸ σημαινόμενον. Sed & fortaſſis habita eſt ratio ſequentis pronominis ἡμᾶς, vt in illo Ciceronis, *Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus.* Cæterùm abſoluta diſputatione qua aſſeruit æternam prædeſtinationem tum in eligendo tum in reprobando, nunc demum incipit oſtendere verum ipſius vſum, cuius docet quærendum eſſe teſtimonium non in arcano Dei, nec in vlla noſtra dignitate, ſed in voluntate Dei nobis patefacta, id eſt in efficaci vocatione. Seruat autem eandem methodum quam ſuprà, ita videlicet vt non θετικῶς, ſed propoſito Iudæorum & Gentium exemplo, doctrinæ vſum velut oculis ſubiiciat. ¶[*Nimirum*] *nos*, ἡμᾶς. Rectè omnino ſuppleuit Eraſmus particulam exegeticam, quòd alioquin ſit obſcurius hoc dictum. ¶*Non ſolùm ex Iudæis*, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων. Non dicit vocatos fuiſſe tum Iudæos tum Gentes, ſed aliquos ex Iudæis & aliquos ex Gentibus. Itaque non quælibet vocatio poteſt pro electionis teſtimonio accipi, ſed ea demum quæ eſt efficax, id eſt quæ fide apprehenditur, vt mox explicabit verſu 30.

25 *Apud Oſeen*, ἐν Ὠσηὲ. Vide Hebr. 4. 7. ¶*Et eam quæ dilecta non* [*erat*,] *dilectam*, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. Vulg. addit, *Et non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam.* id eſt, καὶ τὴν οὐκ ἠλεημένην, ἠλεημένην, quod quidem propius accedit ad Hebraicam veritatem quæ habet ורחמתי את לארוחמה [*verichamti eth lo-ruchamah*]. i. *miſerebor Lo-ruchamæ*, id eſt, *eius quæ fuit miſericordia deſtituta.* Sed ſi hoc poſterius legas, alterum redundabit: neque dubito quin duorum alterum irrepſerit ex margine in contextum.

27 *Seruabuntur*, σωθήσονται. Hebraica veritas habet ישוב כו [*iaſchub bo*,] id eſt Reuertentur ex eo, ad Deum videlicet, vt ex eis apparet quæ illic præcedunt. Itaque ſententia rectè eſt expreſſa.

28 *Rem enim conficiet*, λόγον γὰρ συντελῶν. Hebræa veritas

ſic habet כליון חרוץ שוטף צדקה [*chillaion charuts ſchoteph tſedakah*] id eſt, *conſumptio decreta inundabit* [*in*] *iuſtitia.* Ex collatione igitur ipſa nemo inficiari poteſt Græcos interpretes negligenter admodum, quod ad voces ipſas attinet, hunc locum conuertiſſe. Quòd ſiquis roget, cur nihilhominus Apoſtolus ea interpretatione ſit vſus? reſpondeo meritò id illum feciſſe quũ ad eos ſcriberet qui verſioni illi aſſueuerant: & quod ad ſentẽtiam ipſam attinet, cui confirmandæ Paulus hoc teſtimonium adhibuit, Gręci interpretes eam ſatis integrãm ſeruarint. Neque enim aliud ſignificatur, tum in Hebræis tum in Græcis, quàm Deum omnino conſtituiſſe ad extremam paucitatem populum ingratum redigere. Pro conſumptione verò & ea quidem deciſa λόγον συντελῶν & λόγον συντετμημένον dixerunt Græci, ſicut apud eundem Prophetam 28. 22, eadem vocabula, nempe כלה ונחרצה [*chalah venecheratſah*] interpretati ſunt πράγματα συντετελεσμένα καὶ συντετμημένα, id eſt res peractas & conciſas, adeo vt dubium non ſit quin λόγον accipiant pro πρᾶγμα: ſicut etiam דבר [*dabar*] ſæpe apud Hebræos pro re & negotio quocũque accipitur: vt ſi remi conſumptionis prò conſumptione ipſá dicas. Vulgata, *Verbum conſummans & abbreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus ſuper terram:* nimium obſcurè, nec ſatis etiam rectè. Eraſmus non multo melius, *Sermonem enim perficiens & abbreuians cum iuſtitia: quoniam ſermonem abbreuiatum faciet Dominus in terra.* Saltem enim oportuit participia illa vt verba, ex Hebræorum idiotiſmo, interpretari. Sermonem autem ſeu verbum Origenes & alij eum ſequuti, ineptiſſimè expoſuerunt de Euangelij doctrina, quæ ceremonias ſuſtulerit, & poſtea ſit in breuiſſimum ſymbolũ contracta. Quorſum enim hoc? Syrus autem interpres pro καὶ συντέμνων, vertit prorſus aliter, & illud δικαιοσύνῃ non legit, nec etiam extat in Claromontano codice. Nam illud vt ad ſcopũ ſuum non pertinens, omiſit Apoſtolus. Pro quo neſcio cur Vetus interpres verterit, *In æquitate.*

Eſa.1.9.

Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἡσαΐας, Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὡμοιώθημεν.	29	Et ſicut ¨prius dixit Eſaias, ‖Niſi Dominus ¨Sabaoth reliquiſſet nobis ¨ſemẽ, facti fuiſſemus vt Sodoma, & Gomorrhæ ſimiles facti fuiſſemus.	29	*Et ſicut prædixit Eſaias, Niſi Dominus Sabaoth reliquiſſet nobis ſemen, ſicut Sodoma facti eſſemus, & ſicut Gomorrha ſimiles fuiſſemus.*
Τί οὖν ἐροῦμεν; Ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως·	30	¨Quid igitur dicemus? nẽpe Gentes ¨quę nõ ſectabãtur iuſtitiã, apprehẽdiſſe iuſtitiã, iuſtitiã autẽ eam quæ *eſt* ex fide:	30	*Quid ergo dicemus? Quòd Gentes quæ non ſectabantur iuſtitiam, apprehenderũt iuſtitiam: iuſtitiã autẽ quæ ex fide eſt:*
Ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε.	31	Iſraelem verò qui ſectabatur ¨Legem iuſtitiæ, ad Legem iuſtitiæ non perueniſſe.	31	*Iſrael verò, ſectando Legem iuſtitiæ, in Legem iuſtitiæ non peruenit.*
Διατί; Ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, ἀλλ᾽ ὡς ἐξ ἔργων νόμου. προσέκοψαν γὰρ τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος.	32	Quare? Quia nõ ex fide, ſed velut ¨ex operibus Legis. offenderunt enim ad lapidem offendiculi.	32	*Quare? Quia non ex fide, ſed quaſi ex operibus. offenderunt enim in lapidem offenſionis.*

---

29 *Prius dixit*, προείρηκεν. Vulgata, *Prædixit*; quod rectè mutatum eſt ab Eraſmo. Significatur enim duntaxat, hoc dictum poſteriore loco citatum extare prius apud Eſaiam. Eſt enim hoc idem petitum ex capite primo, illud verò ex decimo. ¶*Sabaoth*, Σαβαὼθ. Id eſt exercituum, τῶν στρατευμάτων, vt conuertere ſolet Aquila, quo epitheto ſumma potentia Deo attribuitur. Quum verò Græci interpretes (quorum veſtigia ſequutus eſt Paulus) Hebræam vocem ſeruarint, nolui quicquam immutare. Cur autem hæ potiſſimùm voces in vſu manſerint apud exteras etiam gentes, nulla religione factum eſt, vt exiſtimauit Hieronymus, negans propterea hanc vocem eſſe altero idiomate interpretãdam: ſed quòd frequentiſſimæ eſſent in Iudæorum ore, à quibus certum eſt religionem ad Græcos in primis, deinde à Græcis ad Romanos deueniſſe: vnde etiam factum videmus vt ex Græcorum Eccleſia quædam peregrinæ voces in Latinam ſint inuectæ, vt *Kyrie eleiſon, Hagios ho theos, &c.* Erant igitur iſta initio ſatis nota omnibus ex communi loquendi vſu: ſed quum tam ſeriò monuiſſet Corinthios Apoſtolus ne peregrinæ linguæ ſine interprete in Eccleſia vſurparentur, craſſa fuit & ſupina Epiſcoporum negligentia, quibus iſta res curæ non fuit: vnde illud tandem ſequutum eſt vt in ipſis vocabulis potiſſimùm peregrinis religio fuerit poſita, & in magiam mutatus ſit Chriſtianiſmus. ¶*Semen*, σπέρμα, Hebr. שריד כמעט [*ſarid chimhat*] id eſt reliquias vel tantillas, pro quo Græcus interpres vno verbo dixit σπέρμα, *ſemen*, quoniam videlicet in cuiuſque rei ſemine res alioqui mortuæ & extinctæ reuiuiſcunt. Itaque ineptiſſimum ſeſe oſtendit Origenes quum de illo ſemine, id eſt de Chriſto, hæc interpretaretur.

422

30 *Quid igitur*, τί οὖν, &c. Primùm docuerat potuiſſe reiici pleroſque Iudæos, ſalua & integra manente promiſſione. Deinde & illud probauerat prædictam fuiſſe à Prophetis hanc Iudæorum ruinam. Iam verò tandem apertè dicit impletum eſſe quod prædixerant Prophetæ. Eſt autem ex hac hypotheſi eruenda triplex theſis vniuerſalis, quæ ad huius doctrinæ vſum ſpectat. Vna, ex vocatione efficaci petendum eſſe nobis teſtimonium electionis: altera, vocationis efficacitatem ex fide colligi: tertia, veram & propriam exitij cauſam in ipſis reprobis hærere, quoniam videlicet vocantem non ſequantur. Sed quartum axioma adiungẽdum eſt, quod & ipſum ex prioribus illis colligitur, quamuis exitij cauſa ipſis reprobis hærens ſit incredulitas, fidei tamen non poſſe propriè tribui ſalutis gloriam, quoniam incredulitas quidẽ ex nobis eſt, fides autem non item, quanuis vtraque ſit in nobis: illa videlicet ex natura ſponte deprauata, iſta verò ex gratia gratis data: nec propriè ſeruat fides, ſicut propriè damnat incredulitas, ſed in eum reſpicit qui ſit nobis iuſtitia, fide, gratis data, gratis etiam apprehenſus. ¶*Quæ non ſectabantur*, τὰ μὴ διώκοντα. Vbi igitur opera præparationis? Sed hoc planè eſt παράδοξον, Iſraelitas non aſſequutos eſſe quod ſectabantur, Gentes autem eò perueniſſe quò non contendebant. Imò notanda etiam eſt μείωσις in verbis Apoſtoli. Gentes enim non modò non ſectabantur Legem iuſtitiæ, ſed etiam eam fugiebant, atque adeo illi bellum indixerãt. Reſpondeo, mirum non fuiſſe Iudæos non eſſe aſſequutos quod malè quærebant, quanuis reuera doctrinam iuſtitiæ, Legem Dei videlicet, ſibi ſeruandam proponerent, ſed quaſi ſuis operibus iuſtificandi. Quòd autem Gentes quæ in ſuis ſuperſtitionibus errabant, ad iuſtitiam peruenerint, gratuitæ Dei miſericordiæ tribuendum eſt. Cæterùm qui miras Origenis præſtigias volet videre, legat quę in hunc locum ſcripſit de diſcrimine inter Sectari & Inſectari.

31 *Legem iuſtitiæ*, νόμον δικαιοσύνης. Id eſt qui ſibi proponebant adipiſcendam eam iuſtitiæ normam quæ in Lege præſcribitur, & eſt vera iuſtitia, ſiquis Legem præſtando poſſit eam adipiſci.

32 *Ex operibus Legis*, ἐξ ἔργων νόμου. Subaudi, iuſtitiam apprehenſuri, ſectati ſunt Legem iuſtitiæ. Vetus interpres omiſit νόμου, *quod* (inquit Eraſmus) *additum eſt, vt intelligas de operibus fide ac veritate vacuis.* Quaſi verò ex operibus quæ fidem conſequuntur, coram Deo iuſtificemur, ac non potius quia iuſtificati, idcirco bene operemur. Sed multo etiam minus eſt appoſita interpretatio Græcorum, qui tradunt particulam ὡς additam vt ſignificetur Iudæorum opera non fuiſſe verè opera Legis. Iudæis quoque facit iniuriã Eraſmus, quòd eos exiſtimet ſalutem acceptam

tuliſſe ſuis operibus, excluſa Dei gratia. Nam contrà ex Phariſęi illius oratione apparet, Iudæos de meritis & gratia nō aliter ſenſiſſe quàm nunc faciūt Sophiſtæ, qui liberi arbitrij cū Gratia & fidei cū operibus cōcurſum ſtatuūt.

33	Καθὼς γέγραπται, Ἰδοὺ, τίθημι ἐν Σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.	Quemadmodum ſcriptum eſt,‖ ¨Ecce, pono in Sion lapidē offendiculi & petram offenſionis: & quiſquis credit in eum, ¨non pudefiet.	*Sicut ſcriptum eſt, Ecce, pono in Sion lapidem offenſionis, & petrā ſcandali: & omnis qui credit in eum, non confundetur.*	Pſal.118.22 eſa.8 14. & 28.16 1.pet 2.6
	Κεφάλαιον ι.	CAP. X.	CAP. X.	
1	Ἀδελφοὶ, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ ἐστιν εἰς σωτηρίαν.	FRatres, ¨propenſa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deum ¨ſuper Iſrael eſt ad ſalutem.	*FRatres, voluntas quidem cordis mei, & obſecratio ad Deum fit pro illis in ſalutem.*	
2	Μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν.	Teſtor enim *de* ipſis, eos ¨zelum Dei habere, ſed nō ex notitia.	*Teſtimonium enim perhibeo illis quòd æmulationem quidem Dei habent, ſed non ſecundum ſcientiā.*	
3	Ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.	¨Nam ignorantes Dei iuſtitiam, & propriam iuſtitiā ¨ſtudentes cōſtituere, iuſtitiæ Dei non fuerunt ſubiecti.	*Ignorantes enim iuſtitiā Dei, & ſuam quærentes ſtatuere, iuſtitiæ Dei non ſunt ſubiecti.*	
4	Τέλος γὰρ νόμου, Χριστὸς, εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι.	Nam ¨finis Legis *eſt* Chriſtus, ad iuſtitiam ¨cuiuis credenti.	*Finis enim legis Chriſtus, ad iuſtitiam omni credenti.*	
5	Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, Ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.	Moſes enim ¨deſcribit ¨iuſtitiam quæ eſt ex Lege, *his verbis*,‖ Quòd qui præſtiterit ¨ea, viuet per illa.	*Moyſes enim ſcripſit, Quoniam iuſtitiam quæ ex Lege eſt qui fecerit homo, viuet in ea.*	Leu.18.5 ezech. 20. 11. gal.3.12

33 *Ecce, pono,* ἰδοὺ, τίθημι. Iuſta igitur Dei prouidentia hoc decernit & exequitur, etiamſi homines propria malitia impingant. Eſt autem hoc teſtimonium ex duobus Eſaiæ locis compoſitum. ¶*Non pudefiet,* οὐ καταισχυνθήσεται. Vide infrà, 10.11.

IN CAPVT X.

1 *Propenſa voluntas,* εὐδοκία. Vide Luc.2.14. ¶*Super Iſrael,* ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ. Vulg. *pro illis*, ὑπὲρ αὐτῶν, vt legitur etiā in Claromontano codice, vt etiā legit Syrus interpres.

2 *Zelum*, ζῆλον. Vulgata, *Aemulationem.* Eraſmus, *Studium.* Vide Ioh.2.17. Ergo, dices, aliquis eſt zelus Dei, non tamen ex notitia: quod ſi verum eſt, conſequitur bonas (quas vocant) intentiones, ſimpliciter & ex ſe, Deo eſſe gratas. Reſpondeo, Paulum (ſicut res ipſa oſtendit) non excuſare factum Iudæorum, vt qui dixerit eos non eſſe iuſtitiam aſſequutos, & ſeſe eorum exitium deprecari. Dico igitur Paulum hoc loco loqui non ſimpliciter, ſed κατὰ σύγκρισιν, & in genere de totius ſuæ gentis, non autem de ſingulorum Iudęorum affectu ſic loqui, ac proinde zelum Dei Iudæis tribuere, id eſt, qui ad veri Dei gloriam feratur, ſed non recta via, vt non tam in fine ipſo quàm in mediis inſit vitium, quæ laus nulli alij genti tribui potuit. Sed hanc laudem ſciamus eò tantùm valere, vt iſti, quantuis præ iis qui vel Deum verum ignorant, vel cognitum non ſequuntur, iuſti quodammodo videri poſſint, digni ſint tamen qui pereāt niſi ex gratia ſeruentur. Vnde enim hic error niſi vel ex natiuo vitio, quòd, etiamſi ſolum fuerit, iuſtè vlciſcitur Dominus: vel etiam ex voluntaria peruicacia?

3 *Nam ignorantes,* ἀγνοοῦντες γάρ. Ergo ignorantia iuris coram Deo non excuſat, præſertim domeſticos ciues.

¶*Studentes,* ζητοῦντες. Vel, *Quærentes.* Oſtendit autem hoc verbum, ad ignorantiam illam acceſſiſſe ſuperbiam, quam meritò vltus ſit Dominus. Et certè verum illud ſemper fuit, nihil eſſe ſuperſtitioſis arrogantius, quanuis omnium abiectiſſimi videri velint. Ideo addit non fuiſſe ſubiectos iuſtitiæ Dei. Nihil enim eſt quod ſuperbi homines iniquius ferant quàm ſi videātur cuipiam obſtricti. Et quæſo qua de re hodie tanta peruicacia certatur, niſi vt domitus mundus, falſa illa propriæ iuſtitiæ opinione reiecta, gratuitam Dei in Chriſto iuſtitiam amplectatur? Sed notandum ὑπετάγησαν poni paſſiua terminatione pro ſubiecerūt ſeſe, forma coniugationis Hebrææ, quam *Hithpahel* appellant, vt ex Syro etiam interprete liquet.

4 *Finis,* τέλος. id eſt, τὸ οὗ ἕνεκα, quod Latini tum finem, tum extremum, tum etiam ſcopum tranſlatitiè vocant. Finis autem Legis eſt illos iuſtificare qui eam obſeruant: quem finem quòminus aſſequamur, impedit non ipſius Legis vlla qualitas, ſed carnis noſtræ vitioſitas: cui demum ita medetur Chriſtus, vt in eo vno gratis per fidem nobis imputato, finem Legis conſequamur, per illum iuſtificati qui pro nobis Legem impleuit, pro nobis maledictiones omnes in ſe recepit, * & in quem pro nobis omnes benedictiones ſunt effuſæ, vt fieret nobis iuſtitia, ſanctificatio, &c. Quamobrem etiā Apoſtolus dixit ſuprà, 3.31, ſe per fidē non tollere Legem, ſed ſtabilire. Eraſmus Perfectionem maluit interpretari, id eſt τελείωσιν vel πλήρωμα: cuius ſententia mihi non placet omni ex parte. Nam τέλος non memini legere in ea ſignificatione, & Paulum opinor non modò Legem à Chriſto impletam dicere, ſed de huius impletionis efficacia diſſerere, nobis videlicet per imputationem iuſtificatis. Eorum itaque opinionem non ſequor qui perfectionis ſignificatione ambigua decepti, putant Chriſtum idcirco dici Legis perfectionē, quòd Spiritu Chriſti regenerati incipiamus velle ac facere quæ Dei ſunt: quum apertè opponatur hoc loco iuſtitia fidei iuſtitiæ operum: ideóque non poſſint iſta commodè accipi de iuſtitia inchoata in nobis, ſed de vera & perfecta iuſtitia, quam in Chriſto gratis imputato cōſequimur. Non deſunt etiam qui τέλος pro fine (id eſt interitu) accipiant, quòd Chriſtus ceremoniis Legis finem attulerit: quæ interpretatio videtur nō indigere refutatione. Neque etiam quod ad Chriſtum venimus, Legis terroribus perculſi, * tribui poteſt Legi niſi κατὰ συμβεβηκός. Cauſalis autem particula refertur ad participium πιστεύοντι. ¶*Cuiuis,* παντί. Vulgata & Eraſmus, *Omni.* Rectè quidem, ſed tamen non prorſus appoſitè. Sic enim tolli Gentium diſcrimen apparet ex huius eiuſdem capitis verſu 12. Sunt autem notanda hæc verba, quæ duplicem enuntiationem complectuntur. Vna eſt, Chriſtum eſſe iuſtitiam credentibus, qui finis erat Legi totíque adeo miniſterio Moſaico propoſitus: quod probat ſeptem proximis verſiculis. Altera eſt, hanc iuſtitiam non dari ſolis Iudæis, ſed electis, ex quauis gente.

5 *Deſcribit,* γράφει. Simplex poſitum eſt pro compoſito, ex Hebræorum more. ¶*Iuſtitiam,* τὴν δικαιοσύνην. Eraſmus. *De iuſtitia,* περὶ δικαιοσύνης, vt cohæreret oratio. At ego potius puto poſt νόμου ſuppleri לאמור [*lemor,*] id eſt dicens, ellipſi Hebræis familiari, quam aliquoties iam obſeruauimus. Vetus autem interpres Pauli verba cum Moſis teſtimonio permiſcuit. Perinde enim conuertit hunc locum acſi ſcriptum eſſet, ὅτι τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτῇ. id eſt, *quòd qui homo fecerit iuſtitiam, ex Lege, viuet per eam.* Hanc verò

interpretationem ſi ſequamur, verbum γράφει ſimpliciter accipiendum erit, & omnia rectè cohærebunt: ſed tamen hæc lectio nullius codicis auctoritate cõfirmatur, quem quidem nanciſci potuerimus. ¶ *Ea, αὐτά.* Ea videlicet præcepta ac iudicia. Citatur enim locus ex Leu.18.5, vbi præceſſit את־משפטי [*eth-miſchpatai,*] deinde ſequitur אשר יעשה אותם האדם [*aſcher iahaſe otham haadam.*] quod annotandum fuit, nequis miretur relatiuum poſitum abſque antecedente: quod tamen interdum facere conſueuerunt Hebræi, vt alibi annotauimus.

346 Deu.30.12	Ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη οὕτω λέγει, Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν καταγαγεῖν.	6	At quæ ex fide eſt iuſtitia, ita dicit,‖ ∴ Ne dixeris in corde tuo, Quis aſcendet in cælum? hoc eſt Chriſtum ex alto deducere.	6	*Quæ autem ex fide eſt iuſtitia, ſic dicit, Ne dixeris in corde tuo, Quis aſcendet in cælum? id eſt Chriſtum deducere.*
	Ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.	7	Aut, Quis deſcẽdet in abyſſum? hoc eſt Chriſtũ ex mortuis reducere.	7	*Aut quis deſcendet in abyſſum? hoc eſt Chriſtũ à mortuis reuocare.*
Deut.30.14	Ἀλλὰ τί λέγει; Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. τοῦτ' ἔστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὃ κηρύσσομεν.	8	∴ Sed quid dicit? ‖ Prope te ∴ verbũ eſt in ore tuo & in corde tuo. Hoc eſt verbum illud fidei quod prædicamus.	8	*Sed quid dicit Scriptura? Prope eſt verbum in ore tuo & in corde tuo. hoc eſt verbum fidei quod prædicamus.*
	Ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ.	9	*Nempe* quòd ∴ ſi confeſſus fueris ore tuo ∴ Dominum Ieſum, & credideris in corde tuo quòd ∴ Deus eum ∴ excitauit à mortuis, ſeruaberis.	9	*Quia ſi confitearis in ore tuo Dominum Ieſum, & in corde tuo credideris quòd Deus illum ſuſcitauit à mortuis, ſaluus eris.*
	Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν.	10	Corde enim creditur ad iuſtitiam, ore autem cõfeſſio fit ∴ ad ſalutem.	10	*Corde enim creditur ad iuſtitiam, ore autem confeſſio fit ad ſalutem.*
Eſa.28.16	Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.	11	Dicit enim Scriptura,‖ ∴ Quiſquis credit in eum, ∴ non pudefiet.	11	*Dicit enim Scriptura, Omnis qui credit in illum, non confundetur.*
	Οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος. ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πάν-	12	∴ Non enim eſt diſtinctio vel Iudæi vel Græci. nam idem *eſt* Dominus omnium,	12	*Non enim eſt diſtinctio Iudæi & Græci. nam idem Dominus omnium,*

6 *Ne dixeris, &c. μὴ εἴπῃς,* &c. id eſt, ne apud te cogitaris. Hebr. אמר [*amar,*] id eſt dicere in corde, vt facere ſolent videlicet qui perplexo animo & in varias partes alternante ſententia ſecum ratiocinantur. Diuiniſſime itaque Paulus pacẽ illam quam adfert iuſtitia ex fide, vt dixit ſuprà, 5.1, opponit perplexis eorum cogitationibus qui Legis iuſtitiam quærunt. Sunt autem eæ omnino duplices. Nam quia Lex cælum nonniſi ſub conditione ἀδυνάτῳ proponit, abyſſum autem, id eſt, exitiũ, minatur, ob eam culpam cui omnes ſunt obnoxij, neceſſe eſt vt quiſquis in Legis iuſtitia hæret, cogatur exclamare, Quis in cælum aſcendet, & quis deſcendet in abyſſum? vt me nimirum illuc deducat, & hinc eruat? At contrà fides ſuggerit, Chriſtum eum eſſe qui in cælum aſcendit vt nos ſecũ eò eueheret, impleta omni iuſtitia: & in abyſſum mortis deſcendit, vt perſoluta pœna pro nobis, eum aboleret qui mortis habet imperium. Apparet ergo Apoſtolum ſic interpretari Moſis verba vt Chriſtum finẽ Legis id eſt eum eſſe doceat, in quo vno per fidem apprehenſo impleatur quod de Lege dixit Moſes, fore videlicet vt, ſi præſtaretur, pacaret conſcientias.

8 *Sed quid dicit? ἀλλὰ τί λέγει;* nempe iuſtitia fidei. Nam in præcedente verſiculo explicatum fuerat non quid ipſa dicat ſed quid nos dicere prohibeat. Malè igitur in vetere Latina interpretatione poſt *Dicit*, additur *Scriptura.* quod neque in Græcis codicibus legitur, neque apud Syrum interpretem. Inducitur enim eleganter ab Apoſtolo non Scriptura, ſed ipſa fidei iuſtitia loquens apud Moſen, ea videlicet quæ noſtris pacificatis cordibus ſuggerit.

¶ *Verbum, τὸ ῥῆμα.* Hebræi הדבר [*haddabar,*] quo vocabulo Moſes intelligit Legẽ quam Dominus voce ſua promulgauit, audiente vniuerſo populo ſuo, ita vt nullam ignorantiam poſſet prætexere, quum eius tabulas haberet deſcriptas, eámque adeo ſinguli ex ore recitare poſſent, & intus haberent quaſi in cognitione & animo inſculptam. Sed quod Moſes dixit de Lege, hoc totum Paulus ad Euangelium accommodat per alluſionem: vt per Euangelium demum doceat nos reipſa potiri eo quod Lex pollicetur, & ab eo liberari quod interminatur.

9 *Si confeſſus fueris, ἐὰν ὁμολογήσῃς.* Confeſſionem vocat ſinceram eámque apertam profeſſionem, quæ quum non poſſit aliunde quàm ex fide proficiſci, quæſierit meritò quiſpiam cur Paulus contrarium ordinem ſit ſequutus. Ratio autem eſt, quoniam quanuis fides confeſſionem gignat, tamen ex confeſſione fides à nobis dignoſcitur. ¶ *Dominum Ieſum, Κύριον Ἰησοῦν.* Id eſt, Te illum vnum ducere tuum Dominum & ſeruatorẽ. Nam alioqui non tantùm impij, ſed etiam diaboli ipſi poſſunt credere & profiteri illum eſſe dominum & Ieſum. ¶ *Deus, ὁ Θεός.* Id eſt pater, qui dicitur Chriſtum excitaſſe à mortuis, non vt excludatur Filij diuinitas, ſed vt Patris conſilium de nobis redimendis, in Filij reſurrectione ſpectetur. ¶ *Excitauit à mortuis, ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.* Obſerua totum illud quod pro nobis Chriſtus impleuit ad tria reuocari, nempe ad ipſius vitam, (quam mors præſupponit, priuatio videlicet habituum) mortem, & reſurrectionem.

10 *Ad ſalutem, εἰς σωτηρίαν.* Tribuitur ergo fidei & iuſtitia & ſalus, quũ oris confeſſio ſit fidei effectum: ſed cõfeſſio eſt via qua peruenitur à iuſtificatione ad ſalutẽ. Et ſcitè admodũ Syrus interpres hũc verſiculũ ſic expreſſit, *Cor enim credens in eum iuſtificatur, & os quod eum confitetur, viuit.*

11 *Quiſquis credit in eum, πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ.* Hebræa veritas Eſa.28.16. particulam vniuerſalem non habet, neque illud ἐν αὐτῷ, in eũ, ſed ſimpliciter legit המאמין [*hammaamin,*] *qui credit.* Itaque videtur potius citari Pſal.25.2, & 34.23. Credere autem in Deum, ſeu Credere Deo, nihil aliud eſt quàm ita aſſentiri Dei promiſſioni de ſalute per Chriſtum parta, vt non modò in genere verũ id eſſe credas quod annuntiatur, ſed etiam ad te pertinere ſcias, nihílque adeo de Deo tibi per Chriſtum reconciliato dubites. vnde naſcitur confidentia quam Paulus πεποίθησιν vocat. Itaque videtur Eraſmus non ſatis propriè conuertiſſe ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, qui confidit illi, quum à fide confidentiam, vt ab efficiente cauſa effectũ, diſtinguere oporteat. ¶ *Non pudefiet, οὐ καταισχυνθήσεται.* Hebræa veritas habet לא יחיש [*lo iachiſch.*] *non feſtinabit*, ſenſu vel eodem, vel non multũ diuerſo. Qui enim feſtinat, idẽ quoq; fluctuat, ex eo videlicet quòd ſibi periculũ imminere proſpiciat. Cõtrà verò qui credit, in illa certa perſuaſione acquieſcit, placidè omnia expectans, nec ſpes iſta vnquam eum fallit. Suſpicor tamen Græcũ interpretem legiſſe יבוש [*iabuſch.*]

12 *Non enim, οὐ γάρ.* Cauſalis particula non ſpectat ad

totam

totam ſuperiorem enuntiationem, ſed duntaxat ad indefinitum illud QVISQVIS, repetitum ſuperiore verſiculo, vt tranſitus fieret ad poſterioris enuntiationis probationẽ, de qua diximus verſ. 4. Quòd ſi quis obiiciat, Apoſtolum niti ea particula quæ tamen apud Eſaiam non extat, vt diximus ſuperiore annotatione: reſpondeo illum in ſuperiore verſiculo non vti Eſaiæ teſtimonio ad probandam illam vniuerſalitatem, ſed duntaxat vt confirmet præcedentia, expendere illud *ὁ πιστεύων οὐ καταισχυνθήσεται, qui credit non pudefiet.* Inde enim conſequitur certam & ſtabilem eſſe credentium ſalutem. Quòd autem addidit particulam QVISQVIS, idcirco tantùm fecit vt ſibi pararet tranſitum ad ſequentem probationem.

των πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν.		diues in quoſuis à quibus inuocatur.		*diues in omnes qui inuocant illum.*	
Πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.	13	‖ Quiſquis enim inuocauerit nomen Domini, ſeruabitur.	13	*Omnis enim qui inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit.*	Ioel 2. 32
Πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν οὗ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος;	14	Quomodo igitur inuocabunt eum in quem non crediderint? quomodo autem credent *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient abſque prædicante?	14	*Quomodo ergo inuocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent ei quem non audierunt? quomodo autem audient ſine prædicante?*	
Πῶς δὲ κηρύξουσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέγραπται, Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά.	15	Quomodo autem prædicabunt niſi miſſi fuerint? ſicut ſcriptum eſt, ‖ Quàm ſpecioſi pedes euangelizãtium pacem, euangelizantium bona.	15	*Quomodo verò prædicabunt niſi mittãtur? ſicut ſcriptum eſt, Quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacem euãgelizantium bona.*	Eſa 52 7 nahum 1. 15.
Ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἠσαΐας γὰρ λέγει, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;	16	∴ Sed non omnes auſcultarunt Euãgelio. Eſaias enim dicit, ‖ Domine, quis credidit ∴ ſermoni noſtro?	16	*Sed non omnes obedierunt Euangelio. Eſaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui noſtro?*	Eſa.53.1 ioh.12.38
Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς· ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ.	17	Ergo fides ∴ ex auditu eſt, auditus autem ∴ per verbum Dei.	17	*Ergo fides ex auditu: auditus autem per verbũ Chriſti.*	
Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.	18	∴ Sed (inquam *ego*) annon audierunt? ‖ ∴ Imò verò in omnem terram exiuit ∴ ſonus ∴ eorum, & in fines orbis terrarum, verba eorum.	18	*Sed dico, Nunquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.*	Pſal.19 5
Ἀλλὰ λέγω, Μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ; πρῶτος Μωσῆς λέγει, Ἐγὼ παραζη-	19	Sed (inquam *ego*) ∴ nunquid Iſrael non cognouit *Deum*? Primus Moſes dicit, ‖ Ego ad	19	*Sed dico, Nũquid Iſrael nõ cognouit? Primus Moyſes dicit, Ego ad æmula-*	Deut.32.21

16 *Sed non omnes, ἀλλ' οὐ πάντες.* Hoc dicit propter Iudæos quorum plerique gratiam repudiabant. Nam ex fide quidem colligitur vocatio, at non ſemper ex vocatione fides. ¶ *Sermoni noſtro, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν.* Vulgata, *Auditui voſtro*, nimis obſcurè, vt rectè annotauit Eraſmus. Nam ἀκοῆ paſſiuè hîc accipitur pro שמועה [*ſchemuhah*,] id eſt pro ſermone qui ab auditore excipitur ex loquentis ore. Alibi verò vel pro ipſa audiendi actione accipitur, vt in proximo verſiculo: vel pro rumore & fama, quam etiã * Latini Auditionem vocant, vt diximus Matth. 4. 24.

17 *Ex auditu, ἐξ ἀκοῆς.* Hoc eſt quod dicitur Eſaiæ 57. 19, Fidem videlicet eſſe fructum labiorum. ¶ *Per verbum Dei, διὰ ῥήματος Θεοῦ.* Id eſt ex Dei mandato, à quo mittuntur qui Euangelium prædicent. Alij verbũ Dei accipiunt pro ipſa prædicationis materia ac ſubſtantia. Sed hac ſignificatione potius vſurpatur ὁ λόγος quàm τὸ ῥῆμα: nec temere eſt quòd Apoſtolus dixit potius διὰ ῥήματος quàm ἐκ ῥήματος vel τοῦ ῥήματος Θεοῦ, omiſſa præpoſitione: & quum in iſtis verbis ſit compendium ſuperioris gradationis, commodius videtur hoc accipere de mittendis ex Dei vocatione. Quod autem Vetus interpres legit *διὰ ῥήματος τοῦ Χριστοῦ, per verbũ Chriſti,* inuenimus quidem in tribus Græcis exemplaribus, ſed tamẽ vix poſſum probare.

18 *Sed (inquam) [ego,] ἀλλὰ λέγω.* Vulgata & Eraſmus, *Sed dico.* Ego verò ſtudui apertius declarare hæc eſſe accipienda pro obiectione: quòd videam pleroſque interpretes id non animaduertiſſe: quia nimirum ſoleant obiectiones tertia potius perſona concipi: vt clarior etiam futura fuerit interpretatio ſi conuertiſſem, Sed (dicet aliquis) annon audierunt? Puto autem hæc dici in Iudæi alicuius perſona, qui cæterorum patrocinium ſuſcipiat. Sicut enim ex effectorum conſequutione Paulus electas Gentes probarat, ita pleroſque ex Iudæis eſſe ad tempus reiectos, oppoſita argumentatione probare conſtituit: vtque ſibi aditum ad eam rem patefaciat, exordium ſumit ab obiectione, in cuiuſpiam perſona qui velit in Paulum ipſum retorquere ſuperiora: quaſi dicat, Tu, ex eo quòd Gentes efficaciter vocatæ ſunt ad Dei cognitionem, collegiſti eas eſſe electas: quod ſi verum eſt, cur non idem dixeris de Iudæis? Nam & illi nónne de Deo aliquid audierunt? Ad hoc autem ſic reſpõdet Paulus vt plus etiam concedat quàm petit aduerſarius. Egóne verò, inquit, Iudæos dixerim à Deo non eſſe vocatos, qui Deum didicerim ſeſe omnibus quantumuis remotis patefeciſſe, nedũ vt populum ſuum nunquam ſit affatus? Poſtea verò aduerſarius non contentus hoc reſpõſo, quo videlicet videbat non effici quod volebat, At ego, inquit, de vocatione illa efficaci loquor quam conſequitur cognitio. Quid igitur? an Iſrael non cognouit Deum? Hîc verò Paulus (vt inuidiam vitet) Moſen & Eſaiam inducit ita reſpondentes, vt ſatis appareat Iudæos vocantem Deum contempſiſſe, quem amplexæ ſint Gentes, ex quo colligitur tum illorum reiectio, (quam tamen proximo capite neque vniuerſalem neque perpetuam fore dicit) tum etiam Gentium electio, vt propoſuerat ſuprà, 9. 30. Itaque ante verbum *ἤκουσαν, Audierunt*, non ſubaudio Gentes, ſed Iudæos. Loquitur autem Apoſtolus, citans Dauidis verba, de vniuerſali vocatione de qua ſuprà, 1. 19, & Act. 14. 17. neque poſſum quidem ego iis aſſentiri qui de Apoſtolico miniſterio iſtud Dauidis teſtimonium allegoricè interpretantur. ¶ *Imò verò, μενοῦνγε.* Vulgata, *Equidem.* Eraſmus, *Atqui.* Vide ſupra, 9. 20. ¶ *Sonus, φθόγγος.* In Hebræo legimus קום [*kauam*] id eſt regula ſeu amuſſis eorum: quo vocabulo ſignificatur, compoſitam illam & ad amuſſim fabrefactam cœlorum molem, velut prædicare infinitam artificis præſtantiam. Græci verò vel קולם [*kolam*] legerunt pro קום [*kauam*,] vel loquutionem ſtuduerũt emollire, ſequuti videlicet ꝓximi mẽbri ſentẽtiã: quia Dauidis præſertim hic mos eſt, vt vna verſiculi parte alterã explicet. ¶ *Eorũ, αὐτῶν.* nẽpe Cælorũ. Nec enim hoc refertur ad ipſum Pauli contextũ, ſed ad locũ ex Pſal. 19. citatũ.

19 *Nunquid Iſrael non cognouit (Deum?) μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ;*

Iſraël collocaui priore loco, Veterem etiam interpretem in eo ſequutus, & caſum conſtructionis ſubieci verbo Cognouit: nequis putaret Iſraël quarto caſu accipiendum. quæ amphibolia in Græco ſermone nulla eſt: ſcripſiſſet enim Paulus τὸν Ἰσραὴλ, addito articulo. ¶ *Per gentem quæ non eſt gens*, ἐπ' οὐκ ἔθνει. Hebraicè בלא עם [*be-lo ham*] Vulg. ad verbum, *In non gentem*. i. aduerſus gentem quæ non eſt gēs: ſicut etiam explicat Hilarius lib. De Trinitate quinto. Sed omnino particula ἐπὶ accipitur pro inſtrumentali cauſa. Vocat autem Moſes gentem non gentem omnes profanos populos: ſicut viuere non dicuntur ſed mori qui æternis ſuppliciis ſunt addicti.

λώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς.

Esa. 65. 1. 20 Ἠσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ λέγει, Εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι.

Esa. 65. 2. 21 Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ λέγει, Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

Κεφάλαιον ια.

1 ΛΕγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; Μὴ γένοιτο. καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμὶ, ἐκ σπέρματος Ἀβραὰμ, φυλῆς Βενιαμίν.

2 Οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν προέγνω. Ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων,

1. Reg. 19. 10. 3 Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου.

4 Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός;

æmulationem prouocabo vos ¨per gentem quæ non eſt gens: per gentem intelligētiæ expertem, ad iram vos prouocabo.

20 Eſaias autem ¨ vtitur audacia, dicitque, ∴‖Inuētus ſum ab iis qui me non quærebant: conſpicuus factus ſum iis qui de me non interrogabant.

21 ∴Aduerſus Iſraelem autem dicit, ‖Toto die expandi manus meas ad populum ¨rebellem & contradicentem.

Cap. XI.

1 NVm igitur (¨inquam *ego*) abiecit Deus populum ſuum? Abſit. nam & ego Iſraëlita ſum, ex ſemine Abrahæ, tribus Beniamin.

2 Non abiecit Deus populum ſuum ¨quem prænouit. An neſcitis ∴de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur *cum* Deo, ∴dicens aduerſus Iſraëlem,

3 ‖Domine, ∴Prophetas tuos occiderunt: & altaria tua ſuffoderunt: & ego relictus ſum ſolus, & petunt animam meam.

4 Sed quid dicit ei ¨diuinū re-

tionem vos adducam in non gentem, in gentem inſipientem, in iram vos mittam.

20 *Eſaias autem audet, & dicit Inuentus ſum à non quærentibus me: palàm apparui iis qui me non interrogabant.*

21 *Ad Iſraël autem dicit, Tota die pandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem,*

Cap. XI.

1 *DIco ergo, Nunquid Deus repulit populum ſuum? Abſit. nam & ego Iſraëlita ſum ex ſemine Abraham, de tribu Beniamin.*

2 *Non repulit Deus plebem ſuam quam preſciuit. An neſcitis in Elia quid dicit Scriptura? quemadmodum interpellat Deum aduerſus Iſraël.*

3 *Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua ſuffoderunt: & ego relictus ſum ſolus, & quærunt animam meam.*

4 *Sed quid dicit illi diui-*

---

20 *Vtitur audacia*, ἀποτολμᾷ. Id eſt intrepidè ac liberè loquitur. Vulg. *Audet*, quod nō memini legere abſolutè poſitū. Eraſ. *Poſt hæc audet.* Putat enim præpoſitionem ἀπὸ indicare, Eſaiā ex illis Moſis verbis ſumpſiſſe fiduciā: quam obſeruationē inanē eſſe puto. ¶ *Inuentus ſum*, εὑρέθην. Permutata ſunt in noſtris quidē codicibus, & apud Syrum etiā interpretē, duo huius teſtimonij mēbra. Hoc enim oportuit poſteriore loco collocari, vt ex Hebræis apparet. Significat autē, נמצאתי [*nimtſethi*,] pro quo Græci habent εὑρέθην, *Inuenire me feci*, vt ſi dicas, *ie me ſuis faict trouuer*. Et נדרשתי [*nidraſchthi*,] pro quo vertunt Græci ἐμφανὴς ἐγενόμην, declarat ad verbum, *ie me ſuis faict chercher*. Sed in Claromontano codice nulla eſt membrorum tranſpoſitio, in quo ſic iſta leguntur, *palàm apparui non quærentibus me: inuentus ſum inter eos qui me non interrogabant.*

21 *Aduerſus Iſraëlem*, πρὸς τὸν Ἰσραήλ. Id eſt εἰς τὸν Ἰσραὴλ, vel *de Iſraële*, vt ſit Hebræorum phraſis, apud quos ſæpe ל pro על [*hal*] ponitur. Vulgata, *Ad Iſraël*, quum Deus illic non introducatur Iſraëlem ipſum compellans. ¶ *Rebellem & contradicentem*, ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. Tot verbis vnum Hebræum vocabulum סורר [*ſorer*] expreſſerunt Græci interpretes.

IN CAP. XI.

1 (*Inquam* [*ego*]) λέγω. Iam tertiò inducitur idē Iudæus Apoſtolo reſponſans. Alludit autem ad locum Pſal. 94.14.

2 *Quem prænouit*, ὃν προέγνω. ſiue vt vertit Vulg. *præſciuit*. non a verbo Scio, ſed Sciſco, id eſt Decerno. Id eſt * quem ab æterno placuit ei, cæteris præteritis, amplecti. vt diximus ſup. 8.19. Hæc enim vis eſt præpoſitionis πρὸ, vt æternitatem ipſam declaret omni tempore antiquiorem: neque eſt quòd comparatiuè accipiamus quòd Gentes poſterius ſint vocatæ, quum de vocatione non agatur hoc in loco, ſed de æterno prædeſtinationis decreto: ſit autem non minus Gentium quàm Iudæorum æterna prædeſtinatio, vt declaratur Act. 15.18. & Eph. 1.4. & 8. & 9. Verbum autem γινώσκειν ſæpe iam oſtendimus non declarare nudam aliquam cognitionem in Deo (vt ij exiſtimāt qui de præſcientia Dei, Epicureorum more, diſputant) ſed eam quæ, cum decreto æternæ prædeſtinationis coniuncta, gratuitum Dei fauorem complectitur. quo modo etiam accipitur ſuprà, 8.29: vbi prolixius de hoc verbo diſſeruimus itémque Galat. 4.9. & 1. Pet. 1.2. Quamobrem etiam diſertè Auguſtinus lib. De bono perſeuerantiæ, 2. cap. 18. *Præſciuit* interpretatur *Prædeſtinauit*: quem ſequitur Lyranus: quum tamen πρόγνωσιν ſiue πρόθεσιν conſtet præire * τῷ προορισμῷ ex ſuperiori cap. 8.29. Sed & illud obſeruandum eſt Paulum addito hoc verbo firmamentum huius argumentationis detegere, quod videlicet fieri non poſſit vt Deus ſententiam mutet, id eſt reiiciat quos ſemel elegit ad ſalutem. Vulgata, *Preſciuit*, interpretatione nimium ieiuna, niſi à Præſciſcere deducas. Nec vllo modo audiendi ſunt qui ad fidei præuiſionem hoc referunt, quod dogma repugnat ex diametro Apoſtoli doctrinæ, vt ſuprà expoſuimus 9.11. Eraſmus, *Antè agnouerat*, non ſatis expreſſa præpoſitione πρό: nec ſatis rectè vſurpato ὑπερσυντελικῷ. ¶ *De Elia*, ἐν Ἠλίᾳ. Vulgata, ad verbum, *In Elia*, quod nonnulli explicāt, In Eliæ hiſtoria: ſed ego iis aſſentior qui Paulum loquutum putant ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ב interdum ponitur pro על [*hal*] id eſt *ſuper*, vel *de*. ¶ *Dicens aduerſus Iſraëlem*, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων. Vulgata & Eraſmus, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ connectunt cum verbo ἐντυγχάνει: ego verò cum participio λέγων: quia mihi videtur Elias eo in loco non tam incitare Deum aduerſus Iſraëlem quàm id ſimpliciter dicere quod contra Iſraëlem facit, cuius videlicet perfidiam deplorat. Ideo etiam ἐντυγχάνει non conuerti cum Vetere interprete & Eraſmo *Interpellat*, ſed *Colloquitur*. Illam tamē alteram * interpretationem nolim ſimpliciter repudiare.

3 *Prophetas tuos*, τοὺς προφήτας σου. In Hebræa veritate priore loco fit mentio altarium, deinde Prophetarum: ſed permutatus ordo nihil mutat in ſententia. *

4 *Diuinum reſponſum*, ὁ χρηματισμός. Vide Matth. 2.12.

¶ *Feci vt*

Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ.

Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ᾽ ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν.

Εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἔτι ἐξ ἔργων· ἐπεὶ ἡ χάρις, οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον.

Τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ Ἰσραὴλ, τούτου οὐκ ἐπέτυχεν· ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν,

(Καθὼς γέγραπται, Ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν) ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας.

ſponſum? ‖ ⁘ Feci vt remanſerint mihi ſeptem millia virorum qui non flexerunt genu ⁘ *imagini* Baal.

5 *Ita* igitur & hoc tempore ⁘ reſeruatio ⁘ ſecundum electionem gratuitam facta eſt.

6 Quòd ſi per gratiā, non iam ex operibus: ⁘ alioquin gratia iam non eſt gratia. ⁘ Sin ex operibus, iam non eſt gratia: alioquin opus iam non eſt opus.

7 Quid igitur? Quod requirit Iſraël, hoc non eſt aſſequutus: ſed ⁘ electi aſſequuti ſunt, reliqui verò ⁘ occalluerunt,

8 (Sicut ſcriptum eſt, ‖ ⁘ Dedit eis Deus Spiritum ſoporis: oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vſque ad hodiernum diem.

num reſponſum? Reliqui mihi ſeptem millia virorum qui non curuauerunt genua ante Baal. 1.Reg.19.18.

5 *Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ ſecundum electionem gratiæ factæ ſunt.*

6 *Si autem gratia, iam non ex operibus: alioquin gratia iam non eſt gratia.*

7 *Quid ergo? Quod quærebat Iſraël, hoc non eſt conſequutus: electio autem conſequuta eſt, cæteri verò excæcati ſunt,*

8 *(Sicut ſcriptum eſt. Dedit illis Deus ſpiritum compunctionis, oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vſque in hodiernum diem.* Eſa.29.10. &.6.9. mat.13.14. ioh.12.40. act.28.26. pſal.69.12

¶ *Feci vt remanſerint*, κατέλιπον. Sic Hebræa veritas habet והשארתי [*vehiſcharti*] vt intelligamus Deum loqui de reliquis ab æterno electis, non autem in futuro eligendis: * nequis videlicet arbitretur iſtos fuiſſe eligendos, quòd mundi eſſent ab idololatria, quum potius mundi fuerint ab idololatria quòd per gratiam electionis eſſent ſeruati diuinitus, ne Baalis cultu contaminarentur, ſicut VVolfgangus Muſculus (beatę memoriæ vir) in hunc locum ſcitè annotauit. Multo itaque rectius ſcripſit Paulus κατέλιπον, reliqua feci, quàm Græci interpretes καταλείψω, relinquam. Vulgata & Eraſmus, *Reliqui*, quod eſt ambiguum. ¶ [*Imagini*] *Baal*, τῇ Βάαλ. Sic rectè Eraſmus. Nam fœmineus articulus indicat ſubaudiendum eſſe εἰκόνι. Cæterùm apud Hebræos בעל [*bahal*] declarat eum in cuius poteſtate ſumus, vt eſt mancipium in domini, vxor in mariti poteſtate. Inde factum eſt vt pro idolo accipiatur cui ſeſe totos mancipant idololatræ. Id verò etiamnum hodie declarant qui Mariam virginem non alio quàm Dominæ noſtræ nomine compellant, cæteróſque ad quos cultum tranſtulerunt Deo debitum, nonniſi addita Dominorum & Patronorum præfatione, ſolent inuocare.

5 *Reſeruatio facta eſt*, λεῖμμα γέγονεν. Vulgata, *Reliquiæ factæ ſunt*, nimium obſcurè: quamobrem etiam nonnulli ſcribunt, *Reliquiæ ſaluæ factæ ſunt*, contra omnium Græcorum codicum fidem. Eraſmus, *Reliquiæ fuerunt, vel ſunt*, nihilo planius, & minus etiam accommodatè. Malui igitur craſſius loqui, vt Gręca apertius declararem. Nam etiamſi conuerteris *Reliquiæ ſuperſunt*, tamen illud γέγονεν non ſatis expreſſeris. ¶ *Secundum electionem gratuitam*, κατ᾽ ἐκλογὴν χάριτος. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Secundum electionem gratiæ*: cuius Hebraiſmi ignoratio magnum errorem iis obiecit qui putàrunt ita ſignificari eos qui gratiam elegiſſent, quum prorſus è contrario ſignificentur quos gratia eligit, id eſt qui gratis à Deo eliguntur. Eſt autem hoc loco planè ineptus Origenes, exiſtimans eos qui per fidem ſeruantur differre à perfectioribus quibuſdam qui per electionem gratiæ ſeruantur, *quoniam* inquit, *eſt gratia & ſine electione & cum electione.*

6 *Alioquin*, ἐπεί. Sic rectè Vulgata, quomodo probat Budæus accipi hanc particulā in argumentatione ab abſurdo ſumpta, vt ſup.3.6.& infrà.22. & 1.Cor.5.10. & 7.14. & 15.29.& Hebr.9.26. Eraſmus, *Quandoquidem*, nō obſcurè modò, ſed etiam deprauata ſentētia, niſi multa ſubaudias. Vtinam verò hanc operū & fidei antitheſin conſiderarent qui iuſtitiam partim gratiæ, partim operibus tribuūt. Sed hîc ſcio quid reſpondeant, iſta videlicet de gratia præueniente duntaxat intelligi: quaſi verò hîc diſputetur ſola gratia, an verò etiam operibus, vel prorſus vel aliqua ex parte, electionem ac proinde ſalutem adipiſcamur: quod poſterius affirmāt Sophiſtæ, qui præuiſam fidem vel opera faciunt electionis cauſam. Id autem ſi verum eſt, concluſio falſa erit, Iſraëlem non eſſe aſſequutum quod quærebat: niſi quis ita ſit rerū imperitus vt exiſtimet Iudæos nihil Dei gratiæ tribuiſſe: quod ne Phariſæus quidem ille dixerit cuius ſit mentio Lucæ cap.18. Deinde vbi noſtra illa eſſet gloriatio quam deſcripſit Apoſtolus ſuprà, cap. 8? Sed & ineptè admodū diceremur fide iuſtificari niſi Chriſtus in ſolidum factus eſſet nobis iuſtitia, ſanctificatio & redemptio. Denique neq. gratia eſſet gratia, ſi ex operibus præuiſis eligeremur, vel minima ex parte: neq; opus eſſet opus, ſi gratiæ ſubſidiū vllo modo requireret. ¶ *Sin ex operibus*, &c. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον. Hanc partem totam non legūt Vetus interpres, nec Origenes, * nec Chryſoſtomus, nec Ambroſius: quā tamē ſummo conſenſu in Græcis codicibus inueni (Claromontano excepto) vt & in Syra interpretatione: & mihi quidē planè videtur neceſſaria explendæ operū & fidei antitheſi: adeo quidē vt vix vllū inueniatur apertius teſtimoniū quo omnis opinio meriti ſemel tollatur, quū diſertè neget Apoſtolꝰ opus eſſe opꝰ quod ex gratia valeat nō ex debito.

7 *Electi aſſequuti ſunt*, ἡ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Electio conſequuta eſt*: ſeruata metonymia, de qua diximus ſuprà, 2. 26. Idcirco verò nos nō ſeruauimus vt altera pars antitheſeως melius poſſet intelligi. ¶ *Occalluerunt*, ἐπωρώθησαν. Vulgata & Eraſmus, *Excæcati ſunt*. Vide Marcum cap.3.verſ.5.

8 *Dedit eis Deus ſpiritum ſoporis*, ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως. Quæritur vnde petitum ſit teſtimonium, & pleroſque interpretes video Origeni aſſentiri, qui fatetur ſe nuſquā hoc legiſſe in Scripturis, putátque hæc non eſſe Prophetæ ſed Apoſtoli verba. Mihi verò id planè videtur violentum, quum præceſſerit καθὼς γέγραπται, *ſicut ſcriptum eſt*: neque dubito quin Paulus, vt alibi aliquoties, ſic etiam hoc in loco duo Eſaiæ teſtimonia in vnum veluti corpus coniunxerit. Eſt enim prior hæc pars petita ex Eſaiæ 29.10. vbi Hebræa veritas habet ad verbum, כי נסך עליכם יהוה רוח תרדמה [*chi naſach halechem iehouah ruach tardemah*,] pro quo Græca interpretatio habet πεπότικεν ὑμᾶς Κύριος πνεύματι κατανύξεως. id eſt, *præbuit vobis Dominus potandum ſpiritum ſoporis*. Paulus igitur pro πεπότικεν ſcripſit ἔδωκεν, vt ſequens teſtimonium petitum ex eiuſdem Prophetæ 6.9. cum iſto poſſet cōnecti. Vocatur autem τὸ πνεῦμα, Hebræorum more, afflatus Dei, interdum per Spiritum ſuum agentis, (vnde Spiritus intelligētiæ, ſapientiæ, pietatis, conſilij, & alij eiuſmodi Spiritus in Scripturis commemorati) interdum per ſpiritus malos ſua iudicia exercentis, vnde Spiritus fornicationum, auaritiæ, vertiginis, & alij ſimiles afflatus. Quod autem ad κατάνυξιν attinet, quam cæteri Conpunctionem ſunt interpretati, & Cyprianus Tranſpunctionem, quanuis hæc ſignificatio vera ſit & vſitata, * quod τὸ νύσσειν vellicare & fodicare declaret, vt Act. 2.37. reſpondens hebræo verbo * דחר [*Dachar*] vnde factum vt κατάνυξις moleſtiam ac velut acrē morſum ſignificet, quo corpus vel animꝰ vulneretur: tamen quū ex Hebrææ veritatis collatione appareat κατάνυξιν reſpōdere vocabulo Hebręo תרדמה [*tardemah*,] nemo mirabitur quòd maluerim Soporem aut etiam Stuporem conuertere. Ita enim Hebræi vocāt altiſſimum veternum, quòd omnem ſenſum adimat: ídque optimè conuenit ei quod præceſſit de callo ſiue obduratione, & quod ſubii-

citur de oculis ad videndum, & auribus ad audiendum ineptis. Sed & diſertè Heſychius κατανύξω interpretatur ἡσυχάσαι. ſicut Eſ.6.5. Græci נדמיתי [nidemethi] vertunt κατανένυγμαι. Et nomen ipſum νύξ videtur παρὰ τὸ νύσσειν deduci, à quo poſteà ortum eſt τὸ νυστάζειν: quanuis illud non meminerim ea ſignificatione legere. Syrus interpres vertit רוחא מרערניתא [*rucha madaharanitha*,] id eſt *ſpiritum commotionis*, id eſt, in vernaculo noſtro ſermone, *vn eſprit tranſporté*, quo fit vt quiſpiam dicatur Apud ſe, ſiue, compos mentis, non eſſe. ¶ *Vſque in hodiernum diem*, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Malè ſolet hæc particula connecti cum proximè præcedentibus. Neque hæc ſunt Eſaiæ verba, ſed Apoſtoli, & cum verbo ἐπωρώθησαν cohærent, ſicut res ipſa oſtendit, & Apoſtolus ipſe explicat 2.Corinth.3. verſu 15. Itaque vt huic errori mederemur, in quem etiam impegit Origenes, Eſaiæ verba incluſimus parentheſis ſigno. ¶ *Qui non videant*, τοῦ μὴ βλέπειν. Vel, *Vt non videant*, vt ſubaudiatur ἕνεκα. Sed illud eſt planius, vt ſi dicas, Oculos ad non videndum, & aures ad non audiendum. id eſt oculos ineptos ad videndum, & aures ad audiendum ineptas, vt ſcitè vertit Syrus interpres. Hoc autē nihil aliud eſt quàm excæcare, & ſurdum reddere: minimè id quidem quaſi Deus nouum vitium infundat, ſed quia Deus, vt iuſtus iudex, illos ſua gratia deſtitutos tradit Satanæ & ſuis cupiditatibus magis ac magis excæcandos.

Pſal.69.23.	Καὶ Δαβὶδ λέγει, Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς.	9	Et Dauid dicit,‖¨Fiat menſa eorum in laqueum, & tendiculam, & offendiculum, & talionem ipſis.	9	*Et Dauid dicit, Fiat menſa eorum coram ipſis in laqueum, & in captionem, & in ſcandalum, & in retributionem illis.*
	Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον.	10	Obtenebrentur oculi eorum vt non cernant: & tergum eorum ſemper¨incurua.	10	*Obſcurentur oculi eorū, ne videant: & dorſum eorum ſemper incurua.*
	Λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι; Μὴ γένοιτο. ἀλλ᾽ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.	11	¨*Num* igitur (inquā *ego*) impegerunt¨vt laberentur? Abſit. ſed per eorum lapſum ſalus *obtigit* Gentibus,¨vt eos ad æmulationem prouocaret.	11	*Dico ergo, Nunquid ſic offenderunt vt caderent? Abſit. ſed illorum delicto ſalus eſt Gentibus, vt illos æmulentur.*
	Εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν· πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν;	12	Quòd ſi eorum ruina eſt¨opulentia mundi, &¨diminutio eorum opulētia Gentiū: quanto magis plenitudo ipſorum?	12	*Quòd ſi delictum illorum diuitiæ ſunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ Gentium: quanto magis plenitudo eorum?*
	Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ᾽ ὅσον μὲν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάζω.	13	Nam (quod vobis dico Gentibus,¨quatenus ego quidem ſum Apoſtolus Gentium) miniſterium meum illuſtro.	13	*Vobis enim dico Gentibus, quādiu quidem ego ſum Gētium Apoſtolus, miniſterium meum honorificabo.*

9 *Fiat menſa*, &c. γενηθήτω ἡ τράπεζα, &c. Hæc quoque interpretatio nō modò cum Hebræa veritate prorſus non conſentit, ſi verba annumeres, ſed ne cum Græca quidem editione. Nam pro eo quod ſcribitur εἰς παγίδα καὶ εἰς θήραν, legimus dūtaxat in Hebręo לפח [*lephach*,] vt alterum ex illis duobus videatur redūdare: & fortaſſis ex quapiam verſione, puta vel Symmachi, vel Aquilæ, vel Theodotionis, annotatum, ex margine irrepſit in contextum, (quod iam aliquoties annotauimus) quum in Græca duntaxat legatur εἰς παγίδα: quāuis exiſtimet Origenes Paulum hoc poſterius addidiſſe de ſuo, ſicut è cōtrario dicit eum omiſiſſe לפניהם [*liphnehem*,] id eſt coram ipſis. Quaſi verò pronomen αὐτοῖς, *ipſis*, idem non valeat, aut quaſi Apoſtolus nouam aliquam verſionem edat. Deinde pro εἰς ἀνταπόδομα Hebræa veritas habet ולשלומים [*veliſchlomim*] id eſt, pacifica, illa videlicet in quibus acquieſcunt, pro quo tamē Græca editio (quāuis alia ſerie) habet εἰς ἀνταπόδοσιν, * quaſi ſcriptum ſit ולשלומים [*vleſchillumim*.] vt Eſa.34.8. Sed hęc varietas nihil in ſentētia immutat. Nā in ſumma imprecatur Propheta, ſeu potius Chriſtus ipſe apud Prophetam, quod Iudæis accidit, nēpe vt quēadmodum infelices aues eo ipſo illiciūtur ad mortē vnde vitā petunt: ſic Iudęis cederet illud ex quo vno vitā captabant:, nimirum Lex Dei, cuius prępoſtero zelo Euangelium repudiarunt.

10 *Incurua*, σύγκαμψον. Heb. veritas habet המעד [*hambad*]. i. *fac nutare* ſeu *vacillare*: neque ab Hebræis diſcrepant Græca, quū dorſi incuruatio viriū imbecillitatem arguat.

11 [*Num*] *igitur, inquam* [*ego*,] λέγω οὖν. Iam quartùm inducitur Iudæus Paulo reſponſans: quòd vt melius intelligi poſſet, nonnulla ſuppleui. ¶ *Vt*, ἵνα. Vulgata, *Sic vt*, id eſt, ὥστε, quod rectè emendauit Eraſmus. *Neque enim*, inquit, *de magnitudine lapſus hîc agitur, ſed de euentu*. At ego, quum ἵνα ſit coniunctio τελικὴ (id eſt finem ac ſcopum declarans) puto hîc ſignificari non tam euentum quàm finem ac deſtinationem, id eſt, quo conſilio Deus Iſraëlitas excæcarit. Nempe non vt hæc gens ſemel excideret à Dei fœdere, quod irritum fieri non poteſt: ſed quòd ipſi hac occaſione placuerit vti, vt Gentes quoque in regnum Dei introducerentur: quarum tandem æmulatione prouocati Iſraëlitæ, & ipſi eò reſtituerentur vnde eſſent delapſi, & ita ex toto mundo (id eſt ex quibuſuis populis) collecta Eccleſia, per miſericordiam ſeruaretur. Alioquin ſi euentum à deſtinatione Dei ſepares, quid ſupererit niſi vt (quod ſummæ fuerit impietatis) Deo vel conniuente vel inuito id factum dicas? Nam etiamſi ad permiſſionem (vnicum quorūdam in hac diſputatione aſylum) perfugias, huc quoque relabatis neceſſe eſt, vt vel omnipotentem Deum eſſe neges, ſi inuitus permiſit, vel volentem permiſiſſe fatearis. Cæterùm παράπτωμα hoc in loco lapſum potius quàm offenſam conuerti, perſpicuitatis cauſa: ſiquidem Ambroſius, à Vetere interprete deceptus, qui *Delictum* cōuertit, de peccato hæc accipit. Ac certum eſt quidem Iudæos grauiter peccaſſe quum ad hūc lapidem impingerent: ſed tamen propria huius vocis ſignificatio erat hoc loco retinenda. ¶ *Vt eos ad æmulationem prouocaret*, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Vulg. *Vt illos æmulentur*, id eſt, vt Iudęi poſtea Gentium exēplum imitentur: quo modo etiam explicat Photius. Sed illam tamen interpretationem magis probo. Reſpondet enim παραζηλοῦν verbo Hebræo הקניא [*bikni*,] vt apparet ex teſtimonio Moſis citato ſuprà 10.19. quod quidem accipi non poteſt pro μιμεῖσθαι, id eſt, imitari vel æmulari, quum ſit coniugationis Hiphil.

12 *Opulentia mundi*, πλοῦτος κόσμου. Diuitias vocat Euangelij cognitionem in vitam æternam: per mundum autem intelligit Gentes per vniuerſum mundū diſperſas, vt ipſe proximo membro explicat. ¶ *Diminutio*, ἥττημα. Explicat quid intelligat nomine lapſus Iudæorum, nempe huius gentis imminutionē, quòd videlicet pleriſque ad hunc veluti lapidem impingentibus, tam pauci ſint Euāgelium amplexi. Nam populus, qui Deum nō colit in Chriſto, habetur pro non populo: vt meritò dicātur Iudæi contumacia ſua ad paucitatem redacti. Huic verò opponitur plenitudo ventura, quum videlicet futurum eſt vt tota gens in communi ad Chriſtum accedat. Idem de plenitudine Gentium ſtatuēdum eſt, quam commemorabit infrà, verſ. 25. Sed hoc quoque diligenter eſt obſeruandum in hac diſputatione, Apoſtolum nimirū de Iudæorum ac Gentium natione in genere diſſerere, non autem de ſingulis hominibus loqui, & earum nationum cōditionem ex illa diminutione & plenitudine æſtimare: ita vt quandiu durat diminutio, hi vel illi exciſi, ſub plenitudine verò inſiti dicantur: quum, ſi ſingulos homines ſpectes, qui ſemel ad Chriſtum venit, & didicit, nunquam eiiciatur foras.

13 *Quatenus quidem*, ἐφ᾽ ὅσον μὲν. Vulgata, *Quandiu*, quem errorem etiam bis idem interpres admiſit Matth.25.37. & 45. vt ibi annotauimus. Et certè ἐφ᾽ ὅσον ſic etiam accipitur

à Græcis. Sed ſpectandum quid ferat ſententia. Origenes autem planè ridiculus eſt qui hoc diſtinguere non potuit. In vno codice ſcribitur ἐφ' ὅσον εἰμὶ (expuncta particula μὲν) & ὑμῖν δὲ, pro ὑμῖν γάρ. Cæterùm Apoſtolus hoc ita ſcripſit, vt, quanuis ſingularem ſuam modeſtiam declararet, ne ſibi priuatim aliquid iuris tribuere videatur, interim tamen facile ſit cernere totam vim huius rationis, qua vult Gentes ſuo exemplo ad Iudæos pro viribus lucrifaciendos excitare, in eò eſſe poſitam quòd loquitur tanquam Gentium Apoſtolus, cuius nimirum auctoritas & exemplum meritò aut etiam impunè non poſſit contemni. Itaque ἐφ' ὅσον ſic puto poſitum in exceptione vt tamen vim habeat cauſali particulæ proximam: neque hoc membrum connecto cum verbo δοξάζω, ſed cum λέγω. ¶ *Illuſtro*, δοξάζω, id eſt, inſigne & illuſtre reddo, ſiue exorno: ſicut iubet prouerbium, vt Spartam quam quiſque nactus eſt, hanc exornet. Significat enim Apoſtolus ſe ipſorum Iudæorum cauſa nihil omittere quod ad officium ſuum illuſtrandum ac nobilitandum pertineret: vt aliquo zelotypiæ ſtudio accenſi Iudæi ad Chriſtum accederent. Nam hac demum ratione ornatur alicuius miniſterium ſi quamplurimos Domino lucrifecerit. Vulgata, *Honorificabo*. Legit enim δοξάσω: quomodo etiam nonnulli impreſſerunt, ſed perperam.

Εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν.	14	∴*Vt experiar* ſiquomodo ad æmulationem prouocem ∴conſanguineos meos, & ſeruem aliquos ex ipſis.	14	*Siquomodo ad æmulandum prouocem carnem meam: & ſaluos faciam aliquos ex illis.*	
Εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν, καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσληψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν;	15	Nam ſi ∴abiectio eorum, eſt reconciliatio mũdi, quæ *erit* aſſumptio, niſi ∴vita ex mortuis?	15	*Si enim amiſſio eorum, reconciliatio eſt mundi, quæ aſſumptio, niſi vita ex mortuis?*	
Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι.	16	∴Quòd ſi primitiæ ſanctę, *ſancta* etiam maſſa: &, ſi radix ſancta *eſt*, etiam rami.	16	*Quòd ſi delibatio ſancta eſt, & maſſa, & ſi radix ſancta, & rami.*	
Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου,	17	‖Quòd ſi nonnulli rami defracti ſunt, tu verò quum eſſes ∴oleaſter, inſitus es ∴pro ipſis, ∴& particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,	17	*Quòd ſi aliqui ex ramis fracti ſunt, tu autem quum oleaſter eſſes, inſertus es in illis, & ſocius radicis & pinguedinis oliuæ factus es,*	Iere. 11.16.
Μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων· εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ' ἡ ῥίζα σέ.	18	∴Ne gloriare aduerſus ramos: quòd ſi gloriaris, nõ tu radicem portas, ſed radix te.	18	*Noli gloriari aduerſus ramos: quòd ſi gloriaris, non tu radicem portas, ſed radix te.*	
Ἐρεῖς οὖν, Ἐξεκλάσθησαν οἱ κλάδοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ.	19	Dices igitur, Defracti ſunt rami vt ego insererer.	19	*Dices ergo, fracti ſunt rami vt ego inſerar.*	

14 [*Vt experiar*] *ſiquomodo*, εἴπως. Ita ſolent Græci has particulas in ellipſi vſurpare, quam ſupplẽdam putauimus perſpicuitatis cauſa, vt Act. 27. 12, & Phil. 3. 11. ¶ *Conſanguineos meos*, μου τὴν σάρκα. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Carnem meam*: qui hebraiſmus fortaſſis fuiſſet non- * nullis obſcurior hoc in loco. ¶ *Et ſeruem* καὶ σώσω. Vide 1. Tim. 4. 16.

15 *Abiectio*, ἀποβολή. Vulgata, *Amiſſio*, non ſatis rectè vt apparet ex oppoſito nomine ἀντίληψις, Aſſumptio.

¶ *Vita ex mortuis?* ζωὴ ἐκ νεκρῶν; Cohæret quidem reſurrectio à mortuis cum reconciliatione: ſed de illa propriè non agit Apoſtolus hoc in loco: verùm prouerbiali quadam dicendi figura, fore dicit vt quum ad Euangelium acceſſerint etiam Iudæi, mundus quaſi reuiuiſcat, argumento à comparatis ſumpto. Nam, inquit, ſi ex iſta Iudæorum calamitate hoc lucrum retulit mundus, vt fieret reconciliationis particeps: quid aliud mundo ſperandum ex ipſorum felicitate quàm vt veluti reuiuiſcat? Tum enim plenum ac cumulatum erit mundi gaudium quum & ipſi Iudæi vnà cum Gentibus Chriſtum complexi, communi illa felicitate perfruentur. Nam quanuis reconciliatio per mundum iam ſit diſperſa, tamen quum Iudæorum gens maneat adhuc in morte, nondum planè mundus reuixit. Itaque Ironia quam nonnulli putant hoc loco vſurpatam à Paulo, non modò nullum hîc locum habet, ſed etiam Pauli ſententiæ repugnat ex diametro.

16 *Quòd ſi primitiæ*, εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία. Vulg. *Delibatio*, nõ ſatis commodè. Theophylactus τὴν ἀπαρχὴν interpretatur ζύμην, id eſt fermentum, expoſitione prorſus coacta. Nihilo rectior eſt Eraſmi opinio, qui ἀπαρχὴν dici putat frumentum ex quo ſumitur maſſa. Neque enim ἀπαρχὴ dici poteſt vnde ſumitur aliquid, ſed idipſum potius quod ex alio delibatur. Sed & iſtud miror quod φύραμα non putat referri ad farinã humore temperatam, ſed magis ad molas ſiue collyridas, i. ad farinam oleo conſperſam, quæ olim ex Legis Moſaicæ ritu immolabatur. Nam præterquam quòd φύραμα pro libo interpretari planè durum eſt, quænam obſecro fuerit ſimilitudinis analogia, quum res ipſa oſtendat Abrahamum, Iſaacum & Iacobum cum primitiis, ipſorum autem poſteros in vno corpore comprehenſos, cum maſſa cõparari? Sed & mihi videtur non poſſe conuenire expoſitio ſi ad primitias ipſarum frugum referas. Neque enim maſſam, ſed fruges aut meſſem ſcripſiſſet Paulus, vt in metaphora pergeret. Itaque non dubito quin hoc potius pertineat ad illorum panum primitias quorũ oblatione tota maſſa Iſraelitis ſanctificabatur, quòd videlicet tum demum poſſent in reliquum annum ſuas fruges bona conſcientia pinſere ac coquere, perſolutis primæ illius maſſæ primitiis, vt ſcribitur Leuitici cap. 23. v. 14 & 17.

17 *Oleaſter*, ἀγριέλαιος. Id eſt oleaſtri ſurculus. Nam integræ arbores non inſeruntur. * ¶ *Pro ipſis*, ἐν αὐτοῖς. Id eſt, in ramorum defractorum locum. Puto enim ἐν αὐτοῖς (i. vt Vetus interpres ab verbum expreſſit, *In illis*) perinde accipiendum acſi Hebraicè ſcripſiſſet Apoſtolus בהם [*bahē*] pro במקומם [*bimkomam.*] Videtur tamen Eraſmo hæc interpretatio ridicula, ſed vereor ne ſit potius ridiculum quod in hunc locum eſt commentus. Putat enim relatiuũ αὐτοῖς non ſignificare ramos exciſos, ſed populum ipſum Iudæorum fidelium, qui per oleam intelligatur: ac proinde nihil eſſe quòd nos offendat numeri vel generis mutatio, in collectiuis videlicet nominibus vſitata. Atqui nulla adhuc mentio facta eſt oleæ, ſed duntaxat radicis & ramorum, quorum nonnullos defractos fuiſſe dicit, vt inſererentur alij ex oleaſtro decerpti. neque dubium eſt quin radicis nomine intelligatur Abraham credentiũ pater: oleæ verò appellatione Eccleſia Iſraelitica, quæ ex Abrahã tanquam radice exorta, benedictionis ipſius quaſi ſucco viuit. Duplices igitur ſunt natiui rami: vni quos ſanctos eſſe dixit, in olea hærentes: alteri verò, defracti. Iſtis accedunt inſititij, qui ex oleaſtro decerpti, poſtea inſiti ſunt ἐν αὐτοῖς, id eſt vel cum illis qui ſemper hæſerunt in olea, (ſi hoc referre placeat ad ſuperioris verſiculi extremam partem, vt ἐν poſitum ſit pro σὺν, ſicut alibi ſæpe) vel pro illis qui videlicet ſunt exciſi, quorum proximè facta eſt mentio: quæ poſterior interpretatio mihi ſimplicior videtur, & Syri interpretis auctoritate confirmatur, qui pro ἐν αὐτοῖς habet בדוכיתהין [*bedaucheiathen*] id eſt in loca earum. Quòd autẽ putat Eraſ. præpoſitionẽ ἐν redundare, ſicut in Cõfiteri in aliquo, Percutere in gladio, & ſimilibus formulis, mihi non videtur probabile hoc in loco. Cæterùm manifeſtè Apoſtolus hæc deſumpſit ex Ier. 11. 16. ¶ *Et particeps*, καὶ συγκοινωνός. Vulg. *Socium*, Eraſ. *Conſortem*, eadẽ ſignificatione interpretatur. Eſt autem hîc obſeruãdũ ex Ambr. contra communem agriculturæ rationẽ accidere vt ſtolonis ſterilis ſuccus mutetur arboris generoſę ſucco: quod niſi expreſſiſſet Apoſt. nullus eſſet ipſius argumento locus.

18 *Ne gloriare aduerſus ramos*, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων. Gloriari quidem in Domino (id eſt de beneficiis Dei ex-

hilarari) nos oportet, at non ita vt deſpiciamus Iudæos, quos potius oportet ad præclaram illam æmulationem excitare. quod ſi factum eſſet à nobis, iampridem vni Deo ſeruiremus: & huius officij neglecti dant & dabunt pœnas proculdubio qui ſeſe hodie Chriſtianos vocant, & ſanctũ illum populum (quod ad eius patres attinet) ſola improbitate & mentis peruerſitate impulſi, omnibus modis vexant, atque adeo, turpiſſimę idolomaniæ propoſitis exemplis, magis ac magis indurant. At ego quotidie ſic libens precor pro Iudæis, Domine Ieſu, tu quidem iuſtè vlciſceris tui contemptum, & dignus eſt ingratus iſte populus in quem ſeueriſſimè animaduertas: ſed Domine memineris fœderis tui, & miſeros reſpice propter nomen tuum. Nobis verò omnium hominum indigniſſimis, quos tamen dignatus es tua miſericordia, hoc tribue vt in gratia tua proficientes, non ſimus iræ tuę aduerſus illos inſtrumenta, ſed potius & verbi tui cognitione, & ſanctę vitæ exemplis eos poſſimus per Spiritus tui virtutem in rectam viam reuocare, vt ab omnibus gentibus ac populis ſemel glorificeris in æternum. Amen.

20	Καλῶς· τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ τῇ πίστει ἕστηκας· μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ.	Rectè: per incredulitatem defracti ſunt, tu verò per fidem ſtas: ∴ne effertor animo, ∴ſed time.	*Bene: propter incredulitatem fracti ſunt, tu autem fide ſtas. noli altum ſapere, ſed time.*
21	Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, μήπως οὐδὲ σοῦ φείσηται.	Nam ſi Deus naturalibus ramis non pepercit, ∴*vide* ne tibi quoque non parcat.	*Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat.*
22	Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν Θεοῦ· ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας, ἀποτομίαν, ἐπὶ δέ σε, χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι· ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ.	Vide igitur ∴benignitatem ac ſeueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, ſeueritatem, in te verò benignitatem, ſi permãſeris ∴ in benignitate: ∴alioquin & tu excidêris.	*Vide ergo bonitatem & ſeueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, ſeueritatem, in te autem, bonitatem Dei, ſi permanſeris in bonitate: alioquin & tu excideris.*
23	Καὶ ἐκεῖνοι δὲ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς.	Sed & illi, ſi non permanſerint in infidelitate, inſerentur: ∴potens enim eſt Deus rurſum eos inſerere.	*Sed & illi, ſi non permanſerint in incredulitate, inſerentur: potens eſt enim Deus iterum inſerere illos.*
24	Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ;	Etenim ſi tu ∴ex naturali exectus es oleaſtro, & ∴præter naturam inſitus es ∴in verã oleam: quanto magis ij qui naturales ſunt, inſerentur propriæ oleæ?	*Nam ſi tu ex naturali exciſus es oleaſtro, & contra naturam inſertus es in bonam oliuam, quanto magis ij qui ſecundũ naturã inſerentur ſuæ oliuæ?*
25	Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, τὸ μυστήριον τοῦτο, (ἵνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι) ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ.	Nolim enim vos ignorare, fratres, myſterium hoc, (vt ne ſitis ∴apud voſmetipſos ſapientes) ∴obdurationem ex parte Iſraeli eueniſſe, tãtiſperdum plenitudo Gentium introierit.	*Nolo enim vos ignorare fratres, myſterium hoc, (vt non ſitis vobiſipſis ſapientes) quia cæcitas ex parte contigit in Iſrael donec plenitudo Gentium intraret.*

---

20 *Ne effertor animo*, μὴ ὑψηλοφρόνει. Vulgata, *Noli altum ſapere*, nec Latinè, nec ſatis perſpicué. ¶*Sed time*, ἀλλὰ φοβοῦ. Timorem alibi diximus, ex Hebræorum conſuetudine, religioſum Dei cultum ſignificare: quæ declaratio non penitus diſcrepat ab iſta Pauli admonitione. Neque enim timorem vocat trepidationem conſcientiæ de reconciliatione dubitantis, ſed piam illam ac modeſtam ſolicitudinem animi cum magna religione ac Dei reuerentia ſeipſum accuſantis, & tamen quoties in promiſſa Dei reſpicit, ita in illis acquieſcentis, vt in mediis etiam fluctibus portum tranquilliſſimum inueniat. Sicut enim arrogantiam à fiducia, ſic religioſum timorem à dubitationis ac diffidentiæ metu diſtinguere oportet, & ita nos de noſtra ſalute ſecuros eſſe vult Dominus, vt tamen de retinenda fide dies ac noctes laboremus, vt monet idem Apoſtolus Philip. 2. 12.

21 *Naturalibus ramis*, τῶν κατὰ φύσιν κλάδων. Naturales vocat non quibus à natura ineſſet vlla ſanctitas, ſed qui ex iis erant nati quos Dominus gratuito fœdere à reliquis gentibus ſibi ſegregarat. ¶ [*Vide*] *ne*, μήπως. Hæc quoque particula in ellipſi ponitur vt μήποτε, Matth. 25. 9, & εἴπως ſuprà, v. 14. Syrus interpres legit ἴσως οὐδέ σου φείσεται, *fortaſſis neque tibi parcet*: vel ellipſin Græcam ignorauit. deprauata Apoſtoli ſententia. Nec enim loquitur Apoſtolus vt ambigens, ſed à comparatis argumentatur affirmans. Complutenſis autem editio & duo alij codices manuſcripti retinent μήπως, & legunt φείσεται, cui quidem lectioni ſi aſſentiri libuerit, adſcribenda fuerit interrogationis nota, & ita vertendus hic locus, Num quomodo tibi parcet? Sed & in vno manuſcripto deeſt particula μήπως, ab iis fortaſſis expuncta qui hanc ellipſin ignorabant.

22 *Benignitatem*, χρηστότητα. Id eſt facilem ac lenem animum, cui opponitur ἀποτομία, id eſt præciſa ſeueritas, quũ ſcilicet omnia ſummo iure ad viuum reſecantur. Vulgata repetit nomen Dei, vt & Claromontanus codex: & χρηστότητα interpretatur *Bonitatem*, quod vocabulum videtur latius patere. ¶*In benignitate*, ἐν χρηστότητι. i. in ea cõditione ad quã Dei benignitas te euexit. Sic infrà 31, *per veſtram miſericordiam*, id eſt per fidẽ nobis à Deo miſericorde donatam. Eſt autem hoc loco diligenter conſiderandũ quod initio huius tractationis monuimus, non de ſingulis hominibus, ſed de Gentibus ac Iudęis in genere diſſerere Apoſtolum: nequis fortè putet incertum eſſe Dei decretum vel in eligendo vel in reprobando. quod ſi nonnulli attentè conſideraſſent, non tam fœdè ad hunc veluti ſcopulum naufragium feciſſent. Deinde etiam inſitio ab electione illa immutabili, quæ certo & æterno Dei propoſito nititur, itémque & exciſio à reprobationis decreto eſt diſtinguẽda, vt doctiſſimus interpres pluribus oſtendit. ¶*Alioquin*, ἐπεὶ. Vide ſuprà, verſu 6. ¶*Potens enim eſt*, δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεός. Longè maius videtur pondus habere hæc oratio, quàm ſi δυνατός ἐστιν accipias pro δύναται poteſt. Sic Tacitus, *Neque iubendi neque vetandi potens*.

24 *Ex naturali oleaſtro*, ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἀγριελαίου. Naturã intellige non qualis eſt ab initio creata, ſicut docent Manichæi, ſed vt eſt in Adamo corrupta, & ab eo in poſteros deriuata. ¶ *Præter naturam*, παρὰ φύσιν. Rectè. Nam ſecundum naturam debuit in naturali Abrahæ ſemine manere benedictio: manauit autem ad nos ex Dei gratia. ¶ *In veram oleam*, εἰς καλλιέλαιον. Sic vocat Abrahamum & Iudæorum gentem, quam Deus ſua gratuita promiſſione ſanctificarat. Loquitur enim de tota gente, non de ſingularibus perſonis, nec illos vt Adami ſed vt Abrahami filios, à Deo ſelectos, conſiderat.

25 *Apud voſmetipſos ſapientes*, παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι. id eſt ne intus inſoleſcatis. φρόνιμος enim hoc loco non ad prudentiam, ſed ad affectum refertur, & τὴν φρονηματίαν declarat. vſitata in ſacris libris loquendi formula qua dicuntur *

ſuperbi

ſuperbi ſapere in oculis ſuis. vt Prou.3.7. ¶ *Obduratio*, &c. πώρωσις, &c. Cur πώρωσιν cum Vetere interprete & Eraſmo nolim Excæcationem conuertere, dixi ſuprà, v.7. & Mar.3.5, vbi πώρωσιν conuerti Callum obducere, quum hîc coactus ſim ſynonymo vti. ἀπὸ μέρους autem aliud certè declarare non poteſt quàm κατὰ μέρος. Nam quòd ἀπὸ μέρους Ambroſius refert ad tempus, non facilè admiſerim. Puto potius duo ſignificari: vnum, iſtam obdurationem non comprehendere totum Iſraelem, ſed eius duntaxat partem, quum ſuperſint reliquiæ, vt ab initio capitis expoſuit: alterum, ne hanc quidem obdurationem partis Iſraelis quam ſuprà vocauit ἥττημα verſu 12, perpetuam fore, ſed venturum tempus quo non iam Iſraelis reliquiæ, id eſt pauci quipiam ex Iſraelitis, ſed totus Iſrael (id eſt gens ipſa) communi conſenſu ad Eccleſiam Chriſti aggregetur. & hoc quidem eſt illud propheticum arcanum ſæpiſſimè apud Prophetas inculcatum, quod non vult à Gentibus ignorari, ne Iudæos tanquam in perpetuum reiectos deſpiciant. ¶ *Tantiſper dum*, ἄχρις οὗ. Id eſt, *donec*. temporis enim ſpatium definit quod quidem videtur maxima iam ex parte confectum. Nam (obſecro) quàm pauci ſuperſunt hodie populi in orbe terrarum qui Chriſtum vel nomine tenus profiteantur? At interim Iudæorum gens, quanuis toto terrarum orbe diſperſa & miſerrimè iactata, dici tamen non poteſt (vt vno ore confirmant omnes qui ex Aſia & Africa ad nos veniũt) quàm ſit frequens ac numeroſa, vt etiamnum hodie ſe exerat benedictio illa Abrahamo facta Geneſ. 22.17. Id verò quis non videat temere à Deo non fieri, & eam hodie exercere in Euangelij profeſſores crudelitatem ac rabiem, quæ planè mereatur vt quemadmodum nos olim Iudæis profeſſione eiectis, ſic illi nobis viciſſim nunc ſuccedant? Cæterùm quid vocet plenitudinem Gentium Apoſtolus, expoſui ſuprà, v.12. Vtitur autem verbo Introeundi, ex Scripturæ conſuetudine, quæ de Eccleſiæ cœtu, tanquam certo quodam loco, differit.

poſſeſſione

Καὶ οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, καθὼς γέγραπται, Ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ.	26	Et ita ¨ totus Iſrael ſeruabitur: ſicut ſcriptum eſt, ‖Veniet ¨ex Sion ille ¨liberator, ¨& auertet impietates à Iacob.	26	*Et ſic omnis Iſrael ſaluus fieret: ſicut ſcriptum eſt, Veniet ex Sion qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob.*	Eſa.59.20
Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ᾽ ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	27	Et ‖ Hoc illis à me ∴ fœdus, ∴ Quum abſtulero peccata ipſorum.	27	*Et hoc illis à me teſtamentum, Quum abſtulero peccata eorum.*	Eſa.27.9
Κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι᾽ ὑμᾶς· κατὰ δὲ τὴν ἐκλογήν, ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας.	28	∴ Itaque quod ad Euangelium *attinet, ſunt* inimici propter vos: quod ad electionem autem, diliguntur propter Patres.	28	*Secundum Euangelium quidem, inimici propter vos: ſecundum electionem autem, chariſſimi propter patres.*	
Ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ.	29	Nam dona illa & illa vocatio Dei ¨eiuſmodi ſunt vt eorum ipſum pœnitere non poſſit.	29	*Sine pœnitentia enim ſunt dona & vocatio Dei.*	

26 *Totus Iſrael*, πᾶς Ἰσραήλ. Alludit ad locum Ezech. 37.22. Horum autem verborum explicatio (ni fallor) pendet ex oppoſitione eius quod dixerat ἀπὸ μέρους, vt totus Iſrael nihil aliud declaret quàm Iſraelis plenitudinem: cui opponitur τὸ ἥττημα καὶ κατάλειμμα. id eſt Diminutio & reliquiæ. Alioquin nõ video quod ſit arcanum illud quod ſuperiore verſiculo commemorauit. Sed rurſus notãdum eſt de tota gente in genere, non de ſingulis hîc differi. ¶ *Ex Sion*, ἐκ Σιών. Heb. לציון [*letſiion*] id eſt Sioni, ſiue in Sionis gratiam, pro quo Græca editio rectè habet ἕνεκα Σιών: ac fortaſſis librariorum culpa ex ἕνεκα factum eſt ἐκ. ¶ *Liberator*, ὁ ῥυόμενος. Vulgata, *Qui eripiat*. Eraſmus, *Ille qui liberat*. Ego verò puto participium poſitum pro verbali, ex Hebræorum more, de quo etiam diximus Matt.2.6, & alibi aliquoties. Et præterea ſignatè vtens Eſaias voce גאל [*gohel*] qua ſignificatur proximus propinquitatis iure vindex & aſſertor, ſic videtur expreſsè declarari Meſſiam fore Iudæis ſanguine iunctum, & ſuæ gentis vindicẽ in hæreditate cæleſti aſſerenda. ¶ *Et auertet*, &c. καὶ ἀποστρέψει, &c. Heb. veritas habet ולשבי פשע ביעקב [*vleſchabe peſchah beiahakob*,] i. *& ad eos qui reſipuerint à peccato in Iacob*. vbi Græci legerunt ולשוב [*velaſchub*,] ſed eadẽ manente ſententia. Neque enim conuerti poteſt ad Deum quẽ Deus prius non conuerterit, vt ſcriptũ eſt Ier.31. 18.

27 *Fœdus*, διαθήκη. Vulg. & Eraſ. *Teſtamentum*. Atqui in Hebræis legitur ברית [*berith*,] quo non poteſt ſignificari Teſtamentum. Itaque hæc interpretatio non conuenit quoties citantur Hebræa: & in Epiſt. ad Hebræos potius Apoſtolus alludit ad alteram Græci nominis ſignificationem quàm propriam ipſius interpretationem tradit. Vide Mat.26.28. ¶ *Quum abſtulero*, &c. ὅταν ἀφέλωμαι. Exiſtimãt plerique Apoſtolum hæc addidiſſe alluſione facta ad locum Ier.31.34. vbi ſumma Noui fœderis exponitur, quẽadmodum etiam Ezech 11.18: verùm (vt dicam quod ſentio) exiſtimo potius hanc partem ex eodem Eſaia petitã, ex quo etiam ſuperior eſt deſcripta, ſicut ſuprà v.8, duo eiuſdem Prophetæ teſtimonia Apoſtolus vnà coniunxit. Eſaias igitur cap.27. verſu 9, de hac ipſa Iſraelitarum acceſſione vaticinans quæ hîc explicatur ab Apoſtolo, inter cætera ſic ſcribit, וזה כל־פרי הסר חטאתו [*vezech chol peri haſir chattatho*,] id eſt, *Et hoc* [*erit*] *omnis fructus, ablatio peccati eius*. pro quo Græca editio habet, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ εὐλογία αὐτοῦ, ὅταν ἀφέλωμαι ἁμαρτίαν αὐτοῦ, *& hoc erit beneficium* (ſiue *hæc demum eſt benedictio ipſius*) *quum ſuſtulero iniquitatem eius*. vnde mihi quidem videtur Apoſtolus iſta ad verbum deſcripſiſſe.

28 *Itaque quod ad Euangelium*, κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata & Eraſmus, *Secundum Euangelium quidem*, κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον. Ego particulam οὖν non dubitaui adiicere ex vno codice manuſcripto: quam quum Eraſmus vel eſſe adiiciendã vel certè ſubaudiendam non animaduerteret, putauit ſolœciſmum eſſe in Paulo, quaſi potius dicendum fuerit ἐχθρῶν & ἀγαπητῶν, *Inimicorum* & *dilectorum*, vt cum αὐτῶν iſta cohæreant. Atqui vt de veteris illius codicis auctoritate nihil dicam, quam ſuſpicari nõ potuit Eraſmus, diſtinguẽdum tamen eſt Prophetę teſtimonium ab ipſius Pauli verbis, vt minimè quærenda fuerit iſta connexio. Cæterùm manifeſtè oſtendit hic locus verum eſſe quod antè monuimus, Paulum videlicet non de ſingulis Iudæis ſed de Iudæorum gente in genere differere, qui quoad Euangelium, i. quatenus Euangelium non admittũt, nempe in præſenti conditione, ſunt Deo exoſi: quod ad electionẽ autem attinet, (id eſt, quatenus Deus conſiderat non quid mereãtur, ſed quid ipſe Abrahamo & ſemini eius promiſerit) diligũtur à Deo, ideóque ſuo tempore dignabitur eos ſua gratia: quia, vt omnis homo ſit mendax, Deus tamen conſiliũ non mutabit. Eſt autẽ firmiſſimum hoc argumentum, vtpote quod ab ipſa Dei natura ſumatur. Sed notandum eſt rurſus, agi de gente Iudaica in vniuerſum, & de perpetuo fœdere. Deus enim habet ſua de particularibus decreta quæ illi vniuerſalitati non derogant, etiãſi ſint cõtraria: veluti quòd Iudæos elegit, & nõnullos eorũ iuſto exitio deſtinauit. Item multa decernit ad tempus quæ poſtea mutat. Nec propterea mutabilis cenſendus eſt, ſed potius ſibi ſemper ſimilis, quoniam quæ fore perpetua decreuit, (vt hoc fœdus cum Abrahamo & ipſius ſemine) perpetua manẽt: quæ verò decreuit ſuis temporibus mutanda, vt ſingulis momentis cernimus rerũ viciſſitudinem: vel abroganda, (vt ceremoniis legalibus factum eſt) ea quoque certis ſuis momentis mutantur & abrogantur. Quòd autem nonnulli hoc odium & hunc amorẽ ad Apoſtoli perſonam referunt, abſurdiſſimè dicitur.

29 *Eiuſmodi ſunt, vt*, &c. ἀμεταμέλητα. Vulg. *Sine pœnitẽtia*, obſcura & periculoſa quoque interpretatione, vtpote quę Ambroſiũ etiã videatur fefelliſſe. Auguſtinus alicubi legit *Impœnitenda*, vt Eraſ. obſeruauit: ſed ambigua eſt hęc tralatio. Nam Latinis non pœnitendum munus dicitur cuius aliquem non poſſit pudere, ſeu quod minimè debeat contemni. Caſtellio *Irreuocabilia* conuertit. Ego periphraſin Eraſmi potius probo, quòd à Græcis non diſcedat.

30 Ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ·

31 Οὕτω καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι.

32 Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.

33 Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!

30 Sicut enim & vos quondam non paruiſtis Deo, nunc autem eſtis miſericordiam conſequuti ∵per iſtorum contumaciam:

31 Sic & iſti nunc non paruerũt, ∴ vt per veſtram miſericordiam & ipſi miſericordiam conſequantur.

32 Concluſit enim Deus ∵omnes illos in contumacia, vt omnium illorum miſereretur.

33 ∴ O profundas diuitias tũ ſapientię tũ cognitionis Dei! quã inſcrutabilia ſunt ∴ eius iudicia, & eius ∵vię imperueſtigabiles!

30 *Sicut enim aliquando & vos nõ credidiſtis Deo, nunc autem miſericordiã conſequuti eſtis propter incredulitatem illorum:*

31 *Ita & iſti nunc nõ crediderunt in veſtram miſericordiam, vt & ipſi miſericordiam conſequantur.*

32 *Concluſit enim Deus omnia in incredulitatem, vt omnium miſereatur.*

33 *O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei! quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius!*

---

30 *Per iſtorum contumaciam*, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Vulgata, *Propter incredulitatem illorum*, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. Eraſmus, autem rectè mutauit *Propter* in *Per*: quanuis Apoſtolus non de eo per quod propriè Gentes ſunt miſericordiam adeptæ, ſed de diſpenſatione Dei loquatur, cui nimirum placuit occaſionem tranſeundi ad Gentes ex incredulitate Iudæorum ſumere, vt ſuprà dictum eſt, v.11: quam ob cauſam video Latinos maluiſſe Propter quàm Per interpretari.

31 *Vt per veſtram miſericordiam & ipſi miſericordiam conſequantur*, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. Peruerſa huius loci diſtinctio multas peperit incommodas interpretationes, quarum ſatis fuerit nonnullas commemoraſſe. Vulg. interpretatur *In veſtram miſericordiam*, quaſi ſcriptũ ſit ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, & quidem pro εἰς τὸ ὑμέτερον ἔλεος, id eſt in gratiam Chriſti, quia gratiæ oblatæ reſtiterunt Iudæi: quam conſtructionem non admittit verbum ἀπειθεῖν. Vel, *In veſtram miſericordiam*. i. vt inde ad vos deueniret miſericordia: ſed ſi ita exponas, nullum erit membrum quod opponatur τῇ τούτων ἀπειθείᾳ: & bis idem dixerit Apoſtolus, quod non admittũt hæ voces, QVEMADMODVM & ITA, vt Eraſmus rectè obſeruauit. Quod enim dictum fuerat ὑμεῖς δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, hoc ipſum in diuerſa parte repeteret, ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, perinde ac ſi dicat aliquis, Vt principes diteſcunt paupertate populi, ita populi paupertas diuitias addit principibus: quod fuerit ineptiſſimum. Ambroſius legit, *In veſtra miſeratione*, ἐν ὑμετέρῳ ἐλέει: quam lectionem nuſquam inuenio, id eſt quum eſſetis ad miſericordiam vocati, contumaces fuerunt Iudæi: quæ interpretatio tollit etiam antitheſin de qua modò dixi. Eraſmus autem interpretatur, *Sic & iſti nunc increduli facti ſunt, ex eo quòd vos miſericordiam eſtis adepti, vt & ipſi miſericordiam conſequantur*. Putat enim Apoſtolum ſignificare miſericordiam Gentibus factam, id eſt Gentium fidem offendiculo fuiſſe Iudæis, vt alienarentur ab Euangelio. Atqui hæc expoſitio (ni fallor) repugnat ſententiæ Pauli ex diametro. Nam contrà v.11.13.14.17, & eo qui proximè præceſſit, diſertè dixit Apoſtolus per Iudæorum contumaciam partam eſſe ſalutem Gentibus, & antè exciſos fuiſſe ramos naturales quàm aſcititij inſererentur: ex quo conſequitur (quod ipſa hiſtoria confirmat) non prius vocatas fuiſſe Gentes quàm Iudæi Euangelium reſpuiſſent. Deinde (quod maioris etiam eſt momenti) tantùm abeſt vt Gentium vocationem Apoſtolus cenſeat obſtaculo futuram Iudęis, vt contrà ſcribat eam eſſe à Deo arripiendam occaſionem, vt & ipſi Iudæi ex æmulatione Euangelium amplectantur. Quid igitur? Nempe vnus (ni fallor) Theophylactus hîc vidit quod res eſt. Omnino enim τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει oppoſitum eſt ſuperiori illi membro τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, & ἵνα explicãdum per traiectionem, ſublata diſtinctione quæ poſt ἐλέει adſcribi ſolet: quũm hoc totum τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει non pertineat ad ἠπείθησαν, ſed ad ἐλεηθῶσι: ſicut in ſuperiore verſiculo τῇ τούτων ἀπειθείᾳ connectitur cum ἠλεήθητε. Ita fiet vt plana ſit ſententia, & cum præcedentibus ac ſubſequentibus ita conſentiẽs, vt de eius veritate non poſſim dubitare. Nam quod antè propoſuerat, Iudæorum offenſam ſaluti fuiſſe Gentibus, non vt perirent Iudæi, ſed contrà vt hac ſalutis Gentium æmulatione accenſi, fierent & ipſi eiuſdem ſalutis participes: idipſum nunc repetit in concluſione, vt par erat, nempe ſicut per Iudæorum contumaciam Gentes ſunt conſequutæ miſericordiam: ita Iudæos eſſe contumaces, non vt pereant, ſed vt miſericordiæ Gentibus factæ exemplo prouocati, miſericordiam & ipſi conſequantur. Ita enim placuiſſe Deo, mirifica illa & incomprehenſibili ſapientia, tum Gentes tum Iudæos ad miſericordiam vocare. Similis verò traiectionis exempla permulta annotauimus in hac ipſa particula, vt 1. Corinth. 9. 15, & 2. Cor. 2. 4, Gal. 2. 10, Epheſ. 3. 17, & Iohan. 14. 29. Claromontanus codex pro καὶ αὐτοὶ, *& ipſi*, habet καὶ οὗτοι νῦν, *etiam iſti nunc*.

32 *Omnes illos*, τοὺς πάντας. Id eſt, tum Iudæos tum Græcos illos, electos videlicet, de quibus diſſeruit: quod etiam oſtendit adiunctus articulus. Senſus eſt igitur, non quòd ſingulos homines velit miſerari Dominus, & nulla ſit particularis electio in æterno Dei propoſito (quòd etiam ridiculum eſt cogitare, quum nulla eſſe poſſit omnium ſine exceptione hominum electio) ſed vt ſciamus quicunque vel ex Iudæis, vel ex Græcis ſeruantur, non aliter quàm miſericordia ſeruari, quum omnes in ſeſe ſint rei mortis æternæ. Vetus interpres conuertit *Omnia*, eodem manente ſenſu, quum ſic loquatur Apoſtolus Galat. cap. 3. v. 22. Eſt enim vniuerſalis particula reſtringenda ad eos de quibus hîc agitur, nempe ad tollendum populorum diſcrimen. Itaque qui hoc teſtimonio abutuntur ad euertendam æternam Dei prædeſtinationem, qua nonnullos miſericordiæ, nonnullos ſeueritati ſui iudicij deſtinauit, prorſus aberrant à ſcopo. Vulgata legit τὰ πάντα. id eſt *Omnia*, vt & Claromontanus codex, eadem manente ſententia, pro τοὺς πάντας, vt Iohan. 12. 32.

33 *O profundas diuitias*, ὦ βάθος πλούτου. Vulgata, *O altitudo diuitiarum*. Eraſmus, *O profunditatem diuitiarum*, quaſi καὶ σοφίας καὶ γνώσεως pertineat ad βάθος, & dixerit Paulus, O profunditatem diuitiarum, profunditatem ſapientiæ, profunditatem cognitionis. Sed fruſtra ſe torquent nonnulli interpretes dum quærunt quæ ſint iſtæ Dei diuitiæ. Nam ex Hebræorum idiotiſmo dictum eſt ὦ βάθος πλούτου, pro ὦ βαθὺν πλοῦτον. &, quod etiam animaduertit Chryſoſtomus, genitiui ſequentes non pendent à βάθος, ſed à duarum illarum vocum complexu. πλοῦτον verò Hebræorum more, (vt alibi annotauimus) copiam ac abundantiam vocat: & quia ſunt iſtæ opes penitus defoſſæ, & quo maior eſt opum cumulus, eo etiam altior eſt ac profundior, ideo profunditatis meminit. Solet autem Paulus σοφίαν & γνῶσιν coniungere: illam, vt reconditiorem & θεωρητικὴν, huic, vt inferiori & πρακτικῇ, tanquam magiſtram viæ facere: haud multo aliter, quanuis impariter, quàm philoſophi ſapientiam à prudentia diſcernunt. Conſiderantur autem iſta hoc loco vt Dei attributa, non vt ipſius in nobis per Spiritum ſuum effecta, vt 1. Corinth. 12, & alibi ſæpe. ¶ *Eius iudicia*, τὰ κρίματα αὐτοῦ. Hebr. משפטיו [*miſchpatau.*] id eſt ratio quam tenet in rebus vniuerſis ac ſingularibus adminiſtrandis. Nam iudicare apud Hebræos pro regere & ſummæ rerũ præeſſe accipitur, vt ſæpe annotauimus apud Iohannem. ¶ *Viæ*, αἱ ὁδοί. Hebr. דרכים [*derachim.*] i. conſiliorum ac factorum ipſius rationes. & hoc demum ſenſu negat Paulus homines poſſe in illam abditam Dei ſapientiam penetrare. Nam alioqui ab effectis & ex reuelationibus intelliguntur Dei conſilia, & æternum quoque ipſius de noſtra ſalute decretum ex Spiritus teſtimonio, credentiũ cordibus inſculpitur. vt ſcribitur ſuprà 8. 16 & 38, & 1. Corinth. 2. 10 & 12, & 1. Ioh. aliquoties.

34 Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;

35 Ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ;

36 Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΠΑρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν·

2 Καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

34 ‖Quis enim cognouit mentem Domini? aut quis ei fuit à conſilio.

35 Aut quis ¨prior dedit ei, & reddetur ei?

36 Nam ex eo, & per eum, & ¨in ipſum *ſunt* omnia. Ipſi *ſit* gloria in ſecula. Amen.

Cap. XII.

1 A¨Dhortor igitur vos, fratres ¨pꝑ miſerationes Dei, ¨vt ſiſtatis ¨corpora veſtra ¨hoſtiam viuam, ¨ſanctam, acceptā Deo, ¨rationalem illum cultum veſtrum:

2 Et ¨ne vos configurate ¨ſeculo iſti, ſed transformate vos per renouationem ¨mentis veſtræ, ad hoc ‖vt probetis quæ ſit voluntas Dei, ¨bona illa, accepta ac perfecta.

34 *Quis enim cognouit ſenſum Domini? aut quis cō ſiliarius eius fuit?*

Eſa 40.13
iob.41.2.
1.cor.2.16

35 *Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei?*

36 *Quoniam ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia. Ipſi gloria in ſecula. Amen.*

Cap. XII.

1 *OBſecro itaque vos, fratres, per miſericordiam Dei vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam viuentem, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum:*

2 *Et nolite conformari huic ſeculo, ſed reformamini in nouitate ſenſus veſtri, vt probetis quæ ſit voluntas Dei bona, & beneplacens, & perfecta.*

Eph.5.17
1.theſ.4.3

---

35 *Prior dedit*, προέδωκεν. Noua eſt iſta ſignificatio verbi προδοῦναι pro antè dare, ſicut ſuprà 9.29, προειρηκέναι accipitur pro antè dicere. Reperio tamen in illa ſignificatione etiam apud Ariſtot. lib. Oecon. 2. Eſt autem etiam hic locus diligenter obſeruandus, aduerſus eos qui fidei vel operum præuiſionem faciunt electionis cauſam. In quem errorem ſanè turpiſſimum Origenes veteres pleroſque tum Græcos tum Latinos adegit, donec tandem Dominus Auguſtinum per Pelagianos ad hunc agnoſcēdum & corrigendum errorem excitaret.

36 *In ipſum*, εἰς αὐτόν. Vulgata, *In ipſo*, ἐν αὐτῷ. quod ego quidem non probo. Nam fine omnium Dei factorum hîc puto ſignificari, Deum ipſum videlicet, ad cuius gloriam omnia referuntur quęcūque ſunt in cælo vel in terra, quēadmodum etiam ab eo condita ſunt omnia, & per eum adminiſtrantur. Neque verò duntaxat in genere de rerum creatione & adminiſtratione hæc accipiuntur, ſed in primis de nouis ipſius operibus, quæ in electis ſuis edit.

IN CAPVT XII.

* 1 *Adhortor*, παρακαλῶ. Vulgata, *Obſecro*, non ſatis aptè. Vix enim hoc verbum niſi apud eos vſurpatur, qui ſponte non videntur obſecuturi. Itaque ne precandi quidem verbum mihi nunc placuit. Hortamur autē etiā ſponte facientes quod decet. Abſoluta verò tractatione dogmatum Chriſtianæ religionis iam tandem ad Chriſtianæ vitæ * officia deſcendit. Vtitur autem diuiniſſima præfatione, & quidem ſuam hanc nouam tractationem cum ſuperiore connectens miro prorſus artificio, argumento à cauſa ducto ad effectum, quod oſtendit particula οὖν *Igitur*, alludēs ad veterem ſacrificiorum ritum, vt ſignificet Dei gloriam eſſe vltimum & vniuerſalem finem omnium humanarum actionum, ſiue illæ ſint ἠθικαί (de quibus agit hoc cap.) ſiue πολιτικαί, (de quibus proximo cap. diſſerit) ſiue ἱερατικαί, de quibus conſtituit 14 capite, ac parte etiam decimiquinti, adeo vt tota vita noſtra ſit verè inſtar cuiuſdam ſacrificij Deo gratiſſimi. ¶ *Per miſerationes*, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν. Vtitur numero multitudinis, amplificationis cauſa. Sic etiam Dauid Pſal. 51. 2. commemorat Domini רחמים [*rachamim.*] Nihil autem grauius dici poteſt iſta obteſtatione. Quid enim æquius eſt quàm vt ei nos totos conſecremus cui tanta & tam multa, imò cuius miſericordiis nos ipſos debemus? ¶ *Vt ſiſtatis*, παραστῆσαι. Vulgata, *Exhibeatis*. Eraſmus, *Præbeatis*. Sic oportebat olim victimam ad altare ſiſti. Nunc autem vbique eſt altare, & vbique noſipſos oportet alacriter & promptè Deo ſiſtere. ¶ *Corpora veſtra*, τὰ σώματα ὑμῶν. Olim aliena, nunc noſtra ipſorū corpora offeruntur. Totum autem hominem ſic vocat συνεκδοχικῶς, ad veterem ritum alludens, vt apparet ex epithetis ſequentibus & Theſ. 5. 23. ¶ *Hoſtiam viuam*, θυσίαν ζῶσαν. Olim quoque morticina erant polluta: ſed nunc requirit Dominus hoſtias vero Spiritu vitæ præditas. Nullus igitur nunc expiatoriis ſacrificiis locus, vbi neceſſariò interueniebat cædes victimæ: & alius erat ſacerdos, alia victima. ¶ *Sanctam*, ἁγίαν. Sic in Lege non licebat impuris ſeſe ſiſtere in Dei conſpectum, nec offerre immunda. Sed de vera purificatione hîc agitur, quæ quum ſit omnibus filiis Dei communis, ſequitur nullum expiatorium ſacrificiū execuperesse ſupereſſe. Vbi igitur Miſſatica illa Chriſti oblatio pro viuis & mortuis? ¶ *Rationalem illum*, &c. τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. i. Spiritualem, vt explicatur 1. Pet. 2. 5. Eſt enim tacita antitheſis cultus in quo ſeipſum homo ſpiritualiter Deo conſecrat, & veteris cultus, in quo bruta, quę ἄλογα Græci vocant, cæteráque non modò rationis ſed etiam ſenſus expertia, carnalibus adhibitis ceremoniis Deo offerebantur. Vulgata, *Rationabile obſequium*, barbaré: quod deinde nonnulli admodum imperitè acceperunt pro eo quod eſt ratione temperatum, quaſi immodico ac ſuperſtitioſo opponatur. Baſilius autem in aſceticis, definit. 230, rationalē hunc cultū opponit idololatriæ & ἐθελοθρησκείαις, parùm, vt mihi videtur, appoſitè.

2 *Ne vos configurate*, μὴ συσχηματίζεσθε. Configurādi verbo * vtitur in hac ſignificatione Columella. Seruandam autem in hoc dicendi genere Hebr. coniugationem Niphal reciprocā, vel Hithpahel, ſępe iam admonuimus. Vulgata, *Nolite conformari*, μὴ συμμορφοῦσθε. Eraſmus, *Ne accommodetis vos ad figuram*, quæſita periphraſi non neceſſaria. Porro ſicut philoſophi in tradendis ethicis, vbi de fine diſſeruerunt, ad virtutis definitionem accedunt, ſic quoque Apoſtolus progreditur. Sed vt lōgè alium finem quàm philoſophicum deſcripſit, ita etiam veram virtutem longè aliter definit, reuocans nos ad ipſius τοῦ ὀρθοῦ λόγου normam, Dei videlicet legem, non illam Ceremonialem, ſed quam Decalogum vocant, quam rurſum definit eſſe explicationem diuinæ voluntatis quod ad res attinet verè bonas, ipſique Deo acceptas, & quibus quoque adiicere & detrahere ſit nefas, quum ſit numeris omnibus abſolutiſſima. Deinde etiam docet Virtutis habitū non à natura omnibus hominibus cōmuni, qualis nunc eſt, ſed à gratia illam renouāte, proficiſci: quæ ſiquis cum Ariſtotelicis comparet, animaduertet, quod & quantum ſit inter merè humanas & Chriſtianas virtutes diſcrimen. ¶ *Seculo iſti*, τῷ αἰῶνι τούτῳ. Sic vocat homines non renatos, nulla prorſus addita exceptione. ¶ *Mentis*, τοῦ νοός. Nullus igitur locus τῷ ἡγεμονικῷ illi philoſophico, nec libero arbitrio Sophiſtico, quū ipſam in primis rationem oporteat renouari. Vide Epheſ. cap. 1. 18, & cap. 2. 3, & Coloſſ. 1. 21. ¶ *Bona illa*, τὸ ἀγαθόν. Hoc accipio pro voluntatis Dei epithetis. Nam id demū verè bonum eſt, acceptum Deo, & omnibus ſuis numeris conſtans, quod cum Dei voluntate conſentit. ſimúlque tacita eſt alluſio ad eas conditiones quæ ſub Lege requirebantur in victimis immolandis: de quibus pręcipitur Leuit. 22. 22. Articulum autem accipere poſſumus vel tanquam energiæ cauſa poſitum, vt voluntatis diuinæ pręſtātiam declaret, vel διακριτικῶς, vt Lex ceremonialis a Morali diſcernatur: vel denique vt per appoſitionem (quā vocant) referat quod pręceſſit: ídque rurſus dupliciter, nēpe vel illud duntaxat proximum, *Vt probetis quæ ſit voluntas Dei, quod bonum acceptúmque & perfectum*: quomodo interpretatus eſt Eraſmus: vel totum illud quod ſuperiore quoque verſu dictum eſt: ſicut expoſuit Auguſtinus libro De

ciuitate Dei 10,& epiſt.76,itemq́ue Ambroſius. Sed & ante τὸ ἀγαθὸν ſuppleri poteſt particula καὶ in epexegeſi, vt ſit hæc ſententia, *Ad hoc vt probetis quæ ſit Dei voluntas, & quid bonum & acceptum & perfectum:* quæ interpretatio Domino Bucero (beatæ memoriæ viro) placuit præ cæteris.

1.Cor. 12. 11 epheſ. 4.7	Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν· ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.	3	⁚Enimuero per gratiam quæ mihi data eſt, ⁚edico ⁚cuiuis verſanti inter vos ⁚ne ſapiat ſupra quàm oportet ſapere: ſed ſapiat ⁚ad ſobrietatem, ⁚prout cuique Deus partitus eſt menſuram ⁚fidei.	3	*⁚Dico enim per gratiam quæ data eſt mihi, omnibus qui ſunt inter vos, nõ plus ſapere quàm oportet ſapere: ſed ſapere ad ſobrietatem, vnicuique ſicut Deus diuiſit menſuram fidei.*
	Καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν·	4	Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, membra verò omnia eandem non habent actionem:	4	*Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent:*
1.Pet.4.10	Οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἷς, ἀλλήλων μέλη.	5	Ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto, ſingulatim autem, alij aliorum membra.	5	*Ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto, ſinguli autem alter alterius membra.*
	Ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα· εἴτε προφητείαν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως·	6	‖⁚Habentes autem diuerſa dona pro gratia quæ nobis data eſt, ſiue prophetiam, ⁚*prophetemus* pro proportione fidei:	6	*Habentes autem donationes ſecundum gratiam quæ data eſt nobis, differentes: ſiue prophetiam, ſecundum rationem fidei.*

3 *Enimuero*. γάρ. vel Igitur, ſicut etiam accipi videtur ſupra, 6.19, & infrà, 15.1. Abſoluta autem præfatione deſcendit Apoſtolus ad ἠθικὰ præcepta, & primo loco monet vt quiſque ſit munere ſuo contentus: deinde vt quam Spartã quiſque à Deo nactus eſt, eam exornet: quæ duo non rectè obſeruata, omnem ἀταξίαν gignunt in Eccleſia. ¶ *Edico*, λέγω. Id eſt præcipio. Sic enim accipitur interdum verbum אמר [*amar*] apud Hebræos, & quod ſubiicit διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, id eſt tanquam Dei Apoſtolus, & Spiritum Dei habens, additum eſſe apparet tum vt maioris ponderis eſſet hoc præceptum, tum verò vt omnem dicti inuidiam à ſe auerteret. ¶ *Cuiuis*, παντί. Hanc particulam ſæpe iam annotauimus interdum eſſe indefinitam potius quàm vniuerſalem. Vulgata, *Omnibus*, quę interpretatio non ſatis exprimit hanc doctrinam ad quoſuis & quidem ſigillatim ſine exceptione pertinere. ¶ *Ne ſapiat ſupra quàm oporteat ſapere*, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν. Id eſt, Ne ſibi immodicè placeat, vt ſuperbi & ambitioſi ſolent qui ſibi videntur plus ſapere quàm reuera ſapiant. Sic enim accipitur interdum verbum φρονεῖν. Vulgata, *Nõ plus ſapere quàm oporteat ſapere:* quaſi nos arceat Apoſtolus à curioſa perſcrutatione rerum ſubtilium magis quàm vtilium. Nonnulli demum τὸ φρονεῖν accipiunt pro Curare: quaſi damnet Apoſtolus πολυπραγμοσύνην: quas interpretationes ſic probo vt primam anteponam. ¶ *Ad ſobrietatẽ*, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Quid ergo? An eſt aliqua moderata arrogantia? Minimè verò: ſed tamen quemuis oportet ſibi aliquatenus ſapere, id eſt eorum donorum eſſe conſcium quæ à Domino accepit, vt bona conſcientia poſſit vocatione ſua defungi. Verùm duo ſunt limites quibus definitur ea ſobrietas ac moderatio quam requirit Apoſtolus. Vnus eſt, ne nobis arrogemus quod non habemus: alter, ne de eo quod accepimus gloriemur, ſed vt acceptis donis vtamur cum tremore in Domini gloriam. Alij, *Ad ſobrietatem* ita interpretantur, quaſi poſcat Apoſtolus vt iis ſtudiis intẽti ſimus quibus ad modeſtiam erudiamur. quorum etiam opinionem non improbo. Nam vtramuis interpretationem ſequaris, ſobrietas declarabit ταπεινοφροσύνην. Origenes mauult de temperãtia hoc accipere, quod etiam ſequitur Auguſtinus epiſtola 47. Hieronymus verò in pugna aduerſus Iouinianum plus æquo incaleſcens, & in eo ipſo peccans quod hoc loco reprehenditur ab Apoſtolo, quaſi à nemine diſcere, omnes verò erudire poſſet, hunc locum ad pudicitiam detorquet, Latinos etiam codices emendans in quibus ſcribitur Ad ſobrietatem: quum ipſe potius magnam reprehenſionem mereatur quòd hũc locum & alios plurimos in eo libro alieniſſimis interpretationibus deprauarit. ¶ *Prout cuique*, ἑκάστῳ ὡς. Manifeſta eſt traiectio particulæ ὡς, vt 1. Cor. 3.5, cuiuſmodi plurimas annotauimus ſuprà, cap. 11.31. Nam manifeſtus eſt error in eo quòd in nonnullis veteris editionis codicibus legitur, Et vnicuique, repugnantibus ſummo conſenſu omnibus exemplaribus Græcis: vt planè intempeſtiuè ſcripſerit Eraſmus, Paulum hoc in loco ſpectaſſe ſenſum magis quàm ſermonis integritatem: ſitque planè ineptus Origenes, ſubindicans aliquid eſſe ſubaudiendum. Vide 1. Cor. 12. 11. ¶ *Fidei*, πίστεως. Fidem appellat συνεκδοχικῶς cognitionem Dei in Chriſto, cũ donis quæ ex eo manant in credentes per Spiritum ſanctum. Idem ergo valet hoc dictum atque id quod alibi ſcripſit Pro menſura donationis Chriſti, Eph. 4.7, & manifeſtatio Spiritus, 1. Cor. 12.7. Sed & pro πίστεως in vno codice ſcriptum inuenimus χάριτος, *gratiæ*.

6 *Habentes autem*, ἔχοντες δέ. Malè in quibuſdam Latinis codicibus expungitur particula Autem, quæ prorſus eſt retinenda: nec id tamen (meo iudicio) quaſi hac coniunctione iſta connectantur cum præcedenti verbo ἐσμέν, vt exiſtimauit Eraſmus: ex cuius etiam ſententia Frobenius poſt μέλη, id eſt membra, diſtinctionem ſimplicem adſcripſit. Nam contrà in noſtris vetuſtis codicibus plenum pũctum ſcribitur, vt nouam periodum inchoet participium ἔχοντες, & vtraque ratio huius diſtinctionis quam adfert Eraſmus, facilè refelli poteſt. Illud enim planè nihil eſt quod tradit, Apoſtolum videlicet, quum dixiſſet, Singuli ſumus alius alius membra: ne cõfuſionem imaginaremur, adieciſſe, Sumus quidem eiuſdem corporis membra, ſed habentes dona, &c. Huius enim confuſionis ſuſpicionem omnem ſuſtulerat Apoſtolus, quum membra omnia diceret eandem functionem non habere. Deinde altera ratio quę ſubiicitur, nihilo eſt probabilior, nempe abſque iſta diſtinctione fore imperfectam orationem. Supplendum enim eſt neceſſariò verbum ex communi loquendi vſu, ita vt nos fecimus, cum quo cohæreant iſta quæ ſequuntur κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, &c. quæ omnia alioquin hiare neceſſe eſt, etiamſi iſtam Eraſmi diſtinctionem ſequaris. Nam hîc rurſus corrupta ſunt exemplaria, quæ poſt προφητείαν, διακονίαν, διδάσκων, παρακαλῶν, &c. non habent adſcriptam diſtinctionem, quaſi perpetuo tenore legendum ſit, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, &c. repugnantibus omnibus vetuſtis codicibus Græcis, & ipſa quoque ſententia, vt in Græcis ſcholiis explicatur. Itaque (vt paucis abſoluam) particula Autem non fuit rectè expuncta, quia hæc periodus à ſententia ſuperiore pendet. Eraſmus verò, neque particulam δὲ rectè conuertit *Sed tamen*, neque totum hunc locum videtur percepiſſe. ¶ [*Prophetemus*] *pro proportione fidei*, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Diſtinctio illa poſt προφητείαν addita in omnibus Græcis codicibus, & ſententia quoque ipſa ſatis (ni fallor) vel hoc verbum vel aliud eiuſmodi ſupplendũ eſſe confirmant, veluti μενέτω, *maneat*, vel στοιχείτω, *incedat*, quæ Græcus ſcholiaſtes ſubaudit. Neque eſt cur hæc ellipſis diſpliceat, quum multæ eiuſmodi aut etiã multo duriores ſoleant in cõmunem loquendi vſum incidere. Poteſt autẽ τῆς ἀναλογίας vocabulũ dupliciter exponi, nempe vel pro conueniẽtia ſiue congruentia quadam, vel pro eo quod antea μέτρον vocarat. Harum igitur interpretationũ ſi priorem ſequaris, ſignificarit Apoſtolus verum canonẽ prophetiæ, id eſt interpretationis ſcripturarũ veræ à falſa diſcer-

diſcernendæ, nempe ſi ad Chriſtianæ fidei axiomata αὐτόπιστα exigantur, Symbolo comprehenſa quod Apoſtolicū vocant, & quod iam inde ab initio Euangelicæ prædicationis veluti Euangelij epitome ſcriptum fuit, ideóque norma & regula fidei meritò à Tertulliano vocatur. Sin verò alteram huius vocis notationem amplectamur, dicamus Paulum, poſtquam admonuit in genere vt quiſque ſeſe Deo conſecret, &, vt quiſque ſeſe intra ſuæ ſortis metas contineat, nunc iſtud per partes explicare. Primùm igitur Eccleſiaſticarum functionum meminit, quas diuidit in duas ſpecies, ſiue duo genera, nempe in Prophetiam & Diaconiam: Prophetiæ nomine comprehendens quæ ad docendi munus pertinent, Diaconiæ verò alia Eccleſiaſtica munera, quibus ſe abdicarunt Apoſtoli, Act.6.2.3, & 4. Iam verò quia in docendi munere non vna eſt functio, ſed varij ſunt gradus, neque in vna & eadē functione par eſt Spiritus menſura, ideo Apoſtolus Prophetas monuit vt prophetent pro fidei proportione, id eſt, vt quiſque reuelationis ſuę modum teneat, ne vnus ſibi omnia ſcire videatur. quod ſi ſeruatum fuiſſet in Eccleſia, nunquam in ea pericula incidiſſet: vnde quum vix nunc cœperit emergere, & certè metuendum eſt ne eòdem relabatur, ni fiat quod monuit Apoſtolus 1.Corinth.14 30. 32. & 33. Alioquin Prophetiæ nomen anguſtiore ſignificatione ſæpe accipitur, vt Epheſ.4.11, & 1.Corinth.12.28: & Diaconia contrà multo ampliore, ita vt omnia munera eccleſiaſtica comprehendat, ipſámque adeo Apoſtolicam functionem: quia nimirum publicè ac priuatim nos oportet Deo miniſtrare, vt ſuprà, capite 11. verſu 13, Act.6.4, & 12.25. Similem in hæc duo genera eccleſiaſticarum functionum diſtributionem adhibet noſter Apoſtolus Philipp.1.1, & 1. Timoth.3. nominans Epiſcopos quos hîc vocat prophetas, quibus nimirum ſermonis miniſterium commiſſum eſt: cæteros autem nomine Diaconorum intelligens. Sic etiam loquitur Petrus, 1.Petri 4.11.

Εἴτε διακονίαν, ἐν τῇ διακονίᾳ· εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ·	7	Siue miniſterium, *verſemur* ¨in miniſtrando: ¨tum is qui docet, ¨in docendo:	7	*Siue miniſterīū, in miniſtrando: ſiue qui docet, in doctrina:*	
Εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακλήσει· ὁ μεταδιδούς, ἐν ἁπλότητι· ὁ προϊστάμενος, ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι.	8	¨Tum qui exhortatur, in exhortatione, ‖ ¨qui diſtribuit, cū ſimplicitate: ¨qui præeſt, cum diligentia: ¨qui miſeretur, cum hilaritate.	8	*Qui exhortatur, in exhortando: qui tribuit, in ſimplicitate: qui præeſt, in ſolicitudine: qui miſeretur, in hilaritate.*	Mat 6 2 2.cor.9.7
Ἡ ἀγάπη, ἀνυπόκριτος. Ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ.	9	¨Dilectio *eſto* minimè ſimulata. ¨*Eſtote*‖abhorrentes à malo, ¨agglutinati bono.	9	*Dilectio, ſine ſimulatione. Odiētes malum, adhærentes bono.*	Amos 5.15
Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι.	10	‖ ¨Fraterna charitate ¨alij ad alios amandos propenſi. Honore alij aliis ¨præeuntes.	10	*Charitatem fraternitatis inuicem diligentes. Honore inuicem præuenientes.*	Eph. 4.2 1.pet. 2. 17

7 *In miniſtrando, ἐν τῇ διακονίᾳ.* Eraſmus, *In adminiſtratione.* quam interpretationem etſi non repudio, tamen illi poſtpono. Nam priore loco διακονία munus ipſum declarat, poſteriore vero ipſam muneris functionem: quam diſtinctionem mihi videtur melius expreſſiſſe Vetus interpres gerundi modo. ¶*Tum is qui docet, εἴτε ὁ διδάσκων.* Vel (vt Vulgata & Eraſmus) *Siue qui docet.* Cæterùm quòd Paulus genus dicendi mutat, video torſiſſe nonnullos: qui tamen non videntur eius rei cauſam cognouiſſe. Solent enim à plerìſque interpretibus hæc ita explicari quaſi quinque Eccleſiaſticas functiones diuerſas commemoret Apoſtolus: quod non puto. nec dubito mihi aſſenſuros quicunque attentius hunc locum conſiderabunt. Puto igitur Paulum in primis (vt antè dixi) Eccleſiaſticas functiones perpetuas (alias enim temporarias meritò omittit) ad duo genera reuocare, Apoſtolorum exemplo, Act, 6.2.3.4, vt paulo antè diximus: deinde ſingula illa duo genera in ſuas ſpecies diuidere, nempe in doctores * & paſtores: diaconos verò in eos qui eleemoſynas diſtribuunt, in gubernatores, & eos qui curandis ipſis pauperibus Eccleſiæ ſeruiebant: quales erant fere viduæ, de quibus ſeorſim agitur 1.Tim.5.9. Vtque hæc diſtinctio melius intelligeretur, mutauit (opinor) Apoſtolus dicēdi genus. ¶*In docendo, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.* Vulg. & Eraſmus, *In doctrina*, quam interpretationem vt ambiguam repudio. Doctrina enim ferè Latinis declarat idipſum quod docetur, quum διδασκαλία hoc loco ſignificet ipſam dicendi functionem. Vocat autem Apoſtolus Doctorem, eum qui Scripturæ duntaxat ſimplici interpretationi vacat in Eccleſia, vt pura ac ſincera doctrina retineatur: ſicut doctiſſimus interpres in Chriſtianæ religionis Inſtitutione veriſſimè docuit: & repetendum eſt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum Verſetur, tum in hoc mēbro, tum in aliis ſequētibus.

8 *Tum qui exhortatur εἴτε ὁ παρακαλῶν.* Vetus interpres non legit εἴτε. quam tamen coniunctionem vbique inuenimus, & addere neceſſe eſt, vt ſibi conſtet diſtributio. Exhortatorem autem vocat eum qui alibi dicitur paſtor, vt 1.Cor.12.28, & Epheſ.4.11: & propheta quoque interdum, vt 1.Cor.14.31. is videlicet qui doctrinam cum admonitionibus & exhortationibus, atque adeo cum Sacramentorum adminiſtratione coniungit. ¶*Qui diſtribuit, ὁ μεταδιδούς.* Vetus interpres, *Qui tribuit.* Eraſmus, *Qui impertit.* Vterque nimium lata interpretatione, quum hîc ſignificentur qui propriè diaconi dicuntur, ij nimirum qui eleemoſynas diſtribuebant. Iubetur autem is verſari in ſuo munere cum ſimplicitate, id eſt bona fide & ſine perſonarum reſpectu. Opponitur enim ἁπλότης τῇ κακίᾳ, & in his tribus poſterioribus ἐν pro σὺν commodiſſimè accipitur. ¶*Qui præeſt, ὁ προϊστάμενος.* Hæc eſt altera ſpecies presbyterorum, eorum videlicet qui politiam Eccleſiaſticam adminiſtrabant: qui & ipſi interdum doctrinæ Verbi præerant, vt apparet ex 1. Timot.5.57. quorum munus vocatur κυβερνήσεις, 1.Corinth. 12.28.

¶*Qui miſeretur, ὁ ἐλεῶν.* Videtur quidem hoc latius patere: ſed quum Paulus agat de functionibus Eccleſiaſticis, non poteſt ſatis commode hoc accipi de miſericordia cui præſtandæ tenentur quicunque Chriſto nomen dederunt. Deinde quum iſtum diſtinguat ab eo qui diſtribuit, iis aſſentior qui Paulum exiſtimant proprio quodam dicendi genere, per eos qui miſerentur, eos intelligere qui curandis ipſis pauperibus erant deſignati, vt ferè erant viduæ, quarum fit mentio Act.6.1, & 1.Timot.5.9. Et meritò ſanè in iſtis requiritur hilaritas, nō modò vt fungantur ſuo munere alacriter, ſed etiam ne mœrorem addant mœrori, ſi tetricos & moroſos in ſolandis miſeris ſeſe præbuerint.

9 *Dilectio, ἡ ἀγάπη.* Iam ad fructum Eccleſiaſticarū functionum rectè adminiſtratarum accedit Paulus, nempe ad eas virtutes quas verè Chriſtiani inter ſe exercent, quas ex vno fonte, nempe charitate, deducit: & ea quidem ſuis notis inſignita, nempe ſynceritate, vitij odio, boni amore propenſo, iuuandi proximi auiditate, & cuius finis ſit Dei gloria. Deinde alias Chriſtianas virtutes præcipuas, ex charitatis limpidiſſimo fonte deductas enumerat.

¶[*Eſtote*] *abhorrentes à malo, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν.* Vulgata, *Odientes*, barbarè. Eraſmus, *Odio proſequentes* non ſatis expreſſé. Plus enim eſt ἀποστυγεῖν quàm μισεῖν. Deinde verbum *Eſtote*, quod neceſſariò ſubintelligitur, expreſſi ex Clemente, στρωματέων λόγῳ β, quo loco nonnulla præterea inſerit, ſed contra omnium codicum fidem, nec ſatis aptè. ¶*Agglutinati, κολλώμενοι.* Vulg. & Eraſ. *Adhærentes*, non ſatis expreſſé.

10 *Fraterna charitate, τῇ φιλαδελφίᾳ.* Clemens lib. Pædagogi 3, cap. vltimo videtur hoc connectere cum ſuperiore membro. ¶*Alij ad alios amandos propenſi, εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι.* Vulgata, *Inuicem diligentes*, nimium (vt ita dicam) dilutè. Nam φιλοστοργία non tantùm amorem, ſed etiam ipſam ad amandum propenſionem declarat. Eraſ.

mus, *Ad mutuò nos diligendos propenſi.* Ego *Amandos* dicere malui, quia ſicut (auctore Chryſoſtomo) plus eſt στέργειν quàm φιλεῖν, ſic Latinis plus eſt Amare quàm Diligere. Sic enim Cicero, *Sed tamen vt ſcires eum à me non diligi ſolùm, ſed etiam amari.* ¶*Praeuntes,* προηγούμενοι. Vulg. & Eraſm. *Præuenientes,* προφθάνοντες.

1.Pet.5.8	Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. Τῷ Πνεύματι ζέοντες. Τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες.	11	‖Studio minimè pigri. Spiritu feruentes. ∵ Domino ſeruientes.	11	*Solicitudine non pigri: Spiritu feruentes. Domino ſeruientes.*
Luc.18.1 1.cor 6.1	Τῇ ἐλπίδι χαίροντες. Τῇ θλίψει ὑπομένοντες. Τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες.	12	Spe gaudentes. In afflictione tolerantes. ‖In oratione ∵ perdurantes.	12	*Spe gaudentes. In tribulatione patientes. Orationi inſtantes.*
Heb.13.2 1.pet. 4.13	Ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. Τὴν φιλοξενίαν διώκοντες.	13	‖∵ Vſibus ſanctorum ∵ communicantes. Hoſpitalitatem ∵ ſectantes.	13	*Neceſſitatibus ſanctorum communicantes. Hoſpitalitatem ſectantes.*
Mat.5.44	Εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς· εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε.	14	‖∵ Benedicite iis qui vos inſectantur, benedicite *inquam,* ∵ & ne imprecamini.	14	*Benedicite perſequentibus vos: benedicite, & nolite maledicere.*
	Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων.	15	∵ Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.	15	*Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.*
Prou.3.7 eſa.5.21	Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. Μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς.	16	∵ Eodē animo inter vos mutuò affecti. ‖Nō elatè *de vobiſipſis* ſentientes, ſed ∵ humilibus obſecundantes. Ne eſtote ∵ prudentes apud voſmetipſos.	16	*Idipſum inuicem ſentientes. Non alta ſapientes, ſed humilibus conſentientes. Nolite eſſe prudentes apud voſmetipſos.*
Pro. 20.21 matt.5.39 2. cor. 8.21 1.pet.3.9	Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. Προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων.	17	‖ Nemini malum pro malo viciſſim reddentes. ∵ Procurantes honeſta coram omnibus hominibus.	17	*Nulli malum pro malo reddentes. Prouidentes bona non tantùm coram Deo, ſed etiam coram omnibus hominibus.*

11 *Domino ſeruientes,* τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες. Rectè hoc ſubiunxit Apoſtolus, quo Chriſtianæ charitatis præcepta à philoſophorum monitis diſtinguuntur: & ita in probatiſſimis quibuſque codicibus vetuſtis & Græcis ſcholiis legitur. Sic quoque vertit & Syrus & vetus Latinus interpres. & ita legunt Chryſoſtomus & Theophylactus, & Baſilius in Ethicis, definitione 68, & Clemens. Eraſmus tamen interpretatus eſt, *Tempori ſeruientes,* id eſt, καιρῷ δουλεύοντες. quæ lectio annotatur etiam ab Origenis interprete, & Gloſſa ordinaria quam vocant. Explicatur autē tribus modis. Sunt enim qui exiſtiment hoc dicto moneri pios vt ſi quid incommodi acciderit, boni conſulant, vt hoc cohæreat cum eo quod ſequitur. Alij verò putant præſcribi fidelibus vt pro temporis ratione ſeſe accommodent fratribus, ſicut dicit Apoſtolus ſe factum eſſe omnibus omnia. Alij demum καιρὸν accipiunt pro occaſione: quòd velit Paulus nos ſtudioſè omnem iuuandi occaſionem captare. quæ interpretatio mihi maximè probatur præ cæteris. Sed vtcunque accipias, non expreſſeris ſignificationem verbi δουλεύειν, quod plus eſt quàm ſeſe accommodare tempori, aut occaſionem captare: neque puto vllum eſſe locum Scripturæ in quo ſimile dictum occurrat. Itaque omnino legendum puto τῷ Κυρίῳ, & ab iis corruptum eſſe locum, qui compendium illud ſcribendi κτῳ putarūt καιρῷ declarare: idque eo veriſimilius eſt quòd etiamnum hodie apud Baſilium eo loco quem antè citaui, eo compendio literarum ſcriptum inueni. Ita etiam nominatim legendum tuetur Hieronymus epiſtola tomi ſecundi vltima, ad Marcellā: quā epiſtolā vide, quæſo, vt qualis fuerit olim tum Eccleſia illa Romana cognoſcas.

12 *Perdurantes,* προσκαρτεροῦντες. Vulg. & Eraſ. *Inſtantes,* non ſatis rectè.

* 13 *Vſibus,* ταῖς χρείαις. Ambroſius vt ex Latinis non pauci locū hunc citantes, legerunt ταῖς μνείαις, *Memoriis,* quod recentiores valde impudenter ad preces pro mortuis detorſerunt. Origenes vtranque lectionem obſeruat. Ego in multis Græcis codicib. iſtud inueni, neque dubitare poſſum quin hæc ſit vera lectio. Vulg. & Eraſm. *Neceſſitates* conuertūt, quod mihi non placet. nequis exiſtimet prius non ſuccurrendum proximo quàm ad neceſſitatem ſit redactus. ſcripſiſſet enim Apoſtolus ταῖς ἀνάγκαις. Quanquā hoc concedo τῶν χρειῶν nomine delicias & ſuperuacanea officia non ſignificari. ¶*Communicantes,* κοινωνοῦντες. Ita ſignificatur quæ hîc ſit vera charitas, nempe quum aliorum incommodis non minus quàm noſtris afficimur, & * ita affecti proximum pro viribus iuuamus. ¶*Sectantes,* διώκοντες. Hoc verbum de re, ſignificat ſtudium eius obtinendæ, & ferè ſemper in laude ponitur: de perſona verò, deſignat nocendi cupiditatem, etiam in iuris perſecutione: cuius ſignificationis exemplum ſuppeditat proximus verſiculus.

14 *Benedicite,* εὐλογεῖτε. Id eſt, *bene precamini,* vt opponatur τῷ καταρᾶσθαι. Eraſ. *Bene loquamini.* Ego verò vocabulum theologis vſitatum retinere malui: neque exiſtimo de loquutione duntaxat hîc agi, ne hoſtibus detrahamus, ſed de eo potius, vt hoſti bene precemur. quod quum Eraſ. viderit, miror cur vel Benedicatis vel Beneprecamini potius non conuerterit quàm Beneloquamini. Vide Matthei 5.44. ¶*Et ne imprecamini,* καὶ μὴ καταρᾶσθε. Sic ſolent interdum Hebræi ταυτολογεῖν, ſed ita tamen vt hæc minimè ſit inepta aut inutilis ταυτολογία, de qua diximus Ioh.1.20.

15 *Gaudete,* χαίρειν. Vrget ſympathiam Chriſtianā Paulus: ſed in gaudio & dolore honeſto. Eſt autem omnibus nota enallage infiniti pro imperandi modo, Atticis etiam ipſis familiaris.

16 *Eodem animo mutuò inter vos affecti,* τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. i. *inter vos concordes, atque adeo vnanimes.* quod Græci vno verbo dicunt ὁμοφρονεῖν. Vulg. *Idipſum inuicem ſentientes:* duplici errore. Neque enim τὸ αὐτὸ declarat Idipſum, ſed Idem: quod tamen nuſquam animaduertit Vetus interpres in hac exprimenda ſententia, niſi bis, nēpe 2.Cor.13.11, & Phil.3.16. Et φρονεῖν nō accipitur hoc loco pro ſentire, i. ſenſu percipere, vel intelligere, vel ſcire, vel opinari, (quanuis ita explicent Græca ſcholia) ſed pro affectum eſſe animo, quem φρένα Græci interdum vocāt. Sed & Eraſmus ſibi in eo non conſtat. nam τὸ αὐτὸ φρονεῖν alibi vertit Idem ſentire, infrà 15.5, & Philip.2.2, non ſatis rectè, opinor: & Concordes eſſe, Phil. 3.16, & 4.2: item Vnanimes eſſe, 2.Cor.13.11. Quòd autem εἰς ἀλλήλους conuertit, *Alii in alios,* mihi non probatur. Neque enim Græcè dicitur φρονεῖν εἴς τινα, ſed φρονεῖν τινι. Itaque non dubito quin εἰς ἀλλήλους poſitum ſit pro ἐν ἀλλήλοις, vt explicat idem noſter Apoſtolus infrà, 15.5. ¶*Humilibus,* τοῖς ταπεινοῖς. Quum paulo antè τὰ ὑψηλὰ dixerit, poſcit antitheſis vt ταπεινοῖς accipiamus etiam neutro genere. Nihil autem æquè ſcindit concordiam atque ambitio, quum quiſpiam humilia faſtidit, ſublimia ambitioſè ſectatur. ¶*Prudentes,* φρόνιμοι. Eraſ. *Arrogantes,* quo ſenſu idem dictum expoſuimus ſuprà, 11.25. Sed hoc in loco, ne videatur inanis eſſe ταυτολογία, φρονεῖν παρ' ἑαυτῷ accipio pro prudentiæ opinione turgere, & ſuo iudicio ſapere: ita vt fontem arrogantiæ aperiat Apoſtolus, idque ſit planè quod prohibetur Prouerb.3.7, *Ne ſis* חכם [*chacham*] (i. ſapiens) *in oculis tuis.* quod repetitur Eſa.5.21.

17 *Procurantes,* προνοούμενοι. Sic vertit Eraſ. 2.Cor.8.21,

qui

qui tamen hîc cõuertere maluit, *Prouidè curantes*. Vulg. *Prouidentes*, obſcurè & ambiguè. Nam prouidere potius eſt ſpeculationis quàm actionis, niſi quum pro cauere accipitur. Hîc verò Paulus monet vt in primis attenti & ſoliciti ſimus de vita bene & honeſtè inſtituenda, vt nemo quicquam habeat quod in nobis meritò poſſit culpare. Quod autem in Vulgata editione ſubiicitur, *Non tantùm coram Deo*, οὐ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, in multis codicibus non inuenio, & inſertum fuiſſe opinor ex 2. Cor.8.21. vt in eo fruſtra ſe torſerit Eraſmus.

---

18 Εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες.

19 Μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοὶ, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γὰρ Ἐμοὶ ἐκδίκησις· ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος.

20 Ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν· τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

21 Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ· ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ. αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.

2 Ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται.

18 ‖¨Si fieri poteſt, quantum in vobis eſt, cum omnibus hominibus in pace viuentes.

19 ‖Non ipſi voſmet ¨vlciſcentes, dilecti: ſed date locum ¨iræ. ſcriptum eſt enim, ‖Mihi eſt vltio: ego rependam, dicit Dominus.

20 ‖Itaque ſi eſurit inimicus tuus, ciba eum: ſi ſitit, da ei potum. hoc enim ſi feceris, ¨carbones ignis coaceruabis in caput eius.

21 Ne vincitor à malo, ſed vince bono malum.

Cap. XIII.

1 O¨‖Mnis anima poteſtatibus ¨ ſupereminentibus ſubiecta eſto. non enim eſt poteſtas niſi à Deo: & quæ ſunt poteſtates, ¨ ſunt à Deo ordinatæ.

2 Itaque quiſquis *ſe* opponit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit: qui autem reſiſtunt, ¨ipſi ſibi condemnationem ¨auferent.

18 *Si fieri poteſt, quod ex vobis eſt, cum omnibus hominibus, pacem habentes.* Heb.12. 14

19 *Non voſmetipſos defendentes, chariſſimi, ſed date locum iræ. ſcriptum eſt enim, Mihi vindicta: ego retribuam, dicit Dominus.* Eccle.2 18 matt.5.39. Deut.32.35 heb.10 30

20 *Sed ſi eſurierit inimicus tuus, ciba illum: ſi ſitit, potum da illi. hoc enim faciens, carbones ignis congeres ſuper caput eius.* Pro. 25.12

21 *Noli vinci à malo: ſed vince in bono malum.*

Cap. XIII.

1 *Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit. non eſt enim poteſtas niſi à Deo: quæ autem ſunt, à Deo ordinatæ ſunt.* Sapien.6. 4 tit.3.1 1. pet.2.13

2 *Itaque qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit: qui autem reſiſtunt, ipſi ſibi damnationem acquirunt.*

---

18 *Si fieri poteſt*, εἰ δυνατόν. Hæc putat Eraſmus connecti poſſe rectius cum ſuperiore ſententia, contra omnium exemplarium fidem, & fortaſſis non optima ratione. Neque enim cum conditione præcipitur vt vitam honeſtè inſtituamus coram omnibus hominibus, ſed ſimpliciter omnino tenetur hoc facere quiſquis Chriſtum profitetur: pacem verò colere cum omnibus ſine exceptione, nemo nec poteſt, nec etiam debet.

19 *Vlciſcentes*, ἐκδικοῦντες. Vulg. *Defendentes*, idque malè. Neque enim honeſta & legitima defenſio prohibetur. ¶ *Iræ*, τῇ ὀργῇ. Dei videlicet, quam alioqui præuenire videatur, qui iniuriam vlciſcitur.

20 *Carbones ignis*, ἄνθρακας πυρός. id eſt ignitos ſeu candentes, ex Hebræorum idiotiſmo. Sic etiam Solomon ænigmaticè declarat iram Dei alicuius capiti imminentem, & eo quidem ardentiorem quo maior eſt alicuius peruerſitas: veluti eius qui ne benignitate quidem prouocari poteſt ad eum diligendum qui pro accepta iniuria beneficium referat.

IN CAPVT XIII.

1 *Omnis anima*, πᾶσα ψυχή. Iam tranſit Apoſtolus ad πολιτικὰ præcepta, quomodo videlicet vnumquenque, ſe erga magiſtratum & in publicis actionibus gerere oporteat. Cæterùm Anima per Hebraicam ſynecdochen pro homine ponitur, vt alibi quoque annotauimus: hîc verò videtur hoc dicendi genus non carere emphaſi, vt intelligamus, omnes mortales, nullo prorſus excepto, ſubiici ſuo magiſtratui oportere. Videant igitur quo iure priuilegia immunitatis hodie iactẽt qui ſe Eccleſiaſticos vocant. Hi verò ſi verbo Dei credere nolunt, niſi addita Patrum interpretatione, ſaltem audiant quid in hunc locum ſcripſerit Chyſoſt. Sic enim habet ad verbum, Ὅτι πᾶσι ταῦτα διατάττεται, καὶ ἱερεῦσι καὶ μοναχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον, ἐκ προοιμίων αὐτὸ δῆλον ἐποίησεν ὁ ἀπόστολος, οὕτω λέγων, Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· κἂν ἀπόστολος ᾖς, κἂν εὐαγγελιστής, κἂν προφήτης, κἂν ὁστισοῦν. οὐδὲ γὰρ ἀνατρέπει τὴν εὐσέβειαν ἡ ὑποταγή. Id eſt, *Omnibus hæc præcipi, ſacerdotibus quoque ac monachis, non autem iis ſolis qui huius vitæ negotiis occupantur, ſtatim in ipſo proœmio declarat Apoſtolus, quum ſic dicit, Omnis anima poteſtatibus ſupereminentibus ſubiecta eſto: etiamſi Apoſtolus, etiamſi Euangeliſta, etiamſi Propheta, vel alius quiuis fueris. Subiectio enim iſta pietatem non euertit.* Hæc ille: qui, Deus bone, ſi hodie viueret, quàm acerbè in illum inueheretur qui non modò regibus non ſubiicitur, ſed ipſa etiam regna & imperia transfert, & tamen Chriſti vicarius vult videri. Cæterùm qui Origenis ingeniũ noſſe volet, legat quàm fœdè hunc locum deprauarit. ¶ *Supereminentibus*, ὑπερεχούσαις. Hoc poſitum eſt αἰτιολογικῶς. Cauſa enim adfertur cur ſubiici nos oporteat magiſtratibus: quia nimirum in ſuperiore gradu ſunt collocati. Vulgata, *Sublimioribus*. non obſcura modò ſed periculoſa interpretatione, vt quæ ſic poſſit accipi quaſi ſummis duntaxat magiſtratibus, non inferioribus, ſit parendum. ¶ *Sunt à Deo ordinatæ*, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. Hæc verba, *A Deo*, poſtpoſui verbo ſubſtantiuo, vt falſæ diſtinctioni anſam præciderem, quæ nonnullos feſellit. Quidam enim legunt, *Quæ verò ſunt à Deo, ordinatæ ſunt*, quaſi Græcè ſcriptũ ſit ἀπὸ non ὑπό. Præterea quia Vetus interpres ἐξουσίαι non legit. (quod tamen vocabulum in omnibus Græcis vetuſtis codicibus (excepto vnico Claromontano) inuenimus, & niſi addatur, nemo non videt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ſubaudiendum) nonnulli Latini pro *ordinatæ* legerunt *ordinata*, quaſi Græcè ſcriptum ſit, τὰ δὲ ὄντα, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένα ἐστίν. Cæterùm quia ordinare interdum idem declarat atque inſtituere, & ex mandato faciendum aliquid decernere, cenſuerunt nonnulli Paulum his verbis oſtendere, Deum eſſe magiſtratuum dignitatis auctorem. Id verò ego ita eſſe fateor: ſed quum in ſuperiore membro ſit hoc diſertè dictum ab Apoſtolo, cauſam non video cur hoc ipſum iterum inculcet, & quidem addita particula δὲ quæ non eadem, ſed diuerſa plerunque ſolet copulare. Exiſtimo igitur Apoſtolum primùm quidem teſtari in genere ius ipſum & poteſtatem magiſtratus à Deo eſſe: deinde verò, quia varij ſunt magiſtratuum gradus, & dixerat oportere omnes non vni alicui poteſtati ſed poteſtatibus ſubiici, huius etiam poteſtatis diſtributionem & τάξιν eidem Deo vendicare, vt infimis etiam ordinibus parendum eſſe ſciamus. Sunt autem hæc duo connexa, id eſt, magiſtratus dignitas, & eius dignitatis diſtributio: vt vtrunque Apoſtolus meritò vocet διαταγὴν τοῦ Θεοῦ.i. Dei ordinationem, in proximo verſ.

2 *Ipſi ſibi*, ἑαυτοῖς. Sic rectè Vetus interpres, pro quo Eraſmus non rectè *Sibiipſis* ſubſtituit: vt ſenſus ipſe oſtendit. Rectius quoque Vetus interpres κρίμα vertit *Damnationem* quàm Eraſ. *Iudicium*. ¶ *Auferent*, λήψονται. Sic Latini dicunt non impunè vel inultum ferre, & pretium ferre ob ſtultitiam. Vulgata, *Acquirunt*, neglecta temporis ratione. Eraſmus, *Accipient*, obſcurè, vt diximus Matthęi cap.23. verſ.14.

3 Οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς.

4 Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκῆ τὴν μάχαιραν φορεῖ. Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.

5 Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν.

6 Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.

Mat.22.11. 7 Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν.

8 Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκε.

3 Nam magiſtratus non ſunt terrori ¨bonis operibus, ſed malis. Vis autem non terreri poteſtate? quod bonum eſt facito, & laudem ab ipſa obtinebis.

4 Dei enim miniſter eſt tuo bono. Quòd ſi feceris quod malū eſt, metue: non enim fruſtra gladium geſtat. nam Dei miniſter eſt, ∴vltor ad iram ei qui quod malum eſt fecerit.

5 Quapropter ¨neceſſe eſt ſubiici, non ſolùm propter iram, ſed etiam propter conſcientiam.

6 Propter hoc enim etiam tributa ſoluitis: ſiquidem ¨miniſtri Dei ſunt in hoc ipſum ∴incumbentes.

7 ‖Reddite igitur omnibus quod debetis: ∴cui tributū *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: ∴cui timor, timorem: cui honor, honorem.

8 Nemini quicquā ¨debete, niſi *hoc* vt alij alios diligatis. nā qui diligit ¨alterum, ∴Legē impleuit.

3 *Nam principes nō ſunt timori boni operis, ſed mali. Vis autem non timere poteſtatē? Bonum fac, & habebis laudem ex illa.*

4 *Dei enim miniſter eſt tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: non enim ſine cauſa gladium portat. Dei enim miniſter eſt, vindex in iram ei qui malum agit.*

5 *Ideo neceſſitate ſubditi eſtote: non ſolùm propter iram, ſed etiam propter conſcientiam.*

6 *Ideo enim & tributa præſtatis: miniſtri enim Dei ſunt, in hoc ipſum ſeruientes.*

7 *Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.*

8 *Nemini quicquam debeatis, niſi vt inuicem diligatis. qui enim diligit proximū, Legem impleuit.*

---

3 *Bonis operibus*, τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Vulgata, *Boni operis*, nimium obſcuré. Eraſm. *Bene agentibus*, rectè expreſſa ſententia. Ego ſtudui propius abeſſe à Græcis.

4 *Vltor ad iram*, ἔκδικος εἰς ὀργήν. Id eſt, per quem Deus iratus vlciſcitur malos.

5 *Neceſſe eſt ſubiici*, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Vulgata, *Neceſſitati*, vel (vt alij codices habent) *neceſſitate ſubditi eſtote*, id eſt ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθαι, cōtra omnium noſtrorum codicum fidem, ſi duos tantùm excipias, ſed quibus ipſa etiam ſententia repugnat. Neque enim præcipit Apoſtolus vt pareamus magiſtratibus, quòd vrgeat neceſſitas, quaſi liceat alioquin iugum excutere: ſed potius quia æquiſſimum eſt vt Dei miniſtro ſubiiciamur, neque res eſt media ſeu ἀδιάφορος, ſed eiuſmodi vt hominis etiam conſcientiam obliget. minimè id quidem quaſi magiſtratui aut cuiquam homini liceat leges condere conſcientiis, quę vnicum habent legiſlatorem: ſed quia nemo poteſt bona conſcientia ei reſiſtere cuius poteſtati Deus ipſum ſubiecerit, adeo vt hanc ob cauſam non ſit ſeditioſis & ἀτάκτοις negotium dūtaxat cum magiſtratu, cui ſeſe opponūt, ſed etiam cū Deo ipſo. Sciamus tamen hæc eſſe intelligēda, addita exceptione, VSQVE AD ARAS. Nam alioqui valet Apoſtolicum illud, Præſtat obedire Deo quàm hominibus. Vbi tamen hoc quoque notandum eſt, aliud eſſe, magiſtratui impia præcipienti, vel iniqua etiam per ſubiectos exequi volenti, non obſequi, quàm vim ſuo magiſtratui intentare. Nam illud quidem nobis faciendum eſt, iſtud verò nefas eſt: niſi quis fortè priuatus extraordinarium mādatum à Deo acceperit. Cæterùm qui Origenem legerit in hunc locū, cōperiet hinc quoque Anabaptiſtas ſui furoris principia hauſiſſe, aut illum certè iiſdem furiis olim fuiſſe agitatum quibus hodie Anabaptiſtæ.

6 *Miniſtri*, λειτουργοί. Vide Act.13.2, & infrà, 15.27. ¶ *Incumbentes*, προσκαρτεροῦντες. Vulgata, *Seruientes*, non ſatis expreſſé. Videtur enim Apoſtolus hoc verbum vſurpaſſe, vt oſtenderet à magiſtratu pondus minimè leue ſuſtineri, oppugnandi malos, & bonos tuendi: vt planè inuicta quadam ac diuina animi fortitudine inſtructum eſſe oporteat qui publico hoc munere ita defūgi velit vt Deo fidem ſuam approbet. Itaque meritò illis & vectigalia ſolui, & honorem, tanquam reipublicæ cauſa infinitos labores perferentibus, tribui. Nos verò alibi προσκαρτερεῖν vertimus Perdurantes, ſed diuerſa conſtructione.

7 *Cui tributum*, τῷ τὸν φόρον. Subaudi ὀφειλομένῳ, vel χρεωστουμένῳ, vt in Epigram. dicitur ὀφειλόμενος τὰς εἰκόνας, *cui debentur imagines*. Ideo expreſſi verbum, nequis putet τῷ pro τ̃ poſitum, quod Ionibus eſt peculiare. Cęterùm (meo iudicio) φόρος dicitur capitatio, id eſt tributum quod in capita ciuium, aut viritim aut pro cēſus ratione imponitur: (quod & εἰσφορὰν, id eſt collationem, vocari puto, id videlicet quod *taleam* vernaculo ſermone Galli vocant) τέλος verò quicquid alio nomine perſoluitur reipublicæ, vt decumæ, portoria, ſcriptura, & quæ pro inuectis aut exportatis mercibus perſoluuntur. ¶ *Cui timor*, τῷ τὸν φόβον. Timorem, Hebręorum more, vocat obedientiam, eámque ex animo proficiſcentem: Honoris autem nomine intelligit reuerentiam quam magiſtratui habere par eſt, eámque ſinceram & voluntariam: cuiuſmodi fuit illa Q. Fabij Maximi, filium Conſulem reuerentis, vt refert Liuius Decadis tertiæ libro quarto: quanquam multo altius aſſurgere nos iubeat Paulus.

8 *Debete*, ὀφείλετε. *Incertum eſt* (inquit Eraſmus) *an ſit Debetis, indicandi modo, an Debete.* Atqui reſipſa nullum huic amphiboliæ locum relinquit. Sed & ex duabus interpretationibus quas adfert, altera quam Ambroſio affingit, nihil tale cogitanti, eſt eiuſmodi vt mirer cuiquam in mentem venire potuiſſe: quaſi videlicet ſuperiora ad magiſtratus ethnicos referantur, iſta verò ad Chriſtianos. Id verò quum ſit abſurdiſſimum, vnde tandem colligitur Ambroſio placuiſſe? *Scribit enim*, inquit, *in hunc locum, Pacem vult nos habere, ſi fieri poteſt, cum omnibus, dilectionem verò cum fratribus.* Quaſi verò Ambroſius, quum hæc ſcriberet, comparari cum hoc dicto ſuperiores huius capitis verſic. ac non potius ſuperioris capitis verſiculum decimum octauum, quòd affines inter ſe ſententias contineant. Itaque (quod etiam in præfatione monui, & cum tanti viri pace dictum velim) ſicut Eraſmi diligentiam laudo, ita maiorem in eo attentionem interdum requiro. Sed ad rem. Scitè profectò Paulus, quum de noſtro in magiſtratum officio aut pietate potius diſſeruiſſet, nunc omnium forenſium litium ac controuerſiarum fontem aperit, nempe quòd ſuum cuique nonniſi inuiti & magiſtratus imperio coacti reddamus: vnde fit vt poſtea nobis ſit inuidioſum & exoſum magiſtratus nomē. Videte ergo, inquit, ne cuiquam quicquam debeatis, niſi hoc vnum vt vos mutuò diligatis. Nā hoc quidem debiti genus, eiuſmodi eſt vt bonus vir ſemper inueniat quod proximo debeat, ac proinde ſeſe hoc veluti ære alieno libens obſtrictum eſſe fateatur. ¶ *Alterum*, τὸν ἕτερον. Vulg. *proximum*. Certum enim eſt hic τοῦ ἑτέρου ſignificatione ſignificari qui in Legis contextu & proximo verſiculo vocatur ὁ πλησίον. qua voce quiuis alius homo ſignificatur, quîcum aliquid eſt nobis negotij, ne inimicis quidem exceptis. Sic Hebræis רעה [*Reheh*] & רע [*Rehah*] accipitur tū pro ſocio, tū pro altero quopiā ſimpliciter, ſicut apud Græcos perexiguū eſt diſcrimē inter ἕτερος & ἑταῖρος. ¶ *Legē impleuit*, νόμον πεπλήρωκεν, i. nō vnicum

aliquod

aliquod præceptũ obiit, ſed in genere præſtitit quod Lex iubet. Itaque non agit hoc loco Apoſtolus de perfecta vel imperfecta obſeruatione Legis, vt nugantur Sophiſtæ: ſed charitatem vt legis ſummam commendat, ſicut apparet ex ratione quæ ſubiicitur, & concluſione quæ attexitur, nec eſt aliter intelligenda.

---

9 Τὸ γὰρ, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

10 Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη.

11 Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν.

12 Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός.

13 Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν· μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ.

14 Ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.

9 Siquidem illud, ‖ Non mœchaberis, Nõ occides, Non furaberis, Non falſum teſtimoniũ dices, Non concupiſces: & ſiquod aliud *eſt* mandatum, in hoc ſermone ¨ ſummatim comprehenditur: nempe, ‖ Diliges proximum tuum ſicut teipſum.

10 Charitas proximum non afficit malo. Itaque ‖ charitas eſt ¨completio Legis.

11 ¨Idque, ¨perſpecta opportunitate, quòd *videlicet* tempeſtiuum iam *ſit* nos à ſomno expergiſci. Nunc enim ¨ propius nos eſt ſalus, ¨quàm quum credidimus.

12 Nox ¨proceſſit, dies autẽ ¨propinquat. Abiiciamus igitur ¨opera tenebrarum, & induamur ¨habitu qui luci conueniat.

13 Vt interdiu, compoſitè incedamus: ‖ non *in* comeſſationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruiis, non lite & inuidia.

14 ‖ Sed ¨ induimini Domino Ieſu Chriſto, & carnis curã ne habete ¨ad *explendas* cupiditates.

9 *Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falſum teſtimonium dices, Non cõcupiſces, & ſiquod eſt aliud mandatum, in hoc verbo inſtauratur, Diliges proximum tuum ſicut teipſum.*

10 *Dilectio proximo malum non operatur. Plenitudo ergo Legis, eſt dilectio.*

11 *Et hoc, ſcientes tempus, quia hora eſt iam nos de ſomno ſurgere: nunc enim propior eſt noſtra ſalus, quàm quum credidimus.*

12 *Nox præceſſit, dies autem appropinquauit. abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.*

13 *Sicut in die, honeſtè ambulemus: non in comeſſationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione.*

14 *Sed induite Dominum Ieſum Chriſtum, & carnis curam ne feceritis in deſideriis.*

Exo.20.14 deut.5.18

Leuit.19.18 mat.22.39 mar.12.31 gal.5.14 iac.2.8 1.Tim.11.

Luc.21.34

Gal.5.16 1.pet.2.11

---

9 *Summatim comprehenditur,* ἀνακεφαλαιοῦται. Id eſt, in ſummam ac compendium redigitur. Nam tota Lex nihil aliud quàm amorem Dei & proximi præcipit. Sed tamen quum Apoſtolus hoc loco de mutuis hominum officiis diſſerat, Legis vocabulum ad ſecundam tabulam reſtringendum puto. Vulg. *Inſtauratur,* vt planè videatur legiſſe ἀνακυροῦται, vel ἀνανεοῦται.

10 *Completio,* πλήρωμα. Heb. מלו [*melo,*] pro quo Gallicè diceremus *le contenu*, vt Pſal.24.1. niſi malimus ſimpliciter ipſam præſtationem legis ita ſignificari. Vulgata & Eraſmus, *Conſummatio.* Vide ſuprà verſu 8.

11 *Idque,* καὶ τοῦτο. Vulg. *Et hoc,* admodum obſcuré. Neque enim hoc cohæret cum participio εἰδότες, ſed cum eo quod dixerat verſu 8, *Nemini quicquam debete.* Cui dicto quum Apoſtolus ſubieciſſet rationem quæ paulo longiore confirmatione indigebat, nunc tandem ad inſtitutum redit. Adduntur autem hæ particulæ, orationis amplificandæ cauſa, vt initio officiorum Cic. *Quanquam te iam annum audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet,* &c. Syrus interpres videtur legiſſe καὶ τοῦτο εἰδότες (ſub. ἐστὲ) ὅτι καιρὸς καὶ ὥρα ἐστὶν, Et hoc ſcitote, quòd tempus & hora eſt, &c. ¶ *Perſpecta opportunitate,* εἰδότες τὸν καιρόν. Vulg. & Eraſmus, *Scientes,* vel, *Quum ſciamus tempus,* admodum obſcuré. Nos Græcum hoc dicendi genus ad verbum ſic exprimimus in vernaculo ſermone, *Veu le temps,* vel, *Veu la ſaiſon.* Quæ ſit autem hæc opportunitas, ſtatim ſubiicit per epexegeſin. ¶ *Propius nos eſt ſalus,* ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία. Vulg. *Propior eſt noſtra ſalus.* Poteſt enim ἡμῶν etiam connecti cum σωτηρία per traiectionem: cuius aliud exemplum annotauimus Ioh.15.10, vt Vet. interpr. Eraſm. hoc loco non optimo iure flagellarit. ¶ *Quàm quum credidimus,* ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Eraſmus, *Quàm quum credebamus. Nam,* inquit, *ſub Moſe opinio fuit potius ſalutis quàm ſalus, & vmbra potius quàm res.* Atqui prærerquam quòd qui ſic loquitur, planè non intelligit quæ fuerit veteris fœderis ratio. Apoſtolus Romanis ſcribit, non Iudæis: & quanuis in Romana Eccleſia nonnulli etiam eſſent qui ex circunciſione crediderant, tamen quum minimus fuerit hic numerus, ſit autem hæc vniuerſalis doctrina, non ſit mihi veriſimile hoc ita explicandum vt ad ſolos Iudæos pertineat. Paulum igitur exiſtimo hoc ipſum dicere de quo monent etiam ſcriptores alioqui prophani: nempe quo propius metam curſor accedit, eò magis intendendas eſſe vires, ſi præmium in ipſa meta propoſitum aſſequi velit. Sic enim Apoſtolus docet quo propius à ſalutis luce abſumus, tanto longius à tenebris abeſſe nos oportere.

12 *Proceſſit,* προέκοψεν. Hierony. in Matth.26. *præteriit.* Cyprianus in tractatu de zelo, *tranſiuit,* vt & Syrus interpres עבר [*habar.*] Itaque non dubium eſt quin mendosè legatur Latinè *præceſſit,* quod Ambroſium & alios veteres interpretes fefellit. ¶ *Propinquat,* ἤγγικεν. Alibi iã dicimur in luce verſari, ſed ita vt nõdum apparuerit quod ſumus. Adhuc enim videmus vt in crepuſculo. ¶ *Opera tenebrarum,* ἔργα τοῦ σκότους. i. Eam vitam quam agere ſolent qui lucis conſpectum fugiunt. qua de re poëta verè & eleganter dixit, *Nox & amor vinúmque nihil moderabile ſuadent: Illa pudore caret, Liber amórque metu.* In quam ſententiam diſſeritur quoque Epheſ.5.12, & 1.Theſſal.5.7. quanquam Tenebrarum nomen latius hîc patet, totam videlicet ſuperiorem vitam comprehendens in Chriſti ignoratione tranſactam. ¶ *Habitu qui luci conueniat,* τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Vulg. & Eraſ. *Arma lucis,* quæ interpretatio mihi videtur perobſcura. Etſi enim in re non diſſimili Apoſtolus armorum meminerit, 1.Theſſ.5.8, tamen quod ſtatim ſubiicitur, oſtendit metaphoram ab habitu & cultu corporis ſumptam eſſe, de quo nimirum ſoliciti ſunt omnes modeſti homines, non noctu, quum à nemine conſpiciuntur, ſed interdiu, vt nihil indecorum appareat. Itaque εὐσχημόνως etiam licebit cum Vetere interprete exponere *Honeſtè,* vel etiam *Decoré.* Latè autem patet appellatio τῶν ὅπλων, adeo vt apud Homerum τὸ ὁπλίζεσθαι accipiatur pro εὐτρεπίζεσθαι, id eſt Inſtrui & ornari.

14 *Induimini Domino Ieſu Chriſto,* ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Vulgata, *Induite,* ἐνδύσατε. Perſiſtit Paulus in metaphora: ſed & alioquin apud Hebræos verbum לבש [*labaſch*] ita vſurpari ſolet in re quauis, cuius acceſſione vel ornamur, (vt quum dicitur aliquis indui decore, ſalute, magnificentia, iuſtitia) vel contra dedecoramur, vt Indui confuſione, maledictione, deſolatione. Videtur tamen peculiaris eſſe energia iſtius formulæ, quòd in poſ-

ſeſſionem Chriſti mittamur, ita vt ille ſit in nobis & nos in illo, vt Galat.cap.3.verſ.27. ſicut dicitur Spiritus Domini induiſſe Gedeonem, Iudic.cap.6.verſ.34. Hoc autem loco fructus ſanctificationis ſignificat Apoſtolus à Chriſti Spiritu exorientes, quibus vult nos eſſe ornatos, vt copioſius explicat Coloſſ. cap.3.verſ. 10.& 12, & deinceps. ¶ *Ad* [*explendas*] *cupiditates*, εἰς ἐπιθυμίας. Vulg. *Carnis curam ne feceritis in deſideriis*, barbarè prorſus & obſcurè. Eraſmus, *Carnis curam ne agatis ad cupiditates*, non multo melius.

Κεφάλαιον ιδ.		CAP. XIIII.		CAP. XIIII.
Τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν.	1	EVm verò qui ⁖fide eſt infirmus, ⁖aſſumite, ⁖nō *tamen* ad certamina diſputationum.	1	*INfirmum autem in fide aſſumite, non in diſceptationibus cogitationum.*
Ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει.	2	Alius quidem ⁖credit veſci licere quibuſuis: ⁖alius autem *fide* infirmus ⁖edit olera.	2	*Alius enim credit ſe manducare omnia: qui autem infirmus eſt, olus mãducat.*
Ὁ ἐσθίων, τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο.	3	Qui edit, non edentē ne pro nihilo habeto: & qui non edit, edentē ⁖ne condemnato. Deus enim eum aſſumpſit.	3	*Is qui manducat, non manducantem nō ſpernat: & qui non mãducat, mãducantē non iudicet. Deus enim illum aſſumpſit.*
Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει ἢ πίπτει. σταθήσεται δέ· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς στῆσαι αὐτόν.	4	Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino ſtat aut cadit. ⁖ſtabilietur autem: poteſt enim Deus eum ſtabilire.	4	*Tu quis es qui iudicas alienum ſeruum? domino ſuo ſtat aut cadit. ſtabit autem: potens eſt enim Deus ſtatuere illum.*

IN CAPVT XIIII.

1 *Eum qui fide eſt infirmus*, τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει. Fides hoc loco declarat Chriſtianam ipſam doctrinam in qua ſit adhuc aliquis rudis, ac proinde diſcrimen ciborum & dierū nondum intelligat Chriſti beneficio fuiſſe ſublatum. Vide ſuprà, 4.10. Cæterùm Apoſtolus nunc deſcendit ad πρακτικὰ, id eſt ad tradendum rectum vſum legalium quorundam à Iudæis quibuſdam adhuc rudibus obſeruatorum: cuiuſmodi erant ciborum delectus, & dierum diſcrimen. ¶ *Fide*, πίστει. Id eſt cognitione beneficij Chriſti. ¶ *Aſſumite*, προσλαμβάνεσθε. Id eſt, adiungite vobis, & quidē vltro adſciſcite, nedum vt mediæ & indifferentis rei cauſa defugiatis eius conſortium. Plus enim eſt προσλαμβάνεσθαι quàm venientem excipere. Caſtellio vertit, *Opitulemini*: neque verbo ipſo, neque ſenſu ſatis feliciter expreſſo. Differunt enim ſignificatione & conſtructione τὸ προσλαμβάνεσθαι & ἀντιλαμβάνεσθαι, quo vtitur Act.20.35. Vide Lucæ 1.54. ¶ *Non* [*tamen*] *ad certamina diſceptationum*, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. Vel, ad diſputationum ambiguitates. id eſt, vt variis & perplexis diſputationibus diſcedat incertior quàm venerit, aut perturbata conſcientia reſiliat. Nam ex multiplicibus ſignificationibus verbi διακρίνειν, hæ duæ mihi videntur ad hunc locum appoſitiſſimæ. Vulgata, *Non in diſceptationibus cogitationum*, quaſi εἰς pro ἐν accipiatur, & διάκρισις idem valeat atque διάσκεψις. quaſi denique διαλογισμὸς hîc declaret cogitationem, quum multo commodius pro diſſertatione poſſit intelligi. Eraſmus, *Ad diiudicationes diſputationum*: ac fateor quidem διάκρισιν id interdum declarare, ſed non tamen hoc loco, vt mihi videtur. Nam reuera aſſumi debet infirmus, vt diiudicentur diſputationes, id eſt vt tandem agnita veritate firmior euadat: ſed pedetentim hoc fieri iubet Apoſtolus, vt nulla ſit contentio, neque diſputatio inanis, aut non ſuo loco adhibita. Caſtellio hunc locum ita conuertit, *Siquis autem imbecilla fide eſt, huic nulla cum animi dubitatione opitulemini*: ſententia profectò non modò non expreſſa, ſed etiam valde deprauata. Cæterùm quòd *Tamen* ſuppleuimus, ideo fecimus vt hiatus conſtructionis expleretur, quòd alioquin videatur integrum membrum deeſſe.

2 *Credit*, πιστεύει. Id eſt, nouit ex fide, ſiue perſuaſus eſt per Dominum Ieſum, vt explicatur infrà, verſu 14. Nam πιστεύειν aliud ſignificat quàm νομίζειν, id eſt putare. quod non videtur Eraſmus ſatis attentè conſideraſſe quum interpretaretur *Credit*, i. *putat*. Vulg. *Credit ſe mãducare*, prorſus ineptè. Nec etiam rectè legit μὲν γὰρ, *enim*, pro μὲν, *quidem*. Sunt autem hæc tria in primis obſeruanda hoc in loco: Vnum, hîc agi non de rebus vel per ſe vel propter adiunctam cultus opinionem impiis, neque de ἐθελοθρησκείαις & manifeſtis ſuperſtitionibus, ſed de rebus mediis & indifferentibus. Alterum, non eos qui malitioſè & præfractè reſiſtunt Euangelicæ libertati, ſed qui ſola ignorantia peccant, hîc infirmos vocari. Tertium, de hac demum ignorantia hîc agi quæ tamen poſſit verbum Dei prætexere. Erat enim hic delectus ciborum & dierum, de quo hîc agitur, ex verbo Dei inſtitutus, adeo vt iis qui Chriſtianam libertatem ignorabant, non eſſet res indifferens, ſed obſeruatu neceſſaria ex Dei mandato. Denique quartum etiam illud obſeruandum eſt, Apoſtolum non præcipere vt eiuſmodi ignorantia foueatur, ſed duntaxat vt toleretur, tantiſper dum rudes iſti poſſint erudiri. Hæc qui conſiderabit, facilè intelliget iſta nihil iis fauere qui charitatis & lucrifaciendi proximi prætextu, non dubitāt ſeſe impiiſſimis ſuperſtitionibus polluere. ¶ *Alius autem* [*fide*] *infirmus*, ὃς δὲ ἀσθενῶν. Sic potius lego quàm ὁ δὲ ἀσθενῶν. quia non præceſſit ὁ μὲν, ſed ὃς μὲν, quum alioquin, vtrouis modo legas, eadem prorſus maneat ſententia. Solent enim Græci in diſtributionibus, non tantùm præpoſitiuis, ſed etiam poſtpoſitiuis articulis vti, vt Luc.23.33, & infrà verſu 5. Cæterùm nolui ſimpliciter infirmum dicere, ſed FIDEM adiunxi ex ſuperiore verſiculo, ne quis ineptus (quales ſunt nimium multi) quia ſit olerum mētio, putet infirmos à Paulo vocari minus rectè valentes. Nam ita exiſtimarunt qui in Vulg. editione pro *Olus manducat* ſcripſerūt *Olus manducet*, vt apparet ex Origene, qui totum hunc locū fœdiſſimè corrupit, dum explicat quod ſuprà dictum eſt capite 4.19, Abrahamum non fuiſſe infirmatum fide. ¶ *Edit olera*, λάχανα ἐσθίει. In pleriſque Vulgatæ Latinæ verſionis codicibus legitur *Olus manducet*, manifeſto errore. Nam præterquā quòd omnia Græca exemplaria ſcriptum habent ἐσθίει non ἐσθιέτω, ſententia ipſa prorſus flagitat vt vtrunque membrum exprimatur non imperandi ſed indicandi modo: vt iis non poſſim aſſentiri qui conuertunt φαγεῖν, veſcatur. Certum enim eſt Apoſtolum propoſita generali doctrina, nunc illam ſuis ſpeciebus, ſeu caſibus (quos vocant) applicare. Ac prior quidem iſte ad ciborum diſcrimen: alter verò quem complectitur verſiculus quintus, ad diſcrimen dierum pertinet. Nihil ergo præcipitur in his verſiculis duobus, ſecūdo videlicet & quinto, ſed ſpecies ponitur, deinde ſubiicitur doctrina. Dicitur autem edere olera, qui in capiendo cibo malit ſolis oleribus veſci, quàm carnes lege prohibitas attingere: vt olim Daniel, ſed alio ſpiritu, cum ſociis apud Babylonios, Daniel.1.11.

3 *Ne condemnato*, μὴ κρινέτω. Vulg. & Eraſm. *Ne iudicet*: nimium obſcurè, vt alibi ſæpe in hoc eodem verbo peccatum eſt, quum ex Hebræorum more ſimplex κρίνειν pro κατακρίνειν ſit poſitum, tum hoc in loco, tum in ſequentibus verſiculis aliquoties. Sed & in ſuperiore membro ἐξουθενείτω non ſatis expreſſè conuertit Vetus interpres *Spernat*, neque Eraſm. *Deſpiciat*: quum ſignificet aliquid amplius, nempe pro nihilo habere. Voluit enim Paulus hoc verbo repræſentare immodicum eorum faſtum, qui Chriſtianæ libertatis cognitione tumidi, cæteros vix dignos putabant quos vel pili facerent.

4 *Stabilietur autem*, σταθήσεται δέ. Vulg. *Stabit autem*. σταθήσεται δέ. Eraſmus, *Imò fulcietur vt ſtet*. Ego verò (vt de periphraſi

riphrasi nihil dicam) puto hoc prorſus cohærere cum eo quod Apoſtolus dixerat ἢ πίπτει, *aut cadit*, hoc videlicet accommodans ad Chriſtianum quidem ſed adhuc rudem, qui, dum mauult carnibus prorſus abſtinere & oleribus veſci, quàm cibum, quē putat immundum, attingere, ſanè in eo oſtendit ſe nondum ſtare, id eſt nondum firmo gradu conſiſtere, atque adeo veluti ruinam minatur: ſed tamen (inquit Apoſtolus) non eſt quòd eum idcirco vt deſperata ſalute condemnes. Quem enim aſciuit Dominus, eum ſuo tempore ſtabiliet.

Ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω.	5	Alius quidem ¨æſtimat diem præ die, alius autem ∴ *peræquè* æſtimat quemuis diem. ¨Vnuſquiſque in animo ſuo plenè certus eſto.	5	*Nam alius iudicat diē inter diem: alius autem iudicat omnem diem. Vnuſquiſque in ſuo ſenſu abundet.*
Ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ φρονεῖ καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων, Κυρίῳ ἐσθίει· εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ Θεῷ· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ.	6	∴Qui curat diem, ¨Domino curat: ∴& qui non curat diem, Domino non curat. ¨Qui edit, Domino edit: gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.	6	*Qui ſapit diem, Domino ſapit: & qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo: & qui nō manducat, Domino nō manducat, & gratias agit Deo.*

5 *Æſtimat diem præ die*, κρίνει ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν. Secunda eſt iſta ſpecies, eorum qui diſcrimina dierū ex Legis præſcripto obſeruabant: vt planè ſint hallucinati veteres Græci (à quibus deceptus etiam eſt Ambroſius) quum hîc neſcio quid comminiſcerentur de iis qui vel alternis diebus, vel quotidie ieiunabant. Quãuis enim ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν ſignificet Alternos dies, tamen non perpetua eſt iſta ſignificatio, vt quæ locum nullum habeat in conſtructione actiua (quam vocant) cuiuſmodi hæc eſt. Deinde nulla eſt ieiunij mentio: & res ipſa oſtendit de Legis ceremoniis indifferētibus hîc diſſeri, quarum cauſa non vult Apoſtolus Eccleſiam ſcindi, ſed infirmitati fratrum aliquid ad tempus concedi. Itaque aſſentior Eraſmo qui tradidit, παρὰ hoc in loco relationem declarare, vt in prouerbio πορφύρα παρὰ πορφύραν. quanquam nolim cõuertere *Diem iuxta diem*, ac multo etiam minus, *Diem ſupra diem*, cum Hieronymo, quanuis ſic accipiatur παρὰ Heb.3.3. Spectandum enim eſt quid cuique loco conueniat. ac mihi quidem videtur παρὰ prorſus hîc reſpondere Latinæ propoſitioni Præ, vt in illo Terentij, *Quum te poſtputaſſe omnes res præ patre intelligo.* Sed & in verbo κρίνειν interpretando, quod nonnullos torſit magnopere, doctiſſimum interpretem libens ſum ſequutus. Nam inter cætera τὸ κρίνειν ſignificat iudicium ferre de re quapiam, quod quidem ſine æſtimatione fieri non poteſt: quum iudicare nihil aliud ſit quàm quanti rem aliquam facias vel tecum inire, vel apud alios dicere: quæ expoſitio & ſimpliciſſima eſt & ſententiæ Apoſtoli accommodatiſſima. Nam quominus accipias pro διακρίνειν, id eſt diſcernere ſeu diſtinguere, obſtat proximū membrum, quod iſtam expoſitionem nullo modo admittit: & tamen vt ſibi conſtet antitheſis, ſimili ratione debet explicari. Quod autem quidam τὸ κρίνειν accipiunt pro Sāctificare, (id eſt Pro præſtantiore & ſanctiore habere) quāuis ſententiæ conueniat, tamen mihi videtur coactum: niſi quis exemplum ſimile proferat. Poſtremò ſi κρίνειν cõuertas Iudicare, obſcura fuerit expoſitio: quum nemo facilè intelligat quid ſit Iudicare diem præ die, ac multo minus, Iudicare quemuis diē, aut de quouis die. Libuit tamē more meo adſcribere varias interpretationes, vt cuique ſuum iudicium integrum ſeruetur. Sic igitur Vulgata, *Nam alius iudicat diem inter diem:* ſic Auguſtinus in quæſtionibus huius Epiſtolæ, (quem ſequitur Budæus) *Alius quidem iudicat alternos dies:* ſic Hieronymus libro aduerſus Iouinianum ſecundo, *Alius iudicat diem plus quàm diem:* ſic denique Eraſmus, *Hic quidem iudicat diem ad diem conferens.* ¶ [*Peræquè*] *æſtimat quemuis diem*, κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. Vulgata, *Iudicat omnem diem.* quod nemo intelligat. Eraſmus, *Idem iudicat de quouis die*, ſententia rectè expreſſa. Malui tamen hîc quoque doctiſſimi interpretis veſtigiis hærere, quòd minus recedat à Græcis. Nequis autem quærat cur aduerbiū Peræquè addiderimus, quum κρίνειν ſimpliciter duntaxat ſignificet æſtimare, ſciendum eſt hoc aduerbium incluſum eſſe in πᾶσαν, ſyncategoremate non vniuerſali hoc in loco, vt etiam ſuprà verſu 2, ſed particulari indefinito.

¶ *Vnuſquiſque in animo ſuo plenè certus eſto*, ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. Vel, In eo quod ipſe ſentit, ſiue ſententiæ ſuæ, certus eſto. ſi libeat τὸν νοῦν pro ſententia ſeu conſilio accipere. Sed malim quidem ego pro cõſcientia interpretari, vt videlicet vnuſquiſque apud ſe poſſit meritò dicere quod commemorat Apoſtolus infrà, verſu 14, ſe noſſe ac ſibi eſſe perſuaſum per Dominum Ieſum, nihil eſſe per ſe impurum. Itaque τὸ εἰδέναι καὶ πεπεῖσθαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ (nam hoc quoque addendum eſt) optima eſt expoſitio verbi πληροφορεῖσθαι. de quo abunde etiam diximus Luc.1.1. Vulgata, *Vnuſquiſque in ſenſuo ſuo abundet*, i. *vnuſquiſque mentem ſuam ſequatur:* ſiue (vt Ambroſius explicat) *cõſilio ſuo remittatur.* Atqui præterquam quòd Abundare in ſuo ſenſu, propriè dicitur de homine præfracto & obſtinato, neque πληροφορεῖσθαι ſignificat abundare, neque hæc ſententia Chriſtiana eſſe poteſt. Dominus enim, Deut.12.8, etiam de rebus mediis & indifferentibus diſſerens, diſertè prohibet nequis faciat quod ſibi viſum fuerit: & innumerabilibus locis damnat bonas (quas vocant) intentiones. Sed & Apoſtolus noſter paulo pòſt apertè reiicit hoc commentum, quum dicit neminem ſibiipſi viuere aut mori. & ἐθελοθρησκείας damnat, Coloſſ.2.8, & 23, 1.Tim.4.1 & 3. Itaque hanc interpretationem prorſus repudio, vt & illam Eraſmi quæ in idem recidit, *Vnicuique ſua mens ſatisfaciat.* Neque rurſus iis aſſentior qui hoc vnum putant præcipi ab Apoſtolo, vt nemo dubia aut hæſitante conſcientia quicquam hîc aggrediatur. Neque enim ſatis eſt vt conſcientiæ teſtimonium cum eo quod facimus cõſentiat, ſed hoc in primis eſt curandū vt conſcientia noſtra ex verbo Dei certioretur. Quid ſi enim ea fallatur? vt certè falli neceſſe eſt niſi verbo Dei nitatur, in quo nobis ille ſuam voluntatem pleniſſimè patefecit. Hoc eſt igitur quod hîc vrget Apoſtolus, nempe vt pro eo quòd tam prompti ſumus in nobis viciſſim condemnandis, vnuſquiſque potius de ſeipſo ſit ſolicitus: vt & firmis de ſua libertate bene conſtet, & infirmi quoque quotidie proficiant.

6 *Qui curat*, ὁ φρονῶν. Vulgata, *Qui ſapit*, quod Eraſmus rectè mutauit. Nam φρονεῖν etiam declarat animum ad aliquid adiicere, & de re quapiam ſeriò cogitare. Vnde factum eſt vt Paulus eos dicat φρονεῖν ἡμέραν qui hunc vel illum diem peculiari quadam ratione obſeruant: agens nimirum non de quouis dierum diſcrimine, (qua in re proculdubio hallucinati ſunt veteres plerique interpretes) ſed de eo demū quod in Lege Moſis præcipitur, vt apparet ex eo quod ſcriptum eſt Coloſſ. 2.16. ¶ *Domino curat*, Κυρίῳ φρονεῖ. Id eſt, Domini eſt iudicium rectène faciat quum diem curat, an ſecus. Itaque cur non potius laboratis de eo vt quiſque ſe Deo approbet, quàm vt aliena curetis? Hæc enim eſt concluſio harum rationum quæ ſubiiciuntur infrà, ver.12.& 13. Et paulo antè quoque id attigerat Apoſtolus quum diceret, Suo Domino ſtat aut cadit. Id eſt, Siue ſtet, ſiue cadat, res Domini agitur, non tua. Neque verò ignoro aliter hūc locum & alios ſequentes ſolere à recentioribus etiam explicari, quorum ſententiæ nihil præiudico: tantùm dico hanc expoſitionem mihi videri cum iis quæ ſubiiciuntur optimè conſentire, vt omnes rationes minimo negotio poſſint connecti. Sed quocunq; modo accipias, notāda hîc ſunt tria, nequis vniuerſalē hanc doctrinā eſſe putet: quū charitas præcipiat vt alij de aliorū ſalute ſoliciti ſimus, & quæ cõtra Dei voluntatē fiūt, vt iniuſtè facta reprehēdamus. Primū (vt antè dixi) de ſolis rebus ſuapte natura mediis & indifferētibus hîc agi, & quidem iis demū quæ ſub Lege indifferētes non erāt. Deinde nō facti ipſius iudiciū, modò moderatio adhibeatur ex charitatis regula, ſed id demum quo perſonæ ipſæ damnantur, à Paulo reprehēdi.

Tertiò, non de præfractis & pertinacibus, (quos alibi canes & conciſionem vocat, Philip.3.2, & quibus ne tantillũ quidem cedere voluit, Galat.2.4 & 5) ſed de infirmis hîc diſſeri, quibus Dominus nondum integram libertatem Chriſtianam patefecerat. Itaque non eſt quòd quidam iſtiuſmodi teſtimoniis abutantur vt ἐθελοθρησκείας ſuas ſtabiliant: nec fas eſt Academicis ſuam ἀκαταληψίαν hic argumentis tueri. ¶ *Et qui non curat*, &c. καὶ ὁ μὴ φρονῶν, &c. Totum hoc membrum deeſt in Vulgata editione, & Latinis aliquot interpretibus: ſed in Græcis omnibus exemplaribus, & apud Syrum interpretem, & apud Photium quoque in Græcis ſcholiis reperitur: & ſanè omnino addendum eſt, vt aliquid opponatur ſuperiori membro de iis qui diem curant, quod nonniſi coacta interpretatione poſſis de firmis accipere: quanuis in contrariam ſententiam Eraſmus nonnihil videatur inclinare. ¶ *Qui edit*, ὁ ἐσθίων. Id eſt, qui nullum facit ciborum diſcrimẽ. Huic opponitur, *Qui non edit*, id eſt qui cibos non attingit quos immundos putat ex Lege. Neque enim ſimpliciter agit de edendo aut non edendo, vt rectè annotauit Auguſtinus, ſed ex verſu ſecundo explicandum eſt hoc dictum. quod quum Græci non viderent, & ex Latinis Ambroſius, putarunt hîc Apoſtolum de ieiuniis diſſerere. Cæterùm quum Eraſmus pro *Qui edit*, maluerit dicere *Qui veſcitur*: ego contrà, propter amphiboliam, malui Veterem interpretationem retinere. Sequitur enim, Domino veſcitur, quod etiam ſexto caſu poſſet accipi ab imperitis.

	Οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.	7	Nullus enim noſtrûm ¨ſibiipſi viuit, & nullus ſibiipſi moritur.	7	*Nemo enim noſtrûm ſibi viuit, & nemo ſibi moritur.*
	Ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ Κυρίῳ ζῶμεν· ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ Κυρίῳ ἀποθνήσκομεν. ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ Κυρίου ἐσμέν.	8	Nam ſiue viuimus, Domino viuimus: ſiue morimur, Domino morimur. Siue igitur viuamus, ſiue moriamur, Domini ſumus.	8	*Siue enim viuimus, Domino viuimus: ſiue morimur, Domino morimur. Siue ergo viuimus, ſiue morimur, Domini ſumus.*
	Εἰς τοῦτο γὰρ Χριστὸς καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.	9	Ad hoc enim Chriſtus ¨& mortuus eſt, & reſurrexit, & reuixit, vt & mortuis & viuentibus dominetur.	9	*In hoc enim Chriſtus & mortuus eſt, & reſurrexit, vt & mortuorum & viuorum dominetur.*
2. Cor. 1. 10	Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ.	10	‖Tu verò cur cõdemnas ¨fratrem tuum? aut etiam tu cur pro nihilo habes fratrem tuum? Omnes enim ſiſtemur apud tribunal Chriſti.	10	*Tu autem quid iudicas fratrẽ tuum? aut tu quare ſpernis fratrem tuum? Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti.*
Eſa. 45. 23 phil. 2. 10	Γέγραπται γάρ, Ζῶ ἐγώ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ.	11	Scriptum eſt enim, ‖ ¨Viuo ego, dicit Dominus, ¨Quòd ¨mihi *ſeſe* flectet omne genu, & omnis lingua ¨confitebitur Deo.	11	*Scriptum eſt enim, Viuo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet omne genu: & omnis lingua cõfitebitur Deo.*
	Ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ Θεῷ.	12	Nempe ergo vnuſquiſque noſtrûm de ſeipſo rationẽ reddet Deo.	12	*Itaque vnuſquiſque noſtrûm pro ſe rationem reddet Deo.*
	Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν·	13	Ne amplius igitur alij alios	13	*Non ergo amplius inui-*

---

7 *Sibiipſi viuit*, ἑαυτῷ ζῇ. Sibi viuere Latinis dicitur qui ſe vnum reſpicit, vt ex ſuo vnius arbitrio ac voluntate viuat. pro quo Hebræi dicũt היטיב לנפשו [*hetib lenaphſcho*] id eſt benefacere animæ ſuæ, vt Pſal. 49. 19. Hic ergo Paulus negat fideles ſibi viuere, nempe quòd non ſuam, ſed Domini voluntatem fateantur ex gratiarum actione ſe habere pro vitæ regula: denique ita viuant vt Domino ſibi reddendam vitæ rationem cogitent, cuius iuri & poteſtati ſubſint. Agitur enim vtrinque de fidelibus, quorum tamẽ alij ſint peritiores, alij rudiores. Quorſum igitur, inquit Paulus, hoc iudicium in conſeruum tuum vſurpas? Facit autem mortis quoque mentionem, non modò vt pleniſſimum hoc ius Domini eſſe oſtendat, quod ne morte quidem terminetur, ſed etiam in primis quia hęc iudicia quę reprehendit, ad futuram vitam præcipuè pertinent: quaſi videlicet homines iſti eam habeãt in ſua poteſtate, vt cui dicant eſſe ademptam, ei adimatur à Deo.

9 *Et mortuus eſt, & reſurrexit, & reuixit*, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν. Hîc plurimùm variant codices. Nam in vetuſtis codicibus legitur ἔζησεν, ſed eodem ſenſu: quum ex Hebræorum more ſimplicia ſoleant pro compoſitis vſurpari. niſi malimus, ex Eraſmi ſententia, præteritum *Vixit* interpretari pro præſenti *Viuit*, ne videatur Paulus ταυτολογεῖν. quanquam alia etiam ratione occurri poteſt battologię, ſi Reſurrexit & reuixit, perinde accipiamus acſi ſcriptum eſſet, Reſurgens reuixit, id eſt per reſurrectionem nouum vitæ ſtatum eſt conſequutus. Syrus interpres legit quidem hæc tria, ſed ita vt ἀνέζησεν ſecundo loco ponatur. Ambroſius verò legit καὶ ἔζησεν, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, *& vixit, & mortuus eſt, & reſurrexit*. Codex autem quo vſus eſt Eraſmus, ſcriptum habebat, *Et mortuus eſt, & reuixit*, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέζησεν. quam lectionem Chryſoſtomum ſequutum eſſe apparet ex commentario, eo tantùm excepto quòd pro ἀνέζησεν legit ἔζησεν. Sic enim ſcribit in extremo, καὶ νεκρὸς ὢν ἔζησεν. At ex contrario, Vulgatæ editionis exẽplaria pleraque ſcriptum habent, Et mortuus eſt & reſurrexit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, ita vt ἔζησεν expungatur. Sed vtcunque legas, eadem manet ſententia.

10 *Fratrem tuum?* τὸν ἀδελφόν σου; Claromontanus codex addit, ἐν τῷ μὴ ἐσθίειν, *in eo quòd non comedat?* Sed hoc potius ſpectare ad Iudæum vocatum & adhuc illa legalia obſeruantem, ſicut quod ſubiecit ad eum refertur qui Chriſtiana vtens libertate deſpiciat infirmum Iudæum, apparet ex collatione, verſ. 3.

11 *Viuo ego*, ζῶ ἐγώ. Hebraicè, חי אני [*chai ani*,] quæ formula eſt iuriſiurandi, & quidem Deo peculiaris, vt qui vnus verè ſua vnius vi ac poteſtate exiſtat. Perinde eſt acſi diceret Dominus, tam certo futurum aliquid ac certum eſt ipſum viuere, i. Deum eſſe. Itaque quanuis Eſaię 45. 23, (quem locum hîc citat Paulus) non ſit חי אני [*chai ani*,] ſed בי נשבעתי [*bi niſchbahti*] id eſt *Per meipſum iuraui*, tamẽ quod ad ſentẽtiam ipſam attinet, Apoſtolus nihil mutauit. ¶ *Quòd*, ὅτι. Vulg. barbarè, *Quoniam*. Sed & videri poteſt hęc particula prorſus redundare, idcirco etiam à Syro interprete expuncta. ¶ *Mihi* [*ſeſe*] *flectet omne genu*, ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ. Omiſit hîc nonnulla Apoſtolus, vt qui nõ conſtituerit ſyllabas numerare, ſed ita tamen vt integra maneat ſententia. Quod autẽ in Complutenſi editione additur ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, *cæleſtium, terreſtrium, & inferorum*, puto irrepſiſſe ex Phil. 2. 10. ¶ *Confitebitur Deo*, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Id eſt me venerabitur & agnoſcet pro Deo. Cæterùm quod in Hebræo legitur תשבע כל לשון [*tiſchſchabah chol laſchon*] ſub. לי [*li*,] id eſt, iurabit omnis lingua mihi, eôdem prorſus recidit. Eſt enim iuſiurandum vera ac aperta eius Dei profeſſio, quẽ vt teſtem & periurij vindicem appellamus, adeo quidem vt interdum συνεκδοχικῶς iuſiurandum declaret vniuerſum Dei cultum, vt Eſa. 19. 18.

ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον.

14 Οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι' ἑαυτοῦ· εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐκείνῳ κοινόν.

15 Εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκέτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς. μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε.

16 Μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν τὸ ἀγαθόν.

17 Οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

18 Ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ Χριστῷ, εὐάρεστος τῷ Θεῷ καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις.

19 Ἄρα οὖν τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους.

20 Μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. πάντα μὲν καθαρά· ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι.

21 Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ.

iudicemus: ¨ſed hîc potius adhibete iudicium, vt ne offendiculum ponatis fratri, ¨aut ſcandalum.

14 Noui, & ¨perſuaſum habeo per Dominum Ieſum, nihil eſſe ¨impurum ¨per ſe: ¨ſed ei qui exiſtimat aliquid eſſe impurum, *id* ei impurum *eſſe*.

15 Verùm ſi propter eſcam frater tuus triſtitia afficitur, non iam ſecundum charitatem incedis. ‖Ne eſca tua illum perdito pro quo Chriſtus mortuus eſt.

16 Ne ¨veſtrum igitur bonum ¨blaſphemator.

17 Non enim eſt regnũ Dei eſca & potus, ſed iuſtitia, & pax, & gaudium per Spiritum ſanctũ.

18 Nã qui ¨per hæc ſeruit Chriſto, gratus eſt Deo, & acceptus hominibus.

19 Nempe igitur quæ ad pacem faciunt, ſectemur, ¨& quæ ad mutuam ædificationem.

20 Ne cibi cauſa deſtrue opus Dei. ‖omnia quidem pura: ſed malum *eſt* homini qui edit ¨cum offendiculo.

21 ‖Bonum *eſt* non veſci carnibus, neque bibere vinum, neque *quicquam facere* in quo frater tuus impingit, aut offenditur, aut infirmus eſt.

cem iudicemus: ſed hoc iudicate magis ne ponatis offendiculum fratri, vel ſcandalum.

14 *Scio & confido in Domino Ieſu quia nihil commune per ipſum: niſi ei qui exiſtimat, quid commune eſſe, illi commune eſt.*

15 *Si enim propter cibum frater tuus contriſtatur, iã non ſecundum charitatem ambulas. noli cibo tuo illũ perdere pro quo Chriſtus mortuus eſt.* 1. Cor. 8. 11

16 *Non ergo blaſphemetur bonum noſtrum.*

17 *Non eſt enim regnum Dei eſca & potus, ſed iuſtitia, & pax, & gaudium in Spiritu ſancto.*

18 *Qui enim in hoc ſeruit Chriſto, placet Deo; & probatus eſt hominibus.*

19 *Itaque quæ pacis ſunt ſectemur, & quæ ædificationis ſunt inuicem.*

20 *Noli propter eſcam deſtruere opus Dei. omnia quidem ſunt munda: ſed malum eſt homini qui per offendiculum manducat.* Tit. 1. 15

21 *Bonum eſt non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut ſcandalizatur, aut infirmatur.* 1. Cor. 8. 13

---

13 *Sed hîc potius adhibete iudicium,* ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον. Vulgata, *Sed hoc iudicate magis.* Eraſmus, *Verùm illud iudicate magis,* nimium certè obſcure, vt multo præſtiterit vſurpare periphraſin. Eſt autem elegans antanaclaſis in verbo κρίνειν, quod quum in priore membro ſignificet τὸ κατακρίνειν, (id eſt damnare) in hoc poſteriore loco declarat iudicio & conſideratione vti in aliqua re conſtituenda. Obliquè enim (vt argutè & verè obſeruauit doctiſſimus interpres) malignos iſtos cenſores perſtringit, qui huc conferunt totum ſuum acumen vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potius omne rationis iudiciũ huc conferre oportuerit, ne ſuo neglectu fratres ſuos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant. Itaque vt iſtam antanaclaſin vtcunque ſeruaremus, priore loco maluimus κρίνωμεν conuertere Iudicemus quàm Damnemus. ¶ *Aut ſcandalum,* ἢ σκάνδαλον. Sic nonnulli diſtinguunt πρόσκομμα & σκάνδαλον, vt illud quidem de eo dicatur qui ita impingat vt tamen non concidat: ſcandalum verò ruinam complectatur. Ideo conuertit Eraſmus, *Aut lapſus occaſio.* Sed contrà fortaſſis σκάνδαλον minus eſt quàm πρόσκομμα. quanquam de hoc nolim litigare: hoc quidem certum eſt, vt hæc differentia hoc loco valeat, tamen non eſſe perpetuam.

14 *Perſuaſum habeo,* πέπεισμαι. Id eſt, ἐπληροφορήθην, nimirum à Domino Ieſu, cuius Spiritu erat edoctus. vel, per Dominum Ieſum quem videlicet didici ſuo aduentu maceriam diruiſſe, & omnes iſtas vmbras depuliſſe. Vulgata, *Confido,* id eſt πέποιθα. ¶ *Impurum,* κοινόν. Vulg. & Eraſ. ad verbum *Commune.* de quo diximus Matth. 15.11. Nos quidem noſtræ interpretationis auctorem habemus Petrum Act. 10.14, qui τὸ κοινὸν interpretatur ἀκάθαρτον. ¶ *Per ſe,* δι' ἑαυτοῦ: id eſt φύσει, *natura,* vt rectè Exponit Eraſmus ex Chryſoſtomo & Theophylacto. Vulg. *Per ipſum,* δι' αὐτοῦ, quæ lectio planè eſt deprauata. quanuis in nonnullis etiam codicibus vetuſtis & in Græcis ſcholiis inueniatur. niſi exiſtimemus αὐτοῦ pro αὑτοῦ poſitum eſſe: quod non infrequẽter apud idoneos auctores inueniri conſtat. Nam *Per ipſum* interpretari cum Theodorito, *Per Chriſti beneficium:* vel cum Seueriano, *Per Deum,* mihi nimis coactum videtur. ¶ *Sed,* εἰ μή. Vulgata & Eraſmus, *Niſi.* Vide 1. Corinth. 7.16.

16 *Veſtrum,* ὑμῶν. Vulgata, *Noſtrum,* ἡμῶν, vt & Syrus interpres legit, contra Græcorum codicum fidem, nulla tamen ſenſus iniuria. Significat enim Paulus beneficium illud Chriſtianę libertatis, cuius & ipſe particeps erat. Id verò conqueritur maledicentiæ hominum exponi, quum nonnullorum abuſu fit vt infirmi clamitent Euangelio reſcindi Dei voluntatem, ac proinde hanc doctrinam à Deo non eſſe. ¶ *Blaſphemator,* βλασφημείσθω. Siue, malè audiat. Eraſmus. *Hominum maledicentiæ ſit obnoxium.* quæ periphraſis mihi non videtur ſatis expreſſa, vt intelligamus hanc maledicentiam in Deum ipſum ferri. Vide Matth. 9.3.

18 *Per hæc,* ἐν τούτοις. Id eſt, Qui pacem ac iuſtitiam tranquillè colit per Spiritum ſanctum. Vulgata, *In hoc,* id eſt ἐν τούτῳ, ita videlicet vt ad Spiritum ſanctum referatur: quam lectionem inuenimus in vno vet. codice, Ambroſio, Origene, Auguſtino denique De moribus Manichæorum lib. 2. cap. 14.

19 *Et quæ ad ædificationem,* καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς. Familiare eſt Paulo Ædificandi verbum, quo ſignificantur omnia officia quæ proximo debemus, vel vt Chriſto adiungatur, vel vt ei iam adiũctus, quotidie magis ac magis coaleſcat. Dicuntur enim fideles eſſe templum Dei, in quo videlicet per Spiritum ſanctum reſideat: & totus fideliũ cœtus ingenti alicui ciuitati, id eſt nouæ Hieruſalem, cõparatur, ex ipſis fidelibus quaſi lapidibus conſtructæ, vt pereleganter ac planè diuinitus ſcribitur Eſa. cap. 54. & Apoc. cap. 21. In Claromontano codice additur φυλάξωμεν, *Seruemus,* ſiue, vt Auguſtinus, *Cuſtodiamus.*

20 *Cum offendiculo,* διὰ προσκόμματος. Vulg. & Eraſ. *Per offendiculum.* Ego verò exiſtimo διὰ hoc in loco reſpõdere ב Hebræorum, pro μετὰ vel σὺν vſurpatæ. Nã διὰ pro ἐν interdũ poni annotauimus ſuprà, 4.11. ἐν verò pro σὺν toties iam obſeruauimus vt pigeat exemplũ adſcribere. Sic Latini per vim, per fraudẽ, per iniuriã & alia ſimilia multa.

22 Σὺ πίστιν ἔχεις· κατὰ σεαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει.

23 Ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως· πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν.

Κεφάλαιον ιε.

1 Ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν.

2 Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν.

3 Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν, ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται, Οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ.

Psal.69.10

4 Ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη· ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν.

5 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν.

1.Cor.1.10

22 Tu fidē habes: apud temetipſum habe coram Deo. Beatus qui non condemnat ſeipſum in *eo* quod approbat.

23 Qui verò ambigit, ſi ederit, condemnatus eſt, quoniam non *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non eſt, peccatum eſt.

Cap. xv.

1 Debemus autem nos qui firmi *ſumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac non indulgere nobiſipſis.

2 *Itaque* vnuſquiſque noſtrûm proximo placeat in bonum, *id eſt* ad *eius* ædificationem.

3 Etenim Chriſtus nō placuit ſibiipſi, ſed, ſicut ſcriptum eſt, ‖Conuitia eorū qui conuitiantur tibi, inciderunt in me.

4 Nam quæ antèſcripta ſunt, ad noſtram doctrinam antèſcripta ſunt: vt per tolerantiam & conſolationem Scripturarum, ſpem habeamus.

5 Deus autem tolerantiæ & conſolationis ‖det vobis vt eodem animo inter vos mutuò affecti ſitis, ſecūdum Chriſtum Ieſum.

22 *Tu fidem habes: penes temetipſum habe coram Deo. Beatus qui non iudicat ſemetipſum in eo quod probat.*

23 *Qui autem diſcernit, ſi manducauerit, damnatus eſt: quia non ex fide, omne autem quod non eſt ex fide, peccatum eſt.*

Cap. xv.

1 *Debemus autem nos firmiores, imbecillitates infirmorum ſuſtinere, & non nobis placere.*

2 *Vnuſquiſque veſtrûm proximo ſuo placeat in bonum, ad ædificationem.*

3 *Etenim Chriſtus non ſibi placuit, ſed ſicut ſcriptū eſt, Improperia improperantium tibi, ceciderunt ſuper me.*

4 *Quæcunque enim ſcripta ſunt, ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt: vt per patientiam & conſolationem Scripturarum, ſpem habeamus.*

5 *Deus autem patientiæ & ſolatij det vobis id ipſum ſapere in alterutrum, ſecundum Ieſum Chriſtum.*

---

22 *Tu fidem habes*, σὺ πίστιν ἔχεις. Quid ſit fides hoc in loco, & quid fidem habere, docuit ipſe Apoſtolus ſuo exemplo ſuprà, verſu 14: nempe perſpectam habere libertatem Chriſtianam in rebus mediis & indifferentibus: vt ipſe quoque Chryſoſtomus interpretatur. Id verò notandum eſt diligenter aduerſus eos qui ſuo torpori hunc Apoſtoli locum obtendunt, quaſi fidei profeſſio non requiratur. Cæterùm quum poſt ἔχεις ferè adſcribi ſoleat nota interrogationis, ego veteres omnes noſtros codices & Græca quoque ſcholia ſequutus, ſuſtuli. Videntur enim hæc potius per conceſſionem quàm per interrogationem dici. ¶ *Approbat*, δοκιμάζει. Id eſt quod amplectitur, vt rectum & tutum. Multi enim ſunt qui dubia conſcientia aliquid audeant, aliorum videlicet exemplo facti audaciores: de quib⁹ agitur proximo verſiculo. Aliis potius placet Examinandi verbum: quia multi ſunt quos conſcientia non redarguit, qui tamen grauiſſimè peccāt. Id verò fit quòd aliis cogitationibus occupati in facta ſua non inquirant. Cenſent ergo nonnulli Paulum hoc adieciſſe vt ſtuporem conſcientiæ à iudicio diſtingueret. Sed prior expoſitio eſt accommodatior.

23 *Qui verò ambigit*, ὁ δὲ διακρινόμενος. Vel hæſitat, aut ſecum diſceptat. Vulgata, *Qui autem diſcernit.* Eraſmus, *Qui autem diiudicat.* Vide Matthæum cap. 21.21, ¶ *Peccatum eſt*, ἁμαρτία ἐστίν. Hîc in plurimis vetuſtis codicibus & Græcis etiam ſcholiis attexuntur tres verſiculi qui in impreſſis ſolent hanc epiſtolam claudere, nempe decimiſexti capitis verſic. 25, incipiens à τῷ δὲ δυναμένῳ, 26 & 27 deſinens in ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, quod tamen non probo, quoniam hanc tractationem nondum terminauit Apoſtolus: vt ſi extremæ epiſtolæ videantur non conuenire, non tamen huic loco, ſed ſequentis capitis verſic. 13, attexi potius oportuerit. Sed hæc fortaſſe varietas fraude Marcionis euenit, qui, cæteris quæ ad finem vſque epiſtolæ ſequuntur, expunctis, voluerit epiſtolam hîc finiri, vt Hieronymus teſtatur.

IN CAPVT XV.

1 *Indulgere*, ἀρέσκειν. Vulgata & Eraſmus, *Placere.* Atqui apud Latinos Placere ſibi dicitur qui effertur & gloriatur: de quo non agit hîc propriè Apoſtolus, ſed de eo potius qui cæteris contemptis ſui vnius rationem habet, idque vnum ſpectat vt animo ſuo morem gerat: quod vitium, etſi cum illo coniunctum eſt, tamen nonnihil eſt diuerſum, Mox autem idem verbum ἀρέσκειν in laude ponitur.

2 [*Itaque*] *vnuſquiſque*, ἕκαστος γάρ. Hanc particulam pro illatiua bis iam annotauimus in hac epiſtola, 6.19, & 12.3. ¶ *Noſtrum*, ἡμῶν. Vulgata, *Veſtrûm*, ὑμῶν: quod non æquè probo, quia præceſſit ὀφείλομεν, *debemus*, & ſequitur ἡμετέραν, *noſtram*, verſu 4. Vtitur tamen Apoſtolus interdum huiuſmodi tranſitionibus, vt ſuprà 13.13, quum dixiſſet περιπατήσωμεν, *ambulemus*, ſubiecit ἐνδύσασθε, *induite*. Sic enim frequenter loqui ſolent Hebræi. ¶ *Placeat*, ἀρεσκέτω. * Id eſt, gratum ſeſe reddat. Gallicè, *complaiſe.* ¶ *In bonum*, εἰς τὸ ἀγαθόν. Id eſt cum ipſius bono ac commodo, quod poſtea explicat. Sic enim hanc formulam vſurpat Apoſtolus, vt ſuprà, 8.28, & 13.4, quam & nos libenter retinuimus. Non deſunt tamen qui hoc loco εἰς ἀγαθὸν explicent pro ἐν ἀγαθῷ, id eſt in re bona & honeſta, quòd non ſit in re quauis indulgendum proximo. Sed hoc mihi non ſatis aptum videtur. Eſt enim id omnibus magis notum quàm vt dici neceſſe fuerit: & optimus eſt ſui interpres Apoſtolus, quum ſubiicit πρὸς οἰκοδομήν, illud nimirū explicans quod videri potuiſſet obſcurius. Quid ſit autem οἰκοδομὴ diximus ſuprà, 14.19.

3 *Non placuit ſibiipſi*, οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν. Id eſt, ſuiipſius non * habuit rationem, ſed ſui oblitus tuendæ Patris gloriæ ſe totum deuouit. ¶ *In me*, ἐπ' ἐμέ. Vt ſermo ſit abſolutus, dicendum potius ἐπ' αὐτόν, *in eum*: ſed huiuſmodi multa incidunt in quotidianum ſermonem, quæ ſententiam nihil immutant: quanuis (ſi quis propius inſpiciat) parum videantur cohærere. Sed & alia ratione poſſumus huic loco mederi, nempe ſi poſt ἀλλὰ aliquid eiuſmodi ſuppleas, Sed aliis, vel, Sed nobis, vel, Sed Deo: quod tamen mihi coactius videtur.

4 *Antèſcripta ſunt*, προεγράφη. Id eſt à Moſe & reliquis ſcriptoribus ſacris deſcripta. Vulgata, *Scripta*, non expreſſa præpoſitione πρό, quam etiam omittit codex Claromontanus. Eraſm. *Præſcripta.* ¶ *Et conſolationem*, καὶ τῆς παρακλήσεως. Vel, *Exhortationem*, vt legit Ambroſius. Vtrunque enim Græco vocabulo conuenit. Sed illud tamen videtur melius cohærere cum patientia. Vtraque verò Scripturis tribuitur, quoniam Deus hoc inſtrumento in nobis agit.

5 *Vt eodem animo affecti ſitis*, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vulg. *Id ipſum ſapere*, de quo diximus ſuprà, cap. 12. verſu 16.

7 *Aſſumite,*

Ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	6	Vt concorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti.	6	*Vt vnanimes vno ore honorificetis Deũ & Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti.*	
Διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ.	7	Propterea ¨aſſumite alij alios, ſicut & Chriſtus ¨aſſumpſit ¨nos in gloriam Dei.	7	*Propter quod ſuſcipite inuicem: ſicut & Chriſtus ſuſcepit vos in honorem Dei.*	
Λέγω δὲ Ἰησοῦν Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων.	8	¨***Illud*** autem dico, Ieſum Chriſtum miniſtrum fuiſſe ¨circunciſionis, pro Dei veritate, vt confirmaret promiſſiones ¨patrum.	8	*Dico enim Chriſtum Ieſum miniſtrum fuiſſe circuncißionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promißiones Patrum.*	
Τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν Θεόν· καθὼς γέγραπται, Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ.	9	¨Et vt Gentes pro miſericordia glorificẽt Deum: ſicut ſcriptum eſt, ‖Propterea ¨confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo pſallam.	9	*Gentes autem ſuper miſericordia honorare Deũ: ſicut ſcriptũ eſt, Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo.*	Pſ.18.50.
Καὶ πάλιν λέγει, Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.	10	Et rurſum dicit, ‖¨Gaudete Gentes cum populo eius.	10	*Et iterum dicit, Lætamini Gentes cum plebe eius.*	Deut.32.43
Καὶ πάλιν, Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί.	11	Et rurſum, ‖Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.	11	*Et iterum, Laudate omnes Gentes Dominum: & magnificate eum omnes populi.*	Pſ.117.1
Καὶ πάλιν Ἡσαΐας λέγει, Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.	12	Et rurſum Eſaias dicit, ‖Erit radix Ieſſe, ¨& qui exurgat ad imperandum Gentibus, ¨in ipſo Gentes ſperabunt.	12	*Et rurſus Eſaias ait, Erit radix Ieſſe, & qui exurget regere Gentes, in eo Gentes ſperabunt.*	Eſa.11.10
Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου.	13	¨Vtinam verò Deus ſpei impleat vos ¨omni gaudio & pace ¨credẽdo, vt ſpe abundetis per virtutem Spiritus ſancti.	13	*Deus autem ſpei repleat vos omni gaudio & pace in credendo, vt abundetis in ſpe, in virtute Spiritus ſancti.*	

---

7 *Aſſumite*, προσλαμβάνεσθε. Vulgata, *Suſcipite*, quod non videtur ſatis expreſſum, ob eam cauſam quam diximus ſuprà, 14.1. ¶ *Aſſumpſit nos in gloriam Dei*, προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν Θεοῦ. Id eſt, Nos minimè dedignatus, vltro adſciuit, quos gloriæ Dei faceret participes. Caſtellio verò conuertit, *Vt & Chriſtus nobis opitulatus eſt ad gloriam Dei*, ſententia deprauata: quanuis hoc quoque veriſſimum ſit, quicquid beneficij in Chriſto percipimus, ad Dei Patris gloriam redundare, vt ſcriptum eſt Epheſ.1.5. Sed quod Chryſoſtomus & Theophylactus εἰς δόξαν Θεοῦ connectũt cum προσλαμβάνεσθε, mihi planè violentum videtur. Deinde pro eo quod Vetus interpres δόξαν conuertit *Honorem*, id eſt τιμὴν, Eraſmus rectius interpretatus eſt *Gloriam*. Nam Gloria magnificentius quiddam declarat, vt ipſe rectè annotauit. ¶ *Nos*, ἡμᾶς. Vulgata, *Vos*, ὑμᾶς. vt & Syrus *interpres. Sed certè Iudęos intelligit, quod apertius declarat ſequenti verſiculo, qui parentheſis ſpeciem habet.

8 [*Illud*] *autem dico*, λέγω δὲ. Quum autem nos dico à Chriſto in gloriam Dei aſſumptos, hoc eſt quod ſignificare volo, Chriſtum videlicet, &c. Vulgata, *Dico enim*, λέγω γὰρ. id eſt Hoc enim affirmo: quam lectionem in duobus vetuſtis exemplaribus inuenimus, & ego maximè probo. Vult enim Apoſtolus confirmare vtroſque tum Iudæos tum Gentiles ab vno Chriſto eſſe aſſumptos, vt Chriſti exemplo ad mutuam in eodem Chriſto concordiam inuitet. Itaque optimè videtur conuenire particula cauſalis. ¶ *Circuncißionis*, τῆς περιτομῆς. Id eſt circunciſorum Iudæorum, intra quorum fines ſe continuit quandiu inter homines verſatus eſt, vt de ſe teſtatur Matthæi 15, ver.24. Alioquin dici non poteſt circũciſionis miniſter (id eſt Legis) quam ſuo aduentu abrogauit, aut potius compleuit. ¶ *Pro Dei veritate*, ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ. Id eſt, vt Deum veracem eſſe conſtaret. Veritas enim hoc quoque loco ſic accipitur vt diximus ſuprà, 3.7. ¶ *Patrum*, τῶν πατέρων. Id eſt patribus factas.

9 *Et vt Gentes*, τὰ δὲ ἔθνη: id eſt καὶ τὰ ἔθνη. Eſt enim coniunctio δὲ συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, vt loquitur Gaza. Repetitur ergo à communi εἰς τὸ, & vtrunque membrum cum verbo γεγενῆσθαι cohæret. Sic enim fuit Iudæorum miniſter Chriſtus vt Euangelium quoque voluerit Gentibus annuntiari, quemadmodum ipſe diſertè teſtatur Iohan.10.16. Certè λέγω pro iubeo & δοξάσαι pro δοξάσασθαι accipi non poteſt niſi admodum violenta interpretatione: quamuis ita videatur interpretari Græcus ſcholiaſtes. Quinetiam * repetito ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbo προσελάβετο, ex verſ.7, ita videlicet vt parentheſi includatur, ſic poſſit hic locus exponi, *Itidemque Gentes, vt glorificent*, &c. ¶ *Confitebor tibi*, ἐξομολογήσομαί σοι. Id eſt, Apertè profitebor & celebrabo nomen tuum, ex Hebræorum idiotiſmo, quem explanauimus Matthæi 10.32.

10 *Gaudete*, εὐφράνθητε. Totus hic locus Deut.32.43, ita eſt corruptus in Græca editione quæ ſub nomine Septuaginta legitur, vt vix vllum appareat Hebraicæ veritatis veſtigium. ſic autem habent Hebræa הרנינו גוים עמו [*harninu goiim hammo.*] id eſt (vt Hebræi interpretes explicant) Celebrate, ô Gẽtes, populum eius. Paulus autem vel ſuppleuit עם [*him*] vt ſit עם עמו [*him hammo*] quod etiã * expreſſit Syrus interpres. vel ſententiam ſpectauit, non verba. Certè non potuerunt Gentes populum Dei vt felicem ac beatum ex animo laudare quin eius felicitate affecti, eundem etiam Deum agnoſcerent.

12 *Et qui exurgat ad imperandum Gentibus*, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. Hebræa habent עומד לנס עמים [*homed lenes hammim,*] id eſt, qui ſtat in vexillum populorum. Rurſus igitur Græci ſententiam potius quàm verba ſunt ſequuti, quod ſub principis vexillo agat populus. Sic autem accipi etiam poteſt hoc membrum, vt ſequentibus adiungatur, hoc modo videlicet, *& in eum qui exurget vt imperet Gentibus, ſperabunt Gentes*, quam interpunctionem ſequutus eſt Syrus interpres. ¶ *In ipſo ſperabunt*, ἐπ' αὐτῷ ἐλπιοῦσιν. Hebraicè ידרושו [*jidroſchu,*] id eſt ipſum requirent. Idem verò ſenſus eſt. nã vulgatiſſimo Scripturæ vſu, Quærere Deum, nihil eſt aliud quàm in ipſum ſperare.

13 *Vtinam verò Deus*, ὁ δὲ Θεὸς. Vulgata & Eraſmus, *Deus autem.* Ego optandi modum ita volui exprimere vt mollior eſſet iunctura. Deinde Deum ſpei dicere malui hoc loco ſimpliciter, Hebræorum more, quàm Deum ſpei auctorem: quanuis ita hunc Hebraiſmum emollierimus ſuprà, v.5. Aſſentior enim potius doctiſſimo interpreti qui hoc putat cum extremo ſuperiore verſiculo cohærere: quaſi diceret Apoſtolus, Faxit verò Deus ille in quo omnes ſperamus, vt omni gaudio abundetis. ¶ *Omni*, πάσης. Id eſt perfecto & cumulato. Non enim omnis generis gaudium & pacem Apoſtolus ſuis exoptat. Sic accipitur hæc vniuerſalis particula Epheſ.1. verſu 3, & 1. Corinth. 13.2. Quid autem Pacem vocet diximus abundè ſu-

prà, 5. v. 1. Quanquam etiam ſiquis pro mutua concordia accipiat, fortaſſis non ineptè ſenſerit. ¶ *Credendo*, ἐν τῷ πιστεύειν. Gaudio & paci fidem, vt effectis cauſam, adiunxit. Sunt tamen qui ἐν τῷ πιστεύειν accipiant pro εἰς τὸ πιστεύειν, id eſt ad hoc vt credatis, ſiue ad credendum. Sed ego illud malo. Claromontanus autem codex hoc omittit.

---

14 Πέπεισμαι δὲ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν.

15 Τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν, ἀδελφοὶ, ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

16 Εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος ἡγιασμένη Πνεύματι ἁγίῳ.

17 Ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς Θεόν.

18 Οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ.

19 Ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν

14 Perſuaſum autem habeo & ipſe ego de vobis, fratres mei, quòd ipſi per vos pleni ſitis bonitate, impleti omni cognitione, & qui poſſitis etiam vos mutuò monere.

15 Audaculè verò ſcripſi vobis, fratres, aliquatenus, veluti cõmonefaciens vos, propter gratiam quæ data eſt mihi à Deo.

16 Ad hoc vt ſim miniſter Ieſu Chriſti apud Gentes: operans Euangelio Dei, vt oblatio Gẽtium fiat accepta, ſanctificata per Spiritum ſanctum.

17 Habeo igitur quod glorier per Chriſtum Ieſum, in iis quæ ad Deum *pertinent*.

18 Nõ enim ſuſtinuerim quicquam loqui quod non effecerit Chriſtus per me, *adducendis* ab obedientiam Gentibus, verbis & factis.

19 Virtute ſignorum ac prodi-

14 *Certus ſum autem, fratres mei, & ego ipſe de vobis, quoniam & ipſi pleni eſtis dilectione, repleti omni ſcientia, ita vt poſſitis alterutrum monere.*

15 *Audacius autem ſcripſi vobis, fratres, ex parte, tanquam in memoriã vos reducens, propter gratiam quæ data eſt mihi à Deo.*

16 *Vt ſim miniſter Chriſti Ieſu in Gentibus, ſanctificans Euangelium Dei, vt fiat oblatio Gentium accepta, ſanctificata in Spiritu ſancto.*

17 *Habeo igitur gloriam in Chriſto Ieſu ad Deum.*

18 *Non enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non effecit Chriſtus in obedientiam Gẽtium, verbo & factis.*

19 *In virtute ſignorum &*

---

14 *Quòd ipſi per vos*, ὅτι καὶ αὐτοί. Id eſt vltro & ſponte veſtra. Sic enim à Græcis ſcriptoribus vſurpatur hæc loquendi formula, vt apud Homerum, —τί με σπεύδοντα καὶ αὐτὸν Ὀτρυνέεις; quemadmodum eruditè in hunc locum Eraſmus annotauit: quanuis maluerit cum Vetere interprete conuertere *Quòd & ipſi*. ¶ *Bonitate*, ἀγαθωσύνης. Vulgata, *Dilectione*, id eſt ἀγαπωσύνης, vt quidem exiſtimat Eraſmus. Nam quod ad me attinet, nuſquam memini legere hoc nomen, ac putarim potius Veterem interpretem nomine ἀγαθωσύνης intellexiſſe quandam naturæ comitatem & ad mutuam concordiam propenſionem. Græci tamen interpretes tradunt ἀγαθωσύνην opponi τῇ πονηρίᾳ, id eſt improbitati, & vniuerſam quandam virtutem ſignificare. Mihi verò non diſplicet Veteris interpretis opinio, propter illa quæ de cognitione ſubiicit, & mutuæ admonitionis facultate. Videtur enim Apoſtolus hæc prætexere non tam epiſtolæ vniuerſæ quàm extremę parti, in qua tam copioſe támque vehementer eos monuerat vt firmi haberent infirmorum rationem. ¶ *Vos mutuò*, ἀλλήλους, Vel, Alij alios, vt ferè ſolemus ad verbum interpretari. Sed in quatuor codicibus ſcriptum inuenimus ἄλλους, *alios*, quod eſt fortaſſis ἐμφατικώτερον.

15 *Aliquatenus*, ἀπὸ μέρους. Hoc verò connecto cum τολμηρότερον, *audacius*, non cum ἔγραψα, *ſcripſi*. vt & 2. Corinth. cap. 2, verſ. 3.

16 *Apud Gentes*, εἰς τὰ ἔθνη. Vulgata & Eraſmus, *In Gẽtes*. In vno codice adiectum inuenimus πάντα, *omnes*, quod minimè videtur otioſum. ¶ *Operans Euangelio*. ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata, *Sanctificans*. Eraſmus, *Sacrificans*. Auguſtinus, *Conſecrans*: quæ omnes interpretationes nimium certè ſunt obſcuræ. Conſtat autem τὸ ἱερουργεῖν prorſus reſpondere Latino verbo Operari, quod & ipſum de rebus ſacris propriè dicitur, ſi Nonio credimus.

¶ *Vt oblatio Gentiũ fiat accepta*, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος. Oblationem Gentium paſſiuè vocat Gentes ipſas, quibus ſe tanquam ſacrificio dicit Deo ceu victimis litare, vt impleatur quod prędixit Eſaias *66.20*. vide Mar. 9, 49 & 50.

18 *Non enim ſuſtinuerim*, οὐ γὰρ τολμήσω. Vulgata & Eraſmus hoc loco accipiunt τολμᾷν pro Audere: perinde acſi diceret Apoſtolus ſe non eſſe aliena facta, ſed ſua vnius commemoraturum. Atqui quiſquis hoc modo præfatur, ſe non audere aliquid eloqui, quid aliud ſignificat quàm voluntatem ſibi non deeſſe, ſed facultatem? Itaque hanc interpretationem non poſſum amplecti. Illud verò conſtat, τολμᾷν apud Græcos interdum reſpondere Latino verbo Suſtinere, pro Poſſe & parem eſſe alicui graui & difficili rei præſtandæ. Sic Plato libro ſecundo De republica, ὅς ἂν τολμήσειεν ἀπέχεσθαι τῆς ἀλλοτρίας, *qui ſuſtineat ab alieno abſtinere*. Sic Quintilianus lib. 2. cap. 4, *Nec enim huius rei iudicium differre ſuſtineo*. Sic quoque accipitur ſuprà, 5, 7: quæ demum ſignificatio eſt huic loco accommodata. ¶ *Quicquam loqui quod non effecerit Chriſtus per me*, λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ. Id eſt, Ita mihi omnibus in rebus omnibúſque modis adfuit Chriſtus, vt etiamſi maximè velim, tamen dicere non poſſim quid per me non effecerit, vt Gentes Euangelio obedirent. Quãuis igitur Gręca habeant ad verbum, *Quicquam eorum quæ per me non effecit Chriſtus*, vt etiam Vetus interpres & Eraſmus conuerterunt, tamen hoc perinde accipiendum eſt acſi ſcriptum eſſet λαλεῖν τι ὃ οὐ κατειργάσατο. quod quidem commodè fieri poteſt, ita vt nulla vis vllo verbo adferatur. Is enim per quem Chriſtus omnia effecit, quomodo poſſit quicquam dicere eorum quæ Chriſtus per ipſum non effecerit? Hæc eſt igitur (vt opinor) germana huius loci expoſitio, quam videntur etiam Græca ſcholia ſignificare, & Ambroſius apertè amplectitur. Quominus autem cum Eraſmo ſequar Origenis ſententiam, non tantùm obſtat verbum τολμῶ, de quo in ſuperiore annotatione dixi, ſed hoc etiam in primis, quòd, ſi eam ſequaris, neceſſe prorſus fuerit (quantum quidem poſſum iudicare) iſta omnia οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, per parentheſin diſtinguere ab iis quæ ſequuntur, vtpote quæ Paulus non de aliis, ſed de ſe vno commemoret. Id verò ſi facias, non video quî poſſint ſatis aptè iſta cum verſiculo 17 connecti: quod tamen neceſſariò faciendum erit. Quid ſi verò (vt ſolent ſæpe Hebræi) tranſpoſitam negantem particulam dicamus, vt οὐ λαλεῖν idem valeat atque σιωπᾷν? Erit igitur hæc ſententia, Non enim ſuſtinuerim non dicere (id eſt tacendo diſſimulare) quicquam ex iis quæ per me Chriſtus effecit. Nam ſic ſolet Paulus nonnihil præfari quoties de ſe dicere cogitur, vt muneris ſui dignitatem conſeruet. Abſit tamen vt vel apicem mutem ex coniectura, in tanto præſertim codicum conſenſu.

¶ [*Adducendis*] *ad obedientiam Gentibus*, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In obedientiam Gentium*, quod nemo facilè intelligat.

19 *Virtu-*

δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ· ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ, μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

Οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστός, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ·

Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι.

Διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

Νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν·

Ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ· ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ.

Νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ, διακονῶν τοῖς ἁγίοις.

Εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

giorum, virtute Spiritus Dei: adeo vt ab Hieruſalem & circumiacentibus *regionibus*, vſque ad Illyricum, impleuerim prædicandi Euangelij Chriſti munus.

20 Ita porro ambiens prædicare Euangelium, non vbi nominatus eſſet Chriſtus, vt ne ſuper alienum fundamentum ædificarem:

21 Sed, ſicut ſcriptũ eſt, ‖Quibus non eſt annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.

22 ‖ Quapropter etiam impeditus ſum ſæpe *ne* venire ad vos.

23 Nunc verò quum non amplius habeam locum in his regionibus, ‖ deſiderium autem habeam veniendi ad vos à multis annis:

24 Quando proficiſcar in Hiſpaniam, veniam ad vos. Spero enim fore vt *iſtac* præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc: ſi tamen veſtra conſuetudine prius ex parte expletus fuero.

25 Nunc autẽ proficiſcor Hieroſolymam, miniſtrans ſanctis.

26 Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes ſanctos qui ſunt Hieroſolymis.

prodigiorum, in virtute Spiritus ſancti: ita vt ab Ieruſalem per circuitum vſque ad Illyricum repleuerim Euangelium Chriſti.

20 *Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus eſt Chriſtus, ne ſuper alienum fundamentum ædificarem:*

21 *Sed, ſicut ſcriptum eſt, Quibus non eſt annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.* Eſa.52.15

22 *Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos.* Suprà,10. 11

23 *Nunc verò vlterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis:* Suprà, 1.13 1.theſſ.1.17

24 *Quum in Hiſpaniam proficiſci cœpero, ſpero quòd præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc: ſi vobis primùm ex parte fruitus fuero.* 273

25 *Nunc igitur proficiſcar in Ieruſalem miniſtrare ſanctis.*

26 *Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes ſanctorum qui ſunt in Ieruſalem.*

---

19 *Virtute Spiritus Dei*, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ. Vel, Promanante à virtute Spiritus Dei. Nam priore loco δυνάμεις declarat vim & efficaciam prodigiorum in animis hominum percellendis: poſteriore verò loco ſignificat diuinam poteſtatem illius effectricem, vel, Fidei in electorum animis creatricem. Illud autem leuiculum eſt quòd Vetus interpres pro Πνεύματος Θεοῦ, legit Πνεύματος ἁγίου, *Spiritus ſancti*. ſicut etiam legitur in Claromontano codice, & ab Athanaſio citatur in dialogo contra Macedonianos. ¶ *Et circumiacentibus* [*regionibus*,] καὶ κύκλῳ. Vulgata, *Per circuitum*, ἐν κύκλῳ. ¶ *Prædicandi Euangelij Chriſti munus*, εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. id eſt τὴν τοῦ εὐαγγελίου διακονίαν. Vulgata & Eraſm. ad verbum, *Euangelium Chriſti*, nimium profectò obſcurè. Vide ſuprà, 1.6.

20 *Ambiens*, &c. φιλοτιμούμενον, &c. Vetus interpres, *Sic autem prædicaui Euangelium hoc*, prorſus diuerſam lectionem ſequutus. Eraſmus, *Annitens*, quod mihi videtur nimis dilutum. ¶ *Alienum*, ἀλλότριον. Id eſt ab alio quopiam iactum. Nam alioquin alienum dicitur quod eſt extraneum, id eſt quod Chriſtum non habeat auctorem, vt Iohan.10.5.

22 *Sæpe*, τὰ πολλά. Id eſt πολλάκις. Vulgata, *Plurimùm*, manifeſto errore. Nec minus lapſus eſt Stapulenſis (vir alioquin beatæ memoriæ) quum ſcriberet vertẽdum eſſe *Multis*, vel, *Circa multa*.

24 *Quando*, ὡς ἐάν. Eraſmus in hunc locum, *Si*, inquit, ὡς ἐὰν legatur diſiunctim, ſonat, *Vt ſi*: ſi coniunctim, verti poterat *Simulatque*. Ego verò docui ex idoneis auctoribus ὡς & ὅπως eſſe interdum aduerbia quæ temporis vocant, Act.3,19, vt ὡς ἂν vel ὡς ἐὰν (vtrunque enim legitur) idem declaret atque ὅταν: quod vidit quoque Stapulenſis: nam ita etiam accipitur 1. Corinth.11.34. Sed idem non rectè legit πορεύομαι in præſenti. ¶ *Veniam ad vos*, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Hoc non legit Vulgata neque Claromontanus codex, ideóque particulam γὰρ proximè ſequentem expungunt. Syrus autem interpres legit, ἐλπίζω ὅτι ἐλεύσομαι καὶ θεάσομαι ὑμᾶς, *ſpero quòd veniam, & videbo vos*: quæ lectio eſt maximè perſpicua, ſed nullius Græci codicis, quem ego quidem viderim, auctoritate confirmatur. ¶ *Illuc*, ἐκεῖ. Id eſt ἐκεῖσε. vt προπεμφθῆναι pro προπεμφθήσεσθαι. ¶ *Veſtra conſuetudine*, ὑμῶν. Vulgata ad verbum, *Vobis*, obſcurè. ¶ *Expletus fuero*, ἐμπλησθῶ. Vulgata, *Fruitus fuero*, ἀπολαύσω. quod neque ſatis eſt expreſſum declarando ſummo deſiderio, neque admodum (opinor) vſitatum. Neque enim alibi memini legere quàm ſemel apud Vlpianum, non optimum Latinitatis auctorem.

25 *Proficiſcor*, πορεύομαι. Vulgata, *Proficiſcar*, πορεύσομαι, non ſatis aptè mutato tempore. Significat enim Paulus ſe iam eſſe in procinctu vt profectionem differre non poſſit. ¶ *Miniſtrans*, διακονῶν. Id eſt, Sanctis hoc officij impendens, perferendæ videlicet ad eos pecuniæ in ipſorum vſus collectæ. Nam verbum διακονεῖν, quum alioquin ad omnes functiones Eccleſiaſticas pertineat, hîc peculiariter accipitur pro eo munere quod adminiſtrabant qui diaconi propriè dicebantur, id eſt qui ærario Eccleſiaſtico præerant, vt diximus alibi. Miniſtrandi autem vocabulum abſolutè poſuimus, ex theologorum more, quem attigimus Act.13.2.

26 *Placuit*, εὐδόκησαν. Vulg. ad verbum, *Probarunt*: quanquam etiam aliquid amplius videtur hoc verbo ſignificari, nempe quum vltro & ex bonitate quadam alacri bene volumus cuipiam, aut rem aliquam probamus. Sed hoc loco alacritatem illam duntaxat declarat quam maximè requirit Deus in charitatis officiis, vt ſcriptum eſt 2. Cor.9.7: quum alioquin (vt mox ſubiicitur) nihil hîc fecerint Achæi vel Macedones quod facere non tenerentur. Sed de hoc verbo plura diximus Matth.3.17, & Luc.2.14. ¶ *Conferre aliquid*, κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι. Vel, vt Vetus interpres, *Collationem aliquam facere*. Stapulenſis mauult *Communionem*: vt non ineptè quoque poſſis conuertere, *Conferre aliquid in communionem pauperum ſanctorũ*, &c. Eraſm. *Communicationem aliquam facere*: quam periphraſin nuſquam memini legere.

1.Cor.9.11	Εὐδόκησαν γὰρ, καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσίν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς.	27	‖¨Placuit enim *eis inquam*,& debitores illorum ſunt. nam ſi ſpiritualia ipſorum *bona* Gentes participarunt, debent etiam *ipſa* in carnalibus eis ¨ miniſtrare.	27 *Placuit enim eis, & debitores ſunt eorum. nam ſi ſpiritualium eorum participes facti ſunt Gentiles, debent & in carnalibus miniſtrare illis.*
	Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς τὴν Σπανίαν.	28	Hoc igitur vbi perfecero, & ¨eis conſignauero¨hunc fructũ, abibo¨iſtac in Hiſpaniam.	28 *Hoc igitur quum conſummauero, & aſſignauero eis fructũ hunc per vos, proficiſcar in Hiſpaniam.*
	Οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι.	29	Scio verò me, quum veniam ad vos, ¨cũ plena benedictione Euangelij Chriſti venturum.	29 *Scio autem quoniã veniens ad vos, in abundãtia benedictionis Chriſti veniam.*
	Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.	30	Precor autem vos, fratres, per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, & ¨per charitatem Spiritus,vt mecum certetis *veſtris* pro me apud Deum precibus.	30 *Obſecro ergo vos, fratres,per Dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum, & per charitatem Spiritus,vt adiuuetis me in orationibus pro me ad Deum.*
	Ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἱερουσαλὴμ, εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις.	31	Vt liberer ab iis qui rebelles ſunt in Iudæa, vtque miniſterium hoc meum¨erga Hieruſalem,acceptum ſit ſanctis.	31 *Vt liberer ab infidelibus qui ſunt in Iudæa, & obſequij mei oblatio accepta fiat in Ieruſalem ſanctis.*
	Ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν.	32	Vt cum gaudio veniã ad vos per voluntatem Dei, ¨ vnáque vobiſcum refocilier.	32 *Vt veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei, vt refrigerer vobiſcũ.*
	Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.	33	Deus autem pacis *ſit* cum omnibus vobis. Amen.	33 *Deus autem pacis ſit cum omnibus vobis. Amen.*

---

27 *Placuit enim*, εὐδόκησαν γάρ. Claromontanus codex hoc non repetit. ¶ *Miniſtrare*, λειτουργῆσαι. Id eſt διακονῆσαι, vſibus videlicet ipſorum inſeruire: qua ratione omnes Chriſtiani dici poſſunt λειτουργοὶ, præſertim quum iuuare proximum, ſit quædam (vt ita dicam) ſacrificij ſpecies, & quidem Deo gratiſſimi. alioquin λειτουργὸς & διάκονος dicitur qui publico munere fungitur, vt diximus Act.13.2,& ſuprà, 13.4 & 6. Cæterùm leuiculum eſt,quod κοινωνεῖν verti participare, actiua ſignificatione, pro participem fieri, vt vertit Vetus interpres: quum Eraſmus maluerit vti communicandi vocabulo. Deinde σαρκικὰ interpretor carnalia, potius quàm humana, vt Caſtellio nouè conuertere maluit,quàm rationi & vſui aliquid tribuere. Quaſi verò Paulo etiam non licuerit pro πνευματικὰ dicere τὰ θεῖα,& pro σαρκικὰ ἀνθρώπινα vel ἀνθρώπεια. Sed multo certè expreſſiùs loquitur Apoſtolus, non iam ſimpliciter diuina cum humanis conferens, ſed etiam oſtendens quantum inter hæc interſit, quum iis vtatur vocabulis quibus harum rerũ natura ipſa explicatur: illa quidem ſpiritualia,hæc verò carnalia vocans.

28 *Eis conſignauero*, σφραγισάμενος αὐτοῖς. Id eſt, apud ipſos fideliter & quaſi annulo obſignatũ depoſuero. Commendat enim, opinor, tum ſuam in illa perferenda, tum etiam aliorum in cuſtodienda illa pecunia diligentiam ac fidem: tranſlatione ſumpta à veterum more, qui annulis obſignabant quæ in tuto volebant repoſita. Neque verò video qua ratione relatiuum αὐτοῖς, *eis*, commodius ad Macedones dantes,quàm ad Hieroſolymitanos è manu Pauli accipientes referatur: quanuis in ea opinione ſit Eraſmus. ¶ *Hunc fructum*, τὸν καρπὸν τοῦτον. Id eſt,hanc pecuniam in vſus pauperum collectam.Elegans certè loquendi formula, ex qua intelligimus eleemoſynas verum eſſe fidei & charitatis fructum,ſiue dantem ſiue accipientem, ſiue vtrunque ſpectes. ¶ *Iſtac*, δι' ὑμῶν,ad verbum, *Per vos*. Eſt itaque hoc quoque dicendi genus, vt alia multa,petitum è medio, ex ſententia ipſa non ex verbis æſtimandum.

29 *Cum plena benedictione Euangelij*, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου. Duplicem Hebraiſmum ἐν pro σὺν,& duo appellatiua pro conſtructione appellatiui cum adiectiuo, (ita enim grammatici loquuntur) ſæpe iam annotauimus. Vulgata, *In abundantia benedictionis Chriſti*, expungens τοῦ εὐαγγελίου, (quod etiam non legit Ambroſius) & vtroque ſeruato Hebraiſmo: quorum tamen prior nonnihil eſt obſcurus. Eraſmus, *In plenitudine Euangelij Chriſti*,admodum obſcuré. Eſt autem hæc ſententia,(opinor) certò ſcire Apoſtolum, ſuum aduentum Romanis futurum maximè frugiferum. tum enim fore vt Deus ipſis cumulatiſſimè impertiat Euangelicorum myſteriorum cognitionem cum illis communicandam. Itaque non aſſentior Eraſmo qui putat Benedictionis nomine ſignificari eleemoſynam, quaſi Romanos quoque exhortetur Apoſtolus ad conferendum aliquid. Sunt quoque qui hanc abundantiam benedictionis ad Romanos referant: quaſi dicat Apoſtolus ſe non dubitare quin apud eos copioſiſſimum Euangelij fructum inueniat. quam ſententiam ſi ſequaris, accipiendum erit ἐν πληρώματι pro εἰς πλήρωμα, in plenitudinem benedictionis Euangelij. id eſt in eum locum vbi plenè abundat Euangelij gratia.

30 *Per charitatem Spiritus*, διὰ τῆς ἀγάπης Πνεύματος. Id eſt, per mutuam illam coniunctionem, qua Spiritus ſanctus animos noſtros deuinxit: quam vocat communionem Spiritus, Philip. cap.2. verſu 1: vnde Chriſtiana illa συμπάθεια, charitatis Chriſtianæ effectrix, quum vno ſpiritu membra omnia reguntur. Hæc igitur vna eſt ex illis Pauli phraſibus,quibus nihil grauius, excellentius, diuinius cogitari poteſt.

¶ *Vt mecum certetis*, συναγωνίσασθαί μοι. Vulgata, *Vt adiuuetis me*, βοηθῆσαί μοι, non ſatis expreſsé. Indicat enim Paulus magnum ſibi certamen inſtare, metaphora à re militari ſumpta: præſagiens nimiruum quod euenit,vt extremum periculum adiret. Eraſmus, *Vt me laborantem adiuuetis*,id eſt, συμπονῆσαι, vel συναντιλαμβάνεσθαι, quod & ipſum eſt nimis dilutum.

31 *Erga Hieruſalem*, ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ. Id eſt (vt conuertit Eraſmus) Quod exhibeo Hieroſolymis. Vetus interpres legit ἐν Ἱερουσαλὴμ,ſublato articulo, & cum verbo γένηται coniunxit. Idem quoque pro ἡ διακονία μου, vertit Miniſterij mei oblatio, id eſt, ἡ τῆς διακονίας μου προσφορά. Claromontanus autem codex pro διακονία habet δωροφορία, pro quo in commentariis Ambroſio inſcriptis legitur, *Munerum meorum oblatio*.

32 *Vnà vobiſcum refocillier*, συναναπαύσωμαι ὑμῖν. Vulgata, *refrigerer vobiſcum*, i. vt legitur in Claromontano codice, ἀναψύξω μεθ' ὑμῶν.

33 *Deus autem pacis [princeps,]* ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Hûc Hebraiſmum ſuppleuimus ex Eſa.9.7.

Κεφάλαιον ιϛ.

1 Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ὑμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς·

2 Ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν Κυρίῳ ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὕτη προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ.

3 Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

4 Οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν· οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν.

5 Καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Ἀσπάσασθε Ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς Χριστόν.

6 Ἀσπάσασθε Μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς.

7 Ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινες εἰσὶν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν Χριστῷ.

8 Ἀσπάσασθε Ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν Κυρίῳ.

9 Ἀσπάσασθε Οὐρβανὸν τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ, καὶ Στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου.

10 Ἀσπάσασθε Ἀπελλῆν, τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου.

11 Ἀσπάσασθε Ἡρῳδίωνα τὸν συγγενῆ μου. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου, τοὺς ὄντας ἐν Κυρίῳ.

CAP. XVI.

1 COmmendo autem vobis Phœbē ſororem noſtram, quæ eſt miniſtra Eccleſiæ Cenchreenſis:

2 Vt eam excipiatis in Domino ſicut dignum eſt ſanctis, & adſitis ei quacunque in re *ipſi* vſus fuerit vobis. nam hæc tum multis hoſpitium præbuit, tum mihi etiam ipſi.

3 Salutate Priſcillam & Aquilam, adiutores meos in Chriſto Ieſu:

4 Qui pro anima mea ſuam ipſorũ ceruicem ſuppoſuerunt: quibus non ego ſolus gratias ago, ſed etiam omnes Eccleſiæ Gentium.

5 Item Eccleſiam quæ in domo eorum eſt. Salutate Epænetum mihi dilectum, primitias Achaiæ in Chriſto.

6 Salutate Mariam quæ multum laborauit erga nos.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos qui ſunt inſignes inter Apoſtolos, qui etiam ante me fuerunt in Chriſto.

8 Salutate Ampliam dilectum mihi in Domino.

9 Salutate Vrbanum, adiutorem noſtrum in Chriſto, & Stachyn mihi dilectum.

10 Salutate Apellem, probatum in Chriſto. Salutate eos qui ſunt ex Ariſtobuli *familiaribus*.

11 Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui *ſunt* ex Narciſſi *familiaribus*, eos *inquam* qui *ſunt* in Domino.

CAP. XVI.

1 *COmmendo autem vobis Phœben ſororem noſtram, quæ eſt in miniſterio Eccleſiæ quæ eſt in Cenchris:*

2 *Vt eã ſuſcipiatis in Domino dignè ſanctis, & aſſiſtatis ei in quocunque negotio veſtri indiguerit. etenim ipſa quoque aſtitit multis, & mihi ipſi.*

3 *Salutate Priſcam & Aquilam adiutores meos in Chriſto Ieſu:* Act.18.3. 26.

4 *Qui pro anima mea ſuas ceruices ſuppoſuerunt: quibus non ſolus ego gratias ago, ſed & cunctæ Eccleſiæ Gentium.*

5 *Et domeſticam Eccleſiã eorum. Salutate Epænetũ dilectum mihi, qui eſt primitiuus Aſiæ in Chriſto.*

6 *Salutate Mariam, quæ multũ laborauit in nobis.*

7 *Salutate Andronicum & Iuniam cognatos meos, qui ſunt nobiles in Apoſtolis, qui & ante me fuerunt in Chriſto.*

8 *Salutate Ampliatũ dilectiſſimũ mihi in Domino.*

9 *Salutate Vrbanum adiutorem noſtrum in Chriſto Ieſu, & Stachyn dilectum meum.*

10 *Salutate Apellẽ, probatum in Chriſto. Salutate eos qui ſunt ex Ariſtobuli.*

11 *Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui ſunt ex Narciſſi domo, qui ſunt in Domino.*

IN CAPVT XVI.

1 *Commendo*, συνίστημι. Quinta hæc pars eſt huius epiſtolæ, ſalutationes & alia peculiaria quædam complectẽs. Obſecro verò ſi tum Petrus Romæ fuiſſet, & quidem Epiſcopus œcumenicus, an illum ita non modò inſalutatũ, ſed etiam innominatum præteriiſſet Paulus?

2 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id eſt Chriſti nomine, ſeu in Chriſti gratiam. Eſt autem hoc quoque notandum quo exprimitur τὸ ἴδιον Chriſtianæ charitatis, quum alioquin etiam apud profanos homines extent iſtarum virtutum ſimulacra. ¶ *Hoſpitium præbuit*, προστάτις ἐγενήθη. προστάτις in genere præfectum declarat. item patronum ac defenſorem: qua ſignificatione putarunt hîc plerique Phœben dici προστάτιν, quòd multis & ipſi quoque Paulo adfuiſſet. Mihi verò videtur hoc nomen grauius, ſi in ea ſignificatione accipias, quàm vt mulieri conueniat. Sciendum eſt igitur προστάτας peculiari nomine dictos qui & πρόξενοι dicebantur, id eſt, qui à ciuitate aliqua deligebantur vt hoſpites ac peregrinos domum ſuam atque adeo in fidem ſuã reciperent: quod ſignificat Euſtathio προΐστασθαι τῶν ξένων. Significat ergo Apoſtolus, huius Phœbes miniſtræ Eccleſiæ Cenchreenſis domum, veluti publicæ ſanctorum hoſpitis, fratribus peregrinis patuiſſe: quas virtutes in vidua requirit, 1. Tim. 5. 10. Syrus generaliore voce vſus eſt, quæ ſignificat Alicui officium præſtare.

3 *Priſcillam*, Πρίσκιλλαν. Sic vocatur huius Aquilæ vxor, Act. 18. 2, & 26. Conſentiunt hîc quoque pleraque exemplaria. In nonnullis tamen legitur Πρίσκαν, *Priſcam*, vt etiã legit Vetus interpres.

5 *Eccleſiam*, ἐκκλησίαν. Id eſt fidelium cœtum. Erant enim iſti tum pietate tum eruditione inſignes, vt teſtatur Lucas & Paulus ipſe, qui pro collegis ſuis illos numerat. neque mirum eſt in tam ampla ciuitate diſtinctos fuiſſe fidelium cœtus. Eraſmus maluit Congregationem interpretari. Fortaſſis ne quis ſuſpicaretur de quopiam ſacro ædificio hîc agi, vt nunc ſolet illud vocabulum vſurpari, & qualia multa ineptus & ridiculus ille Abdias in Apoſtolorum vitis garrire auſus eſt. Cæterùm iſta in Claromontano codice attexuntur verſiculo tertio, idque fortaſſe rectius. ¶ *Primitias Achaiæ*, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας. Alluſio eſt ad Legales ceremonias, quòd hic primus ex Achæis ſeſe Chriſto conſecraſſet, Euangelium amplexus. Sic enim malo accipere quàm cum Ambroſio referre ad hominis dignitatem. Cæterùm pro Ἀχαΐας Vetus interpres legit Ἀσίας, *Aſiæ*. quam lectionem in Claromontano & alio vetuſto Græco codice inuenimus, & multi ex veteribus ſequuntur. Syrus tamen Achaiæ nomen retinuit. Quod autem idem Vetus interpres ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ cõuertit, *Qui eſt primitiuus*, meritò mutatum eſt ab Eraſmo in, *Qui eſt primitiæ*. Sed hoc quoque mihi viſum eſt duriuſculum.

6 *Erga nos*, εἰς ἡμᾶς. vel, *inter nos*, ἐν ἡμῖν. vt habet Claromontanus codex, pro quo Vulg. *in nobis*.

7 *Inter Apoſtolos*, ἐν τοῖς ἀποστόλοις. Id eſt, Quorum no-

men apud ipſos etiam Apoſtolos viget. vel, Qui & ipſi ſunt inſignes Apoſtoli. Sic enim accipitur interdum hoc nomen in genere pro iis qui Chriſti nomine funguntur legatione, vt 2.Cor.8.23. ¶ *Fuerunt in Chriſto*, γεγόνασιν ἐν Χριστῷ. Id eſt, Chriſto ſunt per fidem inſiti. Eſtque diligenter notanda hæc formula, cuius emphaſin non expreſſeris ſi dixeris, Qui Chriſto acceſſerunt, vel Chriſto nomen dederunt.

8 *Ampliam*, Ἀμπλίαν. Vulgata legit Ἀμπλιάτον, *Ampliatum*, quod & in vno codice inuenimus.

---

12 Ἀσπάσασθε Τρύφαιναν καὶ Τρυφῶσαν τὰς κοπιώσας ἐν Κυρίῳ. Ἀσπάσασθε Περσίδα τὴν ἀγαπητὴν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν Κυρίῳ.

13 Ἀσπάσασθε Ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν Κυρίῳ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ.

14 Ἀσπάσασθε Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμᾶν, Πατρόβαν, Ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς.

15 Ἀσπάσασθε Φιλόλογον καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ Ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους.

16 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ. 2. Cor.16. 20,& 13. 12 1.pe.5.14

17 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας· καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν. 1.Ioh.10

18 Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ· καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων.

19 Ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. Χαίρω οὖν τὸ ἐφ' ὑμῖν· θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.

12 Salutate Tryphænā & Thryphoſam quæ laborant in Domino. Salutate Perſida dilectam, quæ multum laborauit in Domino.

13 Salutate Rufum ſelectum in Domino, & matrem eius ac meam.

14 Salutate Aſyncritum, Phlegontem, ∴ Hermam, Patrobam, Hermen, & qui cum iis ſunt fratres.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & ſororem eius, & ∴ Olympam, & qui cum iis ſunt, omnes ſanctos.

16 ‖ Salutate alij alios ∴ oſculo ſancto. ∴ Salutant vos Eccleſiæ Chriſti.

17 Precor autem vos, fratres, ∴ vt obſeruetis diſſidiorum & ſcandalorum auctores ∴ contra doctrinam quam vos didiciſtis: ‖& declinetis ab eis.

18 Nam qui eiuſmodi *ſunt* Domino noſtro Ieſu Chriſto non ſeruiunt, ſed ſuo ventri: & ∴ per blandiloquentiam ∴ & aſſentationem corda ∴ *hominum* minimè malorum ſeducunt.

19 ∴ Veſtra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quod ad vos *attinet*: ſed volo vos ∴ ſapientes quidem eſſe in rebus bonis, ∴ ſimplices verò in malis.

12 *Salutate Tryphænam & Tryphoſam, quæ laborant in Domino. Salutate Perſidem chariſſimā, quæ multum laborauit in Domino.*

13 *Salutate Rufum electū in Domino, & matrem eius & meam.*

14 *Salutate Aſyncritum, Phlegontem, Herman, Patroban, Hermen, & qui cum eis ſunt fratres.*

15 *Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & ſororem eius, & Olympiadem, & omnes qui cū eis ſunt ſanctos.*

16 *Salutate inuicem in oſculo ſancto. Salutant vos omnes Eccleſiæ Chriſti.*

17 *Rogo autem vos, fratres, vt obſeruetis eos qui diſſenſiones & offendicula præter doctrinam quam vos didiciſtis, faciunt: & declinate ab illis.*

18 *Huiuſcemodi enim Chriſto Domino noſtro non ſeruiunt, ſed ſuo ventri: & per dulces ſermones & benedictiones ſeducūt corda innocentium.*

19 *Veſtra enim obedientia in omnem locum diuulgata eſt. Gaudeo igitur in vobis: ſed volo vos ſapientes eſſe in bono, & ſimplices in malo.*

---

14 *Hermam*, Ἑρμᾶν. Hunc multi ex veteribus volunt fuiſſe auctorem Apocryphi libri Paſtoris: nec ſatis bonæ fidei poſtea fuiſſe in recenſendis quæ ab Apoſtolis audierat.

15 *Olympam*, Ὀλυμπᾶν. Viri nomen, non mulieris. Vulgata, *Olympiadem*, contra omnium noſtrorum codicum fidem. Syrus Lympam legit.

16 *Oſculo*, φιλήματι. Referendum hoc ad eorum temporum morem: cuius exempla paſſim non modò in Sacris literis, ſed etiam apud profanos ſcriptores extant. Sanctum autem vocat, quod ab animo proficiſcitur ſanctæ illius charitatis pleno. ¶ *Salutant vos*, Ἀσπάζονται ὑμᾶς. Hæc particula in Claromontano codice attexitur verſ.21, idque fortaſſe rectius.

17 *Vt obſeruetis*, σκοπεῖν. Id eſt, attentè & diligenter quaſi hoſtes è ſpecula obſeruetis. Eraſmus, *Conſideretis*, quod minus quadrat. Claromontanus codex addit ἀσφαλῶς, id eſt, *Ita vt non fallamini*. ¶ *Contra doctrinam*, παρὰ τὴν διδαχήν. Sic malui vertere quàm *Præter*, vt amphiboliam vitarem. Significat enim Apoſtolus quînam pro diſſidiorum auctoribus habendi ſint, qui nimirum diuerſum quidpiam docent ab Apoſtolica doctrina, quos alibi vocat ἑτεροδιδασκαλοῦντας, vt apparet ex proximè ſequente verſiculo.

18 *Per blandiloquentiam*, διὰ τῆς χρηστολογίας. Hoc vocabulum ſicut ex duobus compoſitum eſt, ita duplicem vim habet, quam vix poſſis niſi longo circuitu verborum Latinè exprimere. Primùm enim is eſt χρηστολόγος qui verbis multum pollicetur, re nihil præſtat: deinde quem ſi audias, dicas de te & commodis tuis magis quàm de ſeipſo ſolicitum. Huius ſceleris exemplar ſit Satanæ tentatio qua Euam fefellit: quanquam non ita procul abeundum, vt plurima & certiſſima ſpectemus eius exempla. Sic Capitolinus ait Pertinacem Imp. vulgò dictum fuiſſe χρηστολόγον, quòd bene loqueretur, ſed malè faceret, vel potius, (vt eleganter expreſſit Aurelius Victor) quòd blandus eſſet magis quàm benignus. ¶*Et aſſentationem*, καὶ εὐλογίας. τὸ εὐλογεῖν Græcis declarat τὸ ἐπαινεῖν, Laudare: vnde εὐλογία dicitur oratio ad prædicandas alicuius laudes accommodata: cuiuſmodi eſſe præcipuè ſolet aſſentatorum, vt pulchrè deſcribit Plutarchus libello in adulatores edito. Sed & εὐλογία pro fucata illa & inani facundiæ ſpecie accipi poteſt, qua tecti pſeudoprophetæ, ſolēt ſimplicium animos fallere. Item quum apud theologos εὐλογία accipiatur etiam pro fauſta precatione, poteſt hæc quoque

ſignificatio

ſignificatio huic loco conuenire : quòd his præcipuè artibus ſoleant vti pſeudoprophetæ, vt ſimplices præſertim mulierculas ſub pietatis & longarum precum prætextu deuorent. Hi ſunt videlicet quos peculiari nomine religioſos vocamus, & noſtro idiomate *chatemites, bigots, pates pelues*, id eſt (vt vno verbo omnia complectar) monachos: adeo à vetuſtis illis patribus degenerauerunt.

¶[*Hominum*] *minimè malorum*, τῶν ἀκάκων. Sic mihi videtur Terentius Græcum hoc nomen ad verbum expreſſiſſe. Vulgata, *Innocentium*. Eraſmus, *Simplicium*.

19 *Veſtra obedientia*, ἡ ὑμῶν ὑπακοή. Id eſt, fama de veſtra obedientia, vt ſuprà, 1.8. Et hæc illa eſt fides Romana, quod ad Romam, Catholica, quod ad fidei conſenſum omnibus Eccleſiis communem, à qua excidit Antichriſtus Romanus : Gradus alioqui & ὑπεροχὴ illius ſupra vel minimam vllam particularem Eccleſiam, nulla hic ne tenuiſſima quidem mentio.

¶ *Sapientes*, σοφούς. Id eſt cognitione veritatis & prudentia quoque inſtructos, vt bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pſeudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obſiſtere poſſitis : quæ ſæpe inculcat Apoſtolus. Vbi igitur fides illa implicita quam vocant? ¶ *Simplices*, ἀκεραίους. Id eſt, qui nullam prorſus nocendi artem teneatis; nedum vt re ipſa noceatis cuiquam. Eraſmus, *Sinceros*. Vide Matthæum cap.10.verſu.16.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.	20	Porro Deus ∵ pacis ∵conteret Satanam ſub pedes veſtros citó. ∴ Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* vobiſcum. Amen.	20	*Deus autem pacis conterat Satanam ſub pedibus veſtris velociter. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum.*	
Ἀσπάζονται ὑμᾶς Τιμόθεος ὁ συνεργός μου καὶ Λούκιος, καὶ Ἰάσων, καὶ Σωσίπατρος, οἱ συγγενεῖς μου.	21	Salutant vos ‖ Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iaſon, & Soſipater, ∵ cognati mei.	21	*Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iaſon, & Soſipater, cognati mei.*	Act.16.1 phil.2.19
Ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολήν, ἐν Κυρίῳ.	22	Saluto vos ∴ in Domino ego Tertius, ∵ qui deſcripſi epiſtolam.	22	*Saluto vos ego Tertius qui ſcripſi epiſtolam, in Domino.*	
Ἀσπάζεται ὑμᾶς Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως, καὶ Κούαρτος ὁ ἀδελφός.	23	Salutat vos ∵ Gaius hoſpes meus & Eccleſiæ totius. Salutat vos Eraſtus ∵procurator vrbis, & Quartus frater.	23	*Salutat vos Gaius hoſpes meus & vniuerſæ Eccleſiæ. Salutat vos Eraſtus arcarius ciuitatis, & Quartus frater.*	
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	24	∴ Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* cum omnibus vobis. Amen.	24	*Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.*	
Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου·	25	‖∵Ei verò qui poteſt vos ſtabilire, ſecundum Euangelium meum & præconiũ Ieſu Chriſti, ‖ ex reuelatione ∵ myſterij quod ∴ à temporibus ſecularibus tacitum fuit:	25	*Ei autem qui potens eſt vos confirmare iuxta Euangelium meum & prædicationem Ieſu Chriſti, ſecundum reuelationẽ myſterij temporibus æternis taciti:*	Ephe.3.10 Epheſ.1.9 col 1.26 1.tim.1.7 tit.1.1

20 *Pacis*, εἰρήνης. Vide ſuprà, cap.15.verſ.33.

¶ *Conteret*, συντρίψει. Sic habent omnes codices Græci quos inſpeximus. Vetus tamen interpres vt & Syrus legit συντρίψαι, *conterat*, vt non ſit promiſſio ſeu diuinatio qua confirmentur Romani ad perſeuerandum : ſed precatio potius, vt Dominus ipſorum conatibus proſperum det ſucceſſum. ¶ *Gratia*, ἡ χάρις. In Latinis & Græcis penè omnibus codicibus, bis iſta particula legitur, nempe hoc loco, & mox verſu 24. Chryſoſtomus autem, Origenes, & Ambroſius, & Claromontanus codex poſteriore tantùm loco, nempe verſ.24, iſtud legunt. Sed rectè meo iudicio, Syrus interpres neutro loco iſtud habet, ſed his verbis hanc epiſtolam, vt & alias omnes, concludit. neque dubito quin qui 24. verſ. legerunt, ibi hanc epiſtolam finierint: verſiculis 25, 26 & 27, in cap.14.23, reiectis, vt eo loco diximus. Itaque perperam omnino huic verſ. 20. attexitur.

21 *Cognati mei*, οἱ συγγενεῖς μου. Hîc demum in Claromontano codice hæc ſubiiciuntur, καὶ αἱ ἐκκλησίαι πᾶσαι τοῦ Χριστοῦ, *& omnes Eccleſiæ Chriſti*.

22 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hoc quidem ita collocatum eſt in Græco contextu vt etiam ad verbum ἔγραψα referri poſſit: quaſi dicat Tertius ſe hanc epiſtolam deſcripſiſſe in Domino, id eſt hanc operam Apoſtolo propter Dominum commodaſſe. Sed vberior & planior erit ſenſus ſi cum ſalutandi verbo connectas, ita vt nos fecimus.

¶ *Qui deſcripſi*, ὁ γράψας: id eſt qui dictante Paulo excepi, vel potius ex eius aduerſariis deſcripſi. Vulg. & Eraſmus, *Qui ſcripſi*, vocabulo ambiguo.

23 *Gaius*, Γάϊος. Trium Gaiorum fit mentio in hiſtoria Apoſtolica : vnius Derbæi, qui Paulum aſſectabatur, Act.20.4: alterius, Macedonis, qui & ipſe ex Pauli comitibus erat, Act.cap.19. verſu 29: tertij, Corinthij, quem Paulus ipſe baptizauit, 1. Corinth. 1.14, cuius hîc fieri mentionem probabile eſt. Itaque iis aſſentior qui hanc epiſtolam dicunt Corinthi ſcriptam, quũ Apoſtolus illuc veniſſet, vt ipſe ſignificat 2.Corinth.12.14, nempe vltima illa in Græciam profectione quæ deſcribitur initio capitis Actorum viceſimi: vnde profectus quum Hieroſolymam veniſſet, ibi captus, & Romam tandem inde deuectus eſt. ¶ *Procurator*, ὁ οἰκονόμος: ſeu curator, quod nomen in veteribus inſcriptionibus ſępe inuenitur. Græcum autem vocabulum declarat rei domeſticæ diſpenſatorem. Ideo maluit Eraſmus quæſtorem ærarium interpretari quo vtitur Vetus interpres. Theodoſii ſeculo vocarunt quæſtorem eorum quę in arcam pręfecti prętorio inferebantur. Erat enim principis Fiſcus: pręſidũ prouinciarum Cella: pręfectorum prætorio Arca: fitque Arcariorum mentio in Rubrica Codicis, De ſuccept. prępoſ. & arcariis, & l.3. de Canon. larg. Sed haud ſcio an iſta huic loco conueniant. Cęterùm vrbis nomen non exprimit Apoſtolus, ſed Corinthum ſignificari exiſtimo, iis coniecturis adductus quas paulo antè expoſui.

24 *Gratia Domini*, ἡ χάρις. Quia hęc eadem paulo antè poſita ſunt, nempe verſu 20, apud Ambroſium & Origenem hîc non repetuntur, nec in vetuſtiſſimo codice Conſtantienſi. Apud Chryſoſtomum priore loco non addũtur, ſed hîc duntaxat, ídque poſt δοξολογίαν, ita videlicet vt epiſtolam claudant. Hæc Eraſmus.

25 *Ei verò qui poteſt*, τῷ δὲ δυναμένῳ. Admonui ſuprà, 14.23, in omnibus noſtris vetuſtis codicibus deſinere hanc epiſtolam in ſuperiorem verſiculum, quo modo etiam cæteræ clauduntur: reliqua verò ab hoc verſiculo ad finem vſque, attexi decimoquarto capiti.

¶ *Myſterij*, μυστηρίου: id eſt arcani. Vocat autem arcanum (opinor) non tam Euangelicam doctrinam quàm Gentium vocationem, vt ipſe explicat Epheſ. cap. 3.
¶ *A temporibus*, χρόνοις. Id eſt (vt alibi loquitur) ἑτέραις γενεαῖς, aliis omnibus ætatibus, ac iam inde à mundi initio: ne quis hîc nobis æternum mundum fabricet. Neque enim αἰών, pro quo Hebræi עולם [*holam*] dicunt, ſemper declarat tempus quod vel nunquam cœperit, vel nunquam deſinat: ſed ſpectandum eſt quibus rebus accommodetur.

Φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προφητικῶν, κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος.	26	Nunc verò factum eſt manifeſtum, ∴ & per Scripturas propheticas ex imperio ęterni Dei ∴ ad obedientiam fidei, omnibus Gentibus ∴ declaratum.	26	*Quod nunc patefactum eſt per Scripturas Prophetarum ſecundum præceptū æterni Dei, ad obeditionem fidei, in cunctis Gentibus cogniti.*
Μόνῳ σοφῷ Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.	27	∴ Soli *inquam* ſapienti Deo gloria per Ieſum Chriſtum ∴ in ſecula. Amen.	27	*Soli ſapienti Deo, per Ieſum Chriſtum, cui gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*
Πρὸς Ῥωμαίους ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου, διὰ Φοίβης τῆς διακόνου τῆς ἐν Κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.		∴ Ad Romanos ſcripta fuit Corintho, per Phœben miniſtram Cenchreenſis Eccleſiæ.		*Scripta fuit à Corintho, per Phœben miniſtrā Cenchreenſis Eccleſiæ.*

26 *Et per Scripturas*, διά τε γραφῶν. Vetus interpres expunxit particulam τε, quæ tamen eſt prorſus neceſſaria, vt connectantur duo participia φανερωθέντος & γνωρισθέντος: neque verò cauſam video cur hîc laborarit Eraſmus, quaſi τε ſemper debeat cum præcedentibus cohærere, aut καὶ ſubiungi. ¶ *Ad obedientiam fidei*, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Vide ſuprà, 1.5. ¶ *Declaratum*, γνωρισθέντος. id eſt oblatum, & quarumuis Gentium cognitioni expoſitum. Ad verbum, *Notificatum*. Sed duo hîc notanda ſunt, nempe neque ita vniuerſaliter hoc dici, quaſi quum hæc Paulus ſcriberet, nulla prorſus gens eſſet ſub cœlo cui non eſſet annuntiatum Euangelium: neque de ſingulis hominibus hoc eſſe accipiendum, quum non ſit omnibus datum vt Dei myſteria nouerint, Matth. 13.11. Vulgata, *Cogniti*, ſenſu multum diuerſo ac prorſus etiam falſo. Nam longè aliud eſt γινώσκειν, id eſt cognoſcere, quàm γνωρίζειν, id eſt, notificare.

27 *Soli [inquam]* μόνῳ. Hoc hyperbaton (quod multos ex veteribus torſit & ipſum etiam Eraſmum, adeo vt ingenuè dicat ſe non reperire quod hîc comminiſcatur) ſtudui illuſtrare, primùm addito verbo Inquam, quod in epanalepſi ferè ſolet vſurpari: deinde particula ᾧ, vnde nata eſt tota difficultas, ſine difficultate expuncta, nō tam quia in Complutenſi editione deeſt, quàm quòd manifeſtus ſit Hebraiſmus, quum videlicet expreſſo antecedente relatiuum πλεονάζει: vti redundat αὐτῷ, Epheſ. 3.21, & 1. Pet. 2.24. ¶ *In ſecula*, εἰς αἰῶνας. Vide Matthæum 6.13. Nonnulli codices addunt τῶν αἰώνων, *ſeculorum*. Sic enim Hebræi לעולם עולמים [*leholam holamim*,] quod expoſuimus Lucæ cap. 1. verſu 50.
¶ *Ad Romanos*, &c. πρὸς Ῥωμαίους, &c. Hæc inſcriptio tota deeſt in Claromontano codice, vt & aliæ omnes: quarum etiam aliquæ falſæ deprehenduntur, vt ſuis locis obſeruabimus: vt ſuppoſititias eſſe res ipſa demonſtret.

ΠΑΎΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ Ἡ ΠΡῸΣ ΚΟΡΙΝΘΊΟΥΣ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD COrinthios prior.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥ͂ΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Σωσθένης ὁ ἀδελφός,

Τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν.

CAP. I.

1 PAVLVS ∵ vocatione Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, & Soſthenes frater,

2 Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, ‖ ∵ ſanctificatis ∵ in Chriſto Ieſu, ‖ ∵ vocatis ſanctis, ∵ cum omnibus ‖ ∵ qui inuocant nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, ∵ quouis loco, ∵ *Domini, inquam,* tum ipſorum, tum noſtri.

CAP. I.

1 PAVLVS *vocatus Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, & Soſthenes frater,*

2 *Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, ſanctificatis in Chriſto Ieſu, vocatis ſanctis, cum omnibus qui inuocant nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, in omni loco ipſorum & noſtro.*

Act. 9
1.theſſ.4.7
Rom. 1.7
eph.1.1
col.1.22
2.tim.1.9
tit.2.3
2. Tim.2.22

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Vocatione*, κλητός. Vide Rom.1.1, vbi non hoc tantùm ſed alia etiam multa expoſuimus quæ tum in huius epiſtolæ tum etiam aliarum inſcriptione occurrunt.

2 *Sanctificatis*, ἡγιασμένοις. Ratio cõſtructionis poſcebat vt potius ſcriberetur ἡγιασμένῃ, *ſanctificatæ*. Sed in collectiuis omnibus ſolet interdum ſententiæ potius quàm verborum ratio haberi in omnibus linguis. Quod autem attinet ad verbum Sanctificandi, de eo diximus multis locis, ac præſertim Ioh.17.17, & Rom.6.19. ¶*In Chriſto Ieſu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eraſ. *Per Chriſtum Ieſum*, vt etiam Græca ſcholia explicant. Ego verò malui ſeruare præpoſitionē ἐν, quòd melius declaret quomodo nos Pater per Chriſtũ ſanctificet, i. à reliqua hominũ colluuie ſeparatos ac purgatos ſibi pro filiis conſecret, nempe donando nos Filio ſuo, vt ipſe ſit in nobis & nos in eo. Eadem cauſa fecit, vt infrà, v.4, iterum eadem verba ſimili modo conuerterim, & v.5. ἐν αὐτῷ ſim interpretatus IN EO potius quàm PER EVM. ¶*Vocatis ſanctis*, κλητοῖς ἁγίοις. i. quos Deus pro gratuita ſua bonitate ſibi ſegregauit, vel, Quos Deus ad ſanctitatem vocauit. Illa expoſitio fontem ſanctificationis, iſta finem aperit. Illud autem ſæpe iam eſt à nobis annotatum verbum קרא [*kara*,] id eſt vocare, apud Hebræos interdum declarare ipſius ὑπάρξεως initium, quod Deo tribuatur, vt qui videlicet ſolo verbo res omnes cõdat: interdum verò publicam eámque minimè nudã nuncupationem ſignificare, ſed quæ cum re ipſa conſentiat: quo modo etiam Euſtathius, nobilis Homeri interpres, explicat verbum κεκλῆσθαι, lib. Iliad. δ, ſcribens in verba illa, καὶ οὕνεκα σὴ παράκοιτις Κέκλημαι. ¶*Cũ omnibus*, σὺν πᾶσι. in nonnullis codicibus etiam manuſcriptis legitur σύμπασι: perperam, vt opinor. Nam mihi quidem videtur hæc inſcriptio bimembris eſſe, cuius prior pars ad ipſos Corinthios, altera ad reliquos Achaiæ incolas, cuius metropolis erat Corinthus refertur. ¶*Qui inuocant*, τοῖς ἐπικαλουμένοις. Inuocandi verbum propriè de eo dicitur qui Dei ſubſidium cum clamore petit, vt qui in periculo eſt conſtitutus, vt dicit Apoſtolus nos clamare Abba, pater. Inde factum vt κατὰ συνεκδοχὴν pro toto Dei cultu accipiatur, vt inuocare nomen Chriſti, idem valeat atque Chriſtum pro Deo reipſa agnoſcere. ¶*Quouis loco*, ἐν παντὶ τόπῳ. Id eſt in quauis Achaiæ Eccleſia. Hactenus enim eſt generalis hæc inſcriptio propriè quidem & ſpecialiter Corinthiis, deinceps verò reliquis totius Achaię eccleſiis ſcripta, vt apparet ex alterius epiſtolæ initio: ſicut & epiſtola ad Galatas omnibus illius gentis Eccleſiis propria fuit. Nam abſolutè Catholicã, id eſt omnibus per orbem terrarum diſperſis Eccleſiis dicatam hanc epiſtolam non eſſe, tum ex inſcriptione, tum ex ipſius epiſtolæ tractatione liquet. ¶[*Domini, inquam,*] *tum ipſorum, tum noſtri*, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. Vulg. *Ipſorum & noſtro*. Eraſm. *Vel ſuo, vel noſtro*. Retulerunt enim hæc ad τόπῳ, quod & plerique magni nominis interpretes faciunt. Sed ego tamen iis aſſentior qui coniungunt cum Κυρίου, vt ſit correctionis ſpecies, quia duntaxat dixerat, Κυρίου ἡμῶν, *Domini noſtri*: in qua opinione eſt Photius, primi inter Græcos ſcholiaſtas nominis, itémque Chryſoſtomus & Theophylactus. Primùm enim nulla ſatis idonea cauſa poſſit adferri cur hoc addatur, ſi de loco accipias: quum ſatis fuerit dixiſſe, omnibus & in omni loco. Deinde ne hoc quidem videre poſſum cur Paulus noſtrum locum vocet Iudæam, vt interpretatur Ambroſius: ipſorum verò locum, cunctas Gentium Eccleſias. Nam neque hæc conſuetudo eſt Pauli vt Gentes compellans, ſeſe cum Iudæis cõiungat, pręſertim in procemiis: neque etiam Paulus ex Iudæa erat. Hîc autem de loco non de religione agitur. Denique ſi Iudæos conſtituerat Apoſtolus Gentibus opponere, cur Iudææ vnius meminiſſet, quum per orbem terrarum eſſent diſperſi qui ex Iudæis crediderant? Poſtremò id quoque obſeruandum puto, Apoſtolum non ita ſcripſiſſe vt vertit Eraſmus, *Vel ſuo vel noſtro*, ἢ αὐτῶν ἢ ἡμῶν, per diſiunctionem, ſed copulata enunciatione dixiſſe αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, *& ipſorum & noſtro*: vt prorſus neceſſe videatur hæc accipere de eo quod Apoſtolus ſignificet vtrorumque eſſe commune. At enim cur iſta Paulus commemorat? Optima certè ratione. Nempe vt iam inde ab initio iaciat futuræ diſputationis fundamentum. Nam ſi Corinthij cæteríque omnes ab vno Deo vocati ſunt & in vno Chriſto ſanctificati, ſi omnes vnum eundémque Dominum habent ac profitentur, vnde factiones iſtæ quæ inter eos vigebant, quaſi Chriſtus eſſet diuiſus?

	Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	3	¨Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.	3	*Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*
	Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·	4	Gratias ago Deo meo ſemper de vobis, ob gratiam Dei quæ data eſt vobis in Chriſto Ieſu:	4	*Gratias ago Deo meo ſemper pro vobis in gratia Dei quæ data eſt vobis in Chriſto Ieſu:*
	Ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει·	5	Quòd ¨in omnibus ¨ditati ſitis ¨in ipſo, ¨omni loquendi facultate, omníque notitia:	5	*Quòd in omnibus diuites facti eſtis in illo, in omni verbo & in omni ſcientia:*
	Καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ Χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν.	6	¨Prout teſtimonium Chriſti confirmatum fuit in vobis.	6	*Sicut teſtimoniũ Chriſti confirmatũ eſt in vobis.*
Tit.2.11 phil.3.20	Ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	7	¨Adeo vt nullo ¨quod *Deus* gratificatur ¨deficiamini, ‖ ¨expectantes ¨dum patefiat Dominus noſter Ieſus Chriſtus.	7	*Ita vt nihil vobis deſit in vlla gratia, expectantibus reuelationem Domini noſtri Ieſu Chriſti.*
2.Theſſ.3.18.& 5.25	Ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεγκλήτους, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	8	‖ ¨Qui *Deus* etiã cõfirmabit vos vſque ad finẽ ¨inculpatos, ¨in diẽ ¨Domini noſtri Ieſu Chriſti.	8	*Qui & confirmabit vos vſque in finem ſine crimine, in die aduentus Domini noſtri Ieſu Chriſti.*
1.Theſſ.5.24	Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	9	‖ ¨Fidelis *eſt* Deus, ¨per quem vocati eſtis in communionem Filij ipſius Ieſu Chriſti Domini noſtri.	9	*Fidelis Deus, per quem vocati eſtis in ſocietatem Filij eius Ieſu Chriſti Domini noſtri.*

---

3 *Gratia*, χάρις. Vide Rom.1.7, vbi totum hunc verſiculum expoſuimus.

5 *In omnibus*, ἐν παντί. ſiue, vt vertit Eraſmus, *Omnibus*, id eſt omni genere beneficiorum quæ ſolet Eccleſia ex Deo percipere. quę poſtea reuocat ad duas præcipuas ſpecies ſub quibus reliqua comprehendantur, nempe λόγον & γνῶσιν, quorum illud ad ipſam commodè quod noueris explicandi facultatem, alterum ad ipſam cognoſcendarum in Eccleſia rerum notitiam pertineat: ad cuius vtriuſque doni abuſum referri poſſunt ac fortaſſis etiam debẽt quæcunque in hac epiſtola tractantur: cuius hæc ſit veluti vniuerſalis diſtributio. Sed & appoſitè poteſt hac ipſa ſeruata diſtributione, ἐν παντὶ accipi pro In omni re ſiue negotio, quod ſequutus eſt Syrus interpres. ¶ *Ditati ſitis*, ἐπλουτίσθητε. Annotauimus Rom.2.4, Diuitiarum nomine omnem copiam ac abundantiam ſignificari apud Paulum: quo modo etiam apud idoneos ſcriptores τὸ πλουτεῖν pro εὐπορεῖν accipitur. ¶ *In ipſo*, ἐν αὐτῷ. Eraſmus, *Per ipſum*. Vide ſuprà, ver.2. ¶ *Omni loquendi facultate*, ἐν παντὶ λόγῳ. Hîc demum Apoſtolus ſignificat quæ ſint opes quibus Corinthij abundent in omni negotio. itaque redũdat præpoſitio ἐν ex Hebræorum idiotiſmo, vt Epheſ.2.4, 1.Tim.6.18. Solent enim Græci τὸ πλουτεῖν potius connectere cum ſecundo caſu, aut tertio ſine prępoſitione. Particula autem πᾶς hoc loco, vt Rom.15.14, 1.Cor.13.3, & alibi ſæpe, non eſt vniuerſalis, ſed perfectum quiddam & integrum declarat: quod tamen rurſus ita eſt accipiendum vt meminerimus eius quod ſcribitur infrà, 13.9, nos omnes videlicet, quandiu hîc verſamur, nonniſi ex parte cognoſcere ac prophetare. Itaque quum omnem ſermonem, omnémque cognitionem tribuit Corinthiis Apoſtolus, quædam eſt ſpecies hyperboles, ad præſentem fidelium conditionem reſtringendæ. λόγον autem vocat, non inanem loquẽtiam, ſed ſanctæ facundiæ donum quo abutebantur Corinthij. & hic eſt primus huius epiſtolæ locus, in quo de ratione annuntiandi verbi Dei diſſeritur, ita vt neque accerſitis humanæ rhetoricæ fucis, neque prophanæ ſapientiæ adhibitis commentationibus inficiatur Chriſtianæ vel docendi rationis vel ipſius doctrinæ ſyncera puritas.

6 *Prout*, καθώς. Eraſmus, *Quibus rebus*, id eſt δι' ὧν, vt etiam Græca ſcholia interpretantur. Verùm propoſitum non fuit Apoſtolo ſimpliciter ſignificare donis illis oſtendi quibus non fruſtra fuerit annuntiatum Euangelium: ſed potius cõfirmare quod dixerat de maxima illa donorum copia in Corinthios effuſa, vt καθὼς id ſignificet pro quo Gallicè dixeris *ſelon que*, quod proximo verſiculo explicat: minimè id quidem vt Corinthios laudet, imò vt inde arripiat tanto iuſtiorem occaſionem eos reprehendendi quòd iis donis ad ambitionem & oſtentationem abuterentur, quanto plura & excellentiora in ipſos exuberabant.

7 *Adeo vt*, ὥστε. VT hoc loco non notat finem, ſed effectum: ſicut rectè annotauit Eraſmus. ¶ *Quod [Deus] gratificetur*, χαρίσματι. Vulgata, *Gratia*, vt & alibi ſæpe. Ego verò malui vim Græci nominis pluribus verbis explicatã retinere, quòd in eo ſit poſita vis reprehenſionum ſequuturarum, vt liquet, imprimis infrà 4,7. & 12, & deinceps. ¶ *Deficiamini*, ὑστερεῖσθαι. Vulgata, *Deſit*. Eraſmus, *Deſtituamini*. Vide Rom.3.23. ¶ *Expectantes*, ἀπεκδεχομένους. id eſt interim dum expectatis: quaſi ſcriptum ſit ἐν τῷ ἀπεκδέχεσθαι. ¶ *Dum patefiat*, τὴν ἀποκάλυψιν. Vulgata & Eraſmus, *Reuelationem*, ambiguè, quum etiam actiuè poſſit accipi. Loquitur autem Paulus de altero Chriſti aduentu, vt & Petrus 1.Epiſt.7.& 13.

8 *Qui [Deus,]* ὅς. Repetendum eſt Dei nomen à ver.4. vbi dixerat εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, *Gratias ago Deo*, & paulo pòſt, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, pro ἐπὶ τῇ χάριτι αὐτοῦ. id eſt, ob gratiam Dei, pro ob gratiam ipſius, repetito antecedente ex Hebræorum more, loco relatiui. Neque eſt quòd quiſquam hac ellipſi offendatur quum ſuperiores verſiculi, nempe 5.6 & 7, cum extremo quarto prorſus cohæreant. ¶ *Inculpatos*, ἀνεγκλήτους. id eſt vt ſitis inculpati. Inculpatos autem vocat non quos nunquam quiſquam culparit, ſed quos coram Deo nemo poſſit meritò culpare id eſt, eos qui ſunt in Chriſto Ieſu, in quibus nulla eſt condemnatio vt expoſuit Rom.8.1, & 33. Vide Luc.1.6, vbi expendimus quod iterum hoc loco inculcat Eraſmus, eſſe videlicet perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον eſſe quàm innocentem. ¶ *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Id eſt εἰς τὴν ἡμέραν, vt Rom.2.5. vel, vt Vulgata, *in die*, ita vt hoc cohæreat cũ ἀνεγκλήτους. Dies autem Domini quid ſignificet, declarauit ipſe Apoſtolus Rom.2.16. ¶ *Domini noſtri*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Vulg. *Aduentus Domini noſtri*, τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Iubet autem illos bene ſperare, ne ſequuturis admonitionibus aſperis animum deſpondeant.

9 *Fidelis*, πιστός. Id eſt verax & conſtans, vt illum prædicat Dauid Pſal.138. Itaque vera & propria ſignificatione acipitur fidei nomen in hoc loco, nempe pro dictorum ac conuentorum conſtantia & veritate, vt à Cicerone definitur: quanuis peculiariter hic videatur conſtantia Dei ſignificari. Nam quòd nos vocat ad Filij ſui communionem, id omne ipſius veritati tribuendum eſt, qui verax eſſe non deſinat etiamſi mendaces ſimus: quòd autem quoſcunque ſemel donauit Filio, nunquam poſtea illi eripiat, ſed perſeuerantiæ Spiritu donet, in eo ſe verè conſtantem declarat. Alioquin πιστοὺς diuerſa ſignificatione ſolet vocare Apoſtolus eos qui fide ſunt Chriſtum amplexi. πιστὸς autẽ λόγος vocatur 1. Tim.4.9, & 2. Tim.2.11, ſermo firmus, & qui fallere nunquam poſſit, eadem ratione qua fidelis ipſe Deus dicitur. ¶ *Per quem*, δι' οὗ. Id eſt ὑφ' οὗ, à quo, vt habet etiam Claromontanus codex. Eſt enim promiſcuus harum præpoſitionum vſus: vt planè inepti ſint qui iſtis ſyllabarum aucupiis conantur homines imperitos irretire, vt Dei οὐσίαν diſcerpant, aut perſonarum inæqualitatem inuehant: aduerſus quos egregiè diſputat Baſilius in libro

in libro De Spiritu ſancto. ¶ *Communionem*, κοινωνίαν. Vulgata, *Societatem*. Eraſmus, *Conſortium*. Sed Communionis vocabulum (vt rectè indicauit doctiſſimus interpres) & Græcam vocem & noſtram illam cum ipſo Chriſto coniunctionem, quæ eſt Euangelicæ prædicationis finis, * melius declarat.

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι, ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.	10	Precor autē vos, fratres, per nomē Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt ¨idem loquamini omnes, & non ſint inter vos ¨ diſſidia, ſed ſitis ¨ coagmentati, eâdem mente & eadem ſententia.	10	*Obſecro autem vos, fratres, per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt idipſum dicatis omnes, & non ſint in vobis ſchiſmata, ſitis autē perfecti, eadē mente & eadem ſentētia.*	
Ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν Χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι.	11	¨ Declaratū eſt enim mihi de vobis, fratres mei, ¨à domeſticis Chloes, ꝙ lites ſint inter vos.	11	*Significatū eſt enim mihi de vobis, fratres mei, ab ijs qui ſunt Chloes, quia cōtentiones ſunt inter vos.*	
Λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλὼ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ.	12	¨Hoc autē dico, ſingulos veſtrûm dicere, ‖ Ego quidem ſum Pauli, ego verò Apollo, ego verò ¨Cephæ, ¨ego verò Chriſti.	12	*Hoc autem dico, quòd vnuſquiſque veſtrûm dicit, Ego quidē ſum Pauli, ego autē Apollo, ego verò Cephæ, ego autem Chriſti.*	Act.18.24

10 *Idem*, τὸ αὐτό. Vulgata, *Idipſum*, de quo diximus Ro. 12.16. ¶*Diſsidia*, σχίσματα. Vulgata, *Schiſmata*. id eſt διχοστασίαι, quas Apoſtolus ab hęreſibus diſtinguit Gal.5.20. Eſt enim (vt opinor) propriè σχίσμα ſeu διχοστασία, animorum ſimpliciter ſeu voluntatum diſſenſio, quum alij aliis hominibus vel externis ritibus ita ſunt addicti, vt quanuis alioquin in ipſis religionis capitibus conſentiant, tamen animis ſint abalienati, & factiones quaſdam ineant: vt Corinthij, quorum alij Apollo, alij Cepham, alij Paulum iactabant. Hęreſis verò propriè declarat certam quandam factionem doctrinę cauſa exortam, vt expoſuimus Act.5.17. Hic tamen Paulus Schiſma in genere vocat omnē diſſidij ſpeciem, vt apparet ex eo quod illi opponitur, id eſt ex conſenſione quam requirit tum in ſententia ſeu eodem in religionis capitibus iudicio, (id enim propriè declarat γνώμη) tum in animorum ſeu voluntatis coniunctione: (id enim eſt quod Mentis appellatione intelligit: vnde ὁμόνοιαν Gręci vocant quam Latini concordiam) denique in ipſo etiam ſermone, qui & iudicij & voluntatis eſt index. Vt autem hunc locum ſic interpreter, non eo tantùm adducor, quòd hac ratione ſeruetur ſimplex ac genuina verborum ſignificatio, ſed etiam quòd ita maximè appareat naturalis & concinna omnium partium collocatio. Aſcendit enim Paulus ordine retrogrado ab imis ad ſumma, nempe à loquutione ad voluntatem, à voluntate ad fontem ipſius tum voluntatis tum loquutionis, id eſt ad animi iudicium. ¶*Coagmentati*, κατηρτισμένοι. Siue coadunati, ac compacti, vt totum quippiam quod ſuis omnibus partibus aptè inter ſe cohęrentibus componitur. Nam (ſicut alibi expoſuimus) hoc verbum de quantitate diſcreta (quā vocant) propriè dicitur. Vt autem res omnes eiuſmodi ex multis partibus compoſitę, ſuis numeris conſtent, duo requiruntur, nempe vt pars nulla deſit aut ſuperſit: deinde vt omnia aptè inter ſe cohęreant. Inde factum vt ἄρτιος integrum & perfectum declaret, quum videlicet de numero pari propriè dicatur, & ἀρτίζειν cum ſuis compoſitis non modò pro Componere ſeu Compingere ac Coagmentare, vt Rom.9,22, ſed etiam pro Perficere accipiatur. Deinde etiam apud medicos vſurpatur pro luxata membra in ſuum locum reſtituere: qua ſignificatione videtur tranſlatitiè poni Gal.6.1. Denique etiam pro ſarcire quod ruptū eſt & diſſolutum, vt Mat.4.21. Sed ſpectandum quid cuique loco conueniat. Mihi quidem non placet Veteris interpretis ſententia, qui κατηρτισμένους exponit perfectos, quum hoc nomine ferè intelligantur perfectæ virtutis homines, quales propriè nulli ſunt in hac vita, & hoc nihil ad hunc locum pertineat. Eraſmus verò longius à Gręcis receſſit quum interpretaretur, *Sed ſitis integrum corpus*: nec ſatis etiam perſpicuè videtur loquutus.

11 *Declaratum eſt*, ἐδηλώθη. Vulgata & Eraſmus, *Significatum eſt*, ἐσημάνθη. Declarat autem τὸ δῆλον aliquid amplius quàm τὸ σημαινόμενον, vt apud Latinos differunt Declarare & Significare. Sic enim Cicero, ad Luceium ſcribens, *Itaque*, inquit, *hoc ſæpius dicendum, tibique non ſignificandum ſolùm, ſed etiam declarandum arbitror, nihil mihi eſſe potuiſſe tuis literis gratius*. Pertinet autem huius vocabuli explicatio ad ſententię pondus, ne videlicet Apoſtolus cuiuis delationi temere videatur credidiſſe. ¶*A domeſticis Chloes*, ὑπὸ τῶν Χλόης. Similis dicendi formula occurrit Rom.16.10.& 11. vt mihi dubium eſſe non poſſit quin Chloe ſit religioſę alicuius matronę nomen. Nam neque vllus in eo tractu locus commemoratur hoc nomine, neque, ſi locus ſignificaretur, pręteremiſſa fuiſſet prępoſitio, vt rectè obſeruauit Eraſmus. Deinde paſſim apud Gręcos hoc nomen mulieribus tribuitur.

12 *Hoc autem dico*, &c. λέγω δὲ τοῦτο. Id eſt, Quod autem vobis dictū volo, ſiue, quod mihi dico à domeſticis Chloes declaratum, illud eſt, vos nimirū hoc ſolere dictitare, Ego quidē ſum Pauli, &c. Similis formula occurrit Rom.15.8. Aliis placuit ὅ,τι excudere, quaſi ſit pronomen: nos tamen nuſquam inuenimus ita ſcriptum. Ab aliis denique ὅτι accipitur pro διότι, id eſt quia, vel propterea quód. Suû cuique liberum iudicium eſto: nam quocunque modo accipias, eadem manebit ſententia. Illud verò notandum eſt, ſingulis non tribui hęc omnia, ſed alia aliis, vt ipſemet * Paulus infra exponit, 3,4. Neque enim ſinguli dicebant, Ego ſum Pauli, ego ſum Cephę, ſed alius quidem Paulum, alius verò Cepham iactabat. Itaque hoc quoque dicendi genus (vt alia multa) petitum eſt è medio, quod Syrus interpres ſcitè admodum expoſuit. Simile verò huius vocis * ἑκαστὸς exemplum occurrit infra 14.26. ¶*Cephæ*, Κηφᾶ. Hunc nonnulli ex veteribus volunt quempiam fuiſſe diuerſum ab Apoſtolo Petro. Alij, vt ille ineptiſſimus rhapſodus Nicephorus, citans Dionyſij Corinthij teſtimonium, hinc colligunt Petrum Corinthi quoque docuiſſe. Atqui pręterquam quod idem eſt Cephas Syriacè, atque * Petrus græcè, hæc nomina de induſtria fuiſſe ab Apoſtolo ſubdita in verorum locum, ex ipſomet conſtat infrà 4.6, nempe vt veris nominibus parceret quòd id expedire iudicaret. Petrum autem Corinthi docuiſſe nō magis quàm Chriſtum ipſum, ex hoc loco colligi poteſt. ¶*Ego verò Chriſti*, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Chryſoſtomus, quantum licet ex eius interpretatione colligere, ſic iſta diſtinxit, quaſi non ſint Corinthiorum ſed ipſius Apoſtoli verba, Corinthios ſuo exemplo docentis quidnam ſentire ac docere deberét. Et in hanc ſententiam Auguſtinus hęc ſcribit, Sermone de Verbis Domini 21: *Volentes homines ædificare ſuper homines, dicebant, Ego quidem ſum Pauli*, &c. *ſed alij qui nolebant ædificare ſuper Petrum, ſed ſuper petram, dicebant, Ego autem ſum Chriſti*. Eam verò expoſitionem ſi ſequamur, adſcribendū erit punctum poſt Κηφᾶ, & pro *Ego verò Chriſti*, dicendum erit, *At ego ſum Chriſti*, & verſiculus 13 ab his verbis inchoandus. Fuit autem in hanc ſententiam adductus Chryſoſtomus, eo quòd non videantur reprehendi poſſe qui ſe Chriſti eſſe dicunt. quę ratio quum nō adeo ſit firma quin conuelli poſſit, & omnes codices vno conſenſu iſta connectant cum pręcedentibus, aſſentiente quoque Syro interprete, * (quaſi vna etiam iſtorum factio fuerit qui ſe Chriſti eſſe dicerent) nolim à recepta lectione temere diſcedere. Puto igitur ſuperiores factiones eorum fuiſſe qui plus ęquo huic vel illi miniſtro erant addicti, adeo vt cæteros aſpernarentur, ac proinde homines potius quàm Chriſtum ipſum colerent: hanc autem poſtremam particulam ad eos pertinere qui in contrariam partem peccabant, id eſt, qui ſe vnius Chriſti ita eſſe dicebant, vt interim iis per quos Deus loquitur, nihil tribuerent. quo peſtilentiſſimo morbo vtinam nulli hodie laborarent. Itaque Apoſtolus, vt etiā ex Syra & Arabica interpretatione liquet, non reprehendit eos ſimpliciter qui vnius Chriſti ſe eſſe dicerent, ſed qui Chriſtum ita profitebantur vt

nec Paulum, nec Apollo, nec Cepham, id eſt nullos miniſtros quantumuis excellentes pro miniſtris agnoſcerent. Nec enim minus peccat qui Dei miniſtros omnes ſpernit, quàm qui certis hominibus nimium tribuit.

Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον·

Act.18.8

Ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα.

Ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν Στεφανᾶ οἶκον· λοιπὸν οὐκ οἶδα εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

Infrà, 2.14 gal.5.2 2. pet.1.16 Οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι· οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.

Rom.1.16 Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί· τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ ἐστι.

Esa.29.14 Γέγραπται γὰρ, Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.

Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;

13 ¨*Num* diſpertitus eſt Chriſtus? num Paulus crucifixus eſt pro vobis, aut ¨in nomen Pauli baptizati fuiſtis?

14 Gratias ago Deo meo quòd neminem veſtrûm baptizauerim, niſi ‖Criſpum & Gaium:

15 Vt nequis dicat me in meum nomen ¨baptizaſſe.

16 Baptizaui autem etiam Stephanę familiam: cæterùm haud ſcio nũ quẽ aliũ baptizauerim.

17 ¨Non enim miſit me Chriſtus vt baptizarem, ſed vt euãgelizarem: ‖¨nõ *tamen* ¨cum dicendi peritia, ne ¨inanis reddatur ¨crux Chriſti.

18 Nam ¨ſermo ille de cruce, iis quidem qui pereunt, ſtultitia eſt: iis autem qui ſeruãtur, *id eſt* nobis, ‖¨potentia Dei eſt.

19 Scriptum eſt enim, ‖Abolebo ſapientiam ſapientum, & intelligentiam intelligentium ∴tollam è medio.

20 Vbi ſapiens? ¨vbi Scriba? vbi ∴diſquiſitor ¨ſeculi iſtius? nõne infatuauit Deus ſapientiã mundi huius?

13 *Diuiſus eſt Chriſtus, nunquid Paulus crucifixus eſt pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati eſtis?*

14 *Gratias ago Deo quòd neminem veſtrum baptizaui, niſi Criſpum & Gaium.*

15 *Nequis dicat quòd in nomine meo baptizati eſtis.*

16 *Baptizaui autẽ & Stephanæ domum: cæterum neſcio ſiquem alium baptizauerim.*

17 *Nõ enim miſit me Chriſtus baptizare, ſed euangelizare: non in ſapientia verbi, vt non euacuetur crux Chriſti.*

18 *Verbum enim crucis, pereuntibus quidem ſtultitia eſt: iis autem qui ſalui fiunt, id eſt nobis, Dei virtus eſt.*

19 *Scriptum eſt enim, Perdam ſapientiam ſapientium: & prudentiam prudentium reprobabo.*

20 *Vbi ſapiens? vbi ſcriba? vbi conquiſitor huius ſeculi? nónne ſtultam fecit Deus ſapientiam huius mundi?*

---

13 [*Num*] *diſpertitus eſt Chriſtus?* μεμέρισται ὁ Χριστός; Sic malo legere quàm tollere interrogationem, cum Theodorito. Itaque ſubaudienda eſt particula μὴ, quam Eraſmus rectè expreſſit, ne poſthac corrumpi facile poſſit hic locus: & in vno exemplari comperimus. Quòd autem Chryſoſtomus actiuè interpretatur μεμέρισται, *diuiſit*, nimis eſt violentum, quum plana ſit ſententia, non poſſe vel aliquos miniſtros nullo loco haberi, vel Chriſtum miniſtris opponi, quin veluti diſcerpatur Chriſtus. ¶ *In nomen* * *Pauli*, εἰς ὄνομα Παύλου. Id eſt, Paulo initiati & conſecrati. Ortum eſt hoc dicendi genus ex Baptiſmi formula quæ deſcribitur Matth.28.19. Quid autem ibi valeat nomen Patris & Filij, & Spiritus ſancti, diximus Act.3.16, & 19.3.

15 *Baptizaſſe*, ἐβάπτισα. Quidam vetuſti codicés habent ἐβαπτίσθητε, *baptizati ſitis*, vt legit Vetus interpres. Quidam ἐβαπτίσθη, *baptizatus ſit*, quod optimè cohæret cum ἵνα μή τις, vt nequis.

17 *Non miſit*, οὐ ἀπέστειλε. Atqui iuſſi ſunt etiam baptizare Apoſtoli, & ipſe Apoſtolus aliquot baptizauit. Eſt igitur quædam ſpecies hyperboles, petita & ipſa è medio, (vt opinor) quando abſolutè negatur quod tamen κατά τι negari debuit. Intelligit enim Paulus ſe non peculiariter & præcipuè baptizandi ſed euangelizandi munus à Deo accepiſſe. Similis eſt loquendi forma Ierem.7.21.

¶ *Non*[*tamen*,] οὐκ. Addidi particulam TAMEN vt oppoſiti membri ellipſis minus ſentiatur. Nam ad explendam ſententiam adiiciendum fuerat, Sed per ſapientiam Dei. Similis ellipſis occurrit Rom.14.1. Arabs autem interpres maluit tres ſequentes verſiculos, nempe 18, 19, 20, parentheſi includere, & ibi demum anantapodoton ſupplere.

¶ *Cum dicendi peritia*, ἐν σοφίᾳ λόγου. Vulgata barbarè & obſcurè, *In ſapientia verbi*. Eraſmus, *Erudito ſermone*. Porro σοφία & φρόνησις ſic diſtinguũtur, vt illa in contemplatione, iſta in actione verſetur. Sed σοφίας vocabulum conſtat interdum latius patere: adeo vt omnis generis artifices periti ſoleant à Græcis σοφοὶ appellari, vt infrà, 3.10. Sed & nominatim Sophiſtæ dicti ſunt qui illam in rebus ciuilibus adminiſtrandis ſolertiam cum forenſi facundia coniunxerant, & ab agendo ſeſe ad dicendum contulerant, vt ait in Themiſtocle Plutarchus. Itaque non dubito quin oratoriam facultatem Apoſtolus appellet λόγον σοφίας, quam à ſe non modò vt non neceſſariam remouet, ſed etiam vt Apoſtolicæ facultati prorſus contrariam. Quid igitur? annõ adfuit Paulo ſua δεινότης? certè adfuit quanta nulli vnquã obtigit, ſed cæleſtis, non humana, & à fucatis illis coloribus prorſus pura. ¶ *Inanis reddatur*, κενωθῇ. Vulgata, *Euacuetur*, admodum incommodé. ¶ *Crux Chriſti*, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Sic vocat Euangelicę prædicationis argumentum. Viſus autem fuiſſet Chriſti crucifixi Spiritus nihil agere, ſi humanæ facundiæ vi homines ad Chriſtianiſmum eſſent adducti.

18 *Sermo ille de cruce*, ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ. Vulgata ad verbum, *Verbum crucis*. Id eſt, prędicatio de Chriſto crucifixo. vel, genus illud orationis quo vtimur in annuntianda vobis ſalute per Chriſti crucifixi mortem. ¶ *Potentia Dei*, δύναμις Θεοῦ. Illud in quo Deus mirificam & infinitam vim ſuam ſeruandis electis declarat, Rom.1.18. quæ quidẽ non ita emineret ſi ab humanarum artium, aut humanæ ſapientiæ, denique vllius rei ſubſidio penderet quæ ab ipſis hominibus poſſit proficiſci. Ita enim ſibi tribuerent homines quod vnius crucis proprium eſt. Arabs interpres παραφραστικῶς hunc locum conuertit.

19 *Tollam è medio*, ἀθετήσω. Editio Eſaiæ Græca habet κρύψω, *abſcondam*. Hebræa autem veritas totum hunc locũ ſic legit. c.29.14, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר [*veabedah chochmath chachamau vbinath nebonau tiſtatar.*] id eſt, *& peribit ſapientia ſapientum eius, & prudentia prudentũ eius abſcondet ſeſe*. Itaque etſi Græca totidem vocabula nõ reſpondeant Hebræis, tamen eadem manet ſententia. Tãtum enim in illo diſcrimẽ eſt, quòd Propheta verbis neutris vſus eſt, quæ Græci in actiua conuerterunt, Nam perit ſapientia, ſed Domino deſtruẽte: & ſapientia euaneſcit, ſed à Domino ſublata & obliterata. Verbum autem ἀθετεῖν, quod propriè declarat loco ſuo amouere, vt expoſuimus Mar.6.26, conuertimus tollere è medio, potius quàm reprobare, cum Vetere interprete, & reiicere, cum Eraſmo, non tantùm ex doctiſſimi interpretis auctoritate, ſed etiam veritatem ipſam Hebræam ſequuti. Neque enim quicquid reiicitur euaneſcit, ſed quod è medio tollitur ita vt nuſquam appareat.

20 *Vbi Scriba*, ποῦ γραμματεύς; id eſt, Legis interpres, vt expoſuimus Mat.2.4. Siue, quia de Iudæis propriè non loquitur, *Vbi es ô literate, & terendis libris exercitate?* Magnam autem emphaſin habet ſingularis numerus, quòd ita videatur Apoſtolus ſingulos compellare, quaſi diceret ne vnum quidem nominari poſſe ex iſtorum numero qui

hoc

Hoc arcanum Dei vel ſuſpicari potuerit, vel humanæ rationis vi conſequi. ¶*Diſquiſitor*, συζητητής. Id eſt, ô tu qui in huius mundi arcanis perſcrutandis & acutiſſimis quibúſque quæſtionibus explicandis omnem ætatem conſumis. Aſſentior autem doctiſſimo interpreti, qui hæc putat eſſe ipſius Pauli verba, humanæ ſapientiæ inſultantis, non autem Eſaiæ. Quanuis enim ſimile quiddam in ſpeciem videatur ſcriptum Eſaiæ 33.18, tamen nec eadē ſunt verba, nec idem ſcopus, ſed prorſus diuerſus. Sed & in Claromontano codice, in quo teſtimonia ex vetere Teſtamēto citata, rubrica ſcribuntur, hic verſiculus vt ipſius Pauli reliquus contextus ſcribitur. συζητεῖν autem dicuntur qui vnà rationes conferunt ad alicuius rei indagationem, & in laude poni conſueuit, ſicut etiam præcedentes voces. Sed * ſapientia ac docendi ratio cæleſtis ab humana & merè mundana, vt penitus diuerſa, diſcernitur. Vulg. *Conquiſitorem*, obſcurius interpretatur. Iohannes Druſius, quem honoris cauſa nomino, vir pereruditus & diligentiſſimus rerum in his libris non vulgarium obſeruator, putat hic ſignificari vocatos ab Hebræis Sapientes MECAR ſiue MEHECAR, à curioſa inquiſitione ſic vocatos, quorum meminit R. Dauid Kimhi, in Pſ. 104.30. ¶ *Seculi iſtius?* τοῦ αἰῶνος τούτου; Videntur iſta non ineptè poſſe cum aliis etiam duobus præcedentibus connecti, vt vno interrogationis tenore legantur.

Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρείας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.	21	Nam poſtquam ∴ in Dei ſapientia ¨mundus non cognouit Deum ¨per *iſtam* ſapientiā, ¨placuit Deo ¨per ſtultam prædicationem ſeruare credentes.	*Nam quia in Dei ſapientia non cognouit mundus per ſapientiā Deum, placuit Deo per ſtultitiam prædicationis ſaluos facere credentes.*	
Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν·	22	‖Quandoquidem & Iudæi ¨ſignum petunt, & Græci ¨ſapientiam quærunt:	*Quoniam & Iudæi ſigna petunt, & Græci ſapientiam quærunt:*	Matt.12.38
Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρείαν·	23	Nos autē prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidē offendiculum, Grȩcis verò ſtultitiam:	*Nos autem prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidem ſcandalum, Gentibus autem ſtultitiā:*	
Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.	24	¨Ipſis autē vocatis, tū Iudæis tum Græcis, Chriſtum ¨Dei potentiam ac Dei ſapientiam.	*Ipſis autem vocatis, Iudæis atque Græcis, Chriſtum Dei virtutem & Dei ſapientiam.*	
Ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί· καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί.	25	Nā ſtultitia Dei ¨ſapiētior eſt quā homines: & infirmitas Dei validior eſt quàm homines.	*Quia quod ſtultum eſt Dei, ſapientius eſt hominibus: & quod infirmum eſt Dei, fortius eſt hominibus.*	
Βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς.	26	¨Videtis enim ∴ vocationem veſtrā, fratres: vos *videlicet* non eſſe multos ſapiētes ¨ſecundum carnem, non multos potentes, non multos nobiles.	*Videte enim vocationem veſtrā, fratres, quia non multi ſapientes ſecundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.*	

21 *In Dei ſapientia*, ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, in hac mūdi fabrica, in qua ſingularis illa Dei ſapientia inſculpta eſt & omnium oculis expoſita. ¶ *Mundus*, ὁ κόσμος. Id eſt, omnes homines non regenerati, ſed cuiuſmodi ſunt quum in hanc lucem prodeunt: vt alibi ſæpe. Interdū verò pro ſolis reprobis accipitur, vt Ioh. 14.17, & 22. Interdum pro hominibus huius mundi incolis in genere, non ſigillatim * conſideratis, vt Ioh. 3.15. ¶ *Per ſapientiam*, διὰ τῆς σοφίας. Quid igitur? an non Euangelium eſt ſapientia? Eſt certè & quidem ſumma præ naturali notitia ex mundi creatione: ſed à mundo pro ſtultitia cenſetur. Duplex hîc eſt igitur oppoſitio: vna mundi fabricæ & Euangelicæ prædicationis: altera, ſapientiæ humanæ, id eſt humani iudicij & prophanæ facundiæ, & Spiritualis energiæ mentem audientium illuſtrantis. ¶*Placuit*, εὐδόκησεν. Eraſ. *Viſum eſt*. Declaratur autem hoc verbo, non modò ita viſum eſſe Deo, ſed etiam quare impulſus id voluerit, nimirū gratuita illa & infinita ſua bonitate. ¶ *Per ſtultam prædic. &c.* διὰ τῆς μωρείας τοῦ κηρύγμ. Sic vocat Euangelij prædicationem, per conceſſionem, ex hominum hypotheſi. vt etiam in ſequenti verſu ſtultitiam & infirmitatem Dei vocat, idque grauiſſima cum hominum reprehenſione: qui iſta malint, repugnante etiam conſcientia, Deo affingere, quàm ſuam ipſorum ſtultitiam & imbecillitatem agnoſcere ac deprecari. Vulg. & Eraſ. *Per ſtultitiam prædicationis*. quem Hebraiſmum annotauimus Matth. 24.15, & alibi ſæpe.

* 22 *Signum*, σημεῖον. Id eſt ſigna, vt Mat. 12.38. Tales ſunt etiam hodie qui ſcripturarum teſtimoniis cōuicti, mira* cula à nobis flagitant. ¶*Sapientiam*, σοφίαν. i. Rationes Philoſophicas & oratoria pigmenta: quales ſunt hodie Epicurei, quibus ſordet ſacrarum literarum ſimplicitas: vnde illud Galeni, Moſes magna dicit, ſed nihil probat.

24 *Ipſis autem vocatis*, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. id eſt, iis autē qui vocati ſunt. Eraſmus, *Sed iiſdem*, τοῖς αὐτοῖς δέ. quod mihi non placet. Neque enim idem declarat vtraque loquutio, i. αὐτοὶ οἱ κλητοὶ & οἱ αὐτοὶ κλητοὶ, neque Paulum exiſtimo eoſdem illos vocatos dicere quibus Chriſtus offendiculum erat aut ſtultitia: ſed quum in genere de Iudæis & Græcis videretur loquutus, eos poſtea excipere qui tū ex his tum ex illis crediderant. Quinam verò κλητοὶ dicantur ab Apoſtolo, expoſuimus Rom. 1.6. ¶*Dei potentiam*, Θεοῦ δύναμιν. Quomodo ſit hoc loco abuſus Aſterius Arij ſocius, propter non additum articulum τὴν, vide apud Athanaſium, aduerſus Arianos oratione tertia. Syrus interpres magis etiam perſpicuè legit χριστὸς ἐστιν δύναμις τοῦ Θεοῦ καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ, id eſt, Chriſtus [*eſt*] potentia Dei & ſapientia Dei. Arabs denique expreſſit verbum κηρύσσομεν repetitum, & ſubaudit ὄντα, Qui eſt. Sed * obſeruandū eſt hic non agi de Chriſto quatenus eſt Deus, ſiue perſonæ ipſius reſpectu, ſed officij mediatoris & eius virtutis ac ſapientiæ habita ratione, quæ in Euāgelici miniſterij effectis apparet, cui iam cederet tum omnis humana ſapientia, tum etiam omnis aduerſantium conatus, vt proximo verſ. docet, teſtibus ipſis etiam Corinthiis.

25 *Sapientior eſt quàm homines*, σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. Vulgata, *Sapientius eſt hominibus*. quod meritò reprehendit Auguſtinus lib. De doctrina Chriſtiana 2. cap. 13. propter amphiboliam: quòd incertum ſit an hominibus ſit dandi caſus an auferendi. quaſi dicas, Stultum eſt tibi, ſed ſtultius huic. Quid ſi verò oppoſitum aliquid ſubaudias? vt ſit plena hæc conſtructio, ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τοῦ σοφοῦ τῶν ἀνθρώπων, *Nam ſtultitia Dei ſapientior eſt ſapientia hominum*. Et poſtea, τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τοῦ ἰσχυροῦ τῶν ἀνθρώπων, *Infirmitas Dei robuſtior hominum robore*. Ita enim clarior eſt antitheſis: quȩ ſanè videtur hanc ellipſin minus duram efficere, propter mutuam cōtrariorum rationem: vt etiamſi non addantur, facilè poſſint intelligi. Nam quū eadem dictio repetenda eſt, videtur multo durior ellipſis, cuius tamen extat exemplum in eodem dicendi genere, Iohan. 5.36, Rom. 6.5, & 1. Pet. 1.7. Sed & Arabs interpres hæc eadem expreſſit. Nolui tamen quicquam adiicere, * quòd mihi maxima videatur eſſe emphaſis, ſi ſtultitiȩ Dei, id eſt ei quod inſani homines, non ſine impietate, ſtultitiā vocant, opponantur ipſi homines, id eſt & ſtulta ipſorum inſania, & quicquid ſunt ipſi.

26 *Videtis enim, βλέπετε γάρ.* Vulgata, *Videte enim,* imperandi modo: quæ interpretatio conſiſtere non poteſt niſi particulam γὰρ accipiamus pro Enimuero, ita vt ſit expletiua potius quàm cauſalis. Sed & aliam cauſam adfert Eraſmus cur potius ſit locus indicandi modo: nempe quia Apoſtolus videtur non tam admonere Corinthios vt videant quod ſciebant, quàm ipſos facere eius argumẽti teſtes quo vti conſtituit, tum vt ſuperiora confirmet, tum vt eorum faſtum deiiciat. ¶ *Vocationem veſtram, τὴν κλῆσιν ὑμῶν.* Id eſt, quam rationem ſequutus ſit Dominus in vobis vocandis. vel, quinam ex vobis ſint vocati. vt vocatio pro vocatis metonymicè ponatur, ſicut paſſim circuncißio pro circuncißis, & præputium pro incircuncißis. ¶ *Secundum carnem, κατὰ σάρκα.* id eſt, Eo ſapientiæ genere quod vnum hominibus probatur: qui quum carnales ſint, ſpiritualem ſapientiam non norunt.

---

27 Ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά·

28 Καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεός, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ·

29 Ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ.

30 Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις·

31 Ἵνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος,
Iere.9.23 ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

Κεφάλαιον β.

Sap.1.17 1 Κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ.

2 Οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.

3 Καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν φόβῳ καὶ
Act 18.1 ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς.

---

27 Verùm quæ ſtulta *ſunt* in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat ſapientes: & quæ *ſunt* infirma in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat robuſta:

28 Et quæ ignobilia ſunt in mũdo, & pro nihilo habita, elegit Deus, ¨& ea quæ non ſunt, vt ea quæ ſunt ¨aboleat:

29 Vt ne glorietur ¨vlla caro coram eo.

30 ¨Sed ex ipſo vos eſtis in Chriſto Ieſu, ¨qui factus eſt nobis ſapiẽtia à Deo, iuſtitiáque, & ſanctificatio, & redemptio:

31 Vt *fiat* ſicut ſcriptum eſt, ‖Qui gloriatur, ¨in Domino gloriator.

Cap. II.

1 EGo igitur quum venirẽ ad vos, fratres, ‖veni non cum eminentia ¨facundiæ aut ſapiẽtiæ, annuntians vobis teſtimonium Dei.

2 Non enim ¨ſtatui quicquam ſcire inter vos niſi Ieſum Chriſtum, eumq́ue crucifixum.

3 ‖Sed fui ego ¨cum infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.

---

27 *Sed quæ ſtulta ſunt mũdi elegit Deus, vt confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia:*

28 *Et ignobilia mundi & contẽptibilia elegit Deus & ea quæ non ſunt, vt ea quæ ſunt deſtrueret:*

29 *Vt non glorietur omnis caro in conſpectu eius.*

30 *Ex ipſo autem vos eſtis in Chriſto Ieſu, qui factus eſt nobis ſapientia à Deo, & iuſtitia & ſanctificatio & redemptio:*

31 *Vt, quemadmodum ſcriptum eſt, Qui gloriatur, in Domino glorietur.*

Cap. II.

1 *ET ego, quum veniſſem ad vos, fratres, veni non per ſublimitatem ſermonis aut ſapientiæ, annuntians vobis teſtimoniũ Chriſti.*

2 *Non enim iudicaui me ſcire aliquid inter vos niſi Ieſum Chriſtum, & hunc crucifixum.*

3 *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos.*

---

28 *Et ea quæ non ſunt, καὶ τὰ μὴ ὄντα.* Id eſt, quę penè nulla ſunt, hominum videlicet iudicio, non Dei. nam ex Hebræorum idiotiſmo dicuntur non eſſe quæcunque ita ſunt abiecta vt nullo loco habeantur: quibus opponuntur ea quæ ſunt, id eſt quæ in pretio habentur. ¶ *Aboleat, καταργήσῃ,* id eſt Vana & inutilia atque adeo nihili eſſe oſtendat. Vide Rom.3.31.

29 *Vlla caro, πᾶσα σάρξ.* Quod attinet ad vniuerſalem particulam coniunctam cum aduerbio negante, diximus de toto hoc genere enuntiationum Matth.24.22, & Luc.1.37. Sed & alibi annotauimus Carnem pro toto hominum genere ſæpe accipi apud Hebræos: quorum morem eo libẽtius ſeruauimus hoc in loco, quòd de induſtria videatur Paulus id vocabulum vſurpaſſe vt infirmam & miſerabilem hominis conditionem Dei maieſtati opponeret, ſicut Eſa.31.3, accipitur. Itaque mihi non diſplicet, vt magis ſit hæc oppoſitio perſpicua, quòd in Claromontano codice pro relatiuo αὐτοῦ, repetitur ipſum nomen τοῦ Θεοῦ.

30 *Sed ex ipſo vos eſtis, ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε.* Quos antea deiecerat, nunc ſupra omnes mortales euehit, ſed ita vt omnem ipſorum dignitatem doceat non ab ipſis (ſed à Chriſto) emanare, idq́ue à Deo, id eſt Dei vnius vi ac beneficio. Eraſmus, *Ex eodem autem vos eſtis,* quaſi ſcriptum ſit ἐκ τοῦ αὐτοῦ. quod nuſquam inuenio. ¶ *Factus eſt nobis ſapientia à Deo, ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ.* Id eſt, Qui datus eſt nobis à Deo, vt in ipſo omnem ſapientiam conſequeremur, quæ quidem hoc nomine verè digna ſit: quum in eo vno poſſimus Deum & eius arcana contemplari, quę ne ſuſpicari quidem vnquam acutiſſimi homines potuerunt. Idem de iuſtitia & ſanctificatione ſtatuendum eſt. Quod enim fruſtra pollicita eſt omnis philoſophia, & quæcunque in mũdo religiones viguerunt, id vnum gratis in Chriſto vno per fidem adipiſcimur, vt omnibus modis iuſti & ſancti ſimus in ipſo. Poſtremò dicitur nobis factus redemptio, quòd ita per eum iuſtificati & ſanctificati certam redemptionem tandem aſſequemur. Et valde obſeruãdus eſt hic locus, in quo ad quatuor pręcipua capita reuocantur omnia quæ in Chriſto adipiſcimur beneficia.

31 *In Domino gloriator, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.* Id eſt Deo omnia tribuat cum gratiarum actione. Non eſt igitur quòd vlla pars libero (quod vocant) arbitrio decidatur, quum omnia in ſolidum ſibi vendicet Dei gratia. Quid ſit autem in Domino gloriari, docetur Ierem.9.23, vnde hæc petiit Paulus. Cęterùm quum καυχάσθω non poſſit conſtrui cum ἵνα, idcirco ſuppleui verbum *Fiat:* & gloriator ſcripſi pro *glorietur:* ne quem falleret Latina conſtructio. quanuis quod ad ſententiam attinet, nihil interſit.

IN CAPVT II.

1 *Facundiæ, λόγου.* Vide infrà, 4.19. ¶ *Teſtimonium Dei, τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ.* Id eſt, Euangelium, quo videlicet Deus ſeipſum patefacit hominibus, vel cuius Deus eſt author ac teſtis. Vulgata pro τοῦ Θεοῦ legit τοῦ Χριστοῦ, eodẽ ſenſu, niſi quòd ſi Chriſti legas, paſſiuè accipiendũ erit, *Teſtimonium Chriſti,* pro *de Chriſto.* Ambroſius verò pro μαρτύριον legit μυστήριον, quod etiam in duobus vetuſtis Græcis codicibus inuenimus, & videtur optimè conuenire, quum præſertim hoc etiam legerit Syrus interpres.

2 *Statui quicquam ſcire, ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι.* ſic vertit Tertull. lib. de Carne Chriſti. Id eſt, non decreuerã profiteri apud vos vllius rei quàm Chriſti & quidẽ crucifixi cognitionẽ. Eſt autẽ, fateor, in Gręco ſermone inſolens iſta conſtructio verbi κρίνειν, de qua vide quod annotauimus Act.3.12: & Gallicè quoque ſic dixeris, *Ie n'ay deliberé de rien ſçauoir.* Vulg. & Eraſ. *Non enim iudicaui me quicquã ſcire,* ſentẽtia vtcunque expreſſa. Claromõtanus autẽ codex habet *ἔκρινα ἐν ὑμῖν τι εἰδέναι, decreui quicquam inter vos ſcire.* Et alius manuſcri. legit ἔκρινα τι εἰδέναι ἐν ὑμῖν, quod legit Vet. inter.

3 *Cum infirmitate, ἐν ἀσθενείᾳ.* Id eſt, infirmus. Eraſm. *Per*

infirmi-

infirmitatem. quæ interpretatio non video quî conueniat. Infirmitatem autem opponit Apoſtolus τῇ ὑπεροχῇ λόγου καὶ σοφίας, eminentiæ ſermonis & ſapientiæ. Itaque non dubiũ eſt quin hoc declaret ſummam illam Apoſtoli, tum in dicendo, tum in omnibus actionibus, ταπεινοφροσύνην. qua quidem nihil eſt apud eos contemptibilius qui, hominum more, inanem illum ſplendorem conſectantur. Ideo coniungit timorem ac tremorem, tanquam veræ modeſtiæ comites, non illos quibus perterrefiat conſcientia, ſed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur. Interim tamen Apoſtolo non deerat vis illa incredibilis, cui ne diaboli quidem poſſent obſiſtere, ſed ea prorſus erat cęleſtis, vt paulo pòſt explicabit. qua de re pulchrè diſſerit Chryſoſtomus, Dialogo περὶ ἱερωσύνης IIII.

---

4 Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καὶ δυνάμεως.

5 Ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ἐν δυνάμει Θεοῦ.

6 Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων·

7 Ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν.

8 Ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.

4 Neque oratio mea & prædicatio mea *verſata eſt* ‖ ¨in perſuaſoriis humanæ ſapiẽtiæ verbis, ſed ¨in demonſtratione ¨ſpirituali & potente.

5 Ne fides veſtra conſiſtat in ſapientia hominum, ſed in potentia Dei.

6 ¨Sapientiã verò loquimur inter adultos: ſapientiã autẽ non ſeculi huius, neque ¨principum ſeculi huius ¨qui abolentur:

7 ¨Sed loquimur ſapientiã Dei ¨*latentẽ* in myſterio, ¨*id.* occultã illã, quã præfinierat Deus ante ſecula ¨ad gloriam noſtram.

8 Quam nemo ¨principum ſeculi huius cognouit. nam ſi cognouiſſent, nequaquam ¨Dominum gloriæ crucifixiſſent.

4 *Et ſermo meus & prædicatio mea nõ in perſuaſibilibus humanæ ſapientiæ verbis, ſed in oſtenſione Spiritus & virtutis.*

5 *Vt fides veſtra non ſit in ſapientia hominum, ſed in virtute Dei.*

6 *Sapientiã autem loquimur inter perfectos: ſapiẽtiam vero non huius ſeculi, neque principum huius ſeculi qui deſtruuntur:*

7 *Sed loquimur Dei ſapientiam in myſterio, quæ abſcondita eſt, quam prædeſtinauit Deus ante ſecula in gloriam noſtram.*

8 *Quam nemo principum huius ſeculi cognouit. ſi enim cognouiſſent, nunquã Dominum gloriæ crucifixiſſent.*

Supri,1.17
2.pet.1.10

---

4 *In perſuaſoriis,* ἐν πειθοῖς. Id eſt πιθανοῖς, quod prorſus eſt in Græca lingua inſolens. Itaque puto reſtituendum hunc locũ ex Euſebio, initio Euãgelicæ præparationis, vbi ſic legitur, καὶ πειθοῖ ἀνθρωπίνης σοφίας λόγων, ſuadela ſermonũ humanæ ſapientiæ. Notum enim eſt πειθὼ Græcis vim perſuadendi vocari. Sed & eò nos adducit Syri interpretis auctoritas, cuius hæc verba ſunt, Græcis illis ex aduerſo reſpondentia, ſi epitheton ἀνθρωπίνης expungas, quod etiam in Claromontano codice non ſcribitur, quaſi ex nomine πειθοῦς ſatis intelligatur agi non de diuina, ſed de humana ſapiẽtia. Sic igitur habet Syrus interpr. במפיסנותא דמלא דחכמתא [*bamphiſanutha demelle dechechmetha.*] Arabs autem itidem legiſſe videtur πειθοῖ, & expungit λόγοις. ¶*In demonſtratione,* ἐν ἀποδείξει. Vulgata & Eraſmus, *Oſtenſione.* quem errorem annotauimus Act. 2.22. Nam certè multo expreſſius vtitur Apoſtolus hoc vocabulo, declarans ſibi nihil defuiſſe quod ad plenam fidem Euangelio faciendam, & cogendos ad Dei reuerẽtiam homines pertineat. Notum enim eſt ἀπόδειξιν, probationem dici quæ ex certis & neceſſariis rationibus aliquid demonſtrat. Quod autem in hunc locum diſſerit Eraſmus de altera ἀποδείξεως ſignificatione, quaſi etiam declaret oſtentationem, * non conuenit huic loco, & potius ἐπίδειξις dicitur. ¶*Spirituali & potente,* πνεύματος καὶ δυνάμεως. vel, *Spiritualis potentiæ,* vt ſit figura ἓν διὰ δυοῖν, ſicut in illo Virgilij, *pateris libamus & auro,* id eſt pateris aureis. Vulgata, *Spiritus & virtutis.* Eraſmus, *Spiritus ac potentiæ.* Spiritualem autem vim, id eſt diuinam (ſicut ipſe ſequenti verſiculo explicat, & nos expoſuimus Rom. 1.4) humanæ, vt cæleſtem alibi terrenæ, opponit.

6 *Sapientiam,* &c. σοφίαν, &c. id eſt, Adultis demum ſapit quod annuntiamus: quòd ij ſoli poſſint hoc ſapientiæ genus agnoſcere, quod habent cæteri pro ſtultitia. Adultos autem vocat tranſlatitiè qui, quod ad interiorem hominem attinet, eouſque profecerunt vt myſterium fidei * probè teneant, & (vt ſcribitur Hebr. 5.14) ſenſus habent ad diſcernẽdum bonum à malo exercitatos, qui τοῖς νηπίοις infrà opponuntur 3.1, & 13.11, & 14.20. Itaque comparatè iſti dicuntur τέλειοι, non ipſius rei cognitæ reſpectu, quum adhuc cognoſcamus omnes aliquatenus, infrà 13.12. Vtitur autem hoc verbo de induſtria, acſi diceret, Vos quidem Corinthij ſimplicitatem Euangelicæ prædicationis vt puerile quiddam deſpicitis, & quo quiſpiam ornatius loquitur, eo excellentiorem illum arbitramini: ego verò profiteor me nihil minus quàm illum ornatum quæſiuiſſe. Sed hoc etiam addo, quo magis cuipiam placet iſta ſimplicitas, eum tanto longius ab imperitia abeſſe. Eraſmus aliter interpretatur, quaſi videlicet Paulus ſignificet ſe non inter quoſlibet loqui, ſed inter perfectos, ne porcis obiiciat roſas. Atqui hæc interpretatio (dicam enim quod res eſt) non pertinet ad ſcopum, & falſa etiam eſt: quum teſtetur Apoſtolus ſe & ſapientibus & inſipientibus eſſe debitorem, Rom. 1.14, & conſtet eum factum eſſe omnibus omnia, vt declarat infrà, 9.22. Illud verò Domini dictum, Ne porcis obiiciantur margaritæ, aliò ſpectat. Et quod Caſtellio in hunc locum ſcribit de quadam reconditiore doctrina, quam Apoſtolus docuerit ſelectos quoſdam diſcipulos, à Tertull. in libro de Præſcriptionibus ſic eſt refutatum, vt mirum ſit inueniri tot poſt ſeculis potuiſſe qui rancidum illud commentum, quo ad quæuis ſomnia patefit aditus, auderet Eccleſiis reponere. ¶*Principum,* &c. τῶν ἀρχόντων, &c. i. Eorum qui inter homines vel ſapiẽtia vel opibus ac potentia cæteris præſtant. Omnino enim videtur Apoſtolus hoc in loco & infrà, verſ. 8, ἄρχοντας dicere quos Hebræi רברבין [*rabrebin*] vocant. ¶*Qui abolentur,* τῶν καταργουμένων. Vel *quæ abolentur,* ſi libeat tum ad ſeculum hoc, tum ad ſeculi huius principes iſtud referre.

7 *Sed loquimur,* ἀλλὰ λαλοῦμεν. Adiecit verbum λαλεῖν per epanalepſin, quum alioqui videri poſſit abundare. ¶ [*Latentem*] *in myſterio,* ἐν μυστηρίῳ. Suppleui participium, vt Hebraiſmũ explicarem. Idem enim declarat ſapientia in myſterio atque ſapientia arcana, & quam ne ſuſpicari quidem homines vnquam potuiſſent, vt explicatur Eph. 1.26. & 3.4.5. Neque enim Paulus illam adhuc arcanam eſſe dicit, niſi fortaſſis iis qui eam reſpuunt, ſed eam opponit naturali notitiæ, vtpote ex arcanis Dei cælitus demiſſam, quanuis eam homines aſpernentur. Sciendum eſt tamen iſta non dici in Corinthios, quaſi philoſophorum placita præferrent Apoſtolicæ doctrinæ, (fuiſſet enim hoc apertæ impietatis crimen) ſed idcirco tantùm vt eos doceat, Euangelicæ prædicationis excellentiam non ex verborum phaleris, ſed ex reipſa metiri. Itaque non ſatis appoſitè videtur Eraſmus hoc retuliſſe ad verbum λαλοῦμεν, quaſi videlicet Apoſtolus non propalam nec paſſim, ne eſſet offendiculo, ſed ſecretò docuerit. quæ interpretatio non eſt in Eccleſia recipienda, niſi magno adhibito iudicio. ¶[*Id eſt*] *occultam illam,* τὴν ἀποκεκρυμμένην. Hîc rurſus addidi particulam ex qua intelligatur epexegeſis. Omnino enim explicat Apoſtolus cur Euangelium vocarit arcanum. Sed & articulum exprimendum putaui quo ſignificatur huius myſterij præſtantia. ¶ *Ad gloriam noſtram,* εἰς δόξαν ἡμῶν. Sic loquitur Simeon in illo ſuo Cantico: & Dominus ipſe Matth. 15.17.

8 *Principum*, ἀρχόντων. Vide ſuprà, verſu 6. ¶ *Dominum gloriæ*, τὸν Κύριον τῆς δόξης. id eſt, Potentem illum Deũ, veræ gloriæ ac maieſtatis plenum, quem idcirco etiam Dauid Pſal. 24.7, מלך הכבוד [*melech hachchabod.*] id eſt, *Regem gloriæ* dicit, & Stephanus *Deum gloriæ*, Act.7.2. vnde factum eſt vt apud Hebręos כבוד יהוא [*chebod iehouah*] id eſt, *gloria Dei*, Deum ipſum περιφραστικῶς declarat, ſicut pro Cæſare Cæſaream maieſtatem dicimus. Continet igitur hic locus duo inſignia teſtimonia, vnũ, Deitatis Chriſti, quæ opponitur crucis ignominiæ: alterum, coniunctionis naturarum in vnam perſonam: adeo vt quod ſolius eſt humanitatis (ſi naturas ſeorſim conſideres) cum Deitate communicetur. quem tropum theologi κοινωνίαν ἰδιωμάτων vocant: de quo copioſius diximus Ioh.3.13.

Eſa. 64.4.	Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, δὲ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.	9	∴Sed *prædicamus*, ſicut ſcriptũ eſt, ‖∴quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, ∴nec in mentem hominis venerunt: quæ parauit Deus ∴iis qui ipſum diligunt.	9	*Sed ſicut ſcriptum eſt, Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit, quæ præparauit Deus ijs qui diligunt illum.*
	Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.	10	∴Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum ſuum. Spiritus enim omnia ∴ſcrutatur, etiã profunditates Dei.	10	*Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum ſuum. Spiritus enim omnia ſcrutatur, etiã profunda Dei.*
	Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.	11	Quis enim hominum nouit ea quæ ſunt hominis niſi ∴ſpiritus hominis qui eſt in eo? ita etiam ea quę ſunt Dei nemo nouit niſi Spiritus Dei.	11	*Quis enim hominum ſcit quæ ſunt hominis niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt? ita & quæ Dei ſunt nemo cognouit niſi Spiritus Dei.*
	Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν.	12	Nos verò non ∴ſpiritum mũdi accepimus, ſed Spiritum qui *eſt* ex Deo: ∴vt ſciamus ∴quæ Deus eſt nobis gratificatus:	12	*Nos autem non ſpiritũ mundi accepimus, ſed Spiritum qui ex Deo eſt: vt ſciamus quæ à Deo donata ſunt nobis:*

9 *Sed [prædicamus] ſicut ſcriptũ eſt*, &c. ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, &c. Suppleui verbum κηρύσσομεν ex auctoritate Clementis, qui ita citat hunc locum lib. στρωματέων 5: quanquam fortaſſis præſtiterit repetere verbum λαλοῦμεν ex v.7. Ver. autẽ interpres legit ὃ ὀφθαλμὸς, quod oculus, quam interpretationem ſi ſequaris oportebit ἃ quod mox ſequitur per epexegeſin ſiue ſyntheſin interpretari, *quæ* [*videlicet.*] Arabs denique non repetit verbum κηρύσσομεν *prædicamus*, ſed ſubaudito verbo ὑπαρκτικῷ vertit, *Sed* [*eſt*] (ſapientia Dei nimirum) *ſicut ſcriptum eſt, quod oculus non vidit* &c. pro quo Gallicè dixeris, *Mais c'eſt comme il eſt eſcrit, ce qu'œuil n'a point veu.* ſiquis autem hîc eſt coniecturæ locus, putarim germanam eſſe Græcam hanc lectionem, ſi modò non ὃ ſed ὁ legas, detracto videlicet tono, vt non ſit prouocabulum, ſed articulus, cuius vis ſit indefinita. veluti quum ὁ ἄνθρωπος dicimus de tota hominis ſpecie. Nam præterquam quòd non eſt contemnenda vetus lectio, in qua certum eſt non adhibitos fuiſſe apices, lubricus etiam fuit lapſus ὁ in ἃ. Præterea ſi ita legeris, facilis & plana erit trium verſiculorum, octaui, noni & decimi connexio, nec quicquam prorſus erit ſubaudiendum. Ita enim totum hunc locum conuertes ac diſtingues, *Quam nemo principum huius mundi cognouit: nam ſi cognouiſſent, nequaquã Dominum gloriæ crucifixiſſent. Sed ſicut ſcriptum eſt, Oculus nõ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcẽderunt quæ Deus præparauit iis qui ipſum diligunt, Deus verò nobis reuelauit per Spiritũ ſuum.* Nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. ¶ *Quæ oculus non vidit*, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε. Hebr. ſic habẽt Eſa.cap.64.ver.4, ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו [*vmeholam lo ſchamehu lo heezinu hayin lo raathah elohim zulatheca iahaſeh lehimchachche hlo.*] id eſt, *A ſeculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, ô Deus, præter te, quæ facies expectantibus te.* Sic enim malo accipere אלהים [*elohim*] cum doctiſſimo interprete, vocandi non accuſandi caſu, quum minimè repugnet accentus: & perſonam tertiam poſitam puto pro ſecunda, adſtipulante etiam nobis Chaldæo paraphraſte. Apparet autem Paulum ſingulis Prophetæ verbis non inſtitiſſe, & tamen fideliter ſententiam expreſſiſſe: quum illic Propheta, vt veteres ipſi Rabini docent, teſte R. Solomone, non de caducis & fluxis, ſed de perpetuis & æternis bonis iſta commemoret.
¶ *Nec in mentem hominis venerunt*, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Id eſt, ne cogitare quidem poteſt homo de iis quæ Deus ſuis parauit: tantùm abeſt vt ea poſſit ſenſibus complecti. Vulgata & Eraſmus ſeruarunt Hebraiſmum. Nam Hebr. עלה על לב [*halah hal leb*] idem declarat atque Latinis In mentem venit. Sunt autem hæc addita à Paulo vt Prophetæ ſententiam vberius explicaret. ¶ *Iis qui*, &c. τοῖς, &c. Hebræa habent למחכה לו [*limchachcheh lo,*] pro quo Eraſmus putat Paulum, vel eum interpretem quem ipſe ſequutus ſit, legiſſe למחבבה [*limchabbeh*] à geminato חבב [*chabab,*] quòd ſumma ſit harum literarum ב & כ affinitas. Sed ratio grammatices hoc non patitur. Neque etiam poſſumus deducere à חבה [*chabah*] vt alibi inuenio, quia hoc thema in ſignificatione diligendi nõ extat. Sequutus eſt igitur interpres ſenſum non verba Prophetæ, quum ſpes & expectatio à dilectione promanet.

10 *Nobis autem*, ἡμῖν δὲ. Sic ſcriptum legimus in omnibus vetuſtis codicibus. Stapulenſis tamen legit ἡμῖν δὴ, *nobis ſanè*. putant enim hoc connectendum cum ἃ ἡτοίμασεν, hoc modo, *Quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt, quæ videlicet præparauit Deus diligentibus ſe, nobis ſanè reuelauit.* At ego (vt paulo antè dixi) putarim illa potius coniungenda cum ἀνέβη, ita vt ſint non quarti caſus ſed recti. Clemens verò lib. στρωμ.5, legit ἡμῖν γὰρ, *nobis enim*, quia nimirum suppleuit verbum κηρύσσομεν in ſuperiore verſiculo. vt ſuo loco diximus. Eraſmus denique iſta refert ad id quod præceſſit, *Nemo principum huius ſeculi nouit, ſed Deus nobis reuelauit.* Ita fiet vt quæ interpoſita ſunt, includantur parentheſi. quod mihi planè coactum videtur. ¶ *Scrutatur*, ἐρευνᾷ. id eſt, Nihil in Deo tam profundè ac penitus abditum quò non penetret Spiritus, nẽpe quoniam per illum docemur etiam abditiſſima, ſicut Rom.8.26, dicitur poſtulare, quòd nos ad poſtulandum impellat. Quòd ſi Spiritum hoc loco malimus non pro ipſo ſancto Spiritu, ſed pro ipſius vi & afflatu accipere, ſimpliciter hoc erit accipiẽdum. Sed τὸ καθόλου ad ea demum reſtringendum eſt quę Chriſtus nobis in Euangelio patefacit. Neque enim curioſis & vanis ſpeculatoribus fauere voluit Paulus quum hæc ſcriberet, ſed potius doctrinæ Euangelicæ excellentiam ita demonſtrauit. Et videtur omnino alludere ad illa Chriſti verba, Caro & ſanguis non patefecit tibi, Matth.16.17.

11 *Spiritus hominis*, τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. id eſt, Mens ipſa hominis, intelligendi & iudicandi facultate prædita.

12 *Spiritum mundi*, τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. Accipere Spiritum declarat Spiritu afflari. Itaque ſignificat Paulus fideles non afflari eo Spiritu qui ea doceat quæ mundus curat, & quorum capaces ſunt homines quadam naturæ ſponte: ſed eum qui nos ad Deum vſque ſubuehat, cuius vi ſcrutemur & intelligamus ſalutis noſtræ myſterium, alioquin imperueſtigabile. Eſt autem hic locus diligenter etiam atque etiam omnibus piis obſeruandus, vt quid ſit fides, vnde promanet, quæ illius vis, aduerſus ſophiſtas intelligatur. ¶ *Vt ſciamus*, ἵνα εἰδῶμεν. Hic demum valere debet ſcientiæ definitio quæ à philoſophis traditur, cuius ἀπόδειξις eſt verè αὐτόπιστος, vt dixit ſuprà, ver.4.&10. ¶ *Quæ Deus*, &c. τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, &c. *Quæ à Deo donata ſunt nobis.* Ego verò malo χαρίζεσθαι exprimere verbo gratificandi, vt

di, vt dixi Luc.7.21, ideóque passiuam constructioné mutaui in actiuá. Eras. *Quæ à Christo donata sunt nobis*, cuius errorẽ miror à plerisque non fuisse animaduersum, quum in nullis Græcis cod. legatur ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, sed ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. & Apostolus per Dei dona ipsum Christũ in primis, imò ferè vnũ intelligat, quũ nihil nobis nisi in Christo sit largitus.

Ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.	13	‖Quæ etiam loquimur, ¨non sermonibus quos docet humana sapientia, ∴sed quos docet Spiritus sanctus, spiritualia cũ iis quæ ¨ spiritualia sunt ¨ coniungentes.	13	*Quæ & loquimur, non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus sancti, spiritualibus spiritualia comparantes.*	Suprà.1.17 2.pet.1.16
Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.	14	∴Animalis autem homo ¨non est capax eorum quæ sunt Spiritus Dei. ∴ sunt enim ei stultitia, nec potest *ea* cognoscere, ¨quia ¨spiritualiter ¨diiudicãtur.	14	*Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei. stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinantur.*	
Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ᾽ οὐδενὸς ἀνακρίνεται.	15	‖At spiritualis ¨diiudicat quidem ∴ omnia, ipse verò ¨à nemine diiudicatur.	15	*Spiritualis autem iudicat: & ipse à nemine iudicatur.*	Prou.27. 19

13 *Non ser. quos docet*, &c. οὐκ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. *Non in doctis humanæ sapientiæ verbis.* quod quum vix quisquam intelligat, rectè mutatum est ab Erasmo, qui etiam annotat se in quibusdam exemplarib. legisse διδακτικοῖς λόγοις. i. *sermonibus qui humanam sapientiam doceant*, verùm hæc lectio mihi nullo modo probatur. Nam res ipsa ostendit, argumentum quod sumpserat Apostolus ab ipsa natura eius doctrinæ quam profitebatur, vt suum illud simplex docendi genus humanæ facundiæ opponeret quæ Corinthios fascinarat, nunc accommodari ad id de quo agitur. quasi dicat Apostolus, Ea demum ratio tradendæ alicui disciplinæ maximè est apposita, quæ propriis & ad id de quo agitur accommodatis vocabulis ac formulis vtitur. Atqui Euangelium sicut à Deo non ab hominibus manat, ita etiã res docet ab humano sensu prorsus remotas. Merito igitur in eo tradendo non humanam sed diuinam eloquentiam vsurpauimus. quam quidem mirum non est ab hominibus irrideri, quum eam percipere non possint. ¶*Sed quos docet*, &c. ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulgata, *Sed in doctrina Spiritus sancti*. i. ἀλλ᾽ ἐν διδαχῇ τοῦ Πνεύματος ἁγίου. quam lectionem inuenimus in vno codice, sed ab aliquo (vt opinor) deprauatam, qui non animaduertit λόγοις repetendũ esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. ¶*Spiritualia*, &c. πνευματικοῖς, &c. i. verba rei accommodantes, vt sic spiritualia sunt, quæ docemus, neque synceritas doctrinæ cælestis vllis humanis commentis est deprauata, ita spirituale sit nostrum illius docendæ genus. Spirituale autem vocat quod ducatur à Spiritu sancto, qui simplicis sermonis diuina grauitate gaudet, ab omni verborum lenocinio remota. Itaque quòd Chrysostomus existimauit hæc à Paulo dici, quasi significet se ad probanda Euangelij mysteria principiis eiusdem naturæ (id est spiritualibus) vti, & ex verbo Dei petitis, mihi prorsus videtur ἀπροσδιόνυσον: neque etiam esse perpetuum, quum Christus ipse & Apostoli sæpe soleant rationes petere è medio, vt ea confirment quæ vel maximè sunt παράδοξα, vt paulo antè. ver. 11, & infrà 15.36, & deinceps vbi de resurrectione differit. Denique hoc non spectat ad id de quo agitur. Sed illi minus etiam apposite loquuntur qui πνευματικοῖς referunt ad homines. Quorsum enim hoc? Itaque malui πνευματικοῖς per periphrasin interpretari, *Iis quæ spiritualia sunt*, quàm *Spiritualibus*, cum Vetere interprete & Erasmo, vt amphiboliam vitarem. Nec obstat quod paulò pòst animalis hominis fiat mentio qui spirituali opponitur. Id enim additum est à Paulo vt obiectioni respondeat, quî fiat vt cælestem sapientiam tam pauci agnoscant. ¶*Coniungentes*, συγκρίνοντες. vel, *adaptantes*, Id est, adhibito iudicio ita connectentes, vt verba rebus prorsus respondeant, & in vnum veluti corpus coalescant. Nam hoc quoque declaratur verbo συγκρίνειν, cui opponitur τὸ διακρίνειν. vnde τὸ σύγκριμα quod & σύστημα dicitur, vt prolatis exemplis docet Bud. Vul. & Eras. *Comparantes*, non satis expressé.

14 *Animalis homo*, ψυχικὸς ἄνθρωπος. Id est homo non aliaquàm naturali animi luce prędítus, vt definitur Iudæ 19, & ita quidem vt omnes tam superiores quàm inferiores facultates comprehendantur, aduersus sophistas qui inferiores duntaxat putant hîc significari, quemadmodum etiam Erasmus perperam hîc definiit animalem hominẽ eum qui affectus humanos sequatur: quum manifestum sit Apostolum de intelligendi & iudicandi facultatibus differere, neque duntaxat contumaciam affectuum, quam & Sophistæ agnoscunt, sed etiam mentis cæcitatem arguere, eámque eiusmodi vt, quod ad ea intelligenda attinet in quibus posita est salus, omnia prorsus adimat homini naturalibus tantùm facultatibus prædito. Et hoc ex Chrysostomo saltem, quanuis in illo suo αὐτεξουσίῳ euehendo sæpe modum non tenente, discere Erasmum oportuit. Sic enim ab eo definitur homo iste ψυχικός. ὁ διὰ σάρκα ζῶν, καὶ μήπω φωτισθεὶς τὸν νοῦν διὰ πνεύματος, ἀλλὰ μόνην τὴν ἔμφυτον ἀνθρωπίνην σύνεσιν ἔχων, ἣν ταῖς ἁπάντων ψυχαῖς ἐμβάλλει ὁ δημιουργός. Id est, *is qui propter Carnem viuit, nec adhuc est mẽte per Spiritum illustratus, sed ea vna insita humana sapientia præditus est, quam opifex omnium animabus inseruit.* Fateor tamen quod alibi docuit Paulus, & res ipsa testatur, inuisibilia Dei ex rerum aspectabilium contemplatione ab hominibus etiam non regeneratis intelligi, sed aliud est Deum vt omnipotentem & æternum nosse, (hoc enim est τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν quod vocat Apostolus Rom.1.19) aliud verò vt Patrem in Filio reconciliatum. Itaque (vt ad rem redeam) ψυχικὸς ἄνθρωπος idem declarat atque Rom.8, & alibi sępe Caro, & in Carne esse: cui opponitur Spiritualis, Spiritus, & in Spiritu esse. ¶*Non est capax* οὐ δέχεται. Sic malui interpretari quàm *Non capit*, propter amphiboliam. Vulgata, *Non percipit*. quod significat perfectè capere, ideóque non conuenit. Neque enim significat Apostolus infirmas, sed nullas prorsus esse hominis facultates ad spiritualia illa cognoscenda. Erasmus, *Non accipit*, rectè id quidem, sed nimium ambiguè in re tanti momenti, quum accipere etiam dicatur aliquis quod approbat & gratum habet. At Paulus (vt mox subiicitur & apertè dixit Rom.8.7) in primis ipsam rationem damnat insanię, metaphora à minoribus vasis sumpta, quę maius quippiam ipsorum proportione capere nulla ratione possint. ¶*Sunt*, ἐστι. Vulg. *Est*. quod rectè mutauit Erasmus, quum pręcedat neutrũ plurale. ¶*Quia*, ὅτι. Sic Vetus interpres, à quo quum nollemus discedere, suppleuimus relatiuum EA in priore membro. Verùm si legamus ὅ,τι, ita vt sit prouocabulum, (quod legit Arabs interpres) nihil fuerit supplendum, & eadem manebit sententia, id videlicet quod nonnisi spiritualiter, id est Spiritus vi & afflatu cognosci potest, ab eo cognosci non posse qui eo Spiritu non sit pręditus. Sed & possumus cum Erasmo vertere ὅτι, *quòd*, ita vt εἰδικῶς accipiatur: quàsi significet Apostolus, animalem hominem ne cognoscere quidem posse ista, de quibus agitur, solius Spiritus vi intelligi, id est ne id quidem nosse in quantis tenebris versetur. Nam alioquin ea non haberet ludibrio, sed miseram suam conditionem potius deploraret. Mihi tamen hoc argutum potius quàm solidum videtur. ¶*Spiritualiter*, πνευματικῶς. Id est *vi & afflatu solius sancti Spiritus*, non autem τῆς ψυχῆς, id est *animi, quo præditi sunt omnes homines*. Neque enim *Spiritualiter* hoc loco, vel modum, vel qualitatem, sed rem ipsam in filiis Dei agentem declarat, à qua spirituales denominantur. ¶*Diiudicantur*, ἀνακρίνεται. Id est *intelliguntur* ac *perspiciuntur*, vt ab aliis internosci & certò sciri possint. Gignit enim in nobis Spiritus fidem, & fides πεποίθησιν illam ac πληροφορίαν toties ab

Apoſtolo commemoratam. Sed hoc ſciamus, Spiritum à verbo non ſeparari, & eo quidem verbo quod prædicarũt & ſcripſerunt Apoſtoli, vt explicatur Rom.10.8, & 17. ne vel furioſi Anabaptiſtæ & Academici ſuas reuelationes, vel Papiſtæ ſua commenta, aut mortuorum reſponſa nobis pro Dei ſpiritu obtrudant. Vulgata, *Examinantur*. quæ interpretatio nimium eſt diluta, quũ alioquin ἀνακρίνεσθαι conueniat.

15 *Diiudicat*, ἀνακρίνει Id eſt intelligit ac perſpicit, videlicet pro Spiritus menſura. Chryſoſtomus tamen mauult pro ἐλέγχειν accipere, id eſt pro redarguere. ¶ *Omnia*, πάντα. Iterum τὸ καθόλου ad ea de quibus agitur reſtringẽdum eſt. ¶ *A nemine*, ὑπ᾽ οὐδενός. A nemine videlicet homine. Nam ne tum quidem quum Prophetæ de Prophetis iudicant, hominis eſt, ſed Spiritus iudicium, tanta eſt Euangelicæ doctrinæ præſtantia. Vel à nullo, id eſt à nulla re, vt οὐδενὸς neutro genere accipiatur, quia præceſſit πάντα. Ita enim planior erit antitheſis ac multo vehementior, vt non homines ipſi modò, ſed quicquid etiam ab ipſis proficiſcitur, quicquid denique vſquam eſt, Spiritui ſubiiciatur, ac proinde verbo Spiritus: quo maiore reprehenſione digni erant Corinthij quum alios ei anteponerent, vana quorundam garrulitate capti. Quorſum hoc autem ad Antichriſtum Romanum & eius aſſeclas, qui à nemine volunt iudicari, imò ne in ſua quidem vllo modo inquiri?

Eſa.40.13 ſap.9.13 rom.11.34	Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν.	16	‖Quis enim ∴nouit ∴mentem Domini, ∴qui ∴inſtructurus ſit eum? nos autem ∴mentem Chriſti habemus.	16	*Quis enim cognouit ſenſum Domini, qui inſtruat eum? nos autẽ ſenſum Chriſti habemus.*
	Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		*CAP. III.*
	ΚΑΙ` ἐγὼ, ἀδελφοὶ, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ᾽ ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ.	1	EGo porro, fratres, nõ potui loqui vobis vt ſpiritualib⁹, ſed *loquutus ſum* ∴vt carnalibus, ∴*id eſt* vt infantibus in Chriſto.	1	*ET ego, fratres, non potui vobis loqui quaſi ſpiritualibus, ſed quaſi carnalibus: tanquam paruulis in Chriſto.*
	Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἠδύνασθε· ἀλλ᾽ οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε.	2	∴Lactis potu vos alui, & non ∴eſca: ∴nondum enim poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc poteſtis:	2	*Lac vobis potum dedi, non eſcam: nondum enim poteratis: ſed ne nunc quidem poteſtis.*
	Ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν ἡμῖν ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;	3	Nam adhuc carnales eſtis. quum enim inter vos *ſint* ∴liuor & contentio, ∴& diſſidia, nónne carnales eſtis, & ∴ſecũdum hominem inceditis?	3	*Adhuc enim carnales eſtis. quum enim ſit inter vos zelus & contentio, nónne carnales eſtis, & ſecundum hominem ambulatis?*
	Ὅταν γὰρ λέγῃ τις, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου· ἕτερος δὲ, Ἐγὼ Ἀπολλῶ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε;	4	Etenim quũ dicit aliquis, Ego quidẽ ſum Pauli: alter verò, Ego *ſum* Apollo: nõne carnales eſtis?	4	*Quum enim quis dicat, Ego quidẽ ſum Pauli: alius autem, Ego Apollo, nónne carnales eſtis?*

16 *Nouit*, ἔγνω. Hebræa habent Eſa.40.13, מיתכן [*mithichchem*,] id eſt *quis direxit?* Quod igitur figuratè dixit * Propheta, Græci ſimpliciter expoſuerunt. niſi malimus exponere *dimenſus eſt* & *penitus explorauit*. Hoc enim ſignificat תכן [*Tachan*] in pihel. Videntur tamen Hebræa amplius quiddam ſignificare: ſed in hoc nullum eſt momentum quod attinet ad ſcopum Apoſtoli. ¶ *Mentem*, νοῦν. Hebr. רוח [*ruach*] id eſt *Spiritum*. Itaque Vetus interpres SENSVM interpretatur ambiguè tum hoc * loco, tum in ſequenti verſiculo. Nam de corporis ſenſibus propriè dicitur. Quia tum nulla hic eſt in ipſa re hoc loco ambiguitas, licebit etiam cum illo interpretari, *ſenſum Chriſti tenemus*. ¶ *Qui*, ὅς. Refertur prouocabulum ad τίς, vt ego quidem exiſtimo. Placuit tamen Stapulenſi potius referre ad νοῦ. i. *mentem*: ſed ſentẽtia parum appoſita, vt ex Hebræorum collatione liquet. ¶ *Inſtructurus ſit eum*, συμβιβάσει αὐτόν. id eſt collatis conſiliis edocturus quid ei ſit agendum. Hoc enim etiam declarat τὸ συμβιβάζειν, vt diximus Act.16.10. pro quo Hebræa habent ויבינהו [*vaibinehu*,] id eſt, *& fecit eum intelligere*. Itaque non ſatis appoſitè Photius συμβιβάζειν, hoc loco, interpretatur per καταλλάττειν, id eſt *Conciliare*: Chryſoſtomus autem non malè per κατορθοῦν, id eſt *dirigere*: vti facere ſolent qui alios * docent: vnde & καθηγηταὶ dicuntur. Quidam vertit, conferet rationes cum eo. malè. Scribendum enim fuiſſet αὐτῷ. ¶ *Mentem Chriſti habemus*, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. id eſt Chriſti Spiritu præditi ſumus, qui nobis arcana illa alioquin inſcrutabilia omnémque adeò veritatem patefecit, vt Ioh.16.13, & Rom.8.9. niſi malimus pro ipſius Spiritus vi & afflatu accipere, eadem manente ſententia. Eraſmus, *Mentẽ Chriſti tenemus*. Putauit enim νοῦν hoc loco declarare cõſilium ac voluntatem, cum Vetere interprete, qui *ſenſum* conuertit. Sed & Theophyl. pro notitia ſeu intelligentia exponit: quæ Chriſti eſſe dicatur, quoniam à Patre in nos per Chriſtum promanat. Quidam denique mentem Chriſti interpretantur Deum Patrem: quæ interpretationes mihi videntur longius petitæ. Itaque malo in hoc quoque membro, vt in Eſaiæ teſtimonio, νοῦν accipere pro רוח [*ruach*.] id eſt *Spiritu*, vt Rom.8.9. in qua etiam opinione eſt Photius.

IN CAPVT III.

1 *Vt carnalibus*, ὡς σαρκικοῖς. Carnales vocare ſolet Paulus qui in carne ſunt, ac proinde placere Deo non poſſunt. vt Rom.8.5, & 8, Hîc verò pro iis accipit qui ſunt quidem in Spiritu, ſed tamen adhuc νεόφυτοι, & quaſi teneri adhuc infantes. quod explicat ipſe Apoſtolus. nam illud ὡς νηπίοις poſitum eſt in epexegeſi. ¶ [*Id eſt*] *vt infantibus in Chriſto*, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Fide inſerimur Chriſto, cuius Spiritu vegetamur. Itaque pro menſura fidei ac profectus dicimur etiã adoleſcere, vt Epheſ.4.13. & in Arabica interpretatione additur ἐν πίστει, *in fide*. Eſt autẽ paſtoris munus ſeſe ad eorum captum accommodare quos alendos ſuſcepit: ita tamen vt pro lactè nunquam porrigat venenum. Lac enim & ſolidus cibus re quidem eadem ſunt, ſed tradendi modo, & forma differunt.

2 *Lactis potu vos alui*, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα. Vulg. ad verbũ, *Lac vobis potum dedi*. quod feliciter mutauit Eraſmus, quia quod de cibo ſubiicitur, nõ ſatis propriè referri poteſt ad ἐπότισα. Sciendum eſt igitur ſubaudiri cognatæ ſignificationis verbum, vt in illo Homeri — σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. & alibi, — ἔδουσί τε πίονα μῆλα Οἶνόν τ᾽ ἔξαιτον μελιηδέα. ¶ *Eſca*, βρῶμα. Id eſt στερεὰν τροφὴν, ſolido alimento, vt explicatur Heb.5.12. eo videlicet cibi genere quod commolitione & firmiore vẽtriculo indigeat: παρὰ τὸ βιβρώσκω. Ideo malui *eſcam* interpretari quàm *cibum*. ¶ *Nondum poteratis* [*id ferre*,] οὔπω ἠδύνασθε. Nimirum vt vos ſolido cibo paſcerem. Suppleui igitur quod deerat explẽdæ conſtructioni: quanuis etiam poſſimus δύνασθαι abſolutè interpretari, viribus ſeu robore eſſe præditum. Sed illa * ellipſis eſt ex Hebr. idiotiſmo, vt Eſ.1.16.

3 *Liuor*, ζῆλος. Vulgata, *Zelus*. Eraſmus, *Æmulatio*. Vide Ioh.2.17. ¶ *Et diſſidia*, καὶ διχοστασίαι. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam Clemens, libro στρωματέων quinto hunc locum citans. ¶ *Et ſecundum hominem inceditis?* καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; Exponit quid ſit carnalem eſſe, id eſt humani iudicij imbecillitati eſſe obnoxiũ. quod quidem aliquatenus in eos etiam cadit qui alioqui ſunt ſpirituales, quum omnes ex parte cognoſcamus. Sed tamen quia errabãt Corinthij in hoc veluti Chriſtianæ religionis tyrocinio, ideo grauius à Paulo reprehenduntur,

vt eo-

eorum faſtum compeſcat : quum alioquin variis & excellentibus donis plurimi inter eos excellerent, vt dictum eſt ſuprà, 1. 5. Vide Rom.3.5. vbi expoſuimus quid declaret κατ᾽ ἄνθρωπον.

Τίς οὖν ἐστι Παῦλος, τίς δὲ Ἀπολλῶς, ἀλλ᾽ ἢ διάκονοι δι᾽ ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν;	5	¨Quis igitur eſt Paulus, quis autem Apollos, ¨niſi miniſtri ¨per quos credidiſtis, ¨&vt cuique Dominus dedit?	5	*Quid igitur eſt Apollo? quid verò Paulus? Miniſtri eius cui credidiſtis, & vnicuique ſicut Dominus dedit.*	
Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισεν. ἀλλ᾽ ὁ Θεὸς ηὔξανεν.	6	Ego plantaui, Apollos rigauit: ſed Deus dedit incrementum.	6	*Ego plantaui, Apollo rigauit: ſed Deus incrementum dedit.*	
Ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ᾽ ὁ αὐξάνων Θεός.	7	Itaque neque is qui plantat, ¨eſt aliquid, neque qui rigat: ſed Deus, qui dat incrementū.	7	*Itaque neque qui plantat eſt aliquid, neque qui rigat: ſed qui incrementum dat, Deus.*	
Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἕν εἰσιν· ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.	8	¨Is verò qui plantat, & is qui rigat, vnum ſunt: ‖vnuſquiſque verò ſuam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem.	8	*Qui autem plantat, & qui rigat, vnum ſunt: vnuſquiſque autem propriā mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem.*	Pſal. 61.13 galat.6.5
Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί· Θεοῦ γεώργιον, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε.	9	Etenim Dei ſumus ¨adminiſtri: Dei ¨aruum, Dei ædificiū eſtis.	9	*Dei enim ſumus adiutores: Dei agricultura eſtis, Dei ædificatio eſtis.*	
Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα· ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ. ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ.	10	¨Secūdum gratiam Dei quæ data eſt mihi, ¨vt peritus architectus fundamentum poſui: ¨alius autem ſuperædificat. Porro quiſque videat quomodo ſuperædificet.	10	*Secundum gratiā Dei quæ data eſt mihi, vt ſapiens architectus fundamentum poſui: alius autem ſuperædificat. Vnuſquiſque autem videat quomodo ſuperædificet.*	

5 *Quis eſt*, τίς ἐστι. Vulgata, *Quid eſt*, τί ἐστι. quod etiam melius videtur conuenire cum concluſione verſus 7. ¶*Niſi*, ἀλλ᾽ ἤ. Hoc non legit Vet. interpr. & in vno exemplari deeſſe comperimus: ac mihi quidem videtur melius cohærere oratio ſi poſt Ἀπολλῶς adſcripta nota interrogationis, ſubiiciatur pro reſponſo, διάκονοι δι᾽ ὧν ἐπιστεύσατε, *miniſtri [ſunt] per quos credidiſtis.* ¶ *Per quos*, δι᾽ ὧν. Id eſt, *per quorum prædicationem*. Vulgata, *Eius cui*, vt videatur legiſſe ἐκείνου εἰς ὅν. ¶*Et vt cuique*, καὶ ἑκάστῳ ὡς. Videtur Paulus delectatus hac traiectione, cuius aliud extat exemplū Rom.12.3. Vide infrà, 12.11. Syrus autem legit καὶ ἕκαστος, *& vnuſquiſque*. Arabs verò ἕκαστος ἡμῶν ſine copula, *vnuſquiſque noſtrûm*. Et mox, tum Syrus tum Arabs, ὡς αὐτῷ ἔδωκεν, *ſicut ei dedit*, &c. 7 *Eſt aliquid*, ἐστί τι. Non quòd vana ſit illorum opera, aut fruſtraneum ſit hominum miniſterium, quum fides ſit ex auditu : ſed primùm quoniam illorum opera Deus, non quòd illis indigeat vel carere ipſis nequeat, ſed ex mera ſua voluntate vtatur: deinde quoniam ne agere quidem poſſent quod agunt, niſi Deus ex mera miſericordia illos conſtitueret operarios, ſed potiſſimùm quoniam totum illorum opus eſt externum, vno Deo ſibi quicquid intus ad ſalutem agitur, in ſolidum vēdicante, vt vnus & idem ſit hominis ad æternam vitam inſtaurator, qui fuit eius ad hanc vitam creator. Vide Mar.16.20. Rom.2.19. infrà 12,6. & Gal.3.5.

8 *Is verò qui plantat*, ὁ φυτεύων δέ. Duplex igitur fuit error: vnus quòd in ipſis miniſtris hærerent: alter, quòd miniſtros miniſtris opponerent, quum vno munere omnes fungantur, etiam ſiquis ampliore menſura fuerit donatus.

9 *Adminiſtri*, συνεργοί. Auguſtinus & Eraſmus, *Cooperarij*. Ambroſius, *Operis participes*. Vulg. *Adiutores*, vocabulo, fateor, Latino, ſed quod rectè (vt opinor) reprehendit Stapulenſis. Dicimur enim eum adiuuare cui vires non ſufficiunt : quis autem hoc de Deo dicat? Ei autem ſubſeruire nihil prohibet, cui opera noſtra vti placeat in eo quod ipſe ſolus, ſi velit, poſſit efficere. Sed in hoc opere de quo hic diſſeritur, amplius etiam aliquid conſiderandum eſt. Primùm videlicet, iſtos qui Dei ſunt adminiſtri, viribus vti non à natura inſitis, ſed à gratia collatis, vt apta & idonea fierent inſtrumenta : ſicut ſignificat Apoſtolus infrà 15.10, & 2. Cor.3.6. vt nihil habeant συνεργοὶ de quo in ſeſe glorientur. Deinde quod præcipuum eſt in hoc opere, id eſt vitam & augmentum, id omne ita manare à Deo vt nullum habeat συνεργόν. ¶ *Aruum*, γεώργιον. Vel *ſeges*. ſignificat enim γεώργιον id ipſum in quo excolendo laborauit agricola. Vulg. *Agricultura*. Eraſmus, *Agricolatio*, i. γεωργία. Quod autem Vetus interpres hoc loco addit *eſtis*, ἐστέ, reperimus in vno exemplari, & eſt alicuius momenti, propter repetitionis emphaſin. Cæterùm hæc eſt argumentorum ſeries, Si Pauli eſtis, ergo & Apollo eſtis, quū Paulus & Apollos vnum ſint. Sed neque Pauli neque Apollo eſtis, niſi quatenus ſunt vnius Dei miniſtri. nam re vera vnius Dei eſtis, quum is propriè vos excoluerit & ædificarit in Filio ſuo. Vnde igitur iſtæ factiones?

10 *Secundū gratiā*, κατὰ τὴν χάριν. Hoc Arabs interpres & alij nōnulli adiungunt præcedentib. ego rationē ipſam & pleraque exemplaria ſequutus, cōiunxi cum verbo τέθεικα, *poſui*. Eſt enim hoc additū ab Apoſtolo ne de ſe videretur nimiū magnificè loqui, quaſi ſuis ipſius viribus fundamenta huius Eccleſiæ iecisſet, ac non potius vt Dei adminiſter : deinde vt doctrinæ ſuæ auctoritatē conciliaret. Sed & ab his verbis videtur à populo cōuertere orationē ad ipſos paſtores: obliquè tamen initio, & de ipſis potius quàm ad ipſos loquēs, idque in genere & indefinitè, vt ſit grauis potius quàm acerba reprehenſio. ¶*Vt peritus architectus*, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων. Vulg. & Eraſ. *Vt ſapiens architectus*. Sed haud ſcio an Sapiens apud Latinos tam latè pateat atque σοφὸς apud Græcos: de quo diximus aliquid ſuprà, cap.1.v.17. Sic apud Hebræos accipitur nomen חושב [*hoſcheb*] pro induſtrio & ingenioſo. * ¶*Alius autē*, ἄλλος δέ. Hoc omnino indicat Apoſtolū nūc de iis agere qui in Corinthiorum Eccleſia docebāt. Ij verò nuſquā reprehenduntur à Paulo quòd falſam doctrinā annuntiarēt: ſed eo nomine dūtaxat quòd curioſis argutiis & humanæ potius quàm diuinæ ſapientiæ dediti eſſent : vnde poſtea illæ in populo factiones erāt exortæ. Vana igitur illa cōfert Apoſtolus cū ligno, fœno, ſtipulis, ex qua materia non ſtruitur firmū ædificiū : ſolidā autē & verè pretioſam doctrinam, auro, argento & gemmis cōmparat, alludens proculdubio ad locum Eſa. 54.11. ſed ſcopo diuerſo. Paulus enim per gemmas iſtas doctrinā ipſam puriſſimā, & ſyncerè adminiſtratā intelligit : Eſaias autē ſic allegoricè deſcribit pretioſa Spiritus ſancti dona quibus ij ornādi erant à quibus erat extruēda Eccleſia. Aberrant igitur à ſcopo qui ad doctrinas verbo Dei vlla ex parte cōtrarias hanc Pauli ſimilitudinē accōmodant: in quibus etiā numero ciborū delectum, dierum & veſtium diſcrimina, reliquiarum venerationem, & cætera id genus. Sed ij multo longius excurrunt qui ad priuatorū vitam & actiones hoc referunt: nec ſcopum etiam attingunt qui hoc referunt ad diſcipulos ſiue auditores, vt putauit Hieronymus in hunc locū, itémque Theodoritus & Oecumenius: quum manifeſtè hîc agatur de doctrina & doctoribus. Longiſſimè denique atque adeo in contrariam partem feruntur qui hoc loco purgatorium ſuum ignem extruunt. Sed bene habet quòd is ex ſtipula ligno & fœno ſit extructus, vt nihil mirum ſit illum noſtra memoria, Dei flamma rurſus accenſa, magna iam ex parte conflagraſſe. Certè præclaros iſtos ar-

chitectos oportuerat ſuo ſaltem Gregorio aſſentiri. ſiquidem (vt ipſi volunt) Papam nefas eſt à quopiam iudicari, & eum quidem qui in diuorum album ſit relatus. Is verò Dialog. lib. 4. cap. 39, quum aliquot ſcripturæ teſtimonia citaſſet, *Ex quibus ſententiis*, inquit, *conſtat quia qualis hinc quiſque egreditur, talis in iudicio præſentatur: ſed tamen de quibuſdam* LEVIBVS CVLPIS *ante iudicium purgatorius ignis cenſendus eſt.* Deinde quænam illa ſint leuia peccata exponens, *Sicut eſt*, inquit, *aſſiduus otioſus ſermo, immoderatus riſus, vel peccatum curæ rei familiaris, quæ vix ſine culpa vel ab ipſis agitur qui à culpa qualiter declinare debeant ſciunt, aut non in grauibus error ignorantiæ: quæ cuncta etiam poſt mortem grauant, ſi adhuc in vita poſitis minimè fuerint relaxata. Nam quum Paulus dicat Chriſtum eſſe fundamentum, atque ſubiungat, Siquis ſuperadificauerit, &c. quanuis hoc de igne futuræ purgationis accipiat, penſandum ſolicitè eſt quia illum per ignem dixit poſſe ſaluari, non qui ſuper hoc fundamentum ferrum, æs, vel plumbum ædificat, id eſt peccata* MAIORA, *& idcirco duriora atque tunc iam inſolubilia: ſed lignum, fœnum, ſtipulam, id eſt peccata* MINVTA ET LEVISSIMA, *quæ ignis facilè conſumat.* Hæc Gregorius, & papa, & diuus, & doctor (vt volunt) irrefragabilis: ineptè quidem, quum Paulus de doctrina & docendi modo diſſerat, & quidem ex hypotheſi ad Corinthiorum doctores accommodata: ſed ita tamen vt blaſphemum hunc errorem res ipſa clamet ab eius ſucceſſoribus plurimum auctum, qui leuia illa peccata reliquerunt aquæ aſpergine eluenda: maiora verò atque adeo maxima quæque ſibi reſeruarunt, vt horum nimirum obtẽtu non animos repurgent, (id enim vnius Dei eſt efficere per fidem in Chriſtum, vt Act. 15. 8, clamat ipſe Petrus, cuius auctoritatem iſtos non pudet ementiri) ſed crumenas fœdiſſima illa ſua nundinatione emungant.

Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.	11	Nam fundamentum aliud nemo poteſt ponere prȩter id quod poſitum eſt, quod eſt Ieſus Chriſtus.	11	*Fundamentum enim aliud nemo poteſt ponere præter id quod poſitum eſt, qui eſt Chriſtus Ieſus.*
Εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσὸν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην·	12	Quòd ſiquis ſuperædificet ſuper fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulam:	12	*Siquis autem ſuperædificat ſuper fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulam;*
Ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται· ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει· ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει.	13	Cuiuſque opus manifeſtum fiet: ¨dies enim declarabit: ¨nam per ignem retegetur: & cuiuſque opus quale ſit, ignis probabit.	13	*Vniuſcuiuſque opus manifeſtũ erit. dies enim declarabit: quia in igne reuelabitur: & vniuſcuiuſque opus quale ſit, ignis probabit.*
Εἴ τινος τὸ ἔργον μένει ὃ ἐπῳκοδόμησε, μισθὸν λήψεται·	14	Si cuius opus ¨manſerit quod ſuperædificauerit, mercedem accipiet:	14	*Si cuius opus manſerit quod ſuperædificauit, mercedem accipiet:*
Εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται· αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτως δὲ ὡς διὰ πυρός.	15	Si cuius opus exuſtum fuerit, ¨damnum faciet: ¨ipſe verò ¨ſeruabitur, ita tamen ¨vt per ignem.	15	*Si cuius opus arſerit, detrimentum patietur: ipſe autem ſaluus erit, ſic tamen quaſi per ignem.*
Infrà. 6. 19 2. cor. 6. 19 Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;	16	‖An neſcitis vos eſſe templũ Dei, & Spiritum Dei habitare in vobis?	16	*Neſcitis quia templum Dei eſtis, & Spiritus Dei habitat in vobis?*

---

13 *Dies enim*, ἡ γὰρ ἡμέρα. Id eſt tempus, vel lux veritatis, ſuo tempore, diei inſtar exoriens, vt ignorantiæ tenebras pellat. acſi dicat Apoſtolus, Quæ pro auro & argento nunc admiramini (id eſt curioſa iſta humanæ ſapientiæ oſtentatio) ſuo tempore apparebunt nihil aliud eſſe quàm res inanis ac prorſus vana: quam quum cœperit illuceſcẽs animis noſtris Dominus tanquam igne explorare, neceſſe erit eam euaneſcere, ac tanquam lignum aut fumum ac ſtipulam conſumi. ignis enim proprium eſt vt illuſtret & probet. Eſtque tota hæc oratio allegorica: vt ij planè ſint inepti qui quum in cæteris allegoriam cogantur agnoſcere, tamen in vocabulo ignis hærent, nec interim conſiderant quod rectè obſeruauit Auguſtinus, huic igni ſubiici tam bonos quàm malos ædificatores, vt, ſi iſtorum doctrina valeat, neceſſe ſit bona opera non minus quàm mala in iſto purgatorio excoqui. Cæterùm quòd in quibuſdam Latinis codicibus adiicitur DOMINI, nõ inuenio in Grȩcis exemplaribus, nec puto conuenire: quòd fere ſoleat ſupremus ille dies hoc addito epitheto ſignificari: in quem certè non reiicit hoc examen Apoſtolus. Eſt tamen addito articulo ſcriptum ἡ ἡμέρα, nimirum vt ſignificetur certum eſſe à Domino tempus conſtitutum quo cuiuſque miniſtri opus exploret. ¶ *Nam per ignem retegetur*, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Ego nouam propoſitionem ab his verbis puto inchoari, qua probetur aut explicetur potius illud ἡμέρα δηλώσει, dies declarabit. Itaque poſt δηλώσει non adſcribo διαστολὴν, ſed στιγμήν. neque dubito quin ὅτι ſit coniunctio, non prouocabulum.

14 *Manſerit*, μένει. fortaſſe legendum μενεῖ, vel μένῃ.

15 *Damnum faciet*, ζημιωθήσεται. Id eſt, iacturam hanc faciet, operis nimirum iſtius ac laboris: vt ſiquis architectus non rectè ſtruxerit parietem, non modò non perſoluitur ei merces operis, ſed etiam opus diruitur. Vulgata, *Detrimentum patietur.* Eraſ. *Damnum patietur.* vterque ambiguè. ¶ *Ipſe verò*, αὐτὸς δέ. Nonnulli conuertunt *Ipſum verò*, quaſi hoc ad θεμέλιον, id eſt fundamentum, referatur: quam opinionem non probo. Primùm enim, quorſum hoc Paulus, quod erat extra omnem controuerſiam? Deinde coacta eſt interpretatio verbi σώζεσθαι, pro perdurare & integrum manere, quum fundamentum ipſum in nullo pereũdi periculo verſetur, ex Pauli hypotheſi, ſuprà, ver. 11. Præterea θεμέλιος ab ipſo duodecimo verſiculo eſſet repetendum. quod & ipſum eſt vi quadam detortum, vt ſine neceſſaria cauſa non debeat admitti. Deinde cur addita eſſet conditio quæ ſubiicitur? Denique, apparet ex antitheſi, ea quæ ſuperſtruuntur, non comparari cum fundamento quod Paulus iecerat, ſed inter ſe conferri, ipſóſque opifices non cum fundamenti architecto, ſed inter ſe alios cum aliis committi, eos videlicet qui rectè & ſolidè ſuperſtruunt, cum iis qui fœnum & ſtipulam (id eſt inutilem materiam) congerunt. ¶ *Seruabitur*, σωθήσεται. Id eſt opere quidem ac mercede ſperata, non tamen vita multabitur. Neque enim eos vt pſeudoapoſtolos reprehendit Paulus, quique à fundamento deſciſcãt, ſed vt curioſa quædam ac humana potius quàm diuina conſectantes, vt fecit ille Dionyſius, Corinthiorum, opinor, ipſorum epiſcopus, qui in cæleſti Hierarchia deſcribenda ſeſe plerunque fruſtra fatigat. Sic etiam hodie faciunt qui Scripturæ ſimplicitatem faſtidientes, philoſophicas aut ne philoſophicas quidem ſpeculationes permiſcent: qui denique aſcititio quodam cultu natiuam illam verbi quaſi formam inficiunt. ¶ *Vt per ignem*, ὡς διὰ πυρός. Id eſt, ita tamen vt examinis illius rigorem non effugiat, & nonniſi probatus & exploratus abſterſis demum ſordibus placeat. Hȩc enim eſt cõditio quæ in recipiendis omnium doctorum ſcriptis valere debet, quum ſolum Dei verbum ſit αὐτόπιστον.

Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.	17	Siquis templum Dei ¨violat, hunc ¨perdet Deus: nam templum Dei ſanctum eſt, ¨quod eſtis vos.	17	*Siquis autem templum Dei violauerit, diſperdet illum Deus. Templum enim Dei ſanctum eſt, quod eſtis vos.*	
Μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός.	18	Nullus ſeipſum ſeducat: ſiquis *ſibi* videtur eſſe ſapiẽs inter vos ¨in hoc ſeculo, ſtultus fiat vt fiat ſapiens.	18	*Nemo ſe ſeducat: ſiquis videtur inter vos ſapiens eſſe in hoc ſeculo, ſtultus fiat vt ſit ſapiens.*	
Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. γέγραπται γάρ, Ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.	19	Sapientia enim mundi huius, ſtultitia *eſt* apud Deum. ſcriptũ eſt enim, ‖ ¨Carpit ſapientes ¨in verſutia ipſorum.	19	*Sapientia enim huius mundi, ſtultitia eſt apud Deum. ſcriptum eſt enim, Comprehendam ſapientes in aſtutia eorum.*	Iob.5.13
Καὶ πάλιν, Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶ μάταιοι.	20	Et rurſum, ‖Dominus nouit cogitationes ¨ſapiẽtum eſſe vanas.	20	*Et iterum, Dominus nouit cogitationes ſapientum quoniam vanæ ſunt.*	Pſal. 94.11
Ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν·	21	¨Itaque nullus ¨glorietur in hominibus: omnia nanque veſtra ſunt:	21	*Nemo itaque glorietur in hominibus: omnia enim veſtra ſunt:*	
Εἴτε Παῦλος, εἴτε Ἀπολλῶς, εἴτε Κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωή, εἴτε θάνατος, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν.	22	Et Paulus, & Apollos, & Cephas, & mũdus, & vita, & mors, & præſentia, & futura: omnia *inquam* ¨veſtra ſunt:	22	*Siue Paulus, ſiue Apollo, ſiue Cephas, ſiue mundus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura. omnia enim veſtra ſunt:*	
Ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ, Χριστὸς δὲ Θεοῦ.	23	Vos autem Chriſti: Chriſtus verò Dei.	23	*Vos autẽ Chriſti, Chriſtus autem Dei.*	
Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.	
Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ.	1	SIC de nobis reputet ¨homo vt de miniſtris Chriſti, & diſpenſatoribus myſteriorum Dei.	1	*Sic nos æſtimet homo vt miniſtros Chriſti, & diſpenſatores myſteriorum Dei.*	

---

17 *Violat*, φθείρει. Id eſt, vt rem ſacram polluit ac contaminat. Eraſmus, *Profanat*, βεβηλοῖ. Polluere autem Dei tẽplum dicuntur Apoſtolo qui carnali facundia puritatem Euangelij inquinabant, quíque factionibus ſcindebant Eccleſiam, quod neque ſunt impunè laturi. ¶ *Perdet*, φθερεῖ. In Græcis idem verbum repetitur. quamobrem etiam Hilarius Pſal.64, vtrobique Corrumpendi vocabulo vſus eſt, ſed nimium impropriè. Meminit & ipſe Auguſtinus contra epiſtolam Manichæi cap.39, vt Eraſ. annotauit. Quòd ſiquis velit paronomaſian ſeruare, vertat licebit, *Siquis templum Dei deſtruit, hunc deſtruet Deus*, vt Eraſmo placuit in annotationibus. ¶ *Quod eſtis*, οἵτινές ἐστε. Ad verbum, *Qui eſtis*. Sed hoc nullius eſt momenti. Sic enim ſolent Græci interdum rationem eius quod ſequitur potius quàm antecedentis habere. & Latini quoque, vt in illo Saluſtij, *Eſt locus in carcere quod Tullianum appellatur*.

18 *In hoc ſeculo*, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. Hoc nonnulli præcedentibus, nonnulli ſequentibus attexunt: ego præcedentibus malo. Fuit enim definiendum Apoſtolo quod ſapientiæ genus excludat ab Eccleſiaſtico miniſterio, id videlicet quod à Carne manat, non à Spiritu, ac proinde polluit Eccleſiam, nedum vt illam exornet. Nam alioquin non errat quiſquis eſt ſibi veræ ſapientiæ conſcius, ſi in Domino glorietur, nec alios deſpiciat, vt infrà, 7.40, & 11.1.

19 *Carpit*, ὁ δρασσόμενος. Hebræa habent Iob.5.13, לוכד [*loched*.] id eſt *irretit*. Eſt autem τὸ δράσσεσθαι id quod dicimus vulgato noſtro ſermone *Il empoigne*. vnde δράξ, manipulus, *Vne poignee*. éſtque poſitũ participium, Hebræorum more, pro verbo. Vulgata, *Comprehendam*, non ſatis rectè, quum ibi non loquatur Dominus, ſed Eliphaz. Eraſmus, *Qui comprehendit*, ὃς καταλαμβάνει, vel ὁ καταλαμβάνων, vt habet ea editio Græca qua nunc vtimur. ¶ *In verſutia*, ἐν τῇ πανουργίᾳ, Vel *vafricia ac calliditate*, id eſt Vtcunque ſint vafri, eos tamen Dominus capiet, quum eorum artes re ipſa declarabit illud ipſum eſſe quo ſeſe inuoluerint. Itaque præpoſitio ἐν vel pro σύν, id eſt, *cum* vel pro διὰ accipitur. Vulgata & Eraſmus, *In aſtutia*, obſcurè: niſi ſic accipias q.d. in media ipſa verſutia illos à Deo occupari.

20 *Sapientum*, τῶν σοφῶν. Hebræa veritas habet Pſal.94.11, אדם [*adam*,] hominum. ſed rectè omnino Apoſtolus Prophetę ſenſum expoſuit. Cuius enim virtutis eſſet, ſtultorum aut vulgarium hominum vanitatem noſſe? Loquitur ergo Dauid de iis qui inter homines præcipuè excellunt, quorum tamen omnem ſapientiam iudicio Dei teſtatur nihil aliud quàm meram eſſe vanitatem, ideóque contemptim generali nomine eos vocat אדם [*adam*,] ſuæ conditionis eos admonens.

21 *Itaque*, ὥστε. Sequitur iam vniuerſalis concluſio, qua primo loco admonet auditores ne in ipſis miniſtris ſubſiſtentes, & ab eis dependentes, tanquam Dominis, ſibi & aliis peſſimè conſulãt: ſed vt ad eum aſcendant qui per illos agit, tribus videlicet verſibus proximis: ſic tamen vt eos nihilominus habeant pro miniſtris & arcanorum Dei diſpenſatoribus, ver. ſequentis cap.1. Secũdo autem loco miniſtros monet vt ſe non dominos ſed œconomos eſſe meminerint: ac proinde nihil alienum vel in doctrina, vel in ipſa docendi ratione admiſceant, ſed, vt fideles œconomi, ea demum quæ acceperunt, bona fide diſtribuant. ídque complectitur verſiculus 2, ſequẽtis capitis. Deinde ad arrogantiam vtrorúmque compeſcendam tranſit. Itaque debuit ſequentis capitis ſectio incipere ab ἐμοὶ δὲ, *mihi verò*: præcedentes autem verſiculi primus & ſecundus huic capiti attexi. ¶ *Glorietur*, καυχάσθω. Id eſt, ſibi ita placeat in hominibus, quicunque tandem illi ſint, vt illis ſit addictus, & quod Dei eſt, ad eos transferat. vt ij faciebant qui huius aut illius ſe eſſe dicebant. & etiamnum hodie Franciſcanos, Dominicanos, Benedictinos ſeſe profitentur: & qui magna cum Eccleſiæ & ipſius Lutheri infamia Lutheranos ſeſe, editis etiam libris, appellitant. Omnium autem impudẽtiſſimi ſunt qui annis abhinc quadraginta, Chriſtianorum nomen omnibus piis commune faſtidientes, ſeſe Ieſuitas auſi ſunt cognominare: quod vel vnũ facinus à quo ſpiritu iſti prodierint apertè demõſtrat.

22 *Veſtra ſunt*, ὑμῶν ἐστιν. Id eſt, adminicula vobis deſtinata, vt ad Chriſtum & à Chriſto ad Deum ſubuehamini, non autem vt in illis adminiculis hæreatis. Ita enim fieret vt non veſtra eſſent illa, ſed illorum potius eſſetis.

IN CAPVT IIII.

1 *Sic de nobis reputet*, οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω. Vulgata & Eraſmus, *Sic nos æſtimet*, οὕτως ἡμᾶς τιμησάτω, quod vocabulum mihi videtur paulo ſuperbius. Eſt autem cum hoc loco conferendum quod ſcripſit Apoſtolus ſuprà, 1.12, quum eos etiam increparet qui dicebant Ego ſum Chriſti, ita videlicet vt miniſtros non agnoſcerent: quum non minus peccet qui quoſuis miniſtros ſpernit (quos quidem veros Dei miniſtros eſſe cognouerit) quàm qui plus illis defert quàm par ſit. ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. id eſt, ἕκαστος, *quiſque*: enallage non modò Hebræis familiari, ſed quæ etiam

vſurpatur apud diſertiores Græcos. Demoſthenes, καὶ γὰρ ἄνδρα ἰδίᾳ καὶ πόλιν κοινῇ πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ὑπαρχόντων ἀεὶ δεῖ τὰ λοιπὰ πειρᾶσθαι προσθεῖν. Videtur tamen hominis nomen ſua emphaſi non carere hoc in loco, nempe vt quiſque ex ſuæ imbecillitatis conſideratione melius intelligat quanta ſit miniſterij eccleſiaſtici dignitas, quæ tamen non in ipſis hominibus, ſed in eorum munere ſit poſita.

	Ὃ δὲ λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ.	2	Quod ſupereſt autem, *illud* requiritur in diſpenſatoribus vt quis fidus reperiatur.	2 *Hic iam quæritur inter diſpenſatores vt fidelis quis inueniatur.*
	Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν ἵνα ὑφ᾽ ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας· ἀλλ᾽ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω.	3	Mihi verò pro minimo eſt quòd à vobis diiudicer, aut ab humano iudicio: imò nec ipſe me diiudico.	3 *Mihi autem pro minimo eſt vt à vobis iudicer, aut ab humano die: ſed neque meipſum iudico.*
	Οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα· ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· ὁ δὲ ἀνακρίνων με, Κύριός ἐστιν.	4	Nullius enim rei mihi conſcius ſum: ſed non per hoc iuſtificatus ſum: Dominus autem is eſt qui me diiudicat.	4 *Nihil enim mihi conſcius ſum: ſed non in hoc iuſtificatus ſum: qui autem iudicat me, Dominus eſt.*
Mat.7.1 rom.2.1	Ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν· καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.	5	‖Proinde ne ante tẽpus quicquam iudicate, *id eſt*, vſquedũ venerit Dominus, qui & illuſtraturus eſt occulta tenebrarum, & manifeſta faciet conſilia cordium: ac tunc laus erit vnicuique à Deo.	5 *Itaque nolite ante tempus iudicare, quoadúſque veniat Dominus, qui & illuminabit abſcõdita tenebrarum, & manifeſtabit conſilia cordium: & tunc laus erit vnicuique à Deo.*
	Ταῦτα δὲ, ἀδελφοὶ, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλὼ δι᾽ ὑμᾶς· ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου.	6	Hęc autẽ, fratres, figura quadã trãſtuli ad meipſũ & Apollo, propter vos: vt in nobis diſcatis, ſupra id quod ſcriptũ eſt, nõ ſapere: vt ne alius pro alio inflemini aduerſus alium.	6 *Hæc autem, fratres, transfiguraui in me & Apollo, propter vos: vt in nobis diſcatis, ne ſupra quàm ſcriptum eſt, vnus aduerſus alterum infletur pro alio.*
	Τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;	7	Quis enim te diſcernit? quid autem habes quod non receperis? quòd ſi etiam accepiſti, quid gloriaris vt qui non acceperis?	7 *Quis enim te diſcernit? quid autem habes quod nõ accepiſti? Si autem accepiſti, quid gloriaris quaſi non acceperis?*

---

2 *Quod ſupereſt autem,* ὃ δὲ λοιπόν. Vulg. *Hic iam quæritur:* vt rectè ſuſpicetur Eraſmus legiſſe, ὧδε λοιπὸν ζητεῖται. ſed refragantibus ſummo conſenſu Græcis codicibus. Deinde * Quæritur pro Requiritur, obſcurè dictum eſt. ¶*Fidus,* πιστός. Hebr. נאמן [*Nehemen.*] quod de Samuele dicitur 1. Sam. 3, 20. & de Moſe Hebr. 3. 5. Deus autem ipſe fidus alia duplici ratione dicitur: nempe tum quia promiſſa ſemper præſtat: tum quoniam digniſſimus cui fides ſine exceptione habeatur.

3 *Ab humano iudicio,* ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. Vulgata, *Ab humano die,* quæ interpretatio perobſcura eſt. Ponitur autem dies pro iudicio ex Cilicum idiotiſmo, vt Hieronymo placet: qui tamen non video quo iure omnem elegantiam Paulo detrahat, vt diximus alibi. Putarim autem potius Paulum diem maluiſſe dicere quàm iudicium, vt alluderet ad diem illum ſupremum in quo Dominus ipſe iudex ſedebit. & ita tandem patefiet quis quomodo ſe geſſerit, vt verum iudicium feratur. ¶*Diiudico,* ἀνακρίνω. Id eſt, De meipſo iudico, quantus ſim vel non ſim inter homines. Nam ſicut nullius ſum mihi conſcius, vnde fortaſſis poſſem alicuius inter vos gloriationis occaſionem arripere, ita etiam probè noui mihi longè alia iuſtitia opus eſſe, vt nulla ſit cauſa cur mihi ipſi placere debeam. Itaque totum hoc iudiciũ Domino relinquo, huic rei potius intentus vt fidelis ſeruus inueniar, quàm vt laborem ſcire quanti ſim vel non ſim. Eſt igitur hoc Pauli dictum ad certam hypotheſin reſtringendũ. Nam & Spiritus probandi ſunt, & nos ipſos explorare debemus an ſimus in fide. Nec priuata etiam charitatis iudicia, ac multo minus vel ciuilem vel eccleſiaſticam politiam damnat Apoſtolus. Non agit enim propriè vel de doctrinæ vel de morum examine, ſed de eo potius quanti ſit ipſe faciẽdus vel non faciendus inter homines: qua de re, inquit, Dominus demum iudicabit. Deinde, quòd nullius ſe conſcium dicit, ad id vnum referendum eſt de quo agitur, nempe ad miniſterij functionẽ, quam teſtatur ſe tam bona conſcientia apud Corinthios adminiſtraſſe, vt ne à ſeipſo quidem vllius fraudis aut negligentiæ redarguatur. Sed, inquit, abſit vt propterea me alicuius pretij eſſe putem, quum longè aliud ſit ſibi non eſſe conſcium quàm iuſtum eſſe. Mirè autem hoc conuenit tum in iſtos doctores, qui ſibi tam excellentes videbantur præ Paulo: tum etiam in auditores, qui, velut agonothetæ ſederent in theatro, tam audacter quos libuiſſet attollerent, vel deprimerent. At ego, inquit Paulus, nè de meipſo quidem ita pronuntiare poſſim vt vos de me & aliis.

5 *Vſquedum,* ἕως. Hoc quoque dicendi genus petitũ eſt è medio. Nam plena loquutio eſſet, Sed expectate vſquedum, &c. ¶*Occulta tenebrarum,* τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους. Arguit eos vt iniquos & temerarios iudices. Nec enim poterant niſi ex rebus externis iudicare. Quid ſi igitur fallebantur? Nam ex animo potiſſimum vnuſquiſque æſtimandus eſt. ¶*Laus,* ἔπαινος. Laudari quidem non poterat vnus quiſpiam præ cæteris à Corinthiis, quin cæteri culparentur, vt etiam apparet ex verſiculo ſequente: ſed laudis mentionem potius quàm vituperij facit Apoſtolus, quia iſtius mali hæc erat origo quòd certis hominibus plus tribuerent quàm par eſſet.

6 *Fratres,* ἀδελφοί. Generalis quidem eſt hæc appellatio plerunque, ſed hoc loco, meo quidem iudicio, ad arrogantes illos doctores eſt peculiariter applicanda, ideóque adhibita, tum vt hæc mutatio intelligeretur, tum vt ſequentis grauiſſimæ repræhenſionis aſperitas mitigaretur. ¶*Figura quadam tranſtuli,* μετεσχημάτισα. Nominum & perſonarum mutationem intelligit, & figuram vocat quod vulgò dicimus *Vne maniere de parler.* Vulg. *Transfiguraui,* admodum obſcurè. ¶*In nobis,* ἐν ἡμῖν, i. Noſtro hoc exẽplo, qui aliorum etiam vitia in noſtras perſonas transferre maluimus quàm nominatim quenquam carpere. Vnus codex ſcriptum habet ἐν ὑμῖν, Apud vos, ſiue Intus, & in animis veſtris: vel, inter vos. Sed illud mihi magis arridet. ¶*Non ſapere,* μὴ φρονεῖν. Vlcus aperit. vnde enim hæc mala niſi quòd intra modum à verbo Dei præſcriptum ſeſe non continebant? Eraſm. *Vt nequis ſupra id quod ſcriptum eſt, de ſe ſentiat.* quam interpretationem non probo. Vulg. verbum φρονεῖν non legit, quod etiam in vno codice non inuenimus, in quo ſcribitur τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθαι κατὰ τοῦ ἑτέρου. ¶*Vt ne inflemini,* μὴ εἷς φυσιοῦσθε. Sic Libanius in primam Demoſthenis Olynthiacam, ἵνα μὴ δοκῶσιν. alioquin rectè annotauit Eraſmus

nouam

eſſe hanc conſtructionem: vt fortaſſis hoc loco legendum ſit φυσιοῦσθε, & apud Libanium δοκοῦσιν.

7 *Diſcernit?* διακρίνει; id eſt *ſegregat*, aut *eximit è collegarum grege*, quaſi ſis tu quidpiam aliud in Eccleſia, quàm tui in eadem functione collegæ? Expungebat enim quodammodo cæteros paſtores qui ſeſe aduerſus eos efferebat, vt ſolus emineret. Quo igitur, inquit Apoſtolus, auctore iſtud facis? Nullo certè idoneo. Itaque inſignis eſt hic locus aduerſus totam illam Sathanicam hierarchiam, quam vocant, quę Eccleſiaſticum miniſterium in imaginem beſtiæ transformauit. Aliud enim eſt ordo neceſſariò, in Eccleſia præſertim, prout à Deo conſtitutus eſt per Apoſtolos, retinendus, quàm gradus, & ὑπεροχαὶ & ἀρχιερωσύναι, quas inter pares & æquales humana quidem ſapientia inuexit, ambitio autē Diabolica auxit, fouit, & fouet. Eraſ. *Diiudicat*, quæ interpretatio (vt mihi videtur) non conuenit, vt nec illud quod coniicit legi poſſe, τί σε διακρίνεις; *Cur te ſegregas?* Theophylactus interpretatur ψηφίζει, i. Cuius ſuffragio iſta præſtantia tibi tribuitur quòd cæteris anteponaris? Nempe hominis, non Dei. Atqui falluntur humana iudicia: cur igitur inflaris? Quòd ſi etiam non fallantur homines in iudicādo, quid tamen habes quod precariò non poſſideas? Mihi prima expoſitio videtur appoſitiſſima. ¶*Quid autem habes*, τί δὲ ἔχεις. Si munus ipſum docendi in Eccleſia ſpectatur, (dixerat Apoſtolus) quo auctore fretus ſuper alios vis eminere tibi æquales? Sin verò non muneris ratione, ſed quod tibi videaris aliquid præſtantius habere quàm collegæ aliis te præponis, ne hoc quidem prætexere potes huic tuæ arrogantiæ, quum à te ipſo nihil iſtorum habeas: ideóque cedāt iſta nō tuæ gloriæ, ſed eius laudi à cuius liberalitate habes quidquid habes. Huic autem certè tantùm detrahis quantum tibi ipſi tribuis. Huc refertur ſimilitudo qua vtitur Chriſtus Matth. 24. 49, & quod ſcribitur 3. Ioh. 9. ¶*Quod non receperis?* ὃ μὴ ἔλαβες; In natura igitur non regenerata nihil verè laudabile, ſed omnia ſunt à gratia, contra Pelagianos & Semipelagianos. * Λαμβάνειν autem vt alibi paſſim pro δέχεσθαι accipitur, quod exprimendum hoc loco putaui, quanuis Latinè quoque *Accipere* pro *Recipere ab alio* vſitatiſſimè ponatur. *

8	Ἤδη κεκορεσμένοι ἐστὲ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε· καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.	Iam ſaturati eſtis, iam ditati eſtis, abſque nobis ¨regnum adepti eſtis: atque vtinam ſanè regnum adepti ſitis, vt & nos vobiſcum regnemus.	*Iam ſaturati eſtis, iam diuites facti eſtis, ſine nobis regnatis: & vtinam regnetis, vt & nos vobiſcū regnemus.*	
9	Δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις.	Deus enim, puto, nos, ∸vltimos Apoſtolos, ¨ſpectandos propoſuit, ∴ vt morti addictos. Nam ſpectaculum facti ſumus ⁝mundo, & Angelis & hominibus.	*Puto enim quòd Deus nos Apoſtolos nouiſſimos oſtendit, tāquam morti deſtinatos, quia ſpectaculum facti ſumus mūdo, & Angelis & hominibus.*	
10	Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστὸν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.	∴ Nos ſtulti propter Chriſtum, vos autem prudentes in Chriſto: nos infirmi, vos autem validi: vos glorioſi, nos ignominioſi.	*Nos ſtulti propter Chriſtum, vos autem prudentes in Chriſto: nos infirmi, vos autem fortes: vos nobiles, nos autem ignobiles.*	
11	Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν·	∴Ad hoc vſque tempus & eſurimus & ſitimus, & nudi ſumus, & colaphis cædimur, & ¨incertis ſedibus erramus:	*Vſque in hanc horam & eſurimus & ſitimus, & nudi ſumus, & colaphis cædimur, & inſtabiles ſumus:*	
12	Καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί· λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα.	‖Et laboramus, operātes propriis manibus: conuitiis affecti, bene precamur: perſequutionē patientes, ſuſtinemus.	*Et laboramus, operantes manibus noſtris: maledicimur, & benedicimus: perſequutionem patimur, & ſuſtinemus.*	Act. 20.34 1. theſ. 2.9 2. theſ. 3.8
13	Βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι.	‖¨Infamati precamur: ¨vt purgamenta mundi facti ſumus, & *vt* omnium ∴ ſordes vſque adhuc.	*Blaſphemamur, & obſecramus: tanquam purgamenta huius mundi facti ſumus, omnium peripſema vſque adhuc.*	Mat. 5.44 luc. 23.34 act. 7.60

8 *Regnum adepti eſtis*, ἐβασιλεύσατε. Vulg. *Regnatis*, βασιλεύετε, eodem tamen ſenſu.

9 *Vltimos*, τοὺς ἐσχάτους. Hoc dicit Paulus quòd proculdubio id etiam ipſi & aliis eius collegis obiiceretur, ad eleuandam eorum auctoritatem, quòd non eſſent cū Chriſto verſati, vt alij Apoſtoli, ſed quaſi abſente Chriſto deſignati: vt apparet ex procemio epiſtolæ ad Galatas: quāobrem etiam Arabs, Additamentum, ſiue Addititios interpretatur. ¶*Spectandos propoſuit*, ἀπέδειξεν. In hac ſignificatione Græci potius dicunt ἐπιδεικνύειν, θριαμβεύειν, παραδειγματίζειν, θεατρίζειν, & interdum quoque φανερὸν καθιστάναι, vt apud Plutarchum in Probl. Græcorum. Sed tamen ea quæ ſequuntur oſtendunt ſic explicandum eſſe hunc locum, vt ſit grauiſſima ironia. Vulgata & Eraſmus, *Oſtendit*, quod verbum nimis eſt dilutum. ¶*Vt morti addictos*, ὡς ἐπιθανατίους. Metaphora eſt in hoc toto verſiculo, non à gladiatoribus certè ducta mutuò ſeſe in arena theatrali iugulantibus, quod Chriſtianis nullo modo conueniret: ſed à laniena damnatorum hominum, qui beſtiis lacerandi in theatro ex immani Romanorum more obiiciebantur: quod mortis genus olim inter cæteros ſubiit magnus ille Ignatius: vnde vox illa in Chriſtianos iactata AD BESTIAS. ¶*Mundo*, τῷ κόσμῳ. Id eſt, ipſi cælo & terræ, vt Rom. 8. 19. niſi malimus Mundum poſtea in Angelos & homines diſtribui: quod tamen durius fuerit.

10 *Nos ſtulti*, ἡμεῖς μωροί. Nos videlicet Apoſtoli. Nec mihi videtur Paulus de ſe ſolo loqui plurali numero, ſed ſeſe potius reliquis Apoſtolis adiungere vſque ad ver. 14. à verſ. 8. vnde nouo argumento ſuperbiam iſtorum acerrimè perſtringit, & ita quidem vt ſingulari prorſus artificio περιαυτολογίαν effugiat, acſi diceret. Vt vobis concedam tantos vos eſſe & tam excellentes quàm vobis videmini, an non cogitatis nos Apoſtolos vobis ne ſic quidem eſſe impares? & tamen num veſtro more in noſtro munere, teſte vniuerſo mūdo, verſamur? ac non potius contrariam prorſus viam inſiſtimus?

11 *Ad hoc vſque tempus*, ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας. Hoc attexitur præcedentibus apud Græcum ſcholiaſten. ¶*Incertis ſedibus erramus*, ἀστατοῦμεν. Vulgata, *Inſtabiles ſumus*, quod Latinis ſignificat leuem & inconſtantem eſſe. Cæterùm qui egregiam volet Pauli & Antichriſti, qui ſe illius ſucceſſorem mentitur, antitheſin habere, Romanæ curiæ delicias illas Sodomiticas cum Pauli conditione componat.

13 *Infamati*, βλασφημούμενοι. ſiue *Probris affecti*. Eraſmus, *Conuitiis affecti*: quod potius reſpondet τῷ λοιδορεῖσθαι, quan-

uis iſta nonnunquam permutentur. ¶ *Purgamenta,* ὡς περικαθάρματα: id eſt recrementum, fæx, ſcoria, vel ſordes quæ ex lurida re quapiam repurgantur: quicquid denique prorſus inutile ſupereſt ex rei cuiuſpiam repurgatione: quamobrem etiam Eraſmus, *Excrementum* conuertit. Ego verò Græci vocabuli etymologiam libens ſeruaui. Addit autem pondus præpoſitio περὶ, quaſi dicas ſordes vndique euerrendo collectas: id eſt, ἀποσαρώματα, vt Græcus ſcholiaſtes exponit. niſi pro ὡς περικαθάρματα, legendũ ſit ὥσπερ καθάρματα. Cæterùm probat quidem Budæus ex vtriuſque linguæ variis auctoribus, καθάρματα dictos fuiſſe quos Latini ſacros homines dicebant: quorum capite omnia ciuitatis aut gentis alicuius ſcelera luebantur, quíque auertendæ deorum iræ mactabãtur. Sed præterquam quòd non eſt veriſimile vel immanem illam conſuetudinem fuiſſe tum paſſim Græcis notam, vel Paulum ad eam reſpexiſſe: Paulus certè hæc deſumpſit ex Ierem. lament. 3.45, vbi ſic loquitur סחי ומאום תשימנו [*ſechi vmaos teſimenu.*] ¶ *Sordes,* περίψημα. Vulgata, *Peripſema.* Eraſmus, *Reiectamẽtum.* Ad verbum, *Deterſiones.* παρὰ τὸ περιψᾶν, quod *detergere* ſignificat. Alij malunt (vt Grecus ſcholiaſtes) pro eo ipſo accipere quo ſordes abſterguntur, quod Latinè poſſis *Peniculum,* Gallicè *vn torchon,* vocare. In ſumma, cófert ſeſe Apoſtolus cum iis quæ non modò nullius penitus ſunt pretij, ſed etiam quæ omnes à ſe quàm longiſſimè abeſſe velint. Videtur autem omnino Apoſtolus alludere ad locum Thren. 3,45. ita vt περικαθάρμα reſpondeat Hebrææ voci מאום [*Meos,*] περίψημα verò ſit סחי [*Sechi.*] *

---

14 Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ᾽ ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.

15 Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ᾽ οὐ πολλοὺς πατέρας. ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

16 Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε.

17 Διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν Κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου τὰς ἐν Χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω.

18 Ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες.

Act 19.21
iac. 4.15

19 Ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν.

14 Non ¨vt vos pudore ſuffundam, hæc ſcribo, ſed vt filios meos dilectos admoneo.

15 Nam etſi decem millia ¨pædagogorum habeatis in Chriſto, at non multos patres *habetis.* in Chriſto enim Ieſu per Euangelium ego vos genui.

16 ¨Precor vos igitur, imitatores mei eſtote.

17 ¨Propterea miſi vobis Timotheum, qui eſt filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis ¨in memoriam reuocabit ¨quæ ſint viæ meæ in Chriſto, ſicut vbique in omnibus Eccleſiis doceo.

18 Cæterùm perinde quaſi ego non ſim venturus ad vos, inflati ſunt quidam.

19 Sed veniam breui ad vos, ‖ſi Dominus voluerit, & cognoſcam non ¨verba iſtorũ qui inflati ſunt, ſed *ſpiritualẽ* ¨virtutẽ.

14 *Non vt confundam vos, hæc ſcribo, ſed vt filios meos chariſſimos moneo.*

15 *Nam ſi decem millia pedagogorũ habeatis in Chriſto, ſed non multos patres. nam in Chriſto per Euangelium ego vos genui.*

16 *Rogo ergo vos, imitatores mei eſtote.*

17 *Ideo miſi ad vos Timotheum, qui eſt filius meus chariſſimus & fidelis in Domino, qui vos commonefaciet vias meas quæ ſunt in Chriſto Ieſu, ſicut vbique in omni Eccleſia doceo.*

18 *Tanquam non venturus ſim ad vos, ſic inflati ſunt quidam.*

19 *Veniam autem ad vos citò, ſi Dominus voluerit, & cognoſcam non ſermonem eorũ qui inflati ſunt, ſed virtutem.*

---

14 *Vt vos pudore ſuffundam,* ἐντρέπων ὑμᾶς. Accipitur igitur ἐντρέπων forma coniugationis Hiphil. Vulgata, *Confundam,* vt ſolet interpretari τὸ καταισχύνειν. Summa autem horum eſt, iſtos qui in captanda laude eſſent occupati, plurimùm differre ab Apoſtolis, ac proinde omnium hominum ineptiſſimos eſſe: perinde acſi diceret Apoſtolus, Non vos pudet, inepti homines, de his rebus contendere, & vobis placere? Simus ſanè poſtremi Apoſtoli: ſumus tamen Apoſtoli, nec videtis ex ea conditione in qua verſamur, prorſus contraria veſtris æmulationibus certamina veris Euangelij miniſtris proponi? Hoc verò non iam ad ipſos Corinthiorum doctores, ſed ad cœtum ipſum Eccleſiæ pertinere, ex eo conſtare videtur quòd iſtos iam nõ * fratres ſed filios appellet. Omiſſis autem cæteris Apoſtolis, de ſe ipſo ſpeciatim loquitur, addita ratione cuius ipſos Corinthios iudices facit, nempe quoniam erant, vt ipſe alibi loquitur, peculiare ipſius opus in Domino.

* 15 *Pædagogorum,* παιδαγωγούς. Vox admodum aſpera, ſed obliquitate quadam temperata: qua tum Paſtores iſti arrogantes commonefiunt ne ſibi tantopere placeant neglecto ipſo patre eorum quibus regendis fuerãt ab ipſo quodammodo præfecti, vt apparet Act. 14,23, & Tit. 1,5. tum auditores obiurgantur, qui ſe adhuc pueros eſſe & ſui parentis obliti, ita ſe paterentur in diuerſas factiones ſcindi, ſuorum pædagogorum arbitrio.

16 *Precor,* παρακαλῶ. Eraſmus, *Adhortor;* quod non videtur ſatis expreſſum. Quòd autem poſt γίνεσθε in quibuſdam Latinis codicibus additur *Sicut & ego Chriſti,* καθὼς ἐγὼ Χριστοῦ, puto irrepſiſſe ex huius epiſtolæ 11.1: quanuis in vno Græco exemplari adſcriptum inuenerim.

17 *Propterea,* διὰ τοῦτο. Tranſitio eſt ad alterum locum huius epiſtolæ, vſque ad ſeptimi capitis verſ. 11 finientem. Eſt autem duplex caput huius loci, quorum vno de eccleſiaſticis, altero de ciuilibus iudiciis agit. Eccleſiaſtica igitur iudicia à Deo inſtituta eſſe docet, quibus legitima præeunte cognitione, ídque in eorum cœtu quos vocant Iudæi συνέδριον, Chriſtiani πρεσβυτέριον, Chriſtus ipſe Eccleſiam apud Matthæum vocat, ij à quorum contagione periculum eſt, niſi reſipiſcant, Satanæ tradantur, id eſt velut extra Chriſti regnum extrudantur: non vt pereant, ſed vt hac caſtigatione domiti, qui alioquin erant perituri, reſipiſcendo ſeruentur. Sic ergo pauciſſimis verbis Eccleſiaſticam iuriſdictionem pleniſſimè explicat Paulus, nempe quis ſit huius ordinis auctor & vindex, quibus ſit hæc auctoritas commiſſa, qui ſint illi obnoxij, de quibus cauſis ibi ſit agendum, quomodo exercendum hoc iudiciũ, quanta vis illius, & duplex eius finis: nempe Eccleſiæ ſordium purgatio, & ipſius peccantis ſalus. quæ omnia quum in abominandam tyrannidem tum Epiſcopalem, tum papiſticam ſint commutata, vtinam tandem, ſicuti par eſt, in Eccleſiis verè Chriſtianis inſtaurentur. ¶ *In memoriam reducet,* ἀναμνήσει. Vulgata, *Commonefaciet.* Sed rectius illo modo Eraſmus. Eſt enim tacita quædam exprobratio obliuionis in verbo ἀναμιμνήσκειν, quæ Commonefaciendi verbo non ſatis exprimitur. ¶ *Quæ ſint viæ meæ,* &c. τὰς ὁδούς μου, &c. Id eſt, quam viam & regulam ſequar in docendis paſſim Eccleſiis. Vulg. & Eraſ. obſcurè, *Vias meas quæ [ſunt] in Chriſto.*

19 *Verba,* τὸν λόγον. Sic vocat iſtorum phaleras & inanem verborum ſplendorem. Latini (vt opinor) Verba vocant, ſimili prorſus ratione. Iſtis autem opponit δύναμιν quam vocat, id eſt arma illa cæleſtia omnipotentia, zelum Dei, fidem, Spiritus denique chariſmata. Vulg. & Eraſm. *Sermonem,* rectè id quidem, ſed non ſatis expreſſe, atque etiam ambiguè, quum ſermonis appellatione Paulus ferè ſoleat intelligere id ipſum de quo habetur ſermo. Caſtellio, *Orationem,* Latina quidem, ſed magis etiam ambigua interpretatione. Omnino autem hoc illud eſt quod Gallicè ſic optimè expreſſeris, *Ie verray non pas ce qu'ils ſauent dire, mais ce qu'ils ſauent faire.* ¶ *Virtutem,* δύναμιν. Alibi addere ſolet vocabulum Πνεύματος, *Spiritus,* vt ſuprà. 2.4. vel Θεοῦ, vt ibidem, 5, vt intelligatur de qua virtute ſeu facultate agatur. Ideo autem mihi permiſi hoc addere, nequis putaret ſermonem eſſe περὶ ἀρετῆς.

20 Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.

21 Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματί τε πρᾳότητος;

Κεφάλαιον ε.

1 Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν.

2 Καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστὲ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας;

3 Ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν τὸν οὕτω τοῦτο κατεργασάμενον,

4 Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

20 Non enim in verbis *ſitum eſt* regnum Dei, ſed in *Spiritus* virtute.

21 Quid vultis? cum virga veniam ad vos, an cum charitate & ſpiritu lenitatis?

Cap. V.

1 Omnino auditur *eſſe* inter vos ſcortatio, & eiuſmodi ſcortatio quæ ne inter Gentes quidem nominatur, adeo vt quis vxorem patris habeat.

2 Et vos inflati eſtis, ac nó potius luxiſtis, vt tolleretur è medio veſtri qui facinus hoc patrauit?

3 Enimuero ego vt abſens corpore, præſens autem ſpiritu, iam vt præſens iudicaui vt is qui hoc ita perpetrauit,

4 Vobis & meo ſpiritu in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti congregatis, cum poteſtate Domini noſtri Ieſu Chriſti,

20 Non enim in ſermone eſt regnum Dei, ſed in virtute.

21 Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate, & ſpiritu manſuetudinis?

Cap. V.

1 Omnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio qualis nec inter Gentes, ita vt vxorem patris aliquis habeat.

2 Et vos inflati eſtis, & non magis luctum habuiſtis, vt tollatur de medio veſtrũ qui hoc opus fecit.

3 Ego quidem abſens corpore, præſens autem ſpiritu, iam iudicaui vt præſens eum qui ſic hoc operatus eſt,

4 In nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, congregatis vobis & meo ſpiritu, cum virtute Domini noſtri Ieſu,

---

21 *Spiritu lenitatis*, πνεύματι πρᾳότητος. Id eſt leniter in vos affectus. Eſt autem ex Hebræorum idiotiſmo ſpiritus lenitatis idem atque ſpiritus lenis: ſed hunc Hebraiſmum libens retineo, ex quo intelligitur, veras virtutes non ab humanis viribus, ſed ab afflatu diuini Spiritus exoriri. Debuit autem quiſquis capitum ſectionem inſtituit, vel à ſuperiore verſu 19, vel ab hoc verſu inchoare quintum caput. Sed rectius adhuc Græci ab hoc verſiculo exorſi ſunt ſecundum κεφάλαιον huius epiſtolæ, quoniam ſuperiora omnia ad vnum ſcopum (nempe ad reprehendẽda propter ambitioſam & ſemipaganam docendi rationem exorta ſchiſmata) ſpectãt. Nunc verò occaſione ab illo inceſtuoſo arrepta, de coercendis atque adeo, ſi ſit opus, excludendis ab Eccleſia offendiculis, & cenſurarum Eccleſiaſticarum vſu diſſerit.

IN CAPVT V.

1 *Omnino*, ὅλως. Id eſt, in ſumma, vt accipit Syrus interpres, nolente nimirum Apoſtolo tanti ſceleris longiorem narrationem inſtituere: vel *Omnino*, id eſt paſſim & in tota Achaia, vt intellexit Arabs. Sed malo eſſe aſſeuerationis particulam, qua ſignificat Apoſtolus ſe non potuiſſe minus dura præfatione vti, nec iſta diſſimulare. quia prorſus ita ſe res haberet, vt aliunde acceperat. ¶ *Scortatio*, πορνεία. Vulgata, *Fornicatio*, barbarè. Eraſmus, *Stuprum*. Ego malui etymologiam ſeruare. Sed latè patet Scortationis nomen, quod poſtea ad inceſtum applicatur ſpeciatim. Addidi autem verbum εἶναι, *eſſe*, non tam vt conſtructionem explerem quàm vt oſtenderem illud ἐν ὑμῖν, *inter vos*, non pertinere ad ἀκούεται, *auditur*. Neque enim ſignificat Apoſtolus eam ſcortationem eſſe auditam inter Corinthios, ſed omnino peruulgatum & verùm eſſe hunc rumorem de Corinthiis, quòd eiuſmodi ſcelus apud eos patratum eſſet, & quidem ipſos ad illud conniuere. ¶ *Nominatur*, ὀνομάζεται. Hoc comperimus in vno Græco exemplari deeſſe, neque etiam legit Vetus interpres. Videtur tamẽ magnam habere emphaſin: quaſi diceret Apoſtolus, Quis hoc ſperaſſet vt apud vos id ſcelus re ipſa impunè patraretur, quod inter gentes extraneas ne fando quidem audiatur? Nam certè eiuſmodi ſcelerum exempla rara fuerunt, inter gentes etiam prorſus immanes. Hûc pertinet ille Ciceronis in Cluentiana locus, vbi poſtquam Saſſiæ cuiuſdam ſcelus narraſſet, quæ Melmum generum ad filiam ſuam repudiandam, vt ſeipſam loco filiæ duceret perpulerat: *O mulieris*, inquit, *ſcelus incredibile, & præter hanc vnam in hac vita inauditum! O libidinem effrænatam & indomitam! O audaciam ſingularem! perfregit ac proſtrauit omnia cupiditate ac furore: vicit pudorem libido, timorẽ audacia, rationem amentia.* Quantulum autem ab hoc tam nefario ſcelere abſunt nuptiæ ab impuro illo Antichriſto paſſim nunc inter auunculos & ſororum filias, contra iura omnia diuina & humana cõceſſæ? Hoc ſcilicet audere, palam etiam concedere, eſt Pauli ſucceſſorem eſſe: & ad iſta conniuere imò illis nuptiis benedicere, eſt Epiſcopum agere, ex hac Pauli doctrina.

2 *E medio veſtri*, ἐκ μέσου ὑμῶν. Additum pronomen oſtendit eos hallucinari qui de hoc inceſtuoſo ſimpliciter tollendo è medio, id eſt capitali pœna afficiendo, iſtud perabſurdè profectò, intelligunt. Quis enim exiſtimarit Paulum voluiſſe Eccleſiaſtico presbyterio tribuere ius Magiſtratibus proprium? Idem ergo eſt *E medio veſtri*, atque è veſtro cœtu. Nec certè accommodata eſt Pauli ſcopo expoſitio quam adfert Auguſtinus lib. de Fide & operibus cap. 2. & libro contra Parmen. 3. cap. 1, quaſi ſcriptum ſit *ex Vobiſipſis*, & præcipiat Paulus vt vnuſquiſque auferat malum ex ſeipſo, id eſt ſtudeat vt ſit bonus. ¶ *Qui facinus hoc patrauit*, ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας; Vulgata, *Qui hoc opus facit*, nimium dilutè: vt etiam quum paulò poſt τὸν κατεργασάμενον interpretatur, *Eum qui operatus eſt*. Sic dixeris Gallico ſermone, *celui qui a faict ce cas.*

3 *Spiritu*, πνεύματι. Id eſt, Animo, cogitatione, voluntate: Spiritus denique ſancti vinculo, qui res etiam longiſſimè diſſitas cõiungit. Sed illud ſimplicius eſt, propter corporis antitheſin. Quod autem Hieronymus ex hoc loco imperitiam Græci ſermonis in Paulo reprehendit, quòd μὲν non addiderit in priore membro cui δὲ reſponderet, ſanè ridiculum eſt. Quis enim Xenophonte purior? & is tamen ita ſcribit, ἐπειδὴ γὰρ ἀφῃρέθημεν τὰ ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα, pro τὰ μὲν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα ἀφῃρέθημεν. Sequitur enim, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ ὁ πατήρ μοι οὐδὲν κατέλιπεν. & eiuſmodi ellipſis exempla quanuis non ita frequenter, tamen ſatis multa occurrunt. ¶ *Ita*, οὕτω. Suſpicari videtur Eraſmus hoc aduerbium in hunc locum irrepſiſſe ex ſuperiore verſu: qua in re non poſſum ei aſſentiri. Puto enim circunſtantiam temporis ac loci ita ſignificari: quaſi diceret Apoſtolus, eum quem non puduit poſt auditum & acceptum Euangelium, palàm in media Eccleſia tantum ſcelus admittere, tradendum eſſe Satanæ.

4 *In nomine*, ἐν τῷ ὀνόματι. Id eſt inuocato Dei nomine, & vt facere eos oportet qui non ſuum ſed vnius Domini negotium ex ipſius verbo curant. Hoc autem coniunxi cum συναχθέντων, quod ita videatur ſententia poſtulare. ¶ *Congregatis*, συναχθέντων. Non fuit igitur excommunicationis ius penes vnum quempiam, ſiue Epiſcopum, ſiue ab Epiſcopo delegatum; Epiſcopũ, inquam, ordinis: (tũc enim adhuc ignotus erat Eccleſię epiſcopalis gradus teſte ipſo Auguſtino lib. quæſtionum ex nouo teſtamento cap. 49, nedum vt Papã œcumenicum & totã illã hierarchiã quam vocant, & ex humana Satanicam factam, Eccleſiã agnoſceret) ſed penes paſtorum & eorum cœtum quos peculiari appellatione κυβερνήτας vocat Paulus infra, 12. 28,

& πρεσβυτέριον, Tim.4.14. quibus Eccleſiaſticæ diſciplinæ cura committebatur: conſcia, fateor, tota Eccleſia quum de rebus ad totam Eccleſiam pertinentibus agebatur, vt in excõmunicationis cenſura, cuius niſi notitiam habuiſſet Eccleſia, quomodo conſuetudinem familiarem excõmunicatorum vitaſſet? Quòd autem nonnulli ex hac vocula Congregatis colligunt totius Eccleſiæ cœtum in iudiciis omnibus eccleſiaſticis conueniſſe, & ſuffragium tuliſſe, neque ratione, neque vllo exemplo nititur. ¶ *Cum poteſtate*, &c. σὺν τῇ δυνάμει. Eraſ. *Vnà cum poteſtate Domini.* id eſt, nõ ex veſtra auctoritate, neque vt priuati homines, ſed imperio eius communiti cuius nomine cõueniſtis. Putauit autem hoc referendum ad participium συναχθέντων, ideóque σὺν conuertit *Vnà cum*: ita vt repetitum ſit antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more. At ego potius puto hæc connecti cum παραδοῦναι, & præpoſitionem σὺν non tam comitem (quanuis ab hoc cœtu minimè excludatur, ſed potius ei præſideat Chriſtus) quam auctoritatem declarare: vt fortaſſe rectius conuerti poſſit, *Ex poteſtate*. qua de re diximus aliquid Act.13.15.

	Παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.	5	Eiuſmodi *inquam homo* tradatur Satanę ad interitum carnis, vt ſpiritus ſaluus ſit die illo Domini Ieſu.	5	*Tradere huiuſmodi Satanæ in interitum carnis, vt ſpiritus ſaluus ſit in die Domini Ieſu.*
Gal.5.9	Οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ;	6	Non eſt bona gloriatio veſtra. ‖ An neſcitis paululo fermenti totam maſſam fermentari?	6	*Non eſt bona gloriatio veſtra. Neſcitis quia modicum fermentum totam maſſam corrumpit?*
	Ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθώς ἐστε ἄζυμοι· καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐθύθη Χριστός.	7	Expurgate igitur vetus fermentum, vt ſitis noua maſſa, ſicut eſtis fermenti expertes. Etenim Paſcha noſtrũ, pro nobis ſacrificatũ eſt, *nẽpe* Chriſt⁹.	7	*Expurgate igitur vetus fermentum, vt ſitis noua conſperſio, ſicut eſtis azymi. etenim Paſcha noſtrũ immolatus eſt Chriſtus.*

5 *Eiuſmodi* [*inquam homo*] *tradatur*, &c. παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ. Abundat quidem τοιοῦτον ex Hebr. linguæ phraſi, ideóque ab Eraſmo prętermiſſum eſt: ego verò exprimendum putaui, quaſi ſit epanalepſis. Omnino enim videtur magnam emphaſin habere, vt intelligant Corinthij magnitudinem ſceleris reſpondere pœnæ acerbitati. Quid ſit autẽ Satanæ tradere, non eſt cur ex Chryſoſtomo vel alio quoquam potius quàm ex Domino ipſo diſcamus. Hoc enim certè nihil aliud eſt quàm fieri ſicut ethnicum & publicanum, Matth.18.17. id eſt ius Chriſtianæ ciuitatis vſque ad reſipiſcentiam amittere, ſiue excommunicari, Satanæ denique mancipari, qui extra Eccleſiam regnat. ¶ *Ad interitum carnis*, &c. εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, &c. Hoc non rectè intellectum fecit vt Tradere Satanæ, nonnulli pro corporis afflictione acceperint, quæ infligeretur à Satana iis qui tum eſſent Satanæ traditi excruciandi, quum Miniſtri dono miraculorum pollerent. Atqui non ſatis idonea fuit hæc vna ratio cur hoc excogitaretur: & coactum id eſſe, poteſt multis rationibus oſtendi. Primùm quia ὄλεθρος nunquam (quod ſciam) de temporario exitio dicitur: abſit autem in mentem veniſſe Apoſtolo, vt iſte inceſtuoſus ſemel periret. Deinde vt demus Apoſtolum illius vocabuli propriam ſignificationem non obſeruaſſe, (quod tamen non facilè conceſſerim) cur mẽtionem faceret carnis (id eſt corporis) vt ipſi interpretantur, quum certum ſit huiuſmodi Eccleſiaſtica iudicia non corpus, vt ciuilia, ſed animum propriè ſpectare? Poſtremò quinam poteſt peſſundato corpore ſeruari ſpiritus? Alij igitur hoc explicant de afflictionibus quæ excommunicationem ſequuntur, nempe pudore ac triſtitia & ſimilibus. Sed hæc certè ad animum potius quàm ad corpus pertinent: neque ὄλεθρος poteſt afflictionem declarare niſi admodum coacta interpretatione. Alij igitur exitium ſeu interitum carnis exponunt exitium temporarium:
* quoniam excommunicatione durante alligatus eſt extra Eccleſiam qui Satanæ eſt traditus, cuius poſtea vincula per reſipiſcentiam ſoluuntur. quæ & ipſa explicatio quãuis veram & conſentaneam ſententiam gignat, tamen mihi vix videtur ex iſtis verbis elici ſatis commodè poſſe. Nullum enim exemplum ſimile inuenio, & (vt modò dixi) ὄλεθρος de temporario exitio dici commodè non poteſt, neque plena eſſet oppoſiti membri antithesis. Dicendum enim fuiſſet, Vt ſalutem Spiritus (id eſt æternã) conſequatur, (quæ itidem expoſitio planè eſt violẽta) nõ autem, Vt Spiritus ſeruetur: quũ aliud ſit quod ſeruatur, alia verò ipſa ſalutis qualitas, ac (vt ita dicam) duratio. Itaque (vt paucis abſoluam) Carnis & Spiritus vocabula nõ aliter accipio quàm aliis innumeris locis apud Paulũ: neque aliud his verbis ſignificari puto quàm pœnam iſtam infligi, non vt miſer iſte pereat. ſed contrà, vt ſeruetur, id eſt, vt quum ipſe pudore ac triſtitia ſapere didicerit, caro quę in hoc pręcipitiũ ipſum arripuit, funditus aboleatur: ſpiritus autem qui videbatur in certamine prorſus ſuccubuiſſe, iterum ſeſe erigat, nec pereat, ſed, carne interempta, maneat ſuperſtes. Hic enim eſt finis Eccleſiæ propoſitus non modò in externo iſto remedio, ſed etiam in omnibus tum admonitionibus, tum reprehenſionibus, vt caro dometur, ſpiritus confirmetur: & ita qui reſipuit ſit ſaluus, ſicut exponitur 2.Tim.2.25 & 26. quemadmodum paſſim explicatur, ac diſertè quidem Galat.5.24.& 1.Pet.4.6.& hunc locum ſic etiam eleganter exponit Auguſt. contra Parmen.lib.3.cap.1. Neque mirũ eſt, à Paulo vſurpari nomen ὀλέθρου, quum alibi potius vtatur vocibus σταυρώσεως & θανατώσεως. Nam hæc ſunt vitæ præſentis beneficia quibus paulatim caro interit, Spiritus autẽ augetur. Hic verò reſpicit diem illum vltimum, in quo demum planè deſtructa caro & abolita cõperietur, Spiritus verò conſummabitur, vt re ipſa appareat quod nondum niſi ſpe ſumus. * ¶ *Die illo Domini*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου. Diem Domini alibi diximus peculiariter vocari alteri aduentui Domini deſtinatum, iudicandis nempe viuis & mortuis.

6 *Non eſt bona*, οὐ καλὸν. i. Immeritò & non bona ratione gloriamini, quaſi excellatis, quum inter vos tantum ſcelus inueniatur: quo modo Bonam cauſam & Bonam rationẽ Latinè dicimus. Ideo ſubiicit, *An neſcitis*? quaſi diceret, Vos qui de ſapientia tantopere gloriamini, an hoc ignoratis cuius vos ipſæ piſtrices mulierculæ admonere poſſint? Quidam codex poſt ὑμῶν habebat adſcriptam interrogationem, vt ſit, *Num bona eſt*, &c. Auguſtinus quoque cõtra Parmenianum aliam indicat lectionem, ſublata negante particula, vt ſit hîc quoque ironia, ſicut ſuprà, 4.10. Caſtellio vertit, *Non eſt honeſta*, parum certè accommodatè. ¶ *Maſſam*, φύραμα. Vulg. *Conſperſionem*, barbarè. quanuis à Latinis ſcriptoribus ſæpe vſurpetur. Mutauit ergo Eraſmus hoc in loco, ſed in proximo retinuit. ¶ *Fermẽtari*, ζυμοῖ. Vulg. *Corrumpit*, φθείρει, quod reprehẽdit ipſe Hieron. in Epiſt. ad Galat.3, vt Eraſmus obſeruauit.

7 *Sicut eſtis ferm.* καθώς ἐστε ἄζυμοι. &c. Φύραμα, i. *maſſam* appellat vniuerſum collectæ Eccleſię corpus: ſingulos autẽ dicit azymos, i. ſpiritu innouatos, detracta vetere corruptione. Vult ergo eiici è cœtu ſceleratũ illũ, vt ſicut ſigillatim ſunt puri, ita etiam in vniuerſum tota Eccleſia ſit pura, quæ contagione illius prius erat contaminata. ¶ *Fermenti expertes*, ἄζυμοι. Vulgata Græcum verbum retinuit, vt & nos alibi, quum de diebus feſtis Paſchæ ageretur. Eraſmus, *Infermentati*, ambiguè. Itaque ſequenti verſiculo panes dixit fermento carentes. ¶ *Etenim*, καὶ γάρ. Eraſmus, *Nam &*, deprauatè, (vt opinor) aut certè periculoſa amphibolia, quaſi alius etiam aliquis ſit pro nobis ſacrificatus, aut noſtra integritas aliunde etiã quàm à Chriſti ſacrificio pendeat: qua tamen ſuſpicione nolim Eraſmum grauare. Cæterùm alibi annotauimus Paſcha * metonymicè pro agno Paſchæ vſurpari, qui hîc dicitur eſſe Chriſtus, eadem prorſus ratione qua panis ille dicitur eſſe corpus Chriſti pro nobis traditum: & vinum, ſanguis eiuſdem prò nobis effuſus. ¶ *Prò nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Hoc deeſt in Vet. interpretatione, & tamen ſummo conſenſu legitur in Græcis, & minimè eſt otioſum.

8 *Feſtum*

8	Ὥστε ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.	Itaque ¨feſtum agitemus, non fermento veteri, nec fermento malitiæ & nequitiæ: ſed non fermentatis *panibus* ſinceritatis & veritatis.	*Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, ſed in azymis ſinceritatis & veritatis.*
9	Ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις.	¨Scripſi vobis in epiſtola, ¨ne commiſceamini cum ſcortatoribus.	*Scripſi vobis in epiſtola ne commiſceamini fornicariis.*
10	Καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις· ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν.	¨At non omnino cum ſcortatoribus mundi huius, ¨aut auaris, aut rapacibus, aut idololatris: ¨alioquin debetis ſcilicet è mundo exire.	*Non vtique fornicarijs huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis ſeruientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exiſſe.*
11	Νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος, ᾖ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ· τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν.	Nunc autem ſcripſi vobis ne cõmiſceamini, *id eſt* ¨ſiquis quũ frater nominetur, ¨ſit ſcortator, aut auarus, ¨aut idololatra, aut conuitiator, aut ebrioſus, aut rapax: ¨cum eiuſmodi *inquam* ne edatis quidem.	*Nunc autem ſcripſi vobis non cõmiſceri, ſi is qui frater nominatur inter vos, eſt fornicator, aut auarus, aut idolis ſeruiens, aut maledicus, aut ebrioſus, aut rapax: cum eiuſmodi nec cibum ſumere.*
12	Τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε;	Quid enim mea *intereſt* etiã de extraneis iudicare? nonne de iis qui intus ſunt vos iudicatis?	*Quid enim mihi de ijs qui foris ſunt iudicare? Nonne de ijs qui intus ſunt vos iudicatis?*
13	Τοὺς δὲ ἔξω ὁ Θεὸς κρίνει. Καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.	De extraneis verò Deus iudicat. ¨tollite igitur ¨iſtum ſceleratum ex vobiſipſis.	*Nam eos qui foris ſunt Deus iudicabit. Auferte malum ex vobiſipſis.*

8 *Feſtum agitemus*, ἑορτάζωμεν. Vulgata, *Epulemur*, εὐωχώμεθα. nempe quod Paſcha ſoleret ſolenni epulo celebrari. Sed præſtat ad totos illos ſeptem dies azymorum hoc referre. Vult ergo Apoſtolus vere à nobis præſtari quod in Paſchæ ceremoniis adumbrabatur, vt ſicut illis mactato agno nefas erat vllum fermentum domi habere, à quo etiam, nouo quodam vitæ genere, totos ſeptem dies abſtinebant, qui numerus perfectionem notat: ita nos hodie Chriſti ſacrificij ſemel peracti participes facti, totam vitam in iuſtitia & integritate conſumamus. Id autem fieri non poteſt ſi fermentum apud nos inueniatur, id eſt niſi iubeamus impuros indomitos, legitimo iudicio à nobis ſeceſſere, & ipſi quoque puritati ſtudeamus.

9 *Scripſi*, ἔγραψα. Scio hæc poſſe de hac ipſa epiſtola accipi: quoniam paulo antè monuerat de expurgando fermento. ſed ſiquis hoc conferat cum νυνὶ δὲ, *nunc autem*, verſu 15, mox ſequente, comperiet hoc omnino intelligendũ eſſe de quapiam alia epiſtola quæ interciderit. Nec enim etiam probabile eſt Paulum plures epiſtolas tot annis non ſcripſiſſe quàm quot hodie extant. ¶ *Ne commiſceamini*, μὴ συναναμίγνυσθαι. Id eſt, commercium haberetis, aut familiariter vteremini.

10 *At non*, καὶ οὐ. Καὶ pro ἀλλὰ, vt alibi ſæpe. ¶ *Aut auaris*, ἢ πλεονέκταις. Arabs interpres addit, ἢ δολίοις, *aut fraudulentis*. ¶ *Alioquin debetis ſcilicet è mundo exire*, ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. Id eſt, (vt meo quidem iudicio rectè expoſuit Aquinas, immeritò ab Eraſmo hoc in loco flagellatus) Alioquin ſi prorſus vobis abſtinendum ſit ab eiuſmodi hominum conſortio, vobis ex ipſo mundo emigrandum eſt. De iis igitur loquor qui in ſinu Eccleſiæ verſantur, quos debetis diſciplina Eccleſiaſtica ad frugem reuocare, non autem de exteris, quos debetis omnibus modis Chriſto lucrifacere. Hæc igitur Apoſtolus. Sed hoc tamen ex aliis locis ita eſt intelligendum, vt cum ſceleribus eorum nihil ſit piis commune, & Deus ritè interim animo & corpore colatur: quemadmodum nimirum Chriſtus cum publicanis ac peccatoribus cibum capiebat. Aliis placet potius interpretari, *Nam debetis ex mũdo exiſſe*: acſi diceret Apoſtolus, De illis nihil attinet ad vos ſcribere, quum vos iampridem par ſit à mundo (id eſt ab iſtis) eſſe remotos. Sed quominus hanc expoſitionem amplectar, impedit quod ſubiicitur, Quid enim mea intereſt extraneos iudicare? Nam videtur his verbis Apoſtolus rationem reddere cur de extraneis nihil ſtatueretur. Statuitur autem ſi non minus fugiendi ſint quàm alij. Eraſmus denique interpretatur, *Alioquin vtinam videlicet è mundo exiſſetis*. quam interpretationem non poſſum probare. Nam præterquam quòd non ſatis conuenit ipſa ſententia, nuſquam puto legi ὀφείλετε pro Vtinam. Vulgata conuertit, *Debueratis*, ὠφείλετε, eadem atque ego ſententia, quanuis in nullis Græcis ita ſcriptum inueniam, niſi illud ſit fortaſſis quod corruptè in quibuſdam legitur ὠφείλεται.

11 *Siquis quum frater nom.* ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος. Vel (vt Vulg.) *Si is qui frater nominatur*. Sed illa tamen interpretatio melius conuenit, quòd ſit indefinita. Photius aliter etiam exponi poſſe docet, puta ſiquis hæc coniungat, εἴ τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος, id eſt *ſiquis inter vos ſcortator nominetur*, vt de iis tantùm hîc agatur de quorum flagitiis apud omnes conſtet. Ita etiã explicatur hic locus ab Aug. lib. 3. cap. 2, contra Parmeniani epiſtolam. & libro de fide & oper. cap. 2. & certum eſt temere non eſſe quicquam in fratres ſtatuendum. Sed tamen hæc diſtinctio quâ participium ὀνομαζόμενος coniungitur cum illis ſequentibus, mihi prorſus videtur violenta. Vulg. addit, *Inter vos*, quod non eſt in Græcis, & per ſe ſatis intelligitur. ¶ *Sit ſcortator*, ᾖ πόρνος. Sic lego, non tantùm ex Vet. interpretis auctoritate, qui conuertit *Eſt fornicator*: ſed ex Græcorum ſcholiorum & duorum manuſcriptorum codicum fide: quum vulgò legatur ἢ πόρνος, ita vt ſupplendum ſit verbum ſubſtantiuum: quæ tamen ellipſis non ita dura eſt aut inſolens vt Eraſmum oportuerit Paulo imperitiam Græci ſermonis idcirco obiicere. Sed & in eo cogor ab illo diſſentire quòd FVERIT quàm SIT ſupplere maluerit, quum falſa ſententia inde poſſit elici. Neque enim vetat nos Apoſtolus cum eo cibum capere qui fuerit & eſſe deſierit, ſed qui ſit ſcortator. ¶ *Aut idololatra*, ἢ εἰδωλολάτρης. Vulgata, *idolis ſeruiens*, magis propriè certè exprimens Græcum vocabulum quàm Eraſm. *qui cultorem* pro *ſeruo* conuertit, quanuis eadem maneat ſententia. Ego verò vocabulum Græcum ſatis iam ſupérque tritum malui retinere. Nam Deaſtricolæ nomen iſtis relinquo qui nouitatis gratiam quærunt. Sed ſanè miror quid Eraſmum coegerit hoc in loco Delium natatorem quærere. Nam aut ego non video quod ille vidit, aut plana hîc ſunt omnia, quocunque modo accipias. Quod enim miratur mentionem fieri idololatriæ, quam non ſit veriſimile tum inter Chriſtianos fuiſſe, facilè poteſt explicari vel ex iis quæ poſtea in eos dicet quibus nulla erat religio ſacrificiis idolorum intereſſe. Denique mirum ni Corinthiis acciderit quod hodie nimirum paſſim in reſtitutis & reformatis Eccleſiis, quas vocant, dum multi vtrique parti placere ſtuderent. ¶ *Cum eiuſmodi* [*inquam*,] τῷ τοιούτῳ. Vſurpauit epanalepſin propter longius hyperbaton, ſimúlque clarius explicat quæ ſit vis verbi συναναμίγνυσθαι.

13 *Tollite igitur*, καὶ ἐξαρεῖτε. id eſt ἐξάρατε οὖν. Poſitum enim eſt futurum indicatiui, Hebræorum more, pro imperandi modo: quem tamen in duobus exemplaribus ſcriptum inueni: deinde καὶ illatiuum ſæpe iam annotauimus. Sed non ineptè conuertas, *Sed tollite*, ſi modò in priore membro legas κρινεῖ, *iudicabit*, vt ſcriptum inuenimus in quatuor probatæ fidei codicibus, & legit Vetus interpres. καὶ verò pro ἀλλὰ, ex Hebræorum phraſi ſæpe iam obſeruauimus, vt Act. cap. 10. verſu 28, & hoc ipſo capite, verſu 10. deeſt autem in Vulgata interpretatione. ¶ *Iſtum ſceleratum*, τὸν πονηρόν. Eraſmus, *Iſtum qui malus eſt*, neuter (vt opinor) ſatis expreſsè. Vulgata, *Malum*, quod impoſuit Auguſtino duobus locis, nempe lib. de fide & oper. cap. 2. & contra Parmen. lib. 3. cap. 1, vbi non aduertens additum articulum τὸν & ἐξ ὑμῶν αὐτῶν nihil aliud declarare quàm ἐκ μέσου ὑμῶν, *è medio veſtri*, vt ſuprà verſ. 2: putauit hîc præcipi vt vnuſquiſque auferat malum, id eſt id quod vitioſum eſt tollat ex ſeipſo. quod ipſemet tamen annotauit poſtea Quæſt. in Deuteron. cap. 39.

	Κεφάλαιον ϛ.	CAP. VI.	CAP. VI.
1	Τολμᾷ τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων;	SVſtinet aliquis veſtrũ, negotium habens aduerſus alterum, iudicio experiri ſub iniuſtis, ac non ſub ſanctis?	*AVdet aliquis veſtrũ, habẽs negotium aduerſus alterum, iudicari apud iniquos, & nõ apud ſanctos?*
2	Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι; καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων;	An ignoratis ſanctos mundũ iudicaturos? quòd ſi per vos iudicabitur mundus, indigni eſtis minimis iudiciis?	*An neſcitis quoniam ſancti de hoc mundo iudicabunt? & ſi in vobis iudicabitur mundus, indigni eſtis qui de minimis iudicetis?*
3	Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτιγε βιωτικά;	An ignoratis fore vt Angelos iudicemus, nedum *vt* quæ ad huius vitæ vſum pertinent *non iudicemus*?	*Neſcitis quoniam Angelos iudicabimus? quanto magis ſecularia?*

IN CAPVT VI.

1 *Suſtinet*, τολμᾷ. Vulg. *Audet*, non prorſus malè: quaſi diceret Apoſtolus, Eóne audaciæ vos proceſſiſtis vt vos non pudeat palam Euangelium exponere profanorum ludibriis? Eſt autem hoc alterum caput huius ſecundi loci, in quo ab Eccleſiaſticis iudiciis tranſit ad Ciuilia, in quibus nimirum diſceptatur περὶ τῶν βιωτικῶν, id eſt de rebus ad hanc vitam pertinentibus. Quæſtio verò proponitur non ſimplex, An liceat coram Magiſtratu iure experiri, ſed An fidelibus bona conſcientia liceat fratres ad Magiſtratuum infidelium tribunal ob iſtas de huius vitæ bonis controuerſias in ius vocare. Ad hanc verò quæſtionem ſic reſpondet Apoſtolus, vt in hæc capita conferri poſſit ipſius reſponſio.

I Quanuis ſi tales eſſent Corinthij quales eſſe oportuit, ſuperuacanea hæc quæſtio futura fuiſſet: quoniam nemo litigandi occaſionem fratri præberet.

II Malum tamen per ſe non eſſe coram Magiſtratu agere, ſed indignum eſſe Chriſtianis, conſtituere infideles ſuarum controuerſiarum iudices, quum ipſi ſint ipſos etiam Angelos in re longè maioris momenti iudicaturi.

III. In hoc malo, ſi litibus carere non poſſint, verè pios potius quàm fratres ad infidelium tribunal vocent, rectè facturos ſi malint de iure ſuo decedere quàm Eccleſiam exponere profanorum iudicum ludibrio.

IIII. Nequis hoc nimium ſeuerè ſtatui regerat, aut ne Magiſtratus occaſionem inde arripiat Eccleſiam calumniandi, priuatim & domeſticis arbitriis controuerſias de rebus iſtis eſſe potius definiendas.

V Iſtiuſmodi audiendis diſceptationibus minimè adhibendos eſſe miniſtros, quorum longè diuerſum ſit munus, ſed alios potius quoſuis, ex iis quos poſtea Laicos vocarunt, in aliis vtilioribus rebus minimè omnium occupatos. Sic enim τοὺς ἐξουθενημένους hyperbolicè dictos interpretor, non qui maximè ſint imperiti, vel qui ſint viliſſimi. Hæc illa eſt igitur Apoſtolica doctrina, ipſius Chriſti & mandato & exemplo plurimis locis confirmata, nedum vt vtrunque gladium ſeu Petro ſeu aliis à Petro vllis paſtoribus conceſſerit. quod ſi attentè, vt oportuit, à veteribus illis Epiſcopis, ab ambitione, fateor, quæ mox illos ſequuta eſt, procul remotis, ſed tamen ab Apoſtolica regula deficientibus, fuiſſet conſideratum: neque ſeipſos tot laboribus fatigaſſent, de quibus alicubi conqueritur Auguſtinus: neque poſteris inuadendæ Magiſtratuum poteſtati aditũ certo cum humani generis exitio tandem ſequuturo patefeciſſent. Id verò vtinam ſaltem veteres illi Epiſcopi tam probè cognouiſſent, & tam prudenter cauiſſent quàm Syluanus ille Troados tunc Epiſcopus, quum iam in immenſum Tyrannis epiſcopalis ſub Arcadio & Theodoſio iuniore excreuiſſet, de quo libet exſcribere quæ Nicephorus recitat lib. 14. cap. 39, *Quoniam*, inquit, *is optimus vir erat, quum ij qui ſub eo erant Clerici, in cauſis vt nugis vndecunque inter eos qui iudicio contenderent, prouenientibus, veluti nundinationem inſtituerent, ne quis ex clero poſthac cauſam iudicaret, conſtituit: ſed ſupplicantium libellos acceptos* (en gradus Epiſcopalis fructum) *vni ex fidelibus laicis, quẽ præcipuè iuſti & æqui ſtudioſum eſſe ſciebat, accito dedit, eique iudicio cauſarum commiſſo, de iure contendentium nugamenta ad eum reiecit.* Et hæc quidem ille. Nihil autem iſta fauere ſed penitus potius repugnare Anabaptiſtarum furoribus res ipſa clamat. Nec enim in genere de quibuſuis Magiſtratibus, ſed de prophanis duntaxat & penitus à Chriſto alienis: neque de quibuſuis litigantibus, ſed de ſolis Chriſtianis inter ſe de iure contendentibus: neque de quibuſuis iudiciis, ſed de priuatarum tantùm rerum cauſa inſtitutis agit Apoſtolus. In ius denique vocatos ad prophani Magiſtratus tribunal Chriſtianos iudicio ſiſtere ſe ſimpliciter non prohibet, ſed fratres à fratribus ad prophanum Magiſtratum ſine Chriſtianiſmi infamia vocari non poſſe ſignificat: & quanuis ſic vitam pios inſtituere exoptet vt nunquam iſtiuſmodi controuerſiæ inter ipſos audiantur, tamen id penitus præſtari non poſſe ſatis intelligens, iuris diſceptationes non tollit, ſed domeſticos ex Eccleſia cognitores adhibet. Licere verò coram impiis quoque iudicibus ſuam innocentiam, etiam prouocando, tueri aduerſus improborum iniurias, ipſe Paulus non verbis modò ſed etiam reipſa oſtendit. ¶ *Iudicio experiri* κρίνεσθαι. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Iudicari*: ídque non rectè. Nec enim agit Apoſtolus de iis qui in ius trahebantur, nec poterant magiſtratus auctoritatem declinare, ſed de iis qui fratres ad infidelium tribunalia trahebant. Iraque κρίνεσθαι non eſt paſſiuum, ſed medium. ¶ *Sub iniuſtis*, ἐπὶ ἀδίκων. Id eſt coram iniuſtis. Sic Horatius, *Et adhuc ſub iudice lis eſt.* Vulgata, *Apud iniuſtos*. Iniuſtos autem vocat quotcunque non dederunt nomen Chriſto, vt ex antitheſi conſtat. ¶ *Ac non*, καὶ οὐχί. Eraſmus, *Et non magis*, καὶ οὐχὶ μᾶλλον: quod in nullo Græco codice inueni.

2 *Iudicaturos*, κρινοῦσι. Sic habent omnia exemplaria perpetuo conſenſu: ex quo (vt alias rationes omittam ab aliis expreſſas) apparet hunc locum eſſe propriè explicandum ex eo quod ſcriptum eſt Matthæi 19.28, & Luc. 22.30. Nam ſi de præſente ſanctorum vita hoc dictum eſſet, quorum videlicet exemplo redarguuntur ſceleratorum flagitia, vt accipitur verbum κατακρίνειν Matth. 12.41 & 42, & Hebr. 11.7, dicendum potius fuiſſet κρίνουσι, *iudicant*, quàm κρινοῦσι, *iudicabunt*. ¶ *Per vos*, ἐν ὑμῖν. Hebraiſmus, quem expreſſit Vetus interpres ad verbum, *In vobis*. Nonnulli *Inter vos*, id eſt *in veſtro cætu*. ¶ *Iudicabitur*, κρίνεται. Vel, *Iudicetur*. Nam in hoc dicendi genere, vel futuro indicatiui vel præſenti coniunctiui locus eſt in Latino ſermone: ídque omnino hoc loco faciendum eſſe, apparet ex propoſitione, cui neceſſe eſt vt reſpondeat aſſumptio. & ita etiam φθείρει pro φθερεῖ poſitum eſt ſuprà,

3.17, & μώρει pro μωρεῖ, ibidem, 3.14. Itaque nulla fuit cauſa cur hic ſeſe torqueret Eraſmus. ¶ *Minimis iudiciis?* ἐλαχίστων κριτηρίων; Id eſt controuerſiis diiudicandis de rebus minimi pretij, cuiuſmodi ſunt τὰ βιωτικὰ, vt paulo pòſt exponit. Κριτήριον igitur quum propriè ſignificet tum organum quo animus de rebus apprehenſis ſtatuit: tum id vnde ſumitur de re quapiam ſtatuendi argumentum: tum etiam locus cognitioni controuerſiarum deſtinatus: hoc loco mihi videtur illud ipſum declarare quod in diſceptationem vocatur. Ideo Vetus interpres per periphraſin conuertit, *Indigni eſtis qui de minimis iudicetis?* Cæterùm quod Chryſoſtomus & Theophylactus hoc legunt indefinite, quaſi ſit aſſeueratio, non modò coactum eſt, ſed etiam comperimus repugnare noſtris omnibus Grȩcis codicibus.

3 *Angelos*, ἀγγέλους. Diabolum videlicet cum ipſius angelis, vt Matthæi 25.41. qui à Chriſto ita iudicabuntur, vt ei quodammodo aſſideamus. Tertullianus tamen libro de fuga, de ipſis beatis angelis hoc interpretatur. ¶ *Nedum*, μήτιγε. Vulgata, *Quanto magis*, πόσῳ μᾶλλον. quo modo Heſychius illam particulam expoſuit. quod quum annotarit Eraſmus, miror cur interpretari maluerit, *Non tantum*. Suppleui autem nonnulla quæ ad explendam ſententiam requiri omnino videbantur. vt in communi ſermone multa conciſè dici ſolent. ¶ *Quæ ad huius vitæ*, &c. βιωτικά. Vulgata, *Secularia*. quod vocabulum libens refugio, vt falſam illam ac diabolicam Eccleſiaſticorum & Secularium diſtinctionem aboleam, quum propriè ſint Seculares qui huic ſeculo ſunt addicti, vt Demas 2. Tim. capite 4. verſu 10.

Βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους καθίζετε.	4	Itaque ſi ¨iudicia habeatis de iis quæ ad huius vitæ vſum pertinent, eos qui nullo loco habētur in Eccleſia, eos *inquam* ¨in ſubſelliis collocate.	4	*Secularia igitur iudicia ſi habueritis, contemptibiles qui ſunt in Eccleſia illos conſtituite ad iudicandum.*	
Πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;	5	∴ Vt vos pudeat, vobis *hoc* dico. Itáne non eſt inter vos ſapiens, ne vnus quidem, qui poſſit ius reddere ¨ inter fratres ſuos?	5	*Ad verecundiam veſtram dico. Sic non eſt inter vos ſapiens quiſquam qui poßit iudicare inter fratrem ſuum?*	
Ἀλλὰ ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἀπίστων.	6	¨Sed frater cum fratre ¨ iudicio experitur, ídque ſub infidelibus.	6	*Sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles.*	
Ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρίματα ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν. διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε;	7	Iā igitur omnino ¨defectus in vobis eſt, quòd ¨iudicia habeatis ¨inter voſmetipſos. ‖quare non potius ¨iniuriā patimini? cur nō potius damnum accipitis?	7	*Iam quidem omnino delictum eſt in vobis, quòd iudicia habetis inter vos. quare non magis iniuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini?*	Matt. 5.39 luc 6.29 rom. 12.19
Ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς.	8	‖At vos iniuriam facitis, & damno afficitis, ídque fratres.	8	*Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus.*	1. Theſ. 4. 6

---

4 *Iudicia*, κριτήρια. Id eſt fora ac curias & iudices ordinarios. Hoc verò quum nunquam ſuaſurus fuerit Apoſtolus, immò ne toleraturus quidem in Eccleſia: mihi propius hunc locum inſpicienti videtur omnino præcipiendi modo accipi commodè iſta non poſſe, ſed eſſe potius ſarcaſmum. & hyperbolicè tum vocem κριτηρίων, & verbum καθίζειν vſurpari, tum etiam ἐξουθενημένους dici non ἀπίστους, & qui nullo modo cenſeantur in Eccleſia, ſed qui viliſſimæ ſunt conditionis inter cæteros ex Eccleſia. ¶ *In ſubſelliis collocate*, καθίζετε. Vſus eſt propriè & eleganter hoc verbo, quòd ſoleant iudices ſedentes de adſtantibus iudicare. Vulg. *Conſtituite ad iudicandum*, κριτὰς καθίσατε. Eraſmus minus etiam expreſsè, *Conſtituite*. Caſtellio hæc nuper interpretatus eſt per interrogationem, quaſi καθίζειν accipiatur præſenti tempore indicatiui, & nomine iſtorum contemptibilium in Eccleſia, profani homines intelligantur, quod non probo. Dicendum enim non fuiſſet ἐὰν ἔχητε, *ſi habeatis*, ſed ἔχοντες vel ἐπειδὴ ἔχετε, *quia habetis*.

5 *Vt vos pudeat*, πρὸς ἐντροπὴν. Id eſt ἐντρέπων ὑμᾶς, vt ſuprà, 4.14. Vulgata, *Ad verecundiam veſtram*. Eraſmus, *Ad erubeſcentiam veſtram*: quod vocabulum non memini legere apud idoneos autores. ¶ *Inter fratres ſuos*, ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Planior tamen eſſet oratio ſi ἀδελφῶν ſcriptum eſſet. Syrus & Arabs videntur legiſſe ἀνὰ μέσον ἀδελφοῦ καὶ ἀδελφοῦ, *inter fratrem & fratrem*. Sed & Arabs quædam in proximè ſequentibus verſiculis partim adiecit, partim interpunxit, contra omnium Græcorum & Latinorum quę adhuc viſa ſint exemplarium fidem, nec vllius ſanè momenti, ideóque à me non appoſita.

6 *Sed*, ἀλλά. In quibuſdam codicibus legitur ἀλλὰ καὶ, *imo etiam*. ¶ *Iudicio experitur*, κρίνεται. Vel, vt Vulgata, *Iudicio contendit*. Eraſmus, *Litigat*, ἐρίζει. Vnum exemplar habebat κρίνετε, *iudicio experimini*. Sed paſſiua terminatio magis eſt in ea ſignificatione vſitata.

7 *Defectus*, ἥττημα. Id eſt imbecillitas fortitudinis animi quæ facit vt à malo ſuperemini, ferendis videlicet iniuriis & aliis immoderatis affectibus impares, vnde lites & cótrouerſiæ oriũtur. Sic enim à Græcis ἥττων & κρείττων eleganter vſurpantur. Hoc autem commodè Gallicè dixeris, *il y a du defaut en vous*, pro quo Vulgata vertit *Delictum*, niſi malimus legiſſe ἁμάρτημα. Nam & Syrus vtitur voce quæ *Peccare*, & Arabs quæ *Errare* ſignificat. ¶ *Iudicia*, κρίματα. Id eſt controuerſias in foro diſceptandas: quam etiam ob cauſam Eraſmus maluit *Lites* conuertere. Nam alioquin κρίσεως ſeu κρίματος nomen latè patet, adeo etiam vt arbitria comprehendat: quæ tamen minimè damnari ab Apoſtolo conſtat ex verſ. 6. vt nec ipſa etiam iudicia forenſia, niſi ex hypotheſi, nempe quòd Corinthij contendere coram infidelibus non poſſent ſine alterutrius aut vtriuſque partis publica damnatione, ac proinde non ſine infamia in totam Eccleſiam redundante: deinde quòd litigioſi eſſent, vt facilè appareret eos rem priuatam publicæ paci anteponere. Nam alioquin pij magiſtratus præſidio ius ſuum tueri bona conſcientia licet, modò omnis vindicandæ iniuriæ cupiditas abſit. Imò eo vſque venire non ſolent boni viri, niſi quodammodo coacti extremo vti remedio. ¶ *Inter voſmetipſos*, μεθ' ὑμῶν. Vulgata, *Inter vos*, ἐν ὑμῖν. Eraſmus, *Inter vos inuicem*, μετ' ἀλλήλων. Ego puto aliquam vim eſſe pronominis reciproci, quod proinde volui exprimere. Oſtendit enim tantam eſſe omnium fidelium coniunctionem vt ſecum videatur diſſidere qui cum fratre contendit, ſitque inter has lites & alia iudicia non minus diſcrimen quàm inter bellum ciuile ſeu domeſticum, & ea bella quæ cum publicis hoſtibus geruntur. vt non prorſus malè Auguſtinus hunc locum citans lib. aduerſus Fauſtum 5. cap. 9, verterit *Vobiſcum*. ¶ *Iniuriam patimini*, ἀδικεῖσθε. Vel, vt Vulgata, *Iniuriam accipitis*. Eraſmus tamen ſententiam Apoſtoli rectius expreſſit. Nam ἀδικεῖσθαι hoc loco non ſimpliciter ſignificat iniuria affici, ſed iniuriam quam acceperis, ita ferre vt damnum pati non recuſes, potius quàm cum Eccleſiæ offendiculo ius tuum iudicio perſequaris. Idem ſtatuendum eſt περὶ τοῦ ἀποστερεῖσθαι, de quo etiam diximus Mar. 10.19. Sic apud Menandrum accipi obſeruat Henricus Stephanus noſter verbũ ἀδικεῖσθαι in his elegantiſſimis verſibus: quos vtinam legant & in ſeſe probent plerique ex iis etiam qui ſe veros Chriſtianos profitentur.

Οὗτος κράτιστός ἐστ' ἀνὴρ ὦ Γοργία
Ὅστις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ' ἐπίσταται βροτῶν.

Id eſt, eodem Stephano interprete,

Eſt, Gorgia, vir ille præſtantiſſimus,
Qui iniuriis ſcit affici quamplurimis.

9 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ἄδικοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοὶ, οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖται,

10 Οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.

Tit.3.3 11 Καὶ ταῦτα τινὲς ἦτε· ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλ᾽ ἐδικαιώθητε, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

Infrà,10.23 Eccl.37.31 12 Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος.

13 Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι.

Rom.6.5 14 Ὁ δὲ Θεὸς καὶ τὸν Κύριον ἤγειρε καὶ ἡμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

9 An ignoratis iniuſtos non eſſe Dei hæreditatem poſſeſſuros? ¨Ne errate. neque ſcortatores, neque idololatræ, neque mœchi, neque molles, neque ꝗ cõcumbunt cũ maſculis,

10 Neque fures, neque auari, neque ebrioſi, neque conuitiatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem poſſidebunt.

11 ‖Et hæc eratis ¨vnuſquiſque: ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis, ¨in nomine Domini Ieſu, & per Spiritum Dei noſtri.

12 ⌋¨Omnia mihi licent,‖ ¨at nõ omnia conducunt: omnia mihi licent, ¨at ego non redigar ſub ¨vllius rei poteſtatem.

13 ¨Eſcæ ventri *deſtinata ſunt*, & venter eſcis: Deus autem ¨& hunc & eas abolebit. ¨corpus verò non ſcortationi, ſed Domino, ¨& Dominus corpori.

14 Deus autẽ & Dominum ſuſcitauit, & ‖nos ſuſcitabit potentia ſua.

9 *An neſcitis quia iniqui regnum Dei non poſſidebunt? Nolite errare. neque fornicarij, neque idolis ſeruientes, neque adulteri, neque molles, neque maſculorum concubitores,*

10 *Neque fures, neque auari, neque ebrioſi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei poſſidebunt.*

11 *Et hæc quidã fuiſtis: ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, & in Spiritu Dei noſtri.*

12 *Omnia mihi licent, ſed non omnia expediunt: omnia mihi licent, ſed ego ſub nullius redigar poteſtate.*

13 *Eſca ventri, & venter eſcis: Deus autem & hunc & has deſtruet. corpus autem non fornicationi, ſed Domino, & Dominus corpori.*

14 *Deus verò & Dominum ſuſcitauit, & nos ſuſcitabit per virtutem ſuam.*

---

9 *Ne errate*, μὴ πλανᾶσθε. Parat ſibi tranſitum ad aliud caput epiſtolæ, de rebus indifferentibus. Simúlque oſtendit quî fiat vt tam frequenter alij alios in ius vocent, aut ab ipſis magiſtratibus propter maleficia rei agantur. Iſtud * autẽ eſt quod Gallicè dicimus *Ne vous abuſez point*, vt in illo Philemonis pulcherrimo loco ad quem hic fortaſſe & Gal.6,7. alluſit Apoſtolus, quanquam alio ſpiritu actus. Nec enim ignotos illi Poetas fuiſſe docent teſtimonia ex Menandro & Arato ab ipſo citata. Μὴ πλανῶσθ᾽, inquit Philemon, ἔστι καὶ ᾅδου κρίσις. Cætera require ex Iuſtino, & Clemente Alexandrino, vbi iidem verſus Diphilo tribuuntur.

11 *Vnuſquiſque*, τινές. Id eſt ἕκαστός τις, ſiue πᾶς τις. minimè id quidem quaſi ſinguli totidem illis vitiis laborarent, ſed quòd nemo ſit qui aliquo vitiorum iſtorum nõ laboret, & in quo ante regenerationis gratiam non inſit omnium ſcelerum ſemen. Vulgata, *quidam*. Perperam enim in quibuſdam codicibus legitur *Quidem*, quod quibuſdam etiam veteribus impoſuit ita hunc locum citantibus. Scholiaſtes etiam Gręcus τινὲς pro ſigno particulari interpretatur. Sed generalem eſſe hanc admonitionem neceſſe eſt, vt valeat Apoſtoli reprehenſio, ita tamen vt τὸ καθόλου non ſimpliciter ſignificetur, ſed proportione certa ſingulis diſtributũ, veluti ſi Gallicè dicas, *chaſcun en ſon eſgard*, quod confirmat quoque tum Syra tum Arabica interpretatio. vt etiam particula τις interdum pro ἕκαστός τις apud Thucydidem ipſum ἀττικώτατον accipitur, ſicut ex dictionariis intelligi poteſt, numero tamen, fateor, ſingulari. ¶ *In nomine Domini*, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. id eſt in Domino Ieſu: quam formulam expoſuimus ſuprà, 1.4. Nomen enim Domini Ieſu ex Hebræorum phraſi nihil aliud quàm ipſum Dominum Ieſum declarat hoc loco. Eraſmus, *Per nomen*, id eſt, per virtutem ac potentiam Domini Ieſu.

12 *Omnia*, πάντα. Id eſt quæuis. Eſt enim hoc indefinitè reſtringendum ad id de quo agitur, id eſt ad res quæ in ſeſe ſiue ſuapte natura nec bonæ nec malæ ſunt, ſed ex vſus ipſarum circunſtantiis vel bonæ vel malæ cenſentur, quas propterea medias ſiue indifferentes vocant. Dicitur autẽ iſtud in alicuius perſona, qui libertatem per Chriſtũ partam iis quæ dixerat Apoſtolus opponat, quaſi per Euangelium legibus omnibus ſoluamur: id eſt, quaſi inter libertatem quâ à peccati ſeruitute ad bene volendum & agendum liberamur, & effrenem malè agendi licentiam, nihil interſit. vt olim Carpocratiani, & noſtra memoria Libertini & Antinomi docuerunt. Cohæret autem hic tertius huius epiſtolæ locus cum ſuperiore, in quo de forenſibus controuerſiis agens Apoſtolus, ad damnandum omnem luxum progreſſus fuerat. ¶ *At non omnia*, ἀλλ᾽ οὐ πάντα. Primum eſt hoc Apoſtoli reſponſum ſuper rerum mediarum vſu: nempe quòd ex charitatis regula metienda ſit noſtra libertas, adeo vt quod per ſe licet, interdum κατά τι & certo reſpectu ſit illicitum, puta ſi proximi detrimento cedat, ſicut iis accidebat qui fratres ad prophanorum magiſtratuum tribunal, nõ ſine Eccleſiæ offendiculo & Chriſtianæ religionis dedecore, vocabant. ¶ *At ego*, ἀλλ᾽ ἐγώ. Alterum eſt hoc Apoſtoli reſponſum, quo nihil dici poſſit eruditius, ne ſi quidem philoſophicè de his rebus diſceptetur: nullos videlicet minus eſſe liberos, quàm qui, in rebus etiam alioqui mediis vſurpandis, (de his enim hic propriè quæritur) affectibus ſuis ſeruiant, ideóque nec ſui nec aliorum rationẽ habeant. Sic enim fieri vt ſeſe quiſpiã iis rebus mancipet, quibus ipſe potius ſecundũ rectam rationem imperare debuit. Hoc eſt autem illud ἥττημα cuius ſuprà meminit v.7. qua de re multa etiam præclarè ſcriptores prophani tradiderunt, ac præſertim Cic. paradoxo penultimo. ¶ *Vllius rei*, ὑπό τινος. Sic cõuerti vt τινὸς neutro genere poſitũ eſſe appareat, quod ipſa ſentẽtia flagitat.

13 *Eſcæ*, τὰ βρώματα. Illuſtrat Apoſtolus quod dixerat, propoſita vna ſpecie rerũ mediarũ, eáque longè appoſitiſſima, ex qua intelligatur res iſtas, vt & hanc ipſam vitam, momẽto præterfluere: vnde conſequitur minimè conuenire Chriſtianis, ad perẽnia illa bona vocatis, vt de tantillis rebus vel retinẽdis vel augendis tam ſollicitè laborẽt, vt propterea nec Eccleſiæ dignitatis, nec fratrum, nec ſui denique rationẽ habeant. ¶ *Et hunc*, καὶ ταύτην. Vẽtris igitur appellatione, quem vnà cũ eſca abolendũ dicit, non ipſum ventrem, ſed ventris ipſius ad hanc tranſigendam vitam vſum intelligit. Nam alioqui totus homo reſurget, * ſed aliam prorſus vitam victurus. ¶ *Corpus verò*, τὸ δὲ σῶμα. Tertio iam loco Apoſtolus per antitheſin declarat eorum errorem longè grauiſſimum, qui res nefandas inter res medias recenſebant, veluti ſcortationem, vſque adeo tunc in Græcia ac Corinthi præſertim, imò apud omnes ferè gentes vſurpatam, vt, quemadmodum ait Comicus, ſcortari flagitium non eſſet: quod propterea Paulus copioſius ſibi refutandum meritò putauit. Scortationis verò nomine non modò vagas libidines, ſed concubinatum quoque intelligi liquet ex lege iuſti & honeſti coniugij quam tradit infrà, 7.2. ¶ *Et Dominus corpori*, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Rectè certè Arabs interpres (meo iudicio) perſpicuitati ſententiæ conſulens, perinde hunc locum vertit ac ſi ſcriptum eſſet, καὶ Κύριος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ Θεός, *& Dominus corporis eſt Deus*. & in priore membro ſubaudiuit verbum ἐτέθη, vertens, *Corpus autem non eſt poſitum ſcortationi ſed Domino*, vt iſtius analogicę comparationis diſcrimen intelligatur.

15 Οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν, μέλη Χριστοῦ ἐστιν; ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; Μὴ γένοιτο.

16 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γάρ, φησίν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

17 Ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἓν πνεῦμά ἐστι.

18 Φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν· ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει.

19 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν;

20 Ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον ζ.

1 ΠΕρὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι.

15 An ignoratis ¨corpora veſtra eſſe membra Chriſti? Num igitur tollens membra Chriſti, faciam *vt ſint* ſcorti mēbra? Abſit.

16 An ignoratis eum qui agglutinatur ſcorto, vnum eſſe corpus *cum ſcorto*? ¨Erunt enim, inquit, ¨qui ‖ duo *erant*, caro vna.

17 Qui verò agglutinatur Domino, ¨vnus cum eo ſpiritus eſt.

18 Fugite ſcortationem. omne peccatum quod fecerit homo, extra corpus eſt: ſed qui ſcortatur, ¨in proprium corpus peccat.

19 An ignoratis ‖ ¨corpus veſtrum eſſe tēplum Spiritus ſancti, *qui eſt* in vobis, quem habetis à Deo, neque vos eſſe ¨veſtri iuris?

20 ‖Nam empti eſtis ¨pretio: ¨glorificate igitur Deum in corpore veſtro, ¨& in ſpiritu veſtro, ¨quæ ſunt Dei.

CAP. VII.

1 CÆterùm ¨de quibus mihi ſcripſiſtis: ¨bonum *fuerit* ¨viro ¨mulierem non attingere.

15 *Neſcitis quoniam corpora veſtra membra ſunt Chriſti? Tollens ergo membra Chriſti, faciam membra meretricis? Abſit.*

16 *An neſcitis quoniam qui adhæret meretrici vnum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne vna.*

17 *Qui autem adhæret Domino, vnus ſpiritus eſt.*

18 *Fugite fornicationem. omne peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus eſt: qui autem fornicatur, in corpus ſuum peccat.*

19 *An neſcitis quoniam membra veſtra, templum eſt Spiritus ſancti, qui in vobis eſt, quem habetis à Deo, & non eſtis veſtri?*

20 *Empti enim eſtis pretio magno: glorificate, & portate Deum in corpore veſtro.*

CAP. VII.

1 *DE quibus autē ſcripſiſtis mihi, bonum eſt homini mulierem non tangere.*

Gen. 2. 24

Suprà, 1.37

1. cor. 6.16

infrà, 7.23

1 Pet. 1.19

---

* 15 *Corpora veſtra, τὰ σώματα ὑμῶν.* Imò nos toti, vt infrà loquitur 12,27. Sed peculiariter facit corporum mentionem, agens de ſcortatione, cuius inſtrumētum eſt corpus.

16 *Erunt enim, ἔσονται γάρ.* Apud Moſen dicuntur iſta nō de ſcortatione, ſed de matrimonio. Sed quum illa ſit iſtius τμήματος, & vtriuſque ſit communis coniunctio carnis, Apoſtolus minimè eſt hoc teſtimonio abuſus. ¶ *Qui duo [erāt,] οἱ δύο.* Apud Moſen non additur hæc particula: ſed rectè expreſſa eſt tum hoc loco tum etiam Matt. 19.5, & Mar. 10.8: quia ſit tantùm mentio viri & vxoris vnius, nō autem vxorum: nec verum eſt polygamum eſſe vnum cum ſingulis ſuis vxoribus, quum potius in tot partes diſſipetur quot habet vxores.

* 17 *Vnus ſpiritus eſt, ἓν Πνεῦμά ἐστι.* nempe *cum eo:* quod expreſſi, vt & Syrus interpres. Baptizamur tamen etiam in vnum cum ipſo corpus, & per fidem ſimus caro ex carne eius, vt alibi loquitur Apoſtolus. Denique & corpore & animo ſimus vnum cum illo, ſed quia connexionis iſtius modus ſpiritualis eſt ac myſticus, & ſpiritualis etiā finis, * idcirco vt conſtet oppoſitio exterioris corporum copulæ, & noſtræ cum Chriſto interioris, Spiritus nomen vſurpauit Apoſtolus.

18 *In proprium corpus, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα.* Primùm quoniam in aliis peccatis adhibetur quidem etiam corpus vt organum, ſed ita vt tantùm ſit peccati cauſa inſtrumentalis, longinquior, illud autem quo abutitur, ſit extra ipſum, vt omnino abutitur ebrioſus vino, fur bonis alienis, homicida aliquo ad occidendum inſtrumento. Sed ſcortatoris corpus eſt & ſcortationis organum, & illud ipſum quo aduerſus ſeſe abutitur. Deinde in ſcortatione corpus propria quadam conſpurcatione ſeſe contaminat, quum in aliis peccatis interior ſit potius quàm exterior macula peccati. * Nec tamen iſtud eſt ad viuum reſecandum. Solutio verò huius quæſtionis ab Auguſtino allata libro quæſt. ex nouo teſtamento, cap. 50. eſt prorſus violenta.

19 *Corpus veſtrum, τὸ σῶμα ὑμῶν.* In tribus codicibus legimus τὰ σώματα ὑμῶν, *corpora veſtra*, vt ſupra, verſu 15: quæ lectio fortaſſis mutata eſt à quopiam, propterea quod ſequitur ναός, *templum*, ſingulari numero non plurali. Vulgata legit τὰ μέλη ὑμῶν, *membra veſtra.* ¶ *Veſtri iuris, ἑαυτῶν.* Vulgata ad verbum, *Veſtri*, paulo obſcurius.

20 *Pretio, τιμῆς.* Nihil quidem emitur, niſi interueniente pretio, ſed hoc tamen additum magnam emphaſin habet: veluti quum dicimus, Ore loqui, oculis videre, auribus audire. Vulgata addit epithetum *magno, μεγάλης*, & Arabs, *abſoluto, τελείας*, contra Græcorum codicum fidem, nempe quod alioquin illud videretur redundare: vel ex eo quod ſcriptum eſt 1. Pet. 1. 18. ¶ *Glorificate igitur Deū, δοξάσατε δὴ τὸν Θεόν.* Id eſt, ita ab omni ſcortatione abhorrete prorſus, ita, inquam, vos totos tum corpore, tum animo ad omnem puritatem comparate, vt veſtræ omnes & cogitationes & actiones ad gloriam Dei referantur, à quo tum corpus tum animum idcirco accepiſtis, vt vtroque in ipſius gloriā vteremini. Vulgata addit, *Et portate, καὶ ἄρατε*, Græcis codicibus repugnantibus: quam tamen ſcripturam fuiſſe iam olim receptam apparet ex veteribus patribus hunc locum ita citantibus, nempe Tertulliano in libro de reſurrect. carnis, Cypr. in tractatu De diſcipl. virginum, Auguſt. epiſt. 66. Eraſmus autem δὴ interpretatur pro *nunc iam.* ¶ *Et in ſpiritu veſtro, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν.* Hæc quum in omnibus Græcis exemplaribus & tum Syra tum Arabica interpretatioue inueniantur, mirum eſt in omnibus Latinis codicibus deeſſe. Vocat autem Paulus Spiritum alteram hominis partem, vt πνεῦμα & ψυχὴ nihil hoc in loco differant. ¶ *Quæ ſunt Dei, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ.* Hoc quoque deeſt in Latinis codicibus. Ponitur autem relatiuum αἰτιολογικῶς, id eſt quoniam vtraque, & corpus nimirum & anima, veſtra non ſunt, ſed Dei.

IN CAPVT VII.

1 *De quibus, περὶ ὧν.* Id eſt, quod attinet ad ea de quibus ad me ſcripſiſtis. Sic enim etiam apud Latinos vſurpatur præpoſitio DE. Nunc autem Apoſtolus de tribus aliis rebus mediis agit (qui eſt quartus huius epiſtolæ locus, & deinde iis ſubiicitur quę de ſcortatione dixerat.) Primùm quidem de coniugio vſque ad verſ. 8, deinde de cælibatu, tum eorum qui matrimonium aliquando contraxerunt, vſque ad verſ. 12, tum etiam virginum à ver. 25, ad ver. 35. Obiter enim inſerit quęſtionem de impari coniungio à v. 12 ad 17, & hac arrepta occaſione, de ſeruitute quoque & libertate, de circuncíſione & præputio diſſerit à verſu 17 ad 25. Poſtremò etiam de parentum in ſuis virginibus elocandis officio diſſerit, & quæ de viduis dixerat, iterum inculcat. ¶ *Bonum fuerit, καλόν:* id eſt συμφέρον, vt infrà, verſu 35. commodum videlicet & expediens, (vt lo-

quuntur) quia coniugium multas ſecum moleſtias adfert, idque ex diuinæ inſtitutionis corruptela. Neque enim bonum ita accipitur hic vt opponatur vitio, quum adiungatur tertius caſus, nempe *ἀνθρώπῳ*, *homini*, & ſatis conſtet honoratum eſſe coniugium inter omnes, Hebr.13.4. Itaque Hieronymus manifeſtè hunc locum torſit, vt matrimonij coniunctionem, à Spiritu ſancto toties comprobatam, in iis numeraret quæ per ſe mala ſunt ac vitioſa. Longè ſanctius ac melius Clemens, Epiphanius κατὰ τῶν ἀποστολικῶν, Auguſtinus denique aduerſus ipſum Hieronymum. qui omnes ita laudarunt virginitatem, vt ſuam quoque nuptiis dignitatem aſſererent: vt qui intelligerent nec in virginitate nec in coniugio propriè ac per ſe poſitum eſſe Dei cultum, ſed κατὰ συμβεβηκὸς duntaxat. ¶*Viro*, *ἀνθρώπῳ*. Id eſt ἀνδρί, quum opponatur nomen γυναικός. Vulgata & Eraſmus, *Homini*. ¶*Mulierem non attingere*, *γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι*. Eraſmus, *Vxorem non attingere*, id eſt, (vt ipſe interpretatur) ab vxore ducenda abſtinere. Ego verò exiſtimo Paulum verbo ἅπτεσθαι ſignificaſſe in genere viri cum muliere congreſſum: quem tamen per ſe non tamen damnat, quum eo velit homines vt remedio vti, idque in matrimonio, ſi continere ſe non poſſint, minimè id facturus ſi malum eſſet coniugium. Nam præcipit quidem humana prudentia, vt ex duobus malis quod minus eſt eligamus: Chriſtiana verò religio contrà, vt quicquid malum eſt, ſine vlla exceptione vitemus. Falſa eſt igitur Hieronymi doctrina qui aduerſus Iouinianum diſſerens, verbum ἅπτεσθαι ita vrget quaſi in ipſo etiam mulieris contactu ſit periculum: quum conſtet virum non minus bona conſcientia vti poſſe ac debere vxore ſua quam eſca & potu, vt rectè defendit Auguſtinus. Neque eſt verò cur Hieronymum quiſquam hîc excuſet, quaſi verbum Domini torquere liceat, quoties hortamur, aut conſolamur, aut deterremus, aut ludimus: imò verò cauendum potius etiam atque etiam ne diuinis literis vllo modo aut vſquam abutamur.

	Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω.	2	Sed ⁖ propter ſcortationes ſuam quiſque vxorem ¨ habeto, & proprium quæque virum habeto.	2	*Propter fornicationem autem vnuſquiſque ſuam vxorem habeat, & vnaquæque ſuum virum habeat.*
1.Pet.3.7	Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί.	3	‖Vxori vir ⁖ debitam beneuolentiam reddito: ſimiliter autem & vxor viro.	3	*Vxori vir debitum reddat: ſimiliter autem & vxor viro.*
	Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή.	4	¨ Vxor proprium corpus non habet in poteſtate, ſed vir: ⁖ ſimiliter autem & vir proprium corpus non habet in poteſtate, ſed vxor.	4	*Mulier ſui corporis poteſtatẽ non habet, ſed vir: ſimiliter autem & vir, ſui corporis poteſtatem nõ habet, ſed mulier.*
	Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.	5	Ne fraudate alius alium, niſi ſiquid ex conſenſu ⁖ ad tempus, vt ¨ vacetis ⁖ ieiunio, & precibus: & rurſum ⁖ ſimul ⁖ conuenite, ne tentet vos Satanas ⁖ propter incontinentiam veſtram.	5	*Nolite fraudare inuicem, niſi fortè ex conſenſu ad tempus, vt vacetis ieiunio & orationi: & iterũ reuertimini in idipſum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam veſtram.*
	Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν.	6	Hoc autem dico ⁖ ex conceſſione, non ex imperio.	6	*Hoc autem dico ſecundum indulgentiam, non ſecundum imperium.*

* 2 *Propter ſcortationes*, διὰ τὰς πορνείας. Vtitur plurali numero, quem Syrus interpres non obſeruauit, ſignificans omnes pollutionis hoc in negotio ſpecies. Deinde & illud obſeruandum eſt Paulum propter incontinentiã coniugium præcipientem, alias cauſas non excludere propter quas matrimonium contrahere nonnullis expediat. ¶*Habeto*, *ἐχέτω*. Apertè contentioſi ſunt qui ex hoc verbo colligunt Apoſtolum de iis tantùm agere qui iam ſunt in matrimonio: quum tota diſputationis ſeries contrarium probet, neque vel ratio vlla vel vſus huius verbi hoc poſtulet.

3 *Debitam beneuolentiam*, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν. Vulg. *Debitum*, τὴν ὀφειλήν, quam lectionem in vno etiam Græco exemplari inueni, & apud Clementem, libro στρωματέων 3. Sed & alicubi legitur τὴν ὀφειλομένην τιμήν, *debitum honorem*: quæ lectio conſentit cum eo quod ſcriptum eſt 1.Pet.3,7. Cæterùm Debiti appellatione non id tantùm intelligo quod vulgò ſolent, ſed omnia coniugij officia: quamuis Apoſtolus vnam ſpeciem poſtea copioſius perſequatur, in qua nimirum grauius ac frequentius quàm in cæteris plerique peccant.

4 *Vxor*, ἡ γυνή. Vulgata, *Mulier*. impropriè, quum de cõiugio agatur. *Similiter*, ὁμοίως: Videtur autem Paulus expreſſè iſtud adieciſſe, quòd mariti plus ſibi licere quàm vxoribus putarent, vnde illa pellicatus & concubinatus conſuetudo.

5 *Ad tempus*, πρὸς καιρόν. Eraſ. *Pro tempore*, κατὰ καιρόν, deprauata etiam ſententia. ¶*Vacetis*, σχολάζητε. i. toti hoc vnum agatis. Loquitur enim de ſolenni aliquo pœnitentiæ teſtimonio, vel publico vel priuato, pro rei neceſſitate. Nã alioquin aſſiduæ debent eſſe preces, & ſobrietas perpetua. ¶*Ieiunio & orationi*, τῇ νηστείᾳ καὶ προσευχῇ. Ita legimus in omnibus noſtris Græcis codicibus, vno duntaxat excepto, & ſolent iſta fere coniungi, vt Mat.17.21. quòd ieiunium ſit ad preces optima præparatio. Quædã tamen Latina exemplaria nullam faciunt ieiunij mentionem, vt nec Chryſoſt. nec Theophylactus. Quod autem addit ieiunium precibus, manifeſtè probat non de quotidianis ſed de extraordinariis precibus hîc agi, ſiue priuatis, ſiue publicis, cuiuſmodi fuit præparatio ad audiendam Legis promulgationem, Exod.9.15. quò ſpectat etiam quod ſcribitur, Ioel 2.16. ¶*Simul*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Nempe quoniam vnus eſt viri & vxoris thorus. Vulgata barbarè, *In idipſum*. ¶*Conuenite*, συνέρχησθε. Id eſt συνέρχεσθε, vt alibi etiam ſcriptum inuenimus. Vulgata, *Reuertimini*, ἐπανέρχησθε. Eraſmus, *Conueniatis*, vt ἵνα repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. quod certè parum verecundè Hieronymus explicat in Apologia pro ſuis aduerſus Iouinianum libris. ¶*Propter incontinentiam*, διὰ τὴν ἀκρασίαν. Siue propter impotentiam, (vt alij malunt interpretari) id eſt quia hæc eſt naturæ veſtræ imbecillitas vt inde facilè poſſit Satan occaſionem arripere vos impellendi in ſcortationem, niſi coniugio vt remedio vtamini. Eraſmus autem interpretatus eſt, *Intemperantiam*, id eſt ἀκολασίαν, impropriè hoc in loco. Repugnat enim coniugij ſanctitati intemperantia, incontinentia non item: quanquam fateor nonnunquam iſta duo nomina confundi.

6 *Ex conceſſione*, κατὰ συγγνώμην. id eſt συγχώρησιν. vt ſcitè exponitur in Arabica interpretatione, *Dico vt dici ſolet, conſilium, non vt mandatum*. Nam Veniæ nomen, quod perperam torquetur ab Auguſtino libro de bono coniug. cap. 10, Indulgentię non conuenit, vbi nullum ſimpliciter vitium ineſt: & videtur hoc pertinere ad id quod ſcriptum eſt ſuprà, v.2. Viſus enim erat coniugium ab omnibus, & quidem vt præceptum, exigere. Hoc igitur nunc explicat docétque ſe coniugium non flagitare præciſe vt præceptum, quod quiſquis negligat, Deum offendat: aut in quo per ſe poſitus ſit Dei cultus, (de iis enim rebus præcepta fiunt) ſed quòd Deus hoc remedium iis concedat quibus nõ dedit vt ſe poſſint continere: quum alioquin etſi ipſum

coniu-

coniugium per ſe purum ſit ac honeſtum, tamen ipſius vſus vix aut ne vix quidẽ careat aliqua ἀταξίᾳ, ſed quæ matrimonij velo obtegatur. Itaque συγγνώμην vocat commodam dicti interpretationem, habita boni & æqui ratione: vt definitur etiam ab Ariſt. Ethic. 6. Quòd autem in quibuſdam codicibus legitur κατὰ γνώμην, ſecundum opinionem, ſiue ſententiam, quaſi teſtetur Apoſtolus ſe tantùm dicere quid optimum factu putet, non autem quicquam præcipere: certè non conuenit grauitati Apoſtolicæ, quũ nihil adiiciatur quo iſta modeſtia temperetur, vt infrà, v. 25. & 40. Sed & commodiſſimè illud licebit ad proximè præcedentia referre, ac ſi dicat Apoſtolus, illud Ad tempus commodè non præciſè eſſe intelligendũ, prout videlicet ferre poſſint coniugum vires & vocatio.

Θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν· ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.	7	⁖Nam velim omnes homines eſſe ⁖ vt & ipſe *ſum*: ſed vnuſquiſque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.	7	*Volo autem omnes homines eſſe ſicut meipſum: ſed vnuſquiſque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ſic, alius verò ſic.*	
Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ.	8	Dico autem ⁖cælibibus & viduis, bonum eis eſt ſi mãſerint vt *maneo* ego.	8	*Dico autem innuptis & viduis, bonum eſt illis ſi ſic permanſerint ſicut & ego.*	
Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι.	9	Quòd ſi ⁖ſe non continent, ⁖matrimoniũ contrahant: ⁖nam melius eſt matrimonium contrahere quàm ⁖vri.	9	*Quòd ſi non ſe continẽt nubant. melius eſt enim nubere quàm vri.*	
Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι.	10	Iis autem qui matrimonio iuncti ſunt, denuntio, ⁖ non ego, ſed Dominus, ‖Vxor à viro ⁖ne ſeſe ſeparato.	10	*Iis autem qui matrimonio iuncti ſunt, præcipio non ego, ſed Dominus, vxorem à viro non diſcedere.*	Mat.5.32. 19.9 mar.10.11 luc.16.18

7 *Nam velim*, θέλω γάρ. Id eſt optarim, vt diximus Mar. 15. Vulgata, *Volo autem*, impropriè. Itaque Tertullianus (quod eius pace dixerim) non ſatis firma ratione vtitur, quum ex hoc verbo vrget hanc fuiſſe puram & abſolutam Apoſtoli voluntatem. ¶ *Vt & ipſe* [*ſum*,] ὡς καὶ ἐμαυτόν. Syrus interpres addit בדכיותא [*Bedaciutha*] id eſt, ἐν τῇ ἁγνείᾳ, *in caſtitate*: quæ vox interdum virginibus propriè attribuitur: interdum etiam cælibibus: denique ἁγνεία generaliter applicatur quum de corpore agitur. Imò alioqui ſua quoque eſt coniugum ἁγνότης omni turpitudini oppoſita, veræ Chriſtianæ vitæ ſcopus. Hoc autẽ nõnulli de cælibatu accipiunt, quòd Paulus cælebs fuerit, vt ſit hic ſenſus: quod dixerat Apoſtolus mox eſſe coniugibus ad communem thorum reuertendum vitandæ tentationis cauſa, non ſimpliciter, & vt rem prorſus neceſſariã præcipi, ſed ex æquo & bono eſſe accipiendum. Nam, inquit, optarim omnes non modò ad aliquod tempus poſſe carere vxoris conſuetudine, ſed etiam, exemplo meo penitus cælibes poſſe viuere: ſed hoc non eſt omnibus datum. Alij verò qui Paulum quoque volunt fuiſſe maritũ, in quorum numero ſunt Clemens & Ignatius, teſte quoque Euſebio, iſtud referunt ad vxoris circunductionem, de qua infrà, 9. 5. vt ſit hic ſenſus: Quod dixi nonniſi ad breue aliquod tempus & extraordinariarum precum cauſa marito ab vxore abſtinendum, ne accipite vt ſimpliciter mandatum. Nam contrà optarim ſi fieri poſſet, omnibus datum eſſe, vt etiam perinde vt mihi ſeponere ipſis ſuas vxores liceret, vt eo liberius & expeditius miniſterium ſuum obirent. Vtranuis autem harum interpretationum ſequamur, particula καὶ ſuum pondus habet, ideóque prætermitti à Syro & Arabe interpretibus minimè debuit. Mihi verò videtur omnino Apoſtolus ad neutrũ iſtorũ reſpexiſſe, ſed ad id quod præciſè & ex ſuo imperio dixerat ver. 2. quaſi ad incontinentiam præcauendam neceſſarium eſſet omnibus coniugium. Hoc igitur nunc mitigat, & non vt præceptum quod omnes obliget eſſe accipiendum docet, ſed vt remedium aduerſus incontinentiã iis qui vruntur conceſſum. Aberrant igitur à ſcopo qui ſomniant Apoſtolum hîc agere de longiore vel perpetua inter coniugatos à mutua coniunctione abſtinentia: de qua quid tandem dicere meritò potuit Apoſtolus, niſi hoc vnum quod dixit ver. 5. quum eos qui cõiugium contraxerunt nemo poſſit vel leuiſſima coniectura præſumere aliter quàm ſancti coniuges ſoleant vitam hanc tranſigere conſtituiſſe? Quomodo verò intelligendum ſit hoc Apoſtoli deſiderium dicemus infrà, verſu 26.

8 *Cælibibus & viduis*, τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. Theoph. legit ταῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. ita vt ſuperior verſiculus ad viros pertineat, ſequentes autẽ duo ad fœminas: quæ quidem vel ſunt innuptæ ſeu virgines, vel viduæ, vt ita ſit plena diſtributio. Sed quum poſtea ſeorſim agat de virginibus, malo ἀγάμοις intelligere *viduos*, χήρας, *viduas*: vt etiam exponunt Syrus & Arabs interpretes. itaque τοῖς ἀγάμοις non conuerti *Innuptis*. ἄγαμον autem etiam dici qui vxore mortua ſit factus cælebs, apparet ex verſu 11. Itaque totus hic locus inſtitutus eſt aduerſus eos qui ſecundas nuptias damnant prioribus morte diſſolutis. Nam aliud eſt digamorum genus, qui veteribus canonibus arcẽtur à miniſterio, & quorum etiam nuptiis nolunt benedici, eorum videlicet qui vel conſtante priore matrimonio, vel eiecta priore vxore, alteram ſuperinducunt: quam diſtinctionem mirum eſt Tertullianum etiam ipſum vel ignoraſſe vel diſſimulaſſe.

9 *Se non continent*, οὐκ ἐγκρατεύονται. Id eſt, continere ſe non poſſunt, aut alia ratione ſibi non expedire iudicant vt coniugij expertes maneant. Poſſunt enim etiam aliæ cauſæ extra incontinentiam incidere, cur vxorem ducere, vel nubere expediat. Eſt autem quorundam incontinentiſſimorum hominum, licet de cælibatus lege aſſerenda pertinaciſſimè contendentium, cauillum planè impudẽs, qui cauſantur Paulum non dixiſſe, *ſe non poßint continere*, ſed *ſeſe non continent*. ¶ *Matrimonium contrahant*, γαμησάτωσαν. Vulg. *Nubant*, non ſatis rectè. Vſus eſt enim Apoſtolus de induſtria verbo quod tum viris tum mulieribus cõuenit, ſicut apparet ex verſu 28, hoc eodem capite. ¶ *Nam melius eſt*, κρεῖσσον γάρ ἐστι. Vel, Potius aut ſatius, vt rectè interpretatur Eraſmus. Neque verò propria eſt iſta comparatio, quaſi videlicet coniugium cum vſtione ita comparetur acſi vſtio quoque eſſet res bona, aut coniugium dicatur melius, id eſt minus malum: ſicut Hieronymus cauillatur: ſed petitum eſt è medio iſtud dicendi genus: veluti dicitur 1. Pet. 3. 17, melius eſſe bene agendo malis affici quàm malè agendo. Eiuſmodi multa paſſim occurrunt in Solomonis prouerbiis. ¶ *Vri*, πυροῦσθαι. Id eſt, libidine ita æſtuare vt aut volũtas ſuccũbat tẽtationi, aut certè Deũ pacata cõſcientia nõ poſſis inuocare. Nam alioquin ecquis eſt qui carnis ſtimulis nullo modo pungatur?

10 *Non ego ſed Dominus*, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος. Nempe quia expreſſum hac de re Domini mandatum extat Mat. 19. 6. ¶ *Ne ſeſe ſeparato*, μὴ χωρισθῆναι. Eraſ. *Ne ſeparetur*. Atqui omnino τὸ χωρίζεσθαι pro verbo paſſiuo in ſeſe actionẽ reciprocãte, vt interdũ cõiugatio Niphal apud Hebræos, neceſſariò accipiendũ eſſe, apparet ex verbo ἀφιέναι Dimittere, ſiue Amandare, quod viro tribuitur, vltro ſuóque arbitrio vxorẽ ablegãti, vt viciſſim dicatur vxor ſeipſam ſeparare, non autẽ alterius, puta iudicis auctoritate, à viro dirimi: ídque etiam apertiſſimè liquet ex verſu 15, vbi de ſpõtanea infidelis diſceſſione agẽs, hoc ipſo verbo χωρίζεσθαι vtitur. Pertinent igitur iſta ad diuortia tum à profanis gentibus vſurpata, tum etiã inter ipſos Iudæos ob duritiẽ cordis ciuiliter tolerata, quæ Chriſtus Matt. 5. 32, & 19, ad ſolã adulterij cauſam reſtrinxit, & quidem legitima præeunte cognitione, vt colligere licet ex Matth. 18. 15. ac proinde ineptiſſimi ſunt qui hinc colligũt ſimpliciter indiſſolubile eſſe ipſum matrimonij vinculũ, cõtra manifeſtè expreſſam à Chriſto adulterij exceptionem: qua de re pleniſſimè egimus in tractatione de Repudiis & Diuortiis.

11	Ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι.	Quòd ſi ſeſe ſepararit, maneat innupta, aut viro ⁖reconciliator: & vir vxorem ne dimittito.	11	*Quòd ſi diſceſſerit, manere innuptam, aut viro ſuo reconciliari, & vir vxorem ne dimittat.*
12	Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ Κύριος, Εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ᾽ αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν.	⁖Reliquis autem ego dico, ⁖non Dominus, Siquis frater vxorem ⁖habet infidelem, quæ conſentiat ad habitãdum cum eo, ne eam dimittito.	12	*Nam cæteris ego dico, non Dominus, Si quis frater vxorem habet infidelem, & hæc conſentit habitare cum illo, non dimittat illam.*
13	Καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ᾽ αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτόν.	Et vxor quæ habet virum infidelem, qui conſentiat ad habitandum cum ea, ne eum dimittito.	13	*Et ſi qua mulier habet virum infidelem, & hic conſentit habitare cum illa, non dimittat virum.*
14	Ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικὶ, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρί· ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν.	Maritus enim infidelis ⁖ſanctificatus eſt ⁖in vxore, & vxor infidelis ſanctificata eſt ⁖in viro: alioqui certè liberi veſtri impuri eſſent: ⁖nunc autem ſancti ſunt.	14	*Sanctificatus eſt enim vir infidelis per mulierem fidelem, & ſanctificata eſt mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filij veſtri immundi eſſent, nunc autem ſancti ſunt.*

---

11 *Reconciliator*, καταλλαγήτω. Hoc quoque ſatis oſtendit de quibus diuortiis hîc diſſerat Apoſtolus: de iis videlicet quæ non ſcortationis cauſa, (hæc enim matrimoniũ dirimebat) ſed propter aliquam animorum offenſionem interueniebant, vt ſolebant olim facilè mariti vxoribus nuntium remittere, & vxores à viris ſecedere. His igitur negat Apoſtolus matrimonij vinculum diſſolui. Neque mirandum eſt non eſſe additam ſcortationis exceptionem ab Apoſtolo. Primùm enim capitale ſupplicium erat in adulteras conſtitutum non paucis locis vt nihil opus eſſet diuortium petere. Deinde ſiquãdo per magiſtratuum negligentiam non puniebantur adulteria, quid conſtituendum eſſet Chriſtus apertè dixerat, vt minimè oportuerit Corinthios de hac re Paulum conſulere. Facile denique fuit Corinthiis applicare Apoſtoli reſponſum quæſtioni de qua ad eum ſcripſerant: ſicut noſtrum eſt ex reſponſo elicere quæ fuerit quæſtio, nempe non de legitimo diuortio, ſed eo quod ex diſſenſione aliqua exoritur.

12 *Reliquis autem*, τοῖς δὲ λοιποῖς. Reliquorum appellatione eos intelligit qui impari matrimonio conſtricti degebant, ac veluti ſeſe pollui infidelis conſortio putabant: quod negat Apoſtolus. ¶ *Non Dominus*, οὐχ ὁ Κύριος. Suũ id eſſe dicit Apoſtolus de quo nihil diſertè expreſſerit Dominus, non quòd ipſe ex ſeſe temere aut ſuo arbitrio eſſet commentus. Id enim ſe feciſſe negat infrà, v. 25 & 40. Fundamentum enim eius doctrinæ quam tradit, auctoritate verbi Dei nititur, cuius erat interpres Apoſtolus: quum Dominus arctiſſimum eſſe coniugij vinculum multis locis docuerit, & cum charitatis regula prorſus conſentiat hæc Apoſtoli doctrina. ¶ *Habet*, ἔχει. Ergo de iam contractis imparibus nuptiis diſſerit, quas propter alterius infidelitatem dirimi poſſe negat, quod tamen ſub Lege fiebat, vt apparet ex Eſræ 9, & 10: nondum videlicet dirupto per Euangelicum fœdus pariete. Contrahendas verò non vt prorſus irritas futuras vetat, ſed vt cum ſcandalo coniunctas & periculoſas diſſuadet 2. Cor. 6. 14.

14 *Sanctificatus eſt*, ἡγίασται. Sanctum opponit impuro ac profano, id eſt illi quod vitio eſt contaminatum, nec cum voluntate Dei conſentiens. Dicitur ergo vir infidelis in vxore fideli ſanctificari, id eſt pietas vxoris plus valere ad hoc vt coniunctio iſta pro ſancta & pura habeatur, quàm mariti infidelitas ad hoc vt coniugiũ iſtud profanetur, vel vt vxor bona conſcientia vti marito non poſſit. Neque enim longius porrigitur iſta mariti aut vxoris ſanctificatio. Quidam hoc referunt ad ciuilem politiam, quę rata habet illa matrimonia, quum liberi ſint legitimi. Sed profectò Paulus non de politia ciuili diſſerit, ſed de conſcientia: & quæſo, quod tandem eſſet argumentum pacandæ conſcientiæ, à ciuilibus vllarum gentium legibus ſumptum? in his enim notũ eſt quàm multa ferantur, quæ Chriſtiani hominis conſcientia non ferat: nam ne diuortium quidem à Moſe propter duritiẽ cordis Iudaicæ gentis toleratum, conſcientiam excuſabat, extra adulterij crimen. ¶ *In vxore*, ἐν τῇ γυναικί. Vulgata, *Per mulierem fidelem*, ἐν τῇ γυναικὶ πιστῇ: quam lectionem in Claromontano & alio præterea manuſcripto Græco codice inuenimus: & rurſum paulo poſt ἐν τῷ ἀνδρὶ πιστῷ, *per virum fidelem*. Sed γυναῖκα oportuit hoc in loco interpretari *Vxorem*, nõ *Mulierem*: & *In vxore*, non *Per vxorem*. Non enim infidelis maritus per vxorẽ ſanctificari dicitur, vt qui ſit & maneat infidelis: ſed quoniam fidelis vxor poteſt cum infideli marito bona conſcientia conſueſcere, (cur enim aliena conſcientia eam pollueret?) idcirco dicitur infidelis ille, non in ſeſe, ſed in vxore, (id eſt vxoris reſpectu) ſanctus eſſe. Idem quoque de altero membro iudicandum eſt. ¶ *In viro*, ἐν τῷ ἀνδρί. Auguſtinus libro 1. quo exponit ſermonem in monte habitum, legit, *In fratre fideli*, ἐν ἀδελφῷ τῷ πιστῷ. Vetus autem interpres habet *Per mulierem fidelem* &, *Per virum fidelem*, & nos in vno vetuſto codice reperimus ad marginem annotatũ πιστῇ priore loco, & πιστῷ poſteriore. Claromontanus autem codex habet, ἐν ἀνδρὶ ἀδελφῷ, *In viro fratre*, id eſt, qui ſit frater ſiue fidelis. Et certè etiamſi hæc epitheta non addas, tamen neceſſariò ſubaudienda ſunt. Conſiderandum enim eſt qua de re agatur: nempe an matrimonium, inter infidelem vnam perſonam alteram verò fidelem contractum, ſit ſanctum, ac proinde fidelis illo teneatur. Et niſi ita eſſet, cur Paulus in altero membro adderet epithetũ infidelis? Nam alioqui ſanctas eſſe inter infidelem vtrunque nuptias, & ſanctos eorum liberos, nemo vnquam verè dixerit, quum ipſę etiam dapes ſint illis impuræ, vtpote quas Verbo & gratiarum actione oporteat ſanctificari. Concedo tamen ratum eſſe ciuiliter infidelium matrimonium, nec etiam coram Deo pro ſcortatione cenſeri: ſed quorſum hoc ad Pauli ſcopum qui de conſcientia diſſerit? ¶ *Nunc autem ſancti ſunt*, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν. Vel, *Sancti ſunt autem*. Nam particula νῦν hoc in loco non eſt temporis aduerbium, ſed eſt coniunctio quæ adhiberi ſolet in argumentorum aſſumptionibus, vt alibi oſtendimus. Cæterùm ſancti vocantur liberi, quamuis ex impari matrimonio ſuſcepti, id eſt hactenus puri, ac ſegregati Domino, ex fœderis formula, EGO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI. Quòd enim nonnulli ad liberos ex vtroque infideli ſuſceptos extendunt, qui non ſint ſpurij ſed legitimi, falſò dici apparet ex hypotheſi Pauli. Quorſum enim vel de ſpuriis, vel de infidelis vtriuſque nuptiis diſſereret? Colligit igitur Paulus ſanctam etiam eſſe fidelis & infidelis coniunctionem in matrimonio, ex eo quòd liberi inde procreati cenſeantur in Dei fœdere, ducto argumento ab effectis ad cauſam. Sed quid ſiquis hoc negaſſet? Imò verò nemo id potuit negare, quum conſtaret de promiſſione in qua ſemen quoque comprehenditur. Nec alia cauſa eſt cur ſanctorum liberos ad Baptiſmum admittamus quàm quia ſancti ſunt (id eſt in fœdere comprehenſi) ab ipſo vtero, quantum quidem coniicere & exiſtimare poſſumus, ſuis Deo arcanis relictis iudiciis. Hinc verò non tantùm confutandi ſunt Catabaptiſtæ, qui infantes vt impuros à Baptiſmo reiiciunt: ſed ij quoque qui Baptiſmum faciunt primum ſalutis limen, ac proinde à ſalute excludunt omnes Baptiſmi expertes, etiam vbi nullus Baptiſmi contemptus interuenit, & neſcio quos abſolutæ neceſſitatis caſus (quos vocant) excogitarunt, id eſt, totidem Baptiſmi abuſus. Item qui quoſuis infantes ad Baptiſmum admittunt, quod factum fuiſſe in tota vetere Eccleſia inauditum, vel illud ſaltem oſtẽdit, quòd omnes adultos infideles prius oportuit catechumenos eſſe quàm baptizari.

15	Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω· οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις· ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ Θεός.	At ſi infidelis ⁚ ſeſe ſeparet, ſeparatus eſto: ⁚ non eſt ſeruituti ſubiectus frater aut ſoror ⁚ in huiuſmodi *rebus*: ſed ⁚ ad pacem vocauit nos Deus.	*Quòd ſi infidelis diſcedit, diſcedat: non enim ſeruituti ſubiectus eſt frater aut ſoror in huiuſmodi: in pace autem vocauit nos Deus.*
16	Τί γὰρ οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; ἢ τί οἶδας ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις;	⁚ Ecquid enim noſti vxor, an virum ſis ſeruatura? aut ecquid noſti vir, an vxorem ſis ſeruaturus?	*Vnde enim ſcis mulier ſi virum ſaluum facies? aut vnde ſcis vir, ſi mulierem ſaluam facies?*
17	Εἰ μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ Θεὸς, ἕκαστον ὡς κέκληκεν ὁ Κύριος, οὕτω περιπατείτω. καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι.	⁚ Sed ⁚ vt vnicuique ⁚ *donū* partitus eſt ⁚ Deus, vt vnumquemque ⁚ vocauit Dominus, ita incedat. ⁚ & ita in Eccleſiis omnibus ⁚ conſtituo.	*Niſi vnicuique ſicut diuiſit Dominus, vnumquēque ſicut vocauit Deus, ita ambulet, & ſicut in omnibus Eccleſiis doceo.*
18	Περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω.	Circunciſus aliquis ⁚ vocatus eſt? ⁚ ne attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus eſt? ne circuncidatur.	*Circunciſus aliquis vocatus eſt? nō adducat præputium: in præputio aliquis vocatus eſt? non circuncidatur.*
19	Ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ.	⁚ Circunciſio nihil eſt, & præputium nihil eſt, ſed obſeruatio mandatorum Dei.	*Circunciſio nihil eſt, & præputium nihil eſt, ſed obſeruatio mandatorum Dei.*

---

* 15 *Seſe ſeparet,* χωρίζεται. Vulgata, *Diſcedit*. nimium dilutè. Intelligitur enim hoc loco diſceſſus, cum animo non reuertendi, quem Deſertionis nomine ſignificamus. Verbum autem χωρίζεσθαι diximus ſuprà verſu 10, accipi paſſiua ſignificatione reciproca, vt apud Hebræos coniugatio Niphal interdum accipi conſueuit. Vide Ioh.12,36. ¶ *Non eſt ſeruituti ſubiectus,* οὐ δεδούλωται. Ergo in hoc caſu liber eſt fidelis, poſtquam omnia expertus fuerit vt infidelem diſcedentem reuocet ad officium. Neque verò Paulus, (vt quidam exiſtimarunt) dum ſic loquitur, quicquā addit Chriſti ſententiæ, qui vnicam facit diuortij cauſam, nempe adulterium. Neque enim in hac ſpecie conceditur diuortium cuiquam, ſed deſerens perſona condemnatur, & deſertæ conſulitur, quæ non modò non petit diuortiū, ſed etiam diuertentem repetit quantum in ſe eſt. Seruitutis autem nomine appoſitiſſimè ſignificat, vinculi coniugalis obligationem, qua fieri dixerat vt neuter coniugum ſit corporis ſui Dominus. ¶ *In huiuſmodi* [*rebus*,] ἐν τοῖς τοιούτοις. Id eſt, quum eiuſmodi quippiam inciderit, nēpe vt fidelis cum infideli fuerit iunctus matrimonio, (neque enim de contrahendis, ſed de retinendis iſtis matrimoniis diſſerit Apoſtolus) & infidelis ſua ſponte fidelem deſerat. Vulgata & Eraſmus admodum obſcurè, vt *In eiuſmodi.* ¶ *Ad pacem,* ἐν εἰρήνῃ. i. εἰς εἰρήνην, vt pacata cōſcientia ac concorditer viuamus: ex eo conſequitur retinendum eſſe nobis infidelem, ac omnibus officiis, quoad eius fieri poteſt ac debet, demerendum: nedum vt vel eum ipſi deſeramus, vel ad nos deſerendos prouocemus. Hoc igitur pertinet ad ea quę ſequuntur potius quàm ad ſuperiora, quod etiam indicat coniunctio cauſalis. Arabs interpres addit, *& ad doctrinam ſuam*, quod nuſquam inuenio alibi, neque id mihi videtur ſatis appoſitè dici.

16 *Ecquid enim noſti,* τί γὰρ οἶδας. Confirmatio eſt (opinor) ſuperioris ſententiæ, non cur diſcedente infideli, liberetur fidelis: ſed contrà, cur ita ſit vtendum hac libertate vt infidelem, ſi fieri poteſt, retineat fidelis, ac Chriſto lucrifaciat. itaque Vetus Interpres ſententiam corrupit quū converteret, *Vnde enim ſcis,* πόθεν γὰρ οἶδας: & Eraſmus quoque quum interpretaretur, *Quî nanque ſcis,* πῶς γὰρ οἶδας. Sed multo ineptius Caſtellio, qui in ſuperiore verſiculo, ἐν δὲ εἰρήνῃ conuertit, *Quin ad pacem*, & ita quidem vt prorſus annectat proximè præcedentibus: deinde τί γὰρ οἶδας, *qui ſcis autem?* quaſi γὰρ pro δὲ accipiatur.

17 *Sed,* εἰ μή. Teſtatur Eraſmus quoſdam Græcos codices habere ἢ μή, *an non*, idque cum ſuperioribus connectere. Sic etiam legunt & diſtinguunt Græcorum ſcholia, ex Seueriani cuiuſdam auctoritate. Noſtri tamen codices habent εἰ μὴ, & ſequentibus connectunt: ſed ex interpretibus alij conuertunt Niſi, & multa coguntur ſupplere: quaſi dicat Apoſtolus, Quid ergo ſupereſt niſi vt quiſque ita incedat vt eum vocauit Dominus? vel, Nihil tentetur aut moueatur propter alterum infidelem: tātùm, vt cuique ſors obtigit, ita maneat. Alij conuertunt, *Vtcunque fuerit*, vel *In ſumma*, vt Eraſmus, *qua loquendi forma*, inquit, *vti ſolemus quoties omiſſis quæ incerta ſunt, ad id redimus quod certum eſt.* Hæc ille, citans etiam Terentij quendam locum, ſed meo quidem iudicio non prorſus appoſitè. Omnis autem iſta varietas inde fortaſſis orta eſt quòd ignorarint interpretes * εἰ μὴ reſpondere Hebræis particulis אם לא [*im lo*] pro ἀλλὰ, qua de re vide Gal.1.7, & 2.16. niſi malimus idem valere atque אפס [*ephes*] Deut.15.4. * Denique non deſunt qui adiecta ὑποστιγμῇ, interpretentur εἰ μὴ, Sin minus: id eſt Si nulla ſit ſpes de ſeruando infideli, retineatur tamen iſtud generale præceptum, perſtandum eſſe vnicuique in eo ſtatu in quo fuerit à Deo collocatus. ¶ *Vt vnicuique,* ἑκάστῳ ὡς. Hanc traiectionem, vt Paulo familiarem, annotauimus Rom.12.3, & ſuprà, 1.5. Vide infrà, 12.11. ¶ [*Donum*] *partitus eſt,* ἐμέρισεν. Vulgata, *Diuiſit*. Vſitatum eſt Hebręis nomen verbale ſupplere, quam ellipſin expleuimus ex verſiculo 7. ¶ *Deus,* ὁ Θεός. Vulgata, *Dominus*, ὁ Κύριος, & in membro ſequēti vbi legitur ὁ Κύριος, *Dominus*, legit ὁ Θεὸς, *Deus*, eodem ſenſu. ¶ *Vocauit,* κέκληκεν. id eſt certo vitæ generi addixit, & donis ad id pertinentibus pro ſua liberalitate inſtruxit: qualem denique eſſe vnumquēque voluit. Id enim ſignificari Vocādi verbo, ex Hebræorum idiotiſmo, ſæpe iam annotauimus, & cur hunc Hebraiſmum retinuerimus. ¶ *Et ita,* καὶ οὕτως. Vulgata, *Et ſicut*, non rectè. Dicendum enim fuiſſet καὶ ὅπως. Arabs autem interpres hoc membrum annectit iis quæ ſequuntur. ¶ *Conſtituo,* διατάσσομαι. Vulgata, *doceo,* διδάσκω, vt etiam legitur in codice Claromontano. Non deſunt tamē & Latini & Græci codices in quibus neutrum legitur.

18 *Vocatus eſt?* ἐκλήθη; videlicet ad Euangelij gratiam. ideo Arabs interpres adiicit *Ad fidem,* εἰς τὴν πίστιν. ¶ *Ne attrahat,* μὴ ἐπισπάσθω. Τὸ ἐπισπᾶσθαι, quòd in genere ſignificat attrahere, accipio paſſiua ſignificatione, vt de eo dicatur qui chirurgi opera (vt ita dicam) præputiatur: quod quidem fit cute ferro adducta, vt glandem rurſus operiat, quemadmodum docet Celſus lib.7.cap.25, & teſtatur Epiphanius in lib. De ponderibus & menſuris. pro quo etiam facit quod ſcriptum eſt Maccab. 1.16. & Ioſephus * lib. Antiq.12, cap.6. Certè ita accipiendum eſſe apparet ex verbo περιτεμνέσθω, quod ei opponitur. Cæterùm vel Apoſtolus extra propoſitam tractationem ad quam poſtea redit verſ.25, velut excurrens, de circunciſione & ſeruitute, vt rebus etiam mediis & in quibus non eſſet poſitum regnum Dei, diſſerit: vel potius (quod ex nuda tantùm coniectura dictum ſit) librariorum culpa factum eſt vt iſti verſiculi 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, tranſpoſiti ſint, qui potius verſiculo 40, tractationem de coniugio finienti ſubiici debuerint. Sic enim omnia optimè cohęrebunt, quum hæc quoque prorſus conſentiant cum iis quę de idolothytis poſtea diſſerit.

19 *Circunciſio nihil eſt,* περιτομὴ οὐδέν ἐστι. Hoc intellige ratione habita temporis quo circunciſio deſierat eſſe fidei ſacramentum, tum etiam perſonarum reſpectu, id eſt eorum qui myſterió Chriſti intelligebant, id eſt neque circunciſione neque præputio nos fieri ſanctiores.

Epheſ.4.1	Ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω.	20	‖Vnuſquiſque in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.	20	*Vnuſquiſque in qua vocatione vocatus eſt, in ea permaneat.*
	Δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι.	21	Seruus vocatus es? ∴ne ſit tibi curæ: ſed ſi potes etiam liber fieri, potius *eo* vtere.	21	*Seruus vocatus es? non ſit tibi curæ, ſed & ſi potes fieri liber, magis vtere.*
	Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς, δοῦλός ἐστι Χριστοῦ.	22	Etenim ∴qui in Domino vocatus eſt ſeruus, libertus Domini eſt: ſimiliter & qui liber vocatus eſt, ſeruus eſt Chriſti.	22	*Qui enim in Domino vocatus eſt ſeruus, libertus eſt Domini: ſimiliter qui liber vocatus eſt, ſeruus eſt Chriſti.*
Suprà,6.20 1.pet.1.20	Τιμῆς ἠγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων.	33	‖∴Pretio empti eſtis, ∴ne eſtote ſerui hominum.	23	*Pretio empti eſtis, nolite fieri ſerui hominum.*
	Ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοὶ, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ Θεῷ.	24	Vnuſquiſque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat ∴apud Deum.	24	*Vnuſquiſque in quo vocatus eſt, fratres, in hoc maneat apud Deum.*
	Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω· γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.	25	De virginibus autem ∴præceptum Domini nõ habeo: ∴ſed do quod ſentio, ∴vt cui Dominus per miſericordiam dederit fidum eſſe.	25	*De virginibus autem præceptum Domini nõ habeo: conſilium autem do, tanquam miſericordiã conſequutus à Domino vt ſim fidelis.*
	Νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι.	26	Exiſtimo igitur ∴hoc ∴bonũ eſſe ∴propter inſtantẽ neceſſitatem, ∴bonũ *inquã eſſe* homini ita eſſe.	26	*Exiſtimo ergo hoc bonũ eſſe propter inſtantem neceſſitatem, quoniam bonũ eſt homini ſic eſſe.*
	Δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα.	27	Alligatus es vxori? ne quære diſſolutionem. ſolutus es ab vxore? ne quære vxorem.	27	*Alligatus es vxori? noli quærere ſolutionẽ. ſolutus es ab vxore? noli quærere vxorem.*

---

21 *Ne ſit tibi curæ,* μή σοι μελέτω.i. Ne de eo ſis anxiè ſolicitus, quaſi ſit conditio Chriſtianis indigna: ſed eo potius te conſolare quòd à miſera ſeruitute peccati ac mortis ſis per Chriſtum manumiſſus, quanuis in hac vita ſeruias, quandiu Deo viſum fuerit. Vide infrà, v.32. ſic tamen vt oblatum libertatis beneficium minimè repudiet.

22 *Qui in Domino vocatus eſt ſeruus,* ὁ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος.i. Qui quum ſeruus ſit cõditione, vocatus eſt ad Chriſti participationem. Eſt enim illud In Domino, Hebræorũ more dictum, quem expoſuimus ſuprà, cap.1. verſu, 2. Caſtellio verò nuper, vt elegantius loqui videretur, pro *In Domino*, dicere maluit, *In re Dominica.*

23 *Pretio empti eſtis,* τιμῆς ἠγοράσθητε. Vide ſuprà, 6.20. ¶ *Ne eſtote,* μὴ γίνεσθε. Vel, vt Vulgata & Eraſmus, *Nolite fieri.* Tranſit ad theſin & generalem de his rebus mediis doctrinam, in quibus ſolent ſuperſtitioſi ſummam diuini cultus ponere, conſcientias hominum iſtiuſmodi commentis duriſſima ſeruitute opprimentes, vt ſub papatu videmus eueniſſe, de quibus copioſè noſter Apoſtolus, Coloſ.2.20: cuius loci ſententiã ego ad ſuperſtitiones refero, quæ plerunque in eo ſunt poſitæ vt homines repudiata libertate miſerrimæ ſeruituti ſeſe ſubiiciant, & in ea ſibi placeant, quaſi omnium hominum feliciſſimi. Atqui vnus eſt Dominus, inquit Apoſtolus, à quo conſcientia noſtra tenetur leges accipere.

24 *Apud Deum,* παρὰ τῷ Θεῷ. Puto hanc formulam idẽ declarare atque ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, *Coram Deo.* id eſt, ita ſincerè & ex animo vt vos Deo approbetis. vel, perinde ac miles coram duce ſolet ſtationem ſeruare: ſic vos apud Deũ eſtote conſtãtes in eo vitæ genere cui vos deſtinauit, perpetuò videlicet memores vos in eius conſpectu verſari.

25 *Præceptum Domini,* ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω. Quid igitur? num Paulus Verbi limites tranſgreditur, vt ij tradunt qui ſibi licere volunt pro arbitrio leges conſcientiis imponere? Minimè verò. Imò eos diſertè damnat qui præcipere de his rebus quicquam audẽt quas Deus liberas eſſe voluit: ſed tamen ex temporis, loci, ac perſonarum circunſtantiis tradit quid expediat, id eſt quid ſit Dei voluntati conſentaneum. Hæc enim eſt Dei voluntas vt ſancti ſimus, & ipſius cultui quam maximè addicti. ad quam regulam Apoſtolus propoſitam de virginitate quæſtionem exigens, nouas certè leges nullas præſcribit, ſed à Domino præſcriptas ad præſens negotium accommodat: idque tanta cum modeſtia vt eos facilè redarguat qui ſe illius ſucceſſores eſſe mentiuntur, vt iugum conſcientiis imponant: id eſt, vt quod vnius Dei eſt ad ſe transferant. ¶ *Sed do quod ſen.* γνώμην δὲ δίδωμι. id eſt, ſententiam meam vobis perſcribo. Vulgata, *Conſilium autem do.* Eraſmus, *Conſilium tamen do.* obſcurè vterque & nonnihil impropriè. Differunt enim γνώμη & βουλή: quanuis certum ſit Apoſtolum non aliud conſulere quàm quod ſentiat. Deinde diſcrimen illud ſophiſticum & falſum inter Præceptum & Conſilium libens refugio, quanquam eò pridem deuentum eſt vt homines non iam conſilia, ſed præcepta ſua iactent, & quidem tanto cum ſupercilio vt ea ipſis Dei preceptis apertè anteponant. ¶ *Vt cui Dominus per miſericordiam,* &c. ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι. Vulgata & Eraſmus, *Tanquam miſericordiam conſequutus à Domino.* Ego verò paulo aliter ſum interpretatus, vt planior eſſet ſententia. Aſſerit autem his verbis Apoſtolus miniſterij ſui auctoritatem, ne ſpernatur à Corinthiis ipſius ſententia, quaſi ab homine nõ à Deo profecta. Quod dicturus ſum, inquit, dico ego qui homo quidem ſum, ſed dignus cui fides habeatur, quia vt talis eſſem, à Domino ſum conſequutus. πιστὸν enim hîc vocat, non eum qui fideliter officium facit, quomodo ferè interpretantur: (nam fuiſſet aliquid adiungendum, puta miniſter, vel Apoſtolus) ſed eum cui fides meritò ſit habenda, vt ſæpe ſolet πιστὸν λόγον dicere, & πιστὸν ἄνθρωπον, 2. Tim.2.1. Sic πιστὸς κτίστης dicitur 1. Pet.4.19, & μάρτυς πιστὸς ſæpe in Apocalypſi. Cæterùm quòd πιστὸν εἶναι Caſtellio conuertit *Fidentem eſſe*, i. ex credentium numero eſſe, (ſic enim ſolet vocare quos fideles dicimus) id (vt mihi quidem videtur) Apoſtoli ſententiæ non conuenit, quanuis Auguſtinus ſic aliquoties interpretetur.

26 *Hoc,* τοῦτο. Id eſt virginẽ manere: pro quo dicit poſtea, Ita eſſe, virgines videlicet alloquens. ¶ *Bonum,* καλόν. Vide ſuprà, ver.1. ¶ *Propter inſtantem neceſſitatem,* διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην. Id eſt, propter neceſſitatem quæ ſanctos ſolet aſſiduè vrgere, quorum videlicet perpetua eſt iactatio: vt eorum conditio minimè videatur ad coniugium accommodata, niſi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat. Vetus interpres & Eraſ. ἐνεστῶσαν conuertũt *Præſentem*, ex eorum ſententia qui hoc referunt non ad Eccleſiæ conditionem illam perpetuam de qua modò dixi, ſed ad eius duntaxat temporis circunſtantiam quo hęc ſcripſit Apoſtolus, quum vix liceret fidelibus vllo loco conſiſtere. Solent enim Græci grammatici tempus præſens ex Stoicorum dogmate vocare χρόνον ἐνεστῶτα: quam expoſitionem huius loci ſequuntur Arabs & Syrus interpretes, vt ex eo fortaſſis etiam ſit intelligendum quod dixit ſuprà verſ.7. quum minimè ſit veriſimile optaſſe Apoſtolum ſine exceptione vt omnes continentię dono eſſent præditi & vxoribus carere poſſent, ita mox humano genere deſituro. ¶ *Bonum* [*inquam*] ὅτι καλόν. Vulgata, *Quoniam bonum eſt.* Eraſ. *Nam bonum eſt.* Ego verò exiſtimo potius eſſe epanalepſin, cuius infinita penè exempla annotauimus. Nam alioquin videbitur Apoſtolus idem, quod aiunt, per idem probare, veluti ſi dicas, Bonum eſt cœlibem eſſe, quia bonum eſt homini ſi ſit cœlebs.

28 Ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες· καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε· θλῖψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι· ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι.

29 Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι ὁ καιρὸς συνεσταλμένος τὸ λοιπόν ἐστιν· ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι·

30 Καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες· καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες·

31 Καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι. παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου.

32 Θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ·

28 Quod ſi etiam duxeris vxorem, non peccaſti: & ſi nupſerit virgo, non peccauit: ſed ¨afflictionem in carne habituri ſunt *qui ſunt* huiuſmodi. ego verò ¨vobis parco.

29 Hoc autem aio, fratres, ¨quoniam tempus contractum eſt in poſterum: ¨vt & qui habent vxores, ſint vt non habentes:

30 Et ¨qui flent, vt non flentes: & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emunt, vt non obtinentes.

31 Et qui vtuntur ¨hoc mundo, vt non abutentes, ¨præterit enim ¨ſpecies huius mundi.

32 ¨Velim autem vos ¨abſque ſolicitudine eſſe. Qui cælebs eſt, ¨curat ea quæ *ſunt* Domini, quomodo placiturus ſit Domino:

28 *Si autem acceperis vxorem, non peccaſti: & ſi nupſerit virgo, non peccauit: tribulationem tamen carnis habebunt huiuſmodi. ego autem vobis parco.*

29 *Hoc itaque dico, fratres, tempus breue eſt: reliquum eſt vt & qui habent vxores, tanquam non habentes ſint:*

30 *Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquã non gaudentes: & qui emunt, tanquã non poſsidentes.*

31 *Et qui vtuntur hoc mũdo, tanquam non vtantur. præterit enim figura huius mundi.*

32 *Volo autem vos ſine ſolicitudine eſſe. Qui ſine vxore eſt, ſolicitus eſt quæ Domini ſunt, quomodo placeat Deo:*

---

28 *Afflictionem, &c.* θλῖψιν τῇ σαρκί. Carnem hîc vocat Apoſtolus externum hominem, & quæcunque ad præſentem vitam ſpectant. Coniugium enim multas eiuſmodi moleſtias ſecum trahit ex hæreditario illo peccato exortas, veluti curam liberorum, & rei domeſticæ ſolicitudinem, vt alia omittam mille incommoda, quæ ex horum deprauatione naſcuntur. Itaque Apoſtolus ad cœlibatum inclinat, non quòd in eo collocet Dei cultum magis quàm in matrimonio, ſed propter ea incommoda quibus, ſi fieri poſſet, cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarent. Huc etiam aliquatenus reſpiciebat Philoſophus ille cuius hoc dictum fertur. μέγα ἐμπόδιον τοῦ φιλοσοφεῖν ἡ γυνή. ¶ *Vobis parco,* ὑμῶν φείδομαι. id eſt Cupio infirmitati veſtræ conſultum, vt vos coniugio non indigere exoptem, quò ſitis omnibus iſtis moleſtiis vacui. Longè aliter hoc exponebãt Manichæi, (à quorum opinione non multum abeſt Hieronymus in damnando matrimonio) ſed quos egregiè refellit Auguſtinus in lib. De ſancta virginitate. Et hunc ſaltem locum ab iis expẽdi velim qui fucata virginitatis merita tantopere extollunt, perinde ac ſi viuere cælibem ſit aſperius aliquod vitæ genus, quàm coniugem eſſe.

29 *Quoniam tempus,* ὅτι ὁ καιρός. Sic lego & diſtinguo hũc locum ex ſedecim vet. cod. itémque ex Græcorum ſcholiorum, Baſilij denique fide, qui duobus locis ita citat: niſi quod ὅτι omittit. Cæterùm συνεσταλμένον, quod Hieron. vertit *In collecto,* Vulg. *Breue,* vocat Apoſtolus tempus in anguſtias contractum, tranſlatione à velis & cęteris id genus ſumpta, quam copioſius perſequitur Ezechias Eſa. 38.12. Neque tamen (vt opinor) Apoſtolus ad vitæ humanæ breuitatem ſimpliciter reſpexit. ſed huc potius quòd in fines ſeculorum ſit deuẽtum, & finis omnium immineat, vt 1. Pet. 4.7, inſtante nimirum die Domini, vt de aliis rebus magis ſeriis ſit cogitandum. Sic enim ſolent Apoſtoli de die illo loqui quaſi iam proximo, vt 2. Pet. 3.8 & 9. Ideo addidit Apoſtolus τὸ λοιπόν, id eſt, Deinceps, & in poſterũ. Vulgata, *Tempus breue eſt: reliquum eſt vt,* &c. ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὸ λοιπόν ἐστιν ἵνα, &c. quam lectionem (vt modò dixi) in nullis vetuſtis exemplaribus inueni. ¶ *Vt,* ἵνα. Si noſtram lectionem ſequaris, ἵνα coniungendum erit cũ φημί, *aio:* ſin minus, cum τὸ λοιπόν ἐστιν, *ſupereſt.* poſſis autem hunc locum ſic etiam interpretari, *Hoc autem dico, fratres, tempus contractum eſſe. Supereſt,*

30 *Qui flent,* οἱ κλαίοντες. Fletus appellatione, Hebræorum more, res aduerſæ: gaudij, res ſecũdæ intelliguntur. id eſt, cauſæ ex effectis.

31 *Hoc mundo,* τῷ κόσμῳ τούτῳ. Hoc deeſt in Arabica interpretatione. Mundi autem appellatio quum varia ſit ac multiplex in ſacris literis, hîc (vt opinor) ſignificat omnia quæ nobis hîc viuentibus vtenda conceduntur ad breue ſpatium. Neque verò iubet Apoſtolus vt bona abiiciamus quæ à Domino accepimus: ſed primùm omnium, vt quod quiſque eſt, id eſſe velit: deinde ne fluxis iſtis rebus vel nimium ſimus addicti, quaſi (vt dicebat ille) non illas poſſideamus, ſed ab ipſis poſſideamur: vel eis perperam ac in alium vſum vtamur quàm ſunt conditæ, vti faciunt non modò qui earum vſum immutant, ſed etiam qui temere illas profundunt. Has enim omnes ſignificationes admittit participium καταχρώμενοι, & apud Latinos *Abutendi* verbum. Mihi tamen maximè videtur apposita prima expoſitio, vt immoderatum vſum damnet, aduerſus eos qui toti ſunt in præſentis vitæ negotiis immerſi. Baſilius in libello quem inſcripſit τοῖς κατὰ πλάτος ὅροις, legit & interpretatur παραχρώμενοι quaſi notet Apoſtolus profuſionem & nimium ſumptum, id eſt τὴν παρὰ τὴν χρείαν δαπάνην. quam ſententiam amplexus eſt Syrus interpres. Vulgata, *Tanquam non vtantur,* repetito eodem participio χρώμενοι, vt in præcedentibus membris idem participium repetitur. Sic etiam legit Arabs interpres, vt ſit ſenſus, non aliter vtendũ eſſe huius mũdi rebus, quàm ſi non vteremur, id eſt, quàm ſi nullam inde vtilitatem conſequeremur. Hoc enim illud eſt quod facit vt mundum hunc ipſi Deo anteponamus: vſqueadeo commodis ex illarum rerum vſu ad nos redeuntibus illecti, vt Dei & æternæ vitæ facilè obliuiſcamur. ¶ *Præterit,* παράγει. Id eſt παρέρχεται, vt interpretantur Græca ſcholia. ſiue παράγεται, vt ſcribitur 1. Iohan. 2.17. vbi hæc ſententia repetitur. quæ expoſitio mihi videtur maximè conſentanea illi quod ſuprà dictum erat de exiguo temporis ſpatio, ſiue ad diem illum vltimũ totius * mundi in cuius vltimo curriculo verſamur, ſiue ad huius caducæ vitæ breuitatem reſpiciat Apoſtolus. Mauult tamen Stapulenſis (quem ſequitur Alciatus libro παρέργων 2, cap. 30) interpretari παράγει, *Fallit* ſeu *decipit,* blanda nimirum ſpecie homines alliciens. Budæus verò, neutram interpretationem ſequutus, παράγει exponit, περιτρέπει, *trãſuerſos nos agit.* ſiue, *nos à recta via abducit.* Nam hoc quoque * ſignificat τὸ παράγειν. ¶ *Species,* τὸ σχῆμα. Seu *habitus, figura* vel *forma.* Nam in genere ſignificat nihil eſſe in mundo ſolidum, ſed vanam quandã eſſe rerum iſtarum duntaxat imaginem, quas ſtulti homines tantopere admirãtur. Cic. De amicitia, *Quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidẽ blanda, ſed reipſa multis locis repudianda eſt.*

32 *Velim,* θέλω. Vulgata, *Volo.* Vide ſuprà, ver. 7. ¶ *Abſque ſolicitudine,* ἀμερίμνους. Solicitudinem vocat Apoſtolus hoc in loco non in genere curam omnem, (neque enim hoc conuenit cũ eo quod ſcripſit 2. Cor. 11.28) ſed id genus curarũ duntaxat quod cohęret cũ coniugio. quod & ipſum tamen ſimpliciter non damnat, quũ alibi præcipiat, vt 1. Tim. 5.8: ſed quòd omnes cupiat, ſi fieri poſſet, quam maximè expeditos currere in Euangelij ſtadio. Quòd autem alibi præcipitur de modo in his rebus tenendo, ita vt diligentia ac ſedulitas ab anxietate diſcernatur, ad hunc locũ non pertinet. ¶ *Curat,* μεριμνᾷ. Diximus Mat. 6.27, hoc verbo ſignificari curam cũ anxietate animi ac proinde cũ diffidentia coniunctam: quomodo etiã accipiendum eſt verbum μελέτω ſuprà, ver. 21. Sed hoc loco μεριμνᾶν in genere pro φροντίζειν accipitur. Itaque rectius Eraſ. cõuertit *Curat.* quàm Vulg. *Solicitus eſt.* Cyprianus in 2. tractatu De habit. virg. vertit, *Cogitat,* vt etiam Vetus interpres.

33 Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί.

34 Μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί.

35 Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω· οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, ἀπερισπάστως.

33 At qui duxit vxorem, curat ea quæ ſunt mundi, quomodo placiturus ſit vxori.

34 Diſcretæ ſunt, ea quæ *eſt* vxor & ea quæ *eſt* virgo. quæ *eſt* innupta, curat ea quæ ſunt Domini, vt ſit ſancta cùm corpore tum ſpiritu: quæ verò nupta eſt, curat ea quæ ſunt mundi, quomodo placitura ſit viro.

35 Hoc autem dico veſtro commodo: non vt laqueum vobis iniiciam, ſed vt decenter & aptè adhæreſcatis Domino, abſque vlla diſtractione.

33 *Qui autem cum vxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuiſus eſt.*

34 *Et mulier innupta & virgo cogitat quæ Domini ſunt, vt ſit ſancta & corpore & ſpiritu: quæ autem nupta eſt, cogitat quæ ſunt mundi, quomodo placeat viro.*

35 *Porro hoc ad vtilitatem veſtram dico, non vt laqueum vobis iniiciam, ſed ad id quod honeſtum eſt, & quod facultatem præbeat ſine impedimento Dominum obſecrandi.*

---

33 *Curat,* μεριμνᾷ. Vulgata & Eraſmus, *Solicitus eſt de iis quæ ſunt mundi.* Vix enim quiſquam eſt qui in iſtis modum teneat. Malui tamen curandi verbum hîc quoque retinere, partim vt melius appareat ſuperioris membri antitheſis, partim etiam quòd Paulum exiſtimem iſta duo curarum genera inter ſe ſimpliciter comparare. ¶ *Quæ ſunt mundi,* τὰ τοῦ κόσμου. Mundi appellatione rurſus intellige quæ ad præſentem vitam in coniugio tranſigendam neceſſariò requiruntur. Neque enim de iis agit quæ per ſe ſunt vitioſa: ſicuti rurſus non ita addicit mundo coniuges vt à rerum diuinarum cogitatione prorſus excludat. nam (vt rectè ſcribit Clemens lib. στρωμ. 3.) licet etiam ei quæ nupſit, Deo gratias agere, & ei qui vxorem duxit, in coniugio curare quæ ſunt Domini. quod Ambroſius quoque annotauit, & Auguſt. De bono coniug. ſed diſtrahi ſignificat cogitationes eorum qui ſunt coniugio deuincti, ideóque commodiorem eſſe cælibatum, ſicui datum ſit vt ſe
* poſſit continere. ¶ *Placiturus ſit,* ἀρέσει, curans videlicet rẽ familiarem. & ita ſe gerens vt pacem cum vxore colat. Nec enim hoc pertinet ad eos qui vxorij dicuntur. Sic etiam exponendum quod in proximè ſequente verſ. de vxore dicitur, marito placere ſtudente.

34 *Diſcretæ ſunt ea quæ,* &c. μεμέρισται ἡ γυνή, &c. Sic acci-
* pitur vocabulum διαιρέσεις pro diſcrimine ſeu differentia infrà, 12. 4. 5. 6. & quum alioqui γυνὴ Græcis vt & Hebræis אשה tam fœminam quàm vxorem ſignificet, γυναῖκα hic vocat Apoſtolus non à ſexu, ſed quæ maritum habeat, vt diſertè quoque interpretantur Syrus & Arabs interpretes: cui opponitur ἡ παρθένος, ſiue ἡ ἄγαμος, id eſt quæ nunquam nupſit. Agit enim de his propriè Apoſtolus, vt de viduis ſeorſim. Quod igitur Apoſtolus de viris dixerat, hoc quoque ſigillatim dicit de mulieribus: (quod in hac diſputatione ſæpe fecit) neque dubitare poſſum quin hæc ſit vera lectio, quam & in Syra & Arabica editione, & in omnibus vetuſtis noſtris codicibus Græcis inueni, ſi duos tantùm excipias. quanuis aptius ſcribi potuit μεμερισμέναι εἰσί. Cõſentiunt etiã Græca ſcholia, Theophylactus, Hieronymus in Heluidium, item ad Euſtoch. de ſeruanda virginitate. quanuis alibi à ſeipſo diſſentiat. Facit etiam pro me Baſil. in lib. περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας, ter ita citans hunc locum, eo tantùm excepto quòd cõiunctionem καὶ inſerit duobus locis, ſic nimirum καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος, &c. ſed nihil variante ſententia, quum τὴν γυναῖκα diſertè interpretetur τὴν γαμήσασαν, id eſt *eam quæ nupſit,* ſiue eam quæ eſt vxor. Inuenio tamen duas diuerſas lectiones, quarum vna hæc eſt, καὶ μεμέρισται, *& diuiſus eſt,* id eſt in varias partes ac diuerſas curas diſtractus, is videlicet qui vxorem duxit, quum partim curare illum oporteat quæ ſunt cõiugij, partim quæ ſunt Domini. Deinde ſequitur noua ſententia, ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ, &c. *Mulier quæ eſt innupta & virgo curat,* &c. Hanc lectionem ſequitur Vulg. editio qua nunc vtimur, nimirum ex libro priore Hieronymi aduerſus Iouinianum, vbi ita legendum eſſe contendit Hiero. à ſeipſo diſſentiens. Ita etiam legit Ambroſius lib. De viduis, & Auguſtinus lib. De bono vidui. cap. 2. in eo tamen diſſentiens ab Hieronymo quòd τὴν ἄγαμον *viduam* interpretatur, quum Hieronymus velit τὴν ἄγαμον & τὴν παρθένον idem declarare. Sed profectò ſi hanc ſcripturam ſequaris, prorſus redundabit ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος vel ἡ παρθένος, quum ſatis fuerit ſcripſiſſe ἡ ἄγαμος, vel ἡ παρθένος. Alteram (id eſt tertiam) demum lectionem apud vnum Ambroſium inuenio, niſi deprauatus eſt codex. Sic enim legit, hunc locum interpretans, *Et diuiſus eſt: diuiſa eſt mulier & virgo,* καὶ μεμέρισται· μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ¶ *Tum ſpiritu,* καὶ πνεύματι. Id eſt, animo, vt ſuprà, 2. 11. Neque verò hanc corporis & animi ſanctitatem coniugibus adimit, ſed facilius contingere dicit extra cõiugium, propter varia auocamenta, vt diſertè defendit Clemens lib. στρωμ. 3, & Auguſtinus De bono coniugali, cõtra quàm tradit Hieronymus aduerſus Heluidium.

35 *Veſtro commodo,* πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον. Vulgata, *Ad vtilitatem veſtram.* Eraſmus, *Ad id quod vobis conducibile.* Obſcurè vterque, præſertim Eraſmus. In ſumma, ſignificat Apoſtolus, ſe nemini imponere neceſſitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ: ſed ſimpliciter oſtendere vtrum vitæ genus per ſe ſit commodius, vt quiſque ſuas hîc vires expendat. ¶ *Decenter & aptè,* &c. πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον, &c. Quædam exemplaria legunt εὐπάρεδρον, eodem ſenſu: quædam εὐπρόσδεκτον, ſed corruptè, opinor, vt liquet tum ex aduerbio ἀπερισπάστως, tum ex eo quòd Paulum apparet de induſtria vſurpaſſe ea vocabula quibus arctiſſimum illud cõiugij vinculum maximè propriè exprimatur: quaſi diceret, ſe tradere qua ratione homines ſpirituali quodam coniugio cum Deo aptiſſimè poſſint connecti: minimè id quidem quaſi vel per ſe hoc præſtet cælibatus, vel impediat matrimonium, ſed quod cælebs diuerſis curis minus impediatur. Cæterùm quum (vt rectè annotauit Eraſmus) iſta ad verbum transferre ſit difficillimum, diſceſſi & ego à Græcis nonnihil, vt planior eſſet ſententia. Sic autem Vulgata, (vt nunc quidem legimus, quũ, vt teſtatur Hieronymus aduerſus Iouinianum, hæc olim in Latinis codicibus eſſent omiſſa propter interpretationis difficultatem) *Ad id quod honeſtum eſt, & quod facultatem præbeat ſine impedimento Dominum obſecrandi.* in qua interpretatione id primùm mihi non placet quòd τὸ εὔσχημον interpretatur *honeſtum:* quaſi videlicet indecorum ſit matrimonium, quod τίμιον vocat Petrus: quum τὸ εὔσχημον, vt opinor, ſignificet potius hoc loco τὸ ἁρμόζον καὶ προσφορές, id eſt, quod eſt cõueniens & accommodatum, vt etiam infrà, 14. 40, εὐσχημόνως ſignificat decenter & conuenienter. Nam quia Deus puriſſima quædam res eſt, & ab omni commixtione aliena, ad eam naturam propius videtur accedere cui datum eſt vt ſe ab omni mulieris conſuetudine poſſit continere: quanuis ea alioquin & bona & honeſta ſit, ſi Dei ordinatio & finis eius conſideretur, non autem quatenus peccatum immoderatę illius libidinis ἀταξίαν inuexit. Deinde quòd ἀπερισπάστως vertit *Sine impedimento,* id eſt ἀνεμποδίστως, impropriè, & non ſeruata tranſlatione, quam Apoſtolus à matrimonij coniunctione ſumpſit. Nam opinor, Dominum obſecrandi, perperam ſcriptum eſſe à librariis pro Dominum obſeruandi, vel, vt cõiicit Eraſmus, pro Domino obſeruiendi. pro quo mallem dicere Domino obſequẽdi, vt totum illud, *Quod facultatem præbeat obſeruãdi,* exprimat Græcum vocabulum τὸ εὐπρόσεδρον: impropriè id quidem, & neglecta rurſus tranſlatione, inde ſumpta quòd vxor à viri latere non diſcedat. Hieronymus autem conuertit, *Vt ad id quod honeſtum eſt, & intentè facit ſeruire Domino abſque vlla diſtractione, vos adhorter:* nihilo felicius ſi aduerbium ἀπερισπάστως excipias. Eraſmus, *Vt quod honeſtum ac decorum eſt ſequamini, & adhæreatis Domino abſque vlla diſtractione.* Syrus autem interpres hũc locum ſic expreſſit, πρὸς τὸ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, *vt ſitis ſeduli*

ει,α

erga Dominum, more videlicet fidorum ſeruorum qui à latere Domini ſui non diſcedunt. καὶ τὸ εὔσχημον, *cum honeſtate decora.* ἀπερισπάστως, *non cogitantes de mundo.* id eſt ita vt mundus veſtram cogitationem ab eo non euellat. ſententia certè egregiè expreſſa. Arabs autem particulam παρὰ ſiue πρὸς in εὐπάρεδρον ſiue εὐπρόσεδρον paulo aliter accipiens, vertit, *vt confortemini quam proximè ſecundum Dominum*, non ita appoſitè, & in aliis quoque videtur paulo longius à verbis Pauli diſceſſiſſe, quam fuerit neceſſe.

---

36 Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι· ὃ θέλει ποιείτω, οὐχ ἁμαρτάνει· γαμείτωσαν.

37 Ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ.

38 Ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων, καλῶς ποιεῖ· ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων, κρεῖσσον ποιεῖ.

39 Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι· μόνον ἐν Κυρίῳ.

40 Μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτω μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κἀγὼ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.

Κεφάλαιον η.

1 Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ.

36 Cæterùm ſiquis aliquid non decens *à ſe* in virginem ſuam committi putat, ſi florem ætatis excedat, & ita debet fieri: quod vult faciat, non peccat: iungantur matrimonio.

37 Qui verò ſtat firmus in corde, nec adigitur neceſſitate, ſed in poteſtate habet propriam voluntatẽ, & hoc decreuit in corde ſuo, vt ſeruet ſuam virginẽ, bene facit.

38 Itaque qui dat nuptum, bene facit: qui verò non dat nuptum, melius facit.

39 ‖Vxor alligata eſt lege quandiu viuit vir ipſius: quòd ſi obdormierit vir ipſius, libera eſt ad cui velit nubendum: tantùm in Domino.

40 Sed beatior eſt ſi ita maneat, ſecundum meam ſententiam: ‖puto autem me quoque Spiritum Dei habere.

CAP. VIII.

1 CÆterùm de iis quæ idolis immolãtur, ſcimus nos omnes notitia eſſe prẹditos. Notitia inflat, charitas verò ædificat.

36 *Siquis autem turpem ſe videri exiſtimat ſuper virgine ſua, quòd ſit superadulta, & ita oportet fieri: quod vult faciat, non peccat: nubat.*

37 *Nam qui ſtatuit in corde ſuo firmus, non habens neceſſitatem, poteſtatem autem habens ſuæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde ſuo, ſeruare virginẽ ſuam, bene facit.*

38 *Igitur & qui matrimonio iungit virginem ſuam, bene facit: & qui non iũgit, melius facit.*

39 *Mulier alligata eſt legi quanto tempore vir eius viuit: quòd ſi dormierit vir eius, liberata eſt, cui vult nubat: tantùm in Domino.* Rom.7.2

40 *Beatior autem erit ſi ſic permanſerit, ſecundum meum conſilium: puto autem quòd & ego Spiritum Dei habeam.* 1.Theſ.4.8

CAP. VIII.

1 *DE iis autem quæ idolis ſacrificantur, ſcimus quia omnes ſcientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat.*

---

36 *Aliquid non decens* [*à ſe*] *in virginem ſuam committi.* ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον. Tot verbis hìc ſum vſus vt vnicum Græcum exprimerem, pro quo Vulg. *Turpem ſe videri ſuper virgine ſua*, quum (vt arbitror) Apoſtolus de eo non agat quod in ſe turpe eſt, ſed de eo quod aptum eſt & conueniens, vt etiam in ſuperiore verſu diximus accipi τὸ εὔσχημον. quanuis ex eo quòd parentes non conſiderent quid liberis conueniat, concedam turpia & flagitioſa multa conſequi. Eraſmus, *Indecorum eſſe virgini ſuæ*: quum τὸ ἀσχημονεῖν referatur ad parentes non ad liberos. Cæterum quòd Hieronymus, *Virginem ſuam*, interpretatur *Virginitatem*, nimium eſt coactum, meritóque refutatur ab Auguſtino in quæſt. ſuper Numeros. quanuis in eundem ſcopulum impegerit Fulgentius, epiſt.1, quæ eſt De coniugali debito. ¶ *Si florem ætatis excedat*, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος. Vulgata, *Quod ſit ſuperadulta.* Eraſmus, *Si prætereat nubendi tempus.* Illud quidem conſtat ἀκμὴν hìc dici quaſi ætatis ad nuptias contrahendas maturitatem, vt exprimit Virgil. in illo verſu, *Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.* ¶*Debet*, ὀφείλει. Debet ſcilicet ita fieri, vt vitetur ſcortatio, vt ſuprà verſu 2. & 7. Vulg. & Eraſ. *Oportet*, δεῖ. ¶*Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Id eſt rectè facit, ſicut explicat Apoſtolus verſ. 38. vt neceſſe ſit concidere Hieronymi cauillũ aduerſus Iouinianum, quaſi Paulus hoc factum non laudet, ſed tantùm excuſet à peccato. ¶*Iungantur matrimonio*, γαμείτωσαν. Vtitur plurali numero Paulus, quòd in cõiugio neceſſe ſit duos interuenire, vel vt oſtendat in filio non minus quàm in filia eandem regulam valere. Nam τὸ γαμεῖν teſtantur grammatici de viro propriè dici, vt τὸ γαμηθῆναι de vxore. quod tamen non obſeruauit Paulus ſuprà ver.34. vbi ſcripſit γαμήσασα pro ἡ γαμηθεῖσα. Theophylactus legit γαμησάτωσαν, Vulg. *Nubat*, γαμείτω, vt habet Claromontanus codex, & ita etiam legit Syrus. Arabs autem hoc vt non neceſſarium expungit.

37 *In corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraiſmus, pro, *Apud ſe*: vel (vt loquitur Cic.5, Ver.) *Qui ſtatutum ac deliberatum aliquid cum animo habet.* Opponitur autem hoc τῷ νομίζειν. ¶*Nec adigitur neceſſitate*, μὴ ἔχων ἀνάγκην. Vulgata & Eraſ. obſcurè & nouè ad verbum, *Non habens neceſſitatem.* id eſt, cui non obſtat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus poſſit liberè eam ſeruare virginem. Id enim ita accipiendum eſſe liquet partim ex antitheſi, (his enim opponitur τὸ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι) partim ex eo quod ſubiicitur. Nam is dicitur voluntatem ſuam habere in poteſtate, cuius voluntas ab altero non pendet. Pendet autem patris voluntas à liberorum voluntate, hactenus vt teneatur illorum infirmitatis rationem tantam habere, vt iure nec poſſit nec debeat ab illis exigere cælibatum qui hoc donum à Deo non acceperint. Arabs (interprete D. Iunio noſtro) ſic hunc locum illuſtrauit, *neque habet neceſſitatem vllam ad id mutandum.*

38 *Qui dat nuptum*, ὁ ἐκγαμίζων. Vulg. & Syrus interpretes repetunt τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, *virginem ſuam.* quod etiam in Claromont. codice exprimitur. Et ne quis de vxore interpretetur quam ductam non attingat maritus, (vt nonnulli locum iſtum hac ineptiſſima interpretatione deprauare ſunt auſi, producto etiam Ioſephi & Mariæ exẽplo) Arabs, nõ Virginẽ, ſed Filiã ſuam vertit. ¶*Melius facit*, κρεῖσσον ποιεῖ. i. Cõmodius liberis cõſulit, vt diximus ſuprà, ver.1, idque nõ ſimpliciter, ſed ſub cõditionibus ante expreſſis ab Apoſtolo. Sic quoque accipiendũ eſt quod ſubiicitur, beatiorẽ eſſe eã quæ à repetitis nuptiis abſtineat. Nec leue eſt ꝙ totũ hoc membrũ deeſt in Syra interpret.

39 *Lege*, νόμῳ. i. Per legẽ matrimonij. vel LEGI tertio caſu. Spectat autẽ Paulus id quod ἐπὶ τὸ πλεῖστον accidit. Itaque nihil hoc obſtat neque iis quæ de adulterio ſanciuit Chriſtus, neque iis quæ in deſertores ſcripſit Apoſtolus hoc ipſo capite. ¶*Obdormierit*, κοιμηθῇ. i. Mortuus fuerit, ex Scripturẹ phraſi, quã alibi expoſuimus. Tertul. in libello, meritò dãnato, de Monogamia, videtur legiſſe κεκοίμηται: & hinc argutatur, quaſi hìc agatur de ea quæ iã vidua ad Chriſtianiſmũ acceſſerit, nõ autẽ de ea quæ iam Chriſtiana virum amiſerit. ¶*In Domino*, ἐν Κυρίῳ. i. Religiosè & cum Dei timore. Arabs interpres nimium anguſtè reſtringit ad accipiendum maritum ex fidelium numero.

40 *Beatior*, μακαριωτέρα. i. paucioribus moleſtiis & diſtractionib. obnoxia. ¶*Puto*, δοκῶ. Vtitur verbo diluto emphatica μειώσει.

IN CAP. VIII.

1 *Omnes*, πάντες. Eos vnos alloquitur Apoſtolus qui eo prætextu defendebãt ſe poſſe quibuſuis veſci, quòd ſcirẽt

idolum nihil eſſe, vt apparet ex ver.7. Itaque reſtringenda eſt vniuerſalis particula. quanquam ne hoc quidem illis tribuit niſi per conceſſionem, aut μίμησιν ironicam, vt apparet ex eo quod ſubiicitur verſu proximo. Iam autem aggreditur Apoſtolus aliam quæſtionem, quæ & ipſa pertinet ad quartum caput huius epiſtolæ, De rebus mediis. Quærit igitur de idolothytis, quis ſit legitimus eorum vſus, toto hoc capite, & præterea à 14. verſic. capitis 10, ad ſecundum vſque verſum capitis vndecimi. Nam quæ interiecta ſunt, etſi ad illam de idolothytis quæſtionem ſunt accommodanda, tamen in peculiares alias diſputationes diſtribui poſſunt, ac etiam debent. Summa verò reſponſionis Pauli in his capitibus poſita eſt: 1, vt in rebus mediis ſcientiores habeant rudiorum rationem, in huius Chriſtianæ libertatis vſu. 2, quaſdam eſſe res medias, ſua natura, quæ propter circunſtantias ſint maximè noxiæ & vitandæ. Ex his autem duobus capitibus, vnum eſt generale, & perpetuum: alterius autem in idolothytis exemplum præbent epulæ quæ in idolorum templo inſtruebantur, & erant idololatriæ partes, ideóque inter res medias minimè habendæ, & erant Chriſtianis prorſus interdictæ. Hæc autem doctrina quàm ſit noſtris quoque temporibus neceſſaria, oſtendunt controuerſiæ à Pſeudonicodemitis excitatæ. ¶ *Inflat*, φυσιοῖ. Id eſt vanitati & arrogantiæ veluti materiam ſubminiſtrat, quatenus videlicet charitate deſtituitur. quanquam ne tum quidem damnanda eſt veri notitia, ſed homines potius qui ea abutuntur. ¶ *Aedificat*, οἰκοδομεῖ. Id eſt inſtruit proximum, eúmque promouet in pietatis ac religionis ſtudio. Eſt autem Scripturis familiaris iſta tranſlatio: ſicut etiam Eccleſia dicitur domus Dei, ex fidelibus quaſi lapidibus conſtructa: ipſique adeo fideles Templum Dei vocantur. Accipitur tamen interdum in vitio, vt infrà, verſu 10.

2	Εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε δεῖ γνῶναι.	Quòd ſi quis ⁚*ſibi* videtur aliquid ſcire, ⁚nódum quicquam nouit ſicut oportet noſſe.	*Si quis autē ſe exiſtimat ſcire aliquid, nondum cognouit quemadmodum oportet eum ſcire.*
3	Εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ.	Sed ſiquis diligit Deum, ⁚hic cognitus fuit ab eo.	*Siquis autē diligit Deū, hic cognitus eſt ab eo.*
4	Περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς.	De eſu igitur eorum quæ idolis immolantur, ſcimus ⁚idolum ⁚nihil *eſſe* ⁚in mundo, & nullum *eſſe* Deum alium niſi vnum.	*De eſcis autē quæ idolis immolantur, ſcimus quia nihil eſt idolum in mundo, & quòd nullus eſt Deus niſi vnus.*
5	Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς· (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ)	Nam etiamſi ſint qui dicantur dij, & in cælo & in terra: (⁚ſicut ſunt dij multi, & domini multi)	*Nam etſi ſunt qui dicantur dij, ſiue in cælo, ſiue in terra: (ſiquidem ſunt dij multi, & domini multi)*
6	Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.	Nobis tamen vnus *eſt* Deus, Pater ille ⁚à quo omnia, & nos ⁚in ipſo: & ‖ vnus Dominus Ieſus Chriſtus, ⁚per quem omnia, & nos per ipſum.	*Nobis tamē vnus Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illo: & vnus Dominus Ieſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per ipſum.*

Ioh.13.13
infrà,12.3

---

2 [*Sibi*] *videtur*, δοκεῖ. Vulgata, *Se exiſtimat*, non ſatis expreſſé. Nam verbo δοκεῖν ſignificatur non ſimplex aliqua perſuaſio, ſed quæ cum ſuperbia & inſolentia coniuncta ſit: quum alioquin nihil æquè repugnet fidei ac Academicorum dubitatio. Vide Matth.3.9. ¶ *Nondum quicquam nouit*, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν. Geminatio negantis particulæ vehementius negat, vt rectè notat Eraſmus. Quod autem Vetus interpres οὐδὲν prætermiſit, hoc fecit ex ſui (opinor) exemplaris fide: ſiquidem & nos in vno ex noſtris deeſſe comperimus, & alibi quoque γινώσκειν, pro peritum eſſe aut notitia præditum, ponitur abſolutè, vt infrà, 13.9.

* 3 *Hic cognitus fuit ab eo*, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. Hebraicè, חודיע אותו [*hodiah otho*,] id eſt ad verbum, *Scire fecit eū*. Ex quo conſequitur eiuſmodi demum hominē vera ſcientia eſſe præditum, quam à Deo ipſo didicerit. ſed Hebræū tranſitiuum Paulus Græco paſſiuo verbo expreſſit, ac ſi dicas, ſcire facti eſtis ab eo. Nam alioqui Hophal Hebræum paſſiuum non admittit caſum perſonæ agentis. * Alij accipiunt cognitum à Deo, id eſt approbatum ab eo, ac proinde cuius vera ſit ſcientia, non autem adulterina illa qua præditi ſunt qui non Deum ſed ſeipſos amāt. Sed ſi priore modo iſtud accipiamus, planior erit ſuperioris membri antitheſis: & eiuſdem Hebraiſmi ſimile prorſus * exemplum extat Gal.4.9, & infrà quoque 13.12. & cur ſic malim hūc locum exponere, facit etiam Auguſtini auctoritas tractatu in Ioh.98, *Quum*, inquit, *hoc fit in hominis mēte vt quod credit, ſciat* (id eſt, vt paulo antè ſcripſit, *amplius intelligat*) *ipſe dicitur cognoſci à Deo, quia Deus illum cognoſcentem facit*.

4 *Idolum*, εἴδωλον. Græcam vocem theologis Latinis ſatis tritam libenter retinui. Significat autem Græcis hoc vocabulum id quod Latinis ſimulacrum, effigiem videlicet, qua nobis repræſentetur forma alicuius rei vel fictæ vel etiam veræ. Tranſlatitiè verò poſtea accommodari cœpit ad formas ac ſpecies rerum in animo conceptas: denique etiam ad mortuorum ſpectra, quę Latini vmbras & manes vocant, & Virgilius quoque ſimulacra. Sed hoc in loco & aliis pleriſque peculiariter idola vocantur ſimulacra ad numen aliquod repræſentandum, cui cultus exhibeatur qui dicitur idololatria. ¶ *Nihil* [*eſſe*,] οὐδὲν. Id eſt, eſſe inane & vanum ſomnium, ſicut poeta ipſe picturam vocat inanem. Neque enim idola ex materia æſtimantur, ſed tum ex forma, quæ res veras mentitur, tum ex eorum inani imaginatione qui de idolo ſibi aliquid non modò reale ſed etiam diuinum propter effictam formam animo concipiunt. Hinc autem efficitur nullam eſſe vim idolorum vel ad ſanctificandum vel ad polluendum res oblatas, quod concedit Paulus: ſed quod illi inde colligebant, propterea ſine vllo diſcrimine ſe veſci poſſe idolothytis, id verò non concedit. ¶ *In mundo*, ἐν τῷ κόσμῳ. Opponit res fictas rebus veris & à Deo conditis. Sic vocantur idola אלילים [*helilim*,] quaſi Nihilitates dicas, & חבלי שוא [*chable ſchaue*,] id eſt vanitates mendacij. Pſalmo 31. verſu 7. Quòd autem Eraſmus pro *Nihil eſt*, ſubſtituit *Nullum eſt*, & ἐν κόσμῳ, id eſt *in mundo*, cum verbo EST ſubaudito coniungit, quaſi dicat Apoſtolus, nullum ſimulacrum eſſe vſquam: id verò non video quomodo ſatis commodè poſſit intelligi. Nam vt ſimulacrum ſit res inanis, tamen non deſinit eſſe ſimulacrum rei etiam fictitiæ & imaginariæ. neque ſit mihi veriſimile Apoſtolum tam ſubtiliter philoſophatum in verbo ἐστὶ.

5 *Sicut ſunt*, &c, ὥσπερ εἰσὶ, &c. Vulgata, *Siquidem ſunt*. Apud Ambroſium verò hoc totum deeſt. Notandum eſt autem Paulum opponere multos Baalim, id eſt Dominos, & Elilim, id eſt fictitios deos, qui non ſint, ſed dicantur domini & dij, vni Deo Patri & Domino Chriſto, qui non hominum opinione ficti ſint, ſed reuera ſint quod dicuntur, & quidem vnicus Deus.

6 *A quo*, ἐξ οὗ. Ἐξ principium declarat in perſonarum diſtinctione. Nam alioquin Chriſto etiam competit, eſſentiæ abſolutè conſideratæ reſpectu, id eſt quatenus Deus vnus eſt cum Patre. Hic verò manifeſtè Patrem à Filio diſtinguit. Particula autem Vnus non excludit Filium vel Spiritum ſanctum, qui ſunt vnus Deus cum Patre, ſed primùm quidem commentitios deos ſpoliat deitate quæ illis affingitur: deinde in genere & ſemel oſtendit nulla ratione poſſe plures eſſe natura deos. Sic etiam quum dicitur Chriſtus vnus Dominus, non excluditur Pater, niſi forte Deum Patrem abſque dominio intelligas. ¶ *In ipſo*,

ipſo, εἰς αὐτόν. Id eſt ἐν αὐτῷ, videlicet ſubſiſtimus: vbi rurſus notandum eſt Patri propriè tribui præpoſitionem ἐν, vbi de vi agitur qua conſeruatur rerum οὐσία: quanuis hoc non ſit perpetuum, quum de Filio etiam dicatur, Iohan. cap.1.ver.4. Vulgata & Eraſmus, *In illum*, vt notetur cauſa finalis, quòd nos & noſtra omnia debeamus in illum, vt extremum finem, dirigere: quo modo idem dicendi genus accipitur Rom.11,36. Sed quum ſtatim ſubiiciatur de Chriſto, nos per ipſum eſſe, & Paulum appareat commune Patri ac Filio opus tribuere, diſtinctione tamen adhibita quæ perſonis conueniat, ideo malui interpretari *In ipſo*, quàm *Per ipſum*. ¶ *Per quem*, δι' οὗ. Διὰ Filio tribuitur relatè conſiderato, id eſt quatenus filius eſt. ita tamen vt ſciamus Filium non inſtrumentalem ſed efficientem cauſam eſſe cum Patre, tum in creando, tum in conſeruando: quod & ipſum rurſus ita eſt accipiendum, vt nec duas cauſas id eſt Deitates conſtruamus, quum Filius ſit οὐσίᾳ vnus cum Patre: nec rurſus in perſonarum diſtinctione inæqualitatem aut ſeparationem imaginemur.

Ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις. τινὲς δὲ τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι. καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα μολύνεται.	7	Sed non in omnibus *eſt* ¨ea notitia. ¨nónulli enim ¨*cum* cónſcientia idoli vſque ad hoc tempus, vt idolis immolatum edũt: & conſcientia eorum, infirma quum ſit, polluitur.	7	*Sed non in omnibus eſt ſcientia. quidam autem cum conſcientia vſque nũc idoli, quaſi idolothytum manducant: & conſcientia ipſorum, quum ſit infirma, polluitur.*	
Βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ Θεῷ· οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν· οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα.	8	Cæterùm eſca nos nõ commendat Deo; neque enim ſi veſcamur, ∴abundantiores ſumus: neque ſi non veſcamur, ∴pauperiores reddimur.	8	*Eſca autem nos non cõmendat Deo: neque enim ſi manducauerimus, abundabimus: neque ſi non manducauerimus, deficiemus.*	
Βλέπετε δὲ μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν.	9	Sed videte nequo modo poteſtas illa veſtra offendiculo ſit iis qui infirmi ſunt.	9	*Videte autem ne fortè hæc licentia veſtra offendiculum fiat infirmis.*	
Ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν, ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίειν;	10	Etenim ſiquis viderit ¨te, illum notitia præditum, ∴in idoleio accũbere, nónne conſcientia ipſius qui infirmus eſt ∴inſtruetur ad edendum ea quæ ſunt idolis mactata?	10	*Si enim quis viderit eũ qui habet ſcientiã, in idoleio recumbentem, nónne conſcientia eius, quum ſit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta?*	
Καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν;	11	‖Et ¨tua iſta notitia frater qui infirmus eſt, propter quem Chriſtus eſt mortuus, peribit?	11	*Et peribit infirmus in tua ſcientia frater, propter quem Chriſtus mortuus eſt?*	Rom.14. 15
Οὕτω δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε.	12	Ita autem peccantes in fratres, & ¨vulnerantes ipſorum conſcientiam infirmam, ∴in Chriſtum peccatis.	12	*Sic autem peccantes in fratres, & percutiẽtes cõſcientiam eorum infirmã, in Chriſtum peccatis.*	
Διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.	13	‖Quapropter ſi eſca ¨facit vt offendat frater meus, non veſcar carnibus in æternum, nec faciam vt frater meus offendat.	13	*Quapropter ſi eſca ſcandalizat fratrem meũ, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum ſcandalizem.*	Rom.14. 15

7 *Ea notitia*, ἡ γνῶσις. Articulum expreſſi ab aliis neglectum, quum vis eius ſit ἀναφορική. ¶ *Nonnulli enim*, τινὲς δέ. Δὲ pro γὰρ ſæpe iam obſeruauimus: quæ enallage mihi viſa eſt huic loco optimè conuenire. ¶ [*Cum*] *conſcientia idoli*, τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου. Conſcientiam idoli Apoſtolus ſuo quodam dicendi genere vocat tacitum eorum iudicium qui immunda eſſe putabant quæ idolis fuerant oblata, ideóque bona conſcientia illis veſci non poterant. Hæc enim vis eſt conſcientiæ, vt opus natura ſua medium, ſi bona fuerit, bonum reddat: ſin mala, malum.

8 *Abundantiores ſumus*, περισσεύομεν: id eſt, quicquam nobis accedit. Vulgata, *Abundabimus*. Eraſmus, *Aliquid nobis ſupereſt*. Vide Matthæi 13.12. ¶ *Pauperiores reddimur*, ὑστερούμεθα. Ita explicandum eſſe hoc verbum hoc in loco, apparet ex antitheſi. Vulgata, *Deficiemus*. Eraſmus, *Quicquam nobis deeſt*. Eſt autem iſta tum abundantia tum inopia ad res ſpirituales referenda, quæ explicantur Rom.14.17.

10 *Te, illum notitia præditum*, σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν. Vulgata omittit pronomen σε: ſed perperam, vt oſtendit proximè ſequens verſiculus, vbi pronomẽ σῇ exprimitur. Sed prętereunda non fuit vis articuli τὸν, quam fortaſſis ignorauit. Intellige verò notitia præditum quòd idolum nihil ſit, non autem qui ſatis norit quid faciat in idoleio accumbens: quod grauiſſimè poſtea vt idololatriæ partem damnabit Apoſtolus. Huic autem opponitur qui dicitur infirmus, ſiue adhuc habens conſcientiam idoli, id eſt qui in genere adhuc putat idolothytis veſci nullo modo licere: quod tamen quum faciat exemplo illius inductus quẽ eſſe in Chriſtianiſmo eruditiorem nouit, ita fit vt vtrinque peccetur: id eſt tum ab illo qui eo prætextu, quòd idolum nihil eſſe nouerit, abutens, audeat in ipſo idoleio accumbere: tum ab infirmo qui ambigente conſcientia idem audeat. ¶ *In idoleio*, ἐν εἰδωλείῳ. Id eſt idolorum templo. Puto enim Apoſtolum ex fidelium conſuetudine maluiſſe εἰδωλεῖον dicere quàm ναὸν aut ἱερὸν, vt εἴδωλα potius quàm ἀγάλματα vel ξόανα, & εἰδωλόθυτα potius quàm θεόθυτα, quæ vocabula ipſis profanis erant familiaria. Quidam tamen malunt εἰδωλεῖον accipere pro ipſa menſa in qua epulæ celebrabantur. quæ declaratio mihi non ita videtur probabilis. Eraſmus verò neutram opinionem ſequutus, ἐν εἰδωλείῳ interpretatur In epulo ſimulacrorum. Illud quidem conſtat vel ex ea hiſtoria quam refert Herodotus in Clio de Cleobi & Bitone, veteres intra ipſum quoque templum ſolitos fuiſſe ſolennia ſacrificiorũ conuiuia agitare. quod apparet ex Ariſtophane in Pluto. Imò ſolennes epulas ſolebant à ſacrificiis auſpicari. ¶ *Inſtruetur*, οἰκοδομηθήσεται. Vulg. & Eraſmus ad verbum, *Aedificabitur*, vt & nos alibi. Habuimus tamen hoc loco perſpicuitatis rationem, quòd Inſtruendi vocabulum, eadem tranſlationis ratione, tum in laude tum in vitio ponatur: Ædificandi verò, vt apud Hebræos verbum בנה [*Banah*,] * non temerè (hoc vno excepto loco) de vitio dicatur.

11 *Tua iſta notitia*, ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει. Pertinent iſta ad verbum ἀπολεῖται, non autem ad participium ἀσθενῶν. Abundat itaque præpoſitio ἐπὶ ex Hebręorum idiotiſmo, quem expoſuimus Matt.3.11, & expungi debuit ab Eraſmo. Deinde etiam exprimendus erat articulus.

12. *Vulnerantes*, τύπτοντες. Vulg. *Percutientes*, non ſatis expreſſé. Intelligendum enim eſt ex antecedente conſequens. Eſt autem trãſlatio inde ſumpta quòd offendiculis

animus, perinde ac telis corpus, afficiatur, ſitque duplex malum ſiquis affectam partem cædat. Sic Virgilius, *—grauior ne nuntius aures Vulneret.* ¶*In Chriſtum,* εἰς Χριστόν. Ambroſius, εἰς Χριστὸν poſitum putat pro ἐν Χριστῷ, *in Chriſto*. quaſi dicantur in Chriſto peccare qui peccant dum Chriſtum profitentur: ſicut peccare dicuntur in Lege, qui quum Legem habeant, nihilominus peccant. Sed aptior eſt altera expoſitio: ex qua intelligitur huius offendiculi grauitas. quamobrem etiam Syrus interpres addidit הו [*hu*] *Ipſius*.

13 *Facit vt offendat frater meus*, σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου. Vide Matth. cap. 5. verſu 29. Eſt autem incredibilis eorum ſtupor aut impudentia quos hac doctrina non pudet abuti, vt ſuæ defectioni prætexant proximi lucrifaciendi ſtudium, & vitandi offendiculi metum: quum tamen conſtet non tam hîc quæri quibus rebus vti debeamus quàm quibus ſit nobis abſtinendum ne alios offendamus.

Κεφάλαιον θ.		Cap ix.		Cap. ix.
Οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ;	1	Nonne ſum ∴ Apoſtolus? nónne ſum liber? Nónne Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum ∴ vidi? nónne opus meum vos eſtis ∴ in Domino?	1	*Non ſum liber? non ſum Apoſtolus? nónne Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum vidi? nónne opus meum vos eſtis in Domino?*
Εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμι. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ.	2	Si aliis non ſum Apoſtolus, at certè vobis ſum. nam ∴ ſigillum apoſtolatus mei vos eſtis in Domino.	2	*Si aliis non ſum Apoſtolus, ſed tamẽ vobis ſum. nam ſignaculum apoſtolatus mei vos eſtis in Domino.*
Ἡ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν, αὕτη ἐστί,	3	Mea defenſio apud eos ∴ qui in me inquirunt, hæc eſt,	3	*Mea defenſio apud eos qui me interrogant, hæc eſt,*
Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν;	4	Annon habemus poteſtatem ∴ veſcendi ac bibendi?	4	*Nunquid non habemus poteſtatem manducandi & bibendi?*
Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς;	5	Annon habemus poteſtatem ∴ ſororem vxorem circunducendi, vt & reliqui Apoſtoli, & fratres Domini, & Cephas?	5	*Nunquid non habemus poteſtatẽ mulierem ſororẽ circunducendi, ſicut & cæteri Apoſtoli, & fratres Domini, & Cephas?*
Ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι;	6	An ſolus ego & Barnabas non habemus poteſtatem ∴ non operandi?	6	*Aut ego ſolus & Barnabas non habemus poteſtatem hoc operandi?*

IN CAPVT IX.

1 *Apoſtolus*, ἀπόστολος. In Syra & Arabica interpretatione prius eſt ἐλεύθερος, poſterius ἀπόστολος. ídque rectius. Prius enim agit de Apoſtolatus iure, nempe vſque ad verſic. 18 finientem: ac demum poſtea de libertate ad 24 incipientem. Libertatis autem nomine hoc in loco intelligit liberationem à Legis ceremoniis. ¶ *Vidi*, ἑώρακα. nempe in ecſtaſi cuius fit mentio Act. 22. 17, & infrà, 15. 8, ne quis ſic inſaniat vt Chriſti carnem adhuc vt in terris ſitam quærat. ¶*In Domino?* ἐν Κυρίῳ; Id eſt, per Dominum? vt hac ratione emolliat quod eos dixerat ſuum opus eſſe. Vel opus ſuum in Domino vocat quod ipſe veluti in Domino ædificarat, quòd eius opera ac miniſterio in Chriſto coaluiſſent. Cæterùm hæc quoque quæſtio, quomodo miniſtris vtendum ſit ſuo iure, ad res medias ſpectat, ſed propriè cohæret cum proximè præcedẽtibus. Proponit enim ſeſe Apoſtolus Corinthiis pro exemplo eius moderationis quam in eis requirebat in re multo minoris momenti, quum nihil decederet iis qui ab idolothytis in gratiam infirmorum abſtinebant, ipſe verò quodãmodo vitam in diſcrimen adducere meritò videri poſſet, niſi Eccleſiarum ſumptu viueret.

2 *Sigillum*, σφραγίς. Id eſt, ſigilli inſtar, quo confirmetur meum Apoſtolatum verè eſſe à Domino.

3 *Qui in me inquirunt*, τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσι. i. Qui de me, quaſi iudices de reo, quæſtionem habent. Eſt enim τὸ ἀνακρίνειν forenſe vocabulum, vt diximus Act. 4. 9. quod de induſtria vſurpauit Apoſtolus, vt obiter arrogantiã eorum notaret qui ipſius vocationem in dubium vocabant, quaſi iudices ſederent de hac cauſa cognituri. Vulgata & Eraſ. *Qui me interrogant*, non ſatis expreſſé. Alij, *Qui me diiudicãt.* quo modo etiam conuertimus ſuprà, 4. 3. Caſtellio, *Qui me explorant*. qui quidem neſcio cur diuerſa tranſlatione magis ſit delectatus.

4 *Veſcendi ac bibendi?* φαγεῖν καὶ πιεῖν; Eccleſiæ videlicet ſumptu.

5 *Sororem vxorem*, ἀδελφὴν γυναῖκα. Vulgata, *Mulierem ſororem*, peruerſo etiam ordine, cõtra omnium noſtrorum exemplarium & Syri interpretis fidem. Eraſmus, *Sororem mulierem* Atqui oportere γυναῖκα potius interpretari vxorem, res ipſa clamat. Apoſtolos enim teſtantur veteres in coniugio vixiſſe, & alioqui γυναῖκος nomen additum non eſſet. Additum eſt igitur quoniam alioqui mulierem quę vxor non eſſet, circunducere Apoſtoli honeſtè non potuiſſent. Cur autem ἀδελφὴν, id eſt *ſororem*, addiderit, non ea eſt cauſa quam inepti homines diuinant, quòd ab vxorum congreſſu abſtinerent Apoſtoli, quod negat Clemẽs in lib. στρωμ. & Paphnutius in Nicena Synodo, & Athanaſius ad Dracontium. ſed idem declarat hoc epitheton atque πιστήν, id eſt fidelem ſeu Chriſtianam. deinde etiam ſic commendatur Chriſtiani coniugij honeſtas. Ambroſius pro *Sororem mulierem* legit *mulieres*, cõtra omnium noſtrorum codicum fidem: in eo etiam deceptus quòd hæc explicat, cum Græcis ſcholiis, de mulieribus quibuſdam piis & diuitibus quæ Apoſtolos affectabantur, & ex ſuis facultatibus illis ſubminiſtrabant, vt prædicationi facilius vacarent. Id verò refellitur etiam (vt doctiſſimus P. Martyr obſeruauit) ex eo quòd eiuſmodi matronæ non ſatis propriè dicerentur ab Apoſtolis circunduci, quum hoc potius ſignificet ius mariti in vxorem, aut heræ in ancillam. Deinde eiuſmodi mulieribus locupletibus Eccleſia non fuiſſet grauata, ſed ſubleuata potius. Itaque ineptè faceret Paulus qui hoc adferret vt ſe oſtenderet de ſuo iure deceſſiſſe: vt taceam quod antè dixi, in Græcis codicibus ſcriptum eſſe γυναῖκα ſingulari numero, non γυναῖκας. Hieronymus aduerſus Iouinianum, mulieres etiam legit: ſuo more fortaſſis verbum Domini detorquens, vt ſuæ cauſæ ſeruiat. Qui denique nomen ἀδελφὴν ad neſcio quã Teclam Pauli ſororem, in calendarium etiam poſtea relatam, referunt, ipſius Pauli comitem, non tantùm ex hiſtoria Lucæ nunquam hoc prætermiſſuri, ſed ex hoc ipſo loco refelluntur, in quo negat Paulus mulierem à ſe fuiſſe circunductam.

6 *Non operandi?* τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; Id eſt, Non viuendi ex manuum labore? Inde enim ſeſe victum toleraſſe teſtatur Act. cap. 20. verſu 34. neque μὴ ἐργάζεσθαι ſignificat in otio degere, vt nonnulli interpretantur, ſed ad manuarias artes duntaxat refertur. Vulgata, *Hoc operandi*, id eſt hoc agendi, vt ad circunductionem vxoris hoc referatur. quaſi Græcè ſcriptum ſit τοῦτο ποιεῖν. Sed vix conueniat huic interpretationi verbum ἐργάζεσθαι: vt planè mirer putaſſe Eraſmum hanc expoſitionem deſcendi poſſe.

7	Τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνην, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει;	Quis ¨militat propriis ¨ſtipēdiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? aut quis paſcit gregem, & de lacte gregis non edit?	*Quis militat ſuis ſtipendiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? quis paſcit gregem, & de lacte gregis non manducat?*	
8	Μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει;	Num ¨ſecundum hominem hæc dico? nónne etiam Lex ¨hęc dicit?	*Nunquid ſecundum hominem hæc dico? an & Lex hæc non dicit?*	
9	Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ;	Nam in Moſis Lege ſcriptum eſt, ∥Non obligabis os boui trituranti. ¨Num boues curæ ſunt Deo?	*Scriptū eſt enim in Lege Moyſi, Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura eſt Deo?*	Deut. 15.4 1.tim.5.18
10	Ἢ δι᾽ ἡμᾶς πάντως λέγει; δι᾽ ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ᾽ ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν, ἀροτριᾶν· καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ᾽ ἐλπίδι.	An *hoc* propter nos omnino dicit? propter nos enim ¨*hoc* ſcriptum eſt. Nam ſub ſpe debet is qui arat, arare: ∴& qui triturat ſub ſpe, ſpei ſuæ particeps eſſe.	*An propter nos vtique dicit? nam propter nos ſcripta ſunt, quoniam debet in ſpe qui arat, arare: & qui triturat, in ſpe fructus percipiendi.*	
11	Εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν;	∥Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus, magnum eſt ſi nos veſtra carnalia meſſuerimus?	*Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus, magnum eſt ſi nos carnalia veſtra metamus?*	Rom.15. 27
12	Εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσι, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ᾽ οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἐγκοπήν τινα δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.	Si alij ∴*ſui* in vos iuris participes ſunt, *an* non potius nos? atqui non vſi fuimus iure iſto: ſed omnia ∴ſuſtinemus, ∴ne interrumpamus Euangelium Chriſti.	*Si alij poteſtatis veſtræ participes ſunt, quare non potius nos? ſed non vſi ſumus hac poteſtate: ſed omnia ſuſtinemus, nequod offendiculum demus Euangelio Chriſti.*	
13	Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται;	An ne ſcitis ∥eos qui ſacris operātur, ∴*ea quæ* ex ſacrario *ſunt* edere? *&* ∴qui altari aſſident, ∴cum altari participare?	*Neſcitis quoniam qui in ſacrario operantur, quæ de ſacrario ſunt edunt? qui altari deſeruiunt, cum altari participant?*	Deut.18.1

---

7 *Militat*, στρατεύεται. i. Militare ſolet. Simile exemplum Matth.26.23, & infrà, 15.29. ¶ *Stipendiis*, ὀψωνίοις. Nazianz. in Iulianum, ſic ſcribit, τί λέγων ὀψώνιον; τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι, καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. Id eſt, *Quid vocat* ὀψώνιον; *Nempe teſſeram frumentariam quam à rege percipiunt, & dona quæ dignitatibus ex Lege tribuuntur.* Vide Luc.3.14. cui loco illud etiam addo, Auguſti tempore ac deinceps, denarium fuiſſe gregarij militis ſtipendium, vt ex lib.1. Corn. Taciti apparet.

8 *Secundum hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. id eſt, Num iis tātùm nitor quæ ex hominum conſuetudine valent? Vide Rom. 3.5. ¶ *Hæc*, ταῦτα. Eraſmus, *Eadem*, ταυτά, vt etiam videtur legiſſe Ambroſius.

9 *Num boues*, μὴ τῶν βοῶν. id eſt, Num ad boues ipſos propriè reſpexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioquin minima etiam quæque complectitur Dei prouidentia, vt Pſal.36.6, Matth.10.29, & 1.Timoth.4.13. Eſt itaque κατά τι accipiendum quod Apoſtolus ſimpliciter enuntiauit. quod quidem diligenter annotandum eſt multis locis, vt in hac eadem epiſtola 8.1, & hoc eodem cap.verſ.4 & 25, & cap.10.33.

10 [*Hoc*] *ſcriptum eſt*, ἐγράφη. Rectè omnino additum eſt pronomen ab Eraſmo, nequis putet ſequentia citari ab Apoſtolo, quum ſint potius ſuperioris dicti explicatio, & ὅτι non accipiatur εἰδικῶς, ſed αἰτιολογικῶς. ¶ *Et qui triturat, ſub ſpe*, &c. καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ᾽ ἐλπίδι. Aut redundat ἐπ᾽ ἐλπίδι, quod etiam non legitur in Claromontano codice, & facilè ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ſuppleri poteſt, aut amplectenda eſt alia ſcriptura quam ſequuti ſumus, ex auctoritate vnius vetuſti manuſcripti codicis, & receptæ Latinæ interpretationis, nempe καὶ ὁ ἀλοῶν (ſub. δεῖ ἀλοᾶν, debet triturare) ἐπ᾽ ἐλπίδι τοῦ μετέχειν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ, ſpei ſuę, id eſt rei ſperatæ, nimirum prouentus. vt etiam Syrus & Arabs interpretantur. Sed hoc addo, iſtud τοῦ μετέχειν, eſſe tum ad aratoris tum ad trituratoris operam referendum, quoniam alioqui imperfecta eſſet prioris mēbri ſententia.

12 [*Sui*] *in vos iuris*, τῆς ἐξουσίας ὑμῶν. Ius appellat facultatem viuendi Eccleſiæ ſumptu. nam ὑμῶν paſſiuè accipiēdum eſt: vt Matth.10.1, & Mar.6.7, dicitur ἐξουσία τῶν πνευμάτων, *poteſtas in Spiritus*. & coactum eſt quòd ἐξουσίαν Græci interpretes putant immodicam quorundam quaſi tyrannidem declarare hoc in loco, quum de ſe loquens Apoſtolus, eodem vocabulo ter vſus ſit paulo antè, & hoc etiam eodem verſiculo. Vulgata, admodum obſcurè, *Poteſtatis veſtræ*. Eraſmus, non ſatis etiam perſpicuè, *Poteſtatis erga vos*. Caſtellio verò imperitè τὴν ἐξουσίαν interpretatur facultates. ¶ *Suſtinemus*, στέγομεν. id eſt ὑπομένομεν. Videretur tamen melius conuenire στέργομεν, id eſt ἀγαπῶμεν, boni conſulimus. Iſocr. στέργε μὲν τὰ παρόντα, *præſentibus acquieſce*, ſeu, *præſentia boni conſule*. Vide infrà, 13.7. ¶ *Ne interrumpamus*, ἵνα μὴ, &c. ad verbum, nequam interruptionem demus. id eſt ne curſum Euangelicæ prædicationis retardemus, dum videlicet de victus ſuppeditatione laboratur, vel quòd futurum proſpiceret vt vel ſordidi & ingrati nonnulli hac occaſione reſilirent, aut ſerius accederent, vel inde aduerſarij occaſionem arriperent ipſum calumniandi, ac proinde fructum ipſius laborum impediendi, quaſi Euangelium cauponaretur. Vulgata, *Ne quod offendiculum demus*, quaſi idem ſit ἐγκοπὴ & πρόσκομμα, cuius effectū eſt ἐγκοπὴ, vt ex Theophylacto annotauit Eraſmus.

13 [*Ea quæ*] *ex ſacrario* [*ſunt*,] ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Ad verbum, *Ex ſacrario*, ſiue *ex templo*, μετωνυμικῶς, pro ex iis quę in templo offeruntur. Eraſmus, *Ex ſacrificio*: id eſt ἐκ θυσίας, vel ἐξ ἱερείου, impropriè & nimium anguſta ſignificatione: quum potius intelligantur decimæ, oblationes & primitiæ. Nam ad ſacrificia ipſa pertinet alterum membrum. ¶ *Qui altari aſſident*, οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. Vulgata, *Qui altari deſeruiunt*. Eraſmus, *Qui ſacrario aſſiſtunt*. Neuter videtur ſatis expreſſiſſe verbum προσεδρεύειν, quo ſignificatur hoc munus perpetuam aſſiduámque curam requiſiuiſſe, vt ſacerdotes quærendo alia ratione victui vacare nō potuerint. Deinde Eraſmus impropriè conuertit θυσιαστήριον *Sacrarium*, quum illo vocabulo nihil aliud quàm βωμὸς declaretur. ¶ *Cum altari participare?* τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται; Id eſt, altaris ſunt ſocij in diuidenda victima? Nam συμμερίζεσθαι ita accipitur: & de altari loquitur per proſopopœiam, quòd vna pars velut ab altari ipſo vorabatur, ea nimirum quæ adolebatur, altera verò ſacerdotibus cedebat ex Lege. Etſi verò id quoque in profanarum gentium ſacrificiis obſeruabatur, tamen mihi ſit probabilius, Apoſtolum ad Legalia ſacrificia in vtroque membro reſpexiſſe. Eraſmus, *Vnà cum ſacrario partem accipiunt*, diſcedens certè ab Apoſtoli ſententia, ſi vocabula ipſa ſpectes, quum rectè omnino verterit Vetus interpres.

150

14 Οὕτω καὶ ὁ Κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν.

15 Ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τούτων. Οὐκ ἔγραψα δὲ ταῦτα ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τὶς κενώσῃ.

16 Ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα. ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται· οὐαὶ δέ μοι ἐστὶν ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.

17 Εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω· εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.

18 Τίς οὖν μοι ἐστὶν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

19 Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω.

20 Καὶ ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω. τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω·

21 Τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος (μὴ ὢν ἄνομος Θεῷ, ἀλλ' ἔννομος Χριστῷ) ἵνα κερδήσω ἀνόμους.

22 Ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω. τοῖς πᾶσι γέ-

14 Ita Dominus conſtituit iis qui Euangelium annuntiant, vt ¨ex Euangelio viuant.

15 Ego tamen nullo iſtorum ſum vſus. Neque verò hæc ſcripſi vt ¨ita fiat in me. nam bonum eſt mihi mori potius quàm vt ¨gloriationem meam aliquis inanem reddat.

16 Etenim ſi euangelizem, non eſt quòd glorier: neceſſitas enim mihi incumbit. ¨Væ autem mihi eſt niſi euangelizem.

17 Nam ſi volens hoc faciam, mercedem habeo: ſin inuitus, diſpenſatio credita eſt mihi.

18 Quæ igitur mihi eſt merces? vt quum euangelizem, ¨gratuitum conſtituam Euangelium Chriſti, ¨vt ne abutar iure meo in Euangelio.

19 ¨Nam quanuis liber ſim ab omnibus, omnibus meipſum ſeruum feci, ¨vt plures lucrifacerem.

20 Et factus ſum Iudæis vt Iudæus, vt Iudæos lucrifacerem: iis qui ſub Lege ſunt, ¨vt ſi *eſſem* ſub Lege, vt eos qui ſub Lege ſunt, lucrifacerem:

21 Exlegibus vt exlex, (*non tamen* exlex Deo, ſed ¨ſublex Chriſto) vt lucrifacerem exleges.

22 Factus ſum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifacerē. omnibus factus ſum omnia, vt

14 *Ita & Dominus ordinauit iis qui Euangelium annuntiant, de Euangelio viuere.*

15 *Ego autem nullo horum vſus ſum. Nō autem ſcripſi hæc vt ita fiant in me. bonum eſt enim mihi magis mori quàm vt gloriam meam quis euacuet.*

16 *Nam etſi euangelizauero, non eſt mihi gloria: neceſſitas enim mihi incūbit. Væ enim mihi eſt ſi nō euangelizauero.*

17 *Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: ſi autem inuitus, diſpenſatio mihi credita eſt.*

18 *Quæ eſt ergo merces mea? vt Euangelium prædicans, ſine ſumptu ponā Euangelium, vt nō abutar poteſtate mea in Euāgelio.*

19 *Nam quum liber eſſem ex omnibus, omnium me ſeruum feci, vt plures lucrifacerem.*

20 *Et factus ſum Iudæis tāquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer: iis qui ſub Lege ſunt, quaſi ſub Lege eſſem, (quum ipſe non eſſem ſub Lege) vt eos qui ſub Lege erant, lucrifacerem:*

21 *Iis qui ſine lege erant, tanquam ſine lege eſſem, quum ſine lege Dei non eſſem, ſed in lege eſſem Chriſti, vt lucrifacerem eos qui ſine lege erant.*

22 *Factus ſum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem. omnibus omni-*

---

14 *Ex Euangelio*, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου. Id eſt, ex eo quòd Euangelium prædicant. Matth. 10, 10. & Luc. 10, 7. Vide Rom. 1. 9. Sic etiam paulo pòſt verſu 18. Cæterùm ſiquod etiam nobis altare & ſacrificium nunc ſupereſſet, quale eſſe volunt otioſi illi ſacrifici qui Miſſę oblationem hodie defendunt, quî fit vt ſolius annuntiationis Euangelij meminerit Apoſtolus in iſta ſimilitudine accommodanda? Et quis eſt iſtorum pudor, qui quum nihil minus quàm Euangelium doceant, de quo etiam plerique eorum ne ſomniarūt quidem, audent tamen iſtam Pauli ſententiam ſuis manifeſtiſſimis ſacrilegiis prætexere?

15 *Ita fiat in me*, ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. Id eſt, quaſi quæram mihi quoque ſtipendia perſolui. ¶ *Gloriationem meam*, τὸ καύχημά μου. propter Pſeudapoſtolos videlicet curſum miniſterij ipſius his calumniis impedientes, quos refellit 2. Cor. 12, verſ. 16, 17, 18.

16 *Væ autem*, οὐαὶ δέ. Vulgata *Væ enim*, οὐαὶ γάρ, quod etiam ſcriptum inueni in tribus codicibus.

18 *Gratuitū*, ἀδάπανον. Id eſt, vt nullos operæ meæ ſumptus accipiens, oſtendam Euangelium non eſſe quidpiam venale, & quod aliquo pretio ematur. Vulgata obſcurè, *Sine ſumptu*. Nam ἀδάπανον paſſiuè accipitur, nec refertur ad verbum θήσω, ſed cohæret cum εὐαγγέλιον. Deinde τιθέναι commodius videtur hoc in loco exprimi verbo Conſtituendi, quàm Ponendi vel Efficiendi. ¶ *Vt ne abutar*, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι. Non eſt igitur res indifferens, ſed abuſus, ac proinde peccatum, ſiquis quippiam agat, etiam per ſe licitum, tamen vel cum detrimento gloriæ Dei, vel proximi offenſione coniunctum, nedum vt Paulo tribuendum ſit aliquod opus ſupererogationis. Abſoluta verò tractatione de Apoſtolici iuris vſu ex eorum qui docentur circunſtantia moderando, nunc propoſitam initio huius capitis diſtributionem ſequutus, idem docet de vſu legalium Ceromoniarum, à quibus ſumus per Chriſtum liberati: nempe hîc etiam infirmorum adhuc Iudęorum ſaluti conſulendum, ſicut cautum etiam fuit illa Apoſtolica ſynodo, Actor. 15. 29, & copioſè docet noſter Apoſtolus Rom. 14. Nihil igitur iſta nunc ad noſtri temporis Iudæos pertinent, non amplius infirmos, ſed tot iam ſeculis obduratos & excæcatos: ac multo minus ad cultus ab hominibus excogitatos, vel per ſe vel ob adiunctas circunſtantias manifeſtè impios, ſiue ſuperſtitioſos.

19 *Nam quanuis liber ſim*, ἐλεύθερος γὰρ ὤν. particula cauſalis tractationem initio capitis propoſitam quæ eſt de libertate, cum poſteriore parte prioris verſiculi membro artificioſiſſimè connectit. ¶ *Plures*, τοὺς πλείονας. Vide Rom. 5. 15, & 2. Cor. 2. 6.

20 *Vt [ſi eſſem] ſub Lege*, ὡς ὑπὸ νόμον. Vulg. addit, *Quum ipſe non eſſem ſub Lege*, μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον. quæ etiam reperimus in Claromontano & alio præterea manuſcripto exemplari. Eſt autem Legis vocabulum ad eius partem, id eſt ad ceremonias, reſtringendum: vt etiam quum dicit ſe factum omnibus omnia, de rebus mediis tantùm loquitur.

21 *Sublex Chriſto*, ἔννομος Χριστῷ. Vulgata, *Quum ſub Lege eſſem Chriſti*, & in altero membro, *Quum ſine Lege Dei non eſſem*. Quædam enim exemplaria ſcribunt Θεοῦ & Χριστοῦ. Eraſmus, *Quum non ſim ſine Lege Deo, ſed obnoxius Legi Chriſti*. Sententia verò plana eſt. Voluit emollire vocabulum illud ἄνομος Apoſtolus: itaque addit ſe ita eſſe ἄνομον vt tamen Dei mandata habeat pro vitæ regula, ſed quatenus illis cum Euangelio conuenit, quod videlicet ceremonias abolet. Itaque *Deo* & *Chriſto* malui interpretari, ſicut & omnes fere Græci codices habent. Ambroſius ἔννομον non ineleganter *Sublegem* vertit, vt paranomaſiam ſeruaret, quem etiam ſum ſequutus.

γονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω.

23 Τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.

24 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτω τρέχετε ἵνα καταλάβητε.

25 Πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος, πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ, ἄφθαρτον.

26 Ἐγὼ τοίνυν οὕτω τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως· οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων.

27 Ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ· μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.

Κεφάλαιον ι.

1 Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑ-

¨omnino aliquos ſeruarem.

23 ¨Hoc autem facio propter Euangeliũ, ¨vt conſors eius fiã.

24 ¨An ignoratis, eos qui in ſtadio currunt, omnes quidem currere, ſed vnũ accipere præmium? ſic currite ¨vt comprehendatis.

25 Porro ¨quiſquis certat, ¨in omnibus eſt cõtinens. Illi quidẽ itaque vt ¨perituram coronam accipiant, *ſunt continentes*: nos autem, ¨*vt* incorruptam.

26 Ego igitur ita curro vt non in incertum: ita pugilem ago, vt aerem non cædens.

27 Sed ¨contundo ¨corpus meũ, & in ſeruitutem redigo: ne quo modo, quum aliis prædicarim, ipſe ¨reiectaneus fiam.

CAP. X.

1 N¨Olim autem vos ignorare fratres, ‖ ¨Patres no-

factus ſum vt omnes facerem ſaluos.

23 *Omnia autẽ facio propter Euangelium, vt particeps eius efficiar.*

24 *Neſcitis quòd ij qui in ſtadio currũt, omnes quidem currũt, ſed vnus accipit brauium? ſic currite vt comprehendatis.*

25 *Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus ſe abſtinet. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.*

26 *Ego igitur ſic curro, nõ quaſi in incertum: ſic pugno, non quaſi aerẽ verberans.*

27 *Sed caſtigo corpus meũ, & in ſeruitutem redigo: ne fortè quũ aliijs prædicauerim, ipſe reprobus efficiar.*

CAP. X.

1 *NOlo enim vos ignorare, fratres, quo-*

Exo 13.22
num.9.18
exo.14.22

---

22 *Omnino aliq.* πάντως τινάς. i. in omnes velut formas me mutaui, vt omni ratione aliquos ſeruarem. Vulgata, *Vt omnes,* ἵνα πάντας. i. vt quoſuis, ſeu ex omni hominum genere aliquos. quod ſequuti ſunt Syrus & Arabs interpretes.

23 *Hoc autem,* τοῦτο δέ. Vulgata, *Omnia autem,* πάντα δέ, vt etiam habet Chryſoſtomus Græcus. ¶*Vt conſors eius fiam,* ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι. Id eſt, vt & ipſe ex Euangelio cum iis quibus illud annuntio, fructum percipiam: quod futurum non erat ſi ab aliis exigerem quod ipſe non præſtem. Itaque Vulgata & Eraſmus, *Participem* interpretati, non ſatis expreſſa particula σύν, mentem Apoſtoli non ſatis ſunt aſſequuti.

24 *An ignoratis,* οὐκ οἴδατε. Ab hoc verſiculo paulatim rediens ad quæſtionem propoſitã de eſu idolothytorum, à qua ſic excurrerat vt tamen à ſcopo nõ aberraret, (quod enim de alimonia miniſtrorum dixerat vt inde argumentum duceret à comparatis, & quod poſtea ſubiecerat de lege Ceremoniali, puta dierum & ciborum diſcrimine, prorſus erat propoſito conſentaneum) vtitur veluti noua propoſitione, oſtendens indignum eſſe de cibis moueri inter eos controuerſiam. quos potius oportuit de ſobrietate etiam prophanis vſitata, & tamen Chriſtianis (præſertim paſtoribus) quotidiana, laborare. Nec enim dubiũ eſt quin hæc potiſſimum & peculiariter in paſtores dirigantur, qui ab idololatris ad pontificales illas epulas inuitati, illas, vel propter luxum ſaltem, vitare oportuit, vel alios in ea re audenda (non modo propter luxum ſed etiã per ſe damnanda) exemplo ſuo non confirmare. ¶*Vt,* ἵνα. Vt τελικῶς, non ὥστε ἀποτελεστικῶς.

25 *Quiſquis certat,* ὁ ἀγωνιζόμενος. Id eſt certare ſolet, ſiue gymnaſticen exercet. Vide ſuprà, verſu 7. Vulgata, *Qui in agone contendit.* ¶ *In omnibus eſt cont.* πάντα ἐγκρατεύεται. Exquiſitiſſima quædam erat gymnaſtarum diæta, quam deſignat Apoſtolus, admodum appoſita ſimilitudine vtens, quum tota Græcia iſtis certaminibus vacaret: inter quæ erant Iſthmia quæ Corinthi celebrabantur. In eo verò ſum ſequutus Cyprianum quòd ἐγκρατεύεται conuerti *Continens eſt*, pro quo Vetus interpres habet, *Ab omnibus ſe abſtinet*, πάντων ἀπέχεται, & Eraſmus, *Per omnia temperans eſt*, πάντα σωφρονεῖ. Ideo autem Apoſtolus tẽperantiæ meminit in accommodanda iſta ſimilitudine: quòd qui idolothytis ſine exceptione veſci volebant, planè intemperantiam ſuam proderent quum cibum præferrent proximi ſaluti: quò etiam ſpectant ſequentia. Optimus eſt autem & elegantiſſimus huius loci interpres Tertullianus in exhortatione ad martyres, his verbis, *Athletæ ſegregantur ad ſtrictiorem diſciplinam, vt robori ædificando vacent: continentur à luxuria, cibis lautioribus, à potu iucundiore: coguntur, cruciantur, fatigantur: quanto plus in exercitationibus laborauerint, tanto plus de victoria ſperant. Et illi,* inquit *Apoſtolus, vt corruptibilem coronam conſequantur. Nos æternam conſequuturi, carcerem nobis pro palæſtra interpretemur.* ¶*Perituram,* φθαρτόν. Huc pertinet illud Archiæ epigramma,

Τέσσαρές εἰσιν ἀγῶνες ἀν' Ἑλλάδα, τέσσαρες ἱροί·
Οἱ δύο μὲν θνητῶν, οἱ δύο δ' ἀθανάτων·
Ζηνός, Λητοΐδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο.
Ἆθλα δὲ τῶν, κότινος, μῆλα, σέλινα, πίτυς.

Id eſt, interprete Alciato,

Sacra per Argiuas certamina quattuor vrbes
Sunt, duo facta viris, & duo cælitibus:
Vt Iouis, & Phœbi, Melicertaque, Archemorique.
Præmia, oliuaſter, poma, apium, picea.

¶[*Vt*] *incorruptam,* ἄφθαρτον. Commodius legit Clemens, ἵνα ἄφθαρτον, repetita cõiunctione ἵνα: quem ſum ſequutus. *

27 *Contundo,* ὑπωπιάζω. Sic legitur in codicibus impreſſis, & Græcis ſcholiis. Nos de hoc verbo diximus Luc. 18. 5. Vetuſta tamen exemplaria legunt ὑποπιάζω: id eſt, ſubactum ſeu deiectum premo, & nonnulli rurſus ex veteribus (vt Clemens lib. στρωμ. 3, & Nazianz. κατ' Εὐνομιανῶν) legunt ὑποπιέζω, id eſt *deiectum opprimo*, eadem tranſlationis ratione. Certè τὸ ὑπωπιάζειν conuenit pugili, vt τὸ ὑποπιέζειν luctatori. & quum Apoſtolus vtrâque ſimilitudine ſit vſus, inde ortam diuerſam ſcripturam arbitror. ¶ *Corpus meum,* τὸ σῶμά μου. Id eſt veterem hominem Spiritui repugnantem. Vtitur autem corporis nomine, quoniam quæſtio erat de cibis propoſita. ¶*Reiectaneus,* ἀδόκιμος, Vulg. & Eraſ. *reprobus*, qua voce Theologi intelligunt electis oppoſitos. Hîc autem ἀδόκιμος ſimpliciter opponitur probo & ſyncero Dei ſeruo, ſicut pecuniam probam vocamus minimè adulterinam, vt Ierem. 6.30. Inepti ſunt igitur qui ex hoc loco effici volunt non eſſe firmam electionem. quibus hoc oppono quod ſcribit noſter Apoſtolus Rom. 8.38. Non pugnat ergo Apoſtoli ſolicitudo cum electionis firmitate, ſed ab ea potius dependet. Nam ſicut firma eſt & certa perſeuerantia electorum, ita conſtituit Dominus vt hac pia ſolicitudine foueatur. Deinde quod eſt iſtud argumenti genus? Laborauit Paulus ne reprobus fieret: ergo reprobus fieri potuit. Sic enim etiam liceat colligere Chriſtum potuiſſe non mori, quia rogauit vt calix iſte à ſe tranſiret, & ſimilia infinita quibus nihil abſurdius fingi poteſt. *

IN CAPVT X.

1 *Nolim autem,* οὐ θέλω δέ. Vulg. *Nolo enim,* οὐ θέλω γάρ, vt legit etiã Ambroſius, cõſentientibus vetuſtis nonnullis codicibus. Ego tamen malo legere δέ. Eſt autem μείωσις Hebraica in hoc dicendi genere, pro, Velim autem vos hoc in primis expendere. Sed quorſum hæc, dices, ab Apoſtolo ſcribuntur hoc loco? Nempe quæſtio erat de eſu idolothytorum. Reſponderat Apoſtolus, etiamſi

per ſe in genere licita eſſent, tamen propter circunſtantias non ſimpliciter eſſe iis veſcendum, propter offendiculum proximi, cuius ſalutis cauſa nobis non modò graue eſſe non debeat libertati noſtræ renuntiare, ſed etiam prorſus nefas ſit non renuntiare. quod ſuo in primis exemplo probauit, idque in re quæ non modò licita, ſed etiam pene neceſſaria videri poterat. Addiderat deinde exhortationem ad temperandas omnes cupiditates, ac in primis quidem ad frænandam gulam. Videbat enim Corinthios, etiamſi alia prætexerent, hoc tamen vitio in primis ad illam libertatē promiſcuè retinendam impelli. Nunc igitur in hoc argumentum ingreſſus, horrenda exempla iis proponit, in eos edita, qui quum & ipſi eſſent ex Dei populo & eaſdem ſalutis teſſeras haberent, tamen dum ventri obſequuntur, excluſi ſunt à fœdere. Addit etiam, vt argumentum iſtud amplificet, hoc gulæ vitium multa alia grauiſſima ſecum trahere. Denique propius tandem ad rem accedit, & oſtendit aliquod eſſe conuiuiorum genus quibus nullo modo liceat ipſis intereſſe: ea videlicet quæ in idolorum honorem celebrabantur, & appendices erant ipſorum ſacrificiorum: quod fieri ſanè non poterat quin idololatria publico teſtimonio comprobaretur. Vtinam verò hanc doctrinam hodie expenderent tum ij qui omnia habent pro indifferentibus, tum etiam qui præpoſteri zeli ſpecie, ſed reuera ſola gula & luxu impulſi, de ſua libertate nihil, vt proximos Domino lucrifaciant, remittunt.

¶*Patres noſtros*, οἱ πατέρες ἡμῶν. Sic Loquitur Paulus, fœdus ipſum non autem perſonas, niſi in genere, conſiderans.

¶*Sub illa nube*, ὑπὸ τὴν νεφέλην. Hiſtoria ſatis erat celebris & omnibus nota. Ideo addidit articulum cuius vis eſt διακριτική..

	πὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον.		ſtros omnes ∴ſub illa nube fuiſſe, ‖ & omnes per mare tranſiuiſſe:		niam patres noſtri omnes ſub nube fuerunt, & omnes mare tranſierunt:
	Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ·	2	Et omnes ∴ in Moſen ∴ baptizatos eſſe ∴nube & mari:	2	*Et omnes in Moyſe baptizati ſunt in nube & in mari:*
Exo. 16 18	Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον·	3	‖ Et omnes ∴eandem ∴eſcam ſpiritualem ediſſe:	3	*Et omnes eandem eſcam ſpiritualem manducauerunt:*
Exo. 17 6 num. 20. 10 & 21. 16	Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.	4	Et omnes eundem potum ſpiritualem bibiſſe. ‖ ∴ Bibebant enim ∴ ex ſequente ∴ſpirituali petra: Petra verò illa ∴ erat Chriſtus.	4	*Et omnes eundem potum ſpiritualem biberūt, bibebant autem de ſpirituali conſequente eos petra: Petra autem erat Chriſtus.*

2 *In Moſen*, εἰς Μωσῆν. id eſt Moſe illis præeunte, vel (vt alij volunt) in Legem Moſaicam. Sic dicuntur credidiſſe Iehouæ, & Moſi ſeruo eius, id eſt credidiſſe Iehouæ per os Moſis loquenti, Exod 14.31, & 19.9. Auguſtinus verò Pſal. 77, perinde legit acſi εἰς Μωσῆν ſcriptum eſſet pro ἐν Μωσῇ, id eſt per Moſen. quam enallagen ſæpe annotauimus, vt Act. 19,3. & húc locum ita verterunt Syrus & Arabs interpretes, nempe ביד מושא [*beiad Mosche*] *per manum Moſis*. ¶ *Baptizatos eſſe*, ὅτι ἐβαπτίσαντο. Media terminatio pro paſſiua ἐβαπτίσθησαν. Intellige verò baptizatos omnes fuiſſe, ſed ita vt ſola ſymbola, nempe nubes & mare, fuerint omnibus promiſcuè communia, non autem res ipſa: ſed tamen ipſorum, non Dei culpa. Pertinet enim illud ad Apoſtoli argumentum, qui totus eſt in eo vt doceat externam profeſſionem nihil eſſe, niſi vetus homo exuatur, ac proinde niſi reuera gloriæ Dei & ſaluti proximorum ſtudeatur. ¶ *Nube*, ἐν τῇ νεφέλῃ. Abundat præpoſitio, vt diximus Matth. 3. 11.

3 *Eandem*, τὸ αὐτό. Eandem videlicet atque nos: quia eadem fuit veterum ſacramentorum & noſtrorum ſubſtantia, ſicut vel ex eo apparet quod Paulus illis noſtrorum, & noſtris viciſſim illorum nomina accommodat, vt hoc loco, & ſuprà, cap. 5.7, & Philip. 3.3, & Coloſſ. 2. 11. ¶ *Eſcam ſpiritualem*, βρῶμα πνευματικόν. Id eſt, inquit Auguſtinus in Pſal. 77, ſpirituale aliquid ſignificantem: quæ differentia eſt inter ſacramentum & rem communem. Mannam ergo vocat eſcam ſpiritualem, eam videlicet conſiderans vt ſacramentum: quanuis qui fidei os non adferebant, nihil ſpirituale comedebant, ſed externum ſignum duntaxat: quibus tamen nihilominus manna præbebatur à Deo vt eſca ſpiritualis, quum hominis infidelitas non poſſit irritam facere Dei promiſſionem. Spiritualis igitur eſca dicitur manna, quòd mannæ ſymbolo offerretur aliquid minimè terrenum, ſed planè cæleſte, & quod ſolius Spiritus vi (id eſt fide) conſpici & edi poterat, nimirum Chriſtus, ſuo quidem tempore exhibendus, ſed iam tum piis præſens & efficax, qui eum venturum fide amplectebantur. Eadem ratio eſt ſpiritualis potus. Quòd autem nonnulli particulam EANDEM ad patres referunt, qui dicantur omnes eadem ſacramenta habuiſſe, prorſus repudiandum eſt. Etſi enim ita ſe res habet, quorſum tamen Apoſtolus Baptiſmi nomen ad eos transferret, & cur ad Chriſtum vſque aſſurgeret, niſi vt & illos & nos doceat, eadem ſacramenta non ſignis quidem ſed reipſa habere, ac proinde nobis non magis quàm illis profutura ſi ingrati fuerimus, quum reipſa vnus populus ſimus? Et certè niſi ita hunc locum explices, non erit firma Pauli conſequutio. At enim, dices, quomodo idem hic potus dicitur? nam ſi ſigna ipſa ſpectes, diuerſa fuerunt eorum ſigna à noſtris: ad rem autem ipſam hoc referri non poteſt, quum dici non poſſint omnes fuiſſe Chriſti verè participes: fuiſſent enim ſeruati. Reſpondeo, eundem tamen potum ſpiritualem dici, quoniam & ipſe, vt hodie noſter, ſacramenti rationem habebat, & idem Chriſtus fruendus proponebatur, quamuis ſigna ſint diuerſa. Quod ſi veterum patrum teſtimonium requiritur, Ambroſius vocat mare & nubem formam futuri ſacramenti noſtri. Et Aug. in Ioh. tractatu 45, *Fide*, inquit, *manente, ſigna ſunt vocata. Ibi petra Chriſtus, nobis Chriſtus quod in altari ponitur.* Et in Pſal. 77. *Idem in myſterio cibus illorum qui noſter. ſed ſignificatione idem non ſpecie*. Et apertius etiam in lib. de pœnitentiæ vtilitate, *Quicunque in manna Chriſtum intellexerunt, eundem quem nos cibum ſpiritualem manducauerunt.*

4 *Bibebant enim*, ἔπινον γάρ. Vulgata, *Bibebant autem*, ἔπινον δὲ, contra omnium noſtrorum codicum fidem: fortaſſis autem alluſit Paulus ad Eſaiæ locum 43. 20.

¶ *Ex ſequente*, ἀκολουθούσης. Vel *obſequente*, Iſraelitarum videlicet voluntati ac deſiderio, vt Photius exponit. Simplicior tamen videtur expoſitio ſi hoc referas ad riuum ex rupe profluentem, qui populum ſit comitatus, acſi rupes ipſa eos eſſet ſequuta. vt non malè poſſimus etiam interpretari Aquam comitem, cum Tertulliano. Nam ſi fuiſſet hoc vnus diei beneficium, poſtridie fuiſſet iterum percutienda rupes in illo arido deſerto. Sed & ipſi Hebræi ſic tradunt, nec aliter explicat Chaldæus paraphraſtes Numer. 21. 16. ¶*Spirituali Petra*, ἐκ πνευματικῆς πέτρας. Non poſſum iis aſſentiri qui hoc referunt non ad ſymbolum, ſed ad rem ipſam, id eſt ad Chriſtum ipſum, aſſiduum Iſraelitarum comitem, qui dicatur Petra ſpiritualis, quoniam per petram ſpiritualiter adumbrabatur. Primùm enim hæc expoſitio coacta eſt: deinde, niſi Chriſtum ſepares à ſua virtute viuifica, neceſſe eſt falſo dici omnes ex ſpirituali Petra (id eſt ex Chriſto) bibiſſe, quum Chriſtus nonniſi fide ac proinde à ſolis fidelibus potuerit percipi: quamuis interim etiam infidelibus hæc Petra, ſi Dei ordinationem ſpectes, ſacramentum (id eſt ſpiritualis Petra) eſſe non deſineret. ¶ *Erat*, ἦν. Id eſt ſacramentaliter ſignificabat, μετωνυμικῶς, vt explicat Auguſtinus contra aduerſarium Legis lib. 20. cap. 6, & epiſt. 102. id eſt ita vt verè adiuncta eſſet rei veritas, quatenus videlicet Deus non nudum ſignum, ſed etiam rem ipſam ſignificatam offert fide ſpiritualiter percipiendam, ſiue accipiatur, ſiue repudietur. Vide Matth. 26.26.

Ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ Θεός· κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ.	5	Sed pleroſque illorum ¨non approbauit Deus. ‖ proſtrati ſunt enim in deſerto.	5	*Sed non in pluribus eorum beneplacitũ eſt Deo. nam proſtrati ſunt in deſerto.*	Num. 26. 65
Ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι ἐπεθύμησαν.	6	Hæc autem ¨typi noſtri fuerunt, vt ne concupiſcamus res malas, ‖ ſicut illi concupiuerũt.	6	*Hæc autem in figura facta ſunt noſtri, vt non ſimus concupiſcentes malorum, ſicut & illi concupierunt.*	Num. 11. 4. & 26. 64 pſal 106. 14.
Μηδὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε, καθώς τινες αὐτῶν, ὡς γέγραπται, Ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν.	7	Ne igitur idololatræ eſtote, ſicut quidam eorum, vt ſcriptum eſt, ‖ Sedit populus ad edendum ac bibendum, & ſurrexerunt ad ludendum.	7	*Neq; idolorũ cultores efficiamini ſicut quidam ex ipſis, quemadmodum ſcriptum eſt, Sedit populus mãducare & bibere, & ſurrexerunt ludere.*	Exo. 32. 6
Μηδὲ πορνεύωμεν, καθώς τινες αὐτῶν ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες.	8	Neque ſcortemur, ‖ ſicut quidam eorum ſcortati ſunt, & ceciderunt vno die ¨viginti tria millia.	8	*Neq; fornicemur, ſicut quidam ex ipſis fornicati ſunt, & ceciderunt vna die vigintitria millia.*	Num. 25. 9
Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστὸν, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο.	9	Neque tentemus ¨Chriſtum, ‖ ſicut ¨quidam eorum tentarũt, & ¨à ſerpentibus perierunt.	9	*Neque tentemus Chriſtum: ſicut quidam eorum tentauerunt, & à ſerpentibus perierunt.*	Num. 21. 6 pſal. 106. 14
Μηδὲ γογγύζετε, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.	10	‖ Neque murmurate, ſicut quidam eorum murmurarunt, & perierunt ¨ab exterminatore.	10	*Neque murmuraueritis, ſicut quidã eorũ murmurauerunt, & perierũt ab exterminatore.*	Num. 14. 37 iud. 8. 24.
Ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν.	11	Hæc autem omnia ¨typicè euenerunt eis: ſcripta verò ſunt ad noſtri admonitionem, in quos ¨fines ſeculorũ occurrerunt.	11	*Hæc autẽ omnia in figura contingebant illis: ſcripta ſunt autẽ ad correptionem noſtrã, in quos fines ſeculorum deuenerunt.*	
Ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ.	12	Itaque ¨qui *ſibi* videtur ſtare, videat ne cadat.	12	*Itaque qui ſe exiſtimat ſtare, videat ne cadat.*	

---

5 *Non approbauit*, οὐκ εὐδόκησεν. Vide Matth. 3.17.

6 *Typi noſtri*, τύποι ἡμῶν. Vulgata, *Hæc autem in figura facta ſunt noſtri.* Eraſmus, *Hæc autem figuræ noſtri fuerunt.* quæ expoſitiones aditum patefaciunt imperitis quibuſdam, ex hoc loco colligentibus, in veteri populo ſacramenta fuiſſe duntaxat figuratiua (vt loquuntur) non autem exhibitiua: quaſi videlicet Iſrael non fuerit vera Eccleſia, ſed veræ duntaxat Eccleſiæ vmbra & figura: vnde infiniti poſtea errores ſunt exorti. quũ tamen Paulus hæc dicat typos fuiſſe, non tam Iſraelitarum reſpectu quam *noſtri, vnde etiam ἀντίτυπα dicuntur: id eſt typi typis noſtris ex aduerſo reſpondentes, quorum ſacramenta ſunt illis veteribus adumbrata. Sic manna fuit ipſis Iſraelitis ſacramentum veri illius panis cæleſtis: nobis autem typus panis quem frangimus. Sic fuit Circuncíſio iiſdem illis ſigillum iuſtitiæ fidei, noſtri autem reſpectu typus noſtri Baptiſmi. Idem de Paſchate & aliis ceremoniis ſtatuendum eſt, quibus omnibus ſucceſſerunt duo noſtra ſacramenta. Quamobrem & Apoſtolus illos dixit fuiſſe in nube & mari baptizatos, quoniam illum Baptiſmum noſtrum adumbrarunt. Sed alij typi fuerunt ordinarij, vt illi de quibus diximus: alij velut accidentales, vt nubes & tranſitus maris quo ſemel tantùm vſus eſt Deus. Mirè autem cõuenit hic typus noſtro ſacramento. Aqua enim aquæ reſpondet, vtrinque etiam interuenit merſio & emerſio. Nubes denique vim cæleſtem Spiritus adumbrat.

8 *Vigintitria millia*, εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. Apud Moſen legimus vigintiquatuor millia, Num. 25. 9. exemplarium fortaſſis vitio, ſed in reipſa nihil variant. Cæterùm quòd poſt ἡμῶν ſubiunxit γίνεσθε, deinde πορνεύωμεν, poſtea γογγύζετε, factum eſt ex Hebræorum idiotiſmo, qui modos & tempora & perſonas frequentiſſimè permutant.

9 *Chriſtum*, τὸν Χριστόν. Ergo Chriſtus eſt hodie, & heri fuit. Tentare autem Chriſtum eſt eum velut ad certamen prouocare, vt infrà Apoſtolus ipſe explicat v. 22: quod ij ſanè faciunt in primis qui eius cognitione abutentes, eam ſuis cupiditatibus prætexunt. Locus inſignis, & hoc noſtro miſerrimo tẽpore iis in primis neceſſarius qui Euangelij lucem conuertunt in tenebras, iuſto Chriſti furore ipſos perſequente. ¶ *Quidam etiam*, καί τινες αὐτῶν. abundat καὶ vt in κἀκεῖνοι, ſupra, v. 6, & in proximo quoque: adeo vt in quibuſdam etiam codicibus deſit: ſic Iohan. 8.25, & infrà, 13.12. Sed & in nonnullis exemplaribus legitur αὐτόν, *eum*. Quocunque autem modo hæc legas, ad Chriſtum referuntur. Nam planè durum fuerit poſt ἐπείρασαν ſubaudire τὸν Θεόν, *Deum*. ¶ *A ſerpentibus perierunt*, ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Sic rectè Vulg. vt non fuerit neceſſe mutare in *Extincti ſunt*. Plinius, *M. Marcello circa mortem, quũ periit ab Annibale, iecur in extis defuit.* & De-* moſth. olynthiaca 3. μὴ σκοπεῖτε τίς εἰπὼν τὰ βέλτιστα ὑπὲρ ὑμῶν, ὑφ' ὑμῶν ἀπολέσθαι βουλήσεται.

10 *Ab exterminatore*, ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ. Heb. המשחית [*hămaſchchith*] Exod. 12.23, ſiue de bono ſiue de malo Angelo accipias, cuius miniſterio Dominus iudicium ſuum exequutus eſt cum vltimo impiorum extio. Græci porro ἀλάστορα vocant quem poetæ Latini Furiarum nomine deſignãt. Scribitur autem vbique ὀλοθρεύω & ὀλοθρευτής, per ο,* in ſecunda ſyllaba, quanuis ab ὄλεθρος deriuetur.

11 *Typicè*, τύποι. Id eſt τυπικῶς, vt in duobus codicibus vetuſtis ſcriptum inuenimus. Vulgata, *Hæc autem omnia in figura contingebant eis.* Eraſmus, *Hæc autem omnia figuræ contigerunt eis.* Vide ſuprà, verſ. 6. ¶ *Fines*, τέλη. Idcirco hi dies vocantur nouiſſimi: & ætas Chriſti aduentum conſequuta, verè dici poteſt ſeculorum perfectio ac complementum.

12 *Qui* [*ſibi*] *videtur*, ὁ δοκῶν. Iterum τὸ δοκεῖν vanam illam & arrogantem ſecuritatem declarat, eam videlicet quæ non Dei promiſſione, ſed ſtulta opinione nititur. Nã alioquin is demum fidelis eſt qui in Dei promiſſiones ſecurus incumbit, Apoſtoli exemplo, Rom. 8.38. Neque verò hæc ſecuritas torporem, ſed piam ſolicitudinem: pium, inquam, illum timorem ac tremorem gignit, quibus alitur perſeuerantia in fide, & magis ac magis fidelium animi de ſua vocatione & electione certiores fiãt, 2. Pet. 2. 5,

vſque ad ver.11. Cæterùm Apoſtolus his verbis paulatim ad quæſtionem propoſitam redit, & iſtud vitium ex eo ipſo fonte manare docet ex quo etiam ſuperiora, nempe quòd Corinthij ſibi viderentur omnium ſapientiſſimi: quod ipſo ſtatim initio propoſitæ quæſtionis expreſſerat, ſupra, 8.1. Sed tamen obiurgationem mitigat, quum eos ſtare confitetur, ſed monet vt hoc Dei beneficium pia ſolicitudine retineant.

Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.	13	Tentatio vos non cepit, niſi humana: fidelis autē *eſt* Deus qui non ſinet vos tentari ſupra *id* quod poteſtis, ſed præſtabit vnà cum tētatione etiam euaſionem, vt poſſitis ſufferre.	13	*Tentatio vos non apprehendit, niſi humana: fidelis autē Deus eſt, qui non patietur vos tentari ſupra id quod poteſtis: ſed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt poſſitis ſuſtinere.*
Διόπερ, ἀγαπητοί μου, φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας.	14	Quapropter, dilecti mei, fugite ab idololatria.	14	*Propter quod, chariſſimi mihi, fugite ab idolorum cultura.*
Ὡς φρονίμοις λέγω· κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι.	15	Vt intelligētibus loquor: iudicate vos quod aio.	15	*Vt prudētibus loquor: vos ipſi iudicate quod dico.*
Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινονία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν;	16	Poculum benedictionis cui benedicimus, nónne communio ſanguinis Chriſti eſt? panis quem frangimus, nónne communio corporis Chriſti eſt?	16	*Calix benedictionis cui benedicimus, nónne communicatio ſanguinis Chriſti eſt? & panis quem frāgimus, nónne participatio corporis Domini eſt?*
Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.	17	Quoniam vnus *eſt* panis, vnum corpus *nos* illi multi ſumus: nam omnes ex vno illo pane participamus.	17	*Quoniam vnus panis, vnū corpus multi ſumus: nam omnes de vno pane participamus.*
Βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα· οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί;	18	Videte Iſraelem *qui eſt* ſecundum carnem: nónne qui edunt victimas, conſortes ſunt altaris?	18	*Videte Iſraelem ſecundum carnem: nónne qui edunt hòſtias, participes ſunt altaris?*

13 *Tentatio*, πειρασμός. Humanam dicit tentationem quæ ab imbecillitate proficiſcitur. Sed mihi videtur Apoſtolus iſtud adiicere, alteram iſtius facti cuius Corinthios accuſat, cauſam oſtendens: nempe quòd veriti idololatrarum offenſionem, non dubitarent cum iis in idoleo epulari, ſcientiam idoli prætexentes, quum re vera iſtud præpoſtero prophanorum metu facerent: quod erat ſpecies idololatriæ, vt poſtea ipſos docet. Iubet igitur illos Paulus bono animo eſſe: & humanum quiddam nonnihil eſſe paſſos dicit, ſed conſtantiores deinceps illos eſſe oportere, expertos in eo Dei benignitatem, qui ſicut adhuc non erat paſſus eos grauius peccare, id eſt in manifeſtam ipſam idololatriam incidere, ita deinceps ſit illis affuturus, conſtantia maiore vtentibus, quæcunque illis certamina propterea immineant. Doctrina, hodie confirmandis multis in pura Chriſtianiſmi profeſſione, non minus quàm Pauli temporibus neceſſaria. ¶ *Cepit*, εἴληφεν. Quædam exēplaria Veteris editionis & Ambroſius quoque ſcriptum habent *Apprehendit*, ſed corruptè.

¶ *Præſtabit euaſionem*, ποιήσει τὴν ἔκβασιν. Idem, inquit, ille qui vos tentari voluit veſtri boni cauſa, aditum aperiet ad euadendum. Vulgata, *Faciet prouentum*, id eſt *ſucceſſum*. Nam proculdubio ſignificat Apoſtolus fore vt tentatio ipſis in bonū cedat, ut Rom.8.v.28. Eraſmus, *Faciet euentum*. Ego mallem *Exitum* interpretari, cum Hieronymo in Ionam, & Auguſtino in Pſal.61, & epiſt.89. vt annotauit Eraſmus. Sed tamen ſequutus ſum quod maximè viſum eſt accommodatum.

14 *Dilecti mei*, ἀγαπητοί μου. Complutenſis editio addit ἀδελφοὶ, *fratres*.

16 *Benedictionis*, τῆς εὐλογίας. Id eſt, gratiarum actionis, ſiue quod adhibetur in ſolenni illo epulo quo Domino gratias agimus. vnde etiam Euchariſtia dicitur.

¶ *Cui benedicimus*, ὃ εὐλογοῦμεν. Id eſt, quod cum gratiarum actione ſumimus, vt interpretatur Chryſoſtomus. de quo verbo pluribus diximus Matth.5.44. Item 26.26. Item 26.34. Item Luc.9.16. vbi eadem conſtructione ac ſignificatione accipitur atq; hoc in loco, quanuis in diuerſum finem. Puto enim εὐλογεῖν idem hîc declarare atque infinitis locis Veteris teſtamenti קדשׁ [*kadaſch*] id eſt ἁγιάζειν καὶ καθιεροῦν, *ſanctificare* ſeu *conſecrare*, quia nimirum recitata & expoſita Dei ordinatione, panis & vinum huic vſui ſacro deſtinantur, vt ſint veri & naturalis corporis & ſanguinis Chriſti ſacramenta, id eſt ſymbola ac teſſeræ, & ita quidem vt id etiam quod ſignificatur, verè nobis ſpiritualiter per fidem participandum offeratur. Quia verò cum Dei laude & ſolenni gratiarum actione coniuncta eſt tota hæc actio, idcirco Paulum exiſtimo verbo εὐλογεῖν rem totam ſignificaſſe: vt meo quidem iudicio OEcumenius planè & breuiter expoſuerit ὃ εὐλογοῦμεν, id eſt, ὃ εὐλογοῦντες κατασκευάζομεν. id eſt, quod cum laude & gratiarum actione adornamus. quod moneo, ne quis nos putet Conſecrationis vocabulo magicam aliquam incantationem intelligere. ¶ *Communio*, κοινωνία. Id eſt, efficax teſſera (fideles enim alloquitur Paulus) noſtræ cum Chriſto coniunctionis atque adeo incorporationis, [illegible]: ſicut Euāgelium dicitur potentia Dei, id eſt efficax Dei inſtrumentum, Rom.1.16, ſuprà, 1.18. Vulgata priore loco, *Communio*, poſteriore verò *Participatio*, repugnante Chryſoſtomo, qui communionem plus eſſe dicit quàm participationem: quòd ad hanc, inquit, ſatis ſit partem habere, ad illam autem requiratur vt prorſus vniamur, atque totum id percipiamus quod noſtræ fidei offertur. Et certe τὸ μετέχειν in hac tota oratione non vſurpatur à Paulo, quum agitur de Chriſto ipſo, ſed de pane, & de menſa, ſiue cibis in menſa appoſitis, quorū partem duntaxat ſinguli capiunt. Ac proinde κοινωνία & μετοχὴ differunt vt effectum à cauſa. Nam per panis μετοχὴν hæc ſocietas coït. Eſt igitur μετοχὴ Symbolorū, κοινωνία verò rerū: illa ſignificatarū, videlicet per partes, vtpote corporeorū, hæc verò totius Chriſti in ſingulis. In Chriſto quidē. Nec enim in oppoſita dæmoniorū ſocietate idem ad viuum eſt reſecandum.

¶ *Panis quem*, τὸν ἄρτον ὃν, pro ὁ ἄρτος ὅν. Similem loquutionem annotauimus Matth.21.42. Act.36.

17 *Quoniam vnus* [*eſt*] *panis*, ὅτι εἷς ἄρτος. Mihi quidem ſupplendum omnino videtur verbum ὑπαρκτικὸν, quod etiam faciunt Syrus & Arabs interpretes, vt vis argumenti ab eiuſdem & vnius ſacramenti perceptione ſumptum intelligatur. Nec enim, vt arbitror, dicuntur pij eſſe vnus panis & vnum corpus, ſed vnum eſſe corpus, Chriſti, videlicet myſticum, quòd fiant membra illius myſticè inter ſe coniuncta, quoniam ex eodem illo ſacro pane comederint qui eſt illorū inter ſe cum Chriſto coalitionis pignus. Ex quo etiam intelligitur quàm abſurda ſit & ab his myſteriis prorſus aliena eorum ſententia, qui ſicut ſubſtantiam illius ſacri panis, ſic etiam ipſius Chriſti, ſubſtantiam volunt ore ab accedentibus, & quidem quibuſuis ſumi. Nam ſic oporteret vt cauſa effecto, & effectum

cauſæ reſponderet: & ſicut in noſtram ſubſtantiam conuertitur panis, ſic vel nos in ipſummet Chriſti corpus reale, vel reale Chriſti corpus in nos re ipſa transmutari: nec myſticam & mere ſpiritualem, ſed corporalem eſſe & naturalem noſtri cum Chriſto coalitionem: quid? noſtri id eſt Eccleſiæ? imò quorumuis etiam indigniſſimorum, modò illo pane veſcantur, ſi illo modo iſtud Pauli argumentum intelligatur. ¶[*Nos*]*illi multi*, οἱ πολλοί. Sic exprimi oportere articulum arbitror, cuius vis eſt ἀναφορικόν. Agit enim non de quorumuis, ſed de ſolo credẽtium *cœtu: quibus propterea ſeſe aggregat. ¶*Ex vno illo pane*, ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου. Claromontanus codex addit: καὶ τοῦ ποτηρίου *& illo poculo.* ¶*Participamus*, μετέχομεν. Etſi enim vnius panis fruſtum quiſque accipit; tamen toti Chriſto in ſolidum ſpiritualiter incorporatur, quia vnus eſt panis ille, in vnum eundémque finem acceptus: vnus, inquam, communi notione ſacramenti, non autem neceſſariò vnus numero.

18 [*Qui eſt*]*ſecundum carnem*, κατὰ σάρκα. Addidi *Qui eſt*, ne Secundum carnem connecti poſſit cum verbo βλέπετε. Vocat autem Iſraëlitas ſecundum carnem, eos qui externis ſacrificiis & ceremoniis adhuc vacabant, quæ ſeorſim à Chriſto & per ſe æſtimata, dicuntur ſanctificationes & iuſtificationes carnis, quod ad animum vſque non pertingant, Heb. 9.10.& 13. De illis autem Iſraëlitis ac non de ſanctis illis patribus agi qui ex fide olim ſacrificarant, apparet vel ex eo quòd Apoſtolus dicit κοινωνοί εἰσι, non κοινωνοὶ ἦσαν *Participes ſunt* non autem *Participes erant* vel *fuerunt*. itidemque ex eo quod antea de veris typis Patrum * agens. Apoſtolus dixit eos eandem eſcam edere, & eundem potum bibere: quod multo magis dixiſſet de ſacramentis ordinariis, ſi tum fuiſſent ſacramenta, ac non potius externi duntaxat ritus, quum hæc ſcriberet. ¶*Conſortes ſunt altaris?* κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί; Id eſt * eiuſdem cultus ac ſacrificij ſunt conſcij, ſiue in eodem ſacrificio conſortes ac ſocij, ac eius quaſi vinculo in eadem religione copulati. Nam Altaris appellatione carnes intelligit in altari oblatas: quomodo etiam verſu 21. accipitur Menſæ nomen pro idolothytorum conuiuio, cui opponitur Menſa Domini, id eſt ſacra Domini cœna.

Τί οὖν φημι; ὅτι εἴδωλόν τί ἐστιν, ἢ ὅτι εἰδωλόθυτόν τί ἐστι;	19	Quid ergo dico? idolum aliquid eſſe, aut quod idolis immolatum eſt, aliquid eſſe?	*Quid ergo dico? quod idolis immolatum ſit aliquid? aut quòd idolum ſit aliquid?*
Ἀλλ' ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ· οὐ θέλω ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι.	20	Imò *illud dico*, quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos conſórtes dæmoniorum eſſe.	*Sed quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolo autem vos ſocios fieri dæmoniorum.*
Οὐ δύνασθε ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων· οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων.	21	Non poteſtis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum: non poteſtis menſæ Domini participes eſſe, & menſæ dæmoniorum.	*Non poteſtis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non poteſtis menſæ Domini participes eſſe, & menſæ dæmoniorum.*
Ἢ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμέν;	22	An prouocamus ad æmulationem Dominum? num validiores eo ſumus?	*An æmulamur Dominum? Nunquid fortiores illo ſumus?*
Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ.	23	Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, ſed non omnia ædificant.	*Omnia mihi licent, ſed non omnia expediunt: omnia mihi licent, ſed non omnia ædificant.* Suprà 6.13. eccl. 37.31.
Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.	24	Nemo quod ſuum eſt quærat, ſed quiſque quod alterius *eſt*.	*Nemo quod ſuum eſt quærat, ſed quod alterius.*

19 *Idolum*, εἴδωλον. In Syra interpretatione vt & vete*re Latina, prius fit mentio idolothyti, deinde idoli. Idolum autem aliquid eſſe, eſt vim numinis habere: & quod eſt idolis immolatum aliquid eſſe, eſt religione aliqua idoli affectum eſſe.

20 *Conſortes dæmoniorum eſſe*, κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. Id eſt, cum dæmoniis quicquam habere commune, aut in eam ſocietatem coire quæ dæmoniorum auſpiciis coit. Alludit enim Apoſtolus ad corporis Domini communicationem, quum alioquin Gentes minimè dicerent ſe fieri deorum ſuorum participes, vt nos Chriſtiani verè dicimus nos in cœna Domini cum Chriſto in vnum corpus coaleſcere. Dæmoniorum autem appellatione impuros illos Spiritus intelligo, ex Scripturæ conſuetudine, ad quam probabile ſit Paulum potius reſpexiſſe quàm ad Græcorum morem, qui δαίμονος nomen etiam in laude vſurpabant: vnde poculum quod ipſi ἀγαθοῦ δαίμονος voca*bant. Hûc denique ſpectat locus Num. 25.3. & Pſalm. 106, 28. vbi dicitur Iſraël agglutinatus fuiſſe ipſi Bahalpehor quod declaratur hebr. verbo צמד [*tſamad.*]

21 *Poculum dæmoniorum*, ποτήριον δαιμονίων. Hinc ſumpſit hanc dicendi formulam Apoſtolus quòd ſolerent profanæ quoque Gentes feſta ſua conuiuia libationibus & eius diui laudibus claudere cui ſacrificatum fuerat, vt pulchrè deſcribit Virg. lib. Æneid. 8. vbi inquit,

Poſtquam exempta fames, & amor compreſſus edendi,
Rex Euander ait, Non hæc ſolennia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana ſuperſtitio veterúmve ignara deorum
Impoſuit. ſæuis, hoſpes Troiane, periclis
Seruati, facimus, meritóſque nouamus honores.

Et tandem,

Quare agite ô iuuenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris,
Communémque vocate deum, & date vina volentes.

Hûc pertinet quod ait ex Ariſtotele Athenæus, μεθύειν * dici quaſi μετὰ τὸ θύειν. Eiuſmodi igitur ceremonias Paulus confert cum Cœna Domini, vt Corinthios pudeat eiuſmodi conuiuia in rebus mediis numerare, quibus intereſſe non poſſent quin cum manifeſtè blaſphemis ſocietatem coïrent, & adhibitis aliis ſymbolis, Cœnæ, id eſt communicationi Chriſti renuntiarent. ¶*Menſæ* * *Domini*, τραπέζης Κυρίου. Id eſt cibi qui in menſa Domini apponitur. Et hinc apparet veteribus illis Eccleſiis ignota fuiſſe altaria: quibus inuectis, inuexit paulatim Satan incruenti ſacrificij phraſin, quod tãdem in horrendam illam Chriſti oblationem euaſit, & ſacramentum in ſacrificium expiatorium commutauit.

22 *An*, ἤ. Sic rectius vertitur hæc particula quàm Nónne. Sic enim iſtud affirmat Paulus fieri à Corinthiis, vt tamen auerſetur, quaſi de ipſis minimè veriſimile. quod dicendi genus petitum eſt è medio, acſi diceret, Siccine verò nos inſanire poſſe, vt Dominum ad æmulationem prouocare audeamus. ¶*Prouocamus ad æmulationem*, παραζηλοῦμεν. Alludit ad verba Legis vbi dicit Deus ſe eſſe Zelotypum. Eſt enim æmulatio in vitio poſita, vt ait Cic. Tuſc. 4. *ægritudo ſi eo quod quis concupiuerit, alius potiatur, ipſe careat.* Vulg. *æmulamur*, barbarè in hac quidem notione. Eraſmus, *prouocamus*, nimium generaliter.

23 *Omnia mihi licent*, πάντα μοι ἔξεστιν. Reſtringendum eſt τὸ καθόλου ad id de quo agitur, vt ſuprà diximus. Huc autem pertinet illud Tertulliani de cultu fœminarum,

Quanto facilius illicita timebit, qui licita verebitur? conſentiens cum hoc altero dicto Clementis, ταχὺ καταπίπτουσιν ἐπὶ τὸ δρᾶν τὸ μὴ ἐξὸν, οἱ πάντα δρῶντες ἃ ἔξεστιν. i. *Qui faciunt quicquid licet, huc citò delabuntur vt faciant quod non licet.* Idem legit in proximo verſu, μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου. i. *Nemo quod ſuum eſt duntaxat quærat, ſed etiam quod eſt alterius.* Redit autem Apoſtolus ad generalem illam theſin à cuius explicatione inchoarat tractationem iſtam de rebus mediis, ſuprà, 6.12. & præſertim idolothytis ſupra, 8. 1, quorum vna ſpecie expoſita, eáque inter res medias minimè recenſenda, duas alias explicat, quarum vnam ſimpliciter, alteram non ſine exceptione concedit. ¶ *Ædificant*, οἰκοδομεῖ. Vide ſuprà, cap.8. verſ.1.

	Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	25	Quicquid in ¨macello venditur, edite, ¨nihil interrogantes propter conſcientiam.	25 *Omne quod in macello venit, manducate, nihil interrogātes propter conſcientiam.*
Pſal.24.1.	Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	26	‖Domini enim eſt terra & ¨plenitudo eius.	26 *Domini enim eſt terra, & plenitudo eius.*
	Εἰ δέ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	27	¨Quòd ſi quis infidelium vos vocat, ¨& vultis ire, quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conſcientiam.	27 *Siquis vocat vos infidelium, & vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conſcientiam.*
	Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, Τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι' ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	28	At ſiquis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum eſt, ne edite, propter illum qui indicauit, & propter conſcientiã, ¨Domini enim eſt terra & plenitudo ei⁹.	28 *Siquis autem dixerit, Hoc immolatum eſt idolis, nolite manducare propter illum qui indicauit, & propter conſcientiam.*
	Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. Ἱνατί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως;	29	Conſcientiam autem dico, non tuã, ſed illius alterius. cur enim libertas mea ¨damnatur ab alia conſcientia?	29 *Conſciẽtiam autem dico non tuam, ſed alterius. vt quid enim libertas mea iudicatur ab alia conſcientia.*
	Εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;	30	Et ſi ego ¨per gratiã *cibũ* participo, cur *ob id* ¨impius iudicor pro quo ego gratias ago?	30 *Si ego cũ gratia participo, quid blaſphemor pro eo quod gratias ago?*
Coloſ.3.17	Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.	31	‖Siue igitur editis, ſiue bibitis, ſiue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.	31 *Siue ergo manducatis, ſiue bibitis, ſiue quid facitis, omnia in gloriã Dei facite.*

---

25 *Macello*, μακέλλῳ: id eſt, κρεωπωλίῳ, vt Plutarchus alicubi interpretatur. Eſt autem vocabulum Latinum atque adeo Romanum, (ſi Varroni & Feſto ipſiq; adeo Plutarcho credimus) ſed Græca forma vſurpatũ, vt alia aliquot paſſim à ſacris ſcriptoribus, quæ ſemel annotauimus Mat. 5.26. Cæterùm quum ſatis conſtet Apoſtolum hoc loco non diſſerere aduerſus eos qui erant ex Circunciſione, & ciborum delectum retinebant, ſed aduerſus idolothyta, aſſentior Auguſtino qui in Epiſtolã ad Rom. teſtatur antiquitus conſueuiſſe etiam proſtare vænales carnes ſacrificatas: eas nimirum quæ ſupererant, quarum pecunia ad ſacerdotes redibat. Nam teſtatur quoque Herodotus ſolitos fuiſſe Ægyptios pecudum immolatarum capita in forum aſportata Græcis diuendere. Sed & Ariſtophanis Pluti interpres exponens hunc verſiculum, τοῦτο δὲ τὸ κρεάδιον τῶν ἔνδοθέν τις εἰσενεγκάτω λαβών, ſolitos fuiſſe dicit à ſacrificiis redeuntes, ex ipſa victima portiunculam domeſticis adferre, atque etiam ſiquid ſuperfuiſſet aſportare. In eiuſmodi igitur idolothytis & in priuato quoque infidelium conuictu, docet Apoſtolus nihil eſſe quo non poſſint fideles bona vti conſcientia, ſi modò infirmorum habeant rationem. ¶ *Nihil interrogantes*, μηδὲν ἀνακρίνοντες. Id eſt, non percontãtes, antequam ematis, ecquid illud quod vænum proponitur, ſit idolothyton, an ſecus. Quidam vertunt *Hæſitantes*, id eſt διακρίνοντες, ſenſu tamen eodem, quum hæc ipſa interrogatio ex hæſitatione conſcientiæ oriatur. Solent autem empturi rem aliquam, de eius conditione venditorem percontari, niſi ſatis ſit eis nota. Ideo addidit διὰ τὴν συνείδησιν, *propter conſcientiam*. id eſt, quaſi dubitetur ſitne ex earum rerũ genere quibus veſci liceat.

26 *Plenitudo eius*, τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Id eſt, infinita illa rerum copia quibus plena eſt. Id enim Dauidi ſignificat מלואה [*meloah.*] Significat autem his verbis Apoſtolus, poſſe bona conſcientia emi quicquid in macello proſtat. quoniam promulgato iam Euangelio, ſublatóque omni illo diſcrimine, quo vigente Dominus cæteris abdicatis populis quodammodo non dominabatur, nunc demum vniuerſum terrarum orbem, ſicut in illo Pſalmo canitur, ſibi conſecrarit: & hominibus quouis cibi genere alendis proſpexerit vt 1.Tim.4.4.

27 *Quòd ſi quis*, εἰ δέ τις. Duos caſus proponit Apoſtolus in quibus veſci liceat idolothytis: vnum ſiquis emerit in macello ac iis in priuato veſcatur: alterum ſiquis ad priuatas epulas fuerit inuitatus: qua de re tamen non ſine diſtinctione reſpondet. ¶ *Et vultis ire*, καὶ θέλετε πορεύεσθαι. Innuit tacitè non eſſe temerè ad conuiuia eiuſmodi accedendum.

28 *Domini enim*, &c. τοῦ γὰρ Κυρίου. Hoc teſtimonium repetitum etſi legit Græcus ſcholiaſtes, non videtur tamen huic loco quadrare, & neque in Claromontano, eximiæ vetuſtatis & emendatiſſimo codice, neque in Syra, neque in Arabica interpretatione, imò ne Latina quidem vulgata legitur: & iis aſſentior qui librariorum incuria putant irrepſiſſe, quia hîc præcedunt eadem verba quibus clauditur verſiculus 25, cui deinde iſta attexuntur. Nam certè iſtud ὁμοιοτέλευτον multos errores inuexit, vt facilè confitebuntur qui vetera exemplaria aliquando contulerunt: & in vno vetuſto codice comperi iſta hoc loco deeſſe.

29 *Damnatur*, κρίνεται, id eſt κατακρίνεται, vt alibi ſæpe. Puto autem hunc eſſe ſenſum, cum doctiſſimo interprete, Si libertate temerè vtaris, fiet vt infirmus frater malè de tuo facto iudicet, atque hoc modo libertatis beneficium ipſi cedat in ruinam, cuius tu ſis conſcius, vt qui nullam habueris infirmitatis eius rationem. Itaque, ne lædatur eius conſcientia, abſtinere debes ab idolothyto. Sed perſonæ mutatio ex Hebræorum idiotiſmo, ſententiam reddidit obſcuriorem. Videbatur enim potius dicendum ἐλευθερία σου, *libertas tua*, & ſequenti etiam verſiculo, σὺ μετέχεις, & βλασφημῇ. Sed ipſe Paulus eorũ perſonam induit quos vult adducere ad moderatũ libertatis vſum. Ita autem accipiendum eſſe verbũ κρίνεσθαι liquet etiam ex verbo βλασφημοῦμαι quod ſequitur. Eſt enim ſequens verſiculus explicatio iſtius.

30 *Per gratiã*, χάριτι. Id eſt, ſi ex beneficio Dei hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur committam vt mea culpa hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur? Sic enim (meo iudicio)

cio) rectè omnino explicat doctiſſimus interpres. Nam ſi hæc eſt obiectio in perſona Corinthiorum, vbi reſponſio? aut cur illam prorſus omitteret Apoſtolus? quomodo etiam ſequens concluſio cohærebit? Vulg. & Eraſ. *Cum gratia*, id eſt cum gratiarum actione, quod nimis eſt coactum. Ambroſius, *Si gratiæ particeps ſum.* Verùm (vt rectè annotauit Eraſmus) μετέχω cum tertio caſu iungi non ſolet, niſi ad ſocium communionis referatur, non ad rem cuius ſis particeps, vt ſi dicas μετέχω σοι τούτου, vel τούτῳ. ¶ *Impius iudicor*, βλασφημοῦμαι, ſiue maledictis impetor, aut de mea exiſtimatione detrahitur. Sed illo modo explicare malui, quòd hìc agatur de religione.

Ἀπρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίοις, καὶ Ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ.	32	Eſtote ſine offendiculo & Iudæis, & Græcis, ∴ & Eccleſiæ Dei.	32	*Sine offenſione eſtote Iudæis, & Gentibus, & Eccleſiæ Dei.*	
Καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.	33	Sicut & ego ∴ *per* omnia omnibus placeo, nõ quærens meam ipſius vtilitatẽ, ſed multorum, vt ſeruentur.	33	*Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi vtile eſt, ſed quod multis, vt ſalui fiant.*	
Κεφάλαιον ια.		CAP. XI.		CAP. XI.	
Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ.	1	∴ Mitatores mei eſtote, ſicut ∴ ego Chriſti.	1	*Imitatores mei eſtote, ſicut & ego Chriſti.*	1.Theſ.3.9
Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν τὰς παραδόσεις κατέχετε.	2	Laudo verò vos, fratres, quòd ∴ omnia mea meminiſtis, & ∴ ſicut tradidi vobis, ∴ traditiones ∴ retinetis.	2	*Laudo autem vos, fratres, quòd per omnia mei memores eſtis: & ſicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis.*	
Θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός.	3	Velim autẽ vos noſſe ‖ Chriſtum eſſe omnis viri caput: caput autem mulieris, virum: ∴ caput verò Chriſti, Deum.	3	*Volo autem vos ſcire quòd omnis viri caput, Chriſtus eſt: caput autem mulieris, vir: caput verò Chriſti, Deus.*	Epheſ.5.23
Πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προφητεύων κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.	4	∴ Omnis vir ∴ orans aut prophetans ∴ operto capite, dedecorat caput ſuum.	4	*Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput ſuum.*	

32 *Et Eccleſiæ*, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Partibus ſubiicit totum, niſi malimus iſtud Iudæis & Græcis de extraneis intelligere, quorum etiam nobis ſit habenda ratio, ne, dum eis obſequimur, ipſos in ſuperſtitione confirmemus.

33 [*Per*] *omnia omnibus placeo*, πάντα πᾶσιν ἀρέσκω. Quod ſine exceptione dictum eſt, ad id de quo agitur, id eſt ad res medias & ad infirmos, reſtringere oportet, de quo diximus ſuprà, 9.

IN CAPVT XI.

1 *Imitatores mei*, μιμηταί μου. Hunc quoque verſiculum perperam Latini à ſuperiore capite abſecuerũt, cum quo prorſus cohæret: ita tamen vt ſingulari quodam Pauli artificio, ſit ſimul & ſuperioris diſputationis concluſio, & tranſitio ad ea quæ ſequuntur. Alius ergo nunc ſequitur huius epiſtolæ locus, in quo de recta publicorũ cœtuum diſpoſitione agitur, cuius tractationis tria ſunt capita. Primùm enim agit de virorum & fœminarum decente habitu: vſque ad verſ. 16. finientẽ. Deinde de recta Cœnæ Domini adminiſtratione à verſ. 17. ad finem vſque huius capitis. Tertiò verò de recto Eccleſiaſticarum vocationum & ſpiritualium donorum vſu vſque ad 15. cap. initium. ¶ *Ego*, κἀγώ. Iterum abundat καὶ ex Græcorum idiotiſmo, vt diximus ſuprà, 10.9. De ratione verò imitandi Chriſti vide pulchra apud Baſilium, De vita ſolitaria, cap. 5.

2 *Omnia mea meminiſtis*, πάντα μου μέμνησθε. Vel, Quòd in omnibus mei memores eſtis, vt ſubaudiatur κατὰ, ſicut ſuppleuit Vetus interpres. Sic enim vſurpatum eſt hoc dicendi genus ſuprà, 9.15, & 10.33. neque valet altera Eraſmi coniectura, qui eum ſuſpicatur legiſſe πάντη. Verùm quod generaliter hìc enuntiatum eſt, poſtea Apoſtolus ſuis exceptionibus definit. Vt autem ita loqueretur, eo adductus eſt (opinor) quòd traditiones pleraſque retinuiſſent, & quidem eam in primis de qua dicturus eſt, quanuis nonnulli refragarẽtur. ¶ *Sicut tradidi vobis*, καθὼς παρέδωκα ὑμῖν. Ambroſius legit, *Et quomodo vbique trado*, καὶ καθὼς πανταχοῦ παραδίδωμι. ¶ *Traditiones*, παραδόσεις. Vulgata, *Præcepta*, ἐντολάς, à quo vocabulo de induſtria abſtinuit Apoſtolus. Eraſmus, *Inſtituta*. Vide Matth. 15.3. Ambroſius addit μου, *meas*. Qui verò ex hoc loco nituntur quæuis portenta in Eccleſia retinere, vix digni ſunt quibus reſpondeatur. Cui enim perſuaſerint vel iſtas traditiones fuiſſe doctrinæ partem, vel (etiam ſi ita eſt) in traditionum Apoſtolicarum numero iſtas partim pueriles, partim Apoſtolorum ſcriptis ex diametro repugnantes, partim prorſus tyrannicas leges cenſeri oportere? Denique ſi Apoſtolicæ traditiones ſine exceptione ſeruandæ erant, cur tam multas iſti aboleuerunt? Traditionum autem * nomine hìc intelligi non quæ ad dogmata, ſed quæ ad εὐταξίαν attinent ipſi doctrinæ & profeſſioni Chriſtianæ conſentaneam, & in domo Dei omni cautione obſeruandã, hæc ipſa de quibus ait Apoſtolus manifeſtè oſtendunt? ¶ *Retinetis*, κατέχετε. Id eſt, ſummo ſtudio obſeruatis. Id enim declarat præpoſitio κατά. Quædam Vulgatæ editionis exemplaria legunt *Tenete*, imperandi modo.

3 *Caput verò Chriſti, Deum*, κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός. Intellige quatenus Chriſtus eſt Deus manifeſtatus in carne, ac proinde mediator. Caput autem vocat eum ad cuius gloriam referenda ſunt quæ illi ſubiecta ſunt.

4 *Omnis vir*, πᾶς ἀνήρ. Particula vniuerſalis, ordinum & ætatum diſcrimen tollit quantum quidem ad id de quo agitur. ¶ *Orans aut prophetans*, προσευχόμενος ἢ προφητεύων. Quia de decoro in communi cœtu ſeruando agit Apoſtolus, idcirco de publica oratione & prophetia (id eſt, Scripturæ tractatione) hæc accipio. neque verò ad eum duntaxat refero qui orationem cõcipit, aut Scripturæ locum interpretatur, ſed etiam ad auditorum conſeſſum: quia etiamſi vnus loquatur, communis tamen eſt actio, vt totus cœtus hac ratione dici poſſit orare & prophetare. ſicut 1.Reg.8.62, dicuntur Rex & populus ſacrificaſſe. Nã primùm omnium rationes quas adfert Apoſtolus, omnibus viris communes ſunt in Eccleſiæ cœtu verſantibus, & quædam etiam extra Eccleſiæ cœtum. Sed tamen quæſtio propoſita & cõcluſio de nõ operiẽdo capite oſtendũt eas rationes ad eius loci & tẽporis circũſtantiã referẽdas quo cõuenit Eccleſia. Deinde ſi ad vnã orãtis aut prophetãtis perſonã hoc referas, non cõueniet oppoſitũ membrũ mulieris: quũ mulieri nõ permittat Apoſtolus vt in Eccleſia (id eſt cõmuni cœtu) loquatur infrà, 14.34, & rationes quoque quas adfert cur velari debeãt, ſatis liquet ad omnes & ſingulas mulieres pertinere quę in publico Eccleſiæ cœtu verſantur. ¶ *Operto capite*, κατὰ κεφαλῆς ἔχων. Eraſ. ad verbũ, *Quicquam habẽs in capite*, Græcos interpretes ſequutus. Sed quod iſti de ipſa etiã coma hoc intelligũt, quæ & ipſa caput tegit, ineptũ eſt, quaſi videlicet nullis niſi tõſis licuerit orare aut prophetare. nã quod poſtea de tõdẽdo loquitur, aliò pertinet. Poſcit autẽ omnino antitheſis vt externũ velamẽ hìc prohiberi intelligas, ſicut mulierib⁹ præcipitur.

Velata autem dici non poteſt mulier etiamſi comis obuolutum caput habeat: atque ne viri quidem caput oper* tum dicetur quod ſolis capillis obtegitur: ſed velamen dicitur, quo ipſa quoque facies obtegatur. Cæterùm hanc Pauli legem, ad εὐταξίαν pertinere, ac proinde non ſine di* ſtinctione locorum & temporum accipiendam, vel ex eo intelligi poteſt quòd hodie contraria prorſus ratione, capite operto in cœtu loqui, ſignum eſt auctoritatis: aperto verò, ſubiectionis teſtimonium. Niſi malimus κατὰ κεφαλῆς ἔχειν non ſignificare ſimpliciter *Aliquid in capite geſtare*, ſed capiti imponere quo ipſa facies aliquatenus ſaltem obtegatur, quale fuiſſe nuptarum velamen conſtat ex quorundam adhuc populorum, ac præſertim totius Orientis vſu. Itaque pertinent ad hunc locum quæ ſcribit Plutarchus ἐν κεφαλαίων ῥωμαϊκῶν καταγραφῇ, Τοὺς θεοὺς προσκυνοῦσιν ἐπικαλυπτόμενοι, ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ἐπικρύψει τῆς κεφαλῆς. Hebr. certè חפשי [*chapſchi*], i. liber, cognationē habet cū verbo חשף [*chaſihaph*] quod eſt, detegere, ſiue nudare. *

	Πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς. ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ.	5	Omnis verò mulier orans aut prophetans non operto capite, dedecorat caput ſuum: nā *id* vnum ac idem eſt ¨acſi raſa eſſet.	5	*Omnis autem mulier orans aut prophetās non velato capite, deturpat caput ſuum: vnum enim eſt acſi decaluaretur.*
	Εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνή, καὶ κειράσθω· εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω.	6	Nam ſi non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd ſi turpe mulieri tonderi aut radi, veletur.	6	*Nam ſi non velatur mulier, & tondeatur: ſi verò turpe eſt mulieri tōderi aut decaluari, velet caput ſuum.*
Gen.1.26.27,& 5.1,& 9.6, col.3.10.	Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλήν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων· γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστι.	7	Vir enim non debet velare caput, ‖ quum *is* ¨imago ſit & gloria Dei: at mulier, gloria viri eſt.	7	*Vir quidem non debet velare caput, quoniam imago & gloria Dei eſt: mulier autem gloria viri eſt,*
	Οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικός, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός.	8	¨Non enim eſt vir ex muliere, ſed mulier ex viro.	8	*Non enim vir ex muliere eſt, ſed mulier ex viro.*
Gen.2.23.	Καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα.	9	‖ Neque enim conditus eſt vir propter mulierem, ſed mulier propter virum.	9	*Etenim non eſt creatus vir propter mulierem, ſed mulier propter virum.*
	Διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους.	10	Propter hoc debet mulier ¨poteſtatem habere in capite, ¨propter Angelos.	10	*Ideo debet mulier poteſtatē habere ſupra caput ſuum, propter Angelos.*

5 *Acſi raſa eſſet*, τῇ ἐξυρημένῃ. Vulgata, *Acſi decaluaretur*, vocabulo non modò non Latino, ſed etiam improprio. Neque enim quiſquis raditur, idem fit caluus. neque decaluari aliud poſſit ſignificare quàm ex caluo fieri non caluum. Deinde ſpectauit Paulus hominum habitum, quorum alij tondebant comam, alij etiam radebant, pro diuerſa gentium conſuetudine. Tonſam autem comam voco, non eam tantùm quæ penè ad cutim præciditur, ſed eam in genere quæ reſecatur: vt ſit inter muliebrem & virilem comam diſcrimen.

7 *Imago & gloria Dei*, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ. Id eſt imago gloriæ Dei, in quo nimirum elucet Dei maieſtas & imperium. Eſt enim vir in ſupremo gradu collocatus in hoc mundo, & tanquam ſecundarius aliquis Deus (vt ita dicam) ipſius etiam mulieris reſpectu. Hæc igitur non eſt imago illa ad quam condita etiam eſt mulier, ſed alia viro peculiaris, quæ ex ipſo creationis tum ordine tum fine elicitur ab Apoſtolo. Mulier enim ex viro creata eſt, & viri ipſius cauſa, non contrá. Inde verò efficitur, in communi virorum & mulierum cœtu τὸ πρέπον poſtulare vt in viro aliquod eius præſtantiæ teſtimonium appareat.

¶ *Gloria viri*, δόξα ἀνδρός. Si non operit caput vir quia gloria Dei eſt, cur velabit caput mulier, quia gloria eſt viri? Quia nimirum vir ſic eſt gloria Dei vt ſit eiuſdem imago. neque enim, propriè loquendo, Deus poteſt à viro exornari. Dicitur tamen vir eſſe Dei gloria quatenus vult Deus in ipſo velut imagine quadam ſplendere ſuæ maieſtatis & dominationis gloriam. Itaque vir operiens caput, non ſeipſum modò ſed etiam Deum dedecoraret. vt ſiquis in dignitate poſitus appareret coram rege, priuato habitu, tantundem de regis ipſius cultu detraheret. De muliere verò aliter conſtituendum eſt viri reſpectu, cuius dicitur decus, quatenus eſt viro ſubiecta, ſicut rex quiſ iam ex eo intelligitur rex eſſe quòd ſubiectos habet quibus imperet. Itaque ſi viro ſeſe æquaret mulier, caput cui ſubiici debet dedecore afficeret. Quod autem garrit Caſtellio in hunc locum ex Itali cuiuſdam (vt ipſe ſcribit) relatione, ita ineptum & ridiculum eſt vt vix putem ſine ſtomacho poſſe à quoquam legi.

8 *Non enim eſt*, οὐ γάρ ἐστιν. Hæc ratio generalis eſt, reſpiciens virilis ſexus præſtantiam ſupra muliebrem: altera verò mox ſequens videtur ad ius maritorum in vxores pertinere: quò etiam velaminis vſus refertur.

10 *Poteſtatem*, ἐξουσίαν. Id eſt velamē quod ſit ſubiectionis teſtimonium, μετωνυμικῶς. adeo vt in nonnullis etiam Veteris interpretis codicibus, *velamen* legatur, non *poteſtatem*. Nam inde etiam factum vt Latinis dicantur nubere mulieres quę in viri poteſtatem tranſeunt. Pileus quoque Libertinæ conditionis erat inſigne. vt teſtatur Liuius in extremo libro 45. Sed Paulus tamen hac doctrina ipſas quoque virgines comprehendit, quum generales adferat rationes. Nam & ipſæ parentibus ſuis ſunt obnoxiæ. Sed & Plutarchus in genere de mulieribus loquēs in Problē. Romanis, ait, συνηθέστερον ταῖς μὲν γυναιξὶν ἐγκεκαλυμμέναις, τοῖς δὲ ἀνδράσιν ἀκαλύπτοις εἰς τὸ δημόσιον προϊέναι.

¶ *Propter Angelos*, διὰ τοὺς ἀγγέλους. Id eſt, propter prophetas in cœtu loquentes, vt Dei nuntios. Redit enim ad propoſitæ quæſtionis circunſtantiam, Quo habitu mulieres oporteret in communi Eccleſiæ cœtu cōparere: & quum argumentū ſumpſiſſet ab ipſo muliebri ſexu, cui locus eſt etiā extra ſacros cōuentus, corroborat iſtud argumētum, ac ſi diceret mulieribus cōuenire, nō tantū propter viros, vt capita in ſacro cœtu operiāt, ſed multo magis propter reuerentiā quæ Deo per ſuos nuntios & legatos loquenti debetur. Angelorū autem nomen prophetantibus (vt hic loquitur Paulus) .i. Verbi Dei miniſtris paſſim tribuitur, non tātum adiūcto Domini nomine vt Agg.1.13. Malach. 2.7, & 13.1. Verùm etiā abſolutè, Eccleſ.5.5. לפני המלאך [*liphne hammaleach*] corā Angelo illo: vbi cum ה notificatiuo ſignificatur ſummus ſacerdos apud quē erat reddenda votorū ratio, Leuit.27. qui locus iſtum mirè illuſtrat. perperam enim omnino de Angelis ſiue bonis ſiue malis illic agunt interpretes, vt & hoc in loco, meo quidem iudicio. Sed & in Apocalypſi, Angeli dicuntur qui ſacro miniſterio prę̨erant: neq; hic addi neceſſe fuit Domini vel Eccleſiæ vocabulum, quum ex præcedentibus & ſubſequentibus prorſus liqueat de ſacris cœtibus hic agi. Vtitur autem plurali numero, quòd in maxima donorū Dei abundantia, non tantùm apud Corinthios, vt apparet infrà.14.39. ſed etiam olim in aliis Eccleſiis non vnus ſolus ſed bini & terni in cætibus ſacris ſermonem haberent, vt de preclaris aliis plurimis donis taceam, de quibus noſter Apoſtolus infrà.14.26. quod etiam liquet ex Tertulliani apologetico, & quibuſdam in Antiochena Eccleſia Chryſoſtomi homiliis. *

11 *In Domino,*

Πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς, ἐν Κυρίῳ.	11	Attamen neque vir abſque muliere, neque mulier abſque viro, ∵in Domino.	11	*Veruntamẽ neque vir ſine muliere, neque mulier ſine viro, in Domino.*
Ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτω καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός· τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ.	12	Sicut enim mulier ∵ex viro *eſt*, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.	12	*Nam ſicut mulier de viro, ita & vir per mulierem: omnia autem ex Deo.*
Ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε. πρέπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι;	13	∵Apud voſipſos iudicate. ∵*num* decorum eſt mulierem non velatam Deum orare?	13	*Voſipſi iudicate, decet mulierem non velatam orare Deum?*
Ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι·	14	An ne natura quidem ipſa hoc vos docet, quòd ∵viro quidem comatum eſſe dedecori ſit:	14	*Nec ipſa natura docet vos, quòd vir quidem ſi comam nutriat, ignominia eſt illi:*
Γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῇ ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται αὐτῇ.	15	Contrà mulieri, comatam eſſe ∵decori ſit? Nam coma ∵pro velamine data eſt ei.	15	*Mulier verò ſi comam nutriat, gloria eſt illi? quoniam capilli pro velamine ei dati ſunt.*
Εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ.	16	Quòd ſiquis videtur contẽtioſus eſſe, nos ∵eiuſmodi conſuetudinem non habemus, neque Eccleſiæ Dei,	16	*Siquis autẽ videtur cõtentioſus eſſe, nos talem conſuetudinem non habemus, neque Eccleſiæ Dei.*
Τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε.	17	∵Hoc verò *ita* denuntio vt vos non laudem, ∵quòd *videlicet* non cum emolumento ſed cum detrimento conuenitis.	17	*Hoc autem præcipio, non laudans quòd non in melius ſed in deterius cõuenitis.*
Πρῶτον μὲν γὰρ, συνερχομένων ὑμῶν	18	∵Primùm enim, quum con-	18	*Primùm quidem con-*

---

11 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ, Id eſt per Dominum, ſiue Domino auctore & cõſeruatore mutuæ iſtius coniunctionis. Sic enim eminet vir vt conſiſtere non poſſit ſine muliere, ſicquoq; mulier ſubiecta eſt viro, vt vir aliquid ab ea accipiat: quum ſicut ipſa ex viro primùm ſumpta eſt, (quo nomine vir eſt caput) ita etiam vir nõniſi per ipſam poſſit propagari, quòd ſit in adiutorium data viro. Itaque neque ille ſua poteſtate abutatur vt tyrannus, neque mulier de ſua conditione vt nimium abiecta conqueratur, ſed vterque, tum vir, tum mulier, in vno Deo coaleſcant, qui vtrunque hac conditione creauit. Dicuntur autem hæc obiter & extra cauſam ab Apoſtolo, vt tum virorum imperium, tum mulierum ſubiectionem doceat ad vnum ſcopum, id eſt ad Dei gloriam, referri oportere.

12 *Ex viro*, ἐκ ἀνδρός. Ἐκ principium materiale declarat, διὰ verò in διὰ γυναικὸς inſtrumentalem cauſam. ἐκ denique in ἐκ Θεοῦ primum principium & verum αἴτιον ſignificat.

* 13 *Apud voſipſos*, ἐν ὑμῖν αὐτοῖς, Vulg. *Voſipſi*, ὑμεῖς αὐτοὶ, vt habet Claromõtanus codex. ¶[*Num*] *decorũ eſt*, πρέπον ἐστι. Plut. Παρ' Ἕλλησιν ὅταν δυστυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες· ὅτι τοῖς μὲν κείρεσθαι, ταῖς δὲ κομᾶν συνηθές ἐστι. Κομᾷν autem hoc loco non ſimpliciter ſignificat comam gerere, (qua ratione Homerus καρηκομόωντας Ἀχαιοὺς vocat) ſed comam prolixam mulierum inſtar nutrire, quam videlicet ferrum non attingat. Itémque τὸ κείρεσθαι non accipitur præciſe pro radi, aut ad cutim tonderi, ſed in genere de quauis capillorum præſectione dicitur, pro varia gentium conſuetudine.

* 14 *Viro quidem*, ὅτι ἀνὴρ μὲν. Loquitur Paulus rationem habens ſui temporis. Nam vt Gallos intonſos prætercam, teſtatur Plinius Romam tardè veniſſe tonſores, anno videlicet A.V.C. 454. poſtea verò etiam radere tum comam, tum barbam illos conſueuiſſe, ex Scipionis, Ciceronis & Cæſaris numis conſtat. Comam autem Hebræos alere non conſueuiſſe liquet ex Nazareatus lege ac proinde extraordinarium fuiſſe quod de Abſolomo traditur 2.Sam.14.26.

* 15 *Decori*, δόξα, id eſt, τιμὴ, quod opponitur τῇ ἀτιμίᾳ. ¶*Pro velamine*, ἀντὶ περιβολαίου. Id eſt, Vt eſſet velamen, & quidem eiuſmodi quod aliud accerſeret. Neque enim coma propriè velamen eſt, ſed indicat mulieris caput velamine indigere. Natura enim viro breuiores capillos, etiam ſiquis ſinat excreſcere: mulieri prolixiores & capiti obuoluendo idoneos tribuit. Itaque hoc in loco ἀντὶ non ſignificat loco ſeu vice, neque rei originem, ſed finem declarat, vt etiam accipi poteſt Hebr. 12.2. Vide Iohan.1.16.

16 *Eiuſmodi conſuetudinem*, τοιαύτην συνήθειαν. contentioſe videlicet agendi. *

17 *Hoc verò* [*ita*] *denuntio vt* [*vos*] *non laudem*, τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. Eadem erit ſententia, ſed paulo dilucidior, ſi pro παραγγέλλων legeris παράγγελλε, & pro ἐπαινῶ ſcripſeris ἐπαινῶν, vt ego conuerti, eo audacius quòd Vetus interpres ita legerit, & duo ex noſtris vetuſtis codicibus ita ſcriptum habeant. Alioquin nec veterem interpretem, nec Eraſmum in eo ſequi velim, quòd τὸ παραγγέλλειν expoſuerint præcipiendi verbo: quum hoc loco Apoſtolus nihil aliud declaret (opinor) quàm ſe aliquid eſſe illis nuntiaturũ, fama videlicet ab aliis acceptum, de quo non poſſit eos non reprehendere: quum in ſuperiore ſermone eos idcirco laudarit quòd in pleriſque eum ordinem retinerent quem in eorum Eccleſia conſtituiſſet, quanuis contentioſi nonnulli repugnarent. Eraſmus ex Græcis ſcholiis aliam expoſitionem adfert, quaſi Paulus dicat, Hoc verò me vobis præcipere non laudo. Id eſt, Id verò non laudo quòd vobis iſta præcipere me oporteat. ¶*Quod* [*videlicet*] *non cum emolumento, ſed cum detrimento conuenitis*, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλὰ εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. Vulgata, *Quod non in melius, ſed in deterius conuenitis.* Ego verò primùm omnium addidi particulam VIDELICET, ex qua intelligatur ὅτι non oportere intelligi αἰτιολογικῶς, ſed εἰδικῶς, vt infrà, verſu 23: (quanuis aliter cenſeat Photius) deinde quia illud, *In melius, & in deterius*, videbatur obſcurè dictum, ſtudendum putaui perſpicuitati. Tranſit autem Apoſtolus ad alterum huius tractationis caput, nempe Cœnæ Domini adminiſtrationem: cui adiunctæ tunc erant Agapæ, nomine quidem at non re, quum in varias factiones eſſent diuiſi, adeò vt alij alios non expectarent ad communem tum myſteriorum tum epularum vſum, ſed ſub ſuis veluti ducibus, quorum ſe eſſe dicebant, accedentes, proculdubio ſacram actionem in totidem quaſi partes diſcerperent: & præterea ditiores ſplendidè ac ne intra modum quidem, tenuiores verò, illis ipſos aſpernantibus, parcè admodum epularentur. quod vtrumque ex diametro repugnare Cœnæ Domini inſtitutioni docet eos Paulus, prolata ipſius inſtitutionis formula ad cuius præſcriptum eos reuocat: cui nimirum neque detrahere, neque adiicere quicquam, aut in ea mutare quidpiam liceat. Id verò ſi in Eccleſia Chriſtiana accuratè & religioſè obſeruatum eſſet, ſicut factum oportuit, non ita turpiter eſſet Domini domus in teterrimam latronum ſpeluncam transformata.

18 *Primùm enim*, πρῶτον μὲν γάρ. Vulg. *Primùm quidem.* Eraſ. *Nam primùm quidem.* Ego verò puto πρῶτον ſimpliciter declarare ſermonis initium, vt Rom. 1 8. quanuis quæ

tribus proximis capitibus continentur, ad eundem etiam finem (id eſt ad conuentus Eccleſiaſticos) pertineant.

¶ *In Eccleſia*, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: id eſt ad ſacrum conuentum, audiendi verbi diuini & agaparum cauſa.

	ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν· καὶ μέρος τι πιστεύω.	uenitis ¨ in Eccleſia, audio diſſidia inter vos eſſe: ¨& aliquam partem credo.	*uenientibus vobis in Eccleſia, audio ſciſſuras eſſe inter vos: & ex parte credo.*
19	Δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.	Oportet enim ¨etiam hæreſes inter vos eſſe, vt qui ¨ probati ſunt, manifeſti fiant inter vos.	*Nam oportet & hæreſes eſſe: vt & qui probati ſunt, manifeſti fiant in vobis.*
20	Συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, οὐκ ἔστι Κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν.	Quum ¨ igitur conuenitis in vnum, *hoc* non eſt Dominicam cœnam edere.	*Cōuenientibus ergo vobis in vnum, iam non eſt Dominicam cœnam manducare.*
21	Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν· καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει.	Nam vnuſquiſque propriam cœnam ¨præoccupat in veſcendo: & hic quidem eſurit, ille verò ebrius eſt.	*Vnuſquiſque enim ſuā cœnam præſumit ad māducandum: & alius quidem eſurit, alius autem ebrius eſt.*
22	Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; Τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ.	Enimuero num domos non habetis ad edendum & bibendum? aut Eccleſiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicā? laudabo vos? ¨in hoc non laudo.	*Nunquid domos non habetis ad manducandū & bibendum? aut Eccleſiam Dei contemnitis, & cōfunditis eos qui nō habēt? Quid dicā vobis? laudo vos in hoc? non laudo.*
23	Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον·	Ego enim accepi ¨ à Domino quod & tradidi vobis, Dominū Ieſum *videlicet* ea nocte qua proditus eſt, accepiſſe panem:	*Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, quoniā Dominus Ieſus, in qua nocte tradebatur, accepit panem:*

¶ *Et aliquam partem credo*, καὶ μέρος τι πιστεύω. partem videlicet eorum quæ de vobis audio, vos nimirum inter vos animis diſſidere. Vulg. & Eraſ. *Et ex parte credo.* quod ſic poteſt accipi quaſi dicat Apoſtolus ſe non prorſus credere famæ, nec prorſus etiā non credere. Atqui apparet Paulum non ſcripſiſſe de re incerta, vt qui manifeſtè in Corinthiis maiorem animorum coniunctionem & charitatem requirat: neque verò Apoſtolicæ grauitati conuenit vt aliter credamus.

19 *Etiam hæreſes*, καὶ αἱρέσεις. *ſiue ſectas.* Facilè credo, inquit Apoſtolus, quandam inter vos eſſe animorum diſſenſionem, quum vos ſciam, vt & fideles omnes, maioribus etiam malis eſſe obnoxios, id eſt hæreſibus & ſectis, in quibus non de ordine quopiam extrinſeco, aut de voluntatibus, ſed de doctrina ipſa excitantur factiones: idque, quod ad Deum attinet, non vt perdamini, ſed vt verè pij ab hypocritis hac probatione diſtinguantur. Sic igitur oſtendit Apoſtolus ſe non temerè huic famæ credidiſſe: & interim tamen bonos conſolatur, & infirmos erigit: neque tamen ſic loquens, Corinthios arguit quaſi hæreſes iam tum apud illos eſſent vulgò receptæ, vt erant ſchiſmata. Concidunt igitur Chryſoſtomi rationes, quibus adductus eſt vt exiſtimaret hæreſes & ſchiſmata hoc loco pro eodem accipi: neque quærendam puto nouam aliquam horum interpretationē, quum potius ſimplici & propria ſignificatione accipiantur. vt pulchrè explicat etiam Tertullianus in libro de præſcriptionibus. ¶ *Probati*, δόκιμοι. Id eſt, quos eſſe ſpectādæ pietatis & fidei ſinceræ ipſa experientia docuerit: quibus opponuntur ἀδόκιμοι 2. Cor. 13. 5. Eſt enim nomen, non participium, quum alioquin explorentur etiam hypocritæ: qui tamen probati dici non poſſunt. Quod autem annotat Chryſoſtomus ἵνα non ſignificare cauſam ſed euentum, eatenus admitto vt ſciamus hoc propriè non manare ab hæreſi, ſed κατὰ συμβεβηκὸς, & tamen Dei conſilium ac ſcopum hunc eſſe. Tertullianus aliquoties hunc locum citans in lib. De præſcriptionibus, *probabiles* interpretatur.

20 *Igitur*, οὖν. Notanda eſt illatio. Inter vos ſunt diſſidia, ergo veſtræ συνάξεις non ſunt Cœna Domini. Sed hoc dextre intelligendum eſt. Nec enim quorundam abuſus efficiebat vt nulla Eccleſia eſſet Corinthi: ſed vſitata hyperbole Apoſtolus præciſe negat fieri quod à pleriſque ritè non fiebat. Malo enim οὐκ ἔστι cum Vetere interprete conuertere, *Non eſt*, quàm *Non licet*, cum Eraſmo & aliis quibuſdam. ¶ [*Hoc*] *non eſt*, οὐκ ἔστι. Id eſt, Hoc veſtrum conuenire, non eſt Cœnam Dominicam edere. Vnde igitur priuatæ Miſſæ prodierunt, etiam ſi in iis Cœnam Domini celebrari ſacrificulis iſtis concederemus? Cæterùm Syrus & Arabs interpretes ſic non αὐτολεξεὶ ſed παραφραστικῶς hunc locum verterunt: ille quidem, *Non ſicut iuſtū eſt in die Domini noſtri comeditis & bibitis*: hic verò, *Non comeditis & bibitis prout verè diebus Domini noſtri decet.* Nam κυριακὴν retulerunt non tam ad ipſum Dominum, quàm ad diem quem Dominicum Latini, vt Græci κυριακὴν, vocant, quo die ſolennes cœtus haberi iam tum Corinthi ſolitum fuiſſe liquet ex 16, 2, in hac eadem epiſtola, & idem Romæ factitatum fuiſſe docet Iuſtinus Apologetico ſecundo.

21 *Præoccupat*, προλαμβάνει. Id eſt, aliis non expectatis ſumit. Vulgata, *Præſumit*, id eſt, præcipit, Latinè quidem, ſed ambiguè. In vno codice legimus προσλαμβάνει, ſed deprauatè, vt apparet ex verſu 33.

22 *In hoc?* ἐν τούτῳ; Quidam hoc connectunt cum ἐπαινέσω, quidam cum ſequente ἐπαινῶ vt nos fecimus. Cæterùm Arabs interpres totum hunc locum ſic vertit, *an laudabo vos hac in re? non eſt miniſterij mei: non faciam.* vt videatur legiſſe, ἐν τούτῳ ἐπαινέσω ὑμᾶς; οὐκ ἔστι τῆς διακονίας μου· οὐ ποιήσω. niſi paraphraſi vti maluit minimè tamen neceſſaria.

23 *A Domino*, ἀπὸ τοῦ Κυρίου. Quærit Chryſoſtomus quomodo potuerit iſtud ex ipſo Chriſto Paulus audire, neque nodum expedit. Plerique verò, vt & Græcus ſcholiaſtes, hoc referunt ad extraordinariam illam reuelationem: quam commemorat ipſe Apoſtolus Gal. 1, 12. Ego verò ſi hûc reſpexiſſet, puto ſcripturum fuiſſe non ἀπὸ ſed παρὰ vt poſcit vſus Græcæ linguæ, & in his libris paſſim occurrit vt Iohan. 5. 41, & 10. 18. Act. 3. 5. & ipſemet Paulus Act. 20. 24, & Galat. 1. 12, & 1. Theſſal. 2, 13, & 4, 1. & 2. Theſſal. 3. 6. & Iacob. 1. 7. & 2. Pet. 1. 17. & 1. Iohan. 3. 22. & Ioh. 3. 4. & Apocal. 2. 27. Itaque ἀπὸ τοῦ Κυρίου non interpretor *du Seigneur*, ſed *de la part du Seigneur*. Id eſt, vt à Domino profectum. Quod enim verè dicit Apoſt. ſe non fuiſſe humanitus, ſed ἀμέσως ab ipſo Chriſto vocatum & electum, non impedit quominus peculiaria plurima Chriſti dicta & facta, tum ex Anania, tum ex aliis Chriſti diſcipulis αὐτόπταις cognouerit, ac fortaſſis etiam ex Lucæ ſcripto iſta excerpſerit.

24 Quod

24 Καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

25 Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

26 Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.

27 Ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου.

28 Δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτὸν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω.

29 Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου.

24 ¶ Et gratiis actis fregiſſe, ac dixiſſe, Accipite, edite: hoc meum eſt corpus ∴ quod pro vobis frangitur: hoc facite ad mei ∴ commemorationem.

25 Itidem & poculum, poſtquam cœnaſſet, dicendo, Hoc poculum eſt Nouum illud fœdus, per meum ſanguinem: hoc facite quotieſcunque biberitis ad mei commemorationem.

26 Quotieſcunque enim ederitis panem hunc, & poculũ hoc biberitis, mortem Domini ∴ annuntiatis, vſquequò venerit.

27 ‖ Itaque quiſquis ederit panem hunc, aut biberit poculum Domini ∴ indignè, ∴ reus tenetur corporis & ſanguinis Domini.

28 ‖ Probet autem ∴ quiſque ſeipſum, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.

29 Nam qui edit & bibit indignè, damnationem ſibiipſi edit & bibit, ∴ non diſcernens corpus Domini.

24 *Et gratias agens fregit: & dixit, Accipite & manducate: hoc eſt corpus meum quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem.*

25 *Similiter & calicem, poſtquam cœnauit, dicens, Hic calix, Nouum teſtamentum eſt in meo ſanguine: hoc facite quotieſcunque biberitis, in meam commemorationem.*

26 *Quotieſcunque enim manducabitis panem hũc, & calicem bibetis, mortẽ Domini annuntiabitis, donec veniat.*

27 *Itaque quicunque mãducauerit panem hunc, vel biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & ſanguinis Domini.*

28 *Probet autem ſeipſum homo, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.*

26 *Qui enim manducat & bibit indignè, iudiciũ ſibi manducat & bibit, non diiudicãs corpus Domini.*

Matt.26. 26.
mar.14.22
luc.22.17

Ioh.5.55.

1.Cor.13.5.

---

24 *Quod pro vobis frangitur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. Sic conſtanter legunt omnes Græci, & Ambroſius quoque. Vulgata *Quod pro vobis tradetur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, niſi quòd tempus mutauit, quum Dominus de re iamiam futura loquens, de induſtria maluerit tempus præſens vſurpare. ſed quod ad ſenſum attinet, eôdem recidit vtraque lectio, quamuis illa ſit multo conuenientior, quam etiam ſequuti ſunt Syrus & Arabs interpretes. Neque enim iis ſeu Græcis ſeu Latinis interpretibus aſſentior qui putarunt *Frangi* idem hîc valere quod *Diſtribui*: quum neceſſe ſit hoc verbum *frangitur* non de ſigno, quod iam fregerat Dominus quum hæc diceret, ſed de re ſacramenti (id eſt de ipſo Chriſti corpore) accipere: neque dixerit Dominus, Quod vobis frangitur, id eſt diſtribuitur ſed, Quod pro vobis frangitur. Itaque fractionis vocabulo deſignatur mortis genus, quoniam præterquã quòd Domini corpus grauiſſimis cruciatibus laceratum, contuſum, confractum denique fuit, etiamſi non perinde fracta fuerint eius crura vt latronum, Chriſtus animum violentiſſima morte exhalans, velut in duas partes fuit ſecundum humanam naturam dilaniatus. Habet denique hoc vocabulum admodum expreſſam ſignificationem, vt figura rei prorſus reſpondeat, id eſt, vt fractio illa panis (quam & ipſam ceremoniam vt ſacramentalem & à Domino inſtitutam oportuit in Eccleſia retineri) mortem ipſam Chriſti noſtræ menti repræſentet. Neque verò dubium eſt quin Paulus de cœna Domini hîc agat, cuius appendices erant agapæ, de quibus diximus Act.2.21 & 46. Quorſum enim Paulus Corinthios ad Domini inſtitutionem reuocaret? Deinde quæ in hunc locum diſputat Eraſmus de conſecratione, ſatis oſtendunt hominem, alioquin doctiſſimum, nunquam cognouiſſe quid veteres illi patres Conſecrandi vocabulo intellexerint. Quid autem illud ſit, paucis diximus ſuprà, 10. 16.

¶ *Commemorationem* ἀνάμνησιν. Vide Luc.22.19.

26 *Annuntiatis*, καταγγέλλετε. Id eſt cum gratiarum actione vos credere & amplecti palam profitemini. Sunt autem hæc non Chriſti, ſed Pauli verba, explicantis quid illud ſit, *Ad mei cõmemorationem.* Vulgata propterea quòd non dixit Apoſtolus ἐσθίετε & πίνετε, ſed ἐσθίητε & πίνητε, vertit, *Annuntiabitis*, futuro tempore. Quod ſi accipere liceat pro Imperandi modo, tunc γὰρ non erit cauſalis ſed illatiua, pro οὖν, quod alibi quoque obſeruauimus, & vt ſolet particula כי [*Ki*] apud Hebræos interdum accipi.

27 *Indignè*, ἀναξίως. Id eſt, aliter quàm dignum eſt tanta myſteria tractari. In tribus codicibus additum erat τοῦ Κυρίου (vt etiam legerunt Chryſoſtomus & Ambroſius) id eſt aliter quàm Domini dignitati conueniat. Quid ſit autem digne ad menſam Domini accedere, pulchre docet Baſilius in aſceticis regulis κατ' ἐπιτομὴν quæſt. 172.

¶ *Reus tenetur corporis*, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος. Vulgata & Eraſmus, *Reus erit corporis.* Vide Matth.5.21. Dicitur autem teneri reus corporis Domini, qui illud eſt aſpernatus, vt Apoſtolus ipſe explicat verſu 29: & non poſſum ſatis mirari quî fiat vt quidam non animaduertant quam friuolum ſit argumentum, reos eſſe iſtos corporis Domini, ergo corpus domini accipere: quum idcirco potius rei ſint quòd oblatum contempſerint. Chriſtus enim perceptus, neceſſariò viuificat, quum ſit vita: & repudiatus iudicat, quoniam vitæ contemptum mors ſequatur neceſſe eſt. Hæc enim eſt mundi condemnatio, quòd tenebras diligat potius quàm lucem.

28 *Quiſque*, ἄνθρωπος. Hebr. איש [*iſch*] id eſt homo, pro ἕκαστος, id eſt *quiſque.* Eſt autem hoc dictum cum emphaſi, vt ſinguli ſciant hoc ſibi faciendum, nequis fidem quam vocant implicitam requiri ſomniet, aut ab aliena fide pendeat. Et ex hoc conſequitur ſacramenti iſtius inſtitutionem ad infantes, furioſos, & in verbo Dei minime inſtitutos non pertinere: quod & ipſa inſtitutionis ratio docet, quum ad hoc myſterium requiratur ſui probatio, & mortis Domini annuntiatio. * Qui verò ex hoc pronomine ἑαυτὸν colligunt vnumquenque ſuo priuato iudicio relinquendum, nec cuiquam ad menſam Domini accedenti recuſanda ſacramenta, præſupponunt quod falſiſſimum eſt, omnes videlicet aut ad ſeſe probandos ſufficere, aut tum in iis de quibus non conſtet ſintne an non ſint ex Eccleſia, tum in iis qui legitima præeunte cognitione iudicati fuerint impœnitentes, ideóque abſtéti, ſufficere vt eſſe idonei, & vere reſipuiſſe cenſeantur, ſeſe ad menſam Domini quoquomodo ſtiterint: qua concluſione quid infirmius?

29 *Non diſcernens*, μὴ διακρίνων. Verbum Diiudicandi mihi viſum eſt paulo obſcurius hoc in loco. Diſcernere autem corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationẽ, vt à cæteris rebus diſtinguat, ac proinde cũ fide & reſipiſcentia ſummáque reuerentia ad hunc panem & hoc poculum, non tanquam ad profanos cibos, ſed tanquam ad myſteria rei omnium pretioſiſſimæ accedat. *

Cæterùm quod de corpore dicitur, de ſanguine quoque intelligitur συνεκδοχικῶς, vt ſuprà, 10. 17, aduerſus ſacrilegos illos qui quum alteram ſacramenti partem Laicis, quos vocant; ademerint, ſacrilegium ſuum aliquot ſimilibus locis perperam explicatis obtegere conantur.

Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄῤῥωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί.	30	Propterea inter vos multi *ſunt* debiles & inualidi, & ¨dormiunt multi.	30	*Ideo inter vos multi infirmi & imbeciles, & dormiunt multi.*
Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα.	31	Etenim ſi noſipſos ¨diiudicaremus, ¨non iudicaremur.	31	*Quòd ſi noſmetipſos diiudicaremus, non vtique iudicaremur.*
Κρινόμενοι δὲ, ὑπὸ Κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν.	32	Sed dum iudicamur, à Domino ¨erudimur, ne cum mundo condemnemur.	32	*Dum iudicamur autem, à Domino corripimur, vt non cum mundo damnemur.*
Ὥστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε.	33	Itaque fratres mei, quum cõuenitis ad veſcendum, alius alium expectate.	33	*Itaque fratres mei, quũ conuenitis ad manducandum, inuicem expectate.*
Εἰ δέ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε. Τὰ δὲ λοιπὰ, ὡς ἂν ἔλθω, διατάξομαι.	34	Quòd ſiquis eſurit, domi edat: ne ad condemnationem cõueniatis. ¨Reliqua verò, quum venero, ¨ordinabo.	34	*Siquis eſurit, domi mãducet: vt non in iudicium conueniatis. Cætera autem, quum venero, diſponam.*
Κεφάλαιον ιβ.		CAP. XII.		CAP. XII.
Περὶ δὲ τῶν Πνευματικῶν, ἀδελφοὶ, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.	1	Porro de ſpiritualibus *donis*, fratres, nolim vos ¨in ignorantia verſari.	1	*De ſpiritualibus autem, nolo vos ignorare, fratres.*
Οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι.	2	Scitis ¨vos Gentes fuiſſe, qui ¨ad idola illa muta, ¨prout rapi contigiſſet, abripiebamini.	2	*Scitis quoniam quum Gentes eſsetis, ad ſimulacra muta, prout deducebamini, euntes.*

---

30 *Dormiunt*, κοιμῶνται. Id eſt mortui ſunt, vt ſæpe iam expoſuimus. Viderint ergo qui ad Cœnæ ceremoniam quicquam addunt aut detrahunt.

31 *Diiudicaremus*, διεκρίνομεν. Id eſt probaremus & exploraremus. quod fieri non poteſt quin in nos ipſos inquiramus, noſtra ſcelera damnemus, fide denique & reſipiſcentia noſipſos à profanis ſecernamus. quæ omnes ſignificationes conueniunt verbo διακρίνειν. In eo verò non aſſentior Eraſmo, quòd præterito pluſquamperfecto ver-

* tere maluerit, *Diiudicaſſemus*. ¶ *Non iudicaremur*, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. Id eſt, Iudicium in nos ferretur. Sic enim ex

* Hebræorum idiotiſmo iudicij nomen accipitur pro damnatoria ſententia.

32 *Erudimur*, παιδευόμεθα. vel, [*caſtigamur*.] Sic autem vocantur caſtigationes a fine & ſcopo quem ſibi Dominus proponit ſuos caſtigans, non vt perdat, ſed vt in eis obtineat illud τὰ παθήματα μαθήματα.

34 *Reliqua*, τὰ δὲ λοιπά. Ergo, inquiunt nonnulli, alia præterea diſponenda erant Concedo. Sed quorſum hæc ad illam ipſius tum doctrinę tum eſſentialis formulæ adminiſtrationis Cœnæ Domini horrẽdam ſubuerſionem?

* ¶ *Ordinabo*. διατάξομαι. Pertinent hæc igitur ad ordinem Eccleſiaſticũ, non ad dogmata. Hæc enim eſt huius verbi notatio propria, vt infrà 16. 1, de Eleemoſynis colligẽdis.

IN CAPVT XII.

1 *Porro de ſpiritualibus* [*donis*,] περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. ſub. χαρισμάτων, vt Rom. 1.11. Iam autem aggreditur Apoſtolus tertium huius tractationis caput, ſpiritualium videlicet tum functionum tum donorum abuſum, ex eodem fonte, id eſt ex arrogantia & ambitione promanãtem, quæ efficiebant vt in publicis cœtibus magna eſſet ἀταξία, & iis quidem qui aliis præerant vel donis præſtantioribus inſtructi erant, alios inferiores ſuperbè aſpernantibus: inferioribus verò malignè aliis inuidentibus: vtriſque denique ſuum quærentibus, & dona ipſa Dei polluerentur, & communis vtilitas Eccleſiæ negligeretur. ¶ *In ignorantia verſari*, ἀγνοεῖν. Ἀγνοεῖν abſolute hìc accipitur pro rudem & ignarum eſſe, vt infrà, 14.38, & Heb. 5. 2. Videbantur enim Corinthij, alioquin egregiis donis inſtructi, non ſatis intelligere, aut certè obliti, à quo & in quem finem ea dona accepiſſent.

2 *Vos Gentes fuiſſe*, ὅτι ἔθνη ἦτε. Id eſt à veri Dei cultu ac fœdere prorſus alienos, vt explicatur Epheſ. 2. 11, & 12. Sic enim cæteros populos Hebræi vocant גוים [*goïm*] Vulgata, *Quoniam quum Gentes eſſetis* ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε, quomodo ſcriptum legimus in Complutenſi editione & duobus præterea vetuſtis codicibus. Sed ea lectio ſtare non poteſt niſi ἀπαγόμενοι dicamus Hebræorum more poſitum pro ἀπήγεσθε, cuiuſmodi Hebraiſmum annotauimus Act. 24.6, & 20. Non deſunt etiam qui legant οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, *Scitis quum Gentes eratis*. quæ lectio non poteſt vllo modo admitti, niſi ὡς conſtruas per traiectionem, quaſi ſcriptum ſit οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε ὡς πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ἤγεσθε ἀπαγόμενοι. Sed quominus ita poſſis conſtruere, impedit particula ἂν, de qua mox dicemus. Secuti ſumus igitur eam lectionem quam in pleriſque codicibus inueni, vt omnium ſimpliciſſimã. Apoſtolus autem primùm omnium Corinthiis reuocat in memoriam a quo proficiſcantur hæc dona, vt pudeat illos rebus tam ſacris ad oſtentationem abuti, quum ideo ſint collata vt ipſorum auctoris, Chriſti videlicet, gloria amplificetur. Id autem docet Apoſtolus κατὰ σύγκρισιν, vt norint videlicet Corinthij ex prioris conditionis comparatione, & quanto beneficio ſint affecti, & quantum ſit inter hæc Dei dona & dæmoniorum præſtigias diſcrimen, ac proinde quantopere oporteat differre ſacros ipſorum cœtus ab impuris illis idololatrarum conuentibus. Et videtur mihi Paulus alludere ad locum Moſis, Deuter. 12.30. vbi nonnulli verbum נקש [*nakaſch*] interpretantur, Rapi, in Niphal. ¶ *Ad idola illa muta abripiebamini*, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ἀπαγόμενοι. Participium paſſiuum præſentis temporis neceſſariò conuerti per periphraſin: quod quidem cum ἔθνη parum cohærere in genere nemo mirabitur qui nouerit frequentiſſime hoc vſuuenire in collectiuis nominibus quæ vocant. Conuerti autẽ *Abripiebamini*, vt melius declaretur impetus ille Satanæ ſuos idololatras turbinis inſtar auferentis. quod etiamnum hodie in iis cernere licet qui huc & illuc difficillimis quibuſq; temporibus & itineribus feruntur: nec tamen habent vel tantillum rationis quod prætexant cur nulla nec ſui nec ſuorum habita ratione, tot moleſtias vltro ſibi accerſant. Eraſ. aliam rationem amplexus, vertit, *Sequentes* [*eratis*,] quaſi videlicet ἀπήγεσθε non tam impetum illum de quo modò dixi, quàm ἀναισθησίαν & ſtuporem ſummum declaret, qui idololatrarum animos ita occuparit vt nihil cogitent quò properent: ſed brutorum inſtar, quocunque præierit dux, eò illum conſequantur. Deinde etiam putaui geminum articulum ab aliis omiſſum nõ poſſe prætermitti ſine ſenſus iniuria. Et illud quoque annotandum eſt, Paulum addito epitheto ſignificare voluiſſe quæ ſit inſania eorum qui reſponſa petant à mutis ſimulacris. ¶ *Prout rapi contigiſſet*, ὡς ἂν ἤγεσθε. Primùm

mim τὸ ἀπάγεσθαι conuerti potius *Rapi* quàm *Duci*, vt impetum illum ſignificarem de quo modò dixi: & fortaſſe Paulus alluſit ad verba Moſis Deuter. 12. 30. vbi verbum נקש [*Nekaſch*] interpretatur Rapi: deinde ὡς ἂν nolui ſimpliciter conuertere *Prout*, cum Eraſmo & Vetere interprete, quia ὡς in iſto dicendi genere vniuerſale quiddam & indefinitū declarat, ſicut apud Latinos particula CVNQVE, quaſi Latinè dicas, Quocunque modo raperemini. id eſt, Nulla nec loci, nec temporis, nec veſtri habita ratione, ad quæcunque idola vos traheremini, Satanæ videlicet furore impulſi, eò abripiebamini.

Διὸ γνωρίζω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν, καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	3	Quapropter notum vobis facio, ‖ nullum per Spiritum Dei loquentem, ∴dicere Ieſum anathema, ‖ & neminem poſſe dicere Ieſum Dominum, niſi per Spiritum ſanctum.	3	*Ideo notum vobis facio quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Ieſum: & nemo poteſt dicere, Dominus Ieſus, niſi in Spiritu ſancto.*	Mar. 9. 39 Suprà, 8. 6 ioh 13. 13 phil. 2. 10
Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσί, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα·	4	∴Diſtinctiones autem donorum ſunt, ſed idem Spiritus.	4	*Diuiſiones verò gratiarum ſunt, idem autem Spiritus:*	
Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος·	5	Et diſtinctiones ∴miniſteriorum ſunt, ſed idem ∴Dominus:	5	*Et diuiſiones miniſtrationum ſunt, idem autem Dominus:*	
Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.	6	Et diſtinctiones ∴operationū ſunt, ſed idem eſt ∴Deus efficiēs ∴ea omnia in omnibus.	6	*Et diuiſiones operationum ſunt, idē verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.*	

3 *Dicere anathema*, λέγει ἀνάθεμα. Id eſt, execrari, vel quocunque modo de ipſius gloria detrahere. Plinius ad Traianum ſcribens, *Quum* (inquit) *præeunte me Deos appellarent, & imagini tuæ, quam propter hoc iuſſeram cum ſimulacris numinum adferri, thure ac vino ſupplicarent, præterea maledicerent Chriſto, (quorum nihil cogi poſſe dicuntur qui ſunt reuera Chriſtiani) dimittendos putaui.* Hæc ille. Huic autem opponitur Dicere Ieſum Dominum. Id eſt, vt Dominum ac Deū ſeriò agnoſcere. De anathemate diximus, Rom. 9. 3.

4 *Diſtinctiones*, διαιρέσεις. Sic loquūtur Greci quoq; Theologi de tribus Perſonis in vnica Deitatis Eſſentia citra vllam ſeparationem per ſuas ἰδιότητας diſtinctis: quod eſt hîc quoque diligenter obſeruandum ex Apoſtoli ſcopo, qui in eo totus eſt, vt hæc ſpiritualia dona doceat diſtincta quidem eſſe ſiue diuerſa, nunquam tamen ſeparanda: quod ſicut ab vno & eodem fonte promanant, ſic ad vnum & eundem finem ſint referenda, vnius videlicet & eiuſdem corporis, id eſt Eccleſiæ ædificationem. Malè igitur Vulgata & Eraſmus *Diuiſiones* interpretantur, perobſcura & periculoſa huius vocis ambiguitate. Sed & commodè poſſimus *Diſtributiones* vocare quæ ab Hebręis מחלקות [*machlekoth*,] ab Apoſtolo Heb. 2. 4. μερισμοὶ vocantur: cuiuſmodi fuerunt ſub Leuitico Sacerdotio diſtincti ordines Sacerdotum, Leuitarum, Cantorum & Ianitorum. Cęterùm quum Apoſtolus manifeſtè χαρίσματα, διακονίας, & ἐνεργήματα diſtinctè recenſeat, ego quidem exiſtimo χαρίσματα generis loco poni, i. illa πνευματικὰ omnino comprehendere, quorum duas poſtea ſpecies generales conſtituit habita illorum donorum vſus & finis ratione, nempe διακονία & ἐνέργημα.

5 *Miniſteriorum*, διακονιῶν. Vel, vt Vulgata, *Miniſtrationum*. Sic autē ſignatè vocat Apoſtolus functiones Eccleſiaſticas toti cætui Eccleſiæ formando, & nutriendo deſtinatas. Et obſeruanda eſt antitheſis miniſtrorum, & Domini: qua damnantur ſuperbæ & arrogantes illæ pſeudocleri Antichriſtiani appellationes: quæ ſuperbia vtinam intra nudas ipſas voces conſtitiſſet. ¶ *Dominus*, ὁ Κύριος, nēpe Chriſtus Eccleſiæ ſuæ dominus à Patre conſtitutus.

6 *Operationum*, ἐνεργημάτων. Eraſ. *Efficacitates* maluit interpretari. Hilarius ἐνέργειαν vertit *inoperationē*, nouo quidem, ſed non infeliciter vt mox dicam, nouato vocabulo: cuius ἀποτέλεσμα & effectum opus eſt ἐνέργημα Damaſceno libro orthodoxæ fidei tertio, cap. 15. Paulus verò ſic vocat hoc loco vſum donorum quæ poſtea commemorat ver. 9. & 10. poſitum videlicet in edendis illis mirificis operibus quæ ipſam rerum naturalem vim omnem ſuperant, & ab illis functionibus, quas διακονίας vocauit dupliciter diſtinguntur. Primùm enim ij qui in Eccleſia διακονοῦσι, i. *qui in ſermone & doctrina laborant*, vt loquitur Paulus 1. Tim. 5. 17. Deo συνεργοῦσι, in plantando & rigando, quanuis ſolus Deus det incrementum. Itaque ſunt Dei inſtrumenta nō tantùm paſſiua, vt in ſcholis loquuntur, ſed etiam actiua, vt qui tum donum habeant cognitionis earum rerū quas docent, tum etiam χάρισμα res illas externis auditorum mentibus inſinuandi, quod per plantationem metaphoricè intelligitur, quanuis quòd auditis illis vocibus mens auditoris, vt veris aſſentiatur, ac multò magis, vt illas ſibi peculiariter applicet, ſit Dei vnius opus intrinſecum, mētem & voluntatem auditoris, ſua vnius vi diuina, immutātis: quod Dei beneficium poſtea miniſterio docentis itidem ſimili modo fouetur, & Rigationis nomine ſignificatur. At in edendis miraculis ſi opus ipſum ſpectes, ſola illa Dei virtus agit prorſus ἀκοινωνήτως, quam ne in Angelos quidem ipſos transfundit: ideóque dicitur in hominibus ἐνεργεῖν. Quamobrem etiam dixi Hilarium nouè quidem, ſed non ineptè vti *Inoperationis* vocabulo. Quid igitur? (dixerit aliquis) num in edendis miraculis ſancti Dei homines fuerunt quaſi ſtipites & trunci? Nequaquā. Nam aut ſuis precibus impetrarunt à Deo miracula, aut Dei voluntatem intrinſeco χαρίσματι, vel peculiari reuelatione intelligentes, eam declararunt. Sed ita vt nulla vis ipſorum vlla ex parte ad miraculorū effectionem vt cauſa efficiens concurrerit. Neque his obſtat quod ſcribitur Marci 16, 20. quaſi Deus ſit homini συνεργὸς, vt ſuo loco expoſuimus: quod vt melius etiam perſpiciatur, & ne quis hîc aberret in alterutram partem, miniſterio videlicet ſacro vel minus, cum Schvvenfeldio & Enthuſiaſtis, vel plus quàm par ſit tribuens, audiamus quid de ipſius Chriſti humanitatis per ſe, licet τῷ λόγῳ vnitæ, actione in edendis miraculis, erudita in Neſtorianorum & Arrianorum certaminibus vetuſtas ſenſerit. Sic igitur Niſſenus aduerſus Eunomium, *Neque humana natura*, inquit, *Lazarum viuificat, nec deflet iacentem in latibulis Potentia, ſed lacryma quidem eſt hominis propria, vitæ verò ea quæ vere vitæ ſunt. Non nutrit multa hominum millia humana mendicitas, non accurrit ad ficum omnipotens Poteſtas.* Et Apollinaris, *Eſt hominis ſurgere à mortuis, Dei autem excitare.* Et Cyril. lib. de Trinitate 5. *Quæ diuino modo facta ſunt à Chriſto non ſunt humanæ κτίσει attribuenda, ſed naturæ ineffabili & omnē mentem tranſcendenti.* Et Cyrillus Ieroſolymitanus oratione catechetica 4. *Duplex eſt Chriſtus, mortuus quidem verè vt homo, quatriduanum autem cadauer ſuſcitans, vt Deus.* Et Damaſcenus verè in hoc argumento explicando diligens, & Orthodoxus lib. de orthodoxa fide 3, cap. 15. *In Domino noſtro Ieſu Chriſto*, inquit, *miraculorum vis erat ipſius Deitatis actio: manuum autem in miraculis edendis adhibitio, & velle & dicere, Volo, Purgator, erat humanitatis ipſius actio. ipſius autem actionis effectum humanæ quidem naturæ fuit panum fractio, & quod leproſus audiuit Volo: Diuinæ verò panum multiplicatio, & leproſi purgatio.* Item, *In Chriſto Deitatis quidem ipſius actio eſt diuina & omnipotens, humanitatis verò ea quæ noſtræ naturæ conuenit. Et effectum quidē humanæ naturæ eſt quod puellæ manus prehenſa fuerit & attracta, diuinæ verò quòd puella fuerit in vitam reuocata. Nam & iſtud eſt aliud, & illud quoque ab ab ipſo diuerſum, quanuis vnus ab alio ſeiungi nequeat in actione eius qui Deus & homo eſt.* Item, *Nec humana natura Lazarum à mortuis excitauit, nec rurſus diuina Potentia lacrymatur. Nā lacrymæ quidē ſunt quiddā humanitatis proprium, vita verò eius eſt qui eſt ipſa in ſeſe ſubſiſtens vita.* Et de hoc quidem hactenus. Alterum autem διακονίας & ἐνεργήματος diſcrimen in eo ſitum eſt quod διακονία vniuerſum aliquem Chriſti gregē in genere, & præterea ſigillatim ſingula eius membra reſpicit, & eſt ordinarium ac perpetuum in Eccleſia (quanuis non pariter ſemper ſeſe exerēs) χάρισμα, quum fides ſit ex auditu: ἐνεργήματα autem iſta πνευματικὰ, quanuis ad Eccleſiæ totius ædificationē ſpectarint, tamen vel in ſingularibus duntaxat perſonis ſeſe exeruerūt, vel alia ratione fuerunt ſingularia, certis videlicet temporibus & perſonis

propriè deſtinata: denique nõ in hunc vſum collata vt perpetuò vigerent. Quoniam alioqui non tantùm, vt Auguſtinus ait, euiluiſſent, verùm etiam pro extraordinariis ordinaria facta, miracula eſſe quodammodo deſiiſſent.

¶ *Deus,* ὁ Θεός. Pater videlicet vt origo, & ἀρχὴ tum Filij tũ Sp. ſancti, quorum diſtinctè meminit, at non tamen ſeparatim, ſuperioribus verſiculis 4, & 5. ¶ *Ea omnia,* τὰ πάντα. Vel eas omnes, videlicet effectiones, ſiue operationes. Poteſt enim iſtud vel generaliter intelligi, vel ad ἐνεργήματα reſtringi: & vtrouis modo accipias vis articuli videtur eſſe διαφορικὴ, quanuis hæc phraſis vniuerſaliter, & ſine vllius rei exceptione aliquando vſurpetur, vt Act. 17. 28. & in hoc ipſo dicendi genere interdum redundet articulus, vt ſuprà 8.6, & 11.12.

---

7 Ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον.

8 Ὧι μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα·

9 Ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι· ἄλλῳ δὲ χάρισμα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι· ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διάκρισις πνευμάτων.

10 Ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν.

Rom. 12 3
eph 4.8

11 Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται.

7 Vnicuique verò datur ∴ declaratio Spiritus ad vtilitatem.

8 Nã huic qdẽ per Spiritũ datur ∴ ſermo ſapiẽtiæ, alij verò ſermo notitiæ per eundem Spiritum:

9 ∴ Alteri verò ∴ fides per eundem Spiritum: alij verò ∴ donũ ſanationum ∴ per eundem ſpiritum: alij verò ∴ operatio virtutum, alij verò ∴ prophetia, alij verò diſcretio ∴ ſpirituum.

10 ∴ Alteri verò genera linguarum, alij verò ∴ interpretatio linguarum.

11 ‖ Sed omnia hæc efficit vnus ille & idẽ Spiritus, diſtribuens ∴ priuatĩ *illa* ∴ ſingulis ſicut vult.

7 *Vnicuique autem datur manifeſtatio Spiritus ad vtilitatem.*

8 *Alij quidem per Spiritum datur ſermo ſapientiæ, alij autẽ ſermo ſcientiæ ſecũdum eundem Spiritum: alteri fides in eodem Spiritu:*

9 *Alij gratia ſanitatum, in vno Spiritu:*

10 *Alij operatio virtutũ, alij prophetia, alij diſcretio ſpirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio ſermonum.*

11 *Hæc autem omnia operatur vnus atque idẽ Spiritus, diuidẽs ſingulis prout vult.*

---

7 *Declaratio Spiritus,* ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος. i. prout vim illam ſuam diuinam Spiritui ſancto placet hoc vel illo dono patefacere, & quidem gratis.

8 *Sermo ſapientiæ,* λόγος σοφίας. Hic incipit Apoſtolus ſubdiuiſionẽ donorũ quæ ad διακονίαν, i. verbi miniſterium requirũtur, eáque duplicia facit, nẽpe σοφίαν & γνῶσιν, quibus reſpõdent tres ab ipſo poſtea enumeratæ functiones, infrà ver. 29. nempe Apoſtolorũ, Prophetarũ, Doctorum. Apoſtolis igitur & Prophetis (hoc etiã nomine poſteriore comprehendens quos alibi exactiore diſtributione vocat Euãgeliſtas, Eph. 4.11. qualis fuit Timotheus Euangeliſta ſimul & propheta 1. Tim. 4.5, & 14.) tribuit Sapientiã, nempe excellẽtiorem illam, & omni exceptione maiorem myſteriorum Dei notitiã cum ſumma auctoritate cõiunctam, & peculiari ſancti Spiritus afflatu, κατ᾽ ἀποκάλυψιν videlicet, collatum, vt loquitur Apoſtolus infrà 14.6, & 2. Cor. 12.9, & Eph. 3.3. quãuis generalius interdum, & σοφία & ἀποκάλυψις ad ipſos etiam auditores applicetur, vt Eph. 1.17. Γνῶσιν autem, i. notitiam Euãgelij ex auditu & ſacrarum literarum lectione cõparatam, ad Doctores ordinarios Eccleſiis certis addictos refert, hac etiam appellatione Paſtores intelligẽs, quos alibi diſtinctione exactiore à Doctoribus diſcernit, nempe Eph. 4.11. Paſtores enim oportet enarrationi ſcripturarum priuatim & publicè adiungere doctrinæ applicationẽ: quam rurſus in ſua membra partitur, 2. Tim. 3.16. Doctorum autem munus fuit in Eccleſia θετικῶς explicare fidei Chriſtianæ dogmata, ſicut expoſuimus plenius Rom. 12.7.

9 *Alteri verò,* ἑτέρῳ δέ. At cur nõ potius ἄλλῳ δέ, vt antea, & mox rurſus aliquoties? nẽpe vt ſubdiuiſionẽ ἐνεργημάτων, quæ mox ſequitur à διακονίαις diſtinguat, quamobrẽ etiã verſ. 9. & 10. aliter quàm in ſuperioribus editionibus diſtinxi. ¶ *Fides,* πίστις. Nõ illa certè omnibus Chriſti veris mẽbris cõmunis, quũ hic agat Apoſtolus de ſpecialib⁹ Sp. ſancti donis: ſed illa ſpecialis reſpiciẽs ad illã Dei poteſtatẽ miraculorũ effectricẽ, prout certi homines hoc dono præditi regebãtur arcano Spiritus ſancti motu. Eſt igitur hęc fides, quã propterea miraculorũ fidẽ in ſcholis vocant, & cuius fit mentio expreſſa Matth. 17.19. Mar. 16.17. Luc. 7.6. diſtincta, imò etiã interdũ ſeparata (vt Mat. 7.22, & infrà 13.2) ab ea fide cuius obiectũ eſt εὐδοκία Dei patris de ſolis electis in Chriſto per eam fidẽ apprehẽſo iuſtificandis & glorificãdis. Et huic miraculorũ fidei ſua quoq; opponitur dubitatio, grauiter in ipſo Moſe & Aarone, Nu. 20.12: in diſcipulis Matt. 17.20: in Petro Matth. 14.31. reprehenſa. ¶ *Donum,* χάρισμα. Vulg. ſic legit, vt & Syrus & Arabs, quos ſum ſequutus, ſic poſcẽte ſententia, quum de vnico dono agatur, niſi quis hoc malit ad varias morborũ ſpecies referre, quod tamẽ ſatis expreſſum videtur nomine plurali ἰαμάτων, *ſanationum.* ¶ *Per eundem ſpiritum,* ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. Vulg. *in vno Spiritu,* ἐν τῷ ἑνὶ πνεύματι. vt in vno codice manuſcr. legi. Sed illud rectius eſt. ¶ *Operatio virtutum,* ἐνεργήματα δυνάμεων. Vulg. ſic quoque vertit. Legit enim ἐνέργημα, vt paulo antè χάρισμα, ſingulari numero, quam lectionem maximè conuenientem puto, ideóque ſum amplexus, Claromontani quoque codicis auctoritate fretus, in quo pro ἐνεργήματα legitur ἐνέργεια. Syrus autem interpres legit ἄλλῳ δὲ δυνάμεις, Alij quidem virtutes, quod totum deeſt in Arabica interpretatione. Eraſmus, *Efficacia potentiarum.* Etſi verò nomen δυνάμεως generaliter intellectum alia etiam dona, vt ſanationis, prophetiæ, & linguarum, complectatur, Apoſtolus tamen hîc videtur anguſtiore ſignificatione vocare δυνάμεις, ſumma illa diuinæ potentiæ effecta quæ inter omnia miracula excellunt, vt quum Moſes tot ſigna ederet in cælis, in aquis & in terris: quum Ioſue ſolem ſiſteret, quum Helias quaſi Deus quiſpiam tam multa efficeret, quum Petrus Ananiam & Sapphiram verbo occideret, & cætera eiuſmodi quibus initio confirmata eſt cæleſtis Euangelij virtus. ¶ *Prophetia,* προφητεία, id eſt, futurorum prædictio, ex reuelatione extraordinaria. quod donum propterea hoc loco inter ἐνεργήματα recenſetur, quum alioqui ad διακονίας referatur, vt mox v. 29. idque interdum latiore, interdũ anguſtiore ſignificatione, vt diximus Rom. 12.6. Hoc autẽ dono præditus in Actis Apoſtolicis ſcribitur Agabus & Euangeliſtæ Philippi filiæ quatuor. ¶ *Spirituum,* πνευμάτων. i. Motuum interiorũ alicuius quantumuis mentem ſuam diſſimulantis: vel ipſarum etiam rerum quæ à prophetis falſis proponuntur: qua in re nõnulli præ aliis ſingulari iudicio valent, vt pſeudoprophetas eorúmque fraudes maturè agnoſcãt, ſicut Petrus Ananiæ & Sapphiræ hypocriſin agnouit Act. 5.3. Eſt autem hæc Spirituum, id eſt animorum diſcretio, in primis in muneribus ἀντιλήψεων & κυβερνήσεων rectè adminiſtrãdis neceſſaria, i. Diaconis & Presbyteris Eccleſiaſticæ exercendæ diſciplinæ præfectis, quo etiam illam videtur expreſsè referre Apoſtolus infrà 28.

10 *Alteri verò,* ἑτέρῳ δέ. Rurſus ἑτέρῳ ſcribit Apoſtolus nõ ἄλλῳ, vt γλώσσας, cuius doni duas facit ſpecies, nempe γένη γλωσσῶν & earum ἑρμηνείαν, ab aliis πίστεως ſpeciebus & ἐνεργήμασι diſcernat. ¶ *Interpretatio,* ἑρμηνεία. Vide infra 14.19.

11 *Priuatim,* ἰδίᾳ. Sic legimus in omnibus noſtris Græcis codicibus. Vetus tamen interpres nõ legit, vt nec Syrus nec Arabs interpres, vt mihi planè videatur horum duorum ἰδίᾳ & ἑκάστῳ vnum eſſe alterius gloſſema. Auguſtinus libro de Trinitate & vnitate Dei cap. 8, vt obſeruauit Eraſmus, legit ἴδια, vt qui conuerterit Propria, i. ſua. quod non ſatis videtur ex Græcæ linguæ vſu dictum. ¶ *Singulis,* ἑκάστῳ. Poteſt hoc conſtrui cum διαιροῦν, vel cum βούλεται, per traiectionem, *Prout vult ſingulis,* vel *vnicuique.* Nam in hoc ipſo dicendi genere obſeruaui Paulum iſta traiectione mirum in modum delectari, ex Hebræorũ videlicet idiotiſmo, qui ſic dicerent לכל אחד כאשר [*lechol echad chaaſcher*] vt Rom. 12.3. Itẽ ſuprà, 3.5, & bis 7.17. &

ita fiet

ita fiet vt ἰδίᾳ non redundet. Cæterùm ἑκάστῳ non temere malui cum vetere interprete interpretari *Singulis*, quàm *Vnicuique*, nempe ne quis Origenis exemplo poſſit hunc locum detorquere. Is enim enarrans epiſtolam ad Romanos, (quod Eraſmus annotauit quidem, ſed non reprehendit vt par erat) ita hunc locum torſit quaſi βούλεται ad eum referatur cui Spiritus dona ſua largitur: acſi dicas, in vnoquoque ſitum eſſe vt quamplurimum gratiæ nobis impertiat Deus. quæ interpretatio repugnat ex diametro Pauli ſententiæ.

Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλὰ, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνὸς, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα οὕτω καὶ ὁ Χριστός.	12	Sicut enim corpus vnum eſt, & membra habet multa, omnia verò illa mẽbra corporis ∴ quod vnicum eſt, multa ſunt, *ſed* ∴ vnũ ſunt corpus: ita & ∴ Chriſtus.	12	*Sicut enim corpus vnũ eſt, & mẽbra habet multa, omnia autem membra corporis, quum ſint multa, vnum tamen corpus ſunt: ita & Chriſtus.*
Καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν· εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν.	13	Etenim per vnum Spiritum nos omnes ∴ in vnum corpus baptizati ſumus, & Iudæi, & Græci, & ſerui, & liberi: & omnes ∴ potati ſumus in vnum Spiritũ.	13	*Etenim in vno Spiritu omnes nos in vnum baptizati ſumus, ſiue Iudæi, ſiue Gentiles, ſiue ſerui, ſiue liberi: & omnes vnũ Spiritum potauimus.*
Καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά.	14	Etenim corpus non eſt vnum membrum, ſed multa.	14	*Nam & corpus non eſt vnum membrum, ſed multa.*
Ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ χείρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;	15	Si dicat pes, ∴ Quia non ſum manus, non ſum ex corpore: ∴ nũ propterea non eſt ex corpore?	15	*Si dixerit pes, Quoniam non ſum manus, non ſum de corpore: non ideo non eſt de corpore?*
Καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμὸς, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;	16	Et ſi dicat auris, Quia nõ ſum oculus, nõ ſum ex corpore: num propterea non eſt ex corpore?	16	*Et ſi dixerit auris, Quoniam non ſum oculus, non ſum de corpore: non ideo non eſt de corpore?*
Εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμὸς, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοὴ, ποῦ ἡ ὄσφρησις;	17	Si totum corpus oculus, vbi auditus? ſi totum auditus, vbi ∴ odoratus?	17	*Si totum corpus oculus, vbi auditus? ſi totum auditus, vbi odoratus?.*
Νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν.	18	∴ Nunc autem Deus collocauit membra, ∴ ſingula ſigillatim in corpore, ſicut voluit.	18	*Nunc autẽ poſuit Deus membra, vnum quodque eorum in corpore, ſicut voluit.*
Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα;	19	Quòd ſi eſſent omnia vnum membrum, vbi corpus?	19	*Quòd ſi eſſent omnia vnum membrũ, vbi corpus?*
Νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα.	20	Nunc verò multa quidẽ mẽbra ſunt, vnum verò corpus.	20	*Nunc autem multa quidem membra, vnum autem corpus.*
Οὐ δύναται δὲ ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω.	21	∴ Non poteſt autẽ oculus dicere manui, Non eſt mihi opus te: aut rurſum caput pedibus, Non eſt mihi vobis opus.	21	*Non poteſt autem oculus dicere manui, Opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, Non eſtis mihi neceſſarij.*

---

12 *Quod vnicũ eſt,* τοῦ ἑνός. Hoc non legit Vulg. vt neque Syrus interpres neque Arabs, & comperimus in vno etiã ex noſtris Græcis codicibus deeſſe. Sed omnino videtur explicanda fuiſſe antitheſis τῶν πολλῶν μελῶν, & σώματος τοῦ ἑνός. id quod etiam manifeſtè patet ex eo quod non ſcribitur τοῦ σώματος, ſed σώματος τοῦ ἑνός. ¶ *Vnum ſunt corpus,* ἕν ἐστι σῶμα. Vulgata inſerit particulam TAMEN, vt & Arabs interpres, quæ non malè conuenit. Reperimus autem in vno exemplari ſcriptum, ἕν ἐστι τὸ σῶμα, ita videlicet vt πολλὰ ὄντα ponatur abſolutè, ex Atticorum more, & ita cõuertas, *Omnia verò membra corporis vnius multa quum ſint, vnum eſt [tamen] corpus illud.* ¶ *Chriſtus,* ὁ Χριστός. Chriſtum intellige cum Eccleſia ſua coniunctum, & quatenus eſt corporis myſtici caput.

13 *In vnum corpus,* εἰς ἓν σῶμα. Id eſt, vt cum Chriſto vnum corpus fieremus, atque adeo vt in vnum Chriſti corpus coaleſceremus, adeo vt Eccleſia tota nihil aliud ſit quàm vnus Chriſtus, quoniam videlicet totum corpus myſticum à capite denominatur. Vulgata legit εἰς ἕν, *in vnum,* id eſt vt vnum quiddam eſſemus. ¶ *Potati ſumus in vnum ſpiritum,* ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα. Græca ſcholia legunt ἓν πόμα ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα, *vna potione potati ſumus in vnum Spiritum,* nulla diuerſæ lectionis facta mentione. Sic quoque vetuſtus vnus codex, niſi quòd addit præpoſitionem εἰς. Legit enim εἰς ἓν πόμα. Clemens quoque libro Pædagogi primo legit ἑνὶ πόματι ἐποτίσθημεν, *vno poculo potauimus,* eadem manente ſententia, quancunque harum lectionum ſequamur. Ego receptam lectionem retineo, quum in præcedenti membro non addatur ἑνὶ βαπτίσματι, vno baptiſmo. Syrus præterea & Arabs interpres illud non habent, Reſpõdet autem εἰς ἓν πνεῦμα ſuperiori membro εἰς ἓν σῶμα, *in vnum corpus,* iucunda admodum permutatione: vt vtriuſque ſacramenti vnus ſcopus eſſe intelligatur: quanuis peculiariter in Cœna dicamur Domino incorporari: in Baptiſmo verò, Spiritu ipſius regenerari. Itaque in vnum Spiritum potari, idem declarat atque vno viuifico ſanguinis Domini potu, participes fieri vnius Spiritus ipſius, qui per omnia membra permeans, ſingula viuificet reddátque ſuis functionibus idonea. Vulgata & Eraſmus, *Vnum Spiritum potauimus.* quam interpretationem non probo, etiamſi legas εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν. Ita enim tollitur mutua illa Baptiſmi & Cœnæ Domini collatio.

15 *Quia,* ὅτι. Hanc particulam vt redundantem expunxit Eraſmus, Ego puto cauſalem eſſe, & ita ſignificari eorum inuidiam qui quoniam non poſſunt primum locum in Eccleſia obtinere, idcirco illam ſcindunt; vel ab ea deficiunt. quibus reſpondet Paulus duplici ratione: vna, non poſſe omnes eſſe inſtar manuum & oculorum, quoniam corporis ratio id non ferat. Altera, etiamſi quis non adeo excellat præ aliis, quoniam ita Deus ſingula diſpoſuit, tamen alios quantumuis excellentes non poſſe ipſorum vſu carere: imò quo infirmius eſt aliquod membrum, eo magis de eo ſolicita eſſe reliqua membra oportere. ¶ *Num propterea,* οὐ παρὰ τοῦτο. Vulg. *non ideo,* duré. Itaque duo ſunt hîc obſeruanda quæ non ita frequenter occurrunt, nempe οὐ pro μὴ interrogante: & παρὰ pro διά.

17 *Odoratus,* ἡ ὄσφρησις. Eraſmus, *Olfactus.* quum illud ſit Ciceronianum, hoc Plinianum.

18 *Nunc autem,* νυνὶ δέ. Alibi diximus, hanc particulam interdum non eſſe temporis aduerbium, ſed argumentorum ſeriem connectere, vt hoc loco & verſu 20.

¶*Singula ſigillatim*, ἓν ἕκαστον αὐτῶν. Vulg. ad verbum, *Vnumquodque eorum*, quod durius eſt propter præcedentia. Eraſ. *Vnumquodque ſigillatim*.

21 *Non poteſt autem*, &c. οὐ δύναται δὲ, &c. Nunc autem viciſſim compellat Apoſtolus præſtantioribus donis præditos, à quibus ideo inferiores deſpicatui habentur.

	Ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστιν·	22	Imò ∴ multo potius, quæ videntur membra corporis ¨infirmiſſima eſſe, neceſſaria ſunt:	22	*Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora eſſe, neceſſariora ſunt:*
	Καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν· καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει.	23	Et quæ putamus *mẽbra* corporis maximè eſſe inhoneſta, iis · honorem ampliorem circumponimus: & quæ ſunt in nobis indecora, copioſiorem decorem habent.	23	*Et quæ putamus ignobiliora membra eſſe corporis, his honorem abundantiorem circumdamus: & quæ inhoneſta ſunt noſtra, abundantiorem honeſtatem habent.*
	Τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει· ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν·	24	∴ Nam quæ ſunt in nobis decora, *iis decore* non eſt opus: ſed Deus ∴ contemperauit corpus, ei cui deerat copioſiore tributo honore:	24	*Honeſta autem noſtra, nullius egent: ſed Deus tẽperauit corpus, ei cui deerat abundantiorẽ tribuendo honorem:*
	Ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.	25	Vt ne ſit diſſidium in corpore, ſed membra ∴ idem curent alia pro aliis.	25	*Vt non ſit ſchiſma in corpore, ſed idipſum pro inuicem ſolicita ſint membra.*
	Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη.	26	∴ Itaque ſiue patitur vnum membrum, ∴ ſimul dolẽt omnia membra: ſiue ¨honore afficitur vnum membrum, congratulantur omnia membra.	26	*Et ſiquid patitur vnum membrum, compatiuntur omnia membra: ſiue gloriatur vnum membrum, congaudent omnia membra.*
	Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους.	27	Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra ∴ particulatim.	27	*Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra de membro.*
Ephe.4.11.	Καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους· ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν.	28	‖∴ Et alios quidem conſtituit Deus in Eccleſia, primùm Apoſtolos, deinde Prophetas, tertiò doctores: deinde *conſtituit* ∴ poteſtates, deinde dona ſanationum, ∴ opitulationes, ∴ gubernationes, ¨genera linguarum.	28	*Et quoſdam quidẽ poſuit Deus in Eccleſia primùm Apoſtolos, ſecundò Prophetas, tertiò doctores: deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.*

22 *Multo potius*, πολλῷ μᾶλλον. Sic Eraſmus vt μᾶλλον declaret correctionem potius quàm comparationem. Vulgata, *Multo magis*. ¶ *Infirmiſſima*, ἀσθενέστερα. Id eſt abiectiſſimarum facultatum, ac proinde præ cæteris aſpernabilia. Nam ex antecedente intelligitur conſequens. Sic 2.Cor. 12.10, infirmitates vocat ea propter quæ abiectus & vilis habebatur.

23 *Honorem ampliorem circumponimus*, τὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. Id eſt, maiore ſtudio tegimus. Eſt enim aſcititium ornamentum quicquid membris iniicimus tegendę nuditatis cauſa: & latè patet apud Hebræos vocabulum Honoris, vt vel ex illo præcepto apparet quo iubemur patrem & matrem honorare.

24 *Nam*, δέ. Id eſt γάρ, vt alibi ſæpe. Videtur enim ita hoc loco cõmodius explicari quàm per Verò, vel Autem. ¶*Contemperauit*, συνεκέρασε. Vulgata præpoſitionem σὺν neglexit: cuius hæc vis eſt vt multas partes certo temperamento in vnum corpus iunctas declaret.

25 *Idem curent*, τὸ αὐτὸ μεριμνῶσιν. Id eſt, ad totius corporis commodum & conſeruationem ſuas functiones conferant. Nam alioqui ſigillatim non omnia idem curant, quum aliud ſit manus, aliud oculi, aliud pedis officium. Vulgata barbarè, *Idipſum ſolicita ſint*. Eraſ. *Eandem ſolicitudinem gerant*.

26 *Itaque*, καί. Vulgata & Eraſ. *Et*, vt duo hæc verba, nempe συνεκέρασε & συμπάσχει copulentur, non autem μεριμνῶσιν & συμπάσχει, quia ἵνα repetere oportet ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ac proinde legere συμπάσχῃ & συγχαίρῃ. Ego verò malo καὶ pro οὖν accipere, ex Hebræorum idiotiſmo, qui ſic quoque ſuum illud ו vſurpant. ¶*Simul dolent*, συμπάσχει. Condolendi verbum Latinis nihil amplius quàm ſimplex dolere ſignificat. Vulgata, barbarè, *Compatiuntur*, & etiam συγχαίρει *congaudent*. Eraſmus, *Simul patiuntur*, nõ multo melius, ſi Latinitatem ſpectes. Raro enim legas pati abſolutè poſitum pro dolere ſiue cruciari. ¶ *Honore afficitur*, δοξάζεται. Siue exornatur, id eſt κοσμεῖται. Eraſmus ad verbum, *Glorificatur*. Vulgata, *Gloriatur*, niſi mendum hoc eſt librariorum. Cypr. epiſt. 52, citans hunc locum legit *lætatur*, χαίρει, & mox *collætatur*, συγχαίρει: ſicut paulo antè ſcribitur πάσχει, συμπάσχει.

27 *Particulatim*, ἐκ μέρους. Nam omnes Eccleſiæ per orbem diſperſæ diuerſa ſunt vnius corporis membra. niſi ἐκ μέρους accipere libeat pro κατὰ μέρος acſi dicas, Pro ſe quiſque, nimirum quiſque pro ſuæ functionis munere. quę ſignificatio præcedentibus & ſequentibus accommodatior, & Syro ac Arabi interpretibus placuit. Sed tamen ἐκ μέρους in ea ſignificatione alibi nuſquam memini legere. Vulg. *Membra ex membro*, καὶ μέλη ἐκ μέλους, vt etiam legit Ambroſius, quaſi dicas, membra alia ab aliis pendentia mutuæ connexionis vinculo.

28 *Et alios quidem*, καὶ οὓς μέν. Hìc neceſſe eſt anantapodoton eſſe fateamur, cuiuſmodi tamen apud idoneos etiam ſcriptores inuenias. Nam pro δεύτερον vel ἔπειτα, dicendum fuerat οὓς δὲ, Alios verò, vt cohæreret cõſtructio. ¶*Poteſtates*, δυνάμεις. Id eſt, qui fungantur facultate edendarum illarum virtutum, de quibus diximus ſuprà, verſu 10. Neque enim hìc de dono ipſo agitur, ſed de eo qui hac adminiſtratione fungatur: veluti quum Magiſtratum dicimus eum qui eſt in Magiſtratu. Notandum eſt autem, hanc adminiſtrationem à dono ſanationum rurſus diſtingui: itémque à gubernatione, cui quidem ego ordinariam diſciplinam Eccleſiaſticam tribuo. ¶ *Opitulationes* ἀντιλήψεις. Ita vocat (opinor) Diaconorum & viduarum miniſteria, pauperibus & ægrotis ſubleuandis deſtinatorum: nec probare poſſum Nazianzeni ſententiam qui in oratione περὶ εὐταξίας, ἀντιλήψεις interpretatur προστασίας, & κυβερνήσεις, παιδαγωγίας. ¶ *Gubernationes*, κυβερνήσεις. Presbyterorum ordinem declarat, qui diſciplinæ & politiæ Eccleſiaſticæ cuſtodes erant, vt alibi diximus.

¶*Genera linguarum*, γένη γλωσσῶν. In quibuſdam codicibus veteris editionis additur *Interpretationes ſermonum*, id eſt ἑρμηνείας γλωσσῶν. Sic quoque legit & interpretatur Ambroſius:

broſius: & ſanè quanuis neque in Græcis noſtris codicibus, neque in Syra nec Arabica interpretatione iſtud extet, tamen adiiciẽdum puto, non modò quia ſuprà, verſu 10, & capite 14, diſertè diſtinguuntur hæc duo, ſed etiam quia in repetitione, quæ ſequitur, vtriuſque ſigillatim fit mentio.

Μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται; μὴ πάντες διδάσκαλοι;	29	Num omnes, Apoſtoli? num omnes, Prophetæ? num omnes, Doctores?	29	*Nunquid omnes, Apoſtoli? nunquid omnes Prophetæ? nunquid omnes, doctores? Nũquid omnes, virtutes?*
Μὴ πάντες δυνάμεις; μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι;	30	Num omnes ∴*ſunt* poteſtates? num omnes donum habent ſanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?	30	*Nunquid omnes gratiã habent curationum? nunquid omnes linguis loquũtur? nunquid omnes interpretantur?*
Ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. Καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.	31	∴Sed ambite dona potiora. ∴Et porro ∴iter ad excellentiam vobis indicabo.	31	*Aemulamini autẽ chariſmata meliora. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonſtro.*
Κεφάλαιον ιγ.		CAP. XIII.		CAP. XIII.
Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.	1	SI linguis hominum loquar ∴& Angelorum, charitatem autem non habeam, factus ſum ∴æs reſonans, aut cymbalum ∴tinniens.	1	*SI linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus ſum velut æs ſonans, aut cymbalũ tinniens.*
Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι.	2	Et ſi habeam prophetiam, & nouerim myſteria omnia omnémque notitiam: & ſi habeam ∴totam fidem, adeo vt ‖montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil ſum.	2	*Et ſi habuero prophetiam, & nouerim myſteria omnia, & omnem ſcientiam: & ſi habuero omnẽ fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil ſum.* Mat. 17.20
Καὶ ἐὰν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.	3	Et ſi ∴inſumam alendis egenis omnes facultates meas, & ſi tradam corpus meum ∴vt cõburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodeſt.	3	*Et ſi diſtribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & ſi tradidero corpus meum vt ardeam: charitatem autem non habuero, nihil mihi prodeſt.*

---

30 [*Sunt*] *poteſtates*, δυνάμεις. Mollior erit conſtructio ſi *hoc membrum (vt annotat Stephanus noſter) vnà cum proximè conſequente referas ad verbum ἔχουσι, & interpreteris, Num omnes poteſtatibus, num omnes donis ſanationum ſunt præditi? Syrus autem interpres commodiſſimè poteſtates per periphraſin interpretatur, *Qui exercent poteſtates.*

31 *Sed ambite*, ζηλοῦτε δέ. Vel ardente ſtudio ſectemini. Id eſt, (vt capite ſequenti explicat) iis potiſſimum donis incumbite ex quibus maior vtilitas Eccleſiæ accedit. vel, Ea demum in maximo pretio & in admiratione habete quæ cæteris præſtãt. Poteſt autem iſtud vel ad eos priuatim referri, qui extraordinariis donis erant ornati, & in iis potiſſimum ſibi placebant quæ in ſpeciem erant admirabiliora, nec tamẽ maximi vſus, vt linguarũ donum: vel ad reliquam multitudinem, in hoc ipſo quoque peccãtem, & dum alius alium ſine iudicio admiratur, ſeſe in varias factiones vltrò ſcindentem. Vulgata, *Aemulamini.* Eraſmus, *Sectemini.* Photius autem & Theodoritus ζηλοῦτε accipiunt indicandi modo, & ita explicant per interrogationem: acſi dicat Apoſtolus, Cupitis excellere? en quomodo vobis liceat maxima cum laude eſſe ambitioſis: eſt enim hæc ἀγαθὴ δ' ἔρις, vt loquitur Heſiodus, vt hoc ſit inſtar procemij ad futuram de charitate tractationem. Neque verò mihi hęc ſententia diſpliceret, niſi omnes noſtri codices repugnarent. ¶ *Et porro*, καὶ ἔτι. Vel quinetiam. Vulgata & Eraſmus, *Et adhuc.* nimium obſcurè. ¶ *Iter ad excellentiam*, καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. Sic explicandus mihi videtur hic locus, vt κατ' relationem declaret, nec referatur ad verbum δείκνυμι, ſed ad nomen ὁδόν. Vulgata & Eraſmus, *Excellentiorem viam.* ita nimirum vt plena ſit locutio τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. neque Baſilio aſſentior qui hæc referens ad verbum δείκνυμι, καθ' ὑπερβολὴν exponit, τῶν καθ' ὑπερβολὴν ὄντων, quaſi videlicet quæ poſtea enumerat reipſa nunquam poſſint à charitate ſeparari; quod certè verum non eſt.

IN CAPVT XIII.

1 *Et Angelorum*, καὶ ἀγγέλων. Sic interdum per hyperbolen loquitur Paulus ex hypotheſi, maximæ emphaſeos cauſa: acſi diceret, Si linguæ eſſent aliquæ Angelorum, & ego eas tenerem, neque illis vterer ad commodum proximi, id verò nihil aliud eſſet quàm inanis & obſtrepera loquacitas. Similis eſt hyperbole Rom. 8. 39, vbi quum res omnes creatas, ſummas, medias & infimas nominaſſet, addit, Neque alia vlla res creata. Item Galat. 1. 8, vbi ſi de malis Angelis loquitur, friget atque adeo abſurdus eſt ſermo: ſin de bonis, in eos non cadit falſa prædicatio. Relinquitur ergo id quoque dictum eſſe ὑπερβολικῶς ex hypotheſi: vt planè inepti ſint qui hoc loco diſputant de Angelorum linguis. ¶ *Aes*, χαλκός. Vulgata, *Velut æs*, ὡς χαλκός, contra fidem Græcorum exemplarium. & certè videtur hæc cõparatio magis efficax ſi particula ſimilitudinis omittatur. ¶ *Tinniens*, ἀλαλάζον. Id eſt, inconditum & confuſum ſonum edens: fictitio verbo deducto ab incõdita voce ἀλαλά. Vide Mar. 5. 38. *

2 *Totam fidem*, πᾶσαν τὴν πίστιν. De qua fidei ſpecie hic agatur vide ſuprà 12. 9. Nam altera illa fides electorum propria qua vna Chriſtum ſeruatorem apprehendimus, & qua propterea iuſtificari dicimur, cogitatione quidem à charitate ſecerni poteſt, reipſa verò nunquam. quia qui credit, filius Dei fit, Iohan. 1. 12: qui autem filius Dei eſt, agitur Chriſti Spiritu, Rom. 8. 9. vnde efficitur, fidem illam à charitate non poſſe magis diuelli quàm lucem ab igne: vt Iohan. 2. 4. Itaque de hac fide non agitur hoc loco. Quod autem attinet ad πᾶσαν (quam particulam vrget Pighius cum Sophiſtis) non ſignificat hoc in loco vniuerſalem complexum ſpecierum, ſed iſtius ſpeciei quandam perfectionem declarat, id eſt totam potius quàm omnem ſignificat: vt Rom. 7. 8. & alibi ſæpe. Sic dicitur aliquid aggredi. Itaque ne cui imperito imponeret hæc enallage, *Totam* dicere malui quàm *Omnem.* * * *

3 *Inſumam alendis egenis*, ψωμίσω. Propriè τὸ ψωμίζειν declarat cibum conciſum & intinctum veluti in os indere, vt puerulis & ægrotis ſolemus: pro quo dicimus in vernaculo ſermone *Apaſteler.* Hîc verò ſignificat in eum vſum bona auidiſſimè impendere. Vulg. *Et ſi diſtribuero in cibos pauperum.* Eraſ. *Et ſi inſumam in alimoniam.* ¶ *Vt cõburar*, ἵνα καυθήσωμαι. Quidam codices legunt ἵνα καυχήσωμαι, *vt glorier*, vt Hieron. in Gal. 5. quam lectionem non ineptam puto, vt ſignificetur quomodo poſſint iſta Deo non placere: puta ſiquis hęc fecerit gloriæ cupiditate, non autem Dei aut proximi charitate impulſus. Habet enim etiam diabolus ſuos martyres: & celebres ſunt Calani, & Peregrini, & aliorum hiſtoriæ.

Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη, οὐ ζηλοῖ ἡ ἀγάπη, οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται,	4	Charitas ∴ iram cohibet, ∴ benigna eſt charitas, non inuidet charitas, ∴ non agit perperam, non inflatur.	4	*Charitas patiens eſt, benigna eſt charitas, non æmulatur, non agit perperam, non inflatur.*
Οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν,	5	∴ Non agit indecorè, ∴ nō quærit quæ ſua ſunt, non exacerbatur, non cogitat malum,	5	*Non eſt ambitioſa, non quærit quæ ſua ſunt, non irritatur, non cogitat malum,*
Οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ·	6	Non gaudet iniuſtitia, ∴ gratulatur autem veritati:	6	*Non gaudet ſuper iniquitate, congaudet autem veritati:*
Πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει.	7	∴ Omnia ſuffert, omnia credit, omnia ſperat, omnia tolerat.	7	*Omnia ſuffert, omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet.*
Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται.	8	Charitas nunquam excidit: ∴ ſed & prophetiæ ∴ abolebuntur, & linguæ ceſſabunt, ∴ & notitia abolebitur.	8	*Charitas nunquam excidit: ſiue prophetiæ euacuabuntur, ſiue linguæ ceſſabunt, ſiue ſcientia deſtruetur.*
Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.	9	∴ Ex parte enim cognoſcimus, & ex parte prophetamus.	9	*Ex parte enim cognoſcimus, & ex parte prophetamus.*
Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται.	10	Poſtquam autem aduenerit quod perfectum eſt, tunc quod ex parte eſt, abolebitur.	10	*Quum autem venerit quod perfectum eſt, euacuabitur quod ex parte eſt.*
Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου.	11	Quum eſſem infans, vt infans loquebar, vt infans ∴ ſapiebam, vt infans ratiocinabar: poſtquā autem factus ſum ∴ vir, ∴ vt inutilia ſuſtuli quæ infantis erant.	11	*Quum eſſem paruulus, loquebar vt paruulus, cogitabā vt paruulus: quando autem factus ſum vir, euacuaui quæ erant paruuli.*

4 *Iram cohibet*, μακροθυμεῖ. Id eſt, ad verbum, *Iram longè præcellit*, vide Matth. 18. 26. ¶ *Benigna eſt charitas*, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη. Ita hoc membrum, vt & proximè ſequens interpunximus ex Claromontani codicis fide. Quid ſit autem χρηστεύεσθαι, vide Luc. 6. 35. Totum verò hunc locum ſic vertit Tertull. de patientia, *Dilectio magnanimus eſt*, (pro '3' quo Cypr. magnanima eſt, neuter rectè) *benefica eſt, non æmulatur, non proteruum ſapit, non proteruit*, (pro quo malè ſcribitur *non proterit*) *non incitatur, omnia ſuſtinet, omnia tolerat.* ¶ *Non agit perperam*, οὐ περπερεύεται: id eſt nequiter ſiue inſolenter. Puto enim Græcam vocem hanc a Latina deriuatam eſſe, & tum quidem fuiſſe familiarem: vnde factum vt ex Græcis interpretibus, quibus peregrinum illud vocabulum ignotum erat, alij interpretentur, *Non adulatur*, οὐ κολακεύει. alij, *Non eſt præceps*, οὐ προπετεῖ: alij, *Non garrit*: alij, *Non eſt leuis & inconſtans.* Clemens lib. Pædagogi 3, *Non eſt fucata.* Nam, inquit, περπερεία ὁ καλλωπισμός. vt etiam interpretatur Baſilius in contractioribus definitio* nibus, definit. 49. Eraſmus, *Non eſt procax*, vt & Niſſenus exponit, annotans nouam eſſe vocem. Syrus vtitur verbo quo petulantia ſignificatur, ſiue, vt vertit Tertullianus, proteruia, vitium charitati placidiſſimæ & patientiſſimæ prorſus repugnans. Sed & Chryſoſtomus interpretatur προπετεύεται: & Arabs, interprete D. Iunio noſtro, vertit *Nihil improbè facit*, eodem ſenſu. In epiſtolis autem ad Atticum lib. 1. legitur ἐνεπερπερευσάμην, ignotæ ſignificationis, vt obſeruauit doctiſſimus Camerarius.

5 *Non agit indecorè*, οὐκ ἀσχημονεῖ. Siue, Non eſt contumelioſa. Poteſt enim etiam accipi tranſitiuè, vt ſubaudiatur caſus perſonæ, vt quum dicimus, Non amat, id eſt ab amoribus eſt alienus. Eodem autem recidit vtraque interpretatio. Indecorum enim vocat quicquid fit proximo præter officium, vel aliter quàm deceat. Eraſmus, *Non eſt* * *faſtidioſa.* Vulgata, *Non eſt ambitioſa.* Aliis placet ita ſignificari, charitatem nihil ſibi indecorum putare dum ſeruiat proximi commodis. ¶ *Non quærit quæ ſua ſunt*, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς. Clemens lib. Pædagogi tertio legit, οὐ ζητεῖ τὰ μὴ ἑαυτῆς, *non quærit quod ſuum non eſt.*

6 *Gratulatur autem veritati*, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ. Id eſt, Iuſtis autem iuſtitiam gratulatur. Nam præpoſitio σὺν facit vt iuſtitia pro hominibus factiſque iuſtis commodius accipiatur. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Congaudet autem veritati.* Sed apparet ex oppoſito membro, veritatis nomine hoc loco iuſtitiam in genere declarari, ex Hebræorum idiotiſmo, qui אמת [*emeth*] in genere accipiunt pro iuſtitia, quòd nulla ſit vera iuſtitia quæ non ſit fraudis expers. Nulla eſt igitur inter malos charitas, ſed coniuratio potius: & magnum eſt quoque inter adulationem & charitatem, atque adeo inter philoſophicam & Chriſtianam charitatem diſcrimen.

7 *Omnia ſuffert*, πάντα στέγει. Cyprianus, De ſimplicitate prælatorum, tractatu 3. legit, *Omnia diligit*, πάντα στέργει, pro quo dicere malim, *In omnibus acquieſcit.* & ſanè mihi magis probatur hæc lectio, quum mox ſequatur, πάντα * ὑπομένει, *omnia tolerat*, de qua etiam diximus ſuprà, cap. 9. Quomodocunque autem legas, ſciendum eſt in iſtis omnibus particulam πάντα ita reſtringendam vt ea demum complectatur quæ ferri, credi, ſperari, ſuſtineri bona conſcientia poſſunt ac debent. Dixit enim non gaudere iniuſtitia charitatem.

8 *Sed & prophetiæ*, εἴτε δὲ προφητεῖαι. Vulgata & Eraſm. *Siue prophetiæ*, admodum obſcurè, niſi poſt προφητεῖαι adſcribas diaſtolen, vt ſubaudias εἰσί, *ſint*, itémq; poſt γλῶσσαι & poſt γνῶσις. quam interpunctionem reperi in cod. tribus. Sed longè planior erit oratio ſi εἴτε accipias pro καὶ, vt Col. 1. 20, & infrà, 15. 11. Prophetiam autem vocat ipſum prophetandi, vt γνῶσιν, docendi munus, Eccleſiæ colligendæ, & in hac vita fouendæ cauſa a Deo inſtitutum. ¶ *Abolebuntur*, καταργηθήσονται. Id eſt nullius erūt vſus. Deo nimirum per ſe intrinſeca vi efficiente in altero ſeculo, in natura noſtra ad glorificationem redacta, id cuius duntaxat ſpeciem aliquam nunc externo adhibito ſeruorū ſuorum miniſterio in nobis inchoauit. Deinde quis fidei vſus * fuerit, præſtitis & reipſa pleniſſimè exhibitis quæ nobis donanda credimus in hac vita, & ſperamus. Tertullianus tamen prophetias pro rebus ipſis prædictis accipit, quas tunc ait euacuatum iri, quoniam conſummabuntur & exhaurientur. Sed prior explicatio, vt apparet ex ſequentibus & Apoſtoli ſcopo, amplectenda eſt. Cæterùm de verbo καταργεῖσθαι, vide Rom. 1. 3, & 31. Vulgata, *Euacuabuntur*. ¶ *Et notitia*, καὶ γνῶσις. Id eſt, ratio adipiſcendæ ſcientiæ ex prophetarum ſeu doctorum inſtitutione. Neque enim ipſe ſcientiæ & notitiæ habitus abolebitur, ſed alius fiet tum qualitate tum quantitate.

9 *Ex parte*, ἐκ μέρους. i. quadamtenus, imperfecto modo & ratione diſcimus, quum doctores etiam ex parte prophetent. cui opponitur τὸ τέλειον. Ex parte verò pro a* liquatenus idonei quoque ſcriptores Latinè dixerūt. Cæterùm mutua eſt inter docendi & diſcendi modum relatio. Itaque quum in ipſo Deo omnia contemplabimur, quorſum ſcholæ, quorſum omnia adminicula quibus homo vel doceat vel inſtruatur? Scientia igitur ipſa non abolebitur, imò perficietur: ſed ratio cognoſcendi & docēdi cedet Dei ipſius contemplationi. Inepti ſunt igitur Academici, hoc loco abutentes vt incertam eſſe doceant doctrinam quam ex verbo Dei ſcripto cōſequimur: item

fanatici

fanatici Anabaptistæ & Libertini, qui hæc ſemper habent in ore vt ſua ſomnia imperitis obtrudant. Nam (vt alias multas rationes omittam) cogitare ſaltem debuerāt, plenioris reuelationis tempus ab Apoſtolo in futurum ſeculum differri, nec ſcientiam cum ſcientia, vt res naturā & reipſa diuerſas, ſed vnius & eiuſdem ſcientiæ adipiſcendæ modos prorſus & diuerſos & impares, inter ſe ab Apoſtolo comparari.

11 *Sapiebam*, ἐφρόνουν. Hoc videtur referri ad affectus, ſicut ἐλογιζόμην ad mentem hoc in loco. ¶ *Vir*, ἀνήρ. Hinc apparet in ſacris etiam literis verum eſſe quod tradunt grammatici, ἄνδρα, virum, interdum eſſe ſexus nomē, vt quum γυναικί, mulieri, opponitur: interdum maritum ſignificare, vt quando cum vxore confertur: interdum ætatem conſtantem & integram declarare, vt hoc in loco, & Epheſ. 4. 13. vbi tamen additur τέλειος explanationis cauſa. Quartam autem ſignificationem, quum Vir nomen eſt ἀνδρεῖος, id eſt, fortem & magnanimum declarat, non memini legere in Noui fœderis libris, niſi infrà, 16. 13. vbi ἀνδρίζεσθαι accipitur pro virum ſe præſtare. ¶ *Vt inutilia ſuſtuli quæ erant infantis*, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. In quibuſdam Græcis codicibus excuſis, perperā legitur κατήργηκα κατὰ τοῦ νηπίου, fortaſſis pro κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. Eſt autem hoc additum à Paulo vt ex ſimilitudine facultatū & habituum animi, quæ cum corpore ipſo adoleſcant, illuſtret quod dixerat de ſpiritualibus illis donis.

12	Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.	¨Cernimus enim nunc per ſpeculum ¨& per ænigma, tunc autem ¨coram *cernemus*: nunc cognoſco ex parte, tunc verò cognoſcam ¨prout cognitus fuero.	*Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciē: nunc cognoſco ex parte, tūc autem cognoſcam ſicut & cognitus ſum.*
13	Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.	¨Nunc verò manet fides, ſpes, charitas, tria hæc: ¨maxima autem ¨harum charitas.	*Nunc autem manet fides, ſpes, charitas, tria hæc: maior autem his eſt charitas.*
	Κεφάλαιον ιδ.	CAP. XIIII.	CAP. XIIII.
1	Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά· μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε.	SEctamini charitatem, ¨ambite ſpiritualia: magis tamē vt ¨prophetetis.	*SEctamini charitatem, æmulemini ſpiritualia: magis autē vt prophetetis.*
2	Ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἀκούει· πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια.	Nam ¨qui loquitur lingua, ¨non hominibus loquitur, ſed Deo. nullus enim ¨audit, ¨ſpiritu verò loquitur myſteria.	*Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, ſed Deo. nemo enim audit, ſpiritus autem loquitur myſteria.*

12 *Cernimus enim nunc per ſpeculum*, βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου. Διὰ hoc in loco idem declarat atque Trans, vel Intra. Sumpta autem eſt tranſlatio à ſpeculis, quæ non rem ipſam ſed eius imaginem intuentibus obiiciunt: ac fortaſſis ad ea reſpexit Paulus quę phyſici de phantaſia & intelligentia docent. Cæterùm, quia Apoſtolus ſeſe propoſuit pro exemplo, & in hoc eodem verſiculo ſequitur γινώσκω, non γινώσκομεν, malim cum Theodorito Περὶ προνοίας, λόγῳ ι, legere, ἄρτι γὰρ βλέπω ὡς ἐν ἐσόπτρῳ, id eſt, Nunc enim cerno quaſi in ſpeculo. ¶ [*Et*] *per ænigma*, ἐν αἰνίγματι. Vulgata & Eraſmus, *In ænigmate*. Ego malo ἐν pro διὰ poſitum eſſe, ex Hebræorum idiotiſmo. Theodoritus autem eo loco quem modo citaui, legit καὶ ἐν αἰνίγματι, & per ænigma. quā lectionem maximè ſinceram eſſe puto. Videtur autem nō vna ſed duplex eſſe tranſlatio: vna videlicet ſumpta ab iis quæ externis oculorum ſenſibus, altera ab iis quæ ipſa intelligentiæ facultate vſurpantur. Ænigma enim dicitur oratio obſcura, & quaſi inuolucris quibuſdam obtecta. Oratio porro in oculos non incurrit, ſed menti obiicitur: vt Paulus fortaſſis myſteria ſpeculis, Verbi prædicationem ænigmati compararit. Neque id tamen ſimpliciter accipiendum eſt quod hîc dicit Apoſtolus, ſed quatenus iſta, qua nunc fruimur, Dei cognitio, cōfertur cum re præſenti, id eſt, cum ipſius naturæ Dei futura contemplatione, prout quidem à nobis Deus ipſe cerni poterit. Caſtellio nuper conuertit, *Per ambages*: quàm accommodatè nemo non videt. Alludit autem Apoſtolus manifeſtè ad locum Num. 12. 8. ¶ *Coràm*, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Facie ad faciem*. id eſt, vt in vernaculo ſermone exprimimus, *Vis à vis*. ¶ *Prout cognitus fuero*, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. Particulam καθὼς exiſtimo conuenientiam illam ſignificare quæ eſt inter inſtitutionē & perceptionem. Nam quo excellētior erit doctor noſter, ipſe nimirum Deus ἀμέσως: & præſtantior docendi ratio, ipſa vtique præſentis Dei contemplatio: addo etiam, quo melior erit noſtra cōditio, poſtquam induerimus immortalitatem, eo etiam perfectior erit cognitio. Itaque ἐπεγνώσθην accipio pro ἐδιδάχθην, ex idiotiſmo Hebræorum, de quo ſuprà, 8. 3, idque in futuro exacto quod grammatici vocant. Redundat autem particula καὶ, vt ſuprà admonuimus, 10. 9, & Iohan. 8. 25. Vulgata, *Sicut & cognitus ſum*. Eraſmus, *Quemadmodum & cognitus ſum*. id eſt, ita vt ipſe me notum habet ac perſpectum, vt ſit mutua quædam cognitio, & ſimilitudo tamen potius quàm æqualitas notetur. Aliis potius placet, *Cognitum eſſe*, accipi pro approbatum eſſe: ſicut interdum accipi Cognoſcendi verbum annotauimus ſuis locis.

13 *Nunc*, νυνί. Puto νυνὶ & τότε opponi, id eſt præſentis vitæ conditionem cum futura. Redit enim ad inſtitutum, aut potius diſputationem concludit: acſi dicat, Ea igitur tum erit noſtra conditio. Vt verò nunc ſumus, tria nobis adſunt & neceſſariò manent, ſi modò Chriſti ſumus: inter quæ rurſus excellit charitas. Vtitur autem (ni fallor) Manendi vocabulo, vt hæc dona ab aliis diſtinguat, quæ videlicet cum religione neceſſario non cohærent, nec ſunt (vt ita dicam) ſubſtantialia. ¶ *Maxima*, μείζων. Id eſt μεγίστη, vt in illo verſiculo Catulli poetæ, alioquin indigni cuius nomen hîc adſcriberem, *Heſpere, qui luces cælo iucundior ignis*. Sic Matth. 23. 11, & Mar. 4. 32, & infrà, 15. 19. Quo autē reſpectu dicatur maxima charitas, ab eruditis interpretibus copioſè explicatum eſt. nempe quatenus progreditur fructus ipſius lōgius quàm Fidei & Spei, nempe ad proximum, quum illa non egrediantur credentis & ſperantis perſonam. Deinde, quòd nobis promiſſionum quibus credidimus & quas ſperamus plenam adeptis poſſeſſionem, certè neque Fide iam neque Spe opus erit. Charitas verò & in Deum quo tunc fruemur, & in noſtræ ſalutis ſocios, quibus arctiſſimè coniuncti fuerimus, tunc maximè vigebit. Quocunque autem modo charitatem intelligas maximam dici, non conſequetur nos per eam iuſtificari coram Deo, ſicut nec fide ipſa iuſtificamur, niſi quatenus Chriſtum, iuſtitiam noſtram, apprehendit. Hęc autem apprehenſio Chriſti, ſoli fidei tribuitur: quoniam ſub hac conditione Si crediderimus, offertur Chriſtus. Charitas verò quomodo efficeret iuſtificationem in nobis, quum ſit ipſius iuſtificationis conſequens? ¶ *Harum*, τούτων. In quibuſdam codicibus legimus πάντων, omnium.

IN CAPVT XIIII.

1 *Ambite*, ζηλοῦτε. id eſt, φιλοτιμεῖσθε. Eſt enim hoc loco minus quiddam quàm διώκειν. vt commodè vertere etiam liceat, In pretio habete, & laudate vt eximia Dei dona, vel in vobis quibus illa cōtulit, vel in aliis quibus ad communem veſtram vtilitatem collata ſunt. Nam ſæpe apud idoneos ſcriptores Græcos cōiunguntur ζηλοῦν & μακαρίζειν. Vulgata & Eraſm. *Aemulemini*, haud ſcio an ſatis Latinè. ¶ *Prophetetis*, προφητεύητε. Quid ſit prophetia, apparet ex ver. 3, & diximus Rom. 12. 6. Caſtellio conuertit, *Vaticinemini*. quod vocabulum non modo vt prophanum, ſed vt Apoſtoli mēti minimè conſentaneum repudio, quū hîc nō agatur de prophetia quā inter χαρίσματα recēſuit cap. 12, 9.

2 *Qui loquitur lingua*, ὁ λαλῶν γλώσσῃ, vel γλώσσαις. id eſt, linguis, vt in quibuſdam codicibus legitur. Lingua autem hoc loco & ſimilibus non declarat loquutionis inſtrumẽtum, ſed idioma peregrinum, quod nemo intelligat niſi *interpretatio adiungatur. Vide Act.10.46. ¶ *Non hominibus*, &c. οὐκ ἀνθρώποις, &c. Id eſt, quum à ſolo Deo non autem ab hominibus intelligatur, non cum hominibus, ſed cum ſolo Deo agit, quum tamen ideo conueniatur in Eccleſia vt dona illa in communem Eccleſiæ vſum conferantur. ¶ *Audit*, ἀκούει. Id eſt percipit & intelligit * quid loquatur. Nam alioqui propriè auditione ſonus vocis, intellectione verò ſententia ſermonis percipitur. ¶ *Spiritu verò*, Πνεύματι δέ. Id eſt afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamen abutitur, quum loquitur myſteria, id eſt quæ non intelligantur ab ipſo cœtu apud quem loquitur.

Ὁ δὲ προφητεύων, ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν.	3	∴Qui autem prophetat, hominibus loquitur ∴ædificationem, & exhortationem, & conſolationem.	3	*Nam qui prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & conſolationem.*
Ὁ λαλῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ· ὁ δὲ προφητεύων, ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ.	4	Qui loquitur lingua, ſeipſum ædificat: qui verò prophetat, ∴Eccleſiam ædificat.	4	*Qui loquitur lingua, ſemetipſum ædificat: qui autem prophetat, Eccleſiam Dei ædificat.*
Θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. μείζων γὰρ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ.	5	Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamẽ vt prophetetis. ∴maior enim *eſt* qui prophetat quàm qui loquitur linguis, excepto ſi interpretetur, vt Eccleſia ædificationem accipiat.	5	*Volo autem omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare. nam maior eſt qui prophetat quàm qui loquitur linguis, niſi interpretetur, vt Eccleſia ædificationem accipiat.*
Νυνὶ δὲ, ἀδελφοὶ, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω, ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ;	6	Quod ſi nunc, fratres, veniam ad vos linguis loquens, quid vos iuuabo, niſi vobis loquar ∴aut ex reuelatione, aut ex notitia, vel prophetando, vel docendo?	6	*Nunc autem, fratres, ſi venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero niſi vobis loquar aut in reuelatione, aut in ſcientia, aut in prophetia, aut in doctrina?*
Ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ διδῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον;	7	∴Atqui inanima quæ ſonum edunt, ∴& tibia, & cithara, niſi ∴diſtinctionem tonis dederint, quomodo cognoſcetur quod tibia canitur aut cithara?	7	*Tamen quæ ſine anima ſunt, vocem dantia, ſiue tibia ſiue cithara, niſi diſtinctionem ſonituũ dederint, quomodo ſcietur id quod canitur, aut quod citharizatur?*
Καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον;	8	Etenim ſi ∴incertum ſonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?	8	*Etenim ſi incertam vocem det tuba, quis parabit ſe ad bellum?*
Οὕτω καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες.	9	Ita & vos niſi per linguam edideritis ∴bene ſignificantem ſermonem, quomodo cognoſcetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes.	9	*Ita & vos per linguam niſi manifeſtum ſermonem dederitis, quomodo ſcietur id quod dicitur? eritis enim in aera loquentes.*

3 *Qui autem prophetat*, ὁ δὲ προφητεύων. Vetus interpres pro δὲ legit γὰρ, ſed perperam, quum hæc ſit pars altera collationis. ¶ *Ædificationem*, οἰκοδομήν. Id eſt, quæ homines promoueant in pietatis cognitione & ſtudio. Vide ſuprà, 8.1.

4 *Eccleſiam*, ἐκκλησίαν. Id eſt, cœtum & congregationem, vt vertit Eraſmus. Ego malui vocabulum adeo vſitatum retinere. Nam nimium eſt craſſa eorum ignorantia qui hoc vocabulo nihil niſi templi parietes intelligunt, de quorum ædificio hîc non agitur. Vulgata addit, *Dei*, quod non additur in noſtris Græcis codicibus, & per ſe ſatis intelligitur.

5 *Maior*, μείζων. Id eſt Eccleſiæ vtilior, ideóque pluris *faciendus. Sic Matth.11.10, Chriſtus ob præſtantiam miniſterij Iohannem cæteris omnibus præfert qui ipſum anteceſſerant.

6 *Aut ex reuelatione*, ἢ ἐν ἀποκαλύψει. Reuelationem quã (vt opinor) vocauit σοφίαν, ſapientiam, ſuprà, 12.8, & Hebræi appellant חכמה [*chochmah*,] coniungo prophetiæ, cuius munus eſt, prout Spiritus animum regit, non ſimpliciter interpretari Verbum, ſed corripiendo, hortando, conſolando, applicare: vt planè hîc opus ſit cæleſti quodam dono peculiari, quod homines ſuo marte conſequi non poſſint. Notitiam autem, id. דעה [*dahah*,] doctoribus tribuo, quorum officium eſt ex Scripturarum collatione, ſcientia ex ordinario diſcendi vſu percepta, (ita vt Prophetia quidem ſeorſim diſtincta à Notitia, iuſtum ab iniuſto, applicatis ad hypotheſes theſibus: Notitia verò ſimpliciter verum à falſo diſcernere doceat) verbum Domini ſimpliciter explicare, pro modulo quem per Dei gratiam, ſed tamen ſua diligentia fuerint aſſequuti, vt in Eccleſia Domini ſana doctrina retineatur: quod & ipſum, donum Dei eſt eximium, ſed illo inferius. Itaque hæc non ſunt quatuor, ſed duo: ſiquidem Prophetia eſt effectum Reuelationis: Doctrina verò, Notitiæ.

7 *Atqui*, ὅμως. Stapulenſis legit ὁμῶς pro ὁμοίως, ſimiliter: quod nuſquam memini legere niſi apud poetas. Eraſ. *Quin &*, ἀλλὰ καί. Vulgata, *tamen*, quod non malè quidem, ſed tamen non penitus mihi viſum eſt conuenire. Syrus videtur legiſſe καὶ γάρ. Arabs autem particulam hanc vel non legit, vel neglexit. ¶ *Et tibia, & cithara*, εἴτε αὐλὸς, * εἴτε κιθάρα. Eruditè Paulus vſus eſt hac diſtributione inſtrumentorum muſicorum, quæ ſunt ἐμπνευστά, vel κρουστικά. ¶ *Diſtinctionem*, διαστολήν. Nempe vel hilarem, * vel lamentabilem, prout Muſici ſuos quos vocant Modos diſcernunt: & Moſes quoque diſtinguit tubarum ſacrarum ſonitus. Num.10.

8 *Incertum*, ἄδηλον. Id eſt qui dignoſci nequeat. Aliter enim claſſicum canitur, aliter receptus.

9 *Bene ſignificantem*, εὔσημον. Huc pertinet illud Ariſtotelis, Περὶ ἑρμηνείας, Ἔστι τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. Itaque εὔσημον, Bene ſiue commodè ſignificantem ſermonem declarat, ſiue Qui audientibus bene explicet quid quiſque loquatur. Peregrinus igitur ſermo, abſque interprete, non poteſt dici εὔσημος, quia etſi in ſeſe aliquid ſignificat, tamen non bene nec commodè ſignificat, ita videlicet vt ab auditoribus intelligatur. Vulgata, *Manifeſtum*. Eraſmus, *Significantem*. Et notanda eſt traiectio particularum ἐὰν μή, *niſi*.

τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον.	10	Tot, prout inciderit, genera vocum ſunt in mundo, & nihil *eſt* mutum.	10	*Tam multa, vt puta, genera linguarum ſunt in mũdo, & nihil ſine voce eſt.*
Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος· καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος.	11	Niſi igitur ſciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, apud me barbarus *fuerit*.	11	*Si ergo neſciero virtutẽ vocis, ero ei cui loquor barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus.*
Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε ἵνα περισσεύητε.	12	Ita & vos, quandoquidem ſtudioſi eſtis Spirituum, ad ædificationem Eccleſiæ quærite vt excellatis.	12	*Sic & vos, quoniam æmulatores eſtis ſpirituum, ad ædificationem Eccleſiæ quærite vt abundetis.*
Διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ.	13	Quapropter qui loquitur lingua, precetur vt interpretetur.	13	*Et ideo qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.*
Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται· ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι.	14	Nam ſi precer lingua, ſpiritus meus precatur: ſed intelligentia mea eſt infructuoſa.	14	*Nam ſi orẽ lingua, ſpiritus meus orat: mens autem mea ſine fructu eſt.*

---

10 *Prout inciderit*, εἰ τύχοι, id eſt ὅπως ἂν τύχοι, ſiue καθὼς ἔτυχε, vt Græca ſcholia exponunt. Nam modò hæc modò illa vox auditur. vt ſi gallicè dicas, *ſelon qu'il eſchet*. Vulgata, *Vt puta*. Eraſmus, *Verbi cauſa*. Certe ad verbum εἰ τύχοι declarat, Si inciderit, vt propriè omnino accipitur infra, 15.37. ¶ *Et nihil* [*eſt*] *mutum*, καὶ οὐδὲν ἄφωνον. Vel vocis expers, videlicet in mundo. Loquitur autem de hominibus quorum ſunt tam varia idiomata. & maluit φωνάς, id eſt voces, quàm linguas dicere, quoniam in hoc argumento Linguam vocat linguarum donum. Eſt igitur (meo iudicio) ſic explicandus hic locus, Tot támque variæ & multiplices ſunt in mundo voces, quum nulla ſit gens quæ non habeat ſuum idioma. Itaque niſi adhibeatur interpretatio, erimus alij aliis barbari. Neceſſitas igitur ipſa cogit interpretationem cum peregrina lingua coniungere, vel ſermone loqui iis omnibus noto quibuſcum eſt nobis negotium. Duplex igitur erat doni illius abuſus apud Corinthios: vnus, quòd affectarent peregrinis linguis loqui in cœtu, etiam quum minimè eſſet neceſſarium, vt non deſunt aliquando qui ex pulpito voculas Hebræas & Græcas apud imperitum vulgus effundant, vt eruditi habeantur: alter, quòd ne tum quidem interpretarentur quod peregrina lingua dixerant: ſicut hodie in Papatu ſolent ſacras literas Latina ſemper lingua citare in ſuis concionibus, etiam vernacula interpretatione non addita, nec ſolent aliter Eccleſiaſticas omnes cantiones & preces concipere. Rectè quidem, quoniam expedit tam horrendas blaſphemias à quampauciſſimis intelligi. Scio tamẽ pleroſque codices legere καὶ οὐδὲν ἄφωνον, id eſt (vt vertit Eraſmus) *& nihil eorum mutum*. pro quo malim dicere, *Et nullum eorum mutum*. quia γένος repetendum erit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Hanc verò lectionem ſi admittamus, neceſſe fuerit ἄφωνον accipere ἀντὶ τοῦ ἀσήμου καὶ ἀδιαγνώστου. id eſt, pro confuſo & quod diſcerni non poſſit. ſicut quaſdam literas Græci vocant ἄφωνα γράμματα, quòd ſtridorẽ potius quàm ſonum edant, niſi vocales habuerint adiunctas. Sed expreſſè mihi videretur Apoſtolus dixiſſe nullũ eſſe φωνῆς γένος ἄφωνον. Deinde etiam potius fuiſſet dicturus, ſi ea eſſet huius dicti ſententia, καὶ οὐδεμία αὐτῶν ἄφωνος, id eſt, & vt nulla earum muta. vt potius φωνὴ repeteretur quàm γένος. Poſtremò, non eſt hoc verum ſine exceptione, quum omnia ſonorum & linguarum genera poſſint hac ratione dici ἄφωνα, iis quidem qui non norunt ea diſtinguere. Denique hoc mihi multo coactius videtur quàm illud quod ſequutus ſum, partim ex Veteris interpretis, partim ex trium etiam vetuſtorum exemplarium fide, in quibus non legitur αὐτῶν, nec etiam apud Clementem lib. Στρωματέων α.

11 *Apud me barbarus*, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. In vno codice nõ erat præpoſitio ἐν, & rectè quidem, opinor. Barbarum autem vocat eum cuius ſit peregrinum & ignotum idioma: & obliquè perſtringit Corinthios qui ex eo habendi eſſent pro barbaris vnde captabant facundiæ gloriam. Huc pertinet Ciceronis illud Quæſt. Tuſc. 5. *In his*, inquit, *linguis quas non intelligimus, quæ ſunt innumerabiles, ſurdi profectò ſumus*. Item Ouidij verſiculus, *Barbarus hic ego ſum, quia non intelligor vlli*. Iſtis autem quorum hîc meminit Apoſtolus, operæpretium fuerit addere inauditum antea omnibus ſeculis barbariſmum, in Cacolyca Romana pſeudoeccleſia regnantem, quo fit vt ſibi ipſis quoque ſint barbari qui ne ſibi quidem ipſis cognita lingua vtuntur: & intolerandum eſſe iudicant vt quiſquam vel ipſis loquentibus vel aliis eos audientibus explicet eorum ſermones.

12 *Ita & vos*, οὕτω καὶ ὑμεῖς. Quidam (vt refert Theophylactus) hæc connectunt cum præcedentibus, vt hic verſiculus incipiat ab ἐπεὶ, ſitque hæc ſententia, & vos videlicet barbari eritis inter vos ſi incognita lingua inter vos vtamini. ¶ *Studioſi eſtis ſpirituum*, ζηλωταί ἐστε πνευμάτων. Spiritum alibi docuimus pro ipſis ſpiritualibus donis accipi, vt hoc etiam in loco: niſi fortaſſis perperam πνευμάτων ſcriptum eſt pro πνευματικῶν.

13 *Precetur vt interpretetur*, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ. Id eſt, petat etiam interpretationis donũ. Neque enim quiſquis linguarum dono præditus erat, omnibus linguis loquebatur. vt apparet ex ver. 18. Sed & ſuprà Apoſtolus linguas & donum interpretationis diſtinxit, 12.10. vel, ita precetur, vt mox etiam ſubiiciat eorum quæ ignota lingua dixerit ſententiam, qui tamen geminus eſt labor. Sic Euangeliſtæ ipſi Græcè ſcribẽtes, admixtas Hebræas voces ſunt paſſim interpretati, vt Matt. 1,23. Mar. 5,41. & 15,22. & 34. & Luc. 24,17. & Ioh. 1,38,41,42. & 9,7, & Act. 4,36. & 9,36. & 13,8. Hebr. 7,2: aut certè taceat potius quàm illo ſuo dono inutiliter vtatur, vt iubet Apoſtolus infrà verſu 28.

14 *Nam ſi precer lingua*, ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ. Id eſt, ſi incognito idiomate in Eccleſiaſtico cœtu preces concipiam, neque adhibeatur interpretatio: vt ſuprà, Loqui lingua, ver. 2. cuius ſpecies eſt, Precari lingua. Nam ſi de priuatis precibus nunc ageret Apoſtolus, videri poſſet à ſuo propoſito aberrare: & de publicis precibus agi apparet ex verſiculis 16 & 19, totáque adeo orationis ſerie, & ipſo Apoſtoli ſcopo. ¶ *Spiritus meus precatur*, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται. Id eſt, donum quidem & afflatus Spiritus ſuas partes agit, ſed mihi ſoli, vt ſuprà verſu 2 & 4. Alij, vt Eraſmus, Spiritum pro voce accipiunt, coacta interpretatione: quum ſatis liqueat quo ſenſu toto hoc capite Spiritus vocabulum ſit accipiẽdum. Alij pro intentione quàm vocant: vt qui hodie quas vocant Horas canonicas nõ intellectas, animo tamen precandi recitant, dici poſſunt intentione quidem precari, mente verò & intelligentia non item. Sed nimis foret abſurdum credere Spiritum ſanctũ hoc vnquam cuiquam dictaſſe vt faceret: nec poſſunt iſtæ dici preces, ſed mera Dei & Eccleſiæ ludibria. ¶ *Sed intelligentia mea eſt infructuoſa*, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. Id eſt, quod ad mei precantis conceptum, ſiue quod ad ipſius precationis ſententiam attinet, nullus inde fructus ad Eccleſiam redit. ad quem tamen ſcopum illa omnia πνευματικὰ ſunt referẽda, vt docuit Apoſtolus ſuprà 12,7. Aſſentior enim iis qui putant infructuoſam dici, non ipſius precantis reſpectu, qui ſeipſum ædificat, vt ſuprà verſu 4, ſed Eccleſiæ quæ ex ea nihil iuuetur, quod etiam apparet ex ſcopo Apoſtoli, ac præſertim ex ver. 4. 6. 12. 16. 17 & 19, vt hæc etiã rectè à Baſilio ſiue Euagrio explicantur, in regulis cõtractioribus definit. 278. Intelligentiam autẽ malui interpretari quàm mentem, aut (vt Caſtellio etiam ineptius fecit) Animũ: quia νοῦς hoc loco nõ ſimpliciter declarat mentẽ ſed quod aliquis in animo ſuo conceptũ, ita proponit vt ab omnibus poſſit intelligi quos inſtituat, vt infrà v. 19. Nã alioqui ſi pro mente ſimpliciter ac propriè accipias, quiſquis ſpiritu orat, idẽ etiam orat mente, quum ſeipſũ ædificet, vt ſuprà v. 4, & rectè gratias agat, infrà, 17.

15	Τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ Πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ· ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ.	Quid eſt igitur? precabor ſpiritu, ſed precabor etiam intelligentia: pſallã ſpiritu, ſed pſallam etiam intelligentia.	*Quid ergo eſt? orabo ſpiritu, orabo & mente: pſallã ſpiritu, pſallam & mente.*
16	Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε.	Quandoquidem ſi benedixeris ſpiritu, is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus eſt Amen ad tuam gratiarum actionem? nam quid dicas neſcit.	*Caterùm ſi benedixeris ſpiritu, qui ſupplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen ſuper tuam benedictionem? quoniam quid dicas neſcit.*
17	Σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.	Nam tu quidem bene gratias agis, ſed alius non ædificatur.	*Nam tu quidem bene gratias agis: ſed alter non ædificatur.*
18	Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν.	Gratias ago Deo meo quòd magis quàm vos omnes linguis loquar.	*Gratias ago Deo meo quòd omnium veſtrûm lingua loquor.*
19	Ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ.	Sed in Eccleſia malim quinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios inſtituam, quàm decem millia verborum lingua.	*Sed in Eccleſia volo quinque verba ſenſu meo loqui, vt & alios inſtruam, quàm decem millia verborum in lingua.*
20	Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν. ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε.	Fratres, ne eſtote pueri intelligentia: ſed malitia infantes, intelligentia verò adulti eſtote.	*Fratres, nolite pueri effici ſenſibus: ſed malitia paruuli eſtote, ſenſibus autem perfecti eſtote.*

---

* 15 *Precabor Spiritu*, προσεύξομαι τῷ πνεύματι. id eſt lingua peregrina quam mihi dictat ſpiritus. Nec enim donum linguarum aboleo. ¶ *Etiam intelligentia*, καὶ τῷ νοΐ. Id eſt, ita vt etiã ab aliis intelligar, & alios inſtituam. vt verſ. ſequenti, & 19. ¶ *Pſallam*, ψαλῶ. Pſallere non eſt ſimpliciter canere, ſed ad muſicum inſtrumentum, vt vult Auguſtinus in Pſalmos. Sed tamen apud Hebræos זמר [*zamar*,] quod Gręci ψάλλειν vertunt, vnde מזמור [*mizmor*] Pſalmus, non aliud declarat quàm שיר [*ſchir*,] id eſt ore canere, éſtque diuerſum à נגן [*nagan*,] quod de inſtrumẽtis dicitur. Hîc quidem accipitur pro Canendo gratias agere, vt ex proximo verſiculo apparet, Nam etiam Plinius ad Traianum ſcribens, Chriſtianos refert ſolitos ante lucem conuenire, & carmẽ Chriſto quaſi Deo dicere ſecum inuicem: inſtrumentorum verò nullam facit mentionem. qua de re vide ſi libet pulchra de vetere pſalmodiæ more apud Baſilium, epiſt. 63.

16 *Si benedixeris Spiritu*, ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ Πνεύματι. Deo videlicet, id eſt preces gratiarum actionis conceperis lingua peregrina, nulla interim habita audientium ratione. Eſt enim hoc intelligendũ nõ ſimpliciter, quaſi qui Spiritu benedicit, nunquã poſſit intelligi: ſed ex hypotheſi, qua ſpiritum ab intelligentia ſeparauit. Itaque non rectè fecerunt qui quum hanc hypotheſin non conſiderarent, hoc vocabulum expunxerunt: vnde factum vt in quibuſdam codicibus non legatur. Cæterùm, benedicere accipi pro gratias agere, liquet ex eo quod ſubiicitur. Suſpicor autem Apoſtolum attingere celebrandæ Domini cœnæ ritum, & ſolennem illam gratiarum actionem. de qua libuit ſubiicere quæ ſcripſit Iuſtinus ſecundo Apologetico, quòd ad hunc locum intelligendum, & eos conuincendos qui peregrinam linguam in Eccleſiæ ſacris retinendam putant, magnum momentum habere videatur. Sic ergo ille, Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν. καὶ παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ, λέγων Ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται. Id eſt, *Die qui Solis dicitur, omnes tum qui in oppidis, tum qui in agris morantur, in vnum conuenimus, & ex commẽtariis Apoſtolorum vel Prophetarum ſcriptis recitatur quantum licet. Deinde vbi deſtitit qui recitat, antiſtes orationem habet quæ admonet hortatúrque ad pulchrarum illarum rerum imitationem. Poſtea omnes vnà ſurgimus ac precamur. Poſtquam autem à precibus deſtitimus, profertur panis, & vinum, & aqua. Tum antiſtes ſimiliter precatur & gratias agit quanta poteſt contentione, populúſque acclamat, dicens Amẽ: & iis ſuper quibus actæ ſunt gratiæ, vnuſquiſque participat.* Hæc ille. vtinam verò hæc ſimplicitas in Chriſtiana liturgia fuiſſet incorruptè ſeruata. ¶ *Qui implet locum idiotæ*, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου. Id eſt qui ſedet inter idiotas. Oportuit enim ordinem aliquem ſeruari, ne qui miniſterio fungebantur, pro doni ſui ratione, permixti ſederent cum iis quorum partes erant in cœtu duntaxat audire, & aſſenſum ſignificare. Hos igitur vocat idiotas, quaſi priuatos, vt iis opponantur qui miniſtrabant. Laicos poſtea illos vocarunt, quibus oppoſiti ſunt Eccleſiaſtici, vnde exortus maximus abuſus, tyrannide Eccleſiam inuadente. Vide Act. 4, 13.

¶ *Amen*, ἀμήν. Vnus igitur preces nuncupabat, cuius verba totus cœtus animo ſequebatur, dum ad finem ventum eſſet, tum verò omnes Amẽ ſuccinebant: quæ vox eſt Hebræa, ab eodem verbo deducta à quo Fides ſiue Veritas. Eſt autem duplex illius vſus, nempe tum in affirmando, tum in optando. Itaque alij ex Græcis interpretibus conuertunt πεπιστωμένως, id eſt, *certò* & *confirmatò*, vt ita loquar: alij γένοιτο, id eſt *fiat*. Eiuſmodi verò voces, vt Amen, Alleluja, Hoſanna, Sabaoth, fuerunt initio receptæ, quòd Eccleſiæ ex Hebræis magna ex parte eſſent conflatæ. Ita factum vt illa & ſimilia in omnes Eccleſias dimanarent, quòd ab omnibus intelligerentur. ¶ Nam, ἐπειδή. Reſponderet Catholicus Romanus, ſufficere intentionem ex fide implicita. Neque enim apud eos publicæ vel priuatæ etiam preces aliis quàm Latinis & ipſis etiam ſacrificulis pleriſque penitus ignotis verbis cõcipiuntur. Sed Apoſtolus ſuam theologiam in Sophiſtarũ ſcholis non didicerat.

18 *Magis quàm vos omnes*, πάντων ὑμῶν μᾶλλον. Vulgata legit πάντων ὑμῶν γλώσσαις λαλ. &c. quòd omnium veſtrûm linguis loquor. Sed illud in omnibus noſtris codicibus Græcis inuenio.

19 *Malim*, θέλω. Subaudiẽdum eſt μᾶλλον, potius, de qua ellipſi diximus alibi. ¶ *Quinque verba*, πέντε λόγους: id eſt pauciſſima. vt ſint omnium hominum ineptiſſimi qui de his quinque verbis contendunt. Cur non verò etiam de decem millibus verborum quæ ſubiicit, & decem millibus pædagogorum, ſupra, 4. 15? ¶ *Inſtituam*, κατηχήσω. Vide Luc. 1. 4. Maluit autem Paulus dicere κατηχήσω quàm οἰκοδομήσω, vt Corinthiorum faſtum deprimeret. Primùm enim ita oſtendit ſe comparatum eſſe ad infimum etiam quiduis, nimirum ad rudes & imperitos primis religionis elementis imbuendos: deinde etiam linguarum miraculũ ad rudes potius quàm ad eruditos pertinere: quod poſtea copioſius explicat. Pendet igitur ſequentium connexio & junctura ab iſtius verbi propria explicatione. ¶ *Lingua*, ἐν γλώσσῃ. Sic vocat donum illud linguarum variarum, & quidem ſeparatim atque ſeorſim conſideratum, & abſque interprete, vt eo abuti conſueuerant Corinthij.

20 *Intelligentia*, ταῖς φρεσίν. Vulgata, *Senſibus*, ambiguè. Auguſtinus, *mentibus*. φρένας autem propriè vocant Græci *præcordia*. vnde factum vt quum veteres animum in corde collocarent, hoc nomine mens ipſa cum ſuis facultatibus ac præſertim intelligendi, ratiocinandi & iudicandi, ſignificaretur. vnde Homericum illud,

—σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. & τὸ φρονεῖν, φρόνησις, φρόνιμος, & ſimilia.

¶ *Adulti*,

¶ Adulti, τέλειοι. Vulgata & Eraſmus, *Perfecti*, non ſatis expreſſè. Perſiſtit enim Paulus in metaphora ab ætate ſumpta, quicum etiam cognitionis & prudentię vſus accreſcit. Sed & peculiari iſta ſignificatione τέλειος à Græcis accipitur, dicitúrque tum de hominibus, tum etiam de brutis, vt docet in commentariis doctiſſimus Budæus. Vide ſup. 2, 6. *

---

21 Ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται, Ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ᾽ οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος.

22 Ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις· ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν.

23 Ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν ὅτι μαίνεσθε;

24 Ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων·

25 Καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστι.

26 Τί οὖν ἐστιν, ἀδελφοί; ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει· πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω.

27 Εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο, ἢ τὸ

21 ¨In Lege ſcriptum eſt, ‖ Propterea per diuerſæ linguæ *homines* & alia labra loquar populo huic: ¨& ita quoque me non audient, dicit Dominus.

22 Linguæ igitur ¨ſunt ſignum, non iis qui credunt, ſed infidelibus: prophetia verò non infidelibus, ſed credentibus.

23 Itaque ſi eòdem conuenerit tota Eccleſia & omnes linguis loquantur, ingrediantur autem ¨idiotæ vel infideles, nónne dicent vos furere?

24 Sed ſi omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quiſpiã aut idiota, arguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:

25 Et ita occulta cordis eius manifeſta fiũt: atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renuntiãs Deũ verè in vobis eſſe.

26 Quid igitur eſt, fratres? quoties conuenitis, ¨quiſque veſtrũ cãticum habet, doctrinam habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.

27 Et lingua quis loquitur,

21 *In Lege ſcriptum eſt, Quoniam in aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic: & nec ſic exaudient me, dicit Dominus.* Eſ.28.11

22 *Itaque linguæ in ſignũ ſunt non fidelibus, ſed infidelibus: prophetia autem non infidelibus, ſed fidelibus.*

23 *Si ergo conueniat vniuerſa Eccleſia in vnum, & omnes linguis loquantur: intrent autem idiotæ aut infideles, nõnne dicent quòd inſanitis?*

24 *Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis vel idiota: conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:*

25 *Occulta cordis eius manifeſta fiunt: & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians quòd verè Deus in vobis ſit.*

26 *Quid ergo eſt, fratres? quum conuenitis, vnuſquiſque veſtrûm pſalmum habet, doctrinam habet, apocalypſin habet, linguã habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.*

27 *Siue lingua quis loqui-*

---

21 *In Lege*, ἐν τῷ νόμῳ. Legis vocabulũ generaliter hîc declarat ſacræ doctrinę libros, vt apud Hebr. תורה [*torah.*] vt Pſal. 19.9, & alibi paſſim. Interdũ verò multo anguſtius accipitur. ¶ *Propterea per diuerſæ linguæ* [*homines*] *& alia labra loquar populo huic*, ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ. Hebr. ſic habent Eſa. cap. 28.11. כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה [*chi belahaghe ſaphah vbelaſchon achereth iedabber el haham hazeh*] id eſt, *Propterea blæſis labris, & lingua aliena loquetur ad populum hunc.* Itaque ſi perſonæ mutationem demas, (in qua nihil eſt poſitum quum Deus ipſe per Prophetas loquatur) duo interſunt duntaxat inter Hebraicam veritatem & Græcam interpretationem, non eam qua nunc corruptiſſima vtimur, ſed qua vſus eſt Paulus. Primùm quod לשון אחרת [*laſchon hachereth*] id eſt *lingua aliena*, priore loco collocauit. nam lingua aliena & diuerſæ linguæ homines idem declarant. Verùm hęc tranſpoſitio nihil addit ſententiæ, neque detrahit. Alterum quòd pro בלעגי שפה [*belahaghe ſaphah.*] id eſt, *blæſis labris*, poſuit ἐν χείλεσιν ἑτέροις. id eſt, *aliis labris*. Et fateor Paulum ab Hebræis pleriſque interpretibus in eo diſſentire. Iſti enim hæc putant eò referri quòd qui pueros fari docent, ſoleant cum illis balbutire: vel ita exprobrari Iudæis eorũ infantiam, quòd Prophetas non magis intelligant quàm blæſum & balbum ſolemus. At mihi Pauli auctoritas pluris eſt quàm omniũ Rabbinorum: quum præſertim nihil adferre poſſint cur blæſa labra & alienam ſeu peregrinã & ignotam linguam commodè non poſſis pro eodem accipere, vt interpretatus eſt Paulus: quia nimirum ſtrepere aut balbutire potius quàm loqui nobis videntur qui nobiſcum vtuntur ignoto ſermone. vnde & barbari generali nomine fictitio dicuntur. Continent ergo iſta non tam exprobrationem infantiæ Iudæorum, quàm comminationem grauiſſimam: qua ſignificat Dominus ſe vlturum verbi ſui contemptum, & affectatam illorum ignorantiam, ſicut prædixerat illis Deut. 28.49, & vaticinatus eſt etiam Ieremias, 5.15, & Ezech. 3.5. ſicut denique re ipſa vltus eſt eos Dominus, quũ captiui Babylona traherẽtur. Hinc verò Paulus rectè colligit, linguarum peregrinarum vſum, ita vt eo vtebantur Corinthij, ſignum eſſe deſtinatum non iis qui credunt, ſed infidelibus, id eſt maledictionis ſignum qua profanos Dominus vlciſceretur, non benedictionis qua ſuos erudiret, ac proinde Corinthios præpoſtero hoc vſu nihil aliud quam ſuorum infantiam prodere, quam Dominus ſic vlciſceretur. Vtinam verò iſtius horrendæ maledictionis Dei domeſtica exempla nobis non ſuppeditarent eæ gentes quæ ſolæ hodie Chriſti nominę gloriantur. ¶ *Et ita quoque me*, &c. καὶ οὐδ᾽ οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος. id eſt, & hac quoque ratione futurum eſt vt eorum ignorantia augeatur. Eſt enim (vt dixi) in iis verbis grauiſſima Domini comminatio. Vulgata, *Et nec ſic exaudient me.* Eraſmus, *Et ne ſic quidem exaudient me.* quæ interpretatio, quanuis Græcis ſatis reſpondeat, tamen conuenire nõ poteſt: quum ignota lingua loqui, non ſit beneficium quo Deus homines erudiat, ſed maledictio potius qua ingratos vlciſcatur. Neque mihi videtur commodè hîc dici poſſe linguarum donum fuiſſe ſignum quo Deus voluerit rudes adhuc & imperitos percellere, vt rei nouitate attoniti, Euangelium audirent. Id enim vt verum ſit, tamen ex illo Eſaiæ loco certè elici non poteſt, & à Paulo ſatis liquet hoc linguarum donum conſiderari non ſimpliciter, ſed quatenus eo abutebantur Corinthij. Cæterùm totum hoc, *Et ita quoque me non exaudient*, additum eſt à Paulo ad illuſtrandum Prophetæ locum, id eſt vt conſilium Dei exponat. Neque enim anxiè ſolent Apoſtoli ſyllabas numerare in citandis Scripturæ teſtimoniis: vt qui ſint eodem ſpiritu prędlti quo & ipſi Prophetę. Illud verò, λέγει Κύριος, *dicit Dominus*, ſatis notum eſt omnibus fere ſolere prophetiis attexi.

22 *Sunt ſignum*, σημεῖόν εἰσιν. Σημεῖον, id eſt, אות [*oth,*] vocat Scriptura inſigne aliquod Domini factum, ſiue quo conſoletur, ſiue etiam quo puniat, vt hoc loco, ſicut Deut. 28.37. Vulgata, *In ſignum.* Eraſmus, *Signi vice.*

23 *Idiotæ*, ἰδιῶται, vel vt Eraſmus, *Indocti.* Vide Act. 4.13. Aliter enim hîc quàm paulo antè accipitur.

26 *Quiſque*, ἕκαστος. Id eſt, ſi alius quidem Pſalmum habet, alius doctrinã, &c. Sic enim reſoluẽdum eſt τὸ ἕκαστος, ne quis ſingulos putet omnibus iſtis donis fuiſſe præditos: cuiuſmodi generis dicendi exemplum aliud occurrit ſupra, 1.12. *

	πλεῖςον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος· καὶ εἷς διερμηνευέτω.		*fiat* per binos, aut ∴*ad* plurimum ternos, & viciſſim: vnus autem interpretetur.		*tur, ſecundum duos, aut vt multum tres, per partes: & vnus interpretetur.*
	Ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτὴς, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ Θεῷ.	28	Quòd ſi non ſit interpres, taceat in Eccleſia *qui loquitur lingua*, ſibiipſi verò loquatur & Deo.	28	*Si autem non fuerit interpres, taceat in Eccleſia: ſibi autem loquatur & Deo.*
	Προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν.	29	Prophetæ autem ∴ duo aut tres loquantur, & ∴alij diiudicent.	29	*Prophetæ autem duo aut tres dicant, & cæteri diiudicent.*
	Ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω.	30	Quòd *ſiquid* ∴alij patefactum fuerit aſſidenti, prior taceat.	30	*Quòd ſi alij reuelatum fuerit ſedenti, prior taceat.*
	Δύνασθε γὰρ καθ' ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται.	31	Poteſtis enim ∴omnes ∴ſigillatim prophetare, vt omnes diſcant, & omnes ∴conſolationem accipiant.	31	*Poteſtis enim omnes per ſingulos prophetare, vt omnes diſcant & omnes exhortentur.*
	Καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται.	32	Et ∴ſpiritus Propetarum ∴Prophetis ſubiiciuntur.	32	*Et ſpiritus prophetarũ prophetis ſubiecti ſunt.*
	Οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεὸς, ἀλλ' εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.	33	Non enim eſt ∴ incompoſiti ſtatus *auctor* Deus, ſed pacis, ∴vt in omnibus Eccleſiis ∴ſanctorũ.	33	*Non enim eſt diſſenſionis Deus, ſed pacis: ſicut & in omnibus Eccleſiis ſanctorum.*
1. Tim. 2 12 Gen. 3 16	Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει.	34	‖Mulieres veſtræ ∴in conuentibus ſileant: nec enim permiſſum eſt eis vt loquantur, ∴ſed *oportet* vt ſubditæ ſint, ‖ſicut & Lex dicit.	34	*Mulieres in Eccleſiis taceant: non enim permittitur eis loqui, ſed ſubditas eſſe, ſicut & Lex dicit.*

---

27 [*Ad*] *plurimum*, τὸ πλεῖςον. Eraſmus, *Ad ſummum.* Vulgata, *Vt multum*, barbarè: vt illud quoque quod κατὰ δύο vertit *ſecundum duos*, pro *bini:* & ἀνὰ μέρος *per partes*, pro *viciſſim.*

29 *Duo aut tres*, δύο ἢ τρεῖς. Nempe vbi totidem ſaltem fuerint. Itaque ex hypotheſi Eccleſiæ Corinthiacæ iſtud intelligendum eſt, in qua tantus fuit Prophetarum numerus vt alij aliis obſtarent. Deinde non de quibuſuis ex cœtu, ſed de Prophetis, ad erudiendam nimirum Eccleſiam legitimè vocatis, agit Apoſtolus. Itaque non ſunt audiendi qui hinc colligunt, quibuſuis ex cœtu licere in Eccleſia loqui, & morem habendæ ab vno duntaxat concionis reprehendunt: quum noſtris temporibus tam pretioſa ſit prophetia vt vel vnicum paſtorem multos paſcere greges oporteat, tantum abeſt vt labor nunc ſit in diſtribuendis multorum vicibus. ¶ *Alij*, οἱ ἄλλοι. Nimirum prophetæ, vt oſtendit articulus οἱ & ipſemet mox explicat, verſ. 32. * Non omnes autem ſunt Prophetæ, vt dictum eſt ſuprà 12.29. Itaque non poteſt ex hoc loco colligi omnibus ex cœtu factam poteſtatem publicè loquendi, vel de iis quæ ex duob⁹ aut tribus ordine loquutis Prophetis audiuiſſent, iudicandi. Quid enim eſſet iniquius atque tumultuoſius, Apoſtolo mox non quibuſuis ſed Prophetis ſub- * iiciente de Prophetica doctrina iudicium? Totum autem hunc ordinem apparet ex Iudaicarum ſynagogarum more deſumptum, in quibus poſt lectionem ex Moſis & Prophetarum receptorum ſcriptis recitatam, ſubiiciebantur exhortationes: hac conſuetudine, quod ad Prophetarum quidem libros attinet, proculdubio ab Ezra poſt reditum ex captiuitate, capta: cuius exemplum habemus Luc. 2, 46. & Act. 13, 15. ex quibus etiam locis liquet, priuatis quoque aſſidentibus licuiſſe, non quidem docere, ſed tamen doctores percontari, modo id ritè & citra tumultum fieret. Et hûc refero quod de Stephano ſcribitur Act. 6, 9. Imò ſi quando res ita tuliſſet, & ijs qui in Synagogis præerant libuiſſet, nonnullis concedebatur vt extra ordinem docerent, & exhortarentur, vt factum videmus Paulo & Barnabæ Act. 13, 15. Quod autem de Chriſto ſcribitur Luc. 4.16. prorſus extraordinarium fuit, & eo iure factum quo in templo & vbique docuit: quamobrem etiã ab eo quæſiuerunt ordinarij doctores, qua poteſtate iſtud faceret. Matth. 21, 23. Nec propterea tamen auditores prohibentur ſpiritus probare, & à pſeudophrophetis cauere, ſed conſtituitur ordo tum in docendo, tum in probanda doctrina: qui Corinthiis quidem eo tempore conueniret: niſi fortaſſis arbitramur omnes Eccleſias tanto ſpiritualium donorum numero abundaſſe.

30 *Alij*, ἄλλῳ, nempe Prophetæ. Nam alioqui non conueniet ratio quæ ſubſequitur, quum prophetare ij demũ poſſint qui prophetandi dono præditi ſunt, & quidem legitimè vocati: vt nullus temere locus detur repẽtino cuipiam & extraordinario afflatui, quo vix quicquam eſt in * Eccleſia periculoſius. Neque etiam iis aſſentior qui hoc accipiunt de aliis prẹter iſtos ternos. ſed quod de binis vel ternis dixerat Apoſtolus, iam ab eo explicatur, ſub ea nimirum conditione intelligendum, ſi priore loquuto, alius habeat quod dicat, & quo prius dicta vel illuſtrentur, vel amplificentur, vel etiam, ſi ſit opus, citra contentionem, refellantur, vt ex ſubiecta ratione liquet.

31 *Omnes*, πάντες. nimirum Prophetæ. Ergo non quiuis ex cœtu: imò nonniſi ad prophetandi munus legitimè ordinati. Num enim, ut idem ait alibi, omnes ſunt prophe- * tæ? Prophetare autem velle abſque prophetandi dono & vocatione, quæ fuerit audacia? ¶ *Sigillatim*, καθ' ἕνα. Non eodem ſanè die, ſed, vt ante dixit, ternis in ſingulis conuentibus ordine in orbem loquendi vices habituris. ¶ *Conſolationem accipiant*, παρακαλῶνται. Vel exhortationem accipiant. Nam τὸ παρακαλεῖν tum hortari, tum conſolari declarat.

32 *Spiritus Prophetarũ*, πνεύματα προφητῶν. Id eſt, doctrina quam adferunt Prophetæ, afflati Spiritu Dei. Sunt enim multi pſeudoprophetæ, ſunt falſi afflatus, qui ipſis veris alioquin Prophetis imponant. Ideo iubet etiam Iohannes probari Spiritus, an ex Deo ſint videlicet. Nam quod ex Deo eſſe conſtiterit, hominum probationenon eget, 1. Ioh. 4.1. ¶ *Prophetis*, προφήταις. Non igitur omnibus, quum * non ſint omnes prophetæ.

33 *Incompoſiti ſtatus*, ἀκαταστασίας, ſiue tumultuationis. * vt 2. Corinth. 12, 20. ¶ *Vt in omnibus*, ὡς ἐν πάσαις. Vel * hæc ſunt cum verſiculo prẹcedente conſtruenda, præcedente membro per parentheſin incluſo: vel ſubaudiẽdum aliquid, ac ſi ſcriptum eſſet, *vt apparet in omnibus Eccleſiis.* ¶ *Sanctorum*, τῶν ἁγίων. In vno cod. & apud Ambroſium additur διδάσκω, *doceo:* fortaſſis ex cap. 4.17. Arabs autem interpres ſupplet verbum γίνεται *fit*. Cæterùm in Claromontano codice huic verſiculo ſubiiciuntur verſiculi 36, 37, 38, 39, 40. quibus poſtea attexuntur 34 & 35: & ita certè melius iſta videntur cohærere.

34 *In conuentibus*, ἐν ἐκκλησίαις. Vulg. *In Eccleſiis.* non ſatis aptè hoc in loco, & in ſequenti etiã verſiculo, quòd mulier etiã in Eccleſia ſit (i. ex fidelium numero) quum domi eſt, nec tamen ſilere iubeatur niſi in publico Eccleſiæ cœtu. ¶ *Sed* [*oportet*] *vt ſubditæ ſint*, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι. Subaudiẽdum eſt cognatæ ſignificationis verbum, vt alibi diximus. Sic 1. Tim. 4.3, qum præceſſiſſet κωλυόντων γαμεῖν, *prohibentium matrimonium contrahere*, ſubiicitur ἀπέχεσθαι βρωμάτων, pro καὶ κελευόντων ἀπέχεσθαι, *& iubentium abſtinere.* In duobus codicibus ſcriptum habetur, ὑποτασσέσθωσαν, *ſubiiciantur.*

37 Spiri-

Εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν.	35	Quòd ſiquid diſcere volunt, domi ſuos viros interrogent. nam turpe eſt mulieribus in Eccleſia loqui,	35	*Siquid autem volunt diſcere, domi viros ſuos interrogent. turpe eſt enim mulieri loqui in Eccleſia.*	
Ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν;	36	An à vobis ſermo Dei profectus eſt ? an ad vos ſolos deuenit?	36	*An à vobis verbum Dei proceſſit ? aut in vos ſolos peruenit?*	
Εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικός, ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.	37	Siquis ſibi videtur Propheta eſſe, aut ∴ſpiritualis, agnoſcat, quæ ſcribo vobis, eſſe Domini mandata.	37	*Siquis videtur Propheta eſſe, aut ſpiritualis, cognoſcat quæ ſcribo vobis, quia Domini ſunt mandata.*	
Εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω.	38	Qui verò ignarus eſt, ∴ignarus eſto.	38	*Siquis autem ignorat, ignorabitur.*	
Ὥστε, ἀδελφοί, ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε.	39	Itaque fratres, ſtudete, vt prophetetis, & loqui linguis ne prohibete.	39	*Itaque, fratres, æmulamini prophetare : & loqui linguis nolite prohibere:*	
Πάντα εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω.	40	Omnia verò ∴ decenter & ordine ∴fiant.	40	*Omnia autem honeſtè & ſecundum ordinem fiant in vobis.*	
Κεφάλαιον ιε.		CAP. XV.		CAP. XV.	
Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε·	1	C‖∴Æterùm vobis declaro, fratres, Euangelium quòd euangelizaui vobis, quod & accepiſtis, ∴in quo etiam ſtatis:	1	*Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium quod prædicaui vobis, quod & accepiſtis, in quo & ſtatis:*	Galat.1.11.
Δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε· ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε.	2	Per quod etiam, ∴ſi retinetis quo ſermone vobis euangelizauerim, ſeruamini: ∴niſi ſi fruſtra credidiſtis.	2	*Per quod & ſaluamini, qua ratione prædicauerim vobis, ſi tenetis: niſi fruſtra credidiſtis:*	
Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς·	3	Tradidi enim vobis in primis quod & ∴accepi, Chriſtum videlicet mortuum eſſe pro peccatis noſtris, ‖ ſecundum Scripturas:	3	*Tradidi enim vobis in primis quod & accepi: quoniam Chriſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris, ſecundum Scripturas.*	Eſa.53.5.
Καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρί-	4	‖Et ſepultum fuiſſe, & exci-	4	*Et quia ſepultus eſt, &*	Ion.2.1. 1 pet.2.24.

---

37 *Spiritualis*, πνευματικός. Id eſt, In rebus ſpiritualibus cognoſcendis ac diiudicandis eruditus : cui opponitur tum carnalis, tum qui adhuc infans eſt in Chriſto, vt ſupra, 3.1

38 *Ignarus eſto*, ἀγνοείτω. Vulgata, *Ignorabitur*. quam lectionem ſequuntur commentaria Hieronymo inſcripta, & Ambroſius quoque referens ad id quod ſcriptum eſt Matth.7.23. Sed & in vno Græco codice ſcriptum inuenimus ἀγνοεῖται, *ignoratur*. Mihi verò magis arridet recepta lectio, quæ fortaſſis ita commodiſſimè poteſt explicari, acſi diceret Apoſtolus, Qui inter vos præditus eſt intelligentia, is agnoſcat ea quæ dico, à Spiritu Dei proficiſci : itaque hæc noſtra ſedulò obſeruet. qui verò ignarus eſt, ignarus eſto: id eſt, hanc ſuam ignorantiam agnoſcat, neque turbet Eccleſiam, ſed peritiorum iudicio acquieſcat. vel potius contemnitor, vt ſibi in ſua ignorantia placens. Vnde enim turbæ magna ex parte, niſi quòd imperiti nolunt imperiti eſſe, ſed peritiorum locum occupant? Cæterùm τὸ ἀγνοεῖν non verti *Ignorare* cum Vetere interprete & Eraſmo, quia abſolutè ponitur, vt apparet ex antitheſi: qua de re diximus ſuprà, 12.1.

40 *Decenter*, εὐσχημόνως. Id eſt κατὰ τὸ πρέπον, vt etiam accipi diximus τὸ εὔσχημον ſuprà, 7. verſu 35. & 36.
¶ *Fiant*, γινέσθω. Vetus interpres addit *In vobis*, ἐν ὑμῖν, id eſt, *inter vos*.

IN CAPVT XV.

1 *Cæterum vobis declaro*, γνωρίζω δὲ ὑμῖν. Huiuſmodi tranſitionibus vti ſolet Apoſtolus quæ ſint præfationis inſtar, vt ſuprà, 11.17. Pertinet igitur hoc procemium ad alium locum huius epiſtolæ, qui pene vnus eſt δογματικός, nempe de mortuorum reſurrectione : de qua mirum non eſt fuiſſe magnopere Corinthi & inter Græcos philoſophos, vt de re quæ ipſis planè videretur delirio ſimilis, diſputatum, vt apparet nominatim ex Act.17.52. quum in ipſo Dei populo floreret Sadducæorum ſecta iſtud dogma ex profeſſo deridentium. Deinde verbum γνωρίζω, non verti *Notum facio*, cum Eraſmo & Vetere interprete, vt & nos ſæpe ſumus interpretati. Nec enim ad illos de re noua aut inaudita ſcribit, vt ipſe diſertè ſignificat, ſed hoc ipſum illis declarat & explicat quod antè audierant, vſque ad verſiculum 11 finientem. ¶ *In quo etiam ſtatis*, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε. Id eſt, quod adhuc etiam profitemini, vel, per quod etiam datum eſt vobis vt erecti ſtetis: ſicut eadem formula accipitur Rom, 5.2. & ſtandi verbum ſuprà, 10.12. Sed & præterito tempore poſſumus interpretari ad verbũ, ἑστήκατε, *ſtetiſtis*. acſi dicat Apoſtolus ſe proponere quod non ſimpliciter ſint amplexi, ſed ita vt ad hoc tempus in eo conſtanter perſeuerarint : quo turpior eſſet inconſtantia ſi nunc deficerent.

2 *Si retinetis quo ſermone vobis euangelizauerim*, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν εἰ κατέχετε. Manifeſta eſt traiectio, quæ in Latino ſermone minus eſt vſitata, ac proinde obſcurior quàm in Græco. Similes autem alias annotauimus Iohan. 8.25. Act.1.2. Rom.8.3. item ſupra, 14.37. & infrà, verſu 12. & ſparſim aliis multis locis. Syrus tamen interpres expuncta εἰ legit κατέχετε, videlicet *memoria*: Claromontanus autem codex habet. τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν ὀφείλετε κατέχειν, *Quo etiam ſermone vobis euangelizauerim debetis retinere*, id eſt, par eſt vos eſſe memores. Cæterùm λόγος quem Vulgata vertit *Rationem*, declarat hoc in loco non tam ipſas Pauli voces, quàm doctrinam, quanuis alibi vitandas quoque monet verborum innouationes § *Niſi ſi fruſtra credidiſtis*, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε. Hoc pertinet ad verbum σώζεσθε, *ſeruamini*, non ad κατέχετε, *retinetis*. Nam argumentatur ab abſurdo : vel ipſos videlicet fruſtra credidiſſe Euangelio (quod pro abſurdo & ἀδυνάτῳ aſſumit, ad fideles ſcribens) vel eorum ſalutem in eo Euangelio eſſe poſitam, cuius, inquit, Euãgelij vel præcipuum caput eſt reſurrectio mortuorum. Quibuſdam placet ſubaudire copulam, ex Hebræorum idiotiſmo, quaſi ſcriptum ſit καὶ ἐκτὸς εἰ μὴ, *& niſi*. Sed hac ratione videretur τὸ ἐκτὸς redundare.

3 *Accepi*, παρέλαβον. à Chriſto videlicet. Gal.1.12.

	τῇ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς·		tatum tertio die, ſecundum Scripturas:		*quia reſurrexit tertia die, ſecundum Scripturas:*
Ioh.20.19.	Καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα.	5	‖Et viſum fuiſſe Cephæ, deinde ¨duodecim illis.	5	*Et quia viſus eſt Cephæ, & poſt hoc vndecim.*
	Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ. ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν.	6	Poſtea viſus eſt ¨ amplius quàm quingentis fratribus ¨ſemel: ex quibus plerique ¨manent vſque adhuc, quidam autem obdormierunt.	6	*Deinde viſus eſt plus quàm quingentis fratribus ſimul: ex quibus multi manent vſque adhuc, quidam autem dormierunt.*
	Ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ· εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν.	7	Poſtea viſus eſt Iacobo: deinde Apoſtolis omnibus.	7	*Deinde viſus eſt Iacobo: deinde Apoſtolis omnibus.*
Act.9.4. rom.9.3. epheſ.3.8.	Ἔσχατον δὲ πάντων, ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη κἀμοί.	8	‖Vltimo verò omnium, velut abortiuo, viſus eſt etiam mihi.	8	*Nouiſſimè autem omnium, tanquam abortiuo, viſus eſt & mihi.*
Eph.3.7.	Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ.	9	‖Ego enim ſum minimus Apoſtolorum, qui non ſum ¨dignus vocari Apoſtolus; propterea quòd perſequutus ſum Eccleſiam Dei.	9	*Ego enim ſum minimus Apoſtolorum, qui non ſum dignus vocari Apoſtolus, quoniam perſequutus ſum Eccleſiam Dei.*
	Χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὅ εἰμι· καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ, οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί.	10	Sed gratia Dei ſum id quod ſum: & gratia eius, quæ in me *collata eſt*, non fuit inanis, ſed amplius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, ſed ∴ gratia Dei quæ mecum *eſt*.	10	*Gratia autem Dei ſum id quod ſum: & gratia eius in me vacua non fuit, ſed abundantius illis omnibus laboraui: non ego autem, ſed gratia Dei mecum.*

---

* 5 *Illis duodecim*, τοῖς δώδεκα. Sic legi in omnibus quos vidi codicibus Græcis, excepto Claromontano, qui habet τοῖς ἕνδεκα, *illis vndecim*. Ita etiam legit Vulgata, licet articulo non rectè prætermiſſo. Ambroſius etiam habet, *vndecim*, neque diuerſam lectionem citat. Variaſſe autem Græcos codices hoc in loco apparet ex Græcis ſcholiis, & Chryſoſtomo, & Auguſtino quoque, lib. de conſenſu Euangeliſt. 3. cap. 33. Hinc orta quæſtio quomodo dicantur duodecim qui tamen vndecim tantùm erant Matthia nondum allecto: cui expediendo nodo multa incommodè profectò afferuntur. Fuerunt, inquiunt, iſti duodecim ex turba diſcipulorum, non autem ex illorum ſelectorum. Atqui iſtud non patitur additus articulus τοῖς. Matthiam igitur alij volunt, quanuis nondum allectum, caſu tamen fuiſſe tunc cum Apoſtolis vndecim, & ſic illos duodecim, προγνώσει quadam ſequuturæ allectionis, vocatos. Sed hoc qua tandem vel leuiſſima coniectura nititur? Denique (inquit Chryſoſtomus) veriſimile eſt poſt aſſumptionem etiam viſum. Imò (quod tanti viri pace dictum eſto) nec verum iſtud eſt nec veriſimile, teſtante Petro Act. 3. fore vt ad vltimum illum diem cælis ſecundum carnem contineatur. Fuerit tamen ſanè poſt aſſumptionem viſus, ſed in cælo, vt Stephano, & Paulo in via, & in ecſtaſi in tertium vſque cælum abrepto, aut in ſomnis, non corporali, ſed ſpirituali viſione, vt eodem Paulo Act. 27. 23. Paulus autem hoc loco quînam duplex viſionis tam diuerſum genus in vnum conflaret? Et vbi illa Matthiæ in hoc contextu mentio? Seruaui tamen receptam in codicibus Græcis ſcripturam, quæ hac vna ratione (vt mihi quidem videtur) commodè explicari poteſt, quòd communi & vſitato inter omnes Chriſti verè pios aſſeclas, cætus ille ſelectorum domeſticorum ipſius, nomine τῶν δώδεκα intelligeretur: quæ appellatio etiam poſtquam proditor ille excidiſſet, tamen adhuc permanebat. Sed longè maior difficultas hîc occurrit, quam miror non fuiſſe potius animaduerſam & explicatam. Nam ſi dicere voluit Paulus Chriſtũ ſiue coram vndecim, ſiue duodecim illis, apparitione vera feciſſe reſurrectionis ſuæ fidem: cur ταυτολογίᾳ manifeſta vtens, mox diceret illum apparuiſſe τοῖς πᾶσιν ἀποστόλοις? Nam articulus τοῖς omninò iſtos à cæteris diſcipulis diſtinguit, & Paulus addidiſſet particulam πάλιν id eſt rurſus, ſi quum ſæpius toti illorum cætui ſeſe ſtiterit, hanc apparitionem vt poſtremam ab illa priore diſtinguere voluiſſet. Denique particula iſta πᾶσιν manifeſtè declarat Paulum ab aliis particularibus quas commemorarat apparitionibus iſtam diſcernere voluiſſe. Quid ergo? Si quis eſt in hac codicum varietate, & vbi de fide & doctrina ipſa non agitur, coniecturæ locus, probabile mihi potius videtur neque τοῖς ἕνδεκα, neque τοῖς δώδεκα: Sed τοῖς δέκα, id eſt, *decem illis* ſcriptum fuiſſe, & inſignem illam inter cæteras apparitionem deſignari quæ narratur Ioh. 20. 19: & 24. quum à collegis ſuis Thomas abeſſet. qua apparitione tum illam alteram octo poſt diebus ſequutam, tum illam vltimam quæ Marc. 16 explicatur Apoſtolus diſtinguat particula πᾶσιν. Sed hæc nullius præiudicio dicta ſunto.

6 *Amplius quàm quingentis*, ἐπάνω πεντακοσίοις. Ad verbum, *Supra quàm quingentis*, ſi verum eſt quod admonet Eraſmus ſubaudiri ἢ, id eſt *quàm*, vt quum dicimus, plus mille: quum alioquin ἐπάνω ſecundo caſui iungatur, vt Marc. 14. verſu 5. hîc verò non potuit ſcribi ἀδελφῶν propter verbum ὤφθη. Quid ſi verò ſcriptum erat ἐπάνω ν̄ ἀδελφοῖς, id eſt πεντήκοντα, id eſt *quinquaginta*? Nam certè mirum eſt quingentos hîc fratres commemorari, quum poſtea coacto vniuerſo cœtu in ipſa vrbe Hieroſolymorum, (in qua vna tum videtur fuiſſe ſpecies Eccleſiæ) numerentur duntaxat centum & viginti, Act. 1. verſu 15. Sed tamen in tanto codicum & veterum interpretum conſenſu, nihil volui mutare ex coniectura. Chryſoſt. verò ἐπάνω interpretatur ἄνωθεν, id eſt, *cælitus*, ſiuè *è ſublimi*, quaſi iſta ſint ad aſcenſionem referenda. Verum ſi hæc interpretatio admittatur, neceſſe fuerit dicere, vel Apoſtolum neglexiſſe hiſtoriæ ordinem, vel duplicem illam apparitionem, cuius ſit mentio verſu 7. poſt aſcenſionem contigiſſe, vt & illam Pauli in ecſtaſi factam, vt ipſemet explicat 2. Cor. 12. 2. quorum neutrum conceſſero, niſi quis idoneas rationes adferat. Imò idem Chryſoſt. homilia in Symbolum 2. refert aliquatenus ad eos qui cum Chriſto reſurrexerant: quam ſententiam ſi ſequaris, ἐκοιμήθησαν vertendum fuerit *Obdormierant*, per præteritum plusquam perfectum. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Id eſt, non diuiſim, ſed vnâ, eodémque tempore. pro quo dicimus in vernaculo noſtro ſermone à *vne fois*. Vulgata & Eraſmus, *Simul*, ἅμα. *

¶ *Manent*, μένουσι. In vita videlicet, vt Iohan. 21. 22. *

9 *Dignus*, ἱκανός. Vide Matth. 3. 11.

10 *Gratia Dei quæ mecum* [*eſt*,] ἡ χάρις Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. Vulgata, *Gratia Dei mecum*, neglecto articulo: cuius vim tamen obſeruauit etiam Hieronymus aduerſus Pelagianos. Certè inepti ſunt ſophiſtæ qui ex hoc inſigni loco, ineptè conuerſo, volunt liberi arbitrij meritum ſtabilire. nam etiam ſi non eſſet adſcriptus articulus, debuerant tamen animaduertere, Paulum ita ſeipſum facere gratiæ adminiſtrum, vt illi omnia tribuat. Sic enim laboraui, inquit, vt tamen non ego, ſed gratia Dei quæ mihi adfuit, & per quam ſum quicquid ſum, per me omnia effecerit. Deinde, ſi libertas ipſa arbitrij ex ſeruitute peccati, accepta ferenda eſt prorſus non naturæ, quæ ſeſe peccato totam mancipauit, ſed gratiæ regeneranti, cui tribuenda fuerint ipſius libertatis effecta?

Εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε.	11	¨Et ego igitur & illi ita prædicamus , ¨& ita credidiſtis.	11	*Siue enim ego, ſiue illi, ſic prædicamus, & ſic credidiſtis.*
Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν;	12	Quòd ſi Chriſtus prædicatur ex mortuis excitatus eſſe, quomodo dicunt quidam inter vos , non eſſe reſurrectionem mortuorum ?	12	*Si autem Chriſtus prædicatur quòd reſurrexit à mortuis , quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam reſurrectio mortuorum non eſt ?*
Εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.	13	¨Nam ſi reſurrectio mortuorum non eſt, Chriſtus quoque non eſt excitatus.	13	*Si autem reſurrectio mortuorum non eſt, neque Chriſtus reſurrexit.*
Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν.	14	Quòd ſi Chriſtus non eſt excitatus , inanis videlicet *eſt* prædicatio noſtra , ¨inanis autem *eſt* etiam fides veſtra.	14	*Si autem Chriſtus non reſurrexit, inanis eſt ergo prædicatio noſtra , inanis eſt & fides veſtra.*
Εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ|Θεοῦ ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστόν· ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται.	15	Reperimur autem etiam falſi teſtes Dei: quoniam ¨de Deo teſtificati ſumus, eum excitaſſe Chriſtum: quem non excitauit, ſi videlicet mortui non excitantur.	15	*Inuenimur autem & falſi teſtes Dei : quoniam teſtimonium diximus aduerſus Deum quòd ſuſcitauerit Chriſtum : quem non ſuſcitauit ſi mortui non reſurgunt.*
Εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.	16	Nam ſi mortui non excitantur, Chriſtus quoque non eſt excitatus.	16	*Nam ſi mortui non reſurgunt, neque Chriſtus reſurrexit.*
Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν· ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.	17	Quòd ſi Chriſtus non eſt excitatus , inanis eſt fides veſtra: ¨adhuc eſtis in peccatis veſtris.	17	*Quòd ſi Chriſtus non reſurrexit , vana eſt fides veſtra: adhuc enim eſtis in peccatis veſtris.*
Ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ, ἀπώλοντο.	18	Nempe & qui obdormierunt in Chriſto, perierunt.	18	*Ergo & qui dormierunt in Chriſto, perierunt.*
Εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν.	19	Si in hac ¨ ſolùm vita ſperamus in Chriſtum, ¨ miſerrimi omnium hominum ſumus.	19	*Si in hac vita tantùm in Chriſto ſperantes ſumus, miſerabiliores ſumus omnibus hominibus.*
Νυνὶ δὲ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν· ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο.	20	Nunc autem Chriſtus excitatus eſt ex mortuis : ‖ & ¨ primitiæ eorum qui obdormierunt factus eſt.	20	*Nunc autem Chriſtus reſurrexit à mortuis, primitiæ dormientium.*
Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν.	21	Quia enim per hominem mors , per hominem quoque reſurrectio mortuorum.	21	*Quoniam enim per hominem mors , & per hominem reſurrectio mortuorum.*
Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀπο-	22	Sicut enim in Adam omnes	22	*Et ſicut in Adam o-*

Coloſ.1.18.
apoc.1.5.

---

11 *Et ego igitur*, εἴτε μὲν οὖν ἐγώ. Iterum εἴτε pro καί, vt ſuprà, 13. verſu 8. & hîc deſinit propoſitio tractationis, incipiente deinceps confirmatione vſque ad verſiculum 32. finientem.

13 *Nam ſi reſurrectio*, εἰ δὲ ἀνάστασις. Vulgata, *Si autem*. Eraſmus, *Porro ſi*, &c. Sed præſtat hic quoque accipere δὲ pro δή.

14 *Inanis eſt*, κενή. Hinc diſce quinam hæretici tollant fundamentum fidei, ideóque ſint prorſus intolerabiles, nêpe, Qui ſcriptis propheticis & Apoſtolicis non acquieſcentes, cudunt nouos fidei articulos, vel ſemel poſitos tollunt vel directè, vel neceſſaria conſecutione.

15 *De Deo*, κατὰ τοῦ Θεοῦ. Sic vſurpant Dialectici hanc præpoſitionem , vt ſignificent attributum dici de ſubiecto. Vulgata, *Aduerſus Deum*. nam hoc certè in Dei iniuriam redundat quod ei falſo tribuitur. Alij, *A Deo*. Nam κατὰ interdum idem declarat quod ἀπὸ vel ἐκ, vt Matth. cap. 8. verſu 32. Marc. 5, 13. & Luc. 8. 33. κατὰ τοῦ κρημνοῦ, ſed addito verbo ὥρμησε: ex quo facilè deprehendi poſſit ea ſignificatio.

17 *Adhuc*, ἔτι. Vulgata, *Adhuc enim*, ἔτι γάρ, quæ lectio mihi non diſplicet. Eſſe autem in peccatis, declarat ſanctificatum non eſſe, nec peccatorum remiſſionem conſequutum. Pendet enim noſtra viuificatio à Chriſti reſurrectione, mortificatio verò & peccatorum remiſſio ab eiuſdem morte, Rom. 6. 4. Mors autem Chriſti inefficax eſt, ſi Chriſtus in morte manſit.

19 *Solùm*, μόνον. Notanda eſt in primis traiectiô huius particulæ, qualis eſt Rom. 4. 16. vt cohereat cũ ταύτῃ, ſicut nos coniunximus. Nam alioqui reprehenderentur qui in ſolo Chriſto ſpem ſuam in hac vita collocant. Cæterùm, *In hac vita*, declarat, *Huius vitæ gratia*, ſiue , Ita vt hæc fides aliud quàm hanc vitam non reſpiciat. nam ex Hebr. idiotiſmo , ἐν id eſt Beth, hoc loco idem valet atque בעבור [*babur*,] id eſt propter. ¶ *Miſerrimi*, ἐλεεινότεροι. Id eſt, ἐλεεινότατοι, vt ſuprà, 13. 13.

20 *Primitiæ eorum qui obdormierunt*, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων. Mihi videtur Eraſmus impropriè conuertiſſe κεκοιμημένων, *qui dormierant*: & ἐγένετο non rectè conuertit, *Fuit*, pro, *Factus eſt*: quod Vetus interpres non legit, & in vetuſto exemplari non additur. Chriſtus autem & primus ad vitam immortalem reſurrexit Act. 13. 34 & omnibus ſuis cauſa eſt reſurrectionis ad vitam æternam. Sic primitiæ oblatæ reliquorum fructuum cumulum ſanctificabant: Credentes autem intellige. Nam aliis cum Chriſto nihil commune eſt, neque Chriſti mortis beneficio reſurgunt qui extra Chriſtum ſunt: ſed diuinæ maledictionis vi, quæ mortem quoque æternam (& quidem in primis) comprehendit. Non eſſet enim æterna hæc pœna quæ mors ſecunda appellatur, niſi in illam æternam ſimul & maledictam vitam rurſum animarentur illorum corpora, quæ propterea nô vita ſed mors æterna vocatur.

θνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται.

1. Thes. 4. 15. Ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ·

Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί· ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν.

Psal. 110.1. act.2 34. heb.1.13.& 10.13. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.

Ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος.

Psal.8.7. heb.2.8. Πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ὅταν δὲ εἴπῃ ὅτι πάντα ὑποτέ-

moriuntur, ita & in Christo ⁛omnes viuificabuntur.

23 ‖Vnuſquiſque autem ſuo ordine: ⁛primitiæ Chriſtus, poſtea qui ſunt Chriſti, in aduentu ipſius:

24 Deinde *erit* ⁛finis, ⁛quum tradiderit regnum Deo ac Patri: ⁛quum aboleuerit omne imperium, & omnem potentiam & virtutem.

25 Nam oportet eum regnare ‖⁛vſquequò ⁛omnes inimicos ſubiecerit pedibus eius.

26 ⁛Vltimus autem ⁛hoſtis abolетur mors.

27 ‖Nam omnia ſubiecit ſub pedes eius. Quum autem dicit omnia eſſe *ei* ſubiecta, ⁛palàm

omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabuntur.

23 *Vnuſquiſque autem in ſuo ordine: primitiæ Chriſtus, deinde ij qui ſunt Chriſti, in aduentum eius:*

24 *Deinde finis, quum tradiderit regnum Deo & Patri: quum euacuauerit omnem principatum & poteſtatem & virtutem.*

25 *Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos ſub pedibus eius.*

26 *Nouiſſima autem inimica deſtruetur mors.*

27 *Omnia enim ſubiecit ſub pedibus eius. Quum autem dicit, Omnia ſubiecta ſunt ei: ſine dubio*

---

22 *Omnes viuificabuntur*, πάντες ζωοποιηθήσονται. Caſtellio, *Omnes reuiuiſcent.* Sed notandum eſt verbum paſſiuum, quod declarat eos non ſuapte vi ſed aliena reſurgere: quæ emphaſis verbo reuiuiſcendi non exprimitur. Tanti eſt momenti veſtigiis Apoſtoli potius inſiſtere quam verba quædam vt parum Latina refugere. Cæterùm, quod dicit omnes per Chriſtum viuificatum iri, dextrè intelligendum eſt. Liquet enim tum ex ſuperioribus, veluti ex illis abſurdis ex quibus Apoſtolus duxit argumenta, tum etiam ex proximo verſu in quo iſtud ad eos reſtringit qui ſunt Chriſti, & denique ex iis quæ ſubiicit de corporibus cũ gloria reſurrecturis: ex iis, inquã, liquet Apoſtolũ ſolis fidelibus iſta ſcribere, & de illorũ duntaxat reſurrectione diſſerere. Nã alioqui ſi negotiũ illi fuiſſet cum Epicureis, longe alia adhibuiſſet argumenta. Riſiſſent enim illi hæc omnia, & Chriſtum non reſurrexiſſe, vanam eſſe hanc prædicationem ac fidem, ſtultos eſſe Apoſtolos dixiſſent, ac proinde eluſiſſent omnia Pauli argumenta. Itaque τὸ καθόλου hîc quoque vt aliquoties in hac eadem epiſtola, veluti 8.1.& 9.25.& 10.33. reſtringendum eſt ad id de quo agitur: idque non in hoc tantùm membro, ſed etiam in altero ſuperiore iſti oppoſito faciendum cenſeo. Quanuis enim vniuerſaliter & ſine exceptione verum ſit omnes in Adamo mori, tamen par eſt vt idem vniuerſale ſignum, in vtroque comparationis eiuſdem membro ſimili ratione explicetur, ac proinde ad ſolos in gloriam reſurrecturos reſtringatur.

23 *Primitiæ*, ἀπαρχή. Hoc vocabulo parat ſibi aditum ad ſequentia. Neceſſe eſt enim vt primitiarum & totius cumuli eadem ſit ratio. At Chriſtus iam mortis eſt victor, quod aſſumit Paulus tanquam extra controuerſiam poſitum. Ergo & nos oportet eſſe mortis victores, ac proinde reſurgere.

24 *Finis*, τέλος. Id eſt finis mundi & regni Chriſti complementum, ſiue perfectio: quoniam quod inchoatum eſt, tum demum perficietur. Mentionem enim fecit futuræ viuificationis, quæ à Chriſto cœpit, & aduentu Chriſti non finietur, ſed abſoluetur potius. Alios video hoc referre ad abolitionem de qua ſtatim diſſerit: quod mihi non ſatis arridet. Puto enim potius Apoſtolum duo proponere, nempe perfectionem regni Chriſti, deinde qua in re ſit poſita iſta conſummatio, nempe in omnium hoſtium abolitione, ac demum ſic intelligendam eſſe hanc perfectionem vt tamen Deus ſemper emineat. quæ omnia probat ſequentibus verſiculis, vt inde confirmet reſurrectionem fidelium futuram.

¶ *Quum tradiderit*, ὅταν παραδῷ. Quid ergo? an nondum regnat Pater? Regnat certè: ſed ita vt, quoniam adhuc magna mundi pars & poteſtates tenebrarum ei reſiſtunt, hoc reſpectu videatur rex non eſſe, quoniam pro rege à pleriſque non habetur: ideóque quotidie petimus vt regnum ipſius adueniat. Dicitur ergo Chriſtus regnum Deo Patri traditurus, ideſt, debellatis omnibus hoſtibus Patrem velut in regnum plenè reſtituturus, videlicet reſpectu eorum qui ab ipſo deſciuerant, quorum alios perdomuerit, alios Patri reconciliarit vltimo demum illo die, quo profligatis omnibus ad vnum hoſtibus, omnes quos à Patre gubernandos accepit, illi veluti in manus tradet æterna gloria coronãdos. An verò tunc nõ regnabit Filius? Maximè verò, quum regni eius nõ ſit finis. de quo mox dicemus, verſ.28.

¶ *Quum aboleuerit*, ὅταν καταργήσῃ. Aſſentior iis qui hoc referũt ad regni Chriſti hoſtes, in quorum medio nũc dominatur. Etſi enim vera eſt ſententia eorum qui omnẽ etiam iuſtam gubernationẽ tum Eccleſiaſticam tum politicã tunc deſiturã aiunt quũ ceſſabit iſtius mundi curſus: tamen ſpectandum puto qua de re agatur, nẽpe an Chriſti potentia ad carnis vſque reſurrectionẽ protendatur: quod affirmat Apoſtolus quũ dicit fore vt omnes ſemel hoſtes aboleat, ac proinde etiã mortẽ, quoniã alioqui non ſubiicerentur omnia ſub eius pedibus. Sed & illud obſeruãdum eſt, non dici abolendos illos qui imperio, potentia aut vi aliqua præditi ſunt, ſed eorũ potentiam eſſe abolendam. Neque enim diaboli vel impij abolebũtur, ſed omni ſua potẽtia ſpoliabuntur, ac proinde etiam mors abolebitur, vt ſit plena ſanctorum felicitas. Auguſtinus lib. de Trinit.1.cap.10. per Dei regnũ intelligit ipſos fideles Chriſti morte redẽptos: & verbo regnãdi vult ſignificari Chriſti pro nobis interpellationẽ tunc ceſſaturã, cõpleta noſtra cũ Deo coniunctione. Dixi quod mihi maximè probatur.

25 *Vſquequò ſubiecerit*, ἄχρις οὗ ἂν θῇ. Subaudiendum eſt nomen ὁ Θεός, *Deus*, ex precedente verſiculo. Itaque legendum eſt αὐτοῦ, *eius*, non αὑτοῦ, *ſuis*, vt conuertit Eraſmus, ſicut liquet tum ex verſ.27. tum ex Pſal.110.1. Ergo, inquies, videtur Apoſtolus ſignificare Chriſtum aliena vi hoſtes debellaſſe. Reſpondeo, Apoſtolum (ſicut ex verſ.21. apparet) Chriſtum hîc conſiderare non vt Filium Dei æternũ ſimpliciter, ſed vt in forma ſerui manifeſtatum: quo reſpectu dominatur quidem vt Eccleſiæ caput, ſed quia data eſt ei hæc poteſtas à Patre, qui etiam dicitur eum excitaſſe à mortuis. Neque verò propterea vel dicendus eſt Pater aſſumpſiſſe carnem, vel diuinitas aliqua ſecundaria Chriſto tribuitur: ſed quia conſideratur vt homo, aſſurgit Propheta ad Patrem vſque, cum quo tamen Filius, vnus eſt Deus ac proinde vna & eadem vi agit.

¶ *Omnes*, πάντας. Hæc particula non eſt apud Dauidem, in qua tamen poſita eſt tota vis argumenti. Nam ſi omnes hoſtes oportet Chriſto ſubiici, ergo mors quoque abolebitur, ac proinde reſurgent ſancti. Ideo Apoſtolus locum alium adiunxit ex Pſalmo octauo, vbi de Chriſto & æterno ipſius regno diſſeri (cuius etiam ſit tota Eccleſia particeps) oſtendit particula vniuerſalis πάντα, *omnia*: ſicut etiam traditur in Epiſtola ad Hebræos. vbi plura de huius loci applicatione diſſeremus.

26 *Vltimus autem*, ἔσχατος δέ. Concluſio eſt argumenti à toto ad partem. Retinui autem particulam δέ ex Vetere interprete vt prorſus neceſſariam, quanuis in Græcis codicibus non inueniatur.

¶ *Hoſtis*, ἐχθρός. Vulgata, *Inimica*, non ſatis expreſsè, vt rectè annotauit Valla: neque neceſſe fuit genus mutare.

27 *Palàm eſt*, δῆλον ὅτι. Vel, *Hoc dicit*, videlicet excepto eo, &c. ſi legas δηλονότι. Suppleuimus autem quod deeſt explendæ ſententiæ: & videtur mihi duo ſimul colligere Apoſtolus, illius videlicet particulæ vniuerſalis Omnia hanc vim eſſe, vt nihil excipiatur quod non ſit ſubiiciendum Chriſto præter ipſum Deum Patrem, qui dicat ſeſe omnia Filio ſubiecturum. Ex his autem efficitur vtrun-

que

que quod volebat, nempe reſurrecturos mortuos abolita morte: non tamen vt dij fiamus, ſed vt cum capite noſtro perfectè ſubiiciamur Deo, id eſt vt perfectè ſuis omnibus dominetur Deus.

τακται, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα.		eſt *hoc dici* excepto eo qui ſubiecit ei omnia.		*præter eum qui ſubiecit ei omnia.*
Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι.	28	Poſtquam verò ſubiecta fuerint ei omnia, tunc ¨& ipſe filius ſubiicietur ei qui ſubiecit ipſi omnia, ¨ vt Deus ſit omnia in omnibus.	28	*Quum autem ſubiecta fuerint illi omnia, tunc & ipſe Filius ſubiectus erit ei qui ſubiecit ſibi omnia, vt ſit Deus omnia in omnibus.*
Ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;	29	Alioqui ¨ quid facient ¨ qui ablutione vtuntur ſuper mortuis? ¨Si omnino mortui nó excitantur, ¨cur ablutione vtuntur ¨ſuper mortuis?	29	*Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis, ſi omnino mortui non reſurgunt? vt quid & baptizantur pro illis?*

28 *Et ipſe*, καὶ αὐτὸς. Particula καὶ indicat omnino hoc eſſe accipiendum de ipſa Filij perſona. Cæterùm dices, Si tunc ſubiicietur, ergo antea ſubiectus non erat, atque adeo ſic quoque detrahetur de ipſius gloria, quum nunc dicatur ad dextram exaltatus, & omnem poteſtatem accepiſſe in cælo & in terra: quæ quidem neceſſariò intelliguntur de Filio vt in carne manifeſtato. Reſpondeo, eſſe ἀντανάκλασιν in verbo ὑποτάττειν, quod in ſuperioribus dicitur de Deo, domitos hoſtes ad Filij pedes conculcante: hîc verò (ſicut apparet ex hac particula, Vt ſit Deus omnia in omnibus) ſubiici Deo dicuntur quibus propriè imperat ac benedicit: adeo vt hæc ſubiectio ſummam felicitatem declaret, quum infeliciſſimi ſint quos Deus non pro ſubiectis ſed pro hoſtibus habet: ſicut pulchrè deſcribit regis imperium Poëta hoc verſiculo, *Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.* Dicitur autem Filius etiam ipſe tunc ſubiiciendus Deo & Patri: minimè id quidem quaſi Pater in Filio antè id tempus non acquieuerit, nec ipſius perſonæ ratione extra ſuam Eccleſiam & in ſeſe conſideratæ. Sed (vt hic locus explicatur à Nyſſeno, & Chryſoſtomo in tractatu in hunc locum proprio, & à Cyrillo lib. Theſauri 10. cap. 8) Eccleſiæ reſpectu, id eſt quatenus eſt Eccleſiæ ſiue omniũ Patris ſubiectorum caput, quorum gloria quum tunc demum ſit perficienda, videtur quodammodo pars adhuc aliqua Chriſti, (Eccleſia nimirum, cuius eſt πλήρωμα, adhuc languente) in infirmitate & ignominia verſari. Adhuc enim deſpicitur, adhuc affligitur, adhuc crucifigitur in mẽbris ſuis: ſicut ipſe Sauli dicebat, Cur me perſequeris? & Paulus ipſe conuerſus, ſcribit ſe implere reſtantes Chriſti afflictiones. Deinde, quum nõdum ſit ipſius membrorum numerus completus, & altera ſanctorum pars (nempe ipſorum corpora) ad eum vſque diem in puluere & corruptione dormiant: hoc inquam reſpectu, illa Chriſti ſubiectio (id eſt plena eius gloria) nondum eſt patefacta. Ac nequis de ipſius maieſtate quicquam vocabulo ſubiectionis detractum putet, ſciendum eſt ſeſſionem ad dextram Patris, & exaltationem ſupra omne nomen, ſic de Chriſti carne dici, vt vnitas quidem perſonæ retineatur, ac proinde vni Chriſto vnica ſumma gloria tribuatur, ſed ita tamen vt naturarum diſcrimine obſeruato, Chriſtus, quatenus homo eſt, Deo nunquam æquiparetur. Quod familiari etiam exemplo declarari poteſt. Viuit corpus noſtrum hypoſtaticè vnitum animę noſtræ, & quidem vna eadémque (nempe ipſius animæ) vita. Sed quis propterea corpus, quod vitam aliunde recipit, animę corpus viuificanti exęquarit, ac non potius ſic eſſe vitæ particeps dixerit, vt tamen infra animæ dignitatem ſubſidat? Chriſto igitur toti vna ſanè maieſtas, vna gloria ab omnibus ſuperis mediis & infimis tribuatur: ſed ita vt eius caro non ex ſeſe ſed à Deo exaltata, ſicut eſt ſuo corpori caput, ſic quoque Deum habeat pro capite. Caput enim Chriſti etiam glorificati eſt Deus, ſuprà, 11. 3. & rectè ſcripſit Auguſt. lib. de Trinitate. 1. cap. 8. hunc locum enarrans, *Chriſtus, in quantum Deus eſt, cum illo nos ſubiectos habet: in quantum ſacerdos, nobiſcum illi ſubiectus eſt.* Hæc ille, & quidem prorſus rectè, quum Chriſtus vnus ſit cum Patre Deus, & nobiſcũ homo. Qui verò de ipſa Chriſti perſona in ſeſe hũc locũ explicant, mihi non videtur quæſtionẽ propoſitã ſatis attẽdere. Nec enim certè quæritur hoc in loco propriè de ipſius Chriſti reſurrectione, & gloria quã eſt pleniſſimam conſequutus Philipp. 2. 9. ſed de noſtra cum Chriſto conſociatione in reſurrectionis gloria, vt apparet ex verſu 23. quo ſpectant Chriſti verba Ioh. 17. verſu 10. 11. 20. & 21. Sed & particula *Tunc* expreſſè indicat hic agi de ſubiectione tunc demum futura quum Pater omnia Filio ſubiecerit.

¶ *Vt Deus ſit omnia in omnibus*, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Herodotus in Thalia, πάντα ἦν Ζώπυρος ἐν Βαβυλωνίοις. Significatur ergo magnificentiſſimis iſtis verbis incomprehenſibilis quædam gloria, quæ à Deo promanans, nos totos capiti noſtro adiunctos implebit: ita tamen vt capiti, quod & Deus ipſe & homo eſt, ſua ſeruetur eminentia, & in iſta (vt ita loquar) gloriæ infinitate, ſuus cuique membro modulus tribuatur. Neque enim particula vniuerſalis Omnia ſic accipienda eſt vt capiti ipſi, nedum Deo, exæquemur, quanuis & ipſi ſimus eius hæredes: præterea fratri quoque primogenito ſua dignitas ſupra nos cohæredes tribuenda eſt, nedum vt (quemadmodum commenti ſunt Eutychiani) natura humana in diuinam tranſeat. Neque enim ſic perficeretur hominis natura, ſed potius abſorpta finiretur. Sed (inquies) nónne ſemper eſt Deus omnia in omnibus, quum omnes omnia debeant illi ferre accepta? Reſpondeo, de ſolis ſanctis hîc differi, quorum integer cætus Eccleſia vocatur: quod tota etiam diſputatio declarat, ac præſertim verſu 17. vbi ſimili modo explicanda eſt particula vniuerſalis. Non videtur autem Deus ante illam plenam inſtaurationem vltimo die futuram, omnia eſſe in omnibus, quum adhuc potentes ſint eius aduerſarij quibuſcum patienter agit: nec ſit completus electorum numerus, & eorum quidem, qui hanc vitam viuunt, longè maxima pars adhuc ſit in tenebris & peccato: eorum autem qui dormiunt corpora, non tantùm gloriæ ſed etiam vitæ omnis expertia, in ſepulchri ignominia verſentur, dum vltimus ille dies adueniat.

29 *Quid facient*, τί ποιήσουσιν. Vel, *Quid fecerint*, id eſt Quid tandem ſe feciſſe deprehendent, rem videlicet inutilem, qualis eſt cadaueris ablutio in ſepulchro, ſic penitus abſumendi, vt nulla ſpes reſurrectionis illi ſuperſit.

¶ *Qui ablutione vtuntur*, οἱ βαπτιζόμενοι. Media videlicet ſignificatione, pro οἱ βαπτίζοντες, vt manifeſtè indicat Syra vox עמדין [*hamedin.*] quod maxime probo. quod ſi placeat paſſiuam ſignificationem accipere verbi Sum, fuerit verbale nomen in verbo ipſo, vt apud Hebræos ſæpe fit, incluſum, & fuerit hic locus vertendus, *Quid facient*, (id eſt quid iis fiet, vt vulgo dicimus, *que deuiendrõt*) *qui abluuntur* [*ablutione*] *ſuper mortuos?* .i. mortuali, vt loquitur Plautus: & eadem manebit ſententia. Argumentatur enim Paulus ab illa ſepulchrali ſiue mortuali ablutione & vnctione accuratè inde à Patribus vſurpata inter Iudæos, & in Talmudis tabulas demum relata, immo & à Chriſtianis initio retenta, vt apparet ex Act. 9. 37. ſed paulatim, vt veriſimile eſt, vnà cum legalibus eiuſmodi ritibus abolita, quam fortaſſis etiam profani à veteribus Patriarchis acceperunt, vnde illud, *Tarquinij corpus bona fœmina lauit & vnxit.* / 474 Sed inter profanos populos quicquid circa mortuorum funera gerebatur, partim ab ambitione, partim à ſuperſtitione, partim à ſuperſtitum erga defunctos vano ſtudio ſunt profecta. At inter Iudæos dubium nõ eſt quin hic ritus fuerit ſpei de corporum reſurrectione quædam teſſera & fidei profeſſio. Nam quia Mors (inquit in illum Act. locum Caluinus) ſpeciem habet interitus, ne reſurrectionis fidem extingueret, ſpecies contrarias opponi vtile fuit, quæ vitam in morte repreſentarent. Verbum autem βαπτίζεσθαι de huiuſmodi quoque ablutioni-

* bus vſurpatur etiam Mar.7.4.& Heb.9.10. Sic igitur hic locus alioqui perobſcurus & qui me quoque diu exercuit, mihi quidem videtur explicandus. Neque huic interpretationi illud obſtat quod Syrus pro *ὑπὲρ* vertit חלפ[*chalaph*,]quod propriè *vice* ſignificat. Nam *ἀντὶ* pro *ὑπὲρ* in his libris non ſemel ponitur, vt obſeruauimus Matth.17.27. Marc.10.45. Eorum autem interpretationes qui verbum *βαπτίζεσθαι* paſſiua ſignificatione acceperunt, & ad ſacram baptiſmi noſtri actionem retulerunt, non video quînam conuenire poſſint. Etenim ſi pro moribundis baptiſatis accipias cum Epiphanio contra Cherinthianos, parata fuerit exceptio, non inde conſequi inutiliter illos fuiſſe baptiſatos, etiam ſi nulla eſſet carnis reſurrectio, quod animæ ſaluti profuturus eſſet nihilominus baptiſmus. Sin verò *ὑπὲρ* accipias pro *vice*, & ad Clinicorum baptiſmum iſtud placeat referre, perabſurdum illud eſt. Quis enim tam craſſam baptiſmi pollutionem tam leuiter prætermiſſurum fuiſſe Apoſtolum, imò etiam argumento tam infirmo & inepto vſurum fuiſſe exiſtimet? Sed quid ſi ad baptiſmi finem iſtud referas, nempe ad reſurrectionem ſpiritualem, vt baptizari pro mortuis idem valeat, atque baptizari vt mors ipſa extinguatur, ſiue in reſurrectionem à mortuis, cuius ſymbolum ſit baptiſmus (in qua ſententia ſunt Græca ſcholia, Photius, & Theophylactus, & quam in prioribus editionibus ſum amplexus:) ne id quidem conueniret: quoniam ſic aſſumeret Paulus illud ipſum de quo hîc queritur. Denique mihi non videtur probabilis eorum ſententia qui *ὑπὲρ τῶν νεκρῶν*, *ſuper mortuos*, ad *κοιμητήρια* referunt, in quibus ſolerent baptizare. Iſtud enim nulla idonea auctoritate probatur, nec vllum niſi infirmiſſimum ſuppeditarit argumentum. Prodiit denique noua Turriani cuiuſdam ex Pſeudoieſuitarum cloaca in hunc locũ interpretatio malè cõfirmata, detruncato Ephremi, Syri celebris & vetuſti ſcriptoris teſtimonio. Ait enim hũnc fuiſſe Iudeorum morẽ (Phariſæorũ certè, ſi qui tales fuerunt) vt ſi quis in immunditia legali moreretur, vel alius quiſpiam viuus defuncti nomine, vel ipſemet mortuus aqua luſtrali ablueretur, vnde hic quoque mos mortuos aqua benedicta aſpergendi inter Chriſtianos inoleuerit, ex traditione *ἀγράφῳ*. Bellum profectò, & Antichriſtianæ ſuperſtitioni conueniens fundamentum: quaſi Paulus ab iſtis Iudaicis nugis argumentũ ſumpſerit. ¶ *Si omnino*, *εἰ ὅλως*. Hoc mẽbrum cũ ſuperioribus coniunxi, * Syrum interpretem & Claromontanum codicẽ ſequutus. ¶ *Cur*, *τί καί*. Id eſt huiuſmodi ablutionibus vtentes, nec * quicquam ſibi laudabile, nec ipſis mortuis vtile fecerint. Redundat autem particula *καὶ* in huiuſmodi phraſi vt diximus Iohannis 8.25 ¶ *Super mortuis*, *ὑπὲρ τῶν νεκρῶν*. * Vulgata, *pro illis*, *ὑπὲρ αὐτῶν*: quam ſcripturam in tribus codicibus Græcis inuenimus.

Τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν;	30	Cur etiam nos periclitamur ¨omni momento?	30	*Vt quid & nos periclitamur omni hora?*
Καθ᾽ ἡμέραν ἀποθνήσκω νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	31	In dies morior ∴ per gloriationem ¨veſtram, quam habeo in Chriſto Ieſu Domino noſtro.	31	*Quotidie morior per veſtram gloriam, fratres, quam habeo in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*
Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος; εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. Eſa.22.13. ſapien.2.6.	32	Si ¨ſecundum hominem ∴ aduerſus beſtias pugnaui Epheſi, quæ mihi vtilitas? Si mortui non excitantur, ‖ ¨edamus & bibamus: cras enim ¨morimur.	32	*Si ſecundum hominem ad beſtias pugnaui Epheſi, quid mihi prodeſt, ſi mortui non reſurgunt? mãducemus & bibamus: cras enim moriemur.*

30 *Omni momento*, *πᾶσαν ὥραν*. Vulgata, *Omni hora*. Eraſmus, *Omni tempore*. Vide Matth.9.22.

31 *Per gloriationem*, &c. *νὴ τὴν καύχησιν ὑμετέραν*, &c. In quibuſdam vulgatæ editionis Latinæ codicibus legitur *Propter*. Sic quoque legitur apud Ambroſium, & in commentariis Hieronymo inſcriptis. Alicubi etiã legitur *Pro gloria veſtra*. Dubitant quoque Græca ſcholia num legendum ſit *διὰ*, & in eam ſententiam videtur inclinare Theophylactus. Si *νὴ* legamus, erit obteſtationis ſpecies, quam agnoſcit & Baſilius *εἰς ψαλμὸν ιδ´*, & Auguſtinus Epiſt.29. & Sermone de verbis Apoſtoli, 28. & Syrus interpres ſequitur, expreſſo etiam verbo ימא [*iame*] id eſt *Iuro*, ſiue *Affirmo*, vt habetur in Arabica editione .Neque eſt cur nobis inſolens videatur hoc factum. Eſt enim inter obteſtationem & iuſiurandum magna differentia, quum liceat, Prophetarum exemplo, teſtes etiam cælum & terram appellare, nedum Angelos, vt 1. Timot. 5.21. earum quidem rerum quas palàm & in luce geſſerimus. Quidni enim hoc æquè liceat ac hominum teſtimonio vti? At in vero iureiurando Deus vnus, tum in rebus arcanis, & quæ ab ipſo ſolo poſſunt intelligi, veluti in iis quæ intus latẽt: tum verò etiã in aliis, quoties ita requirit neceſſitas, non modò vt teſtis, ſed etiã vt iudex ac vindex periurij, aduocatur: adeo vt ſine ſummo ſacrilegio non poſſit aliud nomen in iureiurando vſurpari. ¶ *Veſtram*, *ὑμετέραν*. Nonnulli legunt *ἡμετέραν*, *noſtram*, vt hoc perinde ſit acſi Apoſtolus teſtes quotidianæ illius ſuæ mortis appellaret moleſtias illas innumerabiles de quibus verè poterat in Domino gloriari. Sin verò legamus *Per veſtram gloriationem*, eadem quidem erit ſententia, ſed peculiariter accommodata Corinthiis: acſi diceret Apoſtolus, Quotidie morior, eiúſque rei teſtes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari poſſum me apud vos ſuſtinuiſſe. Vel, Teſtis ſit mihi gloriatio veſtra, (id eſt veſter profectus in Euangelio quod ego apud vos promulgaui ſummis cum periculis) vt ea quoque nonnihil ad me pertineat in Chriſto Ieſu. Cur autem malim *ὑμετέραν*, *veſtram*, legere quàm *noſtram*, non eo tantùm adducor quòd magis accommodata ſit ſententia ſi ita legas, ſed etiam quia poſt *ἡμετέραν*, id eſt *noſtram*, videtur potius ſubiiciendum fuiſſe numero plurali *ἔχομεν*, *habemus*, quàm *ἔχω*, *habeo*. Deinde quia ita legi in Complutenſi editione, in tribus vetuſtis codicibus, in Græcis ſcholiis, Chryſoſtomo, Theophylacto, Ambroſio, Auguſtino, ipſo denique Hieronymo in ea Epiſtola cuius initium eſt, Sæpe & multum, vt Eraſmus quoque obſeruauit: vbi tamen pro *Gloriationem* legit *Salutem*.

32 *Secundum hominem*, *κατὰ ἄνθρωπον*. Id eſt, non diuino aliquo impulſu, neque in Deum reſpiciens, ſed vel gloria vel temeritate actus, cæteríſve eiuſmodi cauſis adductus quarum ſtudio homines in iſta pericula præcipites ruunt. Aliis verò placet iſta includere parentheſi, quorum ſententiam ſi ſequamur, præciſa fuerit oratio: quaſi dixiſſet Apoſtolus, Vt humano more loquar. id eſt, vt aliquid de meipſo dicam, ſicut homines ſolent. Moris enim eſt Apoſtolo iſtis præfationibus vti in re ſimili, vt 2.Cor.11.16.17.21.22.& Rom.3.5. Arabs autem interpres iſtud præcedenti verſiculo extremo attexit. ¶ *Aduerſus beſtias pugnaui*, *ἐθηριομάχησα*. Meritò reprehenditur Eraſmus à doctiſſimo interprete, quòd eos qui aduerſus beſtias pugnabant putarit eoſdem eſſe atque eos qui beſtiis obiiciebantur. Nam illi armati in arenam prodibant vt virtute & robore ſuo freti euaderent, ſi poſſent: & nonnulli etiam beſtiarij vocati, ad eam rem perinde ac gladiatores inſtituebãtur: iſti verò beſtiis nudi obiiciebantur, non vt pugnarent, ſed vt * laniarentur. Sed de neutris hîc loqui Apoſtolum ſatis conſtare poſſe puto, tum quod Lucas diligentiſſimè Act.19 commorationem Pauli in Eccleſia Epheſina narrans nuſquam videtur hiſtoriam, qua nulla inſignior eſſe potuit, prætermiſſurus, tũ quòd, vt beſtiis obiici potuiſſe demus, at certè nunquã eo adduci potuiſſet, vt cũ beſtiis in theatrum pugnaturus produceretur. Etenim ſi quid tale vel coactus admiſiſſet, quę fuiſſet eius deinceps apud Eccleſias auctoritas? Itaq; non dubito quin *θηρία* hîc dicantur à Paulo pertinaciſſimi illi Iudæi Epheſini, quorum ſit mentio Act.19.9: quos Ferarum appellatione intelligit metaphora familiari, qua etiã vſus eſt Neronẽ appellans Leonem 2.Tim.4.17. Quòd ſi quis comparet quæ ſcribuntur infrà 16.5. cum Act. 19.21.& 2.Cor.1.14. agnoſcet opinor, ſcriptam hanc epiſtolã Epheſo, alterum iam annum agente Paulo Epheſi, & multo cum fructu Euangelium annuntiante: aliquanto verò poſt fuiſſe ſubſequutam illam horribilem ſeditionẽ à Demetrio excitatam, quæ Paulum in

Macedoniam rectà extruſit: quò referenda ſunt quæ commemorantur copiosè 2.Cor.1. Nugaciſſimas autem nugas apud Nicephorum extantes lib.2. cap.25, ne refutatione quidem puto indigere. ¶ *Edamus*, φάγωμεν. In duobus vetuſtis codicibus annotatur, quod etiam ſcribit Valla, prouerbium hoc fuiſſe Laconicum, nempe ex Leonidæ illius hiſtoria: quod mihi non fit veriſimile, quum nulla gens frugalius vixerit. Apparet autem omnino fuiſſe paræmiam Epicuræis familiarem, vt Sardanapali illud, *Lude, bibas, comedas, poſt mortem nulla voluptas*: & Martialis illud, *Vita nimis ſera eſt craſtina: viue hodie.* Ita etiam ſcribitur apud Eſaiam 22.13: vnde hoc videtur petiiſſe Paulus, quanquam in diuerſum finem. Significat enim Paulus quo tandem * eſſent euenturj paulatim, ſi curioſis vel blaſphemis potius iſtis ſpeculationib⁹ vacarēt. ¶ *Morimur*, ἀποθνήσκομεν. Præſens pro futuro, vt infrà, ver.35. & alibi ſæpe. Nā etiā apud Eſaiā legim⁹ נמות. ſed quoniā in præſenti tēpore videtur quædā ſubeſſe emphaſis, illud idcirco retinuimus.

Μὴ πλανᾶσθε. Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί.	33	Ne errate. Mores bonos ⁚cōmercia ⁚corrumpunt mala.	33	*Nolite ſeduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala.*
Ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινὲς ἔχουσι. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω.	34	⁚Euigilate ⁚iuſtè, & ne peccate: quidam enim Deum ⁚non norunt. ⁚ad pudorem vobis ***incutiendum*** loquor.	34	*Euigilate iuſtè, & nolite peccare: ignorantiā enim Dei quidā habēt. ad reuerentiā vobis loquor.*
Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται;	35	At dicet aliquis, Quomodo ſuſcitantur mortui? quali autem corpore prodeunt?	35	*Sed dicet aliquis, Quomodo reſurgunt mortui? quali autem corpore veniunt?*
Ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ.	36	Demens, ⁚quod tu ſeris, non ⁚viuiſcit, niſi ⁚mortuum fuerit.	36	*Inſipiens, tu quod ſeminas non viuificatur, niſi prius moriatur.*
Καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου, ἤ τινος τῶν λοιπῶν.	37	Et quod ſeris, non corpus oriturum ſeris, ſed nudum granum, ⁚prout inciderit, tritici, aut alicuius ex reliquis *ſeminibus*.	37	*Et quod ſeminas, non corpus quod futurum eſt ſeminas, ſed nudum granum, vt puta, tritici, aut alicuius cæterorum.*
Ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα.	38	Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & ſingulis ſeminibus ſuum corpus.	38	*Deus autem dat illi corpus ſicut voluit, & vnicuique ſeminum proprium corpus.*
Οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σὰρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν.	39	Non omnis caro, eadem caro, ſed alia quidem caro hominum, alia verò caro pecorum, alia verò piſcium, alia verò volucrium.	39	*Non omnis caro, 'eadem caro, ſed alia quidem hominum, alia verò pecorum, alia volucrum, alia piſcium.*
Καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων.	40	Et *ſunt* corpora cæleſtia, & *ſunt* corpora terreſtria: ſed alius quidem cæleſtium ⁚decor, alius verò terreſtrium.	40	*Et corpora cæleſtia, & corpora terreſtria: ſed alia quidem cæleſtium gloria, alia autem terreſtrium.*
Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης· καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ.	41	Alius decor ſolis, & alius ⁚decor lunę: & alius decor ſtellarum. ſtella enim à ſtella differt decore.	41	*Alia claritas ſolis, alia claritas lunæ, & alia claritas ſtellarum. Stella enim à ſtella differt in claritate.*

---

* 33 *Commercia*, ὁμιλίαι. Vel *Congreſſus*, vt vertit Tertull. De hac autem locutione vide ſuprà 5.9. Vulgata & Eraſmus, *Colloquia*, nimium anguſta ſignificatione. Significat enim ὁμιλία communem totius vitæ vſum, vt ſi Latinè dicere liceat Conuerſationes. Idque mox declarat Apoſto- * lus, quum oſtendit Corinthiorum nonnullos in hunc errorem abductos, quòd aures nonnullis præbuiſſent rerum diuinarum planè imperitis: quod mox etiam probat, petitis ab iis rebus exemplis, de quibus ipſi etiam ruſtici poſſunt iudicare, & videtur Philetum & Hymenæum notare, vt liquere videtur ex 2.Tim.2.18. Veteres Latini hunc locum citantes vtuntur *Confabulationis* voce, quæ durior poſſet videri. Incipit autem ab hoc loco Paulus explicare reſurrectionis futuræ myſterium, quantum nunc quidem à nobis capi poteſt. ¶ *Corrumpunt*, φθείρουσιν. Iambicus eſt ſenarius ex Menandri comœdia, nomine Thadia, vt annotatum inueni in vno vetuſto codice. vbi tamen pro Θαδίᾳ legēdum puto Θαΐδι, cuius nominis comœdiam * Menādri citat Athenæus. Citatur autem etiam ex eôdem poëta alius eiuſdem prorſus ſententiæ verſiculus, Κακοῖς ὁμιλῶν κ' αὐτὸς ἐκβήσῃ κακός.

34 *Euigilate*, ἐκνήψατε. τὸ ἐκνήφειν propriè de ebriis dicitur qui à ſomno demum ſunt ſobrij. Ideo conuertit Eraſmus, *Expergiſcimini*: quod tamen non probo. Loquitur autem de mentis ſobrietate, ad quam vult illos redire qui multis ſpeculationibus fuerant quodammodo inebriati. ¶ *Iuſtè*, δικαίως. Id eſt, vt iuſtitiæ vacetis, quod mox expli- * catur per antitheſin, Hebræorum more. Opponit autem ſtudium iuſtitiæ, vanitati & curioſitati, qua factū fuerat vt iſti cū prophanis nōnullis verſantes & diuinarū rerum imperitis, quanuis ſibi præ cæteris ſapere viderentur, de eo capite Chriſtianæ religionis ambigere cœpiſſent, de quo tamen ne dubitandum quidē fuit. ¶ *Non norunt*, ἀγνωσίαν ἔχουσι. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Ignorātiam Dei habent*: quod videtur durum in Latino ſermone. Dicit autem eos * Deum non noſſe qui in peccatis perſeuerantes, Deum ſic norunt vt eius penitus obliti videātur. ¶ *Ad pudorem vobis [incutiendū] loquor*, πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. Id eſt, vt vos pudeat iſtos ſectari. Vulg. *Ad reuerentiam vobis loquor*: quaſi videlicet Apoſtolus in hac reprehenſione ipſis quadam verecundia pepercisset. Suprà.6.5. eandem loquutionem interpretatus eſt, *Ad erubeſcentiam veſtram dico*.

36 *Quod tu ſeris*, σὺ ὃ σπείρεις. Vulgata & Eraſmus, *Tu quod ſeminas*, neglecta traiectione: quam niſi obſerues, videtur oratio non cohærere. ¶ *Viuiſcit*, ζωοποιεῖται. Plin. lib.17. capite 18. Pleraque ex his natura ipſa docuit, & in primis ſemen ſerere, quum decidens exceptúmque terra, viuiſceret. Vulgata & Eraſmus, *Viuificatur*. à quo verbo alibi non abhorruimus, ſed in re diſſimili. ¶ *Mortuum fuerit*, ἀποθάνῃ. Tranſlatitiè dictum, pro corruptum fuerit. Vulg. addit, *Prius*, πρότερον.

37 *Prout inciderit*, εἰ τύχοι. Vulgata, *Vt puta*, id eſt οἷον. Eraſmus, *Exempli cauſa*. Vide ſuprà, 10.14. Syrus interpres hoc præteriit, vt etiam Arabs qui pro εἰ τύχοι legit ἢ κριθῆς, *vel hordei*.

40 *Decor*, δόξα. Vulgata, *gloria*. Et mox *claritas* non ine- * ptè. Lucebunt enim vt Sol. Matth.13.43. Ego tamen malui generaliore & cōmuniore nomine vtrobique interpretari.

41 *Decor*, δόξα. Sic malui vertere quàm *gloriam*, aptiore ni fallor vocabulo.

Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ·	42	Ita *erit* & reſurrectio mortuorum. ∴ſeritur *corpus* ∴corruptioni obnoxium, excitatur incorruptum:	42	*Sic & reſurrectio mortuorum. ſeminatur in corruptione, ſurgit in incorruptione:*
Σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν.	43	Seritur ∴fœdum, excitatur cum decore: ſeritur ∴omnium virium expers, excitatur ∴potens: ſeritur ∴corpus animale, excitatur corpus ſpirituale.	43	*Seminatur in ignobilitate, ſurgit in gloria: ſeminatur in infirmitate, ſurgit in virtute: ſeminatur corpus animale, ſurgit corpus ſpirituale.*
Ἔστι σῶμα ψυχικὸν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν.	44	Eſt corpus animale, & eſt corpus ſpirituale.	44	*Si eſt corpus animale, eſt & corpus ſpirituale.*
Gen.2.7. Οὕτω καὶ γέγραπται, Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.	45	¶ ∴Ita etiam ſcriptum eſt, Factus eſt ∴prior homo Adam ∴animal viuens: ∴poſterior *autem* Adã *factus eſt* ∴ſpirit⁹ viuificus.	45	*Sicut ſcriptum eſt, Factus eſt primus homo Adam in animam viuentem: nouiſſimus Adam in Spiritum viuificantem.*

---

42 *Seritur*, σπείρεται. Id eſt ſepelitur, & inſtar ſeminis humo conditur. Pergit enim in tranſlatione à ſeminibus ſumpta, qua nihil aptius dici potuit. Accipio autem σπείρεται non vt imperſonale, ſed ita vt vbique ſubaudiatur τὸ σῶμα id eſt *corpus*, quod idcirco expreſſi primo loco. ¶ *Corruptioni obnoxium*, ἐν φθορᾷ. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *In corruptione*: quam rationem etiam tenuerunt in iis quæ ſequuntur. Ego verò puto ἐν φθορᾷ poſitum eſſe pro φθαρτὸν, ex Hebræorum idiotiſmo.

43 *Fœdum*, ἐν ἀτιμίᾳ. Id eſt turpitudinis & ſordium plenum. Eſt enim μείωσις. nam quid fœdius eſt cadauere? Itaque Cyrus moriens, apud Xenophontem, non vult ſe mortuum ſpectari. Deinde ſi ſpectemus quæ ſit corporis putreſcentis in ipſo ſepulchro turpitudo, quid turpius cogitari poteſt? ¶ *Omnium virium expers*, ἐν ἀσθενείᾳ. Nempe mortuum, non autem imbecille. Itaque non conuenit huic loco Infirmitatis vocabulum: & alibi ſic etiam accipi τὸ ἀσθενὲς, quum de animæ facultatibus non regenitis agitur, obſeruauimus Rom.5.6. ¶ *Potens*, ἐν δυνάμει. Id eſt, à priori imbecillitate liberum, quod videlicet viciſſitudini tam variæ ſit obnoxium, nec ſeſe tueri niſi cibo, potu, & cæteris eiuſmodi præſidiis poſſit. Neque enim ſic potens erit vt ſit omnipotens, aut ἀπερίγραπτον, aut vllam denique induat eiuſmodi qualitatem. Id enim eſſet non qualitatem ſed naturam ipſam mutare, & ex homine Deum planè fieri. ¶ *Corpus animale*, τὸ σῶμα ψυχικόν. Vt quid hoc ſit dextrè intelligatur, notandum eſt non agi de animorum immortalitate, ſed de corporum reſurrectione. Deinde, non comparari inter ſe duo corpora, ſed vnius eiuſdémque corporis, humani videlicet, diuerſas atque adeo contrarias qualitates, ipſáſque demum harum qualitatum cauſas: & eas quidem tum qualitates tum cauſas, non nudas, ſed in ipſis ſubiectis hærẽtes. Eæ igitur cauſæ ſunt Anima & ſpiritus: illa in priore Adamo, iſta in poſteriore. Qualitates verò ſunt, Animalẽ eſſe, ſpiritualem eſſe: eæque primùm in iiſdem illis ſubiectis, nempe illa in Adamo, iſta in Chriſto, deinde vtræque in vno & eodem ſubiecto, nempe in cuiuſuis fidelis corpore, diuerſo tamen reſpectu, conſideratæ, illa nimirum ante reſurrectionem, iſta poſt reſurrectionem. Animam igitur alteram hominis partem vocat, quæ corpori caducam hanc vitam præſtat, à qua parte dicitur corpus ψυχικὸν, id eſt *animale*. Spiritum autem appellat diuinam virtutem, cuius particeps corpus cognominatur πνευματικὸν, id eſt *ſpirituale*. Animale ergo corpus dicitur cui anima vitales facultates præbet, imbecillas tamen illas & temporarias: vnde fit vt ſit corruptioni obnoxium, ſordidum, præſertim quũ ab anima deſtitutum ſeritur, id eſt conditur humo, quod ψυχικὸν fuerat. Spirituale verò dicitur quod diuinæ illius virtutis particeps, tanto excellentiorem vitam viuit, quanto Deus anima præſtat: vnde fit vt eiuſmodi corpus ſit æternum gloria & ſplendore, inſigne ab omni denique imbecillitate liberum. Illud ergo, id eſt animale corpus, tribuit Paulus priori Adamo, ac proinde nobis omnibus ante reſurrectionem, vt in illo conditis & collapſis. Iſtud verò, id eſt ſpirituale, poſteriori Adamo, homini videlicet cœleſti, id eſt vero Deo & vero homini, tribuit, ac proinde ſanctis omnibus, poſt reſurrectionem, (de his enim vnis agit, vt diximus ſuprà, ver.22.) in illo nimirum rurſum genitis per eundem Spiritum, & in vitam æternam euectis. Sed tria hîc notãda ſunt: Vnum, qualitatem animalem ſic in nos eſſe ab Adamo propagatam, vt corpus duntaxat ex eius ſubſtantia acceperimus, animam verò non item: ideóque Apoſtolum non dicere Adamum factum eſſe in animam viuificantem, ſed in animam viuentem, aduerſus eos qui animam volunt à traduce deriuari. Alterum eſt, Chriſtum ad tẽpus quoque fuiſſe (quatenus hominem) in animam viuentem, excepto peccato, Spiritum videlicet in eo vim integram non exerente, donec, omni infirmitate ſuperata, glorioſus reſurgeret, & in cælo ad dextram Patris ſederet: eóque reſpectu à Paulo hîc conſiderari, & nos quoque in illo. Tertium, ſic eſſe ſpirituale Chriſti corpus, non ſubſtantia, (vt antè dixi) ſed qualitate, id eſt æternum, glorioſum, potens, vt hęc à Spiritu (id eſt diuina natura) accipiat hypoſtaticè ipſius corpori & animæ iam tum coniuncta quum verbum fieret caro: noſtra verò corpora fore ſpiritualia, non nouæ alicuius partis adiunctione, quæ Spiritus dicatur, ſed ipſius Spiritus virtute, ídque non per hypoſtaticam vnionem, ſed virtutis participatione, vt Rom.8.11. & 2.Pet.1.4. cuius erit vinculum idem ille Spiritus, qui iam efficit vt illum, quanuis in cælis ſedentem, fide tamen amplexi, ſpe poſſideamus in terris: tunc verò efficiet vt illo præſente præſentes perfruamur. Hæc ita tractando, fanaticorum ſpeculationibus facilè occurretur.

45 *Ita etiam*, οὕτω καὶ. Vulgata, *Sicut ſcriptum eſt*, ὥσπερ γέγραπται: quam lectionem, quanuis in nullis codicibus Græcis inuenerim, tamen ſinceram eſſe puto: ita tamen vt per traiectionem explicetur, hoc modo, *Primus homo Adam, ſicut ſcriptum eſt, factus eſt*, &c. Nam omnino hoc non pertinet niſi ad prius membrum quod citatur ex Gen. 2.7. & tamen parum cohæret ſi receptam Græcam lectionem ſequaris, quam non auſus ſum mutare, ſine idonei teſtis auctoritate. Caſtellio conuertit, *Quùmque ita ſcriptum ſit*, ea qua ſolet audacia vſus. ¶ *Prior homo Adam*, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ. Hîc quoque nihil mutauimus: ſed tamen annotatum eſt à Stapulenſi ἄνθρωπος redundare, quum ex collatione appareat אדם [*Adam*] eſſe ſpeciei nomen hoc in loco, vt ἄνθρωπος verſ.47. Et alioquin videatur dicendum fuiſſe in oppoſito membro ἄνθρωπος Χριστός. Syrus tamen & Arabs interpretes, retinent ἄνθρωπος. Cæterùm Chriſtus etiam vocatur poſterior Adam, vt qualitas indicetur quam Chriſtus cum Adamo habet communem: quia videlicet & ipſe cenſendus eſt, non tanquam ſingularis quiſpiam homo, ſed vt radix ac principium, in quo Spirituales omnes, tanquam principio, comprehendantur: ſicut Animales in illo priore, cui nomen fuit Adamo. Erit ergo Chriſtus hac ratione alter Adamus: ſed durum planè & obſcurum fuiſſet eum appellare ſecundum hominem Adamum. Itaque receptam lectionem reliqui intactam. Marcion verò non temere tantùm ſed etiam ſceleratè fecit quum Adami nomen hoc poſteriore loco expungeret, vt præclarè oſtendit Tertull. lib. aduerſus Marcionem quinto. ¶ *Animal viuẽs*, εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Heb. לנפש חיה, [*lenephesch chaijah*] ad verbum, *In animam viuentem*, vt Vetus interpres & Eraſmus conuerterunt. Dicitur autem homo animatus αὐτοψυχικῶς anima viuens: quod videtur optimè exprimi animalis vocabulo. Nam hoc quoque ab anima, vt præſtantiore hominis parte, deducitur. ¶ *Poſterior*, ὁ ἔσχατος. Vulgata, *Nouiſſimus*. Eraſmus, *Poſtremus*. Ego putaui ſtudendum perſpicuitati, quum præſertim pro ἔσχατος ponat

δεύτερος,

[illegible] verſu.47: niſi quis vltimum putet dici quòd non ſit alius inſtaurator expectandus. ¶ *Spiritus viuificans,* εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. Chriſtum vocat Spiritum, ab excellētiſſima parte: id eſt, Deo corporaliter habitante in ipſo, vt Adamum ψυχὴν, ab altera itidem præſtantiore parte nuncupauit. Non minus ergo ſunt inepti qui ex hoc loco colligunt corpus Chriſti fuiſſe ex materia cæleſti & Spirituali, quàm ſi negarent Adamo fuiſſe terreſtre corpus, quia ψυχὴ dicitur: vt interim taceam ἐγένετο repetendum eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt hic quoque factus dicatur, non tamen quatenus Spiritus, ſed quatenus homo Spiritu præditus. Deinde conſideranda antitheſis Viui & Viuifici, quam expoſuimus ſuprà, ver.44. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In Spiritum viuificantem.*

Ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικὸν, ἀλλὰ τὸ ψυχικὸν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.	46	At ſpirituale non eſt prius, ſed animale, deinde ſpirituale.	46	*Sed nō prius quod ſpirituale eſt, ſed quod animale, deinde quod ſpirituale,*
Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ.	47	Primus homo è terra, ¨puluereus: ¨ſecundus homo, ipſe Dominus è cælo.	47	*Primus homo de terra, terrenus: ſecundus homo de cælo, cæleſtis.*
Οἷος ὁ χοϊκὸς, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι.	48	Qualis puluereus ille, tales & puluerei ſunt: & qualis ille cæleſtis, tales & qui cæleſtes erunt.	48	*Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cæleſtis, tales & cæleſtes.*
Καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.	49	Et ſicut geſtauimus ¨imaginem terreni, ¨geſtabimus etiam imaginem cæleſtis.	49	*Igitur ſicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cæleſtis.*
Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοὶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ.	50	¨Hoc autē dico fratres, ¨quia caro & ſanguis non poſſunt regni Dei hæreditatem conſequi: neque corruptio conſequi incorruptæ naturæ hæreditatem.	50	*Hoc autem dico, fratres, quià caro & ſanguis regnum Dei poſſidere non poſſunt, neque corruptio incorruptelam poſſidebit.*
Ἰδοὺ, μυστήριον ὑμῖν λέγω, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι.	51	Ecce, ¨myſterium vobis dico, ¨Non omnes quidem obdormiemus, ſed omnes mutabimur, momento, ¨& iactu oculi, ¨‖ad vltimam tubam.	51	*Ecce, myſterium vobis dico, Omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in nouiſſima tuba.*

47 *Puluereus,* χοϊκός. Tertullianus hunc totum locum citans & copiosè exponens in lib. de reſurrectione carnis, Græcam vocem retinet, & *limaceum* interpretatur. Nam ad creationem & nomen Adæ Paulus proculdubio reſpicit: & hoc epitheton ita eſt τοπικὸν vt ſimul materiæ ac loci contagionem declaret: vnde illæ corporis qualitates, quarum comparationem inſtituit. Materiæ autem nomen iſtud ſimpliciter non eſſe hîc accipiendum liquet apertiſſimè ex antitheſi, in ſequentibus verſiculis. Nam ἐπουράνιος non declarat eum qui ſit ex cæleſti quadam materia compactus, ſed qui ſit particeps cæleſtium qualitatum, id eſt immortalitatis, glorię ac potentiæ. Non tantùm igitur improbi & ſcelerati, ſed etiam inepti & imperiti ſunt qui ex hoc loco arguunt Chriſtum è cælo corpus in Virginis vterum intuliſſe, id eſt, qui nobis omnem ſpem ſalutis eripiunt. ¶ *Secundus homo, ipſe Dominus è cælo,* δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. Vulgata, *Secundus homo de cælo cæleſtis,* vt ὁ Κύριος expungatur, quod etiam teſtatur Tertull. fuiſſe à Marcione inſertum, & poſt ἐξ οὐρανοῦ addatur ἐπουράνιος, ſicut poſt ἐκ γῆς, additur χοϊκός: quam lectionem ſequuti ſunt Ambroſius & Hieronymus. Mihi verò placet recepta lectio quam ſummo conſenſu Græci omnes quos vidi, tum Syrus, tum Arabs interpretes, Damaſcenus denique lib. de orthodoxa fide 3. cap.12. ſequuntur. Multo enim vehemētior eſt antitheſis Terreni & Domini, quàm Terreni & Cæleſtis, quum multæ ſint res cęleſtes creatę, Dominus autem dicatur qui ſummum in omnes imperiū obtinet. Deinde, ſi ſtatim oppoſuiſſet Terrenum cæleſti, non emineret illa tanta qualitatum diuerſitas, ſed varius tantùm ſitus videretur ſignificari. Hoc verò ſemel explicato, tum demum licuit cæleſtem terreno planè ac perſpicuè opponere, vt factum eſt duobus ſequentibus verſiculis. Sed duo hîc annotanda ſunt: vnum, conſiderari corpus Chriſti in gloria, non in humilitate: ſiquidem antea, ſi ex ſua natura ſeorſim à diuinitate æſtimetur, ψυχικὸν & χοϊκὸν erat, ſicut & cæterorum hominum, excepto peccato. qua de re vide Auguſt. lib. de Ciuit. Dei 13. cap.23, Alterum, quòd dicitur è cælo, id per communicationem ἰδιωμάτων eſſe intelligendum, vt diximus Ioh. 3.13. Idcirco verò ſic loquitur Apoſtolus, vt ipſam Chriſti carnem ſciamus Dei inhabitantis virtute hanc gloriam eſſe aſſequutam, quam cum ſuis membris tandem aliquando communicabit.

49 *Imaginem,* εἰκόνα. Imaginem intellige non vanam & inanem, ſed quam res ipſa conſequatur. Verè enim & reipſa χοϊκοὶ ſumus, huius vitæ reſpectu: verè item ἐπουράνιοι erimus poſt reſurrectionem, vt membra capiti conformia euadant. Sic enim accipitur ſæpe imaginis nomen, vt Gen.5.3. & μορφὴ ſic vſurpatur, itémque σχῆμα & ὁμοίωμα, Philip.2.8. ¶ *Geſtabimus,* φορέσομεν. Sic legerunt Syrus & Arabs interpretes. In Complutenſi tamen editione & tribus codicibus legimus φορέσωμεν, *geſtemus,* vt videtur etiam legiſſe Tertul. de reſurrect. carnis. Nam & Chryſoſt. putat Paulum à ver.47. auſpicari exhortationem ad vitæ nouitatem. Sed hoc planè eſt detortum, quum res ipſa clamet, Paulum in propoſito argumento pergere.

50 *Hoc autem dico,* τοῦτο δέ φημι. Nempe nos illius cæleſtis imaginem geſtaturos, quoniam in hanc qualem geſtamus corporis naturam hæc incorruptibilis qualitas cadere citra alterius illius abolitionem non poteſt. Itaque ὅτι non εἰδικῶς ſed αἰτιολογικῶς accipitur. ¶ *Quia caro & ſanguis,* σὰρξ καὶ αἷμα. Id eſt corpus hoc animale, ita vt nunc eſt. Neque enim perimetur ſubſtantia, ſed immutabitur qualitas, ita vt ex animali ſpirituale, ex terreno cæleſte fiat corpus. Caro igitur & ſanguis nomina ſunt quibus ſolum corpus, ídque non nudum, ſed cum infirmitate adiuncta ſignificatur hoc in loco, vt apparet ex eo quod ſubiicitur de corruptione. Alibi verò carnis & ſanguinis appellatione totus homo intelligitur, quatenus eſt corruptus peccato, & aliis etiam modis eadem verba accipiuntur, ſicut expoſuimus Matth.16.17, & Gal.1.16.

51 *Myſterium,* μυστήριον. Id eſt rem arcanam, & adhuc occultam; ideóque digniſſimam quam attentè audiatis. ¶ *Non omnes quidem obdormiemus,* &c. πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Sic legunt etiam Syrus & Arabs interpretes. Qui verò non animaduerterunt de ſolis ſanctorum corporibus hîc agi, (quod annotauimus ſuprà verſu 22) nec conſiderarunt particulam vniuerſalem ad eos de quibus agebatur eſſe reſtringendam, duas alias lectiones in hunc locum innexerunt, de quibus copioſe Hieronymus in Epiſtola ad Minerium & Alexandrum, & Auguſtinus in quæſtionibus ad Dulcitium, quæſtione 3. vt & citatur ab Auguſtino, orat. contra Iudæos cap.20, & contra Adimantum cap.20. Earum vna eſt, quam etiam reperi in Claromontano codice, πάντες μὲν ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, *omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes immutabimur,* vt etiam legitur in Vulgata Latina editione. Altera, quam Hieronymus dicit Græcos codices habuiſſe, πάντες μὲν οὖν κοιμηθησόμεθα, ἀλλ' οὐ πάντες ἀλλαγησόμεθα. Vtraque (meo iudicio) reiicienda. Nam præterquam quòd

non aliter dicit omnes immutatū iri, quàm ſuprà dixit, Omnes in Chriſto viuificādos, liquet vel ex eo quod confitemur, Dominum venturum ad iudicandū viuos & mortuos, & ex eo quod ſcriptum eſt 1. Teſſ. 4.15.16.17, fore vt quos Dominus adueniens viuos ex ſanctis inuenerit, repentè, non interueniēte morte, nec corruptione illa ordinaria, immutet, vt cū ſanctis qui reſurrexerint rapti in nubibus Domino occurrant. ¶[*Et*] *iactu oculi*, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Vul. *in ictu oculi*, mēdosè fortaſſis, pro *in nictu*, pro quo Gallicè dixeris, *en vn clin d'œil*. Quidā codices legunt ῥοπῇ, i. *inclinatione*. Vtroque vocabulo breuiſſimum temporis ſpatium ſignificatur: quum nihil ſit celerius oculi motu. Sed ῥιπῇ. tranſlatum eſt à ſubito radiorum oculi iactu (nam & Latini Adiicere oculos dicunt.) ῥοπὴ à motu lancis ſeu libræ. Quum autem nonnulli vetuſti codices iſta vſque ad σάλπιγγα, prioribus, nonnulli ſequentibus attexant, ſequutus ſum eam quæ mihi viſa eſt melius cohærere, fretus etiam Arabici interpretis auctoritate.

Σαλπίσει γάρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα.

Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.

Ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν· τότε γενήσεται ὁ λόγος

Esa. 25.18. ὁ γεγραμμένος, Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς

heb.2.14. νῖκος.

Ose.13.14. Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον;

Τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία· ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος.

1.Ioh.5.5. Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.

Κεφάλαιον ις.

Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε.

52 Canet enim tuba, & mortui excitabuntur incorrupti, & nos mutabimur.

53 Oportet enim iſtud corruptioni obnoxiúm induere incorruptam naturā, & mortale iſtud induere immortalitatem.

54 Quum autem hoc corruptioni obnoxium induerit incorruptam naturam, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet ¨ illud quod ſcriptum eſt, ‖ ¨ Abſorpta eſt mors ad victoriam.

55 ‖ ¨ Vbi tua, ô mors, victoria? ¨ vbi tuus, ô ſepulchrum, aculeus?

56 Aculeus verò mortis *eſt* peccatum: vis autem peccati, Lex.

57 ‖Sed Deo *ſit* gratia, qui dat nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.

58 Itaque, fratres mei dilecti, ¨ firmi eſtote, immoti, abundantes in opere Domini ſemper, quum ſciatis laborem veſtrum non eſſe inanem ¨ in Domino.

Cap. XVI.

1 Porro ¨ de collecta in ſanctos, quemadmodum ¨ ordinaui Eccleſiis Galatiæ, ita & vos ¨ facite.

52 *Canet enim, & mortui reſurgent incorrupti, & nos immutabimur.*

53 *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.*

54 *Quum autem corruptum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet ſermo qui ſcriptus eſt, Abſorpta eſt mors in victoria.*

55 *Vbi eſt mors victoria tua? vbi eſt mors ſtimulus tuus?*

56 *Stimulus autem mortis, peccatum eſt: virtus verò peccati, Lex.*

57 *Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.*

58 *Itaque, fratres mei dilecti, ſtabiles eſtote & immobiles, abundantes in opere Domini ſemper, ſciētes quòd labor veſter non eſt inanis in Domino.*

Cap. XVI.

1 *De collectis autem quæ fiunt in ſanctos, ſicut ordinaui Eccleſiis Galatiæ, ita & vos facite.*

---

54 *Illud*, ὁ λόγος. Heb. דבר[*dabar*,] de quo ſæpe iam diximus. ¶*Abſorpta eſt mors ad victoriam*, κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. Miror qui videri potuerit hic locus ex Oſea ſumptus, quum ſit penè cōuerſus ad verbū ex Eſa.25.8. vt duo teſtimonia hîc cōiunxerit Apoſtolus. Sic enim habēt Heb. בלע המות לנצח [*billah hamaueth lanetſach*] id eſt *abſorpſit mortē in æternum*. Sed pro *In æternum*, ſcriptum eſt εἰς νῖκος, *ad victoriā*, quòd נצח[*netſach*] deducatur à נצח[*natſach*,] quod vincere declarat. Idem autē ſignificat Ad victoriam, atque Vſque ad victoriam: id eſt, ita vt ſit prorſus debellata. Ambroſius verò & ante eum Tertull. lib de reſurrect. carnis, & alij multi legentes *In contentione*, decepti fuerunt à librario qui Græcè ſcripſerat νεῖκος pro νῖκος.

55 *Vbi tua, ô mors, victoria*, ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; Cōtrario ordine legunt hunc locū nō modò Græci omnes cod. quos inſpeximus, ſed etiā Syrus & Arabs interp. Et tamen liquet ex Hebræi contextus collatione, morti tribuēdum τὸ νῖκος, ſepulchro verò τὸ κέντρον: ſicut in vetere Latina interpretatione legitur: ſic etiā melius cohærēte proximo verſiculo, in quo τὸ κέντρον ex proximo melius repetitur. Cæterùm apud Oſeam ſic legitur hic locus, vnde petitū eſt poſterius membrum אהי דבריך מות[*ehi debarecha maueth*] id eſt, *Ero peſtes tuæ, mors*. Itaq. Græca editio quā ſequutus eſt Paulus, legit איה[*aie*,] *vbi*, pro אהי[*ehi*,] *ero*, per metatheſin: quā notant eo loco quidā etiam ex Hebræis interpretibus. Deinde דבריך[*debarecha*] Greci interpretes deduxerunt non à דבר[*deber*,] quod peſtē declarat, ſed à דבר[*dabar*,] quod ſignificat verbū, ídque trāſlatitiè acceperunt: pro quo vernaculo ſermone dicimus *vn plaid*, inuidioſo etiā vocabulo pro garrula loquacitate. Ideo in Græca editione qua nunc vtimur, ſcriptū eſt δίκη, pro quo Paulus fortaſſis ſcripſit, nō νῖκος, vt nunc legimus, ſed νεῖκος, id eſt *contentio*. Sic etiam hunc locum citante Auguſtino, in Ioh. tract.12. & in Pſ.148. quāuis in Græca editione qualē nunc habemus, legatur ἡ νίκη. Nihil tamē volui temere mutare: quanquam ad illā coniecturā altera etiā accedit, quia in præcedente verſiculo, itémque in 57, ſcriptū eſt νῖκος, facilè fuiſſe hominibus imperitis exiſtimare ita etiam hoc loco ſcribendū eſſe. ¶ *Vbi tuus, ô ſepulchrū, aculeus?* ποῦ σοῦ, ᾅδη, τὸ κέντρον; Hebr. eodē illo Oſeæ loco habēt אהי קטבך שאול [*ehi katobcha ſcheol*,] id eſt, ero tuū excidiū, ſepulchrū. Itaque hîc rurſum Græca editio, quā ſequutus eſt Paulus, legit (ſine vlla tamē ſenſus iniuria, & nō repugnantibus quibuſdā Hebr. interpretibus) איה[*aie*,] *vbi*, pro אהי[*ehi*] *ero*, vt in præcedente membro. Quod verò verterunt κέντρον & ego *aculeū* malui quàm *ſtimulū* interpretari, id propriè ſignificat ὄλεθρον, i. excidiū & internecionē præſentiſſimam. Hieronymus ſolet morſum interpretari, quod ad hanc interpretationē Pauli proximè accedit. Symmachus ἀπάντημα, quòd repētè & ex inopinato occurrat. ᾅδην verò id eſt שאיל[*ſcheol*] hîc quoque conuerti *Sepulchrum* potius quàm *Infernū*, cum Vetere interprete & Eraſmo: quia hîc agitur de corporis excitatione: & ea etiam eſt propria vocabuli Hebraici ſignificatio, vt diximus Act. 2.27. Irenæus lib.5. 13. aut Latinus ipſius interpr. ita totū hunc locū citat *Vbi eſt, mors, aculeus tuus? vbi eſt, mors, victoria tua?*

58 *Firmi*, ἑδραῖοι. Arabs addit ἐν πίστει ὑμῶν, *in fide veſtra*. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hebr. ביהוה[*baihoua*,] id eſt Dei ope ac bonitate id efficiente. Sin autem accipias in Domino pro In negotio Domini, vel ſecundum Dominum, erit traiectio, quaſi ſcriptum ſit, Labor veſter in Domino non erit inanis.

IN CAP. XVI.

1 *De collecta*, περὶ τῆς λογίας. Hoc vocabulo vtitur in ea ſignificatione

ſignificatione ipſe etiam Cicero 2. De orat. & ego libenter illud retinui, vel ob eam cauſam vt quiuis cognoſcat quid illud ſit quod poſtea ſacrificuli ad quaſdā cantiunculas tráſtulerunt. Fuiſſe verò in Eccleſia vſurpatā hanc conſuetudinē conferendi eleemoſynas (idque die primo hebdomadis, qui Solis dies à profanis, Dominicus à ſanctis dicebatur) docet Iuſtinus Apologetico ſecũdo, vbi quum deſcripſiſſet concionis, & Cœnæ Dominicæ apparatum illi diei peculiarem, tandem ſubiicit, quenque pro facultatum ratione, vt ſibi libuiſſet, aliquid cóferre ſolitum, quod poſtea Antiſtes quem τὸν προεστῶτα vocat, orphanis, viduis, ægrotis, egenis, captiuis & peregrinis diſtribueret.

¶ *Facite*, ποιήσατε. Baſilius quodam loco, citans hæc verba, ſic ea diſtinguit vt κατὰ μίαν σαββάτων cum hoc verbo cohæreat: & deinde ſequatur ἕκαστος, *vnuſquiſque*, &c.

Κατὰ μίαν σαββάτων ἕκαστος ὑμῶν παρ᾽ ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅ,τι ἂν εὐοδῶται· ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται.	2	Primo quoque *die* hebdomadis vnuſquiſque veſtrûm apud ſe reponat, recódens quod pro Dei benignitate licuerit: ne, quum venero, tunc collectæ fiant.	2	*Per vnam Sabbathi vnuſquiſque veſtrûm apud ſe ſeponat, recondens quod ei bene placuerit: vt non quum venero, tunc collectæ fiant.*
Ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάσητε δι᾽ ἐπιστολῶν τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱερουσαλήμ.	3	Poſtquam autem acceſſero, quoſcunque probaueritis, hos mittam cum epiſtolis vt perferant beneficentiam veſtram in Hieruſalem.	3	*Quum autem præſens fuero, quos probaueritis per epiſtolas, hos mittam perferre gratiam veſtram in Ieruſalem.*
Ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται.	4	Quòd ſi, res digna fuerit vt & ipſe proficiſcar, mecum proficiſcentur.	4	*Quòd ſi dignum fuerit vt & ego eam, mecum ibunt.*
Ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν Μακεδονίαν διέλθω. (Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι)	5	Veniam autem ad vos quum Macedoniam tranſiero. (Macedoniam enim pertranſibo)	5	*Veniam autem ad vos, quum Macedoniam pertranſiero. (nam Macedoniam pertranſibo)*
Πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε οὗ ἐὰν πορεύωμαι.	6	Apud vos autem forſitan permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me proſequamini quocunque proficiſcar:	6	*Apud vos autem forſitan manebo, vel etiam hyemabo: vt vos me deducatis quocunque iero.*
Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν· ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος ἐπιτρέπῃ.	7	Nolo enim vos nunc in tranſcurſu videre: ſed ſpero temporis aliquantum manſurum *me* apud vos, ſi Dominus permiſerit.	7	*Nolo enim vos modò in tranſitu videre: ſpero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, ſi Dominus permiſerit.*
Ἐπιμενῶ δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς.	8	Permanebo autem Epheſi vſque ad Pentecoſten.	8	*Permanebo autē Epheſi vſque ad Pentecoſten.*

---

2 *Primo quoque* [*die*] *hebdomadis*, κατὰ μίαν σαββάτων. Vulgata, *Per vnam Sabbathi.* Eraſmus, *In vna Sabbathorum.* Hoc quidem cōſtat κατὰ vim habere diſtributiuam, quam vocant; neque dubium eſt μίαν σαββάτων declarare primam diem hebdomadis, vt oſtendimus Matth. 28.1. & explicat diſerte Marcus ipſe 16.9. Sed & in vno vetuſto codice additum legi τὴν κυριακήν, ad hoc videlicet explicandum: & eo die iam tum ſolitos fuiſſe ſanctos conuenire, liquet ex Act. 20.7. Hieronymus aduerſus Vigilantium, *per vnam Sabbathi*, hoc eſt *in die Dominico omnes conferre quæ Hieroſolymam in ſolatium dirigerentur, Paulus præcepit.* ¶ *Quod pro Dei benignitate licuerit*, ὅ,τι ἂν εὐοδῶται. Vel, vt in quibuſdam codicibus legitur, εὐοδωθῇ. Εὐοδοῦσθαι autem paſſiuè dicitur qui proſperum iter à Deo obtinet, vt Rom. 1.10. ſed præterea ad rerum omnium proſperos ſucceſſus transfertur, vt 3. Iohan. 2. Itaque ſenſus eſt, vt quiſque conferat pro ratione proſperitatis (vt ita loquar) quam à Domino obtinuerit. Neque prorſus malè conuertit Eraſmus, *Quicquid commodum fuerit*; niſi quòd paſſiuum verbum non expreſſit; cuius ea eſt vis vt declaret eam commoditatem ab aliquo concedi, nimirum à Deo. Latet ergo in hoc verbo argumentum quod Eraſmus non expreſſit, nempe vt aliquotam partem eius quod Dei benignitate ſumus conſequuti liberaliter ipſius membris largiamur. Vulg. *Quod ei bene placuerit*, ὅ,τι ἂν δοκῇ pro εὐοδῶται. Nam [illegible], quod illi tribuit Eraſm. nunquam memini legere.

3 *Cum epiſtolis*, δι᾽ ἐπιστολῶν. Omninò iſtud connectitur cum verbo πέμψω, quam diſtinctionem ſequuti ſunt Syrus & Arabs interpretes, vt δι᾽ ἐπιστολῶν, idem valeat atque datis literis. Sed Arabs præterea ſic legit hunc locum, παραστήσω οὓς ἂν δοκιμάσητε, καὶ πέμψω αὐτούς, &c. *Siſtam quos probaueritis, & mittam* &c. vt ſit ſenſus, Quos probaueritis, eos mittam cum literis vt eleemoſynas perferant. ¶ *Beneficentiam veſtram*, τὴν χάριν ὑμῶν. Vulgata ad verbum, *Gratiam*: quæ etiam apud Latinos pro beneficio, hîc verò pro eo ipſo accipitur quod aliquis gratuitò confert.

4 *Proficiſcentur*, πορεύσονται. Arabs legit πέμψετε, *mittetis.*

5 *Pertranſibo*, διέρχομαι. Hoc verbum aliquoties iam annotauimus habere incluſam ſignificationem futuri temporis, vt Matt. 11.3, Apocal. 1.4. Sicut Syrus & Arabs rectè hoc loco interpretantur. Hoc puto non conſideraſſe qui cenſent hanc epiſtolam ſcriptam Philippis, quum iam peragraret Macedoniam. Nam ex verſiculis 8. & 19. apparet miſſam Epheſo, & quidem ante Demetrij ſeditionem, per Timotheum & Eraſtum: vt mecum fatebitur quiſquis comparârit cum verſu 10. proximè ſequente, quæ ſcribit Lucas Act. 19.21. 212.

6 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Vide Marc. 6.3 ¶ *Forſitan*, τυχόν. Id eſt, ſi res ita tulerit. Opponuntur enim τυχὸν & ἐκ προνοίας ſiue προαιρέσεως. Syrus & Arabs iam tertia vice in hac epiſtola hoc verbum neglexerunt, nempe 14.10. & 15.37. ſiue quòd eius vim ignorarint, ſeu quòd hæc loquendi formula ſit illis linguis prorſus inſueta. Hoc autem loco videtur Arabs pro τυχὸν legiſſe ἀνελθών, poſtquam aſcendero.

8 *Epheſi*, ἐν Ἐφέσῳ. At cur non potius dixit ἐνταῦθα * *hic*, quum tunc Epheſi eſſet hanc Epiſtolam ſcribens, vt apparet ex verbis παραμενῶ? nempe vt certius & ſpecialius locum ipſum notaret. Nam alioqui Aſiam videri potuiſſet generalius notare, vt 2. Cor. 1.9. Intererat autem ipſos Corinthios ſcire vbi conſiſteret Apoſtolus, propter varia negotia. ¶ *Vſque ad Pentecoſten*, ἕως τῆς πεντηκοστῆς. Eraſmus putat ita ſubaudiendum ἡμέρας, vt ſimpliciter ſignificentur quinquaginta dies, non autem feſtum Pentecoſtes. quod, inquit, haud ſatis ſcio an id temporis Gentium auribus notum fuerit: quum in epiſtola ad Romanos, Apoſtolus tollat dierum diſcrimen. At ego ſuperuacaneum eſſe puto quærere an huiuſmodi feſta initio fuerint obſeruata, vt hoc daretur Iudæorum infirmitati. Sed vt obſeruata non fuerint, non tamen conſequitur hoc non fuiſſe vſitatum in Eccleſiis, vt præſertim ij qui ex circunciſione credide-

rant, ab his feſtis interualla temporum numerarent. Sic Act.20.6. dicitur Apoſtolus ſoluiſſe Philippis poſt dies Azymorum: quos tamen quis idcirco dixerit fuiſſe ab Eccleſiis obſeruatos? Sic etiam Act.27.9. ſignificatur inclinatio Autumni per diem ieiunij ſiue Propitiationis feſtum. Itaque illa interpretatio nulla ratione nititur.

9	Θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργής, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί.	Nam oſtium mihi apertum eſt magnum & ¨efficax, ¨& aduerſarij multi.	*Oſtium enim mihi apertum eſt magnum & euidens, & aduerſarij multi.*
10	Ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς· τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται ὡς καὶ ἐγώ.	Quòd ſi venerit Timotheus, videte vt ¨tutò ſit apud vos: opus enim Domini operatur vt & ego.	*Si autem venerit Timotheus, videte vt ſine timore ſit apud vos: opus enim Domini operatur, ſicut & ego.*
11	Μήτις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ· προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με· ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν.	Nequis igitur illum pro nihilo habeat: ſed proſequimini eum ¨cum pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.	*Nequis ergo illum ſpernat: deducite autem illum in pace, vt veniat ad me: expecto enim illum cum fratribus.*
12	Περὶ δὲ Ἀπολλὼ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν· καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα ἵνα νῦν ἔλθῃ· ἐλεύσεται δὲ ὅταν εὐκαιρήσῃ.	Porro de Apollo fratre, multum precatus ſum eum vt iret ad vos ¨cum fratribus. ¨ſed omnino non fuit *ei* voluntas nunc eundi: venturus eſt autem ¨quum tempus opportunum habuerit,	*De Apollo autem fratres, multum rogaui eum vt veniret ad vos cum fratribus: & vtique non fuit voluntas eius vt nunc veniret: veniet autem quum ei vacuum fuerit*
13	Γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε.	Vigilate, ſtate in fide, viriliter agite, eſtote fortes.	*Vigilate, ſtate in fide, viriliter agite, & confortamini.*
14	Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω.	Omnia veſtra cum charitate fiant.	*Omnia veſtra in charitate fiant.*
15	Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, Οἴδατε τὴν οἰκίαν Στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτούς·	Precor autem vos, fratres, noſtis familiam ¨Stephanæ ¨eſſe primitias Achaiæ, & ¨ſeſe in miniſterium ſanctis addixiſſe:	*Obſecro autem vos, fratres, noſtis domũ Stephanæ & Fortunati, quoniam ſunt primitiæ Achaiæ, & in miniſteriũ ſanctorum ordinauerunt ſeipſos:*
16	Ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι.	Vt & vos ¨ſubiiciamini talibus, & ¨omnibus operam ſuam conferentibus & laborantibus.	*Vt & vos ſubditi ſitis eiuſmodi, & omni cooperanti & laboranti.*
17	Χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν.	Gaudeo verò de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaïci, quoniam ¨abſentiam veſtram hi ſuppleuerunt.	*Gaudeo autem in præſentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam id quod vobis deerat, ipſi ſuppleuerunt.*

---

9 *Efficax*, ἐνεργής. Id eſt, ad magnas res conficiendas opportunum. vt doctè exponunt Arabs & Syrus. Vulgata, *Euidens*, id eſt, ἐναργής, pro quo malim *patens* dicere, vt perſiſtat in metaphora. Et ſanè hæc lectio mihi magis arridet, quum eadem quidem ſit ſententia, ſed multo mollior ſit tranſlatio. ¶ *Et aduerſarij*, καὶ ἀντικείμενοι. Hieronymus in Ioelem, legit, *Sed aduerſarij*, vt καὶ pro ἀλλὰ ſæpe ponitur, Act.10.28. & infrà, verſ. 12. Sed malim tamen receptam interpretationem ſequi. nam quo plures aduerſarij, eo magis requiritur paſtoris præſentia.

10 *Tutò*, ἀφόβως. Id eſt ἀσφαλῶς, & ſine iuſti metus occaſione. Vulgata, *Sine timore*. Eraſmus, *Sine metu*. Vtrunque nimis obſcurè.

11 *Cum pace*, ἐν εἰρήνῃ. Id eſt ſaluum & incolumem, atque adeo bona cum gratia, ex Hebræorum idiotiſmo ſæpe iam à nobis explicato.

12 *Cum fratribus*, μετὰ τῶν ἀδελφῶν. Timotheo videlicet & Eraſto, Act.19.22. ¶ *Sed omnino non fuit*, καὶ πάντως οὐκ ἦν. Hîc omnino καὶ ponitur pro ἀλλὰ, & ἦν explicandum eſt per aoriſtum ſecundum. Non ſatis aptè igitur Vulgata conuertit, *Et vtique non fuit*. neque etiam Eraſmus ſatis appoſitè, *Et omnino non erat*. ¶ *Quum tempus opportunum habuerit*, ὅταν εὐκαιρήσῃ. Vulgata, *Quum ei vacuum fuerit*. Vide Marcum cap.6.verſ.31.

15 *Stephanæ*, Στεφανᾶ. Vulgata, addit *Et Fortunati*, καὶ Φουρτουνάτου. vt & Claromontanus codex. Quædam exemplaria adiiciunt, *& Achaici*, καὶ Ἀχαϊκοῦ, fortaſſis ex verſ.17. Stephanæ verò nomen non fœminam ſed virum declarat: quod annotaui in gratiam imperitorum Græcæ linguæ, vt & alia multa. ¶ *Eſſe primitias*, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχή. Vulgata ad verbum *Quoniam ſunt primitiæ*. Eſt autem Helleniſmus, vt in illo Terẽtij, *Scin' me in quibus ſim gaudiis?* Eſtque alluſio ad Leuiticum ſacerdotium: qua ratione etiam fideles dicuntur oblatio Domini. ¶ *Seſe addixiſſe*, ἔταξαν ἑαυτούς. Pronomina cõpoſita ſæpe iam admonuimus pro ſimplicibus interdum vſurpari apud idoneos etiam Græcos ſcriptores. Ita igitur puto hoc loco accipi ἑαυτοὺς, vt omnino alienũ ſit ab Apoſtoli ſcopo quod nonnulli putant, iſtos nimirum commendari eo nomine quòd vltro, & nonniſi à ſeipſis vocati, cœperint miniſterio eccleſiaſtico vacare. Imò verò contrà nihil aliud tradit Apoſtolus quàm iſtos ſeſe totos vltro ſanctorum miniſterio deuouiſſe, legitimè tamen vocatos: ſiue de prædicationis miniſterio accipias, ſiue (quod potius amplector) de ea functione quæ pauperum ſubſidiis & gubernationi eccleſiaſticę dicata erat. Itaque τάττειν ἑαυτοὺς verti *Seſe addicere*, ita vt gradus & ſtatio conſtanter ſeruetur in qua fuerit aliquis collatus. Hoc enim declarat verbum τάττειν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Ordinauerunt ſeipſos*. quæ interpretatio præbuit occaſionem illi quæſtioni de qua diximus, quia nimirum vocationes eccleſiaſticæ cœperunt peculiariter Ordines vocari: nunc quidem in cacolyca præſertim Eccleſia κατ' ἀντίφρασιν, quum nihil vſquam ſit æquè confuſum ac perturbatum.

16 *Subiiciamini*, ὑποτάσσησθε. Id eſt, honore & reuerentia proſequamini, illis credatis, & ab iis ſinatis vos regi vt par eſt, quum ſeſe & ſuas facultates vobis iuuandis conſecrarint. ¶ *Omnibus operam ſuam conferentibus*, παντὶ τῷ συνεργοῦντι. Redundat articulus, loquitur autem de functionibus eccleſiaſticis. Vulgata, *Omni cooperanti*. Eraſmus, *Omni adiuuanti*.

17 *Abſentiam veſtram*, τὸ ὑστέρημα ὑμῶν. Id eſt, quod mihi deerat à vobis, vt qui veſtro conſpectu nunc frui non poſſim. Vulgata, *Quod vobis deerat*, ſenſu deprauato. Eraſmus obſcurè, *Id quod mihi deerat veſtri*. Quidam legunt τὸ ὑστέρημά μου, id eſt *quod mihi deerat*, nempe vt vos conſpicerem, & rerum veſtrarum ſtatum intelligerem. Nam ineptum fuerit ad collationem aliquam pecuniariam hoc referre

ferè quam ab illis ipſe acceperit: quum tam expreſſè teſtetur ſe gratuitò illis prædicaſſe, nec vnquam paſſurum vt hæc gloria ſibi extorqueatur.

Ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα καὶ τὸ ὑμῶν· ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους.	18	Refecerunt enim ¨ſpiritum meum ac veſtrum. ¨Agnoſcite itaque qui ſunt huiuſmodi.	18	*Refecerunt enim & meum ſpiritum & veſtrum. cognoſcite ergo qui eiuſmodi ſunt.*	
Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας. Ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ πολλὰ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ.	19	Salutant vos Eccleſiæ Aſiæ. Salutant vos in Domino multùm Aquila & ¦Priſcilla, cum ¨Eccleſia quæ eſt domi ipſorum.	15	*Salutant vos Eccleſiæ Aſiæ. Salutant vos in Domino multùm Aquila & Priſcilla, cum domeſtica ſua Eccleſia.*	
Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	20	Salutant vos fratres omnes. ‖Salutate alij alios ¨oſculo ſancto.	20	*Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in oſculo ſancto.*	Rom.16.16. 2.Cor.13.12. 2.pet.5.14.
Ὁ ἀσπασμὸς, τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου.	21	Salutatio, manu mea Pauli.	21	*Salutatio, mea manu Pauli.*	
Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἤτω ἀνάθεμα, μαρὰν ἀθά.	22	Siquis ¨non amat Dominum Ieſum Chriſtum, ſit anathema, ¨maran-atha.	22	*Siquis non amat Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, ſit anathema, Maranatha.*	
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν.	23	Gratia Domini Ieſu Chriſti *ſit* vobiſcum.	23	*Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum.*	
Ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἀμήν.	24	Charitas mea cum omnibus vobis in Chriſto Ieſu. ¨Amen.	24	*Charitas mea cum omnibus vobis in Chriſto Ieſu. Amen.*	
Πρὸς Κορινθίους πρώτη, ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων διὰ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ καὶ Τιμοθέου.		Ad Corinthios prior, miſſa fuit ¨Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaïcum & Timotheum.		*Ad Corinthios prior miſſa fuit è Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaïcum & Timotheum.*	

---

18 *Spiritum*, τὸ πνεῦμα. Id eſt *animum*, vt ſuprà, 2.11. ¶ *Agnoſcite*, ἐπιγινώσκετε. Id eſt, tales ducite quales ſunt reuera. Vulgata, *Cognoſcite*.

19 *Eccleſia*, ἐκκλησίᾳ. Eraſmus in annotationibus vertendum potius dicit *Congregatione*: qua in re ab eo diſſentio. Apparet enim Apoſtolum commendare Aquilæ & Priſcillæ familiam, quaſi ſit Eccleſiola quædam. alioquin dixiſſet σὺν τῷ οἴκῳ αὐτῶν, *cum domo ipſorum*. Quòd autem repetitur apud Ambroſium, & in exemplaribus nonnullis veteris editionis Latinæ *Apud quos & hoſpitor*, in nonnullis Græcis codicibus inueni.

20 *Oſculo ſancto*, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Id eſt, Sanctè amate inter vos. Petita eſt autem hæc loquutio vel à conſuetudine illa mutuò ſeſe oſculandi in ſalutando, Iudæis magis quam Græcis familiari: vel mutuæ oſculationis ritu in Cœna Domini, ad ſummam illam animorum conſenſionem declarandam: quem ritum diſertè declarat Iuſtinus Apologetico ſecundo. Vide 2.Cor.13.12.

22 *Non amat*, οὐ φιλεῖ. Id eſt, odit & execratur, nempe ſciens prudens, quod eſt peccatum in Spiritum ſanctum. Sunt enim apud Hebræos hæc dicendi genera non ἐλαττωτικὰ ſed αὐξητικά. ¶ *Maran-atha*, μαρὰν ἀθά. Alij codices ſcribũt vno verbo μαραναθὰ, quod video eruditis nonnullis placere, quaſi vna ſit dictio Syriaca, idem declarans atque apud Hebræos חרם [*cherem*,] perperam tamen ſcripta à librariis, vt alia pleraque peregrina, quum ſcribendum fuerit *Maharanatha*. Aliis placet duas eſſe dictiones, nempe מרן [*maran*,] *Dominus*, & אתא [*atha*,] *venit*. vt etiam legitur in Syra & Arabica interpretatione, quam expoſitionem vt genuinam amplector. Alij etiam tres, nempe מרא [*mare*,] *Dominus*, ן finale, noſter, אתא [*atha*,] venit. Sed quoquo modo legas, non ſatis aptè conſideratur ſignificatio huius vocabuli in hoc loco interpretando, quum potius ſit τεχνικῶς accipiendum. Sic enim ſignatur ſpecies extremi anathematis, quia nimirum ea erat ſus formula quæ videtur etiam deſcribi Enochi, ſeptimi ab Adamo, verbis, Iudę 14. quòd qui in eo damnatus eſſet, Domino quaſi in manus citra vllam veniȩ ſpẽ dederetur. Nam etiã Auguſtinus epiſt.78. interpretatur, *Quouſque Dominus veniat*. Hæc eſt igitur illa tertia ſpecies anathematis apud Iudȩos vſurpati, quam שמתא [*ſchamatha*] quaſi à שם [*ſchem*] & אתא [*atha*] Talmudiſtæ, ab ipſa eius denuntiandæ formula, eodem atque Maranatha ſignificatu appellant. Cur enim alioqui Paulus Corinthios lingua peregrina compellaret, niſi vocabulum iſtud ex Synagoga petitum, Græcis etiam Eccleſiis fuiſſet familiare, vt Amen, Alleluja, & alia nonnulla, à Græcis Eccleſiis ad Latinas quoque tandẽ tranſlata? Chryſoſtomus tamen tertiã hanc ſpeciem videtur anathematis nomine intellexiſſe, edito tractatu in quo contendit non eſſe anathemate vtendum in Eccleſia Chriſtiana. Et certè videtur colligi ex hiſtoria Achaz Ioſue 6. & 7. nihil atrocius eſſe quàm חרם [*cherem*.] quod ipſum etiã etymon indicat. Sed ad hoc reſpondetur duas fuiſſe ſpecies anathematis חרם [*cherem*,] vt ex eo apparet quòd ſic quoque ſignificantur res Deo deuotæ, quæ etſi redimi non poterant, tamen non peribant, ſed ſacerdotibus cedebant: vt Num 18.14. Itaque commodius quoque videtur diſtribui excommunicatio in duas ſpecies, nempe in נדוי [*Nidduj*,] & חרם [*cherem*.] id eſt anathema: & rurſus anathema, in ſimplex, & maranatha ſiue ſchamatha, quamobrem etiam Paulus non contentus dixiſſe anathema, ſubiecit poſtea ſpeciei nomen.

24 *Amen*, Ἀμήν. Id eſt, ita eſt. Eſt enim confirmantis potius quàm optantis: niſi libeat interpretati ἡ ἀγάπη μου μεθ' ὑμῶν, &c. *charitas mea* [*ſit*] *cum vobis omnibus in Chriſto Ieſu*. ſicut ſubiici ſolet extremis epiſtolis, *Vale, & nos ama*.

¶ *Philippis*, ἀπὸ Φιλίππων. Sic ſcriptum inueni in omnibus Græcis codicibus: ſed non dubium eſt quin ſit Epheſo ſcripta, vt dixi ſuprà, verſ.5. vt etiam in Syra & Arabica editione diſertè ſcribitur. Res autem ipſa clamat, iſtiuſmodi ſubſcriptiones poſterioribus temporibus à quibuſdam non ſatis conſideratè additas fuiſſe.

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡῸΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS posterior.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥ͂ΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ephes.1.3. 1.pet.1.3.

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως·

4 Ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

5 Ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν.

6 Εἴτε δὲ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν·

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per Dei voluntatẽ, & Timotheus frater, Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, vnà cum ſanctis omnibus qui ſunt in tota Achaïa.

2 Gratia *ſit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

3 ‖ ¨ Benedictus *eſto* ∴ Deus ac Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, Pater *in quã* ille ¨miſerationum & Deus omnis conſolationis:

4 Conſolans nos in omni compreſſione noſtra: vt poſſimus *poſitos* in quauis compreſſione conſolari, ¨ea ipſa conſolatione qua nos ipſos conſolatur Deus.

5 Nam ſicut abundant ¨perpeſſiones Chriſti in nos, ita per Chriſtum ∴redūdat etiam conſolatio noſtra.

6 ∴Siue autẽ ¨premimur, pro veſtra conſolatione ac ſalute ¨*premimur:* ſiue cõſolationem percipimus, ∴*conſolationem percipimus* pro veſtra conſolatione, quæ efficitur *in vobis* per tolerationẽ earūdem perpeſſionum quas & nos perpetimur: & ſpes noſtra firma eſt de vobis:

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per volũtatẽ Dei, & Timotheus frater, Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, cum omnibus ſanctis qui ſunt in vniuerſa Achaïa.*

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*

3 *Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, Pater miſericordiarum, & Deus totius conſolationis:*

4 *Qui conſolatur nos in omni tribulatione noſtra: vt poſſimus & ipſi conſolari eos qui in omni preſſura ſunt, per exhortationem qua exhortamur & ipſi à Deo.*

5 *Quoniã ſicut abundant paſſiones Chriſti in nobis, ita & per Chriſtũ abundat conſolatio noſtra.*

6 *Siue autem tribulamur, pro veſtra exhortatione & ſalute: ſiue exhortamur, pro veſtra exhortatione & ſalute, quæ operatur in tolerantiam earundem paſſionum quas & nos patimur: & ſpes noſtra firma eſt pro vobis.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

3 *Benedictus*, εὐλογητός. Id eſt, Laus & gloria tribuatur. Sic enim homines benedicunt Deo, vt alibi expoſuimus. ¶ *Deus ac Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1.Cor.15.24. ¶ *Miſerationũ*, τῶν οἰκτιρμῶν. Heb. רחמים [*rachamim*,] id eſt ſummè miſericors. Hæc enim eſt emphaſis pluralis numeri.

4 *Ea ipſa conſolatione*, διὰ τῆς παρακλήσεως. Sic interpretor propter adiunctum articulum. Vulgata, *Per exhortationem*, & id quidem malé. quanuis conſolatio ſit exhortationis ſpecies. Sic etiam mox verſu 6. malè vertit παρακαλούμεθα, *exhortamur*, pro *conſolationem accipimus*.

5 *Perpeſſiones Chriſti*, τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, Ærumnæ quas ob Chriſtum perpetimur, ſiue quas in nobis perpetitur Chriſtus, vt Rom. 8. 17. & Col.1.14. Quod autem attinet ad παθήμα, de eo diximus. Rom.

5. ¶ *Redundat*, περισσεύει. Videlicet in alios oppreſſos, quos conſolor, & qui exemplo, quod in me Chriſtus edit, confirmantur: vt loquitur propheta Pſalm.40.4

6 *Siue autem premimur*, εἴτε δὲ θλιβόμεθα. Multiplex eſt huius loci lectio, eadẽ tamen manente ſententia. Sic enim legitur in Complutenſi editione, & quinque vetuſtis codicibus, atque adeo in Græcis ſcholiis, vt poſt πάσχομεν ſubiiciatur καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν: ac deinceps ſequatur εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας εἰδότες, &c. Vulgata autem editio legit, εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς παρακλήσεως ὑμῶν καὶ σωτηρίας τῆς ἐνεργουμένης, &c. quam ſcripturam Syrus etiam & Arabs interpretes

pretes ſequuntur, eo excepto quòd Syrus non repetit nomen σωτηρίας poſt παρακαλούμεθα: Arabs verò pro ὑπὲρ τῆς παρακλήσεως repetito, vſus eſt particula quæ idem valet atque ὡσαύτως, *ſimiliter*, Quidam denique iſtud τῆς ἐνεργουμένης & cætera ſubiiciunt priori membro εἴτε θλιβόμεθα. Ex his autem lectionibus tam variis, eam vt ſimpliciſſimam & maximè perſpicuam ſum amplexus, quam Syrus & Arabs interpretes probarunt. ¶ *Premimur*, θλιβόμεθα. Repetiimus hoc verbum, vt & mox verbum παρακαλούμεθα, *conſolationem recipimus*, ſic poſtulante ſententia, ſequuti etiam in eo Syram & Arabicam interpretationem, ellipſi Paulo familiari, vt Rom.12.6.& infrà, 2.10: & 5.13. Quòd ſi tamen initio huius verſiculi expungatur particula δὲ, (quam ſcripturam in vno manuſcripto codice inueni) nihil erit ſupplendum, ſed hæc omnia vſquead καὶ ἡ ἐλπὶς, &c. *& ſpes*, &c. pendebunt à verbo περισσεύει *abundat*. ¶ *Efficaci in vobis*, τῆς ἐνεργουμένης. Vulgata & Eraſmus, *quæ operatur*. Nam actiua ſignificatione vſurpatur in his libris vbique τὸ ἐνεργεῖσθαι, vt Rom. 7. 5. & infrà, 4. 12. & Galat.5. 6. & Iac. 5.16. Quòd ſi tamen repetatur etiam in hoc membro nomen σωτηρίας, vt habet vulgata editio Latina, tum vertendum erit τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, *quæ efficitur in vobis per tolerationem.* id eſt interueniente toleratione. Nec enim tolerationem præcedit ſalus, ſed conſequitur. ¶ *De vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν Id eſt περὶ ὑμῶν. Nam has præpoſitiones ſæpe permutari ſatis conſtat apud idoneos etiam auctores. Vulgata & Eraſmus, *Pro vobis*.

Εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως.	7	⁚Vtqui ſciamus vos, ſicut ſocij eſtis perpeſſionum, ita etiam *ſocios fore* conſolationis:	7	*Scientes quòd ſicut ſocij paſſionum eſtis, ſic eritis & conſolationis.*
Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ᾽ ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν.	8	Non enim volumus vos ignorare, fratres, ⁚de compreſſione noſtra quæ nobis euenit in Aſia, nos ſummè grauatos fuiſſe ſupra vires, ⁚adeo vt prorſus animi penderemus, etiam quod ad vitam.	8	*Non enim volumus ignorare vos fratres, de tribulatione noſtra quæ facta eſt in Aſia, quoniam ſupra modum grauati ſumus ſupra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere.*
Ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ᾽ ἑαυτοῖς, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς·	9	⁚Sed ipſi ⁚apud nos⁚ decretum mortis habuimus, ne confideremus in nobiſipſis, ſed in Deo qui mortuos excitat:	9	*Sed ipſi in nobiſmetipſis reſponſum mortis habuimus, vt non ſimus fidentes in nobis, ſed in Deo qui ſuſcitat mortuos:*
Ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται· εἰς ὃν ἠλπίκαμεν ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται.	10	Qui*que* ⁚ex tanta morte nos eripuit ⁚& eripit: in quo ſperamus nos adhuc etiam ereptum iri:	10	*Qui de tantis periculis nos eripuit & eruit: in quem ſperamus quoniam & adhuc eripiet.*
Συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.	11	‖⁚Vna conferẽtibus operam etiam vobis per preces pro nobis, ⁚vt donum ex multis perſonis in nos *collatum*, ⁚per multos ⁚celebretur gratiarum actione ⁚pro nobis.	11	*Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis: vt ex multarum perſonis facierum, eius quæ in nobis eſt donationis per multos gratiæ agantur pro nobis.* Rom.15.30.

---

* 7 *Vtqui ſciamus*, εἰδότες. Videtur ſcribendum fuiſſe εἰδότων potius quàm εἰδότες, ſed illud totum, *Et ſpes noſtra*, &c. interiectum eſt. Et eiuſmodi participia Hebræorum gerundiis reſpondentia, ſæpe in his libris occurrunt.

* 8 *De compreſſione*, ὑπὲρ τῆς θλίψεως. Iterum ὑπὲρ pro περὶ, vt ſuprà verſu 6. ſicut in illo Virgilij, *Multa ſuper Priamo rogitans, ſuper Hectore multa.* ¶ *Adeo vt prorſus animi penderemus*, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς. Id eſt, vt prorſus perplexi & inopes conſilij eſſemus quomodo periculum vitæ euaderemus, quod ad humana videlicet præſidia. Dicitur enim ἀπορεῖσθαι qui non nouit quomodo ſeſe ex aliqua difficultate expediat: cuius verbi vim auget præpoſitio ἐξ, vt infrà 4.8. Vulgata, *ita vt tæderet nos*, ſententia non modo non expreſſa, ſed etiam deprauata. Eraſmus, *Vt deſperauerimus*: à quo verbo libens abſtinui.

9 *Sed*, ἀλλά. Eraſmus, *Quinetiam*, ἀλλὰ καὶ, quaſi amplius aliquid ſignificetur quàm ſuperiore verſiculo. Ego verò exiſtimo declarari ab Apoſtolo quo conſilio Deus ipſum voluerit eouſque premi. ¶ *Apud nos*, ἐν ἑαυτοῖς. Id eſt, intus & in animo. Vulgata & Eraſmus, *In nobiſipſis*. ¶ *Decretum mortis habuimus*, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου. Id eſt, Nobis conſtitutum & decretum erat mori. Eſt autem metaphora ab iis ſumpta in quos pronunciatum eſt capitis iudicium, vt τὸ ἀπόκριμα præciſum mortis decretum declaret, quum alioqui ſecretionem ſignificet. Quibuſdam verò placet pro reſponſo ſeu denuntiatione accipere: quaſi præſentia pericula pręſentem mortem veluti denuntiarent: ſicut etiam conuertit Vetus interpres. Mihi tamen videtur ſimpliciſſima prior interpretatio

10 *Ex tanta morte*, ἐκ τηλικούτου θανάτου. Summa illa pericula κατ᾽ αὔξησιν vocat mortem. Vulgata, *Ex tantis periculis*, non expreſſa illa amplificatione. Ambroſius videtur legiſſe ἐκ τηλικούτων θανάτων, *ex tantis mortibus*. quòd legit etiam Syrus interpres: Arabs verò ἐκ τούτου θανάτου, *ex iſta morte*, quod etiam videtur ſimplicius. ¶ *Et eripit*, καὶ ῥύεται. Syrus hoc non legit, neque Claromontanus codex & fortaſſis hoc redundat.

11 *Vna conferentibus* &c. συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν, &c. Vulgata, *Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis*. Eraſmus, *Simul adiuuantibus & vobis per deprecationem pro nobis*: acſi ſcriptum ſit, τῇ ὑπὲρ ἡμῶν δεήσει. Sententia verò ſic etiam eadem manet. ¶ *Vt donum ex multis*, &c. ἵνα ἐκ πολλῶν, &c. Primùm omnium rectè (meo iudicio) annotauit Valla traiectionem articuli: quaſi ſcriptum ſit ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ὑμᾶς χάρισμα. neque cauſa erat cur hac traiectione offenderetur Eraſmus, cuius ſimile exemplum occurrit hoc ipſo capite, verſu 24. vbi ſcriptum eſt ὑμῶν τῆς πίστεως, pro τῆς ὑμῶν πίστεως. Quod autem attinet ad ἐκ πολλῶν προσώπων, præpoſitionem ἐκ ſimpliciter ita accipio vt cauſam inſtrumentalem declaret. Hoc enim dicit Apoſtolus, fore vt quum per multorum deprecationem fuerit è periculis liberatus, (quam liberationem χάρισμα vocat) per multos viciſſim agantur gratiæ pro eo beneficio: vnde rectè colligit ſeſe communi Eccleſiæ totius bono affligi ſolere, vt explicat infrà, 4.15. Ergo προσώπων hoc loco nihil aliud declarat quàm ἀνθρώπων. Vulgata, *Ex multarum perſonis facierum*, manifeſtè corrupta lectione: quum ſemel duntaxat ſcriptum ſit προσώπων, vt mihi quidem omnino videatur interpres ad verbum conuertiſſe *Ex multorum facie*, vel (vt Eraſmus quoque perobſcurè vertit) *Ex multorum perſonis*. In quibuſdam codicibus legitur ἐν πολλῷ προσώπῳ. quod & ipſum eſt admodum obſcurum, ac fortaſſis perperam ſcriptum eſt pro ἐν πολλῶν προσώπῳ. id eſt publicè & coram multis, nimirum in publico cœtu. Legit enim Ambroſius *In multorum facie*. Syrus autem interpres pro ἐκ legit ἡ, & mox καὶ εὐχαριστηθῇ impersonaliter, vt ad verbum liceat interpretari, *vt donum in nos [collatum] ſit multorum* (id eſt beneficium multis commune) *& per multos agãtur gratiæ pro nobis*. ¶ *Per multos*, διὰ πολλῶν. Caſtellio vertit *Ingentes gratiæ*, quaſi διὰ πολλῶν neutro genere acceptũ ſignificet Multis verbis. Græca verò ſcholia, quia ἐκ πολλῶν προσώπων interpretantur de iis ipſis, à qui-

bus agēdæ ſint gratiæ, ne hoc poſterius videatur redundare, perinde explicarunt acſi ſubaudiretur τρόπων, id eſt multis modis. quæ intepretatio prorſus eſt violēta. ❡ *Celebretur gratiarum actione*, εὐχαριστηθῇ. Paſſiuum eſt hoc verbum, ideóque non potuit niſi verborum ambitu à nobis explicari. Vulgata & Eraſmus, *Gratiæ agantur pro donò.* ❡ *Pro nobis*, ὑπὲρ ὑμῶν. Complutenſis editio & quatuor vetuſti codices ſcriptum habēt, ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis, id eſt veſtro nomine, vel quòd veſtris precibus fuerim liberatus. Sed altera lectio mihi videtur huic loco melius cōuenire.

Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ᾽ ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.	12	Nam gloriatio noſtra hæc eſt, teſtimonium *videlicet* conſcientiæ noſtræ, quòd cum ſimplicitate ¨ & ſinceritate Dei, non cum ſapientia carnali, ſed ¨cum gratia Dei verſati ſumus in mundo, ¨ potiſſimùm autem ¨apud vos.	12	*Nam gloria noſtra hæc eſt, teſtimonium conſcientiæ noſtræ, quòd in ſimplicitate & ſinceritate Dei, & non in ſapientia carnali, ſed in gratia Dei, conuerſati ſumus in mundo, ábundantius autem ad vos.*
Οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν ἀλλ᾽ ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. ἐλπίζω δὲ ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε.	13	Nõ enim alia ſcribimus vobis ¨quàm¨ quæ legitis ¨aut etiã agnoſcitis. ſpero autem vos ¨etiam ad extremum agnituros.	13	*Non enim alia ſcribimus vobis quàm quæ legitis & cognoſcitis. ſpero autem quod vſque in finem cognoſcetis.*
Καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.	14	Sicut & aliquatenus agnouiſtis, nos ¨ gloriationem veſtram eſſe, quemadmodum & vos noſtra *eſtis*, ¨in diem Domini Ieſu.	14	*Sicut & cognouiſtis nos ex parte, quod gloria veſtra ſumus: ſicut & vos noſtra, in die Domini noſtri Ieſu Chriſti.*
Καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε.	15	Itaque hac fiducia ¨prius volui ¨ad vos venire, vt ¨ſecundam gratiam haberetis:	15	*Et hac confidentia volui prius venire ad vos, vt ſecundam gratiam haberetis:*
Καὶ δι᾽ ὑμῶν διελθεῖν εἰς Μακεδονίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ Μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑφ᾽ ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν Ἰουδαίαν.	16	Et per vos tranſire in Macedoniam, & rurſum à Macedonia venire ad vos, & ¨à vobis deduci in Iudæam.	16	*Et per vos tranſire in Macedoniam, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.*

12 *Et ſinceritate Dei*, καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ. Id eſt, candore, & animi quaſi perſpicuitate ſancta & vera, vt teſtis eſt Deus ipſe. Cæterùm Syrus & Arabs paulo aliter hũc locum diſtinguũt, idq. (vt mihi quidē videtur) rectius, nempe hoc modo: ὅτι ἐν ἁπλότητι (Arabs addit πλεία, id eſt *integra* ſiue minimè fucata, vt ab Hebręis accipitur תם [*tam*]) καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφημεν: *quod cum ſimplicitate & ſinceritate, & gratia Dei, ac non cũ ſapientia carnis verſati ſumus*, &c. ❡ *Cum gratia Dei*, ἐν χάριτι Θεοῦ. Id eſt, fretus ea ſapiētia quam Deus mihi cælitus eſt gratificatus. Gratiam enim μετωνυμικῶς accipit pro ipſo dono: & pro ſpecie poſuit genus ipſum, vt apparet ex antitheſi. quanuis nihil prohibeat cum ſapientia adiungere reliqua Spiritus dona. ❡ *Potiſſimùm autem*, περισσοτέρως δέ. Vulgata & Eraſmus nonnihil horridè, *Abundantius autem.* ❡ *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Id eſt, παρ᾽ ὑμῖν, vt apud Demoſth. πρὸς ὑμᾶς ζῶσι, apud vos degentibus. Vulgata, *Ad vos.* Eraſmus, *Erga vos.* Sic accipitur infrà, 3.4.

13 *Quàm*, ἀλλ᾽ ἤ. Id eſt ἤ. Sic Plato in Apologia, τίνα ἄλλον λόγον ἔχουσι βοηθοῦντες ἐμοὶ, ἀλλ᾽ ἢ τὸν ὀρθὸν καὶ δίκαιον; Syrus legit ἀλλ᾽ ἃ, *ſed quæ*. Arabs autem videtur legiſſe aliud quiddam valde obſcurum. ❡ *Quæ legitis*, ἃ ἀναγινώσκετε. Non diſſimilis locus occurrit infrà, 3.3. Venuſtè autem dicit Paulus ſe non aliud ſcribere quam quod legeretur, id eſt cãdidè, ſincerè & abſque vllo fuco ſcribere: vt eam ſinceram ſimplicitatem probaret quam ſibi tribuerat ſuperiore verſu. Nam qui tecta aut fucata oratione vtitur, meritò ſanè dicitur alia ſcribere quam quæ leguntur: veluti ſiqua honeſta mulier dicat ſe non aliam faciem adferre quàm quæ ſpectatur: quod non poſſit ei tribui quę ſeſe fuco illinat, & quîcum (vt inquit ille) facies ſua nõ dormiat. Videtur tamen hæc expoſitio nimium frigida doctiſſimo interpreti. Itaque pro ἀναγινώσκετε exponit *recognoſcitis*, id eſt tacito animi conſenſu vera eſſe intelligitis: ἐπιγινώσκετε verò, *agnoſcitis*, id eſt veſtro conſenſu approbatis. ſicut agnoſcere liberos accipitur apud iuriſconſultos ἀντὶ τοῦ προσποιεῖσθαι. ❡ *Aut etiam agnoſcitis*, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. Id eſt, aut etiam ipſi iam ſatis noſtis & perſuaſa habetis, vt Syrus interpres vertit. vt non iam epiſtolã, ſed ipſos eorum animos faciat Apoſtolus ſui illius perpetui candoris teſtes, quo erga ipſos vſus fuerat. quæ expoſitio videtur optime cohærere cum iis quæ ſubiiciuntur. Nam alioqui quanuis oratio ſit animi interpres, tamen non ita difficile eſt candorem ſcribendo ſimulare. Aut, *Agnoſcitis*, nempe vt iam antè vobis nota, vel ſaltem iis prorſus reſpondentia quæ olim ex me præſente audiſtis. ſicut Baſil. 1. epiſt. teſtatur ſe ἐπιγνῶναι, id eſt, agnouiſſe epiſtolam à Gregorio profectã, ſicut, inquit, quoſdam agnoſcimus eſſe quorundã filios, ex eo quòd parentum vultum referant. Cęterùm in Græcorum ſcholiorum cõtextu non legitur hoc mẽbrum, ſed librariorum incuria prætermiſſum eſt, vt ex interpretatione apparet. Exponunt autem τὸ ἀναγινώσκειν, non vti nos fecimus, *Legendi* verbo, ſed *Recognoſcendi*. Recognoſcimus verò quæ reminiſcendo cognoſcimus: vnde ἀνάγνωσιν Macrobius repetitam cognitionē interpretatur. ἐπιγινώσκειν autem accipiunt de ſimplici cognitione: quaſi diceret Apoſtolus ſe non alia ſcribere quam quorũ poterãt ipſi Corinthij recordari, aut etiã quæ ſponte ipſi ſcirent & intelligerēt, etiãſi nõ ea ſuggereret. Verùm ea interpretatio mihi videtur violēta, nec ſatis cum præcedentibus & ſequentibus cohærere. Vetus interpres legit καὶ ἐπιγινώσκετε, *& cognoſcitis*, ſublata diſiunctiua particula. ❡ *Etiam ad extremum*, ἕως τέλους, id eſt, perfectè. Huic enim opponitur τὸ ἀπὸ μέρους, id eſt, ex parte. Vos, inquit Paulus, quis ſim cognouiſtis aliqua ex parte, vt qui apud vos fuerim tandiu verſatus, & ad vos etiam antea ſcripſerim. Spero autem fore vt eundem eſſe me porro cognoſcatis, vt finis reſpondeat principio.

14 *Gloriationem veſtram eſſe*, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμέν. Nam ὅτι accipiendum eſſe εἰδικῶς, non αἰτιολογικῶς, pro Siquidem aut Quoniam, vel ex eo apparet quòd in nullis codicibus adſcriptum inuenimus punctum poſt μέρους, ſed ſimplicem tantùm diſtinctionem. Gloriatio autem Pauli hæc erat in Domino, quòd Corinthios lucrifeciſſet: Corinthiorum verò, quòd à tali Apoſtolo tam purè ac ſincerè fuerant inſtituti. ❡ *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Sic malo conuertere quàm In die, quia non præceſſit ἐσόμεθα, *erimus*, ſed ἐσμὲν, *ſumus*. Diem autem vocat Domini Ieſu: ſiue, vt in aliis codicibus legitur, Domini noſtri Ieſu Chriſti, diem illum quo ſupremus ille iudex ſedebit, vt declarat ipſe Apoſtolus Rom. 2.16.

15 *Prius*, πρότερον. Hoc refero ad verbum ἐβουλόμην, vt ſit ſenſus, antea fuiſſe decretum Apoſtolo ipſos inuiſere Macedonas. Paulò poſt verò oſtendet ſeſe non leuitate aliqua, ſed iuſtis de cauſis conſiliũ mutaſſe. Sic enim etiã ſcribitur hic locus in vetuſtis codicibus, ἐβουλόμην τὸ πρότερον πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν. ❡ *Secundam gratiam*, δευτέραν χάριν. Id eſt, alterũ hoc beneficiũ. Gręci χάριν interpretantur χαράν, id eſt *gaudium*, ſicut in vernaculo noſtro ſermone vocamus *vn plaiſir* tum beneficium ipſum, tum etiam voluptatem quæ ex eo percipitur. Eraſmus, *Geminam gratiam.*

16 *A vobis*, ὑφ᾽ ὑμῶν. In vno codice ſcribitur ἀφ᾽ ὑμῶν, *à vobis*, id eſt, à veſtra regione.

17	Τοῦτο οὖν βουλευόμενος, μήτι ἄρα τῇ ἐλαφρείᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρκα βουλεύομαι, ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ, καὶ τὸ οὔ;	Hoc igitur ¨quum deliberarem, numnam leuitate ſum vſus? aut quæ delibero, ¨ſecundum carnem delibero, ¨vt ſit apud me Etiam & Non?	*Quum ergo hoc voluiſſem, nunquid leuitate vſus ſum? aut quæ cogito, ſecundum carnem cogito, vt ſit apud me Eſt, & Non?*
18	Πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ.	¨Imò ¨fidelis Deus *nouit* ſermonem noſtrum apud vos, non fuiſſe Etiam & Non.	*Fidelis autem Deus quia ſermo noſter qui fit apud vos, non eſt in illo Eſt & Non.*
19	Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς, δι' ἐμοῦ καὶ Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν.	Nam Dei Filius Ieſus Chriſtus qui inter vos per nos prædicatus eſt, *id eſt* per me & Syluanum ac Timotheum, ⁖non fuit Etiam & Non, ⁖ſed Etiam fuit in ipſo,	*Dei enim Filius Ieſus Chriſtus, qui in vobis per nos prædicatus eſt, per me & Syluanum & Timotheum, non fuit Eſt & Non, ſed Eſt in illo fuit.*
20	Ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμὴν, τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν.	Quotquot enim *ſunt* promiſſiones Dei, in ipſo ⁖*ſunt* Etiam, ⁖& in ipſo *ſunt* Amen, ⁖ad Dei gloriam ¨per nos.	*Quotquot enim promiſſiones Dei, ſunt in illo Eſt, ideo & per ipſum Amen, Deo ad gloriam noſtram:*
21	Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς, Θεός.	Porro ¨qui nos confirmat vobiſcum in Chriſtum, ⁖& qui vnxit nos, Deus *eſt*.	*Qui autem confirmat nos vobiſcũ in Chriſtum, & qui vnxit nos, Deus.*

---

17 *Quum deliberarem*, βουλευόμενος. Vulg. *Quum voluiſſem*, βουλόμενος. Eraſmus, *Quum in animo verſarem*, διανοούμενος, vel ἐνθυμούμενος. Idem tamen mox vertit βουλεύομαι *cogito*, cum Vetere interprete, quem alioquin frequenter ſolet reprehendere quòd copiam affectet minime neceſſariam. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt hominum more, qui temere vel commodi ſui cauſa ſolent polliceri quiduis, & leuiter conſilium mutare? quòd antè ſignificauit vocabulo ἐλαφρείας, à ceruorum leuitate ducto. Aliis placet contraria prorſus ſententia exponere, *Secundum carnem*, id eſt vt homines ſolent, qui videlicet ſine exceptione conſtituunt quicquid libuit, ideóque ſępe ſua ſpe falluntur? quum ſancti nihil ſoleant decernere niſi addita conditione cuius fit mẽtio Iac. 4. 15. Sed alteram interpretationem potius amplector. ¶ *Vt ſit apud me Etiam & Non?* ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ καὶ τὸ οὔ; Id eſt, Vt aliquid modò affirmem, modò negem? Nam τὸ ναὶ quod conuertimus Etiam, declarat affirmantem ſermonem, τὸ οὒ negantẽ, vt diximus Matt. 5. 37. quam ſcripturam vt ſimpliciſſimam ſum ſequutus, non modò Veteris Latini interpretis, ſed etiam vnius ex vetuſtis manuſcr. codicibus bonæ fidei auctoritate confirmatam. Suſpicor autem hunc locum fuiſſe ex ſimilium locorum collatione deprauatum, nempe Matth. 5. 37. & Iac. 5. 12. Eraſ. igitur repertam in pleriſque codicibus ſcripturam amplexus, nempe ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ οὒ οὔ, vertit *vt ſit apud me* [*quod eſt*] *Etiam, Etiam: &* [*quod eſt*] *Non, Non:* quum tamen vt ſententia reſpondeat Apoſtoli ſcopo, potius dicendum fuerit, *vt apud me* [*quod eſt*] *Etiam, ſit Non, &* [*quod eſt*] *Nõ, ſit Etiam*. Vult enim Paulus eos refutare qui ipſum tanquam inconſtantem aut etiam mendacem arguere poſſe videbantur. Syrus verò eandem illam lectionem ſequutus, quæ duplicat ναὶ, & οὒ aliter tamen eſt interpretatus, quaſi videlicet ante ἵνα ᾖ, ſupplendum fuerit ὅτι δεῖ *quod oportuerit* (de qua ellipſi diximus ſæpe antea, & quidem in primis Ioh. 13. 18) & παρ' ἐμοὶ idem declaret atque *in his quæ deliberaui*, vt ſit fundamentum obiectionis quam poſtea refutat Apoſtolus, quòd videlicet oportuerit eum in ſuis dictis & deliberatis conſtantem inueniri. Arabs etiam ſimilẽ ellipſin excogitauit, ſed ſupplet ὅτι δεῖ *quod oporteat*, & pro παρ' ἐμοὶ legit ἐν αὐτῷ, *in eo*, nempe Chriſto, vt ſit hæc ſententia, Apoſtolum in eo peccaſſe videri, quòd id non præſtitiſſet quòd ſe facturum affirmaſſet, quoniam veros Chriſti ſeruos oporteat reipſa præſtare, quod ſeſe facturos vel affirment vel negent. Sed planior multo & accommodatior eſt ſcriptura quam ſum amplexus.

18 *Imò*, δέ. Id eſt μᾶλλον δὲ, vt rectè expoſuit Eraſmus, quum ſubiiciatur interrogationi. Sed nihil tamen ſubaudio inter præcedentem interrogationem & hanc reſponſionem. ¶ *Fidelis Deus*, πιστὸς ὁ Θεός. Id eſt verax, & de cuius fide ſit nefas dubitare. Eſt autem in his verbis ſpecies iuſiurandi ἐλλειπτικὴ, quaſi Paulus calumniæ depulſionem à perſona trasferens ad doctrinam, de cuius retinẽda auctoritate potiſſimum laborabat, ſic planè ſcripſerit, Teſtis eſt mihi Deus ipſe fidelis & omni exceptione maior. Vel, (qua in re etiam auctorem habeo Arabem interpretem) *Nouit* Deus fidelis *teſtis*, me vobis eandem veritatem conſtanter prædicaſſe. Vocat enim τὸν λόγον Paulus *prædicationem Euangelij*, non autem quod antea decreuerat, vt putauit Eraſmus.

16 *Non fuit Etiam & Non*, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ. Id eſt, non fuit varius & inconſtans, ſed prorſus idem. Ieſum autem * Chriſtum appellat ipſam Euãgelij ſiue de Chriſto prædicationẽ, Vulg. *Non fuit in illo Eſt & Non*, deprauatẽ. Nã *In illo*, irrepſit ex ſequẽte verſiculo. In duobus autẽ codicibus pro ἐγένετο legimus ἐστι, quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres, eadem manente ſententia. ¶ *Sed Etiam fuit in ipſo*, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. Id eſt, idem ſemper & vnus fuit in Deo. Nam ἐν αὐτῷ ad Deum neceſſario pertinet, cuius Filius eſt ipſe Chriſtus, conſtantiſſima Patris veritas.

20 [*Sunt*] *Etiam in ipſo*, ἐν αὐτῷ τὸ ναί. Id eſt, omnes in vno Chriſto proponuntur exhibẽdæ ac præſtandæ, cõſtante ac inuariata ratione. Nec enim poſſumus Deo aliter quàm in vno filio placere, ac proinde promiſſionũ participes fieri. ¶ *Et in ipſo* [*ſunt*] *Amen*, καὶ ἐν αὐτῷ ἀμήν. Id eſt, Et in ipſo ſunt exhibitæ ac cõpletæ, quum ille videlicet munere ſuo defunctus, & ſibi & nobis hæreditatem illam cæleſtem creuerit. Itaque τὸ ναὶ ad promittentem refero, qui Chriſtum vt vnum certúmque promiſſionum ſcopum propoſuerit: τὸ ἀμὴν verò ad Chriſtũ ipſum qui illas impleuerit, vt nobis quoque ratæ fuerint. Nam τὸ ναὶ ſpondentis eſt, τὸ ἀμὴν verò ratum habentis quod dictum eſt aut factum. de quo diximus 1. Cor. 14. 16. Sicui tamen nimiũ arguta videbitur hæc diſtinctio, nõ commodè dixerit Apoſtolum, Hebræorum more, & emphaſeως cauſa bis idem dixiſſe, diuerſis tamen linguis, vt in Abba Pater. Sed Vetus interpres totum hunc locum ita legit, διὸ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀμὴν, *ideo & per ipſum* [*ſit*] *Amen*, quo modo etiam in vno Græco exemplari ſcriptum inuenimus. & eam quoque ſequutus Arabs ſuppleuit verbum *Præſtatur*. ¶ *Ad Dei gloriã*, τῷ Θεῷ εἰς δόξαν. Id eſt vt Deo cedat gloria, vt Græca ſcholia rectè exponunt. Sed hæc traiectio videtur paulo obſcurior in Latino ſermone, ſi cũ Vetere interprete & Eraſmo conuertamus ad verbum, *Deo ad gloriam*. Reperio autem in omnibus codicibus Græcis diſtinctionẽ additam poſt ἀμὴν, vt τῷ Θεῷ commodè non poſſit cum præcedentibus connecti. quod tamen faciendum eſt, ſi Veterem interpretem ſequamur. ¶ *Per nos*, δι' ἡμῶν. Id eſt, Vt per nos, Euangelij videlicet miniſtros, Dei gloria in Chriſto patefiat. niſi malimus, eadem tamen manente ſententia, hoc connectere cum præcedentibus. ſic enim omnes promiſſiones ſunt Etiam & Amen in Chriſto vt ad hoc ipſum beneficium nobis applicandum Deus miniſtrorum opera vtatur. Vulgata, *Noſtram*, id eſt ἡμῶν, ſublata præpoſitione. quod non placet.

21 *Qui nos confirmat vobiſcum*, ὁ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν. Hæc diſtinctio oſtendit de quibus dictum ſit δι' ἡμῶν, id eſt *per nos*, ſuperiore verſiculo, nimirum de miniſtris Verbi. Vult enim Paulus oſtẽdere quomodo valeat ductũ argumentum à Chriſti perſona ad miniſtros Verbi, quia nimirum quod Chriſtus preſtitit, hoc ipſum annuntiatur à miniſtris, & idem Chriſti Spiritus per miniſtros Eccleſiam regit. Non deſunt qui legant *Vos nobiſcum*. ¶ *Et quĩ vnxit*, καὶ χρίσας. De miniſtris loquẽs quos Spiritus Dei di-

citur vngere, alludit ad Sacerdotum & Prophetarũ atque adeo regum vnctionem in Lege vſurpatam. quanuis fateor hoc etiam poſſe in genere de omnibus fidelibus dici, vt 1.Pet.2.9.Sed ſpectandũ de quo hîc laboret Paulus, nẽpe de aſſerenda miniſterij ſui & ſuorum collegarum dignitate, aduerſus eorum calumnias qui ipſos accuſabant leuitatis, quaſi Spiritu Dei non regerentur, vt qui ad eos non veniſſent ſicut polliciti fuerant. Quòd ſiquis hoc velit ad chriſmatis vſum referre, ineptiſſime fecerit, quum in Apoſtolicis ſcriptis nulla ſit ne tenuiſſima quidem iſtiuſmodi vnctionis mentio. Arabs autem poſt εἰς χριστὸν addit θεός, & iſtud καὶ χρίσας ἡμᾶς, ſequenti verſiculo attexit.

---

22 Ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.

23 Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον.

24 Οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ γὰρ πίστει ἑστήκατε.

Κεφάλαιον β.

1 Ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν λύπῃ πρὸς ὑμᾶς.

2 Εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ;

3 Καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτὸ, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω ἀφ᾽ ὧν ἔδει με χαίρειν· πεποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς ὅτι ἡ ἐμὴ χαρὰ, πάντων ὑμῶν ἐστιν.

4 Ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρύων, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς.

5 Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύ-

---

22 Qui etiam obſignauit nos, indiditque arrhabonem Spiritus cordibus noſtris.

23 Ego verò teſtem Deum inuoco in meam animam, me *idcirco* nondum veniſſe Corinthum, quòd vobis parcam.

24 Non quòd dominemur veſtræ fidei, ſed *quòd* adminiſtri ſimus gaudij veſtri. nam fide ſtatis.

Cap. II.

1 Hoc autem apud me ſtatui, rurſus cum triſtitia non venire ad vos.

2 Nam ſi ego triſtitia vos afficiam, quis eſt igitur qui exhilaret me, niſi is ipſe qui triſtitia fuerit affectus ex me?

3 Et hoc ipſum vobis ſcripſi, ne, quũ venero, triſtitiam capiã ex iis de quibus oportebat me gaudere: cõfiſus de vobis omnibus, meum gaudium, omnium veſtrum *gaudium* eſſe.

4 Nam ex multa afflictione & anxietate cordis ſcripſi vobis, per multas lacrymas: nõ vt triſtitia afficeremini, ſed vt cognoſceretis charitatẽ quã habeo abundãtiſſimam erga vos.

5 Quòd ſiquis triſtitiam attulit, non mihi triſtitiam attulit,

---

22 *Qui & ſignauit nos, & dedit pignus Spiritus in cordibus noſtris.*

23 *Ego autẽ teſtem Deum inuoco in animam meam, quòd parcens vobis, non veni vltrà Corinthum.*

24 *Non quia dominamur fidei veſtræ, ſed adiutores ſumus gaudij veſtri. nam fide ſtatis.*

Cap. II.

1 *Statui autẽ hoc ipſum apud me, ne iterum in triſtitia venirem ad vos.*

2 *Si enim ego contriſto vos, & quis eſt qui me lætificet, niſi qui contriſtatur ex me?*

3 *Et hoc ipſum ſcripſi vobis, vt non, quum venero, triſtitiam ſuper triſtitiam habeam de quibus oportuerat me gaudere: confidens in omnibus vobis, quia meum gaudium, omnium veſtrum eſt.*

4 *Nam ex multa tribulatione & anguſtia cordis ſcripſi vobis per multas lacrymas: non vt contriſtemini, ſed vt ſciatis quam charitatem habeam abundantius in vobis.*

5 *Si quis autem contriſtauit, non me contriſtauit,*

---

22 *Arrhabonem*, ἀῤῥαβῶνα. Hebræi, à quibus Græci hoc vocabulum ſumpſerunt, ערבון [*herabon*] vocant id omne quo dato confirmatur promiſſio. ideo Vetus interpres *pignus* conuertit. Sed arrha ſiue arrhabo peculiariter dicitur pars aliqua perſoluta pretij in vẽditione interuenientis, vt fides fiat reliquæ perſoluendæ ſummæ. Tranſlatitiè igitur Paulus dicit fideles accipere à Deo Spiritus dona, ac præſertim fidẽ, quæ ipſos reddat ventureę ſalutis ſecuros.

23 *Ego verò*, ἐγὼ δέ. Hinc oportuit auſpicari ſecundum caput. ¶ *In meã animã*, ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. in meũ caput, ſiue, vitæ meæ periculo. Nam in vero iureiurando Deus non tantùm vt teſtis, ſed etiam vt vindex aduocatur, ſicut diximus 1.Cor.15.31. Sic apud Hebræos additur לנפשי [*lenaphſchi*.] Caſtellio interpretatur *Teſtem animi mei*, id eſt ſententiæ ſiue voluntatis: quam rectè, ipſe viderit.

24 *Dominemur*, &c. κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, id eſt, τῆς ὑμῶν πίστεως. vt ſuprà, 1.11. Eraſ. *Dominemur vobis* [*nomine*] *fidei*, quaſi ſubaudiatur ἕνεκα, vt vitetur traiectio articuli. Sed hoc planè eſt violentum. Cęterùm hoc addit Paulus quòd alioquin videri poſſet nimium imperiosè loquutus: quaſi dicat, Quod autẽ dixi me idcirco nõ veniſſe vt vobis parcerem, ſic accipite, non quaſi pro meo iure poſſim apud vos quiduis in religione & conſcientiis veſtris obſtringendis vel relaxãdis, ſed quia ſum Dei adminiſter ad vos conſolandos & erigendos. Caſtellio, *Non quòd vobis fiduciam derogemus, ſed conſulimus veſtro gaudi*. Obſecro verò quid eſt ſummâ impudentia quiduis audere in interpretando, ſi hoc non eſt? ¶ *Gaudij*. τῆς χαρᾶς. Gaudium ac pacem conſcientiæ, cuius Deum fecit auctorem, ſe verò adminiſtrum cum collegis, tacitè opponit tyrannico terrori: ſimúlque proprium Euangelij finem deſignat.

IN CAPVT II.

1 *Apud me*, ἐμαυτῷ. Sub πρὸς, vt infrà 17.4. ¶ *Cum triſtitia*, ἐν λύπῃ. Id eſt, triſtitiæ cauſam vobis adferens. quod futurum erat ſi prius ad eos veniſſet quam reſipuiſſent, ſicut ab eo ipſo fuerant admoniti priore epiſtola, cuius etiam reſpectu addidit particulam πάλιν. Priorem enim epiſtolam mittens quodammodo ad eos venerat.

2 *Quis eſt igitur*, καὶ τίς ἐστιν. Vulg. & Eraſ. *Et quis eſt*. Ego verò exiſtimo καὶ prorſus παρέλκειν. Hic enim eſt ſenſus, Cõſtitui omnino ita ad vos venire vt nullam vobis rurſus adferam triſtitiæ occaſionẽ. Nam ſi vos affecerim moleſtia, quis ſuperſit qui me exhilaret? Vos enim ij vni eſtis ex quibus nunc poſſim voluptatem capere: quibus iterum moleſtia affectis, nõ eſt quòd aliũde gaudium ſperem. Sed ſingulari numero dicit ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ. tacitè (vt ex ſequentibus apparet) eum deſignans quem iuſſerat tradi Satanæ: nunc autem in primis ſibi conciliatum cupit, quòd eum reſipuiſſe intellexiſſet. Quòd ſiquis velit ſeruare particulam καί, ita explicanda eſt vt ET in illo Vergilij verſiculo, *& quis nomen Iunonis adoret Præterea?*

3 *Hoc ipſum* τοῦτο αὐτό. Illud ipſum nempe quod illi ac vobis moleſtiam attulit. Hoc enim ad priorem epiſtolam referendum eſt, qua illum iuſſerat tradi Satanæ. Itaque ἔγραψα non conuerti *ſcripſeram*, ſed *ſcripſi*: nec ἐλθών, *quum veniſſem*, ſed *quum venero*, cũ Vet. inter. nec λύπην ἔχω, *triſtitiam caperem*, ſed *triſtitiam capiam*. ¶ *Triſtitiam capiam*, λύπην ἔχω. Vulgata, *Triſtitiam ſuper triſtitiam habeam*, λύπην ἐπὶ λύπῃ ἔχω, quod exiſtimo (perinde vt Eraſmus) tranſlatum eſſe ex Philip.2.27. quanuis ita legerim in Compl. editione, & alio quodam cod. vetuſto. ¶ *Confiſus*, πεποιθώς. Quia, inquit, omnino ſperaui fore vt quod mihi diſplicere intelligeretis, ſtatim tolleretis: quia mea gaudia exiſtimatis vobis eſſe communia.

5 *Triſtitiam attulit*, λελύπηκεν. Vulgata, *Contriſtauit*. Eraſmus, *Dolore affecit*. Ego illo modo malui interpretari, quia caſum non habet adiunctum. ¶ *Non mihi triſtitiam attulit*, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν. Quidam ſubaudiunt μόνον, tantum, interpre-

terpretatione non modò violenta,(vt ego exiſtimo)ſed etiam minimè omnium appoſita,quanuis eam ſit amplexus Arabs interpres.Non enim in eo verſatur Paulus vt illius inceſtuoſi ſcelus exaggeret , (quod ſanè faceret ſi non ſe duntaxat,ſed totam Eccleſiam diceret ab eo triſtitia affectam)ſed contra quantum poteſt illum ſubleuat,ac conſolatur poſt reſipiſcentiam.Primùm igitur quod ſimpliciter verum erat,quaſi dubitans & ſub conditione exprimit, Si quis,inquiens,triſtitiam attulit.Deinde ſe ab eo negat vllo dolore affectum : quaſi dicat perinde abſterſam eſſe illam omnem moleſtiam,acſi nunquam illam ſenſiſſet, quia nimirum ille reſipuerat: ſicut dicit Dominus fore vt iniquitatum noſtrarum amplius non recordetur. ¶ *Sed quadantenus*, ἀλλ' ἀπὸ μέρους.Mecum, inquit Paulus, nullum eſt amplius ipſi negotium:ſupereſtis vos , quos omnes ſanè offendit. Sed hoc quoque Apoſtolus emollit, addens ἀπὸ μέρους id eſt *quadantenus*.Ne,inquit,aggrauem:id eſt ne iam per ſe grauato onus adiiciam quod potius detractum cupio.Sic igitur Chryſoſt.hunc locum ſimpliciter ac dilucidè(meo quidem iudicio) exponit , quo modo etiam & Syrus & Arabs hunc locum conuerterunt,apertè coniungentes πάντας ὑμᾶς,*omnes vos* , non cum verbo ἐπιβαρῶ, ſed cum verbo λελύπηκεν. Quidam tamen accipiunt ἀλλὰ pro *niſi*,& ita vertunt , *Non me contriſtauit , niſi aliquatenus , ne vos omnes onerem*.vt rationem reddiderit Paulus , cur ſcripſerit, Si quis triſtitiam attulit , quaſi de vno loquens, quum alioqui , vt liquet ex epiſtola priore , non multo minus moleſtiæ ipſi attuliſſet Corinthiorum in illo inceſtuoſo corrigendo oſcitantia , quàm ipſius inceſtuoſi ſcelus.Sed durum eſt accipere ἀλλὰ pro ἀλλ' ἢ vel εἰμή. Nam alioqui quod attinet ad verbum ἐπιβαρῶ , exhiberi poteſt eius conſtructio cum quarto caſu,aliis exemplis:nempe 1. Theſſal.2.9.& 2.Theſſ. 3. 6. quum alioqui ex vſu Græcæ linguæ tertio potius caſui adiungatur.

πηκεν, ἀλλ' ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ, πάντας ὑμᾶς.		¨ſed quadantenus, ne *illum* aggrauem, vobis omnibus.		*ſed ex parte , vt non onerem omnes vos.*
Ἱκανὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων·	6	Sufficit iſtiuſmodi *homini* iſta ¨increpatio ¨à pluribus *profecta*,	6	*Sufficit illi qui eiuſmodi eſt, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus:*
Ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι, καὶ παρακαλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος.	7	¨Vt econtrario potius vos *ei* condonetis , *eúmque* conſolemini, nequo modo ¨redundante triſtitia abſorbeatur *vir* huiuſmodi.	7	*Ita vt econtrario magis donetis & conſolemini , neforte abundantiori triſtitia abſorbeatur qui eiuſmodi eſt.*
Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.	8	Quapropter precor vos vt ¨ratam faciatis in illum charitatem.	8	*Propter quod obſecro vos vt confirmetis in illum charitatem.*
Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε.	9	Nam ¨in hunc finem etiam ſcripſi , vt cognoſcerem probationem veſtri, *id eſt* an ad omnia obedientes ſitis.	9	*Ideo enim & ſcripſi vobis , vt cognoſcam experimentum veſtrum , an in omnibus obedientes ſitis.*
Ὧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ ἐγώ. καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι, δι' ὑμᾶς, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ.	10	Cui verò quidpiã condonatis, & ego *condono.* nam & ego ¨ſiquid condonaui , cui condonaui , propter vos *id feci*, ¨in conſpectu Chriſti, vt ¨ne ſuperemur à Satana.	10	*Cui autẽ aliquid donaſtis , & ego. nam & ego quod donaui,ſiquid donaui,propter vos,in perſona Chriſti , vt non circumueniamur à Satana.*

6 *Increpatio*, ἐπιτιμία.Id eſt, ἀποτίμησις.quo vocabulo declaratur non ſimplex reprehenſio,ſed cum exprobratione coniuncta,quæ τιμῇ id eſt honori & exiſtimationi opponitur. ἐπιτιμία autem irrogatam mulctam declarat, quæ vox ad canonicas pœnas quas vocant tranſlata eſt. Non fuiſſe verò hunc inceſtuoſum Satanæ traditum , ſed quum inſignis reſipiſcentiæ exemplum in presbyterio edidiſſet(hi ſunt enim quos τοὺς πλείονας appellat hoc loco Paulus)Corinthios donec iſtud Paulo ſignificaſſent ſuſpenſum illum tenuiſſe , apparet ex eo quod dicit Apoſtolus iſtã ἐπιτιμίαν ſufficere.Nam ſi Satanæ traditus fuiſſet , vlterius progredi non potuiſſent,ne ſi voluiſſent quidem.Deinde id etiam liquet ex verbo κεχάρισμαι, quo ſignificatur remiſſio quædam de ſummo iure , quod Indulgẽtiam poſtea vocarunt, & maximo cum errore quod de ſatisfactione apud Eccleſiam & reſipiſcentiæ teſtimonio veteribus canonibus fuit cautum, ad ſatisfactionem pro peccatis apud Deum fuit accommodatum. ¶ *A pluribus*[*profecta*] ὑπὸ τῶν πλειόνων. Sic diſtinguitur hæc in præsbyterio facta increpatio tum à priuata, tum à publica coram vniuerſæ Eccleſiæ cœtu, quod factum fuiſſet neceſſariò , ſi fuiſſet Satanæ traditus.

7 *Vt contrario*, ὥστε τοὐναντίον.Id eſt, Vt pro eo quòd antea illum ſeuerè vlti eſtis , nunc illi condonetis : pro eo quòd in ſummam triſtitiam coniecistis,nunc illum contrà conſolemini.Sunt enim hæc prorſus contraria.Itaque malui cum Vetere interprete conuertere *E contrario* , quàm cum Eraſ. *E diuerſo*.Hoc enim vrget Paulus, vt Corinthij in illo recipiendo non minus ſint clementes quàm in eiiciendo fuerant ſeueri. ¶ *Redundante*. περισσοτέρᾳ. Vulgata, *Abundantiori*. Eraſmus, *Immodico*. Vide Matth.5.37.

8 *Ratam faciatis*, κυρῶσαι. Id eſt,vt me deprecatore, publico Eccleſiæ conſenſu declaretis vos illum denuò pro fratre complecti , ſicut publico Eccleſiæ iudicio fuit eiectus. Nam τὸ κυροῦν ratã & authenticam confirmationem declarat.vnde factum vt is à cuius auctoritate pendet aliquid,à Grecis dicatur eius rei κύριος.Hinc κύριαι ἀρχαί.id eſt, αὐτοκρατορικαί,ad quas proculdubio reſpexit Paulus ſuprà, 1.24.Eraſ.longa periphraſi , nec ſatis expreſſa , *Efficite vt valeat in illum charitas*. Alluſit enim Paulus ad iudiciorum morem:quo modo etiam accipiendum eſt verbum παρακαλῶ.Vocãt enim Græci παρακλήτους quos Latini *aduocatos*, eos nimirum qui præſentiã ſuam amico reo cõmodabant.

9 *In hunc finem*, εἰς τοῦτο. Vulgata, *Ideo*. Eraſmus, *In hoc*.

10 *Si quid condonaui*, εἴ τι κεχάρισμαι. Vulgata, rectius legit, ὃ κεχάρισμαι, εἴ τι κεχάρισμαι, *quod condonaui , ſi quid condonaui*.Sed rectiſſime,vt opinor, Syrus expũcto εἴ τι & ᾧ, vertit *quod condonaui , propter vos condonaui*. niſi magis placeat Arabs,qui legit ᾧ κεχάρισμαι, κεχάρισμαι δι' ὑμᾶς, *cui condonaui,condonaui propter vos*. ¶ *In conſpectu Chriſti*, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ. Id eſt , verè & ex animo,quaſi inſpectore Chriſto,vt diximus Luc.1.6.vel propter Chriſtum. ſic enim etiam accipitur מפני [*mippene*] apud Hebræos vt expoſuimus ſuprà.1.11. Vel fortaſſis rationem habuit ſupremi illius iudicij in quo futurum ſit vt Chriſtus hanc condonationem ratã habeat Vulgata,*In perſona Chriſti*, id eſt Chriſti nomine ac vice , vt explicat Ambroſius. Vigilius lib.2 aduerſus Eutychen, *perſonã* accipit pro *hypoſtaſi*.Mihi prima expoſitio videtur ſimpliciſſima. ¶ *Ne ſuperemur*, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. Πλεονεκτεῖν abſolutè dicitur qui potiore eſt conditione ſupra alium , pro quo Gallicè dixeris , *qui a quelque auãtage par deſſus vn autre* , idque propriè de iis dicitur qui fraude ſunt iſtud aſſequuti. Hinc factum vt μεταβατικῶς dicatur quiſpiã alterum πλεονεκτεῖν qui auaritia vel aliis malis artibus ex alterius damno ſua cõparauit commoda,vt infrà,7.2. & 12.13. etiam cum caſu rei , 12.18. cui reſpondet paſſiua locutio πλεονεκτεῖσθαι ὑπό τινος , vt optimè videatur Gallicè vertendus hic locus , *afin qu'il ne ſoit point gaigné ſur nous par Satan* , vel *afin que Satan ne gaigne ſur nous*, vel , *n'ait auantage ſur nous* : quod neque fraudandi neque circumueniendi vocabulo commodè exponitur.

11	Οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν.	Non enim illius ∴ machinationes ignoramus.	Non enim ignoramus cogitationes eius.
12	Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρῳάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν Κυρίῳ, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου.	Porrò quum veniſſem Troadem ∴ad *prædicandum* Euangelium Chriſti, ∴etiamſi oſtium mihi apertum erat per Dominum, nõ fuit ∴relaxatio ∴ſpiritui meo, eo quòd non inueniſſem Titum fratrem meum:	Quum veniſſem autem Troadem propter Euangelium Chriſti, & oſtium mihi apertum eſſet in Domino, non habui requiem ſpiritui meo, eo quòd non inuenerim Titum fratrem meum.
13	Ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς Μακεδονίαν.	Sed ∴quum illis valedixiſſem, abij in Macedoniam.	Sed valefaciens eis, profectus ſum in Macedoniam.
14	Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ· καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ.	Deo *ſit* autem gratia, ∴qui facit vt ſemper triumphemus in Chriſto: & odorem notitiæ ſuæ manifeſtum facit per nos omni in loco.	Deo autem gratias, qui ſemper triumphat nos in Chriſto Ieſu, & odorem notitiæ ſuæ manifeſtat per nos in omni loco.
15	Ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ, ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις·	Nam Chriſti bona fragrantia ſumus Deo, in iis qui ſeruantur, ∴& in iis qui pereunt:	Quia Chriſti bonus odor ſumus Deo in iis qui ſalui fiũt, & in iis qui pereunt:
16	Οἷς μὲν, ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ, ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα, τίς ἱκανός;	His quidem, ∴odor mortis ad mortem: illis verò, odor vitæ ad vitam. Sed ad hæc quis ∴idoneus?	Aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam. & ad hæc quiſnam idoneus.
17	Infrà, 4.2. Οὐ γάρ ἐσμεν, ὡς οἱ πολλοὶ, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ, κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.	‖ ∴Non enim, vt plerique, ∴cauponamur ſermonem Dei, ſed ∴vt, ex ſinceritate, ſed ∴vt ex Deo, in conſpectu Dei, ∴de Chriſto loquimur.	Non enim ſumus ſicut plurimi, adulterantes verbum Dei, ſed ex ſinceritate, ſed ſicut ex Deo, coram Deo, in Chriſto loquimur.

---

11 *Machinationes*, τὰ νοήματα. Id eſt nefanda conſilia & ſceleratam voluntatem, vt Hebræi vtuntur vocabulo מזמות [*mezimmoth*:] ideo malui *machinationes* interpretari quam *cogitationes*, cum Vetere interprete & Eraſmo.

12 *Ad [prædicandum] Euangelium*, εἰς εὐαγγέλιον. Id eſt, ad annuntiandum Chriſtum. Eraſmus perobſcurè, *In Euangelium Chriſti*. Elicitur autem etiam ex hoc loco, priorem epiſtolam non eſſe datam Philippis, ſed Epheſi. Nam alioqui receſſiſſet à Corinthiis, veniens Philippis Troada: nec dixiſſet, veni, ſed redij in Macedoniam. ¶ *Etiam ſi*, καὶ. καὶ pro καίπερ, vt poſtulat ipſa ſententia, & oſtendit quoque mutatio conſtructionis. * ¶ *Relaxatio*, ἄνεσιν. Vox oppoſita τῇ θλίψει & στενοχωρίᾳ. ¶ *Spiritui meo*, τῷ πνεύματί μου. Id eſt, animo meo, ſiue apud me. vt expoſuimus 1. Cor. 2. 11. & alibi ſæpe.

13 *Quum illis valedixiſſem*, ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Eraſ. *Dimiſſis illis*, impropriè. Dimittimus enim eos quibus abeundi facultatem facimus: hîc verò Paulus ipſe diſcedit. Vide Marc. 6. 46. Deinde videtur ex hoc verbo elici poſſe, Paulum nonniſi conſtituta Eccleſia, aut certè additis mandatis, Troade diſceſſiſſe. Vulgata, barbarè, *Valefaciens eis*.

14 *Qui facit vt ſemper triumphemus*, πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Vulgata, *Qui ſemper triumphat nos*, impropriè & perobſcurè. Nam triumphari poëtis, præſertim Latinis, dicuntur qui ignominiæ cauſa in triumpho ducuntur: & captiuos dicitur Græcis dux victor θριαμβεύειν, id eſt, de illis triumphare, & ipſi captiui triumphari. Hîc verò τὸ θριαμβεύειν à Paulo accipitur forma coniugationis Hiphil. Eraſmus, *Qui ſemper triumphat per nos*: nec ſic quidem propriè expreſſa Pauli ſententia, Deo potius gratias agentis quòd ille in eo triumphet: vti ſolent legati & milites participes eſſe ducis triumphi: ſicut Eraſmus ipſe in annotationibus rectè expoſuit. Sed eam expoſitionem hauſit ex Hieronymo ad Hedibiam, quæſt. vndecima, vbi alia adfertur multo ineptior, nempe, *Qui triumphat de nobis*. Quæ verò de odore ſubiiciuntur, reſpiciunt ad veterum Sacerdotum vnctionem, & ſacrificiorum ſuffitus: * & huic Pauli dicto opponitur quod extremo cap. Gen. 34 dicit Iacob de Leui & Simeone, nempe *fætere me feciſtis*.

15 *Et in iis qui pereunt*, καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις. Nec enim Deus ex euentu, quem ſolus ipſe habet in poteſtate, ſed ex fide & diligentia æſtimat ſeruorum ſuorum operam.

16 *Odor mortis*, ὀσμὴ θανάτου. Odorem mortiferum eſſem interpretatus, vt etiam paulò poſt ὀσμὴν ζωῆς, *odorem vitalem*, ex Hebræorum idiotiſmo, niſi duæ rationes obſtitiſſent, quas lectori relinquo æſtimandas. Vna, quòd ſi ita verteris, videbitur redundare εἰς θάνατον, *ad mortem*, & εἰς ζωὴν, *ad vitam*: aut certè non magnum pondus addere ſententiæ, quum odor mortifer & vitalis ab effectu dicatur. Altera, quòd in vno codice & apud Clementem lib. Pæd. 2. ſcriptum inuenerim ὀσμὴ ἐκ θανάτου, *odor ex morte*, & ὀσμὴ ἐκ ζωῆς, *odor ex vita*. Fortaſſis igitur prædicatio crucis dicitur odor ex morte, in eorum exitium qui mortem Chriſti tantùm, vt mortem conſiderabant, quibus erat vel ſtultitia, vel offendiculum: aliis verò odor vitæ ad vitam, qui vitam in hac morte propoſitam amplectebantur. Et egregia eſt Nyſſeni de hac re ſententia, οἷον μύρον τῇ περιστερᾷ ῥώμη, τῷ δὲ κανθάρῳ φθορά. Sciendum eſt tamen, Euangelium non perimere quenquam, ſed Euangelij contemptum. *Idoneus?* ἱκανός; Vide Matth. 3. 11. In veteris editionis nonnullis codicibus corruptè legitur, *Quis tam idoneus?* pro *Quiſnam idoneus*, vt rectè (meo quidem iudicio) coniecit Eraſmus.

17 *Non enim*, οὐ γάρ. Connectenda eſt cauſalis particula non cum proximo epiphonemate, quod veluti interiectum fuerat, ſed cum iis quæ de ſe dixerat verſu 14. & 15. quod Græcus ſcholiaſtes non animaduertens, multum hîc laborat. ¶ *Cauponamur*, ἐσμὲν καπηλεύοντες. Id eſt callidè & auarè, minus denique ſincerè tractamus. vt Apoſtolus ipſe explicat infrà, 4. 2. Caupones enim, quos in vernaculo ſermone *regratatores* vocamus, infames ſemper & ſordidi ſunt habiti, ſicut & mangones: quòd merces adulterent, & quibuſuis artibus lucrum captent. Ideo vocat Horatius *perfidos & malignos*. Sed & Græci καπήλους appellant à corrumpendo vino. quò fortaſſis alluſit Martialis in illo verſiculo, *Non potes, vt cupias, vendere copo merum*. Hinc καπηλεύειν pro decipere, & ad quæſtum abuti. quanuis mihi quidem videatur Apoſtolus in metaphora illa ab vnguentis pretioſis ſumpta perſiſtere. nam quia pretioſa erant, & aduehebantur ex longinquis regionibus in his adulterandis magnæ erant & lucroſæ mercatorum impoſturæ. Ideo Vetus interpres καπηλεύοντες vertit *Adulterantes*, rectè quidem, ſed non ſeruata metaphora à qua non abhorruit Ennius iis verſiculis, quos citat Cicero lib. Offic. 1. *Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis: Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes*. Eiuſmodi autem * ſunt boni illi viri quos Nazianz. vocat χριστοκαπήλους καὶ χριστεμπόρους. Audite hoc præ cæteris vos pſeudoieſuitæ, teſtibus immenſis illis opibus, quas dum gratis omnia facitis, tam paucis annis in veſtra non clauſtra ſed palatia congeſſiſtis. ¶ *Vt ex ſinceritate*, ὡς ἐξ εἰλικρινείας. Vulgata, *Ex ſinceritate*, ſublata particula ὡς, quam tamen minimè

puto

puto otioſam, ſed eam eſſe potius quam Hebræi vocant כפ אמיתת [*chap amittath*] id eſt caph veritatis: nimirum quæ non ſimilitudinem, ſed veram congruentiam declaret, veluti infrà, 3.18. καθάπερ, & quum dicit Iohannes, *Vidimus gloriam eius vt vnigeniti à Patre*, cap. 1. verſu 14. Neque eſt imperfecta oratio, vt putauit Eraſmus, ſed cohærent iſta cum verbo λαλοῦμεν. & ἐσμὲν καπηλεύοντες, accipio pro καπηλεύομεν. Cæterùm quid ſit τὸ εἰλικρινὲς, pulchrè declarat Baſilius ἐν ὅροις κατ' ἐπιτομὴν, quæſtione 264. & nos expoſuimus ſuprà, 1.12. ¶ *Vt ex Deo*, ὡς ἐκ Θεοῦ. ſicut proceſſit ex Deo, vt rectè & eleganter vertit Arabs interpres. ¶ *De Chriſto loquimur*, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν, Vulgata, *In Chriſto*. Eraſmus, *Per Chriſtum*. Ego puto Euangelicæ prædicationis materiam ſignificari, eámque tam pretioſam vt adulterare ſit prorſus nefas. Sic apud Hebræos, בעלילותיך אשיחה [*bahalilotheca aſicha*,] id eſt in facinoribus tuis diſſeram, vt Pſalmo. 77.13. in qua phraſi ב ponitur pro על [*hal.*]

Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		CAP. III.
Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν; ἢ μὴ χρῄζομεν, ὥς τινες, συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν;	1	INcipimus rurſus noſipſos commẽdare? aut num egemus, vt nonnulli, commendatitiis epiſtolis apud vos, aut commendatitiis à vobis?	1	*INcipimus iterum noſmetipſos commendare? aut nunquid egemus, ſicut quidam, commendatitiis epiſtolis ad vos, aut ex vobis?*
Ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων.	2	Epiſtola noſtra vos eſtis, inſcripta in cordibus noſtris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus.	2	*Epiſtola noſtra vos eſtis, ſcripta in cordibus noſtris, quæ ſcitur & legitur ab omnibus hominibus:*
Φανερούμενοι ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος· οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.	3	Dum palàm fit vos eſſe epiſtolam Chriſti ſubminiſtratam à nobis, inſcriptam non atramento, ſed Spiritu Dei viui: non in tabulis lapideis, ſed in carneis tabulis cordis.	3	*Manifeſtati quòd epiſtolam eſtis Chriſti, miniſtrata à nobis, & ſcripta non atramento, ſed Spiritu Dei viui: non in tabulis lapideis, ſed in tabulis cordis carnalibus.*
Πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεόν.	4	Fiduciam autem huiuſmodi habemus per Chriſtum apud Deum.	4	*Fiduciam autem talem habemus per Chriſtum ad Deum.*
Οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσασθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ·	5	Nõ quòd idonei ſum⁹ ex nobiſipſis ad cogitandũ quicquã, velut ex nobiſipſis: ſed quòd idonei ſumus, *id* ex Deo eſt:	5	*Non quòd ſufficientes ſimus cogitare aliquid à nobis quaſi ex nobis: ſed ſufficientia noſtra ex Deo eſt:*

IN CAPVT III.

1 *Incipimus*, ἀρχόμεθα. Scripta eſt epiſtola nomine Pauli & Timothei, quibus etiam tertius Siluanus adiunctus eſt ſuprà, 1.19. ideo (vt opinor) pluralem numerum vſurpauit, ſicut, quum de ſe vno propriè diſſerit, ſingularem ſolet adhibere. ¶ *Commendare?* συνιστάνειν; Sic legi ſcriptum in omnibus noſtris codicibus, quum ſit vſitatius τὸ συνιστάναι. Eſt autem omnino legendum iſtud cum interrogandi ſigno. Sed Syrus & Arabs hoc verbum accipiunt pro *Certiorem facere* ſiue *Certiorare*, vt ſit ſenſus, Num rurſum incipimus vobis indicare qui ſimus, ſeu vos certiores de nobis reddere? quo ſignificatu apud Græcos etiam idoneos ſcriptores hoc verbum inuenitur, & ab ipſo Paulo vſurpatur infrà, 6.4. & 7.11. ¶ *Aut num*, ἢ μή. Sic lego, Vulgatam Latinam, itémque Syram & Arabicam interpretationem ſequutus, veteris manuſcripti codicis vnius teſtimonio confirmatam.

2 *Epiſtola noſtra*, ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν. Tota hæc tranſlatio lepida eſt ac venuſta. ac mihi quidem videtur Apoſtolus in vtraque ad Corinthios epiſtola floridum etiam quoddam dicendi genus ſectatus, vt cornicum (quod aiunt) oculos configeret. Eſt autem hæc ſententia, Quòd nos videmur tam magnificè efferre, extra omnem ſuſpicionem eſt adulationis, aut ambitioſæ vanitatis. Nam neque neceſſe eſt vt aliorum, nedum noſtris literis vobis commendemur, neque à vobis vllam apud alios commendationem venemur. Vos ipſi quales nunc eſtis per Chriſtum noſtro miniſterio effecti, nobis eſtis inſtar epiſtolæ ab omnibus lectæ & intellectę, qua & ipſi vobis & aliis rurſum per vos commendamur. Hæc eſt huius loci ſententia. ſed meminerimus Apoſtolum cum ſuis collegis ſenſim à perſonarum commendatione ad ipſius rei, id eſt, ad miniſterij Euangelici præſtantiam commendandam delabi.

3 *Dum palàm ſit*, φανερούμενοι. Hoc connectendum eſt cum verbo ἐστέ, id eſt cum ſuperioris verſiculi initio. Eraſmus, *Dum declaratis*. Vetus autem interpres, *Manifeſtati*, obſcurius quidem, ſed fidelius. Eſt enim paſſiuè accipiendum hoc participium, non actiuè. Et iam antea admonuimus huiuſmodi participia Hebræis infinitis, quæ gerundia vocamus, reſpondere: ita tamen vt ſæpe nulla caſus habita ratione apud Paulum vſupentur. ¶ *Subminiſtratã à nobis*, διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν. Id eſt, cui veluti ſcribendæ operam noſtram impendimus, quaſi fuerimus Domini ſtilus quo fuiſtis inſcripti. ¶ *Dei viui*, Θεοῦ ζῶντος. Addi ſolet hoc epitheton Deo tanquam vitæ authori. Hîc verò tacita ſubeſt antitheſis virtutis Dei viuificæ ad regenerandos animos, cum atramento quo ſcribuntur quidem epiſtolæ, ſed ita vt vim intelligendi quæ ſcripta ſunt, lectori non conferat. ¶ *In tabulis, lapideis*, ἐν πλαξὶ λιθίναις. Alludit ad Legem cuius in lapideis tabulis perſcriptæ miniſter fuit Moſes. Adumbrabant autem lapideæ tabulæ humani ingenij ſummam duritiem, à qua cor hominis non regenerati lapideum denominatur Ezech. 11.19. & 36.26. cui opponitur cor carneum, non quod in carne verſatur (vt accipi ſolet hoc epitheton, quando caro ſpiritui opponitur) ſed econtrario, quod vi Spiritus Dei factum eſt mollius, vt in eo, tanquam nouis tabulis, poſſit Euangelij gratia inſculpi, ſicut prædictum eſt Ierem. 31.31. Et hæc cauſa eſt cur Euangelium ſit potentia Dei ad ſalutem, Lex verò non item. Nam alioquin non minus eſt nobis impoſſibile credere quàm Legem præſtare. Sed illud datur per Spiritus efficaciam cum prædicatione coniunctam, quia fides eſt ex auditu eorum quibus datum eſt vt credant: iſtud verò nunquam datur, quia vult patefieri iuſtitiam ſuam Deus in tribuenda indignis miſericordia: ſicut ſcriptum eſt, *Credidit, & imputatum eſt ei ad iuſtitiam*, vt mox dicemus.

4 *Fiduciam habemus*, πεποίθησιν ἔχομεν. Id eſt, hanc confidẽtiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de noſtri miniſterij dignitate ac fructu. ¶ *Apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν. Vulgata, *Ad Deum*. Eraſmus, *Erga Deum*. Vide ſuprà, 1.12.

5 *Sed quòd idonei ſumus*, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν. Id eſt, quòd apti & accommodati ſimus ad tantam gratiam aliis etiam impertiendam. Ad verbum, *Idoneitas noſtra*, ſiue *aptitudo*, ſi ſic loqui liceat. Vulgata, *Sed ſufficientia noſtra.* quam interpretationem arripuerunt Sophiſtæ, vt fingerent aliquam eſſe in homine non regenerato facultatem ad bonum, ſed ita infirmam vt, niſi à Deo adiuuetur, non ſufficiat. Mira verò non tantùm ignorantia, ſed etiam impudentia, hoc ipſum audere vſurpare ad eripiendam Deo gloriæ ſuæ partem: quod idcirco ſcripſit Apoſtolus, ne non omnia Dei gratiæ tribuere videretur.

Illis verò vno verbo reſpondemus cum Apoſtolo, Quid habes quod non receperis? Quod dictum ſi audeant ad naturæ dotes transferre, illos ego (vt apertè Pelagianos) ad Auguſtinum relego.

Ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος. τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ζωοποιεῖ.	6 Qui etiam fecit vt idonei eſſemus miniſtri noui fœderis ¨non literæ, ſed Spiritus. nam litera occîdit, Spiritus autem viuificat.	6 *Qui & idoneos nos fecit miniſtros noui Teſtamenti, non Literæ, ſed Spiritus. Litera enim occidit, Spiritus autem viuificat.*
Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις, ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὴν καταργουμένην,	7 Quòd ſi mortis miniſterium in literis *poſitum*, & ¨informatum in lapidibus, fuit ¨glorioſum, adeo vt non poſſent intentis oculis intueri filij Iſraël in faciem Moſis, propter gloriam faciei eius, quæ *gloria* erat abolenda,	7 *Quòd ſi miniſtratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita vt non poſſent intendere filij Iſraël in faciem Moyſi, propter gloriam vultus eius, quæ euacuatur.*
Πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ;	8 Quî non potius ¨ miniſterium Spiritus erit glorioſum?	8 *Quomodo non magis miniſtratio Spiritus erit in gloria?*
Εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως, δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ.	9 Nam ſi miniſterium condemnationis *fuit* ¨ glorioſum, multo magis miniſterium ¨iuſtitiæ abundat gloria.	9 *Nam ſi miniſtratio damnationis gloriæ eſt, multo magis abundat miniſterium iuſtitiæ in gloria.*
Καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης.	10 Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit ¨hac in parte, ¨*id eſt* quod ad ſuperãtem gloriam attinet.	10 *Nam nec glorificatum eſt quod claruit, in hac parte, propter excellentem gloriam.*

6 *Non literæ, ſed Spiritus*, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος. De litera & Spiritu abundè diximus Rom. 2. 27. & 7. 6. Hîc quidem res ipſa oſtendit literam vocari Legem cuius miniſter fuit Moſes, Euangelium autem vocari Spiritum quem attulit Chriſtus deditque Apoſtolis, ac miniſtris Verbi per quos Eccleſiam ædificat. Neque enim melius potuit Paulus Euangelij dignitatem apud Corinthios aſſerere quam ſi indicaret excellentioris doctrinæ ſe miniſtrum eſſe quam fuiſſet ipſe Moſes, quatenus quidem Moſis miniſterium per ſe nudè conſideratur ab Euangelio diſtinctum. Sed cur Legem vocat literam? nempe quia lapideis tabulis inſculpta fuit, vt explicat ipſe Apoſtolus ſequenti verſiculo: deinde quòd Moſes nihil aliud quàm illam lapidibus inſculptam tradere potuit legendam & cognoſcendam: cor autem ne ſuum quidem, nedum aliorum potuit hac ratione ad illam præſtandam immutare. Euangelij verò ſubſtantia eſt is ipſe qui attulit illud in mundum, nempe Chriſtus, qui deinde illud tradidit Apoſtolis, ipſorum cordibus inſcriptum: vt ipſi viciſſim tum voce tum ſcriptis illam eandẽ gratiam cum aliis communicarent, Spiritu Dei per eos agente. Dicam apertius: Lex audientium reſpectu, non maiorem vim habet quàm ſcriptum aliquod per ſe omnis virtutis expers, niſi apud eos à quibus præſtari poſſit. Eiuſmodi verò facultatem quum Lex in nobis non inueniat, ſed contrarias potius tenebras, & animum prorſus ei repugnantem, ideo nihil aliud quàm externa prædicatione docet quid flagitet, quid prohibeat Deus: noſtrum autem illud vitium non modò non emendat, ſed etiam irritat. vnde præceps eſt ad mortem ſaltus, niſi aliunde remedium petatur. At Euangelium, ſeu nouum fœdus, quatenus Legi opponitur per ſe & in ſeſe conſideratæ, dicitur Spiritus, multas ob cauſas: primùm propter veteres ceremonias temporarias & in rebus craſſis & corporeis poſitas, deinde (quæ cauſa potiſſimùm æſtimanda nobis eſt in hoc loco) quia materia, argumentum. miniſter denique Euangelij eſt Ieſus Chriſtus, non iam docens quid facere, quid fugere oporteat, (quod Legis officium eſt) ſed ſeipſum in æternam vitam gratis offerens credentibus: nec offerens modò, ſed etiam reipſa inſinuans. Neque enim ſicut Lex benedictionem, addita operum conditione, ita etiam Euangelium iuſtitiam ſub fidei conditione offert (ita enim & Lex & Euangeliũ non vitam ſed mortem offerrent, quum nec facere nec credere per nos poſſimus) ſed diuerſo prorſus modo. Lex quippe opera & quidem perfecta exigit, nec facultatem operandi præbere poteſt, ideóque in morte iacentes damnat. Euangelium verò per Spiritum Chriſti, quem ſecum habet diunctum, fidem quàm à nobis exigit, etiam donat electis: vt in Chriſto per eam apprehenſo iuſtificati ac ſanctificati, vitam æternam adipiſcantur. Itaque Euangelium viuificum, iuſtitiæ, vitæ, ſalutis, pacis, æternum denique dicitur. Hæc ego dicenda putaui vt ſemel explicarem totam hanc vtriuſque fœderis collationem, ab iis præſertim fœdiſſimè obſcuratam, qui literæ appellatione, expoſitionem (quam vocant) literalem, Spiritus autem nomine allegorias intelligunt.

7 *Informatum*, ἐντετυπωμένη. Id eſt impreſſum & inſculptum. Vulgata, *Deformata*, ambiguè, nec ſatis etiam expreſsè: vt mirum non ſit veterum nonnullos Græcæ linguæ imperitia fuiſſe deceptos hoc in loco. Apparet autem vel ex hoc loco de ſolis ceremoniis hîc non agi, ſed de Lege præſertim decalogi: ſiquidem hæc vna fuit in tabulis illis lapideis inſculpta, quæ eſſet cæterarum partium Legis fundamentum. ¶ *Glorioſum*, ἐν δόξῃ. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In gloria*. Eſt autem Hebraiſmus quem expoſuimus prima Corinthiorum 15. 42. & In gloria, hoc in loco, ſplendorem ac maieſtatem declarat: in * Moſe quidem & leuitico miniſterio typico corporalem, in Chriſto verò & Euangelico miniſterio ſpiritualem.

8 *Miniſterium Spiritus*, ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος. Id eſt miniſterium per quod Deus offert atque adeo inſinuat Spiritum, non modò non mortuum, ſed etiam viuificantem. Quum enim in ſuperiore verſiculo tria Legi tribuerit, nempe quòd eſſet mortifera, quòd in ſaxeis tabellis ſcripta, quòd temporarium eius miniſterium: antitheſin Euangelij nunc inſtituit, ſed ita vt maioris energiæ cauſa, ſingulis partibus ſigillatim applicet argumentum a comparatis ſumptum. Id verò niſi animaduertas, videbitur Apoſtolus primùm inſtitutam antitheſin non abſoluere: deinde etiam ταυτολογεῖν, quum tamen omnes partes inter ſe optimè cohæreant. Nam etſi in antitheſi collocat primo loco quod in altero comparationis membro medium locum tenebat, tamen id non poteſt facere vt vitioſa ſit collatio.

9 *Glorioſum*, δόξα. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Gloria*. Eſt autem Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt infra. 7. 14. cuius enallages etiam aliqua eſt emphaſis. ¶ *Iuſtitiæ*, τῆς δικαιοσύνης. Iuſtitiam Chriſti intelligit, cuius imputatione non modò non condemnamur, ſed etiam vt iuſti coronamur. Itaque vberior eſt antitheſis quàm ſi dixiſſet δικαιώσεως, *abſolutionis*: quanuis à remiſſione peccatorum noſtra iuſtitia pendeat.

10 *Hac in parte*, ἐν τούτῳ τῷ μέρει. Hoc eſt quod dicimus in vernaculo ſermone, *En ceſt eſgard*, vel *en ceſt endroit*. ¶ [*Id eſt*] *quod ad ſuperantem gloriam attinet*, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Hoc additum eſt vt explicaret quid illud eſſet ἐν τούτῳ τῷ μέρει, *hac in parte*, ideo ſuppleuimus particulam exegeticam: quod multis aliis locis facere non dubitauimus,

uimus, vt omnem ambiguitatem vitaremus. Vulgata & Eraſmus, *Propter excellentem gloriam*, ne verbis quidem fideliter expreſſis. Neque enim ἕνεκεν idem declarat hoc in loco atq; χάριν, id eſt, *gratia* ſeu *cauſa*, vel διὰ id eſt *propter*, ſed *Quod* vel *Quantum attinet*. quem Helleniſmum ſanè elegantem miror ab Eraſmo non fuiſſe animaduerſum. Sic Herodotus in Clio, παῖδα σὸν, τὸν διακελεύεαι φυλάσσειν ἀπήμονα, τοῦ φυλάσσοντος εἵνεκεν προσδόκα τοι ἀπονοστήσειν. Id eſt, *quod ad cuſtodem attinet*, ſiue quantum in cuſtode ſitum eſt. Syrus omiſſo ἐν τῷ μέρει rectè vertit, ſi ſenſum ſpectes, בפוחמא [*bephuchama*] *in comparatione*. Arabs autem liberius & obſcurius totum hunc verſiculum eſt interpretatus.

Εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ.	11	Nam ſi ¨quod aboletur, *fuit* ¨glorioſum, multo magis eſt glorioſum id quod manet.	11	*Si enim quod euacuatur, per gloriam eſt, multo magis quod manet, in gloria eſt.*
Ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμεθα.	12	Itaque quum eiuſmodi ſpem habeamus, ¨multa in loquendo euidentia ¨vtimur.	12	*Habentes igitur talem ſpem, multa fiducia vtamur.*
Καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου.	13	‖¨Nec *ſumus* ſicut Moſes, *qui* imponebat ¨velamen faciei ſuæ, ¨ne intentis oculis intuerentur filij Iſrael ¨in finem eius quod aboletur.	13	*Et non ſicut Moyſes ponebat velamen ſuper faciem ſuam, vt non intenderent filij Iſraël in faciem eius quod euacuatur.*
Ἀλλ' ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται.	14	¨Itaque occalluerunt ¨mentes illorum. Nam vſque ad diem hodiernum, in lectione Veteris fœderis manet non retectum velamen illud, ¨quod per Chriſtum tollitur.	14	*Sed obtuſi ſunt ſenſus eorum. vſque in hodiernum enim diem, idipſum velamen in lectione Veteris teſtamenti manet non reuelatum, quoniam in Chriſto euacuatur.*
Ἀλλ' ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται.	15	Sed ad hunc vſque diem quum legitur Moſes, velamen cordi eorum impoſitum eſt.	15	*Sed vſque in hodiernum diem, quum legitur Moyſes, velamen poſitum eſt ſuper cor eorum.*
Ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα.	16	Quando verò ¨ſeſe conuerterit ad Dominũ, ¨tollitur velamen illud.	16	*Quum autem conuerſi fuerint ad Dominum, auferetur velamen.*

Exod.34.34.

11 *Quod aboletur*, τὸ καταργούμενον. Quid igitur? num Lex abolita? ſanè, quod ad ceremonias attinet, ceſſauit. Vtitur autem præſenti tempore, quoniam adhuc ſepeliebatur ſynagoga quum hæc ſcriberet Apoſtolus. Verùm ſuprà oſtendimus, de tota Lege, ac præſertim de decalogo, id eſſe accipiendum. Sciendum eſt ergo Legem conſiderari non ſimpliciter, ſed cum ipſo Moſe eius miniſtro coniunctam, & quidem ſeorſim & ab Euangelio diſtinctam: quo reſpectu ſanè dici poteſt, abolito Moſis miniſterio, eſſe abolita. At enim dices, Num hac in parte abolitum eſt Moſis miniſterium? Minimè veró. Semper enim ſunt homines ad Euangelium prædicatione Legis præparandi. Sed hoc dico, toties aboleri miniſterium Moſis, quoties figuratæ prædicationi Legis ſuccedit manifeſta Euangelij gratia. ¶ *Glorioſum*, διὰ δόξης. Vulgata, *Per gloriam*. Atqui διὰ δόξης idem hîc valet atque ἐν δόξῃ. Vide Rom.4.11.

12 *Multa in loquendo euidentia*, πολλῇ παῤῥησίᾳ. Vulgata, *Multa fiducia*. Eraſmus, *Multa libertate*. Neutra interpretatio (vt opinor) ſenſum Apoſtoli expreſſit. Neque enim παῤῥησία hoc in loco loquendi libertatem, ſed ipſius prædicationis perſpicuitatem & ἐνεργείας declarat: quam Cicero *Euidentiam* interpretatur. Quod enim Moſes vmbris obtectum indicauit, adeo vt in imas vſque partes intueri Iudæi non potuerint, (quum eos quantuſcunque ille Moſis fulgor non illuſtraret, ſed excæcaret,) Euangelium ita perſpicuè & euidẽter declarat, vt noſtros oculos non perſtringat, ſed contrà, tenebras noſtras radiis ſuis diſcutiat. Sic etiam accipitur παῤῥησία Marci 8.38. & Iohan.10.24. ¶ *Vtimur*, χρώμεθα. Vulgata & Eraſmus, *Vtamur*, vt & Arabs interpres hunc locum intellexit, ſed perperam. Nec enim exhortatur, ſed miniſterium ſuum deſcribit Apoſtolus.

13 *Nec* [*ſumus*] *ſicut Moſes* [*qui*] *imponebat*, καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει. Duplex eſt hoc in loco ellipſis, ex Hebr. idiotiſmo: vna verbi ſubſtantiui, altera relatiui, אשר [*aſcher.*] Poſtremò, *Sumus ſicut Moſes*, ſignificat tales eſſe qualis erat Moſes, vt Pſal.32.9. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et non ſicut Moſes ponebat.* ¶ *Velamen*, κάλυμμα. Hoc ſcribit Moſes Exo.34.33. his verbis, ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה [*vaiechal Moſche middaber ittam vayitten hal panau maſueh.*] id eſt, *finem fecit Moſes loquẽdi cum illis. Poſuerat autem ſuper faciem ſuam velum.* quem locum integrum ideo citaui, quòd in omnibus quæ vidi exemplaribus adeo perperam ſit conuerſus, vt videatur non poſſe cum hoc Pauli loco conciliari. ¶ *Ne intuerentur*, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι. De eo quod per hoc velamen ἀλληγορικῶς intelligitur, perinde loquitur Apoſtolus, ac ſi conſilium hoc Moſis ipſius fuiſſet: quum ſatis conſtet eum non alia ratione illud adhibuiſſe quàm quòd faciei ipſius fulgorem non poſſent Iſraëlitæ ſuſtinere. Sed Deus interim aliud adumbrabat, nimirum aliam eſſe clariorem expectandam notitiam: deinde pleroſque ne in huius quidem obſcura myſteria penetraturos. ¶ *In finem eius*, &c. εἰς τέλος τοῦ καταργουμένου, id eſt, In imas vſque partes miniſterij Moſis: pro quo dicimus in vernaculo ſermone, *Iuſques au fond*. Siue In finem, id eſt, in ſcopum eius doctrinæ quam proponebat Moſes, volens eos ad Chriſtum adducere, ſed ita, vt exceptis iis per quos iam tum agebat Spiritus gratia, palam poſtea per Euangelij miniſterium exhibita, tenebras intelligentiæ non adimeret: verùm aliis potius tenebris cumularet. Vulgata pro εἰς τέλος legit εἰς πρόσωπον, *in faciem*.

14 *Itaque occalluerunt*, ἀλλ' ἐπωρώθη. Vulgata, *Sed obtuſi ſunt*, ἀλλ' ἠμβλύνθη, non ſeruata metaphora. Eraſmus, *Sed obcæcati ſunt*, ἀλλ' ἐπηρώθη, vt Syrus etiam vertit. qua de re alibi diximus. Deinde poſcit ſententia vt ἀλλὰ pro ὥστε vel γοῦν accipiamus, enallage à Græcis etiam diſertioribus interdum vſurpatá. ¶ *Mentes*, νοήματα. Vulgata, *Senſus*, αἰσθήσεις. Eraſmus, *Cogitationes*. impropriè. Neque enim νοήματα vocat hoc in loco Apoſtolus *cogitationes*, ſed *mentes* ipſas, de pluribus videlicet loquens, vt rectè conuertit Vetus interpres infrà, 4.4. ¶ *Quòd*, ὅτι. Vulgata, *Quoniam*. Nam hoc quoque ferre poteſt ſententia, vt ὅτι pro coniunctione accipiatur. vt etiam verterunt Syrus & Arabs. Ingreditur autem Paulus collationem Moſis cum Chriſto. Moſes (inquit) velamen habuit quod Iſraëlitas arceret ab ipſius miniſterij fine percipiendo: Chriſtus velamen illud ſuſtulit, vt retecta facie gloriam Dei ſpectando, in eam transformati, alios illuſtraremus. Itaque iſtos non mirum eſt cæcutire, quum nolint in eum intueri, à quo vno tollitur hoc velamen, vt exponit Eſaias, cap.25.7.

16 *Seſe conuerterit*, ἐπιστρέψῃ. Vulgata, *Conuerſi fuerint*, ἐπιστρέψωσι, ipſi videlicet Iſraëlitæ. Eraſmus, *Conuerſus fuerit*, (vt habet etiam Claromontanus codex) nimirum Iſraël. Nec enim noua eſt hæc numeri mutatio propter collectiuum nomen, vt Matthæi cap.1. verſu 22. & ſuprà, cap.2. verſu 13. quum præceſſiſſet εἰς τὴν Τρωάδα, ſubiungit verſu 13. ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Auguſtinus bis aduerſus Fauſtum, & in Iohan. tractatu 9. citans hunc locum, interpretatus eſt ἐπιστρέψῃ ſecunda perſona media, *Tranſieris*: ſed perperam, quanuis pia ſit ſententia. Sunt qui Mo-

ſen repetant ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, id eſt, Legem. Mihi videtur nouum hoc dicendi genus, vt dicatur Lex ad Dominum conuerſa. Neque verò neceſſe eſt vt diutius hîc laboremus, quum (meo iudicio) nihil poſſit accommodatius repeti quàm quod eſt in proximo verſiculo, nimirum καρδία αὐτῶν, id eſt *cor eorum*. Vbique enim occurrit hæc formula loquendi: ellipſis etiam molliſſima eſt, & appoſitiſſimam ſententiam gignit: quum velamen non fuerit ipſi Legi, ſed Iſraëlitis poſitum, ideóque his ipſis, non illi detrahendum. * Syrus autem interpres perinde hunc locum interpretatur, ac ſi ſcriptum ſit Ἡνίκα δὲ τις ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς κύριον περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα ἀπ' αὐτοῦ. *Quum autem aliquis ſeſe ad Dominum conuertit, adimitur ei velamen*, quæ ſcriptura certé planiſſima eſt. ¶ *Tollitur*, περιαιρεῖται. Vulgata, *tolletur*, περιαιρεθήσεται, quod nuſquam ſcriptum inueni, & mihi videtur Apoſtolus ad hoc ipſum alludens * quod ipſi accidiſſe narratur Act. 19 18. non de illa vniuerſali Iudaicæ gentis conuerſione, quam prædicit Romanorum 11. 25. ſed de ſingulis prout Euãgelium amplectuntur, diſſerere.

Ioh.4.14.

Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.	17	‖ ¨Dominus verò, Spiritus ille eſt: vbi autem Spiritus ille Domini, ¨illic libertas.	17	*Dominus autem Spiritus eſt: vbi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*
Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος.	18	Nos autem omnes ¨retecta facie gloriam Domini ¨vt in ſpeculo intuentes, in eandem imaginem tranformamur ex gloria in gloriam, ¨ſicut à Domino Spiritu.	18	*Nos verò omnes reuelata facie gloriam Domini ſpeculantes, in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à Domini Spiritu.*
Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.
ΔΙὰ τοῦτο ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν·	1	PRopterea quum miniſterium hoc habeamus, ¨prout miſericordiam conſequuti ſumus, non ¨ſegneſcimus:	1	*IDeo habentes hanc miniſtrationẽ, iuxta quod miſericordiam conſequuti ſumus, non deficimus:*

17 *Dominus verò, Spiritus ille eſt*, ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι. Additus articulus vim habet διαφορικὴν, vt intelligamus de eo Spiritu diſſeri cuius ante meminerat, quum Literæ opponeret, vt Chriſtus dicatur eſſe Spiritus ille, id eſt is qui tollit velamen, in cordibus noſtris agens. ſicut etiam Lex externa eò nos vocabat, ſed fruſtra, quum mortuis loquatur, donec iſto Spiritu ſimus viuificati. ¶ *Illic libertas*, ἐκεῖ ἐλευθερία. Hic quoque dicam in lectoris gratiam quid mihi in mentem venerit, propius in hũc locum intuenti. Alludit, opinor, Apoſtolus ad velaminis vſum, quatenus ſubiectionis ſymbolum erat, de quo diximus 1.Cor.11.10. idque ita eſſe apparet ex eo quòd meminit retecti capitis in proximo verſiculo. Sed & 7.ad Rom.cap. conditionem hominis non regenerati comparat coniugio, cuius vinculum ſit Lex: vt copioſe illic expoſuimus: ac præſertim Rom. 6.14. quò etiam pertinet illud Chriſti dictum Iohan.8.36. Si vos Filius vindicarit, verè liberi eritis. Sed quum multiplici ratione dici poſſimus à Legis imperio liberati, ſpectandum qua de re hîc agat Apoſtolus, nempe de viuificatione per Spiritum ex Euangelij prædicatione. Libertas igitur hoc loco dicitur primus ille gradus ad viuificationem, id eſt, cõditio illa filiorum Dei, quibus exemptum eſt velamen cordis, ſeruitus nimirum illa miſera cæcitatis, & iugum illud tenebrarum: quod vnius hominis peccato nobis impoſitum Lex non modò non alleuabat, ſed etiam altero iugo aggrauabat. Denique hoc ipſum eſt quod ait Propheta, Cor lapideum tollere, & carneum dare: cor illuminare, cor conuertere, lucem videre, & ſimilia omnia quibus prima illa gratiæ Dei per Chriſtum vis ſignificatur, illa inquam nos reddens ad tantam aſpiciendam lucem Euangelij idoneos,

18 *Retecta facie*, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ. Non potuit Paulus aut breuius aut diuinius omnes in nobis gratiæ Dei progreſſus explicare: adeò vt hîc planè (quod aiunt) crucem fixerit Sophiſtis. Primùm omnium igitur gratia Dei in Chriſto nobis velamen adimit, id eſt tenebras illas denſiſſimas quibus vndique obſepti eramus: deinde receptis iam oculis ad tantam lucem minimè caligantibus, ſed vltro etiam eam appetentibus, offertur nobis Chriſtus: in quo, non ſicut olim in Moſe, ſed tanquam in limpidiſſimo ſpeculo & vera Patris imagine, Deum ad ſalutem intueamur. Neque verò ſplendore iſtius ſpeculi offendimur, ſed contra allicimur, magis ac magis in illud intuentes, donec ab ipſo veluti abſorpti, in eam imaginem transformemur, id eſt fiamus & ipſi eius ſplendoris participes, ac tanquam ſecundariæ quædam imagines, ex illorum radiorum veluti reflexione. quod ſignificat Apoſtolus quum inquit ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν id eſt, *à gloria in gloriam*: nimirum gloriæ illius participatione facti & ipſi glorioſi. Declarat enim Apoſtolus transformationis myſterium, niſi malimus hoc accipere de noſtra viuificatione ſuis gradibus perficienda. Manant autem hæc ab vno Dei Spiritu, per miniſtros agentis: nequis ſibi quicquam hîc tribuat, aut fieri hæc non poſſe putet. Quid enim tanto opifici ἀδύνατον? Sed hoc (vt dixi) miniſtris & vnctis Domini peculiariter competit: in quibus tanquam alteris ſpeculis (illa tamen vera luce illuſtratis, non ſua ipſorum vi collucentibus) Chriſti ſplendorem illum concipiamus, qui nos magis ac magis per ipſorum miniſterium allectos illuſtrat. Vnde etiam lux mundi appellatur. ¶ *Vt in ſpeculo intuentes*, κατοπτριζόμενοι. Vulgata, *Speculantes*, impropriè, quum hoc verbum à ſpecula non à ſpecula deducatur. rectius tamen quàm Eraſmus, qui paſſiua ſignificatione conuertit *In ſpeculo repreſentantes*. Cæterùm vocat ſpeculum Apoſtolus, Filium Dei in carne manifeſtatum, qui nobis in ipſius Euangelio ſpectandus proponitur, & Moſi velato opponitur. Alibi vtitur hac ſimilitudine nempe 1.Cor.13.12. ſed diuerſo prorſus fine. Illic enim, notitiam Dei quam nunc habemus comparans cum futura longè perfectiore, dicit nos non plenè Deum ipſum, qualis eſt, ſed quaſi in ſpeculo imaginem eius quandam conſpicere. Hîc verò notitiam noſtram per Euangelium, non per partes, ſed ſemel totam conſiderans, conferénſque cum cognitione ex Lege, opponit velatæ Moſis faciei limpidiſſimum Chriſti ſpeculum: quod rurſus meminerimus peculiari quadam ratione applicandum eſſe Euangelij miniſtris, de quorum muneris præſtantia in primis hîc agit Paulus. ¶ *Sicut à domino Spiritu*, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. Iterum καθάπερ hoc in loco non declarat comparationem, ſed congruentiam, ipſámque adeo rei veritatem, quod diximus ab Hebræis vocari כף אמיתת [*chap amittath*] ſuprà, capite 2.17. Cur autem hoc addiderit Paulus, diximus paulo antè. Vulgata, *à Domini Spiritu*, ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Κυρίου. Sic enim Græcè omnino videtur ſcribendum fuiſſe, vt hæc interpretatio conueniret. Dixerat autem paulò ante Dominum eſſe Spiritum, quod dictum iſti ex aduerſo reſpondet: quam expoſitionem ſequuntur etiã & Baſil. de Spiritu ſancto, ad Amphilochium cap.21. & Chryſoſtomus in hunc locum, & veteres plerique aduerſus Arrianos. Sed & Syrus interpres vertit ſimiliter, דמן מריא רוחא [*demen maria rucha*] *tanquam à dominatore Spiritu*. Eraſ. duas alias interpretationes adfert, nẽpe *A Domino Spritus*, & *Ad Domini Spiritum*, ex Auguſtino. * Ego eã ſequutus ſum quã omniũ ſimpliciſſimã putaui.

IN CAPVT IIII.

1 *Prout miſericordiam conſequuti ſumus*, καθὼς ἠλεήθημεν. Vetus interpres legit *Iuxta quod*, καθ' ὃ. Vtcunque autem legas, omnia hîc accepta refert Paulus gratiæ ac miſericordiæ Dei, ne ſe videatur efferre, quum Deum potius prædicet. Neque id verò duntaxat tribuo Pauli modeſtiæ,

ſtię, cum Eraſino, ſed omnino ita faciendum fuiſſe dico. ¶Segneſcimus, ἐκκακοῦμεν. Id eſt, malis & afflictionibus facti cedimus. Pertinet enim hoc ad ærumnas, vt apparet ex verſu 16. Vide Luc.18.1. Vulgata, *Deficimus*, ſenſu recte expreſſo. Eraſmus, *Degeneramus*, hoc referens ad Moſis ceremonias, quibus neglectis liberè prædicaret Euangelium: quæ certè ſunt ἀπροσδιόνυσα. Ambroſius legit, *Nõ deficiamus*, hortandi modo, μὴ ἐκκακῶμεν, non ſatis etiam appoſité. Deſcribit enim miniſterij ſui virtutem Paulus, quam ex eo ipſo aſſerit vnde ipſius oppugnandi occaſionem capiebant aduerſarij, nimirum ex ærumnis quibus erat obnoxius.

---

2 Ἀλλ᾽ ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

3 Εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον.

4 Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ.

5 Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον· ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦν.

6 Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις

2 Sed abdicauimus ∴ turpitudinis tegumenta, non ∴cum calliditate incedẽtes, neque ∴falſantes ſermonem Dei, ſed declaratione veritatis commendantes noſipſos apud omnẽ conſcientiam hominũ, in cõſpectu Dei.

3 Quòd ſi tectum ∴ eſt Euangelium noſtrum, iis qui pereũt tectum eſt.

4 ∴In quibus ∴Deus huius ſeculi excæcauit ∴mentes, ∴*nempe in* infidelibus, ∴ne irradiet eos lumen Euangelij gloriæ Chriſti, ∴qui eſt imago Dei.

5 Non enim noſipſos prædicamus, ſed Chriſtum Ieſum *eſſe* Dominum: nos autem, ſeruos veſtros ∴propter Ieſum.

6 Quoniam Deus ‖ ∴ qui dixit vt è tenebris lux ſplendeſceret,

2 *Sed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in aſtutia, neque adulterantes verbum Dei, ſed in manifeſtatione veritatis, commendãtes noſmetipſos ad omnem conſcientiam hominum coram Deo.*

3 *Quòd ſi etiam opertum eſt Euangelium noſtrum, in ijs qui pereunt eſt opertum.*

4 *In quibus Deus huius ſeculi excæcauit mẽtes infidelium, vt non fulgeat eis illuminatio Euangelij gloriæ Chriſti, qui eſt imago Dei.*

5 *Non enim noſmetipſos prædicamus, ſed Ieſum Chriſtum Dominum: nos autem, ſeruos veſtros per Ieſum.*

6 *Quoniam Deus qui dixit de tenebris lucẽ ſplen-*

Gen.1.3

---

2 *Turpitudinis tegumenta*, τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Id eſt, quaſcunque latebras captant homines quibus ſua probra operiant, vt verſutias & fraudum omne genus, à quo procul abſumus: vel, indecoras latebras, id eſt, non conuenientes iis qui tantæ dignitatis miniſterium tractant, ſed probroſis potius hominibus. Eorum enim eſt lucem fugere. Vulgata, *Occulta dedecoris*. Eraſmus, *Occultamenta dedecoris*. ¶*Cum calliditate*, ἐν πανουργίᾳ. Vulgata, *In aſtutia*. Eraſ. *Per aſtutiam*. Vide Luc.20.23. ¶*Falſantes*, δολοῦντες. Vulg. non inepté, *Adulterantes*. Hîc enim dolum vocat omne illud fraudis genus quo vtũtur qui merces adulterant, vt idem declaret δολοῦντες atque καπηλεύοντες ſuprà, 2.17. Eraſ. *Dolo tractantes*.

3 *Eſt*, καὶ ἔστι. Vulg. *Etiam eſt*. Eraſmus, *Adhuc eſt*. Atqui abundat καὶ, vt diximus 1.Cor.15.29. & videtur Eraſ. pro ἐστι legiſſe ἔτι.

4 *In quibus*, ἐν οἷς. vel, *inter quos*. Nec enim illi ſoli pereunt qui oblatum Euangelium reiiciunt, ſed etiam innumerabiles quibus non offertur, veruntamen tum ex natiua corruptione, vel ſola, vel cum ſuis fructibus coniuncta: tum ex Legis naturæ violatione damnandi, vt Apoſtolus docet Act.17.& Rom.1: & ita mollius cohæret ei illud ἀπίστων quod ſequitur. Malo tamen illam interpretationem ſequi, vt ἐν οἷς idem valeat atque ἐν ἐκείνοις ὧν, *in iis quorum*, ſiue ὧν, *quorum*. Sed maluit dicere Apoſtolus *In quibus*, quã *Quorum*, quaſi Satan in ipſis quodammodo mentis penetralibus inſideat, vt etiam loquitur Epheſ.2.2. quo etiam ſenſu dicitur Satan in cor Iudæ penetraſſe. ¶*Deus huius ſeculi*, ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. Id eſt, Is cui ſe veluti Deo mãciparunt huius ſeculi homines, Chriſtum vltro ignorantes. Nam Iudæos præſertim (vt opinor) perſtringit, qui oblatum Euangelium inuicta peruicacia reſpuebant. Is autẽ eſt Satan qui à Domino dicitur princeps huius mundi, Ioh.12.31, & 14.30, & Epheſ.6.12: vt planè mirer veteres nonnullos in explicando hoc loco aduerſus Manichæos & Arrianos laboraſſe. Neque enim ex his effici magis poteſt hunc eſſe reuera aliquem alterum aut ſecundarium Deum, quàm ex eo quod de ventre dicitur Phil.3.19. Nõ eſt igitur quòd αἰῶνος τούτου referamus vel ad τὰ νοήματα, cum Hilario, vel ad τῶν ἀπίστων, cum Irenæo, libri aduerſus hæreſes tertij cap.7. cui aſſentiuntur Græca ſcholia, vt ſi ſcriptum eſſet, Mentes infidelium huius ſeculi. Citatur tamen in ſcholiis vera Cyrilli expoſitio, ad Satanam hoc referentis. ¶*Mentes*, τὰ νοήματα. Eraſ. *Senſus*, quam tamẽ interpretationẽ reprehendit ſuprà, 3. verſu 14. ¶[*Nempe in*] *infidelibus*, τῶν ἀπίστων. Si, vt antè diximus, ἐν οἷς, *Inter quos* interpretemur, cohærebunt omnia: ſin minus erit Solœcophanes, duplici ratione excuſandum: vna, quòd Paulus propinquioris vocis νοήματα quàm illius ἐν οἷς remotioris rationem habuerit, cuiuſmodi multa in communi ſermone incidunt: altera, quòd hebraiſſans, loco relatiui αὐτῶν nempe ἀπολλυμένων, quod apud Hebræos ſæpe redũdat, ipſũ antecedẽs ſubſtituerit, ſimul explicans quoſnã ἀπολλυμένους vocarat. ¶*Ne irradiet eos*, μὴ αὐγάσαι αὐτούς. Sic legendum puto potius quam αὐτοῖς tertio caſu, quòd ſic cõſtrui ſoleat hoc verbum. Ambroſium quoque apparet ſic legiſſe, vt annotat Eraſmus, ſed nonnihil diuerſa conſtructione: ita videlicet vt αὐτοὺς à parte anteriore conſtruatur, & αὐγάσαι, aut potius διαυγάσαι, (vt in quibuſdã etiam Græcis coditibus legitur) pro θεωρῆσαι accipiatur. Vertit enim, *Vt non peruideant lumẽ Euangelij*. quæ declaratio mihi quoque non diſplicet, & eòdem recidit. Vulg. *Vt non fulgeat eis*. Eraſ. *Ne illuceſceret illis*. ¶*Lumen Euangelij*, &c, τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, lumen perſpicuæ ac illuſtris prædicationis qua annuntiatur gloria Chriſti, ſeu glorioſus Chriſtus. ſeu, quæ prædicatio eſt gloria Chriſti. quæ omnes interpretationes eòdem recidunt, & optimè cohęrent cum eo quod ſequitur de Chriſti dominio. vel, *Lumen glorioſi Euangelij Chriſti*: quæ interpretatio ab aliis non procul recedit. Vulgata, *Illuminatio Euangelij*. ¶*Qui eſt imago Dei*, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Id eſt, in quo ſeipſum perſpicuè conſpiciendum præbet Deus, vt 1.Timot.3.16. Neque enim Dei imaginem nunc vocat Paulus Chriſtum, alio quàm officij ipſius reſpectu: vt licet vera, tamen ſint ἀπροσδιόνυσα quæ nonnulli ex veteribus hoc loco περὶ τοῦ ὁμοουσίου diſſeruerunt. Cęterùm in Cõplutenſi codice & aliis præterea duobus additur epithetõ ἀοράτου, i. *inuiſibilis*, fortaſſis ex Coloſ.1.15. quanquam id videri poſſit hoc etiam loco minimè otioſum, vt indicetur, Deum alioquin ſuapte natura incomprehenſibilem, in Chriſti tamen Euangelio velut oculis ipſis conſpici.

5 *Propter Ieſum*, διὰ Ἰησοῦν. i. Vt hunc ipſum Ieſum vobis prædicemus. Nã ſi ſui lucri cauſa prædicaſſent, ſeipſos prædicaſſent: ſin Corinthiis ſeruiuiſſent ipſorum cauſa, fuiſſent ἀνθρωπάρεσκοι, vt Eph.6.6. Verè igitur vnum Chriſtum prædicabant Dominum, cuius cauſa non recuſarent omnibus ſeruire. Vulgata, *Per Ieſum*, διὰ Ἰησοῦ, i. à Ieſu delecti ad hanc functionem, ſiue Ieſu auſpiciis. In vno vetuſto codice ſcriptum inuenimus διὰ Χριστοῦ, *per Chriſtum*. Arabs autem vtrunque legit.

6 *Qui dixit*, ὁ εἰπών. i. qui ſolo verbo fecit. Alludit enim proculdubio ad lucis creationẽ ἀναγωγικῶς. Dicere autẽ pro iubere, accipitur quidẽ Hebræorũ more, ſed videtur magnam quandã emphaſin habere hoc in loco & ſimilibus,

ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν·

8 Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ᾽ οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἐξαπορούμενοι·

9 Διωκόμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἀπολλύμενοι·

10 Πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.

is eſt qui ¨ ſplenduit in cordibus noſtris, ¨ ad *præbendum* lumen cognitionis gloriæ Dei ¨ in facie Ieſu Chriſti.

7 Habemus autem theſaurum hunc in teſtaceis vaſculis, ¨ vt eius virtutis pręſtantia ſit Dei, & non ex nobis:

8 Dum ∴ in omnibus affligimur, at ¨ non coarctamur: ¨ hæſitamus, at non prorſus hæremus:

9 Perſequutionẽ patimur, ſed ¨ in ea non deſerimur: ∴ deiicimur, at non perimus:

10 ∴ Quò libet ∴ mortificationem Domini Ieſu ¨ in corpore circunferentes, ∴ vt etiam vita illa Ieſu in corpore noſtro manifeſta fiat.

deſcere, qui illuxit in cordibus noſtris ad illuminatoinem ſcientiæ claritatis Dei in facie Chriſti Ieſu.

7 *Habemus autem theſaurum in vaſis fictilibus: vt ſublimitas ſit virtutis Dei & non ex nobis.*

8 *In omnibus tribulationem patimur, ſed non anguſtiamur: aporiamur, ſed non deſtituimur:*

9 *Perſequutionem patimur, ſed non derelinquimur: deÿcimur, ſed non perimus:*

10 *Semper mortificationem Ieſu Chriſti in corpore noſtro circunferentes, vt & vita Ieſu manifeſtetur in corporibus noſtris.*

¶*Splenduit in cordibus noſtris*, ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Illuxit, inquit Paulus, cordibus noſtris, (id eſt eorum qui propter Chriſtum veſtri ſerui ſumus) vt eam poſtea vobis impertiremus. Ideo Dominus ſuos vocat lucem mundi, Matth.5.14. De miniſtris autem diſſeri iam inde à cap. 2.14. vſque ad 6.11. mecum (vt ſpero) fatebitur quiſquis propius ſingula conſiderarit: quanuis nonnulla aſpergat quæ ad totam Eccleſiam pertinere poſſint, vt 3.17. & 18. ſed non ita multa, & quæ etiam miniſtris propriè ſint applicanda, ne Paulus à ſcopo videatur aberrare. ¶*Ad [præbendum] lumen cognit.* πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, &c. i. vt à Deo illuſtrati, viciſſim aliis eam lucem præbeamus. Lucem autem vocat cognitionẽ gloriæ Dei, id eſt Dei gloriam nobis ad contemplandum exhibitam in Chriſto per miniſterium. Vulg. & Eraſ. *Ad illuminationem ſciẽtiæ* ſeu *cognitionis gloriæ Dei*: quod eſt nimis ambiguè dictum. Poſſet enim ſic accipi quaſi ipſa ſcientia gloriæ Dei eſſet illuminanda. Sed & illis non aſſentior qui φωτισμὸν accipiunt paſſiuè quaſi dicas, *Vt illuminemur cognitione gloriæ Dei*. Sermo enim hic eſt inſtitutus (vt dixi paulo antè) ad declarãdum miniſtrorũ Noui teſtamẽti munus ac ſplendorem: & res ipſa oſtendit, (ſiquis præcedentia ac ſequentia conſideret) Paulum his verbis explicare partem ſuperioris verſiculi poſtremam, itémque illud quod poſuerat in ipſo capitis initio. qua probatione abſoluta, trãſit ad afflictiones cum miniſterio coniunctas, iíſque oſtendit miniſterij dignitatem non modò non imminui, ſed etiam vehementer amplificari. ¶*In facie*, ἐν προσώπῳ. Valla & Stapulenſis malunt interpretari *In perſona*: quod meritò diſplicuit Eraſmo. Alludit enim perpetuò in toto hoc ſermone Apoſtolus ad Moſis faciem illam non apertam, (vt clara eſſet Dei imago) ſed opertam.

7 *Vt eius virtutis præſtantia ſit Dei*, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, Vt eius doni tam eximij præſtantiam omnes intelligant à Deo non à nobis manare. Vulgata, *Vt ſublimitas ſit virtutis Dei*, quaſi ᾖ collocatũ ſit ante τῆς δυνάμεως, contra Græcorum omnium codicum fidem. Alioquin res eòdem recidit, ſi modò ὑπερβολὴν accipias ἀντὶ τῆς ὑπεροχῆς, vt ſubaudias pronomen ἡμῶν, *noſtræ*.

8 *In omnibus*, ἐν παντί. Hebr. בכל [*bechol*,] de quo alibi diximus. Poſſumus etiam ſubaudire τόπῳ, & Paſſim interpretari. ¶*Non coarctamur*, οὐ στενοχωρούμενοι. Numeratur tamen & θλίψις & στενοχωρία, inter ſanctorum ærumnas, Rom. 8.15, & infrà 6.4. Itaque hoc in loco exiſtimandum eſt non quanuis anguſtiam ſignificari, ſed eam ex qua elabi non poſſis. Vulgata, *Anguſtiamur*, barbarè. Eraſmus, *Anxij reddimur*, non ſeruata metaphora. Syrus & Arabs pro ſuffocatione accipiunt. ¶*Hæſitamus, at non prorſus hæremus*, ἀπορούμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἐξαπορούμενοι. De his duobus verbis diximus ſuprà capite 1.8. vbi etiam dicit Apoſtolus ſe ἐξαπορηθῆναι. Sed hoc verbum ibi dextrè intelligendum eſt, vt doctè explicat Baſilius ἐν τοῖς ὅροις κατ᾽ ἐπιτομήν, quęſtione 270. nempe quod ad humana præſidia, & quantum ipſe Paulus eo tempore poterat iudicare. Neque enim vnquam ei præſidium Dei defuit, & eo ipſo tempore Dominus illum iis rationibus liberauit, quas ipſe coniicere non potuiſſet. Itaque hæc inter ſe non pugnaut. Vulg. prorſus nouè, *Aporiamur, ſed non prorſus deſtituimur*. Eraſmus, *Laboramus, at non deſtituimur*. Bud. *Egentes, at non egeſtati ſuccumbentes*. Ego malui de omni difficultate hæc accipere, ſimúlque ſtudui paronomaſiã Græcam repræſentare. Syrus & Arabs non vno modo iſta duo interpretantur, nec videntur Græcas voces ſatis intellexiſſe.

9 *In [ea] non deſerimur*, οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. Vulg. *Derelinquimur*. Eraſmus rectè expreſſit præpoſitionem ἐν. Cæterùm quod hîc adiicitur in aliquibus veteris editionis codicibus, *Humiliamur, ſed non confundimur*, ταπεινούμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ αἰσχυνόμενοι, in nullis Græcis exemplaribus inueni. ¶*Deÿcimur*, καταβαλλόμενοι. In quibuſdam Latinis codicibus præcedit, *Humiliamur, ſed non confundimur*. quod non eſt in Græcis nec in vetuſtis etiam Latinis exemplaribus.

10 *Quólibet*, πάντοτε. Id eſt ἑκάστοτε. Ita enim optimè cõueniet participium περιφέροντες, *circunferentes*, id eſt, quocunque venimus paratam nobis crucem inuenientes, quaſi eam circunferamus nobiſcum. Vulgata & Eraſmus, *Semper*, quod tamen tolerari poteſt, quum ſequatur ἀεί. ¶*Mortificationem*, τὴν νέκρωσιν. Sic vocat Paulus miſeram illam conditionem fidelium, ac præſertim miniſtrorum (de his enim propriè agitur) qui quotidie (vt ait Dauid) occiduntur, quaſi deſtinationem ad cędem dicas: additúrque *Domini Ieſu*, vel, (vt legit Vetus interpres) *Ieſu Chriſti*, tum vt declaretur cauſa propter quã mũdus nos ita perſequitur, tum etiam quia hac quoque in parte Chriſto capiti ſumus conformes, Chriſtúſque adeo ipſe quodammodo in nobis afficitur. Ambroſius maluit *mortem* interpretari, nempe quia in altero membro fit mentio vitæ Chriſti. At ego, ſi libuiſſet à Pauli verbis diſcedere, cædem potius expoſuiſſem: quia non temere Paulus νέκρωσιν maluit ſcribere quàm θάνατον, quoniam etiam Chriſtus hîc conſiderandus nobis eſt non vt ſimpliciter mortuus ſed vt interemptus. Verùm vt modo dixi, νέκρωσις nec mortem nec cædem hîc ſignificat, ſed conditionem illam quotidianis mortibus obnoxiam, qualis etiam fuit Chriſti ad tempus: denique ſummam imbecillitatem declarat, ſicut Paulus idem vocabulum vſurpat Rom.4.19, de Saræ vtero loquẽs ad concipiendum prorſus effœto, & viribus omnibus deſtituto. Huic autem opponitur vita eiuſdem Chriſti, de qua dicemus proxima annotatione. Fortaſſis hoc diſcrimen non ineptè aliquis obſeruarit inter מות & תמותה [*maueth* & *temuthah*,] vt Pſal.79.11. ¶*In corpore*, ἐν τῷ σώματι. Claromontanus codex hîc etiam habet ἡμῶν, *noſtro*. vt Vetus Latinus interpres, itémque Syrus & Arabs. ¶*Vt etiam vita*, ἵνα καὶ ἡ ζωή. Videbatur poſcere ratio collationis vt potius ſcriberetur ἡ ζωοποίησις, id eſt *viuificatio*. ſed Paulus hoc modo expreſſius loquitur, cauſam videlicet nominans ipſius effectus loco. Vnde enim felix illa & planè diuina miniſtrorum fidelium virtus mortificationi ex diametro oppoſita? quî fit, inquam, vt per mille mortes inuicti & intrepidi, victores denique ad metam, ſua functione perfuncti, euadant? Nempe ex vita, id eſt Spiritu ſeu vigore illo Ieſu Chriſti qui morti ipſi dominatus eſt, qui vigor in illorum etiam mortalibus & infirmis vaſculis ineſt, vt 1.Tim.1.14. & tum demum ſeſe exerit quum à

contraria mortificatione laceſſitur: alioquin ita latens vt cognoſcendus non fuerit. imò verò infirmitatibus acuitur & magis ac magis perficitur, vt alibi tradit Apoſtolus. Hinc illa reſurrectio de qua dicemus infrà, verſu 14: id eſt liberatio ex tot mortibus, vt ſuprà, 1.10. Quanuis enim hæc viuificatio in ſuprema demum reſurrectione ſit perficienda: tamen de reſurrectione non agi hoc in loco, liquere poteſt ex ipſo Apoſtoli ſcopo. Nec enim aliud ei propoſitum eſt quàm docere, perpetuis illis ærumnis non reddi vilius Euangelij miniſterium, ſed contrà dignitatem illius ac robur verè diuinum in Chriſto palàm toti mundo ſpectandum proponi. Pertinet igitur ad hanc vitã iſta ſpiritualis reſurrectio, ſiue huius latentis vitæ declaratio, cuius tamen complementum in vltimum illum diem differtur, quo ipſa etiam corpora in gloriam abſorpta morte reſurgent.

Ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν.	11	Semper enim ∴nos qui viuimus, morti tradimur propter Ieſũ, vt etiã vita Ieſu manifeſta fiat ∴in carne noſtra mortali.	*Semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Ieſum: vt & vita Ieſu manifeſtetur in carne noſtra mortali.*
Ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν.	12	∴Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.	*Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis.*
Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως κατὰ τὸ γεγραμμένον, Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν.	13	∴Et quoniam habemus ∴eundem Spiritum fidei, ∴ſecundum illud quod ſcriptum eſt, ‖Credidi, *&* ideo loquutus ſum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur.	*Habentes autem eundem Spiritum fidei, ſicut ſcriptum eſt, Credidi propter quod loquutus ſum: & nos credimus, propter quod & loquimur.*
Εἰδότες ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ Ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν.	14	Scientes fore vt qui excitauit Dominum Ieſum, nos quoque ∴per Ieſum excitet, ∴& ſiſtat vobiſcum.	*Scientes quoniam qui ſuſcitauit Ieſum, & nos cum Ieſu ſuſcitabit, & cõſtituet vobiſcum.*
Τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.	15	Nam hęc omnia propter vos *fiunt*, vt ∴gratia illa copioſiſſima, pluribus gratias agentibus, redundet in gloriam Dei.	*Omnia enim propter vos, vt gratia abundãs per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.*
Διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ.	16	Propterea non ſegneſcimus: ſed etiamſi externus homo noſter corrumpitur, internus tamen ∴renouatur ∴in dies.	*Propter quod non deficimus: ſed licet is qui foris eſt noſter homo corrumpitur, tamen is qui intus eſt renouatur de die in diem.*

Pſa 116.10

---

11 *Nos qui viuimus*, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Id eſt, nos qui vita illa præditi ſumus. Quid ſi verò exponas, *Dum viuimus?* Vereor vt repugnet articulus. Deinde (vt mihi videtur) inanis eſſet, atque adeo propter additam particulam cauſalem γὰρ, non ſatis apta repetitio ſuperioris ſententiæ. Itaque rurſum conſtituo, hîc non agi de illa corporali reſurrectione à mortuis, ſed de perduratione in tot præſentibus pro Chriſto periculis, vt dignitatem miniſterij crux ipſa hîc quoque commendet. ¶ *In carne noſtra mortali*, ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. Id eſt, in carne noſtra quantumlibet mortali, non autem quæ mortalis eſſe deſierit. Vocat autem mortalem, non ob conditionem illam omnibus communem, de qua Heb. 9.17: ſed illam mortificationem reſpiciens quam deſcripſit ver. 8. 9 & 10, quã etiam ob cauſam vaſculis teſtaceis corpora miniſtrorum peculiari ratione comparauit, quanuis alioqui doctrina iſta ſit toti Eccleſiæ communis.

12 *Itaque mors quidem*, ὥστε ὁ μὲν θάνατος. i. Itaque nos miniſtri non aliter morte illa quotidiana viuimus quàm vos vita viuitis, qui videlicet in veſtris rebus proſperis vitam veſtram collocatis. Verùm hoc fortaſſis ſubtilius eſt, quanuis non malè conueniat ſuperiori antitheſi. Et præterea haud ſatis ſcio an tam acerba támque mordax reprehenſio huic Epiſtolæ conueniat, quum in hac ſtuduerit ſuperioris amarulentiam temperare. quod enim infrà, 11.22, & 21, & vlt. cap. nonnihil videtur aſperè loqui, exiſtimo ab eo de induſtria in extremam partem eſſe reiectum, poſtquam ſui miniſterij dignitatem ſatis aſſeruiſſet. Itaque ob eam etiam cauſam non facilè admiſerim illam ironiam, aut σαρκασμὸν potius, hoc in loco. Mihi magis placet eorum ſententia qui perinde hoc accipiunt acſi dixiſſet Apoſtolus, Noſtra igitur eſt afflictio, veſtrum autẽ eſt commodum: vt vos quaſi ex noſtra morte viuatis, ad quos redit noſtrarum ærumnarum fructus. quod poſtea explicabit ver. 15, & iam attigit ſuperiore verſiculo quum diceret ἵνα φανερωθῇ, *vt declaretur*. Sed notandum eſt quod dixi ὁ θάνατος ἐνεργεῖται, *mors agit*. Ita enim hanc mortem quotidianã oſtendit & ipſis miniſtris & toti Eccleſiæ eſſe (vt ita dicam) vitalem, vt quæ latentem illum Chriſti vigorem nõ extinguat, vt alioqui mors ſolet, ſed excitet potius ac foueat.

13 *Et quoniã habemus*, ἔχοντες δέ. Particula δὲ hoc in loco non eſt aduerſatiua, ſed potius ſententiã nectit. Ideo conuertimus potius per *Et*, quàm per *Autẽ*, vel *Verò*. Deinde participium ἔχοντες cõtinet αἰτιολογίαν. Vulg. *Habentes autẽ*. Eraſ. *Caeterùm quum habeamus*. ¶ *Eundem Spiritum fidei*, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως. Id eſt, eandem fidem ex eiuſdem Spiritus afflatu & dono. Sic enim alibi diximus nomen Spiritus ex Hebræorũ conſuetudine vſurpari, vt Eſa. 11.2. ¶ *Secundum illud quod ſcriptum eſt*, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Perinde hoc accipiendum eſt acſi dixiſſet, Quia habemus eundem Spiritum fidei, atque is de quo ſcriptum eſt.

14 *Per Ieſum*, διὰ Ἰησοῦ. Vulgata, *Cum Ieſu*, σὺν Ἰησοῦ, vt apud Ambroſ. & in vno Græco exemplari legitur, ſed repugnantibus reliquis ſummo conſenſu. nec ſanè poſſum eam lectionem admittere. ¶ *Et ſiſtat vobiſcum*, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. Id eſt, nos liberatos ſiſtat vobis præſentes. Nam de ſuo ad eos aduentu loqui Apoſtolum, apparet ex verſu ſequenti, quem etiam inchoat à particula cauſali. Itaque non poſſum nunc quidem aliter ſtatuere quàm reſurrectionem hîc figuratè vocari liberationem ex iis periculis, quibus ſimili ratione nomen Mortis tribuerat in ſuperiore tractatione, vt ſuprà, 1. verſu 10, & 11. vbi eandem prorſus ſententiam expreſſit: quanuis tandem ad reſurrectionem illam ſupremam delabatur. Eraſmus retulit ad Iudæorum & Gentium coniunctionem in Chriſto, quod non videtur indigere refutatione.

15 *Gratia illa copioſiſſima*, ἡ χάρις πλεονάσασα. Id eſt, Vt quum fuero liberatus & vobis reſtitutus, ingens illud beneficium quod in me effuſum erit, viciſſim in Dei gloriã redundet: propterea quòd non ego vnus gratias agam, ſed vos omnes mecum, & afflictionis participes & conſolationis. Itaque διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν non cohæret cũ πλεονάσασα, ſed cum περισσεύσῃ. Vetus tamen interpres videtur non ineptè legiſſe, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων, τῇ εὐχαριστίᾳ περισσεύσῃ, &c. Vertit enim, *Vt gratia abundans per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei*. Rurſus autẽ redundat articulus τῶν πλειόνων, vt ſupra annotauimus, 2.6. Sed mihi magis arriſerit quod legerunt Syrus & Arabs, ſi codicis alicuius Græci teſtimonio cõfirmaretur, nempe, ἵνα τῆς χάριτος πλεονασάσης, διὰ τῶν πλειόνων ἡ εὐχαριστία περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, *vt abundante gratia, redundet per multos gratiarum actio, ad Dei gloriam*.

16 *Renouatur*, ἀνακαινοῦται. Id eſt, nouas vires acquirit,

ne nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui huius viribus ſuſtinetur. quam ob cauſam dixit ſuprà, verſu 12, mortem in nobis agere.

¶ *In dies*, ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. Hebr. יום יום [*iom iom.*] Vulgata, *De die in diem.* Eraſmus, *In ſingulos dies*, id eſt מיום ליום [*mijom laiom.*]

Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, καθ᾽ ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν·	17	∴ Momentanea enim leuitas afflictionis noſtræ, ∴ excellenter excellentis gloriæ ∴ pondus æternum ∴ conficit nobis:	17	*Id enim quod in præſenti eſt, momentaneum & leue tribulationis noſtræ, ſupra modum in ſublimitate æternum gloriæ pondus operatur nobis:*
Μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.	18	Dum non ſpectamus ea quæ cernuntur, ſed ea quæ non cernuntur. nam quæ cernuntur, temporaria ſunt: at quæ non cernuntur, æterna.	18	*Non contemplantibus nobis quæ videntur, ſed quæ non videntur. quæ enim videntur, temporalia ſunt: quæ autem non videntur, æterna ſunt.*
Κεφάλαιον ε.		CAP. V.		CAP. V.
ΟΙ'δαμεν γὰρ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	1	SCimus enim nos, ſi ∴ terreſtris huius domus noſtræ tabernaculum diſſolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* non manu factum, æternum in cælis.	1	*SCimus enim, quoniam ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis diſſoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis.*
Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.	2	∴ In hoc etenim ſuſpiramus, ‖ expetentes domicilio noſtro, ∴ quod è cælo eſt, ∴ ſuperindui.	2	*Nam & in hoc ingemiſcimus, habitationẽ noſtram quæ de cælo eſt, ſuperindui cupientes.*
Apoc.15.16 Εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.	3	∴ Siquidem etiam induti, nõ nudi reperiemur.	3	*Si tamen veſtiti, non nudi inueniamur.*
Καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει τούτῳ στενάζομεν βαρούμενοι· ἐφ᾽ ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ᾽ ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς.	4	∴ Etenim ∴ qui ſumus in hoc tabernaculo, ſuſpiramus onerati: ∴ in quo non cupimus exui, ſed ſuperindui, vt abſorbeatur mortalitas à vita.	4	*Nam & qui ſumus in hoc tabernaculo, ingemiſcimus grauati, eo quod nolumus expoliari, ſed ſuperueſtiri, vt abſorbeatur quod mortale eſt à vita.*

---

17 *Momentanea enim leuitas*, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. Sic apud Demoſth. ἡ παραυτίκα ἡδονή, *momentanea voluptas:* & apud Thucydidem, τὸ αὐτίκα δεινόν, *ſubitum malum.* Vulgata, *Id enim quod in præſenti eſt momentaneum & leue tribulationis noſtræ.* quaſi παραυτίκα idem declaret atque ἐν τῷ παρόντι, vt etiam Arabs & Syrus ſunt interpretati. Leuitas autem oppreſſionum ad ipſam qualitatem non refertur, quaſi ærumnæ ſint admodum exiguæ & ad ferendum leues: ſed eas illico præterire oſtendit, quum ne tota quidẽ vita noſtra ſit diuturna. Nam nunc primùm tranſit Apoſtolus ad reſurrectionem illam veram, cuius ſpe dicit ſe ſuſtentari. ¶ *Excellenter excellentis gloriæ pondus æternum*, καθ᾽ ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης. Hac repetitione Græcę vocis ὑπερβολῆς ſignificatur ęternitas, ipſa (vt ita dicam) æternitate magis æterna, vt dicunt Hebræi עד מאד מאד [*had meod meod.*] Poteſt tamen alterum καθ᾽ ὑπερβολὴν referri ad τὸ παραυτίκα, quibuſdam Græcis codicibus ita hunc locum diſtinguentibus, vt ſic quoque poſſis interpretari, *Leuitas enim afflictionis noſtræ ſupra modum momentanea, ſupra modum æternum pondus, &c.* Vulgata, *Supra modum in ſublimitate.* Eraſmus, *Mirè ſupra modum.* ¶*Pondus gloriæ*, βάρος δόξης. Poſcit ratio collationis vt grauis gloria dicatur quæ conſtantiſſimè manet immota. Notandæ ſunt autem elegantiſſimæ antitheſes, & quouis etiam Demoſthene non indignæ. nam τῷ παραυτίκα opponit τὸ καθ᾽ ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον, τῷ ἐλαφρῷ opponit τὸ βάρος, τῇ θλίψει opponit τὴν δόξαν. Sic etiam mox τοῖς βλεπομένοις confert τὰ μὴ βλεπόμενα, & cum τοῖς προσκαίροις comparat τὰ αἰώνια. ¶*Conficit*, κατεργάζεται. Eraſmus, *Parit.* Vulgata, *Operatur.* quod verbum arripiunt Sophiſtæ vt merita Sanctorum ſtabiliant: quum duntaxat ſignificetur quo itinere ad gloriam perueniatur. Nam ſi de eo agatur propter quod datur gloria, longè aliter loquitur idem Paulus Rom.4.2, & 8.18.

IN CAPVT V.

1 *Terreſtris noſtræ domus tabernaculum*, ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους. Vulgata, *Si terreſtris domus noſtra huius habitationis:* non ſeruato vocabulo tabernaculi, quod aptiſſimũ erat ad huius corporis ſtructuræ & mortalis vitæ imbecillitatem, & caducam conditionem ſignificandam. cui opponitur οἰκοδομή, id eſt firmum ac ſtabile ædificium. Eraſ. *Si terrenum noſtrum domicilium huius tabernaculi.* Ego puto hoc explicãdum per hypallagen, cuiuſmodi annotauimus Act.5.20, & alibi quoque. Quod autem Terrenum hic * dicitur, Gorgias ille Leontinus, referente Stobæo λόγῳ 117 eleganter vocauit σαπρὸν καὶ ῥέον οἰκίδιον. id eſt putrem & diffluentem domunculam, quanuis nec cauſam nec remedium huius mali, imò ne malum quidẽ ipſum intelligens.

2 *In hoc etenim*, καὶ γὰρ ἐν τούτῳ. nempe σκήνει, *tabernaculo.* * Vel *Nam interea*, vt Act.24.16. ¶*Quod è cælo eſt*, τὸ ἐξ οὐρανοῦ. Id eſt cæleſte, gloria nimirum & ἀφθαρσίᾳ, non autem ſubſtantia, vt expoſuimus copiosè 1.Cor.15. ¶*Superindui*, ἐπενδύσασθαι. Veſtem vocat immortalitatis gloriam, qua tanquam veſte obtegetur etiam noſtrum corpus. Sic enim vſurpare ſolẽt Hebræi verbũ לבש [*labaſch,*] vt diximus Luc.24.49, & 1.Cor.15.53. In hoc autem verbo præpoſitio ἐπὶ non ſignificat veſtem veſti additam, ſed veſtem corpori iniectam, ad illud videlicet operiendum. Mortalitatem enim exuemus vt ſuccedat immortalitas. Aliis placet primam veſtem dici Chriſti iuſtitiam, alteram verò, illius iuſtitiæ præmium. quorum ſententiæ nolim præiudicium adferre.

3 *Siquidem etiam induti*, εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι. Vulgata, *Si tamen*, quaſi εἴγε conditionem declaret: quamobrem etiam εὑρεθησόμεθα conuertit *Reperiamur*, ſubiunctiuo modo. At ego puto potius hoc poſitum αἰτιολογικῶς, aut certè διασαφητικῶς. explicat enim cur vſus fuerit verbo ἐπενδύσασθαι. Nam, inquit, non manebimus corpore exuti: ſed etiam hoc noſtrum corpus in cælo induetur, immortalitatis videlicet gloria. & alludere mihi videtur Paulus ad Adami * pudendam nuditatem: cui opponitur gloriæ Chriſti amictus. Qui pro conditione hoc accipiunt, putant eſſe additum vt ſancti iuſtitia Chriſti induti, & gloria ipſius ſuperinduendi, diſtinguantur ab infidelibus vtraque veſte deſtitutis. Nam quòd hoc refert Caſtellio ad eos qui viui in iudicio deprehendentur, (de quibus 1. Theſ.4.16) ne refutatione quidem mihi videtur indigere. Ambroſius indicat aliam lectionem, nempe εἴγε ἐκδυσάμενοι, id eſt *ſiquidem exuti, corpore* videlicet, quod etiam ſcriptum inueni in Claromontano codice. vt hæc ſit ſententia, deſtruendum eſſe tabernaculum morte, ſed ita tamen vt non pereat: imò vt corruptibilitate depoſita, reſtituatur nobis immortalitate induendum.

4 *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*, deprauata etiam ſententia. ¶*Qui ſumus*, οἱ ὄντες. Id eſt, quia ſumus. Ponitur enim articulus αἰτιολογικῶς. ¶*In quo non cupimus exui,*

μενοι, ἐφ᾽ ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι. Eraſmus, *Propterea quòd nolimus exui*, ſenſu certè abſurdo. Nam etiamſi legas vt excudit Frobenius, ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, erit tamen tranſponenda negans particula, vt pertineat ad ἐκδύσασθαι, vt ex ipſa ſententia puto ſatis liquere. Sed profectò legendum eſt ἐφ᾽ ᾧ, vt ſcriptum inuenimus ſummo conſenſu in omnibus vetuſtis codicibus, & Græcis etiam ſcholiis. quibus tamen in eo non aſſentior quòd ἐφ᾽ ᾧ interpretantur pro ἐπειδή. quo fit vt in eandem traiectionem incidamus, vt ſit interpretandum, *Quoniam nolumus*, quum potius ἐφ᾽ ᾧ vertendum ſit, *In quo*, & ſubaudiendum σκήνει, *tabernaculo*, vt ſit ſententia, In quo tabernaculo quandiu ſumus, non cupimus eo exui, ſed ſuperindui, id eſt, non tædet nos vitæ ipſius, ſed futuræ deſiderio ardemus. &c. Vulgata, *Eo quód*. Videtur enim etiam legiſſe ἐφ᾽ ᾧ, ſed pro ἐπειδή.

Ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, Θεός, ὁ δὲ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ πνεύματος.	5	Porro ⁖Deus *is eſt* ⁖qui nos ad hoc ipſum condidit, qui etiam dedit nobis ⁖arrhabonem Spiritus.	5	*Qui autem efficit nos in hoc ipſum, Deus, qui dedit nobis pignus Spiritus.*
Θαῤῥοῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου·	6	⁖Confidentes igitur ſemper, & ſcientes ⁖dum aduenę ſumus in corpore, nos peregre abeſſe à Domino:	6	*Audentes igitur ſemper, & ſcientes quoniam dum ſumus in corpore, peregrinamur à Domino:*
(Διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους.	7	⁖(Per fidem enim incedimus non per aſpectum:	7	*(Per fidem enim ambulamus, & non per ſpeciem)*
Θαῤῥοῦμεν δέ, καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον.)	8	⁖Confidimus autem, & probamus ⁖potius ⁖migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum.)	8	*Audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præſentes eſſe ad Dominum.*
Διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι.	9	⁖Propterea etiam ambimus ⁖& *in corpore* aduenæ, & *ex corpore* migrantes, ei eſſe accepti.	9	*Et ideo contendimus, ſiue abſentes ſiue præſentes, placere illi.*

5 *Deus* [*is eſt*,] Θεός. Sub ἐστὶν, quam ellipſin duram eſſe fateor: ſed quæ tamen Paulo ſit familiaris, vt ſuprà, 1.21, & 4.6. Eam neglexit Vetus interpres, ideóque obſcurè admodum hæc conuertit, quòd videatur hiare ſententia. Alibi tamen expreſſit, vbi obſcurior etiam erat ellipſis, vt infrà, 10.1. Cæterùm quod in vno codice additum comperimus καὶ χρίσας ἡμᾶς, *& qui nos vnxit*, omnino irrepſit ex margine, vt alia etiam multa, quum aliquis, ad explicandũ quod ſequitur de arrhabone Spiritus, annotaſſet quod ſcriptum eſt ſuprà, 1.21. ¶ *Qui condidit*, ὁ κατεργασάμενος. Id eſt, ὁ κτίσας, ſiue ὁ διαπλασάμενος, vt rectè explicant Græca ſcholia. Hoc enim referendum eſſe ad primam illam corporis fabricationem oſtendit verbum ἐργάζεσθαι, id eſt *operari*: vt ſignificetur Deum ad hunc ipſum finem condidiſſe ſuorum electorum corpora vt ea aliquando cæleſti illa immortalitate indueret, cuius arrham habent Spiritum ſanctum in ipſis tam efficaciter agentem. Alioqui dixiſſet potius ἐνεργήσας ἐν ἡμῖν. Itaque Vetus interpres non ſatis rectè conuertit, *Qui efficit*, neglecto etiam tempore, neque ſatis expreſſe Eraſm. *Qui parauit*, ὁ παρασκευασάμενος, quum alioquin rectè hũc locum expoſuerit in annotationibus. Ambroſius, *Perfecit*, deceptus alia ſignificatione verbi κατεργάζεσθαι. ¶ *Arrhabonem*, ἀῤῥαβῶνα. Vulgata, *Pignus*. Vide ſuprà, 1.22.

6 *Confidentes autem*, θαῤῥοῦντες δέ. Eraſmus, *Itaque bono animo ſumus*. nam participia θαῤῥοῦντες & εἰδότες cenſuit poſita pro verbis: quamobrem etiam εἰδότες conuertit *Scimus*. nempe quia coniunxit ἐνδημοῦντες cum verbo ἐκδημοῦμεν: ideóque, ne penderet ſententia, coactus eſt illam enallagẽ conſtituerę, cuius aliquot exempla alibi obſeruauimus. Vetus autem interpres omnia contentus fuit ad verbum interpretari. Græca ſcholia participia relinquunt integra, &, ne hiet ſententia, tradunt particulam δὲ redundare initio verſus 8. Mihi dura videtur illa enallage hoc in loco, nec minus etiã durus iſte pleonaſmus. Itaque potius ver. 7 & 8, putaui parentheſi includendum vt ſextus cum nono conſtruatur. Confidens autem hic dicitur qui præſenti eſt animo, id eſt quieto & ad ſuſtinenda quæuis pericula parato, quòd de felici exitu nihil dubitet. ¶ *Dum aduenæ ſumus in corpore*, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι. Vetus interpres, *Dum ſumus in corpore*. Eraſmus, *Quum domi ſumus in corpore*. Atqui ſi in corpore viuere, eſt domi ſuæ eſſe, quomodo dicetur peregrinari à Domino vbi noſtra domus eſt, qui in corpore viuit? Peregrinari enim dicimur noſtri illius etiam domicilij reſpectu: vt ſi corpus noſtra eſt ſedes, peregrinari non poſſit vlla ratione dici qui in eo verſatur. Deinde quæ hæc eſſet conſolatio ideo ſecurum eſſe quòd ſcias te domi tuæ eſſe, à Domino verò abeſſe, quaſi peregre profectum? Nempe, inquies, quòd qui peregrinatur, domum reſpiciat. Certè ita eſt, ex quo conſequitur, hoc corpus, non ita vt nunc eſt in terris, ſed vt erit in cæleſti gloria, cælum denique non terram, nobis pro domicilio proponi. Conſentit cum interpretatione non tantùm Petrus (qui hanc vitam vocat παροικίαν, id eſt *commorationem*, non autem κατοικίαν, id eſt *habitationem*, 1. Epiſt. 1. 17) ſed & Scriptura vniuerſa: vt ἐνδημεῖν idem prorſus hîc declaret atque ἐπιδημεῖν, id eſt aduenam verſari in aliquo loco. cum quo cohæret τὸ ἐκδημεῖν, id eſt extra patriam peregrinari. adſtipulante etiam Varino, qui ἐνδημεῖν per ἐπιδημεῖν interpretatur. Quia igitur dixerat Apoſtolus ſe in corpore gemere, non vitæ præſentis tædio, ſed futuræ deſiderio, Fortiter, inquit, in hac noſtra peregrinatione pergimus, quia ſcimus nos hîc eſſe aduenas, ac proinde nobis hîc non eſſe manendum, ſed in patriam redeundum. Plato * in Axiocho, licet iſtius myſterij ac pręſertim reſurrectionis corporum plane ignarus. τὸ κοινὸν δὴ τοῦτο, inquit, καὶ πᾶσιν θρυλλούμενον παρεπιδημία τίς ἐστιν ὁ βίος.

7 *Per fidem enim incedimus, non per aſpectum*, διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. Hoc omnino includendum eſt parentheſi. Docet enim obiter quomodo & quatenus abſimus à Domino. Quia, inquit, nunc ita incedimus (id eſt viuimus, ex Hebræorum idiotiſmo) vt in fide, earum videlicet rerum quas ſperamus, non autem in ipſo præſenti conſpectu Dei, vt Rom. 8.24. Heb. 11.1. Idem igitur declarat διὰ εἴδους atque αὐτοψεὶ, vt declaratur 1. Cor. 13.12. pro quo Vulg. & Eraſ. nimium obſcurè verterunt, *Per ſpeciem*.

8 *Confidimus autem & probamus*, θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Id eſt, Sic tamen confidimus, ſic forti & tranquillo animo peregrinationem illam noſtram conficimus, vt tamen multo malimus ad Dominum diſcedere. Sic explicat quod dixerat verſu 4, nos in hoc tabernaculo gemere, non quòd exui deſideremus, ſed quòd optemus ſuperindui. Vulgata nimium obſcurè, *Audemus autem, & bonam voluntatem habemus*. ¶ *Potius*, μᾶλλον. Potius, videlicet quàm diutius à Domino abeſſe. ¶ *Migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum*, ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. Hîc verò liquet non modò ex ſententia ipſa, ſed etiam ex diuerſa conſtructione, τὸ ἐκδημεῖν nihil aliud hîc declarare quàm ἐξιέναι, & ἐνδημεῖν propter adiunctam præpoſitionem πρὸς, idem prorſus ſignificare atque τὸ ἀπιέναι, eo tantùm excepto quòd vtroque verbo ſignificatur mutatio domicilij. Itaque non tanti fuit apud me paronomaſia iſtorum verborum, quin ſenſum ipſum ſtuduerim potius exprimere, quàm nimium dilutè interpretari ἐκδημεῖν, Exire, & ἐνδημεῖν, Abire. Vulgata, *Peregrinari à corpore, & præſentes eſſe ad Dominum*. Eraſmus, *Peregre abeſſe à corpore, & præſentes adeſſe apud Deum*. Deinde quod dixit Apoſtolus ſe optare ſuperindui, ſatis indicat hoc votum non reſpicere tempus illud interiectum, ſed ipſam potius corporis reſurrectionem, quum de tabernaculo agatur in domicilium mutando.

9 *Propterea etiam ambimus*, διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα. Mollius

quidem eſſet διὰ τοῦτο quàm διό: ſed hanc enallagē excuſat lōga parentheſis. Significāter verò vſurpauit hoc vocabulum, quo forenſis quædā ambitio honorū propriè ſignificatur. Eſt autē hæc ſententia, Quod quū ita ſit, (i. quum fortiter pergamus in hac noſtra peregrinatione, & tamen deſiderio redeundi in patriā ardeamus) ita annitimur viuere vt & noſtra peregrinatio illi placeat, & tandem ab eo domum recipiamur. ¶ *Et [in corpore] aduenæ, & migrantes [ex corpore,]* εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες. Vulg. *Siue præſentes, ſiue abſentes.* Eraſ. *Siue domi præſentes, ſiue foris peregrè agentes.* Atqui particula εἴτε hoc in loco nō eſt diſiunctiua, ſed copulatiua, vt 1.Cor.13.8, & Coloſſ.1.20. Deinde ἐνδημοῦντες quum priore loco ponatur, de hac vita ſanè intelligi debet, vt eundem ordinem vbique ſeruarit Apoſtolus. Ex quo efficitur, neque Veterem interpretem rectè interpretari *Præſentes,* (quum hæc dicantur reſpectu Domini, à quo ſanè abſumus quandiu in hac vita verſamur) neque etiam Eraſmum appoſitè conuertiſſe, *Domi præſentes,* quū potius eo tempore domo abſimus. Alter error admiſſus eſt in ἐκδημοῦντες, pro quo Vetus interpres habet *Abſentes,* Eraſmus, *Foris peregre agentes,* quum contrà ad futuram illam vitam hoc referatur, in qua demum pręſentes erimus Deo, nec foris commorabimur, ſed domi habitabimus. Itaque ἐκδημοῦντες ſignificat *Ex corpore in patriam migrantes.* Nam poſt ἐνδημοῦντες repetendum eſt ἐν τῷ σώματι, in corpore: & poſt ἐκδημοῦντες repetendum ἐκ τοῦ σώματος, ex corpore: ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ex præcedente verſiculo. Vtrunque verò non ad φιλοτιμούμεθα, ſed ad εὐάρεστοι εἶναι referēdum eſt: quod pleroſque interpretes fefellit. Nec enim agit Apoſtolus de aliquo deſiderio quo futurum ſit vt ardeat, quum domum redierit, & mortalitatem cum vita commutarit, (vtitur enim præſenti tempore, non futuro, & ea res omnis ad ſcopum Apoſtoli non videtur pertinere) ſed explicat potius quod in proxima annotatione ſuperiore diximus. quod vt melius etiam perſpiciatur, libuit hoc diagramma apponere, quo res iſta tota planior fiat.

Oppoſita.	Ἐνδημεῖν ἐν τῷ σώματι, Aduenam eſſe in corpore	Connexa.	Ἐκδημεῖν ἀπὸ Κυρίου, Peregre abeſſe à Domino.	Oppoſita.
	Ἐκδημεῖν ἐκ τοῦ σώματος Migrare ex corpore.	Connexa.	Ἐκδημεῖν πρὸς Κύριον, Ire ad Dominum habitatum.	

Rom. 14. 10	Τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ὃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν.	10	‖ Omnes enim nos ∴ comparere oportet coram tribunali Chriſti, vt vnuſquiſque reportet ∴ quæ in corpore *fecerit,* ∴ congruenter ad id quod fecerit, ſiue bonum, ſiue malum.	10	*Omnes enim nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti: vt referat vnuſquiſque propria corporis, prout geſſit, ſiue bonū, ſiue malum.*
	Εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ Κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, Θεῷ δὲ πεφανερώμεθα· ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι.	11	Scientes igitur ∴ terrorem illum Domini, ∴ homines ad fidem adducimus, Deo autem manifeſti ſumus: & ∴ ſpero *nos* etiam conſcientiis veſtris manifeſtos eſſe.	11	*Scientes ergo timorem Domini, hominibus ſuademus, Deo autem manifeſti ſumus: ſpero autem & in conſcientiis veſtris manifeſtos nos eſſe.*
	Οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ.	12	Non enim iterum noſipſos commendamus vobis, ſed vobis occaſionem ∴ præbemus gloriandi de nobis: ∴ vt habeatis *quod dicatis* aduerſus eos qui ∴ in facie gloriam captant, at non in corde.	12	*Non iterum commendamus nos vobis, ſed occaſionem damus vobis gloriandi pro nobis: vt habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.*
	Εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ· εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν.	13	Nam ſiue ∴ inſanimus, Deo *inſanimus:* ∴ ſiue ſana mente ſumus, vobis *ſana mente ſumus.*	13	*Siue enim mente excidimus, Deo: ſiue ſobrij ſumus, vobis.*

10 *Comparere,* ἡμᾶς φανερωθῆναι. Id eſt, ſiſti præſentes, & illic in nos inquiri, vt palàm fiat qui fuerimus. Vulgata & Eraſmus, *Manifeſtari.* ¶ *Quæ in corpore [fecerit,]* τὰ διὰ τοῦ σώματος. Vulgata, *Propria corporis.* Legit enim τὰ ἴδια τοῦ σώματος, quo modo etiam Ambroſius. Sed ſuſpicor locum fuiſſe, propter nonnullā obſcuritatem, deprauatum. Tertullianus legit διὰ ſublato articulo τὰ, vt ſit ſenſus, nos in ipſo corpore reportaturos vel gloriam vel ignominiam. Eraſmus, *Ea [quæ fiunt] per corpus.* Auguſtinus concione quadam ad Catechumenos aduerſus Iudæos, legit, *ſecundum ea quæ per corpus geſſit.* Ego malui vti futuro quod exactum vocant grammatici. Cæterùm, ex Hebræorum idiotiſmo opus pro operis mercede accipitur, vt Leuit.19.13, & Eſa.61.8. & ita etiam loquitur Apoſtolus Epheſ.6.8. Hoc enim in loco diſſeritur de corpore ipſo, quod in ſe recipiet vel gloriam vel ignominiā perpetuam, pro tranſ- * actæ vitæ ratione. Nec immeritò citatus eſt hic locus in Synodo œcumenica quinta aduerſus Origeniſtas, qui ſomniarunt animas in corpora immitti, vt pœnas luant peccatorum prius admiſſorum. ¶ *Congruenter ad id quod fecerit,* πρὸς ὃ ἔπραξεν. Hæc eſt vis præpoſitionis πρὸς hoc in loco, vt in illo Plutarchi in Fabio πρὸς ἀρετὴν τὰς τιμὰς νέμει. Vulgata, *Prout geſſit.* Eraſmus, *Iuxta id quod fecit.* Neutra interpretatio mihi viſa eſt ſatis expreſſa: alioquin Frobenij editionem in eo ſequor quòd ſcripſerit πρὸς ὃ, non πρὸς ἃ.

11 *Terrorem illum Domini,* τὸν φόβον τοῦ Κυρίου. Id eſt formidabile illud iudicium. Itaque τὸν φόβον multo rectius conuertit Eraſmus, *Terrorem,* quàm Vetus interpres, *Timorem.* ¶ *Homines ad fidem adducimus,* ἀνθρώπους πείθομεν. Vulg. *Hominibus ſuademus.* quam etiam Eraſmus ſequutus eſt. Itaque non expreſſerunt (opinor) Apoſtoli ſentētiam. Neque enim ſe dūtaxat hominibus ſuadere dicit vt Chriſtum amplectantur, ſed etiam perſuadere, propoſito illis Dei iudicio: nempe vt probet miniſterij ſui dignitatem ab eius fructu & efficacia. ¶ *Spero,* ἐλπίζω. In vno codice ſcriptum inuenimus ἐλπίζομεν, *ſperamus,* ídque rectius (vt opinor) quum in hac tota diſputatione ſeſe cum Timotheo & Syluano coniunxerit.

12 *Præbemus,* διδόντες. Sub. ἐσμὲν. pro præſenti διδοῦμεν, Hebræorum more. ¶ *Vt habeatis [quod dicatis,]* ἵνα ἔχητε. Sub. τι ἀπολογεῖσθαι, vt rectè explicant Græca ſcholia. Eraſmus, *Vt aliquid habeatis,* ἵνα τι ἔχητε. quæ formula quiddam aliud declarat, vt diximus Marc.6.19. Eſt autem hæc phraſis prorſus Hebraica. ¶ *In facie,* ἐν προσώπῳ. Id eſt externis laruis, & fucata illa pompa ſapiētiæ & eloquētiæ humanæ, non autē vera pietate, quę non in vultu, id eſt externa iſta ſpecie, ſed in corde ſedem habet. Alibi πρόσωπον, perſonam, faciem, ſpeciem, pro diuerſa locorum ſentētia, ſumus interpretati: hîc omnino ſeruandum putauimus faciei vocabulum, propter oppoſitum Cordis nomen.

13 *Inſanimus,* ἐξέστημεν. Id eſt, μαινόμεθα, vt Mar.3.21. Solet autem

let autem Apoſtolus ſibi tribuere ἀφροσύνην ex aduerſariorum iudicio, quoties de ſe cogitur aliquid prędicare, vt infrà aliquoties hoc inculcat, cap. 11 & 12. Siue igitur inſanio, inquit, (hanc enim factorum meorum prædicationem putatis inſani hominis orationem eſſe) diuinus eſt iſte furor, & totus ad vnam gloriam Dei ſpectans, vt reprehendi à vobis eo nomine non poſſim: ſiue ſimpliciter facio meum officium & vobis euangelizo, (hoc enim demum eſt ſapere apud vos) omnia commodo veſtro facio, non meo, vt hîc quoque non poſſim videri meipſum commẽdare. Vulgata, *Siue mente excidimus.* De hoc autem ἐλλειπτικῷ dicendi genere, in quo idem verbum repetitur, iam antea aliquoties diximus. ¶ *Siue ſana mente ſumus*, εἴτε σωφρονοῦμεν. Vide Mar. cap. 5, ver. 15. Eſt autem repetẽdum idem verbum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt ſuprà, cap. 1. 6, & 2. 10, Vulgata, *Siue ſobrij ſumus.* Ambroſius, *Siue ſanum ſapimus*, expreſſa notatione verbi σωφρονεῖν. Auguſtinus aduerſus Fauſtum lib. 12. cap. 26, *Siue temperantes ſumus.* Quas interpretationes viſum eſt adferre, propter eos qui nefas eſſe putant à Vulgata interpretatione diſcedere, & quos non pudet hoc etiam nomine crimen hæreſeωs bonis ac doctis hominibus impingere.

Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς·	14	⁖Charitas enim illa Chriſti ⁖conſtringit nos:	14	*Charitas enim Chriſti vrget nos.*	
Κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι.	15	⁖Vt qui hoc ſtatuerimus, ſi vnus ⁖pro omnibus mortuus fuit, nempe hos omnes ⁖fuiſſe mortuos: & *illum* pro omnibus mortuũ eſſe, ⁖vt qui viuũt, poſthac non ⁖ſibi viuant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt & reſurrexit.	15	*Aeſtimantes hoc, quoniam ſi vnus pro omnibus mortuus eſt, ergo omnes mortui ſunt: & pro omnibus mortuus eſt Chriſtus, vt & qui viuunt, iam non ſibi viuant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt & reſurrexit.*	
Ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα· εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν.	16	Itaque nos poſthac ⁖neminẽ nouimus ſecundum carnem: quòd ſi etiam nouimus Chriſtum ſecundum carnem, nunc tamen non amplius nouimus.	16	*Itaque nos ex hoc neminem nouimus ſecundum carnem: & ſi cognouimus ſecundum carnem Chriſtũ: ſed nũc iam non nouimus.*	
Ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα.	17	⁖Siquis igitur *eſt* in Chriſto, ⁖noua creatura *eſt*: ‖vetera prætereierũt, ecce noua facta ſũt oĩa.	17	*Siqua ergo in Chriſto noua creatura: vetera trãſierunt, ecce facta ſunt omnia noua.*	Eſa. 43. 19 apoc. 21. 5

14 *Charitas enim illa Chriſti*, ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, Amor enim ille quo Chriſtus nos proſequutus eſt, vel nos illum viciſſim redamamus. Illam interpretationem confirmat argumentum infiniti illius amoris quo nos eſt proſequutus, quum ſeipſum morti exponeret pro inimicis, de quo Rom. 6. 8: pro hac verò videtur facere ſeries argumentorum. Inſtituit enim Apoſtolus oſtendere, non eſſe quòd exiſtimaretur, quæ de ſui miniſterij dignitate dixerat, ideo dixiſſe vt ſeipſum cõmendaret. nam, inquit, eiuſmodi affectus carnis in nobis iam non regnant: vnum Deum quærimus, ſiue inſaniamus noſtro more, ſiue ſana mente ſimus. Nos enim totos regit amor quo Chriſtum proſequimur, quoniam noſtris animis inſedit ſummum illud à Chriſto in nos profectum beneficium. Vtraque ſententia optimè conuenit. ¶ *Conſtringit*, συνέχει. Id eſt, totos poſſidet ac regit, vt eius afflatu quaſi correpti agamus omnia. Alludit enim ad vatum furorem, vt diximus Act. 18. 5. Vulgata, *Vrget*, ἐπείγει.

15 *Vt qui hoc ſtatuerimus*, κρίναντας τοῦτο. Id eſt, vt qui hoc pro certo apud nos conſtituerimus. Vulgata, *Aeſtimantes hoc.* Eraſmus, *Iudicantes illud.* ¶ *Pro omnibus mortuus eſt*, ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν. Quum autem hic agatur de Eccleſia, ſiue de ſolis electis vniuerſaliter conſideratis, neceſſe eſt τὸ καθόλου ad id de quo agitur reſtringere: quum alioqui ſine exceptione verum ſit omnes extra Chriſtum naſci mortuos in peccato. Itaque articulus in οἱ πάντες videtur omnino exprimendus, & ἀναφορᾶς vim habere. ¶ *Fuiſſe mortuos*, ἀπέθανον. Mortuis opponũtur οἱ ζῶντες proximo verſiculo. Itaque quanuis mortificatio veteris hominis ſit prima noſtræ ſanctificationis pars, malo tamen hoc referre ad eam conditionem in qua nos à Chriſto deprehendimur, vt ſcribitur Epheſ. 2. 1. Nam etiam hoc maximè pertinet ad ſcopum Apoſtoli, habẽtis illos pro mortuis qui affectibus ambitionis aut glorię ducũtur. Vulgata, *Mortui ſunt*, malè. Nec enim amplius eſt mortuus qui eſt in Chriſto viuificatus. ¶ *Vt qui viuunt*, ἵνα οἱ ζῶντες. Articulus reſtringit τὸ καθόλου ad ſolos eos qui in Chriſto viuũt. Nam ſufficit quidem ſeruandis omnibus Chriſti beneficium, ſed illud plerique repudiant. ¶ *Sibi viuant*, ἑαυτοῖς ζῶσι. Vide cap. epiſtolæ ad Rom. 6 & 7.

16 *Neminem nouimus ſecundum carnem*, οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. Hæc omnia referenda ſunt ad verſum 12, in quo teſtatus eſt Apoſtolus cũ ſuis collegis, ſe nihil minus quærere quàm ſeipſos commendare: imò verò totos eſſe in eo vt ex ſuæ modeſtiæ exemplo petere poſſent Corinthij quod ſuperbis quibuſdam obiicerent, qui ſpecie quidem aliquid reipſa verò nihil eſſent: ſe verò omnia ſua ſtudia ad Deum referre. Nam, inquit, eò nos vel inuitos compellit amor ille infinitus quo Chriſtus omnes ſuos eſt complexus. Quid enim attinebat illum mori pro nobis, niſi nos omnes mortis reos inueniſſet? Quid eſt igitur de quo nobis placeamus? Mortuus eſt autem vt nos viueremus, non quidem nobis, vt antea, ſed ipſi Chriſto: id eſt, vt vitæ iſti mundanæ, qua quiſquis viuit, mortuus eſt, renuntiantes, & quaſi iam extra mundum degentes, nihil nos ipſos & cætera omnia humana faciamus, ſed toti amplificandæ Dei gloriæ Chriſto nos dedamus. Poſtquam autem hæc omnia propoſuit Apoſtolus, tandem hanc concluſionem ſubiungit. Itaque ne me & collegas meos putetis vel gloriolam aliquam vel vlla commoda captare. in hoc mundo iam non verſamur vt cum hominibus homines ſolent, neque verò tãtillum laboramus de iſtis rebus in quibus ſeſe homines fatigant. Carnis iſta ſunt & mundi, eorum denique hominum qui ſibi in rebus inanibus placent: nos verò tantùm abſumus ab iſta carnis vanitate, vt ne de ipſo quidem Chriſto (quanuis alioqui perfectiſſimo etiam in carne omnis præſtantiæ exemplari) nunc cogitemus vt homine, qualis tunc erat quum inter nos verſaretur, ſed eum nunc vt penitus cæleſtem & glorioſum conſideremus, ac proinde potius cæleſti quàm terreſtri vita viuamus. Idque nobis omnino faciendum eſt: quia qui Chriſto inſitus eſt, factus eſt prorſus alius homo: & veteri illa conditione abolita, neceſſe eſt vt prorſus alia mente, alia voluntate præditus, non terreſtria ſed cæleſtia prorſus meditetur.

17 *Siquis in Chriſto*, εἴ τις ἐν Χριστῷ. Sic legendum eſt, addita videlicet diſtinctione poſt Χριστῷ, & verbo ſubſtantiuo ſubaudito. Itaque Vetus interpres perperam conuertit, *Si qua in Chriſto noua creatura*, quaſi τὶς pertineat ad κτίσις. Sunt tamen qui malint hortãdi modo interpretari, *Siquis [eſt] in Chriſto, noua [ſit] creatura.* ¶ *Noua creatura*, καινὴ κτίσις. Id eſt, veluti res quædam recens à Deo condita: adeo ſunt contraria inter ſe ſpiritus & carnis iudicia. Vbi igitur doctrina liberi arbitrij, quæ nos tradit duntaxat à gratia adiuuari? Eſt tamen (fateor) αὔξησις in creaturæ nomine: quod libenter vſurpauimus quanuis parum Latinum, quum nulla ſubſtantia noua condatur, ſed qualitas duntaxat immutetur. Verùm ſic loqui placuit Spiritui ſancto, vt intelligeremus omnia eſſe in ſolidum gratię Dei tribuenda in regenerationis opere: non quòd trunci aut ſtipites ſimus, ſed quia Deus creat in nobis vt bene velimus ac poſſimus, & ita nos ad vitam prorſus aliam traducit, quam ſignificant Prophetæ appellationibus noui cæli, & nouæ terræ.

18 Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς·

19 Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν· καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς.

20 Ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν· δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ.

21 Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

Κεφάλαιον ς.

1 Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς.

Esa.49.8 2 (Λέγει γὰρ, Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι· ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας.)

3 Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπὴν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία·

4 Ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις, 1.Cor.4.2

18 ‥Hæc autem omnia *ſunt* ex Deo, qui reconciliauit nos ſibi per Ieſum Chriſtum, dedítque nobis miniſterium reconciliationis:

19 ‥Nempe quia Deus erat in Chriſto mundum reconcilians ſibi, non imputando eis lapſus ipſorum: ‥poſuítque in nobis ſermonem illum reconciliationis.

20 Itaque nomine Chriſti legatione fungimur, & velut Deo *vos* ‥precante per nos, oramus Chriſti nomine, reconciliamini Deo.

21 Fecit enim *vt* ‥qui non nouit peccatum, ‥pro nobis peccatum *eſſet*, vt nos efficeremur ‥iuſtitia Dei ‥in eo.

CAP. VI.

1 SEd &, ‥vt operam noſtram ei accommodantes, hortamur ne ‥fruſtra gratiam Dei receperitis.

2 (Dicit enim *Deus*, ‖Tempore ‥accepto exaudiui te, & in die ſalutis ſuccurri tibi: ecce nunc *eſt* tempus acceptum, ecce nunc dies ſalutis.)

3 ‥Nullam vlla in re ‥præbentes offenſionem, ne ‥vituperetur miniſterium:

4 Sed ‥in omnibus nos ‥approbantes, ‖vt Dei miniſtri, tolerantia multa in afflictionibus, in neceſſitatibus, in anguſtiis,

18 *Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliauit ſibi per Chriſtum, & dedit nobis miniſterium reconciliationis:*

19 *Quoniam quidem Deus erat in Chriſto mundum reconcilians ſibi, non reputans illis delicta ipſorum: & poſuit in nobis verbum reconciliationis.*

20 *Pro Chriſto ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos: obſecramus pro Chriſto, reconciliamini Deo.*

21 *Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit: vt nos efficeremur iuſtitia Dei in ipſo.*

CAP. VI.

1 *ADiuuãtes autem & exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis.*

2 *Ait enim, Tempore accepto exaudiui te, & in die ſalutis adiuui te: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſalutis.*

3 *Nemini dantes vllam offenſionem, vt non vituperetur miniſterium noſtrum:*

4 *Sed in omnibus exhibeamus noſmetipſos ſicut Dei miniſtros, in multa patientia, in tribulationibus, in neceſſitatibus, in anguſtiis,*

---

18 *Hæc autem omnia*, τὰ δὲ πάντα. Vulgata & Eraſmus, *Omnia autem*. Ego verò articulum exprimendum puto, cuius vis eſt ἀναφορική.

19 *Nempe quia*, ὡς ὅτι. Vel, *Nam certè*. Vulgata, & Eraſmus, *Quandoquidem*. In vno exemplari deerat ὡς. quod etiam Syrus videtur non legiſſe. Sic tamen vſurpatur etiam infrà, 11.21. Arabs autem exiſtimauit traiectionem eſſe: ideóque vertit, *Nam vt Deus*. & mox ante participium θέμενος, addit particulam ἀποδοτικὴν, perinde ac ſi ſcriptũ ſit, οὕτως ἔθηκε, &c. Sic poſuit in nobis, &c. ¶ *Poſuítque in nobis ſermonem illum*, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον. Hebræis ponere verba in ore dicitur qui alicuius opera vtitur in re quapiam ſignificanda: ſed quum de Deo agitur, peculiaris eſt huius formulæ emphaſis, qua ſignificatur & cor loquẽtis à Domino impelli, & linguam regi, & auctoritate docendi præditos eſſe qui diuinitus ſunt ad hoc munus delecti.

20 *Precante*, παρακαλοῦντος. Vulgata, *Exhortante*. Sed illa interpretatio mihi magis arridet, quòd videatur Apoſtolus ad hanc emolliendam formulam addidiſſe particulam ὡς, quia re vera Deus non precatur nos, ſed veluti precatur in miniſtrorum perſona. cuius formulæ exemplum pulcherrimum vide Ierem.35.15. Neque verò quicquam dici potuit ἐμφατικώτερον.

21 *Qui non nouit peccatum*, τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν. Id eſt qui fuit ab omni vitij labe prorſus alienus. ¶ *Pro nobis* [*eſſet*] *peccatum*, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν. Ita eſt magis perſpicua oratio quàm ſi dicamus ad verbum, *Peccatum fecit*. Etſi verò peccatum interdum vocatur victima ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ſic accipitur nomen אשם [*haſcham*,] vt Leuit.7.2. tamẽ ratio antitheſis poſcit vt potius Chriſtus dicatur factus eſſe peccatũ pro nobis. i. peccator non in ſeſe, ſed ex omnium noſtrorum peccatorum reatu ipſi imputato. & huius rei figura fuit hircus ille geminus cuius ſit mentio Leuit. cap.16. & ita rectiſſimè intelligendum eſſe hunc locum fere diſertè docet his verbis Auguſtinus in Enchiridio ad Laurentium, cap.41. *Ipſe peccatum, & nos Iuſtitia, nec noſtra ſed Dei, nec in nobis, ſed in ipſo: ſicut ipſe peccatum, non ſuum, ſed noſtrum: nec in ſe, ſed in nobis factus eſt.* ¶ *Iuſtitia Dei*, δικαιοσύνη Θεοῦ. Id eſt, iuſta apud Deum, & quidem iuſtitia non nobis inhærente, ſed quæ quum in Chriſto ſit, nobis per fidem à Deo imputatur. Ideo enim additum eſt ἐν αὐτῷ. Sic ergo ſumus iuſtitia Dei in ipſo, vt ille eſt peccatum in nobis, nempe ex imputatione. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. Eraſmus, *Per illum*. Vide 1.Corinth.4.

IN CAPVT VI.

1 *Vt operam noſtram ei accommodantes*, συνεργοῦντες. Deo videlicet. Vulgata, *Adiuuãtes autem*. Eraſmus, *Quin & adiuuantes*. Alicubi συνεργὸν *adminiſtrum* vertimus: ſed videndum quid cui loco conueniat. Vide 1.Cor.3.9. ¶ *Fruſtra*, εἰς κενόν. Vulg. & Eraſm. barbarè & obſcurè, *In vacuum*.

2 *Accepto*, δεκτῷ. Hebr. רצון [*ratſon*.] Id eſt, gratuitæ beneuolentiæ: quo videlicet tempore Deus ſuum illum immenſum amorem effudit. Hoc ferè vocant ſacri ſcriptores εὐδοκίαν. de qua vide Luc.2.14.

3 *Nullam vlla in re*, μηδεμίαν ἐν μηδενί. Vulgata, *Nemini vllam*, μηδεμίαν μηδενί. ¶ *Præbentes*, διδόντες. Eraſmus, *Demus*, quaſi ſubaudiatur ὦμεν, & ſit adhortatio, quum Apoſtolus de ſe & Timotheo loquatur, ſeſe & illum pro verorum paſtorum exemplo proponens. Eſt enim connectẽdum cum verbo παρακαλοῦμεν, ita vt præcedens verſiculus ſit parentheſi includendus, ſicut rectè annotant Græca ſcholia, & Eraſmus ipſe poſtea animaduertit. ¶ *Vituperetur*, μωμηθῇ. Vulgata, *Reprehendatur*, non tam expreſſè.

4 *In omnibus*, ἐν παντί. Hebr. בכל [*bechol*,] pro *Omnibus modis*,

modis,vel *Omnibus in rebus*,vt ſuprà,4.8,& infrà aliquoties. ¶ *Approbantes*,συνιστῶντες.i.μαρτυροῦντες καὶ γνωρίμους ποιοῦντες, id eſt declarantes & re ipſa præſtantes,vt infrà,7.11.Vulg. *Exhibeamus*, eodẽ admiſſo errore quem modò reprehendimus,in quem etiam lapſus eſt Syrus interpres.Eraſmus, *Commendantes*.quæ ſignificatio non tam videtur commoda huic loco,atque altera illa. ¶ *Miniſtri*,διάκονοι.Sub.*ſeſe approbant*,per ſyllepſin:alioqui eſſet ſolœcophanes.

Ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις,	5	In verberibus,in carceribus, ¨in exagitationibus , in laboribus,in vigiliis,in ieiuniis,	5	*In plagis, in carceribus, in ſeditionibus , in laboribus,in vigiliis,in ieiunijs,*
Ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ,	6	¨Puritate, ¨ſcientia, ¨lenitate, ¨benignitate, ¨ Spiritu ſancto,charitate non ſimulata,	6	*In caſtitate; in ſcientia, in longanimitate,in ſuauitate , in ſpiritu ſancto, in charitate non ficta,*
Ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν,	7	¨Sermone veritatis , virtute Dei, armis iuſtitiæ dextris ac ſiniſtris,	7	*In verbo veritatis , in virtute Dei , per arma iuſtitiæ à dextris & à ſiniſtris.*
Διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας· ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς·	8	¨Per gloriam & ignominiã, ¨per conuitia & laudes:vt ſeductores,& *tamen* veraces:	8	*Per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam: vt ſeductores & veraces:*
Ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι· ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν· ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι·	9	Vt ignoti,& *tamen* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui caſtigamur,nec *tamen* occidimur:	9	*Sicut qui ignoti , & cogniti: quaſi morientes, & ecce viuimus: vt caſtigati, & non mortificati:*
Ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες· ὡς πτωχοὶ, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες· ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.	10	Vt dolentes , ſemper tamen gaudẽtes:vt pauperes,ſed multos ditantes:vt nihil habentes, ſed omnia obtinentes.	10	*Quaſi triſtes, ſemper autem gaudentes: ſicut egentes, multos autem locupletantes: tanquam nihil habentes, & omnia poſſidentes.*
Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι, ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται.	11	¨Os noſtrum apertum eſt erga vos, Corinthij, cor noſtrum dilatatum eſt.	11	*Os noſtrum patet ad vos ô Corinthij , cor noſtrum dilatatum eſt.*
Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν· στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν.	12	¨Non habitatis anguſtè in nobis:ſed anguſti eſtis ¨in viſceribus veſtris.	12	*Non anguſtiamini in nobis: anguſtiamini autem in viſceribus veſtris.*

5 *In exagitationibus*,ἐν ἀκαταστασίαις.Ita ſignificãtur perſequutiones quibus ſubinde huc illuc pellebantur. Sic enim rectè explicatur hæc vox in ſcholio quod in manuſcripto codice reperi, τὸ μὴ ἐν ἑνὶ τόπῳ ἵστασθαι, ἀλλ᾽ ἐλαύνεσθαι καὶ διώκεσθαι. Ita Vulgata & Eraſmus, *Seditiones* malè ſunt interpretati.

6 *Puritate*, ἁγνότητι. Antea vnica commemorata tolerantia, commemorauit quibus in malis ipſe cum ſuis comitibus verſaretur quotidie: nunc autem explicat quibus armis reſtiterit. Itaque præpoſitio ἐν alio modo mihi quidem videtur fuiſſe in his quàm in illis explicanda.

¶ *Scientia*,γνώσει.vel *prudentia*. ¶ *Lenitate*, ἐν μακροθυμίᾳ.Vulgata, *In longanimitate*. Vide Rom.2.4. ¶ *Benignitate*,ἐν χρηστότητι.Vulgata,*In ſuauitate*,impropriè.

¶ *Spiritu ſancto*,ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Cõmemoratis aliquot ſpeciebus,ſubiicit duo ad quæ tanquam genera poſſint illa reuocari, nempe Spiritum ſanctum, vt cauſam efficientem: & charitatem,vt finem vniuerſalem.

7 *Sermone veritatis*,ἐν λόγῳ ἀληθείας.Id eſt Euãgelij prædicatione:cui adiungit virtutem Dei,id eſt,inſignem illam poteſtatem non tantùm edendi ſigna,ſed etiam malos domandi.ideo etiam facit armorum mentionem, & quidem ἀμφιδεξίων, id eſt quibus ipſe cum ſuis comitibus ſeſe ac munus ſuum omni ex parte tuebatur. Nam externa nunc commemorat quibus Satanam & mundum expugnarunt. ea nimirum quæ ipſis erant velut organa , quaſi telorum loco: ſicut militis gladium à fortitudine animi diſtinguimus.Hæc igitur arma fuerunt,ſermo Veritatis,& poteſtas illa Dei cuius meminit infrà,10.4. arma denique iuſtitiæ, id eſt recta integritas conſcientiæ.

8 *Per gloriam*,διὰ δόξης.Διὰ hoc in loco non ſignificat inſtrumentalem cauſam,ſed ita accipitur vt quum dicimus Per campos,& Per vrbem incedere.Deſcribit enim veluti iter difficillimum quo contendatur ad metam.

¶ *Per conuitia & laudes*, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Vulgata, *Per infamiam,& bonam famam*.Ad verbum, *Per maledicentiã & benedicentiam*.

11 *Os noſtrum*,&c.τὸ στόμα,&c.Id eſt,apertè,& plenis (vt aiunt) buccis,vobis ſum loquutus,ſingulari cum teſtimonio mei in vos vehementiſſimi amoris,quaſi videlicet cor meum geſtiam in ſinum veſtrum effundere.Oris enim ac cordis dilatatio vehementiſſimum declarant affectum eius qui loquitur:vt fieri ſolet in ſumma aliqua lætitia. cuius tamen diuerſi ſunt fines , atque adeo interdum etiam contrarij. Inde factum vt dilatatio cordis & oris de maledico dicatur,vt Pſal.37.34. vnde ἐπιχαιρεκακία: : & de eo qui ſe immodicè efferat,vnde μεγαληγορίαν Græci iactationem illam ſuperbam vocant. Sed ſpectandum eſt qua de re agatur. Hîc verò Apoſtolum de ſua in Corinthios beneuolentia diſſerere apparet ex duobus ſequentibus verſiculis, vt mox dicam. Item ex 7.2 & 3, vbi eandem tranſlationem vſurpat. Sed,dicet aliquis,quomodo hæc cohærent?Optimè profectò. Nam quòd tam familiariter omnia ſua illis expoſuerat, maximum erat amicitiæ teſtimonium, & hoc veluti prooemio ad audiendas illas admonitiones præparat eorum animos , vt ſi pater filios compellaret.

12 *Non habitatis anguſtè*,οὐ στενοχωρεῖσθε. Arabs interpres hæc exponit Imperandi modo, & στενοχωρεῖσθε accipit paſſiua ſignificatione,pro Redigi in anguſtiam animi, atque adeo priore loco legit ἐν, vel paraphraſεως cauſa adiecit μὴ στενοχωρώμεθα ἐν ὑμῖν, καθὼς &c. vtqui totum hunc locum ita verterit, (Iunio doctiſſimo viro interprete) *Non ſuperueniat nobis anguſtia à vobis,vt non eſt vobis à nobis.* Deinde nomine τῶν σπλάγχνων *miſericordiam* intelligit , id eſt gratiam Dei per miniſterium Pauli in ipſos collatam , quam ipſi quodammodo anguſtiorem efficiant. Sed tota hæc expoſitio,præterquam quòd nouam lectionem inuehit,nullius codicis auctoritate confirmatam , videtur etiam mihi à Pauli mente prorſus aliena. Perſtat enim Apoſtolus in eadem metaphora, & de animo quaſi de domicilio quodã loquitur,στενοχωρεῖσθαι verò dicitur tam qui ab alio coarctatur,vt qui in anguſta domo degit,quàm qui eſt in ſeſe anguſtus. ac priore quidem declaratione hîc accipitur priore loco. eſt enim hæc ſententia , Vos in animo meo quaſi domicilio quodam eſtis, eóque minimè anguſto. Totum enim vobis cor meum patefeci, atque adeo, veſtri accipiendi cauſa,veluti dilataui. At vos intus mihi eſtis anguſti, (hîc enim τὸ στενοχωρεῖσθαι ſignificat *anguſtum eſſe*) cui locus non ſit apud vos : quorum tamen viſcera oportuerat mihi quoque patere,ac viciſſim me capere (vt infrà,7.2) vt par pari referretis. Sed & tacita antitheſis ſubeſt in eo

quòd vnus multos vltro recipit, multi verò ne vnum quidem viciſſim capiunt. Vulgata, *Non anguſtiamini*, prorſus barbarè. Eraſmus, *Non eſtis anguſti*, quam interpretationē non miror obſcuram eſſe, quum ipſe planè non intellexerit de quo hîc ageretur. Putauit enim anguſtiæ nomine ſignificari ceremoniarum Moſaicarum obſeruationem. abſurdè profectò, quum hoc nomine nuſquam reprehendātur Corinthij: imò verò potius quòd libertate Chriſtiana nonnunquam abuterentur. Caſtellio totum hunc locum peſſimè conuertit, *Si vos eſtis anguſti, non erga nos eſtis anguſti, ſed erga hominem cui eſtis intimi.* ¶ *In viſceribus veſtris*, ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. Viſcera vocat, Hebræorum more, teneriores illos affectus intimo cordi inſidentes. Vide infrà, 7.15.

Τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς. 13

14 Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις.
Eccl.13.21 τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος;

15 Τίς δὲ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαλ; ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου.

16 Τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ
2.Cor.3. εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶν-
17,& 6.19 τος· καθὼς εἶπεν ὁ Θεὸς, Ὅτι ἐνοικήσω
Leui.26.11 ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός.

17 Esa.52.11 Διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος· καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε· κἀγὼ εἰς δέξομαι ὑμᾶς.

18 Ier.31.1 Καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας. λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

Κεφάλαιον ζ.

1 Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοὶ, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς

---

13 ⁘Loquor autem vt filiis de pari compenſatione. Dilatamini & vos.

14 ⁘Ne impari iugo copulamini cum infidelibus. ‖quod enim conſortium iuſtitię cum iniquitate? & quæ communio luci cū tenebris?

15 Et quæ concordia Chriſto cum ⁘Belial? aut ⁘quæ portio fideli cum infideli?

16 Et quæ conſenſio templo Dei cum ſimulacris? ‖nam vos templum eſtis Dei ⁘Viuentis: ſicut dixit Deus, ‖Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi populus.

17 ‖Quapropter exite è medio eorum, & ſeparamini, dicit Dominus: & impurum ne attingite: tum ego excipiam vos:

18 ‖Et ero vobis pro Patre, & vos eritis mihi pro filijs ac filiabus: dicit Dominus ⁘omnipotens.

CAP. VII.

1 HAs igitur promiſſiones quum habeamus, dilecti, purgemus nos ab omni inqui-

---

13 *Eandem autem habentes remunerationem, (tāquam filiis dico) dilatamini & vos.*

14 *Nolite iugum ducere cum infidelibus. quæ enim participatio iuſtitiæ cum iniquitate? aut quæ ſocietas luci ad tenebras?*

15 *Quæ autem conuentio Chriſti ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?*

16 *Quis autem conſenſus templo Dei cum idolis? vos enim eſtis templum Dei Viui: ſicut dicit Deus, Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi populus.*

17 *Propter quod exite de medio eorum & ſeparamini, dicit Dominus, & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam vos.*

18 *Et ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.*

CAP. VII.

1 *HAs ergo habentes promiſſiones, chariſſimi, mundemus nos ab o-*

---

13 *Loquor autem vt filiis de pari compenſatione*, τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. Hæc mihi videtur ſimpliciſſima huius loci expoſitio, qui non vno modo in Græcis legitur. Nonnulli enim codices punctum ſcribunt poſt ἀντιμισθίαν, vt aliquid ſubaudiri ſit neceſſe. Itaque Vetus interpres addit participium ἔχοντες, quod non probo. τὴν αὐτὴν autem, id eſt eandem, interpretor parem, id eſt mutuò reſpondētem, quod ſignificat Apoſtolus verbo πλατυνθῆναι. Sunt etiam qui illud ὡς τέκνοις λέγω, parentheſi includant. quod ſi placeat, præpoſitio κατὰ ſubaudienda fuerit, & ita conuertendus hic locus, *Eadem autem compenſatione (vt filios alloquor) dilatamini & vos.* quam ſententiā ſequuti ſunt Syrus & Arabs interpretes, hunc verſic. propterea incipientes ab his verbis, ὡς τέκνοις λέγω.

14 *Ne impari iugo copulamini.* μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες. Ab amicitia quam ab iis meritò requirebat, & cuius teſtificatione præparabat eorum animos ad audiendam reprehenſionem, commodè nunc tranſit ad eam coniunctionem quam habebant cum infidelibus. Vulgata, *Nolite iugum ducere.* Budæus, *Ne copulemini.* Nam τὸ ἑτεροζυγεῖν accipit pro ὁμοζυγεῖν, id eſt in eodem iugo trahendo alteram partem oneris ſuſtinere. At ego Eraſmo aſſentior, qui quanuis Veterem tranſlationem non emendarit, rectè tamen tradidit ἑτεροζυγοῦντας vocari qui quum ſint diuerſæ conditionis, tamen in eodem opere mutuam operam præſtant: vt ſi fidelis cum infideli matrimonium contrahat, aut mēſæ dæmoniorum fiat particeps, aut cum infideli, in aliquo opere, vel per ſe, vel κατά τι illicito, commercium habeat. Perinde enim eſt acſi quis ſub idem iugum bouem & aſinum compulerit: quod diſertè prohibuerat Dominus. ac mihi etiam videtur alludere Apoſtolus ad Legem ea de re perſcriptam Deut. 22. 10, quanuis quod ad matrimonium impar attinet, aliis multis locis de eo ſit cautū. idque ita eſſe apparet ex ſequentibus oppoſitionibus.

15 *Belial*, Βελίαλ. Hebr. אשר בליעל [*Aſcher belihal*,] quo nomine tradit Kimhi ſignificari בלי יעל [*beli iahal*] id eſt qui non promouebit, vel בלי מועיל [*beli mohil*,] id eſt nequam, ſiue qui nulli ſit commodus. Meritò igitur hoc nomine (quod, vt nonnulla alia, ſatis erat in Græcis etiam Eccleſiis peruulgatum) ſignificatur Satanas, Chriſto optimo maximo oppoſitus ex diametro. Hieronymus deducit à בלי [*beli*] & עול [*hol*,] quaſi dicas abſque iugo: vnde factum vt Aquila ἀποστάτην conuerterit, quem etiam Gręca ſcholia ſequuntur. Ego priorem notationem potius amplector, quanuis altera quoque Satanæ optimè conueniat. ¶ *Quæ portio*, τίς μερίς. Hebr. loquendi formula, acſi dicat, Quid commune habet fidelis cum infideli, quod inter eos diuidi oporteat? vt in vernaculo noſtro ſermone dicimus, *Qu'ha le fidele à partir auec l'infidele?*

16 *Viuentis*, ζῶντος. Deum verę exiſtentem & vitæ auctorem, id eſt קיים (vt Chaldæi vertunt) opponit idolis, rebus videlicet prorſus inanibus ac vanis. Sunt etiam qui legant ἡμεῖς ἐσμὲν, *nos ſumus*, pro ὑμεῖς ἐστε, *vos eſtis*. ¶ *Habitabo in eis*, ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς. Hebraicè והיה משכני עליהם [*vehaiah miſchchani halehem*,] Ezech. 37. 27. ita vt Apoſtolus nihil prorſus detorſerit, quum illic diſertè agatur de Chriſti fœdere, & עליהם [*halehem*] potius *In ipſis* declaret quàm *Inter ipſos*, id eſt בתוכם [*bethocham*,] vt eſt apud Moſen Leuit. 26. 12. quem locum ſiquis cum iſto cōparet, facilè iudicabit Paulum hoc potius petiiſſe ex Ezechiele quàm ex Moſe: eo tantùm excepto quod καὶ ἐμπεριπατήσω omnino ex Moſe petitum eſt, qui addit והתהלכתי בתוככם [*vehithhalachti bethochechem*,] ſed in eo nulla eſt difficultas. adumbrauit enim arcæ Domini præſentia in medio Iſraelis, veram in cordibus noſtris præſentiam Immanuelis per Spiritum ſanctum. Vide Ioh. 2, 6.

18 *Omnipotens*, παντοκράτωρ. Id eſt in res omnes imperiū obtinens, ſiue *omnium rector*, vt Arabs interpretatur.

IN CA-

πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ.		namento carnis ac ſpiritus, ad finem perducētes ſanctificationem in timore Dei.		*mni inquinamento carnis & ſpiritus, perficiētes ſanctificationē in timore Dei.*
Χωρήσατε ἡμᾶς· οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν.	2	Accipite nos: nemini iniuriā fecimus, neminem corrupimus, neminem quæſtui habuimus.	2	*Capite nos. neminem læſimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus.*
Οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω· προείρηκα γὰρ ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν.	3	Ad condemnationem *veſtri hoc* non dico: nam antè dixi vos in cordibus noſtris eſſe, ad ſimul moriendum & ſimul viuendum.	3	*Non ad condemnationē dico. prædixi enim quòd in cordibus noſtris eſtis ad commoriendum & ad cōuiuendum.*
Πολλή μοι παῤῥησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν· πεπλήρωμαι τῇ παρακλήσει· ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν.	4	Multa *eſt* mihi loquendi libertas apud vos: multa mihi gloriatio de vobis: impletus ſum conſolatione: vehementer exūdo gaudio in omni afflictione noſtra.	4	*Multa mihi fiducia eſt apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis: impletus ſum conſolatione: ſuperabundo gaudio in omni tribulatione noſtra.*
Καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν, οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι· ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι.	5	Etenim quum veniſſemus in Macedoniam, nullam habuit relaxationē caro noſtra, ſed in omnibus fuimus afflicti: foris *fuerunt* pugnæ, intus terrores.	5	*Nam & quum veniſſemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro noſtra, ſed omnem tribulationem paſſi ſumus: foris pugnæ, intus timores.*
Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς παρεκάλεσεν ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου.	6	Sed qui conſolatur abiectos, conſolatus eſt nos, *nempe* Deus, aduentu Titi.	6	*Sed qui conſolatur humiles, conſolatus eſt nos, Deus, in aduentu Titi.*
Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλήσει ᾗ παρεκλήθη ἐφ' ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμὸν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ· ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι.	7	Non ſolùm autem aduentu illius, ſed etiam conſolatione quam ille accepit ex vobis, quū renuntiaret nobis veſtrum vehemens deſiderium, veſtrum eiulatum, veſtrum ſuper me ardorem: adeo vt magis gauiſus fuerim.	7	*Non ſolùm autē in aduētu eius, ſed etiam in cōſolatione qua conſolatus eſt in vobis, referens nobis veſtrum deſiderium, veſtrum fletum, veſtram æmulationem pro me: ita vt magis gauderem.*
Ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη,	8	Nam etiam ſi triſtitia vos affeci per epiſtolam, non me pœnitet, etiamſi pœnituerit. video enim, epiſtolam illam,	8	*Quoniam etſi contriſtaui vos in epiſtola, non me pœnitet: etſi pœniteret, videns quòd epiſtola illa etſi*

IN CAPVT VII.

1 *Carnis ac ſpiritus*, σαρκὸς καὶ πνεύματος. Id eſt & corporis & animi, vt ſit hoc modo perfecta ſanctificatio, vtraque ſui parte conſtans. Nam alioqui quorſum corporis puritatem, ſi impurus eſt animus? aut quomodo purùs erit animus ſi corpus inquinauerimus? Hoc conſiderent qui imaginantur ſe puram conſcientiam coram Deo adferre, etiamſi corpus corā idolis proſtituant. Cæterùm hîc quoque inepta eſt capitis ſectio, quum hunc verſiculum prorſus oportuerit ſuperioribus adiungere. Neque emphaſin verbi ἐπιτελεῖν hoc loco conſiderauit Caſtellio, qui cōuertit, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην, *fungentes ſanctimonia*. ¶ *Ad finem perducentes*, ἐπιτελοῦντες. Vulgata, *Perficientes*, ambigua & periculoſa interpretatione. ¶ *In timore Dei*, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Id eſt Deum reuerendo.

2 *Accipite nos*, χωρήσατε ἡμᾶς. id eſt, Sinite vt locū apud vos inueniam, vobis videlicet docendis. Neque enim capere hîc acccipitur pro intelligere, ſed ſicut vas aut locus aliquid capit. Redit enim ad id quod dixerat ſuprà, 5. 13, *Dilatamini etiam vos*. Vulgata, *Capite nos*. Eraſmus, *Capaces eſtote noſtri*, ex Ambroſio. ¶ *Neminem quæſtui habuimus*, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. id eſt, *nemini quicquam per auaritiam eripuimus*. Vulgata, *Neminem circumuenimus*. Eraſmus, *Neminem fraudauimus*. Vtraque interpretatio nimium latè patet. Vide ſuprà 2.10. & infrà 12.17.

3 *Ad condemnationem* [*veſtri*,] πρὸς κατάκρισιν. Id eſt, vt vos ingrati animi vel perfidiæ condemnem. ¶ *Ad ſimul moriendum*, εἰς τὸ συναποθανεῖν. Hoc eſt quod in vernaculo ſermone dicimus *A la vie & à la mort*, vt ſignificemus conſtantiſſimam amicitiam. Eraſmus putat Paulum ad illud amicitiæ genus alluſiſſe quo fiebat vt amico mortuo, qui ſuperſtes manebat, ſibi mortem conſciſceret. Eiuſmodi erant quos Galli vocabant *Soldurios*: Cæſar *deuotos* interpretatur libro tertio de bello Gallico. Talis etiam erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος, cuius meminit Plutarchus in Pelopida.

5 *In omnibus*, ἐν παντί. Heb. בכל [*bechol.*] vide ſuprà, 4. 8, & 6. 4. ¶ *Fuimus afflicti*, θλιβόμενοι, ſub. γεγόναμεν, vt ſuprà, 5.8, & 12. item, 11.13. ex Hebræorum idiotiſmo in ſuo Benoni. Diſertè autem facit mentionem carnis, id eſt corporis, vt conſolationes Spirituales iſtis exercitiis opponat, ac præſertim gaudium illud quod ex Titi nuntio perceperat: quum alioquin animo quoque vt corpore premeretur. ¶ *Intus*, &c. ἔσωθεν, &c. Videtur alludere ad locum illum Deut. 12. 25. Eſt enim crux, quod ad externam ſpeciem attinet, ſanctis iuxtà & impiis communis, quanuis in contrarios fines.

6 *Abiectos*, ταπεινούς. Hebr. עניים [*hanÿim*] quaſi deiectos & proſtratos dicas. Vulgata & Eraſmus ad verbū, *Humiles*. ¶ *Aduentu Titi*, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου. Id eſt, iis quæ mihi adueniens Titus renunciauit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegeritis, prætérquam quòd ipſius etiam Titi præſentia magnopere ſum recreatus. Quòd autē ſuprà dixit, 4.2, ſe, non reperto Tito, ſtatim Troade ſoluiſſe, ad ipſos Corinthios referendum eſt: quorū deſiderium quum ferre non poſſet Apoſtolus, nec ante acceptum ab eis nuntiū vellet ad eos proficiſci, vt eis videlicet parceret, ſtatim in Macedoniā contendit, vt Tito ab eis redeunti (eū enim Epheſo miſerat) poſſet occurrere.

7 *Sed etiam*, &c. ἀλλὰ καί. Alteram cauſam adfert ſuæ conſolationis, nēpe benignam apud eos Titi exceptionē, magno cum ipſorum fructu, ſicut futurum promiſerat. ¶ *Vehemens deſiderium*, ἐπιπόθησιν. Præpoſitio ἐπὶ videtur aliquid ponderis addere ſignificationi. Ideo addidi epithetō.

8 *Etiamſi pœnituerit*, εἰ καὶ μετεμελόμην. Eraſmus, *Etiamſi pœnituiſſet*: ne videatur Apoſtolum pœnituiſſe facti, ſed vt perinde hoc ſit acſi diceret, Etiam ſiqua pœnitudo facti

me tenuiſſet, eam tamen illo Titi nuntio abieciſſem. Ego malui conuertere, *Etiamſi pœnituerit*, quia non additur ἄν. Ita autem accipio Pœnitendi verbum, cum doctiſſimo interprete, vt ſignificet Apoſtolus ſe ex epiſtola illa acerbius ſcripta nonnullum dolorem cepiſſe. non quaſi quod fecerat, optaret eſſe infectum, ſed quòd, clementis patris exemplo, ſe ad hanc ſeueritatem coactum eſſe ſecum gemens, euentum rei expectaret: Vulgata, *Etſi pœniteret, videns quòd epiſtola*, &c. ita vt hoc ad ſequentia referatur, & ſublata particula ἂν legatur βλέπων, contra omnium Græcorum codicum fidem, & ipſa quoque ſententia repugnante.

εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς.

9 Νῦν χαίρω, οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ Θεὸν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν.

10 Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται.

11 Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν; ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν; ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι.

12 Ἄρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐδὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος, ἀλλ' εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

tametſi ¨ad tempus, triſtitia vos affeciſſe.

9 Nunc gaudeo, non quòd triſtitia affecti fueritis, ſed quòd triſtitia affecti fueritis ¨ad reſipiſcentiam. nam triſtitia affecti fuiſtis ¨ſecundum Deum, ¨vt nulla in re detrimentũ acceperitis ex nobis.

10 Nam qui ſecundum Deum eſt dolor, is ¨reſipiſcentiam efficit ad ſalutem, cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor ¨mortem efficit.

11 Ecce enim iſtud ipſum, quòd ſecundum Deum triſtitia affecti fuiſtis, quantum in vobis effecit ſtudium? imò ¨defenſionẽ, imò indignationem, imò timorem, imò vehemens deſideriũ, imò ¨zelum, imò vindicationẽ? ¨per omnia teſtatum feciſtis vos eſſe puros ¨in hoc negotio.

12 Itaque etſi ſcripſi vobis, non *ſcripſi vobis* eius cauſa qui iniuriam fecerat, nec eius cauſa qui iniuria affectus fuerat: ſed vt ¨apud vos manifeſtum fieret ¨ſtudium illud noſtrum pro vobis, ¨in conſpectu Dei.

ad horam, vos contriſtauit.

9 *Nunc gaudeo, non quia contriſtati eſtis, ſed quia contriſtati eſtis ad pœnitentiam. contriſtati enim eſtis ſecundum Deum, vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis.*

10 *Quæ enim ſecundũ Deum triſtitia eſt, pœnitentiam in ſalutem ſtabilem operatur: ſeculi autem triſtitia, mortem operatur.*

11 *Ecce enim hoc ipſum, ſecundum Deum contriſtati vos, quantam in vobis operatur ſolicitudinem? ſed defenſionem, ſed indignationem, ſed timorem, ſed deſiderium, ſed æmulationem, ſed vindictam? in omnibus exhibuiſtis vos incontaminatos eſſe negotio.*

12 *Igitur etſi ſcripſi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui paſſus eſt: ſed ad manifeſtandam ſolicitudinem noſtram quam habemus pro vobis coram Deo.*

¶ *Ad tempus*, πρὸς ὥραν. Sic rectè Eraſ. Vulg. *Ad horam.*

9 *Ad reſipiſcentiam*, πρὸς μετάνοιαν. Id eſt, Ita vt ea triſtitia vobis ad emendanda veſtra vitia profuerit. Vulgata, & Eraſmus, *Ad pœnitentiam*. Vide Matth.3.2. ¶ *Secundum Deum*, κατὰ Θεόν. Triſtitia ſecundum Deum & Triſtitia mundi opponuntur. Nam qui ſecundum Deum triſtis eſt, id eſt eo dolore qui à Dei Spiritu manat & Deo eſt acceptus, de peccatis ſuis dolet, ídque non pœnæ formidine territus, ſed hoc ipſum ægerrimè ferens quòd Deum clementiſſimum Patrem offenderit, cuius offenſam optet etiam ſua damnatione, ſi ita fieri poſſet, redemptam. At qui ſecundum mundum dolet, vel terrenis amiſſis commodis, vel alieno bono angitur, vel alicuius pœnæ impendẽtis metu eſt ſolicitus. Itaque illa triſtitia, quæ & pœnitentia ſecundum Deum dici propriè poteſt, illos pulcherrimos fructus gignit, de quibus diſſeritur ſequenti verſiculo: hæc verò contrà certa eſt ad deſperationem via, niſi Dominus medeatur, vt ex Caini, Saulis, Achitophelis, Iudæ horrendis exemplis apparet. Alterius verò triſtitiæ luculentiſſimum exemplar præbuerint Dauidis ſcriptæ lacrymæ. ¶ *Vt*, ἵνα. Id eſt, ὥστε. niſi malimus interpretari, *Vt nulla in re detrimentum acciperetis*. Sed illud malo: & illam harum particularum Enallagen aliquoties iam annotauimus.

10 *Reſipiſcentiam cuius nunquam pœniteat*, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Poteſt etiam hoc epitheton referri ad σωτηρίαν. quo ſenſu dicetur ſalus ἀμεταμέλητος, cuius nunquam vel nos pœnitere poſſit, vel Deum qui nobis illam dederit. vt firmam ac immotam eſſe intelligamus: ſicut dona Dei dicũtur ἀμεταμέλητα Rom.11.29. Ideo Vetus inrerpres *ſtabilem* conuertit. vt videri poſſit ἀμετακίνητον legiſſe. Mihi verò videtur hoc epitheton potius ad μετάνοιαν referendum. Neque tamen μετάνοιαν ἀμεταμέλητον velim cum Eraſmo *pœnitentiam nõ pœnitendam* interpretari. Primùm enim μετάνοιαν & μεταμέλειαν, id eſt reſipiſcentiam à pœnitentia, diſtinguẽdam puto, vt diximus Matth.3.2. Deinde non eſt quòd iſtam paronomaſiam affectemus, quæ nuſquam eſt in Græco ſermone. Denique non pœnitẽdum apud Latinos quiddam declarat multo minus quàm cuius nunquam poſſit aliquem pœnitere. ¶ *Mortem efficit*, θάνατον κατεργάζεται. Nempe vt ex ea verè conſequens ſeu verum eius effectum. At in oppoſito membro, id eſt, triſtitia ſecundum Deum, ſalus non naſcitur ex triſtitia ſecundum Deum, ſed ex gratia: vnde etiam ipſa μετάνοια, vtpote merum Dei donum 2.Tim.2.25.

11 *Defenſionem*, ἀπολογίαν. vel *excuſationem*, vt conuertit Ambroſius. Eraſmus, *Satisfactionem*. Excitati enim Pauli reprehenſione Corinthij, ita ſe promptos ac diligentes oſtenderant in eius mandato exequendo, vt nulla re magis potuerint declarare ſibi tam turpe facinus minimè placuiſſe. Cæterùm particulam ἀλλὰ Eraſmus rectè conuertit per *imò*, quum auxeſin declaret: quanuis Græcus ſcholiaſtes putet pro καὶ accipiendam. ¶ *Zelum*, ζῆλον. Vulgata & Eraſmus, *Aemulationem*. Ego illud malui, vt ſanctius, retinere. quòd hoc exiſtimem ad Deum referri. ¶ *Per omnia teſtatum feciſtis*, ἐν παντὶ συνεστήσατε. Id eſt πάντως ἐμαρτυρήσατε, *omnino* ſeu *omnibus modis teſtatum feciſtis*. quomodo vſurpatur hoc verbum etiam apud Demoſthenem πρὸς Κάλλιππον, vt doctiſſimus Budæus obſeruauit. Sic etiã accipi diximus ſuprà, 6.4, vt non ineptè conuerterit Vetus interpres *Exhibuiſtis*, id eſt παρεσχήκατε. Eraſmus, *Commẽdaſtis*, non ita appoſitè: niſi dicamus hanc eſſe huius verbi emphaſin vt ſignificet Corinthios ita aboleuiſſe priorem ſuſpicionem, vt etiam eo nomine magnopere ſint commendandi: ſed hæc interpretatio non ſatis cohæret cum verbo εἶναι. Nam idcirco etiã Eraſmus coactus eſt interpretari, *Quòd puri ſitis*. ¶ *In hoc negotio*, ἐν τῷ πράγματι. Rectè expreſſit Eraſmus articulũ à Vetere interprete omiſſum, quum eius vis ſit ἀναφορική.

12 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Hæc non dubitaui priore loco ponere, quanuis in Græcis in poſteriore collocentur. Neque enim dubito quin cohæreant cum verbo φανερωθῆναι. quod tamen Vulg. non legit, nec Syrus, nec Arabs interpretes. ¶ *Studium illud noſtrum pro vobis*, τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν. Vulgata, *Solicitudinem noſtram quam habemus pro vobis*. ex quo etiam apparet eum ſequutũ eſſe hanc

eandem lectionem quam ſum amplexus, primùm vt planam ac perſpicuam, deinde ex Complutenſis codicis, itémque Ambroſij & Theophylacti auctoritate. Eraſmus, *Studium veſtrum pro nobis*, τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν. cui lectioni repugnat iſtud πρὸς ὑμᾶς quod ſequitur. ¶ *In conſpectu Dei*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ: id eſt Apud Deum, ſiue minimè fucatum, ſed eiuſmodi vt Deo poſſim illud approbare, ſicut diximus Luc. 1.6.

---

13 Διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν· περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν·

14 Ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην· ἀλλ᾽ ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ Τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη·

15 Καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν.

16 Χαίρω οὖν ὅτι ἐν παντὶ θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

Κεφάλαιον η.

1 Γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας.

2 Ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.

13 Propterea conſolationem accepimus ex conſolatione veſtri: ſed longè plurimum gauiſi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus ſit ſpiritus eius ab omnibus vobis:

14 Et quòd ſiquid apud eum de vobis gloriatus ſum, non fui pudefactus, ſed vt omnia verè loquuti ſumus vobis, ita & gloriatio noſtra qua vſus erã apud Titum, vera comperta ſit:

15 Et viſcera eius amplius erga vos *affecta* ſint, dum reminiſcitur obedientiæ omniũ veſtrûm, & vt cum timore ac tremore ipſum exceperitis.

16 Gaudeo igitur quòd penitus confidam de vobis.

CAP. VIII.

1 PORRO notam facimus vobis, fratres, gratiam Dei præſtitã Eccleſiis Macedonũ:

2 *Nempe* in multa probatione afflictionis, abundãs gaudium ipſorum, & profundam eorum inopiam redundaſſe in copioſam benignitatem ipſorum.

13 *Ideo conſolati ſumus: in conſolatione autẽ noſtra, abundantius magis gauiſi ſumus ſuper gaudio Titi, quia refectus eſt ſpiritus eius ab omnibus vobis:*

14 *Et ſiquid apud illum de vobis gloriatus ſum, non ſum confuſus: ſed ſicut omnia vobis in veritate loquuti ſumus, ita & gloriatio noſtra quæ fuit ad Titum, veritas facta eſt:*

15 *Et viſcera eius abundantius in vobis ſunt, reminiſcentis omnium veſtrûm obedientiam, quomodo cum timore & tremore excepiſtis illum.*

16 *Gaudeo quòd in omnibus confido in vobis.*

CAP. VIII.

1 *NOtam autẽ facimus vobis fratres, gratiam Dei quæ data eſt in Eccleſiis Macedoniæ:*

2 *Quòd in multo experimento tribulationis abundantia gaudij ipſorũ fuit, & altiſſima paupertas eorum abundauit in diuitias ſimplicitatis eorum.*

---

13 *Ex conſolatione veſtri*, ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν. Vulgata aliter diſtinguit hunc locum. Legit enim ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, *In conſolatione autem veſtra*: quæ connectit cum ſequentibus, ſublata δὲ coniunctione poſt περισσοτέρως. quod non improbo, quum ita etiam ſcriptum inuenerim in tribus Græcis codicibus, & hanc ſcripturam ſequantur Ambroſius & Chryſoſt. ¶ *Sed longè plurimùm*, περισσοτέρως μᾶλλον. Id eſt ὡς περισσότατα. Nam ſic redũdat μᾶλλον vt augeat comparatiui emphaſin. Vetus interpres, *abundantius gauiſi ſumus*. Eraſmus, *Quin vberius inſuper.* ¶ *Spiritus*, τὸ πνεῦμα. Id eſt animus, vt ſuprà, verſu 1.

14 *Et*, ὅτι. Copulam ſubauditam expreſſi, vt mox verſu 15. ¶ *Apud eum*, αὐτῷ. ſub. παρ᾽ αὐτῷ. vt ἐμαυτῷ pro παρ᾽ ἐμαυτῷ ſupra 2,1. ¶ *Vera comperta*, ἀλήθεια ἐγενήθη. Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt ſuprà, 3.9. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Veritas facta eſt.* Eſt autem ἐγενήθη, id eſt *fuit*, Hebræorum more ſcriptum pro εὑρέθη, vt Græci potius loquuntur: ideóque maluimus conuertere, *Comperta eſt.*

15 *Viſcera eius*, τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Heb. רחמים [*rachamim*] id eſt intimus ipſius amor. Hoc enim nomine Hebręi teneriores omnes affectus declarant, vt diximus ſuprà, 6.12. ¶ [*Affecta*] *ſint*, ἐστί. Hebræi ſic loqui ſolent (vt Pſal. 145.9) contenti ſolo verbo ſubſtantiuo, quod & ipſum ſubaudiunt. Interdum addunt verbum כמר [*chamar*,] id eſt *accendit*, vt Gen. 43.30 Fuit autem omnino ſupplendum aliquid, vt perſpicua eſſet Latina oratio.

16 *Penitus*, ἐν παντί. ſiue, omni ex parte. Vide ſuprà, 6.4. Addidimus autem particulam οὖν, *igitur*, ex vetuſto codice, & Arabica verſione. ¶ *Confidam de vobis*, θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν. Id eſt, quod eiuſmodi vos eſſe cognouerim vt de vobis ſecurè poſſim omnia mihi polliceri. Annotat Eraſmus, in quibuſdam Græcis codicibus legi θαῤῥοῦμεν ὑμῖν, quam lectionem puto eſſe deprauatam, pro θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

IN CAPVT VIII.

1 *Gratiam Dei*, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Id eſt, diuinum beneficium, quod duabus in rebus apparuerat, nempe quòd in tantis ærumnis tanta fuerat Macedonum alacritas, deinde quod ex tanta paupertate adeo liberaliter contuliſſent vnde aliorum tenuitas aleretur, vt viderentur ſui ipſorum obliti.

2 *In multa probatione*, &c. ἐν πολλῇ δοκιμῇ. i. multis illis ærumnis quibus Dominus ipſorum fidem & charitatem explorauit non modo non fuiſſe diminutam ſed etiam auctam mirum in modum ipſorum alacritatem. Gaudiũ enim vocat τὴν προθυμίαν καὶ ἱλαρότητα. ¶ *Abundans gaudium ipſorum*, ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν. Vulgata, *Abundantia gaudij ipſorum fuit*, vt etiam vertiſſe video Syrum & Arabem interpretes, quaſi videlicet ſubaudiatur verbum ἐγένετο. quæ ellipſis valde fuerit violenta, & in Græco ſermone inuſitata in hoc dicendi genere, repugnante etiam articulo ἡ. Ideo malui vtrumque verbum referre ad verbum ἐπερίσσευσεν. Quod ſiquid ſupplendum videbitur, mallem ſubaudire verbum, ἐφάνη, *apparuiſſe.* ¶ *Profundam*, ἡ κατὰ βάθος. Id eſt quæ ad imum vſque ipſos exinanierat. Sic autem reſtitui ex Claromontano codice, quum legi ſoleat κατὰ βάθους. ¶ *Inopiam* πτωχεία. Id eſt, πενία. ¶ *Redundaſſe in copioſam benignitatem ipſorum*, ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. Vulgata & Eraſmus, *Abundauit in diuitias benignitatis ipſorum.* Diximus autem Rom. 2.4. πλοῦτον Hebræorum more vocari à Paulo omnem copiam ac abundantiam: & Hebraiſmum hunc, Diuitiæ benignitatis, pro copioſa benignitate, alibi ſæpe expoſuimus. ἁπλότης verò quum in genere candorem & ſimplicitatem morum declaret, accommodandum eſt ad id de quo agitur, adeo vt δαψίλειαν exponant Græca ſcholia, id eſt *liberalitatem*, tum hoc in loco, tum etiam infrà, 9.11, & 13. Nos *benignitatem* maluimus conuertere: quo vocabulo nõ quæuis liberalitas ſignificatur, ſed ea demum quæ à facilitate quadam & humanitate naturæ proficiſcitur, id denique quod ab Hebræis נדבה [*nedabah*] vocatur. cui opponitur tenacitas eorum qui varias excuſationes prætexunt quas partim auaritia partim diffidẽtia ſuggerit. Eſt igitur hæc ſententia, paupertatem illam quæ Macedonas videbatur prorſus exhauſiſſe, ita compertam fuiſſe diuitem, vt inde copioſiſſimę benignitatis veluti riuus emanarit. Nã quo tenuiores ſunt facultates eius qui aliquid largitur, eo maior eſt eius liberalitas ſi ſponte & libenter largiatur, vt vidua illa Matth. 12, omnium diuitum liberalitatem dicitur ſuperaſſe.

Ὅτι κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετοι·	3	Nam pro viribus (teſtor) atque ſuprà vires voluntarij *fuerunt:*	3	*Quia ſecundum virtutem (teſtimonium illis reddo) & ſupra virtutem voluntarij fuerunt:*
Μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, δέξασθαι ἡμᾶς.	4	Multis cũ precibus nos rogantes vt hanc beneficentiam & ſocietatem huius miniſterij ſanctorum cauſa *ſubeundi*, in nos reciperemus.	4	*Cum multa exhortatione obſecrantes nos gratiã & communicationem miniſterij quod fit in ſanctos.*
Καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ᾽ ἑαυτοὺς ἔδωκαν πρῶτον τῷ Κυρίῳ καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος Θεοῦ·	5	Ac non prout ſperabamus *ita fecerunt*, ſed ſemetipſos dediderunt primùm Domino, *deinde* & nobis per Dei volũtatẽ:	5	*Et non ſicut ſperauimus, ſed ſemetipſos dederunt, primùm Domino, deinde nobis per voluntatem Dei:*
Εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς Τίτον ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.	6	Vt adhortaremur Titum vt ſicut antè cœpit, ita etiam abſoluat apud vos hanc quoque beneficentiam.	6	*Ita vt rogaremus Titũ, vt quemadmodum cœpit, ita & perficiat in vos etiam gratiam iſtam.*
Ἀλλ᾽ ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε.	7	Itaque ſicut omnibus abũdatis *nempe* fide, & ſermone, & notitia, & omni ſtudio, & veſtra in nos charitate, *videte* vt hac quoque gratia abundetis.	7	*Sed ſicut in omnibus abundatis fide, & ſermone, & ſcientia, & omni ſolicitudine, & charitate veſtra in nos, vt & in hac gratia abundetis.*
Οὐ κατ᾽ ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων.	8	Non ex imperio loquor, ſed aliorum ſtudio, veſtræ quoque dilectionis ſinceritatem reddens exploratam.	8	*Non quaſi imperans dico, ſed per aliorum ſolicitudinem, etiam veſtræ charitatis ingenium bonum comprobans.*

---

3 *Voluntarij* [*fuerunt*,] αὐθαίρετοι. Id eſt, vltro liberales & prompti. ſub. ἐγένοντο. quæ tamen ellipſis rurſus eſt valde noua & in Græco ſermone prorſus inſolens, ideóque apud Syrum & Arabem interpretes, iſtud cum participio δεόμενοι connectitur, quaſi ἐδέοντο ſcriptum ſit, vt ſolent Hebræi ſuum Benoni vſurpare, quæ ſtructura ſanè mollior eſt: nempe ſi totum hunc locũ ſic conuertas, *Quod* [*inquam*] *pro viribus* (*teſtor*) *atque ſupra vires voluntarij fuerunt*, &c. Vt tamen liberè dicam quod ſentio, nullo cum receptæ lectionis præiudicio, (abſit enim à me prophana hæc audacia) Paulum ſic ſcripſiſſe coniicio, εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν, κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν, αὐθαιρέτων μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, &c. id eſt, *in copioſam benignitatem ipſorum, pro viribus* (*teſtor*) *atque ſupra vires, vltro cũ multa cohortatione rogando nos*, &c. Si enim omnia prorſus cohærent, nihil ſententiæ adiicitur aut decedit, & ellipſis illa prorſus inuſitata vitatur. Suſpicor autem particulam ὅτι interiectam, & interpunctionem huius loci perturbatã ab aliquo fuiſſe qui vitare ſolœcophanes iſtud ſtuduerit, quum potius αὐθαιρέτων & δεομένων dicendum fuerit. Sed tamen non deſunt huiuſmodi exempla, apud optimos etiã Latinitatis auctores. Sic enim multa in communi ſermone dicuntur, vnde illud Terentij, *Cur ego in his te conſpicor regionibus? vobis fretus.* Et illud, *Nos omnes quibus eſt alicunde obiectus labor, omne quod eſt interea tempus, priuſquam id reſcitum eſt, lucro eſt.* Et tale prorſus anacoluthon occurrit infrà, 9.11.13.

4 *Vt hanc beneficentiam*, τὴν χάριν. Hoc idem vocabulũ paulo antè verti Gratiam, Dei videlicet reſpectu, cuius magnum in nos beneficium extat, quum nos facit ſuæ in noſtros fratres benignitatis inſtrumenta. Hîc verò Apoſtolus vocat illũ ipſum quod à Macedonicis vel iam collatum vel ſtatim conferendum erat in ſanctorum vſum. Itaque beneficentiam ſum interpretatus, ſeruata quoque
* vi articuli ἀναφορικοῦ, quaſi ſcriptum ſit ταύτην. ¶ *Et ſocietatem huius miniſterij, ſanctorum cauſa ſubeundi*, καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς ἁγίους. Id eſt, vt cũ aliis onus (quod διακονίαν vocat) iſtarum eleemoſynarum ad ſanctos illos, Hieroſolymis videlicet egentes, ſubire ipſi non recuſaremus: tantùm abeſt vt ſeſe difficiles ad illas conferendas præbuerint. Itaque διακονίαν, quod & ipſa huius vocis notatio declarat, nec ipſas eleemoſynas, nec earum collectionem, ſed earum Hieroſolymam vſque perferendarum curam declarat: quod multos interpretes tum hoc loco, tum mox cap. 9.1. fefelliſſe arbitror: & quidem in primis Arabem & Syrum interpretes, perinde acſi ſignificaret Apoſtolus, ſe à Macedonibus quos non auderet vt aliorum potius ſubſidio egentes hac de re compellare, rogatum fuiſſe vt ad iſtarum eleemoſynarum collationem ipſi quoque admitterentur. Hic autem agi de eo quòd dixi miniſterio certis hominibus ab Eccleſiis demandando, apparet etiam ex verſ. 19. & quàm ſanctè & integrè ſit iſta cura defunctus Apoſtolus, cuius executioni ſuam ipſius vitam poſtpoſuit, apparet ex Act. 20.22. 21, 14, & 24, 17.

¶ *Nos reciperemus*, δέξασθαι ὑμᾶς. Hoc non legitur neque in * Vulgata Latina editione, neque in vetuſtis codicib⁹ Græcis multis, neque apud Syrum & Arabem interpretes: quod tamen & in ſcholiis Græcis, & in Complutenſi editione, & duobus manuſcriptis inuentum ſeruaui. Licebit tamen, etiam illis expunctis, eandem ſententiam retinere, ſi δεόμεθα interpretemur adhibitis precibus à Paulo poſtulare.

5 *Prout*, καθώς. Id eſt, ea quam arbitrabar & ſperare au- * debam menſura, ſed multo copioſius. Vulg. *ſicut*, non ſatis expreſſé.

7 *Itaque*, ἀλλά. Id eſt ὥστε. quo modo teſtatur Corinthus ille qui de dialectis ſcripſit, hanc particulã ſæpe apud Atticos etiam ſcriptores vſurpari. Vulgata & Eraſmus, *Imò*. quæ interpretatio tum demum locum habet quum ſuperiora corriguntur, vt ſuprà, 7.11. Hîc verò videtur concluſio ſubiici adhortationis ſpecie. Nam τὸ περισσεύειν non poſſum comparandi ſignificatione accipere, quaſi moneat Apoſtolus Corinthios vt Macedonas hîc quoque ſuperẽt: quum hoc idem verbum Macedonibus paulo antè tribuerit. Puto igitur copioſam liberalitatem ſimpliciter ita ſignificari. ¶ [*Videte*] *vt*, ἵνα. Sub. σκοπεῖτε, vel ὁρᾶτε. de qua ellipſi Atticis familiari alibi diximus.

8 *Aliorum ſtudio*, διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς. nempe veſtrorũ in fide ſociorum, vt Arabs & Syrus rectè explicant, vt fortaſſis legiſſe videantur ἑταίρων. Macedonas enim intelligit, quorum ſedulitatis exemplo propoſito tum in conferenda pecunia, tum in rogando Apoſtolo vt de ea re Corinthios quoque appellaret, dicit ſe non imperiosè ad eos ſcribere, ſed, quum de eorum alacritate minimè dubitet, idcirco ab aliis rogatum ſcribere, vt hoc modo teſtatum fiat quàm germana ſit ac ſincera ipſorum charitas. Eraſmus, *Per ſolicitudinem erga alios.* quaſi ſtudium aliorum paſſiuè accipiendum ſit. Eam verò interpretationem ſi ſequamur, redundabit καὶ particula, idcirco tantùm addita vt comparetur Corinthiorum charitas cum aliorum ſtudio.

¶ *Sinceritatem*, τὸ γνήσιον. Γνήσιον & νόθον, id eſt, Germanũ & Adulterinum, apud Græcos opponuntur. Tum demum igitur apparet germanam eſſe charitatem, quum reipſa, ídque promptè ac liberaliter, fratribus ſuccurrimus propter Chriſtum. Germanitatis vocabulum vſurpant quidem Latini, ſed alia ſignificatione. Vulg. *Ingenuum bonum*, vt videatur legiſſe γνήσιον ἀγαθόν. ¶ *Reddens exploratam*, δοκιμάζων. Vulgata, *Comprobans*. Eraſmus, *Approbans*: rectè quidã, ſed ambiguè, niſi addas Aliis, vel Omnibus, aut aliquid

liquid eiuſmodi. Nam τὸ δοκιμάζειν pro *explorare*, ipſius Apoſtoli reſpectu accipi non poteſt, quum Apoſtolus nullam experientiam requirere ſe teſtetur, infrà, 9.2. Comprobandi autem verbum nullo modo videtur conuenire.

Γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε, πλούσιος ὤν· ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε.	9	Noſtis enim beneficentiam Domini noſtri Ieſu Chriſti, eum *videlicet* propter vos ¨pauperem factum eſſe, quum eſſet diues: vt vos illius paupertate diteſceretis.	9	*Scitis enim gratiā Domini noſtri Ieſu Chriſti, quoniam propter vos egenus factus eſt, quum eſſet diues: vt illius inopia vos diuites eſſemus.*
Καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι.	10	Et ¨ſententiam in ea re *meam* edo. nam hoc vobis conducit, qui nō ſolùm facere, ¨ſed etiam velle antè cœpiſtis anno ſuperiore.	10	*Et conſilium in hoc do. hoc enim vobis vtile eſt, qui non ſolùm facere, ſed & velle cœpiſtis ab anno priore:*
Νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν.	11	At nunc etiam ¨illud ipſum Facere abſoluite: vt ſicut *adfuit* promptum illud Velle, ita etiã *adſit* ¨ipſum Perficere, ¨ex eo quod habetis.	11	*Nūc verò & facto perficite: vt quemadmodum promptus eſt animus voluntatis, ita ſit & perficiēdi ex eo quod habetis.*
Εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει.	12	Etenim ſi prius adſit promptus animus, ¨aliquis acceptus *eſt* pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.	12	*Si enim voluntas prōpta eſt, ſecundum id quod habet, accepta eſt, non ſecundum id quod non habet.*
Οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλίψις· ἀλλ' ἐξ ἰσότητος, ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα.	13	¨Non enim *dico* vt aliis relaxatio ſit, vobis autem afflictio: ¨ſed *vt* pari cōditione hoc tempore veſtra abundantia *ſuppleat* quod illis deeſt.	13	*Nō enim vt alijs ſit remiſsio, vobis autem tribulatio. ſed ex æqualitate in præſenti tempore, veſtra abundantia illorum inopiam ſuppleat.*
Ἵνα καὶ τὸ ἐκείνον περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γένηται ἰσότης.	14	Vt & illorum abundantia quod vobis deeſt ſuppleat, vt fiat ¨æquabilitas.	14	*Vt & illorū abundantia veſtræ inopiæ ſit ſupplementum, vt fiat æqualitas.*

---

9 *Pauperem factum eſſe*, ὅτι ἐπτώχευσε. Πτωχὸν & πένητα, id eſt mendicum à paupere ſic diſtinxit Ariſtophanes in Pluto,

Πτωχοῦ μὲν γὰρ βίος ὃν σὺ λέγεις, ζῆν ἐστιν μηδὲν ἔχοντα·
Τοῦ δὲ πένητος, ζῆν φειδόμενον, καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα·
Περιγίγνεσθαι δ' αὐτῷ μηδὲν, μὴ μέν τοι μηδ' ἐπιλείπειν.

* Abſit tamen vt mendicaſſe Chriſtum dicamus, quod fecit nunquam, vſus etiam quadam ſibi conueniente authoritate, quum ad quempiam dignaretur diuertere, vt Luc. 19. 5. & Matth. 6. 18. ſed ita ſignificatur Chriſtum noſtri cauſa eam vitæ ſortem ſubiiſſe quæ aliena etiam benignitate egeret, Luc. 9. 58. & 27. 55. Nihil tamen ipſum habuiſſe proprium, & vel ſeſe vel duodecim illos diſcipulos mendicos fuiſſe, & tamen habuiſſe diſpenſatorem qui ex alieno emendicato elargiretur eo aſtu qui deſcribitur hac ipſa epiſtola 12, 16, recte ab ipſis Romanis pontificibus, alioqui omniū maximè ſacrilegis, credere prohibitū eſt aduerſus mendicabula Monachorum, qui ſanctimoniæ prætextu ex mendicitate à Deo ipſo prohibita Deut. 15. 4, & in omnibus bene conſtitutis ciuitatibus coërcita, animas ipſas cauponantur.

10 *Sententiam*, γνώμην. Vulgata & Eraſmus, *Conſilium*. Vide 1. Corinth. 7. 25. ¶ *Sed etiam velle*, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν. Id eſt, nō ſolùm facere, ſed etiam vltro facere, vt Græcus ſcholiaſtes rectè interpretatur. Syrus tamen & Arabs maluerunt legere, οὐ μόνον τὸ θέλειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ποιῆσαι, *non ſolùm velle, ſed etiam facere*. Nolui tamen in recepta lectione quicquam immutare, & potius iis aſſentior qui Apoſtolum exiſtimant merè ſpōtaneam liberalitatem ſignificare. Denique τὸ θέλειν id declarat hoc loco quod apud Hebræos verbum רצה [*ratſah*] quo ſignificatur voluntas eiuſmodi vt ea etiam delectetur aliquis: veluti ſi quis ex eo ipſo capiat voluptatem quòd alteri benefaciat. Hoc autem Velle ſine ſuperius eſt multis partibus eo facto quod nudum eſt, id eſt quod ab hac voluntate non promanat. Ita enim facere cuiuſuis fuerit qui facultatem habuerit: velle autem, eorum demum qui vera charitate impelluntur.

11 *Illud ipſum Facere abſoluite*, τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε. id eſt (vt rectè Eraſmus ſententiam expoſuit) *Illud quod facere cœpiſtis, perficite*. Apparet autem Apoſtolum iſtis infinitis τοῦ ποιῆσαι, τοῦ θέλειν, τοῦ ἔχειν, fuiſſe hoc loco delectatum, & alibi quoque, vt Philip. 2. 13. quomodo ſcripſit Perſius, Scire tuum nihil eſt. Itaque ſtudui hoc ipſum quoque exprimere, quoad eius fieri potuit. Nã ἐκ τοῦ ἔχειν noluimus conuertere *Ex Habere*, quod nemo intellexiſſet: ſed ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, conuertimus *Promptum illud velle*, potius quàm *Promptus animus voluntatis*, cum Vetere interprete: aut *Voluntas prompta*, cum Eraſmo: qui tamen alioqui ſententiam rectè expreſſit, ſed Pauli phraſi non ſeruata. ¶ *Ipſum perficere*, τὸ ἐπιτελέσαι. Vulgata, *Perficiendi*. Legit enim τοῦ ἐπιτελέσαι, ita vt προθυμία repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. ¶ *Ex eo quod habetis*, ἐκ τοῦ ἔχειν. Delectatus eſt Apoſtolus (vt dixi) his infinitis. Eraſ. *Ex eo quod poteſtis*. Ac ſanè fateor ἔχειν poni interdum pro δύνασθαι, id eſt *Habere* pro *Poſſe*: ſed non video cauſam eſſe cur hanc enallagen quæramus.

12 *Aliquis acceptus eſt pro eo quod habet*, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος. Id eſt, placet Deo iſta alacritas pro facultatū præſentium ratione, vt non opus ſit tenuitatem prætexi à quoquam, quaſi non ſit Deo futurum gratum ipſius munus, niſi par fuerit locupletum collationi. Nam ſpectat Deus in probando munere, non id quod aliquis non habet, ſed id demum quod habet: alioquin charitas eſſet diuitum propria.

13 *Non enim* [*dico*] *vt aliis*, οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις. Eraſ. ſupplet, *Non ſic dandum eſt, vt aliis*, &c. Sed & Caſtellio hîc conſtituit inauditam enallagē, ἵνα pro ὅτι, de qua diximus Marci 4. 22. Ego verò ſuppleui verbum λέγω, quod etiam in vno manuſcr. codice expreſſum reperi & cuius ellipſis ſimile * exemplum occurrit infrà 9, 6. ¶ *Sed* [*vt*] *pari conditione*, ἀλλ' ἐξ ἰσότητος. Id eſt, vt ſicut nunc aliis inopibus vos abundantes largimini è veſtro, ſic alij viciſſim de ſuo vobis egentibus largiantur. Debet enim vltro citróque ius iſtud ἀνάλογον inter Chriſtianos valere: & ἐξ ἰσότητος idem hîc declarare atque ἐξ ἴσου vel ἐξ ὁμοίου, liquet ex ipſa Pauli interpretatione. Non debet tamen hoc ſpectari in largiendo: qua in re plurimum peccant homines quum illis demum bene faciunt à quo paria vel maiora exſpectãt, quod certe non eſt Deum vel proximum, ſed ſeipſum amare. Deinde in eo quoque grauiter peccatur quòd plerique nec inopiam nec abundantiã rectè metiũtur. vnde naſcitur tanta inter Chriſtianos ἀνισότης quanta ne inter Turcas quidem apparet, dum alius redundat, alius fame perit, alius voluntaria mendicitate ſperat in cælum irrũpere. Vulgata & Eraſmus, *Sed ex æqualitate*: quod vix quiſquam intelligat. Idem tamen repetit particulam ἵνα, ἀπὸ τοῦ * κοινοῦ, quem in eo ſum ſequutus.

14 *Aequabilitas*, ἰσότης. Videtur omnino hæc ἰσότης à ſuperiore diſtingui, quum hæc ex illa naſcatur, quod etiã

oſtendit ſequens verſiculus. Prior igitur illa in eo poſita eſt vt par pari referatur, id eſt, vt qui quum non egerent aliorum egeſtatem ſubleuarāt, viciſſim quum ita res ferret, ſi forte egerent, ab aliis qui non egerent, ſubleuarentur. Inde verò futurũ erat vt altera naſceretur ἰσότης, minimè in eo poſita vt tantundem haberent ſinguli, ſiue in κτήσει ſiue in χρήσει: (quum pluribus egeant qui pauperiores, & quorum amplior eſt familia) neque etiã in eo conſiſtens quòd par pari refertur (hæc enim prior eſt ἰσότης;) ſed in eo quòd hac mutua cõmunicatione fiat vt iis qui abundant viciſſim ſupplentibus quod egentibus deeſt, & hi & illi ſint in eo pares quòd habeant quantum ipſis ſatis eſt quod edant: quod olim euenit, mannam præſcripta ſingulis à Domino menſura ex communi cumulo pro capitum familiæ ſuæ numero accipientibus. Huic autem æqualitati opponitur illa ἀνισότης Chriſtianæ charitati penitus repugnans, quia fit vt alij immenſis opibus redundent, alij verò extrema inopia laborent.

Exo.16.18

Καθὼς γέγραπται, Ὁ τὸ πολὺ, οὐκ ἐπλεόνασε· καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησε.	15	Sicut ſcriptum eſt, ‖Qui multum *collegit*, ¨plus non habuit: & qui paulũ, minus non habuit.	15	*Sicut ſcriptum eſt, Qui multum habuit, non abundauit: & qui modicũ, non minorauit.*
Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου,	16	Gratia verò *ſit* Deo qui cordi Titi indidit ¨idem ſtudium pro vobis,	16	*Gratias autem Deo qui dedit eandem ſolicitudinẽ pro vobis in corde Titi,*
Ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο· σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων, αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς.	17	Quòd tum ¨exhortationem illam gratam habuit, ¨tum verò ¨maiore ſtudio vſus vltrò ad vos iter ſuſcepit.	17	*Quoniam exhortationẽ quidem ſuſcepit: ſed quum ſolicitior eſſet, ſua voluntate profectus eſt ad vos.*
Συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.	18	Miſimus autem vnà cum eo fratrẽ illũ cuius laus eſt ¨in Euãgelio per omnes Eccleſias.	18	*Miſimus etiam cum illo fratrem, cuius laus eſt in Euangelio per omnes Eccleſias.*
(Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν συνέκδημος ἡμῶν, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ὑμῶν)	19	(¨Nec *id* ſolùm, ſed etiã ¨ſuffragiis delectus eſt ab Eccleſiis ſocius peregrinationis noſtræ, ¨cũ hac beneficẽtia quæ adminiſtratur à nobis ad ipſius Domini gloriam, & *comprobandũ* ¨promptum animum veſtrum)	19	*(Non ſolùm autem, ſed & ordinatus eſt ab Eccleſiis comes peregrinationis noſtræ, in hanc gratiam quæ miniſtratur à nobis ad Domini gloriam, & deſtinatam voluntatẽ noſtram)*
Στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν.	20	¨Vitantes hoc, nequis nos vituperet ¨in hac vbertate quæ adminiſtratur à nobis.	20	*Deuitantes hoc, nequis nos vituperet in hac plenitudine quæ miniſtratur à nobis.*

15 *Plus non habuit*, οὐκ ἐπλεόνασε. Id eſt vltra præſcriptũ & ſingulis ſufficientem numerum. Nam alioqui ſi ſpectes illud ipſum quod colligebatur, aut collectores inter ſe compares, plus habebant qui plus mannæ collegerant, quòd videlicet numeroſiorem haberent familiam. ſed in eo par erat omnium familiarum conditio, quòd nulla neque minus neque amplius habuit, quàm quod ſatis eſſet.

16 *Idem ſtudium*, τὴν αὐτὴν σπουδήν. In quibuſdam codicibus legitur τοιαύτην, id eſt *tale*.

17 *Exhortationem*, παράκλησιν. Ambroſius, *Conſolationem*. quod non conuenit. Loquitur enim Paulus de exhortatione quam commemorauit ſuprà, verſ.6. eámque ſignificat ipſi gratam fuiſſe, quanuis vltro & ſua ſponte, potius quàm hac exhortatione impulſus, hanc prouinciam in ſe receperit. ¶*Tum verò*, δέ. Ita conuerti propter μὲν præcedens. Vulgata, *Sed*, prorſus incommodè. Eraſmus, *Quin potius*, μᾶλλον δέ. Sed & ἐδέξατο malui interpretari, *Gratam habuerit*, quàm *ſuſceperit*, vel *acceperit*, vt planior eſſet oratio. ¶*Maiore ſtudio vſus*, σπουδαιότερος ὑπάρχων. Vulgata, *Quum ſolicitior eſſet*. Nam vbique σπουδὴν conuertit *ſolicitudinem*. Eraſmus, *Quum eſſet diligentior*. Neutra interpretatio mihi ſatisfecit.

18 *In Euangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ. Id eſt in prædicatione Euãgelij. Non pauci (inter quos eſt Hieronymus) non ſatis commodè iam pridem hunc locum interpretati ſunt de Euangelica hiſtoria à Luca perſcripta. quod potius de Euangelico ipſo miniſterio accipiendum eſt, cuius tamen pars fuit non minima ſtudium illud quod Lucas ſcribendis illis duobus longè diuiniſſimis libris impendit, ſi de Luca dictum iſtud intelligatur. Sed neceſſe profectò non eſt vt hac de re magnopere laboremus: quum hinc potius diſcere oporteat, quàm ſolicitè ſimul & prudenter gerere ſe debeant, quibus ſacræ præſertim pecuniæ adminiſtratio eſt commiſſa. Neque etiam neceſſe eſt nos torqueamus in quærendo quis iſte fuerit, itémque tertius ille qui vnà cum Tito & hoc altero miſſus eſt.

19 *Nec [id] ſolùm*, οὐ μόνον δέ. Vide Rom.5.3. ¶*Suffra-* * *giis delectus eſt*, χειροτονηθείς. Subaudi ὤν, cuius loco Claromontanus codex habet expreſſum ἐγένετο, pro ἐχειροτονήθη, Hebræorum more, de quo ſæpe iam diximus. Vulgata, *Ordinatus eſt*. Eraſmus, *Delectus eſt*. Vide Act,14.23. ¶*Cum hac beneficentia*, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ. Nonnulli codices legunt ἐν pro σὺν, id eſt *In* pro *Cum*. Vetus autem interpres videtur exiſtimaſſe ἐν pro εἰς poſitum, vt qui verterit, *In hanc gratiam*, nec fortaſſis malè. Vocat enim Apoſtolus χάριτα collata munera in Eccleſiæ Hieroſolymitanæ ſubſidium, quibus colligendis & Hieroſolymam perferendis delectus erat, addito hoc collega. ¶*Promptum animum veſtrum*, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. Vulgata, *Deſtinatam volũtatem noſtram*, vt legiſſe videatur προθεσμίαν, * qua voce tamen non voluntas deſtinata, ſed dies præſtituta, aut ipſa ad aliquid agendum deſtinatio declaratur. Legit etiam ἡμῶν, vt & Syrus interpres, & nonnulli Græci codices. Sed receptam lectionem magis probo. Nam de Corinthiis agitur, quorum etiam laudis in Chriſto mirificè ſtudioſus erat Apoſtolus. quamobrem etiam ſuppleui participium *comprobandum*, vt magis perſpicua eſſet oratio, ídque ex verſu 8. Cæterùm quòd Vulgata προθυμίαν vertit *deſtinatam voluntatem*, Aquinatem impulit, propter Græcæ linguæ ignorationem, vt hoc loco multa ἀπροσδιονύσως differeret de prædeſtinatione, ſicut Eraſmus obſeruauit. Sed Promptitudinis vocabulum, quod idem Eraſmus ſubſtituit, non memini legere apud idoneos auctores.

20 *Vitantes hoc*, στελλόμενοι. Cohæret hoc participium cum verbo συνεπέμψαμεν, verſu 18, interiecto verſu 19, quem idcirco putauimus includendum parentheſi. Eſt autem, vt rectè annotauit Eraſmus, ſumpta tranſlatio à nautis qui deflectunt vt ſcopulum declinent. Ideo maluit interpretari *Declinantes*, ἐκκλίνοντες. Arabs autem interpres pro στελλόμενοι legit σκεπτόμενοι, *Spectantes*, id eſt, attentè cauentes. Erat autem paratiſſima calumnia aduer- * ſus Paulum, quaſi ſacræ pecuniæ per ſacrilegium auertendæ cauſa, perferendæ illius curam appetiuiſſet, niſi omnibus modis ſibi cauiſſet. Atquiſnam à mille & amplius ſeculis iſtud vere Apoſtolicum eſt ſequutus: vel hodie in illa pſeudoeccleſia Romana & vere Cacolica ſequitur: in qua exordio ab ipſo illius capite ad infimum illius hierarchiæ gradum facto, ſinguli reperiũtur Diaconi, nec vlla legitima, qualis hic deſcribitur, vocatione, facti, nec cuiquam ὑπεύθυνοι? ¶ *In hac vbertate*, ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ. Id eſt, in copioſa iſta Eccleſiarum munificentia, quæ noſtræ fidei commiſſa eſt. Vulg. *Plenitudine*, impropriè.

21 Προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων.

22 Συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον, πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς.

23 Εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ.

24 Τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε, εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν.

Κεφάλαιον θ.

1 ΠΕρὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους περισσόν μοι ἐστὶ τὸ γράφειν ὑμῖν.

21 ‖ ¨Vt qui procuremus honeſta non ſolùm coram Domino, ſed etiam coram hominibus.

22 Miſimus autem cum eis fratrem noſtrum, quem ſæpe in multis probauimus ſtudioſum, nunc autem multo ſtudioſiorem, ob multam *meam* fiduciam ¨in vobis.

23 ¨Siue de Tito *quæritur*, ſocius meus *eſt*, & apud vos adiutor: ¨ſiue de fratribus noſtris, ¨legati *ſunt* Eccleſiarum, ¨*&* gloria Chriſti.

24 Itaque demonſtrationẽ charitatis veſtræ, & noſtræ de vobis gloriationis, edite, ¨in eos, ¨in conſpectu Eccleſiarum.

CAP. IX.

1 NAm de miniſterio ſanctorum cauſa *ſubeundo*, ¨ſuperuacaneum eſt mihi ſcribere vobis.

21 *Prouidemus enim bona non ſolùm coram Deo, ſed etiam coram hominibus.* Ro. 12.17.

22 *Miſimus autem cum illis & fratrem noſtrum, quem probauimus in multis ſæpe ſolicitum eſſe: nunc autem multo ſolicitiorem, confidentia multa in vos.*

23 *Siue pro Tito qui eſt ſocius meus & in vos adiutor: ſiue fratres noſtri, Apoſtoli Eccleſiarum, gloria Chriſti.*

24 *Oſtenſionem ergo quæ eſt charitatis veſtræ, & noſtræ gloriæ pro vobis, in illos oſtendite, in facie Eccleſiarum.*

CAP. IX.

1 *NAm de miniſterio quod fit in ſanctos, ex abundanti eſt mihi ſcribere vobis.*

---

21 *Vt qui procuremus honeſta*, προνοούμενοι καλά. Non dubium eſt quin hoc ponatur αἰτιολογικῶς. Ideo Vetus interpres conuertit *Prouidemus enim*, id eſt, προνοοῦμεν γάρ, quam lectionem in duobus codicibus inueni.

22 *In vobis*, τῇ εἰς ὑμᾶς. Nonnulli malunt vertere *Quam habent de vobis*. ſed præſtat ad Paulum ipſum referre, quem quum is de quo mittendo hîc agitur, videret de Corinthiis ſibi tanta polliceri, veriſimile eſt eum hoc Pauli iudicio factum multo alacriorem.

23 *Siue de Tito [quæritur,]* εἴτε ὑπὲρ Τίτου. Hoc video referri ab interpretibus ad nomen πεποιθήσει præcedens, repugnantibus Græcis ſcholiis, & certo (vt opinor) errore. Primùm enim manifeſtis ſolœciſmis ſcateret oratio. quod vt vitaret Stapulenſis, hæc putauit non de Tito, ſed de illo tertio Titi collega dici: ſed prorſus incommodè. Deinde videretur à ſeipſo diſſentire Apoſtolus, ſi fiduciã ſuam in horum legatorum dignitate & auctoritate collocaret, ac non potius in illa tam prompta & alacri Corinthiorum voluntate quam antè prædicauit, & mox rurſum ſignificat. Eraſmus igitur non rectè conuertit *Siue Titi nomine*: neque Vetus interpres rectè, *Siue pro Tito*. Syrus & Arabs ſicut mox legitur, εἴτε ἀδελφοὶ, ita etiam legerunt, εἴτε οὖν Τίτος, quod non improbo, ſed ita vt εἴτε accipiam pro copula, vt ab Apoſtolo paſſim vſurpatur, & ſic vertatur hic locus, *Et Titus itaque ſocius meus eſt*, &c. *& fratres noſtri, ſunt legati*, &c. Ergo noua hîc inſtituitur periodus, qua tres iſti ab Eccleſiis miſſi Corinthiis commendãtur: quorum vult ſummam haberi rationem. Itaque ὑπὲρ ponitur pro περὶ, vt in proximo verſiculo, & alibi ſæpe: & ſupplendum eſt aliquid accommodatum ſententiæ, puta δεῖ λέγειν, *oportet dicere*, vt ſupplent Græca ſcholia, vel potius ἐξετάζεται, id eſt, *quæritur & inquiſitio habetur*. Nam hoc melius conuenit ſequenti membro. ¶ *Siue de fratribus noſtris*, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. Sub. ἐξεταζόνται. Græcè enim is dicitur ἐξετάζεσθαι, περὶ οὗ ἐξετάζομεν, vel ὃν ἐξετάζομεν. Intelligit autem fratrum nomine duos Titi collegas, quorũ vtrumque vocarat ἀδελφὸν, generali nomine. Vulgata, *Siue fratres noſtri*: ita obſcurè vt nemo intelligat. Eraſmus, *Siue [aliorum] fratres noſtri ſunt*. quod Græcis non reſpondet. Syrum tamen & Arabem apparet legiſſe καὶ ἄλλοι ἀδελφοὶ ἡμῶν, quod ego maximè probo, & ego verterim, *Et alij ſunt fratres noſtri, legati Eccleſiarum* &c. ¶ *Legati [ſunt] Eccleſiarum*, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν. Sub. εἰσὶν, vt infra, 10.1. id eſt, miſſi ab Eccleſiis. Ideo legatos diximus, non Apoſtolos, quòd videatur hanc vnam legationem Paulus hoc nomine ſignificare. quanquam etiamſi Apoſtolos, id eſt, miniſtros Verbi interpretemur, vt Rom. 16.7. non ineptè hoc dixerit; propter encomia quæ illis antè tribuit verſu 18. & 22. deinde quia dicuntur Chriſti gloria. ¶ *[Et] gloria Chriſti*, δόξα Χριστοῦ. Similem copulæ ellipſin in bimembri oratione habemus Iohan. 10. 16. & 1. Timoth. cap. 4. verſ. 3. & ſuprà 7.14. & 15. Gloriam autem Chriſti eos vocat, breui compendio omnia penè illis tribuens, quum eos tales eſſe teſtatur vt Chriſti gloria per ipſos illuſtretur. Ambroſius & alij nonnulli legunt *Gloriæ*, id eſt (vt ego quidem exiſtimo) δόξαι: in recto plurali, quia de pluribus agitur, & præceſſit ἀδελφοὶ & ἀπόστολοι.

24 *In eos*, εἰς αὐτούς. Poſſet etiã accipi εἰς αὐτοὺς pro להם [*Lahem*] id eſt, *coram eis*: ſed hanc interpretationem non facilè admiſerim, primùm quia nõ eſt ad eiuſmodi Hebraiſmos veniendum niſi res ipſa vrgeat: deinde quia videtur repugnare proximi capitis initium, vt ſuo loco exponam. Puto igitur Paulum ipſos legatos commendare, quia quo maior eſt futura ipſorum auctoritas, eo vberior erat futura Corinthiorum collatio. Hic enim eſt Apoſtoli ſcopus, qui horum ingeniũ pulchrè norat: ac ſanè operæpretium fecerit qui omnia Chriſtianæ charitatis artificia in hac Pauli commendatione conſiderarit. Sed & εἰς αὐτοὺς conuertere poſſumus *Apud eos*, vt cohæreat cum καυχήσεως, niſi repugnaret diſtinctio in omnibus codicibus addita poſt ὑπὲρ ὑμῶν. ¶ *In conſpectu Eccleſiarum*, εἰς πρόσωπον ἐκκλησιῶν. Id eſt, teſtes huius veſtræ pietatis habituri omnes Eccleſias in quarum veluti conſpectu verſamini, quum legatos cernitis earum ſuffragiis delectos. Eraſmus, *Etiam in conſpectu Eccleſiarum*. Nos verò expunximus coniunctionem καὶ, ex Veteris interpretis, ex Græcorum ſcholiorum, ex omnium denique noſtrorum manuſcriptorum codicum, & tum Syri tum Arabis interpretum ſummo conſenſu. Adfert Eraſmus aliam interpretationem ex Theophylacto, nempe; *Et in perſonam Eccleſiarum*, quod nimirum legati eas Eccleſias repreſentarent à quibus miſſi fuerant Sed hoc mihi quidem argutum potius quàm ſolidum videtur.

IN CAPVT IX.

1 *Nam*, μὲν γάρ. *διακονίας* vt ſuprà dixi 8.4. neque vocat eleemoſynas ipſas, neque ipſarum collectionẽ, de quibus multa iam dixit, & mox rurſus dicet Apoſtolus: ſed earum Hieroſolymam deferendarum: curam cuius miniſterij demandandi ius integrum penes Eccleſiam eſſe vult Apoſtolus, vt etiam ſignificauerat illis priore epiſtola 16.3. & quidem meritò, vt ſibi & comitibus ſuis aduerſus calumnias caueat, vt declarauit ſuprà 8.2. & 19. & 20. Senſus eſt igitur, quod ad illorum delectum quibus ſuarum eleemoſynarum onus imponerent, neceſſarium non eſſe ad illos ſcribere, quos ſatis ſciret vſuros ea in re tum optima fide, tum ſumma diligentia, neque eos quos ad ipſos mitteret tantopere ipſis commendare, idcirco illuc mitti, quaſi hanc procurationem ambientes. ¶ *Superuacaneum*, περισσόν. Vulgata, *Ex abundanti*, id eſt, ἐκ περιουσίας, vt loquitur Demoſthenes, & conuertit Saluſtius. Vide Matth. cap. 5. verſ. 37.

2 Οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν, ὅτι Ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι· καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἠρέθισε τοὺς πλείονας.

3 Ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφούς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν, κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ· ἵνα (καθὼς ἔλεγον) παρεσκευασμένοι ἦτε·

4 Μήπως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ Μακεδόνες, καὶ εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς (ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς) ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως.

5 Ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφούς, ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύτην ἑτοίμην εἶναι οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν.

6 Τοῦτο δέ, ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαν καὶ θερίσει.

Rom.12.8.
Ecc.35.11.

7 Ἕκαστος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ· μὴ ἐκ λύπης, ἢ ἐξ ἀνάγκης. ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός.

2 Noui enim ¨promptum animum veſtrum, quem de vobis iacto apud Macedones, ∴Achaiam videlicet paratam eſſe ab anno ſuperiore: & ¨ex vobis *ortus* zel⁹ prouocauit cōplures.

3 Miſi autem ∴ hos fratres, ne gloriatio noſtra de vobis, inanis fiat hac in parte: vt (ſicut dicebam) parati ſitis.

4 Ne quomodo, ſi mecum venerint Macedones, & offenderint vos imparatos, nos pudefiamus (vt ne vos dicam) ∴in præſidente iſta gloriatione.

5 Itaque neceſſarium putaui adhortari hos fratres, vt ¨priores venirent ad vos ¨ & prius abſoluerent ∴antea denuntiatam ∴beneficentiam veſtram, vt ea ſit parata ita vt beneficentia, & nō ¨vt extortum aliquid.

6 ∴Hoc autem *dico*. Qui ſerit parcè, parcè etiam metet: & qui ſerit ¨ benignè, benignè etiam metet,

7 Quiſque, ſicut ¨pręoptat corde, *ita* agat: ‖ non ex triſtitia aut ex neceſſitate. ‖ nam hilarem datorem diligit Deus.

2 *Scio enim promptum animum veſtrum, pro quo de vobis glorior apud Macedones: quoniam & Achaia parata eſt ab anno præterito: & veſtra æmulatio prouocauit plurimos.*

3 *Miſi autem fratres, vt ne quod gloriamur de vobis, euacuetur in hac parte, vt (quemadmodum dixi) parati ſitis:*

4 *Ne quùm venerint Macedones mecum, & inuenerint vos imparatos, erubeſcamus nos (vt non dicamus vos) in hac ſubſtantia.*

5 *Neceſſarium ergo exiſtimaui rogare fratres vt præueniant ad vos, & præparent repromiſſam benedictionem: hanc paratam eſſe ſic, quaſi benedictionem, non tanquam auaritiam.*

6 *Hoc autem dico, Qui parcè ſeminat, parcè & metet: & qui ſeminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.*

7 *Vnuſquiſque prout deſtinauit in corde ſuo: non ex triſtitia, aut ex neceſſitate. hilarem enim datorem diligit Deus.*

---

2 *Promptum animum veſtrum*, τὴν προθυμίαν ὑμῶν. Sic rectè & eleganter Vetus interpres, quem Eraſmus in annotationibus reprehēdens, ſubſtituit, *Animi veſtri promptitudinem.* ¶ *Achaïam*, Ἀχαΐα. Id eſt, Græciam. Vide Act. cap.18.verſ.12. Vulgata addit καὶ, *etiam*. Nam Macedones quidem ipſi iam erant parati. ¶ *Ex vobis*[*ortus*] *zelus*, ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος. Vide Iohannem cap.2.verſ.17. Vulgata, *Veſtra æmulatio*, ὁ ὑμῶν ζῆλος: quod ſcriptum inueni in vno codice. Eraſmus, *Veſtrum exemplum*. τὸ ὑμέτερον παράδειγμα.

3 *Hos fratres*, τοὺς ἀδελφούς. Eraſmus rectè expreſſit articuli ἀναφοράν.

4 *In præſidente iſta gloriatione*, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. Rectè admonuit doctiſſimus interpres, τὴν ὑπόστασιν ſignificare animi quandam (vt ita dicam) imperterritam ſubſiſtentiam, quæ nullis periculis nouit cedere. Itaque hoc in loco animi præſentiam declarat, (qua ſignificatione Polybius quoque hanc vocem vſurpat de Coclite loquens) vt pudeat Corinthios, quod Apoſtolo tam conſtanter aſſeueraſſent, reipſa non præſtare. Vulgata, *In hac ſubſtantia* admodum abſurdè. Eraſmus, *In hoc argumento gloriationis*, non multo felicius. Rectè tamen addidit τῆς καυχήσεως, *gloriationis*, quod Vetus interpres non legit. Syrus autem & Arabs perinde hoc accipiunt acſi ſcriptum eſſet ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ καυχήσει.

5 *Priores venirent*, προέλθωσιν. Vel *præirent*, mihi videlicet. Nam τὸ ἔρχεσθαι accipitur etiam pro ἰέναι, vt alibi diximus. Arabs autem adiicit hoc loco quod in nullis Græcis nec Latinis codicibus inueni, ac ne in Syra quidem verſione, nempe, *& excuſarent me vobis*, καὶ ἀπολογήσωσιν ὑμῖν ὑπὲρ ἐμοῦ. ¶ *Et prius abſoluerent*, καὶ προκαταρτίσωσιν. Κατηρτισμένον dicitur quod omnibus ſuis partibus conſtat, vt alibi expoſuimus. Vult enim Paulus omnia prorſus eſſe confecta intra aduentum ſuum, quod ſuprà ſignificauit verbo ἐπιτελεῖν, 8.6. Vulgata & Eraſmus, *Et preparent*, non ſatis expreſsè. ¶ *Antea denuntiatam*, προκατηγγελμένην. Superioris videlicet epiſtolæ cap.16. ab Apoſtolo, cui obſequutos reipſa fuiſſe Corinthios, Tito id negotium procurante, teſtatus eſt capite ſuperiore, & hoc ipſo capite verſ.2. Vulgata, *Repromiſſam*, ſuo more. Eraſmus, *Iam antè promiſſam*. vterque perperam. ſcriptum enim oportuiſſet προεπηγγελμένην. ¶ *Beneficentiam*, τὴν εὐλογίαν. Id eſt, Gratuitò ac liberaliter collata munera. Vulgata ad verbum, *Benedictionem*, quam vocant Hebræi ברכה [*beracha.*] Accipitur verò pro gratiarum actione, item pro laude, tum pro fauſtra precatione, tum etiam pro eo quod benignè ac vltrò datur, vt hoc in loco, & quoties præſertim de Dei beneficiis agitur. Sed de his alibi dictum eſt à nobis. Eraſmus, *Bonam collectionem* vertit, non rectè profectò hanc vocem deriuans ab εὖ & λέγω, id eſt, *colligo*, quòd eiuſmodi collationes Apoſtolus vocarit λογίας, 1. Corinth.cap.16.verſ.1.& 2. ¶ *Vt extortum aliquid*, ὡς πλεονεξίαν. Sic propriè vocatur auiditas illa inexhauſta facultates ſuas augendi, nedum vt de tuo cuipiam alteri largiaris. Sed hoc loco per metalepſin Apoſtolus ita vocauit quod ſordidè fit & tanquam ab auaro extortum eſt, vt etiam Arabs interpres explicat. Vulgata nimium obſcurè, *Tanquam auaritiam*. Eraſmus, *Tanquam fraudatio*, vel *ſpoliatio*. quod mihi non placet. Caſtellio conuertit *Profuſio*, cuius nondum ſanè coniicere potui quod fuerit iudicium. Certè hoc perinde eſt acſi τὸ καλὸν *bonum*, & τὸ κακὸν *malum* interpretaretur. ſed fortaſſis huc reſpexit quòd πλεονεκτεῖν ſignificat etiam excellere & primas tenere: vt πλεονεξίαν putarit certamen quoddam in largiendo ſignificare, quum alius alio liberalior videri vult. Quaſi verò idem ſit πλεονεξία atque πλεονέκτημα, aut exiſtimaret Paulus admonendos Corinthios ne ſuprà vires eſſent liberales, ac non potius iſtud ad eos pertineat, quos mox dicit φειδομένως σπείρειν, id eſt, *parcè ſerere*.

6 *Hoc autem* [*dico*,] τοῦτο δέ. Neceſſariò ſupplendum eſt verbum, quanuis hæc ellipſis Græco ſermoni ſit inuſitata, quam refugiens Arabs interpres perinde hoc vertit, acſi ſcriptum eſſet ὁ γὰρ σπείρων, *qui enim ſerit*, &c. ¶ *Benignè*, ἐπ' εὐλογίαις. Id eſt, μετὰ δαψιλείας, vt ex antitheſi rectè explicat ſcholiaſtes Græcus. Vulgata, *In benedictionibus*, quod nemo intelligat. Eraſmus, *Libenter ac benignè largiendo*, nimium longo circuitu. Eſt autem triplex in hac formula Hebraiſmus: primùm quòd ἐπὶ poſita eſt cum nomine, aduerbij loco, vt In iuſtitia pro Iuſtè. Deinde quòd εὐλογίαν vocauit quæ à Græcis δαψίλεια potius dicitur, ab Hebræis autem נדבה [*nedabah.*] Poſtremò, quòd pluralis numerus ſit vſurpatus emphaſεως cauſa.

7 *Præoptat*, προαιρεῖται. i. Vltro ſeligit ac conſtituit apud ſe. Liuius autem ſic Græcum hoc vocabulum expreſſit libro Punici belli 8. Vulg. *Deſtinauit*, ὥρισεν. Eraſ. *Secundum propoſitum*, κατὰ πρόθεσιν. Excluduntur autē duo ab Apoſtolo

ſoloquum ſic loquitur, nẽpe λύπη & ἀνάγκη, triſtitia & neceſſitas, quum videlicet quiſpiam largitur quidẽ, ſed maligno & illiberali animo, vel etiam inuitus quia non vult apud alios malè audire, alioquin nihil collaturus.

Δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς πᾶσαν χάριν περισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς· ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν.	8	Potens *eſt* autem Deus efficere vt omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus omni tempore omne quod ſufficiat habentes, abundetis ad omne opus bonum:	8	*Potens eſt autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis: vt in omnibus ſemper omnem ſufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum.*
Καθὼς γέγραπται, Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.	9	Sicut ſcriptum eſt, ‖Diſperſit, dedit pauperibus: Iuſtitia eius manet in ſeculum.	9	*(Sicut ſcriptum eſt, Diſperſit, dedit pauperibus: iuſtitia eius manet in æternum.* Pſal 129.9.
Ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν, χορηγήσαι καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν,	10	Qui autem ſuppeditat ſemen ſerenti, & panem ad eſcam ſuppeditet, & multiplicet ſementem veſtram, & augeat fructus iuſtitiæ veſtræ,	10	*Qui autem adminiſtrat ſemen ſeminãti, & panem ad manducandum præſtabit, & multiplicabit ſemẽ veſtrũ, & augebit incremẽta frugũ iuſtitię veſtrę)*
Ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ.	11	*Vobis* omni modo ditatis ad omnem benignitatẽ, quæ per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.	11	*Vt in omnibus locupletati, abundetis in omnem ſimplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo.*
Ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προσαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ, διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης.	12	Nam ſubminiſtratio oblationis iſtius non ſolùm ſupplet quæ ſanctis deſunt, ſed etiam redũdat per multas gratiarum actiones in Deũ, per approbationẽ iſtius ſubminiſtrationis.	12	*Quoniam miniſterium huius officij nõ ſolum ſupplet ea quæ deſunt ſanctis, ſed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino.*
Δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας.	13	Dum Deum glorificant de veſtra teſtata ſubiectione in Euangelium Chriſti, deque benigna in ſe & in omnes communicatione.	13	*(Per probationẽ miniſterij huius glorificantes Deũ in obedientia confeſſionis veſtræ in Euangelium Chriſti, & ſimplicitate communicationis in illos, & in omnes)*

---

8 *Efficere vt redundet*, περισσεῦσαι. Notandum eſt hoc loco περισσεύειν, vſurpatum forma cõiugationis Hiphil, quum alioqui neutrum ſit abſolutum. ¶ *Omnis gratia*, πᾶσαν χάριν. Gratiam hîc vocat Dei in homines munificentiam. Additur autem τὸ καθόλου, vt ſumma quædam munificentia ſignificetur. Quid enim amplius requirat qui apud ſe habet quod ſibi ſufficiat, & cui etiam nunquam deſit quod aliis largiatur? Sed mirum non eſt homines iſtã abundantiam non metere, qui tam parcè támque tenaciter ſerant. Notanda etiam eſt illa ingeminatio particulæ vniuerſalis, quæ non modò eſt venuſtiſſima, ſed etiam maximum pondus addit ſententiæ. ¶ *Omne quod ſufficiat habentes*, πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες. Sufficientiæ vocabulum, quo vſi ſunt Vetus interpres & Eraſmus, nuſquam legi. Deinde αὐτάρκειαν refero non tantùm ad ſua ſorte contentum animum, ſed etiam ad id ipſum quod poſſidetur. Poſtremò conſiderandum eſt pronomen αὐτοῦ in compoſitione, quod videlicet deſignat fore vt idipſum quod ſatis erit, eiuſmodi homo penes ſe habeat, vt ab aliis non cogatur emendicare, ſed aliis potius de ſuo largiatur. Alioquin αὐτάρκης propriè dici poteſt vnus Deus, vt qui nullo prorſus egeat, ſed totus in ſeipſo acquieſcat. ¶ *Ad omne opus bonum*, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Id eſt, vt alios omnibus modis iuuare poſſitis benefaciendo. Quidam malunt interpretari, *In omni opere bono*, vt εἰς pro ἐν accipiatur.

9 *Iuſtitia*, ἡ δικαιοσύνη. Nempe in exercenda liberalitate. Vide Matth. 6.1. ¶ *Manet in ſeculum*, μένει εἰς αἰῶνα. Id eſt, perennis ac perpetua eſt. Loquitur autem Dauid de viro Dei timente ac proximi amante: cui dicit nunquam defuturum quod aliis etiam largiatur. Itaque לעולם [leholam] debet ad vitam hominis reſtringi, ſicut Exodi 21.6. vt idem videlicet declaret atque בכל ימיו [bechol jamau] id eſt *omnibus diebus ſuis*. ſicut etiam Herodoto τελευτῆσαι τὸν αἰῶνα, eſt *Vitam finire*. Alij ad æternam vitam hoc referunt, quòd Deo ſit in æternum grata futura eiuſmodi hominis beneficentia.

10 *Et panem ad eſcam*, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν. Malè interpunctus eſt hic locus à pleriſque, quaſi hoc annectendum ſit cum verbo χορηγήσαι, quum cohæreat cum participio ἐπιχορηγῶν, vt ex Syro quoque & Arabe interpretibus liquet. ¶ *Fructus iuſtitiæ veſtræ*, τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. Vulgata, *Incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ.* Alludit autem Apoſtolus ad diuitum poſſeſſiones, quaſi piis hominibus beneficentia ſit pro omnibus latifundijs. Huc enim ſpectat γεννήματος nomen, de quo diximus Matth. 26, 29.

11 *[Vobis] omni modo ditatis*, πλουτιζόμενοι. Putaui aliquãdo cum Valla, iſtud pendere à verſu 8. & interiectos duos verſiculos eſſe parentheſi includendos. Sed proculdubio Hebraicum eſt hoc dicendi genus, cuiuſmodi etiam aliud mox occurrit verſ. 13. quod vt emolliret Vetus Latinus interpres, perinde vertit hũc locũ acſi ſenſus eſſet ἵνα πλουτισθῆτε. ¶ *Quæ*, ἥτις. Ambroſius legit εἴ τις, *ſiquis*: ſed corruptè.

12 *Subminiſtratio*, ἡ διακονία. Hoc vocabulũ non illi modò conuenit qui collatam pecuniam adminiſtrat, ſed in genere omnibus qui in pauperum vſus aliquid ſubminiſtrant. qua ſignificatione ſatis liquet vſurpari hoc in loco, alluſione tamen facta ad publica Eccleſiæ munera. quæ etiam in genere διακονίαι paſſim vocantur. Vulg. *Miniſterium*, Eraſ. *Functio.* ¶ *Oblationis iſtius*, τῆς λειτουργίας ταύτης. Diximus λειτουργίας vocari publica Eccleſiæ munera, Act. 13.2. Inde factum vt ipſa munerum functio ſic vocaretur: veluti ſiquis olim ſacrificia illa Leuitica vocaſſet λειτουργίας, aut nunc ſacras conciones, vel ſacras myſteriorum (vt ita dicam) operationes. Poſtremò ita cœpit eleemoſynis tribui tranſlatitiè ſacrificij & oblationis nomen, vt Rom. 15.27. & Philip. 4.18. hoc etiam in loco. Vulgata, *Huius officij*. Eraſm, *Huius muneris.* ¶ *Redundat per multas gratiarũ actiones in Deũ*, περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ. Vulg. *Abundat per multas gratiarum actiones in Domino*: vt videatur legiſſe ἐν Κυρίῳ. Eraſ. *Exuberat in hoc quod per multos agãtur gratiæ Deo*, rectè expreſſa ſentẽtia. Idem annotat aliã lectionem, nempe ſi εὐχαριστεῖν legamus pro εὐχαριστιῶν, ſicut impreſſit Frobenius: vt cõuertamus, *Facit vt copioſe agãtur per multos gratiæ Deo.* Nã περισσεύειν accipiendũ erit quaſi in coniugatione Hiphil vt ſuprà ver. 8. Sed hoc planè durũ eſt, & nos in omnibus noſtris exẽplarib. & Græcis etiã ſcholiis legimus εὐχαριστιῶν. Idem autẽ declarat διὰ hoc in loco atq. εἰς, vt vbique ſolet cõſtrui verbum περισσεύειν. cuius enallages aliud exemplũ annotauimus Rom. 6.4. ¶ *Per approbationẽ*, διὰ τῆς δοκιμῆς. i. τῇ δοκιμῇ. quòd Gall. dixeris, *par l'approbatiõ de ceſte ſubuention.* Cohæret autẽ iſtud non cum participio δοξάζοντες, ſed cũ pręcedẽtibus, quod non animaduerſum magnopere perturbauit huius loci cõſtructionem. Hoc autem ita eſſe diſtinguendum vel illud oſtendit quod participium δοξάζοντες non potuit ſine copula conſtrui cum διὰ & ἐπὶ.

13 *Dum Deũ glorificãt*, δοξάζοντες. Omnino dicendũ erat

δοξασθέντος τοῦ Θεοῦ, vel potius δοξαζόντων αὐτόν. Sed ſimiles Hebraiſmos annotauimus alibi, imò etiam paulo ante, nempe verſ.1. Quin etiã ſic interdum loqui ſolere Atticos annotauit Corinthus, prolato Thucydidis hoc exemplo ex libro hiſtoriarum tertio, Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι οὐ πολλῷ ὕστερον καταπλεύσαντες, ὡς ἑώρων, ἀπήγγειλαν οἱ στρατηγοί. pro τῶν Ἀθηναίων καταπλευσάντων. ¶ *De veſtra teſtata ſubiectione*, ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν. Vulgata & Eraſmus, *Super obedientia conſenſus veſtri in Euangelium Chriſti.* ſanè nimium obſcurè, ſeruato Hebraiſmo quem alibi ſæpe annotauimus, quique hoc eodem verſiculo iterum occurrit. Omnino enim ὑποταγὴ ὁμολογίας eſt pro ὡμολογουμένη, id eſt, hoc charitatis officio palam declarata. Eſt enim charitas Fidei index, & ὁμολογεῖν in his libris publicam profeſſionem declarat. Itaque Syrus interpres hunc locum paraphraſi explicans, mihi quidem à verbis & à Pauli ſcopo videtur aberraſſe. Sed & ὑποταγὴν videntur non ſatis propriè cõuertiſſe *obedientiam* quum amplius aliquid declaret. ¶ *Déque benigna communicatione*, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας. benigna & liberali communicatione. Alter Hebraiſmus ſimilis ſuperiori. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et in ſimplicitate communicationis.* Diximus autem quid ſit ἁπλότης, ſuprà 8.2.

Καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν, ἐπιποθούντων ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὑμῖν.	14	¨Et per ipſorum preces pro vobis, ¨maximo vos amore cõplectentium, propter gratiam Dei in vobis exuberantem.	14	*Et in ipſorum obſecratione pro vobis, deſiderãtium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis.*
Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ.	15	¨Gratia autem *ſit* Deo ſuper inenarrabili ſuo munere.	15	*Gratias Deo ſuper inenarrabili dono eius.*
Κεφάλαιον ι.		CAP. X.		CAP. X.
ΑΥ'τος δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τῆς πραότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ Χριστοῦ, ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀπὼν δὲ θαῤῥῶ εἰς ὑμᾶς.	1	CÆterum precor vos per clementiam ¨& æquitatem Chriſti, ego ipſe Paulus qui ¨coram quidem humilis ſum inter vos, abſens verò, ſum erga vos confidens.	1	*Ipſe autem ego Paulus obſecro vos per manſuetudinem & Modeſtiam Chriſti, qui in facie quidem humilis ſum inter vos, abſens autem confidens in vobis.*
Δέομαι δὲ τὸ μὴ παρὼν θαῤῥῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι ἐπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας.	2	¨*Hoc* autẽ rogo, ne præſens ¨confidenter agam fiducia qua ¨exiſtimor audax fuiſſe in quoſdã qui de nobis exiſtimãt quaſi ¨ſecundum carnẽ incedamus.	2	*Rogo autem, ne præſens audeam per eam confidentiam qua exiſtimor audere in quoſdam, qui arbitrantur nos tanquam ſecundum carnem ambulemus.*
Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα·	3	Nam ¨in carne non *tamen* ſecundum carnem incedentes ¨militamus:	3	*In carne enim ambulantes, non ſecundum carnem militamus:*
Τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικὰ, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ, πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων.	4	Arma enim militiæ noſtræ non ¨carnalia ſunt, ſed ¨diuinitus valida ad ſubuerſionem munitionum.	4	*(Nam arma militiæ noſtræ non carnalia ſunt, ſed potentia Deo, ad deſtructionem munitionum)*

14 *Et per ipſorum preces*, καὶ αὐτῶν δεήσει. i. διὰ τῆς δεήσεως. Copulandum enim hoc eſt cum extremo verſ.12. niſi malis vertere Suiſque pro vobis precibꝰ, maximo vos amore complectentes, &c. ita vt cohæreat iſtud cum participio δοξαζόντες. Sed illud quidem malo. Hic eſt autem alter fructus coram Deo ex hac Corinthiorum beneficentia ad ipſos peruẽturus, quòd nimirum præter gratiarum actionem, cuius ante meminit, Deo etiam commẽdandi erant, eorum precibus quos erant adiuturi. ¶ *Maximo vos amore complectentium*, ἐπιποθούντων ὑμᾶς. Vulgata, *Deſiderantium vos.* Et fateor hanc eſſe vſitatam ſignificationem huius verbi. Sed ſicut πόθος Græcis interdum ſpecialiter Amorem ſignificat, ita ἐπιποθεῖν hoc loco reſpondet Hebræo verbo חשק[*chaſchak,*] pro eo quod Græci dicunt ὑπεραγαπᾶν. Adauget enim præpoſitio ἐπὶ ſignificationem verbi ſimplicis: vt teſtatur etiam Syra & Arabica interpretatio.

15 *Gratia autem*, χάρις δέ. Hoc demum epiphonemate claudit Paulus hanc exhortationem, ne glorioſa iſta prædicatione efferrentur Corinthij.

IN CAPVT X.

1 *Et æquitatem*, καὶ ἐπιεικείας. Vel moderationẽ, ſeu naturam illam ad clementiã potius ac miſericordiam, quam ad vim vllam, vel ad ſummum ius perſequendum propenſam. Opponit enim Ariſtot. τὸ ἐπιεικὲς τῷ ἀκριβοδικαίῳ, Hermogenes autem τῷ βιαίῳ. Vulg. *Modeſtiam*, ταπεινοφροσύνην, non ſatis rectè. ¶ *Coram*, κατὰ πρόσωπον. Heb. לפנים [*lephanim.*] Itaque miror Eraſmũ in annotationibus interpretari *In ſpecie*: quum vel ipſa antitheſis liquidò oſtendat idẽ hoc valere atque παρὼν, *præſens*, vt ipſe Apoſtolus explicat infrà, ver.11. Neque dubiũ eſt quin hæc dicantur per Mimeſin. vt liquet ex ver.10. Vulg. *In facie.* Eraſ. *Iuxta faciẽ.*

2 [*Hoc*] *autem rogo*, δέομαι δέ. Rectè hoc exponit Ambroſius per Epanalepſin. Nã quia Paulus interiecerat nonnulla poſt παρακαλῶ in ſuper. verſ. nunc explicaturus quid illud ſit quod rogat, verbum ſynonymum repetiit. Itaque abſurda eſt altera Eraſ. expoſitio, quaſi ſuperior verſiculus ad ſuperiora pertineat, vt ſit ſenſus, Rogo vt meo quoque nomine libenter hanc pecuniam conferatis. Nam (obſecro) quis non videt nouum eſſe procemium, quòd adhibuerit Paulus vt ſequuturæ reprehenſionis acerbitatem leniret? Quamobrem etiam non dixit, ἐπιτάττω, *impero*, ſed * δέομαι, *rogo*: neque etiã ἐτόλμησα, *audax fui*, ſed λογίζομαι τολμῆσαι, *exiſtimor audax fuiſſe.* Denique non iaculatur fulmen, ſed obteſtatur per Chriſtum ne cogatur iaculari quod habebat in manibus ſibi à Chriſto traditum. ¶ *Confidenter agam*, θαῤῥῆσαι. Id eſt, vt ita vos geratis ne dicar præſens egiſſe ea confidentia, quam nonnulli audaciam appellant, aduerſus quoſdam, &c. Θαῤῥεῖν enim hoc loco, vt ſcitè explicat Arabica interpretatio, actionem ipſam declarat, ſiue quod confidens quiſpiam reipſa exequatur. ¶ *Exiſtimor audax fuiſſe*, λογίζομαι τολμῆσαι. Plerique malunt τὸ λογίζεσθαι accipere neutra ſignificatione pro *Cogito.* vt acci- * pitur quoque à Syro interprete. Sed ſentẽtia mihi videtur omnino poſtulare vt paſſiuè accipiatur, vt etiam vetus Latinus interpres intellexit, adiecta diſtinctione poſt τολμῆσαι, & ſeruata Aoriſti ſignificatione, ita vt ἐπί τινας referatur ad θαῤῥῆσαι, non ad τολμῆσαι. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt, Non alio præſidio freti quàm quod præ * nobis ferimus, qui videlicet homines ſumus viles, ſi nihil aliud quàm hominem ſpectes. Itaque nomen σαρκὸς hoc in loco declarat naturæ hominum, atque adeo ipſius Pauli & collegarum eius imbecillitatem, cui opponitur ſpiritualis & Apoſtolica auctoritas. Nec ſatis rectè (vt opinor) * Chryſoſtomus κατὰ σάρκα perinde expoſuit, acſi accuſaretur Apoſtolus eo nomine quòd Spiritu Dei non duceretur, ſed prauis carnis affectibus.

3 *In carne incedentes*, ἐν σαρκὶ περιπατοῦντες. Id eſt, quanuis cæterorum hominum ſimiles ſimus, & carneam hanc molem, vt reliqui, circumferamus. Opponit autem Secun- * dum carnem & In carne ambulare. ¶ *Militamus*, στρατευόμεθα. * Vide 1.Tim.1.8.

4 *Carnalia*, σαρκικά. Id eſt, ea quibus homines auctoritatem ſibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt, ¶ *Diuinitus valida*, δυνατὰ τῷ Θεῷ. Id eſt, infinita illa Dei potentia nituntur. Nam τῷ Θεῷ caſus eſt inſtrumenti, & Deum carni opponit. Vulg. & Eraſ. *Potentia Deo*, nimium obſcurè.

obſcurè. Qui verò hunc locum obiiciunt fidelibus Dei ſeruis, vt magiſtratus gladio Eccleſiam exarment, digni quidem eſſent commiſeratione potius quàm reſponſione, ſi duntaxat ignorantia peccarent: ſed quum cauſam ſuam agant per ſummam improbitatem, nec aliud iampridem quærant quàm vt crudeliſſimæ ſuæ clemētiæ obtentu impunè poſſint nocentiſſimo ſuo veneno Eccleſiam perdere, digni ſunt quorum iuſto ſupplicio magiſtratus Chriſtiani auctoritatem ſuam ſanciant: niſi fortè dederit illis Dominus vt ſeriò reſipiſcant. Quomodo verò ad eorum ineptiſſima argumenta ſit reſpondendum, pluribus nō exponam hoc in loco, quum hic non ſit noſter ſcopus, & de toto hoc negotio libellum iam olim ſcripſerimus, in quo de ciuilis magiſtratus in hæreticos iure ac poteſtate copioſius diſſeruimus. * ¶ *Ad deſtructionem*, πρὸς καθαίρεσιν. ſtare igitur iſta ſimul non poſſunt. Itaque nihil eſt illis ſtultius, qui conciliare ſe poſſe ſomniant controuerſias religionis admixta vel leuiſſima fermenti humani portione: & Eccleſiæ adminiſtrationi admiſcent mundanę ſapientiæ ſiue prudentiæ mixturam. * ¶ *Munimentorum*, ὀχυρωμάτων. Sic appellat quæcunque Satan & mundus ſeu vi aperta, ſeu aſtu, ſeu ſapientiæ obtentu opponunt, vt Euangelij progreſſum impediant.

λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ·	5	⁖Ratiocinationes euertēdo, omnémque ſublimitatem quæ ſeſe extollit aduerſus cognitionem Dei: & in captiuitatem redigendo omnem cogitationem ab obediendum Chriſto:	5	*Conſilia deſtruentes, & omnem altitudinem extollentē ſe aduerſus ſcientiam Dei: & in captiuitatem redigentes omnem intellectum in obſequium Chriſti.*
Καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν, ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή.	6	Et paratum habēdo quo vindicemus omnem cōtumaciam, poſtquam impleta fuerit veſtra obedientia.	6	*Et in promptu habētes vlciſci omnem inobedientiam, quum impleta fuerit veſtra obedientia.*
Τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ Χριστοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς Χριστοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς Χριστοῦ.	7	⁖Quæ ob oculos ſunt aſpicitis? ſiquis apud ſe confidit ſe Chriſti eſſe, hoc ⁖viciſſim cogitet ⁖ex ſeſe, quemadmodū ipſe Chriſti *eſt*, ita & nos Chriſti *eſſe*.	7	*Quæ ſecundum faciem ſunt videte. ſiquis confidit ſibi Chriſti ſe eſſe, hoc cogitet iterum apud ſe, quia ſicut ipſe Chriſti eſt, ita & nos.*
Ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομήν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐκ αἰσχυνθήσομαι.	8	Nam ſi amplius etiam quippiam glorier de poteſtate noſtra, quam dedit Dominus nobis ad ædificationem, ac non ad ſubuerſionem veſtri, nō pudefiam.	8	*Nam etſi amplius aliquid gloriatus fuero de poteſtate noſtra, quam dedit nobis Dominus in ædificationem & nō in deſtructionem veſtram, non erubeſcam.*
Ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν.	9	⁖Ne videar ceu perterrefacere vos per epiſtolas.	9	*Vt autē non exiſtimer tanquam terrere vos per epiſtolas.*
Ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαί, φασί, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραί· ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενής, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.	10	Nam epiſtolæ quidem ⁖(inquiunt) graues ſunt & validæ: ſed præſentia corporis infirma *eſt*, ⁖& ſermo *eſt* nihili.	10	*Quoniam quidem epiſtolæ, inquiunt, graues ſunt & fortes, præſentia autem corporis infirma, & ſermo contemptibilis.*
Τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι᾽ ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ.	11	Hoc cogitet *qui* iſtiuſmodi *eſt*, quales ſumus verbo per epiſtolas quum abſumus, tales etiam *nos fore* reipſa quum aderimus,	11	*Hoc cogitet qui eiuſmodi eſt, quia quales ſumus verbo per epiſtolas, abſentes, tales & præſentes in facto.*
Οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων· ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν.	12	Nō enim ⁖audemus nos ⁖adiungere vel coniungere cū quibuſdam qui ſeipſos commendant: ſed non intelligunt ⁖quòd ipſi ſeſe ſeipſis metiuntur, & ſeſe ſibiipſis comparant.	12	*Nō enim audemus inſerere aut comparare nos quibuſdam qui ſeipſos cōmendant: ſed ipſi in nobis noſmetipſos metientes, & comparantes noſmetipſos nobis.*

5 *Ratiocinationes euertendo*, λογισμοὺς καθαιροῦντες. De iſtiuſmodi participiis diximus ſuprà 9.14. & alibi aliquoties. Vulgata, *Conſilia deſtruentes*. Eraſmus, *Quibus conſilia demolimur*: ita vt ad ὅπλα referatur, ſubaudito relatiuo אשר [*aſcher*] Hebræorum more, & participio poſito loco verbi. Sed λογισμοὺς certè non ſic rectè exponitur.

7 *Quæ ob oculos ſunt aſpicitis?* τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; Id eſt, Itáne verò in æſtimandis hominibus externam illam ſpeciem ac laruam intuemini? Opponit enim πρόσωπον, id eſt *apparentiam* (vt ita dicam) veritati, vt Mar. 12. 14. Ioh. 7.24, & 8.15. Nam βλέπετε omnino præſtat accipere indicandi quàm imperandi modo, & *aſpicitis* potius declarat quàm *videtis*. éſtque vehementior obiurgatio ſi per interrogationem enuntietur. Vulgata, *Quæ ſecundum faciem ſunt videte*. Eraſmus, *Quæ in conſpectu ſunt, videtis?* ¶ *Viciſſim*, πάλιν. Vulgata, *Iterum*. Eraſmus, *Rurſum*. neutra certè interpretatio conuenit. ¶ *Ex ſeſe*, ἀφ᾽ ἑαυτοῦ. id eſt, etiam à me nō admonitus. Nam ſi Chriſti eſt, vltro agnoſcet me quoque Chriſti eſſe. Vulgata, *Apud ſe*.

9 *Ne videar*, ἵνα μὴ δόξω. Vulgata addit particulam δὲ, quam etiam in Complutenſi editione & duobus aliis codicibus additā inueni, ita videlicet vt ſequentes duo ver. parentheſi includantur. Sed δὲ particula mihi videtur expungenda. Eſt enim præciſa oratio: quaſi dicat, Quod ego idcirco dico, ne hæc quæ iacto putetis inania quædā eſſe verborum terriculamenta.

10 *Inquiunt*, φασί. Sic rectè Vulgata & Syrus interpres, meo iudicio. quanuis veteres noſtri codices ſcriptum habeant φησί, *inquit*: nempe quia mox ſequitur ὁ τοιοῦτος. ¶ *Et ſermo* [*eſt*] *nihili*, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. Vulgata, *Et ſermo contemptibilis*. Eraſmus, *Et ſermo contemptus*, καταφρόνητος, non ſatis expreſſé.

12 *Audemus*, τολμῶμεν. Eraſmus, *Suſtinemus*. de qua ſignificatione diximus Rom. 15. 18. Mihi placet quod & Græco ſcholiaſtæ, ironicè videlicet iſtos inſolentes homines carpi ab Apoſtolo. * ¶ *Adiungere vel coniungere*, ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι. Sic ſtudui elegantem horum duorum verborum paronomaſiam aliquatenus aſſequi, quod ſic Cicero lib. ep. ad fam. 5, hæc duo Latina commiſerit ad Pompeium his verbis ſcribens, *Illud non dubito, quin ſi te mea ſumma erga te ſtudia parum mihi adiunxerint, reſp. nos inter nos conciliatură coniunctúraque ſit*. Itaque Adiungi vt de ſimilibus quidē

ſed impatibus: Coniungi verò vt de paribus dictum hoc loco accipere oportet: quod verbo κρίνειν ſignificatur, nec à me exprimi potuit. Vulgata, *Inſerere aut comparare*, ſenſu rectè expreſſo. Sic enim Horatius, *Quòd ſi me Lyricis vatibus inſeris.* Eraſmus, *Inſerere aut conferre*, quem in ſuperioribus editionibus eram ſequutus. ¶ *Non intelligunt*, οὐ συνιοῦσιν. Id eſt, non ſentiunt nec animaduertunt. Scriptū enim eſt συνιοῦσι à συνιῶ pro συνιᾶσι à συνίημι, vt Matt. 13.13. quod tamen in vno manuſc. codice inuenimus. Photius apud Græcum ſcholiaſten pro participio interpretatur, quaſi τοὺς συνιοῦντας vocet Apoſtol⁹ τοὺς ἀκροατάς. id eſt, *auditores*. Refert enim hæc omnia, vt Vulg. ad Paulum ipſum: vt ſic interpretari liceat ex ipſius ſententia, Sed ipſi in nobiſipſis (i. in noſtra conſcientia) nos metimur, & voſipſos nobiſcum (id eſt dicta noſtra cum factis, vel priora noſtra tum dicta tum facta cum poſterioribus) comparamus: non autem cum auditoribus, quibus videlicet non conſtituimus, vt iſti, inſeruire. Sed ἡμεῖς δὲ, quod ſequitur, ſatis oſtēdit relatiuum αὐτοὶ ad Pauli aduerſarios pertinere. Deinde tota hæc expoſitio valde eſt violenta. Eraſmus igitur participia μετροῦντες & συγκρίνοντες annotauit poſita eſſe pro infinitis, ſicut & ego expoſui. Ita enim ſenſus planus eſt, & hæc conſtructio verbi συνιέναι apud Græcos nō modò tolerabilis ſed elegans etiam habetur. Poſſunt tamen participia ſine enallage explicari, ita vt συνιοῦσιν vel interpretemur vt abſolute poſitum, *Non ſapiūt*, vel, * ἄφρονές εἰσιν *deſipiunt*, vt Syrus & Arabs interpretantur, qui tamen multa hic expunxerunt. Nam Syrus quidem legit ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς συγκρίνοντες, οὐ συνιοῦσι. Arabs verò οἱ γὰρ ἑαυτοὺς οὕτως συνιστάνοντες οὐ συνιοῦσιν: quæ vtraque ſcriptura plana eſt, ſed nullius codicis Græci, quem quidem viderim, auctoritate confirmatur. Durius eſt aliquid poſt συνιοῦσιν ad explendam ſententiam ſupplere, nempe, *non intelligunt* [*quàm ſint ridiculi*,] vt explicat Theophylactus, & Auguſtinus in Pſal. 34. & aliis locis: *Non intelligunt, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* Quid ſi verò coniunctim legamus ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν, id eſt ſibi non ſapiunt? Repugnant Græca exemplaria, in quibus nuſquā additur diſtinctio poſt συγκρίνοντες ἑαυτούς. Deinde nulli ſibi magis ſapiunt quàm qui iſtorum ſimiles ſunt quos Paulus reprehendit. Vetus interpres hæc non legit, aut potius prætermiſit, quum in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione inueniantur: excepto Claromōtano, qui cum Vulgata conſentiens totum hunc locum vt & Ambroſius, ſic Latinè vertit, prætermittens in Græcis οὐ συνιοῦσιν, ἡμεῖς δὲ, *Sed ipſi noſmetipſos intrà menſurantes, & comparantes noſmetipſos*, &c. Ambroſium etiam apparet à corrupto aliquo exempl. fuiſſe deceptum. ſic enim hunc locum interpretatur, *Sed ipſi in nobis noſmetipſos menſurantes, & comparantes noſmetipſos nobis, non in immenſum gloriabimur.* Itaque finem huius verſiculi, nempe οὐ συνιοῦσι, & initium proximi, nempe ἡμεῖς δὲ, non legit, contra omniū noſtrorum codicum & Græcorum interpretum fidem.

¶ *Quòd ipſi ſeſe ipſis metiuntur*, αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες. Pleroſque video ἐν ἑαυτοῖς exponere μεταξὺ ἀλλήλων, i. *inter ſe*, ſeu mutuò ac viciſſim: vt iſtos intelligamus ſeſe non cū aliis præſtantioribus eſſe metitos, ſed cum ſui ſimilibus: vnde ſit factū vt non intelligerent quàm procul abeſſent ab eo gradu in quo ipſi ſeſe collocabant: veluti ſi luſcus ſeſe cum cæcis comparet. Sed ego paulo aliter hoc dictum expono. Eleuabant iſti miniſterium Apoſtoli. quid autem adferebant? nempe nihil in eo graue ac robuſtū eſſe præter epiſtolas, quæ grande neſcio quid ſpirarent: cæterùm quum ad rem ventum eſſet, ac præſens cōſpiceretur, ſermone ac toto vultu nihil eſſe illo abiectius. Id verò quū dicerent, nempe ſibi contrarias omnes virtutes tribuebāt. Ergo, inquit Paulus, iſtorum faſtum deridens, Non auſim ego homuncio inter iſtos gigantes comparere, ac multo minus cum illis me conferre. Sed mirum eſt ſapiētes iſtos ita deſipere vt non intelligāt quàm abſurdè faciāt. Nam certè ſiquis ſeſe velit metiri, is aliqua menſura indiget: vel ſeſe cum aliis comparet neceſſe eſt. Menſura autem iſta quænam fuerit? Nempe res aliquæ geſtæ. Quid autem iſti proferent præter falſam de ſe perſuaſionem? Perinde igitur faciunt ac ſi quis ſeſe non aliqua menſura, puta cubito, vlna, decempeda, ſed ſeipſo vellet metiri: vt ſiquis pumilio iactet ſe gigantem eſſe, nec aliam iactantiæ ſuæ rationem adferat quàm quòd ita ſibi perſuaſerit. Itaque vt tandem finiam, ἐν ἑαυτοῖς exiſtimo rationem habere quaſi inſtrumenti, cui ſignificādo ſæpe iam diximus Hebręos adhibere literam quæ reſpondet præpoſitioni ἐν, vt ſi dicas metiri in vlna, pro metiri vlna: & ſi Gallicè dicas, *ſe meſurans eux-meſmes par eux-meſmes ils ne ſont pas ſages.* Nam minimè otioſum eſt illud ἑαυτοὺς, quo ſignificatur iſtos non modo in eo per ſeſe ſtultitiam ſuam prodere quòd nihil poſſent afferre quàm falſam de ſe perſuaſionem, ſed in eo quoque quòd ipſiſmet illa de ſeipſis venditarēt. Cæterùm nec Syrus nec Arabs iſtud membrum legerunt, eo contenti quod ſequitur, Arabe quoque συγκρίνοντες interpretante *Commendandi* verbo: quorum tamen alterum ſi tollendum eſſet, mallem prius retinere, propter proximè ſequentia. poteſt autem hoc poſterius accipi vel pro prioris figuratè dicti explicatione, vel vt altera iſtorum vanitas notetur, qui maximi præ cæteris videri volebant, & tamen non modo nullum iſtius præſtantiæ teſtimonium quaſi magnitudinis ſuæ menſuram proferebāt, ſed etiam cum aliis minimè ſeſe conferebant, nempe ſuo ipſorum de ſe iudicio contenti: quum tamen vt ex duobus vter ſit maior intelligatur, vel communi quadam menſura ſit opus, vel alterum cum altero conferri ſit neceſſe.

Ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα· ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν.	13	At nos non gloriabimur ¨ de iis quæ mēſuræ *noſtræ* nō ſunt, ſed ¨ ſecundū modum nobis ad regulam admenſum, ¨ *id eſt* eius quam diſtribuit nobis Deus menſuræ, ¨ *gloriabimur* nos perueniſſe ¨ ad vos etiam vſque.	13	*Nos autem non in immenſum gloriabimur: ſed ſecundum menſuram regulæ, qua menſus eſt nobis Deus menſurā pertingendi vſque ad vos.*

13 *De iis quæ menſuræ* [*noſtræ*] *non ſunt*, εἰς τὰ ἄμετρα. Sic dicunt Græci eleganter ἐπαινεῖν εἰς δικαιοσύνην, λοιδορεῖν εἰς κακίαν, & ſimilia multa. ἄμετρα autem vocat non quæ per ſe nimia ſint, & quæ nemo poſſit metiri, ſed quæ Deus nō eſſet ipſi admenſus: aduerſariorum videlicet reſpectu, qui ſibi tribuebant aliena, vt apparet ex verſibus 15 & 16. quū alioqui ſimpliciter non eſſent immodica quæ vel Paulus meritò ferebat Deo accepta, vel eius aduerſarij ſibi iniuriâ vendicabant. Ideo nolui conuertere, *In immenſum*, cum Vetere interprete & Eraſmo. ¶ *Secundum modum nobis ad regulam admenſum*, κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος. Quum μέτρον & κανὼν ſæpe pro eodem accipiantur, nempe pro ipſo mēſorio inſtrumento, hîc vnum ab altero diſtinguitur neceſſariò. μέτρον igitur hoc priore loco dicitur modus ſiue quātitas rei admenſæ, κανὼν autem illud ipſum quod alicui admenſum eſt: quo ſenſu meminit ſui, id eſt velut ad regulam ſibi admenſi territorij, cui alienum, id eſt aliis attributum opponit. Vulgata & Eraſmus, *ſecundum menſuram regulæ*, quod nemo facilè intelligat. ¶ [*Id eſt*] *eius quā Deus nobis diſtribuit menſuræ*, οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου. Sic apud Terētium, *Reſtitue me in quem accepiſti locum.* Sequutus ſum enim repertam in Græcis ferè noſtris codicibus omnibus & manuſcript. & excuſis lectionem, vt ſit in his verbis explicatio eius quòd μέτρον κανόνος vocarat, nempe μέτρον τοῦ μερισθέντος μέτρου, id eſt menſuræ admenſæ modum, ſic tamen vt non habeatur donorum quibus hi non illi inſtructi erant, ſed locorum ratio in quibus primas proculdubio acceperant Apoſtoli, nulli priuatim genti nedum Eccleſiæ adſtricti, & inter Apoſtolos cæteros Paulus, vt dicere de ſe cogitur. Sic igitur hunc locum interpretor. Vulgata pro οὗ legit ᾧ (videlicet κανόνι) ἐμέτρησεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον, *qua* (nimirum regula) *Deus nobis menſus eſt menſuram.* Eraſmus Græca ſcholia ſequutus, videtur exiſtimaſſe ſupplendam præpoſitionem διὰ, id eſt δι' οὗ μέτρου ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς, *qua menſura partitus eſt nobis Deus pertingendi*, &c. quaſi ſcriptum ſit τοῦ ἐφικέσθαι, quod vtrunque durum eſt. Syrus denique & Arabs legerunt ὃ vel ὃν, quem modum aut quā admenſionem vobis partitus eſt Deus, neque μέτρον neque μέτρου repetentes, quæ ſcriptura planiſſima eſt. ¶ [*Gloriabimur*] *nos perueniſſe*, ἐφικέσθαι. Repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum

bum καυχησόμεθα. Id enim omnino faciendum eſt, quocunque modo locum interpreteris. Sed in eo non poſſum aſſentiri Veteri interpreti & Eraſmo, quòd ἐφικέσθαι verterunt per gerundi modum, quaſi ſcriptum ſit τοῦ ἐφικέσθαι, & cohæreat hoc verbum cum nomine μέτρου. quod mihi duriuſculum videtur. Mallem enim ſupplere ὥστε, & conuertere, *Vt perueniremus*. cum Syro interprete. ¶ *Etiam ad vos vſque*, ἄχρι καὶ ὑμῶν. * Vetus interpres omiſit particulam καὶ, quam meritò reſtituit Eraſmus, quum maxima ſit eius emphaſis.

14	Οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς. ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.	Non enim vt ſi non perueniſſemus vſque ad vos, extēdimus noſipſos vltra quàm deceat: nam vſque ad vos etiā peruenimus ⁚in Euangelio Chriſti.	*Non enim quaſi non pertingentes ad vos, ſuperextendimus nos: vſque ad vos enim peruenimus in Euangelio Chriſti.*	
15	Οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν, μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν·	Nequaquam ⁚de iis quę menſuræ *noſtræ* nō ſunt gloriantes, *id eſt* de alienis laboribus: ⁚ſed ſperantes, *fore vt* ⁚ augeſcente fide veſtra ⁚in vobis amplificemur ⁚in attributa nobis noſtra menſura vlterius,	*Non in immenſum gloriantes in alienis laboribus: ſpem autem habentes creſcentis fidei veſtræ in vobis magnificari ſecundū regulam noſtram in abundantiam*	
16	Εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι· οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι, εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι.	*Id eſt* ⁚vt in iis *regionibus* quæ vltra vos *ſunt*, euangelizem: nō vt ⁚in alteri attributa menſura, de præparatis gloriemur.	*Etiam in illa quæ vltra vos ſunt euangelizare: non in aliena regula, in iis quæ præparata ſunt gloriari.*	
17	Ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.	Cæterùm qui gloriatur, ⁚in Domino glorietur.	*Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.*	Iere. 9 24 1.Cor.1.31
18	Οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος συνίστησιν.	Non enim qui ſeipſum commendat, is probatus eſt, ſed is quem Dominus commendat.	*Non enim qui ſeipſum commendat, ille probatus eſt, ſed quem Dominus commendat.*	
	Κεφάλαιον ια.	CAP. XI.	CAP. XI.	
1	Ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου.	V⁚Tinam ⁚toleraretis pauliſper deſipiētiam *meam*: imò etiam tolerate me.	*VTinam ſuſtineretis modicum quid inſipientiæ meæ: ſed ſupportate me.*	
2	Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλῳ· ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ (παρθένον ἁγνὴν) παραστῆσαι, τῷ Χριστῷ·	⁚Ambio enim vos Dei zelotypia. ⁚Aptaui enim vos, ⁚*quos* vni viro, ⁚ *vt* virginem puram ſiſtam, ⁚*nempe* Chriſto:	*Aemulor enim vos Dei æmulatione. deſpondi enim vni viro, virginem caſtam exhibere Chriſto.*	

---

14 *In Euangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ. Id eſt, dum Chriſtum prędico, ſiue Chriſtum euangelizando.

15 *De iis quę menſuræ [noſtræ] non ſunt*, εἰς τὰ ἄμετρα. Vide ſuprà, verſu 13. ¶ *Sed ſperantes*, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες. Id eſt, μᾶλλον δέ. ¶ *Augeſcente*, αὐξανομένης. Vulgata perperam conuertit *Creſcentis*. ponitur enim hic caſus abſolutè. Eraſmus, *Suboleſcente*. quod participiū neſcio vnde tādem deſumpſerit. ¶ *In vobis*, ἐν ὑμῖν. Malè in pleriſque codicibus iſtud coniungitur cum verbo μεγαλυνθῆναι, quum pertineat ad αὐξανομένης. quod apparet ex oppoſito mēbro. Mutua enim eſt conuenientia inter Corinthios in fide creſcentes in ſeſe, & Paulum ſua veluti iuriſdictione auctum. aſſentiēte quoque Syro interprete: nam Arabs iſtud omiſit. Ponitur autem μεγαλυνθῆναι pro μεγαλυνθήσεσθαι.

¶ *In attributa nobis noſtra mēſura*, κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν. Vulgata & Eraſmus, *Secundum regulam noſtram*. Atqui κατὰ idem hîc declarat prorſus atque ἐν. quaſi dixerit Apoſtolus ἐν τῷ κανόνι ἡμῶν, vt cōtrà paulo pòſt, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Deinde κανὼν hoc in loco non ſignificat regulam, ſed illud ipſum ſpatiū quod ad regulam admenſum eſt: quaſi Deus terrarum orbem inter Apoſtolos diuiſerit excolendū. Itaque ſequente verſiculo appellat ἀλλότριον κανόνα menſuram alteri attributam, id eſt ad quam excolendam Deus alium vocaſſet. Sic apud Hebræos eodem tropo, quanuis diuerſa trāſlatione, hæreditas dicitur גורל [*ghoral*,] id eſt *ſors*, vt etiam Latini loquuntur: & cum ſex punctis חבל [*chebel*,] id eſt *funis*, quòd funibus agros metirentur. Sic denique apud Pollucem κανὼν dicitur ipſum ſaltus ſpatium: neque quicquam eſt hac metalepſi magis vſitatum.

16 *Vt euangelizem*, εὐαγγελίσασθαι. Sub. ὥστε. quam ellipſin quia Vetus interpres neglexit, conuertit Euangelizare, ita obſcurè vt nemo intelligeret. Similis eſt ellipſis infrà, 11.2. ¶ *In alteri attributa menſura*, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Vetus interpres, *In alia regula*. Eraſmus, *Per alienam regulam*. Neuter profectò quid hoc rei eſſet percepit quod paulo antè expoſuimus, & ipſe Paulus perſpicuè exponit. Vocat enim menſuram alteri aſſignatam τὰ ἕτοιμα, id eſt regiones ab aliis præparatas, & quaſi excultas Euangelij prædicatione, ad ferendum fructum. quas vocat, diuerſa tranſlatione, fundamenta ab aliis poſita, Rom.15.20.

17 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id eſt, Deo totam gloriam vendicet in ſolidum, ne in ſeſe ſuperbiat: deinde ad Dei gloriam non ad ſua commoda referat quicquid gratiæ à Deo accepit.

IN CAPVT XI.

1 *Vtinam*, ὄφελον. Procœmium eſt, deductum ἀπὸ τῆς εὐχῆς. quale eſſe Demoſthenis illud περὶ στεφάνου annotarunt rhetores. ἀφροσύνην autem, id eſt deſipientiam, aut delirium potius, vocat laudum ſuarum prædicationem: ad quas deſcendere cogitur, non quòd ſeipſum quæreret amplificare, ſed quòd pſeudoapoſtolos videret arrogantia ſua Eccleſiam corrumpere: vt omnino oporteret illam ruere niſi ſalua maneret apud eos miniſterij Pauli auctoritas.

¶ *Toleraretis pauliſper deſipientiam meam*, ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. Sic lego, ex Veteris interpretis & duorum codicum auctoritate. Quanquam in eo deceptus eſt Vetus interpres quòd τῆς ἀφροσύνης coniunxit cum μικρόν τι, quum cohæreat potius cum verbo ἀνείχεσθε. Vertit enim, *Vtinam ſuſtineretis, modicum quid inſipientiæ meæ*. Eraſmus, *Vtinam me toleraſſetis pauliſper in inſipientia mea*, id eſt ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ, vt ſubaudiatur ἐν, quæ ellipſis dura eſt. quanquam ſic habent plerique codices. Illi tamen in eo non aſſentior quòd ἀνείχεσθε vertit *toleraſſetis*.

2 *Ambio*, ζηλῶ. Vulgata, *Aemulor*. Eraſmus, *Zelotypus ſum*. Loquitur autem vt procus, ſed qui tamen non ſibi ſed domino ſuo illos quaſi virginem ambiat. Itaque ipſius ſponſi zelotypiam in ſe transfert. Sunt enim ſinceri miniſtri, quaſi Eccleſiæ & Chriſti pronubi. Vide Ioh.2.17.

¶ *Aptaui*, ἡρμοσάμην. Reſpondet hoc verbum, in hac ſignificatione quæ ad coniugium ſpectat, verbo Hebræo יעד [*iahad*,] quum alioqui de omni aptatione, coniuncta applicatione, dicatur. & huc ſpectat toties celebratum in ſacris literis, ſpirituale Chriſti veluti mariti cum Eccleſia tanquam vxore connubium, vt Pſal.45 toto, Iere.3.1, Ezech. 16. Rom.7.1. Epheſ.5.23. Huius autem coniugij pronubi ſunt miniſtri, primum omnium futuram ſponſam proco conciliantes, deinde illam deſpondentes, & deſponſam exornantes ad ipſum ſponſum deducendam. quorum trium duo priora in hoc ſeculo peragũtur, tertio in illum vltimum diem reiecto. Vulgata, *deſpondi*, quod non improbo. Sic enim quoque vſurpatur apud Herodotum in Terpſich. pro μνηστεύεσθαι. vbi de quodam Philippo loquẽs, ὃς, inquit, ἁρμοσάμενος Τήλυος τοῦ Συβαρίτεω τὴν θυγατέρα, ἔφυγε ἐκ Κρότωνος. Sequitur enim ψευσθεὶς δὲ τοῦ γάμου, οἴχετο πλέων ἐς Κυρήνην. Eraſmus, *Adiunxi*. Et fateor tunc maximè propriè dici ſponſam prorſus ἡρμοσμένην, quum domum ducta eſt à marito. Sed verbum παραστῆσαι hanc interpretationem refellit. Ideo malui *Aptandi* voce vti, qua & conciliatio & deſpõſatio intelligatur, ſequuturis ſuo tempore nuptiis. Itaque ἑνὶ ἀνδρὶ, rectius coniungitur cum παραστῆσαι quam cum ἡρμοσάμην, & Chriſti nomen in epexegeſi ponitur, cuius ſimile prorſus exemplum extat, Matth.cap.19.verſu 17. ¶ [*Quos*] *ſiſtam*, παραστῆσαι, vel vt vos coniungam. Subauditur enim ἐστι, vt ſuprà, 10.16. & ὑμᾶς repetendum eſt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Vulgata, *Exhibere*, ad verbum, ſi non explicata, at certè non corrupta ſententia. Eraſmus, *Vt exhiberetis*. quod mihi non placet. Perſiſtit enim Paulus in tranſlatione, & finem ſui conſilij explicat: nempe vt quum Corinthios prædicatione Euangelij purificaſſet, quaſi virginem puram & integram eos Chriſto tandem ſiſteret. ¶ [*Vt*] *virginem puram*, παρθένον ἁγνήν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Virginem caſtam*. Ego malui ἁγνὴν puram interpretari: quòd caſtitas etiam vxori tribuatur, hîc verò ſumma quædam integritas ſignificetur. Eſt autem hoc accipiendum per ſpeciem appoſitionis, quam expoſuimus Luc.11.41.

¶ [*Nempe*] *Chriſto*, τῷ Χριστῷ. Cur addiderimus particulam exegeticam, dictum eſt à nobis paulo ante. Alludit autem manifeſtè Paulus ad legalem typum pontificis Maximi, qui nullam niſi virginem, vxorem ducere poterat, Leuit.21.14.

Gen.3.4

Φοβοῦμαι δὲ μή πως ὡς ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.	3	Sed metuo nequo modo, ſicut ‖ ſerpens ille Euã ſeduxit calliditate ſua, ita ¨ corruptæ mentes veſtræ ¨ *degenerent* à ſimplicitate ¨ quæ eſt in Chriſto.	3	*Timeo autem ne ſicut ſerpens Heuam ſeduxit aſtutia ſua: ita corrumpãtur ſenſus veſtri, & excidant à ſimplicitate quæ eſt in Chriſto.*
Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἠνείχεσθε.	4	Enimuero ¨ ſi veniat qui ¨ alterum Ieſum prædicet quẽ non prædicauerimus, ¨ aut *ſi* Spiritum alterum accipiatis quem non acceperitis, aut Euangeliũ alterum quod non receperitis, rectè *illum* ¨ toleraueritis.	4	*Nam ſi is qui venit, alium Chriſtum prædicat quem non prædicauimus, aut alium Spiritum accipitis quem non accepiſtis, aut Euangelium quod non recepiſtis, rectè pateremini.*
Λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων.	5	¨ Puto enim me nihilo inferiorẽ fuiſſe ¨ ſummis Apoſtolis.	5	*Exiſtimo enim nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis.*

---

3 *Corruptæ mentes veſtræ* [*degen.*] φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν. De virginibus differens, meritò vſurpauit corruptionis vocabulum, & fraudis, & ſimplicitatis. conueniunt enim illa ſtupratori, iſtud verò puræ & integræ virgini. Sed hoc vitium menti offertur. itaque τὰ νοήματα (de pluribus enim loquitur) *mentes* interpretari malim quàm *ſenſus*. Notandus autem eſt hic locus aduerſus eos quibus natiua illa & incorrupta ſacrarum literarum ſimplicitas præ humanæ facundiæ fucis ac pigmentis ſordet. ¶ [*Degenerent*] *ab ea ſimplicitate*, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος. Addidi verbum *Degenerent*, vt vitarem amphiboliam quæ nuſquam eſt in Græco ſermone, nempe quaſi videatur Apoſtolus metuere ne ſimplicitas eorum mentes corrumpat. Sic tamen apud Virgilium Æneas de Hectore differens, *Quantum*, inquit, *mutatus ab illo*. non quòd ille mutaſſet, ſed quòd illi factus eſſet diſſimilis, vt Eraſmus rectè annotauit. Ambroſius habet *A caſtitate*, vt ſatis appareat eum legiſſe ἁγνότητος pro ἁπλότητος. Ita etiam legit Auguſtinus aliquoties citans hunc locum, vt idem Eraſmus obſeruauit. & in Claromontano codice vtrunque legitur, nempe ἀπὸ τῆς ἁγνότητος καὶ τῆς ἁπλότητος, *à puritate & ſimplicitate*, quam ſcripturam ſequutus eſt etiam Arabs interpres. Quod autem eſt in Latina verſione, & *excidant*, fortaſſis ab illo ſuppletũ eſt, vt perſpicuitati ſtuderet, ſicut rectè coniicit Eraſmus. ¶ *Quæ eſt in Chriſto*, τῆς εἰς τὸν Χριστόν. Id eſt, quæ iis conueniat qui in Chriſto ſunt. Eraſ. *Quæ erat erga Chriſtum*, nempe quia purè ac ſimpliciter illi obtemperabatis.

4 *Si veniat qui*, ὁ ἐρχόμενος. Articulum puto poni ἀορίστως hoc in loco. Vulgata & Eraſmus, *Si is qui venit*. nam etiam fortaſſis certum quempiam deſignat, vt ſuprà 10.10. vel vnum aliquem ex multis exempli cauſa proponit.

¶ *Alterũ Ieſum*, ἄλλον Ἰησοῦν. Id eſt, Si alter quiſpiam ſit Ieſus (ſiue Chriſtus, vt Vulg. legit) præter eum quem vobis annuntiaui primus: & alterum aliquod euangelium perfectius alius quiſpiam vobis afferat, eiuſmodi certè Apoſtolum non immeritò tuleritis. Itaque alterum Ieſum verum, & alterum germanum Euangelium hoc loco Paulus intelligit, ex hypotheſi, & ita conciliandus eſt hic locus, cum altero Gal.1.8, vbi aliud Euangelium vocat adulterinum, quòd re vera non ſint plures Chriſti, neque plura Euangelia. Hîc autem loquitur ſub conditione ἀδυνάτου, vt Corinthios cogat errorem ſuum agnoſcere. Ideo malui *Alterum* quàm *Alium* interpretari. ¶ *Aut* [*ſi*] *Spiritum alterum accipiatis*, εἰ ἕτερον Πνεῦμα λαμβάνετε. Spiritus nomine intelligo Spiritus dona quibus prædicati Chriſti vis ac potentia in animis credentium, teſtibus etiam infidelibus, obſignabatur, vt Marc.cap.16.ver.20, Act.8.15, & 18.2. Alium igitur Spiritum appellat excellentiora Spiritus dona per alterius prædicationem collata.

¶ *Toleraueritis*, ἠνείχεσθε. Subauditur ἄν. vt verti etiam poſſit, *Toleretis*. Niſi malimus interpretari *Toleraretis*, vt nulla ſit ellipſis. Eraſmus, *Toleraſſetis*. quod non conuenit quum non præceſſerit ἐκήρυττεν, aut ἐκήρυξεν, ſed κηρύσσει, & λαμβάνετε.

5 *Puto enim*, λογίζομαι γάρ. Ponitur quidem γὰρ cauſalis, ſed ita vt hoc non referatur ad ſuperius dictum, ſed ad reſponſionem, ad quam confitendam Corinthios adegerat, non expreſſam tamen vt eorum pudori parceret. perinde eſt igitur hęc cauſæ redditio accipienda, ac ſi reſpondiſſent vel inuiti Corinthij, nec eueniſſe nec euenire poſſe quod Paulus ſub conditione dixerat. cui reſponſo nunc ſubiicit Apoſtolus, rẽ ita ſe habere. Nec enim ſe vel ſummis Apoſtolis eſſe inferiorem, ne quod ad ipſam quidem Apoſtolici muneris adminiſtrationem attinet.

¶ *Summis Apoſtolis*, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Ad verbum, Iis qui ſupra quàm valde ſunt Apoſtoli. Poſitum enim eſt λίαν Hebræorum more pro σφόδρα καὶ ἐξαιρέτως. Vtitur autem præterito ὑστερηκέναι potius quàm præſenti ὑστερεῖν, quia non tam in genere ſuum adhuc vigentem Apoſtolatum reſpicit, quàm ea quæ in ipſius muneris functione geſſerat, eoſdem hac in re iudices ſimul ac teſtes adhibẽs. Vulgata, *Nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis*. Eraſmus multo rectius, *Nihilo inferiorem fuiſſe eximiis Apoſtolis*. Malui tamen ſummos interpretari, vt propius abeſſem à Græcis, ſicut etiam Eraſmus infrà conuertit, 12.11. Cæterùm ad euertendum illum Petri primatum, quem lupus ille Romanus commẽtus eſt, hoc quoque pertinet quod plurali numero ſummos Apoſtolos dixit. Quid verò quod ipſe Antichriſtus ſeſe nõ ſolius Petri, ſed etiam Pauli ſucceſſorem iactat? nempe vt, antequam ipſe hanc tyrannidem vſurparet, biceps ad minimum fuerit Eccleſia. Ergo (vt ad rem veniamus) hoc quidem conſtat, Apoſtolos ſic propriè vocatos, nimirum duodecim illos, & Paulum decimum tertium peculiariter Gentibus deſtinatum, pari & æquali dignitate fuiſſe, ſed tamen gratias Dei alias in aliis excelluiſſe. quod Paulus hîc reſpicit. Niſi malimus eum obliquè carpere aduerſarios, quos etiã ironicè vocet ampliùs quàm Apoſtolos.

6 Rudis.

Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ᾽ οὐ τῇ γνώσει· ἀλλ᾽ ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς.	6	Quòd ſi ¨rudis *ſum* ſermone, non tamen *ſum rudis* notitia: ¨ſed omnino manifeſti facti ſumus in omnibus apud vos.	6	*Nam etſi imperitus ſermone, ſed non ſcientia: in omnibus autem manifeſtati ſumus vobis.*	
Ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, ἐμαυτὸν ταπεινῶν ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον εὐαγγελισάμην ὑμῖν;	7	Num ¨peccaui ¨quum meipſum demitterem vt vos attolleremini: *id eſt* quod gratuitò Euangelium Dei euangelizaui vobis?	7	*Aut nunquid peccatum feci meipſum humilians, vt vos exaltemini? quoniam gratis Euangelium Dei euangelizaui vobis?*	
Ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν· καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα οὐδενός.	8	Alias Eccleſias ſpoliaui, accepto *ab eis* ¨ſtipendio, vt vobis inſeruirem: & quum apud vos eſſem & egerem, ‖ ¨non obtorpui cum cuiuſquam incōmodo.	8	*Alias Eccleſias expoliaui, accipiens ſtipendium ad miniſterium veſtrum: & quum eſſem apud vos, & egerem, nulli oneroſus fui.*	Infrà, 12.13
Τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ Μακεδονίας· καὶ ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ τηρήσω.	9	¨Quod enim me deficiebat ſuppleuerunt fratres quum veniſſent è Macedonia: & in omnibus me præſtiti vobis minimè oneroſum, & præſtabo.	9	*Nā quod mihi deerat, ſuppleuerunt fratres qui venerunt à Macedonia: & in omnibus ſine onere me vobis ſeruaui, & ſeruabo.*	
Ἔστιν ἀλήθεια Χριστοῦ ἐν ἐμοὶ, ὅτι ἡ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαΐας.	10	¨Eſt veritas Chriſti in me, quòd hæc gloriatio ¨non obſtruetur in me in regionibus Achaiæ.	10	*Eſt veritas Chriſti in me, quoniam hæc gloriatio nō infringetur in regionibus Achaiæ.*	
Διατί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς; ὁ Θεὸς οἶδεν.	11	Quapropter? *an* quòd non diligam vos? Deus nouit.	11	*Quare? quia non diligo vos? Deus ſcit.*	
Ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελόντων ἀφορμὴν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, εὑρεθῶσι καθὼς καὶ ἡμεῖς.	12	Sed quod facio, etiam faciā: vt amputē occaſionem iis ¨qui exoptant occaſionem, ¨vt in *eo de* quo gloriantur, reperiantur ¨quales & nos.	12	*Quod autē facio, & faciam: vt amputem occaſionem eorum qui volunt occaſionem: vt in quo gloriantur, inueniantur ſicut & nos.*	

---

6 *Rudis [ſum] ſermone*, ἰδιώτης τῷ λόγῳ. Ἰδιώτας alibi diximus propriè dici priuatos, id eſt plebeios & ex medio vulgo homines, qui, quod non ita liberaliter ſunt educati, ferè ſunt excellentium rerum, ac pręſertim oratoriæ illius facultatis prorſus rudes & imperiti. Quid igitur? an imperitus loquendi Paulus & elinguis, vt Hieronymus exiſtimat? Imò verò Chryſoſtomū potius, & doctiſſimos quoſque ex Græcis, ipſam denique rationem ſequutus, quanuis natiua illa & germana maſculæ facundiæ ornamenta ipſi videri poſſint non defuiſſe, fateor tamen illum fucatæ illius rhetorices pigmentis vti noluiſſe: nempe vt vi Spiritus hominum animos ad Chriſtum raperet, non autem ſermonis blanditiis, adulatorum more, alliceret. Sed quum orationis ipſius totam indolem & χαρακτῆρα propius conſidero, nullam ego in ipſo Platone ſimilem grandiloquentiam, quoties illi libuit Dei myſteria detonare, nullam in Demoſthene parem δεινότητα comperiſſe me fateor, quoties animos vel metu diuini iudicij perterrefacere, vel cōmonefacere, vel ad contemplandam Dei bonitatem attrahere, vel ad pietatis ac miſericordiæ officia conſtituit adhortari: nullam denique vel in ipſo Ariſtotele & Galeno, præſtantiſſimis alioquin artificibus, magis exactam docendi methodum inuenio. Sed (vt ad rem redeam) λόγον interdum vocat Paulus in genere, quod ab aliquo loquente enuntiatur, vt 1. Corinthior. 14.9. interdum verò κατ᾽ ἐξοχὴν, Euangelij prædicationem, vt Philipp. 1.14. interdum dicendi facultatem illam, vt 1. Corinth. 2.1, & 4.20. & hîc quoque, & multis aliis locis. cum quo dono cohæret γνῶσις, id eſt ipſa doctrinæ ſubſtantia. ¶ *Sed omnino*, ἀλλ᾽ ἐν παντί. Id eſt ἀλλὰ πάντως, vt בכל [*bechol*] apud Hebręos: quaſi dicat Apoſtolus, Sed quid attinet hęc à me pluribus referri? Vos ipſi in omnibus me penitus apertum & fuci expertem cognouiſtis.

7 *Peccaui*, ἁμαρτίαν ἐποίησα. Vulgata ad verbum, *Peccatū feci*. Alibi verò iſtud dicendi genus de eo demum dicitur in quo peccatum regnat, Vide 1. Ioh. 3,4. Sic autem vt hoc loco accipitur 1. Pet. 2,22. ¶ *Quum demitterem*, ταπεινῶν. renuntians videlicet ſuo iuri, vt mox explicat: quod cōmemoratur à Luca Act. 18.3.

8 *Stipendio*, ὀψώνιον. Vide 1. Cor. 9.7. ¶ *Non obtorpui cum cuiuſquam incommodo*, οὐ κατενάρκησα οὐδενός. Significat ſe non modo ſtrenuè apud eos, ſuis manibus laborando, vitam toleraſſe, ſed etiam, premente inopia, non remiſiſſe quicquam de ſuis laboribus, vt quenquam grauaret: nec ita labori ſeriò incubuiſſe, vt propterea in ſingulis docendis officium non ita diligēter vt antea, fecerit: denique ſe propterea nemini fuiſſe magis remiſſum factum. Eſt enim elegāter ſcriptum, κατενάρκησα οὐδενὸς, pro ἐνάρκησα κατ᾽ οὐδενός. Quod autem annotat Hieronymus hanc vocem Cilicibus eſſe peculiarem, quàm verum ſit neſcio, quum à Theocrito, Synæſio, Platone vſurpetur. Vulgata & Eraſmus, *Non fui oneroſus cuiquam.* quòd, inquit Eraſmus, qui otio torpent, premunt & imminent aliis, vnde petunt aſſiduè. Sed quorſum attinet tranſlationem iſtam quærere tam procul, quum propria ſignificatio plana ſit ac perſpicua? Caſtellio vertit, *Neminem exuxi*: quàm rectè, ipſe viderit.

9 *Quod enim me deficiebat*, τὸ γὰρ ὑστέρημά μου. Particula γὰρ non ad proximè præcedens membrum, ſed ad ſuperius, id eſt ad verbum Spoliaui, refertur.

10 *Eſt veritas*, &c. ἔστιν ἀλήθεια, &c. Id eſt, Ne cenſeatur eſſe in me Chriſti veritas. vel, Vobis ego per Chriſtum verè affirmo, vt Rom. 9.1. Eſt enim hæc quædam iuriſiurandi formula. ¶ *Non obſtruetur in me*, οὐ φραγήσεται εἰς ἐμέ. * Id eſt, Os nō obſtruetur in me quominus glorier hac de re. Vulgata, *Non infringetur*. Eraſmus, *Non interrumpetur*. Neutrum rectè.

12 *Qui exoptant*, τῶν θελόντων. id eſt quibus nihil eſt optatius Vulgata, *qui volunt*, * non expreſſa vi verbi θέλειν hoc in loco, de qua alibi diximus. Syrus à conſequenti accepit pro ζητούντων. ¶ *Vt in [eo de] quo gloriantur*, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται. * Hoc quidam ſic exponunt quaſi & iſti ſtipendium ab Eccleſia nō accepèrint, æmulatione quadam Pauli, quo inferiores videri nollent, imò aliis in rebus ſuperiores. Itaque in his verbis eſſet quidā σαρκασμὸς, quaſi prædicente Paulo diuturnam hanc æmulationem in ipſis non fore, ſe nihilominus perſeueraturo. Sed illud veriſimile mihi non videtur, & mox refellitur ver. 12. Puto igitur Paulum diuerſa prorſus ratione occurrere iſtorum improbitati, ac ſi dicat, Iſti quidem omnem mei calumniandi occaſionem captant, expectantes dum pœniteat me iuri meo renuntiantem, in prædicando Euangelio ex manuum mearum labore victitare. At ego nunquam patiar hanc laudem (qua ipſos refello) mihi in Achaiæ Eccleſiis præripi. Imò in hoc inſtituto pergam, vt & ipſos ad exemplum meum imitandum prouocem, nedum vt quam captant occaſionem inueniant.

¶ *Quales*, καθὼς. Vulg. ad verbum, *Sicut*. Eraſmus, *Quemadmodum*. Caſtellio hunc locum ita conuertit, *Quò ſibi in quo glorientur ſuppetat, quemadmodum & nobis*. quaſi videlicet ὑφισθῶσι actiuè poſſit explicari.

Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ.	13	Nam iſtiuſmodi ¨ pſeudapoſtoli, operarij doloſi ſunt, ¨ trāſfigurātes ſe in Apoſtolos Chriſti.	13 *Nam eiuſmodi pſeudapoſtoli, ſunt operarij ſubdoli, transfigurantes ſe in Apoſtolos Chriſti.*
Καὶ οὐ θαυμαστόν· αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός.	14	Neque id mirum. ipſe enim Satanas ſe transfigurat in Angelum ¨ lucis.	14 *Et non mirum. ipſe enim Satanas transfigurat ſe in Angelum lucis.*
Οὐ μέγα οὖν εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης· ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.	15	Non magnum eſt igitur ſi etiam eius miniſtri ¨ transfigurāt ſe tāquam *ſint* miniſtri iuſtitiæ, quorum ¨ finis erit ſecundum opera ipſorum.	15 *Non eſt ergo magnum ſi miniſtri eius transfigurentur velut miniſtri iuſtitiæ: quorum finis erit ſecundum opera ipſorum.*
Πάλιν λέγω, μή τις με δόξῃ ἄφρονα εἶναι. εἰ δὲ μήγε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι κἀγὼ καυχήσωμαι.	16	Rurſum dico, nequis me putet deſipientem eſſe: ¨ alioquin vel vt deſipientem recipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.	16 *Iterum dico, nequis me putet inſipientem eſſe: alioquin velut inſipientem accipite me, vt & ego modicum quid glorier.*
Ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ Κύριον, ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως.	17	Quod dico, non dico ſecundū Dominum, ſed vt deſipiens, ¨ in præſidente iſta gloriatione.	17 *Quod loquor, non loquor ſecundum Dominum, ſed quaſi in inſipientia, in hac ſubſtantia gloriæ.*
Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι.	18	Quandoquidem multi gloriantur ¨ ſecundum carnem, & ego gloriabor.	18 *Quoniam multi gloriantur ſecundum carnem: & ego gloriabor.*
Ἡδέως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες.	19	Libenter enim toleratis deſipientes, quòd ſitis ſapientes.	19 *Libenter enim ſuffertis inſipientes, quum ſitis ipſi ſapientes.*
Ἀνέχεσθε γὰρ εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κατεσθίει, εἴ τις λαμβάνει, εἴ τις ἐπαίρεται, εἴ τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει.	20	Toleratis enim ſiquis vos in ſeruitutem adigit, ſiquis excedit, ſiquis ¨ *ſtipendium* accipit, ſiquis attollit ſeſe, ſiquis vos in faciē cædit.	20 *Suſtinetis enim ſiquis vos in ſeruitutem redigit, ſiquis deuorat, ſiquis accipit, ſiquis extollitur, ſiquis in faciem vos cædit.*
Κατὰ ἀτιμίαν λέγω· ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν· ἐν ᾧ δ' ἄν τις τολμᾷ, (ἐν ἀφροσύνῃ λέγω) τολμῶ κἀγώ.	21	¨ Quantū ad contumeliā dico: ¨ ſicuti quod nos infirmi fuimus: ¨ Imò in quocūque ¨ audacia vti velit aliquis, (vt deſipiens loquor) audacia velim vti & ego:	21 *Secundum ignobilitatem dico, quaſi nos infirmi fuerimus in hac parte: in quo quis audet, (in inſipientia dico) audeo & ego:*

13 *Pſeudapoſtoli*, ψευδαπόστολοι. Pſeudapoſtolos iſtos vocat, non, vt ego quidem opinor, quòd falſam aliquam doctrinā ſparſiſſent, (quod tamen proculdubio tandem erant facturi) ſed quòd miniſterium ſuum ſincerè non obirent, ac præſertim in hoc facto nihil aliud quàm ſimulatè ſe gererent. quum eos vreret aliena gloria, quam tamen minimè

* captabat Apoſtolus. ¶ *Transfigurantes ſe*, μετασχηματιζόμενοι. Sic rectè Vulgata. Eſt enim poſitum τὸ μετασχηματίζεσθαι forma Hebrææ coniugationis vel Hitpahel, vel Niphal reciprocæ, cuiuſmodi plurima in his libris obſeruauimus. Eraſmus, *Sumpta perſona Apoſtolorum Chriſti*, expreſſo quidem ſenſu, ſed nulla neceſſitate diſcedens ab ipſis Apoſtoli verbis.

14 *Lucis*, φωτός. Id eſt lucidum. Lucis autem nomine intelligitur cæleſtis gloria & ſpiritualis ac puriſſima illa intelligentia cuius participes ſunt Angeli beati.

* 15 *Transfigurant ſe tanquam [ſint] miniſtri iuſtitiæ*, μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι τῆς δικαιοσύνης. Rectè mihi videtur ſuppleri participium ὄντες: Eraſmus autem rurſum, nulla vt mihi quidem videtur neceſſitate à verbis Apoſtoli diſcedens vertit, *perſonam illius in ſe transferant, quaſi ſint miniſtri iuſtitiæ*, ſententia etiam nonnihil deprauata. Nec enim illi dicuntur ſeſe transfigurare in Satanam, ſed in miniſtros probos & integros, quibus opponūtur δόλιοι. Hoc enim declarat epitheton iuſtitiæ ex Hebræorum idiotiſmo.

¶ *Finis*, τὸ τέλος, id eſt merces, ſic ab Hebræis dicta quod ſit finis operis.

16 *Alioquin*, εἰ δὲ μήγε. Vel ſin minus: id eſt, ſin verò aliter ſentitis, me videlicet non ſapere, at certè recipite me vt deſipientem.

17 *In præſidēte iſta gloriatione*, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως. Vulgata, *In hac ſubſtantia gloriæ*. Eraſmus, *In hoc argumento gloriationis*. Caſtellio, *In hac gloriationis materia*. Vide ſuprà, 9.4. Quod autem dixit Apoſtolus ſe non ſecundum Dominum loqui, per conceſſionem dixit, & formā ipſam orationis, non autem rem ipſam conſiderans: quum alioqui vera ſit ipſius oratio, & ſanctiſſimus ipſius ſcopus.

18 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt, de rebus externis, veluti de generis nobilitate.

20 *[Stipendium] accipit*, εἴ τις λαμβάνει. Caſum ſuppleui ex verſu 8. Syrus autem & Arabs addunt etiam ἀφ' ὑμῶν, *à vobis*. cui opponitur δωρεὰν εὐαγγελίζεσθαι, gratuitò euangelizare.

21 *Quantum ad contumeliam dico*, κατ' ἀτιμίαν λέγω. Quia dixerat, Siquis vos in faciem cædit: quod excipere poſſent Corinthij ſibi non accidiſſe vt à ſuis illis ambitioſis magiſtris paterentur, hoc, inquit Apoſtolus, non ſimpliciter dico, ſed habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiunt, quæ ſanè non minor eſt quàm ſi vos, vilium mancipiorum inſtar, colaphis cæderent. Facit autem hæc addita particula vt ſuperiorem verſiculum non poſſim accipere pro Ironia, ſed potius pro aperta ac longè omnium aſperrima obiurgatione interpreter: quòd quamlibet illorum tyrannidem ferrent, illud verò lene Chriſti iugum, quod Paulus, ſeſe omnibus modis demittens, illis volebat imponere, cum ludibrio etiam reiicerent: quaſi non ſatis nobilis, non ſatis potens, non ſatis facundus eſſet Apoſtolus præ illis imperioſis dominis. Quod autem ad ipſum loquendi genus attinet, ſic etiam apud idoneos ſcriptores accipitur præpoſitio κατὰ, vt apud Herodotum in Clio, κατὰ δὲ τὴν Ἀμφιάρεω τοῦ μαντηίου ἀπόκρισιν, οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὅ,τι τοῖσι Λυδοῖσι ἔχρησε. Id eſt, *Quod autem ad oraculi Amphiarai reſponſum attinet, nō poſſum dicere quid Lydis reſponderit*. Vulgata, *Secundum ignobilitatem dico*. Eraſmus, *Iuxta contumeliam loquor*. Caſtellio, *Indecorè loquor*: & ita quidem vt ſequenti membro adiungat. ¶ *Sicuti*, ὡς ὅτι. Eaſdem has particulas aliter expoſui ſuprà 1.9, ita requirente illius loci ſententia. Hìc verò ſic videntur iſta cohærere, vt Paulus afferat ſimilis in ſe contumeliæ exemplum, ac ſi diceret: Quod iſtos dixi vobis colaphos impingere, intelligo de illis contumeliis quibus vos afficiunt: cuiuſmodi etiam illud eſt, quod iſti mihi obiiciunt, vilem nimirum apud vos conditionem meam.

meam. Vulgata interpretatur, *Quaſi nos infirmi fuerimus.* Eraſmus, *Perinde quaſi nos infirmi fuerimus*, prætermiſſa particula ὅτι, vt ſit hic ſenſus huius loci, Toleratis iſtos quantumuis ſuperbos ſeſe efferentes, & contumelioſos dominos, me verò ferre non poteſtis, quaſi videlicet præ illis ſim vilis & contemnendus. Sed præterquam quòd durus eſt pleonaſmus particulæ ὅτι in hoc dicēdi genere, Paulus in hoc toto ſermone ἀσθένειαν (quo nomine vilem & abiectam conditionem ſignificat, in qua Corinthi vixerat, pauperculus videlicet σκηνοποιὸς) tantum abeſt vt à ſe remoueat, vt è contrario illam veluti inſigne ſui Apoſtolatus ornamentum opponat vanis pſeudapoſtolorum pompis. Quod autem additur in Latina verſione *in hac parte*, ἐν τούτῳ μέρει, non videtur quadrare, neque in Græcis extat. ¶ *Imò*, δέ. Vetus interpres hanc particulam omiſit, quam vt planè neceſſariam Eraſmus rectè omnino expreſſit. ¶ *Audacia vti velit*, ἂν τολμᾷ. Audaciam vocat confidentis hominis ſermonem. Malui verò per periphraſin dicere *Audacia vti*, quàm *Audere*, abſolutè, vt perſpicuitati ſtuderem.

Ἑβραῖοί εἰσι; κἀγώ· Ἰσραηλῖταί εἰσι; κἀγώ· σπέρμα Ἀβραάμ εἰσι; κἀγώ·

Διάκονοι Χριστοῦ εἰσι; (παραφρονῶν λαλῶ) ὑπὲρ ἐγώ· ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις.

Ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον.

Τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα·

Ὁδοιπορίαις πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις·

Ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι.

Χωρὶς τῶν παρεκτὸς, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

22 ‖ Hebræi ſunt? *ſum* & ego: Iſraelitæ ſunt? *ſum* & ego: ſemen Abrahæ ſunt? *ſum* & ego:

23 Miniſtri Chriſti ſunt? (deſipiens loquor) ſupero ego: in fatigationibus, amplius: in plagis ſupra illos: in carceribus, amplius: in mortibus ſæpe.

24 A Iudæis quinquies accepi quadragenas *plagas*, vna minus.

25 ‖ Ter virgis cæſus fui, ‖ ſemel fui lapidatus, ‖ ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi:

26 *In* itineribus ſæpe *fui*, *in* periculis fluminum, periculis latronum, periculis à *meis* gentilibus, periculis à Gentibus, periculis in ciuitatibus, periculis in ſolitudine, periculis in mari, periculis inter falſos fratres.

27 In fatigatione & ærumna, in vigiliis ſæpe, in fame & ſiti, in ieiuniis ſæpe, in frigore & nuditate.

28 Abſque iis quæ extrinſecus *eueniunt*, *vrget* agmen illud in me quotidie cōſurgens, *id eſt* ſolicitudo de omnibus Eccleſiis.

22 *Hebræi ſunt? & ego: Iſraelitæ ſunt? & ego: ſemen Abrahæ ſunt? & ego.* Philip.3.5

23 *Miniſtri Chriſti ſunt? (vt minus ſapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundātius, in plagis ſupra modū, in mortibus frequēter.*

24 *A Iudæis quinquies quadragenas, vna minus accepi.*

25 *Ter virgis cæſus ſum, ſemel lapidatus ſum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui.* Act.16.25 Act.14.19 Act.27.1

26 *In itineribus ſæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in ſolitudine, periculis in mari, periculis in falſis fratribus:*

27 *In labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & ſiti, in ieiuniis multis, in frigore & nuditate.*

28 *Præter illa quæ extrinſecus ſunt, inſtantia mea quotidiana ſolicitudo omnium Eccleſiarum.*

---

22 *Hebræi ſunt?* Ἑβραῖοί εἰσι; Per interrogationem hæc lego, vt Græcus etiam ſcholiaſtes legenda eſſe annotauit. Neque enim facilè crediderim iſtos Pauli æmulos fuiſſe ex circunciſione, ſed puto potius, quum illi ſua nobilitate aliqua ſuperbirent aduerſus Apoſtoli paupertatem, Paulum in hac controuerſia hunc modum tenuiſſe, tum quia per ſe id omne non magni faciebat, tum ne quenquam offenderet, vt & obliquè ſe oſtēderit multo illis nobiliorem omnibus modis, & omnem illorum faſtum ſine ambitione paucis verbis retuderit: acſi diceret, opponunt illi ſuum genus mihi tenui abiecto σκηνοποιῷ. Sed, quæſo, num ita ſunt iſti nobiles vt audeant ſe Hebræos, Iſraelitas, Abrahæ illius ſobolē profiteri? Si hoc dixerint, certè hoc ipſum & ego proferam: vt ſi idcirco ſuperbiendum eſt, & ego parem ſuperbiæ cauſam habeam. Relinquitur ergo, ſi hoc iſti poſſent adferre, parem tamen illis hac in re eſſe Apoſtolum: vt idcirco ab illis deſpici non poſſit quin ſeipſos deſpiciant: & quum nullam ſimilem εὐγένειαν poſſint edere, Paulum iam illis non modò parem, ſed infinitis etiam partibus eſſe nobiliorem. quod tamen cogitandum maluit relinquere quàm apertè exprimere. ¶ *Semen*, σπέρμα. Id eſt ſoboles, Hebræorum more.

23 *Supero ego*, ὑπὲρ ἐγώ. Vulgata, *Plus ego*. Hîc verò Paulus veram gloriam nactus, apertè miniſterium ſuum aſſerit, non ſui cauſa, ſed quòd doctrinam ſuam alioqui videbat periclitari apud Corinthios pleroſque ab æmulis faſcinatos. Et tamen addit præfationem, nequis offendatur: ſed ex conceſſione tamen. ¶ *Amplius*, περισσοτέρως. Vulgata, *Abundantius*. Eraſmus, *Copioſius*. Puto autem omnia iſta comparatiuè dici, ac proinde conuerti περισσοτέρως, Amplius, videlicet quàm illi: & ὑπερβαλλόντως, ſupra eos: aptius, vt opinor, quàm ſi dixiſſem copioſius, abundantius, & ſupramodum, cum Vetere interprete & Eraſmo: quanuis Vetus interpres primo loco legerit περισσοτέροις, in laboribus plurimis. Eſt autem ſupplendum participium Verſatus, aut aliud eiuſmodi. ¶ *In mortibus*, ἐν θανάτοις. Mortes vocat præſentia mortis pericula, vt 1.Cor.15.31, & ſuprà, 1.10.

24 *Quinquies*, πεντάκις. Coniungēdum eſt hoc cum verbo ἔλαβον, non autem cum τεσσαράκοντα. Quod autem addit παρὰ μίαν, id eſt præter vnam, reſpicit quod ſcriptum eſt Deut.25.3: qua de re diſſerunt Rabbini in פרק לקוים [*perech lekuijm*,] id eſt in tractatu de verberandis. Et manifeſtè probat hic etiam locus, multa quæ pertulit Paulus, fuiſſe à Luca præterita.

25 *Virgis cæſus ſum*, ἐρραβδίσθην. Vocabulum ῥαβδίζειν indicat Paulum agere de verberibus non à Iudæis, (quorū meminit ſeparatim ſuperiore verſiculo) ſed à præfectis Romanis inflictis. Vide Act.16,22. ¶ *Egi*, πεποίηκα. Sic accipitur idem verbum ποιεῖν Iac.4,13. Vulgata, *Fui*, ἐγενόμην. quod etiam legit Syrus interpres. Vide Act.18.23.

26 *A [meis] gentilibus*, ἐκ γένους. i. ἐκ τῶν συγγενῶν, nempe Ἰουδαίων, quibus opponit τὰ ἔθνη. Vulgata & Eraſmus, *Ex genere*, nimium obſcurè. ¶ *In ciuitatibus*, ἐν πόλει. Sic conuerti plurali numero, quòd liqueat de certa ciuitate hîc non agi, vt nec de certa quapiā ſolitudine. Eſt autem hæc enallage numeri Hebræis perfamiliaris, & ἐρημίαν videtur opponere vrbi, vt ſi Gallicè dicas *es villes & aux champs*.

27 *In fatigatione*, ἐν κόπῳ. Vulgata & Eraſmus, *In labore*. Vide Matth.11.28. ¶ *Et ærumna*, καὶ μόχθῳ. Sic rectè & expreſſè Vetus interpres. Eſt enim ærumna, inquit Cicero, ægritudo laborioſa, veluti quum delaſſatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capeſſere. Eraſmus poſt Ambroſium, *Moleſtia*, λύπη.

28 *Abſque iis*, &c. χωρὶς τῶν παρεκτός. τὰ παρεκτὸς vocat (opinor) quæ extrinſecus eum adoriebantur, vt ab intimis

illis curis ac moleſtiis innumerabilibus diſtinguat. Chryſoſtomus autem χωρὶς τῶν παρεκτὸς interpretatur Præter ea quæ prætermitto, quòd non omnia recenſuerit.

¶ [*Vrget*] *agmen illud in me quotidie conſurgens*, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν. Tot verbis ſtudui veram huius loci ſententiam explicare. Certum eſt enim ἐπισύστασιν dici multitudinem quę aduerſus aliquem coierit, ídque non ſemel, ſed repetitis vicibus. Quia igitur multiplices erant curæ, quarum tanquam agmine magis ac magis veluti obruebatur Apoſtolus, vſus eſt tranſlatitiè hoc vocabulo, admodum ſignificanter. Vulgata, *Inſtantia mea quotidiana.* Eraſmus, *Incumbens mihi quotidiana cura.* Neuter ſatis expreſſit Græci vocabuli emphaſin. Græca ſcholia non explicant tranſlatitié, ſed propriè, quaſi ſignificetur omnium populorum coitio quotidiana aduerſus illum. Sed hoc certè inter τὰ παρεκτὸς numerandum eſſet, & apparet ἡ μέριμνα ſubiici per appoſitionem, quam vocant.

Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;	29	∴Quis affligitur ∴ quin ego affligar? quis offenditur quin ego vrar?	29	*Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis ſcādalizatur, & ego non vror?*
Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι.	30	Si gloriari oporteat, de iis ∴quæ infirmitatis meæ *ſunt* gloriabor.	30	*Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ ſunt gloriabor.*
Ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι.	31	Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, laudandus in ſecula, nouit me non mentiri.	31	*Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui eſt benedictus in ſecula, ſcit quòd non mentior.*
Act 9.14 Ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν Δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με θέλων·	32	‖Damaſci, gentis præfectus nomine Aretæ regis, præſidio tenebat Damaſcenorum vrbē, cupiens me ∴prehendere:	32	*Damaſci præpoſitus gētis Aretæ regis, cuſtodiebat ciuitatē Damaſcenorum, vt me comprehenderet.*
Καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ.	33	Sed per feneſtram in corbe fune demiſſus fui per mœnia, & eius manus effugi.	33	*Et per feneſtrā in ſporta demiſſus ſum per murū, & effugi manus eius.*
Κεφάλαιον ιβ.		CAP. XII.		CAP. XII.
ΚΑυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι. ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις Κυρίου.	1	G∴Loriari ſanè non conuenit mihi. veniā enim ad apparitiones & reuelationes Domini.	1	*SI gloriari oportet, non expedit quidem: veniam autem ad viſiones & reuelationes Domini.*
Οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων (εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα· εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν) ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ.	2	Noui ∴hominem ∴in Chriſto ante annos quatuordecim, (an in corpore, neſcio: an extra corpus, neſcio: Deus nouit) ∴raptū ∴in tertium vſque cælum.	2	*Scio hominem in Chriſto ante annos quatuordecim, (ſiue in corpore, neſcio: ſiue extra corpus, neſcio: Deus ſcit) raptum huiuſmodi vſque ad tertium cælum.*

29 *Quis affligitur*, τίς ἀσθενεῖ. Sic accipiendum eſſe hoc verbum apparet ex eo quod ſubiicitur. Nam ſi accipias pro imbecillum fieri, quî conueniet hoc dici de Apoſtolo, qui debuit alios cōfirmare? aut quorſum hoc ad illas quotidianas ærumnas? Sed omnibus συμπάσχειν, id verò incredibilis eſt doloris ac moleſtiæ. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Quis infirmatur?* ¶ *Quin ego affligar*, καὶ οὐκ ἀσθενῶ. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et ego non infirmor?* Mihi verò videtur hoc dicendi genus in Latino ſermone obſcurius.

30 *Quæ infirmitatis meæ ſunt*, τὰ τῆς ἀσθενείας μου. Infirmitatem ex aduerſariorum ſenſu vocat ea ex quibus aduerſarij falſo iudicio vtentes, ipſum pro vili & infami habebant.

32 *Prehendere*, πιάσαι. Vide Iohannem 7.30. Vulgata nō legit θέλων, ſed ſubaudiuit ὥστε.

IN CAPVT XII.

1 *Gloriari*, καυχᾶσθαι. Hunc locum ita legit Vetus interpres, εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μοι, ἐλεύσομαι δέ, &c. Id eſt, * vt ipſe conuertit, *Si gloriari oportet non conducit quidem, veniā autem.* Syrus & Arabs ſublata particula εἰ legerunt καυχᾶσθαι δεῖ, ἀλλ' οὐ συμφέρει, Gloriari oportet, ſed non conuenit. Vtcunque verò legas, τὸ μὴ συμφέρειν non poteſt accipi pro * non expedire vel inutile eſſe, quia ex ſequente ratione nihil tale concluderetur: quum è contrario quo excellentius eſt quod cuipiam donatur, eò quiſpiam reddatur ornatior & laude dignior. Apoſtolus igitur nihil tale dictū voluit, ſed contrà accedens ad id quo longè magis quàm iis quæ antea commemorarat videri poterat ſuprà communē hominum ſortem efferri, vtitur noua præfatione ad hanc excuſandam περιαυτολογίαν: teſtatus has partes ſibi quidem minimè cōuenire ſiue quadrare, vtqui pro ratione ſui muneris & ingenio quoque ſuo minimè ambitioſo, cæteros ſoleret ταπεινοφροσύνην docere: ſed neceſſariò ſeſe huc adigi ad apoſtolici ſui muneris auctoritatem aſſerendam, vt cogeretur eius teſtimonia edere quàm certiſſima & eminentiſſima. Itaque teſtatur ſe coactum id facere, & omnia interim tum ſibiipſi tum aliis adhibet remedia quominus vel ipſe efferatur, vel alij offendantur. Omnino tamen conſideranda ſunt Dei erga nos beneficia, ſed iſta conſideratio non modò nos non adducit ad inanem iactationem, ſed etiam prorſus ab ea nos abducit, vt potius in cōtemplanda Dei noſtri bonitate toti ſimus.

2 *Hominem*, ἄνθρωπον. Id eſt quendam. Cæterum * admirabile hic apparet Apoſtoli artificium. Nec enim dubium eſt quin de ſeipſo loquatur. Cur ergo alteram perſonam inducit atque adeo mox verſu 5, hunc Hominem à ſeipſo diſcernit? certè non ſimpliciter vt arrogantiæ notam vitaret quaſi de alio quopiam loqui ſe ſimularet, (fuiſſet enim hoc effugium ineptiſſimum) ſed vt reipſa oſtenderet nihil minus ſe captare quàm vt ſibi aliquid tribueret: ea videlicet quæ prorſus erant extrinſeca, tametſi Deus illis ipſum ſuprà mortalium communem ſortem extulerat, vſque adeo diuerſa faciens ab iis quæ ipſi erant intrinſeca, vt velut extrà illa ſeſe conſiderari velit, quaſi ille & ipſe non eſſent vnus & idem homo. Sed & longius poſtea in ſui ipſius demiſſione progreditur, illa ſua intrinſeca demum commemorans quæ vocat ἀσθενεία, eiuſmodi videlicet, ſi humano iudicio æſtimentur, quæ dedecus illi cōcilient, nedum vt hinc videri poſſet ambitioſè gloriam aliquam apud homines venari. ¶ *In Chriſto*, ἐν Χριστῷ. id eſt, Chriſtianum, ſi ad ἄνθρωπον referas: quòd ſi ad verbum οἶδα potius pertineat, (vt etiam exiſtimo) additum hoc erit confirmationis vel exprimendi affectus cauſa: quaſi Per parentheſin dicas, *Noui hominem, (quod in Chriſto dico) ante annos quatuordecim*, &c. id eſt, quod ſine ambitione dictum velim, quum nihil aliud quàm vnum Chriſtum hîc reſpiciam. In hoc enim totus eſt Apoſtolus vt omnia quæ dicturus eſt, in vnius Chriſti gloriam redundent, cuius erat miniſter. ¶ *Raptum*, ἁρπαγέντα. Additur in Græcis τὸν τοιοῦτον, *eiuſmodi*, pleonaſmo Heb. vſitato, & interdum Græcis, ac præſertim Herodoto, vt alibi diximus. Itaque non additur apud Clementem lib. στρωμ. quinto, vbi hunc locum citat.

In tertium vſque cælum, ἕως τρίτου οὐρανοῦ. Id eſt, in ſublimiſſimum vſque cælum. Nec enim in ipſo numero philoſophandum arbitror. Sed tamen hic locus aduerſus eos obſeruandus eſt qui cælum ponunt vbique. Sed hoc quidem verum eſt trium cælorum fieri in ſacris literis mentionem, nempe aëris, cæleſtium orbium, & beatarum ſedium in quas Chriſtus aſcendit, inde etiam venturus vt cum ipſo ibi ſimus in æternum. Neque hoc eſt de cælo neſcio quo Empyreo nugari, ſed veſtigiis ſacrarum literarum inſiſtere.

Καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, (εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν)	3	Et noui huiuſmodi hominẽ (an in corpore, an extra corpus, neſcio: Deus nouit)	3	*Et ſcio huiuſmodi hominem, (ſiue in corpore, ſiue extra corpus, neſcio: Deus ſcit)*
Ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι.	4	Raptum fuiſſe in paradiſum, & audiſſe ∴ ineffabilia verba, ∴ quæ non liceat homini loqui.	4	*Quoniam raptus eſt in Paradiſum, & audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui.*
Ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι· ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι· εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου.	5	Super eiuſmodi homine gloriabor: de meipſo verò nõ gloriabor, niſi ex ∴ infirmitatib. meis.	5	*Pro huiuſmodi gloriabor: pro me autem nihil gloriabor, niſi in infirmitatibus meis.*
Ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ. φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.	6	Nam ſi voluero gloriari, non ero deſipiens: veritatem enim dicam. ſed ∴ parcè loquor, nequis ∴ de me cogitet ſupra *id* quod videt *eſſe* me, aut *quod* audit ex me.	6	*Nam ſi voluero gloriari, non ero inſipiens: veritatem enim dicam. parco autem, nequis in me exiſtimet ſupra id quod videt me, aut aliquid audit ex me.*
Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος Σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.	7	∴ Et ne excellentia reuelationum ſupra modum efferrer, ∴ datus eſt mihi ∴ ſurculus infixus carni, ∴ *nempe* angelus Satan, vt me ∴ colaphis cædat, ne ſupra modum efferar.	7	*Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus eſt mihi ſtimulus carnis meæ angelus Satanæ, vt me colaphizet.*

---

4 *In Paradiſum*, παράδεισον. Sic vocant Græci quæ Latini viuaria, (ſi Gellio credimus lib.7. cap.20) ſepta videlicet quædam in quibus voluptatis cauſa tum plantæ excoluntur, tum etiam viuæ feræ paſcuntur. Nos vulg. *des parcs*, vel voluptuarios hortos vocamus. Sed κατ' ἐξοχὴν ſic vocarunt Græci interpretes hortũ illum in Eden plantatum, de cuius ſitu etiamnum diſputant hodie nonnulli, perinepte, quum vniuerſam terram conſtet diluuio fuiſſe vaſtatam. Hinc factum vt beata illa gloriæ Dei ſedes hoc nomine vulgò etiam diceretur, vt Luc.23.43, Apoc.2.7, & in Eccleſiaſtico aliquoties. ¶*Ineffabilia*, ἄρρητα. id eſt, quæ fando explicari à quoquam homine non poſſint: vti vocat ἀρρήτους ἰδιότητας Aphrodiſeus, proprietates quas vocãt occultas, & quarum ratio non perſpici ac multo minus explicari poſſit. Quòd ſi in hæc naturæ, nobis alioqui familiaris ac domeſticæ, arcana penetrare non poteſt humani ingenij acies, quanto minus in cæleſtem illam lucem? cuius ſcintillam aliquam quum vidiſſet Apoſtolus, ita eſt ab ea veluti abſorptus, vt ne noſſet quidem an cum ipſo corpore an ſeorſim animo correpto hæc audiſſet, nedum vt ea poſſet declarare quæ audierat. Vulg. & Eraſ. *Arcana*, i. ἀπόρρητα, velut iſta explicare quidem potuerit, ſed prohibitus fuerit ea enuntiare. quaſi verò in religione Chriſtiana ſint Eleuſinia quædam ſacra, ac non potius omnia euulgari iuſſerit Dominus, & quidem iis præcipuè quos mundus pro indoctis & imperitis habet: atque adeo populari ſermone, qui ab omnibus tum ſummis tùm infimis, viris, pueris, mulierculis intelligi poſſit: ita tamen vt ad diſcentium captum omnia accommodentur. Deinde certũ eſt ἄρρητα propriè dici non quæ paſſim dici non debeant, ſed quæ non poſſint dici: à qua ſignificatione propria non eſt temere nobis diſcedendum. Itaque interpretationem illam non poſſum probare niſi hoc addas, iſta non fuiſſe eiuſmodi vt ad fideliũ ſalutem eſſent explicatu neceſſaria. Caſtellionem autem & fanaticos illos, qui (vt nos à verbo Dei ſcripto ad vanas ſpeculationes abripiant) ex hoc loco nituntur imperitis perſuadere Paulum in ſuis Epiſtolis rudimenta quædam duntaxat ſcripſiſſe, (inter quæ etiã non pudet eos Chriſtum crucifixum reponere) cæterùm perfectiora quædam habuiſſe quæ perfectos doceret: eos inquam ego ne reſponſo quidem dignos eſſe puto: quanuis alibi hanc ipſorum blaſphemiã pluribus refutarim, vt tandem cogniti impij iſti homines ab omnibus Chriſtianis vitentur. Iſtorum ſimiles erant Caiani, quos teſtatur Epiphanius librum oſtentaſſe quem vocabant Pauli aſcẽſum, quo itidem Gnoſtici vtebantur. ¶*Quæ non liceat*, &c. ἃ οὐκ ἐξὸν. i. ἀδύνατον, vel οὐχ οἷόν τε ἐστι, quoniam videlicet ne animo quidem illa ſatis complecti poterat Apoſtolus, nedum vt ea poſſet verbis explicare. Iſte locus igitur nihil pro iis facit qui arcanam quandam Theologiam ſomniãt, & Chriſtianam religionem in Eleuſinia myſteria transformant, quæ impoſſibile ſit homini loqui. Nam ea minimè omnium licent quæ naturæ noſtræ captum ſuperant, vnde ἐξουσία dicitur non tãtùm συγχώρησις, i. conceſſio ac permiſſio, ſed ipſa poteſtas & vis ad aliquid efficiendum. Hoc pulchrè ſanè ac eleganter expoſuit Clemens libro στρωμ. quinto, vbi cum hoc loco nonnullos quorundam poetarũ verſiculos comparãs, ſic ſcribit, Μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις ὁ ἀπόστολος, Οἶδα, λέγων, ἄνθρωπον, &c. Et quum hunc locum citaſſet, addit, τὸ ἄρρητον τοῦ Θεοῦ οὕτως αἰνισσόμενος, οὐ νόμῳ καὶ φόβῳ παραγγελίας τινὸς τὸ οὐκ ἐξὸν προσθεὶς, δυνάμει δὲ ἁγίᾳ ἄφθεγκτον εἶναι τὸ θεῖον μηνύων. id eſt, *Apoſtolus teſtimonio ſuo comprobat quæ à nobis ſunt explicata, quum dicit, Hominem noui, &c. ita ſignificans Dei ineffabilem naturam, neque illud τὸ μὴ ἐξὸν adijciens, quaſi ex Legis aut mandati alicuius metu, ſed vt indicet potius, diuinum numen eiuſmodi eſſe, vt nulla vi, ne ſanctorum quidem, poſſit explicari.*

5 *Super eiuſmodi [homine]* ὑπὲρ τοῦ τοιούτου. ſub. ἀνθρώπου, vt oſtendit adiunctus articulus, & oppoſitum membrũ, ὑπὲρ ἐμαυτοῦ. qua de re diximus verſ.2. ὑπὲρ autem pro περὶ ſæpe iam obſeruauimus. Virg. *Rogitans ſuper Hectore multa.* ¶*Infirmitatibus*, ἀσθενείαις. Vide ſuprà, 11.30.

6 *Parcè loquor*, φείδομαι. Subauditur τοῦ λόγου. Vel mihi tempero. Vulgata, *Parco autem.* Eraſmus, *Parco vobis*, quod non ita videtur conuenire. ¶*De me*, εἰς ἐμέ. Heb. לי [*li*,] Geneſ.20.13: vel, In laudem meam: vt in illis dicendi generibus, εἰς Βασίλειον, εἰς Ἀθανάσιον λέγειν.

7 *Et ne excellentia*, &c. καὶ τῇ ὑπερβολῇ, &c. Vetus interpres ita legit hunc locum, καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρῃ με. id eſt, Et ne excellentia reuelationum ſupra modum efferat me. Auguſtinus hunc locum citans lib.7. quæſtionum in vetus teſtamentum, legit, ἐν τῇ ὑπερβολῇ, & in magnitudine, ita vt hoc referatur ad verbum ἐδόθη, datus eſt, non autem ad verbum ὑπεραίρωμαι, ſupra modum efferar, & vitetur traiectio, cuius tamen exempla multa obſeruauimus ſuprà, Rom.11.31. ¶*Datus eſt*, ἐδόθη. Ergo inter Dei quoque dona numeranda ſunt iſta, nedum vt inde arripienda ſit obmurmurandi occaſio, quod tandẽ apparet ex felici exitu. Dei videlicet gloria & ſanctorum corona. Hinc Apoſtolus hac ipſa de re diſſerens vtitur verbo etiam ſignificantiore nempe ἐχαρίσθη, Philip.1.29, & Lucas verbo κατηξιώθησαν, Act.5.41. ¶ *Surculus infixus carni*, σκόλοψ τῇ σαρκί. Vulgata, *Stimulus carnis meæ.* Eraſmus, *Stimulus per carnem.* In vtroque hoc non probo quòd σκόλοπα verterunt *Stimulum*, id eſt κέντρον. In Eraſm. verò illud quoque quòd ἐν τῇ σαρκὶ vertit *per carnem*, quum ſubaudienda potius fuerit præpoſitio ἐν, quam tamen addi neceſſe non fuit. Nam σκόλοψ palum quidem ſignificat,

id eſt ligna præacuta, quæ claudendis hortis vel ſuſtinen- * dis vitibus ſolo infiguntur, vt annotauit Eraſmus. Tertull. lib. de Fuga *Sudẽ* interpretatur. ſed cõſtat tamẽ accipi pro ſurculis acutioribus, & quidẽ inhærentibus, vt qui, ſiquando per cæduas ſyluas iter eſt faciendum, ambulantium pedibus non multo minus moleſti ſunt quàm murices. Inde illud ſępe apud Dioſcoridem repetitum, σκόλοπας ἕλκει, σκόλοπας ἀνάγει, ποιεῖ πρὸς σκόλοπας, σκόλοπας ἐπισπᾶται. Hermol. interpretatur Aſſulas, & tela corporibus inhærentia. Ruellius, Spicula & aculeos. Marcell. Surculos & aculeos. Gell. lib. 5. cap. 14, Androdi hiſtoriam interpretans ex Appione, Stirpem conuertit, veſtigio pedis hærentem. Nos Galli vocamus *vne eſcharde*. * Quid autem per iſtos aculeos intelligat nõ puto lõgius quærendũ eſſe, ſed ita metaphoricè intelligi grauiſſimas & animi & corporis pũctiones, in illis quas mox vocat ἀσθενείαις, cõtumeliarum nimirum & iniuriarum omni genere, quę grauiſſimè ipſum fodicabant quantumuis fortiter omnia perferentem, adeo vt alleuationem aliquam petere cogeretur. Similis eſt locus Num. 33, 55. vbi צנה [*Tſinnah*] vocat, quod hoc loco Paulus σκόλοπα nuncupat, vitam piorum comparans ſentibus ſeu vepretis. ¶ [*Nempe*] *Angelus Satan*, ἄγγελος σατᾶν. Id eſt ἀντικείμενος. Vulgata, *Satanæ*, id eſt à Satana miſſus. Ego * malo de ipſo Satana accipere recto caſu. Eſt autem hoc poſitum in epexegeſi, Apoſtolo puncturas illas tribuente Satanæ, cuius inſtinctu tot vndique incitabantur ad omne contumeliæ genus ipſi inferendum, quas colaphos appellat, quod præcipuè iniuriæ genus maximè cenſetur probroſum. Non diſſimilis phraſis occurrit 2. Sam. 24. 1, & 1. Chron. 21. 1. ¶ *Colaphis cædat*, κολαφίζῃ. Eraſmus, *Colaphis cæderet*, vt etiam paulo antè conuertit ἐδόθη, *datus fuit*: quaſi de re præterita agatur. Sed rectè annotant Græca ſcholia Paulum non temerè ſcripſiſſe potius κολαφίζῃ quàm κολαφίσῃ. ¶ *Ne ſupra modum efferar*, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. Vetus interpres hoc non repetit, nec ſanè addi neceſſe fuit. Repetuntur tamen etiam in Syra & Arabica interpretatione.

Ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν Κύριον παρεκάλεσα, ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ.	8	Super hoc ∵ ter Dominũ rogaui, vt abſcederet à me.	8	*Propter quod ter Dominum rogaui, vt diſcederet à me.*
Καὶ εἴρηκέ μοι, Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ.	9	Sed dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nã ∵ potẽtia mea per infirmitatem ∵ ad finẽ ſuum adducitur. Libentiſſimè igitur gloriabor potius de infirmitatibus meis, ∵ vt tanquam in tabernaculo inhabitet in me potentia Chriſti.	9	*Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Chriſti.*
Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ Χριστοῦ. ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι.	10	Propterea ∵ oblector in infirmitatibus, in contumeliis, in neceſſitatibus, in perſequutionibus, in anguſtiis pro Chriſto: quum enim infirmus ſum, tunc potens ſum.	10	*Propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, in neceſſitatibus, in perſequutionibus, in anguſtiis pro Chriſto. quum enim infirmor, tunc potens ſum.*
Γέγονα ἄφρων καυχώμενος. ὑμεῖς με ἠναγκάσατε. ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι.	11	Fui deſipiens ∵ in gloriando: vos me coegiſtis. nam ego deberã à vobis cõmendari: nulla enim in re inferior fui ∵ ſummis Apoſtolis, tametſi nihil sũ.	11	*Factus ſum inſipiẽs, vos me coegiſtis. ego enim à vobis debui commendari: nihil enim minus fui ab ijs qui ſunt ſupra modum Apoſtoli, tametſi nihil ſum.*
Τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι.	12	∵ Indicia quidem Apoſtoli ∵ edita ſunt ∵ apud vos ∵ cum omni tolerantia, per ſigna, & prodigia & ∵ virtutes.	12	*Signa tamen Apoſtoli facta ſunt per vos in omni patiẽtia, in ſignis, & prodigiis, & virtutibus.*

8 *Ter*, τρεῖς. Id eſt ſæpe, vt rectè exponit Chryſoſtomus: neque hîc velim ego ſubtilius philoſophari, ſed retulerim potius ad communem loquendi conſuetudinẽ, cuius exẽpla multa vel vnus Amos ſuppeditare poteſt. Sed & apud Latinos ter & quater dicitur fieri quod ſæpe repetitur. Idem ſæpe apud Hebræos in ſeptenario numero occurrit: in quibus myſteriis ſcrutandis mihi interdum videtur paulo curioſior Auguſtinus.

9 *Potentia mea*, ἡ δύναμίς μου. Vetus interpres omiſit pronomen, quod tamen in omnibus Græcis codicibus additur, & tantam habet emphaſin vt omitti non potuerit, integra manente ſententia. Pertinet autem etiam hic locus ad probandam Chriſti diuinitatem, quum paulo pòſt eadem potentia Chriſti eſſe dicatur. δύναμιν verò conuerti potentiam potius quàm virtutem, quòd Auguſtinum videam tum ambiguitate vocis, tum etiam propter non additum pronomen, intempeſtiuè in hunc locum diſſerere de virtute hominis in futuro ſeculo perficienda, lib. ad Bonifacium tertij cap. 7. vt Eraſmus annotauit. ¶ *Ad finem ſuum adducitur*, τελειοῦται. Vulgata, *Perficitur*: quod tamen mihi videtur ſtare non poſſe, niſi potentiæ Dei nomine non ipſa illius vis, ſed eius potius effectum intelligatur. Itaque periphraſi vtendum omnino fuit, ne quod perfectiſſimum eſt, perficiendum ſuperſit. Tunc verò potiſſimum elucet Dei potentia illa omnem captum humanum ſuperans, quum vel agit ipſe quidpiam ἀμέσως, vel infirmiſſimis inſtrumentis ad res maximas perficiendas vtitur: quod in Euangelij potiſſimum prædicatione Apoſtolica patefecit, vt declarat idẽ noſter Apoſtolus 1. Cor. 1. 27. ¶ *Vt tanquam in tabernaculo inhabitet*, ἵνα κατασκηνώσῃ. Id eſt, vt magis ac magis ſentiam virtutem Chriſti. Nam quo ſunt noſtra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis Chriſti virtus, quum nullis periculis aut laboribus frangantur, vt ſcriptum eſt ſuprà, 4. 7. Eſtque in verbo κατασκηνοῦν metaphora à tabernaculis ſumpta: non vt temporaria inhabitatio ſignificetur, ſed ipſius hoſpitij infirmitas, quæ perpetua tamen non erit, vt diſſeruit ſuprà, 6. 1. quamobrem etiam tabernaculi nomen exprimẽdum putaui.

10 *Oblector*, εὐδοκῶ. Hebr. חפצתי [*chaphatſti.*] Id eſt, illas non tantùm æquo vel forti animo fero, ſed etiam voluptatem maximam ex iis percipio. Vulgata & Eraſmus, *Placeo mihi.*

11 *In gloriando*, καυχώμενος. Vetus interpr. hoc non addit. ¶ *Summis Apoſtolis*, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Vulg. *In qui ſunt ſupra modum Apoſtoli.* Vide ſuprà, 11. 5.

12 *Indicia quidem Apoſtoli*, σημεῖα δὴ ἀποστόλου. Id eſt argumenta ex quibus liqueat me verè Apoſtolum eſſe Domini. Vulgata, *Signa tamen Apoſtoli*. Legit enim μέντοι. Sed præterea Signi nomen viſum eſt mihi hoc loco neſcio quid minus ſignificare quàm σημεῖον Græcé. Hinc illud σημεῖον δὲ, in diſputationibus vſitatiſſimum apud Græcos. * ¶ *Edita ſunt*, κατειργάσθη. Vulgata, *Facta*. Eraſmus, *Peracta*, vtrunque non ſatis Latiné. ¶ *Apud vos*, ἐν ὑμῖν. Vulgata, *Per vos*, deprauata ſententia. Eraſmus, *Inter vos.* ¶ *Cum omni tolerantia*, ἐν πάσῃ ὑπομονῇ. Quid valeat hoc loco τὸ καθόλου, diximus 1. Corinth. cap. 1. verſ. 5. ¶ *Virtutes*, δυνάμεσι. Id eſt ſingularis cuiuſdam potentiæ Dei teſtimonia. Vide Matt. 7. 22, & 1. Cor. 12.

Τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατενάρκησα ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην.	13	Nam quid eſt in quo fueritis inferiores cæteris Eccleſiis, niſi quòd ego ipſe ‖ ¨non obtorpui cum veſtro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.	13	*Quid eſt enim quod minus habuiſtis præ cæteris Eccleſiis, niſi quòd ego ipſe non grauaui vos? donate mihi hanc iniuriam.* Suprà, 11.9
Ἰδού, τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν. οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις.	14	Ecce, ¨tertiò paratus ſum venire ad vos, nec cum veſtro incommodo obtorpeſcam. non enim quæro quæ veſtra ſunt, ſed vos. non enim debent filij parentibus theſauros congerere, ſed ¨parentes filiis *theſauros congerunt.*	14	*Ecce tertiò hoc paratus ſum venire ad vos, & non ero grauis vobis. Nõ enim quæro quæ veſtra ſunt, ſed vos. nec enim debent filij parentibus theſaurizare, ſed parentes filiis.*
Ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι.	15	Ego verò libentiſſimè ſumptum impendam, & expendar ¨pro animabus veſtris: etiamſi, abundè vos diligens, minus diligar.	15	*Ego autem libentiſſimè impendam, & ſuperimpẽdar ipſe pro animabus veſtris: licet, plus vos diligẽs, minus diligar.*
Ἔστω δὲ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς· ἀλλ' ὑπάρχων πανοῦργος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον.	16	Sed eſto, ego vos non grauaui: ſed quòd ſim callidus, dolo vos cepi.	16	*Sed eſto, ego vos nõ grauaui, ſed quum eſſem aſtutus, dolo vos cepi.*
Μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;	17	¨Num per quenquam eorum quos miſi ad vos, ¨quæſtui vos habui?	17	*Nunquid per aliquem eorum quos miſi ad vos, circumueni vos?*
Παρεκάλεσα Τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελφόν· μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; οὐ τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; οὐ τοῖς αὐτοῖς ἴχνεσι;	18	¨Precatus ſum Titum, & cum eo miſi ¨fratrem: ¨num aliqua in re vos quæſtui habuit Titus? nónne ¨eodem ſpiritu inceſſimus? nónne iiſdem veſtigiis?	18	*Rogaui Titum, & miſi cum illo fratrem: nunquid Titus vos circumuenit? nónne eodem ſpiritu ambulauimus? nonne iiſdem veſtigiis?*
Πάλιν δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα; κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν· τὰ δὲ πάντα, ἀγαπητοί, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκοδομῆς.	19	¨Rurſum putatis quòd nos vobis excuſemus? in conſpectu Dei, ¨in Chriſto loquimur: ¨omnia autem hęc, chariſſimi, pro veſtri ædificatione.	19	*Olim putatis quòd excuſemus nos apud vos? coram Deo, in Chriſto loquimur: omnia autem, chariſſimi, propter ædificationẽ veſtram.*
Φοβοῦμαι γὰρ μήπως ἐλθὼν οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν οἷον οὐ θέλετε· μήπως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, καταλαλιαί, ψιθυρισμοί, φυσιώσεις, ἀκαταστασίαι·	20	Nam metuo nequo modo, quum venero, nõ quales velim reperiam vos, & ego reperiar vobis qualem nolitis: nequo modo *ſint* lites, æmulationes, excandeſcentię, rixæ, obtrectationes, ſuſurri, rumores, ¨tumultuationes.	20	*Timeo enim ne fortè, quum venero, non quales volo inueniam vos, & ego inueniar à vobis qualem non vultis: ne fortè contentiones, æmulationes, animoſitates, diſſenſiones, detractiones, ſuſurrationes, ſeditiones ſint inter vos.*

---

13 *Nõ obtorpui cum veſtro incommodo,* οὐ κατενάρκησα ὑμῶν. id eſt non fui remiſſus in victu meis manibus mihi quærédo, ne vobis eſſem oneri. Vulg. *Non grauaui vos.* Eraſmus, *Non fuerim vobis oneroſus.* Vide ſuprà, 11.9.

14 *Tertiò paratus ſum,* τρίτον ἑτοίμως ἔχω. Hoc nonnulli ita explicant quaſi τρίτον pertineat ad verbum ἐλθεῖν, quod mihi non placet. Puto enim Apoſtolum bis duntaxat veniſſe Corinthum ad ſummum, vt dicam infrà, 13.1. Deinde ita collocatum eſt τρίτον, vt ſatis liqueat referri ad ἑτοίμως ἔχω: & facile eſt hoc explicare. Nam primùm omnium paratus fuerat Epheſo in Macedoniam ire, & inde Corinthũ. Act. 19.21, & 1. Cor. 16.5, & 8. deinde quum Dominus hoc conſilium impediuiſſet, conſtituerat Epheſo rectà ire Corinthum, vt oſtendit ſuprà, 1.15. quo conſilio rurſus mutato in Macedoniam venerat: vnde nunc tandem tertiò decreuerat eos inuiſere. ‡ ¶ *Parentes,* οἱ γονεῖς. ſub. θησαυρίζουσι: Nam alioqui ſcribendum fuit τοὺς γονεῖς.

15 *Pro animabus veſtris,* ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Id eſt, veſtri cauſa, ex Hebręorum idiotiſmo, quem ſæpe annotauimus. Id enim eſt quod in vernaculo ſermone diceremus, *Pour vos perſonnes:* niſi malimus expreſſe mentionem fieri animarum, vt de vera illorum ſalute hîc agi Corinthij intelligerent.

17 *Num per quenquam,* μή τινα, &c. Hebræa prorſus eſt hæc formula loquendi, quam expoſuimus Matt. 7.9. *¶ *Quæſtui vos habui,* ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς. id eſt, vobis ad rem faciendam ſum abuſus? Sic Cicero turpe eſſe dixit Remp. quæſtui habere. *faire ſon profit aux deſpens du public.* Nec mihi videtur Latinè melius exprimi poſſe Græcam hanc vocem cum accuſatiuo perſonæ conſtructam: de qua diximus ſuprà 2,10. & 7,2.

18 *Precatus ſum Titum,* παρεκάλεσα Τίτον. Vel, Hortatus ſum vt ad vos iret videlicet. ¶ *Fratrem,* τὸν ἀδελφόν. Certum quendam intelligit, vt apparet ex addito articulo, quanuis nomen eius non exprimat. ¶ *Num aliqua in re,* μή τι. Id eſt κατά τι, vel ἔν τινι. Sic enim malo accipere quàm vt περιττόν. * ¶ *Eodem ſpiritu inceſſimus?* τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; Id eſt, Nónne res ipſa oſtendit nos vno & eodem ſpiritu Dei regi? Eſt igitur valde prægnans hic Hebraiſmus, quem idcirco lubenter ſeruauimus integrum. Nam ſi Latinè cum Caſtellione dixeris, *Nónne eodem animo ingreſſi ſumus?* dimidium energiæ amiſeris.

19 *Rurſum putatis,* πάλιν δοκεῖτε. Vel, Numècontrario putatis. Vulg. *Olim putatis.* Legit enim πάλαι, quod non video quî poſſit conuenire, quanuis in vno codice ita ſcriptum inuenerimus. ¶ *In Chriſto,* ἐν Χριστῷ. Id eſt, vt eum loqui verè ac ſincerè conuenit qui ſe in Chriſto eſſe profiteatur. ¶ *Omnia autem hæc,* τὰ δὲ πάντα. Vulgata & Eraſmus nęglexerunt articulum, vt alibi ſæpe.

20 *Tumultuationes,* ἀκαταστασίαι. Vulgata & Eraſmus, *Seditiones.* & Vetus interpres addit, *Sint inter vos,* ad explicandam conſtructionem. ſuprà 6,5. eandem vocem verti *exagitationes.* Sed illic ſuas ærumnas, hic verò Corinthiorum vitia commemorat Apoſtolus.

	Μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώση ὁ Θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ᾗ ἔπραξαν.	21	Ne me poſtquam iterum venero, ∴deprimat Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccarunt, nec reſipuerunt ſuper impuritate & ſcortatione & proteruia quam patrarunt.	21	*Ne iterum quum venero, humiliet me Deus apud vos, & lugeam multos ex iis qui antè peccauerunt, & non egerunt pœnitentiã ſuper immunditia & fornicatione & impudicitia quam geſſerunt.*
	Κεφάλαιον ιγ.		CAP. XIII.		CAP. XIII.
Deut. 19. 15 matt. 18. 16 ioh 8. 17 heb. 10. 28	ΤΡίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.	1	TErtia hac vice venio ad vos. ‖Ex ore duorum teſtium aut trium ∴firmum erit ∴omne verbum.	1	*TErtio hoc venio ad vos. In ore duorum vel trium teſtium ſtabit omne verbum.*
	Προείρηκα καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς προημαρτηκόσι καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι.	2	Prædixi ∴& ſecundò prædico vt præſens, ∴& abſens nũc ſcribo iis qui antè peccarunt, & reliquis omnibus, fore vt, ſi denuò venero, non parcam.	2	*Prædixi & prædico vt præſens & nunc abſens iis qui antè peccauerunt, & cæteris omnibus, quoniam ſi venero iterum, non parcam.*
	Ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, ὃς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν.	3	∴Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Chriſti, qui erga vos non infirmus, ∴ſed potens eſt in vobis.	3	*An experimentũ quæritis eius qui in me loquitur Chriſtus? qui in vos nõ infirmatur, ſed potens eſt in vobis.*
	Καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ ἡ-	4	Nam etſi crucifixus fuit ∴ex infirmitate, viuit tamen ex potentia Dei. ∴nam & nos	4	*Nam etſi crucifixus eſt ex infirmitate, ſed viuit ex virtute Dei: nam & nos*

---

21 *Deprimat*, ταπεινώσῃ. Nihil erat quo magis exultaret Apoſtolus quàm proſpero ſuæ prædicationis ſucceſſu: cõtrà nihil erat vnde triſtiore & demiſſiore animo redderetur quàm quum cerneret ſe fruſtra laboraſſe. Hoc igitur eſt quod verbo ταπεινώσῃ voluit ſignificare. Theſſalonicenſes contrà vocat gloriam & gaudium ſuum, 1. epiſt. 2. 20.

IN CAPVT XIII.

1 *Tertia hac vice venio ad vos*, τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Vulgata, *Tertiò hoc venio ad vos*. Eraſmus, *Hic tertius erit aduentus meus ad vos*. quaſi de ſequuturo ipſius ad eos aduentu loquatur Apoſtolus. Neque verò nego ἐρχόμενον ſępe 167 in his libris ſignificare ἐλευσόμενον. Sed non patitur hiſtorica narratio, vt Pauli poſt hanc epiſtolam ſcriptam aduentus fuerit tertius, non modò quia ſecundi alicuius aduentus non facit mentionem Lucas, (neque enim is ſingula perſcripſit) ſed quia conſtat, eum fuiſſe primum eius in hanc vrbem aduentum quum Athenis illuc venit, vt narrat Lucas Act. cap. 18. quo tempore prima iecit Corinthiacæ Eccleſiæ fundamenta. Inde traiecit Epheſum, & ſtatim rectà contendit Hieroſolymam. Inde Cæſaream, & poſtea Antiochiam venit. Antiochiæ aliquantulum commoratus, ordine peragrauit Galatiam & Phrygiam: donec Epheſum, peragrata ſuperiore Aſia, deueniret. vnde priorem ad Corinthios epiſtolam ſcripſit. vbi conſumptis 27 menſibus, à Demetrij factione expulſus, in Macedoniam venit, vnde hanc alteram ſcripſit epiſtolam, paulo antequam ipſe ex Macedonia in Græciam tranſiret, vbi tres menſes conſumpſit. Quid ergo? nẽpe verbum ἔρχομαι præſenti tempore explicandum eſt, & binas ſuas epiſtolas pro totidem ad illos profectionibus recenſet. Nam paulo antè de vero ſuo ad illos aduentu hanc epiſtolam ſequuturo loquens, non dicit τρίτον ſed πάλιν: & in his epiſtolis aliquoties. & quidem mox teſtatur ſeſe ſcribendo haud aliter cũ ipſis agere, quàm ſi corpore præſens apud illos eſſet.

¶ *Firmum erit*, σταθήσεται. Hebr. יקום [*iakum*] Vulgata, * *Stabit*. Eraſmus, *Conſtituetur*. ¶ *Omne verbum*, πᾶν ῥῆμα, id eſt, omne negotium, Hebraica phraſi.

2 *Et ſecundò prædico vt præſens*, καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον. Plerique interpretes τὸ δεύτερον (quod tamen Vulgata non legit) exponunt de ſecundo quodam aduentu, quaſi ſit tertius quem in hac epiſtola pollicetur: qua de re diximus ſuperiore annotatione. Itaque Eraſmus ſic interpretatur, *Prædixi & prædico, vt præſens quum eſſem iterum*, [*ita*] *& abſens nunc ſcribo*. quæ interpretatio admitti non poteſt: quum enim ſubaudiat particulam Ita, ſatis liquet eum coniũgere ὡς παρὼν non cum προλέγω, ſed cum γράφω: vnde conſequuntur duo abſurda. Primùm enim ſupplenda eſſet copula quæ coniungeret προλέγω & γράφω. qualem ellipſin aliquoties quidem annotauimus, ſed tum demum tamen quum id fuit neceſſarium. Deinde bis videretur Paulus præſens ſcripſiſſe, aut certè ſcripſiſſe quum ſecundò præſens eſſet. Nam qui ſic loquitur, Vt præſens quum eſſem iterum, ita & abſens nunc ſcribo, certè alterum ſignificat ex iis duobus quę dixi. Ex iis autem puto liquere, τὸ δεύτερον pertinere potius ad προλέγω, & προείρηκα quidẽ ad priorem epiſtolam, προλέγω verò ad hanc ipſam referri. Nam hoc ipſum ſcripſit ſuperioris Epiſtolæ cap. 4. 19. 20. 21: neque inane eſt quod addidit ὡς παρὼν, vt præſens. Ita enim ſignificat ſui abſentis non minorem eſſe debere auctoritatem quàm ſi ex præſentis ore has minas intelligerẽt. Nulla igitur cauſa eſt cur ex hoc loco ſtatuatur ſecundus aliquis ipſius Pauli aduẽtus, quum ad abſentem referatur vtraque iſta prædictio. Nam certè ſi pręſens fuiſſet, nunquã inde diſceſſiſſet, niſi vel re tranſacta, vel eo ipſo confecto quod hîc ſe facturum interminatur. ¶ *Et abſens*, &c. καὶ ἀπὼν νῦν γράφω. Hoc verò per ſe ſatis intelligi poterat, etiamſi non eſſet additum, quum τὸ προλέγω dixerimus ad hanc epiſtolam referri. ſed tamen ſua emphaſi non caret iſta eiuſdem ſententiæ non eadem prorſus, ſed aliquantulũ diuerſa repetitio, quaſi dicat Apoſtolus, Olim id vobis denuntiaui, & ſecundò denuntio vt præſens, hac videlicet epiſtola quam abſens ſcribo. Vulgata verbum γράφω non legit, nec illud inueni in codice Claromontano: & certè planior ſic eſt ſententia.

3 *Quandoquidem*, ἐπεί. Vulgata, *An*, legit enim εἰ vel ἦ, accentu interrogante. ¶ *Sed potens eſt*, ἀλλὰ δυνατεῖ. Hîc mos eſt Hebræis familiaris, vt maioris emphaſeωs cauſa bis idem videantur dicere, vt expoſuimus Ioh. 1. 20. Sed fortaſſis tamen quia εἰς ὑμᾶς & ἐν ὑμῖν non fruſtra videtur repeti, aliter poſſit hic locus explicari, ita nimirum vt illud οὐκ ἀσθενεῖ referatur ad ea Spiritus dona ex quibus Corinthij per ſe poterant intelligere quàm efficax in ipſis fuiſſet Pauli prædicatio. Alterum autem membrum ad eã poteſtatem quam teſtetur ſe aduerſus præfractos & contumaces vſurpaturum: acſi dicat, Hoc vobis teſtor, me ſumma ſeueritate vſurum erga omnes iſtos adeo pertinaces. quandoquidem videmini alioquin mihi non credere niſi Chriſti in me loquentis ſpecimen vobis exhibeam: quem ſentitis quidem non eſſe erga vos (tot eximiis donis in vos collatis) infirmum & imbecillem, ſed ego vobis confirmo, ad vos, quum opus fuerit caſtigandos potentiſſimum eſſe. Vt autem hanc expoſitionem ſequar, eo etiam adducor quod ſubiicitur. Certum enim eſt hoc dici vt reuerentia auctoris miniſterij ad officium faciendum reuocentur.

4 *Ex infirmitate*, ἐξ ἀσθενείας. i. quod attinet ad infirmam illam formam ſerui quam accepit, ſemetipſum exinaniẽs. Idem enim hoc declarat atque κατὰ σάρκα, Ro. 1. 3. niſi quod

ἐξ

declarat οὐσίαν, ἀσθένεια verò eius οὐσίας qualitatem, cui opponitur potentia Dei, i. diuinitas illa potentiſſima quæ ſeſe in reſurrectione carnis potiſſimum exeruit. ¶ *Nam & nos*, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς. Particula cauſalis oſtendit argumenti ſuperioris conſequutionem: quòd alioquin videatur inepte Apoſtolus à Chriſti exemplo ſumpſiſſe argumentum, quo non Chriſti ſed ſuam poteſtatem videatur confirmare: niſi oſtenderit quatenus ſint Chriſto conformes miniſtri. Fuit, inquit, Chriſtus, quod ad carnem attinet, vilis & abiectus hominum iudicio, adeo vt ſit adactus in crucem. Huius imbecillitatis imaginem nos quoque circunferimus, quibus in ſpeciem nihil fingi poteſt contemptius. At idem ille crucifixus, re ipſa tandem oſtēdit ſe Deum eſſe: ita ſcitote etiam nobis, quos velut pro mortuis habetis, vigorem inuictum non deeſſe, quem aduerſus vos, ſi opus fuerit, vſurpemus, vt Chriſtum in nobis verè viuere ſentiatis. quamobrem etiam ζησόμεθα vertere malui, *Viui erimus*, quàm *Viuemus*.

μεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ εἰς ὑμᾶς.		infirmi ſumus ¨cum eo, ſed viui erimus cum eo, ex potentia Dei apud vos.	*infirmi ſumus in illo, ſed viuemus cum eo ex virtute Dei in vobis.*	
Ἑαυτοὺς πειράζετε εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτούς, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ μή τι ἀδόκιμοί ἐστε.	5	‖ Vos ipſos tentate an ſitis in fide, voſipſos probate. annon agnoſcitis voſmetipſos, *videlicet* Ieſum Chriſtum in vobis eſſe? niſi ¨reiectanei eſtis.	*Voſmetipſos tentate ſi eſtis in fide: ipſi vos probate. annon cognoſcitis voſmetipſos, quia Chriſtus Ieſus in vobis eſt? niſi fortè reprobi eſtis.*	1.Cor 11. 20
Ἐλπίζω δὲ ὅτι γνώσεσθε ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι.	6	At ſpero fore vt cognoſcatis nos non eſſe reiectaneos.	*Spero autem quòd cognoſcetis quia nos non ſumus reprobi.*	
Εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν Θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν· οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ᾽ ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν.	7	Opto autem à Deo, nequid mali faciatis: non vt nos probati comperiamur, ſed vt quod honeſtum eſt faciatis, nos verò ¨velut reiectanei ſimus.	*Oramus autem Deum vt nihil mali faciatis, non vt nos probati appareamus, ſed vt vos quod bonum eſt faciatis, nos autē vt reprobi ſimus.*	
Οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ᾽ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.	8	Non enim poſſumus quicquā aduerſus veritatem, ſed pro veritate.	*Non enim poſſumus aliquid aduerſus veritatē, ſed pro veritate.*	
Χαίρομεν γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε. τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν.	9	Gaudemus enim quum nos ¨infirmi ſumus, vos autem validi eſtis: hoc autem etiam optamus, veſtram *videlicet* ¨inſtaurationem.	*Gaudemus enim quoniam nos infirmi ſumus, vos autem potentes eſtis: hoc & oramus, veſtrā conſummationem.*	
Διὰ τοῦτο ταῦτα ἀπὼν γράφω, ἵνα παρὼν μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκέ μοι ὁ Κύριος εἰς οἰκοδομήν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν.	10	Propterea hæc abſens ſcribo, ne præſens ſeueritate vtar ex poteſtate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac nō ad deſtructionem.	*Ideo hæc abſens ſcribo, vt non præſens durius agam ſecundum poteſtatem quam Dominus dedit mihi in ædificationem, & nō in deſtructionem.*	
Λοιπόν, ἀδελφοί, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε· καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ᾽ ὑμῶν.	11	Quod ſupereſt, fratres, valete, inſtauramini, conſolationem habete, idem ſentite, in pace agite: & Deus charitatis ac pacis erit vobiſcum.	*De cætero, fratres, gaudete, perfecti eſtote, exhortamini, idem ſapite, pacem habete: & Deus pacis & dilectionis erit vobiſcum.*	
Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι, ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες.	12	Salutate alij alios ¨oſculo ſancto. Salutant vos ſancti omnes.	*Salutate inuicem in oſculo ſancto. Salutant vos omnes ſancti.*	

¶ *Cum eo*, ἐν αὐτῷ. Vulgata & Eraſmus, *In illo*. Sed ἐν pro σὺν poſitum eſſe vel illud declarat quòd in proximo membro ſcriptum eſt σὺν αὐτῷ. Eſt autem illud quoque obſeruandum, hac præpoſitione non tantùm ſignificari Chriſti & miniſtrorum ipſius ſimilem cōditionem, ſed hoc in primis, quòd à Chriſto in miniſtros (de his enim propriè hîc agitur) vis illa promanet, per quam diuina in ipſis virtus illa inhabitans, in media illorum infirmitate emineat.

* 5 *Reiectanei*, ἀδόκιμοι. Sic eos vocat Apoſtolus hoc loco, non qui ſint diuinitus ad vitam æternam electis oppoſiti, (nec enim ſtatim cenſenda ſunt iræ vaſa quicunque vel in ſuis peccatis adhuc manent, nondum efficaciter vocati, vel quicunque etiam poſt vocationem in graues lapſus incidunt) ſed quos Gallicè licet appellare, *Ceux qui ne ſont pas de miſe ni receuables*, quibus opponuntur δόκιμοι, vt * 1.Cor.11.19. Vulgata & Eraſmus, *reprobos*, quod mutaui vt periculoſam homonymiam vitarem. Probat autem ex miniſterij ſui apud Corinthios fructu, ſeſe verum eſſe Domini Apoſtolum.

7 *Velut reiectanei*, ὡς ἀδόκιμοι. hominum videlicet iudicio, vt ſuprà, 6.8.

9 *Infirmi*, ἀσθενεῖς. Infirmos rurſum vocat quorum vilis & abiecta eſt conditio, quibus opponit δυνατούς, in quibus floreat virtus illa & gratia Dei. ¶ *Inſtaurationem*, κατάρτισιν. Alij vertunt *perfectionem*, ſiue conſummationem, alij *integritatem*. Varia enim eſt & multiplex verbi καταρτίζειν ſignificatio. Mihi verò proximū verſiculum cum iſto comparanti videtur Apoſtolus nihil aliud hoc nomine ſignificare, quàm ſuum hoc eſſe conſilium vt Corinthiacæ Eccleſiæ membris quæ luxata fuerant, rurſus in locum ſuum veluti repoſitis, omnia illic inſtaurentur: vel vt omnibus ſublatis diſſidiis, rurſus inter ſe coniūgantur. Itaque licebat etiam *reconcinnationem* interpretari.

12 *Oſculo ſancto*, ἁγίῳ φιλήματι. Alibi diximus hanc fuiſſe non tantùm Iudæorum, ſed etiam aliarum gentium Orientis conſuetudinem, vt mutuis oſculis ſeſe ſalutarent ſumma amicitia ac neceſſitudine coniuncti: qua de re ſic Xenophon, loquens de Perſis, libro Cyri Pædiæ α, λέγεται ὅτι Κῦρος ἀπῄει, καὶ ἀπηλλάττοντο ἀπ᾽ ἀλλήλων, τοὺς συγγενεῖς φιλοῦντας τὸν Κῦρον τῷ στόματι, ἀποπέμπεσθαι αὐτὸν νόμῳ Περσικῷ. καὶ γὰρ νῦν ἔτι τοῦτο ποιοῦσι Πέρσαι. Et Herodotus in Clio, Ἐντυγχάνοντες δὲ ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι τῷδε ἄν τις διαγνοίη εἰ ὅμοιοί εἰσι οἱ ἐντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους, φιλέουσι τοῖσι στόμασι· ἢν δὲ ᾖ οὕτερος ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται· ἢν δὲ πολλῷ ᾖ οὕτερος ἀγεννέστερος, προσπίπτων προσκυνέει τὸν ἕτερον. Ad hanc conſuetudinem Perſarum proximè

acceſſiſſe Iudæorum mores facile eſt ex ſacra hiſtoria cognoſcere, adeo vt oſculum eſſet non modò amicitiæ alicuius, ſed cuiuſdam etiam ὁμοτιμίας ſymbolum. Eam autẽ conſuetudinem olim etiam publicè fuiſſe in Eccleſiaſtico cœtu obſeruatam, licet ex veterum ſcriptis cognoſcere, quum Iuſtinus id diſertè teſtetur Apolog. 2: quam tamẽ qui nunc velit in his regionibus vrgere, non modò ſit ineptus, ſed turpis etiam criminis ſuſpicione laboret.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	13	Gratia Domini Ieſu Chriſti, & charitas Dei, & communicatio Spiritus ſancti ſit cum omnibus vobis. Amen.	13	*Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti, & charitas Dei, & cõmunicatio ſancti Spiritus ſit cum omnibus vobis. Amen.*
Πρὸς Κορινθίους δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας, διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ.		Ad Corinthios ſecunda fuit ſcripta Philippis *vrbe* Macedoniæ, per Titum & Lucam.		*Ad Corinthios ſecunda miſſa fuit à Philippis Macedoniæ, per Titum & Lucam.*

¶ *Scripta fuit*, ἐγράφη. Vulg. *miſſa fuit*, ἐπέμφθη. Et verũ quidem eſt Philippis aut ex alia Macedoniæ vrbe ſcriptam hanc epiſtolam fuiſſe. Subſcriptiones tamen iſtas ſuppoſititias eſſe, adeo vt quædã etiã ſint falſæ, ſicut ſuis locis eſt à nobis annotatũ, ex eo etiam liquet quòd in quodã vetuſtiſſimo codice pro διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ legitur, ὑπὸ Παύλου καὶ Τιμοθέου: & in codice Claromõtano, ἡ πρὸς Κορινθίους β ἐπληρώθη. ἄρχεται ἡ πρὸς Γαλάτας, quæ verba ſunt deſcriptoris.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΓΑΛΑΤΑΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD GALATAS.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος (οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησου Χριστοῦ, καὶ Θεοῦ πατρὸς τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν)

2 Καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοὶ, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας.

3 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

4 Τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

5 ᾯ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAVLVS Apoſtolꝰ (¨nõ ab hominibus, neque ¨per hominem, ‖ ſed per Ieſum Chriſtũ, ac Deum Patrem ¨ qui ſuſcitauit eum ex mortuis)

2 Quíque mecum ſunt ¨omnes fratres, Eccleſiis Galatiæ.

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino noſtro Ieſu Chriſto:

4 ¨Qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris, ‖ vt eximeret nos ex præſenti ¨ ſeculo malo, ſecundum ¨ voluntatem Dei & Patris noſtri.

5 Cui *ſit* gloria ¨in ſecula ſeculorum. Amen.

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS Apoſtolus (nõ ab hominib. neque per hominẽ, ſed per Ieſum Chriſtum, & Deum Patrem qui ſuſcitauit eum à mortuis)* Tit.1.3

2 *Et qui mecum ſunt omnes fratres, Eccleſiis Galatiæ.*

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino noſtro Ieſu Chriſto:*

4 *Qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris, vt eriperet nos de præſenti ſeculo nequam, ſecundum voluntatem Dei & Patris noſtri.* Luc.1.7

5 *Cui eſt gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

* 1 *Non ab hominibus, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων.* Id eſt, nõ auctoribus hominibus vllis. qua nota ſuũ Apoſtolatũ non tam diſtinguit à ciuilibus & humanis legationibus, quàm à reliquis ſacris functionib. in quibus delegãdis interueniãt homines, Dei quoque nomine cõgregati. * ¶ *Per hominem, δι' ἀνθρώπου.* Rurſum expreſſius notat ſe vnum eſſe ex illis ἀμέσως, à Chriſto deſignatis: cui vocationi adiuncta erat Spiritus ſancti menſura extraordinaria quam infuſam vocãt, ſicut mox declarat verſ.12. vt vel hoc ſolo argumento deprehendi debuerit iſtorum falſitas, qui doctrinæ Pauli aduerſabantur, quũ ſibi ipſi Deus non repugnet. Et fortaſſis etiã Paulus ita ſeſe ex eorum etiam numero exemit, qui interdum ab Apoſtolis, abſque Eccleſiarum adhibitis ſuffragiis, vt quæ nondum erant conſtitutæ, ſed tum demum plantabantur, hûc & illûc mittebantur, Euangeliſtę peculiariter vocati, cuiuſmodi fuerunt illi Pauli aſſeclæ, Timotheus, Titus, Lucas, & alij in ipſius epiſtolis & Actorum hiſtoria celebrati. Etſi verò inter particulas ἀπὸ & διὰ videtur hoc non eſſe inane diſcrimen, quòd ἀπὸ auctoritatis eſſe videtur, διὰ verò miniſterij à ſuperiore quopiam demandati: tamen hoc loco non puto iſtud nimis vrgendũ, quum mox non tantum Chriſto vt mediatori, qui de hoc ipſo munere loquens, Sicut (inquit) miſit me Pater, ita & ego mitto vos, ſed etiam ipſi Deo Patri particula διὰ attribuatur. Ieſum autem Hominibus & homini opponens, non negat hominem eſſe, ſed cæterorum hominũ numero eximit, quod ad vocationis auctoritatem. * ¶ *Qui ſuſcitauit, τοῦ ἐγείραντος.* Vel, *qui ſuſcitauerat.* Certum enim eſt Apoſtolum vt os iſtis occluderet, qui ipſi obiiciebant quòd vel oculis ſuis Dominum non vidiſſet vt alij Apoſtoli, vel cum ipſo familiariter non fuiſſet verſatus, hanc circũſtantiam tẽporis expreſſiſſe, qua illuſtrior etiã ipſius vocatio quàm cęterorum Apoſtolorũ reddebatur, quòd a Chriſto iam glorioſo & ex ipſis cælis loquente fuerat vocatus ad Apoſtolatum.

2 *Omnes fratres, πάντες ἀδελφοί.* Hoc quoque ad rẽ vel maxime facit, vt norint Apoſtolum ſuam quampiam doctrinam, vt ἰδιογνώμονες ſolent, proponere. puto verò ſic totum Antiochenæ Eccleſiæ presbyteriũ ſignificari, & inde ſcriptam hanc epiſtolã eo tẽpore quod inter Pauli & Barnabæ, ex prima illa peregrinatione, in Aſiam reuerſionem, & iſtorum turbatorum ad ipſos Antiochenos aduentum, multum interceſſiſſe teſtatur, Lucas Act.14,28. Cæterùm ſi immediatè à Chriſto vocari eſt veræ & germanæ Apoſtolicæ poteſtatis nota, deſiit illa certè morientibus illis Apoſtolis, quum iam ſuo munere, cõſtitutis orbis Eccleſiis, eſſent defuncti: nec vlli priuatæ Eccleſiæ fuit ab illis vnquam in alias quaſdam, nedum in totum orbem terrarum authoritas vlla attributa: ſed illam ſenſim ordinis ſeruandi ſpecie inuexit ambitio. *

4 *Qui dedit ſemetipſum, τοῦ δόντος ἑαυτόν.* Alterũ hoc eſt caput ſecuturæ pſeudoapoſtolorũ redargutionis, qui ceremonias adhuc vrgebãt iam in Chriſto Ieſu impletas, & operum iuſtitiam gratuitæ redemptioni ex diametro oppoſitã. * ¶ *Seculo malo, αἰῶνος πονηροῦ.* Sic vocat deprauatiſſimam illã hominũ vitã & miſerrimã cõditionẽ extra Chriſtum, qua ſignificatione ſæpe ſolet mundi & tenebrarum nomen vſurpare. ¶ *Voluntatem, τὸ θέλημα,* i. Gratuitã beneuolentiam, quam alibi vocat εὐδοκίαν & πρόθεσιν. Hebræi רצון [*ratſon*] appellant, de qua diximus Luc.2.14. quanuis interdum θέλημα & εὐδοκίαν iungat, vt infrà, Epheſ.1.5.

5 *In ſecula ſeculorum, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Hebraicè

לעולם עולמים [*lebolam holamim*] pro infinito ſpatio, vt * Rom.16.27. Sic verò declarantur impleta omnia quæ patribus fuerant figuris, ſuo tempore aduentu veritatis abolendis, adumbrata.

Θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον·	6	Miror vos ⁚ita citò, ⁚deſerto eo qui vocauit vos in gratiam Chriſti, ⁚transferri ⁚in aliud Euangelium:	6	*Miror quod ſic tam citò transferimini ab eo qui vos vocauit in gratiam Chriſti, in aliud Euangelium:*
Ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο· εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.	7	⁚Quod non eſt aliud: ⁚ſed nõnulli vos turbant, & volunt ⁚inuertere Euangelium Chriſti.	7	*Quod non eſt aliud, niſi ſunt aliqui qui vos conturbant, & volunt conuertere Euangelium Chriſti.*
Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω.	8	Sed etiam ſi nos, aut Angelus è cælo euãgelizet vobis pręter *id* quod vobis euangelizauimus, ⁚anathema eſto.	8	*Sed licet nos, aut Angelus de cælo euangelizet vobis præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema ſit.*
Ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.	9	Vt antè diximus, etiam nunc iterum dico, Siquis vobis euãgelizauerit præter *id* quod accepiſtis, anathema eſto.	9	*Sicut prædiximus, & nunc iterum dico, Siquis vobis euãgelizauerit præter id quod accepiſtis, anathema ſit.*
Ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην.	10	⁚Nunc enim ⁚*vtrum* homines an Deum ſuadeo, aut quęro hominibus placere? Enimuerò ſi ⁚adhuc hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.	10	*Modò enim hominibus ſuadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? ſi adhuc hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.*

* 6 *Ita citò*, οὕτω ταχέως. Addit hæc etiam circunſtantia magnum pondus huic reprehenſioni. ¶ *Deſerto eo qui vocauit vos in gratiam Chriſti*, ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ. Sic Vetus interpres conuertit, Gręcis etiam aſſentientibus, & Auguſtino quoque, apud quos nulla fit mẽtio Χριστοῦ coniungendi cum καλέσαντος. Ab hoc tamen in eo diſſentio quòd ἀπὸ τοῦ καλέσαντος conuertit ad verbum, *Ab eo qui vocauit*, nimium ambiguè. Sic enim accipi poſſet quaſi ſit ſcriptum ὑπὸ τοῦ καλέσαντος, acſi idem ille diceretur Galatas à vero Euãgelio auertiſſe, qui eos antea ad illud vocarat. Itaque vt omnem amphiboliam vitarem, conuerti, *Deſerto eo qui vocarat vos*, &c. Eraſmus, *A Chriſto qui vocauit vos per gratiam*. Mauult enim cum Hieronymo, Χριστοῦ per hyperbaton conſtrui cum τοῦ καλέσαντος. vt etiã vertit Syrus interpres. Altera tamen interpretatio nihil prorſus torquet, & planam habet ſententiam. Et plerunque in Apoſtolicis ſcriptis vocatio ſolet tribui Deo potius ad Chriſtum vel per Chriſtum vocanti, vt 2. Theſſ.2.13.14.& 16. Item 1.Pet.5.10, quibus teſtimoniis poſſit hic locus veluti commentariis illuſtrari. Sed & in nonnullis codicibus, vt in Græcis ſcholiis, pro Χριστοῦ legitur Θεοῦ. quã lectionem etiamſi ſequamur, nolim tamen hyperbaton ſtatuere, ſed dixerim potius Apoſtolum de ſeipſo loqui, à quo Galatæ deficiant, quum ipſe eos ad Dei gratiam vocarit, non ad Legem. Res enim ipſa oſtendit, Chriſti gratiam vocari à Paulo ſalutem gratis in Chriſto oblatam: id eſt ſummam Euangelij, quod opponit Legi & falſo pſeudapoſtolorum Euangelio. Auguſtinus pro In gratiam, legit In gloriam, contra Græcorum codicum fidem.

¶ *Transferri*, μετατίθεσθε. Vtitur præſenti tẽpore, quaſi nondum deſciuerint, ſed adhuc ſint in actu, quod aiunt. Deinde verbum paſſiuum vſurpauit, vt culpam in pſeudoapoſtolos deriuet. ¶ *In aliud Euangelium*, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον. Ambroſius connectit cum participio καλέσαντος, ſed perperam. Euangelium autem vocat non libros de Chriſto ſcriptos, ſed doctrinam ipſam de Chriſto.

7 *Quod non eſt aliud*, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο. Ambroſius hoc non legit. Hieronymus verò duntaxat legit ὃ οὐκ ἔστι, *quod non exiſtit*, ſiue *quod nuſquam eſt*. vt habet etiã Syrus interpres. Nam quum vnum ſit Euangelium, non plura, altera illa doctrina quam amplexi erant Galatæ, non erat Euangelium niſi nomine tenus. Dicitur autem falſum Euangelium non eſſe Euangelium, quoniam videlicet non poteſt eſſe multiplex verum Euangelium, ſicut Epheſ.2.12. dicũtur ἄθεοι, non qui nullum numen agnoſcerent, ſed qui pro vero illo & vnico plurimos falſos colerent. Nonnullis tamen placet hoc connectere cum eo quod ſequitur, quaſi prouocabulũ ὃ non referat duntaxat εὐαγγέλιον, ſed totũ cõplexũ ſuperioris orationis: acſi Aliud ponatur pro Alia re, veluti quum dicimus, Hoc nihil eſt aliud quàm quòd vis fallere. Eius ſententiæ fuit etiam Eraſmus, vt qui propterea pro εἰ μή τινες εἰσιν, conuerterit Niſi quòd quidam ſunt. Sed hæc interpretatio mihi non probatur, quia non eſt ſcriptum εἰ μὴ ὅτι τινές εἰσιν, ſed εἰ μή τινες, vt ſatis appareat ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο cum ſuperioribus cohærere. Sequutus ſum igitur Græcos interpretes, ſummo conſenſu hoc ita explicantes, vt ὃ non referat aliud quàm εὐαγγέλιον, perinde acſi ſcriptum eſſet, μὴ ὄντος ἄλλου. ¶ *Sed*, εἰ μὴ, id eſt ἀλλὰ, vt Matth.12.4, & infrà, 2.16, vbi pluribus de hoc dicemus: & Apocal.9.4, & 21.27. Vulgata & Eraſmus, *Niſi*. quod in cauſa fuit cur Eraſmus interiiceret particulam Quòd, & nonnulli alij plura ſubaudirent. Syrus autem interpres habet, vt vertit noſter Tremellius, *ſed ſecundum homines illos eſt qui conturbant vos*. Verùm admonuit me Cornelius Bertramus meus collega, in aliquibus codicibus deeſſe particulam איך [*aich*] id eſt, ſecundũ, hoc ſenſu, *ſed quidam ſunt, qui*, &c. & ita Syra cum noſtris Græcis conſentiunt. ¶ *Inuertere*, μεταστρέψαι. Vel *Euertere*. Quid enim magis contrarium eſt fidei ſiue gratuitæ iuſtificationi, quàm iuſtificatio ex Lege, ſiue meritis, non Chriſti ſed noſtris, etiamſi per Chriſtum illa in nobis gigni dicamus. quaſi ſcilicet Chriſtus dicatur nos iuſtificare, quia tribuit nobis rationem qua nos ipſos iuſtificemus. Itaque qui volunt iſta duo conciliare, magis etiam ſunt inepti quàm ſiquis conetur lucem cum tenebris, mortem cum vita coniungere.

8 *Anathema*, ἀνάθεμα. Vide Rom.9.3, & 1. Corinth.12.3, & 16.22.

10 *Nunc enim*, ἄρτι γάρ. Tempus anteactum in Phariſaiſmo opponit præſenti conditioni, quum iam ex Phariſæo factus Apoſtolus, Deum non homines annuntiaret. ¶ [*Vtrum*] *ſuadeo homines an Deum?* ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν; Sic etiam conſtruitur idem verbum, Act.28.23. quum alioqui res aliqua non perſona dicatur ſuaderi. Dei igitur appellatione τὰ τοῦ Θεοῦ intelligit. & πείθειν idem declarat atque τὸ κηρύττειν. Pauli igitur antagoniſtę, vt Galatas ab eo abducerent, nihil aliud quàm principes illos Apoſtolos in ore habebant, quos cum Paulo committebant, quaſi contrarium Euangelium doceret. Itaque quanuis falſum eſſet quod illi prætexebant, & Apoſtolis nihil detractũ vellet Paulus, coactus tamen fuit oſtendere, primùm ſe nihilo eſſe quoquam illis inferiorẽ, vt qui ab ipſo quoque Chriſto eſſet eductus, & Apoſtolus deſignatus, adeo quidem vt nihil hîc cuiquã mortali prorſus acceptum ferret: deinde ſe ita ſemper fuiſſe comparatum vt nunquam hominibus placere ſtuduerit, ſed ipſum etiam Petrum (quando ita faciendum fuit) liberè reprehenderit. Illa verò quum poſſent ſuperbius dicta videri, argumenta nunc adhibet quibus aſſerit eius doctrinæ dignitatem cui Angelos etiã ipſos ſubiecerat. Itaque quum non ſit Apoſtolo propoſitum oſtendere quibus, ſed quid annunciare conſueuiſſet, neque de auditoribus, ſed de doctrina ipſa diſputare: quũ denique ſeſe cum iſtis aduerſariis ſuis comparet quibuſcum habebat quidem communes auditores, doctrinã verò

diuerſam

diuerſam: quòd illi homines viderentur prædicare, ipſe Deum annuntiaret: illi hominibus, quorum nomine abutebantur, ipſe Deo ſeſe approbaret. Vetus interpres non rectè videtur conuertiſſe, *Hominibus ſuadeo, an Deo?*

* ¶ *Adhuc*, ἔτι. in Phariſaiſmo videlicet adhuc perſeuerans. Fuit autem duplex Phariſæorum genus: vnum, idque frequentius, eorum qui meri erant hypocritæ, in quos plerūque inuehi conſueuit Chriſtus: alterum ſuperſtitioſorum, & ſuæ ſimul iuſtitiæ confidentium, ex quorum numero ſe fuiſſe teſtatur noſter Apoſtolus, ignorantia videlicet, quāuis ἀναπολογήτῳ, non autem contra conſcientiam peccantium. Videtur autem mihi iſtud, Quærere hominibus placere, de ipſo doctrinæ genere ab hominibus falſa ſui opinione deceptis excogitatę, potius quàm de iis accipiēdum qui adulatoriè captarent aliorum bonam gratiam, vel potius aduerſus Chriſtianos odium iſta Legis & Euangelij permixtione mitigare ſtudebant, quales ſunt hodie qui Papiſmum & veri Euangelij profeſſionem media quadam ratione conciliare ſe poſſe ſomniant.

Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον.	11	‖Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium prædicatum à me, non eſſe ¨ ſecundum hominem.	11	*Notum enim vobis facio, fratres, Euangelium quod euangelizatum eſt à me, quia non eſt ſecundum hominem.*	1.Cor.15.1
Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτὸ, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.	12	Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus ſum, ſed ¨ *illud* retegente *mihi* Ieſu Chriſto.	12	*Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, ſed per reuelationē Ieſu Chriſti.*	
Ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν.	13	‖Audiſtis enim quomodo verſatus ſim olim in Iudaiſmo, me *videlicet* ¨ ſummè perſequutum eſſe Eccleſiam Dei, & eam ¨ vaſtaſſe:	13	*Audiſtis enim conuerſationem meam aliquando in Iudaiſmo, quoniam ſupra modum perſequebar Eccleſiam Dei, & expugnabam illam.*	Act.9.1
Καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων.	14	Et profeciſſe in Iudaiſmo ſuper multos æquales meos in genere meo, quum vehementiore ſtudio tenerer ¨ traditionū quas à patribus meis acceperam.	14	*Et proficiebā in Iudaiſmo ſupra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator exiſtens paternarum mearum traditionum.*	
Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ,	15	Quando verò placuit Deo, ¨ qui ſeparauerat me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam,	15	*Quum autem placuit ei qui me ſegregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam,*	
Ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοὶ, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι.	16	¨ Retegere Filiū ſuum ¨ in me; ‖vt euangelizarem ipſum inter Gentes, non ¨ ſtatim prætereà ¨ contuli ¨ cū carne & ſanguine.	16	*Vt reuelaret Filium ſuum in me, vt euangelizarem illum in Gentibus, continuò nō acquieui carni & ſanguini.*	Ephes.3.8

---

11 *Secundum hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. Id eſt, doctrinam quandam humanitus excogitatam, vel denique, quam ego ab hominibus acceptam, ex eorum auctoritate annuntiē. * Vtraque enim iſta expoſitio cohæret neceſſariò, & illa quidem à præcedente verſu, iſta verò à proximè ſequente pendet. Vide Rom.3.5.

12 [*Illud*] *retegēte* [*mihi*] *Ieſu Chriſto*, δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Intellige de patefactione extraordinaria. Nam alioqui ſolus Filius Euangelium reuelat per Spiritū ſuum, ſed hominum miniſterio, quod hîc excluditur à Paulo, vt Apoſtolatus ſui ac proinde doctrinæ ſuæ auctoritatem aſſerat. Itaque etiam opinor παρέλαβον & ἐδιδάχθην non eſſe ſynonyma hoc in loco, ſed illud, ad Apoſtolatus onus Paulo impoſitum, iſtud ad doctrinæ quam prædicaturus erat, perceptionem referri. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Per reuelationem Ieſu Chriſti*, ambiguè: quanuis Græcis ad verbum reſpondeat.

13 *Summè*, καθ' ὑπερβολήν. Vulgata & Eraſmus, *Supra modum*, non ſatis expreſſé. Nam de omnibus id dicitur qui virtutis fines tranſiliunt, hic verò ſummus quidam maximi vitij gradus ſignificatur. ¶ *Vaſtaſſe*, ἐπόρθουν. Vulgata, *Expugnabam*. quam interpretationem reprehendens Valla, *Contumelia fit Deo*, inquit, *cuius Eccleſia dicitur expugnari*. Hoc verò dupliciter excuſat Eraſmus: primùm, quaſi Eccleſiæ nomine ſignificetur exigua illa multitudo fidelium: deinde, quaſi non ad euentum rei, ſed ad Sauli conatus hoc ſit referendum. Atqui Paulus toti Eccleſiæ bellum indixerat, vt qui in Arabiam vſque excurreret, & Chriſtum ipſum, non autem certos homines, perſequeretur: ſed ne eum quidem cœtū potuit expugnare qui Hieroſolymis erat. Deinde non poteſt expugnandi vocabulū pro Expugnare conari, hoc in loco accipi, niſi admodum violenta declaratione. Itaque illam interpretationem, ex Valla, prorſus repudio, quū Eccleſia Dei non magis quàm Deus ipſe, poſſit expugnari: quam ipſæ inferorum copiæ nunquam opprimere poterunt, vt expoſuimus Mat.16.18. Eraſmum autem valde profectò demiror ad hanc interpretationem tuendam, quam tamen ipſe mutauit, ea ratione impulſum quòd τὸ πορθεῖν nihil aliud ſignificare putarit quàm expugnare aut capere. Nam hoc certè non puto vllius idonei teſtis auctoritate poſſe confirmari. Imò verò dici poteſt aliquis eam vrbem πορθῆσαι, quam nunquam oppugnarit; vt Romæ accidit à Gallis: & viciſſim expugnantur multæ vrbes quas tamen militi non liceat diripere. hoc enim eſt πορθεῖν quod Latinis diripere, populari & vaſtare. i. incēſis domibus ad vaſtitatem redigere, παρὰ τὸ πρήθειν. i. ab incendendo, quod & ipſe Eraſmus annotauit. Atenim, dices, hoc plus eſt quàm expugnare. Id verò pernego, niſi expugnatio præceſſerit. Poſſunt enim agri & vrbes ſalua republica vaſtari, vt Hannibali accidit tandem à Romanis ſuperato. Diripi igitur ad tempus ac vaſtari poteſt vinea Domini, interfici agricolæ, omnia denique ita diſperdi vt nulla hominibus appareat vineæ facies: ſed expugnari tamen non poteſt, ita videlicet vt in hoſtium ius ac poteſtatem omnem concedat: quum iis ipſis vtatur Dominus, vt eius ipſius cuſtodibus, qui ſunt illam populati.

14 *Traditionum quas à patribus*, &c. τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. Vulgata, *Paternarum mearum traditionum*. Eraſmus, *A maioribus meis traditorum inſtitutorum*. Quid ſit παραδόσεις diximus Matth.15.3. Paternas autem traditiones vocat, quòd non modò Phariſæus eſſet ipſe, ſed etiam Phariſæo patre natus, vt teſtatur Act.23.6. & ita declarat quid Iudaïſmi appellatione intellexerit.

15 *Qui ſeparauerat*, ὁ ἀφορίσας. Vulg. & Eraſ. *Segregarat*. Vide Matth.13.49. Loquitur autem Paulus de æterna Dei prædeſtinatione ad Apoſtolatum: cujus quaſi tres ſint gradus, nempe æternum Dei conſilium, (quod commemoratur in re prorſus ſimili, Ierem 1.5.) deinde deſignatio ab vtero; poſtea vocatio: omnes iſtos gradus pulchrè commemorat Paulus ſuo ordine. Nam εὐδοκία (id eſt רצון [*ratſon*,] de qua diximus Luc.2.14) primum illum gradum deſignat quem deinde reliqui duo conſequuntur. Quis igitur docuit ab operibus præuiſis prędeſtinationem auſpicari? Is nimirum qui Spiritui ſancto aduerſatur.

16 *Retegere*, ἀποκαλύψαι. Eraſ. [*In hoc*] *vt reuelaret*. Con-

iunxit enim cum participio καλέσας, quia ſequitur ἐν ἐμοὶ, de quo mox dicemus. At mihi commodius videtur hoc referre ad verbum εὐδόκησεν. quanuis Syro etiam interpreti prius illud magis placuerit. ¶ *In me*, ἐν ἐμοί. id eſt, mihi. Sed tamen illud videtur quiddam etiam amplius ſignificare, quod apparet ex Hebræorum idiotiſmo. Nam ἐν ἐμοὶ omnino id declarat quod על מי [*hal mi*,] vt conſtruitur verbum reſpondens Græco verbo ἀποκαλύπτεσθαι, Eſa. 53.1, & videtur eo dicendi genere ſignificari Dei gratiam cælitus in animum ipſum illabi, vt Græca etiam ſcholia annotarũt. Eraſmus, *Per me*, vt ἐν ἐμοὶ poſitum ſi pro δι᾽ ἐμοῦ: quamobrẽ etiam hoc coniunxit cum participio καλέσας, vt modò dixi. ¶ *Statim*, εὐθέως. Hieronymus, vt Porphyrij calumniam vitet, ex hoc loco Paulum ſummæ tũ arrogantiæ tum inconſtantiæ accuſantis, hanc particulam connectit cum εὐαγγελίζωμαι, quaſi aliud conſilium capturus fuerit Paulus niſi Dominus iuſſiſſet eum ſtatim ſeſe accingere ad prædicationis munus. Sed non fuit neceſſe ad hanc diſtinctionem confugere. Oſtendat Porphyrius Paulum ſibi aliquid arrogare, & ſolidum erit eius argumentum. Quum verò res ipſa oſtendat Paulum repentè & vno momento ita fuiſſe zelo & ſapientia impletum, vt ex prædicationis ipſius ſucceſſu apparuerit eum nihil indigere cuiuſquã ſubſidio, agnoſcat ille ſuam calumniam: nos verò Paulum verè fuiſſe Apoſtolum fateamur, qui & ipſe cælitus doctrinam ſuam hauſerit extra ordinem, vt nihil hîc habeat quiſquam quod obganniat. Quòd autem poſtea cum Apoſtolis contulit, id non ſua ipſius ſed Eccleſiarum cauſa fecit, nempe vt omnibus magis ac magis de ſummo inter Apoſtolos cæteros & ipſum Paulum conſenſu conſtaret, vt nullus iam locus arrogantiæ relinquatur. ¶ *Preterea contuli*, προσανεθέμην. Ἀνατίθεσθαι ſignificat arcanum ſuum familiariter quaſi in ſinum amici deponere, vt explicat doctiſſimus Budæus. & puto ſumptam eſſe hanc ſignificationem ab eo quòd curas noſtras ac difficultates, in quibus verſamur, quaſi onus aliquòd in amicos exoneremus. Præpoſitio verò πρὸς addita eſt, vt teſtetur Apoſtolus ſe quaſi nõ contentum iis quæ ex Domino acceperat, præterea contuliſſe cum aliquibus vt noui quippiam diſceret. Vulgata, *Acquieui*, non ſatis commodé. Oecumenius inter cæteras declarationes, exponit προσεπιμνησάμην, vt videatur legiſſe προεθέμην, pro prætuli & primo loco habui. nam carnem & ſanguinem interpretatur patriam & cognatos. quæ declaratio excurrit extra metam Apoſtolo propoſitam. Syrus vertit גלית [*guelith*,] id eſt aperui ſiue pàtefeci, iſtud videlicet negotium, vt ſi Gallicè dicas, *ie ne m'en ſuis deſcouuert, ou, rapporté*. Non deſunt etiam qui legant προανεθέμην, ídque fortaſſe rectius, id eſt, *ſtatim primus id contuli*, cõſilium videlicet ſuper re tanta & tam periculoſa capturus: aut alicuius auctoritatem expectans, ſed ſtatim ſum opus ipſum aggreſſus. ¶ *Cum carne & ſanguine*, σαρκὶ καὶ αἵματι. i. cum quoquam mortalium, vt Epheſ. 6.12. Totus enim in eo eſt Apoſtolus, vt doceat ſe ab vno Chriſto hauſiſſe quod prædicabat, ne ſummis Apoſtolis, quorum auctoritate iſti falſi doctores abutebantur, videatur vlla in re inferior. Homines igitur omnes ſemel comprehendens, & Chriſto iam glorioſo vnicóque ſuo præceptori opponẽs, ab infirma & imbecilla natura ipſos denominat. Quorſum autem hoc? Nempe quòd his argumentis pſeudapoſtoli Galatas faſcinaſſent: quaſi Paulus vnus eſſet ex Apoſtolorum diſcipulis, & quidem poſtremus, vt non ſtatim ei credendum eſſet: ſummos autem Apoſtolos non ita abhorrere à circunciſione & Lege, quæ adhuc ſeruaretur Hieroſolymis. Illud ergo primùm refutat, ſéque à Chriſto ipſo glorioſo inſtitutum, & Apoſtolum Gentibus deſtinatum oſtendit: deinde ſibi cum reliquis Apoſtolis optimè conuenire. à quibus tamen nihil noui didicerit. Qui igitur per carnem & ſanguinem intelligunt cognatos ipſius Pauli, vel carnis cupiditates, nihil dicunt.

Οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους· ἀλλ᾽ ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν.	17	Neque ¨redij Hieroſolymam ad eos qui ante me *fuerunt* Apoſtoli: ſed abij ¨in Arabiam, ac denuo reuerſus ſum Damaſcũ.	17 *Neque veni Ieroſolymam ad anteceſſores meos Apoſtolos: ſed abij in Arabiam, & iterum reuerſus ſum Damaſcum.*
Ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον· καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε.	18	Deinde tribus pòſt annis redij Hieroſolymam, ¨vt viſerem Petrum: & permanſi apud eum dies quindecim.	18 *Deinde poſt annos tres veni Ieroſolymam videre Petrum: & manſi apud eum diebus quindecim.*
Ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου.	19	Alium autem ex Apoſtolis non vidi quenquam niſi ¨Iacobum fratrem Domini.	19 *Alium autem Apoſtolorum vidi neminem niſi Iacobum fratrem Domini.*
Ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύδομαι.	20	In iis porro quæ ſcribo vobis, ecce ¨(coram Deo *loquor*) nõ mentior.	20 *Quæ autem ſcribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior.*
Ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας.	21	Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.	21 *Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ.*
Ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ·	22	Eram autem ignotus facie Eccleſiis Iudææ quæ *erant* in Chriſto.	22 *Eram autem ignotus facie Eccleſiis Iudææ quæ erant in Chriſto:*
Μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, Ὅτι ὁ διώκων ἡμᾶς ποτε, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν πίστιν ἥν ποτε ἐπόρθει.	23	Sed ſolùm audierant *qui dicerent*, Qui perſequebatur nos aliquãdo, nunc euangelizat ¨fidem quam olim ¨vaſtabat.	23 *Tantùm autem auditũ habebant, Quoniam qui perſequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquãdo expugnabat.*
Καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ τὸν Θεόν.	24	Et glorificabant Deum ¨de me.	24 *Et in me clarificabant Deum.*

---

17 *Redij*, ἀνῆλθον. Vulgata, *Veni*, ἦλθον. ¶ *In Arabiam*, εἰς Ἀραβίαν. Vide Act. 9.26.

18 *Vt viſerem*, ἱστορῆσαι. Vulgata, *Videre*. Eraſmus, *Vt viderem*. Neuter ſatis expreſſè. Significat enim ἱστορεῖν cognoſcẽdi & intelligẽdi cauſa inſpicere, atque etiã viſere & oculis ſubiicere. Sic diſtinxit ab ἰδεῖν Plut his verbis in Cic. Ὥστε τοὺς πατέρας τῶν παίδων ἐπιφοιτᾶν τοῖς διδασκαλείοις, ὄψει τι βουλομένους ἰδεῖν τὸν Κικέρωνα, καὶ τὴν ὑμνουμένην αὐτοῦ περὶ τὰς μαθήσεις ὀξύτητα καὶ σύνεσιν ἱστορῆσαι.

19 *Iacobum*, &c. Ἰάκωβον, &c. Vide Act. 15.14.

20 *Coram Deo*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Verbum ſuppleui ex quo intelligatur eſſe iuriſiurandi ſpecies, deinde vt cohæreat ſequens particula. Nam quod adfert Hieronymus, nempe, Coram Deo ſunt, id eſt digna Dei conſpectu, prorſus eſt abſurdum.

23 *Fidem*, τὴν πίστιν. i. doctrinam fidei, ſiue Euangelium, vt 1. Tim. 4.1, & infrà, 3.2. Fidei enim voce & id quo creditur, & id quod creditur ſignificamus, vt ſcitè docet Magiſter ſententiarum. ¶ *Vaſtabat*, ἐπόρθει. Sic apud Salluſtium dicitur conſcientia mentem vaſtare. Vide ſupra, verſ. 13.

24 *De me*, ἐν ἐμοί. Heb. בי [*bi*] pro עלי [*hali*.]

	Κεφάλαιον β.		Cap. II.		Cap. II.
	Ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέβην εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ Βαρνάβα, συμπαραλαβὼν καὶ Τίτον.	1	Deinde interiectis annis quatuordecim, rurſum aſcendi Hieroſolymam vnà cum Barnaba, aſſumpto ſimul & Tito.	1	Deinde poſt annos quatuordecim iterum aſcendi Ieroſolymam cum Barnaba, aſſumpto & Tito.
2	Ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μή πως εἰς κενὸν τρέχω, ἢ ἔδραμον.	2	Aſcendi autem ex reuelatione, & expoſui eis Euangelium quod prædico inter Gẽtes: ſed priuatim iis qui ſunt in pretio, nequo modo fruſtra currerem aut cucurriſſem.	2	Aſcendi autem ſecundum reuelationem, & cõtuli cum illis Euangelium quod prædico in Gentibus: ſeorſum autem iis qui videbantur aliquid eſſe, ne forte in vacuum currerem, aut cucurriſſem.
3	Ἀλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοὶ Ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι.	3	Sed neque Titus qui mecum erat, quanuis eſſet Græcus, coactus fuit circuncidi:	3	Sed neque Titus qui mecum erat, quum eſſet Gẽtilis, compulſus eſt circuncidi:
4	Διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωνται.	4	Nempe propter irreptitios falſos fratres qui irrepſerãt ad explorandam libertatem noſtram quam habemus in Chriſto Ieſu, vt nos in ſeruitutem adigerent.	4	Sed propter ſubintroductos falſos fratres, qui ſubintroierũt explorare libertatem noſtram quam habemus in Chriſto Ieſu, vt nos in ſeruitutem redigerent.
5	Οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ· ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς.	5	Quibus ne ad momentum quidem ceſſimus per ſubiectionem: vt veritas Euangelij permaneret apud vos.	5	Quibus neque ad horam ceſſimus ſubiectione, vt veritas Euangelij permaneat apud vos.

IN CAPVT II.

1 *Interiectis quatuordecim annis*, διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. Vide Marc. 2.1. Cæterùm Lucas narrat quinque Pauli ad Hieroſolymitanos profectiones poſt ipſius ad Chriſtum conuerſionem: Vnam, quum ex Arabia rediret vbi triennium egerat, Act. 9.26: Alteram, Act. 11.30. quum miſſus fuit Hieroſolymam cum Barnaba ad perferendas Antiochenorum eleemoſynas: Tertiam, quum vnà cum Barnaba miſſus eſſet vt ibi decideretur controuerſia de circunciſione, Act. 15: Quartam, ex voto ſuſceptam, Act. 18.18, & 21. Quintam denique, à Luca copioſiſſimè deſcriptam, Act. 19, & deinceps. Ex his autem profectionibus iſta quæ hic narratur, neque ad quartam, neque ad quintam referri vllo modo poteſt, nec etiam primam. Immò profectò ne ad tertiam item. Quìnam enim illam nobiliſſimam Synodum Paulus prætcriiſſet, cuius ipſe pars magna fuerat, & cuius vel vnius auctoritas compeſcendis iſtis pſeudapoſtolis ſufficiebat. Et quis exiſtimare poſſit Petrum in eo quod ſubiicit Paulus fuiſſe peccaturum, ſi poſt illius Synodi deciſionem Antiochiam veniſſet? Supereſt ſecunda, ad quam non incommodè poſſent iſta referri, niſi illud obſtaret quòd Act. 11, dicitur Paulus cum Barnaba miſſus ab Eccleſia: hîc verò dicere potius videtur ſe vltrò & peculiari afflatu profectionem hanc ſuſcepiſſe. Itaque cenſuerim quidem ego iſtam fuiſſe à Luca vt alia non pauca, ac præſertim ipſius Pauli ad Galatas aduentum, cuius infrà fit mentio 4.14 prætermiſſam: & inter ſecundam illam & tertiam incidiſſe, in id tempus videlicet quod pauciſſimis narratur à Luca Act. 13.1. ante primam illam Pauli & Barnabæ peregrinationem: antequàm hæreſis illa eſſet exorta. Quominus enim ad reditum ex illa peregrinatione iſtud accommodari poſſit, illud obſtat, quòd ex hiſtoria illius Synodi apparet tunc primùm Hieroſolymitanos cognouiſſe illius peregrinationis geſta, Act. 15.4. Sic igitur arbitror hoc ſupputandum tempus, & epiſtolam hanc ſcriptam Antiochia mox poſt reditum ex illa prima peregrinatione Pauli & Barnabæ, quum hæreſis illa iam quidem cepiſſet, æmulis illis videlicet occaſionem fortaſſis ex iſto Pauli cum Petro & aliis priuato colloquio occaſionem arripientibus, nec tamen penitus erupiſſet, nondum auſis nimirum illis Antiochiam ipſam inuadere: & illud tempus videtur Lucas vltimo cap. 14. verſiculo innuere: ſiue hos 14. annos ſeorſum numeres, ſiue cum triennio illo Arabicæ prædicationis comprehendas.

2 *Ex reuelatione*, κατ' ἀποκάλυψιν. Id. peculiari ſancti Spiritus afflatu & monitu. Sic enim ſæpe in his epiſtolis diſtinguntur ἀποκάλυψις & φανέρωσις: itidémque σοφία & γνῶσις, & propheticum donum ab ordinario paſtorum & doctorum munere. ¶*Expoſui*, ἀνεθέμην. Vide Act. 25.14. ¶*Prædico*, κηρύσσω. Vtitur verbo præſentis temporis quod eſt ἐμφατικώτερον, ac ſi diceret ſeſe ab initio ſemper in hac doctrina vt vnica vera perſtitiſſe tot annos, & adhuc perſtare & perſtiturum. ¶*Iis qui ſunt in pretio*, τοῖς δοκοῦσι. id eſt τοῖς εὐδοκιμοῦσι. quibus opponuntur οἱ ἀδοξοῦντες. Vulg. *Qui videbantur aliquid eſſe*, τοῖς δοκοῦσιν εἶναί τι, vt mox etiam ſcribitur verſ. 6. ſed hoc quidem loco, contra omnium noſtrorum codicum fidem, & repugnante etiam Hieronymi interpretatione. Sic enim ſcribit, (quod rectè expedit Eraſmus,) Solicitus, inquit, requirebam quidnam eſſet quod diceret, Qui videbantur: ſed nunc me omni ſcrupulo liberauit, adiiciens, *Qui videbantur columnæ eſſe*. Hæc Hieronymus, ſatis declarans ſe non legiſſe hoc in loco εἶναί τι. ſed ita tamen vt non videatur cognouiſſe τοὺς δοκοῦντας à Græcis vocari abſolutè τοὺς εὐδοκιμοῦντας. id eſt, quorum apud omnes præclara eſt exiſtimatio. Sed eſt multo etiam durius quod apud Ambroſium legimus, *Qui ſibi videbantur aliquid eſſe*. Vide infrà, ver. 6. ¶*Fruſtra*, εἰς κενόν. Id eſt nullo cum fructu. Nam quod ad doctrinam ipſam attinet, de ea nihil dubitabat Paulus: ſed quod à multis ſpargebatur, ipſum videlicet diuerſam ab Apoſtolis doctrinam profiteri, Euangelij ipſius curſum impediebat. cui rei mederi ſtuduit.

4 *Nempe propter*, διὰ δέ. δὲ pro δὴ vel δῆτα poſitum eſt: cuius enallages exempla vide in Budæi commentariis. Non erat igitur cauſa cur Eraſmus hoc expungeret, ex Hieronymi opinione, qui putauit redundare, quòd non præcedat μέν: ſed imperitè, vt alibi diximus. ¶*Irreptitios*, παρεισάκτους, i. παρεισδύντας, qui per fraudem & pietatis ſimulationem, in album fidelium ſubrepſerant. Nam in his verbis παρὰ plerunque ponitur in vitio. Vulgata, *Subintroductos*. Eraſmus, *Obiter ingreſſos*. Tertullianus libro quinto aduerſus Marcionem Subintroductitios vocat.

5 *Ne ad momentum quidem*, οὐδὲ πρὸς ὥραν. Vulgata, *Neque ad horam*. Eraſmus, *Ne ad tempus quidem*. Vide Matth. 9.22. Ambroſius non legit οὐδέ, quaſi ad tempus ceſſerit Paulus falſis illis fratribus: repugnante omnium Græcorum codicum fide, & ipſa quoque ſententia. quanuis non videatur etiam legiſſe negantem particulam Hieronym. in hunc locum, & tollendam illam cenſeat Tertull. lib in Marc. quinto. Eraſmum autem planè miror hîc laborare, quaſi Pauli ſermo ſit imperfectus, quum omnes partes optimè conſtent, ſi δὲ pro δὴ accipiatur. At enim, inquit, quomodo non ceſſit qui Timotheum coactus eſt circuncidere? Quaſi verò circunſtantia loci, temporis, perſonarum non ſit varia. Nam circunciditur Timotheus vt

infirmi ac rudes Iudæi non offendantur: in Tito verò cur idem fieret, non in gratiam infirmorum ſed falſorum fratrum, quos canes & conciſionem vocat Philipp.cap.3. ver.2, & excindi etiam optat infrà, cap.5. ver.12, idque præſertim eo ipſo tempore quo Paulus Hieroſolymam venerat vt eam in libertatem aſſereret?

* ¶ *Per ſubiectionem*, τῇ ὑποταγῇ. Id eſt, vt nos illis, prodita libertate, ſubiiceremus. Hoc enim fuiſſet Chriſto renuntiare. Vulgata, *Subiectione*, nimium ambiguè. non cedimus enim ea re quam amiſſam volumus. Itaque iſtis Apoſtolus non ſubiectione, ſed libertate non cedebat.

¶ *Veritas Euangelij*, ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου. Id eſt, vera ac ſincera Euangelij doctrina, nullis videlicet iſtorum falſis doctrinis corrupta.

¶ *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Siue, vobis. Galatas autem alloquitur, ſed ita vt gentes omnes comprehendat quarum par erat cauſa, & quibus peculiariter deſtinatus erat Apoſtolus.

Deu.10.17 2.chro.19.7 iob.34.19 ſap 6.8 eccle.35 16 act.10.34 rom.2.11 ephef.6.9 col 3.26 1.pet.1.17

Ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι, ὁποῖοί ποτε ἦσαν, οὐδέν μοι διαφέρει. πρόσωπον Θεὸς ἀνθρώπου οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες, οὐδὲν προσανέθεντο.	6	¨Ab iis autem qui exiſtimantur eſſe aliquid, ¨quales olim fuerint, nihil mea refert:‖ ¨perſonam hominis Deus non accipit. ¨Nam qui ſunt in pretio, nihil mecum præterea contulerunt.	6 *Ab ijs autem qui videbantur eſſe aliquid, quales aliquãdo fuerint, nihil mea intereſt: Deus perſonam hominis non accipit. mihi enim qui videbantur eſſe aliquid, nihil contulerunt.*
Ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰδόντες ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς.	7	Imò econtrario, quum vidiſſent mihi concreditum fuiſſe ¨Euangelium preputij, ſicut Petro circunciſionis:	7 *Sed econtra quum vidiſſent quòd creditum eſt mihi Euangelium preputij, ſicut & Petro circunciſionis:*
(Ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη)	8	(Nam qui efficax fuit ¨per Petrum ad Apoſtolatum circunciſionis, efficax fuerat etiam per me apud Gentes)	8 *(Qui enim operatus eſt Petro in Apoſtolatum circunciſionis, operatus eſt & mihi inter Gentes)*
Καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν.	9	Quúmque cognouiſſent gratiam mihi datam Iacobus & Cephas & Iohannes, ¨qui exiſtimantur eſſe columnæ, ¨dextras dederunt mihi ac Barnabæ ſocietatis: vt nos apud Gentes, ipſi verò ¨apud circunciſos, *Apoſtolatu fungeremur.*	9 *Et quum cognouiſſent gratiam quæ data eſt mihi Iacobus & Cephas & Iohannes, qui videbantur columnæ eſſe, dextras dederunt mihi & Barnabæ ſocietatis: vt nos in Gentes ipſi autem in circunciſionem.*

---

6 *Ab iis autem qui putantur*, ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων. Loquitur Apoſtolus ex aduerſariorum ſenſu, qui quum re vera reliquos Apoſtolos non minus quàm Paulum contemnerent, tamen illorum nomina iactabant, tanquam excellenlentium Chriſti diſcipulorum, vt Pauli tanquam abortiui miniſterio detraherent. Cæterùm hoc loco diligentius à * me conſiderato, quamuis Græcus ſcholiaſtes conetur antapodoton vitare iſta cõſtruens cum verbo διαφέρειν, aliorſum etiam hoc trahens: quaſi videlicet dicat Apoſtolus nolle ſe cum Petro contendere rectè an ſecus circunciſionem toleraret cum aliis Apoſtolis Hieroſolymis, ſentio eſſe ἀποσιώπησιν, & eam quidem à Paulo ſapienter vſurpatam, vitandæ inuidiæ cauſa: quam ſi explere libeat, neque cum Arabe ſuppleuero οὐδὲν ὠφελήθην *non ſum adiutus*, neque οὐκ ἐδιδάχθην *non ſum edoctus*, quamuis ſic loquitur Apoſtolus ſuprà 1,13. ſed οὐδὲν ἔλαβον *nihil accepi*, nec vlla pa- * rentheſi opus hic eſſe arbitror. ¶ *Quales olim fuerint*, ὁποῖοί ποτε ἦσαν. Hoc videtur addidiſſe Paulus vt ſuperiora emolliret, ac ſi diceret: Vtcunque illos fatear fuiſſe Chriſto familiares diſcipulos, tamen propterea non eſt quod iſti ſomnient aliquod eſſe inter illos & me diſcrimen.

* ¶ *Perſonam hominis*, πρόσωπον ἀνθρώπου. Id eſt, Deus quos ſibi libet vocat & ſuis beneficiis dignatur, nulla huiuſmodi circunſtantiarum ratione habita. Itaque etſi priores illi fuerunt adſciti ad Apoſtolatum quàm ego, & tum fuerunt ipſius Chriſti contubernales quum ego Phariſæus eram: etſi denique tunc Euangelium annuntiarunt quum ego illud perſequerer: Deus tamen Apoſtolum me deſignauit: quod & ipſi agnouerunt. Nam quod ad doctrinam attinet nihil ad ea quæ ab ipſo Chriſto didici addiderunt, ſed intellecta vocatione mea agnouerunt me diuinitus ſpeciatim delectum eſſe Apoſtolum Gentium, ſicut Petrũ præ- * cipuè Iudæis deſtinauit ipſe Chriſtus. ¶ *Nam qui ſunt in pretio*, οἱ γὰρ δοκοῦντες. Arabs interpres quantum poſſum ex Rutheri interpretatione Latina colligere totum hunc locum paraphraſticè, vt antapodoton, vel potius ἀποσιώπησιν vitaret conuertẽs, particulam γὰρ priori membro appoſuit, & iſtud cum illo per copulam καὶ coniunxit. Syrus autem & ipſe paraphraſi vſus, quaſi initio huius verſus Paulus ſcripſiſſet οἱ δὲ δοκοῦντες εἶναί τι, cæteris quæ ſequuntur per parentheſin incluſis, particulam γὰρ priori membro adiicit, vertens πρόσωπον γὰρ &c. *faciem enim* & poſtea pro γὰρ habet דין [*den*] id eſt δὲ, quod exponitur per epanalepſin, * *illi inquam ipſi*, &c. Sed durum eſt & prorſus inſolens γὰρ vel δὲ ſic explicare. Retineo igitur receptam lectionem, & citra vllam parentheſin, puto Apoſtolum ſubiicere rationem cur dixerit nihil referre quales illi antea fuerint, & Deũ illa nihil morari. Nempe, inquit, hoc non temere nec arroganter dico, ſed quoniam reuera nihil illi præſumpſerunt iis adiicere quæ prius à Chriſto accepta docueram inter Gẽtes. Hæc enim eſt notatio verbi προσανέθεντο: quod perperam Budæus in commentariis interpretatur *nihil communicarunt*, ſed contra à me abhorruerunt. Neglexit enim præpoſitionem πρὸς, & malè credidit Paulum hic agere de eo quod narratur Act.9.26.

7 *Euangelium præputij*, εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας. id eſt * Euangelium gentibus annuntiandum: quam metonymiam aliquoties in epiſtola ad Romanos annotauimus. Neque enim duplex eſt Euangelium in ſeſe, ſed duo erant populorum genera quibus annuntiandum erat, vnum circunciſorum, alterum incircunciſorum.

8 *Per Petrum*, Πέτρῳ. Sic malo explicare vt ſignificetur cauſa inſtrumentalis. Vulgata, *Petro*, Eraſmus, *in Petro*. Sic Latinè dicitur quiſpiam adeſſe alteri, ſed aliquid longè maius hîc ſignificatur, id nimirum quod explicatur 1.Cor.3,7.

9 *Qui exiſtimantur*, &c. οἱ δοκοῦντες, &c. Id eſt, quos ſolos iſti pro columnis habent, quaſi ego ſim nihili: in eo quidem ab illis ipſis diſſidentes quorum auctoritate ad vos decipiendos abutuntur. Vide ſuprà, verſu 6.

¶ *Dextras ſocietatis*, δεξιὰς κοινωνίας. Id eſt porrexerunt manum, quòd ſymbolum eſſet noſtræ in Euangelij doctrina ſummæ conſenſionis. Virgilius, *Pars mihi pacis erit dextram tetigiſſe tyranni*. Aliud eſt autem prorſus impoſitio ma- * nuum, quæ vocationis ordinariæ teſtimonium erat, quàm conuentio inter Petrum & Paulum de qua hîc agitur.

¶ *Apud circumciſos,[Apoſtolatu fungeremur,]* εἰς τὴν περιτομήν. Rectè ſuppleuit Eraſmus quod omnino deerat, omiſſum eſt autē à Paulo, vt qui in hac epiſtola mirè ſtudeat breuitati: ſiue genus ipſum dicendi, ſiue argumenta ſpectes. Sic etiā in proximo verſiculo verbum deſideratur, ſed ex cōmuni loquēdi vſu, vt iſtę ellipſes nihil obſcuritatis adferāt.

10	Μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν· ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι.	Solùm *monuerunt* vt pauperum meminiſſemus: quod & ipſum ſtudui facere.	*Tantùm vt pauperum memores eſſemus: quod etiā ſolicitus fui hoc ipſum facere.*
11	Ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν.	Quum autem veniſſet Petrus Antiochiam, ⁚in os ei reſtiti, eo ⁚quòd condemnandus eſſet.	*Quum autem veniſſet Petrus Antiochiam, in faciem ei reſtiti, quia reprehenſibilis erat.*
12	Πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινας ἀπὸ Ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν· ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτόν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς.	Nam antequam veniſſent quidam ⁚à Iacobo, vnà cum Gẽtibus edebat: quum autem veniſſent, ſubduxit ſeſe ac ſeparauit ab eis, metuens eos qui erãt ex circunciſione.	*Prius enim quàm venirent quidam à Iacobo, cum Gentibus edebat: quũ autem veniſſent, ſubtrahebat & ſegregabat ſe, timens eos qui ex circunciſione erant.*
13	Καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι· ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει.	Ac ſimulabant vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: ⁚adeo vt Barnabas quoque ſimul abriperetur eorum ſimulatione.	*Et ſimulationi eius conſenſerunt cæteri Iudæi, ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illam ſimulationem.*
14	Ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων, Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇ, καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν;	Sed quum vidiſſem ⁚eos non recto pede incedere, ⁚vt veritati Euangelij congruebat, dixi ⁚Petro coram omnibus, ⁚Si tu, quum ſis Iudæus, Gentiliter viuis, ac non Iudaicè, ⁚cur Gentes ⁚cogis iudaizare?	*Sed quum vidiſſem quòd non rectè ambularent ad veritatem Euangelij, dixi Cephæ coram omnibus, Si tu, quum Iudæus ſis, Gentiliter viuis, & non Iudaicè, quomodo Gentes cogis iudaizare?*

11 *In os,* κατὰ πρόσωπον. Id eſt ἔμπροσθεν πάντων, *coram omnibus*, vt explicat ipſe Paulus verſu 14. Itaque abſurdum eſt commentum Hieronymi, interpretantis, *Secundum faciem*, id eſt non ex animo, quaſi res tota non ſeriò ſed per ſanctam quandam ſimulationem inter vtrunque ſit acta, vt Iudæi non offenderentur, & viciſſim Gentibus ſatisfieret. Hoc verò ſi ita eſt (vt nihil aliud dicam) quorſum hoc factum pertinuerit ad Apoſtoli ſcopum? Similia ſunt fere omnia, profana certè & apertiſſimè detorta, quæ in hunc locum Græci interpretes plerique, & Hieronymus aduerſus Auguſtinum pro Petro diſſeruerunt. quæ ſanè miror Eraſmum digna cenſuiſſe quæ non modò commemoraret, ſed etiam tueretur. ¶ *Quòd condemnandus eſſet,* ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. Participium pro nomine poſitum, quaſi condemnatitium dicas aut condemnabilem, ſicut à Latinis participialia quæ vocant nomina vſurpantur: quod ita familiare eſt Hebræis vt non aliter loquantur. vt נרצה [*nirtſeh*,] id eſt dilectus pro amabili, & נחמד [*nechmad*,] expetitus pro expetibili, & alia infinita. Ita enim hoc accipiendum eſſe res ipſa oſtendit: vt planè abſurdum mihi videatur quod nonnulli adferunt, damnatũ fuiſſe Petrum, ab iis videlicet qui non norant rem agi ex compoſito, & * malè de illo iudicabãt. quamuis ſic acceperit hũc locum Syrus interpres, quòd videlicet gentes hoc ipſius facto offenderentur, tametſi reprehenſibilis non erat: vel quòd antè reprehenſus fuiſſet Hieroſolymis quòd cum Cornelio ſumpſiſſet cibum. Cicero in Piſonem, *Quis te miſerior? quis te damnatior? qui neque ſcribere ad Senatum, rempublicam bene à te geſtam, neque præſens dicere auſus es?* Id eſt, quem iuſtius quis iudex poſſit condemnare quàm te? Ita accipiunt κατεγνωσμένος hoc in loco pro ἐπίμεμπτος vel ἐπιμεμφής.

12 *A Iacobo,* ἀπὸ Ἰακώβου. * Id eſt Hieroſolymis vbi pedem fixerat Iacobus. Miſſos enim iſtos non fuiſſe nec à Iacobo nec à presbyterio liquet ex Act.15,24. Apparet autem ab hac ſcintilla ortum tandem fuiſſe illud incendium cuius fit mentio initio Act.15. cui reſtinguẽdo ne Synodus quidem illa Hieroſolymitana ſufficere potuit, vt ex pluribus locis harum epiſtolarũ apparet, Hebione & Cherintho ſeſe duces iſtis ſectariis præbentibus. Hæc autem quę hîc narrantur ante illam Synodum contigiſſe, & hanc epiſtolam aliquanto pòſt iſta ſcriptam fuiſſe, falſis illis doctoribus per Eccleſias diſcurſantibus, ex eo quoque colligi mihi quidem poſſe videtur, quòd ſi res illa fuiſſet iam antea in illa Synodo, in qua Petrus ipſe veritati fortiſſimè, vt par erat, patrocinatus eſt, plenè & apertè deciſa & Eccleſiis ſignificata, nullo modo credibile eſt Petrum id admiſſurum de quo hîc reprehenditur: & quum iam & Iudæi quid à gẽtibus poſtulare poſſent, & gentes quouſque ſe in Iudæorum gratiam demittere tenerentur, ex Apoſtolicis illis literis didiciſſent, tale Antiochiæ ab his vel ab illis exoriturum fuiſſe offendiculum: & ſi impudentes vſqueadeò iſti fuiſſent qui Antiochiæ poſtea hoc virus ſpargere ſunt auſi, quàm iſti fuerant, in quos hac epiſtola inuehitur Paulus, certum eſt longè alia ratione cum illis acturum illum fuiſſe, immo ne ad momentum quidem illos fuiſſe toleraturum, qui ad Galatas ſcribẽs, vtinam, inquit, abſcindantur qui vos conturbant.

13 *Adeo vt Barnabas quoque ſimul abriperetur eorum ſimulatione,* * ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. Ὥστε quoque cum indicandi modo, quanuis non ita frequenter conſtruitur hac ſignificatione. Verbum autem συναπάγεσθαι indicat Barnabam impetu & exemplo potius abreptum quàm iudicio fuiſſe impulſum. Vulgata, *Vt duceretur ab eis in illam ſimulationem.* In Complutenſi editione legitur ὥστε Βαρνάβας συναπήχθη, expuncta particula καὶ, ab aliquo nimirum qui Barnabam etiam voluit culpæ eximere, quaſi ſcriptum ſit ἵνα Βαρνάβας συναπαχθῇ, vt Barnabas abduceretur. Dici enim non poteſt quantopere hîc laborarint Græci, & ex Latinis præcipuè Hieronymus, vt Petrum culpa liberarent: hoc eſt, vt Apoſtoli ſententiam & Apoſtolatum (cuius auctoritatem hoc facto vindicat) euerterent. Exiſtimarunt enim Apoſtolos poſt acceptum Spiritũ ſanctum fuiſſe ἀναμαρτήτους. Id verò ſicut in doctrinę capitibus certum eſt, tamen huc non pertinet, quum Petrus hoc loco non peccet in doctrina, ſed in certo facto: quòd * videlicet dum Iudæorum infirmitati cupit conſultum, Euangelicam libertatem adduceret in diſcrimen. Peccatum eſt igitur non in doctrina, neque etiam in ipſo facto ſimpliciter, ſed in facti circunſtantiis non ſatis prudenter ab eo conſideratis, vnde magnum conſequutum eſt offendiculum, vt meritò prorſus à Paulo ſit publicè reprehenſus. Non enim tanti fuit infirmitas Iudæorum, vt propterea prodenda fuerit aliorum qui aderant libertas, & firmitas labefactanda. Itaque hîc opus fuit deliberatione illa quæ à Cicerone in Officiis pertractatur, Ex duobus vtilibus vtrum vtilius: vel prius fuit admonẽda Eccleſia, vt aliquid * daret iſtorum infirmitati.

14 *Eos non recto pede incedere,* ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι. Rectum pedem opponit ſimulationi præpoſteræ. Videbantur enim Petrus & eius ſectatores in vtranque partem claudicare, quum paulo antè cum Gentibus cibum caperent, & tam ſubitò ſe ab illorum conſortio ſubducerent. Nam abſurdum eſt certè quorundam commentum, qui hoc nolunt dici de Petro, ſed de aliis qui cum Petro ſimulabant:

quaſi ille diſſimularet potius quàm ſimularet, iſti verò putarent aliquid admiſſum contra bonos mores, quum ſeſe coniungerent cum Gentibus. Id verò ſi ita eſſet, cur diſertè non excipitur Petrus? cur diſertè præteritis cæteris, in eum vnum fertur reprehenſio? quorſum denique hæc hiſtoria commemoratur, ſi Petrus ipſe, qui aliquid eſſe videbatur, non eſt à Paulo, & quidē iure, reprehenſus? Cauſa igitur profectò non erat cur iterum nobis Eraſmus rancidas iſtas nugas apponeret. ¶*Vt veritati Euangelij congruebat*, πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου. Veritatem Euangelij vocat tum ſinceram ac veram Euangelij doctrinam, tum eius vſum. Præpoſitio autem πρὸς congruentiam & conuenientiam declarat, vt 2. Cor. 5.10, vt pro κατὰ poſita videatur, ſicut dixit Iſocrates, πρὸς τὸ προσῆκον, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ προσῆκον. Vulgata & Eraſmus, *Ad veritatem*. ¶*Petro*, τῷ Πέτρῳ. In vno codice ſcriptum inueni τῷ Κηφᾷ. & verſu 11, ὁ Κηφᾶς. Vetus interpres priore loco habet, Quum autem veniſſet Petrus. &c. hîc autem, dixit Cephæ. Neque verò iſtius varietatis vllum eſſet momentum (quum idem ſit Cephas qui & Petrus) niſi Clemens libro diſpoſitionum 4, (quem ſequitur Euſebius lib. Eccleſiaſt. hiſtoriæ 1.) occaſionem hinc arripuiſſet falsò interpretandi huius loci, quaſi Cephas iſte non fuerit Petrus ille Apoſtolus, ſed vnus ex 70. diſcipulis. quem errorem meritò refutat Hieronymus. Nam (vt alia omittam) quorſum alioqui commemoratur hæc hiſtoria. ¶*Si*, εἰ. Id eſt ἐπειδήπερ, i. quum tu Iudæus, cum gentibus vixeris ac ſi Iudæus non eſſes. Nec enim εἰ, conditionis aut dubitationis vllius ſignificationem habet hoc loco. ¶*Cur*, τί. Vulg. *quomodo* πῶς, vt etiā legitur in Claromont. noſtro codice. ¶*Cogis*, ἀναγκάζεις. Cogi dicit iſtos apud quos erat tātū auctoritatis Petri pōdus, vt quicquid ageret pręſcribere cæteris videretur.

Ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί·	15	¨Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus ¨peccatores:	15	*Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores:*
Εἰδότες ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου· διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ.	16	¨Scientes ¨non iuſtificari ¨hominem ¨ex operibus ¨Legis, ¨ſed ¨per fidem Ieſu Chriſti: etiam nos in Chriſtum Ieſum credidimus, vt iuſtificaremur ex fide Chriſti, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iuſtificabitur ex operibus Legis ¨vlla caro.	16	*Scientes autem quòd non iuſtificatur homo ex operibus Legis niſi per fidem Ieſu Chriſti: & nos in Chriſto Ieſu credidimus, vt iuſtificemur ex fide Chriſti, & non ex operibus Legis: propter quòd ex operibus Legis non iuſtificabitur omnis caro.*

15 *Nos natura Iudæi*, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι. Ipſa ſermonis ſeries, & pronomen ἡμεῖς, & quod ait verſ. 18, oſtendūt Pauli hæc eſſe verba Petrum compellantis, & reprehenſionis ſuæ cauſas iuſtiſſimas & planè neceſſarias afferentis: qua etiam occaſione arrepta Paulus ſtatum & caput huius epiſtolæ præcipuum explicat, inſertis etiam argumentis quibus tunc illud ipſum confirmauit, de quo poſtea dicturus eſt, conuerſa tandem ad ipſos Galatas, initio videlicet capitis tertij, oratione. Summa autem hæc eſt totius huius ſermonis, Tu Petre, antequā iſti huc adueniſſent, nullum diſcrimen ciborum nec dierum obſeruabas: quî fit ergo vt nunc tu ſis vſque adeo mutatus, vt non modò Iudæos iſtos non doceas exemplo tuo iſta miſſa facere, ſed è contrario gentes impellas ad illa Iudaica obſeruanda, id eſt à Chriſto ad Legem abducas? Nam contrà & tu & nos alij Iudæj qui hic adſumus, vt tu noſti & exēplo tuo cōprobaſti, nati ſub lege & qui, ſi iuſtitia eſſet penes Legem, potuimus ac debuimus in eo quod habebamus acquieſcere: amplexi ſumus Chriſtum, non quaſi exiſtimantes Legem ſine Chriſto non ſufficere, ſed quoniam certò nouimus lege neminem iuſtificari, ideóque non adiunximus legi Chriſtum, ſed à lege tranſiuimus ad Chriſtum. Fuerat autem eiuſdem erroris Chriſtum Legi, vt per ſe non ſufficienti, à Iudæis adiici, atque Legem Chriſto à Gentibus ſuperaddi, ac ſi ſolus ipſe ad iuſtificationem & ſalutē non ſufficeret. ¶*Peccatores*, ἁμαρτωλοί. חטאים [*chattaim*,] Ex leges videlicet & ἄθεοι, ac proinde, vt iſti docēt, per circūciſionē in fœdus inſerēdi, ſi ſalui eſſe velint.

16 *Sciētes*, εἰδότες. i. Nō temerè, ſed certò edocti. Eſt enim hoc accipiendū αἰτιολογικῶς. Vulg. *Scientes autē*, εἰδότες δὲ, ſuppleto verbo *ſumus* in præcedēte verſic. ¶*Non iuſtificari*, ὅτι οὐ δικαιοῦται. i. Non aſſequi eam iuſtitiā qua prorſus opus eſt omnibus hominibus, vt apud Dei tribunal & abſolui ab iis omnibus quæ ipſos ęternæ mortis reos peragunt, & ea integritate ac præſtationę ſui omnis officij præditi cōparere poſſint, qua omnis homo eſt Deo & proximo obſtrict⁹, vt æterna vita dignus ex promiſſionis legi adiūctę formula, nēpe Hoc fac & viues, apud Deū cenſeatur. ¶*Hominē*, ἄνθρωπος. i. Quenquā ſiue circunciſum ſiue incircūciſum: ſiue non regeneratum, ſiue regeneratū, ne ipſo quidē excepto Apoſtolo Ro. 4.2. & Phil. 3.9. ¶*Ex operibus*, ἐξ ἔργων, ſiue antecedentibus ſiue cōſequentibus fidem. Nam alioqui nos non iuſtificaret Chriſtus ſua iuſtitia credentibus imputata, ſed noſtra iuſtitia intra nos creata: quod ſi verū eſſet, nō fuiſſent excludenda opera Legis, ſed tempus duntaxat fuiſſet declarandum à quo inciperet iuſtificatio ex operibus, ſiue in totum ſiue ex parte vt nunc nugantur ſophiſtæ, Chriſto ſcilicet ſupplente quod meritis hominum deeſt, & vim meritoriam hominum operibus infundente, vt euadant etiam pro noſtris peccatis ſatisfactoria. Tu verò, Domine, quandiu iſtas Spiritus erroris impoſturas regnare patieris. ¶*Legis*, νόμου. Etſi orta fuit hæc hæreſis ex eo quod circunciſionē & cæteras legales ceremonias vrgebāt aduerſarij, tamen de Morali quoque Lege quæſitū fuiſſe nō tantū ex argumētis à Paulo prolatis ad vtranque legē manifeſtè ſpectantibus apparet, ſed ex duplici præterea ratione prorſus id euincente. Primùm enim iſtos ne probabile quidē eſt, vt qui Euangeliū alioqui eſſent amplexi, vrſiſſe ceremoniarū obſeruationem duntaxat externam, quòd à Dei & proximi dilectione, ſiue ab interiore morali lege ſeparatā: vnde efficitur illos vtrique legi iuſtificādi vim, & quidē in primis rectitudini cōſcientiæ tribuiſſe, ſiue circunciſionē cordis quoque vrſiſſe, & ibi pręcipuè iuſtificationē quæſiuiſſe. Nō potuit ergo nec debuit Paulus niſi cōiunctim, i. tam morali quàm ceremoniali legi iuſtificandi vim adimere, quam Chriſto ſoli aſſereret. Deinde nihil opus fuiſſet vlla, nedum tam accurata diſputatione, qua doceretur nō petendam à circunciſione iuſtificationem: ſed ſatis fuiſſet illius abrogationem probaſſe. ¶*Sed*, ἐὰν μή. Heb. אם לא [*im lo*,] & כי אם [*ki im*] interdum. quas particulas Græci interpretes interdū per ἐὰν μή conuertunt, vt Geneſ. 22.26. interdum per ἀλλά, vt Gen. 24.38, Eſaiæ cap. 59.2. & ἀλλ' ἤ, 2. Reg. 5.17. vnde factum vt ἐὰν μή ſcripſerit Paulus pro ἀλλά, ſicut etiam accipitur Matt. 12.4, & 1. Cor. 7.17, & ſuprà, 1.7. & Apoc. 9.4, & 21.27. Sed & Syrus interpres ſuprà 7, & hoc loco habet אלא [*ella*,] quá vocem Syri cum Græcis cōmunem habent: fortaſſis ex illa Hebræa אם לא [*im lo*] ab his & illis deductam. Sed & Latini (nequis clamitet quoſuis Hebraiſmos à nobis confingi) ſic omnino vſurpant nonnunquam particulam Niſi, vt Terentius in Andria, *Neſcio, niſi mihi deos ſatis ſcio iratos fuiſſe, qui auſcultauerim.* & in Hecyra, *Niſi pol filium multis modis iam expecto vt redeat domum.* Poſtremò quia Semipelagiani noſtri hunc locum arripiūt vt iuſtitiam operum cum iuſtitia fidei concilient, (quaſi cum Vetere interprete dicendum ſit nos non iuſtificari ex operibus niſi per fidem, id eſt non ex quibuſlibet operibus, ſed ex operibus fidem conſequentibus: ſiue, non quæuis opera ſalutem mereri, ſed ea demum quæ ex fide naſcuntur) ne habeant iſti quod obganniant, primùm hoc quæro ex ipſis, Quid per opera Legis intelligant quæ hîc volunt à Paulo coniungi cum fide. Si ceremonias reſponderint, in eo certè produnt quàm parum attentè Pauli ſcripta legant. Nā ſi concedit Apoſtolus, opera Legis, id eſt ceremonias cum fide Ieſu Chriſti coniunctas iuſtificare, quid cauſæ erat cur iſtos vocaret pſeudapoſtolos, aut qua de re cum illis contendit? Neque enim iſti Chriſtum ſeparabant à Lege, ſed cum Lege coniungebant, quaſi ſolus non ſufficeret. Sin autem per opera Legis intelligunt opera moralia, (quæ vocant) eáque volunt à Paulo connecti cum fide, vt iuſtificandi vim habeant: petam ab eis quo pudore conciliare ſtudeant, tanquam ad vnum finem concurrentia, quæ

hoc

hoc ipſo verſiculo ſeparat Apoſtolus, vt ex diametro diſſidentia. Quid enim? annon ſtatim ſubiicit, nos ex fide iuſtificari, & non ex operibus Legis? & Rom.3.28, ſine operibus Legis? Et qualis erit iſta conſequutio, Si ex Lege iuſtificamur, Chriſtus fruſtra mortuus eſt: ſi præter Chriſti mortem noſtra etiam opera tanquam cauſæ ad ſalutem requirantur? Ex his igitur & aliis plurimis argumẽtis quæ volens prætermitto, ſatis liquere puto ἐὰν μὴ hoc in loco nihil aliud declarare quàm Sed, & ineptos etiam eſſe aduerſarios Gratiæ, qui huius loci teſtimonio abutuntur vt imperitis imponant. ¶ *Per fidem Ieſu Chriſti*, διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id eſt per fidem in Ieſum Chriſtum: vt etiam accipitur iterum in hoc ipſo verſiculo, & infrà, verſu 20. ¶ *Vlla caro*, πᾶσα σάρξ. Id eſt, vllus homo. vt Rom.3,20. Sed * in vocabulo Carnis magna eſt emphaſis: quo ſignificatur hominis natura prorſus corrupta, & ad immortalitatem ſibi comparandam penitus inepta. Ad verbum, *Omnis caro non iuſtificabitur*. Sic enim loquuntur Hebræi.

Εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοὶ, ἆρα Χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; Μὴ γένοιτο.	17	‖ Quòd ſi, dum quærimus iuſtificari per Chriſtum, reperimur & ipſi peccatores, num Chriſtus peccati miniſter eſt? Abſit.	17	*Quòd ſi quærentes iuſtificari in Chriſto, inuenti ſumus & ipſi peccatores, nunquid Chriſtus peccati miniſter eſt? Abſit.*	Rom.3.19
Εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι.	18	Nam ſi quæ deſtruxi, ea rurſus ædifico, trãſgreſſorem meipſum conſtituo.	18	*Si enim quæ deſtruxi, iterum hæc ædifico, præuaricatorem me conſtituo.*	
Ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα Θεῷ ζήσω.	19	Ego enim per Legem ∴ Legi mortuus ſum, vt Deo viuerem.	19	*Ego enim per Legem Legi mortuus ſum, vt Deo viuam.*	
Χριστῷ συνεσταύρωμαι. ζῶ δὲ, οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ.	20	Vnà cum Chriſto crucifixus ſum. Viuo autem, ∴ non amplius ego: ſed viuit in me Chriſtus: & vitam quam nunc viuo ∴ in carne, viuo ∴ per fidẽ illam Filij Dei, ∴ qui dilexit me, & tradidit ſemetipſum pro me.	20	*Chriſto cõfixus ſum cruci. viuo autem, iam non ego: viuit verò in me Chriſtus. quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo Filij Dei, qui dilexit me, & tradidit ſemetipſum pro me.*	
Οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν.	21	∴ Non abrogo gratiam Dei. nam ſi per Legem eſt iuſtitia, igitur Chriſtus ∴ ſine cauſa mortuus eſt.	21	*Non abiicio gratiam Dei. ſi enim per Legem iuſtitia, ergo gratis Chriſtus mortuus eſt.*	

* 17 *Quod ſi*, εἰ δὲ. Hæc quoque ſic accipio vt partem ſermonis tum à Paulo cum Petro habiti, ad finem vſque huius capitis: non quòd Petrus eſſet iſta docendus quem ſatis erat reprehendiſſe iis verbis quę commemorãtur verſ. 14: ſed vt adſtantes ex ore Pauli totam hanc doctrinam & qua de re controuerteretur intelligerent: quod etiam ſimili de cauſa voluit plenè Galatis perſcribere. Cæterùm hunc locum à pleriſque obſcuratum fortaſſe potius quàm illuſtratum, ſimpliciſſimè ſic explico, vt Apoſtolus intelligatur à iuſtificatione gratuita per iuſtitiam Chriſti per fidem apprehenſi gratis imputatam, ad alterum perpetuò & inſeparabiliter cum illa coniunctum ſanctificationis, ſiue nouæ intra nos creatæ vitæ beneficium tranſire, vt facere in omnibus ſuis epiſtolis conſueuit: ídque ſpecie occupationis, velut his verbis conceptæ. Dixi qui natura Iudęos non autem ex prophanis populis natos idcirco à lege ad Chriſtum tranſiuiſſe, quòd non aliter poſſimus quàm in illo vno per fidem apprehenſo iuſtitiam illam tum ad mortem æternam vitandam, tum ad vitam æternam obtinendam prorſus neceſſariam adipiſci. Nemo verè ſeipſum hic fallat. Si quis igitur noſtrûm qui videri velimus cæteris religioſiores, vtpote Iudæi nati, ſic in Chriſto quærat iuſtificari, vt interim ipſe quoque vita & moribus comperiatur peccatoribus illis non diſſimilis, ne culpam eius rei in Euangelium cõiicito, quaſi Chriſtus à lege nos ad ſe vocans, ſit turpis & flagitioſæ vitæ ſuaſor, quod ſine blaſphemia ne cogitari quidẽ poteſt: ſed ſeipſum facto ſuo prodens accuſet. Qui enim iuſtitiam quærens dedit ſe poſtea iniuſtitiæ, an non hoc ipſo ſeſe coarguit, deſtruens quod videri volebat extruere? Hæc igitur ille, & quidem, ne in Petrum vel quempiã adſtantium hæc quoque dicere videretur (quanuis ſatis apertè innueret eos non progredi ſed regredi qui ad Legales ceremonias omiſſas redirent) in ſeipſum illam reſponſionem recipit verſu 18, & deinceps ſanctificationis ſiue regenerationis myſterium paucis exponit, quod in epiſtola ad Rom. totis capitibus, 6. 7, & 8. vſque ad verſum 12, luculentiſſimè pertractat, ab occupatione quoque non diſſimili auſpicatus.

19 *Legi mortuus ſum*, νόμῳ ἀπέθανον. Vide ſuperiorem annotationem, & Rom.6.14, & 7.4. Sed quomodo ſe dicit Legi mortuum eſſe per Legem, quum per vnum Chriſtũ Legi moriamur? vt Rom.7.4. Nempe κατὰ συμβεβηκός. Lex enim terrens conſcientiam ad Chriſtum adducit, qui vnus verè efficit vt moriamur Legi, quoniam nos iuſtificando tollit conſcientiæ terrores, & nos ſanctificando, facit vt concupiſcentia in nobis mortificata, non ita poſſit accipere occaſionem peccandi ex Legis prohibitione, ſicuti ſolebat, vt oſtendit Apoſtolus Rom.7.9, 10 & 11.

20 *Non amplius ego*, οὐκ ἔτι ἐγώ. Ego videlicet qui olim fui, vt Rom.7.17. Nam à regeneratione homo dicitur noua quædam res fieri. ¶ *In carne*, ἐν σαρκί. Id eſt, in hoc mortali corpore, quod tamen nõ impedit alteram Chriſti vitam, in me per Spiritum ſuum habitantis, & hanc vitam meam gubernantis. Quòd autem quidam carnem interpretantur vitioſam naturæ qualitatem, perabſurdum eſt hoc in loco. Nam & hoc ipſum viuere in carne, diſertè iis tribuitur qui non ex concupiſcentiis carnis, ſed ex voluntate Dei viuunt, 1. Petri 4.2. Hoc eſt denique quod auctor epiſtolæ ad Hebræos vocat dies carnis, cap.5.7.

¶ *Per fidem illam filij Dei*, ἐν πίστει τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, quæ tota fertur ad Chriſtum filium Dei, (qui ſolus & remittit peccata & innouat hominem) non ad legem quæ nos condemnat & peccatum accendit, nedum vt illud extinguat. ¶ *Qui dilexit me*, τοῦ ἀγαπήσαντός με, prior videlicet, * non quod me inueniret iuſtum, ſed vt me gratis iuſtificaret & ſanctificaret: à quo etiam eſt ipſa fides. Eſt autẽ valde obſeruandus, etiam hoc nomine hic locus, quòd doceat fidem qua iuſtificamur Chriſtum apprehendẽtes eſſe donum, quo ſibi quiſque ſalutis in Chriſto promiſſionem priuatim applicat.

21 *Non abrogo*, οὐκ ἀθετῶ. Vide Marcum 6.26. Vulgata, *Non abiicio*. Eraſmus, *Non aſpernor*. quæ interpretationes mihi videntur non ſatis expreſſæ. Malim igitur Auguſtinum ſequi, qui conuertit, *Non irritam facio*. * Vt autem huius ab abſurdo quoque ſumpti argumenti vis intelligatur, obſeruandum eſt hoc proferri non aduerſus Iudæos incredulos ſed aduerſus illos qui Euangeliũ cum Lege coniungebant. Nam illi facilè conceſſiſſent minime oportuiſſe Chriſtum mori, atque adeo hoc argumentum riſiſſent. Itaque Rom.3.27, vſurpat Apoſtolus hoc idem argumentum, ſed longè alia forma, quum per iuſtificationem operũ tolli dicit gloriã quæ vni Deo tribuenda eſt. Sed quid ſi iſti reſpondiſſent quod nũc quoque Sophiſtæ nobis obiiciunt, Nõn tolli videlicet Chriſti meritum, etiamſi dicamus noſtris meritis nos ſeruari, quũ illud ſuppleat ꝙ noſtris deeſt, & ab illo etiã iſta proficiſcãtur? Reſpõdeo, Apoſtolũ pręſupponere duo, nẽpe, gratiam, quũ ſit res indebita, nõ poſſe cũ

meritis, re videlicet debita, conſiſtere, vt docet Rom.4.4.& 5. quæcunque tandem ſubterfugia captent Sophiſtæ. Deinde hîc agi de gratia non hominum, ſed Dei, quæ non eſt gratia niſi omni modo ſit gratia, ac proinde ſola hominem ſeruet. Ideo rectè concludit Apoſtolus, Chriſtum eſſe fruſtrà mortuum, ſi vel minima pars iuſtitiæ Legis tribuatur, vt à nobis obſeruatæ. ¶ *Sine cauſa, δωρεάν.* * Heb. חנם [*chinnam.*] Cur enim pœnæ perſolutione egeret qui legem ſeruaſſet? & cur iuſtitiam ab alio peteremus qua ipſi præditi eſſemus? quibus etiam rationibus omne meritum excluditur. Sed profectò ſi δωρεὰν iuſtificamur per redemptionem Ieſu Chriſti, idem quoque δωρεὰν pro nobis mortuus eſt, Rom.3.24. Sciendum eſt igitur hanc particulam in ſacris libris dupliciter accipi, nempe & de beneficio ex mera liberalitate collato, & de iniuria per improbitatem & vel ob nullam vel ob non iuſtã cauſam immerenti illatam, ſemper excluſo illius merito cui vel benefit, vel malum infertur. Et priore quidem ſignificatu vbique & in vetere & nouo teſtamẽto legitur δωρεὰν, vt Gen. 29,15. Exod.21,2. Eſ.52,3. Rom.3.24, & 2.Cor.11,7. Apoc. 20.6, & 22.17, vt exponitur Eſ.55.1. poſteriore verò, nempe quum de læſione agitur, modò διὰ κενῆς ſ. αἰτίας, id eſt, vanam vel nullam ob cauſam, vt Iob.2.3, & 9.23, & Prouerb.23.29: interdum ἀδίκως, vt Prouerb.1.11.& 17: interdum ματὴν, id eſt temere ſiue de nihilo, vt Prouerb.3.30, & 26.2: interdum denique δωρεὰν, vt 1.Sam.19,5. Pſal.35.19, Ioh.15,25. & hoc ipſo loco Paulus ex communi vſu loquẽdi, quum alioqui iniuriæ non conueniat doni appellatio: quanuis apud Plautum dicatur quidam per iocum peccare largiter. Nolui igitur cum vetere interprete vti aduerbio *gratis* hoc in loco: nec cum Eraſmo *fruſtra*, propter ambiguitatem, quanuis hæc duo *Fruſtrà* & *Sine cauſa* in hac pia ſententia coniunxerit Cicero lib. de diuination.2, *Fruſtra & ſine cauſa quidpiam facere dignum Deo non eſt, quod abhorret ab hominis conſtantia.* Puto enim hîc ſignificari Patrem nullam habiturum cauſam fuiſſe cur nobis Filium mitteret in carne aſſumpta nos ſeruaturum: vnde fateor & iſtud conſequi, inutiliter eſſe pro nobis crucifixum, ſi, (quod iſti apud Galatas docebant) quærẽda eſt vnicuique in ſuis meritis iuſtitia.

	Κεφάλαιον γ.	Cap. III.	Cap. III.
1	Ω Ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι· οἷς κατ᾿ ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος;	A ∵ Mentes Galatæ, quis vos faſcinauit ∵ ne obſequeremini veritati: quibus ∵ ob oculos Ieſus Chriſtus prius fuerat depictus, ∵ inter vos crucifixus?	*O Inſenſati Galatæ, quis vos faſcinauit non obedire veritati: ante quorum oculos Ieſus Chriſtus proſcriptus eſt, inter viuos crucifixus?*
2	Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ᾿ ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;	Hoc ſolum velim diſcere ex vobis, Ex operibus Legis ∵ Spiritum accepiſtis, an ∵ ex fide per auditum percepta?	*Hoc ſolum à vobis volo diſcere, Ex operibus Legis Spiritum accepiſtis, an ex auditu fidei?*
3	Οὕτως ἀνόητοί ἐστε; ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;	Adeo amentes eſtis? quum ſpiritu inceperitis, nunc ∵ carne ∵ perficimini?	*Sic ſtulti eſtis vt quum ſpiritu cœperitis, nũc carne conſummemini?*

IN CAPVT III.

1 *Amentes, Ὦ ἀνόητοι.* Vulgata, *Inſenſati.* Eraſmus, *Stulti*, quaſi rudes ac parum cordatos dicas. Putauit enim Galatis aliquod gentile vitium exprobrari: quum hoc potius ad id de quo agitur ſit accommodandum, quaſi præſtigiis quibuſdã Galatæ fuerint ab iſtis pſeudapoſtolis dementes facti, vt qui tam apertas blaſphemias non intelligerẽt, & ſemel inſtituti à Paulo, tam temere deſciuiſſent. * Nunc demum verò Paulus Galatas ipſos compellans, oppugnare falſum illud dogma aggreditur, cuius ſummam antea expoſuerat, in ſua illa cum Petro hac ipſa de re diſceptatione. ¶ *Ne obſequeremini veritati, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι.* Eraſmus, *Vt non crederetis veritati.* & ſanè fateor πείθεσθαι potius declarare perſuaderi quàm obſequi ſeu obedire. Sed ea ſignificatio non ſatis quadrat iſtis qui amplexi quidem erant prædicationem Pauli, ſed in itinere cœpto non perſtiterant. Mihi verò potius probatur quod teſtatur Hieronymus, hoc non fuiſſe ſcriptum in Adamantij codicibus. Sed & Chryſoſtomus & Theophylactus non legunt. In Græcis quoque ſcholiis adſcribitur quidem in contextu, ſed nihil eſt in commentariis vnde ſuſpicari poſſis ſcholiaſten legiſſe. nec etiam extat in Syra interpretatione, nec in codice Claromontano, & fortaſſis irrepſit ex alio loco, infrà, 5,7. ¶ *Ob oculos, κατ᾿ ὀφθαλμούς.* id eſt, quibus ita perſpicuè fuit propoſitus Chriſtus, vt quaſi veſtris oculis repræſentata fuerit viua ipſius imago, acſi apud vos ipſos eſſet crucifixus. Perſiſtit enim in metaphora verbi βασκαίνειν, quod propriè de iis maleficis dicitur qui intuitu nocent: vt ille ait apud Virgilium, *Neſcio quis teneros oculo mihi faſcinat agnos.* Hinc apparet προεγράφη conuertendum eſſe, *Prius fuerat depictus*, non autem *Proſcriptus*, cum Vetere interprete, niſi accipias pro publicè quaſi in ſcriptis propoſitus, vt quorum nomina proſcribebantur. Nam planè durum eſt ac violentum, vel condemnatum, vt Ambroſius, vel vt Auguſtinus, de poſſeſſione depulſum, interpretari. Niſi fortaſſis legit Præſcriptum, vt Eraſmus meritò ſuſpicatur. quod & ipſum tamen non probo, quia (vt alia omittam) Præſcribere in ea quidem ſignificatione nõ dicitur à Græcis προγράφεσθαι, ſed παραγράφεσθαι. Hieronymus ad ſcripturam, non ad picturam retulit: & Præſcriptum exponit, i. antè ſcriptum quàm illud in Euãgelio legeritis, quod videlicet Galatæ legiſſent Prophetarũ oracula. quæ interpretatio mihi etiã abſurdior videtur quàm ſuperiores. ¶ *Inter vos, ἐν ὑμῖν.* In nõnullis impreſſis codicibus legitur ἐν ἡμῖν, *Inter nos*, vt ſit hîc ſenſus, Vobis Galatis proponitur Chriſtus amplectendus, quem nos Iudei crucifiximus, & ſinitis vos à Iudæis iſtis faſcinari? Sed alterum illud malo. *

2 *Spiritum, τὸ Πνεῦμα.* Primum argumẽtum ab effectis ſumptũ. Vocat autẽ Spiritũ, Spirituales illas gratias quibus obſignata erat in Galatis Euãgelij prędicatio, vt Mar. 16.17, Act.15.8, 1.Cor.1.5 & 7. quæ ver.5. vocat Virtutes. * Neque tamẽ duntaxat ſpiritualia illa dona, veluti linguarum & prodigiorũ, intelligo hoc nomine, ſed omnes in genere Spiritus ſancti effectus, inter quos etiã numero patientiã in afflictionibus, quarũ ſit mẽtio in prox. verſiculo. ¶ *Ex fide per auditũ percepta? ἐξ ἀκοῆς πίστεως;* Eraſm. in hunc locũ ſcribens, *Iam illud*, inquit, *Ex auditu fidei, tametſi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus eſt inſolens. Neque enim vt Græci famam ſiue rumorem ἀκοὴν vocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, Ex prædicatione fidei, hoc eſt, ex fide quam ex nobis audiſtis, non ex Lege didiciſtis. Quis enim ferat ſic loquentem? Auditus occiſi regis conſternauit populum. pro eo quod erat, Rumor de rege occiſo.* Hæc ille: quæ ſanè non intelligo. nam ἀκοὴν pro rumore perabſurdum fuerit accipere hoc in loco: & auditionẽ Latini pro rumore & fama elegãtius etiã dicunt quàm Græci ἀκοήν. Significat autẽ hoc in loco Fides μετωνυμικῶς (vt ſuprà, 1.23. & 1.Tim.4.1) nõ id quo * creditur, ſed idipſum quod creditur, i. doctrinã ipſam ſalutis per fidem in Chriſto obtinendæ: cui Paulus opponit opera Legis, i. doctrinam aduerſariorum, qui Legem cum Chriſto docebant, vt Iuſtificationis cauſam concurrere. * Ἀκοὴ verò mutuam quidem habet relationem ad prædicationem, ſed non omnis audit cui prædicatur, quum non omnes habeant aures ad audiendum. Itaque non ſatis ἐμφατικῶς conuertit Eraſmus, *Ex prædicatione fidei*: quanuis interdum ἀκοὴ pro annuntiata doctrina, nec tamen per fidem apprehenſa, vſurpetur, vt Iohann. cap.12. verſ. 3.8, ex Eſaiæ cap.53. verſu 1, quia videlicet duplex eſt audiendi modus. Itaque Iohan.6.45, non dicitur ſimpliciter, Omnis qui audiuit venit ad me, ſed, Omnis qui audiuit & didicit.

3 *Carne, σαρκί.* Carnem vocat ceremonialia opera ex-

terna,

terna, à Chriſto abrogata, & ne tum quidem quum vigebant, aliter ad iuſtitiam quàm ſacramentaliter, conducentia. Etſi enim Paulus Legis iuſtitiam opponens iuſtitiæ fidei, agit in primis de Lege ipſa morali, vt antea plurimis certis rationibus oſtendimus, tamen certum eſt iſtos occaſionem iſtius legalis iuſtitiæ ſtabiliendæ, ex ceremonialis Legis obſeruatione, quam inuehere volebant, arripuiſſe. Iſti igitur carni Paulus opponit Spiritum, id eſt ſpiritualem Euangelij efficaciam, quæ interiorem hominem gignit per Spiritum ſanctum, ac perficit, & ſeſe tum etiam exerebat eximiis illis donis quorum fit mentio 1. Cor. 12. ¶*Perficimini?* ἐπιτελεῖσθε; Hæc erat pſeudapoſtolorum doctrina: qui quum dicerent Chriſtum nihil prodeſſe niſi accederet circuncifio, Legem ſanè Chriſto non modò conferebant, ſed etiam præferebant: quum Chriſto tantùm initia, Legi perfectionem iuſtitiæ tribuerent, vt qui ſaluté quærerent non in iuſtitia imputata, ſed in inhærente: vt hodie quoque noſtri Sophiſtæ, & noui Academici. Et obſeruandum etiam eſt, pugnantia hic committi: veluti ſi dicas, eum qui à luce cœperit illuminari, ad perficiendam lucem tenebras accerſere. Annotat Chryſoſtomus præpoſitionem ἐπὶ ſignificare Galatarum à vera doctrina defectionem, cui ſuperuenerint pſeudapoſtoli: ego malo ad ipſam falſæ doctrinæ ſummam referre, quam paulo antè expoſui. Obſeruat quoque Græcus ſcholiaſtes, Paulum paſſiuè dixiſſe ἐπιτελεῖσθε, quaſi Galatis exprobranté quòd ſinerent ſe pecudum inſtar abripi ab iſtis & circũcidi: quæ ſumma erat amentia.

Τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῆ; εἴγε καὶ εἰκῆ.	4	Tam multa paſſi eſtis fruſtra? ¨ſi modò etiam fruſtra.	4	*Tanta paſſi eſtis ſine cauſa? ſi tamen ſine cauſa.*	
Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;	5	Qui igitur ſubminiſtrat vobis ſpiritum, ¨& efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis, ¨an ex fide per auditum percepta *ſubminiſtrat*?	5	*Qui ergo tribuit vobis ſpiritum, & operatur virtutes in vobis, ex operibus Legis, an ex auditu fidei?*	
Καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	6	¨Sicut ‖ Abraham credidit Deo, ¨& imputatum eſt ei pro iuſtitia.	6	*Sicut Abraham credidit Deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.*	Gene. 15 6 rom. 4.3 iac. 2.23
Γινώσκετε ἄρα ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ.	7	¨*Ita* noſtis nempe, eos qui ex fide ſunt, eſſe filios Abrahæ.	7	*Cognoſcitis ergo quia qui ex fide ſunt, ij ſunt filij Abrahæ.*	

4 *Si modo etiã fruſtra*, εἴγε καὶ εἰκῆ. Si hoc accipiamus tanquã additũ ſit ab Apoſtolo ad mitigandã obiurgationem, omnino redundabit particula καί. de quo pleonaſmo diximus Iohan. 6.25, in extrema annotatione, & 1. Cor. 15.29. Sin autem intelligamus tanquam hoc etiam addat pondus increpationi, non carebit ſua emphaſi: & rectè conuerterit Eraſmus, *Si tamen & fruſtra.* Nam fruſtra fieri dicitur ex quo nullus percipitur fructus. At Galatæ à ſana doctrina deſciſcentes, non modò nullum fructum percepiſſent ex ærumnis quas eius doctrinæ cauſa pertulerant; ſed etiam magnam iacturam feciſſent. Plus eſt autem lædi quàm non iuuari. Syri autem interpretatio ואשתוף דין [*veſchtuph den*,] *Vtinam autem* nullo modo eſt admittenda, quum nihil minus optarit Apoſtolus.

* 5 *Et efficit*, καὶ ἐνεργῶν. Hinc factũ vt Paulus, 1. Cor. 12, 6. huiuſmodi χαρίσματα vocet ἐνεργήματα, ab iis diſtincta quæ διακονίας ibidem appellat, quod diſcrimen in eo ſitum eſt quòd in διακονίαις Dominus agat per docentium miniſterium, externam illorum operam intus ſua vnius vi reddés in auditorum animis efficacem, cuius ἀποτελέσματος ratione dicuntur Deo cooperari. At in iſtis ἐνεργήμασι Deus non per homines, ſed in hominibus aut aliis rebus edit miracula, vt qui ſolus ordinem naturæ poſſit immutare, ſicut eſt vnicus eius opifex & creator. Quòd ſi quando Dominus Angelorum vel hominum opera in edendis miraculis vſus eſt, nempe vel illos vt voluntatis ſuæ teſtes adhibés, vel illorum preces & vota exaudiens, nunquam tamen illi miracula ediderunt. quoniam hoc eſt vnius Dei proprium, adeo quidem vt in ipſis quoque Chriſti miraculis, ſicut ἀποτελέσματα (quod vni Chriſto proprium eſt vt vnico θεανθρώπῳ) conſtituenda ſunt perſonalia, id eſt toti perſonæ ipſi communia, aduerſus Neſtorium, ſic diſtinguendæ ſunt aduerſus Eutychen naturarum ἐνέργειαι: humanitati quidem attributo quod humani eſt operis, Deitati verò quæ propria ſunt & permanent Deitatis, citra perſonæ diuiſionem. Vide Mar. 16.20. Rom. 2.19. 1. Cor. 3. 7, & 12.6. ¶*An ex fide per auditum percepta*, [*ſubminiſtrat?*] ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Concluſio ſecundi argumenti ab effectis. vide verſic. 2. Repetij verò verbum ἐπιχορηγεῖ, vt 2. Cor. 1.6. Nec loquitur Paulus de ſe in tertia (vt aiunt) perſona, (quod putauit Auguſtinus) ſed de Deo, à quo promanat omnis efficacia prædicati Euangelij.

6 *Sicut*, καθώς. Non eſt imperfecta oratio, vt videtur prima fronte, ſed cohæret hic verſiculus cum γινώσκετε. Eſt enim antecedés noui enthymematis ſumpti ab exemplo Abrahæ, in quo tractãtur totius diſputationis fundamenta, nempe promiſſiones Abrahamo factæ, & ab eo ſibi & ſuis per fidem apprehenſæ, vt explicatur copioſè Rom. 4. 1, niſi malimus Apoſtolum reticuiſſe reſponſionem ad interrogationem præcedentem, cui reſponſioni confirmandæ adhibeatur hæc probatio ab exemplo Abrahami ſumpta. Sed planior & accommodatior eſt prior interpretatio. Aliud enim eſt imputatam fuiſſe fidem ad iuſtitiam, quàm dona illa peculiaria ſancti Spiritus accepiſſe, quod de Abrahamo non legimus. ¶*Et imputatum eſt*, καὶ ἐλογίσθη. Vide Rom. 4.3. Vt autem tota hæc diſputatio per ſuas partes diſtributa, melius perſpiciatur, eius ſeriem ſic potius arbitror diſponendam quàm vt priore harum annotationum editione ſcripſeram. Ver. 6, *Sicut Abraham*, καθὼς Ἀβραάμ. Concluſio quæ continetur verſiculo nono, ex tribus antecedentibus mutuo connexis naſcitur, quorum hoc eſt primum, Abraham ex fide iuſtificatus eſt, ſiue benedictionem conſequutus. Non adhibet autem Apoſtolus aliam probationem, quoniam hoc enuntiat ipſis Scripturæ verbis. Ver. 7, [*Ita*] *noſtis*, γινώσκετε. Alterum antecedens, Ex fide æſtimandi ſunt filij Abrahæ. Ver. 8. Tertium antecedens, Sicut benedicitur Abraham, ita benedicuntur omnes filij, id eſt, omnes populi, & additur ſuperioris, (id eſt ſecundi) tum etiam iſtius (id eſt tertij) probatio, ex Gen. 12.3. Ver. 9, *Itaque*, ὥστε. Concluſio ex tribus ſuperioribus antecedentibus nata, Ergo fides illud eſt per quod & Abraham ipſe & in eo omnes benedicuntur qui benedicuntur. Ver. 10, *Nam quotquot*, ὅσοι γάρ. Aliud antecedens, quod & ipſum refertur ad concluſionem ſuperiore verſiculo proximo comprehenſam, & in medio duorum enthymematum poſitam. Eſt autem eiuſmodi enthymema, Maledicuntur qui ſunt ex operibus Legis: ergo benedicuntur qui ſunt ex fide. *Scriptum eſt enim*, γέγραπται γάρ. Probatio antecedentis. Eſt autem talis integer ſyllogiſmus, Maledicti ſunt qui totam Legem non implent: nullus implet totam Legem: ergo omnes ſunt maledicti. Ver. 11. & 12, *Nullum autem*, &c. ὅτι δὲ οὐδείς. Probatio aſſumptionis, Iuſtus ex fide viuet, ergo non ex Lege. Itaque non impletur Lex: nam ſi impleretur, vita eſſet ex Lege. Ver. 13, [*At*] *Chriſtus*, Χριστός. Anthypophora, Quomodo fide iuſtificatur qui in Lege maledictus pronuntiatur? Quia Chriſtus qui fide apprehenditur, ſuſtinuit maledictionem nobis debitam. quod ex teſtimonio Scripturæ probat. Ver. 14, Summa ſuperiorum argumentorum, Ergo in vno Chriſto quærenda ſalutis benedictio, qua per fidem potitus eſt prior Abraham, deinde & nos potimur ſimili ratione. Sed loco illius pronominis generalis Nos, ſeorſim ponit Gentes, & ſeorſim Iudæos quibus ſeſe annumerat: quoniam ſic concludit ſuperiora vt iiſdem verbis proponat quæſtionem quã explicaturus eſt, num videlicet Gentes in præputio manentes poſſint in Abrahamo fideli benedici, quum ipſe Abrahamus, præterquam quòd fidelis fuit, etiam circuncifus fuerit.

7 [*Ita*] *noſtis nempe*, γινώσκετε ἄρα. Loquitur vt de re minimè dubia, quam tamen poſtea confirmabit. Vulgata, *Cognoſcitis ergo*. quod non probo: ne hiet ſuperioris verſi-

culi conſtructio, quam ſupplere non poſſis niſi admodum dura ellipſi. quamobrem etiam multo minus accipi debet γινώσκετε imperandi modo, vt habent nonnulli veteris editionis Latinæ codices. Ideo addidi particulam ITA, quæ ſæpiſſime ſubauditur apud Hebræos in collatione ſimilitudinis, vt alibi ſæpe annotauimus.

Gen. 12.3 eccle. 44.20 act. 3.25	Προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεός, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ, Ὅτι εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη.	8	Præuidens autem Scriptura Deum ex fide iuſtificaturum Gentes, *id* antè euangelizauit Abrahę, ‖Benedicētur, *inquiens*, in te omnes Gentes.	8	*Prouidens autem Scriptura quia ex fide iuſtificat Gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, Quia benedicentur in te omnes Gentes.*
	Ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ.	9	Itaque qui ex fide *ſunt*, benedicuntur cum fideli illo Abraham.	9	*Igitur qui ex fide ſunt, benedicentur cum fideli Abraham.*
Deut. 27.26	Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν εἰσί. γέγραπται γὰρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι αὐτά.	10	Nam quotquot ex operibus Legis ſunt, ſub execratione ſunt. Scriptum eſt enim, ‖Execrabilis *eſt* quiſquis non manſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro Legis, vt faciat ea.	10	*Quicunque enim ex operibus Legis ſunt, ſub maledicto ſunt. ſcriptum eſt enim, Maledictus omnis qui non permanſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro Legis, vt faciat ea.*
Abac. 2.4 rom. 1.17 heb 10.38	Ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ Θεῷ, δῆλον· ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.	11	Nullum autem per Legem iuſtificari apud Deum, manifeſtum *eſt*: quoniam ‖iuſtus ex fide viuet.	11	*Quoniam autem in Lege nemo iuſtificatur apud Deū, manifeſtum eſt: quia iuſtus ex fide viuit.*
Leuit. 18.5	Ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως· ἀλλ᾽ Ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.	12	Lex autem non eſt ex fide: ſed ‖Qui fecerit ea homo, viuet in ipſis.	12	*Lex autem non eſt ex fide: ſed Qui fecerit ea, viuet in illis.*
Deut. 21.23	Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· γέγραπται γὰρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.	13	*At* Chriſtus nos redemit ab execratione Legis, dū pro nobis factus eſt execratio: ſcriptū eſt enim, ‖Execrabilis *eſt* quiſquis pendet in ligno.	13	*Chriſtus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum: quia ſcriptum eſt, Maledictus omnis qui pendet in ligno.*

8 *Præuidens*, προϊδοῦσα. De Scriptura loquitur ἀνθρωποπαθῶς. ¶ [*Id*] *antè euangelizauit*, προευηγγελίσατο. Vulgata, *Prænuntiauit*. Eraſmus, *Prius rem lætam nūtiauit*. Ego libens retinui Euangelizādi verbū, quod ſępe iam diximus peculiariter eſſe conſecratū doctrinæ de gratuita per Chriſtum reconciliatione: & puto Apoſtolum de induſtria hoc vſurpaſſe, vt hanc doctrinam oſtenderet minimè nouam eſſe, ſed ipſi etiam Abrahamo patefactam: cuius exemplo abutebantur pſeudapoſtoli vt circunciſionem cum gratuita iuſtitia copularent: quum ante circunciſionem dicatur iuſtificatus Abraham per fidem. Addita autem prępoſitio πρὸ reſpicit tempus exhibiti Chriſti, cuius diem vidit Abraham, & gauiſus eſt. ¶ *In te*, ἐν σοί, i. Non per te, ſed (vt mox explicatur) quia in filiis tuis recenſebuntur omnes credentes, vt tecum fiant eiuſdem benedictionis participes. Benedictionis autē nomē quum variè accipiatur, hìc declarat gratuitam ex fœdere adoptionem, cui opponitur maledictio. Et diuinè prorſus dixit σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ, cum fideli Abraham, non autem διὰ τοῦ πιστοῦ Ἀβραάμ, id eſt, per fidelem Abraham, vt intelligamus benedictionem non manare ab Abrahamo, ſed ab eo per quem Abraham ipſe cum poſteris benedicitur, à Deo videlicet, gratis per Chriſtum. ¶ *Omnes*, πάντες. ergo & ipſi Iudæi.

9 *Qui ex fide ſunt*, οἱ ἐκ πίστεως. Generalis eſt concluſio, vt ij omnes qui Patrem habent Abrahamum non naturæ ſed fidei origine (Nec enim omnes gentes naturali propagatione ſunt Abrahamidæ, nec etiam qui ſecundum carnem ſunt orti ab Abrahamo, ſunt propterea hæredes promiſſionis, quæ vnica eſt ratio qua omnes fiunt vnum ſemen Abrahæ) ea ratione benedicantur qua ipſe Abrahamus factus eſt omnium illarum gentium pater, nempe fide promiſſionem apprehendente: cæteris excluſis, quum extra hoc fœdus non ſit benedictio.

10 *Quiſquis non manſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro Legis*, ὃς μὴ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου. Hebræa habent Deut. 27.26, אשר לא יקים את דברי התורה הזאת [*aſcher lo jakim eth dibre hattorah hazoth*,] id eſt qui non firmarit verba Legis huius. Itaque Græcus interpres non numerauit verba, ſed ſenſum ſpectauit. Nā magna vis eſt verbi יקים [*jakim*:] quamobrem non cōtentus dixiſſe ἐμμένει (id eſt, quaſi fixus manet) etiam addidit particulam vniuerſalem. Iam verò ſiquis obiiciat Paulum illam addere de ſuo, in qua totum pondus argumenti verſatur: reſpondeo, apud Moſen indefinitam enuntiationem æquipollere vniuerſali, quum præcedat particularium enumeratio. Et ſuſpicatur Hieronymus vniuerſalem particulam à Iudæis fuiſſe malitioſe expunctam.

11 *Quoniam*, ὅτι. Claromontanus codex ſcriptum habet γέγραπται γὰρ ὅτι, *Scriptum enim eſt, Iuſtum ex fide victurū*, quod ſequutus etiam eſt Syrus interpres. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως, i. διὰ τῆς πίστεως. Nam ἐκ non declarat hoc in loco materiam, ſed inſtrumentum. Hinc etiam liquet, in priore membro, ἐν νόμῳ non conuertendum eſſe In Lege, ſed Per Legem. Vide Rom. 1.17.

12 *Non eſt ex fide*, οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως. Id eſt non pronuntiat iuſtum eum qui credit, ſed qui fecerit quod ipſa præcipit.

13 [*At*] *Chriſtus*, Χριστός. Omnino requiritur coniunctio δὲ, vel ἀλλά, quam expreſſimus, & quam etiam legit aut adiecit Syrus interpres. ¶ *Execratio*, κατάρα. id eſt, Execrabilis, vt δόξα pro glorioſo, 2. Cor. 3. 9. Sed iſta permutatio magnam habet emphaſin: veluti ſi ſcelus pro ſcelerato dixeris. Vulgata, *Maledictum*. quo nomine apud Latinos conuicium ſignificatur. de qua interpretatione mox dicam. ¶ *Execrabilis quiſquis pendet in ligno*, ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Hebræa veritas habet Deut. 21, 23, קללת אלהים תלוי [*kilelath Elohim talui*] i. maledictio Dei *eſt* qui eſt ſuſpenſus. Alij conuertunt Ob maledictionem Dei, id eſt quia maledixit Deo, ſuſpenſus eſt. Alij, quia קלל [*kilel*] in Piel accipitur pro conuiciari, קללת [*kilelath* verterunt ὕβριν, quidam λοιδορίαν: ſed omnes hæ interpretationes eò recidunt vt dicatur peculiari quadam ratione hoc ſupplicij genus fuiſſe diuina lege peculiari quadam infamia notatū. Sed & apud Latinos abire in malam crucem iubētur quibus exitium precamur ſummo dedecore coniunctum. Et fatentur Iudæi hoc ſupplicium de blaſphemis & idololatris propriè ſumptum fuiſſe, vt qui omnium flagitioſorū eſſent maximè infames. Etſi enim damnatos non crucifigebant, ſed lapidatos palo affigebant: (vt quidem tradunt ipſorum Rabini) tamen, quod ad rem ipſam attinet, idem eſt ignominæ genus, ex ligno ſuſpendi. Itaque miror Hieronymum laborare ne Chriſtus dicatur maledictus, & Eraſmum hìc neſcio quem tropum quærere. Imò verò in eo poſita eſt tota noſtra ſpes, in eo apparet Dei charitas infinita, in eo ſita eſt ſalus noſtra, quòd Deus noſter propriè & ſine tropo effuderit omnem iram in Filium ſuum, verè & ſine tropo ſit eum, quatenus vas noſter erat, in

carne noſtra execratus, vt nos reciperet in gratiam : verè denique & ſine tropo Chriſtus ſit pro nobis factus execratio : adeo quidem vt niſi Chriſtus etiam fuiſſet Deus, permanſurus in ea execratione fuerit in æternum, vnde nobis euaſit. Nam alioquin ſi ficta eſt Filij obedientia, ficta quoque eſt ſpes gloriæ quam expectamus. Sed conſiderandus hîc eſt Chriſtus cum iis qualitatibus quas habet non in ſeſe, ſed ex imputatione pro mediatoris officio: quam conditionem vltro ſubiit vt nos viciſſim eadẽ prorſus ratione, id eſt, per imputationem eorum quæ ipſius propria ſunt, iuſtificati, fieremus ipſius fratres, ac eiuſdem regni cohæredes. Tantùm abeſt igitur vt epitheto illo Iudæorum quo Chriſtum Dominũ noſtrum vocant תלוי [*talui*,] *ſuſpenſum*, offendar, quod ad rem ipſam attinet, vt contrà, ſicut Iudæorum os illud blaſphemum & impium toto pectore deteſtor, ita nihil exiſtimem pretioſius aut magis honorificum de ipſo dici poſſe, qui noſtri cauſa factus ſit Patri obediens vſque ad mortẽ, mortem, inquam, crucis: vnde liberatus, conſequutus eſt nomen ſupra omne nomen.

Ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως.	14	Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Chriſto Ieſu, ¨& vt promiſſum illum Spiritũ acciperemus per fidem.	14	*Vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Chriſto Ieſu : vt pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.*
Ἀδελφοί, κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται.	15	Fratres, ¨humano more loquor, ¨Humanum licet ¨fœdus ¨ſancitum nullus ¨abrogat, aut *aliquid ei* ſuperaddit.	15	*Fratres, ſecundum hominem dico, tamen hominis confirmatum teſtamẽtum nemo ſpernit, aut ſuperordinat.*
Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐρρήθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει, Καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν· ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνός, Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός.	16	Abrahæ verò dictæ ſunt promiſſiones, & ſemini eius. Non dicit, ¨Et ſeminibus, vt de multis: ſed vt de vno, Et ſemini tuo, ¨qui eſt Chriſtus.	16	*Abrahæ dictæ ſunt promiſſiones, & ſemini eius. Non dicit, Et ſeminibus, quaſi in multis : ſed quaſi in vno, Et ſemini tuo, qui eſt Chriſtus.*

14 [*Et*] *vt promiſſum*, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος. Vulgata, * *Vt pollicitationem Spiritus.* Eraſmus, *Vt promiſſionem Spiritus.* Ego verò primùm omnium addidi copulam ex qua intelligatur bimembrem eſſe hanc concluſionem, vt ſemper illa coadunatio omnium gentium attendatur. Itaque diſtinctè Gentium & Iudæorum meminit, commune vtriſque vniendis vinculum ponens, nempe Chriſtum fide ab Abrahamo apprehenſum, & à vera ipſius tota ſobole itidem apprehendendum. Notat tamen hoc inter gentes & Iudæos, quòd illæ quidem vt extraneæ accenſentur: Iudæis verò vt domeſticis quod promiſſum fuerat exhiberetur. Promiſſionem autem Spiritus accipio pro Spiritu promiſſo, quem Hebraiſmum annotauimus Matt. 24.15, & Act. 2. 33. & Spiritus nomine benedictionem æternæ Spiritualis vitæ intelligo. Niſi Spiritum ipſum malimus ſignificari, qui promiſſionem obſignat in cordibus noſtris. Sed notandum eſt in primis nomen ἐπαγγελίας, quo non quęuis promiſſio, ſed quę merè gratuita eſt, ſignificatur. qua ratione opponitur Legi: nam Lex promiſſiones quidem habet, ſed addita conditione, vel præſtandæ totius Legis, vel luendæ tranſgreſſionis. Itaque διαθήκη pollicitationem potius quàm pactum declarat in hac tractatione, vt quidem iſta diſtinguuntur ab Vlpiano, l. Pactum, D. De pollicitationibus. Vide Act. 2.39. Promiſſionem * autem de tempore aduentũ Domini præcedente vbique in hac diſputatione vſurpat, Chriſtum licet vnicum, tamen promiſſum & illius promiſſionis tempore ad ſolos Iudæos ſpectantem, ab eo qui omnibus vniendis gentibus fuit exhibitus, diſtinguens.

15 *Humano more loquor*, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. Id eſt, Vtar exemplo quod petam ex medio & promiſcuo hominum vſu: vt vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis. Vulgata & Eraſmus, *Secundum hominem dico.* Vide * Rom. 3. 5. ¶ *Humanum*, ἀνθρώπου. Id eſt, inter homines & de humanis rebus initum : quanto magis illud quod Deus nobiſcum in vnigenito ſuo ratificandum ſanciuit, tam erit firmum vt nõ modò irritum fieri nequeat (quod fieret ſi ſoli Iudæi eſſent illud ſemen) ſed ne addere quidem ei quidquam liceat, quod fieret ſi circuncifio adiiceretur baptiſmo: & proinde iuſtitiæ gratuitæ in Chriſto iuſtitia ex operibus adiiceretur ad illius ſupplementum. Ideo mihi non ſatisfecit illud *Hominis*, quo Vulgata & Eraſmus hunc locum declarant. Notum eſt autem Hebr. ſæpiſſimè ſingularem pro plurali ponere, quum præſertim non ſingulare quidpiam ſed ſpecies intelligitur. ¶ *Fœdus*, διαθήκην. Heb. ברית [*berith*] de quo vocabulo diximus Matth. 26, 28. ¶ *Sancitum*, κεκυρωμένην. Id eſt, (vt vulgò loquuntur) authenticum. id eſt, ratum habitũ, qua de re mox agit ver. 17. Vulgata, *Et confirmatum.* Eraſm. *Tamen ſi ſit comprobatum.* ¶ *Abrogat*, ἀθετεῖ. Id eſt, ἀκυροῖ, irritum facit, vt infrà, verſ. 17. Neque enim ab iis quæ ritè pacta ſunt ac conuenta licet recedere, ex ipſo etiam Gentium iure, neque quicquam addere aut detrahere fas eſt præter contrahentium, & eorum quorum intereſt, voluntatem. Vulgata, *Spernit.* Eraſmus, *Reiicit.* Vide ſuprà, cap. 2. 21.

16 *Et ſeminibus*, καὶ τοῖς σπέρμασιν. Sic vertit hunc locum * Tertullianus lib. de Carne Chriſti. Vetus autem interpr. pro *De* habet *In*. Syrus verò ſublata præpoſ. ἐπὶ, legit ὡς πολλοῖς, *vt multis*, & ὡς ἑνὶ, *vt vni*. Nõ modò autem abſurdum eſt, ſed etiam blaſphemiæ proximum quod annotat Hieronymus (vt Eraſmus obſeruauit) Paulum videlicet hoc argumento abuſum apud craſſos Galatas, quod ſciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis : atque ob id præmonuiſſe prudentem lectorem, Fratres, ſecundum hominem dico. Negat enim vſquam Seminis vocem poni in literis ſacris niſi numero ſingulari : & tamen, inquit, hoc torquet Apoſtolus velut in argumentum, quo doceat promiſſum hoc in ſolum Chriſtum cõpetere. Hæc Eraſmus ex Hieronymo : à quo ſanè miror tam abſurda támque profana proficiſci potuiſſe. Nam (vt taceã quàm incommodè interpretetur, *Secundum hominem dico*, quod & Eraſmus obſeruauit) ſi hæc vera ſunt, vbi veritas illa diuina quæ ineptis atque adeo falſis argumentis hominum imperitiam eludat ? vbi grauitas illa Apoſtolica ? vbi Paulina δεινότης in tanto præſertim argumento ? Deinde quorſum hoc ad ſtupiditatem Galatarum eludendam, quum Paulus ad Galatas quidem ſcribat, ſed totis interim lacertis aduerſus Iudæos pſeudapoſtolos certet ? Abſit igitur à nobis, abſit vt ad iſtorum arcanorum tractationem animum iſtiuſmodi adferamus. Certè quum putat Hieronymus Seminis vocabulum à Paulo torqueri vt doceat in ſolum Chriſtum competere, ſatis indicat ſe nunquam ſatis conſideraſſe quid ſit Paulo propoſitum. quo minus miror, eum, quum in certum ſcopum non ferretur, à recta via aberraſſe. Putauit enim de eo laborare Paulum vt oſtendat, promiſſione illa quam ſæpe repetit, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, vnum Chriſtum ſignificari : quia non dictum ſit *In ſeminibus*, ſed *In ſemine.* Et hîc inſurgunt Iudæi, clamitantes Paulum ineptè Seminis nomen vni accommodare, quum ſit collectiuum nomen. qua de re etiam aliquid ſcribere conſtitui, vt obſcurum hunc locum & ipſe illuſtrem pro virili. Primùm igitur hoc dico, Seminis nomen ita eſſe collectiuum, vt tamen vni interdum tribuatur, vt Gen. 4. 25. Quid enim ? an audebunt vel ipſi Iudæi dicere eum ſine ſemine mortuum qui vel vnum duntaxat filium reliquerit ? Minimè certé. Neque enim Hebræis זרע [*zerah*] aliud ſignificat quam prolis vox Latinis, vt in illo Virgilij verſiculo, *—& pulchra faciat te prole parentem.* Ergo non ſatis eſt dixiſſe nomen Seminis eſſe collectiuum, niſi probetur ita eſſe accipiendum eo loco quem tractat Apoſtolus. In eo verò non modò aſſentior Hieronymo, ſed etiam id arripio vt germanam huius loci

ſententiam exponam. Nec enim Apoſtolus (vt mihi quidem videtur) hîc tractat promiſſionem illam, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, ſed illam inprimis, ERO DEVS TIBI ET SEMINI TVO, deinde reliquas in quibus Abraham & ſemen ipſius coniunguntur. quamobrem etiam plurali numero dixit Paulus ἐπαγγελίαι, promiſſiones, non autem ἐπαγγελία, promiſſio. Idque ita eſſe, primùm ex verbis ipſis apparet, deinde ex Apoſtoli ſcopo. Nam quod dicit Apoſtolus καὶ τῷ σπέρματί σου, aliter accipi non poteſt quàm tertio caſu, ſicut etiam τῷ Ἀβραάμ: vt omnino præter Apoſtoli ſententiam Eraſmus conuerterit, *Et in ſemine tuo*: quum rectè (ſic etiam hunc locum citante & explicante Auguſtino, tractatu in Iohann. 12) vertiſſet Vetus interpres, *Et ſemini tuo*: & ipſe paulo antè, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, non ſit interpretatus, *Et in ſemine eius*. ſed rectè omnino, *Et ſemini eius*. Cedò verò, quis eſt Apoſtoli ſcopus? nempe vt doceat exemplum Abrahami, per vnam fidem iuſtificati, rectè applicari tum Gentibus, tum Iudæis, vt nulla circuncisionis habita ratione, in ſolo Chriſto, Patris ſui exemplo, omnes credentes benedicantur. Itaque quos ſigillatim verſ. 14. conſiderarat (vt antè expoſuimus) eos iam in vnum corpus inſtituit coniungere, vt vnum communem patrem Abrahamum habeant, cum quo benedicantur vnius & eiuſdem promiſſionis virtute. Vt autem hoc ita faciendum eſſe oſtendat, primùm ſibi viam præmuniit huius capitis verſiculo 8, ne Iudæi queri poſſent Gentes ad promiſſionem non pertinere: quanuis hoc potuerit aſſumere ex hypotheſi, quoniam non cum Iudæis prorſus incredulis diſputabat, ſed cum iis qui ex circuncisione crediderant, neque dubitabant quin Chriſtus is eſſet in quo benedictionem omnes conſequerentur: ſed Legis fœdus cum gratuito pacto, id eſt mortem cum vita, coniungebant. Nunc verò fortius etiam pugnat, ex ipſa videlicet fœderis formula; Dixit Dominus, inquit, ſe fore Deum Abrahami & ſeminis eius. Oportet igitur, quum & Gentes & Iudæos docuerimus in Abrahamo per fidem benedici, vt vtrique in vnũ corpus coaleſcant, quod vno Seminis nomine collectiuo ſignificatur: id eſt, vt cõmunis aliqua ſit ratio quà & Gentes & Iudæi communi nomine ſeminis in hac pactione ſignificentur. Nam alioqui Abraham haberet plura ſemina, vnum videlicet Iudæorum, alterum Gentium, ideóque promiſſio facta eſſet numero plurali Abrahamo videlicet & ſeminibus eius, non autem ſingulari numero, Abrahamo & ſemini eius. At enim, dices Hebræis זרע [*zerah*] id eſt ſemen, pro hominis prole nunquam dicitur numero multitudinis. Reſpondeo, mirum id non eſſe; quum nunquam hoc vſuuenire potuerit, vt eodem patre nati filij diuerſa ratione ſint filij: quod ni ita foret, proculdubio זרעים [*zerahim*] etiam multitudinis numero non minus quàm משפחות [*miſchpechoth*] & תולדות [*toledoth*] dicere liceret. Eadem autem eſt ratio ſpiritualis cognationis de qua hîc agitur. Nam ſi alia ratione Iudæi eſſent ſemen illud Abrahæ ſpirituale quàm Gentes, dicendum fuiſſet, Ero Deus tuus & ſeminum tuorum, non autem & ſeminis tui. Ergo (vt tandem finiam) firmum & cum ſuperiore diſtributione prorſus cohærens eſt hoc Pauli argumentum, contrà quàm putauit Hieronymus: nec quicquam hîc habent quod obiiciant pſeudapoſtoli vel Iudæi, quum eo ipſo nitatur Pauli argumentum quòd ſeminis nomen ſit collectiuum. vt iam vna duntaxat quæſtio ſit, Chriſtúſne, ſiue fides, ſiue promiſſio, an verò Moſes, ſiue opera, ſiue Lex, ſit iſtius coniunctionis & coagmentationis vinculum: an verò partim illa, partim iſta. Quòd ſi ad hunc ſcopum ſequentia duo argumenta referas, quæ in verſiculo 18 deſinunt, & præterea ſepares obiectionẽ quæ à verſiculo 19 incipiens, in 25 terminatur: tum demum intelliges quomodo cohæreat concluſio quæ à verſiculo 26 ad finem vſque capitis explicatur. ¶ *Qui eſt Chriſtus*, ὅς ἐστι Χριστός. Referri quidem poteſt relatiuum ὃς ad σπέρμα, ex Græcorum idiotiſmo, ſed commodius (meo iudicio) coniunxerimus cum ἑνός: vt ſit hæc ſtructura orationis, Non dicit, ET SEMINIBVS, vt multis: ſed dicit, ET SEMINI TVO, vt vni, qui eſt Chriſtus. quomodo Syrus interpres hunc locum commodiſſimè ordinauit. * Obiecit autem hic locus errorem iis qui putarunt Paulum de vna Chriſti perſona diſſerere, quum potius de duobus populis, id eſt Gentibus & Iudæis agat, in vnam ſobolis Abrahami veluti maſſam redactis, vt ſuperiore annotatione diximus. Cur ergo, inquies, Chriſtũ nominat Paulus? Reſpondeo, Quia proprium hoc eſt totius collecti illius corporis nomen, cuius caput & vita eſt Chriſtus, membra autem ſunt fideles, partim ex Iudæis, partim ex Gentibus in illo aggregati. Ergo ſi Iudæos & Gentes dixiſſet, præterquam quòd caput vitámque huius corporis præteriiſſet, non nominaſſet totum ipſum, ſed aliquotas duntaxat eius partes. Quid ſi verò Eccleſiam dixiſſet? Reſpondeo, ne hoc quidem nomine corpus ipſum totum niſi συνεκδοχικῶς ſignificari, quum Chriſtum cum viro, Eccleſiam cum ſponſa comparet Apoſtolus. Deinde quum hoc loco probare conſtituerit Apoſtolus vnum Chriſtum eſſe membrorum iſtius corporis vinculum, meritò Chriſtum ipſum nominauit: eo nomine non ſolùm caput, ſed membra cum ſuo capite coniuncta deſignans. vt diſertè ſignificat in huius tractationis concluſione, verſu 28, quũ inquit, Vos enim omnes vnus eſtis in Chriſto Ieſu. Hinc ductæ ſunt illæ formulæ, Vnũ cum Chriſto fieri, In Chriſto eſſe, & Chriſtum in nobis eſſe, in Chriſto eligi, vocari, iuſtificari, viuere: Cum Chriſto mori, crucifigi, ſepeliri, reſurgere, & alia multa: vt quod dicitur Eph. 3. 6, Gentibus patefactum Euangelium, vt fiant cohæredes, concorpores, & conſortes promiſſionis in Chriſto. Sic etiam accipitur & explicatur Chriſti nomen, 1. Cor. 12. 12; & Eccleſia dicitur corpus Chriſti, & complementum eius qui omnia in omnibus adimplet, Eph. 1. 23. quibus teſtimoniis hic locus mirè illuſtratur. Itaque nemo putet me Chriſto quicquam hac mea explicatione detrahere, quem ego in ſolidum omnia in omnibus fidelibus facio.

Τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς Χριστὸν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος οὐκ ἀκυροῖ, εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν.

17 Hoc autem dico, pactionem antè ſancitam à Deo reſpectu Chriſti, Lex quæ poſt annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritam, vt aboleat promiſſionem.

17 *Hoc autem dico, teſtamentum confirmatum à Deo, quæ poſt quadringentos & triginta annos facta eſt Lex, non irritum facit, ad euacuandam promiſſionem.*

17 *Antè ſancitum*, προκεκυρωμένην. Vulgata omiſit præpoſitionem πρὸ, magno errore, quum in ea lateat vis argumenti ſumpti à temporis ſerie, cuius proſyllogiſmus explicatus eſt ſuprà, ver. 15. ¶ *Reſpectu Chriſti*, εἰς Χριστόν. Sic legit Syrus etiam interpres. Eraſmus, *Erga Chriſtum*, admodum obſcuré. Significat enim Apoſtolus (quod etiam antea probauit) pactum illud cum Abrahamo gratis initum, in vnum Chriſtum ferri, in quo vno videlicet colligatur tum ex Iudæis tum ex Gentibus vnicum illud in Chriſto ſemen Abrahæ, 2. Cor. 1. 20. & ita etiã loquitur infrà, ver. 24. At Vetus interp. totũ hoc prætermiſit, in quo tamẽ cõtrouerſiæ cardo vertitur. Argumẽtatur enim Paulus ex hypotheſi aduerſus eos qui ex circũciſione crediderãt, ac proinde ſic Legẽ vrgebãt vt tamẽ Chriſtum pro Meſſia ac benedictionum ſcopo agnoſcerent. * Hoc igitur poſito ac conceſſo, quæritur an is vnus omnes credentes faciat benedictionis Abrahami participes, an verò Lex Chriſtó ſit adiungẽda, vt iſti volebant qui Chriſtum dicebant nihil prodeſſe niſi Lex Moſis ſeruaretur. Chriſtum vnum id efficere probat Paulus, quòd pactum Legis ſit pacto promiſſionis poſterius, non poſſit autem dici prius illud pactum poſteriore abrogatũ, quum, ſi ita eſſet, non oportuerit Chriſtum mitti, à quo penderet illius prioris præſtatio. * Quînam verò Chriſtus miſſus fuerit vt abrogatum & inutile fœdus in ipſo ſanciretur? Et magnum habet pondus τὸ κεκυρωμένην pro κυρωθησομένην, id eſt ſancitum potius quàm ſanciendum: quod iam tum Deus illud fœdus ratũ fecerit in Chriſto quanuis in Chriſtum venturum reſpiceret, nedum vt Legale fœdus adiecerit quo prius abrogaretur.

Εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ ἐπαγγελίας· τῷ δὲ Ἀβραὰμ δι᾽ ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ Θεός.	18	¨Nam ſi ex Lege eſt hæreditas,non iam *eſt* ex promiſſione: Abrahę verò per promiſſionem gratificatus eſt Deus *hæreditatem.*	18	*Nam ſi ex Lege hæreditas,iam non ex promiſſione: Abrahæ autem per repromiſſionem donauit Deus.*
Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται· διαταγεὶς δι᾽ ἀγγέλων, ἐν χειρὶ μεσίτου.	19	¨Quid igitur Lex? ¨Tranſgreſſionum gratia addita eſt, vſquequò veniſſet ¨ſemen illud cui facta eſt promiſſio: ¨*Lex inquam,*ordinata per Angelos, ¨per manum internuntij.	19	*Quid igitur Lex? Propter tranſgreſſiones poſita eſt,donec veniret ſemē cui promiſerat : ordinata per Angelos in manu mediatoris.*

18 *Nam ſi ex Lege,* εἰ γὰρ ἐκ νόμου. Eſto, dixerit aliquis, Lex non abrogauerit promiſſionem. At cur ſimul non cōſiſtent? Reſpondet Paulus, hæc duo, nempe benedictionem ex Lege debitam,& benedictionem gratis datam, ita eſſe inter ſe contraria vt conſiſtere ſimul non poſſint. Nomine igitur hæreditatis ſignificatur ius ſeminis, vt Deus ſit Deus noſter, id eſt, vt ex pacti formula, cum Abrahamo fideli fideles & ipſi benedicamur,vt Rom.4.13. Deinde notanda eſt propria ſignificatio ἐπαγγελίας,de qua diximus ſuprà,ver.14,& Act.2.39. Attingit autem paucis Apoſtolus hoc argumentum,partim quòd ſtudeat breuitati in hac epiſtola,partim quòd illud antè pertractarit hoc ipſo capite.

19 *Quid igitur Lex?* τί οὖν ὁ νόμος; Alia obiectio,Si promiſſio illa ſufficiebat,quorſū igitur lata Lex eſt? Hāc verò obiectionem ita diluit Apoſtolus vt nouū etiam argumentū adferat à finè ſumptū,quo probatur non poſſe dici additam Legem vt benedictio antea promiſſa,vel eo facilius nobis contingeret partim per fidem, partim per Legem: vel in ſolidum per Legem, irrita facta promiſſione priore,nobis daretur. Quî enim id fieret,inquit Apoſtolus, quum Lex potius poſita ſit hominibus redarguendis, vt ad promiſſionem tantò cupidius reſpicerent?

¶ *Tranſgreſſionum cauſa,* τῶν παραβάσεων χάριν.i. Vt homines intelligerent patefactis tranſgreſſionibus, ſe ſola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat & promiſerat,ſeruari,ac proinde omnes in Chriſtum reſpicerent. Irenæus lib.13. cap.7. ſic legit hunc contextum, τί οὖν ὁ νόμος τῶν πράξεων; ἐτέθη ἄχρις οὗ, &c. id eſt, Quid igitur Lex factorum? poſita fuit vſquequò, &c. quæ lectio planiſſima eſt.

¶ *Semen illud cui facta eſt promiſſio,* τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται. id eſt, Donec diruta macerie ſurgeret plenum ſemen illud coagmentatum ex vtriſque,vt explicatur Epheſ.2.14. Ergo appellatione Seminis non ſignificatur vnicus Chriſtus per ſe,ſed cum ſuo corpore (id eſt cum Eccleſia) coniunctus: ſine quo viciſſim non poteſt Eccleſia conſiderari, vt 1.Cor.12.12.& 27,Eph.1.23,& 3.6,& 4.12. Denique clarè id explicatur infrà,23, vbi dicuntur Iudæi fuiſſe quaſi præſidio Legis cōſtricti antequam veniſſet fides. Eſt enim mutua inter fidem & ſemen (id eſt fideles) relatio, à quibus ſeparari non poteſt Chriſtus, illius obiectum, & iſtorum caput,cuius Spiritu membra omnia in vnum corpus coniuncta viuunt. Quid igitur? (dicet aliquis) ante Chriſti aduentum nullum erat ſemen Abrahæ, & tandiu ſuſpenſa eſt promiſſionis efficacia? Immò verò ſemper aliqua fuit Eccleſia. Fide placuerunt Abel,Enoch,Noe,Abraham & alij ſancti Patres.Chriſtus enim fuit heri vt eſt hodie.Sed omnes tamen iſti veluti ſub crepuſculo matutino fuerūt, ſole ipſo nondum exorto: quum nos Chriſti aduentum ſequuti in meridiem incederimus. Comparatè igitur dicitur ſemen & fides nondum veniſſe illo tempore,& ſancti illi non accepiſſe promiſſionem, Heb.11.39. Deinde antè palàm ac plenè communicatum cum Gentibus Euangelium, nondum aduenerat ſemen illud Abrahæ, quatenus omnes terræ Gentes complectitur. Conſtituit enim Dominus ſuis beneficiis ſua momenta.

¶ [*Lex, inquam*] *ordinata,* διαταγείς. Id eſt, imperata ſiue edicta, cuius videlicet tradendæ internuntio Moſi, Angeli,non auctores,ſed miniſtri fuerunt. Nam præpoſitio διὰ inſtrumentum declarat in hoc loco,non autem efficientem cauſam primariam. Vide Act.7.53. Cæterùm non placet mihi Hieronymi expoſitio,pro ſimplici traiectione triplicem aut etiam quadruplicem conſtituentis. Sic enim hæc ordinat, Lex poſita eſt in manu mediatoris,propter tranſgreſſiones ordinata per Angelos, donec veniret ſemen cui promiſſum erat. At ego ipſam collocationem Apoſtoli ſequor,vtpote planam ac perſpicuam. Repetij tamen Legis nomen per epanalepſin, propter interiectum membrum inter προσετέθη & διαταγείς.

¶ *Per manum internuntij,* ἐν χειρὶ μεσίτου. Hebr. ביד [*beiad,*] id eſt per manum, idem declarat atque opera & miniſterio, vt Act.7.25. Pro mediatore Eraſmus interceſſorem cōuertit: quod non ſatis conuenit, quum Latinis dicatur interceſſor qui ſe medium velut iniiciens obſtat iis quæ geruntur: hìc verò de eo agatur quo intermedio vſus eſt Dominus vt conſilium ſuum exequeretur,nedum vt is Domini conſilium impediret. Caſtellio maluit *ſequeſtrem* interpretari: quo vocabulo vſus eſt interdum Tertullianus,ſed quum de Chriſto agitur: quod & ipſum nolim ſine commoda expoſitione imitari. Ego malui *Internuntium* dicere hoc in loco,non vt innouarem vocabulum theologorum auribus familiare, ſed vt Moſen à Chriſto diſtinguerem. Verùm in reipſa explicanda maior eſt controuerſia. Nam pleroſque video tum veterum tum recentiorum,& quidē in primis doctiſſimum interpretem D.I. Caluinum,meū in Domino parentem, (cuius tanti eſt apud me memoria, ſicuti eſſe debet,vt vel ob hoc penè vnum mihi in hac vocatione viuendum putem, quòd illius memoria in tantis tempeſtatibus regi poſſim,nedum vt ab eo in doctrina ipſa diſſentiam) hoc referre ad Chriſtum, vnicum illum Dei & hominum mediatorem. quorum auctoritati quamuiſne ſi velim quidem poſſim,ego fidelium infimus,præiudicium adferre, tamen non pigebit exponere quibus rationibus exiſtimem non poſſe iſta de Chriſto intelligi, ſed de Moſe potius dici, vt etiam interpretatur Epiph. κατὰ Μανιχαίων,& Gennadius apud Græcum ſcholiaſten. Primùm igitur,quanuis Deus nonniſi per Verbum ſeſe patefecerit,tamē hæc formula ἐν χειρὶ (qua diximus non ſummam aliquam & αὐτοκρατορικὴν poteſtatem declarari, ſed operam potius ac miniſterium) non mihi videtur poſſe Filio Dei tribui niſi quatenus homo factus eſt. quæ conſideratio nullum hìc locum habet, quum in Lege danda nihil magis quàm terrifica & ſumma illa Dei maieſtas emineat,qualis etiam erit ſecundus Chriſti aduentus. Manū autem fateor interdū quidē pro ſumma virtute, item pro ope & ſubſidio ipſius etiam Dei accipi: ſed quominus hoc loco ita explicetur impedit internuntij (ſiue malis, Mediatoris) nomē,qualitatem ipſam miniſterij,non autē primariam cauſam declarans, ſiquis rem totam propius inſpiciat. Præterea ita deſcribitur hæc hiſtoria vt ſignificetur iſtum,velut inferiorem,accepiſſe ab Angelis, vt ſuperioribus,quod ad Iſraelitas adferret. Deinde, qua de re hìc agitur? nempe de Lege,& quidem non ſimpliciter, ſed quatenus promiſſioni oppoſita non modò non viuificat, ſed etiam occidit. Eius igitur non modò adminiſtrationem, (quæ alibi dicitur mortis adminiſtratio, 2.Corinth. cap.3.ver.7) ſed etiam primariam ſanctionem, non video qua ratione poſſimus ſatis commodè illi tribuere quem, vt pacti promiſſionis vnicum mediatorem,videtur potius Apoſtolus ex diametro pacti Legis internuntio opponere. Præterea ſi de Chriſto hæc accipias quæ manifeſtè ad Legem pertinent, qua tandem ratione ſequentia connectes? Hìc enim laborare neceſſe eſt duabus in rebus explicandis,quomodo videlicet à vetere pacto (loquitur enim de Lege) ad nouum tam ſubitò tranſeat Apoſtolus, ſi ſequentem verſiculum accipias de officio Chriſti,id eſt Deū cum hominibus conciliandi: vel, ſi duos populos intelligas, id eſt Iudæos cum Gentibus,interueniente Chriſto, in vnū corpus coniungendos, (quod maximè videtur ad ſcopū pertinere) explicandū erit cur tam cōciſè loquutus ſit Apoſtolus,& quomodo iſta cū præcedentibus & ſequētibus cohæreāt: quæ,niſi hoc ad Moſen referas,vix poſſint explicari. Imò etiam quęrendū videretur,qua ratione Paulus diceret Legem Chriſti miniſterio datā,nec tamen vllā eius rei probationem attexeret. Denique, ſi rei geſtæ hiſtoriam ſpectemus, manifeſtior erit alluſio quàm vt iſta negare poſſimus Moſi competere. Nam præterquam quod is vbique dicitur Legis, mortis, literæ, carnis miniſter, (ex Iudæorum tamen hypotheſi, & habita corruptionis hominum ratione: non autem Lege in ſeipſa vel ex recto vſu conſiderata, quatenus nimirum ad Chriſtum ducit, vt poſtea Paulus explicabit: qua ratione tamen pædagogus vocatur) diſertè narrat Moſes ipſum, ita poſtulantibus Iudæis, quòd Dei vocem ferre nequirent, fuiſſe medium inter Deum & ipſos internuntium, vt Deuteron. cap. 5. verſic. 5. & bis è monte deſcendentem, duas illas tabulas lapideas manibus ſuis à Deo nimirum per Angelorum miniſterium acceptas, ad Iſraelitarum caſtra detuliſſe, vt Exodi cap. 32. verſic. 15, & cap. 34. verſ. 29. Ex his igitur concludo, ἐν χειρὶ μεσίτου, id eſt, *per manum Mediatoris*, idem declarare atque διὰ τοῦ πιστοῦ θεράποντος τοῦ Θεοῦ Μωσέως, Id eſt, *per fidum Dei famulum Moſen.* Nam verbum עמד [*hamad*] id eſt ſtare, quod vſurpat Moſes Deuter. 5.5, & 31, principum apparitoribus conuenit, quibus nimirum vt miniſtris & internuntiis vtuntur.

	Ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν.	20	∴ Internuntius autem, vnius non eſt: ∴ Deus verò, vnus eſt.	20	*Mediator autem vnius non eſt: Deus autem, vnus eſt.*
	Ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ; Μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη.	21	*Num* igitur Lex *addita eſt* aduerſus promiſſiones Dei? Abſit. ∴ nam ſi data fuiſſet Lex quæ poſſet viuificare, verè ex Lege eſſet iuſtitia.	21	*Lex ergo aduerſus promiſſa Dei? Abſit. ſi enim data eſſet Lex quæ poſſet viuificare, verè ex Lege eſſet iuſtitia.*
Rom. 3. 9	Ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι.	22	∴ Sed ‖ concluſit illa Scriptura ∴ omnia ſub peccatũ, ∴ vt promiſſio ∴ ex fide Ieſu Chriſti daretur credentibus.	22	*Sed concluſit Scriptura omnia ſub peccato, vt promiſſio ex fide Ieſu Chriſti daretur credentibus.*

---

20 *Internuntius autem, vnius non eſt,* ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν. Paulus arrepta occaſione ex ipſo ferendæ Legis modo, eam oſtendit non modò non eſſe vinculum illud noſtræ cum Deo coniunctionis, ſed etiam certiſſimum eſſe ſignum noſtræ ab illo alienationis. Cedò enim, quæ cauſa fuit cur in ferenda Lege ſit adhibitus internuntius? Quia Deum vt terribilem ac formidabilem legiſlatorem ferre non poterat Iſrael. Ergo Lex illud non eſt quo Iſrael adiungitur Deo, ſed quo deterritus, internuntium requirit. Lex, inquam, non eſt appendix illius ſuauiſſimæ vocis, Sum Deus tuus, & ſeminis tui, qua nemo non alliciatur. Quanuis enim vtatur hoc procemio, AVDI ISRAEL, EGO SVM DOMINVS DEVS TVVS, ea tamen eſt huius vocis maieſtas quam ferre mortalis conditio non poſſit. Dicitur ergo internuntius non eſſe vnius, ſed minimùm duorum, & quidem verè duorum, id eſt inter ſe diſſidentium. Nam omnibus linguis vſitatum eſt, vt qui inter ſe amant, vnum eſſe dicantur. & præterea reſpexit Paulus Dei & hominis coniunctionem in Chriſto, cuius per fidem ſimus participes, vt Iohan. cap. 17. ver. 21, & 1. Corinth. cap. 6. 17, & 2. Petri 1. 4. Id verò quàm verum ſit apparet ex Euangelicæ doctrinæ cum Legalibus mandatis comparatione. Nam pro eo quòd Lex nos perterrefacit, Spiritus docet nos clamare, Abba, Pater, & magna cum fiducia ad thronum maieſtatis Dei perrumpere, vt filios decet de bona patris voluntate ſecuros, vt infrà, verſ. 26, 28. & 29. Euangelium igitur, illud vnum eſt quo fideles omnes in Chriſto coaleſcentes, benedictionem illam gratuitam percipiunt, *Ero Deus tuus & ſeminis tui.* Quo pudore ergo audent pſeudapoſtoli Legem cum promiſſione coniungere, vt Chriſtum officio ſuo ſpolient?

¶ *Deus verò vnus eſt,* ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν. Alibi Apoſtolus aliquoties concludit, ex eo quòd Deus vnus eſt non tantùm Iudæorum, ſed aliarum etiam gentium, vnam etiam eſſe fidem, qua Deus ſit omnium Deus, quum Lex vnius tantùm ſit Gentis. Sed mihi quidem non videtur ſatis hoc quadrare huic loco. Vnus igitur Deus hîc eſſe dicitur per ἀντανάκλασιν, qui ſit ſui ſemper ſimilis & ſemper idem: ſicut de ſe teſtatur apud Malach. cap. 3. ver. 6. eámque expoſitionem germanam eſſe apparet ex ea obiectione quæ cum hac appendice cohæret. Quæritur enim num Deus Legem ponendo, à ſeipſo diſſenſerit, quandoquidem contraria eſt promiſſioni. Sed ea tamen appendix dupliciter poteſt applicari, nempe vel ſuperiori argumento, vel ſequenti obiectioni. Nam dixerat Apoſtolus non opus eſſe internuntio iis qui inter ſe conſentiunt. Itaque Legem, quum per internuntium ferretur, non fuiſſe conſenſus, ſed diſcordiæ ſignum. Hîc verò excipere poterant Iudæi, hunc ipſum internuntium, accepta Lege, pacem ſanxiſſe. Ideo, vt huic exceptioni occurratur, addit Apoſtolus, Deum ſui ſemper ſimilem eſſe. Itaque, quum ex pacto promiſſionis vltro declaraſſet ſe Deũ eſſe Abrahami & ſeminis ipſius, idque in præputio, non potuiſſe nouum pactum inire quo prius antiquaretur: vnde rurſus naſcitur obiectio ſequenti verſiculo explicata. Sin autem hoc placeat ſequentibus coniungere, ita cohærebunt, Si ita eſt, Paule, vt tu dicis, Legem datam eſſe vt tranſgreſſiones ac proinde iram Dei nobis detegeret, non autem vt nos Deo conciliaret, nempe Deus iratus erat: ſi iratus, vbi pactum illud promiſſionis præcedens? At Deus ſui ſemper ſimilis eſt: quod fieri non poteſt ſi, vt tu dicis, Deus mutato animo, per Legem iis maledicit quibus per promiſſionem benedixerat. Hinc ergo exoritur quæſtio, ſítne Lex abolendæ promiſſioni lata, quod tamen iam antea docuerat fieri non poſſe, verſiculo 17.

21 *Nam ſi data, &c.* εἰ γὰρ ἐδόθη. Retorquet Apoſtolus argumentum in aduerſarios. Nam ſi per Legem eſſet iuſtitia, (vt ipſi volebant) tum demum conſequeretur, Deum, abolito priore pacto, alterum in eius locum ſanxiſſe. quod fieri non poteſt, quum Deus ſit vnus, ſuprà verſu 20. & firmum fœdus gratuitum inierit cum Abrahamo & eius ſemine, ſuprà, verſ. 17. Sed cur viuificationis & iuſtitiæ meminit? Quia Deum habere pro Deo ſuo, & Viuificari, Semen fieri Abrahæ & Iuſtificari, mutuò ſeſe conſequuntur. quam interpretationem non debuit Apoſtolus præterire.

22 *Sed concluſit illa Scriptura,* ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφή. Γραφὴν vocat Apoſtolus hoc ipſum quod alibi γράμμα vocauit, id eſt Legem, adiuncto quem expreſſimus articulo, vtpote digito Dei exaratam in duabus illis tabulis: cuius appendix Lex ceremonialis à Moſe quoque perſcripta, ſic κατ᾽ ἐξοχὴν apud Iſraelitas vocabatur, & quę hoc loco conſiderata vt chirographum mortis, meritò dicitur non impleta ſed deleta. Coloſſ. 2. 14. vt expoſuimus Rom. cap. 2. ver. 27. Nunc demum autem Apoſtolus nodum ſoluit, quum inquit Legem quidem oſtendiſſe maledictionem, non tamen vt homines in ea deſererentur, ſed vt intellecto periculo, ad vnicum remedium gratuitæ promiſſionis accederent, Abrahami exemplo, qui per fidem eſt iuſtificatus. ſic ergo Lex repugnat promiſſioni vt tamen promiſſionem non aboleat, ſed illi potius ſubſeruiat.

¶ *Omnia,* τὰ πάντα. Id eſt, omnes homines, & quicquid ab hominibus proficiſci poteſt. Itaque maior eſt emphaſis quàm ſi πάντας, id eſt omnes, dixiſſet.

¶ *Vt promiſſio,* ἵνα ἡ ἐπαγγελία. Id eſt, id quod promiſſum eſt, μετωνυμικῶς. ¶ *Ex fide Ieſu Chriſti,* ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vide Rom. 3. 22. Eſt autem infinita quædam Pauli δεινότης, tot enthymemata vibrantis quot vocabula enuntiat. Nam opponit operum meritis, Fidem, Ieſum, Dari, Credentes.

23 *Antequàm*

23 Πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι.

24 Ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστὸν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν.

25 Ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν.

26 Πάντες γὰρ, υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

27 Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε.

28 Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

29 Εἰ δὲ ὑμεῖς Χριστοῦ, ἄρα τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα ἐστὲ, καὶ κατ᾽ ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

23 ¨ Antequàm autem veniſſet ¨ fides, ſub Legis pręſidio tenebamur, concluſi ¨ in eam fidem quæ erat reuelanda.

24 Itaque Lex pædagogus noſter fuit ¨ in Chriſtum *reſpiciens*, vt ex fide iuſtificaremur.

25 At poſtquam venit fides, nõ amplius ſub pædagogo ſumus.

26 ¨ Omnes enim, filij Dei eſtis, per fidem in Chriſto Ieſu.

27 ¨ Nam quicunque ¨ in Chriſtum baptizati eſtis, ¨ Chriſtum induiſtis.

28 ¨ Nõ eſt Iudæus neque Græcus, non eſt ſeruus neque liber, non eſt maſculus ac fœmina. omnes enim vos ¨ vnus eſtis in Chriſto Ieſu.

29 Quòd ſi vos ¨ *eſtis* Chriſti, nempe Abrahæ ſemen eſtis, & ſecundum promiſſionem herędes.

23 *Prius autem quàm veniret fides, ſub Lege cuſtodiebamur, concluſi in eam fidem quæ reuelanda erat.*

24 *Itaque Lex pædagogus noſter fuit in Chriſto, vt ex fide iuſtificemur.*

25 *At vbi venit fides, iam non ſumus ſub pædagogo.*

26 *Omnes enim filij Dei eſtis per fidem in Chriſto Ieſu.*

27 *Quicũque enim in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis.*

28 *Non eſt Iudæus neque Græcus, non eſt ſeruus neque liber, non eſt maſculus neque fœmina. omnes enim vos vnum eſtis in Chriſto Ieſu.*

29 *Si autem vos Chriſti, ergo ſemen Abrahæ eſtis, ſecundum promiſſionẽ hæredes.*

* 23 *Antequàm autem veniſſet*, πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν. Antea docuerat Legem ceremonialem abrogatam eſſe, tum quatenus nos arguebat peccati ac mortis per tranſgreſſiones, tum quatenus fuerat ipſius damnationis externum chirographum. Nunc autem eandem ceremonialem legem conſiderans, vt promiſſionum Euangelicarum ſuo tempore exhibendarum vmbram & figuram, docet illam quoque hoc reſpectu ceſſaſſe, finito tempore exhibitioni mediatoris & rerum à quibus fides patrum pẽdebat præſcripto, quam idcirco comparat cum pædagogo & poſtea cum tutore, cui ſimilitudini ex aduerſo reſpondet Eccleſiæ, quæ ſemper vna fuit, ætas pupillaris ſub Lege.

¶ *Fides*, ἡ πίστις. Id eſt Euangelij & iuſtitiæ per id annuntiatæ exhibitio realis. ¶ *In eam fidem*, Εἰς πίστιν. εἰς cauſam finalem declarat. Fuit autem hoc adiiciendum neceſſariò, vt abſolueretur tractatio. Dicturi enim erant * pſeudapoſtoli, Etiamſi iuſtitiam concedamus non manare ex Lege, ſed ex gratuita in Chriſto promiſſione, quum * tamen Deus, quem ſemper vnum & ſimilem ſui eſſe teſtatus es, œconomiam iſtam Moſaicam conſtituerit, quæ * ad Chriſtum adduceret, & Abrahamus ille ad cuius inſtar dixiſti omnes gentes benedici & vnum fieri, circuncisus quoque fuerit: quo iure vis illam nunc abolere? quid iniqui petimus quum illam cum Chriſto coniungimus? Reſpondet Apoſtolus, temporariam fuiſſe illam œconomiam.

24 *In Chriſtum* [*reſpiciens*,] εἰς Χριστόν. Vide ſuprà, verſiculo 17.

26 *Omnes enim*, &c. πάντες γὰρ, &c. Concluſio eſt ſuperioris proximæ tractationis. Ergo Chriſtus is eſt qui Iudæos & Gentes in vnum corpus ſeminis Abrahæ connectit. Itaque τὸ καθόλου tollit perſonarum diſcrimen, de quo mox verſu 28. Sic autem concipitur hæc concluſio vt ſimul ſeruiat probando illi quod dixerat de Lege ſuo tempore abroganda, quod ad œconomiam attinet: ideóque cauſalem particulam adhibet.

27 *Nam quicunque*, ὅσοι γάρ. Vide quàm breuiter & tamen circunſpectè argumentetur Apoſtolus. Repetebant enim circuncisionem pſeudapoſtoli iam inde vſque ab Abrahamo. Reſpondet Apoſtolus, Baptiſmum circuncisioni * ſucceſſiſſe. Additur autem particula ὅσοι *quicunque*, vel *quotquot*, vt tollatur Gentium ſtatus & ſexus diſcrimen, ſicut apparet ex ſequente verſu. Et hoc maximè ad rem pertinet: Chriſtus enim hîc opponitur Moſi, id eſt Euangelij libertas Legis pædagogiæ: ſiue Baptiſmus nouo populo ex vniuerſis gentibus collecto, circuncisioni quæ veterem populum à cæteris diſcernebat. Itaque nihil hoc pertinet ad falſam operis operati doctrinam, neque hinc colligi poteſt interius Spiritu baptizari neceſſariò, quotquot externum baptiſmum recipiant, quanuis ſemper totus baptiſmus præbeatur, vt rectè hunc locum explicat Auguſtinus De baptiſmo contra Donatiſtas, lib. 5. cap. 4.

¶ *In Chriſtum*, εἰς Χριστόν. Id eſt, in nomen Chriſti, vt eius beneficiorum fięretis participes. Vide Act. 19.3. Eraſmus hoc non legit. quod tamen in omnibus vetuſtis noſtris codicibus inuenimus. ¶ *Chriſtum induiſtis*, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Metaphora ſumpta eſt à veſtibus, ex Hebræorum idiotiſmo, (vt diximus Luc. 24.49, & alibi ſæpe) ſed quæ myſterium noſtræ cum Chriſto coniunctionis quaſi oculis ſubiiciat. Oportet enim Eccleſiam Chriſto, tanquam veſte quadam operiri, & ſub eo deliteſcere, vt ſancta ſit prorſus & irreprehenſibilis, Epheſ. 5,27. Ideóque Apoſtolus ſemen Abrahæ vno Chriſti nomine ſignificauit, ſuprà, verſu 16. Videtur autẽ hæc phraſis ex vetere quoque adultos mergendi more profecta, qui vel ſuis tanquã nouis, aut aliis verè nouis veſtibus induebantur, qui ritus poſtea paulatim eò fuit redactus vt catechumeni candidis veſtibus apparerent. vnde illa Dominicæ in albis appellatio Paſchati præiens: & album illud induſium quo infantes quoque induuntur in Baptiſmo, non tantùm inutiliter ſed etiam ſuperſtitiosè, & ab iis ipſis qui ritum illum vſurpant ignorata ipſius origne. *

28 *Non eſt*, οὐκ ἔνι. Sic etiam legitur Coloſſ. 3.11. Vereor tamen vt ἔνι pro ἔστι ſcriptum ſit librariorum vitio. Eſt enim rarum admodum ἐνὶ pro ἔνεστι, pro ἔστι verò nunc non ſuccurrit exemplum Græci vllius ſcriptoris: & in tertio membro ſcriptum inueni, in manuſcripto codice, οὐκ ἔστιν ἄρσεν. Græcum autem Iudæo oppoſitum intellige qui גוי [*Goi*] Hebræis, & ἐθνικὸς dicitur Græcè, Matth. 18.27.

¶ *Vnus*, εἷς. Id eſt vnius hominis inſtar, vt ſumma coniunctio ſignificetur. Vulgata, *Vnum*, id eſt ἕν, eodem quidem ſenſu, ſed tamen non ita expreſſè & contrà omnium noſtrorum codicum Græcorum fidem. * Nam omnes homines, velint nolint, ſunt vnum, id eſt vna res, ſpecie tenus. At non poſſunt eſſe vnus, id eſt quaſi vnum indiuiduum, vt in Chriſto ſeruentur, niſi per eum ipſum Chriſtum. Neque tamen hoc in loco imaginanda eſt ſubſtantiarum commixtio, confuſio, aut naturalis etiam aliquis coniunctionis modus: ſed hoc demum ſciendum, nos per fidem Chriſto ipſi vniti, Spiritus ſancti vinculo, vt bonorum ipſius fiamus participes: vt omnes fideles hac ratione ſint vnus Chriſtus myſticus, vt loquitur etiam Apoſtolus, 1. * Corinth. 12,12.

29 [*Eſtis*] *Chriſti*, Χριστοῦ. Claromontanus codex habet, idque vt opinor rectius, εἰ δὲ εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *Quod ſi vnus eſtis in Chriſto Ieſu*, id eſt vnicum illud ſemen quod in Chriſto coaluit.

	Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.
	Λέγω δὲ ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν·	1	HOc autem dico, Quandiu hæres infans eſt, nihil differt à ſeruo, ∴quamuis ſit dominus omnium:	1	*Dico autem quanto tempore heres paruulus eſt, nihil differt à ſeruo, quum ſit dominus omnium:*
	Ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός.	2	Sed ſub tutoribus & curatoribus eſt ∴ vſque ad tẽpus quod pater præfinierit.	2	*Sed ſub tutoribus & actoribus eſt vſque ad præfinitum tempus à patre.*
	Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι·	3	Ita & nos, quum eſſemus infantes, ∴ ſub elementis mundi eramus in ſeruitutem redacti:	3	*Ita & nos, quum eſſemus paruuli, ſub elementis mundi eramus ſeruientes.*
	Ὅτε δὲ ἦλθε, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον·	4	At poſtquam venit ∴ plenum tempus, ∴ emiſit Deus ∴ Filium ſuum ∴ factum ex muliere, factũ ∴ Legi ſubiectum.	4	*At vbi venit plenitudo temporis, miſit Deus Filium ſuum factum ex muliere, factum ſub Lege:*
Rom. 8.15	Ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν.	5	Vt eos qui Legi erant ſubiecti redimeret, ‖ ∴ vt adoptionem acciperemus.	5	*Vt eos qui ſub Lege erant redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus.*
	Ὅτι δέ ἐστε υἱοὶ, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν κρᾶζον, Ἀββᾶ ὁ πατήρ.	6	∴ Quoniam autem eſtis filij, ∴ emiſit Deus Spiritum Filij ſui ∴ in corda veſtra, clamantem, ∴ Abba, *id eſt* Pater.	6	*Quoniam autem eſtis filij, miſit Deus Spiritum Filij ſui in corda veſtra, clamantem, Abba, Pater.*

IN CAPVT IIII.

1 *[Hoc] autem dico,* λέγω δέ. Nunc explicat quod attigerat verſu 24, mutato tantùm nomine. Quem enim illic vocarat pædagogum, hîc vocat tutorem vel curatorem. ¶*Quanuis ſit.* ὤν. Vulgata & Eraſmus, *Quum ſit.* quod poni ſolet αἰτιολογικῶς. hîc verò intelligendum eſt ἐναντιωματικῶς, nempe ne quis de vera conditione ſeruili putet loqui Apoſtolũ. Agit enim de Eccleſia Iſraelitica, quæ & ipſa erat libera, & vna eſt cum Eccleſia Chriſtiana, ſi ius ipſum libertatis & conditionem perſonæ (vt ita dicam) ſpectes. ſin autem ætatẽ, & eius libertatis fruitionem, erat ſub Lege, tãquam pupillus ſub tutore, donec adoleuit, i. ad Chriſti vſque aduentum, quo tutela illa finiebat.

2 *Vſque ad tempus quod pater præfin.* ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Hoc ideo additum eſt quoniã qui eſt ſub perpetua tutela & curatione, vix poteſt liber cenſeri. Deinde quum Legis tutela ſit teſtamentaria, veriſimile eſt id fieri filij commodo, vt nihil habeat quod de hac œconomia queratur. Poſtremò quum tutor hic datus ſit ad certum tempus, dici non poteſt patris ſententia mutata, quum eo finito tempore tutor ille ab adminiſtratione remouetur: immò tutela ad ipſius hæreditatis fruitionem viam ſternit.

3 *Sub elementis mundi,* ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id eſt, ſub Lege, quæ fuit inſtar rudimẽtorum mundi. ſiquidem Dominus mũdum ſuo tempore ad plenam cognitionem veritatis vocaturus, illum voluit his veluti rudimentis erudire, tenui primùm ſchola in vno duntaxat mundi velut angulo aperta. Huc pertinet collatio illa vtriuſque pacti, Ierem. 31.34, & quod ſcribitur Ioelis 2.28. & 29. Erant enim promiſſiones ſub Lege perobſcuræ, & ceremoniarum velamine obductæ tegebantur, eminus duntaxat Chriſtũ venturum indicantes. Tota denique Legis œconomia, veluti rudis quædam erat diſciplina, rudibus conueniens, quum nondum pleno cornu effuſus eſſet Spiritus ſanctus, ſi corpus ipſum Eccleſiæ ſpectes, Ioh. 7.39. Itaque nomẽ mundi non refero ad ipſa elementa, ſed ad diſcipulos: vt quum dicitur Dominus ſic mundum dilexiſſe vt Filium ſuum dederit quo ſeruetur mundus. Hæc eſt diſciplina illa cuius elementa tradebat Lex: perfectam autem cognitionem præſtitit Chriſtus ipſe adueniens & Apoſtoli eum ſequuti.

4 *Plenum tempus,* τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Vulg. & Eraſm. ad verbum, *Plenitudo temporis.* de quo Hebraiſmo diximus * ſuprà, 3.14. poſſis etiam interpretari, *Completo tempore.* Plenum autem tempus dicitur cuius ſpatia omnia peracta ſunt. Itaque nec ſerius nec tardius venire debuit Chriſtus. ¶*Emiſit,* ἐξαπέστειλεν. Chriſtus igitur vt Deus nõ tunc cœpit exiſtere. erat enim Deus apud Deum in principio, vt Ioh. 1.1, & 17.5. Vulgata, *Miſit.* non ſatis expreſſé. ¶*Filium ſuum,* τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Filius igitur erit etiam, imò propriè Diuinitatis ratione, contra impium Seruetum: nec homo factus alium filium induit, ſed hominis naturam aſſumpſit, vt vnus eſſet Filius Deus & homo. ¶*Factum ex muliere,* γενόμενον ἐκ γυναικός. Ergo verum hominem, ſed ἀπάτορα, quatenus homo eſt factus non ex patris ſemine, ſed ex mulieris ſubſtantia. Mulierem igitur intellige ſexus ratione, non vt mulier virgini opponatur. Fuit enim Maria virgo incorrupta, vt prædictum fuerat Eſa. 7.14. Quidam legerunt γεννώμενον, vt in quatuor etiam Græcis manuſcriptis codicibus legimus: &, quaſi per e-* nallagen temporis accipiatur pro γεννηθέντα, interpretantur *Natum.* vt citatur etiam hic locus ab Auguſtino lib. de Trinit. & vnit. cap. 3. & à Cypr. lib. 2. aduerſus Iudæos. Sed præter quam quod Syrus interpres vtrobique pro γενόμενον vertit והוא [*vahaua*] & factus eſt. Tertullianus & Ambroſius multis locis *Factum* interpretantur: quæ certè expoſitio vera eſt, & pereleganter à Tertulliano his verbis explicata. *Paulus,* inquit, *Grammaticis iſtis ſilentium imponit, inquiens, Miſit Deus Filium ſuum factum ex muliere. Nunquid per mulierem, vel in mulierem? Hoc quidem impreſſius, quòd factum potius dicit quàm Natum. Factum autem dicendo, & Verbum Caro factum eſt conſignauit, & carnis veritatem ex virgine factam aſſeuerauit.* Præterea, cur id quod eſt omnibus hominibus commune commemoraret Apoſtolus? ſed vnus Chriſtus factus eſt ex muliere. Vide Ro. cap. 1. verſu 3. ¶*Legi ſubiectum,* ὑπὸ νόμον. Vulgata *ſub lege,* ambigué. Eſt autem iſtud additum cum proximè ſequente, vt occurrat obiectioni. At Chriſtus ipſe fuit circuncíſus & baptizatus. Cur non igitur nos quoque qui Chriſti membra ſumus? Fuit Legis ſeruituti ſubiectus vt eam implendo nos ab ea redimeret, & ab eius ſeruitute, non vt in ea maneret aut nos in ea retineret.

5 *Vt adoptionem acciperemus,* ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολ. Atqui adoptio Eccleſię fuit ab initio. Fateor, ſed ſub Lege adumbratus, ſuo tẽpore exhibitus fuit ille in quo eſt rata. quemadmodum filius ab ipſo conceptu hæres eſt iure: ſed nonniſi poſt XXV annum re ipſa hæreditatẽ adminiſtrat. Vulg. ἀπολάβωμεν conuertit *reciperemus,* quod Auguſt. fefellit.

6 *Quoniam,* ὅτι. Immò, dicet quiſpiam, quum fide, quæ * eſt opus Spiritus ſancti, apprehendatur Chriſtus in quo & per quem ſimus filij, præeat Spiritus ſancti miſſio neceſſe eſt. Filios igitur intellige adoptioni ab æterno deſtinatos, ideóque ſuo tempore, Spiritu adoptionis donatos. ¶*Emiſit,* ἐξαπέστειλεν. Sic dicitur mitti & à Patre & à Filio Spiritus, vnde temerè Arriani inæqualitatem perſonarum diuinarum adſtruebant. Emiſſio autẽ hæc tota eſt ἐνεργητική, nõ ipſius eſſẽtiæ, quæ quia infinita eſt, vtpote vera deitas, locum non mutat, nec vſquam eſt vt in loco, ſed vbique vt Deus. Et præterea non de quauis energia Spir. ſancti hîc agit, ſed de illa quæ Eccleſiam, i. electorum cętum à mundo ſegregat illa πληροφορία καὶ πεποίθησις. qua teſtimonium reddit Sp. ſanctus & intus & foris ſpiritui noſtro, quòd filij Dei ſumus.

¶ *In corda veſtra*, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν. Ita videlicet vt prædictum fuit Ierem.31,32 & deinceps, & Ioelis 1,28. At nónne datus fuit etiam hic ſpiritus patribus? Omnino, & non ex Lege, ſed ex promiſſione, idque πολυμόρφως καὶ πολυτρόπως Hebr.1.1, & procul Hebr.11,13 & 39. quo ſpectant verba Chriſti, Matth.13,6.& Petri, 1.Pet.1,11.

¶ *Abba, [id eſt] Pater*, Ἀββᾶ ὁ Πατήρ. Vide Rom. cap.8. verſu 15.

---

7 Ὥστε οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός· εἰ δὲ υἱὸς, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ.

8 Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς.

9 Νῦν δὲ γνόντες Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε;

10 Ἡμέρας παρατηρεῖσθε, καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς.

11 Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῆ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.

12 Γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς. ἀδελφοί, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε.

13 Οἴδατε δὲ ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον·

7 Itaque non amplius es ſeruus, ſed filius: quòd ſi filius, etiã hæres Dei per Chriſtum.

8 Imò tum quidem ignorantes Deum, ſeruiebatis iis qui natura non ſunt dij.

9 At nunc quum cognoſcatis Deum, imò potius cogniti ſitis à Deo, quomodo cõuertitis *vos* retrorſum ad impotentia & egena elementa, quibus ad ſuperiora regreſſi ſeruire vultis?

10 Dies obſeruatis, & menſes, & tempora, & annos.

11 Metuo de vobis, ne fruſtra fatigatus ſim apud vos.

12 Eſtote quaſi ego: nam & ego *ſum* quaſi vos: fratres, rogo vos. nihil mihi feciſtis iniuriæ.

13 Noſtis autem me per infirmitatem carnis vobis prius euangelizaſſe:

7 *Itaque iam non es ſeruus, ſed filius: quod ſi filius, & hæres per Deum.*

8 *Sed tunc quidẽ ignorãtes Deum, ijs qui natura non ſunt dij ſeruiebatis.*

9 *Nunc autem quũ cognoueritis Deum, imò cogniti ſitis à Deo, quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo ſeruire vultis?*

10 *Dies obſeruatis, & mẽſes, & tempora, & annos.*

11 *Timeo vos, ne fortè ſine cauſa laborauerim in vobis.*

12 *Eſtote ſicut ego, quia & ego ſicut vos: fratres, obſecro vos, nihil me læſiſtis.*

13 *Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridẽ.*

---

7 *Non amplius es*, οὐκ ἔτι εἶ. A plurali numero ad ſingularem tranſit: quæ enallage familiaris quidem eſt Hebræis, ſed tamen hoc in loco videtur ſuam emphaſin habere. Indicat enim hanc doctrinam non ad totum corpus Eccleſię duntaxat, ſed etiam ad fideles ſingulos pertinere. ¶ *Seruus*, δοῦλος. Seruum vocat non eum qui peccato ſeruiat, nec ſit à peccato liberatus per fidem: ſed eum qui ſua libertate nondum fruatur, quatenus eſt adhuc ſub tutore conſtitutus. Illa ſeruitus propria eſt Infidelium: iſta verò Eccleſiæ Iſraeliticæ conuenit. Similis eſt æſtimatio libertatis. ¶ *Hæres*, κληρονόμος. id eſt particeps bonorum ac facultatum, & quidem gratis. Theophylactus ita legit hũc locum, εἰ δὲ υἱὸς, κληρονόμος· κληρονόμος μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ Χριστοῦ. Id eſt, Quòd ſi filius, hæres: hæres quidem Dei; cohæres autem Chriſti. quæ verba ſunt Apoſtoli Rom. cap.8. verſu 17.

8 *Imò tum quidem*; ἀλλὰ τότε μέν. Vulgata & Eraſmus, *Sed tunc quidem*. At ego ἀλλὰ puto declarare ſuperioris dicti correctionem; quod ad ſimilitudinem attinet à tutore ſumptam. Nunc enim applicanda erat hæc doctrina ipſis Galatis. Atqui Galatæ ſub ſeruitute longè alia (id eſt ſub εἰδωλοδουλείᾳ) viuebant, quum eos Deus in libertatem aſſereret. Erat igitur abſurdius ipſorum factum quàm eorum qui ex circunciſione crediderant. Iſti enim ex tutela emitti recuſabant: illi verò à duriſſima ſeruitute aſſerti in plenam libertatem, contrario ordine, volebant tutelæ iugum ſubire. ac ſi quis breuiſſimo aliquo compẽdio ſolidam doctrinam conſequutus, ea neglecta, vellet ad prima elementa regredi. Suſpicor verò pro τότε, *tunc*; potius legendum ποτὲ, id eſt *olim*, quum lubricus ſit lapſus à π ad literam τ, & multo melius conueniat hæc lectio. Nolui tamen quicquam mutare in tanto codicum conſenſu. ¶ *Natura*, φύσει. id eſt re ipſa. cui opponitur δόξα; id eſt opinatio. Vide Ro.8,12.

9 *Cogniti ſitis*, γνωσθέντες. Ad verbum, Scire facti ſitis in ſignificatione Hophal, vt expoſuimus 1.Cor.8.3. Vulgata & Eraſmus, *Cogniti eſtis*. Auguſt. tractatu in Ioh.98. *Non tunc cognouerat eos Deus præcognitos & electos ante mundi cõſtitutionem: ſed tunc eos cognoſcere ſeipſum fecerat.* ¶ *Conuertitis [vos,]* ἐπιστρέφετε. Vide Act.3,26.

¶ *Retrorſum*, πάλιν. i. εἰς τοὐπίσω, ſiue εἰς τοὔμπαλιν. Vulgata, *Iterum*. Eraſmus, *Denuo*. Atqui Galatæ non ex Iudaiſmo, ſed ex Paganiſmo vocati fuerant ad Euangelium, à quo veluti pedem referentes, ad Iudaiſmum regrediebantur: quum contrà oportuerit eos ad metam progredi: quamobrem etiam vſus eſt verbo ἐπιστρέφεσθαι, quod ſignificat retorqueri, vt qui à tergo reſpiciunt. Hoc non conſiderarunt Græca præſertim ſcholia, quæ putant nomine elementorum mundi ſignificari elementa quibus hic mundus conſtat, itemque lunam & ſolem & ſidera: ex quorum curſu metiti menſes, tempora, & annos Galatæ, ad priſtinam idololatriam eſſent reuerſi. Id verò abſurdius eſt quàm vt refutatione indigeat. ¶ *Elementa*, στοιχεῖα. Vide ſuprà, verſu 3. Egena autem & impotentia elementa vocantur in ſeſe & ſeorſum à Chriſto: deinde quòd ea ratione ipſi ſeſe egenos eſſe in Chriſto teſtarentur: quum tamen à Chriſto ad ceremonias relabi, nihil aliud ſit quàm neglectis ſummis opibus, inaniſſimam inanitatem ſectari.

¶ *Ad ſuperiora regreſſi*, πάλιν ἄνωθεν. Τὸ πάλιν (vt diximus) idem hîc valet atque εἰς τοὐπίσω vel εἰς τοὔμπαλιν. Ἄνωθεν autem additum declarat ea quæ ſuperioribus ſeculis vigebant. Vulgata, *Denuo*. altero nempe vel πάλιν vel ἄνωθεν omiſſo, ſicut etiam Syrus interpres videtur tantùm πάλιν legiſſe. Sed ne hoc quidem ſignificare poteſt τὸ πάλιν. Eraſmus, *Iterum ab integro*. Certè Ioh.3,3. ἄνωθεν nihil aliud declarat quàm πάλιν: vt videri poſſit emphaſεως cauſa idem bis dici.

12 *Eſtote quaſi ego*, γίνεσθε ὡς ἐγώ. Sic à Latinis amicus dicitur alter ego, vel alter idem. Mira enim phraſi declarat Apoſtolus ſuam in Galatas beneuolentiam ſingularem: quaſi diceret, Eſtote ego, quandoquidem ego ſum vos, addita tamen particula ὡς, qua vti ſolemus vt molliatur dicendi genus. Sic Cic. ad Atti. ſcribens, Deinde te, inquit, quaſi me alterum, & ſimul meæ culpæ ſocium quæro. Itaque ſcopum Apoſtoli non aſſequuntur qui exponunt, Eſtote mei ſimiles, quoniam & ego ſum veſtri. vel vt Eraſ. *Eſtote vt ego ſum, quandoquidem & ego ſum vt vos*, id eſt (vt ipſe explicat) Abiicite ſuperſtitionem Iudaicam quam videtis abieciſſe me. quod certè non conuenit. nam hac in re noluit dicere Paulus ſe illorum ſimilem eſſe, ſed prorſus diſſimilem. Vel, Proficite ad meam perfectionem, quandoquidem ego meipſum ad veſtram infirmitatem inclinaui. Hæc, inquam, & ſimilia omnia puto ad Apoſtoli ſcopũ nihil pertinere. ¶ *Nihil mihi feciſtis iniuriæ*, οὐδέν με ἠδικήσατε. Imò verò qua poterant maiore iniuria Paulum afficere, quum ipſius doctrinam repudiarent, & Chriſtum, cuius erat miniſter, adeo turpiter dedecorarent? Sed negat ſe ab iis affectum iniuria, quibus ex animo omnia condonabat ſi reſipiſcerent, vt 2.Cor.2.5. Nam vix mihi videtur cauſam Chriſti fuiſſe à ſua ſeparaturus.

13 *Per infirmitatem car.* δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Id eſt, per varias afflictiones, quibus quotidie exercebatur Apoſtolus, adeo vt nihil eſſet illo abiectius, ſi externam ſpeciem atque adeo ſi hominem ſpectes: qui carnis nomine intelligitur, exprimendæ ipſius imbecillitatis cauſa.

Καὶ τὸν πειρασμόν μου τὸν ἐν τῇ σαρκί μου οὐκ ἐξουθενήσατε, οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον Θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς Χριστὸν Ἰησοῦν.	14	Et experimentum mei quod *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuiſtis, neque reſpuiſtis: ſed me vt Angelũ Dei, vt Chriſtum Ieſum, excepiſtis.	14	*Et tentationem meam in carne mea non ſpreuiſtis, neque reſpuiſtis, ſed ſicut Angelum Dei excepiſtis me, ſicut Chriſtum Ieſum.*
Τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν ὅτι, εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι.	15	Quæ igitur erat beatitatis veſtræ prædicatio? teſtimonium enim reddo vobis, vos, ſi fieri potuiſſet, oculos veſtros effoſſos daturos mihi fuiſſe.	15	*Vbi eſt ergo beatitudo veſtra? teſtimonium enim perhibeo vobis quia, ſi fieri poſſet, oculos veſtros eruiſſetis, & dediſſetis mihi.*
Ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν;	16	Itaque *num* inimicus factus ſum vobis dum vobis vera loquor?	16	*Ergo inimicus vobis factus ſum, verum dicens vobis?*
Ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε.	17	Depereunt vos non bene, imò excludere nos volunt, vt ſe depereatis.	17	*Aemulātur vos non bene, ſed excludere vos volunt, vt illos æmulemini.*
Καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς.	18	Præclarũ eſt autẽ vehemẽter amare, in re bona ſemper, & nõ ſolùm dũ preſens ſum apud vos.	18	*Bonum autem æmulamini in bono ſemper, & non tantùm quum præſens ſum apud vos.*
Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.	19	Filioli mei, quos iterũ parturio, vſquequo formetur Chriſtus in vobis.	19	*Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Chriſtus in vobis.*

14 *Experimentum mei*, τὸν πειρασμόν μου. Id eſt, has ipſas quotidianas vexationes quibus Dominus me explorauit inter vos. Nam hac etiam ratione Iacobus crucem vocat τὸ τῆς πίστεως δοκίμιον, id eſt, illud quo fides exploratur, Iac. 1. 3. quò etiam pertinet quod ſcriptum eſt 1. Pet. 4. 17.

¶ *Vt Angelum Dei*, ὡς ἄγγελον Θεοῦ. Id eſt, me, quantumuis præ cæteris hominibus contemptum, quantumuis ab ipſo etiam Deo (vt in ſpeciem videri poterat) vexatum, tamen non modò non eſtis auerſati, ſed etiã non aliter quàm Ieſum ipſum, excepiſtis, mei videlicet miniſterij cauſa. Nam alioqui non minus hoc Galatarum factum Paulus eſſet execratus quàm Lyſtrenſium, Act. 14. 14. Caſtellio igitur non rectè interpretatus eſt ἄγγελον Θεοῦ, Dei nuntiũ, vt oſtendit carnis antitheſis.

15 *Quæ igitur erat beatitatis veſtræ præd.* τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; id eſt, Itaque quantus vbique rumor erat hominum vos beatos prædicantium? vel (ſi libeat ad ipſos Galatas hoc referre) Quænam igitur erat in vos veſtræ beatitatis iactatio, quum vos beatos ac felices propter aduẽtum meum factos diceretis? Nam μακαρίζειν ſignificat beatum prædicare ac profiteri, vnde μακαρισμὸς, qui diſtingui debet ab ipſa beatitate quæ μακαριότης dicitur, vt rectè & eruditè annotauit Eraſmus, *Vbi eſt ergo beatitudo veſtra?* id eſt, quónam igitur abierunt illæ voces quibus vos beatos eſſe prædicabatis, quum me adeo alacriter exciperetis? Legit enim, ποῦ οὖν ὁ μακαρισμός; quam lectionẽ in duobus vet. cod. deprehendimus.

¶ *Oculos veſtros*, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν. Hac tãquam prouerbiali hyperbole ſummus amor declaratur, ne tantam illam alacritatem putemus ſimulatam fuiſſe.

17 *Depereunt*, ζηλοῦσιν. Sumpta eſt metaphora à procis zelotypis, quam etiam ſequentibus verſiculis duobus perſequitur. Duplex autem eſt zelotypia. vna, quum noſtri cauſa diligimus, ideóque non poſſumus riualem pati: vt aſſentatores qui in aulis principum degunt, nec principis commoda propriè quærunt, ſed quatenus cum ſua ipſorũ vtilitate ſunt coniuncta, ideóque id vnum ſolicitè ſtudent vt cæteros, quantumuis principi vtiles, arceãt, quò videlicet ipſi ex eo maiorem ſoli vtilitatem capiant. Hoc verò non eſt principem, ſed ſeipſum amare. Itaque iſtorum amor tum euaneſcit quum ſublata eſt illius cauſa, id eſt quum ea eſt principis conditio vt nullum commodum amplius ab eo expectent. Altera zelotypia prorſus eſt illi contraria, quum amicos ipſos rei honeſtæ cauſa in illis amandis ſpectamus: ideóque non propriè ſoli nolumus diligi, ſed potius id vnum ſpectamus quod ei prodeſt cuius commodis magis quàm noſtris ipſorum delectamur: qui demum verus & honeſtus ac perpetuus eſt amor. Illam igitur zelotypiam pſeudapoſtolis tribuit Apoſtolus, vt qui ſui commodi cauſa Galatas diligerent, ideóque ſummo ſtudio niterentur Paulum vt riualem excludere. Hanc verò ſibi tribuit, vt etiã 2. Cor. 11. 2, eiúſque argumentum adfert, quòd quum rei honeſtæ cauſa eos dilexerit, id eſt non lucri aut gloriæ ſtudio, eundem animum erga eos quanuis procul abſens conſeruet.

¶ *Excludere nos*, ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς. Excludendi verbum mirè conuenit metaphoræ à zelotypis ſumptæ, in illa quidem ſiniſtra & minus honeſta zelotypia. quamobrem etiam ζηλοῦσιν non cõuerti Æmulantur cum Vetere interprete: quorſum enim hoc? neque cum Eraſmo, *Ambiunt*, quòd non ſatis videatur expreſſum. Itaque quod annotat Eraſmus ſe in quibuſdam codic. legiſſe ἐγκλεῖσαι, id eſt includere, vt ad Legẽ referatur, qua volebãt illi Galatas implicare, id, inquã, nullo modo cõuenit inſtitutæ pulcherrimę trãſlationi: nec dubito quin non intellecta traſlatio cauſam præbuerit nõ modò huic errori, ſed etiã alteri. Nam quum in omnibus codic. ſcriptum ſit ὑμᾶς, *vos*, poſcit tamen ſententia vt legamus ἡμᾶς, *nos*. Neque enim amicam à riuali, ſed riualem ab amica dicitur procus excludere. quomodo iſti Paulum à Galatis conabantur excludere. Addit enim Paulus, Vt omnem amorem à me in ipſos transferatis. Hæc enim eſt antitheſis perſonarum: nec iſtud ſic explicare licet, quaſi fuerit iſtis propoſitum Galatas à Chriſto excludere, quin prorſus violenta ſit ellipſis. quanuis ſanè à Chriſto alienabantur quum ad Legem tranſire docebantur: nec excludi potuit Paulus quin excluderetur Chriſtus.

¶ *Vt ſe depereatis*, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε. Vulgata & Eraſmus, *Vt ipſos æmulemini*. id eſt, vt ipſorum exemplo, ad Moſen à Chriſto deficiatis. At ego puto Paulum in ſuſcepta metaphora perſiſtere, ſicut antè dixi. Hæc enim eſt Satanæ miniſtrorum conſuetudo, vt plebem à ſuo paſtore abductam ad ſe alliciant: quam poſtea, ſublatis omnibus æmulis, impunè deprædentur.

18 *Vehementer amare*, ζηλοῦσθαι. Quia laudabilem zelotypiam cum altera illa comparat, ideo nolui ζηλοῦσθαι vertere Deperire, ſed Vehementer amare. Nam quòd Vetus interpres & Eraſmus verterunt *Aemulari*, id eſt, imitari, (quaſi dicat Apoſtolus, Bonam quidem eſſe imitationem, ſed in re bona) mihi quidem prorſus videtur ad hunc locum non pertinere. Poteſt autẽ hoc pro exhortatione accipi, vt ad Galatas referatur: acſi dicat Apoſtolus, Hoc quidẽ illorum ſtudium eſt qui me volunt excludere, vt vos totos poſſideant: qua in re ſatis declarant ſe quærere quæ ſua ſunt: at vos decet veſtrũ honeſtum amorem in me non tantùm præſentẽ, ſed etiam abſentem conſeruare. Malo tamen ad Apoſtolum ipſum referre, vt ſequens verſiculus connectatur cũ iſto, ſitque hæc ſententia, Cupiunt illi quidem me excludere, vt qui vos non ament vt par eſt, ſed ſui ipſorum cauſa. at noſter amor lõgè eſt alius. Vos enim, bonã ob cauſam, non ad tempus, ſed ſemper, nec ſolùm præſens, ſed etiã abſens abſentes vehemẽtiſſimè complector, filioli mei, vt quos iterũ parturio, &c. Huc ſpectat illud Iſocratis ad Demonicũ, Ἐν πολλοῖς μὲν πολὺ διεστῶσι, &c. qui locus eſt in ſcholis peruulgatus. ¶ *In re bona*, ἐν καλῷ. Hoc ita accipiendum eſſe apparet ex antitheſi. Nam οὐ καλῶς & ἐν καλῷ opponuntur, Sic vulgò dicimus *En bien*, vel *pour bien*.

19 *Filioli mei*, τεκνία μου. Blanda appellatione maternũ & hone-

& honeſtiſſimum amorem ſuum declarat, non ab auaritia aut ambitione, ſed à Chriſti ſancta reuerentia, & à ſingulari in Galatas animi propenſione profectum. Eſt autem hoc vtrinque includendum diſtinctione, inter ὑμᾶς & τεκ. quod qui non animaduerterunt, conſtituerunt hoc in loco ἀνανταπόδοτον minimè neceſſarium. ¶ *Quos*, οὕς. Hoc puto cohærere cum ὑμᾶς, id eſt cum extremo verſiculo ſuperiore. Exponit enim illud ἐν καλῷ, id eſt cauſam illam præclaram ſui in illos amoris. cuius etiam (inquit) teſtimonium extat in eo quòd hac ipſa epiſtola tam ſollicitè laboro de vobis non ad mei, ſed ad Chriſti amorem reuocandis. ¶ *Parturio*, ὠδίνω. Iterum loquitur vt mater. Nam & alibi ait ſe eos gignere in Chriſto, quos Chriſto lucrifecit, 1.Cor.4.15, & ad Philem.10. vbi tamen perſonam patris induit. ¶ *Formetur*, μορφωθῇ. Alludit * ad formationem fœtus in vtero. & ſicut gigni, ſic formari ac tandem adoleſcere in nobis Chriſtus dicitur, id eſt ipſius notitia, & quæ illam conſequuntur. Mulier autem grauida ὠδίνειν dicitur toto geſtationis fœtus tempore.

Ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου· ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν.	20 Velim autem nunc adeſſe apud vos, & ¨ mutare vocem meam: quoniã hæſito ¨in vobis.	20 *Vellem autem eſſe apud vos modò, & mutare vocem meam: quoniam confundor in vobis.*		
Λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε;	21 Dicite mihi ¨ qui ſub Lege vultis eſſe, ¨Legem non auditis?	21 *Dicite mihi qui ſub Lege vultis eſſe, Legem non legiſtis?*		
Γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν· ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας.	22 Scriptum eſt enim Abrahamum duos filios habuiſſe: vnũ ex ancilla, & vnũ ex libera.	22 *Scriptum eſt enim quoniam Abraham duos filios habuit: vnum de ancilla, & vnum de libera.*		
ἀλλ᾽ ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας.	23 ‖Sed is qui ex ancilla *natus eſt*, ∴ ſecundum carnem natus eſt: ‖ qui verò ex libera, ∴ per promiſſionem.	23 *Sed qui de ancilla, ſecundum carnem natus eſt: qui autem de libera, per repromiſſionem.*	Gen. 16.15 Gen.21.1	
Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι· μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ.	24 ∴ Per quæ aliud figuratur. ¨Nam hæ ¨ ſunt ¨duo illa fœdera: vnum quidem quæ eſt Agar ¨ex monte Sina, ¨generans *prolem* ad ſeruitutem.	24 *Quæ ſunt per allegoriã dicta. hæc enim ſunt duo teſtamenta: vnum quidem à monte Sina, in ſeruitutem generans, quæ eſt Agar.*		

20 *Mutare*, ἀλλάξαι. Id eſt, aliis verbis apud vos vti. ¶ *In vobis*, ἐν ὑμῖν. Id eſt, qua voce, blanda aut aſpera apud * vos mihi ſit vtendum.

21 *Qui vultis*, οἱ θέλοντες. Id eſt, qui vltrò & cupidè appetitis. ¶ *Legem*, τὸν νόμον. Heb. תורה [*torah*,] quo nomine nunc intelligit quinque Moſis libros: ex quorum primo citatur ſequẽs hiſtoria, per anagogen explicata. Cæterùm (vt hoc quoque dicam παρέργως) Apoſtolus iam non argumentatur, (eſſet enim argumentum iſtud ab allegoria ſumptum valde infirmum. & totam diſputationem firmiſſimis argumentis propoſitis abſoluit) ſed offendiculo medetur quod erat maximi momenti. Nec enim dubium eſt quin iſti circunciſionis Apoſtoli perpetuò vrgerent, oportere Gentes circuncidi, vt coirent in vnum corpus cum Abrahami ſemine. Reſpondet Paulus, illos circunciſos non eſſe hæredes, nedum vt oporteat circuncidi ad participandam cum illis hæreditatem: &, ne cui mirum id videatur, oſtendit hoc iam olim fuiſſe adumbratum in domo Abrahæ, vnde eiicitur qui fuit natus ſecundũ carnem & circunciſus, vt ſuccedat qui ſecundum promiſſionem datus eſt filius Abrahamo, vt nemo miretur nũc excludi ſeruos primogenitos.

23 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt, conſueto hominũm more, & naturæ vi ordinaria. Cui ancillæ filio comparantur ij ex Iudæis qui non ſunt Abrahami filij, niſi ſanguinis ratione: & carne (id eſt externa ceremoniarum ſeruitute) nituntur: ideóque non ſunt filij hæredes, ſed vt ſerui abdicantur, nati ad ſeruitutem, ex Agar ancilla, id eſt ex pactione Legis latæ in Sina monte, non terræ Chanaan, ſed Arabiæ. Notandum eſt igitur ſeruos hîc vocari, non vt antea, qui Legem habuerunt pro tutore vel pædagogo, quum re vera eſſent liberi, (quales fuerunt ſancti ante Chriſti aduentum) ſed Phariſæos cæteróſque omnes qui ſalutem ex Lege (cuius verum vſum aſpernabantur) vel ſola vel cum Chriſto coniuncta expectabant. quibuſcum ſi quis noſtri ſeculi Phariſæos comparet, magnam illis profectò iniuriam faciat: quum magnum ſit diſcrimen Legis à Deo latæ, & traditionum quas Satan religionis obtentu in Eccleſiam inuexit, vt Euangelij lucem miſeris mortalibus eriperet. Vtróſque tamen idem error implicuit. ¶ *Per promiſſionem*, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. Id eſt, vi promiſſionis quam Abrahamus ſibi & vero ſuo ſemini per fidem apprehendit. Nam alioqui effœtus erat Abraham & Sara, vt naturæ vis nullum hîc locum habeat, ſed ſola gratia. Talis eſt vera filiorum Abrahami ſoboles, non è terra ſed è cælo genita, ex vi pactionis Euangelij, id eſt gratuitæ, & verè liberos à Legis maledictione & ſeruitute filios gignentis, qui ſint Abrahami verum ſemen.

24 *Per quæ aliud figuratur*, ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Vulgata, *Quæ ſunt per allegoriam dicta*. Eraſm. *Quæ per allegoriam dicuntur*. Ego ſtudui perſpicuitati. Nam (vt rectè annotat Eraſm. ex Chryſoſtomo) allegoricus ſermo totus eſt fictitius. Hîc verò Paulus veram hiſtoriam narrat, ſed quæ tamen aliud adumbrarit magis reconditum myſterium. ¶ *Nam hæ*, αὗται γάρ. Vulg. *Hæc enim*. Eraſm. *Nam hæc*. Atqui αὗται nõ pertinet ad διαθῆκαι, ſed duas illas matres indicat, vnã ancillam, Agar videlicet, quæ legis fœdus repræſentat, in Sina mõte factũ, vnde gignuntur ſerui: alteram liberam, i. Saram, quæ Euangelij fœdus refert Hieroſolymæ ſancitum, cuius filij ſunt ingenui. ¶ *Sunt*, εἰσίν. Id eſt, figurant & adumbrant. ſicut dicitur Petra fuiſſe Chriſtus, & Panis dicitur corpus Chriſti, vt Tertullianus & Auguſtinus explicant. Sed meminerit tamen lector ſacramentalem (quam vocant) ſignificationem à mere typica diſtinguere. Nam in ſacramentis ſymbolum repræſentat quod verè Deus offert, & fides accipit: in typis autem res futuræ vel præteritæ duntaxat adumbrantur, & quaſi in imagine depinguntur. ¶ *Duo illa fœdera*, αἱ δύο διαθῆκαι. Vnũ tamen fuit fœdus, ſi rem ipſam & ſcopum ſpectes, ſed temporum & œconomiæ ratione diuerſa fuerunt, vt diſertè etiam diſtinguit Ieremias. Quòd ſi iſta ex pſeudapoſtolorum opinione æſtimẽtur, qui ſalutis partem Legi decidebant, vel Phariſæorum, qui Legẽ pro Chriſto amplectebantur, non iam duo duntaxat, ſed etiã prorſus contraria fuerint. vnde concluſiones illas elicit Paulus quæ ſcribuntur infrà, 5.2 & 4. Vulgata & Eraſmus, *Teſtamenta*. de qua interpretatione dixi ſuprà, 3.15. ¶ *Vnũ quidem, quæ eſt Agar*, μία μὲν, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ. In Græcis aliquid interiicitur: ſed quum ἥτις ad μίαν neceſſariò pertineat, non autem ad ὄρος, ſtudendum putaui perſpicuitati. Iam verò μία, id eſt vna, Ambroſius & Auguſtinus referunt ad διαθήκην, quod nos fœdus, ipſi teſtamentum conuertunt: ideóque pro Quæ eſt Agar, legunt Quod eſt Agar. Sed hoc mihi videtur violentum. Sic enim cogemur exponere Eſt, non pro ſignificat, ſed pro ſignificatur. Deinde cõmodius dicitur Agar gignere filios quàm ipſum fœdus, quod adumbratur per Agar: vt fœdus potius ſeminis quàm matris rationẽ in hac anagoge ſuſtineat. Quod ad ſententiam tamen attinet, nullum eſt in his diſcrimen. ¶ *Ex monte Sina*, ἀπὸ ὄρους Σινᾶ. Sinæ facit mentionem quòd in eo monte ſit ſancitũ fœdus illud quod adumbrat Agar. Addidit autem Apoſtolus, Ex Sina, i. ex Arabia, non quòd Agar inde eſſet orta, (erat enim Ægyptia) ſed quia cum Iſmaele & ſuis nepotibus Arabiam incoluit. ¶ *Generans [prolem]* γεννῶσα. In verbo ipſo includitur verbale, Hebræorum more. de quo diximus 1.Corinth. cap.15.verſu 29. & Hebr.11.12.

Τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ· συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλὴμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.

25 ⁚Iſtud enim Agar, eſt Sina mons in Arabia: ⁚eadem autem ſerie reſpōdet ei Hieroſolymæ quæ nunc *eſt*, ⁚ſeruítque cum filiis ſuis.

25 *Sina enim mons eſt in Arabia, qui coniunctus eſt ei quæ nunc eſt Ieruſalem, & ſeruit cum filiis ſuis.*

25 *Iſtud enim Agar, eſt mons in Arabia.* τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ. Id eſt, Agar, illa mulier non in ſeſe ſed allegoricè conſiderata, eſt Sina, id eſt vetus illa pactio legalis, in illo Arabiæ celebri monte ſancita, ex aduerſo reſpondens præſenti Ieruſalem, & ſeruiens cum ſuis filiis. Sicut enim ancillæ filij ſunt ſerui, ita vetus pactio Legalis per illam ancillam adumbrata non alios quàm ſeruos gignit. Quòd ſi quis roget cur ſitum montis Sinæ declaret Paulus, quum vix vllus etiam ex Galatis id ignoraret, neque id magnopere ad Apoſtoli ſcopum pertineat: reſpondeo cum doctiſſimo interprete, in ipſo etiam Sinæ ſitu aliquid latuiſſe myſterij, nēpe quòd eſſet extra terræ promiſſæ fines, quæ cæleſtem patriam, ad quam non vetere ſed noua pactione deducimur, adumbraret. Vetus interpres, expuncto Agaris nomine, legit, Σινᾶ γὰρ ὄρος ἐστὶν, &c. *Sina enim mons eſt*, &c. vt citat etiam hunc locum Augu-
* ſtinus libro de vtilitate credendi, cap.2. & Orig. in Canticum Cantic. hom. 2. & certè non videtur neceſſaria repetitio nominis Agaris, quæ etiam ſuperiore verſ. non dicitur eſſe Sina, ſed vetus illa pactio quæ ex Sina monte, vbi ſancita fuit, ſeruos liberos gignat. Noluí tamen receptam Græcam lectionem immutare: quod in priore editione à me factum; video quibuſdam, etiam ex iis qui alioqui veterem Latinam editionem ipſi Græco contextui anteponunt, diſplicuiſſe. ¶ *Eadem autem ſerie reſpondet ei Hieroſolymæ quæ nunc [eſt,]* συστοιχεῖ δὲ τῇ Ἱερουσαλήμ. Vulgata συστοιχεῖ conuertit *Coniunctus eſt.* Eraſmus, *Confinis eſt.* in quo verbo explicando plurimùm variant interpretes. Nam Alij ad ſitum referunt: quorum opinio ex ipſa tabularū inſpectione apertè refellitur. Alij (vt Aquinas) referunt ad itineris continuationem, quòd ex Sina venerint Hieroſolymam. quæ interpretatio non indiget refutatione. Alij denique reſpiciunt ad allegoriæ ſeu potius anagoges ſimilitudinem: quorum opinio proculdubio ve-
* riſſima eſt: quam etiam ſequutus eſt Hieronymus vertēs Origenis commentarium in canticum, Homilia 2. vbi in huius loci citatione συστοιχεῖ vertit *confertur*, rectè: ſi ſententiam ipſam ſpectes. ſed in ea ſimilitudine explicanda non omnes idem ſentiunt. Nam Eraſmus in eo ſimiles facit Sinam & Hieruſalem, quòd in vtraque fuerit eadem Lex promulgata. *nam* (inquit) *ſcriptum eſt; De Sion exibit Lex, & verbum Domini de Hieruſalem. Illud autem ait hoc loco Apoſtolus, vt oſtendat Legem abſque gratia terrorem incutere minis & præceptis: cogi verò metu ſeruile eſt. Iudæi itaque, qui vacui charitate Legem iuxta literam & ritus externos obſeruant, quanquam à monte Sina migrauerant Hieroſolymam, tamen à ſeruili conditione non degenerabant, tanquam filij Agar, non Saræ.* Hæc Eraſmus, in quibus multa cogor deſiderare. Nā quis vnquam dixit in Hieruſalem promulgatam eſſe Legem illam quæ data eſt in Sina? Locus autem Eſaiæ prorſus in contrariam ſententiam ſcriptus eſt à Propheta, vt qui de Euangelica doctrina diſſerat, quæ ab Hieruſalem in reliquas partes orbis terrarum erat ſpargenda. quod etiam alij Prophetæ prædixerunt. Deinde non eſt propoſitum Apoſtolo Legem cum Chriſto coniungere, ſed contrà, Ceremonialem quidem vnde hæc controuerſia erat exorta, abrogatam eſſe: Moralem verò non ad nos iuſtificandos ſed condemnandos latam oſtendere. Itaque τὸ συστοιχεῖν hoc loco nihil aliud declarat, quàm eiuſdem eſſe ordinis ſiue ſeriei, quam στοῖχον vocant Græci, Galli *vne file.* & præſens Hieruſalem, illa videlicet terreſtris, Chriſtum quo tempore Apoſtolus hæc ſcribebat non admittens, ſed in vetere Legis ſeruitute pertinaciſſimè perſeuerans, dicitur συστοιχεῖν Agari & Sinæ, id eſt veteri pactioni, vt mater & liberi ſint σύστοιχα, matris conditionē videlicet ſequentib. liberis. Huic autē ἀντιστοιχοῦσι Sara ſiue noua pactio. & cæleſtis Hieroſolymæ, i. nouæ pactionis liberi, qui rurſ⁹ inter ſe συστοιχοῦσι, vt ex ſequēte diagrāmate apparet. ¶ *Seruitque*, δουλεύει δὲ. vel, ſeruit autem. nec vllā hîc agnoſco parentheſin, quum optimè cohæreant omnia, & res oſtendat verbum δουλεύειν ad Sinam referri, cuius filij dicuntur ſeruire: vt explicetur quod dixerat, Agarem videlicet à Sina monte (pactionis Legis videlicet figuram ſuſtinente) gignere ſeruos filios. Partus enim (vt loquuntur * Iuriſconſulti) ſequitur ventrem. Quæ collatio vt melius intelligatur, adſcribam eius diagramma.

Vxores duæ ſuis liberis σύστοιχοι, inter ſe verò ἀντίστοιχοι, quibus duæ pactiones ſuis itidem liberis σύστοιχοι, & inter ſe ἀντίστοιχοι adumbrantur.

Typus.	*Veritas.*	*Typus.*	*Veritas.*
AGAR ancilla.	SINA, ſiue vetus pactio, qualis eſt quæ nunc eſt Ieruſalem.	SARA ingenua.	Noua pactio, qualis eſt illa Cæleſtis Ieruſalem.
Σύστοιχοι. Iſmael ſeruus, natus ſecundum carnem eſt, non hæres.	Σύστοιχοι. Eius filij ſerui, qui volunt ex Lege Iuſtificari.	Σύστοιχοι. Iſaac filius ex promiſſione & hæres.	Σύστοιχοι. Filij promiſſionis, ingenui & hæredes.

ἀντί———————στοιχοι.

ἀντί———————στοιχοι.

Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν.

Esa.54.1 Γέγραπται γὰρ, Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα.

26 ⁚Illa verò quæ ſurſum eſt Hieruſalem, libera eſt, quæ eſt mater omnium noſtrûm.

27 Scriptum eſt enim, ‖ Lætare ⁚ſterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quoniam ⁚plures ſunt liberi ⁚ deſertæ quàm eius quæ habet virum.

26 *Illa autem quæ ſurſum eſt Ieruſalem, libera eſt, quæ eſt mater noſtra.*

27 *Scriptum eſt enim, Lætare ſterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis. quia multi filij deſertæ, magis quàm eius quæ habet virum.*

26 *Illa verò quæ ſurſum eſt Hieruſalem*, ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ. Id eſt ἐπουράνιος, per orbem terrarum diſperſa, cuius ciues ſumus nos Chriſtum amplexi, illi terreſtri oppoſita Eſaiæ cap.2. verſ.2. & 3, Heb. 12.18. & 22, & aliis plurimis locis.

27 *Sterilis*, στεῖρα. Alludit ad ſterilitatem Saræ, ſimúlque oſtendit veros filios Abrahami naſci ſpiritualiter per Euangelium: quibus opponuntur filij ſecundum carnem, qui non ſunt hæredes, ſed ſeruiunt. Nec dubito quin Apoſtolus ex hoc Eſaiæ loco totam hanc allegoriam ſit mutuatus. ¶ *Plures*, πολλὰ μᾶλλον. Heb. pro πλείω. Vulg. & Eraſ. *Multi magis.* ¶ *Deſertæ*, τῆς ἐρήμου. Hebr. שוממה [*ſchomemah*,] id eſt deſtructæ & exciſæ, nimirum propter Chaldæorum vaſtationem. ſed anagogico ſenſu dicitur mulier

deserta quæ virum non habet nec prolem: ſicut deſerta ciuitas dicitur in qua nemo habitat, & quæ ſuo principe quaſi marito eſt deſtituta. Talis autem erat Euangelici fœderis conditio ante Chriſti aduentum, ſi cum ſtatu illo comparetur in quo poſtea eſſe cœpit, Eccleſiis paſſim per orbem terrarum erectis.

---

28 Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, κατὰ Ἰσαὰκ, ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν.

29 Ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα· οὕτω καὶ νῦν.

30 Ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.

31 Ἄρα, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

Κεφάλαιον ε.

1 Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε.

2 Ἴδε, ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει.

3 Μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι.

---

28 ‖Nos ∴igitur, fratres, ∴ſecundum Iſaac, ∴promiſſionis filij ſumus.

29 Sed quemadmodum tunc is qui ∴ſecundum carnem ∴genitus fuerat, perſequebatur eum qui natus erat ∴ſecundum Spiritum: ita & nunc *fit*.

30 Sed quid dicit Scriptura? ‖Eiice ancillam & filium eius. Nequaquã enim hæres erit filius ancillæ ∴cum filio liberæ.

31 Nempe, fratres, non ſumus ancillæ filij, ſed liberæ.

CAP. V.

1 IN ∴libertate igitur qua Chriſtus nos liberauit, perſtate, & ne ∴regredientes implicamini ſeruitutis iugo.

2 ‖Ecce, ego Paulus dico vobis, ſi circuncidamini, Chriſtum nihil vobis profuturum.

3 ∴Teſtor enim rurſum omni homini ∴qui circunciditur, eum eſſe debitorẽ ∴totius Legis ſeruandæ.

---

28 *Nos autem, fratres, ſecundum Iſaac, promiſsionis filij ſumus.* Rom 9.8

29 *Sed quo modo tũc is qui ſecundum carnem natus fuerat, perſequebatur eum qui ſecundum Spiritum: ita & nunc.*

30 *Sed quid dicit Scriptura? Eijce ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.* Gen.21.10

31 *Itaque, fratres, nõ ſumus ancillæ filij, ſed liberæ.*

CAP. V.

1 *QVa libertate Chriſtus nos liberauit, ſtate, & nolite iterum iugo ſeruitutis contineri.*

2 *Ecce, ego Paulus dico vobis quoniam ſi circuncidamini, Chriſtus vobis nihil proderit.* Act.15.1

3 *Teſtificor autem rurſus omni homini circuncidenti ſe, quoniam debitor eſt vniuerſæ Legis faciendæ.*

---

28 *Igitur,* δέ. Id eſt οὖν vt oſtendit orationis ſeries. Redit enim ad verſum 26, propter interiectum verſum 27. ¶ *Secundum Iſaac,* κατὰ Ἰσαάκ. Heb. כיצחק [*cheijtſchak,*] id eſt Iſaaci exemplo, qui liberæ & hæredis Eccleſiæ eſt veluti primogenitus, ſicut Iſmael ſeruę ſynagogæ. Iſta porro Eccleſiam quidem ad tempus perſequitur, vt nunc in vobis experemini, ſed tandem eiicitur. Manete igitur cum libera Eccleſia, ne cum ſynagoga ſerui ſitis, ac proinde hæreditatis expertes. Nam in Iſaac (inquit Scriptura) tibi erit ſemen: eiicitur autem Iſmael vt ſemen adulterinum. Nũc demum ergo Apoſtolus filios comparat inter ſe, vt matres antea comparauit. ¶ *Promiſsionis filij,* ἐπαγγελίας τέκνα. id eſt ſemẽ illud ad quod pertinet promiſſio illa, *Ero Deus tibi & ſemini tuo.* quod dicendi genus alibi expoſuimus: ſiue, filij non vi naturæ ſed ſpiritus ſancti virtute ſati, ſecũdum promiſſionem Dei: ſicut Iſaac ex matre ſterili natus eſt, vi extraordinaria promittentis Dei.

29 *Secundum carnem,* κατὰ σάρκα. Id eſt humanitus, ſiue naturæ vi ordinaria, vt diximus ſuprà, verſu 23. ¶ *Genitus fuerat,* ὁ γεννηθείς. Verè & appoſitè fuit hoc expreſſum per pluſquamperfectum. Erat enim Iſmael primogenitus, nec tamen hæres: nedum vt primogenituræ ius obtinuerit. Sic Iudæi legales primogeniti, nec tamen cum vero illo ſemine hæredes: nedum vt potiorem partem hæreditatis auferant. Sed iſti in eo fallebantur quòd dicebant ſe eſſe Iſaaci ſemen, quia non diſtinguebãt carnalem propaginem à ſpirituali. ¶ *Secundum Spiritum,* κατὰ Πνεῦμα. Id eſt Diuinitus, & ſpirituali ratione.

30 *Cum filio liberæ,* μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. Hoc quoque mirè conuenit pſeudapoſtolis, qui legem cum Chriſto, id eſt Iſmaelem cum Iſaaco volebant coniungere.

IN CAPVT V.

1 *In libertate igitur,* τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν. Qui capitum (quæ vocant) ſectionem inſtituerunt, manifeſte hallucinati ſunt hoc in loco, quum concluſionem à ſuperioribus diremerint. Vulgata, *Qua libertate Chriſtus nos liberauit, ſtate,* τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε: vt legitur in Claromontano codice. Sed & quædam Latinæ editionis exemplaria, conſentientibus tribus manuſcriptis Græcis cod. hæc ita iungunt, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας, τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε οὖν, &c. Id eſt, *ſed filij liberæ, ea libertate qua nos liberauit Chriſtus, ſtate igitur,* &c. Complutenſis editio ita inchoat hoc caput, vt etiam Ambroſius & Auguſtinus. ¶ *Regredientes,* πάλιν. Vide ſuprà, 4.9. Syrus hoc non legit.

3 *Teſtor enim,* μαρτύρομαι δέ. Id eſt μαρτύρομαι δή. Omnino enim ſubiicitur præcedentis dicti ratio, ſed tamen ex hypotheſi quam expoſuit ſuprà, 3.10. Deinde & hoc notandum eſt, conſiderari circuncisionem partim ex temporis circũſtantia, (deſiit enim eſſe ſigillum iuſtitiæ fidei, quum per Baptiſmum ſit abolita) partim ex aduerſariorum opinione, qui eam volebant cum Chriſto connectere, quaſi pars aliqua ſalutis in ea reſideret. Similis ac magis etiam impia eſt eorum opinio qui re vera idem ſentiunt atque iſti pſeudapoſtoli: ſed in eo multo ſunt impudẽtiores quòd circunciſionis loco ſuas traditiones & ἐθελοθρησκείας proponunt. Sed illud vbique in hac epiſtola conſiderandum, vt etiam in hiſtoria Synodi Hieroſolymitanæ in Actorum libro conſcripta, etſi exorta fuerat controuerſia de lege Ceremoniali, tamẽ quòd illius retinẽdæ auctores rationẽ afferrent Legi quoque morali communem, imò magis etiam huic quàm illi conuenientem (quis enim Iuſtitiam & ſalutem non potius Legi morali rectè præſtitæ, quàm ſeruatis etiam accuratè externis ritibus tribuat?) oppugnari ab Apoſtolo iſtud dogma, rationibus ad totam Legem pertinentibus. ¶ *Qui circunciditur,* περιτεμνομένῳ. Vulgata, *circuncidenti ſe,* id eſt qui curat ſe circuncidi, opinione videlicet iuſtitiæ ex circunciſione vt non abolita conſequendæ. Neque id male cõuerſum eſt, paſſiuis Græcis verbis ſæpe in his libris ea coniugatione vſurpatis, quę ab Hebræis dicitur Hitphael. ¶ *Totius Legis ſeruandæ,* ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι. * Id eſt, non poſſe iuſtificari quenquam ex Lege, niſi qui perfectè totam legem impleuerit. Hoc autem illud eſt firmiſſimum argumentum quo ſophiſtarum dogma euertitur, ſomniãtium ſufficere ad ſalutem ſi quis pro viribus Legi obſequatur, & proptetea meritoria ſtatuentium opera quæ fidem conſequuntur.

4 Κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε. τῆς χάριτος ἐξεπέσατε.

5 Ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα.

6 Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία· ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη.

7 Ἐτρέχετε καλῶς, τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι;

8 Ἡ πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς.

1. Cor.5.6 — 9 Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ.

10 Ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε· ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρῖμα, ὅστις ἂν ᾖ.

11 Ἐγὼ δέ, ἀδελφοί, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ.

4 Inanes facti eſtis ∴ *ſeparati* à Chriſto, ‖quicūque per Legem ∴iuſtificamini: ∴*&* à gratia ∴excidiſtis.

5 Nos enim ∴Spiritu ex fide, ∴ſpem iuſtitiæ expectamus.

6 Nam in Chriſto Ieſu neque circūciſio quicquam valet, ∴neque Præputium: ſed ∴fides per charitatem agens:

7 Currebatis pulchrè, quis vos ∴inhibuit vt non obſequeremini ∴veritati?

8 ∴Hæc perſuaſio non *eſt profecta* ∴ex eo qui vocat vos.

9 ‖Paulùm fermenti totā maſſam ∴fermentat.

10 Ego confido de vobis in Domino, vos nihil aliud ∴ eſſe ſenſuros: ſed qui turbat vos, auferet condemnationem, quiſquis fuerit.

11 Ego autem, fratres, ſi circunciſionem ∴etiam prædico, quid adhuc perſequutionem patior? nempe abolitum eſt ∴offendiculum crucis.

4 *Euacuati eſtis à Chriſto qui in Lege iuſtificamini: à gratia excidiſtis.*

5 *Nos enim ſpiritu ex fide ſpem iuſtitiæ expectamus.*

6 *Nam in Chriſto Ieſu neque circunciſio aliquid valet, neque præputium: ſed fides quæ per charitatem operatur.*

7 *Currebatis bene, quis vos impediuit veritati nō obedire.*

8 *Perſuaſio non eſt ex eo qui vocat vos.*

9 *Modicum fermentum totam maſſam corrumpit.*

10 *Ego confido in vobis in Domino quòd nihil aliud ſapietis: qui autem conturbat vos, portabit iudiciū, quicunque eſt ille.*

11 *Ego autem, fratres, ſi circunciſionem adhuc prædico, quid perſequutionem patior? ergo euacuatum eſt ſcandalum crucis.*

---

4 *Inanes facti eſtis* [*ſeparati*] *à Chriſto*, κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. De verbo καταργεῖν diximus ſæpe, ac præſertim Ro. 3.31. & 6.6, quod non vno modo expoſuimus, ſic poſcente Latinæ linguæ vſu, & diuerſa locorum circunſtantia. Hic verò καταργεῖσθαι omnino declarat fieri caſſum & inane quiddam. ſic ab Apoſtolo elegantiſſimè ſignificata iſtorum falſa opinione qui ſomniabant ſeſe ſuæ iuſtitiæ ſuorúmque meritorum plenos ad Deum accedere, Chriſto quaſi ſiquid ipſis deeſſet ſupplente, vt & noſtrorum temporum Phariſæi docent, eo tantùm excepto quòd loco Moſaicorum rituum (quorum tamen etiam partem retinuerunt) ſuas ἐθελοθρησκείας ſubſtituerunt. Syrus expreſſo ſenſu non ipſo verbo, ſi rectè hunc locum vertit Tremellius noſter, interpretatur אתבטלתון [*ethbattaltun*] excluſi eſtis. Vulgata, *Euacuati eſtis à Chriſto.* quam interpretationem diſertè reprehendit Hieronymus, vertens, *A Chriſti opere ceſſaſtis*, infeliciter id quidem, ſed ita vt vel ex hoc loco ſatis appareat hunc non eſſe Vulgatæ editionis interpretem. Eraſmus, *Chriſtus vobis factus eſt otioſus*, non ſatis expreſſè. * Interpoſui verò participium *Separati*, vt præpoſitio ἀπὸ mollius conſtruatur. ¶ *Iuſtificamini*, δικαιοῦσθε. Intelligendum hoc eſt κατὰ μίμησιν. Nam re vera non iuſtificabantur ex Lege, quæ potius occidit, (vt nunc quidem à Paulo conſideratur) ſed tamen ab illa ſe iuſtificari gloriabantur, vt Phariſæus ille cuius meminit Lucas. [*Et*] *à gratia*, τῆς χάριτος. Copulam Hebræorum more in bimembri etiam oratione ſuppleri, ſæpe iam annotauimus, vt Ioh. 10.16, & infra 1. Tim. 4.3, & aliquoties in poſteriore ad Corinthios epiſtola. ¶ *Excidiſtis*, ἐξεπέσατε. Atqui firma eſt electio. Concedo: ſed dicuntur excidere qui illius adipiſcendæ iter erant ingreſſi. quod etiam reprobis contingit, quum aliqui ſint etiam ad veram fidem gradus.

5 *Spiritu ex fide*, πνεύματι ἐκ πίστεως. Id eſt, Spiritu qui fidē gignit, ſeu qui fidelibus datur. Siue, Spiritu, id eſt ex fide, non autem ex carne, id eſt, iis quæ à nobis poſſunt proficiſci, vt ceremoniis: ſub quorum inuolucris latebat ſanctorum fides ante Chriſti aduentum. Neque enim Deo damus iuſtitiam, ſed ab eo gratis datam recipimus per fidem: quæ & ipſa gratuitò confertur. ¶ *Spem iuſtitiæ*, ἐλπίδα δικαιοσύνης. Id eſt, coronam gloriæ ſiue hæreditatem quæ per Chriſtum gratis iuſtificatos & cohæredes factos manet. Accipitur enim ſpes μετωνυμικῶς pro eo ipſo quod ſperatur, vt Rom. 8.24.

6 *Neque præputium*, οὐδὲ ἀκροβυστία. Hoc omnino addendum fuit, ne videatur tribuere præputio quod circunciſioni detrahebat. Itaque vtroſque reuocat ad vnicum iuſtitiæ inſtrumentum. ¶ *Fides per charitatem agens*, πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Sic diſtinguitur viua & vera fides à mortua & adulterina: non autem Charitas, tanquam iuſtificationis συναίτιον, Fidei adiungitur: quum hoc repugnet ex diametro ſuperioribus omnib. argumētis, ideóque non admittēda eſt Syri interpretis verſio, *perficitur*, neque verbo ἐνεργουμένη, neque ſententiæ Pauli accommodata. Vulg. * *Quæ per charitatem operatur*. non malè. Sed aliquid eſſe videtur amplius ἐνεργεῖσθαι id eſt efficacem eſſe & actuoſam, quàm ſingulariter ἐργάζεσθαι. Præputium verò appellat Paulus, Circunciſum non eſſe: & Circunciſionem, Circunciſum eſſe.

7 *Inhibuit*, ἀνέκοψε. Vulgata, *Impediuit*, ἐνέκοψε, eodē ſenſu: ut etiam legunt nonnulli Græci codices. ¶ *Veritati*, τῇ ἀληθείᾳ. Ergo doctrina pſeudapoſtolorum, & quæcunque alia religionis præcepta vnquam tradita ſunt aut tradentur, mera ſunt mendacia. Sed Hieronymus teſtatur ſe non inueniſſe hoc membrum in vetuſtis codicibus, quod etiam fortaſſis adiectum eſt ex cap. 3.1. Extat tamen apud Syrum interpretem.

8 *Hæc perſuaſio non* [*eſt profecta,*] ἡ πεισμονή, &c. Idē Hieronymus admonet in nonnullis codicibus adiici *Nemini conſenſeritis*, quod tamen neque in Græcis vllis codicibus, * neque in iis, qui in Apoſtolum commentati ſunt, inuenerit. neque apud Syrum interpretem aut in noſtris vllis Græcis exemplaribus legimus, & in nullis quoque manuſcriptis editionis Latinæ vulgatæ non extat, ideóque omnino * adulterinum eſt. Hunc autem verſiculum accipio, quaſi Paulo ipſo ſubiiciente reſponſionem ad ſuperiorem interrogationem. acſi diceret, Nihil certè quod ab eo qui vos vocat, nempe à Chriſto per ſuos ſeruos, vobis perſuaſum fuerit. ¶ *Ex eo qui vocat vos*, ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. Id eſt, à Deo, qui non deſinit vos etiam nunc vocare, ad reſipiſcentiam videlicet.

9 *Fermentat*, ζυμοῖ. Sic legunt Græci omnes & Syrus etiam interpres, ipſéque adeò Hieronymus. Vulgata, *Corrumpit*.

10 *Eſſe ſenſuros*, ὅτι φρονήσετε. Id eſt, non aliter eſſe de his * rebus exiſtimaturos quàm vos doceam. Vulgata maluit *Sapiendi* verbo vti. incommodé.

10 *Etiam prædico*, ἔτι κηρύσσω. Vulg. & Eraſ. *Adhuc prædico*. Mihi verò nunquam videtur Paulus circunciſionem prædicaſſe. At enim fuit Phariſæus. Fateor: ſed verbum κηρύσσειν ad Apoſtolicum munus reſpicit. ¶ *Offendiculum crucis*, τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ. Crucem vocat Euangelicam doctrinam quę in ſolius crucifixi Chriſti iuſtitiam reſpicit, ideóque à Iudæis non admittebatur. Hinc illæ perſequutiones aduerſus Paulum excitatæ quaſi Legis Dei hoſtem.

hoſtem. Nam de exteris non agit hoc in loco, ſed ſpectat eos quibuſcum erat ipſi negotium in hac epiſtola. neque etiam legimus alios fuiſſe Apoſtolo moleſtos quàm Iudæos, & à Iudæis deprauatos.

12	Ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς.	Vtinam ⁚etiam abſcindantur ⁚qui vos inquietant.	Vtinam & abſcindantur qui vos conturbant.	
13	Ὑμεῖς γὰρ ἐπ᾽ ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις.	Vos enim ad libertatem ⁚vocati eſtis, fratres: tantùm ne libertatem *arripite vt datam* carni occaſionem, ſed ex charitate ſeruite alij aliis.	Vos enim in libertatem vocati eſtis, fratres: tãtùm ne libertatem in occaſionẽ detis carnis, ſed per charitatem ſeruite inuicem.	
14	Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.	Nam ⁚tota Lex ⁚vno verbo cõpletur, iſto *videlicet*, ‖Diliges proximum tuum vt teipſum.	Omnis enim Lex in vno ſermone impletur, Diliges proximum tuum ſicut teipſum.	Leui.19.18 matt.22.39 mar.12.31 rom.13 9 iac.2.8
15	Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.	Quòd ſi alij alios mordetis ⁚& deuoratis, videte ne viciſſim alij ab aliis conſumamini.	Quòd ſi inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem conſumamini.	
16	Λέγω δέ, πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε.	*Hoc* autem dico, ‖ ⁚ſpiritu incedite, & quod concupiſcit caro, ⁚ne perficite.	Dico autẽ, Spiritu ambulate, & deſideria carnis non perficietis.	Rom.13.14 1.pet.2.11
17	Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός· ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις· ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε.	⁚Nam caro concupiſcit aduerſus ſpiritum, ſpiritus autem aduerſus carnem: hęc autem inter ſe oppoſita ſunt, ⁚vt nõ quæcunque volueritis, eadem faciatis.	Caro enim cõcupiſcit aduerſus ſpiritum, ſpiritus autem aduerſus carnem: hæc enim ſibi inuicem aduerſantur, vt non quæcunque vultis, illa faciatis.	
18	Εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον.	⁚Quòd ſi ſpiritu ducimini, nõ eſtis ſub Lege.	Quòd ſi ſpiritu ducimini, non eſtis ſub Lege.	
19	Φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός· ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια,	Porro manifeſta ſunt opera carnis: quæ ſunt, adulterium, ſcortatio, impuritas, proteruia,	Manifeſta ſunt autem opera carnis, quæ ſunt, fornicatio, immunditia, luxuria,	
20	Εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις.	Idololatria, veneficium, inimicitiæ, lites, æmulationes, excandeſcẽtiæ, rixæ, diſſidia, ⁚hæreſes,	Idolorum ſeruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, diſſenſiones, ſectæ,	
21	Φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν.	Inuidiæ, cædes, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia, quæ prædico vobis, ſicut & prædixi: eos *videlicet* qui talia agũt, regni Dei non fore hęredes.	Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia, quæ prædico vobis ſicut prædixi, quoniã qui talia agunt, regnum Dei non conſequentur.	

---

12 *Etiam abſcindantur*, καὶ ἀποκόψονται. Abſcindi ſignificat exterminari à Deo: ſed videtur tamen Paulus ad pelliculæ ſectionem alludere quam iſti vrgebant. Auguſtinus excindi interpretatur pro ſpadonem fieri, nempe propter regnum cælorum, quaſi Paulus iſtis non imprecetur, ſed bene precetur. offendit enim eum hęc imprecatio: ſed fruſtra, cuius tot exémpla ſuppeditat Dauid, & noſter idem Apoſtolus 2. Tim.4.14. ¶ *Qui inquietant*, οἱ ἀναστατοῦντες. Id eſt qui vos quaſi ſedibus veſtris pellunt, dum non ſinunt vos in Chriſto acquieſcere, vt cœperatis. Nam quiſquis prædicat Legem, cogit neceſſariò conſcientiam perpetuò trepidare, & modò huc modò illuc transferri, quum nuſquam tranquillum portum inueniat: contrà verò iuſtificati ex fide pacem habemus, Rom.5.1. Vulgata, *Conturbant*. Eraſmus, *Labefactant*.

13 *Vocati eſtis*, ἐκλήθητε. Id eſt, gratis aſciti, vt alibi ſæpe diximus. Hoc autem obſeruandum eſt, Apoſtolum abſoluta iam diſputatione quæ ad dogmata ſpectat, ad præcepta deſcendere.

14 *Tota Lex*, πᾶς νόμος. Alibi ſæpe annotauimus, quod in genere apud Paulum dicitur interdum reſtringendum eſſe ad id de quo agitur: vt hoc loco Legis nomen ad ſecundam tabulam. ¶ *Vno verbo*, ἐν ἑνὶ λόγῳ. Id eſt vno præcepto, Hebræorum more, qui decem præcepta idcirco vocant עשרת הדברים [haſereth haddebarim,] vt & Gręci δεκάλογον. Eſt autem hoc quoque notandum, Paulum de moribus Chriſtianorum dicturum, ſumere Legem Dei pro vitæ regula.

15 *Et deuoratis*, καὶ κατεσθίετε. Amplius quiddam ſignificatur compoſito, quàm ſimplici ἐσθίετε, *Comeditis*, vt vertit Vulgata. Cyprianus ad Rogatianum, vertit *Incuſatis*, & commentarij Ambroſio inſcripti, *Increpatis*. legerunt enim κατηγορεῖτε.

16 *Spiritu incedite*, πνεύματι περιπατεῖτε. Spiritum vocat ſuo more partem hominis à Spiritu Dei veluti recens animatam, id eſt peccato mortuam, & à Deo viuificatam. Vide Ioh.3.6, vbi etiam expoſuimus quid ſit caro, ſicut & alibi ſæpe in epiſt. ad Romanos: nimirum quicquid eſt in homine non inſtauratum per gratiam in Chriſto fide apprehenſo. ¶ *Ne perficite*, οὐ μὴ τελέσητε. Sic conſtrui ſolet οὐ μὴ cum ſubiũctiuo, pro imperandi modo. Vide Mat. 19.14. Quid ſit autem carnis concupiſcentiam perficere, diximus Rom.6.12.

17 *Nam caro*, ἡ γὰρ σάρξ. Meritò hoc addit, quum in vno & eodem homine regenerato ſit caro & ſpiritus: cuius certamen copioſiſſimè explicatur Rom.7. Caſtellio verò nimium impudenter hunc locum & ſimiles alios corrupit, quum carnis nomine carnales, id eſt eos qui ſunt ex circũciſione: per ſpiritum verò ſpirituales, id eſt eos qui ex fide ſunt, intelligeret. ¶ *Vt non*, &c. ἵνα μή. Vel aliquid ſubaudiendũ eſt ad explendam ſententiam, veluti, quod ego dico, ſiue, cuius rei vos admoneo, ne quicquid vobis in mentem venerit committatis, ſed vt diligenter conſideretis à carne, an à ſpiritu proficiſcatur quod appetitis. Vel, ſenſus hic erit, hoc certamen in cauſa eſſe cur non poſſint perficere bonum quod optant, vt explicat copioſè Apoſt. Rom.7. Sed ita fuerit ἵνα pro ὥστε vſurpatum.

18 *Quòd ſi Spiritu ducimini*, εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε. Vide Ro. 6.14 & 15, vbi de hac re tota abundè diſſeruimus.

20 *Hæreſes*, αἱρέσεις. Vide Act.5.17, & 1.Cor.11.19.

22 Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, ἐστιν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια.

23 Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος.

24 Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις.

25 Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

26 Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλοις προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες.

Κεφάλαιον ς.

1 Ἀδελφοὶ, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος· σκοπῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς.

2 Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

22 At fructus ¨Spiritus,eſt∴ charitas,gaudium, pax,lenitas,benignitas,bonitas,fides , mãſuetudo,temperantia.

23 ∴ Aduerſus eiuſmodi non eſt Lex.

24 ¨Qui enim *ſunt* Chriſti, ∴carnem crucifixerunt ¨cum affectibus & concupiſcentiis.

25 ∴Si viuimus ſpiritu, ſpiritu etiam incedamus.

26 ∴ Ne ſimus ¨inanis gloriæ cupidi,alij alios prouocantes, alij aliis inuidentes.

Cap. vi.

1 F∴Ratres, etiamſi ¨præoccupatus fuerit ∴ homo in aliquo lapſu, ∴vos ſpirituales ∴inſtaurate huiuſmodi hominem ¨cũ ſpiritu manſuetudinis: ¨conſiderans *vnuſquiſque* temetipſum,ne & tu tenteris.

2 Alij aliorum onera portate : & ita complete ∴ Legem Chriſti.

22 *Fructus autem Spiritus eſt charitas,gaudium, pax , patientia , benignitas, bonitas,lõganimitas,*

23 *Manſuetudo,fides,modeſtia,continẽtia,caſtitas: aduerſus huiuſmodi non eſt lex.*

24 *Qui autem ſunt Chriſti, carnem crucifixerunt cum vitiis & concupiſcentiis.*

25 *Si viuimus ſpiritu,ſpiritu & ambulemus.*

26 *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi,inuicem prouocãtes, inuicem inuidentes.*

Cap. vi.

1 *Fratres, etſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto,vos qui ſpirituales eſtis, huiuſmodi inſtruite in ſpiritu lenitatis: conſiderans teipſum,ne & tu tenteris.*

2 *Alter alterius onera portate, & ſic adimpletis Legem Chriſti.*

---

22 *Spiritus*,τοῦ Πνεύματος. Non ſunt igitur fructus liberi arbitrij,niſi quatenus à gratia liberatum eſt: & quæcunque harum virtutum ſigna in iis extiterunt qui Chriſtum non cognouerunt , non fuerunt virtutes, ſed inania virtutum ſimulacra coram Deo. ¶ *Charitas*, ἀγάπη. Enumerantur hoc loco nouem duntaxat fructus Spiritus, in omnibus noſtris codicibus , & Syra quoque interpretatione. Latina verò editio duodecim recenſet, ſed errore , vt opinor , eorum qui libros deſcribunt. Puto enim id accidiſſe quòd duplex interpretatio fuerit in quibuſdã vel ad marginem vel inter lineas annotata : nempe pro longanimitate,patientia: pro manſuetudine,modeſtia: pro caſtitate, continentia.

* 23 *Aduerſus eiuſmodi*,κατὰ τῶν τοιούτων. i. Aduerſus iſta,vel aduerſus eos qui huiuſmodi operib.Spiritus ſtudẽt:poteſt enim Græca vox vel maſculino,vel neutro genere accipi, eôdẽ ſenſu.Eſt autẽ,vt exiſtimo,μείωσις in iſtis verbis,Hebræis nõ infrequẽs,ac ſi diceret Paulus.Hæc illa ſunt quæ Lex non vetat, ſed contra expreſſè præcipit. non autem illa interdicta externa à cibis & diebus,quę tamen iſti tãquam Legis diuinæ ſummam & caput præcipuum vrgẽt, etiamſi Lex diceretur adhuc vigere : ſicut dicebat Chriſtus iis quæ intrant in os non contaminari homines , ſed cordis impuritate , & alibi Paulus non eſſe poſitum Dei regnum in eſca & potu.

24 *Qui enim [ſunt] Chriſti*,οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ. δὲ pro γὰρ iterum poſitum eſſe liquet, vt ſuprà, verſu 2. Cauſam enim adfert cur eiuſmodi homines non ſint ſub Lege. quia (inquit) Chriſtus,cuius Spiritu aguntur, carnem in iis extinxit. Ergo ſub Lege non eſſe, hoc in loco,non ad remiſſionem peccatorum, ſed ad ſanctificationem pertinet in nobis inchoatã,vt diximus Rom.6.15. Origenes tollit particulam δὲ. Ambroſius legit Χριστοὶ, Chriſti, in recto plurali. ¶ *Carnem crucifixerunt*,τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν. Vide Rom.6.6. ¶ *Cum affectibus*,σὺν τοῖς παθήμασι. Cicero perturbationes & morbos animi vocat. Vetus interpres *Vitia* conuertit. Vide Rom.7.5.

25 *Si viuimus Spiritu*,εἰ ζῶμεν Πνεύματι. Id eſt , Si verè donati ſumus illo Spiritu viuifico , qui facit vt peccato mortui Deo viuamus,hoc re ipſa, i.ſancta vita,teſtemur, quæque verbi Dei regulæ reſpondeat. Hoc enim eſt στοιχεῖν. Vide infrà,6.16.Syrus vtrumque membrum hortandi modo legit , & pro στοιχῶμεν habet,Tremellio interprete, *Conſentiamus.* Sed nulla cauſa eſt vt à Græcis recedamus. Nam & in ſequente verſ. κενόδοξοι malè conuertit, *Vacui gloria :* & perperam legit aut intellexit προπηλακιζόμενοι,*Ignominia afficientes*,pro προκαλούμενοι,*prouocantes.*

26 *Ne ſimus*,μὴ γινώμεθα. Vulgata & Eraſmus, *Ne efficiamur.* Atqui natura ipſa tales nos genuit. Sed ſi ex Spiritu renati ſumus , cauendum ne tales ſimus quales ſunt non renati. ¶ *Inanis gloriæ cupidi*,κενόδοξοι. Hos definit Baſilius ſiue Euſtathius in Aſceticis, definit.52.eos qui leuis gloriæ à ſpectatorib.vel auditorib⁹ obtinẽdæ gratia, qualis in mũdo eſt,aliquid faciũt aut dicũt:& nõnihil ab iis differũt ꝗ generaliore nomine ἀνθρωπάρεσκοι dicũtur Eph.6.6.

IN CAPVT VI.

1 *Fratres*,ἀδελφοί. Latet in hoc etiam vno verbo argumentum. Minimè enim decet fratres inhumana feritas morum in reprehenſionibus , ſed ſancta potius ſolicitudo, vt qui aberrarunt reuocentur in viam. Sed hic rurſus peccatum videtur in capitis ſectione: quod ego potius ab extremo ſuperioris ſectionis verſiculo inchoarim. Videtur enim verſ.25, complecti ſuperioris tractationis ſummam, à qua dependent ſequentes admonitiones , tanquã ſpecies à genere. ¶ *Præoccupatus*, προληφθῇ. præoccupatus videlicet à carne & Satana, vt Mat.26.41,& 1.Pet.5.8.Quis autem fratrem incautum ex inſidiis non eripuerit? ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. Hoc etiam vidit ſenex ille Terentianus , quum diceret, *Homo ſum,humani à me nihil alienum puto.* Sed & naturæ imbecillitas ita ſignificatur. ¶ *Vos Spirituales*,ὑμεῖς οἱ πνευματικοί.Id eſt,Vos qui Spiritus virtute ſuſtinemini.quos vocauit δυνατοὺς, id.fortes ac robuſtos, Rom 15.1. ¶ *Inſtaurate*,καταρτίζετε. Id eſt,nitimini in eo ſupplere quod deeſt, & eum quotidie magis ac magis perficere.Vide Matt. 21.16. ¶ *Cum ſpiritu manſuetudinis*, ἐν πνεύματι πραότητος. Ita loquuntur Hebræi , vt omnes veras virtutes intelligamus à Dei gratia proficiſci : ideo hũc Hebraiſmum libenter retinuimus. ¶ *Conſiderans vnuſquiſque temetipſum*, σκοπῶν σεαυτόν.Cyprianum citantem hunc locum Epiſt.52, apparet legiſſe , σκοποῦντες ἕκαστος ἵνα μὴ καὶ ὑμεῖς πειρασθῆτε, vt qui verterit, *In contemplatione habentes vnuſquiſque ne etiã vos tentemini :* niſi fortaſſe ſtuduit emollire duriuſculam mutationem numeri, cuiuſmodi tamen multa in Hebræo præſertim ſermone occurrũt,vt minimè propterea debuerit Hieron. maiorẽ in Paulo ſermonis peritiã deſiderare.

2 *Legem Chriſti*, τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Mutua charitas toties à Chriſto inculcata , & quæ vno Chriſti Spiritu nos afflãte intelligitur & præſtatur,peculiariter dicitur Chriſti Lex,vt Ioh.13.15,& 33,& 34,& 15.12. vbi Chriſtus diſertè hoc mandatũ,ſuum vocat. Tacita autẽ ſubeſt antitheſis inter Legem Moſis (i. externam laruam,vt eam quam pſeudapoſtoli tantopere vrgebant) & Legem Chriſti,cui ſanctificatus animus ſtudet. Et complendi verbum non ſignificat hoc loco perfectè præſtare, ſed re ipſa exequi,

Εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τις, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ.	3	Nam ſiquis ∴ſibi videtur aliquid, quum nihil ſit, hunc ſuus ipſius animus ſeducit.	3	*Nam ſiquis exiſtimat ſe aliquid eſſe, quum nihil ſit,ipſe ſe ſeducit.*	
Τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος, καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον.	4	Opus autem ſuum probatum reddat vnuſquiſque:& tunc ∴in ſemetipſo ſolo gloriationem habebit,& non in alio.	4	*Opus autem ſuum probet vnuſquiſque, & ſic in ſemetipſo tantùm gloriam habebit, & non in altero.*	
Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει.	5	‖∴Nam vnuſquiſque ſuum onus portabit.	5	*Vnuſquiſque enim onus ſuum portabit.*	1.Cor.3.8.
Κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.	6	‖Communicet autem ∴qui inſtituitur ∴in ſermone, cum eo qui ſe inſtituit, ∴omnia bona.	6	*Communicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui ſe catechizat in omnibus. .i. bonis*	1.Cor.9.7.
Μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει.	7	∴Ne errate:Deus non irridetur. quicquid enim ∴ſeminauerit homo,hoc & metet.	7	*Nolite errare: Deus non irridetur. quæ enim ſeminauerit homo,hæc & metet.*	
Ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν. ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.	8	Nam qui ſeminat ∴carni ſuæ, ex carne metet interitum: qui verò ſeminat ſpiritui, ex ſpiritu metet vitam æternam.	8	*Quoniã qui ſeminat in carne ſua,de carne & metet corruptionẽ:qui autem ſeminat in ſpiritu,de ſpiritu metet vitã æternam.*	
Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι.	9	‖Porro ne ∴benefaciendo ſegneſcamus. Tempore enim ſuo metemus, ∴ſi non elanguerimus.	9	*Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim ſuo metemus, non deficientes.*	2. Theſſ.3.13.

3 *Sibi videtur,* δοκεῖ. Τὸ δοκεῖν καὶ τὸ εἶναι opponuntur,vt apud Latinos Videri & Eſſe,apud nos in vernaculo ſermone,*euider* & *eſtre*.

4 *In ſemetipſo,* εἰς ἑαυτόν. Id eſt, ἐν ἑαυτῷ.id eſt,inueniet in ſeſe materiam gloriandi,non ex aliorum infirmorum reprehenſione.vt dicebat Phariſæus, ſe ſimilem non eſſe publicano: & loripes, ſeſe cum claudo comparans, ſe pro recto venditat.Quid igitur?dicet aliquis, An cuipiam licet de ſe gloriari?Minimè veró. Nam certè Apoſtolus ſibi conſcius erat donorum quæ a Domino acceperat, vt qui ſeſe iam approbaſſet,quum diceret,Imitatores mei eſtote,vt & ego Chriſti:& tamen à Phariſaiſmo procul aberat.Aliud enim eſt falſo nomine & ambitioſe ſe efferre, aliud verè & piè ſeſe hominibus pro inſigni bonitatis Dei exemplari proponere: aliud coram hominibus gloriari ad Domini gloriam, aliud coram Deo, quaſi non omnia illi debeas in ſolidum. Itaque hunc locum cum eo comparato quod ſcriptum eſt ſuprà 2. Corinth. 1.12.Sic autem vitam ſuam vnuſquiſque inſtituat, vt in ſeipſum potius quàm in alium reſpiciens, ſe verè ſanctum eſſe comprobet.quod ſi fecerit,tum demum ſolidæ in Domino gloriationis argumentum,non ex aliorum collatione,(quaſi præ aliis ſit aliquid)ſed ex ſua ipſius vita arripiet.Neque enim extremo illo die cenſebimur ex noſtri cum aliis comparatione,ſed ex iis quæ vnuſquiſque geſſerit.Nam δοκιμαζέτω non accipio pro ſimplici exploratione. Neque enim materiam ſanctæ & iuſtæ gloriæ inuenit quiſquis ſeipſum explorat,ſed quiſquis ſeſe ita gerit vt merito ſeſe omnibus approbet.Sic vſurpatur idem verbum 2.Cor.8.8. Quod verò in nonnullis codicibus additur μόνον,non eſt in Græcis ſcholiis,nec ſanè videtur ſatis conuenire.

5 *Nam vnuſquiſque,* ἕκαστος γάρ.Cauſam propriè non adfert proximi dicti, id eſt eius vtilitatis quam ex ſuiipſius approbatione dixit capturum vnumquenque, ſed cur neceſſe ſit omnes potius de ſeipſis approbandis quàm de aliis condemnandis eſſe ſolicitos.

6 *Qui inſtituitur,* ὁ κατηχούμενος.Vulgata & Eraſmus, *Qui catechizatur,* & mox, *catechizat.* Verbum κατηχεῖσθαι propriè quidem dicitur de primis rudimentis, vt docuimus Luc.1.4.ſed videtur hîc accipi generalius pro διδάσκεσθαι. Generalis enim eſt doctrina quæ hîc traditur, vt diſcipuli magiſtrum alant: quod qui non faciat, impius quodammodo inter profanos etiam homines cenſetur.

¶ *In ſermone,* τὸν λόγον. Conſtructio hęc eſt,vt ſi dicas,doceri grammaticam. neque dubium eſt quin hoc pertineat ad participium κατηχούμενος, quanuis aliud putarit Marcion, vt tradit Hieronymus. Vocat autem Paulus τὸν λόγον doctrinam Euangelicam,Scripturæ more,κατ᾽ ἐξοχὴν, vt Act. 16.6.& alibi ſæpe.quanuis ſæpiſſimè addi ſoleat Κυρίου,*Domini*,vel τοῦ Θεοῦ,*Dei*.Latet autem in hoc verbo argumentum,nequid iniqui petere videatur, quum pro ſpiritualibus monet vt dentur carnalia,2.Cor.9.11. ¶ *Omnia bona,* ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.Id eſt,quæuis pro facultatum & neceſſitatis ratione.Neque enim vult Paulus dari omnia, ſed omnibus modis gratos eſſe diſcipulos. Eſt autem Hebræa conſtructio cum præpoſitione מן[*min,*]quaſi dicas, ex omnibus bonis ſuis:ſicut in vernaculo ſermone dicimus,*De tous ſes biens.*quo modo interdum accipitur ב, vt Leuit.8.32.Itaque quod adfert Eraſmus, λόγον accipi poſſe pro ratione(quaſi velit Apoſtolus rationem dati & accepti conſtare inter magiſtrum & diſcipulum,ſed ita demum ſi qui tradidit,ſincere tradidit)prorſus eſt ἀπροσδιόνυσον.

7 *Ne errate,* μὴ πλανᾶσθε. Paralip.29.11. אל תשלו[*al tiſchſchalu*] pro quo Gallicè dicimus,*Ne vous abuſez point.* * Vide 1.Cor.6.9. ¶ *Seminauerit,* σπείρῃ. Vſitatum eſt Apoſtolo,ſumptus ſementi comparare quam ſequatur meſſis (id eſt vita æterna) vt compendium,ſiquis ſterili ſolo ſemina mandarit,vt 1.Cor.9.11.& 2.Cor.9.6.quæ tranſlatio verbi זרע[*zarah*]paſſim ad omnes vitæ actiones transfertur,vt Prouerb.22.8, & 11.18. Hîc verò Paulus (meo iudicio) de miniſtrorum alimentis pergit diſſerere: & quum dixiſſet Deum non irrideri, quod valde hîc ſint ingenioſi homines in quærendis ſubterfugiis, nunc oſtendit quanto præſtet ſpiritui ſerere (id eſt, comparandis iis quæ ad pietatem ac religionem pertinent, bonis ſuis non parcere)quàm carni ſerere, i. fluxis iſtis & caducis bonis accumulandis opes impendère. quorum deſiderio ſic feruent homines vt hîc minimè omnium ſint parci: quum tamen hæc omnia perire & conſumi oporteat, illinc verò perennis vitæ theſaurus ad nos redeat. Siquis malit carnē pro iis accipere quæ per ſe vitioſa ſunt, φθορᾶς nomine æternum interitum interpretari licebit. Sed aſſentior doctiſſimo interpreti, qui fluxam opum naturam putat hoc nomine ſignificari. Vtrouis autem modo accipias, Interitus nomen melius conuenit quàm Corruptionis.

8 *Carni ſuæ,* εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ. Vulgata, *In carne ſua.* Eraſmus, *Per carnem ſuam.* Ego puto εἰς reſpondere ל Hebræorum,tertio caſui præpoſitæ, & finem ſeu ſcopum declarare, vt carni ſuæ, idem declaret atque Huius vitæ commodis. vel, carnis cupiditatibus, quas velut aruum colere & ſerere dicuntur, qui ſunt iis quærendis intenti, quibus illas expleant. His verò opponitur Spiritus, ſancti videlicet animi motus quos Spiritus ſanctus in ſanctis excitat.

9 *Benefaciendo autem,* καλὸν δὲ ποιοῦντες. Id eſt, εὖ ποιοῦντες καὶ εὐεργετοῦντες. Nam id accipiendum eſſe de beneficentia,declarat proximus verſiculus.quanuis in quibuſuis bonis operibus valeat eadem doctrina. Vulgata & Eraſmus, *Bonum autem facientes.* ¶ *Si non elanguerimus,* μὴ ἐκλυόμενοι,vel Si non defecerimus. quod tamen ambiguum videri poterat hoc in loco. Græci verò eleganter hoc exponunt participio ἀποναρκοῦντες,id eſt,*obtorpeſcentes.* Vide Mar. 8.3.Sic autem omnino reſolui debet participium, quaſi ſcriptum ſit ἐὰν μὴ ἐκλυώμεθα. vt in illo Homeri verſiculo

Iliad. ι' Ἴσον μοῖρα μένοντι, καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζει. Vulgata, *Non deficientes.* Eraſmus, *Non defatigati.* Syrus interpres non videtur ſenſum aſſequutus, ne in ſuperiore quidem membro.

10	Ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως.	Nempe igitur dum tempus habemus, ¨ſimus benefici erga omnes, maximè verò erga ¨domeſticos fidei.	*Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domeſticos fidei.*
11	Ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί.	Videtis ¨quàm longis literis vobis ſcripſerim mea manu.	*Videte qualibus literis ſcripſi vobis mea manu.*
12	Ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκὶ, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται.	Quicunque volunt ¨ſpecioſi apparere ¨in carne, ij cogunt vos circuncidi, tantùm ne ¨ob crucem Chriſti perſequutionem patiantur.	*Quicunque volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum vt crucis Chriſti perſequutionem non patiantur.*
13	Οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι, αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν· ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται.	Nam ne ipſi quidem qui circunciduntur, Legem ſeruant: ſed volunt vos circuncidi, vt ¨de veſtra carne glorientur.	*Neque enim qui circunciduntur, Legem cuſtodiunt: ſed volunt vos circuncidi vt in carne veſtra glorientur.*
14	Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δι᾽ οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ.	A me verò abſit ¨gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti: per quem ¨mundus mihi crucifixus eſt, & ego mundo.	*Mihi autem abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti: per quem mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo.*
15	Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις.	Nam in Chriſto Ieſu neque circunciſio quicquam valet, neque præputium, ſed ¨noua creatio.	*In Chriſto enim Ieſu neque circunciſio aliquid valet, neque præputium, ſed noua creatura.*
16	Καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ᾽ αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ.	Et ¨quicunque ſecundum hanc regulam ¨incedent, pax *erit* ſuper eos & miſericordia, ¨& ſuper Iſraëlem Dei.	*Et quicunque hanc regulam ſequuti fuerint, pax ſuper illos & miſericordia, & ſuper Iſraël Dei.*
17	Τοῦ λοιποῦ, κόπους μοι μηδεὶς παρε-	¨De cętero, nequis mihi mo-	*De cætero nemo mihi*

---

10 *Simus benefici*, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθόν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Operemur bonum*, nimium obſcurè. ❡ *Domeſticos fidei*, τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. Id eſt, eos qui per fidem ſunt in eadem atque nos familia Domini. Vſitatum enim eſt appellatione domus Domini Eccleſiam ſignificare. Filiorum autem Dei character eſt fides.

11 *Quàm longis*, πηλίκοις. Ad verbum, *Quantis*. Vulgata, *Qualibus*, in quo explicando miror cur ſe tantopere torqueant interpretes: dum alij ad ſublimitatem ſententiarum referunt, vt Hilarius: alij ad ipſa literarum elementa, quæ grandiuſcula fuerint, vt Hieronymus: alij ad deformitatem characterum, quaſi Paulus imperitus fuerit pingendarum literarum, vt exponit Theophylactus Chryſoſtomum ſequutus. Syrus autem interpres hanc vocem aut * non legit, aut nō intellexit. Sūt autē ſanè longiores epiſtolæ Romanis & Corinthiis inſcriptæ, ſed aliena manu exaratæ. Illa videlicet ad Romanos Tertij cuiuſdam manu Rom. 16. 22. Epiſtolam verò priorem ad Cor. Soſthenis quem ſibi adiungit, poſteriorem verò, Timothei manu ſcriptam fuiſſe probabile eſt.

12 *Specioſi apparere*, εὐπροσωπῆσαι. Πρόσωπον, id eſt ſpeciem ſeu vultum, opponit veritati, vt alibi ſæpe diximus. inde εὐπροσωπεῖν, pro quo dicimus vernaculo ſermone, *Faire bōne mine*. Vulgata, *Placere*. Eraſmus, *Iuxta faciem placere*. ❡ *In Carne*, ἐν σαρκί. Ita vocat ceremonias externas, quarum fuco illiti pſeudapoſtoli conabantur aliorum etiam ora inficere. ❡ *Ob crucem Chriſti*, τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, ob Chriſti crucifixi prædicationem, cui iſti Legem adiungebant, vt Iudæorum bonam gratiam inirent.

13 *De veſtra carne*, ἐν ὑμετέρᾳ σαρκί. Id eſt, quòd vos Iudaiſmo implicuerint. Sed ad circunciſionem alludit: quaſi iſtos diceret ex præciſa Galatarum cuticula captare Iudæorum fauorem.

14 *Gloriari*, καυχᾶσθαι. Hoc verbum apud Paulum, quum in laude ponitur, non ſignificat ſibi aliquid tribuere (vt ſuperbi ſolent) ſed in aliqua re acquieſcere, idque non ſine animi exultatione, cuius exemplum inſigne ſuppeditat noſter Apoſtolus Rom. 8. verſ. 31. & deinceps.

❡ *Mundus mihi crucifixus eſt*, ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. Mundum vocat omnem hominum cæterarúmque rerum ſplendorem, qui iſtis pſeudapoſtolis perſtringebat oculos, vt præ iis Chriſtum contemnerent, quum ipſe nihil iſtis commoueretur. Itaque crucifixus eſt mundo quem mundus deſpicit, & mundus eſt crucifixus ei qui viciſſim mundum nihil facit. quod vtrunque ſibi tribuit Apoſtolus gratia Dei fretus, quum ſæpe mundus nihil ſit minus quam crucifixus iis qui tamen mundo ſunt crucifixi. Itaque valde hallucinatus eſt Caſtellio, quum putaret his duobus rem vnam & eandem ſignificari. Vſus eſt autem crucifigendi verbo vt oſtenderet cur mundum odiſſet, & eum viciſſim mundus, & qua virtute fretus mundum pro nihilo haberet. Nam alioqui neutrum eſſet laudabile.

15 *Noua creatio*, καινὴ κτίσις. De qua ſupra. 5. 6. & Rom. 6. 4. Vulgata, *Creatura*. ambiguè, quum de inſtauratione * ſola qualitatum, non de ipſa hominis animæ & corporis ſubſtantia hic agatur. Creationis autem vox oſtendit Deum, ſicut in prima creatione ſolus fuit opifex hominis minimè συνεργοῦ (vt qui a Non Eſſe ad Eſſe adduceretur) ſic etiam in prima illa inſtaurationis gratia, Deum ſolum non modo non concurrente ſed etiam repugnante toto homine, illos refingere qui propterea dicuntur Dei ποίημα. Epheſ. 2. 9

16 *Quicunque*, ὅσοι. Indefinita particula tollit Gentium diſcrimen, ad quas hoc prius membrum propriè ſpectat. ❡ *Incedent*, στοιχήσουσι. Vulgata, *Sequuti fuerint.* Mihi videtur στοιχεῖν aliquid amplius quàm περιπατεῖν ſignificare, nempe ita incedere vt certum ordinem teneas, & quaſi lineam non tranſilias: quod hic fuit exprimendum: propter additum normæ ſeu regulæ nomen. ❡ *Et ſuper Iſraëlem Dei*, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, ſuper Iudæos, quorum laus non eſt ex hominibus, ſed ex Deo, vt Rom. 2. 19. Præpoſitio autem ἐπὶ hanc gratiam declarat cælitus illabi, & duplex Iſraël hic conſtituitur.

17 *De cætero*, τοῦ λοιποῦ. Siue, poſthac, vt apud Ariſtophanem χρόνου τοῦ λοιποῦ. ſed ſæpius non exprimitur χρόνου, vt in

ὡς ἐπὶ πολλοῦ, διὰ μακροῦ, & ſimilibus. Claromontanus codex habet, τὸ λοιπὸν, quod eſt magis vſitatum.

χέτω· ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω.		leſtias exhibeto: ego enim ¨ ſtigmata Domini Ieſu in corpore meo porto.		*moleſtus ſit. ego enim ſtigmata Domini Ieſu in corpore meo porto.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, ἀδελφοί. Ἀμήν.	18	Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti ¨ *ſit* cum ſpiritu veſtro, fratres, Amen.	18	*Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro, fratres. Amen.*
Πρὸς Γαλάτας ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης.		Ad Galatas miſſa fuit Roma.		*Ad Galatas miſſa fuit è Roma.*

¶ *Stigmata*, τὰ στίγματα. Id eſt, inuſtas notas, quales inuri ſeruis ſolebant, magna quidem cum ipſorum infamia, vnde & ſtigmatiæ dicti ſunt. ſed hæc dedecora adeo pretioſa ſunt coram Deo, vt ea non dubitet Apoſtolus omni pſeudapoſtolorũ gloriæ opponere. Vocat igitur ſtigmata, non horrendi illius ſtigmatici idoli ſeu vera ſeu fictitia vulnera (nihil enim intereſt, quanquam fictitia eſſe ſatis conſtet) ſed ea quæ commemorat 2. Cor. 11, additque Κυρίου Ἰησοῦ, id eſt, Domini Ieſu: quoniam (vt rectè inquit ille) Martyrem non facit pœna, ſed cauſa: ſimúlq; has notas opponit circuncisionis cicatrici. quaſi diceret, Cuticulam iſti abſciſſam proferunt, non Ieſu Chriſti nomine, ſed cum illius potius dedecore. At mihi in eo gloriari liceat quòd lõgè alia ſtigmata & longè alias cicatrices poſſum proferre, non Legis ſeruitutis, ſed Chriſtianæ libertatis teſtes. Nam ij demũ liberi ſunt qui Chriſto ſeruiũt.

18 [*Sit*] *cum ſpiritu veſtro*, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Id eſt, Animis veſtris inſideat, vt Dei ſpiritu magis ac magis confirmemini. Videtur autem rurſus ſpiritum dixiſſe, vt eos à carnis iuſtitia ad Euangelium reuocaret.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ἘΦΕΣΙΟΥΣ ἘΠΙΣΤΟΛΗ.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Epheſios.

		NOVA INTERPR.		VETVS.
Κεφάλαιον α.		CAPVT I.		CAPVT I.
ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ, καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·	1	PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti ¨per voluntatem Dei, ‖ ¨ ſanctis qui ſunt ¨Epheſi, ¨ & fidelibus in Chriſto Ieſu:	1	*PAVLVS Apoſtolus Chriſti Ieſu per voluntatem Dei, omnibus ſanctis qui ſunt Epheſi, & fidelibus in Chriſto Ieſu:* 1. Cor. 1. a.
Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	2	Gratia *ſit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.	2	*Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Per voluntatem*, διὰ θελήματος. Vide Gal. 1.4. ¶ *Sancti qui ſunt*, ἁγίοις τοῖς οὖσιν. Vel, ſanctis qui eſtis. In nonnullis codicibus additur πᾶσιν, *omnibus*. ¶ *Epheſi*, ἐν Ἐφέσῳ. Niſi hoc addas, manca fuerit inſcriptio, non expreſſo eorum nomine quibus ſcribitur. Itaque Baſilium miror lib. aduerſus Eunomium ſecũdo, iſtud non legere, imò etiam occaſionem inde arripere docendi fideles verè eſſe ſiue exiſtere. quod certè mera eſt & inanis argutia. ¶ *Et fidelibus*, καὶ πιστοῖς. Expexegeſis. neque enim alia eſt ſanctorum magis propria definitio.

1.Cor.1.3.
2.Pet.1.3.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ.	3	‖ ∴ Benedictus ∴ Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, ∴ qui benedixit nobis ∴ omni benedictione ſpirituali, ∴ in cælis ∴ in Chriſto:	3	*Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali, in cæleſtibus in Chriſto:*
Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ, ἐν ἀγάπῃ.	4	Sicut ∴ elegit nos ∴ in ipſo antequam iacerentur fundamenta mundi, ∴ vt ſimus ∴ ſancti & inculpati ∴ coram eo ∴ cum charitate.	4	*Sicut elegit nos in ipſo ante mundi conſtitutionem, vt eſſemus ſancti & immaculati in conſpectu eius in charitate.*
Προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτὸν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ,	5	∴ Qui prędeſtinauit nos ∴ quos adoptaret in filios per Ieſum Chriſtum ∴ in ſeſe, ∴ pro beneuolo affectu voluntatis ſuæ,	5	*Qui prædeſtinauit nos in adoptionem filiorum, per Ieſum Chriſtum, in ipſum, ſecundum propoſitum voluntatis ſuæ,*

---

3 *Benedictus*, εὐλογητός. Vide 2. Cor. 1.3. ¶ *Deus & Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15.24. ¶ *Qui benedixit nobis*, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς. Hebraiſmus tum in verbo ברך [*barach*,] quod εὐλογεῖν Græci, benedicere Latini conuertunt, tum etiam in eius conſtructione. Vide Matth. 25.34. ¶ *Omni benedictione ſpirituali*, ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ. Id eſt, omni beneficentiæ genere, quæ verè cæleſtis eſt ac diuina. Nam quædam etiam ſunt vitæ præſentis benedictiones, ſed quæ nihil ſint præ illis, partim videlicet illarum duntaxat quaſi adumbrata ſimulacra in filiis Dei, partim etiam cum infidelibus cõmunes, quibus tamen, ſuo ipſorum vitio fiunt condemnationis inſtrumenta. Vide 2. Corinth. 1.5. ¶ *In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים [*bammeromim*] ſub. מקומות [*mekomoth*,] id eſt locis, vt 1. Philipp. 1. 23. quæ formula ſæpe occurrit in hac epiſtola. Poteſt autem hic verſiculus dupliciter explicari, ſentẽtia non multùm diuerſa. Nam ſi Deum benedicentem ſpectemus, dicitur nobis benedicere in cælis, in quibus, quaſi in ſuo ſolio, ſedens, ſuis beneficiis nos cumulet: qua ratione commendantur dona ab eius maieſtate à quo proficiſcuntur, tanquam verè diuina, æterna, & ex ipſo Dei ſolio profecta. Sin autem homines ipſos ſpectemus in quos ea beneficia conferuntur, dicuntur benedici in terra quum iis donis cumulantur quæ ad hanc vitam ſpectant: cuiuſmodi promiſſiones multo plures & magis expreſſę fuerũt ſub Legis pædagogia, vt explicatur copioſè Deut. 28: & contrà benedici in cælis, quum iis muneribus donantur quæ propria ſunt ciuium regni cæleſtis, & ad ęternam vitam in cælis tranſigendam pertinent, vt cognitione Dei in Chriſto, fide, ſpe, charitate, cæteríſque donis quæ ex his fontibus promanant. Qua ratione etiam dicimur iam in cælis verſari, Philip. cap. 3. ver. 20 ¶ *In Chriſto* ἐν Χριστῷ. Sic rectè Vetus interpres, cõſentientibus omnibus noſtris vetuſtis codicibus, & Græcis etiam ſcholiis, & Syro interprete. Ita etiam legit Theophylactus (niſi quod addit Ἰησοῦ) *Ieſu*, & Hieronymus: optiméque conueniunt ſequentia, vbi aſſiduè repetitur præpoſitio ἐν. Itaque non admitto Caſtellionis interpretationem qui conuertit ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστῷ, in rebus Chriſti cœleſtibus: quaſi τοῖς ἐπουρανίοις ſcriptum ſit neutro genere, & Χριστῷ poſitum pro Χριστοῦ. quanuis alioqui certum ſit ex Chriſti abundantia nos omnes haurire quicquid bonorum præſertim ſpiritualium habemus. Sed & Χριστῷ nolim accipere tertio caſu, pro ad Chriſti gloriam, quòd mihi videatur omnino Apoſtolus cauſam noſtræ ſalutis materialem (quam vocant) indicare. Cur autem malim In Chriſto quam In Chriſtum interpretari, dixi 1. Cor. 1.2.

4 *Elegit*, ἐξελέξατο. Id eſt, Eligere propoſuit. quod etiam explicatur verſu proximo. Æterna enim electio eſt in Dei propoſito, de qua hîc agitur: quum noſtri reſpectu tum demum dicamur eligi quum Deus ſuum propoſitum in nobis exequitur. Deinde & illud notandum eſt, de electione ad vitam æternam hîc agi, quæ æterno propoſito nititur, ideóque firma ac inuariabilis ſit oportet, quum Deus ſententiam non mutet. Sed in temporariis muneribus aliud cenſendum eſt, quorum ſpatio expleto, non mirum eſt repudiari qui ad certum tempus duntaxat electi fuerant, vt Sauli & Iudæ contigit. ¶ *In ipſo*, ἐν αὐτῷ. In ipſo videlicet adoptãdos, vt poſtea explicat. Nã Chriſtus proponitur nobis vt mediator. ergo corruptio ordine cauſarum præcedat neceſſe eſt in Dei propoſito, corruptionem autem creatio in iuſtitia & ſanctitate, vt infrà, 4. 24. vt ſibi Deus tum ad eos per miſericordiam ſeruandos quos in Chriſto eligeret, tum ad eos iuſtè puniendos qui in iniquitate concepti permanerent, aditum patefaceret. Sed vt hæ cauſæ ſuis gradibus diſtinguantur, omnes tamen in Deo ſunt æternæ, ac omni tempore ſuperiores: vt temporis ratione nec prius quicquam nec poſterius hîc cenſeatur, ſed cauſarum duntaxat ordine. ſiquidem neceſſe eſt vt remedij ordinatio ſit morbi conſideratione poſterior. Quid ergo? dicet aliquis, Chriſtum facis ſecundariam noſtræ ſalutis cauſam? Hanc enim calumniam mihi conati ſunt quidam inurere. Audiant igitur quid reſpondeam in proximo verſiculo. ¶ *Vt ſimus*, εἶναι ἡμᾶς. Ergo neque quòd iam ſancti eſſemus, neque quòd Deus tales nos futuros proſpiceret. Qui enim tales eſſemus niſi nos Dominus elegiſſet & prior dilexiſſet. Ergo qui electionis doctrinam ſibi applicant, vt ſibi quanuis licentiam arrogent, poſſunt manifeſtè ex hoc loco conuinci falſitatis. Neque idcirco damnanda eſt hæc doctrina vt inutilis vel curioſa, ſed vt vnicum ac firmum noſtræ ſalutis, pacis, ac conſolationis fulcrum, vtriſque (quod aiunt) manibus retinenda. ¶ *Sancti & inculpati*, ἁγίους καὶ ἀμώμους. Nempe Chriſto nos regenerante induti, cuius etiam virtute incipimus mori peccato, vt Deo viuamus. Nam qui huius iuſtitiæ perfectionem in ſeſe quærit quandiu hîc viuit, mirum ni ſaltem ſuæ conſcientiæ teſtimonio refellatur. ¶ *Coram eo*, κατενώπιον αὐτοῦ. Id eſt verè ac ſincerè. Vide Luc. 1. 6. quanuis non perfectè, ac proinde non meritoriè Rom. 4.2. niſi malimus de imputata iuſtitia, qua vna apud Dei tribunal ſubſiſtimus, Rom. 3. 21. iſtud accipere: & iſtud ἐν ἀγάπῃ ſubnecti, ad inhærentem & inchoatam in nobis ſanctitatem declarandam, vt quæ perpetuo nexu cum illa priore cohæreat. ¶ *Cum charitate*, ἐν ἀγάπῃ. Simpliciſſimum eſt hoc refere ad proximũ dictum, quòd charitatis nomen vtriuſque tabulæ officia complectatur. Quidã malunt connectere cũ ἐξελέξατο, vt ſignificet Apoſtolus Dominũ ſola charitate gratuita impulſum vt nos eligeret. Budęus autem hoc connectit cum ſequente verſiculo, hoc modo, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, id eſt, nobis per charitatẽ prędeſtinatis adoptioni per Ieſum Chriſtũ.

5 *Qui prædeſtinauit nos*, προορίσας ἡμᾶς. Quod dixerat ſuperiore verſiculo, nos in Chriſto ab æterno electos, nũc explicat, aliquid etiam adiiciens. Eligere in Chriſto igitur definit nihil aliud eſſe quàm gratis deſtinare adoptioni per Chriſtum. addit deinde cauſam finalem, non ſubalternã (quam vocant) cuius antè meminerat, ſed vltimam, nempe gloriam Dei, cuius ſumma tum miſericordia tum iuſtitia in adoptione iſta gratuita elucet. Sed inter electionem tamen & prædeſtinationem, ſi ſubtilius omnia ſcrutemur, quum alioquin electionis nomẽ latius pateat, hoc intererit, quòd electio reſpicit partim Dei propoſitũ, partim oppoſitum reprobrorum membrum, quum mutuò ſe reſpiciãt electi & reprobi: prędeſtinatio verò reſpicit partim ipſius propoſiti exequutionem, ac proinde totum cauſarum progreſſum quo Deus ſuos deducit, (vt quum hîc dicimur prædeſtinati ad adoptionem, alibi verò ad opera bona, infrà. 2.10. alibi ad ferendam crucem, vt Rom. 8.29, & ad cognoſcendã Dei voluntatem, Act. 25.14.) partim verò fines quos ſibi Deus in eligẽdo propoſuit, nempe vitam æternam electorum, vt Act. 13.48. Rom. 9.23. & gloriam ipſius Dei, qui finis eſt vltimus, vt infrà, verſ. 6. & 12. Synonyma enim ſunt προορίζειν, προετοιμάζειν, προχειρίζειν, & ſimilia, in quibus omnibus πρὸ declarat conſiliũ Dei quod

quod

quod quidem non modò euentus ſed etiam cauſas ipſas ex omni æternitate antegreditur, conſilium inquam, quo vniuerſa & ſingula non modò præſciuit ſed etiam decreuit. ¶*Quos adoptaret in filios per Chriſtum Ieſum*, εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Explicat Apoſtolus quomodo accipiendum ſit quòd antè dixerat, nos in Chriſto electos ab æterno, ita nempe vt Chriſtus ſubſternatur Dei æterno conſilio, quatenus per eum vnum conſtituit omnes electos ad ſuum finem adducere. Nec enim Chriſtum hîc conſiderat nudè & ſeorſim vt Deum Patri ὁμοούσιον, & per omnia æqualem, (qua ratione non in ipſo, ſed ab ipſo, ſicut & à Patre & à Spiritu ſancto, electi ſumus, quum Dei οὐσία diuidi nec poſſit nec debeat) ſed vt mediatorem, id eſt, vt Deum manifeſtatum in carne: in quo vno gratis adoptati & reconciliati ſeruantur omnes ſaluti de*ſtinati. quem propterea vocat Auguſtinus prædeſtinatorum caput. cuius verba vide (lector) lib. de prædeſt. ſanctorum 1, cap. 19. & 2. cap. 24. & tractatu in Iohan. 17. Iam verò (vt antè diximus) corruptio reconciliationem præcedat neceſſe eſt, & integritas corruptionẽ, cauſarum ordine: ex quo fit vt Deum meritò dicamus, antequam hominem conderet, primùm conſtituiſſe gloriam ſuã in ſeruandis per miſericordiã nonnullis patefacere, quum primùm omnium ſoleant omnes artifices de fine conſtituere: deinde vt hunc finem conſequeretur, decreuiſſe hominem condere marem & fœminam, integros quidem illos, ſed qui ſponte lapſi, ſeſe poſteróſque ſuos redderent iudicio Dei obnoxios: ex quibus poſtea certos quos illi libuiſſet ſelectos per miſericordiam ſeruaret: ac demum his conſtitutis, decreuiſſe opus illud edere omnium pulcherrimum & magnificentiſſimum, nempe vt Verbum illud æternũ caro fieret. in quo adoptati quos ei rei prædeſtinaſſet, ac ſuo tempore ſapientiam, iuſtitiam, ſanctificationem, redemptionem gratis per fidem adepti ſerua*rentur. In Chriſto ergo, vt mediatore, ſitum eſt quod ad cauſas executioni æterni de nobis ſeruandis decreti fundamentum, vtpote cui inſeri omnes electos oporteat: vt ipſius imputata iuſtitia iuſti beatam immortalitatem ab ipſo tandem hauriant. vnde fit vt etiam electionis certio ratio, non in arcano illo inſcrutabili, ſed in patefacto nobis & noſtris cordibus Euãgelij verbo quærenda. Sed tamen tantùm abeſt vt, ſi cauſarum ordinem ſpectes, Pater in Chriſto mediatore cauſas quæſierit eligendi aliquos ad ſalutem, vt contrà, quia Deus aliquos decreuerat eligere & per miſericordiam ſeruare, idcirco Chriſtum ipſum, quatenus homo eſt, primum omnium prædeſtinarit, in quo cæteros ſeruaret. quod & explicatur infrà, & diſertè exprimitur 1. Pet. 1, 20. Niſi quis ita inſanit vt Deum prius exiſtimet decreuiſſe quomodo conſilium ſuum exequeretur quàm conſilium vllum cepiſſet: prius de inſtauratione electorum quàm de hominis creatione & lapſu deliberaſſe: prius denique lapſum atque adeo creatum eſſe hominem, quàm Deus de hominũ conditione futura certum conſilium cepiſſet. quæ omnia quum ſint abſurdiſſima, ex eorum tamen placitis neceſſe eſt cõſequantur, qui in Chriſto mediatore quærunt propoſiti Dei cauſas.

¶*In ſeſe*, εἰς αὐτόν. Id eſt, ἐν ἑαυτῷ. quibus verbis excludit Apoſtolus quæcunque vſquam ſunt extra ipſum Deum, vt ſignificet Deum in ſuis eligẽdis nihil neque præſens, (ſolus enim eſt ęternus) neque futurum in cælo aut in terra, ſed ſeipſum vnum ſpectaſſe, in quo vno ſapientiſſimi & iuſtiſſimi ſui conſilij cauſas inuenerit. qua ratione minimè excluditur à Patre, ſed cum illo vnitur Filius & Spiritus, quum hi tres ſint vnus Deus. Quod & ipſum in conſilij exequutione & cauſis diligenter eſt conſiderandum: ita vt neque diſcerpamus οὐσίαν, neq; perſonarum diſtinctas operationes confundamus. Vulgata, *In ipſum*, εἰς αὐτόν. quod non conuenit. Sed multo etiam abſurdius Caſtellio interpretatus eſt *In eundem*, εἰς αὐτόν. ¶*Pro beneuolo affectu voluntatis ſuæ*, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Vtroque hoc nomine res eadem, id eſt amor gratuitus ſignificatur, & de quo Dominus veluti ſibiipſi placet, vt ſæpe iam diximus, quo fit vt Paulus altero ſæpe ſit contentus. Sed tamen hoc in loco non eſt inanis hæc repetitio, tum propter emphaſin ex Hebræorum idiotiſmo, vt quum מטיט היון [*mittit hayauen*,] id eſt è luto luti dicunt, vt Pſal. 40. 3. quem pleonaſmum iterum annotauimus infrà, verſ. 19, & 4. 23, tum verò maximè vt intelligatur gratuitum Dei amorem hîc conſiderari à Paulo in primo gradu, id eſt in propoſito. Nam primùm omnium conſtituit Deus quos vellet honoris vaſa fieri: cuius decreti cauſa omnis in ipſo Deo eſt poſita, cui ita placuit, ad gloriam ſuam in illis declarandam: deinde quos propoſuit Pater gratos habere, eos in Chriſto ſibi gratos effecit, in eo ipſos contemplans, cui ſuo tempore eos donat. Neque enim apud Patrem Chriſtus paſſurus minus valuit quàm paſſus, quum ſint apud eum omnia præſentia. Tertius demum gradus eſt, quum reipſa eos efficaciter vocatos Chriſto per fidem inſerit, non prius deſinens eos quotidie magis ac magis inſtaurare quàm vero Filio ſuo conformes factos, vt filios & hæredes regni æterni obſignet. Cæterùm τὴν εὐδοκίαν Vulgata & Eraſmus conuertunt *Beneplacitum*, Caſtellio, *Arbitrium*, non ſatis expreſſè, vt mihi videtur: quia εὐδοκία ſolos electos reſpicit, non modò quòd Deus in eos bene ſit affectus, ſed etiam quia ſponte eos amat, adeo vt ex eo quaſi voluptatem capiat. Ideo gratuitam beneuolentiam alibi conuerti, hîc verò quia τῷ θελήματι adiungitur, affectum beneuolum.

Εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ.	6	⁖ Ad laudem glorioſæ ſuæ gratiæ, qua nos ⁖ gratis ſibi acceptos effecit in illo dilecto.	6	*In laudem gloriæ gratiæ ſuæ, in qua gratificauit nos in dilecto.*
Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ,	7	In quo habemus redemptionem, per ſanguinem ipſius, remiſſionem *inquam* lapſuum ⁖ ex diuite ipſius gratia,	7	*In quo habemus redemptionem per ſanguinẽ eius, remiſſionem peccatorum ſecundũ diuitias gratiæ eius,*
Ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει·	8	⁖ Qua redundauit in nos ⁖ omni ſapientia & ⁖ intelligentia:	8	*Quæ ſuperabundauit in nobis in omni ſapientia & prudentia:*

---

6 *Ad laudem glorioſæ gratiæ ſuæ*, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ. Id eſt, vt beneficentia ipſius ſicut ſummam laudem meretur, ita etiam prædicetur. Cuius enim animus tantam iſtam Dei bonitatem complecti poſſit? Alludit autem omnino ad locum Deut. 26. 19, & Eſa. 43. 7. ¶*Gratis nos ſibi acceptos effecit*, ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς. Hebr. הרצה [*hirtſah*] ficto quidem verbo, in coniugatione Hiphil, ſicut * etiam finxit alibi verbum ἱκανώσαντι Apoſtolus.

7 *Ex diuite ipſius gratia*, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ. Vulg. *Secundum diuitias gratiæ eius*. Vide Rom. 2. 4.

8 *Qua*, ἧς. Iungitur enim τὸ περισσεύειν etiam ſecundo caſui, vt Luc. 15. 17. Vulg. *Quæ*, ἥ. Eraſ. *De qua*, ἐξ ἧς. ¶*omni*, ἐν πάσῃ. Id eſt, omni genere ſapientiæ, quæ varia & multiplex eſt. 1. Cor. 13. 2. Eſt ergo Chriſtus crucifixus, verè cæleſtis, & omnium etiam Angelorum captum ſuperans ſapientia, quanuis mundus eam pro ſtultitia habeat. Eſt enim μυστηριώδης, & ab iis ſolis intelligitur qui perfecti vocantur, quòd Dei gratia duce perfectionis viam inſiſtãt, 1. Cor. 2. 6, & 7. Itaq. apage à nobis os illud impurũ & blaſphemum Caſtellionis, qui nuper in illũ Pauli locum ſcribens, auſus eſt apertè ſcribere, Chriſtũ crucifixũ eſſe duntaxat ſapientiæ rudimentum: atque illud etiã, Deus bone, quàm impiè & quàm confidenter aſſerere, Paulum in ſuis omnibus epiſtolis nihil quàm rudimẽta ſcripſiſſe, habuiſſe verò abſtruſiorem quãdam ſapientiam, quam ſcriptis non tradiderit, ſed ſolos quoſdam perfectos docuerit: nempe eam quam ipſe commentus ſuis perfectis venditat.

¶*Intelligentia*, φρονήσει. Id eſt, συνέσει, vt Col. 1. 9. Sic enim malo interpretari quàm *prudentiam* cum Vetere interprete & Eraſmo. nec temere eſt quòd Syrus interpres addit τοῦ πνεύματος, *ſpiritus*. Nonnulli porrò iſta connectunt cum ſequẽte participio γνωρίσας, vt poſt ἡμᾶς punctũ ſcribatur.

quam diſtinctionẽ ſequitur Hieronymus & Græcus etiã ſcholiaſtes. Caſtellio verò hæc nuper conuertit, *Qua erga nos tam largè vſus eſt, ſumma cum ſapientia atque prudentia.* & certè ἐν pro σὺν non rarò accipitur, vt ſæpe annotauimus. Sed nõ dubito quin hæc potius declarent Euãgelici myſterij dignitatem, ad quam gratis nos Dominus vocarit.

Γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὑτῷ,	9	Patefacto nobis ∴ myſterio voluntatis ſuæ, ſecundum gratuitam ſuam beneuolentiam quam propoſuerat ¨in ſeſe,	9	*Vt notũ faceret nobis ſacramentum voluntatis ſuæ ſecundum beneplacitum eius, quod propoſuit in eo,*
Εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς·	10	∴ *Nempe* vt in pleni temporis diſpenſatione ¨recolligeret ¨omnia illa in Chriſto, tum quæ in cælis ſunt, tum quæ in terra:	10	*In diſpenſatione plenitudinis temporum, inſtaurare omnia in Chriſto quæ in cælis & quæ in terra ſunt:*
Ἐν αὐτῷ ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.	11	∴In ipſo, *inquam*, in quo etiam ¨in ſortem adſciti ſumus, quum eſſemus prædeſtinati ſecundum propoſitum ∴ eius qui omnia efficit ex cõſilio voluntatis ſuæ.	11	*In ipſo in quo etiam nos ſorte vocati ſumus, prędeſtinati ſecundũ propoſitum eius qui operatur omnia ſecũdum conſilium voluntatis ſuæ.*

---

9 *Myſterio*, μυστηρίῳ. Id eſt, arcano. Quis id enim vnquam per ſe vel ſuſpicari poſſit? Accedit autem Paulus ad conſilij Dei exequutionem, primùm in eo quòd Chriſtum ſuo tempore exhibuit mundo, ídque gratis, ſicut etiam gratis id propoſuerat in ſeſe: deinde in eo quòd ad Chriſtum gratis etiam vocauit quos gratis prædeſtinarat, primùm ex Iudæis, poſtea verò ex Gentibus. Ceterùm quòd Vetus interpres μυστήριον hoc loco conuertit ſacramentum, effecit vt Latini patres latiſſimè vocem iſtam vſurparint, quod poſtea recentiores non animaduertentes, matrimonium inter ea ſacramenta numerarunt quæ in Chriſtiana Eccleſia ſpeciali notatione vocantur. Eraſ. verò *arcanum* rectè interpretatus eſt, ſed tamen Græcam vocem ab ipſo etiam Cicerone vſurpatam malui retinere: quòd myſterij nomen non quoduis arcanum temerè ſignificet, ſed rebus ſacris ac diuinis propriè tribuatur: quod fortaſſis Veterem interpretem fefellit. ¶ *In ſeſe*, ἐν αὑτῷ. Vel in ipſo, ἐν αὐτῷ, videlicet Deus pater in Chriſto, vt habet Claromontanus codex, & Vulgata. Sed tamen illud malo. videtur enim propoſiti fontem rurſus aperire, vt omnis opinio præſentis vel præuiſi meriti tollatur. Quocunque autem modo accipias, hinc quoque apparet, in cauſarum ordine Chriſtum, quatenus eſt mediator, ſubſterni τῇ εὐδοκίᾳ, vnde προορισμὸς καὶ ἐκλογή: ipſam verò εὐδοκίαν τῇ προθέσει, vbi neceſſe ſit conſiſtere, cuius cauſa nimirum in ipſius Dei quaſi ſinu ſit poſita.

10 [*Nempe*] *vt in pleni temporis diſpenſatione*, εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν. Huiuſmodi exegeticæ particulæ ſæpiſſimè ſubaudiuntur, vt infrà, verſ.13. & aliis innumerabilibus locis. Illud autem liquet, Apoſtolum in eo verſari vt explicet quid myſterij nomine ſignificare voluerit. & tempus illud quo exhibitus eſt Chriſtus mundo, vocari ſolere plenitudinem temporum, id eſt, tempus illud quod reuolutis ſeculis tandiu expectatum, tandem aduenerit, vt expoſuimus Galat.cap.4.verſ.4. Itaque non poſſum εἰς οἰκονομίαν aliter declarare quàm ἐν οἰκονομίᾳ, ita vt ad verbum ſequens, non autem ad verbum προέθετο referatur: additum autem ſit nomen οἰκονομίας, id eſt diſpoſitionis, vt intelligamus Chriſtum non fuiſſe in mora, ſed Dei prouidentiam ſingula temporum momenta gubernaſſe. Eraſmus, *Vſque ad diſpenſationem:* quam interpretationem ſi ſequamur, neceſſe fuerit exponere, *Quam propoſuit in ſeſe*. id eſt, quam habuit incluſam ſiue continuit penes ſe. quod mihi videtur violentum. ¶ *Recolligeret*, ἀνακεφαλαιώσασθαι. Vulgata, *Inſtaurare*, nullomodo expreſſa ſententia Apoſtoli. Vt videri poſſit legiſſe ἀνακαινώσασθαι. Eraſmus, *Vt ſummatim inſtauraret:* ſed ne ſic quidem ſatis expreſſé. Significat enim τὸ ἀνακεφαλαιώσασθαι partes diſiectas & diuulſas in vnum corpus coniungere: vt quum oratores breuem enumerationem argumẽtorum texunt, aut qui calculis ſubductis ſingula in vnam ſummam reuocant. Sic dicuntur omnes fideles in vnum Chriſtum recolligi, quia fide cum ipſo coaleſcunt eodem ſpiritu, veluti vnius hominis inſtar, vt qui nonniſi in illo vno poſſint placere in quo ſolo Pater acquieſcit: adeo quidem vt tota Eccleſia interdum ipſo Chriſti nomine cenſeatur: vt pluribus expoſuimus Galat.3.16. Quænam autem illæ partes ſint, antea quidem diſiectæ, aduentu verò Chriſti per Euangelij prædicationem in vnum corpus ſub eodem capite collectæ, mox declarat Apoſtolus. Itaque in hoc verbo ἀνακεφαλαιώσασθαι ſignificatione media duplex eſt etymon obſeruandum: vnum alluſione facta ad κεφαλῆς, id eſt Chriſti capitis appellationem, quo ſenſu Tertull. lib.5. aduerſus Marcionem vertit *Recapitulare*, id eſt ad caput vnde exciderant reuocare. Totum enim humanum genus initio, ac etiam poſt lapſum & ante apoſtaſiam, cum Deo patre conditore per τὸν λόγον in quo pater omnia condiderat cohærebat. Alterum deducto verbo à κεφάλαιον, quo declaratur breuis multarum partium in vnum quoddam totum collectio, vt accipitur hæc vox paſſim apud Græcos ſcriptores tum in ſimplici verbo κεφαλαιοῦν tum in compoſito, ἀνὰ pro σὺν poſito, ac etiam apud Apoſtolum Rom.13.9. Tertullian. libro de monogamia, in quo malam cauſam agit, hunc locum citans vertit per periphraſin, *Ad initium reciprocare.* ¶ *Omnia illa*, τὰ πάντα. Quibus videlicet antea diſiectis, in vnum corpus colligendis, fuit à patre miſſus. Eſt enim vis articuli ſeruanda, vt fortaſſis ad linguam Latinam accommodatius, vt & Hebræis כל [*chol*] numero non variatur, verteris *Omne illud:* Gallicè *le tout*. Ad Angelos igitur beatos, qui nunquam exciderunt, & quibus confirmandis non eſt miſſus Dei filius, ac proinde multo minus ad Dæmonas iſta pertinent: ſed ad Eccleſiæ corpus Chriſti demum exhibitione coadunatum. Etſi enim patres ſub vetere fœdere in fide mortui, quum veniret Chriſtus in carnem, iam erant in cælis recepti, (hos enim eſſe arbitror qui hoc in loco dicuntur in cælis fuiſſe) tamen conſummati non erant nec fuerunt niſi Chriſti exhibitione, à qua pependit eorum ſpes. Quînam enim Chriſto venturo vniti & per eum ſeruati dicerentur, niſi Chriſtus ſuo tempore adueniſſet, & quod illi crediderant & ſperarant implendum, reipſa ſuo tempore impleuiſſet. Itaque iſti qui iam in cælis erãt, non ipſorum collectionis, ſed eius per quod collecti fuerunt exhibitione & impletione dicuntur Chriſti demum aduentu collecti. Iis autem aggregati ſunt tum quibus, etſi ſi viuis & adhuc in terra poſitis, datum eſt vt illum præſentem amplecterentur: tum qui Euangelij prædicationi per Apoſtolos crediderunt & quotidie miniſterio fidorum paſtorum fiunt vera huius corporis membra, ſiue ex Iudæis ſiue ex Gentibus: quum pater ille filio ſuo cœtum ex omnibus populis colligendum promiſerit Pſal.2.8. Et hûc pertinet tum ſimilis prorſus locus Coloſſ.1.20. tum etiam alius Hebr. 11. 40. & τὰ πάντα ſic vſurpat Apoſtolus Galat.3.22. & τοὺς πάντας Rom.11.32. Syrus autem interpres videtur legiſſe ἀνακαινώσασθαι vt qui verterit, *vt cuncta de integro ſiue à capite innouarentur*, alluſione facta ad capitis nomen.

11 *In ipſo [inquam]*, ἐν αὐτῷ. Claromontanus codex has particulas ſuperiori verſiculo adnectit, ita videlicet vt redundet relatiuum ipſi antecedenti ſubiectum ex Hebræorum idiotiſmo, ſæpe iam à nobis obſeruato: quod tamen ego, receptam diſpunctionem ſequutus, malui per epanalepſin interpretari. Syrus autem interpres legit, ἐν καὶ αὐτῷ ἡμεῖς ἐκληρώθημεν, *Et in ipſo nos in ſortem adſciti ſumus,*

quæ ſcriptura mihi maximè probatur. Eraſmus, *in eodem*, ἐν τῷ αὐτῷ, ita videlicet vt hæc finiant ſuperiorem verſiculum. Sed hanc ſcripturam nuſquam inueni. ¶ *In ſortem adſciti ſumus*, ἐκληρώθημεν. Vulgata, *In quo etiam ſorte vocati ſumus*. Κληρωτοὶ dicuntur magiſtratus qui ſortitò creantur. Tranſlatitiè verò iſtud dicitur de vocatione ad Chriſtum, alluſione videlicet facta ad duodecim tribuum portiones ſortitione diſtributas, & huc quoque, quòd populus Iſraël peculiariter Domini funiculus & hæreditas dicatur. Nam Iudæorum vocationem commemorat Paulus priore loco, iterũ recurrens ad Dei prædeſtinationem, ex externo ipſius conſilio: nequid hîc ſibi tribuant Iudæi quaſi ſuo merito prærogatiuam habuerint: deinde, ne curioſè inueſtigetur cur priores vocati ſint Iudæi. Nam in promiſſione non ſubſiſtit Paulus hoc in loco, ſed vſque ad ipſum promiſſionis fontem aſcẽdit, quo nihil eſt ſuperius. ¶ *Eius qui omnia efficit*, τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Vide vt omnia ſine exceptione tribuat Dei gratiæ. Sed num idcirco ſtipites ſumus? Minimè. nam ea eſt quæ efficit in nobis & velle & perficere. Philippenſ. 2.13

Εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ Χριστῷ.	12	Vt nos ſimus ¨laudi gloriæ ipſius, ¨qui priores ſperauimus in Chriſto.	12 *Vt ſimus in laudem gloriæ eius, nos qui ante ſperauimus in Chriſto.*
Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ.	13	¨In quo *ſperaſtis* & vos audito ¨ſermone veritatis, ¨*id eſt* Euangelio ſalutis veſtræ: per quod etiã, poſteaquam crediſtis, ¨obſignati eſtis ¨Spiritu illo promiſſionis ſancto:	13 *In quo & vos, quum audiſſetis verbum veritatis, Euangelium ſalutis veſtræ: in quo & credentes ſignati eſtis Spiritu promiſſionis ſancto:*
Ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον δόξης αὐτοῦ.	14	Qui eſt ¨arrhabo hæreditatis noſtræ, ¨dum in libertatem vindicemur, ad laudem gloriæ ipſius.	14 *Qui eſt pignus hæreditatis noſtræ, in redemptionem acquiſitionis, in laudem gloriæ ipſius:*
Διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους,	15	Propterea etiam ego, audita ea quæ in vobis eſt fide in Domino Ieſu, & charitate in omnes ſanctos,	15 *Propterea & ego, audiens fidem veſtram quæ eſt in Domino Ieſu, & dilectionem in omnes ſanctos,*
Οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου·	16	Non deſino gratias agere pro vobis, mentionem veſtri faciens in precibus meis:	16 *Non ceſſo gratias agens pro vobis, memoriam veſtri faciens in orationibus meis:*
Ἵνα ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, δῴη ὑμῖν	17	Vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, ¨Pater ille gloriæ,	17 *Vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, Pater*

---

12 *Laudi gloriæ ipſius*, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. Quidam vertunt Laudi & gloriæ ipſius. quæ interpretatio ex Græco contextu refellitur. Gloriam enim Dei hoc in loco, & infra, verſ. 14. pro Deo glorioſo dixit, Hebræorum more, quem expoſuimus 1. Cor. 2.8. ¶ *Qui priores ſperauimus*, τοὺς προηλπικότας. Manifeſtè loquitur de Iudæis, quibus prioribus exhibitus fuit Chriſtus, & apud quos cœpit Eccleſia. Itaque miror veteres in hoc explicando loco tam procul aberraſſe à ſcopo. Nam Hieronymus ad præſcientiam diuinam refert, in qua fideles ſperarint ab æterno. quod dictum (vt Origenis dogmata redolẽs) non immeritò videtur à Ruffino reprehendi. Theophylactus præpoſitionem προ ad exitum ſpei refert. Ambroſius huc putat pertinere quòd Apoſtoli in Chriſtum venturum ſperarint. quæ omnia profectò ſunt ἀπροσδιόνυσα: ſunt tamen ab Eraſmo diligenter annotata. Vulgata, *Qui ante ſperauimus*, nimium obſcurè.

13 *In quo* [*ſperaſtis*] *& vos*, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς. Sub. ἠλπίκατε, Nunc igitur Gentes Iudæis exæquat, vt vtrique in Chriſto coaleſcentes non habeant de quo conquerantur, ſed de quo pariter gratias agant. ¶ *Sermone veritatis*, τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Id eſt, ſermone illo qui propriè verax eſt, quum à Deo proficiſcatur qui mentiri non poteſt. ¶ [*Id eſt*] *Euangelio*, τὸ εὐαγγέλιον. Id eſt, fauſto illo & felici nuntio cælitus allato. ¶ *Obſignati eſtis*, ἐσφραγίσθητε. Vide Ioh. 6.27. 1. Corinth. 1.6. Eſt autem ſumpta tranſlatio à ſigillis, quorum impreſſione, authentica ab incertis, & à falſis vera diſtinguimus. ¶ *Spiritu illo promiſſionis ſancto*, τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. id eſt, Spiritu illo qui non adfert Legis & ſeruitutis terrorem, ſed promiſſionem gratuitæ adoptionis ſuis donis obſignat in credentium animis. Nam idem Spiritus confirmat in fide, qui fidem gignit. Eſt autem triplicatus articulus diligenter obſeruandus, quem & Vetus interpres & Eraſmus neglexerunt.

14 *Arrhabo*, ἀῤῥαβών. Vulgata, *Pignus*. Vide 2. Corinth. 1.22. Scriptum eſt autem ὅς ἐστιν pro ὅ ἐστιν, quum præcedat τὸ Πνεῦμα, vel habita ſenſus ratione, quia τὸ Πνεῦμα Θεός ἐστιν, vt Photio placet: vel propterea quòd ſequitur ἀῤῥαβών. vt in illo Ciceronis, *Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus*. & in illo Terentij, *Nunquam æquè paupertas onus viſum eſt mihi graue*. ¶ *Dum in libertatem vindicemur*, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως. Duplicem conſtituit Paulus ἀπολύτρωσιν, id eſt liberationem: vnam qua redimimur, perſoluto pretio, Chriſti videlicet ſanguine, vt à ſeruitute peccati & mortis manumittamur, vt copioſius explicat Paulus, Rom. capite 7. cuius etiam meminit ſuprà verſu 7: alteram, qua in iſtam libertatem prorſus vindicamur. Nos enim, quanuis liberos, retinet tamen adhuc aliquatenus per vim peccatum in aliqua ſeruitutis ſpecie, vt quod volumus non faciamus, Gal. 5.17. & mors etiam nexos in vinculis tenet, in diem illum iudicio ſupremo deſtinatum, quo nos Chriſtus, vt à ſe redemptos, liberali cauſa manu aſſeret. Non pugnant igitur inter ſe iſtæ duæ liberationes, ſed illa quidem peracta eſt, hanc verò, quæ illius eſt complementum, ſperamus, vt Luc. 21.28. Rom. 8.13. & infrà, 4.30. cuius eſt arrhabo Spiritus ſanctus, ex quo nos manumiſſos eſſe dicimus per fidem, vt nos tandem in iuſtam libertatem ex malæ fidei poſſeſſoris poteſtate aſſerendos eſſe non dubitemus. Illam igitur licebit ἀπολύτρωσιν ἐλευθερώσεως docendi cauſa vocare, cuius paſſim meminit Apoſtolus, vt Rom. 6.22. & 8.2. hæc verò dicetur ἀπολύτρωσις τῆς περιποιήσεως, id eſt, ad verbum, liberatio vindicationis ſiue aſſertionis. Nam τὸ περιποιεῖσθαι id declarat quod Latinis aſſerere & pro ſuo vindicare, cuius verbale nomen eſt περιποίησις. Vulgata, *In redemptionem acquiſitionis*. Eraſmus, *In redemptionem acquiſitæ poſſeſſionis*. id eſt, Eccleſię ſuo tempore liberandæ. ſicut Circunciſio accipitur pro circunciſis: & præputium pro incircunciſis: quam expoſitionem ſequutus etiam Syrus interpres vertit, *Eorum qui ſeruantur*. Hæc verò explicatio, etſi in eandem ſententiam recidit, tamen (vt mihi quidem videtur) non ita eſt plana & expreſſa, & vim etiam nonnullam adfert verbis. Nam περιποίησις pro acquiſita hæreditate nuſquam memini legere.

17 *Pater ille gloriæ*, ὁ πατὴρ τῆς δόξης: Id eſt, (ex Hebræo idiotiſmo, quem expoſuimus 1. Corinth. 2.7.) Pater ille gloriæ plenus, qui & Deus eſt Domini noſtri Ieſu Chriſti, quatenus hic homo factus eſt, vt eundem atque nos Deum haberet, & nos eundem patrem atque ipſe haberemus. de qua re diximus Ioh. 20.17. ¶ *Spiritum ſapientiæ*, πνεῦμα σοφίας. Id eſt, donum ſapientiæ per ſpiritum ſanctum, vt expoſuimus alibi. Sapientiæ autem ac reuela-

tionis nomine quid ſignificet, diximus 1. Cor.14.6. quanquam hæc mihi videntur latius nunc patere, ita vt amplam eorum cognitionem declarent quæ Chriſtianis omnibus cognoſcenda ſunt. ¶ *Per agnitionem ipſius*, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ. Eraſmus, *Per agnitionem ſui*. Atqui αὐτοῦ potius ad Chriſtum pertinet, ex quo agnito omnem ſapientiam diuinam haurimus. Deinde quod ſcribit in hunc locum, philoſophos cognouiſſe quidem Deum, at non agnouiſſe, certè ad rem non pertinet, quum hîc agatur non περὶ τοῦ γνωστοῦ τοῦ Θεοῦ (vt loquitur Apoſtolus Rom. 1.19) id eſt de eo quod præeunte naturæ luce homines poſſunt in Deo cognoſcere, ſed de Chriſti myſterio, quod caro & ſanguis ne ſuſpicari quidem, nedum reuelare poſſit. Sed & impium eſt quod Hieronymum annotat Eraſmus obſeruare de Patre prius cognito, cuius per reuelationem Spiritus denuo cœperimus recordari: nempe vt Platonica reminiſcentia ſtatuatur. Sed tamen non temere Paulus *agnitionem* potius ſcripſit quàm *cognitionem*: quanuis interdum iſta confundantur. Neque enim ſatis eſt Chriſtum cognouiſſe, ſed etiam agnoſcendus eſt nobis quotidie magis ac magis quem ſemel cognouimus. quo fit vt nunc iis ipſis ſapientiam precetur Apoſtolus in quos antea, verſu 8, dixerat, omnem ſapientiam eſſe à Domino effuſam.

Col.2.19. infrà,3.7.

πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ·		det vobis ∴Spiritum ſapientiæ & reuelationis, ∴per agnitionem ipſius:	*gloriæ, det vobis Spiritum ſapientiæ & reuelationis, in agnitione eius:*
Πεφωτισμένοις τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις·	18	∴Illuminatis oculis mentis veſtræ: vt ſciatis ∴quæ ſit ſpes illa vocationis ipſius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipſius in ſanctis:	*Illuminatos oculos cordis veſtri: vt ſciatis quæ ſit ſpes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in ſanctis:*
Καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ,	19	Et quæ ſit excellens illa magnitudo potentiæ ipſius in nobis qui credimus, ‖pro efficacitate ∴fortis roboris ipſius,	*Et quę ſit ſupereminens magnitudo virtutis eius in nos, qui credimus ſecundum operationem potentiæ virtutis eius,*
Ἣν ἐνήργησεν ἐν τῷ Χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις,	20	∴Quam exeruit in Chriſto quum excitauit eum ex mortuis, ∴& collocauit ad dextram ſuam ∴in cælis,	*Quam operatus eſt in Chriſto ſuſcitans illum à mortuis, & conſtituens ad dextram ſuam in cæleſtibus,*
Ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.	21	∴Longè ſupra omne imperium ac poteſtatem, & potentiam, & dominationem, ∴& omne nomen quod nominatur ∴non ſolùm in hoc ſeculo, verumetiam in futuro.	*Supra omnem principatum & poteſtatem & virtutem & dominationem, & omne nomen quod nominatur non ſolùm in hoc ſeculo, ſed etiam in futuro.*
Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑ-	22	Et omnia ſubiecit eius pedibus, ∴eúmque conſtituit ∴caput	*Et omnia ſubiecit ſub pedibus eius: & ipſum de-*

18 *Illuminatis oculis*, πεφωτισμένοις τοὺς ὀφθαλμούς. Vulg. & Eraſ. *Illuminatos oculos*: quo fit vt oratio non cohæreat, niſi exegeticā particulā, Nēpe, ſubaudias. Hieronymus, quū alibi Paulū vt Græci ſermonis imperitū immeritò arguat, hîc contrà conatur illum excuſare, vbi nulla excuſatione indiget, coniungítque iſta cum participio ἀκούσας, id eſt cum initio verſ. 15. nempe vt ex anantapodoto, quòd nuſquam eſt, ſynchyſin faciat. Ambroſius verò longè meliorem rationem iniit, ita vt iſta cum verbo δῴη connectantur: ſed non rectè inſeruit verbum Habere, quum potius ſupplenda fuerit copula, ex Hebræorum more, vt Iohan. 10.16. & 1. Timoth. 4.3. & alibi ſæpe, hoc modo, *Vt det vobis Deus Spiritum ſapientiæ*, &c. *& illuminatos oculos*, &c Eraſmus verò miratur Chryſoſtomum & Theophylactū nullum hîc ſcrupulum ſenſiſſe, aut, ſi ſenſerunt, diſſimulaſſe. Sed, obſecro, qui ſcrupulum ſentirent vbi nuſquam eſt? Nemo enim eſt (opinor) cui non ſit ſatis notum, quartos caſus abſolutè poſitos non modo excuſari apud Græcos, ſed etiam inter elegantes Atticiſmos numerari. * quæ tamen phraſis ſi non placuerit, age quid ſi legamus, πεφωτισμένοις τοῖς ὀφθαλμοῖς, certè omnia quàm aptiſſimè congruent. ¶ *Quæ ſit ſpes illa vocationis eius*, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ. Id eſt quæ bona vos ille ſperare iubeat, vos ad Chriſtum vocans. Spem enim poſuit pro bonis ipſis quæ ſperamus, μετωνυμικῶς, vt Rom. 8.24. & Galat. 5.5 Eraſmus, *Spes ad quam ille vos vocauit.*

19 *Fortis roboris*, τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος. Id eſt τῆς κραταιᾶς ἰσχύος, ex Hebræorum idiotiſmo, quem annotauimus ſuprà verſu 5. & infrà, 4.23. Vulgata, *Potentiæ virtutis*. Eraſmus, *Roboris fortitudinis.*

20 *Quam exeruit*, ἣν ἐνήργησεν. Ad verbum, Qua operatus eſt. Nam κατὰ repetendum eſt ante ἣν ex Hebræorum idiotiſmo. Vide infrà, 2.4. ¶ *Et collocauit*, καὶ ἐκάθισεν. In duobus codicibus ſcriptum inuenimus καὶ καθίσας, vt etiam legit Vetus interpres, ídque rectius. Ponitur autem τὸ καθίζειν hoc in loco quaſi in coniugatione Hiphil, vt Matth, 21.7. & 1. Corinth. 6.4. Vulgata, *Conſtituens*, non ſeruata Aoriſt. ſignificatione. Eraſmus, *Sedere fecit.* ¶ *In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים [*bammeromim*,] vt ſuprà verſiculo 3. ſub. מקומות [*mekomoth*] id eſt, locis. Vulgata & Eraſmus *In cæleſtibus*, nimium obſcurè. Significat autem Sedere ad dextram Patris in cęlis, conſortem eſſe imperij illius ſummi: cuius etiam reſpectu, Dei maieſtatem dicimus eſſe in cælis, non quòd illic ſit incluſa, ſed quòd illic potiſſimùm emineat. quanquam quod ad humanitatem Chriſti attinet, certum ſit eam in cælis eſſe, non in terra: quod alioquin imaginaria ſit ipſius aſcenſio, & imaginarium corpus. qua de re pluribus Auguſtinus in epiſtola ad Dardanum.

21 *Longè ſupra omne imperium*, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς. Ineptè ſunt curioſi qui ex hoc loco & ſimilibus occaſionem arripiunt garriendi de Angelorum ordinibus. Simpliciter enim Apoſtolus ſupra omnem omnium rerum creatarum præſtantiam Chriſtum euehit. Habet autem etiam præpoſitio ὑπὲρ ſuum pondus, quam nec Vetus interpres nec Eraſmus expreſſit: vt intelligamus Chriſtum non ſimpliciter, ſed infinitis partibus excellere. ¶ *Et omne nomen*. &c. καὶ παντὸς ὀνόματος, &c. Id eſt, quicquid exiſtit. Niſi malimus nomen pro re celebri, & nominari, accipere pro celebrem eſſe: vt apud Hebræos viri celebres dicuntur אנשי השם [*anoſche haſchſchem*,] id eſt *viri nominis*, quos Græci vocant ὀνομαστούς: quo modo etiam in vernaculo noſtro ſermone loquimur ¶ *Non ſolùm*, &c. οὐ μόνον. &c. Hoc refero ad totum complexum ſuperioris orationis,, non autem ad participium ὀνομαζομένου. Significat enim Paulus hanc Chriſti præſtantiam non eſſe temporariam, ſed æternam, ita vt futurum etiam ſeculum comprehendat. Alioquin cogemur per futurum ſeculum interpretari regnum cæleſte: quod tamen non poteſt ſimpliciter dici futurum, quum iam exiſtat, ſed noſtri duntaxat habita ratione, quibus nondum eſt præſens: vt planè ſit violenta interpretatio. Deinde dicendum fuiſſet, Non ſolùm quod nominatur in præſenti ſeculo, ſed etiam quod nominabitur in futuro.

22 *Eúmque conſtituit*, καὶ αὐτὸν ἔδωκε. Vulg. & Eraſ. *Et ipſum dedit*. nimium obſcurè. Eſt enim Hebręorum more dictum

ἔδωκε pro κατέστησε, apud quos ſic accipitur verbum נתן [nathan] vt Gen.41.43. ¶*Caput* κεφαλήν. Id eſt, vt eſſet caput, ſiue pro capite: pro quo Hebræi dicunt לראש [*leroſch*] id eſt, in caput. Non eſt igitur Eccleſia Chriſtiana biceps, aut potius ἀκέφαλος, vt eũ meritò dixerit Gregorius Antichriſtũ eſſe qui ſe vniuerſalem epiſcopum vocaret, epiſtola 76.78.79.83.92.188.194. ¶*Super omnia*, ὑπὲρ πάντα. id eſt, ſummum, adeo vt nihil non illi ſubſit.

πὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ,

23 Ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου.

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑΙ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις·

2 Ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας.

3 Ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφη-

¨ſuper omnia *ipſi* Eccleſiæ,

23 Quæ eſt corpus ipſius, *&* ∴complementum eius ¨qui omnia implet in omnibus.

CAP. II.

1 ‖ ¨ET vos *vnà viuificauit*, ¨quum eſſetis mortui in lapſibus & peccatis:

2 ¨In quibus olim inceſſiſtis ∴vt eſt vita mundi huius, ſecundum principem cui poteſtas eſt aëris, ¨*&* ſpiritus nunc agentis ¨in hominibus contumacibus.

3 Inter quos & nos omnes cõ-

dit caput ſuper omnia ipſi Eccleſiæ.

23 *Quæ eſt corpus ipſius, plenitudo eius qui omnia in omnibus adimpletur.*

CAP. II.

1 *ET vos conuiuificauit, quũ eſſetis mortui delictis & peccatis veſtris:* **Col. 2.13.**

2 *In quibus aliquando ambulaſtis ſecundum ſeculum mundi huius, ſecundũ principem poteſtatis aëris huius, ſpiritus qui nunc operatur in filios diffidentiæ.*

3 *In quibus & nos omnes*

---

23 *Complementum*, πλήρωμα. ſiue ſupplementum. Is enim eſt Chriſti in Eccleſiam amor, vt quum omnia omnibus ad plenum præſtet, tamen ſeſe veluti mancum & membris mutilum caput exiſtimet niſi Eccleſiam habeat ſibi inſtar corporis adiunctam. Hinc factum vt Chriſtus interdum collectiuè pro tota Eccleſia capiti ſuo adiuncta accipiatur, vt 1.Cor. 12.12, & 13, & Galat. 3.16. Hinc etiam illud In Chriſto, toties repetitum: quod multo expreſſius aliquid ſignificat quàm Cũ Chriſto, vel Per Chriſtum. Hinc factum vt diceret Apoſtolus ſe in Chriſto, & Chriſtum in ſeſe viuere, Gal.2.20. Hinc illa Chriſti vox, Saulè, Saulè, quid me perſequeris? Quò etiã pertinet quod ſcriptum eſt Coloſſ.1.24. Hinc denique noſtra ſpes omnis & conſolatio proficiſcitur. ¶*Qui implet*, τοῦ πληρουμένου. Chryſoſtomus paſſiuè accipit, vt ſit ſenſus, Chriſtum prorſus impleri in omnibus, id eſt ſingulos fideles conferre ad Chriſti complementum, vti corpus ſuum ex ſingulis membris eſt compactum. Mihi verò videtur coacta iſta interpretatio, qui potius actiuè iſtud accipio. Nam τὸ πληροῦσθαι pro πληροῦν Xenophon etiam vſurpauit lib.6. Ἑλληνικῶν, & συμπληροῦσθαι pro συμπληροῦν Plato in Timæo. Omnino autem hoc addidit Apoſtolus, vt ſciamus Chriſtũ per ſe nõn indigere hoc ſupplemento, vt qui efficiat omnia in omnibus re vera: nedum vt indigeat cuiuſpiam ſupplemento. quanuis pro immenſa ſua bonitate Eccleſiam dignatur ſibi corporis inſtar adiungere. Vbiquitarij verò, quos non pudet hoc & loco abuti vt & alio ex hac ipſa Epiſtola infra 4.10, iſtud referentes ad ipſam humanitatis Chriſti eſſentiam, quæ terrã & cælum impleat vt ipſa Deitas Ier.23.24. execratione digni ſunt nõ refutatione.

IN CAPVT II.

1 *Et vos* [*vnà viuificauit,*] καὶ ὑμᾶς. Vetus interpres rectè addidit verbum *Conuiuificauit*, id eſt, συνεζωοποίησε. quod tamen non additur in Græcis, ſed quinto demum verſiculo adiicitur. Eſt enim propter multas inſertas ſententias longum hyperbaton: nihil verò prohibet obſcuritatẽ ita fugere vt nihil immutes aut adiicias ſententiæ. Incipit porro nunc Paulus vocationem Gentium in Epheſiis amplificare ex circunſtantiis: id eſt, ex collatione conditionis præcedentis vocationẽ, cum ea quę ſubſequuta eſt: idque duplici modo, nempe ſimpliciter primùm, deinde comparatè, ex Iudæorum antitheſi. quos tamen exæquat Gentibus, tum ante vocationem, quatenus extra promiſſionem & in ſeſe conſiderantur: tum etiam poſt vocationem in Chriſto, cuius vnius communis capitis gratia in vnum illud corpus coaluerunt. ¶*Quum eſſetis mortui in offenſis & peccatis*, ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις. Mortem ſpiritualem intelligit: vnde & mors illa, quam primam vocant, ſequuta eſt, (vt Rom.5.12.) & ſecunda quæ & ęterna dicitur. Ideo dicuntur mortui quicunque non ſunt renati, quia ſicut immortalitas damnatorum non eſt vita, ſed mors quædam perennis, nempe cum æterno exitio coniuncta: ſic etiam hæc animi & corporis coniunctio, vita propriè non eſt, ſed mors in iis qui Chriſti Spiritu non aguntur, vt Eſa.9.1, & Ioh.5.28, Rom. 6.2, & 13, & 7.10, & 1.Tim.5.6, & paſſim in Scripturis. Sed τὸ ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id eſt, *Mori peccato*, contraria prorſus ſententia dicuntur ij in quibus peccatum eſt extinctum, tertio videlicet caſu: cum qua mortificatione prorſus cohæret ζωοποίησις, id eſt viuificatio, quæ alteri illi morti opponitur, vt diximus Rom.6.2. Itaque vt hæc dicendi genera tam diuerſa diſtingueremus, noluimus interpretari *Mortui peccatis*, ſed *In peccatis*: addita videlicet præpoſitione ἐν, quæ exprimitur Coloſſ.2.13, vt Num.27.3. qua de re vide Act. 8.23. Videtur tamen ipſum diſcrimen numeri ſatis hoc indicare: quia (vt alibi diximus) ἁμαρτίαν ſolet ſingulari numero Paulus ipſam veluti arborem (id eſt inſitam corruptionem) vocare, cuius fructus ſunt ἁμαρτίαι multitudinis numero. Supereſt vt annotemus Clementem Alexandrinum ἐν τῷ προτρεπτικῷ hunc locum citare paulo aliter. Sic enim habet, ἦμεν γάρ που καὶ ἡμεῖς τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί· ὁ δὲ πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς ὄντας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν, συνεζωοποίησεν, Id eſt, *Eramus etiam nos certè filij iræ, vt & reliqui: ſed Deus qui diues eſt miſericordia, ea charitate qua nos dilexit iam per peccata mortuos, vnà viuificauit* [*vos*] *per Chriſtum.*

2 *In quibus olim verſati eſtis*, ἐν αἷς ποτὲ περιεπατήσατε. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In quibus aliquando ambulaſtis*. Hebræis verò הלך בחטאות [*halach bechattoth*,] id eſt in peccatis ambulauit, dicitur de iis quorum vita omnis ad ſcelera præceps fertur: quales ſunt quicunque Spiritu Dei non ſunt renati. Vide Act.8.23, & Col. 3.7. ¶*Vt eſt vita mundi huius*. κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου. Vulgata, *Secundum ſeculum mundi huius*. Hebr. כדור העולם [*chedor haholam*,] quod poſſis etiam interpretari de ipſis hominibus, ſicut apud Latinos accipitur ætatis nomen. ¶*Secundum principem*, κατὰ τὸν ἄρχοντα, id eſt, ex arbitrio principis. Vide infrà, 6.12. ¶[*Et*] *ſpiritus*, τοῦ πνεύματος. id eſt, afflatus quo impellitur mundus vt reſiſtat Euangelio: ſicuti contrà Spiritus Dei in electis fidem cæteróſque bonos motus gignit. Non eſt igitur per appoſitionem hoc intelligendum, ſed ſubauditur copula, Hebræorum more, de quo diximus ſuprà, 1.18. ¶*In hominibus contumacibus*, ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. Vulgata, *In filios diffidentiæ*. Eſt autem hoc dictum Hebræorum more, apud quos בן [*ben*] id eſt, filius, cum genitiuo appellatiuorum accipitur pro eo qui alicui rei ſit prorſus addictus. Itaque filij contumaciæ, declarat homines contumaciæ deditos. Sed præterea diſtinguenda eſt ἀπιστία, id eſt diffidentia, ſiue potius infidelitas Fidei oppoſita, ab ἀπειθείᾳ quæ contumaciam, ſiue antiquo verbo impatientiam declarat, quanuis iſta ſeſe mutuò conſequantur. Filij enim ἀπιστίας, ſiue de quibus Moſes Deu.32.20. Filij nõ אמן [*hemun*] i. veritas ſeu fides nõ eſt in eis: i. in quibus nulla eſt fides. Idẽ vet⁹ interpres Col.3.6. Filios incredulitatis interpretatur.

μέν ποτε ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ὑμῶν, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν· καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί.		uerſati ſumus olim in cupiditatibus carnis noſtræ, facientes quæ carni ac cogitationibus libebant: eramúſque ¨ natura filij iræ, vt etiam reliqui.		*aliquando conuerſati ſumus in deſiderijs carnis noſtræ, facientes voluntates carnis & cogitationũ: & eramus natura filij iræ ſicut & cæteri.*
Ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς,	4	Sed Deus, ¨ vt qui diues ſit miſericordia, propter multam charitatem ſuam ¨ qua dilexit nos,	4	*Deus autem qui diues eſt in miſericordia, propter nimiam charitatem ſuam qua dilexit nos,*
Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι·	5	Etiam nos quum per lapſus mortui eſſemus, ¨ vnà viuificauit cum Chriſto, ¨ *cuius* gratia eſtis ſeruati:	5	*Et quum eſſemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Chriſto, cuius gratia eſtis ſaluati:*
Καὶ συνήγειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·	6	¨ Vnáque excitauit, vnáque collocauit ¨ in cælis in Chriſto Ieſu:	6	*Et conreſuſcitauit, & conſedere fecit in cæleſtibus in Chriſto Ieſu:*
Ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν χρηστότητι ἐφ᾽ ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	7	Vt oſtenderet in ſeculis ſuccedentibus ¨ ſummas opes ſuæ gratiæ, *ſua* ergo nos benignitate in Chriſto Ieſu.	7	*Vt oſtenderet in ſeculis ſuperuenientibus abundantes diuitias gratiæ ſuæ, in bonitate ſuper nos in Chriſto Ieſu.*
Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς	8	∴ Gratia enim ∴ eſtis ſeruati	8	*Gratia enim eſtis ſal*

3 *Quæ carni ac cogitationibus libebant*, τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν. Θελήματα Vetus interpres non ſatis expreſſe conuertit voluntates, vt diximus Ioh. 1. 13. Quod autem ad διανοίας attinet, ſubtilius quidem Plato lib. 6. de republica διάνοιαν mediam collocat inter νόησιν & πίστιν: quibus demum ſubiungit εἰκασίαν: ſicut etiam alicubi Paulus animum à Spiritu & corpus ab vtroque diſtinguit: ſed hoc in loco Paulus σάρκα, tanquam generale nomen quo totus homo non renatus ſignificatur, in ſpecies duas diuidit, nempe σάρκα & διανοίας: σάρκα, eodem nomine atque genus ipſum, vocans partem animi quam ἄλογον nuncupãt philoſophi, διανοίας verò τὸ λογικόν, aut potius vtriuſque facultatis effecta. Quamobrem etiam διανοίας dixit numero multitudinis, vt etiam alibi διαλογισμοῖς, Rom.1.21. Itaque nihil prorſus relinquit homini Paulus, quod non ſit per peccatum, non dico ſemimortuum, vt tradunt Sophiſtæ noſtri Semipelagiani, ſed prorſus mortuum, quod ad qualitatum vitium attinet. ¶ *Natura filij iræ*, φύσει. Hoc vno verbo, quaſi fulmine, totus homo, quantus quantus eſt, proſternitur. Neque enim naturam dicit læſam, ſed mortuam per peccatum, ideóque iræ obnoxiam. Itaque mira hîc fuit Satanæ impudentia dum hunc locum corrumpere conatus eſt: & quidem non per eos ſolùm qui apertè fuerunt hæretici, ſed etiam per nonnullos alioquin valde eruditos, & quibus Eccleſia multùm debet, ſed qui tamen homines fuerũt. Itaque Hieronymus quoſdam indicat interpretari φύσει per πάντως, i. omnino. quod tamen prorſus violentum eſt, nec ſatis etiam expreſſum, quia mali innatam originem non indicat. Græcus ſcholiaſtes verò interpretatur ἀληθῶς καὶ γνησίως, *verè ac germanè*, vt etiam Cyrillus in Apologetico, ad anathematiſmum tertiũ. Chryſoſt. addit, *ſicut ex homine natus nihil aliud eſt quàm homo, ita nos nihil aliud ſumus quàm filij iræ.* Sed quorſum iſtos nodos in ſcirpo? Quid enim apertius dici potuit quàm nos non conſuetudine & imitatione, ſed ipſa natura peccatores naſci? quod & Dauid apertè clamat Pſal. 51.7. & Paulus demõſtrauit Rom.5.12.13 & 14. Nam vbicunque ira eſt, ibi & peccatum: quo ſine exceptione inuolui totam humanam gentem idem teſtatur Rom. 1. 18, & 13.9. Sed naturam tamen intellige non quatenus creata eſt, verùm quatenus per diaboli ſuggeſtionẽ corrupta eſt à ſeipſa. Neque obſtat traiectio, vt potius dicendum fuiſſe videatur, ἦμεν φύσει τέκνα ὀργῆς. nam plana eſt ſententia.

¶ *Filij iræ*, τέκνα ὀργῆς, i. iræ Dei deuoti atque obnoxij, quaſi ad eam rem ab ipſa natura effecti. Neq; enim filios iræ hic accipit pro hominibus iratis, vt ſuperiore verſiculo filios contumaciæ pro contumacibus: ſed paſſiuè homines irati Dei iudicio reos æternæ mortis: vt apud Heb. בן המות [*bẽ hammaueth.*] filius mortis dicitur qui capitalis criminis reus eſt, & alia ſimilia. Vide ſuprà v.2, & Iohan.17.12.

Vt etiam reliqui, ὡς καὶ οἱ λοιποί. i. vt reliqui etiã populi profani. Nam hoc verſiculo Iudæos, quibus ſeſe accẽſet, quod ad naturam attinet, Gentibus exæquat: vt probet, diſcrimen illud quod poſtea temporarium fuiſſe oſtẽdet, non à natura, ſed à gratia proficiſci. Itaque ſecundo verſiculo omnes Gentes, in Epheſiorum perſona compellans, περιεπατήσατε, inquit, id eſt, *ambulaſtis*: in hoc autem verſiculo, ἀνεστράφημεν, inquit, id eſt, *conuerſati ſumus*: & quidem addita particula καὶ, vt intelligas Iudæos quoque in eodem numero cenſeri.

4 *Vt qui diues ſit*, πλούσιος. id eſt, qui abundat: vt non modò apud Hebræos, ſed etiam in aliis linguis diues in genere dicitur aliquis eius rei cuius magnam habet copiam. Nunc autem redit Apoſtolus ad initium capitis, eo tantùm excepto quòd ἡμᾶς dicit hoc in loco, Iudæos & Gentes vna coniungens in gratiæ beneficio, quos in naturæ vitio exæquarat. illic verò ὑμᾶς dixerat, Gentes cõpellans in Epheſiorum perſona. Neque verò cauſa erat cur Hieronymus vel expungeret particulam δὲ, vel imperitiæ Græci ſermonis Paulum argueret, quum (vt rectè obſeruauit Eraſmus) iſta proximis opponantur, ita tamen vt nihilominus expleatur anantapodoton verſu proximo. ¶ *Qua*, ἣν. Repetitur διὰ ex præcedentibus, ex Heb. idiotiſmo, vt diximus ſuprà, 1.20. vel ſub. κατά.

5 *Vnà viuificauit nos per Chriſtum*, συνεζωοποίησε. Vulgata, *Conuiuificauit nos Chriſto*. Eraſmus, *Conuiuificauit nos vnà cum Chriſto*. quam ſententiam minimè reprehendo. Sed nihil tamen rei ipſi detrahetur, & magis fortaſſis appoſitè dici poſſit, præpoſitionem σὺν hoc in loco adhibitam eſſe potius vt Gentium ac Iudæorum in vno Chriſto coagmentationem declaret: quo modo etiam accipitur τὸ συνοικοδομεῖσθαι infrà, verſu 22. ¶ [*Cuius*] *gratia eſtis ſeruati*, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. Scio ſolere hæc includi per parentheſin, ſed quæ ita ſit dura & inſolens vt eam facilè non admiſerim. Ponitur autẽ חסד [*cheſed*] pro חסדו [*chaſdo:*] & ſimilem relatiui ellipſin inuenies Iac.5.6, & 1.Pet.4.14, & 1.Ioh.3.12. vt אשר [*aſcher*] ſæpiſſimè apud Hebræos. Claromontanus tamen codex expreſſum habet οὗ, *cuius*.

6 *Vnáque excitauit*, &c. καὶ συνήγειρε, &c. Quomodo hoc intelligendum ſit ſubiicitur in fine verſiculi, quum inquit, In Chriſto Ieſu. Neque enim id adhuc in nobis prorſus præſtitum eſt, ſed in capite duntaxat, cuius Spiritu cœpimus, peccato mortui, viuere Deo, donec in nobis opus ſuum perficiat idem qui inchoauit. quæ quidem ſpes noſtra ita eſt certa vt non magis ſit certum quod iam percepimus quàm quòd adhuc expectamus, id eſt, quod fide iam poſſidemus. ¶ *In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Vide ſuprà 1.3.

7 *Summas opes*, τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον. Vulgata, *Abundantes diuitias*. Eraſmus, *Eminentem opulentiam*. Vide Rom. 9.23. *In Chriſto Ieſu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eraſmus, *Per Chriſtum Ieſum*. Vide 1.Cor.1.2.

8 *Gratia enim*, τῇ γὰρ χάριτι. Cohærent ergo gratia (ſiue Dei donum) & fides. Iſtis autem opponuntur Seruari ex nobis, vel ex operibus. Quid ergo iſtis in mentem venit

qui tam

qui tam repugnantia volunt coniungere? Cæterùm mihi non diſplicet ſcriptura Claromontani codicis, τῇ γὰρ χάριτι αὐτοῦ σεσωσμένοι ἐσμὲν, *Gratia enim ipſius ſeruati ſumus.* Et paulo pòſt, οὐκ ἐξ ὑμῶν, *non ex nobis.* ¶ *Seruati eſtis*, ἐστὲ σεσωσμένοι. Non dicit Iuſtificati eſtis, quod tamen veriſſimum eſt, ſed eluditur ab aduerſariis: neque dicit Seruari incipitis aut Seruabimini, ſed Seruati eſtis, vt duo nouerimus: Vnum, fide non ex operibus, gratia & Dei dono, non autem ex nobis, nos Chriſtum amplecti: Alterum, qui Chriſtum amplexi ſunt, eos iam eſſe plene in ipſo iuſtos, ac proinde ius æternæ hæreditatis adeptos. ¶ *Et hoc*, καὶ τοῦτο. id eſt, & hæc fides, itidémque quòd fidei interuentu ſeruamini: ne quis fide nos vt qualitate iuſtificari arbitretur. Eſt * autem totum hoc membrum parentheſi includendum.

πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον·		per fidem: (¨& hoc non *eſt* ex vobis: *ſed* Dei donum *eſt*:)		*nati per fidem: & hoc non ex vobis: Dei enim donum eſt:*
Οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται.	9	Non ex operibus, ¨vt nequis glorietur.	9	*Non ex operibus, vt nequis glorietur.*
Αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ Θεὸς ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν.	10	¨Nam ipſius ſumus opus, conditi in Chriſto Ieſu ad opera bona, ¨quæ præparauit Deus vt in eis incederemus.	10	*Ipſius enim ſumus factura, creati in Chriſto Ieſu in operibus bonis, quæ præparauit Deus vt in illis ambulemus.*
Διὸ μνημονεύετε ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου·	11	⁖Propterea mementote vos quondam ⁖ Gentes in carne, ¨qui dicebamini Præputium ab ea quæ vocatur Circunciſio in carne, & quæ manibus fit:	11	*Propter quod memores eſtote quod aliquando vos qui eratis Gẽtes in carne, qui dicebamini Præputiũ ab ea quæ dicitur Circũciſio in carne, manu facta:*
Ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ·	12	Vos *inquam* illo tempore fuiſſe, ¨abſque Chriſto, ¨alienos à republica Iſraëlis, & ‖ ¨extraneos à fœderibus promiſſionis, ¨ſpem non habentes, & ⁖Dei expertes in mundo:	12	*Quòd eratis in illo tẽpore ſine Chriſto, alienati à conuerſatione Iſrael, & hoſpites teſtamentorum promiſſionis, ſpem non habentes, & ſine Deo in mundo;*

Rom. 9. 4.

---

9 *Vt nequis glorietur*, ἵνα μή τις καυχήσηται. Hunc nodum expediant qui ſaltem opera fidem ſubſequentia tanti faciunt vt ex eorum meritis aliqua ex parte ſeruemur: item qui ſola ceremonialia volunt excludi.

10 *Nam ipſius opus*, &c. αὐτοῦ γάρ ἐσμεν, &c. De gratia hîc agi non de natura apparet, aduerſus Pelagium, ex eo quòd * ſubiicitur, quanuis ad priorem hominis creationem alludat, vt etiam Dauid Pſalm. 51. 12. Sed & pronomine αὐτοῦ cæteri omnes prorſus excluduntur, aduerſus Semipelagianos, id eſt, aduerſus eos qui naturam (vt aiunt) tantùm debilitatam fingunt à gratia adiuuari. At nos ex hoc loco didicimus ipſa etiam opera, quatenus bona ſunt, gratiæ in ſolidum deberi: nec iuſtificandum præcedere (quod etiam ait Auguſtin.) ſed iuſtificatum: addo autem ego, ſpe ſeruatum ſequi. Alludere verò mihi videtur Apoſtolus ad locũ Eſa. 37. 26. Et τὸ ποίημα vocat quod Hebræis יצר [*ietſer.*]

11 *Propterea*, &c. διὸ, &c. In ea æqualitate quam antea commemorat Apoſtolus, nunc latentem inæqualitatem profert, vt Gentes quo longius à Deo abfuerunt, eo plura ſe gratiæ Dei debere fateantur. ¶ *Gentes in carne*, ἔθνη ἐν σαρκί. Conſiderandum eſt nomen גוים [*goïm*,] id eſt Gentium, quo ſignificatur diſtinctio cæterorum populorum à populo Dei, id eſt, calamitoſiſſima conditio. Additur autem ἐν σαρκί, id eſt, *in carne*, non vt eleuetur iſta miſerabilis conditio, ſed contrà vt certo argumento confirmetur. Æſtimatur enim circunciſio hoc in loco ſuo pondere, id eſt, quatenus teſſera fidei fuit, teſſera, inquam, in carne impreſſa, cuius contemptus certum exitium ipſis Iudæis adferebat, Geneſ. 17. 14. Quanto magis igitur alienæ erant à Deo Gentes, quæ ne de teſſera quidem iſta quicquam audierant, ac proinde quas nulla ſui fœderis mentione dignatus erat Dominus? Nam neque rem ipſam à ſymbolo, neque ſymbolum à re ipſa ſeparare oportet, vt Pauli ſententiam perſpiciamus: & incircunciſorum nomen non minus competit iis Gentibus quæ ſymbolum quidem nudum præpoſtera quadam imitatione vſurpabant, (vt de Ægyptiis, Æthiopibus, Syris & Colchis refert Herodotus) quàm quibus nec fœdus nec ſymbolum notum erat. ¶ *Qui dicebamini Præputium*, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία. Id eſt, qui non alio nomine quàm incircunciſorum vocabamini, vt veſtra impuritas communi appellatione omnibus eſſet teſtata, vt 1. Sam. cap. 17. verſu 26. & Ezech. cap. 44. verſu 7. & 9. Huic opponitur Circunciſio: quo nomine poſcit omnino antitheſis & præpoſitio ὑπὸ, non vt rem ipſam ſed Iudæos circunciſos intelligamus, pari metonymia. Quod autem additur ἐν σαρκὶ χειροποιήτου, non huc pertinet vt duplices Iudæi conſtituantur, quum hoc plane ſit extra oleas vagari, ſed contrà, vt ipſa Gentium execratio oculis ſubiiciatur. Nam (vt modò dixi) ſymbolum coniungit Paulus cum re, vt facere par eſt quoties ſacramentorum dignitas expenditur. Itaque externum ipſum ſignum vrget Paulus, vt ex eo quòd Gentes eo caruerunt, concludat Dei expertes fuiſſe. At enim (dices) num pertinebant ad pactum promiſſionis quicunque ex Iudeis erant circunciſi? Minimè profectò. neque enim Dei gratia ſigno alligatur. Sed hoc eſt à ſcopo Apoſtoli aberrare, vt qui Iudeorum gentem in genere, non autem ſingulos Iudæos conſideret, & ſimili etiam ratione Gentes. quaſi in vnum corpus collectas cum iis committat.

12 *Abſque Chriſto*, χωρὶς Χριστοῦ. Merito à Chriſto auſpicatur, tanquam omnium promiſſionum ſcopo. ¶ *Alienos à republica Iſraëlis*, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραήλ. id eſt, qui nullum ius ciuitatis Iſraëliticę haberetis. Ciuem autem eſſe Iſraëlis, & Deum pro Deo ſuo habere, idem declarant. ¶ *Et extraneos à fœderibus promiſſionis*, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας. Vna fuit promiſſio, ſi rem ipſam ſpectes, ſed ſæpius ſancita. Ideo διαθήκας ſcripſit multitudinis numero. Poſſimus tamen etiam *Tabulas* metonymicè interpretari. Nomen autem τῆς ἐπαγγελίας, veteres codices ſequuti, cum præcedentibus coniunximus, quod nonnulli cum ἐλπίδα connectunt, eadem tamen manente ſententia, quum nihil ſperandum ſit niſi quod promiſſum eſt, & viciſſim nulla ſit extra fœdus promiſſio. ¶ *Spem non habentes*, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες. Spem meritò coniungit promiſſionibus de Chriſto. Nam abſque his quicquid ſperant homines, fruſtra ſperant. ¶ *Dei expertes*, ἄθεοι. Vel ſine Deo. * Quomodo verò abſque Deo qui tot Deos colebant? Nempe quia nullus ex tot falſis diis eſt verus Deus. At enim Deum tamen agnouerunt opificem cæli & terræ. Reſpondet Hilarius lib. 3. de Trinitate: Non Dei nomen, ſed planè Deus ignorabatur: quia Deum nemo noſcit niſi qui Patrem, & Filium confitetur. Itaque Iudæos, inquiet aliquis, ſic quoque conſtitues ἀθέους, itidémque Turcas. Reſpondeo multiplex eſſe atheorũ genus. Vnum, eorum qui nullũ prorſus numẽ agnoſcunt. Alterũ, eorũ qui Deos prorſus fictitios loco veri numinis colunt. Tertium, eorum qui Deum illum quidem verum agnoſcunt, at non cuiuſmodi eſt, ſed qualem illum eſſe imaginantur, vt hodie Iudæi & Turcæ, qui nec Patrem nec Filium confi-

* tentur, quales etiam Antitrinitarij omnes, & Filij Deitatem ὁμοούσιον negantes. Quantulum verò ab his abſunt qui ſibi hodie Catholicæ Eccleſiæ nomen vendicant, nomine quidem vnicum Deum Patrem Filium & Spiritum ſanctum, & Chriſtum θεάνθρωπον profitentes, ſed mox reipſa ſtatuentes ea quibus poſitis, Deus verus in idolum, quod nuſquam fuit, nec eſt, nec erit, transformatur: & Filij humanitas in ſpectrum euaneſcit.

	Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑμεῖς οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.	13	At nunc in Chriſto Ieſu, vos qui olim ⁘ eratis procul, propinqui facti eſtis, per ſanguinem Chriſti.	13	*Nunc autem in Chriſto Ieſu, vos qui aliquando eratis longè, facti eſtis prope in ſanguine Chriſti.*
	Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας·	14	Ipſe enim eſt pax noſtra, qui vtraque fecit vnum, & ⁘ intergerini parietis ſeptum ſoluit:	14	*Ipſe enim eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum & medium parietem maceriæ ſoluens:*
Col.2.14.	Τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας· ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην,	15	Inimicitiis, *id eſt* lege mandatorum ⁘ *quæ* in ritibus *poſita eſt*, ⁘ per carnem ſuam abolitis: vt ex duobus illis ⁘ conderet in ſemetipſo vnum nouum hominem, faciens pacem,	15	*Inimicitias in carne ſua, Legem mandatorum, decretis euacuãs: vt duos condat in ſemetipſo in vno nouo homine, faciens pacem,*
	Καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι, τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ.	16	Et vtroſque ⁘ in vno corpore reconciliaret Deo per crucem, ⁘ peremptis inimicitiis ⁘ per eam.	16	*Et reconciliet ambos in vno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitiam in ſemetipſo.*
	Καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν, τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς·	17	⁘ Et veniens euangelizauit pacem vobis, *tum* qui procul, ⁘ tum qui prope eratis.	17	*Et veniens euangelizauit pacem vobis qui longè fuiſtis, & pacem iis qui propè.*
	Ὅτι δι᾽ αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα.	18	Quoniam vtrique ⁘ per ipſum habemus aditum per vnum Spiritum ad Patrem.	18	*Quoniam per ipſum habemus acceſſum ambo in vno Spiritu ad Patrẽ.*
	Ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ·	19	Nempe igitur non amplius eſtis hoſpites & inquilini, ſed ⁘ conciues ſanctorum, ac domeſtici Dei:	19	*Ergo iam non eſtis hoſpites & aduenæ: ſed eſtis ciues ſanctorum & domeſtici Dei:*

---

13 *Eratis procul*, ὄντες μακράν. Alludit ad Eſa. 49.1. & proximè ſequente verſiculo ad eiuſdem Prophetæ locum. 57.19.

14 *Intergerini parietis*, τὸ μεσότοιχον. Μεσότοιχον Vetus interpres *medium parietem* non ineptè conuertit ad verbum, quem propriè Latini, auctore Feſto, intergerinum vocant. Eraſmus, *Interſtitium* maluit interpretari. quo nomine non puto aliud quicquam ſignificari quàm ipſum interuallum quo res duæ dirimantur. Iam verò φραγμὸν neſcio cur maceriem conuerterint: quo nomine certum eſt nihil aliud quàm ſeptum ſignificari. Cæterùm his vocabulis metaphoricè ſignificari Legis ceremonias, quibus iſtud Iudæorum & Gentium diſcrimen continebatur, & mutua etiam diſſidia fouebantur, mox apertè declarat Apoſtolus.

15 [*Quæ*] *in ritibus* [*poſita eſt*,] ἐν δόγμασι. id eſt τὸν ἐν δόγμασι. cuiuſmodi ellipſin multis iam locis annotauimus. niſi malimus cum Syro interprete accipere ἐν pro σὺν, vt dicatur Lex ipſa rituum vna cum ipſis ritibus abrogata. Vulgata, *Decretis*, nimium obſcurè, adeo vt nonnulli hac interpretatione decepti, perperam hoc cõiunxerint cum proximo participio, quum ſit conſtruendum cum participio ὄντα ſubaudito. Rectius Eraſmus, *In decretis ſitam* conuertit. ſed tamen requiro particulam exegeticam: & δόγματα malui *ritus* quam decreta interpretari, nequis exiſtimet hîc agi de doctrina ipſa. intelligit enim quæ Hebræi חקים [*chukkim*] vocant, & ita accipitur idem nomen Act. 16,4 vbi placita ſumus interpretati. Cæterùm τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκί, quæ nonnulli cum participio λύσας connectunt, ego malui ſequentibus adiungere, ſenſu (vt mihi quidem videtur) magis cohærente. Nam quod Græcus ſcholiaſtes putat intergerinum parietem dici inimicitias quæ propter peccata noſtra inter Deum & nos intercedunt, verè quidem dictum eſt, ſed ἀπροσδιονύσως. Nam hoc demum pertinet ad verſum 16. Sed & is locus refellit eorum errorem qui exiſtimarunt cæremonialem Legem, quod ad Iudæos attinet, ſublatam non eſſe. ¶ *Per carnem ſuam*, ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ. Marcion, vt ait lib. 5. Tertull. hoc reciprocum pronomen impudenter expungebat. Hoc autem quid ſit, copioſiſſimè explicatur in Epiſt. ad Hebræos, vbi oſtenditur in Chriſto fuiſſe omnia impleta quę Legis figuris abumbrabantur. ¶ *Conderet*, κτίσῃ. Hoc opponitur verbo λύειν, quo vſus erat quum diceret deſtructum parietem intergerinum, cuius loco Chriſtus ſeipſum ſubſtituit, vt ſicut paries alterum ab altero disiungebat, ita ipſe vtroſque in ſeſe ita coniungat vt in ipſo & cum ipſo in vnum nouum hominem coaleſcant, nouum inquam, ſemel abolitis cæremoniis.

16 *In vno corpore*, ἐν ἑνὶ σώματι. Alludit ad Legis ſacrificia, quæ veram & vnicam iſtam victimam repræſentabant. Itaque Lex non propriè abolita fuit, ſed impleta: niſi malimus *In vnum corpus* interpretari, id eſt, Vt in vnum corpus coaleſcerent. ¶ *Peremptis inimicitiis*, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν. Eſt igitur Chriſtus mediator tum Iudæorum & Gentium, tum verò maximè vtrorumque & Dei. quod poſterius nunc ſignificat. Alludit autem ad Chriſti mortem, qui moriens diſcordiæ cauſam omnem ſuſtulit, & veluti cruci affixit. ¶ *Per eam*, ἐν αὐτῷ. videlicet σταυρῷ, vt Hieronymus quoque exponit. Vulgata, *in ſemetipſo*, ἐν ἑαυτῷ. quod in nonnullis noſtris codicibus Græcis inueni.

17 *Et veniens*, καὶ ἐλθών. Hæc cohærent cum initio verſus 14. Nunc enim expoſita in genere vocatione, fuit explicandum ipſius inſtrumentum, nimirum huius beneficij publica declaratio, primùm per ipſum Chriſtum, deinde per eius miniſtros. ¶ *Tum qui prope*, καὶ τοῖς ἐγγύς. Vulgata, *& pacem iis qui prope*. Sic etiam Claromontanus codex bis legit εἰρήνην.

18 *Per ipſum*, δι᾽ αὐτοῦ. Chriſtus eſt inſtar ianuę per quam ad Patrem reconciliatum accedimus cum fiducia: Spiritus autem ſanctus dux noſter eſt, per quem coniuncti & vniti in Chriſto vtrique, ad oſtium pedetentim progreſſi, ingredimur.

19 *Conciues*, συμπολῖται. Vulgata repetit verbum *Eſtis*, & Claromontanus codex, ἐστέ. Caſtellio vertit *ſanctorum ciues* prorſus ineptè. Maluiſſem igitur dicere, eiuſdem atque ſanctæ ciuitatis ciues. Aiunt enim συμπολίτης non eſſe Græcis ſcriptoribus vſitatum nomen, nec ſatis Latinè Conciues dici. Retinui tamen, quòd auctore Paulo non dubitarim vſurpare.

20 Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου λίθου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ·

21 Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ·

22 Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν πνεύματι.

Κεφάλαιον γ.

1 ΤΟύτου χάριν ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν·

20 Superſtructi ¨ ſuper fundamentum Apoſtolorum ac Prophetarum, ¨ quum imus angularis lapis ſit ipſe Ieſus Chriſtus:

21 In quo ¨ totum ædificium congruenter coagmentatum, ¨ creſcit ¨ vt ſit templum ſanctum ¨ Domino.

22 In quo ¨ & vos vnà ædificamini, ¨ vt ſitis domicilium Dei ¨ per Spiritum.

CAP. III.

1 HVius rei gratia ¨ ego Paulus *ſum* captiuus ille Chriſti Ieſu pro vobis Gentibus:

20 *Superædificati ſuper fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum, ipſo ſummo angulari lapide Ieſu Chriſto:*

21 *In quo omnis ædificatio conſtructa, creſcit in templum ſanctum in Domino.*

22 *In quo & vos coædificamini in habitaculū Dei in Spiritu ſancto.*

CAP. III.

1 *HVius rei gratia egò Paulus vinctus Chriſti Ieſu pro vobis Gentibus:*

---

20 *Super fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum,* ἐπὶ τῷ θεμελίῳ, &c. Id eſt ſuper Chriſtum, qui eſt Apoſtolicæ & Propheticæ ſtructuræ fundamentum. Sic enim Apoſtolus ipſe optimus ſui interpres explicat 1. Corinth.3.11, & Eſa.cap.28.16. Et de Lege ac Prophetis idem teſtatur Chriſtus Iohan.5.39. Itaque Apoſtoli & Prophetæ fuerunt huius templi, id eſt Eccleſiæ Dei, (vt etiam hodie fideles miniſtri) architecti, non autem fundamentum ipſum: & planè eſt Antichriſtus qui ſibi tribuit quod vnius Chriſti eſt: ac proinde non ſunt lapides templi Dei quicunque alio fundamento nituntur, etiamſi nomen Chriſti retineant, quum rem ipſam tollant. Vbi autem Petri primatus? Nempe vel nuſquam eſt niſi in Antichriſtiana Eccleſia: vel admodum negligenter, imò etiam hæreticè hæc ſcripſerit Paulus, qui Apoſtolos numeret multitudinis numero, & ſibi etiam in proximo capite, Gentium Apoſtolatum vendicet. At enim dices, iſte eſt & Petri & Pauli ſucceſſor. ergo primatus ipſe à Petri & Pauli demum obitu cœperit, quandoquidem collegam habuit Petrus: à quo etiam fuerit meritò reprehenſus, & cui dextram porrexerit ſocietatis. Ita ex ſuo ipſius ore conuincitur ſeruus nequam. Omitto eorum nugas qui fundamentum interpretātur concilia œcumenica, ædificium videlicet ipſum pro fundamento ſubſtituentes, ſi modò germana ſint concilia. Quid verò iis facias quos non pudet Romanam etiam Eccleſiam (quam vocant) pro fundamento ſubſternere? Ita mutuò ſeſe collidunt mendacia. ¶ *Quum imus angularis lapis,* ὄντος ἀκρογωνιαίου. Reſtitui in contextu nomen λίθου, ex Claromontano codice & Vulgata Latina interpretatione. Participium in hoc dicendi genere non ſolet à Latinis exprimi. Ἀκρογωνιαῖον autem non conuerti *Summum angularem*, vt Vetus interpres, ſed contrà, imum angularem, nequis ambiguitate deceptus falleretur. Nam τὸ ἄκρον Græcis vtrunque extremum declarat, nempe & ſummum & infimum. Hîc verò Chriſtus conſideratur tanquam is qui ædificium totum ſolus ſuſtineat, vt ſicut architecti à fundamento, ſic à Chriſto vnico illo firmiſſimo lapide incipiat Eccleſiæ ſtructura. Simili ratione Chriſtus dicitur à Dauide ראש פנה [*roſch pinnah*] id eſt caput anguli. non habita ſitus ſummi ſed imi ratione, vt ראש [*roſch*] declaret tranſlatitiè partem ædificij præcipuam, & à qua dependent reliquæ, ſicut corpus à capite, quanuis diuerſo ſitu. Caput enim in corpore ſummam partem tenet, in ædificio verò fundamentum in imo ſubſidet: ſed ædificio id præſtat quod caput corpori, ideóque caput dicitur. Vnde ראשית [*reſchith*] Hebr. & caput Latinis, pro cuiuſuis rei principio, & prima ac præcipua parte ponitur. Id autem ita eſſe explicandum, vel ex ſequenti verſiculo liquet, in quo dicitur totum ædificium à Chriſto exurgere. Sed & Anguli appellatio partem eam ædificij deſignat cuius vnius firmitate vniuerſum ædificium fulcitur, ex Hebr. idiotiſmo: à quibus etiam idcirco פנות, [*pinnoth*] id eſt anguli, vocantur ij qui auctoritate præſtant, & reipublicæ molem quaſi fulciunt, vt 1. Sam.14.38, & Eſa.19.13. quod volui annotatum, nequis hîc imaginetur plurium angulorum ædificium, aut denique ſubtilius in hac ſimilitudine philoſophetur, quum in angulo oporteat duos parietes concurrere, non poſſit autem ex duobus parietibus ædificium perfici.

21 *Totum ædificium,* πᾶσα οἰκοδομή. id eſt, ὅλη. Eraſmus, *Quæcunque ſtructura.* Putauit enim πᾶσαν hoc in loco diſtinguere hoc ædificium ab aliis quæ hoc fundamento non nituntur: qua in re proculdubio fallitur. Nam de nullo alio ædificio diſſeruit Paulus, vt minimè hîc ſit opus vlla diſtinctione. Deinde hac ratione non fuiſſet dicendum, πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, ſed, πᾶσα οἰκοδομὴ ἡ συναρμολογουμένη, vel certe expungendus fuiſſet articulus, cuius vis eſt διαφορικὴ hoc in loco. πᾶσαν igitur, id eſt, totum ædificium, dixit, vt ſciamus non partem duntaxat ædificij, ſed totam ſtructuram, quantacunque eſt, hoc vno lapide angulari fulciri. ¶ *Creſcit,* αὔξει. Vtitur præſenti tempore vt ædificij ſtructuram nondum abſolutam, ſed architectos adhuc in opere verſari intelligamus.

¶ *Vt ſit templum ſanctum,* εἰς ναὸν ἅγιον. Εἰς finem declarat. Alludit autem ad templum Hieroſolymitanum, quod fuit iſtius viui ædificij typus, perpetuum pontificem Chriſtum habentis, vt in epiſtola ad Hebræos explicatur. Qua verò ratione ſinguli fideles alibi dicuntur Templum Domini, quòd Deus per Spiritum ſanctum in Chriſto ipſos ſanctificarit, & quaſi apud eos ſibi domicilium delegerit, eâdem etiam Eccleſiæ tribuitur idem nomen, quum fideles omnes in vnum quaſi ædificium compingantur.

¶ *Domino,* ἐν Κυρίῳ. Vel repetitur antecedens, Hebræorum more, quanuis expreſſo relatiuo, quum præceſſerit ἐν ᾧ, in quo, ſi hoc libuerit coniungere cum verbo αὔξει: (quāquam ἐν ᾧ fortaſſe rectius expoſueris ἐφ᾽ ᾧ *ſupra quod,* videlicet θεμελίῳ, *fundamentum*, vt perpetua ſit metaphora) vel ἐν reſpondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio caſui adiungitur: quam interpretationem ſum ſequutus. Non temere tamen dici poſſit creſcere in Domino ædificium quod in eo fuit coagmentatum, nempe vt non principia tantùm, ſed & media & extrema feramus Dei gratię in Chriſto accepta.

22 *Et vos vna ædificamini,* καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε. Vide ſuprà, verſu 15. ¶ *Vt ſitis domicilium,* εἰς κατοικητήριον. Iterum εἰς finem notat, & alluſio eſt ad templum, quod dicitur מושב [*moſchab,*] & משכן [*miſchchan*] & מעון [*mahon.*] Pertinet autem ad hunc locum differentia τοῦ κατοικεῖν, & τοῦ παροικεῖν, de qua diximus Matth.2.23. ¶ *Per Spiritum,* ἐν Πνεύματι. Vide ſuprà, verſu 18.

IN CAPVT III.

1 *Ego Paulus [ſum] captiuus ille,* ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος. Nunc tādem ad hypotheſin (id eſt ad ſuum Apoſtolatum) deſcendit. Cæterùm quia neceſſariò explenda eſt cōſtructio, non conuenit inter interpretes. Nam alij ſubaudiunt πρεσβεύω, *legatione fungor:* quod reperi quidem in Claromontano codice, ſed haud ſatis ſcio an conueniat prępoſitioni ὑπὲρ pro apud. Neque enim pro Gentibus, id eſt Gentium nomine, legatione fungebatur, ſed ὑπὲρ Χριστοῦ, 2. Corinth.5.20: niſi ὑπὲρ accipiamus pro ἕνεκα. quod & ipſum duriuſculum fuerit, quia præceſſit τούτου χάριν. Alij verò ſubaudiſit κεκαύχημαι, *gloriatus ſum,* quòd ſimile quippiam dixiſſe videatur Apoſtolus Philip.2.16. Sed neutrum ſanè in pleriſque & iis quidem emendatiſſimis codicibus inuenitur, neque velim quidem ego iſtiuſmodi ellipſibus aditum patefacere. Eſt autem maximè vſitata & minimè omnium coacta ellipſis verbi ſubſtantiui, quod multo re-

ctius ſuppleuit Eraſmus. Vertit enim, *Ego Paulus* [*ſum*] *vinctus Ieſu Chriſti*: ſed non rectè prætermiſſo articulo qui κατ' ἐξοχὴν ponitur hoc in loco. Multa enim erat iſtius captiuitatis celebritas, quòd Paulus paſſim dictitaretur is eſſe qui vellet Gentes cum Iudæis exæquare, quique hoc nomine Iudæos reddidiſſet omnibus exoſos, vt ſcribitur Act.21.28, & 24.5, & 25.24. Hoc verò tantum abeſt vt inficietur, vt contrà ex eo captet commendandi apud Gentes miniſterij ſui occaſionem. Captiuum autem Ieſu Chriſti ſe dicit, non actiuè, quem Ieſus Chriſtus captiuũ teneat: ſed paſſiuè, qui pro Ieſu Chriſti aſſerta gloria captiuus teneatur. Sic enim ſeſe pro iis vinctum eſſe dicit vt eorum mentes ſimul ad Chriſtum attollat, ne videatur cauſam ſuam agere.

2	Εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς·	Siquidem ∴audiſtis diſpenſationem gratiæ Dei quæ data eſt mihi erga vos:	*Si tamen audiſtis diſpẽſationem gratiæ Dei quæ data eſt mihi in vobis.*
3	Ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, (καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ.	*Deum videlicet* ∴per reuelationem notum mihi feciſſe myſterium illud, (ſicut antè ſcripſi paucis.	*Quoniam ſecundum reuelationem notum mihi factum eſt ſacramentum, (ſicut ſuprà ſcripſi in breui.*
4	Πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ)	∴Ex quo perlecto poteſtis intelligere quæ ſit mea intelligẽtia in myſterio Chriſti)	*Prout poteſtis legentes intelligere prudentiã meã in myſterio Chriſti)*
5	Ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν Πνεύματι·	Quod aliis ætatibus non ∴patefactum fuit ∴filiis hominum, vt nunc retectum eſt ſanctis eius Apoſtolis & Prophetis ∴per Spiritum:	*Quod aliis generationibus nõ eſt agnitum filiis hominum, ſicuti nunc reuelatum eſt ſanctis Apoſtolis eius & Prophetis in Spiritu:*
6	Εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ, διὰ τοῦ εὐαγγελίου.	Gentes *videlicet* eſſe cohæredes & ∴concorpores, conſortéſq; promiſſionis eius in Chriſto per Euangelium.	*Gentes eſſe cohæredes, & concorporales & comparticipes promiſſionis eius in Chriſto Ieſu per Euangelium:*
7	Οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.	Cuius factus ſum miniſter ex dono gratiæ Dei, quod datũ eſt mihi ſecundum efficacitatem potentiæ ipſius.	*Cuius factus ſum ego miniſter ſecundum donum gratiæ Dei quæ data eſt mihi ſecundum operationem virtutis eius.*
8	Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ,	Mihi, *inquam*, ∴longè minimo omnium ſanctorum, data eſt hæc gratia, euangelizandi inter Gentes imperueſtigabiles illas opes Chriſti,	*Mihi omnium ſanctorum minimo data eſt gratia hæc in Gentibus euangelizare inueſtigabiles diuitias Chriſti,*
9	Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ·	Et ∴in lucẽ proferẽdi omnibus quæ *ſit* ∴cõmunio myſterij quod erat abſconditum à ſeculis in Deo, qui omnia hæc condidit ∴per Ieſum Chriſtum:	*Et illuminare omnes quæ ſit diſpenſatio ſacramenti abſconditi à ſeculis in Deo, qui omnia creauit.*

---

2 *Audiſtis*, ἠκούσατε. Loquitur de vocatione ſua peculiariter Gentibus deſtinata, vt de re omnium ſermonibus celebrata.

3 *Per reuelationem*, κατ' ἀποκάλυψιν. Innuit ſe Apoſtolum eſſe ἀμέσως vocatum: quæ hiſtoria refertur Act.9.15, & 22.21, & paſſim celebratur in ipſius epiſtolis. ¶ *Paucis*, ἐν ὀλίγῳ. Vel paulo antè, nempe hac ipſa epiſtola, ſuperioribus capitibus. Nec enim video vnde colligere poſſimus aliam fuiſſe ſcriptam Epheſiis epiſtolam quæ exciderit. De myſterio diximus ſuprà, 1.9.

4 *Ex quo*, πρὸς ὅ. Cohæret hoc cum verbo νοῆσαι, & accipitur πρὸς vt in illo Ouidij, *Mortua (crede mihi) tamen ad tua verba reuixi*. Participium autem ἀναγινώσκοντες ponitur ſine caſu, Græcorum more, vt in illo Virgilij, —*Et diuûm amplexæ ſimulacra tenebant*. Quem Helleniſmum vt vitarem, conuerti *Ex quo perlecto*. Optimo verò iure de ſe iſta prædicare Apoſtolum, re ipſa cognoſcet quiſquis perſpexerit quàm ſublimiter ac prorſus diuinè totum illud argumentum ab initio epiſtolæ pertractarit.

* 5 *Patefactum fuit*, ἐγνωρίσθη, ſiue *notificatum*: quo verbo vtitur Gellius. Vulg. *Agnitum fuit*, perperam. Eraſm. *innotuit*, nimium dilutè. Significat enim Apoſtolus Deum ad illa vſque tempora myſterium illud penes ſe retẽtum celaſſe, quod caro & ſanguis non docet, vt explicat copioſè idem Apoſtolus Act.14.16. ¶ *Filiis hominum*, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Heb. לבני אדם [*libne adam*,] i. hominibus. Quid veró? annon hoc olim ſanctis Patribus fuit patefactum? Reſpondeo, non ita multis, præſertim quod ad vocationem Gentium attinet, ídque diruto intergerino pariete. Deinde vt reuelatum fuerit Prophetis, qui etiam id fore prædixerunt, tamen diuerſa ratione ac menſura fuit illis hoc myſterium quaſi procul & cum inuolucris oſtenſum, quum Apoſtoli præſentem clariſſimam lucem ſint intuiti: quanuis initio de vocatione Gentium dubitarit etiam Petrus. Itaque addidit Paulus particulam ὡς. ¶ Adiunxit autem Apoſtolis Prophetas illos de quorum munere diximus Rom.12.6, & 1.Corinth.14.2 & 3. Neque enim hoc poteſt ad veteres illos Prophetas referri, quibuſcum iſtos vt tempore poſteriores, ſic huius myſterij cognitione potiores comparat.

¶ *Per Spiritum*, ἐν Πνεύματι. Claromontanus codex addit, ἁγίῳ. *Sanctum*.

6 *Concorpores*, σύσσωμα. Vide Gal.3.16, & 28. & ſuprà, 1.10. Vulg. *Concorporales*. Eraſ. *Eiuſdem corporis*.

8 *Longè minimo*, ἐλαχιστοτέρῳ. Comparatiuum à ſuperlatiuo deductum, acſi dicas minimorum minimo. Ideo addidi particulam Longè.

9 *In lucem proferendi*, φωτίσαι. Sic rectè Eraſ. Vulg. *Illuminare*, quum φωτίσαι hîc declaret, planè ac perſpicuè aliquid docere, ac velut illata luce patefacere. ſicut etiã rectè expreſſit Syrus interpres. Sed mihi ſuſpectũ eſt iſtud πάντας pro πᾶσιν, quod etiam in vno manuſcr. codice deeſſe comperi. ¶ *Communio*, ἡ κοινωνία. Vulg. *Diſpenſatio*, οἰκονομία. & ita etiam veteres noſtri libri ſcriptum habent, vt & Syrus interpres legit. ¶ *Per Ieſum Chriſtum*, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetus interpres & Syrus hoc non legunt, nec Claromontanus codex, nec Hieronymus habet, nec Ambroſius: reperi tamen in omnibus Græcis: & ſanè maximam habet emphaſin. Sic enim colligit Apoſtolus, Vnus Deus omnes populos condidit, ſic etiam nunc omnes ad ſe vocat: condidit autem per Chriſtum, ſic per Chriſtum inſtaurat. Eſt enim vniuerſalis particula ad id de quo agitur reſtringenda: vt oſtendit etiam articulus τὰ, quem propterea expreſſi.

Ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ·	10	Vt nota nunc fiat ¨per Eccleſiam imperiis ac poteſtatibus *quæ* in cælis *ſunt*, ¨multiformis illa ſapientia Dei:	10 *Vt innoteſcat nũc principatibus & poteſtatibus, in cæleſtibus, per Eccleſiã, multiformis ſapiẽtia Dei:*
Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	11	Secũdum ¨propoſitum æternum ¨quod conſtituit in Chriſto Ieſu Domino noſtro:	11 *Secundum præfinitionẽ ſeculorum, quam fecit in Chriſto Ieſu Domino noſtro:*
Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ.	12	In quo habemus libertatem & aditum cum fiducia, ¨per fidẽ ipſius.	12 *In quo habemus fiduciam & acceſſum in confidentia per fidem eius.*
Διὸ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν.	13	Quapropter peto ¨ne ſegneſcatis ¨ob afflictiones meas ¨pro vobis, ¨quæ eſt gloria veſtra.	13 *Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ eſt gloria veſtra.*
Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,	14	Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem ¨Domini noſtri Ieſu Chriſti,	14 *Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrẽ Domini noſtri Ieſu Chriſti,*
Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται,	15	¨Ex quo ¨tota familia in cælis & in terra nominatur,	15 *Ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur,*
Ἵνα δῴη ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον·	16	Vt det vobis, ¨pro diuite ſua gloria, vt fortiter corroboremini per Spiritum ſuum ¨ in interiore homine.	16 *Vt det vobis ſecundum diuitias gloriæ ſuæ, virtute corroborari per Spiritũ eius in interiorem hominem:*

---

10 *Per eccleſiam*, διὰ τῆς ἐκκλησίας. Eccleſiam ex tam multis támque diuerſis hominum generibus collectam, ſignificat quaſi exemplar aut ſpeculum eſſe in cuius contemplatione ipſi etiam Angeli proficiant, quatenus videlicet in tam multiplicis turbæ coniunctione, & tam conſentiẽte (vt ita dicam) diſcordia, longè meliùs apparet multiplex illa Dei ſapientia quàm in vnius ſynagogæ gubernatione. Nec velim quidem ego ſubtiliùs de Angelis philoſophari, quaſi concionibus interſint, & Eccleſiæ miniſteriũ ad illos etiam pertineat. Qua de re vide quæ tradit in hũc locum doctiſſimus interpres. De his autem nominibus quæ Angelis tribuuntur, diximus Rom.8.6.39. ¶ *Multiformis*, πολυποίκιλος, id eſt πολύμορφος. Nam res ipſa non variatur, quum vnus ſemper Chriſtus fuerit propoſitus, ad quem etiam Lex, tanquam pædagogus, Iudæos ducebat: ſed variata eſt œconomia, quæ rurſus infinitas habet formas, ſi applicatio multiplex æſtimetur ex locorum, perſonarum & temporum circunſtãtiis, quas omnes Dominus ad eundem finem adducat.

11 *Propoſitum æternum*, πρόθεσιν τῶν αἰώνων. Vulgata & Eraſmus, *Præfinitionem ſeculorum*. Ego πρόθεσιν, id eſt propoſitum, vt fontem ipſius προορισμοῦ, id eſt præfinitionis & prædeſtinationis, conſidero: & עולמים [*holamim*,] id eſt ſeculorum, cum doctiſſimo interprete accipio ἀντὶ τοῦ αἰωνίου, ex idiotiſmo Hebræis perfamiliari. Æternum autem accipio quod omni principio ſit antiquius. ¶ *Quod conſtituit*, ἣν ἐποίησεν. Ad verbum, *Quod fecit*, ſicut in vernaculo ſermone dicimus *Faire vne deliberation*: quanuis non deſint qui ἐποίησεν accipiant pro *Præſtitit*. Quòd autem relatiuum ἣν nonnulli ad ſapientiam, nonnulli ad Eccleſiam referunt, nihil eſt, quum per ſe plana ſit ſententia, ſi ad πρόθεσιν referas.

12 *Per fidem ipſius*, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. Id eſt per fidem in illum. Vide Rom.3.22. Ex hoc autem loco apparet manifeſtè πεποίθησιν, id eſt fiduciam à fide, nempe vt effectum à cauſa differre: ac proinde à nonnullis perperam pro Fide ſubſtitui Fiduciæ nomen, quanuis iſta duo ſemper cohæreant, quum de vera illa fide agitur.

13 *Ne ſegneſcatis*, μὴ ἐκκακεῖν. Admodum propriè vtitur hoc verbo Apoſtolus. Dicitur enim κακός, vt volunt Græci grammatici, παρὰ τὸ χάζειν, id eſt à cedendo, quod eſt ſegnium & ignauorum militum. Sed malè Syrus interpres ad ipſum Paulum retulit, petentem à Deo ne ipſe ſegneſceret: quũ ſit potiùs adhortatio ipſos Epheſios cęteráſque Eccleſias reſpiciens, ne Apoſtoli captiuitate offenderẽtur, aut perterrefierent. ¶ *Ob*, ἐν. ב [*beth*,] Heb. pro בעבור [*bahabur*.] ¶ *Pro vobis* ὑπὲρ ὑμῶν. i. veſtra cauſa, vt meo videlicet exemplo confirmemini: ſi quidem martyrum ſanguine rigatur Eccleſia, ſed non abluitur niſi eius vnius ſanguine qui tollit peccata mundi. ¶ *Quæ eſt*, &c. ἥτις ἐστὶ, &c. id eſt, Qua in re poſita eſt gloria veſtra. Hæc enim trita eſt regula apud Hebræos, relatiuũ inter duo nomina poſitũ cum alterutro promiſcuè congruere, vt Phil.1.28.

14 *Domini noſtri Ieſu Chriſti*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc partem dicit Hieronymus in Latinis codicibus additam, quum in Græcis non extet. Non enim, inquit, loquitur Paulus propriè de Patre Domini noſtri Ieſu Chriſti: ſed in genere flectit genua ad illum Patrẽ, quem omnes creaturæ rationabiles agnoſcunt cõditorem & auctorem. Atqui in omnibus veterib. libris & ſcholiis quoque Græcis hæc particula additur, & addi certè debet. Neque enim poteſt Deus Pater niſi in Chriſto inuocari: qua ratione tamen non omnium, ſed fidelium tantùm eſt Pater. Denique ſi Deum extra Chriſtum conſideraris, quænam erit Patris inuocatio?

15 *Ex quo*, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Patre per Chriſtum. vel ex quo Chriſto. Is enim vnus filios Dei fecit quicunque ab origine mundi in ipſum crediderunt, Ioh.1.12. ¶ *Tota familia in cælis & in terra nominatur*, πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. De Eccleſia Chriſtiana ex Gentibus & Iudæis coagmentata Paulum diſſerere ſatis conſtat. Itaque miror non fuiſſe animaduerſam particulã πᾶσα poſitam pro ὅλη, vt ſuprà, 2.2. πατριὰ autem quam Vet. interpr. *Paternitatem* conuertit, Hieron. *Parentelam*, Eraſ. *Cognationẽ à communi Patre*, ſatis liquet familiã declarare. id eſt gentem quæ cõmunem vnum patremfamiliâs habeat: vt ſanè habet Eccleſia in Chriſto adoptata, quæ etiã idcirco Domus Dei dicitur, vt 2.Tim.2.20: cuius ciues vocauit domeſticos Dei, ſuprà, 2.19. Externi ſunt igitur quicũque nõ ſunt deſtinati adoptioni in Filio, & patrem habent diabolum, vt Ioh.8.44. ſuper quos manet ira Dei, Ioh.3.36: vt plane non poſſit eorum interpretatio admitti qui πᾶσα exponũt Omnis, niſi eadem permutatione, Omnis pro Tota accipiãt. Iam verò quod additur In cælis, quum ad huius familiæ diſtributionẽ pertineat, de iis intelligatur oportet qui iam in cælos migrarunt, in eodẽ atque nos Filio adoptati, vt vnà nobiſcum eandem familiam conſtituãt, ſicut expoſuimus ſuprà, 1.10. Nam ne hîc quidem velim de Angelis ſubtiliùs philoſophari: quibus vix ſanè putẽ adoptionis nomẽ conuenire, adeo vt in hac πατριᾷ non poſſint ſatis cõmodè comprehendi, cuius vinculum noſtra in Filio adoptio exiſtat. Quod ſi coniunxerimus iſtud cum verbo ὀνομάζεται, *nominatur*, non tam erit prægnãs (vt ita dicam) ſentẽtia. Tantùm enim ſignificabitur, iſtius Domini familiæ celebritatẽ, huius mũdi ſpatiis non terminari, ſed in ipſis etiã cælis commemorari, vt Luc.2.14, & 15.7. Itaque priorem expoſitionem vt vberiorẽ amplector. Poſtremò ὀνομάζεσθαι ſignificat ex alicuius nomine celebrari, vti iam tum fideles omnes à Chriſto Chriſtiani dicebantur. Sed meminerimus rem ipſam eſſe cum nomine copulandam.

16 *Pro diuite ſua gloria*, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ: id eſt pro magnitudine miſericordiæ ipſius. Id enim eſt quod

δόξαν vocat, ob eam cauſam quam expoſui ſuprà, 1.5 & 6 & 12. Sed & opulentiam glorioſam poſſis interpretari, eadem aut certè non multum diuerſa ſententia. ¶ *In interiori homine*, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Εἰς pro ἐν accipio. Vide Ro.7.22.

Κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν·	17	*Et* inhabitet Chriſtus per fidem in cordibus veſtris:	17	*Chriſtum habitare per fidem in cordibus veſtris:*	
Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος, καὶ βάθος καὶ ὕψος·	18	Vt in charitate radicati & fundati, valeatis aſſequi cum omnibus ſanctis, quæ *ſit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & ſublimitas:	18	*In charitate radicati & fundati, vt poſſitis cõprehendere cum omnibus ſanctis, quæ ſit latitudo & longitudo, & ſublimitas & profundum:*	
Γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ.	19	Et cognoſcere charitatem illam Chriſti *omni* cognitione ſuperiorem: vt impleamini ad omnem vſque plenitudinem illam Dei.	19	*Scire etiam ſupereminentem ſcientiæ charitatẽ Chriſti, vt impleamini in omnem plenitudinem Dei.*	
Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν,	20	Ei verò qui infinita cum redundantia poteſt omnia facere ſupra ea quæ petimus, aut mente concipimus, pro vi illa agẽte in nobis,	20	*Ei autem qui potens eſt omnia facere ſuperabundanter quàm petimus aut intelligimus, ſecundum virtutem quæ operatur in nobis,*	
Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.	21	Ei *ſit inquã* gloria in Eccleſia per Chriſtum Ieſum, in omnes ætates ſeculi ſeculorum. Amen.	21	*Ipſi gloria in Eccleſia, & in Chriſto Ieſu, in omnes generationes ſeculi ſeculorum. Amen.*	
Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.	
Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν Κυρίῳ, ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθητε.	1	PRecor itaque vos ego captiuus in Domino. vt incedatis ita vt dignum eſt vocatione qua vocati eſtis:	1	*OBſecro itaque vos ego vinctus in Domino, vt dignè ambuletis vocatione qua eſtis vocati.*	

---

17 [*Et*] *inhabitet*, κατοικῆσαι. Iterum notanda emphaſis verbi κατοικεῖν, quam expoſuimus Matth 2.23. Huc etiam pertinet quod ſcriptum eſt Ioh.6.37, & 14.23. ¶ *In cordibus*, ἐν καρδίαις. Non dicit in linguis, niſi cor linguam appellat, vt meritò dicat vnuſquiſque, Credidi, ideo loquutus ſum. & ſic declarat Apoſtolus quid interiorem hominem vocarit.

18 *In charitate*, ἐν ἀγάπῃ. Charitatem intellige qua diligimur à Deo. Hæc enim eſt radix, hoc fundamentum electionis noſtræ, ad quod vbique nos reuocat Apoſtolus, vt ſuprà, 1.4, & alibi paſſim. Radicis enim & fundamenti nomen quomodo fructibus tribuas? ¶ *Radicati & fundati*, ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι. Sic rectè Vetus interpres. Eraſmus tamẽ prætulit periphraſin, *Fixis radicibus, & fundamento iacto*. Cæterùm cohærent hæc participia cum ſequente verbo ἐξισχύσητε: éſtque particula ἵνα explicanda per traiectionem, quæ non modò non eſt inſolens, ſed etiam elegans habetur. Certè apparet Paulum ea delectatum non vno in loco, ſed ſatis multis, vt 1. Cor.9.15, & 2. Cor.2.4, & Galat.2.10. Vide Rom.12.32. ¶ *Quæ* [*ſit*] *illa latitudo*, &c. τί τὸ πλάτος. &c. i. quàm ſit hoc opus noſtræ in Chriſto conciliationis omnibus ſuis numeris & partibus abſolutum. Alluſit autem fortaſſis Apoſtolus ad ritũ oblationis Theruma & Thenupha: de quibus in Lege agitur. quarum vna à dextra ad ſiniſtram, altera verò ſurſum & deorſum mota offerebatur, quod allegoricè patres ad crucis formam retulerunt: vel ſumpta eſt à Geometricis menſuris tranſlatio: vt mirum ſit veterum nonnullos tam procul à ſcopo aberraſſe dum iſtas dimenſiones ſeorſim ſubtili quadam ratione conſiderant.

19 *Charitatem Chriſti*, ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, quam exhibuit nobis Deus in Chriſto, vt Ioh.3.16, & Ro.5.8. Vel, qua Chriſtus ipſe Filius Dei nos complexus eſt, vt Ioh.15.13. ¶ [*Omni*] *cognitione ſuperiorem*, ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως. Id eſt, quæ ſuperat humani ingenij captum, vt quidem plenè animo concipi poſſit: quum alioqui quiſque Spiritu Dei fretus pro modulo ſuo tantùm percipiat quãtum ſatis eſt ad ſalutem. γνῶσιν enim vocat facultatẽ ipſam cognoſcendi, non cognitionis habitum. Eſt autem hæc plana expoſitio, & cum ſuperiore metaphora prorſus cõſentiens, atque etiam cum eo quod ſcripſit ſuprà verſiculo octauo, nempe imperueſtigabiles eſſe Chriſti opes. Quod autem attinet ad conſtructionem verbi ὑπερβάλλειν, non erat quòd de ea ambigeret Eraſmus. Sic enim apud Ariſtotelem bis in eadem pagina inuenitur libro de Republica 3, Μυθολογεῖται δὲ καὶ τοὺς ἀργοναύτας τὸν Ἡρακλέα καταλιπεῖν, διὰ τοιαύτην αἰτίαν· οὐ γὰρ ἐθέλειν αὐτὸν ἄγειν τὴν Ἀργὼ μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς ὑπερβάλλοντα πολὺ τῶν πλωτήρων. Idem paulo poſt, οὔτε γὰρ γραφεὺς ἐάσειεν ἂν τὸν ὑπερβάλλοντα πόδα τῆς συμμετρίας ἔχειν τὸ ζῶον. Quidam igitur in hoc explicando loco fruſtra ſe torſerunt, vt Hieronymus, qui interpretatur *Eximiam dilectionem cognitionis Chriſti*, obſcuro ſenſu, & traiectione ita violenta vt admitti certè non poſſit. Sed magis etiam hũc locum torquent, qui τῆς γνώσεως attexunt præcedenti verſiculo cuius conſtructionis meminit etiam Photius. Apud Ambroſium verò perinde legitur contextus acſi ſcriptum eſſet τὴν γνῶσιν τῆς ἀγάπης, aut certè permutata cõſtructio: cuiuſmodi hypallagẽ annotauimus Act.5.20. Vertit enim *Supereminentem ſcientiam charitatis Chriſti*. quomodo etiam legitur apud Auguſtinum epiſtola 120, vt Eraſmus obſeruauit. Vulgata, *Supereminentem ſcientiæ*. Eraſmus, *Supereminentem cognitioni*. Syrus autem interpres expuncta voce τῆς γνώσεως, legit ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην, id eſt, τὸ μέγεθος τῆς ἀγάπης, *magnitudinem charitatis*. ¶ *Ad omnem*, &c. εἰς πᾶν, &c. Id eſt, ita vt in vobis abundent quæcunque ad noſtram illam in Deo perfectionem requiruntur. Nam εἰς pro μέχρι accipitur, vt εἰς τοσοῦτον pro eò vſque, & εἰς τοῦτο pro hactenus, & εἰς πάσας, infrà verſu 21, quo modo etiam apud Hebræos ponitur ל pro עד [*hal.*] Additus autem articulus refert eam plenitudinem de qua ſuperiore verſiculo diſſeruit. vt plenitudo Dei dicatur non qua Deus ipſe plenus eſt, id eſt plena diuinitas, (quis enim hanc capiat?) ſed ingens illa Dei beneficẽtia in Chriſto, cuius nos facit participes & cohęredes. Deinde plenitudinem malui vertere quàm perfectionem: propterea quòd paulo antè dictum eſt Chriſtum in cordibus noſtris habitare vt Deus quodammodo in ipſo nos impleat, & nos Deo veluti impleamur in ipſo.

20 *Infinita cum redundantia*, ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ. Ad verbum, *ſuprà quàm redundanter*. Vulg. *Superabundanter*. Eraſ. *Cumulatè*. Neuter ſatis ἐμφατικῶς. ¶ *Pro vi*, &c. κατὰ δύναμιν, &c. Id eſt, pro ea facultate quã in nobis iã vigere experimur.

21 *In omnes ætates ſeculi ſeculorum*, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Hebraicè לכל דורות עולם עולמים [*lechol doroth holam holamim.*]

IN CAPVT IIII.

1 *Precor*, παρακαλῶ. Eraſmus, *Hortor*. Mihi verò videtur illud magis appoſitum. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hebr. באדוני [*badonai,*] id eſt Domini cauſa, ſiue ob Domini negotium. Ponitur enim ב pro בעבור [*bahabur,*] id eſt propter, vt Geneſeos capite 29. ver. 18. ¶ *Vocatione*, τῆς κλήσεως. Vocationem vniuerſalem fidelium intellige: nempe vt ſancti ſint ſicut Deus ſanctus eſt, ad quem vocati ſunt in Chriſto. De ipſo verò nomine vocationis ſæpe iam à nobis dictum eſt. ¶ *Qua*, ἧς. Poſitum eſt relatiuum in caſu antecedentis, Græcorum idiotiſmo.

Μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πρᾳότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ·	2	Cum omni ∴modeſtia ac manſuetudine, ∴cum animi lenitate, tolerantes alij alios per charitem:	2	*Cum omni humilitate & manſuetudine, cum patiẽtia, ſupportantes inuicem in charitate:*
Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης.	3	Studentes ſeruare vnitatem ∴Spiritus per vinculum pacis.	3	*Soliciti ſeruare vnitatem Spiritus in vinculo pacis.*
Ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν.	4	∴Vnum *eſt* corpus & ∴ vnus Spiritus, ſicut & vocati eſtis in vnam ſpem vocationis veſtræ.	4	*Vnum corpus, & vnus Spiritus, ſicut & vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ.*
Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα·	5	Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptiſma:	5	*Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptiſma:*
Εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.	6	Vnus Deus & Pater omniũ, ∴qui eſt ſuper omnes, & per omnes, & in omnibus vobis.	6	*Vnus Deus & Pater omnium, qui ſuper omnes, & per omnia, & in omnibus nobis.*
Ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ.	7	Sed vnicuique noſtrûm data eſt gratia pro menſura ∴ doni Chriſti.	7	*Vnicuique autem noſtrûm data eſt gratia ſecundum menſuram donationis Chriſti:*
Διὸ λέγει, Ἀναβὰς εἰς ὕψος, ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις.	8	Quapropter dicit, Quum aſcendiſſet in ſublime, captiuam duxit ∴ captiuitatem, & ∴ dedit dona hominibus.	8	*Propter quod dicit, Aſcendens in altum, captiuã duxit captiuitatem, dedit dona hominibus.* ps. 68.

---

2 *Modeſtia,* ταπεινοφροσύνης. Vide Act.cap.20.ver.19. ¶ *Cum animi lenitate,* μετὰ μακροθυμίας. Vulgata, *Cum patientia.* Vide Matth.18.26. Ambroſius certè procul aberrauit quũ Magnanimitatem conuerteret.

3 *Spiritus,* τοῦ Πνεύματος. Spiritũ accipio pro Spirituali, ſiue cuius vinculum eſt Spiritus ſanctus. Ita enim diſtinguit amicitiam illam (cuius præcepta tradiderunt philoſophi) à Chriſtiana coniunctione: ſimúlque ſibi patefacit aditum ad proximum argumentum.

4 *Vnum* [*eſt*] *corpus,* ἓν σῶμα. Vide 1.Cor.12.12 & 13. ¶ *Vnus Spiritus,* ἓν Πνεῦμα. Vnus videlicet ſpiritus quo in vnum corpus coniungimini, vt iam alij ab aliis odio diſſidere non poſſitis, quum Spiritus idem & vnus non poſſit à ſeipſo diſſidere. Quòd ſi Spiritum accipiamus pro animo, dicentur fideles eſſe quaſi vnum corpus & vnus animus, propter ſummam coniunctionem, vt Act.4.32: quod & philoſophi de amicitia dixerunt, ſed non eodem iure, quum iſtius coniunctionis vinculum & ſcopum non noſſent. Quoties autem vnum hîc legimus, toties nectatur concluſio, quod vnum eſt diſcerpi non poſſe.

6 *Qui eſt ſuper omnes, & per omnes,* &c. ὁ ἐπὶ πάντων, &c. Eraſmus, *Super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis.* Vulgata, *Super omnes, & per omnia, & in omnibus vobis.* Eſt autem (fateor) ambiguum genus, ſed in duobus duntaxat prioribus. Nam tertium omnino maſculini generis eſt. Itaque miror, quum Eraſ. reprehenderit vet. interpretẽ quòd in eodem genere non perſeuerarit, & res perſonis miſcuerit, quî non animaduerterit ſe in eandem reprehenſionem neceſſariò incurrere, vt qui priora duo rebus tribuat, poſtremum autem cogatur perſonis accommodare. Nam contra omnium Græcorum codicum fidem Hieronymus expungit pronomen ὑμῖν. cuius etiam dictum nolim temere & ſine diſtinctione concedere, in omnibus videlicet eſſe Spiritum ſanctum. Nam rectè Spiritus ſanctus ab effectu ſic vocatur, potius quàm à natura: quum per ſe ſatis intelligatur ſanctus eſſe qui Deus eſt. Deinde (quod rectè omnino expendit doctiſſimus interpres) conſiderari debet huius loci circunſtantia. Non eſt autem inſtitutus ſermo de illa vniuerſali gubernatione, ſed de mutua fidelium in vno Patre coniunctione: quæ ſanè nihil commune habet cum brutis animalibus. qua etiam ratione nomen Patris appoſuit. quod nõniſi Chriſti membris competit, vt prorſus ſine cauſa Hieronymus hîc ſeſe fatiget. Quanuis igitur priora duo generaliter de omnibus rebus creatis accipi poſſint, vt Ierem.13.13, & Act.17.28, tamen ad ſcopum Apoſtoli ſunt reſtringenda quæ de imperio & præſentia Dei commemorat. Deinde, quãuis interdum Paulus in eo argumento πάντα vſurpet neutro genere, tamen quia ſequitur ἐν πᾶσιν ὑμῖν maſculino genere, multò melius cõgruit, illa tria ad rem eandem accommodare. Quod autem ad rem ipſam attinet, ἐπὶ πάντων deſignat vnius in totam Eccleſiam ſummum imperium, διὰ πάντων prouidentiam per omnia Eccleſiæ membra diffuſam, ἐν πᾶσιν noſtram illam cum Deo coniunctionem in Chriſto. quæ tria non videtur agnoſcere quiſquis fraternam concordiam violat: vt planè fuerint impudentes hæretici quum ex iſtis ſyllabarum aucupiis vellent trium hypoſtaſεων imparitatẽ ſtatuere: vt pluribus docet Baſilius in libello de Spiritu ſancto ad Amphilochium. Poſtremò hac occaſione deſcendit Apoſtolus ad ſapiẽtiam Dei infinitam in his tribus, tum in toto Eccleſiæ corpore, tum in ſingularum partium concinna diſpoſitione, deſcribendam.

7 *Doni Chriſti,* τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ. Id eſt doni quod Chriſtus contulit, vel quod Pater nobis in Chriſto contulit. Significat autem Apoſtolus vnum quidem eſſe corpus, ac proinde ſummam omnium membrorum cõſenſionem eſſe oportere, ſed diuerſas eſſe membrorum functiones, quæ in iſtius charitatis vſu ſunt diligenter conſiderandæ, ne, dum volumus præpoſtero zelo vel ambitione aliqua corpus iuuare præter functionis noſtræ rationem, non modò nihil proficiamus, ſed hoc ipſo plurimũ noceamus.

8 *Captiuitatem,* αἰχμαλωσίαν. Id eſt captiuorum multitudinem. Eſt enim μεταφορικῶς explicatus victoris ducis triumphus. Hoſtes autem iſti ſunt, diabolus, mors, peccatum, quicquid denique ſe oppoſuit humili Chriſto. Captiuitatem verò pro captiuis dixit, ex idiotiſmo Hebræis familiari, cuius multa paſſim exempla occurrunt. Et quod ad huius loci applicationem attinet, adeo propria eſt iſta explicatio quam adfert Paulus, vt aliæ omnes tranſlatitiæ ſint, vel ipſis in eo conſentientibus æquioribus Iudæis. Nam ad Dauidem certè iſtam aſcenſionem referri non poſſe liquet ex præcedente & ſequente verſiculo: quanuis Aben Ezra aliter cenſeat. Deus verò qua ratione dici poteſt in ſublime aſcendiſſe, niſi prius è ſublimi deſcẽderit? Nam alibi quidem Deum eſſe exaltatum, id eſt ſublimem, lego: rogat etiam Dauid aliquoties vt exaltetur ſupra cælos, id eſt, magnificentiæ ſuæ ſublimitatem declaret: ſed vbi dicatur aſcendiſſe in altum, pro gloriam ſuam inſigni aliquo facto quaſi euexiſſe (vt nonnulli hîc exponunt) nuſquam adhuc inueni. Itaque Kimhi, quanuis alioquin à vero ſenſu aberret, tamen vidit hæc eſſe ad Deum referenda, qui è terra in cælum migrarit. Sed quod tranſlatitiè explicat, credamus potius cum Paulo propriè eſſe de Meſſiæ in cælos reditu explicandum. ¶ *Dedit dona hominibus,* ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. Hebræa veritas habet לקחת מתנות באדם [*lakachta mattanoth baadam,*] id eſt, accepiſti dona pro hominibus. id eſt, quæ dares hominibus. At enim, inquies, plurimum differunt accipere & dare. Quid igitur? nempe ſenſum genuinum ſpectauit Apoſtolus. Sequitur enim gratiarum actio, Benedictus Deus, qui videlicet quotidie nos ornat donis ſuis. Ergo in באדם [*baadam*] accipitur ב pro בעבור [*bahabur,*] vel ל, vt Geneſ. cap.32.verſu 13. ita videlicet vt ſubaudiatur verbum conſequentis ſignificationis, vt Act.7.9, Vendiderunt eum in Ægyptum, videlicet transferendum: & Num.23.27, Accipiam te in locum alium, nempe deducendum. Denique in hac explicatione conſentit cum Paulo Chaldaica paraphraſis, quod ad dicendi genus attinet: quanuis ineptè iſta de Moſe interpretetur, vt etiam impius R. Salomon.

Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς;

Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.

Καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν, ἀποστόλους, τοὺς δὲ, προφήτας, τοὺς δὲ, εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ, ποιμένας καὶ διδασκάλους.

9 Cæterùm illud Aſcēdit, quid eſt niſi quòd etiam deſcenderat prius ¨in infimas partes terræ?

10 Qui deſcenderat, ipſe eſt qui etiā aſcendit ¨lōgè ſupra omnes cælos, ¨vt impleret ¨omnia.

11 Is igitur dedit alios quidem, ¨Apoſtolos, alios verò, ¨Prophetas, alios autem, ¨Euangeliſtas, alios autem, ¨Paſtores & Doctores.

9 *Quòd autem aſcendit, quid eſt niſi quia & deſcendit primùm in inferiores partes terræ?*

10 *Qui deſcēdit, ipſe eſt & qui aſcendit ſupra omnes cælos, vt impleret omnia.*

11 *Et ipſe dedit quoſdam quidem, Apoſtolos, quoſdam autem, Prophetas, alios verò, Euangeliſtas, alios autem, Paſtores & Doctores.*

---

9 *In infimas partes terræ?* εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς; id eſt in terram, quæ pars eſt mundi infima, vt idonei interpretes explicant. Nam qui ad limbum vel ad inferos detorquent, vix digni ſunt refutatione: inter quos etiam Origenes in ſextum caput epiſtolæ ad Romanos (vt errorē erroribus cumularet) captiuitatis nomine quam Dominus victor abduxerit, eos intelligit qui cum Chriſto reſurrexerunt, de quibus Matt.27.53, qui, inquit, introierunt in ſanctam ciuitatem, id eſt Hieruſalem. Sed age iſtas nugas ſinamus. Hoc ego verò lectori expendendum relinquo ex cuiuſdam interpretatione, ecquid Paulus his verbis alludat ad Virginis vterum. Extat enim locus Pſal.139.15, vbi Dauid vterum in quo fuerat formatus, tranſlatitiè vocat תחתיות ארץ [*tachthÿoth arets*, id eſt inferiora terræ.

10 *Longè ſupra*, ὑπεράνω. Vulgata & Eraſmus, *Supra*. Vide ſuprà, 1.21. Quod autem nonnulli curioſi homines hîc diſceptant, ſupra cælos nullum eſſe locum, itaque corpus Chriſti eſſe ἀπερίγραπτον, Sophiſtis relinquamus. Chriſtum ſcimus verum hominem fuiſſe, nec eſſe deſiiſſe, ac proinde finitum corpus, finitam animam habere: ſcimus in cælos aſcendiſſe, gloriæ Patris ſocium, nec inde prius venturum quàm iudicet viuos & mortuos: nos autem fide ad eū per Spiritum ſanctum ſubuectos, verè vnum cum ipſo fieri, vt vitam æternam in eo per imputationem gratis adipiſcamur: cuius etiam Spiritu, mortui peccato, viuimus iuſtitiæ. Hæc fides, hæc ſpes eſt Chriſtianorum, quæ fallere non poteſt. nititur enim gratuita Dei promiſſione, quam prædicat Verbum, amplectitur per Spiritum ſanctum fides, obſignant in nobis per eundem Spiritum inſtituta à Domino Sacramenta. Cætera curioſis Sophiſtis relinquamus. ¶ *Vt impleret*, ἵνα πληρώσῃ. Id eſt, donis & beneficiis ſuis cumularet. Sic enim accipitur verbū מלא [*mille*] in hac conſtructione, vt Eſa.23.2, & Iere.31.25, vbi etiam הרוה [*hiruah*] & מלא [*mille*] vſurpantur tanquā ſynonyma. Deinde conſtat hanc eſſe teſtimonij Dauidis explicationem. Quemadmodum igitur illud Aſcēdit, &c. applicatur Chriſti aſcenſioni, ita illud, Dedit dona hominibus, reſpondet iſti particulæ, Vt impleret omnia: vt planè videatur etiam alludere Paulus ad ſequentem verſiculum illius Pſalmi vbi dicitur Dominus ſuos onerare, metaphora à ſolennibus epulis ſumpta, quum principes poſt partam victoriam toti populo liberalitatem ſuam teſtabantur, ſolennibus præſertim ſacrificiis, quibus erant coniuncta conuiuia: vt paſſim ex ſacris etiam hiſtoriis licet
320 intelligere. Itaque verbum Implere, hoc in loco non accipietur pro Perficere, niſi ex conſequēti, quatenus
* Chriſti donis perficimur. quò etiam manifeſtè refertur quod paulo antè dixit 3.19, vt impleamini ad omnem vſque Dei plenitudinem: & Coloſſ.2,10. eſtis in eo completi: & Ioh.1. accepimus omnes ex eius plenitudine, & Act.2,33 à Petro iſtud explicatur. Neque etiam propriè pertinet ad hūc locum quæſtio, Quomodo Chriſtus ſit vbique, ſed potius Quomodo donis ſuis cumulet, nempe per Spiritum ſuum, vt teſtatur Iohan.14.16, & 26, & 15.26, Nec tamen improbanda eſt eorum interpretatio, inter quos etiam eſt Bernardus primo ſermone De aduentu Domini, vertens, *Vt adimpleret omnia*, nempe quòd in Chriſto cōſummata fuerint omnia prædicta à prophetis, & quæ ad ſalutem noſtrā requirebantur. Sed prorſus reiiciendi ſunt ij qui conantur ex hoc loco corpus humanum ἀπερίγραπτον, id eſt corpus non corpus, Chriſto tribuere, ac ſpem noſtram à fundamentis conuellere. Nam non modò niſi fuerit, ſed etiam niſi ſit Chriſtus verus ac naturalis homo, fruſtra ſperamus quod ſperamus: & Spiritus ſancti virtutem ignorat qui nos Chriſti corporis participes fieri non poſſe putat niſi vbique ſtatuatur, vt naturalibus corporis qualitatibus ſpolietur. Nam alioqui Chriſti carnem inenarrabiliter omnibus ὑπερφυσικοῖς donis ſupra res omnes creatas ornatam eſſe in ſeſe, dubium non eſt: at ἀντιφυσικοῖς (id eſt iis quibus ſublatis humanitatem neceſſe fuerit non eſſe nobis ὁμοούσιον & ipſa materia, & iis qualitatibus quæ faciunt vt Humanitas ſit Humanitas,) nequaquam. Nam & corpora noſtra, poſt reſurrectionem fient ipſi corpori Chriſti glorioſo etſi non ἴσα, at certè σύμμορφα, Philip.3,21. ¶ *Omnia*, τὰ πάντα. De Eccleſia Paulum loqui conſtat ex tota argumenti ſerie, & teſtimonij etiam applicatione quam paulo antè expoſuimus. Itaque vniuerſalis particula ad id de quo agitur reſtringenda eſt, vt diximus ſuprà, verſu 6. quā tamen videtur Apoſtolus vſurpaſſe de induſtria, non modò vt vniuerſi ſubiicerentur Chriſto ſine exceptione, ſed etiam vt Iudæorum & Gentium diſcrimen ſublatum eſſe oſtenderet. Præterea verò notanda eſt diſtributio Apoſtoli, vt qui priore loco commemoret quaſi ædificij architectos, deinde ad ſummū & vltimū faſtigium accedat.

11 *Apoſtolos*, ἀποστόλους. Iſtos hoc nomine propriè vocatos legimus duodecim fuiſſe (quibus acceſſit Paulus peculiariter Gentibus deſtinatus) à Chriſto ipſo deſtinatos ἀμέσως. quanquam videtur etiam aliquatenus adiungendus Barnabas, ex eo quod ſcriptum eſt Act.13.2. Horum autem officium fuit per vniuerſum orbem terrarum Eccleſias ſuo quodam (vt ita dicam) iure conſtituere, vt ex Chriſti mandato & tota eorum hiſtoria apparet. Conſtitutis ergo Eccleſiis hoc quoque munus neceſſariò fuit ſublatum. Itaque tyrannica hodie vox eſt in Eccleſia ſeſe Apoſtolum ex ſucceſſione profiteri: quanto magis ſeſe Apoſtolorum principem dicere? Nam certè Paulus nullum eiuſmodi primatum vni tribuit, niſi Chriſto capiti. At enim miniſteriali capite vniuerſali opus eſt. Litiga igitur cū Apoſtolo tu quiſquis es. i. cum Spiritu ſancto. Nam propriùs hic locus erat de catholica Romana vel alia quapiā Eccleſia diſſerendi. quanquam catholica quî eſſe poteſt quæ Romana dicitur? ¶ *Prophetas*, προφήτας. Hunc ordinem etiam ſupra Apoſtolico adiunxit, 3.5: ex quo apparet fuiſſe Prophetarum munus vnum ex præcipuis, vt qui in primis illis initiis ſapientia aliqua eximia pollerent, nō modò in interpretando, ſed etiam in adminiſtrandis Eccleſiis quas Apoſtoli conſtituerant, prout diuerſa incidebant negotia: adeo vt in hoc etiam ordine nonnulli dono prædicendi futura pollerent, vt ex ſacra hiſtoria licet cognoſcere. Vide Rom.12.6, & 1. Cor.14.2. Fuit ergo hoc munus etiam temporarium, quanuis nō extincta ſit ipſa gratia. ¶ *Euangeliſtas*, εὐαγγελιστάς. Hoc nomine ij intelliguntur quibus comitibus vtebantur Apoſtoli in ſuo fungendo munere, quòd omnibus non poſſent ſufficere, nedū vt princeps aliquis Apoſtolorum in terris eſſet. Eiuſmodi erant, Timotheus, Titus, Syluanus, Apollos: quos ita ſecū coniunxit Paulus vt tamen in inſcriptione epiſtolarum ſe vnum dicat Apoſtolum. Sed & nominatim Timotheus dicitur Euangeliſta, 2.Tim.4.5. Fuit ergo hoc etiam munus temporarium. ¶ *Paſtores ac doctores*, ποιμένας καὶ διδασκάλους. Aſſentior Ambroſio qui hæc quoque munera diſtinguit. Nam ratio parum firma eſt quæ Hieronymum & Auguſtinum mouit vt confunderent? nempe quia copula abſque articulo eſt interiecta. Fateor tamen Doctorū nomen latè patere, vt 1.Cor.12.28. Sed apparet iſtorum aliquod fuiſſe diſcrimen, quòd in iſto compendio videatur vix locus eſſe ſynonymis. In eo tamen nō ſequor Ambroſium quòd διδασκάλους, id eſt (vt ipſe interpretatur) Magiſtros, putet eos eſſe quos vocarint Exorciſtas: quos ego potius inter dona ſanationum recenſeo, quorum ſit mentio 1. Cor.12.30. Nam ipſum nominis etymon hanc opinionem refellit: & res ipſa oſtendit, Apoſtolum hoc loco diſſerere de iis duntaxat muneribus quæ ad doctrinam pertinent. quamobrem etiam gubernationes & opitulationes

lationes præterit, & alia nonnulla in epiſtola illa priore ad Corinthios commemorata. Doctoris igitur munus fuit verbum Domini fideliter explicare, & veluti ſcholam Eccleſiaſticam regere, vt ſincera doctrina dogmatum & veræ interpretationes in Eccleſia retinerētur, ſicut docuit Alexandriæ Pantænus & Origenes. cui deinde quum conceſſum eſſet cōcionari in cœtu, non defuerunt qui hoc præter maiorum conſuetudinem factum eſſe dicerent, vt explicatur apud Niceph. lib. Eccleſ.hiſt. quinti, capite 14. At Paſtorum (qui & Epiſcopi dicebantur, vt 1.Pet. 2.25) munus longè latius patebat, nimirū vt Verbo & orationi vacarent, & Eccleſiam ſibi commiſſam modis omnibus tuerentur: ex quibus etiam ſatis perſpicitur hæc duo munera perpetua eſſe oportere in Eccleſia Dei.

Πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.	12	∴ Ad coagmentationem ſanctorum, ad opus miniſterij, ad ædificationem ∴corporis Chriſti.	12	*Ad conſummationem ſanctorum in opus miniſterij in ædificationē corporis Chriſti:*
Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.	13	Donec euadamus omnes ∴in vnitate fidei, & agnitionis Filij Dei, ∴ in virum adultum, ad menſuram ∴ ſtaturæ pleni Chriſti:	13	*Donec occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in virum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti:*
Ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης·	14	Vt ne ſimus amplius pueri, qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinę, ∴in hominum alea, ∴per veteratoriam ad inſidioſè fallendū verſutiam:	14	*Vt iam non ſimus paruuli fluctuātes, & circunferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in aſtutia ad circunuentionem erroris:*
Ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ, ὁ Χριστός·	15	Sed ∴ ſyncerè nos gerentes in charitate, ∴ prorſus ∴ adoleſcamus in eum qui eſt caput, *nempe* Chriſtus:	15	*Veritatem autem faciētes in charitate, creſcamus in illo per omnia qui eſt caput, Chriſtus:*

12 *Ad coagmentationem*, πρὸς τὸν καταρτισμόν. Vulgata, *Ad conſummationem.* Eraſmus, *Ad inſtaurationem.* Vide 1.Cor.1.10. ¶*Corporis Chriſti*, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Id eſt Eccleſiæ, vt 1.Cor. 12.27, & ſuprà, 2.25. Syrus (niſi errauit deſcriptor) omiſſa voce Corporis, legit, *Aedificium Chriſti.*

13 *In vnitate fidei*, εἰς ἑνότητα τῆς πίστεως. id eſt, Ea ſumma coniunctione cuius vinculum eſt fides, vt nullæ partes hient, nihil ſit luxatum, nihil non ſuo loco aptè collocatū ac cohærens. quod ſcitè expoſuit Syrus interpres, quaſi ſcriptum ſit εἰς ἓν διὰ τῆς πίστεως, *donec fiamus vna res per fidem.* ¶*In virum adultum*, εἰς ἄνδρα τέλειον. Ἀνὴρ hoc in loco ætatem deſignat tranſlatitiè, vt diximus 1. Cor.13.11. Eccleſiam igitur corpori comparat, cuius anima ſit Chriſtus. Itaque ſicut anima paulatim confirmatis organis, facultates ſuas edit in corpore, ipſúmque adeo corpus ſibi vegetat, donec ad iuſtam & conſiſtentem ætatem peruentum ſit: ita etiam quandiu in hac vita verſamur, par eſt vt in vita illa æterna ac ſpirituali creſcamus, donec in Chriſto adoleuerimus, & viciſſim Chriſtus in nobis. quod quando & quomodo futurum ſit, copioſè explicatur 1.Cor.cap.13. Loquitur autem Paulus de Eccleſia tanquam de homine ſingulari & vnico: tum vt vnitatem illam declaret, tum vt ſinguli meminerint hāc doctrinam ſigillatim etiam ad ſe pertinere. At Clemens in Pædagogo, viri perfecti nomine Chriſtum ipſum intelligit. Vide 1.Cor.2.6. ¶*Staturæ pleni Chriſti*, ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. Quia fit mentio τοῦ μέτρου, id eſt menſuræ, ἡλικίαν malui *Staturam* interpretari quàm *ætatem*, cum vetere interprete, vt Mat. 6.27, & Luc.19.3. Hoc enim eſt (opinor) quod Hebræi קומה [*komah*] vocant: & nos ſimili ratione dicimus *haulteur* in vernaculo noſtro ſermone, ſicut ἡλικία ab ἧλιξ deducitur. quanuis Auguſtinus lib. de Ciuitate Dei 22, cap. 15. argumento ſuo ſeruiēs maluerit *Aetatem* vertere. Cæterùm τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ interpretor ex Hebræorum idiotiſmo, τοῦ πληρωθέντος Χριστοῦ. Dicitur enim hoc in loco Chriſtus non in ſeſe, ſed in nobis adoleſcere, pro noſtri in ipſo & ipſius in nobis incremento, Coloſſ. cap.1. verſu 19.

14 *In hominum alea*, ἐν τῇ κυβείᾳ ἀνθρώπων. id eſt, Incertis illis caſibus quibus iactantur homines. Græcis enim certum eſt κυβείαν dici quam Latini aleam vocant: quod nomen tranſlatitiè de quibuſuis incerti euentus rebus dicitur: vt nulla magis fuerit appoſita metaphora ſignificandæ hominum deſultoriæ (vt ita dicam) leuitati. Neque enim hîc duntaxat verum eſt quod ait Comicus, Quot capita, tot ſenſus: ſed nullus etiam homo eſt qui non à ſeipſo ſæpe in rebus maximi momenti diſſentiat. Itaque hac quoque ratione vitam hominum meritò aleæ compararis. neque nimium procul etiam recedit à tranſlatione rei nauticæ hac altera metaphora, quum nauigatione nihil ſit incertius. Maluit tamen Vetus interpres *Nequitiam.* Eraſmus verò rectius *Verſutiam* interpretari, pro eo quod vernaculo ſermone dicimus *piperie.* vt etiam intellexit Syrus interpres. Auguſtinus lib. de Ciuitate Dei 22. cap.18, *Illuſionem* vertit. Hoc enim referunt ad aleatorum aſtutias ac fraudes, quia ſequitur ἐν πανουργίᾳ. Sed exemplum requiro idonei auctoris in quo κυβεία aliud quàm aleam declaret. Libet autem hîc adferre aliam expoſitionem de qua iudicet lector. Nam quia tota hæc oratio à re nautica deſumpta eſt, apud Ciceronem autē 5. in Verrem lib. Cybæam dici inuenio maximæ nauis onerariæ, quadratæ videlicet genus: & prouerbiali quodam dicendi genere dicuntur eadem naui vehi qui eiuſdem ſunt ſocij: fortaſſis hunc locum non ineptè conuerteris, *In hominum Cybæa.* Quia tamen nuſquam alibi Cybææ nomen legere memini, nequid hîc peccarem per imprudentiam, malui certam ac vulgatam τῆς κυβείας ſignificationem amplecti. Clem. lib. στρωμ. α΄, ad ματαιοπονίαν, id eſt, inanem laborem, refert: Epiphanius in Manichæos; vanas & ineptas ſubtilitates κυβευτικὴν διδασκαλίαν vocat. ¶*Per veteratoriam*, ἐν πανουργίᾳ, &c. Sicut pleroſque hominum vocauit νηπίους, i. non minus leues & faciles ad quiduis amplectendum, ac mutandam ſubinde ſententiam, quàm ſi pueri ſemper eſſent, ac nullo iudicio prędit: ita nūc dicit non deeſſe qui ad alios fallendos & in errorem impellendos miré ſint exercitati. Vulgata, *In aſtutia ad circunuentionem erroris.* Eraſmus, longius à Græcis recedens, *Qua nos adoriuntur, vt imponant nobis.* Ego (ni fallor) planius & accommodatius πανουργίαν conuerti περιφραστικῶς, veteratoriam verſutiam, & μεθοδείαν πλάνης inſidioſas fallacias. pro quo Auguſtinus De Ciuitate Dei, lib.22. cap.18, vertit *Ad machinationem erroris.*

15 *Syncerè nos gerentes*, ἀληθεύοντες. vel, conſtanter perſeuerantes, quam interpretationem ſequutus eſt Syrus interpres. Nam τὸ ἀληθεύειν omnino reſpondet Hebræo verbo אמן [*Aman*,] quod in Niphal declarat firmum & conſtantem eſſe. Vulgata, *Veritatem ſectantes.* obſcuré. Veritas autem iſta oppoſita fraudi non tantùm in dictis vt infrà 25. ſed in factis quoque, atque adeo toto vitæ curſu ſpectatur. ¶*Prorſus*, τὰ πάντα. Ad verbum *Per omnia*, ſubaudita prępoſitione κατὰ, vt 1.Corinth. 9.15, & 10.33. ¶*Adoleſcamus in eum*, αὐξήσωμεν εἰς αὐτόν. Vel, vt Vetus interpres, *Creſcamus in illo.* Hieronymus, *Vt augeamus in ipſo omnia.* Nam verbum αὔξειν interdum accipitur ἐνεργητικῶς, interdum οὐδετέρως. Sed hoc modo accipiēdum eſſe apparet ex Coloſſ 1.19. Syrus interpres videtur legiſſe ἵνα αὐξήσωσιν. τὰ πάντα ἐν ἡμῖν εἰς Χριστὸν ὅς ἐστιν κεφαλὴ, *vt quicquid*

in nobis eſt adoleſcat in Chriſtum qui eſt caput: à quo nimirum omnis ſenſus & motus ipſáque adeò vita ſpiritualis promanat in ſubiecta ipſi membra. Ambroſius & Hieronymus, *vt augeamus ipſo omnia.*

---

16 Ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ᾽ ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ.

17 Τοῦτο οὖν λέγω, καὶ μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν, Rom. 2.21

18 Ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν.

19 Οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ.

16 Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & compactum per omnes ſuppeditatas cõmiſſuras, ex vi intus agente pro menſura vniuſcuiuſque membri, incrementum capit corpori conueniens, ad ſuiipſius extrnctionẽ per charitatem.

17 Hoc itaque dico, & obteſtor per Dominum, ne amplius incedatis, ſicut reliquæ Gentes incedunt, in vanitate mentis ſuæ,

18 Obtenebratam cogitationem habentes, & abalienati à vita Dei propter ignorantiam quæ eſt in ipſis, per obdurationem cordis ipſorum.

19 Qui poſteaquã dedoluerunt, ſeſe dediderũt proteruię ad certatim patrãdã impuritatẽ omnẽ.

16 *Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturã ſubminiſtrationis, ſecundum operationem in menſuram vniuſcuiuſque mẽbri, augmentum corporis facit in ædificationem ſui in charitate.*

17 *Hoc igitur dico & teſtificor in Domino, vt iam non ambuletis ſicut & Gentes ambulant, in vanitate ſenſus ſui,*

18 *Tenebris obſcuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam quæ eſt in illis, propter cæcitatem cordis ipſorum:*

19 *Qui deſperantes, ſemetipſos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis, in auaritiam.*

---

16 *Ex quo*, ἐξ οὗ. Quemadmodum antequam corpus in iuſtam mẽſuram excreuerit, vitalis facultas ex ſuo fonte in ſubiectos artus ſeſe inſinuans, & ſingulis (vt ſunt variis commiſſuris iuncti) pro ipſorum ratione portionem nutrimenti diſtribuens, hac ratione totum corpus vegetat, vt pro modulo ſuo accreſcentibus ſingulis membris, vniuerſum corpus tandem in iuſtam corporis ſtaturam euadat: ita Chriſtus, Eccleſiæ caput, ſingulis membris vim ſuam inſtillans, & per multiplices iuncturas variarum & diuerſarum functionũ, tantùm ſuppeditans alimenti quanto opus eſt tum ad vniuſcuiuſque membri vegetationem, tum etiam ad quotidianum incrementum, Eccleſiam ſuã fouere non deſinit, dum ſingulis partibus iuſtam menſurã adeptis, corpus tandem perfectum euadat. ¶ *Per omnes ſuppeditatas commiſſuras*, διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας. Ἁφὴν vocat artuum mutuos inter ſe contractus, qua parte videlicet committuntur. Quod autem τῆς ἐπιχορηγίας dixit, paſſiuè accipiendum eſt, ex Hebræorum more: nec aliter quàm paſſiuo participio explicari commodè poteſt. Itaque Suppeditatas cõuerti, pro eo quod vulgò dicunt *fournies*, ſicut ab ipſo Cicerone hoc verbum paſſiuè vſurpatur, & à Græcis. ſic enim Diodorus, ἣν δὲ συνέσει καὶ τόλμῃ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι κεχορηγημένην. Vulg. *Per omnem iuncturam ſubminiſtrationis*. Eraſmus, *Per omnem commiſſuram ſubminiſtrationis*. admodum obſcurè. Neque melius Auguſt. lib. de Ciuit. 22. cap. 18. vertit, *Tactum ſubminiſtrationis*. At Syrus interpres expuncto verbo ποιεῖται, participia συναρμολογούμενον & συμβιβαζόμενον pro verbis accipit, ex idiotiſmo Hebræorum, & deinceps legit, κατ᾽ ἐπιχορηγίαν εἰς μέτρον ἑκάστου μέλους εἰς αὔξησιν αὐτοῦ σώματος. id eſt, *Ex quo totum corpus congruenter coagmentatur & compingitur per omnes commiſſuras, ſecundum ſuppeditatum donum in menſura vniuſcuiuſque membri ad incrementum ipſius corporis*, &c. quam ſcripturam nullius Græci codicis auctoritate confirmatam reperi. ¶ *Ex vi intus agente*, κατ᾽ ἐνέργειαν. Vim Chriſti capitis intellige, qui, animæ inſtar, ſingula membra vegetat, ſed pro ipſorum modulo. Vulgata, *Secundum operationem*. Eraſmus, *Iuxta actum*. ¶ *Pro menſura*, ἐν μέτρῳ. Id eſt κατὰ μέτρον. ¶ *Membri*, μέλους. Sic legũt veteres Græci ſummo conſenſu, & ita etiam ſcholiaſtes Græcus, vt apparet ex interpretatione: quãuis in contextu ſcriptum ſit μέρους, id eſt, partis: quam lectionem ſequutus eſt Eraſmus, fortaſſis poſt Auguſtinum, libro & cap. modò citatis. ¶ *Incrementum capit corpori conueniens*, αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται. Id eſt, ita creſcit vt par eſt corpus creſcere. Neque enim abundat repetitum nomen σώματος. ¶ *Ad ſuiipſius extructionem*, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ. Incrementum ſingulorum quidem eſt membrorum: ſed omnes partes in totius corporis incrementũ conſentiunt, adeo quidem vt membrum non poſſit huius nutrimenti ac proinde incremẽti particeps eſſe, niſi cum reliquis cohæreat, diuerſarum illarum functionum vinculo & nexu, vt ex omnibus cõiunctis totum quiddam ſit compactum. Ideo addidit Apoſtolus ἐν ἀγάπῃ, per charitatem. Hæc enim illa eſt artuum, id eſt diuerſarum functionum, commiſſura.

17 *Reliquæ*, τὰ λοιπά. Vulgata hoc non legit, quod tamẽ omnino addendum videtur. Nec enim Iudæos ſed conuerſos à paganiſmo Epheſios compellat Paulus. ¶ *Mentis ſuæ*, τοῦ νοὸς αὐτῶν. Hoc illud eſt ἡγεμονικὸν tantopere celebratum à philoſophis: cui ſubiicit τὴν διάνοιαν, ἐξαίρετον ἀνθρώπου γέρας, inquit Philo De mundo, quam etiam ſolent Latini Mentem & Animum generaliter vocare: i. ſenſitiuæ interioris (quam vocant) facultates, in imaginando, cogitando & memorando poſitas. Tertio demum loco appetitiones nomine τῆς καρδίας, id eſt cordis, declarat. Ita Paulus philoſophica etiã diſtinctione accurata totum hominem oſtendit, extra Chriſtum, in quo vno inſtauratur, nihil minus eſſe quàm verè hominem. mentem enim vanam eſſe, obſcuratam eſſe cogitationem, appetitionẽ obduratam: vnde tandem conſequatur ἀναλγησία, ſponte ſeſe in gurgitem omnium vitiorum præcipitans.

18 *A vita Dei*, τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ. Vitam Dei appellat vitam illam qua Deus viuit in ſuis, (vt ſuprà, 2.1) quámque præcipit & approbat. ¶ *Obdurationem*, τὴν πώρωσιν. Vulg. *Cæcitatem*. Eraſmus, *Excæcationem*: miratus etiam cur Ambroſius Duritiam verterit. At ego miror πήρωσιν & πώρωσιν ab eo confundi: qua de re diximus Mar. 3.5. Deinde poteſt etiam hoc ſine copula explicari, ita videlicet vt cordis obduratio ſtatuatur à Paulo tanquam illius ignorantiæ origo: quia ſponte ſua homines per contumaciam reſpuunt lucem Dei in ipſorum corda incurrentem, & ſtatim à communibus illis notitiis deficiunt, quos ſi poſtea velis reuocare: quo ſibi videntur ſapientiores, eo pertinacius obſiſtunt veritati. Ita fit vt Euangelium (id eſt vitam illam Dei) non modò non amplectantur, ſed etiam ſecurè derideant homines.

19 *Poſteaquam dedoluerunt*, ἀπηλγηκότες. Labor (inquit Cicero Tuſcul. 2) callum quoddam obducit dolori. Idem ad Varronem ſcribens, Conſuetudo diuturna, inquit, callum iam obduxit ſtomacho meo. Ab hoc autem callo promptum eſt huc delabi vt omnis doloris ſenſus, i. omne συντηρήσεως iudicium amittatur, & mens reddatur ἀδόκιμος, vt Rom. 1.28. & homines, veluti ſcirro cancrum gignente, aut quaſi cauterio amputata conſcientia, (1. Tim. 4.2) in turpiſſima quæuis & aliena prorſus à natura hominis ratione aliqua præditi, præcipites ruant. Sic autem vſurpauit verbum Dedolere Ouidius, pro omnẽ doloris ſenſum abiicere,

abiicere, in his verſiculis, *Optimus ille fuit vindex, lædentia pectus Vincula qui rupit, dedoluitque ſemel.* Vulg. *Deſperãtes.* Legit enim ἀπηλπικότες, vt & Syrus interpres. Eraſ. *Poſteaquam peruenerint eò vt dolere deſierint.* ¶ *Certatim*, ἐν πλεονεξίᾳ. Id eſt, quaſi agatur de lucro, ita vt alius alium ſuperare contendat. Nam πλεονεξία propriè de auaris & ambitioſis dicitur. Vulgata, *In auaritiam*, abſurdè. Eraſm. *Cum auiditate*, non ſatis expreſſè.

Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν·	20	∴ Vos autem non ita didiciſtis Chriſtum:	20	*Vos autem non ita didiciſtis Chriſtum:*
Εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ,	21	Si modò de eo audiuiſtis, & per eum edocti eſtis, (∴ ſicut eſt veritas in Ieſu,)	21	*Si tamen illum audiſtis, & in ipſo edocti eſtis, ſicut eſt veritas in Ieſu.*
Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης·	22	∴ Deponere ∴ quod ad priſtinam conuerſationem attinet, ∴ veterem illum hominem qui ∴ deceptricibus cupiditatibꝰ corrumpitur:	22	*Deponere vos ſecundũ priſtinam conuerſationem, veterem hominẽ qui corrumpitur ſecundum deſideria erroris.*
Ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,	23	Renouari verò ∴ ſpiritu mentis veſtræ,	23	*Renouamini autẽ ſpiritu mentis veſtræ.*
Καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας.	24	Et induere ∴ nouum illum hominem, ∴ qui ſecundum Deum conditus eſt ∴ ad iuſtitiam ∴ & ſanctimoniam veram.	24	*Et induite nouum hominem qui ſecundũ Deum creatus eſt in iuſtitia & ſanctitate veritatis.*
Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν, ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη.	25	Quapropter depoſito mendacio, loquimini veritatem quiſque proximo ſuo. nam ſumus alij aliorum membra.	25	*Propter quòd deponentes mendacium, loquimini veritatem vnuſquiſque cũ proximo ſuo: quoniam ſumus inuicem membra.*
Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν·	26	∴ Iraſcimini, & ne peccate: ∴ ſol ne occidat ∴ ſuper exacerbatione veſtra:	26	*Iraſcimini, & nolite peccare: ſol nõ occidat ſuper iracundiam veſtram:*
Μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.	27	Neque date locum ∴ diabolo.	27	*Nolite locum dare diabolo.*

275

20 *Vos autem non ita*, ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως. Quid ſi poſt οὕτως diſtinctionem adſcribas? Sic enim Hebræi ואתם לא כן הלומדים [*veattem lo chen hallomedim*, &c.] i. eſt, vos autem non ita, ſub. facere conuenit, qui didiciſtis, &c. Luc. 22. 25.

21 *Sicut eſt veritas in Ieſu*, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ. Id eſt, quæ demum vera eſt ac ſyncera inſtitutio in Chriſto: vel, vt edocti ſunt qui verè ac ſeriò Ieſum cognoſcunt. Et eſt hoc membrum parentheſi includendum, vt cohæreat verbum ἀποθέσθαι cum verbo ἐδιδάχθητε. Commodior enim eſt hæc conſtructio illa quam probauit Syrus interpres, inſerta particula ἀλλὰ, & ſubaudito verbo ἐμάθετε, à v. 20, vt interiectus totus v. 21, parentheſi includatur. Repetitum eſt autem nomen Ieſu relatiui loco, Hebræorũ more,

22 *Deponere*, ἀποθέσθαι. Familiaris eſt Hebræis, ac Paulo præſertim, tranſlatio à veſtibus ſumpta, vt alibi expoſuimus. ¶ *Quod ad priſtinam conuerſationem attinet*, κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφήν. Κατὰ, id eſt על [*hal*,] nimium obſcurè Vetus interpres vertit hoc loco, *Secundum*. Eraſmus ſuo more, *Iuxta*. Eſt enim illi peculiaris hæc particula, quam tamen non memini legere in ea ſignificatione apud vllos idoneos auctores. ¶ *Veterem illum hominem*, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, id eſt vos ipſos. Hoc enim eſt quod ſignificat Dominus quum iubet vt quiſque abneget ſemetipſum. Neque enim quod ad qualitates attinet, quicquam ſani relinquit homini Apoſtolus, vt ſæpe iam oſtenſum eſt à nobis. Vide Rom. 6. 6. ¶ *Deceptricibus cupiditatibus*, τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης. Vulgata, *Deſideria erroris*. Vide infrà, 24.

23 *Spiritu mentis*, τῷ πνεύματι τοῦ νοός. Sic arbitror vocari quod in ipſa mente eſt intimum: ex quo efficitur nullam eſſe partem hominis quam non peruaſerit lethalis corruptio, ibi potiſſimum omnia vaſtans vbi oportuit rationis vim præcipuam eſſe.

24 *Nouum illum hominem*, τὸν καινὸν ἄνθρωπον. Quis ſit nouus homo, ex veteris antitheſi apparet & ſequenti deſcriptione. Vide Rom 6. 6. ¶ *Qui ſecundum Deum conditus eſt*, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. id eſt ad Dei exemplar & imaginem creatus. Loquitur autem non de ipſius animæ eſſentia, (vt poſt Manichæos impurus ille Flaccius Illyricus docuit) ſed de qualitatum inſtauratione. Qualitates autem intellige animæ inhærentes, quæ corrigendæ ſunt vt ſynceri ſint earum effectus, vnde רוח חדשה [*ruach chadaſchah*,] id eſt ſpiritum nouum, legimus, & לב חדש [*leb chadaſch*,] id eſt cor nouum, Ezech. 26. quod tamen ſibi facere iubentur apud eundem Prophetam cap. 18. v, 31. nempe poſtquam fuerint per eum Spiritum noui homines facti, qui in ſanctis efficit velle & perficere. vnde vtitur hoc loco Paulus verbo κτίζειν, & 2. Corinth. cap. 5. 17. & Galat. 6. 15, & ſuprà, 2. 10. κατὰ verò reſpondet כף הדמיון [*chaph haddimion*,] caph ſimilitudinis ac congruentiæ particulæ. Itaque ſuppeditat hîc nobis Paulus locupletiſſimam expoſitionem eius quod ſcriptũ eſt in Geneſi, creatum eſſe hominem ad Dei ſimilitudinem & imaginem. ¶ *Ad iuſtitiam*, ἐν δικαιοσύνῃ. Ἐν pro εἰς ſumitur, vt effectus & finis nouæ creationis ſignificetur. Vulgata & Eraſmus, *In iuſtitia*, admodum obſcurè. ¶ *Et ſanctimoniam veram*, καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Id eſt, minimè fucatam, ſed genuinam ac ſinceram: ex idiotiſmo Hebræorum, qui etiam occurrit ſuprà verſ. 22. vbi deceptrices cupiditates vocauit cupiditates deceptionis. Vulgata & Eraſmus, *Ex ſanctitate veritatis.*

26 *Iraſcimini*, &c. ὀργίζεσθε, &c. Hoc plerique de ira laudabili accipiunt, quam videlicet non excitat impatientia, ſed verus zelus format, quaſi illam præcipiat aut ad eam exhortetur Paulus. quæ explicatio mihi non videtur conuenire Apoſtoli inſtituto. Cur enim ſi hoc ita eſſet, moneret de ira ante ſolis occaſum ſemel domanda, quum illam potius ſemper in nobis vigere oporteat? Agit autem Paulus de compeſcendis vitioſis affectibus: ac proinde nullam iram hîc puto præcipi, ſed nos admoneri vt ſic ſaltem iraſcamur, vt quod ira ſuaſerit, peſſimus ſanè conſultor, non exequamur, atque adeò illi non indormiamus. Adiuuatur autem hoc dicendi genus pronuntiatione, hoc modo, Iraſcimini? id eſt, Contigítne vobis iraſci? at ne peccate, id eſt ne pergite longius. Falluntur autẽ qui hunc locum putant petitum ex Pſ. 4. 4. ¶ *Sol ne occidat*, ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω. Prouerbialis dicendi figura, qua ſignificatur iracundiam primo quoque tempore coercendam, vt Deut. 24. 13. ¶ *Super exacerbatione veſtra*, ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. Id eſt, ne vos animis commotos nox deprehendat. *Exacerbationem* autem malui dicere quàm *iracundiam* cum Vet. interprete, vel *iram* cum Eraſmo, neutra voce Græcum vocabulum exprimente: quòd magis videatur iræ exuperãtiam ſignificare. Prior igitur gradus eſt, iram non exequi: poſterior, vt ſi contigerit iraſci, caueamus ne hoc inſideat animo, ſed demus operam vt eam in lectum non adferamus.

27 *Diabolo*, τῷ διαβόλῳ. Eraſmus, *Calumniatori*, apertè hoc referens ad Euangelij aduerſarios qui calumniandi occaſionem facilè arripiunt. ſolitis Hebræis ſæpiſſimè vſurpare ſingularem numerum pro plurali. Ego potius

ad Satanam refero, calumniatorum omnium caput: quia multo vberior eſt doctrina, quum nullum ſit tam immane ſcelus quod ille non facilè perſuadeat tenacis iræ hominibus.

---

28 Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.

29 Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω· ἀλλ᾽ εἴτις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσι.

30 Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως.

31 Πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ᾽ ὑμῶν, σὺν πάσῃ κακίᾳ.

32 Γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν.

Κεφάλαιον ε.

Ioh.13.24, & 15.12 1.ioh.3.23

1 Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητά·

2 Καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.

28 Qui furabatur, non amplius furetur: ſed potius laboret, operando ∴ manibus ∴ quod bonum ſit, vt poſſit impertiri cui opus fuerit.

29 Nullus ſermo ∴ putris ex ore veſtro egreditor: ſed ſiquis eſt commodus ∴ ad ædificationis vſum, ∴ vt gratiam ∴ auditoribus adferat.

30 Et ne triſtitia afficite ∴ Spiritum illum ſanctum Dei, per quem obſignati eſtis ∴ in diem redemptionis.

31 Omnis amaritudo, & ∴ excãdeſcentia, & ira, & clamor, & ∴ maledicentia tollatur ex vobis, cum omni malitia.

32 Sed eſtote alij in alios benigni, miſericordes, ∴ condonantes vobis mutuò *offenſas*, ſicut & Deus in Chriſto condonauit vobis.

CAP. V.

1 E‖Stote igitur imitatores Dei, vt filij dilecti:

2 Et incedite in charitate, ſicut & Chriſtus dilexit nos, & tradidit ſemetipſum pro nobis oblationem ac victimam Deo, ∴ in odorem bonæ fragrantiæ.

28 *Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret operando manibus ſuis quod bonum eſt, vt habeat vnde tribuat neceſſitatem patienti.*

29 *Omnis ſermo malus ex ore veſtro non procedat: ſed ſiquis bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus.*

30 *Et nolite contriſtare Spiritum ſanctum Dei, in quo ſignati eſtis in diem redemptionis.*

31 *Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blaſphemia tollatur à vobis, cum omni malitia.*

32 *Eſtote autem inuicem benigni, miſericordes, donantes inuicem, ſicut & Deus in Chriſto donauit vobis.*

CAP. V.

1 *EStote ergo imitatores Dei, ſicut filij chariſſimi:*

2 *Et ambulate in dilectione, ſicut & Chriſtus dilexit nos, & tradidit ſemetipſum pro nobis oblationem & hoſtiam Deo in odorem ſuauitatis.*

---

28 *Manibus*, ταῖς χερσίν. Vulgata addit *ſuis*, ἰδίαις: vt habet Claromontanus codex & Syrus interpres.

¶ *Quod bonum eſt*, τὸ ἀγαθόν. Id eſt, laborando in rebus ſanctis & proximo vtilibus.

* 29 *Putris*, σαπρός. Id eſt corruptus & aliis noxius. Ita enim explicandum eſſe hoc epitheton apparet ex antitheſi. Nam ἀγαθὸν vocat eum ex quo fructus aliquis ad alios redire poſſit. Vide Matth. cap.7.verſ.17.

¶ *Ad ædificationis vſum*, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας. Vulgata, *Ad ædificationem fidei*. Legit enim etiam Claromontanus codex τῆς πίστεως, *fidei*, cæteris noſtris codicibus Græcis repugnantibus. Hieronymus, *Ad ædificationem opportunitatis* (id eſt opportunam) vt hoc dictum non de quauis ſed de præſenti neceſſitate intelligatur, vt etiam explicat Græcus ſcholiaſtes, monens hac ſententia flagitare Apoſtolum à nobis vt in familiari etiam ſermone omnes occaſiones proximi pro re nata ædificandi captemus. Maluit tamen Eraſmus in annotationibus interpretari, *Ad ædificationem, quoties opus eſt*. Sed mihi magis placet, permutata conſtructione, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας dictum eſſe pro πρὸς χρείαν τῆς οἰκοδομῆς, id eſt ad ædificationis vſum. quaſi ſcriptum ſit καὶ χρήσιμος πρὸς οἰκοδομὴν, *& vtiles ad ædificationem*, ſicut vertit, meo iudicio, quàm optimè Syrus interpres. Huius autem hypallages exempla multa occurrunt à grammaticis Hebræis annotata, vt Eſaiæ primo, *Cognouit præſepe Domini ſui, pro dominum præſepis ſui*, vt exigit loci circunſtantia. Nam Iudæi præſepe quidem, at non dominum agnoſcebant. qua de re diximus aliquid Act.cap.5.ver.20. & alibi, vbi etiam oſtendimus Græcos & Latinos ſcriptores idoneos ab eiuſmodi hypallage non abhorrere. vt in illo Ouidij verſiculo, *In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora.* ¶ *Vt gratiam adferat*, ἵνα δῷ χάριν. Gratiam appellat quod ad progreſſum in pietate & charitate pertineat. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *Vt det gratiam.* ¶ *Auditoribus*, τοῖς ἀκούουσι. Id eſt, τοῖς ἀκροάταις, ex Hebræorum more, participio poſito pro verbali nomine.

30 *Spiritum illum ſanctum Dei*, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ. Mutuatus eſt hoc dicendi genus Paulus ab Eſa. cap.63.ver.10. Repetitio autem articulorum, & additum etiam nomen Dei non caret magna emphaſi, adeo vt in ſingulis vocabulis grauiſſima argumenta quaſi deliteant. Loquitur autem de Spiritu ſancto ἀνθρωποπαθῶς, vt dextrè omnino annotauit doctiſſimus interpres, quaſi diceret, Date operam vt Spiritus ſanctus libenter inter vos habitet, quaſi in domicilio grato ac iucundo, nec vllam triſtitiæ materiam illi præbete.

¶ *In diem redemptionis*, εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. Vide ſuprà, cap.1.verſ.14.

31 *Excandeſcentia*, θυμός. Sic conuertit Cicero: & quum ſequatur ὀργὴ, videtur hoc ſtatuendum diſcrimen, vt θυμὸς primam illam ſanguinis ebullitionem, ὀργὴ verò iam accenſam iram declaret. Videtur enim Paulus quoſdam gradus illius furoris facere, incipiens à πικρίᾳ, id eſt animi offenſione, quum intus carpitur animus: vnde mox incipit pectus caleſcere, dum erumpat ira: vnde tandem clamores & rixæ, non ſine conuiciis. Vulgata, *Ira*. Eraſmus, *Tumor.*

¶ *Maledicentia*, βλασφημία. Vulgata, *Blaſphemia*. Vide Matthæum 9.3. & 15.19. *

32 *Condonantes vobis mutuò [offenſas,]* χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, id eſt, συγγνωμονικοί, vt rectè explicat Græcus ſcholiaſtes. quæ virtus lenitatis opponitur offenſioni ex diametro. Sic autem accipitur verbum χαρίζεσθαι pro συγγινώσκειν aliis etiam locis, vt 2.Corinth 2.10. ἑαυτοῖς autem idem declarat atque ἀλλήλοις, quum de duobus minimùm agatur, vt non ſit ſimplex reciprocatio, ſed ἀλληλοπαθῶς quam vocant, vt infrà, 4.19, & Coloſſ.3.13. Vulgata, *Donantes inuicem.* Eraſmus, *Largientes vobis inuicem.*

IN CAPVT V.

2 *In odorem, &c.* εἰς ὀσμὴν, &c. Alludit ad Legis thymiamata, quibus Chriſti obedientia adumbrabatur.

Πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις·	3	‖Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia ¨ne nominator quidem inter vos, ſicut decet ſanctos:	3	*Fornicatio autem & omnis immũditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, ſicut decet ſanctos:*	Suprà,4.19 coloſſ 3.5 2.theſ.2.17
Καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα· ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία.	4	Et obſcœnitas, & ſtultiloquium, & ¨ſcurrilitas, quæ non conueniunt; ſed potius gratiarum actio.	4	*Aut turpitudo, aut ſtultiloquium, aut ſcurrilitas, quæ ad rem non pertinent: ſed magis gratiarum actio.*	
Τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ.	5	Nam hoc ¨noſtis, nullũ ſcortatorem, aut impurum, ¨autauarum, ¨qui eſt idololatra, habere hæreditatẽ in regno Chriſti ¨& Dei.	5	*Hoc enim ſcitote intelligentes, quòd omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, qui eſt idolorum ſeruus, non habet hæreditatem in regno Chriſti & Dei.*	
Μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις. διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.	6	‖Nemo vos ſeducat inanibus ſermonibus, propter hæc enim ¨venit ¨ira Dei ¨in homines cõtumaces.	6	*Nemo vos ſeducat inanibus verbis, propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ.*	Matt.14.4 mar.13.5 luc.11.8 2.theſ.3.17
Μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν.	7	Ne igitur eſtote conſortes eorum.	7	*Nolite ergo effici participes eorum.*	
Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ· ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε·	8	Eratis enim olim ¨tenebræ, nunc autem lux in Domino: vt ¨filij lucis incedite.	8	*Eratis enim aliquando tenebræ, nũc autem lux in Domino: vt filij lucis ambulate:*	
(Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ)	9	(Nam ¨fructus Spiritus *ſitus eſt* in omni bonitate & iuſtitia & veritate)	9	*(Fructus enim lucis eſt in omni bonitate & iuſtitia & veritate)*	
Δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.	10	Probantes quid ſit acceptum Domino.	10	*Probantes quid ſit beneplacitum Deo.*	
Καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε.	11	Et ne commercium habete cum operibus illis infrugiferis tenebrarum, ſed potius etiam ¨arguite.	11	*Et nolite communicare operibus infructuoſis tenebrarum. magis autem & redarguite.*	

---

3 *Ne nominator quidem,* μηδὲ ὀνομαζέσθω. Quos non pudet Paulum ipſum vt ſeueriorem quàm par ſit accuſare, ij, vt profani ſunt, profanum ſaltem ſcriptorem, ſed ſanctum tamen, ſi cum ipſis comparetur, Iſocratem inquam, audiant ita ſcribentem, τὸ λέγειν ὡς δεῖ, τοῦ φρονεῖν εὖ μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα· καὶ λόγος ἀληθὴς, καὶ νόμιμος, καὶ δίκαιος, ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἴδωλόν ἐστιν.
* Alluſiſſe verò Paulus etiam videri poteſt ad locum Dauidis pſ.16,4.

4 *Scurrilitas,* εὐτραπελία. Eraſmus, *Vrbanitas,* nimium amplè. Eſt enim particula ἢ poſita per epexegeſin, vt εὐτραπέλους hîc vocarit Apoſtolus eoſdem atque μωρολόγους καὶ γελωτοποιούς, quum alioqui εὐτραπελία Græcis vt Vrbanitas Latinis minimè damnetur, cuius etiam exempla plurimis locis habemus in ſacris libris, vt 1.Reg.cap.18,27. 2.Reg. cap.2.23. Eſaiæ cap 14.11, & alibi ſæpe: cui opponitur impia puerorum ſcurrilitas 2.Reg.2.23. Huc autem accommodari etiam non ineptè poſſit hic Ariſtot. locus ex Polit.7, cap.17. ὅλως μὲν οὖν αἰσχρολογίαν ἐκ τῆς πόλεως ὥσπερ ἄλλο τι δεῖ τὸν νομοθέτην ἐξορίζειν. ἐκ τοῦ γὰρ εὐχερῶς λέγειν ὁτιοῦν τῶν αἰσχρῶν, γίνεται καὶ τὸ ποιεῖν σύνεγγυς. Id eſt *Legiſlatorem oportet quantum aliud quidpiam ſermonis turpitudinem è ciuitate expellere. Nam facilè turpia loquendo, efficitur vt homines his proxima faciant.*

5 *Noſtis* ἴστε γινώσκοντες. Vulgata (vt etiam citatur hic locus à Cypriano epiſt.52,) legit ἴστε, *ſcitote intelligentes.* quod genus loquendi admodum inſolens Græcis fuerit. Syrus tamen interpres ſic etiam legit. ¶ *Aut auarum,* ἢ πλεονέκτης. Cypr. vertit *fraudatorem:* & de hoc vocabulo alibi diximus. ¶ *Qui eſt idololatra,* ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Id eſt idolorum ſeruituti addictus. Nam (vt Rom.1.9. & alibi diximus) inane eſt diſcrimen illud duliæ & latriæ, in quo ſibi nonnulli ſtultè & imperitè placent. Apud Cypr. loco paulo ante citato, legitur *quod eſt idololatria:* ſed perperam opinor, pro *idololatra.* Nam in quibuſdam etiam codicibus Grẹcis legimus, ὅ ἐστιν εἰδωλολάτρης. Quæritur autem hoc in loco cur auarum vocet idololatram. Nam ſi hoc referas ad auari affectum, qui Deum præ theſauro negligat, & à ſuis opibus quaſi à ſolo numine totus pendeat, idem videtur de ſcortatoribus dici poſſe, & iis fere omnibus qui certæ alicui rei ſunt prorſus addicti: vt ij quorum Deus venter eſt, vt Rom.16.18, & Phil.3.19. Sed magnum eſt in eo diſcrimen, quòd etſi omnes iſti Deum præ eo negligant cui ſunt addicti, tamen in eo non collocant ſpem vitæ, vno auaro excepto, qui in ſuis opibus vitam ſuam poſitam eſſe putat. Itaque apertè dicitur idololatriæ ſpecies eſſe auaritia, Coloſ.3.5. ¶ *Et Dei,* καὶ Θεοῦ. Comperimus hoc non legi in vno manuſcr. codice. quod tamen extat in aliis omnibus, & apud Syrum quoque interpretem, Et notandum eſt non ſcribi καὶ τοῦ Θεοῦ, ſed vnico articulo τοῦ ſubiici nomina Χριστοῦ & Θεοῦ, qui locus manifeſtè conuincit Arianos.

6 *Venit,* ἔρχεται. Id eſt, venire ſolet, vt conuertit Eraſmus. Vide Matth.26.23. ¶ *Ira Dei,* ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Id eſt animaduerſio ab irato Deo profecta μετωνυμικῶς.
¶ *In homines contumaces,* ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Præpoſitio ἐπὶ videtur indicare, iram Dei quaſi præcipitem è cælo in iſtorum caput ruere. Quod autem attinet adipſum dicẽdi genus, vide ſuprà, 2.2. Vulgata, *Filios diffidentiæ,* Eraſmus, *Filios inobedientiæ.*

8 *Tenebræ,* σκότος. Id eſt, tenebricoſi. vt copioſè deſcripſit ſuprà, 4.28. Sed iſta metonymia magnam habet emphaſin, vt quum ſcelus pro ſceleſto dicimus Ita ſi pro luce ſubſtituas lucidos, multum detraxeris de ſententiæ pondere. Tribuitur autem lucis nomen fidelibus, tum quia vera luce illuſtrantur in ſeſe, tum verò quod aliis etiam præluceant: adeo vt ſceleratorum vitam etiam coarguant: quæ ratio diligenter conſideranda eſt hoc in loco.
¶ *Filij Lucis,* τέκνα φωτός. In hac formula libenter etiam retinui filiorum nomen, peculiari quadam ratione, nempe vt intelligamus omne hoc beneficium ab adoptionis fonte proficiſci, quum alioqui hæc dicendi formula latius pateat.

9 *Fructus Spiritus,* ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος. Id eſt, regenerationis, vel Spiritus ſancti, cuius vi ſumus facti lux in Domino. Vulgata, *Fructus lucis,* ὁ καρπὸς τοῦ φωτός: quam lectionem in Claromontano & aliis duobus veteribus libris inuenimus, vt & apud Syrum interpretem.

11 *Arguite,* ἐλέγχετε. Id eſt, palam facite, ſancta nimirum & honeſta vita, qua ſignificatione accipitur etiã perelegan ter verbũ κατηγορεῖν apud Græcos. Sed & apud Hebræos הוכיח [*hochiach*] tam ſignificat arguere quàm conuincendo patefacere. Denique arguendi verbũ hoc propriè declarat, vt in illo Virgilij verſiculo, *Degeneres animos timor arguit.* Et in illo Ouidij etiam in laude, *Quæ latet, inque bonis ceſſat nõ cognita rebus, Apparet virtus, arguiturque malis.* Ambroſius vertit, *Obiurgate:* quod meritò reprehendit Eraſm.

12 Τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν.

13 Τὰ δὲ πάντα, ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς, φανεροῦται. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι.

14 Διὸ λέγει, Ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός.

Coloſ.4.5 15 Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε· μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί.

16 Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι.

Rom. 12.2 1.theſ.4.3 17 Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου.

18 Καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι.

19 Λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.

20 Εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῷ Θεῷ καὶ πατρί.

12 ¨Nam quæ occultè fiunt ab iſtis, turpe eſt vel dicere.

13 Sed omnia illa, dum à luce arguuntur, manifeſta fiunt. ¨lux enim illud eſt quod omnia facit manifeſta.

14 Quapropter ¨dicit, Excitare qui dormis, & ſurge ¨à mortuis, & ¨illuceſcet tibi Chriſtus.

15 ‖¨Videte igitur quomodo ¨accuratè incedatis, non vt inſipiētes, ſed vt ſapientes:

16 ¨Redimentes occaſionem, ¨quoniam dies mali ſunt.

17 ‖Propterea ne eſtote imprudentes, ſed intelligentes quę ſit voluntas Domini.

18 Et ne inebriamini vino, ¨in quo ¨luxus eſt, ſed implemini Spiritu:

19 Loquentes ¨inter vos mutuò pſalmis & hymnis & cantionibus ſpiritualibus, canentes ac pſallentes ¨in corde veſtro, Domino.

20 Gratias agentes ſemper de omnibus, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, ¨Deo & Patri.

12 *Quæ enim in occulto fiūt ab ipſis, turpe eſt & dicere.*

13 *Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifeſtantur. omne enim quod manifeſtat, lumen eſt.*

14 *Propter quod dicit, Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Chriſtus.*

15 *Videte itaque fratres quomodo cautè ambuletis: non quaſi inſipientes, ſed vt ſapientes:*

16 *Redimentes tēpus, quoniam dies mali ſunt.*

17 *Propterea nolite fieri imprudētes, ſed intelligentes quæ ſit voluntas Dei.*

18 *Et nolite inebriari vino, in quo eſt luxuria, ſed implemini Spiritu:*

19 *Loquentes vobiſmetipſis in pſalmis & hymnis, & canticis ſpiritualibus, cātantes & pſallentes in cordibus veſtris Domino.*

20 *Gratias agentes ſuper omnibus, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, Deo & Patri.*

---

12 *Nam quæ occultè fiunt*, τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα. Huc pertinent elegantes illi verſiculi, *Nox & Amor Vinúmque nihil moderabile ſuadent: Illa pudore vacat, Liber Amórque, metu.*

13 *Lux enim illud eſt*, &c. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι. Vulgata, *Omne enim quod manifeſtat, lumē eſt.* Eraſmus, *Quicquid manifeſtum redditur, lumen eſt.* Quum participium φανερούμενον ſit vocis mediæ, ſpectandum fuit quæ ſignificatio conueniret. Ac mihi quidem videtur hæc ſententia tam perſpicua, vt cum doctiſſimo interprete non dubitem affirmare Paulum à proprio lucis officio argumentari: vt quod verum ſit filiorum lucis officium declaret, nempe vt non modò nihil habeant cum tenebris commune, ſed etiam illarum quantumuis intimas latebras patefaciant. Eadem erit ſententia ſi τὸ φανερούμενον accipias pro ſubiecto, & conuertas, *Quicquid enim manifeſtum facit, lux eſt.* id eſt, *Quicquid res obſcuras patefacit, lux eſt.* Nam quòd de articulo laborat Eraſmus, nihil eſt, quum τὸ φανερούμενον poſitum ſit pro ὃ φανεροποιεῖ, nec aliter ferè loquantur Græci. & ita etiā verterit Syrus interpres. Scholiaſtes verò τὸ φανερούμενον paſſiuè interpretatur, vt ſit ſenſus, Quicquid manifeſtum fit, lucem eſſe. i. lucidum fieri. Certum enim eſt lucis acceſſu tenebras fugari, quibus ipſa ſuccedat. Sed nō video quî ſatis cōueniat particula γὰρ iſti ſententiæ. Deinde vt hoc verum ſit in iſtis corporeis tenebris à quibus ſumpta eſt tranſlatio, at certè in mentis tenebris non eſt hoc perpetuum, vt quoties à luce arguūtur, in lucem mutentur: niſi Lucē eſſe pro Conſpicuū fieri omnibus accipias.

14 *Dicit*, λέγει. Dicit videlicet Scriptura, vel Deus per Prophetam loquens. Videtur autem hoc petitum partim ex Eſa.60.1. ſed multo magis ex eiuſdem Prophetæ 26.19 & 21. quod miror ab interpretibus non fuiſſe animaduerſum. Sed altera ſupereſt quæſtio, quorſum hæc adferat Apoſtolus. Quidam igitur cum proxima ſententia coniungunt: alij cum eo quod iuſſit Apoſtolus tenebras à luce coargui. Ego malim ad ipſum fundamentum huius doctrinæ referre: quòd videlicet fideles olim quidem fuerint tenebræ, nūc verò ſint lux in Domino. Ita enim (ni fallor) multo melius cohærebit. Nam ſomnus tenebris non luci conuenit. ¶ *A mortuis*, ἐκ νεκρῶν. Sic apud Ciceronem lib.1. De oratore legimus, A mortuis dicendo aliquem excitare. Loquitur autem Paulus de morte peccati.

¶ *Illuceſcet tibi*, ἐπιφαύσει σοι. Quidam ex veteribus & quidem inter alios Auguſtinus legerunt, *Continget te Chriſtus*, id eſt ἐπιψαύσει, non autem ἐφάψεται, vt putauit Eraſmus. Et alij cōtrà vt Ambroſius, *continget Chriſtum*, ἐπιψαύσει τοῦ Χριστοῦ, vt habet etiam Claromontanus codex. Sed plana eſt & maximè conſentanea ſcriptura recepta. Vulgata, *illuminabit te.* Hieron. *orietur tibi Chriſtus.* *

15 *Videte*, βλέπετε. *Bene dixit Videte*, inquit Eraſmus, *quoniam nihil in tenebris cernitur.* quod tamen mihi ſubtilius videtur. ¶ *Accuratè*, ἀκριβῶς. Vulgata, *Cautè.* Eraſmus, *Circunſpectè.*

16 *Redimentes occaſionem.* ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν. Sinere tempus elabi nobis aliud agendo, & redimere tempus, cōtraria ſunt. Nam illud hominis eſt negligentis & diſſoluti, iſtud verò frugi & ſapientis, non modò non abuti occaſione, ſed etiam mille voluptatibus redimere. Metaphora igitur ſumpta eſt à mercatoribus, qui curioſe merces conſiderant, & deliciis omnibus facilè vel lucellum aliquod anteponunt. oſtendítque Paulus qua in re diligentes & auidos quaſi emptores eſſe nos oporteat.

¶ *Quoniam dies mali ſunt*, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. Dies malos vocant Hebræi (vt Gen.47.9) tempora difficultatum & aſperitatis plena: cuiuſmodi quum inciderint, velati quū fames vel penuria ingruit, vel cū callidis & aſtutis hominibus eſt agendum, vel mercatura dubiæ & ancipitis fortunæ videtur: tum ſolent mercatores circunſpectè agere omnia, in quamuis opportunitatem intenti. Hoc verò exemplum nobis ad imitandum proponit Apoſtolus, in iis quæ ad pietatem & charitatem proximi ſpectant, ad præcidendas omnes occaſiones aduerſariis Euangelij.

18 *In quo*, ἐν ᾧ. In quo videlicet vino, vel qua in re. i. in ebrietate. vt ᾧ poſitum ſit neutro genere, nec rem ipſam damnet Apoſtolus, ſed immodicū & intempeſtiuū vſum. ¶ *Luxus*, ἀσωτία. i. omnis profuſio, eáque ſumma cum turpitudine coniuncta. Cic. lib. De finibus, *Nolim* (inquit) *mihi fingere aſotos, vt ſoletis, qui in menſam vomant, & de conuiuiis auferantur, crudíque poſtea rurſus ſeſe ingurgitent.* Vulgata. *Luxuria.* Vide hac de re Prou.23.29, vbi diuiniſſima hypotypoſi iſta ἀσωτία ab effectis deſcribitur. *

19 *Inter vos mutuò*, ἑαυτοῖς. id eſt, ἀλλήλοις. vide ſuprà, 4.32. Cæterùm de pſalmis, hymnis & canticis dicemus aliquid infrà, Coloſ. cap.3. ver.16. ¶ *In corde veſtro*, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. ſiue ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, *in cordibus noſtris*, vt multi codices habent, id eſt ſerio cordis affectu, non autem lingua duntaxat. Neque enim in corde idem hîc declarat atque Intus & apud ſe, quum mentio fiat canendi & pſallendi, nempe in cœtu.

20 *Deo & Patri*, Θεῷ καὶ πατρί. Claromontanus codex, habet καὶ Θεῷ πατρί, *& Deo patri.* Syrus autem abſque copula, Θεῷ πατρί, Deo patri.

21 *Subii-*

21 Ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Θεοῦ.

22 Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ·

23 Ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας· καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος.

24 Ἀλλ᾽ ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.

25 Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς·

26 Ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι·

27 Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν μὴ ἔχουσαν σπίλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ᾽ ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος.

28 Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾷν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.

29 Οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ᾽ ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν·

30 Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ.

21 Subiicientes vos alij aliis, cum timore Dei.

22 ‖Vxores propriis viris ſubiicite vos, vt Domino:

23 ‖Quoniam vir eſt caput vxoris, vt & Chriſtus eſt caput Eccleſiæ: & is eſt qui ſalutem dat corpori.

24 Itaque ſicut Eccleſia ſeſe ſubiicit Chriſto, ita & vxores ſuis viris ſeſe ſubiiciunto in omnibus.

25 ‖Viri diligite vxores veſtras, ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſemetipſum expoſuit pro ea:

26 Vt eam ſanctificaret, poſtquam *eam* purgaſſet lauacro aquæ per verbum.

27 Vt ſiſteret eam ſibi glorioſam, *id eſt* Eccleſiam non habentem maculam aut rugam, aut quicquam eiuſmodi, ſed vt eſſet ſancta & inculpata.

28 Ita debent viri diligere ſuas vxores vt ſua ipſorum corpora. Qui diligit ſuam vxorem, ſeipſum diligit.

29 Nullus enim vnquam ſuam ipſius carnem odio habuit: imò enutrit ac fouet eam, ſicut & Dominus Eccleſiam.

30 Quoniã membra ſumus corporis eius, ex carne eius, & ex oſſibus eius.

21 *Subiecti inuicem, in timore Chriſti.*

22 *Mulieres viris ſuis ſubditæ ſint, ſicut Domino:*

Coloſ 3.18
tit.2.5
1 pet.3.1

23 *Quoniam vir caput eſt mulieris, ſicut Chriſtus caput eſt Eccleſiæ: ipſe ſaluator corporis.*

1.Cor.11.3

24 *Sed ſicut Eccleſia ſubiecta eſt Chriſto, ita & mulieres viris ſuis in omnibus.*

25 *Viri diligite vxores veſtras, ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiã, & ſeipſum tradidit pro ea:*

Col.3.19

26 *Vt illam ſanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo:*

27 *Vt exhiberet ipſam ſibi glorioſam, Eccleſiam non habentem maculam aut rugam, aut aliquid eiuſmodi, ſed vt ſit ſancta & immaculata.*

28 *Ita & viri debent diligere vxores ſuas vt corpora ſua. Qui ſuam vxorem diligit, ſeipſum diligit.*

29 *Nemo enim vnquam carnem ſuam odio habuit, ſed nutrit & fouet eam, ſicut & Chriſtus Eccleſiã:*

30 *Quia membra ſumus corporis eius, de carne eius, & de oſſibus eius.*

---

21 *Subiicientes vos*, ὑποτασσόμενοι. Vulgata, *Subiecti*, Atqui Paulus hoc loco & deinceps non ſimpliciter de ordine quẽ Dominus conſtituit, ſed de illo diligenter ſeruando diſſerit. Itaque ex Hebr. idiotiſmo ſæpe à nobis obſeruato ὑποτάσσεσθαι ponitur paſſiua reciprocatione coniugationis Niphal ſiue Hithpahel. ¶ *Cum timore Dei*, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Bene hoc addidit. neque enim quæuis coniunctio & mutua reuerentia probatur, ſed ea demum cuius eſt vinculum ipſe Deus: ſiue (vt legit Vetus interpres) Chriſti reuerentia. id eſt, niſi ad Dei ſiue Chriſti gloriam tanquam ſcopum referatur.

22 *Vt Domino*, ὡς τῷ Κυρίῳ. Quid ergo? an par eſt mariti ac Chriſti auctoritas? Minimé. ſed cohærent tamen iſta aliquatenus, quòd in matrimonij coniunctione, quæ ſimilitudinem quãdam habet cum Chriſti & Eccleſiæ vnione, vir (vt ſuperior) Chriſti, vxor (vt inferior) Eccleſię perſonam referat. Vxor igitur quæ marito ſubiectionem negat (exceptis iis duntaxat in quibus maritus à Chriſto, ac proinde à perſona ſua deficit, quæque præſtare ipſa non poſſit quin Chriſtum abiiciat) Chriſto ipſi potius reſiſtit quàm marito.

23 *Caput*, κεφαλή. Ita ſignificatur viri præſtantia, ſicut caput inferioribus membris & ſitu & cæteris rebus excellit. ¶ *Et is eſt*, καὶ αὐτός ἐστι. id eſt, Nam is eſt. Nemo verò non videt (opinor) hoc propriè dici de Chriſto, à quo, tanquam à capite, corpus ipſum (id eſt Eccleſia) ſalutem haurit. Sic etiam quadantenus mulier à marito pendet, cuius labore & diligentia nutritur ac fouetur. Viri enim eſt quærere quod mulier conſeruet. itaque turpiter ingrata eſt etiam vxor quæ maritum non reueretur. Maritus autem & ipſe officij ſui viciſſim admonetur, vt copioſius explicat Apoſtolus à verſu 25.

24 *Itaque*, ἀλλά. Id eſt, ὥστε. Nam ἀλλὰ (inquit Gaza) καὶ συμπλεκτικῶς καὶ συλλογιστικῶς λέγεται. & argumenti ſeries prorſus oſtendit ita eſſe accipiendum hoc in loco. Vulgata, *Sed*. impropriè: quod nonnullos fefellit in ſuperioris verſiculi fine explicando.

26 *Sanctificaret*, ἁγιάσῃ. Id eſt, ſanctam efficeret. Sanctũ autem dicitur quod Deo ſeparatum eſt ac conſecratum: éſtque huius conſecrationis ſymbolum Baptiſmus, & quidem efficax, non ſua virtute, ſed eius qui vnus factus eſt nobis fidelibus omnia. ¶ *Poſtquam* [*eam*] *purgaſſet*, καθαρίσας. Eraſmus, *Mundatam*, rectè quidem obſeruato tépore, ſed ambiguè, propter linguæ Latinæ inopiam, quæ participiis actiuis præteriti temporis caret. Itaque cauendum fuit nequis putaret ipſi externæ ablutioni aut aquæ, aut miniſtro, operi denique operato (quod vocant) tribui quod eſt vnius Dei opus: quanuis iſtis adminiculis vtatur ad id repræſentandum quod ipſe in ſolidum intus efficit, vt rectè omnino & ſuo loco obſeruauit doctiſſimus interpres. ¶ *Per verbum*, ἐν ῥήματι. Verbum appellat, κατ᾽ ἐξοχήν, promiſſionem gratuitæ in Chriſto iuſtificationis & ſanctificationis. & hîc rurſus multa præcipitia cauenda ſunt. Primùm ne verbum hominum pro verbo Dei ſubſtituamus, aut verbo Dei coniungamus tanquam ſupplemẽtum: deinde ne verbum pronuntiatum duntaxat, ſed explicatum & fide perceptum intelligamus: ne illud in magicam aliquam incantationem vertamus.

27 *Eam*, αὐτήν. Sic habent noſtri Græci codices. & Syrus etiam interpres. Multi tamen ex Latinis legunt αὐτός, *ipſe*, quæ ſcriptura ſuum etiam pondus habet. ¶ [*Id eſt*] *Eccleſiam*, τὴν ἐκκλησίαν. Additus articulus mihi videtur poſtulare vt poſt ἔνδοξον ſcribatur diſtinctio, & per epanalepſin iſta intelligantur. ¶ *Non habentem maculam*, μὴ ἔχουσαν σπῖλον. Donatiſtæ ex hoc loco colligebant orthodoxorum Eccleſias nomine Eccleſiarum indignas eſſe, & perfectionem iuſtitiæ volebant in hac vita conſtituere. Noſtri ſophiſtę impudentius etiã loquuntur. nam primùm omnium Eccleſiæ nomen ſolis quibuſdam perſonis alligant, & dignitatibus quas vocant: quarum tamen præcipuam partem non modò non aſſentiente, ſed etiam diſertè refragante verbo Dei, ſtabiliuerunt. Deinde quum huius Eccleſiæ ſuæ ſingulas partes impuriſſimas fateri cogantur, contrariam tamẽ ex diametro qualitatem vniuerſali Eccleſiæ ſuæ tribuunt.

29 *Suam ipſius carnem*, τὴν ἑαυτοῦ σάρκα. Id eſt, ſuum corpus.

30 *Ex carne eius*, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Alludit ad fœminæ

creationem quæ verè fuit ex carne & oſſibus Adami, & κατ᾽ οὐσίαν, & ſecundum qualitatem, id eſt quatenus vxor fuit Adami. Errant autem vehementer & periculosè qui hanc noſtri cum Chriſto coniunctionem ad ipſius ἐνσαρκώσιν referũt, quum hac ratione communicetur cum quibuſuis infidelibus quod Apoſtolus ſolis fidelibus tribuit, & tamen magis propriè dici poſſit Chriſtus eſſe caro ex carne noſtra, vtpote quam ex Adamo ſumpſit Hebr. 2.14. Itaque ad ſola Chriſti membra iſtud pertinet. Eius autem membra nõ ſumus quatenus homines, ſed quatenus Chriſtiani: ac proinde Eccleſia non eſt Chriſti ſponſa ſecũdùm primam hominum generationem, neque ſecundum ipſam humanam naturam: ſed quatenus in illo vt altero Adamo regeneratur, ſingulis eius mẽbris noua illa qualitate ſanctificatis, & mundatis, vt ſint noui homines, iam nunc quidem inchoata animæ nouitate, corporis autem incorruptione tandem quoque ſequutura, vt declaratur Rom. 8.10, & 11. Hoc autem aſſequimur noſtri, id eſt noſtræ tum animæ, tum carnis cum ipſo Chriſto, arctiſſima, & efficaciſſima copulatione, ídque non vlla ipſius carnis cum noſtra συναφῇ (quod ridiculum eſt commentum) ſed myſtica, vt mox Apoſtolus exponit. Huius autem communionis obſignatio & ſymbolũ eſt Cœna Domini (quã vocamus) vt verè ſimus caro ex Chriſti carne, & os ex oſſibus eius, in vitam æternam. i. vt verè vnum facti cum eo, fruamur omnibus ipſius bonis.

Gen. 2.24 matt. 19.5 mar. 10.7 1.cor.6.16	Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.	31	‖Propterea derelinquet homo patrẽ ſuum, ac matrem, & agglutinabitur vxori ſuæ: ∴ & qui duo *erant*, fient vna caro.	31	*Propter hoc relinquet homo patrem & matrem ſuam, & adhærebit vxori ſuæ: & erunt duo in carne vna.*
	Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.	32	∴Myſterium hoc magnum eſt: loquor autem ∴de Chriſto & de Eccleſia.	32	*Sacramentum hoc magnum eſt: ego autem dico in Chriſto & in Eccleſia.*
	Πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ᾽ ἕνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν· ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.	33	∴Itaque & vos ſinguli, ſuam quiſque vxorem ita diligito vt ſeipſum, vxor autem ∴ *videto* vt reuereatur virum.	33	*Veruntamẽ & vos ſinguli, vnuſquiſque vxorem ſuam ſicut ſeipſum diligat: vxor autem vt timeat virum ſuum.*
	Κεφάλαιον ς.		CAP. VI.		CAP. VI.
Col. 3.20	ΤΑ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ. τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον.	1	L‖Iberi, auſcultate ∴in Domino parentibus veſtris: id enim eſt iuſtum.	1	*FIlij, obedite parentibus veſtris in Domino: hoc enim iuſtum eſt.*
Exo. 20.12 deut. 5.16 eccl 3.10 matt. 15.4 mar. 7.10	Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· (ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ)	2	‖Honora patrẽ tuum & matrem: quod eſt præceptum primum ∴cum promiſſione,	2	*Honora patrem tuum & matrem tuam: (quod eſt mandatum primum in promiſſione)*

31 *Et qui duo [erant,]* καὶ οἱ δύο. Vide Matth. 19.5.

32 *Myſterium*, μυστήριον. Id eſt arcanum, quia fit per Spiritum ſanctum arcana ſua virtute in nobis ſeſe exerentẽ. Quid autem à communi hominum ſenſu magis remotũ quam nos miſeros in terris repentes, cum Chriſto Filio Dei, terræ & cæli Domino, ad dextram Patris ſedente, ita ſpirituali connubio vnum fieri, vt ab eo iuſtitiam omnem ac proinde vitam æternam hauriamus? Mirum eſt autẽ, quum tam apertè dixerit Paulus arcanam eſſe iſtam coniunctionẽ, tandiu multos contendere vt arcanam non eſſe probent. Neque enim video quid aliud iſti moliantur qui in ſacræ cœnæ inſtitutionis verbis tropum nolunt agnoſcere, quàm vt realem ſubſtantiæ carnis Chriſti intra nos traiectionem orali, vt loquuntur, manducatione ſtatuant. Quorſum hoc veró? nempe quòd alioqui ipſius Chriſti communicationem excludi, alioqui nuda relinqui ſigna, alioqui actum de verbi Dei auctoritate putant: nec interim vident ſe noſtræ fidei fundamenta conuellere. At certè nullum eſt aliud coniunctionis noſtrę cum Chriſto fratre noſtro organum in hoc mundo, quàm fides: in altero verò * ſeculo, ipſe Dei conſpectus. Neque illa monſtra patitur carnis Chriſti veritas, neque noſtra in terris procul ab ipſius corpore peregrinatio, neque ſpiritualis noſtræ cum Chriſto conſociationis ſcopus. vt alia plurima prætermittam abſurdiſſima & falſiſſima, quæ illam tum μετουσίαν tũ συνουσίαν cõſequuntur. Quòd autem ad eos attinet qui ex hoc loco ſtatuunt matrimonium eſſe ſacramentum, ex eorum genere quæ ipſi ſeptem cõmemorant, miſerabilis eſt eorum ignorantia, & tamen ſingularis & perfricta impudentia. Quid enim habent quod proferant? Nec Hieronymus, nec Auguſtinus, nec Dionyſius ille quem toties vt clypeum nobis opponunt, ſic vſquam appellant. Hoc vnũ habent quod prætexant, Veterem interpretem vocare ſacramentum: quæ vox deinde multis impoſuit. Atqui idẽ interpres μυστήριον ſacramentum bis aut ter conuertit, ſuprà, cap. 3. & Coloſſ. 1.27, vbi de Gentium vocatione diſſeritur. Sit ergo Gentium vocatio octauum ſacramentum. Eadem vox ab illo in Daniele aliquoties inculcatur, & alibiquoque: quis ergo erit ſacramentorum finis? Ridiculum igitur eſt iſtud. Sed præterea, quàm in eo ſe oſtendũt nullo iudicio præditos, quod non animaduerterunt Paulum diſertè addere ſe non de coniugio, ſed de Eccleſiæ ac Chriſti cõiunctione loqui? Quod ſi etiã illis cõceſſero iſta viri & vxoris arctiſſima coniunctione adũbrari Chriſti & Eccleſiæ communionem, quo iure tamẽ inde collegerint matrimonium eſſe vnum ex Eccleſiæ ſacramẽtis per quæ noſtra cum Deo reconciliatio ſancitur? nam hîc ſanè eſt præcipuus ſacramẽtorum finis. Poſtremò ſi vera eſt blaſphema illa vox Cyricij Papæ (vnius videlicet ex illis cui nemo dicere poteſt, Cur ſic facis? & capitis Eccleſiæ quæ errare nõ poteſt) ſi vera eſt, inquã, vox illius, quã ipſi tanquam gemmã in ſuum ius canonicũ retulerũt, Matrimonium eſſe carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere poteſt: quo iure ipſi matrimoniũ ſacramẽtum auſint vocare? Niſi fortè noſtrę à Deo alienationis ſacramentũ eſſe velint, à quo proinde multo malint quàm à ſcortatione abſtinere. ¶*De Chriſto*, εἰς Χριστόν. Vulg. *In Chriſto*. Eraſm. *In Chriſtum*. Vide 2. Cor. 2.17. Sic in epigrammatum & orationum inſcriptionibus ſæpe accipitur hæc particula.

33 *Itaque*, πλὴν καί. Vulg. *Veruntamen*. Eraſ. *Quanquam*. * Senſus autem omnino poſcit vt ſit illatiua particula, redundante καὶ, ſicut in διὸ καὶ, vt ſi Gallicè dicas, *Et pourtãt*. ¶[*Videto*] *vt reuereatur*, ἵνα φοβῆται. Ellipſis atticis etiam familiaris, de qua alibi diximus. Dicitur autem hoc in loco verbum φοβεῖσθαι de reuerentiæ cultu, quo is qui inferior eſt ſuperiorem colit, ex Hebræorũ more, apud quos ſic vſurpatur verbum ירא [*iare*,] præſertim quum de cultu Dei diſſeritur. Initio autem verſiculi non cõuerti πλὴν, Veruntamen, ſed Igitur, quod omnino videatur eſſe in his verbis concluſio ſuperioris tractationis officiorum tum viri, tum vxoris.

IN CAPVT VI.

1 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hoc additum eſt ex Hebræorum idiotiſmo, vt ſignificetur Deum eſſe iſtius mandati auctorem, vel vt modus aliquis iſti obedientię ſtatuatur. qua de re dictum eſt Luc. 14.26.

2 *Cum promiſſ.* ἐν ἐπαγγελίᾳ. i. cui adiuncta eſt promiſſio. ſed conditionalẽ promiſſionem intellige, cuiuſmodi ſunt omnes quæ à Legis præſtatione pendent. Vulg. & Eraſ. *In promiſſione*, nimium obſcuré. Poſita eſt enim ἐν pro σὺν Hebræorum more, vt ſæpiſſimè iam diximus. Loquitur autem Paulus de promiſſione peculiari: alioqui ſecundum præceptum habet miſericordiæ promiſſionem in mille progenies, ſed generaliorem.

3	Ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς.	Vt bene tibi ſit, & ſis longæuus, ſuper terram.	*Vt bene ſit tibi, & ſis longæuus ſuper terram.*	
4	Καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου.	Et *vos* patres, ne prouocate ad iram liberos veſtros, ſed enutrite eos in doctrina & monitis Domini.	*Et vos patres, nolite ad iracundiā prouocare filios veſtros, ſed educate illos in diſciplina & correptione Domini.*	
5	Οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ.	‖Serui, auſcultate iis qui *veſtri* domini ſunt ſecundum carnem, cum timore ac tremore, cum ſimplicitate cordis veſtri, vt Chriſto.	*Serui, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in ſimplicitate cordis veſtri, ſicut Chriſto.*	Col. 3.22 tit 2.9 1.pet.2.18
6	Μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς.	Non ad oculum ſeruientes, vt qui hominibus placere ſtudent: ſed vt ſerui Chriſti, faciētes ex animo quæ vult Deus.	*Non ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes, ſed vt Chriſti, facientes voluntatem Dei ex animo.*	
7	Μετ' εὐνοίας δουλεύοντες, ὡς τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις.	Cum beneuolentia ſeruientes, vt Domino, & non hominibus.	*Cum bona volūtate ſeruientes ſicut Domino, & non hominibus.*	
8	Εἰδότες ὅτι ὃ ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθὸν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος.	Vt qui illud ſciatis, ſingulos quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, ſiue ſeruus fuerit, ſiue liber.	*Sciētes quoniam vnuſquiſque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, ſiue ſeruus, ſiue liber.*	
9	Καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτοὺς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ Κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ.	Et vos domini, eadem facite erga illos, remiſſis minis: ſcientes veſtrum etiam ipſorum Dominum eſſe in cælis, ‖nec perſonæ reſpectum eſſe apud eum.	*Et vos domini eadem facite illis, remittentes minas: ſcientes quia & illorū & veſter Dominus eſt in cælis, & perſonarū acceptio non eſt apud eum.*	Deut. 10.17 2.par.19 7 iob. 34.19 ſap.6 8 eccl.35 16 act 10.34 rom.2.11 gal.2.6 col 3.25 1.pet.1.17
10	Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.	Quod ſupereſt, fratres mei, corroborate vos per Dominum, & per forte ipſius robur.	*De cætero fratres, confortamini in Domino, & in potentia virtutis eius.*	
11	Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου.	Induite vniuerſam illam armaturam Dei, vt poſſitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.	*Induite vos armaturam Dei, vt poſſitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.*	
12	Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.	Quoniam non eſt nobis lucta ‖aduerſus ſanguinē & carnem, ſed aduerſus imperia, aduerſus poteſtates, aduerſus mūdi principes, *id eſt* tenebrarum ſeculi huius, aduerſus ſpiritales malitias *quæ ſunt* in ſublimi.	*Quoniam non eſt nobis colluctatio aduerſus carnē & ſanguinem, ſed aduerſus principes & poteſtates, aduerſus mundi rectores tenebrarum harum, contra ſpiritualia nequitiæ, in cæleſtibus.*	Suprà, 2.2

---

* 3 *Vt bene*, ἵνα εὖ. Verba ſunt ipſius promiſſionis.

* 4 [*Vos*] *patres*, οἱ πατέρες. Vide Matth.11.26. ¶ *In doctrina*, ἐν παιδείᾳ. Vel in caſtigatione, cuius finis & ſcopus ſubiicitur, nempe νουθεσία. ¶ *Monitis Domini*, νουθεσίᾳ Κυρίου. Id eſt, monitis ex verbo Dei petitis, ſiue ſanctis & Deo acceptis. Durius autem eſt quod νουθεσίαν Vetus interpres conuertit correptionem: quod & ipſe Eraſmus in annotationibus improbauit.

5 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt, quod ad corpus & res externas attinet, quas illi habent in poteſtate. nam cōſcientia vnius Dei eſt. Ita igitur mitigatur ſeruitutis aſperitas, & ſui etiam limites tum dominis in imperando, tum ſeruis in obſequendo definiuntur. Vel, ſecundum carnem, ad muniendum imperium œconomicum: vt norint ſerui dominos, quanuis communem cum dominis humanam naturam habeant, dominij tamen iure excellere, idque Deo ſic ſtatuente. ¶ *Cum timore*, &c. μετὰ φόβου, &c. Id eſt, cum ſolita reuerentia. Nam ne ſeruilem quidem metum laudabilem putat in Chriſtianis mancipiis. ¶ *Vt Chriſto*, ὡς τῷ Χριστῷ. Vide ſuprà, 5.22.

6 *Ad oculum ſeruientes*, κατ' ὀφθαλμοδουλείαν. Id eſt, vt facere ſolent qui præſentibus tantùm dominis obſequuntur, abſentes aſpernantur, aut etiam ludibrio habent.

* ¶ *Qui hominibus placere ſtudent*, ἀνθρωπάρεσκοι. Vulgata, *hominibus placentes*, non expreſſa ſententia. Qui ſint autem hac appellatione digni, pulchrè declarat Baſil. in definitiobus κατ' ἐπιτομὴν ὅρῳ νθ.

7 *Vt Domino*, &c. ὡς τῷ Κυρίῳ, &c. i. Dei voluntate & reuerentia commoti, & quaſi ipſi Deo, non autem in ipſorum per ſe hominum gratiam. Reſtitui enim particulam ὡς ex Claromontano & aliis quatuor codicibus manuſcriptis, accedente quoque Veteris Latini, & Syri interpretis auctoritate, qui etiam ante μετ' εὐνοίας addit, ἐκ πάσης ψυχῆς, *ex toto animo*.

8 *Quicquid fecerint boni*, ὃ ἐάν τι ποιήσῃ ἀγαθόν. Vide ſuprà, 2.Cor.5.10.

9 *Remiſſis minis*, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν. Sic vocat aſperitatem ſiue duritiam, quæ eſt Hebræis פרך [*perech*] cum ſex punctis. Syrus, *remiſſis debitis*. ¶ *Veſtrum ipſorum*, ὑμῶν αὐτῶν. Vulgata, *Et illorum & veſter*, καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, vt etiam legitur in Claromontano codice, & apud Clementem Alexandrinum. Alludit autem Paulus ad verba Domini, Leuit.25.42. ¶ *Perſonæ reſpectum*, προσωποληψία. Id eſt externæ qualitatis ac ſtatus perſonæ, puta libertatis aut ſeruitutis rationem. Nam de his circunſtantiis agitur hoc in loco. Vide Mar.12.14.

10 *Et per forte robur ipſius*, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Vulgata, *Et in potentia virtutis eius*. Eraſmus, *Pérque potentiam roboris illius*. Vide ſuprà 1.19.

11 *Vniuerſam illam armaturam*, πανοπλίαν. Vulg. *Armaturam*, non rectè omiſſa nota vniuerſali.

12 *Nobis*, ἡμῖν. Syrus & Vulg. habent, ὑμῖν *vobis*, eodem manente ſenſu. * ¶ *Aduerſus ſanguinem & carnem*, πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. Id eſt, aduerſus homines, quorum fragilis & caduca eſt natura: cui opponuntur verſutiæ ſpirituales, id eſt ſpiritus, ſceleratæ quidem naturæ, ſed infinitis partibus potentioris. Non tamen negat Paulus quin nobis aduerſus homines atque adeo aduerſus noſipſos certandum ſit, ſed præcipuum & maximè formidabilem nobis hoſtem indicat. Itaque, quod ſimpliciter dictum eſt, intelligendum eſt κατά τι: quod & alibi ſæpe obſeruauimus. Sic paulo antè quū præciperet ſeruis vt ſeruirent non hominibus

metu, ſed tanquam ipſi Deo, homines tamen non excludit ſimpliciter, ſed quatenus à Deo ſeiunguntur.

¶ *Imperia*, τὰς ἀρχάς. Iſta nomina tribuit Angelis malis, ſumpta ab eorum effectibus, ex quibus intelligatur quæ ſit illorum vis ac poteſtas: minimè id quidem quaſi vel ſit infinita illorum potentia, vel quod poſſunt, ſuapte vi poſſint, vt exiſtimabant Manichæi: ſed quòd ita illis laxet habenas Dominus, vt eorum audacia ad amplificandã ſuam gloriam vtatur. Interim verò nobis in hoc ipſorum quaſi imperio verſantibus proponuntur iſtæ hoſtium vires, non vt exanimati cedamus, ſed contrà ne nos imparatos opprimant. Itaque Paulus, vt terribiles nobis aduerſarios oppoſuit, ita paulo poſt iis armis nos induit quibus ſi armati fuerimus, illi ne formidabiles quidem eſſe debeant. ¶ *Mundi principes*, κοσμοκράτορας. Tertullianus *Munditenentes*, Hilarius *Mundipotentes* vertit κοσμοκράτορας. ¶ *Tenebrarum ſeculi huius*, τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulgata, *Harum tenebrarum*, τοῦ σκότους τούτου, vt etiam * legitur in Claromontano codice & apud Syrum. Sed fortaſſis etiam rectius τοῦ σκότους conſtruxerimus cum κοσμοκράτορας, vt interpretemur tenebroſos principes huius ſeculi. In Claromontano codice non legitur τοῦ αἰῶνος τούτου. Et certè nomine τοῦ κόσμου ſatis videtur iſtud intelligi.

¶ *Spiritales malitias*, τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. Id eſt πνεύματα πονηρὰ, ſceleratos ſpiritus. Vulgata, ſic etiam citantibus veteribus, *Spiritalia nequitiæ*, admodum obſcurè. Additum eſt igitur τῆς πονηρίας pro epitheto, quo impuri ſpiritus à beatis illis diſcernantur. Sed quid ſi errore ſcriptum * eſt τὰ πνευματικὰ pro τὰ πνεύματα; Nam certè ſic legit Syrus interpres: & hoc eſt tam vſitatum, quàm illud prorſus nouum. ¶ [*Quæ ſunt*] *in ſublimi*, ἐν ἐπουρανίοις. Suppleuimus quæ deerant, vt magis perſpicuè loqueremur. Deinde ἐν ἐπουρανίοις, id eſt במרומים [*bammeromim*,] non conuertimus In cælis, vt antea, ſed ad verbum, In ſublimi: quia hoc loco cæleſtium locorum nomine intelliguntur aereæ regiones, in quibus collocauit aduerſarios ſpiritus etiam ſuprà, 2.2. Minimè id tamen vt eis locus ille quaſi peculiariter tenendus attribuatur, ſed vt noſtris capitibus illos veluti imminere cogitantes, eò ſimus aduerſus illorum impetum paratiores. Quod enim quidam per hyperbaton hoc retulerunt ad illa ſuperiora, *Non eſt nobis lucta*, acſi dicat Apoſtolus nobis non eſſe certamen de carne & ſanguine, id eſt rebus humanis & caducis, ſed de rebus cæleſtibus, nempe vita æterna, etſi verè dicitur, tamen mihi videtur ne verbis quidem Apoſtoli conuenire. Verùm quid ſi ὑπουρανίοις legas, i. quæ ſunt ſub cælis: vt à * beatis ſpiritibus illis cæleſtibus iſti impuri in tartarum deiecti diſtinguantur? Nolim tamen ex coniectura quicquam immutare.

Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.	13	Propterea aſſumite vniuerſam illam armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere ¨tempore aduerſo, & ¨omnibus confectis ſtare.	13	*Propterea accipite armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere in die malo, & omnibus perfectis ſtare.*
Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης·	14	∴State igitur, lumbis ˙circuncinctis veritate, & ¨induti thorace iuſtitiæ:	14	*State ergo ſuccincti lũbos veſtros in veritate, & induti loricam iuſtitiæ:*
Καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης.	15	Calceatis pedibus ¨præparatione Euangelij pacis.	15	*Et calceati pedes in præparationem Euangelij pacis.*
Ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι.	16	∴Inſuper aſſumpto ſcuto fidei quo poſſitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere.	16	*In omnibus ſumentes ſcutum fidei, in quo poſſitis omnia tela Nequiſſimi ignea extinguere.*
Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ·	17	∴Galeam etiam ſalutis ¨recipite, & gladium ſpiritus, hoc eſt verbum Dei:	17	*Et galeam ſalutis aſſumite, & gladium Spiritus, quod eſt verbum Dei.*
Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως, προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν	18	Omni prece & ſupplicatione, precantes omni tempore	18	*Per omnem orationem & obſecrationem, orantes*

---

13 *Tempore aduerſo*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ. Hebr. ביום רע [*beiom rah:*] qua formula loquendi diximus aſpera & difficultatum plena tempora ſignificari, quum videlicet nobis quaſi apertum bellum indixit Satan. Vulgata & Eraſmus, *In die malo*. à quo Hebraiſmo non abſtinuimus ſuprà, 5.16. quod ſatis illic videretur conuenire. Sic ad verbum dicimus, *En mauuais temps*. ¶ *Omnibus confectis*, πάντα κατεργασάμενοι. Id eſt, deuictis & proſtratis omnibus iſtis hoſtibus, vt apud Xenophontem libro Cyropædiæ 4, κατεργάζεσθαι τοὺς λέοντας, ſicut doctiſſimus Camerarius annotauit, & vt Gallicè dixeris, *les ayans tous deffaicts*. Sed vide ne melius etiam verbum κατεργασάμενοι de ipſius armaturæ apparatu dicatur, ſicut vertit Syrus interpres, *vt præparati*, id eſt poſtquam omnia comparaueritis ad hanc obeundam pugnam neceſſaria. quæ arma poſtea ſigillatim deſcribuntur. Vulg. *omnibus perfectis*. Hieronymus, *omnia operati*. * Mendosè verò in pleriſque veteris Latinæ editionis codicibus legitur, *in omnibus perfecti*. quanuis Syrus pro κατεργασάμενοι videatur legiſſe κατηρτισμένοι: quod etiam ſignificat Concinnare & aptè Componere. Vel fortaſſe potius legit κατηρτημένοι, i. παρεσκευασμένοι.

14 *State igitur*, στῆτε οὖν. Claromontanus codex hoc non legit, neque ſanè id neceſſarium videtur. ¶ *Circuncinctis*, περιζωσάμενοι. Militis πανοπλίαν eleganter deſcribit Paulus, nempe ζωστῆρα, quem balteum vocabant Latini, qui thoracis & ζώματος commiſſurã tegebat: deinde thoracem, cuius vna pars à pectore infra vmbilicum, altera quàm ζῶμα vocabant, ab vmbilico ad genua protendebatur. Sequuntur thoracem ocreæ, quas κνημῖδας vocabãt, quibus etiam pes ipſe obtegebatur, ſi libuiſſet. Additur galea, vt totum corpus iam ſit obtectum. Dextra gladium tenet, ſiniſtra ſcutum. Ita inſtruitur πανοπλία. ¶ *Induti thorace iuſtitiæ*, * ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης. Alludit manifeſtè Paulus ad locum Eſ. 59.17. vt ſit conuenientia inter Ducis & ſtrenui militis armaturam.

15 *Præparatione*, ἐν ἑτοιμασίᾳ. Vulg. *In præparationẽ Euangelij pacis*. Eraſm. *Vt parati ſitis ad Euangelium pacis*. Neuter (opinor) ſenſum Apoſtoli eſt aſſequutus. Non enim vult nos docere duntaxat oportere nos eſſe calceatos, ſed calceos etiam (vt ita loquar) nobis prębet. Itaque ſicut κνημῖδας milites Græci, caligas Latini milites gerebant, ita ad ineũdum prælium, & vitæ iſtius curſum inter medios hoſtes tenendum, vult Apoſtolus vt Euangelij pacis cognitione ſimus præparati. Optimè autẽ conuenit epitheton, quum nos ad Deum per infenſiſſimos hoſtiũ cuneos pergentes, id vnum ad fortiter peragendum hortetur quòd ſciamus nos ad Deum nobis iam reconciliatũ cõtendere.

16 *Inſuper*, ἐπὶ πᾶσιν. Vel, *In omnibus*. Eraſ. *Super omnia*.

17 *Galeam ſalutis*, τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου. i. τῆς σωτηρίας, à qua noſtra ſalus & conſeruatio dependet, vel, vt nõnulli * exiſtimant, Seruatorem illum (id eſt Ieſum) ſiue ſalutem (id eſt liberationem illam per Ieſum Chriſtum) aſſumite pro galea. Alludit autem proculdubio ad Eſ. 59.17. ¶ *Recipite*, δέξασθε, in caput videlicet, quaſi Dei manu vobis porrectam. Ideo Syrus interpres vertit quaſi ſcriptum ſit ἐπίθεσθε Imponite. Claromontanus autem codex omiſſo verbo δέξασθε, hunc verſiculum totum annectit participio ἀναλαβόντες.

πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων,

Καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου ἐν παῤῥησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου.

Ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παῤῥησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

Ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ' ἐμὲ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικὸς, ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ·

Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν.

Εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἀμήν.

Πρὸς Ἐφεσίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ.

¨per Spiritum,&¨illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia, & supplicatione pro omnibus sanctis,

19 Et pro me, vt mihi detur¨sermo ¨ad apertionem oris mei cũ libertate, vt notum faciam mysterium Euangelij.

20 Cuius causa legatione fungor¨catenatus, vt, *inquam*, de eo liberè loquar, vt oportet me loqui.

21 Vt autem sciatis & vos res meas, ¨*&* quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino.

22 Quem misi ad vos ob id ipsum vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.

23 Pax *sit vobis* fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.

24 Gratia *sit* cum omnibus diligentibus Dominum nostrum Iesum Christum ¨ad immortalitatem. Amen.

¨Scripta fuit Roma ad Ephesios per Tychicum.

omni tempore in Spiritu, & in ipso vigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sanctis,

19 Et pro me vt detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia, notum facere mysterium Euangelij.

20 Pro quo legatione fungor in catena, vt in ipso audeam, prout oportet me loqui.

21 Vt autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino:

22 Quem misi ad vos in hoc ipsum vt cognoscatis quæ circa nos sunt, & cõsoletur corda vestra.

23 Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.

24 Gratia cũ omnibus qui diligunt Dominum nostrũ Iesum Christum in incorruptione. Amen.

Scripta fuit ex vrbe Roma ad Ephesios per Tychicum.

---

18 *Per Spiritum*, ἐν πνεύματι. Vult Paulus preces à Spiritu sancto proficisci, vt verè sanctæ sint & ratæ, Rom.8.26 & 27. Vel ἐν πνεύματι interpretare, ex intimis animi penetralibus: vt supra, 5.19, accipitur ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, pro ex corde vestro. ¶ *Illi ipsi rei inuigilantes*, εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες. Verbo Dei videlicet dies ac noctes incumbendo, vt Psal.1.2.

19 *Sermo*, λόγος. Id est loquendi facultas. Vel, vt suggerat mihi Dominus quod loquar. Vides vt omnia gratiæ tribuat etiam renatus Apostolus? ¶ *Ad apertionem oris mei*, ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου. Hebr. לפתוח פי [*liphthoach pi,*] id est, ad aperiendum, siue vt aperiam os meum. Aperire autem os, accipitur pro loqui, ex altero Hebræorum idiotismo, sicut per epanalepsin explicat, sequenti versiculo. & alludere videtur Apostolus ad Psal.51.17.

* 20 *Catenatus*, ἐν ἁλύσει. Nõ erat tamẽ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ Paulus, sed sub militari custodia, cuius hic erat modus, vt captiuus longiuscula catena dextram haberet deuinctam, cuius alterum extremum sinistræ militis alligabatur, vt pariter incederent, vt doctissimus Lipsius ex Seneca & Athenæo obseruat in lib. Taciti 3.

21 *Et quid agam*, τί πράσσω. Supplet etiam copulam Syrus interpres, quanuis non legerit πάντα. quod si tollas, (abest enim etiam in Complutano & alio prætereà codice) nulla erit copulæ ellipsis, & cohærebunt omnia.

24 *Ad immortalitatem*, ἐν ἀφθαρσίᾳ. vel, *Cum immortalitate*, vita videlicet æterna, & meta eius gratiæ, quam fidelibus precatur. Est igitur ἐν pro εἰς vel pro σὺν posita, vt aliis locis penè infinitis. Vulg. *In incorruptione*. Eras. *Cum sinceritate*, vt verus amor ab adulterino distinguatur. Sed in hac significatione nomen ἀφθαρσίας nusquã (quod sciam) vsurpatur. Græcus scholiastes perpetuũ amorẽ intelligit, vt ἐν ἀφθαρσίᾳ positum sit pro aduerbio ἀφθάρτως, i. perenniter. * ¶ *Scripta fuit*, ἐγράφη. Potest etiam aliunde scripta videri quum diuturna fuerit Pauli captiuitas, & hæc particula in Claromõtano codice non extet, quæ tamen mihi maximè videtur probabilis. Sed suspicor non tam ad Ephesios ipsos propriè missam epistolã, quàm Ephesum, vt ad cæteras Asiaticas Ecclesias transmitteretur: quod fortasse mouit nonnullos vt hæc verba ἐν Ἐφέσῳ tollerent suprà, initio huius epistolæ.

ΠΑΎΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ
Ἡ ΠΡῸΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΊΟΥΣ
ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI ¨AD PHILIPPENſES.

Κεφάλαιον α.		NOVA INTERPR. Cap. I.		VETVS. Cap. I.
ΠΑΥ͂ΛΟΣ καὶ Τιμόθεος δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις·	1	PAVLVS & Timotheus ſerui Ieſu Chriſti, omnibus ſanctis in Chriſto Ieſu qui ſunt Philippis, ¨ vnà cum epiſcopis ac diaconis:	1	*PAVLVS & Timotheus ſerui Ieſu Chriſti, omnibus ſanctis in Chriſto Ieſu qui ſunt Philippis, cum epiſcopis & diaconis:*
Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	2	Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.	2	*Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.*
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν,	3	Gratias ago Deo meo ¨ cum omni memoria veſtri,	3	*Gratias ago Deo meo in omni memoria veſtri,*
Πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος,	4	Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis, cum gaudio preces faciens,	4	*(Semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens)*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Ad Philippenſes*, πρὸς Φιλιππησίους. In Claromontano codice Epiſtola ad Coloſſenſes iſtam ordine præcedit.

IN CAPVT I.

1 *Vnà cum epiſcopis*, σὺν ἐπισκόποις. Qui vno vocabulo coniunctim legunt συνεπισκόποις, tollunt pulcherrimam Eccleſiæ partium diſtributionem quæ hîc ſtatuitur à Paulo. Primùm enim nominat omnes ſanctos, id eſt ipſum Eccleſiæ corpus, inter quos poſtea ſigillatim quoſdam nominat, eos nimirum qui Eccleſiam regebant, quorum duo genera commemorat, nempe epiſcopos ac diaconos. Epiſcopos igitur intelligit quicunque verbo & gubernationi præerant, puta paſtores, doctores, & presbyteros, παρὰ τὸ ἐπισκοπεῖν, quòd illos oporteat, quaſi ſpeculatores, in doctrinam & mores commiſſi gregis inquirere, vt Act. 20. 28. quos interdum generali nomine presbyteros vocat, vt ibidem verſu 17, & 1. Timoth. 5. 17. Diaconos verò intelligit ærarij Eccleſiaſtici œconomos, & viduarum etiam collegium: quum alioquin hoc nomen interdum ſit vniuerſale, adeo vt ipſos etiam Apoſtolos comprehendat. Hæc igitur olim erat epiſcoporum appellatio, donec qui politiæ cauſa reliquis fratribus in cœtu præerat, (quem Iuſtinus τὸν προεστῶτα vocat) peculiariter dici epiſcopus cœpit. Hinc cœpit diabolus prima tyrannidis fundamenta iacere in Dei Eccleſia, quaſi tota Eccleſiæ adminiſtratione vnà cum nomine ad vnum tranſlata. Ab epiſcopis deinde ad metropolitanos peruentum, quos archiepiſcopos vocant. quæ diſtinctio tamen ſpecioſum velamen habuit, vt ſynodi per ſingulas prouincias facilius cogerentur, & certus aliquis ordo rerum adminiſtrandarum ſeruaretur. A metropolitanis ad quatuor illos primarios patriarchas ventum eſt, quaſi republica Chriſtiana in quatuor viros diſtributa, donec quintus fortuitò accederet propter nouæ Romæ dignitatem. Inde perpetuæ illæ de iuriſdictione contentiones, quibus quaſi mutuis vulneribus illi ſeſe ita confecerunt, vt tandem duobus ceſſerint reliqui, Conſtantinopolitano & Romano: nunquam ad hunc diem definita controuerſia, quum modò hic, modò ille ſe œcumenicum vocaret, & ſuæ tyrannidis ſpecioſas auctoritates ederet: Romano interim pontifice falſi damnato in concilio Carthaginienſi CCXVII Patrum, inter quos etiam Auguſtinus numeratur. Ea tamen fuit ambitio, vt nihilominus nunc quoque Conſtantinopolitanus omnibus illis per Orientem ſparſis Eccleſiis, ſi modò Eccleſiæ vocandę ſint, præficiatur: Romanus verò non Eccleſias modò, ſed regna etiam Occidentis inuaſerit: iuſto quidem iudicio, vt ij ipſi quorum ope tyrannidem Eccleſiarum inuaſerat, ſuis quoque ſceptris ab illo priuarentur. En quanti ſit momẽti à Dei verbo vel latum vnguem deflectere.

3 *Cum omni memoria veſtri*, ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν. Id eſt, perpetuò veſtri memor. Nam πᾶσαν μνήμην pro perfecta (vt ita dicam) memoria poſuit: & ἐπὶ pro μετ', id eſt ב pro עם [*him*] enallage Hebræis familiari. Vulgata & Eraſm. *In omni memoria veſtri*, id eſt (vt fere explicant) quoties veſtri recordor.

5 *Super*

Ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν.	5	Super veſtri in Euangelio cõmunione, à primo die vſque ad hoc tempus:	5	*Super communicatione veſtra in Euangelio Chriſti à prima die vſque nũc.*
Πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ·	6	Perſuaſum habẽs hoc ipſum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat vſque ad diem Ieſu Chriſti:	6	*Confidens hoc ipſum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vſque in diem Chriſti Ieſu:*
Καθώς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ, ὑμᾶς ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας.	7	Sicut iuſtum eſt vt ego id ſentiam de omnibus vobis, propterea quòd animo teneam, vos & in vinculis meis, & in defenſione & confirmatione Euangelij, vos, *inquam*, omnes vnà mecum fuiſſe gratiæ meæ participes.	7	*Sicut eſt mihi iuſtum hoc ſentire pro omnibus vobis, eo quòd habeam vos in corde, & in vinculis meis, & in defenſione & confirmatione Euangelij, ſocios gaudij mei omnes vos eſſe.*
Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ.	8	Teſtis enim mihi eſt Deus quàm propenſè amem vos omnes in viſceribus Ieſu Chriſti.	8	*Teſtis enim mihi eſt Deus quomodo cupiam omnes vos in viſceribus Ieſu Chriſti.*
Καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει.	9	Et hoc precor, vt charitas veſtra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni ſenſu:	9	*Et hoc oro vt charitas veſtra magis ac magis abundet in ſcientia & in omni ſenſu:*
Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ.	10	Vt dignoſcatis quæ diſcrepant, vt ſitis ſinceri, & inoffenſo curſu pergatis ad diem vſque Chriſti.	10	*Vt probetis potiora, vt ſitis ſinceri & ſine offenſa in diem Chriſti:*
Πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης τῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον Θεοῦ.	11	Pleni fructibus iuſtitiæ, qui *ſunt* per Ieſum Chriſtũ ad gloriam & laudem Dei.	11	*Repleti fructu iuſtitiæ per Ieſum Chriſtum, in gloriam & laudem Dei.*

---

5 *Super veſtri communione,&c.* ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν, &c. Id eſt, quòd & vos facti ſitis participes Euangelij. ¶ *A primo die,* ἀπὸ πρώτης ἡμέρας. A primo videlicet die quo ad Euangelium acceſſerant. Coniungo enim iſta cum verbo εὐχαριστῶ: quanuis nonnulli potius putent laudari Philippenſes quòd primo ſtatim die amplexi ſint Euangelium. Id verò haud ſatis ſcio an verum ſit. nec puto neceſſariam eſſe hanc quæſtionem, quum potius ſignificet Apoſtolus ſeſe, ex quo primùm die ipſos Domino lucrifecerit, non deſtitiſſe de ipſorum perſeuerantia gratias agere, vt quæ perpetua fuiſſet: quum conſtet ex Act.16.14, miram fuiſſe Lydiæ & ipſius familiæ, id eſt illius Eccleſiæ primitiarum, promptitudinem.

6 *Vſque ad diem Ieſu Chriſti,* ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id eſt, Ad extremum vſque finem nõ deſeret vos Dei Spiritus, donec veſtra etiam mortalia corpora viuificata ſiſtantur Chriſti iudicio glorificanda.

7 *De omnibus vobis,* ὑπὲρ πάντων ὑμῶν. ὑπὲρ pro περὶ, vt contra περὶ pro ὑπὲρ, Epheſ. 6.18. ¶ *Quòd animo teneam vos,* διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς. Vulgata & Eraſmus, *Eo quòd habeam vos in corde,* duplici errore: primùm quòd ὑμᾶς ſimpliciter coniunxerunt cum verbo ἔχειν, quum cohæreat cum participio ὄντας pro εἶναι poſito, ex Græcorum conſuetudine, vt in illo Herodoti, ἱστορέων δὲ εὕρισκε Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους προέχοντας, id eſt προέχειν. Deinde quòd ἔχειν ἐν καρδίᾳ nimium obſcurè conuerterunt In corde habere: pro quo potius dicunt Latini, animo tenere, id eſt quaſi inſculptum habere memoriæ vt elabi non poſſit.

¶ *Et in vinculis meis,* ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου. Veræ coniunctionis in Chriſto certum erat argumentum, quòd & abſentem & captiuum non modò non deſeruiſſent, ſed etiam omnibus officiis eſſent proſequuti, perinde acſi cum eo vnà captiui fuiſſent. ¶ *Et in defenſione,* καὶ τῇ ἀπολογίᾳ. Apertè igitur oſtenderant Philippenſes ſeſe in hac cauſa habere omnia cum Paulo coniuncta. Eheu quàm rarum hoc noſtro ſeculo pietatis teſtimonium, in quo ſumma etiam pietas dicitur Chriſtum apertè non prodidiſſe!

¶ *Vos* [*inquam*] *omnes,* πάντας ὑμᾶς. Videtur quidem ὑμᾶς abundare: ex pleonaſmo Hebræorum, qui ſæpe antecedentibus coniungunt affixa, quæ vocant: ſed propter illa interpoſita commodiſſimè iſtud explicari poteſt per epanalepſin. ¶ *Gratiæ,* τῆς χάριτος. Gratiam, id eſt peculiare & gratuitum beneficium, appellat, quòd captiuus teneretur pro Chriſti nomine. qua in re certatim etiam illi ſeſe ipſi ſocios addiderant. Sic infrà, *Vobis,* inquit, *datum eſt pro Chriſto non ſolùm vt in eum credatis, ſed etiam vt pro illo patiamini,* verſu 29.

8 *Quàm propensè amem,* ὡς ἐπιποθῶ. Vulgata, *Quàm cupiam.* Eraſmus, *Quàm deſiderem.* Mihi videtur in genere vehementiſſimum in illos amorem ſuum Apoſtolus hoc verbo ſignificare, ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos id etiam valet verbum כמה [*chamah,*] & התאוה [*hithauah.*] Vide 2. Cor. 9.14. ¶ *In viſceribus Ieſu Chriſti,* ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ. Alibi ſolet dicere, In Chriſto. Vt autem ſignificet ex quo fonte promanet affectus iſte, & quò etiam feratur, additum viſceribus nomen, magnum pondus addit ſententiæ, vt intimus amor ſignificetur. Solent enim Hebræi רחמים [*rachamim,*] id eſt viſcera, omnes teneros ac veluti maternos affectus vocare.

9 *Senſu,* αἰσθήσει. Quum ea, de quibus agit, non ſint αἰσθητὰ, ſed νοητὰ, apparet αἴσθησιν impropriè poni, vt etiam τὰ αἰσθητήρια, Hebr. 5.14. Loquitur autem Paulus primùm de perceptione: deinde de rei perceptæ diiudicatione, vt vera ſit notitia, non illa naturalis propriè, ſed quam à gratia accepimus, ad cuius præſcriptum integra vita dirigatur. Itaque αἴσθησιν magis propriè & ſignificantius conuertit Vetus interpres *Senſum,* quàm Eraſmus *Intelligentiam.* Syrus interpres addit דרוח [*deruach*] *Spiritus.*

10 *Vt dignoſcatis quæ diſcrepant,* εἰς τὸ δοκιμάζειν τὰ διαφέροντα. Verum hoc eſt iudicium quo non modò agnoſcimus quod boni ſpecie nobis allubeſcit, ſed etiam quod à bono diſcrepat poſſumus diiudicare. Itaque mihi videtur longè vberior iſta explicatio, ac melius etiam cohærens cum iis quæ præcedunt ac ſequuntur, quàm ſi cum Vetere interprete conuertamus, *Vt probetis potiora:* vel cum Eraſmo, *Vt probetis quæ ſunt præſtantia.* Vide Rom. 2.18. ¶ *Et inoffenſo curſu pergatis,* καὶ ἀπρόσκοποι. Metaphorã ſumptam apparet ab iis qui aliquò contendunt: vt non dubitarim periphraſin vſurpare. Vulgata, *Sine offenſa,* & Eraſmus, *Tales vt nemini ſitis offendiculo:* quomodo etiam accipitur idem hoc nomen Act. 24.16, & 1. Cor. 10.32. Mihi tamen hoc in loco arridet paſſiua ſignificatio. ¶ *Ad diem vſque,* εἰς ἡμέραν. Vide 1. Cor. 1.8.

11 *Fructibus iuſtitiæ,* καρπῶν δικαιοσύνης. Si arbor eſt iuſtitia, opera verò bona fructus arboris, quomodo tradunt ſophiſtæ ex fructibus naſci arborẽ? Sed & diſtinguenda eſt iuſtitia imputata, in quã vnam recumbimus, à iuſtitia inhærente, quæ eſt duntaxat illius teſtis ac veluti propago.

12 Γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοί, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν·

13 Ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανερούς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι·

14 Καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν.

15 Τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν·

16 Οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλίψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου·

17 Οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι.

18 Τί Γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, Χριστὸς καταγγέλλεται· καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι.

19 Οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ,

20 Κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παῤῥησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου.

21 Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν, Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.

12 Velim autem vos ſcire, fratres, quæ mihi *acciderunt*, ¨magis ad profectum Euangelij eueniſſe.

13 *Adeo* vt vincula mea ¨in Chriſto ¨celebria ſint in toto ¨prætorio, ¨ac reliquis omnibus.

14 Et plerique ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeant impauidè ¨Sermonem loqui.

15 Ac nonnulli quidem per inuidiam & contentionem, nonnulli verò etiam propenſa voluntate Chriſtum prædicant.

16 ¨Alij quidem *inquam* per cõtentionem Chriſtum ¨non purè annuntiant, quòd exiſtiment ſeſe afflictionem ¨addere vinculis meis:

17 Alij verò ex charitate, quòd ſciant me ad defenſionẽ Euangelij conſtitutum eſſe.

18 ¨Quid igitur? attamẽ quouis modo, ſiue ¨in ſpeciem, ſiue ¨ſincerè, Chriſtus annuntiatur: & de hoc gaudeo, atque etiam gaudebo.

19 Noui enim fore vt hoc mihi cedat ſaluti per veſtras preces, & ſuppeditationem ſpiritus Ieſu Chriſti,

20 Secundum ¨intentam expectationem & ſpem meam, quòd nulla in re pudefiam, ſed cum omni libertate, vt ſemper, *ita* nunc quoque ¨magnificabitur Chriſtus in corpore meo, ſeu per vitam ſeu per mortem.

21 ¨Mihi enim *eſt* Chriſtus & *in* vita & *in* morte lucrum.

12 *Scire autẽ vos volo, fratres, quia quæ circa me ſunt, magis ad profectum venerunt Euangelij:*

13 *Ita vt vincula mea manifeſta fierent in Chriſto in omni prætorio, & in cæteris omnibus,*

14 *Vt plures è fratribus in Domino, cõfidentes in vinculis meis, abundantius auderent ſine timore verbum Dei loqui.*

15 *Quidam quidẽ & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam voluntatẽ, Chriſtum prædicant:*

16 *Quidam ex charitate, ſcientes quoniam in defenſionem Euangelij poſitus ſum.*

17 *Quidã autem ex contentione Chriſtum annuntiant non ſincerè, exiſtimantes preſſurã ſe ſuſcitare vinculis meis.*

18 *Quid enim? dum omni modo, ſiue per occaſionem ſiue per veritatem Chriſtus annũtiatur: & in hoc gaudeo, ſed & gaudebo.*

19 *Scio enim quia hoc mihi proueniet ad ſalutem, per veſtram orationem, & ſubminiſtrationem Spiritus Ieſu Chriſti,*

20 *Secundum expectationẽ & ſpem meã, quia in nullo confundar, ſed in omni fiducia, ſicut ſemper, & nũc magnificabitur Chriſtus in corpore meo, ſiue per vitã, ſiue per mortem.*

21 *Mihi enim viuere, Chriſtus eſt, & mori, lucrum.*

---

12 *Magis*, μᾶλλον. Syrus interpres pro μάλιστα intellexit, id eſt, Maximè ſiue Excellenter.

13 *In Chriſto*, ἐν Χριστῷ. i. Chriſti nomine, ſiue pro Chriſti negotio, vt Epheſ.4.1. Pertinet enim hoc ad τὰ δεσμὰ, per traiectionem Hebræis familiarem, vt Pſal.138.2, *Magnificaſti ſuper omne nomen tuum eloquium tuum.* pro Magnificaſti eloquium tuum ſuper omne nomen tuum. Sic Horatius, *Pene macros arſit dum turdos verſat in igne.* ¶ *Celebria*, φανερούς. Vulgata & Eraſmus, *Manifeſta.* non ſatis expreſſé. ¶ *Prætorio*, πραιτωρίῳ. Id eſt Cæſaris regia. Latè enim patet Prætorij appellatio, vnde & Milites Prætoriani. Vide infrà, 4.22. ¶ *Ac reliquis omnibus*, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι. id eſt, cæteris Romæ verſantibus, quos ab aulicis diſtinguit.

14 *Sermonem loqui*, τὸν λόγον λαλεῖν. Sermo κατ' ἐξοχὴν vocatur Euangelica doctrina, & quidem addito articulo. In Claromontano autem codice & aliis additur τοῦ Θεοῦ, quo modo vertit Vetus interpres, vt & Syrus.

16 *Alij quidem* [*inquam*,] Οἱ μὲν. Syrus interpres & vetus Latinus hunc verſ. ſubiiciunt proximè ſequenti, quem conſtituunt decimumſextum, vt hunc decimumſeptimũ. Sed Syrus non habet illud οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, *Qui verò ex charitate.* Mihi commodiſſima videtur recepta lectio, quanuis Claromontanus codex diſſentiat. ¶ *Non purè*, οὐχ ἁγνῶς. Non puro videlicet animo, etiamſi alioqui pura eſſet eorum doctrina. Nec enim ſubiiceret Paulus ſe ex iſtorum quoque prædicatione gaudium capere: idque etiam ex eo liquet quòd τὴν ἀλήθειαν verſiculo decimooctauo non opponat τῷ ψεύδει, id eſt mendacio, ſed τῇ προφάσει, id eſt obtentui. Ambroſius vertit *Non ſimpliciter*, οὐχ ἁπλῶς. ¶ *Addere*, ἐπιφέρειν. Nempe vt vrar ipſorum gloria. Cæterùm Eraſmus τὸ ἐπιφέρειν rectè omnino expoſuit *Addere.* Nam ἐπὶ hoc in loco additionem declarat. Vulgata, *Suſcitare*, vt videri poſſit legiſſe ἐπεγείρειν.

18 *Quid igitur?* τί γάρ; Ad verbum, *Enimuero quid?* Nec enim cauſam ſignificat. Vulgata & Eraſmus, *Quid enim?* Syrus autem interpres hoc non legit, & hunc verſ. incipit à χαίρω, *gaudeo*, &c. ¶ *In ſpeciem*, προφάσει. Vel per obtentum. Nam ſpecioſam quidem cauſam, id eſt Chriſtum ipſum, iſti prætexebant ſuæ ambitioni & inuidiæ qua intus æſtuabant. Vulgata, *Per occaſionem*, abſurdé. Vide Mat. 23.14. ¶ *Sincerè*, ἀληθείᾳ. Vulgata & Eraſmus, *Per veritatem*, obſcurè: quia quum multæ ſint mendacij & veritatis ſpecies, non opponit Paulus hoc loco veram doctrinam falſæ, ſed ſincerum animum fucato: quomodo ab Hebræis accipitur אמת [*emeth*] pro animi integritate, quæ omni diſſimulationi aduerſatur.

20 *Intentam expectationem*, ἀποκαραδοκίαν. Vulgata & Eraſmus, *Expectationem.* Vide Rom.8.19. ¶ *Magnificabitur*, μεγαλυνθήσεται. Heb. יגדל [*jigdal*,] id eſt magnificè extolletur, ac prædicabitur.

21 *Mihi enim*, &c. Ἐμοὶ γὰρ, &c. Vulgata, *Mihi enim viuere Chriſtus eſt, & mori lucrum.* Eraſmus, *Nam mihi vita Chriſtus eſt: & mors lucrum.* Itaque in priore quidẽ membro Chriſtum Paulus vitam ſuam vocarit: in poſteriore verò nulla erit Chriſti mentio, niſi ex conſequenti. Atqui applicanda eſt ratio præpoſitioni cui adiungitur. Firma eſt igitur doctiſſimi interpretis ſententia, qui exiſtimat, ſicut in propoſitione, ſic etiam in ratione, Chriſtum eſſe vtriuſque membri ſubiectum, lucrum verò, (id eſt gloriam Chriſti,

quæ

quæ cum ipſius Apoſtoli commodo coniuncta eſt) prædicatum, vt ante τὸ ζῆν & τὸ ἀποθανεῖν ſubaudiatur κατὰ, ellipſi non modò quæ tolerari poſſit, ſed etiam quæ inter Atticiſmos numeretur.

Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκί, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου, καὶ τί αἱρήσομαι οὐ γνωρίζω.	22	¨An vero ¨viuere in carne ¨mihi operæpretium *ſit*, & quid eligam ignoro.	22	*Quòd ſi viuere in carne hoc mihi fructus operis eſt, & quid eligam, ignoro.*
Συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο· τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι. πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον.	23	¨Coarctor enim vtrinque: ¨deſiderio tēdens ¨ad remigrationem, & vt cum Chriſto ſim. ¨Nam *id* valde multo melius.	23	*Coarctor autem è duobus, deſideriū habens diſſolui, & eſſe cum Chriſto, multo magis melius.*
Τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκί, ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς.	24	Sed permanere ¨in carne, magis neceſſarium *eſt* propter vos.	24	*Permanere autem in carne, magis neceſſarium propter vos.*
Καὶ τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν καὶ χαρὰν τῆς πίστεως.	25	Et hoc ¨confiſus noui, me mãſurum eſſe & permanſurum cū vobis omnibus ad veſtrū profectum ¨& gaudium fidei:	25	*Et hoc confidens ſcio, quia manebo & permanebo omnibus veſtris ad profectum veſtrum & gaudium fidei.*
Ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν ἐμοί, διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς.	26	Vt abundet gloriatio veſtra in Chriſto Ieſu de me, mea rurſus apud vos præſentia.	26	*Vt gratulatio veſtra abundet in Chriſto Ieſu in me, per meum aduentum iterum ad vos.*
Μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπών, ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου.	27	Tantùm vt dignum eſt Euangelio Chriſti vos gerite, vt ſiue poſtquam venero & videro vos, ſiue abſens, audiam ¨de rebus veſtris, vos *audiam* ¨perſtare in vno Spiritu, ¨vno pariter animo decertantes per fidem Euangelij.	27	*Tantùm dignè Euangelio Chriſti conuerſamini: vt ſiue quum venero, & videro vos, ſiue abſens audiam de vobis, quia ſtatis in vno ſpiritu, vnanimes, collaborantes fidei Euangelij.*

22 *An verò, εἰ δέ.* Vulgata & Eraſmus, *Quod ſi.* Atqui ſi ita conuerteris, hiabit tota ſententia, propter particulam καὶ ſequentem. Hanc verò Græcus ſcholiaſtes negligit, & εἰ δὲ interpretatur ἐπειδὴ δέ, *quoniam verò.* Sed hoc quidem eſt nodum non expedire, ſed ſecare. Caſtellio eam quoque tranſilit, ſed multo impudentius. Alij verbum vnum ſubaudiunt, puta *Si [contingat] viuere in carne*, vt Eraſmus in ipſo contextu. Alij integram ſententiam, vt idem Eraſmus in annotationibus, omnia certè perturbans. Alij denique aliter. Ego verò miror nemini in mentem veniſſe vt εἰ per an vel vtrum exponeret: quæ ſignificatio particulæ εἰ in ſubiectione ita eſt vſitata vt mirer vel Eraſmo doctiſſimo viro, & hoc ipſum quærenti, non occurriſſe. Syrus autem interpres ita hunc verſiculum obſcurè vertit, vt inde ſenſum eruere nullū poſſim. ¶*Viuere in carne*, ζῆν ἐν σαρκί. Diſtingue Secundum carnem viuere, ſiue In carne eſſe, ab hac formula. Viuere enim ſecundum carnem, & In carne eſſe, de iis dicitur qui quum non ſint Spiritu donati, ſeſe cupiditatibus carnis immergūt. Viuere autē in carne, vel ambulare, vt 2. Corinth. 10.3, nihil aliud declarat quàm in hoc caduco corpore vitam degere, tantiſper dum cæleſti & æterna vita potiamur, v. Galat. 2.20, & 1. Pet. 4.1. ¶*Mihi operæpretium ſit*, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. Abundat τοῦτο ex Hebræorum idiotiſmo, qui ſingulis penè verſiculis occurrit. Quòd autem Vetus interpres & Eraſmus, *Fructum operis* obſcurè conuerterunt, ſatis conſtat à Latinis operæpretium dici, nempe rem vtilem & fructuoſam, dignam deníque in qua quiſpiam operam ponat.

* 23 *Coarctor*, συνέχομαι. Videtur Paulus alludere ad 2.
*Sam 24.14. ¶*Deſiderio tendens*, ἐπιθυμίαν ἔχων. Sic volui interpretari, vt vim ſequentis præpoſitionis retinerē. Plus enim eſt animo ferri, & contendere ad aliquid obtinendū
*quam ſimpliciter aliquid cupere. ¶*Ad remigrationem*, εἰς τὸ ἀναλῦσαι. Vulgata, *diſſolui* ἀναλύεσθαι pro ἀπολύεσθαι, quod etſi interdum generaliter ſignificat diſcedere, vt Act. 28, 25. tamen ſpecialiter de iis dicitur qui ex hac vita excedunt, quod his verbis Themiſtius eleganter declarat apud Stobæum Serm. 119, ἀπολύεσθαι τὸν ἀποθνήσκοντα καὶ τὴν τελευτὴν ἀπόλυσιν καλοῦσι. Τοῦτο δὲ ὅμως ὀνομάζουσι ὡς δεδεμένης ὑπ' αὐτοῦ τῆς ψυχῆς. Agitur autem hic, non ſimpliciter de quouis diſceſſu: ſed de diſceſſu ex hac vita, quod fit animæ à corpore diſſociatione. Verùm dura eſt & inſolens hæc enallage actiui pro paſſiuo. Tertullianus duobus locis verbo *Exire* commodius vſus eſt hunc locum citans, vt & Syrus interpres rectè conuertit למפטר [*lemephtar*,] quod de iis dicitur, quibus fit ex aliquo loco exeundi poteſtas, quo antea detinebantur. Chryſoſtomus autem τὸ ἀναλύειν vertit per deponens μεθίστασθαι, quo non ſimplex diſceſſio ſed demigratio ſignificatur, quùm videlicet ſedes mutatur. quod hic ſignificatur iſtis verbis καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι, & vt cū Chriſto ſim: ſicut Lucæ 12.36. τὸ ἀναλύειν de eo dicitur, non qui quòuis abeat, ſed qui domum ſe recipiat, vnde aliquandiu abfuerit, vt ibi annotauimus: & apud idoneos Græcos ſcriptores μεθιστῶντες abſolutè dicuntur, qui vitam cum morte commutarunt. Remigrandi verò verbum idcircò malui vſurpare, quòd videatur præpoſitione ἀνα reditus in eum locum, in patriam videlicet, declarari, vnde prius exceſſeris. Minimè id quidem, quaſi, vt fanatici quidam ſomniarum, conditæ ſint animę à Deo initio rerum, quas aliquãdiu apud ſe ſeruatas corporibus immittat: ſed quòd diuinitus in corporibus creentur, cæleſtibus Spiritibus, quùm & ipſæ ſpiritualis naturæ ſint, quodammodo cognatæ, vt quùm in illas beatas ſedes ex ſuis corporibus excedunt, nō tàm eò hinc primùm diſcedere, quàm in patriam ſuam remeare meritò videantur. Hac autem de re ſic pulchrè Cicero, elegantiſſimè expreſſa huius verbi ἀναλύειν ſignificatione, quanuis non vt Chriſti, ſed vt Platonis diſcipulus, imò etiam vt Academicus loquēs extrema Tuſcul. prima: *Nos verò*, inquit, *ſi quid tale acciderit, vt à Deo denuntiatum videatur, vt exeamus è vita, læti & agentes gratias, pareamus: emittique nos è cuſtodia, & leuari vinculis arbitremur, vt aut in æternum, & planè in noſtram domum* REMIGRARE, *aut omni ſenſu moleſtiaque careamus.* Pro hac interpretatione facit etiam Hieronymus qui pro ἀπολύειν habet *Reuerti* citãs hunc locum priore libro apologiæ aduerſus Ruffinum. ¶*Nam [id] valde multo melius*, πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον. Vulgata, *multo magis melius*, omiſſa cauſali coniunctione, quæ etiam in meo vetuſtiſſimo codice non extat: quanuis eam legat Ambroſius, vt ſit ellipſis relatiui אשר [*aſcher*] Hebræis familiariſſima, & pleonaſmus particulę מאד [*meod*] de quo diximus Matth. 6.26 & Marc. 7 36. Syrus legit καὶ τοῦτο *& hoc*: & quod ſententiæ deerat ſuppleuit. Eraſ. *& cū Chriſto eſſe multò longeque melius eſt*, noua inſtituta ab illis prioribus verbis, *& cum Chriſto eſſe*, periodo, vt relatiui ellipſis vitetur, contra omnium noſtrorum codicum Græcorum fidem. *

24 *In carne*, ἐν σαρκί. Iterum caro pro corpore & huius præſentis vitæ ſtatu ponitur.

25 *Confiſus noui*, πεποιθὼς οἶδα. Fecit hic locus vt multi * veteres exiſtimarint Paulum Romæ abſolutum in Aſiam reuertiſſe: imò etiam Hiſpaniam adiiſſe: quod alioqui temerè videri poſſit tam aſſeueranter iſta ſcripſiſſe, Sed hoc tamen illum ſcripſiſſe non quaſi illud nouiſſet Apoſtolus ex peculiari reuelatione, ſed quòd tū in eo ſtatu ſuas res

eſſe videret quantumuis adhuc captiuus eſſet in militari cuſtodia, vt ſeſe à vinculis liberandum poſſet quaſi certò ſperare, liquet ex eo quod mox vt de futuro aliquatenus incertus ſubiicit ver.27. & cap.2.ver.17. Infirmum eſt igitur illius opinionis de Pauli in Aſiam reditu fundamentum. Hac autem ſpe ſua non penitus, ſed aliquatenus tantùm excidit Apoſtolus, vt qui diu manſerit ſuperſtes, captiuus quidem ipſe, ſed tamen ea fruens libertate tum voce, tum ſcriptis prædicandi Euangelij, vt alicubi meritò ſcripſerit captiuum ſecum non fuiſſe Dei verbum: nec temerè ſperaſſe comperiatur ſe omnibus Eccleſiis non tantum manſurum, ſed etiam permanſurum in vita: plures certè epiſtolas Eccleſiæ debent Pauli vinculis, quàm libertati, quibus nunc etiam erudiuntur. ¶*Et gaudium fidei*, καὶ χαρὰν τῆς πίστεως. Gaudium fidei appellat quod ex fide promanarit, aut quo fides magnopere confirmabitur, quum felicem videbunt iſtius captiuitatis exitum.

27 *De rebus veſtris*, τὰ περὶ ὑμῶν. Syrus interpres & Vulgata legerunt περὶ ὑμῶν, *de vobis*, ídque fortaſſis rectius. ¶ *Perſtare in vno Spiritu*, στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι. Standi verbum athletis conuenit, à quibus ſumpta eſt tranſlatio, quam perſequitur ad finem vſque capitis. Spiritus autem appellatione intelligo Spiritum ſanctum, aut certè eius afflatum, cuius vinculo deuincti, & cuius vi armati, fortiter ſeruent gaudium. ¶ *Vno pariter animo decertantes*, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες. Id eſt, ὁμοθυμαδὸν συναγωνιζόμενοι. Hanc autem diſtinctionem adferunt Græca ſcholia vt minimè controuerſam, vt qui alterius non meminerint. & ſanè multo planior & vberior eſt ſententia ſi μιᾷ ψυχῇ cum participio coniungas, vt nos fecimus. Hortatur ergo Paulus vt eodem Spiritu coniuncti & confirmati, coniunctis viribus luctentur: & quidem fide freti, id eſt doctrina Euangelij, ſeu verbo Dei, vt Galat. cap.1. ver.23, & 1.Timoth.4.1, accipitur fidei nomen. Vel fide Euangelij, id eſt fide quæ Euangelio ac proinde inuicto Chriſti robore nititur. Vulgata, *Vnanimes collaborantes fidei Euangelij*. Eraſmus, *Adiuuantes decertantem fidem Euangelij*, quaſi τῇ πίστει regatur à præpoſitione σὺν, vt quaſi laborans Euangelij fides præſidio noſtro ſit victrix futura. Atqui perabſurda eſt hæc ſententia: & quod de vno ſpiritu vnóque animo dixit, ſatis indicat præpoſitionem vel ad Philippenſes coniunctos pertinere, vel ad Paulum ipſum qui illorum ſocietatem requirat in promouenda Dei gloria: ita vt τῇ πίστει rationem habeat quaſi inſtrumenti, ſicut rectè omnino obſeruauit doctiſſimus interpres.

Καὶ μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων· ἥτις αὐτοῖς μέν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ·	28	Nec vlla in re territos ab iis qui ſe opponunt: ∴ quod illis quidem eſt exitij ∴ indicium, vobis autem ſalutis, ∴ ídque à Deo:	28	*Et in nullo terreamini ab aduerſariis: quæ illis eſt cauſa perditionis, vobis autem ſalutis, & hoc à Deo.*
Ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν·	29	Quia gratis datum eſt vobis ∴ in Chriſti negotio, non ſolùm ∴ in eum credere, ſed etiam pro eo pati:	29	*Quia vobis donatum eſt pro Chriſto, non ſolùm vt in eum credatis, ſed vt etiam pro illo patiamini:*
Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες οἷον ἴδετε ἐν ἐμοὶ, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.	30	Idem certamen ∴ ſuſtinendo quale vidiſtis in me, & nunc auditis ∴ de me.	30	*Idem certamen habentes quale & vidiſtis in me, & nunc auditis de me.*
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.
ΕἼ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί·	1	SIqua igitur conſolatio *eſt* ∴ in Chriſto, ſiquod ſolatiũ charitatis, ſiqua communio ſpiritus, ∴ ſiquæ viſcera ac miſerationes,	1	*SIqua ergo conſolatio in Chriſto, ſiquod ſolatium charitatis, ſiqua ſocietas ſpiritus, ſiqua viſcera ac miſerationes:*
Πληρώσατέ μου τὴν χαράν, ἵνα τὸ	2	Explete meum gaudium, vt	2	*Implete gaudium meũ,*

28 *Quòd*, ἥτις. Dixit ἥτις, non ὅπερ vel ὅτι, quia ſequitur ἔνδειξις, quanuis complexui orationis referendo neutrum genus ſoleat potius vſurpari. Vide ſuprà, Epheſ.3.13.

¶ *Indicium*, ἔνδειξις. Id eſt ἔμφασις, apertum & planum teſtimonium: nam quo impotentius furit aliquis aduerſus Eccleſiam, eo manifeſtius patefacit ſe ad certum exitiũ ruere: niſi quidem Dominus illum dignetur ſua miſericordia, vt Paulum ipſum dignatus eſt. Sed rarum eſt hoc exemplum, neque cognitæ veritati reluctatus eſt Apoſtolus. Contrà verò ſancta perſeuerantia in quibuſuis pro Chriſto perferendis, nobis indicium eſt nos efficaci illo Spiritu Dei donatos, ac proinde eſſe ex electorum numero quos certa ſalus manet, vt 2.Theſſal.1.5, vbi rurſus vtitur ἐνδείγματος nomine. Vetus tamen interpres ἔνδειξιν maluit cauſam interpretari, temere quæſita aliena ſignificatione, quũ nuſquam fidelium afflictio dicatur ſalutis illorum cauſa, ſed teſtimonium. ¶ *Idque*, καὶ τοῦτο. Hoc refero ad vtrunque membrum ſuperius.

29 *In Chriſti negotio*, τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ. Ad verbum, *In eo quod pro Chriſto* [*ſuſcipitur:*] alioqui redũdaret articulus τό. Vulgata & Eraſmus, *Pro Chriſto*. ¶ *In eum*, εἰς αὐτόν. id eſt, ei. nam εἰς reſpondet literæ ל Hebræorum: vt non ſatis firmum ſit diſcrimẽ illud quod ſtatuitur inter Credere Deo, & Credere in Deũ. Nec tamen iis aſſentior qui fidem, qua credimus vera eſſe Dei promiſſa & ea nobis applicamus, cum πεποιθήσει, id eſt, confidentia, cõfundunt, quum hęc ex illa naſcatur.

30 *Suſtinendo*, ἔχοντες. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Habentes*. Fuerat autem omnino dicendum ἔχουσι. Sed eiuſmodi participia alibi iam aliquoties annotauimus reſpondere Hebræorum infinito modo, pro quo Latini gerundi modum vſurpant. ¶ *De me*, ἐν ἐμοί. Syrus & Vulgata legerunt vel περὶ ἐμοῦ, vel potius ἀπ' ἐμοῦ, quod etiam ipſa ſententia poſtulat.

IN CAPVT II.

1 *In Chriſto*, ἐν Χριστῷ. Id eſt, Chriſtiana, ſiue quæ ab iis poſſit proficiſci qui ſunt in Chriſto. ¶ *Siquæ viſcera*, εἴ τινα σπλάγχνα: id eſt, ſiquis intimæ charitatis ſenſus. Nã (vt ſæpe iam diximus) σπλάγχνα vocat quæ Hebr. רחמים [*rachamim*,] tenerrimos nimirum ac planè maternos affectus. Cæterùm in vetuſtis bonis codicibus ſcriptum inuenio εἴ τις σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ, & paulo antè etiam εἴ τις παραμύθιον, & ita quoque citatur hic locus à Clemente libro στρωμ.4, & à Baſilio in Ethicis, ὅρῳ ξη̄. quam lectionem vt tueamur, neceſſe fuerit iſta appellatiua pro adiectiuis accipere, Hebræorum more: acſi diceret Apoſtolus, Siquis eſt qui me conſoletur in Chriſto, ſiquis eſt qui pro mutua charitate mihi ſolatium adferat, ſiquis mecum eſt eodem ſpiritu coniunctus, ſi in quoquam vlla eſt intima charitas ac commiſeratio. Sed genuina eſt recepta lectio, * vt ego quidem arbitror. quanuis ſimiliter prorſus vſurpetur particula מי [*Mei*,] Quis, Mich.1.6.

αὐτὸ φρονῆτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες.		¨itidem ſitis affecti, ¨ eandem charitatem habentes, vnanimes, ¨& ſententiis vni.		*vt idem ſapiatis, eandem charitatem habentes, vnanimes, idipſum ſentientes.*
Μηδὲν κατὰ ἐριθείαν, ἢ κενοδοξίαν, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν.	3	Nihil *gerentes* per contentionem aut per inanem gloriam, ſed ex modeſtia alius alium ſe præſtantiorem exiſtimans.	3	*Nihil per contentionem, neque per inanẽ gloriam, ſed in humilitate ſuperiores ſibi inuicem arbitrantes.*
Μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοπεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος.	4	Ne ſua quiſque ¨ſpectate, ¨ſed vnuſquiſque etiam quæ ſunt aliorum.	4	*Non quæ ſua ſunt ſinguli conſiderantes, ſed ea quæ aliorum.*
Τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	5	¨Itaque is ſit affectus in vobis qui fuit & in Chriſto Ieſu:	5	*Hoc enim ſentite in vobis quod & in Chriſto Ieſu:* 2 6,
Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ·	6	Qui quum eſſet ¨ in forma Dei, ¨non duxit rapinam, ¨parem eſſe cum Deo:	6	*Qui quum in forma Dei eſſet, nõ rapinam arbitratus eſt, eſſe ſe æqualem Deo:*

2 *Itidem ſitis affecti*, τὸ αὐτὸ φρονῆτε. Vulgata, *Idem ſapiatis.* Ego verò malo hanc ſententiam pro genere accipere, cuius deinde ſpecies cõmemoret. Nam alioquin fuerit inanis battologia in illo τὸ ἓν φρονοῦντες. Vide Rom.12.16.

¶ *Eandem charitatem*, τὴν αὐτὴν ἀγάπην. Id eſt, parem, vt non modò ſit amoris aliqua ſed par etiam viciſſitudo, quaſi vna communi anima omnes viuatis. Nam σύμψυχοι coniungo cum hac ſententia. ¶ *Et ſententijs vni*, τὸ ἓν φρονοῦντες. Ab animorum (id eſt voluntatum) coniunctione, tranſit ad doctrinæ conſenſum, vt plena iuſtáque ſit concordia.

4 *Spectate*, σκοπεῖτε. Id eſt, reſpicite. Neque tamen vult Apoſtolus hortari ad πολυπραγμοσύνην, ſed ad communem ſolicitudinem, vt proximi quoque commodis ſtudeat vnuſquiſque, nec in illorum munera inuadat. ¶ *Sed etiam*, ἀλλὰ καί. Particulam καί neglexit Vetus interpres, quę tamen ſua emphaſi non caret. Neque enim vult vt nos aut noſtros negligamus, ſed vt nullos à nobis putemus alienos, quos quidem poſſimus iuuare. Baſilius tamen in Ethicis, ὅρῳ νϛ, non legit καί.

5 *Itaque is ſit affectus*, τοῦτο οὖν φρονείσθω. Vulgata, *Hoc enim ſentite.* Sed vt alibi, ita hîc quoque οὖν ponitur pro illatiua coniunctione. Deinde non ſcriptum eſt φρονεῖσθε ſed φρονείσθω, ídque forma verbi imperſonalis, quaſi dicas, *Sentiatur.* Nam alioqui ſcribendum fuiſſet ὃ καὶ Χριστὸς Ἰησοῦς, *quod & Chriſtus Ieſus.* vt etiam vertit Syrus interpres. Quod ad ſententiam tamen attinet, parum intereſt. Vult enim in genere Paulus vt inter nos eum affectum ſeruemus quo fuit præditus Chriſtus, norma omnium virtutum, ac præſertim manſuetudinis ac charitatis exemplar abſolutiſſimum.

6 *In forma Dei*, ἐν μορφῇ Θεοῦ. id eſt, talis qualis Deus eſt, ideóque verus Deus. Itaque non erat quòd Eraſmus (dicam enim quod res eſt) apertę veritati repugnaret, vt hũc locum, quo vix alius eſt ad refellendas omnes aduerſus Chriſti perſonam hæreſes illuſtrior, pro virili obſcuraret. Μορφὴ, inquit, *ſpeciem ſonat aut figuram.* Eſto: ſed quorſum hoc? *Totus*, inquit, *hic locus mihi videtur violentius torqueri ad Chriſti naturam, quum Paulus agat de ſpecie nobis exhibita.* In ſumma, quid hoc eſt monſtri? Nempe forma Dei nihil aliud ſignificabit quàm ſpeciem aut exemplum, quod in corpore humano obambulans, ederet tamen argumenta diuinitatis. Hic ergo ſenſus erit, Chriſtum hîc non conſiderari à Paulo qualis erat antequam carnem aſſumeret, ſed in carne aſſumpta, in qua habuerit formam Dei, id eſt *Dei ſcintillas obiter oſtenderit, quas tamen ad Patrem ſemper retulerit, nihil ſibi arrogans.* Hæc Eraſmi eſt opinio, quantum ex ipſius verbis admodum perplexis colligere potui. Atqui vt concedam μορφὴν non ſemper ſignificare eſſentialem (quam vocant) formam, neque de vocabulis contendam, quis non videt Paulum declarare quis fuerit Chriſtus ante aſſumptam ſerui formã? Nam ſtatim ſubiicitur quòd ſeſe inanierit, aſſumpta, inquit, ſerui forma, i. hominis. Nõ poteſt igitur hæc deſcriptio ad id tẽpus pertinere quo iam carnẽ aſſumpſerat: alioquin hæc inanitio nõ pertineret ad aſſumptionẽ carnis, ſed ad vitæ rationẽ quã ſequutus ſit Chriſtus quũ iam eſſet homo factus: vt ſit hæc ſententia, Nolite ſuperbire, ſed Chriſtum vobis proponite. is enim quanuis in Dei forma eſſet (id eſt, quãuis Deus eſſet in hominis figura apparens) tamen non vſurpauit ſibi æqualitatem cum Deo, ſed Deum celauit, hominem exhibuit. Atqui lõgè aliud eſt Pauli argumentum: nempe huiuſmodi, Chriſtus ipſe, quum Deus eſſet, ac proinde in ea gloria & maieſtate quæ Deo vni conuenit, nec in eo putaret ſe alienum quicquam vſurpare, tamen veluti depoſita hac gloria, hucuſque ſe demiſit vt talis fieret quales ſunt Dei ſerui, id eſt vt hominem aſſumeret, imò verò etiam vt Patri, non tanquam æquali, ſed tãquam Domino, ad ignominioſiſſimam vſque mortem ſubeundam ſeſe vltro ſummitteret: & nos mortales & infimos ſeruos non pudebit arrogantiæ, quaſi fratribus noſtris præcellamus? Hoc eſt, inquam, Pauli argumentum, quo nemo non videt nihil grauius aut vehementius dici potuiſſe. Itaque (vt paucis abſoluam) in hoc verſiculo Paulus Chriſti diuinam naturam deſcribit, quod etiam declaratur participio ὑπάρχων: & etiamſi μορφῆς nomine non ipſam Deitatem ſed eius tãtum gloriam declararet, tamen (vt verè & ſanctè annotauit doctiſſimus interpres) quum gloria Dei non poſſit ſine ſacrilegio ab ipſa diuinitate ſeparari, non potuit melius declarare Apoſtolus Chriſti deitatem, quàm quum diceret eum in forma Dei fuiſſe, id eſt verè Deum. Sed dices, Cur non Paulus potius apertè dixit Θεὸς ὑπάρχων, Deus quum eſſet? Reſpondeo, quoties id faciendum fuit, toties id eum apertè dixiſſe, vt Rom.9.5: quem etiam locum Eraſmus pro virili detorſit, & 1.Tim.3.16, vbi rurſus ad eundem ſcopulum impingit, & Act.20.28, & Col.2.9. Nunc verò idem quoque dicit Paulus. Sed quũ duas illas Chriſti naturas nobis non nudas, ſed qualitatibus ſuis veſtitas, diuinam videlicet ex gloria illa diuina, (licet ſanè, propriè loquendo, nulla ſit deitatis ipſius qualitas) humanam verò ex ſua illa infirmitate & imbecillitate æſtimandam proponat, qualitates denique ipſarum naturarum potius quàm ſubſtantias conſideret, vt hinc quidem Chriſtum omni gloria ornatum, inde verò in extrema & tamen ſpontanea ac temporaria miſeria verſantem, poſtremò in ſupremum gradum euectum contemplemur: meritò μορφὴν Θεοῦ potius quàm Θεὸν, & μορφὴν δούλου, ὁμοίωμα & σχῆμα ἀνθρώπου potius quàm ἄνθρωπον dicere voluit. Denique veteres omnes tum Græci tum Latini ſummo perpetuóque cõſenſu per formam Dei, Deitatem Filij: per formam ſerui, humanam naturam à Verbo aſſumptam intellexerunt. ¶ *Non duxit rapinam*, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο. Vel (vt vertit doctiſſimus interpres) *Non eſſet rapinam arbitratus.* Nã quę ſequuntur, retulit ad manifeſtationem factam in carne: vt ſit hæc ſententia, Chriſtus ille Deus, æterna gloria ac maieſtate præditus, ſciebat quidem ſibi ius fáſque eſſe non in humili carne apparere, ſed cum magnificentia Deo digna: verùm maluit ſeſe demittere. Neque eſt quòd nos offendat aoriſtus indicatiui ἡγήσατο, quum hunc modum interdum ſoleat Paulus etiam non expreſſa particula ἂν ita vſurpare, vt Rom.9.13, ηὐχόμην pro ηὐχόμην ἄν: & 1.Cor.2.8, εἰ ἔγνωσαν, pro, *ſi cognouiſſent*, vt idem rectiſſimè annotauit. Sed mihi tamen videtur propria huius temporis ſignificatio ſeruari poſſe, vt hoc quoque ad priſtinam Chriſti gloriam pertineat, cuius ipſe meminit Ioh.17.5, ſitq́ue hęc ſententia, Chriſtus, quum eſſet in æterna illa deitatis gloria conſtitutus, non ignorauit ſe in ea re (id eſt quòd Deo Patri coæqualis eſſet) nullam iniuriam cuiquam facere, ſed ſuo iure vti: nihilominus tamen quaſi iure ſuo ceſſit, quum ipſe ſe velut in nihilum redigeret, forma ſerui accepta, &c. Hîc verò quærit Eraſmus quid magni tribuat Chriſto Paulus, ſi, quum Deus eſſet natura, intellexit id non eſſe rapinæ, id eſt ſeipſum nouit. Reſpondeo, multa & maxima myſteria cõtineri in his verbis, & quę ad Pauli ſcopum maximè pertineant. Nam primùm omnium explicat qua ratione dixerit, Chriſtum antequam carnem

aſſumeret, fuiſſe in Dei forma: nequis hanc formam putaret non verè nec prorſus fuiſſe diuinam, ſed vel communicatione, vel gradu tantùm aliquo, vel ex certo initio, vt dixerunt impij Arriani, vel denique ambitione vſurpatam, ex qua fuerit Chriſtus deturbatus. Ideo quum negat vllum in ea re fuiſſe ἁρπαγμὸν quòd Deo par eſſet, omnem iſtis blaſphemiis anſam præcidit. Nam par Deo eſſe ſine rapina nullus poſſit, niſi ſit ipſe omnibus modis Deus. At cur Chriſtum dicit hoc non ignoraſſe? Nempe vt intelligamus iſtam Chriſti ſummiſſionem à mera & ſpontanea ipſius bonitate profectam: vt ſit omnibus modis perfectum obedientiæ, ſummiſſionis, charitatis exemplar.

¶*Parem eſſe cum Deo*, τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. Id eſt, ἰσοῦσθαι, pro quo Tertullian. dixit *Pariari*. Quid verò iam dubitamus quin formæ Dei appellatio expreſſa veram deitatem ὁμοούσιον declaret? Sed & paucis iſtis verbis iugulatur Sabellius, qui perſonarum diſtinctionem tollit, quum in paritate neceſſe ſit comparationem ac proinde duas minimùm hypoſtaſes interuenire. Iugulatur Arrius, qui Deum ſecundarium imaginatur: quia par non eſt qui natura ſecundus eſt ab alio: quòd ſi non cõtentus hypoſtaſes diſtinxiſſe, etiam οὐσίαις ſepares, iam Deo parem eſſe, non erit infinitum & omnipotentem eſſe, quum plures infiniti & plures omnipotentes nullo modo poſſint exiſtere. Itaque ſi hæc coniunxeris, plenam ac perfectam non ὁμοιουσίου, ſed ὁμοουσίου deſcriptionem habebis.

7	Ἀλλ᾽ ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·	∴Sed ipſe ſeſe ∴inaniuit, ∴forma ſerui accepta, ∴ſimilis hominibus factus:	*Sed ſemetipſum exinaniuit, formam ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus:*
8	Καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.	Et habitu compertus vt homo, ipſe ſe ſummiſit, factus obediẽs vſque ad mortem, mortem autem crucis.	*Et habitu inuentus vt homo, humiliauit ſemetipſum, factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis.*
9	Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα·	Quapropter etiam Deus ipſum in ſummam ∴extulit ſublimitatem, ac donauit ei ∴nomen quod eſt ſupra omne nomen:	*Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod eſt ſuper omne nomen:*

---

7 *Sed ipſe ſeſe*, ἀλλ᾽ ἑαυτὸν. Notandum pronomen ἑαυτὸν, quo ſpontanea fuiſſe iſta ſummiſſio iterum ſignificatur.

* ¶*Inaniuit*, ἐκένωσε. Id eſt, deſcendit ad abiectionem factus caro, & quaſi ex OMNI ſeipſum ad NIHIL redegit. pro quo Tertul. aduerſus Marcionem lib. 5, habet Exhauſit. Quæ enim eſt rei creatæ, imò verò animalis omnium miſerrimi, ad ipſius opificis maieſtatem proportio? Videtur autem mihi Paulus alludere ad verba Dan. 9.26, vbi dicitur Meſſias ſic exinaniendus vt ei nihil ſuperſit, id eſt quaſi in nihilum redigendus. Denique agit Paulus hoc loco interpretem Eſa. 52.13, & deinceps.

¶*Forma ſerui accepta*, μορφὴν δούλου λαβών. Non dicit formam Dei miſſi in formam ſerui mutatam, aut Deum in hominem conuerſum, aut Deum cum homine confuſum: neque item dicit ad vnum Chriſtum Deum acceſſiſſe alterum Chriſtum hominem: ſed eum ipſum, qui Deus erat, formam ſerui aſſumpſiſſe. Quid autem formæ ſerui appellatione intelligatur quærit Eraſmus: neque hoc referri putat ad ipſam naturam, ſed ad vitioſam eius qualitatem, quam forma & ſpecie tenus, non autem re vera aſſumpſerit: vt qui fuerit omnis peccati expers. Hæc Eraſmus, nempe vt formæ Dei, i. Deo ſub hominis ſpecie quaſi celato, (vt ipſe interpretatus eſt) formam ſerui, id eſt vitioſam in ſpeciem non reuera qualitatem carnis opponat. Sed præterquã quòd hac ratione eneruatur Pauli argumentum, & patefit etiã hæreticis aditus ad eludẽdam humanæ Chriſti carnis veritatem, quis illi conceſſerit μορφὴν de ea duntaxat ſpecie dici quæ id eſſe videatur quod reipſa non ſit? Deinde quis non videt, ſerui nomen imbecillam conditionem naturæ, non autem vitioſam qualitatem ſignificare? Opponitur enim ſerui forma, Dei formæ. Quum verò ſeruitus ſignificat corruptionem, non cum Deo, ſed cum libertate confertur. Denique proferatur vel vnus locus ex omnibus ſacris libris, in quo ſeruus abſolutè dicatur de eo qui peccato ſeruiat. Sed de his ſatis à nobis dictũ eſto, nullo (ita me bene Deus amet) Eraſmum de literis optimè meritũ, & quidem mortuum, exagitandi ſtudio, ſed vt pro mea virili & ipſe Dei veritatem aſſeram. Poſcit autem omninò antitheſis, vt ſicut forma Dei dicitur auguſta illa Deitatis maieſtas ac gloria quæ eſt ipſamet diuina natura: ſic formam ſerui interpretemur, abiectam illam & imbecillam hominis naturam ac conditionem, tum in ſeſe, ſi cum Dei excellentia comparetur, tum verò propter peccatum: quod etſi non aſſumpſit Dominus, ſed aboleuit, tamen imbecillitatem ex eo fonte promanantem, vno excepto peccato, ipſámque adeo pœnam peccatorum noſtrorum horrendam aſſumpſit: quod & ipſe Apoſtolus poſtea explicat.

¶*Similis hominibus factus*, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *In ſimilitudine hominum factus, ſiue conſtitutus.* Cæterùm nequis cum hæreticis exiſtimet ὁμοιώματος & σχήματος, i. Similitudinis & Figuræ nomine inanem & imaginariã ſimilitudinem ſignificari, quaſi Dominus non veram carnem ſed eius duntaxat ſimulacrum aſſumpſerit: præterquam quòd ex aliis locis apertè conuincitur hic error, dico quum hæc nomina ſynonyma ſint τῇ εἰκόνι, ſimilem eſſe eorum vſum. Opponit autem Apoſtolus τὴν εἰκόνα τῇ σκιᾷ, id eſt *imaginem vmbræ*, Heb. 10.1. Sicut ergo non tãtùm ficta cum veris, aut ficta cum fictis, ſed etiam vera cum veris comparantur: ita dico his nominibus veram ſimilitudinem & conformationem ſignificari. niſi fortè putamus Adamum veros homines nõ genuiſſe, quũ dicitur Gen. 5.3, genuiſſe בדמותו כצלמו [*bidmutho chetſalmo*] id eſt κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ad ſimilitudinem & ad imaginem ſuam, vt Græci vertunt: quum tamen ἰδέας nomen nemo neſciat à philoſophis ad formas animo duntaxat conceptas ſæpe accommodari: Moſe tamẽ ſic illis nominibꝰ idcirco vſo vt ſummam & ſubſtantiæ & qualitatum quaſi ταυτότητα deſignaret. Quid veró? quũ Chriſtus dicitur Dei imago Coloſſ. 1.15. quis tamen hanc imaginem niſi prorſus impius à re ipſa ſepararit? Sic 1. Cor. 15.49, quum dicimur in hac vita geſtare terreni hominis imaginem, rem ipſam ſignificari nemo negarit niſi qui ſeipſum non nouit. Poſtremò (vt ſolidiſſimum argumentum adferam) iſtis vocabulis Similitudinis & Habitus, tantùm abeſt vt rem aliquam imaginariam ſignificet Apoſtolus, vt contrà ad declarandam rei veritatem ea nomina vſurparit (vt paulo antè de Moſe diximus) quod ad ipſam quidem ſerui hominis ſubſtantiam & naturam attinet, abſque corruptione tamen. Denique his ipſis externa ipſa ſpecies ſignificatur, ſignificans viſum & ſpectatum fuiſſe Chriſtum illum Deum æternum ab hominibus: vt ipſis etiam iudicibus oculis conſtiterit miſerrimam illam noſtram naturam ab eo fuiſſe aſſumptam. Conſiderandum enim eſt quos alloquatur Apoſtolus: eos videlicet qui de re ipſa minimè dubitabant. Itaque hoc myſterium ſic tractat vt qum ex hypotheſi aſſumat verũ id eſſe de quo dicit, graphicam eius deſcriptionem ad ſuum ſcopum accommodet. Finge autem hæc fuiſſe imaginaria, & omnem noſtrã fidem euerteris.

9 *Extulit*, ὑπερύψωσε. Exaltari dicitur verbum, quatenus ad gloriam ſuam, ipſum rediit, in carne glorificata. *

¶*Nomen*, ὄνομα. Id eſt dignitatem, & celebritatem nominis, ſed cum re ipſa coniunctam. Vide Epheſ. 1.21. Quòd enim Oſiander hoc refert ad ipſum nomen Ieſu, quod ipſe confundit cum Iehoua, merum eſt inſanientis hominis delirium.

10 Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων·

11 Καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός.

12 Ὥστε, ἀγαπητοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε.

13 Ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.

14 Πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν·

15 Ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι, τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης, ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ,

16 Λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύχημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα.

10 Vt ad nomen Ieſu omne genu *ſe* flectat cæleſtium ac terreſtrium ¨& ſubterraneorum:

11 Omníſque lingua confiteatur Ieſum Chriſtum eſſe Dominum; ¨ad gloriam Dei Patris.

12 Proinde, dilecti mei, ſicut ſemper obediſtis, nõ vt in præſentia mea ſolùm, ſed nũc multo magis in abſentia mea, ¨cum timore ac tremore veſtram ipſorum ſalutem ¨conficite.

13 ¨Deus enim is eſt qui efficit in vobis ¨& vt velitis ¨& vt efficiatis, ¨pro gratuita *ſua* beneuolentia.

14 Omnia facite abſque murmurationibus ac ¨diſceptationibus:

15 ‖Vt ſitis ¨irreprehenſi & ſinceri, ¨Dei *inquam* filij inculpati in medio nationis prauæ ac ¨peruerſæ: inter quos *homines* ¨ſplendetis vt luminaria in mundo,

16 ¨Sermonem vitæ prætendentia: vt gloriari poſſim ¨in die Chriſti me non fruſtra cucurriſſe, nec fruſtra laboraſſe.

10 *Vt in nomine Ieſu omne genu flectatur cæleſtiũ & terreſtrium & infernorum:*

11 *Et omnis lingua confiteatur quia Dominus Ieſus Chriſtus in gloria eſt Dei Patris.*

12 *Itaque, chariſſimi mei, ſicut ſemper obediſtis, non vt in præſentia mea tantùm, ſed multo magis nunc in abſentia mea, cum metu & tremore veſtram ſalutem operamini.*

13 *Deus eſt enim qui operatur in vobis & velle & perficere, pro bona voluntate.*

14 *Omnia autem facite ſine murmurationibus & hæſitationibus.*

15 *Vt ſitis ſine querela, & ſimplices, Filij Dei, ſine reprehenſione in medio nationis prauæ & peruerſæ: inter quos lucetis ſicut luminaria in mundo:*

1.Pet 4.9
mat.5.14

16 *Verbum vitæ continentes, ad gloriam meam in die Chriſti, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboraui.*

---

10 *Et ſubterraneorum, καὶ καταχθονίων.* Nolim quidem hîc ego ſubtiliter philoſophari an dæmones hoc nomine ſignificentur, quos alibi facit aeris principes. Sunt iſta nobis abſcondita: quanuis aliquid liceat in vtranque partem differere ex iis quæ de tartaro, abyſſo, & tenebris commemorantur, vt 2.Pet.2.4, & Iud.6. Exiſtimarim quidem ego ſimpliciter iſta enumeratione Paulum voluiſſe exprimere quæcunque & ſupra mundum ſunt & in mundo, Chriſti imperio ſubeſſe. Itaq; flectere genu pro adorare, id eſt Deo ſubiici, dictum erit ἀνθρωποπαθῶς de iis etiam quæ rationis & ſenſus, vel etiam vtriuſque ſunt expertia. & alludere mihi videtur Paulus ad Pſal.97.9. Purgatoriũ autem ignem qui ex hoc loco conſtruunt, mirum quod iter ſuis pandant in cælum.

11 *Ad gloriam, εἰς δόξαν.* Hæc ſanè vni Deo conueniunt, quum de vno Deo dicantur ab Eſaia 45.23. qui etiam iurat apud eundem 42.8, *Ego Dominus,* inquit, *& hoc nomen meum: gloriam meam alteri non dabo.* Ergo Chriſtus, qui & homo ad dextram Dei ſedens, verus eſt Deus: neque quum hoc dicimus, detrahimus de Patris gloria, quum non poſſit niſi in Filio gratus honor illi tribui. Poſſumus tamen interpretari, εἰς δόξαν, *in gloria,* pro ἐν δόξῃ. Omnis autem lingua pro omni idiomate, id eſt, pro quauis gente dictum eſt, Hebræorum more.

12 *Cum timore ac tremore, μετὰ φόβου καὶ τρόμου.* Vide 1.Cor. 2.3. ¶ *Conficite, κατεργάζεσθε.* Sic Latini dicunt conficere negotium. At verò num à noſtris operibus pendet ſalus noſtra? Minimè id quidem, quum ne Abraham quidem in ſe habeat de quo glorietur apud Deum. Conficere tamẽ ſalutem dicitur qui in iuſtitię ſtadio currit. Quanuis enim gratis in vno Chriſto per fidem apprehenſo ſeruemur, tamen per viam iuſtitiæ ad ſalutem contendere nos oportet: quum Filij Dei eius Spiritu ducantur, per quem ſunt iuſtificati, vt in bonis operibus ambulent.

13 *Deus enim is eſt, ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν.* Bona igitur opera non præcedunt iuſtificandum, ſed iuſtificatum ſequuntur: niſi fortè non eſt iuſtificatus qui Chriſtum poſſidet. ¶ *Et vt velitis, καὶ τὸ θέλειν.* Non ſumus igitur ſtipites, ſed bene volumus, nõ quòd voluntatis noſtræ imbecillitatem adiuuerit, ſed quòd voluntatem ex mala fecerit bonam, idque prorſus gratis. ¶ *Et vt efficiatis, καὶ τὸ ἐνεργεῖν.* Nõ dicit, Vt facultatem habeatis bene volendi & bene agendi ſi velitis: ſed donum efficax & ad volendum & ad agendum, collatum eſſe dicit. Sciendum eſt igitur efficacem eſſe Dei gratiam illam quæ ad ſalutẽ requiritur. qua fit nimirum vt non modò poſſimus velle & facere, ſed etiam reipſa velimus & faciamus pro gratiæ modulo. Itaque non poteſt conſiſtere dogma illud primæ gratiæ vniuerſalis, quaſi Dominus omnibus aperiat oculos hactenus vt videre, aures hactenus vt audire poſſint, ſi velint. Nam præterea requiritur gratia vt poſſint velle: niſi liberum arbitrium velimus cum quibuſdam ſtatuere contra hunc Pauli locum. Hanc verò gratiam ſi omnibus concedi dixerint, vt videlicet poſſint velle, quo tandem iure ſeparant Velle & Facere, quæ Paulus coniunxit, & vtraque ab eadem gratia dixit promanare? Nam (inquit Dominus Ioh. 6.45) quicunque audiuit, & didicit à Patre, venit ad me. Sed vnde hic error? Nempe quòd non putent alioqui abſolui poſſe iuſtitiam Dei: quaſi verò, etiamſi non acceſſerit altera rebellio, nobis condemnandis natiua illa corruptio non ſufficiat. ¶ *Pro gratuita [ſua] beneuolentia, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.* Vulgata, *Pro bona voluntate.* Eraſmus, *Pro bono animi propoſito.* Hoc verò nonnulli ad ipſos Philippenſes referunt, in quo etiam lapſus eſt Syrus interpres. Nam ſententia ipſa oſtendit hoc ad Deum pertinere qui pro gratuita ſua beneuolentia hoc largiatur hominibus vt & velint & agant quæ Dei ſunt, quum hic ſit Pauli ſcopus.

14 *Diſceptationibus, διαλογισμῶν.* Vulgata, *hæſitationibus,* pro quo ſolet Paulus potius διάκρισιν dicere.

15 *Irreprehenſi, ἄμεμπτοι.* Vide Luc.1.6. ¶ *Dei [inquam] Filij, τέκνα Θεοῦ.* Mutatio generis oſtendit τέκνα non poſſe cum præcedentibus conſtrui. Syrus interpres addit particulam ὡς, *tanquam.* ¶ *Peruerſæ, διεστραμμένης.* Vide Matth.17,7. ¶ *Splendetis, φαίνεσθε.* Vel, vt Eraſmus, *Lucete,* imperandi modo. *

16 *Sermonem vitæ prætendentia, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες.* Vulg. *Verbum vitæ cõtinentes.* Eraſ. *Sermonem vitæ ſuſtinentes.* id eſt, in vertice impoſitum ſuſtinentes: vt ſi candelabrum in altum attollatur, candelam impoſitam ſuſtinens. Ego verò primùm omnium puto ἐπέχοντες connectendum eſſe cum φωστῆρες: deinde ἐπέχειν pro ſuſtinere nuſquam legi, niſi quũ pro Impetum remorari & inhibere accipitur. Prętereà nõ exiſtimo præpoſitionem ἐπὶ hoc in loco ſignificare In vel Super, ſed Ad pro Verſus, vt in Aduertere & Attendere:

quod & ipſum Græcis dicitur ἐπέχειν, vt Act.cap.3.verſ.5. Huic verò ſignificationi reſpondet altera ex aduerſo. nam ſicut dicitur ἐπέχειν τινὶ tertio videlicet caſu, qui oculos ad aliquid aduertit, & quaſi in re aduerſa defixos tenet: ita qui ex aduerſo aliquid prætendit ac præbet, dicitur ἐπέχειν τι, quarto caſu, vt nutrix τὸν μαστὸν ἐπέχειν, id eſt mammam prætendere & obuertere puero dicitur. cuius ſignificationis exempla ex Budæo pete. Ita igitur hoc in loco Apoſtolus Philippenſes dicit quaſi faces mundo prælucere. Videtur enim à Pharo ſumpta tranſlatio, vbi accenſæ faces nauigantibus in alto portum quaſi prætendunt in quem appellant. nempe quòd honeſta ſanctáque fidelium vita, quaſi lux aliqua cæteris hominibus prælucens, ad Euangelij portum eos dirigat. Nam ſermonem vitæ (id eſt viuificum) appellat Euangelium ab effectu. Syrus autem interpres vertit, *vt ſitis illis loco ſalutis*, noua prorſus ſententia. ¶ *In die Christi*, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Vide 2. Corinthiorum cap.1. verſu 14. Vulgata & Eraſmus, *In diem*. Ego verò malo εἰς ἡμέραν pro ἐν ἡμέρᾳ accipere.

	Ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν.	17	Quinetiam ſi ⁖ pro libamento offerar ⁖ ſuper hoſtia ſacrificióque fidei veſtræ, gaudeo ⁖ & gratulor omnibus vobis.	17	*Sed etſi immolor ſupra ſacrificium & obſequium fidei veſtræ, gaudeo & congratulor omnibus vobis.*
	Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι.	18	⁖ Itidem autem & vos ⁖ gaudete, & gratulamini mihi.	18	*Idipſum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi.*
Act.16.1	Ἐλπίζω δὲ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν.	19	Spero autem in Domino Ieſu, me ‖Timotheum breui miſſurum vobis, vt & ego ⁖ bono ſim animo, cognito ſtatu veſtro.	19	*Spero autem in Domino Ieſu, Timotheum me citò mittere ad vos, vt & ego bono animo ſim, cognitis quæ circa vos ſunt.*
	Οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει.	20	Neminem enim habeo ⁖ pari animo præditum, qui germanè res veſtras curaturus ſit.	20	*Neminem enim habeo tam vnanimem qui ſincera affectione pro vobis ſolicitus ſit.*
1. Cor.10.24	Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.	21	‖Nam ⁖ omnes quæ ſua ipſorum ſunt quærunt, non quæ Chriſti Ieſu.	21	*Omnes enim quæ ſua ſunt quærunt, nõ quæ ſunt Ieſu Chriſti.*
	Τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον.	22	Experimentum autem eius noſtis, quòd *videlicet* tanquam cum patre filius, mecum ſeruierit *Deo* ⁖ in Euangelio.	22	*Experimentum autem eius cognoſcite, quia ſicut patri filius, mecum ſeruiuit in Euangelium.*
	Τοῦτον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς.	23	Hunc igitur ſpero me miſſurum, ⁖ ſimulatque videro rerum mearum ſtatum.	23	*Hunc igitur ſpero me mittere ad vos mox vt videro quæ circa me ſunt.*

---

17 *Pro libamento offerar*, σπένδομαι. Vulgata & Eraſmus, *Immolor*. Cæterùm τὸ σπένδειν actiua voce ſignificat libare, quæ pars tantùm erat ſacrificij. Hinc σπένδεσθαι pro fœdus ſancire, quòd in fœderibus ſolerent eiuſmodi cæremoniæ interuenire. neque ſanè vſquam memini σπένδεσθαι in paſſiua ſignificatione legere. Hic tamen poſcit ſententia vt paſſiuè accipiatur, & quidem pro libari, id eſt tanquam libamentum offerri. qua tranſlatione Apoſtolus mortem ſuam prædicit, non qua reconcilientur Deo Philippenſes, ſed qua confirmentur in fide. Vſitatum enim eſt Paulo victimæ nomine ſignificare ipſos fideles Deo deuotos: & quicquid eſt in fidelibus, vel à fidelibus proficiſcitur, Deo gratum: & eorum fidem, ac bona opera, ſacrificiorum & oblationum tranſlatitio nomine intelligere, vt Rom.12.1, & 15.16, & infrà, 4.18, & 1. Pet.2.5. Perinde eſt igitur acſi diceret, ſibi nihil poſſe iucũdius accidere quàm ſi ipſe morte ſua ſacrificium hoc Philippenſium ſanciret, in quo illi ſeſe Deo per fidem quaſi victimam offerrent: cuius ſacrificij ipſe λειτουργὸς, id eſt, miniſter & veluti ſacerdos fuerat, quum eos ad Dominum, vt gratas futuras victimas, per Euangelij prædicationem adduceret, vt teſtatur Rom. 15.16. ¶ *Super hoſtia ſacrificióque fidei veſtræ*, ἐπὶ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν. Bene dicit Super hoſtia. nam præterquam quòd adolebatur victima, ſanguinis aſperſio ac etiam vini addebatur. Perinde eſt igitur acſi diceret Paulus, Ego vos Philippenſes ad Chriſtum adduxi, cui poſtulo vt vos tanquam hoſtiam viuam ſiſtatis: nec dubitem ego in hoc veſtro ſpirituali ſacrificio tanquam libaminis additamentum interuenire. Philippenſes igitur per fidem ſanctificatos tranſlatitiè appellat θυσίαν, id eſt, victimam: ſuum verò miniſterium λειτουργίαν, id eſt, ſacram operationem: mortem denique ſuam σπονδὴν, id eſt, libamentum. Vides Chriſti charitatis imaginem in Paulo elucentem? Hoc eſt verò Apoſtolum agere. ¶ *Et gratulor*, καὶ συγχαίρω. Ita ſignificat Paulus id ſibi iucundiſſimum fore, non tantùm ſua ſed etiam illorum cauſa, quorum fidei ſanciendæ ſanguinis ſui effuſionem ſperet vtilem fore, quando ita Domino viſum erit.

18 *Itidem autem*, τὸ δ' αὐτό. Subauditur κατὰ, vt idem declaret atque ὡσαύτως. Vulgata, *Id ipſum*. Eraſmus, *Ob id ipſum*. ¶ *Gaudete*, χαίρετε. Eraſmus, *Gaudetis*: quòd meritò exiſtimat doctiſſimus interpres prorſus eſſe alienum. Idem error admiſſus eſt infrà, verſiculo 22, à Vetere interprete, vbi γινώσκετε conuertit cognoſcite, pro cognoſcitis. Poſtulat enim Paulus ſimilem συμπάθειαν à Philippenſibus, eos veluti præparans, tum ad fortiter ferendam ipſius mortem: nempe vt ſicut paratus erat hilari animo mortem ſubire, ita viciſſim gauderent ſancitam ipſius morte doctrinam quam illis annuntiarat.

19 *Bono ſim animo*, εὐψυχῶ. Id eſt, in alacritate animi cõfirmer. Eraſ. *Læto ſim animo*. Nam, inquit, bono eſſe animo dicitur Latinis pro eo quod Gręcis eſt θαρρεῖν. Atqui Plato κακοψυχίαν, i. degenerem animum, opponit τῇ εὐψυχίᾳ: & τὸ εὔψυχον Græci vocant animi præſentiam & generoſitatem: ex quo liquet εὐψυχεῖν & θαρρεῖν, aut nihil aut certè non multum differre.

20 *Pari animo præditum*, ἰσόψυχον. Eraſmus, *Pari mecum animo præditum*. Ego potius putarim alios cum Timotheo comparari. Vulgata, *Tam vnanimem*. Syrus interpres, *Qui ſit vt anima mea*, id eſt, quem haud ſecus quàm meipſum diligam. quæ interpretatio non videtur conuenire Apoſtoli ſcopo.

21 *Omnes*, οἱ πάντες. Reliqui videlicet, niſi malimus tribui omnibus quod paſſim erat vulgare: & redundare articulum.

22 *In Euangelio*, εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Euãgelium vocat ipſam doctrinæ Euangelicæ prædicationem, vt alibi ſæpe. Probationem autem paſſiuè vocat experimentum quo fides Timothei fuerat approbata.

23 *Simulatque*, ἐξαυτῆς. Coniungenda hæc ſunt cum ὡς, vt ſignificetur ſe nulla prorſus mora interpoſita, ſimulatque rebus ſuis proſpectum fuerit, Timotheum eſſe miſſurum. Vulg. & Eraſ. *Mox*. Vide Mar.6.25. vbi ἐξαυτῆς interpretatus ſum, *Iam nunc*.

24 Πέποιθα δὲ ἐν Κυρίῳ ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς.

25 Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην, Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς.

26 Ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς· καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκούσατε ὅτι ἠσθένησε.

27 Καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ· ἀλλ᾽ ὁ Θεὸς αὐτὸν ἠλέησεν· οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ.

28 Σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτόν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν, χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ·

29 Προσδέχεσθε οὖν αὐτὸν ἐν Κυρίῳ μετὰ πάσης χαρᾶς· καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε.

30 Ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισε, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας.

Κεφάλαιον γ.

1 ΤΟ λοιπόν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρόν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές.

24 ⁖Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.

25 Sed ⁖neceſſarium duxi, Epaphroditum fratrem & collegam ac commilitonem meum, veſtrum autem ⁖legatum, quíque mihi ſubminiſtrauit quibus mihi opus erat, ad vos mittere.

26 Quoniam expetebat ⁖omnes vos: & ⁖grauiſſimè angebatur propterea quòd audiſſetis eum ægrotaſſe.

27 Et certè ægrotauit proximè mortem: ſed Deus miſertus eſt eius: nec eius ſolùm, ſed & mei, ne dolorem haberem ſuper dolorem.

28 *Eo* ſtudioſius itaq. ipſum miſi, vt eo ⁖rurſus viſo, gaudeatis, & ego eo minus doleam.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.

30 Nam ⁖propter opus Chriſti acceſſit ad mortem vſque, ⁖non habita vitæ ratione, vt ſuppleret ⁖defectum veſtri erga me officij.

Cap. III.

1 QVod ſupereſt, fratres mei, gaudete in Domino. ⁖Eadem ſcribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem ⁖tutum eſt.

24 *Confido autem in Domino quoniam & ipſe veniam ad vos citò.*

25 *Neceſſarium autem exiſtimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorem & commilitonem meum, veſtrum autem Apoſtolũ, & miniſtrum neceſſitatis meæ, mittere ad vos.*

26 *Quoniam quidem omnes vos deſiderabat: & mœſtus erat, propterea quòd audieratis illum infirmatum.*

27 *Nam & infirmatus eſt vſque ad mortem: ſed Deus miſertus eſt eius, non ſolum autem eius, verum etiam & mei, ne triſtitiam ſuper triſtitiam haberem.*

28 *Feſtinantius ergo miſi illum, vt viſo eo, iterum gaudeatis, & ego ſine triſtitia ſim.*

29 *Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino: & eiuſmodi cum honore habetote.*

30 *Quoniam propter opus Chriſti vſque ad mortem acceſſit: tradens animam ſuam, vt impleret id quod ex vobis deerat erga meũ obſequium.*

Cap. III.

1 *DE cætero, fratres mei, gaudete in Domino. Eadẽ vobis ſcribere mihi quidem non pigrum, vobis autem neceſſarium.*

---

24 *Confido*, πέποιθα. Num verò vt de re penitus certa? nequaquam profectò, vt apparet ex verſ. 17. Nec tamen temere id ſibi perſuadebat Paulus: (fateor enim verbum πέποιθα expreſſius aliquid ſignificare quàm οἶμαι vel ἐλπίζω, atque adeo quum de promiſſionibus Dei agitur, certiſſimam perſuaſionem & ſpem quæ falli non poteſt ſignificare) ſed ex præſenti rerum ſuarum ſtatu optimam ſpem ſuæ liberationis conceperat. Idcirco addit ἐν Κυρίῳ, *In Domino*, id eſt, ſi Deo ſic videbitur. Huiuſmodi enim omnia ſingularia, de quibus neque vniuerſalem promiſſionem in Dei verbo, neque particularem reuelationem Apoſtolus habebat (nam id certè nõ reticuiſſet) ſic demum ſperauit Apoſtolus vt ſperari poſſunt: nec ſit mihi quidem veriſimile Apoſtolum ex hac captiuitate liberatum in Aſiam reuertiſſe, atque adeo in Hiſpania quoque Euangelium prædicaſſe, quod veterum nonnulli abſque idoneo teſtimonio affirmarunt: quod tamen in medio relinquo.

25 *Neceſſarium*, ἀναγκαῖον. Eraſmus, *Operæpretium:* multo minus expreſſé. ¶ *Legatum*, ἀπόστολον. Vulgata & Eraſmus, *Apoſtolum*, quod non damno. Cur tamen legatum malim quàm Apoſtolum dicere, id cauſę eſt quòd id mox videatur explicare, quum hunc vocat λειτουργὸν τῆς χρείας μου, id eſt, Romam miſſum vt ad ipſum Paulum deferret quibus ipſi opus erat. Sic enim hoc malo interpretari quã miniſtrum neceſſitatis meæ, cum Vetere interprete: aut, *Qui mihi ſubminiſtrat in neceſſitate mea*, cum Eraſmo. χρείαν enim vocat non ipſam neceſſitatem, ſed quibus egebat in ea neceſſitate conſtitutus. Caſtellio conuertit, *Apoſtolum & muneris mei vicarium*, quaſi abſente Paulo fuerit Epaphroditus Philippenſium Apoſtolus. Id verò quàm rectè, ipſe viderit.

26 *Omnes vos*, πάντας ὑμᾶς. Claromontanus codex vt & alij tres manuſcripti, aſſentiente quoque Syro interprete, addunt ἰδεῖν, *videre*. ¶ *Grauiſſimè angebatur*, ἀδημονῶν. Vulgata, *Mœſtus erat:* non ſatis expreſſé. Nam, vt rectè annotat Eraſmus, ἀδημονεῖν eſt penè exanimari & deficere prę dolore. Itaque ne ipſe quidem ſatis expreſſé conuertit, *Erat anxius animi*. Ambroſius, *Et impatienter ſolicitus erat.* Vide Matth. 26.27.

28 *Rurſus*, πάλιν. Hoc malim coniungere cum ἰδόντες quàm cum χαρῆτε: vt ſit hic ſenſus, Vt quum primùm eum reuerſum videritis, quem vos nunquam viſuros putabatis, lætemini.

30 *Propter opus Chriſti*, διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Opus Chriſti vocat officium velut ipſi Chriſto in perſona Pauli vincto & egenti præſtitum, vt explicat infrà. 4.18. ¶ *Non habita ratione vitæ*, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ. Sic omnino eleganter conuertit Eraſmus hunc locum. Nam παραβουλεύεσθαι ſignificat perperam conſulere, vti faciunt qui ſe in apertum vitæ periculum coniiciunt: ſed id tamen facere in loco pro Chriſto, non eſt ſtultitiæ aut imprudentiæ, ſed verè cæleſtis ſapientiæ, quam in Epaphrodito commendat Apoſtolus. Vulgata, *Tradens animam ſuam.* Syrus eleganter interpretatur Spernere animam ſuam. ¶ *Defectum veſtri erga me officij*, τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας. Hoc dicit Paulus, vel quòd ſerius miſiſſent eleemoſynas, (quanuis nulla ipſorum culpa, vt teſtatur infrà, 4.10) vel quòd aliis procul abſentibus Epaphroditus ſuppleuiſſet eorum præſentiam. Vulgata, *Id quod ex vobis deerat erga meum obſequium:* ita obſcurè vt nemo intelligat. Eraſmus, *Vt suppleret id quod in veſtro erga me officio fuit diminutum:* non multo magis perſpicué. Nam quod legit πληρώσητε, impleretis, neſcio vnde tandem hauſerit. Mirum eſt autem quàm procul Ambroſius in hunc locum aberrarit à ſcopo.

IN CAPVT III.

1 *Eadem*, τὰ αὐτά. Eadẽ illa videlelicet quæ ſæpe ex me audiſtis. ¶ *Tutum*, ἀσφαλές. Eraſmus addit articulum, ſed repugnantibus veteribus libris. Syrus interpres diuerſam prorſus ſcripturam hoc loco ſequutus eſt, quam coniicere nequeo.

Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν.	2	Cauete canes, cauete malos operarios, cauete ∵concisionem.	2	*Videte canes, videte malos operarios, videte conciſionem.*
Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες·	3	Nos enim ſumus ∵circuncisio, ∵qui ſpiritu ſeruimus Deo, & gloriamur in Chriſto Ieſu, nec confidimus ∵in carne:	3	*Nos enim ſumus circũciſio, qui ſpiritu ſeruimus Deo, & gloriamur in Chriſto Ieſu, & non in carne fiduciam habentes:*
Καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν, καὶ ἐν σαρκί. εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκὶ, ἐγὼ μᾶλλον,	4	Quanquam ego ∵habeo, ∵etiã in carne, ∵de quo confidam. Si quiſquam alius videtur habere in carne de quo confidat ego ∵maximè *habeo*,	4	*Quanquam ego habeam confidentiam in carne. Si quis alius videtur confidere in carne, ego magis,*
2. Cor.11.22 act.13.6 Περιτομὴ ὀκταήμερος, ἐκ γένους Ἰσραήλ, φυλῆς Βενιαμίν, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος·	5	∵Circunciſus octauo die, ∵ex gente Iſraelis, tribu Beniamin, ∵Hebræus ex Hebræis, ‖ ∵religione Phariſæus.	5	*Circunciſus octauo die, ex genere Iſrael, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, ſecundum Legem Phariſæus:*
Κατὰ ζῆλον, διώκων τὴν ἐκκλησίαν· κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ, γενόμενος ἄμεμπτος·	6	∵Quod ad zelum *attinet*, perſequens Eccleſiam: quod ad iuſtitiam quæ eſt in Lege, irreprehenſus.	6	*Secundum æmulationẽ perſequens Eccleſiam Dei: ſecundum iuſtitiam quæ in Lege eſt, conuerſans ſine querela.*
Ἀλλ' ἅτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν.	7	Sed quæ mihi erant ∵lucra, ea duxi propter Chriſtum damnum *eſſe*.	7	*Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus ſum propter Chriſtum detrimenta.*
Ἀλλὰ μενοῦνγε καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι, διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου· δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω,	8	∵Quinetiam certè ∵duco omnia damnum eſſe propter eminentiam cognitionis Chriſti Ieſu Domini mei: propter quem ∵omnibus iſtis meipſum multaui, *eáque* duco ∵pro ſtercoribus, vt Chriſtum ∵lucrifaciam;	8	*Veruntamen exiſtimo omnia detrimentum eſſe propter eminentem ſcientiam Ieſu Chriſti Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt ſtercora, vt Chriſtum lucrifaciam,*

---

2 *Conciſionem*, κατατομήν. Σαρκασμὸς, alluſione ad circũciſionis nomen facta, de qua illi gloriabantur, quum nihil * aliud quàm Eccleſiam conſcinderent ac lacerarent: vel ſic alluſit ad prophanas inciſiones prohibitas Leuit.19.18, & 21.6. Βλέπετε verò, id eſt videre, poſuit pro φυλάττεσθε, id eſt cauete, vt diximus Mar.12.38.

3 *Circunciſio*, ἡ περιτομή. Id eſt, verè circunciſi, corde videlicet: non iſti, qui in externa iam abolita circunciſione adhuc hærent. ¶ *Qui Spiritu ſeruimus Deo*, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες. Syrus interpres apertius etiam legit hoc loco οἱ τῷ Θεῷ λατρεύοντες ἐν πνεύματι, *Qui Deo ſeruimus in ſpiritu*. Auguſtinus verò lib. de Trinit.1. capite ſexto, aliam ſcripturam ſequitur, à nobis etiam repertam in quinque manuſcriptis codicibus, nempe οἱ πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, *Qui Spiritui Dei ſeruimus*, teſtatus tum in Græcis penè omnibus, tum in pleriſque Latinis exemplaribus ita hæc legi. & Ambroſio quoque placet hæc lectio. Mihi verò, alioqui de Spiritu ſancto ὁμοουσίῳ minimè ambigenti, altera lectio & explicatio germana videtur. Nec enim hîc diſputat Paulus de Spiritu adorando, ſed de ipſo veri Dei ſpirituali cultu, de quo diſſerit ipſe Chriſtus Iohan.4.23, quem opponit Carnali ſiue externo & Ceremoniali iam abrogato. ¶ *In carne*, ἐν σαρκί. Id eſt, in rebus externis, neque ad animum ipſum pertinentibus. Æſtimat enim circunciſionem & per ſe & vt iam abolitam. Carni verò opponit Spiritũ, * id eſt interiorem Dei notitiam & ſpiritualem veram λατρείαν: nihilque iſtud mihi quidem videtur ad probandam Spiritus ſancti Deitatem pertinere.

* 4 *Habeo*, ἔχων. Heb. pro ἔχω. ¶ *Etiam in carne*, καὶ ἐν * τῇ σαρκί. id eſt, etiam quod attinet ad externa illa, quibus iſti tantopere nituntur. Sunt autem iſta cum ἔχων proximè non cum πεποίθησιν cõſtruenda: quod obſeruaui, vt perſpicuitati ſtuderem. ¶ *De quo confidam*, πεποίθησιν. Vulgata, *Confidentiam*, id eſt, confidentiæ argumentum, vt eſt etiã mox accipiendum verbum πεποιθέναι. Nam reuera in his non confidebat Apoſtolus, ſed in vno Chriſto. ¶ *Maximè*, μᾶλλον Id eſt μάλιστα. Vulgata & Eraſmus, *Magis*.

* 5 *Circunciſus*, περιτομῇ. id eſt περιτμηθείς. Vt vertit etiam Syrus. Ad verbum, circunciſio, pro circunciſo. quam metonymiam rarò inuenias in aliquo ſingulari vſurpatam. ¶ *Ex gente Iſraelis*, ἐκ γένους Ἰσραήλ. Id eſt, genere Iſraelita, * non autem proſelytus. ¶ *Hebræus ex Hebræis*, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων. Id eſt à prima & antiquiſſima vſque origine. Nam & ipſe Abraham Hebræus dicitur. Itaque non ταυτολογεῖ Paulus. ¶ *Religione*, κατὰ νόμον. Vulgata, *Secundum Legem*. Eraſmus, *Iuxta Legem*. νόμον autem id eſt תורה [*thorah*] vocat præſcriptum religionis inſtitutum, vt ſi ordinem vel regulam Franciſci dicam. Poteſt enim deduci תורה [*thorah*,] vel à תור [*thor*,] id eſt ordinauit, vel à ירה [*iarah*,] id eſt docuit. Erat autem in ſummo pretio ſecta Phariſæorum, vt Act.26.5.

6 *Quod ad zelum attinet*, κατὰ ζῆλον. Vulgata, *Secundum æmulationem*. Eraſmus, *Iuxta ſtudium*. barbarè & obſcurè.

7 *Lucra*, κέρδη. Id eſt, quæ pro lucro habebam. Loquitur enim per conceſſionem, & lucrum vocat id quod ſibi ad obtinendam ſalutem prodeſſe, quum adhuc Phariſęus eſſet, opinabatur, id videlicet quod hodie Semipelagiani noſtri Meritum vocant. Contrà verò ζημίαν id ſibi eſſe Chriſtianus factus pronuntiat, id eſt à ſe pro eo haberi quod non modò non proſit, ſed etiam plurimùm noceat. quoniam nihil magis officit gratuitæ obtinendæ in Chriſto iuſtitiæ, quàm ſuorum meritorum ſiue ſuæ ipſius iuſtitiæ opinio.

8 *Quinetiam*, ἀλλὰ μενοῦνγε. Vulgata, *Veruntamen*. non rectè. ¶ *Duco*, ἡγοῦμαι. Notandum præſens tempus. Sic enim creſcit oratio, vt iam Apoſtolus, quod ad iuſtificationem coram Deo attinet, omnia opera excludat, tum præcedentia, tum etiam conſequentia fidem. ¶ *Omnibus iſtis meipſum multaui*, τὰ πάντα ἐζημιώθην. Vulg. *Omnia detrimentum feci*. Eraſmus. *Omnia pro damnis duxi*. Reſpondet autem (opinor) verbum ζημιοῦσθαι verbo Rabinis vſitato נזק [*nazak*.] ¶ *Pro ſtercoribus*, σκύβαλα. Sic vocant Græci duriora ſtercora, & quæ difficilius egeruntur. Alij σκύβαλα interpretantur quæ canibus obiici ſoleant. quod non malè conuenit cum eo quod ſuprà canes iſtos pſeudapoſtolos vocarat. Denique vſurpauit Apoſtolus vocabulum quo nihil potuit contemptius ſignificari, ac etiam dignius quod non modò omnes aſpernentur, ſed quod etiam longiſſimè à ſe reiiciant, & alludere mihi videtur Apoſtolus ad locum Malach.2.3. vbi voce פרש [*phereſch*] vtitur propheta, quæ excrementum ſignificat. ¶ *Lucrifaciam*, κερδήσω. Id eſt, vt illorum loco Chriſtum nactus, planè fiam ex paupere locuples, nedum vt quicquam amiſerim.

Καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ, τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει·	9	¨Et comperiar in eo, ¨non habens meam iuſtitiam, *nempe*, quæ eſt ex Lege, ſed eam quæ per fidem eſt Chriſti, *id eſt* iuſtitiam *quæ eſt* ex Deo per fidem:	9 *Vt & inueniar in illo, non habens meam iuſtitiã quæ ex Lege eſt, ſed illam quæ ex fide eſt Chriſti, quæ ex Deo eſt iuſtitia in fide:*
Τοῦ γνῶναι αὐτὸν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ·	10	Vt cognoſcam eum, & ¨vim reſurrectionis eius, & communionem perpeſſionum eius, dũ conformis fio morti eius:	10 *Ad cognoſcendum illum, & virtutem reſurrectionis eius, & ſocietatem paßionis illius, configuratus morti eius:*
Εἴπως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν.	11	¨*Experiens* ecquo modo perueniam ¨ad reſurrectionem ¨mortuorum.	11 *Siquo modo occurram ad reſurrectionem quæ eſt ex mortuis.*
Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι· διώκω δὲ εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ᾽ ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.	12	¨Non quod iam *metam* apprehenderim, aut iam ¨ad finem ſim perductus: ſed perſequor *experiens* an quoque apprehendam, ¨cuius etiam rei cauſa ¨apprehenſus fui à Chriſto Ieſu.	12 *Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus ſim: ſequor autem, ſi comprehendam, in quo & comprehenſus ſum à Chriſto Ieſu.*
Ἀδελφοὶ, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι.	13	Fratres, ego meipſum ¨nõ arbitror *metam* apprehendiſſe.	13 *Fratres, ego me non arbitror comprehendiſſe.*
Ἓν δὲ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	14	¨Vnum autem *ago*: ea quidem quæ à tergo ſunt obliuiſcens, ad ea verò quæ à fronte ſunt ¨contendens, ſcopum verſus feror, ad præmium ¨ſupernæ vocationis Dei, in Chriſto Ieſu.	14 *Vnum autem, quæ quidem retro ſunt obliuiſcens, ad ea verò quæ ſunt priora extendens meipſum, ad deſtinatum perſequor ad brauium ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Ieſu.*

---

9 *Et comperiar in eo*, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ. Inueniri in Chriſto, tacitam habet relationem ad Dei iudicium. Is enim in amando vnum ſuum Chriſtum contemplatur in quo acquieſcat. Itaque quos comperit in Chriſto eſſe (id eſt, Chriſto per fidem inſitos) in iis nullam inuenit condemnationem: quia iuſtitia qualem ipſe requirit à nobis, id eſt perfecta ac cumulata, exornatos nos inuenit, nimirum Chriſti iuſtitia per fidem nobis imputata. At contrà non poſſunt non condemnari quicunque in Chriſto non inueniuntur, quum non poſſint aliam quàm ſuam iuſtitiam proferre. Ea verò nulla eſt, ſed iuſtitiæ duntaxat ſimulacrum, vt oſtendit Apoſtolus Galat 3.10.11 & 12.

¶ *Non habens*, μὴ ἔχων. exponit quid ſit inueniri in Chriſto, de quo modò diximus. Nam poſt αὐτῷ diaſtolen omnino reponendam puto, vt μὴ ἔχων non ſimpliciter ponatur pro μὴ ἔχειν, quaſi ex iis qui in Chriſto inueniuntur, alij iuſtitiam ſuam habeant, alij verò non item: ſed pro explanatione ſuperioris dicti accipiatur. Verbum autem εὑρεθῶ nullo modo, ex Græcæ quidem linguæ vſu, poteſt actiuè intelligi.

10 *Vim reſurrectionis ipſius*, τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Vide Rom. 6.5. Verbum autem γνῶναι accipitur pro re ipſa ſentire ac experiri.

11 [*Experiens*] *ecquo modo*, εἴπως. Vulgata & Eraſmus, *Siquomodo*. Eſt autem præciſum hoc dicendi genus: de quo diximus Rom. 11.14. Et præterea notandum particulam εἰ & hoc loco & paulo poſt non ſignificare dubitationem, ſed rei difficultatem quæ deſiderium acuat. Sic apud Heb. vſurpatur particul. אולי [*vlai.*] ¶ *Ad reſurrectionem mortuorum*, εἰς τὴν ἐξανάστασιν νεκρῶν. id eſt ad vitam immortalem, quæ reſurrectionem ſanctorum conſequetur. Nam alioqui etiam infideles reſurgent, ſed in perpetuas pœnas, quæ vocantur mors æterna. ¶ *Mortuorum*, τῶν νεκρῶν. Syrus & Vetus Latinus interpr. legerunt τὴν ἐκ νεκρῶν, *ex mortuis*. vt habet etiam Claromontanus codex.

12 *Non quòd iam* [*metam*] *apprehenderim*, οὐχ ὅτι ἤδη κατέλαβον. * Species eſt correctionis, acſi ſcriptum eſſet, Hoc autem nõ idcirco dixi quòd exiſtimem me iam ad metam perueniſſe. Metam autem apprehendere (fuit enim aliquid ſubaudiendum quod cum verbo λαμβάνειν conſtruatur) non declarat hoc in loco vitam æternam poſſidere, quoniam quin eò nondum perueniſſet Apoſtolus, ne dubitari quidem potuit: ſed curſus ipſius confectionem ſignificat, vt ſuperſit tantùm præmij receptio. acſi diceret Apoſtolus, ſeſe quantumuis diu multúmque in decurrendo ſuo ſtadio laboraſſet, minimè tamen exiſtimare ſibi, quaſi decurſo penitus ſuo ſtadio, coronam dũtaxat ſupereſſe: ſed ſe potius quo propius ad metam accedit, in ipſo adhuc curſu verſantem, non quid egiſſet, ſed quid agendum ſupereſſet conſiderare, & eo maiore nixu ad ſcopum contendere. Videbat enim ita res ſuas tunc eſſe Romæ diſpoſitas, vt ſpem etiam liberationis conciperet: & videtur aliquod omnino non paruum temporis ſpatium inter huius epiſtolæ ſcriptionem & Pauli mortem interceſſiſſe. Imminente autem ipſi morte contrario prorſus ſermone vtitur 2. Tim. 3.7. ¶ *Ad finem ſim perductus*, τετελείωμαι. * Vulgata, *ſim perfectus*. Atqui perſtandum fuit in metaphora à curſoribus ſumpta, & ſeruanda paſſiui verbi ſignificatio, vt apparet ex paſſiuo altero κατελήφθην, Apoſtolo ita ſignificante ſe non ſuis, ſed diuinitus ſuppeditatis viribus fretum in hoc curſu pergere. τελειοῦσθαι verò dicuntur etiam qui ad virilem ætatem vſque adoleuerunt, vnde τέλειοι dicti quos Apoſtolus τοῖς νηπίοις paſſim opponit, vt diximus 1. Cor. 2.6, & 14.20. ¶ *Cuius rei cauſa*, ἐφ᾽ ᾧ. Id eſt οὗ ἕνεκα, vt Matth. 26.50. & infra, 5.9. Vetus interpres, *In quo*. Eraſmus, *Quatenus*, id eſt καθ᾽ ὅσον. Ac certum quidem eſt nos non currere niſi quatenus nos apprehendit Chriſtus, vt extra viam currentes in viam deducat, & omnes ad currendum vires gratuitò largiatur. ¶ *Apprehenſus fui*, κατελήφθην. Elegans eſt in hoc verbo ἀντανάκλασις, vt in γινώσκειν & γινώσκεσθαι, 1. Cor, 13, 12. *

13 *Non*, οὐ. Claromontanus codex habet οὔπω, *nondum*, * & quidem rectius.

14 *Vnum autem* [*ago.*] ἓν δέ. Sic vtcunque expreſſa eſt ſententia: ſed tamen in Græco ſermone puto ſubaudiri ἐστὶν, vt plena ſit oratio, Vnum autem eſt: ſicut in vernaculo ſermone dicimus *Il y a vn poinct*, ſequentia autem participia cum ſequente verbo διώκω coniungẽda ſunt. Syrus interpres ſubaudire maluit aut etiam adiectum legit verbũ οἶδα, *noui*, & poſtea καὶ κατὰ σκοπὸν διώκω. ¶ *Ad ea verò quæ à fronte ſunt*, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν. Vulgata, *Ad ea verò quæ ſunt priora*: ita obſcurè vt nemo intelligat. ¶ *Contendens*, ἐπεκτεινόμενος. Vulgata ad verbum, *Extendens meipſum*. Eraſmus, *Enitens*. Pergit autem in tranſlatione à curſoribus ſumpta, qui ſiquando ſummo & quaſi iam vltimo impetu nitantur, prono & quaſi præcipiti corpore feruntur ad ſcopum. ¶ *Feror*, διώκω. Vulgata, *Perſequor*. Eraſmus, *Inſequor*. Ego puto abſolutè poſitum non aliud declarare quàm curro. Et κατὰ σκοπὸν non ſatis Latinè Vetus interpres conuertit. *Ad deſtinatum*. Eraſmus verò multo peius, *Iuxta*

*præfixum signum. ¶ Supernæ vocationis, τῆς ἄνω κλήσεως. Tertull. lib. de Resurrectione carnis vertit incriminationis, vt omnino legisse videatur τῆς ἀνεγκλήσεως, quam vocem alibi vix crediderim reperiri. Sed illud tamē verū est, vitā æternā solis illis tribui qui facti sūt in Christo per fidē apprehēso ἀνέγκλητοι, siue, vt loquitur Apost. ἄσπιλοι, καὶ ἄμωμοι.

	Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν· καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει.	15	Quotquot itaque ¨adulti sumus, ¨hoc sentiamus: quòd si quid aliter sentitis, hoc quoque vobis Deus ¨reteget.	*Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & siquid aliter sapitis, & hoc vobis Deus reuelauit.*
	Πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν·	16	Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula, ¨*&* itidem simus affecti:	*Veruntamen ad quod peruenimus, vt idem sapiamus, in eadem permaneamus regula:*
	Συμμιμηταί μου γίνεσθε, ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς.	17	Estote simul mei imitatores, fratres, & eos considerate qui ita ¨incedunt sicut habetis nos pro exemplari.	*Imitatores mei estote, fratres, & obseruate eos qui ita ambulant sicut habetis formam nos.*
Rom.16.17	Πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ·	18	Multi enim ¨incedunt ¨quos sæpe dixi vobis, nunc autem & flens dico, ‖ hostes *esse* crucis Christi:	*Multi enim ambulant, quos sæpe dicebam vobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi.*
	Ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες.	19	Quorum ¨finis *est* exitium: quorum deus *est* venter, & ¨gloria cum confusione ipsorum, qui terrestria curant.	*Quorum finis interitus: quorum deus venter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt.*
	Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.	20	¨Nos autē vt municipes cælorum ¨nos gerimus: ¨vnde etiā Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum.	*Nostra autem conuersatio in cælis est: vnde etiā Saluatorem expectamus Dominum Iesum Christum.*
1.Cor.15 tit.2.12	Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.	21	‖Qui transfigurabit ¨corpus nostrum humile, vt conforme fiat eius corpori glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subiicere sibi omnia.	*Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, secundum operationē qua etiam possit subiicere sibi omnia.*

---

* 15 *Adulti,* Vulgata & Erasmus, & omnes interpretes Latini, *perfectos* interpretantur, quod prębuit de perfectione disputandi occasionem, quum translatitiè hæc vox dicatur de interioris hominis ætate, & ita quidem vt τέλειοι τοῖς νηπίοις opponantur, vt supra diximus 1. Cor. 2.6, & 4.20. & πεπληρωμένοι infirmis & nouitiis. ¶ *Hoc sentiamus,* τοῦτο φρονῶμεν, siue, ita simus affecti, id est, nō quantum viæ iam confecerimus, sed quid nobis ad metam supersit cogitemus, ne quid nos totis viribus currētes remoretur. Et ita quidem in Græcis & Latinis codicibus legitur. Sed omnino existimo Paulum potius scripsisse τὸ αὐτὸ φρονῶμεν, Idem sentiamus, iisdem simus & sententiis & animis concordes. Sic enim poscere videtur huius loci sententia, & alioqui non stabit antithesis τοῦ ἑτέρως φρονεῖν, quod ad assensionem in doctrina (quo malo præcipuè impeditur Ecclesiarum progressio) referendum esse liquet ex verbo ἀποκαλύψει, Reteget: hortante videlicet Apostolo, tum hoc loco tum alibi sæpe, vt alij alios, etiam pro humani iudicij imbecillitate in nonnullis dissentientes, tolerent Christiana charitate, tantisper dum imperitiores erudiātur. ¶ *Reteget,* ἀποκαλύψει. In Vulgata editione perperam legitur *Reuelauit,* pro *Reuelabit,* errore multis codicibus * manuscr. familiari, quique nonnullis prębuit disputandi occasionem hoc loco.

16 [*Et*] *itidem simus affecti,* τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vetus interpres hoc membrum priori præposuit. Erasmus legit quidem eodem ordine, sed subaudito ἵνα. vertit enim, *Vt simus concordes.* Id verò mihi necessarium non videtur quū in priore membro στοιχεῖν manifestè ponatur pro στοιχῶμεν, nec sit nouum in bimembri quoque oratione, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissimè obseruauimus, copulam * supplere, quam etiam Syrus interpres expressit. Sed fortassis hæc ipsa verba τὸ αὐτὸ φρονεῖν, est illa ipsa regula ad cuius præscriptum vult nos incedere Apost. quam sententiam si sequamur, sic potius vertendus erit hic locus, *itidem esse affectum,* iuxta illud, Idem velle, idem nolle ea demum firma amicitia est, modò id quidem rectè intelligatur, vt ipsi prophani scriptores explicant, qui de amicitia scripserunt.

17 *Ita,* οὕτω. In Claromontano & alio codice legitur ὄντως, id est verè & sincerè.

18 *Incedunt,* περιπατοῦσι. Syrus interpres legit ἑτέρως περιπατοῦσι, *aliter incedunt.* quam scripturam maximè probarim. ¶ *Quos,* οὕς. Erasmus, *De quibus.* Ideo coactus est vertere τοὺς ἐχθρούς, inimici, quum optimè omnia conueniant si εἶναι subaudias. Nec obstat articulus, cuius ea vis est vt significet Apostolus istos præ cæteris esse Christi hostes.

19 *Finis,* τὸ τέλος. id est merces. sicut apud Hebræos עקב [*hokeb*] accipitur pro mercede quæ opus sequitur. ¶ *Gloria,* ἡ δόξα. Gloria videlicet quam captant ab hominibus: quæ tamen in ipsorum maximam infamiam redundabit. Nisi malimus, seruata præpositione ἐν, dicere istos in sua ipsorum infamia sibi mirè placuisse, nempe in circuncisione. quod tamen est longius petitum.

20 *Nos autem,* ἡμῶν δέ. Sic legit Vulgata & Syrus, & * hoc postulat antithesis, quanuis vbique scriptum inuenerim ἡμῶν γάρ. ¶ *Nos gerimus,* ἡμῶν τὸ πολίτευμα. Vulgata * ad verbum, *Nostra autem conuersatio in cælis est.* Ego verò, vt vim nominis Græci explicarem, periphrasin quæsiui. Est enim regnum cælorum, ciuitatis instar, cuius municipali iure omnes sancti reguntur. vnde etiam factum vt Hieronymus in epitaphio Nepotiani, *municipatum* verterit. Syrus interpres nimium generaliter vertit פולחנן [*pulechanan*] id est, *opus nostrum,* vt si Gallicè dicas, *nostre besongne.* éstque hoc regimen prorsus cæleste ac spirituale, non autem in externis & terrestribus institutis positum. Vide Act. cap. 23. v. 1. ¶ *Vnde,* ἐξ οὗ. Sub. * τόπου, inquit Erasmus. Ego malo οὐρανοῦ supplere. Sic Homerus Iliad. γ, Ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅ,τις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ. Sed & causam huic formulæ dicendi præbuit idiotismus Hebræorum qui שמים [*schamaym*] nunquam nisi duali numero dicunt, quem Græci singulari potius οὐρανὸν vocant.

21 *Corpus nostrum humile,* τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Vulgata ad verbum, *Corpus humilitatis nostræ,* ex Hebraismo, quem sæpissimè iam annotauimus. Sic *Corpus claritatis suæ* conuertit ad verbum, pro *Corpus suum gloriosum.*

	Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.	
	Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτω στήκετε ἐν Κυρίῳ, ἀγαπητοί.	1	ITaque, fratres mei chari & ¨exoptati, gaudium & ¨corona mea, ita ſtate in Domino, dilecti.	1	ITaque, fratres mei chariſsimi & deſideratiſsimi, gaudium & corona mea, ſic ſtate in Domino chariſsimi.	
	Εὐοδίαν παρακαλῶ καὶ Συντύχην παρακαλῶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν Κυρίῳ·	2	Euodian precor & Syntychẽ precor vt ſint itidem affecti ¨in Domino.	2	*Euodian rogo & Syntychen deprecor, idipſum ſapere in Domino.*	
	Καὶ ἐρωτῶ καὶ σε σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς.	3	Et rogo te quoque, ¨ſocie germane, opitulare ipſis, vt quę in Euangelio vnà mecum certarunt, vnà cum Clemẽte quoque & reliquis adiutoribus meis, quorum nomina *ſunt* ‖ ¨in libro vitæ.	3	*Etiam rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecum laborauerunt in Euangelio, cum Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina ſunt in libro vitæ.*	Apoc.3.5 & 10.8, & 21.27
	Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε.	4	¨Gaudete in Domino ſemper: rurſum inquam, gaudete.	4	*Gaudete in Domino ſemper: iterum dico, gaudete.*	
	Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ Κύριος ἐγγύς.	5	¨Moderatio veſtra innoteſcat omnibus hominibus. Dominus propè eſt.	5	*Modeſtia veſtra nota ſit omnibus hominibus. Dominus propè eſt.*	
	Μηδὲν μεριμνᾶτε· ἀλλ᾽ ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν.	6	De nulla re ſoliciti eſtote: ſed ¨omni in re precibus & ſupplicatione ¨cum gratiarum actione petitiones veſtrę innoteſcant apud Deum.	6	*Nihil ſoliciti ſitis: ſed in omni oratione & obſecratione cum gratiarum actione petitiones veſtræ innoteſcant apud Deum.*	
	Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	7	Et ¨pax Dei quæ ſuperat omnem intellectum, ¨præſidio erit ¨cordibus veſtris, & mentibus veſtris in Chriſto Ieſu.	7	*Et pax Dei quæ exuperat omnẽ ſenſum, cuſtodiet corda veſtra, & intelligẽtias veſtras in Chriſto Ieſu.*	
	Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοὶ, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια, ὅσα ἁγνὰ, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε.	8	Quod reliquum eſt, fratres, quæcũque ſunt ¨vera, quæcunque ¨venerãda, quæcunque iuſta, quæcunque ¨pura, quæcunque ¨amabilia, quęcunque boni nominis, ſiqua virtus, & ſiqua laus eſt, hæc cogitate.	8	*De cætero, fratres, quæcunque ſunt vera, quæcunque pudica, quæcunque iuſta, quæcũque ſancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ, ſiqua virtus, ſiqua laus, hæc cogitate.*	

IN CAPVT IIII.

1 *Exoptati*, ἐπιπόθητοι. Hebræi נחמדים [*nechmadim*] Virg. *Nec dulces natos, exoptatúmque parentem.* ¶ *Corona*, στέφανος. Id eſt meum decus. Subauditur autem aliquid poſt οὕτω, vt plena ſit oratio, State in Domino, ita vt dixi.

2 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id eſt ea concordia cuius vinculum ſit Dominus. vel, παρακαλῶ ἐν Κυρίῳ, *obteſtor per Dominum.*

3 *Socie germane*, σύζυγε γνήσιε. Aliquem proculdubio cõpellat quem ſibi in opere Domini coniunctiſſimum erat expertus, quem Hebraicè dicas חבר [*chaber.*] neque nos par eſt, quis fuerit, curioſius inueſtigare, nullo cum fructu. Sed quòd nonnulli colligunt ex hoc loco, Paulum hoc tempore vxorẽ habuiſſe, ad quam hoc pertineat, nimium eſt infirmum, quum 1. Cor. 7. 8, iis ſeſe manifeſtè adiungat qui vxorem non haberent: nec (vt rectè obſeruauit doctiſſimus interpres) vlla vel leuiſſima ſit coniectura, ab eo tempore de vxore ducenda cogitaſſe, quam Philippis reliquerit. σύζυγον quidem apertè vſurpat Ariſtophanes in Pluto pro eiuſdem conſilij ſocio ac participe, in his verſiculis, Ἄπειμι. γινώσκω γὰρ ἥττων ὢν πολὺ Ὑμῶν, ἐὰν δὲ σύζυγον λάβω τινὰ Καὶ σύκινον, τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον θεὸν Ἐγὼ ποιήσω τήμερον δοῦναι δίκην. Sed & apud Nonnum Chriſtus ſeſe vocat Patris σύζυγον. Quod ſi magis placuerit propria huius vocis ſignificatione ſeruata, *Coniugem* interpretari, poterit hoc cõmodè intelligi de quopiam vel Euodiæ vel Syntychis marito, vt Græcus ſcholiaſtes notauit. Σύζυγον autem vt proprium nomen accipere, durum eſt, propter adiũctum γνησίου epitheton. Sed ridiculi ſunt qui ex Latinis Germanum vt proprium nomen interpretantur. Syrus autem interpres vtens maſculinis vbique vocibus, nullum dubitationi locum relinquit. ¶ *In libro vitæ*, ἐν βίβλῳ ζωῆς. Heb. בספר חיים [*beſepher chaijm.*] vt Pſalm. 69. 29. Dicitur enim Deus ἀνθρωποπαθῶς librum habere in quo electorum ſuorum nomina deſcripſerit, quibus vitam æternam daturus eſt. Eum vocat Ezechiel 13. 9, Scripturam domus Iſrael, & arcanum Domini.

4 *Gaudete in Domino*, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. Gaudij nomine intelligit fructum τῆς εὐθυμίας. ſed addidit *In Domino*, vt a gaudio mundi diſtinguatur. Sed vbi timor ille & tremor, & crux illa perpetua? Reſpondeo, his omnibus non modò non extingui, ſed etiam foueri gaudium filiorum Dei, vt ex martyrum hiſtoriis liquet. non quòd ſint ἀναίσθητοι, ſed quòd iſta experientiam gignant, experientia verò ſpem quæ fallere non poteſt, Rom. 5. 4.

5 *Moderatio*, τὸ ἐπιεικές. Id eſt, Tranquillus animus, æqui boníque omnia conſulens. Sed & Candorem poſſis interpretari. Vulgata & Eraſmus, *Modeſtia.*

6 *Omni in re*, ἐν παντί. Heb. בכל [*bechol.*] de quo alibi ſæpe diximus. Syrus interpres suppleuit זבן [*zeban*] tempore. Vulgata verò legit ἐν πάσῃ προσευχῇ in omni precatione, contra Græcorum omnium codicum fidem, nec ſatis appoſita ſententia. ¶ *Cum gratiarum actione*, μετὰ εὐχαριστίας. Hinc fit vt Dauid ſæpiſſimè à clamoribus & lacrymis ordiens, in gratiarum actionem deſinat.

7 *Pax Dei*, ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ. i. ſumma illa tranquillitas animi, atque adeo felicitas quam vnus Deus in vno Chriſto largitur. Vide Rom. 5. 1. ¶ *Præſidio erit*, φρουρήσει. Bene vſurpauit verbum militare, quum nihil æquè nobis conetur Satan atque pacem iſtam quæ à ſolo Chriſto per fidem in nos deriuatur, extorquere: eóque nomine non deſinat perpetuò nos oppugnare. Vulgata & Eraſmus, *Cuſtodiet*: non ſatis expreſſé. ¶ *Cordibus veſtris*, & *mentibus veſtris*; τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν. Animum diuidit in cor, id eſt voluntatis & affectuum ſedem: & νοήματα, id eſt ſuperiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.

8 *Vera*, ἀληθῆ. Veritatem in primis (i. bonæ conſcientiæ integritatem) commendat. ¶ *Veneranda*, σεμνὰ. i.

eiuſmodi vt vos ſancta quadam grauitate exornent. Hoc enim declarat ἡ σεμνότης, de qua hîc agitur,& cuius exemplum extat Act.5.12 & 13. Vulg. σεμνὰ conuertit *Pudica*, nimium anguſta ſignificatione. Eraſ. *Honeſta*, id eſt, καλά.

¶ *Pura*, ἁγνά. Vel *caſta*. Vulgata, *Sancta*, vt videatur legiſſe ἅγια, eodem, aut certè non multum diuerſo ſenſu.

¶ *Amabilia*, προσφιλῆ. Huc pertinent quæ ſcripta ſunt Ro. 12.17 & 18. & huius virtutis verum exemplar habemus Chriſtum toti populo amabilem, & Apoſtolos quoque, Act.2.47. Eraſ. *Accommoda*, i. προσφυῆ. niſi malimus ſic vocari, quæ meritò ſint expetibilia: ſicut εὔφημα dicuntur, de quibus meritò quis laudetur.

9	Ἃ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, καὶ εἴδετε ἐν ἐμοὶ, ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ᾽ ὑμῶν.	Quæ & didiciſtis, & accepiſtis, & audiſtis, & vidiſtis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis ∵ erit vobiſcum.	*Quæ & didiciſtis, & accepiſtis, & audiſtis, & vidiſtis in me, hæc agite, & Deus pacis erit vobiſcum.*
10	Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μεγάλως ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν· ἐφ᾽ ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ.	Gauiſus ſum autem in Domino magnopere quòd iam tãdem ∵ reuiruiſtis in veſtra pro me cura: ∵ qua de re tamen ſoliciti eratis, ſed ∵ deſtituebamini opportunitate.	*Gauiſus ſum autem in Domino vehementer quoniam tandem aliquando refloruiſtis pro me ſentire: ſicut & ſentiebatis, occupati autem eratis.*
11	Οὐχ ὅτι καθ᾽ ὑστέρησιν λέγω· ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι.	∵ Non quòd penuria laborem *hoc* dico: nam ego didici, in quibus ſum, iis ipſis contentus eſſe.	*Non quaſi propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus ſum, ſufficiens eſſe.*
12	Οἶδα δὲ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ περισσεύειν· ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾷν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι·	Noui autem ∵ deprimi, noui etiam ∵ abundare: ∵ vbique & in omnibus ∵ initiatus ſum, ∵ & ad ſaturitatem & ad eſuritionem, ∵ *id eſt* tum ad abundãtiam, tum ad inopiam:	*Scio & humiliari, ſcio & abundare: vbique & in omnibus inſtitutus ſum & ſatiari & eſurire, & abundare & penuriam pati:*
13	Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ.	Omnia valeo per eum qui me corroborat *nempe* Chriſtum.	*Omnia poſſum in eo qui me confortat.*
14	Πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει.	Attamen rectè feciſtis quòd vnà communicaſtis meæ afflictioni.	*Veruntamen bene feciſtis communicantes tribulationi meæ.*
15	Οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς, Φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι·	Noſtis autem & vos, Philippenſes, quum ∵ initio Euangelij proficiſcerer è Macedonia, nullam mihi Eccleſiam communicaſſe ∵ in ratione dati & accepti, niſi vos ſolos:	*Scitis autẽ & vos, Philippenſes, quòd in principio Euangelij, quãdo profectus ſum à Macedonia, nulla mihi Eccleſia cõmunicauerit in ratione dati & accepti, niſi vos ſoli:*

---

9 *Erit vobiſcum*, ἔσται μεθ᾽ ὑμῶν. Hebraiſmus, pro, vobis aderit.

10 *Reuiruiſtis in veſtra pro me cura*, ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν. Vel, *Reuireſcere feciſtis veſtram pro me curam*, ita vt ἀνεθάλετε ſit vt in coniugatione Hiphil. Vulgata, *Refloruiſtis pro me ſentire*. Eraſmus, *Reuiguit veſtra pro me ſolicitudo*. φρονεῖν pro φροντίζειν alibi etiam annotauimus, & ita accipitur Col.3.2. ¶ *Qua de re tamen*, ἐφ᾽ ᾧ καί. Καὶ accipio pro μέντοι, vt apud Hebræos ponitur ו pro aduerſatiua, vt Eccleſ.9.16. & ἐφ᾽ ᾧ, pro οὗ ἕνεκα, vt ſuprà 3.12. Vulgata, *Sicut & ſentiebatis*, duplici errore. Eraſmus, *In quo & ſoliciti eratis*. Hoc autem addit Paulus vt mitiget quod dixerat, ipſorum ſtudium reuiruiſſe. ¶ *Deſtituebamini opportunitate*, ἠκαιρεῖσθε. Vulgata, *Occupati eratis*, prorſus abſurdè.

11 *Non quòd penuria laborem*, οὐχ ὅτι καθ᾽ ὑστέρησιν, id eſt, penuriæ vllius habens rationem, quum hîc ſpectem potius quid ſit è re veſtra. Vulgata, *Non quaſi propter penuriam*. Legit enim οὐχ ὡς, quæ certè ſcriptura planior eſt. Stephanus autem noſter coniicit Paulum fortaſſis ſcripſiſſe οὐχ ὅτι καθυστερήσας λέγω, id eſt, *Non dico quòd mihi quidpiam defuerit*, vel *quod fuerim penuriam paſſus*. Et hanc coniecturam adiuuat Syrus interpres. ὑστερεῖν verò ſic accipitur tum de perſona, vt Luc.23.35. Matt.19,20. 1. Corinth.12,24. tum de eo quod deeſt, vt Marc.10,21. Sed de καθυστερεῖν hoc ſignificatu dubito: nec quidquã facilè ex coniectura in his libris audendum etiamſi violari ſententia non videatur.

12 *Deprimi*, ταπεινοῦσθαι. Vulgata, *Humiliari*. Vtitur generali nomine, quum de vna crucis ſpecie (i. de inopia) diſſerat: nempe quòd hæc ferè ſoleat omnia iſta ſecum trahere, ac illud præſertim, quòd qui pauper eſt, à pleriſque contemnitur, quantumuis excellentibus Dei donis ornatus.

¶ *Abundare*, περισσεύειν. Eraſmus, *Excellere*. Putat enim alioqui non conſtare antitheſin. Sed (vt modò dixi) τὸ ταπεινοῦσθαι, quanuis generalem ſignificationem habeat, tamen ad id de quo agitur reſtringendum eſt. ¶ *Vbique*, ἐν παντί. Id eſt, quouis loco ſeu tempore. Nam latè patet בכל [*bechol*,] & quum addatur ἐν πᾶσι, in omnibus, præſtat hoc referre ad res ipſas (multorum enim indiget præſens hæc vita) illud verò ad ipſas rerum circunſtantias. ¶ *Initiatus ſum*, μεμύημαι. Metaphora ſumpta eſt à rebus ſacris, quam libens ſeruaui. Sic enim ſignificat Apoſtolus, ſanctificatam eſſe noſtram tum abundantiam, tum inopiam: denique totam hanc noſtram vitam quaſi perpetui ſacrificij inſtar eſſe. Vulgata & Eraſmus, *Inſtitutus ſum*, ἐπαιδεύθην. ¶ *Et ad ſaturitatem*, καὶ χορτάζεσθαι. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Saturari*. Ego ſtudui perſpicuitati. ¶ [*Id eſt*] *tum ad abundantiam*, καὶ περισσεύειν. Explicat quid ſaturitatis & famis nomine ſignificarit. Nequis igitur hanc ſaturitatem æſtimet ex monachorum moribus, apud quos ieiunare idem declarat atque ita ſaturum fieri vt biduo non eſurias. Sed & Hebræorum more, ſaturari & inebriari, non ſignificat ingurgitari, ſed tantum ſumere quantũ ſatis eſt. At enim dicet aliquis, Quæ hæc eſt virtus, noſſe abundare? Reſpondeo longè maximam eſſe hanc virtutem: quum multo plures perdiderit copia quàm inopia: vt minimè mirũ ſit, Paulũ hæc vnius Chriſti virtuti accepta referre. Nam longè alia hæc ſunt quàm quæ de iſtis virtutibus tradiderunt philoſophi.

15 *Initio Euangelij*, ἐν ἀρχῇ εὐαγγελίου. Id eſt, initio prædicati à me Euangelij apud vos. Idem enim vocat Euangelium, vt ſuprà, cap.2. verſu 22. Non potuit autem amplius laudare Philippenſium charitatem, quàm iam inde ab initio re ipſa oſtendiſſent, & tunc quoque ad extremum ſeruarent.

¶ *In ratione dati & accepti*, εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως. Hoc eſt

quòd

quod aiunt Rabbini, מתן ומשא [*mattan vmaſſa.*] Alludit autem ad pecuniarias rationes, in quibus habetur dati & acepti ratio. Aliæ autem Eccleſiæ tum acceperant quidem, ſed nihil dederant: quod in vtraque ad Corinthios epiſtola pluribus perſequitur Apoſtolus, non vt μεμψίμοιρος, ſed vt os occluderet pſeudapoſtolis.

Ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε.	16	Nam etiam ∴ Theſſalonicæ *quum eſſem* ∴ ſemel & iterum quod opus erat mihi miſiſtis.	16	*Quia & Theſſalonicam ſemel & bis in vſum mihi miſiſtis.*
Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν.	17	Non quòd requiram donum: ſed requiro fructum exuberantem, ∴ *qui* in rationem veſtram *inducatur.*	17	*Non quia quæro datum: ſed requiro fructum abundantem in rationem veſtram.*
Ἀπέχω δὲ πάντα, καὶ περισσεύω· πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτήν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ.	18	∴ Accepi autem omnia, & abundo: expletus ſum, *inquam,* acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *miſſa ſunt,* ∴ odorem bonæ fragrantię, hoſtiam Deo acceptam *ac* gratam.	18	*Habeo autem omnia, abundo: repletus ſum, acceptis ab Epaphrodito quæ miſiſtis, odorem ſuauitatis, hoſtiam acceptam, placentem Deo.*
Ὁ δὲ Θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, ἐν δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	19	Deus autem meus ſupplebit quicquid opus fuerit vobis, ſecundum diuitias ſuas, ∴ glorioſè, in Chriſto Ieſu.	19	*Deus autem meus impleat omne deſiderium veſtrum ſecundum diuitias ſuas, in gloria, in Chriſto Ieſu.*
Τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	20	Deo autem & Patri noſtro *ſit* gloria ∴ in ſecula ſeculorum. Amen.	20	*Deo autem & Patri noſtro gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*
Ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί.	21	Salutate omnes ſanctos in Chriſto Ieſu. ſalutant vos qui mecum ſunt fratres.	21	*Salutate omnem ſanctum in Chriſto Ieſu. Salutāt vos qui mecum ſunt fratres.*
Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας.	22	Salutant vos omnes ſancti, maximè verò qui ſunt ∴ ex Cæſaris domo.	22	*Salutant vos omnes ſancti, maximè autem qui de Cæſaris domo ſunt.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.	23	Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* cum omnibus vobis. Amen.	23	*Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro. Amen.*
Πρὸς Φιλιππησίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης δι' Ἐπαφροδίτου.		∴ Scripta eſt Roma per Epaphroditum.		*Scripta eſt ab vrbe Roma per Epaphroditum.*

---

* 16 *Theſſalonicæ* [*quum eſſem*] ἐν Θεσσαλονίκῃ, ſub. ὄντι, vt oſtendit pronomen μοι. Durius enim fuerit ἐν pro εἰς hoc loco interpretari. Vulgata, *Theſſalonicam.* ¶ *Semel & iterum,* ἅπαξ καὶ δίς. Vulgata ad verbum, *Semel & bis,* id eſt ter.

17 [*Qui*] *in veſtram rationem* [*inducatur,*] εἰς λόγον ὑμῶν. Hoc eſt quod vernaculo ſermone dicimus, *Qui vous vient en compte.* Pergit enim in tranſlatione illa à pecuniariis rationibus deſumpta: & ſignificat ſe non ſuo, ſed illorum commodo conſulere. Nam & paulo pòſt illorum munus vocat ſacrificium Deo gratum. Vulgata & Eraſmus, *In rationem veſtram,* admodum obſcuré. Syrus perinde vertit ac ſi ſcriptum eſſet ἐν ὑμῖν, *in vobis.* Locum autem iſtum ſic pulchrè exponit Auguſtinus lib. 2. de ſermone Domini in monte. *Hoc enim,* inquit, *indicio poterat apparere, quantum profeciſſent in Deum, quum id libenter offerrent, quod non propter gaudium de muneribus, ſed propter communionem charitatis ab ipſis quærebatur.*

18 *Accepi,* ἀπέχω. Vulg. *Habeo.* Eraſ. *Recepi.* Vide Mat. 6.2. ¶ *Odore bonæ fragrantiæ,* ὀσμὴν εὐωδίας. Alludit ad Legis thymiamata, vt Act. 10 4, & ſupra, 2.17.

19 *Glorioſè,* ἐν δόξῃ. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In gloria.* Syrus, *cum gloria Ieſu Chriſti.*

20 *In ſecula ſeculorum,* εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraiſmus ſæpè à nobis explicatus, pro *In æternum.*

22 *Ex Cæſaris domo,* ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. Neronis domeſticos intellige. Hoc verò quid aliud erat quam Deum in mediis inferis regnare? Vide ſuprà, 1.13. Quæ verò de Seneca vt Pauli amico feruntur, ſanè nimium impudenter ſunt conficta ab iis qui Stoica quædam vt grauiter dicta non poſſunt à Chriſtianis & vere diuinis placitis diſcernere, quæ nunquam Stoicis in mentem venerunt, omnium philoſophorum ſuperbiſſimis: & qui Epicureis (quanuis ab iis diuerſiſſimi) annumerantur inter eos qui Paulum habuerunt ludibrio, Act. 17.18. * ¶ *Scripta eſt,* ἐγράφη. Claromontanus codex habet ἐπληρώθη, *abſoluta eſt.* neque aliud addit. Res tamen ita ſe habet, vt ex ipſa epiſtola neceſſariò colligitur.

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΚΟΛΟΣΣΑΕΙ͂Σ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD COLOſſENſES.

	Κεφάλαιον α.	NOVA INTERPR. CAP. I.	VETVS. CAP. I.
1	ΠΑΥ͂ΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς,	PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti ⁚per Dei voluntatẽ, & Timotheꝰ frater,	*PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per volũtatẽ Dei, & Timotheus frater,*
2	Τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἁγίοις καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	⁚Iis qui ſunt Coloſſis, ſanctis ac fidelibus fratribus in Chriſto Ieſu. Gratia *ſit* vobis & pax à Deo Patre noſtro ⁚& Domino Ieſu Chriſto.	*Iis qui ſunt Coloſſis, ſanctis & fidelibus fratribus in Chriſto Ieſu. Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*
3	Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι·	Gratias agimus ⁚Deo & Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti, ſemper pro vobis precantes:	*Gratias agimus Deo & Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti, ſemper pro vobis orantes:*
4	Ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·	Audita fide veſtra ⁚in Chriſto Ieſu, & charitate ⁚in omnes ſanctos:	*Audientes fidem veſtrã in Chriſto Ieſu & dilectionem quam habetis in ſanctos omnes:*
5	Διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου,	Propter ⁚ſpem ſepoſitam vobis in cælis: quam prius audiſtis ⁚per ſermonem veritatis, *id eſt*, Euangelij,	*Propter ſpem quæ repoſita eſt vobis in cælis, quã audiſtis in verbo veritatis Euangelij,*
6	Τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ· καὶ ἔστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν· ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσατε καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ.	Quod peruênit ad vos ſicut & in totum mundum, & ⁚fructum profert, ſicut apud vos quoque: ex quo die ⁚ verè audiuiſtis & cognouiſtis Dei gratiam.	*Quod peruenit ad vos, ſicut & in vniuerſo mundo eſt, & fructificat, & creſcit, ſicut in vobis, ex ea die qua audiſtis & cognouiſtis gratiam Dei in veritate.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR,

IN CAPVT I.

1 *Per voluntatem*, διὰ θελήματος. i. gratuita Dei liberalitate, vt ſæpe iam expoſuimus.

2 *Iis qui ſunt Coloſsis*, τοῖς ἐν Κολοσσαῖς. Coloſſæ ſitæ ſunt in Phrygia, non procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminet Lyciæ & Pamphyliæ. Refellit autem hic locus Cyri cuiuſdam Prodromi & aliorum opinionem, qui hanc epiſt. ad Rhodios ſcriptam putant, quaſi à Coloſſo illo celebri dicti ſint Coloſſenſes. ¶ *Et Domino*, &c. Καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. vel, *Et Domini Ieſu Chriſti.* Conſtat autem ex Theophylacto vet. cod. Græcos hanc appendicem hoc loco non habuiſſe.

3 *Deo & Patri*, τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Vide 1. Cor. 15. 24. Neque verò aliter à nobis conſiderari poteſt Deus in ſalutem niſi quatenus eſt Pater Chriſti in quo ſumus adoptati.

4 *In Chriſto*, ἐν Χριστῷ. Bene, in Chriſto. Nã extra Chriſtum nõ eſt fides, ſed opinio, quod ad ſalutẽ quidẽ attinet. ¶ *In omnes*, τὴν εἰς πάντας. Vulg. *quam habetis in omnes*, & Claromontanus codex ἣν ἔχετε εἰς πάντας.

5 *Spem*, τὴν ἐλπίδα. i. ſperatã gloriã, μετωνυμικῶς, vt Rom. 8. 24, & Epheſ. 1. 18. ¶ *Per ſermonem veritatis*, [*id eſt*] *Euangelij*, ἐν λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου. Eraſ. *Per ſermonẽ veracẽ Euangelij.* Ego malo τοῦ εὐαγγελίου per epexegeſin interpretari. Vide Epheſ. 1. 13. Meritò autẽ ſubtexit Fidei verbũ, & quidem Euangelicum, vt iſta ſciamus diuelli non poſſe.

6 *Fructum profert*, καὶ ἔστι καρποφορούμενον. Vulgata addit καὶ αὐξανόμενον, *& creſcit.* quod etiã inuenimus in Cõplutenſi editione, & Claromõtano & aliis duobus vetuſtis cod. Syrus quoque interpr. illud exprimit, ſed priore loco, id eſt, antè καρποφορούμενον, idque rectius. ¶ *Verè*, ἐν ἀληθείᾳ. באמת [*beemeth*,] vt Philipp. 4. 19, ἐν δόξῃ, *in gloria*, pro glorioſé. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *In veritate.* quem Hebraiſmum in Gallico etiam idiomate vſurpamus.

Καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ Ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ Χριστοῦ·	7	Sicut & didiciſtis ex Epaphra dilecto conſeruo noſtro, qui eſt fidus pro vobis miniſter Chriſti:	7	*Sicut didiciſtis ab Epaphra chariſſimo conſeruo noſtro, qui eſt fidelis pro vobis miniſter Chriſti Ieſu.*	
Ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι.	8	Qui & declarauit nobis veſtram ¨per Spiritū charitatem:	8	*Qui etiam manifeſtauit nobis dilectionem veſtram in Spiritu.*	
Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ·	9	Propterea & nos, ex quo die *id* audiuimus, non deſinimus pro vobis orare, & petere vt impleamini agnitione voluntatis ¨eius cum omni ſapientia ¨& intelligentia ſpirituali.	9	*Ideo & nos ex qua die audiuimus, non ceſſamus pro vobis orantes, & poſtulantes vt impleamini agnitione voluntatis eius, in omni ſapientia & intellectu ſpirituali.*	
Περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ.	10	Vt incedatis ſicut Domino dignum eſt, ¨cui per omnia placeatis, omnis operis boni ¨fructum proferentes, & creſcentes in agnitione Dei.	10	*Vt ambuletis dignè Deo, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & creſcentes in ſcientia Dei.*	
Ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς.	11	Omni robore corroborati ¨ſecundum glorioſum robur ipſius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem ¨cum gaudio:	11	*In omni virtute confortati ſecundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate cum gaudio.*	
Εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί·	12	Gratias agentes ¨Patri, qui ¨idoneos nos fecit ad participādam ſortem ſanctorū ¨in luce:	12	*Gratias agentes Patri, qui dignos nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine:*	
Ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ·	13	‖Qui, *inquam*, eripuit nos ex poteſtate tenebrarum, ac tranſtulit in regnum ¨Filij ſui dilecti.	13	*Qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum, & tranſtulit in regnum Filij dilectionis ſuæ.*	Matt.3 17, & 17.5. 2.pet.7
Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.	14	In quo habemus redemptionem ¨per ſanguinē ipſius, *id eſt*, remiſſionem peccatorum.	14	*In quo habemus redemptionem, remiſſionem peccatorum.*	
Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως·	15	‖Qui eſt ¨imago Dei inconſpicui, & ¨primogenitus omnis rei creatæ:	15	*Qui eſt imago Dei inuiſibilis, primogenitus omnis creaturæ.*	Heb.1.3

---

8 *Per Spiritum*, ἐν πνεύματι. id eſt, Spiritualem, ſiue à Spiritu ſancto manantem, & ex intimis animi penetralibus profectam. Vide Epheſ.6.18.

9 *Eius*, αὐτοῦ. Dei videlicet, ex ver.6 extremo. Nā verſicul.7 & 8 quaſi ſunt interiecti. ¶ *Et intelligentia*, καὶ συνέσει. Id eſt γνώσει. vt infrà 2.3. Vide 1.Cor.1.5. Eraſmus, *Et prudentia*. Vide Epheſ.1.8.

10 *Cui per omnia placeatis*, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Ad verbum Cum omni complacentia. Vulgata, *per omnia placentes*. Alioquin ἀρέσκειαν Ariſtoteles docet in vitio poni, pro aſſentatoria quadam affabilitate. Syrus interpres legit καὶ εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν Κυρίου, & vt placeatis Domino in omnibus. ¶ *Fructum proferentes*, καρποφοροῦντες. Coniungēdum eſt hoc participium cum πληρωθῆτε, vt & cætera quę ſequuntur.

11 *Secundū glorioſum robur ipſius*, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ. Vulgata, *Secundum potentiam claritatis eius*. Eraſmus, *Iuxta potentiam gloriæ illius*. Dixit autem (Hebræorum more) potentiam gloriæ pro potentia glorioſa. ¶ *Cum gaudio*, μετὰ χαρᾶς. Id eſt, quę minimè extorqueatur ab inuitis, aut ab ipſa neceſſitate, (cuiuſmodi eſt patientia quam in vernaculo noſtro ſermone *Lombardicam* vocamus) ſed quę ab animo læto & alacri proficiſcatur. Nonnulli tamen Latini cod. hoc adiungunt ſequentibus.

12 *Patri*, τῷ πατρί. Nonnulli Græci codices habent τῷ Θεῷ καὶ πατρί, *Deo & Patri*: & ita etiam legitur in nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis. ¶ *Idoneos fecit*, ἱκανώσαντι. Verbum hoc, vt etiam ἐχαρίτωσεν, fictum eſt à Paulo quaſi forma coniugationis Hiphil. Vſurpauit autem duobus omnino locis, iſto videlicet & 2.Cor.3.6. Claromontanus autem codex legit καλέσαντι, *qui vocauit*. ¶ *In luce*, ἐν τῷ φωτί. id eſt in illo regno cæleſti & glorioſo, quod Lux dici ſolet in ſacris literis: ſicut contrà Tenebrarum appellatione horrendum illud exitium intelligitur.

13 *Filij ſui dilecti*, τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. Hebr. vt pſ.15,1, בהר קדשך [*behar Kodſchecha*,] *in monte ſanctitatis tuo*, id eſt monte ſancto tuo.

14 *Per ſanguinem ipſius*, διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ. Hoc non legit Syrus interpres neque Vulg. & comperimus deeſſe in Claromontano & ſex aliis vetuſtis exemplaribus. Fortaſſis irrepſit ex Epheſ.1.7. quanquam id nunquam poteſt frequentius repeti quàm par ſit.

15 *Imago*, εἰκών. id eſt, is in quo verè nobis ſeſe conſpiciendum præbet Deus. Eſt enim Deus in carne Chriſti conſpicuus factus, vt 1.Tim.3.16. idque quia corporaliter ſiue eſſentialiter in eo habitat Deitas. Veteres ſubtilius hoc referunt ad mutuam Patris ac Filij relationē: quò refertur illud Chriſti dictum, Ioh.12.45, & 14,9. ſed mihi videtur ſimplicior & accommodatior doctiſſimi interpretis ſententia. De imaginis nomine diximus Philip.2.7.
¶ *Primogenitus omnis rei creatæ*, πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Vulgata & Eraſmus, *Primogenitus omnis creaturæ*: id eſt, ante res vllas conditas genitus. Sic enim arbitror explicandū hunc locum, vt cohęreant proximè ſequentia: Tertulliani quoque auctoritate fretus cuius hæc verba ſunt in libro de Trinitate, *Quomodo primogenitus eſſe potuit, niſi quoniam ſecundum diuinitatem, ante omnem Creaturam ex Deo patre Sermo proceſſit?* Quod autem nonnulli primogenitum interpretantur Dominum & principem, vt vocabulum iſtud accipitur Iobi 18.13, quoniam videlicet primogeniti in familiis referebant patris perſonā, vt loquitur Iſaacus Gen.27.19, mihi quidem videtur nimis dilutum. Neque his obſtat quòd τίκτειν propriè de matribus dicitur. Nam & apud Hebræos ילד [*ialad*] promiſcuè tam de gignente patre, quam de pariente matre dicitur, vt Gen.4.18, & Eſ 49.21, & τοκέων appellatio Græcis tam latè patet quàm Latinis parentum. Diuiniſſimè verò Paulus non ſcripſit πάντων τῶν τέκνων, vel πάντων ἀδελφῶν, ſiue ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, vt loquitur Rom.8.29, ſed πάσης κτίσεως, nempe vt æternus Dei filius à rebus ex nihilo factis diſtingueretur. Facilis eſt itaque reſponſio ad Arrianorum cauillum, qui ex hoc loco aſſerebant Chriſtum manifeſtè dici creaturam. Nam hac ratione dicendus fuiſſet πρῶτος κτισθείς. At quum dicitur πρωτότοκος, manifeſtè diſtinguitur quod genitum eſt ab eo quod eſt conditum, vt rectè omnino & appoſitè annotauit Ambroſius. Deinde ſi per ipſum factum eſt quicquid factum eſt, Ioh.1.3, genitum ipſum eſſe oportet, non factum. Po-

ſtremò qui non eſt omnibus modis æternus & αὐτάρκης, ne Deus quidem eſt. Sed eſt notandus quoque hic locus aduerſus impium illum Seruetum, qui Chriſtum contendebat humanæ duntaxat naturæ reſpectu Filium Dei dici, ideóque æternum Filium eſſe negabat: adeo quidem vt quum iam eſſet iuſta blaſphemiæ ad extremum defenſæ pœna afficiendus, æternũ inuocare recuſaret: quum Paulus eum clamet ante vllam creationem, id eſt ab æterno (cœpit enim tempus cum creatione) non modò extitiſſe, ſed etiam genitum fuiſſe. Hoc autem ſi verum eſt, quomodo Filius quem adhuc non genuerat Pater, mundum condiderit? Sed hæc περίεργα. Adfert Eraſmus aliam lectionem ex coniectura, puta ſi legamus πρωτοτόκος accentu in penultimam tranſlato, vt ſit ſenſus, Chriſtum primum omnia produxiſſe, ſeu ab eo orta eſſe omnia. Sed præterquam quòd repugnat perpetuus omnium codicum & interpretum conſenſus, tollit etiam hæc interpretatio diſcrimen inter Gignere & Condere, diligenter in hoc argumento retinendum. Itaque hanc coniecturam non modò nullius neque codicis neque ſcriptoris ne Arriani quidem auctoritate confirmatam, ſed etiam vt prophanam & eludendo huic loco excogitatam, prorſus repudio. Nec enim aliorum quàm fidelium Pater propriè dicitur Deus in ſacris literis, ídque per adoptionem in vno Chriſto, cuius proinde vnius Pater naturalis ſit oportet. *Nam alioqui* (vt ſcitè loquitur Athanaſius oratione aduerſus Arrianos ſecunda) *ipſa adoptio qua filij efficimur, ſine vero filio efficeretur.*

Ioh.1.3	Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι᾽ αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται.	16	‖Nam ¨per eum condita ſunt omnia quæ in cælis ſunt & quę in terra, viſibilia & inuiſibilia, ¨ſiue throni, ſiue dominia, ſiue imperia, ſiue poteſtates, omnia, *inquam*, per eum & ¨eius reſpectu condita ſunt.	16	*Quoniam in ipſo condita ſunt vniuerſa in cælis & in terra, viſibilia & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates: omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt.*
	Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε.	17	Eſtque ipſe ante omnia, & omnia per eum conſiſtunt.	17	*Et ipſe eſt ante omnes, & omnia in ipſo conſtāt.*
1.Cor. 15. 21. apoc. 1.5	Καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχὴ, πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων.	18	Eſtq; ¨caput corporis *id eſt* Eccleſiæ, éſtque *etiã* ¨principiũ ‖*&* ∴primogenitus ex mortuis, vt ¨inter omnes primas teneat.	18	*Et ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, qui eſt principium, primogenitus ex mortuis: vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens.*
Ioh.1.14 infrà, 2.9	Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι·	19	‖Quoniam in eo placuit *Patri* vt ¨omnis plenitudo inhabitaret:	19	*Quia in ipſo complacuit omnem plenitudinem inhabitare:*

---

16 *Per eum*, ἐν αὐτῷ. Vulg. *In ipſo.* quod præbuit ineptiẽdi occaſionẽ iis qui de ideis intellectualibus multa in hunc locum ſunt commenti. ¶*Siue throni*, εἴτε θρόνοι. Subdiuidit inuiſibilia: quæ etiam exornat iis nominibus quibus ſumma quæque inter homines ſignificantur: minimè id quidem vt (Dionyſij illius more) de rebus quas nec nouimus, nec ſcire expedit, curioſè garriamus, ſed vt ex ſpirituum præſtantiſſimorum collatione intelligamus quàm infinita ſit Chriſti præſtantia, in quo ſolo nos, præteritis etiam Angelis, quantumuis eminẽtem poteſtatem à Deo acceperint, acquieſcere oporteat. De iſtis autem epithetis diximus Rom.8.38. ¶*Eius reſpectu*, εἰς αὐτόν. Chriſtus enim is eſt in quo Pater acquieſcit. Itaque omnia, ipſique adeo Angeli, ſubſeruiunt Filij gloriæ, vt Hebr.1.2, & 2.8. Alij explicant εἰς αὐτόν, i. vt ſicut per eum condita ſunt omnia, ita ab ipſo pendeant.

18 *Caput corporis Eccleſiæ*, κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας. Vide 1. Corinth.12.12, & 27, & Epheſ.1.v.22, & 4.15. & 16. Nunc accedit Paulus ad peculiarem Chriſti dignitatem, qua videlicet caput eſt Eccleſiæ. Nam quæ dixit, ad res omnes conditas referuntur, ſine vlla prorſus exceptione: iſta verò quæ dicturus eſt, ſolos electos complectuntur, in quibus ſolis verè eminet Dei bonitas, & verum Chriſti regnum. ¶*Principium*, ἀρχὴ, vel primitiæ, i. ἀπαρχὴ, vt ſit alluſio ad primitias quarum oblatio totam maſſam ſanctificabat, vt 1. Cor.15.20. Vtcunque autem accipias Principij nomen, explicatur eo quod ſtatim ſubiicitur: quia de Chriſto, vt Eccleſiæ capite (id eſt Deo & homine) agitur: adeo quidem vt nonnulli coniunctim legerint ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, principium primogenitum ex mortuis. Malim tamen ego ſubaudire copulam in epexegeſi cum Syro interprete, vel ob eam cauſam quòd poſt ἀρχὴ in omnibus codicibus addatur diſtinctio. ¶*Primogenitus ex mortuis*, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. Id eſt, is qui primus à mortuis ad vitæ æternæ poſſeſſionem reſurrexit, quod eſt noui ſeculi, in quo Filij Dei ſimus, reale (vt vulgò loquuntur) initium. Nam tum demum Chriſti caro (cuius vnius reſpectu dici poteſt reſurrexiſſe, quanuis qui reſurrexit Deus & Homo ſit) plenè eſt glorificata: quũ antea Deitas Filij, quanuis illi carni ab ipſo momento conceptionis hypoſtatica vnione coniuncta, tamen nonniſi per gradus ad diſpenſandam noſtram ſalutem, vim in illa ſuam exereret. Dicitur ergo primogenitus ex mortuis, tum quia primus (vti dixi) reſurrexit, vt nunquam moriturus: deinde quòd verè ſit Filius, nos autem per adoptionem fratres: poſtremò, quòd reſurrexit vt nos eum ſequeremur. ¶*Inter omnes*, ἐν πᾶσι. videlicet fratres, vt Rom.8.29. Nam poteſt quidem hoc accipi neutro genere, quum in proximo verſiculo ſcribat τὰ πάντα: ſed meminerimus, quanuis vera etiã hæc ſit vniuerſalis ſententia, Chriſtum inter omnia ſine vlla exceptione eminere, tamen de Chriſti in Eccleſia regno Apoſtolum cœpiſſe ab hoc verſiculo diſſerere. quod nemo negabit qui verba ipſa vel leuiſſimè conſiderarit, ac proinde vniuerſali particula non aliud comprehendi quàm omnes omnium temporum fideles, in vnum corpus in Chriſto capite partim aggregatos, partim etiam ad vltimum vſque diem aggregandos.

19 *Omnis plenitudo*, πᾶν τὸ πλήρωμα. Hoc nomine nonnulli Eccleſiam ipſam intelligunt quæ ſic vocatur Epheſiorum 1.23, & quodam modo inhabitat in Chriſto, vt & Chriſtus in ea, propter ſummam capitis & corporis coniunctionem. Alij verò ad Deitatem hoc referunt: (ſic enim infrà loquitur 2.9) adeo quidem vt nonnulli etiam addant τῆς θεότητος (id eſt deitatis) nomen, hoc etiam in loco, inter quos eſt Cyrillus, tractatu de fide ad Reginas. Mihi verò longè ſimpliciſſima & appoſitiſſima videtur eorum expoſitio qui hunc locum comparant cum Iohan. 1.16, & 3.34. & 35. vt plenitudinis nomine ſignificetur cumulatiſſima omnium diuinarum rerum copia, quam ſcholaſtici gratiam habitualem, à gratia vnionis diſtinctam, appellant, ex qua in Chriſto, tanquam inexhauſto fonte, omnes gratiæ in nos pro cuiuſque membri modulo deriuentur. Itaque additus eſt articulus vt de certa quadam plenitudine agi intelligamus, ea nimirum quæ ex capite in corpus diffunditur. Plenitudinem autem dicere malui quàm perfectionem, quanuis in hac ſignificatione non videatur illa vox à Latinis vſurpari, partim nequid innouarem in tam variis ſententiis interpretum, partim quòd perfectionis nomen ſit ambiguum. Quòd autem Caſtellio hunc locum conuertit, *Quoniam per eum viſum eſt Patri omnem rerum vniuerſitatem habitare*, prorſus eſt abſurdum. Quorſum enim hæc Dei inhabitatio? quorſum mentio vniuerſitatis rerum? Nam res ipſa clamat Apoſtolum de ſola Eccleſia hîc agere, vt etiam 1. Corinth 15.18. Epheſ.1.10, & 4.6, & 20. Deinde vniuerſitas rerum, nomine τοῦ πληρώματος non ſignificatur, niſi addito aliquo nomine ex quo id poſſit intelligi. Certè tale quiddam garriunt Libertini, tale quiddam etiam poſt Manichæos impius Seruetus & Poſtellus de Dei ſubſtantiæ per omnia diffuſione ſomniarunt.

Καὶ δι᾽ αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι᾽ αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	20	Et ¨pace ∴ per ſanguinem crucis eius facta, per eum reconciliare ∴omnia ¨ſibi, ∴per eum, *inquam*, ¨tum quæ in terra, tum quæ in cælis.	20	*Et per eum reconciliare omnia in ipſo, pacificans per ſanguinem crucis eius, ſiue quæ in terreſtris ſiue quæ in cælis ſunt.*
Καὶ ὑμᾶς ποτε ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν.	21	∴Itaque vos quum eſſetis quondam abalienati, & hoſtes, ¨mente operibus malis *intenta*, ¨nunc ſanè ¨reconciliauit.	21	*Et vos quum eſſetis aliquando alienati & inimici ſenſu in operibus malis, nunc autem reconciliauit.*
Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, διὰ τοῦ θανάτου· παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ·	22	¨In corpore illo carnis ſuæ, ∴per mortem: ¨vt ſiſtat vos ſanctos & inculpatos & irreprehenſos coram ſe:	22	*In corpore carnis eius per mortem: exhibere vos ſanctos & immaculatos, & irreprehenſibiles coram ipſo:*
Εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος·	23	Siquidem permanetis in fide fundati & firmi, nec dimouemini à ſpe Euangelij quod audiſtis, *Euangelij inquam* prædicati ¨ omni creaturæ ¨ quæ ſub cælo eſt, cuius factus ſum ego Paulus miniſter:	23	*Si tamen permanetis fide fundati & ſtabiles, & immobiles à ſpe Euangelij quod audiſtis, quod prædicatum eſt in vniuerſa creatura quæ ſub cælo eſt, cuius factus ſum ego Paulus miniſter:*

20 *Pace facta*, εἰρηνοποιήσας. Vulgata & Eraſmus, εἰρηνοποιεῖν tranſitiuè interpretantur Pacificare, & coniungunt cum εἴτε τὰ, &c. Ego verbum iſtud tranſitiuè poſitum pro εἰρηνεύσας nuſquam legi, ac proinde εἴτε τὰ conſtruxi cum verbo ἀποκαταλλάξαι, mutata collatione verborum vt perſpicuitati ſtuderem, vt quum τὰ πάντα dixerit Apoſtolus, nunc addat illius vniuerſitatis diſtributionem in ea quæ ſunt in cælis & in ea quæ ſunt in terris. ¶ *Per ſanguinem crucis eius*, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ. In Claromontano & alio manuſcripto codice legitur τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, Per crucem eius. ¶ *Omnia*, τὰ πάντα. Id eſt, Vniuerſam Eccleſiam, quam & alibi Mundum ſimili dicendi genere appellat, vt 2.Corinth.5.19. De hac enim agitur vt diximus Epheſ.1.10. ¶ *Sibi*, εἰς αὐτόν. Id eſt, ἑαυτῷ, vt 1.Corinth.5.19. Reſpondet enim præpoſitio εἰς literæ Hebræorū ל, vt aliquoties iam annotauimus. Vulgata, *In ipſo*, idque perperam: quum præceſſerit δι᾽ αὐτοῦ, Per eum, & in omnibus emendatis libris veteribus ſcriptum ſit εἰς αὐτόν. Eraſmus, *Erga ſe*: rectè quidem, ſed inuſitatè. ¶ *Per eum, [inquam]* δι᾽ αὐτοῦ. Hoc explico per epanalepſin; quod alioquin eſt expungendum, quum præſertim in Claromontano codice, & aliis duobus peruetuſtis non legatur. Græca autem ſcholia εἰρηνοποιήσας connectunt cum verſiculo 18, & δι᾽ αὐτοῦ legunt pro δι᾽ ἑαυτοῦ, id eſt, Per ſe. ¶ *Tum quæ in terra*, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Vide Epheſ.1.10.

21 *Itaque*, καί. Καὶ pro οὖν vel ὥστε, vt alibi ſæpe annotauimus, ex Hebræorum idiotiſmo. Nunc enim Paulus à theſi ad hypotheſin deſcendit. i. generalem doctrinam peculiariter applicat Coloſſenſibus, nonnulla interim permiſcens quæ pertinent ad authoritatem doctrinæ ſuæ conciliandam. ¶ *Mente operibus malis [intenta]*, τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς. Hanc veram eſſe ſententiam huius loci puto, ſiue hoſtes accipiamus paſſiuè, quòd Deo eſſent exoſi: ſiue actiuè, quòd Deum odiſſent. διάνοιαν igitur vocant præſtantiſſimam animi facultatem, eam videlicet qua cogitamus & ratiocinamur: & ibi veluti ſitam fuiſſe docet harum inimicitiarum arcem, vnde poſtea omnis generis ſcelera eruperint: tantùm abeſt, vt aliquid in homine rectum fuerit. Ambroſius & Hieronymus διάνοιαν ad Deum referunt. Sic enim vertit Ambroſius, *Et inimicos conſiliorum eius in operibus malis.* Hieronymus autem in epiſtola ad Ioannem Epiſcopum Hieroſolymitanum, *Et inimici ſenſus eius:* Legerunt enim τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, vt ſcriptum reperi in Claromontano codice: & Tertullianus diſertè exprimit nomen τοῦ Κυρίου, ſic locum iſtum interpretans in libro de reſurrectione carnis, *Alienatos, & inimicos ſenſibus Domini, quum in operibus peſſimis agebamus.* Aliam interpretationem proponit Eraſmus in annotationibus, nempe vt, τῇ διανοίᾳ, conuertamus tertio caſu, Menti, hoc modo, Inimici, ſed cui? nempe Menti. Et enim qui carni ſeruit, repugnat rationi. Hæc ille, ſententia Apoſtoli non modò non expreſſa, ſed etiam prorſus deprauata. Statuit enim mentem ſiue rationem carni reſiſtere etiam in non regeneratis, ſicut philoſophi in Ethicis diſputant περὶ τοῦ τῆς ψυχῆς λογικοῦ καὶ τοῦ ἀλόγου: quum contrà Paulus, totáque adeo Scriptura, vix quicquam maiore contentione clamet quàm in ratione ipſa corruptionem illam natiuam potiſſimùm regnare, quæ etiam propterea carnis appellatione in primis comprehenditur, vt expoſuimus Rom.6.12. & apertè dicitur Rom.8.7. Epheſ.4.17. & 18. & infrà, 2.18. Epheſ.2.3. & aliis innumerabilibus locis. Quod enim mens ſiue Spiritus Deo ſeruit & carni reluctatur, donum eſt gratiæ in ſolidum, non naturæ, Epheſ.1.18. & 4.23. 1.Iohan.5.20. Itaque hanc interpretationem apertè vt falſam repudio. Vulgata, *Inimici ſenſu, in operibus malis.* Eraſmus, *Inimici mente, in operibus malis.* Ego verò ſtudui perſpicuitati. Videtur tamen Terentius hoc ipſum dicendi genus vſurpaſſe, quum apud eum diceret ſeruulus, *Iamdudum eſt animus in patinis.* Sed & ſic verti locus iſte poteſt non incommodè, *& hoſtes mente, per opera mala*, quam ſententiam ſequutus eſt Syrus interpres. ¶ *Nunc ſanè*, νυνὶ δὲ, pro δή, vt ſæpe apud Platonem. Alioquin hærebit ſententia, niſi malimus παρέλκειν. qua de re pluribus doctiſſimus Budæus in Commentar. ¶ *Reconciliauit*, ἀποκατήλλαξεν. De Patre priùs loquutus, nunc de Filio loquitur, vt apparet ex eo quod de corpore & morte ſubiicitur. Legitur enim αὐτοῦ in codicibus emendatis.

22 *In corpore illo carnis*, ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id eſt, carneo. Additur autem corpori epitheton, non quòd aliud aliquod corpus olim habuerit Chriſtus, aut nunc habeat, ſed vt hoc corpus ſciamus minimè aut fuiſſe aut eſſe imaginarium, ſed verè humanum, & noſtrorum corporum, quod ad οὐσίαν attinet, prorſus ſimile. Quod autem attinet ad infirmitatem, quæ & ipſa ſignificatur carnis appellatione, fuit quidem illi prorſus etiam obnoxium Chriſti corpus, excepto duntaxat peccato: ſed ipſius reſurrectione fuit terminata: quemadmodum etiam in nobis, qui illius ſumus participes, noſtra reſurrectione finietur, vt copioſè expoſuit Apoſtolus 1.Cor.15. ¶ *Per mortem*, διὰ τοῦ θανάτου. Mortis meminit quæ eſt eius obedientiæ colophon qua voluntatem patris id eſt omnem iuſtitiam impleuit: & ſimul pœnas noſtris tum vitiis tum peccatis debitas perfectiſſimè perſoluit: vt hic locus planè perſpicuam nobis exhibeat gratuitæ & imputatæ iuſtitiæ diſtributionem. ¶ *Vt ſiſtat vos*, παραστῆσαι ὑμᾶς. Hic habemus veram iuſtitiæ Dei ſiue Chriſti deſcriptionem: cuius imputatione non modò abſoluimur, ſed etiam ius adepti vitæ æternæ, in ipſo nunc gloriamur, & ſuo tempore glorificabimur. Poſſumus tamen hoc ad inchoatam etiam in nobis ſanctificationem referre: ſed mihi videtur illa expoſitio magis genuina. alioquin ſciamus his epithetis ornari noſtram iuſtitiam, non vt eſſe perfecta ſignificetur coram Deo, (ſtat enim illud quod ſcriptum eſt Pſal.143.2. & Rom.4.2.) ſed vt à fucata & adulterina diſtinguatur.

23 *Omni creaturæ*, ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. Id eſt, vniuerſis hominibus, ſiue in toto orbe, quacunq. patet, vt Mar.16.15. Simpliciter autem Apoſtolus hac formula ſignificat Euangelium nō terminari vnius Iudææ anguſtiis, ſed fulguris inſtar, ab Oriente ad Occidentē, denique per totum orbem inter quaſuis Gētes micare. Agit enim de Gentium voca-

tione, cuius ipſe fuerit mirificum quoddam præ cæteris organum. Itaque inepti ſunt qui percontantur ecquid eo tempore ad antipodas aut nouum orbem perueniſſet Apoſtolorum prędicatio. Procul certè iam peruenerat odor Euangelij, quum hæc Paulus ex vinculis ſcriberet: ſed adhuc durat dies ille hodiernus de quo loquitur Dauid Pſal. 95.7. ¶ *Quæ ſub cælo eſt*, τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Pleonaſmus quidem eſt, vt diximus Act. 4.12. ſed cuius maxima ſit emphaſis. Similem formulam loquendi apud Homerum inuenias, quum inquit,

Αἳ γὰρ ὑπ' ἠελίῳ τε καὶ οὐρανῷ ἀστερόεντι
Ναιετάουσι πόληες ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, &c.

Rom. 16. 25. epheſ. 3. 9. 2. tim. 1. 10. tit. 1. 2. 1. pet. 1. 20.

Ὃς νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλησία·	24	Qui nunc gaudeo de iis quę patior pro vobis, & reliquias afflictionum Chriſti viciſſim expleo in carne mea, pro corpore ipſius, quod eſt Eccleſia:	24	*Qui nunc gaudeo in paßionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ deſunt paßionum Chriſti in carne mea, pro corpore eius, quod eſt Eccleſia:*
Ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ·	25	Cuius *Eccleſiæ* factus ſum miniſter ex diſpenſatione Dei, quæ data eſt mihi erga vos, ad implendum Dei ſermonem:	25	*Cuius factus ſum ego miniſter ſecundum diſpenſationem Dei quæ data eſt mihi in vos, vt impleam verbum Dei:*
Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ,	26	‖ *Nempe* myſterium illud quod abſconditum fuit à ſeculis & ætatibus, nunc autem patefactum eſt ſanctis eius,	26	*Myſterium quod abſconditum fuit à ſeculis & generationibus: nunc autem manifeſtum eſt ſanctis eius,*
Οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης·	27	Quibus voluit Deus notum facere quę ſint illę diuitiæ glorioſi huius myſterij inter Gentes, qui eſt Chriſtus inter vos, ſpes illa gloriæ:	27	*Quibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ ſacramenti huius in Gentibus, quod eſt Chriſtus in vobis, ſpes gloriæ:*
Ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·	28	Quem nos annuntiamus, admonentes quoſuis, & quoſuis erudientes omni ſapientia, vt quoſuis ſiſtamus perfectos in Chriſto Ieſu.	28	*Quem nos annuntiamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnem hominem in omni ſapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Chriſto Ieſu.*
Εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.	29	Ad quod etiam enitor, decertans ſecundum efficacitatem ipſius agentem in me potenter.	29	*In quo & laboro, certando ſecundum operationem eius, quam operatur in me in virtute.*

---

24 *Qui nunc gaudeo*, ὃς νῦν χαίρω. Sic reſtituo hunc locum ex Claromontano codice & Vetere Latino interprete, ne hiet ſententia. & animaduerti Paulum tum in hac epiſtola, tum in ea quam ſcripſit ad Epheſios, perpetua quadam oratione periodos inter ſe connectere, quem orationis characterem Græci πλωτικὸν vocant. ¶ *Pro vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν. Id eſt, veſtro commodo ac fructu. Poteſt autem hoc coniungi vel cum verbo χαίρω. gaudeo, vel cum παθήμασι, quaſi ſcriptum ſit τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν. in quam ſententiam potius inclino, propter ea quæ in hoc extremo verſiculo ſubiiciuntur. Sed Theodoritus Περὶ προνοίας lib. 10. legit ὑπὲρ Χριστοῦ, *pro Chriſto.* ¶ *Reliquias afflictionum Chriſti*, τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, quòd ſupereſt afflictionum Chriſti. Chriſto autem paſſo in ſeſe, (cuius vnius liuore ſanati ſumus) ſupereſt vt in ſuis etiam membris affligatur: non vt Eccleſiam redimat, quam ſanguine ſuo iam ſibi acquiſiuit, & ſemel vna oblatione in æternum ſanctificauit: ſed vt virtutem ſuā in quotidiana ſuorum infirmitate exerat: denique pro totius corporis conſolatione ac ſalute, vt mox dicemus. Hoc eſt igitur quod toties ait Apoſtolus, nos videlicet Chriſto συμπάσχειν, id eſt, eum habere ærumnarum noſtrarum ſocium, ac proinde vindicem. Ideo etiam clamabat è cælo, *Saule, Saule, quid me perſequeris?* Quam vocem proculdubio probè retinuerat Apoſtolus. Vulgata, *Ea quæ deſunt afflictionum Chriſti.* Eraſmus, *Quod deerat afflictionum Chriſti.* Eas verò interpretationes idcirco reieci quòd ex his videam blaſphemos nonnullos occaſionem arripuiſſe, ſanctorum (quæ vocant) merita, atque adeo noſtras etiam quas appellant ſatisfactiones, cum ſanguine Chriſti coniungendi, quaſi ad Chriſti ſatisfactionem aliquid præterea de noſtro requiratur. ¶ *Pro corpore ipſius*, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Quo modo hoc ſit accipiendum traditur copioſè 2. Cor. 1. 5. & 6. Item 4. 6. & 15. Quòd ſi impuri illi canes, qui Chriſto alios adiungunt collegas, ipſi Paulo optimo ſuiipſius interpreti nō credunt, credant ſaltem Leoni primo, quem ipſi inter Papas ſuos numerant. *Accepêre*, inquit, *iuſti, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata ſunt exempla patientiæ, non dona iuſtitiæ.*

25 *Ad implendum ſermonem*, πληρῶσαι τὸν λόγον, &c. Sermonem Dei vocat promiſſiones partim de Chriſto in genere, partim de vocatione Gentium. Eas igitur Dominus præſtitit miſſo ad Gentes Apoſtolo, qui Chriſtum eis patefaceret.

26 *Patefactum eſt*, ἐφανερώθη. Si hanc ſcripturam ſequamur erit anacoluthon, perinde ac ſi pro ἀποκεκρυμμένον ſcriptum fuerit ὃ ἀποκέκρυπται. Itaque malim ex Claromontano codice legere φανερωθέν. ¶ *Sanctis eius*, τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. Id eſt, Quos ipſe in Chriſto conſecrandos ſibi ſelegit. Myſterium autem, id eſt, arcanum redemptionis noſtræ, dicit abſconditum fuiſſe à ſeculis vel ætatibus, id eſt iampridem & ab omni æuo, paucis admodum exceptis, qui & ipſi extra ordinem hoc didicerunt per gratiam: vel, abſconditum omnium ſeculorum & ætatum hominibus, vt ſolet conſtrui apud Hebræos verbum נכחד [*nichchad.*]

27 *Voluit*, ἠθέλησεν. Ita iniicit Paulus frænum curioſitati hominum, qui in Dei beneplacito non acquieſcentes, Deo reſponſant. ¶ *Quæ ſint diuitiæ*, τίς ὁ πλοῦτος. Id eſt, quæ ſit amplitudo, ex idiotiſmo Hebræorum. Et hîc rurſum miror quoſdā nō fabricare octauū aliquod ſacramentum, quū ſacramenti voce vtatur hoc etiā loco Vetus interpres, vt Eph. 5. 32. poteſt autem etiam τῆς δόξης proximè adiungi cum πλοῦτος, hoc modo, *quæ ſint glorioſæ illæ diuitiæ huius myſterij.* ¶ *Qui eſt Chriſtus inter vos*, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Vulgata, *Quod eſt Chriſti in vobis.* Legit enim ὅ ἐστι, quod videlicet myſterium eſt Chriſtus, vtpote Euangelicæ doctrinæ ſubiectum, vt in ſcholis loquuntur, adæquatum. Eraſmus, *Qui eſt Chriſtus in vobis*: quum ἐν ἔθνεσι conuerterit *Inter Gentes*, & generalem doctrinam accommodet Paulus Coloſſenſibus, ideóque ἐν ὑμῖν ſimili prorſus ratione ſit explicandum. Diximus autem de hac conſtructione relatiui Epheſ. 3. 13. Annotat Eraſmus quoſdam codices habere εἰς ὑμᾶς, *apud vos*, vt legit etiam Syrus interpres.

28 *Quoſuis*, πάντα ἄνθρωπον. Non temere eſt quod Paulus ter hoc ingeminat, vt omne gentium diſcrimen ſublatum oſtendat. ¶ *Omni*, ἐν πάσῃ. Id eſt, integra & abſoluta, quæ nimirum & abſoluta ſit in ſeſe, & ſuos ſectatores tandem perficiat.

29 *Potenter*, ἐν δυνάμει. Ad verbum, *Cum potentia*, ex Hebræorum idiotiſmo. Vulgata, *In virtute.* Eraſmus, *Per virtutem.*

Κεφάλαιον β.

1 Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί·

2 Ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ τοῦ Χριστοῦ.

3 Ἐν ᾧ εἰσὶ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι.

4 Τοῦτο δὲ λέγω, ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

5 Εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν, καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν.

6 Ὡς οὖν παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε·

7 Ἐρριζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

8 Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπά-

Cap. II.

1 Velim enim vos ſcire quantum certamen ſuſtineam pro vobis & iis qui *ſunt* Laodiceæ, & quoquot non viderunt faciem meam in carne:

2 Vt conſolationem accipiant eorum corda, ipſis charitate compactis, & omni opulentia certò perſuaſæ intelligentiæ, ad cognitionem myſterij Dei ac Patris, & Chriſti:

3 In quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ ac cognitionis abſconditi.

4 Hoc autem *ideò* dico vt nequis vos falsò ratiocinando fallat, ſermonis probabilitate.

5 ‖Etſi enim corpore abſum, ſpiritu tamen ſum vobiſcum, gaudens ac cernens veſtrum ordinem, & ſoliditatem veſtræ in Chriſtum fidei.

6 Sicut igitur accepiſtis Chriſtum Ieſum Dominum, *ita* in eo incedite:

7 Radicati & ſuperſtructi in eo, ac confirmati fide, ſicut edocti eſtis, abundantes ea cum gratiarum actione.

8 Videte nequis ſit qui vos deprædetur per philoſophiam

Cap. II.

1 *Volo enim vos ſcire qualem ſolicitudinem habeam pro vobis, & pro iis qui ſunt Laodiceæ, & quicunque non viderunt faciem meam in carne:*

2 *Vt conſolentur corda ipſorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem myſterij Dei & Patris, & Chriſti Ieſu:*

3 *In quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ abſconditi.*

4 *Hoc autem dico vt nemo vos decipiat in ſublimitate ſermonum.*

5 *Nam etſi corpore abſens ſum, ſed ſpiritu vobiſcum ſum, gaudens, & videns ordinem veſtrum & firmamentum eius quæ in Chriſto eſt fidei veſtræ.* 1.Cor.5.3.

6 *Sicut ergo accepiſtis Ieſum Chriſtum Dominum, in ipſo ambulate:*

7 *Radicati & ſuperædificati in ipſo, & confirmati fide, ſicut & didiciſtis, abundantes in ea in gratiarum actione.*

8 *Videte nequis vos decipiat per philoſophiam &*

IN CAPVT. II.

1 *Quantum certamen ſuſtineam,* ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω. Vulgata & Eraſmus ἀγῶνα vertunt *ſolicitudinem*, non ſatis expreſſé. vt etiam 1.Theſſal.25.2. Neque enim dubium eſt quin Satan pias iſtas Apoſtoli cogitationes totis viribus impedierit: quamobrem etiam a re militari ſumpta eſt tranſlatio. ¶ *Laodiceæ,* ἐν Λαοδικείᾳ. Multæ ſunt hoc nomine ciuitates: hic verò puto eam ſignificari quæ Hierapoli & Coloſſis fuit vicina & Lyco flumini impoſita. Nam etiam in vno vetuſto codice additum eſt καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει, & eorum qui ſunt Hierapoli. ¶ *Faciem meam in carne,* τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί. Id eſt, me corpore præſentem.

2 *Eorum,* αὐτῶν. Eorum videlicet quos non viderat, ac de quibus proinde magis laborabat: inter quos erant etiam ipſi Coloſſenſes, vt potius dicendum fuiſſe videatur ὑμῶν, *veſtra.* Sed Hebræis non ſunt duræ iſtæ mutationes perſonarum. ¶ *Certò perſuaſæ intelligentiæ,* τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως. Id eſt, eius intelligentiæ quæ plenam & certam perſuaſionem in noſtris animis gignit. Opponit enim τὴν πληροφορίαν, id eſt, plenam (vt ita dicam) certiorationem, cæteris omnibus hominum iudiciis, qui rationibus humanis edocti, hoc vel illud de Dei natura, voluntate & cultu tantùm opinantur. Deinde quæ ſit illa intelligentia explicat: nimirum myſterij Euangelici cognitio, in quo nobis Deus vt Pater in Chriſto cognoſcendus proponitur. Sed de nomine πληροφορίας plura diximus Luc.1.1. Vulgata, *Plenitudinis intellectus,* quaſi πλήρωμα & πληροφορία ſint ſynonyma. Eraſmus, *Certè perſuaſionis intelligentiæ:* ſeruato Hebraiſmo, cuius exempla ſingulis pene paginis occurrunt. ¶ *Dei & Patris & Chriſti,* τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ Χριστοῦ. Sic legunt noſtri Græci codices. Quidam maluerunt legere Θεοῦ πατρὸς *Dei Patris,* fortaſſe veriti ne duæ perſonæ viderentur ſignificari, ſi καὶ interponeretur: fruſtra id quidẽ, vt oſtendit articulus τοῦ. Ambroſius autem legit τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, *Dei in Chriſto.*

3 *Sapientiæ & cognitionis,* τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως. Articuli additi præſtantiam ſignificant certæ cuiuſdam ſapientiæ ac cognitionis. Sit ergo hæc aduerſus omnes cauillatores firmiſſima ratio, extra Chriſtum nullam eſſe veram ſapientiam. Vide ſuprà 1.9.

4 *Sermonis probabilitate,* πιθανολογίᾳ. Id eſt, oratione ad perſuadendũ comparata: quò etiã propriè ſpectat verbum παραλογίζεσθαι. Cic.4. Acad. *Certè tã multa non collegiſſet quæ nos falleret probabilitate magna, niſi videret his reſiſti non facilè poſſe.* Talis illa eſt falſa logice & rhetorice κολακευτική, ad * quiduis perſuadendũ cõparata, cuiuſmodi ſermonũ artifices bonas diſciplinas omnes corruperunt & reſp. perdiderunt. Nam alioqui veræ tũ Logices tũ Rhetorices rectum * vſum quis niſi peruerſiſſimi ingenij homo dãnarit? Rectũ autẽ vtriuſque illius præſtantiſſimę diſciplinę vſum in rebus diuinis non eſt cur ab alio quam ab ipſo Apoſtolo petamus; quo nemo neque certiore methodo, neque ſolidioribus adhibitis argumẽtis, neq. diuiniore δεινότητι cęleſtem illam doctrinam aſſeruit. Vide Iac.1.22.

5 *Corpore,* σαρκί. Vulg. & Eraſ. *Carne,* quod videtur obſcurius hoc in loco. ¶ *Ordinem,* τάξιν. Intellige diſciplinam Eccleſiaſticã, ſicut πίστιν vocat doctrinã ipſam ex quibus veluti generalibus partibus conſtat Eccleſia, ſed ita vt doctrina ſit totius ædificij στερέωμα, id eſt, fulcimentum.

6 *Sicut,* ὡς. Non eſt igitur ſine diſtinctione ſtandum iis quæ à maioribus accepimus, ſed tum demum quum Chriſtum nobis, & quidem ritè, tradiderunt.

7 *Radicati,* ἐρριζωμένοι. Eraſmus, *Sic vt radices habeatis in illo fixas.* Vtuntur tamen illo verbo idonei auctores, Plinius & Columella. ¶ *Superſtructi,* ἐποικοδομούμενοι Participium Græcum præſentis eſt temporis, vt ſignificetur nondum perfectam eſſe ſtructuram, ſed in actu eſſe, quod aiunt. De hoc autem ædificio vide Epheſ.2.21.

8 *Qui deprædetur,* ὁ συλαγωγῶν. Verbum militare: quod ſignificat prædam abigere. Vulgata, *Decipiat:* non expreſſa ſententia. quanuis ita citet hunc locum aliquoties Auguſtinus, & Tertull. de præſcript. vtatur verbo circũueniendi. Videtur autem mihi Apoſtolus alludere ad pſeudapoſtolorum fraudes. ¶ *Per philoſophiam,* διὰ τῆς φιλοσοφίας. Quod de Lege ſæpe iam diximus, & iterum hoc in loco obſeruandum eſt, idipſum eſt de philoſophia exiſtimandum. Neque enim ſimpliciter damnatur ab Apoſtolo (qui principiis cum vera philoſophia cõmunibus ſæpe vtitur, & methodum quam accuratiſſimè obſeruat,) ſed κατὰ τὰ

quatenus nimirum illa ſeſe intra fines ſuos non continet, nec ad gloriam Dei fertur, ſeſe denique verbo Dei regi non ſinit. Eſt autem hic locus diligentiſſimè obſeruandus, in quo omnium falſarum religionum formæ ad tres ſpecies reuocantur. Prima eſt quæ ex ſpeculationibus curioſis, & tamen recōditæ cuiuſdam ſapientiæ ſpeciem habentibus, oritur, cuiuſmodi eſt ἀγγελολατρεία, ex Triſmegiſti, Platonis, Plotini, Porphyrij, Iamblici, & ſimiliū commentis: ad quod etiam genus referenda eſt maxima Scholaſticæ matæologię pars, quæ Euangelium cum Ariſtotelis & Auerrois & ſimilium placitis permiſcet. Alteram vocat Apoſtolus traditionem hominum, quæ tota eſt humanæ vanitatis partus, tota videlicet inanis ac manifeſtè ſuperſtitioſa, ſita in rebus externis, & plerunque etiam apertè ſtultis & ineptis, ſola nitens conſuetudine, & fictis enthuſiaſmis, accedēte poſtea dæmonum efficacia: cuiuſmodi eſt fere totus Papiſticus cultus, ac præſertim Monaſtica illa perfectio, quam vocant. Tertia ſpecies tum erat illorum qui Iudaiſmum (quem vocat Apoſtolus Elementa mundi, id eſt Moſaicos ritus) cum Chriſtianiſmo permiſcebant, à quibus etiam orta eſt magna Papiſticarum ceremoniarum pars, veteribus Epiſcopis iſta Pauli verba non ſatis attentè conſiderantibus. ¶ *Secundum elementa mundi*, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id eſt, Rudimenta quibus Dominus Eccleſiam ſuam quaſi ſub prædagogo erudiit, vt explicatur copioſè cap. 4. epiſt. ad Galatas. Itaque non ſatis appoſitè à nonnullis diſputatur in hunc locum de phyſicis illis quatuor mundi elementis.

	της, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν.		& inanem deceptionem ſecundum traditionem hominum, ∵ ſecundum elementa mundi, & non ſecundum Chriſtum.		*inanem fallaciam ſecundum traditionem hominum, ſecundum elementa mundi, & non ſecundum Chriſtum.*
	Ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς·	9	Nam in eo inhabitat ∵ omnis plenitudo deitatis corporaliter:	9	*Quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter:*
	Καὶ ἐστὲ ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας·	10	Et eſtis in eo completi qui eſt caput omnis imperij ac poteſtatis:	10	*Et eſtis in illo repleti qui eſt caput omnis principatus & poteſtatis:*
Rom.2.29.	Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ·	11	∵ In quo etiam circunciſi eſtis ‖ circunciſione quæ fit ſine manibus, ∵ corpore peccatis carnis exuto ∵ per circunciſionem Chriſti:	11	*In quo & circunciſi eſtis circunciſione non manu facta, in expoliatione corporis carnis, in circunciſione Chriſti:*

9 *Omnis plenitudo deitatis*, πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Attingit ſcopum ipſum Apoſtolus, ab hypotheſi ad theſin quæſtionem reuocans. Neque enim aliam ob cauſam falſos cultus retinent homines quàm quòd Chriſtum vnum ſufficere non arbitrantur. Opponendus eſt igitur illis Chriſtus qualis eſt reipſa, nempe ita verus homo vt ſit verus Deus, & ita iunctis naturis vt vnus ſit Chriſtus in quo vno perficimur. Illuſtris eſt igitur locus, ſi quiſquam alius, & pauciſſimis verbis complectens, quicquid de Chriſti perſona nobis ſentiēdum eſt. Quum enim inquit ἐν αὐτῷ, *in eo*, manifeſtè in vnica hypoſtaſi duas naturas ſtatuit, & quidem diſtinctas: & quum ait κατοικεῖ, vnionem declarat minimè temporariam, ſed perpetuam, vt diximus Matth. 2. 23. Quamobrem etiam nō ſcripſit κατῴκησεν, inhabitauit: ſed κατοικεῖ, inhabitat, tempore videlicet præſenti. Præterea non dicit τὴν θειότητα, id eſt, diuinitatem, ſed τὴν θεότητα, id eſt, deitatē, vt magis etiam expreſſè loquatur. Quanuis enim hoc diſcrimen non ſemper obſeruetur, quum τὸ θεῖον & ὁ Θεὸς ſæpe ſynonyma ſint, & Diuinitatis & Humanitatis nomina cōſueuerint naturis ipſis ſignificandis adhiberi, tamen nouorum Eutychianorum prauitas huc nos adigit, vt hæc duo diſcernamus, quod ἡ * θειότης, id eſt, diuinitas, attributa videtur potius quàm naturam ipſam declarare: quamobrē etiam vſurpare malui parum Latinum nomen quàm de ſententia Apoſtoli quicquam detrahere. Sed & quanuis Deus non poſſit aliter quàm integer & in ſeſe perfectus concipi, tamen proſpiciens Paulus eorum hæreſes qui ſecundarium deum erant annuntiaturi, non ſcripſit ſimpliciter τὴν θεότητα, (deitatem) ſed πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος (id eſt, omnem plenitudinem deitatis) in Chriſto habitare: vt iam nulla ſit cauſa cur Filius Patre minor cenſeatur, vel hypoſtaſes cum οὐσίᾳ confundantur. Poſtremò vt plenè iam & apertè explicaret iſtius habitationis, id eſt, cōiunctionis naturarum, myſterium, addidit aduerbium σωματικῶς, quod conuerti ad verbum Corporaliter: vt ſignificet, non ex virtutis communicatione, aut efficacitatis, (ſicut in Prophetis & ſanctis omnibus dicitur Deus habitare) nec ſacramentali vnione, qua ratione petra dicitur fuiſſe Chriſtus, & Deus in templo & in medio populi ſui habitaſſe: ſed ſubſtantiali ſiue ipſarum naturarum hypoſtatica vnione (quam vocant) ſancitam eſſe hanc coniunctionem, * vt Verbum & caro aſſumpta ſunt vnicum ὑφιστάμενον, ſicut homo ex anima & corpore conſtat hypoſtaticè coniunctis. quanuis non per omnia reſpondeat tanto myſterio hæc ſimilitudo. Itaque non ſatis eſt expreſſa eorum ſententia qui aduerbium σωματικῶς opponunt duntaxat ceremoniarum vmbris. niſi dicamus corpus, id eſt rem ipſam ſignatam cum ſignis conferri, vt mox verſ. 17. non autem * effecta cum ſignis veteris fœderis. Nec enim aſſentior Chryſoſtomo, qui in homilia de Spiritu ſancto, iſtud non de ipſarum naturarum reali vnione, ſed de donis & effectis Spiritus ſancti interpretatur. Malui autem ego ad verbum explicare totum hunc locum quàm magis Latinas voces conſectando, non omnia exprimere.

11 *In quo*, ἐν ᾧ. Eraſmus, *Per quem.* Mihi verò videtur illud omnino retinendum, ex quo melius intelligatur vinculum membrorum & capitis. Hæc autem pertinent ad confutationem tertiæ ſpeciei falſæ religionis, (de qua paulo antè dixi) vſque ad verſum 18. à quo demum Apoſtolus aduerſus primam ſpeciem incipit agere. ¶ *Corpore peccatis carnis exuto*, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. Id eſt, ἐν τῷ τὸ σῶμα ἀπεκδύειν τὰς τῆς σαρκὸς ἁμαρτίας. Nec enim corpus ipſum peccatorum carnis dicitur exui, ſed corpus exuere carnis peccata, quia nimirum vi Chriſti per fidem apprehenſi, ſiue interna circunciſione ſanctificatur. Syrus interpres expuncta voce τοῦ σώματος, vertit *per expoliationem peccatorum carnis.* quæ ſcriptura plana eſt, ſed nullius Græci codicis auctoritate confirmatur: & ideo videtur facta corporis mentio quòd in eo fieret externa circunciſio. Vulgata contrà, non legit τῶν ἁμαρτιῶν, & interpretatur, *in expoliatione corporis carnis.* quam lectionem non probo, quanuis in vno vetere codice inuentam. Eraſmus, *Dum exuiſtis corpus peccatorum carnis:* quod ſic interpretatur, vt Corporis vocabulo ſignificetur veluti maſſa & congeries peccatorum quibus toti circumuoluimur. Sed mihi quidem non arridet hæc corporis metaphorica explicatio. Cur enim adiiceretur Carnis nomen? Deinde Circunciſionem cordis, de qua hîc agitur, certum eſt ad ſanctificationem potius quàm ad peccatorum remiſſionem pertinere. ¶ *Per circunciſionem Chriſti*, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, qua Chriſtus ipſe nos intus ſuo ſpiritu circuncidit. Quid igitur, inquies? an inanis fuit in Patribus externa circunciſio? minimè profectò, ſiquidem fuit in credentibus ſigillum iuſtitiæ ex fide, Rom. 4. 11. ac proinde ſanctificationis quoque in iuſtificatorum cordibus. Sed de circunciſione exteriore vt iam abrogata loquitur Paulus, nomen tamen ipſum circunciſionis retinens, interiori beneficio applicatum: ac ſi diceret nos iam intus in Chriſto conſequi per Baptiſmi interuentum, quod olim fuit per Circunciſionem externam ſignificatum.

12 *Per*

Συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν.	12	‖Conſepulti cum eo ¨per Baptiſmum, per quem etiam cum eo reſurrexiſtis ¨ per fidem Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis.	12	*Conſepulti ei in Baptiſmo, in quo & reſurrexiſtis per fidem operationis Dei, qui ſuſcitauit illum à mortuis.*	Rom. 6.4. ephes. 1.19.
Καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ χαρισάμενος ὑμῖν πάντα τὰ παραπτώματα·	13	‖Vóſque ¨ mortuos in peccatis ¨ & præputio carnis veſtræ, cum eo viuificauit, vobis condonatis omnibus ¨ peccatis:	13	*Et vos quum mortui eſſetis in delictis & præputio carnis veſtræ, conuiuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta:*	Epheſ. 2.1.
Ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ·	14	‖¨*At* deleto quod aduerſum nos *erat* ¨rituum chirographo: quod, *inquã*, erat nobis ¨occultè contrarium, ¨ *ipſe* verò cruci affixum è medio ſuſtulit.	14	*Delens quod aduerſus nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis, & ipſum tulit de medio, affigens illud cruci.*	Epheſ. 2.15.
Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ.	15	¨*Et* expoliata imperia ac poteſtates ¨ traduxit ¨ palàm, triumphatis illis ¨per eam.	15	*Et expolians principatus & poteſtates, traduxit confidenter palàm, triumphans illos in ſemetipſo.*	

12 *Per Baptiſmum*, ἐν τῷ βαπτίσματι. Id eſt, διὰ τοῦ βαπτίσματος. Vt loquitur Rom. 6.4. vbi etiam totum hoc argumentum plane tractatur. Sed in primis obſeruandum eſt, hoc non tribui operi operato, quod vocant, verùm integram actionem (id eſt rem ipſam cum ſigno,) cauſas denique omnes ad baptiſmi effectũ requiſitas cum exteriore ablutione coniungi. Ideo diſertè addit Apoſtolus αὐτῷ, Chriſtum deſignans, & quidem qui reſurrexerit, expreſſo etiam fidei nomine, & efficacitatis Dei, cuius gratiæ nimirum fidem ipſam, totum denique Baptiſmi fructum, in ſolidum oportet acceptum ferre. ¶ *Per fidem*, &c. διὰ τῆς πίστεως, &c. Id eſt, Quæ à Deo manat per vim ſuam in cordibus noſtris agente, vt per eam Chriſtum mortuum, ſepultum, ſuſcitatum apprehendamus. Vulgata & Eraſmus, *Per fidem operationis Dei.*

13 *Mortuos*, &c. νεκροὺς, &c. Vide Act. 8.23. & Epheſ. 2.1. ¶ *Et præputio*, καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ. Id eſt, carne quæ eſt præputium, hoc eſt res abominanda apud Deum. Carnem enim vocat naturæ noſtræ totius vitioſitatem. Vide Eph. 2.11. ¶ *Peccatis*, τὰ παραπτώματα. Claromontanus codex addit ὑμῶν, *veſtra:* aptius, opinor, quàm Syrus qui legit ὑμῖν, *nobis*, priore loco, & deinceps ἡμῶν, *noſtrum*. Alludit autem Paulus ad locum Pſal. 103.3.

14 [*At*] *deleto*, ἐξαλείψας. Omnino ſubaudienda eſt copula, quæ duo participia χαρισάμενος & ἐξαλείψας cum verbo συνεζωοποίησε connectat. ¶ *Rituum chirographo*, τὸ χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν. Id eſt, Abolitis ritibus quibus, tanquam aliquo chirographo, ipſi noſtra manu reatum noſtrum aduerſum nos obſignabamus. Ritus enim ceremoniales, quatenus erant non Euangelij ſacramenta, ſed Legis nos arguentis appendices, quid aliud erant quàm miſeræ hominum conditionis publica profeſſio? Nam circuncifio ita vſurpata, natiuam pollutionem: ablutiones, peccatorum ſordes: victimæ denique capitalem reatum publicè teſtabantur: quò ſpectat ſcitum illud Auguſtini dictum, In Ceremoniis illis fuiſſe potius delictorum confeſſionem quàm expulſionem. Chriſtus igitur, quum nos ab iis omnibus ſanguine ſuo repurgarit, dicitur etiam chirographũ deleuiſſe. Cur enim, perſoluto ad vltimum vſque quadrantem ære noſtro alieno, maneat chirographum? aut manente integro chirographo apud bonæ fidei creditorem, qualis Deus eſt, idque ex debitoris conſenſu, imò verò ipſo debitore ita poſtulante, quis perſolutum æs alienum dixerit? Itaque ſubaudienda eſt præpoſitio ἐν, quæ adſcribitur Epheſ. 2.15. & τοῖς δόγμασιν connectendum eſt cum τὸ χειρόγραφον, (vt ſignificetur chirographum in ipſis ritibus ſitum fuiſſe) non autem cum ὃ ἦν ὑπεναντίον, vt per traiectionem cõuertit Eraſmus, quem in eo meritò reprehendit doctiſſimus interpres. τὰ δόγματα verò ea demum vocat quæ Hebræi חוקים [*chukim*] appellant, & *ritus* malui quàm *decreta* interpretari, ob eas cauſas quas expoſuimus Epheſ. 2.15. Itaque Græci interpretes (quanuis Syrus idem ſentiat) magnopere à ſcopo aberrarunt, quum chirographi nomen vel ad ea Iſraëlitarum verba referunt quæ ſcripta ſunt Exod. 19. 8. vel ad interdictum illud Adamo præſcriptum Gen. 2.17. δόγματα verò intelligunt vel fidem in Chriſtum, vel pietatis præcepta: quaſi dicatur Chriſtus chirographum quod contra nos ſcriptum erat deleuiſſe τοῖς δόγμασιν, id eſt ſuis decretis, quæ expoſitio mihi quidem videtur totam Apoſtoli ſententiam deprauare. Vulgata ad verbum, *Delens quod aduerſus nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis.* Eraſmus, *Deleto quod aduerſus nos erat chirographo, quod nobis contrarium erat per decreta.* ¶ *Occultè contrarium*, ὑπεναντίον. Nempe quoniam è contrario in ſpeciem videbantur ipſis: quod obſignabant chirographi deletionem promittere: & ita erat profectò quatenus etiam erant Euangelicarum promiſſionum ſacramenta, vt in epiſtola ad Hebræos copioſè declaratur. Sed hoc loco, vt ſæpe Prophetæ, Paulus hæc torquet aduerſus eos qui Euangelio Moſen adiungebant: id eſt, ceremonias, non vt Euangelicæ gratiæ σφραγῖδας, (quo etiam reſpectu erat finis illis impoſitus, ipſius Chriſti, id eſt veritatis quam antea adumbrarant, exhibitione) ſed vt Legalis iuſtitiæ partem. Vulgata, *contrarium*, vt accipit quoque Syrus interpres, quaſi redundante præpoſitione ὑπὸ, vt ſæpe apud idoneos etiam ſcriptores in hoc vocabulo nullam vim habet. Mihi tamen hoc loco videtur minimè otioſa. ¶ [*Ipſe*] *verò*, καὶ αὐτό. Vulgata, *Et ipſum*. Eraſmus, *Et illud*. Ego ſtudendum putaui perſpicuitati, ac proinde relatiuum expunxi.

15 *Et expoliata imperia*, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχάς. Iterum ſupplenda eſt copula quæ connectat duo verba ἦρκεν & ἐδειγμάτισεν, id eſt, ſuſtulit & traduxit. Cæterùm aliter lectum iam olim fuiſſe hũc locũ apparet ex veteribus. Nam & Syrꝰ interpres vertit, *& per expoliationẽ corporis*. & Tertul. de Trinit. & Auguſtinus ſic hunc locũ citant, *Exuens ſe carnẽ principatus & poteſtates exẽplauit*. Hilarius verò, *Exutus carnem & poteſtates oſtentui fecit*. Hæc obſeruauit Eraſmus, & putat eos legiſſe ἀπεκδυσάμενος actiuè, pro, Quum ſeſe expoliaſſet, carne nimirum. Atqui Chriſtus carnem nunquam abiecit, niſi carnẽ pro huius caducæ vitæ infirmitate accipias, quo ſenſu dixit Apoſtolus ſe amplius non nouiſſe Chriſtum ſecundum carnem, 2. Corinth. 5.16. & dies carnis Chriſti opponuntur æternæ ipſius poſt aſcenſionem gloriæ, Hebr. 5.7. Fuerit autem tranſlatio à luctatoribus ſiue curſoribus ſumpta, qui certaturi veſtes deponere conſueuerunt. Sed præſtat metaphoram a bellatoribus victoribus deſumptam dicere, qui hoſtium ſpoliatorum armis pro trophæo fixis, captiuos ſolent præ ſe iunctos traducere, cuius moris meminit etiam noſter Apoſtolus Epheſ. 5.8: & durum eſt ἀπεκδυσάμενος paſſiuè interpretari, quum potius appareat, facili librarij lapſu, veteres illos pro τὰς ἀρχὰς, legiſſe τὰς σάρκας, qua voce Græci interpretes in ſacris libris pro τὴν σάρκα ſæpiſſimè contra Hebræorum morem vtuntur. Cæterùm appellatione imperiorum & poteſtatuum ſignificari Satanam cum angelis ſuis, res ipſa oſtendit: qua de re diximus Epheſ. 6.12. ¶ *Traduxit*, ἐδειγμάτισεν. Id eſt, Tãquã victor captiuos ignominiæ cauſa tranſuexit, vt expoſuimus pluribus Matth. 1.19. Eraſmus. *Oſtentauit*. At Thomas, *Traduxit*, inquit, *ſanctos in cælum. Aut traduxit, hoc eſt, expulit dæmonas ab homine.* Tanti eſt momenti ex ipſis fontibus haurire. ¶ *Palàm*, ἐν παρρησίᾳ. Vbi eſt igitur crucis ignominia, quum ſibiipſi diabolus crucem fixerit, & tum demum plena victoria ſit potitus Chriſtus quum plane victus videretur? Vulgata,

Confidenter palàm, altero proculdubio adſcripto ex margine. Ambroſius, *In auctoritate.* Sic accipitur παῤῥησία. Iohannis cap.7 verſu 13.& 26. ¶ *Per eam*, ἐν αὐτῷ. Vel In ea, videlicet cruce, quæ fuit inſtar triumphalis currus, aut circunuecti trophæi. Sic legit & interpretatur Græcus ſcholiaſtes. Sic etiam Origenes in Exodum, Homil.4. qui tamen videtur legiſſe ἐν ξύλῳ, in ligno, quòd eam lectionem annotet Homil.9. In Ieſum Naue, vt Eraſmus obſeruauit. Plerique Græci codices legunt ἐν αὑτῷ, id eſt, *in ſemetipſo*, vt vertit Vetus interpres & Eraſmus: ſed ſi hoc retineamus, malim interpretari, Per ſeſe, id eſt ſua vnius vi.

Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων·	16	Nequis igitur vos damnet ob cibum vel potum, ¨aut reſpectu feſti, aut nouilunij, aut Sabbathorum:	16	*Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei, aut ne omenia, aut Sabbathorum:*
Ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ.	17	Quæ ¨ſunt¨ vmbra rerum futurarum, at corpus *eſt* Chriſti.	17	*Quæ ſunt vmbra futurorum, corpus autem, Chriſti.*
Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῇ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·	18	¨Nemo aduerſum vos iudicis partes ſibi vltrò ſumat, ¨in demiſſione animi & ¨cultu Angelorum: ¨inuadens in ea quæ non vidit, *&* ¨temerè ¨turgens carnis ſuæ ſenſu:	18	*Nemo vos ſeducat volens in humilitate & religione Angelorum, quæ non vidit ambulans, fruſtra inflatus ſenſu carnis ſuæ.*

16 *Aut reſpectu diei feſti*, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς. Ἐν μέρει dixit pro eo quod Rabbini dicunt מצד [*mitſtſad*,] vt ſi dicas in vernaculo ſermone, *De la part, ou, à l'eſgard d'vne feſte*: vt etiam accipitur 1.Pet.cap.4. verſu 16. Syrus tamen non ineptè vertit בפורלגא [*bepharlaghe*] in diſtinctionibus, vt μέρος idem valeat atque μερισμός. Ἑορτὴν autem vocat ſolennes illos dies feſtos quos Hebræi מועדים [*mobadim*] appellant: diſtinguítque à Neomeniis & Sabbathis. Vulgata & Eraſmus, *In parte*

17 *Sunt*, ἐστι. Vtitur tempore præſenti vt & auctor epiſtolæ ad Hebr.5.1. quoniam adhuc ſtabat templum Hieroſolymis, & aliquos adhuc Iudæos mera ignorantia, non autem pertinaci contumacia peccantes, Dominus tolerabat. Nam alioqui ſcripſiſſet Paulus ἦν, *erant*. ¶ *Vmbra*, σκιά. Vmbras intellige dici Legales ceremonias, non, vt res vanas & inanes qualis eſt corporum vmbra (erant enim vera & pro ratione ac modo ſacramentorum efficacia σημεῖα ac etiam σφραγῖδες in recto ipſorum vſu ſpirituali per fidem in Chriſtum venturum) ſed cum ipſo Chriſto iam exhibito comparatas, qui dicitur earum vmbrarum corpus, quod illum, velut vmbra corpus à quo efformatur, ſacramentaliter adumbrarent, Græca ſcholia & Auguſtinus quoque in epiſtola ad Paulinum (vt Eraſmus annotauit) aliam lectionem adferunt, puta vt iſta connectantur cum iis quæ ſequuntur, hoc modo, Corpus Chriſti, id eſt vos, qui corpus Chriſti eſtis, vel (vt Photio placet) * qui corpus Chriſti accepiſtis, nemo fraudet eo præmio quod accepiſtis credendo in illum. Sed hoc mihi quidem videtur tam violentum vt nulla ratione admitti poſſit, repugnante quoque omnium Græcorum codicum * fide: quanuis rectius mihi videatur legere cum Syro interprete ὁ Χριστὸς cuius veritas *eſt* Chriſtus: quàm τοῦ Χριστοῦ.

* 18 *Nemo aduerſum vos iudicis partes ſibi vltrò ſumat*, μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων. Iam incipit aduerſus primum illud falſæ religionis genus agere, quod diximus ex vanis ſpeculationibus oriri, cuius etiam vnam ſpeciem, nempe Angelorum cultum, adfert. Cæterùm in hoc loco interpretando vſus ſum iudicio meo, Nam τὸ βραβεύειν quod ad me attinet, non legi niſi pro regere ac moderari, atque adeo pro διακρίνειν, id eſt, ius dicere, ac cognoſcere: qua ſignificatione apud Plutarchum accipitur, ſicut apud Ariſtotelem lib. Rhetoricωn 1. vt Eraſmus citat, ὁ δικαστής, id eſt iudex, dicitur ὁ τοῦ δικαίου βραβευτής. id eſt, iuris moderator, vt videlicet inter litigantes decernat: tranſlatione tamen ſumpta ab iis qui certaminibus præerant, quos Græci Agonothetas & Athlothetas, Brabeutas denique vocant, παρὰ τὴν ῥάβδον, vt putant grammatici. Virgam enim ſolitos fuiſſe geſtare gymnaſiarchas, vt & iudices ac reges ſceptrum, vel ex his Plutarchi in Antonio verbis apparet, ἐγυμνασιάρχει δὲ Ἀθηναίοις, καὶ τὰ τῆς ἡγεμονίας παράσημα καταλιπὼν οἴκοι, μετὰ τῶν γυμνασιαρχικῶν ῥάβδον ἐν ἱματίῳ καὶ φαικασίοις προῄει. Inuenitur tamen apud Demoſth. κατὰ Μειδίου καταβραβεύειν etiam de actore dictum qui reum peragat, id eſt, condemnandum curet: ſicut τὸ δικάζειν καὶ τὸ κρίνειν * atque adeo ipſum ἀγῶνος nomen ad ipſos litigantes transfertur. Itaque καταβραβεύειν τινὰ non poſſum aliter accipere quàm pro κατακρίνειν, ſed vt tanquam de iudice dicatur, ſicut etiam τὸ κρίνειν quo vſus eſt ſuperiore verſiculo, eandem hic ſententiam altero tantùm verbo * ſed grauiore vſurpato ſignificans. Nam omnino videtur imperioſam quandam poteſtatem Apoſtolus hoc vocabulo ſignificare, ab iſtis pſeudapoſtolis non aliter vſurpatam quàm ſi de ſuo illis licuiſſet, tanquam agonothetis ac veluti certaminis moderatoribus, præmia vel tribuere vel eripere. Exempli cauſa, qui leges audent hodie conſcientiis præſcribere, & modum etiam admetiri quo Deus pœnas (vt ipſi loquuntur) indulgeat, nónne iſti planè agonothetarum & βραβευτῶν officium vſurpant, quaſi * pleno iure poſſint de ſalute vel exitio prout ipſis libuit decernere: quum tamen vnicum habeamus βραβευτὴν ac iudicem Ieſum Chriſtum cui Pater omnem in cælis & terris poteſtatem tribuit: & ex cuius voluntate patefacta ſeſe omnes optima fide gerant oportet: quos in hoc mundo familiæ ſuæ ſceptro verbi ſui regendæ præfecit 1.Cor. cap.4. verſu 1.& 2. Itaque Paulus addidit θέλων, quod interpretor ἐθελοντὴς καὶ αὐτεπάγγελτος, id eſt, voluntarius, & hoc munus ſibi à nullo tributum vltro vſurpans. Nam, (inquit idem Paulus de hac ipſa re diſſerens, id eſt, de iis qui conſcientias volebant ſuis traditionibus illaqueare, Rom.14.4) Tu quis es qui de alieno ſeruo iudicas? Domino ſuo ſtat, aut cadit. Solent autem Hebræi participia pro verbalibus, quæ vocant, nominibus vſurpare, vt ſæpe iam annotauimus. Meam interpretationem probat Syrus interpres, * qui vt oſtenderet participium θέλων conſtruendum cum verbo καταβραβευέτω, vertit יצבא למחיבותכון [*ieſtbe lamchaiabutcun*,] id eſt, *velit vos reos ſtatuere*. Itidemque Photius qui καταβραβευέτω, vertit κατακρινέτω, vt Ambroſius, Deuincat: & Auguſtinus, Conuincat: qui duo tamen videntur quaſi ad actorem tranſtuliſſe, quod ego (vt antè dixi) tanquam de iudice ac moderatore potius dictum acceperim. Eſt autem vis præpoſitionis κατὰ ſeruanda: * quod in prioribus editionibus non ſatis expreſſeram. Supereſt vt aliorum interpretationes percurramus. Vulgata, *Nemo vos ſeducat*. Eraſmus, *Nequis vobis palmā interuertat*. Hieronymus ad Algaſiam quæſtione decima, *Nemo aduerſum vos brauium accipiat*. Putat enim καταβραβεύεσθαι dici eum qui iniquitate agonothetæ præmium amittat, & Græca ſcholia eorum etiam ſententiam adferunt qui καταβραβευθῆναι tum vſurpari dicunt quum penes alium eſt victoria, penes alium vero præmium. Sed hac ſignificatione (vt antè dixi) non memini hoc verbum vſquam legere: quam tamen amplectetur qui volet. Aliis placet non ad ipſos agonothetas ſed ad antagoniſtas iſtud referre vt apud Virgilium, Niſus in ſtadio currens Salio præmium intercipit quod Eurialus obtineat: quo modo dicuntur Phariſæi nec in cælum ingredi, nec alios ingredi ſinere. Adfert etiam aliam declarationem Valla, nempe vt καταβραβεύειν τινὰ ſignificet aliquem propoſito præmio ad certamen euocare: cuius etiam dicti exemplum requiro. Sed nimium certè confidenter ſcripſit Hieronymus, hoc verbum fuiſſe Cilicibus peculiare, quum ſit à Demoſthene, Iſocrate, Ariſtotele, Plutarcho vſurpatum. Quod autem attinet ad participium θέλων, Vetus interpres conuertit *Volens*, hiante ſententia: niſi pro libente ac volunta-

tio accipias, vti nos fecimus: vel pro ἐμβατεύων legas ἐμβαίνων, contra omnium codicum fidem. Erasmus, *Dedita opera*, Græca verò scholia supplent τοῦτο ποιεῖν, vt sit plena sententia, *Volens* [*hoc facere.*] quas ellipses nusquam velim admittere nisi quũ prorsus sunt necessariæ. Castellio vero * θέλων, accipit pro רוצה [*rotseh,*] id est εὐδοκῶν, vt qui cõuer-* terit, *In modestia & Angelorũ cultu sibi placẽs.* qui sensus minimè est, ineptus. Sed malo tamen (vt antè dixi) istud cum καταβραβευέτω construere. ¶ *In animi demissione*, ἐν ταπεινοφροσύνῃ. Id est prætextu stultæ demissionis animi: quum alioqui inter summas etiam virtutes numeretur ταπεινοφροσύνη. Neque enim isti Angelorum cultores aliud magis vrgebant, quàm nimium esse arrogantes qui auderent ad Deum statim perrumpere: ac proinde beatorum spirituũ dicebant implorãdas intercessiones, quod & ipsi quoque philosophi præsertim Platonici. Denique idipsum docebant quod hodie boni illi & modesti homines iactant, qui non tantum Angelorum, vt illi, sed etiam sanctorum defunctorum, quorum ossa ostendunt & adorant, * (proh vesanam impietatem!) intercessionem vrgent. Denique hoc illud est, meritorium obedientiæ monasticæ votum. ¶ *Cultu*, θρησκείᾳ. Hoc quoque nomen ponitur in vitio in hoc loco, deductum (vt Græci grammatici volũt) à Thracibus, apud quos Orpheus deorum cultum inuenerit, quo postea vsi sunt Græcorum plerique. Sic enim Nazianzenus, οὐδὲ Θρᾳκῶν ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν, καὶ τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος. Ad veram tamen religionem accommodatum est Iacobi 1.27. & Act. 26.5. Vulgata, *Religione Angelorum* Erasmus, *Superstitione Angelorum.* ¶ *In ea quæ non vidit inuadens*, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. Budæus, *In eorum quæ non vidit possessionem ingrediens*, vel *pedem ponens.* Hoc enim declarat τὸ ἐμβατεύειν. Sed assentior doctissimo interpreti qui hoc quidem significari, sed modo quodam magis inuidioso, rectè censuit. Verbi gratia, proponatur nobis ille Pseudodionysius, quorundam deliciæ, qui similia planè habent labra lactucis: quis confidentius de vllis rebus scripsit quam ille de cælesti hierarchia? Diceres hominem è cælo delapsum, qui aliquot annos illic consumpserit, vt cælestis politiæ formam muneráque omnia per otium describeret. Huius exẽplum sequuti sunt belli homines illi qui Ecclesiasticam hierarchiam tanquam illius ἀντίτυπον descripserunt, quique Purgatorij, Lymbi, ipsorum denique inferorum cœnacula & contignationes non modò in chartis depinxerunt, sed etiam ipsis ter miserorum hominum animis insculpserunt. Iam verò si roges, Vndénam ista? qui minus erunt improbi, respondebunt, Ex Spiritus sancti reuelatione. Putant enim quicquid ipsi somniant, à Spiritu sancto emanare. Aliis erit sine dubio hæreticus quisquis hoc rogarit. At Paulus fontes aperit, quum hæc ab iis proficisci dicit qui Iudicis (id est vnius Christi) officium vltro vsurpent, qui simulata modestia ac religione hominibus illudant, qui de iis quæ non viderunt, quasi rebus sibi abundè cognitis ac tritis, subtilissimè garriant, qui non Spiritu Dei, sed sensu carnis suæ, id est vanitate, toti intumescant: qui denique caput Ecclesiæ Christum non retineant. Nam (vt infinita alia prætermittam) quale illud est quod contentissima voce boant, *Roga Patrem, iube Natum?* Et illud, *Iure matris impera?* Et illud, *Felix cæli porta?* Et illud, *Regina misericordiæ, vita, dulcedo, & spes nostra?* ? Sed hæc omnia videlicet lapidi etiam & ligno dicere, non est Christum pro capite non agnoscere, modò omnes blasphemias termines hac clausula, Per Christum Dominum nostrum. Sed (vt ad rem redeam) ἐμβατεύων Augustinus interpretatur *Inculcans*: Ambrosius, *Extollens*: quas interpretationes non probo. Vulgata, *Quæ non vidit ambulans*, barbarè. Erasmus post Hieronymum, *Fastuosè incedens.* Putauit enim ductum verbum à tragicis cothurnis qui ἐμβάδες dicuntur: sed exemplum idonei scriptoris nullum profert. Quòd autem sublata negante particula quidam legerunt, Ea quæ vidit, manifestè fuit deprauatum. ¶ *Temerè*, εἰκῇ. Id est sine ratione. quæ enim tantæ vanitatis ratio constare potest? perinde nimirum acsi cum ratione velis insanire. Vulgata & Erasmus, *Frustra*, id est sine fructu, pro quo Græcè potius dicitur μάτην. ¶ *Turgens*, φυσιούμενος. Inanis ergo flatus est quicquid ab istis mentibus proficiscitur. Hoc enim est quod Sensum siue Mentem carnis vocat, nempe præclarum illud ψυχικόν, quod vnum sequuti philosophi non mirum si longissimè à scopo aberrarunt.

Καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλὴν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον, καὶ συμβιβαζόμενον αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ.	19	Neque obtinens caput, ex quo totum corpus per commissuras & compages suppeditatum & compactum, augescit Dei augmento.	19	*Et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei.*
Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε,	20	Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi: quid vt viuentes in mundo, ritibus oneramini,	20	*Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo, decernitis,*

19 *Obtinens*, κρατῶν. vel, vt Vulgata, *Tenens*. Vide Marc. 7.3. ¶ *Ex quo*, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Christo. Videtur tamen dicendum fuisse ἐξ ἧς, quum præcesserit κεφαλή: sed sententiæ non dictionis habita est ratio: vt in illo Euripidis, οἰκτρὰ σὺ τέκνον. item,

Κατέχ' Ἀχιλλεὺς παῖ στρατόν μ' Ἑλληνικὸν
Πρὸς οἶκον εὐθύνοντας εἰναλίαν πλάτην.

quod annotare placuit, nequis propter vnum & alterum solœcophanes, cum Hieronymo Paulum faciat prorsus barbarum & elinguem. Vide autem in hunc locum ea quæ scripta sunt Ephes. 4.16. ¶ *Suppeditatum*, κεχορηγημένον. Id est, vt elegante paraphrasi Tertull. in lib. de cibis Iudaicis hunc locum explicat, *Ex quo omne corpus per nexus concatenatum & fibula charitatis mutuis membris innexum atque concretum crescit in Deum.* Vulgata & Erasmus, *Subministratum.* Hoc est autem quod vulgò dicimus *fourni*. & hoc ipso participio vtitur Plutarchus in Cæsare, sic scribens, Περιεκάλει τὸν Πομπήϊον ἱδρυμένον ἐν καλῷ, καὶ χορηγούμενον ἔκ τε γῆς καὶ ἐκ θαλάσσης ἀποχρώντως. Idem Diodorus lib. 2. ἦν δὲ σώμασι καὶ τόλμῃ καὶ τοῖς ἄλλοις πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι, κεχορηγημένη. Vide Ephes. 4.16. ¶ *Augmento Dei*, τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ. Id est augmento quod à Deo proficiscitur, nimirum à Christi capitis Spiritu, cui opponitur inanis ille flatus, quo non crescunt sed turgent homines.

20 *Itaque si mortui cum Christo*, [*liberi*] *estis ab elementis mundi*, εἰ ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου. Iam pugnat Apostolus aduersus secundam illam falsæ religionis speciem, quæ sita est in traditionibus manifestè superstitiosis: vtitúrque argumento à comparatis sumpto. Cessantibus enim illis ipsis ritibus quibus olim Deus ipse mundum erudiit, quæ est impudentia humanas traditiones, inculcare? Itaque τὸ ἀποθνήσκειν hoc in loco accipitur ἀντὶ τοῦ ἀπαλλαγῆναι, pro liberum & immunem fieri, quemadmodum etiam τὸ δικαιοῦσθαι Rom. 6. 7. idque duplici respectu; primùm, quòd morte tollatur hæc personalis (quam vocant) obligatio, vt etiam explicat Paulus in eo loco: deinde quod hæc nostra liberatio à mortis Christi participatione pendeat, qui nouum fœdus, abolito priore, sanxit suo sanguine, vt in epistola ad Hebræos copiosè exponitur. Ideo reddidit Apostolus σὺν τῷ Χριστῷ, cum Christo. Adieci tamen aliquid vt planior esset loquutio. Elementa verò mundi quæ sint exposuimus supra versu octauo. ¶ *Quid*, τί. Vulgata, *quid adhuc*, τί ἔτι. Claromontanus autem codex habet διὰ τί πάλιν, *cur rursus.* ¶ *Vt viuentes in mundo*, ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ. Id est quasi vestra felicitas sit in rebus istis terrenis posita, ac non potius spirituale sit Dei regnum. ¶ *Ritibus oneramini*, δογματίζεσθε. Vetus interpres, *Decernitis*, quod non probo. Est enim δογματίζεσθαι passiuè accipiendum, neque hîc significat decernere, nec etiam Iudicari, vt vertit Syrus interpres. Itaque suspicatur Erasmus eum legisse δογματίζετε, vt & Tertullianum, qui in libello paulo antè citato conuertit, *Sententiam fertis.* Sed

ne Eraſmi quidem verſio mihi ſatisfacit qui interpretatur *Decretis tenemini.* Neque enim vſquam reprehenduntur Coloſſenſes quòd pſeudapoſtolis eſſent obſequuti, ſed contrà laudatur eorum conſtantia ſuprà, verſu 5. Admonentur tamen vt ſibi caueant ab iis qui iam eos erant aggreſſi. δογμάτων verò appellatione traditiones proculdubiò intelligit, non autem ipſas diuinę Legis ceremonias: traditiones, inquam, in delectu ciborum & pollutionibus ſitas, quarum ſæpe fit mentio in Euangelio, & quarum pleni ſunt Thalmudici.

Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς;	21	"Ne attigeris, "*aiūt iſti*, neque guſtaris, neque contrectaris?	21	*Ne tetigeris, neque guſtaueris, neque contrectaueris?*
Ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων.	22	"Quæ omnia ipſo vſu pereunt, "*præſcripta* ex mandatis & doctrinis hominum.	22	*Quæ ſunt omnia in interitum ipſo vſu, ſecundum præcepta & doctrinas hominum.*
Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.	23	Quæ "rationem quidem habent "ſapientiæ "in cultu voluntario, "& ſummiſſione animi, "& in eo quòd corpori non parcant "nec *tamen* vllius ſunt pretij, "*quum* ad ea *ſpectent* quibus farcitur caro.	23	*Quæ ſunt rationē quidem habentia ſapientiæ in ſuperſtitione & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo, ad ſaturitatem carnis:*

21 *Ne attigeris,* μὴ ἅψῃ. Verba ſunt pſeudapoſtolorum μιμητικῶς expreſſa à Paulo. Itaque Ambroſius proculdubio aberrat à ſcopo, (quod & annotauit Eraſmus) hunc locum ita explicans, & paſſim etiam citans, quaſi Paulus iſta in illorum perſona non loquatur, ſed ab omni ſpecie * rerum mundanarum deterreat. Ideo adieci ſupplementum perſpicuitatis cauſa.

22 *Quæ omnia ipſo vſu pereunt,* ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. Vulgata ad verbum, *Quæ ſunt omnia in interitum ipſo vſu.* Eraſmus verò τῇ ἀποχρήσει conuertit *Abuſu*: rectè quidem, & ex iuriſconſultorum diſtinctione, qui abuſum propriè in iis conſtituunt quæ vſu conſumuntur, id eſt quorum vſus in ipſa conſumptione poſitus eſt. Sed tamen vt omnem vitarem amphiboliam, *vſum* dicere malui: quum ſic quoque loquantur ipſi iuriſconſulti. Græca ſcholia mentionem faciunt τοῦ ἀφεδρῶνος, vt fortaſſis legerint τῇ ἀποκρίσει. Colligit autem Paulus ex rerum iſtarum natura, in iis poſitum non eſſe regnū Dei, ſicut & alibi ſæpe. Vbi igitur quadrageſimalis, ſextæ feriæ, & piſciū eſus, quæ nōnullos iampridē non pudet ad Apoſtolos referre? Neque nos tamē piſciū eſum, ſed impietatē eorum damnamus qui iſtas tam diſertè damnatas hominum traditiones Chriſti beneficio adiungunt. [*Præſcripta*] *ex mandatis,* &c. κατὰ τὰ ἐντάλματα. Quod suppleui, nemo non videt prorſus congruere, ac etiam requiri, vt plana ſit ſententia. Alludit autem Paulus ad locū Eſ. 29.13. ex cuius collatione intelligi poteſt quàm firmum ſit hoc argumentum.

23 *Rationem,* λόγον. Id eſt, Videntur quidem exquiſitæ quædam res eſſe: vt quum dicitur aliquis eſſe præclara exiſtimatione, vel contrà nullo numero eſſe. Nam hæc omnia etiam ſignificat λόγος. Eraſmus, *Verbo tenus ſpeciem* interpretatur. putat enim λόγον hoc loco ſonare ſermonem aut verba, vt opponatur rei. ¶ *Sapientiæ,* σοφίας. Id eſt excellentis cuiuſdam doctrinæ, & è cælo potius allatæ quàm conſilio humano excogitatę. Sic enim ſolet Sapientiæ nomen Paulus vſurpare: & quàm hoc verum ſit quod hîc dicitur, mox ab Apoſtoli obitu res ipſa oſtendit, mundo intra aliquot annorum ſpatium, ita monaſticarum (id eſt diabolicarum) quarundam præſcriptionum præſtigiis faſcinato, vt incredibilia videri poſſint quæ de iſtis nugis ſunt perſcripta, niſi ſuccedens Franciſcus & Dominicus, & nuper etiam Ieſuitæ illa omnià confirmaſſent, adeo quidem vt Franciſcum Ieſum typicum (proh infanam blaſphemiam!) etiamnum hodie publicè decantent. ¶ *In cultu volūt.* ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Vulgata, *In ſuperſtitione.* Eraſmus, *Per ſuperſtitionem.* Ac verum quidem eſt nihil aliud hæc fuiſſe quàm inanem atque adeo impiam ſuperſtitionem: ſed tamen non deſcribit his verbis Paulus qualia hæc re vera fuerint: ſed qualia eſſe viſa ſint, & quos pietatis colores habuerint: nēpe inſignis cultus, ſummæ ſummiſſionis, denique neglectus corporis. Itaq. hic primus eſt color humanę ſuperſtitionis, quaſi homines vltro etiam plus præſtent quàm teneantur, & perfectiorem quandam viam inſiſtant, non contenti Legem Dei impleuiſſe. Hinc nata ſunt opera ſupererogationis, & redempta quibuſuis opibus merita monachorum. Alludit autem Paulus ad voluntarias oblationes, quas Hebræi נדבות [*nedaboth*] appellant: quarum tamen longè alia ratio fuit, quum nec in doctrina nec in ritibus quicquam vel mutare, vel addere, vel detrahere licuerit, abſque verbi Dei violatione: * quod Phariſæis Chriſtus exprobrauit. ¶ *Et ſummiſſione,* καὶ ταπεινοφροσύνῃ. Alter color, quòd iſta videantur homines ad incredibilem quandam deiectionem & ſummiſſionem aſſuefacere: quum nullum inueniri poſſit nomen quo tam ſuperba iſta ſupererogatio, vel potius ſuperarrogantia, poſſit explicari. Vulgata *Et humilitate.* Eraſmus, *Et humilitatem animi.* ¶ *Et in eo quod corpori non parcant,* καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. Sic neceſſariò conuerti, vt Pauli ſententiam planius exprimerem. Vulgata, *Et non ad parcendum corpori*, pro, *Et ad non parcendum corpori.* Eraſmus, *Et læſionem corpori.* Quis porro tam eſt hebes vt non videat hoc in loco monachorum regulas & pſeudapoſtolicas traditiones graphicè ab Apoſtolo deſcribi?

¶ *Nec* [*tamen ſunt*] *vllius pretij,* οὐκ ἐν τιμῇ τινι. Vſitatum eſt Hebræis ſubaudire aduerſatiuam particulam, vt Pſal. 119. verſu 141. & 157. & Ioh. 9.30. Liquet autem ex præcedente μὲν, omnino ſubaudiendam eſſe aduerſatiuam in hoc quidem dicendi genere, vbi contraria comparantur. Contraria autem voco οὐκ ἐν τιμῇ τινι, ſiue τιμῆς οὐδεμιᾶς εἶ, id eſt, nullius pretij nec dignitatis eſſe, & λόγον ἔχειν σοφίας, id eſt, pro ſapientia æſtimari, ſiue ſapientiæ numero & loco haberi. Antea igitur dixit Paulus quid iudicet mundus de iſtiuſmodi præceptis hominum, propoſita vna ſpecie, nempe ciborum delectu: nunc verò quod ſit rectum de iis iudicium oſtendit, nempe iſta nullius eſſe pretij, quorum tamen ſplendor maximus eſſe videatur. Scio tamen hunc locum aliter ſolere explicari: ſed hanc ſententiam mihi videtur poſtulare tum argumenti ſeries, tum ipſa conſtructionis ratio, & verborum quoque proprietas: quanquam nemini præiudicium adfero. ¶ [*Quum*] *ad ea* [*ſpectent*] *quibus farcitur caro,* πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. Id eſt, quum in cibo & potu ſita ſint, in quibus non eſt poſitum regnum Dei, ſed in illis potius quæ ad Spiritus alimentum & ad vitam ęternam referuntur, Rom. 14.17. & 1. Cor. 6.13. & 8.8. Sunt igitur iſtæ potius ſumptuariæ leges, non autem de pietate ac religione, 1. Tim. 4.7. & 8. Ergo (vt ad verba ipſius contextus veniam) quum hoc ſubiiciatur pro ratione cur iſta nullius ſint dignitatis, ſupplendum eſt participium ὄντα, vel συντείνοντα. quæ ellipſis non magis eſt violenta quàm ſi Latinè dicas, Nihil ad rem, ſub. pertinet. Appellatione autem τῆς πλησμονῆς non intelligitur actio, id eſt expletio ſeu fartura, ſed paſſiua ſignificatione idipſum quo farcitur venter. Denique in nomine Carnis tacita eſt antitheſis Spiritus, & præſtantioris illius (nempe ſpiritualis) vitæ, quam illi iactabant. Ideo malui *carnem* quàm *corpus* interpretari. Hæc igitur eſt plana & appoſita explicatio huius loci, alioquin perobſcuri. Sic autem interpretatus eſt Vetus interpres, *Non in honore aliquo ad ſaturitatem carnis.* Eraſmus verò, *Non per honorem aliquem ad expletionem carnis.* Caſtellio denique, immodica ſua licentia vſus, hæc infarcit ſuperiori verſiculo, quaſi ſcriptum ſit ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός, id eſt, vt ipſe interpretatur, *Quorum omnium is vſus eſt vt vſu pereant, & ad corporis expletionem pertineant, non vt in aliquo ſint honore.* Mirabile ſanè hyperbaton, & quod nulli niſi peruerſiſſimi iudicij venire in mentem potuit. Quomodo verò cohærebunt ſequentia ? optimè nimirum, ſi ſuppleueris quiduis ex arbitrio. Iſta verò, inquit, placita ſunt (vbi verò iſta in Græco contextu?) ex hominum præceptis atque doctrinis, quæ quidem ſunt eiuſmodi vt rationem habeant ſapientiæ ob religionis ſpeciem, (ἐν ἐθελοθρησκείᾳ) atque modeſtiam,& corporis vexationem ſeueram. Hoc verò verum eſt ex Græco conuertere, an peruertere?

Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		CAP. III.	
ΕΙ' οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος.	1	ITaque ſi ¨ reſurrexiſtis cum Chriſto, ſuperna quærite, vbi Chriſtus eſt ad dexteram Dei ſedens.	1	*IGitur ſi conſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite: vbi Chriſtus eſt in dextra Dei ſedens.*	
Τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.	2	Superna curate, non ¨ terreſtria.	2	*Quæ ſurſum ſunt ſapite, non quæ ſuper terram.*	
Ἀπεθάνετε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ.	3	Nam ¨ mortui eſtis, & vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo:	3	*Mortui enim eſtis, & vita veſtra eſt abſcondita cum Chriſto in Deo.*	
Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.	4	Quando Chriſtus, vita *illa* noſtra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis ¨ glorioſi.	4	*Quum Chriſtus apparuerit, vita veſtra, tunc & vos apparebitis cum ipſo in gloria.*	
Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία.	5	¨ Mortificate igitur membra veſtra terreſtria, ‖ ſcortationem, impuritatem, ¨ mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiam, quæ eſt ¨ idololatria.	5	*Mortificate ergo membra veſtra quæ ſunt ſuper terram, fornicationē, immunditiam, libidinē, concupiſcentiam malam, & auaritiam, quæ eſt ſimulacrorum ſeruitus.*	Epheſ. 5.3.
Δι᾽ ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.	6	Ob quæ ¨ venit ira Dei ¨ ſuper homines contumaces.	6	*Propter quæ venit ira Dei ſuper filios incredulitatis.*	
Ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς.	7	¨ Quibus in *vitiis* & vos inceſſiſtis quondam, quum in iis viueretis.	7	*In quibus & vos ambulaſtis aliquando, quum viueretis in illis.*	
Νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργὴν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν.	8	At nunc deponite etiam vos ¨ hæc omnia, iram, ¨ excandeſcentiam, malitiam, maledicentiam, verborum turpitudinem ab ore veſtro.	8	*Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blaſphemiam, turpem ſermonem de ore veſtro.*	
Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ.	9	Nec mentimini alius aduerſus alium, ¨ quum exueritis ¨ veterem illum hominem cum factis ipſius:	9	*Nolite mentiri inuicem, expoliantes vos veterem hominem cum actibus ſuis:*	
Καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ᾽ εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν.	10	Et indueritis nouum illum, qui renouatur ¨ in agnitionem ¨ congruentem imagini eius qui ipſum condidit.	10	*Et induentes nouum eum qui renouatur in agnitionem ſecundum imaginem eius qui creauit illum.*	

IN CAPVT III.

1 *Reſurrexiſtis cum Chriſto*, συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ. De nouo fœdere & noua vita loquitur, quòd Spiritus Chriſti participes, quaſi tranſlati iam ſimus in alteram illam vitam, vbi nec cibo nec potu egebimus, ſed ſimiles erimus Angelis Dei. Laborandum igitur vt quæ ſuperſunt veteris hominis reliquiæ, vi Spiritus profligentur: quem hominibus largiri non poteſt eſca vel potus: non autem quærenda in iſtis externis rebus pietas. Cohærent verò inter ſe mori & reſurgere cum Chriſto, id eſt, Chriſti mortis participatione mortificari peccato, mundo, Legis denique elementis, atque adeo toti Legi, & reſurrectionis Chriſti participatione viuificari Deo: vt expoſitum eſt pluribus, cap.6.epiſt.ad Rom.

2 *Terreſtria*, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Sic vocat, opinor, externa illa in quibus illi ſummam pietatis ponebant, quum ea potius ſit in rebus longè aliis, nempe in ſancta puræ vitæ meditatione.

3 *Mortui eſtis*, ἀπεθάνετε. Repete *cum Chriſto*, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 *Glorioſi*, ἐν δόξῃ. Vulgata & Eraſmus, *In gloria*, obſcurè. Eſt autem Hebraiſmus, quem expoſuimus 1.Cor.15 42.

5 *Mortificate*, νεκρώσατε. Id eſt, omnem vim ac vigorem extinguite naturæ illius deprauatæ, quæ vos deorſum trahit, & prauos illos motus Spiritui repugnantes in vobis ciet. Hos autem motus & cupiditates eleganter vocat mēbra, quibus vetus homo (id eſt ratio ac voluntas hominis deprauata) perinde vtitur ac corpus mēbris: vtpote quæ ipſius etiā corporis mēbra ſecum rapiant. Vide Rom.6.12. ¶ *Mollitiem*, πάθος. Sic vocat molles & effœminatos, qui & pathici dicti ſunt. vt explicat etiā Syrus interpres. Horat. *Cum grege turpiū Morbo virorum*. Quem locum perappoſitè citauit Eraſmus. Vulgata, *Libidinem*. Cypr. epiſt. 52. citans hunc locum, hanc vocem prætermittit, & πλεονεξίαν vertit *Cupiditatem*. Item pro ἥτις ἐστὶ, *quæ eſt*, legit ἅ ἐστι, *quæ ſunt*. ¶ *Idololatria*, εἰδωλολατρεία. Vide Epheſ.5.5.

6 *Venit*, ἔρχεται. Id eſt, venire ſolet. Vide Epheſ.5.6. ¶ *Super homines contumaces*, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Vulgata, *Super filios incredulitatis*. Vide Epheſ.2.2. *

7 *Quibus in [vitiis,]* ἐν οἷς. Quid ſit ambulare ſeu verſari in peccatis, diximus Epheſ.2.2. diſtinguuntur autem hoc in loco Ambulare & Viuere, ita vt hoc poſterius indicet naturæ habitum, illud verò ἐνέργειαν ipſam. Vide Act.8.23. Eraſmus verò manifeſtè deprauauit ſententiam quum ἐν οἷς ad homines referret. Vertit enim *Inter quos*, quum ſententia ipſa minimè ſit ambigua.

8 *Hæc omnia*, τὰ πάντα. Articulus vim habet διαφορικὴν, ideoque non fuit prætermittendus. ¶ *Excandeſcentiam*, θυμόν. Vulgata & Eraſmus, *Indignationem*. Quomodo verò diſtinguantur ὀργὴ & θυμὸς diximus Epheſ.5.31.

9 *Quum exueritis*, ἀπεκδυσάμενοι. Vulgata, *Expoliātes*, duplici errore. Fuit enim ſeruanda præteriti temporis ſignificatio: & ponuntur hæc participia αἰτιολογικῶς. Eſt autem in hac loquendi formula alluſio ad baptiſmi ritum in Eccleſia vetere obſeruatum, non aſperſionis ſed immerſionis nudorum corporū, quæ poſtea nouis candidis veſtibus mos fuit operire. inde illud eiuſdem Apoſtoli Galat.3.27. *Quotquot baptiſati eſtis, Chriſtum induiſtis.* ¶ *Veterem illum hominem, &c.* τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Vide Rom.6.6. *

10 *In agnitionem*, εἰς ἐπίγνωσιν. Finis, aut (ſi malimus) materia ipſius regenerationis ita ſignificatur. Loquitur enim de agnitione efficaci, vt definitur 1.Iohan.2.3.& 4. ¶ *Con-*

gruentem imagini, κατ' εἰκόνα. Vide Eph.4.24. Eſt autẽ ſubaudiẽdus articulus, vt ſit τὸ κατ' εἰκόνα. quã ob cauſã ſic malui interpretari, quàm ad verbũ, *Secundũ imaginẽ*. Eraſ. cõtra omnium noſtrorum codicũ fidẽ legit καὶ εἰκόνα, *& imaginem.*

	Ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος καὶ Σκύθης, δοῦλος καὶ ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.	11	Vbi ¨non eſt Græcus & Iudæus, Circunciſio & Præputium, barbarus & Scytha, ſeruus & liber: ſed omnia & in omnibus *eſt* Chriſtus.	11	*Vbi non eſt Gẽtilis & Iudæus, Circunciſio & Præputium, barbarus & Scytha, ſeruus & liber: ſed omnia & in omnibus Chriſtus.*
	Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν·	12	¨Induimini igitur, ¨vt electi Dei, ſancti & dilecti, ¨viſceribus ¨miſerationum, benignitate, modeſtia, manſuetudine, lenitate:	12	*Induite vos ergo, ſicut electi Dei, ſancti & dilecti, viſcera miſericordiæ, benignitatem, humilitatem, modeſtiam, patientiam:*
	Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτω καὶ ὑμεῖς.	13	Tolerantes alij alios, & condonantes ¨vobis mutuò, ſiquis aduerſus aliquẽ habuerit querelam: ſicut & Chriſtus condonauit vobis, ita & vos.	13	*Supportantes inuicem, & donantes vobiſmetipſis, ſiquis aduerſus aliquem habet querelam: ſicut & Dominus donauit vobis, ita & vos.*
	Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος.	14	Super hæc autem omnia *induimini* charitate, quæ eſt ¨vinculum perfectionis.	14	*Super omnia autem hæc charitatem, quod eſt vinculum perfectionis.*
	Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε.	15	Et pax Dei ¨imperet in cordibus veſtris, ad quam etiam vocati eſtis ¨in vnum corpus: & ¨gratias agite.	15	*Et pax Chriſti exultet in cordibus veſtris, in qua & vocati eſtis in vno corpore: & grati eſtote.*
	Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ· διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.	16	¨Sermo Chriſti inhabitet in vobis ¨copioſè cũ omni ſapientia, ¨docẽdo & cõmonefaciendo ¨vos mutuò ¨pſalmis, & hymnis & cantionibus ſpiritualibus, ¨cum gratia canentes ¨in veſtro corde Domino.	16	*Verbum Chriſti habitet in vobis abundanter, in omni ſapientia: docentes & commonentes voſmetipſos pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus, in gratia cantantes in cordibus veſtris Deo.*
1.Cor.10.31.	Καὶ πᾶν ὅ, τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ, ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ δι' αὐτοῦ.	17	‖Et quicquid egeritis ſermone, aut facto, ¨in nomine Domini Ieſu *id facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.	17	*Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Ieſu Chriſti, gratias agẽtes Deo & Patri per ipſum.*

---

* 11 *Non eſt*, οὐκ ἔνι. Vide Galat.3.28.

12 *Induimini*, ἐνδύσασθε. Id eſt, ornati eſtote, ita vt nunquam exuatis. Vide Rom.13.14. ¶ *Vt*, ὡς. Vide 2.Cor.2.17. ¶ *Viſceribus*, σπλάγχνα. Id eſt, tenerrimis illis affectibus. Vide Luc.1.78. ¶ *Miſerationum*, οἰκτιρμῶν. Id eſt, ſummæ miſericordiæ. Vide 2.Corinth.1.3.

13 *Vobis mutuò*, ἑαυτοῖς. Vide Epheſ.4.32. Sic etiam manifeſtè accipitur infrà, verſu 16.

14 *Vinculum perfectionis*, σύνδεσμος τῆς τελειότητος. Id eſt, vinculum quo omnia hominum inter ſe officia continentur ac cohærent. Ergo, inquit ſophiſta, Charitate iuſtificamur. Sed quis ſani cerebri eſſe putet eũ qui ſic argumentetur? Claromontanus codex legit ἑνότητος, *vnitatis*, quod nuſquã alibi inueni, & mihi accõmodatiſſimum videtur.

15 *Imperet*, βραβευέτω. Id eſt, omnia regat ac moderetur. vt ille apud Virgil. βραβευτὴς, *-producere longius iras, Et ſæuire animis Entellum haud paſſus acerbis: Sed finem impoſuit pugnæ.* Liceat enim hic nobis ſacra cum profanis comparare. quandoquidem Paulum non puduit ab his rebus tranſlationem ſumere. Quum igitur in perpetuo quodam certamine verſemur, vult in animis noſtris ſedentem pacem Dei tanquam agonotheten ſeu brabeuten, omnes affectus in officio continere: vt verè pacem Dei, id eſt concordiam auſpiciis Dei initam colamus, vt vnanimes tandem ex ſuperata carne palmam referamus. Vulgata, *Exultet*, vt mihi videatur exiſtimaſſe τὸ βραβεύειν id eſſe quod in vernaculo noſtro ſermone dicimus verbum è verbo *brauer*. Eraſmus, *Palmam ferat*. Ego verò (vt dixi ſuprà, 2.18) τὸ βραβεύειν nuſquam legi propriè niſi de ipſis agonothetis dictum: ad quorum munus mihi quidem proximè accedere videntur ij quos vulgò vocãt in ſingularibus certaminibus, *mareſchaux de camp*. ¶ *In vnum corpus*, ἐν ἑνὶ σώματι. Id eſt, in vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alij aliis membrorum inſtar adeſſetis. Vide 1.Corint.12.12. & 13. ¶ *Gratias agite* εὐχάριστοι γίνεσθε. Id eſt εὐχαριστεῖτε, nempe Deo, de hac pace, ſiue Chriſto, vt additur apud Syrum interpretem. Vulgata, *grati eſtote*, id eſt beneficij accepti memores. quod tamen ſic intellige vt gratia non referatur, ſed habeatur. Hoc enim eſſe ad ipſam rem referendum apparet ex duobus verſ. proximè ſequentibus, eadem ſententia terminatis.

16 *Sermo Chriſti*, ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ. id eſt, Euangelij doctrina. ¶ *Copioſè*, πλουσίως. Vulgata, *Abundanter*. Eraſmus, *Opulentè*. Alibi autem diximus omnem copiam & affluentiam ita ſignificari. ¶ *Docendo*, διδάσκοντες. Vulgata, *Docentes*. Eraſmus, *Docetéque*. Poteſt autem hoc etiam connecti cum ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ſuntque hæc participia poſita perinde vt מָקוֹר [*makor*] apud Hebræos, & apud Latinos gerundi modus: ideóque nulla eſt habita caſus ratio, vt 2. Corinth.9.11. & 13. Mar.12.40: & alibi. vbi de hac formula diximus, apud Homerum etiam vſitata, & apud alios ſcriptores, vt annotat Euſtathius libro Iliad. β & γ. ¶ *Vos mutuò*, ἑαυτοῖς. Vulgata, *Voſmetipſos*. Vide Epheſ.4.32. ¶ *Pſalmis, hymnis, & cantionibus*, ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς. Pſalmos puto dici quos vocant Hebræi מזמורים [*mizmorim*,] & hymnos, quos תהלים [*tehillim*,] & cantica, quæ שירים [*ſchirim*.] Pſalmos igitur vocat quaſcunque cantiones variis argumentis ſcriptas. Nam & querelæ, & narrationes, & poſtulationes in pſalmis referuntur: at hymni ſolas laudes continent. Cantica verò dicuntur peculiares quædam & magis artificioſæ cantiones, quæ & ipſæ laudes complectebantur, ſed auguſtiore quadam forma quàm pſalmi aut hymni, vt licet ex exemplis cognoſcere. ¶ *Cum gratia*, ἐν χάριτι. Vulgata, *In gratia* id eſt, quòd ſe vtilitate commendet, vt eo nomine gratiam mereatur ab auditoribus, vt Epheſ.4.29. niſi ad gratiarum actionem malimus hoc referre. ¶ *In veſtro corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. Vide Epheſ.5.19.

17 *In nomine*, ἐν ὀνόματι. Id eſt, Inuocato Chriſti nomine, vel ad Chriſti laudem ac gloriam. Quod autem addit δι' αὐτοῦ, *per eum*, diligenter notandum eſt, vt ſciamus Deum fruſtra coli niſi Chriſtus Mediator interueniat.

Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν Κυρίῳ.	18	‖¨Vxores, ſubiicite vos propriis viris, vt conuenit ¨in Domino.	18	*Mulieres, ſubditæ eſtote viris, ſicut oportet in Domino.*	Eph.5.22
Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς.	19	‖Viri, diligite ¨vxores, & ne eſtote aduerſus eas amarulẽti.	19	*Viri, diligite vxores, & nolite amari eſſe ad illas.*	1 Petr.3.7.
Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.	20	‖Filij, auſcultate parentibus ¨in omnibus: hoc enim gratum eſt Domino.	20	*Filij, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum eſt Domino.*	Epheſ.6.1.
Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.	21	Patres, ne ¨ irritate liberos veſtros: ne deſpondeant animum.	21	*Patres, nolite ad indignationem prouocare filios veſtros: vt non puſillo animo fiant.*	
Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν Θεόν.	22	‖Serui, auſcultate per omnia iis qui domini ſunt ¨ ſecundum carnem, non obſequiis ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere ſtudent, ſed cum ſimplicitate cordis, timentes Deum.	22	*Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes, ſed in ſimplicitate cordis, timentes Deum.*	Epheſ.6.5. tit.2.9. 1.pet.2.18.
Καὶ πᾶν ὅ, τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις·	23	Et quicquid feceritis, ex animo præſtate, tanquam Domino & non hominibus:	23	*Quodcunque facitis, ex animo operamini ſicut Domino & non hominibus.*	
Εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ Κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε.	24	Scientes vos à Domino recepturos ¨ mercedem hæreditatis: nam Domino Chriſto ſeruitis.	24	*Scientes quòd à Domino accipietis retributionem hæreditatis: Domino Chriſto ſeruite.*	
Ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε· καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία.	25	¨Qui verò iniuriam intulerit, referet ¨ iniuriam quam intulerit: nec eſt perſonarum reſpectus.	25	*Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè geſſit: & non eſt perſonarum acceptio.*	
Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.	
ΟΙ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς.	1	VOs domini, æquitatem & æquabilitatẽ ſeruis exhibete: vt qui ſciatis vos quoque habere Dominum in cælis.	1	*DOmini, quod iuſtum eſt & æquum, ſeruis præſtate: ſcientes quòd & vos Dominum habetis in cælo.*	
Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.	2	‖In precibus perdurate, inuigilantes iis cum gratiarum actione.	2	*Orationi inſtate, vigilantes in ea, in gratiarum actione.*	Luc.18.1. 1.theſ.5.17.
Προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, δι᾽ ὃ καὶ δέδεμαι.	3	‖Precantes ſimul etiam pro nobis, vt Deus aperiat nobis ¨oſtium ſermonis, vt loquamur myſterium Chriſti, propter quod etiam ſum vinctus.	3	*Orantes ſimul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis oſtium ſermonis ad loquendum myſterium Chriſti: propter quod etiam vinctus ſum:*	Ephe.6.18. 1.theſ. 3.1.
Ἵνα φανερώσω αὐτὸ ὡς δεῖ με λαλῆσαι.	4	Vt, *inquam*, illud patefaciam, ¨ſicut oportet me loqui.	4	*Vt manifeſtem illud ita vt oportet me loqui.*	
Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι.	5	‖¨Sapienter vos gerite erga extraneos, ¨ opportunitatem redimentes.	5	*In ſapientia ambulate ad eos qui foris ſunt, tempus redimentes.*	Epheſ.5.15.

---

18 *Vxores*, γυναῖκες. Vulgata, *Mulieres*, quaſi ad ſexum hoc referatur, ſicut etiam mox perperam omiſit vocem ἰδίοις, id eſt, propriis, addẽte quoque Claromontano codice ὑμῶν, *veſtris*, quod Syrus quoque interpres nõ neglexit. * ¶ *Subiicite, vos*, ὑποτάσσεσθε. Vide Epheſ.5.21 ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id eſt, perinde, vel quatenus iubet Dominus, qui hanc εὐταξίαν & οἰκονομίαν diſtribuit. Itaque aberrant omnes mariti & vxores à ſcopo, quicunque Deum ſibi in Chriſto non proponunt in amãdo: quod non agnouit philoſophia.

19 *Vxores*, τὰς γυναῖκας. Syrus interpres rurſum hîc legit ὑμῶν, *veſtras*.

20 *In omnibus*, κατὰ πάντα. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, *In Dominô*, vt Eph.6.1. quod etiã ſtatuẽdum eſt in proximo verſiculo.

* 21 *Irritate*, ἐρεθίζετε. Id eſt παροργίζετε. Epheſ.6.4.

22 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Hæc expoſuimus Epheſ.6.5.& 6.

24 *Mercedem*, &c. τὴν ἀνταπόδοσιν. Id eſt, Pro eo quòd dominis rectè parueritis, tempus erit quo vos ex ſeruis filios eſſe factos re ipſa cognoſcetis, quum videlicet cæleſtis illius hæreditatis eritis participes. Nomen autem τῆς κληρονομίας omnem meriti rationem tollit, quum ex gratuita adoptione pendeat: nec quo iure quæratur hæreditas, ſed ad quos ſpectet, differat hoc in loco Apoſtolus.

25 *Qui verò*, &c. ὁ δὲ. &c. Hoc ego accipio, cum doctiſſimo interprete, vt in dominos iniquos dictum, quorum iniurias libentius ferent ſerui ſi intellexerint ſe Dominum habere iniuriarum ſuarum vindicem, non minus quàm reges & imperatores. Neque enim eſt in Chriſto dominus aut ſeruus. quod tamen quomodo ſit accipiendum, vel ex hoc loco ſatis apparet, aduerſus furioſos illos Anabaptiſtas qui omnem εὐταξίαν perturbant. Vetus interpres ὁ γὰρ, *qui enim.* ¶ *Iniuriam quam intulerit*, ὃ ἠδίκησε. Id eſt, iniuriæ ſuæ mercedem, vt Epheſ.6:8.

IN CAPVT IIII.

3 *Oſtium ſermonis*, τὴν θύραν τοῦ λόγου. Id eſt, os apertum & liberum ad prædicandum Euangelium: vt Epheſ.6.19.

4 *Sicut oportet*, ὡς δεῖ. Quæ ſit vis hoc in loco verbi Oportet, oſtendit ipſe Apoſtolus 1. Cor.9.16.

5 *Sapienter*, ἐν σοφίᾳ. Id eſt, conſideratè ac circunſpectè, Multæ enim cauſæ ſunt cur cum illis potiſſimũ prudenter & ſapienter agere oporteat qui nondum acceſſerunt ad Euangelium. ¶ *Oportunitatem redimentes*, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. Id eſt, occaſionem illos lucrifaciẽdi, etiam cum veſtrarum rerum iactura quærentes. Vide Epheſ.5.16.

6 Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι ἅλατι ἠρτυσμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.

7 Τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς, καὶ πιστὸς διάκονος, καὶ σύνδουλος ἐν Κυρίῳ·

8 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν·

9 Σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν. πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

10 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς. ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν.

11 Καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς· οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία.

12 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ.

13 Μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει.

14 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητὸς καὶ Δημᾶς.

15 Ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, καὶ Νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν. 2.Tim.4. 11.

16 Καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολὴ, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ· καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε.

18 Καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ, Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ ἵνα αὐτὴν πληροῖς.

6 Sermo veſter ſemper ∴ cum gratia *ſit* ∴ ſale condîtus, vt ſciatis quomodo oporteat vos vnicuique reſpondere.

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus, dilectus frater & fidus miniſter, ac conſeruus in Domino:

8 Quem miſi ad vos ob hoc ipſum vt cognoſcat res veſtras, & corda veſtra conſoletur.

9 Cum Oneſimo fido & dilecto fratre, qui eſt ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponent quæ hîc aguntur.

10 Salutat vos Ariſtarch⁹ meus in captiuitate ſocius, & Marcus conſobrinus Barnabæ, ∴ de quo accepiſtis mandata. ſi venerit ad vos, ∴ excipite eum.

11 Et Ieſus qui vocatur Iuſtus: qui ſunt ex circuncisione: ∴ hi ſoli *ſunt* mihi adiutores ∴ in regno Dei, fuêre mihi ſolatio.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex vobis eſt, ſeruus Chriſti, ſemper ∴ certans pro vobis in precibus, vt ſtetis perfecti & ∴ cõpleti in omni volũtate Dei.

13 Hoc enim de eo teſtor, eum multo veſtri ſtudio ardere, & eorum qui ſunt ∴ Laodiceæ, & eorum qui Hierapoli.

14 Salutat vos Lucas medicus ille dilectus, & Demas.

15 ‖Salutate fratres qui ſunt Laodiceæ, & Nympham, & ∴ Eccleſiam quæ in domo illius eſt.

16 Et quum perlecta fuerit apud vos epiſtola, facite vt etiam in Laodicenſium Eccleſia recitetur: & eam quæ ſcripta eſt ∴ Laodicea, vt vos quoque legatis.

18 Et dicite Archippo, Vide vt miniſterium quod accepiſti in Domino, impleas.

6 *Sermo veſter ſemper in gratia ſale ſit conditus: vt ſciatis quomodo oporteat vos vnicuique reſpondere.*

7 *Quæ circa me ſunt, omnia vobis nota faciet Tychicus chariſſimus frater, & fidelis miniſter, & conſeruus in Domino:*

8 *Quem miſi ad vos ad hoc ipſum vt cognoſcat quæ circa vos ſunt, & conſoletur corda veſtra.*

9 *Cum Oneſimo chariſſimo & fideli fratre, qui ex vobis eſt, omnia quæ hîc aguntur, nota facient vobis.*

10 *Salutat vos Ariſtarchus concaptiuus meus & Marcus conſobrinus Barnabæ, de quo accepiſtis mandata. ſi venerit ad vos excipite illum.*

11 *Et Ieſus qui dicitur Iuſtus, qui ſunt ex circunciſione: hi ſoli ſunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt ſolatio.*

12 *Salutat vos Epaphras qui ex vobis eſt, ſeruus Chriſti Ieſu, ſemper ſolicitus pro vobis in orationib⁹, vt ſtetis perfecti & pleni in omni volũtate Dei.*

13 *Teſtimonium enim illi perhibeo, quod habet multum laborem pro vobis & pro iis qui ſunt Laodiciæ & qui Hierapoli.*

14 *Salutat vos Lucas medicus chariſſimus, & Demas.*

15 *Salutate fratres qui ſunt Laodiceæ, & Nympham, & quæ in domo eius eſt Eccleſiam.*

16 *Et quum lecta fuerit apud vos epiſtola, facite vt & in Laodicenſium Eccleſia legatur, & eam quæ Laodicenſium eſt, vos quoque legatis.*

17 *Et dicite Archippo, Vide, miniſterium quod accepiſti in Domino, vt illud impleas.*

---

6 *Cum gratia*, ἐν χάριτι. Id eſt, ad commodum proximi comparatus, vt diximus ſuprà. 3.16. ¶ *Sale conditus*, ἅλατι ἠρτυσμένος. Huic opponitur ſermo putris & corruptus, cuius meminimus ſuprà, Epheſ.4.29.

10 *De quo*, περὶ οὗ. Ambiguum eſt, ad Barnabam an ad * Marcũ hæc oratio referatur: ſed de Marco agi veriſimilius eſt. ¶ *Excipite*, δέξασθε, Vel δέξασθαι Vt excipiatis, ſi coniungas cum ἐλάβετε. vt habet Syrus interpres, vt exprimatur quod fuerit illud mandatum.

11 *Hi ſoli*, οὗτοι μόνοι. Certè vel magna hîc fit Petro iniuria, vel Romæ tum non erat. Vbi ergo illi x x v anni quibus Romæ ſedit? ¶ *In regno Dei*, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Id eſt, in Euangelio, vt 2. Corinth.8.18. & Philipp. 2.22. Verè enim regnat Deus per Euangelium.

* 12 *Certans*, ἀγωνιζόμενος. Ita ſignificatur tranſlatitia voce ardor ſummus charitatis & precum. Vulgata, *ſollicitus*, * non ſeruata metaphora. ¶ *Completi in omni voluntate Dei*, πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ. Id eſt, inſtructi pleniſſimè cognitione voluntatis Dei, vel iis donis quæ requiruntur ad præſtandum quicquid Deus mandarit. Itaque τελείους ac πεπληρωμένους opponit infirmis & nouitiis, metaphora ab ætatum gradibus ſumpta ſicut τέλειοι τοῖς νηπίοις Philipp.3.12. Vide 1. Corinth.2.6.& 14.20.

13 *Laodiceæ*, ἐν Λαοδικείᾳ. Vide ſuprà, 2.1.

15 *Eccleſiam*, ἐκκλησίαν. Eraſmus, *Congregationem*. Vide Rom 16.5.& 1.Cor.16.19.

16 *Laodicea*, ἐκ Λαοδικείας. Qui putant ſignificari epiſtolam ad Timotheum priorem, vel ea ratione refelluntur quòd ſatis appareat ex iis quæ ſcripta ſunt ſupra, capite 2. verſu 1. Paulum hanc Laodiceam non inuiſiſſe. Sed multo fœdius errarunt qui ex hoc loco ſuſpicati ſunt quandam fuiſſe epiſtolam Pauli ad Laodicenſes ſcriptam: quia nimirum Vetus interpres conuertit τὴν ἐκ Λαοδικείας, Eam quæ eſt Laodicenſium: quum potius ſignificet Paulus epiſtolam aliquam ad ſe miſſam Laodicea, aut potius qua reſponſuri eſſent Laodicenſes Coloſſenſibus. Vetus tamen eſt hic error, & epiſtola illa ad Laodicenſes iampridem fuit ementita, vtpote quam citet Epiphanius aduerſus Marcionitas.

Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου. Μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Κολοσσαεῖς ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ καὶ Ὀνησίμου.

18 Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia *sit* vobiscum. Amen.

19 Scripta est ad Colossenses Roma. per Tychicum & Onesimum.

18 *Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Domini nostri vobiscum. Amen.*

19 *Scripta ab vrbe Roma, per Tychicum & Onesimum.*

---

18 *Gratia*, ἡ χάρις. Vetus interpres addit, *Domini nostri*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

19 *Scripta est*, ἐγράφη. In Claromontano codice scribitur simpliciter ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπληρώθη, *completa est epistola ad Colossenses*, & mox, ἡ πρὸς Φιλιππησίους ἄρχεται, *incipit epistola ad Philippenses*. Illa enim isti in eo codice anteponitur.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES PRIOR.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος, τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, ἐν Θεῷ πατρὶ καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν·

3 Ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus, Ecclesię Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

2 Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, mentionem vestri facientes in precibus nostris:

3 Indesinenter memoria repetentes efficacem vestram fidem, & laboriosam charitatem, & tolerantem illam spem in Domino nostro Iesu corā Deo & Patre nostro.

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS & Siluanus & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium, in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

2 *Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri faciētes in orationibus nostris:*

3 *Sine intermissione memores operis fidei vestræ, & laboris & charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi, ante Deum & Patrem nostrū.*

ANNOTATIONES, IN QVIBUS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *A Deo Patre*, &c. ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, &c. Totum hoc membrum deest apud Syrum interpretem, itidémque Ambros. & Chrysostomum. Leuiculum est autem quod Hieron. lib. aduersus Pelag. 1, non vult legi Syluanus, sed Silas.

3 *Indesinenter memoria repetentes*, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες. Nonnulli coniungunt illud aduerbium cum præcedentibus, sed contra veterum codicum fidem. ¶ *Efficacem vestram fidem*, ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως. Ἔργον vocat τὴν ἐνέργειαν, & ἔργου τῆς πίστεως pro τῆς ἐνεργουμένης πίστεως dixit Hebręorum more, sicut & τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης pro τῆς κοπιώσης ἀγάπης. Vulgata, *Memores operis fidei vestræ*. Nam rectè (meo quidem iudicio) animaduertit in pronomine ὑμῶν non modò non duram & insolentem, sed etiam elegantem esse traiectionem. Maluit tamen Erasmus ὑμῶν connectere cum μνημονεύοντες, & subaudire ἕνεκα. Vertit enim Memores vestri propter opus fidei: quod mihi videtur multo durius quàm sit illa traiectio. ¶ *Tolerātem*, &c. τῆς ὑπομονῆς τῆς, &c. Non frustra geminatus est articulus τῆς: deinde spes Christi passiuè dicitur, Hebræorum more, vt fides Dei pro fide quæ Deo habetur, Marci 11.22, quæ phrasis mihi visa est hoc in loco paulo obscurior. Vulgata, *Sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi*. Erasmus verò paulo longius à verbis recedens, *Quòd permansistis in spe Domini nostri Iesu Christi*.
¶ *Coram Deo*, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ. Hoc connecto cum participio μνημονεύοντες: vt sit sensus, Quoties ad Deum mentem attollunt, & quasi in eius conspectu versantur, id est, quo-

ties precantur(precantur autem ſine intermiſſione)toties ipſis in mentem venire Theſſalonicenſium fidem, cęteráſque ſanctas virtutes. Poſſimus tamen etiam connectere cum proximis, vt illas virtutes hoc quoque argumento veras ac viuas fuiſſe, ſignificent. Hæc enim eſt huius loquutionis vis apud Hebræos, vt quod ſincerè ac eleganter fit, dicatur coram Domino fieri. Vide Luc. 1.6: & hūc ſenſum amplexus eſt Syrus interpres.

Εἰδότες, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Θεοῦ, τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν.	4	∴ Vt qui ſciamus, fratres ∴ dilecti à Deo, electionem veſtram.	4	*Scientes, fratres dilecti à Deo electionem veſtrã.*
Ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ· καθὼς οἴδατε οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν δι᾽ ὑμᾶς.	5	∴ Quoniam ∴ Euangelium noſtrum ∴ conſtitit apud vos non loquutione duntaxat, ſed etiam virtute, & in Spiritu ſancto, ∴ & in certa perſuaſione multa: ſicut noſtis quales fuerimus inter vos, veſtri cauſa.	5	*Quia Euangelium noſtrum non fuit ad vos in ſermone tantùm, ſed & in virtute, & in Spiritu ſancto, & in plenitudine multa. ſicut ſcitis quales fuerimus in vobis propter vos.*
Καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ Κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ, μετὰ χαρᾶς Πνεύματος ἁγίου·	6	Et vos, imitatores noſtri facti fuiſtis & Domini, recepto ſermone cum afflictione multa, ∴ cum gaudio Spiritus ſancti:	6	*Et vos imitatores noſtri facti eſtis, & Domini: excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus ſancti:*
Ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ.	7	Adeo vt fueritis ∴ exemplaria omnibus credētibus in Macedonia & in Achaia.	7	*Ita vt facti ſitis forma omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.*
Ἀφ᾽ ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι.	8	A vobis enim ∴ non ſolùm perſonuit ſermo Domini in Macedonia & Achaia, verumetiam ∴ in omnē locum fides veſtra quæ eſt in Deum, dimanauit, vt neceſſe non habeamus quicquam loqui.	8	*A vobis enim diffamatus eſt ſermo Domini, non ſolum in Macedonia & in Achaia, ſed & in omni loco, fides veſtra quæ eſt ad Deum, profecta eſt: ita vt non ſit nobis neceſſe quicquam loqui.*

4 *Vt qui ſciamus*, εἰδότες. Miror quid in mentem venerit Eraſmo vt in participio εἰδότες putaret non eſſe ſeruatā rationem grammatices, quum contrà omnia rectè cohæreant, nempe cum ſuperioribus participiis ποιούμενοι & μνημονεύοντες, vt omnia ad εὐχαριστοῦμεν referantur. Sed εἰδότες cauſam declarat huius tum gratiarum actionis, tum perpetuæ ipſorum recordationis: quia videlicet manifeſta videbant electionis ipſorum teſtimonia, quòd tam efficax
* fuiſſet apud eos Euangelij prædicatio. Eraſmum autem vt arbitror illud fefellit quòd non cogitans hanc epiſtolam nō vnius Pauli ſed etiā Syluani & Timothei nomine ſcriptam, participium ad ipſos Theſſalonicenſes retulit.
* ¶ *Dilecti à Deo*, ἠγαπημένοι ὑπὸ Θεοῦ. Sic rectè Vulgata, aſſentiente quoque Syro interprete ipſóque adeò Apoſtolo 2. Theſ. 2,13, Eraſmus, *à Deo electionem veſtram*, quaſi videlicet ὑπὸ Θεοῦ cohæreat non cum ἠγαπημένοι ſed cum τὴν ἐκλογὴν, quæ falſa interpunctio, qualis in Græcos codices irrepſit, mihi quoq; in priorib. mearū annotationū editionib⁹ impoſuit. Hoc verò ſignificare ſi voluiſſet Apoſtolus quod alioqui vere quoque dicitur, tū ſane ſcripſiſſet τὴν ὑπὸ vel potius παρὰ Θεοῦ ἐκλογὴν ὑμῶν ſub. οὖσαν. Eſt autem inſignis hîc locus ad intelligendum vnde petenda ſit electionis æternæ aduerſus periculoſiſſimam tētationem certioratio: nempe non ab æterno Dei conſilio per ſe, neque ab indefinita vocatione externa electis & reprobis communi, ſed à ſpiritu adoptionis effectis in nobis, fide videlicet, & ſanctificatione in nobis inchoata, quæ dona ſunt ἀμεταμέλητα: quò ſpectat illud quod ſcribitur 2. Corinth. 13,5, & 1. Pet. 1,10 & 1. Ioh. 2,5.

5 *Quoniam*, ὅτι. Vt vis huius argumenti intelligatur, confer quod ſcriptum eſt Act. 13.48. Simile eſt argumentum 1. Cor. 1.6. ¶ *Euangelium*, εὐαγγέλιον. Id eſt, prædicatio Euāgelij, vt ſæpe iam annotauimus. ¶ *Conſtitit apud vos* ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς. Vulgata, *Fuit ad vos*. Eraſmus, *Fuit erga vos*. Vtrunque (vt mihi videtur) nimium obſcurè. Argumentatur autem Paulus à conſequentibus. Eſt enim in ſolis electis Euangelium efficax ad ſalutem. Itaque primùm omnium dicit non fuiſſe nudam & inanem prædicationem Euangelij apud Theſſalonicenſes, nec inania duntaxat verba effuſa, ſed fructum maximum eſſe conſequutum, vt 1. Cor. 4.20. Hoc autem duabus rebus definit, nempe donis illis Spiritus ſancti, & certa perſuaſione quā in illorum animis inſediſſe res ipſa oſtendit, quum alacribus animis crucem Domini pertulerint. Quum tamen fides inſigne ſit Spiritus donum, (adeo quidem vt alia illa dona, niſi ex hoc fonte proficiſcantur, Deo placere non poſſint: nec valeat hoc argumentum ab effectis niſi fundamento fidei ſubſtrato) poteſt illud ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, *In Spiritu ſancto*, generaliter accipi: cuius illud ſingulare & filiis Dei peculiare effectum, κατ᾽ ἐξοχὴν exprimatur, nempe πληροφορία, de qua diximus Luc. 1.1, & Coloſſ. 2.2. Eſt autem hoc idoneis etiam ſcriptoribus familiare, vt quum in genere aliquid dixerint, certam aliquam ſpeciem aut partem quaſi ex reliquorum numero eximant: vt in illo Virgilij, *Troes relliquias Danaûm atque immitis Achilli.* ¶ *Et in certa perſuaſione*, &c. καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ. Vulgata, *Et in plenitudine multa*, prorſus ineptè, quod tamen Aquinatem fefellit. Eraſmus, *Pérque certitudinem multam*. Ego malui certam perſuaſionem dicere, qua de re vide Luc. 1. 1, & Coloſſ. 2.2. Sed & in eo planè diſſentio à pleriſque quòd πληροφορίαν referunt ad ipſam Pauli & aliorum prædicationem, quę certa adhibuerit argumenta. Nam ἐν πληροφορίαις dicendum fuiſſet.

6 *Cum gaudio*, &c. μετὰ χαρᾶς, &c. Id eſt, cū gaudio quod à Spiritu ſancto promanat.

7 *Exemplaria*, τύποις. Id eſt, vt in vernaculo ſermone dicimus, *patrons*. quo ſenſu dixit Horatius Vlyſſem Homericum proponi, vt virtutis & ſapientiæ exemplar, & ὑποτυπώσεως nomine vtitur Apoſtolus 1. Tim. 1.16. Vtitur autem plurali numero fortaſſis, vt ſignificet tot fuiſſe veluti conſtantiæ typos quot erant Theſſalonicenſium capita. *1
Vulgata tamen (vt Syrus etiam interpres, & codex Claromontanus) legit τύπον, numero ſingulari. & *formam* interpretatur. *

8 *Non ſolùm*, οὐ μόνον. Traiectionis Hebrææ hoc quoque ſit exemplum, cuiuſmodi alia multa obſeruauimus. Nam alioqui in Græcis hoc ſic collocatur vt prorſus ἀνακόλουθον eſſe videatur, quod tamen nuſquam eſt. * ¶ *In omnem locum*, ἐν παντὶ τόπῳ. ἐν pro εἰς. Id eſt, paſſim & vbique, etiam multo longius hyperbole è medio petita. Neque minus eſt pondus iſtius phraſis quàm illius de Romanis ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.

9 Αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὁποίαν εἴσοδον ἔχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ.

10 Καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης.

Κεφάλαιον β.

1 ΑΥτοὶ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοί, τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν·

2 Ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις, ἐπαῤῥησιασάμεθα ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι.

3 Ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ·

4 Ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτω λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν.

5 Οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας· Θεὸς μάρτυς.

6 Οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ' ὑμῶν, οὔτε ἀπ' ἄλλων· δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι.

9 Siquidem ¨ipſi de nobis annuntiant qualem ingreſſum habuerimus ad vos, & quomodo ¨conuerteritis vos ad Deum ¨relictis idolis, vt ſeruiretis Deo viuo & vero:

10 Et expectaretis Filium eius è cælis, quem excitauit à mortuis, *nempe* Ieſum ¨nos eruentem ¨ab ira illa ventura.

CAP. II.

1 NAm ipſi noſtis, fratres, ingreſſum noſtrum ad vos non fuiſſe vanum:

2 ‖Immo etiam ¨*multa* prius paſſi & cōtumeliis affecti Philippis, ſicut noſtis, libertate loquendi vſi ſumus ¨in Deo noſtro, ad annuntiandum apud vos Euangelium Dei cum multo ¨certamine.

3 Exhortatio enim noſtra non fuit ¨ex impoſtura, neque ¨ex impuritate, neque cum dolo:

4 Sed ¨ſicut placuimus Deo *quibus* crederetur Euangelium, ita loquimur, nō vt hominibus placentes, ſed Deo ¨qui approbat corda noſtra.

5 Nec enim vnquam ſermone aſſentatorio ¨vſi ſumus, ſicut noſtis, ¨nec auaritię cauſa quicquā pretexuim⁹: Deus teſtis eſt.

6 Neque ex hominibus quærētes gloriam, nec à vobis, nec ab aliis, quum poſſemus ¨*vobis* oneri eſſe, vt Apoſtoli Chriſti.

9 *Ipſi enim de nobis denuntiant qualem introitum habuerimus ad vos, & quomodo conuerſi eſtis ad Deum à ſimulacris, ſeruire Deo viuo & vero:*

10 *Et expectare Filium eius de cælis, quem ſuſcitauit ex mortuis, Ieſum qui eripuit nos ab ira vētura.*

CAP. II.

1 *NAm ipſi ſcitis, fratres, introitum noſtrum ad vos, quia non inanis fuit:*

2 *Sed antè paßi & contumeliis affecti, ſicut ſcitis, in Philippis, fiduciam habuerimus in Deo noſtro loqui ad vos Euangelium Dei in multa ſollicitudine.*

Act. 26.22

3 *Exhortatio enim noſtra nō de errore, neque de immunditia, neque in dolo.*

4 *Sed ſicut probati ſumus à Deo vt crederetur nobis Euangelium, ita loquimur non quaſi hominibus placentes, ſed Deo, qui probat corda noſtra.*

5 *Neque enim aliquando fuimus in ſermone adulationis, ſicut ſcitis, neque in occaſione auaritiæ: Deus teſtis eſt.*

6 *Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis, quū poſſemus vobis oneri eſſe, vt Chriſti Apoſtoli.*

---

9 *Ipſi*, αὐτοί. Id eſt, omnes credentes, ex verſu 7. Vel quicunque vſquam ſunt. Accipiuntur enim metonymicè regionum nomina pro ipſis regionum incolis. ¶ *Conuerteritis vos*, ἐπεστρέψατε. Vide Act.3,26 Deo videlicet vos miniſterio meo per Sanctum ſuum Spiritum ad ſe * conuertente, vt Ierem.31, 18 & 1.Pet.2,9. ¶ *Relictis idolis*, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Vulgata & Eraſmus, *A ſimulacris*. Ego ſtudui amphiboliam quātumuis abſurdam vitare. Deum autem viuum idolis mortuis, & verum, idolis quæ nihil ſunt niſi phantaſmata inania, opponit.

10 *Nos eruentem*, ῥυόμενον ἡμᾶς. Participium pro verbali poſitum eſt: quod annotare volui ne cui ſcrupulum iniiciat tempus præſens huius participij. ¶ *Ab ira illa ventura*, ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης. Ne hîc quidem fruſtra repetitus eſt articulus. Iram autem accipit pro vltione ſeu vindicatione qua Dominus, terribiliter iratus, mundum tandem vlciſcetur. Etiam, Domine, ſerua nos ab hac ira.

IN CAPVT II.

2 [*Multa*] *prius paßi*, προπαθόντες. Sic in his libris accipi ſolet abſolutè verbum πάσχειν, quod obſcurius fuiſſet hoc in loco. ¶ *In Deo*, ἐν τῷ Θεῷ. Id eſt, Dei ope ac gratia freti. ¶ *Certamine*, ἀγῶνι. Vulgata, *ſollicitudine*. Vide Coloſſ.2.1.

3 *Ex impoſtura*, ἐκ πλάνης. Vulgata, *De errore*, ſed perperam. De ſe enim loquuntur, non de Theſſalonicenſibus, niſi ex mutua relatione. Negant enim ſe fuiſſe impoſtores, aut illos deceptos. ¶ *Ex impuritate*, ἐξ ἀκαθαρσίας. id eſt vllo ſcelere aut maleficio. ſicut apud Latinos Impurus, apud Græcos μιαρὸς accipitur pro ſcelerato. Alioquin ἀκαθαρσίαν ad libidinum ſpurcitiem ſolet Apoſtolus accommodare.

4 *Sicut placuimus Deo*, καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Quod in eligendo placuit, hoc dicitur à nobis approbari: itaque δοκιμάζεσθαι nihil aliud declarat hoc in loco quàm vt idoneum & aptum aſſumi. Sed inter Dei & hominum iudicia hoc intereſt, quòd homines in eligendo ſpectant earum rerum qualitates quæ proponuntur. Deus verò in ſeipſo inuenit conſilij ſui rationem: vnde fit vt quum ne ad cogitanda quidem quæ Dei ſunt idonei ſimus, quos ipſe primùm ad ſanctas illas vocationes eligit, eos non inueniat, ſed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio prorſus à Dei miſericordia pendet, ſicut ipſe Apoſt. explicat 1.Cor. 7.25: & δοκιμάζεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ nihil aliud declarat quàm Deo placere, ideóque gratis eligi. quod vt melius intelligeretur, actiuam loquutionem vſurpaui, quaſi ſcripſerit Paulus, καθὼς ἐδοκίμασεν ὁ Θεὸς πιστεύειν ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον, vt Rom.1.27. Nam τὸ δοκιμάζεσθαι reſpondet hoc in loco verbo Hebræo תחר [*tachar*] aut התרצה [*hithratſah.*]
¶ *Qui approbat*, τῷ δοκιμάζοντι. Id eſt, qui grata habet & accepta. Significat enim ſe vocationi ſuæ ſincerè reſpondere.

5 *Vſi ſumus*, ἐγενήθημεν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Fuimus*. Atqui dandum aliquid fuit Latinæ linguæ conſuetudini, in dicendi formula tam inuſitata. Annotauimus autem peculiarem vſum, eúmque diuerſum, verbi γίγνεσθαι in hac epiſtola, vt ſuprà, 1.5, & 6, & infrà, 7.8 & 10.
¶ *Nec auaritiæ cauſa quicquam prætexuimus*, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Nec in occaſionē auaritiæ*, ita obſcurè vt vix intelligas.

6 [*Vobis*] *oneri eſſe*, ἐν βάρει εἶναι. id eſt, inquit Eraſmus, *In dignitate eſſe, id eſt grauitatem aliquam Apoſtolicæ præſtantiæ ſeruare, vti nūc faciunt qui hoc obtentu ipſis Cæſaribus & regibus*

imperant. vt etiam intellexit Syrus interpres. quod gallicè * dixeris *tenir noſtre grauité*. Sed meritò quæri poſſe videtur an poſſit hæc interpretatio admitti. Nam ſi de moderata grauitate accipias, non eſt veriſimile inſignes iſtos Apoſtolos vnquam fuiſſe ſui muneris oblitos: quòd ſi aliquando ſeſe ad infima quæque, ipſius Chriſti exemplo, ſummiſerunt, aliter ſanè facere ipſis non licuit pro muneris ſui ratione, quæ poſtulabat vt cuncta ad ædificationem Eccleſiæ referrent. Sin verò de immoderata grauitate (id eſt arrogãtia Phariſaica) accipias, abſit vt illam exiſtimemus Apoſtolis Chriſti vſurpare vnquam licuiſſe. Cauſa verò quæ adfertur cur ἐν βάρει ſumatur pro grauitate & auctoritate, non ita magni eſt momenti: quia videlicet in ſuperiore verſiculo dixerunt ſe non ambiuiſſe hominum gloriam: & ſequitur, *Fuimus placidi*. Nam priore loco mentionem fecerunt non tantùm ambitionis, ſed etiam auaritiæ: id autem quod ſequitur, ad vtrumque referri commodè poteſt. Itaque ἐν βάρει huc refero quòd quum ſuo iure potuiſſent (ſicut in epiſtola vtraque ad Corinthios Paulus teſtatur) Eccleſiarum ſumptu viuere, tamen ſuis manibus victum quæſiuiſſent, manifeſto ſanè argumento ſe ab omni tum auaritia tum ambitione maximè eſſe alienos. idque magis etiam liquet ex eo quòd proximo verſiculo vtitur Apoſtolus verbo ἐπιβαρῆσαι.

	Ἀλλ᾽ ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν.	7	Sed fuimus ¨placidi in medio veſtri.	7	*Sed facti ſumus lenes in medio veſtrûm.*
	Ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα· οὕτως, ἱμειρόμενοι ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε.	8	¨*Et*, vt ſi nutrix foueat liberos ſuos, ita ¨cupidi veſtri, auebamus impertiri vobis non ſolùm Euangelium Dei, ſed etiam noſtras ipſorum animas, quòd chari nobis eſſetis.	8	*Tanquam ſi nutrix foueat filios ſuos, ita deſiderantes vos cupidè, volebamus tradere vobis, non ſolùm Euangelium Dei, ſed animas noſtras, quoniam chariſſimi nobis facti eſtis.*
Act. 20.34 1. cor 4. 12 2. theſſ. 3.6	Μνημονεύετε γὰρ, ἀδελφοί, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον· νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ.	9	Meminiſtis enim, fratres, ‖laboris noſtri ¨ac ærumnæ: nocte enim ac die operando, ne quem veſtrum grauaremus, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.	9	*Memores enim eſtis, fratres, laboris noſtri & fatigationis: nocte & die operantes, nequem veſtrûm grauaremus prædicauimus in vobis Euangelium Dei.*
	Ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ Θεὸς, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν.	10	Vos teſtes *eſtis* & Deus, quomodo ſanctè & iuſtè & inculpatè ¨vobis, qui creditis, ¨nos geſſerimus.	10	*Vos teſtes eſtis & Deus, quàm ſanctè & iuſtè & ſine querela, vobis qui credidiſtis fuimus.*
	Καθάπερ οἴδατε ὡς ἕνα ἕκαστος ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι,	11	Sicut noſtis ¨quomodo vnũquemque veſtrum, tãquam pater liberos ſuos, ¨hortabamur & conſolabamur,	11	*Sicut ſcitis qualiter vnumquemque veſtrũ (ſicut pater filios ſuos) deprecãtes vos & conſolantes,*
Epheſ. 4.1 philipp. 1. 27 coloſſ 1. 10	Καὶ μαρτυρούμενοι, εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.	12	‖Et obteſtabamur vt incederetis ſicut dignum eſt Deo vocante vos ad ſuum regnum ac gloriam.	12	*Teſtificati ſumus vt ambularetis dignè Deo, qui vocauit vos in ſuum regnum & gloriam.*
	Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες	13	Propterea etiam nos gratias agimus Deo indeſinẽter, ¨quòd	13	*Ideo & nos gratias agimus Deo ſine intermiſſione. quoniam quum acce-*

7 *Placidi*, ἤπιοι. Id eſt, minimè aſperis moribus, ſed fa* ciles ac benigni: ſiue vt in vulgatæ interpretationis codicibus non paucis legitur, *Lenes*: qua virtute nihil magis eſt repugnans tum auaritiæ, tum ambitioſæ arrogantiæ. Sed & optimè quadrat ſimilitudo. Nam neque tam vile neque tam ſordidum quicquam eſt quod nutrix mater, infantis cauſa, non ſubeat: neque ad iſtas deuorandas moleſtias ac ſordes vlla ſpe lucri, ſed materno tantùm affectu ducitur. Quidam ex veteribus legunt Paruuli, id eſt νήπιοι, lubrico librariorũ lapſu, aut potius alicuius argutia, quia nutricis & liberorum fit mentio, tenerorum videlicet quos illa foueat. Sed quiſquis ille fuit qui hoc commentus eſt primus, conſiderare debuit Paulum cum ſuis non infantium quibus comparentur Theſſalonicenſes, ſed nutricis perſonam in hac ſimilitudine ſuſtinere.

8 [*Et*] *vt ſi nutrix*, ὡς ἂν τροφός. particula οὕτως ſequens omnino oſtendit hoc membrum cum ſequentibus cohærere, & deeſſe copulam, quam etiam Syrus interpres expreſſit: & cuius ellipſin hebraicam in bimembri oratione, * ſæpiſſimè iam annotauimus. ¶ *Cupidi veſtri*, ἱμειρόμενοι ὑμῶν. Rarum verbum apud Græcos vt etiam annotauit Niſſenus. Sic Cic. lib. de Orator. 1. *Homo cupidiſſimus noſtri.*

9 *Ac ærumnæ*, καὶ τὸν μόχθον. Μόχθος aliquid etiam grauius ſignificat quàm κόπος, & ſicut vernaculo noſtro ſermone hæc tria, *Labeur*, *Peine*, *Trauail*, gradus quoſdam laboris ſignificant: ſic & apud Græcos, πόνος, κόπος, μόχθος. Ideo Vetus interpres Fatigationem conuertit.

10 *Vobis*, ὑμῖν. Eraſmus, *Vobiſcum*. Poteſt etiam hoc referri ad ἀμέμπτως, vt ſit ſenſus, quomodo ſanctos & iuſtos, quomodo denique nos vobis qui creditis, inculpatos præſtiterimus. vt vertit Syrus interpres, qui totum hunc lo- *1 cum ſic legit, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως ἐκηρύξαμεν ὑμῖν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον, καὶ ἄμεμπτοι πᾶσι τοῖς πιστεύουσι ἐγενήθημεν, id eſt, *quomodo ſanctè & iuſtè prædicauimus vobis Euãgelium Dei. & inculpati apud omnes credentes fuimus.* ¶ *Nos geſſerimus*, ἐγενήθημεν. Vide ſuprà, ver. 5.

11 *Quomodo*, &c. ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν. Eraſmus, *Vt erga vnumquenque veſtrum* [*fuerimus affecti.*] Duo enim hîc eum offenderunt: primùm repetita particula ὡς: deinde quòd quum præceſſerit ἕνα ἕκαστον, poſtea ſubiiciat pronomen ὑμᾶς. quamobrem putauit imperfectam eſſe orationem. Mihi verò nulla hîc apparet ellipſis niſi verbi ſubſtantiui ἦμεν, vt mox dicemus. ¶ *Hortabamur*, παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Vulgata, *Deprecantes vos*, quod nõ cõuenit. Eſt autem poſt participium παρακαλοῦντες ſubaudiendum ſubſtantiuum verbum ex Hebræorum more, quo circunſcribere ſolent præteritum imperfectum vel præſens, vt ſæpe iam annotauimus, vt 2. Cor. 5. 6, & 12. Item 7. 5, & 11. 13. & pronomẽ ὑμᾶς redundat ex Hebræorum idiotiſmo: qui, quãuis expreſſo antecedẽte, ſolent tamen affixa, quæ vocant, verbis ac nominibus ſubiicere, vt obſeruauimus multis iam locis, veluti Rom. 16. 27, & 2. Cor. 4. 4, & Epheſ. 3. 21. quod non animaduertens Vetus interpres copulam ante μαρτυρούμενοι ſuſtulit contra Græcorum codicum fidem, coactus tamen illud accipere pro ἐμαρτυρούμεθα.

13 *Quòd acceptum*, &c. ὅτι παραλαβόντες, &c. Vulg. *Quum accepiſſetis à nobis verbum auditus Dei, accepiſtis*, &c. ita obſcurè vt vix quiſquam poſſit percipere. Itaque Eraſmus explicuit hoc modo, *Quod quum acciperetis ſermonem à nobis quo Deum diſcebatis, accepiſtis*, &c. *Nam*, inquit, *ſi* παραλαβόντες *conuertas, Quum accepiſſetis, quomodo accipiebant quod iam*

iam acceperant? Deinde Verbum auditus Dei à nobis, putauit ſignificare Verbum quod vobis Deus per nos loquebatur, vel Verbum per quod Deum ex nobis diſcebatis. At ego aliter explico. Dico enim ſermonem auditionis Hebraico more ſignificare ſermonem auditum, ſiue ſermonem auribus perceptum, ac proinde à Paulo & collegis prædicatum: eúmque Dei, (id eſt de Deo) vel quæ Deus per os ipſorum annuntiabat. Eſt autem magnum diſcrimen inter παραλαμβάνειν & δέχεσθαι. Illud enim, eſt interioris ſenſus ea accipientis quę externis ſenſibus obiiciuntur, & ad iudicij cognitionem transferentis, vt accepta vel probet & amplectatur, (quod ſignificatur verbo δέχεσθαι) vel repudiet ac reiiciat. Iſta denique non minus differunt quàm pecuniam oblatam accipere, & eam acceptam recondere. Poſſumus autem παρ᾽ ἡμῶν, id eſt à nobis, connectere vel cum participio παραλαβόντες, vel cum ἀκοῆς, vt nos fecimus, eadem prorſus manente ſententia.

λόγον ἀκοῆς παρ᾽ ἡμῶν, τοῦ Θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθώς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον Θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.		acceptum de Deo ſermonem quem audiſtis ex nobis, excepetitis ¨non *vt* ſermonem hominum, ſed (ſicut eſt verè) *vt* Dei ſermonem, qui etiam agit in vobis qui creditis.	*piſſetis à nobis verbum auditus Dei, accepiſtis non vt verbum hominum, ſed (ſicut eſt verè) verbum Dei, qui operatur in vobis qui crediditis.*
Ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι ταυτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων·	14	Vos enim, fratres, imitatores facti eſtis Eccleſiarum Dei quæ ſunt in Iudæa, ∴in Chriſto Ieſu, quippe qui eadem paſſi ſitis & vos ¨à propriis contribulibus, ſicut & ipſæ à Iudæis:	14 *Vos enim imitatores facti eſtis, fratres, Eccleſiarum Dei quæ ſunt in Iudæa, in Chriſto Ieſu: quia eadem paſſi eſtis & vos à contribulibus veſtris, ſicut & ipſi à Iudæis:*
Τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων· καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων·	15	Qui etiam Dominum Ieſum & ¨proprios Prophetas occiderunt, & nos exegerunt: neque Deo placent, & ¨omnibus hominibus aduerſantur:	15 *Qui & Dominum occiderunt Ieſum: & Prophetas, & nos perſequuti ſunt: & Deo non placent, & omnibus hominibus aduerſantur:*
Κωλυόντων ὑμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε. ἔφθασε δὲ ἐπ᾽ αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος.	16	Prohibentes nos Gentibus loqui vt ſeruentur, ∴vt ſemper compleant peccata ſua. ¨occupauit enim eos ¨ira ¨ad extremũ vſque.	16 *Prohibentes nos Gentibus loqui, vt ſaluæ fiant, vt impleant peccata ſua ſemper. peruenit autem ira Dei ſuper illos vſque in finem.*

¶ *Non vt ſermonem hominum,* &c. οὐ λόγον ἀνθρώπων, &c. Id eſt, οὐχ ὡς λόγον ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ὡς λόγον Θεοῦ, vt Syrus & Vulgata ac Græci ſcholiaſtæ legunt. Neque verò cauſa erat cur Eraſmus eam lectionem idcirco reiiceret, quòd particula ὡς de iis dicatur quæ vera ſunt: imò potius vel ob eam cauſam debuerat eam amplecti. quanquam hoc quidem ad rem non pertinet: nam ὡς non propriè cohæret cum λόγον, ſed cum ἐδέξασθε, vt ſignificetur, Theſſalonicenſes Apoſtolicam doctrinam ita excepiſſe, vt par erat excipere eam doctrinam quam ſibi perſuaſiſſent nõ eſſe hominum, (id eſt ab hominibus quaſi auctoribus profectam) ſed Dei ipſius, qui per os Apoſtolorum loqueretur, vti ſanè Dei erat: quod res ipſa oſtendit. Verùm etiamſi ὡς non addas, ita erit explicanda hæc ſpecies appoſitionis, de qua diximus Luc. 1. 41.

14 *In Chriſto Ieſu,* ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. id eſt, Chriſti Ieſu nomine collectæ, vt ſuprà, 1. 1, vbi ſubauditur participium verbi ſubſtantiui hoc in loco expreſſum. Ineptè igitur Caſtellio conuertit, *Quod ad Chriſtum Ieſum attinet.* Imitatores autem vocat quibus ſimile quiddam accidiſſet.

¶ *A propriis contribulibus,* ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν. id eſt, ab iis ipſis quibuſcum gentem ac ciuitatem communem habetis. Intelligit autem tum Iudæos tum alios ciues Theſſalonicenſes qui grauiſſimam ſeditionem excitarant aduerſus Eccleſiam vixdum naſcentem: vt refertur Act. 17.

* ¶ *Illæ,* αὐτοί. Id eſt, *Ipſi,* Iudæi videlicet Chriſtiani à Iudæis contumacibus & incredulis. Ego verò perſpicuitati ſtudui, quaſi ſcriptum ſit αὗται, præceſſit enim ἐκκλησίαι.

15 *Proprios,* ἰδίους. id eſt. peculiariter illis deſtinatos. Sed tamen hanc vocem non legit Vulg. & Tertul. lib. 5, aduerſus Marcionem, additam fuiſſe à Marcione teſtatur.

¶ *Omnibus,* &c. πᾶσιν, &c. Meritò ſanè hoc dicit, quum Iudęi plerique nec in regnum Dei introire ipſi vellent, nec alios ſinerent ingredi. Nec enim quiſquam eſt magis capitalis humani generis hoſtis quàm qui Euangelij curſum impedit. Alij interpretantur toti mundo exoſos, quod mihi non placet.

16 *Vt ſemper,* &c. εἰς τὸ, &c. Eſt hoc tritum apud Hebr. dicendi genus, complere iniquitates ſuas, & Patrum menſuram implere, vt Gen. 15. 16, & Mat. 23. 32: quo ſignificatur hæreditaria improbitas. quia nimirum Dominus non ſtatim ad iram prorumpit, ſed expleto demum iniquitatis cumulo, vt reprobi ſuo ipſorum iudicio millies conuicti teneantur. Particula verò πάντοτε perpetuum illum in ſceleribus progreſſum declarat. ¶ *Occupauit enim,* ἔφθασε δέ. Vulgata & Eraſmus, *Peruenit autem.* Mihi verò videtur τὸ φθάνειν ſubitum aliquid & inexpectatum declarare. Deinde δὲ pro γὰρ poſitam puto. quam enallagen ſæpe iam annotauimus. ¶ *Ira,* ἡ ὀργή. Ira videlicet Dei (vt legitur expreſſum in Claromontano codice & Vulgata) id eſt irati Dei iudicium aduerſum illos, vt Rom. 4. 25.

¶ *Ad extremum vſque,* εἰς τέλος. Vulgata & Eraſmus, *In finem,* nimium obſcurè. Heb. לנצח [*lanetſach*] id eſt in perpetuũ. Neque verò iſta pugnant cum iis quæ prædixerunt Prophetæ de Iſraelis inſtauratione, & quæ explicat noſter Apoſtolus Rom. 11. 25. Nam ſiquis iſta propius conſideret, mecum (vt ſpero) fatebitur Apoſtolum hoc loco de certis ex ea Gentę hominibus agere, iis nimirum qui tum in Iudæa, ac præſertim Hieroſolymis, erant, ac Chriſtum ipſum non contenti interfeciſſe, ſuos etiam Prophetas & miniſtros Verbi peculiariter ipſis deſtinatos, ipſúmque adeo Paulum crudeliſſimè perſequebantur. Hi ſunt nimirum qui vltro citróque miſſis nuntiis ſanctos Apoſtoli conatus frangere conabantur, & quorum rabiem Philippis, Theſſalonicę, Berrhœæ, paulo antè expertus erat quã hæc ſcriberet. Meritò igitur illis odium Dei inexpiabile & ſempiternum exitium imminere dicit: ídque quàm verè ſcripſerit, non ita multo pòſt apparuit, ipſis ad internecionem deletis, & ita quidem vt quum plurimi etiam ex prouincialibus Iudæis eſſent eiuſdem ſceleris conſcij, eos omnes Deus in vrbe quaſi in ſagena includeret, quos ſimul etiam vlciſceretur. Siquidem non ſine mirabili Dei prouidentia factum eſt vt eo tempore vrbs obſideretur, quo Iudæi ex vniuerſo orbe terrarum eò conuenerant, vt refert Ioſephus. Denique ſi quis contendat iſtud indefinitè * de tota Iudæorum gente dici, vel per hyperbolen hoc erit explicandum, vel non de temporis ſpatio perpetuo, ſed de ipſius pœnæ acerbitate accipiendum, quum nihil ſit horribilius ea excæcatione qua tot iam ſeculis iuſtus Deus hunc illorum clamorem vindicat, Sanguis eius ſit ſuper nos, & ſuper filios noſtros.

17 Ἡμεῖς δέ, ἀδελφοί, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν πρὸς καιρὸν ὥρας, προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ.

18 Διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς (ἐγὼ μὲν Παῦλος) καὶ ἅπαξ καὶ δίς, καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς.

19 Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς, ἢ χαρὰ, ἢ στέφανος καυχήσεως; ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ἔμπροσθεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;

20 Ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρά.

17 Nos verò, fratres, ∴orbati vobis ∴ad temporis momentum, conſpectu, non animo, eo vehementius ſtuduimus videre faciem veſtram, cum multo deſiderio.

18 Ideo voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) ſemel atque iterum, ∴ſed impediuit nos Satanas.

19 Nam quæ eſt noſtra ſpes, aut gaudiũ, aut corona de qua glorier? ánnon ∴& vos in conſpectu Domini noſtri Ieſu Chriſti in eius aduentu?

20 ∴Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium.

17 *Nos autem, fratres, deſolati à vobis ad tẽpus horæ aſpectu, non corde, abundantius feſtinauimus faciem veſtram videre cũ multo deſiderio.*

18 *Quoniam voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) & ſemel & iterum; ſed impediuit nos Satanas.*

19 *Quæ eſt enim noſtra ſpes, aut gaudium, aut corona gloriæ? nónne vos ante Dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum eſtis, in aduentu eius?*

20 *Vos enim eſtis gloria noſtra, & gaudium.*

Κεφάλαιον γ.

1 Διὸ μηκέτι στέγοντες, εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνοι.

2 Καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν· Act.16.1.

3 Τῷ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα.

4 Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο, καὶ οἴδατε.

5 Διὰ τοῦτο κἀγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν· μήπως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν.

CAP. III.

1 Qvamobrẽ *deſiderium* non amplius ferẽtes, ∴optimũ duximus ſoli Athenis relinqui.

2 ‖Miſimúſque Timotheum fratrem noſtrum, ac miniſtrum Dei ∴& adiutorem noſtrum ∴in Euangelio Chriſti, ad vos ſtabiliendos & exhortãdos ∴ſuper fide veſtra:

3 ∴Vt nemo commoueatur ob afflictiones iſtas. ipſi enim noſtis ∴ad id nos eſſe conſtitutos,

4 Etenim quum apud vos eſſemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & noſtis.

5 Quamobrem etiam ego non amplius ∴*me* continens, miſi *eum* vt cognoſcerem fidem veſtram: ∴*veritus* nequo modo tẽtaſſet vos ∴ tentator ille, & inanis redditus eſſet labor noſter.

CAP. III.

1 *PRopter quod non ſuſtinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis, ſolis.*

2 *Et miſimus Timotheum fratrem noſtrum, & miniſtrum Dei in Euangelio Chriſti, ad confirmandos vos & exhortãdos pro fide veſtra:*

3 *Vt nemo moueatur in tribulationibus iſtis. ipſi enim ſcitis quòd in hoc poſiti ſumus.*

4 *Nã & quũ apud vos eſſemus, prædicebamus vobis paſſuros nos tribulationes: ſicut & factum eſt, & ſcitis.*

5 *Propterea & ego amplius non ſuſtinens, miſi ad cognoſcendam fidem veſtram, ne fortè tentauerit vos is qui tentat, & inanis fiat labor noſter.*

---

17 *Orbati vobis*, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν. id eſt, Diſiuncti à vobis, ac proinde veluti orphani. Vſus enim eſt vocabulo quo teſtaretur quàm inuitus eos reliquiſſet. Vulgata, *Deſolati à vobis.* ¶ *Ad temporis momentum*, πρὸς καιρὸν ὥρας. Vel, *ad momentum horæ*: vt in illo Horatij, *Horæ momento cita mors venit aut victoria læta*: id eſt, intra breuiſſimum tempus. Nam vtroque hoc nomine ſignificatur certum temporis punctum. Vide Mat.9.22. Vulgata, *Ad tempus horæ.* Eraſmus, *Ad ſpatium temporis.* Teſtis eſt autem huius deſiderij etiam Lucas Act.17.

18 *Sed impediuit*, &c. καὶ ἐνέκοψεν. Καὶ pro ἀλλὰ, vt Act. cap. 10. verſu 28.

19 *Et vos*, καὶ ὑμεῖς. Syrus interpres & Vulgata non habent copulam καὶ, quæ tamen minimè eſt otioſa, & in omnibus noſtris codicibus Græcis extat.

20 *Vos enim*, ὑμεῖς γάρ. Particula cauſalis hîc non adhibetur probandę ſuperioris dicti ſententiæ: (hoc enim eſſet idem, vt vulgo loquũtur, per idem probare) ſed rationem affert cur hoc dixerit Apoſtolus, nempe quoniam ita res ſe habebat. Itaque γὰρ poteſt etiam accipi pro Certè, ex vſu Hebrææ particulæ כי [*chi.*]

IN CAPVT III.

1 *Optimum duximus*, εὐδοκήσαμεν. Sic Ambroſius (vt mihi videtur) feliciter expreſſit verbum εὐδοκεῖν, vt quidem hoc in loco accipitur. Vulgata, *Placuit.* Eraſmus, *Viſum eſt.*

2 *Et adiutorem noſtrum*, καὶ συνεργὸν ἡμῶν. Hoc non legit Vetus interpres. Claromontanus codex verò non habet καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ, *& miniſtrum Dei.* ¶ *In Euangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ. Id eſt, in prędicatione Euangelij, vt alibi ſæpe. ¶ *Super fide veſtra*, περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν. Sic inuenimus ſcriptũ in omnibus vetuſtis libris, vno duntaxat excepto. Quidam tamen malunt legere ἡμῶν, id eſt noſtra, vt ſignificetur miſſum Timotheum, qui commemorata Pauli fide Theſſalonicenſes confirmaret. Sed περὶ τῆς πίστεως pro τῇ πίστει mihi non facile poſſit probari, niſi quis ſimile aliquod exemplum proferat. Retineo igitur veterum codicum & Græcorum ſcholiorum lectioné, quam etiam ſequutus eſt Vetus interpres, vt περὶ pro ὑπὲρ hoc quoque loco ponatur, ſitq; hoc additũ vt ſignificetur qua in re potiſſimùm verſaretur Timothei exhortatio. Hoc enim eſt quod in vernaculo ſermone dicimus *Touchãt voſtre foy.* Eraſ. *De fide veſtra.*

3 *Vt nemo commoueatur*, τῷ μηδένα σαίνεσθαι. i. ταράττεσθαι, vt Græcus ſcholiaſtes interpretatur. Quid ſi verò potius σαίνεσθαι media ſignificatione accipiamus pro adblandiri, aduerſariis videlicet Euangelij? Nam τὸ σαίνειν conſtat de canibus propriè dici qui mota cauda blandiuntur. & vocem iſtam nuſquam memini legere alia ſignificatione: vt fortaſſe legendum ſit potius σαλεύεσθαι: quo verbo vtitur in altera epiſtola 2.1. ſed obſtat omnium codicum conſenſus. Cæterùm articulus τῷ indicat qua ratione confirmaturus eſſet Theſſalonicenſium animos Timotheus. *

¶ *Ad id nos eſſe conſtitutos*, εἰς τοῦτο κείμεθα. Vulgata, *In hoc poſiti ſumus.* Eraſmus, *In hũc vſum poſitos eſſe.* Vide Luc.3.34.

5 [*Me*] *continens*, στέγων. Sic vulgo dicimus *ne me pouuant plus tenir.* Vulgata, *Suſtinens.* Eraſm. *ferens.* Ego illud magis proprium puto vt poſitum forma coniugationis Hebr. Hithpahel ſiue Niphal reciprocæ. *

*¶ [*Veritus*] *ne quo modo*, μή πως. Ellipticum dicendi genus, vt etiam ante εἴπως. Rom.cap.11.14, & 21. & Philipp.cap.3.ver.11. Sed non ſemper eodem verbo ſupplenda eſt hæc ellipſis. ¶ *Tentator ille*, ὁ πειράζων: id eſt, ὁ πειραστής. Hebræorum more, qui participium pro verbali nomine vſurpant.

6 Ἄρτι δὲ ἐλθέντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν, πάντοτε ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς,

7 Διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν, ἀδελφοί, ἐφ' ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως·

8 Ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκητε ἐν Κυρίῳ.

9 Τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν, ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ ᾗ χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν,

10 Νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ δεόμενοι εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν;

11 Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς.

12 Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς·

13 Εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

Κεφάλαιον δ.

1 ΤΟ λοιπὸν οὖν, ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν τὸ

6 Nuper autem quum veniſſet Timotheus ad nos à vobis, & lætum nuntium nobis attuliſſet de fide & charitate veſtra, & quòd bonam noſtri memoriam retineatis, ſemper cupientes nos videre, ſicut nos quoque vos:

7 Propterea conſolationẽ accepimus, fratres, ex vobis, in omni afflictione & neceſſitate noſtra, per veſtram fidem:

8 Nunc enim viuimus, ſi vos perſtatis in Domino.

9 Quam enim gratiarum actionem poſſimus Deo rependere de vobis, ſuper omni gaudio quo gaudemus propter vos coram Deo noſtro.

10 ‖ Nocte ac die quamvehementiſſimè precantes vt videamus veſtram faciem, & quæ deſunt fidei veſtræ compleamus?

11 Ipſe verò Deus & Pater noſter, & Dominus noſter Ieſus Chriſtus dirigat viam noſtram ad vos.

12 Faxit autem Dominus vt abundetis & exuberetis mutua inter vos charitate, & in omnes, quemadmodum & nos in vos:

13 Vt corda veſtra inculpata ſtabiliat ‖ in ſanctimonia coram Deo & Patre noſtro, in aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus ſanctis ſuis.

Cap. IIII.

1 QVod ſupereſt igitur, fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Ieſum, vt ſicut accepiſtis à nobis quo-

6 *Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annuntiante nobis fidem & charitatem veſtram, & quia memoriam noſtri habetis bonam ſemper, deſiderantes nos videre, ſicut nos quoque vos:*

7 *Ideo conſolati ſumus, fratres, in vobis, in omni neceſſitate & tribulatione noſtra per fidem veſtram:*

8 *Quoniam nunc viuimus, ſi vos ſtatis in Domino.*

9 *Quam enim gratiarum actionem poſſumus Deo retribuere pro vobis, in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante Deum noſtrum,*

10 *Nocte ac die abundantius orantes vt videamus faciem veſtram, & compleamus ea quæ deſunt fidei veſtræ?*

11 *Ipſe autem Deus & Pater noſter, & Dominus noſter Ieſus Chriſtus dirigat viam noſtram ad vos.*

12 *Vos autẽ Dominus multiplicet, & abundare faciat charitatẽ in inuicem, & in omnes, quemadmodum & nos in vobis:*

13 *Ad confirmandũ corda veſtra ſine querela in ſanctitate, ante Deum & Patrem noſtrum, in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus ſanctis eius. Amen.*

Cap. IIII.

1 *DE cætero ergo, fratres, rogamus vos & obſecramus in Domino Ieſu, vt quemadmodum accepiſtis à nobis quomodo*

Rom. 1.10 & 15. 23

2. Cor. 1.8 infrà, 5.23

---

8 *Nunc enim viuimus*, ὅτι νῦν ζῶμεν. i. Nam nunc nõ aliter nobis videmur ſalui & incolumes, nõ aliter, inquam, viuere, quàm ſi pergitis in fide. Particula autem ἐὰν non eſt dubitantis, ſed ſimplicem ponentis conditionem, vt ab eorum conſtantia tum pendediſſe vitæ ſuæ incolumitatem ſignificent. ¶ *Perſtatis in Domino*, στήκητε ἐν Κυρίῳ. Perſtare in Domino, ſignificat in fide perſeuerare, quia fides inſerit nos Domino.

9 *Coram Deo noſtro*, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Quæ ſit vis iſtius loquutionis diximus Luc. 1. 6. Poteſt autem vel cum præcedentibus vel cum ſequentibus conſtrui: vt apud Syrum interpretem legitur: & repetitum eſt antecedẽs pro relatiuo, ex Hebræorum more.

10 *Quam vehementiſſimè*, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ. Vulgata, *Abundantius*. Eraſmus, *Supra modum*. Vide Epheſ. 3. 20. ¶ *Compleamus?* καταρτίσαι; Id eſt, vt omnibus numeris fidem veſtram adhuc imperfectam abſoluamus? Nam preterquam quòd quotidie nobis perficiendum eſt, (quod tamen mihi non videtur propriè ad hunc locum pertinere) coactus fuerat Apoſtolus aduerſariorum importunitate vix inchoatum ædificium relinquere. quam etiam ob cauſam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat, Act. cap. 17. verſ. 14. & quum Timotheus è Macedonia ad ipſum Athenas veniſſet, ſtatim eum remiſit, qui tamen poſtea cum Sila rediens, ipſum inuenit Corinthi, Act. cap. 18. verſu 5. Itaque hos eoſdem ſibi comites idcirco adiungit, 2. Corinth. cap. 1. verſu 19. vt mihi quidem omnino videatur hic Siluanus is eſſe quem Lucas Silam vocat, perpetuus in ea peregrinatione collega Pauli cum Timotheo. Quod autem attinet ad verbum καταρτίζειν, diximus de eo pluribus Matt. 21. 16, Rom. 9. 22, & 1. Cor. 1. 10.

12 *Faxit vt abundetis*, πλεονάσαι. Verba hæc neutra fiũt transitiua, forma coniugationis Hebrææ Hiphil.

13 *Suis*, αὐτοῦ. Vel eius. Vulgata addit Ἀμήν, *Amen*, vt ſcribitur etiam in Claromontano codice.

πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον.

2 Οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

3 Τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας·

Rom.12.1 eph.5.27

4 Εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ·

5 Μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν Θεόν.

1.Cor.6.8

6 Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα.

1.Cor.1.2

7 Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ.

8 Τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν τὸν καὶ δόντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς.

9 Περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν· αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους.

Ioh.13.34. & 15.12 1.ioh.1.8, & 4.21

10 Καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, περισσεύειν μᾶλλον·

11 Καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν, καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν·

modo oporteat vos incedere, & placere Deo, magis excellatis.

2 Noſtis enim quæ mandata dederimus vobis per Dominũ Ieſum.

3 Nam hæc eſt voluntas Dei, *nempe* ſanctificatio veſtri, *id eſt* ‖vt abſtineatis à ſcortatione:

4 Vt ſciat veſtrum vnuſquiſque ſuum vas poſſidere in ſanctificatione & honore:

5 Non in morbo cupiditatis, ſicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

6 ‖*Et* vt ne *quis* opprimat, & habeat quæſtui in negotio fratrem ſuum. nam vltor eſt Dominus omnium iſtorum, ſicut & ante diximus vobis, ac teſtificati ſumus.

7 ‖Non enim vocauit nos Deus ad impuritatem, ſed ad ſanctificationem.

8 Proinde qui *hæc* reiicit, non reiicit hominem, ſed Deum, qui etiam dedit nobis Spiritum ſuum ſanctum.

9 ‖Cæterùm de fraterna charitate nõ neceſſe habetis vt ſcribam vobis: ipſi nãque diuinitus docti eſtis vt diligatis alij alios.

10 Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui ſunt in tota Macedonia. precamur autem vos, fratres, vt magis excellatis:

11 Et contendatis quieti eſſe, & res veſtras agere, ac operari propriis manibus veſtris, ſicut vobis denuntiauimus:

oporteat vos ambulare & placere Deo, ſicut & ambulatis, vt abundetis magis.

2 *Scitis enim quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Ieſum.*

3 *Hæc eſt enim voluntas Dei, ſanctificatio veſtra, vt abſtineatis vos à fornicatione:*

4 *Vt ſciat vnuſquiſque veſtrum vas ſuum poſſidere in ſanctificatione & honore:*

5 *Non in paßione deſiderij, ſicut & Gentes quæ ignorant Deum.*

6 *Et ne quis ſupergrediatur neque circumueniat in negotio fratrem ſuum. quoniam vindex eſt Dominus de his omnibus, ſicut & teſtificati ſumus.*

7 *Non enim vocauit nos Deus in immũditiam, ſed in ſanctificationem.*

8 *Itaque qui ſpernit, non hominẽ ſpernit, ſed Deũ, qui etiam dedit Spiritum ſuum ſanctum in nobis.*

9 *De charitate autem fraternitatis non neceſſe habemus ſcribere vobis: ipſi enim vos à Deo didiciſtis vt diligatis inuicem.*

10 *Etenim illud facitis in omnes fratres in vniuerſa Macedonia. rogamus autem vos, fratres, vt abundetis magis:*

11 *Et operã detis vt quieti ſitis, & vt veſtrũ negotium agatis, & operemini manibus veſtris ſicut præcepimus vobis:*

IN CAPVT IIII.

1 *Deo*, Θεῷ. Vulg. (vt & Ambroſius) legit præterea καθὼς καὶ περιπατεῖτε, *ſicut etiam inceditis*, quòd itidem in Claromontano & alio manuſcr. codice legitur. Quod autem quidam ex Scholaſticis legũt, ſic & ambuletis, ἵνα καὶ περιπατῆτε, conſtructum cum verbo ἐρωτῶμεν, nullius Græci codicis auctoritate confirmatum inueni. ¶ *Magis excellatis*, περισσεύητε μᾶλλον. Id eſt, ita conemini magis ac magis excellere, ac voſipſos quotidie ſuperare. Nam τὸ περισσεύειν hoc in loco non ſignificat abundare, ſed ὑπερβάλλειν καὶ ὑπερέχειν. Vulg. & Eraſ. *Vt abundetis magis.*

2 *Mandata*, παραγγελίας. Τὸ παραγγέλλειν interdum quidẽ fateor generaliter accipi pro edicere & interdicere: ſed, vt oſtendit ipſa verbi notatio, propriè de eo mandatorũ genere dicitur quod per manus traditur & accipitur, vt auctor quidem ipſe mandati dicatur διαγγέλλειν, i. per alium ſignificare: qui verò nomine alterius aliquid denuntiat quaſi per manum acceptum, παραγγέλλειν. quam ſignificationem hoc in loco putaui in primis obſeruandam, quum ita videatur Apoſtolus ipſe explicare 1. Cor. 11.23. Sed & quæ fuerint iſta mandata, mox ita explicat vt ſine ſumma impudentia non poſſint Eccleſiaſtici tyranni hoc teſtimonio ad ſtabiliendam ſuam tyrannidem abuti.

3 *Sanctificatio*, ὁ ἁγιασμός. Vide Ioh. 17.17.

4 *Suum vas*, τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος. Id eſt, ſuum corpus, vt apparet ex iis quæ ſcripta ſunt 1. Cor. 6.18.

5 *In morbo cupiditatis*, ἐν πάθει ἐπιθυμίας. Πάθος conuertimus morbum, Ciceronem ſequuti. Ita enim propriè accipitur hoc in loco. Vulgata, *Cum paßione deſiderij*. Eraſmus, *Cum affectu concupiſcentiæ.*

6 *[Et] vt ne [quis] opprimat*, Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν. Hæc infinita ἀπέχεσθαι, εἰδέναι, ὑπερβαίνειν & πλεονεκτεῖν pendent à θέλημα τοῦ, ver. 3. & ſunt deſcriptio noſtræ ſanctificationis. Ideo addidi copulã in hoc tertio membro. Cæterùm τὸ ὑπερβαίνειν cũ caſu perſonæ quaſi ob oculos repræſentat eos qui vi oppreſſum quempiã cõculcant, quum propriè ſignificet *Supergredi*: quo verbo vſus eſt Vet. interpr. ſiue *ſuperſcandere*, vt ſuperbi & ambitioſi cõſueuerunt, quãuis Dominus ſic quoque interdũ hoſtes ſuos vindicarit, vt Ioh. 10.24. Hinc illa cõminatio Domini Deut. 28.43. *Peregrinus*, ait Deus, *qui erit apud te, aſcẽdet ſuper te:* quibus verbis iſtud ὑπερβαίνειν aptiſſimè deſcribitur, vt & Pſ. 66. vbi gemitus ſuos in Domini ſinum effundens Eccleſia, *Inequitare*, inquit, *feciſti homines capiti noſtro:* quod Græci elegãter verterũt verbo ἐπεβίβασας. Vſus ſum autẽ opprimẽdi verbo, quoniam hoc ipſum à cõſequenti ſignificatur verbo ὑπερβαίνειν, cuius metaphora durior eſſet in Latino ſermone. ¶ *Habeat quæſtui*, πλεονεκτεῖν. Sicut illud ad vim manifeſtam, ita iſtud ad fraudem refertur. Vide 2. Cor. 2.10, & 12.7.

8 *Qui [hæc] reiicit*, ὁ ἀθετῶν. Repete τὰς παραγγελίας, &c. i. illa mãdata quæ dedi vobis ex ver. 2. Diximus autẽ de verbo ἀθετεῖν. Mar. 6.26. ¶ *Nobis*, εἰς ἡμᾶς, i. ἡμῖν. Reſpõdet enim præpoſitio εἰς literæ ל, quæ tertio caſui præponitur apud Hebræos. Quanquam etiã hæc loquutio nõ caret ſua emphaſi, vt Spiritus ſanctus ſignificetur in ſanctis quaſi radices agere, & in intimã vſque mentẽ penetrare. Cæterùm addita cõiunctio ϗ fecit vt legerẽ εἰς ἡμᾶς, *nobis*, potius quã εἰς ὑμᾶς, *vobis*, quoniã ita videtur Paulus confirmare quod dixerat, dum aſſerit ſe quoque ex Spiritu Dei loqui.

10 *Vt magis excellatis*, περισσεύειν μᾶλλον. Vide ſuprà, v. 1.

11 *Et contendatis*, καὶ φιλοτιμεῖσθαι. Sancta videlicet qua-

dam

dam æmulatione quàm ἀγαθὴν ἔριδα vocat eleganter Heſiodus. Vſurpatur enim φιλοτιμία & in laude, & in vitio.

¶*Res veſtras agere, πράσσειν τὰ ἴδια.* Cur hæc ſint ſcripta plenius explicatur 2. Theſſ.3.11.

---

12 Ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε.

13 Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα.

14 Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ.

15 Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας.

16 Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ· καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ, ἀναστήσονται πρῶτον.

17 Ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις, εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα· καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.

18 Ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις.

Κεφάλαιον ε.

1 Περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν, ἀδελφοί, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι.

12 Vt vos geratis honeſtè erga extraneos, & ¨ nullius vobis ſit opus.

13 Nolim autem vos ¨ in ignorantia verſari, fratres, ¨ quod ad eos attinet qui obdormierunt, vt ne doleatis, ſicut & cæteri qui ſpem non habent,

14 Nam ſi credimus Ieſum mortuum eſſe & reſurrexiſſe, ita etiam Deus eos qui obdormierint ¨ in Ieſu, ¨ adducet cum eo.

15 Hoc enim vobis dicimus ¨ verbis Domini, fore vt ¨ nos viui qui reliqui erimus in aduentu Domini, non præueniamus eos qui obdormierint.

16 ‖ Nam ipſe Dominus ¨ cum hortationis clamore, cum voce Archangeli & cum Dei tuba, deſcendet è cælo: & qui mortui fuerint ¨ in Chriſto, reſurgent primùm.

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, ¨ rapiemur ſimul cum eis in nubes, in occurſum Domini in aëra: & ita ſemper cum Domino erimus.

18 Itaque conſolamini alij alios iſtis ſermonibus.

CAP. V.

1 PORRO de tēporibus & ¨ opportunitatibus, fratres, nō eſt opus vt vobis ſcribatur.

12 *Et vt honeſtè ambuletis ad eos qui foris ſunt: & nullius aliquid deſideretis.*

13 *Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, vt non contriſtemini, ſicut & cæteri qui ſpem non habent.*

14 *Si enim credimus quòd Ieſus mortuus eſt & reſurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Ieſum, adducet cum eo.*

15 *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui viuimus, qui reſidui ſumus in aduentum Domini, non præueniemus eos qui dormierunt.*

16 *Quoniam ipſe Dominus in iuſſu & in voce Archangeli & in tuba Dei, deſcendet de cælo: & mortui qui in Chriſto ſunt, reſurgent primi.* 1.Cor.15.51

17 *Deinde nos qui viuimus, qui relinquimur, ſimul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Domino in aera: & ſic ſemper cū Domino erimus.*

18 *Itaque conſolamini inuicem in verbis iſtis.*

CAP. V.

1 *DE temporibus autem & momentis, fratres, non indigetis vt ſcribamus vobis.*

---

12 *Nullius, μηδενός.* Vel neutro, vel maſculino genere, vt ſubaudiatur αὐτῶν, ſicut placet doctiſſimo Camerario. id eſt, vt vos non ſit opus ad illorum quenquam refugere, minimè id quidem, quaſi ſic poſſint eſſe res cuiuſquam comparatæ, vt nullius ope vnquam indigeat: ſed ne tanta ſit cuiuſquam per negligentiam inopia, vt ab alienis ab Eccleſia cogatur ſubſidium petere.

13 *In ignorantia verſari, ἀγνοεῖν.* Vulg. & Eraſ. *Ignorare.* Vide 1.Cor.12.1. ¶*Quod ad eos attinet qui obdormierunt, περὶ τῶν κεκοιμημένων,* Τὸ κοιμᾶσθαι, i. obdormiſcere, pro reponi in ſepulchro, quaſi in lecto. ex quo tandem expergiſcentes ſuſcitemur, Græci dixerūt, Hebræorum more, apud quos ſic accipitur verbum שכב [*ſchachab:*] ſed fere cum adiuncta aliqua appēdice, veluti. Cum patribus ſuis: interdum tamen etiam abſolutè, vt Eſa.14.8, & 18. Dormientes autem pro mortuis vocant ישנים [*ieſchenim,*] vt Dan.cap. 12.verſu 2.

14 *In Ieſu, διὰ τοῦ Ἰησοῦ.* Sic infrà ver.16, vt διὰ pro ἐν ponatur, ſicut diximus Rom. 4.11. ſicut etiam vertit hoc loco Syrus interpres. Dicuntur autē in Domino mori qui ad extremum vſque perſeuerant in fide qua ſunt Chriſto inſiti. Et argumentatur Paulus ex duplici hypotheſi: vna, Chriſtū reſurrexiſſe: altera à Chriſto tanquā capite omnē virtutē in ſubiecta membra deriuari. Fideles enim alloquitur, vt qui de iſtis principiis minimè dubitarēt. Vulg. & Eraſ. *Per Ieſum,* ſicut etiam vertit Tertull. ſed ita vt hoc connectat cum verbo ἄξει, adducet per Ieſum. ¶*Adducet, ἄξει.* Adducet nimirum è ſepulchris euocatos. quod attinet ad corpora quibus animi rurſus erunt adiuncti, εἰς ἀφθαρσίαν, vt copiosè dictum eſt 1.Cor.15. Appariturum autem Dominū in iudicio cum ſanctis ſuis, dixerat etiam ſuprà, 3.13.

15 *Verbis Domini, ἐν λόγῳ Κυρίου.* id eſt, Domini nomine, & quaſi eo ipſo loquente. Quæ formula Latinis quoque eſt peruſitata. Vtitur autem hac præfatione, quòd arcanum quiddam ſit dicturus, vt ſuæ doctrinæ auctoritatem conciliet: ſicut apud Prophetas vbique illud ingeminatur, HAEC DICIT DOMINVS. ¶*Nos viui, ἡμεῖς οἱ ζῶντες.* Sic quoque Paulus 1.Cor.15.51 & 52, de his rebus loquitur, quaſi vnus ſit futurus ex eorum numero quos Dominus adueniens ſit viuos deprehenſurus: quia nimirum incertum eſt illud tempus. ſingulos autem noſtrûm perinde comparatos eſſe oportet acſi ſingulis momentis Dominus venturus eſſet. Itaque prorſus detorſit hunc locum Methodius, qui participium ζῶντες animabus, κοιμηθέντες corporibus accommodat.

16 *Cum hortationis clamore, ἐν κελεύσματι.* Vulgata, *In iuſſu,* vt citatur etiam à Tertull. de reſurrectione carnis. Sed Græci κέλευσμα, id eſt hortamen, appellant quod præcipuè apud nautas eſt quaſi ſolenne, vt vno veluti concentu remos adducant. Apoſtolus ergo magnificentiam & celebritatem Domini repræſentat, facta celeuſmatis, vocis Archangeli & tubę mentione, vt mortui etiam ipſi aduentus Dei ſonitum audiant, vt Matth.24.31, & 25.6, & Ioh.5.28. Subtilius autem de his rebus nolim quidem ego philoſophari. ¶*In Chriſto, ἐν Χριστῷ.* Vide ſuprà, verſu 14.

17 *Rapiemur, ἁρπαγησόμεθα.* Repentè videlicet & oculi momento immutata corporum noſtrorum qualitate, idque abſque morte, cuius in locum illa immutatio ſuccedet, vt 1.Corinth.15.51 & 52.

IN CAPVT V.

1 *Opportunitatibus, τῶν καιρῶν.* Vulgata, *Momentis.* Eraſ.

Articulis temporum. vt & Syrus interpres. Vide Act.1.7. Mirum eſt autem quum tam expreſſe hæc ſcripta ſint, & antè etiam à Chriſto ipſo pronuntiata, repertos ſemper aliquos fuiſſe qui in hoc inquirendo arcano ſeſe & alios fatigarent, & quidem prolato neſcio cuius Rabbini ſomnio, quod miror non pudere quoſdam Eliæ prophetæ tribuere. Apage verò iſtam non iam ridiculam, ſed etiam impiã ac profanam curioſitatem.

Αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται.	2	Ipſi enim penitus ſcitis diem illum Domini, ¨vt fur nocte *venit*, ita venturum eſſe.	2	*Ipſi enim diligenter ſcitis quia dies Domini, ſicut fur in nocte, ita veniet.*
Ὅταν γὰρ λέγωσιν, Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια· τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ· καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν.	3	Quum enim dicent, Pax *eſt* & tuta omnia: tunc repentinum eis imminet exitium, ſicuti dolor partus mulieri prægnanti, & nequaquam effugient.	3	*Quum enim dixerint, Pax & ſecuritas: tunc repentinus eis ſuperueniet interitus, ſicut dolor in vtero habenti: & non effugient.*
Ὑμεῖς δὲ ἀδελφοὶ, οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ.	4	At vos, fratres, non eſtis in tenebris, vt dies ille vos, tanquam fur, deprehendat.	4	*Vos autem, fratres, non eſtis in tenebris, vt vos dies illa tanquam fur comprehendat.*
Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε, καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς, οὐδὲ σκότους.	5	Omnes vos ∴ filij lucis eſtis, ac filij diei: non ſumus *filij* noctis, neque tenebrarum.	5	*Omnes enim vos, filij lucis eſtis, & filij diei: non ſumus noctis neque tenebrarum.*
Ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν.	6	Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui, ſed vigilemus & ſobrij ſimus.	6	*Igitur non dormiamus ſicut & cæteri, ſed & vigilemus & ſobrij ſimus.*
Οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσιν.	7	Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu ſunt ebrij.	7	*Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrij ſunt, nocte ebrij ſunt.*
Esa.59.17 ephes.6.17 Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης· καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας.	8	At nos qui ſumus diei, ſobrij ſimus, ‖ ¨induti thorace fidei & charitatis: & pro galea, ſpe ſalutis.	8	*Nos autem qui diei ſumus, ſobrij ſimus, induti loricam fidei & charitatis: & galeam ſpem ſalutis.*
Ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·	9	Nam non cõſtituit nos Deus ad iram, ſed ad ſalutem obtinendam per Dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum:	9	*Quoniam non poſuit nos Deus in iram, ſed in acquiſitionem ſalutis per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum:*
Τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν.	10	Qui mortuus eſt pro nobis: vt ſiue vigilemus, ſiue dormiamus, ſimul cum eo viuamus.	10	*Qui mortuus eſt pro nobis: vt ſiue vigilemus, ſiue dormiamus, ſimul cum illo viuamus.*
Διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε.	11	Quapropter adhortamini alij alios, & ędificate ſinguli ſingulos, ſicut & facitis.	11	*Propter quòd conſolamini inuicẽ: & ædificate alterutrum, ſicut & facitis.*
Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς·	12	Rogamus autem vos, fratres, ¨ vt agnoſcatis eos qui laborant inter vos, ∴& præſunt vobis ¨in Domino, & admonent vos:	12	*Rogamus autem vos, fratres, vt noueritis eos qui laborant inter vos, & præſunt vobis in Domino, & monent vos:*
Καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς.	13	∴ Et quammaximè charos ducatis, ¨ propter opus ipſorum. ∴ pacem colite inter vos mutuó.	13	*Vt habeatis illos abundantius in charitate, propter opus illorum. pacem habete cum eis.*

---

* 2 *Vt fur nocte* [*venit*] ὡς κλέπτης ἐν νυκτί. Sic exponere placuit hunc locum propter illos qui ἐν νυκτὶ non cum κλέπτης, ſed cum ἔρχεται conſtruunt: vnde nata illa ſuperſtitioſa, & nulla ratione nitens opinio, Chriſtum nocte venturum: quum nihil aliud declaretur quàm ex improuiſo adfuturum, ſiue interdiu ſiue noctu.

5 *Filij lucis*, υἱοὶ φωτός. Vide Epheſ.5.6.

8 *Induti*, ἐνδυσάμενοι. Vide Epheſ.6.14.

12 *Vt agnoſcatis*, εἰδέναι. Id eſt, agnoſcatis tales eſſe quales ſunt, dignos videlicet quos in maximo pretio habeatis. Ita enim agnoſcendi vocabulum alibi etiam vſurpatur, vt Matth.7.23, & 1. Cor.5.16. Verùm qui hunc honorem à ſuis flagitant, prius circunſpiciant an ſibi conueniant eæ notæ quas ſubiicit Apoſtolus. Neque enim hîc vlla bullarum, datarum, diſpenſationum, totius denique Pontificiæ nundinationis mentio. ¶ *Et præſunt vobis*, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν. Apparet ex hoc loco & aliis, à paſtoribus in communi fuiſſe gubernatam Eccleſiam, nondum excogitato Epiſcopatus gradu. Idẽ igitur valet τὸ προΐστασθαι quod ἡγεῖσθαι, quòd nimirum paſtores gregi præeant. Syrus autem interpres compoſitione huius verbi diſſoluta, quaſi ſcriptum ſit ἱσταμένους πρὸ ἡμῶν, ante nos ſtantes, hoc retulit ad miniſtrorum morem qui adſtant Dominis, iuſſum eorum expectantes: quæ phraſis ſæpe quidem occurrit in ſacris literis, ſed huic loco non eſt accommodata. Habent enim, fateor, fidi paſtores gregem ſuum aſſiduè ob oculos, & ei operam nauant, ſed ita vt grex à paſtore, non paſtor à grege pendeat. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id eſt, in iis quæ ad cultum Dei ſpectant. Sic Eccleſiaſticum munus à ciuili adminiſtratione, & veros paſtores à lupis diſtinguit.

13 *Et quammaximè charos ducatis*, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Vulgata, *Vt habeatis illos abundantius in charitate.* quo modo dicimus in vernaculo ſermone, *Auoir en amour.* Eraſmus, *Vt habeatis illos in ſummo pretio per charitatem.* At ego non memini legere ἡγεῖσθαι ſimpliciter poſitum pro in pretio habere: ídque potius crediderim agnoſcendi verbo ſignificatum in ſuperiore verſiculo. ¶ *Propter opus ipſorum*, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Vbi ergo ceſſat hæc cauſa, ceſſet etiam honor, & expellatur lupus à grege. ¶ *Pacem colite inter vos mutuò*, εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Vetus interpres & Eraſmus legunt ἐν αὐτοῖς, *cum eis*, ſed

omnibus

omnibus noſtris veteribus libris, & Græcis quoque ſcholiis repugnantibus. Mihi verò propterea magis placet legere ἐν ἑαυτοῖς. quòd ita etiam comprehenduntur ipſi paſtores, quibuſcum præcipuè debet gregi conuenire. Deinde dicendum potius fuiſſet εἰρηνεύειν τι, vt omnia cohærerent: neque hæc annecto proximè præcedentibus, ſed puto præceptum eſſe ſeorſim & diſtinctè poſitum. Nec enim duntaxat pacem colere gregem oportet cum ſuis fidis paſtoribus, ſed illos etiam vt Dei legatos audire & reuereri.

Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.	14	Precamur autem vos, fratres, ∴ monete inordinatos, conſolamini eos qui puſillo animo ſunt: ∴ ſubleuate infirmos, leni animo eſtote erga omnes.	14	*Rogamus autem vos, fratres, corripite inquietos, conſolamini puſillanimes, ſuſcipite infirmos, patientes eſtote ad omnes.*	
Ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινι ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε, καὶ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας.	15	‖ Videte ne quis malum pro malo cuipiam reddat: ſed ∴ beneficentiam ſemper ſectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes.	15	*Videte ne quis malum pro malo alicui reddat: ſed ſemper quod bonum eſt ſectemini inuicem, & in omnes.*	Prouerb. 17.15. & 20.20 matt. 5.44 rom. 12.17 1 pet. 3.9
Πάντοτε χαίρετε·	16	Semper ∴ gaudete:	16	*Semper gaudete.*	
Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.	17	‖ Indeſinenter orate.	17	*Sine intermiſſione orate.*	Eccl. 18.22 luc. 18.1
Ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε· τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς.	18	In omnibus gratias agite: hæc enim eſt ∴ voluntas Dei per Chriſtum Ieſum erga vos.	18	*In omnibus gratias agite: hæc eſt enim voluntas Dei in Chriſto Ieſu in omnibus vobis.*	
Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε·	19	∴ Spiritum ne extinguite:	19	*Spiritum nolite extinguere:*	
Προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε·	20	∴ Prophetias ∴ ne pro nihilo habete:	20	*Prophetias nolite ſpernere.*	
Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε.	21	Omnia explorate: quod bonum fuerit retinete.	21	*Omnia autem probate: quod bonum eſt tenete.*	
Ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε.	22	∴ Ab omni ſpecie mali abſtinete.	22	*Ab omni ſpecie mala abſtinete vos.*	
Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη.	23	Ipſe autem Deus pacis ∴ ſanctificet vos totos: & integer veſter ſpiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruentur.	23	*Ipſe autem Deus pacis ſanctificet vos per omnia: vt integer ſpiritus veſter, & anima, & corpus, ſine querela, in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruetur.*	

14 *Monete inordinatos*, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους. Ita ſolet Liuius hoc nomen vſurpare de militibus qui ſtationem non ſeruant. eleganter autem id tranſtulit Paulus ad eos non qui ſunt intractabiles, vt putauit Eraſmus, ſed qui tamen aliter quam per infirmitatem peccant. Neque νουθετεῖν ſignificat corripere, vt Græcus etiam ſcholiaſtes rectè monet: ſed officij admonere, & quaſi amiſſam mentem reponere, vt ipſa verbi notatio declarat. Indomitis alia ſunt adhibenda ſeueriora remedia, de quibus non inſtituit agere Apoſtolus hoc in loco: ſed de iis duntaxat officiis quæ priuata quidem ſunt, ad quoſuis tamen fideles ſpectant. Itaque Vetus interpres non rectè conuertit, *Corripite inquietos*: & multo etiam minus apposite Caſtellio interpretatus eſt, *Caſtigate incompoſitos*.

¶ *Subleuate*, ἀντέχεσθε. Alioqui videlicet ruituros porrecta ex altera parte manu retinete. Reſpondet enim hoc verbum τῷ ἀντιλαμβάνεσθαι, de quo diximus Luc. 5.4. & Act. 20. 35. Tertull. libro de Fuga, vertit *Suſtinete*. Ambroſius, *infirmis opitulamini*.

15 *Beneficentiam*, τὸ ἀγαθόν. Vulgata & Eraſ. *Quod bonum eſt*, nimium largè, vt apparet ex oppoſito membro: quanuis hæc quoque ſententia vera ſit.

16 *Gaudete*, χαίρετε. Gaudium vocat, ſuo more, tranquillitatem illam animi in Chriſto acquieſcentis & ſibi bene conſcij, quę facit vt in mediis etiam doloribus exultemus, Rom. 5.3, & 2. Cor. 6.10.

18 *Voluntas*, θέλημα. Id eſt, res Deo accepta, & qua in primis delectatur. Vel iſta per anthypophoram dicta ſunt. Poterat enim excipi, Quî fieri poteſt vt ſemper gaudeamus, ſemper gratias agamus, quum perpetuæ nos tempeſtates premant? Imò, inquit Apoſtolus, hoc ipſum eſt quo oportet ſolicitari ad gratiarum actionem. Sic enim Deus ſuam in vos beneuolentiam teſtatur, Rom. 8.29, Philipp. 1.29. Matth. 5.11 & 12. Poſſumus autem ἐν παντὶ vel ad res ipſas, vel ad quaſuis circunſtantias referre.

19 *Spiritum*, τὸ Πνεῦμα. Id eſt, Dei afflatum ac lumen in mentibus noſtris refulgens. Atenim (dicet aliquis) ſi in electis nunquam extinguitur, fruſtra hoc præcipitur. Hoc verò pernego. Imò verò ideo non extinguitur in electis quoniam eum fouent: vt autem foueant, iſtis exhortationibus adducuntur. Nam qui conſtituit Spiritum in electis ſuis nunquam prorſus extinguere, ſimul patefecit quibus rationibus illum velit fouere, ſuo videlicet in pietate progreſſu.

20 *Prophetias*, προφητείας. Id eſt, verbi Dei ſiue Euangelicæ doctrinæ interpretationes, vt 1. Corinth. cap. 14. v. 3. Quòd ſi ore explicare, certè etiam ſcriptis interpretari verbum Domini non modò licet, verumetiam vtile ac neceſſarium eſt. ¶ *Ne pro nihilo habete*, μὴ ἐξουθενεῖτε. Id eſt, in ſummo pretio habere. Eſt enim μείωσις, aduerſus eos qui publicos cœtus Eccleſiæ non frequētant, quaſi ſatis iam ſapiant. de quibus Heb. 10.25.

22 *Ab omni ſpecie mali*, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ. Id eſt, Quicquid vel vllam mali ſpeciem præ ſe fert, ab eo abſtinete. vel, ab omni genere mali, vt intellexit Syrus interpres. Fideles autem alloquitur vt qui certam illam regulā teneant diſtinguendi bona à malis. Eant nunc Pſeudonicodemitæ, & quiduis inter ἀδιάφορα numerent. Poſſumus autem etiam interpretari, *Ab omni ſpecie mala*. Idque vſitatius. Nam alioqui videtur ſcribendum fuiſſe τοῦ πονηροῦ, adiuncto articulo.

23 *Sanctificet*, ἁγιάσαι. Id eſt, à mundo ſeparatos ſibi conſecret ſuo ſpiritu, in Chriſto, in quo vno veram illam pacem conſequimini. Vide Rom. 5.1. Quod autem ſequitur, ita explico cum doctiſſimo interprete, vt quod in genere dictum erat, per partes explicetur. Mentem igitur Paulus Spiritus appellatione ſignificat, illud nempe ἡγεμονικὸν, in quo ſæpe iam diximus præcipuam labem ineſſe: animam verò, reliquas inferiores facultates. non quaſi duæ ſint animæ, ſed quòd ſuo more Paulus functiones vnius eiuſdémque animæ diſtribuat: cuius etiam alicubi tres facultates commemorat, vt diximus Epheſ. cap. 4. verſu 17. Corporis denique nomine ſatis conſtat animæ

domicilium ſignificari. Tum demum igitur homo integer ſanctificatus fuerit quum nihil cogitabit ſpiritus, nihil appetet anima, nihil exequetur corpus quod cum Dei voluntate non conſentiat. Id verò quando tandem fiet? In aduẽtu Domini noſtri, vt ſubiicit Paulus, & etiam ſignificauit Rom.7.15.& 24.& Philip.3.13 & 14.

1.Cor.1.9	Πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει.	24	‖ ⁖Fidelis *eſt* qui vocauit vos, ⁖qui etiam *id* efficiet.	24	*Fidelis eſt qui vocauit vos, qui etiam faciet.*
	Ἀδελφοὶ, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν.	25	Fratres, orate pro nobis.	25	*Fratres, orate pro nobis.*
	Ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	26	Salutate fratres omnes ⁖cum :oſculo ſancto.	26	*Salutate fratres omnes in oſculo ſancto.*
	Ὀρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς.	27	Adiuro ⁖vos per Dominum, vt recitetur hæc epiſtola omnibus ſanctis fratribus.	27	*Adiuro vos per Dominum, vt legatur epiſtola omnibus ſanctis fratribus.*
	Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.	28	Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* vobiſcum. Amen.	28	*Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Amen.*
	Πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.	29	Ad Theſſalonicenſes prima, ſcripta fuit ⁖Athenis.	29	*Ad Theſſalonicenſes prima ſcripta fuit ex Athenis.*

24 *Fidelis*, πιστός. Hebr. נאמן [*neeman*]. Id eſt, ſemper idem & ſibi conſtans, quique verè præſtet quod promiſit. Eſt autem vocatio efficax, nihil aliud quàm certa voluntatis Dei declaratio. Itaque firma eſt electorum ſalus. ¶ *Qui etiam* [*id*] *efficiet*, ὃς καὶ ποιήσει. id eſt, Vos totos perficiet. Cohæret enim hoc cum ſuperiore ſententia. Complutenſis tamen editio legit, ὃς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν. id eſt, qui etiam ſpem veſtram firmam efficiet.

26 *Cum oſculo ſancto*, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Vide Rom.cap. 16.verſu 16.

27 *Vos*, ὑμᾶς. Hinc apparet mitti ſolitas fuiſſe Apoſtolicas epiſtolas presbyterio, ad quod hæc adiuratio & præcedentes duo verſiculi pertineant: quoniam alioqui abſurda eſſet hęc petitio ſi ad totum Eccleſiæ cœtum referretur. Neque verò hæc obſeruatio parui eſt momenti. Nec enim ſi tunc fuiſſet Epiſcopalis ille gradus in Eccleſiam inuectus, qui ſupra presbyterorum cœtum emineret, illum præteriiſſet Apoſtolus. Deinde ſic liquet non pertinere ad ipſum Eccleſiæ corpus quicquid in epiſtolis Apoſtolicis ſcribitur. quod non animaduerſum multis falſis interpretationibus occaſionem præbuit, qualis eſt eorum error periculoſus qui abutẽtes vno & altero Pauli loco ex priore ad Cor. merè democraticam eſſe volunt Eccleſiaſticam diſciplinam.

29 *Athenis*, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Neque apud Syrum interpretem, neque in Claromontano codice fit Athenarum mentio, vel alterius loci, ſed ſcribitur ſimpliciter ἐπιγέγραπται πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη. Hæc autem extrema paſſim addita eſſe ex Græcorum aliquorum interpretum ſentẽtia, non autem ab ipſo Paulo, vel ex eo liquet quòd magna ſit in plerisque diuerſitas, vt de iſtis minimè ſit nefas ambigere. Hanc igitur epiſtolam cur Corintho non autem Athenis miſſam eſſe putem, hoc habeo argumentum quòd in ſecundo capite meminerit Timothei, à quo ſuſtinuerit ſolus relinqui Athenis, quum eum ad Theſſalonicenſes mitteret. Itaque Silas tum non redierat ad Paulum. Subiicit deinde, Timotheum ad ſe iterum rediiſſe, ex quo intellexiſſet quæ Theſſalonicenſium eſſet conſtantia. Liquet autem ex Actis Apoſtolorum, quum Paulus digreſſus Athenis, vbi ſubſtiterat Silam & Timotheũ expectans, Corinthum veniſſet, & aliquandiu illic eſſet verſatus, tum demum illos ad eum rediiſſe: quorum etiam aduentu ſit magnopere confirmatus, Act.17.14, & 16. Itaque Siluanus ille ipſe eſt quem Lucas Silam vocat: quúmque illi Corinthum veniſſent, & Timotheus Paulo, à quo Athenis rurſum (quod Lucas præteriit) Theſſalonicam miſſus fuerat, Eccleſiæ Theſſalonicenſium ſtatum renuntiaſſet, hæc epiſtola ad illos communi ipſorum trium nomine Corintho miſſa fuit. Silam autem, qui & Siluanus, apparet ex Apoſtolorum actis, BerrhϾ relictum cum Timotheo, tantiſper illic manſiſſe dum Timotheus Athenas, & rurſus Athenis Theſſalonicam regreſſus, ipſum tandem in reditu aſſumeret, vt vnà Corinthum venirent.

ΠΑΥΛΟΥ

◆

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟ͂Σ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙ͂Σ ἐπιστολὴ δευτέρα.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥ͂ΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ πατρὶ ἡμῶν, καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ·

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους·

4 Ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε·

5 Ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε·

6 Εἴπερ δίκαιον παρὰ Θεῷ, ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν·

7 Καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν, ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ,

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESſalonicenſes poſterior.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus Eccleſię Theſſalonicenſium ¨ *quæ eſt* in Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto:

2 Gratia *ſit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

3 ‖Grátias agere debemus Deo ſemper de vobis, fratres, vt par eſt, quòd ¨ vehemẽter augeſcat fides veſtra, & abundet mutua ¨ vniuſcuiuſque omniũ veſtrûm charitas:

4 Adeo vt nos ipſi de vobis gloriemur apud Eccleſias Dei, *id eſt* de tolerantia veſtra & fide in omnibus perſequutionibus veſtris & afflictionibus quas toleratis:

5 ¨ *Quæ res* demonſtratio eſt iuſti ‖ iudicij Dei, ¨ vt digni habeamini regno Dei, pro quo etiam *iſta* patimini:

6 Si quidem iuſtum eſt apud Deum, viciſſim reddere iis qui affligunt vos, afflictionem:

7 Vobis verò qui premimini, relaxationem nobiſcũ, ‖ quum patefiet Dominus Ieſus de cælo, cum ¨ Angelis ſuis potẽtibus,

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS & Siluanus & Timotheus Eccleſiæ Theſſalonicenſium in Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto:*

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*

3 *Gratias agere debemus ſemper Deo pro vobis fratres, ita vt dignũ eſt, quoniam ſuperereſcit fides veſtra, & abundat charitas vniuſcuiuſque omnium veſtrûm in inuicem:* 1. Theſ.1.2

4 *Ita vt & noſipſi in vobis gloriemur in Eccleſiis Dei, pro patientia veſtra & fide in omnibus perſequutionibus veſtris & tribulationibus quas ſuſtinetis:*

5 *In exemplum iuſti iudicij Dei, vt digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini:* Iudæ,6

6 *Si tamen iuſtum eſt apud Deum retribuere tribulationem iis qui vos tribulant:*

7 *Et vobis qui tribulamini, requiem nobiſcum in reuelatione Domini Ieſu de cælo cum Angelis virtutis eius,* 1.Theſ.4. 16

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 [*Quæ eſt*] *in Deo*, ἐν Θεῷ. Subauditur articulus τῷ. Diximus autẽ quæ vis ſit huius formulæ, ſuper. epiſt. cap.2.14.

3 *Vehementer augeſcat*, ὑπεραυξάνει. Id eſt. quòd quum antea excreuerit, quotidie etiam ad illud incrementum aliquid accedat. Vulg. *Supercreſcit.* ¶ *Vniuſcuiuſque omnium veſtrûm*, ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν. Si duntaxat dixiſſent, *Omnium veſtrûm*, videri hoc poterat ad Eccleſiam in genere duntaxat pertinere: nunc verò quum hoc addunt, ſigillatim etiam vnumquenque Theſſalonicenſium pulcherrimo teſtimonio exornant.

5 [*Quæ res*] *eſt demonſtratio*, Ἔνδειγμα. Subaudio אשר [*aſcher*] cum verbo ſubſtantiuo. nam alioquin durior eſſet appoſitio, quũ præcedat ὑπομονῆς & πίστεως ſecũdo caſu. Cęterùm ἔνδειγμα (quod Vulg. *exemplum* interpretatur) conuerti *demonſtratio*, vt nominis ipſius vim explicarem. Eſt * enim ἐνδεικνύειν quaſi digito indicare. Aperit autẽ Apoſtolus omnis noſtræ cõſolationis fontẽ in aduerſis. quum nos in iis ærumnis quas pro Chriſto patimur, iubet, tanquã in claro aliquo ſpeculo, futuri illius iuſti iudicij exitum contemplari, quo nobis quidem regnum Dei & æterna quies ádiudicabitur, impij verò iuſtas ſcelerum pœnas luent. Alioquin quomodo Deus eſſet iuſtus iudex? ¶ *Vt digni habeamini*, εἰς τὸ καταξιωθῆναι. Huc pertinet quod ſcriptũ eſt Matt.5.11.& 12. Vide etiam quod ſcripſimus Philip.1.28.

7 *Angelis ſuis potentibus*, ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ. Sic mox, * ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, de quo Hebraiſmo vide Col.1.13.

8 Ἐν πυρὶ φλογὸς, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι Θεὸν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

9 Οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ·

10 Ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, (ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς) ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.

11 Εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει.

12 Ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ, κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Κεφάλαιον β.

1 Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν,

2 Εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς, μήτε θροεῖσθαι μήτε διὰ

8 Cum flammeo incendio, inſligens vltionem iis qui Deum non nouerunt, neque auſcultãt Euangelio ¨Domini noſtri Ieſu Chriſti:

9 Qui pœnam pendent æterni exitij, ¨*expulſi* à ˌfacie Domini ¨& à glorioſo ipſius robore:

10 Quum venerit vt glorificetur in ſanctis ſuis, & admirandus fiat in credentibus omnibus, (¨quòd fides habita fuerit teſtimonio noſtro ¨apud vos) in die illo.

11 ¨Cuius etiam rei gratia precamur ſemper pro vobis, vt vos dignetur ¨iſta vocatione Deus noſter, & compleat ¨omnem *ſuæ* bonitatis gratuitam beneuolẽtiam, & ¨opus fidei ¨potenter.

12 ¨Vt glorificetur nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei noſtri, & Domini Ieſu Chriſti.

CAP. II.

1 ROgamus autem vos, fratres, per aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti, & noſtri ad eum ¨aggregationem,

2 Ne citò ¨à mente dimoueamini, neque terreamini ¨neque

8 *In flamma ignis, dantis vindictam iis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini noſtri Ieſu Chriſti:*

9 *Qui pœnas dabunt in interitu æternas, à facie Domini & à gloria virtutis eius:*

10 *Quum venerit glorificari in ſanctis ſuis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt, (quia creditum eſt teſtimonium noſtrum ſuper vos) in die illo.*

11 *In quo etiã oramus ſemper pro vobis, vt dignetur vos vocatione ſua Deus noſter, & impleat omnem voluntatem bonitatis, & opus fidei in virtute.*

12 *Vt clarificetur nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti in vobis, & vos in illo, ſecundum gratiam Dei noſtri, & Domini Ieſu Chriſti.*

CAP. II.

1 *ROgamus autem vos, fratres per aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti, & noſtræ congregationis in ipſum,*

2 *Vt non citò moueamini à veſtro ſenſu, neque terreamini neque per ſpi-*

---

8 *Domini*, τοῦ Κυρίου. Repetitio Hebraica antecedentis pro relatiuo.

* 9 *Expulſi à facie Domini*, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου. nempe hac ipſius terribili voce, *Abite à me execrandi in ignem æternum* Matt.25,41. Nec enim ſcriptum eſt ὑπὸ ſed ἀπὸ, de quo diſcrimine vide 1. Ioh.2,28. Idcirco ſuppleui quod conſtructioni deerat.

10 *Quòd fides habita fuerit*, ὅτι ἐπιστεύθη. Id eſt, quoniam fide fueritis Euangelium vobis à me prædicatum amplexi. Syrus autem interpres legiſſe videtur ὅτι πιστευθήσεται, *quia fides adhibebitur teſtimonio noſtro de vobis in die illo.* Nam hæc inter ſe connectit, quaſi Paulo in illo die idoneo futuro teſte Theſſalonicenſium fidei. Sed nullius codicis auctoritate nititur hæc ſcriptura. ¶ *Apud vos*, ἐφ' ὑμᾶς. Id eſt, εἰς ὑμᾶς, vt loquitur etiam Demoſthenes. Vulgata, *Super vos*. Eraſmus, *Erga vos*.

11 *Cuius etiam rei cauſa*, εἰς ὃ καί. Vulgata, *In quo*. Eraſm. *Ad quod*. ¶ *Iſta vocatione*, τῆς κλήσεως. Articulus vim habet διαφορικόν. Vocationem autem appellat non ipſam vocandi actionem, (iam enim Dominus Theſſalonicenſes, & quidẽ efficaciter, vocarat) ſed illud ipſum ad quod vocati erant, nempe cæleſtis illius regni gloriam. Similis eſt metonymiæ ſpecies quũ diuerſas vitæ functiones vocationum nomine ſignificamus, ad quas Dominus nos vocarit. ¶ *Omnem [ſuæ] bonitatis gratuitam beneuolentiam*, πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης. id eſt quod iam olim ipſe ex gratuita & in vos propẽſa bonitate decreuit. Quid ſit autem illud, declaratur Matth.25.34. & ſufficiebat quidem vnicum εὐδοκίας nomen (de quo ſæpe iam multa diximus) vt omnia in ſolidum à gratia proficiſci intelligeremus: ſed quum ſibi nunquam ſatisfaciat Apoſtolus in prædicanda Dei bonitate, adiunxit nomen ἀγαθωσύνης, quo ſingularis & omnibus numeris abſoluta Dei bonitas declaretur. Caſtellio igitur nuper Apoſtoli ſententiam deprauauit, quũ hunc locum ita conuerteret, *Perficiátque vt bonitatem ac fidei opus & libentiſſimè & fortiter perſequamini & abſoluatis*: tranſlato ad Theſſalonicenſes quod ad Deum potius refertur, in quem etiam errorem lapſus eſt Syrus interpres, perinde hæc vertens acſi ſcriptum eſſet, καὶ ὑμᾶς πληρώσῃ πάσῃ εὐδοκίᾳ καὶ ἔργοις πίστεως, *& impleat vos omni bona voluntate & operibus fidei*: repugnãte omnium quę vidimus Græcorum & Latinorum codicum fide: nec ſatis conueniente huic ſententiæ nomine τῆς εὐδοκίας. Vulgata, *Omnem voluntatem bonitatis*. Eraſmus, *Omne bonum propoſitum voluntatis*. ¶ *Opus fidei*, ἔργον πίστεως. Eſt igitur fides inſigne Dei opus in nobis: neque hîc quicquam Apoſtolus concurrenti libero arbitrio relinquit, quale quidem imaginantur ſophiſtæ. ¶ *Potenter*, ἐν δυνάμει. Vide Col.1.21. Vulgata & Eraſmus, *Cum potentia*.

11 *Vt glorificetur*, ὅπως ἐνδοξασθῇ. Ἐν ὑμῖν malui interpretari *In vobis*, & ἐν αὐτῷ, *In eo*, quàm *Per vos* & *Per illum*, cum Eraſmo: vt ſumma illa coniunctio & participatio capitis & membrorum expreſſius declaretur. Pulchrè verò exprimit hic locus ómnes illos ſalutis electorum gradus qui commemorantur Rom.8.30. Nam εὐδοκία ἀγαθωσύνης, propoſitum, prædeſtinationem, vocationem denique complectitur: opus fidei, iuſtificationem: quam demum ſequitur glorificatio, eáque omnia, non partim ex gratia, partim ex libero arbitrio & inhærente iuſtitia, ſed ex mera Dei gratia in Chriſto, in ſolidum.

IN CAPVT II.

1 *Per aduentum*, ὑπὲρ τῆς παρουσίας. Species quædam eſt * iuriſiurandi, ac ſi dicat Apoſtolus, Quàm verè expectatis Domini aduentum. Et præpoſitio ὑπὲρ reſpondet Hebrææ particulæ על [*hal*] pro בעבור [*Bahabur*,] id eſt, propter. ¶ *Aggregationem*, ἐπισυναγωγῆς. Vulgata, *Congregationis*, duplici errore, quum non ſit otioſa præpoſitio ἐπί, & ὑπὲρ repetenda ſit ἀπὸ κοινοῦ. Non potuit autem certius aduerſus omnem diffidentiam & leuitatem remedium nobis oſtendere quàm cogitationem immenſæ illius gloriæ cuius cum ipſo Chriſto participes erimus in altero illo ipſius aduentu: nempe ne vel huius mundi ſplendor nos alliciat, vel crucis horridus aſpectus terreat. Non loquitur autem Apoſtolus de illa priore noſtri cum Chriſto ſpirituali aggregatione per fidem, ſed de coniunctione illa quæ alterum ipſius aduentum ſequetur, de qua egit in priore epiſtola, 4.17.

2 *A mente*, ἀπὸ τοῦ νοός. Mentis nomen ſimpliciter accipere malo quàm pro ſententia interpretari. Ita enim ſignificat Apoſtolus homines iſtorum impoſtorũ fraudibus in furo-

in furorem & inſaniam rapi? Neque vero, vt hoc comprobetur, neceſſe eſt vt Carpocratianorum, Valentinianorum, Manichæorum, Circuncellionum incredibilia penè monſtra, veterum denique exemplorum memoriam repetamus. Oriens craſſiſſimis Mahumetis impoſturis deceptus, artolatria à Pontifice in Occidentem inuecta, Anabaptiſtarum, Libertinorum, Dauidiſtarum furiæ ſatis ſupérque oſtendunt, communi etiam ſenſu priuari qui à vero Chriſtianiſmo deficiunt.

¶*Neque per Spiritum*, μήτε διὰ Πνεύματος. Id eſt, per ſomnia & commenta quibus prętexitur Spiritualis reuelationis nomen.

πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι᾽ ἐπιστολῆς ὡς δι᾽ ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ.		per ſpiritum, neque per ſermonem, neque per epiſtolam tãquam per nos *ſcriptam*, quaſi inſtet dies ille Chriſti.		*ritum, neque per ſermonē, neque per epiſtolam tanquam per nos, quaſi inſtet dies Domini.*
Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον. ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας,	3	Nequis vos ſeducat vllo modo. *Non* enim *adueniet dies Chriſti* quin venerit defectio prius, & retectus fuerit homo ille peccati, filius, *inquam*, ille perditionis,	3	*Nequis vos ſeducat vllo modo: quoniam niſi venerit diſceſſio primùm, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis,*
Ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα· ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός.	4	Seſe opponens ille & efferens aduerſus quicquid dicitur Deus, aut numen: adeo vt in templo Dei tanquam Deus ſedeat, præ ſe ferens ſe eſſe Deum.	4	*Qui aduerſatur & extollitur ſupra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita vt in templo Dei ſedeat, oſtendens ſe tanquam ſit Deus.*
Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν;	5	Annon meminiſtis me, quum adhuc eſſem apud vos, hoc dixiſſe vobis?	5	*Num retinetis quòd quum adhuc eſſem apud vos, hæc dicebam vobis?*

¶*Neque per ſermonem*, μήτε διὰ λόγου. Id eſt, vel viua vóce, vel conſcriptis libris. Dicitur enim etiam loqui qui ſcribit. ¶ *Per epiſtolam*, δι᾽ ἐπιστολῆς. Id eſt, ſcriptis vel ementitis, vel falsò expoſitis: ſicut veriſimile eſt iſtos ex ſuperiore epiſtola, vbi de die Domini diſſeritur, occaſionem aliquam confirmandi iſtius erroris ſumpſiſſe. Cæterùm ſuggerit nobiliſſimus hic locus luculentiſſimam methodum tractandi de hæreticis, quorum hiſtoriam quiſquis nouit, fatebitur nec verius nec breuius nec planius quicquam de iis dici potuiſſe: quum in ea tempora inciderimus quibus non iam ſit diuinandum in quem potiſſimùm iſta competant, ſed aperiendi duntaxat oculi, vt quæ futura prædixit Apoſtolus, præſentia cernamus.

¶*Quaſi inſtet*, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν. Atqui dicitur dies Domini ἤγγικεν, Iac.5.8, & 3. Pet.4.7. Fateor. ſed qui dicit inſtare, multo certius aliquid definit, & quaſi tempus præfigit. Deinde quomodo hoc ſit accipiendum docetur 2. Pet.3.8 & 9. Error autem iſtorum quorſum tendebat? nempe vt quum fideles viderent diem Domini vltra præſcriptum tempus differri, vel impatientia deficerent, vel omnia ducerent pro fabulis. Interim verò fictitiis iſtis reuelationibus mirum ni pſeudoprophetæ magnam ſibi compararant ſapientiæ opinionem ad alios ſpargendos errores.

3 ¶[*Non*] *enim* [*adueniet dies Chriſti*,] ὅτι. Illa ſupplenda eſſe oſtendit ipſa conſtructionis ſeries. ¶*Homo ille peccati*, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Id eſt, homo ille merum ſcelus. Hæc enim eſt vis huius idiotiſmi Hebraici. Tertullianus Hominem delinquentiæ interpretatur. Loquitur autem Paulus de Antichriſto, tanquam de vno quopiam homine, quum tamen totum Eccleſiaſticæ tyrannidis corpus intelligat: quam quiſquis occupat, is eſt ille ſceleratus de quo hìc agitur: ſed ita tamen vt peculiarem aliquam tyrannidem declaret, cui paulatim ſubſeruierunt hæretici: atque etiam per imprudentiam nonnulli ex ſanctis ipſis & orthodoxis patribus, vt nunc res ipſa patefecit. Veram autem eſſe hanc interpretationem perſpicuum eſt ex iis quæ ſcribuntur verſu 7, & ex rei euentu. Itaque manifeſtè ſunt hallucinati quicúnque de vno quopiam homine putarunt hoc intelligi: nã dent mihi quempiam qui à Pauli ſeculo ad diem vſque iudicij ſuperſtes maneat. Neque verò aliter Daniel (quicum hoc in loco mirè conſentit Paulus) ſingularibus vrſi, leonis, pardi, nominibus, multos reges intelligit in vnum monarchiæ corpus iunctos. ¶ *Filius* [*inquam*] *ille perditionis*, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Eraſmus, *Filius perditus*. Vide Iohan.cap.17.ver.12. Baſil. homilia in 7. Pſalmum, hoc perperam refert ad diabolum ipſum, & pro ὁ ἄνθρωπος legit ὁ ἄνομος. quod mox quidem ſequitur, ſed ita vt de Antichriſto dicatur.

4 *Seſe opponens*, ὁ ἀντικείμενος. Vulgata, *Qui aduerſatur.* Eraſmus, *Qui eſt aduerſarius*: eodem quidem ſenſu, ſed paulo durius. & ſeruanda hic eſt vis coniugationis Niphal reciprocæ, de qua diximus Epheſ.5. & alibi ſæpe. Alludit autem ad Satanæ nomen, vt patrem referat filius. ¶ *Aduerſus quicquid dicitur Deus*, ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεόν. Eraſmus, *Aduerſus omnem qui dicitur Deus*. Legit enim ἐπὶ πάντα, vt habere etiam fateor Græca exemplaria: ſed mihi tamen vberius videtur quod ſequutus eſt Vetus interpres, & Hieronymus quoque in quæſtionibus: quanuis ſententia ipſa eòdem recidat, vtrouis modo legas. Dicit enim Antichriſtum ad ſe tranſlaturum non hominũ modò honores omnes, ſed etiam quicquid gloriæ cuicunque numini vſquam fuit exhibitum. Ecquis enim vnquam, præter hunc vnum, dixit ſe pro ſuo arbitrio cælum reſerare vel aperire: quiduis figere vel refigere, denique (vt ipſe affirmat C. Si Papa, Diſtinct.42) pleno iure currus animarum plenos ſecum ad tartara detrudere, regna & imperia transferre poſſe? ¶*Aut numen*, ἢ σέβασμα. Vulgata, *Aut quod colitur*. Hieronymus, *religio*. Vis, lector, veram iſtius prophetiæ imaginem contemplari? Finge tibi quod non ita pridem anno illo Iubilæi, quem vocant, magno omnium concurſu geſtum eſt, nempe, terreſtrem illum deum (quem vocant) circunſtantibus ſuis creaturis, præeunte ſuo illo furfuraceo numine, crucibus ac reliquiis, quaſi de Deo ipſo ſub his ſimulacris triumphantem, auguſto illo ſuo habitu & triplici tiara in aurea ſella ſublimem tranſuectum: dein aureo malleo Paradiſi valuas (ſic enim loquuntur) in Iubilæo aperientem, & mox potentiſſimorum regum ac principũ legatos, quoſdam etiam præſentes, ſublimem illum re ipſa vt alterum Deum adorantes, circunſtantem turbam ab eo vitam æternam expectantem ac petentem, illum ad pedum ſuorum oſculum (quibus ipſam etiam crucem atterit, quam ſimulat ſe in tanto pretio habere) miſeros & cæcos homines vix admittentem. O cælum, non ſudas quum hæc aſpicis? ô terra, non fatiſcis ſub hoc onere? Ah, Domine: appareas tandem tuis, & ſicut promiſiſti, ita etiam Spiritu oris tui impurum iſtum confice, vt tibi vni omnis laus, honor, & gloria tribuatur. ¶*Tanquam Deus*, ὡς Θεόν. Hoc etiã inueni in Gręcis, excepto Claromõtano codice, quẽadmodum etiam nec Syrus nec vetus Latinus interpres iſtud legerunt. quod etiam videri poteſt ſuperuacaneum, niſi quod ſequitur accipiamus pro iſtius dicti interpretatione. ¶*Præ ſe ferens*, ἀποδεικνύντα. Hebr. מראה [*moreh*] id eſt, ad verbum, *Faciens ſe apparere*. Vulg. *Oſtendens ſe tanquam ſit Deus*, quod Græcis non reſpondet, ſi verba ipſa ſpectes. Eraſ. *Oſtentans ſeipſum eſſe Deum.*

+ A.C. 1550

Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ.	6	Nunc verò ⁚quid obſtet noſtis, vt is ſuo tempore retegatur.	6	*Et nunc quid detineat ſcitis, vt reueletur in ſuo tempore.*
Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται.	7	Iam enim ⁚peragitur myſterium impietatis huius: ⁚tantùm qui nunc obſtat, *obſtabit* vſquedum è medio ſublatus fuerit.	7	*Nam myſterium iam operatur iniquitatis, tantum vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat.*
Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, Eſa.11 4 ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ·	8	Et tunc retegetur ⁚impius ille, quem Dominus ‖ ⁚conficiet ⁚Spiritu oris ſui, & illuſtri aduentu ſuo abolebit:	8	*Et tunc reuelabitur ille iniquus, quem Dominus Ieſus interficiet Spiritu oris ſui, & deſtruet illuſtratione aduentus ſui eum:*
Οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους·	9	⁚*Illum, inquam,* cuius aduentus eſt ex efficacia Satanę, ⁚cum omni potentia, & ſignis, ac prodigiis ⁚mendacibus:	9	*Cuius eſt aduentus ſecundum operationem Satanæ, in omni virtute & ſignis, & prodigiis mendacibus:*
Καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς.	10	Et cum omni fraude iniuſtitiæ in iis qui pereunt: propterea quòd amorem veritatis ⁚nō receperunt vt ſalui fierent.	10	*Et in omni ſeductione iniquitatis iis qui pereunt: eo quòd charitatem veritatis non receperunt vt ſalui fierent.*
Καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει·	11	Ideo igitur mittet eis Deus ⁚efficaciam deceptionis, vt credant mendacio:	11	*Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio:*
Ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ.	12	Vt ⁚damnentur omnes qui nō crediderint veritati, ſed ⁚acquieuerint in iniuſtitia.	12	*Vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, ſed conſenſerunt iniquitati.*
Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας·	13	Nos autem debemus gratias agere Deo ſemper de vobis, fratres ⁚dilecti à Domino, quòd elegerit vos Deus ⁚ab initio ad ſalutem ⁚per ſanctificationem Spiritus, ⁚& fidem habitam veritati:	13	*Nos autem debemus gratias agere Deo ſemper pro vobis fratres dilecti à Deo, quòd elegerit vos Deus primitias in ſalutem in ſanctificatione Spiritus, & fide veritatis:*

6 *Quid obſtet,* τὸ κατέχον. id eſt, τί τὸ κατέχον, quid eum remoretur ac retineat, vt ſuo demum tempore patefiat. Nā τὸ κατέχειν etiam ἀντὶ τοῦ κωλύειν καὶ ἐμποδίζειν accipitur: & niſi additum eſſet ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. id eſt, ſuo tempore, non dicendum fuiſſet εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι, vt patefiat, ſed μὴ οὐχὶ ἀποκαλυφθῆναι. id eſt, quominus patefiat. Sed & τὸ κατέχον fortaſſis rectius expoſueris τὸ κρατοῦν. id eſt, quod rerum potitur, & ſimiliter paulo pòſt ὁ κατέχων. Omnino enim vtrouis modo interpreteris, mihi placet Chryſoſtomi ſententia, qui ad Romanum imperium hoc refert, quo ſtan-
452. te, quomodo Pontifex Romanus eò deueniſſet vt Romæ dominus fieret? Neque enim Romanus imperator meritò dici poteſt qui Romam ipſam imperij metropolin non obtinet: & quàm verè id cenſuerint Tertullianus de reſur. carnis, Chryſoſtomus, & poſt eum etiā Hieronymus ad Gerontiam & ad Algaſiam, rei ipſius exitus oſtendit, vt hoc quidem vni Romano Pontifici conuenire ſeptem illis
509 montibus inſidenti, quorum fit mentio Apoc.17.9, ne ipſe quidem poſſit inficiari.

7 *Peragitur,* ἐνεργεῖται. Vel *agit.* Iam enim erant multi Antichriſti, vt 1.Ioh.2.18. Vulgata, *Operatur,* actiué. ¶ *Tantùm qui nunc obſtat,* &c. μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. Vel, *tantùm qui nunc obtinet* (id eſt rerum potitur) [*obtinebit*] *vſquedum è medio tollatur: quo demum ſublato retegetur impius ille,* &c. Ita non modò plana & cohærens erit ſententia, ſed etiam cum ipſo rerum exitu prorſus conſentiens. neque vlla vis verbis adferetur. Nam eiuſmodi ellipſes repetiti eiuſdem verbi, ſæpiſſimè occurrunt, vt 2. Cor.1.6, & 2.10, & 5.13. Vulgata, *Tantùm, vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat.* quæ interpretatio non modò eſt abſurda, ſed Græcis etiam nullo modo reſpondet. Eraſmus, *Tantùm qui tenet in præſentia, teneat, donec è medio tollatur:* non multo felicius expreſſa Apoſtoli ſententia.

8 *Impius ille,* ὁ ἄνομος. Ad verbum, *Exlex,* id eſt, qui Legem Dei prorſus & ex profeſſo conculcabit. Vulgata & * Eraſmus, *Iniquus ille,* non ſatis expreſſé. Ideo paulo ante ἀνομίαν, verti impietatem, id eſt ἀσέβειαν. Agitur enim hîc præcipuè de priore legis diuinæ tabula, id eſt, vero veri Dei cultu abrogato. exemplum requiris? Miſſæ papiſticæ βδέλυγμα conſiderato. ¶ *Conficiet,* ἀναλώσει. Abſumet ſiue Ad nihilum rediget, quod Hebræi ſignificant verbo כלה [*chalah*] & ספה [*ſaphah.*] Vulgata, *interficiet,* quod reſpondet τῷ ἀναιρεῖν. ¶ *Spiritu oris ſui,* τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ. id eſt, verbo ſuo. Eſt autem huius periphraſis magnum pondus, quo ſignificatur veros Eccleſiæ miniſtros eſſe inſtar oris per quod efflet Dominus potens illud & æternum Verbum, quo, tanquam ferrea & ſolidiſſima virga, omnes aduerſarios noſtros conteret. Itaque Eſa.11.4, hoc ipſum Verbum, שבט פיו ורוח שפתים [*ſchebet peh veruach ſephathaijm,*] id eſt, ſceptrum oris, & ſpiritus labiorum, vocatur.

9 [*Illum, inquam,*] *cuius aduentus,* οὗ ἡ παρουσία. Relatiuum, Hebræorum more, non ad proximum, ſed ad ſuperius refertur. Itaque nonnihil ſuppleuimus, perſpicuitatis cauſa. ¶ *Cum omni potentia,* ἐν πάσῃ δυνάμει. Δύναμιν, ſuo more, vocat poteſtatem edendi res prodigioſas: quam & ipſam habent interdum impij à Deo, ſed partim fallacem ac præſtigioſam, partim etiam qua abutantur ad falſam ſtabiliendam doctrinam, ita poſtulante mundi perfidia, vt mox indicat Apoſtolus. Sed quorſum hæc omnia? minimè certè excurrit Apoſtolus, ſed quum pſeudapoſtoli hoc mendacio illicerēt Theſſalonicenſes, inſtare diem Domini, ac proinde Eccleſiæ redemptionem: Paulus contrà monet, ex Spiritus Dei afflatu, longè grauiora expectanda quàm cuiquam potuerint in mentem venire: nempe vt illi ſeſe potius ad patientiam quàm ad quietem pararent. ¶ *Mendacibus,* ψεύδους. Id eſt, partim falſis, cuiuſmodi fere ſunt omnia, vt res ipſa hodie ipſis etiam cæcis declarat: partim verò mendacij ſtabiliendi cauſa editis, vt Antichriſti tyrannis ex oppoſito comparetur cum Chriſti regno.

10 *Non receperunt,* οὐκ ἐδέξαντο. Id eſt, pertinaciter oblatum repudiarunt. Eſt enim μείωσις. *

11 *Efficaciam deceptionis,* ἐνέργειαν πλάνης. id eſt, vim quandam in illis decipiendis efficaciſſimam, Mat.24.24. Eant nūc ſophiſtæ, & Eccleſię ſuę pręſcriptionē nobis obiiciāt.

12 *Damnentur,* κριθῶσι. Id eſt, κατακριθῶσι, vt alibi ſæpe. ¶ *Acquieuerint in iniuſtitia,* εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Sentētia eſt, ita approbarunt iniuſtitiam, id eſt mendacium, falſam videlicet doctrinam, (vt און [*auen*] pro שוא [*ſchaue*] accipiat) vt ſibi etiam in ea placuerint: qui ſummus eſt veſaniæ gradus. vt non malè Cypr. hunc locum verterit epiſt. 55, Sibi placent in iniuſtitia. Vulgata, *Conſenſerunt iniquitati.* Eraſmus, *Approbarunt iniuſtitiam,* non ſatis expreſſé.

13 *Dilecti à Domino,* ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου. Non temerè hoc addit Paulus. Aperit enim electionis fontem, vt

Deut.

Deut.7.8. Itaque ſanctificatio & fides non ſunt cauſæ, ſed teſtimonia electionis æternæ, quũ hi ſint gradus per quos Dominus electos ſuos ad gloriam ęternã euehit, vt Rom. 8.30. ¶ *Ab initio*, ἀπ' ἀρχῆς. Id eſt, ante iacta mundi fundamenta, Epheſ.1.4. Vetus interpres legit ἀπαρχὴν, *primitias*, i. vt primitiæ eſſetis. quo genere dicendi vtitur etiam Apoſtolus Rom.16.5. Hinc etiam vſus obtinuit vt illorum temporum Eccleſiam appellemus primitiuam. ¶ *Per ſanctificationem Spiritus*, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id eſt, vos ſibi conſecrando, vt iam non ſecundum carnem, ſed ſecũdum Spiritum incedatis, Rom.8.1. ¶ *Et fidem habitam veritati*, καὶ πίστει ἀληθείας. Id eſt, fide quæ non mendacium, ſed veritatem Dei (id eſt Euangelium) amplectatur. Itaque qui Veram fidem conuerterit, non expreſſerit Pauli ſententiam. Vulg.& Eraſ. ad verbum, *Fide veritatis*, quod mihi viſum eſt obſcurius.

14	Εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	Quò vocauit vos per Euangelium noſtrum, ad obtinendam gloriam Domini noſtri Ieſu Chriſti.	*Ad quod & vocauit vos per Euangelium noſtrum, in acquiſitionem gloriæ Domini noſtri Ieſu Chriſti.*
15	Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν.	Nẽpe igitur, fratres, perſtate, & retinete traditam doctrinã, quã edocti eſtis & per ſermonẽ, & per epiſtolam noſtram.	*Itaque, fratres, ſtate, & tenete traditiones quas didiciſtis ſiue per ſermonem, ſiue per epiſtolam noſtram.*
16	Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι,	Ipſe verò Dominus noſter Ieſus Chriſtus, & Deus ac Pater noſter, qui dilexit nos, & dedit conſolationem æternam & ſpem bonam per gratiam,	*Ipſe autem Dominus noſter Ieſus Chriſtus, & Deus & Pater noſter qui dilexit nos, & dedit conſolationem æternam & ſpẽ bonam in gratia,*
17	Παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.	Conſoletur veſtra corda, & ſtabiliat vos in omni ſermone & opere bono.	*Exhortetur corda veſtra, & confirmet in omni opere & ſermone bono.*
	Κεφάλαιον γ.	CAP. III.	CAP. III.
1	ΤΟ λοιπὸν προσεύχεσθε, ἀδελφοί, περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου τρέχῃ, καὶ δοξάζηται καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς·	QVod ſupereſt, orate, fratres, pro nobis, vt ſermo Domini currat, & glorificetur ſicut & apud vos:	*DE cætero, fratres, orate pro nobis, vt ſermo Dei currat, & clarificetur ſicut & apud vos:* Epheſ.6 19 coloſſ 4.3
2	Καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις.	Et vt eripiamur à proteruis ac ſceleratis hominibus. non enim omnium eſt fides.	*Et vt liberemur ab importunis & malis hominibus. non enim omnium eſt fides.*
3	Πιστὸς δέ ἐστιν ὁ Κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.	Sed fidelis eſt Dominus, qui ſtabiliet vos & tuebitur ab illo malo.	*Fidelis autẽ Dominus eſt, qui confirmabit vos & cuſtodiet à malo.*
4	Πεποίθαμεν δὲ ἐν Κυρίῳ ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε.	Confidimus autem in Domino de vobis, vos, quæ denũtiamus vobis, & facere & facturos eſſe.	*Cõfidimus autem de vobis in Domino, quoniam quæ præcipimus, & facitis & facietis.*
5	Ὁ δὲ Κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ.	Dominus verò dirigat veſtra corda ad Dei charitatem, & Chriſti patientem expectationem.	*Dominus autem dirigat corda veſtra in charitate Dei, & patientia Chriſti.*
6	Παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ	Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt ſubducatis vos ab omni fratre qui inordi-	*Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt ſubtrahatis vos ab omni fratre ambulante*

---

14 *Quo*, εἰς ὅ. Sic legit etiam Vulgata. Hoc enim refertur ad totam ſuperiorem ſententiam. Multi tamen codices habent εἰς ἣν, ad quam, videlicet veritatem, vt habent non pauci Latini codices. ¶ *Per Euangelium*, διὰ τοῦ εὐαγγελίου. id eſt, prædicatione Euangelij, & miniſterio noſtro. Habemus autem hoc in loco vtranque vocationis partem diſertè expreſſam, & quidem coniunctim, nempe vocantem Dominum, & miniſtrum, vocantis Domini organon. ¶ *Ad obtinendam gloriam*, εἰς περιποίησιν δόξης. Syrus interpres iſtud non ad fideles, ſed ad ipſum Chriſtum refert: vt qui verterit, interprete Tremellio, *Vt ſitis gloria Domino Ieſu Chriſto*.

15 *Retinete*, κρατεῖτε. totis nimirum viribus. Hæc enim eſt propria declaratio τοῦ κρατεῖν, quòd eruditè obſeruauit Syrus interpres. ¶ *Traditam doctrinam*, παραδόσεις. Id eſt παραγγελίας, quas diſertè commemorauit in ſuperiore epiſtola, cap 2.ver.2. quamobrem etiam addidit δι' ἐπιστολῆς, *per epiſtolam*. Itaque fallũtur qui παραδόσεις putant vocari duntaxat externos ritus ad politiam Eccleſiaſticam pertinentes: quum hîc agatur de ipſa doctrina in qua ſtare oporteat quicunque ſalutem expectant à Domino. quo modo etiam idem nomen ſingulari numero accipitur infrà, cap.3.6. vbi rurſus quænam fuerint hæc mandata, explicat. Sed omnium hominum impudentiſſimi ſunt qui hunc locum citant vt ſuarum ſuperſtitionum colluuiem imperitis hominibus venditent. Nam (vt taceam quod modò dixi) etiamſi verum eſſet quod pro vero aſſumũt, cui tandem conceſſerint cuiuis licuiſſe quod Paulo licuit, aut iſtas fœtidas ſuperſtitiones ab eo ſpiritu profectas qui contraria prorſus ſtatuit? 1.Cor.11.13, & 7.33, Coloſ.2.c.16, & 1.Tim.4.3.

IN CAPVT III.

2 *A proteruis*, ἀπὸ τῶν ἀτόπων. i. qui ſui officij nullã curã habẽt: vel, inſolẽtibus, & qui facilè alios lædãt. Vide Act. 28.6. Eraſ. *Ab abſurdis*, quod mihi quidẽ abſurdũ videtur.

3 *Ab illo malo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Id eſt, à Satanæ inſidiis, vt reſpondeat ſup. verſic. quanquam etiam neutro genere accipi poteſt, pro omni eo quod malum eſt. *

4 *Denuntiamus*, παραγγέλλομεν. i. à Domino accepta ſignificamus. Vide 1.Theſſ.4.2. Vulg.& Eraſ. *Præcipimus*. *

5 *Patientem expectationem*, ὑπομονήν. Vulgata, *Patientiam*. Vide Luc.8,16. *

ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβε παρ' ἡμῶν.

1.Cor.11.1
1 theſ.4.11
Act.20.34
1.theſ.2.9

7 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν·

8 Οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος· ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν.

9 Οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς.

10 Καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω.

11 Ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους.

12 Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν, καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.

13 Ὑμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες.

14 Εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε· καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ.

15 Καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν.

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τῆς εἰρήνης δῴη ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ Κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

natè incedit, & non "ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

7 Nam ipſi ſcitis ‖quomodo oporteat nos imitari: ‖quoniam non inordinatè nos geſſimus inter vos:

8 Neque gratis panem "edimus *acceptum* à quoquam: ſed cum labore & ęrumna nocte diéque operantes, ne cui veſtrum oneri eſſemus.

9 Non quòd nobis *id* non liceat: ſed vt noſmetipſos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

10 Etenim quum eſſemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis: quod ſiquis nolit operari, "etiam non edito.

11 "Audimus enim quoſdam incedere inter vos inordinatè, nihil agentes, ſed "inaniter ſatagentes.

12 Iis autem qui ſunt iſtiuſmodi, denuntiamus, & eos obſecramus per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, vt cum quiete operantes, ſuo pane veſcantur.

13 Vos autem, fratres, ne ſegneſcite in benefaciendo.

14 Quòd ſiquis non auſcultat noſtro "per epiſtolam ſermoni, hunc "notate: & ne commercium habete cum eo, "vt eum pudeat.

15 Neque vt inimicum ducite, ſed admonete vt fratrem.

16 Ipſe autem Dominus pacis ſemper det vobis pacem "omni modo. Dominus *ſit* cum omnibus vobis.

ordinatè, & non ſecundum traditionem quam acceperunt à nobis.

7 *Ipſi enim ſcitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam nō inquieti fuimus inter vos:*

8 *Neque gratis panem mãducauimus ab aliquo: ſed in labore & in fatigatione nocte & die operantes, ne quem veſtrũm grauaremus.*

9 *Non quaſi non habuerimus poteſtatem, ſed vt noſipſos formam daremus vobis ad imitandum nos.*

10 *Nam & quum eſſemus apud vos, hoc denũtiabamus vobis, quoniam ſiquis non vult operari, nec mãducet.*

11 *Audiuimus enim inter vos quoſdam ambulantes inquietè, nihil operantes, ſed curioſe agentes.*

12 *Iis autem qui eiuſmodi ſunt denuntiamus & obſecramus in Domino Ieſu Chriſto, vt cum ſilentio operãtes, ſuum panem manducent.*

13 *Vos autem, fratres, nolite deficere benefacientes.*

14 *Quòd ſiquis non obedit verbo noſtro per epiſtolã, hunc notate: & ne commiſceamini cum illo, vt confundatur.*

15 *Et nolite quaſi inimicũ exiſtimare, ſed corripite vt fratrem.*

16 *Ipſe autẽ Dominus pacis det vobis pacem ſempiternam in omni loco. Dominus ſit cum omnibus vobis.*

---

6 *Ex tradita doctrina*, τὴν παράδοσιν. Vide ſuprà, 2.15. Poſſumus autem ἐν ὀνόματι interpretari vel Per nomen, cũ Eraſmo, vt ſit grauiſſima obteſtatio: vel ſimpliciter, Nomine, redundante ἐν, id eſt ב Hebræorum: vt ſignificet Paulus ſe non vt αὐτοκράτωρ, ſed vt Chriſti legatum, tradere iſtas παραδόσεις. Leuiculum eſt autem quod Vetus interpres pro παρέλαβεν, *accepit*, legit παρέλαβον, *acceperunt*, conſentientibus etiam Græcis codicibus nonnullis.

8 *Edimus* [*acceptum*] *à quoquã*, ἐφάγομεν παρά τινος. Quidam legunt, ἐλάβομεν παρά τινος, *accepimus à quoquam*, idque fortaſſis rectius.

10 *Etiam non edito*, μηδὲ ἐσθιέτω. Vbi igitur monachorum & ſacrificorum otioſi ventres? *Monachus*) inquit Socrates Tripartitæ hiſtoriæ lib.8) *qui manibus non laborat,* * *ſimilis eſt prædoni.* Hoc autem eſſe Hebræum prouerbium obſeruauit homo diligentiſſimus I.Druſius.

* 11 *Audimus enim*, ἀκούομεν γάρ. Refertur iſtud non ad proximè pręcedẽtia, ſed ad illam denuntiationem, ídque per occupationem, acſi diceret Apoſtolus, Vtimur iſta denuntiatione apud vos, non temerè, ſed quoniam audimus &c. ex quo etiam intelligitur quod in priore epiſtola ſcri* bitur 1.Theſſal.4,11. ¶ *Inaniter ſatagentes*, περιεργαζομένους. Sic mihi videtur feliciter & eruditè Henricus Stephanus hanc vocem ſeruata quoque paranomaſia expreſſiſſe. Addidi verò aduerbium inaniter: quoniam Satagere apud Latinos non ſemper in vitio ponitur, περιεργάζεσθαι verò apud Græcos nunquam aliter accipiatur: vnde περίεργον ματαῖον, ἄτοπον πολυπράγμονα, idonei auctores Græci ſæpe coniungunt. Vulgata, *nihil operantes, ſed curioſe agentes.* Eraſmus, *nihil operis agentes, ſed curioſè agentes.*

14 *Per epiſtolam*, διὰ τῆς ἐπιστολῆς. Hoc quidam coniungunt cum verbo σημειοῦσθαι, & ſic diſtinguunt veteres codices: quos tamen hac in re non ſequor. ſed Græcis interpretibus aſſentior qui iungunt cum λόγῳ, vt ſit ſententia, Siquis ſermoni noſtro per epiſtolam (id eſt, noſtræ epiſtolæ) non auſcultet, eum notate. vel, (ſi ὑμῶν legamus cum Chryſoſtomo) Siquis ſermoni veſtro per epiſtolã, id eſt, iis quæ ex noſtra epiſtola ipſi proponetis, non paruerit. ¶ *Notate*, σημειοῦσθε. De excommunicationis nota hoc accipio. Neque enim dicit σημειώσατε: & cur illos niſi iam eccleſiaſtico iudicio notatos iuberet caueri? Eraſmus autem perperam ſanè conuertit, *Indicate.* ¶ *Vt eum pudeat*, ἵνα ἐντραπῇ. Id eſt, vt pudore victus, deflectat à malo. Vide Mat.21.37. Hic enim eſt excommunicationis ſcopus. Vide 1.Cor.5.5, & 2.Cor.2.7.

16 *Omni modo*, ἐν παντὶ τρόπῳ, Vulgata, *In omni loco*, ἐν παντὶ τόπῳ, quod certè melius cõuenire puto, & ita legit Chryſoſtomi interpres.

17 Quod

Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

17 Salutatio, mea manu Pauli, ∵ quod eſt ſignum in omni epiſtola: ita ſcribo.

18 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti, *ſit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Theſſalonicenſes ſecunda miſſa fuit ∵ Athenis.

17 Salutatio, mea manu Pauli, quod eſt ſignum in omni epiſtola: ita ſcribo.

18 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.

Miſſa fuit ex Athenis.

---

17 *Quod eſt ſignum*, &c. ὅ ἐστι σημεῖον, &c. Hoc ſigno vult ſuppoſititias epiſtolas à veris dignoſci. Vide 2. Timoth.cap.4.ver.22. ¶ *Athenis*, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Imò hæc quoque epiſtola, vt ſuperior, Corinthi ſcripta fuit, vbi Paulus ſeſquiannum docuit, Act.18.11. Vide Theſſ.5.29. Argumentum Græcis exemplaribus præfixum docet Romæ ſcriptam eſſe: quod etiam eſt multo abſurdius. Claromontanus autem codex habet, πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐπληρώθη, nec quicquam amplius.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TImotheum prior.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν,

Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει· χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

CAP. I.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti ex ordinatione ∵ Dei ſeruatoris noſtri, & Domini Ieſu Chriſti, ſpei noſtræ,

2 Timotheo germano filio ∵ in fide: Gratia *ſit tibi*, ∵ miſericordia, & pax à Deo Patre noſtro, ∵ & Chriſto Ieſu Domino noſtro.

CAP. I.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti ſecundùm imperium Dei ſaluatoris noſtri, & Chriſti Ieſu, ſpei noſtræ,

2 Timotheo dilecto filio in fide: Gratia, miſericordia, pax à Deo patre & Chriſto Ieſu Domino noſtro.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Dei ſeruatoris noſtri*, Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν. In Complutẽſi editione legitur Θεοῦ Πατρὸς, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Dei Patris, & ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti*. Rurſus in quodam alio codice legitur, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Patris noſtri Dei, & Domini Ieſu*. Orta eſt autem proculdubio varietas iſta ab iis qui Seruatoris nomẽ putarũt vnius Chriſti perſonæ tribuendum: abſurdè id quidem, quum Pater nos in Filio, & Filius nos Patri reconciliatos in carne ſua, ſeruarit. Vide Tit. 1.3.

2 *In fide*, ἐν πίστει. Hic erat character ex quo Paulus quaſi pater filios legitimos à ſpuriis diſcernebat. Vel filio per fidem, id eſt quem Domino genui per Euangelicam doctrinã, vt 1.Cor.4.14 & 15. Cæterùm in collatione huius epiſtolæ comperimus tres vetuſtos codices à reliquis diſſentire, in eo quod poſteriori ad Theſſalonicenſes ſubiiciunt epiſtolam ad Hebræos. Neque verò dubito quin id ab iis factum ſit qui quum nihil ambigerent epiſtolam illam ad Hebræos à Paulo ſcriptam eſſe, putarũt eam cõmodius reliquis epiſtolis coniungi quæ Eccleſiis inſcribũtur: quibus demum ſubiiciuntur quæ ad ſingulares homines perſcriptæ ſunt. ſed reliqua exemplaria diſſentiũt, & ex eo etiã argumẽto ſit mihi veriſimile, veteres primos qui epiſtolas Pauli in ordinem digeſſerunt, epiſtolam ad Hebræos Paulo non tribuiſſe. ¶ *Miſericordia*, ἔλεος. Hoc non ſolet Paulus adiungere niſi ad Timotheum & Titum ſcribens. Miſericordiam autem à gratia diſtinguo, vt

* collatione

effectum à cauſa. Gratiæ enim nomine intelligo gratuitã illam & æternam Dei beneuolentiam, qui nos in Chriſto reconciliandos elegit. Eam igitur Miſericordia, id eſt, gratuita iuſtificatio, conſequitur: & hanc rurſum pax illa feliciſſima quam mundus dare non poteſt: vt pulchrè hos gradus deſcribit Apoſtolus Ro.5.5 & 8. ¶ *Et Chriſto Ieſu Domino noſtro*, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Eraſmus legit, καὶ Κυρίου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, *& Domino Chriſto Ieſu Domino noſtro*: aſſentiente, inquit, Theophylacto. Nos in vetuſtis noſtris libris non inuenimus Κυρίου repetitum.

	Καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν·	3	∴Sicut te ∴ſum precatus ∴vt permaneres Epheſi, ∴quũ proficiſcerer in Macedoniam, ∴*vide*, vt denunties quibuſdam ∴ne diuerſam doctrinam doceant:	3	*Sicut rogaui te vt remaneres Epheſi, quum irem in Macedoniam, vt denũtiares quibuſdam ne aliter docerent:*
Infra, 4.7 & 6.4 tit.1.14.	Μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει.	4	¦Nec attendant ‖ ∴fabulis & genealogiis infinitis, quæ potius quæſtiones præbent quàm ∴ædificationem Dei ∴quæ eſt per fidem.	4	*Neque intenderent fabulis & genealogiis interminatis, quæ quæſtiones præſtant magis quàm ædificationem Dei, quæ eſt in fide.*
	Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας, ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.	5	Porro ∴finis mandati, eſt ∴charitas ex puro corde, & conſcientia bona, & fide non ficta.	5	*Finis autem præcepti, eſt charitas de corde puro, & conſcientia bona & fide non ficta.*
	Ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν·	6	A quibus nonnulli vt à ſcopo aberrantes, diuerterunt ad vaniloquentiam.	6	*A quibus quidam aberrantes, cõuerſi ſunt in vaniloquium:*
	Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται.	7	Volentes eſſe Legis doctores, nec intelligentes quæ loquuntur, neque de quibus aſſeuerant.	7	*Volentes eſſe Legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.*

---

3 *Sicut*, καθώς. Syrum interpretem miror hanc particulam non expreſſiſſe, quum hiet prorſus conſtructio niſi adiiciatur. ¶ *Sum precatus*, παρεκάλεσα. vel hortatus. Blando vocabulo vtitur, ſingulare modeſtiæ exemplum relinquens quibuſuis in maxima etiam auctoritate conſtitutis. Iam verò ſi (quod tamen falſiſſimum eſſe puto) Timotheus Epheſi talem egit Epiſcopum quales poſtea Eccleſiam inuaſerunt, quodnam hoc erat Pauli priuilegium, Epiſcopum non conſulto domino Papa conſtituere? Sed has nugas iam rident etiam pueri. ¶ *Vt permaneres*, προσμεῖναι. Antea igitur Timotheus cum Paulo Eccleſias peragrabat: tunc, ita ferente neceſſitate, voluit eum Paulus Epheſi ſubſiſtere, non vt illi Eccleſiæ, tanquam Epiſcopus, additus eſſet: ſed vt Eccleſia conſtituta, pſeudapoſtolis occurreret: vnde etiam poſtea reuocatus eſt Romã ab ipſo Apoſtolo. Nam Epheſi quoque per biennium docuerat Apoſtolus, qui tamen Epheſinus Epiſcopus propterea non dicitur: neque conſtat an Timotheus poſtea ſit Epheſum Roma reuerſus, vt qui fuerit Euangeliſta, de quo munere alibi diximus, ac etiam de Epiſcopis, nimirũ epiſtolæ ad Philipp.1.1. Vulgata & Eraſmus, *Vt remaneres*, quod non probo. quanuis legatur in Claromontano codice προσμένειν: quam ſcripturam ſi retinere velimus, verterim potius *Expectandi* verbo. Nam Remanere dicitur qui, alio diſcedente, retro manet. Atqui neuter Epheſi erat quum hoc peteret Paulus à Timotheo, vt ſtatim dicemus. ¶ *Quum proficiſceretur in Macedoniam*, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν. Ter omnino vidit Macedoniam Paulus, vt ex hiſtoriæ filo apparet. Quanuis enim non omnia perſcripſerit Lucas, ita tamen contextam hiſtoriam eſſe apparet vt non plures profectiones in Macedoniam poſſint conſtitui. Primã igitur profectionem eſſe conſtat eam quæ refertur Act.16. cuius comes fuit Timotheus, quem Lyſtræ tum primùm cognitum aſſumpſit. Altera commemoratur Act.19, & in epiſtola ad Corinthios poſteriore: cuius profeſſionis etiam comitem fuiſſe Timotheum conſtat ex Act.19.22, & poſterioris ad Corinthios epiſtolæ inſcriptione, quam in Macedonia ſcriptam fuiſſe liquet ex capite 9.2, & 7.5. Tertia verò demum ab eo ſuſcepta eſt non ex Aſia, ſed ex Grecia, vt inſidias Iudæorum vitaret. Tum verò ab eo pleroſque ex comitibus fuiſſe in Aſiam dimiſſos, ac nominatim quidem Timotheum, diſertè refertur Act.20.4. Itaque Apoſtolus eum à ſe ac pleroſque alios dimittens, proculdubio cum eis eſt de iis colloquutus quæ ad Eccleſiarum Aſiaticarum præſentem neceſſitatem ſpectabant, quanuis eos iterum Troade viderit. Cur autem de Epheſina Eccleſia potiſſimùm laboraret, eámque idcirco nominatim chariſſimo ſuo Timotheo commendaret, multas cauſas habebat. Nam & illa primæ dignitatis erat, vt ab eius firma conſtitutione ſalus multorum penderet, & in turbulentiſſimo ſtatu coactus fuerat eam veluti deſerere: quamobrem etiam eius potiſſimùm presbyteros Miletum ad ſe, toti iam Aſiæ valedicens, accerſiuit, vt copioſe refertur Act.20. ¶ *Vide vt denunties*, ἵνα παραγγείλῃς. De hac ellipſi Atticis quoque familiari, aliquoties iam antea diximus. ¶ *Ne diuerſam doctrinam doceant*, &c. μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν. Vulgata, *Ne aliter docerent*. Ego malim ipſam doctrinæ ſubſtantiam ſignificari. Eraſmus, *Ne diuerſam ſequantur doctrinam*. Id verò potius diſcipulis quadrat quàm doctoribus. Eſt autem vſitatum ἕτερον pro diuerſo ac peregrino accipere, vt Act.2.4, & 1.Corinth.14.21. Sed hoc notandum eſt, diuerſam doctrinam dici, non eam modò quæ penitus alia eſt, ſed etiam quæ veram doctrinam adulterat, id eſt, cum verbo Dei vel tantillum humanarum ſpeculationum admiſcet: adeo vt ipſam quoque docendi formam complectatur hoc Pauli interdictum.

215, 258

4 *Fabulis*, μύθοις. Id eſt, curioſis ac vanis ſpeculationibus. Notum eſt enim prouerbium ἐφέσια γράμματα, & hoc nonnulli explicandum putant ex Act.19.19, vt hoc nomine τῶν γενεαλογιῶν intelligãtur Genethliacorum & aliorum eiuſmodi Magorum potius quàm Aſtrologorum meritò damnata deliria. Sed ex ſequentibus videtur hoc potius accipiendũ de inutilibus quæſtionibus, quibus Iudæi præſertim, neglecto vero Legis ſtudio, iam tum incumbebãt: & quales ex nimium curioſa ſacrarum genealogiarum perſcrutatione etiamnum hodie oriuntur. ¶ *Aedificationem Dei*, οἰκοδομίαν Θεοῦ. qua nimirum in Deo creſcimus. In multis codicibus vetuſtis legitur οἰκονομίαν, vt & in ſcholiis Græcis, quod *diſpoſitionem* malim quàm *diſpenſationem* interpretari, ſed receptam lectionem magis probo, tum Syri, tum veteris interpretis Latini auctoritate confirmatam. ¶ *Quæ eſt per fidẽ*, τὴν ἐν πίστει. Id eſt, ſolidam ac firmam, ex verbo Dei, noſtræ in Chriſto ſalutis & rerum ad eam pertinentium cognitionem ac πληροφορίαν, quam inanibus illis commentis opponit.

5 *Finis mandati*, τὸ τέλος τῆς παραγγελίας. Id eſt, Legis ſcopus, & cuius cauſa Lex data eſt piis. Sed quorſum hoc? Vult nimirum Paulus homines ab illis vaniſſimis ſtudiis abductos ad verum pietatis ſtudium reuocare. ¶ *Charitas*, ἀγάπη. Nec igitur extra conſcientiam bonam charitas, nec extra fidem conſcientia bona, nec fides extra Dei verbum. Hæc qui diſſoluit, à ſcopo aberrat & pro veritate vanitatem amplectitur. Et notandum eſt verbum ἀστοχεῖν multo grauius quàm ἁμαρτάνειν. de quo dicemus infrà, 2.Tim.2.17.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται.	8	Scimus autem bonam eſſe Legem, ſi quis ea legitimè vtatur.	8	*Scimus autem quia bona eſt Lex, ſiquis ea legitimè vtatur.*
Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις,	9	*Nempe* ſciens ⁘ Legem iuſto poſitam non eſſe, ſed Legis contemptoribus, & iis qui ſubiici nolunt impiis & ⁘ peccatoribus, nefariis & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,	9	*Sciens hoc, quia lex iuſto non eſt poſita, ſed iniuſtis, & non ſubditis, impiis & peccatoribus, ſceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis,*
Πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται.	10	Scortatoribus, maſculorum cócubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, & ſiquid aliud eſt quod ſanæ doctrinæ ſit oppoſitum.	10	*Fornicariis, maſculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, & ſiquid aliud ſanæ doctrinæ aduerſatur.*
Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ.	11	*Quæ eſt* ⁘ ſecundum glorioſum Euangelium beati Dei, quod concreditum eſt mihi.	11	*Quæ eſt ſecundum Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum eſt mihi.*
Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με, Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν·	12	Gratiam ⁘ igitur illi habeo ⁘ qui me robuſtum effecit, ⁘ *id eſt* Chriſto Ieſu Domino noſtro: quòd me fidum duxerit, vt qui *me* in miniſterio conſtituerit:	12	*Gratias ago ei qui me confortauit, Chriſto Ieſu Domino noſtro: quia fidelem me exiſtimauit, ponens in miniſterio:*
Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ.	13	⁘ Qui prius eram blaſphemus & perſequutor & ⁘ iniurioſus: ſed ⁘ mei miſertus eſt. nam ignorans *id* faciebã: ⁘ *nempe* fidei expers.	13	*Qui prius blaſphemus fui & perſequutor & cõtumelioſus: ſed miſericordiam Dei cõſequutus ſum, quia ignorans feci in incredulitate.*
Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	14	Superabundauit autem ⁘ gratia illa Domini noſtri ⁘ cum fide & dilectione in Chriſto Ieſu.	14	*Superabundauit autem gratia Domini noſtri cum fide & dilectione quæ eſt in Chriſto Ieſu.*

---

9 *Legem iuſto*, ὅτι δικαίῳ νόμος. Id eſt, Legem latam non eſſe aduerſus eum qui ad ipſius normam mores ſuos ſpõte componat: quales ſunt ij ſoli quos Dominus vera doctrina & Spiritu ſancto imbuit. quod iſti minimè omnium curant qui tamen Legis doctores videri volunt. Eſt enim generalis quidem hæc ſententia, ſed ad eos de quibus agitur accommodanda. * Nam alioqui Lex poſita eſt regendæ ſanctorum vitę, imò in iis ſolis eſt efficax, quos tamen ipſa nec iuſtificat nec ſanctificat, ſed iuſtificatos inuenit, in quibus iudicium pronunciare nó poteſt. itidémque ſanctificatos Chriſti Spiritu repertos non tractat vt hoſtes, ſed vt ſibi aſſentientes docet ac delectat.
¶ *Legis contemptoribus*, ἀνόμοις. Id eſt, *exlegibus*. Vulg. & Eraſ. *Iniuſtis*, non ſatis expreſſé. ¶ *Peccatoribus*, ἁμαρτωλοῖς. Id eſt, veluti aliquam peccandi artem exercentibus, quos Heſiodus vocat κακῶν ῥεκτῆρας.

11 *Secundum glorioſum Euangelium*, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης. Id eſt, ſicut traditur in glorioſo Euangelio: quod opponit inanibus argutiis. Ergo ſuppletur articulus τῇ, vt ſæpe annotauimus. Omnino enim hoc explicat, quam ſanam doctrinam vocarit.

12 *Igitur*, καί. Id eſt ὥστε, vt alibi annotauimus aliquoties. Non temere autem Apoſtolus ad hanc narrationem deſcendit. Quum enim Timotheũ adhortatus eſſet veluti ad certamen cum omnibus hominibus ſuſcipiendum, adferendum fuit aliquod inſigne exemplum ex quo intelligeret quæ ſit vis Spiritus Dei in iis quos ad perferendi Euangelij munus delegit, quantumuis alioqui ab eo prorſus alienis. Non poterat autem magis inſigne, vel ipſi Timotheo magis notum exemplum adferre. ¶ *Qui me robuſtum effecit*, τῷ ἐνδυναμώσαντί με. Vulgata, *Qui me confortauit*. barbaré. Eraſm. *Qui me potentem reddidit*, non malè expreſſa ſententia. Nam quia hoc in loco diſſeritur de prima illa vocatione, ſicut apparet ex proximo verſiculo, τὸ ἐνδυναμοῦν non ſignificat imbecillas vires augere, vel quaſi collapſas ſuſtinere, ſed vires ei indere cui ne voluntas quidem inſit, imò verò qui in contrariam partem totus feratur: niſi malimus interpretari, *Qui me hac poteſtate ornauit*: ſiue, *Qui hanc auctoritatem mihi tribuit*, nempe vt glorioſi ipſius Euangelij ſim miniſter: quo nihil maius aut * magis arduum cuiquam poteſt contingere. ¶ [*Id eſt*] *Chriſto*, Χριστῷ. Exponit proculdubio quis ille ſit cui gratias agit, & à quo hanc facultatem acceperit, quod & ipſa vocationis Pauli hiſtoria manifeſtè probat. Itaque redundat particula In, quam tamen in Claromontano codice & aliis quibuſdam inueni.

13 *Qui prius eram*, τὸν πρότερον ὄντα. Elegantius dicitur τὸν πρότερον vt ſcribitur in Claromontano & alio prętereà manuſcripto codice. ¶ *Iniurioſus*, ὑβριστήν. En merita præparationis quæ profert Apoſtolus. Vulgata, *Contumelioſus*. Eraſmus, *Violentus*. ¶ *Mei miſertus eſt*, ἠλεήθην. Hoc non video quî poſſis Latinè, ſeruato ordine, paſſiuo verbo explicare: nam miſeratus nonniſi actiuè dicitur. Vulgata, *Miſericordiam Dei conſequutus ſum*, vt videatur etiam legiſſe ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Eraſmus, *Miſericordiam adeptus ſum*. Neutra interpretatio mihi ſatis placuit. Dicimur enim ea conſequi & adipiſci quæ captamus. At Paulus Chriſtum non modò non quærebat, ſed etiam crudeliſſimè perſequebatur. ¶ [*Nempe*] *fidei expers*, ἐν ἀπιστίᾳ. Id eſt ἄπιστος ὤν. quoniam Chriſtum ignorabam. Ergo, dicet aliquis, ignorãtia iſta excuſat peccantem. Id verò ſi ita eſſet, quorſum vocaret ſeſe Paulus peccatorem, & miſericordiam Dei prædicaret? Hoc tamẽ verùm eſt, minus grauiter peccare qui Chriſtum ignorantes offendũt. Sed hos quoque, niſi Deus ſingulari gratia eos fide dignetur, damnandos eſſe liquet ex 2. Theſſ. 1. 8. Vulg. *In incredulitate*. Eraſ. *Per incredulitatem*: neutrum ſatis rectè. Videtur enim vacuitas fidei (vt ita loquar) diuerſum quiddam eſſe ab incredulitate. Paulus autem hîc loquitur de Phariſaiſmo ſuo, ſiue de eo tempore quo non peruicacia ſed mera Euangelici myſterij, quod Fidem appellat, ignoratione, peccabat. quamobrem etiam teſtatur ſeſe bona, id eſt per meram ignorationem peccante conſcientia, inceſſiſſe. Act. 23. 1. Syrus autem interpres hoc connectens cũ verbo ἐποίησα, vertit, Tremellio interprete, *Feci quod erat infidelitatis*.

14 *Gratia illa*, ἡ χάρις. Videtur mihi articulus hoc loco minimè otioſus: & libenter legerim cum Syro interprete, *Superabundauit in me gratia illa*, &c. ¶ *Cum fide*, μετὰ πίστεως. Effecta gratiæ duo commemorat: fidem, à qua ſit abſorpta ignorantia: charitatẽ, quæ indomitæ illi crudelitati ſucceſſit, idque ex gratia in Chriſto Ieſu. Itaque in præpoſitione ὑπὲρ latere puto comparationem incredulitatis ipſius & gratiæ Dei.

15 Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. Matt.9.13 mar.2.17

16 Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον.

17 Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

18 Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν.

19 Ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν· ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν.

20 Ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν. 1.Cor.5.5

Κεφάλαιον β.

1 Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων·

15 ∴Certus *eſt hic* ſermo, ∴& dignus qui modis omnibus recipiatur: ‖Chriſtum Ieſum veniſſe in mundum vt peccatores ſeruaret, quorum primus ſum ego.

16 Verùm ideo ∴miſertus eſt mei, vt in me ∴primo oſtenderet Ieſus Chriſtus omnem lenitatem, vt eſſem exemplar credituris ipſi ad vitam æternam.

17 Regi autem æterno, immortali, inuiſibili, ſoli ∴ſapienti Deo honor *ſit* & gloria in ſecula ſeculorum. Amen.

18 Hoc mandatum commendo tibi, fili Timothee, ∴ *nempe* vt ſecundum pręgreſſas de te prophetias, ∴milites ∴per eas bonam illam militiam.

19 Retinens ∴fidem & bonam conſcientiam: qua expulſa, nonnulli naufragium fidei fecerunt.

20 Ex quibus Hymenæus & Alexander: ‖∴quos tradidi Satanæ, ∴vt caſtigati diſcerent non blaſphemare.

Cap. II.

1 ∴Adhortor igitur ante omnia vt fiant ∴deprecationes, preces, poſtulationes, gratiarum actiones ∴pro quibuſuis hominibus:

15 *Fidelis ſermo & omni acceptione dignus, quòd Chriſtus Ieſus venit in mundum peccatores ſaluos facere, quorum primus ego ſum.*

16 *Sed ideo miſericordiam conſequutus ſum, vt in me primo oſtenderet Chriſtus Ieſus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri ſunt illi in vitam æternam.*

17 *Regi autem ſeculorum immortali, inuiſibili, ſoli Deo honor & gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*

18 *Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, ſecundum præcedentes in te prophetias, vt milites in illis bonam militiam.*

19 *Habens fidem & bonam conſcientiam: quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt.*

20 *Ex quibus eſt Hymenæus & Alexander, quos tradidi Satanæ, vt diſcant non blaſphemare.*

Cap. II.

1 *Obſecro igitur primùm omnium fieri obſecrationes, orationes, poſtulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus:*

---

15 *Certus*, πιστὸς. Id eſt, dignus cui fides habeatur, (vt mox explicat) vt qui fallere nõ poſſit. Quod autem addit dignum eſſe hunc ſermonem quem omnes auditum recipiant, videtur pertinere ad etymon Hebrææ vocis לקח [*lekah*] à verbo לקח quod Accipere declarat, & ſermonẽ non quemuis, ſed ſelectum & eximium declarat: à qua voces Græcæ λέγειν & λόγος ſimili prorſus notatione deducuntur.

16 *Miſertus eſt mei*, ἠλεήθην. Vide ſuprà, verſu 13. ¶ *Primo*, πρώτῳ. ſummo illo videlicet peccatore: vel *primo*, habita videlicet ratione cęterorum per miniſterium meũ crediturorum: vel denique *in me primo*, id eſt, in me in primis, vtpote vno ex præcipuis peccatoribus.

17 *Sapienti*, σοφῷ. Hoc non legit Syrus, nec Vetus interpres, & alij Veteres Latini. Reperi tamen in omnibus vetuſtis libris, & Græcis ſcholiis, itémque apud Nazianzenum περὶ υἱοῦ, λόγῳ β. Quomodo verò ſit reſpondẽdum Arianis hoc teſtimonio abutentibus, pulchre docet Baſilius epiſt. 161, & diximus etiam Iohan. 17.3.

18 [*Nempe*] *vt*, &c. κατὰ τὰς προαγούσας, &c. Apparet ex hoc loco vocationem Timothei multis inſignibus prophetarum oraculis fuiſſe comprobatam, qui tum in Eccleſiis vigebant, vt innuit etiam Lucas Act. 16.3. ſicut Paulus & Barnabas iubẽte per prophetas Spiritu ſancto ſunt profecti ad Gentes Act. 13.2, & Prophetarum teſtificationes commemorat Paulus Act. 20.23. ¶ *Milites bonam illam militiam* στρατεύῃ τὴν καλὴν στρατείαν. Id eſt, ſtrenuè te geras in illa militia, ad quam oportet eſſe cõparatos quicunque hoc bellum adminiſtrant. Delectantur autem Hebræi atque etiam Attici ſcriptores iſto genere cõſtructionis: nec prætermittendus fuit articulus. Sic autem Moſes aliquoties Num. 4, loquens de Leuitis, in ſuas ſtationes inſtar exercitus diſtributis, vtitur nomine צבא [*tſabah.*] ¶ *Per eas*, ἐν αὐταῖς. Id eſt, illis fretus. Hinc etiam apparet quorſum illi ſuum exemplum propoſuerit.

19 *Fidem*, πίστιν. Id eſt ſanam doctrinam, μετωνυμικῶς, vt infrà, 3.8, & 4.1: cuius dicuntur naufragium facere quibus eripitur iuſto Dei iudicio: quia nimirum bona conſcientia talentum acceptum non adminiſtrarunt. Nam (vt verè & pereleganter ſcripſit doctiſſimus interpres) vt in portum perueniamus, regendus eſt bona conſcientia nauigationis noſtræ curſus. Vide infrà, 4.1.

20 *Quos tradidi Satanæ*, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ. Id eſt, ex Eccleſia eiectos, Satanæ mancipaui. Vide 1.Cor. 5.5. ¶ *Vt caſtigati diſcerent*, παιδευθῶσι, &c. Id eſt, ne impune ferãt ſuas blaſphemias: ſiue, vt ſuo malo diſcerent quid ſit blaſphemare. Nam ita etiam in vernaculo noſtro ſermone diceremus, *afin qu'ils apprinſſent à leurs deſpens à ne blaſphemer plus*. Reſpexit enim ad excommunicationis finem illum cuius mentio facta eſt 1.Cor. 5.5, & 2.Theſſ. 3.14: nempe vt pudore ac triſtitia reuocetur in viam qui aberrarat: quo pertinet venuſtum illud Græcorum prouerbium, ἃ ἔπαθες, ἔμαθες.

IN CAPVT II.

1 *Adhortor*, παρακαλῶ. Vulgata, *Obſecro*. quod non videtur ſatis conuenire. Claromontanus autem codex habet παρακάλει, *hortare*, vt & Ambroſius, quod maximè probo. ¶ *Deprecationes*, δεήσεις. Cõmode tranſit Apoſtolus à verbi adminiſtratione ad ſolennes preces, alteram ſacri miniſterij partem, teſtibus Apoſtolis Act. 6.4. Hunc autẽ morem etiam fuiſſe iam olim in templo diligenter obſeruatũ conſtat, ſic ordinante Solomone, 1.Reg. 8.41, & hoc ipſis regibus Perſarũ poſtulantibus Ezræ. 7.23. cuius moris violatio maximam Hieroſolymis tumultuandi occaſionem præbuit, vt narrat copioſe Ioſephus de bello Iud. lib. 2. cap. 17. Syrus autem interpres quod hic dicitur de publicis precibus Eccleſiaſticis, perperã ad priuatas ipſius Timothei videri poteſt retuliſſe. Nõ temere verò videtur Paulus iſta congeſſiſſe. itaque mihi non diſplicet Græci ſcholiaſtæ diſtinctio, quanuis nõ vbique obſeruetur. δέησιν ergo vocari dicit ſupplicationẽ qua petitur liberatio ab iis quæ moleſtiam adferũt: προσευχὴν verò qua beneficium aliquod petimus: ἔντευξιν accuſationem eorum qui nos iniuriis afficiunt. Vide Auguſtinum Epiſtola 59. ¶ *Pro quibuſuis hominibus*, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων. Particulam vniuerſalem pro indefinita poſitam obſeruauimus ſingulis

pene

penè paginis: ſed ſpectandum eſt ſemper de quo agatur, vt quid indefinitè ſtatuatur intelligamus. Veluti Matt.4.33. dicitur Dominus ſanaſſe omnem morbum, id eſt quoduis morbi genus: & ibidem dicuntur Chriſto oblati omnes malè affecti, id eſt, quouis morbi genere laborantes. Itaque in iis locis indefinitè ſtatuitur de omni morborum genere. Et Rom.1.16, dicitur Euangelium eſſe efficax ad ſalutem omni credenti, id eſt cuiuis: quo vocabulo tolli Gentium & Iudæorum diſcrimen, manifeſtè apparet ex iis quæ ibi ſubiiciuntur. Sic 1.Corinth.6.12, *Omnia*, inquit, *mihi licent*. quibus verbis tollitur rerum mediarum diſcrimen. Sic 1.Corinth.10.25, *Omne*, inquit, *quod in macello venit, edite*: tollens Iudaica ciborum diſcrimina. Pueriliter ergo hallucinantur qui hanc ſententiam & alias eiuſmodi, vnius particulæ præſidio fulti, particulari electioni opponunt: de qua Rom. cap.9.17, & 11.7. & aliis infinitis locis. Hîc enim nõ eſt propoſitum Paulo de ſingulis hominibus agere, ſed diſcrimen tollere graduum ac dignitatum, itémque fidelium & externorum, vt ex ſequentibus liquet. Et ne quis à me quicquam hîc detortum clamitet, non modò ab Hebræis & Græcis, (qua de re ſatis cõſtare puto) ſed etiam à Latinis ſcriptoribus ſimili prorſus ratione hanc particulam vſurpari affirmo, ita videlicet vt genera ſingulorum, non ſingula generum, vt aiunt, complectatur. Sufficiat vnum hoc Ciceronis exemplum ex oratione pro Roſcio Amerino, *Non omnem frugem, neque omnem arborem in omni agro reperire poſſis.* Sic Virg. *Non omnis fert omnia tellus.* *

Ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων· ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.	2	Pro regibus & quibuſuis in eminentia conſtitutis: vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate & honeſtate.	2	*Pro regibus & omnibus qui in ſublimitate ſunt: vt quietam & tranquillam vitã agamus in omni pietate & caſtitate.*
Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,	3	Nam hoc bonum eſt & acceptum coram ſeruatore noſtro Deo,	3	*Hoc enim bonum eſt & acceptum coram ſaluatore noſtro Deo,*
Ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.	4	Qui quoſuis homines vult ſeruari, & ad agnitionem veritatis venire.	4	*Qui omnes homines vult ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.*

2 *Pro regibus*, ὑπὲρ βασιλέων. Reges & principes nominatim appellat, & quidem addita indefinita particula. Nã quot erant eo tempore magiſtratus, tot erant Eccleſiæ hoſtes, & penes Romanos infideles erat ſumma rerum. Itaque ambigi poterat num potius aduerſus illos quàm pro illis concipi preces oporteret. Iubet autem Paulus nominatim illos in precibus comprehendi. Sed quid ſi tum Iulianus apoſtata imperaſſet? nempe hic vnus erat ex eorũ numero pro quibus precandum non erat, Galat.5.12, & 1.Theſſ.2.16, & 2.Tim.4.14, & 1.Ioh.5.16. Diſtinguendi ſunt autem extranei, vel per ignorantiam peccantes, aut in moribus, aut in doctrina, ab iis qui planè, & quidem Dei ac Chriſti odio, à veritate deficiunt. Ergo tota ſeries argumenti huc nos deducit, vt τὸ καθόλου interpretemur nõ de ſingulis, ſed de omnibus indefinitè, i. de quibuſuis: & hactenus quidem vt tum pro domeſticis, tum pro extraneis preces in Eccleſia concipiantur. ¶ *Vt tranquillam.* ἵνα ἤρεμον. Omnino hoc pertinet ad participium ὄντων, Cõſtitutis. Argumentatur enim à fine quem ſpectauit Dominus quum in rebus humanis iſtos gradus diſtribueret; cui fini nos ſubſeruire prorſus oporteat, niſi velimus θεομαχεῖν, ac proinde ipſi nobis perniciem accerſere. Quum igitur magiſtratus ideo conſtituti ſint à Domino vt omnium rerum ipſiúſque adeo religionis εὐταξία per eos conſeruetur, quid aliud certiore fide ac maiore contentione petere debemus à Deo quàm vt principes, ſiquidem boni ſint ac pij, conſeruet; ſin verò mali ſint, bonos efficiat, populorũ miſertus quos illo flagello longè duriſſimo caſtigat? Hoc, inquam, eſt Pauli longè grauiſſimum argumentum. Nam ſi (vt quidam faciunt) hæc referas ad verbũ ποιεῖσθαι, *fiant*, quaſi iubeat Paulus idcirco concipi preces pro regibus vt noſtræ tranquillitati conſulamus: verè quidem, ſed tamen non aptè colligeret Apoſtolus. Aſſumeret enim pro hypotheſi idipſum de quo quæritur, nẽpe an rogare pro principibus qui non modò non norunt, ſed etiam perſequuntur Eccleſiam, ad publicam Eccleſiæ concordiam ſpectet. Hoc, inquam, pro confeſſo Paulus aſſumeret ſi illo modo argumentaretur, ideóque non aptè colligeret. Nam excipere potuiſſet aduerſarius, contraria prorſus ratione, non poſſe melius conſuli paci Eccleſiæ quàm ſi Deum aduerſus principes interpellet à quibus ipſa opprimitur: vti ſub Iuliano factum eſſe Eccleſiaſtica hiſtoria meritò teſtatur. Huic verò obiectioni nullus locus relinquetur ſi Paulum dicamus à generali fine conſtituti magiſtratus argumentari: vt probata illa hypotheſi, nectat argumenti cõcluſionem, Pro quibuſuis igitur principibus orandum eſſe. Nobiliſſimus autem eſt hic locus non modò aduerſus Anabaptiſtas & cæteros omnes fanaticos qui magiſtratum tollẽdum cenſent, ſed etiam aduerſus crudeliſſimam illam charitatem Academicorum, qui nuper irrepſerunt, & in veræ religionis perturbatores nullum ius magiſtratibus cõcedunt: quum hîc diſertè fiat mentio τῆς εὐσεβείας, id eſt, iuſti ac legitimi cultus, cuius vnius præ cæteris rebus vindices & aſſertores pios magiſtratus eſſe oporteat: adeo quidẽ vt quoties neceſſe fuerit vel religionem vel pacem ciuilem amittere, quicunque principes illam iſti nõ antepoſuerint, grauiſſimo ſcelere ſeſe ſcientes ac prudentes obligent: nedum vt factioſis hæreticis impunè liceat Eccleſiaſticam diſciplinam deridere. ¶ *Et honeſtate*, καὶ σεμνότητι. Complectitur hoc nomen omne officij genus quod vigere in mutuis hominum commerciis debet, vt nihil turpiter aut indecorè, nihil denique flagitioſè fiat. Cicero, *In officio colendo*, inquit, *ſita eſt honeſtas omnis: & in negligendo, turpitudo.* Itaque τὸ καλὸν obiectum eſt τῆς σεμνότητος: quum alioquin hoc nomine ſignificetur honeſta quædam morum grauitas, quæ reuerentiam conciliat: quæ ſignificatio huic etiam loco non malè conuenit. Vulgata, *Caſtitate*, nimium anguſtè, vt alibi ſæpe.

4 *Qui quoſuis homines*, ὃς πάντας ἀνθρώπους. Id eſt, qui ſublato diſcrimine, quoſuis etiam alieniſſimos ab Euangelio homines vult ſeruare: ſiue, qui Eccleſiam ſuam ex quorumuis hominum genere congregat. Noſtrum eſt igitur pro quibuſuis precari, non autem iudicare abiectos à Deo quicunque nondum ad Eccleſiam acceſſerunt. Hanc germanam eſſe huius loci ſententiam res ipſa clamat, & experientia etiam conuincit, nempe iſta non ad ſingulos homines, ſed ad quæuis hominũ genera pertinere. Eſt enim ad concluſionem accommodanda probatio. Itaque planè aberrant à ſcopo qui ſingulis hominibus hoc Apoſtoli dictum accommodant, & noſtræ conſolationis fundamentum conuellunt. Non agimus de ſalutis cauſa: illam enim conſtat vno Chriſto niti gratis nobis exhibito, & per gratuitum fidei donum apprehenſo. Non agimus etiam de eo cur Deus aliquos damnet. nec enim aliunde petendum eſt exitium hominis quàm ab ipſius hominis corruptione, & corruptionis fructibus. Tota Scriptura hoc clamat, & qui aliter ſentit, anathema ſit. Sed hoc quæritur, an ſingulos homines Deus ſaluti deſtinarit per fidem ſeruandos: an verò etiam aliquos iuſto ſuo iudicio condemnandos. At quorſum hoc quęritur? Quia hucuſque nos ſubuehit Spiritus ſanctus, nempe quoties ita facere neceſſe eſt, ab inhærentibus cauſis ad ipſum vſque Dei propoſitum conſcendens, tum in electis tum in reprobis. Apertæ verò blaſphemiæ fuerit exiſtimare curioſas, ſpinoſas, inutiles quæſtiones à Spiritu ſancto nobis explicari. Certè fruſtra prædicatur iuſtificatio ex fide, niſi fidei ſubſternatur electio certa & conſtans, electio verò ſine oppoſito membro nec conſtitui poteſt, nec ita etiam conſiderari vt par eſt. Denique niſi hæc quæſtio explicetur, tota Chriſtiana religio corruat neceſſe eſt. Nam qui hoc Pauli dictum ad ſingulos homines contendunt pertinere, huc delabantur

neceſſe eſt vt vel Pelagianum arbitrium hominis, vel vniuerſalem (id eſt ad ſingulos homines pertinentem) gratiam ſtatuant. Pelagianum arbitrium voco non quod ſit ſpontaneum, (ita enim concedo) ſed quod in vtranuis partem ſua ſponte ſine gratia ferri poſſit. Hoc igitur qui conſtituunt, vel Pelagiani ſunt, ſi naturalem faciant gratiam: vel Semipelagiani, ſi cum natura faciant concurrere gratiam, quæ infirmam naturam adiuuet. Cum neutris verò mihi quicquam negotij eſſe volo. Sin verò gratiam quandam vniuerſalem ſtatuas ad ſingulos pertinentem, quæro quam gratiam intelligas? Nam de gratia hîc agimus quæ ad Chriſtum ducit, extra quem non eſt ſalus: quam ſicui negat, alicui concedit Deus, gratia illa vniuerſalis hoc ipſo tollitur: ſin verò guſtum eius aliquem ſingulis tribui dicamus, primùm omnium ipſa omnium ſeculorum experientia falſum id eſſe coarguit. Deinde quæro, parémne primum illum gratiæ guſtum faciamus, an imparem? Si imparem, iterum ab vniuerſali gratia diſceditur: ſin verò parem, vnde tam impar effectus? Ex eo, dices, quòd iſte oblatam amplectitur, hic verò repudiat. Ergo, inquam, vel impar fuit gratia, (fuiſſet enim æquè vterque ſanatus, & ad amplectendam gratiam pari efficacia impulſus) vel impar erat naturæ corruptio. quod ſi quis ſtatuat, iam in Pelagianiſmum reciditur. En vides, lector, quibus laqueis ſe induat quorundā hominū curioſa modeſtia: vt alias blaſphemias omittam quæ ex hac ipſa doctrina neceſſariò conſequuntur, de quibus alibi dictum eſt à nobis.

	Εἷς γὰρ Θεὸς, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς·	5	Vnus enim *eſt* Deus, vnus etiam mediator Dei & hominū, ¨homo Chriſtus Ieſus:	5	*Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum, homo Chriſtus Ieſus:*
	Ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις.	6	¨Qui ſeſe ipſe dedit redemptionis pretium pro quibuſuis, ¨*Chriſtus inquam*, teſtimonium illud ſuis temporibus *deſtinatum.*	6	*Qui dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus, cuius teſtimonium temporibus ſuis confirmatum eſt.*
2.Tim 1.11	Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος, (ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι) διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.	7	‖Cuius conſtitutus ſum ego præco & Apoſtolus, (veritatem dico, ¨per Chriſtum, ¨non mentior) doctor *inquam* Gentium ¨cum fide ac veritate.	7	*In quo poſitus ſum ego prædicator & Apoſtolus (veritatem dico, nō mentior) doctor Gentium in fide & veritate.*
	Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.	8	Volo igitur viros precari ¨in quouis loco, ¨puras manus attollentes ¨abſque ira & diſceptatione.	8	*Volo ergo viros orare in omni loco, leuantes puras manus, ſine ira & diſceptatione.*

---

* 5 *Homo, ἄνθρωπος.* id eſt, is homo qui vocatur Chriſtus Ieſus, Verbum Dei videlicet factum caro, Homo videlicet factus. Nam alioquin nullus ad eum aditus nobis pateret, nedum ad ipſam diuinitatem. Aſſumpſit autem naturam, qua non certo hominum generi, ſed tum Iudæis tum Græcis coniungitur. Nullum ergo genus hominum debemus à Chriſti Eccleſia alienum putare. Iam verò nō potes ad ſingulos homines hoc transferre, quū ipſe Chriſtus diſertè teſtetur ſe non rogare pro mundo, id eſt, pro iis quos Deus ipſi non eſt daturus, ac proinde quorum cauſa non venit: alioquin, vt ſacerdotis officio planè fungeretur, pro ſingulis oraret. Hoc tamen interim tenendum eſt, ideo damnari homines quòd tenebras magis dilexerint quàm lucem. Eſt enim reprobationis propoſitum ab ipſius exequutione (id eſt, damnatione) diligenter diſtinguendum: quum pro occulta, ſed tamen iuſta, ſua voluntate Deus reprobet, qui tamen damnationi deuotos nonniſi propter cauſas in ipſis hærentes damnat.

6 *Qui ſeſe ipſe dedit, ὁ δοὺς ἑαυτόν.* Vel etiam, *Qui ſe ipſum*, vel *qui ſe ipſe dedit.* Nam inter hæc dicendi genera nonnihil intereſt. Quum enim dicimus, Chriſtus dedit ſeipſum, intelligimus Chriſtum nō aliam victimam quàm ſeſe obtuliſſe: at quum dicimus Chriſtus ipſe ſe dedit, ſignificamus non modò nullam aliam oblatam victimam, ſed etiam à nullo alio quam ipſo fuiſſe oblatam, vt idem fuerit pontifex, qui & victima. Itaque duplici ſacrilegio tenentur qui vel alia victima Deum placari, vel ab alio ſacerdote quam ab eo offerri eam potuiſſe putant, nedum vt hodie poſſit. At iſta, inquiunt, oblatio eſt ἀναίμακτος. Rectè ſané: ergo expiatoria non eſt, quum abſque ſanguinis effuſione non fiat remiſſio, Heb. 9.22. ¶ *[Chriſtus inquam,] teſtimonium illud ſuis temporibus [deſtinatum,]* τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις. Vulgata, *Cuius teſtimonium ſuis temporibus confirmatum eſt.* Sed multi veteres codices nō habent *Cuius confirmatum eſt.* Eraſmus, *Vt eſſet teſtimonium ſuis temporibus.* quæ interpretationes nec Græcis reſpondent, nec commodam habent explicationem. Sed magis etiam hunc locum detorſit Caſtellio, qui hæc coniunxit cum ſequentibus in hunc modum, *Quam ad rem ſuis temporibus teſtandam ego præco ſum & Apoſtolus conſtitutus.* Inde porro nata eſt difficultas, quòd alij, vt iſta connecterent cum præcedentibus, ſubaudiendum putarunt prouocabulum οὗ, & præterea verbum ἐβεβαιώθη vel ἀπεδείχθη, quomodo vertit Vetus interpres. quo etiam ſenſu Syrus ſuppleuit *Euenit.* Alij ſubaudiendam putarunt præpoſitionem εἰς, vt vertit Eraſ. qui tamen in annotationibus vidit appoſitionem eſſe, ſed quàm non ſatis aptè applicuerit. Alij denique ἰδίοις καιροῖς cōnectunt cum verbo ſequente, nempe ἐτέθην. quæ omnes interpretationes mihi quidem non probantur. Eſt autem plana conſtructio, adeo vt ne ellipſi quidem indigeat: cohærens vel cum Χριστὸς Ἰησοῦς, (quod vt planius eſſet, repetij Chriſti nomen per epanalepſin) vel cum proxima ſententia, vt vertas, *[Quod eſt] teſtimonium illud ſuis temporibus deſtinatum.* Nam & Chriſtus dicitur μαρτύριον, de quo videlicet teſtati ſint omnes Prophetæ: & quòd Chriſtus ſeſe pro quorumuis hominum redemptione obtulerit, illud ipſum eſt teſtimonium quod ſuis temporibus erat deſtinatum. Eſt autem καιροῖς ἰδίοις tertio caſu poſitum, vt, Cōſules extremo hoc anno magiſtratum ineuntes, ſequenti anno lectos dixeris. Illud igitur Hebræi exprimerent addito ל, & nos vernaculo ſermone diceremus *pour ſa ſaiſon*, vel, *pour certaine ſaiſon.* quod vt planius eſſet, addidi participium. Mihi tamen (vt dicam quod ſentio) magis placeret legere τὸ μυστήριον, id eſt, myſterium illud, ſiue arcanum: quanuis id in vno tantùm vetere codice deprehenderim. Video enim crebrò hanc ſententiam totidem penè verbis repeti, vt Rom. 16.25, Epheſ. 3.9. Coloſſ. 1.26, Tit. 1.2 & 3, 1. Pet. 1.20. vbi vel myſterij, vel retectionis, vel vtriuſque fit mentio. Sed & infrà, 3.16, hoc ipſum dicitur μυστήριον. Quanquam hoc ipſum μυστήριον dici poteſt μαρτύριον, tum quatenus plenam diuinæ erga nos beneuolentiæ fidem facit, tum etiam quatenus id teſtificati ſunt Prophetæ.

7 *Per Chriſtum, ἐν Χριστῷ.* Vetus interpres hoc non legit, & in tribus vetuſtis libris Græcis deeſſe comperimus. Videtur autem additum ex Rom. 9.1, vbi etiam hanc formulam expoſuimus. ¶ *Non mentior, οὐ ψεύδομαι.* Hebraicus pleonaſmus, de quo diximus Iohan. 1.20. Magna tamen eſt eius emphaſis, vt tum ex hoc loco, tum ex aliis multis omnino appareat hanc epiſtolam, quanuis Timotheo ſit inſcripta, tamen Epheſiis, atque adeo Aſiaticis omnibus Eccleſiis potius quàm ipſi Timotheo ſcriptam: in qua nimirum tum miniſtri omnes, tum verò greges ipſi abſolutam haberent officiorum ſuorum deſcriptionem. ¶ *Cum fide & veritate, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.* Id eſt, fidelis ac ſincerus. Fidem autem ad ſanam eámque perſuaſam doctrinam refero: veritatem ad ipſius ſinceram integrámque functionem. Vulgata, *In fide & veritate*, quod etiam non diſplicet: vt ſignificetur ſacri miniſterij ſumma & ſcopus.

8 *In quouis loco, ἐν παντὶ τόπῳ.* His verbis tollitur Hieroſoly-

roſolymitani templi circunſtantia legalis,& iſta reſpondēt verbis Malach.1.11, & Iohan.4.21. Omnem tamen locum intellige ſacris cœtibus deſtinatum. Agit enim Paulus de publicis precibus in communi conuentu, vt in toto orbe terrarum pura hęc ſacrificia Deo offerantur, de quibus apud Malachiam agitur. Itaque mihi videtur Paulus Legalibus cæremoniis veram purificationem opponere.

¶*Puras*, ὁσίους. Vel *ſanctas*. Ad verbū, puri attollentes manus. Malo tamen ὁσίους Atticè fœmineo genere accipi pro ὁσίας, vt verſu 9, κοσμίῳ pro κοσμίᾳ, ſed eadem tamen manet ſententia, vtrouis modo legas. Cæterùm manuum ſublationē poſuit pro inuocatione, i. ſignum pro reipſa: quę formula ſæpe occurrit in Prophetis, vt Eſa.1.15. ¶*Abſque ira & diſceptatione*, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Iram refero ad omnes offenſiones animi quæ prohibeant quominus bona conſcientia poſſimus Deum inuocare, vt Mat.5.23. ſub qua ſpecie etiam comprehendo reliquas iniurias quibus affici poteſt proximus, de quibus Eſaias 1. 15 & 16. Διαλογισμὸν autem puto declarare τὴν διάκρισιν, i. dubitationem illam quæ fidei repugnat ex diametro: qua de re Iac.1.6. Ita enim ſuis omnibus numeris conſtabit ea puritas ac ſanctimonia quæ ad ritè precandum requiritur.

9	Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ·	‖Itidem & mulieres amictu ¨honeſto, cum verecundia ¨& modeſtia ornare ſeſe, non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioſo veſtitu:	9	*Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & ſobrietate ornantes ſe, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veſte pretioſa:*	2.Pet.2.3
10	Ἀλλ' (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν.	Sed (¨quod decet mulieres pietatem in Deum ſpondētes) operibus bonis.	10	*Sed (quod decet mulieres promittentes pietatē) per opera bona.*	
11	Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ.	Mulier cum ſilentio diſcito cum omni ſubiectione.	11	*Mulier in ſilentio diſcat cum omni ſubiectione.*	
12	Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.	‖Mulieri enim docere non permitto, ¨neque auctoritatem vſurpare in virum, ſed *mando* vt ſit in ſilentio.	12	*Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, ſed eſſe in ſilentio.*	1.Cor.14.34
13	Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη· εἶτα Εὔα.	‖Adam enim prior formatus eſt: deinde Eua.	13	*Adā enim primus formatus eſt: deinde Heua.*	Gen.1.27
14	Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε.	Et Adam ¨non fuit ſeductus: ‖ſed mulier ſeducta, ¨cauſa trāſgreſſionis fuit.	14	*Et Adam non eſt ſeductus: mulier autem ſeducta, in præuaricatione fuit.*	Gen.3.6
15	Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.	Seruabitur tamen ¨liberos gignendo, ſi ¨manſerit in fide ac charitate, & ſanctificatione cum modeſtia.	15	*Saluabitur autem per filiorum generationem, ſi permāſerint in fide & dilectione, & ſanctificatione cum ſobrietate.*	

9 *Honeſto*, κοσμίῳ. Id eſt decenti ac conuenienti. Neque enim ſordidatas eſſe vult, neque rurſus meretricio cultu: ſed eo habitu qui animum optimè compoſitum teſtetur. Huc pertinent illi Antiphanis verſiculi. Μὴ ὄμμασιν τὸ σῶμα λαμπρύνειν θέλε, Ἔργοις δὲ καθαροῖς καὶ τρόποις τὴν καρδίαν. ¶*Et modeſtia*, καὶ σωφροσύνη. Vulg. *Sobrietate*. Eraſm. *Caſtitate*. Neutrum mihi ſatis placet: puto enim hîc commendari habitum, qui frugi, prudentem, grauem, moderatam matremfamiliâs deceat.

10 *Quod decet*, ὃ πρέπει. Hoc omnino (vt mihi videtur) parentheſi includendum eſt, vt δι' ἔργων ἀγαθῶν cohæreat cum κοσμεῖν. Opponit enim bonorum operum ornatum auro & margaritis. Dicemus autem de verbo ἐπαγγέλλεσθαι infrà, 6.21, quod verto *Spondentes*. Vulgata, *Promittentes*. Eraſmus, *Profitentes*.

13 *Neque auctoritatem vſurpare*, &c. οὐδὲ αὐθεντεῖν, &c. Huc pertinent elegantes hi Philemonis verſiculi.

Ἀγαθῆς γυναικός ἐστιν, ὦ Νικοστράτη,
Μὴ κρείττον' εἶναι τἀνδρὸς, ἀλλ' ὑπήκοον.
* Γυνὴ δὲ νικῶσ' ἄνδρ', ἐστὶν κακὸν μέγα.

Eſt autem τὸ αὐθεντεῖν idem atque κυριεύειν. Rom.7.1. quod ei tribuitur, cuius nutu & voluntate ratum eſt quod geritur: quod Hebræis declaratur verbo משל [*Maſſal*.]

14 *Non fuit ſeductus*, οὐκ ἠπατήθη. Seductus certè fuit, ſed ipſius mulieris opera, quæ hac in parte fuit Satanæ organon, ideóque meritò hac quoque ratione viro debet eſſe obnoxia, qua pœna Deus etiam ipſe illam multauit.

¶ *Cauſa tranſgreſſionis fuit*, ἐν παραβάσει γέγονε. Vulgata, *In præuaricatione fuit*, nimium obſcurè. Eraſmus, *Obnoxia facta eſt tranſgreſſioni*: non expreſſa Pauli ſententia, etiamſi exponas vt vulgò ſolent, Euam videlicet factam eſſe tranſgreſſionis ream. Atqui hæc expoſitio mihi videtur iners & frigida. Malui igitur ἐν παραβάσει accipere pro εἰς παράβασιν, vt Eua ſeducta fuiſſe dicatur vt Adamo eſſet peccandi cauſa. Ita enim vberior eſt ſententia, & melius cohærens.

15 *Liberos gignendo*, διὰ τῆς τεκνογονίας. Id eſt, ἐν τῷ τεκνογονεῖν. Nam διὰ non aliud declarat hoc in loco quàm ἐν, ſtatum videlicet ipſum in quo ſit mulier: vt δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ, Rom.4.11. Neque quicquam eſt magis vſitatum hac ſignificatione, vt δι' ἡμέρας, interdiu, διὰ βίου, δι' αἰῶνος, per totam vitam. qua ſignificatione Homerus cum quarto caſu dixit, Ἀμβροσίην διὰ νύκτα. Hoc certè miror pleroſque veteres non conſideraſſe: qui quum exiſtimarent hæc poni ἀπολογικῶς, quaſi nimirum cauſa aperiretur per quam ſeruari poſſit mulier, mirum quàm hîc ſe torſerint: quum illis potius explicanda fuerit cauſa cur potiſſimum Apoſtolus fecerit huius conditionis mentionē, non per quam, ſed in qua ſeruari poſſit mulier. Cauſa verò manifeſta eſt, vt rectè annotauit doctiſſimus interpres. Fecerat enim eius pœnæ mentionem qua multata eſt mulier propter deceptum hominē. Iam verò hæc pœna pręcipuè matrimonij coniunctionem, ac præſertim ferendi, gignendi, educandi fœtus moleſtias continet. Itaque quū nunc vellet illi pœnæ conſolationem aliquam ſubiicere, ne in matrimonij moleſtiis ſolam pœnam cōtemplentur mulieres, non potuit aliunde quàm ex ea ipſa pœna commodius conſolationis argumentum ſumere. quaſi dicat, iniri poſſe rationē qua mulier in eo ipſo onere quod peccati pœna eſt, aliquod mali remediū inueniat: puta ſi moleſtias illas ita ſuſtinuerit vt fides, charitas, ſanctimonia, modeſtia denique omnis in ipſa eluceat. Vulg. & Eraſ. *Per liberorum generationem*. Siquis autem manifeſtè cognoſcere voluerit, quo ſpiritu actus fuerit Origenes, legat quæ in hunc locum ſcripſit tractatu in Matth.29. ¶*Manſerit*, ἐὰν μείνωσιν. Vulgata & Eraſmus, *Si manſerint*. Nam certè verbum numero multitudinis poſitum eſt, ſummo codicum omnium conſenſu. Sed quum agatur de mulierum officiis per ſe, non autem de educatione liberorum, neque etiam τέκνων nomen poſſit commodè repeti ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non dubito quin hallucinati ſint qui hoc retulerunt ad liberorum ipſorum fidem & cæteras virtutes. Nam quid ſi ij non manſerint in his virtutibus, quanuis ſedulò educati? Deinde, quis hanc curam non potius exiſtimet maxima ex parte ad patres pertinere? Poſtremò nomen σωφροσύνης, & conſolatio ipſa mulieribus propriè deſtinata, ſatis oſtendunt hoc eſſe potius de ipſis vxoribus accipiendum. Cur autem ad pluralem numerum repentè tranſiret Apoſtolus, hæc cauſa fuit, quòd in genere diſſerat de omniū vxorum Chriſtianarum officio.

	Κεφάλαιον γ.		Cap. III.		Cap. III.
	Πιστὸς ὁ λόγος, Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.	1	Certus eſt hic ſermo, Si quis ⁖ epiſcopatum ⁖ appetit, ⁖ præclarum ⁖ opus deſiderat.	1	*Fidelis ſermo, Siquis epiſcopatum deſiderat, bonum opus deſiderat.*
Tit 1.6	Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλαιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν·	2	‖ ⁖ Oportet igitur epiſcopum irreprehenſum eſſe, ⁖ vnius vxoris virum, vigilantem, ⁖ temperantem, compoſitum, hoſpitalem, ⁖ aptum ad docendum:	2	*Oportet ergo epiſcopum irreprehenſibilem eſſe, vnius vxoris virum, ſobriũ, prudentem, ornatum, hoſpitalem, doctorem:*
	Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ· ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον·	3	Non ⁖ vinoſum, non ⁖ percuſſorem, ⁖ non turpem quæſtum facientem: ſed ⁖ æquum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia:	3	*Non vinolentum, non percuſſorem, ſed modeſtũ: non litigioſum, non cupidum:*
	Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος·	4	*Qui* ſuæ domui ⁖ bene præſit, qui liberos contineat in ſubiectione cum omni ⁖ honeſtate:	4	*Sed ſuæ domui bene præpoſitum, filios habentem ſubditos cum omni caſtitate:*

IN CAPVT III.

1 *Certus*, πιστός. Hac præfatione ſolet aliquoties in his duabus epiſtolis Paulus ſibi audientiam facere. Contrà verò cenſet Chryſoſtomus his verbis claudi ſuperiorem ſermonem: quod non probo, quum aliquoties Paulus ſic multos locos inchoet. ¶ *Epiſcopatum*, τῆς ἐπισκοπῆς. Sic vocat tum docẽdi tum gubernandi munus in Eccleſia, vt diximus Philipp. 1. 1. ¶ *Appetit*, ὀρέγεται. De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum eſt in Eccleſia: ſed in genere, de animo & ſtudio ad Dei Eccleſiam iuuandam comparato, quando & vbicunque Domino viſum fuerit. Itaque vel hoc vnum indicat, quàm Apoſtolica ſit ea Eccleſia, in qua non aliter liceat quàm per ambitũ & manifeſtã nõ dico petitionẽ, ſed emptionẽ, gradum vllũ adipiſci: adeo quidẽ vt nullũ ſit hodie lucroſius forenſium contentionum genus, dum hoc pene vnũ quæritur, quis cæteros anteuerterit. Et iſtos, quæſo, non pudet, Eccleſiæ nomen ſibi vindicare? ¶ *Præclarum*, καλοῦ. Id eſt, præclarum, ac proinde arduum, ſiquod aliud vſquam eſt. Nam hîc valet in primis Græcorum illud prouerbium δύσκολα τὰ καλά: vt perappoſitè annotauit doctiſſimus interpres. Vulgata, *Bonum*. Eraſmus, *Honeſtum*, non expreſſa Pauli ſententia: neque enim conueniret ſequens illatio. Omitto ridiculam profanorum hominum diſtinctionem, qui non Græcæ linguæ rudes, ſed omnis & honeſtatis & religionis hoſtes, mõſtra denique potius quàm homines, hunc locum in ſuis illis impuris compotationibus cauillantur: quaſi ſcripſerit Apoſtolus, *Qui* epiſcopatum deſiderat, bonum opus deſiderat. Ita ſcilicet nonnullis ludus eſt ac iocus ſacroſanctum verbum Domini profanare. ¶ *Opus*, ἔργου. Quo pudore igitur epiſcoporum nomen vſurparint otioſi ventres? Manifeſtè verò Caſtellio corrupit hunc locum, qui conuertit καλοῦ ἔργου, *rem bonam*, & δεῖ οὖν, *debet autem*.

2 *Oportet igitur*, δεῖ οὖν. Quî fuerit Pauli ſucceſſor qui nihil minus curat quàm hoc Oportet? Conferantur ad hoc exemplar Pontificum Romanorum vitæ, ita vt ab ipſiſmet perſcriptæ ſunt, & comperies quis eos in illam Apoſtolicam ſedem inuexerit. ¶ *Vnius vxoris virum*, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Ergo qui cõiugatos excludit ab epiſcopatu, quia coniugati ſint, Antichriſtum ſe prodit. Neque dicit Apoſtolus, *Qui fuerit*, ſed *Qui ſit*: quum verbum εἶναι repetendum ſit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ita diſertè loquatur Tit. 1. 6. Itaque ſicut ridiculi ſunt qui de vna Eccleſia hoc dictum accipiunt, ita etiam non fuerunt ſatis attenti qui ex hoc loco putarunt excludi ab epiſcopatu eos qui ſecundam vxorem poſt alteram mortuam duxiſſent: vt interim taceam de ipſis vxoribus poſtea tradi præcepta. Non excluduntur ergo qui continentiæ donum habent: ſed quòd rari eſſent illi, coniugatorum duntaxat fit mentio, & quidem dãnata expreſſè polygamia, vt rectè hunc locũ expoſuit Chryſoſt. Fuit enim illa ſemper in Oriente totáque Græcia adeo vſitata, vt etiam aliquando Athenis ſancita ſit, vt refert Laertius in Socrate. Sed inter bigamos & polygamos recenſendi ſunt non modò qui plures vxores ſimul haberent, verumetiam qui repudiata temere vxore aliam ducebant: eæque ſunt bigamiæ antiquis canonibus ſeuerè inhibitæ, adeo vt clericis vel iſtiuſmodi conuiuiis intereſſe non liceret. qua de re infrà dicemus, cap. 5. 9. Meritò igitur requirit Apoſtolus vt quiſquis ad functionem Eccleſiaſticam deligitur, ab iſtis omnibus maculis ſit purus, nempe vnius duntaxat vxoris vir, quum alioqui primis illis initiis non facilè ſtatim iſta licentia cohiberi potuerit, nec ſatis etiam commodè multa iam inita connubia dirimi. ¶ *Temperantem*, σώφρονα. id eſt, ſuis affectibus moderantem. Alij, Sanę mentis interpretantur: cui opponitur ὁ μαινόμενος, vt diximus Mar. 11. 15. Sed hoc non videtur cõuenire, quum ſatis per ſe intelligatur furioſos ad obeundum aliquod munus, nedum ſacrum & tanti momenti, non eſſe deligendos. Alij *Prudentem* vertunt, id eſt φρόνιμον, & certè talis eſſe non poteſt, qui non ſit temperans. In Vulgata verò editione duplex vnius vocis interpretatio in contextu legitur, nempe *Sobrium* & *pudicum*, quod poſterius maximè probat Hieronymus in epiſtolam ad Titum. Ego neutrum probo. ¶ *Aptum ad docendum*, διδακτικόν. Vulgata, *Doctorem*, διδάσκαλον. Sed multi ſunt doctores qui aptiores eſſent ad ſtiuam. neque hoc declarat Græca vox: ſatis enim per ſe intelligebatur epiſcopum vocari ad docendum. Annotat Hieronymus aduerſus Pelagianos libro primo, Vulgatam editionem tum habuiſſe, *Docilem*: pro quo ſubſtituit, *Qui docere poſſit*, vt Eraſmus obſeruauit.

3 *Vinoſum*, πάροινον. Id eſt vino quaſi aſſidentem, ſiue, vt explicat Syrus interpres, *Vini ſectatorem*. Vulgata & Eraſmus, *Vinolentum*: non ſatis rectè. Cæterùm Chryſoſtomus hoc vocabulo putat potius ſignificari ferocis ac temulenti ingenij homines quàm qui ſint ebrioſi. cui non aſſentior, quia mox Apoſtolus ipſe verſ. 8, interpretatur τὸν οἴνῳ πολλῷ προσέχοντα, *multo vino deditum*. Sed illud quidem vitium & alia multa oriri ex temulentia facilè concedo. ¶ *Percuſſorem*, πλήκτην. Hoc quoque Chryſoſtomus in iurgatores & eos qui lingua feriunt, dictum eſſe vult. Ego ſimpliciter malui interpretari. ¶ *Non turpem quæſtum facientem*, μὴ αἰσχροκερδῆ. Hieron. ad Heliodorum, ſatis infeliciter *Turpilucrum* vertit. Vel, non turpiter lucri cupidum, quod latius etiam patet. Vtcunque autem accipias, τὸ αἰσχρὸν & τὸ βάναυσον plurimum differunt. Illud enim nullum Chriſtianum decet nedum vt in paſtore ſit tolerabile: iſtud verò non dedignatus eſt etiam ipſe Chriſtus ad tempus, Mar. 6. 3. neque noſter Apoſtolus σκηνοποιός, Act. 18. 3, idem penè qui βυρσοδέψης, ſiquidem tentoria ex pellibus cõſuebantur. Sed hoc neque apud Syrum Interpretem, neque in Vulgata editione Latina & quinque manuſcr. codicibus Græcis, & in Hieron. ad Oceanum epiſtola legitur: & videtur comprehendi in ἀφιλάργυρον. ¶ *Aequum*, ἐπιεικῆ. Id eſt συγγνωμονικόν, cui opponitur ἀκριβοδίκαιος. qui ius ſuum pertinaciter tuetur: cuiuſmodi homines ſeſe contentioſos præbere conſueuerunt. Hoc autem accipe de eo iure de quo remittere aliquid poſſumus. Vulgata, *modeſtum*, impropriè.

4 *Bene præſit*, καλῶς προϊστάμενον. Vulgata *bene præpoſitum*, ineptè. Sed quid Pſeudambroſio facias qui *Domum ſuam* Corpus interpretatur, & Hieronymo qui per filios λογισμούς, per filias τὰς πράξεις intelligit, vt hæc ad ſuum illum cælibatum detorqueant?

¶ *Honeſtate*, σεμνότητος. Vulgata, *Caſtitate*. Eraſ. *Reuerentia*. Vide ſuprà, 2. 2.

5	(Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;)	(Nam ſiquis propriæ domui præeſſe neſcit, quomodo Eccleſiam Dei curabit?)	*(Siquis autē domui ſuæ præeſſe neſcit, quomodo Eccleſiæ Dei diligentiam habebit?)*	
6	Μὴ νεόφυτον· ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρῖμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου.	Non ¨nouitium, ne inflatus ¨in criminationem incidat diaboli.	*Non neophytum: ne in ſuperbiam elatus in iudicium incidat diaboli.*	
7	Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν· ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου.	Oportet autem eum etiam bonum habere teſtimonium ab extraneis: ne in probrū incidat & laqueum diaboli.	*Oportet autem illum & teſtimonium habere bonū ab ijs qui foris ſunt: vt nō in opprobrium incidat & laqueum diaboli.*	
8	Διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς·	¨Diaconos itidem honeſtos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpem quæſtum facientes:	*Diaconos ſimiliter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum ſectantes:*	
9	Ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει·	Tenentes ∴ myſterium fidei ‖in pura conſcientia.	*Habentes myſterium fidei in conſcientia pura.*	Suprà, 1.19
10	Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν ἀνέγκλητοι ὄντες.	Atque hi etiam probentur prius, deinde miniſtrent, ſi ſint inculpati.	*Et hi autem probentur primùm, & ſic miniſtrent, nullum crimen habentes.*	
11	Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλαίους, πιστὰς ἐν πᾶσι.	∴Vxores itidem *oportet eſſe* honeſtas, non calumnioſas, ſobrias, fidas in omnibus.	*Mulieres ſimiliter pudicas, non detrahentes, ſobrias, fideles in omnibus.*	
12	Διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων.	Diaconi ſint vnius vxoris mariti, qui liberis rectè præſint, & propriis domibus.	*Diaconi ſint vnius vxoris viri, qui filiis ſuis benè præſint, & ſuis domibus.*	
13	Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	Nam qui bene miniſtrauerint, ¨gradum ſibi bonum acquirunt, & ¨multam libertatem per fidem quæ *eſt* in Chriſto Ieſu.	*Qui enim bene miniſtrauerint, gradum bonum ſibi acquirent, & multam fiduciam in fide quæ eſt in Chriſto Ieſu.*	
14	Ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρός σε τάχιον·	Hæc tibi ſcribo, ſperans fore vt ∴celerius ad te veniam:	*Hæc tibi ſcribo, ſperans me ad te venire citò.*	
15	Ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.	Quòd ſi tardius venero, vt noris quomodo oporteat in domo Dei verſari, quę eſt Eccleſia Dei viui, ∴columna & ſtabilimentum veritatis.	*Si autem tardauero, vt ſcias quomodo oporteat te in domo Dei conuerſari, quæ eſt Eccleſia Dei viui, columna & firmamentum veritatis.*	

---

6 *Nouitium*, νεόφυτον. Rectè notat Chryſoſt. Apoſtolum non dixiſſe νέον, *iuuenem*, ſed νεόφυτον, id eſt recens Eccleſiæ inſitum. Et obſeruãdum eſt Paulum ad Timotheum ſcribere in Aſia verſantem, vbi ex Gentibus neceſſe fuit pleroſque Eccleſiis præfuturos accerſere. Nec tamen propterea habenda etiam non eſt ætatis ratio. ¶ *In criminationem diaboli*, εἰς κρῖμα τοῦ διαβόλου. Vel, *In condemnationem diaboli*. Id eſt, ne ex eo ipſo quòd in eum gradum euectus eſt, occaſionem arripiat ſuperbiæ, quę ipſum euertat: atque ita in eandem condemnationem ruat atque ipſe diabolus. vel, nequid confidentius agat, vnde ipſius criminandi occaſio Satanæ præbeatur. Eraſmus ad calumniatores mauult referre, ſed coacta interpretatione, vt annotauimus etiam Epheſ. 4.27. Vulgata, *In iudicium Diaboli*. Iudicium autem ſæpe pro ipſo gubernandi iure accipitur, vt poſſit etiã explicari, In iudiciũ, i. in ius & poteſtatē.

8 *Diaconos*, διακόνους. Hi ſunt qui pauperum curam habebant. de quibus diximus Philipp. 1, & alibi ſæpe.

9 *Myſterium fidei*, μυστήριον πίστεως. Id eſt, Euangelicam doctrinam, quæ vere ſanè dicitur μυστήριον quod caro & ſanguis non reuelet. Diaconorum enim erant nonnullæ etiam in docẽdo partes quoties neceſſe fuiſſet, vt ex Stephano & Philippo apparet. Ridiculum eſt autem quod adfertur à nonnullis, hoc poſſe ad taciturnitatem referri.

11 *Vxores*, γυναῖκας. Vxores videlicet epiſcoporum & diaconorum. Quorſum enim pręcepta de aliis repeteret? De viduis autem paulo pòſt aget ſuo loco. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit *Mulieres*: & liquidò hinc quoque apparet, de epiſcopis aut diaconis qui vxores habere deſiiſſent, accipiendos non eſſe verſiculos 2 & 11.

13 *Gradum*, βαθμόν. Id eſt, decus ac dignitatem, vt accipitur nomen מעלה [*mahaleh*] ab Hebræis. vel ita ſignificat Apoſtolus in minoribus Eccleſiæ functionibus fideliter verſatos ad maiores poſtea meritò vocari, vt antiquiſſimis Canonibus cauetur: quem ordinem Nazianzenus eleganter, Oratione de patre ſuo, νόμον ἀκολουθίας πνευματικῆς appellat. ¶ *Multam libertatem*, πολλὴν παῤῥησίαν. Rectè omnino fiduciam intrepidam cum bona conſcientia coniungit: bonæ verò conſcientiæ fidem in Chriſto ſubſternit. Quid enim reformidet homo eiuſmodi? Opponuntur autem iſta iis quæ dixerat de criminatione, probro & laqueo diaboli: quòd iſta quoque diaconis perinde ac epiſcopis cauenda ſint.

14 *Celerius*, τάχιον. Comparatum abſoluti loco poſitum eſt, cuius tamen enallages hæc vis eſt vt nonnihil adiicere videatur ſimplici abſoluti ſignificationi. Vide Ioh. 13.27, & Act. 25.10, & 2. Tim 1.17 & 18.

15 *Columna & ſtabilimentum*, στῦλος καὶ ἑδραίωμα. Hoc intellige hominum reſpectu, non autem ſimpliciter. nam alioquin ipſum hoc firmamentum lapide illo angulari nititur, vt dictum eſt Epheſ. 2.20. Cur igitur, dices, hæc epitheta tribuit Eccleſiæ? Quia videlicet non alibi habitat Dei veritas in mundo. Eccleſia enim eſt quæ filios Dei gignit & educat per verbi Dei prædicationem, & vere bonorum operum exempla. Alibi tenebræ, mendacia, errores, impoſturæ, ſuperſtitiones, vertiginis & ſtuporis ſpiritus, omnes denique corruptelæ omnia latè poſſident: ex quorum collatione intelligi demum poteſt quid veritatis nomine ſignificetur. Sunt autem multis modis inepti & impudentes qui ex hoc loco ita amplificant Eccleſiæ auctoritatem quaſi veritatē ipſa gignat, ac inſtar primi fundamenti ſuſtineat: quum, vt antè dixi, Eccleſia ipſa alio fundamento, id eſt, Chriſto nitatur: nec procreatrix, ſed teſtis ſit duntaxat, altrix & conſeruatrix veritatis inter homines: vt ipſa à verbo, nō contra verbũ ab ipſa pendeat. Deinde quũ iſti veritatē à verbo Dei ſeparent, quis nō videt eos quaſi in aëre ædificare, & veritatis nomē vanitati ac mendacio imponere? Pręterea quàm abſurdũ illud eſt, Eccleſiã Dei certo loco certiſq. perſonis more Iudęorum, affigere? quaſi ſcilicet captiuũ Spiritum ſanctũ teneant, ac non diſertè Dominus vbiq. iſtum externũ ſplendorē iudicarit Eccleſię ſuæ ex diametro repugnare. Niſi fortè voluẽ

vel Eccleſiæ priuilegia nunc eſſe amplificata,vel cócilium illud Hieroſolymitanum in quo damnatus eſt Chriſtus, columnam fuiſſe veritatis:quaſi denique Paulus ipſe paulo antè non ſit teſtatus , filium illum perditionis in medio ipſo Dei templo ſeſſurum. In eo verò ſeſe quibuſuis deridendos acuti iſti ſophiſtæ propinant , quòd in aſſerendis ſuis mendaciis τὸ κρινόμενον aſſumant pro confeſſo.Parendũ eſt inquiunt, his & illis decretis.nã Eccleſia ita conſtituit. Deinde Eccleſiã non veris modò ſed etiam ementitis titulis exornant.Demum proferunt ius canonicũ,conciliabula,conſuetudinẽ.Denique bona etiam (quod aiunt)intentione quiduis quum libuit comminiſcuntur,vt olim in concilio Carthaginienſi Romanus Pontifex factitauit. Ita ſibi acutè videntur omnia concluſiſſe. Atqui,boni Patres, hunc laborem vobis effugere licuit. neque enim Eccleſiæ Dei auctoritatẽ detrahimus , in qua vna regnare Dei veritatẽ dicimus:ſed hoc quęritur in quo vobis laborandum erat,Sitne Eccleſia quæ vno capite nõ eſt cõtenta:quæ nõ verbo Dei , ſed traditionibus hominum & conſuetudinibus ſæpe etiam falſiſſimis nititur: quæ verbi Dei lectione pleriſque interdicit: quæ inauditam omnibus ſeculis idololatriam omni crudelitatis genere defendit: quæ Eccleſiaſtica omnia munera publicè quibuſuis emptoribus proſtituit : quæ Chriſto alios mediatores ſubordinat : quæ Chriſto corpus inuiſibile & immẽſum affingit: quæ Chriſti oblationem vnicam & æternam iterat:quę liberum arbitrium gratiæ adiungit:quæ veteres canonas, vetera cõcilia,Patres quos ſe venerari ſimulat, palàm tamen imperitis illudens, conculcat : quæ Spiritum ſanctum publicis omnium confeſſione cinædis affigit.Hæc quærimus, boni Patres, an ſit Eccleſia. nam mores nondum attingimus. Hæc & alia eius generis infinita primùm expedite:deinde tempus fuerit de Eccleſiaſticæ auctoritatis regundis finibus(id eſt de iis quę ad vos nihil prorſus pertinent)diſputare.Quanquam (vt opinor)nihil ſeriò agitis. Quis enim meretricem crediderit de pudicitia ſeriò diſſerere.

Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.	16 Et ſine controuerſia magnũ eſt pietatis ¨myſterium: ¨Deus conſpicuus factus eſt in carne, ¨iuſtificatus eſt in Spiritu, ¨cõſpectus eſt ab Angelis , prædicatus eſt Gẽtibus, fides illi habita eſt in mundo, ¨ ſurſum receptus eſt in gloriam.	16 *Et manifeſtè magnum eſt pietatis ſacramentum, quod manifeſtatum eſt in carne , iuſtificatum eſt in ſpiritu, apparuit Angelis,prædicatum eſt Gentibus,creditum eſt in mũdo, aſſumptum eſt in gloria.*

16 *Myſterium*,μυστήριον.Id eſt arcanum. Vulgata,*ſacramentum.* Hîc igitur mirum eſt Romanẽſes nouum aliquod ſacramẽtum non ſtatuere, ſicut fecerunt in matrimonio. Quàm meritò verò arcani nomen ſit à Paulo vſurpatum, ex his apparet quæ ſubiiciuntur. nam ea certè non hominum modò, ſed etiam Angelorum captum infinitè ſuperant. ¶ *Deus conſpicuus factus eſt in carne*,Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί.Vix alius locus eſt in quo omnia redemptionis noſtræ myſteria vel magnificentius vel planius explicentur: vt non mirum ſit fœdè fuiſſe à Diabolo deprauatum : cui ſanè hac in parte (dicam enim liberè quod res eſt) ſuam operam imprudens quidem (ſic enim arbitror) ſed ſuam operam tamen Eraſmus commodauit: ita videlicet profitens Chriſti diuinitatem vt tamen pro viribus paſſim conetur luculentiſſima & certiſſima quæque eius teſtimonia nobis extorquere. Exemplo ſit hic locus. Vetus interpres pro Θεὸς legit ὃ,vt qui conuerterit, *Quod manifeſtum eſt in carne.* quod & ipſum tamen ad Chriſtum commodiſſimè aptari poteſt,qui μετωνυμικῶς Myſterij nomine ſit ſignificatus. Verùm repugnãt perpetuo conſenſu omnes Gręci codices,& (vt mox dicemus) res ipſa poſtulat vt de ipſa Chriſti perſona hoc accipiamus. Eraſmo tamen magis placet veteris interpretis lectio, & quidem non ad ipſum Chriſtum, ſed ad Euãgelij prædicationem accommodata. Audiamus ergo quid dicat. *Mihi*,inquit,*ſubolet Deum additum fuiſſe aduerſus hæreticos Arrianos.* At mihi Bezæ non dubium eſt, Dei nomen ſublatum fuiſſe ab iis qui vel diuinitatem Chriſti, vel vtriuſque naturæ vnionem iam inde ab ipſo conceptionis momento negabant. quæ tamen ipſorum impudentia manifeſtè coargui poteſt ex iis quæ ſequuntur. *Iam*,inquit Eraſmus,*agit aduerſus Iudæos,qui pro gratia Chriſti conabantur Legem obtrudere.* Vnde verò iſtud colligitur ? Nam certè nuſquam hoc exprimitur, niſi quòd in genere meminit fabularum & genealogiarum.*Myſterium*,inquit,*vocat prædicationem Euangelij,prius occultam & ignotam mundo,nunc verò manifeſtatam in vniuerſo mundo.* Atqui non dicit Paulus,μυστήριον ἦν, vel ἐγένετο, id eſt myſterium erat,vel fuit,ſed μυστήριόν ἐστι,myſterium eſt. Deinde quid hoc rei eſt, In carne,id eſt in vniuerſo mundo ? quis hanc interpretationem ferat ? Itaque mox ad ſe redit, & *In carne* interpretatur *Per carnem*, id eſt *per Chriſti humanitatem.* Atqui nuſquam additur Chriſti nomen. Ergo ſimilis locus aliquis,ratio denique aliqua huius dicendi formulę proferatur.Sed tamen hic poſterior error multo eſt tolerabilior ſuperiore.Subiicit deinde,*myſteriũ fuiſſe iuſtificatum in Spiritu*, id eſt *hanc prædicationem habuiſſe vim iuſtificandi in Chriſto,per fidem,ſine Lege Moſaica.* Obſecro, quid hoc eſt,iuſtificatum id dicere quod iuſtitiã in Chriſto proponat ? Nam non attingo quòd cum Sophiſtis putat Legis duntaxat ceremonias à iuſtificatione excludi. Alia quæ ſubiicit omitto:ſunt enim per ſe tolerabilia, niſi ea obſtarent de quibus iam diximus.Venio ad extremum. *Quod*,inquit,*poſt reſurrectionem receptum eſt in cælum,vnde fuerat profectum.* Hîc verò ita tenetur vt elabi non poſſit, ideóque ſecurè hoc præterit , nulla addita explicatione. Quid enim adferre poſſet ? Myſterium dici voluit Euangelij prædicationem. Cedo verò quomodo in cælum illa recepta eſt? Nã ſi pro ἀνελήφθη dixiſſet ἀνέβη, *aſcendiſſet*,nempe paratum erat cauillum, dici aſcendiſſe in cælum prouerbiali dicendi genere , quod valdeglorioſum ſit redditum,Gentibus videlicet illud amplexis.Quid ergo?nempe manifeſtiſſima ſunt hæc cauilla , & vtriſque manibus pretioſum hoc noſtræ ſalutis teſtimonium nobis eſt retinendum. Dicitur ergo Deus, videlicet Filius (hoc enim pro confeſſo aſſumitur) ex inuiſibili factus aſpectabilis, aſſumpta carne, id eſt hominis vera,eáque omni infirmitati (ſolo excepto peccato) obnoxia natura: ſiue Verbum factum eſſe caro.Ita duæ ponuntur,diſtinguuntur,vniuntur naturæ,inter quas tamen quantum ſit diſcrimen, nulla mens poſſit comprehendere:præſertim ſi Chriſti humanitas in conditione infirmitatis conſideretur.Huius verò myſterij altitudinem quis tandem, niſi Deus ipſe, ita vt eſt comprehendet ? Supereſt vt admoneam hunc locum fœdè etiam nuper à Caſtellione eſſe deprauatum,qui pro ἐφανερώθη.id eſt conſpicuus & aſpectabilis factus eſt, conuertit, *Deus extitit in carne.* ¶ *Iuſtificatus eſt in Spiritu*, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι. Iuſtificari non ſemper declarat iuſtum fieri, (quod non conſiderarunt qui hæſerunt in huius loci explicatione) ſed ex Hebræorum idiotiſmo, ſignificat debita iuſtitiæ laude affici , quum iuſtus comprobatus fueris,(vt Luc.7.35, dicuntur publicani Deum iuſtificaſſe) atque adeo iuſtum,id eſt perfectum,& omnibus numeris abſolutum declarari & agnoſci:quo modo dicuntur mandata Dei iuſtificata Pſal.19.10,id eſt ad vnguem & exquiſitè perfecta:adeo quidem vt palàm ita eſſe appareat. Sic Pſal.51.6,dicitur Deus iuſtificari in ſermonibus ſuis,id eſt laus iuſtitiæ ipſius conſpicua reddi. Et Mat.cap.11.ver.19, iuſtificata dicitur ſapientia à filiis ſuis,id eſt agnita,& debito honore affecta. Ita igitur hoc in loco opponitur manifeſtationi carnis , gloria diuinitatis , ſeſe in illa infirma carne ita exerens vt Chriſtũ quãuis hominem infirmum, tamen palàm etiam factũ ſit verum eſſe Deum : quod ex vniuerſa hiſtoria Euangelica ſatis liquet. Spiritum igitur vocat quicquid in Chriſto diuinum & ſupra carnem (id eſt ſupra hominem) fuit,vt diximus Rom.1.3.ſicut iſta omnia prorſus aptè & eruditè obſeruauit doctiſſimus interpres. Nec ab hac interpretatione diſſentit Athanaſius De reſurrect. carnis , opponens, *Iuſtificatus eſt in Spiritu.i. Iuſtitiã habuit non humano more,ſed diuina puritate.* ¶ *Conſpectus eſt ab Angelis*,ὤφθη ἀγγέλοις.Nõ potuit magnificẽtius prędicari auguſta huius myſterij maieſtas,nã proculdubio in ipſum Chriſtũ (.i.viſibilem Deũ)intueri,quàm incredi-

bilem voluptatem attulerit Angelis, ipſi luculenter declararunt illo nobili cantico quod recitatur Luc.cap.2.v.14. Deinde vocatio Gentium, & quidem efficax, nónne opus fuit ipſa mundi creatione maius? Poſtremò viſibilis illa aſcenſio in cælum carnis noſtræ cum Deo ſubſtantialiter iunctæ, & illa ad dextram Patris ſeſſio ſupra omnem cælorum altitudinem, cuius tandem eſt ſublimitatis myſterium? ¶ *Surſum receptus eſt*, ἀνελήφθη. Vulgata, *Aſſumptum eſt*. Eraſmus, *Receptus eſt*. Vide Act.cap.1.v.2.

Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.
ΤΟ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις, καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων,	1	SPiritus autem diſertè dicit fore vt ¨poſterioribus temporibus ¨deſciſcant quidam à fide, ¨ſpiritibus deceptoribus ¨attendentes, ac doctrinis ¨dæmoniorum,	1	*SPiritus autem manifeſtè dicit quia in nouiſſimis temporibus diſcedent quidam à fide, attendentes ſpiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum,*
Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν,	2	¨Per hypocriſin ¨falſiloquorum, ¨quorum conſcientia cauterio reſecta eſt,	2	*In hypocriſi loquentium mendacium, & cauteriatam habentium ſuam conſcientiam,*

IN CAPVT IIII.

1 *Poſterioribus*, ὑστέροις. Id eſt, ſequuturis. Vulgata, *nouiſſimis*, id eſt ἐσχάτοις. ¶ *Deſciſcunt à fide*, ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως. Id eſt, à vera Dei doctrina, vt apparet ex antitheſi. quo modo etiam accipi Fidei nomen, multis iam locis annotauimus, vt Gal.1.23, & ſuprà, 1,19, & 3.8. & alibi ſæpe. Itaque non eſt quòd ex hoc loco nonnulli conentur fidei electorum, id eſt, veræ fidei, firmitatem euertere, ac proinde noſtram conſolationem à fundamẽtis conuellere. Nam ſi propoſitum electionis incertum eſt, aut ſi à nobis pendet, quæ tandem ſunt Dei conſilia, aut vbi ſpes illa noſtra eſt? vbi denique fides, quum ea nihil aliud ſit quàm firma noſtræ in Chriſto electionis perſuaſio? Sin autem certa eſt electio fidem etiam perſeuerantiæ donum ſemper comitetur neceſſe eſt, quum electos certa ſalus maneat: extra Chriſtum autem fide apprehenſum non ſit ſalus. Sed horrendi ſunt interdum lapſus etiam eorũ qui crediderant. Fateor. ſed quis ſani iudicij homo dixerit, vel vnius diei infantem anima rationis participe carere, quòd ea facultates ſuas non exerat? aut quis ebrium vel furioſum hominem idcirco ratione & intelligentia priuarit, quòd illis facultatibus ad tempus non vtatur? Sed hæc doctrina (inquiunt) homines ad licentiam exacuit. Itáne verò? imò nihil æquè nos vel ſeriò arcere à ſceleribus, vel in tentationibus ad inuocationem excitare poteſt. Fidem enim à Spiritus Chriſti effectis, (id eſt, à mortificatione peccati, & viuificatione iuſtitiæ) qui diuellit, is eo ipſo teſtatur ſe infidelem eſſe. Itaque hæc doctrina nihil pertinet ad eos qui falſo fidei ſimulacro ſeipſos deludunt. Contrà verò, qui verè filij Dei ſunt, Spiritu Dei aguntur: ideóque quoties labuntur, toties, ſuo tempore, eiuſdẽ Spiritus vi fulti reſurgunt: neque Dei miſericordia abutuntur ad peccandum, ſed ad reſipiſcentiam magis ac magis ipſis etiam peccatis erudiuntur. At quædam etiam fides temporaria commemoratur. Fateor: ſed quæ longè aliter ſit definienda. Aliud enim eſt, credere verum eſſe Chriſti myſterium, aliud verò, per Spiritum Dei perſuaſum eſſe id ad te pertinere. Aliud eſt, repẽtino aliquo motu Euangelicam doctrinam non tantùm veram eſſe credere, ſed etiam aliquo modo ſuauitatem eius guſtare, vt ſi cibum aliquem ſuauem non tantùm contempleris alienæ menſæ impoſitum, ſed etiam prehendas & mandas, nec tamẽ deglutias, aut ſi deglutiueris, nõ cõcoquas: aliud verò, videre, prehendere, mandere, deglutire, concoquere: quod poſtremum in iis ſolis accidit in quibus calor ille vitalis Spiritus Dei viget. Aliud eſt denique reuera Chriſtum amplecti, & ſibi applicare, (quod quia ſoli filij Dei faciunt, mori nunquam poſſunt) aliud verò, Chriſtum ore tenus, cum Simone Mago, cum Iuda, cum omnibus falſis fratribus, profiteri. Et hi tamen dicuntur etiam credere, nimirum ex communi loquendi vſu, quòd credere videantur. Sic enim diſertè explicatur à Luca ſimilis loquendi formula cap.8.18. Itaque etiamſi fidei nomen hîc non accipias μετωνυμικῶς, non tamen eſt quòd ex hoc loco aut ſimilibus aliis illud vnum conentur quidam nobis extorquere, quo ſublato, funditus etiam tolli Chriſtianam religionem oporteat. ¶ *Spiritibus deceptoribus*, πνεύμασι πλάνοις. Seductores meritò etiam poſſis dicere, vt vis Græci vocabuli prorſus exprimatur, quo videlicet ipſa deceptionis ratio ſignificatur: quia nimirum extra verbum Dei (quod vnum, rectum iter eſt) homines abducunt. Spirituum autem nomine vel dæmonia ipſa, vel pſeudoprophetas qui illorum afflatu impelluntur, aut ipſam denique illorum doctrinã, accipere poſſumus: vt quod ſubiicitur ſit iſtius dicti expoſitio. Vet. interpres legit πλάνης, i. *erroris*, eodem ſenſu: niſi quòd error, illius eſt qui decipitur, quum hîc agatur de ipſorum impoſtorum fraudibus. Epiphanius hunc locum citans, aliquoties legit μύθοις, *fabulis*. ¶ *Attendentes*, προσέχοντες. Non modo igitur inſurgent pſeudoprophetæ, ſed illis etiam dabitur ſumma erroris efficacia. quod diſertè notandum eſt. Hîc verò mihi occurrit quod apud idoneum ſcriptorem, i. apud Epiphanium inueni, in eos acerrimè inuehentem, non qui Mariæ templa conſecrabant, non qui reginam cæli & miſericordiæ, ſpem, vitam, aduocatam, portam paradiſi, adorantes inuocarent: non qui peterent ab ea vt ipſi nato imperaret (quam blaſphemiam ſcribens, totus cohorreſco) non qui proprium illi cultum hyperduliæ nomine conſtituerent: ſed qui ſtulta & craſſa quadam ſuperſtitione placentã illi quandam ſolenni pompa conſecrarent. Is igitur iam tum proſpiciens quónã iſta miſeros homines abducerent, hunc locum ita citat, vt hæc etiam addat, ἔσονται γὰρ νεκροῖς λατρεύοντες, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐσεβάσθησαν. Id eſt, *Mortuos enim colent, vt in Iſraele culti ſunt.* quæ verba repono poſt ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, *deſciſcent quidam à fide*, vt illis interpoſitis poſtea demum ſequatur προσέχοντες πνεύμασι, *attendentes ſpiritibus*, &c. Deinde cultus illius exẽpla profert, quæ in Iſraele ſua etiam memoria extarẽt: atque ad id de quo erat inſtituta quæſtio, hanc Pauli prophetiam accõmodat: neque id temere, vt rei exitus oſtẽdit. Oportuit enim impleri quæ Paulus prædixerat. Expende igitur & conſidera (lector, quiſquis es) quàm planè & apertè iſta conueniãt cum iis quæ oculis noſtris cernimus, vt iam de extremis temporibus & reuelato Antichriſto dubitare non poſſis. Nam (quicquid garriant illius meritoria proſtibula, & * quanuis iſta portenta primus quidam Saturnitas dicatur protuliſſe, apud Epiphanium & Theodoretum) quid eſt mortuos colere, prohibere nuptias, interdicere certorum ciborum vſum, & in his quidem rebus ſatisfactionem pro peccatis, id eſt, ſummam pietatis collocare: quum tamen adulteria, periuria, publicam ſacrorum nundinationem, blaſphemias, lupanaria, omne fraudum genus non modò tacentes ſpectent, ſed etiam approbent? hæc, inquam, facere, quid aliud eſt quàm hoc ipſum facere quod hîc apertè prædicit Dei Spiritus? Sed vnum hoc videlicet ad eorum impudentiam reliquum erat, vt in manifeſto ſcelere deprehenſi, tamen conſtantiſſimè id negarent quod ipſis oculis cernitur. ¶ *Dæmoniorum*, δαιμονίων. Notum eſt quid hoc nomine Platonici præſertim intellexerint: ſacri verò ſcriptores noxios illos & impuros ſpiritus ſic vocant.

2 *Per hypocriſin*, ἐν ὑποκρίσει. Vel, cum hypocriſi. Eraſ. *Per ſimulationem*. Ego Græcum vocabulum potius retinere volui, quo nimirum ſignificatur iſtos quaſi hiſtrionicã quandam artem factitaturos: nequis exiſtimet fore vt in aliquo velut angulo deliteſcant, aut pudoris ſpeciem aliquam retineant. Hoc verò an ad vnguem noſtris temporibus conueniat, nemo magis poſſit dubitare quàm de ſole, num meridie luceat: ſiquis multiplices illas & media

quidem luce peruolitantes Monachorum laruas, ſi templorum & ſacrificorum verſicolores illos & androgynis prorſus conuenientes habitus, ſi perſonas idolorum, ſi denique totam illorum theatricam ſaltationem cum veterum hiſtrionum ritibus comparet. quod argumētum nuper non minus eruditè quàm copioſè ac luculenter tractauit vir beatæ memoriæ P. ille Viretus, quem honoris cauſa nomino. ¶ *Falſiloquorum*, ψευδολόγων. Videtur potius dicendum fuiſſe ψευδολόγοις, vt cohæreat cum πνεύμασι, & paulo pòſt etiam κεκαυτηριασμένοις: ſed maior eſt habita ſententiæ quàm cōſtructionis ratio, vt Mar. 12. 40, & alibi aliquoties annotauimus. Niſi malimus δαιμόνια emphaſεως cauſa dici homines ipſos à diabolo impulſos, vt Petrus dicitur Satanas, Matth. 16. 23, & Iudas diabolus vocatur Iohan. 6. 70. ¶ *Quorum conſcientia cauterio reſecta eſt*, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. Vel, qui ſua ipſorum conſcientia ſunt cauterio amputati. Sed illam interpretationē præfero. eſt enim hæc conſtructio ita Græcis vſitata vt non aliter loqui ſoleant: veluti apud Demoſthenem, ὁ κατεαγὼς τὴν κλεῖν, cui claues iuguli ſunt confractæ: apud Xenophontem, ὁ ἀποτμηθεὶς τὴν κεφαλήν, cui caput eſt amputatum. Significat autem τὸ καυτηριάζειν cauterio partem aliquam (putrem videlicet) amputare. Itaque hæc ſententia eſt eiuſmodi, Iſtorum conſcientiam ita obduruiſſe vt callum obduxerit, deinde cancrum illam inuaſiſſe, poſtremò iam eſſe cauterio amputatam, ſicut diximus Epheſ. 4. 19. Vulgata, *Cauteriatam habentium ſuam conſcientiam*. Eraſm. *Cauterio notatam habentium conſcientiam*: quas interpretationes non minus abſurdas iudico quàm ſiquis dicat eum caput habere cui caput ſit enſe amputatum. Et videtur mihi ad Circunciſionem cordis antitheſi quadam alludere Apoſtolus.

Κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν.	3	Prohibentium contrahere matrimonium, ∴ *iubentium* abſtinere à cibis quos Deus creauit ad participandum cum gratiarum actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.	3	*Prohibentium nubere, abſtinere à cibis quos Deus creauit ad participandum cum gratiarum actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.*
Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ, καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον.	4	Nam quicquid creauit Deus, bonum *eſt*: nec quicquam reiiciendum *eſt*, ſi cum gratiarum actione ſumatur.	4	*Quia omnis creatura Dei bona eſt, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur.*
Ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.	5	∴ Sanctificatur enim ∴ per verbum Dei, ∴ & preces.	5	*Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.*
Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.	6	Hoc ſi ſubieceris fratribus, bonus eris miniſter Ieſu Chriſti, ∴ innutritus in ſermonibus ∴ fidei, & præclaræ doctrinæ, ∴ quam aſſectatus es.	6	*Hæc proponens fratribus, bonus eris miniſter Chriſti Ieſu, enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ, quam aſſequutus es.*
Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ· γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν.	7	Cæterùm profanas & aniles fabulas reiice: ſed exerce teipſum ad pietatem.	7	*Ineptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem teipſum ad pietatem.*
Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης.	8	Nam corporalis exercitatio ∴ ad pauca vtilis eſt: at pietas ad omnia vtilis eſt, vt quę ∴ promiſſionem habeat vitæ præſentis ac futuræ.	8	*Nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis eſt: pietas autem, ad omnia vtilis eſt, promiſſionem habens vitæ quæ nunc eſt, & futuræ.*

3 [*Iubentium*] *abſtinere*, ἀπέχεσθαι. In Græco ſermone primùm omnium ſupplenda eſt copula in bimembri oratione, vt annotauimus Iohann. 10. 16, & alibi ſæpe: deinde cognatæ ſignificationis verbum adiiciendum eſt, quod etiam expreſſit Epiphanius, hunc locum citans aduerſus Cataphrygas, nempe κελευόντων, vt in illo Homeri σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. Item in illo verſu, Ἄλλοι μειλιχίοις, ἄλλοι στερεοῖς ἐπέεσσι Νείκεον. Similem ellipſin annotauimus 1. Corinth. 14. 34. Sed & aliter excuſari poteſt hæc ellipſis, ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos verbum צוה [*tſauah*,] quod propriè ſignificat præcipere quid ſit faciendum, ſignificat etiam vetare à quo ſit abſtinendum, vt Deuter. 2. 37. Syrus autem interpres videtur legiſſe ἀπεχομένων, idque velut in coniugatione Hiphil, quaſi dicat, facientium abſtinere.

5 *Sanctificatur*, ἁγιάζεται. Id eſt, purum & ſanctum fit, noſtri videlicet reſpectu, vt illo vti poſſimus bona conſcientia, tanquam de manu Domini Dei noſtri ritè accepto. Nam reliqui (vt fures & ſacrilegi) bonis vſurpatis fruuntur, Deo quidem ſic volente, ſed ipſis tamen partim non ritè, ſed per malas artes id vſurpantibus, partim verò eorum auctorem vel contemnētibus, vel etiam inſectantibus, cuius beneficentiam in ſui perniciem conuertunt. Sanctificati igitur cibi dicuntur quibus legitimè & cum bona Dei gratia vtimur. Itaque ſancta etiam ſunt fidelium conuiuia, & quoties ad menſam nos accingimus, toties ad viuam beneficentię Dei noſtri concionem accedimus: vt illîc multo etiam minus quàm alibi liceat modeſtiæ fines tranſilire. Alludit autem ad legales purificationes, & diſcrimen cibi mundi & immundi. ¶ *Per verbum Dei*, διὰ λόγου Θεοῦ. Ex verbo Dei fide apprehenſo duo intelligimus, ac etiam credere nos profitemur: Vnum, creata eſſe omnia hominum cauſa à Domino, pro immenſa & infinita ſua ſapientia: Alterum, nos ex eorum eſſe numero qui ius illud iuſtæ in reliqua animantia dominationis in Adamo deperditum, per gratiam Dei in Chriſto recepimus, vt hanc vitam tueamur quam ipſius amplificandæ gloriæ impendamus. Hanc profeſſionem ſequuntur preces, vt nobis det Dominus bona conſcientia dapibus ab ipſius manu acceptis cum omni timore ac reuerentia frui. Poſtremò, gratiarum actione & repetitis etiam precibus conuiuia noſtra claudimus. ita nobis ſanctificantur cibi. ¶ *Et preces*, καὶ ἐντεύξεως. Id eſt προσευχῆς vel etiam εὐχαριστίας. Nam in genere hîc ponitur nomen ἐντεύξεως, quod alioqui non tam latè patet, vt diximus ſuprà, cap. 2. 1.

6 *Innutritus*, ἐντρεφόμενος. Præpoſitio ἐν aliquid ponderis addit huic participio, quaſi dicas in ſinu pietatis educatum. Vulgata & Eraſmus, *Enutritus*, non explicata hac Emphaſi. Durum eſt autem quod idem Eraſmus notat, hoc participium actiuè quoque conuerti poſſe, *Enutriens* illos. ¶ *Fidei*, τῆς πίστεως. Iterum Fides pro ſana doctrina, vt ſuprà, verſu 1. ſicut explicat etiam ſequens epexegeſis. ¶ *Quam aſſectatus es*, ᾗ παρηκολούθηκας. Id eſt, à cuius latere quaſi nunquam diſceſſiſti. Alioquin interdum aliquid amplius declarat, vt diximus Luc. cap. 1. ver. 3. Demoſthenes, περὶ στεφ. Ἐκεῖνος ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη οὐ μόνον εὔνουν καὶ πλούσιον ἄνδρα ἐκάλει, ἀλλὰ παρηκολουθηκότα τοῖς πράγμασιν ἐξ ἀρχῆς. Pietatem vero vocat legitimum & ſpiritualem cultum, cum quo comparat corporis macerationes.

8 *Ad pauca vtilis eſt*, πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος. Nam mox illi opponitur πρὸς πάντα, ad omnia, ita vt ὀλίγον videatur pro ὀλίγα poſitum. Syrus interpres ad tēporis ſpatiū refert, & in illo dicendi genere fateor ſubaudiri ſolere χρόνον,

vt verti

vt verti etiam poſſit, *Ad exiguum tempus vtilis eſt*, cui ex aduerſo reſpondeat vitæ quoque futuræ promiſſio. Corporalem autem exercitationem vocat non i lam immodicam ac multo etiam minus illam ſuperſtitioſam vel potius impiam, ſed rigidam tamen & domandæ carni vtilem victus rationem. ¶*Promiſſionem*, ἐπαγγελίας. Eraſmus legit numero plurali ἐπαγγελίας, promiſſiones, vt poſtea genus in duas ſpecies diſtribuatur.

Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος.	9	Certus *eſt* hic ſermo, & dignus qui omnibus modis recipiatur.	9	*Fidelis ſermo, & omni acceptione dignus,*
Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.	10	Nam idcirco etiam fatigamur, & probris afficimur, quòd ſperemus in Deo viuo, qui eſt conſeruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.	10	*In hoc enim laboramus & maledicimur quòd ſperauimus in Deum viuũ, qui eſt Saluator omnium hominum, maximè fidelium.*
Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε.	11	Hæc denuntia & doce.	11	*Præcipe hæc, & doce.*
Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ.	12	Nemo tuam iuuentutem deſpiciat, ſed eſto exemplar fidelium in ſermone, in conuerſatione, in charitate, in ſpiritu, in fide, in caſtitate.	12	*Nemo adoleſcentiam tuam contemnat, ſed exẽplum eſto fideliũ in verbo, in conuerſatione, in charitate, in fide, in caſtitate.*
Ἕως ἔρχομαι πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ.	13	Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.	13	*Dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.*
Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοὶ διὰ προφητείας, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.	14	Ne negligito donum quod in te eſt, quod datum eſt tibi per prophetiam, cum impoſitione manuum presbyterij.	14	*Noli negligere gratiam quæ in te eſt: quæ data eſt tibi per Prophetiam, cum impoſitione manuum preſbyterij.*
Ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι· ἵνα σοῦ ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν.	15	Hæc meditare, in his eſto: vt tuus profectus manifeſtus ſit inter omnes.	15	*Hæc meditare, in his eſto: vt profectus tuus manifeſtus ſit omnibus.*
Ἔπεχε σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ· ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.	16	Attende tibiipſi & doctrinæ: *&* permane in iſtis. id enim ſi feceris, & teipſum ſeruabis & eos qui te audierint.	16	*Attende tibi & doctrinæ: inſta in illis: hoc enim faciens, & teipſum ſaluum facies & eos qui te audiunt.*
Κεφάλαιον ε.		CAP. V.		CAP. V.
ΠΡεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους, ὡς ἀδελφούς.	1	SEniorem ne increpato, ſed hortare vt patrem: iuniores, vt fratres:	1	*SEniorem ne increpaueris, ſed obſecra vt patrem: iuuenes, vt fratres:*
Πρεσβυτέρας, ὡς μητέρας· νεωτέρας, ὡς ἀδελφάς, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ.	2	Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores, vt ſorores, cum omni caſtitate.	2	*Anus, vt matres: iuuenculas, vt ſorores, in omni caſtitate.*

---

10 *Qui eſt conſeruator*, ὅς ἐστι σωτήρ. Vulgata, *Qui eſt ſaluator.* Eraſmus, *Qui eſt ſeruator:* quod nonnullos torſit, propterea quod ſeruatoris nomen fere reſpicit vitam æternam in Chriſto partam. Itaque vt homonymiam vitarem, malui *conſeruatorem* dicere. Alludere autem videtur ad Pſalmi verſu 36.6.

12 *In Spiritu*, ἐν Πνεύματι. Spiritum vocat zelum pietatis, aut certe eximia illa Spiritus dona, quibus ſic vti vult Timotheum vt omnibus ſit exemplo, quod pro ſe quiſque pro doni ſui ratione imitetur. Sed hoc tamen neque apud Syrum interpretem, neque in Latina verſione, neque apud veteres pleroſque patres hunc locum citantes, legitur.

13 *Interim dum venio*, ἕως ἔρχομαι. Eraſmus, *Vſquedum venero*, ἕως ἔρχωμαι. Apparet autem cum ex hoc verſiculo, tum ex eo quod dixit ſupra 3.14. Apoſtolum, quum hæc ſcriberet, e Macedonia conſtituiſſe ſtatim traiicere: ſed præter ſpem, vt aliàs ſæpe, tum quoque fuiſſe diutius illic retentum, adeò vt nonniſi poſt Paſcha ſoluerit Philippis: quam etiam ob cauſam quum omnino conſtituiſſet ad Pentecoſten Hieroſolymis eſſe, præter expectationem coactus eſt, mutato conſilio, Epheſum præteruehi: cuius tamen miniſtros ac proinde Timotheum in primis Miletum accerſiuit, nempe vel idcirco vt fidem ſuã liberaret, poſtremum Aſiam viſurus.

14 *Per prophetiam*, διὰ προφητείας. Id eſt, ita iubente per os Prophetarum Spiritu ſancto, vt ſupra, 1.18, & 2. Tim.6. qua ratione quoque dimiſſi ſunt Paulus & Barnabas Antiochiam Act.13.2, quo etiam refertur quod ſcriptum eſt Act.16.2. quòd diſerte videtur hic commemorare Apoſtolus, ne temerè iuuenis ad Euãgeliſtæ munus aſcitus videretur. De Prophetis autem, quod eorum fuerit munus, ſæpe iam dictum eſt a nobis. ¶*Presbyterij*, τοῦ πρεσβυτερίου. Id eſt, ordinis presbyterorum, quo nomine cœtus omnis ille ſignificatur qui in verbo laborabant in ea eccleſia, vbi hoc eſt factum, cuius nomen hîc non èditur, ſed Lyſtris aſcitum fuiſſe conſtat ex Act.16.2. Sunt enim interdum generalia hæc nomina, epiſcoporum, presbyterorum, atque adeo etiam diaconorum. vide Philip.1. Caſtellio conuertit Senatum, vt alibi pro Eccleſia rempublicam dixit.

15 *Inter omnes*, ἐν πᾶσιν. Vulgata & Eraſmus, *In omnibus:* quod etiam poſſumus accipere neutro genere, pro Omnibus in rebus, vel omnibus modis.

16 *Attende*, ἔπεχε. Id eſt, πρόσεχε. vt etiam apud Latinos Intendere & Attendere permutantur. ¶*Permane*, ἐπίμενε. Vulgata, *inſta*, impropriè. ¶*Seruabis*, σώσεις. Fides eſt ex auditu, auditus verò ex prædicatione. Hactenus igitur & ſeſe & alios ſeruare dicuntur miniſtri Verbi, in quibus Dominus poſuit recõciliationis ſermonem, quum videlicet vna cum illis coniungitur is qui per eos agit. At contra quoties miniſtri cum Domino conferuntur, valet illud Pauli, *Qui plantat & qui rigat, nihil eſt.* Eadem locutio occurrit Rom.11.14.

3	Χήρας τίμα τὰς ὄντως χήρας.	Viduas honora quæ verè viduæ ſunt.	3	*Viduas honora quæ verè viduæ ſunt.*
4	Εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.	Quòd ſiqua vidua liberos aut nepotes habet, diſcãt prius *in* propriam domum pietatem exercere, & vicem rependere parentibus. hoc enim eſt honeſtum & acceptum coram Deo.	4	*Siqua autem vidua filios aut nepotes habet, diſcant primùm domum ſuã regere, & mutuam vicem reddere parentibus. hoc enim acceptum eſt coram Deo.*
5	Ἡ δὲ ὄντως χήρα, καὶ μεμονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.	Porrò quæ verè vidua eſt ac ſola, ſperat in Deo, & permanet in ſupplicationibus & precibus nocte ac die.	5	*Quæ autem verè vidua eſt & deſolata, ſperat in Deo, & inſtat obſecrationibus & orationibus nocte & die.*
6	Ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκε.	At quæ laſciuit, *ea* viuens mortua eſt:	6	*Nam quæ in deliciis eſt, viuens mortua eſt.*
7	Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν.	Hæc igitur denuntiato, vt ſint irreprehenſæ.	7	*Et hoc præcipe, vt irreprehenſibiles ſint.*
8	Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων.	Quòd ſiquis ſuis & maximè domeſticis non prouidet, fidem abnegauit, & eſt infideli deterior.	8	*Siquis autem ſuorum & maximè domeſticorum curã non habet fidem negauit, & eſt infideli deterior.*
9	Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή·	Vidua allegatur non minor annis ſexaginta, quæ fuerit vnius viri vxor:	9	*Vidua eligatur nõ minus ſexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor:*

IN CAPVT V.

3 *Viduas honora,* χήρας τίμα. Id eſt, Viduarum curam habe. Videmus enim illas nominatim à Domino commendari, quòd variis iniuriis ſint obnoxiæ, ideóque maiore præſidio egeant. Sic autem accipitur honorandi verbum hoc in loco vt apud Hebræos כבד [*chabad*,] neque hoc ego de illis viduis accipio quarum miniſterio vtebatur Eccleſia. Nam de illis agit poſtea ſigillatim. quanuis aliter ſentiat Hieronymus ad Gerontiam. ¶*Quæ verè viduæ ſunt,* τὰς ὄντως χήρας. Quænam illæ ſint definiet verſu 5. Itaque non ſimpliciter explico, Quæ ſint orbæ liberis, (quia potius videntur præſidio indigere quæ liberorum multitudine grauantur) ſed quæ verè ſunt pręſidio humano deſtitutæ, & dignas etiam ſe præbent Eccleſiæ ſolicitudine. Alioqui cauſa non eſt cur Eccleſia vel illis grauetur, quibus aliunde ſubſidium non deeſt, vel iſtarum improbitatem foueat.

4 *Quòd ſiqua,* εἰ δέ τις. Rationem optimam adfert Paulus qua viduis ſubueniri poſſit ſine graui Eccleſiæ diſpendio: nempe vt ſi liberos & nepotes, grandiores videlicet habuerint, ij admoneantur vt, ſi pij ſunt & Dei timentes, eam pietatem in ſuos parentes in primis exerceant. Domi enim ipſos abundè habere in quibus ſe pios eſſe oſtendant. Deinde illis proponatur, nihil hîc ab ipſis peti quod naturæ iure non debeant, quum ſine ſummo ſcelere non poſſit officium ἀντιπελαργίας prætermitti. Poſtremò doceãtur quàm grata & accepta ſit Deo iſta liberorum ac nepotum pietas officioſa. Sed quid ſi ſubſidiis iſtis vidua caruerit? De his verò poſtea diſſeret. Ita igitur optimè conueniet diſtributio, nec quicquam detortum apparebit. Quòd ſi μανθανέτωσαν, id eſt, *diſcant,* ad ipſas viduas referas, certè coactum erit quod de vice parentibus rependenda commemoratur: vt interim taceam hîc agi de ſubſidiis quæ viduis præſtari debeant, non autem de illarum officio in ſuos. id enim poſtea dicetur. ¶ *Prius,* πρῶτον. priuſquàm videlicet Eccleſiæ alendarũ ex eleemoſinis iſtiuſmodi viduarum onus imponatur. Neque nouum eſt πρῶτον ſic vſurpari vt 2. Tim. 2, 6. ¶*[In] propriam domum pietatẽ exercere,* τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν. Sub. κατὰ vel εἰς, opponitúrque hæc doctrina Pauli Phariſaicis traditionibus, de quibus Matth. 15. 5. Vulgata, *Domum ſuam regere,* τὸν ἴδιον οἶκον εὐθύνειν. Nam τὸ εὐσεβεῖν conſtructione ἐνεργητικῇ nuſquam legi.

5 *Porrò quæ verè,* ἡ δὲ ὄντως, &c. Eas viduas honorandas (id eſt, paſtorum peculiari ſtudio dignas) eſſe dixerat quæ verè eſſent viduæ: nunc quænam illę ſint explicat. nempe quæ ſunt ſuorum præſidio deſtitutæ, & fideles ac pias ſe præſtant. ¶*Ac ſola,* καὶ μεμονωμένη. Terent. *Sola ſum, habeo hîc neminem neque amicum, neque cognatum.* Sic Dauid ſeſe ſolum ſiue vnicum vocat Pſ. 25. 16. & 22. 21. Vulgata & Eraſmus, *Deſolata.* ſicut aliquoties apud Tacitum iſtud accipitur. ¶*Sperat,* ἤλπικεν. Id eſt, ἐλπίζει. & ita ſignificatur ſpes quæ non momento cœperit.

6 *Quæ laſciuit,* ἡ σπαταλῶσα. ſiue, *in luxu viuit.* Luxum enim malim quàm delicias dicere.

8 *Siquis,* εἴ τις. vel *Siqua.* Sed illud malo. Vult enim allegi viduas ab Eccleſia alendas quæ ſuorum cognatorum præſidio ſint prorſus deſtitutæ: & ideo cognatos viduarũ admonendos officij, vt illas ad Eccleſiam non amandent.

9 *Allegatur,* καταλεγέσθω. Vulgata, *Eligatur.* Sed rectius Eraſmus. Agit enim hoc in loco Apoſtolus de iis viduis quarum opera ad pauperum præſertim ægrotorum curá vtebantur, quæ in Eccleſiaſtica hiſtoria Diaconiſſæ vocantur. vt Rom. 16. 1. Itaque καταλέγεσθαι ſignificat in album & numerum referri. ¶ *Quæ fuerit,* &c. γεγονυῖα ἑνὸς, &c. Duo requirit quod ad præteritam conditionem attinet: vnum, vt non pellex, non concubina, non meretrix, ſed vxor fuerit, alterum, vt δίγαμος non fuerit. Sed hac in re ſanè non facilè velim aſſentiri veteribus, pręſertim Latinis, quòd δίγαμον in hoc argumẽto dici putarint eum qui prima vxore mortua alteram duxerit, aut contra. At ego διγάμους propriè dici viros cenſuerim qui viuente vxore, eáque vel adhuc legitimè coniuncta, vel iniuſto diuortio ſeparata, alteram ſuperinducunt: mulieres verò διγάμους, quæ à viris immeritò repudiatæ, aliis poſtea nuberent. Vt autem ita ſentiam, primùm eo adducor quòd alioqui periniquum certè fuerit ſecundas nuptias damnare: nec cauſam vllam videam cur ſecũdæ potius quàm primæ vllam incontinentiæ labem ſecum trahãt. Imò verò quàm multę proferri ſpecies poſſunt, in quibus qui iterum vxorem duxerit, plura ac certiora continẽtiæ ſigna ediderit quàm qui vnam tantùm vxorem habuerit? An verò vllo modo probabile eſt Apoſtolum, qui iuniores viduas vult nubere, hoc illis conſilium dare, vnde poſtea conſequatur vt ad Eccleſiaſticum munus ineptæ cenſeantur? Quanuis enim longè aliud ſit ab Eccleſia reiici quàm ad Eccleſiaſticam functionem non cenſeri idoneam: tamen non eſt leuis macula, ideo non admitti quod ſanctè & in Domino nupſeris, ex ipſius Apoſtoli conſilio. Poſtremò legatur canon concilij Neocęſarienſis tertius, & ſeptimus, itémque Laodiceni primus. Ibi comperiemus digamos fuiſſe publicæ pœnitentiæ addictos, & presbytero interdictum ne nuptiali conuiuio eorum intereſſet: nempe ne videretur eiuſmodi nuptias approbare vel concedere. Quis verò ſanctis illis Patribus hoc vnquam in mentem veniſſe putarit, vt publica etiam pœna dignos cenſerent qui Spiritus ſancti mãdato paruiſſent? Sed & pro me diſertè facit Chryſoſtomus, qui explicans quod de epiſcopo vnius vxoris marito dictum eſt, hoc manifeſtè intelligit de polygamis, id eſt, de iis qui plures ſimul vxores haberent. In epiſtolam verò ad Titum ſcribens, diſertè hoc ſcriptum eſſe dicit εἰς τοὺς ἀσελγεῖς, quíque ſuam beneuolentiam erga vxorem ἀπελθοῦσαν (id eſt, quæ diſceſſerit, nimirum inhumaniter tractata,

tractata, aut immeritò repudiata) altera ſuperinducta, nõ conſeruarint. Itaque (vt tandem finem faciam) viduas Paulus nõ vult adſcribi diaconiſſis, niſi quæ ſine vllo probro vixerint, vno marito contentæ. Vnum autem maritũ habuiſſe dicitur, & ſine vllo probro vixiſſe, etiam illa quæ priore viro defuncto, pudicè & caſtè, ex Spiritus ſancti mandato, cum ſecundo marito vixerit. Quòd ſiquis Patrum quorundam auctoritatem mihi oppoſuerit, ad verbum Dei prouoco, & ſuperiores rationes quas adduxi, refelli poſtulo. Certè Iuſtinus aduerſus Tryphonem agens, polygamiam non aliter explicat aduerſus Iudæorum magiſtros, οἵ τινες καὶ μέχρι νῦν καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχειν γυναῖκας ἕκαστον συγχωροῦσιν. & Apologetico poſteriore, explicans illud dictum Domini, *Qui repudiatam duxerit, mœchatur*, hoc etiam addit, ὥσπερ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιούμενοι, ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσί.

10	Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη· εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε.	In operibus bonis idoneo teſtimonio ornata: ſi liberos educauit, ſi fuit hoſpitalis, ∴ ſi ſanctorum pedes lauit, ſi afflictis ſubuenit, ſi omne bonum opus eſt aſſiduè ſectata.	*In operibus bonis teſtimonium habens, ſi filios educauit, ſi hoſpitio recepit, ſi ſanctorum pedes lauit, ſi tribulationem patientibus ſubminiſtrauit, ſi omne opus bonum ſubſequuta eſt.*
11	Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν·	Porro iuniores viduas ∴ recuſa: ∴ poſtquã enim laſciuierunt aduerſus Chriſtũ, nubere volunt:	*Adoleſcentiores autẽ viduas deuita. quum enim luxuriatæ fuerint in Chriſto, nubere volunt:*
12	Ἔχουσαι κρίμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν.	∴ Damnandæ, quòd primam fidem reiecerint.	*Habẽtes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt.*
13	Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαὶ, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.	∴ Simul autem etiam ∴ otioſæ *eſſe* diſcunt circumeuntes domos: imò non ſolùm otioſæ, ſed etiam nugaces, & curioſæ, garrientes quæ non oportet.	*Simul autem & otioſæ diſcunt circuire domos: nõ ſolum otioſæ, ſed & verboſæ & curioſæ, loquentes quæ non oportet.*
14	Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν.	Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum adminiſtrare, nullam occaſionem dare ∴ aduerſario ad maledicendum.	*Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matres familiâs eſſe, nullam occaſionem dare aduerſario maledicti gratia.*
15	Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ.	Iam enim nonnullæ deflexerunt, ſequutæ Satanam.	*Iam enim quædam conuerſæ ſunt retro poſt Satanam.*
16	Εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ.	Quòd ſiquis fidelis aut ſiqua fidelis habet viduas, eis ſuppeditato quantum ſufficit, & non onerator Eccleſia, vt iis ∴ quæ verè viduæ ſunt ∴ ſubueniat.	*Siquis fidelis habet viduas, ſubminiſtret illis, & non grauetur Eccleſia, vt iis quæ verè viduæ ſunt, ſufficiat.*
17	Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν· μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλία·	Qui bene præſunt presbyteri, ∴ duplici honore digni habentor: ∴ maximè qui laborant in ſermone & doctrina.	*Qui bene præſunt preſbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in verbo & doctrina.*

---

10 *Si ſanctorum pedes lauit*, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν. Hac vna ſpecie officij quod tum in illis regionibus vſurpari ſolebat quum peregrè aduenientes viatores exciperentur, reliqua etiam obſequia ſignificauit Apoſtolus: nec temere etiam hoc tanquam viliſſimum obſequij genus delegit.

11 *Recuſa*, παραιτοῦ. Id eſt, ne in collegium viduarum admitte. Vulgata, *Deuita*. Eraſmus, *Reiice*. ¶ *Poſtquam enim laſciuierunt aduerſus Chriſtum*, ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ. Reiici non vult iuniores viduas ab Eccleſia, ſed ad numerum diaconiſſarũ non admitti. Cauſam adfert, quòd ad hoc munus ineptæ ſint quæ matrimonij vinculo ſunt obſtrictæ: iuniores autem ætas ſæpe ad matrimonium ſollicitaret. Inde duplex ſequebatur incommodum, aut etiã triplex: primùm, quòd hoc non ſine aliqua leuitatis & infamiæ nota, denique non ſine offendiculo eueniebat: tertium verò longè grauiſſimum, quod nonnullæ, quum non ferrent aliquam inter pios probri notam, ab ipſo Chriſtianiſmo hac occaſione deficiebant. Quorſum autem hoc ad monialium vota? Imò cur ſaltem in illis non obſeruatur quod in viduis omnino propter incontinentiæ periculum requirit Apoſtolus? Cæterùm quòd Vetus interpres cõuertit, *Quum enim luxuriatæ fuerint in Chriſto, nubere volunt:* primùm in eo reprehendi meretur quòd κατὰ Χριστοῦ, id eſt, *aduerſus Chriſtum*, non rectè conuerterit *In Chriſto*: deinde nonnullis errorem obiecit, qui *In Chriſto* coniunxerũt cum verbo Nubere, ſententia prorſus deprauata. Quomodo enim iſtæ laſciuientes & primam fidem violantes, poſſent in Chriſto nubere? Neque verò in hoc refellendo errore multum eſt laborandum, quum Apoſtolus non ſcripſerit κατὰ τοῦ Χριστοῦ, ſed καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, vt τοῦ Χριστοῦ à præcedente verbo diuelli nulla ratione poſſit, vt etiam rectè explicat Hieron. ad Gerontiam, alioqui viduarum nuptiis iniquior. Hilar. in pſ. 61, vertit *delitiatas*, & Cypr. ad Quirinum, *indeliciatas*. Sic autem accipitur verbum στρηνιάζειν Apoc. 18, 7 & 9. Neque tamen hoc verbo exiſtimo ſcortationẽ reipſa peractam notari: quoniam ſi ita eſſet, longè acerbiùs eſſet Apoſtolus in illas inuectus, ſed eam in habitu vel geſtu laſciuiã arbitror ſignificari, qua officij ſui & modeſtiæ ſanctæ oblitæ, iſtę nupturientes Eccleſiam & ſuum illud ſacrum munus dedecorarent: ſicut apud Hebræos verbum זנה [*zanah*] tranſlatitiè ad negotiatores trahitur, quòd emptores ſuis blãditiis & velut lenocinio mercium alliciant. *

12 *Damnandæ*, ἔχουσαι κρίμα. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Habentes damnationem*.

13 *Simul autem*, ἅμα δὲ. En hoc alterum genus earum quæ minus quidem peccant, quum apertè non deficiant, ſed tamen variis offendiculis materiam præbent. ¶ *Otioſæ* [*eſſe*] *diſcunt*, ἀργαὶ μανθάνουσιν. Suppleui verbum הוי ex Syr. interpretis ſententia. Vulg. verò περιερχόμεναι accipiens pro περιέρχεσθαι, vertit *otioſæ diſcunt circuire domos*, quæ enallage durior eſt ſuperiore ellipſi.

14 *Aduerſario*, τῷ ἀντικειμένῳ. Additus articulus, & quod ſubiicitur, faciunt vt τὸν ἀντικείμενον dictum putem ipſum Satanam, Hebraica voce Satanæ explicata. Is enim eſt qui linguas hominum acuit ad detrahendum Eccleſiæ: & ſuprà aliquoties repetita eſt hæc ſententia, vbi expreſſè nominatur diabolus, vt ſuprà cap. 3. 6 & 7.

16 *Quæ verè viduæ ſunt*, ταῖς ὄντως χήραις. i. quæ verè viduæ ſunt humano præſidio, ac ſolæ, vt expoſuimus ſuprà, verſu 5. ¶ *Subueniat*, ἐπαρκέσῃ. Vel, *ſatis ſit*. Id eſt, nihil deſit rerum neceſſariarum. Poteſt enim etiam ἐπαρκεῖν ſic exponi abſoluté. Vulg. *Sufficiat*. Eraſ. *Suppetat*.

17 *Duplici honore*, διπλῆς τιμῆς. i. de quibus magis etiam

quàm de reliquis ſimus ſoliciti. Honoris enim appellatione iã dixi pium omne officiũ ac ſubſidiũ, Hebræorũ more, ſignificari: & numerus certus pro incerto poſitus eſt, vt minimè opus ſit quicquam hîc ſubtilius inquirere.

¶*Maximè*, μάλιστα. Duplices igitur presbyteri fuerunt, quũ vni vacarent gubernationi, alteri ſermoni & orationi.

Deut. 25. 4 1. cor. 9. 9 Matt. 10. 10 luc. 10. 7	Λέγει γὰρ ἡ γραφὴ, Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις. καὶ ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ.	18	Dicit enim Scriptura, ‖Boui trituranti non obligabis os. ¨& ‖dignus eſt operarius mercede ſua.	18	*Dicit enim Scriptura, Nõ infrænabis os boui trituranti. & dignus eſt operarius mercede ſua.*
	Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.	19	∴ Aduerſus presbyterum accuſationem ne admittito, niſi ſub duobus aut tribus teſtibus.	19	*Aduerſus presbyterum accuſationem noli recipere, niſi ſub duobus aut tribus teſtibus.*
	Τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.	20	∴ Eos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.	20	*Peccantes, coram omnibus argue, vt & cæteri timorem habeant.*
Infrà, 6. 13	Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.	21	‖Obteſtor in conſpectu Dei, & Domini Ieſu Chriſti, & electorum Angelorum, vt hęc ſerues, ¨ abſque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciens ∴ in alteram partem inclinando.	21	*Teſtor coram Deo & Chriſto Ieſu, & electis Angelis, vt hæc cuſtodias ſine præiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando.*
	Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.	22	¨ Manus citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis. temetipſum purum ſerua.	22	*Manus citò nemini impoſueris, neque communicaueris peccatis alienis. teipſum caſtum cuſtodi.*

18 *Et dignus eſt*, καὶ ἄξιός ἐστιν. Hoc dicit Paulus ex ſua perſona, non autem vt locum aliquem Scripturæ citans, ſicut plerique putarunt, à doctiſſimo interprete meritò reprehenſi. Fuit autem hoc dictum prouerbiale, à Chriſto etiam vſurpatum.

19 *Aduerſus presbyterum*, κατὰ πρεσβυτέρου. Hoc referunt Græci ad prouectioris ætatis homines: quod mihi perabſurdum videtur. Etſi enim aliquid tribuendum eſt canitiei, tamen cauſam non video cur hac in re non debeat æqualis eſſe omnium conditio. Sed in presbytero longè alia ratio eſt: quia huic hominum generi certum eſt Satanam potiſſimùm inſidiari, ideóque nullos æquè omnibus calumniis & obtrectationibus eſſe obnoxios. Eſt igitur in illorum accuſationibus audiendis longe maxima cautione opus. At quænam illa eſt? dices. Hic verò mihi videntur nonnulli impegiſſe, dum putant nihil hîc præſcribi à Paulo quod in omnibus iudiciis non ſit obſeruandum. Itaque in hoc nodo explicando ſudant multi, & manifeſtè torquent Apoſtoli verba: adeo quidem vt nonnulli (quod refert Eraſmus ex quadam Hieronymi ad Marcellam epiſtola) totum ſequẽs membrum expunxerint, deinde expoſuerint, Ne recipias, i. ne facile recipias. Atqui nullam hîc opinor ſubeſſe difficultatem. Aliud enim eſt admittere accuſationem, aliud verò accuſatum abſoluere vel damnare. Eſt autem hoc iudicis officium vt quoſuis accuſare volentes audiat, niſi penitus infames ſint perſonæ: deinde quod ęquum videbitur de repudianda vel admittenda accuſatione conſtituat. Sed tamen quum presbyter accuſatur, peculiare quiddam vult Apoſtolus obſeruari, nẽpe vt ne ad accuſandum quidem admittatur quiſquam, niſi prius duobus aut tribus teſtibus fecerit futuræ accuſationis fidem: vt non ſtatim damnetur presbyter, aut abſente illo de cauſa cognoſcatur: ſed vt, poſtquam conſtiterit non fore friuolam accuſationem, tum demum vocetur reus, & legitimè de re tota decernatur. Cauſam verò iſtius conſtitutionis Apoſtolicæ duplicem inuenio, nempe quia, vt modò dixi, nulli ſunt ęquè omnibus calumniis obnoxij atque pij doctores: deinde quia in presbyterũ non poteſt priuatum quodammodo iudicium conſtitui, quum non poſſit non eſſe cum publico totius Eccleſiæ offendiculo coniunctũ: adeo vt etiamſi abſoluatur, tamen aliqua inde infamia in totam Eccleſiam redundet, ſítque nõ modò in iudicando, ſed etiam in admittendo accuſatore magna cautione opus. Præterea notandum eſt ex hoc loco, Timotheum in Epheſino presbyterio tum fuiſſe προεστῶτα (id eſt antiſtitem) vt vocat Iuſtinus, non qui pro arbitrio omnia faceret, ſed qui pro ſua pietate ac prudentia omnia moderaretur, vt in cœtu omnia ritè & ordine fierent. Deinde conſiderandæ ſunt & temporum & cauſarum circunſtãtiæ, nequis vel Eccleſiaſticam diſciplinam illic aboleat, vbi Chriſtianus eſt magiſtratus (qui nũc error, eheu, multas peſſundat Eccleſias, & proculdubio tandẽ euertet) vel tyrannicam illam clericorum exemptionem inuehat: quũ in iis quæ ad politiam pertinent, omnem animam magiſtratui ſubiectam eſſe oporteat. Certum eſt autem intolerabiliter fuiſſe ambitioſos Epiſcopos qui iſtiuſmodi exemptiones à regibus petierunt, etiam ſtultiſſimos reges qui non de ſuo ſed de iure Dei fuerunt iſtis lupis liberales. Nec enim homines, ſed Deus ipſe fines vtriuſque iuriſdictionis poſuit. Sed quid iſtis opus eſt? quorſum enim Eccleſiaſticis quæ vocant priuilegiis gaudeant (etiam ſi fas fuiſſet illa vel petere vel concedere) qui non ſunt paſtores, ſed lupi?

20 *Eos qui peccant*, τοὺς ἁμαρτάνοντας. Presbyteros videlicet, vt hoc cohæreat cum præcedente verſiculo. Quòd ſi presbyteros ipſos, quanto magis alios quoſuis? Sed peccantes intellige cum publico offendiculo, vt alia inquiſitione non ſit opus: vel potius intellige idoneis teſtibus in ſacro conſeſſu conuictos, ac proinde palàm arguendos.

21 *Abſque eo vt vnum alteri præferas*, χωρὶς προκρίματος. Dicitur Gręcis προκρίνειν, qui aliquem vt eximium & ſelectum habet. Debet autẽ iudex in iudicando omnes iſtas opiniones deponere, vt qui nõ de perſonis ſed de cauſa iudicaturus ſedeat. Vide igitur ne non rectè Vet. interpres conuerterit, *Sine præiudicio*, quum videlicet (vt alicubi cõqueritur Cicero) ad cauſas iudicia iam facta domo deferuntur. Eraſ. *Sine præcipitatione iudicij*, i. cauſa non bene ac diligenter cognita: qua ſignificatione nuſquam memini legere τὸ προκρίνειν, quãuis ita explicet Græcus ſcholiaſtes.

¶*In alteram partem inclinando*, κατὰ πρόσκλισιν. Sic Vetus interpres rectè expoſuit, ſeruata metaphora quæ à libripẽdibus ſumpta eſt. Debet enim iudex quaſi in lance iura litigantium appendere, ita vt in neutram partem propendeat, recto alioquin iudicio non futuro. & alludit omnino Paulus ad locum Deut. 17. 11. In plerìſque codicibus legitur πρόσκλησιν, ſed perperam. Nec enim προσκαλεῖν aliud quàm prouocare ſignificat, vel aduocare. Itaque licebit Per aduocationẽ interpretari, quaſi iudex aduocati partibus fungatur. Sed in hac ſignificatione, quos Latini Aduocatos ſeu amicitiæ cauſa deprecatores adhibitos vocant, à Græcis παρακλήτους, & rem ipſam παράκλησιν potius dici inuenio. Græcus denique ſcholiaſtes videtur legiſſe πρόκλησιν, quo nomine intelligit aliquem animi motum qui iudicem ad temere ferendam ſententiam prouocet. Eraſ. *Iuxta propenſionem animi.* Clemens autem duobus locis ἀπροσκλινῶς interpretatur. Nec abſurdum fuerit Heſiodi verſ. huc adferre ἐν ἔργοις ſic vtentis verbo παρακλίνειν, ἀλυγρὰ νοεῦντες Ἄλλῃ παρκλίνουσι δίκας. Syrus autem interpres manifeſtè legit προσωποληψίᾳ, imò fortaſſis προσωπόληψιν, quæ tamen vox eſt Græcis inuſitata.

22 *Manus citò*, &c. χεῖρας ταχέως, &c. id eſt, Ne temere quoſuis ad Eccleſiaſticam vllam functionem admitte,

quantum

quantum videlicet in te eſt. Neque enim penes vnum Timotheum reſidebat omnis auctoritas, ſed ex Eccleſiæ totius cōſenſu facta electione, tum demum ὁ προεστὼς nomine presbyterij per manuum impoſitionē cōſecrabat electum Domino, vt ſuprà, 4.14. De manuum autem impoſitione alibi dictum eſt à nobis.

---

23 Μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.

24 Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν·

25 Ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι· καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται.

Κεφάλαιον ϛ.

1 Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν· ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.

2 Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Ταῦτα δίδασκε, καὶ παρακάλει.

3 Εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσ-

23 ⁚Ne amplius eſto abſtemius: ſed vino ⁚pauculo vtere, ⁚propter ſtomachum tuum, & crebras tuas infirmitates.

24 Quorundam hominum peccata antè manifeſta ſunt, præeuntia damnationi: ⁚quoſdam verò ſubſequuntur:

25 Itidem & bona opera antè manifeſta ſunt: & ea quæ ſecus habent, occultari non poſſunt.

CAP. VI.

1 QVicunque ſub iugo ſunt ſerui, ſuos dominos omni honore dignos ducunto, ne nomen Dei & doctrina blaſphemetur.

2 Qui verò fideles habent dominos, ne *eos* deſpiciant quòd fratres ſint: ſed potius inſeruiant, quòd fideles ſint ac dilecti, ⁚qui beneficentiam illam capeſſunt. Hæc doce, & exhortare.

3 Siquis ⁚diuerſam docet do-

23 *Noli adhuc aquam bibere: ſed modico vino vtere propter ſtomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.*

24 *Quorundam hominum peccata manifeſta ſunt, præcedentia ad iudicium, quoſdam autem & ſubſequuntur:*

25 *Similiter & facta bona, manifeſta ſunt: & quæ aliter ſe habent, abſcondi non poſſunt.*

CAP. VI.

1 *QVicunque ſunt ſub iugo ſerui, dominos ſuos omni honore dignos arbitrentur: ne nomen Domini & doctrina blaſphemetur.*

Epheſ. 6.5
coloſ. 3.22
tit.2 9
1.pet. 2.18

2 *Qui autem fideles habent dominos, non cōtemnant quia fratres ſunt: ſed magis ſeruiant quia fideles ſunt & dilecti, qui beneficij participes ſunt. Hæc doce, & exhortare.*

3 *Siquis aliter docet, &*

---

23 *Ne amplius eſto abſtemius,* μηκέτι ὑδροπότει. Abſtemij quidam ſunt natura, vel morbo, quidam volūtate: ex quibus vnus erat Timotheus, minimè id quidem ex voto, aut craſſa illa meriti vel Angelicæ perfectionis opinione: ſed vt carnem hac ratione domaret, ſibi nimirum cōſcius ſeſe hoc remedio indigere. Nihil igitur hoc pertinet ad impias monachorum ſuperſtitiones: ſed apertè potius damnatur omnis illa Phariſaicorum votorum obligatio: quibus religionem ſummam eſſe ferunt, vel, vbi certum eſt mortis periculum, carnem guſtare. Quanquam, quod ad vinum quidem attinet, boni & rigidi iſti homines in eo ſummè conſenſerunt, vt hoc Pauli conſilio minimè, quod ad priorem quidem partem, indigerent. Vulg. *Noli adhuc aquam bibere.* Eraſ. *Ne poſthac bibas aquam.* Neutra certè interpretatio conuenit. Neque enim ὑδροπότης dicitur à Græcis quiſquis aquam potitat, ſed qui aquam ita potat vt à vino abſtineat: quod & ipſa ſententia poſtulat. ¶*Pauculo,* ὀλίγῳ. Hoc addit Paulus ne calumniæ ſit obnoxia hæc conſtitutio, quaſi ad hauriēdum vinum incitaret. Nec deſunt etiam qui putent hunc verſiculum non eſſe poſitum ſuo loco. ¶*Propter ſtomachum tuum,* διὰ τὸν στόμαχόν σου. Id eſt, ventriculum, ciborum receptaculum, Celſo, lib.4.cap.1. Nam veteribus venter dicitur. Alioqui στόμαχος interdum tota gula dicitur, vt Ciceroni lib.2 De natura Deorum: interdum verò, ac (vt mihi quidem videtur) maximè propriè, ipſius gulæ poſtremum, vt Plinio lib.11.cap.37. qui proculdubio iſta acceperunt à Græcis, vt facilè probare poſſem ſi noſter hic eſſet ſcopus. Nam quia cohærent partes iſtæ, vſus facilè obtinuit vt quod vnius partis propriè nomen eſt, toti poſtea ſit accommodatum. Ipſum autem ventrem, ſiue ventriculum, i. τὴν ἄνω κοιλίαν, idonei etiam Latini auctores paſſim ſtomachū vocarunt, Græcorum (opinor) exemplo: quanuis eos Galenus reprehendat. Pertinet verò ad hunc locum nonnihil quod ait Celſus lib.1, cap.2. *Imbecillis,* inquit, *ſtomacho (quo in numero magna pars vrbanorum, omnéſque penè cupidi literarum ſunt) obſeruatio maior neceſſaria eſt: vt quod vel corporis, vel loci, vel ſtudij ratio detrahit, cura reſtituat.*

24 *Quoſdam verò ſubſequuntur,* τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. Peccata dicuntur eſſe πρόδηλα, id eſt antè manifeſta, & ſua ſponte in publicum prodeuntia, in iis quorum improbitatem Deus antè detegit quàm Eccleſiam fefellerint: vt in Simone Mago contigit, cui propterea non ſunt impoſitæ manus, Act.18.17. ideóque dicuntur illis præire ad damnationem, venuſto quodam dicendi genere: quaſi anteambulones quidam fuerint, à quibus admonita ſit Eccleſia quis ille ſit qui mox ſit venturus: ex quo efficitur vt Eccleſia iam falli non poſſit. Alios verò dicuntur peccata ipſa ſubſequi, quòd tum demum appareant quum bonos viros ad tempus fefellerunt, quaſi à tergo illius imminentia: vt in Saule, Iuda & aliis hypocritis ſerius detectis accidit. Similis ratio eſt etiam in bonis, quorum probitas & integritas in aliis ſtatim patefit à Domino, in aliis vel diu negligitur, vel etiam à ſceleratis quaſi opprimitur. Dominus enim ſua & his & illis tempora præfixit: tantùm præſtent negligentiæ & malæ conſcientiæ culpam fideles miniſtri.

IN CAPVT VI.

2 *Qui beneficentiam illam,* &c. οἱ τῆς εὐεργεσίας, &c. Itaque non ſunt appoſitè interpretati hunc locum qui de ſeruorū in dominos obſequiis hoc intellexerunt, vt Syrus interpres, quaſi placere fidelibus heris dicantur fidelium ſeruorum obſequia. Nec melius conueniunt aliæ huius loci expoſitiones in Græcis ſcholiis allatæ. Apparet enim τὴν εὐεργεσίαν addito articulo vocari quam conſueuit τὴν χάριτα dicere, beneficentiam Dei nimirum in Chriſto nobis oblatam, quam vt ſerui ſic etiam hi Domini fideles capeſſant: puto enim particulæ ἀντὶ vim hic eſſe obſeruandam; vt ſit huius loci hæc ſententia, Siqui dominos habent fideles, ne hanc occaſionem arripiant non fungendi officio ſuo, quòd in Chriſto ſint dominorum ſuorum fratres: imò eo libentius pareant quòd Deus illos ſubiecerit dominis fidelibus: & hoc illis ſufficiat quòd in iis quæ ad vitam æternam ſpectant, heros habeant eiuſdem beneuolentiæ Dei ſocios. Nam ſi infidelibus etiam dominis parendum, quanto magis requirit à nobis Deus iſtam ſubiectionem, quum nos amicis ſuis ſubiecit?

3 *Diuerſam docet doctrinam,* ἑτεροδιδασκαλεῖ. Vide ſuprà, 1.1. Vulgata, *Aliter docet.* Eraſmus, *Diuerſam ſequitur doctrinam*, ambigué. Agitur enim hîc non de diſcipulis ſed de paſtoribus. nec poteſt aliter Græcum vocabulum exponi.

σέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ,

Τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας· ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραί,

Παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.

Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας.

Οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα.

Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα.

Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν.

Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία· ἧς τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς.

Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πρᾳότητα.

ctrinam, neque accedit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecũdum pietatem eſt doctrinæ,

4 *Is* turget, nihil ſciens, ſed inſaniens circa quæſtiones ac verborum pugnas: ex quibus naſcitur inuidia, lis, maledicentiæ, ſuſpiciones malæ,

5 Peruerſæ exercitationes hominum mente corruptorum, & qui priuati ſunt veritate, & quæſtui habent pietatem. ſecede ab iis qui eiuſmodi ſunt.

6 Eſt autem quæſtus magnus pietas cum animo ſua ſorte contento.

7 Nihil enim intulimus in mũdum, videlicet nec efferre quicquam poſſumus.

8 Sed habentes alimenta, & quibus tegamur, hęc nobis ſatis erunt.

9 Qui autem volunt diteſcere, incidunt in tentationem & laqueũ, & cupiditates multas amentes & damnoſas, quæ demergunt homines in exitium & interitum.

10 Siquidem radix omnium malorum eſt amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarunt à fide, & ſeipſos transfixerũt doloribus multis.

11 Tu verò, ô homo Dei, iſta fuge: ſectare autem iuſtitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

non acquieſcit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecundũ pietatem eſt doctrinæ,

4 *Superbus eſt, nihil ſciẽs, ſed lãguens circa quæſtiones & pugnas verborum: ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blaſphemiæ, ſuſpiciones malæ.*

5 *Conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati ſunt, exiſtimantium quæſtum eſſe pietatem.*

6 *Eſt autem quæſtus magnus pietas cũ ſufficientia.*

7 *Nihil enim intulimus in mundum, haud dubiũ quòd nec auferre quid poſsimus.*

8 *Habentes autem alimẽta, & quibus tegamur, his contenti ſimus.*

9 *Nam qui volunt diuites fieri incidunt in tentationem & laqueum, & deſideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.*

10 *Radix enim omnium malorum eſt cupiditas: quam quidam appetentes errauerunt à fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis.*

11 *Tu autem, ô homo Dei, hæc fuge: ſectare verò iuſtitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, manſuetudinem.*

---

4 *Inſaniens*, νοσῶν. Cic. Tuſc. 3, *Nomen inſaniæ ſignificat mentis ægrotationem & morbum.* Sic igitur Eraſmus hunc locum rectè omnino expreſſit. Vulgata, *Languens.* ¶ *Verborum pugnas*, λογομαχίας. Verba opponit rebus. λογομαχίαν ergo vocat inanem de verbis non de rebus concertationem: verba tamen etiam nominans quæcunque res nihil habent ſolidi, aut ex quibus poſſit vtilitas aliqua comparari. Eraſmus, *Diſputationum pugnas.* male, quum hoc nomine non tam contentioſi diſputatores reprehendantur, quàm inanes ſimul & rixoſæ diſputationes.

5 *Peruerſæ exercitationes*, παραδιατριβαί. Vetuſti noſtri codices ſcriptum habent διαπαρατριβαί. id eſt, *aſsidui attritus.* vt legit etiam Syrus interpres. Mutuò enim ſeſe atterunt ſophiſtæ, & ſua ſcabie alij alios inficiunt, vt Græcus ſcholiaſtes explicat. Sed mihi potius probatur recepta lectio. Porro διατριβὰς vocãt Græci quas Quintilianus ſcholarum exercitationes appellat. Itaque ſignificat Paulus, iſtis inanibus quæſtionibus homines quaſi in ludo quodam impudẽtiæ & improbitatis exerceri. quod deſignat præpoſitio παρὰ, vt ſiniſter prorſus iſtarũ exercitationũ vſus declaretur. Sunt enim veræ διατριβαὶ ad acuendum ingenium, confirmandum iudicium, veritatis denique inueſtigationem comparatæ. in iſtis verò obtunditur animus, peruertitur iudicium, veritatis denique lux omnis extinguitur. Exemplum quæris? Propone tibi ſcholaſticę theologiæ facultates, quas vocant, & viua iſtius inaniſſimæ vanitatis exemplaria contemplaberis. Hîc tamen naſcuntur quos ſolos doctores & magiſtros noſtros vocant: nempe vt ipſis etiam nominibus Phariſæos referant. Vulgata, *Cõflictationes*, non expreſſa præpoſitione. Eraſmus, *Superuacaneæ conflictationes.* quũ peſtiferas potius dicere debuerit. ¶ *Secede*, ἀφίστασο. Hoc non legit Vetus interpres. reperimus tamen in omnibus Græcis exemplaribus: excepto Claromontano.

6 *Eſt autem quæſtus*, ἔστι δὲ πορισμός. Venuſtè detorquet quæſtus nomen, acſi dicat, Metiuntur iſti Chriſtianiſmum lucro: & ſanè maximum eſt lucrum, ſed diuerſa prorſus ratione. Veras enim opes ſuppediat, animum pium videlicet, & ſua ſorte contentum. ¶ *Cum animo ſua ſorte*, &c. μετ' αὐταρκείας. *Quòd ſis* (inquit ille) *eſſe velis, nihilque malis.* Sed hoc quidem fuerit hominis prorſus ſtupidi, niſi ea ſit conditione in qua meritò acquieſcat. Eam autem vnus demum Chriſtus ſuppeditat, in quo ſunt omnes veri theſauri abſconditi. Vulgata ad verbum, *Cum ſufficientia.*

8 *Hæc nobis ſatis erunt*, ἀρκεσθησόμεθα. Vulgata, *Contenti ſimus.* Illud verò rectius eſt: etiamſi ex Hebræorum idiotiſmo poſſit futurum indicatiui pro imperandi modo accipi. Sic enim oſtendit Paulus quàm bene ſperet, tum de ſe, tum de Timotheo & ipſius collegis.

9 *Qui volunt*, οἱ βουλόμενοι. id eſt, Qui huc feruntur vt quàm citiſſimè diteſcant. Menander, Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως, δίκαιος ὤν. ¶ *Cupiditates multas amẽtes*, πολλὰς ἐπιθυμίας ἀνοήτους. Vulg. *Deſideria multa inutilia.* Legit enim ἀνονήτους.

10 *Radix*, &c. ῥίζα, &c. Huc pertinent duæ nobiles ſententiæ, vna Bionis, qui φιλαργυρίαν, id eſt, pecuniæ cupiditatem, vocabat κακίας μητρόπολιν, vitij metropolin: altera Timonis, qui duo eſſe dicebat malorum elementa, ἀπληστίαν καὶ φιλοδοξίαν, id eſt, inexplebilem opum auiditatem, & gloriæ appetitionem. ¶ *Amor pecuniæ*, φιλαργυρία. Vulgata, *Cupiditas*, vocabulo nimium generali. Eraſmus, *Studium pecuniæ.* Ouidius amorem nummi vocauit, in illo verſiculo, *Creſcit amor nummi quantum ipſa pecunia creſcit.* ¶ *Transfixerunt*, περιέπειραν. Dolor & cura videntur animũ quodammodo perfodere, auaritiæ nimirum meſſis, vt loquitur Eurip. Eſt autẽ περιπείρειν infigere & perforare. Vul. *Inſeruerunt.* Eraſ. *Implicuerunt.* neuter ſatis expreſſè. Nos in vernaculo noſtro ſermone diceremus, *Ils ſe ſont enferrez.*

11 *O homo Dei*, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ. Heb. איש האלהים [*iſch haelohim.*] id eſt, quem Spiritus Dei regit, vt prophetam & Dei interpretem. Vide 2. Tim. 3. 17.

12 *Decer-*

Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως, ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.	12	¨Decerta prçclarum illud certamen fidei: apprehende vitam æternam, ad quam & vocatus es, & profeſſus præclaram illam profeſſionem coram multis teſtibus.	12	*Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam æternam, in quam vocatus es. & confeſſus bonam confeſſionem coram multis teſtibus.*	
Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν·	13	‖Denuntio tibi coram Deo ¨qui viuificat omnia, & Ieſu Chriſto, qui ‖teſtatam fecit ¨coram Pontio Pilato prçclaram illam profeſſionem:	13	*Præcipio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Chriſto Ieſu qui teſtimonium reddidit ſub Pontio Pilato bonam confeſſionem:*	Suprà,5.21 Mat. 27.11 ioh.18.37
Τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν, ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	14	Vt ſerues ¨hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, vſque ad illuſtrem illum aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti:	14	*Vt ſerues mandatum ſine macula, irreprehenſibile, vſque in aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti:*	
Ὃν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων·	15	Quem temporibus ſuis oſtẽdet ille ‖beatus & ſolus ¨Princeps, ¨Rex ille regum, & Dominus dominorum:	15	*Quem ſuis temporibus oſtendet beatus, & ſolus potens, Rex regum & Dominus dominantium:*	Suprà,1.17 apocal.17 14 & 19 16
Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. ἀμήν.	16	Qui ſolus habet immortalitatem, lucem habitans inaceſſam, ‖quem vidit nemo hominum, neque videre poteſt: cui honor & robur æternum. Amen.	16	*Qui ſolus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inacceſſibilem, quem nullus hominum vidit, ſed nec videre poteſt: cui honor & imperiũ ſempiternum.*	Ioh.1.18
Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ᾽ ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν·	17	Iis qui diuites ſunt ¨in hoc ſeculo, denuntia ne efferantur animo, ‖neque ſpem ponant in diuitiis incertis, ſed in illo Deo ¨viuo, qui præbet nobis omnia copioſe ad fruendum.	17	*Diuitibus huius ſeculi præcipe non ſublime ſapere, neque ſperare in incerto diuitiarum, ſed in Deo viuo (qui præſtat nobis omnia abunde ad fruendũ:)*	Marc.4.19 luc.12.15
Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς·	18	¨Vt *aliis* benefaciant, vt diuites ſint operibus bonis, faciles ad impertiendum, ¨facilis conuictus:	18	*Bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare:*	
Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς.	19	Recondentes ſibi ‖¨fundamentum bonum in poſterum, vt apprehendant ¨æternam illam vitam.	19	*Theſaurizare ſibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant veram vitam.*	Matt.6.20 & 4.7.

---

13 *Decerta*, ἀγωνίζου. Iam ſæpe admonuimus Hebræos & Atticos etiam ſcriptores iſta conſtructione delectari.

13 *Qui viuificat*, τοῦ ζωοποιοῦντος. Id eſt, qui dat vitam omnibus, & omnia conſeruat. Heb. מחיה [*mechayeh.*] ¶ *Coram Pontio Pilato*, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Vulgata & Eraſmus, *Sub Pontio Pilato*. id eſt, Pontio Pilato præſide. Incidit enim Chriſti prædicatio & mors in id tempus quo Pilatus Iudeam adminiſtrauit. Sed ἐπὶ malo interpretari *Coram* vel *apud*, vt reſpondeat hoc membrum illi quod paulo ante dixerat, ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων, *coram multis teſtibus*. Nam ἐπὶ etiam ita accipitur Matth.28.14. & hæc confeſſio diſertè deſcribitur Ioh.18.37.

14 *Hæc mandata*, τὴν ἐντολὴν. Hebr. מצוה [*mitſuah,*] nos verò plurali numero mandata dicimus. Porro quæ ſequũtur epitheta, etſi quibuſuis poſſunt dici, tamen, meo iudicio, commodius ad Timotheum ipſum referuntur, vel ob eam cauſam quòd nomine τῆς ἐντολῆς videatur demum ſignificare illam officij rationem quam ei tota hac epiſtola præſcripſit.

15 *Princeps*, δυνάστης. Vel dynaſtes, vt diximus Luc.1.52. Nolim autem ego curioſius iſta diſtinguere, quia potius hac tanquam ſynonymorum congerie voluit ſummam & vnicam illam Dei potentiam declarare. vt qui non modò reliquis quibuſuis ſit infinitis modis potentior, ſed etiam illos ſibi pleno iure ſubiectos habeat, denique à ſeipſo ſolus habeat omnia. Siquis tamen malit diſtinguere, dicam à certis gradibus ad ſumma pergere Apoſtolum. Nam Dynaſta eſt regibus inferior dignitate, rex verò domino, quod ad ſubiectos quidem ſuos attinet. ¶ *Rex ille regum*, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων. Heb. מלך מלכים [*melech melachim.*] id eſt, ſummus & potentiſſimus Rex. βασιλευόντων verò dixit Hebræorum more, pro βασιλέων, & κυριευόντων pro κυρίων, vt nullum hîc quærendum ſit myſterium. Sed quorſum hçc Apoſtolus? nempe vt omnium principum minis oppoſita Dei potentia, in noſtra ſtatione fortiter permaneamus.

17 *In hoc ſeculo*, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. Id eſt, rerum ad hanc vitam pertinentium, quibuſcum comparantũr qui ſunt bonorum operum diuites. ¶ *Viuo*, ζῶντι. Hebr. אל חי [*el chai.*] Id eſt verè exiſtenti & æterno. Nam Deo opponit caducam opum naturam, ideò exprimendus eſt articulus.

18 *Vt* [*aliis*] *benefaciant*, ἀγαθοεργεῖν. Vulgata, *Bene agere*, malè. Nam Apoſtolus de liberalitate & beneficentia propriè diſſerit. ¶ *Facilis conuictus*, κοινωνικούς. Comes eſt diuitiarum arrogantia: quo fit vt ægrè ſe demittant diuites ad tenuiorum hominum conſuetudinem, quum nulla virtus eos æquè exornet atque morum facilitas: quam meritò ſummopere laudat in futuro imperatore Cicero pro Lege Manilia. Hac virtute qui carent, dicuntur ἀκοινώνητοι ſiue αὐθάδεις, *aſperi & faſtuoſi*. ex quo etiam intelligitur κοινωνικοὺς Eraſmum non ſatis expreſſe interpretari *communicantes*. Nos κοινωνικὸν ad verbum poſſimus in vernaculo noſtro ſermone interpretari *communicatif*.

19 *Fundamentum bonum*, θεμέλιον καλόν. Hoc opponit

opum humanarum incertæ ac fluxæ naturæ. Sed (dicet aliquis) an vllis noſtris operibus ſpes noſtra nititur? Minime verò, vt teſtatur Apoſtolus Rom.cap.3.27, & 4.2, & ſingulis penè verſiculis. ſed tamen quatenus ſunt noſtræ fidei teſtimonia, ac proinde noſtræ in Chriſto reconciliationis, dicuntur vocationem & electionem firmam, noſtri videlicet reſpectu, efficere, 2.Pet.cap.1.verſu 10.

¶ *Aeternam vitam*, τῆς αἰωνίου ζωῆς. Vulgata, *Veram vitam*, id eſt, τῆς ὄντως ζωῆς, vt habet Claromontanus codex & Syrus interpres.

Ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως·	20	Timothee, ¨depoſitum ſerua, & auerſare profanos illos ¨de rebus inanibus clamores, & oppoſitiones falsò nominatæ ſcientiæ:	20	*O Timothee, depoſitum cuſtodi, deuitans profanas vocum nouitates, & oppoſitiones falſi nominis ſcientiæ:*
Ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. Ἡ χάρις μετὰ σοῦ. Ἀμήν.	21	Quam nõnulli ¨præ ſe ferentes, circa fidem ¨aberrarũt à ſcopo. Gratia ſit tecum. Amen.	21	*Quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.*
Πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις Φρυγίας τῆς Πακατιανῆς.	22	Ad Timotheum prima, miſſa fuit ¨Laodicea, quæ eſt metropolis Phrygiæ Pacatianæ.	22	*Scripta fuit ex Laodicea, quæ eſt metropolis Phrygiæ Pacatianæ.*

---

20 *Depoſitum ſerua*, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον. Depoſitum * proculdubio vocat ſanam Euangelij doctrinam, & dona quæcunque ad Eccleſiæ ædificationem, veluti depoſitum, Deus commiſerat Timotheo. Seruat autem depoſitum qui ita ſe gerit vt cauſam non habeat depoſitarius cur hoc illi eripiat. Eſt verò diligenter notanda hæc formula, quanuis non omnia reſpondeant iis regulis quas de depoſito tradunt Iuriſconſulti. ¶ *De rebus inanibus clamores*, κενοφωνίας. Hoc titulo exornat Paulus non minus ſpinoſas quàm & clamoſas & inanes, atque adeo profanas tum philoſophaſtrorum, tum ſophiſtarum concertationes. quamobrem etiam poſtea meminit ἀντιθέσεων, id eſt, oppoſitionum, quum perpetuò quæſtiones ex quæſtionibus apud illos naſcantur. Vulgata, *Vocum nouitates*, id eſt, καινοφωνίας. vt citatur etiam hic locus ab Auguſtino tractatu in Ioh.98, & apud Chryſoſt. & Ambroſium & Baſil. quod & ipſum non caret offendiculo, atque etiam plerunque coniunctum eſt magno cum ſolidæ doctrinæ detrimento, & magnam quandam ingenij vanitatem arguit: veluti ſi pro Angelis genios dicas, pro Baptiſmo lotionem, pro Fide confidentiam, pro Eccleſia rempublicam, vel ciuitatem, pro Presbyterio ſenatum, & cætera id genus profanè & falſis rationibus innouata: de quibus hodie ſibi mirificè placent nonnulli, qui tamen vtinam intra verba peccarent. Alteram nihilominus lectionem huic antepono.

21 *Præ ſe ferentes*, ἐπαγγελλόμενοι. Vulgata, *Promittentes*. Eraſmus, *Profitentes*. Ego verò puto τὸ ἐπαγγέλλεσθαι hoc loco non tantùm referri ad profeſſionem quę verbo fiat, ſicut ſolent ambitioſi homines glorioſè virtutes ſuas iactare: ſed ad totam habitus, geſtus, vitæ denique rationem, quam illi ita comparant vt etiam tacentes, imperitis quidem hominibus, nihil niſi ſublime & arduum de ſe promittant. Suprà.2.10, eadem quidem ſignificatione, ſed in ſumma laude ponitur idem verbũ, vbi iubet Paulus Chriſtianas mulieres non cincinnis, non auro, non margaritis, ſed honeſto habitu & bonis præcipuè operibus ornari: quod, inquit, decet eas mulieres quę pietatem ſpondeant, id eſt, quæ pietatem & ſanctimoniam de ſe promittant omnibus à quibus conſpiciuntur. ¶ *Aberrarunt à ſcopo*, ἠστόχησαν. Vide infrà, 2.Tim.2.18.

22 *Laodicea*, ἐκ Λαοδικείας. Potius hęc epiſtola ob eas cauſas quas expoſui ſuprà, 1.3, & 4.13, vel Philippis, vel ex alia Macedoniæ vrbe ſcripta eſt, adſtipulante etiam nobis vno manuſcr. codice, in quo ſcriptum eſt ἐγράφη ἀπὸ Μακεδονίας, *Scripta eſt è Macedonia*: quod etiam impreſſit Frobenius in Græco argumẽto quod huic epiſtolæ præfigi ſolet. Quod autem ad Phrygiam Pacatianam attinet, nuſquam hoc epitheton apud illius ętatis ſcriptores legitur, ſed apud recentiores illos qui Romani imperij iam inclinantis prouincias deſcripſerunt, adeo vt ex hoc etiam loco conſtare poſſit multo poſt has ſcriptas epiſtolas tempore iſtiuſmodi ſubſcriptiones additas fuiſſe ab aliquibus plerũque vel indoctis, vel certè non ſatis attentis. Claromontanus verò codex habet πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐπληρώθη: neque loci meminit vnde miſſa fuerit.

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ Ἡ ΠΡῸΣ ΤΙΜΌΘΕΟΝ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TImotheum poſterior.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥ͂ΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, κατ᾿ ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

2 Τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

3 Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας·

4 Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ·

5 Ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι καὶ τῇ μητρί σου Εὐνείκῃ· πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί.

6 Δι᾿ ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per volũtatẽ Dei, ⁖ ſecundum promiſſionẽ vitæ quæ eſt in Chriſto Ieſu,

2 Timotheo dilecto filio *ſit* gratia, ⁖ miſericordia, pax à Deo patre, & Chriſto Ieſu Domino noſtro.

3 Gratiam habeo Deo, ‖ cui ſeruio ⁖ à maioribus cum pura cõſcientia, ⁖ prout aſſiduã tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

4 Deſiderãs te videre, memor tuarum lacrymarum, vt gaudio replear:

5 Reuocans in memoriã eam quæ in te eſt non ſimulatam fidem, quę habitauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: perſuaſus ſum autem quòd in te quoque.

6 Quam ob cauſam ſuggero tibi ⁖ vt exſuſcites donũ Dei quod eſt in te ⁖ per impoſitionem manuum mearum.

VETVS.

CAP. I.

1 PAVLVS *Apoſtolus, Ieſu Chriſti per volũtatẽ Dei, ſecũdum promiſſionem vitæ quæ eſt in Chriſto Ieſu,*

2 *Timotheo chariſſimo filio, gratia, miſericordia, pax à Deo Patre, & Chriſto Ieſu Domino noſtro,*

3 *Gratias ago Deo, cui ſeruio à progenitoribus in cõſcientia pura, quòd ſine intermiſſione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die:* Act.22.3

4 *Deſiderãs te videre, memor lacrymarum tuarum, vt gaudio implear:*

5 *Recordationẽ accipiens eius fidei quæ eſt in te non ficta, quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunice: certus ſum autem quòd & in te.*

6 *Propter quam cauſam admoneo te vt reſuſcites gratiam Dei quæ eſt in te per impoſitionem manuum mearum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Secundum promiſſionem*, &c. κατ᾿ ἐπαγγελίαν, &c. Id eſt, à Deo legatus vt annuntiẽ vitam quam promiſit in Chriſto Ieſu. Ita oſtendit nouum non eſſe Euangelium, ſed illud ipſum quod promiſit Deus per Prophetas: deinde præſtantiam quoque muneris Apoſtolici declarat, quo nobis donatur id quod Deus antè promiſerat. Poſtremò in quo hæc omnia reſideant, & quò ferantur, oſtendit, nempe vt in Chriſto ſeruentur homines. Itaque lectorem moneo etiam atque etiam ne epiſtolarum Pauli ἐπιγραφὰς leuiter prætereat, vt quæ ſoleant inimitabili quadam breuitate totius Euangelici myſterij ſummam complecti, vt vel ſaluis illis habeat Eccleſia quod omnibus hęreticis opponat.

2 *Miſericordia*, ἔλεος. Vide ſuperioris epiſtolæ cap.1.2.

3 *A maioribus*, ἀπὸ προγόνων. Hebr. מאבות [*meaboth.*] id eſt maiorum meorum veſtigia ſequutus, nempe Abrahami, Iſaaci, Iacobi, & aliorum deinceps à quibus ſum ortus, & quaſi per manus veram religionem accepi, vt Act.24.14 Neque enim de Phariſaiſmo, ſed de Chriſtianiſmo ſuo diſſerit. ¶ *Prout aſſiduam*, ὡς ἀδιάλειπτον, &c. Vulg. *Quòd ſine intermiſſione*, ita videlicet vt ὡς accipiatur pro ὅτι, quod durius eſt. & aſſentior doctiſſimo Camerario, qui ὡς ἔχω nihil aliud putat declarare quàm ἔχων, id eſt, *In memoria retinens.*

6 *Vt exſuſcites*, ἀναζωπυρεῖν. Eſt igitur donum Dei viua quædam flamma in cordibus noſtris accenſa, quam nituntur caro & Satan ſuffocare: nos contrà magis ac magis fouere ac ſopitam ſuſcitare oportet. ¶ *Per impoſitionem manuum mearum*, διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. Vide 1. Timoth.4.14, & 5.22.

7 Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

8 Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν Θεοῦ·

1.Cor.1.1
Ro.16.25
ephes.1 4
colos.1 26
tit.1.2

9 Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ· οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων·

10 Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

2.Tim.2.7

11 Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν.

12 Δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω· ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

7 Non enim dedit nobis Deus ſpiritum timiditatis, ſed roboris, & charitatis, & ſanitatis animi.

8 Ne igitur te pudeat teſtimonij Domini noſtri, neque te pudeat mei, qui ſum captiuus ipſius: ſed eſto particeps afflictionũ Euangelij ex potentia Dei:

9 Qui ſeruauit nos, & vocauit ‖vocatione ſancta: non ex operibus noſtris, ſed ex ſuo propoſito, & gratia, quę data quidem eſt nobis in Chriſto Ieſu‖ ante tempora ſeculorum:

10 Sed patefacta nunc eſt per illuſtrem illum aduentum ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti, qui & mortem aboleuit, & vitam in lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium.

11 ‖Cuius cauſa conſtitutus ſum ego præco & Apoſtolus ac doctor Gentium.

12 Quam ob cauſam & hæc patior: ſed nõ pudefio. noui enim cui crediderim, & mihi perſuaſum eſt eum poſſe depoſitum meum in illum diem ſeruare.

7 *Non enim dedit nobis Deus Spiritum timoris, ſed virtutis, & dilectionis, & ſobrietatis.*

8 *Noli itaque erubeſcere teſtimonium Domini noſtri, neque me vinctum eius: ſed collabora Euangelio ſecũdum virtutem Dei:*

9 *Qui nos liberauit & vocauit vocatione ſancta: non ſecundum opera noſtra, ſed ſecundum propoſitum ſuum, & gratiam quæ data eſt nobis in Chriſto Ieſu ante tempora ſecularia:*

10 *Manifeſtata eſt autem nunc per illuminationem ſaluatoris noſtri Ieſu Chriſti, qui deſtruxit quidem mortem, illuminauit autem vitam & incorruptionem per Euangelium.*

11 *In quo poſitus ſum ego prædicator & Apoſtolus, & magiſter Gentium.*

12 *Ob quam cauſam etiam hæc patior: ſed non confundor. ſcio enim cui credidi, & certus ſum quia potens eſt depoſitum meum ſeruare in illum diem.*

7 *Spiritum timiditatis*, πνεῦμα δειλίας. Id eſt, afflatũ quo percellamur & perterrefiamus, vt ij quos vult Dominus perdere. Nam in hac formula loquendi dicitur Spiritus metonymice, ex Hebræorum more, motus in animis noſtris vi quadam extrinſeca impellente excitatus, nempe vel à Spiritu ſancto, vel contra tum à ſpiritu malo, tum à mala noſtra voluntate, pro varia motus qualitate, vt Spiritus fidei, ſapientiæ, conſtantiæ, & ſimiles: quibus opponuntur ſpiritus vertiginis, auaritiæ, furoris, formidinis, & ſiqui ſunt huiuſmodi. ¶ *Charitatis & ſanitatis animi*, ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ. Hæc effecta tacite opponit totidem prorſus contrariis ſpiritibus. nã qui prauis affectibus rapiuntur, coercendi ſunt quominus alios offendant, vt qui inſaniant. Contra Spiritus Dei animos noſtros componit vt omnibus prodeſſe ſtudeamus, & verè ſimus mentis compotes: quum cæteri mortales vel deſipiant, vel inſaniant. Itaque σωφρονισμὸν non conuerti *Sobrietatem*, (quod ambiguum eſt, nec ſatis Latinum) ſed *animi ſanitatem*: quod ipſa verbi notatio declarat. Plato lib. 1. de Rep. τὸ σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι. Caſtellio *Frugalitatem* conuertit admodum ineptè. Vide Mar. 5. 15.

8 *Ipſius*, αὐτοῦ. i. ipſius cauſa. Epheſ. 3. 1, ſic vocat afflictiones Euangelij quæ pro Euangelio perferuntur. ¶ *Eſto particeps afflictionum Euangelij*, συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ. Euangelium dicitur quodammodo affligi in iis à quibus annũciatur: niſi (quod ſimplicius eſt) Euangelium accipiamus pro ipſius annuntiatione cũ qua ſit crux coniuncta. Vulgata, *Collabora Euangelio*. ¶ *Ex potentia*, κατὰ δύναμιν. i. fretus potentia Dei, vel Euangelio quod eſt ſecundum potentiam Dei. i. in quo planè ſe exerit Dei potentia. quaſi ſcriptũ ſit, τῷ κατὰ δύναμιν, &c. quam articuli ellipſin ſępiſſimè iam obſeruauimus. Sed hoc eſt duriuſculũ.

9 *Propoſito & gratia*, πρόθεσιν καὶ χάριν. i. propoſito, eóque gratuito. Diximus autẽ de propoſito, Rom. 8. 28 & 29. & in caput primum epiſtolæ ad Epheſios. ¶ *Data eſt*, τὴν δοθεῖσαν. Datam eſſe dicit nobis gratiam ab æterno, ad quam videlicet ab æterno ſumus prædeſtinati. Sunt enim omnia Deo præſentia, ſed ſuo tempore nobis reipſa exhibetur quod ab æterno nobis Deus dedit. Meminerimus autem à poſteriore colligere nos gratis prædeſtinatos, ideóque doctrinam de præuiſa fide vel operibus repugnare Dei gratiæ ex diametro. ¶ *In Chriſto Ieſu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Meritò hoc addit. eſt enim vnus Chriſtus is in quem gratia & propoſitum Dei ferebantur. Vide Eph. 1. 4 & 5. ¶ *Ante tempora ſeculorum*: πρὸ χρόνων αἰωνίων. i. inquit Eraſ. *Ante tempora æterna*. Verùm quid poſſis ante ęternitatem imaginari? itaque vocari puto tempora ſeculorum, annorum ſeriem qui à ſeculorum origine fluxerunt, vt idem prorſus ſignificet *Ante tempora ſeculorum*, atque *Ante iacta mundi fundamenta*: ſiquidem tẽpus cum mundo cœpit. Bis autem omnino vtitur Paulus hac formula, nempe hoc loco, & Tit. 1. 2.

10 *In lucem produxit*, φωτίσαντος. i. fecit vt illuceſceret vita. Vulgata, ineptè, *Illuminauit vitam*. Reſpondet enim τὸ φωτίζειν hoc in loco, verbo Hebræo האיר [*heir*] in coniugatione *hiphil*. Nam de vita illa immortali perinde vt de coruſco lumine loquitur, ex Scripturæ more. Sed notandum eſt præterea Pauli inſigne artificium hoc in loco. Quum enim ſoleat nomen τῆς ἐπιφανείας tribuere ſecundo aduentui, hîc tamen de primo illo diſſerens, quo nihil extra interiorem ipſius virtutem abiectius fingi poteſt, idem nomen vſurpauit: ideóque animos noſtros à contemplatione rerum externarum ad efficaciam illius aduentus contemplandam ſubuehit. Ita enim factum eſt vt in illa tam abiecta ſerui forma verè tamen diuinam maieſtatem ipſi etiam diaboli coacti ſint adorare.

12 *Noui enim cui crediderim*, &c. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, &c. Eraſmus, *Noui enim certúſque ſum quòd is cui credidi*, &c. vt ſit hæc conſtructio οἶδα γὰρ καὶ πέπεισμαι ὅτι ᾧ πεπίστευκα, &c. Sed valde dura eſt iſta traiectio, neque etiam vllo modo neceſſaria: quum plana ſint omnia, ſi poſt γὰρ ſubaudias ἐκεῖνον, ellipſi admodum vſitata. Quum autem dicit ſibi notũ eſſe eum cui credidit, omnia dicit quibus confirmari poteſt hominis imbecillitas. ¶ *Depoſitum meum*, παραθήκην μου. Mutua eſt igitur depoſiti obligatio inter Deum & ſanctos ipſius: quanquam, quod ad illum attinet, prorſus gratuita. Nã is nobis dona ſua credidit, vt diximus 1. Tim. 6. 20, & mox repetitur verſu 14. nos verò illi viciſſim noſipſos committimus, & apud illum theſauros noſtros recondimus, 1. Tim. 6. 18 & 19. Corona denique noſtra apud illum eſt ſepoſita, infra, 4. 8. Sed meminerimus horũ omnium gloriam oportere ipſius gratuitę bonitati in ſolidum acceptã ferre: & ius illud υἱοθεσίας longè alio fundamento niti quàm noſtræ iuſtitiæ depoſito: ſicut nimirum qui filius eſt, ſi officium fecit, non ideo tamen eſt paternarum facultatũ particeps, ſed quia quum filius eſſet officium fecit, idcirco pro filio agnoſcitur, alioquin à patre reiiciendus, & tandẽ abdicandus. Sed an ſatis firmum eſt hoc argumentum à potentia Dei ſumptum? Multa enim poteſt Deus, quæ tamen non facit. Reſpondeo coniungendum eſſe voluntatis teſtimonium, quod etiam priore loco collocauit Apoſtolus, quum diceret ſe ſcire cui crediderit.

13 Ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν.

15 Οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὧν ἐστι Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης.

16 Δῴη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη.

17 Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε.

18 Δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.

Κεφάλαιον β.

1 Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

2 Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι.

3 Σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4 Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.

5 Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.

6 Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.

13 Expreſſam formam teneto ſanorum ſermonum, quos à me audiſti cum fide & charitate quæ *eſt* in Chriſto Ieſu.

14 Præclarum illud depoſitum ſerua per Spiritum ſanctum qui inhabitat in nobis.

15 Noſti hoc, quòd ſe auerterint à me omnes qui ſunt in Aſia: ex quibus eſt Phygellus & Hermogenes.

16 Præſtet miſericordiam Dominus Oneſiphori familię: quoniam ſæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.

17 Imò quũ eſſet Romæ, ſtudioſiſſimè quæſiuit me, & inuenit.

18 Det ei Dominus vt inueniat miſericordiam apud Dominum in die illo. quam multa etiam Epheſi ſubminiſtrarit, tu optimè noſti.

CAP. II.

1 TV igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ eſt in Chriſto Ieſu:

2 Et quæ audiſti à me inter multos teſtes, hæc committe fidis hominibus, qui ſint idonei ad alios quoque docendos.

3 Tu igitur tolerans eſto laborũ vt bonus miles Ieſu Chriſti.

4 Nemo qui militat implicatur huius vitæ negotiis, vt ei placeat à quo delectus eſt miles.

5 Quòd ſi certet etiam aliquis, non coronatur niſi legitimè certauerit.

6 Agricolam oportet prius laborando fructus percipere.

13 *Formam habe ſanorum verborum, quæ à me audiſti in fide & in dilectione in Chriſto Ieſu.*

14 *Bonum depoſitum cuſtodi per Spiritum ſanctum qui habitat in nobis.*

15 *Scis hoc, quòd auerſi ſunt à me omnes qui in Aſia ſunt: ex quibus eſt Phygellus & Hermogenes.*

16 *Det miſericordiam Dominus Oneſiphori domui: quia ſæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit.*

17 *Sed quum Romam veniſſet, ſolicitè me quæſiuit, & inuenit.*

18 *Det illi Dominus inuenire miſericordiam à Domino in illa die. & quanta Epheſi miniſtrauit, tu melius noſti.*

CAP. II.

1 *TV ergo, fili mi, confortare in gratia quæ eſt in Chriſto Ieſu:*

2 *Et quæ audiſti à me per multos teſtes, hæc commẽda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere.*

3 *Labora ſicut bonus miles Chriſti Ieſu.*

4 *Nemo militans implicat ſe negotiis ſecularibus, vt ei placeat cui ſe probauit.*

5 *Nam & qui certat in agone, non coronabitur niſi legitimè certauerit.*

6 *Laborantem agricolam oportet primùm de fructibus percipere.*

---

13 *Expreſſam formam teneto*, ὑποτύπωσιν ἔχε. Sic puto ſignificari vel docendi formam, vel ipſius doctrinæ praxin quæ efficeret vt Timotheus eſſet viua quædam imago eius doctrinæ quam annuntiabat. ¶*Cum fide*, ἐν πίστει. ἐν pro σὺν, vt ſæpe iam obſeruauimus. Vulg. *In fide & charitate*. vt intelligas ſanam illam doctrinam in duobus iſtis capitibus poſitam eſſe, nempe in fide & charitate: quæ rurſus in vno Chriſto ſitæ ſunt. qua ratione fortaſſis non ineptè conuerteris, *De fide & charitate*: vti ſolet interdum apud Hebræos vſurpari ב pro על [*hal.*]

14 *Depoſitum*, παρακαταθήκην, vel παραθήκην. hîc enim variant exemplaria, ſed eadem ſententia manente. Vide 1. Tim. 6. 20, & ſuprà, verſu 12.

* 15 *Quòd ſe auerterint à me*, ὅτι ἀπεστράφησάν με. Rara eſt iſta huius verbi ſignificatio actiua & μεταβατικὴ, quam exprimere ſtudui. Verbum autem *Auerſandi* reſpondet τῷ ἀποστρέφεσθαι vt infrà 3, 5. & durius quiddam declarat quàm hic ſignificare voluiſſe videatur Apoſtolus.

17 *Studioſiſſimè*, σπουδαιότερον. Sic paulo pòſt βέλτιον pro
* βέλτιστα. Vide 1. Tim. 3. 14. Non erat igitur clauſus in carcere Apoſtolus, ſed ſub militari cuſtodia catenatus. Vide Eph. 6, 20.

IN CAPVT II.

2 *Inter multos teſtes*, διὰ πολλῶν μαρτύρων. Id eſt, præſentibus multis, qui de his rebus poſſunt teſtari. Sic apud Gręcos διὰ ponitur pro μεταξύ: apud Hebræos autem על [*hal*] pro עם [*him:*] vnde & διὰ pro μετὰ vel σὺν, vt 2. Corinth. 2. 4, & 3. 11. Sic & apud Ciceronem dicitur Catilina inter falcarios veniſſe in M. Leccæ domum, id eſt, falcariis circunſeptus.

4 *Huius vitæ*, τοῦ βίου. Sæpe in his libris articuli vim habent pronominis. * Intelligit autem negotia ad rem familiarem aut occupationes illas conſuetas pertinentia, vt ſi quiſpiam miles mercaturam faceret. Itaque *vitam* pro *victu* non ſatis appoſitè videtur Eraſmus interpretari. opponit enim ciuilem vitam Apoſtolus militari. Quidam legunt, *Nemo militans Deo, implicet ſe negotiis ſecularibus*, &c. ſed repugnante omnium Græcorum codicum fide. Apparet autem ſimilitudines eſſe quarum non addatur accommodatio, quòd per ſe ſatis ſint planæ. Quod verò Hieronymus * iſtud quoque ad cælibatum trahit, ſuo more facit: quanuis certè vxores ſecum in militiam ducere militibus non liceret, immò ne præſidibus quidem prouinciarum: & vxorem quoque recenſeat Chriſtus inter ea quæ ſui cauſa relinquenda ſint, id eſt, ſibi poſtponenda, Matth. cap. 19, verſ. 29. Et tamen circunducere quoque vxores nõ fuit ſimpliciter ne Apoſtolis quidem interdictum, 1. Corinth. 9, 5.

6 *Prius*, πρῶτον. i. neceſſe eſt agricolam, vt fructus percipiat, prius laborare. Refertur enim aduerbium πρῶτον ad participium κοπιῶντα, nõ autem ad μεταλαμβάνειν. vt mihi quidem videtur, quanuis Syrus interpres & Græcus ſcholiaſtes, aliam conſtructionem ſequantur, quaſi ſic admoneatur Timotheus vt primus ipſe fructum percipiat Euãgelij quod cæteros doceat, ſicut ęquũ videtur poſtulare vt agricola ante cæteros fruatur iis frugibus quas ſeuit & excoluit. At ego contrà, præter quàm quod hæc ſententia perobſcura ac pene allegorica videri poteſt, exiſtimo hanc vtranque ſimilitudinem ad eũdem ſcopum tendere:

	Νόει ἃ λέγω· δῴη γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι.	7	⁚Conſidera quæ dico. ⁚Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.	*Intellige quæ dico: det enim tibi Dominus in omnibus intellectum.*
	Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου·	8	Memento Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe ex mortuis, ⁚*factum* ex ſemine Dauid, ſecundum Euangelium meum:	*Memor eſto Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe à mortuis, ex ſemine Dauid, ſecundum Euangelium meũ:*
	Ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος· ἀλλ᾽ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται.	9	In quo, velut facinoroſus, affligor vſque ad vincula: ſed ſermo Dei non eſt vinctus.	*In quo laboro vſque ad vincula, quaſi malè operans: ſed verbum Dei non eſt alligatum.*
	Διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου.	10	Ideo omnia ſuſtineo ⁚propter electos, vt & ipſi ſalutem conſequantur quę eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria æterna.	*Ideo omnia ſuſtineo propter electos, vt & ipſi ſalutem conſequantur, quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria cœleſti.*
Rom.6.5	Πιστὸς ὁ λόγος. εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν·	11	Certus *eſt hic* ſermo. ‖nam ſi ⁚cum *eo* mortui ſumus, cum *eo* etiam viuemus:	*Fidelis ſermo. nam ſi commortui ſumus, & conuiuemus:*
Matt.10 33 mar.8.38	Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς·	12	Si tolerantes fuerimus, etiam cum *eo* regnabimus: ‖ſi abnegamus, & ille abnegabit nos:	*Si ſuſtinebimus, & conregnabimus: ſi negauerimus, & ille negabit nos:*
Rom.3.3. &9.6	Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.	13	Si infidi ſumus, ‖⁚ille *tamen* fidus manet, negare ſeipſum nõ poteſt.	*Si non credimus, ille fidelis permanet, negare ſeipſum non poteſt.*
	Ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων.	14	Hæc ſuggere, ⁚obteſtans coram Domino ne de verbis pugnẽt, ⁚quod nullam adfert vtilitatem, *imò* auditores ſubuertit.	*Hæc commone, teſtificãs coram Domino Noli contendere verbis: ad nihil enim vtile eſt, ad ſubuerſionem audientium.*
	Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.	15	Stude teipſum probatum ſiſtere Deo, operarium qui non erubeſcat, ⁚*&* qui rectè ſermonẽ veritatis ſecet.	*Solicitè cura teipſum probabilem exhibere Deo, operarium inconfuſibilem, rectè tractantem verbum veritatis.*
	Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο· ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας.	16	⁚Profanos autem illos de rebus inanibus clamores ⁚cohibe: ad maiorem enim ⁚procedent impietatem.	*Profana autem & inaniloquia deuita: multum enim proficient ad impietatem.*
	Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει· ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητός·	17	Et ſermo eorum depaſcet vt ⁚gangræna: ex quibus eſt Hymenæus & Philetus:	*Et ſermo eorum vt cancer ſerpet: ex quibus eſt Hymenæus & Philetus:*

---

7 *Conſidera*, νόει. Id eſt, verſa in animo, & expende. Reſpondet enim Hebræo verbo הבין [*hebin.*] Id verò quia ne minima quidem ex parte præſtare noſtris viribus poſſumus, optat illi σύνεσιν, id eſt, intelligentiam à Domino, in qua magis confirmetur. Caſtellio *Induſtriam* ineptè conuertit. ¶ *Det igitur*, δῴη γάρ. Sic iam aliquoties obſeruauimus hanc particulam vſurpari. Vulgata & Eraſmus, *Det enim.*

8 [*Factum*] *ex ſemine Dauid*, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Suppleui quod deerat, ex Rom.1.3. Filium autem Dauidis quum Chriſtum vocat, & verum hominem fuiſſe, & verum illũ Meſſiam Dauidi promiſſum, ſignificat.

10 *Propter electos*, διὰ τοὺς ἐκλεκτούς. Vide Coloſſ.1.24, & 2.Cor.1.5, & deinceps.

11 *Cum* [*eo*] *mortui ſumus*, συναπεθάνομεν. Id eſt, ſi vnà cum Chriſto & Chriſti ipſius cauſa affligimur, vt explicat Apoſtolus ipſe Rom.8.17. Item 2. Corint.1.5, & 4.10.

13 *Ille* [*tamen*] *fidus manet*, ἐκεῖνος πιστὸς μένει. Deeſt coniunctio aduerſatiua, de cuius ellipſi Hebræis familiari alibi diximus. Malui autem πιστὸν conuertere *fidum* quàm *fidelem*, vt ſibi conſtet antitheſis τοῦ ἀπιστεῖν. Nam alioqui Deus credulus videretur opponi hominibus incredulis. Itaque hoc loco ἄπιστοι & πιστὸς idem declarant atque ψεύστης & ἀληθής, Rom.3.4.

14 *Obteſtans*, διαμαρτυρόμενος. i. Domino etiam vt teſte aut potius iudice aduocato, ſicut fecerunt Moſes, Ioſue, Samuel, ipſe denique Paulus Act.20. Nec enim ſatis eſt quæ ſit voluntas Domini docere, ſed zelo etiam opus eſt, eóque eiuſmodi vt teſtimoniis verbi Dei comprobetur, apud ipſos quoque rebelles & contemptores. ¶ *Quod nullam*, &c. εἰς οὐδέν. Subauditur participium ὄν, abſolutè poſitum, Atticorum more. éſtque iſtud includendum parentheſeωs nota. Vulgata, *Ad nihil enim vtile eſt*, vt omnino videatur adiecisse particulam ἐν, & ἐστὶ ſubaudiatur. Eraſmus, *Ad nullam vtilitatem*, non animaduerſo helleniſmo.

15 [*Et*] *rectè ſecet*, ὀρθοτομοῦντα. Id eſt, qui primùm omnium, quod ad doctrinam ipſam attinet, nihil prætermittat quod dicendum ſit: nihil etiam adiiciat de ſuo, nihil mutilet, diſcerpat, torqueat: deinde ſpectet diligẽter quid ferat auditorum captus, quicquid denique ad ædificationem conducit. Eſt autem ſumpta tranſlatio ab illa legali victimarum ſectione ac diſtributione. Vulgata, *Rectè tractantem*, non obſeruata metaphora, ac proinde non explicata Apoſtoli ſententia. nec melius Syrus interpres.

16 *Profanos autem illos de rebus inanibus clamores*, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας. Vulgata, *Profana autem & inaniloquia.* Eraſmus, *Profanas vocum inanitates.* Vide 1.Timoth.6.20. ¶ *Cohibe*, περιΐστασο. Ad verbum, *Circunſiſte.* Id eſt, obſerua & velut obſide, nempe ne in Eccleſiam irrepant. Vulgata, * *Deuita*, non ſatis expreſſé. Eraſmus, *Prætermittito* quam ſignificationem huius verbi nunquam legere memini. ¶ *Procedent*, προκόψουσι. Vulgata & Eraſmus, *Proficient* Ego illud malui, quoniam Græcum vocabulum in vitio hîc ponitur, quod illi Latino non cõuenit. Syrus autem interpres aliud ſcriptum habet, quod aſſequi non potui.

17 *Gangræna*, γάγγραινα. Gangrænæ comparat falſas doctrinas, ex inanibus ambitioſorum hominum argutiis, quaſi ex equo (vt aiunt) Troiano, prodeuntes: Eccleſiam viciſſim conferens corpori, cuius ſi partes aliquas inuaſerit gangręna, officium eſt paſtoris, tanquam periti chirurgi, proſpicere ne in νέκρωσιν & σφάκελον degeneret: & contagioni ſuos quaſi fines circunſcribere, ne ſana membra inuadat.

18	Οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι· καὶ ἀνατρέπουσι τήν τινων πίστιν.	Qui circa veritatem ∵ aberrarunt à ſcopo, dicentes reſurrectionem iam eſſe factam: & ∵ ſubuertunt quorundam fidem.	*Qui à veritate exciderunt, dicentes reſurrectionem eſſe iam factam, & ſubuerterunt quorundam fidem.*	
19	Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· καί, Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Χριστοῦ.	Solidum tamen fundamentum Dei ſtat, habens ſigillum hoc, ∵ Nouit Dominus eos qui ſunt ſui: &, Abſcedat ab iniuſtitia ∵ quiſquis nominat nomen Chriſti.	*Sed firmũ fundamentum Dei ſtat, habens ſignaculum hoc, Cognouit Dominus qui ſunt eius: &, Diſcedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomẽ Domini.*	
20	Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν.	Cæterùm ∵ in magna domo non tantùm ſunt vaſa aurea & argentea, ſed etiam lignea ac teſtacea: ‖ & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.	*In magna autem domo non ſolùm ſunt vaſa aurea & argentea, ſed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam.*	Rom. 9.21
21	Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμήν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.	Siquis igitur ſeſe ab his ∵ expurgarit, erit vas ad decus, ſanctificatum, & accommodum vſibus Domini, *&* ad omne opus bonum comparatum:	*Siquis ergo emundauerit ſe ab iſtis, erit vas in honorem, ſanctificatum, & vtile Domino, ad omne opus bonum paratum.*	
22	Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Χριστὸν ἐκ καθαρᾶς καρδίας.	Iuueniles autem cupiditates fuge: ſed ſectare iuſtitiam, fidẽ, charitatem, pacem ‖ cum iis ∵ qui inuocant Chriſtum ex puro corde.	*Iuuenilia autem deſideria fuge: ſectare verò iuſtitiam, fidem, charitatem, & pacem cum iis qui inuocant Dominum de corde puro.*	1.Cor 1.2
23	Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας.	‖ Stultas autem & ∵ ineruditas illas quæſtiones reiice, ſciẽs eas gignere pugnas.	*Stultas autem & ſine diſciplina quæſtiones deuita, ſciens quia generant lites.*	1 Tim. 1. 4. & 4.7 tit 3.9
24	Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικόν, ἀνεξίκακον·	Seruum autem Domini non oportet pugnare, ſed placidum eſſe erga omnes, aptum ad docendum, ∵ tolerantem malos:	*Seruum autem Domini non oportet litigare, ſed manſuetũ eſſe ad omnes, docibilem, patientem:*	
25	Ἐν πρᾳότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· μή ποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας·	Cum lenitate erudientẽ eos ∵ qui contrario animo ſunt affecti: ∵ ***experturum*** num aliquando daturus ſit eis Deus ∵ reſipiſcentiam ∵ ad agnitionem veritatis:	*Cum modeſtia corripiẽtem eos qui reſiſtunt: ne quando Deus det illis pœnitentiam ad cognoſcendam veritatem:*	

---

18 *Aberrarunt à ſcopo*, ἠστόχησαν. Ter omnino vſus eſt Paulus hoc verbo in his duabus epiſtolis ad Timotheum Euangeliſtam ſcribens: quo non quòduis erratum in religione ſignificatur, ſed quod eſt eiuſmodi vt fundamẽtum non retineatur: quæ diſtinctio omnibus præſertim Verbi miniſtris eſt neceſſaria. ¶*Subuertunt*, &c. ἀνατρέπουσι, &c. Quomodo ſit accipiendum hoc dictum, expoſuimus pluribus 1.Tim.4.1.

* 19 *Nouit*, ἔγνω. Vide Rom.8.29. ¶*Quiſquis nominat*, &c. πᾶς ὁ ὀνομάζων, &c. Id eſt, qui inuocat Chriſti nomen, & ex eo ſeſe Chriſtianum appellat. Nam ſicut noſtra perſeuerantia ac ſalus nititur prouidentia Dei, qua tanquam ſub ſigillo includimur & obſignamur: ita inuocatio (id eſt, cultus Dei) per Spiritũ, eſt veluti illius ſigilli character: vnde fit etiam vt ab eo cognomentum ſumamus, quũ nos illi addictos ac deuotos eſſe fateamur. Dicit ergo verè fideles non tãtùm nomine, ſed re quoque eſſe Chriſtianos: quòd ſi nonnulli aliter faciant, non eſſe quòd illorum improbitate perturbemur, aut inde concludamus ſalutem noſtram firmo fundamento non niti. Nunquam enim illi fuerunt quod ſe eſſe dicebant. Videtur autem mihi alludere ad principum morem, qui ſua habebant familiaria ſymbola, quæ hodie vocamus *deuiſes*.

20 *In magna domo*, ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ. Occurrit obiectioni, fuiſſe tamen illos in Eccleſia. Fateor, inquit Paulus: ſed diuerſa ſunt vaſa in Eccleſia Domini.

21 *Expurgarit ſeſe*, ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν. Non cauſam propoſiti, ſed exequutionem declarat. Tum demum enim re ipſa eligimur quum ab illa natiua corruptione per Spiritũ Dei repurgamur, in qua magis ac magis alij demerguntur qui ſunt iuſto exitio deſtinati. Ideóque addit Paulus ἀπὸ τούτων, *ab his*: quia ſanctificatio duo cõplectitur, nempe ſeparationem à reprobis, quibuſcum vnà inuoluuntur electi, donec illos Deus efficaci vocatione diſcernat: & repurgationem à naturali labe. Sed iubet vt repurgemus noſipſos. Ergo aliquid in libero arbitrio poſitum eſt. Nego verò conſequutionem, niſi liberum arbitrium vocetur quod per Chriſtum ſit liberatum à peccati ſeruitute. Nam idcirco agimur Spiritu Dei, nõ quòd filij Adam, ſed quòd filij Dei ſimus, gratis electi, vocati, iuſtificati, ac tandem glorificandi. Volumus denique & efficimus, ſed per eum qui gratis & in ſolidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem.

22 *Qui inuocant*, τῶν ἐπικαλουμένων. Vide 1.Cor.1.2.

23 *Ineruditas*, ἀπαιδεύτους. Eruditionem vocat quæ alibi dicitur ædificatio. Vulg. *ſine diſciplina*.

24 *Tolerantem malos*, ἀνεξίκακον. Vel, qui mala ſiue afflictiones toleret. Ideo Vulg. vertit *Patientem*. quod de tolerantia rectè comparata intellige. Hallucinantur autem qui ad ipſam improbitatem hoc referũt. Eſt enim ei ſemper reſiſtendum.

25 *Qui contrario animo ſunt affecti*, τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Id eſt, τοὺς ἐναντία φρονοῦντας. Loquitur enim de iis quibus nondum perſpecta eſt veritas. Diſtinguendi ſunt igitur iſti ab apoſtatis, ac multo magis ab hæreticis, quos monet fugere: quum iſti contrà quærendi ſint, vt qui potiſſimùm opus habeant medico: quanquam illi quoque ita ſunt vitandi, vt tententur omnia quibus (ſi fieri poteſt) in viam redeant. ſed pro ratione morbi adhibenda ſunt remedia. Vulg. *Qui reſiſtunt*. Eraſ. *Qui obſiſtunt*, quaſi ſcriptum ſit ἀνθεστηκότας, quod multos fefellit interpretes. * [*Experturum*] *num aliquando*, &c. μή ποτε, &c. Simile dicendi genus annotauimus Act.27.12. & Rom.11.14. * Vulgata, *ne quando*, quo ſenſu certum eſt has particulas propriè vſurpari, coniunctim ſcriptas. Sed contrarium potius ſignificari hoc loco, & μή ποτε diſtinctè ſcribendum eſſe pro *Num aliquando*, res ipſa indicat. Conſtat enim particulam μή non tantùm eſſe prohibentis ſeu negantis, ſed etiã interrogãtis, & propter

rei difficultatem dubitantis. Sed & Syrus interpres videtur legiſſe εἴ πω τι, *Si quo modo.* Ex hoc autem loco notandū eſt reſipiſcentiam eſſe Dei donum, vnde aliud id eſſe apparet quàm ſimplicem dolorem ſiue cōſcientiæ morſum, qui exorſus à peccati ſenſu vel in ſtuporem vel in deſperationem deſinit. ¶ *Reſipiſcentiam*, μετάνοιαν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Pœnitentiam.* Mihi videtur (vt alibi dixi) pœnitentiæ nomen non exprimere Græcum vocabulum μετανοίας. Idcirco ſoleo *Reſipiſcentiam* interpretari.

* ¶ *Ad agnitionem veritatis*, εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. Veritatem ſpecialiter appellat Veram veri Dei in Euangelio cognitionem, ab illa naturali diſtinctam, qua tantùm abeſt vt ſeruemur, vt contrà reddamur per eam ἀναπολόγητοι, Rom. 1. Eſt autem hinc nobis quoque obſeruandum longius patere vocabulum *Agnitionis* quàm *Notionis*, qua de re vide infrà Tit. 1. 1. & præterea Reſipiſcentiæ duas eſſe primarias ſiue integrales partes: quarum vna, quæ hic vocatur ἀνάνηψις, quaſi quædam mentis, alioqui ignoratione Veritatis inebriatæ, ad ſobrietatem reuocatio ad θεωρίαν, altera ad πρᾶξιν & affectuum emendationem refertur.

	Καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.	26	Et ¨ ſanitate mentis recepta *euaſuri* ex diaboli laqueo, ab eo captiui facti, ¨ ad illius libitum.	26	*Et reſipiſcant à diaboli laqueis, à quo capti tenentur, ad ipſius voluntatem.*
	Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		CAP. III.
1.Tim.4.1 2.pet.1.3 iudæ 18	Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί.	1	Illud autē ſcito, ‖ fore vt ¨ extremis diebus inſtēt tempora moleſta.	1	*Hoc autē ſcito, quòd in nouiſſimis diebus inſtabunt tempora periculoſa:*
	Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,	2	Erunt enim homines ſui amantes, auari, ¨ glorioſi, ſuperbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, ¨ prophani,	2	*Et erunt homines ſeipſos amantes, cupidi, elati, ſuperbi, blaſphemi, parentibus non obedientes, ingrati, ſceleſti,*
	Ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι,	3	¨ Charitatis expertes, neſcij fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,	3	*Sine affectione, ſine pace, criminatores, incontinentes, immites, ſine benignitate,*
	Προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι·	4	Proditores, præcipites, ¨ inflati, voluptatum amantes potius quàm amantes Dei:	4	*Proditores, proterui, tumidi, voluptatum amatores magis quàm Dei:*
	Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. καὶ τούτους ἀποτρέπου.	5	Habentes ¨ formam pietatis, ſed qui vim eius abnegarint. iſtos igitur auerſare.	5	*Habentes ſpeciem quidem pietatis, virtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita.*
	Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις·	6	¨ Ex his enim ſunt iſti ¨ qui irrepunt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, cumulatas peccatis, actas cupiditatibus variis:	6	*Ex his enim ſunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis deſideriis:*

* 26 *Sanitate mentis recepta [euaſuri,]* ἀνανήψωσι. Tranſlatio eſt à corporis ſenſu ad animum ex conſequenti, quòd ſobrij & temperantes animo quoque valeant, contrà in ebriis neque mens neque corpus officium faciat. Opponuntur enim & propriè de corpore & metaphoricè de animo τὸ νήφειν καὶ τὸ μεθύειν. Malim tamen *ſanitatem* quàm *ſobrietatem mentis* interpretari, magis tum perſpicuè tum Latinè. Participium autem *Euaſuri*, expreſſi vt duriorē conſtructionem præpoſitionis ἐκ emollirem, de quo Hebræorum idiotiſmo paſſim alibi dixi, ac præſertim Math. 4. 8, & dicam Hebr. 5. 7. Syrus autem interpres τὸ ἀνανήφειν non ineptè ſi ſenſum ſpectes, accepit pro *Memorem eſſe ſui*, id eſt, ad ſe redire, & ellipſin quoque ſuppleuit, his verbis, Tremellio noſtro interprete, *Vt memores ſint ſui, & eripiantur ex Diaboli laqueo.*

* ¶ *Ad illius libitum*, εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Vel, *Ad illius*, nempe Dei, *voluntatem*, videlicet præſtandam, ita vt ἐκείνου ad remotius ex præcedente verſ. repetendum, & ad verbum ἀνανήψωσι referatur, ſicut αὐτοῦ ad propinquius, nempe ad Diabolum, quæ ſententia etſi mihi maximè probatur, ſeruaui tamen in hac editione receptā à cæteris interpretationem, ne videri poſſim in re tam ſacra audaculus: & proptereà θέλημα ſum interpretatus *Libitum* potius quàm *Voluntatem*, de qua voce diximus Ioh. 1. 13. & Mar. 10. 35.

IN CAPVT III.

* 1 *Extremis diebus*, ἐσχάταις ἡμέραις. Quorſum hoc verò ad Timotheum, tunc non futurum ſuperſtitem? Nempe de illo die vt ſibi incerto ſic loqui ſolent Apoſtoli, quaſi breui ſequuturo, ne quis ſibi longiorem dilationem promittens obdormiſceret. neque Timothei duntaxat vel illius temporis rationem habuit Paulus, iſta & ſimilia in aliis multis epiſtolis ſcribens.

2 *Glorioſi* ἀλαζόνες. Vulg. *Elati.* Eraſm. *Faſtuoſi.* neuter ſatis rectè. Vide Rom. 1. 29. ¶ *Prophani*, ἀνόσιοι. Id eſt, quibus nullum ius eſt nec fas. Eraſm. *Impij*, ἀσεβεῖς. Vulg. *Sceleſti*, κατάρατοι.

3 *Charitatis expertes*, ἄστοργοι. Vulgata, *Sine affectione.* Eraſmus, *Carentes affectu.* Vide Rom. cap. 1. verſ. 30. Apud Syrum autem interpretem & iſtud deeſt, & quod proximè cohæret.

4 *Inflati*, τετυφωμένοι. Vel, vt Vulg. *Tumidi*, vt intellexit etiam Syrus interpres. Sed in multis vet. editionis Latinæ cod. duo hîc leguntur, nempe *tumidi, cæci.* Auguſtinus certè & ex recentioribus Thomas legerunt τετυφλωμένοι, *excæcati.*

5 *Formam*, μόρφωσιν. Si hoc referas ad Legis cognitionem, μόρφωσις declarabit veram ipſam formam & effigiem pietatis, ſicut in Lege proponitur omnium oculis ſpectanda. Sed quorſum iſta cognitio, niſi vis eius nos afficiat? Sin autem reſpicias iſtorum hypocriſin, ſignificabit μόρφωσις inane pietatis ſimulacrum. Ideo Vetus interpres *Speciem* interpretatur.

6 *Ex his*, ἐκ τούτων. Quis tandem Appelles magis graphicè iſta hominū monſtra depinxerit, qui ſeſe hodie Monachos vocant, quum, quocunque venias, nulli frequentius occurrant? ¶ *Qui irrepunt*, οἱ ἐνδύνοντες. Id eſt, qui veluti ſeſe immergunt. Vulgata, *Qui penetrant.* Eraſmus, *Qui ſubeunt.*

7 Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.

8 Ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μοϋσεῖ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν.

9 Ἀλλ᾽ οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον· ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο.

10 Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ,

11 Τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις· οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα· καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος.

12 Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῇν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται.

13 Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.

14 Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες.

15 Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

16 Πᾶσα γραφὴ, θεόπνευστος, καὶ ὠφέ-

7 Semper diſcentes, ſed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire poſſint.

8 ‖Quemadmodum autē ¨Iannes & Iambres reſtiterūt Moſi, ita & hi reſiſtunt veritati: homines mēte corrupti, ¨reiectanei circa fidem.

9 Sed non procedent ¨amplius: nam amentia iſtorum euidens erit omnibus, vt & illorū fuit.

10 Tu verò ¨aſſequutus es doctrinam meam, ¨vitæ meæ rationem, ¨propoſitum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam,

11 Perſequutiones, perpeſſiones quę mihi acciderūt ¨Antiochię, Iconij, Lyſtris: quas perſequutiones ſuſtinuerim: ſed ex omnibus eripuit me Dominus.

12 Sed & omnes qui volunt piè viuere in Chriſto Ieſu, perſequutionem patientur.

13 Improbi autē homines & impoſtores ¨procedent in peius, tum ſeducentes, tum ſeducti.

14 At tu maneto in iis quæ didiciſti & quæ tibi concredita ſunt, ſciens à quo didiceris:

15 Téque à puero ſacras literas nouiſſe, quæ te poſſunt ſapientem reddere ad ſalutē per fidem quæ eſt in Chriſto Ieſu.

16 ‖ ¨Tota Scriptura diuinitus

7 *Semper diſcentes, & nunquam ad ſcientiā veritatis peruenientes.*

8 *Quemadmodum autem Iannes & Mambres reſtiterunt Moyſi, ita & hi reſiſtunt veritati: homines corrupti mēte, reprobi circa fidem.* Exod 7.11

9 *Sed vltrà non proficiēt: inſipientia enim eorū manifeſta erit omnibus, ſicut & illorum fuit.*

10 *Tu autem aſſequutus es meam doctrinam, inſtitutionem, propoſitum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam,*

11 *Perſequutiones, paſſiones, qualia mihi facta ſūt Antiochiæ, Iconij, Lyſtris: quales perſequutiones ſuſtinui, & ex omnibus eripuit me Dominus.*

12 *Et omnes qui piè volūt viuere in Chriſto Ieſu, perſequutionem patientur.*

13 *Mali autem homines & ſeductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.*

14 *Tu verò permane in iis quæ didiciſti & credita ſunt tibi, ſciens à quo didiceris:*

15 *Et quia ab infantia ſacras literas noſti, quæ te poſſunt inſtruere ad ſalutem per fidem quæ eſt in Chriſto Ieſu.*

16 *Omnis Scriptura diui-* 2.Pet.1.20

---

8 *Iannes & Iambres*, Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Vetus interpres legit *Mambres*, vt eſt ab aliis annotatum legi apud Thalmudiſtas, ſiue ex antiquioribus ſcriptis Iudaicis, ſiue ex traditione ἀγράφῳ Apoſtolus iſtud habuerit. Nam de peculiari aliqua reuelatione Spiritus quid attinet in re tantilli momenti diſputare? Celebrem autem hunc Iannem fuiſſe Plinius ipſe, (Moſen quoque, ex veteribus nimirum calumniis hauſto errore, inter magos recenſens) his verbis teſtatur lib.30.cap.1. *Eſt & alia Magices factio à Moyſe & Ianne & Iotape Iudæis pendens.* Sic enim ex emendatis codicibus legendus eſt hic Plinij locus. At nimium ſunt inepti qui prætextum hinc arripiunt vt nobis partim rancidas quaſdam traditiones, quas Patrum vocant, partim hæreticorum aut indoctorum quorundam hominum non modò ineptiſſimas, ſed etiam planè impias nugas Eccleſiæ Dei obtrudant, veluti Teſtamentum XII Patriarcharum, Proteuangelium, (quaſi videlicet Euangelium Marci ἀκέφαλον habeamus) Euangelium Nicodemi, Librum Paſtoris, Abdię acta Apoſtolorum, librum planè execrandum, denique ineptiarum & blaſphemiarum plauſtra, & cætera id genus iam olim etiam, vt in Collectaneis ſuis Gratianus teſtatur, damnata. ¶*Reiectanei*, ἀδόκιμοι. id eſt, falſæ & adulterinæ doctrinæ doctores, quos oporteat ab omnibus reiici. Sicut reiiculas oues appellant rei ruſticæ ſcriptores, propter morbum vel aliud vitium reiiciendas. Vulgata, *Reprobi*, quæ vox apud Theologos ſignificat electis oppoſitos, ac proinde quorum eſt prorſus deſperata ſalus: quod mihi videtur paulò durius, quanuis hic agatur de valde ſceleratis. Vide 2. Corinth.9.27, & Tit.1,16.

9 *Amplius*, ἐπὶ τὸ πλεῖον. Vide infrà verſu 13.

10 *Aſſequutus es*, παρηκολούθηκας. Eraſmus, *Aſſectatus es.* Facit autem hic locus manifeſtè contra Eraſmum, qui τὸ παρακολουθεῖν nihil aliud putauit ſignificare quàm *aſſectari*, vti ſolet qui indiuiduus eſt comes. Quærit igitur quid ſit aſſequi, id eſt, adipiſci alterius perſequutiones & afflictiones. At ego quæro quid ſit aſſectari alicuius doctrinam & vitæ rationem, deinde quomodo dici poſſit Timotheus aſſectatus perſequutiones illas quas Paulus Antiochiæ, Iconij, Lyſtris ſuſtinuit: quum eo tempore Timotheus adhuc ignotus eſſet Paulo, & in Macedonia degeret. Neque enim dubito quin Paulus de iis agat quæ commemorantur Act.13 & 14. Quòd ſiquis contrà obniti velit, certè nihil præter vanas & inanes coniecturas adferet. Itaque παρακολουθεῖν propriè quidem fateor de aſſectatore dici, (vt ſuprà, 4.6) tranſlatitiè tamen etiam de animi intelligentia, vt pereruditè obſeruauit Budæus. vnde δυσπαρακολούθητα vocantur quæ non facilè quiſpiam intelligentia poſſit aſſequi. ¶*Vitæ meæ rationem*, τῇ ἀγωγῇ. Hoc eſt omnino quod in vernaculo ſermone dicimus *ma conduite*, vel, *ma maniere de faire*. Itaque nullo modo aſſentior Veteri interpreti, nec Eraſ. qui *Inſtitutionem* interpretantur. ¶*Propoſitum*, τῇ προθέσει. Id eſt, τῇ προαιρέσει. acſi dicat, Tu, non modò quid docuerim, quid egerim, ſed etiā quæ mea mens ac voluntas fuerit, prorſus noſti.

11 *Antiochiæ*, ἐν Ἀντιοχείᾳ. Antiochiam Piſidiæ intelligit, Iconio & Lyſtris vicinam, vt apparet ex Act.13 & 14; vbi iſtæ hiſtoriæ commemorantur.

13 *Procedent*, προκόψουσιν. Vulg. & Eraſ. *Proficient.* Atqui non eſt hoc propriè proficere, nec progredi, ſed magis ac magis regredi. Simpliciter igitur hoc accipiendum eſt, quo ſignificatur fore vt illorum improbitas quotidie augeatur, ita tamen vt certi ſint illis limites conſtituti, quos non poſſint præterire: vt prædixit de pſeudoapoſtolis qui tum Eccleſiam turbabant, eos ad metam ſuam perueniſſe, ſuprà, verſu 9. Iſta igitur non pugnant. De certis enim hominibus illic agit: hîc verò in genere de hoſtibus Eccleſiæ, qui, vſquedū aduenerit noſtra redemptio, nunquam deerunt, & quotidie euadent ſeipſis deteriores, donec menſuram ſuam impleuerint.

16 *Tota Scriptura*, πᾶσα γραφή. Vulg. & Eraſ. *Omnis Scriptura*, ambiguitate hoc loco periculoſa. Conſtat enim de certis ſcriptis agere Apoſtolum, nempe de eo quem Canonem Hebræorum vocamus. Cæterùm Syrus interpres pro πᾶσα γραφή, habet ἐν γραφῇ, *In ſcriptura*, mendoſè, ſcripto על pro כל vt rectè conicit noſter Tremellius.

λιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ·

17 Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.

Κεφάλαιον δ.

1 Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ·

2 Κήρυξον τὸν λόγον, ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως· ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.

3 Ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται· ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν·

4 Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται.

5 Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον.

6 Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε.

eſt inſpirata, ¨& vtilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionē, ad inſtitutionem, quæ eſt in iuſtitia:

17 Vt perfectus ſit ¨homo Dei, ad omne opus bonum perfectè inſtructus.

CAP. IIII.

1 OBteſtor igitur ego coram Deo & Domino Ieſu Chriſto, qui iudicaturus eſt viuos & mortuos in illuſtri illo ſuo aduentu & regno ſuo:

2 Prædica ſermonem illum, inſta tempeſtiuè, ¨intempeſtiuè: argue, obiurga: ¨exhortare cum omni lenitate & doctrina.

3 Nam erit tempus quum ſanam doctrinam non tolerabūt: ſed auribus prurientes, ¨ipſi ſibi ſecundum ¨ſuas illas peculiares cupiditates coaceruabunt doctores:

4 Et à veritate quidem aures auertent, ¨ad fabulas verò diuertent.

5 At tu vigila in omnib⁹, ¨perfer iniurias, opus perage Euangeliſtę, ¨miniſterij tui plenā fidem facito.

6 Nam ego iam ¨libor, & tempus meæ remigrationis inſtat.

nitus inſpirata vtilis eſt ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iuſtitia:

17 *Vt perfectus ſit homo Dei, ad omne opus bonum inſtructus.*

CAP. IIII.

1 *TEſtificor coram Deo & Ieſu Chriſto, qui iudicaturus eſt viuos & mortuos, & per aduentum ipſius & regnum eius?*

2 *Prædica verbum, inſta opportunè, importunè: argue, obſecra, increpa in omni patientia & doctrina.*

3 *Erit enim tempus quum ſanam doctrinam non ſuſtinebunt, ſed ad ſua deſideria coaceruabūt ſibi magiſtros prurientes auribus:*

4 *Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.*

5 *Tu verò vigila in omnibus, labora, opus fac Euangeliſtæ, miniſterium tuum imple.*

6 *Ego enim iam delibor, & tēpus reſolutionis meæ inſtat.*

¶ *Et vtilis,* καὶ ὠφέλιμος. Id eſt, ad hunc vſum comparata. Nec enim Paulus opponit hoc loco Vtile Neceſſario: ſed duo diſtinctè dicit, Vnum à quo prodita ſint hæc ſcripta, nempe à Spiritu ſancto: alterum, in quem vſum ſint data.

17 *Homo Dei,* ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Hebr. איש האלהים [*iſch haelohim,*] Homo Dei, propriè ac peculiariter dicitur Propheta & voluntatis Dei interpres. quo nomine etiam Timotheum vt miniſtrum compellauit, 1.Tim. 6.11. Itaque hæc ſacrarum literarum dignitatis declaratio propriè ad miniſtros pertinet, quos teſtatur plenam in illis ſapientiam inuenturos: quos & nomina illa doctrinæ, redargutionis, correctionis, & inſtitutionis, manifeſtè declarant: quorum duo priora ad dogmata, duo poſteriora ad mores ſpectant, vt plena perfectáque ſit iſta deſcriptio Chriſtianiſmi in verbo ſcripto poſiti. Damnemus igitur blaſphemiam Caſtellionis, quem ſcribere non puduit, Paulum recōditiorem aliquam doctrinam habuiſſe quam nō ſcripſerit, & ſolos quoſdam perfectos docuerit: & Verbum ſcriptum decidendis religionis controuerſiis non ſufficere, quocunque modo explicetur, ſed ampliorem aliquam reuelationem expectandam. Diximus verò περὶ τοῦ ἀρτίου Matth. 21.16, quem idem ille Compoſitum duntaxat conuertit, id eſt, nimirum ad perfectam illam ſapientiam audiendam accommodatum, cuius veluti elementa complectantur quæcunque ab ipſo etiam Paulo ſcripta ſunt. Videtur autem Vetus interpres Latinus legiſſe ἐξηρτισμένον ab ἐξαρτίζω, quod eſt *Inſtruere* & *Apparare*, vt legi- * tur etiam in Complutenſi editione. ἐξαρτίζειν autem pro ἀναπληροῦν & pro συντελεῖν accipitur etiam Act. cap. 21. verſu 5.

IN CAPVT IIII.

2 *Intempeſtiuè,* ἀκαίρως, nempe quod ad carnis prudentiam attinet. Nam alioqui requiritur ſanctæ prudentiæ ſpiritus, captans occaſiones ad ędificationem opportunas. Deeſſe tamen hanc vocem comperimus in vno manuſcr. codice, quam nihilominus retinendam arbitror, quum præſertim in Syra quoque interpretatione extet. vbi etiā verbum ἐπίστηθι optime exprimitur, ſeruata emphaſi. וקום בחפיטותא [*vekum bachaphitutha*] *& ſta cum diligentia.*

¶ *Exhortare,* παρακάλεσον. Hoc non legit Syrus interpres.

3 *Ipſi ſibi,* ἑαυτοῖς. Vulgata & Eraſmus, *Sibi.* At ego amplius aliquid ſignificari cenſeo, iſtos videlicet ſcientes ac prudentes ſibi accerſere ſuæ perniciei inſtrumenta.

¶ *Suas illas peculiares cupiditates,* τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας. Claromontanus codex (quod ſequutus etiam eſt & Syrus & Vetus Latinus interpres) habet τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας *ſecundum ſuas cupiditates.* id eſt, prout hoc vel illud ipſis arriſerit. Opponitur enim τὸ ἴδιον, id eſt, peculiare, ei doctrinæ quæ Catholica eſt, id eſt, toti Eccleſiæ communis, quum vt vnus Deus eſt, ita ſit vna fides. Et ἐπιθυμίαν vocat id quod cuique ſuus ſuadet animus, vt melius declarari non potuerint innumerabiles illæ regulæ quibus contaminatam cernimus Chriſtianiſmi puritatem, quauis ſecta quicquid arriſit, regulæ nobis in Dei verbo præſcriptæ, adiiciente.

4 *Ad fabulas,* πρὸς μύθους. Id eſt, falſas ac inutiles doctrinas, quibus faſcinatus mundus, veritatis lucem mauult modis omnibus extinctam quàm è tenebris emergere.

5 *Perfer iniurias,* κακοπάθησον. Hîc κακοπαθεῖν non ſignificat affligi duntaxat, ſed quaſuis iniurias perferre. Vulgata, *Labora,* non expreſſa Apoſtoli ſententia. Eraſmus, *Obdura in afflictionibus:* ambiguè. ¶ *Miniſterij tui fidem facito,* τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. Id eſt, veris argumentis comproba te germanum eſſe Dei miniſtrum. Vide Luc. 1. 1. Vulgata, *Miniſterium tuum imple.* ignorauit enim quid ſit πληροφορία. Eraſmus, *Miniſterium tuum ad plenum probatum reddito.* non ineptè. Neque enim hîc agitur de πληροφορίᾳ illa quæ propria eſt filiorum Dei: quum multi etiam reprobi potuerint πληροφορηθῆναι Timotheum eſſe verum Dei miniſtrum.

6 *Libor,* σπένδομαι. Id eſt, pro libamento offeror. Vulgata,

gata, *Delibor.* Eraſmus, *Immolor.* Vide Philipp.2.27. Vtitur autem verbo σπένδομαι potius quàm σφάζομαι vel θύομαι, alludens ad ſanguinis aut etiam vini aſperſionem quæ in ſacrificiis vſurpabatur. ¶ *Remigrationis*, ἀναλύσεως. Cypr.epiſt.8, *aſſumptionis*. Legit enim ἀναλήψεως. Vide Philipp.1,23.

Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.	7	Certamen illud præclarum decertaui, curſum conſummaui, fidem ſeruaui.	7	*Bonum certamen certaui, curſum conſummaui, fidem ſeruaui.*
Λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.	8	Quod ſupereſt, repoſita eſt mihi iuſtitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iuſtus ille iudex: non ſolùm autem mihi; ſed & omnibus ¨qui expetiuerint illuſtrem illum ipſius aduentum.	8	*In reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ, quã reddet mihi Dominus in illa die, iuſtus iudex: non ſolùm autem mihi, ſed & ijs qui diligunt aduentum eius.*
Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως.	9	Stude venire ad me citó.	9	*Feſtina ad me venire citó.*
Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην. Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν.	10	Nam ¨Demas me dereliquit, ¨amplexus præſens ſeculum, & profectus eſt Theſſalonicam: Creſcens ¨in Galatiam, Titus in Dalmatiam.	10	*Demas enim me reliquit, diligens hoc ſeculum, & abijt Theſſalonicam: Creſcens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.*
Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ. ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν.	11	‖Lucas mecũ eſt ¨ſolus. Marcum aſſumptum adduc tecum: eſt enim mihi perutilis ad miniſterium.	11	*Lucas eſt mecum ſolus. Marcum aſſume & adduc tecum: eſt enim mihi vtilis in miniſterium.* Coloſſ.4.9
Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον.	12	Porro Tychicum miſi Epheſum.	12	*Tychicum autem miſi Epheſum.*
Τὸν φελόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρῳάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.	13	¨Penulam quã reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies, & libros, maximè membranas.	13	*Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens, adfer tecum, & libros, maximè autem membranas.*
Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδῴη αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.	14	Alexãder faber ærarius ¨multa mala mihi exhibuit: reddat ei Dominus ſecundum facta ipſius.	14	*Alexander ærarius multa mala mihi oſtẽdit: reddat illi Dominus ſecundum opera eius.*
Ὃν καὶ σὺ φυλάσσου· λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις.	15	Quem & tu caue: vehementer enim reſtitit ſermonibus noſtris.	15	*Quem & tu deuita: valde enim reſtitit verbis noſtris.*
Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον· μὴ αὐτοῖς λογισθείη.	16	In prima mea defenſione nemo mihi adfuit, ſed ¨omnes me deſeruerunt: vtinam ne illis imputetur.	16	*In prima mea defenſione nemo mihi adfuit, ſed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur.*

---

8 *Qui expetiuerint*, τοῖς ἠγαπηκόσι. Τὸ ἀγαπᾷν hoc in loco reſpondet verbo Hebræo חשק [*chaſchak*,] quod & pro deſiderare accipitur, vt 1.Reg.9.19. vel, חפץ [*chaphets*.] Vulgata & Eraſmus, *Qui diligunt.* Videtur autem alludere ad locum Eſ.40.10, & 62,11.

10 *Demas*, Δημᾶς. Videtur ille poſtea reſipiſcẽs ad Paulum reuertiſſe, quum fiat eius mentio in Epiſtola ad Philemonem, quam probabile eſt poſt hanc ſcriptã fuiſſe, quũ in ea fiat mentio Timothei ipſius in inſcriptione, atque etiam Marci, quaſi iam cum Paulo verſantis.

¶ *Amplexus præſens ſeculum*, ἀγαπήσας τὸν, &c. Id eſt, acquieſcens in hoc ſeculo. Vulgata, *Diligens.* ¶ *In Galatiam*, εἰς Γαλατίαν. Epiphanius κατὰ τῶν αἱρέτων legit εἰς Γαλλίαν, *In Galliam*: & hanc etiam lectionem reprehendit.

11 *Solus*, μόνος. nempe ex ipſis Pauli comitibus.

13 *Penulam*, φελόνην. In hoc vocabulo ſcribendo non conuenit librariis. nam in nõnullis codicibus legimus φαιλόνην, in aliis etiam φελώνην. Sed & quid ſit φελόνη variè tradunt. volunt enim quidam eſſe non Penulam, ſed Scriniolum: quam explicationem ſequutus eſt Syrus interpres. quidam verò volumen. Ego non modò exiſtimo penulam eſſe, qua iter facientes & pluuiæ tempore vtebantur veteres, ſed etiam φελόνην Romanum eſſe vocabulum, metatheſi literarum corruptum, adeo quidem vt etiam φαινόλης & quidem rectius ſcribitur: quod tamen vocabulum negat Romanum eſſe Athenæus lib.3. Quid ſit autem φαινόλης licet etiam ex his Artemidori verbis cõiicere, libro ὀνειροκριτικῶν 2.cap.3, Χλαμὺς δὲ ἣν ἔνιοι μανδύην, (nos vocamus *vne mante, ou vn manteau*) οἱ δὲ ἐφεστρίδα, οἱ δὲ βίρρον καλοῦσι, θλῖψιν καὶ στενοχωρίαν καὶ τοῖς δικαζομένοις καταδίκην μαντεύεται, διὰ τὸ ἐμπεριέχειν τὸ σῶμα. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὁ λεγόμενος φαινόλης. quam veſtis formam his quoque verbis deſcribit auctor dialogi Tacito adſcripti de cauſis corruptæ eloquentiæ. *Quantum humilitatis putamus attuliſſe eloquentiæ penulas iſtas, quibus adſtricti, & veluti incluſi cum iudicibus fabulamur?* Nam tunc oratores quoque penulati cauſas agebant. Hoc autem placuit vel ob eam cauſam obſeruare, vt pictorum redarguerem inſcitiam, quibus vſitatum eſt cum laxis veſtibus ac plane togatos Apoſtolos ineptiſſimè pingere: quos dubium non eſt vel penulatos potius, vel qui fuit veterum Chriſtianorum habitus, palliatos, aut Iudæorum more lõgioribus ſed ſuccinctis veſtibus oberraſſe.

14 *Multa mala exhibuit*, πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. Hebr. הראית עמך קשה [*hirith hammecha kaſchah*] id eſt, Oſtendiſti populo tuo dura, Pſal.60.5, pro Feciſti vt videret & experiretur dura. & Pſ.4.6. Quis oſtẽdet nobis bonum? Non diſſimili genere loquendi puto Latinos vti quum dicunt, Curam, moleſtiam, dolorem alicui exhibere. Vulgata, *Multa mala mihi oſtendit.* Eraſmus, *Multis malis me affecit.* Quod autem attinet ad verbum ἀποδῴη, quod nonnulli (vt & Syrus interpres, & Auguſtinus aduerſus Fauſtũ lib.16. cap.22, & De ſermone Domini in monte, lib.1.cap.37) per futurum expoſuerunt, ne ſit imprecatio: id verò fruſtrà nonnullos torſit, vt alibi diximus: quum is de quo hîc agitur manifeſta ſuæ reprobationis ſigna edidiſſet. quanquam imitandum non ſit hoc exemplum abſque magna conſideratione. Spectandum enim eſt ſemper quis quid agat.

16 *Omnes*, πάντες. Vbi tum Petrus, ſi Romæ erat? Num enim quæſo laborantem Paulum deſeruiſſet.

17 Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐῤῥύσθην ἐκ στόματος λέοντος.

18 Καὶ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

19 Ἄσπασαι Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν, καὶ
Suprà,1.16 τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον.

20 Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ. Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα.

21 Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. Ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Πούδης, καὶ Λῖνος, καὶ Κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες.

22 Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.

23 Πρὸς Τιμόθεον δευτέρα, τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, ὅτε ἐκ δευτέρου παρέστη Παῦλος τῷ Καίσαρι Νέρωνι.

17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me ¨ fieret fides præconij ¨ quod audirent omnes Gentes: & ereptus fui ex ore ¨ leonis.

18 Et eripiet me Dominus ¨ ab omni opere malo, ſeruabítque ¨ regno ſuo cæleſti: cui gloria in ſecula ſeculorum. Amen.

19 Saluta Priſcam & Aquilam, & ‖Oneſiphori familiam.

20 Eraſtus mãſit Corinthi. Trophimum autem ¨ reliqui Mileti ægrotantem.

21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

22 Dominus Ieſus Chriſtus *ſit* cum ſpiritu tuo. ¨ Gratia *ſit* vobiſcum. Amen.

23 Scripta eſt Roma ſecunda ad Timotheum, ¨ qui primus Epheſi ordinatus fuit Epiſcopus, quum Paulus iterum ſiſteretur Cæſari Neroni.

17 *Dominus autẽ mihi adſtiit, & confortauit me, vt per me prædicatiò impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberatus ſum de ore leonis.*

18 *Liberabit autẽ me Dominus ab omni opere malo: & saluum faciet in regnum ſuum cæleſte: cui gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*

19 *Saluta Priſcam & Aquilam, & Oneſiphori domum.*

20 *Eraſtus remanſit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.*

21 *Feſtina ante hyemem venire. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.*

22 *Dominus Ieſus Chriſtus cum ſpiritu tuo. Gratia vobiſcum. Amen.*

23 *Scripta è Roma ad Timotheum ſecunda, quum Paulus iterum ſiſteretur Cæſari Neroni.*

---

17 *Fieret fides præconij*, τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ. De verbo πληροφορεῖν diximus ſuprà, ver. 5. τὸ κήρυγμα, id eſt, *præconiũ*, κατ' ἐξοχὴν vocat Euangelij prædicationem. Vulg. *Prædicatio impleretur:* non expreſſa Apoſtoli ſententia. Eraſmus, *Præconium expleretur.* nihilo certè felicius, quod tamen in annotationibus rectius explicat. ¶ *Quod audirent*, καὶ ἀκούσῃ. Ad verbum, *Et audirent*, ſub. illud. quod dicendi genus alibi expoſuimus. ¶ *Leonis*, λέοντος. Sic Neronem vocat, formula dicendi multis locis apud Dauidem præſertim vſitata.

18 *Ab omni opere malo*, ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ. Id eſt, purum me conſeruabit nequid admittam Apoſtolo indignũ. ¶ *Regno ſuo*, εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Id eſt, vt regni ſui participem faciat.

20 *Reliqui*, ἀπέλιπον. Nempe in illa tarda nauigatione quum preterucheretur littus Aſię, ſicuti narratur Act. 27. 7. Quanquam potius coniicio legendum ἐν Μελίτῃ, *in Melita*, quod vocabulum facile fuit in Μιλήτῳ deprauare.

22 *Gratia*, ἡ χάρις. Sic etiam clauditur epiſtola ſequẽs non repetito Chriſti nomine (vt aliàs conſueuit) propter ſuperius membrum. Sed in Claromõtano codice legitur, quod in nullis aliis epiſtolis legitur, nempe ἔῤῥωσο ἐν εἰρήνῃ, *Vale in pace.* Solitum autem fuiſſe Paulum illo modo ſuas epiſtolas claudere, ipſemet teſtatur ſuprà, 2. Theſſ. 3. 18.

23 *Qui primus*, &c. πρῶτον, &c. Hoc membrum non extat in quibuſdam vetuſtis codicibus, & ſuppoſititium eſſe dubium non eſt, niſi Epiſcopum pro Euangeliſta accipias. Syrus certè interpres legit πληροῦται ἡ πρὸς Τιμόθεον δευτέρα ἣ ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, *Finitur epiſtola ad Timotheum ſecunda, quæ ſcripta fuit Roma.*

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ Ἡ ΠΡΟ͂Σ ΤΊΤΟΝ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Titum.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥ͂ΛΟΣ δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν·

2 Ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς, πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις·

3 Τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπι-

CAP. I.

1 PAVLVS ¨ſeruꝰ Dei, Apoſtolus autem Ieſu Chriſti ¨ſecundum fidem ¨electorum Dei, & agnitionem ¨veritatis quæ eſt ſecundum pietatem:

2 ¨Ad ſpem vitæ æternæ ¨quam promiſerat Deus ille mentiri neſcius,‖ ¨ante tempora ſeculorum, patefecit autem temporibus ſuis:

3 ¨*Videlicet* ſermonem illum

CAP. I.

1 PAVLVS *ſeruus Dei, Apoſtolus autem Ieſu Chriſti ſecundum fidem electorum Dei, & agnitionem veritatis quæ ſecundum pietatem eſt:*

2 *In ſpem vitæ æternæ, quam promiſit qui non mentitur Deus, ante tempora ſæcularia, manifeſtauit autem temporibus ſuis:*

Rom.16.25. epheſ.3.9. coloſ.1.26. 2. tim 1.9. 1.pet.1.20.

3 *Verbum ſuum in præ-*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Seruus*, δοῦλος. Id eſt, miniſter, qua ratione etiã Chriſtus ipſe, quatenus fuit miniſter, & quidem Prophetarum caput, ſeruus dicitur, Eſaiæ 43.10. & alibi ſæpe: vt Chryſoſtomus hac appellatione Chriſto attributa minime debuerit offendi. ¶ *Secundum fidem*, κατὰ πίστιν. Vel, ad fidem electorum Dei, videlicet annuntiandam, vt κατὰ pro εἰς ponatur. Illud tamen vt ſimplicius præfero, quod videatur Paulus in eo verſari vt oſtendat apoſtolatus ſui conſenſum cum Prophetarum & reliquorum Apoſtolorum doctrina, acſi illum diceret cum fide electorum conſentire qui fuerunt à mundi origine. ¶ *Electorum Dei*, ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ. Id eſt, eorũ quos Deus elegit, quaſi electitios dicas. ¶ *Veritatis*, ἀληθείας. Explicat quid fidem vocarit, nimirum agnitionem veræ religionis, quæ paſſim ſolet ἀλήθεια vocari κατ' ἐξοχὴν, vt Iohan.17.17. Gal.3.1. Coloſſ.1.5. & alibi ſæpe: hîc tamen explicatur, vt de qua veritate agatur ambigi non poſſit, de ea nimirum quæ ad pietatem pertinet. Obſeruari autem debet propria ſignificatio τῆς ἐπιγνώσεως, id eſt, *agnitionis*. Neque enim cognitione duntaxat, ſed etiam agnitione veritatis conſtat electorũ fides: quanquam hoc diſcrimen non ſit perpetuũ, quòd interdũ τὸ γνῶναι, accipiatur ἀντὶ τοῦ ἐπιγνῶναι, vt 1.Ioh.2.3. & 4. & alibi aliquoties.

2 *Ad ſpem*, ἐπ' ἐλπίδι. Id eſt, εἰς ἐλπίδα, vt (meo quidem iudicio) rectè conuertit Vetus interpres. Finis enim hic eſt Apoſtolici muneris, ipſius denique fidei, nos adducere ad vitæ æternæ ſpem: quæ fallere nos non poſſit, quũ nitatur promiſſione Dei qui eſt ipſa veritas. Ideo tradit Apoſtolꝰ 1.Cor.13. fore vt prophetia & inſtructio aboleatur, quũ nullꝰ iam fidei aut ſpei locus erit, nobis reipſa fruentibus Dei conſpectu. Eraſmus, *In ſpe*. Caſtellio, *Cum ſpe*, quod mihi non placet. ¶ *Quam promiſerat*, ἣν ἐπηγγείλατο. * Id eſt, quam videlicet veritatem vltro & gratuita liberalitate promiſit. Hæc enim vis eſt verbi ἐπαγγέλλεσθαι, vt alibi diximus, nequis præuiſam fidem vel merita faciat promiſſionis cauſam, cum Pelagianis aut aliis ſophiſtis. ¶ *Ante tempora ſeculorum*, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Eraſmus, *Ante tempora æterna*: quam interpretationem cur reiiciam diximus 2.Tim.1.9. Omnino enim coactũ eſt *Æterna*, interpretari, non quæ initium non habuerint, ſed ante quę nulla fuerint. Deinde non dicit Apoſtolus, *A temporibus æternis*, ſi ita libeat interpretari: ſed, *ante tempora æterna*. vt mihi quidem videatur referri non poſſe verbum ἐπαγγέλλεσθαι ne ad primam quidem illam & antiquiſſimam promiſſionem quæ Adamo facta eſt, Gen.3.15. nedum ad promiſſionem eandem Abrahamo renouatam. Quid igitur? nempe Ante tempora ſeculorum, idẽ declarat atque Ante omnem ſeculorum ſeriem, ſiue priuſquã hic mundus eſſet vt Iohan. 17.5. id eſt, ab æterno. Nam quia Deo ſunt omnia præſentia, & certò omnino futurum eſt quod Deus futurum decreuit: ideo dicitur Deus ab æterno feciſſe quod ſuo demum tempore nobis patefit. Sic dicitur Deus nos elegiſſe ante iacta mundi fundamenta (Epheſ.1.4.) id eſt, eligere propoſuiſſe. Sic dicitur nobis ante tempora ſeculorum vitam æternam dediſſe in Chriſto, id eſt dare propoſuiſſe, 2. Tim.1.9. Hoc modo plures ſimiles locos putarim explicandos. Auguſt. de Ciuit. lib.12. cap. 16. αἰώνια vertit *æterna*. * Hieronymus autem in hũc locum vult ęternitatem quandam ſeculorũ extitiſſe ante huius mũdi creationẽ, quibus throni, dominationes, cæteræque virtutes Deo ſeruierint, & abſque temporum vicibus ſubſtiterint: antequam etiam æternitatem Deus Pater verbum ſuum promiſerit. Sed hæc hauſta ſunt ex Origenis deliriis.

3 [*Videlicet*] *ſermonem illum ſuum*, τὸν λόγον αὐτοῦ. Id eſt, promiſſionem illam ſuam. Nam articulus vim habet ἀναφορικὴν, & λόγος idipſum declarat quod Deus loquutus erat, id eſt, quod promiſerat, vt explicatur Lucæ 1. verſu 55.

Sic enim accipitur apud Hebræos nomen אמרה pro ſponſione. & hac etiam ratione videri poſſit probabile, Filium Dei à Iohanne vocari τὸν λόγον μετωνυμικῶς, vt diximus Iohan.1.1. Quod autem Syrus interpres ita hæc connectit cum verbo ἐφανέρωσεν, vt etiam præponat καιροῖς ἰδίοις, omnino eſt violentum.

Galat 1.1.	στεύθην ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ· Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν.		ſuum per prædicationem ‖ quæ concredita eſt mihi ex ¨ordinatione ¨ſeruatoris noſtri Dei: Tito germano filio ∴ in communi fide.		*dicatione quæ credita eſt mihi ſecũdum præceptum ſaluatoris noſtri Dei: Tito dilecto filio ſecundum communem fidem.*
	Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.	4	¨Gratia *ſit tibi*, ∴ miſericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Ieſu Chriſto ſeruatore noſtro.	4	*Gratia & pax à Deo Patre, & Chriſto Ieſu ſaluatore noſtro.*
	Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην·	5	Huius rei gratia ∴ reliqui te in Creta vt reliqua ∴ corrigas, & ¨conſtituas oppidatim presbyteros, ſicut ego tibi ordinaui.	5	*Huius rei gratia reliqui te Cretæ vt ea quæ deſunt corrigas, & conſtituas per ciuitates presbyteros, ſicut & ego diſpoſui tibi:*
2.Tim 3.2.	Εἴ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα.	6	‖Siquis eſt inculpatus, ∴ vnius vxoris vir, liberos habens fideles, qui non ſint obnoxij crimini luxus, aut ¨refractarij.	6	*Siquis ſine crimine eſt, vnius vxoris vir, filios habens fideles, non in accuſatione luxuriæ, aut non ſubditos.*
	Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ·	7	Oportet enim epiſcopum inculpatum eſſe, tanquam Dei ¨diſpenſatorem, ∴ non ſibi pertinaciter placentem, non iracundum, ¨non vinoſum, non percuſſorem, non turpem quæſtum facientem.	7	*Oportet enim epiſcopum ſine crimine eſſe, ſicut Dei diſpenſatorem, non ſuperbum, non iracundum, non vinolentum, non percuſſorem, non turpis lucri cupidum:*
	Ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ·	8	Sed hoſpitalem, ¨bonorum amantem, ¨temperantem ∴ iuſtum, pium, continentem:	8	*Sed hoſpitalem, benignum, ſobrium, iuſtum, ſanctum, continentem:*
	Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν.	9	¨Tenacem ¨fidelis illius ſermonis ∴ qui ad doctrinam facit, vt poſſit & exhortari doctrina ſana, & contradicentes conuincere.	9	*Amplectentem eum qui ſecundum doctrinam eſt, fidelem ſermonem, vt potens ſit & exhortari in doctrina ſana, & eos qui contradicunt arguere.*

¶ *Seruatoris*, σωτῆρος. Id eſt, qui nobis vitam dedit, non autem duntaxat conſeruauit, aut periclitantes liberauit, iam enim eramus in morte. Et vocabulum σωτῆρος ita expoſuit Cicero ipſe lib.4. in Verrem, faſſus ita magnum eſſe hoc nomen vt Latino vno verbo exprimi non poſſit. Vide 1. Timoth.1.1. ¶ *In communi fide*, κατὰ κοινὴν πίστιν. Id eſt, fidei reſpectu, quę quidẽ & Paulo patri & Tito filio communis erat, vt hac ratione ſint fratres, ſicut miniſterij reſpectu ille genuit, hic genitus eſt in fide.

4 *Gratia* [*ſit tibi*,] χάρις. Cur iſta adiecerim, expoſuimus Rom.1.7. ¶ *Miſericordia*, ἔλεος. Vide 1.Tim.1.1. Origenes hoc non legit, neque Syrus interpres.

* 5 *Reliqui*, κατέλιπον. Nempe quum ibi ſatis multo tempore hæſiſſet captiuus & minimè tamen otioſus Act.27.7. vel in illa peregrinatione trium menſium in Græcia Act. 20.23. ¶ *Corrigas*, ἐπιδιορθώσῃ. Pergas corrigere. Ita conuertit ex Chryſoſtomo Eraſmus, propter additam præpoſitionem ἐπὶ, quæ indicat Titum in eo opere perficiẽdo Paulo ſucceſſiſſe. ¶ *Conſtituas*, καταστήσῃς. Vide Act. 14.23. ex quo etiam loco intelliges cur addiderit Paulus ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην, vt ego tibi ordinaui. Vide etiam 1.Timoth.5.22.

6 *Vnius vxoris vir*, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ Vide 1.Timoth.3.1, & 5.9. ¶ *Refractarij*, ἀνυπότακτα. Sic propriè dicuntur equi vel boues qui iugum ſubire nolunt. Vulgata. *Non ſubditi*, non expreſſa vi Græcæ vocis. Eraſmus, *Intractabiles*. Syrus interpres legit præterea ἀπὸ κραιπάλης, *præ crapula*.

7 *Diſpenſatorem Dei*, Θεοῦ οἰκονόμον. Id eſt, quem Dominus donorum ſuorum diſpenſatorem conſtituit. ¶ *Non ſibi pertinaciter placentem*, μὴ αὐθάδη. Vel, non aſperis moribus, & difficili quadam natura, qualis fuit Cæcilius ille Pomponij Attici auunculus. Oritur autem hoc vitium ex eo quòd cuipiam cæteri præ ſeipſo diſpliceant: vt hoc vitium meritò ſit à Græcis αὐθάδεια vocatum, quam meritò dixit Plato τῆς ἐρημίας ξύνοικον, vt annotauit doctiſſimus interpres. Ab eo autem vitio alieniſſimos eſſe oportet Chriſti miniſtros, quibus contrà nihil eſſe debet κοινωνικώτερον. Vulgata, *Superbum*, & mox verſ. 10. *Inobedientem*. Eraſmus, *Præfractum*. Gallicè poſſis vocare, *Content de ſa perſonne*. ¶ *Non vinoſum*, μὴ πάροινον. Vulgata, *Vinolentum*. quod meritò mutauit Eraſmus. Vide 1.Timoth.3.3.

8 *Bonorum amantem*, φιλάγαθον. Vulgata, *Benignum*, impropriè. Eraſmus, *Bonarum rerum ſtudioſum*. Ego malo ad perſonas quàm ad res referre. Dixiſſet enim potius φιλόκαλον: quanquam illud ex hoc conſequitur. ¶ *Temperantem*, σώφρονα. Vel circunſpectum & ſani iudicij, & ſingulare moderationis exemplar. Id enim ſignificari nominè σωφροσύνης ſæpe iam diximus, quanuis interdum minus latè pateat. Vulgata & Eraſmus *Sobrium*, ambiguè, nec ſatis expreſsè hoc in loco. Hieronymus, *Caſtum*, vel *pudicum*: eo nomine etiam Veterem interpretem reprehendens quòd pro *pudico prudentẽ* verterit: nõ rectè profectò, vt rectè annotauit Eraſmus. *Nam* (inquit Eraſmus) *tuendæ virginitatis ſtudio, quicquid poteſt ad ſuas pertrahit copias.* Quaſi verò σωφροσύνην ab vxoribus non requiſierit Apoſtolus, 1.Timoth.2.15. ¶ *Iuſtum, pium*, δίκαιον, ὅσιον. Iſta non ſunt ſynonyma, ſed illud quidem ad poſteriorem tabulam Legis, hoc verò ad priorem ſpectat.

9 *Tenacem*, ἀντεχόμενον. Vulgata, *Amplectentem*, non rectè. ¶ *Fidelis illius ſermonis*, τοῦ πιστοῦ λόγου. Certum ſeu fidum ſermonem vocat ſuo more, cui meritò credi poſſit, ſiue qui nunquam fallat. quamobrem etiam veritatis nomine ſignificatur, Iohan.17.17. & alibi ſæpe. Vetus interpres & Eraſmus articulum omiſerunt, qui tamen ſua emphaſi non caret: & vim habet pronominis demonſtrantis ſæpiſſime in his libris, reſpondens videlicet Hebræorum literæ ה[*he*] quam notificantem vocant. *

¶ *Qui ad do-*

¶ *Qui ad doctrinam facit*, κατὰ τὴν διδαχὴν: Id eſt, qui verè ſit accommodatus ad erudiendos, ſiue (vt loqui ſolet Paulus) ædificandos auditores: nam id demum meretur doctrinæ nomen. vel, qui ſit iis quæ edoctus es conſentaneus. Syrus autem interpres perinde hunc locum vertit, acſi ſcriptum eſſet, τῆς διδαχῆς τοῦ τῆς πίστεως λόγου, *doctrinæ ſermonis fidei*. Vulgata & Eraſmus, *Qui ſecundum doctrinam eſt* admodum obſcurè.

Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς.	10	Sunt enim multi refractarij, & vaniloqui, & mentium deceptores, maximè qui ſunt ex Circunciſione.	10	*Sunt enim multi, etiam inobedientes, vaniloqui & ſeductores, maximè qui de Circunciſione ſunt.*	
Οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν· οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, αἰσχροῦ κέρδους χάριν.	11	Quibus oportet os obturare: qui totas domos ſubuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.	11	*Quos oportet redargui: qui vniuerſas domos ſubuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.*	
Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.	12	Dixit quidam ex ipſis proprius ipſorum propheta, Cretenſes ſemper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.	12	*Dixit quidam ex illis, proprius ipſorum propheta, Cretenſes ſemper mendaces, malæ beſtiæ, ventres pigri.*	
Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής· δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει·	13	Teſtimonium hoc eſt verum. quam ob cauſam eos redarguito præciſè, vt ſani ſint in fide:	13	*Teſtimonium hoc verum eſt. quam ob cauſam increpa illos durè, vt ſani ſint in fide.*	
Μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν.	14	‖Non attendentes Iudaicas fabulas, & mandata hominum auerſantium veritatem.	14	*Non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auerſantium ſe à veritate.*	2.Tim 1 4.
Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις.	15	‖Omnia quidem pura puris: pollutis autem & non credentibus nihil eſt purum, ſed polluta eſt eorum & mens & conſcientia.	15	*Omnia munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil eſt mundum, ſed inquinatæ ſunt eorum & mens & conſcientia.*	Ro.14. 10.
Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.	16	Deum profitentur ſe ſcire, ſed factis negant, quum ſint abominandi, & rebelles, & ad omne opus bonum reiectanei.	16	*Confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant, quum ſint abominati, & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.*	
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.	
Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ.	1	At tu loquere quæ decent ſanam doctrinam.	1	*Tu autem loquere quæ decent ſanam doctrinam.*	
Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι, σεμνούς,	2	Vt ſenes ſobrij ſint, venerã-	2	*Senes vt ſobrij ſint, pu-*	

---

10 *Ex circunciſione*, ἐκ περιτομῆς. Id eſt, ex Iudæis, μετωνυμικῶς. quanquam non ſimpliciter puto Iudæos ab Euangelio prorſus abhorrentes hoc nomine ſignificari, ſed eos qui cum Chriſto Legem coniungebant, quales iam tum fuerunt Hebionitæ & Cerinthiani.

11 *Os obturare*, ἐπιστομίζειν. Sic rectè Eraſmus, pro quo Vulgata, *redargui*, ἐλέγχεσθαι.

12 *Ex ipſis*, ἐξ αὐτῶν. Ex ipſis, inquit, Cretéſes alloquens Iudæorum placitis addictos. ¶ *Propheta*, προφήτης. Cur Epimenidem vocet non philoſophum ſed prophetam Cretenſium, liquere poteſt ex iſtis quæ de eo ſcribit Laërtius, λέγουσι δέ τινες ὅτι Κρῆτες αὐτῷ θύουσιν ὡς Θεῷ· φασὶ δὲ καὶ γνωστικώτατον γεγονέναι. *Ferunt*, inquit, *Cretenſes ipſi tanquam Deo ſacrificare, vt qui affirment eum ſingulari quadam vi res futuras intelligendi præditum fuiſſe.* Subiicit deinde aliquot ipſius oracula idem Laërtius: & ab Athenienſibus etiam perhonorificè accerſitum dicit, luſtrãdæ vrbis cauſa: vnde prodierunt aræ illæ Dei ignoti, quarum vnius fit mentio Act.17.23. Et Cicero quoque libro de Diuinatione primo Cretenſem Epimenidem numerat inter eos qui per furorem ſunt vaticinati: & Apuleius lib.2. florid. illum cognominat fatidicum. Alioquin etiam communi nomine notum eſt poëtas dici vates. ¶ *Cretenſes*, &c. Κρῆτες, &c. Hoc potius ad Epimenidem Cretenſem quàm ad Callimachum eſſe referendum apparet ex iis quæ diximus. Non diſſimilis prorſus verſiculus legitur apud Heſiodum in Theogonia, tranſlata ad paſtores ſententia, qui iam pridem & ipſi propter otium malè audiunt, ποιμένες ἄγραυλοι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον, vt potuerit Callimachus quoque ad verſiculum Epimenidis alludere in ſimili argumento. Illud autem κακὰ θηρία omnino interpretari licet in vernaculo noſtro ſermone ad verbum, *mauuaiſes beſtes*.

13 *Præciſè*, ἀποτόμως. Id eſt, expreſſe ac ſine vllis ambagibus. Itaque Vulgata, conuertit, *Durè*. Eraſmus, *Seueriter*. Vide Rom.11.22. ¶ *Vt ſani ſint*, ἵνα ὑγιαίνωσι. ὑγιὴς, id eſt *ſanum*, Græcis dicitur quicquid meritò probandum eſt, & quale eſſe debet, id eſt, integrum & ſine vitio.

15 *Pura*, καθαρά. Pura vocat Apoſtolus quibus vti bona conſcientia liceret: puros autem eos quibus notum erat libertatis per Chriſtum partæ beneficium, ſublatum videlicet ciborum diſcrimen legale, quam ſpeciem delegit præ cæteris Apoſtolus, quòd in eiuſmodi rebus externis pietatem collocare magnus & craſſus error eſſet. Puris autem opponit non eos ex Iudæis qui per ignorantiam beneficij Chriſti, vel infirmitatem, adhuc iſta legalia obſeruabãt, ac exemplo ſuo vbique monet vt qui firmi ſunt maximã infirmorũ habeant rationẽ: ſed opponit hypocritas & malitiosè ac pertinaciter veritati obſiſtẽtes, quibus ne tantillum quidem cedendum eſſe, ſed fortiter obſiſtendũ, ex ipſo Apoſtolo didicerat Titus Gal.2.5. ¶ *Et mens & conſcientia*, καὶ νοῦς καὶ συνείδησις. Mentis nomine declarat intelligentiam θεωρητικὴν, in qua collocatur συντήρησις, quæ præpoſitiones ſuppeditat. συνείδησις verò, id eſt, conſcientia, collocatur in intelligentia πρακτικῇ, & aſſumptiones promit. Quòd ſi vtraque illa facultas eſt deprauata, quæ tandem erit concluſio τοῦ κριτηρίου? Loquitur autem de mente & conſcientia, quatenus iſtos oportuit luce Dei illuſtrari ad rectè de rebus diuinis iudicandum.

16 *Reiectanei*, ἀδόκιμοι. Vide 1.Corinth.9.27. & 2.Tim. 3.8. Videntur autem mihi vocari βδελυκτοὶ qui ſibi videbantur omnium ſanctiſſimi: ἀπειθεῖς qui ſe iactabant ſupra Legem etiam aliquid facere. ἀδόκιμοι qui quum videri vellent tenere iuſtitiæ regulam, omnium tamen minimè norant quæ vera ſit iuſtitia.

IN CAPVT II.

2 *Venerandi*, σεμνοί. Alioqui nimirum ſenectutem ipſam dehoneſtaturi, niſi & verbis, & ipſo habitu grauitatem ſenilem præ ſe ferant. Vulgata, hoc non legit. Nam duæ illæ voces quæ leguntur, nempe *pudici*, *prudentes*, vni Græco nomini σώφρονας reſpondent, altera redundante, vt diximus etiam ſupra 1.Tim 3.2.

	σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ.		di, ∴temperãtes, ſani fide, charitate, tolerantia.		*dici, prudentes, ſani in fide, in dilectione, in patientia.*
	Πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους·	3	Anus itidem, vt *ſint* ∴ habitu qui ſanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo addictæ, ∴ honeſtatis magiſtræ:	3	*Anus ſimiliter in habitu ſancto, non criminatrices, non multo vino ſeruientes, bene docentes:*
	Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους,	4	∴ Vt ſapere doceant adoleſcentulas, vt ſint maritorum ac liberorum amantes,	4	*Vt prudentiam doceãt adoleſcentulas, vt viros ſuos ament, filios ſuos diligant,*
Epheſ.5.23.	Σώφρονας, ἁγνὰς, οἰκουροὺς, ἀγαθὰς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται.	5	Temperantes, caſtæ, ∴domi manentes, ∴ bonæ, ‖ quæ ſeſe ſubiiciant ſuis viris: ne ſermo Dei blaſphemetur.	5	*Prudentes, caſtas, domus curã habentes, benignas, ſubditas viris ſuis, vt nõ blaſphemetur verbum Dei.*
	Τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν·	6	Adoleſcentulos itidem adhortare vt ſint temperantes:	6	*Iuuenes ſimiliter hortare vt ſobrij ſint:*
	Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα,	7	Per omnia teipſum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, ∴grauitatem,	7	*In omnibus teipſum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina integritatem,*
	Λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον· ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον.	8	Sermonem ſanum, qui damnari non poſſit: vt qui *ſe* ex aduerſo *opponit*, erubeſcat, nihil habens quod de vobis dicat mali.	8	*Verbum ſanum, irreprehenſible: vt is qui ex aduerſo eſt vereatur, nihil habens malum dicere de vobis.*
Epheſ. 6.3. col.3 22 1.pet.2.18.	Δούλους, ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας·	9	‖Seruos *hortare* vt ſuis dominis ſeſe ſubiiciant, ∴ in omnibus ∴vt ſint *eis* accepti, non reſponſatores:	9	*Seruos dominis ſuis ſubditos eſſe, in omnib⁹ placentes, non contradicentes:*
	Μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν· ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν.	10	∴ Nihil interuertentes, ſed omnem bonam ∴fidem oſtendentes, vt doctrinam Seruatoris noſtri Dei ornent in omnibus.	10	*Non fraudantes, ſed in omnibus fidem bonam oſtendentes: vt doctrinã Saluatoris noſtri Dei ornent in omnibus.*
1.Cor 1.1 col.1.22.	Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις.	11	‖Illuxit enim gratia illa Dei ∴ſalutifera ∴ quibuſuis hominibus.	11	*Apparuit enim gratia Dei ſaluatoris omnibus hominibus.*

¶ *Temperantes*, σώφρονας. Eraſ. *modeſti*, nihilo ſanè melius quam Vulg. duabus illis quas dixi vocibus.

3 *Habitu qui ſanctimoniam deceat*, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. Sic puto ſatis commodè explicatam Apoſtoli ſententiam. Vulgata, *In habitu qui religionem deceat.* ¶ *Honeſtatis magiſtræ*, καλοδιδασκάλους. Vulgata, *Bene docentes*. Eraſmus, *Vt honeſta doceant.*

4 *Vt ſapere doceant*, ἵνα σωφρονίζωσι. Vulgata, *Vt prudentiam doceant*. Eraſ. *Quo poßint modeſtas reddere adoleſcentulas.* Neutrum rectè, vt opinor. Et hîc σωφρονισμὸν videtur latius patere quam ſuperiore & mox ſequenti ver. oppoſita nimirum iuuenili laſciuiæ, & aliis eius ætatis ac ſexus vitiis, quibus opponuntur virtutes, quas poſtea deſcribit.

5 *Domi manentes*, οἰκουρούς. Id eſt, quæ huc & illuc non oberrent. quod reprehẽdit 2.Tim.5.15. Huc pertinet quod Phidiam narrant Elienſibus Venerem feciſſe quæ teſtitudinem pedibus calcaret. ſymbolum οἰκουρίας & ſilẽtij. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Domus curam habentes*, quanuis hoc ex illo conſequatur. Eraſmus, *Domus* * *cuſtodes*. ¶ *Bonæ*, ἀγαθάς. Vulg. *benignas*, quas videtur moroſis opponere. Stephanus noſter, minimè vana correctione, mauult coniunctim legi, οἰκουροὺς ἀγαθάς, id eſt, *bonæ cuſtodes domus*, fidæ videlicet ac diligẽtes matres familiâs.

7 *Grauitatem*, σεμνότητα. Grauitatem (inquit) non quæ homines arceat à miniſtri aditu, ſed quæ ad omnem reuerentiam honeſtam componat adeuntes. Quod autem in veteribus aliquibus Græcis codicibus additur ἀφθαρσίαν, mihi videtur redundare, & ex margine irrepſiſſe, quum illic eſſet annotatum pro ἀδιαφθορίαν. Pro quo nonnulli rurſus legerunt δι' ἀφθορίαν, *per integritatem.* Syrus autem interpres ſic totum hunc locum videtur legiſſe, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ σοῦ ἔστω σοὶ λόγος ὑγιὴς, σεμνὸς, ἀδιάφθορος, *In tua doctrina ſermo ſit tibi ſanus, grauis & incorruptus.* Nam hæc tria retulit ad ſermonem.

9 *In omnibus*, ἐν πᾶσι. Hoc nonnulli ad prius membrum, * quæ ſententia extat Coloſſ.3.22, nonnulli ad poſterius referunt: ego ad prius malo. Sed vtrouis modo hæc diſtinguas, particulam vniuerſalem ita nos oportet circunſcribere vt ea ſemper excipiantur quæ ſine Dei offenſione præſtari à ſeruis non poſſint. ¶ *Vt ſint* [*eis*] *accepti*, εὐαρέστους εἶναι, id eſt, ita ſe gerant vt dominis placeant illorum obſequia. Vulgata, *Placentes*. Eraſmus, *Illis placeant*, ſententia rectè expreſſa. Hieronymus autem εὐαρέστους interpretatur eos qui ſibi non diſpliceant, & ſuam fortunam, qualiſcunque eſt, boni conſulant. quam interpretationem Eraſmus meritò coactam ac violentam iudicauit. Ambroſius legit ἀρίστους, *optimos*, ſed corruptè. εὐάρεστος autem nonniſi paſſiuè accipi poteſt: vnde conſequitur à ſeruis hîc requiri non vt ſuis dominis in re quauis placere ſtudeant, ſed vt ita ſe gerant, vt in vniuerſo miniſterio ſuo grati, ſint optimo iure accepti heris ſuis, inter quæ duo longum & latum eſt diſcrimen.

10 *Nihil interuertentes*, Μὴ νοσφιζομένους. Vulgata, *Non fraudantes*. Eraſmus. *Non ſuffurantes*, Vide act.5.2.

¶ *Fidem*, πίστιν. Fides hoc in loco pro fidelitate ponitur. Itaque Fidem omnem oſtendere, ſignificat fideliter & abſque vlla fraude res domini ſui tractare.

11 *Salutifera*, σωτήριος. Id eſt, σωτηρίας πρόξενος. Atticè. quam generis enallagen qui non animaduerterunt, malè legerunt σωτῆρος, *ſeruatoris*. quanuis ita loquatur noſter Apoſtolus infrà, 3.4. ¶ *Quibuſuis*, πᾶσι. Vulg. & * Eraſmus, *omnibus*. Sed hæc particula hoc loco & aliis pleriſque non eſt vniuerſalis ſed indefinita: qua de re diximus 1. Timoht. 2 .1. cuius diſcriminis ignoratione, Spiritus erroris maximas & periculoſiſſimas diſputationes in Eccleſiam inuexit, noſtro ſeculo renouatas.

12	Παιδεύουσα ἡμᾶς ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι·	Erudiens nos vt abnegata impietate & mundanis cupiditatibus, ſapienter & iuſtè & piè viuamus in præſenti ſeculo:	*Erudiens nos vt abnegantes impietatẽ & ſecularia deſideria, ſobriè & iuſte & piè viuamus in hoc ſeculo:*
13	Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,	Expectantes beatam illam ſpem & illuſtrem illum aduẽtum gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris noſtri, *nempe* Ieſu Chriſti,	*Expectantes beatam ſpem & aduentum gloriæ magni Dei & Saluatoris noſtri Ieſu Chriſti,*
14	Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.	Qui dedit ſemetipſum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret ſibiipſi populum peculiarem, ſtudioſum bonorum operum.	*Qui dedit ſemetipſum pro nobis vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret ſibi populum acceptabilem, ſectatorem bonorum operum.*
15	Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει. καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.	Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio, nemo te deſpiciat.	*Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio, nemo te contemnat.*

12 *Mundanis cupiditatibus*, τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Id eſt, Cupiditatibus carnis, vt alibi loquitur, quæque ad præſentis vitæ ac mundi rationes referuntur. Et videtur mihi Paulus hoc loco vt Rom.1.18, omnia in quibus ab hominibus extra regenerationis gratiam peccatur, ad duo capita reuocare, nẽpe ἀσέβειαν in Deum, & ἀδικίαν in proximum. Videtur autem Apoſtolus alludere ad baptiſmi catechumenorum veterẽ formulam quæ etiam cõfirmatur vocabulo ἐπερωτήματος 1 Pet.3,21. vt ibi plenius exponemus. ¶ *Sapienter*, σωφρόνως. Id eſt, vt verè ex Dei Spiritu ſapientem & prudentem hominem decet. Nam hoc aduerbio, vt arbitror, ſignificatur qualem eſſe deceat Chriſtianum abſolute in ſeſe conſideratum, quem deinde oporteat reipſa ſic teſtari vt erga proximum δικαίως, erga Deũ εὐσεβῶς ſe gerat. Vulg. maluit ad ſobrietatem referre.

13 *Et illuſtrem illum aduentum*, καὶ ἐπιφανείας. Sic placuit conuertere nomẽ ἐπιφανείας, quod vſurpauit Paulus de induſtria, vt eius poſterioris aduentus iubar illud maximè illuſtre oculis noſtris repræſentaret. Dicuntur enim ἐπιφαίνεσθαι quæ repẽte conſpecta oculos omnium in ſe conuertunt, quòd cum ſplendore quodam emicent. vt explicat etiam Chryſoſt. in 2 Tim. homil. 9. Vetus igitur interpres hoc non expreſſit quum paſſim conuerteret *Aduentum*, id eſt, παρουσίαν, quem quum aliis aliquot locis ſequutus ſit Eraſmus, mirari poſſet quiſpiã cur hoc in loco maluerit interpretari *Illuſtrationem*, quum præſertim quæ ſit vis τῆς ἐπιφανείας optime in ſuis annotationibus expoſuerit. Sed hoc quid rei ſit, mox dicam. ¶ *Gloriæ magni illius Dei ac Ser.* &c. τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτ. &c. Nobis quidem non deſunt plurima apertiſſimáque deitatis Chriſti teſtimonia, qui niſi verus eſſet Deus, certè nobis adorandus non eſſet. Cur igitur quæcunque ſe nobis offerunt eiuſmodi vt ſine manifeſta calumnia nõ poſſint aliò torqueri, vtriſque manibus, imò manibus ac pedibus, imò viui ac mortui totis viribus non potius retineamus quàm vel tantillum hæreticis concedamus? Itaque Eraſmum ſanè nolim in eo imitari quod nobiliſſimos quoſuis locos ad eam rem pertinentes, non modo nobis ſciens ac prudẽs ſinat e manibus elabi, ſed etiam totis viribus extorquere conetur. Neq; verò reformido nequis æquus iudex vllum hîc in me candorem requirat, quaſi cum mortuis velim luctari. Dico quod res eſt, nec diſſimulari debet in quoquã quod ipſum noſtræ religionis caput petit. Iure autem an iniuria hoc dicam, iudicent qui ea legerint quæ in ſuperioribus epiſtolis paſſim in hoc argumento ſunt à me aduerſus illius opinionem explicata. Illis verò hæc etiam adiungere licebit. Non adfero eorum interpretum & Græcorum & Latinorum auctoritatem qui ſummo conſenſu hunc locum aduerſus Arrianos tanquam apertiſſimum citarunt, (quibus ipſe vnicum Ambroſium opponit, cuius tamen commentariis multa paſſim adulterina & barbara infarta eſſe quum alibi conqueratur, hîc ſanè manifeſtè ex ſtilo ipſo ita eſſe factum apparet) ſed veritatem ipſam adfero. Primùm, nomen ἐπιφανείας nuſquam tribui in Nouo teſtamento niſi Filio, imò ne παρουσίας quidem. Deinde, poſtulare Græci ſermonis conſtructionem vt ad vnum idémque ſubiectum (id eſt, ad vnum Ieſum Chriſtum) referatur vtrunque prædicatum. Quod igitur ad prius attinet, videamus quomodo Eraſmus reſpondeat. *Non hîc*, inquit, *ſimpliciter nominatur aduentus Patris, ſed aduentus gloriæ, quam interim expectamus in humilitate conſtituti. Tunc apparebit maieſtas noſtra quum aperietur gloria magni Dei patris & ſeruatoris noſtri Ieſu.* Quæſo verò, lector attentius mecum hanc rationem expende. Quoniam adiungitur nomen Gloriæ, idcirco ἐπιφάνεια non ſignificabit quod reliquis omnibus locis (id eſt, ſplendentem illam & coruſcam Domini apparitionem) ſed φανερόν. i. illuſtrationem? idq; non Dei ipſius reſpectu, cuius gloriæ in ſeſe nihil detrahi nec accedere poteſt, ſed noſtri habita ratione, qui tum illuſtrabimur quum gloria illa Dei aperietur: Vt quodammodo etiam tum in nobis Dei gloria illuſtretur. Imò verò quis tam eſt cæcus & hebes vt iſta non videat manifeſtè eſſe detorta? quis, inquam, non videt ἐπιφανείας ſignificationem ex aliis locis potius petendam? quis iſta non intelligit cohærere: & auguſtam aduẽtus Dei maieſtatem his titulis declarari, qui non ad nos, ſed ad Deum ipſum referantur? & tamen hæc cauſa fuit cur ἐπιφάνειαν hoc loco conuerterit illuſtrationem, Apoſtoli ſententia minimè certè expreſſa. Quod autẽ ad alterum attinet, quum ſcriptum ſit ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, non autem τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος, dico non magis probabiliter iſta poſſe ad duas diſtinctas perſonas referri quàm illam loquutionem ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Nam id certè poſtulat Græci ſermonis vſus, quum vnus tantùm ſit articulus, duobus iſtis, nempe Θεοῦ καὶ σωτῆρος & Θεὸς καὶ πατήρ, communis: quum præſertim (vt antè dixi) nunquam ἐπιφάνεια aut παρουσία niſi vni Filio tribuatur. Itaque ſic cõcludo, Chriſtum Ieſum hîc aperte magnum Deum dici, qui & beata illa ſpes noſtra metonymicè vocatur. Illi igitur, vt verè magno & æterno Deo, ὁμοουσίῳ καὶ συναϊδίῳ, Patri & Spiritui ſancto, ſit gloria & laus omnis in ſecula ſeculorum.

14 *Peculiarem*, περιούσιον. Vulgata, *Acceptabilem*, prorſus malè. Hebr. סגלה [*ſegullah*,] quaſi chariſſimas & pretioſiſſimas opes, quas vulgò dicimus *le cabinet*. περιούσιον enim vocãt Græci quod quum ſuperſit, reconditur. vt Geta ille Terentianus peculium ſuum definit, quod vnciatim vix de demenſo ſuo ſuum defraudans genium comparſit miſer. Eiuſmodi verò facultates maximè omnium proprias nobis putamus & chariſſimas: adeo vt vix extremis neceſſitatibus quicquam ex illis deſumatur. Gallice poſſis vocare *L'eſpargne*. Hoc autẽ vocabulum finxerunt Græci interpretes, vt etiam ἐπιούσιον de quo diximus Matth. 6. 11. quod poſtea vſurpare nõ dubitarunt diſertiſſimi etiam theologi, vt Chryſoſtomus & Nazianzenus.

15 *Imperio*, ἐπιταγῆς. id eſt, Cum auctoritate ſumma, tanquam Dei legatus, neque ſuo ſed illius nomine agens omnia. Itaque adiecit *Nemo te deſpiciat*: quibus verbis grex potius videtur à Paulo quàm paſtor ipſe officij admoneri. Eraſmus, *Cum omni præcipiendi ſtudio*: non expreſſa Pauli ſententia. ¶ *Deſpiciat*, περιφρονείτω. Hoc Græcum verbum Latino illi prorſus reſpondet. itaque τὸ περιφρονεῖν nihil aliud hîc declarat quàm τὸ καταφρονεῖν: quo modo Græcus ſcholiaſtes rectè expoſuit. neque in hoc verbo

duntaxat, ſed & in aliis περὶ ita accipitur: vt in περιυβρίζω, περιελαύνω,& aliis aliquot. Interdum tamen τὸ περιφρονεῖν ſignificat circunſpicere, & in aliquo contemplando occupatum eſſe: vt in illo Ariſtophanis verſiculo ex Nebulis, Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον. Id eſt, *per aërem gradior, & circunſpicio ſolem*, ſiue *in contemplando ſole occupor*. At Hieronymus, hunc eundem Ariſtoph. locum citans, longè aliter explicat, nempe *Scando per aërem, & pluris me noui eſſe quàm ſolem*. At iſta certè Hieronymi non ſunt. nam etſi illic pro deſpicere accipias τὸ περιφρονεῖν, tamen Deſpicere non aliud declarabit quàm ex ſuperiore loco Aſpicere. quanquam hæc quoque declaratio valde eſt violenta.

Κεφάλαιον γ.

1 Rom.13.1. Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι πειθαρχεῖν πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι.

2 Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πραότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους.

3 1.Cor.6.11. Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοὶ, μισοῦντες ἀλλήλους·

4 Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

5 2.Tim.1.9. Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου.

6 Οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν·

7 Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.

8 Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ·

CAP. III.

1 SVggere ¨ipſis vt ſeſe ſub‖iiciãt principatib⁹ ac poteſtatibus, vt obtemperent, vt ad omne opus bonum ſint parati:

2 ¨Ne cui maledicant, vt ſint à pugnis alieni, æqui, omnem exhibentes lenitatem erga quoſuis homines.

3 Nam ‖ eramus quondam & nos amentes, ¨rebelles, errantes, ſeruientes cupiditatibus ac voluptatibus variis, in malitia & inuidia degentes, odioſi, alij alios odio proſequentes:

4 Sed poſtquam bonitas & erga homines amor apparuit ſeruatoris noſtri Dei,

5 ‖Non ¨ex operibus iuſtis quæ fecerimus nos, ſed ex ſua miſericordia ſeruauit nos ¨per lauacrum regenerationis, & renouationis ¨Spiritus ſancti:

6 Quem effudit ſuper nos copioſè per Ieſum Chriſtum ſeruatorem noſtrum:

7 ¨Vt iuſtificati illius gratia, hæredes efficeremur ſecundum ſpem vitæ æternæ.

8 Certus *eſt* hic ſermo, & hæc volo te ¨aſſeuerare, vt ¨qui crediderunt Deo, ¨curent ¨bene agendo præire.

CAP. III.

1 *ADmone illos principibus & poteſtatibus ſubditos eſſe, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos eſſe.*

2 *Neminem blaſphemare, non litigioſos eſſe, ſed modeſtos, omnem oſtendentes manſuetudinem ad omnes homines.*

3 *Eramus enim aliquando & nos inſipientes, increduli, errantes, ſeruientes deſideriis & voluptatibus variis, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.*

4 *Quum autem benignitas & humanitas apparuit ſaluatoris noſtri Dei,*

5 *Non ex operibus iuſtitiæ quæ fecimus nos, ſed ſecundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus ſancti:*

6 *Quem effudit in nos abunde per Ieſum Chriſtum ſaluatorem noſtrum:*

7 *Vt iuſtificati gratia ipſius, hæredes ſimus ſecundũ ſpem vitæ æternæ.*

8 *Fidelis ſermo eſt, & de his volo te confirmare, vt curent bonis operibus præeſſe qui credunt Deo:*

IN CAPVT. III.

*

1 *Ipſis*, αὐτοῖς. Nempe tuis auditoribus.

2 *Ne cui maledicant*, βλασφημεῖν. Vulgata, Blaſphemandi verbo vtitur, quod ad Deum propriè refertur. Mihi verò videtur de ſecundæ tabulæ virtutibus loqui hoc loco: ac etiam alludere ad Pſalm.15. & quaſi eius interpretem
* agere. Vide Matth.9.3.& 15.19.

3 *Rebelles*, ἀπειθεῖς. Vulg. *increduli*, id eſt ἄπιστοι perperã.

5 *Ex operibus iuſtis*, ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ. Ad verbum, *Ex operibus quæ [ſunt] in iuſtitia*, id eſt, iuſtè, ex Hebræorum idiotiſmo, quem ſæpiſſimè iam annotauimus. Quòd autem nonnulli de operibus Legis Moſis, id eſt ceremoniis duntaxat hoc accipiunt, copioſè refutauimus non vno loco. Certè non valeret antitheſis miſericordiæ, niſi omnia opera ſemel excluderentur, vti fatebitur quiſquis non erit nimium contentioſus. Sed hoc intelligitur, inquiunt, de operibus fidem præcedentibus. Ergo primùm omnia excludantur opera præparatoria. Deinde explicetur quid ſit Seruare, an videlicet hoc nihil aliud ſit quàm Merendi facultatem tribuere. hoc verò qui dicit, nónne apertè verbum Dei detorquet? ¶ *Per lauacrum*, διὰ λουτροῦ. Vel argumentatur à Baptiſmi ſacramento (vt alibi ſolet) ſicut expoſuimus Galat.3.27. & Col.2.12. re videlicet cum ſigno coniuncta: aut ſimpliciter de noſtri per Spiritum ſanctum cum Chriſto coniunctione & iſtius effectis loquitur. Nam & Chriſtus ipſe alibi de eadem re loquens, aquam cum Spiritu coniungit: neque Baptiſmi tamen peculiariter meminit, ſed Spiritum ſanctum ab ipſius in nobis effectu, aquã vocat, nẽpe Ioh.3.1. ſicut & alibi eundem comparat igni, Matthæi 3.11. ¶ *Spiritus ſancti*, πνεύματος ἁγίου. Id eſt, quã præſtat & efficit vis Spiritus ſancti. Quid ſit autem renaſci & regenerari, alibi dictum eſt.

7 *Vt iuſtificati*, &c. ἵνα δικαιωθέντες, &c. Iuſtificationis nomen largè accipio, ita vt complectatur quicquid à Chriſto conſequimur tum per imputationem, tum per Spiritus in nobis ſanctificandis efficaciam, vt ſimus ἅγιοι, id eſt, perfecti & integri in eo. Sic quoque accipitur Iuſtificandi verbum Rom.8.30.

8 *Aſſeuerare*, διαβεβαιοῦσθαι. Id eſt, vt rem certiſſimã & *
de qua minimè ſit ambigendum aſſerere. Eſt enim apud Græcos etiam actiua huius verbi ſignificatio, & ſic etiam eadem conſtructione Cicero de Claris Oratoribus, *Intereſt*, inquit, *videre quemadmodum aduerſarius de quaque re aſſeueret.* ¶ *Qui crediderunt Deo*, οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ. Rectè. *
Nam ij ſoli quæ verè ſint bona opera norunt, & verè bene agendi facultatem diuinitus ſunt nacti, cæteris & in notitia cæcis & ad bene agendum penitus ineptis. ¶ *Curent*, *
φροντίζωσι. Id eſt, ſummo ſtudio enitantur. Nec enim friget vera in Deum & proximum charitas: & magnum ac perdifficile eſt certamen inter Carnem & ſanguinem: teſte ipſo Apoſtolo Rom.7.24. ¶ *Bene agendo præire*, καλῶν *
ἔργων προΐστασθαι. Id eſt, ſanctæ & rectæ vitæ antiſtites eſſe, vt apud Quintilianũ Sulpitius iuris, & apud Plinium Plato ſapientiæ antiſtes. Vulg. & Eraſ. *bonis operibus præeſſe.* obſcurè admodũ quanuis προΐστασθαι ſic accipiatur. 1. Tim. 3.4. Sed varia eſt huius verbi notatio. Syrus videtur ſic illud accepiſſe vt Latinè dicitur aliquid præſtare qui illud efficit: quod non puto Græcè hoc verbo dici.

9 Ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις. μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς περιΐστασο· εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι.

10 Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ·

11 Εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος.

12 Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε, ἢ Τυχικόν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.

13 Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.

14 Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι.

15 Ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Τίτον τῆς Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Νικοπόλεως τῆς Μακεδονίας.

9 Hæc illa ſunt bona, & hominibus vtilia: ‖ ſtultas autem quæſtiones & genealogias & contentiones ac pugnas legales cohibe: ſunt enim inutiles & vanæ.

10 Hæreticum hominem poſt vnam & alteram commonefactionem reiice:

11 Vt qui noris euerſum eſſe eum qui ſit eiuſmodi, & peccare, vt qui ſuopte iudicio ſit condemnatus.

12 Quum miſero Artemam ad te, aut Tychicum, ſtude venire ad me Nicopolin: nam illic decreui hyemare.

13 Zenam legiſperitum & Apollo ſtudioſe deducendum curato, nequid illis deſit.

14 Diſcant autem etiam noſtri bene agendo præire ad neceſſarios vſus, vt non ſint fructus expertes.

15 Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei ſit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretẽſium Eccleſiæ ordinatus fuit Epiſcopus, ſcripta ex Nicopoli Macedoniæ.

9 *Hęc ſunt bona & vtilia hominibus. Stultas autem quæſtiones, & genealogias & contentiones, & pugnas legis deuita: ſunt enim inutiles & vanæ.*

1.Tim.1.7.& 4.4. 2.tim.2.23.

10 *Hæreticum hominem poſt vnam & ſecundam correptionem deuita:*

11 *Sciens quia ſubuerſus eſt qui eiuſmodi eſt, & delinquit, quum ſit proprio iudicio condemnatus.*

12 *Quum miſero ad te Arteman aut Tychicum, feſtina ad me venire Nicopolin: ibi enim ſtatuí hyemare.*

13 *Zenam legiſperitum & Apollo ſolicitè præmitte, vt nihil illis deſit.*

14 *Diſcant autem & noſtri bonis operibus præeſſe ad vſus neceſſarios, vt non ſint infructuoſi.*

15 *Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.*

Scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

---

9 *Hæc illa ſunt bona*, ταῦτά ἐστι τὰ καλά. Seruanda fuit vis articuli, à Vulgata & Eraſmo, neglecta. ¶ *Genealogias*, γενεαλογίας. Vide 1.Timoth.1.4. ¶ *Cohibe*, περιΐστασο. Vulgata, *Deuita*, Eraſmus *Omitte*. Vide 2.Timoth.2.16.

10 *Hæreticum*, αἱρετικόν. Vide Act.5.17. ¶ *Et alteram*, καὶ δευτέραν. Hoc neque Claromontanus codex habet, neque commentaria Ambroſio inſcripta, quod tamen legit Syrus interpres, & omnino retinendum puto.

¶ *Commonefactionem*, νουθεσίαν. De priuata vel in preſbyterio facta commonefactione iſtud accipe, vtpote ad ipſam perſonam directa. Nam alioqui ex pulpito potius hæreſes quàm hæretici non ſemel atque iterum, quoties opus eſt, refelluntur: Sed & præire oportet redargutionem ex Dei verbo, vt ignorantia mera non peccare hominem appareat. Et νουθεσίας vox (qua ſignificatur quaſi amiſſæ mentis repoſitio) declarat quomododo comparatam, & quorſum inſtitutam eſſe commonefactionem oporteat: ne nobis illud Syneſij, noſtra culpa eueniat, νουθετήσεις ἐκπίπτουσι, ἐπιτιμήσεις ἠρέθισαν: ex quibus etiam verbis apparet Vulgatam non ſatis propriè νουθεσίαν conuertiſſe *correptionem*. ¶ *Reiice*, παραιτοῦ. Ergo ex gregis numero ad tempus, id eſt, donec reſipiſcat, expulſum, ídque ritè, nempe presbyterij legitimo iudicio, vt alibi dictũ eſt. Non autem dicit, occide, inquiunt nonnulli: quaſi verò hîc præſcribatur officiũ magiſtratui. Noluit diuidere Chriſtus hęreditatẽ: nullus ſit igitur familiæ herciſcundæ iudex. Non condemnauit adulterã: ergo nulla de adulteriis quęſtio habeatur. Denique non eſt miniſtrorum munus ſupplicio afficere fures homicidas, blaſphemos, cinædos, inceſtuoſos, ſed duntaxat non reſipiſcẽtes, ex legitimo Eccleſiæ iudicio, Satanæ tradere: an illi propterea impunè abibunt? Sed hoc age Bellio & Academicis liceat adferre. cauſam enim ſuã agunt iſti boni viri. Caſtellio, cui dicitur hæreticus quicunque pertinax eſt, αἱρετικόν, *pertinacem* conuertit.

11 *Suopte iudicio ſit condemnatus*. αὐτοκατάκριτος. Poſt conuictam nimirum conſcientiam in pertinacia perſeuerans. Tertullianus de præſcrip. interpretatur, *ſibi damnatum*.

12 *Hyemare*, παραχειμάσαι. Ergo non tunc primùm in Cretam venit Apoſtolus, quum captiuus eò appelleret, vt narrat Lucas, Act.25.6. nuſquam tamen alibi in illa hiſtoria mentionem Cretæ faciens. Nec enim ſingula commemorauit quæ geſſit Paulus, vt ex multis epiſtolarum ipſius locis apparet. Videtur autem omnino conferendum iſtud cum aliis non paucis Apoſtoli geſtis in illud trimeſtre quo Paulus dicitur in Græcia verſatus, neque quid ibi non vno proculdubio loco geſſerit, commemoratur Act.20.3.

13 *Studioſè deducendum curato* σπουδαίως πρόπεμψον. Id eſt, diſcedentem iuua cum magna cura. Vulgata, *ſolicitè præmitte*, quæ ſignificatio verbi προπέμπειν, non videtur huic loco conuenire.

14 *Etiam noſtri*, καὶ οἱ ἡμέτεροι. Id eſt, noſtri etiam ordinis homines, miniſterio videlicet fungentes quũ opus erit, adſumptus rerum neceſſariarum Eccleſiæ cauſa faciendos, ne ſeſe immunes cenſento ab eleemoſynarum collatione: ſed potius cæteris in hac etiam ſanctæ vitæ parte exemplo ſuo præeant. Sic enim hunc locum intelligendum oſtendit particula καί: & quod in præcedente verſiculo dixit Apoſtolus de Zena & Apollo non ſine viatico dimittendis. neque Paulus à Tito & aliis eius collegis aliud exigit, quàm quod ipſum facere pro viribus conſueuiſſe teſtatur Act.20.34. ¶ *Bene agendo præire*, καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Vide ſuprà, verſu 8. ¶ *Fructus expertes*, ἄκαρποι. fructum appellat mercedem eiuſmodi in fratres, charitati diuinitus promiſſam, vt 2.Cor.9.6.

¶ *Qui primus*, πρῶτον. Hoc planè ſuppoſititium, nec Syrus nec Latinus vetus interpres legerunt. Nec enim tunc inuaſerat Eccleſiam illa epiſcopalis gradus tyrannis, nec epiſcopus anguſta ſignificatione, ſed Euangeliſta fuit Titus. ¶ *Ex Nicopoli*, ἀπὸ Νικοπόλεως. Ne hoc quidem verum eſt. Nec enim dixit Apoſtolus ἐν ταύτῃ παραχειμάσομαι, *hîc hyemabo*, ſed ἐκεῖ, *illic*, vt omnino Nicopoli abfuerit quum hanc epiſtolam ſcriberet. Paulum autem ibi hyemaſſe liquet ex huius loci collatione cum Act. 20.6. vbi ſcribitur Philippis nonniſi poſt Paſchæ dies ſoluiſſe. Rectè igitur Claromontanus codex non aliud habet quam πρὸς Τίτον ἐπληρώθη, id eſt, *Finita eſt epiſtola ad Titum*.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΦΙΛΗΜΟΝΑ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILEMONEM.

		NOVA INTERPR.		VETVS.
	Παῦλος δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν,	1	PAVLVS captiuus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,	1	*PAVLVS vinctus Christi Iesu, & Timotheus, frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,*
	Καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ·	2	Et Apphiæ dilectæ & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ domi tuæ est:	2	*Et Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ in domo tua est.*
	Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ·	3	Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	3	*Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*
1 Thes.1 2. 2 thes 1 3. Ephes.1 15. Coloss.1 4.	Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,	4	‖ Gratias ago Deo meo, semper mentionem tui faciens in precibus meis,	4	*Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis.*
	Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·	5	Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Iesum & erga omnes sanctos:	5	*Audiens charitatem tuam & fidem quam habes in Domino Iesu & in omnes sanctos:*
	Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.	6	Vt communicatio fidei tuæ efficax fiat, agnitione omnis eius boni quod est in vobis per Christum Iesum.	6	*Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis boni in vobis in Christo Iesu.*
	Χάριν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ.	7	Gaudium enim habemus multum, & consolationem super dilectione tua, quòd viscera sanctorum refocillata sunt per te, frater.	7	*Gaudium enim magnum habui & consolationem in charitate tua, quia viscera sanctorum requieuerunt per te, frater,*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 *Et Apphiæ*, καὶ Ἀπφίᾳ. Hanc fuisse ipsius Philemonis vxorem, asserit Theodoretus lib. diuinorum decretorum quinto, cap. De matrimonio: quod mihi maximè videtur probabile: vt testatur etiam quod huic epistolę subscribitur in manuscriptis codic. Quorsum enim alioqui de hoc negotio quod vnicam Philemonis familiam attingebat, huic quoque fœminę hæc epistola familiaris mitteretur? ¶ *Archippo*, τῷ Ἀρχίππῳ. Hunc ipsum arbitror esse Colossensium pastorem, ac fortassis Euangelistam, Colossensium 4.17. cui etiam fuerit hæc epistola inscripta, vt Onesimi commendationem apud Philemonem præsentia & auctoritate sua adiuuaret.

4 *Gratias ago* εὐχαριστῶ. Loquitur Apostolus suo & Timothei nomine, tanquam solus, in tota hac epistola.

6 *Vt communicatio*, &c. ὅπως ἡ κοινωνία. Hoc cohæret cum versiculo quarto. Communicationem autem fidei vocat officia benignitatis in sanctos, promanantia ex fide efficaci. ¶ *Efficax*, ἐνεργής. Sic legimus in nostris omnibus Græcis codicibus: & ita quoque vertit Syrus interpres. Vetus tamen interpres legit ἐναργής, *euidens*, & fortasse rectius. ¶ *Agnitione*, &c. ἐν ἐπιγνώσει. Sensus est, Vt hac ratione omnes agnoscant & experiantur quàm diuites sitis in Christo, nempe fide, charitate & omni beneficentia. Nam virtus Spiritus habitantis in nobis hac ratione se prodit.

7 *Gaudium*, χάριν. Id est, χαρὰν, quo modo etiam & Syrus & Græci scholiastæ explicant non tantùm hoc in loco, sed etiam 2. Corinth.1.15. ¶ *Quòd viscera sanctorum*, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων. Id est, quod ita officiosè & promptè refocillaris sanctos vt incredibili quadam voluptate sint intus perfusi. Nam viscerum nomine simul & intimas necessitates & consolationem ad ipsa vsque animi penetralia descendentem declarat, quasi cor ipsum sit refectum ac recreatum. ¶ *Refocillata sint*, ἀναπέπαυται. Vulgata, *Requieuerunt*. ineptè.

8 *Quod of-*

Διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παῤῥησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον·	8	Quapropter quanuis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi ¨quod officij tui eſt:	8	*Propter quod multam fiduciam habens in Christo Ieſu imperandi tibi quod ad rem pertinet:*
Διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν ὡς Παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ.	9	*Tamen* propter charitatem potius ¨precor, quum talis ſim, nempe Paulus ſenex, nunc autem etiam captiuus Ieſu Christi.	9	*Propter charitatē magis obſecro, quum ſis talis vt Paulus ſenex nunc autem & vinctus Ieſu Chriſti:*
Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, Ὀνήσιμον·	10	‖Precor autem pro filio meo quem genui in vinculis meis, Oneſimo:	10	*Obſecro te pro meo filio quem genui in vinculis, Oneſimo:* Colo. 4.9.
Τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δέ σοι καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον.	11	Quondam tibi ¨inutili, nunc verò tibi & mihi perutili.	11	*Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi vtilis.*
Ὃν ἀνέπεμψα· σὺ δὲ αὐτὸν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ·	12	Quem remiſi: tu autem eum, ¨id eſt viſcera mea, excipe.	12	*Quem remiſi: tu autem illum, id eſt mea viſcera, ſuſcipe.*
Ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου·	13	Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te miniſtraret mihi in vinculis Euangelij:	13	*Quem ego volueram mecum detinere, vt pro te mihi miniſtraret in vinculis Euangelij:*
Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον.	14	Sed abſque tua ſententia nihil volui facere, ¨ne velut ex neceſſitate ſit ¨beneficium tuum, ſed ſpontaneum.	14	*Sine conſilio autem tuo nihil volui facere, vti ne velut ex neceßitate bonum tuum eſſet, ſed voluntarium.*
Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς·	15	¨Vtique enim propterea ſemotus fuit *abs te*, vt eum ¨*à me* perpetuum recipias:	15	*Forſitan enim ideo diſceßit ad horam à te, vt æternum illum reciperes:*
Οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, μάλιστα ἐμοὶ, πόσῳ δὲ μᾶλλόν σοι καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ;	16	Non iam vt ſeruum, ſed ¨amplius quàm ſeruum, fratrem *videlicet* dilectum, maximè mihi quanto autem magis tibi ¨& in carne & in Domino?	16	*Iam non vt ſeruum, ſed pro ſeruo charißimum fratrem, maximè mihi, quanto autem magis tibi & in carne & in Domino?*
Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνὸν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.	17	Itaque ſi me ſocium habes, excipe eum ¨tanquam me.	17	*Si ergo habes me ſociū, ſuſcipe illum ſicut me.*
Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει.	18	Quòd ſi quid læſit te, aut debet, hoc mihi imputato.	18	*Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa.*
Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί, ἐγὼ ἀποτίσω· ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις.	19	Ego Paulus ſcripſi mea manu ¨ego dependam: vt ne dicam tibi quòd teipſum etiam mihi inſuper debeas.	19	*Ego Paulus ſcripſi mea manu, ego reddam: vt non dicam tibi quòd & teipſum mihi debes.*
Ναὶ, ἀδελφὲ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυ-	20	¨Etiam, frater, *hunc* ego fru-	20	*Ita, frater, ego te frua*

---

8 *Quòd officij tui eſt*, τὸ ἀνῆκον. Id eſt, τὸ πρέπον ſiue τὸ καθῆκον. quod te ex officio facere decet. Vulgata, *Quod ad rē pertinet*, abſurdè. Syrus interpretatur τὰ δίκαια, *Quæ iuſta ſunt*.

9 *Precor*, παρακαλῶ. Opponitur ἀγάπη τῇ παῤῥησίᾳ, id eſt, blandus quidam amor, liberæ auctoritati, & τὸ παρακαλεῖν τῷ ἐπιτάττειν, id eſt, *Imperare & Precari*.

11 *Inutili*, ἄχρηστον. Alludit proculdubio ad nomen Oneſimi, quem dicit, ſicut olim non reſpondit nomini ſuo, ita nunc planè nomini ſuo reſpondere.

12 *Id eſt viſcera mea*, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα. Id eſt, vt filium meum quem ego genui, vt diſertè vertit Syrus interpres. Videntur enim filij quodammodo pars eſſe viſcerum matris. Nam τῶν σπλάγχνων appellatio (quæ Hebræi רחמים [*rachamim*] vocant) propriè matri conuenit. quod in ſe transfert Paulus.

14 *Ne velut*, &c. ἵνα μὴ ὡς. Id eſt, vt non coactus, ſponte hanc ſerui tui operam nobis commodaris. ¶ *Beneficium tuum*, τὸ ἀγαθόν σου. Id eſt, εὐεργεσία σου. Hebr. טובך [*tubecha*. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Bonum tuum*.]

15 *Vtique*, τάχα. Sic accipio hanc particulam vt non ſit propriè dubitantis, ſed affirmationem duntaxat emollientis, quomodo ſæpe apud Ariſtot. τάχα & ἴσως accipiuntur, vt Nimirum & Vtique vſurpatur apud Latinos. Studet igitur Paulus blanda quadam ratione fugam Oneſimi non quidem vt rectum aliquid laudare, vel penitus excuſare, ſed lenire tamen, commemorans diuina prouidentia ſic omnia eſſe gubernata, vt non tam fuiſſe nunquam rediturus Oneſimus videri poſſet quàm ad tempus ſeceſſiſſe, vt eum iam multis partibus pretioſiorem factum, & perpetuò addictum, Paulus reſtitueret Philemoni. Notandam enim puto vim præpoſitionis ἀπὸ in ἀπέχῃς, vt Paulus fugitiuum ſeruum non commendare ſed reſtituere Domino ſuo videatur. Sic etiam agit Ioſephus cum fratribus ſuis Gen. 45. 5. ¶ *Perpetuum*, αἰώνιον. Hebr. לעולם [*leholam*,] & alludit ad ea quæ de perpetuis mancipiis in Lege ſtabiliuntur, Exod. 21. 6. & Deuteron. 18. 17.

16 *Amplius quàm ſeruum*, ὑπὲρ δοῦλον. Vel *ſuprà quàm ſeruum*, vt loquitur Cicero in Topicis. id eſt, conditione & ſtatu potiorem tibíque commodiorem quàm ſeruum: quanto nimirum maius eſt fratrem habere quàm ſeruum. Sed & inde ſequitur quod de perpetuitate dixerat. Nam manumiſſione finitur ſeruitus, cognatio verò ſola morte finitur: quod in ſpirituali preſertim fraternitate valet: quū multi ſint ſanguine quidem fratres animis verò non item. Vulgata, *Pro ſeruo*, quaſi ὑπὲρ pro ἀντὶ ponatur, nullo modo expreſſa Apoſtoli ſententia. ¶ *Et in carne*, καὶ ἐν σαρκί. Id eſt, & quatenus humano more tibi ſeruus eſt, dignus quem ames, & multo magis, quoniam tibi nunc frater eſt in Domino.

17 *Si me habes ſocium*, εἰ ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν. Id eſt, Si mecum habere te putas communia bona, vt inter ſocios eſſe ſolent. ¶ *Tanquam me*, ὡς ἐμέ. Syrus interpres legit ὡς ἐμὸν, *vt meum*: idque, vt opinor, rectius.

20 *Etiam, frater, [hunc] ego fructum abs te conſequar*, ναὶ ἀδελφὲ, ἐγώ σου ὀναίμην. Ὀναίμην eſt in optandi modo poſitum: ideo ſenſus eſt, *Certè frater, ſine vt abs te hoc beneficium*

* *impetrem*: & ſcita eſt Perroti collegæ mei cõiectura, exiſtimantis Paulum hac voce alludere ad ipſum Oneſimi nomen. Vide Matth. 15. 27. de particula Ναί, Ac ſi diceret Paulus, Ita ſe res habet de tuo Oneſimo. Fateor illum non fuiſſe tibi frugi ſeruum. ſed hoc mihi concede. Vulgata, *Ita, frater, ego te fruar*. Eraſmus, *Etiam, frater, ego te fruar*: admodum obſcuré. ¶ *Mea viſcera*, τὰ σπλάγχνα μου. Hoc perinde eſt acſi diceret, Refice me & recrea hoc beneficio quo nihil erit mihi iucundius. niſi velimus rurſum viſcerum appellatione Oneſimum ipſum intelligi. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Ita ſignificat ſe non æquum modò ac iuſtum petere, ſed quod etiam ipſi Deo gratum ſit futurum. Quinetiam hoc videtur aliquam habere obteſtationis ſpeciem.

ρίῳ· ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Κυρίῳ.		ctum abs te conſequar in Domino: refocilla ¨mea viſcera ¨in Domino.		in Domino: refice viſcera mea in Domino.
Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω ποιήσεις.	21	Scripſi tibi, confiſus fore vt auſcultes, vt qui norim te etiam amplius quàm dico facturum eſſe.	21	Confidens in obedientia tua ſcripſi tibi, ſciens quoniam & ſuper id quod dico facies.
Ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν.	22	Simul autem etiam para mihi hoſpitium: ſpero enim me per preces veſtras donatum iri vobis.	22	Simul autem & para mihi hoſpitium: nam ſpero per orationes veſtras donari me vobis.
Ἀσπάζονταί σε, Ἐπαφρᾶς, (ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ)	23	Salutant te, Epaphras, (meus in captiuitate ¨propter Chriſtum Ieſum ſocius)	23	Salutant te Epaphras concaptiuus meus in Chriſto Ieſu,
Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου.	24	Marcus, Ariſtarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.	24	Marcus, Ariſtarchus, Demas, & Lucas, adiutores mei.
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. ἀμήν.	25	Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* ¨cum ſpiritu veſtro. Amen.	25	Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro. Amen.
Πρὸς Φιλήμονα ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου.		¨Ad Philemonem miſſa fuit Roma per Oneſimum ſeruum.		

---

23 *Propter Chriſtum Ieſum*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Sic accipitur ב apud Hebræos interdum, vt alibi ſæpe annotauimus. Vulgata & Eraſmus, *In Chriſto*,

25 *Cum Spiritu veſtro*, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Syrus interpres addit ἀδελφοί μου, *fratres mei*, quod fortaſſis ab iis expunctum eſt qui non conſiderarunt vni Philemoni inſcriptam hanc epiſtolã non eſſe, quãuis titulus hoc renuntiet.

¶ *Ad Philemonẽ*, πρὸς Φιλήμονα. In vetere manuſcripto codice hæc reperimus ſcripta hoc loco: Παύλου ἀποστόλου ἐπιστολὴ πρὸς Φιλήμονα καὶ Ἀπφίαν δεσπότας τοῦ Ὀνησίμου, καὶ πρὸς Ἄρχιππον τὸν διάκονον τῆς ἐν Κολοσσαῖς ἐκκλησίας, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης δι' Ὀνησίμου οἰκέτου. Id eſt, *Pauli Apoſtoli epiſtola ad Philemonem & Apphiam Oneſimi dominos, & Archippum Coloſſenſis Eccleſiæ miniſtrum, ſcripta eſt Roma per Oneſimum ſeruum.*

AD HE-

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ἙΒΡΑΙΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD HEbræos.

Κεφάλαιον α.	NOVA INTERPR. CAP. I.	VETVS. CAP. I.
ΠΟΛΥΜΕΡΩ͂Σ καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ,	1 MVLTIS vicib⁹ multíſq; modis olim Deus loquutus Patrib⁹ in Prophetis, vltimis diebus hiſce loquutus eſt nobis in Filio,	1 *MVLTIFARIAM multíſque modis olim Deus loquens Patribus in Prophetis, nouiſſimè diebus iſtis loquutus eſt nobis in Filio,*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Epiſtola Pauli*, ἐπιστολὴ Παύλου. Ita ſcriptum inuenimus in omnibus noſtris codicibus, vno tantum excepto, in quo duntaxat ſcriptum erat πρὸς Ἑβραίους, *ad Hebræos*. Hoc quidem conſtat, nunquam ſatis inter omnes conueniſſe a quo ſcripta ſit hęc epiſtola: quáuis Græci certatim Paulo vendicent, a quo ſcripta quidem fuerit, ſed Hebraicè, id eſt, lingua tum in Iudæa familiari: quam deinde Lucas vel * Clemẽs quidam in Græcum ſermonem conuerterit. Hæc autem afferri ſolent ab iis qui Pauli eſſe negant. Primùm quod Paulus nomen ſuum præſcribere epiſtolis ſuis omnibus conſueuit. Deinde quod auctor huius epiſtolæ cap.2.3. ſeſe auditoribus Apoſtolorum annumeret. Tertiò affertur argumentum ſumptum à nomine διαθήκης, quod Hebræum non eſt. 9.16. Quartò quod ex appendice 13.23, videatur colligi poſſe ſcriptorem huius epiſtolæ non fuiſſe captiuum quum illam ſcriberet. Opponuntur autem his omnibus quæ ſcribuntur 2. Petri 3.15. quæ certè videntur hanc epiſtolam velut intento digito monſtrare. Ad illa verò obiecta ſigillatim ſic reſpondeo Si Pauli non eſſe exiſtimanda eſt quoniam Pauli nomẽ non præfert. Ergo nullius eſto, quum nullius nomen præferat. Ego verò contrà ex hoc ipſo contenderim Pauli potius eſſe quàm alterius cuiuſquam. Cur enim quiſpiam alius ſuum nomen reliquiſſet? At Paulo iuſta cauſa fuit cur ἀνώνυμον epiſtolam Hieroſolymam mitteret: nõ illa certè, opinor, quod Gentium eſſet peculiaris Apoſtolus, vt Petrus circuncisionis: ſed quod ſummè exoſum ſciret eſſe ſuum nomen Hieroſolymitanis, Chriſtiani nominis hoſtibus, ac proinde illorum rabiem iam graſſantem & occaſione fortaſſe captiuitatis ipſius Pauli exacerbatã, vt conijcere licet ex cap. 10.33. & 34. nollet appoſito ſuo nomine aduerſus Eccleſiam inflammare. Et hãc etiam cauſam eſſe arbitror cur cap.2.3. quaſi ſui Apoſtolatus inuidiã euitãs, ſeſe accenſeat eorum auditoribus qui Chriſtum ipſum loquentẽ audierant, ea figura quam Oratores ἀνακοίνωσιν appellant: cuius etiã durioris exemplum habemus 1. Petri 4.3. Quod autẽ attinet ad vocem διαθήκης fuit illa iam pridem Chaldæis & Syris vſitata, teſtãtibus Hebręis Grãmaticis iam olim in paraphraſi Hieroſolymitana antiquiſſima vſurpatã: Gen.24.10. Nam apud Danielẽ ipſum plures quoque voces Gręcę ſic inflexæ reperiũtur, à Græcis Ionibus muſices ſtudioſis proculdubio deſumptæ: ſicut in his ſcriptis plurimas voces à Latinis deſumptas recenſuimus Matt.5.26. Mar.14.3. & 2. Timoth.4.13. & ex Hebræo quoque nomen περιοχῆς Act.8. * 32. vt iam tum hæ linguæ permiſcebantur. De appendice autem huius epiſtolæ dicemus ſuo loco. Certè non pauca ſunt in hac epiſtola quæ alibi apud Paulum totidem pene verbis ſcribi aliquot locis notauimus. Sed age libera hîc ſunto hominum iudicia, modo in eo cõſentiamus omnes, verè dictatam hanc epiſtolam fuiſſe a Spiritu Sancto, & vt longè pretioſiſſimum theſaurum in Eccleſia conſeruatam, qua certè nulla diuinius & artificioſius oſtendit veterum rituum cum ſpirituali veritate analogiam nec apertius, vel copioſius deſcribit Mediatoris illius noſtri officium: tam excellente denique & tam exacta methodo ſcriptam, vt (niſi fortaſſis Apollos illam ſcripſiſſe exiſtimari poſſit, cuius & eruditio & eloquentia cum maxima pietate coniuncta tantopere commendantur Act.8.24. & 28. & qui ſpeciatim Iudæos dicitur coarguiſſe) vix alius quàm Paulus huius epiſtolæ ſcriptor eſſe potuerit.

¶ *Ad Hebræos*, πρὸς Ἑβραίους. Id eſt ad Eccleſias Iudææ, ac præſertim ad Hieroſolymitanam. Nam Iudæorum nomen omnes eius gentis homines in genere tum deſignabat. Itaque ſpeciali appellatione prouinciales, id eſt qui per orbem terrarum, ac pręſertim in Occidente & Aſiæ minoris regionibus erant diſperſi, ab iis diſtinguebantur qui antiquas ſedes obtinebant. Illi, Ἑλληνισταὶ, iſti, antiqua gentis appellatione, Hebræi dicebantur, vt apparet ex Act.6.1. ex quo tamen loco ſatis liquet Paleſtinæ Eccleſias ex duobus iſtis Iudæorum generibus fuiſſe coactas, neque tamen mirum eſt tum à ſitu, tum à maiore multitudine, vtroſque communi Hebræorum nomine ſignificari. Summa autem huius epiſtolæ hæc eſt, Chriſtum eſſe verùm illum æternum & vnicum Prophetam, Regem, ac Pontificem, in quem omnes Patres per fidem reſpexerunt, & a quo doceri, regi ac ſanctificari totam Eccleſiam oportet.

IN CAPVT. I.

1 *Multis vicibus multiſque modis olim*, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι. Vel, Multipliciter quondam ac diuerſè. Senſus eſt, Eundem ſemper Deum ac ſibi coſtantem fuiſſe, & eandem ſemper doctrinam gratuitæ in Meſſia reconciliationis: Deum verò non ſemel olim omnia, ſed particulatim, deinde etiam diuerſis modis ſuam illam perpetuam voluntatem declaraſſe per Prophetas, quo propius dies imminebat, eo clariorem lucem edentes: nunc verò demum per ipſum Filium nobis omnem veritatem pleniſſi-

me patefeciſſe. Æquum eſſe igitur vt miniſtri Domino, Prophetæ Filio, (quem vnum & ipſi reſpexerint) vmbræ ſolido ipſi corpori cedant. Vulgata & Eraſmus, *Multifariam multíſque modis.* ¶ *Loquutus*, λαλήσας. Vulgata, *Loquens*: deprauata Apoſtoli ſententia. ¶ *In Prophetis*, ἐν προφήταις. Id eſt, διὰ προφητῶν. Sed magna vis eſt Hebraiſmi, quo ſignificatur Deum quaſi Prophetis ipſis inſidentem & animum & linguam eorum afflatu quodam peculiari fuiſſe moderatum, vt explicatur 2. Pet. 1. 21. ¶ *Vltimis*, ἐσχάτων. Ergo licet prophetica doctrina ſufficeret credentibus ad æternam obtinendam ſalutem, tamen ad perfectius aliquid expectandum patres remittebat, vt loquitur Petrus, 1. Petr. 1. 10. Euangelicæ verò prædicationi, cuius miniſter fuit ipſe Filius, nihil prorſus adiiciendum, nec alia reuelatio doctrinæ expectanda, quum hæc ſit vltima. Iohan. 15. 15. ¶ *In Filio*, ἐν υἱῷ. Totum Chriſtum intellige, qui & Deus & homo, vnus eſt Filius. Diximus autem quæ ſit vis præpoſitionis ἐν in hac loquendi formula. Sed illud adiiciendum eſt, aliter loquutum fuiſſe Deum in Filio quàm in Prophetis. Fuit enim Filius & eſt vere & σωματικῶς ſiue οὐσιωδῶς Deus: prophetæ verò duntaxat diuino ſpiritu acti, vt ſcribitur 1. Pet. 1. 21.

	Ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν.	2	Quem conſtituit hæredem omnium, per quem etiam mundum condidit.	2	*Quem conſtituit hæredem vniuerſorum, per quem fecit & ſecula.*
Coloſſ. 1. 15 ſup. 7. 26.	Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς·	3	‖ Qui quum ſit effulgentia gloriæ, & character perſonæ illius, ſuſtineátque omnia verbo illo ſuo potente, purgatione peccatorum noſtrorum per ſeipſum facta, ſedit ad dextram maieſtatis illius in *locis* excelſiſſimis.	3	*Qui quum ſit ſplendor gloriæ, & figura ſubſtantiæ eius, portánſq; omnia verbo virtutis ſuæ, purgationem peccatorum faciens, ſedet ad dextram maieſtatis in excelſis:*

2 *Conſtituit*, ἔθηκε. Hactenus prima pars propoſitionis generalis huius epiſtolæ, Filium demum eum eſſe Prophetam ſiue doctorem qui, quod Deus per Prophetas aliquatenus & propoſitis vmbris ſignificarat, re ipſa perfecit, & voluntatem Patris plenè patefecit mundo. Ab his autem verbis vſque ad dimidium verſiculi tertij, declaratur altera pars generalis propoſitionis, Filium videlicet illum eſſe noſtrum Regē ac Dominum, cuius imperio ſubſint omnia. Intellige autem, totum Chriſtum, Deum videlicet & hominem, vt Iohan. 5. 27. Matth. 28. 18. Philipp. 2. 9. ¶ *Heredem*, κληρονόμον. Id eſt, poſſeſſorem, & ex æquo cōſortem omnium cum Patre, Ioh. 16. 15. ¶ *Omnium*, πάντων. Omnia igitur in eo vno quærenda ſunt, & omnia illi ſubiiciantur neceſſe eſt. nam πάντων accipiendum eſt neutro genere. Moſen autem in ipſo ſtatim initio noluit intempeſtiue nominare. ¶ *Mundum*, τοὺς αἰῶνας. Vulgata & Eraſmus, *Secula*, id eſt, quæcunque vſquam vnquam extiterunt, extant, aut extabunt, μετωνυμικῶς, & per enallagen numeri, ſicut infra, 11. 3 vt poſitum ſit עולמים [*holamim*] pro הנבראים והנעשים [*hannibreim vehannahaſim.*]

3 *Quum ſit effulgentia gloriæ*, ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης. Id eſt, is, in quo reſplendet gloria illa ac maieſtas Patris, alioqui infiniti & inconſpicui. ſiue is in quo vno ſplendorem ſuum conſpiciendum præbet Pater, qui propterea Coloſſ. 1. 15. dicitur imago Dei inconſpicui & 1. Cor. 4. 4. idque in Euangelio. Nec enim Patrem niſi in Filio poſſimus verè contemplari, Filio, inquam carne induto, ſiue per quem loquutus eſt Pater. Nam alioquin licet, vt habet ſymbolum Nicenum, ſit ſecundum æternam illam generationem, lumen de lumine, & Deus de Deo: tamen vel Patrem vel Filium in diuinitatis abyſſo penitus contemplari, periculoſum iudico: idque non multorum modò philoſophorum, ſed etiam quorundam theologorum infelici audacia deterritus, quos hæc contemplatio abſorpſit: quamuis hæreticorum impiorum peruicacia pios patres coegerit variis ſimilitudinibus illud æternæ generationis myſterium vtcunque adumbrare. Proponi verò hoc loco nobis filium Dei, non in ſua Deitate coeſſentiali nudè & per ſe, ſiue extra incarnationem, ſicut de λόγῳ diſſerit Iohannes, ex eo puto conſtare quòd nulla mentione incarnationis facta ſubiiciat quæ non niſi incarnato conueniunt. & non minus acutè quam rectè Tertullianus aduerſus Praxeam iſtud myſterium his verbis explicat, Vicarium ſe Patris Chriſtus oſtendit, per quem pater & videretur in factis, & audiretur in verbis, & cognoſceretur in Filio facta & verba Patris adminiſtrante. Filius igitur idcirco homo factus ne nuda Dei ſpeculatione abſorberemur, nobis eſt ſpeculi inſtar, in quo non ex aliqua radiorum reflexione appareat inane obiectæ rei ſimulacrum: ſed in cuius intimo & ſubſtantiali ſplendore, quem nos ex ipſius effectis in viſibili illa carne percipimus, Pater ipſe nobis ſuam illam infinitatem & omnipotentem maieſtatem, immenſam illam & incomprehenſam ψιλῇ θεωρίᾳ contemplandam & ſpectandam, atque adeo palpandam præbet. Ipſam autem οὐσίαν & mutuas trium perſonarum relationes intus & in ſeſe altius quàm reuelatum verbum ferat contemplari nolim quidem ego, ſed tacendo potius & quaſi ſtupeſcendo adorare. ¶ *Et character*, καὶ χαρακτήρ. Vetus interpres pro charactere Figuram non ſatis expreſſe conuertit. quamobrem etiam Auguſtin. addito epitheto, *Expreſſam figuram* dicere maluit lib. De Incarnat. Verbi, cap. 12. Eraſmus *Expreſſam imaginem* interpretatur. Ego Inſculptam formam dicere maluiſſem, niſi Græcum vocabulum mihi viſum eſſet plenius. Sic igitur vocat inſculptam formam, παρὰ τὸ χαράσσειν, vt ab omni adumbrata vel inani imagine diſtinguat. Eam verò non in Filij diuinitate per ſe, (vt modò dixi) vt quæ ſit & ipſa per ſe inſcrutabilis, ſed quatenus in carne ſeſe conſpiciendam præbet, conſidero. Nam ſimulatque à Verbo quod Caro factum eſt, cogitationem abduco, video quidem tenues aliquas Dei ſcintillas in ſingulis rebus creatis emicantes, ſed in quibus ſtatim euaneſcam, & quarum etiam fulgorem non poſſim ſuſtinere: at in Chriſto, Deo conſpicuo, viuum, expreſſum, inſculptum Dei illius Opt. Maximi, non iam formidabilis iudicis, ſed ſupra omnium quoque Angelorum fidem benigniſſimi ac beneficentiſſimi Patris vultum contemplor, deoſculor, amplector. Videtur autem mihi Apoſtolus iam nunc alludere ad Arcam fœderis & alia præſentiæ Dei ſymbola: quæ poſtea cum Chriſto comparabit, vt oſtendat quantum ſit inter figuras & rem ipſam diſcrimen. ¶ *Perſonæ illius*, ὑποστάσεως αὐτοῦ. Illius videlicet Dei Patris, nequis perinde hæc accipiat acſi ἐκείνης ſcriptum eſſet. Vulg. & Eraſmus, *Subſtantiæ illius.* Ac fateor quidem ſubſtantiæ nomen ſic paſſim ab Hilario vſurpari pro eo quòd Latini perſonam, poſtea (quum antea ὑποστάσεως nomine eſſent contenti ab οὐσίᾳ diſtincto) πρόσωπον vocarunt: ſed quominus Subſtantiam interpretarer, eo ſum adductus quòd videam pleroſque ὑπόστασιν hoc loco pro οὐσίᾳ eſſe interpretatos, perinde acſi inter eſſentiam (ſic enim libentius dicimus quàm naturam) & ſubſtantiam nihil intereſſet. Atqui (vt rectè omnino obſeruauit doctiſſimus interpres) abſurdè diceretur eſſentiam Patris impreſſam eſſe in Chriſto, quum eadem ſit & quidem ſimplex vtriuſque eſſentia: ſed verè aptéque dicitur, quicquid Pater proprium habet, in Chriſto eſſe expreſſum, vt qui Chriſtum videt, videat & Patrem, Iohann. 14. 9. Deinde hoc etiam commodi habet iſta interpretatio quòd hypoſtaſes aduerſus Sabellium apertè diſtinguit, & τὸ ὁμοούσιον confirmat aduerſus Arianos. ¶ *Suſtineátque*, φέρων τε. Hebr. מכלכל [*methalchel*] quod valde eſt expreſſum. Significat enim ſuſtentare, tueri, alere: niſi magis placeāt Agendi & Mouendi voces vt vertit Eraſmus, vt φέρειν reſpondeat Hebræo verbo רכב [*rachab*] quaſi ex alto rebus ſubiectis vim omnem inſinuare dicas: vnde illud Virgilij, *Spiritus intus alit totámque infráque ſupráque Mens agitat molem.*

Mihi

Mihi verò videtur etiam Apoſtolus alludere ad nomina illa Dei, אל [*el*] & שדי [*ſchaddai.*] Denique hoc reſpondet alteri membro quod de illa rerum omnium effectrice potentia dixerat. Idem enim qui dixit, Et facta ſunt, nunc quoque eodem verbo omnia tuetur. Verbum itaque, id eſt ῥῆμα, non autem ὁ λόγος, vt accipitur apud Iohannẽ, hoc in loco nutum, voluntatem & ordinationem declarat. Loquitur enim Scriptura de Deo vt potẽtiſſimo aliquo principe, cui ſatis ſit os aperuiſſe, vt hoc vel illud fiat, vt Pſal. 33.6. Adiunctum autem nomen δυνάμεως, Hebræorum more pro epithero ponitur. Eraſmus, *Agatur, moderetúrque*, non expreſſa ſententia, quam tamen in annotationibus ſatis commodè expoſuit. ¶ *Purgatione*, καθαρισμόν. Nunc tertiam partem vniuerſalis propoſitionis aggreditur, Chriſtum videlicet æternũ illum & vnicum eſſe pontificem. ¶ *Per ſeipſum*, δι' ἑαυτοῦ. Quanto igitur hic pontifex pręſtãtior ac noſtri amantior quàm ij qui ſeipſos non offerunt? quanto præſtantior hæc victima quàm reliquæ omnes, quum is ipſe ſit cæli & terræ creator ac conſeruator? ¶ *Sedit*, ἐκάθισεν. Sedem & thronum gloriæ adeptus eſt. quod explicatur Philipp. 2,9. Hoc indicat non modò gratiſſimum Patri, ſed etiam perennem eſſe illius ſacrificij odorem: & quanto præſtet æternus iſte Põtifex cæteris qui peccatorum expiatione non minus indigebant quàm alij, erántque & ipſi mortales, nedum vt à morte nos liberent. ¶ *Ad dextram*, ἐν δεξιᾷ. Paulatim ad præſtantiam perſonæ Chriſti explicandam accedit. Dixit autem ἐν δεξιᾷ pro ἐκ δεξιῶν. Hebr. לימין [*limin.*] ¶ *In* [*locis*] *excelſiſſimis*, ἐν ὑψηλοῖς. Id eſt, ſupra omnes cælos iſtos aſpectabiles, Epheſ.4.10. Eſt enim ἐν ὑψηλοῖς poſitum pro *In locis altiſſimis*, Hebræorũ more, quem expoſuimus Epheſ.1.3, & 20.

Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα.	4	Tanto præſtantior ∴ factus ∴ Angelis, quanto excellentius præ illis ſortitus eſt ∴ nomen.	4	*Tanto melior Angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.*	
Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν;	5	∴ Nam cui dixit vnquam Angelorum, ‖ ∴ Filius meus es tu, ∴ ego hodie genui te? Ac rurſum, ‖ ∴ Ego ero ei pater, & ipſe erit mihi filius?	5	*Cui enim dixit aliquãdo Angelorũ, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rurſum, Ego ero illi in patrem, & ipſe erit mihi in filium?*	Pſal.2.7 infrà,5.5 2.Sam. 7.14 1.par. 22.10
Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ.	6	Rurſum autem quum ∴ inducit ∴ primogenitum in orbem terrarum, dicit, ‖ Et ∴ adorent eum ∴ omnes Angeli Dei.	6	*Et quum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorẽt eum omnes Angeli Dei.*	Pſal.97.7

---

4 *Factus*, γενόμενος. Superiora quæ in tres partes diſtribuimus, ad officium Chriſti, nempe ad Propheticum, Regium & Sacerdotale ipſius munus ſpectant, quæ omnia ſigillatim poſtea explicabuntur. Sed antequam ad officij explicationem accedat Apoſtolus, perſonæ ipſius dignitatem exponit, ac primùm quidem ſic hominem eſſe docet vt ſimul ſit etiam Deus, nempe ab hoc verſiculo vſque ad cap. ſequentis verſ. 10. ¶ *Angelis*, ἀγγέλων. Ergo omnibus rebus creatis. Quomodo enim non excluderet homines qui multo ſunt Angelis inferiores? Vetus interpr. κρείττονα, *meliorem*, valde abſurdè conuertit. ¶ *Nomen*, ὄνομα. Id eſt, dignitatem ac præſtantiam. Vide Philipp.2.9. Sed hîc ad Deitatem vſque aſcenditur quæ ſupra ipſam quoque carnis glorificationem eminet. Nec enim, vt præclarè & copioſè in hũc locum ſcribit Athanaſ. oratione aduerſus Arianos 2, in iſta præſtantia cõparantur natura Angelica & natura Verbi, tanquam cognatæ, vt ſi dicatur, hominem præſtantius eſſe animal quàm brutum: ſed vt naturarum ipſarum diſcrimẽ & diuerſitas monſtretur, Deitatis nimirum & rei creatæ quantumuis in ſuo genere excellentis.

5 *Nam cui*, τίνι γάρ. Nunc aggreditur confirmationem prioris capitis, Si Filius, ergo Deus: quanto igitur Angelis præſtãtior? ¶ *Filius meus es tu*, υἱός μου εἶ σύ. Filij Dei vocantur etiam Angeli, vt Iob.1.6, & principes, vt Pſal.82. 6. Iſrael denique primogenitus dicitur, Iere.31.9. Sed illud εἶ σὺ peculiarem quandam Filij rationem oſtendit. deinde quod ſequitur, omnem adimit dubitationem: nam ne in Dauidem quidem conuenit, niſi admodum impropriè. ¶ *Ego hodie genui te*, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Non eſt igitur Filius vel adoptione, vel amoris reſpectu, vel ſimili vlla ratione, ſed quia verè ex Patre eſt genitus ante res vllas cõditas, Coloſſ.1.15. Sed ſi ita eſt, cur additur aduerbium σήμερον, hodie? Nempe quia æterna quidem eſt iſta generatio, ſed ſuo tempore mundo reprẹſentata, quum æternus ille Filius conſpicuus factus eſt in carne. Nam iſta quidẽ adducuntur ab Apoſtolo probandæ Chriſti non Humanitati ſed Deitati: ſed ita vt ſpectetur quatenus ſeſe in carne aſſumpta quaſi conſpiciendam præbet. quo modo etiã conſpecta fuit eius gloria quaſi vnigeniti, Ioh.1.14. Poteſt autem hîc dies accipi vel in genere de tempore vtriuſque naturæ in vnam perſonam coalitionis, vt Luc.1.31, & deinceps: vel ad reſurrectionem & aſcenſionem referri. Nam tum demum ſeſe hic homo verum & æternum Dei Filiũ eſſe re ipſa plenè oſtendit, quum antea ipſius Deitas veluti deliteſceret in carnis infirmitate, nonniſi per vices & certis gradibus ſeſe prodens: adeo vt noſtri quidem reſpectu tum demum quodammodo genitus à Patre videatur, Act.13.33, & 17.31, & Rom.1.4. Auguſtinus diem quendã hodiernũ, ęternũ & cõtinuum vult intelligi. Sed illa multo ſunt ſolidiora, & magis ad Apoſtoli argumẽtum appoſita, qui non agit ſimpliciter de Filio, ſed de Filio in carne cõſpicuo facto. ¶ *Ego ero*, &c. ἐγὼ ἔσομαι, &c. Si Iudæus hęc torqueat ad Solomonem, ita vt ad Chriſtum propriè non pertineant, adde quæ ſequuntur de totius mundi imperio, & imperij perpetuitate. Nam hęc planè in eum competunt qui ita eſt homo vt verus Deus ſit reipſa declaratus, Mat.28.18, Luc.1.32 & 33.

6 *Inducit*, εἰσαγάγῃ. Primùm notanda eſt traiectio particulę πάλιν, rectè quoque à Syro interprete obſeruata. Nec enim ſignificatur bis introductus Filius in mundũ, ſed hac particula Apoſtolus teſtimonia cõiunxit: acſi diceret, πάλιν δὲ ὅταν, &c. i. Rurſus autẽ, ſiue, Prẹterea autẽ Dominus nõ cõtentus hoc dixiſſe toties, etiã alibi declarauit Filij ſui præſtantiã. Vtitur verò hac prẹfatione Apoſtolus vt doceat quod myſteriũ explicetur in eo Pſalmo vnde hoc teſtimoniũ petit: nẽpe myſteriũ regni Chriſti Dei & hominis in Eccleſia. Id autẽ ita eſſe, tota Pſalmi ſeries ita indicat, vt nemo, niſi prorſus contẽtioſus, poſſit inficiari, hoc veluti diplomate Chriſtum mitti in totius orbis terrarum poſſeſſionẽ. ¶ *Primogenitum*, τὸν πρωτότοκον. Primogenitũ rurſus intellige nõ ſimpliciter quatenus Deus eſt ęternus, ſed quatenus inter fratres, nõ propriè ſed per adoptionẽ genitos, excellit. nõ glorificationis in carne gradu, (de hoc enim nunc nõ agitur) ſed Deitatis ipſius in carne manifeſtatæ reſpectu: ſiue, vt loquũtur in ſcholis, non illius habitualis gratiæ donorũ in carnẽ ipſam effuſorũ reſpectu, qua differt à rebus creatis quantũlibet glorificatis, ſecundum plus & minus: ſed vnionis illius habita ratione qua à cunctis rebus conditis, vt verus Deus patri ὁμοούσιος, diſcernitur. Alioquin etiã quomodo dici poſſit primogenitus, ſolius in ſeſe Deitatis reſpectu, expoſuimus Coloſſ.1.15.

¶ *Adorent*, προσκυνησάτωσαν. Hîc eſt vis argumẽti: ſic enim declaratur ipſius præſtãtia ſupra Angelos, atq; adeo Deitas. Quem enim adorent Angeli præter Deum? Deinde nomen primogeniti, hęredem ac familiæ caput declarat. ¶ *Omnes Angeli Dei*, πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Hebr. כל אלהים [*chol elohim.*] i. Angeli. Sed Elohim vocantur etiã Reges ac Principes. Fateor. ſed viciſſim Angeli ita vocãtur. vtra autem, quæſo, expoſitio vberior eſt? Sed in altera parte fit mentio idolorum, quæ etiam hoc vocabulo ſignificantur. Eſto: ſed quis non videt opponi אלילים [*elilim*] & אלהים [*elohim,*] vt creſcat oratio? Id enim voluit noſter Græcus interpres addito Dei nomine indicare. nam quę hæc eſſet laus, idolis anteponi? Certè non memini legere ſimilem locum, vbi idola mortua compellantur ad Dei viui adorationem. Deinde quod ſubiicitur, Nam tu Domine celſior es ſuper omnem terrā, exaltatus es ſuper omnes deos, nullum dubitationi locum relinquit.

	Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει,	7	Et ¨de Angelis quidem dicit,	7	*Et ad Angelos quidem dicit, Qui facit Angelos ſuos, ſpiritus, & miniſtros ſuos, flammam ignis.*
Pſal. 104.5	Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ, πυρὸς φλόγα.		‖ Qui ¨ Angelos ſuos facit ventos, & miniſtros ſuos, ignis flāmam.		
Pſal 45.7	Πρὸς δὲ τὸν υἱόν, Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.	8	Ad Filium autem, ‖ ¨ Thronus tuus, ¨ Deus, ¨in ſeculum ſeculi: ¨virga recta, virga regni tui.	8	*Ad Filiū autem, Thronus tuus Deus, in ſeculum ſeculi: virga æquitatis, virga regni tui.*
	Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.	9	Dilexiſti iuſtitiam, ¨& odiſti iniquitatem: propterea ¨ vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, vltra ¨conſortes tuos.	9	*Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem: propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, præ participibus tuis.*
Pſ. 102.26	Καί, Σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί·	10	Et, ‖ ¨ Tu in initio Domine ¨terram fundaſti, & opera manuum tuarum ſunt cæli:	10	*Et, Tu in principio Domine terram fundaſti, & opera manuum tuarū ſunt cæli:*
	Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται·	11	Ipſi peribunt, tu autem permanes: & omnes vt veſtimentum veteraſcent.	11	*Ipſi peribunt, tu autem permanebis: & omnes vt veſtimentum veteraſcent:*
	Καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι.	12	Ac velut amictum ¨circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.	12	*Et velut amictum inuolues eos, & mutabūtur: tu autem idem ipſe es, & anni tui non deficient.*
Pſal.110.1 1.cor 15.25 infr. 10.13	Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;	13	Ad quem autem Angelorum dixit vnquam, ‖ ¨ Sede ad dextrā meam, vſquedum ¨poſuero inimicos tuos ſcabellū pedū tuorū?	13	*Ad quem autem Angelorum dixit aliquando, Sede à dextris meis, quoadùſque ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?*

7 *De Angelis*, πρὸς ἀγγέλους. Heb. אל [*el,*] pro על [*hal.*] Vulgata & Eraſmus, *Ad Angelos.* ¶ *Angelos*, τοὺς ἀγγέλους. Omnino poſcit & Prophetæ in illo Pſalmo, & Apoſtoli in hoc loco ſcopus, vt πνευμάτων nomine Ventos, & flammarum appellatione Fulgura intelligamus, quibus dicatur Dominus non aliter vti quàm ſuis illis Angelis, id eſt, eximiis nuntiis ac miniſtris: vnde conſequatur quod efficere vult Apoſtolus, nempe Angelos non eſſe illi Domino ac filio pares, ſed eius ſeruos. πνεύματα igitur & πυρὸς φλὸξ ſunt harum duarum enuntiationum ſubiecta, quibus nomina τῶν ἀγγέλων & τῶν λειτουργῶν attribuuntur, non temere additis articulis à Græco interp. qui in Hebr. non habentur, perſpicuitatis cauſa, id eſt, vt intelligatur Angelorum & Miniſtrorum nomen non accipi appellatiuè, ſed propriè de iis qui Angeli Dei ſpeciali ratione dicuntur. Nam alioqui adiiciendus fuiſſet articulus ipſis ſubiectis, non attributis, ex Græcæ linguæ conſuetudine, vt diximus Ioh. 1. 1. Quòd ſi cui tamen potius placuerit Spirituum nomine ipſos Angelos intelligere, non conuertemus Nuntios ſuos: & per alas venti intelligemus Cherub, vt Pſal. 18. 11: & per flammam ignis, Seraph, vt Eſa. 6. 1.

8 *Thronus tuus*, ὁ θρόνος σου. Non conuenit Thronus nec ſceptrum miniſtro, ſed ipſi principi. ¶ *Deus*, ὁ Θεός. Hoc calumniantur Iudæi quaſi de Solomone propriè dictum. Atqui non poſſunt oſtendere vſquàm de vno ſolo nomen Elohim ſimpliciter dictum, niſi de vero Deo. Neque enim Moſes, Exod. 4. 16, & 7. 1, ſimpliciter dicitur factus Elohim, ſed Aaroni & Pharaoni. Deinde quod de huius regni æternitate ſubiicitur, quomodo Solomoni conueniet? ¶ *In ſeculum ſeculi*, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Hebr. עולם ועד [*holam vahed,*] [*in*] *ſeculum & ſeculum*, id eſt, perpetuò. Hic rurſus calumniantur Iudæi nomine עולם [*holam*] interdum non ſignificari perpetuitatem, ſed diuturnum duntaxat ſpatium. Atqui non ſimpliciter dictum eſt עולם [*holam,*] ſed additur עד [*had:*] quæ ſynonymia in immenſum auget orationis pondus, adeo quidem vt ſit orationis vniuerſalis loco: & iſta Solomoni tribui non poſſint, qui XL duntaxat annos regnauit. Quòd ſi poſteros ipſius velis comprehēdi, repugnabit quod ſequitur, quum Solomonem exceperit iniquiſſimi filij regnum, nec meliores fuerint nepotes, ſi paucos aliquot excipias. Denique quid tergiuerſamur? explicetur hic locus ex 2. Sam. 7, 14, & 1. Paral. 22. 10, & cauillatio Iudæorum manifeſtè apparebit. ¶ *Virga recta*, ῥάβδος εὐθύτητος. id eſt, adminiſtratio regni tui iuſta. Qui autem hoc conueniet Solomoni, niſi ad tempus, vt qui tam turpiter à Deo defecerit? Deinde (etſi communis hæc eſt opinio) non facilè conceſſerim in illo Pſalmo contineri epithalamion nuptiarum Solomonis & filiæ Pharaonis. Quomodo enim Spiritus ſanctus illud matrimonium approbaret quòd tam ſæpe in Lege interdicitur? Sed fuit (*dices*) hoc peculiare factum ex Dei reuelatione. Imò diſertè hoc ipſum matrimoniū cū filia Pharaonis reprehenditur 1. Reg. 11. 1 & 2. ac proinde totus ille Pſalmus merè allegoricus eſſe mihi quidem videtur, & Cantici Canticorum epitome.

9 *Et odiſti*, καὶ ἐμίσησας. Repetitio Hebraica per antitheſin, cuius maximum eſt pondus. Vide Iohan. 1. 20. ¶ *Vnxit*, ἔχρισεν. Inde Chriſtus dictus eſt. Hoc autem intellige quatenus Verbum caro factum eſt, effuſo in eū Spiritu ſine menſura, Iohan. 3. 34. ſiquidem omnis in eo Deitas corporaliter ſibi domum fixit, Col. 2. 9. ¶ *Conſortes*, τοὺς μετόχους. Rectè hoc quoque Propheta. Eſt enim ille primogenitus inter fratres, de cuius plenitudine omnes accepimus, verus & naturalis hęres: nos verò, reges quidē & cohæredes, ſed adoptione in illo facta. Denique tantū inter illū & omnes intereſt, quantum inter caput & membra.

10 *Tu in initio*, σὺ κατ' ἀρχάς. Hebr. לפנים [*lephanim*] pro iampridem. Hunc autem Pſalmum manifeſtè ad Chriſti regnum pertinere, liquet ex ver. 14. 16 & 13. vt iſta quoque omnia ad eum referenda ſint qui ſit rex Eccleſiæ ſuę ſempiternus: niſi placeat Pſalmum diſcerpere. ¶ *Terram fundaſti*, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας. Id eſt, terram firmam ac ſtabilem creaſti. Eraſmus, *Terræ fundamenta iecisti:* nimium diluta interpretatione.

12 *Circunuolues*, ἑλίξεις. Hebr. תחליפם [*tachaliphem,*] id eſt, mutabis: vt mihi quidem videatur legendum eſſe ἀλλάξεις, ſicut Eraſ. rectè coniecit. Nam ita etiam legitur in illa vulgata Pſalmorum editione, & in nonnullis veteris interpretationis exēplaribus hoc in loco. Græcum tamen interpretem apparet formam ipſam mutationis voluiſſe exprimere, id nimirum quod ait Eſa. 34. 4, fore vt complicentur cæli tanquā liber aliquis. Cōparantur enim tentorio, quod quoties mutādus eſt locus, complicatū tollitur.

13 *Sede*, Κάθου. Ita ſignificatur imperij in omnes res creatas attributa homini etiam Chriſto poteſtas, nempe quia qui idem homo eſt, etiam Deus eſt, patre alioquin gloriā ſuam alteri non daturo. Neque hæc ſeſſio eſſentialia naturæ humanæ idiomata tollit, quibus ſublatis natura humana nō glorificaretur, ſed aboleretur. Deinde & illud obſeruandum eſt, ſeſſionem quidem hanc eſſe vnius Chriſti propriam, quatenus eminet ſupra omnia creata, & caput etiam eſt Eccleſiæ ſuæ, ſed tamen admitti mēbra pro ſuo modulo ad huius æternæ gloriæ conſortium. Nam & cum Chriſto regnaturi dicuntur & Angelos iudicaturi, &

Chriſto

Christo in cælis aſſeſſores futuri. ¶ *Poſuero*, θῶ. Vide Matth.22.44. Pertinere autem hunc Pſalmum propriè non ad Dauidem, ſed ad Meſſiam, apparet ex tanta ſublimitate ſolij, quæ ne Angelis quidē tribuitur: deinde quòd idem rex & ſacerdos appellatur: poſtremò quòd æternus ſacerdos, & quidem alia ratione quàm Aaron dicitur. Aptè verò prorſus hoc teſtimonium poſtremum collocauit, vt os illis occludatur qui vbi ſint illa magnifica regni Chriſti elogia requirunt, quum nihil contrà videatur Eccleſia calamitoſius. Nec vident miſeri ſe ex iis ipſis hoſtibus eſſe qui tandem ſint illi pro ſcabello ſubiiciendi. Poſtremò quomodo ſit accipiendum illud ἕως ἂν, id eſt vſquedum, ſiue donec, quære 1.Cor.cap.15.verſu 25, & deinceps.

---

14 Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

Κεφάλαιον β.

1 Διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μήποτε παραῤῥυῶμεν.

2 Εἰ γὰρ ὁ δι᾽ ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος, ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν,

3 Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη·

4 Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν.

5 Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν, περὶ ἧς λαλοῦμεν.

14 ¨Nónne omnes ſunt miniſtratores ſpiritus, qui miniſterij cauſa emittuntur propter eos qui hæredes erunt ſalutis?

CAP. II.

1 PRopterea oportet nos ¨eo magis attendere ¨iis quæ audiuimus, nequando ∴perfluamus.

2 Etenim ſi ¨ per Angelos dictus ſermo, fuit firmus, omníſque tranſgreſſio & contumacia iuſtam mercedis retributionem retulit,

3 Quomodo nos effugiemus ſi ∴ tātam neglexerimus ſalutem? ‖quæ quum primùm enarrari cœperit per ipſum Dominum, ¨ab iis qui ipſum audierant, fuit nobis confirmata:

4 Teſtimonium illis præbente Deo & ¨ſignis & prodigiis, variiſque virtutibus, & Spiritus ſancti ¨diſtributionibus, pro ſua voluntate.

5 ¨Non enim Angelis ſubiecit ∴mūdum illum futurum, de quo loquimur.

14 *Nónne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus, in miniſterium miſsi propter eos qui hæreditatem capient ſalutis?*

CAP. II.

1 *PRopterea abundātius oportet obſeruare nos ea quæ audiuimus, ne fortè pereffluamus.*

2 *Si enim qui per Angelos dictus eſt ſermo, factus eſt firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iuſtam mercedis retributionem,*

3 *Quomodo nos effugiemus ſi tantam neglexerimus ſalutem? quæ quum* Mar 16.19 *initium accepiſſet enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata eſt:*

4 *Conteſtante Deo ſignis & portentis, & variis virtutibus, & Spiritus ſancti diſtributionibus, ſecundum ſuam voluntatem.*

5 *Non enim Angelis ſubiecit orbem terræ futurum, de quo loquimur.*

---

14 *Nónne*, οὐχί. Eiuſmodi interrogationes apud Hebræos vehementius affirmant. λειτουργικὰ verò, id eſt, miniſtratores vocat quos vulgò ſolemus officiarios vocare, principum appatitores.

IN CAPVT II.

1 *Eo magis*, περισσοτέρως. Vulgata, *Abundantius*. Eraſm. *Vehementius*. Cæterùm iſta quaſi παρέργως interiecta adhortatione, non modò reſpirare quodammodo ſinit Hebræos, multitudine oraculorum velut obrutos, ſed etiam paulatim ad quædam argumenta ſeſe accingit, quæ ſunt veluti aſſumptiones præcedentium: ſiquidem ex iis quæ dicturus eſt comprobabit ea omnia in Chriſto eſſe completa quæ de Meſſiæ futura præſtantia diſſeruerat. Quanuis enim Hebræi iſti Chriſtum eſſent amplexi, tamen quum à ſuo Moſe perægre diſcederent, ſatis oſtendebant ſe nunquam ſatis ſeriò de Meſſiæ præſtantia cogitaſſe. Itaque ipſo ſtatim initio cum grauiſſima futuri iudicij Dei denūtiatione obteſtatur vt non noua quædam dicturum, ſed ea tantùm cum illis repetentem quæ ipſi iam antea vnà audierant, attentiſſimis animis auſcultent. Ac primò quidē illam præſtantiam applicat muneri prophetico, quatuor primis verſiculis, inde vſque ad hæc verba verſu 9, διὰ τὸ πάθημα, ad regium munus aſcendit, ac tandem eodē verſu pauciſſimis verbis ſacerdotij dignitatem declarat. ¶ *Iis quæ audiuimus*, τοῖς ἀκουσθεῖσι. Hoc quoque planius etiam dicet verſ.3. Eraſmus, *Iis quæ dicta ſunt nobis.* Nam inter loquutionem & auditionem mutua eſt relatio. ¶ *Perfluamus*, παραῤῥυῶμεν. Perfluere dicitur qui auditum ſermonem non continet: vt Terentianus ille Parmeno ſe plenum eſſe rimarum dicit, qui hac & illac perfluat. Opponitur ergo τῷ προσέχειν. Neque enim attendere poſſumus auditis ſi ſecure ſinamus illa nobis effluere. Vulgata, *Pereffluamus:* fortaſſis librariorum culpa. Chryſoſtomus accipit pro diffluamus, ſiue dilabamur, id eſt, pereamus inſtar aquæ dilabentis, vt Pſal.58.8. quomodo etiam vertit Syrus interpres. ſed altera interpretatio magis videtur huic loco appoſita. quanquam & iſtam nō reiicio propter particulam ποτέ.

2 *Per Angelos*, δι᾽ ἀγγέλων. Legem intelligit quæ tranſgreſſoribus pœnas præſcripſit. Datam autem fuiſſe per miniſterium Angelorum Legem, & Moſi in manus traditam dicit diſertè Paulus Gal. 3.19.& Stephanus Act.7.53.

3 *Tantam*, τηλικαύτης. Nimirum non ex Ægypti ergaſtulo, ſed à Satanæ peccato & morte æterna liberationem. * ¶ *Ab iis qui audierant*, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων. Id eſt, ab Apoſtolis. Paulo igitur, inquiet aliquis, iſta non conueniunt. Quid * ſi vero non εἰς ἡμᾶς ſed εἰς ὑμᾶς. *vobis* legamus? cuiuſmodi erratum non ſemel ex veteribus emendauimus. Sed maneat εἰς ἡμᾶς vt habent omnes Græci codices quos quidem inſpexi, vt & Latini *in nos:* poteſt tamen hoc commode per ἀνακοίνωσιν exponi: cuius cauſam expoſui ſupra mea in huius epiſtolis inſcriptionem annotatione: cuius ſchematis exempla paſſim occurrunt vt 1.Cor.10.8, & 9. vbi primam perſonam pluralem cum ſecunda intermiſcet Apoſtolus.

4 *Signis*, σημείοις. Miraculorum verus finis oſtenditur. Ea verò Signa dicuntur quòd aliud repræſentent quàm quod cernitur, vt quæ nihil aliud ſint quàm veræ doctrinæ ſigilla: Prodigia, quòd nouum & inſuetū aliquid exhibeant: Virtutes, quòd excellentis illius diuinæ virtutis extraordinarium ſpecimen edant, vt rectè annotauit doctiſſimus interpres: nequis iſta conetur curioſius tanquam diuerſas ſpecies diſtinguere. Sit ergo hoc argumentum præſtantiæ Chriſti crucifixi, quòd è cælo infinita per ſuorum miniſterium egerit. quæ res manifeſtè declarat, ipſum nō modò non mortuum, ſed etiam in cælis regnare, ſicut prædictum erat: & ita quidem vt non ſibi ſoli, ſed nobis regnet. ¶ *Diſtributionibus*, μερισμοῖς. Vide 1.Cor.15,4. *

5 *Non enim*, οὐ γάρ. Rectè addit cauſalem particulam, ab effectis ad efficientem cauſam aſcendens. Nam qui hæc dona largitur, annon eſt αὐτοκράτωρ? ſimul autem ad ſequēs argumentum tranſit. ¶ *Mundum illum futurum*, τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. Vulg.& Eraſ. *Orbē terræ futurum* obſcurè. Mundū enim futurum, vocat felix illud ſeculū quod

futurum prædixerant Prophetæ, priore Chriſti aduentu inchoatum, cuius complementum futurum adhuc expectamus: cuius pater eſt Chriſtus, Eſa.cap.9.ver.6, caput membrorum quæ in ſummæ illius ſuæ dignitatis partem ac conſortium admittet, ſicut explicatur 1.Cor.15.25. Videtur autem alludere ad Pſal.102.19, & apertius etiam Eſaiæ, cap.65.v.17, vbi fit mentio nouorum cælorum & terræ nouæ.

Pſal.8.5	Διεμαρτύρατο δέ που τίς, λέγων, Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ· ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;	6	Teſtatus eſt autem quidam alicubi, dicens‖ Quid eſt homo, vt memor ſis eius: aut filius hominis, vt eum reſpicias?	6	*Teſtatus eſt autem in quodam loco quis, dicens, Quid eſt homo quòd memor es eius: aut filius hominis, quoniã viſitas eum?*
	Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ᾽ ἀγγέλοις· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτὸν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου.	7	Feciſti eũ pauliſper inferiorem Angelis: gloria & honore coronaſti eum, & cõſtituiſti eũ ſuper opera manuum tuarum.	7	*Minuiſti eum paulo minus ab Angelis: gloria & honore coronaſti eum, & conſtituiſti eum ſuper opera manuum tuarum.*
1.Cor.15.17	Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον. νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα.	8	‖ Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius. Enimuero per hoc quòd ei ſubiecit omnia, nihil omiſit quod nõ ſit ei ſubiectum. At nunc nondum videmus ei omnia eſſe ſubiecta.	8	*Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius. In eo enim quòd omnia ei ſubiecit, nihil dimiſit non ſubiectum ei: nunc autem necdum videmus omnia ſubiecta ei.*

* 6 *Teſtatus eſt*, διεμαρτύρατο. Eſt quædam ellipſis in hoc dicendi genere, affirmationis videlicet quæ ſuperiori negationi opponitur & cuius ſubiicitur probatio, acſi ſcriptum eſſet, Non enim Angelis, ſed Chriſto & eius membris ſicut teſtatus eſt quidam, &c. Syrus autem interpres diuerſam ſcripturam ſequutus eſt, quaſi videlicet legerit ὡς διεμαρτύρατο ἡ γραφὴ, λέγουσα, *ſicut teſtatur ſcriptura, dicens.* ¶ *Quid eſt homo*, τί ἐστιν ἄνθρωπος. Id eſt, quid tandem eſt in homine cur tantam ipſius curam habeas, & tanto honore ſis eum dignatus? Acſi dicat, nihil: & omnia iſta tuæ ſunt ſingularis bonitatis dona. Hoc autem teſtimonium quomodo applicandum ſit, facilè fuerit intelligere, ſi ſcopum Apoſtoli cõſideremus. Quę de donis illis mirificis à Chriſto profectis dixerat, ad ſingulos non pertinebant, & aliò etiam reſpiciebant, nimirum ad mundi illius futuri ciues cogendos. Itaque nunc in eo verſatur vt Chriſto iam regnanti omnia membra adiungat. Nam ita demum nobis eſt fructuoſa regnantis Chriſti conſideratio, ſi ad nos aliquid pertinere præſtantiam ipſius cognouerimus. Ad hoc probandum aſſumit aptiſſimum teſtimonium ex Pſalmo octauo, vbi de hominis excellentia diſſerit Propheta. Hãc verò neceſſe eſt vt vel in prima illa conditione hominis ante lapſum, vel in ea in qua nunc ſunt omnes homines extra Chriſtum conſiderati, vel in tertia aliqua in Chriſto adepta vel adipiſcenda conſideremus. De prima illa non videtur agere Propheta, vtpote qua mox homo exciderit: expoſtulaturo Propheta cum hominibus de tanto amiſſo bono, potius quàm eius amiſſi contemplatione in admirationem raperetur. De ſecunda quæri meritò poteſt an hîc diſſeratur. Videtur enim Dauid vniuerſaliter proponere homines vt nunc ſunt, nempe inſignia quædam bonitatis diuinæ ſpecula, quòd res ipſa oſtendat hominem cæteris animantibus præſtare, & in mundo dominium obtinere. Quorſum igitur hoc Apoſtolus? Reſpondeo aduerſus eum qui de excellentia hominis ita iudicaret, meritò poſſe ad ipſos etiã philoſophos prouocari, qui quàm miſera eſſet hominum conditio perſcrutati, naturam in illos quodammodo nouercam eſſe dixerunt, & optimum eſſe homini vel non naſci, vel ſtatim mori: impiè id quidem, ſed ita vt ex eiuſmodi ipſorum dictis facilè appareat in præſentem humanæ gentis conditionem minimè cadere quæ Dauid in eo Pſalmo narrat. Nam contrà, quid homine miſerius in ſeſe, ſiue animum ſiue corpus ſpectes? Præditus quidem eſt intelligentia, ſed quàm obſcura, imò verò quàm nulla in iis quæ præcipua ſunt, id eſt, in diuinis rebus intelligendis? Taceo prauitatem illam ſingulis ingenitam: taceo fœcundam illam morborum officinam quã circũferimus. Quid verò? in ſingulis, nõ dico imperiis, regnis, rebuſpublicis, ciuitatibus, familiis, domibus, ſed in ſingulis hominibus quanta rerum omnium perturbatio, quæ feritas, quæ inconſtantia & vanitas? Fruimur quidem animalium eſu, ſed ita demum, ſi alia ſubegerimus, alia fraude illexerimus. Nam quæ ſponte ſe ſubiiciant, vel nulla vel pauciſſima ſunt. Imò ſi ſpectentur hominum mores, crudeliſſimum quendam tyrannum eſſe hominem dixeris, quem animantia reliqua metuant, oderint, fugiant. Vbi igitur iſta ſublimitas, Omnia ſubieciſti pedibus ipſius? Relinquitur ergo, ad tertiam aliquam cõditionem hominum, nempe eorum qui in Chriſto ſunt & cum Chriſto tandem in futuro illo regno perficientur, pertinere hanc deſcriptionem. Itaque non cenſuerim Apoſtolum iſta ſoli Chriſto tribuere, ſed etiam ſimul cum illo principe omnibus futuri mundi ciuibus, eadem prorſus ſententia qua hæc olim à Dauide ſcripta ſunt. Sed hoc quidem verum eſt, docere Apoſtolum, iſtam deſcriptioné in Chriſto iam impletam eſſe, vt in nobis quoque ſuo tépore perficiatur. Verùm hoc Dauidis dictum ſeorſim ad Chriſtum applicat demum à v.9, vt mihi quidem videtur. Ita enim hæc adfero, non vt aliquid noui excogitaſſe videar, ſed vt ſymbolum & ipſe conferam ad obſcuriſſimi loci interpretationem. ¶ *Reſpicias*, ἐπισκέπτῃ. vel, vt Vulgata, *Viſitas*. Eraſmus, *Inuiſis*. Loquitur Propheta de Deo ἀνθρωποπαθῶς. Nam quæ diligimus, non facilè ſolemus ex mente & oculis deponere. Hominem autem & filiũ hominis appellat in genere omnes cæleſtis illius regni ciues, quales ſunt in ſeſe, antequam Dominus eos iure ciuitatis cæleſtis donet in Chriſto.

7 *Feciſti eum pauliſper inferiorem Angelis*, ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ᾽ ἀγγέλους. Hæc prima eſt futuri mundi ciuiũ dignitas, quòd proximè ad Angelos accedunt, tantiſper dum capiti ſuo, quod ſupra ipſos Angelos eſt, aggregétur. Id autem verum eſſe tota Scriptura clamat, & res ipſa oſtendit. Neque ex mundi iudicio, ſed ex re ipſa æſtimatur ſanctorum dignitas. qua de re pulchrè commemorantur multa infrà cap. vndecimo, & paſſim in Scripturis, quoties fidei & inuocationis vis explicatur. Cæterum βραχύ τι (pro quo Hebraica veritas habet מעט [*mehat*] poſſumus etiam ad rem ipſam referre, vt ſignificet *Aliquantulum*: quomodo video pleroſque in Dauide explicare. nec multum diuerſa erit ſententia ſi ita accipias. Malo tamen de tempore interpretari, propter applicationé quæ mox ſubiicietur: quum ex communi etiam Hebraicæ linguæ* vſu ſic vſurpetur vt Leui.25,32. Eſ.10,25. Et 26,20. Et 29,17. Iere.51,33. Agg 2,17. vt & βραχύ τι, Act.5,34. nec video quid repugnet huic interpretationi apud Prophetam. De verbo ἠλάττωσας mox dicemus ver.9. אלהים [*elohim*] verò non poſſum dubitare quin rectè interpres de Angelis ſit interpretatus. quamuis non pauci contendant ſic Deum* intelligi, & ad incarnationis Chriſti myſterium iſtud referendum eſſe. ¶ *Gloria*, δόξῃ. Iam ſequitur altera dignitas quę illam excipiet, quòd videlicet in ſummo quodam gradu eminebunt, facti nimirũ ipſius regni Chriſti cohæredes. quod coronæ appellatione deſignatur. Loquitur autem Dauid de certò futuris rebus, Prophetarum more, quaſi iam ſint completæ.

8 *Omnia*, πάντα. Videtur vis adferri Dauidis verbis. Nã ſubiicitur, oues & boues, &c. quæ verba videntur illam vniuerſitatem definire. Reſpondeo, enumerari quidem à Dauide has ſpecies, ſed minimè id tamen vt in illis conſiſtat. Iam enim antè oſtendimus non præſentem ſed futurum mundum illic deſcribi, cuius tamen typum aliquem, imò verò primordia iam antè diximus in hac vita in ſanctis apparere, in eo quòd velut alteri ſint Angeli. Elucet autem hæc dignitas in quotidiano etiam victu. ſiquidem hoc proprium eſt ſanctorũ, quòd rebus creatis pro ſuo iure vtuntur.

vtuntur. Sunt enim futuri mundi ciues, quorum hæc eſt prærogatiua, vt omnia, nedum ea quæ ad hanc temporariam vitam pertinent, illis in ſuo capite ſubiecta ſint. Atqui (dicet aliquis) hoc quoque cõuenit infidelibus. Id verò pernego. Nam quicquid iſti habent, id velut ex manu principis huius mundi (id eſt Satanæ) accipiunt. Itaque ſicut ille tyrannus eſt & malæ fidei poſſeſſor, ita ipſi quoque, quod ad ſe non pertinet, per rapinam & ſacrilegium vſurpant. ¶*At nunc,* νῦν δὲ. Accedit nunc ad applicationem, quam aggreditur ab obiectionis ſpecie. Eſt autem oppoſitio eiuſmodi: Mira hîc prædicas de hominibus futuri mundi ciuibus. Atqui nondum hæc cernimus, omnia nimirum illis eſſe ſubiecta. Fateor: (inquit Apoſtolus) ſed in Chriſto completa iſta omnia cernimus, qui quidem eſt iſtius regni ἀρχηγὸς, *i. primus ductor,* vt nos ipſius veſtigiis ad eius conſortium perueniamus. At enim (dices) ne Chriſto quidem ipſi adhuc ſunt omnia ſubiecta. Imò verò neceſſe eſt verum eſſe fateamur quod ipſe pronuntiauit, in cęlum iamiam aſcenſurus, Datam eſſe ſibi omnem in cælo & in terra poteſtatẽ: & quod paulo antè dixit Apoſtolus, Eum eſſe conſtitutum omnium hæredem. Quod igitur diaboli cum ſuis adhuc reluctantur, hoc non impedit quin iam ſint filio illi hominis ſubiecti, qui adhuc nobiſcum viuens illos ſolo nutu eiiciebat, quíque hodie impetus eorũ pro arbitrio ſuo frænat: ideo adhuc iſti aſſiſtant, quòd nondũ in illos plena ſua poteſtate vti velit: ídque electorum ſuorum commodo, qui quotidie hac ratione magis ac magis perficiuntur: tum vt reprobi menſuram ſuam impleant, quò & in illis per miſericordiam ſeruandis, & in iſtis ſua potentia confringendis illuſtrior ipſius gloria appareat. Primùm autem notemus particulam οὔπω, *nondum.* Docet enim futurum illum mundum nondum apparuiſſe, quem etiam ſuſpirans rerum vniuerſitas expectat, Rom. 8. 10, & deinceps. Deinde obſeruemus obiectionem non ferri aduerſus illud Dauidis dictum, Feciſti eum pauliſper inferiorem Angelis, (eius enim perſonam inducit qui hanc dignitatem in ſanctis iam agnoſcat) ſed aduerſus illud extremum, nempe conſtituiſti eum, &c. quod nondum apparuit, nec prius apparebit quàm vnà cum Chriſto regnemus. Poſtremò relatiuum αὐτῷ non refero ad Chriſtum, ſed ad hominem, id eſt, ad futuri illius regni ciues, quos complectitur vno ſpeciei vocabulo. veluti quũ dicimus, hominem eſſe ratione præditum. Nam reliquos Dauid pro non hominibus cenſet, ad quos illa ampliſſima humanæ gentis dignitas non pertineat. Id autem ita intelligendum eſſe, ex reſponſione apparet. neque enim dicendum fuiſſet τὸν δὲ Ἰησοῦν, *Ieſum autem,* ſed αὐτὸν δὲ, id eſt, *ſed ipſum,* &c. Fateor tamen hoc poſſe Hebræorum idiotiſmo excuſari, qui antecedens exprimunt loco relatiui. Sed ſi quis ad hanc rationem alias ſuperiores adiunxerit, & totam argumenti ſeriem perſpexerit qualem tradidimus, comperiet (vt ſpero) noſtram expoſitionem multo minus eſſe violentam, & magis etiam cum Apoſtoli ſcopo conſentire.

Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον· ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου·	9	¨Sed Ieſum illum ¨cernimus gloria & honore coronatum, ¨qui ‖ pauliſper fuit inferior Angelis factus, ¨propter mortis perpeſſionem: ¨vt beneficio Dei pro omnibus mortem guſtaret.	9	*Eum autem qui modico quàm Angeli minoratus eſt videmus Ieſũ, propter paſſionẽ mortis, gloria & honore coronatum, vt gratia Dei pro omnibus guſtaret mortem.*	Phil. 1. 8

9 *Sed Ieſum illum cernimus,* τὸν δὲ Ἰησοῦν βλέπομεν, &c. Nequis miretur mutatam eſſe à me verborum collocationem, notandum eſt duplicem eſſe ſynchyſin in Græco cõtextu, qui ita ſit conſtituendus, βλέπομεν δὲ δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ὅπως χάριτι Θεοῦ, &c. quod ita planum eſſe putamus vt probatione non indigeat. Quanquam etiam poteſt διὰ τὸ πάθημα, &c. coniungi cum ἐστεφανωμένον. ſicut alibi dicitur, oportuiſſe Chriſtum pati, & ita introire in gloriam. Sed illa collocatio eòdem recidit, & multo planior eſt, nulla etiam diſtinctione repugnante. ¶*Cernimus,* βλέπομεν. Cernimus nimirum ex ipſius virtute in Eccleſia manifeſtiſſimè apparente, vt dixit ſuprà, ver 4. Hic enim eſt prodigiorum & donorum Spiritus ſancti finis. Deinde ex ipſius in ſingulis fidelibus efficacitate: vt qui iam ſint ſecundo ab Angelis loco, ſi modò ſibi ſint ſuæ fidei cõſcii: vt is qui dicebat, *Omnia poſſum in eo qui me confirmat.* Legãtur eorum vitæ quos vetuſtas propter magnam ſingularis virtutis opinionem heroas & ſemideos vocauit, imò etiã vt numina eſt venerata: & cõperiemus illorum excellentiſſimos, (nam de iis non loquor quos vel adulatio, vel fraus, vel metus diis adiunxit) tantum abfuiſſe ab infimi cuiuſuis ſancti præſtantia, quantum abeſt cælum à terra. Ex his ergo cernimus, in Chriſto capite noſtro iam impleta quæ certo pignore accepto adhuc expectamus.

¶*Qui pauliſper fuit inferior Angelis factus,* τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον. Id eſt, qui ad tempus ſeſe exinaniuit, forma ſerui accepta, nimirum hac noſtra carne & mortalitate, vt paulo pòſt explicabit. Cæterùm nequis miretur me iſta prorſus aliter quàm paulo antè explicare, vt qui verbis illis dignitatem membrorum dixerim deſcribi, quũ nunc econtrario iiſdem verbis humiliationem capitis ſignificari dicam: reſpondeo, Prophetam diuina prorſus inſpiratione vſurpaſſe verbum חחסיר [*hechſir,*] quod ſignificat *Facere,* vt quidpiam inops & egenum videatur, neque propriè de eo dicitur qui talis ab initio fuerit, ſed de eo potius qui ex altiore gradu in inferiorẽ reciderit. quo modo Græcè non dicetur ἐλαττοῦσθαι, nec Latinè *imminui,* niſi qui deteriore ſit conditione quàm antea. Itaque Propheta de induſtria verbũ illud vſurpauit, quo æterni Verbi exinanitio (vt loquitur Paulus) non quidem in ſeſe ἁπλῶς, ſed formæ ſerui aſſumptionis reſpectu ſignificaretur: vnde tamen futuri mundi excellẽtia penitus penderet: quod & paulo pòſt exponet Apoſtolus. Itaque aliter vnũ idémque verbum membris, aliter capiti tribuitur: quum tamẽ res ea ſit eadem, nempe proximo ab Angelis loco eſſe, quod neque illi ſine imminutione, qualem dixi, neque nobis ſine magna dignitatis acceſſione contingit. Sed vnus tamen ſupereſt ſcrupulus, quem Eraſmus mouet, Quomodo dũtaxat dicatur Angelis inferior factus, qui in morte ſeſe non hominem, ſed vermem quodammodo fuiſſe dicat, Pſal. 22. 7. Iterum reſpondeo, Chriſtum hîc nobis neque vt Deum per ſe, (hactenus enim nihil de eo potuit imminui) neque vt hominem per ſe (hactenus enim fuit ad tempus non modò infra Angelos, ſed infra abiectiſſimos etiam homines noſtri cauſa detruſus) ſed vt Deum & hominem coniunctim proponi. quia nimirum in hac etiam ipſa infirmitate vult Apoſtolus vt Chriſti præ cæteris Pontificibus præſtantiã conſideremus, quicum ſit noſtræ illius præſtantiſſimæ futuræ gloriæ ſpes omnis coniuncta. Hac igitur ratione meritò dictus erit Chriſtus tũ imminutus, quia idem ille qui Deus eſt, homo eſt natus, crucifixus, mortuus ac ſepultus: tum ita imminutus vt in proximo tamen ab Angelis gradu ſteterit, quia idem ille homo ita in ſeſe fuit miſer vt tamen eſſet Deus in natura à qua aſſumptus eſt. quod in ipſo quoque ſepulchro, anima ſpoliatus oſtendit, quum eum corruptio attingere non auderet, ſua ipſius vi mox reſurrecturũ. Dicam amplius, etiam quatenus homo in terris fuit, proximum Angelis fuiſſe, quum ἀναμάρτητος fuerit & δυνάμει & ἐνεργείᾳ, ac ipſo etiam Adamo infinitis partibus perfectior, vt qui proximè coniunctæ & vnitæ deitatis Verbi præſidio ſuſtineretur: illis tamen, quod ad perpeſſionem & mortem attinet, inferior. Miſerrimus autem fuit omnium hominum, fateor, ſed id tamen non ſimpliciter, quatenus naturę noſtrę particeps eſt, verùm quatenus naturæ noſtræ vitioſitatẽ cum eius fructibus per imputationem verè ſuſtinebat: ídque ad tempus, vt qui nunc totus ſupra omnes cælos euectus ſit, vt aliquando ſimus eiuſdem glorię toti etiam participes. ¶*Propter mortis perpeſſionem,* διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. i. vt mori poſſet. Nam διὰ cauſam finalem hîc declarat. Alioqui ſi per ipſam mortẽ diceretur capite quodammodo diminutus, i. ſi hæc diminutio in morte conſideraretur, ac non potius in naturæ humanæ aſſumptione, ſicut Philipp. 2. 7. dicẽdum erat, διὰ τοῦ παθήματος τοῦ θανάτου. ¶*Vt beneficio,* ὅπως χάριτι. Rectè hoc addidit, noſtri videlicet reſpectu, quos ſic amauit vt filium ſuũ pro nobis dederit, Ioh. 3. 16. Nam in eo verſatur vt doceat nos tum in ipſa Chriſti morte ſiue ſacrificio præſtantiam ipſius conſiderare, tum eius præſtantię conſiderationem ad vſum noſtrum accommodare. Eum enim dicit ad nos deſcendiſſe vt nos ſecum eueheret. Nam ὑπὲρ παντὸς pro ὑπὲρ πάντων dixit, vbi rurſus annotandum particulam vniuerſalem non complecti ſingulos homines, ſed omnia Chriſti membra in vnum corpus coniungere. Admonet Græcus ſcholiaſtes, Neſtorianos olim hunc locum auſos fuiſſe deprauare, & pro χάριτι Θεοῦ ſcribere χωρὶς Θεοῦ, *abſque Deo*, nempe vt à patiente homine Deum ſepararent. Et tamen hanc ſcripturã ſequuti ſunt Ambroſ. De fide ad Grat. lib. 2. cap. 4, & Vigilius lib. contra Eutychen 2, *ne*, inquit, *paſsio fuiſſe* * *Deitatis putetur*. In Syra verò interpretatione duplex eſt lectio. Nam in quibuſdã codicibus legitur teſte Tremellio מתרקו אלהא [*mitrakas elaha*] i. *excepto Deo*, in excuſis aliis ſcribitur בטיבותה [*bethichutha*] id eſt, *propter beneficẽtiam eius*, vel *ſuam*: quam vtranque ſcripturam malè mihi videtur idem Tremellius contextui inſeruiſſe. ¶*Mortem guſtaret*, γεύσηται θανάτου. Id eſt, mortem ſentiret, metaphora ſumpta à propinato calice, ex Scripturæ more, quẽ etiam ſeruauit Chriſtus in triplici illa ſua oratione, quum iam ad mortem properaret. Vide Ioh. 8. 51. Quibuſdam etiam placet huc referre, quòd verè quidem mortuus ſit, ſed tamen mortem quaſi deguſtarit duntaxat, vt qui mox reſurrexerit: qua ratione dicuntur etiam nonnulli bonum Dei donum guſtare, quod mox euomant, infrà, 6. 4.

	Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι.	10	¨Decebat enim¨ vt ipſe propter quem ſunt hæc omnia, & per quem ſunt hæc omnia, multos filios in gloriam ¨adducendo, ¨principem ſalutis ipſorum per afflictiones ¨conſecraret.	10	*Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem ſalutis eorum, per paßiones cõſummare.*
	Ὅ,τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες. δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν,	11	¨Nam & qui ſanctificat, & qui ſanctificantur, ¨ex vno ſunt omnes. quam ob cauſam ¨non erubeſcit eos vocare fratres,	11	*Qui enim ſanctificat, & qui ſanctificantur, ex vno omnes. propter quam cauſam non confunditur fratres eos vocare,*
Pſal. 22.13	Λέγων, Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.	12	Dicens, ‖¨ Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Eccleſiæ tibi hymnos canam.	12	*Dicens, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Eccleſiæ laudabo te.*
Pſal. 18.3 Eſa. 8.18	Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Καὶ πάλιν, Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.	13	Et rurſum, ‖¨ Ego fretus ero ipſo. Et iterum, ‖¨ Ecce ego & ¨pueri quos mihi ¨dedit Deus.	13	*Et iterum, Ego ero fidens in eum. Et iterũ, Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi Deus.*

10 *Decebat enim*, ἔπρεπε γάρ. Probarat ſic hominem eſſe Chriſtum vt ſit Deus: quam dignitatem ſigillatim applicauit triplici eiuſdem officio. Nunc ordine conuerſo dicit oportuiſſe ſic Deum eſſe vt fieret homo: quod rurſus applicat prophetiæ, in his, *Multos filios adducendo*: regno verò in his, *Principem ſalutis*: & ſacerdotio in his, *Vnde debuit*, &c. ¶*Vt ipſe propter quẽ*, αὐτῷ δι' ὅν, &c. Repetendum eſt Θεῷ à fine ſuperioris verſic. Eſt enim Dei Patris periphraſis ad id de quo agitur accommodata: Chriſto videlicet, quatenus mediatoris officio fungitur, quaſi infrà patrem ſubſidente. Cedit enim hoc arcanum Dei gloriæ, propter quem hæc omnia facta ſunt: & quum per eum facta ſint hæc omnia, tota laus huius facti ad eum redit, vt meritò dicat Apoſtolus ſic fieri decuiſſe. Sed & ex hoc loco licebit Arianos refellere, qui ex præpoſitione διὰ colligebant Filium eſſe Patre minorem, quum hîc tribuatur * ipſi Patri. ¶*Adducendo*, ἀγαγόντα. id eſt, ἄγοντα. Videlicet per Chriſtum ipſius futuri mundi principem, in quo Pater omnes elegit vocandos, iuſtificandos & glorificandos, vt tandem ſit in illis omnibus omnia. Vulg. *qui adduxerat*, ſeruata aoriſti ſignificatione. Sed ipſa ſententia oſtendit ſignificari actum vigentem, non præteritum. ¶*Principem*, ἀρχηγόν. Id eſt, anteſignanum, & qui ſicut primus eſt dignitate, ita eſt primogenitus ex mortuis inter multos fratres. ¶*Conſecraret*, τελειῶσαι. Rectè omnino ita conuertit doctiſſimus interpres: quod etiam indicat proximum ſanctificandi verbum, & quod de Pontifice ſubiicitur. Omnes igitur Chriſti ærumnas dicit quaſi ſolennia quædam ſacra fuiſſe, quibus initiaretur & ſuo pontificatui conſecraretur ſalutis noſtræ princeps: nedum vt illa infirmitas fuerit abiectum quippiam, quod de Chriſti dignitate aliquid detrahat. quamobrem etiam Apoſtolus teſtatur nos per afflictiones fieri Filio Dei cõformes. Sic Græci theologi τελειώσεως nomen tum ad Baptiſmum, tum ad martyrium ſimili prorſus ratione accommodant. Vulg. *Conſummare*. Eraſm. *Perficere*: quod non ita expreſſum videtur, quanuis iſta quoque interpretatio non ſit vbique in * hac epiſtola repudianda, vt perfectio opponatur initiationi, ac multo etiam magis diminutioni.

11 *Nam & qui ſanctificat*, ὅ,τε γὰρ ἁγιάζων. Cohæret particula cauſalis cum participio ἀγαγόντα, *Vt adduceret*: item cum extremo verſiculo 9. Quî enim valet conſequutio hæc, Chriſtus coronatus eſt gloria, &c. ergo & nos exaltabimur? Quia mortuus eſt pro omnibus. illum enim ita conſecrauit Deus Pater, vt per eum multos filios adduceret in gloriam. Sed quî fieri hoc poteſt? nempe quia vnius naturæ ſunt caput & membra, is qui ſanctificat & qui ſanctificantur. Sanctificationem autem appellat ſeparationẽ, purificationem, conſecrationem denique electorum: vtitúrque præſenti tempore, vt ſignificet nos adhuc in huius ſanctificationis progreſſu verſari. ¶*Ex vno*, ἐξ ἑνός. nẽpe Deo Patre in Chriſto, idque naturæ humanæ Chriſto & electis ipſi adiunctis communis reſpectu. * Nam in Chriſto quidem humana illa natura ſic eſt hypoſtaticè Filio vnita, vt propterea homo ille, quanuis non ſecundum humanam naturam ſeorſim, tamen etiam quatenus homo, ſit verus ille Dei Patris filius, quum in ſeſe homo ille dici non poſſit ſubſiſtere quin perſona diuidatur, & duo filij, vnus videlicet genuinus, alter adoptiuus ſtatuatur. In nobis verò, quum eadem illa humana natura, vnicum per ſancti Spiritus virtutem, cum Chriſto per fidem appreheнſo myſticum corpus conſtituat, ſic ſimus & ipſi in illo Filij eiuſdem Patris, quanuis non pari ratione. Eſt enim ille filius genuinus, nos autẽ adoptione in ipſo filij ſimus, quod myſterium paſſim declarat & inculcat Paulus. ¶*Non erubeſcit*, οὐκ ἐπαισχύνεται. Rectè. nam quãtum alioquin inter nos & ipſum intereſt?

12 *Annuntiabo*, ἀπαγγελῶ. Hunc Pſalmum rectè Chriſto tribui apparet ex eo quòd ad viuum totam paſſionis illius hiſtoriam deſcribit. Sic autem propheticum eius munus deſcribitur. Eſt enim Chriſtus Euangelij non tantùm auctor & materia, ſed etiam præco: & vis argumenti in eo ſita eſt, quòd dicitur Dei nomen annuntiare, & quidem vt ſanctorum vnus, fratribus ſuis. quod Filio quidem ſed in ſerui forma conuenit: ſicut Samaritanæ illi dixit, Nos adoramus quod ſcimus, ſeſe inter adoratores numerans: & hymnum cecinit cum diſcipulis ſeu fratribus ſuis.

13 *Ego fretus ero ipſo*, ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Significat Hebræis חסה [*chaſah*] (quo verbo vtitur Propheta Pſal. 18, vnde deſumptus eſt hic locus) *Recipere ſe in fidem ac præſidium alicuius*: vnde factum vt ad fiduciam transferretur. Itaque hoc ipſum eſt quod Latinè dicitur *fretum eſſe*. Q. Cicero De petitione Conſulatus, *Quanquam partis & fundatis amicitiis fretum ac munitum eſſe oporteret*. Sic autem in illo Pſalmo Dauidem de ſe loqui, vt multa Chriſto ipſi magis propriè conueniant, apparet ex verſu 44, & 45. Et aptè argumentatur Apoſtolus ad probandam Filij Dei diminutionẽ, quum minoris ſit ad maiorem, & creaturæ ad Creatorem confugere.

¶ *Ecce ego,*&c. ἰδοὺ ἐγὼ,&c. Hæc loquitur de ſe & diſcipulis ſuis Eſaias cap.8,ſed omnes miniſtros adumbrans: vt illius diſcipuli viciſſim Eccleſiam totam deſignant. Quum igitur prophetarum ac miniſtrorum caput ſit Chriſtus, meliore etiam iure hæc illi tribuuntur quàm ipſi Eſaiæ.
¶*Pueri,* τὰ παιδία. Hebr. הילדים [*haieladim,*] id eſt, τέκνα potius quàm παιδία, & quidem cum ה emphatico, vt ſi dicas, *Nati illi* Sic enim ſignificatur filiatio electorum, ex illo videlicet incorruptibili ſemine, vt ſcribitur 1.Pet.2.2.

¶ *Dedit,* ἔδωκεν. Hoc explicatur Iohan.6 37, & 10.28. Sed illud maxime videtur obſeruandum, nuſquam dici datos prophetis diſcipulos (ſic enim Eſaias vocat eoſdem quos mox poſtea gnatos appellat Eſa.8.17. & 18) ſed vni Chriſto: quum potius à Prophetis dicãtur Deo gigni filij, vt loquitur de Corinthiis Apoſtolus: & adduci diſcipuli Domino, ad quem etiam Iohannes ſuos dimiſit. ex quo ſatis intelligi poteſt Eſaiã eo loco non tam in perſona ſua quam Chriſti loquutus.

Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον·	14	Quoniã igitur pueri ¨participes ſunt carnis & ſanguinis, ipſe quoque ¨conſimiliter particeps factus eſt eorundem, ‖ ¨vt per mortem aboleret eum ¨qui mortis imperium habet, hoc eſt ¨diabolum:	14	*Quia ergo pueri communicauerunt carni & ſanguini, & ipſe ſimiliter participauit eiſdem, vt per mortem deſtrueret eum qui habebat mortis imperium, id eſt diabolum:*	Oſe.13.14 1.cor.15.54
Καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.	15	Et liberos redderet quotquot metu ¨mortis per omnem vitam obnoxij erant ſeruituti.	15	*Et liberaret eos qui timore mortis per totam vitã obnoxij erant ſeruituti.*	
Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται.	16	Non enim vtique ¨Angelos ¨aſſumpſit, ſed ¨ſemen Abrahæ aſſumpſit.	16	*Nuſquam enim Angelos apprehendit, ſed ſemen Abrahæ apprehendit.*	
Ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ.	17	Vnde debuit ¨per omnia fratrib. ſimilis fieri, vt ¨miſericors eſſet & ¨fidelis pontifex in iis quæ apud Deum *agenda forent,* ad expiandum peccata populi.	17	*Vnde debuit per omnia fratribus ſimilari, vt miſericors fieret & fidelis Pontifex ad Deum, vt repropitiaret delicta populi.*	
Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.	18	Nam ex eo quod perpeſſus fuit ¨quum tentatus eſt, ¨poteſt & iis qui tentantur ſuccurrere.	18	*In eo enim in quo paſſus eſt ipſe & tentatus, potens eſt & eis qui tentantur auxiliari.*	

---

14 *Participes ſunt carnis & ſanguinis,* κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος. Id eſt, conſtant carne & ſanguine, fragili videlicet & caduca natura. Nunc verò quod de eo homine dixerat ad regium etiam munus applicat, apertius explicans quod dixerat, omnes eſſe ex vno. Vulgata, *Communicauerunt carni & ſanguini,* obſcurè, vel ob eã cauſam quòd ſeruauit præteritum tempus. Eraſmus, *Commercium habent cum carne & ſanguine:* aliquanto etiam obſcurius. ¶ *Conſimiliter,* παραπλησίως. In hoc aduerbio interdum παρὰ detrahit de ſignificatione, vt quum ſignificat propemodum: hîc verò contrà, proximam & prorſus reſpondentem conditionem declarat, imò eandem prorſus, quod ad ſpeciem ipſam attinet, nempe vt lac lacti ſimile dicitur. Eſt autem argumẽtum à communi naturæ ordine ſumptum, vt homo hominem gignat. vnde conſequitur hominem fieri oportuiſſe Filium illum in quo cæteri fierent filij, ſic illi dati vt in ipſo pro filiis cenſeantur. ¶*Vt per mortem,* ἵνα διὰ τοῦ θανάτου. Niſi hoc additum eſſet, videri poterat Apoſtolus abſurdiſſimè loqui. Num enim Deum oportuit hominem fieri vt Diabolum debellaret? Nam certè potius robore quàm infirmitate videtur opus hîc fuiſſe. Declarat igitur Apoſtolus, vt hæc victoria eſſet quam glorioſiſſima, maximè fuiſſe conueniens vt hominis victor Satan per hominem ſterneretur, atque adeo per ipſam hominis mortem veluti ſuis ipſius telis, morte videlicet, conficeretur.
¶ *Qui mortis imperiũ habet,* τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Mortis imperium habere dicitur diabolus, à quo exortum eſt peccatum, quod mors eſt conſequuta: quíque nos quotidie ad peccandum ſolicitat, vt in æternæ mortis exitium nos ſecum pertrahat. Tota igitur mortis adminiſtratio penes eum eſt. Nobis tamen dicitur extinctus, quòd omnes ipſius conatus aduerſum filios Dei cadant inanes & irriti, imò verò etiam noſtro commodo cedant. Et notandum etiam quòd mortis imperium dicit per mortem abolitum, id eſt, hoſtem ſuis ipſius armis confectum.
¶*Diabolum,* τὸν διάβολον. De vno loquitur tanquam omnium principe, vt alibi ſæpe Scriptura: cui tacitè adiunguntur reliqui ipſius Angeli, vt Matth 25.41.

15 *Mortis,* θανάτου. Mortem intellige cum ira Dei coniunctam, qualem neceſſe eſt extra Chriſtum eſſe. cuius metus aut horroris potius perpetua ſeruitute nihil fingi poteſt miſerius.

16 *Angelos,* ἀγγέλοις. id eſt, angelicam naturam. Vbi ſunt igitur qui ſpirituale (id eſt, Angelicæ vel cæleſtis ſubſtantiæ) corpus Chriſto tribuunt? Nam ſpirituale quidem nunc eſſe fateor, ſed lõgè alio ſenſu, vt diximus 1.Corint: cap.15.ver.44. ¶ *Aſſumpſit,* ἐπιλαμβάνεται. Paulò antè κεκοινώνηκε dixit pro κοινωνεῖ, ita nunc contrà præſenti vtitur pro prẹterito, quæ permutationes temporum paſſim apud Hebræos occurrunt. ¶ *Semen Abrahæ,* σπέρματος Ἀβραάμ. id eſt, verãm hominis naturam, & quidem ex Abrahami familia, nequis ex eo colligat ſeruãdos eſſe omnes homines, quoniam naturam omnibus hominibus communem aſſumpſit. Itaque hæc naturæ ſocietas ad ſolam Abrahæ ſobolem reſtringitur: id eſt, ad electorum cætum qui Eccleſiæ nomine cenſentur. Ideo etiam diſertè Chriſtus dicitur Filius Abrahami: vt expoſuimus Mat. 1.1. Eſt autem inſignis hic locus ad probandam veræ humanæ naturæ cum diuina coniunctionem, ad vnum conſtituendum Chriſtum: ideoque à veteribus præſertim Græcis diligenter annotatur. Quo magis eſt execranda Caſtellionis audacia qui ἐπιλαμβάνεται conuertit *Opitulatur,* non modò falſa ſed etiam inepta interpretatione, quum ἐπιλαμβάνεσθαι nunquam hoc declaret apud Græcos. Sed eum nimirum id offendit quòd ἐπελάβετο non ſcripſerit Apoſtolus. Quaſi verò in narrationibus rerum geſtarum non ſoleat frequentiſſimè vſurpari hæc enallage, cum aliqua etiam venuſtate, vt res non acta perſcribi, ſed adhuc geri videatur. Denique in ſententia tam manifeſta, tantíne momenti hoc erat vt nouam & inauditam & ad ſcopũ Apoſtoli nihil pertinentem verbi ἐπιλαμβάνεσθαι ſignificationem comminiſceretur?

17 *Per omnia,* κατὰ πάντα. Per omnia, id eſt, nõ ſolùm quod ad naturam ſed etiam quod ad omnes qualitates attinet, ſed à peccato tamen immunes. ¶ *Miſericors,* ἐλεήμων. Id eſt, qui noſtrarum ærumnarum vero ſenſu tangeretur, vt Luc.19.41, vbi etiam ſuper perituris lacrymatur. Iam autem ad Chriſti Sacerdotium tranſit, docétque oportuiſſe hominem fieri vt pontifex etiam eſſet idoneus.
¶ *Fidelis,* πιστός. Id eſt ſincerè & integrè munus ſuum peragens, vel cui meritò fideremus.

18 *Quum tentatus eſt,* πειρασθείς. Id eſt, quum exploraretur, vel etiam quum tentaretur. i. ad malum ſolicitaretur à diabolo, & omnibus ipſius inſtrumentis: quibus tamen

fortiſſimè & conſtantiſſimè, ſed non ſine acerbiſſimis & inexplicabilibus doloribus, reſtitit. Nam quod ad intrinſecas tentationes attinet à carnis vitioſitate exorientes, nullæ in eo eſſe potuerunt qui ex Spiritu ſancto conceptus eſt. Caſtellio conuertit *Periclitando*, quàm rectè, ipſe viderit. Eraſmus, *Ex hoc quòd ipſi contigit tentari.* nam coniungit hæc duo πέπονθεν & πειρασθεὶς, vt participium poſitum ſit loco infinitiui. Sed quis ita loquitur, ἔπαθεν πειρασθῆναι, vel πειρασθεὶς, pro συνέβη αὐτῷ πειρασθῆναι. ¶ *Poteſt*, δύναται. Vide infrà, 5.2.

Κεφάλαιον γ.

1 Ὅθεν, ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν·

Num.12. 7.

2 Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.

3 Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν.

4 Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος· ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός.

5 Καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων·

6 Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐάνπερ τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν.

CAP. III.

1 VNde, fratres ſancti, vocationis cæleſtis participes, conſiderate ¨Apoſtolum & Pontificem ¨profeſſionis noſtrę Chriſtum Ieſum:

2 ‖Fidelem ¨ei qui ipſum cõſtituit: ¨vt & Moſes *fidelis fuit* in tota domo ipſius.

3 ¨*Tanto* nãque ampliore gloria præ Moſe hîc dignus eſt habitus, quanto maiorem habet honorem is qui conſtruxit domum ¨quàm domus ipſa.

4 Omnis enim domus cõſtruitur ab aliquo: qui verò condidit ¨hæc omnia, *eſt* Deus.

5 ¨Et Moſes quidem fidus *fuit* in tota domo ipſius, ¨vt famulus, ad teſtificanda quæ poſt erant dicenda:

6 ¨At Chriſtus vt filius domui ſuæ præeſt: ¨cuius domus ſumus nos, ¨ſi modo fiduciam & ſpem illam de qua gloriamur, ad finẽ vſque firmam ¨retinuerimus.

CAP. III.

1 *VNde, fratres ſancti, vocationis cæleſtis participes, conſiderate Apoſtolum & Pontificem confeßionis noſtræ Ieſum.*

2 *Qui fidelis eſt ei qui fecit illum: ſicut & Moyſes in omni domo eius.*

3 *Amplioris enim gloriæ iſte præ Moyſe dignus eſt habitus, quanto ampliorem honorem habet domus qui fabricauit illam.*

4 *Omnis nanque domus fabricatur ab aliquo: qui autẽ omnia creauit, Deus eſt.*

5 *Et Moyſes quidem fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in teſtimonium eorum quæ dicenda erant:*

6 *Chriſtus verò tanquam filius in domo ſua: quæ domus ſumus nos, ſi fiduciã & gloriam ſpei vſque ad finem firmam retineamus.*

IN CAPVT III.

1 *Vnde*, ὅθεν. Orditur collationem prophetici muneris, ſiue Apoſtolatus Chriſti, cum Moſis miniſterio, ſed coniunctim cum regno, (nam & Moſes & Ioſue ſic fuerunt prophetæ vt etiam regia poteſtate ſint functi) apertè iam hunc nominans, poſtquam illius præſtantiam luculentiſſimè probauit. ¶ *Apoſtolum*, ἀπόστολον. id eſt, legatum & nuntium, ſicut διάκονος περιτομῆς dicitur, i. miniſter circunciſionis, Rom. 15.8. Obiter autem, vbi ipſum oſtendit omni poteſtate eminentiorem, nunc attingit Propheticum munus, qua ratione cum Moſe confertur, ſicut ſacerdotij reſpectu cum Aarone: præterea etiam de Ioſue aliquid propter regnum attingens, vt omnibus modis ſit nobis Chriſtus factus omnia. Iſtorum autem omnium fundamenta ſubſtrauit, explicata vtraque Chriſti natura coniunctim: & nũc alteram diſtributionem nectit. Vult enim à nobis iſtam Chriſti præſtantiam conſiderari, tum vt Prophetæ ſua auctoritate docentis, vt qui Dominus ſit: tum vt Pontificis maximi & vnici. Primùm igitur de Apoſtolatu dicet vſque ad capitis 4 verſiculum 14. inde ad Pontificatum tranſibit. ¶ *Profeßionis*, τῆς ὁμολογίας. Id eſt, eius doctrinę quam profitemur, Euangelicæ nimirum.

2 *Ei qui ipſum conſtituit*, τῷ ποιήσαντι αὐτόν. Sic accipitur verbum עשה [*haſah*] de Moſe & Aarone, 1. Sam. 12. 6, pro καταστῆσαι. hîc autem repeti etiam poteſt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen Apoſtoli & Pontificis. ¶ *Vt & Moſes*, ὡς καὶ Μωσῆς. Vide vt exæquet quos poſtea longè impares eſſe oſtendet. Quî enim ſint parisdignitatis ſeruus & Filius? Fidelis tamen eſt vterque. Sic igitur poſthabetur Moſes Chriſto vt nihil illi detrahatur, nihil iſti præter meritum adiiciatur, vtrique gradus ſuus cõſeruetur. Offenſio enim quorundam inde naſcitur quòd vtrunque habebant pro ſeruo. Quamobrem conſtituta iam Chriſti Dei & hominis præſtantia, intrepidè loquitur Apoſtolus.

3 [*Tanto*] *nanque ampliore*, πλείονος γὰρ, &c. Eraſmus Voculam illam rectè addidit, vt magis perſpicuus eſſet hic locus. Cauſalis autem particula non cohæret cum proximis, ſed cum præcipuo totius periodi verbo κατανοήσατε, *conſiderate*: acſi diceret Apoſtolus, *Meritò magni facitis Moſen:* (fuit enim fidelis in domo Domini) ſed excellentia Chriſti, qui & ipſe fidelis fuit tum Apoſtolus tum Pontifex, longe etiam dignior eſt quam conſideretis. Eſt enim ipſius tanto amplior gloria, &c. ¶ *Quàm domus ipſa*, τοῦ οἴκου. i. Quanto præſtantior eſt architectus ipſa domo quam eſt architectatus, tanto Chriſtus prȩſtat Moſi. vt etiã explicat apertè Syrus interpres. Quomodo verò conſtabit illa ſimilitudo? nempe quia Moſes ipſe pars eſt domus à Chriſto extructæ: nedum vt illam ſit molitus. Vſitatum enim eſt Eccleſiam domui comparare, cuius & viui lapides & vaſa dicuntur tum paſtores tum greges, vt 1. Tim. 3. 15, & 2. Tim. 2. 10, & 1. Pet. 2. 5. Hæc igitur prior erit collatio Chriſti cum Moſe. Vet. interpr. cõuertit *Honorem domus*, id eſt, qui ex domo redit ad architectum multo amplior quàm ad ipſius miniſtros, qui per ſe nihil præſtiterunt, ſed fuerunt dũtaxat architecti organa. acſi Gallicè dicas, *D'autant que le plus grand honneur de la maiſon reuient à celui qui l'a faicte.* quæ ſententia non malè conuenit, ſed Græcis non ſatis conuenit.

4 *Hæc omnia*, τὰ πάντα. Non erat omittendus articulus: nam generalis alioqui ſententia accommodãda eſt ad ædificium de quo agitur. Apparet autem omnino, ex connexione argumenti, Chriſtum Dei nomine ſignificari. Eſt enim in his verbis aſſumptio argumenti, cuius præceſſit propoſitio, & huius aſſumptionis ac etiam concluſionis * Chriſtus eſt ſubiectum. Ita enim eſt huius Eccleſiæ fundamentum vt ſimul præſideat: ita frater, vt ſit Dominus: ita formatus à Domino, vt ſit Deus propria virtute omnia efficiens, ſicut egregiè ſcripſit doctiſſimus interpr. ac proinde ſic conſtruenda eſt hæc oratio, non vt dicatur Deus omnia hæc condidiſſe, ſed is eſſe Deus qui hæc omnia, i. totam hãc domum, eſt architectatus, quanuis illud ex iſto cõſequatur. Quod ſi architectus homo cenſetur ei domo præſtare cuius fuit architectus, quanto magis architectus Deus tota hac domo & omnibus quantũuis fidelibus eius œconomis excellentior eſt habendus?

5 *Et Moſes*, καὶ Μωσῆς. Altera collatio, in conditæ domus adminiſtratione. Nam hîc quoque præfuit Filius vt Dominus, Moſes vt miniſter. Filius ergo id proprium habet quòd ſolus propriè dici poteſt architectus, vtpote Deus qui omnia effecerit. Vſus eſt autẽ ad tempus Moſis opera, ſed nulla coactus neceſſitate, tantùm vt ſeruo, qui ſignificaret quod habebat in mandatis, & Domino loquuturo audientiam faceret. ¶ *Vt famulus*, ὡς θεράπων. Honeſtius vocabulũ eſt θεράπων quàm δοῦλος, vt apparet ex verbo θεραπεύειν, quod de ingenuis dicitur, prõpta quadam volũtate operam ſuam cuipiã accõmodantibus.

6 *At Chriſtus vt filius domui ſuæ præeſt*, Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς

ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Vulgata, *Chriſtus verò tanquam filius in domo ſua*. Eraſmus, *At Chriſtus tanquam filius adminiſtrauit domum ipſius*. Neuter cognouit diſcrimen quod obſeruandũ erat inter ἐν & ἐπὶ hoc in loco. Dicitur enim fuiſſe Moſes fidelis in domo, Chriſtus verò ſupra domum, vt is videlicet qui domui præeſt tanquam dominus. Eraſmus verò (cuius veſtigia Caſtellio ſequutus eſt, ſed errore duplicato) pręterea in eo aberrauit ab Apoſtoli ſcopo, quòd vertit, αὐτοῦ. *ipſius*, quum emendati codices legant αὑτοῦ, & quomodocunque legas, commodius ſit omnino vt dicatur Filius domui ſuæ non alienæ præfuiſſe, etiamſi perſonam filij vt mediatoris à perſona Patris diſtinguas. ¶ *Cuius domus*, οὗ οἶκος. Cuius videlicet Chriſti domus nos ſumus. Sed rectius fortaſſe legeris ὃς οἶκος ἐσμὲν ἡμεῖς, *quæ domus ſumus nos*. quod in vno ex vetuſtis codicibus ſcriptum inueni, & ſequutus eſt Vetus interpres. ¶ *Si modo fiduciam*, ἐάνπερ τὴν παῤῥησίαν. Fiduciam vocat fidei effectum illud præſtantiſſimum quo fit vt clamemus Abba Pater: cui ſubiungitur ſpes illa de qua gloriamur, quia nondum apparuit quod ſumus, & tamen ſpes illa fallere nos non poteſt, ac proinde vt de re præſenti gloriamur in Domino, vt Rom. 5. 2. ¶ *Firmam*, βεβαίαν. Sic vbique legimus: * quum tamen βέβαιον ſcribendum fuerit. Neque Syrus iſtud hîc habet, quod fortaſſis etiam ex verſ. 14. irrepſit.

Διὸ καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε,	7	Quapropter ſicut dicit Spiritus ille ſanctus, ‖Hodie ∵ſi vocem eius audieritis,	7	*Quapropter ſicut dicit Spiritus ſanctus, Hodie ſi vocem eius audieritis,*	Pſal. 95. 8 infrà, 4. 7
Μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ·	8	Ne obdurate corda veſtra, ſicut ∵in exacerbatione, in die tentationis illius in deſerto:	8	*Nolite obdurare corda veſtra, ſicut in exacerbatione, ſecundum diem tentationis in deſerto:*	
Οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη.	9	Vbi tentauerunt me patres veſtri, probauerunt me, & viderunt opera mea ∵quadraginta annis.	9	*Vbi tentauerũt me patres veſtri: probauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis.*	
Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον, Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου.	10	Quapropter infenſus fui nationi iſti: & dixi, Semper ∵errant corde, neque cognouerunt vias meas.	10	*Propter quod infenſus fui generationi huic, & dixi, Semper errant corde: ipſi autem non cognouerũt vias meas.*	
Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.	11	∵Itaque iuraui in ira mea, ∵Si introibunt in requiem meam.	11	*Quibus iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.*	
Βλέπετε, ἀδελφοὶ, μήποτε ἔσται ἔν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας, ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος·	12	Videte, fratres, nequando ſit in vllo veſtrûm cor malum non credens, deficiendo à Deo viuo:	12	*Videte fratres, ne fortè ſit in aliquo veſtrum cor malum incredulitatis, diſcedendo à Domino:*	
Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται· ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας.	13	Sed exhortamini alij alios quotidie, ∵quoad appellatur dies hodiernus: nequis ex vobis induretur ſeductione peccati.	13	*Sed adhortamini voſmetipſos per ſingulos dies, donec Hodie cognominatur: vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.*	
Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν·	14	Chriſti enim participes facti ſumus, ſi modò ∵principiũ illud quo ſuſtentamur firmum retinuerimus ad finem vſque:	14	*Participes enim Chriſti effecti ſumus, ſi tamen initium ſubſtantiæ eius vſque ad finem firmum retineamus,*	

7 *Si audieritis*, ἐὰν ἀκούσητε. Ergo Deus erat poſt Moſen ipſúmque adeo Dauidem adhuc loquuturus.

8 *In exacerbatione*, ἐν τῷ παραπικρασμῷ. Hebr. בּמריבה [*bimribah.*] i. in *die* contentionis. Nam repetendum eſt יום [*iom*] ex ſequente membro. Loquitur autem Propheta de illa celebri hiſtoria quæ perſcripta eſt Exod. 17. 7, à qua etiam locus ipſe, in quo hæc geſta ſunt, dictus eſt Maſſa, id eſt, tentatio, & Meribah, id eſt, iurgium ſeu contẽtio, quòd Iſraelitæ illic, cum Moſe iurgãdo, Deum ad iram prouocarint. Quorſum hęc autem Apoſtolus? vt patrum auctoritatem deſinãt obtendere. Deinde vt, ſi impunè contemni non potuit famulus Moſes, conſiderent multo maiores pœnas daturos qui Filium contempſerint, ad quem Moſes ipſe inuitat. Poſtremò ſingulari quodam aut potius diuino prorſus iudicio hunc locum delegit Apoſtolus, mentione finis iniecta. Finis enim externus quo populum deducebat Moſes, & introduxit Ioſue, fuit requies terræ Chanaan: finis quo nos deducit Deus per Chriſtum, eſt æterna ipſius requies, quã terra Chanaan & Sabbathi quies adumbrauit: quod poſtea explicatur. Pulchrè ergo cohærent omnia: & obſeruandum eſt Apoſtolum ſingulari artificio exhortationem iſtam cõcipere in Dauidis ipſius, vel potius Spiritus ſancti perſona.

9 *Quadraginta annis*, τεσσαράκοντα ἔτη. Quia ſequitur particula διὸ, Græci codices & Syrus etiam interpres iſta adiunxerunt præcedentibus, quum tamen in Hebræis iſta connectantur ſequentibus, nec vlla cauſalis particula interiiciatur. Sed & vnum codicẽ vet. inueni cum Hebraica veritate prorſus conſentientem: quomodo etiam legitur in recepta Græci pſalterij editione. Deinde idipſum ita repetitur infrà, ver. 17. Nolui tamen quicquam mutare in re tantilli momenti, quum eadem maneat ſententia, vtrouis modo legas.

10 *Errant corde*, πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. Id eſt, vecordes ſunt & inſani.

11 *Itaque*, &c. id eſt, ὥστε. Hebr. אשר [*aſcher*,] id eſt, οἷς, *quibus*, vt etiam legit & interpretatus eſt Vetus interpres. Eraſmus, *Sicut*, non ſatis rectè. Idem autem declarat *In ira mea*, atque *Iratus ego*. ¶ *Si introibunt*, εἰ εἰσελεύσονται. Vide Mar. 8. 12.

13 *Quoad appellatur dies hodiernus*, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται. Id eſt, quandiu durat dies hodiernus. Docet enim Apoſtolus aduerbium Hodie non debere ad Dauidis ſeculum reſtringi, ſed totum illud tempus complecti quo nos Deus cõpellat, vt rectè ſcribit doctiſſimus interpres. Nec enim aſſentior Eraſmo qui totum vitæ tempus putat hoc nomine deſignari. Nam multos adhuc viuentes nox opprimit, qui fruſtra Deum requirunt, quia ſine fide clamant, quæ non eſt omnium: aut ne requirere quidem ſuſtinent vt eum quem ſunt aſpernati. Ergo quandiu nos Deus vocat, tandiu durat dies ille, non amplius: quum nõ ſit volentis, nec currentis, ſed miſerentis Dei. Statim ergo pareamus. Quis enim nouit quando deſiturus ſit Dominus nobis loqui?

14 *Principium illud quo ſuſtentamur*, τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως. Vel principium illud fiduciæ, ſiue inchoatum in nobis illud quo fulcimur. Opponitur enim principium fini, ſed ita vt vtrunque oporteat conſentire: & ita etiam accipi nomen τῆς ὑποστάσεως diximus 2. Corinth. 9. 4, & 11. 17. In quibuſdam autem codicibus legimus τὴν ἀπαρχὴν, id eſt, *primitias*. Vulgata, *Initium ſubſtantiæ eius*. id eſt, αὐτοῦ ipſius * videlicet Chriſti. quod pronomen in nullo Græco codice reperi. Suſpicor autem ex Syro interprete ſcriptum fuiſſe non αὐτοῦ, *eius*, ſed ταύτης, *huius*. Sic enim hunc locum interpretatur, acſi ſcripſerit Apoſtolus, à principio ad finem vſque conſtanter eſſe illud quo fulcimur retinẽdum, id eſt,

ἐὰν ἀπ᾽ ἀρχῆς, τὴν ὑπόστασιν ταύτην βεβαίαν κατάσχωμεν: Sed for- * tasse rectius τὴν ἀρχὴν acceperimus pro eo quod primarium est, & à quo nisi cæperis frustra quidpiam aggrediaris, quod est Hebræis ראשית [reschith] Hypostasis auté declarat fulcimentum, id est, vim & vsum illius principij quod Hebræi vocant משען [Mischehan] Syrus autem vertit מן רישיהא [men rischitha] quanuis τῆς ἀρχῆς vocem aliter acceperit & ab ista separarit. Hanc autem sententiá si sequamur ἡ ἀρχὴ τῆς ὑποστάσεως declarabit id quod pro fulcro cętera sustinẽte statuitur, metaphora ab ędificiis sumpta: sicut apud Platonem in epistolis ἀρχὰς βάλλεσθαι significat *fundamẽta iacere*: quod hoc loco pulchrè declarat Chrysostomus. Sed quodnam est illud fulcimentum? Nempe sana illa doctrina de Christo, eáque fide apprehensa. siue Fides ipsa, vt exponit Chrysostomus. In fide verò dicimur * quidem stare, sed vt organo quod ipso Christo nititur. Castellio ea libertate vsus qua in plerisque aliis, totum hunc locum ita conuertit, *Etenim Christi consortes facti sumus, si modò hoc argumentum ab initio ab finem vsque firmum tenemus, in quo dicitur,* &c. Hoccine verò est fidum contextus in- * terpretem agere.

Ἐν τῷ λέγεσθαι, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ.	15	*Interim* dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra, vt in exacerbatione.	15	*Dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione.*
Τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ᾽ οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως.	16	Nam quidam quum audissent, exacerbarunt *Dominum*: non omnes tamen ij qui exierant ex AEgypto per Mosen.	16	*Quidam enim audientes, exacerbauerunt, sed non vniuersi qui profecti sunt ex Ægypto per Mosen.*
Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ;	17	Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nónne iis qui peccauerant, quorum corpora conciderunt in deserto?	17	*Quibus autem infensus est quadraginta annis? nónne illis qui peccauerũt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto?*
Τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι;	18	Quibus autem iurauit non ingressuros in requiem suam, nisi iis qui non obedierant?	18	*Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt?*
Καὶ βλέπομεν ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι᾽ ἀπιστίαν.	19	Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.	19	*Et videmus quia non potuerunt introire propter incredulitatem.*
Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.
Φοβηθῶμεν οὖν μή ποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι.	1	Metuamus igitur nequando derelicta promissione introeundi in requiem eius, videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.	1	*Timeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introeundi in requiẽ eius, existimetur aliquis ex vobis deesse.*
Καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι· ἀλλ᾽ οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν.	2	Etenim nobis euangelizatum est, sicut & illis: at non profuit illis auditus sermo, vt qui fide contemperatus non fuerit apud illos qui audierant.	2	*Etenim & nobis nunciatum est, quemadmodum & illis: sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex illis quæ audierunt.*

---

15 [*Interim*] *dum dicitur*, ἐν τῷ λέγεσθαι. Id est, quandiu hęc vox personat. Hæc enim est (opinor) germana & minime detorta huius loci explicatio: quam etiam amplexus Vetus interpres conuertit, *Dum dicitur*. Ego verò addidi aduerbium *Interim*, vt melius exprimerem præpositionem ἐν, quæ pro *Inter* accipitur hoc in loco, ἐν τούτῳ, ἐν ᾧ, ἐν τῷ μεταξὺ, & similibus. Eras. *In hoc quod dicitur*: quæ interpretatio non potest Græcis vllo modo accommodari. Cæterùm nobilis est hæc sententia, ex qua intelligimus verba illa Prophetarum non ad vnum illud tempus pertinuisse, sed Deum etiamnum hodie nos ad se Prophetarum scriptis propositis inuitare.

17 *Corpora*, τὰ κῶλα. Sic tribus locis conuerterũt Græci interpretes Hebraicũ vocabulum פגרים id est, *cadauera*, Num. 14. ver. 29, 32 & 33. Syrus *ossa* interpretatur. Græca vox *Membra* siue *Artus* declarat, ex quibus ipsum corpus extructum est.

IN CAPVT IIII.

1 *Introeundi*, εἰσελθεῖν. Subauditur articulus τοῦ, vt in illo Æschinis loco κατὰ Κτησ. Μὴ κύριον γενέσθαι Στρατοκλέα τὸν ἡμέτερον στρατηγὸν βουλεύσασθαι περὶ τῆς τῶν στρατιωτῶν σωτηρίας.

¶ *Videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus*, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. id est, tardando exclusus. Vide Rom. 3. 23. Respicit autem superiorem historiam. nam existimarunt Israelitæ se fuisse à Domino delusos, quum ipsi reuera contempsissent oblatam possessionem terræ Chanaan. Sic solet hominum improbitas, quum suæ perfidiæ dat pœnas, culpam in Deum regerere. Græca scholia additum esse censent ab Apostolo verbum δοκῇ, id est, *videatur*, vt asperius dictum leniret. Vulgata, *deesse*, quod nemo intelligat.

2 *Nobis euangelizatum est*, ἐσμὲν εὐηγγελισμένοι. Vulgata & Erasmus, *Nobis annuntiatum est*. Atqui non de omni nũtiatione dicitur τὸ εὐαγγελίζεσθαι. Itaque libenter Euangelizandi verbum retinui, vt sciamus Dominum in illo Dauidis loco vocem suam appellare, illud ipsum Euangelium quod postea nobis re ipsa exhibuit in Filio. Christus enim fuit heri & hodie, nec alius vnquam fuit μεσίτης. Sed potius, dices, scribendum fuit Illis vt nobis euangelizatũ fuisse. Nam de illis demum controuersia moueri poterat. Respondeo non comparari duas Euangelizationes, ac multo minus conferri duo Euangelia (quum vnicum sit:) neque duas Euangelij dispensationes secundum plus & minus differentes, qua ratione duo testamenta constituũtur. Nam si ita esset, videretur nostram conditionem Apostolus facere deteriorem, inquiens sic esse nobis vt illis quorum Dauid meminit, euangelizatum: quum nostra tamen conditio multo sit potior, vt scribitur infrà 8.6. Itaque nihil aliud significatur his verbis quàm idem Euangelium nobis annuntiatum fuisse atque illis olim: vnde sequatur fore vt eandem pœnam subeant, exclusionem videlicet à Dei requie, eiusdem vocis contemptores. Quod * ad constructionem autem huius verbi attinet, sic dicuntur passiuè aliqui Euangelizari, sicut actiuè dicuntur Apostoli εὐαγγελίσασθαι τὰς κώμας τῶν Σαμαρειτῶν, Actor. 8, 25. quanuis alioqui vsitatius cum tertio casu personæ hoc verbum construatur vt Ro. 1, 15. ¶ *Vt qui fide contemperatus non fuerit apud illos qui audierant*, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. Prædicationem Euangelicam veluti vino comparat, quod vt haustum (id est, auditum & perceptum)

ptum) nobis proſit, oporteat fide quaſi temperari. vt etiã intellexit hunc locum Syrus interpres. Eſt igitur elegans tranſlatio, qua ſignificatur Hebręis rebellibus cauſam non eſſe cur glorientur quòd peculiariter eos ſit alloquutus Dominus & per Prophetas & per Filium, quum multi etiam audierint Moſen in deſerto, quibus id non modo non profuit, ſed etiam mortiferæ potionis inſtar fuit, ipſorum quidem vitio qui propinatam non temperarunt fide, quæ requiritur vt hic potus nobis ſit ſalutaris. Vulgata, *Non admiſtus fidei ex iis quæ audierunt*. Putauit enim Vetus interpres τοῖς ἀκούσασι positum pro τοῖς ἀκουσθεῖσι. Caſtellio verò multo etiam durius conuertit τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν, pro τῇ πίστει τῶν ἀκουσάντων, *Cum eorum fide qui audierant*. Eraſmus, *Quòd non eſſet cum fide coniunctus ijs qui audierant*: ne ſic quidem expreſſa Apoſtoli ſententia, vt mihi videtur. Græcus ſcholiaſtes legit συγκεκερασμένους, aſſentiẽte Photio & Theophylacto, quos etiam Complutenſis editio ſequitur, & quinque ex vetuſtis noſtris codicibus. Eſt autem hæc ſententia, Auditum ſermonem nihil illos iuuiſſe qui ſeſe non coniunxerunt per fidem iis qui audierant, id eſt, Ioſue & Caleb fidelibus qui Deo auſcultarunt. Sed ne hoc quidem mihi placet, vel ob eam cauſam quòd manifeſtè diſtinguat τοὺς ἀκούσαντας & τοὺς πιστεύσαντας, id eſt, *eos qui tantùm audierunt ab iis qui auditu crediderunt*.

Εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων.	3	¨Introimus enim in requiem nos qui credidimus, ¨ſicut dixit, ‖Itaque iuraui in ira mea, ſi ingreſſuri ſint in requiem meam: ¨licet operibus à iactis fundamentis mundi profectis.	3	*Ingrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodum dixit, Sicut iuraui in ira mea, ſi introibunt in requiem meã: & quidem operibus ab inſtitutione mundi factis.*	Pſal.95.11
Εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτω, Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ.	4	Ita enim dixit quodam in loco de ſeptimo die, ‖Et requieuit Deus die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis.	4	*Dixit enim quodam loco de die ſeptima ſic, Et requieuit Deus die ſeptima ab omnibus operibus ſuis.*	Gen.22 deut.5.14
Καὶ ἐν τούτῳ πάλιν, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.	5	Et hic rurſum, Si introibunt in requiem meam:	5	*Et in iſto rurſum, Si introibunt in requiem meã.*	
Ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεταί τινας εἰσελθεῖν εἰς αὐτὴν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι᾽ ἀπείθειαν·	6	¨Quia igitur reliquum eſt vt aliqui introeant in eam, & quibus prius euangelizatum fuit, non introierunt propter contumaciam.	6	*Quoniam ergo ſupereſt introire quoſdam in illã, & ij quibus prioribus annuntiatum eſt, non introierunt propter incredulitatem:*	
Πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον, (καθὼς εἴρηται) Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν.	7	¨Rurſum quendam præfinit diem, Hodie, apud Dauidem dicens tãto poſt tempore, (prout dictum eſt) ‖Hodie ſi vocem eius audieritis, ne obdurate corda veſtra.	7	*Iterum terminat diem quendam, Hodie, in Dauid dicendo poſt tantum temporis, ſicut ſuprà dictum eſt, Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra.*	Suprà,3.17
Εἰ γὰρ αὐτοῖς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας.	8	¨Nam ſi Ieſus eos in requie collocaſſet, nequaquam de alio poſthac die loquutus fuiſſet.	8	*Nam ſi eis Ieſus requiẽ præſtitiſſet, nunquam de alia loqueretur poſthac die.*	

3 *Introimus*, εἰσερχόμεθα. Vulgata, *Ingrediemur*, non expreſſa Apoſtoli ſententia, vt qui ſignificet nos iam nunc per fidem ingredi in illam requiem, vt apparet ex verſu 10. ¶ *Sicut*, &c. καθὼς, &c. An verò ex hoc teſtimonio efficitur nos per fidem ingredi in Dei requiem? Minimè id quidem per ſe: ſed ita eſt, ſi omnia connectas tùm præcedentia, tum ſequentia. Nam ſi infidelitas arcet ab aditu, fides certè introducit. ¶ *Licet*, καίτοι. Vulgata, *Et quidem*, quam verſionem tolerari quidem poſſe fateor, ſed tamen non amplector. Eſt autem locus hic perobſcurus, quem ego ſic exponendum puto. Probarat Apoſtolus infidelitatem illud eſſe quod à Dei requie arceret: fidem contrà, quaſi oſtium per quod ingrederemur. Ad hæc verò poterant Hebrę orum aliqui obiicere, iſta nihil ad regnum cæleſte pertinere, quum illic Requietis appellatione terra Chanaan intelligatur, in qua eſſent ipſi: ac proinde ſe illa exhortatione minimè indigere, vt qui Dei requiem iſtam infidelibus negatam poſſiderent. Oportuit igitur eos ab iſta contemplatione terræ Chanaan auocatos, ad alterius requietis cognitionem traducere, eius videlicet cuius illa typus erat. Quod vt faciat, aggreditur explicare quid ſit in requiem Dei ingredi: ac fatetur quidem duplicem requiem Dei commemorari in Scripturis, vnam ęternam, cuius ſtatim fit mentio poſt conditum mundum: alteram quæ in hoc Dauidis loco tribuatur terræ Chanaan: ſed ita vt Deus (exemplo eorum propoſito qui ab altera iſta typica ſunt excluſi per infidelitatem) nos ad priorem illam verã & ſuam vocet. Quod ita eſſe probat Apoſtolus duobus argumentis: vno, quòd Deus addat aduerbium Hodie, non conuenit rei iampridem præteritæ: altero, quòd eos alloquatur qui in terram Chanaan iampridem erant ingreſſi: ex quibus coniunctis neceſſariò efficitur quod modò dixi, nos ad aliam requiem propoſito illo exemplo inuitari. Sed quænam illa eſt? nempe quum duæ tantùm commemorentur, & de poſteriore non agi dixerimus niſi quatenus illius mentio adhortationis cauſa inducitur, relinquitur, Dauidem de priore verba facere, quemadmodum Apoſtolus proponit ver. 4, & explicat verſiculis 9 & 10. Deinde concluſionem nectit. Ergo (vt ad contextum redeam) coniunctio καίτοι omnino conuertenda eſt per *quanuis*: vt ſit ſenſus, Quanuis requietis Dei nomine alicubi ſignificetur ceſſatio à condendo mundo, Deum tamen de terra Chanaan loquẽtem, requietis nomen illi tribuiſſe in illo ſuo iureiurando. Non argumentatur autẽ Apoſtolus, ſed proponit de quo dicturus eſt. quod & mox explicat, docens duarum requietum fieri mentionem, vt poſtea Pſalmi contextum ad vtranque accommodet, illa videlicet verba, Si ingreſſuri ſint in requiem meam, ad terram Chanaan: adhortationem autem totam, ad priorem illam & veram Dei quietem, cuius illa typus erat. Sed nulla hîc fit (dices) terrę Chanaan mentio. Reſpondeo, non neceſſe fuiſſe hoc exprimi, quod manifeſtè liquet ex hiſtoria illa quadraginta annnorum, quam vnam in hoc Pſalmo Deus commemorat. deinde etiam hoc diſertè explicari ver. 8.

6 *Quia igitur*, ἐπεὶ οὖν. Nunc illam Dei adhortationem applicat ad priorem requiem. Itaque οὖν non declarat cõcluſionem ex prioribus naſcentem, ſed ingreſſum argumentationis: niſi malimus eum à concluſione exordiri, quam poſtea confirmet.

7 *Rurſum*, πάλιν. Prius argumentum ab aduerbio præſentis temporis, quod declarat alios inuitari. ἐν Δαβὶδ autẽ poſſimus interpretari *In Dauide*, id eſt, *apud Dauidem*, in libro videlicet Dauidis, vel *per Dauidem*, vt Rom. 9, 25.

8 *Nam ſi Ieſus*, εἰ γὰρ Ἰησοῦς. Ioſue intelligit qui à Græcis dictus eſt Ieſus, vt planè ſint ridiculi qui Ieſu nomen, quum Chriſto tribuitur, volunt ad nomen Iehoua detorquere. Quis enim nõ videt, ſicut terra Chanaã veræ quietis fuit typus, ita etiam Ioſue ſub eodem nomine propon

pro veri noſtri liberatoris typo? Sed fuiſſe videtur aliquid adiungendum, vt eſſet neceſſaria concluſio. Quid enim? ánnon poteſt nos Deus hodie ad eam ipſam quietem inuitare quam alij multis antè ſeculis ſint aſpernati? Sanè ita eſt. ſed quum ij non de quibus conqueritur, ſed quos ad ſe inuitat Dominus apud Dauidem, eam quietem iampridem adepti ſint, quam alij neglexerāt, nempe terræ Chanaan poſſeſſionem, relinquitur aliam eſſe præparatam quietem, ad quam propoſito aliorum exemplo inuitentur: quæ concluſio nectitur verſiculo 9.

Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ.	9	Itaque reliquus eſt ¨ aliquis ſabbatiſmus populo Dei.	9	*Itaque relinquitur ſabbatiſmus populo Dei.*
Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός.	10	¨ Nam qui ingreſſus eſt in requiem ipſius, requieuit & ipſe ab operibus ſuis, quemadmodum à ſuis Deus.	10	*Qui enim ingreſſus eſt in requiem eius, etiam ipſe requieuit ab operibus ſuis, ſicut à ſuis Deus.*
Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν· ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.	11	¨ Studeamus igitur ingredi in illam requiem, ¨ nequis in idem incidat contumacię exemplum.	11	*Feſtinemus ergo ingredi illam requiē: vt ne in idipſum quis incidat incredulitatis exemplum.*
Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας.	12	¨ Viuus enim *eſt* ¨ ſermo Dei & efficax, & penetrātior quouis gladio ¨ ancipiti: ¨ & pertingit vſque ad diuiſionem animæ ſimul ac ſpiritus, compagúmque & medullarum: ¨ & diiudicat cogitationes & conceptiones cordis.	12	*Viuus eſt enim ſermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vſque ad diuiſionem animæ ac ſpiritus, compagū quoque ac medullarum, & diſcretor cogitationū, & intentionum cordis:*
Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ· πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος.	13	Nec eſt vlla res creata quæ non manifeſta ſit in conſpectu ¨ ipſius: imò omnia *ſunt* nuda & ¨ patentia oculis eius ¨ quîcum nobis eſt negotium.	13	*Et non eſt vlla creatura inuiſibilis in conſpectu eius: omnia autem nuda & aperta ſunt oculis eius, ad quem nobis ſermo.*
Ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας.	14	¨ Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Ieſum Filium Dei, ¨ teneamus *hanc* profeſſionem.	14	*Habentes ergo Pontificem magnum qui penetrauit cælos, Ieſum Filium Dei, teneamus confeſſionem.*
Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡ-	15	¨ Non enim habemus Pontificem qui non poſſit ¨ affici	15	*Non enim habemus Pōtificem qui non poſſit com-*

---

9 *Aliquis ſabbatiſmus,* σαββατισμός. Vtitur Hebræo vocabulo, quum antea dixiſſet κατάπαυσιν, eodem ſenſu, duabus de cauſis: primùm vt diſtinguat ipſa nomina, nam Pſa. 95, requies vocatur מנוחה [*menuchah,*] vbi autem agitur de die ſeptimo dicitur שבת [*ſchabbath,*] à verbo שבת [*ſchabath,*] vt in ipſo etiam nomine diſcrimen annotetur. deinde vt concludat collationem typicæ quietis terræ Chanaan, cum vera illa & æterna, ad quam nos Deus per verum Ioſuam deducit, atque adeo in qua iam alterum pedem habemus, ſi credidimus.

10 *Nam qui ingreſſus eſt,* ὁ γὰρ εἰσελθών. Similitudinem declarat beatæ illius quietis Dei & noſtræ, quam iā inchoauerunt qui Deo vocanti reſponderunt. Quemadmodum enim Deus perfecto mundo ſeſe veluti recepit in æternā illam ſuam beatitatem: ſic qui crediderunt, ceſſant ab operibus ſuis, iter ingreſſi ad illud beatiſſimum otium, id eſt, ad felicitatem illam ſempiternam, in qua poſt tot huius vitæ ærumnas collocabuntur.

11 *Studeamus,* σπουδάσωμεν. Concluſio ſuperioris tractationis totius de officio Chriſti Regio ac Prophetico. ¶ *Nequis,* ἵνα μή τις. Id eſt, nequis fiat ſimile exemplum infidelitatis. Nam ἐν pro εἰς ponitur, & ὑπόδειγμα pro παράδειγμα, vt diximus Matth. 3.7. Eraſmus, *Nequis eodem concidat incredulitatis exemplo.*

12 *Viuus enim* [*eſt,*] ζῶν γάρ. Viuum vocat ab eius effectis in iis quibus annuntiatur, & alludit ad Eſ. 49.2, & Pſa. 45.4 & 6. Cohæret autem cauſalis particula cum ſuperiore concluſione, quæ & fideles conſolatur, & contumaces coram Dei tribunali citat. ¶ *Sermo Dei,* ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Id eſt, doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euāgelio. ¶ *Ancipiti,* δίστομον. Vide Luc. 21.24. ¶ *Ac pertingit,* καὶ διϊκνούμενος. Id eſt, ad intima vſque animi penetralia deſcendit, nempe vt mortiferum vulnus infligat contumacibus: electos autem contrà, vetere homine cæſo, penitus viuificet Deo. Animam autem, facultatem in qua reſident affectus, Spiritum τὸ ἡγεμονικὸν vocat. quod aliquoties in Paulo annotauimus, & ſtatim explicatur. Per compages autem & medullas ſimiliter accipio penitiſſimas quaſque hominis partes. Syrus interpres prætérea legit καὶ ὀστέων, *& oſſium.* ¶ *Et diiudicat,* καὶ κριτικός. Quidam conuertit *Cenſorem,* non ineptè fortaſſis, ſi rem ipſam ſpectemus.

13 *Ipſius,* αὐτοῦ. Ipſius videlicet Dei, de cuius verbo diſſerit. Sunt autem hæc aduerſus hypocritas dicta, ne quicquid fidei nomine veſtierimus, putemus à Deo recipi pro fide. ¶ *Patentia,* τετραχηλισμένα. Τραχηλίζειν, Varinus, ex aliquo proculdubio vetuſtiore grammatico, tradit etiam ſignificare τὸ διχοτομεῖν, ἤγουν τὸ διὰ τῆς ῥάχεως σχίζειν, id eſt, *medium ſecare, ſiue per ſpinam dorſi findere.* quæ ſignificatio mihi viſa eſt conuenientior: vt omnia Domino etiam intima patēre ſignificetur, ſeruata etiam ſuperiore tranſlatione à gladio ſumpta. Vulgata, *Aperta.* Eraſmus, *Reſupinata.* Græcus ſcholiaſtes *quaſi excoriata* interpretatur, tranſlatione (inquit) à pedibus ſumpta, quibus ex collo ſuſpenſis detrahitur pellis: quæ omnes interpretationes ſunt violentæ. ¶ *Quîcum nobis eſt negotium,* πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Vel, de quo nobis eſt ſermo, vt πρὸς ὃν ponatur pro περὶ οὗ. vt ſuprà, 1.7. Sed illa explicatio multo eſt vberior, vt rectè obſeruauit doctiſſimus interpres. Vulgata & Eraſmus, *Ad quem nobis eſt ſermo.* Syrus autem interpres λόγον accipit ἀντὶ τῶν εὐθυνῶν, vt ſit ſenſus, reddendam eſſe Deo omnium noſtrarum cogitationum, & actorum ac factorum rationem.

14 *Habentes,* &c. ἔχοντες, &c. Nunc aggreditur comparationem pontificatus Chriſti, cum Aarone & omnibus Pontificibus Leuiticis. Itaque hinc oportuerat quartam ſectionem auſpicari. ¶ *Teneamus,* κρατῶμεν. Id eſt, retineamus, nec ſinamus nobis è manibus elabi: vt diximus Mar. 7.3.

15 *Non enim,* οὐ γάρ. Vides vt ad Sacerdotium applicet ſua illa principia, nempe hominem Deum, ſuperiore verſiculo, nunc verò Deum hominem, & quidem ſemper cōiunctim. ¶ *Affici ſenſu,* συμπαθῆσαι. Vulgata, *Compati.* Atqui in Chriſtum nunc glorioſum iſtæ perpeſſiones non cadunt: quod concedo. Sed hoc quidem certum eſt, hoc vocabulo ſummum illum conſenſum membrorum

& capi-

& capitis (id eſt, Eccleſiæ & Chriſti) ſignificari, de quo toties Paulus diſſerit. Deinde vt quum de Deo loquitur, ita etiam de Chriſto glorioſo diſſerẽs Scriptura, ad noſtrum captum ſe demittit. Glorioſum autem ad dextram Patris Chriſtum ſedere credimus: vbi dicitur noſtris malis affici, quòd ſibi factum ducat quicquid nobis fit iniuriæ: ideo clamans è cælis, Saul cur me perſequeris? Altiores ſpeculationes ſcrutari, nec vtile nec tutum exiſtimo.

μῶν, πεπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα καθ᾽ ὁμοιότητα, χωρὶς ἁμαρτίας.

16 Προσερχώμεθα οὖν μετὰ παῤῥησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

Κεφάλαιον ε.

1 Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

2 Μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν·

3 Καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

ſenſu infirmitatum noſtrarum, ſed ¨tentatũ in omnibus ¨ſimiliter, abſque *tamen* peccato.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, vt conſequamur miſericordiã, & gratiam inueniamus ad opportunum ¨auxilium.

CAP. V.

1 ¨Nam omnis Pontifex ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur in iis quæ apud Deum *agenda ſunt*: vt offerat ¨donaria & victimas pro peccatis.

2 ¨Qui quantum ſatis eſt poſſit miſerari ¨vicem ignorantium & aberrantium: quòd & ipſe ¨circundatus ſit infirmitate:

3 Et ¨propter hanc debeat, ſicut pro populo, ita & pro ſeipſo offerre *victimam* pro peccatis.

pati infirmitatib⁹ noſtris, tentatum autem per omnia pro ſimilitudine, abſque peccato.

16 *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, vt miſericordiam conſequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.*

CAP. V.

1 *Omnis nanque Pontifex ex hominibus aſſumptus, pro hominibus cõſtituitur in iis quæ ſunt ad Deum: vt offerat dona & ſacrificia pro peccatis.*

2 *Qui condolere poſſit iis qui ignorant & errant: quoniam & ipſe circundatus eſt infirmitate:*

3 *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro ſemetipſo offerre pro peccatis.*

¶*Tentatum*, πεπειρασμένον. Ita lego ex vetere codice, non πεπειραμένον. Neque enim nudam corporis & animæ ſubſtantiam aſſumpſit, ſed omnibus noſtris ærumnis, omnib⁹ denique peccatorum noſtrorum pœnis obnoxiam: ita tamen vt recta & integra in eo fuerint omnia, nec vnquam caro illa, i. vitioſitas in eo fuerit quæ Spiritui repugnat. * ¶*Similiter*, καθ᾽ ὁμοιότητα. Hebraice כדמותנו [*chidmuthenu*] pro ὁμοίως, ſiue (vt ante dixit, 2. 14) παραπλησίως, i. *prorſus ſimiliter*. Nam vt pleniſſimam ſimilitudinem ſignificent Hebræi, particulas eiuſdem ſignificationis congerunt, vt hîc in καθ᾽ ὁμοιότητα & in παραπλησίως factum eſt. Vulgata, *Pro ſimilitudine*. Eraſm. *Iuxta ſimilitudinem*, quæ interpretatio non modò eſt ambigua, ſed etiam periculoſa.

16 *Auxilium*, βοήθειαν. Syrus legit præterea ἐν καιρῷ θλίψεως, *in tempore afflictionis*.

IN CAPVT V.

1 *Nam omnis*, &c. πᾶς γὰρ, &c. Hinc quoque apparet ſcriptam fuiſſe hanc epiſtolam ſtante adhuc templo & vigente toto Leuitico cultu, quod homines illi ineptiſſimi * non conſiderant, quos non pudet ad pontificem Romanũ & papiſticos ſacrificos iſtud detorquere. Aggreditur autem nunc Apoſtolus præſtantiora omnia in Chriſto Pontifice oſtendere quàm in reliquis omnibus, vt Aaronis ſacerdotium iſti cedere, tandem aliquando iſti intelligerẽt. Itaque γὰρ non tam eſt cauſalis quàm inchoatiua, vt loquuntur grammatici. Sunt autem hæc capita collationis. Alij à Deo quidem vocantur, ſed per homines & ex hominibus: Chriſtus homo & ipſe, ſed vnà etiam Dei Filius, ipſa Patris voce eſt Pontifex declaratus. Illos oportet, vt infirmos & miſericordes, pro ſe & pro aliis offerre donaria & victimas: iſte inſigniter afflictus & inſigniter miſericors, non obtulit pro ſuis peccatis, ſed rogauit pro ſuo metu quod impetrauit. & conſecratus ſua obedientia omnes ſeruauit. Illis mortalibus quærendi ſunt ſucceſſores: iſte perpetuus eſt declaratus Pontifex, & quidem cum iureiurando: neque vt ſucceſſor Aaronis, ſed vt alterius ſacerdotij Pontifex, nempe ſecundum ordinem Melchiſedec, multo excellentiorem. Hæc ſunt inquam collationis capita: ſed quia contrario ordine propoſitioni reſpondet ſimilitudinis accommodatio, ſciendum eſt verſiculo quarto reſpondere verſiculos 5 & 6: verſiculo ſecundo & tertio, verſiculos 7 & 8: verſiculo demum primo, verſiculos 9 & 10. ¶*Donaria*, δῶρα. Hoc nomine intelligit omnes oblationes rerum vitæ expertium: θυσίας autem reliqua ſacrificia vocat, animalium videlicet quæ iugulabantur. Et hinc manifeſtiſſimè intelligitur quàm abſurdè & ineptè aduerſarij noſtri ad ſuum ſacerdotiũ probandum iſto loco abutantur, quem ſaltem illi ſuo Oecumenico ſcilicet papæ peculiarem ſeruare ipſos decuit. Quis enim non videat Apoſtolum non de nouo quopiam ſed de illo vetere Aaronico ſacerdotio vel Pontificatu potius diſſerere? Vtitur autem præſenti tempore λαμβανόμενος & καθίσταται, vt in hac tota epiſtola non tempus quo ipſe ſcribebat, ſed ipſam Aaronici ſacerdotij inſtitutionem ſpectans, & quòd ſtante adhuc templo ſcripta fuerit hæc epiſtola, ſicut Paulus etiam loquitur 1. Cor. 10. 18.

2 *Qui quantum ſatis eſt miſerari poſſit*, μετριοπαθεῖν δυνάμενος. Δυνάμενος ſignificat τὸν ἱκανὸν, id eſt, eum qui aptus ſit & idoneus. Μετριοπαθεῖν verò declarat indolem quæ ad cõmiſerationem ſit prona, quãta opus eſt. Quum enim preces nonniſi ex fide & intimo corde profectas Deus admittat: quomodo aptus fuerit ad communes pro vniuerſo populo preces concipiendas qui arroganter alios deſpiciat, neque illorum etiam de ſalute ſua non cogitantium periculo quantum par eſt afficiatur? Itaque μετριοπαθεῖν dici non poteſt quiſquis συμπάσχει, ſed is demum qui aliorum miſeria non leuiter vt par eſt tangitur, ſed pro ipſorum miſeriæ magnitudine. Nec enim hîc reprehenditur τὸ πλέον, id eſt, exceſſus, in quo rariſſimè peccatur, ſed τὸ ἔλλειπον, id eſt, defectus. Rectè igitur & pereruditè omnino Syrus interpres paraphraſi vſus hunc locum ſic conuertit, *Qui poſſit deprimere ſeipſum & compati*, Tremellio interprete. Sed ſi conſideretur Chriſti in primis, vt vndequaque abſolutiſſimi exemplaris, deinde Moſis, Dauidis & Pauli vita, tum demum quid μετριοπαθείας nomine hoc loco ſignificetur, facilè fuerit intelligere. Vulgata, *Qui condolere poſſit*. Eraſmus, *Qui placabilis eſſe poſſit*: nimium anguſtè. Quid ſi enim eum nemo offenderet? Deinde non tam placandus eſt ipſe, quatenus Mediator, quàm ad placandum Deum conſtitutus.

¶*Vicem ignorantium & aberrantium*, τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις. Id eſt, eorum qui in peccatis ſunt conſtituti. Nam apud Hebræos שגיונות [*ſchighionoth*] & שגיאות [*ſcheghioth*,] id eſt, *Errores*, de quouis peccati genere dicuntur. ¶*Circundatus ſit*, περίκειται. Id eſt, quòd & ipſe naturam iiſdem incommodis ac vitiis obnoxiam circunferat.

3 *Propter hanc*, διὰ ταύτην. Vulg. *Propterea*, διὰ τοῦτο, & ſic quoque fateor ex Hebræorum idiotiſmo illud poſſe explicari: ſed multo præſtat ſeruare fœmininum genus, vt cum proximè præcedente cohæreat.

4 Καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,
1.Par.23.13 καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρών.

5 Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας
Pſal.2.7 ſuprà,1.5 πρὸς αὐτὸν, Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

Pſal.110.4 infrà, 7.17 6 Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

7 Ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου, μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας,

4 Neque ſibiipſi quiſquam ¨ſumit hunc honorem, ſed qui vocatur à Deo, ‖ſicut & Aaron.

5 Ita & Chriſtus ¨non ipſe ſibi hunc honorem tribuit vt fieret Pontifex, ſed ¨is qui dixit ei, ‖¨Filius meus es tu, ego hodie genui te.

6 Sicut & in alio *pſalmo* dicit, ‖Tu *es* Sacerdos in æternũ ¨ſecundum ordinem Melchiſedec.

7 Qui ¨in diebus carnis ſuæ, deprecationibus & ſupplicationibus oblatis cũ clamore valido & lacrymis apud eũ qui poterat ¨ipsũ ſeruare à morte, & ¨exauditis precib. *liberatus* ex metu,

4 *Nec quiſquam ſumit ſibi honorem, ſed qui vocatur à Deo, tanquam Aaron.*

5 *Sic & Chriſtus non ſemetipſum clarificauit vt Pontifex fieret, ſed qui loquutus eſt ad eum, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

6 *Quemadmodum & in alio loco dicit, Tu es Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.*

7 *Qui in diebus carnis ſuæ, preces ſupplicationéſque ad eum qui poßit illũ ſaluum facere à morte, cũ clamore valido & lacrymis offerens, exauditus eſt pro ſua reuerentia,*

---

4 *Sumit,* λαμβάνει. Diſputat non quales ſint Pontifices (tum enim certum eſt fuiſſe vænalem Pontificatum, qui re vera nullus erat quum per Chriſtum eſſet abolitus) ſed agit de eorum officio. Interim ſtatuendum eſt, fures fuiſſe ac latrones quicunque per hoc oſtium non ingrediebantur. Occurrit autem obiectioni, quòd videretur Chriſtus non eſſe admittendus vt pontifex, vt qui non eſſet ex tribu Leui. cui obiectioni reſpondet Apoſtolus prolato teſtimonio Dauidis, in quo declarat Dominus alium etiam ordinem ſacerdotij à ſe ordinatum eſſe, nempe ordinem Melchiſedec, qui ſit Leuitico modis omnibus præſtantior.

5 *Non ſibi hunc honorem tribuit,* οὐκ ἐδόξασεν ἑαυτόν. Sic eſſe explicandum verbum δοξάζειν, apparet ex præcedente verſiculo. Vulgata, *non clarificauit ſeipſum,* perobſcuré.

* ¶ *Is qui dixit ei,* ὁ λαλήσας αὐτῷ. Vel, *qui loquutus eſt ei,* ſub: לאמר [*lemor,*] *dicendo* ellipſi Hebr. familiari, ex præcedente membro ſupplenda, nempe αὐτὸν ἐδόξασε. ¶ *Filius meus,* υἱός μου. Quorſum hoc ad Sacerdotium, dices? Reſpondeo, in altera eiuſdem verſiculi parte fieri Sacerdotij mentionem quum dicit ſe annuntiaturum illud Patris decretum. Deinde, cum hoc teſtimonio connectendum eſſe illud quod ſubiicitur, quum ad eandem perſonam vtrunque referatur, & illud quidem de Regno, hoc de Sacerdotio teſtetur, vt planè reſpódeat veritas figuræ, id eſt Chriſtus Melchiſedeco.

6 *Secundum ordinem,* κατὰ τὴν τάξιν. Hebr. כדברת [*kedibráth,*] id eſt, ad inſtar, ſiue ſecundum rationem ac ſimilitudinem, vt explicatur infrà, 7.15. vt etiam explicat Syrus interpres.

7 *In diebus carnis ſuæ,* ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id eſt, quum adhuc nobiſcum infirma & imbecilla noſtra natura præditus degeret. Nam ita eſt accipiendum vocabulum Carnis, nequis eum exiſtimet nunc carnem noſtram exuiſſe. ¶ *Ipſum ſeruare,* σώζειν αὐτόν. Id eſt, eximere morti. Oſtendit autem hæc circunſtantia hîc agi de triplicata illa vehementiſſima deprecatione qua vſus eſt in horto Dominus noſter, vt tres Euangeliſtæ diligenter commemorant, adeo quidem anxius, adeo ſaucius dolore vt grumos etiam ſanguinis ſudaret. Ideo ſcriptor hic noſter δεήσεις dixit plurali numero, & præterea adiunxit ἱκετηρίας. neque eo contentus, mentionem quoque fecit clamoris & lacrymarum: ſic aptiſſimè declarãs noſtri põtificis veram ἀσθένειαν in eo affectu qui minimè omnium Deitati conuenit, pauore videlicet ac animi conſternatione, quæ nuſquam Deo tribui ſolet, quum alioqui ſoleant humani alij

* affectus Deo tribui per ἀνθρωποπάθειαν. ¶ *Exauditis precibus* [*liberatus*] *ex metu,* εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας. Ad verbum, *exauditus ex metu,* quam conſtructionem emollire ſum coactus, ne duo participia ſine copula concurrerent. Oſtendit enim præpoſitio ἀπὸ pro ἐκ alterum quod ſuppleui ſubaudiri ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ſæpe in antecedente comprehenditur conſequens, vt alibi paſſim obſeruauimus, ac præſertim Matth.4,8. & 2.Tim. 2,26. Huius autem loci veram ac genuinam explicationem doctiſſimus interpres oſtendit: quo nomine ſicut à piis & eruditis omnibus magnam gratiam iniit, ita paucis quibuſdam non ſatisfecit. Primùm igitur hanc interpretationem confirmabo, deinde iſtorum rationes diluam. Ergo quod ad totum ipſùm dicendi genus attinet, ſi *Pro reuerentia,* vt vertere conſueuerant, vel *Pro pietate* (quod Eraſmus annotauit) interpreteris, non aliud declarabit *Pro* quàm *Propter* vel *Secundum,* vel aliquid denique eiuſmodi quod ſignificet quo reſpectu ſit exauditus. Atqui non facilè mihi perſuaſerim proferri poſſe vllũ exemplũ in quo ἀπὸ ita vſurpetur. Hîc enim potius locus eſt præpoſitioni διὰ cum quarto caſu vel κατὰ, vel etiam ὑπέρ, vt Philipp.2.13. Deinde quod ad vocabulum εὐλαβείας attinet, fateor etiã accipi pro reuerentia, id eſt religioſo quodam honore, vt infra, 12.28. & pro pietate, vnde εὐλαβὴς, pius ac religioſus, Luc.2.25, Act.2.5, & 8.2. atque etiam pro honeſta cautione, quam λογικὴν ἔκκλισιν τοῦ βλάπτοντος definiunt philoſophi. Sed & pro metu vſurpari facile fuerit comprobare, vt ſaltem ex illo Diphili verſiculo quem citat Stobæus, Θνητὸς πεφυκὼς, μὴ εὐλαβοῦ τεθνηκέναι. Nũc videamus quæ ſignificatio magis congruat. De Cautione quidem nõ eſt (opinor) cur diſceptemus. ſin verò Reuerentiam interpretemur, ea profectò vel Patri vel Filio tribuetur. Patri tribuit Chryſoſtomus, quaſi Chriſti dignitatem quodammodo reueritus fuerit Pater. Sed primùm omnium quis id non videat nimium durè & præter Scripturæ morem dici? Deinde quis tãdem hoc ſuſpicari poſſit de Patre dici, niſi addatur pronomen αὐτοῦ? & certè non immeritò cenſuerimus illos commentarios Chryſoſtomi non eſſe, ſed rapſodiam potius ab aliquo collectam. Nam & titulus ipſe teſtatur fuiſſe Chryſoſtomi nomine poſt ipſius mortem editos. Reſtat ergo vt de Filij reuerentia intelligamus, quæ ita fuerit Patri iucunda vt propterea ipſius preces exaudierit. ac iſta quidem eſt hæc ſententia, ſed cui omnino (vt antè dixi) repugnet præpoſitio ἀπό. Idem de pietate ſentiendum. Relinquitur ergo vt pro Metu accipiamus. nam ita hoc quoque ſignificare τὴν εὐλάβειαν nemini vel mediocriter in literis Græcis verſato dubium eſt. Pericles, inquit Plutarchus περὶ τὸν λόγον ἦν εὐλαβὴς, *timidè ad dicendum accedebat.* quod de ſe quoque Cicero teſtatur. εὐλαβοῦμαι πεσεῖν, inquit ille apud Sophoclem, *timeo ne cadam.* Sed & Ariſtoteles alicubi in Rhetoricis τοὺς δειλοὺς καὶ τοὺς εὐλαβεῖς coniungit. Plutarchus in Cæſare, Πομπήιος ὑπ' εὐλαβείας τινὸς ἢ τύχης ἔργῳ μεγάλῳ τέλος οὐκ ἐπέθηκεν. Quid plura? Sic accipitur Act.23.10, εὐλαβηθεὶς pro φοβηθείς. Denique vt non dubium ſit quin hunc locum ita etiam interpretati ſint nonnulli veteres, Nazianzenus diſertè concione de Filio ſecunda, inter Chriſti hominis imbecillitates τὸ εὐλαβὲς numerat. Poſtremò hoc etiam prorſus addendum fuiſſe dico vt ambigua non eſſet oratio. Nam quia dixerat Chriſtum ſuas preces illi obtuliſſe qui ipſum à morte ſeruare, id eſt (vt ex ipſius Chriſti oratione liquet) iſta moriendi neceſſitate liberare poterat, ſi ſimpliciter dixiſſet fuiſſe exauditum, parata erat calumnia, non fuiſſe exauditum, vt qui mox crudeliſſimè ſit interfectus. Itaque additum eſt, Exauditum quidem fuiſſe ſed ex metu. id eſt, fuiſſe confirmatum vt omnem pauorem mortis depoſuerit. quamobrem etiam Angelus illi apparuiſſe diſertè cõmemoratur, qui ipſum corroboraret, Luc.cap.22.verſ.43 Neque tamen dici poteſt Filius à Patre non penitus exauditus, vt qui liberationem à morte nonniſi addita conditione petierit, ſi ita ipſi videretur. Hæc eſt igitur germana huius loci explicatio. cui probandæ iſtud quoque profuerit

fuerit quòd in Latina verſione vetuſtiſſima maiuſculis literis ſcripta, Claromontani ſæpe à me citati venerandæ planè vetuſtatis codicis, ſcribitur, *Et exauditus à metu.* Quid amplius? Syrus interpres apertè ſic, Tremellio interprete, vertit, in eo tantùm à Græcis noſtris diſſidens, quòd diſtinctione poſt εἰσακουσθεὶς adſcripta, iſtud ἀπὸ εὐλαβείας conſtruxit cum verbo ἔμαθεν, ſequente verſiculo, addita copula καὶ ante ἀφ' ὧν ἔπαθεν, totum inquam hunc locum ſic conuertit: *Et exauditus eſt, & quanuis Filius eſſet, ex metu & paßionibus quas ſuſtinuit, didicit obedientiam*, eodem manente ſenſu. quam interpretationem minime quoque improbarim. Nunc ad eos veniamus quibus hoc non placet. Primùm, inquiunt, non additur pronomen Suo Atqui Vetus etiam interpres conuertit, *Pro reuerentia ſua*, &, niſi reciprocum addideris, neceſſariò tamen erit ſupplendum: quod etiam ex communi loquendi vſu fere prætermitti ſolet. Quid verò quòd non modò reciproca, ſed etiā (quod multo durius eſt) ſimplicia interdum relatiua prętermittuntur? vt in hac eadem epiſtolâ 2.3, & 4.16. Sed & non deſunt qui clamitent actum eſſe de Chriſti diuinitate ſi hæc interpretatio admittitur, timuiſſe Chriſtum ne malis obrutus ſuccumberet, vel morte abſorberetur. At ego quæro, annon Chriſtus non modò naturam, ſed etiam omnes quantumlibet abiectas & infirmas hominis affectiones, vno duntaxat peccato excepto, aſſumpſerit? Certè qui hoc negat, Chriſtianus nō eſt. Sin verò ita eſt, quæro quomodo Chriſtus à metu, pauore, atque adeo à perculſione alienus fuerit, qui ſibiipſi etiam quatenus homo eſt, ignorationem arcanorum Dei conſiliorum adſcribere non veretur? Mar. 13.32. Et verò, niſi hoc etiam modo tentatus eſt, excepto peccato, Potifex noſter, quomodo nos ab hoc malo quod vnum eſt ex præcipuis, id eſt à penitiſſimo illo iræ Dei ſenſu, à pauore & perculſione animi de iudicio illo iræ Dei ſeueriſſimo cogitantis, liberauerit? Vnde enim illa inuicta Martyrum conſtantia, niſi ex eo quòd Chriſtus, qui hos terrores ſenſit, ex illis exauditus, illos viciſſim miſeratur? Id enim diſertè in hac eadē epiſtola multis locis inculcatur. Sed hîc multa videntur quoſdam

* fefelliſſe. Primùm, quòd non diſtinxerunt quid toti Chriſto, id eſt, ſecundum vtranque naturam coniunctim, ſiue quatenus eſt & Deus & homo in vna perſona, ac etiam quid eidem in abſtractis ſecundum alteram tantùm naturam ſit tribuendum. Deinde, quòd non conſiderarunt peculiarem habendam eſſe illius temporis rationem, quo planè oportuit hominem veluti à Deo deſeri, vt ipſe in cruce exclamat: minimè id quidem quaſi ſeparatus fuerit Deus ab homine, (neque enim, ſi ita id eſſet, ſeruator eſſet in morte) ſed quòd vim illam ſuam in homine ad tempus non exerceret: plena alioqui ſatisfactione non futura, niſi homo Deum re vera infenſiſſimum, non ipſi propriè, ſed noſtris peccatis, ſenſiſſet. Poſtremò illos fefellit quòd pauoris & iſtius conſternationis affectum, quo metuit ne malis obrutus ſuccumberet, vel morte abſorberetur, putarunt non aliunde poſſe quàm à diffidentia exoriri, ac proinde in Chriſtum non cadere. At ego ex illis quæro quid igitur putent Chriſtum formidaſſe? Num corporis cruciatus? Certè hoc aliquid eſt. nam homo erat, & à dolore natura abhorrens. Sed puderet nos (opinor) eam cōſtantiam in Chriſto requirere quæ in tam multis Martyrum millibus emineat. Nam hominum profanorum αὐθάδειαν, vel hypocriſin, vel inſaniam non commemoro. Aliquid ergo aliud fuiſſe oportet quod Chriſtum non dico affecerit, ſed ita perculerit vt nullum vſquam vnquam extiterit talis commotionis exemplum. Neque enim duntaxat dicitur ἐκθαμβεῖσθαι, atque ἀδημονεῖσθαι (quod ſignificat *perplexum & inopem conſilij hærere*, Marc. 14, 33) ſed etiam, *Nunc*, inquit, *anima mea turbata eſt*: &, *quid dicam? Pater ſeruato me ex hac hora.* Quid autem illud ter repetitum, *Pater, diſcedat à me calix iſte?* Quid quòd grumos ſanguinis ad terram vſque procidentes ſudat? Quid quòd ſe contentiſſimo clamore derelictum vociferatur? Quod tandem ſimile conſternationis exemplum reperiemus? Ergo aliud eſt quod illum vrget tantopere. Nempe horrendum illud & pluſquam infinitis modis terrificum irati Patris iudicium intuetur. Peccata non vnius hominis aliqua, ſed omnium electorum omnia homo vnus ipſe fragilis, caducus, imbecillis ſuſtinet. Et miramur eum expaueſcere, conſternari, turbari, lacrymari, clamare, repugnātia quodammodo petere, ſanguinem ſudare, ſe derelictum vociferari? Sed tamen nunquam diffidit. Sanè. cui enim hoc dubium eſt? Ergo non veritus eſt ſuccumbere, & abſorberi à morte? Hoc verò pernego, quo iure id faciam, facile fuerit ex his cognoſcere. Si verba ſpectes, non petit confirmationem animi, ſed liberationem à periculo. *Pater*, inquit, *ſerua me ex hac hora. Pater, diſcedat à me calix iſte, tu hoc mihi præſtare potes.* Et tandem, non dicit, *Mi Deus, ne me derelinquas*, (oportebat enim ad tempus aliquatenus derelinqui, vt nos reciperemur) ſed, *Deus, Deus meus cur dereliquiſti me?* Annon illa quidem verba ſunt hominis cogitantis de ſe actū eſſe, niſi ex præſenti periculo eripiatur? iſta verò, hominis in ipſo iam gurgite ſeſe periiſſe vociferantis? Certè hoc nō poſſimus meritò inficiari quin res ipſa coarguat. Quid igitur? an deſpondit animum, an deſperauit ſpei noſtræ auctor? Abſit, ſed hîc nimirum habemus perfectiſſimam noſtræ conſolationis deſcriptionem. Nam quo humiliorem & abiectiorem cernimus noſtra cauſa factum æternū Dei Filium, (excepto tamen peccato) eo minus vel de Patris beneuolentia, vel de noſtra per Filium expiatione facta dubitare poſſumus. Ita verò ſe res habet. In omni vehementi commotione (cuiuſmodi hæc ſanè fuit, ſi vlla vnquam in quoquam homine alia) ita totus occupatur animus vt velox illa facultatum animi profeſſio multum impediatur, quòd ſingulæ facultates diutius rem totam ſuſpendant. Exēpli cauſa, ſi liberis animis ab omni alia cogitatione quidpiā quod moderatè nos afficiat tetigerimus, vno temporis momento externus ſenſus affectus, ad cōmunē ſenſum, hinc verò ad iudicium rem totam detulerit: iudicium denique ſtatim ſtatuerit hoc vel illud eſſe quod tetigerimus, neque vllus celerior motus à nobis animo comprehendi poteſt. Sin verò vehementer calidum aut frigidum aliquid attigerimus, ita in dolore totus animus occupatur, vt vel interdum quid illud ſit non requiramus, vel cogamur ex aliis ſciſcitari, aut alios etiam ſenſus conſulere. idque non modò imparatis, ſed etiam bene ac diligenter meditatis accidit: tum propter naturæ noſtræ imbecillitatem, tum propter facultatum omnium ſummam inter ſe συμπάθειαν, quæ quidem facit vt ſui proprij muneris oblitæ, repentè ad opem inter ſe ferendam accurrant. Hinc illæ in ſubitis motibus perturbationes, quarum ita poſtea nos pœnitet, quum ſedato animo ſingulæ facultates officium faciunt, vt nos ipſos miremur eò deuenire potuiſſe. Hunc verò naturalem progreſſum neceſſe eſt vt in Chriſto conſideremus, ſi quidem ipſum verum hominem fuiſſe fateri volumus, non qualis nunc eſt, (quod ad carnis infirmitates attinet, quas nunc omnes depoſuit) ſed qualis tum erat præcipuè quum ad extremam illam ſacrificij functionem ventum eſt. Tantùm hoc interit quòd omnes ipſius affectiones omni vitio vacarunt, quum in noſtris aliquid ſemper inſit vitij. Quum igitur inquit: *Pater quid dicam?* cogitemus animum in illam iræ infinitæ ſuſtinendæ cogitationem ita defixum, vt ſingulæ facultates per ſe nihil decernerent, ſed toto interrupto progreſſu fluctuarent. Deinde quum petit liberari ex hac hora, quum rogat vt diſcedat calix iſte, ſciamus animum loqui, in illa eadem cogitatione ita occupatum, vt in vnam partem totus vergens, penè ſibi perſuadeat de ſe actum eſſe, nec fieri poſſe vt tantum pondus ſuſtineat. Poſtremò quum iam ſe derelictum vociferatur, cogitemus animum non iam in cogitatione & metu impendētis mali prorſus occupatum, ſed in profundo ſummæ calamitatis gurgite ſepultum, qui ad emergendum maxima cum difficultate luctetur. Verùm in his omnibus hæc duo teneamus, iſta videlicet non à diffidentia vlla, ſed à doloris vehementiſſimo ſenſu proficiſci: deinde ſic conſiderandas eſſe ſingulas huius actionis partes, vt ex fine de re tota ſtatuamus. Neque enim in illa cogitatione (quæ tamen & ipſa, vt dixi, fuit omnis peccati & vitij expers) ita hæſit quin mox inuicta ſpes illum erigeret. Idem enim qui perculſus, *Quid dicam?* inquit, *Libera me ex hac hora:* eodē tenore ſubiicit, *Sed propterea veni in horam hanc.* Qui ter petit, *Pater, transfer à me hunc calicem:* addit, *Fiat quod tu vis* Qui vociferatur ſe derelictum, tamen Deum, Deum ſuum cōpellat. Quorſum autem hæc? quia quo verius iſta cognoſcimus, eo certiores de ſalute noſtra ſum⁹. Quòd ſiquis hęc curioſa eſſe dicat, Euangeliſtas accuſet qui tā copioſe iſta deſcripſerunt, ſine quibus fieri non poteſt vt vel peccatorum noſtrorum magnitudinem, vel paternam Dei noſtri beneuolentiam intelligamus. Sed de his hactenus: ſi hoc vnum addideris, Chriſtum etiam hominem ſic ad terribilem illum irati Patris vultum expauiſſe, vt tamen ſibi nullius mali conſcio ſciret non eſſe iratum, & hac ratione ſeipſum erexiſſe: quum autem conſideraret quorum peccatorum vicem eſſet ſubiturus, iudicij Dei horrore ſic fuiſſe perculſum (ac meritò quidem) vt nullùm extet vel vnquam extare poſſit ſimile exemplum, quoniam re vera luit pœnas omnibus noſtris peccatis debitas.

Καίπερ ὢν υἱός, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν·	8	Quanuis filius eſſet, *tamen* ex iis quæ paſſus eſt didicit obedientiam:	8	*Et quidem quum eſſet filius, didicit ex eis quæ paſſus eſt, obedientiam:*
Καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου·	9	Et conſecratus, factus eſt auctor ſalutis æternæ omnibus qui ipſi auſcultant.	9	*Et conſummatus, factus eſt omnibus obtemperantibus ſibi, cauſa ſalutis æternæ:*
Προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.	10	Cognominatus à Deo Pontifex ſecundum ordinem Melchiſedec.	10	*Appellatus à Deo Pōtifex iuxta ordinem Melchiſedec.*
Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν· ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς.	11	De quo nobis multa ſunt dicenda, eáque difficilia explicatu; quandoquidem ſegnes facti eſtis auribus.	11	*De quo nobis grandis ſermo & ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti eſtis ad audiendum.*
Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ. καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς.	12	Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores eſſe, rurſum opus eſt doceri quæ ſint elementa initij eloquiorum Dei: factíque eſtis ij quibus lacte ſit opus, & non ſolido cibo.	12	*Etenim quum deberetis magiſtri eſſe propter tempus, rurſum indigetis vt vos doceamini quæ ſint elementa exordij ſermonum Dei: & facti eſtis quibus lacte opus ſit, non ſolido cibo.*
Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης (νήπιος γάρ ἐστι)	13	Enimuero cui cum lacte res eſt, is rudis eſt ſermonis iuſtitiæ: (infans enim eſt)	13	*Omnis enim qui lactis eſt particeps, expers eſt ſermonis iuſtitiæ:) paruulus enim eſt)*
Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.	14	Sed adultorum eſt ſolidus cibus, eorum *videlicet* qui propter habitum, ſenſus habent exercitatos ad diſcretionē boni ac mali.	14	*Perfectorum autem eſt ſolidus cibus, eorum qui conſuetudine exercitatos habent ſenſus ad diſcretionem boni ac mali.*
Κεφάλαιον ϛ.		CAP. VI.		CAP. VI.
Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα· μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ Θεόν,	1	QVapropter omiſſo qui in Chriſto rudes inchoat ſermone, ad perfectionem feramur: non iacientes rurſum fundamentum reſipiſcentię ab operibus mortuis, & fide in Deum,	1	*QVapropter intermittentes inchoationis Chriſti ſermonem, ad perfectionem feramur: non rurſum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum,*
Βαπτισμῶν διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου.	2	Baptiſmatum doctrinæ, ac manuum impoſitionis, & reſurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.	2	*Baptiſmatū doctrinæ, impoſitionis quoque manuum, ac reſurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.*

---

8 *Quanuis*, καίπερ. Vulgata, ineptè prorſus, *Et quidem*. quamobrem etiam ſuperiore verſiculo εἰσακουσθεὶς coactus eſt vertere pro εἰσηκούσθη, *exauditus eſt*. ¶ *Didicit*, ἔμαθεν. Id eſt, re ipſa expertus eſt quid ſit Patrem habere cui parendum ſit. Expertus eſt autem non inuitus, ſed tamen ſeſe in aſſumpta ſerui forma ſubiiciens: quanuis alioqui Filius eſſet Patri per omnia æqualis.

9 *Conſecratus*, τελειωθείς. Vulgata, *Conſummatus*. Eraſmus, *Perfectus redditus*. Vide ſuprà, 2.10.

10 *Secundum ordinem*, κατὰ τάξιν. Vide ſuprà, verſ. 6.

11 *De quo*, &c. περὶ οὗ, &c. Digreſſio vſque ad ſeptimi capitis initium, minimè tamen ab eo de quo agitur aliena, ſed quaſi Hebræos retinens tum in attenta eorum quæ dixit cōſideratione, antequam vlterius progrediatur, tum etiam ad eorum arcanorum magnitudinem intelligendam de quibus dicturus eſt, eorum animos parans. ¶ *Difficilia explicatu*, δυσερμήνευτος. Vulgata, *Ininterpretabilis*. Nam quod in quibuſdā codicibus legitur *interpretabilis*, factum eſt librariorum culpa. ¶ *Segnes*, νωθροί. ſiue tardi, quod propriè de inceſſu dici volunt grammatici. Vulgata, *imbecilles*.

* 12 *Quibus lacte ſit opus*, χρείαν ἔχοντες γάλακτος. Similis locutio occurrit apud Paulum 1. Cor. 3. 1, & 2.

13 *Rudis*, ἄπειρος. Vulgata, *Expers*. Sic Horatius *inexpertum armorum* dixit. ¶ *Sermonis iuſtitiæ*, λόγου δικαιοσύνης. Id eſt ſermonis quo docetur iuſtitia, nempe Euangelij, vt Rom. 1. 17 & 18.

14 *Adultorum*, τελείων. Vulgata & Eraſmus, *Perfectorum*. Vide 1 Corinth. 14. 20. ¶ *Propter habitum*, διὰ τὴν ἕξιν. Vulgata, *Pro conſuetudine*. Eraſmus, *Propter aſſuetudinem*: non ſatis expreſſè. Nam habitus comparatur aſſuetudine, à qua proinde diſtingui debet. Notum eſt autem διαθέσεως & ἕξεως diſcrimen in ſcholis tritum. ¶ *Senſus*, τὰ αἰσθητήρια. Id eſt, αἰσθήσεις, & quidem generali ſignificatione, ita vt omnes (ac præſertim intelligendi ac iudicandi) facultates comprehendantur. Alioqui τὰ αἰσθητήρια quæ vulgò *ſenſoria* conuertunt, Græci appellant ipſa ſenſuum organa, vt aures, oculos, linguam, & alia eiuſmodi. Sic αἰσθήσεως nomen accipitur Philipp. 1. 9, & διανοίας, 1. Ioh. 5. 20.

IN CAPVT VI.

1 *Qui in Chriſto rudes inchoat ſermone*, τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον. id eſt, primis Chriſtianiſmi principiis, quæ cathechiſmum vocant. Vulg. ad verbum *Inchoationis Chriſti ſermonem*. ¶ *Perfectionem*, τελειότητα. id eſt, ſermonem iuſtitiæ conuenientem adultis, & ab elementali diſtinctum. Nam alioqui ipſi etiam τέλειοι cognoſcunt ex parte, 1. Cor. 13, 9. ¶ *Reſipiſcentiæ ab*, &c. μετανοίας ἀπὸ, &c. Quinque capita catechiſmi numerat, nempe profeſſionem emendationis vitæ: fidei ſummam de Deo: doctrinæ explicationem compendiariam, quę in baptiſmis & impoſitione manuum tradi rudibus præſertim ſolebat, (id eſt, quū ad baptizandos infantes vel adultos, item quum ad imponendas aliquibus manus cōueniebatur) caput reſurrectionis mortuorum, & futuri iudicij. Baptiſmatum autem meminit plurali numero, non quòd iteratus vnquam ſit Baptiſmus, ſed quòd plures catechumeni ſolerent ad Baptiſmū conuenire, cui poſtea certi ſunt attributi dies, nempe Paſchæ & Pētecoſtes, qui propterea dies baptiſmatū dicti ſunt,

ſunt, vt ex veterum plurimorum & Græcorum & Latinorum ſcriptis liquet. Tradebantur ergo iſta catechiſmi initia breuibus & paucis, tanquam præcipua religionis noſtræ capita, vt ſanè ſunt: ſed accedebat poſtea Scripturarum luculenta tractatio cum quotidianis exhortationibus: denique eadem quidem illa, ſed multis arcanis copioſius explicatis tradebantur. ideóque iſta non ſimpliciter hîc commemorantur, ſed iſtorum principia.

Καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐάνπερ ἐπιτρέπη ὁ Θεός.	3	Atque id faciemus, ſi quidem permiſerit Deus.	3	*Et hoc faciemus, ſi quidem permiſerit Deus.*	
Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου,	4	‖ Impoſſibile eſt enim eos ¨qui ſemel fuerint illuſtrati, guſtauerintque donum illud cæleſte, & participes facti fuerint Spiritus ſancti,	4	*Impoßibile enim eſt eos qui ſemel ſunt illuminati, guſtauerunt etiam donum cæleſte, & participes facti ſunt Spiritus ſancti,*	Mat.12.45 2. pet.2.20 infrà,10.26
Καὶ καλὸν γευσαμένους Θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος·	5	¨Guſtauerintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri ſeculi:	5	*Guſtauerunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutéſque ſeculi venturi:*	
Καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας.	6	Si prolabantur, ¨denuò renouare ad reſipiſcentiam, ¨vt qui rurſum crucifigant ſibi Filium Dei, & ad ignominiam exponant.	6	*Et prolapſi ſunt: rurſus renouari ad pœnitentiam, rurſum crucifigentes ſibimetipſis Filium Dei & oſtentui habentes.*	
Γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·	7	Nam terra quæ imbrem ſæpius in ſe venientem combiberit, & progenuerit herbam accommodam iis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:	7	*Terra enim ſæpe venientem ſuper ſe bibens imbrem, & generans herbam opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo:*	
Ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγὺς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν.	8	At quæ profert ſpinas & tribulos, ¨reiectanea *eſt*, & maledictioni proxima: cuius exitus *tendit* ad exuſtionem.	8	*Proferens autem ſpinas ac tribulos, reproba eſt, & maledicto proxima, cuius conſummatio in combuſtionem.*	
Πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν.	9	Sed perſuaſimus nobis de vobis, dilectis iſtis meliora, & cum ſalute coniuncta, etiamſi ita loquamur.	9	*Confidimus autem de vobis, dilectißimi, meliora & viciniora ſaluti, tametſi ita loquimur.*	
Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς, ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις καὶ διακονοῦντες.	10	Non enim iniuſtus eſt Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri, ¨& laborioſæ charitatis ¨quam demonſtraſtis erga ipſius nomen: *vt* qui miniſtraueritis ſanctis & miniſtretis,	10	*Nõ enim iniuſtus Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri, & dilectionis quam oſtẽdiſtis in nomine ipſius, qui miniſtraſtis ſanctis & miniſtratis.*	

---

4 *Impoßibile eſt enim*, ἀδύνατον γάρ. De apoſtaſia vniuerſali loquitur, non autem de peccatis humana infirmitate aduerſus primam vel ſecundam tabulam admiſſis. Itaque cauſa non erat cur veteres, Latini præſertim, hanc epiſtolam tanquam pro Nouatianis facientem repudiarent, vt pluribus oſtendit doctiſſimus interpres. nam quæ adfert Eraſ. planè detorta ſunt. Vide 1. Ioh. 5.16, vbi totum hoc
* argumentum ſtudui planiſſimè explicare. ¶ *Qui ſemel fuerint illuſtrati*, τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας. Syrus de iis qui ſemel baptiſati fuerint, nempe qui poſt catecheſin Chriſtianiſmum profeſſi fuerint, & baptiſmo allecti Eccleſiæ, non ineptè iſtud dicendi genus interpretatur. Nam ab effectu baptiſmi, adultorum catechumenorum, φωτίζειν pro *baptiſare*, & φώτισμα *baptiſmus*, & baptizãdis catechumenis ſtati dies τῶν φώτων, apud Græcos vetuſtiores theologos accipitur.

5 *Guſtauerint*, γευσαμένους. Vide 1. Timoth. 4.1. Eſt autem in primis notanda emphaſis huius verbi. Nam aliud eſt verè credere, vti Lydia illa cuius cor aperuit Dominus, Act. 16.14. aliud verò guſtum aliquem habere: quãuis ne hoc quidem niſi ex Spiritus ſancti gratia fieri poſſit: verùm quæ fructũm non ferat, quòd eam reprobi ſtatim euomant.

6 *Denuo renouare*, πάλιν ἀνακαινίζειν. Vox renouationis ad eum ſtatum refertur in quem quum per originis peccatum inciderimus, inde rurſum per Spiritum ſanctum in Christo per fidem apprehenſo in integrum reſtituimur, qui gratia obſignatur Baptiſmi ſacramẽto. Particula verò πάλιν, *denuo*, alterum à Chriſto cognito prolapſum reſpicit, quum ab eo defectionem altera in integrum reſtitutio nõ poſſit conſequi. Itaque nullus eſt in his pleonaſmus, vt nonnulli putarunt propter repetitas particulas πάλιν & ἀνά. ¶ *Vt qui rurſum crucifigant ſibi*, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς. Id eſt, vt qui Chriſtum, quaſi rurſus crucifixum, omnium ludibrio exponant, idque ſuo ipſorum exitio. Alij interpretantur ἑαυτοῖς, *Quantum in ſe eſt.* Huius ſceleris exemplũ inſigne fuit Iulianus apoſtata: quem plerique hodie Epicurei ſtrenuè imitantur. Diximus autem de verbo παραδειγματίζειν Matth. 1.19. Syrus interpres non habet ἑαυτοῖς. *
Et fortaſſe ſic poteſt iſta ſententia explicari, ac ſi declaretur iſtos non poſſe rurſum renouari, quoniam rurſus oporteret Chriſtum crucifigi & illis ludibriis exponi, quod fieri amplius non poteſt, illo ſemel pro mortuis crediturís crucifixo, nec pro apoſtatis rurſum crucifigendo: quam ſententiam ſi amplectamur, vti ſanè probabilis & commoda mihi videtur, tum pro, *vt qui rurſum crucifigant*, ſcribendum erit, *rurſum crucifigendo, & ad ignominiam exponendo.*

8 *Reiectanea*, ἀδόκιμος. Vide 1. Cor. cap. 9. verſu 27. & *
Tit. 1,8.

10 *Et laborioſæ charitatis*, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης. Syrus interpres & Claromontanus codex habent καὶ τῆς ἀγάπης, *& charitatis*, quod ſequutus eſt Vet. interpres Latinus. & fortaſſis τοῦ κόπου fuit gloſſema τοῦ ἔργου. Poteſt autem etiam iſte locus ſic commodè verti, *operis veſtri & laboris, charitatis* [videlicet] *veſtræ quam demonſtraſtis.*
¶ *Quam demonſtraſtis erga ipſius nomen*, ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Aliud enim eſt, humana quadam στοργῇ benefa-

cere cupiam, quàm fratrem in nomine Chriſti iuuare: quod vnicus Spiritus ſanctus dictat, & Chriſtus gratum habet, vt ſibiipſi præſtitum. Sed & hunc locum aliter diſtinctum ſic poſſis non incommodè interpretari, *Quam demonſtraſtis, vt qui in ipſius nomine miniſtraueritis ſanctis, & miniſtretis.* Nam alibi quoque non ſemel annotauimus εἰς τὸ ὄνομα poſitum pro ἐν τῷ ὀνόματι.

Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος, ἄχρι τέλους·	11	Cupimus autem vt vnuſquiſque veſtrum idem ſtudium ad finem vſque oſtendat, ad plenam ſpei certiorationem:	11	*Cupimus autem vnumquenque veſtrum eandem oſtentare ſolicitudinem ad expletionem ſpei vſque in finem:*
Ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας.	12	Vt ne ſitis ſegnes, ſed imitatores eorum qui per fidem ac lenitatem obtinent promiſſam hæreditatem.	12	*Vt non ſegnes efficiamini, verùm imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promiſſiones.*
Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ,	13	Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non poſſet per quenquam maiorem iurare, iurauit per ſeipſum,	13	*Abrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iurauit per ſemetipſum,*
Gen.12.17 Λέγων, Ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε.	14	Dicens, ‖ Certè benedicens benedicam tibi, & multiplicãs multiplicabo te.	14	*Dicens, Niſi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.*
Καὶ οὕτω μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας.	15	Atque ita quum patienter expectaſſet, aſſequutus eſt promiſſum.	15	*Et ſic longanimiter ferens, adeptus eſt repromiſſionem.*
Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι· καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος.	16	Nam homines quidem per eum iurant, qui ſit maior: atque iiſdem omnis controuerſiæ finis, eſt iuſiurandum ad confirmationem *adhibitum*.	16	*Homines enim per maiorem ſui iurant: & omnis controuerſiæ eorum finis, ad confirmationem, eſt iuramentum:*
Ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ·	17	Qua in re Deus volens ex abundanti hæredibus promiſſionis oſtendere immutabilitatem conſilij ſui, fideiuſſit iureiurando:	17	*In quo abũdantius volens Deus oſtendere pollicitationis hæredibus immobilitatem conſilij ſui, interpoſuit iuſiurandum:*
Ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος·	18	Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri nõ poteſt vt mentitus ſit Deus, validam cõſolationem habeamus *nos* qui curſum *eò* corripuimus vt ſpem propoſitam obtineamus:	18	*Vt per duas res immobiles, quibus impoſſibile eſt mentiri Deum: fortiſſimum ſolatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propoſitam ſpem:*
Ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος.	19	Quam velut animæ anchoram habemus, tutam ac firmã, & ingredientem vſque in ea quæ ſunt intra velum.	19	*Quam ſicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vſque ad interiora velaminis.*

---

11 *Ad finem vſque*, ἄχρι τέλους. Sic eſſe conſtruenda hæc verba, nempe cum verbo ἐνδείκνυσθαι, oſtendit ipſa huius loci ſententia. quod vt planius appareret, traiectionem quæ eſt in Græco contextu ſtudui mutare. ¶ *Ad plenam ſpei certiorationem*, πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος. Id eſt, vt pleniſſimè in animis veſtris ſpes confirmetur. Eſt enim charitas ſeſe bonis operibus demonſtrans certum electionis ac proinde ſpei certæ teſtimonium, Rom.8.14.& 2.Pet.1.10. Cæterùm paulatim accedit ad explicationem ordinis Melchiſedeci, propoſita mentione Abrahæ primùm, vt eius exemplo doceat ipſos perſeuerare: deinde vt doceat qua in re poſſint ſeſe germanos Abrahæ filios declarare tacitè præpoſterum in ea re ipſorum iudicium reprehendens: præterea ſibi molliorem aditum patefaciens ad ſequentem hiſtoriam, in qua Melchiſedecum Abrahæ cogetur anteponere.

12 *Obtinent hæreditatem*, κληρονομούντων. Vulgata legit, κληρονομησόντων, *qui hæreditabunt*. Egò de patribus iam in cælum receptis malo interpretari.

14 *Certè*, ἦ μήν. Hebr. כי [*chi.*] Vulg & Eraſ. legũt εἰ μὴ, * *Niſi*: vt ſit apoſiopeſis, quum tamen כי אם [*chi im*] non ſit in Hebræo contextu. Gen.22,17. ¶ *Benedicens benedicam*, εὐλογῶν εὐλογήσω. Id eſt, cumulatiſſimè te beneficiis cumulabo. Hæc enim eſt emphaſis iſtius ſuprà à nobis annotati Hebraiſmi, qui mox etiam repetitur.

17 *Ex abundanti*, περισσότερον. Id eſt, amplius etiam quàm neceſſe eſſet, niſi hoc flagitaret hominum improbitas, qui ne iurato quidem Deo credunt. Hæc enim vis eſt τοῦ περισσοῦ hoc in loco, vt idem declaret περισσότερον atque ἐκ περισσίας. Vulgata, *Abundantius*. Eraſmus, *Eximiè*. ¶ *Fideiuſſit iureiurando*, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ. Sic puto hunc locum explicandum vt propius à Græcis abſimus: alioqui dicendum erat, *Interuenit per iuſiurandum*, pro ἐνεγγύησε, vt opinor: ſicut Vlpianus interuentorem vocat eum qui fideiubet. Græcus ſcholiaſtes putat verbo μεσιτεύειν deſignari illam promiſſionem iam tum interuentore Chriſto conceptam. quod ſanè verum eſt. Hanc igitur expoſitionem ſi admittamus, interpretabimur ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, *Interpoſuit ſe cum iureiurando*. Vulgata & Eraſmus, *Interpoſuit iuſiurandum*.

18 *Per duas res*, διὰ δύο πραγμάτων. Nempe promiſſioné * & ei adiunctũ iuſiurandum. ¶ *Qui curſum* [*eò*] *corripuimus*, οἱ καταφυγόντες. Vulg. *Qui cõfugimus*. Eraſ. *Qui huc confugimus*. Ego verò puto φεύγειν accipi pro συντόνως τρέχειν, vt etiam idem hoc verbum diximus exponendum Iohan. 10.23: & ſumptam tranſlationem à gymnicis ludis. quò ſpectant etiam vocabula κρατῆσαι, καταπετάσματος & προδρόμου. quam metaphoram fortaſſe non intelligens potius quàm diuerſam ſcripturam ſequutus Syrus interpres, interpoſuit πρὸς αὐτόν, vtqui interpretetur, *qui confugimus ad eum*.

19 *Et ingredientem*, καὶ εἰσερχομένην. Tranſlatio ab eo

ſumpta eſt quòd eo certius eſt ac firmius anchorę præſidium, quo altius fixa penetrauit. Deinde ad ritum Pontificum alluſit, qui in Sancta ſanctorum ſemel quotannis ingrediebantur. qua de re infrà, 9.3.7, & hac occaſione ad intermiſſam Pontificis Chriſti cum Leuiticis Pontificibus comparationem redit.

Ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.	20	Quò præcurſor pro nobis ingreſſus eſt Ieſus, factus ∵ſecundum ordinē Melchiſedec Pontifex in æternum.	20	*Vbi præcurſor pro nobis introijt Ieſus, ſecundum ordinem Melchiſedec. Pōtifex factus in æternum.*
Κεφάλαιον ζ.		CAP. VII.		CAP. VII.
Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ, βασιλεὺς Σαλὴμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων καὶ εὐλογήσας αὐτόν·	1	Nam ∵hic‖Melchiſedec rex *erat* Salem, Pontifex Dei altiſſimi, qui occurrit Abrahæ reuertenti à cæde regum, ∵ & benedixit ei:	1	*Hic enim Melchiſedec, rex Salem, Sacerdos Dei ſummi, qui obuiauit Abrahæ regreſſo à cæde regum, & benedixit ei.* Gen.14 18
Ὧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραὰμ, πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλὴμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης·	2	Cui & decimas ex omnibus impartitus eſt Abraham: qui primùm quidem ex interpretatione dicitur Rex iuſtitiæ, deinde verò etiam Rex Salem, quod eſt rex pacis:	2	*Cui & decimas omniū diuiſit Abraham, primum quidem qui interpretatur rex iuſtitiæ, deinde autem & rex Salem, quod eſt rex pacis:*
Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος,	3	∵Sine patre, ſine matre, ſine	3	*Sine patre, ſine matre,*

---

* 20 *Secundum ordinem,* κατὰ τάξιν. Id eſt, καθ' ὁμοιότητα, vt ipſe Apoſtolus loquitur infrà 7. 15, & explicat ibidē verſ. 3. vt nouerimus non Chriſtum Melchiſedeci, ſed Melchiſedecum Chriſti fuiſſe typum, tum in ſeſe, tum in Sacerdotij adipiſcendi ſimilitudine, qualis quidem ipſe nobis à Moſe deſcribitur.

IN CAPVT VII.

1 *Nam hic Melchiſedec,* οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδέκ. Ex tribus collationis capitibus quæ expoſuimus ſupra, 5.1, tertium ſupererat, quo oſtenditur Chriſtum eo in primis excellere quòd Pontifex ſimul & Rex ſit ęternus. Deinde etiam obiici poterat, Pontificem eſſe non poſſe qui ex Leuitico genere nō eſſet. Nūc igitur de hoc vtroque diſſerit, explicās quis ſit ordo ille Melchiſedec, nēpe æternus, & Leuitico eminētior, & cū æterno regno cōiunctus. quod ex ſingulis hiſtoriæ Melchiſedeci circunſtantiis probat, typum etiam illum Chriſti fuiſſe demōſtrans. Eſt autē typi & veritatis hæc collatio. Ille, fuit rex & Sacerdos, ita etiā Chriſtus. Ille rex fuit iuſtitiæ & pacis vocatus, verè talis eſt Chriſtus. Sic ille proponitur quaſi & principio carens & fine, cuius nec pater, nec mater, nec maiores, nec mors explicatur: talis re vera eſt Filius Dei. In his capitibus poſita eſt collatio, quæ ad duo reuocari poſſunt, nimirum ad duplex officium, & æternitatis ſpeciem, cuius veritas in vno Chriſto fuit. De oblatione nulla certè mētio. nam ne hoc quidē ferre poteſt hiſtoriæ cōtextus. Vtitur enim Moſes verbo הוציא [*hotſi.*] quod omnes norunt non poſſe aliud declarare quàm facere egredi, id eſt, depromere ſeu proferre. Deinde cui tandem hæc prolata ſunt? ipſi certè Abrahamo. Hoc enim oſtendit hiſtoriæ cōtextus: & eo ſubſidio valde recreatus eſt Abraham cum ſuis, defeſſus rediens è pugna. Sit ergo hęc allegoria quod ad oblationem attinet, vna ex iis quas Patres per ſe excogitarunt, quibus tamen impietas illa poſtea excogitata nunquam in mentem venit. Certè ſummè ſunt præfracti qui ad vnicam illam ac repetitam Chriſti oblationē ſtabiliendam idipſum vſurpant quod Spiritus ſanctus hoc in loco idcirco citauit vt vna, ſemel facta, & nunquā vllo modo iterāda, æterni & viuētis Pōtificis vnici oblatione omnes electos in æternum perfectè ſanctificatos doceret. Ad hæc & illud accedit, quod non iam Melchiſedecum, ſed panē & vinum volunt Chriſti figuram eſſe, quem ipſi rurſum patri reipſa offerant: nempe vt iam Melchiſedecus nō Chriſtum, ſed ipſos ſacrificos repræſentet. Quid amplius? Quis illos nō miretur de pane & vino hoc in loco rixari, apud quos tamē ſumma ſit impietas dicere panē & vinū ab ipſis Deo offerri? Obſeruandū eſt autē ex hoc loco quàm religioſè ſit nobis tractandum Dei verbum. Quod enim quiſpiam in Moſe reprehenderet, nempe quòd de tanto viro tam paucis egerit, & iis quidem prætermiſſis quæ præcipuè videbantur hiſtoriæ leges requirere, ecce quantū myſterium adumbrat. Itaque à Spiritus ſancti ſcopo aberrant qui curioſè inquirunt Melchiſedeci genus, ac magis etiam ij qui perinde ac rem certam, affirmant illum fuiſſe primū ex filiis Noah, qui & Sem dictus fuerit. Sed erant apertè fanatici, & totam hanc tractationē impiè euertebant Melchiſedeciani, qui hunc fuiſſe Filium ipſum Dei tradebāt, qui Abrahamo apparuiſſet, ac proinde pro hiſtoria nobis imaginarium quoddam viſum conſtituebant. Eorum verò portēta auxit etiam impurum illud & verè omnibus modis execrandum caput, omnium, inquam, quantumlibet abſurdarum hæreſeωn cōſarcinator Poſtellus, vnus ex nobili illa Ieſuitarum ſocietate, aut cōſpiratione potius, quæ à paucis annis ex abyſſi puteo erupit. ¶ *Et benedixit,* καὶ εὐλόγησεν. Nempe ſolenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes ſicut ad ſacrificandum, ita etiam ad benedicendum, à Deo conſtituti. Num. 6.26. Denique benedictio ſignificatur non priuata ſed ſolennis, & ab eo profecta per quem Dominus benediceret, vt appareret ex verſiculo ſeptimo. Adduntur autem iſta in Claromontano codice, expuncto propterea nomine Abrahæ in proximè ſequente verſiculo, καὶ Ἀβραὰμ εὐλογηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, *& Abrahamus fuit benedictus ab eo.* Nam vtrunque participium συναντήσας & εὐλογηθεὶς eſt Hebręorum Benoni, ſub. verbo ὢν, pro συνήντησεν & εὐλογήθη. Neque verò hæc adiectio, quanuis nuſquam alibi à me reperta, mihi improbatur: quum hanc etiam collationis partem diſertè poſtea explicet Apoſtolus.

3 *Sine patre,* ἀπάτωρ. Eraſm. *Ignoti patris,* & mox, ἀμήτωρ, *ignotæ matris,* & ἀγενεαλόγητος, *ignoti generis.* non modò non expreſſo ſed etiam deprauato ſenſu: vt de ambiguitate taceam. Nam etſi non eſt natus Melchiſedec ſine patre aut matre, & proculdubio etiam eſt mortuus, tamen quia Dauid loquens de ipſius τάξει minimè illum conſiderat qualis in ſeſe fuit, ſed vt Chriſti ſacerdotis æterni typum, idcirco dicitur ab Apoſtolo ἀπάτωρ & ἀμήτωρ, habita ratione deſcriptionis Moſis, qui perinde nobis eum proponit acſi repentè è cælis delapſus eſſet, & mox eò ſe recepiſſet, nulla ipſius maiorum nec mortis mentione facta. Ita enim oportuit illum nobis deſcribi, vt æterni Pōtificis noſtri typus eſſet. ſicut ſcitè admodum hunc locum his verbis expreſſit Syrus interpres, *Cuius nec pater nec mater ſcripti ſunt in genealogijs.* Itaque ſi Ignoti patris pro Sine patre, & ἀμήτωρ, *ignotæ matris,* ſubſtitueris, vides æternitatis typum tolli. Idem eſt de aliis ſequentibus epithetis iudicium. Ex his autem manifeſtè primùm colligitur aduerſus Neſtorianos Chriſtum Deum & hominem vnicam eſſe perſonam, ſicut vnica perſona fuit Melchiſedecus ipſius typus: deinde aduerſus Samoſatenianos & Arianos veram eſſe Filij Deitatem, ſecundum quam ſit patri ὁμοούσιος, quanuis à patris perſona diſtinctus, vtqui ſecūdum Deitatem, nec matrem habeat, nec temporis initium aut finem, ſecundùm Humanitatem verò non ex aliquo patris ſemine, ſed ex Spiritu ſancto ſit conceptus: & initium quidem vitæ ac finem habuerit, ſed in perſona tamē æterni Filij ab ipſo cōceptionis momēto ſubſtiterit. Denique cōtra Stācarianos, rectè colligitur ex hoc typo Sacerdotem ac proinde mediatorē eſſe ſecundum vtranque naturā coniunctim,

quanuis in ipſa Sacerdotij functione diſtinguantur vt naturæ ſic etiam earum propriæ actiones, quãuis ἀποτέλεσμα
* ſit totius perſonæ: Deitate videlicet τοῦ λόγου agente quæ diuina humanitate, quæ humana ſunt in noſtra redemptione, vt verè & ſcitè Leo diſſerit in epiſtola ad Flauianum. Cæterùm quod ad hoc dicendi genus attinet, extat illius exẽplum nõ diſſimile apud Senecã epiſt.109. vbi ait duos eſſe Romanos Reges, quorũ alter patrẽ non habet, alter matrem. Nam, ait, de Seruij matre dubitatur, Anci pater nullus, Numę nepos dicitur.

	μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς τέλος ἔχων· ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές.		genere: nec initium ⁖ dierum, neque vitæ finem habens: ſed ⁖ aſſimilatus Filio Dei, ⁖ manet Sacerdos in perpetuum.		*ſine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, aſſimilatus autem Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.*
Num.18.21	Θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.	4	⁖ Spectate verò quantus hic *fuerit*, cui etiam ‖ decimas ſpoliorum dederit Abraham patriarcha.	4	*Intuemini autẽ quantus ſit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.*
	Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευῒ, τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος Ἀβραάμ.	5	Et ij quidem ⁖ qui ſunt ex filiis Leui, Sacerdotio fungentes, præceptum habent decimarum accipiendarum à populo ſecundum Legem, hoc eſt à fratribus ſuis, licet ⁖ egreſſis ex lumbis Abrahæ.	5	*Et quidem de filiis Leui Sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas ſumere à populo ſecundum Legem, id eſt, à fratribus ſuis: quanquam & ipſi exierint de lumbis Abrahæ.*
	Ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραὰμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκε.	6	⁖ Is verò cuius genus ad illos non refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promiſſiones benedixit.	6	*Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas ſumpſit ab Abraham, & hunc qui habebat repromiſſiones benedixit.*
	Χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.	7	⁖ Porro ſine vlla cõtrouerſia, id quod minus eſt, ab eo quod maius eſt benedicitur.	7	*Sine vlla autem contradictione, quod minus eſt à meliore benedicitur.*
	Καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν· ἐκεῖ δὲ, μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ.	8	⁖ Atque hìc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo teſtatum eſt ⁖ quòd viuat.	8	*Et hìc quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem conteſtatur quia viuit.*
	Καὶ (ὡς ἔπος εἰπεῖν) διὰ Ἀβραὰμ καὶ Λευῒ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται.	9	Et (vt ita loquar) ⁖ in Abraham decimatus eſt etiam ipſe Leui, qui decimas ſolet accipere.	9	*Et (vt ita dictum ſit) per Abraham & Leui, qui decimas accipit, decimatus eſt.*
	Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ.	10	Nam is adhuc ⁖ in lumbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchiſedec.	10	*Adhuc enim in lumbis patris erat quando obuiauit ei Melchiſedec.*

---

* ¶*Dierum*, ἡμερῶν. Hebraicè, ימים [*iamim*] pro æui, ac proinde Sacerdotij nec principium nec finem ab aliqua temporali neque temporaria ordinatione habens, vt Aaron, & eius ſucceſſores. ¶*Aſſimilatus*, ἀφωμοιωμένος. Sic nimirum à Moſe deſcriptus, acſi neque homo morta-
* lis eſſet, neque ex mortali matre natus. quod quum nulli poſſit competere qui ſit tãtùm homo ex hominibus (nam alioqui Adamus fuit ἀπάτωρ & ἀμήτωρ, vtpote non natus, ſed factus) idcircò meritò dixit Apoſtolus illum fuiſſe peculiariter illi Dei Filio, non autem filiorum Dei figuram indefinitè. Vide ſuprà, 6.20. ¶*Manet*, μένει. Quia nimirum neque mortuus neque ſucceſſorẽ habuiſſe à Moſe dicitur. Chriſti verò Sacerdotium tale futurum dicitur à Dauide, qualis nobis à Moſe deſcribitur Melchiſedecus, addito propterea Æterni epitheto.

4 *Spectate verò*, &c. Θεωρεῖτε δὲ, &c. Si excelluit Melchiſedec Abrahamo, quanto præſtantior Chriſtus, cuius ipſe Melchiſedec typus fuit? Duobus autem argumentis hęc præſtantia Melchiſedeci probatur, ipſius Abrahami confeſſione: nempe quia decimas perſoluerè, ídque vt Dei altiſſimi Sacerdoti: & benedici quoque vt à Dei Sacerdote, certa ſunt ſymbola eius ſubiectionis qua nullam maiorem homines hominibus debent.

5 *Qui ſunt ex filiis Leui*, οἱ ἐκ τῶν υἱῶν Λευΐ. Eraſmus, *Quòd ſunt de numero filiorum Leui*: cuius interpretationis cauſam non video. Probat autem Apoſtolus, hãc decimarum oblationem ſubiectionis ſignum eſſe, ab exemplo Leuitarũ: qui à cæteris tribubus hoc veluti tributum ex mandato Dei accipiant, quod vltro Abraham Melchiſedeco obtulerit. ¶*Egreſſis ex lumbis*, ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος. Id eſt, progenitis, ex Hebræorum idiotiſmo.

6 *Is verò*, ὁ δὲ. A comparatis, Leuitæ tantùm à fratribus decimas accipiunt: iſte ab ipſo Abrahamo patriarcha, quîcum Deus ſancierat fœdus. Ergò & ipſo Leuitico Sacerdotio præſtantius eſt Melchiſedeci Sacerdotium.

7 *Porro*, &c. χωρὶς δὲ, &c. De publica eáque ſacerdotali benedictione loquitur.

8 *Atque hìc quidem*, καὶ ὧδε μὲν. Alterum argumentum præſtantiæ ſupra Leuitas, quòd hi ſunt mortales, Melchiſedec vt æternus proponitur. ¶*Quòd viuat*, ὅτι ζῇ. Silentium de morte accipit pro vitæ teſtimonio. Reſpicit enim (vt antè dixi) non ipſam Melchiſedeci perſonam in ſeſe, ſed qualis proponitur à Moſe in illius hiſtoriæ deſcriptione ordo ille Melchiſedeci cuius fit apud Dauidem mentio.

9 *In Abraham*, διὰ Ἀβραάμ. Hîc manifeſtè ponitur διὰ pro ἐν, ſicut annotauimus Rom.4.11. Eſt autem tertium argumentum collationis Melchiſedeci & Leuitarũ, quòd ab ipſis Leuitis in Abrahamo decimas acceperit, nedum vt nullum aliud fuerit Sacerdotium quàm Leuiticum, aut vt Leuiticum iſti præſtet.

10 *In lumbis patris erat*, ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν. Ergo dixerit aliquis, Iuda quoque ac proinde ipſe Chriſtus eadẽ ratione dicetur à Melchiſedeco decimatus. Reſpondeo verum hoc etiam eſſe de Iuda cæteríſque Abrahę filiis, & inde ortis tribubus. Sed Chriſtum ex hoc numero eximi Dauidis verbis, qui illum teſtatur fuiſſe non in Abrahami decimari, ſed in Melchiſedeci decimantis perſona repræſentatum, vt æternum ſacerdotem, non decimas dantem, ſed accipientem.

11 Porro

Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, (ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο) τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι;	11	∴Porro ſi conſummatio per Leuiticum Sacerdotium erat, (nam ſub hoc ſancita Lex eſt populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotem ſecundum ordinem Melchiſedec, ∴nec ſecundum ordinem Aaronis dici?	11	*Si ergo cōſummatio per Sacerdotium Leuiticum erat (populus enim ſub ipſo Legem accepit) quid adhuc neceſſariū fuit ſecundum ordinem Melchiſedec alium ſurgere Sacerdotē, & ſecundum ordinem Aaron dici?*
Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται.	12	∴Mutato enim hoc Sacerdotio, neceſſario quoque ∴Legis mutatio fit.	12	*Tranſlato enim Sacerdotio, neceſſe eſt vt & Legis tranſlatio fiat.*
Ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ.	13	∴Nam *is* de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus ∴attendit altari.	13	*In quo enim hæc dicūtur, de alia tribu eſt, de qua nullus altario præſtò fuit.*
Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν· εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε.	14	Palàm eſt enim è tribu Iuda exortum eſſe Dominum noſtrum: ∴cui tribui nihil de Sacerdotio ∴loquutus eſt Moſes.	14	*Manifeſtum eſt enim quòd ex Iuda ortus ſit Dominus noſter: in qua tribu nihil de ſacerdotio Moyſes loquutus eſt.*
Καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος,	15	∴*Idque* etiam magis patet ∴*ex eo* quòd ∴ad inſtar Melchiſedec exoritur Sacerdos alius,	15	*Et amplius adhuc manifeſtum eſt, ſi ſecundum ſimilitudinē Melchiſedec exurgat alius Sacerdos,*

---

11 *Porro ſi conſummatio,* εἰ μὲν οὖν τελείωσις. Id eſt, Si reddere quenquam perfectum poterat Leuiticum Sacerdotium. Hîc verò oportuerat nouæ ſectionis initium facere. Nam nunc primùm abſolutis omnibus quæ ad explicandam perſonæ Chriſti Regis, Prophetæ & Pontificis præſtantiam pertinebant, incipit de ipſius officij ratione diſſerere: vt omnes veteris fœderis vmbras doceat Soli cedere oportere. Id autem facit retrogrado prorſus ordine, nimirum vt tractatio de Sacerdotio perpetua ſit. Nam in priore tractatione auſpicatus à Regno, deſtitit in Sacerdotio: in iſta verò poſteriore, exorſus à Sacerdotio, deſinit in Regno. Ac de Sacerdotio quidem, in quo tota penè verſabatur controuerſia, diſſerit ab hoc loco vſque ad cap.12. ver.18. De Prophetia tractat à cap.12. verſ.18, vſque ad eiuſdem capitis verſ.25. De Regno, vſque ad vltimi capitis initium. Inde demum ad particularia præcepta deſcendit. Dicturus igitur de Sacerdotij Leuitici abrogatione, quærit ſi perfectum erat Leuiticum Sacerdotium, cur alterum ſit inuectum, & quidem diuerſum: vt & imperfectum, & non ſupplendum, ſed altero commutandum fuiſſe fateri cogantur.

¶ *Nec ſecundum ordinem Aaronis,* καὶ οὐ κατὰ τάξιν Ἀαρών. Bene hoc addidit. nam alioqui non valeret conſequutio, ſi nouus tantùm eſſet Pontifex, non autem noua Sacerdotij ratio.

12 *Mutato enim Sacerdotio,* μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης. Vulgata & Eraſmus, *Tranſlato enim Sacerdotio.* Apparet μετατιθεμένης hoc in loco rectius conuerti *Tranſlato,* * & μετάθεσιν rectius *Mutationem* quàm *Tranſlationem*: ſicut etiam ſuprà 6.17 & 18, ἀμετάθετον dicitur quod nulli mutationi obnoxium eſt: vt etiam intellexit Syrus interpres voce שוחלפא [*ſchuchalapha*] quæ mutationem vel etiam abrogationem potius declarat quàm tranſlationem, niſi malimus illum legiſſe ἀθετουμένης & ἀθέτησις, quod eadem illa voce interpretatur infra, verſu 18. Nam ſi *Tranſlato* vertas, videri poſſit vnum idémque, nempe Leuiticum ſacerdotium manſiſſe, quamuis à tribu Leui ad tribum Iuda tranſlatum. Sed quum dicitur mutatum Sacerdotium, bene conſequitur mutatam Legem quæ prius Sacerdotium erexerat. & μετατίθεσθαι pro reuocare & mutare, frequentius etiam & elegantius quàm pro transferre accipitur. Cæterùm duo propoſuit Apoſtolus verſu 12. Vnum, Leuiticum ſacerdotium fuiſſe imperfectum, quod probauit alterius ſacerdotij introducti adiectione. Nec enim perfecto quicquam fuerat adiiciendum. Alterum, talem hanc fuiſſe introductionem poſterioris ſacerdotij, vt non ſit prioris illius ſupplementum, ſed illud potius abroget, quoniam non tantùm ſit alterum, ſed etiam alterius diuerſíque prorſus ordinis. Quod enim alteri perficiendo adhibetur, ſit ei conſentaneum oportet. At iſtud poſterius, teſte Dauide, eſt alterius τάξεως, nempe quale nobis à Dauide in Melchiſedeci typo ſpectandum proponitur, quod poſtea explicatur.

¶ *Legis,* νόμου. Id eſt τάξεως, ſiue ordinationis Leuiticæ & Aaronicæ.

13 *Nam is de quo,* ἐφ' ὃν γάρ. Probatio prioris partis ver. 11. nempe Leuitico Sacerdotio, nouum alterum in alia tribu ſuperinductum fuiſſe ſacerdotium. ¶ *Attendit altari,* προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. Id eſt, legalem illum cultum ex Lege adminiſtrauit.

14 *Cui tribui,* εἰς ἣν φυλήν. Vel, ad quam tribum. Vulgata, *In qua tribu.* Eraſmus, longius à Græcis recedens, *Quod ad hanc tribum pertineat.* Ego puto εἰς reſpondere literæ ל Hebræorum. ¶ *Loquutus eſt,* ἐλάλησεν. Id eſt, præſcripſit ex Dei mandato. Fuit enim Deus iſtorum auctor, Moſes autem tantùm interpres. Continet autem hic verſiculus poſterioris partis verſ. vndecimi probationem, quòd videlicet nō modò ſacerdotium alterum facit priori ſuperinductum, ſed etiam quòd poſterius ſit à priore prorſus diuerſum, ita vt ipſum aboleat: ne quis videlicet ſtare hæc duo ſacerdotia ſimul poſſe exiſtimaret, vt ij dicebant qui Moſen cum Chriſto copulabant. Eſſe igitur iſtud ab illo prorſus diuerſum ex eo probat Apoſtolus, quòd Dauid in iſtius ſanctione nihil prorſus de iis commemoret quæ Leuitico ſacerdotio fuerant mandata: ſicut etiam Melchiſedecus Chriſti typus ita deſcribitur ſacerdos, vt neque altaris neque victimarum fiat mentio, in quo potius ſpiritualia, cæteráque omnia proponuntur. Et hinc etiam patet quàm ſint contra mentem Apoſtoli hallucinati, qui panem & vinum Abrahamo & eius copiis ſuppeditata, transformant in oblationem panis & vini, quam offerre Deo conſueuerit, nec tunc ſaltem Abrahamo occurrens obtulerit. Quòd ſi Melchiſedeci typus huc vſque protrahendus eſt, dixerim ſanè in eo reſpondere hunc typum veritati, quòd vt Melchiſedecus Abrahamo panem & vinum illius corpori refocillando præbuit, ita Chriſtus ad æternam in nobis fouendam vitam, panis & vini ſacramentis adhibitis, vero corpore ſanguinéque ſuo nos paſcat.

15 [*Idque*] *etiam magis,* &c. καὶ περισσότερον ἔτι, &c. Aliæ confirmationes eiuſdem conſequutionis, A modo conſecrationis. ſunt enim in Aarone omnia externa & caduca: in ordine Melchiſedec omnia ſpiritualia & æterna. A iureiurando, quod in illo nullum eſt, in iſto adhibetur. Denique à præſtantia infinita perſonæ Chriſti, quæ ſumma nō eſſet ſi conſtitueretur duntaxat pro Aaronis adminiculo. Vt autem ex his probationibus quædam ſunt ἄτεχνοι, tamen omnes ſimul iunctæ demonſtrationem prorſus neceſſariam efficiunt. ¶ [*Ex eo*] *quòd,* εἰ. Vulg. *Si:* nimium obſcurè. Ponitur autē εἰ pro ἐπεὶ, vt apud Æſchinē,

ἐπιτιμᾷς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι. pro ὅτι μή. vt etiam intellexit Syrus interpres.

¶ *Ad inſtar*, καθ' ὁμοιότητα. Hîc declarat quid ſignificetur iſtis formulis κατὰ τάξιν & κατὰ νόμον.

Pſal.110.4 ſuprà,5.6

Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου.	16	Qui ∴ non ex Lege, cuius mandatum ſit carnale, factus eſt *ſacerdos*, ſed ex vi indiſſolubilis vitæ.	16	*Qui non ſecundum Legem mandati carnalis factus eſt, ſed ſecũdum virtutem vitæ inſolubilis.*
Μαρτυρεῖ γὰρ, Ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.	17	Teſtificatur enim ad hunc modum, ‖ Tu *es* Sacerdos ∵ in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.	17	*Conteſtatur enim, Quoniam tu es Sacerdos in æternum, ſecũdum ordinem Melchiſedec.*
Ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές.	18	Nam ∵ mandatum pręcedens abrogatur, ∵ propter ipſius imbecillitatem & inutilitatem.	18	*Reprobatio quidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatem.*
Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ.	19	Nihil enim ſanctificauit Lex, ∴ ſed ſuperintroducta ſpes melior, per quam appropinquamus Deo.	19	*Nihil enim ad perfectum adduxit Lex, introductio verò melioris ſpei, per quam proximamus ad Deum.*

16 *Non ex Lege cuius mandatum ſit carnale*, οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς. Id eſt, non ex ordinatione quæ infirma & caduca omnia pręcipiat, ſicut in Aaronis conſecratione totóque illius præſcripto munere factum eſt. hoc enim ſuo more carnale vocat. quod epitheton libenter ſeruauimus etiã in Pauli epiſtolis. At enim dicet aliquis, nónne ipſius Dei mandato conſecratus eſt Aaron? Fateor: ſed ritus in conſecratione adhibiti oſtendunt non fuiſſe illud Sacerdotium à Deo inſtitutum vt æternum eſſet. Contrà verò in Chriſto & typo illo Melchiſedeci, Deus nihil eiuſmodi adhibet, ſed viua æternitatis imago elucet. Non eſt ergo ſimpliciter ſpectãdus Deus loquens (vtrobique enim loquitur: qua in re paria ſunt aliquatenus duo iſta Sacerdotia) ſed ex iis quæ loquitur, æſtimandum qualem vtriuſque Sacerdotij naturam Deus eſſe voluerit.

17 *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. Hîc vis eſt argumenti, vt carnali mandato vis æternitatis opponatur. Sed duo opponet Iudæus: vnum, לעולם [*leholam*,] non ſemper declarare tempus ęternum: alterum, eandem formulã Aaronis Sacerdotio plurimis locis tribui. Ego verò priori obiectioni oppono quæ de Chriſti æterno regno ſunt initio huius epiſtolæ manifeſtiſſimè demonſtrata, vt omnibus iſtis argumentis illa baſis ſubſterneretur. Poſteriori autem oppono ſuperiora & ſequentia argumenta, ex quibus ſatis apparet לעולם [*leholam*] in Sacerdotio Leuitico aliter accipiendum quàm in iſto Melchiſedeci, prout quidem & ipſius perſona & ſacerdotium à Moſe deſcribitur, quò reſpexit Dauid, vt ſuprà fuit explicatum. Nam alioqui dubium non eſt, Melchiſedecum obtuliſſe Deo ſacrificia externa, qualia patriarchæ iam inde ab initio mundi conſueuerunt.

18 *Mandatum*, ἐντολῆς. Mandati nomine ſacerdotiũ Leuiticum intellige, vt dicemus infrà, verſu 18. ¶ *Propter ipſius imbecillitatem & inutilitatem*, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές. Nõ compellat Apoſtolus Hebræos profeſſos Chriſti hoſtes, vt ex hac tota epiſtola liquet: ſed imperitos adhuc, licet Chriſtum amplexos, erudit, qui ceremonias Legis cum Euangelio, ac proinde carnale Leuiticum ſacerdotium cui nondum credebant finem impoſitum, cũ Spirituali & æterno Chriſti ſacerdotio copulari volebant: quem errorem vt ipſis eximat, docet Chriſti ſacerdotium per Melchiſedeci deſcriptionem à Moſe traditam repræſentatum non ſuperueniſſe Leuitico, vt eius imperfectionis ſupplementũ: ſed vt id præſtaret quod à Leuitico neque fuit præſtitum, neque præſtari potuit, eíque finẽ imponeret. Quid igitur, inquies? nulláne fuit Leuiticorum rituum virtus, ſed prorſus inutiles fuerunt? Inutiles certè prorſus quod ad præſtationem beneficiorum quæ figurabant, & quorum præſtatio ab vnico venturi Chriſti ſacerdotio pẽdebat. Itaque abſque idololatria neque olim veteribus ſacramentis potuit, neque nouis quanuis ſimplicioribus & præſtãtioribus nunc poteſt alia vis vlla tribui, quàm res illas menti noſtræ per ſenſus exteriores ex pacti formula & ſignorum cum re ſignificata analogia ſignificandi, quarum cauſa ſunt à Deo inſtituta. quæ res demum vnius Spiritus ſancti virtute, ne Angelis quidem nedum rebus inanimatis communicabili, in credentium cordibus obſignantur. Sed hoc tamen inter iſta vel præcipuè intereſt quòd vetera quidem præſtationem rerum quas ſignificabant, necdum præſtitarum, à ſequuturo necdum reipſa extante Chriſto, ſuſpendebant: noua verò ſic res eaſdem nobis ſignificant, vt ſimul eas iam pręſtitas nobis fide contemplandas proponant. Hoc autem loco vetera partim cum nouis comparantur, eóque reſpectu imbecilla & infirma, & neminem perfeciſſe, eo quem modo diximus, ſenſu, ideóque nouis cedere debere dicuntur: partim in ſeſe & per ſeſe, quatenus nihil aliud ſunt quàm ſigna, & à rebus ſignificatis cogitatione abſtrahuntur, conſiderata, nullius vtilitatis fuiſſe dicuntur, & neminem ſanctificaſſe, quoniam videlicet non à ſignis ſeu veteribus ſeu nouis, ſed ab vnica Spiritus ſancti in Chriſto virtute ſanctificatio penitus dependet, vt infrà, 10.4, & ſicut ipſe Baptiſmus exterior ab interiore diſtinguitur Matth. cap.3. verſ.11, & 1. Pet. cap.3. v.2. Quòd igitur nonnulli interpretes ad tempus non vigentis, ſed abrogati à Chriſto Leuitici ſacerdotij iſtam infirmitatem & inutilitatem referunt, abhorret ab Apoſtoli verbis & ſententia. & ἐτελείωσεν verti poteſt vel *perfecit*, ſi ad τὸ ἀσθενές: vel *ſanctificauit*, ſi ad τὸ ἀνωφελές referatur.

19 *Sed ſuperintroducta ſpes melior*, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος. Vulgata, *Introductio verò melioris ſpei*: duplici errore. nã particula δὲ hoc in loco planè idem declarat atque ἀλλά, vt quod Legi adimitur, meliori ſpei aſcitæ tribuatur, ſicut mox dicemus. Deinde introductio non declarat ἐπεισαγωγήν, ſed εἰσαγωγήν, vt mox etiam declarabimus. Eraſmus, *Verùm* [*erat*] *introductio ad ſpem potiorem*. perinde atque ſi vſus hic fuiſſe Legis ſignificetur, non vt perficeret, ſed iter aliquod ad Chriſtum oſtenderet. qua de re pluribus diſſeritur Gal.3. 24. Ego verò ſum amplexus eorum ſententiam qui (vt arbitror) rectius hunc locum exponunt. Primùm enim ſententia illa non cohæret cũ iis quæ præcedunt & ſequuntur. Adhuc enim in eo verſatur auctor huius epiſtolæ vt doceat Leuiticum Sacerdotiũ poſteriore abrogatum: neque de prioris vſu vel vllum adhuc verbum fecit, vel etiam facturus eſt ante ſequentis capitis verſiculũ quintum. Deinde poſcit omnino ratio grammatices, vt δὲ accipiatur pro ἀλλά, & verbum ἐτελείωσεν repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non autem vt verbum aliquod extrinſecus aſſumatur. idque ita eſſe, non modò perſpicuum facit ratio conſtructionis, ſed etiam exemplis ex hac ipſa epiſtola petitis manifeſtè probatur. Sic enim prorſus hoc eodem capite, verſu 28, verbum καθίστησιν, & infra cap.10. 27, verbum ἀπόκειται repetendum eſt, vbi etiam ſimili prorſus ratione particula δὲ vſurpatur. Præterea non ſine cauſa ſcriptum eſt ἐπεισαγωγὴ potius quàm εἰσαγωγή. ἐπείσακτον enim vocant Græci quod aliunde eſt ſupra domeſtica inuectum, vt quum dicuntur Athenienſes à Demoſthene vti ἐπεισάκτῳ σίτῳ, id eſt, frumento ex aliis regionibus importato. Et Plutarchus in dial. πότερα τῶν ζώων, &c. τὸ ἐπείσακτον opponit τῷ συνειθισμένῳ. Sic apud veteres ἐπεισόδιον dicebatur extrinſecus aſſumptum acroama, vt Ribittus (nôſter olim in academia Lauſannenſi collega) obſeruauit, prolatis etiam ex Hermogene & Platone exemplis, quibus iſtius vocabuli declaratio confirmatur. quod quũ ita ſit, ſanè non video quî poſſit ἐπεισαγωγῆς nomen Legi, id eſt, Leuitico ſacerdotio tribui. Optimè verò Chriſti ſacerdotio

ſacerdotio conuenit, quod videlicet non ſit tanquam Leuitici illius appendix, ſed ei abolendo ſuperuenerit. Quid ſi verò Legem dicamus ἐπεισαγωγὴν vocatam quòd ad figuram Melchiſedeci adiuncta fuerit? Primùm repugnant rationes quas priore loco expoſui, nempe ſeries argumẽti, & conſtructionis ratio: deinde res ipſa clamat. (ni fallor) Sacerdotium Chriſti cum Leuitico, non autem Melchiſedeci & Legis figuras vel inter ſe vel coniunctim cum Chriſti veritate comparari. Ad hæc accedit quòd ſcriptũ non eſt πρὸς ἐλπίδα κρείττω, *ad ſpem meliorem*: ſed ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος, *Adiunctio ſpei melioris*, nempe ex manifeſto Hebrę́orum idiotiſmo, pro ἐπεισαχθεῖσα κρείττων ἐλπίς, id eſt, *ſuperintroducta ſpes melior*, vt ego etiam conuerti, quo planior eſſet oratio. Neque etiam aliter Græcus ſcholiaſtes interpretatur, vt qui manifeſtè hoc referat ad poſterius Sacerdotium quo prius abrogetur: quanuis ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nõ repetat ἐπεισάγεται, ſed γίνεται: quod planè eſt detortũ, quanuis ſic etiã hunc locum conuerterit Syrus interpres. Quod ſi quis roget, cur ſpei nomine ſit vſus Apoſtolus de Chriſti Sacerdotio iam exiſtente diſſerens, reſpondendum eſt id ab ipſo fieri, Pſalmi verba explicante, pro temporis ratione quo eſt à Dauide ſcriptus.

Καὶ καθ' ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας.	20	∴ Etiam quatenus non abſque iureiurando, *ſuperintroducta eſt.*	20	*Et quantum eſt non ſine iureiurando.*	
Οἱ μὲν γὰρ, χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες· ὁ δὲ, μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτὸν, Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.	21	¨ Nam illi quidem, citra iuſiurãdum Sacerdotes facti ſunt: hic verò, cum iureiurando, per eum qui dixit ei, ‖ Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu *es* Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.	21	*Alij quidem ſine iureiurando Sacerdotes facti ſunt: hic autem, cum iureiurando, per eum qui dixit ad illum, Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternum.*	Pſal. 110.4
Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς.	22	Tanto ¨ potioris ¨ fœderis ſpõſor factus eſt Ieſus.	22	*Intantum melioris teſtamenti ſponſor factus eſt Ieſus.*	
Καὶ οἱ μὲν, πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν·	23	Et illi quidem, plures facti ſunt ſacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere:	23	*Et alij quidem, plures facti ſunt ſacerdotes, idcirco quòd morte prohiberẽtur permanere:*	
Ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην.	24	At iſte, propterea quòd in ę́ternum manet, ¨ perpetuum habet Sacerdotium.	24	*Hic autem, eo quòd maneat in æternum, ſempiternum habet ſacerdotium.*	
Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν.	25	Vnde & ſeruare perfectè ¨ poteſt eos qui per ipſum accedunt ad Deum, ſemper viuens ¨ vt interpellet pro eis.	25	*Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt accedentes per ſemetipſum ad Deum, ſemper viuens ad interpellandum pro eis.*	
Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος·	26	Talis enim nos decebat Põtifex, ſanctus, ſine vitio, ſine labe, ſegregatus à peccatoribus, & ſublimior cælis factus:	26	*Talis enim decebat vt nobis eſſet Pontifex, ſanctus, innocens, impollutus, ſegregatus à peccatoribus, & excelſior cælis factus:*	
Ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἐπει-	27	Cui non ſit quotidie neceſſe, quemadmodum illis Pontificibus, ‖ prius pro peccatis propriis victimas offerre, deinde	27	*Qui non habet neceſſitatem quotidie, quemadmodum ſacerdotes prius pro ſuis delictis hoſtias of-*	Leui 16.11

---

20 *Etiam quatenus*, καὶ καθ' ὅσον. Vulgata, *Et quantum eſt*: prorſus abſurdé. Eraſmus, *Atque hoc potiorem*, coactè. Vſus eſt autem etiam ſuprà hoc argumento, ſed aliorſum, nempe vt ex adiecto promiſſioni iureiurãdo conſtaret de ipſius præſtatione certiſſimè futura. Hic verò profertur idem argumentum vt & de huius ſacerdotij æternitate, & prioris abrogatione nullo modo ambigatur. Huius autem argumẽti vis non in eo ſimpliciter ſita eſt quòd Deus iurarit, (iurauit enim Deus de multis etiam non perpetuis futuris) ſed ita vt ſpectetur tum quid adiecerit iureiurando, tum quid hoc iureiurando confirmare ſtuduerit. Adiecit autem hæc verba, *Et non pœnitebit eum*, quibus ſignificatur eius rei immutabilitas. quò reſpiciens Paulus electionem & dona quibus electos ſuos Dominus ad finẽ deſtinatum perducit, vocat ἀμεταμέλητα. Rom. 10.29. Iurat autem æternitatẽ huius ſacerdotij diſertis verbis, & quidem non ſecundum illius Leuitici formam, ſed ſecundum Melchiſedeci typum.

21 *Nam illi quidem*, οἱ μὲν γάρ. Legenda eſt omnino particula cauſalis à vetere interprete omiſſa.

22 *Potioris*, κρείττονος. Nempe tum ſi res ipſa ſpectetur. pendebat enim Chriſti venturi promiſſio Abrahamo facta & Ceremoniis Leuitici ſacerdotij (quatenus quidem erant non Legis occidentis, ſed Chriſti exhibendi promiſſionum appendices) ſancita, ab eiuſdem reali exhibitione. quo reſpectu dicuntur vmbræ fuiſſe quorum corpus erat Chriſtus, Coloſſ. 2.17: tum habita patefactionis ratione, quæ multo euidentior fuit per ipſum Chriſtum & eius Apoſtolos mundo explicata. ¶ *Fœderis*, διαθήκης. Vulgata & Eraſmus, *Teſtamenti*: quod non conuenit huic loco. Neque enim in teſtamentis adhibetur fideiuſſor. Deinde etiamſi adhiberetur, quomodo idem eſſet teſtator & fideiuſſor? Infra verò, vbi ad teſtamenti ſignificationem alluditur, Chriſtus manifeſtè ſuſtinet teſtatoris perſonam. Vide Matth. 26.28. *

24 *Perpetuum*, ἀπαράβατον. Id eſt, quòd præterire non poteſt. Alioqui τὸ παραβαίνειν accipi fere ſolet pro *Tranſgredi*. Perpetuum autem ſacerdotium dicitur ſacerdotis perpetui reſpectu. Nam alioqui ſacerdotium ipſum dici poſſet perpetuum quod ab vno ad alterum ſucceſſiuè tranſiret.

25 *Poteſt*, δύναται. Id eſt, idoneus eſt. Vide ſuprà, cap. 5.2. Poſita autem eſt vis argumenti in εἰς τὸ παντελές. id eſt, *perfectè*, ita videlicet vt nihil ad eam ſalutem poſſit amplius deſiderari. Itaque vbi Legis aliquod ſupplementum? * vbi retentio pœnæ poſt remiſſam culpam. Vulg. *In perpetuum.* Eraſmus, *Ad plenum.*

¶ *Vt interpellet*, εἰς τὸ ἐντυγχάνειν. Non dicit, *Vt offerat.* Nam hoc ſemel fecit, ſed ſupereſt altera ſacerdotij pars, nempe interpellatio, qua partim perenni ſacrificij ſui vigore nobis pacem obtinet, partim nos nonniſi in vno ipſo placemus & exaudimur à patre.

τα τῶν τοῦ λαοῦ. τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας.

28 Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν· ὁ λόγος δὲ ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον.

Κεφάλαιον η.

1 ΚΕφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς,

2 Τῶν ἁγίων λειτουργὸς, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

3 Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ.

pro peccatis populi. Hoc.n.fecit ſemel quũ ſemetipsũ obtulit.

28 Lex enim homines conſtituit pontifices infirmitate laborantes: at ſermo iuriſiurandi poſt Legem *concepti*, Filium *conſtituit* qui in æternũ eſt ſanctificatus.

CAP. VIII.

1 CÆterùm eorum quæ dicimus *hæc* ſumma *eſt*, Talem *nos* habere Pontificem, qui conſedit ad dextram throni maieſtatis illius in cælis,

2 Sanctuarij miniſter, ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

3 Omnis enim Pontifex ad offerenda dona & victimas conſtituitur: vnde neceſſe fuit hũc quoque habere quod offerret.

hoc enim fecit ſemel, ſe offerendo.

28 *Lex enim homines conſtituit ſacerdotes infirmitatem habentes: ſermo autem iuriſiurandi qui poſt Legem eſt, Filium in æternum perfectum.*

CAP. VIII.

1 *CApitulum autem ſuper ea quæ dicũtur, Talem habemus Pontificem, qui conſedit in dextera ſedis magnitudinis in cælis,*

2 *Sanctorum miniſter, & Tabernaculi veri quod fixit Dominus, & non homo.*

3 *Omnis enim Pontifex, ad offerendum munera & hoſtias conſtituitur: vnde neceſſe eſt & hunc habere aliquid quod offerat.*

---

27 *Hoc,* τοῦτο. Nempe quod obtulit ſacrificium. Neque enim quod additur *Pro peccatis ſuis,* &c. repeti debet ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. ¶ *Semel,* ἐφάπαξ. Magna eſt hoc in loco & aliis deinceps plurimis huius aduerbij emphaſis. Significat enim quod ſemel factum eſt, ita abſolutum fuiſſe vt repetere minimè ſit neceſſe, imò verò ſit nefas. Neque enim id fieri poſſit quin quod ſemel factum eſt, omni ex parte perfectum fuiſſe negetur. Eſt igitur prorſus blaſphemum eorum dogma, qui ſe dicunt quotidie Chriſtum Patri in ſacrificium offerre pro viuorum & mortuorũ peccatis.

28 *Lex enim,* ὁ νόμος γάρ. Legis nomen ad id de quo agitur accommodandum eſt. Itaque in hac diſputatione ad ceremonialem legem ſeu Leuiticum ſacerdotium reſtringitur, quod abrogatum eſſe docet. Suppeditat interim hęc doctrina firmam ſophiſticæ doctrinæ refutationem. nam ſi abolitæ ſunt vmbræ quas Deus ipſe in Eccleſia extare voluerat, quo iure iſti non ceſſant vmbras vmbris cumulare? nempe quia tenebræ tenebras amant. Deinde ſi iuſtificãdi vis penitus detrahitur ipſis Leuiticis ceremoniis etiam tum quum in Eccleſia, ex ipſius Dei mandato, vigebant, quo iure ipſi in ſuis ἐθελοθρησκείαις ſummam pietatis collocabunt, quæ ne ſignificationis quidem vim habent, quum ſint hominum commentum? ¶ *Sermo iuriſiurandi,* ὁ λόγος τῆς ὁρκωμοσίας. id eſt, promiſſio Patris Chriſto facta cui additum eſt iuſiurandum. ¶ *Poſt Legem [concepti]* τῆς μετὰ τὸν νόμον. Vulgata, *Qui poſt Legem eſt:* vt videatur legiſſe ὁ μετὰ τὸν νόμον. vt legiſſe quoque apparet Syrum interpretem, eadem manente ſententia. Cæterùm, quòd hoc iuſiurandum dicitur Legem ſequutum, vel reſpicit tempus illud quo Dauid illud perſcripſit: (quanuis tunc conceptum non fuit, ſed ab æterno, vt 1. Pet. 1 20, & alibi ſæpe explicatur) vel ipſam potius æterni illius iuriſiurandi exhibitionem qua ratione diximus etiam intelligendum eſſe dictum illud, *Ego hodie genui te.* Interim notandum eſt, Apoſtolum iſtius declarationis reſpectu à temporis ordine argumentari. Siquidem poſteriore pacto æquum eſt vt prius abrogetur, ſi modò iſta ſunt eiuſmodi vt ſimul conſiſtere non poſſint, cuiuſmodi hæc eſſe antea demonſtrauit. Nam alioqui Lex annis poſt factam Abrahamo promiſſionem quadringentis lata illam non abrogauit, vt docet Paulus Gal. 3.17, ¶ *Sanctificatus,* τετελειωμένον. Vel æternus conſecratus. Vulgata maluit *perfectum,* vt & alibi, interpretari. Vide ſuprà, 2.10.

IN CAPVT VIII.

1 *[Hæc] ſumma [eſt,]* κεφάλαιον. In hoc dicendi genere vel nunquam vel certè raro adiiciunt verbum Græci, ſed ſubaudiunt, vt in σημεῖον δὲ, τεκμήριον δὲ, & ſimilibus. Κεφάλαιον autem poſſumus conuertere vel *caput,* id eſt ſcopum, & præcipuum illud quò omnia referuntur, quò videtur reſpicere particula ἐπὶ, vel *ſummam & compendium:* quod mihi aptius viſum eſt. Vtrouis autem modo accipiamus, eadem erit ſententia. paucis enim repetitur illud ad quod referenda ſunt omnia, vt attentius & maiore cum fructu legantur ſequentia. Vulgata, *Capitulum ſuper ea quæ dicuntur.* prorſus ineptè.

2 *Sanctuarij,* τῶν ἁγίων. Vulgata & Eraſmus, *Sanctorum.* ambiguè, ſicut & Græca vox ambigua eſt. Sed ex iis quę ſequuntur, ac præſertim 9.11, ſatis apparet nomine Sanctorum deſignari cælos: ſicut per Tabernaculum intelligitur corpus ipſum Domini. Cuius ſui corporis idcirco dicitur miniſter, quia Deo & nobis miniſtrauit illud offerendo. Cur autem dicatur hoc tabernaculũ à Deo fixum, non ab hominibus, ibi explicabimus. Cæterùm verſatur adhuc in eodem argumento noſter hic auctor: ſed nunc per partes explicat qua ratione dicatur abolitum vetus ſacerdotium, nempe ſicut figuræ, quum apparet ipſa veritas, nullus iam eſt vſus. Præparat tamen Hebræorum animos duplici argumento, vno ex ipſa Sacerdotij natura ſumpto, vt nihil craſſum & terrenum de Chriſti Sacerdotio concipiant: altero ex Hieremia petito qui diſerte diſcrimen duarum pactionũ explicat, & prioris quoque abrogationem, ac proinde etiam Tabernaculi & Sacerdotij veteris. Sunt enim iſta inter ſe mutua relatione connexa.

3 *Omnis enim,* &c. πᾶς γὰρ, &c. Hoc connecto cum poſteriore ſuperioris verſiculi parte, in qua mentio facta fuit veri Tabernaculi: quo nomine dixi non cælum, ſed corpus ipſum declarari. Adfert ergo cauſam cur oportuerit eum hominem fieri, nempe vt haberet quod offerret. Ita hunc locum explicat Græcus ſcholiaſtes, cui aſſentior. ¶ *Dona,* δῶρα. Vide ſuprà, 5.1. ¶ *Neceſſe fuit,* &c. ἀναγκαῖον ἔχειν, &c. Hoc dici de Chriſto, cui applicetur definitio Pontificis à fine ſumpta, liquet tum ex addita particula καὶ, tum ex eo quòd non τοιοῦτον ſcriptum eſt, ſed τοῦτον. Sed in ſupplendo verbo poſt ἀναγκαῖον non cõuenit inter omnes interpretes. Nam Vetus interpres & Eraſmus ſupplent ἐστὶ præſenti tempore: vertunt enim, *Neceſſe eſt vt hic etiam habeat aliquid quod offerat.* Eam verò interpretationem idcirco repudiaui quòd Chriſti iam peractam eſſe oblationem dixerit ſuprà, 7.28. quanuis eius efficacitatem perennem eſſe certum ſit. Verùm de ipſa offerendi actione hîc agitur. Itaque præteriti temporis verbum ſupplendum fuit, vt nos fecimus. Non deſunt tamen qui perinde explicent hunc locum acſi ſcriptum eſſet ἀναγκαῖον ἂν ἦν, *neceſſe eſſet,* vt ſit hæc ſententia, Quum omnis Pontifex terrenus offerre debeat, Chriſtum quoque oporteret habere quod offerret, ſi terrenus eſſet Pontifex. Atqui nullam habet eiuſmodi hoſtiam. Ergo terrenus nõ eſt, ſed cæleſtis. Sed dura eſt hæc ellipſis, & hac ratione non deberet ſequi μὲν γὰρ, id eſt *etenim,* in proximè ſequenti verſu, ſed μὲν οὖν, *igitur.* Eſſet enim concluſio ex ſuperiore argumento pendens. Deinde vera eſt & vniuerſalis (vt mihi videtur) illa definitio Pontificis, à qua etiã Chriſtus nec potuerit, nec debuerit eximi, cuique adeo ita ſatisfecerit vt & lõgè præſtãtiorẽ victimã obtulerit, & perfectiore genere offerẽdi ſit ſemel in æternum defunctus.

Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ᾽ ἂν ἦν ἱερεὺς, ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα,	4	Nam ſi eſſet in terra, ne Sacerdos quidem eſſet, manentibus illis ſacerdotibus qui ſecundum Legem offerunt dona,	4	*Si ergo eſſet ſuper terram, nec eſſet Sacerdos, quum eſſent qui offerrent ſecundum Legem munera,*	
Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισται Μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνὴν, Ὅρα γὰρ, φησὶ, ποιήσῃς πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.	5	Vt qui exemplari & vmbræ deſeruiant rerum cæleſtium, ſicut diuinitus dictum eſt Moſi, quum eſſet abſoluturus tabernaculum, ‖ Vide enim, inquit, *vt* facias omnia ad exemplar quod oſtenſum eſt tibi in monte.	5	*Qui exemplari & vmbræ deſeruiunt cæleſtium, ſicut reſponſum eſt Moyſi, quum conſummaret Tabernaculum, Vide, inquit, omnia, facito ſecundum exemplar quod tibi oſtenſum eſt in monte.*	Exod. 25. 40. act. 7. 44.
Νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτευχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται.	6	At nunc *noſter ille Pontifex eo* excellentius miniſterium ſortitus eſt quo præſtantioris eſt fœderis interceſſor, quod præſtantioribus promiſſis ſancitum eſt.	6	*Nunc autem melius ſortitus eſt miniſterium, quanto & melioris Teſtamenti mediator eſt, quod in melioribus repromiſſionibus ſancitum eſt.*	
Εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος.	7	Nam ſi prius illud tale fuiſſet vt nihil in eo poſſet requiri, haudquaquam fuiſſet ſecundo quæſitus locus.	7	*Nam ſi illud prius culpa vacaſſet non vtique ſecundi locus inquireretur.*	
Μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει, Ἰδοὺ, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν.	8	Nam incuſans eos inquit, ‖Ecce, dies venient, dicit Dominus, quum pangam cum domo Iſraël & cum domo Iuda fœdus nouum.	8	*Vituperans enim eos dicit, Ecce, dies venient, dicit Dominus, & conſummabo ſuper domum Iſraël & ſuper domum Iuda Teſtamentum nouum.*	Ier. 31. 31. 32. 33 34. rom. 11. 27. infr. 10. 16.
Οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος.	9	Non ſecundum fœdus quod feci cum Patribus ipſorum, quo die prehendi manum ipſorum vt educerem eos ex Ægypto: nam ipſi non perſtiterunt in illo meo fœdere: & ego deſpexi eos, dicit Dominus.	9	*Non ſecundum Teſtamentũ quod feci Patribus eorũ in die qua apprehendi manum eorum vt educerem illos de terra Ægypti: quoniam ipſi non permanſerunt in Teſtamento meo. & ego neglexi eos, dicit Dominus.*	
Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν.	10	Quamobrem hoc eſt fœdus quod paciſcar domui Iſraël poſt dies illos, dicit Dominus, Indam Leges meas menti eorum & cordi eorum inſcribam: & ero ipſis Deus, & ipſi erunt mihi populus.	10	*Quia hoc eſt Teſtamentum quod diſponam domui Iſraël poſt dies illos, dicit Dominus, dando Leges meas in mentem eorum; & in corde eorum ſuperſcribam eas: & ero eis in Deum, & ipſi erunt mihi in populum.*	

---

4 *Nam ſi eſſet,* εἰ μὲν γὰρ ἦν. Verſiculum ſecundum diximus duo habere mẽbra, nempe τὰ ἅγια & τὴν σκηνὴν, quæ nos diſtinximus ex cap. 9. 11. ita videlicet vt illo nomine cęlum ſignificetur (vt infrà, 9. 24:) iſto verò ipſum Chriſti corpus. Sicut ergo ad Tabernaculum retuli priorem verſiculum, ita ad Sanctuarium, i. ad cęlum, putarim iſtum pertinere, cui terra opponatur, hoc modo. Dixi noſtrum vnicum Sacerdotem ſedere nunc & ſacerdotio ſuo fungi in cælis. Nam ſi in terra eſſet, Sacerdos non eſſet inſtar aliorum in ſua functione permanentium, quoniã videlicet ſacerdotium terreſtre nõ eſt tribui Iuda, ex qua Chriſtus eſt ortus ſecundum carnẽ, ſed tribui Leui attributum. Itaque vel ipſum ſacerdotem non eſſe, vel alios ſacerdotio delectos ipſi cedere oporteret. At enim dices, nónne Chriſtus manente Leuitico Sacerdotio verſatus eſt nihilominus in terris verus Sacerdos? Fateor ſanè, ſed tantiſper dum perageret oblationem qua conſecratus in cælum introiret, vt illic perpetui Pontificis partibus fungatur pro nobis. ¶ *Manentibus illis ſacerdotibus,* ὄντων τῶν ἱερέων. Vulg. *Quũ eſſent.* Nam vel nõ legit τῶν ἱερέων, vel neglexit. Eraſ. *Vbi ſunt ſacerdotes.* quæ interpretatio nec mihi videtur Græcis reſpõdere, nec ſententiã Apoſtoli exprimere. Nam τὸ ἦν hoc in loco declarat vigere, & quaſi ſuũ (vt ita dicam) Eſſe cõſeruare.

5 *Vt qui,* Οἵτινες. Occupatio eſt in his verbis. Quid enim obſtabit, dixerit quiſpiam, quominus Chriſtus ſit Pontifex in cælis, tribus autem Leui in terris? Reſpondet Apoſtolus viguiſſe in terris Leuiticum ſacerdotium, nõ vt archetypum cęleſte, ſed vt exẽplar ad archetypi formã Moſi in monte (qui cælorũ typus fuit) demõſtratam, tãtiſper dũ nimirũ veritas ipſa cæleſtis terreſtres typos abrogaret.

6 *Præſtantioribus,* κρείττοσιν. Nẽpe quoniã figurabãt ritus Leuitici quod ipſi non præſtabãt, quũ credentium animos ad Chriſtum vẽturum ſiue ad nouum fœdus remitterent.

7 *Nam ſi,* εἰ γάρ. Præparat Hebræorũ animos audiendo Hieremiæ vaticinio, vt dixi ver. 2. Vocat autẽ fœdus ἄμεμπτον, in quo nihil meritò poſſit requiri, quod vertit Vulg. *Culpa vacaſſet,* admodũ impropriè. Nec multo melius videtur Eraſ. interpretatus, *in quo non poſſet reprehendi.* Nec enim fœdus ipſum potuit reprehẽdi, cuiꝰ autor erat Dominus, ſed homines potius eius violatores, vt mox ſequitur: cui malo medetur Dominus nouo inito fœdere, quod Paulus vocat Spiritum, propter adiunctam Spiritus ſancti efficaciam, oppoſitũ literæ, id eſt, mortuo per ſe & inani ſcripto.

8 *Pangam,* συντελέσω. Heb. וכרתי [*vecharatti*] id eſt, *percutiam.* Nam Græca etiam editio qua nunc vtimur, habet διαθήσομαι. Qui conuertit συντελέσω, id eſt, *conſummabo,* huc reſpexit (opinor) quòd fœdera tum demum rata habentur quum ſolenni pactione ſancita ſunt. ¶ *Cum domo Iſraël,* ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραήλ. Hebr. את בית ישראל [*eth beth Iiſrael,*] id eſt, *cum domo Iſrael.* Si ἐπὶ libuerit ſeruare, conuertemus *Erga domum.* Vocat autẽ domũ, totius regni quaſi vnam familiam. Erat verò tũ (vt omnes norũt) in duas factiones ſciſſum Dauidis regnũ, quas ſignificat Propheta noui fœderis interuentu rurſus coniunctũ iri. Vulg. *Super domum &c.*

9 *Et ego deſpexi eos,* κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Heb. ואנכי בעלתי בם [*veanochi bahalthi bam*] id eſt, quum ego illis eſſem Dominus. Sequutus eſt ergo auctor huius epiſtolæ, Græcorum editionem, multò ſanè propius quàm Euangeliſtæ omnes. Sed in re ipſa nihil eſt diſcriminis. Nec enim hîc vertitur cardo controuerſiæ. Meminit autem huius expoſitionis etiam R. Dauid Kimchi, ſed eam reprehendens, cui non aſſentior.

11 Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γνῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με, ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν.

12 Ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

13 Ἐν τῷ λέγειν καινὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην· τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

Κεφάλαιον θ.

Exod.26.1, & 39.1

1 ΕΙχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν.

2 Σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη· ἡ πρώτη ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται ἅγια.

3 Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων·

4 Χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ· ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης.

Num.17.10. 1.Reg.8.9 2 paral.5.10

11 Neque docebũt ſinguli proximum ſuũ, & ſinguli fratrem ſuum dicentes, Cognoſce Dominum: nam omnes cognoſcẽt me, ab eo qui puſillus fuerit inter eos, ad eũ vſque qui magnus fuerit inter eos.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum, & peccatorum ipſorum ∵ & iniquitatum ipſorum non recordabor amplius.

13 Dum nouum dicit, antiquauit prius: porro quod antiquatur ac ſeneſcit, prope eſt vt euaneſcat.

CAP. IX.

1 HAbuit igitur ∵ prius *fœdus* ∵ etiam ∵ conſtitutos religionis ritus, ∵ & ſanctuariũ mundanum.

2 ∵ Tabernaculum enim conſtructum fuit: prius *quidem* in quo *erat* cãdelabrum, & menſa, & ∵ propoſiti panes, ∵ quod Sancta vocant.

3 Poſt ∵ medium autem velum *erat* Tabernaculum quod vocant ∵ Sancta ſanctorum:

4 Aureũ habens ∵ thuribulum, & Arcam Fœderis vndiq; circuntectam auro: in qua, vrna aurea habens manna, ‖& virga illa Aaron quæ germinauit, ‖& Tabulæ illæ Fœderis.

11 *Et non docebit vnuſquiſque proximum ſuum, & vnuſquiſque fratrem ſuum, dicens, Cognoſce Dominum: quoniam omnes ſcient me à minore vſque ad maiorem eorum.*

12 *Quia propitius ero iniquitatibus eorũ, & peccatorum eorum iam non memorabor.*

13 *Dicendo autem nouum, veterauit prius: quod autem antiquatur & ſeneſcit prope interitum eſt.*

CAP. IX.

1 *HAbuit quidem & prius iuſtificationes culturæ, & ſanctum ſeculare.*

2 *Tabernaculum enim factum eſt, primum, in quo erant candelabra, & menſa, & propoſitio panum, quæ dicitur Sancta.*

3 *Poſt velamentum autẽ ſecundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta ſanctorum:*

4 *Aureum habens thuribulum & arcam Teſtamenti circuntectam ex omni parte auro, in qua vrna aurea habens manna, & uirga Aarõ quæ fronduerat, & Tabula Teſtamenti.*

---

12 *Et iniquitatum ipſorum*, καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν. Redundat hoc membrum vt ex Hebræa veritate, & tum Syro tum vetere Latino interprete apparet.

IN CAPVT IX.

1 *Prius* [*fœdus*,] ἡ πρώτη. Eraſmus, *Prius tabernaculum*, ἡ πρώτη σκηνή. & fateor pleraque Græca exemplaria iampridem ita habere: ſed apparet ex Photio (omnium Græcorum interpretum, quos ego quidem viderim, acutiſſimo, cuius verba in Græcis ſcholiis citantur) irrepſiſſe Tabernaculi nomen, idque perperam: quum ex argumenti ſerie, & vltimo ſuperioris capitis verſiculo, facilè appareat ſubaudiendum eſſe διαθήκης nomen. Itaque non dubitauimus σκηνή expũgere, Claramõtani cod. Syri interp. & Latinæ receptæ editionis auctoritatem (aut veritatem potius ipſam) ſequuti. ¶ *Etiam*, καί. Hæc particula neq. in Syra interpr. legitur, neque in vet. manuſcr. cod. Græco: & certè videtur expungenda. niſi non cum ἡ πρώτη ſed cum τὰ δικαιώματα conſtruas, vt nos fecimus. vt intelligamus, vetus illud pactum non fuiſſe merè ſpirituale, ſed præterea totum illum externum cultum, & eius inſtrumenta corruptibilia habuiſſe. ¶ *Conſtitutos religionis ritus* δικαιώματα λατρείας. Vel, ritualem cultum. nam coniunctim hæc legenda ſunt, ex omnium veterũ librorum fide. Quid autem δικαιωμάτων appellatione ſoleat intelligi, diximus Luc.1.6. Vulg. *Iuſtificationes culturæ*: quod nemo intelligat. Eraſ. non minus obſcurè, *Iuſtificationes cultus*. ¶ *Et ſanctuarium mundanum*, τό, τε ἅγιον κοσμικόν. Hebraicè מקדש [*mikdaſch*,] quod κοσμικὸν, id eſt, mundanum, vocat, terrenum videlicet & caducum, vt cæleſti & æterno opponat. Quidam de atrio populi accipiunt: quorum opinionem his de cauſis non amplector. Primùm, quia nuſquam ſic vocatur: & certè κοσμικὸν, pro eo quod populo pateat, coactè explicatur. Deinde, ſequens particula cauſalis oſtẽdit diſtribui totum quiddã in ſuas partes. Poſtremò, nuſquam fit mentio in hac collatione niſi duarum partium Tabernaculi, nempe prioris & poſterioris: quum tamen ex illa diſtributione tres partes numerari opportuerit. Neq. enim huic noſtro ſcriptori propoſitũ eſt integram Tabernaculi deſcriptionem perſequi, ſed ea duntaxat quæ ad Sacerdotalem functionem pertinebant, idque quatenus Chriſtus per eam adumbrabatur. Vulg. *Sanctum ſeculare*.

2 *Tabernaculum enim conſtructum fuit*, σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη. Obſeruandum eſt in primis, hanc deſcriptionem non ad templum, ſed ad tabernaculum accommodari: quia nimirum noſter hic ſcriptor ea propriè quæ Moſes ſecundũ exemplar ipſi in monte propoſitum fabricauit, cum rebus ipſis cæleſtibus comparat. Hinc fit vt duorum velorum faciat mentionem, quæ deſcribuntur Exo.26.33, & 36: quũ in templo vnicum tantùm eſſet, cuius fit etiam apud Euangeliſtas mentio. Item vnius tantùm menſæ, quum decem in templo eſſent poſitæ. Ex quo illud quoque intelligitur, nomine τῆς λυχνίας vnicum duntaxat illud candelabrum ſignificari quod multas habebat lucernas: quum alioqui in templo decem candelabra eſſent collocata. Nam quòd mannam & virgam Aaron videtur Arca includere cum tabulis lapideis, commodè interpretandum eſt. Neq. enim manna & virga intra Arcã ipſam erant, ſed proximè Arcam, ipſique adeò commoda aliqua ratione adiuncta, quum non legatur Dominus iuſſiſſe vt in Arca includerentur, ſed vt coram ſe, id eſt, apud Arcam fœderis collocarentur, Exo.16.34. Num.17.10, & 1.Reg.8.9. ¶ *Propoſiti panes*, ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων. Notanda hypallage pro οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως. ¶ *Quod ſancta vocant*, ἥτις λέγεται ἅγια. Prouocabulum ἥτις ad σκηνὴν pertinet, non autem ad proximè præcedentia: & ἅγια ſcribendum eſt numero plurali emphaſeωs cauſa, ex Heb. more, non autem ἁγία, vt quidam cod. habent deprauatè. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, *Quæ dicitur Sancta*.

3 *Medium*, δεύτερον. Ad verbum *Secundum*. Vertimus autem *medium*, vitandæ ambiguitatis cauſa. Velum enim ſecundum nominat Apoſtolus, non quòd duo fuerint vela, ſed quia poſterius erat Sancto ſiue priore Tabernaculo. ¶ *Sãcta ſanctorũ*, ἅγια ἁγίων. קודש חקדשים [*Kodeſch hakkodaſchim*,] pro ſacrario ſacratiſſimo, vt fruſtra hîc ſeſe torſerit Auguſtinus. Sciendum eſt tamen infrà non obſeruari hoc diſcrimen, ſed ſimplici appellatione τῶν ἁγίων i. *Sanctorum*, ſignificari hoc adytum: prius autem generali nomine Tabernaculum dici, vt ver.11.12.21.24.25.

4 *Thuribulum*, θυμιατήριον. Quidam conuertunt Aram

ſuffitus

ſuffitus. Atqui illam conſtat fuiſſe in atrio ſacerdotum, proximè velum. alioquin quomodo adoleuiſſent ſingulis diebus ſuffitum, ſi ſemel duntaxat quotannis fas erat in ſancta ſanctorum ingredi, idque ſoli Pontifici maximo? Et ſanè nulla eſt huius thuribuli apud Moſen mentio, ſed ex Ioſephi aduerſus Appionem lib.2, adiungitur altari ſuffitus. Itaque ſuſpectus eſt mihi locus iſte, ſic tamen explicandus, quum omnes codices Græci & Syrus interpres hanc ſcripturam probent, vt Pontifex dicatur in Sancta ſanctorum ingrediens, proprium habuiſſe aureum thuribulum, quod in adyto ad hunc vſum peculiarem ſeruaretur.

Ὑπεράνω δὲ αὐτῆς Χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον· περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος.	5	‖ Supra hanc autem Cherubim glorioſi obumbrãtes ¨propitiatorium: de quibus non eſt nunc dicendum ſingulatim.	5	*Supérque eã erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatoriũ: de quibus non eſt modò dicendũ per ſingula:*
Τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες·	6	His verò ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quouis *tẽpore* ingrediuntur Sacerdotes ritus obeuntes:	6	*His verò ita cõpoſitis in priori quidem tabernaculo ſemper introibant ſacerdotes ſacrificiorum officia conſumantes:*
Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεὺς, οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων·	7	¨ In ſecundum autem, ſemel quotannis ſolus Pontifex, non ſine ſanguine quem offert ¨pro ſeipſo & *pro* populi ¨erratis:	7	*In ſecundo autem, ſemel in anno ſolus Pontifex, nõ ſine ſanguine quem offert pro ſua & populi ignorantia.*
Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν·	8	∴Hoc declarante Spiritu ſancto, nondum patefactam fuiſſe viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc cõſiſtẽte.	8	*Hoc ſignificante Spiritu ſancto, nondum propalatam eſſe ſanctorum viã, adhuc priore tabernaculo habente ſtatum.*
Ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ' ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα,	9	∴ Quod *erat* exemplar ∴ pro tẽpore illo præſenti, ¨ quo dona ſacrificiáque ¨offerũtur, quæ non poſſunt in cõſcientia ¨ſanctificare cultorem,	9	*Quæ parabola eſt temporis inſtatis, iuxta quam munera & hoſtiæ offerũtur, quæ non poſſunt iuxta conſciẽtiam perfectum facere ſeruientem;*
Μόνον ἐπὶ βρώμασι, καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαιώμασι σαρκὸς, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα·	10	In cibis duntaxat & potionibus, & diuerſis ablutionibus ac ¨ ritibus carnalibus, vſq; ad tẽpus ∴ directionis ¨ impoſita:	10	*Solummodo in cibis, & in potibus, & variis baptiſmatibus, & iuſtitiis carnis, vſque ad tempus correctionis impoſitis.*

Exo. 15.18.

5 *Propitiatorium*, τὸ ἱλαστήριον. Hebr. כפורת [*chapporeth*.] Sic enim vocant Hebræi Arcæ fœderis operculum, quod Græci habita ratione verbi כפר [*chaphar*,]a quo deducitur, ἱλαστήριον conuerterunt.

7 *Pro ſeipſo*, ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Hoc annuum & ſolenne ſacrificium tum pro ſui tum pro populi reconciliatione obibat Pontifex maximus die decima ſeptimi menſis, vt ſcribitur copioſe Leuit. 16. Notandum eſt autem diligenter quod diſerte dicitur Pontifex pro ſeipſo oraſſe. ¶ *Erratis*, τῶν ἀγνοημάτων. Hebr. שגיאות [*ſcheghioth*,] quo vocabulo omne genus peccati ſignificant. Nam etiamſi quis voluntarie peccet, ineſt tamen aliquis error conſcientiæ quam Satanas faſcinauit. Vulg. & Eraſ. *Ignorantiis*, obſcure, & nimium etiam anguſtè.

8 *Hoc declarante*, τοῦτο δηλοῦντος. Bene colligit. nam ſi ſacrificia quæ in Tabernaculo ſacerdotum quotidie fiebãt, habuiſſent vim reconciliandi, quorſum oportuiſſet ſemel in anno ſolum Pontificem maximum, manente foris toto populo, in ſanctum ſanctorum ingredi, & ſolenni ſanguinis aſperſione ſeſe ac totum populum expiare? Sic igitur adumbrabat Spiritus ſanctus nondum apertam eſſe viam in Sacrarium, ſtante priore Tabernaculo, in quo ſacrificia peragebantur, i. prioris Tabernaculi ſacrificiis nondũ patefactũ fuiſſe cælum, quod per ſacrarium illud intimũ repreſentabatur. Nam Sãcta dicit quæ paulo antè Sancta ſanctorũ vocarat: quo modo etiã Moſes ipſe loquitur Leuit.16.2. & fortaſſe quanuis ſcriptũ eſſet τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων, alterum putarunt deſcriptores imperiti redundare.

9 *Quod* [*erat*] *exemplar*, ἥτις παραβολή. Vulg. *Quæ parabola eſt:* quod nemo facilè intelligat. Eraſ. *Quæ erat ſimilitudo*: ne ſic quidem ſatis recte. Nam ἥτις referendum eſt ad σκηνὴ id eſt, ad Tabernaculum. Deinde παραβολὴ hoc loco nihil aliud quàm typum & exemplar declarat, id eſt, משל [*maſchal*.] ¶ *Pro tempore præſenti*, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id eſt, παρόντα, vt mihi quidem videtur Eraſmus rectè conuertiſſe. Præſens verò tempus accipe, ipſius Tabernaculi reſpectu: acſi diceret, Pro eo tempore quo vigebat illud exemplar. Vulgata, *Temporis inſtantis*.
¶ *Quo*, καθ' ὅν, id eſt, ἐν ᾧ. In quibuſdam tamen exemplaribus & Græcis etiam ſcholiis legitur καθ' ἣν, ita vt ſuppleri poſſit σκηνή, *Tabernaculum*, vel, παραβολή, *exemplar*, vt conuertas, *In quo Tabernaculo*, vel *Secundum quod exemplar*. Quòd ſi alteram ex his duabus interpretationibus ſequamur, tum licebit conuertere, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστῶτα, *ad inſtãs vſque tempus*, quo videlicet futurum erat vt ipſa veritas apparens, tolleret illud exemplar. ¶ *Offeruntur*, προσφέρονται. Videbatur potius dicendum προσεφέροντο, *offerebantur*, quomodo etiam Græcus ſcholiaſtes interpretatur: ſed apparet Apoſtolum vſurpaſſe tempus præſens, ſiue quòd de reipſa loquatur, nulla habita circunſtantiæ temporis ratione: ſiue, quòd hanc epiſtolam ſtãte adhuc templo ſcriptam appareat, vt annotauimus ſupra 5:1.
¶ *Sãctificare*, τελειῶσαι, id eſt, ἁγιάσαι. Nam τελειοῦν ſuprà annotauimus, capite 2.10, de rebus ſacris dici: vt planè nihil aliud ſit quàm puros, ſanctos, tales denique nos reddere vt nihil impediat quo minus approbemur à Deo. Etſi autem qui talis eſt, idẽ etiam eſt ſuo quodam modo perfectus, vt ſi rem ipſam ſpectes, τελειοῦν poſſis meritò interpretari *Perficere*, vel *Perfectum reddere*: tamen abhorrui ab hac interpretatione propter ambiguitatẽ. Videri enim poſſet, Legi hactenus detrahi vim perficiendi, vt inchoare quidem poſſit, abſoluere verò non item: vnde cõſequeretur Chriſtum pro ſupplemento duntaxat acceſſiſſe: ſicut etiam hodie ſophiſtę tradunt, quum nihil æque repugnare poſſit argumẽto quod hîc tractatur, vt pluribus oſtendimus ſuprà 7.18.

10 *Ritibus carnalibus*, δικαιώμασι σαρκός. Vulg. *Iuſtitiis carnis*, Eraſ. *Iuſtificationibus carnis*. Vterq; nimis obſcurè. Caſtellio conuertit *Inſtitutis humanis*, non modò falſa & inepta ſed etiam periculoſa interpretatione. Diximus autem aliquoties, δικαιώματα dici quæ à Latinis ritus (externę videlicet quædam ceremoniæ) dicuntur. Additur Carnis epithetó ſacris ſcriptorib⁹ peculiare, quod vt intelligatur, ſciendum eſt in primis hîc non agi de hominum traditionibus, ſed de ceremoniis à Deo inſtitutis vt rerum ſpiritualium teſſeræ eſſent ac ſymbola, quæ generali vocabulo dicta ſunt à Latinis theologis Sacramenta. quæ quo reſpectu carnalia dicantur, id eſt, in rebus craſſis & terrenis poſita, quæque animam vſque non pertingant, diximus ſuprà, capite ſeptimo verſu decimo octauo.

* ¶ *Directionis* διορθώσεως. Vulg. *correctionis*: quam vocem, vt duriorem repudiaui, quanuis vtcunque excuſari poſſit. διορθοῦσθαι verò meritò dicuntur quæ rectà ad ſuum ſcopum diriguntur, quum illa antea eodem quidem ſed ſinuoſo quodam ambitu tenderet: ſicuti diuerſa quidē, ſed eodem ſpectāte metaphora, dicit Paulus, nos retecta nunc facie in Chriſto contemplari quod patres in Moſe velato intueri non poterant. ¶ *Impoſita*, ἐπικείμενα. Rectè. Fuerunt enim oneris inſtar, quod nobis Chriſtus exemit, vt declarat Petrus Act.15.10. Sed hîc variat ſcriptura: legit enim Vetus interpres ἐπικειμένοις, impoſitis, vt cohæreat cum δικαιώμασι. Habent tamen codices noſtri omnes ἐπικείμενα. quod tamen parum videatur cohærere. Pendent enim hæc à præcedenti verſiculo, vbi δυνάμεναι ſcriptū eſt, non δυνάμενα. Itaq; in vno vetuſto codice pro δικαιώμασι ſcriptum inuenimus δικαιώματα, vt ſit conſtructio, δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται μὴ δυνάμεναι, &c. καὶ δικαιώματα ἐπικείμενα, &c. Ego malim in priore verſiculo legere, δυνάμενα, vel in iſto ἐπικείμεναι. Sed hæc, quod ad ſententiam ipſam attinet, nullius ſunt momenti.

	Χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν οὐ ταύτης τῆς κτίσεως,	11	∴ Aduenięs autem Chriſtus Pōtifex futurorum bonorum, ¨ per maius & perfectius Tabernaculum nō manufactum, id eſt non huius ſtructuræ,	11	*Chriſtus autem aßiſtēs Pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id eſt non huius creationis,*
	Οὐδὲ δι᾽ αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος, εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.	12	Neque ¨ per ſanguinem ¨ hircorum & vitulorum, ſed per proprium ſanguinem, ingreſſus eſt ſemel in Sacrarium, æternam redemptionem ∴ nactus.	12	*Neque per ſanguinem, hircorum & vitulorum, ſed per proprium ſanguinem, introiuit ſemel in Sancta, æterna redemptione inuenta.*
Leuit.16.14. num.19.4.	Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα·	13	‖ Nam ſi ſanguis taurorum & hircorum, ¨ & cinis iuuencæ aſpergens inquinatos, ſanctificat ¨ ad carnis puritatem:	13	*Si enim ſanguis hircorū & taurorū, & cinis vitulæ aſperſus inquinatos ſanctificat ad emundationem carnis:*

11 *Adueniens autem*, &c. παραγενόμενος δέ. Hactenus ſtructura Tabernaculi, cum breui præparatione: nunc collationem aggreditur Chriſti cum Leuitico Pontifice, cum Tabernaculo priore, cum ipſis denique ſacrificiis ac victimis: (hæc enim omnia illum vnum adumbrarunt) & Sanctuarij .i. poſterioris Tabernaculi, cum cælo, in quo noſter nunc eſt Pontifex æternus. ¶ *Per maius*, διὰ τῆς μείζονος .i. Præſtantius & excellentius. quod & ſtatim explicat, quum addit καὶ τελειοτέρας, *& perfectius*. Cæterùm quum hîc manifeſtè diſtinguat Tabernaculum à Sacrario, vt qui dicat Chriſtū per Tabernaculū ingreſſum eſſe in Sacrariū: Sacrariū autē manifeſte interpretetur cælum, infrà verſ. 24, non poteſt quadrare eorum interpretatio qui Tabernaculi perfectioris & non manufacti nomine cælos intelligunt: quia perabſurde diceretur per cælum ingreſſus eſſe in cælum. quod & ipſum ſuprà annotauimus, 8.2. Itaque prorſus aſſentior doctiſſimo interpreti, qui Tabernaculi appellatione intelligit humanam Chriſti æterni Dei naturam: eadem prorſus ratione qua comparatur etiam velo, infrà, 10.20. Sicut enim oportuit Pontificem Leuiticum ingredi in Tabernaculum prius, & ibi in altari holocauſti, expiationis ſacrificio ſolenni quotannis peracto die ſeptimi menſis decima, deinceps in Sacrarium vſque vbi erat ipſius maieſtatis Dei ſymbolum, introire: ita Filium illum Dei æternum oportuit (vt veri Pontificis partibus fungeretur) in humanam naturam nunquam dimittendam ingredi: in qua non vt hoſpes, ſed vt ciuis, nec virtute ſola, ſed corporaliter habitans, poſtquam ſeipſum ſanctificaſſet, ſacrificium illud perageret, & cælos tandem nobis præiens ingrederetur. Itaque per corpus ſuum Chriſtus ſanctificatus & paſſus, in cælum nobis iter fecit, & per illud ipſum nunc in cælo pro nobis intercedit. Vnde etiam ipſe ſeſe templum vocat Iohan.2.19. & 21. in quo videlicet tota diuinitatis plenitudo corporaliter habitauit, Coloſſ. 2.9, vt nihil hîc habeat Neſtorius quod obganniat. Videtur autem interpretes pleroſque fefelliſſe quòd non conſiderarunt vnicum Chriſtum multis exemplaribus reſpondere, nempe & ipſi Pōtifici, vt qui ſeipſum obtulerit: & Tabernaculo, per quod iter fecerit ad ſacrificium, & à ſacrificio in cælū: & victimis quoque, vt mox ſubiicitur. Neque alteram interpretationem iuuat quod hæc eadem de cælo dicantur infrà, verſ. 24. Nam oportuit, vt Tabernaculo, ſic etiam Sacrario aliquid non manufactum opponi, vt cæleſtis veritas terrenis exemplaribus per omnia reſpōderet. Verùm (dicet aliquis) quomodo dicitur Chriſti corpus nec manufactū, nec huius ſtructuræ? Nempe vt opponatur ſtructuræ Tabernaculi, quod ex rebus mortuis, puta auro, ære, argento, ligno, pellibus, & cæteris id genus, nō fabrica naturali ſed artificioſa ſtructum erat. Deinde (vt ſuprà dixit, 8.2, optimus ſui interpres) quia non homo quiſquam ſed Deus viuum illud Tabernaculū fixit, id eſt Chriſti humanitatē condidit, aptauit, ſanctificauit, vt nobis eſſet viuifica. Nam vere quidem humanum corpus aſſumpſit æternus ille Dei filius, ſed vi vnius Spiritus ſancti conceptum: & animam quidem veram, ſed ſingulare & excellentiſſimum vnius Dei opificiū Deus ipſe denique à ſeipſo caro factus eſt. Annon mirum hîc Tabernaculum habemus?

12 *Per ſanguinem*, δι᾽ αἵματος. Nunc comparatur Chriſtus cum Pontifice & cum victimis. Fuit enim idem per victimā repreſentatus, qui per Tabernaculum & Pontificem. Peculiariter autem fit ſanguinis mentio, qui Deo vni fundebatur: vt eo veſci non liceret, & cuius etiam in hoc ſolenni ſacrificio peculiaris erat vſus, vt mox explicatur. ¶ *Hircorum & vitulorum*, τράγων καὶ μόσχων. Rectè omnino. Adhibebatur enim in hoc reconciliationis anniuerſario ſacrificio duplex victima, iuuencus & hircus, vt Leuit.16. copioſe explicatur: quia tum pro ſe tum pro populo ſacrificabat Pōtifex. Vtitúrque plurali numero, quia ſingulis annis repetebatur. Sunt igitur hæc collationis capita: Pontifex Leuiticus alienum eúmque pecuinum, ſanguinē offerebat: Chriſtus verus & æternus Pōtifex ſuū ſanctiſſimū & puriſſimum obtulit. Ille quotannis offerebat, ac proinde non ſanctificabat, ſed verā ſuo tēpore præſtandā ſanctificationē duntaxat repræſentabat: Chriſtus verò ſemel vna oblatione omnes credētes in æternum cōſecrauit. Deinceps autē copioſius omnia per partes explicat. ¶ *Nactus*, εὑράμενος. nobis nimirum. Quînam enim ſui ipſius cauſa redemptione indigeret qui peccatum non habebat, ſed omnem iuſtitiam? Itaque non pro ſe, ſed pro nobis ſeipſum obtulit. Vulg. *Inuenta*. Eraſ. *Reperta*. Neutrum mihi placuit: puto enim εὑρίσκεσθαι propria ſignificatione hîc accipi, de qua diximus Rom.4.1.

13 *Et cinis iuuencæ*, καὶ σποδὸς δαμάλεως. Deſignat alteram ceremoniam, quæ & ipſa peculiariter adumbrabat æternum Chriſti ſacrificium, de qua vide Num.19. Confer etiā lector, ſi libuerit, horrendam blaſphemiam qua nititur aquæ illius luſtralis ceremonia apud illos vſurpatæ qui ſoli volunt Chriſtiani videri, De conſecra. Diſtinct.3. c. aquā: & manifeſtè cernes quò euaſerit quorundā impudentia. ¶ *Ad carnis*, &c. πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς, &c. Symbola (vt antè dixi) à re ſeparata ſeorſim conſiderat, & ab iis ita argumentatur, Si ſanguis pecuinus & iuuencæ cinis hanc vim habuerunt, vt qui eis eſſet forinſecus aſperſus, purus foris cenſeretur, & à ſacris non arceretur, quāuis intus fortaſſis purus non eſſet, & ſi purus etiā intus erat, hanc certè puritatem non eſſet ex illo aſperſo cinere conſequutus: quāto magis illius ipſius ſanguis qui illo legali & exteriore ſacrificio adumbrabatur, mentes eo aſperſas ſanctificabit? quod ſi reipſa iam præſtita eſt eius ſanguinis aſperſio, quorſum nunc id ſignum, quod rei futuræ expectationem tantiſper ſuſtinebat, dum illa præſens adueniret?

Πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ Θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι;	14	Quanto magis ‖ ſanguis Chriſti qui ¨ per Spiritum æternum ſeipſum obtulit inculpatum Deo, ‖ ¨emundabit conſcientiam veſtram ¨ à mortuis operibus, ‖ad ſeruiendum Deo viuo?	14	*Quanto magis ſanguis Chriſti, qui per Spiritum ſanctum ſemetipſum obtulit immaculatum Deo, emundabit conſcientiam veſtram ab operibus mortuis, ad ſeruiendum Deo viuenti?*	1.Pet.1.19. 1.ioh.1.7. apoc.1.6. Luc.1.75. Luc.5.74.
Καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καινῆς μεσίτης ἐστὶν, ὅπως θανάτου γενομένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς αἰωνίου κληρονομίας.	15	¨Itaque ob id noui Fœderis mediator eſt, ‖ vt morte ad redemptionem earum ¨ tranſgreſſionum intercedente quæ fuerant ſub priore fœdere, ¨qui vocati erant ¨ promiſſam æternam hæreditatem acciperent.	15	*Et ideo noui teſtamenti mediator eſt, vt morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum quæ erant ſub priori Teſtamento, repromiſſionem accipiant qui vocati ſunt æternæ hæreditatis.*	Rom.5.6. 1.pet.3.18.
Ὅπου γὰρ διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου.	16	¨Nam vbi teſtamentum eſt, mors intercedat neceſſe eſt teſtatoris.	16	*Vbi enim teſtamentum eſt, mors neceſſe eſt intercedat teſtatoris.*	Galat.3.15.
Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία· ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει ὅτε, ζῇ ὁ διαθέμενος.	17	‖Teſtamentum enim in mortuis ratum eſt : quandoquidem nondum valet quum viuit teſtator.	17	*Teſtamentum enim in mortuis confirmatum eſt: alioquin nondum valet dum viuit qui teſtatus eſt.*	
Ὅθεν οὐδ᾽ ἡ πρώτη χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται.	18	Vnde ne prius quidem illud abſque ſanguine dedicatum fuit.	18	*Vnde nec primum quidem ſine ſanguine dedicatum eſt.*	

14 *Per Spiritum æternum*, διὰ Πνεύματος αἰωνίου. Opponit pecudum ſanguini ſanguinem eius qui non homo duntaxat, quales cæteri, ſed Deus etiam fuerit. Nam Spiritus æterni appellatione, Deitatis in humanitate aſſumpta efficacitatem infinitam intelligo, quæ totum hoc ſacrificium conſecrauit, vt ſanguinem iſtum, quia ſanguis erat hominis qui etiam Deus erat, viuifica planè illa virtute præditum eſſe oporteat, quæ vt nos condidit, ita etiam vna poſſit inſtaurare. Huc reſpexit Dominus Iohan. 6.63. quum diceret carnem ſuam nihil prodeſſe, Spiritum eum eſſe qui viuificet. Et Paulus, Act. 20. 28. quum Deum * dicit ſibi acquiſiiſſe Eccleſiam ſanguine ſuo. ¶ *Emundabit*, καθαριεῖ. In nonnullis Latinis codicibus legitur *Emundauit*. Sed vbique Græcè legitur futurum tempus : & quidem rectè. Nam peractum quidem eſt ſacrificium expiationis, ſed viget adhuc & vigebit ad vltimum vſque diem eius effectum in credentibus. ¶ *A mortuis operibus*. ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. Id eſt, à peccatis quæ à morte proficiſcuntur, & nihil aliud quam mortem generant. Sed in primis obſeruandum eſt quid ſit καθαρίζειν, vt intelligatur vis argumenti quod explicatur infrà, cap, 10. 1, & 2. Duæ ſunt enim purificationis partes, eæque diſtinctè conſiderandæ. Vna qua delentur priora peccata: altera, qua radix ipſa peccati amputatur cum fructibus. Itaque quod ad priorem attinet, primum quidem illam vindicauit Chriſto, collata ipſius ſanguinis dignitate cum taurorum ac vitulorum ſanguine, qui vſque ad animam penetrare non potuerit. Nunc verò, id eſt in proximo verſiculo & deinceps, nequis exciperet, quid igitur ſit illis factum qui ſub priore fœdere vixerunt, oſtendit Chriſtum etiam pro illis ſanguinem fudiſſe, vt qui per veteres ritus fuerit efficaciter adumbratus: alioquin niſi ad illius futurum aduentum repræſentandum prorſus inutiles. De altera verò parte differit proximo capite.

* 15 *Itaque ob id*, &c. καὶ διὰ τοῦτο, &c. Sic loquitur Pau- * lus Rom. cap. 3. verſu 25. Rectè verò colligit ex præcedentibus ea quæ explanaturus eſt. Nam ſi pecuinus ſanguis in vetere Fœdere non expiabat: vel nouum Fœdus & nouus ſanguis requirebatur, cuius vis ad illos vſque pertingeret: vel ſupereſt vt illi ſeruati non fuerint. quam partem poſteriorem, vt nimis abſurdam, præterit. Hinc conſequitur, vnum fœdus ſemper fuiſſe quod ad rem ipſam, id eſt, quod ad expiationem attinet, quæ ſuo demum tempore fuerit peracta: ſed ipſius venturi vmbram aliquam ad tempus extitiſſe. Vetus igitur Fœdus plenum non fuit, ſed præſtationem futuræ redemptionis reſpiciebat, per quam * hæreditas æterna obuenit. ¶ *Tranſgreſſionum*, παραβάσεων. Metonymia pro tranſgreſſoribus ipſis. Nec enim redimuntur peccata, ſed peccatores. ¶ *Qui vocati erant*, οἱ κεκλημένοι. Efficaciter videlicet. Nam cæteris inutiliter præbentur ſigna : non Dei ſed indignè accedentis culpa. ¶ *Promiſſam hæreditatem*, τὴν ἐπαγγελίαν τῆς κληρονομίας. Vulgata, *Promiſſionem hæreditatis*, obſcuriſſimè, propter Hebraiſmum: quum promiſſionis nomine res ipſa promiſſa, intelligatur.

16 *Nam vbi teſtamentum eſt*, ὅπου γὰρ διαθήκη. De hac voce διαθήκη ſcripſi pluribus Matt. 26. 28. & an ex illa colligi poſſit quod diu credidi, hanc videlicet Epiſtolam non fuiſſe vernacula lingua Hebræa ſcriptam, expoſui meam ſententiam in mea ad huius Epiſtolæ inſcriptionem obſeruatione. Quæritur autem quum vox Hebræa Berith non declaret Teſtamentum ſed pactionem viuentium, teſte quoque Hieronymo, id eſt, συνθήκην, & paſſim in hoc argumento apud Moſen & Prophetas fiat non teſtamenti ſed fœderis mentio, quid hîc ſibi velit Apoſtolus. Reſpondeo, nouum quæſitum eſſe argumentum partim a fœderis huius natura, quod commune quiddam habet cum teſtamento, & à reliquis fœderum ſpeciebus alienum : partim à duplici ſignificatione τῆς διαθήκης, quæ quidem duplici illi fœderis reſpectui optimè quadrat. Nam in cæteris fœderibus nihil minus requiritur quàm mors eorum qui fœdus ineunt : hîc contrà, perſoluenda fuit pœna, quæ non alia ratione quàm morte lui poterat. Ex his autem de quibus reconciliandis agebatur, vnus quidem (id eſt Deus) mortis pœnam meritò requirebat, alioqui nunquam reconciliandus : alter verò (id eſt homo) pœnam eam luere non poterat quin à pœna ipſa maneret abſorptus: ita vt iam ne ſupereſſet quidem quîcum Deus paciſceretur. Itaque Filius Dei ſeſe interpoſuit, qui verus homo factus, pœna in ſeſe recepta, homines Patri reconciliaret. Habet ergo in manu Chriſtus id de quo pactus eſt cum hominibus Deus, æternam nimirum hæreditatem. Quoniam autem hic nonniſi moriendo nobis ius illud acquirit, idcirco quod ad Chriſtum ipſum attinet, pactum iſtud inter Deum & homines initum, ſpeciem quandam teſtamenti refert, quaſi ipſe moriens, æterni regni nos fecerit hæredes. Aptè igitur conuenit hæc ſimilitudo. Sed quorſum illa quæſita eſt? Nempe vt hoc argumentum necteretur, Teſtamenta nonniſi morte teſtatoris ſanciuntur: teſtator eſt Chriſtus. Itaque Chriſti non hircorum aut vitulorum ſanguine ſancitum eſt teſtamentum. Et ea quidem cauſa eſt cur in vetere fœdere omnia purificarentur ſanguine, nempe vt ſignificarentur omnia teſtatoris illius mortem futuram reſpicere.

Exo 24.8.	Λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐῤῥάντισε,	19	‖Quum enim Moſes omnia mandata ſecundum Legem recitaſſet toti populo, ſumpto ſanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccina & hyſſopo, ſimul & ipſum librum & totum populum aſperſit,	19	*Lecto enim omni mandato Legis à Moyſe vniuerſo populo, accipiens ſanguinem vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccinea & hyſſopo, ipſum quoque librum & omnem populum aſperſit,*
Exo.24.8.	Λέγων, Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός.	20	‖Dicens, Hic *eſt* ſanguis ille huius fœderis de quo mandatum dedit ad vos Deus.	20	*Dicens, Hic ſanguis Teſtamenti, quod mandauit ad vos Deus.*
	Καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας, τῷ αἵματι ὁμοίως ἐῤῥάντισε.	21	Inſuper autem & Tabernaculum, & omnia vaſa ſacræ functionis ſanguine ſimiliter aſperſit.	21	*Etiam Tabernaculum & omnia vaſa miniſterij, ſanguine ſimiliter aſperſit.*
	Καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις,	22	Et omnia fere ſecundum Legem ſanguine purificantur: & abſque ſanguinis effuſione non fit remiſſio.	22	*Et omnia penè in ſanguine ſecundum Legem mundantur: & ſine ſanguinis effuſione non fit remiſſio.*
	Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς τούτοις καθαρίζεσθαι· αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας.	23	Itaque neceſſe *fuit* exemplaria quidem eorum quæ ſunt in cælis, hiſce rebus purificari, ipſa verò cæleſtia potioribus quàm hæ ſint victimis.	23	*Neceſſe eſt ergo exemplaria quidem cæleſtium his mundari, ipſa autem cæleſtia, melioribus hoſtiis quàm iſtis.*
	Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστὸς, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν.	24	Non enim in manufactum ſacrarium ingreſſus eſt Chriſtus, quod ſit exemplar vero *ſacrario* reſpondens: ſed in ipſum cælum, vt compareat nunc faciei Dei pro nobis.	24	*Non enim in manufacta ſancta Ieſus introiuit, exemplaria verorum: ſed in ipſum cælum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.*
	Οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτὸν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ·	25	Neque vt ſæpe offerat ſemetipſum, ſicut Pontifex ingreditur in ſacrarium quotannis cum ſanguine alieno:	25	*Neque vt ſæpe offerat ſemetipſum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per ſingulos annos in ſanguine alieno:*
	(Ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν	26	(Alioquin oportuiſſet eum	26	*(Alioquin oportebat*

---

19 *Secundum Legem*, κατὰ νόμον. Id eſt, ſicut Dominus præceperat. Refertur enim hoc ad participium λαληθείσης. & ſignificatur Moſen non temere, ſed Deo ita iubente Legem totam populo recitaſſe. Ἐντολὴν enim vocat ipſam *Legem:* neque dixit κατὰ τὸν νόμον, vt mox verſu 22. ſed κατὰ νόμον, id eſt, *par ordonnance.* Vulgata, *Omni mandato Legis*, πάσης ἐντολῆς τοῦ νόμου. ¶ *Aſperſit*, ἐῤῥάντισε. Huc reſpexit Petrus 1.Pet.1.2. Quod autem addit de aſperſo libro, itidémque hyſſopo & lana cocco tincta, etſi apud Moſen eo loco non legitur, tamen meritò colligitur. Erat enim proculdubio liber legis altari quod aſperſit impoſitus, & ad aſperſionem faciendam ſumi aliquid manibus & in ſanguinē immergi oportuit. Alibi verò illa ad aſperſionis vſum adhibētur, vt Leui.14. aliquoties repetitur.

* 20 *Hic[eſt]ſanguis ille*, τοῦτο τὸ αἷμα. Illyricus ille Sophiſta infelicis memoriæ, non minus ineptè quam impudenter hanc enuntiationem cum illa Chriſti Cænam inſtituentis, Hoc eſt ſanguis meus &c. vt pares comparari voluit, quaſi & hic & illic ſanguis re ipſa eſſentiáque ſua præſens, & ille quidem Moſis, iſte verò Chriſti manibus comprehenſus demonſtretur. Nam contra certum eſt Moſem quidem ſanguine victimæ ex pelui deſumpto populum aſperſiſſe: ac proinde idēticam eſſe illā enuntiationem: Chriſtum verò vinum poculo contentum diſcipulis ſuis propinaſſe. Itaque ſanguinem apud Moſem quidem fuiſſe ſignum ſacramentale, in verbis autem Chriſti fuiſſe rem ſigno vini ſacramentaliter ſignificatam: ideóque aliud eſt τὸ τοῦτο, nempe vinum quod poculo continebatur, ideóque poculi nomine ſignificatur, aliud ſanguis ille noui teſtamenti, id eſt res ipſa illius ſacramenti. Rectè igitur hic ſum interpretatus, *Hic eſt ſanguis*, in inſtitutione verò cæ-

* næ, *Hoc eſt ſanguis.* ¶ *Mandatum dedit*, ἐνετείλατο. Exod. 24.8. legitur, קרת [*kadat*] pepigit, & in Græcis, διέθετο. Sed additur, *ſuper omnibus his verbis* id eſt, addita conditione iſtorum omnium præceptorum. Itaque verbo ἐντείλασθαι comprehenduntur & fœdus & eius conditio.

* ¶ *Ad vos*, πρὸς ὑμᾶς, nempe per os Moſis vobis ſignificandum. Hebr. עמכם [*himmechem*] vobiſcum. eòdem ſenſu. Ego conſtructionem Græcam ſtudui emollire.

23 *Neceſſe[fuit]* ἀνάγκη. Vulgata, *Neceſſe[eſt.]* Ego illud malo. quanuis, vt antea obſeruaui, ſcripta ſit hæc epiſtola adhuc ſtante templo. * ¶ *Ipſa verò cæleſtia*, αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια. Analogiam, inquit, eſſe oportet inter ea quæ purificant & quæ purificantur. Sub Moſe typi illi omnes terreni fuerunt, puta, Tabernaculum, Liber, Vaſa, Victimæ, cæteráque omnia: ſed tamen rerum cæleſtium typi. oportuit igitur typica & eiuſdem naturæ materia ac ritu, nempe pecudum ſanguine, aqua, lana, hyſſopo luſtrari. Sub Chriſto verò cæleſtia omnia, cæleſte tabernaculum, cæleſtis victima, cæleſtis populus, cæleſtis doctrina, cælum denique ipſum pro manſione proponitur. Itaque hæc omnia ſimili ratione, nimirum viuifici illius ſanguinis Chriſti æterna oblatione, ſanctificari oportuit. Dicuntur autem ſanctificari vario reſpectu. Primùm enim ſeipſum nobis ſuo ſanguine ſanctificauit Chriſtus: deinde & ipſum cælum quodammodo ſanctificauit nobis, quum illud ſanctus ipſe ingrederetur, vt in eo aliquando etiam ſancti ipſi Deo in æternum ſeruiamus. ¶ *Potioribus victimis*, κρείττοσι θυσίαις. Quorſum hoc, quum vna ſit vnius victimæ oblatio? nempe quia vnica vera & æterna omnibus typicis opponitur, ideo pluralem numerum vſurpauit, quòd vna omnium ſit inſtar: qua vna tum vetus ille tum nouus populus fuerit ſanctificatus.

24 *Non enim*, οὐ γάρ. &c. Aliæ collationes. Pontifex Leuiticus in ſacrariū illud ingrediebatur, Dei quidē mandato, ſed tamen hominū manu ex terrena materia fabricatū, vt eſſet alterius excellentioris (nēpe cæleſtis regiæ) exemplar: Chriſtus verò in cælos ipſos, id eſt, in beatæ illius & incomprehenſæ beatitatis æternam ſedem penetrauit. Ille coram arca, Chriſtus coram Deo ipſo comparet.

25 *Neque vt ſæpe*, &c. οὐδ' ἵνα πολλάκις, &c. Aliæ duæ collationes. Pontifex alienum, Chriſtus ſuum ſanguinem obtulit. Ille quotannis repetebat oblationē, Chriſtus ſemel tantùm ſeſe offerens peccatum in genere aboleuit tum præteritorum tum venturorum ſeculorum.

26 *Alioquin*, ἐπεί. Argumentum non repetendæ

Chriſti

Chriſti oblationis quia quum à condito mundo fuerint expianda peccata, dixerimus autem ſolo Chriſti ſanguine expiari, oporteret ſæpe iam ipſum mortuum eſſe à condito mundo. Atqui homo ſemel tantùm mori poteſt. Ergo Chriſti oblatio, nouiſſimis tēporibus peracta, repeti non potuit, nec poteſt. Quod ſi ita eſt, nempe vis ipſius & ad preterita & ad conſequuta omnia peccata porrigitur. Sunt ergo iſta connexa, ſanguinis fuſio, expiatio peccati, offerri & mori. Quamobrem manifeſtos Antichriſtianos eſſe oportet qui ad Chriſti ſanguinem alias ſanctificationes adiungunt, quíque ſæpius illum offerri, vel (vt quidam nuper ſomniarunt) noua oblatione applicari contendunt. Diſtinctio, inquam, illa quotidianæ pro viuis ac mortuis expiationis incruentæ, blaſphema eſt, ſacrilega, & impia. ¶ *Semel,* ἅπαξ. Vide ſuprà, cap. 7. verſ. 27. ¶ *In conſummatione ſeculorum,* ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Id eſt, diebus nouiſſimis. Nec enim alia vnquam oblatio expectanda, ſed iudicium vnum ſupereſt. Paulus alicubi plenitudinem, vt Galat. cap. 4. verſ. 4. alibi fines ſeculorum vocat, 1. Corinth. cap. 10, verſu 11. ¶ *Ad peccatum per immolationē,* εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας. Bene dicit peccatū, totam ipſam veluti ſpeciem ac radicem intelligens, vt expoſuimus 6. Rom. 7. Sed & alibi diximus ἀθετεῖσθαι dici leges quū abrogatæ tolluntur. quod huic loco optime conuenit, vt Legem ipſam peccandi per Chriſtum ſciamus abrogatam, quæ in Adamo lata fuerat. Nam & fructus præteriti, ac futuri remittuntur ſanguine Chriſti expiati: & cor ipſum, eodem ſanguine rigatum, peccato moritur, vt fructus edat iuſtitiæ. Cæterùm perperam interpungi conſueuit hic locus, quaſi videlicet quod ſubiicitur, nempe διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, *per immolationem ſui ipſius,* cum verbo πεφανέρωται conſtruatur: quum manifeſte cohæreat cum εἰς ἀθέτησιν: idcirco vocum ordinem mutaui in Latina interpretatione, *Patefactus eſt,* ſiue *conſpicuus factus eſt,* in carne videlicet vt loquitur Paulus, 1. Tim. 3. 16. & re ipſa, quum antea in legalibus ceremoniis velut vmbra quadam tectus lateret. Syrus interpres hac voce expuncta inſeruit προσήνεγκεν ἑαυτὸν, *obtulit ſeſe.*

ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) νυνὶ δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται.		ſæpe paſſum fuiſſe a condito mundo) ſed nunc ¨ ſemel ¨in conſummatione ſeculorum, ¨ad peccatum per immolationem ſuiipſius abolendum patefactus eſt.		*eum frequenter pati ab origine mundi) nunc autem ſemel in conſummationem ſeculorum, ad deſtructionem peccati per hoſtiam ſuam apparuit.*
Καὶ καθ' ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις·	27	Et ¨ ſicut illud ſtatutum eſt hominibus ¨ vt ſemel moriantur, poſtea verò iudicium:	27	*Et quemadmodum ſtatutum eſt hominibus ſemel mori, poſt hoc autem, iudicium:*
Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις, εἰς σωτηρίαν.	28	‖Ita & Chriſtus ſemel oblatus vt *in ſeipſo* ¨ attolleret ¨multorum peccata, ſecūdo ¨abſque peccato conſpicietur iis qui ipſum expectant, ad ¨ſalutem.	28	*Sic & Chriſtus ſemel oblatus eſt ad multorum exhaurienda peccata, ſecundo ſine peccato apparebit expectantibus ſe, in ſalutem.*
Κεφάλαιον ς.		CAP. X.		CAP. X.
Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν	1	L¨Ex enim vmbram obtinens ¨ futurorum bono-	1	*Vmbram enim habens Lex futurorum*

27 *Sicut,* καθ' ὅσον. In vnò codice legimus καθ' ὃ, & rectius, vt opinor, quanuis ὅσος ſæpe pro poſtpoſitiuo articulo ponatur. Alioquin non memini καθ' ὅσον legere in hac ſignificatione. ¶ *Vt ſemel moriantur,* ἅπαξ ἀποθανεῖν. De conſueta & naturali hominum conditione loquitur. Nam quòd Lazarus & alij aliquot bis mortui ſunt, extraordinarium fuit. In iis verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa ſpecies mortis erit, 1. Corinth. 15. 51.

28 *Attolleret,* εἰς τὸ ἀνενεγκεῖν. Hebr. להעלות [*lehaholoth.*] ad aſcendere faciendum. Eſt enim manifeſta & perelegans paranomaſia inter προσφέρειν & ἀναφέρειν hoc in loco, & per alluſionem ad holocauſti ritum dicitur Chriſtus ſeſe obtuliſſe & peccata ſibi impoſita in crucis altare ſuſtuliſſe: ſui videlicet oblatione expianda, vt ſcribit eudem etiam verbo vſus Petrus 1. Pet. 2. 24. qua etiam ratione dicit Paulus Coloſſ. 2. 14. Chriſtum affixiſſe cruci chirographum nobis aduerſantem: & alibi ſæpe vetus noſter homo in Chriſto crucifixus dicitur. Nec alia ratione verbum ἀναφέρειν in hac epiſtola & 1. Pet. 2. 5. accipitur pro *offerre* quam alluſione ad ſacrificandi ritum, quo victima in aram attollebatur. Hinc factum vt Syrus interpres hoc verbū verterit דבח [*deuach*] quod eſt τὸ θύειν, id eſt, *ſacrificare,* à conſequenti, ſed addit ἐν ἑαυτῷ *in ſeſe:* in quo ſum illius auctoritatem ſequutus, quanuis in nullis Grȩcis codicibus inuenerim. Verbum autē *Tollere* pro auferre ſicut dicitur agnus ſuſtuliſſe mundi peccata, paronomaſiam illam non ſatis exprimit. Vulgata, *ad exhaurienda,* quoniam videlicet hauriri dicuntur quæ ex imo ſurſum attolluntur: & verum quidem eſt pleniſſimam eſſe Chriſti pro nobis ſatisfactionem, ſed huic ſignificationi nullus hîc eſt locus. ¶ *Multorum,* πολλῶν. Id eſt, non ſua, quæ nulla fuerunt, ſed eorum quos ipſi dedit pater ſeruandos, præterito mundo pro quo etiam non eſt precatus, Iohan. 17. 9. ¶ *Abſque peccato,* χωρὶς ἁμαρτίας. Id eſt, non vt ſeſe iterum offerat, nec vlla infirmitate circundatus, ſed plenus gloriæ & ſemel abiecto illo peccatorum noſtrorum ſibi impoſitorum onere. Nam alioqui, quod ad ipſum attinet, etiam in ipſa cruce fuit ſine peccato, iuſtiſſimus moriens pro nobis peccantibus. ¶ *Ad ſalutem,* εἰς σωτηρίαν. Poteſt hoc conſtrui cum proximo participio, vt ſit periphraſis credentium, qui ſoli expectant Chriſtum ad ſalutem: vel cum verbo Conſpicietur, quia ſolis illis ad ſalutem conſpicietur qui ipſum expectant. Nam ex impiis alij rident vtrunque aduentum, quibus Chriſtus eſt pro fabula: alij propriè non dicuntur expectare, qui optarent vt nunquam veniret.

IN CAPVT X.

1 *Lex enim vmbram,* &c. σκιὰν γὰρ, &c. In anniuerſario illo ſacrificio, quod peculiariter hîc ſpectatur, publica & ſolennis peccatorum Iſraëlis, non eorum tantùm quæ anno proximè præcedente commiſſa eſſent, ſed omnium etiam ſuperiorum confeſſio fiebat: non qualem inuexit poſtea Satan in Eccleſiam, ſed qua omnes & ſinguli tanquam reos ſeſe coram Deo ſiſtebant, Leuit. 16. 21. Hinc colligit Apoſtolus conſtare anniuerſaria illa ſacrificia non habuiſſe vim purificandi. Cur enim repeterentur? Valet conſequutio, non modò quia ſemel abolita peccata fruſtra commemorarentur, & pro ſemel expiatis fruſtra repeteretur expiatio: ſed quia vt ſit perfecta purificatio, neceſſe eſt ipſum peccatum ſemel extirpari, quòd alioqui pura non poſſit dici conſciētia, vt expoſuimus ſupra, 9. 14. quemadmodum nemo ſatis probum medicamentum eſſe dixerit quod morbos tantùm præſentes ad momentum prohibere, ingruentes autem nullo modo poſſit impedire. Quid ſi igitur neutrum præſtet? Hoc autem vtrunque vnius Chriſti ſanguini tribuitur: quo quiſquis eſt irrigatus, & à præteritis & à futuris peccatis liberatus eſt in æternum, atque adeo ſanctificatus, vt peccato mortuus, viuat iuſtitiæ. Ideo nec pluribus hîc victimis, nec vnius victimæ repetita oblatione opus eſt, Ergo quod vetera illa ſacrificia diſertè dicūtur populum expiare, Leuit. 16. 30. non ad ipſa ſymbola, ſed ad futuram illam Chriſti oblationem vnicam pertinet, quæ per illa quotannis, atque adeo ſingulis diebus per omnes ceremonias adumbrabatur. ¶ *Futurorum bonorum.* τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Id eſt, æternorum, quæ Patribus promiſſa ſunt in Chriſto, ſuo tempore exhibita: ſed ita tamen vt alibi nos maneant.

	πραγμάτων, κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκὲς, οὐδέποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι·	rum, non ∴ ipſam expreſſam formam rerum, ∴ iis hoſtiis quas ſingulis annis eaſdem continenter offerunt, nunquam poteſt accedentes ∴ ſanctificare:		bonorum, non ipſam imaginem rerum, per ſingulos annos eiſdem ipſis hoſtiis quas offerunt indeſinenter, nunquam poteſt accedentes perfectos facere:
2	Ἐπεὶ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους.	Alioqui ∴ deſiiſſent offerri, propterea quòd ſacrificantes, ſemel purgati, nullorum peccatorum amplius eſſent ſibi conſcij.	2	Alioquin ceſſaſſent offerri, ideo quòd nullam haberent vltra conſcientiam peccati cultores ſemel mundati.
3	Ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν.	At in iſtis ∴ *fit* repetita mentio peccatorum quotannis.	3	Sed in ipſis commemoratio peccatorum per ſingulos annos fit.
4	Ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας.	Non enim poteſt ſanguis taurorum & hircorum auferre peccata.	4	Impoßibile enim eſt ſanguine taurorum & hircorum auferri peccata.
5	Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει, Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. (Pſa. 40.7.)	Quapropter ∴ ingrediẽs mundum, dicit, ‖Sacrificium ∴ & oblationem ∴ noluiſti, ∴ corpus autem adaptaſti mihi.	5	Ideo ingrediens mundum, dicit, hoſtiam & oblationem noluiſti, corpus autem aptaſti mihi.
6	Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας.	Holocautomata ∴ & hoſtiam pro peccato non approbaſti.	6	Holocautomata & pro peccato non tibi placuerunt.

¶ *Ipſam expreſſam formam*, αὐτὴν τὴν εἰκόνα. Εἰκόνα vocant Græci non quanuis picturam vel ſculpturam, ſed quæ ſit viui inſtar: vnde iconici pictores, quos vulgò vocamus *qui peignent au vif*, παρὰ τὸ εἴκειν. Cic. pro Cælio, *Permulta maximarum non expreſſa ſed adumbrata ſigna virtutum.* Sed & εἰκὼν accipitur pro ipſa eſſentiali (vt ita loquar) ſimilitudine, vt Philippen. 2.7. & ſup. à, 1.2. Itaque alij hoc nomine intelligunt Euangelium, in quo nobis expreſſe effigies ſummi illius beneficij exhibetur: (cuius duntaxat σκιαγραφία & rudis quædam delineatio fuerit in Lege, id eſt, in ceremoniis) alij ipſum Chriſtum, vt rem ipſam & ſolidum corpus, volunt cum vmbris, id eſt, figuris Legis, conferri: vt εἰκόνος voce res ipſa ſignificetur ad viuum repræſentata in Euangelij verbo, ſicut intellexit quoque Syrus interpres, & declarari videtur Coloſſ. 2.7. quæ expoſitio mihi quidem videtur melius quadrare Apoſtoli argumento. * quanuis illam non repudiem, qua comparantur vetera ſacramenta cum noſtris, vt craſſiora cum ſimplicioribus & ſignificantioribus. Sed quid ſi paſſiuè accipiamus εἰκόνα τῶν πραγμάτων pro rebus ipſis per illam ceremonialis legis vmbram & imaginem repręſentatis? Vulgata & Eraſmus, *Imaginem*, non ſatis expreſſé. ¶ *Iis hoſtiis*, ταῖς αὐταῖς θυσίαις. Sic rectius vertit Eraſmus quàm Vulgata, *iiſdem ipſis hoſtiis*. Nec enim hoſtiarum diuerſæ ſpecies hîc inter ſe conferuntur: ſed colligit Apoſtolus non potuiſſe iſtis hoſtiis expiari peccata, quæ eædem (ſpecie videlicet, non numero) quotannis mactabantur. ¶ *Sanctificare*, τελειῶσαι. Vel *perfectiores reddere*. Sed illud malo: vt ſit ſenſus, non potuiſſe Leuitici ſacerdotij ritibus ſanctificari conſcientiam alicuius, vt ingredi poſſit in cælum. Nec enim ritus externus ſanctificare poterat, ſed ſolus venturus Chriſtus per eos ſignificatus. Quòd ſi *Perficiendi* verbo vtaris, videtur Chriſtus ſuperueniſſe non tanquã vnicus auctor & effector ſanctificationis, ſed tanquam Leuitici ſacerdotij ſupplementum.

2 *Deſiiſſent*, ἂν ἐπαύσαντο. Sic legit Complutenſis editio, itidémque Syrus interpres, & Latinus vetus interpres: hoc omnino poſtulante ipſa huius loci ſententia. Siquis tamen malit legere vt in reliquis codicibus legitur, οὐκ ἂν ἐπαύσαντο, vertemus cum Eraſmo, *nónne deſiiſſent*, cum interrogationis nota, vt monet Græcus ſcholiaſtes: alioquin abſurda multa in hunc locum congerens. ¶ *Nullorum*, μηδεμίαν. Vulgata admodum obſcurè, *Nullam haberent vltrà conſcientiam peccatorum.* Eraſmus, nihilo melius, *Nullam iam habuiſſent conſcientiam peccatorum.*

3 *Repetita mentio*, ἀνάμνησις. Sic conuerti duabus de cauſis: primùm quia publica erat ea anniuerſaria profeſſio: deinde quia quantumuis antiqua & vetuſta peccata repetebantur, id eſt, reum ſeſe ac maiores ſuos omnes populus agnoſcebat, & ita quidem, vt in oblationem tunc præſentem reſpiceret illa commemoratio, vnde efficiebatur confeſſio quòd præteritæ non ſufficerent. Nam alioquin nos quoque Chriſtiani peccata quoque præterita coram Deo quotidie commemoramus, ſed vnam illam ſemel factam oblationem reſpicientes, non quod eam aut offeramus, aut ſpecie vnam, numero multiplicemus. Hæc igitur requiruntur ad conſequutionem argumenti, & huc ſpectat etiam præpoſitio ἀνά. Nam alioquin potuiſſet obiici, ideo fuiſſe repetitum hoc ſacrificium non quòd peccata non tolleret, ſed quòd ſuperioris tantùm anni peccata elueret. Itaque ἀνάμνησιν Vetus interpres & Eraſmus non ſatis expreſſè conuertunt *Commemorationem.*

5 *Ingrediens mundum*, εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον. Nouum argumentum à teſtimonio Dauidis, quò diſertè ſignificatur, nonniſi ſublato priore, poſterius poni. Cæterùm ingreſſus eſſe mundum dicitur Filius Dei quum homo factus eſt, vt deſcendiſſe è cælo, Iohan. 6.42. Significat autem his verbis Apoſtolus, Chriſtum apud Dauidem eo loco induci quaſi recens hominem factum, de ſuo munere diſſerentem. Eraſmus maluit vertere per futurum, *Quum ingreſſurus eſſet mundum*, habita eius temporis ratione quo hæc ſcripſit Dauid, quaſi Filius adhuc in cælo manens, de futuro ſuo officio loquens inducatur. Sententia igitur eadem eſt, ſed illud videtur melius conuenire. ¶ *Et oblationem*, προσφορὰν. Iterum diuiditur ſacrificandi cultus in duas ſpecies, vt expoſuimus ſuprà 5.1. Reliquas ceremonias præterit. Erant enim duntaxat tanquam ſacrificiorum appendices. ¶ *Noluiſti*, οὐκ ἠθέλησας. Hoc verò non poteſt Dauidi conuenire, quæcunque ſubterfugia quærantur. Nam (vt rectè prorſus obſeruat doctiſſimus interpres) habuit commune cum cæteris ſacrificandi mandatum, itaque præterire quod illi Deus mandarat non potuit. Propriè hæc igitur Chriſti regno tribuuntur. Nam id quoque quod verſiculo 13. eiuſdem Pſalmi dicitur de iniquitatibus, de Chriſto meliore etiam iure quam de Dauide dicitur, quum ille vnus omnium iniquitates portarit. ¶ *Corpus*, σῶμα, &c. Hebraicè אזנים כרית לי [*oz.najim charita li*,] aures perforaſti mihi, id eſt, docilem & obſequentem ad audiendum me reddidiſti. Ita enim deſcribitur in capitis noſtri perſona quæ ſit fœderis noui ratio, nempe fide percipere Euangelium: quod ab iis vnis præſtatur quibus Dominus aures cordis aperuit, vt Act. 16.14. quum natura omnes cæci ſimus. Ergo quod ad ſententiam attinet, Græca interpretatio nihil variat. Nam quòd quidam de corporis humani aſſumptione hoc explicant, nihil eſt: quanuis veriſſimum quidem ſit, Chriſtum hac ratione factum eſſe Eccleſiæ (id eſt audientium & credentium) caput. Sed hæc pars non fuiſſet prætermiſſa in applicatione, ſi eſſet ita accipienda.

6 *Et hoſtiam pro peccato*, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Hebraicè וחטאה [*vachataah*,]id eſt, & peccatum. Diximus enim μετωνυμικῶς ſic vocari victimam pacificam, quam vocant.

Τότε εἶπον, Ἰδοὺ ἥκω (ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ) τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου.	7	Tunc dixi, Ecce adſum (¨ in capite libri ſcriptũ eſt de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam.	7	*Tunc dixi, Ecce venio (in capite libri ſcriptum eſt de me) vt faciã, Deus, voluntatem tuam.*	
Ἀνώτερον λέγων, Ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν καὶ ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐδὲ εὐδόκησας· (αἵτινες κατὰ τὸν νόμον προσφέρονται)	8	Quũ ſuperius dixiſſet, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hoſtiã pro peccato noluiſti, neque approbaſti: (quæ iuxta Legem offeruntur)	8	*Superius dicens, Quia hoſtias, & oblationes, & holocautomata, & pro peccato noluiſti, nec placita ſunt tibi (quæ ſecundum Legem offeruntur)*	
Τότε εἴρηκεν, Ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου. Ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ.	9	Tunc ¨ dixit, Ecce adſum, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. Tollit ¨ prius, vt poſterius ſtatuat.	9	*Tunc dixi, Ecce venio, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. aufert primum vt ſequens ſtatuat.*	
Ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ.	10	Qua voluntate ſanctificati ſumus, ¨ per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel *factã*.	10	*In qua voluntate ſanctificati ſumus, per oblationẽ corporis Ieſu Chriſti ſemel.*	
Καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ᾽ ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας·	11	Omnis igitur Sacerdos ¨ adſtat quotidie, operans, & ¨ eaſdem ſæpius offerens hoſtias, quæ nunquam poſſint auferre peccata:	11	*Et omnis quidẽ ſacerdos præſto eſt quotidie, miniſtrans, & eaſdem ſæpe offerens hoſtias, quæ nunquam poſſunt auferre peccata:*	
Αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ·	12	Hic verò vna pro peccatis oblata ¨ in perpetuum victima ‖ ¨ conſedit ad dextram Dei:	12	*Hic autem vnam pro peccatis offerens hoſtiam, in ſempiternum ſedet in dextra Dei:*	Suprà 1.13.
Τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.	13	De cætero expectans, ‖ donec inimici ipſius pro ſcabello pedum eius ponantur.	13	*De cætero expectans donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius.*	Pſal.110.2. 1 cor 15.25 ſuprà, 1.13
Μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους.	14	Vnica enim oblatione conſecrauit in perpetuum eos qui ſanctificantur.	14	*Vna enim oblatione conſummauit in ſempiternum ſanctificatos.*	
Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι,	15	Teſtificatur autem *hoc* nobis & ipſe Spiritus ſanctus. nam poſteaquam prius dixit,	15	*Conteſtatur autem nos & Spiritus ſanctus. poſtquam enim dixit,*	
Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς·	16	‖ Hoc eſt fœdus quod paciſcar cum eis poſt dies illos, ¨ dicit Dominus, Indã leges meas cordibus eorum, & eorũ mentibus eas inſcribam:	16	*Hoc autem Teſtamentum quod teſtabor ad illos poſt dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum ſuperſcribam eas:*	Ierem.31. 33 rom.11.27 ſuprà,8.8
Καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.	17	Et peccatorum atq; iniquitatum ipſorum ¨ non recordabor amplius.	17	*Et peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius.*	

---

7 *In capite libri*, ἐν κεφαλίδι βιβλίου. Hebr. במגילת ספר [*bimghillath ſepher*,] id eſt, in volumine libri. Complicabant enim antiquitus libros in cylindri morem, vt nunc quoque Iudæi Legem habent deſcriptam in ſuis ſynagogis. Sed hoc diſcrimen nihil detrahit de ſententia, accepit quidem Græcus interpres מגילה [*meghillah*] in ſignificatione גלגלת [*ghulgholeth.*] eſt enim vtrunque eiuſdem radicis.

9 *Dixit*, εἴρηκεν. Vulg. *Dixi*, εἶπον, niſi librariorum culpa hoc factum eſt. occaſionem autem errori præbuit quod in ipſo Pſalmi contextu legitur τότε εἶπον, *Tum dixi*. Sed hæc verba ſunt Apoſtoli, locum Dauidis ad ſcopum ſuum accommodantis, vt hoc cohæreat cum ſuperioris verſiculi initio. ¶ *Prius*, τὸ πρῶτον. Id eſt ſacrificia: vt poſterius ſtatuat, nempe voluntatem Dei: Ea igitur alibi quàm in ſacrificiis illis conſiſtit. Poterat enim obijci Apoſtolo, cur nunc non liceat per ſacrificia repræſentare Chriſti factam oblationem, vt olim futuram licuit?

10 *Per oblationem*, διὰ τῆς προσφορᾶς. In pleriſque codicibus legitur οἱ διὰ προσφορᾶς. quam lectionem ſi libuerit ſequi, repetendum erit ἡγιάσμεθα, Qui per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel *ſanctificati ſumus*.

11 *Adſtat*, ἕστηκε. Sub. על המזבח [*hal hammizbeach*,] i. ad aram. Heb. autem עמד [*hamad*,] adſtare, accipitur pro λειτουργεῖν, i. pro Ante regem aut quenuis dominum miniſterij cauſa ſtare. quod Latini *Apparere* dicũt. Cur autẽ abolito iam Leuitico ſacerdotio morte Chriſti, vtatur Apoſtolus tempore præſenti, aliquoties iam antea diximus. ¶ *Eaſdem*, τὰς αὐτάς. Specie videlicet & forma ſacrificij. Nam alioqui numero eædem non erãt quæ aliæ aliis ſuccederent.

12 *In perpetuum*, εἰς τὸ διηνεκές. Hoc nonnulli ad θυσίαν, nonnulli ad ἐκάθισεν referunt. Ego ad illud malo, quòd ſic expreſſè accipiatur mox verſ. 14. ¶ *Conſedit*, ἐκάθισεν. Semel quidem fuit λειτουργὸς, nunc verò ita eſt Pontifex vt ſimul tanquam rex æternus ſedeat, Philipp. 2.9.

16 *Dicit Dominus*, λέγει Κύριος, Nouum argumentum, Sublata cauſa tollitur effectus. Nulla ſupereſt peccatorum remiſſio: ergo nec ſacrificiũ. Quid igitur dices? nulla indigemus peccatorũ remiſſione? Imò verò hinc pẽdet omnis noſtra beatitas: ſed quũ peracta ſit, ſupereſt nõ vt de oblatione faciẽda, ſed de ea quæ facta eſt, per fidẽ amplectẽda cogitemus. Itaq; nõ temere Apoſtolus hãc Ieremiæ prophetiã repetit, quũ diuerſum inde argumentũ eliciat. Cæterùm quia hęc eadẽ verba ſunt apud Prophetã, deceptus eſt Eraſm. qui Prophetæ verba eſſe putauit, quũ Apoſtoli ſint potius, vt hoc cohæreat cũ μετὰ τὸ προειρηκέναι, & ſit hæc ſentẽtia, Poſtquã primo loco dixit, *Hoc eſt fœdus*, &c. tum poſtea ſubiicit Dominus, *Indam Leges*, &c. Hoc qui nõ perpenderunt, inſeruerunt poſt ἐπιγράψω αὐτούς, *Inſcribam eas*, ὕστερον λέγει, id eſt, *Iterum dicit*. Sed & in vno codice inuenimus eodem loco inſertum, τότε εἴρηκε *tum dixit*. *

17 *Non recordabor*, οὐ μὴ μνησθῶ. Vbi igitur purgatorius ignis, & diſtinctio illa pœnæ & culpæ?

Ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκέτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.	18	Porro vbi *eſt* horum remiſſio, non *eſt* amplius ∴ oblatio pro peccato.	18	*Vbi autem horum remiſſio, iam non eſt oblatio pro peccato.*
Ἔχοντες οὖν, ἀδελφοί, παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ,	19	Quum igitur, fratres, habeamus ∴ libertatem ingrediendi Sacrarium per ſanguinē Ieſu,	19	*Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in ſanguine Chriſti,*
Ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν, διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·	20	Ea via quam dedicauit nobis ∴ recentem ∴ & viuam, per velum, hoc eſt per carnem ſuam:	20	*Quam initiauit nobis viam nouam & viuentem, per velamen, id eſt carnem ſuam:*
Καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ·	21	*Quúmque habeamus* Sacerdotem magnū, præfectum domui Dei:	21	*Et Sacerdotem magnū ſuper domum Dei:*
Προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς·	22	Accedamus cum ∴ vero corde, & certa purſuaſione fidei, ∴ aſperſione purgatis cordibus à conſcientia mala:	22	*Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aſperſi corda à conſciētia mala:*
Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ, (πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος)	23	Et abluto corpore ∴ aqua pura, teneamus cōfeſſionem ſpei non vacillantem, (fidelis enim *eſt* qui promiſit)	23	*Et abluti corpus aqua munda, teneamus ſpei noſtræ confeſſionem indeclinabilem: (fidelis enim eſt qui repromiſit)*
Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων·	24	Et obſeruemus alij alios, vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:	24	*Et conſideremus inuicem in prouocationē charitatis & bonorum operum:*
Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισὶν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν.	25	Non deſerentes ∴ aggregationem noſtri mutuam, ſicuti mos *eſt* quibuſdam, ſed adhortantes *alij alios* ∴ idque eo magis quòd videtis illum diem appropinquare.	25	*Non deſerentes collectionem noſtrā, ſicut conſuetudinis eſt quibuſdam, ſed conſolantes: & tanto magis quāto videritis appropinquantem diem.*
Suprà 6.4 Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία·	26	‖ Nam ſi ∴ vltro peccauerimus poſt acceptam cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua eſt hoſtia:	26	*Voluntariè enim peccantibus nobis poſt acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis, hoſtia:*

---

18 *Oblatio pro peccato,* προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας. Rectè addidit *Pro peccato.* nam ſupereſt alia oblatio, nempe gratiarum actionis. & iubet Apoſtolus vt noſipſos Deo totos conſecremus. Sed & mutua charitatis officia tranſlatitiè ſolent à Paulo vocari oblationes Deo gratæ, ſed non pro peccato, quum nonniſi à iam reconciliatis illæ oblationes per Spiritum ſanctum proficiſci poſſint.

19 *Libertatem,* τὴν παῤῥησίαν. Iam ſequitur epilogus ſuperioris doctrinæ. Quum autem hæc veriſſima ſint, quæſo cur alios patronos quærámus? aut quo iure poteſt certa de ſalute ſua in vno Ieſu Chriſto perſuaſio vocari arrogantia?

20 *Recentem,* πρόσφατον. Annotant Græci Grammatici propriè iſtud dici de recenter interfecto. quod videtur huic loco non malè conuenire: quòd hæc via ſit nobis aperta Chriſti morte, aut ipſe potius Chriſtus moriens ſit hæc ipſa via qua in cœlum introducimur. Recentem autem opponit alteri vetuſtæ & obſoletæ & vmbratili duntaxat, quod ad formam externam attinet in ſeſe conſideratam, vel eam cuius vigor nunquam veteraſcat.

¶ *Et viuam,* καὶ ζῶσαν. Non reſpondet quidem epitheton metaphoræ, ſed rei ipſi. opponitur enim Chriſti ſanguis viuificus ſanguini pecudum. Alluditur etiam ad Tabernaculum per quòd Pontifex in Sacrarium ingrediebatur. quæ ſuprà ſunt explicata. Sed noua hîc allegoria inſtituitur veli illius quod operiebat ſacrarij arcana, per quod tamen aditus in ſacrarium patebat. Sic, inquit, Chriſti caro diuinitatem nobis quaſi ſub velo oſtendit, cuius alioqui fulgorem non poſſemus ſuſtinere. Per hanc igitur viam ad Deum accedamus. Sed & Velo videntur ſignificari peccata quæ nos à cælo arcebāt, & à Chriſto fuerunt expiata. quo reſpectu fuit illud velū Chriſto mortuo à ſummo ad imum vſque penitus laceratum.

22 *Vero,* ἀληθινῆς. Id eſt, minimè ſubdolo vel fucato, ſed quod conſtanter ſit addictum Deo. Hebr. נאמן [*neeman.*] ¶ *Aſperſione purgatis cordibus,* ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας. Hoc eſt quod inquit Dominus, Sancti eſtote, quandoquidem & ego ſanctus ſum. Nam certe mendax eſt qui fidem iactat, nec eius fructus (id eſt ſanctificationem animi ac corporis) proferre poteſt, vt 1. Corinh. 7.1. Vulgata & Eraſmus, *Aſperſi corda* vel *cordibus*, rectè quidem. eſt enim ad aſperſiones illas ſanguinis manifeſta alluſio: ſed certū eſt viciſſim ex antecedente colligi cōſequens, id eſt ex aſperſione purificationem vt 1. Pet. 1. 2. Vide Matth. 4.8. & 2. Tim. 2.26. & Hebr. 5.7. *

23 *Aqua pura,* ὕδατι καθαρῷ. Id eſt, Spiritus ſancti gratia, quæ ab effectu vel ex antitheſi externarum purificationū Legis, comparatur aquæ. Vox autem ὁμολογίας docet baptiſmum, qui Catechumenis nōniſi Chriſtū apertè profitentibus præbebatur, opponi legalibus purificationibus, & hoc ipſum eſt quod dicitur ἐπερώτημα 1. Pet. 3.21.

25 *Aggregationem noſtri mutuam.* Addidi Mutuæ epitheton partim propter reciprocum pronomen, partim perſpicuitati ſtudens. Nec enim dubium eſt quin de cœtibus Eccleſiaſticis iſtud intelligatur, quos ſubterfugiebant nonnulli propter aliorum Iudæorum metum: ſicut aliquandiu factitarunt Nicodemus, & Ioſephus Arimathæenſis, vt infrà dicetur apertius verſ. 35. & 39. Noluit autem vti voce συναγωγῆς vt Chriſtianorum Eccleſiam à Iudaicis ſynagogis diſtingueret, quas iſti potius frequentabant, in quos hæc reprehenſio dirigitur: & addidit præpoſitionem ἐπὶ, deſignans videlicet caput huius aggregati cœtus, nēpe Chriſtū, quē expreſsè nominat Paulus 2. Theſ. 2.1. quo ſpectāt etiam Chriſti verba Ioh. 17.11.

26 *Vltro,* ἑκουσίως. Hebr. חנם [*chinnam*] quod de iis dicitur qui ſine vlla cauſa aut etiam cauſæ ſpecie aliquid faciunt. Itaque iis conuenit nō qui ſimpliciter ſcientes peccant: (alioquin actum fuiſſet de Dauide & Petro. Et quis tandem centies millies non eſſet hac ratione æternæ morti mancipatus?) ſed iis demum qui ex profeſſo reſilientes in vniuerſum à Chriſto, delectantur impietate, & bellum indicūt veritati, vti fecit Saul, Iulianus Apoſtata, Arius, & alij

alij quorum execranda eſt memoria. Sic etiam ſæpe diximus ἁμαρτωλοὺς dici quos Hebræi חטאים [*chataim*] vocant, qui veluti peccandi quandam artem factitant, non autem eos qui quanuis ex conſenſu, tamen ex infirmitate & particulari lapſu peccent. Idque ita eſſe liquet ex verſu 29. vt nihil prorſus adiuuet Nouatianorũ hæreſin hic locus. Vide Ioh. 5.16, vbi pleniſſimè agitur de peccato in Spiritum ſanctum.

Φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους.	27	Sed horrenda quædam expectatio iudicij, & ignis feruor, qui deuoraturus eſt ¨ aduerſarios.	27	*Terribilis autem quædam expectatio iudicij, & ignis æmulatio, quæ cõſumptura eſt aduerſarios.*	
Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει·	28	¨ Qui abrogarit Moſis Legem, abſque miſericordia ex ‖ duorum aut trium teſtimonio moritur:	28	*Irritam quis faciens Legem Moyſi, ſine vlla miſeratione, duobus vel tribus teſtibus moritur:*	Deut. 17.2 mat. 18.16.
Πόσῳ (δοκεῖτε) χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας;	29	Quanto (putatis) acerbiore ſupplicio dignus cẽſebitur qui Filium Dei cõculcarit, & ſanguinẽ fœderis per quem fuerat ſanctificatus profanum duxerit, & ¨ Spiritum gratiæ contumelia affecerit?	29	*Quanto magis putatis deteriora mereri ſupplicia qui Filium Dei conculcauerit, & ſanguinem Teſtamenti pollutum duxerit, in quo ſanctificatus eſt, & Spiritui gratiæ cõtumeliam fecerit?*	ioh 8.17. 1.cor.13.1.
Οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Καὶ πάλιν, Κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ.	30	Nouimus enim eum qui dixit, ‖ ¨ Meum eſt vlciſci, ego rependam, dicit Dominus. Et rurſum, ‖ ¨ Dominus iudicabit populum ſuum.	30	*Scimus enim qui dixit, Mihi vindicta, & retribuam. Et iterum, Iudicabit Dominus populum ſuum.*	Deut.32. 35. rom.12.19.
Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος.	31	Horrendum eſt incidere in manus Dei viui.	31	*Horrendum eſt incidere in manus Dei viuentis.*	
Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες, πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων.	32	¨ Reuocate verò in memoriã ſuperiores dies, quibus ¨ poſtquã illuſtrati fuiſtis, ingẽs certamẽ afflictionum ſuſtinuiſtis.	32	*Rememoramini autem priſtinos dies in quibus illuminati, magnum certamen ſuſtinuiſtis paſſionũ.*	
Τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, τοῦτο δὲ, κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες.	33	Partim quidẽ dũ & cũ probris & cum afflictionibus ¨ in theatrũ eſtis producti: partim verò dum ¨ ſocij facti eſtis ¨ eorum qui ſic agitantur.	33	*Et in altero quidem, opprobriis & tribulationibus ſpectaculum facti: in altero autem ſocij taliter conuerſantium effecti.*	
Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθή-	34	Nam & ¨ de vinculis meis	34	*Nam & vinctis com-*	

---

27 *Aduerſarios*, ὑπεναντίους. Præpoſitio ὑπὸ nihil hîc detrahit de ſignificatione. Aliud eſt certè humanitus peccare quàm Deo bellum indicere, & quidem pietatis falſæ prætextu, vt plerunque fieri ſolet. quod fortaſſis innuitur præpoſitione ὑπὸ vt annotauimus Coloſſ. 2.14.

28 *Qui abrogarit*, ἀθετήσας. Vel, vt Vulg. *Qui irritam fecerit*. Eraſ. *Qui aſpernatus fuerit*. Syrus interpres, דעבר [*dababar*,] *Qui tranſgreſſus fuerit*. Neuter profectò rectè. Nec enim hîc agitur de alicuius mandati tranſgreſſione ſiue peccato aduerſus vnum aliquod mandatum admiſſo, ſed de apoſtaſia ſiue integra defectione à vera religione. qua de re agitur expreſſe, Deut. 17.2. Diximus autem de verbo ἀθετεῖν. Mar. 6.26.

29 *Prophanum*, κοινὸν. ſiue pro re communi & vulgari, vt rectè explicat Syrus interpres. Vulgata, *Pollutum* malè. Nec enim pollutum cenſebatur quicquid communi vſui applicatur. Itaque τὸ κοινὸν ἡγεῖσθαι idem hîc valet atque τὸ μὴ διακρίνειν 1. Cor. 11. 29. vbi de ſacramentorum & rerum communium diſcrimine obſeruando agitur. Accipitur tamen τὸ κοινὸν interdum pro *impuro*, vt Mar. 7.2, & Act. 10.14. ¶ *Spiritum gratiæ*, τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος. i. Spiritum illum Sanctum qui quodammodo Dei gratiam (id eſt ſanctificationis opus) incipiebat in ipſis obſignare. Oſtendit autẽ hic locus de quo peccati genere hic agatur.

30 *Meum eſt vlciſci*, ἐμοὶ ἐκδίκησις. Bene colligit. Nam ſi Deus populum ſuum eo conſolatur quòd teſtatur ſe non paſſurum vt impunè lædatur, conſequitur, Domini quaſi proprium eſſe munus pœnas de impiis ſumere. ¶ *Dominus iudicabit*, Κύριος κρινεῖ. Id eſt gubernabit, vti ſæpe iam annotauimus poſitum iudicandi verbum, ex Hebræorum idiotiſmo. Iam verò ſi Deus præeſt Eccleſiæ ſuæ, proculdubio ſeuerè puniet & hypocritas & apoſtatas. Eſt enim officium hoc iudicis, bonos defendere ac ſubleuare, malos iuſtis ſuppliciis afficere. Aptè igitur citatus eſt etiam hic locus, vt animos iſtorum ab apoſtaſia deterreat.

32 *Reuocate*, ἀναμιμνήσκεσθε. Ingreditur cõſolationem in aduerſis quæ iuſtitiæ cauſa infliguntur. ¶ *Poſtquam illuſtrati fuiſtis*, φωτισθέντες, Id eſt, in cætum Eccleſiæ per baptiſmum aggregati. Hoc enim in vetere Eccleſia declarabat verbum φωτίζεσθαι in qua dicebãtur φωτισθέντες non ſimpliciter extraneis prophanis oppoſiti, ſed à catechumenis diſtincti, quorum facta eſt mẽtio ſuprà 6.1. vt appareat hanc epiſtolã ſcriptã fuiſſe cõſtitutis iam per Apoſtolos multis Eccleſiis, non autem ipſis Apoſtolicæ prædicationis initiis, quanuis ſtante adhuc templo & Leuitico ſacerdotio nondum reipſa ſublato: extremis videlicet Neronis temporibus.

33 *In theatrum eſtis producti*, θεατριζόμενοι. i. θέατρον ἐγενήθητε, vt loquitur Paulus 1. Corinth. 4.9. & quod verbo παραδειγματίζεσθαι declaratur. Dicitur enim hoc de iis qui ignominiæ cauſa palàm in plenum theatrum producebantur. Vulgata, *Spectaculum facti*. Eraſmus, *Spectaculo fuiſtis omnibus*. Ita accipitur apud Saluſtium *Oſtentui eſſe*, & apud Tacitum *Oſtentui mittere*. ¶ *Socij facti eſtis*, κοινωνοὶ γενηθέντες. Id eſt, Eorum ærumnas vobiſcum communes eſſe duxiſtis. quod de Philippenſibus & Theſſalonicenſibus præſertim teſtatur Paulus. ¶ *Eorum qui ſic agitantur*, τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων: vt ἀναστρέφεσθαι accipiatur pro *ſurſum* & *deorſum* verti. Vulgata & Eraſ. *Ita conuerſantium*, nimium obſcurè.

34 *De vinculis meis*, τοῖς δεσμοῖς μου. Qui ex hoc loco colligunt hanc epiſtolam Paulo tribuendam eſſe, nitũtur argumento admodum infirmo. Sed quod ſubiicit, omnino reſpõdet iis quæ ſcribit Paulus de his ipſis Iudæis, 1. Theſ. 2.14. Sed & Syrus interpres aliter legit, nẽpe τοῖς δεσμίοις, *deuinctis*. vt etiam ſcriptum inuenimus in duobus manuſcript. exemplaribus.

409

	σατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν.		mecum doluiſtis, & direptionem facultatum veſtrarum cum gaudio excepiſtis, vt qui ſciretis *vos* habere apud vos potiorem ſubſtantiam in cælis, & quæ permaneat.		*paſſi eſtis, & rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis, cognoſcentes vos habere meliorem & manentem ſubſtantiam.*
	Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην.	35	Ne igitur abiicite liberam illam profeſſionem veſtram, quæ magnam habet præmij retributionem.	35	*Nolite itaque amittere confidentiam veſtram, quæ magnam habet remunerationem.*
	Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν. ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν.	36	Nam tolerantia vobis eſt opus, vt voluntati Dei obſequuti reportetis promiſſionem illam.	36	*Patientia enim vobis neceſſaria eſt, vt voluntatem Dei facientes, reportetis promiſſionem.*
	Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ.	37	Adhuc enim puſillum quãtulumcúnque, & qui venturus eſt, veniet, neque tardabit.	37	*Adhuc enim modicum aliquantulúmque, qui venturus eſt veniet, & non tardabit.*
Abac.2.4. rom.1.17. galat.3.11.	Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.	38	‖ Iuſtus autem ex fide viuet: at ſi*quis* ſe ſubduxerit, non probat eum animus meus.	38	*Iuſtus autem meus ex fide viuet: quòd ſi ſubtraxerit ſe, non placebit animæ meæ.*
	Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.	39	At nos non ij ſumus qui nos ſubducamus ad exitium, ſed qui credamus ad animæ ſalutem.	39	*Nos autem non ſumus ſubtractionis in perditionem, ſed fidei in acquiſitionem.*
	Κεφάλαιον ια.		CAP. XI.		CAP. XI.
	Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.	1	EST autem fides, illud quo extant quæ ſperantur, & quæ demonſtrat quæ non cernuntur.	1	*EST autem fides, ſperandarum ſubſtantia, rerum argumentum non apparentium.*

¶ *Cum gaudio*, μετὰ χαρᾶς, Id eſt, non modò æquis animis, ſed etiam lætis, vt infrà, Iac.1.2. ¶ *Subſtantiam*, ὕπαρξιν. Id eſt, bona ac facultates. Sic vſurpauit hoc vocabulum Quintilianus. Chriſtus theſaurum vocat Matth.19.21. ¶ *In cælis*, ἐν οὐρανοῖς. Sic Dominus Matth.5.12. Neque redundat ἐν ἑαυτοῖς, id eſt *apud vos*, & quaſi *intra vos*: quum fide poſſideamus quod in cælis eſt. Iſtud tamen neque in Claromontano codice & aliis duobus, neque in Latina vulgata interpretatione legitur. Sed & in nonnullis codicibus legitur ἑαυτοῖς, id eſt, *vobiſipſis*, vt datiuus communis quem vocant grammatici, quod amplexus eſt Syrus interpres. in aliis ἑαυτούς, vt ita conuertas, γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτούς, *vt qui ſciatis vos habere*: quam poſteriorem lectionem ſequutus eſt Vetus Latinus interpres: nec ego improbo. quanuis duorum tantùm codicum auctoritate nitatur.

35 *Ne abiicite*, μὴ ἀποβάλητε. Siue ne iacturam facite, rei videlicet tam pretioſæ. ¶ *Liberam illam profeſſionem*, τὴν παῤῥησίαν. Vulgata, *confidentiam veſtram*. Eraſmus, *fiduciam veſtram*. Neuter ſatis expreſſé. Nec enim hac voce ſignificatur fiducia vel confidentia in animo duntaxat concepta, ſed libera & ingenua profeſſione teſtata, quam ſuperiore verſu vocauit ὁμολογίαν ἀκλινῆ, & Syrus optimè vertit *Retectionem facierum*, quòd ſoleant frontem exponere qui intrepidè & apertè loquuntur. Huic autem opponitur mox verſ.39. ὑποστολή, qua ſignificatur ſubductio, quod faciem contrahant qui metu perculſi ſeſe ſubducunt.

36 *Tolerantia*, ὑπομονῆς. Vide Luc.8.16. ¶ *Vt reportetis promiſſionem illam*, ἵνα κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν. Non fuit prætermittẽda vis articuli. Vtitur autem Paulus eadem prorſus metonymia, Galat.3.22.

37 *Adhuc enim puſillum quantulumcúnque*, ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον. Plena loquutio eſt, Paululum admodum temporis adhuc ſupereſt, dum veniat, &c. Sic Eſa.10.25. מעט מוער [*mehat mizhar*] ponitur, & alibi ſæpe.

38 *Iuſtus autem*, &c. ὁ δὲ δίκαιος, &c. Vide Rom.cap.1.17. ¶ *At ſi* [*quis*] *ſe ſubduxerit*, καὶ ἐὰν ὑποστείληται. Vulgata, *Quòd ſi ſe ſubtraxerit*. Eraſmus, *Et ſi ſe ſubduxerit*. Ego non dubito quin καὶ ponatur pro ἀλλά, vt ſæpe iam annotauimus: quod ex Propheta apparet, apud quem fidelis opponitur impio. Quod ad rem autem ipſam attinet, ita citauit hunc locum Apoſtolus, vt membrorum collationem, ſeruata tamen eadem ſententia, inuerterit. Deinde vnũ Hebraicum verbum עפלה [*huppelah*] Græci conuerterunt ἐὰν ὑποστείληται, ſignificatione videlicet reciproca Hebrææ coniugationis Niphal, vel Hithpahel, ea ratione nimirũ quod illud propriè ſignificet ſeſe in arcẽ aliquam quaſi tutiorem locum recipere, aut in ea ſe tueri: quod videtur facere quiſquis, deſerto Deo, alibi ſe tutiorem fore exiſtimat. Itaque quod ad ſententiã attinet nihil hîc eſt variatum. ¶ *Non probat eum animus meus*, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Heb. לא ישרה נפשו בו [*lo jaſchedah naphſcho bo*,] quę verba ita explicarunt vt prius affixũ ad Deum retulerint, poſterius verò ad impium: & quia Deum loquẽtem inducunt, tertiã perſonam in primam mutarint. niſi malimus eos נפשי [*naphſchi*] pro נפשו [*naphſcho*] legiſſe, quaſi ad verbum cõuertas, Non erit recta anima mea erga eum. Id eſt, non conueniet animæ meæ cum eo: ſicuti ſolent inuerſa phraſi vulgò dicere Hebr. Non eſt rectum in oculis meis, pro, non eſt mihi gratum. Itaque ne hæc quidem varietas in ſententia quicquam variat. Nam ſi anima impij in ipſo recta non ſit, conſequitur illam Deo minimè gratam eſſe.

39 *Non ij ſumus qui nos ſubducamus*, οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς. Vulgata ad verbum, *Non ſumus ſubtractionis*. ſubaudiendum autem videtur τέκνα, *filij*, vt ſit integer Hebraiſmus: quem ſic explicat Eraſmus vt ita ſignificetur quiſpiam qui initio confidens poſtea periculo territus pedem referat: vnde tandem defectio ſequatur: cui opponitur qui fide ſtat & pergit intrepidus. ¶ *Ad animæ ſalutẽ*, εἰς περιποίησιν ψυχῆς. Vulg. & Eraſ. *In acquiſitionem animæ*: quod mihi viſum eſt obſcurius, alioqui plana eſt ſententia ex antitheſi.

IN CAPVT XI.

1 *Illud quo extant*, &c. ὑποστάσεως, &c. In hunc locum multi varia ſcripſerunt quorum multiplices ſententias referre non placet. Tantùm dicam, Græcum ſcholiaſtem mihi paucis videri rem omnem feliciſſimè expoſuiſſe. Sunt autem hæc ipſius verba, Λοιπὸν ἐκφράζει τί ἐστι πίστις, καί φησι, Πίστις ἐστὶν αὐτὴ ἡ ὑπόστασις καὶ οὐσία τῶν ἐλπιζομένων πραγμάτων. ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίσιν ἀνυπόστατά ἐστιν, ὡς τέως μὴ παρόντα, ἡ πίστις οὐσία τις αὐτῶν καὶ ὑπόστασις γίνεται, εἶναι αὐτὰ καὶ παρεῖναι τρόπον τινὰ παρασκευάζουσα, διὰ τοῦ πιστεύειν εἶναι. ἔστι δὲ ἡ πίστις ἔλεγχος καὶ ἀπόδειξις τῶν οὐ βλεπομένων. ἀποδείκνυσι δὲ ὁρατὰ τὰ ἀόρατα ἡ πίστις. πῶς; τῷ νῷ καὶ ταῖς ἐλπίσιν ὁρῶσα τὰ μὴ φαινόμενα. Id eſt, *Deinde, explicat quid ſit fides, atque, Fides eſt ipſa ſubſtantia & eſſentia rerum quæ ſperantur. Quoniam enim quæ ſunt in expectatione poſita, eſſentiæ ſunt expertia, vtpote quæ nondum extent, fides eſt quædam ipſorum ſubſtantia & eſſentia, quòd quadantenus efficiat vt extent, atque adeo vt ſint præſentia, eo quod illa eſſe credat.*

dat. Eſt etiam fides argumentum & demonſtratio eorum quæ non cernuntur. Nam quæ inaſpectabilia ſunt, ea vt aſpectabilia demonſtrat fides. Quomodo? mente videlicet & ſpe cernens quæ videri non poſſunt. Hæc ille: cui quòd prorſus aſſentiar, malui periphraſin quærere quàm inſignem hunc locum nimium obſcurè interpretari. Neque enim mihi ſatisfecit Subſtantiæ & Argumenti nomen, ſiue Conuictionis, quo vtitur Auguſt. hunc locum citans, tractatu in Ioh. 95. imò ne Fulcimenti quidem aut baſis, aut materiæ. Caſtellio Subiectionem interpretatus eſt, quàm rectè, ipſe viderit: certè nimium ambiguè. Cæterùm in eo nunc verſatur Apoſtolus, ſuperiorem adhortationem concludens, vt quod ad fœderis, ſalutis, & fidei obiectum attinet, vnicum Chriſtum ſemper fuiſſe doceat Eccleſiæ ſuæ, id eſt, credentium ſeruatorem, iam inde à mundi primordiis, prolatis veterum patrum exemplis, quæ poſteros, multo iam potiore conditione potitos, pudeat non imitari. Eſt igitur, vt ex ſubiectis exemplis intelligitur, hæc fidei ab effectis præcipuis ſumpta deſcriptio, ad veteres illos accommodata: ac proinde inter ea quæ hîc dicuntur ἐλπιζόμενα numeranda ſunt plurima quæ patres quidem ſperarunt futura, nos autem iam peracta credimus: & inter τὰ μὴ βλεπόμενα non pauca quæ conſpecta iam fuerant quum hæc ſcriberet Apoſtolus, vt ſcribitur Iohan. 1. 14. & 1. Iohan. 1. 1. quanquam poſſunt etiam ſic intelligi præterita tempore, * quæ non magis quàm futura cerni oculis poſſunt, ſed geſta & facta fuiſſe credimus. Sed tamen ſemper illorum & fides & ſpes eadem atque noſtra eſſe comperitur, quanuis obiecta quædam in ipſa temporum diuerſa circunſtantia varient. Quod enim illi non aliis oculis quàm fidei viderunt, vtpote nondum reipſa extans, nos etſi iam exhibitum, tamen oculis noſtris non magis à nobis quàm ab illis conſpectum, eadem fide amplectimur: & earum rerum quæ ſuperſunt, vt & earum quæ iam nobis præſtitæ ſunt plenum fructum ſimiliter expectamus. Illud etiam denique obſeruandum eſt, in patrum exemplis proponi pro illorum fidei obiecto non tantùm promiſſionem illam ſaluificam Criſti venturi: (ſine qua fides illa Eccleſiam veram veluti informans exiſtere nequit) ſed etiam particulares aliquas ab ea dependentes promiſſiones, quas patres illi eadem fide amplexi, illuſtre nobis huius fidei exemplum, & certum diuinarum promiſſionum firmitatis teſtimonium reliquerunt. ¶ *Quæ non cernuntur,* οὐ βλεπομένων. * Vulg. *Non apparētium,* μὴ φαινομένων. Ambiguè.

Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι.	2	Ob eam enim teſtimonio ſunt ornati maiores.	2	*In hac enim teſtimoniū conſequuti ſunt ſenes.*	
Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.	3	‖Per fidem intelligimus conſtructum fuiſſe mundum verbo Dei, vt quæ cernimus non ſint ex apparentibus facta.	3	*Fide intelligimus, aptata eſſe ſecula verbo Dei, vt ex inuiſibilibus viſibilia fierent.*	Gen. 1. 1. ioh. 1. 10.
Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ· δι᾽ ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ δι᾽ αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται.	4	‖Abel per fidem, maioris pretij ſacrificium obtulit Deo quàm Cain: per quam teſtimonium obtinuit, quòd eſſet iuſtus, teſtimonium perhibente Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.	4	*Fide, plurimam hoſtiam Abel quàm Cain obtulit Deo, per quā teſtimonium conſequutus eſt eſſe iuſtus, teſtimonium perhibēte muneribus eius Deo: & per illam defunctus adhuc loquitur.*	Gen. 4. 4. matt. 23. 35
Πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον· καὶ οὐχ εὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ.	5	‖Per fidem Enoch fuit tranſlatus, ne videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quòd tranſtulerat eum Deus. priuſquam enim transferretur, teſtimonium, obtinuerat quòd placuiſſet Deo.	5	*Fide Henoch tranſlatus eſt, ne videret mortem: & non inueniebatur, quia tranſtulit illum Deus. ante tranſlationem enim teſtimonium habuit placuiſſe Deo.*	Gen 5. 24. ecc. 44. 17. & 49. 16.
Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι· πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἐστί, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται.	6	Atqui fieri non poteſt vt ſine fide quiſquam *ei* placeat: nam qui accedit ad Deum, hūc credere oportet eſſe *Deum*, & præmia largiri iis qui ipſum requirunt.	6	*Sine fide autem impoſſibile eſt placere Deo, credere enim oportet accedentem ad Deum, quia eſt, & inquirentibus ſe remunerator ſit.*	

2 *Maiores,* οἱ πρεσβύτεροι. Hæbr. הקדמונים [*hakkadmonim,*] anteceſſores, id eſt, veteres illi patres à quibus orti ſumus, & quorum auctoritate ac exemplo nos plurimum commoueri par eſt. Vulgata, *Senes:* nimium dilutè. Eraſmus, *Seniores,* quod nomen conſueuimus alia ſignificatione in his libris vſurpare.

3 *Mundum.* αἰῶνας. Vide ſuprà, cap. 1. verſu 2. Vulgata & Eraſmus, *Secula:* ego Seculum dicere maluiſſem. ¶ *Vt quæ cernimus non ſint ex apparentibus facta,* εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. Id eſt, ita vt mundus iſte quem cernimus, non ſit ex aliqua apparente ac iam exiſtente materia, ſed ex nihilo conditus contra philoſophorum omnium axioma, *Ex nihilo nihil.* Hoc eſt verò quod nullis vnquam philoſophis venire potuit in mentem, ne iis quidem qui mundum à Deo conditum ſcripſerunt. Itaque totum hoc fidei eſt, quum alioquin naturæ ipſius teſtimonio liceat conditum eſſe mundum cognoſcere: imò verò qui hoc non credit, vix dignus ſit qui homo appelletur. Vulgata, *Vt ex inuiſibilibus fierent viſibilia:* perperam, ac falsò etiam, niſi quis illud commoda interpretatione leniat. Ideo maluit Eraſmus interpretari, *Vt ex iis quæ non apparebant, ea quæ viderentur fierent:* in eo certè peccans cum Vetere interprete, quod perinde conuertit acſi ſcriptum eſſet ὥστε ἐκ μὴ φαινομένων. quod multum detrahit de ſententiæ pondere. Doctiſſimus interpres aliò refert, acſi ſcriptum eſſet, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα (.i. κάτοπτρα) γεγονέναι. id eſt, *vt fierent rerum inuiſibilium ſpecula.* Mihi videtur multo melius conuenire quod ſum ſequutus, Græcis etiam codicibus conſentientibus. Certe valde durum eſt τὰ βλεπόμενα, interpretari κάτοπτρα. neque de cauſa finali, ſed de materiali agitur, quæ negatur aliqua fuiſſe. quod quia naturæ prorſus repugnat, meritò vni fidei tribuitur. Itaque εἰς τὸ idem hoc loco declarat atque ὥστε, vt etiam vertit Syrus interpres.

4 *Maioris pretij,* πλείονα. Vulgata, *Plurimā hoſtiam.* Eraſmus, *Vberiorem, hoſtiam.* Cæterùm mihi videtur Apoſtolus quum hoc dicit, proferre τεκμήριον fidei Abelis, nempe quòd Cain vt ingratus & diffidens, duntaxat, quippiam ex frugibus, Abel verò externis etiam oblationibus animum ſuum teſtatus, primitias ouium, & quidem pinguiſſimarum, obtulerit. Itaque πλείονα non interpretor *gratiorem,* ſed *pretioſiorem.* ¶ *Adhuc loquitur,* ἔτι λαλεῖται. * Nempe in ſcriptura.

5 *Ne videret mortem,* μὴ ἰδεῖν θάνατον. Id eſt, ne moreretur. fuit enim hic raptus, extraordinaria quædam ac repentina immutatio in Enocho & Elia, cuiuſmodi nimirum erit illa quæ commemoratur 1. Cor. 15. 51. & 1. Theſſ. 4. 15. aut etiam alterius generis. Eſt enim temerarium de his ſtatuere, & curioſum inueſtigare. Vide Iohan. 8. 51.

6 *Eſſe [Deum,]* ὅτι ἐστί. Repeto Dei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

Credere enim Deum eſſe Deum, id eſt, omnipotentem & veracem, eſt ipſius fidei baſis: ſi modò ad voluntatem ipſius promiſſionibus teſtatam, non autem ad vanas imaginationes, hæc eius poteſtas & immutabilitas referatur. quamobrem etiam dicitur poſtea credendum etiam eſſe quòd ſit μισθαποδότης. Syrus tamen interpres videri poteſt vtrunque verbum, nempe ἐστὶ & γίνεται, ad illud μισθαποδότης retuliſſe, vt qui hunc locum verterit, *quod ſit, & iis qui quærunt ſe futurus ſit remunerator.* ¶ *Præmia largiri*, μισθαποδότης γίνεται. Mutuam relationem inter μισθὸν & ἐπαγγελίαν, id eſt præmium & vltroneam promiſſionem, non autem inter mercedem & merita, ſignificari hoc nomine, apertius docet Apoſtolus Rom.4.4. & 5.(idque in ipſo credentium patre) quàm vt meritò quiſquam poſſit de eo dubitare. Ideo malui *præmij largitorem* quàm *remuneratorem* dicere: quanquam hoc quoque vocabulum meritis repugnat. Neque enim munus dici poteſt quod debiti nomine perſoluitur, ſed quod gratuitò donatur. ¶ *Iis qui ipſum requirunt*, τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν. Vt Deum verè quærere dicamur, hæc requiruntur: primùm vt minimè ſit fucatus animus, ſed vero Dei amore ſeriò inflammatus. Deinde vt non quæratur extra viam, ſed in Chriſto, Chriſtus autem in verbo. Poſtremò vt fidem adferamus, id eſt, certam, quoad eius fieri poterit, perſuaſionem de gratuita ipſius erga nos in Chriſto recõciliatione. Hæc vero nemo niſi viua Dei gratia fretus adferet. At enim (dices) hoc non eſt eorum qui quærunt, ſed qui iam inuenerunt. Reſpondeo, prius oportere nos à Deo inueniri quàm ipſum quæramus: deinde in illis quos deſcripſi gradibus, certos quotidie fieri progreſſus, donec eum videamus qualis eſt in regno ſuo: nam tum demum verè inuenerimus quem quotidie magis ac magis inueſtigamus.

Gen.6.13. eccleſ. 44. 17.	Πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ· δι᾽ ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον, καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος.	7	‖Per fidem ¨diuinitus admonitus Noe de iis quæ nondum videbantur, veritus apparauit arcam ad ſeruandam domum ſuam: per quã *arcam* condemnauit mundum, & eius quæ ex fide eſt iuſtitiæ factus eſt hæres.	7	*Fide Noe reſponſo recepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens, aptauit arcam in ſalutem domus ſuæ, per quam damnauit mundum, & iuſtitiæ, quæ per fidem eſt, hæres eſt inſtitutus.*
Gen. 12.4	Πίστει καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται.	8	‖Per fidem vocatus Abraham auſcultauit *Deo*, vt abiret in locum quem accepturus erat in hæreditatem, & exiuit, neſciens ¨quò eſſet venturus.	8	*Fide, qui vocatur Abraham obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem, & exiit, neſciens quò iret.*
	Πίστει παρῴκησεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς.	9	‖Per fidem ¨commoratus eſt in terra promiſſa vt aliena, commoratus in tabernaculis cum Iſaac & Iacob cohæredibus eiuſdem promiſſionis.	9	*Fide demoratus eſt in terra repromiſſionis tanquam in aliena, in caſulis habitando cum Iſaac & Iacob cohæredibus repromiſſionis eiuſdem.*
	Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός.	10	Expectabat enim ¨ciuitatem illam habentem fundamenta, cuius artifex & conditor eſt Deus.	10	*Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor Deus.*
Gen.17.19. & 21.5.	Πίστει καὶ αὐτὴ Σάῤῥα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμενον.	11	Per fidem ‖ & ipſa ¨Sara vim ∴ad concipiendum ſemen accepit, ¨ac præter tempus ætatis peperit, quòd fidelem ∴*eſſe* duxerit eum qui promiſerat.	11	*Fide & ipſa Sara ſterilis virtutem in cõceptione ſeminis accepit, etiã præter tẽpus ætatis, quoniam fidelem credidit eſſe eum qui repromiſerat.*
	Διὸ καὶ ἀφ᾽ ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος.	12	Quapropter & ex vno, eóque iam ∴emortuo, ∴nati ſunt *poſteri*, quanta eſt aſtrorum cæli multitudo, & quaſi arena illa innumerabilis quæ eſt ad oram maris.	12	*Propter quod & ab vno orti ſunt, & hoc emortuo, tanquam ſidera cæli in multitudine, & ſicut arena quæ eſt ad oram maris, innumerabilis.*

---

* 7 *Diuinitus admonitus*, χρηματισθείς. Vulgata. *reſponſo accepto*. Vide Matth. 2.12.& Luc.2.26.& Act.10.12.

8 *Quò eſſet venturus*, ποῦ ἔρχεται. Vulgata, *Quò iret*. Nam ἔρχεσθαι etiam pro ἰέναι accipitur, vt alibi diximus.

9 *Commoratus eſt*, παρῴκησεν. Eraſmus, *Commigrauit*, id eſt, μετῴκησεν. Vide Matt. 2.23.

10 *Ciuitatem illam habentem fundamenta*, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. Id eſt, firmam ac perpetuam. quod de nulla merè humana ciuitate, imò ne de ipſa quidem terra dici poteſt. Videntur adhibiti articuli vt ſciamus de certa ciuitate, certiſque fundamentis agi. Deinde comparatur hac ratione ciuitas cum tabernaculis, quòd hæc nullis fundamentis nitantur. Itaque τὰς σκηνὰς Vetus interpres fortaſſis non ſatis expreſsè *caſulas* eſt interpretatus.

11 *Sara*, Σάῤῥα. Vetus interpres addit *Sterilis*: & in Claromontano codice, & Complutenſi editione ac alio quodam exemplari, additum inuenimus στεῖρα οὖσα, *ſterilis quum* **eſſet*. Eadem autem fides conſimilibus verbis claudatur in Abrahamo Saræ marito Rom.4.18.19.20.21. ¶ *Ad concipiendum ſemen*, εἰς καταβολὴν σπέρματος. Vel, *Ad emittendum*. neque enim deſunt qui ex matris etiam ſemine velint fœtus concipi. Sed, meo iudicio, præſtat ex antecedente intelligere conſequens, ſicuti ſolent Hebræi: vt καταβολὴ ad virum referatur. Eraſmus, *Ad concipiendum ac retinendum ſemen*. Vulgata, *In conceptione ſeminis*. Claromontanus codex poſt verbum ἔλαβε, addit εἰς τὸ τεκνῶσαι, *ad prolem gignendam*. ¶ *Ac præter tempus ætatis*, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας. Si tollas verbum ἔτεκεν, *peperit*, quod neque Claromontanus codex habet, nec Latina Vetus interpretatio, vertendum eſt *etiam præter tempus ætatis*. Tempus autem ætatis vocat exactum vitæ ſpatium, vt ſenectutem vocat Cicero extremum ætatis tempus. ¶ *Eſſe duxerit*, ἡγήσατο. Addidi verbum Eſſe, vt ambiguam verbi Ducere ſignificationem vitarem. Vulgata, *credidit*, rectè explicata ſententia. Nam alioqui τὸ ἡγεῖσθαι minus quiddam eſt quàm πιστεύειν, ſed hîc ſignificat *certò credere*, vt rectè explicat Syrus interpres.

12 *Emortuo*, νενεκρωμένου. Eraſmus, *Annis effœto*: rectè quidem, ſed non ſeruata Græci vocabuli emphaſi, quo non temerè vſus eſt Apoſtolus, vt etiam Paulus Rom.4.19. Ita enim ſignificatur non ſimpliciter effœtum fuiſſe corpus, ſed non magis ad generãdum habile quàm ſi prorſus mortuum fuiſſet. Atqui poſtea ex alia vxore Abraham plurimos filios ſuſtulit. Hæc igitur cauſa eſt cur nonnulli velint

ſint Abrahamum vxoris reſpectu effœtum dici: quod mihi planè coactum eſſe videtur, & Apoſtoli ſententiam eneruare. Malo igitur exiſtimare, vi promiſſionis apprehenſæ ita fuiſſe confirmatam Abrahami ſenectutem, vt Sarra etiam mortua, non modò vtcunque habilis ad generandum, ſed etiam valde fœcundus fuerit. ¶ *Nati, ſunt*[*poſteri*] ἐγεννήθησαν. Intelligitur verbale verbo ipſo incluſum ex Hebræorum idiotiſmo, ſed obſcuriore. Itaque Eraſmus rectè ſuppleuit quod deerat. Vide 1. Corinth. 15.29. & Galat. 4.24.

Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόῤῥωθεν αὐτὰς ἰδόντες, καὶ πεισθέντες, καὶ ἀσπασάμενοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.	13	⁘Secundum fidem mortui ſunt ⁘ iſti omnes, ⁘non adepti promiſſa, ſed eminus ea conſpicati ⁘ poſtquam *ipſis* fuiſſent perſuaſa, ⁘ & *ea* amplexi fuiſſent, ac profeſſi ſe ⁘hoſpites & aduenas eſſe in terra.	13	*Iuxta fidem defuncti ſunt omnes iſti, non acceptis repromiſſionibus, ſed à longè eas aſpicientes & ſalutantes, & confitentes quia peregrini & hoſpites ſunt ſuper terram.*	
Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι.	14	Nam qui hæc dicunt, palàm oſtendunt ſe patriam quærere.	14	*Qui enim hæc dicunt, ſignificant ſe patriam inquirere.*	
Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ᾽ ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι·	15	Quòd ſi illius memores fuiſſent ex qua exierant, ⁘ habere poterant tempus ad reuertendum:	15	*Et ſi quidem ipſius meminiſſent de qua exierunt, habebant vtique tempus reuertendi:*	
Νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ Θεὸς, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν. ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν.	16	⁘Atqui meliorem expetunt, hoc eſt cæleſtem. quapropter Deum nō pudet eorum, ⁘*id eſt* cognominari Deus eorum. parauerat enim eis vrbem.	16	*Nunc autem meliorem appetunt, id eſt cæleſtem. ideò non confunditur Deus vocari Deus eorum: parauit enim illis ciuitatem.*	
Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος,	17	‖Abraham ⁘quum tentaretur, obtulit Iſaac per fidem: vnigenitum, inquam, illum obtulit ⁘is qui promiſſiones exceperat,	17	*Fide obtulit Abraham Iſaac quum tentaretur, & vnigenitum offerebat, in quo ſuſceperant repromiſſiones,*	Gen. 22.10. eccleſ. 44. 25.

14 *Secundum fidem*, κατὰ πίστιν. Id eſt, fide quam viui habuerant, eos ad ſepulchrum vſque comitante. ¶ *Iſti omnes*, οὗτοι πάντες. Conuenit quidem hoc omnibus quos nominatim commemorauit, quòd fides eorum ad extremum perdurarit: ſed tamē de Abrahamo, Iſaaco & Iacobo propriè hoc eſſe intelligendum apparet ex verſ. 15. & 16. ¶ *Non adepti promiſſa*, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας. Sic vocat metonymicè rem ipſam promiſſam: ídque multitudinis numero, propter crebrò repetitam pollicitationem. Sed quodnam illud promiſſum fuit? Si de Chriſto accipias, quem certum eſt illos tanquam ſcopum ſibi propoſuiſſe, dicendum erit eos non eſſe Chriſtum adeptos, propterea quòd videlicet dilatus eſt in noſtra tempora ipſius aduentus, quanuis ex fidei deſcriptione, quæ tradita eſt ſuprà, verſ. 1. fuerit illis per fidei aſpectum viſibilis: ac proinde per eum non aliter ex hac vita migrantes ſint adepti immortalem hæreditatem, quàm nos qui ipſius aduentum ſumus conſequuti: vt multis iam locis eſt explicatū. Nam limborum, quos vocant, ſomnium iis relinquo qui ſupra verbum Dei ſapere volunt. quod tamen hîc manifeſtè refellitur nomine Ciuitatis cæleſtis, quo certum eſt beatas illas ſedes intelligi, quas ex hac vita migrantes patres ſint adepti. Poſſumus tamen (vt mihi videtur) minus coactè hoc referre ad terræ Chanaan promiſſiones, qua nunquam ipſi potiti ſunt. Erat autem illis hæc regio, paternæ Dei beneuolentiæ, cæleſtíſque hæreditatis, naſcituræ denique ex ipſis Eccleſiæ, typus ac figura, vt inuictam eorum fidem eſſe oportuerit, qui de rebus ipſis non dubitarint, quarum tamen promiſſa pignora nunquam ſint adepti. Quid igitur illis fiet qui, poſtquam Deus omnia illa quæ Abrahamo promiſerat, imò infinitis partibus plura, Chriſtúmque adeo ipſum exhibuit, tamē vel credere recuſant, vel in fide non perſeuerant? Vulgata, *Non acceptis repromiſſionibus*. Eraſmus, *Quum non accepiſſent promiſſiones*. vterque nimium ambiguè. Nam ſi promiſſiones non acceperant, dicere poſſit aliquis, Quomodo crediderūt? ¶ *Poſtquam* [*ipſis*] *fuiſſent perſuaſa*, πεισθέντες. Hoc ambitu verborum ſum vſus neceſſariò, quanuis hanc vocem in nullis Græcis manuſcr. inuenerim, neque in Complutenſi, nec in Vulgata Latina editione, quæ tamen minimè videtur ſuperuacanea. Syrus autem interpres, legit καὶ ἰδόντες, *Et gauiſi ſunt*. ¶ *Et ea amplexi eſſent*, καὶ ἀσπασάμενοι. Vulg. *Salutantes*. Eraſmus, *Salutaſſent*. Sed ego amplectendi verbo vti malui, de quo diximus Matth. 5.47.. Nam hoc vocabulo deſignari puto quod plurimis locis commemoratur apud Moſen, Patriarchas videlicet acceptis à Domino promiſſionibus mox adoraſſe, & aras etiam ſæpe extruxiſſe, quibus nimirum ſignis viuam ſuam fidem mundo etiam ſunt teſtati: & Chriſtum, quem eminus fide cernebant venturum, quaſi iam præſentem ſunt complexi. ¶ *Hoſpites*, ξένοι. Sic loquitur Dominus ipſe Gen, 15.13: & Iſaacus, Gen. 28, 4. & Iacobus, Gen. 47.9. & Dauid Pſal. 39.13. & Iobus multis locis. Imò & ipſi prophani, licet & veræ ipſius immortalitatis & viæ qua vna ad illàm peruenitur, ignari. Sic enim Cicero de ſenectute, *Ex hac vita ita diſcedo tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim diuerſorium natura nobis, non habitandi dedit.*

15 *Habere poterant*, εἶχον ἄν. Vel potius lege εἶχον, *habebant*, vt ſcribitur in Claromontano codice, ſicut & Syrus & Vetus Latinus interpretes legerunt.

16 *Atqui*, νυνὶ δὲ. Vel ad verbum, *Nunc autem*. Eſt autem *Nunc*, hoc in loco non temporis aduerbium, ſed coniunctio συναπτική, qua in aſſumptionibus argumentorum vtimur, reſpondens Gallicæ particulæ *Or*. Vtitur autem præſenti tempore, hiſtoricorum more. ¶ *Deum non pudet eorum*, οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτούς. Id eſt, οὐκ ἀπαξιοῖ, pro ἀξιοῖ, *dignatur*, ſicut μείωσις Hebræa Non negare accipitur pro Profiteri. Quum enim alioqui cognominibus honeſtentur homines, Deus cōtrà ſeſe mirum in modum ſummiſit vt ſeruos ſuos honeſtaret, cognomentum ab iis ſumens, vt qui Deus Abrahami, Iſaaci, & Iacobi cognominari voluerit. Et plurimū hoc facit ad Apoſtoli ſcopū, quum ita probetur & animorū credentium beata immortalitas, & corporum reſurrectio, vt Chriſtus ipſe argumētatur Luc. 20.38. ¶[*Id eſt*] *cognominari*, ἐπικαλεῖσθαι. Vulgata, *vocari*, non expreſſa Apoſtoli ſententia, cuius vis poſita eſt in propria notatione τῆς ἐπικλήσεως, quæ eſt ἐπὶ τῇ πρώτῃ κλήσει προσθήκης, vt Latinum quoque vocabulum *cognomenti* declarat. *

17 *Quum tentaretur*, πειραζόμενος. Id eſt, quum exploraret eum Dominus: minimè id quidem quaſi ſibi incognitum: ſed vt virtus Dei, quem ille fide apprehenderat, cùm illi ipſi, tum venturis etiam ſeculis melius eſſet perſpecta. Vnigenitus autem dicitur Iſaac, quòd Iſmaël non cenſeretur in familia. ¶ *Is qui promiſſiones exceperat*, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος. Quam multa dicit vno verbo! Obtulit filium pater, obtulit vnigenitum illum, quo amiſſo videbatur omnis ſpes promiſſioni amiſſa. Obtulit non is qui ex aliorum ſermone, ſed qui ſuis auribus promittentem Dominum audiſſet: obtulit is ipſe ad quem promiſſa pertinebant: obtulit qui non modò audierat, ſed etiam audita per fidem exceperat. Audiebat ex eodem ore interficiendi mandatum, ex quo naſcendi promiſſionem acceperat. In ſpem igitur contra ſpem credidiſſe oportuit, qui res mutuò ſeſe collidentes, id eſt, vitam eiuſ-

dem hominis ac mortem ſimul conciliari poſſe non dubitarit: quia Deus erat qui loquebatur. Vulgata, *In quo ſuſceperat promiſsiones*, repugnante Græcorum codicum fide. Videtur autem legiſſe ἐφ' ᾧ ἀνεδέξατο. & Syrus interpres, ὃν δι' ἐπαγγελίας ἀνεδέξατο, vt qui verterit, Tremellio interprete, *Quem acceperat per promiſsionem.*

Gen. 21. 12. rom. 9. 7.	Πρὸς ὃν ἐλαλήθη, Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.	18	‖Ad quem dictum fuerat, In Iſaac vocabitur tibi ſemen:	18	*Ad quem dictum eſt, Quia in Iſaac vocabitur tibi ſemen:*
	Λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ Θεός· ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο.	19	∴ Ratiocinatus Deum ∴ potentia præditum eſſe etiam excitandi à mortuis: ∴ vnde etiam illum, ∴ ſimilitudine quadam recepit.	19	*Arbitrans quia & à mortuis ſuſcitare potens eſt Deus: vnde eum & in parabolam accepit.*
Gen. 27. 27. & 39.	Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἠσαῦ.	20	Per fidem ‖ ∴ de futuris benedixit Iſaac Iacobo & Eſauo.	20	*Fide, & de futuris benedixit Iſaac Iacob & Eſau.*
Gen. 41. 13. Gen. 47. 31.	Πίστει, Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.	21	‖Per fidem Iacob moriens ſingulis filiis Ioſeph benedixit: ‖ ∴ & adorauit baculo innixus.	21	*Fide, Iacob moriens ſingulos filiorum Ioſeph benedixit, & adorauit faſtigium virgæ eius.*
Gen. 10. 24.	Πίστει, Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο.	22	‖Per fidem, Ioſeph moriens de egreſſione filiorum Iſraël meminit: déque oſſibus ſuis mandauit.	22	*Fide, Ioſeph moriens de profectione filiorum Iſraël memoratus eſt, & de oſsibus ſuis mandauit.*

19 *Ratiocinatus*, λογισάμενος. Vulgata, *arbitratus*, οἰόμενος, nimium dilutè. quanuis dicat Cicero magnam eſſe vim verbi arbitror. Intellige igitur ratiocinatum fuiſſe Abrahamum, id eſt, ſubductis rationibus omnibus aduerſus ingruentes cogitationes, ex principiis, tum de omnipotentia, tum de immutabilitate promiſſionis diuinæ quam erat fide amplexus, ſic apud ſe collegiſſe. * ¶ *Potentia præditum eſſe*, ὅτι δυνατὸς. Poteſt ſimpliciter quoque verbo Poſſe iſtud conuerti, ſed non ita expreſſé. ¶ *Vnde*, ὅθεν. Id eſt, ex qua morte. Neque enim idem declarat atque διότι, id eſt, *quamobrem*, ſed refertur ad ἐκ νεκρῶν, *à mortuis*, quod multos interpretes fefellit, ac præſertim Græcos, à quibus ſanè infeliciter explicatus eſt hic locus. ¶ *Similitudine quadam*, ἐν παραβολῇ. Id eſt, quodammodo, ſiue ſpecie tenus. quod tamen non pertinet ad verbum ἐκομίσατο, (eum enim reuera recepit) ſed ad ὅθεν. Neque enim recepit eum ex vera morte, quum non ſit interfectus: ſed tamen quum Dei mandato iam neci addictus, incolumis ſit Patri reſtitutus, videtur ipſius liberatio, quædam reſurrectionis ſpecies: quo modo etiam dicuntur reuixiſſe qui ex certiſſimo aliquo periculo præter omnem ſpem ſunt ſeruati. Hanc huius loci germanam ſententiam doctiſſimus interpres, primus (vt opinor) patefecit: cui prorſus aſſentior. Nam quę de ariete & Chriſti typo commemorari ſolent in hunc locum, vt vera ſint, tamen non videntur huc pertinere. Vulgata, *Vnde eum, & in parabolam accepit.* Eraſmus, *Vnde illum etiam [reſurrectionis] typo reduxit*, id eſt, (vt inquit in annotationibus) in typo Chriſti immolandi.

20 *De futuris*, περὶ μελλόντων. Hîc verò viuum habemus exemplar illius hypotheſis quæ ſuprà eſt commemorata, verſu 1. ſiquidem Iacob, hoſpes in Ægypto moriens, non aliter ſuis diſtribuit Chananæorum regna quàm ſi pacificus in Ieruſalem regnum ſuum inter duodecim liberos partiretur. Quàm autem vera ac ſolida fuerit hæc hypotheſis, vel ex eo apparet quòd tam multis pòſt annis, re tota ſorti commiſſa, qua nihil magis fortuitum videtur, exitus teſtamentum Iacobi confirmauit. Quid enim eſt verbo Dei certius?

21 *Et adorauit baculo innixus*, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Sic etiam Syrus interpres hunc locum vertit. Quem quo plures exercuit, eo magis ſtudebo perſpicuè explicare. Sic igitur Vetus interpres conuertit, *Et adorauit faſtigium virgæ eius*: quaſi otioſa ſit præpoſitio ἐπί. quem errorem annotauit quidem Eraſmus, ſed neque in contextu mutauit, neque in annotationibus rectè emendauit, vt qui putarit ἐπὶ τὸ ἄκρον ſignificare *Ad ſummum*, quum potius oportuerit totum hunc locum ita ad verbum interpretari, *Et adorauit ſuper extremo baculi ſui.* Ex hoc errore alij poſtea promanarunt, primùm quod putarunt Ioſephum à Iacobo fuiſſe adoratum: deinde quòd faſtigij nomine exiſtimarunt eminentem Ioſephi dignitatem ſignificari. Quem errorem auxit etiam tertius, quòd virgam meminerant pro regio ſceptro interdum vſurpari, & tale etiam quiddam referatur Eſther. 5. 2. In ſumma igitur, cenſuerunt his verbis ſignificari, Ioſephum vt principem fuiſſe à Iacob oadoratum. De quo vt nemo iam poſſet dubitare, auſus etiam eſt Caſtellio nuper hunc locum ita interpretari, *Et Ioſephi virgæ caput veneratus eſt.* Atqui primùm omnium, vt demus Ioſephum hoc paſſurum fuiſſe (qui tamen è contrario commemoratur in proximè ſequenti capite, id eſt, Gen. 48. 12. patrem humi prouolutus adoraſſe) quorſum hoc ad prædicandam Iacobi fidem? Deinde quo iure debet excludi præpoſitio ἐπὶ? Nam quod ad ראש [*roſch*] attinet, fateor ambiguum nomen eſſe, vt etiam τὸ ἄκρον, quo vſus eſt Græcus interpres. Ergo hæc ſententia conſiſtere non poteſt. quod multo etiam magis ex Hebręis ipſis intelligitur, quæ ſic habent וישתחו על ראש המטה [*vaÿſchtachu hal roſch hammittah,*] Id eſt, *Et adorauit ad caput lecti.* vt nunc in libris Hebraicis legitur. Hîc verò nulla dignitatis Ioſephi mentio: nec dubium quin Iacob certus ex filij iureiurando, fore vt cum maioribus ſuis ſepeliretur, memor promiſſionum oculos ad Deum ſuſtuliſſe, & (vt imbecilli erat corpuſculo) geſtu ad fulcrum lecti conuerſus Deo gratias egiſſe, iſtis verbis ſignificetur. At iſta, inquies, Græcis non reſpondent. Ego verò fateor Græcos vnum idémque vocabulum aliis punctis vocalibus expreſſiſſe, vtpote qui מטה [*matteh*] legerint, non *mittah*, vti ſcriptum habemus. Sed, quod ad rem attinet, dico nullum eſſe in ipſa ſententia diſcrimen, nec minus quadrare eam lectionem quam ſequuti ſunt Græci. nam vtrobique dicitur Iacob adorare, Deum videlicet, vti poſtulat ſententia: quum neque in Hebræis neque in Græcis quicquam ſubiiciatur vnde aliud elici poſſit. Deinde pro על [*hal*] verterunt ἐπὶ, pro ראש [*roſch*] τὸ ἄκρον, in quibus nihil eſt quod poſſit reprehendi. Sed in eo decepti ſunt veteres plerique interpretes Latini, quod ἐπὶ prætermiſerunt. Eraſmus vèrò in éo quòd ἐπὶ τὸ ἄκρον in annotationibus vertit *Ad ſummum*: & Hieronymus contrà, *Summitatem*: quum ἐπὶ, nihil aliud hic declaret quàm *Super*: vt ſit hic ſenſus, Iacobum adoraſſe ſuper extremo baculo, id eſt, baculo innixum. quod vnus ex veteribus Auguſtinus vidit: vt ſi in vernaculo ſermone noſtro dicas, *ſur le bout de ſon baſton.* Nam quod ad relatiuum αὐτοῦ attinet, nemo ignorat quàm ſæpe ſoleat etiam cum ſpiritu tenui pro reciproco vſurpari. ῥάβδος autem pro baculo quo innitamur, id eſt, pro ſcipione, qui verè ſenibus conuenit, nihil etiam impedit quominus potius hoc in loco accipiamus quàm pro ſceptro. Neque verò minus conuenit hæc ſententia quàm altera: ac videtur etiam neſcio quomodo melius ita exprimi imbecilli ſenis geſtus. Adhæc diligenter conſideranti mihi totam hiſtoriam non minus probabile videtur Iacobum tum nondum decubuiſſe, ſed aliquanto pòſt: quamobrem etiam repentè ad Ioſephum accurrit nuntius, qui patrem illi ægrotare cæpiſſe ſignificaret. Denique ſufficiat oſtendiſſe cauſam non eſſe cur hoc loco Hieronymus Græcos interpretes exagitaret: atque etiam multò minus cur putetur Apoſtolus communi errori aliquid dediſſe, qui certè à Spiritu ſancto impulſus, & ad Hebræos ſcribens, (ſicut initio huius epiſtolæ diximus) nunquam hoc commiſiſſet.

Πίστει, Μωσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως.	23	‖Per fidem, Moſes quum natus eſſet, occultatus eſt menſes tres ¨à parentibus ſuis, quòd viderent venuſtum eſſe puerulum: ¨& non timuerunt ‖edictum regis.	23	*Fide, Moyſes natus, occultatus eſt menſibus tribus à parentibus ſuis, eo quòd vidiſſent elegantem infantem: & non timuerunt regis edictum.*	Exod. 2. 2. act. 7. 21. Exod. 1. 16.
Πίστει Μωσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ.	24	Per fidem ‖Moſes iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis:	24	*Fide Moyſes grandis factus negauit ſe eſſe filium filiæ Pharaonis:*	Exod. 2. 11.
Μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν.	25	Potius eligens ſimul malis vexari cum populo Dei, quàm temporariam retinere ¨peccati fruitionem:	25	*Magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem:*	
Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν.	26	Maiores arbitratus diuitias ¨probrum Chriſti, quàm Ægyptiorum theſauros. Intuebatur enim in præmij largitionem.	26	*Maiores diuitias æſtimans theſauro Aegyptiorum, improperium Chriſti. aſpiciebat enim in remunerationem:*	
Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως. τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε.	27	Per fidem reliquit Ægyptum, nihil timens iram regis. nam ¨vt qui videret eum qui eſt inuiſibilis, *ita* forti animo fuit.	27	*Fide reliquit Aegyptum, non veritus animoſitatem regis. inuiſibilem enim tanquam videns ſuſtinuit.*	
Πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν.	28	Per fidem ‖peregit paſcha & ¨affuſionem illam ſanguinis: ne qui perimebat primogenita, ipſos tangeret.	28	*Fide celebrauit paſcha & ſanguinis effuſionem: ne qui vaſtabat primitiua, tangeret eos.*	Exo. 12. 22.
Πίστει διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς ἧς πεῖραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθησαν.	29	Per fidem ‖ tranſierunt rubrum mare veluti per ſiccam *terram*: cuius *maris* facto periculo Ægyptij abſorpti ſunt.	29	*Fide tranſierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram: quod experti Aegyptij deuorati ſunt.*	Exo 14. 21.
Πίστει τὰ τείχη Ἱεριχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.	30	Per fidem ‖ mœnia Iericho conciderunt, circundata ad dies ſeptem.	30	*Fide muri Iericho corruerunt, circuitu dierum ſeptem.*	Iosu. 6. 20.
Πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ᾽ εἰρήνης.	31	Per fidem ‖Rahab ¨meretrix illa non periit vna cum iis qui non obedierant, ‖quum ¨pacificè excepiſſet hoſpitio exploratores.	31	*Fide, Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.*	Ioſu. 6. 23. 417 Ioſue 2. 1.
Καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ Γεδεών, Βαράκ τε, καὶ Σαμψών, καὶ Ἰεφθάε, Δαβίδ τε καὶ Σαμουήλ, καὶ τῶν προφητῶν.	32	Et quid præterea loquor? ‖deficiet enim me tempus, commemorãtem de ‖Gedeone, ‖de Barac, & ‖Sampſone, ‖& Iephte, ‖& Dauide & Samuele, ac Prophetis:	32	*Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus, enarrantem de Gedeon, Barac, Samſon, Iephtè, Dauid, Samuel, & Prophetis:*	Iudic. 6. 11. Iudic 4. 6. Iudi. 13. 24. Iudic. 11. 1. & 12. 7. 1. Reg. 1. 18. & 13. 14.
Οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέ-	33	Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iuſtitiam,	33	*Qui per fidem deuicerunt regna, operati ſunt iuſtitiam, adepti ſunt re-*	

---

23 *A parentibus ſuis*, ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ. Id eſt, τῶν γονέων. Nam alioqui patrum nomine matres non comprehenduntur. ¶ *Et non timuerunt*, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν. Subauditur *magnopere*, vel, ita vt vererentur alere. Nam hoc certè quanuis ſimpliciter dictum, tamen intelligendum eſt κατά τι, vt alia multa paſſim annotauimus, veluti quum dicitur Iohannes veniſſe nec edens nec bibens. Sed huic verſiculo alius iſte, in Claromontano, attexitur, πίστει μέγας γενόμενος Μωϋσῆς ἀνεῖλεν τὸν Αἰγύπτιον, κατανοῶν τὴν ταπείνωσιν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Id eſt vt his Græcis oppoſita eſt in eodem codice Latina verſio. *Fide magnus factus Moſes occidit Aegyptium, conſiderans dolorem*, (malim quidem ego vertere *depreſſionem*) *fratrum ſuorum*. quod etſi mihi ſuſpectum eſt (quoniam alibi nuſquam inueni, & quoniam in proximè ſequente verſiculo redundaret illud μέγας γενόμενος, pro quo ſcribenda fuerit potius particula καὶ, quanuis alioqui ſingularis in hoc etiam facto eluceat Moſis fides) prætermittendum tamen non putaui.

25 *Peccati fruitionem*, ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. Id eſt, oblectationem qua frui non poterat quin iram Dei in ſe prouocaret.

26 *Probrum Chriſti*, τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. Vulgata, *improperium Chriſti*. barbarè. Ex his autem verbis apparet Moſen iam tum oculis fidei fuiſſe Meſſiã, vt iam præſentem, intuitum: vt & Abraham dicitur diẽ Domini vidiſſe.

27 *Vt qui videret*, ὡς ὁρῶν. Vulgata, *Tanquam vidiſſet*. Eraſmus, *Perinde quaſi vidiſſet*. Neuter ſenſum eſt aſſequutus. Reſpondet enim ὡς כף אמיתת [*chaph amittath*,] quod vocant Hebræi, de quo diximus 2. Corinth. 2. 17. Et fuit ſeruanda præſentis temporis ſignificatio, vt Caſtellio rectè vertit.

28 *Affuſionem*, πρόσχυσιν. Nempe ad limen, & poſtes. Vulgata, *Effuſionem*, ἔκχυσιν.

31 *Meretrix illa*, ἡ πόρνη. Hebr. הזונה [*hazzonah*,] etiam ה præpoſito, vt ſciamus nobile ſcortum fuiſſe, quod vnum tamen ex illa vrbe ſeruarit Dominus, cuius inſcrutabilis eſt bonitas. Hebræi quidam à זון [*zun*] deriuant, & hoſpitam interpretantur, id eſt, quæ in diuerſorio ſoleret hoſpites excipere. Sed propriam eſſe ſignificationem illam minimè dubium eſt. ¶ *Pacificè*, μετ᾽ εἰρήνης. Id eſt benignè & beneuolè, ita vt non modò nihil eos læſerit, ſed etiam tutos præſtiterit.

τυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων,

34 Ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων.

35 Ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν· ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν.

36 Ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον· ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς.

37 Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι.

38 Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς.

39 Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν.

40 Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι.

Κεφάλαιον ιβ.

Rom.6.4. coloſſ.3.8. eph.4.24. 1 petr.2.1.

1 ΤΟιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα καὶ τὴν

427

aſſequuti ſunt ⁛ promiſſiones, occluſerunt ora leonum,

34 Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladij, validi facti ſunt ex imbecillis, effecti ſunt robuſti in bello, ⁛ exercitus exterorum ⁛ in fugam verterunt.

35 ⁛ Mulieres acceperunt ex reſurrectione mortuos ſuos: alij verò ⁛ diſtenti ſunt, neglecta liberatione, vt potiorem reſurrectionem nanciſcerentur:

36 Alij rurſus ludibria & flagella ſunt experti, inſuper & vincula & carcerem.

37 Lapidati ſunt, diſſecti ſunt, ⁛ tentati ſunt, gladio cæſi occubuerunt, oberrauerunt ⁛ cum ouillis & caprinis pellibus, deſtituti, preſſi, malè vexati.

38 Quibus indignus erat mundus, in deſertis errantes, & montibus ac ſpeluncis, & cauernis terræ.

39 Atque omnes hi teſtimonium adepti per fidem, ⁛ non obtinuerunt promiſſum illud:

40 Quòd Deus de nobis ⁛ melius quiddam prouiderat, ⁛ ne abſque nobis conſummarentur.

CAP. XII.

1 PRoinde nos quoque, quũ tanta nos circunſtet teſtium nubes, ⁛ abiecto omni pondere, ⁛ & peccato ad nos

promiſſiones obturauerunt ora leonum,

34 *Extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladij, conualuerunt de infirmitate, fortes facti ſunt in bello, caſtra verterunt exterorum.*

35 *Acceperunt mulieres de reſurrectione mortuos ſuos: alij autem diſtenti ſunt, non ſuſcipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent reſurrectionẽ.*

36 *Alij verò ludibria & verbera experti, inſuper & vincula & carceres:*

37 *Lapidati ſunt, ſecti ſunt, tentati ſunt, in occiſione gladij mortui ſunt, circuerunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, anguſtiati, afflicti.*

38 *Quibus dignus non erat mundus, in ſolitudinibus errantes, in montibus & ſpeluncis & in cauernis terræ.*

39 *Et hi omnes teſtimonio fidei probati, non acceperunt repromiſſionem:*

40 *Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non ſine nobis conſummarentur.*

CAP. XII.

1 *IDeóque & nos tantam habentes impoſitam nubem teſtium, deponentes omne pondus & circun-*

---

33 *Promiſſiones*, ἐπαγγελιῶν. Nempe ſibi peculiariter factas, vt mox declaratur.

34 *Exercitus*, παρεμβολάς. Vel caſtra. Hec enim eſt propria huius nominis ſignificatio. Eraſmus, *Impreſſiones*. ¶ *In fugam verterunt*, ἔκλιναν. Vel, (vt Vulgata, eleganter vertit) *Caſtra verterunt*. Hoc enim eſt quod Græci elegantius ſignificant verbo τρέπειν.

35 *Mulieres*, γυναῖκες. Videtur hiſtoriam innuere Sareptanæ illius cuius filium Elias ſuſcitauit, & Sunamitidis, cuius item filium Eliſæus matri reſtituit. adeo quidem vt Syrus interpres perinde hunc locum verterit acſi ſcriptum eſſet, ἀπέδωκαν ταῖς γυναιξὶν, *reddiderunt mulieribus*, quæ conſtructio magis eſt ſuperioribus conſentanea. ¶ *Diſtenti ſunt*, ἐτυμπανίσθησαν. Quidam interpretantur, διὰ ῥοπάλων ἀπέθανον, *fuſtibus contuſi ſunt*. quod ſequutus videtur Syrus interpres, nempe vt παρὰ τὸ τύπτειν hoc verbum deducatur: quo ſupplicij genere Turcæ hodie vtuntur fuſtis ictibus ventri & plantis pedum impactis. Alij ad verbera referunt: alij de iis hoc dici putant quibus corium diripiatur. Mihi viſa eſt ſimpliciſſima expoſitio Veteris interpretis. Non dubium eſt autem quin eam deſignet perſequutionem quam Antiochus exercuit.

37 *Tentati ſunt*, ἐπειράσθησαν. Ita in omnibus Græcis exemplaribus noſtris ſcribitur: nec tamen poſſum aliter ſtatuere quàm ex margine irrepſiſſe in contextum, vbi quiſpiam pro ἐπρίσθησαν, perperam annotarit ἐπειράσθησαν. Quorſum enim iſtud de tentatione, poſt acerbiſſimarum pœnarum capitalium commemorationem, quas etiam poſtea ſubiicit? Sed & iſtud non habet Syrus interpres. Quod ſi quis eſt coniecturæ locus, legendum putarem ἐπυρώθησαν, *vſtulati ſunt*. ¶ *Cum ouillis pellibus*, ἐν μηλωταῖς. Vulgata, *In melotis*. nempe quòd non intelligeret quid hoc ſibi vellet: quod multis etiam poſtea impoſuit Græcæ linguæ imperitis. Significatur autem, vilibus & aſperis amictibus, ſanctos ad extremam inopiam redactos, penè ferarum inſtar coactos in aſperrimis locis viuere. Sic Iohannes Baptiſta narratur pro veſte exuuias cameli geſtaſſe, pellicea zona cinctus. Talem autem fuiſſe prophetarum oberrantium habitũ apparet ex 2. Reg.1.10.& Zac.13.4. quò fortaſſe reſpexit Chriſtus Mat.7.15. ouium veſtimenta commemorans, quibus hypocritæ induebantur, veterum prophetarum ſimplicitatem præ ſe ferentes.

39 *Non obtinuerunt promiſſum illud*, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Nempe promiſſionem illam, in qua cæteræ ſunt Etiam & Amen, 2.Corinth.1.17. Nam eminus tantùm viderunt venturum Chriſtum, qui nobis ſingulari beneficio fuit exhibitus: vt & nos & illi vna conſummarentur. Vide ſuprà, verſu 13.

40 *Melius quiddam*, κρεῖττόν τι. Id eſt, præſtantius quiddam. Nam certè eo excellimus quòd nobis reipſa exhibitus eſt Chriſtus, & longè plenius quàm vnquam antea nobis patefacta ſunt Dei arcana. immò ſalus quæ illis contigit, ab eo ipſo pependit, quod fuit ab exhibito Chriſto impletum. ¶ *Ne abſque nobis conſummarentur*, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν. quod factum eſſet ſi apud Deum ſuis illis externis oblationibus fuiſſent reconciliati. * Quid ergo? non ſunt illi quoque viui per fidem iam tum ſanctificati, & poſt mortem adepti quod ſperamus? Certè ſunt: ſed ita tamen vt ab eo quod noſtris demum temporibus exhibendũ ac preſtandũ erat, ſalus ipſorum penderet. Quò pertinet aliquatenus illud Pauli, apparuiſſe Chriſtum vt pacificaret omnia, tum quæ in cælis tum quæ in terra, Epheſ.1.10. vt ibi pluribus expoſuimus. & Coloſſ.1. * 16.& 20. De verbo τελειωθῆναι diximus ſuprà, 2.10.

IN CAPVT XII.

1 *Abiecto omni pondere*, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Tota hæc oratio tranſlatitia eſt: quaſi nobis in ſtadio non ſine magnis difficultatibus ſit currendum qua tranſlatione ſæpe

etiam

etiam vtitur Paulus. In primis igitur monet vt ὄγκον abiiciamus. quo vocabulo crassa omnis & tarda moles significatur. Erat enim athletis certa in primis necessitas quædam ciborum & exercitationum, vt inquit Fabius lib. 10 cap. 5. vt firmo, agili, bene compacto corpore essent, pro variis certaminum speciebus. Cursoribus autem scimus in primis nihil æque atque crassam corporis habitudinem obstare. Hoc est igitur quod Apostolus ὄγκον vocat, ego cum Vetere interprete *Pondus*. Erasmus, *Onus* interpretatur: opes nimirum, curas, cæteráque id genus impedimenta quibus retardamur.. Denique hoc est quod ait Dominus, *Qui volet meus esse discipulus, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* ¶ *Et peccato ad nos circuncingendos procliui*, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν. Ἁμαρτίαν non dubium est quin naturæ nostræ prauitatem vocet, & quidem addito pereleganti epitheto, εὐπερίστατον enim ab effectu dici credo quo nihil æquè aptum sit ad nos circunsistendos, ac proinde ad cursum nostrum impediendum. Neque enim satis est agili esse corpore, sed etiam membra expedita & in procinctu habere cursorem oportet: quum nos interim, illa prauitas quasi conclusos & irretitos teneat. Vulgata, *Et circunstans nos peccatum*, non expressa Apostoli sententia. Erasmus, *Et tenaciter inhærente peccato*: qua significatione nusquam memini legere τὸ εὐπερίστατον. quanuis non desunt qui allusisse putent Apostolum ad lo- * cum Ezech. 24.6. vbi comparantur impij ollæ cui rubigo vel vt alij vertunt spuma sic tenaciter adhæreat, vt defricari facile non possit. Sed hoc certe vix conuenerit similitudini à cursoribus sumptæ. ¶ *Constanter*, δι᾽ ὑπομονῆς. Periphrasin aduerbij esse apparet. itaque sic malui conuertere, vt perspicuitati studerem, quam *Per tolerantiam*, vel *per patientiam*. ¶ *Propositum nobis stadium decurramus*, τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα. Vulgata ad verbum, *Curramus nobis propositum certamen*. Erasmus, *Curramus in proposito nobis certamine*, quasi subaudiatur κατὰ. quum hic potius ἀγὼν locum ipsum declaret in quo curritur, qui alio nomine stadium à Græcis vocatur. Vtitur autem * Paulus eadem similitudine, 1. Corinth. 9.24.

εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, δι᾽ ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα·		circuncingẽdos procliui, ¨constanter ¨propositum nobis stadium decurramus:		*stās nos peccatum, per patientiam curramus propositum nobis certamen.*
Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἐκάθισεν.	2	¨Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui ¨pro sibi proposito gaudio pertulit crucem, ignominia contempta, & ad dextram throni Dei consedit.	2	*Aspicientes in auctorem fidei & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio, sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedit.*
Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι.	3	Etenim reputate quis ille sit qui talem sustinuit à peccatoribus aduersus sese contradictionem, ne vestris animabus ¨remissi, fatiscatis.	3	*Recogitate enim eum qui talem sustinuit à peccatoribus aduersum semetipsum contradictionem, vt non fatigemini, animis vestris deficientes.*
Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε, πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι.	4	Nondum ad sanguinem vsque restitistis, aduersus peccatum ¨decertando.	4	*Nondum vsque ad sanguinem restitistis, aduersus peccatum repugnantes.*
Καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται, Υἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.	5	Et obliti estis ¨adhortationis quæ vobis tanquam filiis loquitur, ‖ Fili mi, ne negligito ¨castigationem Domini, neque ¨remissus esto, quum ab eo argueris.	5	*Et obliti estis consolationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens, Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris.* Prou. 3.11.
Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.	6	Quem enim diligit Dominus, castigat: & flagellat quemcunque filium agnoscit.	6	*Quem enim negligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium quem recipit.*
Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ;	7	¨Si castigationem sustinetis, Deus ¨sese vobis exhibet vt filiis. quis enim est filius quem non castiget pater?	7	*In disciplina perseuerate: tanquam filiis vobis offert se Deus. quis enim filius quem non corripit pater?*
Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασιν πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί.	8	Quòd si estis absque castigatione, cuius participes sunt omnes, nempe supposititij estis non filij.	8	*Quòd si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & non filij estis.*

---

2 *Intuentes*, ἀφορῶντες. Intuentes tanquam propositam metam. Vulgata, *Aspicientes*. Erasmus, *Respicientes*. ¶ *Pro sibi proposito gaudio*, ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς. Id est, Sibi ante oculos propositam gloriam spectans, in quam nos quoque ipsius participes futuros intueri oportet. Loquitur enim de Christo vt crucifixo, ac proinde secundum ipsius carnem distinctè, quò spectant illa ipsius verba, Glorifica me Pater, &c. Iohan. 12.28. Vulgata, videtur legisse ὃς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, nisi à librariis prætermissum est *pro* repetitum. Alij interpretantur ἀντὶ, &c. vice propositi sibi gaudij: vt dicatur Christus, quum omne beatitatis genus in manu ac potestate haberet, tamen vltro ignominiam crucis subiisse.

3 *Remissi*, ἐκλυόμενοι. Vulgata, *Deficientes*, sententia quidem expressa, voce verò non ita.

4 *Decertando*, ἀνταγωνιζόμενοι. Id est, in isto aduersus peccatum certamine. vel, vt Vulgata, *repugnantes*.

5 *Adhortationis*, τῆς παρακλήσεως. Vulgata, *Consolationis*, parum apposité. Perstat enim in translatione à cursoribus sumpta, qui spectatorum vocibus & plausu iuuabantur. vnde illud eruditissimi poëtæ, *plausúque volat, fremitúque secundo*. ¶ *Castigationem*, παιδείας. Libenter addidissem paternam. Videtur enim ita significari castigatio qua pater filium erudit, vel præceptor puerum tanquam pater. Vulgata, *disciplinam*, qua voce in Gallico etiam idiomate vtuntur, quòd is sit castigationis finis, vt patiendo discatur rectum. Sed ita non loquuntur Latini, & idem interpres παιδεύει mox vertit, *castigat*. ¶ *Remissus esto*, ἐκλύου. Vulgata, *deficias*. Vide suprà, 3.

7 *Si castigationem sustinetis*, εἰ παιδείαν ὑπομένετε. Vulgata, *In disciplina perseuerate*. Nec enim legit εἰ, & ὑπομένετε putauit positum imperandi modo: sed repugnante Græcorum codicum fide, nec satis etiam cohærentibus quæ sequuntur, quanuis ita hunc locum verterit Syrus etiam interpres. ¶ *Sese vobis exhibet*, ὑμῖν προσφέρεται. vel *sese* * *gerit vobiscum vt cum filiis*. Vulgata, *offert*. Obscurius. Gallicè *Il se porte envers vous comme envers ses enfans.*

9 Εἶτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς, καὶ ἐνετρεπόμεθα· οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν;

10 Οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαίδευον· ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ.

11 Πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης· ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης.

12 Διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε·

13 Καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ μᾶλλον·

Rom 12. 18.

14 Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον.

15 Ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί.

Gen. 25. 33.

16 Μή τις πόρνος, ἢ βέβηλος, ὡς Ἡσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ.

Gen. 27. 38.

17 Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν.

9 Deinde corporum noſtrorum patres habuimus caſtigatores, & *eos* reueriti ſumus: annon multo magis ſubiicięmur ¨ patri ſpirituum, & viuemus?

10 Nam illi ad paucos dies, prout ipſis videbatur, nos caſtigabant: hic autem ad commodum noſtrum, vt participes ſimus ſanctimoniæ ipſius.

11 Omnis autem caſtigatio in præſens quidem non videtur eſſe gaudij, ſed triſtitiæ: at poſtea fructum tranquillum iuſtitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.

12 Quapropter ¨ manus remiſſas & genua ſoluta ſurrigite:

13 Et ¨ rectas orbitas facite pedibus veſtris, ¨ ne quod claudum *eſt* deflectat à via, ſed vt ſanetur potius.

14 ‖ Pacem ſectamini cum omnibus & ſanctimoniam, ſine qua nemo videbit Dominum:

15 Proſpicientes ¨ nequis deficiat à gratia Dei: nequa ¨ radix amara ſuppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.

16 Nequis ſit ſcortator, aut profanus, velut ‖ Eſau, qui vnico edulio vendidit ſuum ius primogeniti.

17 ‖ ¨ Scitis enim eum etiam poſtea, quum vellet hæreditario iure benedictionem aſſequi, ¨ reprobatum fuiſſe. non enim reperit ¨ pœnitentiæ locum, quanuis cum lacrymis ¨ *benedictionem* illam exquiſiſſet.

9 *Deinde patres quidem carnis noſtræ eruditores habuimus, & reuerebamur eos: num multo magis obtemperabimus Patri ſpirituum, & viuemus.*

10 *Et illi quidem in tempore paucorum dierum, ſecundum voluntatem ſuam erudiebant nos: hic autem ad id quod vtile eſt, in recipiendo ſanctificationem eius.*

11 *Omnis autem diſciplina in præſenti quidē videtur non eſſe gaudij, ſed mœroris: poſtea autem fructum pacatiſſimum exercitatis per eam reddit iuſtitiæ.*

12 *Propter quod remiſſas manus & ſoluta genua erigite:*

13 *Et greſſus rectos facite pedibus veſtris: vt non claudicans quis erret, magis autem ſanetur.*

14 *Pacem ſequimini cum omnibus, & ſanctimoniam: ſine qua nemo videbit Deum:*

15 *Contemplantes nequis deſit gratiæ Dei: nequa radix amaritudinis ſurſum germinans impediat, & per illam inquinentur multi.*

16 *Nequis fornicator, aut profanus, vt Eſau, qui propter vnam eſcam vendidit primitiua ſua.*

17 *Scitote enim quoniam & poſtea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus eſt, non enim inuenit pœnitentiæ locum, quanquam cum lacrymis inquiſiſſet eam.*

---

9 *Patri ſpirituum*, τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων. Omnino videtur poſcere antitheſis vt animarum non tantùm liberator à peccato, ſiue ſpiritualis inſtaurator, aut etiam cogitationum gubernator, ſed Creator Deus dicatur, aduerſus dogma de traduce. quò etiam ſpectant verba Moſis Numer. 16. 22. & Dauidis, Pſalm. 33. 15. & Zachariæ, 12. 1.

12 *Manus remiſſas*, τὰς παρειμένας χεῖρας. Deſcriptio ho-
* minis inertis, quem ἀπάλαμνον vocat Heſiodus.

13 *Rectas orbitas*, τροχιὰς ὀρθάς. Id eſt, Rectum curſum tenete, & ita quidem vt honeſtæ vitæ veſtræ veſtigia appareant, quæ nimirum alij ingrediantur. Hec enim vis eſſe videtur iſtius periphraſis. Vulgata, *Greſſus rectos facite*, Eraſmus, *Facite vt recti ſint greſſus.* ¶ *Ne quod claudum*
* [*eſt*,] *deflectat à via*, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ. Claudos videtur appellare non tantùm tardos & in officio faciendo negligentes, ſed etiam qui Euangelium quidem erant amplexi, ſed nondum penitus perſpecto veteris & noui diſcrimine ſic incedebant vt in alteram partem inclinarent. quò ſpectat locus Pauli Galat. 2. 14.

15 *Ne quis deficiat à gratia Dei*, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Nequis deſit gratiæ Dei*: rectè, niſi præpoſitio ἀπὸ, & etiam quę ſequuntur, oſtenderent ὑστερεῖν poſitum eſſe ἀντὶ τοῦ ἀφιστάναι. ¶ *Radix amara*, ῥίζα πικρίας. Hoc nomine intelligit hæreſes vel apoſtaſias, cæteráve offendicula quæ curſum doctrinæ impediunt, alludens ad Moſis verba Deut. 29. 18.

17 *Scitis*, ἴστε. Vulgata, *Scitote*, quod rectè emendauit Eraſmus. ¶ *Reprobatum fuiſſe*, ὅτι ἀπεδοκιμάσθη. Hebr. נמאס [*nimeas*] id eſt, repulſam tuliſſe. Nempe ab Iſaaco, à quo ius illud obtinere non potuit. Itaque nullus hîc relinquitur locus diſputandi de æterna reprobatione Eſaui. quanuis hæc repulſa ab æterno illo Dei aduerſus Eſauum decreto pendeat. Fuit enim hæc repulſa, præludium abdicationis Eſaui extra Iacobi familiam, ac proinde extra ſalutis fœdus, cuius teſſera fuit terra Chanaan.

¶ *Pœnitentiæ*, τῆς μετανοίας. Id eſt, obtinere non potuit à patre Iſaaco, vt eum pœniteret benedictionis quam ab ipſo, licet per fraudem, Iacobus obtinuerat. Falluntur enim omnino qui de ipſius Eſaui pœnitentia iſtud accipiunt, quanuis illud quidem certum ſit, Eſauum culpam ſuā minimè agnouiſſe, vt qui capitali odio ſit Iacobū propterea perſequutus. [*Benedictionem*] *illam exquiſiſſet*, ἐκζητήσας αὐτήν. Quia nonnullos video hallucinatos fuiſſe in eo quòd αὐτήν putarint ad μετάνοιαν referri, quaſi Eſau cum lacrymis requiſierit locum ſibi dari ad reſipiſcendum, ideo antecedens ipſum expreſſi. Illud verò præterquam quod abſurdum eſt, falſum etiam conuincitur ex ipſius Eſau verbis, teſtante Moſe Eſauum cum eiulatu petiiſſe benedictionem à patre, Gen. 27. 34. vt minimè dubium ſit veram hanc eſſe huius loci explicationem.

Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ, καὶ γνόφῳ καὶ σκότῳ καὶ θυέλλῃ·	18	¨Non enim acceſſiſtis ad ¨contrectabilem ‖montem, & incenſum ignem, ac turbinem & caliginem & procellam:	18	*Non enim acceßiſtis ad tractabilem montem & acceßibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam:*	Exo.19.16.
Καὶ σάλπιγγος ἤχῳ καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον.	19	Tubæque ſonitum & vocem verborum, quam qui audierant,‖deprecati ſunt ¨ne amplius ſibi fieret ſermo.	19	*Et tubæ ſonum, & vocem verborum: quam qui audierant, excuſauerunt ſe ne eis fieret verbum.*	Exod. 20. 19.
(Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, Κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται.	20	(Non enim ferebant quod imperabatur,‖Si vel beſtia tetigerit montem, lapidabitur, ¨aut iaculo configetur.	20	*(Non enim portabant quod dicebatur, Etſi beſtia tetigerit montem, lapidabitur.*	Exo.19.12.
Καὶ, οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, Μωσῆς εἶπεν, Ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος)	21	¨Et Moſes, adeo terribile erat ¨viſum quod apparebat, dixit, Expauefactus ſum ac tremebundus)	21	*Et, ita terribile erat quod videbatur, Moyſes dixit. Exterritus ſum & tremebundus)*	
Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων,	22	Sed acceſſiſtis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hieruſalem cæleſtem, & myriadas Angelorum,	22	*Sed acceßiſtis ad Sion montẽ, & ciuitatẽ Dei viuẽtis, Ieruſalem cæleſtem, & multorũ millium Angelorum frequentiam,*	
Πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων,	23	¨Conuentum vniuerſalem & concionem primogenitorum qui ¨conſcripti ſunt in cælis, & iudicem vniuerſorum Deum, & ſpiritus iuſtorum ¨conſummatorum,	23	*Et eccleſiam primitiuorum qui conſcripti ſunt in cælis, & iudicem omnium Deum, & ſpiritus iuſtorum perfectorum,*	
Καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ.	24	Et ad noui fœderis mediatorem Ieſum, & ſanguinem aſperſionis, præſtantiora loquentem quàm loquatur Abel.	24	*Et Teſtamenti noui mediatorem Ieſum, & ſanguinis aſperſionem melius loquentem quàm Abel.*	
Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἔφυγον, τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τὸν ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι·	25	¨Videte ne recuſetis eum qui loquitur. Nam ſi illi non effugerunt qui recuſarunt ¨diuinitus admonentem in terra, ¨multo magis nos qui eum qui de cælis *eſt* auerſaremur.	25	*Videte ne recuſetis loquentem. Si enim illi non effugerunt, recuſantes eum qui ſuper terram loquebatur, multo magis nos, qui de cælis loquentem nobis auertimus:*	

---

18 *Non enim,* οὐ γάρ. Nunc ad eandem adhortationem accommodat propheticum Chriſti officium, quod cum Moſis miniſterio Legali comparat, oſtendens quanta ſit Euangelicæ doctrinæ maieſtas ſupra Legem, ex circunſtantiis eorum quæ in Legis promulgatione apparuerunt: vt tandem hoc argumentum nectat, *S*i tanta fuit Legis maieſtas, quantam eſſe putatis Euangelij? Quòd ſi Euangelium infinitis partibus & omnibus modis excellit, quanto minus euadent qui Euangelium erunt aſpernati quàm qui Legis mandatum aliquod fuerit tranſgreſſus? ¶ *Contrectabilem,* ψηλαφωμένῳ. Participia iſta, ex Hebræorum more, ponuntur participialium nominum loco vt diximus Galat. 2.11. Montem igitur ψηλαφώμενον, id eſt, *qui manibus palpari poßit*, craſſæ videlicet ac terrenæ materiæ, cæleſti ac ſpirituali monti Sion opponit, vt rectè annotauit doctiſſimus interpres. Eraſmus igitur quod bene ac Latinè conuerſum erat non ſatis conſideratè mutauit. Qua enim ratione contactus mons dicetur ad quem ne propius quidem accedere citra præſentiſſimæ mortis periculum licuit?

19 *Ne amplius ſibi,* &c. μὴ προστεθῆναι, &c. Sic ſæpe inuenias in ſacris literis ex Hebræorum more dictum, *Et adiecit loqui*, pro *Præterea etiam dixit*. Ita igitur Iſraëlitæ quum maieſtatem Dei loquentis non amplius poſſent ſuſtinere, rogarunt ne amplius ille loqueretur, ſed vt per Moſen interpretem ageret omnia, vt ſcribitur Deuteronomij cap.5.verſu 25. ad quem locum alluſit Apoſtolus. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Ne eis fieret verbum*, omiſſa præpoſitione πρός. Eraſmus autem ſententiam manifeſtè deprauauit quum interpretaretur, *Ne iis adiungeretur oratio.*

20 *Aut iaculo configetur,* ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται. Totum hoc neque in Claromontano codice, nec apud Syrum interpretem, nec in editione vetere Latina, extat.

21 *Et Moſes,* &c. καὶ Μωσῆς, &c. Hæc verba οὕτω φοβερὸν ἦν, τὸ φανταζόμενον, vtrinque includenda ſunt diſtinctione, quod quia nonnullos fefellit, nomen Moſis ſtatim ſubiici copulæ, vt nemo iam falli poſſit. Sed vnde hæc petita ſunt? Certè nuſquam illa legimus: ſicut etiam Iannes & Mambres nuſquam apud Moſen leguntur. Neque tamen idcirco repudiatur auctoritas alterius ad Timotheum epiſtolæ. Vide 2.Timoth.cap.3.verſu 8. ¶ *Viſum quod apparebat,* τὸ φανταζόμενον. Id eſt, oblata ſpecies & imago, minimè quidem fictitia, ſed vera: nequis φαντάζεσθαι putet dici duntaxat de vanis ſimulacris rerum quæ nuſquam ſunt.

23 *Conuentum vniuerſalem,* πανηγύρει. Vulgata & Eraſmus, vt & Syrus interpres, pro μυριάσιν legerunt μυριάδων: ideòque hoc nomen cum precedentibus coniunxerunt. Illic enim legitur, *Multorum millium Angelorum frequentiam;* apud Eraſmum autem, *Innumerabilium Angelorum cætum.* Sed quum repugnent Græci omnes codices, apparet ſic diſtinguendum eſſe hunc locum vt nos fecimus. ¶ *Conſummatorum,* τετελειωμένων. Vel *perfectorum.* Sic enim vocat iam in cælum receptos, & hoc reſpectu iam conſummatos, quanuis adhuc altera ſui parte dormiant in puluere. quamobrem etiam facit tantùm mentionem ſpirituum. Sed Claromontanus codex habet τεθεμελιωμένων, *fundatorum*, id eſt, eorum qui iam ſunt extra omne vacillationis diſcrimen, in eam videlicet ciuitatem iam reipſa recepti, quæ verè habet fundamenta, vt ſuprà, cap.11 verſ.10. *

25 *Videte,* &c. βλέπετε, &c. Nunc regiam Chriſti præſtantiam cum Moſis poteſtate comparat, qua fungebatur populum gubernans. ¶ *Diuinitus admonentem,* χρηματίζοντα. * Omnino ſignificatur aliud verbo χρηματίζειν quàm λαλεῖν, quum illud propriè ſit eorum demum qui de rebus ſacris, & quidem futuris, loquuntur, ſpiritus diuini * afflatu, vt diximus Matth. 2.12. ¶ *Multo magis,* πολλῷ μᾶλλον. * videlicet non effugiemus. Nam alioqui ſublata particula negante dicendum fuit πόλλῳ ἧττον, *multò minus*, videlicet effugiemus,

26 Agg.2.7. Οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε· νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων, Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν.

27 Τὸ δὲ, ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα.

28 Διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν, δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας.

29 Deut 4. 24. Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Ἡ φιλαδελφία μενέτω.

Rom.12. 10. 1 pet. 4. 9. Gen. 18. 3. &.19.3. Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους.

2 Μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι· τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι.

26 Cuius vox tunc concuſſit terram: nunc autem denuntiauit, dicens, ‖ ∴Adhuc ſemel ego concutiam non ſolùm terram, ſed etiam cælum.

27 Porro illud, Adhuc ſemel, declarat ¨inſtabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem, vt maneant quæ ſunt ſtabilia.

28 ∴Quapropter regnum aſſumentes quod concuti non poteſt, ∴teneamus gratiam, per quam ita ¨ſeruiamus Deo vt ei placeamus, ∴cum verecundia ¨& reuerentia.

29 Etenim ‖ Deus noſter, conſumens ignis eſt.

Cap. XIII.

1 FRaterna charitas ∴maneat. ‖Hoſpitalitatis ne eſtote immemores: ‖ per hanc enim quidam ¨inſcij exceperunt Angelos hoſpitio,

2 Memores eſtote vinctorum, tanquam vnà cum illis vincti: eorum qui malis premuntur, ∴acſi ipſi quoque corpore *afflicti* eſſetis.

26 *Cuius vox mouit terram tunc: nunc autem repromittit, dicens, Adhuc ſemel, & ego mouebo non ſolùm terram, ſed & cælum.*

27 *Quod autem Adhuc ſemel dicit, declarat mobilium trãſlationẽ, tanquam factorum, vt maneant ea quæ ſunt immobilia.*

28 *Itaque regnum immobile ſuſcipientes, habemus gratiam, per quam ſeruiamus placentes Deo, cum metu & reuerentia.*

29 *Etenim Deus noſter, ignis conſumens eſt.*

Cap. XIII.

1 *CHaritas fraternitatis maneat.* *Et hoſpitalitatem nolite obliuiſci, per hanc enim latuerunt quidam Angelis hoſpitio receptis.*

2 *Mementote vinctorum tanquam ſimul vincti: & laborantium, tanquam & ipſi in corpore morantes.*

---

26 *Adhuc ſemel,* ἔτι ἅπαξ. Hebræa ſic habent עור אחת מעט חיא [*hod achath mehat hi.*] Id eſt, Adhuc vna vice, quod breui futurum eſt, ego concutio, &c. Nam poſt אחת [*achath*] ſuppleo פעם [*paham,*] & מעט [*mehat*] accipio pro במעט [*bimhat:*] quæ ellipſes minime ſunt violentæ aut inuſitatæ. Hoc autem de regno Chriſti prædici, vel ex eo apparet quod de Gentium vocatione ſubiicit Propheta. Deinde quod Græci interpretes prætericrunt מעט חיא [*mehat hi,*] id eſt, Quod breui futurum eſt, non facit vt Apoſtolus propterea videri poſſit hunc locum non ſatis aptè citaſſe: quum ex iis quæ adducit verum ac firmum eliciat argumentum, nempe ex ἔτι, *Adhuc*, quod indicat inſtabilem rerum mutandarum conditionem: & ἅπαξ, *ſemel*, quo firmus quidam ſtatus futurus promittitur. Porro cæli & terræ ſuccuſſio, futurum illud perenne regnum declarat, quod etiam vocat Eſaias cælum nouum & terram nouam: & incredibili deſiderio ab ipſa rerum machina expectari ſignificat Paulus Rom. 8. 19. & deinceps. Vide & 2. Pet. 3. 10. & deinceps. Deinde etiam ἀλληγορικῶς, terræ quidem cõmotio, totius orbis homines per Euangelium in ſpem futuri illius ſeculi innouandos: cælorum autem concuſſio, tum profanas idololatrias, tum ipſius fœderis ceremonias abrogandas ſignificat, vt hac quoque ratione mundus inſtauretur. quam allegoriam Apoſtolus, Prophetæ veſtigia ſequutus, ad ſcopum ſuum aptè prorſus & appoſitè accommodat. Neque enim dubium eſt quin ad hanc allegoricam expoſitionem pertineat quod illic Propheta de omnium populorum concurſu & poſterioris domus gloria ſubiicit: poſterioris, inquam, id eſt illius quæ concuſſionem illam cæli fuit conſequutura: quam futuram prædixerat, nos verò qui in fines ſeculorum deuenimus, oculis noſtris præſentem cernimus.

27 *Inſtabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem,* τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων. Τὰ σαλευόμενα vocat (ex Hebræorum more, quem expoſuimus Galat. 2. 11. & ſuprà 12. 18) ea quæ ſicuti concutienda ſunt, ita etiam reipſa ſint inſtabili quadam naturæ conditione, vtpote πεποιημένα, id eſt, *factitia*. Reſpicit enim tabernaculum χειροποίητον, & c. id genus, de quibus copioſè ſuprà diſſeruit. Deinde μετάθεσιν non interpretor *tranſlationem*, ſed *Amotionem* & *depoſitionem*, id eſt, ἀπόθεσιν. quod nomen vſurpatum eſt ſuprà, 7. 18. Sed de hac re vide plura 6. 12. Vulgata, *Mobilium tranſlationem, tanquam factorum:* quæ interpretatio multo ſanè liberior eſt quàm hæc Eraſmi, *Eorum quæ concutiuntur tranſlationem, vt eorum quæ facta ſunt.*

28 *Quapropter,* διό. Hinc fuit inchoanda ſectio penultima huius epiſtolæ. Iam enim aggreditur Apoſtolus particulares admonitiones: quarum hæc prima eſt, epitomen prioris tabulæ officiorum continens, cum proximè præcedentibus cohærens. ¶ *Teneamus,* ἔχωμεν. Vulg. *Habemus,* ἔχομεν. quod in duobus codicibus ſcriptum inuenimus. Sed præterquam quod in pleriſque codicibus legitur ἔχωμεν, vt etiam vertit Syrus interpres, longè melius conuenit proximus verſiculus ſi hæc legas hortandi modo. ¶ *Seruiamus,* λατρεύωμεν. In Complutenſi editione & veteribus aliquot libris legitur λατρεύομεν, *ſeruimus*, eadem manente ſententia. Diximus autem de verbo λατρεύειν Matt. 4. 10. quod & Vetus interpres & Eraſmus *Seruire* conuertunt, infra, 13. 10. ¶ *Cum verecundia,* μετὰ αἰδοῦς. Vulgata, *Cum metu*: impropriè. ſignificat enim αἰδῶς hoc in loco pudorem illum honeſtum qui homines in officio continet. Homer. Iliad. α, Αἰδεῖσθαί θ' ἱερῆα. ¶ *Et reuerentia,* καὶ εὐλαβείας. Id eſt, religioſo metu. Vide ſuprà, 5. 7.

IN CAPVT XIII.

1 *Maneat,* μενέτω. Syrus interpres legit præterea ἐν ὑμῖν, *in nobis*. Rectè autem inchoat à charitate quæ eſt omnium in proximum officiorum ſcaturigo.

2 *Inſcij exceperunt hoſpitio Angelos,* ἔλαθον ξενίσαντες ἀγγέλους. Vulgata, *Latuerunt quidam Angelis hoſpitio receptis.* Neque enim videtur Vetus interpres Græcam phraſin, ſatis alioqui frequentem, cognouiſſe, quam etiam alicubi ſeruat Tertullianus. Quod autem in nonnullis veteris editionis codicibus legitur *Placuerunt*, ineptius eſt quàm vt refutatione indigeat.

3 *Acſi ipſi corpore*[*afflicti*]*eſſetis,* ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. Apparet, opinor, ex præcedentis mẽbri collatione ſimpliciſſimã hanc eſſe huius loci explicationem. Sicut enim monuit vt fratrum captiuitate non aliter commoueamur quàm ſi ipſi cum illis vnà captiui teneremur: ita nunc in genere poſtulat vt ſiquis fratrum aliquid mali ſuſtineat, nos proinde afficiamur acſi nos ipſos illa calamitas attingeret. Nec enim ſatis ſeriò tãgemur aliorum malis, quandiu aliena eſſe cogitabimus. Itaque ἐν σώματι prorſus videtur illud declarare quod in vernaculo ſermone dicimus *en perſonne*, vt Coloſ. 2. 6. quo modo etiam ſolet à iuriſconſultis accipi corporis nomen, acſi Hebraicè ſcriptum eſſet אתם בעצמכם [*attem behatſmechem.* Vulgata, *Tanquam & ipſi in corpore morantes*, id eſt, vt qui ſitis & ipſi iiſdẽ calamitatibus obnoxij, quũ eiuſdem cõditionis corpus habeatis. quam ſententiam Syrus etiam interpr. eſt amplexus. Eraſmus,

mus, *Veluti ipſi quoque verſantes in corpore.* Valla ſubaudiendum putat pronomen ipſorum, vt ſit ſenſus, acſi in corpore afflictorum ſitis. Doctiſſimus interpres ad Eccleſię corpus refert, vt ſit ſenſus, Quandoquidem eſtis eiuſdem corporis membra, communiter vos affici decet alios aliorum malis. Eam verò interpretationem minimè repudio, vtpote quæ vniuerſæ huius doctrinæ fontem aperiat. Illa verò quam ſumſequutus, non alio fundamento nititur: ſed ita applicata, viſa eſt mihi ſimpliciſſima, propter ſuperioris membri collationem, & quia nullus eſt additus articulus.

Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός.	4	⁖Honorabile *eſt*¨inter quoſuis coniugium & cubile impollutum: ſcortatores autem & adulteros damnabit Deus.	4	*Honorabile connubium in omnibus, & torus immaculatus. fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.*	
Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος· ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν, Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ᾽ οὐ μή σε ἐγκαταλίπω·	5	Sint mores *veſtri* alieni ab auaritia: *eſtote* contenti præſentibus. dixit enim ¨ ipſe‖Nequaquam te deſeram, neque vnquam te derelinquam:	5	*Sint mores ſine auaritia, contenti præſentibus. ipſe enim dixit, Non te deſeram, neque derelinquam.*	Ioſue. 1. 5.
Ὥστε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν, Κύριος ἐμοὶ βοηθός καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος.	6	Adeo vt confidenti animo dicamus,‖Dominus *eſt* mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi¨homo.	6	*Ita vt confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo.*	Pſal. 118. 6.
Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν.	7	Memores eſtote ⁖ ductorum veſtrorum, qui loquuti ſunt vobis ſermonem Dei: quorum imitamini fidem, conſiderantes qui fuerit exitus conuerſationis ipſorum.	7	*Mementote præpoſitorum veſtrorum, qui vobis loquuti ſunt verbum Dei: quorum intuentes exitum conuerſationis, imitamini fidem.*	
Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.	8	Ieſus Chriſtus heri & hodie idem *eſt*, & in ſecula.	8	*Ieſus Chriſtus heri & hodie ipſe & in ſecula*	
Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες.	9	\ Doctrinis variis & peregrinis¨ne circunferimini. bonum enim eſt gratia conſtabiliri cor, non cibis, vnde nullam perceperunt vtilitatem ⁖ qui in ipſis inceſſerunt.	9	*Doctrinis variis & peregrinis nolite abduci. optimum eſt enim gratia ſtabiliri cor, non eſcis: quæ non profuerunt ambulantibus in eis.*	
Ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες.	10	Habemus ⁖ altare, ex quo non habent ius edendi¨qui tabernaculo deſeruiunt.	10	*Habemus altare, de quo edere non habent poteſtatem qui tabernaculo deſeruiunt.*	
Ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως,	11	‖⁖Quorum enim animalium ſanguis infertur pro peccato in Sacrarium per Pontificem,	11	*Quorum enim animalium infertur ſanguis pro peccato in Sancta per*	Leuit. 4. 11. & 6. 30. & & 16. 27.

---

4 *Honorabile [eſt] connubium*, τίμιος ὁ γάμος. Eraſmo in annotationibus magis placet ſubaudire ἔστω *ſit*, quaſi moneat Apoſtolus maritos & vxores vt ſanctè viuant. Atqui non conueniet ſequens membrum niſi δὲ pro γὰρ accipias. Deinde res ipſa oſtendit, Apoſtolum, vt Hebræos deterreret ab omni ſcortatione & adulterio, de matrimonio præfari, tanquam honeſto ac ſancto aduerſus ſcortationis ac adulterij turpitudinem remedio: tacitè etiam monentem vt matrimonium maiore religione colant. Notum enim quæ fuerit apud eos in diuortiis licentia. Porro quum diſertè Apoſtolus coniugium honoratum eſſe dicat, quid ſentiẽdum eſt de illa Hieronymi ſententia, qui matrimonium non inter bona, ſed inter minus mala numerat? Omitto horrendam illam blaſphemiam inter iuris Canonici ſtercora repoſitam, quę matrimonium vocat carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere poteſt. Annon verò hæc illa eſt doctrina dæmoniorum, de qua Paulus 1. Tim. 4. 4? ¶ *Inter quoſuis*, ἐν πᾶσι. Id eſt, inter cuiuſuis ordinis homines. Nam ſicut communis eſt morbus iis omnibus quibus non datum eſt vt ſe poſſint continere, ita commune remedium eſſe par eſt. Alij aliter explicant, nempe Omnibus modis, omnibus ætatibus, omni tempore. Sed facile eſt videre quid magis conueniat, & quocunque ſe vertant iſti, nunquam hunc locum ita poterunt torquere vt non appareat diabolica legis cælibatus tyrannis. Quanquam hoc ſanè ſubit mirari, quo iure audeant iſti plerique de virginitate diſſerere.

5 *Ipſe*, αὐτός. Ipſe videlicet Dominus. Cur enim Chriſtianis non liceat quod Pythagoreis omnes conceſſerunt?

6 *Homo*, ἄνθρωπος. Antitheſis Dei & hominis obſeruanda eſt.

7 *Ductorum*, ἡγουμένων. Vel, vt habet Claromontanus codex, προηγουμένων. * Vide infra, 17. Similiter autem Paulus Epaphroditum Philippenſibus commendans, generalem exhortationem ſubiicit Philipp. 2. 29.

9 *Ne circunferimini*, μὴ περιφέρεσθε. Vulg. *Nolite abduci*, μὴ παραφέρεσθε. quod & ipſum non malè conuenit, vt etiam legit Syrus interpres: quanquam illud malo, vt opponatur τῷ βεβαιοῦσθαι. Sic autem omnino loquitur Paulus Eph. 4. 14. * ¶ *Non cibis*, οὐ βρώμασι. Ex vna ſpecie, id eſt mundorũ & immundorũ ciborũ diſcrimine, συνεκδοχικῶς intellige omnem illum ceremonialẽ cultum, exhibitæ gratiæ (id eſt Spirituali cultui & regenerationi) oppoſitũ. Itaque perabſurdè mihi videtur Caſtellio χάριν interpretatꝰ *Gratiarũ actione.* ¶ *Qui in ipſis inceſſerunt*, &c. οἱ περιπατήσαντες. Verſati in cibis dicũtur qui eorũ diſcrimen ſuperſtitiosè retinuerunt.

10 *Altare*, θυσιαστήριον. Altare poſuit alibi pro oblationibus, * vt quum dicitur ex altari viuere qui altari ſeruit. Hîc autẽ accipitur pro eo quod altare veteris tabernaculi atq; adeò omnes legales ceremoniæ adumbrarunt, nomine ſigni attributo rei ſignificatæ, Iudęis nimium ceremoniis legalibus addictis à Chriſti cõmunione propterea excluſis. Quũ enim ſpirituales nunc ſint Chriſtianorũ oblationes, altare quoque iſtud ſpiritualiter accipiendum eſt, non pro altari aliquo materiato. Eſt autẽ hęc allegoria inſtituta ad euertendũ legale ciborum & dierum diſcrimen: ac multo etiam magis ad euertẽda quæcunque homines ſunt commenti. Nam cui tandem ſano homini perſuadebitur, idcirco ademptũ Moſis iugum, vt iſti multo iniquius aliud noſtris ceruicibus imponerent? Neque verò cauſa eſt cur nos propterea nonnulli calumnientur pro ventre contendere, quem illis ſanè totum libenter relinquimus. De Chriſti officio diſſeritur, quod funditus euertunt qui Chriſti ſanguini ſuas ἐθελοθρησκείας adiungunt. Corporales tamẽ exercitationes & vera ieiunia quam non damnemus, & ſcriptis & factis, Dei beneficio, ſi non quantum decet, certè quantum licet declaramus. ¶ *Qui tabernaculo deſeruiunt*, οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. Id eſt, cuius participes eſſe non poſſunt qui Legis ritus obſtinatè retinent.

11 *Quorum enim*, &c. ὧν γὰρ, &c. De hoc ritu vide Leuit.

4.11. Item 6.30. Item 16.27. Eſt autem hæc anagoge, Quorum animalium ſanguis pro peccato inferebatur in Sacrarium per Pontificem, eorum corpora extra caſtra penitus exurebantur, vt ne tantillum quidem Sacerdotibus cederet. Ita Chriſtus, victima illa vnica expiatrix, extra portam paſſus eſt: cuius Chriſti corporis particeps eſſe non poſſit quiſquis adhuc vetus ſacerdotium retinet. Retinet autem quiſquis diſcrimina dierum, ciborum, purificationum, cæteráſque id genus vmbras ſectatur, quæ ſolis exortu præterierunt.

τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς.

12 Διὸ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαὸν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε.

13 Τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες.

Mich 2. 10.

14 Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν.

Osee 14.3.

15 Δι᾽ αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντὸς τῷ Θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

16 Τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός.

17 Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες· ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες· ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο.

18 Προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν· πεποίθαμεν γὰρ ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι·

19 Περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο

horum corpora exuruntur extra caſtra.

12 Quapropter & Ieſus, vt ſanctificaret populum per proprium ſanguinem, paſſus eſt ¨extra portam.

13 Exeamus ¨igitur ad eum extra caſtra probrum eius portantes.

14 ‖ Non enim habemus hîc ¨ſtabilem ciuitatẽ, ſed futuram illam inquirimus.

15 Per ipſum igitur aſſiduè offeramus Deo ¨ſacrificium laudis, ‖ id eſt fructum labiorum ¨confitentium nomini eius.

16 Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiſcimini: talibus enim victimis ¨delectatur Deus.

17 Obedite ¨ductoribus veſtris, & ¨obſecũdate: vigilãt enim ipſi pro animabus veſtris tanquam rationẽ reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: id enim eſt vobis ¨inutile.

18 Orate pro nobis: ¨cõfidimus enim nos bonam conſcientiam habere, vt qui in omnibus cupiamus honeſtè conuerſari.

19 Amplius autem obſecro vos

Pontificem, horum corpora cremantur extra caſtra.

12 *Propter quod & Ieſus, vt ſanctificaret per ſuum ſanguinem populum, extra portam paſſus eſt.*

13 *Exeamus igitur ad eum extra caſtra, improperium eius portantes.*

14 *Non enim habemus hîc manentem ciuitatem, ſed futuram inquirimus.*

15 *Per ipſum ergo offeramus hoſtiam laudis ſemper Deo, id eſt fructum labiorum confitentium nomini eius.*

16 *Beneficentiæ autem & communionis nolite obliuiſci: talibus enim hoſtiis promeretur Deus.*

17 *Obedite præpoſitis veſtris & ſubiacete eis: ipſi enim peruigilant quaſi rationem pro animabus veſtris reddituri, vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: hoc enim non expedit vobis.*

18 *Orate pro nobis: confidimus enim quia bonam conſcientiam habemus, in omnibus bene volentes conuerſari.*

19 *Amplius autem depre-*

---

* 12 *Extra portam*, ἔξω τῆς πύλης. Nempe ſicut olim extra caſtra quæ Iſraëlitis in deſerto erant vrbis loco. Sumi autem conſueuiſſe facinoroſorum ſupplicia extra caſtra liquet ex Leuit. 24.12. & Ioſ. 7.24. ac deinceps extra vrbium portas tum ex hoc loco ſatis apparet, tum ex Stephani hiſtoria Act. 7.58. nempe quod pro impuris haberentur & quorum vel ſolo contactu contaminarentur.

13 *Igitur*, τοίνυν. Nuſquam alibi memini legere hanc particulam ita poſitam vt orationem inchoaret.

14 *Stabilem*, μένουσαν. Id eſt, μόνιμον poſito ex Hebræorum more participio pro participali nomine,

15 *Sacrificium laudis*, &c. θυσίαν αἰνέσεως, &c. Duo genera ſacrificiorum nobis ait relicta, nempe gratiarum actionis & beneficentiæ. ¶ *Confitentium nomini eius*, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Id eſt concelebrantium ipſius nomen. vt alibi expoſuimus. Similis eſt locus Rom. 12.1. & 2.

16 *Delectatur* εὐαρεστεῖται. Vulgata, *Promeretur*: primùm barbara, deinde etiã falſa interpretatione. Quis enim non videat ita euerti quicquid in ſuperioribus capitibus de vnici noſtri Pontificis vnica oblatione ſemel facta & nunquam repetẽda cõmemoratum eſt? Sic igitur ſtatuendum eſt, Deum iſtis ſanctorum ſacrificiis, nempe gratiarum actione ac beneficentia, delectari, vtpote qui veros ac germanos fructus ſui Chriſti in nobis per fidem habitãtis agnoſcat. Exempli cauſa, Bonis Adami ante lapſum operibus Deus εὐηρεστεῖτο. Quis enim hoc poſſit inficiari, quum bonæ arboris boni fructus eſſent? Item non dubiũ eſt quin fideles verè ſint voluntatem Dei facturi quando capiti ſuo coniuncti in cælis regnabunt. Deus ergo viciſſim illorum laudibus totáque adeo conditione εὐαρεστήσεται. Quis tamen ita ſit ineptus vt hac ratione dixerit Adamum Deo reconciliatum, quẽ nondum offenderat? aut fideles vitam æternam promereri, cuius hæreditatem iam creuerint? Itaque tantũ abeſt vt hac ratione iuſtificemur, vt contrà, niſi prius ſimus gratis in Chriſto per fidem iuſtificati, non poſſint iſta ſacrificia à nobis proficiſci: qualia quidem illa eſſe oportet vt Deo ſint εὐάρεστα, id eſt, *grata*, & *accepta*. Stat enim illud quod ſcriptũ eſt ſuprà, 11.6. impoſſibile eſſe abſque fide εὐαρεστῆσαι. (id eſt placere) Deo. At enim (inquiunt nonnulli) non tollimus fidem, ſed bona opera adiungimus. Reſpondeo, ne nos quidem fidẽ docere bonorum operum expertem, imò hac ratione veram fidem à falſa diſtinguere: ſed quum agitur quo iure vitam æternam adipiſcamur, tum demum nos vni Dei gratiæ per vnã Chriſti oblationem fide à nobis apprehẽſam, omnia in ſolidum vti par eſt tribuere. Bona enim opera (quod Auguſtinus inquit) non præcedunt iuſtificandum, ſed iuſtificatum ſequuntur.

17 *Ductoribus*, τοῖς ἡγουμένοις. Nomen quæſiuit ab omni ambitione prorſus remotum, & tamen auctoritatis maximæ ſiquis ſuo munere ſanctè fungatur. Sic enim appellat qui alibi epiſcopi vocãtur, auguſtiore ſignificatione, à quibus citra Tyrannicum illum gradum Epiſcopalem eccleſiæ Apoſtolicæ ignotum, Eccleſia ex verbo Domini gubernabatur. videtur autem ex eo quoque quod Paulus vtitur plurali numero colligi merito poſſe, nondum illo tempore gradum illum epiſcopalem fuiſſe in Eccleſiam inuectum, à quo certè Satan illam ſuam oligarchiam auſpicatus eſt, quæ in tyrannidem illam Antichriſtianam euaſit, & nunc quoque Eccleſiæ inſtaurationem impedit. *

¶ *Obſecundate*, ὑπείκετε. Vulgata, *ſubiacete*, ὑπείκεσθε. ¶ *Inutile*, ἀλυσιτελές. Id eſt, noxium, figura λιτότης, quomodo apud Ciceronem quoque vtile, & Inutile in libris de offic. non ſemel opponuntur. * *

18 *Confidimus enim*, πεποίθαμεν γάρ. Similis extat Pauli gloriatio 2. Corinthiorum cap. 1. verſu 11. & 12. & Act. cap. 23. verſu 1. *

ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν.

20 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν,

21 Καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

22 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως· καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν.

23 Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ᾽ οὗ (ἐὰν τάχιον ἔρχηται) ὄψομαι ὑμᾶς.

24 Ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.

25 Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

26 Πρὸς Ἑβραίους ἐγράφη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας διὰ Τιμοθέου.

vt id faciatis, vt celerius reſtituar vobis.

20 ¨Deus verò pacis, qui magnũ illum ouium, ¨ per ſanguinem, fœderis æterni paſtorem, Dominum noſtrum Ieſum, à mortuis reduxit,

21 ¨Perficiat vos in omni opere bono, ad preſtandam ipſius voluntatẽ, efficiens in vobis quod acceptum ſit in conſpectu ſuo, per Ieſum Chriſtum: cui *ſit* gloria in ſecula ſeculorũ. Amen.

22 Precor autem vos, fratres, ſufferte ſermonem exhortationis huius: etenim ¨breuibus ſcripſi vobis.

23 ¨Scitote fratrem *noſtrum* Timotheum ſolutum eſſe: cum quo (ſi celerius venerit) viſam vos.

24 Salutate omnes ductores veſtros, & omnes ſanctos. Salutãt vos Itali.

25 ¨Gratia *ſit* cum omnibus ¨vobis. Amen.

26 Ad Hebræos ſcripta eſt ¨ ex Italia per Timotheum.

cor vos hoc facere, quò celerius reſtituar vobis.

20 *Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis paſtorẽ magnum ouium in ſanguine teſtamenti æterni, Dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum,*

21 *Aptet vos in omni bono, vt faciatis eius voluntatem: faciens in vobis quod placeat coram ſe per Ieſum Chriſtum: cui eſt gloria in ſecula ſeculorum. Amen.*

22 *Rogo autem vos, fratres, vt ſufferatis verbum ſolatij: etenim perpaucis ſcripſi vobis.*

23 *Cognoſcite fratrem noſtrum Timotheum dimiſſum: cum quo (ſi celerius venerit) videbo vos.*

24 *Salutate omnes præpoſitos veſtros, & omnes ſanctos. Salutant vos de Italia fratres.*

25 *Gratia cum omnibus vobis. Amen.*

26 *Scripta ab Italia per Timotheum.*

---

20 *Deus pacis,* ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Eadem phraſis certè non alibi in his ſcriptis quàm in epiſtolis occurens, extat apud Paulum, Rom.15.33, & 16.20: 2.Cor.13.13: Philip.4.19: 1.Theſſal.5.23. ¶ *Per ſanguinem,* &c. ἐν αἵματι, &c. Oſtendit quo iure Chriſtus dicatur magnus ille ouium paſtor: quia nimirum ſanguine ſuo eas acquiſiuit in æternum, Act.20.28, & animam ſuam poſuit pro ouibus ſuis, Ioh.10.11. Itaque hæc verba non pertinent ad participiũ ἀναγαγών, qui reduxit à mortuis. ſed ad nomen ποιμένα: quod in Græcis perſpicuum eſt propter articulos, in Latinis verò non item. Itaque vt hoc planius fieret, non dubitaui verborum collocationem mutare.

21 *Perficiat vos,* καταρτίσαι ὑμᾶς, &c. Vel, aptos & idoneos vos reddat. Vulgata, *Aptet.* Eraſmus, *Abſolutos vos reddat.* ¶ *Efficiens in vobis quod acceptum ſit,* ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον. Hinc illa Patrum ſententia, Deum in nobis coronare opera ſua. Ipſe enim eſt qui gratuitò præſtat nobis vt & velimus & efficiamus, Philipp.2.13. Eraſm. *Efficiens vt quod agitis acceptum ſit,* &c. non expreſſa Apoſtoli ſententia.

22 *Breuibus,* διὰ βραχέων. De exhortatione loquitur, quá videlicet paucis abſoluit. Nam penè totam epiſtolam in docendo & argumentando conſumpſit.

23 *Scitote,* γινώσκετε. Quiſnam fuerit hic Timotheus, nõ poſſimus certò affirmare. Mihi fit probabile, hunc ipſum eſſe perpetuũ Pauli comitem. Hinc probabiliter videtur colligi hanc epiſtolam Pauli non eſſe. Nam quo tempore vinctus erat Romæ Paulus, liquet ex epiſtolis Roma ſcriptis, Timotheum partim Epheſi fuiſſe, partim Romæ cum ipſo Apoſtolo. neque tamen vſquam fit mentio vinculorum ipſius Timothei. Deinde quæ de Timothei liberatione hoc in loco referuntur, ita ſcripta ſunt quaſi alibi vinctus fuerit quàm vnde hic ſcribebat: ſiquidem mentio fit ipſius Timothei, mox liberandi, ad huius epiſtolæ ſcriptorem aduẽtus. Poſtremò quod addit ὄψομαι ὑμᾶς, *Viſam vos,* nulla addita exceptione, oſtendit eum qui hanc epiſtolam ſcripſit, tum minimè fuiſſe in vinculis: & quæ ſuprà, 10.34. de captiuitate ſua commemorauit, ad aliud tempus eſſe referenda. Sed paucis ad hæc reſponderi poteſt, quod etiam ex nonnullis epiſtolarum aliarum Pauli demonſtratur, non eſſe ad hiſtoricam narrationem Lucæ exigenda quæcunque de ſe & aliis ſuis comitibus in ipſius quæ extant literis continentur: minimè id quidem quòd falſum quidquam Lucas ſcripſerit, ſed quoniam res ipſa oſtendit non fuiſſe Lucæ propoſitum integram Pauli actorum vt nec aliorum Apoſtolorum narrationem ſcribere.

liberati [illegible]
venturi

395

19 · 472

25 *Gratia,* ἡ χάρις. Videlicet Domini noſtri Ieſu Chriſti, quod plerunque exprimi in ſanctis iſtis epiſtolis, non tamen ſemper conſueuit. ¶ *Vobis,* ὑμῶν. Claromontanus codex addit, τῶν ἁγίων, *ſanctis.*

26 *Ex Italia,* ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Primùm ſuſpecta eſt mihi fides huius ſubſcriptionis, quia ſubiici ſolet epiſtolis, non ex qua regione, ſed ex qua vrbe potius ſcriptæ ſint. Deinde quod adiicitur, miſſam fuiſſe per Timotheum, omni fide caret: niſi duos faciamus Timotheos. Nam, quæſo, cur illis ſignificaret eius liberationem per quem ipſe ſcriberet? Preterea, *Si venerit,* inquit, *celerius, viſam vos.* Atqui ſi per hunc ſcribebat, dicendum potius fuerat, *Si celerius redierit:* aut, *Si celerius eum remiſeritis.* Puto igitur hanc ſubſcriptionem non ſatis conſideratè adſcriptam fuiſſe à quopiam, qui occaſionem ex eo arripuerit quòd Timothei & Italorum mentio facta fuerat. Nam etiam & in Claromontano codice, & in Syra interpretatione non extat.

ἸΑΚΩΒΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ καθολική.

EPISTOLA IACOBI APOSTOLI ∴CAtholica.

	Κεφάλαιον α.		NOVA INTERPR. CAP. I.		VETVS. CAP. I.
	ἸΆΚΩΒΟΣ Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν.	1	IACOBVS Dei ac Domini Ieſu Chriſti ſeruus, duodecim tribubus ∴diſperſis, ſalutem.	1	*IACOBVS Dei & Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruus, duodecim tribubus quæ ſunt in diſperſione ſalutem.*
	Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις·	2	∴Pro ſummo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tẽtationes varias incideritis:	2	*Omne gaudium exiſtimate, fratres mei, quum in tentationes varias incideritis:*
Rom.5.3	Γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν.	3	*Illud* ‖ſcientes, ∴ explorationem fidei veſtræ parere tolerantiam.	3	*Scientes quòd probatio fidei veſtræ patientiam operatur.*
	Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι.	4	Cæterùm tolerantia ∴ opus perfectum habeat, vt ſitis perfecti & integri, ita vt nihil vobis deſit.	4	*Patientia autem opus perfectum habeat, vt ſitis perfecti & integri, in nullo deficientes.*
	Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ.	5	Quòd ſi cui veſtrum deeſt ∴ſapientia, poſtulet à Deo qui dat *eam* omnibus ∴benignè; nec exprobrat: & dabitur ei.	5	*Siquis autem veſtrum indiget ſapientia, poſtulet à Deo qui dat omnibus affluenter, & non improperat: & dabitur ei.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶*Catholica*, καθολική. Id eſt, vniuerſalis, quòd videlicet · vni alicui vel homini, vel ciuitati, vel regioni non ſit inſcripta. Eadem eſt ratio ſequentium epiſtolarum Petri, & primæ Iohannis, & illius quæ Iudæ inſcribitur: quamobrem communi nomine *Catholicæ* dicuntur, vt rectè annotauit Græcus ſcholiaſtes. Itaque errore factum puto vt Canonicæ dicerentur. Nam ſi hoc epitheto dicamus diſtinctas eſſe ab aliis quarum legitima non eſſet auctoritas, cauſam non video cur Pauli epiſtolas minus oportuerit eo nomine comprehendi. Deinde, nuſquam à Græcis ita inſcribuntur. Poſtremò, quum de iſtius quæ Iacobo tribuitur, atque etiam de poſterioris à Petro ſcriptæ auctoritate diu, à Latinis præſertim, ſit dubitatum, non eſt probabile Canonicas peculiari appellatione dictas fuiſſe. Syrus autem interpres hanc iſtarum epiſtolarum inſcriptionem habet, Tremellio interprete, *Tres epiſtolæ trium Apoſtolorum, ante quorum oculos Dominus noſter ſeſe transformauit*, id eſt, *Iacobi, Petri, & Iohannis.* Alteram enim Petri, nec Iohannis ſecundam & tertiam, nec Iudæ epiſtolam Syri habere dicuntur pro Canonicis.

IN CAPVT I.

1 *Diſperſis*, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ. Id eſt, fidelibus omnibus Iudæis, cuiuſcunque tribus ſint, per orbem terrarum diſperſis. quibus probabile eſt Iacobum Hieroſolymis ſubſiſtentem miſiſſe hanc epiſtolam per eos qui ex omnibus regionibus conuenire ad dies feſtos in vrbem conſueuerãt. Nam additur etiam apud Syrum interpretẽ, ἐν ἔθνεσιν, *inter gentes.* Nota eſt autem ex hiſtoriis prima illa decem tribuum, deinde reliquarum etiam duarum multiplex diſperſio. Quum igitur Apoſtoli, quocunque loco eſſent, Iudæos omnium primos compellarent, non immeritò Iacobus communem duodecim tribubus epiſtolam inſcribit.

2 *Pro ſummo gau.* &c. πᾶσαν χαρὰν, &c. Rectè hinc auſpicatur, quum & diſperſos & fideles, id eſt, tum ab exteris tum à ſuis vexatos, alloquatur. Deinde obſeruandũ eſt eum non modo æquo animo ferenda docere quæ Chriſti nomine vulnera imponuntur, ſed etiam teſtari, incredibilis cuiuſdam voluptatis argumentum ſic nobis ſuppeditari. Itaque gaudio affici non aliud declarat quàm infrà verſu 9, & Rom.5.3, τὸ καυχᾶσθαι, i. *gloriari.*

3 *Explorationem*, τὸ δοκίμιον. i. illud quo exploratur fides veſtra, nempe multiplicem illam tentationem. Ita enim accipitur tentationis nomen hoc in loco, & infrà, verſu 12. Diſtingue igitur τὴν δοκιμὴν & τὸ δοκίμιον, vt effectum à cauſa: ſicut diximus Rom.5.4.

4 *Opus perfectum habeat*, ἔργον τέλειον ἐχέτω. Crux velũti inſtrumentum eſt quo nos Deus expolit. Opus igitur & effectus afflictionum eſt noſtri in Chriſto conſummatio. Perfectũ autem vocat quod re ipſa præſtetur, & minimè * fucatũ, quo ſenſu תם [*tam*] apud Hebręos, & Integrum aliquid Latinis dicitur, & ſic peccatum infrà ver.15. dicitur ἀποτελεσθῆναι, quum re ipſa peragitur. & verſ.17. τέλειον δώρημα. & τελεία ἀγάπη 1.Ioh.4.18.

5 *Sapientia*, σοφία. Sapientiam vocat doctrinæ illius, cuius mentio facta eſt, cognitionẽ, nempe quorſum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione ſit capiendus: quã afflictionem non modo non docet, ſed etiam oppugnat

caro: vt

caro: vt neceſſariò ſit à Deo petenda. Cognitionem autẽ intelligo quam conſequatur etiam res ipſa, quum opus fuerit. ¶*Benignè*, ἁπλῶς. Vide 2.Corinth.8.2. Vulg. *Affluenter*, πλουσίως. Eraſ. *Simpliciter*.

Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος· ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ.	6	‖Sed poſtulet cum fide, ¨nihil diſceptans: nam qui diſceptat, ſimilis eſt fluctui maris qui vẽtis agitatur & iactatur.	6	*Poſtulet autem in fide, nihil hæſitans: qui enim hæſitat, ſimilis eſt fluctui maris qui à vento mouetur & circunfertur.*	Matt 7.7 mar.11.24 luc.11.9 ioh.14.13, & 16.23
Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ Κυρίου·	7	Non enim exiſtimet homo ille ſe quicquam accepturum à Domino:	7	*Non ergo æſtimet homo ille quòd accipiat aliquid à Domino.*	
Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.	8	¨*Vt qui ſit* vir animo duplici, *&* inconſtans ¨in omnibus viis ſuis.	8	*Vir duplex animo incõſtans eſt in omnibus viis ſuis.*	
Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ·	9	Porro frater ¨qui eſt humilis conditionis, glorietur in ſublimitate ſua.	9	*Glorietur autem frater humilis in exaltatione ſua:*	
Ὁ δὲ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ· ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται.	10	Contrà, qui diues eſt, ¨in demiſſione ſui: ‖ quoniam veluti flos herbæ pręteribit.	10	*Diues autem in humilitate ſua: quoniam ſicut flos fœni tranſibit.*	Eccl.14.28 eſa 40.6 1.pet.1.14
Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο· οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται.	11	¨Nam *vt* exortus eſt ſol cum æſtu, arefecit herbam, & flos illius decidit, & ſpectabilis decor ipſius periit: ita & diues ¨in viis ſuis marceſcet.	11	*Exortus eſt enim ſol cũ ardore, & arefecit fœnũ, & flos eius decidit, & decor vultus eius deperijt: ita & diues in itineribus ſuis marceſcet.*	
Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.	12	‖Beatus *eſt* vir qui tolerat ¨tẽtationem: quoniam ¨quum probatus fuerit compertus, accipiet coronam vitæ, quam promiſit Dominus iis qui diligunt eum.	12	*Beatus vir qui ſuffert tentationem: quoniã quũ probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromiſit Deus diligentibus ſe.*	Iob.2.17
Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, Ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα.	13	Nemo quum tentatur, dicat à Deo tentor. nam Deus tentari ¨malis non poteſt, nec quenquam tentat.	13	*Nemo, quum tentatur, dicat quoniã à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum eſt: ipſe autem neminem tentat.*	
Ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος.	14	Sed vnuſquiſque tentatur, dũ à propria cupiditate abſtrahitur & ineſcatur.	14	*Vnuſquiſque verò tentatur, à concupiſcẽtia ſua abſtractus & illectus.*	
Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον.	15	Deinde cupiditas, poſteaquam concepit, parit ¨peccatũ: peccatũ verò peractum gignit mortem.	15	*Deinde concupiſcentia quũ conceperit, parit peccatum: peccatum verò quũ conſummatum fuerit, generat mortem.*	
Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί.	16	Ne errate, fratres mei dilecti.	16	*Nolite itaque errare, fratres mei dilectiſſimi.*	

---

6 *Nihil diſceptans*, μηδὲν διακρινόμενος. i. Ambigens, de Dei potẽtia vel voluntate verbo ipſius teſtata, vt licet videre in Abrahamo credentium patre, Rom.4.20. Vide etiam Matth.21.

* 8 [*Vt qui ſit*] *vir*, Ἀνήρ. Sub. ὤν. quod perſpicuitatis cauſa expreſſi. ¶*In omnibus viis ſuis*, ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו, [*bechol derachau*] id eſt, cogitatis & factis ſuis omnibus. Virum autem δίψυχον vocat eum qui habet cor & cor, vt loquũtur Hebręi, nempe vel ſimulatorem, vt qui aliud ore loquatur aliud intus ſentiat, vel eum potius, hoc in loco, qui animi incertus modo in hanc, modo in illam partem inclinet: neque dat operam vt in vera religione ſtabiliatur: cuiuſmodi multos fuiſſe Iudæos ſub promulgati Euangelij initia dubium non eſt: quod noſtris etiam temporibus ad Euangelicæ lucis quaſi renaſcentis exortum, nimium multis euenit.

9 *Qui eſt humilis conditionis*, ὁ ταπεινός. Puta vilis & pauperculus quod ad facultates attinet. Aliud enim eſt ταπεινὸς quàm ταπεινόφρων. Idcirco periphraſin quæſiui, quòd humilium nomine ſoleãt communi quodam abuſu ταπεινόφρονες intelligi. Opponitur autem abiectæ apud homines conditioni ſublimitas illa Filiorum Dei, cuius participes ſunt omnes credentes.

10 *In demiſſione ſui*, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ. Id eſt, ſeſe demiſſè gerendo. quum ſoleant diuitias comitari faſtus & inferiorum contemptus. Itaque ταπείνωσις hîc accipitur pro ταπεινοφροσύνης effectu, quem Vulg non ſatis Latinè *Humilitatem* vertit.

11 *Nã*[*vt*]*exortus eſt ſol*, &c. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος, &c. Vulg. ad verbum, *Exortus eſt enim ſol*, &c. Eſt autem hoc dicendi genus è medio, ſignificante præterito perfecto ſummã in peragenda re quapiam celeritatem, vt ſi Gallice dicas, *Le ſoleil n'eſt pas pluſtoſt leué qu'il a fené l'herbe*, &c. Eadem phraſis occurrit infra verſ.23. ¶*In viis ſuis*, ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו *bechol derachau*] i. ita vt diues eſt ac iudicio ſuo beatus, marceſcet cũ ſuo illo ſplendore: quo Hebraiſmo nihil frequentius occurrit, vt viæ nomine ſignificetur quicquid aliquis vel animo deſignat, vel facit. Eraſmus ſuſpicatur legendum potius πορίαις, i. (inquit) *In abundantia*. Ego neque vſquam inueni ita ſcriptum, neque memini Græcum illud vocabulum vſquam legere. Dicũt enim Græci potius εὐπορίαν, cui opponitur ἀπορία. *

12 *Tentationem*, πειρασμόν. Id eſt, res aduerſas quibus exploratur à Domino, vt ſupra, verſu 2. ¶*Quum probatus compertus fuerit*, δόκιμος γενόμενος. Vulgata, *Quum probatus fuerit*, non expreſſa Apoſtoli ſententia. Neq; enim coronantur quicũque probationi ſiue examini ſubiiciuntur. Vide 1.Cor.11,19.

13 *Malis*, κακῶν. Id eſt, peccatis, ſiue prauis motibus.

15 *Peccatum*, ἁμαρτίαν. Peccatum intellige quod actuale vocant, quod quum à radice (id eſt, à cupiditate) prodeat, neceſſe ſit autem fructum & arborem eiuſdem eſſe indolis ac naturæ, conſequitur & ipſos primos motus, peccati nomine generalius accepto cenſeri, ſicut copioſè expoſitum eſt Rom. cap. 5, & aliis multis locis.

	Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα.	17	∵ Omnis donatio bona, & omne perfectum donum eſt supernè, deſcendens ∵ à Patre luminum, apud quē non ∵ ineſt tranſmutatio, ∵ aut conuerſionis obumbratio.	17	*Omne datum optimum, & omne donum perfectū, deſurſum eſt, deſcendens à Patre luminū, apud quem non eſt tranſmutatio, nec viciſſitudinis obumbratio.*
	Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.	18	*Is* ∵ quia voluit, ∵ progenuit nos ſermone veritatis, vt eſſemus ∵ primitiæ quædam ſuarum creaturarum.	18	*Voluntariè genuit nos Verbo veritatis, vt ſimus initium aliquod creaturæ eius.*
Prou. 17. 27	Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν.	19	∵ Itaque, fratres mei dilecti, ‖ ſit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquēdum, tardus ad iram.	19	*Scitis, fratres mei dilectiſſimi. Sit autem omnis homo velox ad audiendū, tardus autem ad loquendum, & tardus ad iram.*
	Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς, δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται.	20	Nam ira viri ∵ iuſtitiam Dei non exequitur.	20	*Ira enim viri iuſtitiam Dei non operatur.*
	Διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν.	21	Quapropter abiectis omnibus ſordibus ∵ & excremento malitiæ, cum lenitate recipite ∵ inſititium illum ſermonem, qui poteſt ſeruare animas veſtras.	21	*Propter quod abijcientes omnem immunditiam & abundantiam malitiæ, in manſuetudine ſuſcipite inſitū verbū, quod poteſt ſaluare animas veſtras.*
Matt. 7.21 rom. 2.3	Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, παραλογιζόμενοι ἑαυτούς.	22	∵ ‖ Reipſa verò præſtate ſermonem: nec eſtote auditores ſolùm ∵ falsò ratiocinando fallentes voſmetipſos.	22	*Eſtote autem factores Verbi, & non auditores tantùm, fallentes voſmetipſos.*
	Ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ.	23	Nam ſiquis audit ſermonē, & eum non pręſtat, is ſimilis eſt viro conſideranti faciem ſuam ∵ natiuam in ſpeculo.	23	*Quia ſiquis auditor eſt Verbi, & non factor, hic comparabitur viro conſideranti vultum natiuitatis ſuæ in ſpeculo.*
	Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν.	24	∵ Nam ſimulatque conſiderauit ſeipſum abiit, & ſtatim oblitus eſt qualis eſſet.	24	*Conſiderauit enim ſe, & abijt, & ſtatim oblitus eſt qualis fuerit.*

---

* 17 *Omnis donatio*, &c. πᾶσα δόσις, &c. Δόσιν & δώρημα ſic diſtinguo, vt donationem ab ipſo dono. Vulgata, *datum* & *donum* vt ſynonyma interpretatur. Videtur autem iſtis adiunctis epithetis Iacobus dona ſpiritualia, & nobis nonniſi in Chriſto communicata, ideóque verè bona & perfecta, id eſt, minimè fucata ſed firma & ſolida, iis donis opponere, quæ licet & ipſa ſint Dei benignitati accepta ferenda, tamen vmbratilia ſunt & euaneſcunt, ſicut etiam à naturalibus mediis cauſis pendent, ab iis benedictionibus diſtinguenda, quas Paulus εὐλογίας πνευματικὰς vocat, Eph. 1. 3. Vulg. pro ἀγαθὴ legit ἀρίστη, *optimum*: quam lectionem maximè probarim. ¶ *A Patre luminum*, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. Id eſt, ab eo qui fons eſt & auctor iſtius lucis ſiue notitiæ. Sic enim Patris nomen Hebræi generaliter accipiunt interdum pro auctore, vt Gen. 4. 20, & alibi ſæpe. * Et ſic quoque Plutarchus Romulum vocat Romæ patrē, id eſt, conditorem. ¶ *Ineſt*, ἔνι. Id eſt, ἔνεστι. non pro Licet, ſed pro ἐστι *Eſt*, vt in illo Ariſtoph. in Pluto, ἔνι κίνδυνος ἐν τῷ πράγματι. Nam etiam in vno manuſcr. codice legimus ἐστι, vt legit Syrus & Vetus Latinus interpres.

¶ *Aut conuerſionis obumbratio*, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. Pergit in metaphora. Sol quippe pro varia ac multiplici conuerſione, nunc apparet, nunc diſparet: nunc clarus & limpidus collucet, nunc recedit. Inde variæ non tantùm menſium, ſed etiam dierum ac horarum intemperies. At Dei voluntas eadem ſemper eſt, & quòd quædam nobis in malum cedunt, non Dei ſed noſtro fit vitio Vulgata τροπὴν maluit *Viciſſitudinem* interpretari, quod non penitus conuenit, ſi vocem ipſam ſpectes.

18 *Quia voluit*, βουληθείς. Hoc eſt quod Paulus ſolet εὐδοκίαν dicere, id eſt, *gratuitam beneuolentiam*, quæ fons eſt noſtræ ſalutis. Suppleuimus autem pronomen *Is*, neceſſariò, quòd etiam expreſſit Syrus interpres. Sed in vno manuſcr. exemplari legimus βουληθεὶς γὰρ, *Volens enim*.

¶ *Progenuit*, ἀπεκύησεν. Alludit ad noſtram adoptionem, cuius facti ſumus per fidem participes, vt Iohann. 1. 12 & 13. Fides autem eſt ex auditu Verbi, Rom. 10. 17. Ideo etiam dicuntur miniſtri filios gignere, ſed quatenus Dei inſtrumenta, vt 1. Corint. 4. 15, & Gal. 4. 19, & Philem. 10.

¶ *Primitiæ quædam*, &c. ἀπαρχήν τινα, &c. Id eſt, ſacræ cuiuſdam oblationis inſtar, ex reliquorum hominum aceruo ſelectæ. Alludit igitur ad Legis ritum.

19 *Itaque*, ὥστε. Vulgata, *Scitis*, Legit enim ἴστε, ſed mendosé.

20 *Iuſtitiam Dei*, δικαιοσύνην Θεοῦ. Id eſt, quod præſcribit Deus. Alioqui ſæpe apud Paulum iuſtitia Dei longè alia ſignificatione accipitur, vt diximus Rom. 1. 17.

21 *Et excremento*, καὶ περισσείαν. Vulgata, *Et abundantiam*, non expreſſa Iacobi ſententia. Eraſmus, *Redundantiam*, ne ſic quidem ſatis rectè. ¶ *Inſititium*, ἔμφυτον. Id eſt, qui inſeritur & plantatur, miniſtrorum videlicet opera, qui plātant & rigant. Similis metaphora occurrit 1. Corinth. 3. 16. * Lenitatem verò appellat modeſtiam, & quicquid ferociæ altíſque illis ſpiritibus opponitur, vt Eſa. 57. 15. Sic Paulus ille ferox Phariſæus humi proſternitur, ac demum cicuratus reſpondet, Quis es Domine? Cæterùm quo inſtrumento recipitur Sermo? nempe fide: cui indiuiduo vinculo connexus eſt amor Dei ac proximi, vt tota Scriptura docet. Hæc igitur vnà connectit Apoſtolus in diſputatione proximè ſequente.

22 *Reipſa verò præſtate ſermonem*, γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου. Vulgata, *Eſtote autem factores Verbi*. Eraſmus, *Sitis autem effectores Sermonis*. Ego ſtudui magis perſpicuè loqui.

¶ *Falsò ratiocinando fallentes*, παραλογιζόμενοι. * Huius fallaciæ periculoſiſſimæ laqueis ſeſe & alios inuoluunt, tum qui in dogmatibus religionis principia adſtruendæ veritatis aliunde quàm ex ſacris literis & analogia articulorum fidei petunt, tum qui in argumentando, alij quidem per imperitiam, neque doceri ſeſe ſuſtinentes, alij verò manifeſta improbitate, ſophiſticen exercent. Vide Coloſſ. 2. 4.

23 *Natiuam*, τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Id eſt, qualis eſt nata, *ſa face naturelle*. quod non legit Syrus interpres: mihi verò videtur iſtud adiectum vt intelligamus ſumptam eſſe tranſlationem ab iis qui externam duntaxat faciem ſuam in ſpeculis contemplantur. Sed præterea alludit Apoſtolus ad natiuam illam maculam, cui opponitur puritas, ad quam renaſcimur: cuius etiam viuam imaginem ſpectamus in Lege Dei potius depictam quàm deſcriptam.

* 24 *Nam ſimulatque conſiderauit*, &c. κατενόησε γὰρ, &c. Vide ſuprà verſ. 12.

25 Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται.

26 Εἴ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία.

27 Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου.

Κεφάλαιον β.

1 Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης.

2 Ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι·

3 Καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, Σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, Σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου·

4 Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν;

25 At is qui ∴ introſpexerit in perfectam illam Legem libertatis, & ∴ permanſerit *in ea*, quia non fuerit auditor obliuioſus, ſed effector operis, is *inquam*, beatior erit ∴ in opere ſuo.

26 Siquis videtur religioſus eſſe inter vos, non frænans linguam ſuam, ſed ∴ ſuum ipſius cor ſeducens, huius vana eſt religio.

27 ∴ Religio pura & immaculata ∴ apud Deum & Patrem, hæc eſt, inuiſere orphanos & viduas in afflictione ipſorum, *&* immaculatum ſeſe ſeruare à mundo.

CAP. II.

1 FRatres mei, ‖ne ∴ cum reſpectu perſonarum habete ∴ fidem Domini noſtri Ieſu Chriſti ∴ glorioſi.

2 Nam ſiquis in cœtum veſtrũ ingrediatur, aureum geſtãs annulum, veſte ſplendida, ingrediatur autem & pauper cũ ſordida veſte:

3 Et reſpexeritis ad eum qui veſtem geſtat ſplendidam, & dixeritis ei, Tu ſede hîc ∴ pulchrè: pauperi vero dicatis, Tu ſta illic, aut ſede hîc ſubter ſcabellum meum:

4 ∴ Nónne diſcrimen feceritis apud vos, & facti fueritis iudices ∴ peruersè deliberantes?

25 *Qui autem perſpexerit in Legem perfectam libertatis, & permanſerit in ea, non auditor obliuioſus factus, ſed factor operis, hic beatus in facto ſuo erit.*

26 *Siquis autẽ putat ſe religioſum eſſe, non refrænãs linguam ſuam, ſed ſeducẽs cor ſuum, huius vana eſt religio.*

27 *Religio munda & immaculata apud Deum & Patrem, hæc eſt, viſitare pupillos & viduas in tribulatione eorum, & immaculatum ſe cuſtodire ab hoc ſeculo.*

CAP. II.

1 *FRatres mei, nolite in perſonarum acceptione habere fidem Domini noſtri Ieſu Chriſti gloriæ.*

Leuit 19 15
deut. 1. 17,
& 16. 19
prouerb. 24. 23
eccl. 42. 2

2 *Etenim ſi introierit in conuentum veſtrum vir aureum annulum habens, in veſte candida: introierit autem & pauper in ſordido habitu:*

3 *Et intendatis in eum qui indutus eſt veſte præclara, & dixeritis ei, Tu ſede hîc bene: pauperi autem dicatis, Tu ſta illic, aut ſede ſub ſcabello pedũ meorum:*

4 *Nónne iudicatis apud voſmetipſos & facti eſtis iudices cogitationum iniquarum?*

---

25 *Introſpexerit*, ὁ παρακύψας. Tranſlatio ſumpta eſt ab iis qui non obiter aliquid aſpiciunt, ſed prono etiam corpore oculos admouent, vt rem omnẽ propius cognoſcant. Vulg. *Perſpexerit*. Eraſ. *Proſpexerit*. Vide Luc. 24. 12. ¶ *Perfectam*, τέλειον. Quid ergo? dupléxne eſt Dei Lex? Mihi quidem hic videtur Ceremonialis illa Lex, in cuius externa obſeruatione hærebant ex primariis plerique, (vt illis paſſim poſt prophetas exprobrat Chriſtus,) opponi Legi ἠθικῇ, quæ veram iuſtitiæ normam oſtendat, in quam vtpote perennem & immutabilem, intueri nunc quoque nos oporteat. Additur autem Libertatis nomen nõ diſſimili ratione, non videlicet quòd nos liberet Lex à maledictione, ſed quoniam nonniſi per filium à ſeruitute liberatis conuenit, quibus iam non eſt onus ſeu iugum impoſitum Ceremonialis illius Legis, (ſicut loquitur Petrus Act. 15. 10) imò quos ne Moralis quidem Lex vt ſeruos ſub metu retinet, ſed Spiritus Dei ad voluntariam obedientiam format. ¶ *Permanſerit, [in ea]* παραμείνας. Syrus & Vetus Latinus interpres legerunt παραμείνας αὐτῷ, ſub. νόμῳ. Sed quid ſi neque οὗτος, interpoſita diſtinctione, neque αὐτῷ, ſed οὕτως legamus, nempe, *Permanſerit ita?* Nolim tamẽ quicquam ex coniectura mutare, & οὗτος verti, vt per epanalepſin repetitum, quod tamen priore loco deeſt in vno manuſcr. codice. ¶ *In opere ſuo*, ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ. Id eſt, ita ſe gerens. Nam ex effectis demum agnoſcitur fides, vt arbor ex fructibus. Arguunt igitur fidem opera: fides vna Chriſtum apprehendit: vnus Chriſtus factus eſt nobis ſapientia, iuſtitia, ſanctificatio & redemptio à Patre, qui nos gratis in ipſo elegit ab æterno.

26 *Suum ipſius cor ſeducens*, ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ. Garrulitatis, maledicentiæ, petulantiæ, ac ceterorum vitiorum in loquendo fons eſt *Seipſum non noſſe*. Itaque deceptionem ſuiipſius vocat ſiniſtrum de ſe iudicium eorum qui φιλαυτίᾳ laborant. Eraſ. *Aberrare ſinit cor ſuum*, non expreſſa Apoſtoli ſententia.

27 *Religio*, θρησκεία. Non enumerat omnia veræ & ſinceræ charitatis officia, ſed duo tantùm commemorat in quibus refulget gratuita liberalitas: quia videlicet ab afflictis nulla expectatur merces. Quid ſi verò Iacobus hodie illos cerneret qui ementito ipſius nomine Iacobipetæ vocantur? Non eos procul à ſe ad familias ſuas alendas, ad pupillos, ad viduas ablegaret? ¶ *Apud Deum & Patrem*, παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Id eſt, *apud Deum qui Pater noſter eſt*. ¶ *Inuiſere*, ἐπισκέπτεσθαι. Id eſt, curare & pro virili ſubleuare. Ita enim accipitur verbũ פקד [*pakad*] apud Hebræos.

IN CAPVT II.

1 *Cum reſpectu perſonarum*, ἐν προσωποληψίαις. Quid vocetur προσωποληψία, & quatenus dãnetur, diximus Mar. 12. 14. ¶ *Fidem Domini*, τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου. Id eſt, ne fidẽ, quæ Chriſto Ieſu habetur, putetis cum perſonarum reſpectu poſſe conciliari. Sunt enim hæc prorſus repugnantia.

¶ *Glorioſi*, τῆς δόξης. Hoc coniungit cum Κυρίου: neque verò temere hoc eſt additum. Vnde enim iſte perſonarum reſpectus? nempe quia non cogitamus quæ ſit Chriſti gloria. Neminem enim aſpernaremur, imò veneraremur omnes eos in quibus Chriſtus habitat, nec nos ſineremus ſtultis carnis iudiciis tranſuerſos rapi. Vulg. ad verbum, *Gloriæ*, ſeruato Hebr. Eraſ. *Ex opinione*, quod non video quî poſſit Græcis cõuenire: quanuis δόξαν fatear interdum pro *opinione* poni.

3 *Pulchrè*, καλῶς. Id eſt, honeſto & honorifico loco. Vulg. & Eraſmus, *Bene*.

4 *Nónne diſcrimen*, &c. καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς. Nónne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicaſtis? Hoc enim declarat τὸ διακρίνεσθαι, actiua ſignificatione vt Iudæ verſ. 22. quãuis aoriſto priori paſſiuo; quod rariſſimũ eſt: & καὶ cõiunctio ex Hebræorum idiotiſmo redundat. Vulgata, *Nónne iudicaſtis apud voſmetipſos?* multo ſanè rectius quàm Eraſmus, qui conuertit, *Et non diiudicati eſtis in vobiſipſis.* Quid ſi verò accipias τὸ διακρίνεσθαι pro κατακρίνεσθαι, id eſt, *damnari*: vt ſit ſententia, iſtos ſua ipſorum conſcientia damnari? Ad me quidem quod attinet, τὸ διακρίνεσθαι in ea ſignificatione nunquam

legi,& noſtram etiam interpretationem eo etiam confirmari puto quòd infrà 3. 17, cæleſtem ſapientiam ἀδιάκριτον vocat. ¶ *Peruerſè deliberantes,* διαλογισμῶν πονηρῶν. Antè reprehenderat quòd vnum alteri prætuliſſent.atqui hoc per ſe nō videtur vitioſum: neque ſanè vitioſum eſt, quum Deus ita gradus diſtinxerit vt ſatis appareat non parem eſſe omnium dignitatem.Ideo propoſuit hypotheſin in qua prorſus eluceat quænam προσωποληψία damnetur,ea videlicet quæ falſum pro vero diſcrimen ſequatur, deinde in quo non ſeruetur modus,poſtremò cuius non ſit rectus finis. Hæc verò peccata ſatis oſtendunt quò tandem ſpectent omnia: nempe vt ineatur diuitis gratia. Interim iacet pauper(quantumuis pius,doctus)egens: diues impius, indoctus , omnibus copiis redundans , ſplendidè accipitur. Itaque à peruerſæ cogitationis iudice peruerſum fit iudicium.Ergo (vt ad rem redeam) Iudex peruerſarum cogitationum,ex Hebræorum idiotiſmo, ſignificat Iudicem non rectè affectum,ſed qui iniqua moliatur. quē Hebraiſmum,quanuis ambiguum , Vetus interpres & Eraſmus ſeruarunt.

5	Ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;	Audite fratres mei dilecti, nónne Deus elegit ∴ pauperes mundi huius ‸ *vt fierent* diuites fide,& hęredes regni quod promiſit iis qui ipſum diligent?	*Audite fratres mei dilectiſſimi, nónne Deus elegit pauperes in hoc mundo diuites in fide,& hæredes regni quod repromiſit Deus diligentibus ſe?*
6	Ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια;	At vos contumelia affeciſtis pauperem. Nónne diuites ∴ per tyrannidem opprimunt vos, & trahunt vos ad tribunalia?	*Vos autem exhonoraſtis pauperem. Nónne diuites per potentiam opprimunt vos,& ipſi trahunt vos ad iudicia?*
7	Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς;	Nónne blaſphemant præclarum illud nomen ∴ à quo eſtis cognominati?	*Nónne ipſi blaſphemãt bonum nomen quod inuocatum eſt ſuper vos?*
8	Num. 20. 17, & 21. 22 Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν, κατὰ τὴν γραφὴν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, καλῶς ποιεῖτε·	‖ ∴ Si modo Legem regiā præſtatis ſecundum Scripturā, Diliges proximum tuum vt teipſum,bene facitis:	*Si tamen Legem perficitis regalem ſecundū Scripturam , Diliges proximū tuum ſicut teipſum, bene facitis:*
9	Εἰ δὲ προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται.	Sin verò perſonam reſpicitis,peccatum cōmittitis, & redarguimini à Lege veluti tranſgreſſores.	*Si autem perſonas accipitis, peccatum operamini, redarguti à Lege quaſi tranſgreſſores.*
10	Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος.	Quiſquis enim totam Legem ſeruauerit, offenderit autem in vno, ∴ omnibus tenetur.	*Quicunque autem totā Legem ſeruauerit , offendat autem in vno, factus eſt omnium reus.*
11	Ὁ γὰρ εἰπὼν, Μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ, Μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου.	Nam qui dixit,Ne mœcheris ∴, dixit etiam, Ne occidas. Quòd ſi non fueris mœchatus, occideris autē, factus es tranſgreſſor Legis.	*Qui enim dixit , Non mœchaberis,dixit &, Nō occides. Quòd ſi non mœchaueris , occidas autem, factus es tranſgreſſor Legis.*
12	Οὕτω λαλεῖτε καὶ οὕτω ποιεῖτε ὡς	Ita loquimini & ita facite, vt	*Sic loquimini,& ſic facite*

5 *Pauperes mundi huius,* τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου. Id eſt, tenues, inopes, & (ſi mundi iudicium ſpectes) omnium hominum abiectiſſimos. Ita oſtenditur illius iudicij peruerſitas. ¶ *Vt [fierent] diuites* , πλουσίους. Sub. להיות [*liheioth.*] id eſt τοῦ εἶναι, vel τὸ γενέσθαι. Nec enim eligimur iam ſancti & hæredum ius adepti , ſed contrà datur ab æterno electis fides & hęreditas,vt aduerſus Pelagianos inculcat Auguſtinus ex Eph.1.4. Rectè verò prępoſuit * lectioni fidem , & fidei electionem. Similem autem ellipſin habes Rom.8.29.

6 *Per tyrannidem opprimunt,* καταδυναστεύουσιν. Vide Act. 10.38. Oſtendit autem Apoſtolus his verbis , omni quoque iudicio carere quí ſuos carnifices tanto in pretio habeant vt præ iis pauperes Domini etiam deſpiciant. Sed meminerimus hîc agi de diuitibus huius ſeculi, non de ſanctis : & haberi temporis rationem quo ſcripta eſt hæc epiſtola,quum Iudæi in diſperſione, præſertim Chriſtum amplexi , à peruicacibus aliis prophanos magiſtratus & potentes cæteros irritantibus miris modis vexarentur, vt in Actis Apoſtolicis ſcribitur non vno loco.

7 *A quo eſtis cognominati?* τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς; Vulg.& Eraſ.ad verbum, *Quod inuocatum eſt ſuper vos.* Eſt autē Hebraica prorſus dicendi formula , vt quum dicitur Patris nomen ſuper filios inuocari, Gen.48.16,& mariti ſuper vxorem,vt Eſa.4.1.

* 8 *Si modo,* εἰ μέντοι. Vel,vt Vulg. *Si tamen.* Cæterùm vlcus attingit. Poterant enim iſti prætexere ſe hoc officij præſtare quantumuis indignis. Atqui,inquit Iacobus, Lex eſt regia,id eſt,ſine vllis diuerticulis, &quaſi viæ regiæ inſtar omnibus patens, omnes proximi nomine comprehēdens quos officio tuo iuuare poſſis. Quî fit ergo vt diuitē ita excipias,pauperem aſperneris? Nam hîc certè meliore etiam ratione poſſit proximus videri , nedum vt illi diuitem anteponas. Hoccine verò eſt via regia incedere? Aſſentior igitur doctiſſimo interpreti , qui Legem regiam perinde ac viam regiam dici exiſtimat , prouerbiali quadam loquendi formula. Viam autem regiam dicit Moſes , Num.21.22, דרך חמלך [*derech hammelech,*] quam vulgò etiam vocamus *le grand chemin*,quæ obliquis viarum diuerticulis opponitur. Syrus interpres βασιλικὸν accipit pro τοῦ Θεοῦ, id eſt, *Dei*, qui per antonomaſiam *Rex* vocetur , ac proinde à cuius vt αὐτοκράτορος mandatis deflectere nullo modo liceat : cui viæ Dei,id eſt, cuius Legis obſeruationi opponitur προσωποληψία, quaſi via nonà Deo poſita,ſed ab hominibus peruersè iudicantibus excogitata. Sed requiro locum in quo Deus ſic abſolutè, i. ſine adiectione Rex appelletur.

10 *Omnibus* , πάντων. Quid igitur? an peccata paria ſunt,aut æquè reus eſt qui vnum caput violauit , atque is qui ſingula? Minimè veró : ſed etiamſi vnum apicem Legis trāſgrediaris, etſi non Totū Legis,tamen Totam Legē * tranſgreſſus es , violata videlicet Legiſlatoris maieſtate, quāuis nō pari crimine teneantur omnes qui Legē violāt. Vbi igitur partialis illa iuſtitia quā ſtabilire volūt ſophiſtæ? Sed quorſum hæc Iacobus? nempe vt iſtorū detegat hypocriſin qui ex Legis præceptis ſeligebant quod libuiſſet , & præclarè ſibi videbantur hoc modo Legem præſtare : vt ſi iudex ex tribus conuictis adulterij duos puniens, vnum abſoluens , aut adulterum quidem puniens, ſed homicidæ parcens , putarit ſe officio ſuo egregiè defunctum,

12 Per

διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι.	"per legem libertatis iudicādi.	*ſicut per legem libertatis incipientes iudicari.*
Ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.	13 Nā dānatio abſque miſericordia *erit* ei qui non præſtiterit "miſericordiā: "& gloriatur miſericordia aduerſus dānationē.	13 *Iudicium enim ſine miſericordia illi qui non fecerit miſericordiam: ſuperexaltat autem miſericordia iudicium.*
Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;	14 "Quæ vtilitas, fratres mei, ſi fidem dicat aliquis habere ſe, opera verò non habeat? num poteſt fides illa eum ſeruare?	14 *Quid proderit, fratres mei, ſi fidem quis dicat ſe habere, opera autem non habeat? nunquid poterit fides ſaluare eum?*

---

12 *Per Legem libertatis,* διὰ νόμου ἐλευθερίας. De lege libertatis diximus ſuprà, 1.25. Additum autem eſt hoc epitheton admodum apposité. Quum enim per filium liberati ſimus, multo meliore iure à nobis requiret Dominus iuſtitiæ fructus quàm ab iis qui ſub Legis peccati tyrannide manſerunt: quanuis & iſti meritò per Legem cordibus ſuis inſcriptam damnentur, vt dictum eſt Rom.2.12. Id autem ita futurum apparet etiam ex iudicij formula quæ præſcripta eſt Mat.25, & ex eo quod ſæpe repetitur, fore vt vnuſquiſque ex operibus ſuis iudicetur. minime id quidem quaſi meritis ſanctorum quæ nulla ſunt apud Deum, ſalus rependatur, quæ vni in Chriſto gratiæ per fidem apprehenſæ accepta fertur: ſed quia ex fide adiudicabitur ſalus, de fide iudicabitur ex ipſius effectis. Itaque hæc cauſa eſt cur nunc Iacobus in hanc diſputationē ingrediatur, vt veram fidem à falſa diſtinguat.

13 *Miſericordiam,* ἔλεος. Id eſt, Qui durus & aſper aduerſus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit, is durum quoque ac ſeuerum iudicem Deum experietur, vt Matth.25.42, & deinceps. Item 6.15. ¶ *Et gloriatur miſericordia aduerſus damnationem,* καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Poſcit, opinor, oppoſitio ſuperioris membri, vt miſericordiam erga proximum hîc quoque conſideremus. Sicut ergo dixit fore vt abſque miſericordia damnētur qui miſericordes non fuerint, ita nunc dicit miſericordes non modò non reformidaturos damnationem, ſed etiam illi quodammodo inſultaturos. Quînam id verò? quia nimirum erga miſericordes erit Deus miſericors, vt Mat.5.7, & 25.37. Id autem etiam oſtendit ipſa antitheſis. Nam ſi abſque miſericordia damnabuntur non miſericordes, & ex miſericordia abſoluentur miſericordes: hinc conſequitur non aduerſus ipſum iudicem habituros miſericordes de quo glorientur, ſed de quo gratias agant, vt Matth.25.37, Rom.4.2: verùm aduerſus mortem, peccatum, diabolum. Hæc enim eſt damnatio cui inſultabunt ij quorum fides ex charitatis officiis coram Deo emicabit, vt Rom.8.31.33.34, & 1. Cor.15.55. Syrus interpres legit κατακαυχᾶσθε, *Gloriemini,* ſiue *Extollimini:* quod non video quînam cohæreat niſi addatur particula δὲ, & hoc accipiatur hortandi modo.

14 *Quæ vtilitas,* τί τὸ ὄφελος. Quia non alium locum fortius vrgent ſophiſtæ, vt gratiam Dei euertant, adeo quidem vt à nonnullis ob eam cauſam hæc epiſtola prorſus repudietur, tanquam ſanæ doctrinæ repugnet: conabor & ego paucis hunc locum illuſtrare, vt eum neque pro ſophiſtis facere, neque quicquā à ſana ac vera gratuitæ iuſtificationis doctrina alienum cōtinere, liquidò appareat. Spectandus eſt igitur in primis Apoſtoli ſcopus. Diſſeruerat aduerſus eos qui videri volunt ſanctè viuere, quū tamen ſint προσωποληπται. & falſam ſanctimoniæ laruam iis detraxit. Nunc aliud hominum genus aggreditur, eorum nimirum qui notitiam doctrinæ Euangelicæ induentes Fidei nomine, ita in ea re acquieſcūt acſi propterea eſſent omnium hominum iuſtiſſimi: quum interim tota ipſorum vita ſceleribus ſcateat, nedum vt charitatem exerceant. Hunc, inquam, eſſe Apoſtoli ſcopum ita manifeſtū eſt vt ne ſophiſtas quidem ipſos hoc inficiaturos exiſtimem. Nunc conſideremus quomodo aduerſus iſtiuſmodi homines fuerit diſputandum. Paulus ad Romanos præſertim & ad Galatas ſcribens, in eo totus eſt vt nos doceat, fide abſque operibus, ſiue in Chriſto, gratis iuſtificari. Quamobrem? quia nimirum cum iis contendebat qui merita ſua vel pro gratia ſubſtituebant, vel cum gratia coniungebant. Oportuit ergo in primis diſputare de iuſtificationis ratione, quum ipſi falſas cauſas pro vera ſubſtituerent. Aduerſus iſtos autem ſicut contraria prorſus eſt controuerſia, ita etiam contrario prorſus ordine diſputandum fuiſſe res ipſa oſtendit. Nam illi operum iuſtificationem ſtabiliebant, iſti non operū modò iuſtificationem ſed ipſa etiā opera tollebant. Sicut ergo aduerſus illos ita defenditur gratuita iuſtificatio ex fide vt opera ipſa bona nō tollantur, ſed iuſtificandi vis illis detrahatur: ita hoc in loco quis nō videt contraria prorſus ratione opera ita ſtabilienda fuiſſe, non vt iuſtificandi vis illis tribueretur, ſed vt vera iuſtificatio ex illis tanquam effectis colligeretur? Dicam planius. Illic de cauſa quæſtio eſt: hîc verò de effectis. Illic à cauſa ad effecta deſcēditur: hîc ab effectis aſcēditur ad cauſam. Illic quæritur quomodo iuſtificemur: hîc quomodo iuſtificati fuiſſe intelligamur. Illic excluduntur opera, tanquā iuſtificationis cauſa: hîc ſtabiliuntur tanquā iuſtificationis effecta. Illic negantur opera præcedere iuſtificādos: hîc dicuntur iuſtificatos conſequi. Quorſum enim aduerſum iſtos probares nos nō iuſtificari operibus, qui opera ne vt teſtimonia quidē iuſtitiæ requirebant, nedum vt plus illis quàm par eſſet tribuerēt? Quæ quum ita ſeſe habeant, quis non videt quàm miſerè hallucinentur ſophiſtæ, quum perinde Iacobum conantur cū Paulo cōciliare acſi vterque de cauſis iuſtificationis quæreret? Hinc peruerſa illa diſtinctio operum moralium & cæremonialium: quaſi hæc duntaxat excludantur apud Paulum. quam tamen explicationem Auguſt. lib. De ſpiritu & litera diſertè refutauit. Hinc ergo ad aliam diſtinctionem peruentum eſt, operum præcedentium fidem & conſequentium, quaſi illa tantùm excludat Paulus, & quidem non ſimpliciter, ſed certo duntaxat reſpectu, quum & ipſa ſint (vt aiunt) præparatoria merita ex congruo. Hinc deformis illa diſtinctio fidei formatæ & informis, in quo etiam produnt quàm acuti ſint dialectici, qui qualitatem faciant alterius qualitatis formam. Hinc illa non modò falſa ſed etiam ridicula explicatio verbi Iuſtificari, quaſi fide iuſtificari ſine operibus, idem declaret atque fide abſque operum præcedentium meritis, aptum fieri ad merendum vitam æternam, ex gratiæ & liberi arbitrij cōcurſu. Neque verò id mirum eſt accidiſſe, quum diſputationis ſcopū non tenerent. Hactenus igitur de ſcopo: nunc de tractatione dicamus, in qua & ipſi non minus infeliciter ſunt verſati. Ac primùm quidem ipſorum errores indicabimus, deinde germanam explicationem aperiemus. Poſſunt autem hi errores ad tria præcipua capita reuocari. Nam neque quid ſit Fides hoc in loco, neque quid ſit Iuſtificari, neque etiam quomodo æſtimandum ſit Operū nomen intelligunt: quia quid illud ſit de quo quæritur ignorāt. Fidem igitur vtrobique, id eſt tum apud Paulum tum apud Iacobum, putant eandem deſignari, nempe qua credimus Deum eſſe, addo etiam, Chriſtum eſſe Dei Filium, & vera eſſe quæ in vtroque fœdere ſunt præſcripta. Atqui ſi hoc illud eſt quod Paulus fidem vocat, quid impedit quominus diabolus poſſit fidelis dici. Nec enim poteſt fidelis nomen illi detrahi qui fidem habeat, præſertim quum iſti affirment fidem ſine charitate eſſe poſſe. Quid verò? quo iure infideles dicentur quicunque hanc fidem habuerint, etiamſi omnibus ſceleribus ſint cooperti? Præterea veram fidem eſſe Spiritus ſancti donum aduentitiū an audebunt inficiari? Tribuatur ergo Spiritus ſancti gratia ipſis etiā diabolis: aut, quum iſta falſiſſima ſint ac blaſphema, multo aliā eſſe fidē fateamur, à quo ſoli filij Dei fideles nominantur (quā ſuprà 1.6, requiri dixit idem noſter Iacobus in iis qui rite precantur, & cui vni Paulus iuſtificationem ac ſanctificationem, vt inſtrumentali cauſæ, tribuit) ab ea quæ mox ipſis etiam diabolis cōceditur. Venio ad alterum errorem. Iuſtificari putant idem declarare atque inhærente qualitate aliqua iuſtū fieri, ideóque iuſtificationem volunt ab operibus manare. Atqui nos paulo antè manifeſtis argumentis probauimus nō quæri hoc in loco quomodo iuſtificemur, (hoc.n. non Iacobus tractat, ſed Paulus) ſed quis verè ſe poſſit iuſtificatum dicere, iſque

** Paraphraſtica expoſitio huius loci per verſiculos diſtincta.*

qui nudam illam fidem iactat, an verò qui ex operibus fidem ſuam poteſt demonſtrare? Deinde vt de imputata iuſtitia dicamus hoc loco, quis vnquā exiſtimaſſet ita poſſe ineptire homines vt dicerent bonos fructus efficere vt bona ſit arbor, ac non potius bonam prius arborem eſſe oportere quàm bonos fructus edat? Hoc enim certè non minus abſurdum eſt ac ineptum quàm ſi quis cauſam ab effectis gigni exiſtimaret. Supereſt tertius error in operū vocabulo explicando, qui quidem eſt ex primo procreatus. Nam quia fidem illam de qua Paulus diſſerit, putarunt hoc in loco comparari cum operibus, huc etiam ſunt impulſi vt opera per ſe conſiderari exiſtimarent. Atqui ſi ita eſſet, id eſt, ſi fides illa, qua iuſtificamur, poſſet à charitate ſeparari, nemo non videt quàm infirmum eſſet argumentum à fide ad charitatem probandam, vel à regnante peccato ad tollendam fidem ſumptum: quum tamen hoc vtroque nihil frequentius paſſim occurrat. Stat enim illud firmum, mendacem eſſe eum qui dicat ſe Deum noſſe, nec ſeruat ipſius præcepta, 1. Iohan. 2. 4. Deinde refutato primo errore, concidat etiam iſte neceſſe eſt. Quòd ſi neque quid ſit in hoc argumento fides, neque quid ſit Iuſtificari, neque quomodo conſiderentur Opera, iſti norunt, quomodo, quæſo, de re tota iudicabunt qui nullam ipſius partem tenent? * Age igitur, tandem ad germanam huius loci explicationem veniamus: quam quidem nos perſpicuitatis cauſa παραφραστικῶς explicabimus. Nitebantur iſti falſa illa fidei ſpecie, id eſt, notitia Dei: hanc illis oportuit oſtendi veram fidem non eſſe, ſed mortuum ſimulacrum. Sed illam tamen Iacobus per conceſſionem (ne de verbis litigare videatur) fidem vocat. Verſu 14, Eſto (inquit) fidem illam habeatis quam vos habere dicitis: quid aliud eſt quàm res inutilis? Verſu 15. 16, Hoc illuſtrat adhibita comparatione. Siquis famelico dixerit, Satur eſto: nec interim quicquam illi ſuppeditarit, quis veram hanc eſſe liberalitatem dixerit? Verſu 17, Ita ſi Dei notitiam vos habere gloriemini (quam fidem vocatis) nec interim eam ad vſum accommodetis, non erit hæc fides propriè, ſed fidei ſimulacrum: vt ſi corpus inanime hominem dicas. Verſu 18, Quid ergo? nempe fides ea demum eſt quam ex operibus poſſis oſtendere. Verſ. 19, Deinde ad argumenta accedit, Si illud quod fidem vocas, fides eſſet, quid impediret diabolū quominus & ipſe fidelis eſſet? Nam credit diabolus, quod tu fidem vocas: nec tamen cōfidit, ſed contremiſcit. Ergo fides quam iactas, vera fides non eſt, nec qua ſecurè niti poſſis. Verſu 20, Vis autem hoc amplius cognoſcere? Verſu 21, Confer fidem illam quam iactas, cum Abrahami exemplari. Neque enim dubium eſt quin hic veram fidem habuerit. Quid igitur ille? nónne Iſaacum obtulit? Verſu 22, Itaque non habuit fidem quam opera non conſequerentur: ſed illum verè per fidem iuſtificatum fuiſſe res ipſa oſtendit, quum opus ederet iuſtitiæ. Ex eo igitur quòd factis oſtendit fidem, liquidò apparuit non mortuam, ſed viuam & ſuis numeris abſolutam fidem ipſius fuiſſe. Verſu 23, Túmque plenè patefactum eſt quàm meritò ſcriptum eſſet de eo quòd Deo credidiſſet, ídque ei imputatum eſſet ad iuſtitiam. Verſu 24, Inde efficitur, verè iuſtificatum eſſe non eum qui fidem illam habeat quam iactatis, ſed eam quæ ex effectis oſtendi poſſit. Verſu 25, Aliud exemplum quæritis? nam iſtud fortaſſe vos deterret. Sumamus meretricem illam Rahab, cui vos pudebit impares fieri. Illa nónne reipſa oſtendit ſe longè aliam fidem habere quàm mortuam illam, cum diabolis ipſis communem? Nam Dei gloriam & proximi charitatem vitæ ſuæ antepoſuit, ſeruatis & emiſſis Dei ſpeculatoribus.

Verſu 26, Concludamus igitur fidem illam veſtram quaſi cadaueris inſtar eſſe: itaque non eſſe quòd vos illius titulo ſuperbiatis, quaſi per eam iuſtificati. Viua enim eſt, non mortua fides illa quæ in iuſtificatorum factis elucet. Hæc eſt, amice lector, huius loci minimè coacta, vt vides, ſed ſincera & cum reliquis Prophetarum & Apoſtolorum ſcriptis conſentiens explicatio. Arbor bona, inquit Dominus, fructus bonos facit. Qui filij Dei ſunt, inquit Paulus, Spiritu Dei aguntur. Iuſtus eſt qui facit iuſtitiam, inquit Iohannes. Item, Ex hoc cognoſcimus quòd eum nouimus ſi iuſſa illius obſeruamus. Item, Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem odit, in tenebris eſt vſque adhuc. Ex his autem efficitur, fidem, aduerſus quam contendit Iaçobus, per conceſſionem duntaxat hoc nomine veſtiri, vtpote quę diabolis etiam ſit communis. Item, Iuſtificari hoc in loco non ſignificare iuſtum fieri, ſed iuſtificatum declarari. de qua ſignificatione diximus Rom. 3. 4, & 20. & 1. Tim. cap. 3. verſu 16. Poſtremò, opera non conſiderari per ſe, ſed cum vera illa fide coniuncta, ex qua, tanquam bonæ arboris boni fructus, exoriuntur. Quamobrem tantum abeſt vt hæc epiſtola Pauli doctrinæ repugnet, vt contrà nec meliore nec certiore argumento poſſit confirmari.

Ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς·	15	Quòd ſi frater aut ſoror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu:	15	*Si autem frater aut ſoror nudi ſint, & indigeant victu quotidiano:*
Εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε· μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;	16	Dicat autem eis aliquis veſtrum, Abite cum pace, caleſcite & ſaturamini: non tamen dederitis eis quæ ſunt apta corpori, quæ *erit* vtilitas?	16	*Dicat autem aliquis ex vobis illis, Ite in pace, calefacimini & ſaturamini: non dederitis autem eis quæ neceſſaria ſunt corpori, quid proderit?*
Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ᾽ ἑαυτήν.	17	Ita quoque fides, ſi opera nō habeat, mortua eſt per ſe.	17	*Sic & fides, ſi non habeat opera, mortua eſt in ſemetipſa.*
Ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις, Σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω· δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου χωρὶς τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου.	18	⁖Quinimo dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ⁖oſtende mihi fidem tuam ⁖abſque operibus tuis, & ego oſtēdam tibi ex operibus meis fidem meam.	18	*Sed dicet quis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: oſtende mihi fidem tuā ſine operibus, & ego oſtendam tibi ex operibus fidem meam.*
Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι· καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι.	19	Tu credis ⁖Deum vnum eſſe: rectè facis: dæmonia etiam *hoc* credunt, & horreſcunt.	19	*Tu credis quoniam vnus eſt Deus: benefacis: & dæmones credunt, & contremiſcunt.*

---

18 *Quinimo dicet aliquis*, ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις. Id eſt, Imò etiam ſic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. Deinde quod ſequitur, Σὺ πίστιν ἔχεις, *tu fidem habes*, ironicè dictum eſt. neque enim fidei nomen huic notitiæ niſi per conceſſionem tribuitur. Vulgata, *Sed dicet quis.* Eraſmus, *Sed dicet aliquis:* quaſi videlicet quædam ſit obiectio: ſed hoc non poteſt quadrare. ¶ *Oſtende*, δεῖξον. Vides conſiderari opera cum fide coniuncta, non autem ſeorſim comparari? opera, inquam, cum vera fide coniuncta, illi cadaueri viuæ fidei opponi? ¶ *Abſque*, χωρίς. Recepta & vſitata ſcriptura eſt ἐκ τῶν ἔργων σου, quæ ſententiam gignit admodum frigidā & ieiunam, niſi ἀλλὰ interpretemur pro οὖν, *igitur*. Itaque ſequutus & Syri interpretis & Latinæ Vulgatæ verſionis auctoritatem, & Pariſienſem Colinęi editionem Græcam, pro ἐκ repoſui χωρὶς, vt ſit hæc huius loci ſententia, Tu fidem nullis operibus probatam iactas. Ego opera profero. Tu igitur oſtende mihi quibus argumentis probari poſſit illa tua fides operum teſtimonio carens. Nam quod ad me attinet, facilè mihi fuerit fidē meam ex operibus meis oſtendere.

19 *Deum vnū eſſe*, ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι. Si roges quid amplius credat qui verè eſt fidelis, vide Rom. 1. 17.

20	Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενὲ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν;	Vis verò noſſe, homo vane, fidem ⁚ *quæ eſt* abſque operibus mortuam eſſe?	*Vis autem ſcire, ô homo inanis, quoniam fides ſine operibus mortua eſt?*	
21	Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;	Abraham pater ille noſter nónne ex operibus ⁚ iuſtificatus eſt, ‖quum obtuliſſet Iſaac filiũ ſuum ſuper altare?	*Abraham pater noſter nónne ex operibus iuſtificatus eſt, offerens Iſaac filium ſuum ſuper altare?*	Gen.22.10
22	Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη;	Vides fidem ⁚ adminiſtram fuiſſe operum ipſius, ⁚ & ex operibus fidem perfectam fuiſſe?	*Vides quoniã fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides conſummata eſt?*	
23	Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.	⁚ Itaque impleta eſt Scriptura quæ dicit, ‖Credidit autem Abraham Deo, & imputatum eſt ei ad iuſtitiã, & amicus Dei vocatus eſt.	*Et ſuppleta eſt Scriptura dicens, Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam, & amicus Dei appellatus eſt.*	Gen.15.6 rom.4.3 gal 3.6
24	Ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον;	Videtis igitur ex operibus ⁚ iuſtificari hominem, & non ⁚ ex fide tantùm?	*Videtis quoniam ex operibus iuſtificatur homo, & non ex fide tantùm?*	
25	Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα;	Similiter autem etiã ‖Rahab ⁚ illa meretrix annõ ex operibus ⁚ iuſtificata eſt, quum accepiſſet nũtios illos, & alia via emiſiſſet?	*Similiter autem & Rahab meretrix nónne ex operibus iuſtificata eſt, ſuſcipiens nuntios, & alia via eÿciens?*	Ioſue 2.1 401
26	Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.	Nam ſicut corpus abſque ſpiritu mortuum eſt, ita & ⁚ fides illa *quæ eſt* abſque operibus mortua eſt.	*Sicut enim corpus ſine ſpiritu mortuum eſt, ita & fides ſine operibus mortua eſt.*	
	Κεφάλαιον γ.	CAP. III.	CAP. III.	
1	ΜΗ` πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα.	NE eſtote ⁚ multi doctores, fratres mei, ſcientes fore vt ⁚ grauius iudicium auferamus.	*NOlite plures magiſtri fieri, fratres mei, ſciẽtes quoniam maius iudicium ſumitis.*	

---

20 [*Quæ eſt*] *abſque operibus*, χωρὶς ἔργων. Id eſt, ἡ χωρὶς ἔργων, quam ellipſin plurimis antè locis obſeruaui, vt Matt.5.21, Ioh.5.36, 1.Ioh.2.2, & infrà 1.Pet.1.7. Itaque, quod multos fefellit, non cohæret illud cum prædicato νεκρά ἐστιν, ſed cum ſubiecto ἡ πίστις. Aliud enim eſt dicere Fidem, quæ eſt abſque operibus, eſſe mortuam, quàm, Fidem eſſe mortuam abſque operibus, quaſi ab operibus fides vitam ſeu vigorem ſumat: quod non minus ineptum & abſurdum eſt, quàm ſi dixerimus corpus eſſe mortuum ſine ſenſu & motu, quaſi ſenſus & motus ſint vitæ cauſa. quum contrà dicẽdum ſit corpus, quod eſt ſine vllo ſenſu vel motu, eſſe mortuum, quoniam ex neceſſariis effectis cauſa intelligitur, & hæc opera ſunt fidei viuæ teſtimonia & effecta, non autem cauſæ. Nam quum agitur de vera efficiente cauſa aliud ſtatuendum eſt: ac proinde tam verè dixeris eodem ſenſu, Corpus mortuum eſſe abſque anima, quàm, Corpus quod eſt abſque anima, eſſe mortuum.

21 *Iuſtificatus eſt*, ἐδικαιώθη. Id eſt, compertus eſt fuiſſe iuſtificatus, vt Rom.3.4, & 20, & 1.Tim.3.16, copioſius ex- * poſuimus. & Matth.6.45, vbi ſimilis occurrit loquutio. Semper enim tenendus eſt ille ſcopus, non hîc quæri de iuſtificationis cauſis, ſed ex quib⁹ effectis rectè poſſit colligi. id eſt, quìnam intelligi poſſint vere fuiſſe iuſtificati, non autem qua ratione ſint iuſtificati. Idque ita eſſe apparet etiam tum ex hiſtoriæ ſerie, tum ex ipſis Angeli verbis. Fidem enim Abrahamo imputatam fuiſſe ad iuſtitiã, triginta minimùm annis antequam offerretur Iſaac, diſertè commemoratur Gene.15.6. Quum autem Iſaacum obtuliſſet, quid inquit Dominus? num eum ita eſſe iuſtificatum? Minimè, quum triginta antè annis eſſet iuſtificatus, ídque ex imputatione, non ex operibus, ex quibus non iuſtificabitur vllus viuens: ſed inquit Angelus Domini, Iam cognoui te timere Deum, quia non peperciſti filio tuo vnigenito propter me. Sic ergo liquet hoc opus non fuiſſe iuſtificationis Abrahami cauſam, ſed teſtimonium ac declarationem.

22 *Adminiſtram fuiſſe operum ipſius*, ὅτι συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Id eſt, efficax & fœcunda fuerit bonorum operum. Vnde enim illa tanta obedientia niſi ex fide? Hebr.11.17. Vulgata, *Cooperabatur operibus illius*. Eraſmus, *Adiumento fuerit factis illius*: nimium obſcurè. ¶ *Et ex operibus fidem perfectam fuiſſe*, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη. Hîc verò triumphant aduerſarij. Videtis enim (inquiunt) fidem ab operibus perfici? Itaque iuſtificatio aliqua etiam ex parte ab operibus fidem conſequentibus dependet. Atqui, ſi hoc verum eſt, quomodo tam multis antè annis pronuntiatus fuerit iuſtus Abraham non ex mercede, ſed ex imputatione? Nempe dicetis, ſicut fides erat imperfecta, ita fuit illa iuſtificatio imperfecta. Sed quid Paulo facietis, qui iuſtificationem illam Abrahami pro perfecto iuſtificationis exemplari proponit? Quid quòd etiam diſertè adſcribit, Si Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, eum habere de quo glorietur apud homines, at non apud Deum? Rom.4.2. Quid quòd non in eo ſe iuſtificatum dicit quòd nullius ſibi ſit conſcius? 1.Cor.4.4. vt alios penè innumerabiles locos omittam. Quid ergo? nempe ſi perfectam fidem intelligas, cui nihil deſit, eam ſanè nuſquam inuenias. Quandiu enim vixit Abrahã, circuntulit carnem, ac proinde indiguit illa oratione, Domine adauge mihi fidem. Hoc igitur ad declarationem quoque pertinet. Fides enim eo perfectior dicitur quo plenius perſpecta eſt ac cognita & quo efficacius vires ſuas exerit, quæ prius non ita apparebant: vt ſi dicatur alicuius arboris bonitas tum fuiſſe perfecta quum optimum aliquem fructum edidit. Nam quia de cauſa iudicamus ex effectis, videtur quodammodo cauſæ vis vel minui vel augeri ex effectorum proportione. Sed hoc ex effectis intelligitur quidem & æſtimatur, non autem emanat.

23 *Itaque impleta eſt*, καὶ ἐπληρώθη. Imò verò impleta eſt eo ipſo momento quo credidit in prępurio, vt diſertè colligit Paulus Rom.4.10 Quid igitur? an ſecum diſſidet Spiritus ſanctus? Abſit. imò (vt antè pluribus oſtendi) de re ipſa & illius cauſis agit Paulus: de rei declaratione & approbatione Iacobus. Tum ergo hîc dicitur impleta Scriptura quum planè perſpectum fuit quàm verè illud fuerat de Abrahamo ſcriptum.

24 *Iuſtificari*, ὅτι δικαιοῦται. Id eſt, iuſtum eſſe comprobari. Vide ſuprà, verſu 21. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. Ex illa videlicet mortua & euanida, quam vos iactatis.

25 *Illa meretrix*, ἡ πόρνη. Vide Heb.11.31. ¶ *Iuſtificata eſt*, ἐδικαιώθη Vide ſuprà, verſu 21.

26 *Fides illa*, ἡ πίστις. Vide ſuprà, verſu 20.

IN CAPVT III.

1 *Multi doctores*, πολλοὶ διδάσκαλοι. Adiecta vox πολλοὶ declarat non damnari ordinem erudiendis hominibus quacunque de re bona agatur, diuinitus inſtitutum, quum

paucissimi ſint αὐτοδίδακτοι, nec ij ſemper feliciter docti. Agit ergo de eo morbo qui peruulgatus eſt in corporis etiam morbis, quo fit vt plures ſint etiam medici quàm ægroti. Sic ſolet quiuis exiſtimare ſe ad docendum quàm ad diſcendum aptiorem. Hoc autem præcipuè vitandum eſt quum de conſcientia corā Deo agitur, non modo quod ad doctrinam ipſam, ſed vel in primis quum de peculiaribus factis quæritur, in quibus infinite peccatur, quouis ſibi cenſoris partes arrogante, vt ipſe Chriſtus eſt expertus. Vide Mat.7 & quod mille locis inculcat Apoſtolus. Vocat igitur magiſtros cenſores. Reprehendit enim vitium illud inter homines nimium peruulgatum. quo fit vt quiſque ſeuerè alios condemnet, ſibi verò indulgeat. ¶ *Grauius iudicium auferamus*, μεῖζον κρῖμα ληψόμεθα. Sub. niſi ab iſta cenſoria & arrogantiæ plena reprehenſione aliorum deſtiterimus. tanto enim grauius puniemur quanto ſeueriores & arrogantiores cēſores iniqui fuerimus, Matt.7.2. Quod autem ſeſe inter illos recenſet qui hoc vitio laborant, facit partim docētium more, ne videatur illis legem indicere cui non ſit ipſe obſtrictus: partim quòd nemo ſit ab hoc vitio prorſus immunis. Vulgata, *Maius iudicium ſumitis*. Legit enim λαμβάνετε, contra noſtrorum omnium codicum fidem. Eraſmus, *Maius iudicium ſumpturi ſimus*. Vide Matt.23.14. & Ro.2.1, & deinceps.

Vs/.1.

	Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνὴρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα.	2	In multis enim offendimus cuncti. ‖Siquis in ſermone non labitur, hic perfectus eſt vir, vt qui poſſit fræno moderari totū etiam corpus.	*In multis enim offendimus omnes. Siquis in verbo non offendit, hic perfectus eſt vir, potens etiam fræno circunducere totum corpus.*
Eccl.14.1 19.17, & 25.11	Ἰδοὺ, τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν·	3	¨Ecce, equis fræna in ora immittimus, vt obediant nobis, & totum corpus eorum circumagimus:	*Si autem equis fræna in ora mittimus ad conſentiendū nobis, & omne corpus illorum circunferimus:*
	Ἰδοὺ, καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται·	4	Ecce, naues quoque, quum tantæ ſint, & à ventis ſæuis ¨agitentur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunq; ¨impulſus gubernatoris voluerit:	*Et ecce, naues, quū magnæ ſint, & à vētis validis minentur, circunferūtur à modico gubernaculo vbi impetus dirigētis voluerit:*
	Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ, ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει!	5	Ita & lingua puſillum membrum eſt, & ſeſe effert magnificé. Ecce, exiguus ignis quantam ¨materiam incendit!	*Ita & lingua modicum quidem membrum eſt, & magna exaltat. Ecce quātus ignis quàm magnam ſyluam incendit!*
	Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας· οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως ἡμῶν, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.	6	Et lingua flamma *eſt*, & ¨mundus iniquitatis: ita, *inquam*, lingua conſtituta eſt inter membra noſtra, maculans totum corpus, inflammās ¨rotam geniture noſtræ, & ¨inflammata à gehenna.	*Et lingua, ignis eſt, vniuerſitas iniquitatis: lingua conſtituitur in mēbris noſtris, quæ maculat totū corpus, & inflammat rotam natiuitatis noſtræ, inflammata à gehenna.*
	Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ·	7	Omnis enim natura & ferarum & volucrū, ſerpentiúmque & marinorum, domatur & domita eſt à natura humana:	*Omnis enim natura beſtiarum & volucrum, & ſerpentium, & cæterorum, domantur, & domita ſunt à natura humana:*
	Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι· ἀκατάσχετον κακόν· μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.	8	Linguam autem nullus hominum domare poteſt: malum *eſt* quod coercere nō poſſis: plena *eſt* veneno mortifero.	*Linguam autem nullus hominum domare poteſt: inquietum malum, plena veneno mortifero.*

---

3 *Ecce*, ἰδού. Vulgata, *Si autem*, εἰ δὲ, mendosè pro ἴδε, quem errorem aliquoties iam annotauimus.

* 4 *Agitentur* ἐλαυνόμενα. Vulgata, *minentur*, Gallicè, *ſoyēt demenees*, quo vocabulo penitus hac ſignificatione obſoleto, Latinus tamen interpres plurimis etiam veteris teſtamenti locis eſt immeritò delectatus, & ex veteribus patribus nonnulli: atque adeo κακοζηλίᾳ quadam nonnulli recentiores. ¶ *Impulſus gubernatoris*, ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος. Vulgata & Eraſmus, *Impetus dirigentis*: quod nō ita proprium videtur. Neque hîc aliud hac voce ſignificatur, quàm ſtudium gubernatoris, huc vel illuc nauē ſiue prout cuperet ſecundam nactus tempeſtatem, impellentis, ſiue fluctibus coacti.

* 5 *Materiam*, ὕλην. id eſt, ſtruem lignorum. Vulgata, *ſyluam*. ineptè: quāuis ex ſyluis petantur ligna, ſed rarum eſt ſyluarum incendium. Iacobus autem à rebus quotidianis argumentum mutuatur.

6 *Mundus iniquitatis*, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. Id eſt, congeries & cumulus quidam omnium ſcelerum. Græcus ſcholiaſtes alias etiam interpretationes adfert, ſed prorſus violentas. Vulgata, *Vniuerſitas iniquitatis: lingua conſtituitur*, &c. Conſtat ex hac interpretatione, diſtinctio huius loci falſa, quum hic interpres non legerit particulam οὕτως: & omnino ſic interpungendum hunc locum, *vniuerſitas iniquitatis lingua conſtituitur in membris noſtris*, id eſt, lingua collocata eſt inter membra noſtra, vt omnis iniquitatis quædam vniuerſitas. Sed ſi credimus Syro interpreti, mutilus eſt hic locus, ſic ſupplendus, καὶ ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας ὡς ὕλη, *Et mundus iniuſtus*, ſiue *iniuſtitiæ plenus*, *eſt veluti materia*, quam videlicet velut ignis arreptam inflammat: quod reſpondet vtrique ſuperioris ſimilitudinis membro. Nolim tamen quicquam immutare contra receptam lectionem & omnium Græcorum codicum fidem, quos quidem inſpexerim.

¶ *Rotam genituræ noſtræ*, τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως ἡμῶν. Id eſt, * curriculū vitæ naſcentibus nobis præſcriptū. Sed & γένεσιν interpretari poſſimus ὕπαρξιν, id eſt, ſpatiū quo exiſtimus ſiue in hac vita ſubſiſtimus. Rotā verò potius quàm curriculum aut circunuolutionē dicere malui, quòd Iacobus ſic mihi videatur alludere ad rapiditatē circumactæ rotę, ſuo motu flammā concipiētis. Participium autem ἡμῶν, *noſtræ*, cuius prætermiſſio hūc locum obſcurauit, reſtitui in Græco etiam contextu, partim Græci vnius codicis, partim Syri interpretis, Latinæ denique vulgatæ interpretationis auctoritate fretus. Syrus tamē interpres, vſus periphraſi, per γένεσιν intelligit ſobolis propagationem in orbem redeuntem, vt qui ſic hunc locum verterit, *& inflammat productionem generationum noſtrarum, quæ currunt ſicut rota*. quam explicationem vt ſubtiliorem non probo.

¶ *Inflammata*, φλογιζομένη. Syrus interpres hoc accipit pro * denuntiatione æterni exitij iſtos linguæ abuſus ſequuturi: ac videtur etiam legiſſe φλογιζομένη *inflammanda*, vt qui hūc locum ſic interpretetur *ac ardebit etiam ipſa in igne*. expuncto nomine *Gehennæ*.

9 *Deo*

9 Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας.

10 Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρή, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι.

11 Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν;

12 Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ.

13 Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας.

14 Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐριθείαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας.

15 Οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης.

16 Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐριθεία, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.

17 Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.

18 Καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

9 Per ipſam benedicimus ∴Deo & Patri,& per ipſam maledicimus hominibus qui ad ſimilitudinem Dei conditi ſunt.

10 Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

11 Num fons ex eodem foramine fundit dulcem & amaram *aquam*?

12 Num poteſt, fratres mei, ficus ∴oleas edere,aut vitis ficus? ita ∴neque ſalſa dulcem aquam *poteſt* edere.

13 Quis ſapiens ∴& ſcientia pręditus *eſt* inter vos? demonſtret ex bona conuerſatione opera ſua, ∴cũ mãſuetudine ſapientiæ.

14 Quòd ſi inuidiam amaram habetis,& irritationem in corde veſtro, ne gloriamini, & ne mendaces eſtote aduerſus veritatem.

15 Non eſt *enim* iſta ſapientia ſupernè deſcẽdens,ſed terrena, ∴animalis,dæmoniaca.

16 Vbi enim ∴inuidia eſt & rixa ibi ∴tumultuatio & omne opus prauum.

17 Quæ autem ſupernè *eſt* ſapientia,primum quidem pura eſt, deinde pacifica, ∴moderata, ∴obſequens,plena ∴miſericordię & fructuum bonorum, ∴abſque diſceptatione,ſine ſimulatione.

18 ∴Fructus autem iuſtitiæ ſeritur cum pace iis qui dant operam paci.

9 *In ipſa benedicimus Deum & Patrem,& in ipſa maledicimus homines qui ad ſimilitudinem Dei facti ſunt.*

10 *Ex ipſo ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet,fratres mei, hec ita fieri.*

11 *Nunquid fons de eodem foramine emanat dulcem & amaram aquam?*

12 *Nunquid poteſt,fratres mei,ficus vuas facere,aut vitis ficus? ſic neque ſalſam dulcem poteſt facerę aquã.*

13 *Quis ſapiens & diſciplinatus inter vos? oſtendat ex bona conuerſatione operationem ſuam in mãſuetudine ſapientiæ.*

14 *Quòd ſi zelum amarum habetis,& contentiones in cordibus veſtris,nolite gloriari & mendaces eſſe aduerſus veritatem.*

15 *Non eſt enim iſta ſapientia deſurſum deſcendens,ſed terrena, animalis,diabolica.*

16 *Vbi enim zelus & cõtentio,ibi inconſtantia,& omne opus prauum.*

17 *Quæ autem deſurſum eſt ſapiẽtia, primum quidem pudica eſt,deinde pacifica,modeſta, ſuadibilis, plena miſericordia & fructibus bonis,non iudicans, ſine ſimulatione.*

18 *Fructus autem iuſtitiæ in pace ſeminatur facientibus pacem.*

---

* 9 *Deo & Patri*, τὸν Θεὸν καὶ πατέρα. Vide ſuprà 1.27.

12 *Oleas*, ἐλαίας. Vulgata, *Vuas*, fortaſſis negligẽter pro *Oliuas*, vel loco de induſtria deprauato, vt eſſet ἀντίστροφος ſimilitudo ficus & vitis. ¶ *Neque ſalſa*, οὐδὲ ἁλυκόν. ſubaudito ὕδωρ, vt quum Latinè *Calidam* vel *Frigidam* dicimus, vel ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetito, quum mox exprimatur. Huic ſcripturæ fauet Veteris Latini interpretis auctoritas:& ipſa ſententia poſtulat vt ſic legamus. Quod enim in nonnullis codicibus Latinis legitur *Salſam* omnino mẽdoſe ſcriptum arbitror. Cur enim repeteretur quod ſuperiore verſiculo dixerat? quod tamen factum fuerit, ſi vt in Gręcis codicibus nunc ſcribitur, legamus, οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ. i. *ita nullus fons ſalſam & dulcem aquam edere.* Deinde non reſpondet iſtud præcedenti duplici ſimilitudini ficus & vitis. Syrus pro ποιῆσαι habet ποιεῖσθαι,& ὕδωρ priore loco collocauit,vt omnino videatur legiſſe οὕτως οὐδὲ ἁλυκὸν ὕδωρ ποιεῖσθαι γλυκὺ, *ita neque aqua ſalſa fieri dulcis.* Puto igitur vel initio ſcriptum fuiſſe οὕτως οὐδὲ ἁλυκή, ſub πηγὴ ex pręcedente verſiculo, *ita neque fons ſalſus*, γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, *dulcem aquam edere*: vel τοῦ ἁλυκοῦ gloſſema πηγὴ ἁλυκή, ſic in ipſum contextum irrepſiſſe vt tamẽ manente ἁλυκὸν, ex ἡ factum fuerit καί. Nolui tamen in Græcis contra codicum omnium fidem ex ſola quantumuis probabili coniectura vel apicem mutare.

13 *Et ſcientia præditus*, καὶ ἐπιστήμων. Vulgata, *Et diſciplinatus*. barbaré. Quidam codices pro τίς σοφὸς legunt εἴ τις σοφὸς, *ſiquis ſapiens*. ¶ *Cum manſuetudine ſapientiæ*, ἐν πραΰτητι σοφίας. Hoc opponit arrogantibus illis & temerariis iudiciis.

15 *Animalis*, ψυχική. Vide 1.Cor.2.14.

16 *Inuidia*, ζῆλος. id eſt, φθόνος. Vulgata, *Zelus*: nimium obſcuré. Eraſmus, *Aemulatio*, non ſatis expreſſé. ¶ *Tumultuatio*, ἀκαταστασία. Id eſt, ταραχή. Vulgata, *Inconſtantia*. non ſatis appoſité.

17 *Moderata*, ἐπιεικής. Vide Philip.4.5. Huic opponitur rigidum quiddam & ἀκοινώνητον, qualis eſt τῶν ἀκριβοδικαίων, qui moroſitate ſua faciunt vt nemo ex ipſorum ſapientia fructum percipiat, ¶ *Obſequens*, εὐπειθής. Hoc ex illo conſequitur, & opponitur τῇ αὐθαδείᾳ. Vulgata, barbarè *ſuadibilem* vertit. ¶ *Miſericordiæ & fructuum bonorum*, ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν. Miſericordiam opponit inhumano & fero ingenio. Fructus autem bonos tribuit cæleſti ſapiẽtiæ, quòd qui ea ſit imbutus omnia referat ad Dei gloriam & proximi commodum, qui verè ſunt boni fructus. ¶ *Abſque diſceptatione*, ἀδιάκριτος. Reprehendit προσωποληψίαν, & alias cogitationes quæ animum abducunt velut in auia, quominus ſimpliciter Dei voluntati, Abrahami exẽplo, promptè & alacriter obſequatur, de qua diximus ſuprà, 2.4. Alioqui diſcernendi ſunt Spiritus 1.Cor.12.10, & ſenſus habere nos oportet ad boni & mali diſcrimen exercitatos, Hebr.5.14. Sed & Miniſtros in primis oportet ſermonem Dei ὀρθοτομεῖν: quod ſine diſcretionis Spiritu fieri non poteſt. Vulgata, *Non iudicans*, In vno codice legimus εὐδιάκριτος, *probè diſcernens*, vel, *diiudicans*.

18 *Fructus autem iuſtitiæ*, καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης. Hoc ego exiſtimo ſic accipiendum vt promiſſionem, qua omnes ad cæleſtẽ illam ſapientiam pacis ac ædificationis genitricem ac gubernatricẽ exhortetur. Illos enim dum pacem colunt, ſerere ſibiipſis fructũ iuſtitiæ, id eſt, ſincera ac honeſta vita dignum: quem cum pace (id eſt, felices ac beati) metant, Matt.5.9. Alludit autem ad locum Pſal.97.11. vbi Lucis & Lætitiæ nomine idem declaratur atque hoc loco Pacis vocabulo. Sed ſationis appellatione declaratur pacis meſſem non ſtatim emergere, & à Deo expectandam.

Κεφάλαιον δ.

1 Πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;

2 Ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, οὐκ ἔχετε δὲ, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς.

3 Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

4 Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται.

5 Ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ, τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν;

Prou.3.34 1.pet.5.6.

6 Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

Eph.4.27

7 Ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν.

8 Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν· καθαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοὶ, καὶ ἁγνίσατε καρδίας δίψυχοι.

CAP. IIII.

1 VNde bella & pugnæ inter vos? nónne hinc, *nimirum* ex voluptatibus veſtris, quę ¨militant in membris veſtris?

2 Concupiſcitis, & non habetis: ¨inuidetis ¨& ambitis, nec poteſtis aſſequi: pugnatis & bellatis, nec obtinetis, propterea quòd ¨non petitis.

3 ¨Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in voluptates veſtras inſumatis:

4 ¨Adulteri & adulteræ, neſcitis amicitiam mundi, inimicitiam eſſe aduerſus Deum? Quicũque ergo voluerit amicus eſſe mundi, inimicus Dei conſtituitur.

5 An putatis Scripturã inaniter dicere, ¨Ad inuidiam fertur ſpiritus qui ſedem poſuit in nobis?

6 ¨Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, ‖Deus ſuperbis reſiſtit, ¨demiſſis autem dat gratiam.

7 ‖Subiicite igitur vos Deo, reſiſtite diabolo, & fugiet à vobis.

8 Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus, peccatores: & purificate corda, duplices animo.

CAP. IIII.

1 *VNde bella & lites in vobis? nónne hinc, ex concupiſcentiis veſtris quæ militant in membris veſtris?*

2 *Concupiſcitis, & non habetis: occiditis & zelatis, & nõ poteſtis adipiſci: litigatis & belligeratis, & non habetis, propter quòd non poſtulatis.*

3 *Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in concupiſcentiis veſtris inſumatis.*

4 *Adulteri & adulteræ, neſcitis quia amicitia huius mundi inimica eſt Dei? Quicunque ergo voluerit amicus eſſe ſeculi huius, inimicus Dei conſtituitur.*

5 *An putatis quia inaniter Scriptura dicat, Ad inuidiam concupiſcit ſpiritus qui habitat in nobis?*

6 *Maiorem autem dat gratiam: propter quod dicit, Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam.*

7 *Subditi ergo eſtote Deo, reſiſtite autem diabolo, & fugiet à vobis.*

8 *Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Emundate manus, peccatores: & purificate corda, duplices animo.*

IN CAPVT IIII.

; 430

1 *Pugnæ*, μάχαι. Vulgata, *lites*, nimium anguſté. ¶ *Militant*, τῶν στρατευομένων. Rectè. perpetua enim eſt pugna legis membrorum aduerſus legem mentis, Rom. cap. 7. verſu 23: tum etiam cupiditates animi acerrimas inter ſe pugnas cient. Quàm late verò pateat membrorum appellatio, diximus Rom. 6. 13.

2 *Inuidetis*, φθονεῖτε. Scio in Græcis cod. legi φονεύετε. quod legit Vulgata & ſequitur Syrus interpres. Sed aſſentior Eraſmo, vt qui non videam quînam id conueniat, ne ſiquidem ad ſolum occidendi deſiderium referatur: quia nimium decreſceret oratio. Græcus ſchol. legit φονεῖτε, quod ego exiſtimo deprauaté ſcriptum fuiſſe à librariis pro φθονεῖτε. cuius loco poſtea ſcriptum eſt φονεύετε, quòd illud non ſit vſitatum. ¶ *Et ambitis*, καὶ ζηλοῦτε. ζηλοῦν declarat hoc in loco aliquid amplius quàm inuidere, nempe ambitioſam affectationem rei expetitæ. Vulgata, *Zelatis*. Eraſmus, *Aemulamini*. ¶ *Nec obtinetis*, οὐκ ἔχετε δὲ, vel καὶ οὐκ ἔχετε, vt in quinque manuſcr. cod. & apud Syrum interpretem & in Latina Vulgata verſione legitur. Dicuntur autem non obtinere, quibus irriti cædunt hi labores malè collocati vt à prauis deſideriis orientes: non quòd ſic parta malè dilabantur. ¶ *Non petitis*, οὐκ αἰτεῖτε. Num igitur petendus malorum deſideriorum vel conatuum ſucceſſus? Nequaquam certè, vt Plato ipſe in Alcibiade poſteriore agnoſcit. Itaque redarguuntur iſti non quòd petunt quæ petenda non ſint, vt ſi fur iubeatur lucrum ex furto à Deo petere, ſed quòd tum vi tum fraude ſe nanciſci poſſe putant huius vitæ commoda, id eſt, Deo inuito extorquere, quæ ſunt à Deo precibus religiosè petenda, & ex eius manu ac benignitate expectanda.

3 *Petitis & non accipitis*, αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε. Iam conuertit orationem ad eos qui nõ ita ſunt prophani, ſed precibus vtuntur, at non ſicut debent affecti, neque id quod oportuerit, gloriam Dei videlicet & charitatem in proximum ſpectantes. Itaque nonnulli interrogandi notam adſcribunt, acſi diceret Apoſtolus, Obiicietíſne vos petere quidem ſed tamen non accipere? nempe id fit quia malè petitis.

4 *Adulteri & adulteræ*, μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες. Græca ſcholia hoc attexunt præcedenti verſiculo, quod non probo. Adulteros autem Iacobus intelligit, Scripturæ more, quicunque Dei amori mundum & ſuas voluptates anteponunt. Syrus interpres non habet καὶ μοιχαλίδες, *& adulteræ*.

5 *Ad inuidiam fertur*, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ. Hunc locum ſimpliciter conuerti vt in Græcis habetur. Nam ἐπιποθεῖν non aliud declarat quàm ὁρμᾶσθαι hoc in loco: pro quo Vulgata, *concupiſcit*. ἐπιθυμεῖ, & vno contextu iſta leguntur, ita vt hæc non ſint Apoſtoli verba, ſed teſtimonium ex Scripturis ſumptum. Reſpicit autem (vt mihi videtur) quod ſcriptum eſt Gen. 8. 21, nempe יצר לב האדם רע [*ietſer leb haadã rah*] id eſt, imaginatio cordis humani mala. Verſatur enim in eo vt cauſam oſtendat cur inter Deum & mundum (id eſt, homines non regeneratos) nunquam cõueniat: quia nimirum toto animi impetu feruntur homines ad malum. Sed peculiariter meminit inuidiæ Apoſtolus, ad ſcopum ſuum reſpiciens: quoniam eius meminit verſu 14 & 16. Deinde pro corde hominis, dixit ſpiritum qui ſedem poſuit in nobis. Sic enim lego non ὑμῖν, *vobis*: nimirum vt minus ſit acerba reprehenſio, quum ſeſe in eodem albo recenſeat. Græcus ſcholiaſtes nouam diſtinctionem oſtendit, ſed mendoſam, vt mihi quidem videtur. Illud autem κατῴκησεν, idem declarat atque domicilium poſuit.

6 *Sed maiorem offert gratiam, quia dicit*, μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει. Hanc, inquit, humani ingenij conditionem non fruſtra vocat Scriptura: ſed viciſſim maioris cuiuſdã boni nobis ſpem facit, quum inquit videlicet Deũ ſuperbis quidem reſiſtere, modeſtis autem gratia ſua opitulari. Frobenius hæc omnia non excudit, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν, *quia dicit, Deus ſuperbis reſiſtit, modeſtis autem dat gratiam*. Sed omnino addẽda ſunt, & in omnibus Grecis exẽplaribus noſtris inueniũtur.

9 *Senſu*

9 Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μεταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.

10 Ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς.

11 Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής.

12 Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι· σὺ τίς εἶ ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον;

13 Ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, Σήμερον ἢ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσόμεθα, καὶ κερδήσομεν.

14 Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη.

15 Ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσομεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.

16 Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη, πονηρά ἐστιν.

17 Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν,

Κεφάλαιον ε.

1 Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις.

2 Ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονε·

3 Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας

9 ⁘Senſu miſeriæ tangimini,& lugete, ⁘ & flete. riſus veſter in luctum conuertatur, & gaudiũ ⁘in mœrorem.

10 ‖Demittite vos in conſpectu Domini,& extollet vos.

11 Ne alij aduerſus alios loquimini, fratres. qui loquitur contra fratrem,quique damnat fratrem ſuum, loquitur contra Legem,& damnat Legem. quòd ſi damnas Legem, non es obſeruator Legis,ſed iudex.

12 Vnus eſt ⁘Legiſlator qui poteſt ſeruare & perdere: ‖ tu quis es qui damnas alium?

13 ⁘Age nunc qui dicitis, Hodie ⁘vel cras⁘proficiſcemur in illam vrbem, & ⁘ agemus ibi annum vnum, & mercabimur,& lucrabimur.

14 Qui ignoratis quid *futurum ſit* poſtero die. quæ eſt enim vita veſtra? vapor enim eſt qui ad exiguum *tempus* apparet, & deinde euaneſcit.

15 Pro eo quod dicere debuiſtis, ‖Si Dominus voluerit, & viuamus,⁘faciemus hoc aut illud.

16 ⁘ Nunc autem gloriamini de arrogantia veſtra. omnis eiuſmodi gloriatio,mala eſt.

17 Igitur qui nouerit rectè facere, nec facit, hic peccato tenetur.

Cap. v.

1 AGe nunc diuites, flete, eiulantes ſuper miſeriis veſtris ſuperuenturis.

2 Diuitiæ veſtræ putrefactæ ſunt, veſtimenta veſtra ſunt ⁘ à tineis vorata:

3 Aurum & argẽtum veſtrum ærugine vitiatum eſt, & ærugo eorum teſtabitur aduerſum vos, & ⁘exedet carnes veſtras ⁘velut

9 *Miſeri eſtote, & lugete, & plorate. riſus veſter in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem.*

10 *Humiliamini in conſpectu Domini, & exaltabit vos.* 1.Pet.5 6

11 *Nolite detrahere alterutrum fratres. qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem ſuũ, detrahit Legi, & iudicat Legem. ſi autem iudicas Legem, non es factor Legis, ſed iudex.*

12 *Vnus eſt Legiſlator & iudex qui poteſt perdere & liberare: tu autem quis es qui iudicas proximum?* Rom.14 4

13 *Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut craſtino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annũ, & mercabimur, & lucrũ faciemus.*

14 *Qui ignoratis quid erit in craſtino. quæ eſt enim vita veſtra? vapor eſt enim ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.*

15 *Pro eo vt dicatis, Si Dominus voluerit, & ſi vixerimus, faciemus hoc aut illud.* 1. Cor. 4. 19

16 *Nunc autem exultatis in ſuperbiis veſtris. omnis exultatio talis, maligna eſt.*

17 *Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum eſt illi.*

Cap. v.

1 *AGite nunc diuites, plorate, vlulantes in miſeriis veſtris quæ aduenient vobis.*

2 *Diuitiæ veſtræ putrefactæ ſunt: & veſtimẽta veſtra à tineis comeſta ſunt:*

3 *Aurum & argentum veſtrum æruginauit: & ærugo eorum in teſtimoniũ vobis erit, & mãducabit carnes veſtras ſicut*

---

9 *Senſu miſeriæ tangimini*, ταλαιπωρήσατε. Nõ aliter quàm periphraſi potui hoc loco verbum iſtud explicare. Nec enim nos iubet miſeros eſſe Apoſtolos, ſed ἀναλγησίαν primùm reprehendit in aduerſis, deinde immoderatam in rebus proſperis exultationem, quòd grauiter in vtranque partem à pleriſque peccetur. ¶ *Et flete*, καὶ κλαύσατε. Hoc deeſt apud Syrum interpretem. ¶ *In mœrorem*, εἰς κατήφειαν. Hoc vocabulo declarãt Græci triſtitiam cum pudore quodam coniunctam, quæ in vultu demiſſo & humi quaſi affixo apparet.

12 *Legiſlator*, ὁ νομοθέτης. In quatuor veteribus libris additum inuenimus καὶ κριτὴς, *& iudex*, vt etiam legit Syrus & Latinus Vetus interpres.

* 13 *Age*, ἄγε. Vulg. ἰδού. Syrus verò periphraſi vſus hoc loco hanc eandem particulam initio ſequentis capitis prætériit. Apud idoneos autem & Græcos & Latinos ſcriptores hæc vocula paſſim vſurpatur etiam quando plures cõpellantur. ¶ *Vel cras*, ἢ αὔριον. Ita legit & Syrus & Latinus Vetus interpres, ídque rectius, quàm ſi legas καὶ αὔριον, *& cras*. Itaque ſic reſtituimus, conſentientibus etiam duobus manuſcript. exemplaribus. ¶ *Proficiſcemur*, πορευσόμεθα. Hîc quoque Veterem interpretem & vnius vetuſti exemplaris fidem ſequuti, iſta omnia potius indicandi modo quàm hortandi legimus: quanquam etiam liceat interpretari, Eamus, agamus, mercemur, & lucremur, nulla ſenſus iniuria. ¶ *Agemus*, ποιήσομεν. Sic quoque idem * verbum vſurpatur 2.Cor.11.25. Vulgata & Eraſmus, *Faciemus*, & Syrus interpres עברינן [*hanadinan*] quod de negotiationis opere accipi poteſt, Vide Act.18.23.

15 *Faciemus*, καὶ ποιήσομεν. Puto additam eſſe copulam ab iis qui ποιήσωμεν ſcripſerunt. Sed hîc quoque Vetus interpres germanam lectionem eſt ſequutus, conſentiente vno ex vetuſtis noſtris exemplaribus.

16 *Nunc autem gloriamini*, νῦν δὲ καυχᾶσθε. Sic habent omnes noſtri codices. Syrus autem interpres, pro hoc toto, legit καυχῶνται, *gloriantur.*

IN CAPVT V.

1 *A tineis vorata*, σητόβρωτα. Eraſmus, *tineis obnoxia*, * ineptè.

3 *Exedet*, φάγεται, pro φαγεῖται. Vulgata, *manducabit*, prorſus inuſitatè. * ¶ *Velut ignis*, ὡς πῦρ. Hæc in duobus manuſcr. codicibus, & editione Complutenſi, atque adeo apud Syrum interpretẽ, connectuntur cum ſequenti verbo ἐθησαυρίσατε: hoc modo, *Recondidiſtis vobis velut ignem in vltimos dies.* Sed Syrus tollit particulam ὡς: quam ſcripturam germanam eſſe arbitror.

ὑμῶν ὡς πῦρ· ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις.

4 Ἰδοὺ, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ᾽ ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν.

5 Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε· ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρα σφαγῆς.

6 Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν.

7 Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοὶ, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. ἰδοὺ, ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ᾽ αὐτῷ, ἕως ἂν λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.

8 Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε.

9 Μὴ στενάζετε κατ᾽ ἀλλήλων, ἀδελφοὶ, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. ἰδοὺ, κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν.

10 Ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας, ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας οἳ ἐλάλησαν ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου.

11 Ἰδοὺ, μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος Κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ Κύριος καὶ οἰκτίρμων.

ignis: theſaurum congeſſiſtis in vltimos dies.

4 Ecce, merces operariorum qui meſſuerũt regiones veſtras, ∴ per vos interuerſa, clamat: & vociferationes eorum qui meſſuerunt, ∴ in aures Domini Sabaoth introierunt.

5 In deliciis vixiſtis ſuper terrã, & laſciuiſtis: ∴ enutriſtis corda veſtra ∴ vt in die epuli.

6 ∴ Condemnaſtis, occidiſtis ∴ iuſtum: ∴ non reſiſtit vobis.

7 ∴ Patientes igitur eſtote, fratres, vſque ad Domini aduentum. Ecce, agricola expectat pretioſum fructum terræ, patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam ∴ matutinam & ſerotinam.

8 Patientes eſtote & vos, & ſtabilite corda veſtra, quoniam aduentus Domini appropinquat.

9 ∴ Ne ingemiſcite alius aduerſus alium, fratres: vt ne condẽnemini. ecce, iudex ante ianuam adſtat.

10 Sumite, fratres mei, pro exemplari vexationis ac lenitatis, Prophetas qui loquuti ſunt in nomine Domini.

11 Ecce, beatos pronuntiamus eos ∴ qui *aduerſa* tolerant. tolerantiam Iob audiſtis, & ∴ finem Domini ∴ vidiſtis. nam ∴ abundat intima miſericordia Dominus, & eſt miſerator.

ignis: theſaurizaſtis in nouiſſimis diebus.

4 *Ecce, merces operariorum qui meſſuerunt regiones veſtras, quæ fraudata eſt à vobis, clamat: & clamor eorum in aures Domini Sabaoth introiuit.*

5 *Epulati eſtis ſuper terram, & in luxuriis enutriſtis corda veſtra in die occiſionis.*

6 *Addixiſtis & occidiſtis iuſtum: & non reſtitit vobis.*

7 *Patientes igitur eſtote, fratres, vſque ad aduentum Domini. Ecce, agricola expectat pretioſum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & ſerotinum.*

8 *Patientes eſtote & vos, & confirmate corda veſtra, quoniam aduentus Domini appropinquauit.*

9 *Nolite ingemiſcere, fratres in alterutrum, vt non iudicemini. ecce, iudex ante ianuam aſſiſtit.*

10 *Exemplum accipite, fratres, laboris & patientiæ, Prophetas qui loquuti ſunt in nomine Domini.*

11 *Ecce beatificamus eos qui ſuſtinuerunt. ſufferentiam Iob audiſtis, & finẽ Domini vidiſtis, quoniam miſericors Dominus eſt & miſerator.*

---

* 4 *Per vos interuerſa,* ἀπεστερημένος ἀφ᾽ ὑμῶν. Id eſt, qua illos priuaſtis. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt diximus Matth. 11. 19. Vulgata, *Quæ fraudata eſt à vobis.* Eraſmus, *Quæ fraude non reddita eſt à vobis.* ¶ *In aures Domini Sabaoth introierunt.* εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν. Id eſt, exauditi ſunt à Domino, multo etiam potentiore quàm vos ſitis. Sic enim loquuntur Hebræi, apud quos etiam Deus dicitur Deus צבאות [*tſebaoth,*] id eſt, exercituum, ad infinitas ipſius vires ac 66. copias explicandas: quod epitheton Hebræum retinuerunt Iudæi inter Græcos degentes. A Iudęis verò ad exteros tranſiit, quum in idem Eccleſiæ corpus coaluiſſent: & à Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla, tunc etiã plebeiis omnibus nota.

5 *Enutriſtis corda veſtra,* ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν. Id eſt, * indulſiſtis vobis. Notatur autem actus non certus quiſpiam, ſed continuus. ¶ *Vt in die epuli,* ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. Diem זבח [*zebach*] id eſt, ſacrificij vel cõuiuij, vocant Hebræi diem ſolenni epulo deſtinatum. Vetus interpres * non legit ὡς, quæ tamen videtur omnino retinẽda, etiamſi (vt plerique Latini codices habent) hæc attexas ſequenti verſic. vt ita legas, *Vt in die mactationis condemnaſtis & occidiſtis iuſtum,* id eſt, iuſtos, haud ſecus quàm hoſtias aliquo ſolenni die mactandas, veſtris calumniis oppreſſos occidiſtis.

6 *Condemnaſtis,* κατεδικάσατε. Vulgata in nonnullis co*dicibus, *Adduxiſtis,* mendoſè: in aliis, *Addixiſtis,* fortaſſis reſpiciens ad creditorum ſæuitiam, quibus addicebantur * debitorum corpora qui ſoluendo non eſſent. Sed quid opus fuit hac metaphora? ¶ *Iuſtum,* τὸν δίκαιον. Id eſt, iuſtos quoſuis, ſicut Gallicè dicimus *l'homme de bien*, etiam quum indefinitè loquimur. quanquam fortaſſe Iacobus ad Chriſti necem à potentioribus procuratam, & ad feſtũ Paſchæ patratam, alluſit.

¶ *Non reſiſtit,* οὐκ ἀντιτάσσεται. Subaudiendum eſſet אשר [*aſcher*] ex Hebræorum idiotiſmo. ſed iſtud ἀσυνδέτως addit pondus ſententiæ: & magna eſt temporis præſentis emphaſis.

7 *Patientes eſtote,* μακροθυμήσατε. De hoc vocabulo diximus Mat. 18. 26, & alibi non ſemel: neque nos illud ſemper ſimiliter vertimus. Interdum enim de ira moderanda ſiue ad tempus differenda dicitur, quæ maxima Dei laus eſt, Rom. 9. 22, & Exo. 34. 6. quoties videlicet ira iuſta eſt. Hîc verò & ſimilibus locis τὸ μακροθυμεῖν ſignificat procul iram, qua neque citò neque ſerius vtẽdum, abigere, & impatientiam penitus domare. ¶ *Matutinam & ſerotinam,* πρώϊμον καὶ ὄψιμον. Hebraicè יורה ומלקוש [*ioreh vmalkoſch*] ex quibus epithetis prius declarat pluuiã quæ paulo poſt ſementem decidit, poſterius eam qua matureſcant mox metendæ ſegetes. Puto enim totum illud tempus quo in ſinu terræ continentur ſemina, vni diei comparari, cuius veluti aurora ſit ipſe ſeminũ exortus: veſpera verò, meſſis, quum videlicet in horrea reconduntur.

9 *Ne ingemiſcite,* μὴ στενάζετε. Gemitum vocat inteſtinã quandam querimoniam, quæ impatientiam declaret, quãuis non prorſus erumpat, quòd illam videlicet expleri aliquid prohibeat.

11 *Qui [aduerſa] tolerant,* τοὺς ὑπομένοντας. Vulgata, *Qui ſuſtinuerunt,* τοὺς ὑπομείναντας, vt in nonnullis codicibus legitur. Sed illud magis probo. ¶ *Finem Domini,* τὸ τέλος Κυρίου. Id eſt, quem exitum dederit Dominus. ¶ *Vidiſtis,* εἴδετε. Nempe in ipſius hiſtoria, niſi malimus legere οἴδατε, *noſtis.* quod etiam vſitatius dicitur. * ¶ *Abundat intima miſericordia,* πολυσπλαγχνός ἐστιν. Vulgata, *Miſericordem* vertit, non ſatis expreſſé. Vide Matth. 9. 36, & Luc. 1. 78.

Πρὸ πάντων δὲ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον· ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὒ, οὔ· ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε.	12	‖Ante omnia verò, fratres mei, ne iurate neque per cælũ, neque per terram, neque aliud vllũ iuſiurandũ: ¨ ſit autẽ veſtrũ eſt, eſt, & non, non: ¨ ne in condemnationem incidatis.	12	*Ante omnia autẽ, fratres mei, nolite iurare, neque per cælum, neque per terram, neque aliud quodcunque iuramentum: ſit autem ſermo veſter eſt, eſt: non, non: vt non ſub iudicio decidatis.*	Matt 5 34
Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω.	13	¨ Æger eſt animo aliquis inter vos? oret. bono animo eſt aliquis? pſallat.	13	*Triſtatur aliquis veſtrum? oret. Aequo animo? pſallat.*	
Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ᾽ αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου.	14	Non valet aliquis inter vos? accerſat presbyteros eccleſiæ, & orent ¨pro eo, ‖ vngentes eũ ¨oleo¨ in nomine Domini.	4	*Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Eccleſiæ, & orent ſuper eum, vngentes eum oleo in nomine Domini.*	Mar.6.13
Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκὼς, ἀφεθήσονται αὐτῷ.	15	Et oratio fidei ſeruabit laborantem, erigétque eum Dominus: ¨ quòd ſi peccata commiſerit, remittentur ei.	15	*Et oratio fidei ſaluabit infirmum, & alleuabit eũ Dominus: & ſi in peccatis ſit, remittentur ei.*	
Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε· πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη.	16	Confitemini ¨alij aliis lapſus, ¨ & orate alij pro aliis, vt ſanemini: multum *enim* valet deprecatio iuſti ¨efficax.	16	*Confitemini ergo alterutrum peccata veſtra, & orate pro inuicẽ, vt ſaluemini: multum enim valet deprecatio iuſti aſſidua.*	
Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι· καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ.	17	‖Elias homo erat ¨iiſdẽ quibus nos affectionibus obnoxius, & ¨ precibus precatus eſt ne plueret: & non pluit ſuper terrã annos tres & ſex menſes.	17	*Elias homo erat ſimilis nobis paſſibilis, & oratione orauit vt non plueret ſuper terram: & non pluit annos tres & menſes ſex.*	3. Reg 17. 1, & 18. 45 luc.4.25
Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς.	13	Et rurſum precatus eſt, & cælum dedit pluuiam, & terra produxit fructum ſuum.	18	*Et rurſum orauit, & cælum dedit pluuiam, & terra dedit fructum ſuũ.*	
Ἀδελφοὶ, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτὸν,	19	Fratres, ‖ſiquis inter vos aberrarit à veritate, & ¨conuerterit eum quiſpiam,	19	*Fratres mei, ſiquis ex vobis errauerit à veritate, & conuerterit quis eũ.*	Matt.18 15
Γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.	20	Sciat eũ qui auerterit peccatorẽ ab errore viæ ſuæ, ſeruaturum ¨animã à morte, & obtecturum multitudinem peccatorum.	20	*Scire debet quoniam qui cõuerti fecerit peccatorem ab errore viæ ſuæ, ſaluabit animam eius à morte, & operiet multitudinem peccatorum.*	

---

12 *Sit autem veſtrum eſt, eſt,* ἤτω δὲ τὸ ὑμῶν ναὶ, ναί. Id eſt, Quod affirmandum fuerit, ſimpliciter & ſine iureiurando affirmate: quod negandum, ſimpliciter negate. Alij huc referunt quaſi iubeat Iacobus vt veri & conſtantes ſimus tum in affirmando, tum in negando. Sed hoc mihi quidem videtur à Iacobi ſcopo alienũ, vt diximus copioſius Matt. 5.37. Pro me facit Baſilius Concione in Pſal. 14, vt numerant Græci: ita ſcribens, οὐ γέγονε τὸ πρᾶγμα; ἄρνησις ἐπακολουθείτω. γέγονε τὸ πρᾶγμα; συγκατάθεσις βεβαιούτω, χωρὶς τῆς πρὸς ἕτερον ἐπιπλοκῆς. αὐτὴν καθ᾽ ἑαυτὴν τὴν περὶ τὴν ἀλήθειαν παριστᾶν, ψιλαῖς ταῖς διαβεβαιώσεσι κεχρημένος. nempe, quia non valde procul abeſt à peierandi licentia, qui facilè & frequenter iurat, etiam ſi verum iuret. ¶ *Ne in condemnationem incidatis,* ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε. Ita legit & Syrus & Vetus Latinus interpres, conſentiẽte vno ex vetuſtioribus Gręcis manuſcr. codicibus: neque dubitare poſſum quin ea ſit germana lectio: ſicut ſuprà verſu 9, dixit, ἵνα μὴ κατακριθῆτε, *vt ne condemnemini.* vt interim taceam Iacobum manifeſtè alludere ad verba illa Domini Exo. 20.7, fore vt Dominus non habeat pro innocente eum qui temerè ipſius nomen vſurparit: i. fore vt eum condemnet. Suſpicor autem inde ortum errorem, quòd quum ſcripſiſſet aliquis mendosè ὑπόκρισιν, viſum eſt addendam εἰς prępoſitionem, ne hiaret conſtructio. Hinc factum vt in pleriſque exemplaribus legatur ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε, *ne in ſimulationem incidatis,* vt Eraſmus conuertit. Fateor tamen hanc quoque veram ſententiam eſſe, quum nulli magis fallãt quàm qui temerè iurare conſueuerunt: ſed ſpectandum tamen quid magis appoſitè dicatur.

13 *Aeger eſt animo,* κακοπαθεῖ Vulgata, *Triſtatur,* λυπεῖται. Quid ſit autem hoc in loco κακοπαθεῖν apparet ex oppoſito εὐθυμεῖν, pro quo Latini ſimiliter prorſus dicunt *Bono animo eſſe,* pro hilari & alacri.

14 *Pro eo,* ἐπ᾽ αὐτόν. Hebr. עליו [*halau,*] pro ὑπὲρ αὐτοῦ: niſi fortaſſis reſpexit ad ritum impoſitionis manuum, qui in ſanando etiam adhibebatur, vt Mar. 16.18. ¶ *Oleo,* ἐλαίῳ. Fuit hoc ſymbolum doni ſanationis, vt Mar. 6 13. Quorſum autem nunc ſymbolum, ſi nuſquam extat donum? & quorſum nonniſi moribundis, quod curationis cauſa adhibebatur? ¶ *In nomine Domini,* ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Id eſt, inuocato nomine Domini.

15 *Quòd ſi peccata commiſerit,* κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς. Rectè meminit peccatorum, propter quæ nimirum plerunque immittuntur morbi: vt Mat 9.6. quanuis hoc non ſit perpetuum, vt liquet Iohann. 9.2. Ideo addita eſt coniunctio ἐάν, *ſi.*

16 *Alij aliis,* ἀλλήλοις. Vulg. *alterutrum,* id eſt, (ſi nonnullis credimus) Sacerdoti enumerate peccata veſtra quę nihil ad eum pertinent. Dignum certè commentum illorum cerebro à quibus eſt cogitatum. ¶ *Et orate,* καὶ εὔχεσθε. Vah, nulla Sacerdotalis abſolutionis mentio eſt. Imò oportuerit laicum atque adeo mulierculam viciſſim orare pro Sacerdote. ¶ *Efficax,* ἐνεργουμένη. Id eſt, qua non perfunctoriè ſed ardenter oratur. Syrus hoc non legit. Vulg. *aſſidua,* neſcio quam ſcripturam ſequutus.

17 *Iiſdem quibus nos affectionibus obnoxius,* ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν. * Vide Act. 14 15. ¶ *Precibus precatus eſt,* προσευχῇ προσηύξατο. Repetitio Hebraica, cuiuſmodi multas alias annotauimus: acſi diceret, *ardentiſſimè precatus eſt:* cuiuſmodi precationem vocauit ἐνεργουμένην.

19 *Conuerterit,* ἐπιστρέψῃ. Id eſt, in viam reuocarit. Hinc apud Hebræos pœnitentia vocatur תשובה [*teſchubah,*] id eſt, *conuerſio.*

20 *Animam,* ψυχήν. Vulgata addit αὐτοῦ, *eius,* videlicet qui ab errore in viam reuocatur. Alij legunt αὑτοῦ, * *ſuam,* vt annotat Beda. Sed illud melius conuenit.

ΠΕ'ΤΡΟΥ ΤΟΥ Α'ΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ Ε'ΠΙΣΤΟΛΗ' καθολικὴ πρώτη.

EPISTOLA PETRI APOSTOLI CAtholica prior.

Κεφάλαιον α.	NOVA INTERPR. CAP. I.	VETVS. CAP. I.
ΠΕ'ΤΡΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας·	1 PETRVS Apoſtolus Ieſu Chriſti, aduenis diſperſis per Pontũ, Galatiam, Cappadociam, Aſiam, & Bithyniam:	1 *PETRVS Apoſtolus Ieſu Chriſti, electis aduenis diſperſionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Aſiæ, & Bithyniæ:*
Κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη.	2 Electis ¨ ex prænotione Dei Patris ¨ ad ſanctificationem Spiritus, ¨ per obedientiam ¨ & aſperſionẽ ſanguinis Ieſu Chriſti: gratia vobis & pax multiplicetur.	2 *Secundum præſcientiam Dei Patris, in ſanctificationem Spiritus, in obedientiam & aſperſionem ſanguinis Ieſu Chriſti: gratia vobis & pax multiplicetur.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Pontum, Galatiam,* Πόντου, Γαλατίας. Has duas regiones perperam coniunxit Theodoritus in Græco argumento huius epiſtolæ, quod illi tribuitur. Sunt enim duæ diſtinctæ regiones, quum Ponti regio maritima fuerit, Galatiæ & Cappadociæ mediterraneis incumbens, vt ex Strabone liquet. Citatur autem hæc epiſtola à Tertulliano, Cypriano, Caſſiodoro titulo epiſtolæ Petri ad Ponticos.

2 *Ex prænotione Dei,* κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ. Vel, Ex antegreſſo decreto ſeu propoſito Dei * Omnia enim iſta ſunt ſynonyma. de quibus vide Act. 2. 28, & Rom. 8. 29. & Petrus diuino artificio nos hîc docet quomodo Trinitatis perſonæ ad vnum & idem noſtræ ſalutis opus ſic concurrant, vt ſua cuique peculiaris actio tribuatur. Pater enim nos eligit, id eſt, ſaluti in Filio deſtinat: Spiritus ſanctus in cognitionem Filij deductos ſanctificat: Filius ſibi donatos & ſanguine ſuo aſperſos redimit. Illud autem ἐκλεκτοῖς, *electis*, quanuis in Græcis priore loco ponatur, tamen perſpicuitatis cauſa huc repoſuimus, quò certum eſt referri. ¶ *Ad ſanctificationem Spiritus,* ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id eſt, εἰς ἁγιασμὸν, nimirum vt Spiritu ſegregati, Deo conſecrarentur. vt Ephe. 1. 5. Eſt enim hic electionis finis, quod ad ipſos quidem attinet, non tamen vltimus. Nam hæc ſanctificatio ad vitam æternam eos deducit, vt omnia in Dei gloriam redundẽt: vt Epheſ. 1. 12. Eraſmus, *Per ſanctificationem Spiritus:* non ſatis appoſitè. ¶ *Per obedientiam,* εἰς ὑπακοὴν. Id eſt, ἵν' ὑπακούῃς, &c. Nam hæc omnia declarat ב Hebræorum, cuius loco vſurpatur אל [*hal*] id eſt, εἰς. Vulgata & Eraſmus, *In obedientiam & aſperſionem,* &c. ita videlicet vt ſanctificatio, id eſt ſegregatio illa & conſecratio, generaliter accepta, in duas partes diſtribuatur, nempe in regenerationem, & peccatorum remiſſionem. Ego puto Apoſtolum alludere ad Legis purificationes, atque hoc modo malo deſignari noſtræ ſanctificationis materiam, nempe Chriſtum Ieſum, qui Patri fuit obediens ad mortem vſque, mortem autem crucis, vt Rom. 5. 19, & 3. 24, & 25. Ita complexus fuerit Petrus omnes proprias ſalutis noſtræ cauſas, quæ à Deo manant, nempe Efficientẽ ſummam cauſam, Dei Patris præſcitum. Formalem, vocationem efficacem, quam electionis nomine intelligit: (nam, vt alibi diximus, tum demum re ipſa eligimur quũ Deus æternum ſuum decretum in nobis per vocationem exequitur) Finem, ſanctificationem electorum: Materiam, Chriſti iuſtitiam, cuius imputatione iuſti coronamur. * Sãctificationem autem appellat ſeparationem à reliquis hominibus extra Chriſtum perituris. Neque tamen hic finis eſt vltimus cui ſunt electi deſtinati, ſed quem tãdem ſubiicit Petrus v. 3, & 4. ¶ *Et aſperſionem ſanguinis,* καὶ ῥαντισμὸν αἵματος. Explicat quę illa ſit obedientia Chriſti, & quomodo à nobis conſideranda, nempe non ſimpliciter & per ſe, ſed noſtri reſpectu, vtpote vt aſperſio: ſimúlque ad illã ſanguinis aſperſionem reſpicit quæ ſub Lege vſurpatur, de qua copioſè Hebr. 9. 18, & deinceps. quamobrem etiam ſanctificationem Spiritus commemorauit, nõ carnis. Spiritum autem vocat vel Spiritum ipſum Sanctum ipſius * Sanctificationis auctorem: vel animam ipſam quæ renouatur hac gratia: corpore ſuo quoque tempore in corruptione ſua patituro.

3 *Deus*

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι᾽ ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν,	3	Benedictus *eſto* ∴Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui ex multa ſua miſericordia regenuit nos ∴in ſpem viuã per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis,	3	*Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui ſecundum miſericordiam ſuam magnã regenerauit nos in ſpem viuam, per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis,*
Εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ὑμᾶς,	4	*Id eſt* ad hæreditatem quæ nec perire poteſt, nec contaminari, nec marceſcere, ∴vobis ∴in cęlis ſeruatam,	4	*In hæreditatem incorruptibilem, & incontaminatam, & immarceſcibilem, conſeruatam in cælis in vobis,*
Τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ.	5	Qui virtutis Dei pręſidio cuſtodimini per fidem, ad ſalutem paratam patefieri ∴tempore vltimo.	5	*Qui in virtute Dei cuſtodimini per fidem in ſalutem, paratam, reuelari in tempore nouiſſimo.*
Ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι (εἰ δέον ἐστὶ) λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς·	6	∴Qua in re exultatis, paululum nunc (∴ſi opus eſt) in variis tentationibus triſtitia affecti:	6	*In quo exultatis modicum nunc, ſi oportet, contriſtati in variis tentationibus:*
Ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολὺ τιμιώτερον χρυσίου, τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.	7	∴Vt exploratio fidei veſtræ multo pretioſior ∴*exploratione* auri, quod perit, & tamen per ignem exploratur, ∴comperiatur *vobis eſſe* laudi & honori & gloriæ, ∴quum patefiet Ieſus Chriſtus.	7	*Vt probatio veſtræ fidei multo pretioſior auro, quod per ignem probatur, inueniatur in laudem & gloriam & honorem in reuelatione Ieſu Chriſti.*
Ὃν οὐκ ἰδόντες ἀγαπᾶτε· εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ·	8	Quem ∴quum non videritis, diligitis: ∴in quem, nunc *eum* non cernentes, tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioſo:	8	*Quem quum non videritis, diligitis: in quẽ nunc quoque non videntes, credẽtes autem, exultatis lætitia inenarrabili & glorificata:*
Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν.	9	Reportantes ∴mercedem fidei veſtræ, ∴ſalutem animarum.	9	*Reportantes finem fidei veſtræ, ſalutem animarum.*
Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξη-	10	De qua ſalute inquiſierunt,	10	*De qua ſalute exqui-*

---

3 *Deus & Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor.15.24. ¶*In ſpem viuam*, εἰς ἐλπίδα ζῶσαν. Id eſt, perennem, ſicut explicat proximo verſiculo. Si ſpem accipias μετωνυμικῶς pro re ſperata, vt Rom.8.24, & alibi ſæpe: ſin autem pro affectu illo quo promiſſa ſperantur, ζῶσαν dixerit pro ζωῆς, id eſt, *Spem viuam*, pro *Spe vitæ*: vt Syrus etiã interpres vertit quæ vita ſequente verſic. explicatur.

4 *Vobis*, εἰς ὑμᾶς. Id eſt, ὑμῖν. reſpondet enim εἰς literæ Hebræorum ל, quæ tertio caſui præponitur, vt ſępe annotauimus. Vulg. *In vobis*. Eraſ. *Erga vos*, nimium obſcuré. ¶*In cælis*, ἐν οὐρανοῖς. Tacitè reprehendit craſſas Iudæorum opiniones de Meſſia.

5 *Tempore vltimo*, ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ. Heb. עת קץ [*beth kets*,] tempus finis, quo videlicet futura eſt ſumma illa inſtauratio, quam rerum vniuerſitas expectat, Rom. cap.8.19, & deinceps.

6 *Qua in re*, ἐν ᾧ. Id eſt, qua de re, ſiue quam ob rem. Eſt enim Beth Hebræum pro Bahabur: & hoc refertur ad * totum ſuperioris orationis complexum, vt ᾧ neutrius ſit generis. poſſit tamẽ aliquis etiam Θεὸν repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt ſignificetur, fideles in Deo exultare, quãtumuis variæ ac multiplices tentationes vrgeant, vt paulo pòſt ver. 8. Syrus autem interpres retulit ad καιρῷ proximè præcedens, ita nimirũ vt totum hunc locum ſic interpretemur, *tempore vltimo in quo exultetis*, id eſt, quo tempore demum exultabitis, ab iis miſeriis, quibus nunc veſtro bono vexamini, ſemel liberati. ¶*Si opus eſt*, εἰ δέον ἐστί. Id eſt, tum demum quum opus eſt. Syrus interpres hoc non legit, quod tamen in Gręcis noſtris omnibus legitur, & minimè videtur ſuperuacaneum.

7 *Vt exploratio*, ἵνα τὸ δοκίμιον. Vide Iac.1.3. Syrus interpres, ſiue de ſuo, ſiue quòd hoc quoque Græcè legerit, addit, vt vertit Tremellius, *quæ tranſeunt ſuper vos vt exploratio*, &c. ¶[*Exploratione*] *auri*, χρυσίου. Vel, quàm auri, ſcilicet exploratio. Omnino enim ſubaudiendus eſt articulus τοῦ, ſub δοκιμίου: cuius ellipſis ſimile prorſus exemplũ annotauimus Ioh.5.20. & Matth.5.20, & 1.Ioh.2.2. Poſcit enim ratio antitheſεως vt exploratio cum exploratione, id eſt, afflictiones cum igne: & res ipſæ, id eſt, fides cum auro inter ſe comparentur. Alludit autem Petrus omnino * ad Iobi 23,10. ¶*Comperiatur* [*vobis eſſe*] *laudi*, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον Vulgata, *Inueniatur in laudem*. Eraſmus, *Reperiatur in laudem*. Ego nonnihil ſuppleui, non modò vt obſcurũ Hebraiſmum illuſtrarem, ſed etiam vt oſtenderem hîc agi de ipſorum electorum laude & honore & gloria: quibus nimirum ſynonymis voluit Petrus tentationum dedecus & ignominiam obtegere. Sic tribuuntur eadem electis æternam vitam adeptis, Rom.2.7. ¶*Quum patefiet*, ἐν ἀποκαλύψει. De ſecundo Chriſti aduentu loquitur.

8 *Quum non videritis*, οὐκ ἰδόντες. Sic reſtituo ex manuſcr. bonæ fidei codice, adſtipulante Vetere Latino interprete. Durum enim omnino fuerit εἰδότες, vt vulgò legitur, pro ἰδόντες accipere. ¶*In quem nunc cernentes*, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες. Sic legitur in Græcis noſtris omnibus codicibus, aſſentiente Latino interprete, niſi quòd legit καὶ ἄρτι, *nunc quoque*. Sed ex Syra interpretatione coniicere licet Gręcè fuiſſe initio ſic ſcriptum, εἰς ὃν οὐχ ὁρῶντες ἀγαπᾶτε αὐτὸν, καὶ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. id eſt, *quem non videntes diligitis, & credentes in eum*: & illud ὃν οὐκ ἰδόντες eſſe illius εἰς ὃν οὐκ ὁρῶντες gloſſema, propter Hebraicam conſtructionem verbi ὁρῶντες, quod poſtea in contextum irrepſit: in quo tamen nihil mutandum cenſui. Sed Auguſtinus tractatu in Ioh.86. * diuerſam prorſus lectionem citat, & ſimul interpretatur his verbis, *In quo non videntes creditis, & quem quum videritis exultabitis gaudio memorabili, & honorato*, acſi Græcè ſcribatur, εἰς ὃν οὐχ ὁρῶντες πιστεύετε, καὶ ὃν ἰδόντες ἀγαλλιάσεσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ.

9 *Mercedem*, τὸ τέλος. Hebr. אחרית [*acharith*,] quod declarat & finem & mercedem, eo quòd merces ſit operis finis. vt etiam citatur hic locus ab Auguſtino, tractatu * in Ioh.86. Vulgata & Eraſmus, *finem*: quòd non videtur ſatis quadrare verbo κομίζεσθαι. ¶*Salutem animarum*, σωτηρίαν ψυχῶν. Id eſt, veſtram. Ponitur enim anima pro homine συνεκδοχικῶς, &, quocunque modo interpreteris, ſubauditur pronomen *veſtrarum*, acſi vernaculo noſtro ſermone dicas, *De vos perſonnes*, vt 2.Corinth.cap.12.15.

ρεύνησαν προφῆται οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες·

11 Ἐρευνῶντες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας.

12 Οἷς ἀπεκαλύφθη ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι.

13 Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

14 Ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις.

Luc.1.75

15 Ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε.

Leu.11.44, 9.2 & 20.7

16 Διότι γέγραπται, Ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.

17 Καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀ-

¨& *quam* ſcrutati ſunt Prophetæ, qui de *ventura* in vos gratia prophetarunt.

11 Scrutantes in quem aut cuiuſmodi temporis articulum ¨prænuntius ille qui in ipſis *erat* Spiritus Chriſti, declararet *euenturas* Chriſto ¨perpeſſiones, & ¨gloriam illas conſequuturam.

12 Quibus patefactum eſt, eos ¨non ſibi ſed nobis ea adminiſtrare quæ nunc annuntiata ſunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium ¨per emiſſum è cælo Spiritum ſanctum, in quæ deſiderant Angeli ¨introſpicere.

13 Quapropter ¨ſuccincti lumbis mentis veſtræ, ſobrij, ¨integrè ſperate in eam quæ vobis defertur gratiam, ¨in patefactione Ieſu Chriſti.

14 Vt filij obedientes, ¨qui vos non configuretis priſtinis quæ ¨in ignorantia veſtra *viguerunt* cupiditatibus.

15 ‖Sed ſicut is qui vos vocauit ſanctus eſt, ipſi quoque ſancti in omni conuerſatione reddamini.

16 Propterea quod ſcriptum eſt, ‖Sancti eſtote, nam ego ſanctus ſum.

17 Et, ¨ſi patrem cognominatis

ſierunt atque ſcrutati ſunt Prophetæ qui de futura in vobis gratia prophetauerunt:

11 *Scrutantes in quod vel quale tempus ſignificaret in eis Spiritus Chriſti, prænuntians eas quæ in Chriſto ſunt paſſiones, & poſteriores glorias.*

12 *Quibus reuelatum eſt quia nō ſibiipſis, vobis autem miniſtrabant ea quæ nunc nuntiata ſunt vobis per eos qui euangelizauerunt vobis Spiritu ſancto miſſo de cælo, in quæ deſiderant Angeli proſpicere.*

13 *Propter quod ſuccincti lumbos mentis veſtræ, ſobrij, perfectè ſperate in eā quæ offertur vobis gratiā, in reuelatione Ieſu Chriſti.*

14 *Quaſi filij obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ veſtræ deſideriis.*

15 *Sed ſecundum eum qui vocauit vos ſanctum & ipſi in omni conuerſatione ſancti ſitis.*

16 *Quoniam ſcriptum eſt, Sancti eritis, quoniam ego ſanctus ſum.*

17 *Et ſi patrem inuocatis*

---

10 *Et [quam] ſcrutati ſunt*, καὶ ἐξηρεύνησαν. Hoc non legit Syrus, & videtur potius inchoaſſe proximè ſequentem verſiculum, cuius altera lectio pro ἐρευνῶντες, adſcripta fuerit ad album libri, & malè huic loco poſtea inſerta.

11 *Prænuntius*, προμαρτυρόμενον. Participium ex Hebr. idiotiſmo, pro verbali nomine quod vocant. Vulgata, *Prænuntians*. Eraſmus, *Qui priuſquam acciderent teſtabatur*. Sed in eo grauiter peccatum puto ab interpretibus quòd hoc participium coniunxerint cum παθήματα, hiante prorſus conſtructione verbi ἐδήλου & εἰς præpoſitionis illi ſubiunctæ: quod incommodum vt in Latino ſermone vitarem, neceſſe fuit verborum collocationem nonnihil immutare. Sed tamen rectius omnino hunc locum Syrus interpres ſic legit, Καὶ ἐξηρεύνησαν τίνα καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα. id eſt, *Et ſcrutati*
* *ſunt quod tempus declararet Spiritus Chriſti qui in ipſis erat, prænuntians [venturas] in Chriſtum perpeſſiones.* ¶ *Perpeſſiones*, παθήματα. Vide infrà 2,21. ¶ *Gloriam*, δόξας. Vſus eſt plurali numero, emphaſeωs cauſa, ex Hebræorum more. quod nuſquam alibi in his libris inuenio.

12 *Non ſibi*, οὐχ ἑαυτοῖς. Quomodo hoc intelligendum ſit diximus Heb.11.13, & 33.39. Cæterum qui videre volet quàm diligens interdum fuerit interpres Hieronymus, à quo nonnulli nefas eſſe putant diſſentire, cōferat hunc locum cum Græcis, ita vt ab eo conuerſus eſt, quum librum ſecundum Didymi de Spiritu ſancto interpretaretur. ¶ *Per Spiritum ſanctum*, ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Alludit ad prophetiam Ioelis, in Apoſtolis tanquam Spiritus ſancti primitiis exhibitam die Pentecoſtes: quam idem noſter Petrus explicat Act.2.6, & deinceps. ¶ *Introſpicere*, παρακύψαι. Vulgata & Eraſmus, *Proſpicere*. Vide Iac.1.25. Alludit autem ad propitiatorij, id eſt, operculi arcæ formam, cui Angeli duo inſidebant ſiue inſiſtebant aduerſis faciebus in ipſam arcam intuentes: iam tum indicante figura fore vt in Chriſto, cuius typus erat arca, omnes ſapientię & intelligentiæ inſiderent theſauri, per Euangelij prędicationem patefaciendi, auidis ipſis Angelis beatis totum hoc myſterium cognoſcere, cuius etiam exhibitionem iam inde ab ipſis Chriſti naſcentis incunabulis Eccleſię enarrarunt.

13 *Succincti*, &c. ἀναζωσάμενοι, &c. Redit ad id quod dixerat, ſpem noſtram in cælis repoſitam. Eò igitur docet eſſe nobis per puram & ſanctam vitā (quaſi iter aliquod) perueniendum. Sumpta eſt autem tranſlatio ex vetuſto more. Quum enim prælōgis veſtibus vterentur, non poterànt niſi ſuccincti iter facere. Hinc illud Chriſti dictum, Sint lumbi veſtri ſuccincti, Luc.12.35. Sed Petrus metaphoram duplicat, quum lumbos menti tribuit. Iubet igitur, ſublatis omnibus impedimentis, præparatos eſſe animos ad hoc iter ingrediendum. Ideo requirit in primis ſobrietatem, ne videlicet vel cibo & potui reliquíſve carnis illecebris, vel mundi curis, vel falſis & vanis opinionibus ſint ebrij. Nam in huiuſmodi hominibus, nec manus, nec pes (vt inquit ille) officium facit: nedum animus, Luc.21.34. ¶ *Integrè*, τελείως. id eſt, ſolidè ac ſincerè. Hebr. בתום [*battom*.] Niſi malimus exponere, *Ad finem vſque*. Vulgata & Eraſmus, *Perfectè*. Syrus interpres hoc aduerbium coniungit cum νήφοντες, quod mihi minus placet. ¶ *In patefactione*, &c. ἐν ἀποκαλύψει, &c. vel εἰς ἀποκάλυψιν. Sic enim ſolet ſecundum aduentum Chriſti ſignificare, vt ſupra, ver. 5 & 7, quo demum exhibebitur nobis gratia quæ nunc nobis offertur. Eraſmus, *Dum nobis patefiet Ieſus Chriſtus*. ita vt hoc ad Euangelij prædicationem pertineat.

14 *Qui vos non cōfiguretis*, μὴ συσχηματιζόμενοι. Vide Rom. *
12.2. ¶ *In ignorantia veſtra*, ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν. Ignorantiam vocat cæcitatem illam Iudæorum, cuius fit mentio Ioh.9.39, & deinceps. Nam extra Chriſtum nihil præter denſiſſimam caliginem.

17 *Si patrem cognominatis*, εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε. id eſt, ſi eius patris filij vultis nuncupari. Vide Iac.2.7. ¶ *Commorationis*, τῆς παροικίας. Vulgata & Eraſmus, *Incolatus*. Vide Matth.2.23, & 2.Cor.5.6.

προσωπολήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε·

18 Εἰδότες ὅτι οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ, ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου·

19 Ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ·

20 Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς,

21 Τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεὸν τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεόν.

22 Τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλοις ἀγαπήσατε ἐκτενῶς·

23 Ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα.

24 Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου, ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε·

25 Τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα· τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.

Κεφάλαιον β.

402 1 ἈΠοθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν καὶ πάντα δόλον καὶ ὑποκρίσεις καὶ φθόνους καὶ πάσας καταλαλιάς.

eum ‖ qui citra perſonarum reſpectum iudicat ex cuiuſque opere, cum timore verſamini ¨ cõmorationis veſtræ tempore.

18 Vt qui ſciatis vos non caducis *rebus*, argento vel auro, ¨ fuiſſe redemptos ex vana illa veſtra conuerſatione, ¨ à patribus tradita:

19 ‖ Sed pretioſo ſanguine, ¨ vtpote agni immaculati & incontaminati, *nempe* Chriſti:

20 ‖ ¨ Præſciti quidem ¨ ante iacta mundi fundamenta, patefacti verò vltimis temporibus ¨ propter vos,

21 Per eum credentes in Deum, qui excitauit eum à mortuis, & gloriã ei dedit, vt fides ac ſpes veſtra in Deo eſſet.

22 Qui *igitur* animas veſtras purificaſtis, auſcultando veritati ¨ per Spiritum, ‖ ad charitatem fraternam ¨ ſimulationis expertem, ¨ ex puro corde alij alios diligite intensé:

23 Regeniti non ex ſemine intereunte, ſed non intereunte, *id eſt* per ſermonem Dei viui, & manentis in æternum.

24 ‖ Nam ¨ omnis caro *eſt* vt gramen, & omnis gloria hominis, vt flos graminis. exaruit gramen, & flos eius decidit:

25 Sed verbum Domini manet in æternum. hoc autem eſt verbum illud quod euangelizatum eſt vobis.

CAP. II.

1 P‖Roinde depoſita omni malitia & omni dolo & ſimulationibus & inuidentiis, & omnibus obtrectationibus,

eum qui ſine acceptione perſonarum iudicat ſecundum vniuſcuiuſque opus, in timore incolatus veſtri tempore conuerſamini: Deut.10.17 rom.2.11 gal.2.6

18 *Scientes quòd non corruptibilibus, auro vel argento, redempti eſtis de vana veſtra cõuerſatione paternæ traditionis:*

19 *Sed pretioſo ſanguine quaſi agni immaculati Chriſti & incontaminati:* 1.Cor.6.20, & 7.23 heb.9.14 1.ioh.1.7 apoc.1.5

20 *Præcogniti quidem ante mundi conſtitutionem, manifeſtati autem nouiſſimis temporibus propter vos,* Rom.16.25 eph.3.9. col.1.26 2.tim.1.19 tit.2.

21 *Qui per ipſum fideles eſtis in Deo, qui ſuſcitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, vt fides veſtra & ſpes eſſet in Deum.*

22 *Animas veſtras caſtificantes in obedientia charitatis, in fraternitatis amore ſimplici, ex corde inuicem diligite attentius.* Infrà, 2.17 rom.12.10 Eph.4.3

23 *Renati non ex ſemine corruptibili, ſed incorruptibili per verbum Dei viuum & permanẽtis in æternum.*

24 *Quia omnis caro vt fœnum, & gloria eius tanquam flos fœni. exaruit fœnum, & flos eius decidit:* Eſa.40.6 eccl.14.18 iac.1.10

25 *Verbum autem Domini manet in æternum. hoc eſt autem verbum quod euangelizatum eſt in vos,*

CAP. II.

1 *DEponentes igitur omnem malitiam, & omnem dolum, & ſimulationes, & inuidias, & omnes detractiones,* Rom.6.4 eph.4.22 col.3.8 heb.12.1

---

18 *Fuiſſe redemptos*, ὅτι ἐλυτρώθητε. Illa ipſa igitur in quibus, ante Chriſtum cognitum, collocabant ſalutis ſuæ ſummam, non modò Deum non placabant, ſed etiam mortifera erant peccata: quæ vnius Chriſti ſanguine expiari potuerunt. Quid illis igitur fiet qui patrum traditionibus nituntur? ¶ *A patribus tradita*, πατροπαραδότου. De iis patribus loquitur quorum fit mentio, Ezech.cap.20. verſu 18, & alibi ſæpe.

19 *Vtpote*, ὡς. Vulgata, *Quaſi*. Eraſmus, *Velut*. Neuter ſatis expreſſé. Nec enim ὡς ſimilitudinem, ſed veritatem hîc declarat, vt diximus 2.Cor.2.17. Alludit autem his epithetis ad mandatum illud de agno Paſchæ ſeligendo, Exodi 12.5.

20 *Præſciti*, προεγνωσμένου. Id eſt, præordinati: non à verbo Scio, ſed à verbo Sciſco, ſicut plebiſcitum dicimus, * & cognouiſſe dicitur iudex de cauſa decernens, vt oſtendimus Rom.8.29. Itaque falluntur qui præſcientiã, quam vocant, à decreto ſiue propoſito Dei æterno ſeparant, imò prædeſtinationi electorum opponunt, quum præſcitos dici velint reprobos, non prædeſtinatos: itidémque qui hâc ſuam præſcientiam qua fit vt Deo nota ſint omnia, volunt cauſæ rationem habere à decreto ſeiunctam. Quomodò verò & quo gradu præordinatus ſit Chriſtus, diximus Epheſ.1.5. ¶ *Ante iacta*, &c. πρὸ καταβολῆς, &c. Id eſt, ab æterno. Tempus enim cum mundo cœpit: ſed hoc nõ impedit quominus cauſarum ordine, remedij ordinatio lapſui, i. morbo, ſubordinetur, vt expoſuimus Epheſ.1.5. ¶ *Propter vos*, δι' ὑμᾶς. Vide Hebr.11.40.

22 *Per Spiritum*, διὰ Πνεύματος, Hoc non legit neque Syrus neque Latinus Vetus interpres: quod tamen minimè redundat, & in Græcis exemplaribus legitur ſummo conſenſu. Immo etiam Syrus videtur pro διὰ πνεύματος vel legiſſe vel potius de ſuo adieciſſe πεπληρωμένοις φιλαδελφίας ἀνυποκρίτου. ¶ *Ad charitatem*, εἰς φιλαδελφίαν. Finis notatur ſanctificationis animorum noſtrorum, nempe vt ad mutuam ac ſynceram charitatem inſtruantur. ¶ *Simulationis expertem*, ἀνυπόκριτον. Vulg. *ſimplici*. Opponitur enim ἁπλότης, ſimulationi. Sed fortaſſis hoc non legit, & pro ἐκ καθαρᾶς καρδίας verterit, *ex ſimplici corde*. ¶ *Ex puro corde*, ἐκ καθαρᾶς καρδίας. Syrus interpr. addit καὶ τελείας, *& integro:* & pleno adſcripto puncto, iſtud ἀγαπήσατε ἀλλήλοις legit vt nouam periodum, *Diligite alter alterum*. Ego potius puto ἀγαπήσατε pendere à participio ἡγνικότες, & argumentũ duci à ſanctificationis gratiæ fine. Quamobrem etiam initio verſiculi, inſerui particulam Igitur, vt hanc periodum à ſuperiore diſtinguerem. Vtitur enim Petrus, vt erat vehementis feruidíque ingenij, non in his tantùm epiſtolis, ſed etiam in concionibus quæ à Luca in Actis Apoſtolicis ſumma vt apparet fide recitantur, longis hyperbatis, & eo dicendi genere quod παθητικὸν Græci vocant. § 445

24 *Omnis caro*, πᾶσα σάρξ. Carnis nomen imbecillitatẽ naturæ humanæ declarat, quæ quidem in animo præcipuè conſideranda eſt.

	Ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε·	2	¨Vt modò nati infantes, ¨lac illud ſermonis ſincerum expetite, vt per illud adoleſcatis.	2	*Sicut modò geniti infantes, rationabile ſine dolo lac concupiſcite, vt in eo creſcatis in ſalutem.*
	Εἴπερ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος.	3	Si quidem ¨guſtaſtis quòd ¨bonus ſit Dominus.	3	*Si tamen guſtaſtis quoniam dulcis eſt Dominus.*
	Πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ Θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον·	4	Ad quem accedentes, ¨qui eſt lapis viuus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum verò electus *ac* pretioſus:	4	*Ad quẽ accedentes, lapidem viuum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum:*
Rom.12.1 Apoc 1.8	Καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ·	5	Ipſi quoque, veluti viui lapides, ¨ædificati, fiatis domus ſpiritualis, ‖ ¨ſacerdotium ſanctum, ad offerendum ſpirituales hoſtias, acceptas Deo per Ieſum Chriſtum.	5	*Et ipſi, tanquam lapides viui, ſuperædificamini, domus ſpiritualis, ſacerdotium ſanctum, offerre ſpirituales hoſtias, acceptabiles Deo per Ieſum Chriſtum.*
Eſa.28.16 rom.9.33	Διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ᾽ αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ.	6	Quapropter etiam ¨continetur in Scriptura, ‖Ecce pono in Sion lapidem in imo angulo, electum, pretioſum: in quem qui credit, nequaquam pudefiet.	6	*Propter quod continet Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem ſummũ angularem, electum, pretioſum: & qui crediderit in eum, non confundetur.*
Pſal.118.22 mat 21.42 act.4.12	Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν· ἀπειθοῦσι δὲ, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου·	7	Vobis igitur eſt honori qui creditis: immorigeris verò, ‖ ¨lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt caput anguli, & lapis ad quem impingitur, & petra offendiculi.	7	*Vobis igitur honor credentibus: non credentibus autem, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli: & lapis offenſionis, & petra ſcandali.*

IN CAPVT II.

2 *Vt modò nati infantes*, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη. Id eſt, vt noui homines facti, & nouum vitæ genus ingreſſi. ¶ *Lac illud ſermonis ſincerum*, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα. Pergit in metaphora. Illud igitur quo tanquam lacte nutritur nouus homo vt adoleſcat, eſt Sermo ille vitæ, qui ſimili prorſus ratione, Panis, Cibus, Aqua, Mel, paſſim vocatur. Dicimur enim pro regenerationis incremento adoleſcere in Chriſto: illud autem ipſum per quod cœpta eſt regeneratio (nimirum Sermo Dei, ſiue Verbum Dei annuntiatum) illam quoque perficiat oportet. Additur deinde aliud epitheton, quo ſignificatur lactis qualitas, ſicut priore declarata eſt eius ſubſtantia. Dicitur enim ἄδολον. i. *ſincerum*, non modò quòd Euangelium ſit res omnium puriſſima, ſed multo magis vt verum lac ab adulterino diſtinguatur. Multi enim ſunt qui verbum Dei cauponentur, vt 2. Corinth. 2. 17, & huic alioqui puriſſimo lacti venenum miſceãt: quos totis viribus fugere nos oportet, nedum vt alimentum eiuſmodi expetamus. Hæc eſt (opinor) huius loci germana & ſimpliciſſima expoſitio, & cum proxime præcedẽtibus optimè cohærens, quam Syri quoque interpretis auctoritas confirmat. Vulgata, *Rationabile*, pro rationali. Nã quod in quibuſdam codicibus legitur Rationabiles, eorum culpa factum eſt qui, quum Græca non noſſent, hunc locum corruperunt: quum in veteribus codicibus Latinis integra lectio manſerit. Hanc verò interpretationem minimè reiicio, vt ſit hæc ſententia, Oportere quidem nos eſſe pueros, ſed malitia non ſenſibus: & lacte quidem nos nutriri, ſed recta intelligentia condito: ita tamen vt omnis dolus & vafrities procul abſit, ſed temperata ſit ſimplici prudentia. Matth. 10. 6, vt tradit doctiſſimus interpres. Eraſmus putauit lac dici λογικὸν, vt à corporeo lacte diſcernatur. Ideo conuertit, *Lac non corporis ſed animi quod dolum neſcit*: quæ explicatio mihi quidem non probatur. Supereſt vt admoneam, Paulum pueritiæ & lactis mentionem facere diuerſo ſenſu, nempe 1. Corinth. 3. 1, & Eph. 4. 13. Infantiam enim opponit adultæ ætati, ideóque lactis nomine prima Chriſtianæ religionis tyrocinia ſignificat. Hîc verò Petrus infantiam priori illi coruptiſſimæ vitæ opponit, & perpetuum lactis (id eſt, veræ ac ſinceræ doctrinæ Euangelicæ) vſum commendat. ¶ *Adoleſcatis*, αὐξηθῆτε, vel creſcatis. Nonnulli Græci codices addunt εἰς σωτηρίαν, *ad ſalutem*.

3 *Guſtaſtis*, ἐγεύσασθε. Alludit ad Pſalmum 34. 9. ¶ *Bonus*, χρηστός. טוב [*Tob*,] id eſt, commodus & ſuauis, vt χρηστὸν ἔδεσμα, Gallicè dixeris, *vne bonne viande*. Seruanda enim eſt metaphora guſtus. Ideo Vulgata vertit, *Dulcis*, γλυκὺς, ſed nimium anguſta ſignificatione.

4 *Qui eſt viuus lapis*, λίθον ζῶντα. Eccleſiam templo comparat, cuius lapides ſint ſinguli fideles. Alludit ergo ad veteris templi ſtructuram: quò etiam pertinet quod de ſacerdotibus ſanctis & ſpiritualibus hoſtiis commemorat. Hîc enim viua & ſpiritualia ſunt omnia: illic mortua & carnalia, ſi modò ſigna, etiam quatenus ſigna ſunt, per ſe & à rebus ipſis ſignificatis diſtincta, conſideraris.

5 *Aedificati fiatis domus*, οἰκοδομεῖσθε οἶκος. Sic intelligenda eſt hæc loquendi formula, quadam appoſitionis ſpecie, vt rectè expoſuit Syrus interpres. Vulgata legit ἐποικοδομεῖσθε, *ſuperædificamini*. ¶ *Sacerdotium ſanctum*, ἱεράτευμα ἅγιον. * Quæ ſint huius ſacrificij victimæ plenè declaratur Ro. 12, 1. nempe αἴνεσις καὶ εὐποιΐα atque adeò αὐτοθυσία, id eſt, laus & beneficentia, & ſui ipſius oblatio. Eſt autem illud non temerè factum, vt Spiritus ſanctus nunquam in nouo teſtamento Sacerdotis vel Sacerdotij nomen ad Euangelij miniſtros accommodarit. Chriſtus enim factus in æternum Sacerdos ſecundum ordinem Melchiſedec nullos habet huius ſacerdotij collegas, neque ſuis ſacerdotiũ, ſed miniſterium reliquit. Cur non id verò? nempe quòd nullũ nobis ſacrificiũ, cuiuſmodi illud erat quod à ſacerdotibus lege procurabatur, ſuperſit præſtandũ, nẽpe ἱλαστικόν.

6 *Continetur*, περιέχει. Id eſt, περιέχεται, paſſiuè: niſi malimus legere ἡ γραφὴ, *Scriptura*, ſicut legit Vetus interpres, conſentiente vno ex vetuſtis noſtris codicibus: vel Dei nomen repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt ſit ſententia, Deum complecti in Scriptura, Ecce pono in Sion, &c. Syrus autem interpres paſſiuè vertit, *Dicitur enim in Scriptura*. Aliæ duæ expoſitiones mihi non placent. Quidam enim repetunt Chriſti nomen, qui dicatur in Scripturis περιέχειν, id eſt, cõtinere, totum videlicet ædificium: vel περιέχειν, id eſt, Excellere in Scripturis. id eſt, in hoc Scripturæ teſtimonio. Ab hoc autem verbo deducitur nomen περιοχῆς, de qua diximus Act. 8. 32. ¶ *In imo angulo*, ἀκρογωνιαῖον. Vulgata, *Summum angularem*. Eraſmus, *In ſummo ponendum angulo*. Vide Eph. 2. 20. Cæterùm ita citat Petrus hunc locum vt verba non annumeret, & vnum etiam vocabulum tranſpoſitum ſit. Ita enim plenè citatus fuiſſet hic Eſaiæ locus, ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον, λίθον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. Deinde ſequitur מוסד מוסד [*muſad muſad*] id eſt, θεμέλιον στερεόν. *fundamentum ſolidum*: quæ verba Petrus non attigit. Quinetiam quod ἀκρογωνιαῖον ſcriptum eſt, reſpicit potius Dauidis dictum Pſal. 118. 27, quum in Eſaia duntaxat legatur פנת יקרת [*pinnath jikrath*] id eſt, *angulum pretioſum*. Sed hæc varietas nihil immutat, nec ſententiæ quicquã detrahit. ¶ *Non pudefiet*, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. Vide Ro. 10. 11.

7 *Lapis quẽ reprobauerunt*, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν. Totum hoc membrũ deeſt in Syra interpr. vbi legitur ſimpliciter, *Immorigeris verò, lapis ad quẽ impingitur, & petra offẽſationis.*

8 *Ad*

Οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν.	8	*Nempe* iis qui offendunt ad ſermonẽ,‖immorigeri,¨ad quod etiam poſiti fuerunt.	8	*Iis qui offendunt Verbo, nec credunt, in quod & poſiti ſunt.*	Eſa.8.14 rom 9.33
Ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν· ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς.	9	‖Vos autem *eſtis* genus electum,¨regale ſacerdotium, gens ſancta, populus ¨quem *ſibi Deus* vt proprium vendicat: vt¨virtutes prædicetis illius qui vos vocauit è tenebris in admirabilem ſuam lucem.	9	*Vos autem genus electum, regale ſacerdotium, gens ſancta, populus acquiſitionis, vt virtutes annuntietis eius qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen ſuum.*	Exo.19.6.
Οἵ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ· οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες.	10	‖Qui quondam *eratis* ¨non populus, nunc *eſtis* populus Dei: qui non conſequuti miſericordiam, nunc eſtis miſericordiam conſequuti.	10	*Qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei: qui non conſequuti miſericordiam, nunc autẽ miſericordiam conſequuti.*	Oſeæ 2.23 rom.2.25

---

8 *Ad quod etiam poſiti fuerunt*, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. Id eſt, ἐξηγέρθησαν, vt legitur ad Rom.9.17. vel κατηρτίσθησαν, vt ad Romanos 9.22. Niſi malimus conſtitutos, id eſt, ordinatos dicere, vt idem verbum ſumus interpretati Iohan. 15. 16, Act.13.47, & aliis locis. Sed à quo tandem poſiti vel excitati, vel coagmentati ſeu effecti, vel denique conſtituti & ordinati ſunt? Num à ſeipſis? Hoc verò abſurdius eſt quàm vt refutatione indigeat, vt diximus Rom.9.22: & nullum dubitationi locum relinquit aliorum locorum collatio. Ego, inquit, excitaui te vt oſtendam in te potentiam meam, Rom.9.17. Deus, inquit Solomon, fecit omnia propter ſe, etiam impium ad diem malum, Prouerb.16.4. Iſte (inquit Simeon Luc.2.34) κεῖται, poſitus eſt, ad ruinam & reſurrectionem multorum. Cedo verò à quo poſitus? Ab eo videlicet qui de hac ipſa re loquens Rom.9.33, Ego pono in Siõ inquit, lapidem offendiculi, &c. Non enim melior erit Eſaiæ interpres quærẽdus quàm ſit Paulus, qui pro eo quod dixerat Eſaias, Et erit, ſcripſit, ἰδοὺ τίθημι, Ecce pono. Quomodo etiam Eſaias 49.6, Poſui te, inquit, pro luce Gentium. vt iam non poſſimus dubitare quin verbum τέθεικα, ſiue electos ſiue reprobos conſideres, Dei conditoris conſilium reſpiciat. Ecce enim Ioh.15.16, quum dixiſſet ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, *ego elegi vos*, ſtatim ſubiicit, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, & *poſui vos*. Hæc ergo eſt huius loci ſententia, Duo eſſe Iudæorum genera: (Iudæis enim ſcribit Petrus) vnum eorũ qui Chriſtum ſunt amplexi, quibus Chriſtus eſt honori: alterum eorum qui ſunt immorigeri, quibus Chriſtus eſt offendiculo, prout etiam ad hoc ipſum à Deo ſunt conſtituti. Ergo, dices, crudelis eſt Deus. Imò infinitè miſericors, qui vel vnum ſeruet. Quis verò illum adſtrinxit ad ſeruandos omnes? Imò iuſtiſſimus, qui nullos condemnet niſi in quibus cauſam ipſam condemnationis hærentem inuenerit. Nam (vt ſæpe dixi) inter decretum Dei & ipſius decreti exequutionem, cauſa damnationis intercedit, eorum videlicet improbitas qui iuſto Dei iudicio damnantur, ita vt nullos niſi ſeipſos poſſint accuſare. Sed ad rem redeo. Nonnulli conati ſunt huius loci teſtimonium eludere noua quadam ellipſi, perinde nimirum acſi ſcriptum eſſet ἀπειθοῦντες εἰς ἐκεῖνο εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν, (ſic enim vertit Eraſmus) *Neque credunt in id ad quod & inſtituti fuerant*. Atqui non eſt ſcriptum ἀπιστοῦντες, ſed ἀπειθοῦντες: & vtrouis modo legas, abſurda fuerit iſta conſtructio: neque ἐτέθησαν ſignificare poteſt, Inſtituti fuerant. Itaque Caſtellio maluit conuertere, *Ei diffidentes ad quod erant deſtinati*: quam interpretationem prorſus reiicio. Primùm enim oſtendimus, eam cauſam quæ iſtos adduxit vt vellẽt hunc locum emollire, nempe ne Deum viderentur crudelem facere, nullius eſſe momenti, quaſi videlicet corruitura ſit Dei iuſtitia niſi noſtro patrocinio fulciatur: aut quaſi nimium durè & impropriè loquutus ſit Spiritus ſanctus. Deinde hoc dico, Petrum non loqui de Iudæis in genere, ſed de iis qui monenti Deo parere pro ſua contumacia noluerunt: vt iam nullus hîc locus pateat illi ſubterfugio, gentem Iudæorum in genere dici ſaluti deſtinatam. Quis verò non videt Petrum planius ac magis perſpicuè fuiſſe ſcripturum ſi quippiam eiuſmodi ſignificare voluiſſet: ſicut infrà, 3.1, τῷ λόγῳ expreſſit? Præterea particula καὶ adiuncta, & quod mox ſubiicit, Vos autem genus electum, nónne manifeſtam antitheſin oſtendit vaſorum ad decus & ad dedecus conditorum: ſicut credentes & immorigeros antè oppoſuerat? Et, quid illic fiet vbi nullus locus eſt iſtiuſmodi ellipſi? veluti 1. Theſſ.5.9, vbi in ſimili prorſus argumento Paulus electos opponens reprobis, Deus, inquit, οὐκ ἔθετο ἡμᾶς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας, &c. Id eſt, *non condidit nos ad iram, ſed ad ſalutis conſequutionem per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*. Nam certè ſi nullos Deus ad iuſtam iram condidit, fruſtra hoc dictum erit. Quid verò Iudas verſu 4, de his ipſis loquens de quibus Petrus, iis videlicet qui Euangelij curſum impediebant? *Subierunt quidam homines*, inquit, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, *iam olim ad hanc condemnationem deſcripti*? &c. Ex quorum teſtimoniorum comparatione ſatis puto omnibus liquere quomodo hic locus ſit explicãdus, etiamſi nulla alia ratio adferatur. Poſtremò peto ab iis qui hac ratione putant ſeſe Dei iuſtitiæ optime patrocinari, vt etiam conſiderent vter Dei naturæ blaſphemiã inurat, iſne qui dicit Deum, gloriæ ſuæ conſulentem, ex occulta & inſcrutabili, ſed iuſta tamen, ſua voluntate ac propoſito, certos homines, quos ipſe ſolus nouit, iuſtæ cõdemnationi ab æterno deſtinaſſe: an verò is qui dicat Deũ omnes quidem ac ſingulos ſaluti deſtinaſſe, ſed incerta & inſtabili conditione, vtpote quæ ab hominum voluntate pendeat: aut ſingulos quidem ſaluti deſtinaſſe, & ſaluos fieri velle, ſed homines ſua perfidia efficere vt Deus vel quod cogitauit perficere non poſſit, vel conſilium poſtea commutet. Illud primum ego ingenuè affirmo, ſine quo nec gratiæ, nec iuſtificationis, nec cõſolationis noſtræ baſin ſtare poſſe dico: iſta verò vt planè impia ac blaſphema non poſſum non repudiare, quæ tamen non video quomodo ex eorum placitis neceſſariò non conſequantur qui ſingulos volunt ſaluti eſſe deſtinatos. Non ita Chriſtus, qui quum ſciret ſeſe certis hominibus ad ſalutẽ deſtinatum, Non pro mundo rogo, inquit, ſed pro iis quos dediſti mihi, quia tui ſunt, Iohan.17.9.

9 *Regale ſacerdotium*, βασίλειον ἱεράτευμα. Venuſta eſt inuerſio verborum Moſis, Exod.19.6. Et hoc rurſus indicat, promiſſiones, quanuis indefinitè offerantur quibuſuis, ad ſolos tamen electos pertinere. Neque tamen Deus quenquam ludificatur. Vitium enim in ipſis reprobis hæret, quo ipſi oblatam gratiam ſponte repudiantes, iuſto Dei iudicio aditum patefaciunt. ¶ *Quem* [*ſibi Deus*] *vt proprium vendicat*, εἰς περιποίησιν. Id eſt, περιποιητός. ita verò coactus fui longo ambitu explicare vocabulum περιποίησις. Nã hoc illud eſt pro quo Hebræi dicunt סגלה [*Seghala*] Græci interpretes περιούσιον dicunt. Vide Epheſ.1.14, & Tit.2.14. Poſſis tamen etiam ſimpliciter interpretari, Ad acquiſitionem, videlicet ſalutis, vt ſcribit Paulus 1. Theſſ. 5.9. Sed illam interpretationem malo, quia Petrus manifeſtè alludit ad Exo.19.5: vel potius, Malach.3,17. vbi Græci interpretes habent εἰς περιποίησιν, vt Ioh. Duſius diligenter obſeruauit. * Vulgata, *Populus acquiſitionis*. Eraſmus, *Populus qui in lucrum acceſſit*. & quidem malè. ¶ *Virtutes*, τὰς ἀρετάς. Hoc vocabulo comperio Paulum ſemel tantùm vti, nempe Philip. 4. 8. Petrum autem in hac epiſtola hoc vno loco, & bis in altera. pro quo vbique Syrus Laudem interpretatur, nomine deducto a שבח [*ſchabach*] quod eſt Laudare.

10 *Non populus*, οὐ λαός. Rectè omnino. Scribit enim Petrus tribubus diſperſis, quibus propriè applicatur hic Oſeæ locus: Gentibus autem nonniſi κατὰ συμβεβηκός conueniens, vt citatur idem hic locus à Paulo Rom. cap.9. verſu 25.

420

11 Rom.13.14 gal.5.17 Ἀγαπητοί, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς.

12 Infrà, 3.16 Mat.5.16 Τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔχοντες καλήν. ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες, δοξάσωσι τὸν Θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς.

13 Rom.13.1 Ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι·

14 Εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν.

15 Ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν.

16 Ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας, τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι Θεοῦ.

17 Suprà 1.22 rom. 12.10 Πάντας τιμήσατε. τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε. Τὸν Θεὸν φοβεῖσθε. Τὸν βασιλέα τιμᾶτε.

18 Ephef.6.5 col.3 22 Οἱ οἰκέται, ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς.

19 1 Cor.7.10 Τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν Θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας, πάσχων ἀδίκως.

11 Dilecti, precor vt ¨tanquam aduenę ac peregrini abſtineatis ‖à carnis cupiditatibus, ¨quæ militant aduerſus animam.

12 Et ‖conuerſationem veſtram habeatis honeſtam inter Gentes: vt ¨pro eo quod loquuntur aduerſus vos vt maleficos, ‖¨ex bonis operibus *quæ* ſpectarint, glorificent Deum ¨die viſitationis.

13 Proinde ‖ſubiecti eſtote cuiuis humanæ ¨ordinationi propter Dominum: ſiue ¨regi, vt qui ſupereminea t:

14 Siue præſidibus, vt qui per eum mittantur tum ad vltionē maleficorum, tum ad laudem rectè agentium.

15 Quoniam ita eſt voluntas Dei, vt bene agēdo ¨os obſtruatis ¨amentium hominum ignorantiæ.

16 Vt liberi, ac non veluti malitiæ ¨velamen habentes libertatem, ſed vt ſerui Dei.

17 Omnes ¨honorate. ‖¨Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorate.

18 ‖Famuli, ſubditi eſtote cum omni timore dominis, non ſolùm bonis & æquis, ſed etiam ¨prauis.

19 ‖¨Hoc enim cedit gratiæ, ſiquis ¨propter cōſcientiam Dei, ſuffert moleſtias iniuſtè afflictus.

11 *Chariſſimi, obſecro tāquam aduenas & peregrinos abſtinere vos à carnalibus deſiderijs quæ militant aduerſus animam.*

12 *Cōuerſationem veſtram inter Gentes habentes bonam: vt in eo quòd detrectant de vobis tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos conſiderantes, glorificent Deum in die viſitationis.*

13 *Subiecti igitur eſtote omni humanæ creaturæ propter Deum: ſiue regi, quaſi præcellenti:*

14 *Siue ducibus, tanquam ab eo miſsis ad vindictam malefactorum, laudem verò bonorum.*

15 *Quia ſic eſt voluntas Dei, vt benefacientes obmuteſcere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.*

16 *Quaſi liberi, & nō quaſi velamen habentes malitiæ, libertatem, ſed ſicut ſerui Dei.*

17 *Omnes honorate. Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorificate.*

18 *Serui, ſubditi eſtote in omni timore dominis, non tantùm bonis & modeſtis ſed etiam dyſcolis.*

19 *Hæc eſt enim gratia, ſi propter Dei conſcientiam ſuſtinet quis triſtitias, patiens iniuſtè.*

---

11 *Tanquam aduenæ*, ὡς παροίκους, &c. Alij interpretes & Syrus quoque hoc referrunt ad verbum παρακαλῶ, *precor*, quod tamen mihi prorſus videtur cum infinitiuo ἀπέχεσθαι cohærere. ¶ *Quæ militant*, αἵτινες στρατεύονται. Vide Iac.4.1.

12 *Pro eo quòd*, ἐν ᾧ. Vulgata & Eraſmus, *In eo quòd*. Ego non dubito quin hoc ſit quod ad verbum dicimus, *au lieu que*. vt infrà, vbi eadem ſententia repetitur 3,16. Vide Ro. 8,3. ¶ *Ex bonis operibus quæ ſpectarint*, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες. Conciſum dicendi genus, ex Hebræorum idiotiſmo. Vulgata, *Ex bonis operibus vos conſiderantes*, vt videatur addidiſſe ὑμᾶς. Eraſmus, *Ex bonis operibus vos æſtimantes* ¶ *Die viſitationis*, ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς, id eſt, Quando illorum quoque Deus miſerebitur. Vide Luc.19.44. Syrus *probationem* interpretatur, quaſi ſcriptum ſit δοκιμασίας.

13 *Ordinationi*, κτίσει, id eſt, τάξει καὶ πολιτείᾳ. Neque enim aliud declarat ἡ κτίσις hoc in loco quàm illam ciuilis gubernationis diſpoſitionem, vt rectè exponit Græcus ſcholiaſtes. Humanam autem vocat non quòd humanitus ſit excogitata, (eſt enim hæc quoque donum Dei præclarum, vt Demoſthenes etiam ipſe teſtatur) ſed quòd hominum ſit propria: vt rectè obſeruat doctiſſimus interpres. Vulgata, *Omni humanæ creaturæ*. Eraſmus, *Cuiuis humanæ creaturæ*. prorſus abſurdè. Syrus, Omnibus hominum filiis interpretatur, ſubtili quadam argutia. ¶ *Regi*, τῷ βασιλεῖ. Id eſt, Cæſari, quanuis à Regis appellatione Romani abhorruerint. Itaque ænigmaticè Virgilius de Auguſti liberis loquens Ecloga tertia, Reges eos appellauit in illis verſiculis, *Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo, Naſcantur flores inſcripti nomina regum*. ſic intelligens illorum nomina inter flores conſertos inſcripta: ſicut Auguſto adulans, quem etiam apertè Ecloga prima Deum appellauit, cælum vocat, aut arcum triumphalem ei dicatum, aut locum in quo ſedens in theatro aut circo ludos ſpectaret, vt doctiſſimi poetæ ænigma παρέργως explicem, licet prophana ſacris miſcens.

15 *Os obſtruatis*, φιμοῦν. Vulgata, *Obmuteſcere faciatis*. Vide Matth.22.12. ¶ *Amentium*, ἀφρόνων. Siue, *deſipientium*. nimis dilutè. Nec enim ſimplicem ἄγνοιαν ſed ἀγνωσίαν arguit Apoſtolus, id eſt, cum improbitate vel certè affectata ignoratia coniunctam.

16 *Velamen*, ἐπικάλυμμα. Alludere mihi videtur Petrus ad veterem illum morem quo pileati incedebant ſerui recens manumiſſi.

17 *Honorate*, τιμήσατε. Id eſt, charitate & officiis proſequimini. Latè enim patet honoris vocabulũ, ex Hebræorum idiotiſmo, vt alibi obſeruauimus. ¶ *Fraternitatem*, τὴν ἀδελφότητα. Heb. אחוה [*achauah*,] pro fratrum cœtu & coniunctione, vt Zach.11.14: vt accipit etiam Baſilius quadam ad Galliæ Epiſcopos epiſtola, & Cyprianus omnibus penè epiſtolis: vt explicat etiam Syrus interpres. Poſſumus tamen etiam pro animorum fraterna coniunctione accipere.

18 *Prauis*, σκολιοῖς. id eſt, aſperis & ſęuis. Nam ſiquid imperent quod à nobis bona conſcientia non poſſit præſtari, valere ſine exceptione debet iſtud, Pręſtat obedire Deo quàm hominibus. Vulgata, *Dyſcolis*: ſententia quidem vtcunque expreſſa, ſed altero Græco vocabulo.

19 *Hoc enim cedit gratiæ*, τοῦτο γὰρ χάρις. Vulgata & Eraſmus, *Hæc enim eſt gratia*. Mihi videtur & hoc loco & mox verſu 20, χάρις pro χαρίεν, Hebræorum more, poni, vt diximus 2. Corinth.3.9, & 7.14. Syrus autem interpres hîc etiam legit παρὰ τῷ Θεῷ, vt in vno quoque Græco manuſcript. ſcribitur: & quidem, opinor, rectè. ¶ *Propter conſcientiam Dei*, διὰ συνείδησιν Θεοῦ. id eſt, quòd ei ſit religio Deum offendere, cuius voluntate intelligit hoc onus ſibi impoſitum.

20 Ποῖον γὰρ κλέος εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ᾽ εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ.

21 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ.

22 Ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

23 Ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως.

24 Ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον· ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν· οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε.

25 Ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα· ἀλλ᾽ ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

Κεφάλαιον γ.

1 Ὁμοίως αἱ γυναῖκες, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ εἴτινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσωνται,

2 Ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν.

3 Ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος·

20 Quæ enim eſt gloria ſi peccãtes & colaphis cæſi, *iſtud* toleretis? ſed ſi quum benefacitis, tamen afflicti toleretis, hoc cedit vobis gratiæ apud Deum.

21 Nam ad hoc etiam vocati eſtis, quoniam & Chriſtus paſſus eſt pro nobis, relinquens nobis exemplar, vt inſequeremini veſtigia ipſius.

22 ‖Qui non peccauit, nec inuentus fuit dolus in ore ipſius.

23 Qui conuitiis affectus, non viciſſim conuitiabatur, quum malis afficeretur, non minabatur: ſed committebat *cauſam ſuam* ei qui iuſtè iudicat.

24 ‖Qui peccata noſtra ipſemet ſurſum tulit in corpore ſuo ſuper lignum illud, vt peccatis mortui, iuſtitiæ viueremus: cuius vibicibus ſanati eſtis.

25 Nam eratis velut oues errantes: ſed nunc conuertiſtis vos ad paſtorem & curatorem animarum veſtrarum.

CAP. III.

1 SImiliter ‖ vxores ſeſe ſubiiciant ſuis viris: vt etiam ſiqui non obediunt ſermoni, per vxorum conuerſationem abſque Sermone lucrifiant,

2 Vbi ſpectarint cum reuerentia *coniunctam* caſtam conuerſationem veſtram.

3 ‖Quarum ornatus non ſit externus ille in nodis capillorum, & circumpoſito auro, vel palliorum amictu:

20 *Quæ enim eſt gloria ſi peccantes, & colaphizati, ſuffertis? Sed ſi bene facientes, patienter ſuſtinetis, hæc eſt gratia apud Deum.*

21 *In hoc enim vocati eſtis, quia & Chriſtus paſſus eſt pro nobis, nobis relinquens exemplar, vt ſequamur veſtigia eius.*

22 *Qui peccatum non fecit, nec inuentus eſt dolus in ore eius.*

Eſa.53.9
1.ioh.3.6

23 *Qui quum malediceretur, non maledicebat, quum pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti ſe iniuſtè.*

24 *Qui peccata noſtra ipſe pertulit in corpore ſuo ſuper lignum, vt peccatis mortui, iuſtitiæ viuamus: cuius liuore ſanati eſtis.*

Eſa.53.5
mat.8.17

25 *Eratis enim ſicut oues errantes: ſed conuerſi eſtis nunc ad paſtorem & Epiſcopum animarum veſtrarum.*

CAP. III.

1 *SImiliter & mulieres ſubditæ ſint viris ſuis: vt & ſiqui non credunt Verbo, per mulierum conuerſationem ſine Verbo lucrifiant,*

Col.3.18
ephe.5.22

2 *Conſiderantes in timore caſtam cõuerſationem veſtram.*

3 *Quarum non ſit extrinſecus capillatura, aut circumdatio auri, aut indumẽti veſtimentorũ cultus:*

1.Tim.2.9

---

20 *Colaphis cæſi*, κολαφιζόμενοι. Multi manuſcr. codices * habent κολαζόμενοι, *puniti*. vt & Syrus interpres.

¶ *Hoc cedit vobis gratiæ apud Deum*, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ. Syrus videtur legiſſe, τότε πληθυνθήσεται ἔπαινος ὑμῶν παρὰ τῷ Θεῷ, *Tunc multiplicabitur veſtra laus apud Deum.*

21 *Paſſus eſt*, ἔπαθεν. id eſt, afflictus: ſic enim in his libris accipitur τὸ πάσχειν abſolutè, vt apud Hebreos verbũ ענה [*hanah*] vnde עני [*hani*] πάθημα & numero plurali παθήματα ſuprà 1,11. ¶ *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Sic legitur in pleriſque manuſcript. & tum apud Syrum, tum apud Veterem Latinum interpretem, lectione, puto, à nonnullis ideo temerè deprauata, & mox ὑμῖν pro ἡμῖν, quod præceſſerit ἐκλήθητε: & mox ἐπακολουθήσητε. Quid enim prohibet ex generali ſententia, peculiarem adhortationem elicere?

¶ *Exemplar*, ὑπογραμμόν. Tranſlatio à pictoribus vel pædagogis ſumpta. Nos vulgò vocamus *vn patron de peincture*, vel, *exemple d'eſcripture.*

22 *Non peccauit*, ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν. Vide 2.Cor. cap.11. * verſu 7.

23 *Committebat* [*cauſam ſuam*,] παρεδίδου. Sub. τὴν αἰτίαν αὐτοῦ. vel ἑαυτὸν, *ſeipſum*. vel, vt Syrus interpres expreſſum legit, τὴν κρίσιν αὐτοῦ, *iudicium ſuum*. certè aliquid iſtorum videtur expunctum. Nam dura eſt hæc ellipſis. quæ tamen * petita videri poteſt ex idiotiſmo coniugationis Hebrææ Hithpahel ſicut ἐπιστρέφειν ſæpiſſimè in his libris accipitur pro conuertere ſe.

* 24 *Ipſemet*, αὐτός. id eſt, ſui ipſius oblatione, vt ſimul & * ſacerdos eſſet & victima. ¶ *Surſum tulit*, ἀνήνεγκεν. nempe in aram crucis ſibi impoſita ſicut holocauſtum, ipſius videlicet Chriſti typus, attollebatur in altare, vt diximus Hebr.9,28. Syrus interpres autem hunc locum ſic Græcè legit ἐβάστασεν πάσας τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ ἀνήνεγκεν αὐτάς, id eſt, *baiulauit omnia peccata noſtra & ſurſum tulit ea*, &c. vel ſicut Eſaias hoc prædicens cap.53, vſus eſt duplici verbo נשא [*naſah*] & סבל [*ſaual*] ita vnicum verbum ἀναφέρειν voluit duplici altero, nempe שרל [*ſcharal*] & אשיך [*aſik*] id eſt, *aſcendere fecit*, interpretari. ¶ *Super lignum illud*, * ἐπὶ τὸ ξύλον. id eſt, crucem illam, vt minimè negligendus ſit articulus. ¶ *Peccatis mortui*, ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι. id eſt, ἀποθανόντες. Vide Rom.6.2. Ambroſius vertit *Separati*. quod & ipſum rectè conuenit. Videtur enim ἀπογίνεσθαι nihil aliud declarare quàm extrà fieri, id eſt, ſeiunctum ac ſeparatum eſſe. ¶ *Vibicibus*, μώλωπι. Hebr. חבורה [*chabburah*] Intelligitur autem ex conſequente antecedens, nempe contuſio ac verbera. Deinde redundat αὐτοῦ, *eius*, pro quo Eraſmus conuertit *Eiuſdem*, ex Hebræorum conſuetudine, vt Rom.16.27, & Epheſ.3.21.

25 *Curatorem*, ἐπίσκοπον. Vulgata, *epiſcopum*, à qua voce alibi non abhorruimus, quam tamen hîc non putamus retinendam, quoniam de mediatore expiationis agitur.

¶ *Animarum veſtrarum*, τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Vide ſuprà, 1.9.

IN CAPVT III.

1 *Abſque ſermone*, ἄνευ λόγου. De animi præparatione loquitur ad audiendum Dei verbum, à quo quum profani, acerbi, ſuperſtitioſi homines abhorreant, morum honeſtate conuicti, paulatim cicurantur vt audientiam præbeant. Syrus interpres legit ἄνευ κόπου, *ſine labore*, id eſt, facilè. quod in nullis codicibus inueni.

3 *In nodis capillorum, & circumpoſito auro*, ἐμπλοκῆς τριχῶν

καὶ περιθέσεως χρυσίων. Vetus interpres totum hunc locum obſcuriſſimè conuertit, neglecto articulo qui eſt ante ἔξωθεν. Eraſmus, *Qui ſit in plicatura capillorum, & additione auri.*

Ἀλλ᾽ ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές.

Οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν·

Gen. 18.12 Ὡς Σάῤῥα ὑπήκουσε τῷ Ἀβραὰμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα· ἧς ἐγενήθητε τέκνα, ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν.

1. Cor. 7.3 Οἱ ἄνδρες ὁμοίως, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν, ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν.

4 Sed ¨occultus ille cordis homo, ¨*ſitus* in incorruptione lenis ac quieti ſpiritus, ¨qui eſt coram Deo pretioſus.

5 Ita enim olim & ſanctæ illæ mulieres quę ſperabant in Deū, ornabant ſeſe, ſubiectæ ſuis viris:

6 Sicut ‖Sara obediuit Abrahę, dominum eum vocans: cuius factæ eſtis filiæ, dum benefacitis, ¨& nequaquā vlla terremini cōſternatione.

7 ‖Viri ſimiliter, ¨vnà verſentur vt ſcientes decet, ¨vaſi muliebri ¨vt infirmiori ¨tribuentes honorem, ¨vtpote quum vnà etiam hæredes *ſitis* ¨gratiæ vitę, ¨ne interrumpantur preces veſtræ.

4 *Sed qui abſconditus eſt cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modeſti ſpiritus, quod eſt in conſpectu Dei locuples.*

5 *Sic enim aliquando & ſanctæ mulieres, ſperantes in Deo, ornabant ſe, ſubiectæ propriis viris:*

6 *Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum vocans: cuius eſtis filiæ, benefacientes, & non pertimentes vllam perturbationem.*

7 *Viri ſimiliter, cohabitantes ſecundum ſcientiā, quaſi infirmiori vaſculo muliebri impartientes honorem, tanquam & cohæredibus gratiæ vitæ, vt nō impediantur orationes veſtræ.*

---

10 *Occultus ille,* &c. ὁ κρυπτός. Vocat κρυπτὸν, id eſt occultum, qui in mente ſedem fixam habeat: quum alioqui externis etiam ſignis ſeſe conſpiciendum præbeat. Opponitur ergo hic occultus homo externo corporis ornatui. ¶ [*Situs*] *in incorruptione,* ἐν ἀφθάρτῳ. Subaudi ὤν. τὸ ἄφθαρτον verò, (quod nouo vocabulo Incorruptionem vertimus) id eſt, Spiritus vim illam & præſtantiam quæ minimè fluxæ ſed perennis & conſtantis eſt naturæ, opponit capillis, auro, veſtibus, cæteris denique fluxis & caducis rebus. Huc pertinet egregium illud Cratetis dictum, κόσμος ἐστὶ τὸ κοσμοῦν. κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν. ποιεῖ δὲ ταύτην οὔτε χρυσὸς, οὔτε σμάραγδος, οὔτε κόκκος, ἀλλ᾽ ὅσα σεμνότητος, εὐταξίας, αἰδοῦς ἔμφασιν περιτίθησι. Hæc ille, rectè omnino, ſi verum iſtarum virtutum canona tenuiſſet. Eraſmus verò longo nec ſatis etiam commodo verborum ambitu ita hunc locum conuertit, *Verùm occultus qui eſt in corde homo, ſi is careat omni corruptela, ita vt ſpiritus ſit placidus ac quietus.* ¶ *Qui eſt corā Deo pretioſus,* ὅ ἐστιν ἐνώπιον, &c. Id eſt, verè pretioſus, & quidem ipſius Dei iudicio. Poſſumus autem hoc ad totum etiam orationis complexum referre, vt conuertamus, *Quod eſt coram Deo pretioſum.* acſi diceret, Requiritis rarum ac magni pretij ornatum? en vobis illum quem Deus ipſe maximi faciat.

* 6 *Et nequaquam vlla terremini conſternatione,* καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν. Sic vocatur non metus ille optimus pudicitiæ cuſtos, quo vacare nunquam debent mulieres: ſed illa demum conſternatio animi qua veluti furore perciti homines debacchantur quaſi furentes, & ſui officij obliti: quales deſcribit Liuius Romanas matronas ad abrogãdam legem Oppiam in publicum contra decorum concurrẽtes. Cæterùm φοβεῖσθαι actiuum ſemper eſt, & huiuſmodi conſtructio, vt φοβεῖσθαι φόβον, addit pódus orationi, quomodo etiam Gaudere gaudium dicitur: ſed timere timorẽ non vſurpatur à Latinis. Ideo φοβούμεναι paſſiuo participio, mutata quoque conſtructione, ſum neceſſariò interpretatus. Quòd autem quidam πτόησιν pro libidinis pruritu accipit, indignum etiam eſt quod hîc commemoretur. Conſternationis verò vox à ſterno deducta * τῇ πτοήσει reſpondet, quum τὸ πτήσσειν & πτοεῖσθαι à πίπτω oriantur, quod concidere ſignificat, vt conſternatis & ſui oblitis accidit: ſicut accipitur Luc. 21, 9 & 24, 39. Vulgata, *non pertimẽtes vllam perturbationem.* Eraſmus, *non terremini vllo pauore.*

7 *Vnà verſentur vt ſcientes decet,* συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν. Sub. ἔστωσαν. quæ ellipſis ad ſequẽtes etiam verſiculos porrigitur. Notum eſt autem nomine τῆς συνοικήσεως, id eſt, contubernij, omnia matrimonij officia ſignificari. Deinde κατὰ γνῶσιν nolui ad verbum interpretari, *Secundum ſcientiã,* neque etiam aduerbio *Scienter.* illud enim fuiſſet nonnihil obſcurius quàm in Græco ſermone, iſtud verò minimè expreſſiſſet Apoſtoli ſententiam. Neque enim monet dũtaxat vt in cõtubernio peritè ſe ac dextrè gerat maritus: ſed hoc requirit, vt cogitet maritus, quo excellentiore præditus eſt intelligendi facultate, & quo maiore rerum bonarum cognitione & vſu pollet, eo magis oportere vt circunſpectè, conſideratè, conſtanter ſe gerat in perferendis plurimis incommodis, quibus imbecillitas muliebris & ſibi & marito ſæpenumero moleſta eſt. Vulgata, *Cohabitantes ſecundum ſcientiam.* Eraſmus, *Cohabitent ſecundum ſcientiam.* ¶ *Vaſi muliebri,* σκεύει τῷ γυναικείῳ. Alibi diximus apud Hebræos כלי [*cheli*] latiſſimè patere, adeo vt de quibuſuis dicatur quorum opera vtamur. Eſt igitur fœmina vas, id eſt, comes & adiutrix, viro ad fideliter coram Deo tranſigendam vitam adiuncta. Alludit enim ad locum Moſis Gen. 2.18, vbi dicitur nō expedire hominem relinqui ſolum. ¶ *Vt infirmiori,* ὡς ἀσθενεστέρῳ. Mirificum argumentum. nam quæ nos proximè attingunt, quo infirmiora ſunt, eo maiore cura dignamur, tacito quodam naturæ inſtinctu, 1. Corinth. 12. 23. Itaque ſi vxorem putamus noſtrum vas eſſe, imò corpus noſtrum eſſe, infirmitas illa non modò non efficiet vt contemnamus, ſed etiam in cauſa erit cur multo maiorem illius rationem habeamus. ¶ *Tribuentes honorem,* ἀπονέμοντες τιμήν. Id eſt, honeſtam curam ac ſolicitudinem. Hoc enim declarat Honoris nomen, ex Hebræorum idiotiſmo, vt ſæpe iam annotauimus: & nominatim hoc in loco obſeruandum eſt, nequis, quoties hoc vocabulum occurrerit, exiſtimet eam reuerẽtiam ſignificari quam inferior quiſpiam ſuperiori dignitate debeat. Stat enim illud, oportere ſubiectas eſſe vxores viro, quum vir ſit mulieris caput, & vxor natura ſit imbecilliore. Sed vir cogitet viciſſim hoc ſuum vas eſſe, nec vt infirmius aſpernetur, ſed honeſtè tueatur. Quod autem iſta Hieronymus ad cōgreſſum refert, à quo iubeantur viri abſtinere, ſanè eſt eiuſmodi vt etiam commemorare pudeat. Sanctè quidem & temperanter (fateor) matrimonium coli debet: ſed abſit vt in legitimo thoro talem inquinationem hærere exiſtimemus qualem ille eremo aſſuetus paſſim inculcauit.

¶ *Vtpote quum vnà etiam,* &c. ὡς καὶ συγκληρονόμοι, &c. Triplex quodammodo hîc latet argumentum, vnum in καὶ, alterum in σύν, tertium in re ipſa. Etiamſi, inquit, cum vxoribus communem duntaxat haberetis præſentis vitæ vſum, vel id vnum vos debet huc adducere vt magnam illarum curam habeatis: ſed aliud etiam longè maius ſupereſt. Nam quum in huius vitæ ſocietate vxor ſecundas ferat tanquam vas infirmius, aliud quiddam eſt multo præſtantius in quo pares ſunt vir & vxor, nempe in ea gratia per quam Deus hæreditatem æternæ vitæ tum maſculis tum fœminis communicauit. Quomodo igitur vxorem vir aſpernetur, quam Deus pari felicitatis æternæ munere ſit dignatus? Imò potius coniunctis animis ambo ad communem hæreditatem contendant. Vetus interpres legit συγκληρονόμοις, *cohæredibus,* eadem manente ſententia, vt in quibuſdam etiam Græcis codicibus legitur. quod ſequutus etiam eſt Syrus interpres.

¶ *Gratiæ vitæ,* χάριτος ζωῆς. Id eſt, gratuiti illius bnneficij

quo

quo donatur, vita nimirum æterna, *κατ' ἐξοχήν*. Hæc eſt, opinor, vera lectio: alioquin nõnulli codices variant. nam in quibuſdam legitur *χάριτος ζώσης*, *viuæ gratiæ*: in quibuſdam *ποικίλης χάριτος ζωῆς*, *multiplicis gratiæ vitæ*. Alicubi etiam *χάριτος ποικίλης καὶ ζωῆς*, *multiplicis gratiæ & vitæ*. ¶ *Ne interrumpantur*, *εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι*. Vel hæc vna ratio omnia iurgia ac odia debet cõponere. Sunt enim vir & vxor cõiuncti, vt mutuò ſeſe ad hanc vitã ſancte ac pie tranſigendam iuuent. Conſiſtit autem hęc ſanctitas potiſſimum in pura inuocatione, cui inter iurgia & odia nullus eſt locus. Ita hunc locum interpretatus eſt etiam Lyranus, immeritò quidem propterea exagitatus ab Eraſmo.

8	Τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι φιλόφρονες·	¨Denique omnes *eſtote* concordes, ¨mutuo moleſtiarũ ſenſu affecti, fraterna præditi charitate, ¨ad intimam miſericordiã proni, ¨comes:	*In fine autem omnes vnanimes, compatiẽtes, fraternitatis amatores, miſericordes, modeſti, humiles:*	
9	Μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας· τοὐναντίον δὲ, εὐλογοῦντες· εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.	‖ Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, ſed contrà, ¨benedicentes: vt qui ſciatis ¨vos ad hoc vocatos eſſe vt benedictionis hæreditatem poſſideatis.	*Non reddentes malum pro malo, nec maledictum pro maledicto, ſed econtrario benedicentes: quia in hoc vocati eſtis vt benedictionem hæreditate poſſideatis.*	Prou. 17. 13, & 20. 22 mat. 5 39 rom. 12 17 1. theſ 5. 15
10	Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον·	‖ Itaque ¨qui vult vitam diligere, ¨& videre dies bonos, coërceat linguam ſuam à malo, & labia ſua, ne loquantur dolum:	*Qui enim vult vitam diligere, & dies videre bonos, coerceat linguam ſuam à malo, & labia eius ne loquantur dolum:*	Pſal. 34. 13
11	Ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν.	‖ Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & perſequatur eam.	*Declinet à malo, & faciat bonum: inquirat pacem, & ſequatur eam.*	Eſa 1. 16
12	Ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά.	Nam oculi Domini *ſunt intenti* in iuſtos, & aures eius in deprecationem eorum: ¨vultus verò Domini aduerſum eos qui faciunt mala.	*Quia oculi Domini ſuper iuſtos, & aures eius in preces eorum: vultus autem Domini ſuper facientes mala.*	
13	Καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε;	¨Et quis eſt qui affligat vos ſi bonitatis æmulatores fueritis?	*Et quis eſt qui vobis noceat ſi boni æmulatores fueritis?*	
14	Ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι· τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταραχθῆτε·	‖ Sed & ſi *quid* perpetiamini propter iuſtitiam, beati *tamen eſtis*: cæterùm ‖ ¨timore eorum ne timete, neque turbamini:	*Sed & ſi quid patimini propter iuſtitiam, beati. Timorem autem eorum ne timueritis, & non conturbemini:*	Mat. 5 10 Eſa. 8. 12, & 13

8 *Denique*, *τὸ δὲ τέλος*. Vulgata ad verbum, *In fine autem.* nam librariorum errore pluſquàm manifeſto factum eſt, vt in quibuſdam codicibus legeretur *In fide*: quod multos Græcæ linguæ prorſus imperitos fefellit. Eraſ. *In ſumma*, *τὸ κεφάλαιον*. Sunt autem iſta quæ ſequuntur, omnibus hominum ordinibus ſcripta.

¶ *Mutuo moleſtiarum ſenſu affecti*, *συμπαθεῖς*. Hoc non potui paucioribus verbis ſatis commodè explicare. Vulgata, *Compatientes* Eraſmus, *Similiter affecti*. ¶ *Ad intimam miſericordiam proni*, *εὔσπλαγχνοι*. Vide Iac. 5, 11.

¶ *Comes*, *φιλόφρονες*. Vulg. *Modeſti*, *Humiles*. neutrum rectè, ſed alterum tamen ex albo libri irrepſit in contextum. Eraſmus, *Affabiles*.

9 *Benedicentes*, *εὐλογοῦντες*. Id eſt, Bene precantes, & pro viribus benefacientes iis à quibus lædimini. Vult enim Pater cæleſtis vt offenſas verè condonemus.

Vos ad hoc vocatos eſſe, &c. *ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε*, &c. Infinita quædam vis eſt huius argumenti ad mitigandam omnem odij acerbitatem. Memineritis, inquit, vos: quoſnam? Dei videlicet & hoſtes & inimicos capitales, vocatos eſſe, id eſt, ſponte & gratis ab eo quem toties & tam multis modis in vos prouocaſtis, quem contemnebatis, quem totis viribus fugiebatis, adſcitos: quorſum? vt inaudita & inexplicabili prorſus benignitate vobiſcum infinitas illas hæreditatis æternæ diuitias communicaret. Et nos ita erimus feroces vt iniurias nobis illatas non condonemus? ita, inquam, ad vlciſcendum præcipites vt tantum bonum vltro malimus abiicere quàm iniurias noſtras non perſequi? Pendet autem hoc à propria ſignificatione verbi קרא [*kara*,] id eſt, vocauit, & ברכה [*berachah*,] id eſt, benedictio. • Tanti eſt momenti quod à plurimis contemnitur, nempe grammatica vocabulorum explicatio.

10 *Itaque*, *γάρ*. Sic iam aliquoties hanc particulam poni obſeruauimus, vt etiam infrà, 4. 15. ¶ *Qui vult vitam diligere*, *ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν*. Hebræa veritas habet מי החפץ חיים [*mi hechaphets chaijm*,] id eſt, *Quis cupidus eſt vitæ?* Deinde ſequitur אוהב ימים [*oheb iamim*,] id eſt, *Quis amicus eſt dierum?* Itaque participium אוהב [*oheb*] Græcus interpres cum præcedentibus coniunxit, mutauítque in verbum infiniti modi: ſed eadem manente ſententia. Vitam autem expetere, declarat vitam cupere diuturnam. Pendent enim omnia tum præſentis tum futuræ vitæ beneficia à Domini timore. Atenim, dices, plerique Dei timentes contraria omnia experiuntur. Imò iuſtus ſemper habet quantum ſatis eſt, ſi tentationis exitum ſpectes: & in mediis afflictionibus felix ac beatus exultat. Iacobi 1. 2. Contra verò qui ſtolidus eſt, nihil ſentit: qui verò mala conſcientia torquetur, nihil inuenit in quo poſſit acquieſcere. ¶ *Et videre dies bonos*, *καὶ ἰδεῖν*, &c. Id eſt, Beatam ac felicem vitam tranſigere: ſicut contra dies malos vocant Hebræi aſperam & calamitoſam vitam, Geneſ. cap. 47. ver. 9. Cæterùm Hebræa veritas habet אוהב ימים לראות טוב [*oheb iamim lireoth tob*,] id eſt, *amans dies vt videat bonum*: ſed hoc quoque nihil immutat in ſententia.

12 *Vultus*, *πρόσωπον*. Hebr. פנים [*panim*,] id eſt, *facies*, ídque plurali tantùm numero. Accipitur autem hîc Hebræorum more pro ira.

13 *Et quis*, &c. *καὶ τίς*, &c. Particula *καὶ* nihil connectit hoc in loco ſed ita vſurpari ſolet in ſubiectione. Virgil.

—*& quiſquam numen Iunonis adoret* *Prætereà?*

14 *Timore eorum*, *τὸν φόβον αὐτῶν*. Id eſt, Ne ipſorum more & exemplo conſternemini. De hoc docendi genere diximus ſuprà, 2. 6.

15 Κύριον δὲ τὸν Θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου,

16 Συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθήν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν.

17 Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας·

Rom.5.6 heb.9.15

18 Ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων· ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ Πνεύματι.

19 Ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν,

15 Sed Dominum ¨Deum ¨ſanctificate in cordibus veſtris. Eſtote autē ſemper parati ad reſpondendū cuilibet petenti ¨rationem eius ſpei quæ in vobis eſt, cum lenitate & timore,

16 Conſcientiam bonam habētes: vt ¨pro eo quod loquuntur aduerſum vos tanquam maleficos, ¨pudefiāt qui inceſſunt veſtram bonam in Chriſto conuerſationem.

17 Melius enim *eſt* vt bene agentes, ſi ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quàm malè agentes:

18 ‖ Nam & Chriſtus ſemel pro peccatis paſſus fuit, iuſtus pro iniuſtis: vt nos ad Deum adduceret, ¨mortificatus quidē carne, ¨viuificatus autem Spiritu.

19 ¨Per quem etiam ¨ſpiritibus qui *ſunt* in carcere ¨profectus ¨prædicauit,

15 *Dominum autem Chriſtum ſanctificate in cordibus veſtris: parati ſemper ad ſatisfactionē omni poſcenti vos rationem de ea quæ in vobis eſt ſpe, cum modeſtia & timore.*

16 *Conſcientiam habentes bonam: vt in eo quod detrahunt vobis, confundantur qui calumniantur veſtram bonam in Chriſto conuerſationem.*

17 *Melius eſt enim benefacientes, ſi voluntas Dei velit, pati, quàm malè facientes:*

18 *Quia & Chriſtus ſemel pro peccatis mortuus eſt, iuſtus pro iniuſtis: vt nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, viuificatus autem Spiritu.*

19 *In quo & iis qui in carcere erant ſpiritibus veniens prædicauit,*

---

15 *Deum*, τὸν Θεόν. Syrus interpres & Vetus Latinus legerunt τὸν Χριστόν, vt & ex noſtris manuſcr. vnus. ¶ *Sanctificate*, ἁγιάσατε. Id eſt, omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipſo ſolo pendete. Monet enim vt omnibus terriculamentis opponamus Dei promiſſiones: cui tum demum gloriam iuſtam tribuimus quum in illum vt fidelem, ſanctum, omnipotentem, recumbimus per fidem, Ioh. 33.3, Rom.4.20. Sunt autē hæc petita ex Eſaiæ 8. 12 & 13.

¶ *Rationem ſpei*, λόγον περὶ ἐλπίδος. Περὶ ἐλπίδος nouè dictum pro ἐλπίδος: quam formulam loquendi inuenies ter repetitam Ioh.16.8. Eraſ. *Vt loquamini de ſpe.*

* 16 *Pro eo quòd*, ἐν ᾧ. Vulgata & Eraſmus, *In eo quòd.* Vide ſuprà, 2.12, & Rom.8.3. ¶ *Pudefiant*, καταισχυνθῶσιν. * Vel, *vt eos qui vos inceſſunt pudefiat veſtræ bonæ in Chriſto cōuerſationis.* ita vt καταισχυνθῶσιν ſit verbum deponens, ſicut in hoc Iſocratis loco, καταισχυνθέντες δὲ οἱ πλεονεκτοῦντες τὴν ἀρετὴν τὴν ἡμετέραν. Et certè, τὸ ἐπηρεάζειν, de quo diximus abundè Matt.5.44. apud idoneos auctores Græcos non memini legere cum quarto caſu conſtructum, ſed vel cum tertio tum rei tum perſonæ, vel abſolutè. Malui tamen ſequi quod planius eſt, & minus coactum.

18 *Mortificatus quidem carne*, θανατωθεὶς μὲν σαρκί. Id eſt, quod ad humanitatem quidem attinet, mortuus. Carnis enim appellatione totum hominem, id eſt, corpus & animum declarat, ſynecdoche Hebræis peruſitata, vt Rom.1.3, & 1.Tim.3.16, & infrà, 4.1. Quid ergo? dicet aliquis, animam dicis interfectam? Minimè verò, ſed diſſolutione animæ & corporis, homo deſinit eſſe homo, quanuis vna eius pars viuat, altera verò & motus & ſenſus ſit expers. Ergo (inquies) mortuus Chriſtus deſiit eſſe homo. Reſpondeo morte quidem verè fuiſſe diſſolutam duarum humanitatis partium compagem, quarum tamen neutra pars quum fuerit à Deitate Verbi dimiſſa, manſit ſemper Deus & homo. Vtitur autem paſſiuo participio θανατωθεὶς, vt & mors violenta fuiſſe ſignificetur, quanuis antea vſus ſit verbo ἀποθανεῖν, & dici etiam poſſit θανατοῦσθαι quatenus etiam volens animam ſuam ad tempus noſtri cauſa depoſuit. ¶ *Viuificatus autem Spiritu*, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι. Id eſt, per diuinitatem in ipſo corporaliter habitantem, vitæ reſtitutus. Poteſtatem enim habuit à ſemetipſo deponendi animam, & rurſus ſumendi eam, Ioh. * 10.18. Spiritus autem nomine in Chriſto ſignificari Verbi incarnati potentiam, quando carni, id eſt, alteri naturæ imbecillæ opponitur, oſtendimus Rom.1.3. & totum hunc locum quaſi ex profeſſo ita explicat Paulus 2. Cor.13.4, his verbis, ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. Id eſt, Crucifixus eſt ex infirmitate, ſed viuit ex Dei potentia, Virtutem Dei appellans quod hic vocat Petrus Spiritum. Sic quoque Lactantius, De vera ſapientia, lib.4. cap. 8, de vtraque Chriſti natura diſſerens, Chriſtum, inquit, bis natum eſſe teſtificamur, primùm in Spiritu, deinde in carne. Itaque hunc locum fœdè Caſtellio corrupit, quum ſic eum interpretaretur, *Corpore necatus, animo in vitam reuocatus.* In Latinis quibuſdam codicibus legitur Mortificatos & viuificatos, ſed contextu ab aliquibus Græcæ linguæ imperitis deprauato.

19 *Per quem etiam*, &c. ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ. In vno codice ſcriptum eſt τοῖς ἐν φυλακῇ κατακεκλεισμένοις, *In carcere incluſis.* Cæterùm quia non alius locus in Nouo teſtamento obſcurior habetur, conabor & ego illum pro virili illuſtrare. Syrus interpres iſtud ἐν ᾧ & πορευθεὶς non legit, quæ tamen ſunt in Græcis omnibus, & à Græcis Latiniſque patribus omnibus ſummo conſenſu leguntur. Latinus autem Vetus interpres habet, *In quo & iis qui in carcere [erant] ſpiritibus, veniens prædicauit, qui increduli fuerant aliquando.* Sic autem Eraſmus, *In quo etiam abijt, & ſpiritibus qui [erant] in carcere prædicauit, qui inobedientes fuerant quondam.* Nunc ad varias interpretationes accedamus, quarum tamen aliquot commemoraſſe ſatis erit. Primùm igitur qui ex hoc teſtimonio Lymbum (quem vocant) conſtituunt, quaſi ad Patrum Spiritus illic tanquam in carcere quodam incluſos anima Chriſti peruenerit, vt eos inde erueret, & Chriſti ad inferos deſcenſum ſic explicant, iſtis manifeſtis rationibus poſſunt refelli: quanuis hæc opinio ſit vetus, & maximorum virorum auctoritate nitatur. Primùm nulla hîc mentio fit animæ Chriſti, ſed Spiritus, id eſt, diuinæ potentiæ: neque enim per Spiritum intelligere poſſis animā Chriſti quin ſimul dicas eum per animam fuiſſe reuocatum in vitam. Atqui licet nemo aliter vitæ reſtituatur quàm anima rurſus corpori coniuncta, tamen ipſa ſeſe anima ſuo non magis adiungit rurſum corpori, quàm initio ipſa ſeſe vel cōdidit, vel corpori inſeruit. Itaque ex reſurrectione à ſeipſo facta Chriſtum eſſe verum Deum demonſtratiuè colligit Paulus Rom.1.4. Secundò, tantum abeſt vt de piorum animabus hoc poſſit intelligi, vt contrà nōnniſi de iis agatur qui immorigeri fuerūt. Tertiò, nō dicitur Chriſtus in Spiritu iſtos liberaſſe, ſed illis prędicaſſe, & rurſus infrà, 4.6. dicitur Euangelium prędicatum fuiſſe mortuis. Aliud autem eſt prædicare & euangelizare, quàm ſimpliciter dicere, Adſum quem expectabatis. Denique, vt iſtud non ſit ſatis firmum, tamen hoc conſtat, nullam factam hîc eſſe liberationis mentionem, nec fieri etiam potuiſſe, quum tantùm dicatur prædicatum fuiſſe πνεύμασι τοῖς ἀπειθήσασι, Spiritibus huic prædicationi non obſequutis. Quartò, oſtendant quo iure interpretentur τοῖς ἐν φυλακῇ, *iis qui [erant] in carcere*, potius quàm *iis qui [ſunt] in carcere*: & πορευθεὶς, *profectus*, è corpore vel ex hoc mundo, repugnante Vetere interprete, qui *veniens* interpretatur, & quidem non ineptè, vt ſuo loco dicemus. Quintò, proferatur teſtimoniū aliquod ex Scripturis ex cuius collatione intelligamus carceris nomine locum aliquem deſignari in quo beati Spiritus concluſi fuerint. Hoc certè nuſquam inuenietur: ſed contrario, fideles ex hac vita demigrantes,

fide

fide idipſum adeptos quod nos ſperamus, vt expoſuimus Epheſ.cap.1.10. Secunda expoſitio eſt eorum qui hoc accipiunt de Apoſtolorum prædicatione, qui per Spiritus inſtinctum prædicarint ſpiritibus in carcere, id eſt, peccati vinculo conſtrictis, & prorſus immorigeris hominibus, qui & mortui dicuntur. Quam interpretationem meritò reiicit his argumentis doctiſſimus interpres. Primò, cur viuis hominibus ſpirituum nomen tribueret? nam certè noua & inaudita eſt iſta ſynecdoche, præſertim quum de iis agitur qui non ſunt regenerati. Neque enim ſpiritum, ſed animam ſolent Hebræi συνεκδοχικῶς pro eo accipere quod Perſonam in vernaculo noſtro ſermone vocamus, vt infrà ver.10, Octo animæ, pro octo hominibus. Secundò, quum mortuos apertè non nominet, coactam eſſe allegoricam iſtam interpretationem apparet. Tertiò qua de cauſa tam repentè Petrus ad dies Noe à temporibus Apoſtolorum regrederetur? Quartum argumentum addo, quòd hæc interpretatio ad ſcopum Apoſtoli nihil prorſus pertineat. Tertia explicatio quorundam eſt fanaticorum qui putant animabus incredulorum, ante Chriſti aduentum mortuorum, oportuiſſe prædicari Euangelium, vt & ipſæ, ſi vellent illud amplecti, ſaluæ fierent. Hoc verò delirium nulla refutatione indiget, quum tota Scriptura clamet, ſtatim à morte conſequi iudicium. Deinde quorſum hoc commemoraret Apoſtolus? quorſum etiam ad Noe tempora reſtringeret? Quarta ſententia eorum eſt qui de quibuſdam agi putant qui tempore Noe diu quidem fuerint increduli, ſed tamen paulo ante diluuium reſipuerint. Illos igitur pœnas quidem corpore dediſſe, ſed ſeruatos fuiſſe illorum ſpiritus ex beneficio Chriſti, cuius mortis virtus ad eos emanarit. His verò ita ſit reſponſum: Primùm, multa dici in hac expoſitione quæ nuſquam apparent in contextu. Secundò, Spiritus nomine non poſſe ſignificari mortis Chriſti efficaciam, quin ſimul dicatur eadem efficacia viuificatus. Neque enim aliter vſurpari poteſt Spiritus nomen in hoc verſiculo quàm in ſuperiore. Illud verò dicere nimium fuerit abſurdum. Tertiò, pugnare etiam hanc ſententiam cum ipſo contextu, quum apertè dicantur iſti Spiritus infideles periiſſe, & ſolæ octo ani-* mæ ſeruatæ. quod tamen generaliter & indefinitè, at non ſigillatim ſiue de ſingulis accipiendum minimè contenderim. Quartò, ne hoc quidem ad Apoſtoli ſcopum pertinere. Tandem verò dicam & ipſe quid mihi videatur, ita tamen vt doctorum interpretum ſententiis minimè velim præiudicium adferre, &, ſiquis rectiora docuerit, non inuitus de ſententia mea ſim deceſſurus. Spectandum puto in primis Apoſtoli ſcopum. is autem eſt, vt fideles ad ſanctè & iuſtè viuẽdum hortetur. Ingreſſus enim eſt hoc argumentum à verſu 8. Iam verò quia nullis aliis maiores imminent ærumnæ, fuerunt adferendæ rationes quibus aduerſus omnes calamitates confirmẽtur, ne ſtudium iuſtitiæ remittant. Hæc cauſa eſt cur à verſu 14 vſque ad finem huius capitis hanc partem tractet, & rurſus à ſequẽtis capitis v.12, ad quintum vſque caput, quod ſpero mihi conceſſuros quicunque ſeriem orationis propius conſiderarint. Iam verò videamus quæ adhibeat argumenta. Primum ſumptum eſt à prouidentia Dei, ſuos reſpicientis, & omnibus impiis irati, vt Dauid teſtatur. Monet igitur vt hanc Dei omnipotentis prouidentiam omnibus terriculamẽtis opponẽtes, fortiter perſeueremus, adeo vt ij ipſi à quibus oppugnamur, ſuę impietatis non ſine rubore cõuincantur. Secundum argumentum eſt à Dei voluntate ſumptum, qui hac via conſtituerit ſuos ad vitam ęternam adducere. Eſt autem duplex hoc argumentum. Oſtendit enim afflictiones pro iuſtitia non temere, nec Deo nos deſerente, ſed contrà Deo ita conſtituente, & regnum ſuum moderante nobis euenire: deinde propoſito feliciſſimo omnium ærumnarum exitu, nos ſolatur. Sed hoc fuit probandum. Nam cui facilè perſuaſeris, Deum illos velle affligi quos chariſſimos habeat? Hoc illud eſt igitur in quo nunc verſatur, ac in ipſa quidem fronte primùm omnium nobis Chriſtum proponit, perfectiſſimum nimirũ exemplar in quo conſilium Dei intueamur. Eandem enim par eſt membrorum & capitis naturam ac conditionem eſſe. Præterea indicandum fuit in primis, non modò quod exemplum nobis proponeremus, ſed etiam ex quo fonte vires illas infractas hauriremus, quibus fulciri nos oporteat. Chriſtum igitur proponit, qui iuſtiſſimus quum eſſet, pro nobis eouſque afflictus eſt vt mortem crudelitatis & ignominiæ plenam vltro ſubierit. Sed hoc, inquit, quod ad carnem attinet, illi contigit: nam mox diuina virtute victor euaſit. Et quorſum hoc Chriſtus? Nempe vt nos per eandem viam ad Deum adducat. Quid eſt igitur tam aſperum quod reformidemus, tam arduum quod non ſperemus? Hæc igitur Petrus in verſiculo ſuperiore. Nunc verò quoniam vno tantùm verbo nobiliſſimi huius exempli vſum attigerat, oportuit copioſius explicari quænam ſit Eccleſię cum Chriſto capite tum in afflictionibus tum in gloria coniunctio: deinde etiam quænam nunc ſit illa capitis noſtri gloria, cuius & virtute confirmemur, & ſpe ſuſtentemur. Deligit autem exemplum, quo nullum certè magis expreſſum potuit inueniri: primùm videlicet antiquiſſimum, vt & perpetuam hanc fuiſſe Eccleſiæ conditionem, & Chriſti capitis noſtri virtutem iam tum eluxiſſe nouerimus: deinde in quo non vnus aliquis, ſed mors ipſa potius quàm mortis periculum: non vulgare aliquod aduerſus impios iudicium, ſed quo nullum vnquam magis inſigne editum fuerit: non ſimplex aliqua ſed miraculi plena liberatio ſpectanda proponatur: quod denique ſit inſigne etiamnum noſtræ ſalutis antitypum. Hoc ergo videamus quomodo explicet. Chriſtus, inquit, quem dixi diuina virtute viuificatum, iam olim in diebus Noe, quum appararetur arca, profectus ſiue adueniens, ne nunc primùm putemus illum Eccleſiæ curam & adminiſtrationem ſuſcepiſſe: adueniens, inquam, non corpore, (quod nõdum aſſumpſerat) ſed ea ipſa virtute per quã poſtea reſurrexit, prædicauit ſpiritibus illis qui nũc in carcere meritas dant pœnas, vtpote qui recta monenti Noe, & arcam ſuam conſtruenti parere olim recuſarint, in qua etiam octo duntaxat animæ ſeruatæ ſunt. Hæc eſt, opinor, plana & ſimplex huius loci explicatio, cum præcedentibus & ſequentibus optimè cohærens, & ita quidem vt neque vlli verbo vis fiat, neque quicquam adiiciatur, vel detrahatur: quod ex ipſa contextus declaratione planius etiam intelligetur. ¶ *Per quem*, ἐν ᾧ. Sub. πνεύματι. Per quem Spiritum, id eſt, per quam virtutem, eam ipſam videlicet qua fuit viuificatus: vt nemo vel corporalem præſentiam, vel animam Chriſti, vel mortis ipſius efficaciam poſſit intelligere: quum nõ poſſit aliter in hoc verſiculo explicari Spiritus nomen quam in ſuperiore. Vulg. & Eraſ. *In quo*, paulo obſcurius, quanuis poſſit hoc quidem tolerari, vt idem declaret atque καθ' ὅ, i. cuius Spiritus reſpectu.

¶ *Spiritibus qui* [*ſunt*] *in carcere*, τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν. Sub. οὖσι, quod participiũ propriè temporis eſt præſentis, quod non animaduerſum illos fefellit qui per præteritum imperfectum interpretati ſunt τοῖς οὖσι, *qui erant*, quaſi prædicationis tempore iam eſſent in carcere, quum Petrus minimè tempus illud reſpiciat quo prædicatum eſt illis, id eſt tempus Noe, per quem Spiritus Chriſti totos centum & viginti annos tam diligenter illis prædicauit reſipiſcẽtiam: ſed illud ipſum tempus conſideret quo hæc ſcribebat, ſicuti quum infrà dicit Euangelium fuiſſe prædicatum mortuis, ſui videlicet quo hæc ſcribebat, non autem eius temporis reſpectu quo illis fuit Euangelium prædicatum. Quum autem hęc ſcriberet Petrus, illorum incredulorum cadauera quidem iampridem computruerant: ſpiritus verò in carcere incluſi, vltimam nimirum iudicis ſententiam cum fletu & ſtridore dentium expectantes, in tenebris illis exterioribus tenebantur, vbi & nunc tenentur. Neque verò quicquam in hac interpretatione detorſimus, ſiue formulam ipſam loquendi, ſiue ſingula verba ſpectes. Ita enim ſæpiſſimè ſit vt tum loquendo, tum ſcribendo conſideremus quid noſtris temporibus conueniat, non autem illis de quibus agimus. quam figuram πρόληψιν vocant: cuius infinita paſſim apud omnes ſcriptores exẽpla occurrunt. Participium autem οὖσι (vt antè monui) magis etiam propriè de tempore præſenti dicitur quàm de præterito imperfecto, & φυλακὴ (ſi paucos locos excipias in quibus quartam noctis partem declarat) pro carcere vbique accipitur: & commodiſſimè ita poteſt explicari vt nos fecimus, eadem ratione qua dicuntur catenis tenebrarum vincti diaboli ſeruari ad iudicium, 2.Pet.cap. 2.4. & ἐν φυλακῇ, id eſt, *in carcere*, poſitus dicitur Satan, Apocal.20.7. Sed & Syrus interpres habet שיול [*ſcheul*,] quo vocabulo modò ſepulchrum in quo certè Spiritus non concluduntur, modò locus ille ſignificatur ſedibus beatorum oppoſitus, vt diximus Luc.18. verſu 23, & Act.2. 25, quem Petrus hîc φυλακὴν, id eſt, carcerẽ, appellat. Spirituum verò nomen quoniam paulo antè diximus coactè pro viuis hominibus accipi, obſeruandũ eſt, Petrũ, quum de iis ageret qui iampridem erãt mortui, & neceſſariò faceret carceris mentionem, neceſſariò quoque nõ homines ſed Spiritus dixiſſe, id eſt, eos quorum Spiritus tum quum ipſe hæc ſcriberet, in carcere erant, & erunt ad extremum vſque diem, quomodo etiam loquitur Apoſtolus Hebr. 12.23, de beatis agens. ¶ *Prodiens*, πορευθεὶς. Vel, *veniens*, vt rectè conuertit Vetus interpres, ſicuti mox dicemus. Eraſmus, *Abijt*, multo obſcurius. Syrus autem interpres ne hoc quidem legit. & illud conſtat, apud Hebræos ſæpe eiuſmodi participia redundare: vt ſi dicas, Surgens abiit, Reſpondens dixit, & ſimilia: quanuis non ſine aliqua emphaſi ſæpe hoc faciant, veluti quum rem aliquam ſeriam & prius meditatam deſcribūt, vt Exo. 2.1. Itaque mihi videtur magnum eſſe huius participij pondus hoc loco, quod nimirum teſtetur Chriſtum iam tum per Spiritum ſuum in difficillimis illis temporibus Eccleſiæ præfuiſſe, à quo etiamnum hodie gubernatur. Eſt autem hæc cōſuetudo Scripturæ, vt, quò melius ſumma illa Dei prouidentia declaretur, à cælis ipſis dicatur Deus deſcendere, quod & aliquoties factū eſt, Chriſto viſibili aliqua ſpecie apparente, vt ex 18 cap. Geneſis manifeſtè liquet: vbi disertè dicit ſe deſcēdiſſe is ipſe qui יהוה [*iehoua*] proprio videlicet Dei nomine, dicitur. Item Exod. 3. vbi is qui in rubo apparet Moſi, (Chriſtus proculdubio, vnicus hominum & Dei mediator) ſe deſcendiſſe inquit: ac de nomine interrogatus, proprium illud nomē ſibi vendicat. Quid igitur? Nempe quum de Spiritu, id eſt, deitate illa Verbi agatur, non poſſum dubitare quin ſicut ſuprà ipſemet Petrus 1.11, de Spiritu Chriſti prænuntio loquutus eſt, hoc participio per anthropopathiam declaretur illius præſentia, qua Noe & Eccleſiam ſuam ſeruauit, impios verò funditus perdidit: Noe inquam præconem iuſtitiæ, per cuius os, ſicut per reliquos etiam Prophetas, orbem terrarum ad reſipiſcentiam inuitauit, vt Ierem. 7.24, & Zach. 7.12, ſcribitur. Itaque πορευθεὶς nec durè nec inſolenter explicamus *Prodiens*, velut è cælis videlicet, vbi Scriptura collocat beatam diuinæ illius virtutis ſedem: non autem è corpore vel è mundo. quod planè coactum eſſe oſtendimus, & ab Apoſtoli ſcopo alienum. Sed & πορευθεὶς poſſumus interpretari παρελθὼν *adueniens*, ex Hebræorum conſuetudine, quam expoſuimus Matth. 4.5, Mar. 8.11, & aliis multis locis: quum præſertim ita prorſus vſurpetur hoc idem participium Luc. 14.10, & 23.33, & Mar. 3.13, & 16. verſu 13, vt ויצא, 1. Regum 22.21. ¶ *Prædicauit*, ἐκήρυξεν. Hoc quoque confirmat noſtram interpretationem. Nec enim dubitari poteſt quin hoc referatur ad ea quæ ſequuntur. id eſt, ad illud tempus quo Spiritus per os Noe, arcam conſtruentis, iram Dei imminentem prædicabat. Nam cui fuerunt immorigeri? certè illi qui prædicabat. Non poteſt ergo prædicatio iſta ad poſterius aliquod tempus referri. Sed de hoc mox etiam dicemus capite quarto, verſu 6.

Gen. 6.14
mat. 24 38
luc. 17.26

Ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι (τουτέστιν ὀκτὼ) ψυχαὶ διεσώθησαν δι᾽ ὕδατος.	20	Olim immorigeris, ‖quum ſemel expectabat Dei lenitas in diebus Noe, quum appararetur arca, in qua paucæ (id eſt octo) animæ ſeruatæ ſunt in aqua.	20	*Qui increduli fuerāt aliquādo, quādo expectabāt Dei patientiam in diebus Noe, quum fabricaretur arca, in qua pauci, id eſt octo animæ ſaluæ factæ ſunt per aquam.*
Ὧ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα (οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεὸν) δι᾽ ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ,	21	Cui rei nunc correſpondens exemplar Baptiſmi nos quoque ſeruat (non quo carnis ſordes abiiciuntur, ſed ſtipulatio bonæ conſcientiæ apud Deum) per reſurrectionem Ieſu Chriſti,	21	*Quod & nos nunc ſimilis formæ ſaluos facit Baptiſma (non carnis depoſitio ſordium, ſed conſcientiæ bonæ interrogatio in Deum) per reſurrectionem Ieſu Chriſti,*

---

20 *Olim immorigeris*, ἀπειθήσασί ποτε. Hoc ita cohæret cum τοῖς πνεύμασι vt non magis diuelli poſſit quàm adiectiuum à ſubſtantiuo, quod vocant, nec vlla prorſus alia ratione explicari poſſit. Deinde aduerbium ποτὲ tempus illius prædicationis indicat, ac proinde per antitheſin oſtendit ita explicandum eſſe τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, vt nos fecimus: perinde videlicet acſi ſcriptum eſſet τοῖς νῦν ἐν φυλακῇ πνεύμασι. vt ποτὲ & νῦν, i. olim & nunc opponantur. Sed non fuit neceſſe vt νῦν adderetur: propterea quòd οὖσι, ex communi vſu ſubauditum, præſentis eſt temporis. Contrarius autem error in hoc participio inoleuit quàm in ſuperiore. Nam illud conuerterunt per imperfectum, Qui erant, pro Qui ſunt: hoc verò per pluſquamperfectum, Qui fuerant increduli, id eſt ἀπειθήσασι. Et Eraſmus, *Qui inobedientes fuerant*, pro quo dicendum erat, *Qui inobedientes fuerunt*, ſeruata propria aoriſti ſignificatione. ¶ *Semel*, ἅπαξ. Hoc aduerbio declaratur tempus vltimò præfixum ac definitū fuiſſe, quo elapſo nulla reliqua ſpes ſupereſſet: quod & hiſtoria & exitus ipſe rei declarauit. Vetus interpres pro ἅπαξ ἐξεδέχετο, legit ἀπεξεδέχετο ſed mēdosè, vt mihi videtur: quanuis ita legerimus in Complutenſi editione & vetuſtis cod. quatuor. ¶ *Expectabat Dei lenitas in diebus Noe*, &c. ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ, &c. Ita rectè legit Auguſtinus epiſt. 99. Et ſanè cogor hoc in loco maiorem in Eraſmo attentionē deſiderare, qui quum hunc Auguſtini locum legiſſet, non dubitauit tamen conuertere, *Expectabatur Dei lenitas*. Nam, inquit, τὸ ἐκδέχεσθαι verbum eſt medium, quod tamen neſcio quàm verū ſit. Deinde à quo tandem expectabatur Dei lenitas hoc tempore? Num à Noe? is certè expectabat Dei miſericordiam, ſed de patientia illa diſſeritur qua Deus vſus fuerat quum c x x annos mundo conſtituiſſet ad reſipiſcendum. Noe igitur arcam ædificans, non Dei lenitatem, ſed Dei iudicium imminens expectabat. Quid verò impij? nempe Dei lenitatem non modò non expectabant, ſed etiam deridebant. Sed Deus is eſt qui patienter expectabat tantiſper dum præteriret tempus illud c x x annorum conſtitutum, & arca eſſet extructa. vt παραφραστικῶς totum hunc locum Syrus interpres rectè ſic vertit, Tremel. noſtro interprete, *Quum lōganimitas Dei præciperet vt fieret arca. propter expectationem conuerſationis eorum.* ex qua tamen verſione colligo illū pro ἅπαξ ἐξεδέχετο, legiſſe ἀπεξεδέχετο. Vulg. *Quādo expectabant Dei patientiā.* Quē locū exiſtimo, quū rectè cōuerſus eſſet à Vet. interp. à ſciolis aliquib9 deprauatū, vt illud quoq; quod ſuprà annotauimus v. 19. Dicitur autē Dei patientia, pro Deus patiēs, ex Hebr. idiotiſmo. ¶ *Paucæ*, ὀλίγαι. Vulg. *Pauci*, ὀλίγοι, eodē ſenſu. quam lectionē inuenimus in duobus vet. libris. ¶ *Octo animæ*, ὀκτὼ ψυχαί. i. octo homines. Hebraica ſynecdoche. ¶ *In aqua*, δι᾽ ὕδατος. i. ἐν ὕδατι, vt Rom. cap. 4.11. Hoc enim eſt quod in vernaculo ſermone dicimus *parmi l'eau*. Vulg. & Eraſ. *Per aquam*. quod planum fuiſſet ſi additum eſſet epitheton, vt ſi Per medias aquas ſcriptum eſſet. Neque enim διὰ videtur pro cauſa inſtrumentali accipi poſſe, quum aqua non ſeruarit Noe, ſed ex aqua ſit ſeruatus: ſicut in Baptiſmo illa emerſio ex aqua, declarat emerſionem ex morte in nouam vitam.

21 *Cui rei*, ᾧ. Ita reſtitue ex Complutenſi cod. nam mēdosè in aliis legitur ὅ. quod ad κιβωτὸν etiam fœminei generis referri non poteſt. ¶ *Correſpondens exemplar*, ἀντίτυπον. Τύπος in his libris paſſim dici ſolet illud in quo tanquam exemplari quippiam nobis impreſſa quadam forma ἀναλόγως repræſentatur, vt 1. Cor. 10.6, & 11, pro quo ſolet etiam Apoſtolus ὑποδείγματος voce vti, vt Heb. 8.5. & 9.23. & παραβολῆς vt Hebr. 9, 9. Comparantur autem typi interdum cum veritate ipſa, cuius ſunt exemplaria, vt Hebr. cap. 9.24, ſacrarium Tabernaculi dicitur cælorum ἀντίτυπον. Interdum verò cum aliis ſecundariis eiuſdem rei exemplaribus conferuntur: vt hoc in loco Baptiſmus dicitur ἀντίτυπον eius liberationis quæ contigit Eccleſiæ in diluuio. Nam & hæc liberatio & Baptiſmus adumbrant Eccleſiæ ſanctificationē, & emerſionem à peccati & mortis gurgite. Sunt igitur duo typi: ſed liberationis à diluuio præcedens typus, ſequentem Baptiſmi typum ipſi correſpondentem adumbrauit. qua ratione etiam poteſt Baptiſmus & nubi & traiectioni maris rubri tanquā ἀντίτυπος opponi. ¶ *Stipulatio bonæ conſcientiæ apud Deum*, συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν. Vulgata, admodum obſcurè, *Conſcientiæ bonæ interrogatio in Deum*. Eraſmus, *Quo fit vt bona conſciētia reſpōdeat apud Deū.* quod nō probo, quia durum eſt ἐπερωτᾶν vertere Reſpondendi verbo. Syrus autē interpr. παραφραστικῶς hūc locum vertit, *Non corpore abluti à ſordibus, ſed confitentes Deū in cōſcientia pura.* quaſi videlicet

interioris

interioris Baptiſmi effectus deſignetur, quo nimirum fiat vt conſcientia pacificata clamet Abba pater, Deum ipſum ſancta ſecuritate interpellans, vt ἐπερώτημα idem ſit atque Hebr. שאלה [*ſcheelah*] & addatur εἰς Θεόν, quod ſic dicant Hebr. שאל באלהים [*ſchal baelohim*] quæ interpretatio valde conuenit. Videtur tamen nunc mihi propius ἐπερωτήματος vocem conſideranti, melius Conuenire vt ſtipulationem interpretemur, & Apoſtolum dicamus reſpexiſſe ad interrogationes catechiſtarum quibus catechumeni interiorem Baptiſmum iam tum teſtificabantur exteriore ſanciendum, vt Act. cap. 8. verſu 37. quò ſpectat Apoſtolicum totum ſymbolum, & illud ab adultorum Baptiſmo ad infantium baptiſmum magno errore, ſi ipſos infantes ſpectes, tranſlatum, Credis? credo. Abrenuntias? abrenuntio. vnde illud Tertulliani, quod eſt veluti commentarij vice in hunc locum in lib. de reſur. Carnis, Anima non lauatione ſed reſponſione ſancitur.

Ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων. 22

Κεφάλαιον δ.

1 *Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας,*

2 *Εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι χρόνον.*

3 *Ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις.*

22 Qui eſt ⁘ad dexteram Dei, ⁘profectus in cælum, ſubiectis ipſi Angelis & poteſtatibus ac virtutibus.

CAP. IIII.

1 QVum igitur Chriſtus paſſus ſit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione armamini, ⁘*nempe* quòd qui paſſus eſt in carne, deſtitit à peccato,

2 Vt non amplius cupiditatibus hominum, ſed voluntati Dei, ⁘quod in carne reliquum eſt temporis viuat.

3 ‖Sufficit enim nobis præteritum vitæ tempus, quod ⁘quæ libent Gentibus patrauerimus quum inceſſimus in laſciuiis, cupiditatibus, vinolentiis, comeſſationibus, compotationibus, & nefariis ſimulacrorum cultibus.

22 *Qui eſt in dextera Dei, deglutiens mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælum, ſubiectis ſibi Angelis & poteſtatibus & virtutibus,*

CAP. IIII.

1 *CHriſto igitur paſſo in carne, & vos eadē cogitatione armamini, quia qui paſſus eſt, in carne deſiit à peccatis,*

2 *Vt iam nō deſideriis hominum, ſed voluntati Dei quod reliquum eſt in carne viuat temporis.*

3 *Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatē Gentium conſummandam iis qui ambulauerunt in luxuriis, deſideriis, vinolentiis, comeſſationibus & illicitis idolorum cultibus.*

Ephe. 4.23

---

22 *Ad dexteram Dei,* ἐν δεξιᾷ Θεοῦ. Vide Heb. 1. 3. Cæterùm quod addit Vetus Latinus interpres, neque in Syra editione, neque in vllis codicibus Græcis inuenimus, quanuis minime videatur otioſum. Addit autem hæc, *Deglutiens mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur.* ¶ *Profectus,* &c. πορευθεὶς, &c. Hanc Chriſti in cælum profectionem opponit duplici aduentui, vni per Spiritus ſui virtutem, quæ in illa Eccleſiæ liberatione inſignis apparuit: alteri, qua re vera manifeſtatus eſt in carne. Dicit autem ad dexteram Dei ſedere, ſubiectis illi omnibus, vt quum eius virtute multo etiam magis quàm antea nos regi & gubernari nouerimus, nullo periculo deiiciamur, ſed bona illa conſcientia ipſum inuocemus: deinde vt tantæ iſtius gloriæ, cuius participes ſumus, aſſidua contemplatione nos conſolemur. Aſcēdit enim per crucem, vt per crucem nos ad Deum adduceret, ad cuius dexteram ſedet.

IN CAPVT IIII.

1 *Quum igitur Chriſtus,* Χριστοῦ οὖν. Nunc redit ad exhortationem vt ſanctè vitam inſtituamus, & noſtræ ſanctificationis fontem aperit, nempe Chriſti mortē, cuius vi morimur peccato: ſicut eiuſdem reſurrectione in nouam & perénem vitam reſurgimus, vt pluribus expoſuimus cap. 6. epiſt. ad Rom. ab initio capitis vſque ad ver. 12. Aptiſſimè verò cohærēt iſta, quum in Baptiſmo peculiare quoddam habeamus noſtræ tum mortificationis tum viuificationis exemplar, vt illic quoque Paulus luculenter exponit. ¶ [*Nempe*] *quòd,* &c. ὅτι, &c. id eſt, Eum demum in veteri homine, i. (vt loquitur Paulus Rom. 6. 7) carni ac peccato, mortuum eſſe. Chriſti exemplo ac virute, in quo peccatum amplius non viget. Hæc enim eſt ſanctificationis noſtræ definitio, quæ partem illius vtranque complectitur, ſi ſequentem verſiculum adiunxeris. Sed pro ὁ ἀποθανὼν, Qui mortuus eſt, maluit dicere ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, Qui paſſus eſt in carne, vt nos ad Chriſtum noſtrum archetypum reuocaret. qua ratione etiam dicitur vetus homo in nobis eſſe crucifixus, & caro crucifixa, cum cupiditatibus ſuis, & mundus nobis crucifixus, ac nos viciſſim crucifixi mundo, apud Paulum. Eraſmus igitur manifeſte deprauauit Petri ſententiam, quum ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ interpretaretur, *qui patiebatur in carne:* quaſi de Chriſto ipſo hæc dicantur: quum ex iis quæ ſubiiciuntur, ſatis appareat Chriſto capiti non conuenire, ſed membris in eo ſanctificatis. Carnis igitur nomen, vbi de Chriſto agitur, humanam naturam, eámque integram & omni labe carētem, hoc autem poſteriore loco, per ἀντανάκλασιν Paulo familiariſſimam, qualem illam habemus, id eſt, vitioſam ac corruptam, declarat: vt paſſio in carne nihil aliud quàm noſtræ vitioſitatis abolitionem, ſenſim perficiēdam declaret.

2 *Quod reliquum eſt,* &c. τὸν ἐπίλοιπον, &c. id eſt, quod præſenti vitæ in hoc corpore tranſigendæ ſupereſt. Caro igitur tertia etiam ſignificatione hîc accipitur, nempe pro præſentis & infirmæ huius vitæ conditione, vt Galat. 2. 20, Hebr. 5. 7.

3 *Quæ libent Gentibus patrauerimus,* τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι. Id eſt, profanè ac libidinosè, Gentium inſtar, vixerimus. Eſt enim τὸ θέλημα hoc in loco non quæuis voluntas, ſed vitiis addicta, quæ libido vocatur, vnde illud impudiciſſimæ illius, Si libet, licet. Vſus ſum autem periphraſi, perſpicuitatis cauſa. Comparat verò, idque per cōmunicationis tropum, flagitioſos Iudæos cum Gentibus, id eſt, cum profanis populis & à cognitione Dei alienis. qua ratione etiam Dauid impios ſuos aduerſarios Gentes vocat, Pſal. 59. 7, & Propheta Iudæos populum Sodomæ & Gomorrhæ, Eſa. 1. 10. In eorum autem quæ ſequuntur recenſione multum variat Syrus interpres a Græcis omnibus. Habet enim, Tremellio interprete, *in crapula & ebrietate, in fœtore & comeſſatione, & in cultu dæmoniorum.* Vulgata verò non legit ἐν πότοις, quod fortaſſis eſt gloſſema τοῦ ἐν κώμοις.

Ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες·	4	Quamobrem *illi*, non concurrentibus vobis ad eandem ∴ luxus profuſionem, ∴ peregrinari ſibi videntur, · blaſphemantes:	4	*In quo peregrinantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confuſionem, blaſphemantes:*
Οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.	5	Qui reddituri ſunt rationem ei qui paratus eſt ad iudicādum viuos & mortuos.	5	*Qui reddent rationem ei qui paratus eſt iudicare viuos & mortuos.*
Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκί, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι.	6	∴ Nam idcirco mortuis quoque prædicatum fuit Euangelium, ∴ vt damnarentur quidem ſecundum homines, *id eſt*, carne, ∴ viuerent autem ſecundum Deum, *id eſt*, Spiritu.	6	*Propter hoc enim & mortuis euāgelizatum eſt, vt iudicentur quidem ſecundum homines in carne, viuant autem ſecundum Deum ſpiritu.*

---

4 *Luxus profuſionem*, τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν. Vulgata, *Luxuriæ confuſionem*. vnde Syrus *crapulam* neſcio qua ratione interpretatur, aut μέθην legit. ¶ *Peregrinari ſibi videntur*, ξενίζονται. Hoc eſt quòd in vernaculo ſermone dicimus, *Ils ſe trouuent eſtranges.* vel, *Ils ſe trouuent tous nouueaux & comme en vn autre monde.* Vulg. *Peregrinantur*, Latinè profectò, ſed paulo obſcurius. Cic. pro Rabirio perduell. reo, *Adeóne es ignarus diſciplinæ conſuetudiniſque noſtræ vt hæc neſcias? vt peregrinari in aliena ciuitate, non in tua magiſtratum gerere videaris?* Idem Acad. *Nos in noſtra vrbe peregrinantes, errantéſque, tanquam hoſpites, libri tui domum deduxerunt.* Sic etiamnum hodie, quaſi in lucem reuocato Euangelio, quid aliud clamitant homines quàm hæreticis iſtis nouū mundum eſſe fabricandum? Atqui non oportuit ipſum mundum, ſed hominum ingenium mutari: quibus vetus eſſe debuerat quod nouum eſt, & è contrario nouum eſſe quod ipſis eſt vetus. Eraſmus, *Atque abſurdum illis videtur*, non ſatis expreſſé. Syrus, *Obſtupeſcent*, nempe vt ad rei inſuetæ ſpectaculum.

6 *Nam idcirco*, εἰς τοῦτο γάρ. Dixit fore vt Chriſtus iudicet viuos & mortuos. Hîc verò nemo fuit qui exiſtimaret fore vt coram Dei tribunali aliqui mortui comparerent, ſed eos antè mortuos dici, qui quum ante diem Domini ſint mortui, poſtea ſuſcitabuntur, nemo ignorauit. Non poſſum igitur ſatis mirari quî factum ſit vt interpretes aliquid eiuſmodi in hoc quoque dicto non obſeruauerint, quod præſertim illius rationem cōplectitur. Nam certè nō minus, imò etiam magis abſurdum eſt dicere, Dominum prędicare mortuis, quàm mortuos iudicare. In eo tantùm eſt diſcrimen quòd quū dicitur Chriſtus iudicaturꝰ mortuos, intelligimus eos qui mortui fuerint, & eſſe deſierint: quum verò dicimus prędicatum eſſe mortuis, intelligimus eos qui tum quidem quum illis prędicaretur Euangelium, viui erant, nunc verò quum iſtud dicitur ſunt mortui. Alioqui, ſi de animabus hoc accipias, quænam erit hæc interpretatio, mortuis, id eſt, mortuorū hominum ſpiritibus? ſi de corporibus, quorſum annuntietur putrefactis cadaueribus Euangelium? Et tamen ſola propriè cadauera, mortua dicuntur. Iam verò ſi dicas, Euangelizatum eſt, idē declarare atque Patefacta eſt mortis Chriſti efficacia: primùm valde coacta fuerit interpretatio, deinde ſemper huc redeundum erit, quinam ſint iſti mortui quibus illa patefacta dicatur. nēpe iis qui immorigeri fuerunt. Denique ſufficiat hæc vna ratio pro omnibus, quum hoc atexatur ſuperiori dicto, non poſſe Mortuorum nomen aliter hîc accipi quàm in ſuperiore verſiculo, vbi dixit, Deum iudicaturum viuos ac mortuos, homines videlicet, non autem ſpiritus corporibus exutos, neque corpora ſpiritibus ſpoliata. Nonnulli tamen mortuos interpretantur infideles, & mortuos in peccato. Sed (vt taceam quod modò dixi) redundaret etiam particula καί. Eos omitto qui limbum nobis fabricant, item qui mortuis infidelibus relictum fuiſſe putant aliquod pœnitentiæ ſpatium, ac proinde prædicatum illis fuiſſe Euangelium. Sunt enim iſta nimium abſurda, quanuis nonnullos magni nominis interpretes in aliquid eiuſmodi neſcio quis impetus abripuerit. Quid igitur? Nempe quum dicit Petrus euangelizatum fuiſſe mortuis, nunquam illi venit in mentem vt putaret ſpiritibus mortuorum prædicatum fuiſſe Euangelium: ſed ſui temporis reſpectu mortuos vocauit quibus viuis prædicatum eſt Euangelium. acſi diceret non eſſe nouam hanc doctrinam, ſed ſuperiorum etiam temporum hominibus pridem mortuis fuiſſe annuntiatam, nec fruſtra ab illis contemptam. Id autem ita eſſe, præter iam commemoratas rationes, liquidò etiam apparet tum ex Apoſtoli ſcopo, tum ex iis quæ ſequuntur. Minatus eſt infidelibus, qui ſuis ludibriis & contumeliis non deſinunt ſanctos vexare, fore vt reddant rationem iuſto iudici, Qui, inquit, iudicaturus eſt viuos & mortuos. Quorſum hoc? Nempe vt ſcirent excipiendum neminem. Sed reſponderi poterat, patres illos qui mortui fuerunt ante Chriſti aduentum, (conſiderandum enim quo tempore & ad quos ſcripſerit Petrus) idoneam aliquam excuſationem habituros. Hoc negat Petrus. Nam, inquit, mortuis quoque idem hoc Euangelium annuntiatum eſt, quod etiam docetur 1. Cor. 10, & integro capite vndecimo epiſtolæ ad Hebræos. Et Dominus, Vidit, inquit, Abraham diem meum, & gauiſus eſt. Denique nulla vnquam fuit extra Chriſtum Eccleſia: ex quo etiam conſequitur, idem Euangelium, quanuis non pari diſpenſatione, tamen ab initio mundi ſemper Patribus annuntiatum. Non habebunt igitur filiorum ſceleſtorum (Iudæis autem Petrus ſcribit) ſceleſti patres quod prætexant quominus & ipſi ad iuſti iudicis tribunal ſiſtantur, ſecundum Euangelium iudicandi. Deinde ſi libuerit, ad conſolationem ſanctorum, poſſis hoc quoque piis Patribus per fidem Euangelium Chriſti venturi amplexis applicare. Sequentia verò ſic explico. ¶ *Vt damnarentur*, &c. ἵνα κριθῶσι, &c. Quum de re præterita Petrum diſſerere modò oſtenderimus, & ſuprà etiam 3.19, ſimul liquet ſeruandam eſſe aoriſti ſignificationem: ac proinde nec Veterem interpretem rectè conuertiſſe *vt iudicentur*, nec Eraſmum *vt damnentur*, id eſt, κρίνονται, quanuis ſequatur ζῶσι. Sed & puto ſatis eſſe reſponſum iis qui hæc accipiunt de Euangelio vel apud limbum, vel alibi poſt Chriſti mortem ſpiritibus mortuorum annuntiato. Dicam igitur quomodo planè hunc locum explicari poſſe putem. Non contentus dixiſſe Petrus Euangelium etiam ſuperioribus ſeculis fuiſſe annuntiatum, voluit quoque oſtendere eius Euangelij ſummam, partim vt vnum & idem Euangelium ſemper fuiſſe doceret, partim vt ad inſtitutum rediret. Nam quæ de iudicandis viuis & mortuis dixit, non temere quidem nec parum appoſitè, ſed tamen παρέργως dixit, quum in impiorum mentionem incidiſſet. Cœperat autē de ſanctificatione diſſerere: cuius duas partes eſſe dixerat, nempe paſſum eſſe in carne, ſeu mori peccato, & voluntati Dei viuere. Hoc ipſum eſt igitur quod nunc dicit fuiſſe ſuperioribus etiam ſeculis annuntiatum. Nam damnari carne, pati in carne, mortuum eſſe peccato, nō eſſe in carne, idem declarant. Dicitur etiam damnatus in carne is in cuius carne damnatum eſt (id eſt, abolitum & extinctum) peccatum. quæ pars eſt prior ſanctificationis, vt diſertè loquitur Paulus Rom. 8.3. adeo quidē vt hæc verba Petri ἵνα κριθῶσι σαρκί, nō poſſint planius explicari quàm ex 1. Cor. 2.5, εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ad interitum carnis. Idque ita eſſe, præterea etiam apparet ex antitheſi. Nam damnari & viuere contraria non erunt niſi damnari pro interire & mori accipias: ſicut mortificatio & viuificatio mutuò inter ſe reſpondent. Sed quum dixiſſet Petrus κατὰ ἀνθρώπους, Secundum homines, declarās nimirum huius vitij, quod in nobis extinguendum eſt, fontem ac originem in ipſa hominū natura hærere, addidit σαρκί per epexegeſin, vt alterum altero explicaretur. ¶ *Viuerent autem*, &c. ζῶσι δέ, &c. Alteram partem ſanctificationis explicat

priori

priori cohærentem. Idcirco enim morimur carne vt viuamus Spiritu: ſicut copioſé expoſitum eſt ſexto & ſeptimo capitibus epiſtolæ ad Romanos. quamobrem etiam duo iſta vbique ſolent connecti. Quemadmodum autem quum dixiſſet κατὰ ἀνθρώποις, addidit σαρκὶ, ita etiam poſt κατὰ Θεὸν, ſecundum Deum, addidit πνεύματι, *Spiritu*: vt viciſſim oſtenderet vnde vis iſta integræ & ſanctæ atque adeo perennis vitæ, quæ in nobis inchoata eſt, emanaret: nempe à Dei Spiritu, vnde factum vt ipſa etiam Spiritus diceretur.

---

7 Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς.

8 Πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες, ὅτι ἡ ἀγάπη καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

9 Φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους, ἄνευ γογγυσμῶν.

10 Ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ.

11 Εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ· εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

12 Ἀγαπητοὶ, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν ξυμβαίνοντος·

13 Ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι.

14 Εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀναπαύεται· κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται.

7 Omnium autem finis imminet. Eſtote igitur ſobrij & vigilantes ad orandum.

8 Ante omnia verò charitatem ¨alij in alios intenſam habentes: nam ‖charitas ¨operiet multitudinem peccatorum.

9 ‖Hoſpitales eſtote alij erga alios, ſine murmurationibus.

10 Vt ‖quiſque accepit donum, *ita* alius in alium illud ſubminiſtrantes, vt boni diſpenſatores variæ Dei gratiæ.

11 Siquis ¨loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: ſiquis miniſtrat, *miniſtret* tanquam ex viribus quas ſuppeditat Deus: vt ¨in omnibus glorificetur Deus per Ieſum Chriſtum, cui eſt gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.

12 Chariſſimi, ¨ne, tanquam hoſpites, ¨exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad veſtri experimentum, percellimini, vt ſi peregrinum aliquid vobis accideret:

13 Imò ¨in eo quòd conſortes eſtis afflictionum Chriſti, ¨gaudete: vt & quum patefiet eius gloria, gaudeatis exultantes.

14 ‖Si probris afficimini in nomine Chriſti, beati *eſtis*: ¨quoniam & ille gloriæ, & ille Dei Spiritus ſuper vos requieſcit: ¨*qui* quod ad illos quidem attinet, blaſphematur, quod ad vos autem, glorificatur.

7 *Omnium autem finis appropinquauit. Eſtote itaque prudentes, & vigilate in orationibus.*

8 *Ante omnia autem mutuam in voſmetipſos charitatē continuam habentes: quia charitas operit multitudinem peccatorum.* Pron.10 12

9 *Hoſpitales inuicem, ſine murmuratione.* Rom.12.13 heb 13.2

10 *Vnuſquiſque ſicut accepit gratiam in alterutrū illam adminiſtrantes. ſicut boni diſpenſatores multiformis gratiæ Dei.* Rom.12.6 phil.2.14

11 *Siquis loquitur, quaſi ſermones Dei: ſiquis miniſtrat, tanquam ex virtute quam adminiſtrat Deus: vt in omnibus honorificetur Deus per Ieſum Chriſtum, cui eſt gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.*

12 *Chariſſimi, nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem vobis fit, quaſi noui aliquid vobis contingat:*

13 *Sed cōmunicantes Chriſti paſſionibus, gaudete, vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.*

14 *Si exprobramini in nomine Chriſti, beati eritis: quoniam gloria & Spiritus Dei in vobis requieſcit.* Matt. 5,10

---

9 *Alij in alios*, εἰς ἑαυτοὺς. Vulgata, *In voſmetipſos.* quæ interpretatio multis impoſuit, qui non conſiderarunt, Apoſtolum non ſingulos ſed multos coniunctim alloqui, quos velit mutuo charitatis vinculo eſſe coniunctos. Vide Epheſ.4.32. ¶ *Operiet*, καλύψει. apud homines ſcilicet, quoniam charitas omnia tolerat, proximo non detrahit, boni conſulit plurima, ſic tamen vt nec adulando conniueat, nec ſit προσωπολήπτης. At coram Deo vnius ille Chriſti ſanguis noſtra peccata non tantùm operit, ſed etiam penitus delet.

11 *Loquitur*, [*loquatur*] λαλεῖ. Repetendum eſſe idem verbum ad explendam ſententiam diximus Rom.12.7, & alibi non ſemel, quod etiam Syrus interpres expreſſit. ¶ *In omnibus*, ἐν πᾶσι. Syrus præterea legit ἃ πράττετε, Quæ facitis.

12 *Ne, tanquam hoſpites, percellimini*, μὴ ξενίζεσθε. Id eſt, ne perinde ſitis attoniti vt qui in rem aliquam nouam incidunt, & de qua nunquam cogitarint. Vulgata, *Nolite peregrinari.* Eraſmus, *Ne miremini.* Vide ſup.4. ¶ *Exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad veſtri experimentum*, τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ. Vulgata, *In feruore qui ad tentationem vobis fit.* Eraſmus, *Dum per ignem exploramini, quæ res ad experimentum veſtri fit.* Sententia ipſa per ſe plana eſt. Sed Syrus interpres totum hoc τῇ ὑμῶν πυρώσει non legit: & huius periodi membrum aliter collocat. Cyprianus autem ep.56, totum hunc locum ita citat: *Chariſſimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem veſtram fit: nec excidatis, tanquam nouum vobis contingat.* Itaque poſt γινομένῃ, legit μηδὲ ἐκπίπτετε, vel potius, μηδὲ ἐκπλήττεσθε.

13 *In eo*, καθὸ. Vulg. pro καθὸ κοινωνεῖτε, legit κοινωνοῦντες, *communicantes*, quod ſequutus eſt etiam Syrus. ¶ *Gaudete*, χαίρετε. Cyprianus eodē illo loco, addit, *per omnia*, ἐν πᾶσι.

14 *Quoniam & ille gloriæ ille & Dei Spiritus ſuper vos requieſcit*, ὅτι τὸ τῆς δόξας καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀναπαύεται. Iſta neceſſe eſt vt de duobus diuerſis ſpiritibus accipiamus, quia in omnibus codic. Græcis duo adſcribuntur articuli. Itaque Spiritus appellatione non ipſum Spiritum ſanctum, qui vnus eſt, ſed (ex Scripturæ more, quem alibi expoſuimus) illius dona, quæ diuerſa ſunt, intelligo. Spiritum igitur gloriæ, oppoſitū crucis ignominiæ, Petrus ita vocat propter gloriam qua Spiritus ſanctus fideles exornat: ſicut Spiritus intelligētiæ, conſilij, fortitudinis, & alij quoque cōmemorantur Eſaiæ 11.2. ad quem locū videtur Apoſtolus alludere. Spiritum autē Dei in genere pro Spiritu adoptionis accipio, qui in nobis per eas afflictiones obſignatur quibus cōformes imagini fratris noſtri primogeniti reddimur. Sed Vulgatæ editionis codices in hoc loco nō conſentiunt. Plerique enim legunt, *Quoniam quod eſt honoris, gloriæ & virtutis Dei, & qui eſt eius Spiritus, ſuper vos requieſcet.* Quæ interpretatio prorſus à Græcis diſſentit. Veteres autem codices emendatiores habent, *Quoniam*

gloria & Spiritus Dei in vobis requieſcit, quaſi τὸ τῆς δόξης idem valeat atque ἡ δόξα. Suſpicor enim nonnullos, qui de ipſo Spiritu ſancto iſtud dictum acciperent, non autem de ipſius effectis, gemino articulo fuiſſe offenſos. Cyprianus epiſtola modo citata, aliam etiam lectionem prorſus diuerſam adfert, hanc videlicet, *Quia maieſtatis & virtutis Domini nomen ſuper vos requieſcit:* quaſi ſcriptum ſit, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ὄνομα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. quę ſcriptura nuſquam eſt à me reperta, quanuis in tribus Græcis repererim, τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα, &c. *Quoniam ille gloriæ & potentiæ, & ille Dei ſpiritus*, &c. Mihi verò in tanta varietate, maximè arriſerit Syri interpretis verſio, *Quia Spiritus glorioſus Dei, ſuper vos requieſcit*, ὅτι τὸ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. ¶ *[Qui] quod ad illos quidem attinet, blaſphematur*, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται. Supplendum eſt אשר [*aſcher*,] id eſt, ὅ, ex Hebræorum idiotiſmo, vt diximus Epheſ. cap. 2. 5: expreſſum etiam à Cypriano eadem illa epiſtola. Sed neque Syrus neque Vetus Latinus hoc membrum legerunt, quod tamē apponitur apud Cyprianum, & in omnibus Græcis noſtris legitur, vnico tantùm excepto.

15	Μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιὸς, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος·	Sed enim nemo veſtrū malo afficiatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alienarū rerum inſpector:	*Nemo autem veſtrum patiatur vt homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor:*
16	Εἰ δὲ ὡς Χριστιανὸς, μὴ αἰσχυνέσθω· δοξαζέτω δὲ τὸν Θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ·	Sed ſi vt Chriſtianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum hac in parte.	*Si autē vt Chriſtianus, non erubeſcat, glorificet autem Deum in iſto nomine.*
17	Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρῖμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. εἰ δὲ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίῳ;	Nam tempus *eſt* vt incipiat iudicium à domo Dei. quòd ſi primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parēt Dei Euangelio?	*Quoniam tempus eſt vt incipiat iudicium à domo Dei. Si autem primùm à nobis, quis finis eorum qui non credūt Dei Euāgelio?*
18	Prou. 2.31 Καὶ, εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται;	Et, ſi iuſtus vix ſeruatur, impius & peccator vbi comparebit?	*Et, ſi iuſtus vix ſaluatur, impius & peccator vbi parebunt?*
19	Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.	Itaque qui malis afficiuntur voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas ſuas benefaciendo.	*Itaque & ij qui patiūtur ſecundum voluntatem Dei, fideli creatori commendent animas ſuas in benefactis.*
	Κεφάλαιον ε.	CAP. V.	CAP. V.
1	ΠΡεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος καὶ μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνὸς,	PResbyteros qui inter vos ſunt, precor ego vnà preſbyter, ac teſtis afflictionū Chriſti, atque idem gloriæ patefaciendę conſors,	*SEniores ergo qui in vobis ſunt obſecro, conſenior & teſtis Chriſti paſſionum, & eius quæ in futuro reuelanda eſt gloriæ communicator,*
2	Ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως· μηδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως·	Paſcite Dei gregem qui penes vos eſt, illius inſpectioni vacantes non coactè, ſed libenter: non turpiter affectantes lucrum, ſed prompto animo.	*Paſcite qui in vobis eſt gregem Dei, prouidentes non coactè, ſed ſpontaneè ſecundum Deum: neque turpis lucri gratia, ſed voluntariè:*
3	Μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνίου.	Neque vt dominantes cleris, ſed vt qui ſitis exemplaria gregis.	*Neque vt dominantes in cleris, ſed formæ facti gregis ex animo.*

---

15 *Sed enim.* Syrus legit μόνον. vel πλὴν, Tantummodo. ¶ *Maleficus*, κακοποιὸς. Sic conſtanter legitur in Græcis codicibus: quam tamen vocem neceſſe eſt de leuioribus iniuriis interpretari, quoniam diſiunctiue nō poteſt genus cum ſpecie componi: quod non animaduerſum occaſionem præbuit in Latinis codicibus mutandi *Maleficus* in *Maledicus*. ¶ *Alienarum rerum inſpector*, ἀλλοτριοεπίσκοπος. Syrus interpres hoc non legit: neque id ſanè magnopere videtur ad ea pertinere quæ pœnis vindicari conſueuerint, niſi quòd ſæpe in rixas incidant qui curioſè ſatagunt aliena, vnde poſtea maiora mala exoriantur. Tale verò hominum genus nullus elegantius deſcripſerit quàm Terentianus ille ſenex, his verbis, *Tantúmne ab re tua oci eſt tibi, aliena vt cures, eáque nihil quæ ad te attinent?*

16 *Hac in parte*, ἐν τῷ μέρει τούτῳ. Sic vulgò dicimus *De ce coſté*, vel *à ceſt eſgard*. Vide epiſt. ad Coloſſ. cap. 2. verſ. 16. Vulg. *In iſto nomine*, ἐν ὀνόματι τούτῳ. vt in vno manuſcript. cod. legitur, quod etiam ſequitur Syrus interpres: ſiue hoc accipias de ipſo Chriſti nomine, in quo gaudere & gloriari iubemur: ſiue hoc interpreteris, ſicut Latinè Nomen pro Cauſa ponitur, vt *Hoc nomine* idem valeat atque *Ob hoc ipſum*.

17 *Nam tempus eſt*, ὅτι ὁ καιρὸς. Videtur mihi alludere ad Ierem. 25. 29. ¶ *Vt incipiat*, τοῦ ἄρξασθαι. particulam καὶ in Græcis expunxi tum ex veterum omnium noſtrorum codicum Græcorum, tum etiam ex Syri & veteris Latini interpretis auctoritate. ¶ *Quòd ſi*, εἰ δὲ. Sic Chriſtus, Si hæc in viridi, quid fiet arido? * ¶ *Finis*, τὸ τέλος. * Id eſt, exitus.

18 *Iuſtus*, ὁ δίκαιος. Id eſt, pius, ſiue pietati & Iuſtitię ſtudens, vt apparet ex antitheſi. *

IN CAPVT V.

1 *Presbyteros*, πρεσβυτέρους. Generale nomen eſt preſbyteri hoc in loco, eos omnes comprehendens qui funguntur Eccleſiaſtico munere, ac nominatim eos quibus docēdi munus incumbit, qui propriè paſcere dicuntur: vt ipſi quoque Apoſtoli hoc nomine comprehendātur, à paſtoribus ſingularum Eccleſiarum nimirum potius κατά τι quàm ἁπλῶς differētes, vt apparere poteſt ex collatione loci Act. 6. 4, & 20. 17 & 28, & 1. Tim. 5. 17.

2 *Qui penes vos eſt*, τὸ ἐν ὑμῖν. Vel, qui à vobis pendet, vti apud Sophoclem, ἐν σοὶ ἐσμὲν, pro Abs te pēdemus. In ſumma, proponit illis eius gregis curam qui illorum fidei eſt cōmiſſus. Vulgata, ad verbum quidem, ſed fideliter conuertit, *Qui in vobis eſt*. Eraſ. *Quantum in vobis eſt*: non modò non expreſſa ſed etiam eneruata Apoſtoli ſententia: quaſi ſcriptum ſit τὸ καθ' ὑμᾶς, & τὸ non pertineat ad ποίμνιον. ¶ *Illius inſpectioni vacantes*, ἐπισκοποῦντες. Syrus interpres addit רוחנאית [*ruchanaith*] id eſt πνευματικῶς, ſpiritualiter. quod puto eſſe gloſſema, & in contextum irrepſiſſe.

3 *Neque vt dominantes cleris*, μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων. Non regnum, ſed curam presbyteris commiſſam eſſe docet.

* docet. quia de re vide Mat.20.25. Clerum autem ſortem & hæreditatem Domini (id eſt, Eccleſiam) vocat: ſicut apud Hebræos נחלה [*nachalah*] dicitur Iſraeliticus populus. Sed & quia hoc corpus variis iiſque diſperſis mẽbris conſtat, & Chriſtus in ſolidum ſingularum partium caput eſt, ideo ſingulis etiam partibus nihil obſtat quominus idẽ nomen atque toti ipſi corpori tribuatur. Veteres patres cleri nomen poſtea ad collegium Eccleſiaſticorum miniſtrorum tranſtulerunt, quaſi qui ſacerdotibus Aaronicis & Leuitis ſucceſſerint. Sed ſanè inuehenda non fuit in Eccleſiam iſta omnium maxima ἀταξία, quæ diſcrimen inter paſtores & oues tollat: nec temere κλῆρον nomen ipſe Petrus pro ouium omniũ grege vſurpauit, adſtipulante quoque Syro interprete, qui κλήροις vertit דמר עיתא [*demar bitha*:] neque Paulus 1. Cor.14, κληρικῶν & λαϊκῶν meminit, ſed docentium ſiue loquentium in Eccleſia & ἰδιωτῶν. Denique vt à non malis initiis diſtinctiones profectæ ſint, tamen quid iam tum moliretur Satan, tempus ipſum oſtendit. Cæterùm, ſi paſtoribus non licet regum more gregi dominari, vbi tandem patrimonium Petri? vnde duplex ille gladius? vbi illa poteſtas trahendi omnes ad inferos impunè, vt ille ipſe totidem verbis teſtatur, qui ſe Petri ſucceſſorem iactitat? qua de re quid ſenſerit Bernardus, licet ex his ipſius ad Eugenium Papam verbis intelligere, * *Eſto vt hæc tibi alia quauis ratione vindices, nõ Apoſtolico more. Nec tibi dare Petrus potuit quod non habuit: quod habuit, hoc dedit, ſolicitudinem ſuper Eccleſias.* (& hic fallitur Bernardus communi errore ſeductus) *Nunquid dominatum? Audi ipſum. Non dominantes, inquit, cleris. Et ne dictum ſola humilitate putes, non veritate, vox Domini eſt Reges gentium dominantur eis, vos autem non ſic. Planum eſt. Apoſtolis interdicitur dominatus. I ergo tu, & tibi vſurpare aude, aut Apoſtolatum, aut Apoſtolatus dominatum: planè ab vtroque prohiberis. ſi vtrunque ſimul habere voles, vtrunque amittes.*

Καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποίμενος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον.	4	Et quũ apparuerit ille Paſtorũ princeps, reportabitis ⁘amarantinam illam glorię coronam.	4	*Et quũ apparuerit princeps paſtorum, percipietis immarceſcibilem gloriæ coronam.*	
Ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις· πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι. τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.	5	Similiter iuniores ſubiecti eſtote ⁘ſenioribus, & omnes viciſſim ſubiicimini. ⁘Modeſtia eſtote intus ornati. nam ‖ Deus ſuperbis reſiſtit, demiſſis autem dat gratiam:	5	*Similiter adoleſcentes ſubditi eſtote ſenioribus, omnes autem inuicem humilitatem inſinuate. quia Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam.*	Rom.12. 18 iac.4 6
Ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ·	6	‖Demittite vos igitur ſub potente manu Dei, vt vos ⁘in tempore attollat:	6	*Humiliamini igitur ſub potenti manu Dei, vt vos exaltet in tempore viſitationis:*	Iac.4.10
Πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιῤῥίψαντες ἐπ᾽ αὐτὸν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν.	7	‖ Omni cura veſtra in eum coniecta: nam illi cura eſt de vobis.	7	*Omnem ſolicitudinẽ veſtrã proiiciẽtes in eũ, quoniã ipſi cura eſt de vobis.*	Pſal. 55.23 ſap 12.13 matt. 6.25
Νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος, περιπατεῖ ζητῶν τίνα καταπίῃ.	8	‖ ⁘Sobrij eſtote, vigilate: nam aduerſarius veſter diabolus, tãquam leo rugiens, obambulat, quærens quem deuoret.	8	*Sobrij eſtote, & vigilate: quia aduerſarius veſter diabolus, tanquam leo rugiens, circuit, quærens quem deuoret.*	luc.12.22 Luc.12.31
Ὧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι.	9	Cui reſiſtite firmi per fidem, ſcientes eaſdem afflictiones, à veſtra quę in mundo eſt ⁘fraternitate ⁘impleri.	9	*Cui reſiſtite fortes in fide: ſcientes eandem paſſionem ei quæ in mundo eſt veſtræ fraternitati fieri.*	
Ὁ δὲ Θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ὑμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξαι, σθενώσαι, θεμελιώσαι.	10	Cæterùm Deus omnis gratię *author*, ⁘qui vocauit ⁘vos ad æternam ſuam gloriam in Chriſto Ieſu, ⁘pauliſper afflictos, ⁘is *inquam* ⁘integros vos reddat, ſtabiliat, ⁘roboret, fundet.	10	*Deus autem omnis gratiæ, qui vocauit nos in æternam ſuam gloriam in Chriſto Ieſu, modicũ paſſos, ipſe perficiet, confirmabit, ſolidabitque.*	

* 4 *Amarantinam*, τὸν ἀμαράντινον. Ex amaranto videlicet, cuius floris (inquit Plinius) ſumma natura in nomine eſt, ſic appellato quoniã nõ marceſcit. Vulg. *immarceſsibilem*, ἀμάραντον, ſicut etiam legit Syrus interpres. Sed ita ſcriptum nuſquam inueni, & quum receptum ſit coronas à materia ex qua componuntur cognominare, vſitatam ſcripturam magis probo, quum eadem eliciatur ſententia ex vtrauis ſcriptura.

5 *Senioribus*, πρεσβυτέροις. Hîc poſcit ratio antitheſis vt hoc nomen de ætate accipiamus, non de dignitate: quanuis hoc quoque certum ſit, iuniores non temerè ad functiones illas Eccleſiaſticas fuiſſe accitos. ¶*Modeſtia eſtote intus ornati*, τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε. Complutenſis codex legit ἐγκομπώσασθε eadem ſententia. nam & κόμβωμα inuenio dici τὸν κόσμον, ornatũ, & κομβώσασθαι Heſychius interpretatur στολίσασθαι. quæ ſignificatio pulchrè conuenit iis quæ ſequuntur. Vulgata, *Omnes autem inuicem humilitatem inſinuate.* Neque enim legit ὑποτασσόμενοι. ſed præterea multis modis mendoſa eſt iſta interpretatio. Eraſmus, *Humilitatem animi vobis infixam habete.* Sentit enim (inquit) humilitatem in animo arctè retinendam, veluti nodis alligatam. Nam ἐγκομβώσασθε vertit Innodate: quæ ſignificatio tranſlatitia eſt, neque huic loco conuenit.

6 *In tempore*, ἐν καιρῷ. Vetus interpr. addit Viſitationis, ἐπισκοπῆς, quod & in duobus Græcis cod. inueni, ſed irrepſiſſe puto ex cap.2.12.

8 *Sobrij eſtote*, νήψατε. Syrus habet, interprete Tremellio, *Vigilate & memores eſtote*, γρηγορήσατε καὶ μνήσθητε.

9 *Fraternitate*, ἀδελφότητι. Id eſt, fratrum cœtu per orbem terrarum diſperſo. Vide ſuprà, 2.17. ¶*Impleri*, ἐπιτελεῖσθαι. Vtitur Paulus verbo ἀνταναπληρῶ eodem ſenſu, Coloſ.1.24.

10 *Qui vocauit*, ὁ καλέσας. Vide Gal.cap.1.verſ.6. ¶*Vos*, ὑμᾶς. Sic vetuſti multi codices habent rectius quàm ἡμᾶς, *nos*, vt ſequentia demonſtrant. * ¶*Pauliſper*, ὀλίγον. Vulgata ſuo more, *Modicum*. Eraſmus, *Parum*. Ego malo ad tempus referre, vt idem hoc ſit atque illud quod ſcripſit Paulus 2.Corinth.4.17. ¶*Is* [*inquam*,] αὐτὸς. Eraſmus, *Idem*, id eſt, ὁ αὐτός. Abundat autem, ex Hebræorum conſuetudine, ſed ita vt ſit tamen magna eius emphaſis hoc in loco.

¶*Integros vos reddat*, καταρτίσαι. Vulgata, *Perficiet*. legit enim καταρτίσει, στηρίξει, θεμελιώσει. ſed omnes noſtri codices, tribus tantùm exceptis, ſcriptum habent καταρτίσαι, στηρίξαι, &c. non in modo infinito, ſed tertia perſona optatiui modi. Eraſmus conuertit, *Inſtauret*: non ſatis appoſitè, vt mihi videtur. Vide Matth.cap.21.ver.16. Sed & καταρτίσαι * poſſimus ad mutuam fidelium inter ſe coaptationem referre, & interpretari, *coaptet*. ¶*Roboret*, σθενώσαι. Hoc nõ legit Vetus interpres. niſi velimus legiſſe στηριώσει, quod interpretetur Solidabit. atque ita fiet vt ſequens verbum θεμελιώσαι non legerit.

11 Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

12 Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι᾽ ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς ἣν ἑστήκατε.

13 Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου.

14 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. Εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀμήν.

Ro.16.16
1. cor. 16. 20
2.cor.13.12

11 Ipſi gloria & robur in ſecula ſeculorum. Amen.

12 Per Syluanũ vobis fidum fratrem, ¨ vt exiſtimo, paucis ſcripſi, adhortans *vos*, & teſtificans hanc eſſe veram gratiam Dei in qua ſtatis.

13 Salutat vos ea quæ eſt ¨ in Babylone ¨ vobiſcum electa *Eccleſia*, & Marcus filius meus.

14 ‖Salutate alij alios charitatis oſculo. Pax vobis omnibus qui eſtis in Chriſto Ieſu. Amen.

11 *Ipſi gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.*

12 *Per Syluanum fidelem fratrẽ vobis (vt arbitror) breuiter ſcripſi: obſecrans & cõteſtans hanc eſſe veram gratiam Dei in qua ſtatis.*

13 *Salutat vos Eccleſia quæ eſt in Babylone, coelecta, & Marcus filius meus.*

14 *Salutate inuicem in oſculo ſancto. Gratia vobis omnibus qui eſtis in Chriſto Ieſu. Amen.*

---

12 *Vt exiſtimo*, ὡς λογίζομαι. Verbum λογίζεσθαι grauius quidpiam declarat quam τὸ οἴεσθαι vel etiam ἡγεῖσθαι. vt diximus Rom.3.28. & Heb.11.11. Significat enim aliquid apud ſe rationibus collectum ſtatuere. Neque id verò etiam ineptè cum præcedente membro de Syluano, ſed cum δι᾽ ὀλίγων, coniunxeris, vt intellexit Syrus interpres: in quam ſententiam vt inclinem, illud etiam facit, quòd alioqui non ita breuis eſt hæc epiſtola vt Petrum oportuerit eius breuitatem excuſare. Potius ergo ſignificauerit ſe exiſtimare breuem illis viſum iri hanc epiſtolam, vt iis ſolet qui literas ab amiciſſimis, & quidem de rebus grauiſſimis ſcriptas accipiunt.

13 *In Babylone*, ἐν Βαβυλῶνι. Babylona propriè accipio pro celebri illa Aſſyriæ vrbe, in qua tum eſſet Petrus circuncifionis Apoſtolus. Cur enim Romæ nomen ſubticeret? Et quod traditum eſt de vigintiquinque illis annis quibus Petrus Romæ ſederit, partim ex Pauli epiſtolis, Roma ſcriptis, probabiliter refellitur, partim etiam neceſſariis argumentis demonſtratur ex temporum ſupputatione, ſicut diximus Act.12.17. etiamſi Romam illum veniſſe, & ibi pro Chriſti nomine trucidatum fuiſſe, non inuitus concedam. ¶ *Vobiſcum electa [Eccleſia,]* ἡ συνεκλεκτή. Eccleſiæ nomen omittit, vt in vocabulis communi vſu tritis fieri ſæpe ſolet.

ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ καθολικὴ δευτέρα.

EPISTOLA PETRI APOSTOLI CAtholica poſterior.

Κεφάλαιον α.

1 ΣΥΜΕΩ'Ν Πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

NOVA INTERPR.

Cap. I.

1 ¨SIMEON Petrus ſeruus & Apoſtolus Ieſu Chriſti, iis ꝗ ęquè precioſam fidẽ nobiſcum ſortiti ſunt ¨ per iuſtitiam ¨ Dei noſtri & ſeruatoris Ieſu Chriſti:

VETVS.

Cap. I.

1 SIMEON *Petrus, ſeruus & Apoſtolus Ieſu Chriſti, ijs qui coæqualem nobiſcum ſortiti ſunt fidem in iuſtitia Dei noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Simeon*, Συμεών. Complutenſis codex & tres alij legunt Σίμων. Vide Act.15.14. ¶ *Per iuſtitiam*, ἐν δικαιοσύνῃ. ex eo quòd Deus (vt ſtaret promiſſis) fidelem ſeſe ac proinde iuſtum nobis exhibuit. Conſideratur enim hîc ea iuſtitia ex qua in nos promanauit fidei donum, vt Rom.3.25 & 26.

¶ *Dei noſtri & ſeruatoris*, &c. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος, &c. Iſta neceſſe eſt coniunctim legamus, quia vnicus eſt articulus, vt copioſius diximus Tit.2.13. Itaque continet etiam hic locus manifeſtum diuinitatis Chriſti teſtimonium. Quidam tamen codices, quos Beda ſequitur, addunt *Domini noſtri Ieſu Chriſti*, quo ſenſu accipi commodè poteſt gloria & virtus pro glorioſa virtute Chriſti, ea figura quæ ἓν διὰ δύο dicitur.

2	Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν·	Gratia vobis & pax multiplicetur per agnitionem Dei, & Iesu Domini noſtri:	*Gratia vobis & pax adimpleatur in cognitione Dei, & Ieſu Domini noſtri:*
3	Ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς·	Prout diuina vis ipſius omnia nobis donauit quæ ad vitam & pietatem *pertinent,* per agnitionem illius qui vocauit nos ad gloriam ac virtutem.	*Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis ſuæ quæ ad vitam & pietatem donata eſt, per cognitionem eius qui vocauit nos propria gloria & virtute:*
4	Δι᾽ ὧν τὰ μέγιστα ἡμῖν καὶ τίμια ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς·	Ex eo quòd maxima illa nobis ac pretioſa promiſſa donauit, vt per hæc efficeremini diuinæ conſortes naturæ, elapſi ex corruptione quę eſt in mundo per cupiditatem.	*Per quæ maxima & pretioſa nobis promiſſa donauit: vt per hæc efficiamini diuinæ conſortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo eſt concupiſcentiæ corruptionem.*
5	Καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν,	Ad hoc ipſum verò *vos* omni præterea collato ſtudio, adiicite fidei veſtræ virtutem, virtuti verò ſcientiam,	*Vos autem curam omnẽ ſubinferentes, miniſtrate in fide veſtra virtutem, in virtute autem ſcientiam,*

3 *Prout,&c.* ὡς,&c. velut. Vulgata & Eraſmus, *Sicut.* ¶*Diuina vis ipſius,* τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ. De Chriſto loquitur, quem rurſus Deum facit, & quidem ſeruatorem vnicum. Vulgata, *Omnia nobis diuinæ virtutis ſuæ quæ ad vitam & pietatem donata eſt:* prorſus abſurdè, quod & ipſa conſtructio tota declarat, quum πάντα, id eſt omnia, neceſſariò regatur à δεδωρημένης, ſecundo caſu abſolutè poſito. itaque vt hoc vitium emendaretur, ſcriptum eſt in nonnullis codicibus, *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis ſuæ quæ ad vitam & pietatem donata ſunt:* vt ſit hæc ſententia, quicquid eſt in Chriſti diuina virtute pertinens ad vitam ac pietatem, nobis eſſe donatum. Sed neque tota diſtinctio huius loci, vt eſt in Gręcis, neque etiam participium δεδωρημένης, quod media ſignificatione hìc accipitur, iſtam interpretationem ferre vllo modo poſſunt. ¶*Quæ ad vitam,* τὰ πρὸς ζωήν. Id eſt, quæ ad ſalutem. Ergo Chriſtus ſua vi diuina gratuitò nobis dat vitam æternam. ¶*Et pietatem,* καὶ εὐσέβειαν. Hoc iter eſt per quod Chriſtus ad vitam nos deducit, quia videlicet per Spiritum ſuum gratis donatum nos ad veram religionem format. ¶*Per agnitionem illius qui vocauit nos,* διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς. Hæc eſt ſumma & vitæ & religionis, quarum mentio facta eſt, nempe vt à Chriſto manu ducamur ad Patrem qui nos in Filio vocat, Ioh 17.3. vt neque breuius neque diuinius potuerit Chriſti officium omníſque noſtra ſalus per partes explicari. Vetus interpres pro Agnitione dixit Cognitionem, non ſatis expreſſe, quanuis hoc diſcrimen non ſemper obſeruetur. Nam cognoſcunt etiam impij multi, atque adeo cognitum etiam Deum vtcũque guſtant: ſed ſoli fideles Deum vt Patrem ſuum agnoſcunt in Chriſto. Eſt enim agnitio Dei nos vocantis, nobiliſſimum ſancti Spiritus effectum. Iam verò ſi hæc in nobis efficit diuina vis Chriſti, & quidem ex mera liberalitate, vbi liberum arbitrium? & quo iure ab aliis hũc Spiritum flagitamus quàm ab eo in quo vno ſunt omnes theſauri, & de cuius beneuolentia quiſquis dubitat indignus eſt qui accipiat? Iac. 1. 6, & 17. ¶*Ad gloriam ac virtutem,* διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς. Vulgata, *Propria gloria & virtute,* ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ, quæ lectio in paucis admodum codicibus iíſque dubiæ fidei, à nobis eſt inuenta: neque mihi ſanè probari poteſt. Nec enim vſquã (quod ſciam) dicitur Deus nos vocaſſe ſua gloria, ſed ad ſuã gloriam, Rom. 9. 23, & 15, 7, 1. Cor. 2. 7, & 1. Theſſ. 2. 12, & alibi ſæpe. Niſi malimus gloriæ nomine intelligere Chriſtũ ipſum μετωνυμικῶς, Patris videlicet gloriam: vel Euangelium, quod & ipſum gloria Dei dicitur Rom. 1. 16, & 1. Timoth. 1. 11. Sed vtraque hæc interpretatio eſt violenta, quum nihil adiiciatur ex quo id poſſit intelligi. Deinde τῆς ἀρετῆς (id eſt *virtutis*) nomen, nemo non videt quanto melius conueniat hominibus quàm Deo, cui potius tribuitur δυνάμις, id eſt potentia ſeu poteſtas, vel κράτος, id eſt, *robur:* quanuis idem noſter Petrus in ſuperiore epiſt. 2. 9, Deo τὰς ἀρετὰς (id eſt virtutes) tribuerit. Sed nomen ἀρετῆς de nobis potius quàm de Deo dici, liquet etiam ex iis quæ ſequuntur ver. 5. Itaque quum tota hæc formula loquendi noua ſit, vt dicatur Deus nos vocare gloria & virtute, ſiue (vt conuertit Eraſmus) Per gloriã & virtutem: ſit autem hæc peruſitata, qua dicitur Deus nos ad gloriam & iuſtitiam, ſeu ſanctimoniam vocare: mihi quidem multo probabilius videtur, διὰ prępoſitionem pro εἰς vſurpatam. ſicut etiam annotauimus Rom. 6. 4, & ἀρετὴν idem hìc atque ἁγιασμὸν declarare, quo potius vtitur Paulus, vt Rom. 6. 22, & 1. Theſſ. 4 7, & alibi ſæpe. Pulchrè autẽ iſta cum ſuperioribus cohærebunt. Reſpõdebit enim vitæ, gloria: pietati ſeu veræ religioni, virtus. Quorſum enim ad vitam æternam ducimur? vt illic gloria Dei in nobis eluceat. quorſum omnis pietatis cognitione imbuimur? vt in ſanctitate & iuſtitia Deo ſeruiamus. Sed cur illic vitam, hìc verò gloriam priore loco commemorauit? Quia quanuis nondum apparuerit vita noſtra & gloria, tamen ex illa emanant pietas ac virtus. Prius enim oportet nos filios Dei fieri quàm Spiritu Dei agamur, vt ab adoptione neceſſe ſit auſpicari. Iam verò qui adoptatus eſt, æternæ vitæ gloriam eſt nactus, quanuis nondum apparuerit quod erimus, 1. Ioh. 3. 2.

4 *Ex eo quòd,* δι᾽ ὧν. Ad verbum, Per id quòd: vt ſi vernaculo noſtro ſermone dicas *Par ce que.* Incipit enim Apoſtolus ſuperiora duo (id eſt, quę ad vitam & gloriam, item quæ ad pietatem & virtutem noſtram pertinent) explicare, quomodo, per quem, & quorſum nobis ſint data: éſtque phraſis illa apud Græcos ſatis vſitata, ſicut etiam ἀνθ᾽ ὧν, ἀφ᾽ ὧν, ἐξ ὧν, ἐν οἷς frequenter vſurpant, vt copiosè docet Budæus in Cõmentariis Itaque cauſa nulla erat cur nonnulli pro δι᾽ ὧν ſciberent δι᾽ ὃν, Propter quem. niſi pro δι᾽ οὗ, *per quem,* ſub. Chriſtum, accipiamus. vt iſta interdum permutari oſtendi. Vulgata & Eraſmus, *Per quæ,* quod non intelligo. Sed Eraſmum nimirum abduxit Græcus ſcholiaſtes qui totum hunc contextum lacerat, nec tamen ſeſe expedit. ¶*Diuinæ naturæ,* θείας φύσεως. Naturam nõ vocat ipſam οὐσίαν, ſed certas (vt ita loquar) qualitates quas Dei virtus in nobis efficit, vt hactenus Dei imago ſimus, veluti quum nos cæleſti ſapientia, boni amore, vitij odio, & veris virtutibus imbuit. vt etiam accipi fere conſueuit naturæ nomen pro naturæ rerũ diſpoſitione & efficacitate. Sic Imago illa fuit hominis ante lapſum recta natura: & poſt lapſũ cõtrà, vitioſa omnis illa totius hominis qualitas, quæ Vetus homo dicitur & Caro, cui opponitur quod Spiritus Dei in nobis efficit, ideóq. tũ Nouus homo tum Spiritus vocatur. Nã & hoc ipſum poſtea indicat, quũ definit naturæ diuinæ participẽ fieri, idem eſſe atq. Mũdi corruptionẽ effugiſſe, ſiue (vt loquitur Paulus) Mortuum eſſe peccato, nec amplius eſſe in carne. Itaque non modò impij, ſed planè etiam ridiculi ſunt qui ex hoc loco diuinę eſſentiæ in nos transfuſionem imaginantur: vt impius ille Seruetus præfractè ad mortẽ vſq. defendit. Sed & diuinæ naturæ appellatione intelligi poteſt illa beatiſſima immortalitas, cuius primitias habemus, & quã accuratè deſcribit Paulus 1. Cor. 15, quum Deus erit omnia in ſuis omnibus. ¶*In mundo,* ἐν κόσμῳ. i. in hominib. nã de iis agitur. ¶*Per cupiditatẽ,* ἐν ἐπιθυμίᾳ. Sedes igitur corruptionis mũdi in viſceribus noſtris eſt collocata, adeo vt niſi animum purget Deus per gratiam in Chriſto, quocunque veneris mundum tecum circunferas, etiamſi in penitiſſimum Thebaidos deſertum te contuleris. Vetus interpres legit τῆς ἐν κόσμῳ ἐπιθυμίας φθορὰν, Eius quæ in mundo eſt concupiſcentiæ corruptionem, eodem manente ſenſu. & ſanè τὸ ἀποφεύγειν vſitatius eſt quarto caſui coniungere.

5 *Ad hoc ipſum verò,* καὶ αὐτὸ τοῦτο δέ. Aut ſupplenda eſt præpoſitio εἰς, vel κατὰ, quę tamen ellipſis planè dura eſt: aut

* potius legendum κατ᾽ αὐτὸ τοῦτο δὲ, nato errore ex compendioſa ſcriptura ϗ. Cæterùm ſententia ipſa plana eſt. Monet enim Petrus ne Dei gratiæ deſimus: neq; enim trunci aut ſtipites ſumus, ſed oportet nos viciſſim omnem diligentiam adferre, nos inquam qui liberum (id eſt, à ſeruitute peccati per gratiam manumiſſum) arbitrium habemus. Nam alioqui ad malum præcipites ferimur, ad bonum verò non modo tardi & imbecilli, (vt tradunt ſophiſtæ Semipelagiani) ſed omni etiam bonæ voluntatis principio prorſus deſtituti ſumus. Quid enim habes (inquit Apoſtolus, de gratia, non de natura loquens) quod non acceperis? Sic ergo accipiendum eſt τὸ παρεισφέρειν: nō quaſi de noſtro aliquid adferamus; niſi prius effecerit Deus in nobis vt & velimus & faciamus, idque etiam ita vt ſemper exclamare cogamur, Non facio bonum quod volo, & facio malum quod nolo: ac proinde ne tantillum quidem noſtræ iuſtitiæ, ſed Chriſto prorſus innitamur. ¶ *Adiicite*, ἐπιχορηγήσατε. id eſt, præterea ſufficite & ſuggerite. Vulgata, *Miniſtrate.* Eraſmus, *Subminiſtrate:* nimium obſcurè, neque expreſſa præpoſitione ἐπί. ¶ *Fidei veſtræ*, ἐν τῇ πίστει ὑμῶν. ἐν pro ἐπί, vt ſit ſenſus, Adiicite ad fidem veſtram: niſi dicere malimus ἐν reſpondere literæ ל Hebræorum, quæ tertiis caſibus præponi conſueuit. ¶ *Virtutem*, τὴν ἀρετήν. Id eſt, ſanctos & honeſtos mores, quorum fons eſt fides: ſicut cum vtriſque cohæret γνῶσις, id eſt, voluntatis Dei cognitio. nam in tota iſta deſcriptione ἐν pro σὺν accipio. Nec enim philoſophicas, ſed Chriſtianas virtutes deſcribit Apoſtolus. Vnde igitur fidei implicitæ commentum, niſi ex inferorum gurgitibus emerſit?

Ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονήν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν,	6	Scientiæ verò continentiam, continentiæ verò tolerantiam, tolerantiæ pietatem,	6	*In ſcientia autem abſtinentiam, in abſtinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem,*
Ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην.	7	Pietati verò animum in fratres propenſum, animo verò in fratres propenſo ¨charitatem.	7	*In pietate autem amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis charitatem.*
Ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα, καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν.	8	Hæc enim ſi vobis adſint, & exuberent, non inertes vos nec ¨infructuoſos efficient in Domini noſtri Ieſu Chriſti cognitione.	8	*Hæc enim vobis quum adſint, & ſuperēt, non vacuos nec ſine fructu vos conſtituent in Domini noſtri Ieſu Chriſti cognitione.*
Ὧ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν.	9	Nam cui hæc non adſunt, is cæcus eſt, ¨nihil procul cernēs, oblitus ſeſe à veteribus peccatis ſuis fuiſſe purgatum.	9	*Cui enim nō præſtò ſunt hæc, cæcus eſt, & manu tentans, obliuionem accipiens purgationis veterū ſuorum delictorum.*
Διὸ μᾶλλον, ἀδελφοί, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες οὐ μὴ πταίσητέ ποτε.	10	Quapropter, fratres, potius ſtudete vocationem & electionem veſtram ¨firmam efficere. hæc enim ſi feceritis, nunquam impingetis.	10	*Quapropter, fratres, magis ſatagite vt per bona opera certam veſtram vocationē & electionem faciatis. hæc enim facientes non peccabitis aliquando.*
Οὕτω γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ.	11	Ita enim copioſè ſubminiſtrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini noſtri & ſeruatoris Ieſu Chriſti.	11	*Sic enim abundanter miniſtrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti.*
Διὸ οὐκ ἀμελήσω ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ.	12	Quapropter ¨non negligam vos de iſtis ſemper commonefacere, quanuis peritos & confirmatos in præſente veritate.	12	*Propter quod incipiam vos ſemper commonere de his, & quidem ſcientes & confirmatos vos in præſenti veritate.*
Δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι, ἐφ᾽ ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει·	13	Iuſtum autem, arbitror, quādiu ſum in hoc ¨tabernaculo, excitare vos per commonefactionem:	13	*Iuſtum autem arbitror, quandiu ſum in hoc tabernaculo, ſuſcitare vos in commonitione:*

---

7 *Charitatem*, τὴν ἀγάπην. Latius patet Charitatis quàm τῆς φιλαδελφίας nomen. Deinde fortaſſis illo vocabulo ſignificat animi affectus: iſto verò officia quæ ex illo affectu proficiſcuntur. is enim verè diligit qui reipſa iuuat quos diligit, Luc. 1. 15 & 16.

8 *Infructuoſos*, ἀκάρπους. ſic habent noſtri omnes Græci codices. Eraſmus tamen legit ἀπράκτους, & interpretatur *In irritum laborantes.* Ego potius malim actiuè interpretari, Deſides, vel, vt loquitur Auguſtinus, Inactuoſos.

9 *Nihil procul cernens*, μυωπάζων. Non aſſentior Gellio qui μύωπα luſcioſum interpretatur, quum luſcioſus potius νυκτάλωψ dicatur. Sic enim Varro, *Veſperi non vident quos appellant luſcioſos.* Sic autem μύωπας definit Ariſtoteles auctor maximè idoneus, μυωπάζειν λέγονται οἱ ἐκ γενετῆς τὰ μὲν ἐγγὺς βλέποντες, τὰ δὲ ἐξ ἀποστάσεως οὐχ ὁρῶντες. (id eſt, Budæo interprete) *Myopes dicuntur qui ab ortu primo proxima quidem vident, remota verò non vident.* Hoc eſt igitur quod ſignificat Petrus, eum in quo cognitio Dei non eſt efficax, cæcum eſſe, quod ad regnum Dei attinet, qui non cernat cæleſtia, longius videlicet & extra mundum remota: ſed terreſtria duntaxat, quæ proxima ſunt: vt hac in parte planè ſit μύωψ. Nam ſi cerneret, daret ſeſe proculdubio in viam qua in cælum peruenitur. Vulgata, *Et manu tentans.* Eraſmus, *Et manu viam tentans:* allata etiam quadam huius tranſlationis ratione, quam ego planè abſurdam iudico. Nec enim μύωπες à muribus dicti ſunt, vt exiſtimauit, ſed παρὰ τὸ μύειν τοὺς ὦπας, quòd perpetuò nictent oculis.

10 *Firmam efficere*, βεβαίαν ποιεῖσθαι. Atqui ea nititur Dei propoſito, vt nunquam poſſit labaſcere. Firma eſt igitur in ſeſe electio, ſed in nobis quotidie confirmanda eſt. Confirmatur autem ex effectis fidei, id eſt, Spiritus fructibus in nobis. Nam iuſtus eſt qui facit iuſtitiam: & qui iuſtificatus eſt, idem vocatus eſt: quum iuſtificatio ſit per fidem, fides ex auditu. Qui porro vocatus eſt, electus eſt ex Dei propoſito. Vides quomodo vocatio & vocationis baſis, i. electio, quotidie magis ac magis confirmetur, quanuis vno Dei propoſito certo & æterno fulciatur. Inepti ſunt igitur qui hoc loco abutuntur ad euertendam conſolationis noſtræ baſin: & manifeſti ſycophantæ, quos non pudet dicere electionis æternæ doctrinam iter ad Epicuriſmum patefacere: quum indiuiduo nexu cohæreant, propoſitum, electio, vocatio, ſanctificatio & iuſtificatio. Itaque mihi ſanè non diſplicet quod Vulg. poſt verbum σπουδάζετε legit, & in duobus manuſcr. cod. Græcis inuenimus, nempe ἵνα διὰ καλῶν ἔργων ποιῆσθε, id eſt, Vt per bona opera efficiatis.

12 *Non negligam*, οὐκ ἀμελήσω. Vulgata, *Incipiam.* prorſus abſurdè. Sic autem ſolet verbum μέλλειν interpretari.

13 *Tabernaculo*, τῷ σκηνώματι. i. corpore, vt 2. Cor. 5. 1.

16 *Arte*

14 Εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι.

15 Σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι.

16 Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ᾽ ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος.

17 Λαβὼν γὰρ παρὰ Θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα.

18 Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ.

19 Καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.

20 Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται.

21 Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ᾽ ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι.

14 Quum ſciam breui futurum vt deponam tabernaculũ meũ: ‖ ſicut Dominus noſter Ieſus Chriſtus declarauit mihi.

15 Sed & ſtudebo ſubinde vt vos poſſitis poſt exitum meum, horum mentionem facere.

16 ‖ Non enim ¨ arte compoſitas fabulas ſequuti, notam vobis fecimus Domini noſtri Ieſu Chriſti potentiam & aduentum: ſed vt qui oculis noſtris aſpeximus illius maieſtatem.

17 ¨ Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delata huiuſmodi à magnifica illa gloria, ‖ Hic eſt filius ille meus, dilectus ille, in quo acquieſco.

18 Et hanc vocem nos audiuimus è cælo delatam, ¨ quum eſſemus vna cum eo in monte illo ſancto.

19 Et habemus ¨ firmiſſimũ ſermonem propheticum: cui rectè facitis quòd attendatis, velut lucernæ ſplendenti in obſcuro loco, vſquedum ¨ dies illuceſcat, & ¨ lucifer exoriatur in cordibus veſtris.

20 ‖ Si illud primùm noueritis, ¨ nullam prophetiam Scripturæ eſſe ¨ propriæ explicationis.

21 Non enim libitu hominis allata eſt olim prophetia, ſed ¨ acti à Spiritu ſancto loquuti ſunt ſancti ¨ Dei homines.

14 *Certus quòd velox eſt depoſitio tabernaculi mei, ſecundum quod & Dominus noſter Ieſus Chriſtus ſignificauit mihi.* Ioh.21.17

15 *Dabo autem operam, & frequenter habere vos poſt obitum meum, vt horum memoriam faciatis.*

16 *Non enim doctas fabulas ſequuti, notã fecimus vobis Domini noſtri Ieſu Chriſti virtutem & præſentiam, ſed ſpeculatores facti illius magnitudinis.* 2 Cor.1.17 & 2. 1.13

17 *Accipiens enim à Deo Patre honorem & gloriã, voce delapſa ad eũ huiuſcemodi à magnifica gloria, Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipſum audite.* Matt. 17.5

18 *Et hanc vocem nos audiuimus de cælo allatam, quum eſſemus cum ipſo in monte ſancto.*

19 *Et habemus firmiorem propheticum ſermonẽ, cui benefacitis attendentes, quaſi lucernæ lucenti in caliginoſo loco, donec dies illuceſcat, & lucifer oriatur in cordibus veſtris.*

20 *Hoc primùm intelligentes, quòd omnis prophetia Scripturæ propria interpretatione non fit.* 2. Tim. 3. 16

21 *Nõ enim voluntate humana allata eſt aliquando prophetia, ſed Spiritu ſancto inſpirati loquuti ſunt ſancti Dei homines.*

---

16 *Arte compoſitas*, σεσοφισμένοις. Id eſt, falſam habentes ſapientiæ & veritatis ſpeciem. Editionis Latinæ codices nonnulli *doctas*, nonnulli *indoctas* habẽt: neutri rectè.

17 *Acceperat enim*, λαβὼν γὰρ, ſub. ἐτύγχανε, Hebr.

18 *Quum eſſemus in mõte*, ὄντες ἐν τῷ ὄρει. Quum tres duntaxat in monte fuerint transformationis Domini teſtes, Iohannes, Iacobus Iohannis frater, & Petrus: Iacobus autem pridem eſſet interfectus ab Herode antequam hæc ſcriberentur, Act.12.2, ſupereſt vt vel Iohanni vel Petro tribuatur hæc epiſtola: in qua certè nihil eſt quod Petri Apoſtolicam maieſtatem non prodat. Imò mihi etiam videor genus illud dicendi Petro præ cæteris peculiare, in hac epiſtola facilè dignoſcere, quo videlicet omnia inter ſe connectuntur, vix diſtinctis periodis. quod Græci πλεκτικὸν vocant.

427

19 *Firmiſſimum*, βεβαιότερον. Comparatiuus pro ſuperlatiuo, vt diximus Act.25.10. Vulg. & Eraſ. *Firmiorem:* quam etiam interpretationem minime repudio. Sic enim accipi poteſt, vt dicatur Petrus habuiſſe eorum rationẽ ad quos ſcribebat, apud quos doctrina Prophetarum maior erat omni exceptione. Eraſmo magis placet vocem ipſam Patris vocari Propheticum ſermonem: quam explicationem vt coactam prorſus repudio, quum præſertim ex iis quæ ſequuntur apertè refellatur. ¶ *Dies*, ἡμέρα. Id eſt, plenior & apertior cognitio quàm ſub Legis vmbris fuerit. ¶ *Lucifer*, φωσφόρος. Id eſt, clarior illa Euangelij doctrina, ipſo videlicet lucifero iam exorto, quum antea veluti in nocte deliteſcerent homines. Vide Ioh.1.8.

20 *Nullam prophetiam Scripturæ*, πᾶσα προφητεία γραφῆς. Prophetiam in Scriptura, id eſt, Sacris libris comprehenſam, ab aliis pſeudoprophetarum & profanorum vatum ſcriptis diſtinguit: de quibus proximo capite diſſeret. Ideo malui Prophetiam Scripturæ interpretari ad verbum, quàm cum Eraſmo, Propheticam ſcripturam. Deinde πᾶσα οὐ, Omnis non, conuertere placuit per negantem vniuerſalem particulam Nulla qua de re diximus Matth.24.22, Luc.1.37. ¶ *Propriæ explicationis*, ἰδίας ἐπιλύσεως. Sic legitur hic locus, & ἐπίλυσιν certum eſt deduci ab ἐπιλύειν, quod diſſoluere & explicare ſignificat. Et eſt maximi pónderis hoc verbum, quo ſignificatur petendam eſſe a Deo Scripturæ interpretationem, quum ea complectatur quę caro & ſanguis non reuelant. Doctiſſimus interpres, Impulſum ſiue afflatum interpretari mauult, vt ſi ſcriptum ſit ἐπηλύσεως, ſiue ἐπηλυσίας. quæ ſententia mihi quidem vehementer placet: ſed hoc in Græcis codicibus reperi, & illas voces poeticas eſſe conſtat, quamuis huic argumento optimè conueniant. Nam etiam ἐπηλυγίαν Heſychius ἐπωδὴν interpretatur, quũ de magis agitur. Simpliciſſimè vero mihi videtur hic locus ſic explicandus, vt ad propheticam lectionem duo requirat à Iudæis ſuis Petrus. Vnum, vt prophetias cum Euangelio compararẽt, idcirco nimirum traditas, vt adhuc quaſi in ſubluſtri quadam nocte incedentibus facẽ præferrẽt, donec verè luceſceret, quod quidem ſenſim fit in hominũ animis, haud ſecus quam Lucifer prænuntiat ipſius Lucis ortum: alterum, vt prophetiarum intelligendarũ & ad verum ſcopum referendarum rationem ſciant ab eo ipſo ſpiritũ petendã qui Prophetis ipſis illas dictauit. Nec enim propriam interpretationem opponit cõmuni ſiue publicæ: ſed aduentitium Spiritus ſancti donum ei ſolertiæ vel illi ingenij vigori qui ſit à natura hominibus quantumuis ingenioſis inſitus. Aperiri enim cor oportet ad intelligendum, & aures dari ad audiẽdum, ne ſit Euangelium vel ludibrio, vel offendiculo.

ἐπωδὴν

21 *Acti*, φερόμενοι. Dextre hoc intelligendũ eſt, nequis diuini Spiritus rectè compoſitos & verè diuinos afflatus cõparet cum profanorũ vatũ furoribus, qualis apud Virgilium Sibylla, vt paſſim furioſi vates deſcribuntur. Vide Heb.1.7, in verbo φέρειν. Videtur autem hoc vocabulo cõfirmari prioris verſiculi interpretatio de Spiritus ſancti impulſu ſiue afflatu.

Κεφάλαιον β.

1 Ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσι αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν.

2 Καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται.

3 Καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται· οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει.

Iob.4.18
Iud.6

4 Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν, εἰς κρίσιν τετηρημένους·

Gen.7.1

5 Καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὄγδοον Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας·

Gen.19

6 Καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας τεφρώσας καταστροφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς·

Cap. II.

1 FVerunt autem etiam pſeudoprophetæ ¨in populo: vt etiam inter vos erunt falſi doctores, qui ſubintroducent hæreſes exitiales, etiam dominum qui illos mercatus eſt abnegãtes, accerſentes ſibiipſis velox exitium.

2 Et multi ſequentur eorum ¨exitia: per quos via veritatis blaſphemabitur.

3 Et per auaritiã fictis ſermonibus ¨vos negotiabuntur, quibus damnatio iam olim non otiatur, & quorum exitium non dormitat.

4 Nam ſi ‖Deus ¨Angelis qui peccauerunt non pepercit, ſed ¨in tartarum detruſos, ¨catenis caliginis tradidit, damnationi ſeruatos:

5 ¨Et priſco mundo non pepercit, ſed ¨octauum ‖Noe, iuſtitiæ præconem ſeruauit, diluuio in mundum impiorum inducto:

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas ‖ſubuerſione damnauit, fecitque vt eſſent exemplar impiè victuris:

Cap. II.

1 *FVerunt verò & pſeudoprophetæ in populo, ſicut & in vobis erunt magiſtri mendaces, qui introducent ſectas perditionis, & eum qui emit eos dominum negant, ſuperducentes ſibi celerem perditionem.*

2 *Et multi ſequentur eorum luxurias, per quos via veritatis blaſphemabitur.*

3 *Et in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur, quibus iudicium iam olim non ceſſat, & perditio eorum non dormitat.*

4 *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, ſed rudentibus inferni detractos in tartarum, tradidit cruciandos, in iudicium reſeruari:*

3 *Et originali mundo non pepercit, ſed octauũ Noe iuſtitiæ præconem cuſtodiuit, diluuium mundo impiorum inducens:*

6 *Et ciuitates Sodomorum & Gomorrhæorum in cinerem redigens, euerſione damnauit, exemplum eorum qui impiè acturi ſunt ponens:*

IN CAPVT II.

1 *In populo,* ἐν τῷ λαῷ. Populum intelligit ſtante Iſraelis republica, & poſtea regno florente, ſub Lege.

2 *Exitia,* ταῖς ἀπωλείαις. Vulgata, *Laſciuias,* ἀσελγείαις: quæ lectio confirmatur Cõplutenſis editionis & ſex præterea codicum auctoritate, ac mihi quidem ſatis videtur conuenire ſequẽti deſcriptioni, qua putat ſcholiaſtes Græcus notari ſpurcos illos Nicolaitas. Sed ſi receptum illud ſequamur, Exitiorum nomine intelligentur vię ſeu potius errores illi multiplices quibus in exitium præcipitantur homines.

3 *Vos negotiabuntur,* ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. Id eſt, tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur. quomodo dixit imperitos medicos Plinius animas negotiari. Quæſo verò an Simonis Petri ſucceſſor eſt qui hac fraude non contentus regna in naſſam ſuam illexiſſe, non aliunde etiamnum hodie quam ex hac nundinatione viuit? Et tamen hoc eſt patrimonium Petri, hæc Eccleſia quæ nunquam errauit, hic Spiritus ſanctus longa temporis præſcriptione cathedræ Petri fictitiæ deuinctus.

4 *Angelis,* ἀγγέλων. Hîc mirum quanto ludibrio Satan ipſe homines habuerit, dum illos à negotio ſalutis auocatos, in hac ſpeculatione retinuit, quoto mundi die, an ante mundum inferiorem conditum lapſus iſte contigerit, quo peccato lapſus ſit Satan, quot angelos ſecum traxerit, & infinita eiuſmodi alia, indito etiam ipſi Satanæ Luciferi nomine. quæ fabulæ fecerunt tandem vt nimium multi iam pridem non pluris fecerint quod ex ſcripturis conſtat hac de re, quàm quod Homerus de illa ſua Ate ſcribit: ac tãdem etiam cum Sadducæis Spiritus vllos eſſe ſeu beatos ſeu maledictos inficiati ſint, vnde pręceps ad ἀθεότητα lapſus. At nos ſobriè ſapere ex Dei verbo diſcamus, & hoc vno cõtenti ſimus quod nobis aperuit Spiritus Sanctus. Reperio autem tribus omnino locis factam Angelorum lapſus expreſſam mentionem, Ioh.8.44, Iudæ 6, & hoc loco. Et generalis hæc ratio quibuſuis non profanis ingeniis abundè ſufficit, oportere neceſſariò vt quicquid malum eſt, ab origine ſua defecerit, quum à Deo nihil niſi bonum condi potuerit. ¶ *In tartarum detruſos,* ταρταρώσας. Sic vocarunt Græci infima terræ loca, quæ puniendis nocentium animabus eſſent deſtinata. Itaque quod ad vocabulum ipſum attinet, non dubitauit Petrus illud tanquam vulgò tritum vſurpare quomodo etiam Matthæus & Lucas ᾅδην vocarunt. Sed non eſt tamen quòd aliquis idcirco putet poetarum delitia, vel quæ poſtea theologi contẽplantes, quos vocãt, de inferis diſſeruerunt, à Petro comprobari. E cęlo in infimas iſtas regiones detruſos eſſe dæmones, res ipſa oſtendit, quum nimium multi iam inde ab Adamo decepto inter nos verſentur. Princeps aeris dicitur diabolus Epheſ.2.2. Spiritualium malitiarum quæ ſunt in ſublimi, noſtri videlicet reſpectu, mentio fit Eph. 6.12. Sed abyſſum illis aliquam eſſe conſtitutam quam reformident, liquet ex Luc 8.31. Amplius de iſtis inquirere non expedit. Quæramus potius quomodo illius leonis rugientis vngues vitare & in cælum peruenire poſſimus. ¶ *Catenis caliginis,* σειραῖς ζόφου. Id eſt, caligine quaſi catenis conſtrinxit. Caliginem autem vocat miſerrimam & terribilis horroris plenam vitæ conditionem: & tranſlationem ſumit à damnatis facinoroſis, qui in carceris pedore retinentur conſtricti, dum ad vltimum ſupplicium pertrahantur.

5 *Et priſco mundo* καὶ ἀρχαίου κόσμου. Vulgata, *Et originali mundo.* Ergo mundus ille diluuium præcedens comparatur cum eo in quo nunc ſumus: non quaſi nouam rerum vniuerſitatem condiderit Dominus, ſed quoniam hoc diluuio tanta fuit rerum omnium euerſio, vt ſequens mundi inſtauratio veluti pro noua quadam creatione habeatur. Sed quid ſi priſcum mundum pro priſcis illis primæ ætatis hominibus cæteríſque animantibus ſubuerſis accipias? ¶ *Octauum Noe,* ὄγδοον Νῶε. Eraſmus, *Octauum iuſtitiæ præconem Noe,* ambiguè. Poſſet enim videri Noe dici octauus præco iuſtitiæ, quaſi inter Adami poſteros octauus numeretur, qui tamen eſt ab eo decimus: quum lõgè aliud dicatur, nempe quòd Noe octauus (id eſt, cum aliis ſeptem) ſit ſeruatus. Dicitur autem præco iuſtitiæ, propterea quòd totos illos annos CXX non deſierit impios illos & dictis & factis commonefacere quanta illis ira Dei immineret.

8 *Et viden-*

Καὶ δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐῤῥύσατο.	7	Et iuſtum Lot libidinoſa nefariorum conuerſatione fatigatum eripuit.	7	*Et iuſtũ Lot oppreſſum à nefandorum luxurioſa conuerſatione eripuit.*
(Βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν)	8	(Iuſtus enim ille, quum habitaret inter eos, in dies animã iuſtam iniquis *illorum* factis, ¨& videndo & audiendo ¨ excruciabat)	8	*(Aſpectu enim & auditu iuſtus erat, habitans apud eos de die in diem animam iuſtam iniquis operibus cruciabant)*
Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν.	9	¨Nouit Dominus pios è tentatione eripere, iniuſtos autem in diem iudicij ¨ pœnas dantes ſeruare.	9	*Nouit Dominus pios de tẽtatione eripere, iniquos verò in diem iudicij̃ reſeruare cruciandos.*
Μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας, τολμηταὶ, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες.	10	Maximè verò eos ¨ qui carnem ſequentes, in impura cupiditate incedunt, ¨ & dominatum deſpiciunt, ¨*qui, inquam, vt ſunt* audaces ¨ & ſibi placentes, non horrent ¨dignitates conuitiis inceſſere.	10	*Magis autem eos qui poſt carnem in concupiſcentia immunditiæ ambulant, dominationémque contemnunt, audaces, ſibi placentes, ſectas non metuunt blaſphemantes:*
Ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ Κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν.	11	Quum ipſi Angeli qui ſunt robore ac potentia maiores, nõ ferant ¨ aduerſus eas apud Dominum ¨ maledictionis iudiciũ.	11	*Vbi Angeli, fortitudine & virtute quum ſint maiores, non portant aduerſum ſe à Domino execrabile iudicium.*
Οὗτοι δὲ, ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ, γεγενημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται·	12	At iſti, veluti ¨animantia rationis expertia quæ naturali impetu feruntur, facta ad eum finem vt capta intereant, ¨ea vituperantes quæ ignorant, ſua ipſorum corruptela interibunt:	12	*Hi verò, velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionẽ & in perniciem, in iis quæ ignorant blaſphemantes, in corruptione ſua peribunt:*

---

8 *Et videndo, & audiendo, βλέμματι καὶ ἀκοῇ.* Id eſt, Quocunque vel oculos vel aures applicuiſſet, quicquid cerneret vel audiret, hoc illum miſerrimè torquebat. Vulgata, *Aſpectu & auditu iuſtus erat*, quaſi poſt δίκαιος ſubaudiatur ἦν. Eraſmus, *Is enim oculis & auribus iuſtus*, &c. Hæc enim coniunxerunt cum ὁ δίκαιος, quaſi dicatur Lot iuſtus fuiſſe & oculis & auribus, id eſt (vt Eraſmus in annotationibus explicat) *oculos & aures habuiſſe ab omni turpitudine abhorrentes.* Sed vt taceam quòd Vetus interpres constructionem neglexit, nec potuit ſubaudire ἦν propter articulum adiectum, qui indicat δίκαιος rationem habere ſubiecti non prædicati: (quos errores Eraſmus emendauit) vt inquam hæc omittam, primùm quæri poſſet cur non manuum quoque mentionem feciſſet: deinde ipſa conſtructio hanc interpretationem apertè refellit, oſtendítque βλέμματι καὶ ἀκοῇ cum verbo ἐβασάνιζεν ita conſtrui oportere vt feci, à doctiſſimo interprete admonitus. Omnino enim ſcribendũ fuiſſet ὁ γὰρ βλέμματι καὶ ἀκοῇ δίκαιος, vt ſpero mihi conceſſuros quicunque vel mediocriter in Græcis literis ſunt verſati. ¶ *Excruciabat, ἐβασάνιζεν.* id eſt, anxiam ac doloribus confectam vitam trahebat, non minus laborans quàm ſi equuleo fuiſſet impoſitus. quomodo in vernaculo ſermone, ſi velim extremum tædium ſignificare, dicam, *Ie ſuis en vne gehenne.* Vetus interpres mẽdosè legit ἐβασάνιζον, excruciabant.

9 *Nouit, οἶδε.* Heb. ידע [*iadah,*] id eſt, longo vſu exercitatus eſt in liberandis & eripiendis iuſtis, & puniendis ſceleratis. Eſt autem hæc concluſio inductionis.

¶ *Pœnas dantes, κολαζομένους.* Vulg. *puniendos, κολασομένους*, quod in nullis codicibus inueni: neque id videtur exemplis antè citatis conuenire, quibus ij proponuntur de quibus adhuc viuentibus pœnas ſumpſit Deus, quanuis alias longè aſperiores (æternas videlicet) in illos vltimo illo die decernendas præpararit. Senſus eſt igitur iſtos à Deo ſic puniri, vel huius vitæ priuatione, vel aliis pœnis, vt grauiori etiam iudicio ſeruentur, iuſtis contrà in hac etiam vita ſaluis conſeruatis.

10 *Qui carnem ſequentes, τοὺς ὀπίσω σαρκός.* Vulgata ad verbum, *Qui poſt carnem*, id eſt, præeunte carne: quem Hebraiſmum alibi expoſuimus. ¶ *Et dominatum deſpiciunt, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας.* Id eſt, eos quorum poteſtati ſubiecti ſunt aſpernantur. Nam κυριότητα vocat ſenatorum aut aliorum quorumuis magiſtratuum collegium, vt paulo antè ἀδελφότητα (id eſt, fraternitatem) dixit pro fratrum cœtu: eadem prorſus ratione qua dicimus in vernaculo noſtro ſermone *la ſeigneurie.* Quàm autem hoc conueniat clericis, quos nunc vocant, vel illud teſtatur quòd ſceleratiſſimus quiſque palàm hodie non erubeſcit clericalis, quam vocant, tonſuræ priuilegio quorumuis magiſtratuum imperium aſpernari. Quòd ſiquis reclamet, actum eſt de Eccleſia ſcilicet. Et tamen hi omnes à Petri ſucceſſore pendent. ¶ [*Qui, inquam, vt ſunt*] *audaces, τολμηταί.* Neceſſariò ſupplendum fuit aliquid propter mutatam conſtructionem, Vide Epheſ.2.5. ¶ *Et ſibi placentes, αὐθάδεις.* Eraſmus, *Præfracti.* Vide Tit.1.7.

¶ *Dignitates, δόξας.* Id eſt, principes, & quantumuis auguſta maieſtate præditos. quæ perpetua eſt pſeudoepiſcoporũ Romanorum hiſtoria, ex quo beſtiæ prioris imago inuaſit eius thronum.

11 *Aduerſus eas, κατ' αὐτῶν.* Aduerſus eas videlicet dignitates. Reuerentur enim Angeli ipſi τάξιν à Domino conſtitutam, & regnis etiam impiorum cuſtodiendis tanquam miniſtri Dei præſunt, vt liquet ex Danielis 10 & 11. neque in conſpectu Domini aduerſus Achab quantumuis impium regem, execratio vlla ab ipſis profertur, 1. Reg. 22.20: ſed ſolus ille ſpiritus mẽdax reperitur qui ſeſe ſpõte ad malas artes offerat, 1. Reg. 22.21, quíque ipſos etiam ſeruos Dei calumnietur, Iob.1.9 & 10. Similis eſt Prophetarum ratio, qui quũ Spiritu Dei regerentur, fortiter quidem & conſtanter munus reprehenſionis ſibi à Deo impoſitum obierunt, ſed regibus tamẽ ac principibus quos arguebant (ſicuti par erat) honorem habuerunt. Cæterùm Vetus interpres aliter prorſus hunc locum interpretatus eſt, perinde nimirum acſi diceretur Angelos ſuos Dominus nunquam execrari. Sic enim conuertit, *Non portant aduerſum ſe à Domino execrabile iudicium.* Atqui Græcis non reſpondet iſta interpretatio. Nec enim ſcriptum eſt καθ' αὐτῶν ſed κατ' αὐτῶν, vnico excepto codice, in quo ſcribitur καθ' ἑαυτῶν. neque παρὰ Κυρίου, ſed παρὰ Κυρίῳ, Eraſmus verò ſic conuertit, *Non ferant aduerſus ſeſe apud Dominum maledicum iudicium:* id eſt, mutuò ſibi non conuitientur apud Dominum, nec alij de aliis detrahant, ſed ſtationem ſuam quiſque conſeruet: quum alij aliis ſubſint, vt apparet ex Danielis 10.13, & 12.1, & Apocal.12.7. Sed neutra interpretatio admitti poteſt, cuius dilucidam * explicationem tradit Iudas verſ.8 & 9.

12 *Animãtia rationis expertia*, &c. ἄλογα ζῶα φυσικά, &c. Vulg. *Irrationabilia pecora, naturaliter in captionem*, &c. in qua interpretatione nihil eſt quod probes. Primùm enim

Irrationabilia,barbarum eſt: ζῶα verò non vocant Græci pecora, ſed animantia. Sed tertius error fœdior eſt, nempe quòd φυσικὰ coniunxit cum ſequentibus, ideóque γεγενημένα quaſi redundans expunxit. In eodem hoc errore verſatus eſt etiam Eraſmus, adeo vt putarit participium γεγενημένα ex albo libri irrepſiſſe in contextum. Nam,inquit,Naturalia ad captionem dixit,quemadmodum dicimus natus ad diſcendum, pro eo quod eſt Natura compoſitus. Atqui præterquam quòd Græci codices ſummo cõſenſu addunt γεγενημένα, vnde tandem eſſet petitum tam obſcurum támque inuſitatum dicendi genus? Quid igitur?nempe hoc epitheto voluit Petrus explicare qua in re iſti brutis animantibus ſint ſimiles, in eo videlicet quòd nec conſilio,nec ratione,nedum Spiritu Dei, ſed cæco naturæ rationis expertis impetu ad belluinas cupiditates ferantur. Naturæ enim nomine,de brutis loquens, ſenſualitatem(quam vocant) intelligit. Germanam autem eſſe hanc expoſitionem liquet ex epiſtolæ Iudæ ver.10,ex quo loco φυσικὰ poſſis optimè interpretari τὰ φθειρόμενα ἐν ὅσοις φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίστανται.i. eos qui in iis ſeſe corrũpunt quæ brutorum inſtar naturaliter norunt.

¶ *Facta ad eum finem vt capta intereant*, γεγενημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθοράν. Id eſt, Idcirco condita vt aliis cedant in prędam à quibus conſumpta pereant. Ita enim iſti ſponte ſeſe in diaboli ac mortis laqueos induunt,vaſa nimirùm ad interitum coagmentata,vt dicit Paulus Rom.9.22: & pridem ad hoc iudicium deſcripta,Iudæ 4. Vulg. *In captionem & in perniciem:* quod nemo intelligat Eraſ. *Genita in capturã & perniciem:* nihilo melius. ¶ *Ea vituperantes quæ ignorant*, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες. Hebr. מדברים באשר לא יבינו [*medabberim baaſcher lo jabinu.*] Nam verbum דיבר [*dibber*] cum ב conſtructum, aliquando in malam partem accipitur. Vulg. *In iis quæ ignorant blaſphemantes.* Eraſmus, *In iis quæ non intelligunt maledicentes.* ¶ *Sua ipſorum corruptela interibunt*, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται. Id eſt, eo exitio peribunt quod ipſi ſibi ſuis illis perditis & corruptis moribus accerſunt. Vulg. *In corruptione ſua peribunt.* Eraſ. *In perditione ſua peribunt:* quas interpretationes miror à quoquam intelligi potuiſſe. non enim animaduerterunt φθορὰν paulo antè accipi pro interitu,ita vt reſpondeat verbo καταφθαρήσονται in accommodatione ſimilitudinis: poſteriore autem hoc loco poni pro morum corruptela,in qua quiſquis ſibi placet planè omnem vſum rationis ac iudicij amiſit:vt qui ſeſe ſponte ſua in mortem ęternã pręcipitet.

Κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρα τρυφὴν, σπῖλοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν.	13	Reportaturi mercedem iniuſtitiæ, vt qui pro voluptate ducant quotidianas delicias, labes ac maculæ, qui fraudibus ſuis ſe oblectant, vobiſcum epulando.	13	*Percipientes mercedem iniuſtitiæ, voluptatem exiſtimantes diei delicias, coinquinationes & maculæ, deliciis affluentes, in conuiuiis ſuis luxuriãtes vobiſcum.*
Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίαις ἔχοντες, κατάρας τέκνα·	14	Oculos habentes plenos adulterij,& qui à peccando ceſſare neſciãt, ineſcantes animas inſtabiles, cor habentes ad auaritiam exercitatum, execrandi homines:	14	*Oculos habentes plenos adulterij & inceſſabilis delicti, pellicientes animas inſtabiles, cor exercitatum auaritia habentes, maledictionis filij:*
Καταλιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν.	15	Qui relicta recta via aberrarunt, ſequuti viam Balaam *filij* Boſor,qui mercedem iniquitatis amauit.	15	*Derelinquentes rectam viam, errauerunt, ſequuti viam Balaam ex Boſor, qui mercedem iniquitatis amauit.*

13 *Reportaturi*, κομιούμενοι. Vulgata & Eraſmus, *Reportantes.* ¶ *Quotidianas delicias*, τὴν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τρυφήν. Vulgata, *Diei delicias.* Eraſmus *Si in diem deliciis fruantur.* Atqui ἐν ἡμέρᾳ non aliud declarat quàm Exodi 29.36, ליום [*laiom*,] pro καθ' ἡμέραν. ¶ *Qui fraudibus ſuis*, &c. ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν. Fœdè profectò corruptus fuit hic locus tum à Vetere interprete,tũ etiam ab Eraſ. vt facilè cuiuis poterit liquere. Sic enim ille, *Deliciis affluentes, in conuiuiis ſuis luxuriantes vobiſcum:* ac ſi ſcribendum ſit, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀγάπαις αὐτῶν, &c. Atqui falſa eſt iſta diſtinctio, neque ἀγάπαις legi poteſt ſequente illo reciproco, quin iſtis impiis vendicetur quod erat totius Eccleſiæ. Neque enim ἀγάπαι iſtorũ hominum erant propriæ,ac proinde αὐτῶν addi non potuit,quum communes eſſent Eccleſiæ totius, quod etiam declarat quod additur συνευωχούμενοι ὑμῖν. quod ſi conſideraſſet Eraſmus, nõ putaſſet hunc locum fuiſſe corruptum ab iis qui ἀπάταις ſcripſerunt, quum contrà ſit ab iis deprauatus qui pro ἀπάταις ſubſtituerunt ἀγάπαις. Præterea quid illud eſt, Luxuriantes vobiſcum? ita enim reprehenderentur omnes tanquam eiuſdem luxus ſocij: quod minimè exiſtimandum eſt. Eraſmus verò ſic maluit hunc locum interpretari, *Qui conuiuantes, in erroribus ſuis inſultant vobis.* in qua interpretatione multa cogor deſiderare. nam de iis potius agitur qui per ſummam improbitatem alios illiciãt, quàm de iis qui aliorum fraude decepti, in aliquo errore verſentur. Deinde nemo non videt quàm dura ſit traiectio ſi ὑμῖν cõnectas cum ἐντρυφῶντες: quum præſertim tam propinqua ſit præpoſitio συν. Itaque hanc etiam interpretationem vt manifeſtè detortam repudio. Quomodo verò ſit explicãdus hic locus, apertè liquet ex epiſtolę Iudæ verſu 12. vbi ita ſcribit, οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, σπιλάδες, συνευωχούμενοι. id eſt, *Hi ſunt in veſtris agapis quaſi maculæ, dum vobiſcum epulantur.* Eſt ergo hæc ſententia, iſtos in ſacris Eccleſiæ conuiuiis verſantes, quum hoc pacto videri vellẽt vera eſſe Eccleſiæ membra, nihil aliud eſſe quàm labes ac maculas Eccleſiæ, vtpote quos etiam, inquit, non pudeat illic vobiſcum epulantes & ſacro conuiuio adhibitos, ſeſe vobis fallendis ſuauiter oblectare, denique totam Eccleſiam ludibrio habere. Itaque συνευωχούμενοι ὑμῖν hoc in loco idem declarat atque συνευωχούμενοι ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν apud Iudam. Quòd autem ἀγάπαις nonnulli accipiunt non pro conuiuiis,ſed pro collatis in pauperum ſubſidium donis, ita vt συνευωχούμενοι ὑμῖν idem declaret atque Veſtris ſumptibus & eleemoſynis ſua conuiuia agitantes: mihi quoque non probatur. Nam verum quidem eſt iſta conuiuia ſic vocata quòd ex collatis donis inſtruerentur: ſed conuiuia fuiſſe Eccleſiaſtico cœtui communia, ex Act.5, & 1.Cor.11, Iuſtino, Tertulliano, & aliis veteribus apparet. Itaque ſi ἀγάπαις legamus, de cõuiuiis ipſis præſtat accipere quàm de conuiuiorum dapibus.

14 *Oculos*, ὀφθαλμούς. Rectè. hîc enim apparet potiſſimum libido. *Oculi* (inquit obſcœnus ille) *ſunt in amore duces.* ¶ *Adulterij*, μοιχαλίδος. Eraſmus ad verbum, *Adulteræ:* quod eſt admodum obſcurum. Sciendum eſt igitur ex Hebræorum idiotiſmo, poni epitheton pro ſubſtãtiuo quod vocant: cuius enallages manifeſtum mihi exẽplum videtur extare Dan.9.29, vbi ponitur נביא [*nabi*] pro נבאה [*nebah.*] quò etiã fortaſſis pertinet illud Deut. 29.19. למען ספות הרוה את הצמאה [*lemahan ſephoth haravah eth hatſemah.*] id eſt, Vt addat ebriam ſitienti: pro eo quod eſt, Vt addat ebrietatem ſiti. Sic participiis paſſiuis fœmininis vſitatiſſimè vtimur Gallicè, participialium nominũ loco, vt, *la deduicte, l'aide, la veue, la leuee, la remiſe,* & infinita alia. Quidam hoc connectunt cum ἁμαρτίας, & pro ἀκαταπαύστους legunt ἀκαταπαύστου, quod Græcis nonnullis placuiſſe apparet ex ſcholiaſte: vt & Caſtellioni, qui hunc locum conuertit his verbis, *Oculos habentes degeneris perpetuique peccati plenos.* Sed præterquã quòd Gręca exemplaria ſummo conſenſu legunt ἀκαταπαύστους, nuſquam inuenio illud epitheton peccato attributum. Apparet igitur ita conatos fuiſſe hunc locũ expedire nonnullos ex Græcis Hebraicæ linguæ imperitos. ¶ *Execrandi homines*, κατάρας τέκνα. Vulgata ad verbum, *Maledictionis filij.* Eraſmus, *Execrabiles filij.* Vide Eph.2.2.

15 *Mercedem iniquitatis*, μισθὸν ἀδικίας. Id eſt, lucrum

ex ſcelere quæſitum. Retinui autem Hebraiſmum. quia ſi vel Mercedem iniquam, vel Lucrum iniquũ dixeris, quippiam multo minus ſignificaris. quanuis hoc ſenſu ſæpiſſimè ſit Hebraiſmus iſte explicandus. *

---

16 Ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας· ὑποζύγιον ἄφωνον, ἐν ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν.

17 Οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι, ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται.

18 Ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς, ἐν ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους·

19 Ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται.

20 Εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων.

21 Κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν ἐπιστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς.

22 Συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, Κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καὶ ὗς λουσαμένη, εἰς κύλισμα βορβόρου.

Κεφάλαιον γ.

1 Ταύτην ἤδη, ἀγαπητοὶ, δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολὴν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν·

16 Sed redargutionẽ ſuæ tranſgreſſionis habuit: *nam* ‖ ¨ſubiugis aſina muta, humana voce loquuta, prohibuit Prophetæ dementiam.

17 ‖Iſti ſunt ¨fontes aqua carentes, nebulæ à turbine agitatæ: quibus ¨ caligo tenebrarum in æternum ſeruata eſt.

18 Nam ¨prætumidam vanitatẽ loquẽdo, ¨ineſcant eos per carnis cupiditates ¨laſciuas, qui ¨verè effugerant eos qui in errore verſantur:

19 ‖Libertatem eis pollicendo, quum ipſi ſerui ſint corruptelæ. ſiquidem à quo quis ſuperatus eſt, huic etiam in ſeruitutẽ eſt addictus.

20 ‖ Nam ſi poſtquam inquinamenta mundi per agnitionem Domini & Seruatoris Ieſu Chriſti effugerint, his rurſum implicati ſuperentur, facta eſt ¨vltima eorum conditio deterior priore.

21 Satius enim fuiſſet eis non cognouiſſe viam iuſtitiæ, quàm cognita *illa*, ¨regredi à ſancto ¨mandato ipſis tradito.

22 Sed accidit eis quod vero prouerbio dici ſolet, ‖Canis reuerſus eſt ad ſuum ipſius vomitum, & Sus lota, ad volutabrum cœni.

CAP. III.

1 HAſce iam alteras vobis literas ſcribo, dilecti, ¨ quibus ſinceram mentem veſtram per commonefactionẽ excito:

16 *Correctionem verò habuit ſuæ veſaniæ: ſubiugale mutum, hominis voce loquens, prohibuit Prophetæ inſipientiam.* Num. 22. 23 iudæ 11

17 *Hi ſunt fontes ſine aqua, & nebulæ turbinibus exagitatæ, quibus caligo tenebrarum reſeruatur.* Iudæ 22

18 *Superba enim vanitatis loquentes pelliciunt in deſideriis carnis luxuriæ, eos qui paululum effugiũt, qui in errore conuerſantur.*

19 *Libertatem illis promittentes, quum ipſi ſerui ſint corruptionis. à quo enim quis ſuperatus eſt, huius & ſeruus eſt.* Ioh. 8.34 rom. 6.19

20 *Si enim refugientes coinquinationes mũdi in cognitione Domini noſtri & Seruatoris Ieſu Chriſti, his rurſus implicati ſuperantur, facta ſunt eis poſteriora deteriora prioribus.* Mat. 12.45 heb. 6.4

21 *Melius enim erat illis non cognoſcere viam iuſtitiæ, quàm poſt agnitionem retrorſum conuerti ab eo quod illis traditum eſt ſancto mandato.*

22 *Contigit enim eis illud veri prouerbij, Canis reuerſus ad ſuum vomitum: &, Sus lota, in volutabro luti.* Prou. 26. 12

CAP. III.

1 *HAnc ecce vobis, chariſsimi, ſecundã ſcribo epiſtolam, in quibus veſtram excito in commonitione ſinceram mentem.*

---

16 *Subiugis aſina*, ὑποζύγιον. Vulgata & Eraſmus, *Subiugale*, de quo diximus Matth. 21.5. Eſt autem exemplũ valde appoſitum ad id quod antè dixit, quum iſtiuſmodi homines cum beſtiis compararet, ſicut aſina ipſum Bileamũ redarguit. *

17 *Fontes aquæ carentes*, πηγαὶ ἄνυδροι. Id eſt, qui ſcientiã quidem iactant, ſed intus nihil minus habent. Eoſdem cõparat nubibus à turbine agitatis: quòd nimirum ſpem aliquam faciant cæleſtis alicuius pluuiæ, ſed ſolo vento turgeant. ¶*Caligo tenebrarum*, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. i. denſiſſimæ tenebræ: ex Hebræorum idiotiſmo, vt quum Terram pulueris, Cœnum luti dicunt.

18 *Prætumidam vanitatem* ὑπέρογκα ματαιότητος. Sic infrà, 3.3, ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν, pro ἐσχάταις ἡμέραις. Vulg. *Superba vanitatis.* Eraſ. *Vehementer faſtuoſa vanitatis verba.* Sententia ipſa plana eſt, iſtos nimirum vanis quibuſdam & inanibus verborum ampullis incautos decipere. ¶*Ineſcant*, δελεάζουσιν. Id eſt, quaſi piſces hamo captant. Sed aliud eſt captare, aliud capere. Nam qui verè credunt, illos certum eſt vel nunquam vel ad tempus tantùm capi. Deinde certi ſunt veræ, id eſt, non ſimulatæ cognitionis gradus. Vide Heb. * 6.5. ¶*Laſciuas*, ἐν ἀσελγείαις. vel, libidinoſas, vt ſuprà, 1,14. Sic reſtituo hunc locum ex Grecis ſcholiis. Eſt enim ſubaudiendus articulus ταῖς. quam ellipſin annotauimus 1. Pet. 1.7, & alibi ſæpe. ideóque *Laſciuas* conuerti. Vulg. legit ἀσελγείας, vt qui *Luxuriæ* interpretetur, eadem manẽte ſententia: & ita etiam in vno Græco exemplari legitur.

¶*Verè*, ὄντως. i. re ipſa, non autem ſimulatè, vt illi. Complutenſis editio legit ὀλίγον, & in duobus aliis codicibus ſcriptum legitur ὀλίγως. id eſt, penè, & propemodum. Vetus quoque interpres legit ὀλίγον, *paululum.* Sed notandum eſt verè dici effugiſſe qui ſincere ſunt puram vitam profeſſi, relicta idololatria. quod nonnullis etiam reprobis ad tempus euenire poteſt. Nam electi longius progrediuntur, vt qui non ſint πρόσκαιροι: vt interim taceam poſſe aberrare etiam eos qui rectam viam ſunt ingreſſi, ſed ad tẽpus duntaxat. Quidam codices habent τοὺς ὀλίγως ἀποφυγόντας, *qui paulatim effugiebant.*

20 *Vltima conditio*, τὰ ἔσχατα. Vide Matthæum cap. 12, verſu 45.

21 *Regredi*, ἐπιστρέψαι. Id eſt, εἰς τὰ ὀπίσω ἀνακάμψαι: vt in vno vetuſto codice ſcriptum inuenimus. Vulg. *Retrorſum conuerti*, ἐπιστρέψαι εἰς τὰ ὀπίσω: conſentiente vno ex vetuſtis noſtris codicibus. quam ſcripturam veram eſſe arbitror, * quia durum eſt ἐπιστρέψαι, niſi εἰς τὰ ὀπίσω adieceris, accipere pro ἀναστρέψαι. Eraſ. *Conuerti ab eo præcepto*, &c. ambiguè, & nimium obſcuré. ¶ *Mandato*, ἐντολῆς. Hebr. מצוה [*mitſuah.*] Vide infrà, 3, 2. * Eſt autem hæc demum vera illa Apoſtolica παράδοσις, non verbum illud ἄγραφον, quod nonnulli verbo ſcripto affingunt.

IN CAPVT III.

1 *Haſce iam alteras*, ταύτην ἤδη δευτέραν. Hic etiam locus, & quod ſtatim ſubiicitur de Apoſtolica functione, ſi coniungantur cum eo quod ſcriptum eſt ſuprà, 1.18, mani-

feſtè oſtendunt hanc epiſtolam nulli alij quàm Petro eſſe tribuendam. Alioquin, obſecro, cuius eſſet ſpiritus ita impudenter mentiri. Certè impium eſſe videtur tale quicquã de eo ſuſpicari cuius tam pura támque ſancta ſit doctrina: & quod allatum ab Hieronymo confirmat Eraſm. de ſtyli diſſimilitudine, ego nondum potui perſpicere. ¶*Quibus*, ἐν αἷς. Hoc pertinet ad vtranque epiſtolam: alioqui dicendum fuiſſet ἐν ᾗ.

	Μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς, τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος·	2	Vt memores ſitis verborum ∴ quę prædicta ſunt à ſanctis Prophetis, ∴ & mandati illius noſtri qui ſumus Apoſtoli Domini & ∴ Seruatoris:	2	*Vt memores ſitis eorum quæ prædixi verborum à ſanctis Prophetis, & Apoſtolorum veſtrorũ, præceptorum Domini & Saluatoris:*
1. Tim. 4.1 2. tim. 3.1 iudæ 18	Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι·	3	‖Illud primùm ſcientes, venturos extremis diebus ∴ irriſores, ∴ in ſuis ipſorum cupiditatibus incedentes:	3	*Hoc primùm ſcientes, quòd venient in nouiſſimis diebus in deceptione illuſores, iuxta proprias concupiſcentias ambulantes:*
	Καὶ λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως.	4	Et dicentes, Vbi eſt pollicitatio aduentus eius? nam ex quo *die* Patres ∴ obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.	4	*Dicentes, Vbi eſt promiſſio aut aduentus eius? ex quo enim Patres dormierunt, omnia ſic perſeuerant ab initio creaturæ.*
	Λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ.	5	Illud enim ∴ ſpõte ipſos latet, cęlos iam olim extitiſſe per Dei ſermonem, ∴ & terram ex aqua & in aqua conſiſtentem.	5	*Latet enim eos hoc volentes, quòd cæli erant prius, & terra, de aqua & per aquam conſiſtens Dei verbo.*

2 *Quæ prædicta ſunt à ſanctis Prophetis*, τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulg. *Quæ prædixi à ſanctis Prophetis*: quã interpretationem nemo non videt meritò eſſe ab Eraſmo reprehenſam. ¶ *Et mandati illius noſtri qui ſumus Apoſtoli*, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς. Ἐντολὴν rurſus vocat * doctrinam reſipiſcentiæ & remiſſionis peccatorum Apoſtolis demandatam. Rectè verò Prophetis adiungit Apoſtolos, vt Paulus Epheſ. cap. 2. ver. 20, & vtriſque demũ angularem illum lapidem ſubſternit. Quamobrem valde etiam inſignis eſt hic locus, & artificioſæ illi breuitati Petri cum ſumma quadam maieſtate coniunctæ mirè conueniens. Vulg. *Et Apoſtolorum veſtrorum, præceptorum*. Legit enim ὑμῶν, quod non videtur cum iis quæ ſequuntur poſſe cohærere. quanuis ſic legatur in editione Complutenſi. Nam quod adfert Græcus ſcholiaſtes de præpoſitione ὑπὸ repetenda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quaſi ſcriptum ſit, καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, *& à Domino*, planè eſt abſurdũ. Eſt autẽ in his verbis traiectio Petro familiaris pro τῆς ἐντολῆς ἡμῶν τῶν ἀποστόλων * τοῦ Κυρίου. ¶*Seruatoris*, σωτῆρος. Vet cod. addũt ἡμῶν, *noſtri*.

3 *Irriſores*, ἐμπαῖκται. Hos vocant Hebręi לצים [*letſim*,] de quibus Dauid Pſal. 1, monſtra hominum videlicet, qui Dei contemptu & ſacrilega audacia volunt ingenioſi apparere. Cæterùm in Vulgata editione legitur, *In deceptione illuſores:* cuius rationem nullam inuenio. Nam quod in quibuſdam vetuſtis Græcis codicibus legitur ἐμπαιγμονῇ pro ἐμπαῖκται, mendosè ſcriptum eſſe apparet. ¶ *In ſuis ipſorum*, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν. Vulgata, *Iuxta proprias*. Proprias autem vocat Petrus, quales quiſque habet ſibi à natura inſitas, aduentitiis Dei donis oppoſitas. Hoc verò eſt eiconicè iſtos Epicureos depingere: quibus ſi Moſen, ſi Prophetas, ſi Apoſtolos, ſi denique Filium ipſum Dei obiicias, ſolent cum Sardonio neſcio quo riſu quærere quínam illi fuerint: interim verò vt germanam ſe prolem Epicuri oſtendãt, quicquid illis inſana ſua libido ſuggeſſit, firmum, certum, conſtans eſſe volunt: & quum omnes à ſe doceri poſſe putẽt, nihil magis timent quàm ne quidquã à quoquam ſe didiciſſe videantur. At tu Domine cæli & terræ veni, veni tandem, vt hæc monſtra potente illa tua virtute confecta, & tibi & tuis iucundum iudiciorum tuorum ſpectaculum præbeant.

4 *Obdormierunt*, ἐκοιμήθησαν. Iterũ exprimitur hoc verbo blaſphema illorum deriſio: acſi dicerent, iampridem oportuiſſe illos excitatos, quos non tam mortuos quàm in ſepulchro quieſcere verè dicimus. Idem exiſtimandũ de nomine τῆς κτίσεως, quod illi per ludibrium vſurpabant, alioqui ſeipſos refutantes, quũ non ſit παράδοξον, finiri poſſe quicquid principium habet: ac proinde iſtis demonſtrandum fuerit, mundi ortum fatentibus, quînam fine aliquo terminari non poſſet. Certè qui creatum mundum agnoſcit, creatorem quoque fateatur oportet, qui quod creauit poſſit abolere: vt iam non an poſſit mundus finiri, ſed an creator velit illum finiri, quærendum fuerit.

5 *Sponte*, θέλοντας. Id eſt, quia neſcire volunt. Quis enim eſt ita amens & inſanus qui non fateri cogatur, ſi cõſcientiæ ſuæ iudicium ſequi velit, Deum omnia hæc condidiſſe? Sed alloquitur Apoſtolus homines religionem Chriſtianam aliquando profeſſos, qui à ſana doctrina deficientes prorſus inſaniunt: quorum vtinam non eſſet hodie tãta præſertim in aulis principum multitudo. ¶*Et terrã ex aqua*, &c. καὶ γῆ ἐξ ὕδατος συνεστῶσα. Participium συνεστῶσα *conſiſtens*, quod ad ſolam terram refertur, duo manifeſtè oſtendit quæ pleroſque interpretes fefellerunt: nẽpe quod de aqua commemoratur nihil ad cælos pertinere: & hæc verba, Per Dei Sermonem, coniungenda eſſe cum verbo ἦσαν, extiterint: ita vt cælum & terra dicantur per Dei ſermonem iampridem extitiſſe, nempe ex quo eſſe cœperũt: terræ verò addatur aliqua deſcriptio, propter iniectam diluuij mentionem: quod & ipſum diluuium cęlos non attingit. Hinc verò etiam liquet quid appellatione aquę intelligatur: nempe non illud chaos poeticum, ſed aquæ elementum, ex quo dicitur terra conſiſtere: quòd ex aquis in vnum locum collectis emergens cœperit tum demum apparere, & ſuo quodam vultu exornari, quum antea gurgitibus obruta quodãmodo nuſquam eſſet. Deinde quòd δι' ὕδατος dicitur conſiſtere, ad id refero quod ſcriptum eſt Pſal. 24. 2, Super maria fundauit eam, & ſuper flumina firmauit eam: minimè id quidem quaſi (vt nonnulli videntur exiſtimare) ſubterraneis quibuſdam aquis terra fulciatur: (certum enim eſt Dauidem de mari & fluminibus illis quæ oculis cernimus, illic agere: & certis demonſtrationibus conſtat aquarum molem ſupra terram omnium elementorum grauiſſimam & infimam eminere) ſed partim quia Dominus ita digeſſit aquas vt tamen, ſi littora duntaxat conſideres, editior tellus & quodammodo aquis impoſita videatur, partim quòd Oceano circumſepta, & tot fluminibus paſſim ſcaturientibus irrigua, verè in ipſis aquis fundata ac ſtabilita dicatur. Itaque δι' ὕδατος impropriè conuertunt *Per aquam*, quum potius illud ſit quod in vernaculo ſermone dicimus *en l'eau*, vel *parmi l'eau*: ſicut etiam Noe dicitur ſeruatus δι' ὕδατος, id eſt, in aqua, ſiue per medias aquas, vt exponendum eſſe diximus prioris epiſtolæ 3. 20. Ita planus eſt hic locus, qui non ſatis à quibuſdam expenſus, fecit vt nonnullis huius epiſtolæ fides eſſet immeritò ſuſpecta. Vulgata, *Quòd cæli erant prius, & terra, de aqua & per aquam conſiſtens Dei verbo*. Ita enim ſolet mendosè diſtingui: quum ita oportuerit interpungere, Cælos fuiſſe prius, & terram ex aqua & per aquam conſiſtentem, Dei verbo. Eraſmus verò & ipſe perperam hunc locum in Græco etiam Frobenij exẽplari diſtinxit, nẽpe hoc modo, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ. id eſt, (vt ipſe quoque ſuam interpretationem diſtinxit) *Quòd cæli iam olim fuerint ac terra, ex aqua & per aquam conſiſtens Dei ſermone*. Mendoſam autem eſſe illam interpunctionem quæ tam multos fefellit, partim res ipſa clamat, (vt pluribus expoſuimus) partim ex vetuſtis libris deprehendimus, in quibus ſummo

consenſu ita diſtinguitur hic locus, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι᾽ ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, id eſt, *Quòd cæli extiterint iampridem, & terra ex aqua & in aqua conſiſtens, per Dei ſermonem.* Itaque (vt nemo deinceps falli poſſet) τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, quod ad vtrunque membrum pertinet, medio loco cõſtitui. Adfert Eraſmus aliam ex Beda lectionem, Cæli erant olim de aqua & per aquam conſtituti: quæ ſanè lectio (inquit ille in annotationibus) congruit cum Græcis exemplaribus. Iudicet nunc lector an temerè maiorem in Eraſmo attẽtionem ſępe requiſierim.

Δι᾽ ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο.	6	∴Quamobrem is qui tum erat ∴mundus, aqua inundatus periit.	6	*Per quæ ille tunc mundus aqua inũdatus perijt.*	
Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων.	7	Qui verò nunc *ſunt* cæli ac terra, ∴eodem ſermone repoſiti, ſeruantur igni in diem damnationis & exitij impiorum hominum.	7	*Cæli autem qui nunc ſunt & terra eodem verbo repoſiti ſunt, igni reſeruati in diẽ iudicij & perditionis impiorum hominum.*	
Ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοὶ, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία.	8	Vnum autem hoc ne vos lateat, dilecti, ‖ vnum diem apud Dominum *perinde eſſe* vt mille annos, & mille annos vt diem vnum.	8	*Vnum verò hoc non lateat vos, chariſſimi, quia vnus dies apud Dominum ſicut mille anni, & mille anni ſicut dies vnus.*	Pſal. 90. 4
Οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας,) ὥς τινες βραδυτῆτα ἡγοῦνται) ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι.	9	∴Non tardat Dominus promiſſum, (vt nonnulli tarditatem *hanc eſſe* ducunt) ſed patiẽs eſt erga nos, ‖ ∴nolens vllos perire, ſed omnes ad reſipiſcentiam tendere.	9	*Non tardat Dominus promiſſi, (ſicut quidam exiſtimant) ſed patienter agit propter vos nolens aliquos perire, ſed omnes ad pœnitentiam reuerti.*	Ezech. 18. 32. & 33 11 1. tim. 2. 4
Ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται.	10	‖ Veniet autem ſicut fur in nocte dies ille Domini, quo cęli ∴cum ſtridore præteribunt, elementa verò ęſtuantia ſoluentur, terráque & quæ in ea ſunt opera exurentur.	10	*Adueniet autem dies Domini vt fur, in quo cæli magno impetu tranſient, elementa verò calore ſoluentur, terra autem & quæ in ipſa ſunt opera exurentur.*	Matth. 24 44 1. theſ 5. 2 apoc. 3 3. & 16. 15
Τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις,	11	Quum igitur hæc omnia ∴diſſoluenda ſint, quales oportet eſſe vos in ſanctis conuerſationibus ∴& pietatis officiis,	11	*Quum igitur hæc omnia diſſoluenda ſint, quales oportet vos eſſe in ſanctis conuerſationibus & pietatibus,*	
Προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας, δι᾽ ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται;	12	Expectantes ∴& properantes ***ad*** aduentum diei Dei, in quo cæli conflagrantes ſoluentur, & elementa æſtuantia liqueſcent?	12	*Expectantes & properantes in aduentum diei Dei, per quem cæli ardentes ſoluentur, & elementa ignis ardore tabeſcent?*	

---

6 *Quamobrem*, δι᾽ ὧν. Id eſt, διό, vt ſenſus ipſe oſtendit, & διὰ pro Propter, cum ſecundo etiam caſu ponitur Nazianz. δι᾽ ἡμῶν τὴν ἀνθρωπότητα Θεὸς ὑπέστη, pro δι᾽ ἡμᾶς, vt contrà interdum pro *per* conſtruitur cum quarto caſu. vt Ioh.
* 6, 57. Heſiod. Ὅν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς ἄφατοί τε φατοί τε. Sic apud Demoſthenem διὰ τοὺς πολλοὺς, pro διὰ τῶν πολλῶν, vt Budæus annotauit. Itaque hæc particula multos interpretes fruſtra hîc torſit, neque à Vetere interprete & Eraſmo rectè eſt expreſſa, vt qui conuerterint, *Per quæ:* manifeſto certè errore, quum mox ſequatur ὕδατι. Cohærent igitur iſta cum eo quod dixerat de terra, illam videlicet ex aqua & in aqua conſiſtere: vnde etiam factum inquit vt aquis obruta fuerit in diluuio, antiquas nimirum ſedes repetentibus, eo ipſo mandante cuius imperio receſſerant. ¶ *Mundus*, ὁ κόσμος. Id eſt, aſpectabilis iſte terræ decor, & quæcunque animantia in terra degebant, iis duntaxat exceptis quæ in arca erant incluſa. Nec enim aquæ in cælos redundarunt, imò ne ipſa quidem terræ ſubſtantia periit. Sed futuræ conflagrationis longè alia erit ratio: ideo cælum & terram, id eſt, rerum vniuerſitatem, diſtinctè nominauit in proximo verſiculo.

7 *Eodem ſermone*, τῷ αὐτῷ λόγῳ. Ita lego partim ex Veteris interpretis, partim ex duorum vetuſtorum codicum auctoritate. Multo enim vberior eſt lectio quàm ſi legas αὐτοῦ λόγῳ, *eius ſermone*. Eraſm. *Eiuſdem ſermone*, τοῦ αὐτοῦ λόγου. Multis enim locis αὐτοῦ cum τοῦ αὐτοῦ confundit.

* 9 *Non tardat Dominus promiſſum*, οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας. ſub. ἕνεκα. Vulgata, *Dominus promiſſi*, id eſt, vt exponit Eraſmus, *Dominus qui promiſit*, ex Hebræorum idiotiſmo. Ego illud malo. ¶ *Nolens vllos perire*, &c. μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, &c. Hunc etiam locum nonnulli deprauant vt æternæ electionis & reprobationis diſcrimen tollant. Spectandum autem eſt quos alloquatur Apoſtolus. Dilecti, inquit, vel, (vt in duobus veteribus libris legimus) ἀδελφοὶ, fratres, hoc non lateat vos. Et paulo poſt, Non tardat, inquit, Dominus qui promiſit, vt nonnulli exiſtimant: ſed patiens eſt erga nos. Quis verò non videat Apoſtolum diſertè his verbis ſecernere electos ab iſtis irriſoribus quorum antè facta eſt mentio? neque impios dignari reſponſo, ſed electos confirmare: quibus & ipſe ſeſe adiungit, quum inquit μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, Patiens eſt erga nos. Perinde eſt igitur acſi diceret, Nonnulli miſerè falluntur quibus ceſſare videtur Dominus, & quaſi redemptionem ſuorum negligere. Nam contrà idcirco aduẽtum ſuum differt vt nullus ex ſuis electis pereat, ſed omnes illos ad ſalutem aggreget. Tantiſper igitur cunctatur dum qui vocati ſunt electi, vocanti reſpondeant: & qui vocandi ſuperſunt, vocentur. id eſt, tantiſper dum electorum numerus expleatur: tantùm abeſt vt Eccleſiam ſuam deſpiciat. Hæc eſt igitur ſimplex & cum ſuperioribus conſentiens huius loci explicatio, vt diſertè etiam liquet ex Mat. 24. 31, Mar. 13. 27, & apertius ex Apoc. 6. 11.

10 *Cum ſtridore*, ῥοιζηδόν. Ῥοῖζος impetum veluti ſibillantis procellæ declarat: ideo Eraſmus conuertit, *in morem procellæ*.

11 *Diſſoluẽda ſunt*, λυομένων. Id eſt, λυσομένων, vt poſcit ſententia, vt & mox τήκεται pro τήξεται. ¶ *Et pietatis officiis*, καὶ εὐσεβείαις. Vſurpauit numerum multitudinis ex Hebręorum more, vt pietas ſignificetur omnibus ſuis numeris ac partibus conſtans, quam pro viribus ſectari nos oporteat. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *Et pietatibus*.

12 *Et properantes*, &c. καὶ σπεύδοντας, &c. Malui ſubaudire præpoſitionẽ cum Vetere interprete, quàm vertere cũ Eraſmo, *Accelerantes aduentum*. Vſitatũ eſt autẽ Græcis in

hoc dicendi genere supplere præpositionem περὶ vel εἰς, vt apud Thucydidem aliquoties inuenitur. In ſumma poſtulat à nobis Apoſtolus patientiam, in qua minimè torpeamus, ſed excubemus potius, diem illum noſtræ redemptionis felicem ac beatum auidè expectantes. Vnde mirari ſubit quod dicit Tertull. in apologetico, cap. 38, ſolitos fuiſſe videlicet Chriſtianos precari pro mora finis, quum tamen quotidie petamus ipſius regni aduentum. 316.

Eſa. 65.17 & 66.22 apoc. 21.1

13 Καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ.

14 Διό, ἀγαπητοί, ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ·

Rom. 2.4

15 Καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν, σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν·

16 Ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς, λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφάς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν.

17 Ὑμεῖς οὖν, ἀγαπητοί, προγινώσκοντες, φυλάσσεσθε ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ.

18 Αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι καὶ γνώσει τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος. ἀμήν.

13 ‖Sed cælos nouos ac terram nouam ſecundum promiſſum eius expectamus, in quibus iuſtitia inhabitat.

14 Quapropter, dilecti, quū hæc expectetis, ſtudete vt immaculati & incontaminati ab eo reperiamini cum pace:

15 ‖Dominíque noſtri patientiam, ſalutem ducite, ſicut & charus frater noſter Paulus pro ſibi data ſapiētia ſcripſit vobis:

16 Vt in omnibus fere epiſtolis, loquens de iſtis, in quibus ſunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parúmque ſtabiles detorquent, vt & reliquas Scripturas, ſuo ipſorum exitio.

17 Vos igitur, dilecti, *iſtorum* præſcij quum ſitis, cauete ne illorum nefariorum errore cum illis abducti, excidatis à propria ſtabilitate.

18 Sed creſcite in gratia & agnitione Domini noſtri & Seruatoris Ieſu Chriſti: cui gloria & nunc & ad tempus ſempiternum. Amen.

13 *Nouos verò cælos & nouam terram ſecundum promiſſa ipſius expectamus, in quibus iuſtitia habitat.*

14 *Propter quod, chariſſimi, hæc expectantes, ſatagite immaculati & inuiolati ei inueniri in pace:*

15 *Et Domini noſtri longanimitatem, ſalutem arbitremini, ſicut & chariſſimus frater noſter Paulus ſecundum datam ſibi ſapientiam ſcripſit vobis:*

16 *Sicut & in omnibus epiſtolis, loquens in eis de his, in quibus ſunt quadā difficilia intellectu, quæ indocti & inſtabiles deprauant, ſicut & cæteras Scripturas, ad ſuam ipſorum perniciem.*

17 *Vos igitur, fratres, præſcientes, cuſtodite ne inſipientium errore traducti excidatis à propria firmitate.*

18 *Creſcite verò in gratia & in cognitione Domini noſtri & Saluatoris Ieſu Chriſti. Ipſi gloria & nunc & in diem æternitatis. Amen.*

13 *In quibus*, ἐν οἷς. In quibus videlicet cælis nouis & terra noua, habitat iuſtitia, quum hic mūdus, inſtaurationem expectans, omni ſcelerum ſpecie ſit inquinatus. Vel, in quibus habitat iuſtitia, id eſt qui iuſtorum domiciliū exiſtunt, vt explicat Dauid Pſalmo 15. Vel denique ſupplendum eſt ἡμεῖς, vt ita conuertas, Sed cælos nouos & terram nouam expectamus *nos* in quibus habitat iuſtitia, nimirū Chriſti: vt explicat Paulus Phil. 3. 9.

14 *Cum pace*, ἐν εἰρήνῃ. Id eſt, veſtro bono, clementem illum videlicet ac pacificum experturi. Niſi malimus hoc coniungerę cum participio προσδοκῶντες, vt iubeat Apoſtolus à nobis iuſtificatis & ſanctificatis placida ac tranquilla conſcientia diem Domini expectari.

15 *Dominique noſtri*, Καὶ τοῦ Κυρίου, &c. Id eſt, quòd Dominus tam diu alterum ſuum aduentum differt, impietatem cęteráque mundi ſcelera tam patienter tolerans, exiſtimate veſtræ ſalutis, Eccleſiæ videlicet totius paulatim colligendæ cauſa fieri: vt paulo antè ver. 9, dictum fuit.

• ¶ *Vobis*, ὑμῖν. Nempe Hebræis. Etſi enim Hebræi propriè tunc dicebantur qui in patrio ſolo degebant, ſiſt diſtincti à prouincialibus diſperſis, quibus hanc etiam epiſtolam inſcriptū fuiſſe vt ſuperiorem apparet ex huius capitis initio: tamen meritò Petrus illam Pauli epiſtolam citat vt iis omnibus ſcriptam qui ex circuncisione crediderant. Nec ſanè poſſum hunc locum aliter accipere. Nam quod alij putant ſignificari doctrinam Pauli ad iſtos quoque perueniſſe, quanuis illas epiſtolas aliis populis inſcripſerit, violentum eſt, & eo refellitur, quòd ſi ita eſſet non oportuerit adiicere ὑμῖν *vobis*, & quòd illam quam ipſis ſcriptam dicit epiſtolam à cæteris diſtinguit. Sit igitur Pauli, epiſtola ad Hebræos inſcripta: quum hic non ſit mentitus, nec aliam ſcriptam illis fuiſſe à Paulo veriſimile ſit, quæ poſtea interciderit. Exhortatio autem iſta extat Hebr. 10, à v. 22, ad finem eius capitis, ac deinceps toto 11 & 12 capite.

* 16 *In quibus*, ἐν οἷς. Sic in pleriſque codicibus legitur ita vt non tam referatur ad ipſas Pauli epiſtolas quàm ad id quod dictum fuit de vltimo illo die. Sed hoc omnino coactum videtur, quum plura & obſcuriora dicat Petrus de hoc argumento, quam Paulus vllo ſuarum epiſtolarum loco, in quibus multo ſunt difficiliora quæ proculdubio ſignificauit Apoſt. Denique in tribus manuſcriptis codicib. Rob. Stephani ſcribitur ἐν αἷς videlicet ἐπιστολαῖς, quod omnino rectum eſſe puto. Quod autem inde colligunt Sophiſtæ falſiſſimè & ineptiſſimè, non ſufficere Sacram ſcripturam decidendis de religionis capitibus controuerſiis, & aliunde petendam eius interpretationem quam ipſi ſibi poſtea, ementito Eccleſiæ, & quidem Catholicæ nomine confingunt: tam abſurdè ex hoc loco aſſeritur vt ne refutatione quidem indigeat.

17 *Cauete*, φυλάσσεσθε. Non dicit, Ab iſtis obſcuris ſcriptis abſtinete, quædam tantùm capita ſeligite, reliqua doctioribus vel magis curioſis relinquite, nouas reuelationes expectate, & ſinite interim creſcere zizania. quis enim es qui iudicas? Non denique dicit, Fide implicita matris noſtræ Eccleſiæ contenti eſtote. hæc inquam non dicit: ſed, Quum iſta nunc præſciatis, cauete, inquit, ne vos illi ſecum abripiant. Illæ igitur ſunt Antichriſtorum vòces. Nos Apoſtoli Chriſti vocem audiamus, & à fide primùm omnium inchoemus. id eſt à veræ doctrinæ firma, ſolida, integra, quoad eius fieri poteſt, cognitione. Qui fidem ſe habere dicit, neque charitatem habet, illum vt mendacē execremur. ſed viciſſim, quicunque falſam doctrinam edit, etiamſi, Eliæ inſtar, cælum claudat & aperiat, pro falſo & impio pſeudopropheta habeamus. Cedò prius arborem, deinde fructus.

18 *In gratia & agnitione*, ἐν χάριτι καὶ γνώσει. Vides iterū iſta coniungi? Anathema ſit igitur qui ſeparat quæ Deus verè indiuiduo vinculo coniunxit. Neque enim nos ſenſibus ſed malitia pueros eſſe oportet. ¶ *Ad tempus ſempiternum*, εἰς ἡμέραν αἰῶνος. Diem pro tempore, & appellatiua, quę vocant, pro adiectiuis, Hebræorum more, vſurpari, ſæpiſſimè eſt à nobis annotatum.

ΙΩΑ'ΝΝΟΥ ΤΟΥ͂ Α'ΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ Ε'ΠΙΣΤΟΛΗ' καθολικὴ πρώτη.

Κεφάλαιον α.

1 ὋἮΝ ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς·

2 (Καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη· καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν)

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI CAtholica prima.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 QVOD erat à principio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod ſpectauimus, & manus noſtræ cōtrectarunt de Sermone illo vitæ:

2 (Nam vita patefacta eſt: & vidimus, & teſtamur, & annuntiamus vobis vitam illam ęternam quæ erat apud Patrem, & patefacta eſt nobis)

VETVS.

CAP. I.

1 QVOD *fuit ab initio, ꝙ audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de Verbo vitæ:*

2 *(Et vita manifeſtata eſt: & vidimus, & teſtamur, & annuntiamus vobis vitam æternam quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis)*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶*Prima,* πρώτη. Ita quidem legimus in omnibus vetuſtis codicibus, ſed perinde hoc accipiendum eſt acſi ſcriptum eſſet, Iohannis epiſtola prima, quæ quidem catholica eſt. Vel mendoſa eſt inſcriptio, quum reliquæ duę, etiamſi Iohannis eſſe conceſſerimus, tamen Catholicæ non ſint, ſed vna quidem Gaio, altera Electæ cuidam ſit inſcripta. Poteſt tamen ea etiam ratione vtcunque excuſari inſcriptio, quòd reliquę duæ ſint in vnum veluti corpus Catholicis epiſtolis coniunctæ, nempe quia breuiores erant quàm vt ſeorſim peculiarem haberent inſcriptionem.

IN CAPVT I.

1 *Quod erat à principio*, Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Incipit primùm omnium à Chriſti perſonæ deſcriptione, i. à Chriſtianæ doctrinæ baſi, vt etiam in Euangelio fecit, & Paulus initio * epiſtolæ ad Romanos. Huius igitur primùm omniū Deitatem æternam proponit. Nam quum dicit, Erat à principio, ſignificat iam id de quo dicturus eſt extitiſſe, quū res creatæ inciperent, vt expoſuimus Ioh. 1. 1. Non rectè igi- * tur mutato tempore conuertit Vetus interpres, *Quod fuit*. Quod ſiquis roger cur hic dixerit ἀπ' ἀρχῆς, alibi verò ἐν * ἀρχῇ, reſpondeo id factum quoniam hic loquitur quidem de Chriſto vt Deo, non tamen ſimpliciter, ſed vt carne induto: perinde acſi diceret Chriſtū illum viſibilem & palpabilem non tunc cœpiſſe exiſtere quum videretur & pal paretur, ſed ſemper prętereà extitiſſe nempe ſecundum Deitatem: cuius reſpectu, iam tum erat quum res omnes creatæ principium exiſtentiæ reciperent. Itaque natura duplex ſic cōmodius quoque ſignificatur, quàm ſi dixiſſet ὃς ἦν ἐν ἀρχῇ, ὃν ἑωράκαμεν, &c. Rurſum autem diſtinctè cōſiderans in Chriſto Aliud & Aliud, maluit ſcribere περὶ λόγου τῆς ζωῆς quàm τὸν λόγον τῆς ζωῆς, ne videlicet ſentire videretur idem eſſe id quod viderat & palpauerat, atque id quod erat à principio, (qua ratione confudiſſet naturas:) vel Aliū ſtatuere eū qui erat in principio, ab eo quem viderat & palpauerat, i. perſonam ſeparatis naturis diuidere. Mox verò ſequēte verſ. apertiſſimè hypoſtaticā vnionem declarabit. ¶*Quod audiuimus*, ὃ ἀκηκόαμεν. Iam ad Humanitatem accedit, vt poſtea ex duabus non confuſis ſed coniunctis naturis vnam Chriſti perſonā ſtatuat. Verbum autem ἀκούειν non ſignificat hoc in loco ex aliorum narratione aliquid accipere, ſed ſuis auribus aliquid audire. Audiui, inquit, loquentem, vidi ipſe meis oculis, contrectaui meis manibus verum Deum, verū hominem factum: nec ego ſolus, ſed alij præterea qui mecum fuerunt. Quorſum hæc autem Iohannes? nempe iam inſurrexerant, & qui naturam diuinam, & qui naturam humanam Chriſti negarent. Non eſt igitur quòd miremur hodie exiſtere qui vel hæc ipſa, vel alia eiuſmodi errorum portenta audeant reuehere, quum adhuc ſuperſtite eo ipſo qui præſens omnia ſpectarat, ea fuerit quorundam impudentia vt quod ſuperſtitibus oculatis teſtibus probari poterat, auderent tamen inficiari. ¶ *Quod ſpectauimus*, ὃ ἐθεασάμεθα. Non eſt ταυτολογία, ſed amplius aliquid ſignificat τὸ θεᾶσθαι, id eſt, *ſpectare*, quàm *videre:* acſi diceret, Quod ego his oculis vidi, ídque non ſemel neque obiter, ſed quod ego verè & penitus ſum contemplatus: ne præſtigias aliquas fuiſſe exiſtimetis. ¶ *Manus noſtræ*, αἱ χεῖρες ἡμῶν. Manifeſtè deſignat hiſtoriam patefactæ re- * ſurrectionis Chriſti perſcriptam ab hoc eodem Euangeliſta, Iohan. 20, 20. & Luc 24. 39.

¶*De ſermone illo vitæ*, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Id eſt, ipſum illum ſermonem æternum per quem omnia facta ſunt, & in quo vno eſt vita, vt Ioh. 1. 2. vt diſertè quoque explicat Syrus interpres.

2 *Nam vita*, καὶ ἡ ζωή. Καὶ pro γὰρ accipio, ſicut apud Hebræos ו pro כי [*chi*] ſæpe vſurpatur. Fuit enim explicandū

Vitę nomen,& Christi officium.quod facit,quaſi ad tacitam obiectionem reſpondens,quomodo videri æterna illa & inuiſibilis vita potuerit.Itaque hunc verſiculum includo parentheſi,vt magis perſpicua ſit oratio.

3 Ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ᾽ ἡμῶν· καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4 Καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

Ioh.8.12

5 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ᾽ αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία.

6 Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν.

Heb 9.28
1 pet.1.19
apoc.1.5

7 Ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτί, κοινωνίαν ἔχομεν μετ᾽ ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας·

1.Reg.8.46
1.par.6.36
prou.20.9

8 Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

9 Ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας.

3 ¨Quod, *inquam*, vidimus & audiuimus, id ∴ annuntiamus vobis, ∴vt & vos communionem habeatis nobiſcum: & communio noſtra *ſit* cum Patre & cum Filio eius Ieſu Chriſto.

4 ¨Et hæc ſcribimus vobis vt gaudium veſtrum ſit plenum.

5 ‖¨Hoc eſt igitur ∴ nuntium quod audiuimus ex ipſo, & renuntiamus vobis,Deum ¨lucem eſſe, ∴ nec tenebras in eo eſſe vllas.

6 Si dixerimus nos ſocietatem habere cum eo, & in tenebris incedimus,mentimur,¨nec ſincerè agimus.

7 Quòd ſi in luce incedimus, ſicut ipſe eſt in luce, ¨communionem habemus cum eo mutuam, ‖¨& ſanguis Ieſu Chriſti Filij eius purgat nos ab omni peccato.

8 ‖¨Si dixerimus nos peccatum non habere, noſipſos fallimus, & veritas in nobis non eſt.

9 ∴Si confiteamur peccata noſtra, ¨fidelis eſt & iuſtus, ¨vt remittat nobis peccata ∴& purget nos ab omni iniquitate.

3 *Quod vidimus & audiuimus, annũtiamus vobis, vt & vos ſocietatem habeatis nobiſcum: & ſocietas noſtra ſit cum Patre & cum filio eius Ieſu Christo.*

4 *Et hæc ſcribimus vobis vt gaudium veſtrum ſit plenum.*

5 *Et hæc eſt annuntiatio quam audiuimus ab eo, & annuntiamus vobis, quoniam Deus lux eſt, & tenebræ in eo non ſunt vllæ.*

6 *Si dixerimus quoniã ſocietatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus,mentimur.& veritatem non facimus.*

7 *Si autem in luce ambulamus, ſicut & ipſe eſt in luce, ſocietatem habemus ad inuicẽ, & ſanguis Ieſu Chriſti Filij eius emundat nos ab omni peccato.*

8 *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus,ipſi nos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt.*

9 *Si confiteamur peccata noſtra,fidelis eſt & iuſtus, vt remittat nobis peccata noſtra,& emundet nos ab omni iniquitate.*

---

3 *Quod* [*inquam,*] *vidimus*, ὃ ἑωράκαμεν. Propter interiectum ſecundum verſiculum, quum adhuc ſententia penderet, aliquot verba ex initio periodi repetiit per epanalepſin.quam qui non conſiderant,multum & quidem fruſtra in iſtis cõnectendis laborant,vt ex Eraſmi annotatiobus facilè perſpici poteſt. Syrus autem interpres tacitam epanalepſin vitans, ab his ipſis verbis hanc epiſtolam inchoauit, מסברינן לכון [*meſabrinan lechun.*] quæ verba aliis vocibus hoc verſu exprimit, מודעינן אף לכון [*mevadehinan aph lechun;*] Declaramus etiam vobis. ¶ *Annuntiamus*, ἀπαγγέλλομεν.Nempe vt ab eo miſſi. Rectè autem dixit Annuntiamus:nam fides eſt ex auditu.Itaque Euangelium dicitur hæc doctrina, quòd nullus ne ſuſpicari quidem de ea poſſit niſi cui fuerit prædicata. ¶ *Vt & vos*, ἵνα καὶ ὑμεῖς. Scopus Euangelij, vt omnes vnà coniuncti in Chriſto per fidem filij Dei ſimus,Ioh.cap.1.12.

4 *Et hæc*, καὶ ταῦτα.Concluſio procœmij.

5 *Hoc eſt igitur*, καὶ αὕτη ἐστίν.Καὶ pro οὖν, vt alibi ſæpe,ex Hebræorum idiotiſmo. Hinc enim inchoat argumenti tractationem: cuius hæc ſumma eſt, Quum Deus ſit ipſa puritas, mendaces ac blaſphemos eſſe qui ſe dicunt cum Deo commune aliquid habere, quum interim in denſiſſimis peccatorum tenebris verſentur. Auſpicatur ergo à fidei fructibus,vt ab effectibus ad cauſam aſcendat.

¶ *Nuntium*, ἡ ἐπαγγελία. Vel vt Vulg. *Annuntiatio*. Eraſmus, *Promiſſio*: quæ declaratio non conuenit huic loco.

¶ *Lucem*, φῶς.Hoc eſt ἐμφατικώτερον, quàm ſi Lucidum, Purum, Sincerum dixiſſet. ¶ *Nec tenebras*, καὶ σκοτία,&c. Repetitio Hebraica,de qua diximus Ioh.1.20. Eſt autem Iohanni præ cæteris familiare hoc dicendi genus,vt quod affirmauit,contrarij negatione illuſtret.

6 *Nec ſincerè agimus*, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. Vulgata & Eraſmus, *Et veritatem non facimus*: ſeruato Hebraiſmo. Vide Ioh.3.21.

7 *Communionem habemus*, &c. κοινωνίαν ἔχομεν μετ᾽ ἀλλήλων. Vulgata, *Societatem habemus ad inuicem*. Eraſmus *Societatem habemus in nos mutuam*. Ego primùm omnium malui κοινωνίας *Communionem* dicere quàm *Societatem*: quòd κοινωνία videatur pleniorem & arctiorem quandam coniunctionem declarare, qualis nimirum eſt patris & filiorum. Deinde μετ᾽ ἀλλήλων interpretor *Cum illo mutuam*. Agitur enim nunc de communione non ſanctorum inter ſe, ſed Dei & ſanctorum. Rectè autem omnino colligit Apoſtolus.nam ſicut nulla eſt luci cum tenebris coniunctio, ita luci cum luce optimè conuenit. Sed meminerimus oportere prius noſtras pelli tenebras, neque cauſam noſtræ cũ Deo communionis, ſed conſequens ita explicari. Deinde de nobis non dici quòd lux ſimus, vel in luce ſimus, ſed nos in luce incedere: quanuis interdum etiam Lucis nomẽ ſanctis tribuatur,ſed ex participatione.Hîc autem dicitur Deus lux eſſe ex ſua natura,atque in luce eſſe,id eſt, in æterna illa & infinita beatitate: nos verò in luce incedere, quatenus videlicet nobis ipſius radij prælucent in verbo, ad illam ipſius lucem ac beatitudinem contendentibus.

¶ *Et ſanguis*, καὶ τὸ αἷμα. Vidén' quo vinculo coalueritnoſtra illa communio? nempe quòd in Chriſto ſimus, qui nos ſuo ſanguine gratis purgatos etiam ſanctificauit.

8 *Si dixerimus*,&c. ἐὰν εἴπωμεν,&c. Conſideremus quis loquatur,nempe fidelis ille & Chriſto præ cæteris charus Apoſtolus,& quidem iam veteranus:neque dicit,Si dixerimus nos non habuiſſe peccatum, (quod ipſum tamen mox ſubiiciet) ſed,Si dixerimus nos non habere. Itaque noſtra iuſtitia arguit nos cum Deo communionem habere.Sed ô nos miſeros ſi vel tantillum noſtra ſalus baſi tam infirma nitetur.Quid igitur illis fiet quos non pudet de ipſa quoque perfectione atque adeo ſupererogatione gloriari? ¶ *Et veritas*,&c. καὶ ἡ ἀλήθεια, &c. Non igitur modeſtiæ cauſa docemur ita loqui, ſed quia ita ſe res habet.

9 *Si confiteamur*,&c. ἐὰν ὁμολογῶμεν, &c. Id eſt,Si nos ſeriò & palàm non pudeat corã Deo nos miſeros peccatores agnoſcere,vt Mat.3.6. Nimium enim ſunt ridiculi qui ex iſtiuſmodi teſtimoniis nituntur ſuam illam auricularẽ carnificinam (quam confeſſionem vocant)ſtabilire.

¶*Fidelis*

¶ *Fidelis eſt & iuſtus*, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος. Pendet ergo ſalus noſtra à gratuita Dei promiſſione, quæ quidem fallere nos non poteſt, quum idem ſit ſummè fidelis & iuſtus, id eſt, reipſa præſtans quod promiſit. ¶ *Vt remittat*, ἵνα ἀφῇ. Hæc verò noſtra eſt felicitas, vt definit Dauid Pſal.32.1 & 2. Vbi igitur merita quæ in Dei conſpectum adferamus? quaſi verò ad illum accedamus tanquam aliquid daturi, ac non potius tanquam accepturi.

¶ *Et purget*, καὶ καθαρίσῃ. Hoc alterum eſt beneficiũ Chriſti, vt qui filij Dei ſunt facti, Spiritu Dei agantur. Sed alibi tamen ſpem noſtram eſſe collocandam meminerimus cum Paulo Philip.3.9.

Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτὸν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.	10	Si dixerimus nos non peccaſſe, ∴ mendacem facimus eum, ∴ & ſermo eius non eſt in nobis.	1	*Si dixerimus quoniam non peccauimus, mendacem facimus eum, & verbum eius non eſt in nobis.*
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.
Τεκνία μου, ταῦτα γράφω ὑμῖν ἵνα μὴ ἁμάρτητε. καὶ ἐάν τις ἁμάρτη, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον.	1	Filioli mei, hęc ſcribo vobis, ne peccetis. Quòd ſiquis peccarit, ∴ aduocatum ∴ apud Patrem habemus, Ieſum Chriſtũ iuſtum.	1	*Filioli mei, hæc ſcribo vobis, vt non peccetis. Sed & ſiquis peccauerit, aduocatum habemus apud Patrem, Ieſum Chriſtum iuſtum.*
Καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου.	2	∴ Et ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris: nec pro noſtris ſolùm, ſed etiã pro totius mundi *peccatis*.	2	*Et ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris: non pro noſtris autem tantùm, ſed etiam pro totius mundi.*
Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτὸν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.	3	Et per hoc ſcimus ∴ quòd ipſum nouimus, ∴ ſi mãdata ipſius obſeruamus.	3	*Et in hoc ſcimus quoniã cognouimus eum, ſi mandata eius obſeruemus.*

---

10 *Mendacem*, &c. ψεύστην, &c. Non modò, inquit, ſeipſos fallunt, & mentiuntur, ſed etiam in Deum ſunt blaſphemi, qui Deo contrarium teſtificante, ſibi puritatem arrogant: contrà verò Dei veritatem obſignat quiſquis Dei miſericordiam in Chriſto oblatam fide amplectitur, Ioh.3.33. ¶ *Et ſermo*, &c. καὶ ὁ λόγος, &c. Id eſt, Doctrina eius nullum in nobis locum habet. Neque iis enim qui ſani ſunt opus eſt medico. Bene autem dixit ἐν ἡμῖν, *in nobis*. Nec enim in labris vult ſedere Dei verbum, ſed, vt nobis ſit frugiferum, oportet vt in cordis penetralibus radices agat.

IN CAPVT II.

1 *Aduocatum*, παράκλητον. Id eſt, noſtro quidem reſpectu, patronum, vt qui noſtram in ſe cauſam recipiat: qui & μεσίτης reſpectu Patris dicitur, tum expiationis meritò, tum quòd perſonam quodammodo deprecatoris ſuſtineat, quum nonniſi eius nomine Patrem precemur: itidémque Iudex eſt & Dominus, habita aduerſariorum noſtrorum ratione, ad Patris dextram conſidens. éſtque totum hoc munus vſque adeo vni Chriſto proprium, vt abſque inſigni ſcelere transferri ad nullum alium ſiue in cælis ſiue in terris poſſit: ne perſona quidem ipſa Spiritus ſancti excepta, vt qui παράκλητος diuerſa prorſus ratione dicatur, quatenus videlicet nos ad veritatis illius cognitionem adductos, eáque refocillatos, ſolatur, & hos ipſos clamores ad Patrem per Filium deferendos docet. Vide Rom.cap.8. v.26, & Gal.cap 4.6. Angelorum autem apud electos adhuc certantes miniſterium neque interceſſio eſt, neque inuocationem ipſorum ſtabilit: ſed eſt mandatorum Dei, pro piorum conſeruatione exequutio. Sanctorum verò vita defunctorum nec animæ in cælos receptæ, nec corpora in puluere quieſcentia inuocari ſine impietate poſſunt, quoniam iſtud ne Chriſto quidem, niſi vt homo, ſic etiam verus Deus eſſet, competeret. Mutua denique piorum adhuc certantium in inuocando per vnicum mediatorem Patre, ſuggeſtis à Spiritu ſancto ſuſpiriis ineffabilibus, conſociatio, nullos Chriſto interceſſores ſubordinat, ſed membrorum ſub vno capite coniunctionem & ſanctam de quorumuis ſalute ſollicitudinem teſtatur. * Hac autem ratione quoque Angelos & beatorum in cælis collectos Spiritus ſatemur de laborantium fratrum ſalute ſuo nobis incomperto modo eſſe ſollicitos, vt qui conſeruationem regni Chriſti exoptent: propterea tamen illos eſſe nobis inuocandos nemo ſatis ſanæ mentis collegerit, quum nec quando adſint nobis Angeli nouerimus, nec vllum ſit nobis cum ipſis eiuſmodi commercium, nec alias ipſi partes apud Deum quàm nouitiorum agant: ſpiritus autem beatorum abſint à turbis quàm lõgiſſimè, & neque ſint καρδιογνῶσται, neque vllam habeant rerum inferiorum notitiam. Itaque inaniſſimum eſt commentum & Angelorum & mortuorum inuocatio, partim ex veteris idololatriæ reliquiis interpolatum, partim ex incredulitate, partim ex varia ταπεινοφροσύνῃ cuius meminit Apoſtolus Coloſſ. cap. 2. verſ. 23. paulatim in Eccleſiam inuectum.

2 *Et ipſe*, καὶ αὐτός. Syrus, חוין גיר [*hovin gher*] *Ipſe enim*, & quidem rectè. Nititur enim hæc παράκλησις vnica ſacrificij Chriſti efficacia, vt prophani ſint qui interceſſionis partes ab expiatione diuellunt.

¶ *Pro totius mundi* [*peccatis*,] περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Subauditur articulus τῶν, vt legas περὶ τῶν, &c. pro ὑπὲρ τῶν, &c. quæ ellipſis etiam extat Iohan.5.36. Mundi vero appellatione omnes omnium ætatum, ordinum, locorum electi intelliguntur: vt nouerimus nuſquam eſſe ſalutem extra Chriſtum, & ſancti illius ſacrificij pretioſus odor quàm latè porrigatur. Nam quum ἡμετέρων diceret, ſolos Iudæos videbatur ſignificaſſe, niſi hoc addidiſſet. Iudæis enim ipſum peculiariter ſcribere, quanuis vniuerſalis ſit hæc doctrina, liquet ex verſu 7. Cæterùm qui ex hoc etiam loco volunt æternæ electionis & reprobationis diſcrimen tollere, ſi non ex fidelibus verbi Dei interpretibus, ſaltem ex Chriſti ipſius ore diſcant quomodo hîc accipiendum ſit Mundi nomen. Nec enim quæ ſit Patris voluntas, quódve Filij officium melius quàm ex ipſius Filij ſolenni illa prece intellexerint, qua tanquam æternus Pontifex vſus eſt quum ad vnicam illam oblationem properaret, Ioh.17 9, & 20.

3 *Quòd ipſum nouimus*, ὅτι ἐγνώκαμεν. De fidei cognitione loquitur, quod aliis etiam ſequentibus locis obſeruandum eſt. Nec enim ex tribulis aliquis petat ficus: & vbi fides non eſt, non eſt vera cognitio, ſed mortuum duntaxat illius ſimulacrum. Deinde non dicit, Per hoc ſumus in eo, vel eum agnoſcimus, ſed Per hoc ſcimus nos illum agnouiſſe. Bona igitur opera nos non inſerunt Deo, ſed inſitos & per hoc gratis iuſtificatos conſequuntur.

¶ *Si mandata ipſius*, &c. ἐὰν τὰς ἐντολάς, &c. Hæc eſt regula omnium bonorum operum. Quòd ſi nos iſta non ſeruant, ſed vitæ ius in Chriſto iam adeptos conſequuntur, quis tandem locus erit omnibus quantumuis ſpecioſis hominum ἐθελοθρησκείαις; Nempe ad illam Dei vocem omnes iſti fumi euaneſcent, *Quis hæc requiſiuit à manibus veſtris?*

4 Ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν·

5 Ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται· ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν.

6 Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν.

7 Ἀδελφοὶ, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιὰν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς. ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιὰ, ἔστιν ὁ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς.

8 Πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει.

9 Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι.

4 Qui dicit, noui eum, & mãdata eius non ſeruat, mendax eſt, & in eo veritas non eſt:

5 Qui autem ſeruat ſermonem eius, verè in hoc charitas Dei adimpleta eſt: per hoc ſcimus nos in ipſo eſſe.

6 Qui dicit ſe in eo habitare, debet, ſicut ille inceſſit, ita & ipſe incedere.

7 Fratres, non nouum mandatũ ſcribo vobis, ſed mandatum vetus, quod *videlicet* habuiſtis *iam inde* à principio. Vetus hoc mãdatum, ſermo ille eſt quem audiuiſtis *iam inde* à principio.

8 E contrario mandatum nouum ſcribo vobis, quod verum eſt in ipſo, & in vobis: quia tenebræ prætereunt, & vera illa lux iam lucet.

9 Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem ſuum odit, in tenebris eſt vſque adhuc.

4 *Qui dicit ſe noſſe eum, & mandata eius non cuſtodit, mendax eſt, & in hoc veritas non eſt.*

5 *Qui autem ſeruat verbum eius, verè in hoc charitas Dei perfecta eſt: in hoc ſcimus quoniam in ipſo ſumus.*

6 *Qui dicit ſe in ipſo manere, debet, ſicut ille ambulauit, & ipſe ambulare.*

7 *Chariſſimi, non mandatum nouum ſcribo vobis, ſed mandatum vetus quod habuiſtis ab initio. mandatum vetus, eſt verbũ quod audiſtis.*

8 *Iterum mandatum nouũ ſcribo vobis, quod verum eſt in ipſo, & in vobis: quia tenebræ tranſierunt, & verum lumen iam lucet.*

9 *Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem ſuum odit, in tenebris eſt vſque adhuc.*

---

4 *Qui dicit*, ὁ λέγων. Gratuita igitur iuſtificatio ex vna fide in Chriſto, non excludit bona opera, vt Sophiſtæ Euangelicam doctrinam calumniari nõ ceſſant: ſed fontem bonorum operum, id eſt, veram & efficacem Dei cognitionem aperit. Imò verò ex ſuis illis ſpeculationibus, quęſtionibus, diſtinctionibus, realitatibus, quidditatibus oſtendant quomodo tandem homines apti & idonei ad bene agendum reddantur.

5 *Charitas Dei*, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. i. charitas qua Deus diligitur. In eo verſatur vt doceat quis verè dicatur Deum noſſe, is nimirum qui Deum amat. Ecquis autem verè amat? is qui mandata ipſius obſeruat. Ergo hæc neceſſariò cohærent, Deum noſſe, Deum amare, Dei mãdata ſeruare: quibus totidem contraria opponuntur. ¶ *Adimpleta eſt*, τετελείωται. Vulgata & Eraſmus, *Perfecta eſt*. Atqui non quæritur hoc in loco quis perfecte Deum diligat, ſed quiſnam verè illum diligat. i. quis non verbo tantùm, ſed reipſa dici poſſit illum diligere? is nimirum qui obſeruat eius mandata. Itaque τελειοῦν hoc in loco non declarat perfectè aliquid præſtare, ſed mendacio & ſimulationi, inani denique ſpeciei opponitur: vt hoc plane ſit quod dicimus in vulgato ſermone, *Mettre en execution.* Sed hoc quoque notandum eſt, Iohannem non ſcripſiſſe οὗτος τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐτελείωσεν, *hic verè charitatem Dei præſtitit*, neque τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται, *charitas Dei ab iſto præſtita eſt*: minimè id quidem quaſi ſtipites ſimus aut trunci, ſed quia Deus is eſt qui pro gratuita ſua beneuolẽtia efficit in nobis vt velimus & poſſimus. Hoc neglexit Caſtellio quum hunc locum ita conuerteret, *Qui verò eius dictis paret, is verè Dei amore perfecto præditus eſt*: in qua interpretatione quàm multa ſint manifeſta errata licet intelligere ex iis quæ attigimus. ¶ *Nos in ipſo eſſe*, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμέν. Nulla eſt ταυτολογία, eo tantùm excepto quòd familiare eſt Iohãni (vt ſupra admonui 1.5) ex Hebr. conſuetudine, quod ſemel dictum eſt amplificare ex contrarij collatione: vt ſi quis ſuperiorẽ verſum cum priore eius parte comparet, & infrà ver. 9. 10 & 11. Verùm hæc appendix minimè eſt otioſa. Aſſurgit enim vno gradu altius, nempe ad noſtram in Chriſtum inſitionem.

6 *Habitare*, μένειν. Id eſt, κατοικεῖν. Ita enim accipitur τὸ μένειν hoc in loco vti apud Hebræos ישב [*iaſchab*,] quomodo etiam Ioh. 6. 56, interpretandum eſt: vt In Chriſto eſſe & In Chriſto habitare, idem declarent. niſi ſubtilius malimus diſtinguere, quod alicubi faciendum eſt. Multi enim ſpecie tenus inſiti dicuntur, qui poſtea reſecantur, quia fructum non ferunt, vt Iohan. 15. 2, de quibus diximus 1. Tim. 4. 1. * Sunt autem hæc reciproca, Habitare Deũ in nobis, & nos in Deo habitare. quanquam illud eſt vſitatius.

7 *Non nouum mandatum*, οὐ καινὴν ἐντολήν. Mandati nomine certum eſt hîc vocari Sermonem ab iis iampridem auditum & receptũ, quibus ſcribitur hæc epiſtola, Chriſtianis videlicet minimè tyronibus & nouitiis. Sermonis igitur nomine dubium non eſt Euangelij ſermonem intelligi: qui quum diſtinctus ſit à Lege, meritò quæritur cur ἐντολῆς nomen ipſi tribuatur, quum maximè ab iis peccetur qui Euangelium à Lege non diſcernunt: ſit autem hoc inter hæc duo diſcrimen, quòd Lex quid ſit faciendum, Euangelium quid ſit credendum docet. Sciendum eſt igitur, ſic eſſe hæc duo diſtincta, vt tamen vnum alteri ſubſeruiat. Nec enim Euangelio Lex aboletur quatenus quod rectum eſt præcipit, ſed duntaxat quatenus mortem omnibus ipſam perfecte non præſtantibus minatur. Immo ſicut Lex mortis terrore nos monet vt de vita in Euãgelio quęrenda cogitemus: ſic Euangelium nobis gratiam quoque regenerationis ſuppeditat, qua pro fidei & Spiritus modulo incipiamus velle & facere, vt Lex iam ſit nobis ſuauis ſecundum interiorem hominem magiſter, ſicut copioſè docet Apoſtolus Rom. 6. 7 & 8 capitibus. Hinc illud toties à Chriſto iteratum de Deo & proximo diligendo mandatum. Hæc igitur cauſa eſt cur ἐντολῆς voce vtatur Iohannes hoc loco & deinceps, quod etiam commodè poſſimus Doctrinam generali nomine vocare, ſicut Hebræis מצוה [*mitſuah*] dicitur quicquid alicui pręcipitur. Cur autem hoc de dilectione Dei & proximi mandatum & vetus & nouum dicatur, Auguſtinus (meo iudicio) quã breuiſſimè ſimul & quàm optimè his verbis oſtendit: Vetus, inquit, quia iam audiuiſtis: nouum, quia tenebræ ad veterem hominem, lux verò ad nouum hominem pertinet, ſicut dixit Apoſtolus Paulus Coloſſ. 3. 8. Exuite vos veterem hominem, &c. & induite nouum: & iterum Eph. 5. 6, Fuiſtis aliquando tenebræ, nunc lux eſtis in Domino. Sic Act. cap. 26. v. 18, idem Apoſtolus loquitur, & alibi paſſim.

8 *Quod verum eſt*, ὅ ἐστιν ἀληθές. Id eſt, quod ratum eſt ac reipſa inuenitur, primùm quidem in illo vt capite videlicet, quòd Spiritũ accepit ſine menſura, vt eius plenitudo in vos ipſius membra redundaret. ¶ *Quia*, ὅτι. αἰτιολογικῶς accipienda eſt hæc particula. Aperit enim huius renouationis ſcaturiginem, quia nimirũ iam apparuit illa ſalutaris omnibus hominibus gratia, Tit. 2. 11. Itaque fœdè hunc locum deprauauit Caſtellio, ſic interpretatus, *Videlicet tenebras præterire*, quaſi ὅτι accipitur εἰδικῶς, ad ἀληθές ἐστι relatum. ¶ *Prætereunt*, παράγεται. i. παράγει. Sed illud vix apud idoneos Grecos ſcriptores inueneris, quod tamen mox repetitur, verſ. 17. Vulg. *tranſierunt*. *

9 *Qui dicit*, &c. ὁ λέγων, &c. Nunc abſoluta præfatione de qua diximus verſic 7, ad ſecundam Tabulam deſcendit, id eſt, ad proximi charitatem: & ſimili ratione ab hoc effectu ad cauſam argumentatur. Coniuncta enim hæc ſunt, Deum noſſe, ſiue In luce eſſe & habitare, & Fratrem diligere.

10	Ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν·	‖Qui diligit fratrem ſuum, in luce manet, & offendiculum in eo non eſt:	*Qui diligit fratrem ſuum in lumine manet, & ſcandalum in eo nõ eſt.* Infrà, 3. 14.
11	Ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.	Qui autem odit fratrem ſuum, in tenebris eſt, & in tenebris incedit, & neſcit quò eat, quia tenebræ oculos ipſius obcæcarunt.	*Qui autem odit fratrem ſuum, in tenebris eſt, & in tenebris ambulat, & neſcit quò eat, quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius.*
12	Γράφω ὑμῖν, τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	∴Scribo vobis, filioli, quoniam ∴remiſſa ſunt vobis peccata ∴propter nomen eius.	*Scribo vobis, filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius.*
13	Γράφω ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ᾽ ἀρχῆς. Γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν.	Scribo vobis, patres, quoniam noſtis eum qui à principio eſt. Scribo vobis, adoleſcentes, quoniam Malum illum viciſtis.	*Scribo vobis, patres, quoniam cognouiſtis eum qui ab initio eſt. Scribo vobis, adoleſcentes, quoniam viciſtis Malignum.*
14	Γράφω ὑμῖν, παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα. ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ᾽ ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν.	Scribo vobis, pueruli, quoniam noſtis Patrem. ∴Scripſi vobis, patres, quoniam noſtis eum qui *eſt* à principio. Scripſi vobis, adoleſcentes, quia fortes eſtis, & verbum Dei habitat in vobis, & illum Malum viciſtis.	*Scripſi vobis, infantes, quoniam cognouiſtis Patrem. Scripſi vobis, adoleſcentes, quoniam fortes eſtis, & verbum Dei manet in vobis, & viciſtis Malignum.*
15	Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ.	∴ Ne diligite mundum, neque ea quæ in mundo ſunt. ſiquis diligit mundum, non eſt ∴charitas Patris in eo.	*Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo ſunt. ſiquis diligit mundum, non eſt charitas Patris in eo.*
16	Ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί.	Quoniam quicquid eſt in mundo, cupiditas carnis & libido oculorum, & ∴faſtus vitæ, non eſt ex Patre, ſed ex mundo eſt.	*Quoniam omne quod eſt in mundo, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcientia oculorum, & ſuperbia vitæ, quæ non eſt ex Patre, ſed ex mũdo eſt.*
17	Καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυ-	Porrò mundus præterit, &	*Et mundus tranſit, &*

---

12 *Scribo vobis, filioli,* γράφω ὑμῖν, τεκνία. Meritò ſuperiori de charitate tractationi ſubiicit ipſius baſin, noſtri nimirum cum Deo reconciliationem: ac primùm quidem in genere fideles omnes compellat filiorum nomine, tanquam ſpiritualis illorum Pater: deinde in tres ætatum claſſes multitudinem diuidit: quarum ſingulis tribuit quod illis maximè proprium eſt ac peculiare. Senibus enim ſcientia & cognitio rerum maximarum, ætatis vigentis hominibus vires conueniunt, inferiori demum ætati hoc quadrat vt eos agnoſcant ac reuereantur à quibus tenera ipſorum ætas regitur. Sed has ætates ſpiritualiter intellige, pro cognitionis Chriſti menſura, & habita ipſius temporis ratione quo fuerint hi vel illi in Eccleſiam adſciti. Quod igitur inquit γράφω, ad præſentem epiſtolam eſt accommodandum, vt apparet ex verſ. 26. acſi diceret, Hæc vobis ſcribo, filioli, quia eſtis ex eorum numero quos Deus ſibi reconciliauit, & ſic deinceps in iis quæ ſequuntur. Τεκνίων autem appellatio blandior eſt quàm ſi τέκνα eos vocaſſet. qua ratione etiam mox παιδία maluit quàm παῖδας vocare eos qui ſunt infrà adoleſcentiam. Sed in eo poſt alios nonnullos deceptus eſt Eraſmus, quòd inter τεκνία & παιδία non diſtinxit: quum tamen illud ad totam Eccleſiam, cuius ipſe ſit veluti communis pater, iſtud verò ad infimæ ætatis fideles referatur. Rectè igitur Vetus interpres hæc diſtinxit. ¶ *Remiſſa ſunt,* ἀφέωνται. Vulgata & Eraſmus, *Remittuntur:* non ſatis rectè. eſt enim hoc in loco magna præteriti temporis energia. Vide Marc. cap. 2. verſ. 5. ¶ *Propter nomen eius,* διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Id eſt, propter eum, ex Hebræorum idiotiſmo. Chriſtum autem nominans, cæteros omnes excludit, ſiue in cælo ſint, ſiue in terra, vt Act. 4. 12.

14 *Scripſi vobis, patres,* ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες. Vide infrà verſ. 21. Cæterùm videri quidem poteſt ſuperuacanea iſta repetitio, ſed tamen duæ cauſæ faciunt vt minimè putem redundare. Vna, quòd in omnibus noſtris codicibus vetuſtis inuenitur, etiam apud Auguſtinum in huius epiſtolæ expoſitione, & apud Syrum interpretem: altera, quòd cauſam non videam cur potius repetenda fuerint illa quæ adoleſcentibus conueniunt. Vetus tamen interpres non legit hoc membrum, nec habet Complutenſis editio. Atenim quorſum hæc repeteret, dices? Adferam quod coniicio. Sicut Chriſti beneficium ſingulis ætatibus applicauit, ita nunc conſtituit iiſdem proprias exhortationes adiicere. Quoniam igitur interiecta fuerat apoſtrophe ad pueros, id eſt, adoleſcentibus inferiores, redit ad id quod de ſenibus & adoleſcentibus dixerat, aliquid etiam adiiciens quod ad adoleſcẽtes attinet. Deinde ſubiicit exhortationem & adoleſcentibus & adoleſcentium patribus propriam, à verſ. 15. vſque ad initium verſiculi 18. Nam ſi diligenter conſideremus quænam iſta ſit adhortatio, comperiemus illarum ætatum hominibus multo magis quàm infimæ ætati eſſe accommodatam: quanuis doctrinæ ipſius vſum non negem omnibus ætatibus non vtilem modò, ſed etiam neceſſarium eſſe.

15 *Ne diligite,* μὴ ἀγαπᾶτε. Mundum conſiderat quatenus cum Dei voluntate non conſentit, & eum amorem damnat qui nos à Deo abducit: alioquin dicitur Deus ipſe ſuum mundum infinito quodam amore dilexiſſe, Iohan. 3. 16. id eſt, eos quos ex mundo elegit. ¶ *Charitas Patris,* ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς. Patrem intelligit cæleſtem κατ᾽ ἐξοχὴν, addito articulo, vt in ſuperiore verſiculo: & charitas Patris dicitur qua diligitur Pater, vt diximus ſuprà verſiculo 5. Quî enim poteſt Deum diligere qui Dei aduerſarium amplectitur?

16 *Faſtus vitæ,* ἀλαζονεία τοῦ βίου. Vel vana oſtentatio, in qua ſibi placent qui huius vitæ commodis abundant. Vide Rom. cap. 1. verſ. 30. Cyprian. in libello, de habitu virg. citans hunc locum, omnino videtur pro τοῦ βίου, legiſſe τοῦ αἰῶνος, vt & mox pro ἐκ τοῦ κόσμου, legiſſe τοῦ αἰῶνος. Vertit enim, *Et ambitio ſeculi, quæ non eſt à patre, ſed à concupiſcentia ſeculi,* id eſt, ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ αἰῶνος: quæ ſcriptura mihi maximè arridet.

μία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

18 Παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστί· καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν· ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν.

19 Ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν.

20 Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα.

21 Οὐκ ἔγραψα ὑμῖν ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτήν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι.

cupiditas ipſius: qui verò præſtat voluntatem Dei, manet in æternum.

18 Pueruli, vltimum tempus adeſt: & ſicut audiuiſtis antichriſtum venturum, etiam nunc antichriſti multi cœperunt eſſe: vnde ſcimus vltimum tempus adeſſe.

19 E nobis egreſſi ſunt, ſed non erant ex nobis. nam ſi fuiſſent ex nobis, permanſiſſent vtique nobiſcũ: ſed *egreſſi ſunt ex nobis* vt patefieret non omnes eſſe ex nobis.

20 At vos vnctionem habetis à Sancto illo *profectam*, & noſtis omnia.

21 Non ſcripſi vobis *idcirco* quòd veritatem ignoretis, ſed quia eam noſtis, & nullum mendacium eſſe ex veritate.

concupiſcentia eius: qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum.

18 *Filioli, nouiſſima hora eſt: & ſicut audiuiſtis quia antichriſtus venit, nunc antichriſti multi facti ſunt: vnde ſcimus quia nouiſſima hora eſt.*

19 *Ex nobis prodierunt, ſed non erant ex nobis. nam ſi fuiſſent ex nobis, permanſiſſent vtique nobiſcum: ſed vt manifeſti ſint quoniam non ſunt omnes ex nobis.*

20 *Sed vos vnctionem habetis à Sancto, & noſtis omnia.*

21 *Non ſcripſi vobis quaſi ignorãtibus veritatem, ſed quaſi ſcientibus eam: & quoniam omne mendacium ex veritate non eſt.*

---

17 *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. Cypr. eodem loco, addit, *Quomodo & Deus manet in æternum*, ὥσπερ ὁ Θεὸς μένει εἰς αἰῶνα.

18 *Pueruli*, παιδία. Nunc pueros quoque ſeorſim compellat, ſicut antea adoleſcentes & illorum patres fuerat exhortatus: vtitúrque diminutiuo nomine, (vt ante dixi) non quaſi infantulos alloquatur, ſed blandioris appellationis cauſa. Eſt autem rurſus obſeruandum quod diximus verſ. 14. nempe quanuis omnibus omnium ætatum hominibus neceſſaria ſit hæc omnis doctrina, tamen admonitionem iſtam iis potiſſimùm conuenire qui adhuc in catechiſmo inſtituuntur. Nam alios iam firmiore cognitione inſtructos, oportuit iſta religionis rudimenta prorſus tenere. Rudimenta autem appello non quòd vulgarem aliquam & puerilem doctrinam contineant, quum hæc ſint eiuſmodi reipſa vt ipſa quoque cælorum altitudinem ſuperent: ſed quia hæc prima ſunt religionis Chriſtianę fundamenta. Quî enim Chriſti officium intelligas niſi prius quis ſit Chriſtus cognoueris? Itaque non ſine pudore, etſi non primitiuæ, tamen præ nobis veteris Eccleſiæ, tam pertinaciter diſputatum eſt de die Paſchæ, & quibuſdam aliis quæ Chriſtianorum pueros penè vna cum lacte ſuggere oportuerat. Sed viciſſim nunquam ſatis poterit commendari inuicta bonorum patrum pietas ac conſtantia, qui ne tantillum quidem ceſſerunt hæreticorum impudentiæ, iis in rebus quibus, vel minima ex parte labefactatis, neceſſe fuiſſet totum ædificium corruere. Quid igitur illis fiet quos hodie non pudet partim eoſdem illos errores reuocare partim, etiam iſta ſumma vt curioſa & inutilia reiicere? ¶ *Vltimum tempus adeſt*, ἐσχάτη ὥρα ἐστί. Quam bene hoc pueris præcipuè conuenit! Scimus enim huic ætati præ cæteris familiarem eſſe ſocordiam, quaſi nondum maturuerint, & ſatis adhuc illis ad diſcendum temporis ſuperſit. ¶ *Audiuiſtis*, ἠκούσατε. Non alloquitur prorſus rudes, ſed qui iam Patrem cognouiſſent, vt dixit ſuprà verſ. 14. & repetet verſ. 21. denique qui confirmatione potius egerent quàm doctrina. Erant enim tum in hoc ordine plerique etiam proculdubio iam adulti & firmioris iudicij homines: ſed pudoris cauſa quaſi ſola παιδία compellauit. ¶ *Antichriſtum*, ἀντίχριστον. Id eſt, Chriſti aduerſarium, quod latius patet quàm pſeudochriſti nomen: quia Chriſto aduerſari poteſt qui tamen ſeſe pro Chriſto non venditet, quod non animaduertit Syrus interpres hoc verſiculo & infrà 4.3.

19 *Nam ſi fuiſſent ex nobis*, εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. Quomodo nectent hoc argumentum qui dicunt electos poſſe à fide prorſus excidere, ſiue qui negant electionem eſſe ἀμεταμέλητον? Et hoc quidem membrum totum deeſt apud Syrum interpretẽ, ſed contra Græcorum omnium & Latinorum codic. fidem. ¶ *Sed vt patefieret*, ἀλλ' ἵνα φανερωθῆ. Similem ellipſin ante coniunctionem ἵνα iam aliquoties obſeruauimus, quam ſuppleui ex Syro interprete.

20 *At vos*, καὶ ὑμεῖς. Id eſt, ἀλλὰ ὑμεῖς. Ponitur enim καὶ pro aduerſatiua coniunctione, vt Act. cap. 10. verſ. 28. & alibi ſæpe, ex Hebræorum idiotiſmo. ¶ *Vnctionem*, χρίσμα. Id eſt, gratiam Spiritus ſancti, tranſlatione ſumpta a conſuetudine vnctionum quæ in Lege vſurpabantur. quod monere volui, nequis ineptus impurum illum adipem pſeudepiſcoporum hoc loco ſignificari putet. ¶ *A Sancto illo [profectam,]* ἀπὸ τοῦ ἁγίου. Id eſt, à Chriſto, qui ſanctus peculiariter dicitur, vt Luc. cap. 1. verſ. 35. imò verò peculiariter Sanctus ſanctorum, id eſt, Sanctus ſanctiſſimus, Dan. cap. 9. verſ. 24. Sed & Deo Patri hoc tribui poteſt, qui nos vngat in Filio, & peculiariter etiam dicitur ab Hebræis קדוש [*kadoſch*:] vel etiam Spiritui ſancto, qui ſanctus proprie dicitur ab hoc effectu. Eſt enim Dei virtus eſſentialis, vt qui & ipſe ſit Patri ac Filio ὁμοούσιος & æqualis per omnia, qua nos Pater vngit in Filio. ¶ *Noſtis omnia*, οἴδατε πάντα. Atqui cognoſcimus omnes ex parte, 1. Corinth. cap. 13 verſ. 9. Eſt igitur hyperbole, qua ſignificat Apoſtolus ſe nihil afferre quod illi iam antea non intellexerint, quos ipſe commonefaciat potius quàm doceat, vt loquitur etiam ipſe Dominus Ierem. cap. 31. verſ. 34. & mox Iohannes ipſe rurſus, verſ. 27. vel quod etiam ſimplicius eſt, omnia intelligit neceſſaria agnoſcendis antichriſtis, & cauendis illorum inſidiis. Syrus interpres legit πάντας, *omnes*, id eſt, vt interpretatur, לכל אנש [*lechul enaſch*,] *quemuis, hominem*, quod non malè conuenit, quum hîc de diſcernendis hypocritis agatur: quod donum eximium eſt in Eccleſia Dei, nec reticetur ab Apoſtolo 1. Corinth. cap. 12. verſ. 10. Mihi tamen magis placet recepta Græcorum & Latinorum codicum ſcriptura.

21 *Scripſi*, ἔγραψα. Loquitur de hac ipſa epiſtola, imò de hoc ipſo quod ſcribit: ſed vtitur præterito tempore quòd rationem habeat eius temporis quo epiſtola perlegetur: quem morem etiam Latini ſeruant, vt ſi dicas, Has literas ad te dedi, vel, ad te ſcribere non dubitaui, minimè id quidem quòd te exiſtimarem mea cohortatione indigere, ſed vt meam in te beneuolentiam agnoſceres. Sic inquit etiam Iohannes, Non ſcripſi vobis idcirco quòd veritatem ignoretis ſed contrà, ideo ſcripſi quòd eam noueritis, & ita quidem vt à mendacio noueritis diſtinguere. Sed quorſum hoc? Nempe vt commemoratione præclaræ huius opinionis quam de ipſis conceperat, non modò ad perſeuerandum in iis quæ didicerant, ſed etiam ad proficiendum, ipſorum animos accendat. Eſt autem operæpretium conſiderare etiam atque etiam quouſque ſeſe fidelis Apoſtolus Domini demittat, & quam paternè infimis etiam docendis ſeſe accommodet. Hoc tamen certum eſt, ad totam Eccleſiam pertinere hanc doctrinam, quæ vel præcipua erat: ſed non temere eſt quod quaſi infimos compellans, hæc omnia commemorat: nempe ne ſe putent vlla ſuſpicione grauari: deinde vt illos pudeat, ea ignorare, vel de iis dubitare quæ infimis etiam ipſis abundè nota eſſe oporteat.

Τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.

Πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει· ὁ ὁμολογῶν τὸν υἱὸν, καὶ τὸν πατέρα ἔχει.

Ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω· ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε.

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ἡμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον.

Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς.

Καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει· καὶ οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τίς διδάσκῃ ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μενεῖτε ἐν αὐτῷ.

Καὶ νῦν, τεκνία, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα ὅταν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

22 Quis eſt mendax, niſi qui negat Ieſum eſſe Chriſtum illum? hic eſt antichriſtus, Qui negat Patrem, & Filium.

23 Quiſquis negat Filium, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, etiam Patrem habet.

24 Quod igitur audiuiſtis à principio, in vobis maneat: ſi in vobis manſerit quod audiuiſtis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.

25 Hæc autem illa eſt promiſſio quam ipſe pollicitus eſt nobis, *nempe* vita illa æterna.

26 Hæc ſcripſi vobis de iis qui ſeducunt vos.

27 Sed vnctio qam vos accepiſtis ab eo, manet in vobis: nec neceſſe habetis vt quiſquam doceat vos: verùm ſicut eadem vnctio docet vos de omnibus, *quæ* & verax eſt, & non mendax: & ſicut docuit vos, manebitis in eo.

28 Nunc igitur, filioli, manete in eo: vt quum patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus coram eo in ipſius aduentu.

22 *Quis eſt mendax, niſi is qui negat quoniam Ieſus eſt Chriſtus? Hic eſt antichriſtus, qui negat Patrem & Filium.*

23 *Omnis qui negat Filiū, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, & Patrem habet.*

24 *Vos quod audiſtis ab initio, in vobis permaneat: ſi in vobis permanſerit quod audiſtis ab initio, & vos in Filio & Patre manebitis.*

25 *Et hæc eſt repromiſſio quam ipſe pollicitus eſt nobis, vitam æternam.*

26 *Hæc ſcripſi vobis de iis qui ſeducunt vos.*

27 *Et vos vnctionem quam accepiſtis ab eo, maneat in vobis: & non neceſſe habetis vt aliquis doceat vos: ſed ſicut vnctio eius docet vos de omnibus, & verum eſt, & non eſt mendacium: & ſicut docuit vos, manete in eo.*

28 *Et nunc filioli, manete in eo: vt quum apparuerit, habeamus fiduciam, & non confundamur ab eo in aduentu eius.*

---

22 *Qui negat eſſe*, ὁ ἀρνούμενος ὅτι οὐκ ἔστι. Id eſt, qui negando ait Ieſum non eſſe Chriſtum illum. Eſt enim duplex in Græcis negatio. ¶ *Chriſtum illum*, ὁ Χριστός; Id eſt, verum illum Meſſiam. Negat autem Ieſum eſſe Meſſiam qui vel alteram illi naturam vel penitus vel aliqua ex parte adimit, vel naturas confundit aut ſeparat, qui Filij hypoſtaſin non diſtinguit, qui in eo vno per vnicam eius oblationem ſemel factam non confidit ſeſe à Deo Patre gratis per fidem iuſtificatum, ac proinde corpore & animo tandem glorificandum.

23 *Quiſquis*, &c. πᾶς, &c. Falluntur ergo, & alios etiam fallunt, qui Turcas alióſve infideles tradunt eundem illum Deum adorare quem adoramus. ¶ *Nec Patrem*, &c. οὐδὲ τὸν πατέρα, &c. Id eſt, nec Patrem eſſe credit, argumento à relatis ſumpto. Syrus pro ἔχει legit πιστεύει, credit. ¶ *Qui confitentur*, ὁ ὁμολογῶν. Reſtitui in Græcis hoc membrum ex quatuor manuſcr. codicum, veteris Latini, & Syri interpretis auctoritate. ſic etiam aſſueto Iohanne iſtis oppoſitionibus contrariorum vti quam ſæpiſſimé.

24 *Audiuiſtis*, ἠκούσατε. Iterum Audiendi verbum conuenit diſcipulis, ſed qui multum iam promouerint. Ideo addit ἀπ' ἀρχῆς, à principio, id eſt, ex quo inſtitui cœpiſtis in primis Chriſtianæ religionis rudimentis. Notanda autem etiam eſt traiectio pronominis ὑμεῖς.

25 [*Nempe*] *vita illa æterna*, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Repetitio articuli magnum addit pondus orationi, ideóque omitti non debuit. Poſitum eſt autem antecedens in relatiuo caſu, Hebræorum more: de quo alibi diximus.

26 *Hæc ſcripſi*, ταῦτα ἔγραψα. Nequis miretur tam ſolicitè hoc inculcari ab Apoſtolo, & quidem infimos alloquente, obſeruet quod antè dixi, totam Eccleſiam in infimorum perſona compellari.

27 *Vnctio*, τὸ χρίσμα. Id eſt, Spiritus quem à Chriſto accepiſtis, quique vos in omnem veritatem induxit. Et notanda eſt rurſus altera eiuſdem pronominis traiectio valde dura, quam Vetus interpres neglexit. ¶ *Nec neceſſe habetis*, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε. Ego, inquit, ſpero vos ita in his rebus eſſe feliciter ac ſanctè inſtitutos vt doctore non egeatis. Quid igitur? (dicet aliquis) cur tu illos doces? Reſpondeo, vel ſummos doctores poſſe ac debere etiam quotidie aliquid in Domini ſchola diſcere, quum omnes ex parte cognoſcamus, nedum vt ij, quos Apoſtolus alloquitur, nullo præceptore indigerent. Deinde hoc eſſe dextrè accipiendum, hactenus videlicet vt ſignificentur harum rerum minimè rudes eſſe quas illis non tanquam ignotas proponat, ſed tanquam cognitas inculcet. Præterea cauſam etiam aliam fuiſſe arbitror cur hoc adderet Apoſtolus, nempe vt oſtenderet ſeſe minimè proponere diuerſam doctrinam ab ea quam ex ſuis doctoribus iam antea non audiſſent modò, ſed etiam didiciſſent. Ita enim fit vt & doctrinam ſuam & illorum diligentiam laudet, quò magis ac magis confirmentur. ¶ *Eadem vnctio*, τὸ αὐτὸ χρίσμα. Non potuit luculentiore teſtimonio paſtores & doctores ornare à quibus iſti inſtituti fuerant, & quotidie adhuc inſtituebantur, quàm quum ipſos diceret ab ipſo Spiritu ſancto doceri, & iam antea eſſe doctos: idque nihilominus ita facit artificiosè, vt ſimul & doctrinam ipſam vt cæleſtem, & doctorum diligentiam, pietatem, fidem, auditorum denique alacritatem ſine vlla adulationis ſuſpicione, non minus verè quàm magnificè prædicet. ¶ *Et non mendax*, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. Eiuſmodi repetitiones à contrariis ſumptas ſæpe iam admonuimus Iohanni præcipuè eſſe familiares. Non contentus igitur dixiſſe vnctionem illam veracem eſſe, addit mendacem non eſſe. Nam ψεῦδος pro ψευδὴς ponitur: cuius enallages exempla paſſim annotauimus, vt 2. Corinth. 3. 9. & 7. 14. Sed & Homerus Iliad. β, hoc ipſum nomen ſimiliter prorſus vſurpauit in his verſiculis, πρὶν Ἄργοσδ' ἰέναι, πρὶν καὶ Διὸς αἰγιόχοιο Γνώμεναι εἴτε ψεῦδος ὑπόσχεσις, ἢ καὶ οὐκί. Non ſatis rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Et non eſt mendacium*: quem tamen ſequutus eſt Eraſmus. ¶ *Manebitis*, μενεῖτε. Vulgata & Eraſmus, *Manete*. vt & Syrus interpres. Sæpe enim apud Hæbræos futura indicatiui pro imperandi modo vſurpantur. Sed mihi quidem hîc videtur omnino ſeruanda futuri propria ſignificatio, vt ſit optimè ſperātis, & iſta prorſus cohæreant cum eo quod dixerat, ipſos nullo iam in his rebus alio doctore indigere. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. In eo videlicet Chriſto, ſiue in Filio; de eo enim agitur. Et vnctionem diſtinxit ab eo à quo illam acceperant: in quo etiam vult vt per eandem vnctionem maneant. Eraſmus, *In ea ſcilicet vnctione*.

28 *Nunc igitur, filioli*, καὶ νῦν, τεκνία. Iam manifeſtè vide-

mus ad vniuerſalem illam exhortationem regredi Apoſtolum. Itaque καὶ pro οὖν iterum ponitur, vt ſuprà, 1.5. Et τεκνίων, id eſt, filiorum appellatio toti Eccleſiæ communis eſt, vt ſuprà expoſuimus, verſ. 12. ¶ *Coram eo*, ἀπ' αὐτοῦ. * Id eſt, מפניו [*mippenau*] à faciebus eius. Sic loquuntur Hebræi apud quos pudefieri non ab aliquo ſed ex aliquo dicitur qui pudoris occaſionem ex conſpectu alicuius arripiat, quem ſuſtinere non poſſit. Diſtinguenda ſunt igitur ἀπ' αὐτοῦ & ὑπ' αὐτοῦ. Pudor enim hic à nobis, non à Deo manat. Vetus tamen interpres vt & Syrus, legerunt * ὑπ' αὐτοῦ, ab eo, id eſt, ne nos æternæ infamiæ damnet. Nam quod addidit Eraſmus ſenſum eſſe poſſe, *Vt illum non pudeat noſtri*, valde eſt abſurdum, niſi potius ipſe * valde fallor.

Ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.	29	Si ſcitis eum iuſtum eſſe, ∴noſtis, quicunque exercet iuſtitiam, ex ipſo natum eſſe.	29	*Si ſcitis quoniam iuſtus eſt, ſcitote quoniam & omnis qui facit iuſtitiam, ex ipſo natus eſt.*
Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		CAP. III.
Ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα Θεοῦ κληθῶμεν· διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ἡμᾶς ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν.	1	VIdete ∴qualem charitatem dedit nobis Pater, *nempe* vt filij Dei ∴vocemur: ∴propterea mundus non nouit nos quia non nouit eum.	1	*VIdete qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filij Dei nominemur & ſimus: propter hoc mundus non nouit nos quia non nouit eum.*
Ἀγαπητοὶ, νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμὲν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα. οἴδαμεν δὲ ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι.	2	Chariſſimi, nunc filij Dei ſumus, ∴ſed nondum patefactum eſt quod erimus: ſcimus autem fore vt ∴quum *ipſe* patefactus fuerit, ∴ſimiles ei ſimus: quoniam videbimus eum ∴ſicuti eſt.	2	*Chariſsimi, nunc filij Dei ſumus, & nondum apparuit quid erimus: ſcimus quoniam quum apparuerit, ſimiles ei erimus, quoniam videbimus eum ſicuti eſt.*
Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι.	3	Et quiſquis habet hanc ſpem in eo *ſitam* purificat ſe, ∴ſicut & ille purus eſt.	3	*Et omnis qui habet hãc ſpem in eo, ſanctificat ſe, ſicut & ille ſanctus eſt.*
Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ· καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία.	4	∴Quiſquis dat operam peccato ∴etiam Legem tranſgreditur: ∴nam ∴peccatum eſt Legis tranſgreſſio.	4	*Omnis qui facit peccatum, & iniquitatem facit: & peccatum eſt iniquitas.*

---

29 *Noſtis*, γινώσκετε. Vulgata & Eraſmus, *Scitote*: quod non admodum quadrat. Vbique enim ſolet Apoſtolus ita temperare doctrinam quaſi non doceat imperitos. Tantum igitur oſtendit quæ ſint connexa, nempe Patris & Fi- * liorum indoles ſiue mores. Ergo quos Deus iuſtus veluti genuit filio ſuo inſitos, neceſſe etiam eſt vt iuſti ſint. Inde ingreditur deſcriptionem eius ſimilitudinis quæ eſt inter caput & membra.

IN CAPVT III.

1 *Qualem charitatem*, ποταπὴν ἀγάπην. Id eſt, cuius charitatis munus. Malui autem hoc exprimere ad verbum quàm quicquam immutare: quòd neſcio quomodo videatur illud magis expreſſum, quaſi charitatẽ ipſam, eámque ſummam nobis largitus ſit Dominus. Cæterùm de capitis ac membrorum conuenientia dicturus Apoſtolus, contrario prorſus ordine quàm antea, id eſt, non ab effectis ad cauſam aſcenſurus, ſed à cauſa deſcenſurus ad effecta, meritò ab ipſo fonte auſpicatur, nempe à Dei charitate, quam ſolet Paulus εὐδοκίαν vocare. Scopus autem huius charitatis eſt, vt filij Dei ſimus in Chriſto. Hinc demum deſcendit Apoſtolus ad filiorum Dei qualitates conſiderãdas, vt germanos filios à ſpuriis diſtinguamus. Sed in primis, nequis hanc dignitatem carnis iudicio metiatur, duo voluit præfari: vnum, eiuſmodi eſſe hanc prærogatiuam vt tamen à mundo cognoſci non poſſit. quomodo enim noſtram cum Deo conuenientiam cognoſceret qui Deum ipſum non nouit? Alterum, nondum etiam in nobis patefactam eſſe illius dignitatis gloriam, quanuis iam ſimus filij Dei, ſed in eius aduentum differri, quo nos ille redimet in quo filij Dei ſumus. Sed, inquit, certa eſt iſta expectatio. His verò prępoſitis, tum demum incipit quæ ſit illa noſtri cum Chriſto conuenientia explicare: in eo videlicet quòd puri ſumus, ſicut & ille purus eſt. ¶ *Vocemur*, κληθῶμεν. Id eſt ſimus, & ita quidem vt tales nos eſſe conſtet. neque apud Hebræos duntaxat ita accipitur verbum קרא [*kara*,] ſed & apud Græcos verbum καλεῖσθαι. Homerus Iliad. δ, —καὶ οὕνεκα σὴ παράκοιτις Κέκλημαι, Vbi Euſtathius, diligentiſſimus interpres, Τὸ κέκλημαι, inquit, οὐκ ἐνδιασμὸν δηλοῖ, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ εἰμὶ κεῖται. ἵνα λέγῃ ὡς οὐ ψεύδομαι ὅτι σή, ἀλλ' ὑπὸ πάντων, οὕτω καλοῦμαι. Vulgata, *Nominemur & ſimus*: non ineptè * profectò, ſi ſenſum ſpectes. ¶ *Propterea*, διὰ τοῦτο. Anticipatio. Si filij Dei ſumus, quî fieri poteſt vt mundus nos non agnoſcat? Quia illum non nouit, vt Iohan. 14.17.

2 *Sed nondum*, καὶ οὔπω. Καὶ pro ἀλλὰ, vt ſuprà, 2.20. & 27. Eſt autem in his verbis altera anticipatio. Imò * cur nos perſequitur mundus? nondum tempus noſtræ beatitatis aduenit. ¶ *Quum* [*ipſe*] *patefactus fuerit*, ἐὰν φανερωθῇ. Ἐὰν pro ἐπειδὰν ponitur, vt ὅπως ἂν, Act. 3. 20. ſicut εἰ ſæpe pro ἐπειδὴ, id eſt, Si pro Quia. Deinde ſupplendum eſt relatiuum αὐτὸς, *ipſe*, videlicet Chriſtus: vt ex eo apparet quod ſtatim ſubiicitur, & ex Coloſſ. 3.3: ſicut rectè omnino annotauit doctiſſimus interpres. Similis atque adeo multo durior eſt ellipſis Pſalm. 87.1. ¶ *Similes*, ὅμοιοι. Similes intellige non pares, vt deſcribitur 1. Corinth. 15.51. & 43. & Philippenſ. 3.21. Nam inter caput & membra ſemper erit diſcrimen: atque vtinam hîc potius ſtudeamus viam tenere qua ad gloriam illam peruenitur, quàm curioſè de eo inueſtigemus quod omnem captum noſtrum, qualis quidem nunc eſt, exuperat. ¶ *Sicuti eſt*, καθώς ἐστι. Nunc igitur etiam illum videmus, ſed per ænigma, in fide & ſpe: qua de re 1. Corinth. 13.12.

3 *Sicut*, καθώς. Similitudinem iterum ſignificat, non autem paritatem. Quis enim ita purus eſt vt Deus, in cuius conſpectu ipſi etiam Angeli ſordent ſi cum ipſo comparentur? Iob. 4.18. Ideo non dicit ἥγνισεν, *purificauit*, ſed ἁγνίζει, *purificat*: vt puritatis ſtudium, non autem perfectam aliquam puritatis ἕξιν ſignificari intelligamus: ad quam tamen totis viribus contendere nos oportet, tum demum metam adepturos quum Deus erit omnia in omnibus. Neque ex hoc actiuo verbo ſtatuendum eſt purificationis facultatem aliquatenus ſaltem eſſe nobis à natura inſitam, quum tota ſit à gratia nos à peccati ſeruitute aſſerente, & creante in nobis Velle & Facere.

4 *Quiſquis dat operam peccato*, πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. * Dare operam peccato & Purificare ſe, opponuntur. Ita- * que ποιεῖν ἁμαρτίαν differt hoc loco ab ἁμαρτάνειν ſimpliciter accepto. ſed de eo demum dicitur qui ſanctitati nõ ſtudet, id eſt, in quo regnat peccatum. idque ita eſſe non modo liquet ex antitheſi, ſed etiam ex eo quod ſuprà cõmemorauit, 1.8. & 2.1. ex tota denique Scriptura & rei experientia perpetua Itaque non homines, ſed monſtra hominũ ſunt Pelagiani, Cathari, Cæleſtiani, Donatiſtæ, Anabaptiſtæ, Libertini, qui ex hoc loco perfectionẽ illam ſomniãt à qua abſunt ipſi omnium hominũ longiſſimé. Quorſum autem hoc? an vt ſtudium ſanctimoniæ damnemus? an vt homines doceamus quotidie non progredi? Minimè profectò, quum perpetuum ſanctificationis progreſſum doceamus

certum

certum ac perpetuum eſſe fidei effectum. Quorſum ergo? Nempe ne Satan nobis hanc conſolationem noſtram eripiat. Nam ſi tum demum nos in Chriſto eſſe colligemus quum non amplius indigebimus illa præcatione, ET REMITTE NOBIS DEBITA NOSTRA, quis non videt, quis non ſentit, quis non millies quotidie experitur, fruſtra nobis hanc conſolationem proponi? ¶ *Etiam Legem tranſgreditur*, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ. Id eſt, παρανομεῖ, vt vno verbo dicunt Græci, vnde παρανομία quod hîc dicitur ἀνομία Vulgata & Eraſmus *Et iniquitatem facit*: vterque nimium obſcurè. Definit autem Apoſtolus peccatum eſſe ἀνομίαν, id eſt, Legis tranſgreſſionem: ex qua demum definitione intelligitur quàm ſit alienū à filiis Dei, Pecatores eſſe, & longe aliud eſſe peccatum quàm ſoleat mundus iudicare. ¶ *Nam*, καί. Καὶ pro δὲ, ex Hebræorum idiotiſmo. ¶ *Peccatum eſt tranſgreſſio legis*, ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία. Vtrinque appoſitus articulus declarat veram eſſe definitionem hanc in qua verè definitum & definitio reciprocantur. Eſt autem verè pretioſa hæc definitio, conſtans vno verbo, ſed quod habet vim duorum, vtpote quod conſtet ex particula priuante & vocabulo νόμος. Eſt namque ἀνομία priuatio legis, id eſt, conformitatis noſtrarum tum animi tum corporis actionum cum lege diuina.

Καὶ οἴδατε ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι.	5	∴ Et ſcitis illum patefactum eſſe ‖ vt peccata noſtra tolleret, & peccatum in eo non eſſe.	5	*Et ſcitis quia ille apparuit vt peccata noſtra tolleret, & peccatum in eo non eſt.*	Eſa.53.6 9.11 1.pet.2.22. 24.
Πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐχ ἁμαρτάνει· πᾶς ὁ ἁμαρτάνων, οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν.	6	Quiſquis in eo manet, ∴ non peccat: quiſquis peccat, non vidit eum, neque nouit eum.	6	*Omnis qui in eo manet, non peccat: & omnis qui peccat non vidit eum, nec cognouit eum.*	
Τεκνία, μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς· ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν.	7	Filioli, nemo vos ſeducat: ∴ qui exercet iuſtitiam, iuſtus eſt, ∴ ſicut ille iuſtus eſt.	7	*Filioli, nemo vos ſeducat: qui facit iuſtitiam, iuſtus eſt, ſicut & ille iuſtus eſt.*	
Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· ὅτι ἀπ᾽ ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου.	8	‖ ∴ Qui dat operam peccato, ∴ ex diabolo eſt: quoniam ∴ à principio diabolus ∴ peccat. Ad hoc patefactus eſt Filius Dei vt diſſoluat opera diaboli.	8	*Qui facit peccatum, ex diabolo eſt: quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei vt diſſoluat opera Diaboli.*	Ioh.8.44.
Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ· ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει· καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται.	9	Quiſquis natus eſt ex Deo, peccato non dat operam: quoniam ∴ ſemen ipſius in eo manet: ∴ nec poteſt peccare, eo quòd ex Deo natus eſt.	9	*Omnis qui natus eſt ex Deo, peccatum non facit: quoniam ſemen ipſius in eo manet: & non poteſt peccare, quoniam ex Deo natus eſt.*	
Ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.	10	Per hoc manifeſti ſunt filij Dei & filij diaboli. quiſquis non dat operam iuſtitiæ, non eſt ex Deo, ∴ & qui non diligit fratrem ſuum.	10	*In hoc manifeſti ſunt filij Dei & filij Diaboli. omnis qui non facit iuſtitiam, non eſt ex Deo, & qui non diligit fratrem ſuum.*	
Ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία ἣν ἠκούσατε ἀπ᾽ ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.	11	‖ Quoniam hæc eſt denuntiatio quam audiuiſtis ∴ à principio, vt diligamus alij alios.	11	*Quoniam hæc eſt annuntiatio quam audiſtis ab initio, vt diligamus alterutrum.*	Ioh.13.34. & 15.12.
Οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια.	12	∴ Non ſicut ‖ Cain, *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem ſuum. Cuius autem rei gratia occîdit eum? quia opera eius mala erant, fratris autem eius iuſta.	12	*Non ſicut Cain, qui ex Maligno erat, & occidit fratrem ſuum. Et propter quid occidit eum? quoniam opera eius maligna erant, fratris autem eius iuſta.*	Gen.4.8.

---

5 *Et ſcitis*, καὶ οἴδατε. Reuocat filios ad archetypon illius ex quo ſunt regeniti, ſiue in quo ſunt adoptati.

6 *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Concluſio ex contrarij collatione (vti facere ſolet) amplificata. Quid ſit autem hoc loco Non peccare, diximus verſ.4. nempe Purificare ſe, ſiue, Peccato repugnando, puritati ſtudere.

7 *Qui exercet*, &c. ὁ ποιῶν &c. Nulla eſt ταυτολογία, ſed definit quid ſit Non peccare, nempe Non modò abſtinere à peccato, ſed etiam Exercere iuſtitiam, vt Pſalm.34.15. definitur. ¶ *Sicut*, καθώς. Similitudinem rurſus & conuenientiam quandam intellige, quæ συμμόρφωσις à Paulo dicitur, non autem paritatem, vt & ſuprà verſ.2.

8 *Qui dat operam peccato*, ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Vide ſuprà verſ.4. Aperit autem fontem collationum quæ ſequuntur, Chriſti & Diaboli, filiorum Dei & filiorum Satanæ: ex quo diſſidio oritur mundi odium perpetuum aduerſus Dei filios. ¶ *Ex diabolo eſt*, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν. Id eſt, Diabolum refert vt filius patrem, & eius ſpiritu regitur: non autem quaſi ex traduce diaboli gignantur qui ipſius filij dicantur, vt ſomniarunt Manichæi: aut quòd ipſam animæ eſſentiam corrumpat, vt peſtis illa Germaniæ Flaccius Illyricus ſuperioribus annis docuit. ¶ *A principio*, ἀπ᾽ ἀρχῆς. Id eſt, inde à conditi mundi initio, vt in Adamo declarauit. Vide Ioh.8.44. ¶ *Peccat*, ἁμαρτάνει. Non dicit *Peccauit*, ſed *Peccat*. Nam in eo aſſiduè perſeuerat, ſicut & ipſius filij. Huic opponitur qui non modò non peccat, ſed etiam venit vt peccata diſſolueret.

9 *Semen ipſius*, σπέρμα αὐτοῦ. Sic vocatur Spiritus ſanctus ab effectu, quòd eius virtute, tanquam ex ſemine quodam, noui homines efficiamur: id eſt, corruptæ noſtræ qualitates inſtaurentur per Chriſtum, cui per fidem ſumus coniuncti, vt peccato mortui viuamus Deo. Itaque hîc quoque mirè ſe ridiculos præbent illi fanatici qui diuinæ eſſentiæ traducem imaginantur. Quid ſit autem Peccare, diximus ſuprà verſu 4. ¶ *Nec poteſt peccare*, καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν. Ergo ſanctificatio & iuſtificatio imputata, neceſſariò & indiuiduo nexu cohærent, quantacunque interruptio intercedat.

10 *Et qui non diligit*, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν. Nunc quoque, vt antea in ſuperiore tractatione, quū ab effectis ad cauſam argumentaretur, 2.9. à prima Tabula ad ſecundā deſcēdit.

11 *A principio*, ἀπ᾽ ἀρχῆς. Vide ſuprà, 2.7.

12 *Non ſicut Cain*, οὐ καθὼς Κάϊν. Ellipticum dicēdi genus è medio petitum: ac ſi diceret, Non igitur nos geramus ſicuti ſe geſſit Cain erga fratrē Abelem. Eſt autē hoc exemplum & antiquiſſimum & aptiſſimum, in quo contemplemur tum filiorum Dei, tum filiorum diaboli naturam: quæ nos maneat conditio in hoc mundo, & quis demum ſit vtrorumque futurus exitus. Subaudimus autem אשר [*aſcher*,] ex Hebræorum more.

	Μὴ θαυμάζετε, ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.	13	Ne miramini, fratres mei, ſi odit vos mundus.	13	*Nolite mirari, fratres, ſi odit vos mundus.*
	Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ.	14	Nos ¨ ſcimus nos tranſlatos eſſe ex morte ad vitam, quia diligimus fratres. Qui non diligit fratrem, manet in morte.	14	*Nos ſcimus quoniam tranſlati ſumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres. qui non diligit fratrem, manet in morte.*
Sup. 2.9. leuit. 19. 17.	Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί· καὶ οἴδατε ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν.	15	‖Quiſquis odit fratrē ſuum, homicida eſt, & noſtis nullum homicidam habere vitam æternam in ſe manentem.	15	*Omnis qui odit fratrem ſuum, homicida eſt: & ſcimus quoniam omnis homicida non habet vitam æternam in ſemetipſo manentem.*
Joh. 15.13. epheſ. 5.2.	Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε· καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι.	16	‖¨Per hoc nouimus ¨ charitatem Dei, quòd ille animam ſuam pro nobis poſuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.	16	*In hoc cognouimus charitatem Dei, quoniam ille animam ſuam pro nobis poſuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.*
Luc. 3. 11.	Ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;	17	‖Qui verò habuerit ¨ mundanas facultates, & viderit fratrem ſuum egētem, & ¨ clauſerit viſcera ſua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?	17	*Qui habuerit ſubſtantiam mundi, & viderit fratrem ſuum neceſſe habere, & clauſerit viſcera ſua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo?*
	Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ.	18	Filioli mei, ne diligamus verbo ¨ neque lingua *ſolùm*, ſed opere & veritate.	18	*Filioli mei, non diligamus verbo, neque lingua, ſed opere & veritate.*
	Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμέν, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν.	19	Et per hoc cognoſcimus nos ¨ ex veritate eſſe, & coram ipſo ¨ ſecura reddemus corda noſtra.	19	*In hoc cognoſcimus quoniam ex veritate ſumus, & in conſpectu eius ſuadebimus corda noſtra.*
	Ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα.	20	Nam ſi nos condemnet cor noſtrum, ¨ nempe ¨ potentior eſt Deus corde noſtro, & nouit omnia.	20	*Quoniam ſi reprehenderit nos cor noſtrum maior eſt Deus corde noſtro, & nouit omnia.*
	Ἀγαπητοί, ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παρρησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν.	21	Chariſſimi, ſi cor noſtrum nos non condemnet, fiduciam habemus apud Deum.	21	*Chariſſimi, ſi cor noſtrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.*
Mat. 21.22. ioh. 5.7. 16.23. infrà, 5.24.	Καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν.	22	‖Et quicquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam præcepta eius cuſtodimus, & ea quæ ipſi placent facimus.	22	*Et quicquid petierimus accipiemus ab eo, quoniam mandata eius cuſtodimus, & ea quæ ſunt placita coram eo facimus.*

---

14 *Scimus,* οἴδαμεν. Hæc verò conſolatio noſtra eſt certiſſima, cuius præſidio in quibuſuis calamitatibus tantùm abeſt vt deſpondeamus animum, vt contrà etiam exultemus. Sinamus mundum opinari nos eſſe miſeros: nos verò diſcamus ex eo ipſo nos non modò nō miſeros, ſed etiam immortali beatitate donatos, ex quo illi nos calamitoſos eſſe iudicant. Deinde obſeruemus, Apoſtolum hoc non dicere, nos per id quòd fratres diligimus, tranſlatos eſſe ex morte ad vitam, (eſt enim vita æterna donum Dei per Chriſtum,) ſed nos ex eo quòd fratres diligamus, ſcire nos eſſe ex morte tranſlatos ad vitam. Prius enim viuere nos oportet quàm vitæ fructus edamus ex quibus demum vita noſtra tum à nobis tum ab aliis perſpiciatur. Charitas igitur τεκμήριον eſt vitæ, non cauſa.

16 *Per hoc nouimus,* ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν. Nunc veræ charitatis deſcriptionem aggreditur ab effectis, id eſt ex officiis quæ ab ea ducuntur: ac primùm quidem omnium, abſolutiſſimum eius exemplar nobis in Chriſto proponit, vt in primis ſtatuatur qualiter intus affectos eſſe nos oporteat: deinde ab animo ad manus deſcendet. ¶*Charitatem Dei,* τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Sic Paulus Rom. 5.8. & ſic habet Complutenſis editio. Syrus autem interpres legit multo etiam apertius, τὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἐν ἡμῖν, id eſt, εἰς ἡμᾶς, *Charitatem eius erga nos,* vt infrà, 4.9.

17 *Mundanas facultates,* τὸν βίον τοῦ κόσμου. Hebraicè מחית עולם הזה [*michiath holam hazzeh,*] id eſt, vnde hæc vita ſuſtentatur. Vulgata & Eraſmus, *Subſtantiam mundi,* nimium profectò obſcurè. Nos in vernaculo ſermone dicimus, *Des biens de ce monde.* ¶*Et clauſerit viſcera ſua coram eo,* καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ. Id eſt, non aperuerit illi veluti ſuum pectus, nec prompto animo illi ſuccurrerit. Huic formulæ dicendi videtūr affinis illa Terentiana, *Nuncubi meam benignitatem ſenſiſti in te claudier?*

18 *Neque lingua [ſolùm,]* μηδὲ γλώσσῃ. Sub. μόνον, quod nos expreſſimus. Vide Rom. 2.28.

19 *Ex veritate,* ἐκ τῆς ἀληθείας. Id eſt, verè Dei filij. Loquitur autem de ſigno ſiue teſtimonio, non de cauſa adoptionis noſtræ. ¶*Secura reddemus,* πείσομεν. Vulgata, *Suadebimus corda noſtra.* Eraſ. *Suadebimus cordibus noſtris.* Neuter intellexit quid ſibi velit Apoſtolus. Nec enim de ſuaſione, ſed de perſuaſione animi loquitur, id eſt, de πληροφορίᾳ illa quæ facit vt nos filios Dei eſſe in Chriſto gratis per fidem apprehenſo, certò ſtatuamus: vt πείθειν illud planè ſit quod Hebræi declarant verbo הבטיח [*hibtiach.*] Itaque quàm optimè Syrus interpr. πείσομεν vertit מפיסינן [*mephiſenan*] *tranquillam reddimus.* Neque verò charitas fidem illam gignit: ſed contrà ex fide gignitur, per quā tamen illa magis ac magis confirmatur, propterea quòd ex effectis cauſam colligimus. Vide 2. Pet. cap. 1. verſ. 10. & infrà, c. 4. verſ. 17.

20 *Nempe,* ὅτι. Id eſt, δηλονότι Heb. כי [*chi*] Sic enim explico quod aiunt Græci Grammatici ὅτι eſſe interdum * affirmationis particulam. Vulgata verò hanc particulam non legit, vtqui non ſoleat ne tum quidem illam præterire quum manifeſtè redundat. Syrus vertit במא [*Bemah.*] quanto magis, vt omnino videatur legiſſe, ὅτι etiam maior &c. ſicut legendum coniicit Stephanus noſter, & per interrogationem expreſſiſſe quod indefinitè legitur in Græcis. ¶*Potentior,* μείζων. Μέγαν, (id eſt, magnum) vocat qui ab Hebr. רב [*rab*] dicitur. eſt enim hic ſenſus, Si nos coarguat mala conſciētia, multo magis valere ad nos condemnandos Dei iudicium, qui melius etiam corda noſtra norit quàm nos ipſi.

23 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολὴν ἡμῖν.

24 Καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ· καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι μένει ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

Κεφάλαιον δ.

1 Ἀγαπητοί, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον.

2 Ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι.

3 Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη.

4 Ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτούς· ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ.

5 Αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσί, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει.

6 Ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν· ὁ γινώσκων τὸν Θεόν, ἀκούει ἡμῶν· ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν· ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης.

23 ‖Hoc eſt igitur eius mandatum vt, credamus ⁘ nomini Filij eius Ieſu Chriſti, & diligamus alij alios, ſicut mandauit nobis.

24 ⁘ Nam qui obſeruat eius mandata, in eo ⁘ habitat, & ipſe in eo: & per hoc nouimus eum habitare in nobis, *nempe* ⁘ ex Spiritu quem nobis dedit.

CAP. IIII.

1 DIlecti, ne cuiuis ⁘ ſpiritui credite, ſed probate ſpiritus an ex Deo ſint: nam multi pſeudoprophetæ venerunt in mundum.

2 Ex hoc cognoſcite Dei Spiritum: ⁘ quicunque ſpiritus profitetur ⁘ Ieſum Chriſtum in carnem veniſſe, ex Deo eſt.

3 At ⁘ quicunque ſpiritus non profitetur Ieſum Chriſtum in carnem veniſſe, ex Deo non eſt. ſed hic eſt ille *ſpiritus* Antichriſti, quem audiſtis venturum fuiſſe, & *qui* iam nunc in mundo eſt.

4 Vos ex Deo eſtis, filioli, & viciſtis eos: quoniam potentior eſt qui eſt in vobis quàm qui in mundo eſt.

5 Ipſi è mundo ſunt, ideo ⁘ mundana loquuntur, & mundus eos audit.

6 ‖Nos ex Deo ſumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non eſt ex Deo, non audit nos. ex hoc cognoſcimus ⁘ ſpiritum veritatis & ſpiritum erroris.

23 *Et hoc eſt mandatum eius, vt credamus in nomine Filij eius Ieſu Chriſti: & diligamus alterutrum, ſicut dedit mandatum nobis.* Ioh.6.29. & 17.3.

24 *Et qui ſeruat mandata eius in illo manet, & ipſe in eo: & in hoc ſcimus quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis.* Ioh 13.24. & 15.12.

CAP. IIII.

1 *CHariſſimi, nolite omni ſpiritui credere ſed probate ſpiritus, ſi ex Deo ſint: quoniam multi pſeudoprophetæ exierunt in mundum.*

2 *In hoc cognoſcitur Spiritus Dei: omnis ſpiritus qui confitetur Ieſum Chriſtum in carne veniſſe, ex Deo eſt.*

3 *Et omnis ſpiritus qui ſoluit Ieſum, ex Deo non eſt: & hic eſt antichriſtus, de quo audiuiſtis quoniam venit, & nunc iam in mundo eſt.*

4 *Vos ex Deo eſtis, filioli, & viciſtis eos: quoniam maior eſt qui in vobis eſt quàm qui in mundo.*

5 *Ipſi de mundo ſunt, ideo de mundo loquuntur, & mundus eos audit.*

6 *Nos ex Deo ſumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non eſt ex Deo, non audit nos. in hoc cognoſcimus ſpiritum veritatis & ſpiritum erroris.* Ioh. 8. 47.

---

23 *Nomini*, ὀνόματι. Nomen ad prædicationem Verbi reſpicit. Nam fides ex Verbi auditu, Rom.10.8.& 17.

24 *Nam qui obſeruat*, καὶ ὁ τηρῶν. Iterum καὶ pro ὅτι, vt apud Hebræos ו pro כי [*chi*.] ¶ *Habitat*, μένει. Vide ſuprà, 2.6. Syrus legit σώζεται, καὶ αὐτὸς μένει, ἐν αὐτῷ, *ſeruatur, & is manet in ipſo.* ¶ *Ex ſpiritu*, ἐκ τοῦ πνεύματος. Spiritum ſanctificationis intelligit, id eſt, quo regenerati viuimus Deo.

IN CAPVT IIII.

1 *Spiritui*, πνεύματι. Spiritum accipio μετωνυμικῶς cum doctiſſimo interprete, pro eo qui Spiritus dono ſe præditum dicat ad obeundum Prophetæ munus. Redit autem Apoſtolus ad id quod attigerat de pſeudoprophetis, ſecundo capite.

2 *Quicunque profitetur*, &c. ὃ ὁμολογεῖ. &c. De doctrina ſimpliciter loquitur, non de perſona. Nam fieri poteſt vt quis ſincerè doceat qui tamen ipſius doctrinæ non ſit particeps cuius eſt nuntius. Antea igitur docuit quomodo homines probarentur, nunc de doctrina diſſerit: quanuis mox ad charitatem regrediatur, nempe à verſu 7. ¶ *Ieſum Chriſtum*, Ἰησοῦν Χριστόν. Ergo Meſſiam, & redemptorem vnicum, eúmque vnum, non duplicem. ¶ *In carnem*, ἐν σαρκί. Ergo verum hominem: hoc enim deſignat carnis nomen, vt diximus Rom.1.3. ¶ *Veniſſe*, ἐληλυθότα. Ergo verum Deum, qui nimirum à Patre exierit, apud quem erat in principio. Caſtellio interpretatur, *Veniſſe corporatum*: & quidem malé. Poſſit enim videri corpus è cælo attuliſſe: quod nonnulli olim ſomniarunt, & adhuc quidam ſomniant.

3 *Quicunque non profitetur Ieſum Chriſtum in carnē veniſſe*, ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Sic legi in omnibus Græcis exemplaribus quæ quidem mihi inſpicere licuit: & apud Syrum interpretem, ſic etiam citāte hunc locum Cypriano aduerſus Iudæos, lib.2.cap.9: & familiaris eſt hæc formula Iohanni, vt (quod ſæpe iam annotauimus) eandem ſententiam ex collatione contrariorum amplificet. Vetus tamen interpres habet, *Et omnis ſpiritus qui Ieſum ſoluit, ex Deo non eſt*, Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν, &c. quam lectionem confirmat Socrates lib. Eccleſiaſticæ hiſtoriæ 12. & à Neſtorianis vult ſublatam fuiſſe. Ego tamen alteram antepoſuerim. Satis enim intelligitur vnica perſona ex eo quòd vnum Ieſum Chriſtum nominat qui in carnem venerit. Auguſt. tractatu 6. vtrunque legit & interpretatur. ¶ *Ille* [*Spiritus*] *Antichriſti*, τὸ τοῦ Ἀντιχρίστου. videlicet πνεῦμα vt ex præcedente membro repetitum & Spiritui Dei oppoſitum. Vulg. *Antichriſtus*, ἀντίχριστος, repugnante Græcorum codicum fide. Oportet autem tritum in Eccleſia fuiſſe de Antichriſti regno ſermonem, eum videlicet qui à Paulo explicatur 2. Theſſ. 2. 3. & deinceps. * ¶ *Quem* [*ſpiritum*], ὃ *ſub.* πνεῦμα. Sunt qui legendum cenſeant ὅν, quem, nempe Antichriſtum. Ego cauſam non video cur receptam lectionem mutemus. *

4 *Potentior*, μείζων. Vulg. & Eraſ. *Maior*. Vide ſuprà, 3.20.

5 *Mundana*, ἐκ τοῦ κόσμου. Vulgata & Eraſmus, ad verbum, *E mundo*. Similis eſt formula Iohan.3.31.& 6.32.

6 *Spiritum veritatis*, &c. τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, &c. Id eſt, veridicos Prophetas: quibus opponuntur ſpiritus erroris, id eſt, errantes, & alios in errorem abducentes. Et eſt inſignis hic locus, quod præbuit Tertulliano argumentum libri de præſcriptionibus, non vt ἄγραφον verbum aliquod, vel perſonalem ſucceſſionem, ſed vt doctrinam Apoſtolorum ſcriptis proditam oſtendat eſſe veræ doctrinæ & Eccleſiæ normam.

	Ἀγαπητοί, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν Θεόν.	7	Dilecti, diligamus alij alios: nam charitas ex Deo eſt: quiſquis diligit, ex Deo natus eſt, & nouit Deum.	7 *Chariſsimi, diligamus nos inuicem, quia charitas ex Deo eſt: & omnis qui diligit, ex Deo natus eſt, & cognoſcit Deum.*
	Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν· ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.	8	Qui non diligit, non nouit Deum: nam ¨Deus eſt charitas.	8 *Qui non diligit, non nouit Deum: quoniam Deus charitas eſt.*
Iohan.3.16.	Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι᾽ αὐτοῦ.	9	‖Per hoc patefacta eſt charitas Dei ¨in nos, quòd Filium illum ſuum vnigenitum miſit Deus in mundum, vt viuamus per eum.	9 *In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam Filium ſuum vnigenitum miſit Deus in mundum, vt viuamus per eum.*
	Ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ᾽ ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.	10	In hoc eſt charitas, non quòd nos dilexerimus Deum, ſed quòd ipſe dilexerit nos, & miſerit Filium ſuum vt eſſet propitiatio pro peccatis noſtris.	10 *In hoc eſt charitas, non quaſi nos dilexerimus Deum, ſed quoniam ipſe dilexit nos, & miſit Filium ſuum propitiationem pro peccatis noſtris.*
	Ἀγαπητοί, εἰ οὕτως ὁ Θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾷν.	11	Dilecti, ſi Deus nos ita dilexit, debemus & nos alij alios diligere.	11 *Chariſsimi, ſi ſic Deus dilexit nos, & nos debemus alterutrum diligere.*
Iohan.1.12. 1.tim.6.16.	Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται· ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν.	12	‖Deum nemo ſpectauit vnquam. ſi diligamus alij alios, Deus in nobis habitat, & charitas eius ¨adimpleta eſt in nobis.	12 *Deum nemo vidit vnquam. ſi diligamus inuicem, Deus in nobis manet & charitas eius in nobis perfecta eſt.*
	Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν.	13	Per hoc cognoſcimus nos in eo habitare, & ipſum in nobis, quòd de ſpiritu ſuo dedit nobis.	13 *In hoc cognoſcimus quoniam in eo manemus, & ipſe in nobis, quoniam de Spiritu ſuo dedit nobis.*
	Καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου.	14	Nos verò ſpectauimus & teſtamur Patrem miſiſſe Filium qui eſſet ſeruator mundi.	14 *Et nos vidimus & teſtificamur quoniam Pater miſit Filium ſaluatorem mundi.*
	Ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Θεῷ.	15	Quiſquis ¨profeſſus fuerit Ieſum eſſe Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipſe in Deo.	15 *Quiſquis confeſſus fuerit quoniam Ieſus eſt Filius Dei, Deus in eo manet, & ipſe in Deo.*
	Καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί· καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ.	16	Et nos cognouimus & credidimus charitatem quam habet Deus in nos. Deus charitas eſt: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.	16 *Et nos cognoſcimus & credidimus charitati quam habet Deus in nobis. Deus charitas eſt: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.*
	Ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ᾽ ἡμῶν, ἵνα παρρησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.	17	Per hoc ¨adimpletur charitas nobiſcum ¨vt fiduciam habeamus in die iudicij, ¨quòd ¨qualis ille eſt, *tales* & nos ſumus in hoc mundo.	17 *In hoc perfecta eſt charitas nobiſcum, vt fiduciam habeamus in die iudicij: quia ſicut ille eſt, & nos ſumus in hoc mundo.*
	Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ᾽ ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον· ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ.	18	¨Metus non eſt in charitate: ¨integra charitas foras eiicit metum: quoniam metus cruciatum habet: qui autem metuit, non eſt perfectus in charitate.	18 *Timor non eſt in charitate: ſed perfecta charitas foras mittit timorem, quoniã timor pœnam habet: qui autem timet, non eſt perfectus in charitate.*

---

7 *Deus eſt charitas*, ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν. Multo ἐμφατικώτερον loquitur quàm ſi Deum diceret ſummopere atque adeo infinitè nos amare, quum Deum dicit erga nos ipſam charitatem eſſe, cuius certiſſimum τεκμήριον profert. Quàm miſerè verò Scholaſtica theologia hunc locum torſerit qui volet cognoſcere, legat lib. Sent. 1. diſt. 17. cap. 2. & deinceps. Syrus autem interpres membrum iſtud, Quia Deus charitas, priore loco collocat.

9 *In nos*, ἐν ἡμῖν. Id eſt, εἰς ἡμᾶς. Vulgata, *in nobis*, periculoſa ambiguitate, in Latino ſermone.

12 *Adimpleta eſt*, τετελειωμένη ἐστίν. Id eſt, verè ac reipſa comprobata. Vulg. & Eraſmus, *Perfecta eſt*. Vide ſuprà, 2.5.

15 *Profeſſus fuerit*, ὁμολογήσῃ. Profeſſionem intellige ex vera fide manentem, & quam charitas conſequatur, vt omnia cohærant. qua de re multa ſcribit elegantiſſimè Auguſtinus, tractatu in hanc epiſtolam ſexto. Nam alioqui hoc etiam vociferantur diaboli, ſed contremiſcunt: nos autem in ea vna re confidimus.

17 *Ad impletur*, τετελείωται. Vide ſuprà verſ. 12 ¶ *Vt fiduciã habeamus*, ἵνα παρρησίαν ἔχωμεν. quia videlicet Charitas eſt Fidei index, non quòd noſtrę conſcientiæ pax charitate in nobis inchoata, vt pacis cauſa, nitatur. Vide ſupra, 3.19. ¶ *Quod*, ὅτι. Hoc memineris non ad παρρησίαν ἔχωμεν, ſed ad ἐν τούτῳ referre. vt ita totũ hũc verſiculum diſponas, *Charitas adimpletur in nobis per hoc quòd qualis ille eſt, tales & nos ſimus in hoc mundo, vt fiduciã habeamus in die iudicij.* ¶ *Qualis ille eſt*, καθὼς ἐκεῖνός ἐστι. Similitudinem rurſus non paritatem intellige. Quæ ſit autem hæc ſimilitudo expoſuit ſupra, 3.3.

18 *Metus non eſt*, φόβος οὐκ ἔστιν. Si ex charitate intelligimus nos eſſe in Deo, & Deum in nobis, nos filios eſſe, nos Deum noſſe, vitam æternã eſſe in nobis, rectè colligit, pacem ac tranquillitatẽ animi neceſſariò conſequi charitatẽ. Quid enim reformidet qui Deum habet à ſuis partibus? Rom. 8.31. & deinceps. Doctrina igitur illa ſophiſtarum de dubitatione, Chriſtianiſmũ à fundamentis conuellit. Metum autẽ malui interpretari quàm Timorem, vt vitarem ambiguitatem, quoniam videlicet Timoris nomẽ plerunque in laude maxima ponitur, religioſam Dei reuerentiam declarans. Adimpleta verò charitas, & perfectus in charitate quo ſenſu dicatur quiſpiam, diximus ſupra. 2.15. ¶ *Integra*, τελεία Id eſt, ſyncera, oppoſita ſimulationi. Vulg. *perfecta*, ambiguè. Vide Iac. 1.4. *

Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτὸν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς. 19

20 Ἐάν τις εἴπῃ, Ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾷν;

21 Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ε.

1 Πᾶς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ.

2 Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, ὅταν τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

3 Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν· καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν.

4 Ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν.

5 Τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ;

6 Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς ὁ Χριστός· οὐκ ἐν τῷ ὕδατι

19 ¨Nos diligimus eum, quoniam ipſe prior dilexit nos.

20 Siquis dixerit, Diligo Deum, & fratrem ſuum oderit, mendax eſt. qui enim non diligit fratrem ſuum quē vidit, Deum quem non vidit, quomodo poteſt diligere?

21 ‖ Et hoc mādatum habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem ſuum.

CAP. V.

1 QViſquis credit Ieſum eſſe ¨Chriſtum illum, ¨ex Deo genitus eſt: & quiſquis diligit eum qui genuit, diligit ¨etiam eum qui ex eo genitus eſt.

2 ¨Per hoc cognoſcimus nos diligere filios Dei, quum Deum diligimus, & mandata eius ſeruamus.

3 ‖¨Hæc eſt enim charitas Dei, vt mandata eius ſeruemus: & mandata eius ¨grauia non ſunt.

4 Quoniam quicquid natum eſt ex Deo, vincit ¨mundum: & hæc eſt victoria ¨quæ vicit mundum, *nempe* ¨fides noſtra.

5 Quis eſt qui ‖ vincit mundum, niſi qui credit Ieſum eſſe Filium Dei?

6 ¨Hic ille eſt qui venit ¨per aquam & ſanguinem, *nempe* Ie-

19 *Nos ergo diligimus Deum, quoniam Deus prior dilexit nos.*

20 *Siquis dixerit, Quoniam diligo Deum, & fratrem ſuum oderit, mendax eſt. Qui enim non diligit fratrem ſuum quem vidit, Deum quem non vidit, quomodo poteſt diligere?*

21 *Et hoc mandatū habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem ſuum.*

Ioh. 13.34. & 15.12.

CAP. V.

1 *OMnis qui credit quoniam Ieſus eſt Chriſtus, ex Deo natus eſt: & omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui natus eſt ex eo.*

2 *In hoc cognoſcimus quoniam diligimus natos Dei, quum Deum diligamus, & mandata eius faciamus.*

3 *Hæc eſt enim charitas Dei, vt mandata eius cuſtodiamus: & mandata eius grauia non ſunt.*

Matt.11.13.

4 *Quoniam omne quod natum eſt ex Deo, vincit mundum: & hæc eſt victoria quæ vincit mundum, fides noſtra.*

5 *Quis eſt qui vincit mūdum, niſi qui credit quoniam Ieſus eſt Filius Dei?*

1.Corin.15. 57.

6 *Hic eſt qui venit per aquam & ſanguinem, Ie-*

---

19 *Nos diligimus*, &c. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν, &c. Vides vt ad fontem recurrat: nempe nequis pacem illam de qua diſſeruerat, exiſtimaret à charitate noſtra tanquam cauſa promanare. Deinde oſtendit ſuperioris concluſionis firmamentum. Quî enim charitas metū pelleret, niſi eſſet certum diuinæ erga nos beneuolentiæ teſtimonium, quum nemo poſſit Deum diligere niſi quem prior dilexit?

IN CAPVT V.

1 *Chriſtum illuum*, ὁ Χριστός. Id eſt, verum illum Meſſiā, vt expoſuimus ſuprà, 2.22. ¶ *Ex Deo genitus eſt*, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Idcirco igitur credimus, quia adoptati ſumus. Ex quo conſequitur, fidem gratuitum Dei donum eſſe, & quidem ſolis filiis peculiare. Quod enim credunt etiam diaboli, & ex impiis nonnulli, fides non eſt, niſi per catachreſin, vt ex hoc loco manifeſtiſſimè liquet. Poſtremò ſi genitus eſt ex Deo quiſquis credit, quomodo cōciliabitur dubitatio cum fide? Pretioſus eſt ergo hic locus, qui vel vnus ad euertendam omnem falſam religionem ſufficit. Quid autem ſit ex Deo genitū eſſe, diximus alibi, nempe per fidem coniunctum eſſe cum Chriſto, vero Dei Filio, in quo etiam gratis habemur pro filiis eiuſdem regni cohæredibus. ¶ *Etiam eum qui ex eo genitus eſt*, καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. Id eſt, fratres ſuos quibuſcū communem parentem habet. Nam quod ſingulari numero vſus eſt, totam fidelium veluti ſpeciem in vnum corpus coniungit: aut etiam docet, non ſatis eſſe ſi in genere diligamus Eccleſiam, ſed veram charitatē ſingula membra complecti.

2 *Per hoc*, &c. ἐν τούτῳ. Notandus hic locus diligenter aduerſus eos qui charitatis obtentu ſuas hæreſes obtrudunt: quum charitas nulla ſit vbi ſana doctrina non extat. Itaque nihil eſt illis ineptius qui ſalutem volunt à charitate auſpicari, quoties quidem de cauſarum ſalutis ordine diſſeritur. Nam alioquin effecta cum cauſis coniuncta eſſe confitemur.

3 *Hæc eſt enim*, &c. αὕτη δέ. Id eſt, Is enim demum Deum diligit qui mandatis ipſius paret. ¶ *Grauia non ſunt*, βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. Lex per ſe conſiderata, nec grauis nec leuis dici poteſt, ſed comparatè duntaxat, pro varia eorum conditione quorum reſpectus habetur. Grauis eſt igitur eorum reſpectu qui in carne ſunt. Sunt autem in carne omnes homines qui nō ſunt renati ex Spiritu: adeo quidem vt eos non modò nihil alleuet ſed etiam opprimat Legis pondus, non ſuo tamen, ſed illorum vitio, vt declaratum eſt copioſè ſeptimo epiſtolæ ad Romanos capite. E contrario verò leuis eſt illis qui nouas vires cælitus acceperunt, qui Spiritu Dei aguntur, qui filij Dei ſunt, qui denique peccato mortui ſunt, adeo quidem vt nulla re æquè ac Lege Dei delectentur: nedum vt illis ſit grauis & oneroſa. Supereſt tamen (fateor) difficillimum & aſperrimum certamen Spiritus cum carne: ſed ne hac quidem ratione vllum Legis pondus ſentiunt, tum quia Spiritus tandem victor euadit, tum verò quia quicunque credit liberatus eſt ab illo longe grauiſſimo Legis pondere, id eſt, ab eius execratione. Hanc germanam eſſe huius loci explicationē apparet ex iis quæ precedunt ac ſequuntur. Itaque ſtupidam eſſe oportet eorum conſcientiam, & valde ineptum iudicium, qui hunc locum citant vt liberum (quod vocāt) arbitrium ſtatuant: vt & illi qui perfectionem aliquam putant fidelibus in hac vita contingere. Eos verò meminiſſe oportuerat quid ſcriptum ſit Rom. 7. 22. & deinceps & Philip. 3. 9. & ſuprà, 1, 8. denique ſaltem conſcientiam ſuam diligenter ſcrutari, niſi iampridem illius ſenſum amiſiſſent.

4 *Mundum*, τὸν κόσμον. Sunt igitur aduentitiæ vires, nimirum à gratuita adoptione profectæ, quibus Mundus expugnatur, id eſt, quicquid vel in nobis vel extra nos à Dei Lege nos abducit. ¶ *Quæ vicit*, ἡ νικήσασα. Antea vſus eſt præſenti tempore, nunc vſurpat præteritum: quia certatur quidem adhuc, ſed tam certa eſt victoria quàm ſi bellum iam eſſet confectum. ¶ *Fides noſtra*, ἡ πίστις ἡμῶν. Inſtrumētalem cauſam nominat, id eſt, viuam Chriſti apprehenſionem. Nam alioqui fides hoc non præſtat, ſed is quem fide apprehendimus, nimirum Ieſus Chriſtus, in quo omnia poſſumus, Philippen. 4. 13. Ideo mox ſubiicit fidei deſcriptionem à materiali cauſa ſumptam.

6 *Hic ille eſt*, &c. οὗτός ἐστι, &c. Hunc locum ſic explico, Quia fidei miram præſtantiam eſſe dixerat, cuius obie-

ctum atque adeo materia eſſet Chriſtus, meritò ad aſſerendam Chriſti dignitatem tranſit. Eius igitur tres teſtes laudat omni exceptione maiores: deinde totidem in nobis profert teſtimonia, quæ omnia in eo cõſentiant quò ab vno Chriſto per fidem apprehẽſo ſalus ſit expectanda. Hæc autẽ omnia, id eſt, tres illos teſtes cæleſtes, & totidẽ * teſtimonia in nobis poſita, cõprehendit verſ. 6. deinde diſtinctè de illis agit ver. 7. de iſtis ver. 8. deinceps verò quod ſit iſtorum pondus declarat. Itaque in verbo Venit, Pater includitur, à quo miſſus eſt qui venit: Chriſtus ipſe nominatur, itémque Spiritus: ita tres illos teſtes cæleſtes habemus. Sed & aqua, & ſanguis, & ſpiritus qui in nobis eſt, tres alij teſtes in terra diſertè exprimuntur: quæ poſtea dilucidius explicat. Dicamus igitur primùm de cæleſtibus tribus teſtibus. Pater quàm ſæpe & quàm aperte & voce & factis Chriſtum Filium ſuum eſſe teſtatus eſt? & (ne vetera repetamus) nónne id quotidie in Eccleſiæ (i. regni Filij) tam mirifica conſeruatione teſtatur? Chriſtus autem quid aliud ipſe clamat & operibus confirmat in Euangelio, & quid aliud in Eccleſia ſua patefacit quotidie? At Spiritus ſanctus nónne apertè tum antè illius mortem, tum poſt eiuſdem reſurrectionẽ, tum per os Apoſtolorum, tum per prodigia & ſigna, Ieſum Chriſtum verũ eſſe Meſſiam teſtatus eſt? Quantulũ denique abfuit quominus Pater quoque & Spiritus quaſi humanam carnem & ipſi aſſumerent, vt viſibili & aſpectabili modo teſtimoniũ nobis de Chriſto perhiberent? Sed illa, dicet aliquis, obſcuriora ſunt, nec ita facilia vt cognoſci, nec ita omnibus nota vt de illis ambigi non poſſit. Veniamus ergo ad ea teſtimonia quæ nobis ſunt magis familiaria, atque adeo intra nos ipſos inſculpta, ſi modò filij Dei ſumus. Hæc ſunt, Aqua, Sanguis, & Spiritus. Poſtulat autem argumenti ſeries, ipſáque adeo horum teſtimoniorum deſcriptio, nẽpe quod in terra atque adeo in vnoquoque ſanctorũ eſſe dicantur, vt ad hæc capita reuocemus omnia Chriſti in nobis habitantis effecta: quæ expoſitio nõ minus cohærens quam plana ac perſpicua fuerit. Aquæ igitur appellatione ablutionem à peccati labe intelligo, cuius erant ſymbola purificationes illæ ſub Lege vſurpatæ: & cuius quoque peculiaris nũc eſt teſſera Baptiſmus, ſicut copiosè explicatur capitibus epiſtolæ ad Romanos ſexto & octauo. Sanguinis autem nomine expiationem & perſolutionẽ pro peccatis intelligo, nempe ſanguinis Chriſti aſperſionẽ: cuius etiam viſibile ſymbolum eſt aquæ aſperſio ſacramentalis in baptiſmo: * ſicut & huius peccatorum expiationis & illius ſanctificationis teſſera etiam eſt efficaciſſima Cœna Domini in qua reficimur & augemur in Chriſto quem in baptiſmo induimus: vt non immeritò dixerit Auguſtinus hæc duo ſacramenta Eccleſiæ Chriſtianæ ex Chriſti latere velut effluxiſſe, quum ex eius perfoſſo latere prodiret ſanguis & aqua. Spiritum denique exiſtimo vocari vim & efficacitatem Spiritus ſancti, ſeſe per Fidei fructus, id eſt, charitatem, in omnibus verè ſanctis exerentem, vt ſuprà. 17. atque etiam dona illa quæ πνεύματος ipſius nomine ſignificantur, & Euangelicæ doctrinæ veritatem obſignabant, vt Act. 19. 3. Galat. 3. 2. & alibi paſſim. Nec temere Apoſtolus primo * loco Spiritum collocauit, vt qui ſit & aquę & ſanguinis illius participatorum index. ¶ *Per aquam & ſanguinem*, δι' ὕδατος καὶ αἵματος. * In tribus codicibus additur καὶ πνεύματος, & Spiritum: quomodo etiam videtur legiſſe Græcus ſcholiaſtes. Mihi tamen nullo modo probatur hæc lectio, quia ſuo loco poſt aquam & ſanguinem ſit Spiritus mentio.

μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι· καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια.		ſus Chriſtus: non per aquam ſolùm, ſed per aquã & ſanguinẽ: & ſpiritus is eſt qui teſtificatur Spiritum veritatem eſſe.		*ſus Chriſtus: non in aqua ſolùm, ſed in aqua & ſanguine. Et ſpiritus eſt, qui teſtificatur quoniam Chriſtus eſt veritas.*
Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατὴρ, ὁ λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι·	7	¨Nam tres ſunt qui teſtificantur ¨in cælo, Pater, ¨Sermo, & Spiritus ſanctus: ¨& hi tres vnum ſunt.	7	*Quoniam tres ſunt qui teſtimonium dant in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus ſanctus: & hi tres vnum ſunt.*
Ioh. 3. 16. Καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα· καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν.	8	‖Et tres ſunt qui teſtificantur ¨in terra, Spiritus, & aqua, & ſanguis: ∴& hi tres in vnum conſentiunt.	8	*Et tres ſunt qui teſtimonium dant in terra, Spiritus, aqua, & ſanguis: & hi tres vnum ſunt.*
Εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστίν· ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.	9	∴Si teſtimonium hominum accipimus, teſtimonium Dei maius eſt: ∴nam hoc eſt teſtimonium Dei quod teſtificatus eſt de Filio ſuo.	9	*Si teſtimoniũ hominum accipimus, teſtimonium Dei maius eſt: quoniam hoc eſt teſtimonium Dei quod maius eſt: quoniam teſtificatus eſt de Filio ſuo.*
Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ· ὁ μὴ πιστεύων τῷ Θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτὸν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ Θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.	10	∴Qui credit in Filium Dei, habet teſtimonium in ſe ipſo: qui non credit Deo, mendacem eum fecit, quia non credidit teſtimonio quod teſtificatus eſt Deus de Filio ſuo.	10	*Qui credit in Filium Dei, habet teſtimonium Dei in ſe: qui non credit Filio, mendacem facit eũ, quia non credit in teſtimonium quod teſtificatus eſt Deus de Filio ſuo.*

7 *Nam tres ſunt, &c.* ὅτι τρεῖς εἰσι, &c. Hic verſiculus omnino mihi retinendus videtur. Explicat enim manifeſtè quod de ſex teſtibus dixerat, tres ſeorſim cælo, tres terræ tribuens. Non legit tamen Syrus nec vetus Latinus inter- * pres, nec Naz. oratione 5. de Theologia, nec Athanaſi⁹, nec Didymus, nec Chryſoſtomus, nec Hilarius, nec Cyrillus, nec Auguſtin⁹, nec Beda, ſed legit Hieronymus, legit Eraſ. in Britãnico codice, & extat in Cõplutenſi editione, & in nõnullis Stephani veteribus libris. Non cõuenit tamen in omnibus inter iſtos codices. Nam Britãnicus legit ſine articulis πατὴρ, λόγος, καὶ πνεῦμα. In noſtris verò leguntur articuli, & propterea etiã additum erat Sãcti epitheton Spiritui, vt ab eo diſtinguatur cuius ſit mẽtio in ſequenti verſiculo, quique in terra collocatur. ¶ *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Hoc deeſt in ſeptẽ vetuſtis codicibus, ſed tamen omnino videtur retinendum, vt tribus in terra teſtibus iſta ex aduerſo reſpondeant. ¶ *Sermo*, ὁ λόγος. Cur filius Dei dicatur λόγος, expoſuimus Ioh. 1. 1. At enim dices, Nemo in ſua cauſa idoneus eſt teſtis. Hunc nodum ipſe Chriſtus explicat Ioh. 8. 13. & deinceps: qui locus iſtũ mirè illuſtrat, vt & alij multi apud hunc noſtrum Euangeliſtam, in quibus ſæpe ſit iſtius teſtificationis mentio. ¶ *Et hi tres vnum ſunt*, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι. Id eſt, ita prorſus conſentiunt ac ſi vnus teſtis eſſent, vti reuera vnum ſunt ſi κοινῇ ſpectes. ſed de illa (vt mihi quidem videtur) non agitur hoc in loco: quod & Gloſſa ipſa interlinearis, quam vocant, agnoſcit. Sed & Complutenſis editio legit εἰς τὸ ἕν εἰσι, *ad vnum ſunt*, id eſt, in vnum conueniunt, vti legitur in ſequenti membro.

8 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Syr⁹ interpr. & plurimi ex vetuſtioribus tũ Græcis tum Latinis iſtud non habẽt: quod tamen in Græcis noſtris codicibus & apud veterẽ Latinũ interpretẽ legitur, & ſanè videtur retinendũ, niſi proximè antecedens verſiculus expungatur. ¶ *Et hi tres in vnũ conſentiunt*, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. Cõplutenſis editio hæc nõ legit hoc in loco, quæ tamẽ mihi videtur prorſus retinenda, vt intelligamus hæc omnia teſtimonia penitus conſentire.

9 *Si teſtimoniũ. &c.* εἰ τὴν μαρτυρίαν, &c. Argumentũ à comparatis ſumptũ. Refertur autẽ hoc ad verſiculũ ſeptimũ. ¶ *Nam hoc eſt teſtimoniũ, &c.* ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, &c. Meritò (inquit Apoſtolus) ita colligo: nã illud teſtimoniũ quod dixi in cælo perhiberi, à Deo manat, Filium ſuum ornãte.

10 *Qui credit, &c.* ὁ πιστεύων, &c. Sicut ſuperior verſiculus

cum

cum ſeptimo,ita iſte cũ octauo cohæret.Trium, inquit,illorũ teſtimonium quod dixi in terra eſſe , vnũ eſt teſtimoniũ quod penes ſe atque adeo intus habet vnuſquiſque qui credit:itaq; mutuò inter ſe cõſentiunt cæli & terræ teſtes

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός· καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν.	11	Eſt autem hoc teſtimonium, *nempe* quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius eſt.	11	*Et hoc eſt teſtimonium, quoniam vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius eſt.*	
Ὁ ἔχων τὸν υἱὸν, ἔχει τὴν ζωήν· ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει.	12	Qui habet Filium,habet vitam:qui non habet Filium Dei, vitam non habet.	12	*Qui habet Filium,habet vitam : qui non habet Filium Dei, vitam non habet.*	
Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.	13	Hæc ſcripſi vobis qui creditis in nomen Filij Dei: vt ſciatis vos vitam æternam habere, & vt credatis in nomen Filij Dei.	13	*Hæc ſcripſi vobis, vt ſciatis quoniam vitam habetis æternam qui creditis in nomine Filij Dei.*	
Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παῤῥησία ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν.	14	Et hæc eſt fiducia quam apud Deum habemus, ‖ ipſum, ſiquid petierimus ſecundum voluntatem eius,nos audire.	14	*Et hæc eſt fiducia quam habemus ad eum, quia quodcunque petierimus ſecundum voluntatem eius,audit nos.*	Supr.3.22.
Καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν, ὃ ἂν αἰτώμεθα, οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν παρ' αὐτοῦ.	15	Quòd ſi ſcimus eum audire nos, quicquid petierimus, ſcimus nos habere petitiones quas ab eo petiimus.	15	*Et ſi ſcimus quia audit nos,quicquid petierimus, ſcimus quoniam habemus petitiones quas poſtulauimus ab eo.*	
Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει, καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ.	16	Siquis viderit fratrem ſuum peccare peccato *quod* nõ *eſt* ad mortẽ, petet,& dabit ei vitam: peccantibus *dico* non ad mortem. Eſt peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget.	16	*Qui ſcit fratrem ſuum peccare peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei vitam, peccantibus non ad mortem. Eſt peccatum ad mortem : non pro illo dico vt roget quis.*	

11 *Eſt autem hoc,&c.* καὶ αὕτη ἐστὶν,&c. Tandem explicat hoc teſtimonium quod & Deus è cælo & fidelibus ſua conſcientia à Spiritu ſancto edocta, iuſtificata , & ſanctificata, dictat, nempe datam eſſe nobis vitam æternam à Deo in Filio ſuo.

13 *In nomen,&c.* εἰς τὸ ὄνομα. Vide ſuprà,3.23. ¶ *Et vt credatis,* καὶ ἵνα πιστεύητε. Vulgata, *Qui creditis,* οἱ πιστεύοντες, multo planiore ſententia. quod legit etiam Syrus interpres,& extat in vno codice manuſcr.Sed iidẽ priore loco non habẽt , τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.Idem autẽ
* valet,vt credatis,atq. vt credere pergatis,& fide creſcatis.

16 *Peccato,* ἁμαρτίαν. Si volent Sophiſtæ venialia quæ vocant peccata à mortalib.ex hoc loco diſtinguere , ſimul concedant oportet, extra omnem veniæ ſpem eſſe quotquot mortali peccato ſunt obnoxij, quum pro illis preces concipi nolit Apoſtolus. Id verò quũ nimium ſit abſurdũ, conſequitur eã doctrinã & falſam & ineptã eſſe, ita quidẽ vt in illorũ ſcholis docetur.Res igitur ita ſe habet.Peccata omnia hactenus paria ſunt,vt vel minima minimi peccati cogitatio mortem æternam millies mereatur.quod ita eſſe nõ modò ex innumerabilibus Scripturæ locis apparet, ſed ipſa etiam tum diuinæ naturæ tum peccati conſideratio apertè conuincit.Dei infinitam maieſtatem quomodo tandem violabis quin infinitæ pœnæ ſis obſtrictus?Dei infinita illa puritas quomodo tandẽ vel minimã in peccatore labeculã feret?Peccata ſanè alia aliis ſunt grauiora:ſed fallitur qui coram Deo vllum eſſe exiſtimat quod æternæ iræ pondus ſecũ non trahat.Hoc qui non cogitant,Deum illum verum non cogitant, ſed idolum imaginantur quod illos eludit.Hinc fit vt illis perſuaderi non poſſit originalis peccati grauitas,vtpote quam ipſi velint leuicula aquæ aſperſione ablui,ex opere operato, quod aiunt.Hinc inuectæ ſatisfactiones , quaſi Deus,puerulorũ inſtar,pomis ac nucibus placari poſſit. Hinc videntur crudeles qui totam hominis non regenerati naturam iam inde à primò conceptu reã æternæ mortis peragũt:& qui pro minimis(vt vocãt)peccatis cõmouẽtur:quũ potius mirari oportuerit tãtam eſſe Dei bonitatẽ vt vel ob vnum vnius peccatum,totum orbem terrarum funditus millies non perdiderit.Miſericors,eſt,fateor : (imò ipſa clementia, bonitas , miſericordia : alioquin quid nobis fieret ?) ſed quiſquis putat Deum ita eſſe miſericordem vt poſſit venialiter(vt aiunt) offendi,ita,inquam,eſſe miſericordẽ vt iuſtitiæ ſuæ ad vltimum vſque quadrantem ſatisfieri nolit, idolum amplectitur pro Deo.Patet,fateor,nobis ad Dei gratiam aditus ſiquando peccauimus , ſed per Chriſtum. Huius ſanguinem & plenam ſatisfactionem, plenam iuſtitiam , plenam ſanctitatem , plenam obedientiam qui non attulerit, fruſtra veniam ſperarit. Vbi igitur miſericordia,dices?Reſpice te , miſer : tum intelliges quomodo ſummè ſeuerus & ſummè miſericors ſit Deus. Quòd nonniſi pleno ſacrificio placatur , nonniſi plena obedientia delectatur , in eo verè diuinam naturam agnoſcis , ab omni impuritate ſummè (ſicuti par eſt) abhorrentem : quòd tibi Chriſtus & tu Chriſto ab æterno deſtinatus , quòd gratis vocatus, gratis donatus fide , gratis illa Chriſti vnigeniti Filij puritate imputata,pro puro:gratis vnica illius oblatione imputata,pro expiato:gratis imputata illius iuſtitia , pro iuſto ſis habitus:gratis demum illi inſitus : mortificatus quidem peccato , iuſtitiæ verò ſis viuificatus : quòd denique peccata ſuapte natura lethalia non modò tibi non noceant,ſed etiam tuo commodo cedant : in his planè ſtupidus es ſi ſummam,immenſam,infinitam , incomprehenſibilem Dei bonitatem non agnoſcis. Ergo ſic ſtatuamus, omnia per ſe lethalia eſſe peccata , adeo quidem vt nonniſi vnius Chriſti pretioſa oblatione elui poſſint,elui autem in iis omnibus qui per fidem Chriſtum apprehendunt.Ex hoc conſequitur,nulla electis mortalia, nulla reprobis venialia eſſe peccata : ac proinde pro reproborum peccatis minimè concipiendas eſſe preces. At quomodo reprobos ab electis dignoſcam ? Videamus quam conſideratè & circunſpectè nobis ſit agendum.Multa ſunt peccata electis & reprobis communia : imo vero(ſi vnum duntaxat excipias) nullum eſt cui non ſint vtrique, quanuis non ſimili ratione,obnoxij. Ex his igitur non vult iudicium fieri Apoſtolus,ſed monet in genere vt pro quouis fratre ſolicitè rogemus. Noſtrum hoc officium eſt : Deo arcana ſua relinquamus. Sed additur exceptio, ex qua intelligimus aliquod eſſe peccati genus ita lethiferum vt ſine vlla veniæ ſpe mors æterna illud conſequatur : illud videlicet quod in Spiritum ſanctum committitur , quod neque in præſenti neque in futuro ſeculo remittatur. At quodnam illud eſt ? Hic verò non pigebit (quod multis locis feci) doctiſſimi interpretis ſententiam , plenam & doctrinæ & conſolationis,paulo plenius explicare.Auguſtinus lib.de Trinit.1.cap.11. de Spiritus ſancti perſona iſtud intelligens, & expendens Chriſti verba Matth 12.31. vbi filius hominis cum Spiritu ſancto confertur,inde colligit.Chriſtum ſecundum ſerui formam eſſe Spiritu ſancto minorem.Sed vtcunque ſit,ſtatuendũ eſt hoc peccatũ dici in Spiritũ ſanctum cõmitti propriè ac ſpecialiter,non quatenus eſt ſacræ triadis perſona (nec enim maior eſt Spiritus ſancti dignitas quam vel Patris vel Filij,quũ in his perſonis nihil impar aut inæquale cõcipi debeat neque etiam

offendi vna Trinitatis perſona poſſit, quin peccati iniuria in vnicam Deitatem ipſam redundet) ſed reſpectu ipſius propriæ in nobis energiæ: quatenus nimirum Spiritus ſanctus is eſt qui peculiariter nos illuminat, & in veritatis lucem introductis, iter ad Patrem & Filium & ſeipſum nobis patefacit. Ideo qui ab eo hactenus illuſtratus eſt vt Dei veritatem ignorare ne, ſi velit quidem, poſſit, & tamen deſtinata malitia ſciens ac prudens ipſi Deo bellum indicit, is in Spiritum ſanctum peccare dicitur: pro quo preces concipi non oporteat. Exempli cauſa: Diabolus, a Dei conditoris virtute (quæ Spiritus ſanctus eſt) hoc adeptus vt inſigni quadam intelligendi facultate præditus eſſet, Ieſum nouit verum illum eſſe Meſſiam, a quo tandem etiam ſit iudicandus. Id enim ipſe paſſim in Euangelio non dicit modò, ſed etiam vociferatur: & in iis locis in quibus ſolebat miſeros homines ſuis oraculis eludere, ſepe hoc eſt conqueſtus: vt paſſim apud idoneos ſcriptores legitur. Nouit etiam fideles Dei ſeruos, vt teſtatur Act. cap. 16. verſ. 17. & 19. 15: & tamen à condito mundo non deſtitit Dei maieſtatem & regnum totis viribus ſciens ac prudens oppugnare. In hominibus diuerſum eſt nonnihil. Nam in iis magna ſemper eſt cæcitas, ſed ita tamen vt in iis de quibus hic agimus improbitas longiſſimè ſupra cæcitatem emineat. Exempli cauſa: ſumantur illi ipſi aduerſum quos Dominus de hoc peccati genere diſſeruit, Matth. 12. Mar. 3. & Luc. 12. Illi certè Chriſtum norant non modò eſſe à Deo, vt Iohan. 3. 2. ſed etiam quis eſſet, Iohan. 7. 28: & tamen (quod illis exprobrat Stephanus Act 7. 31.) non deſinebant ſcientes ac prudentes, repugnante conſcientia, operibus illius diuinis detrahere, inſidiari, veritatem obſcurare, donec illũ ex proditore mercati, per inuidiam, ſubornatis teſtibus, reluctãte ipſo iudice, crucifixum, corruptis pecunia militibus non reſurrexiſſe mentirentur. De certis hominibus loquor, quorum nomina non edit Scriptura. nam multos ex illis alios ſimpliciore ignorantia peccaſſe oſtendit ipſorum conuerſio. Act. 3. 17. & 1. Timot. 1. 13. Hîc igitur tanquam in ſpeculo licet horrendam huius peccati veluti faciem ſpectare, quod tamen rurſum per partes explicabimus, vt in re tanti momenti ſecuræ ſint ſanctorum conſcientiæ. Ex his igitur quæ poſuimus, iſta conſequuntur. Primum, in eos ſolos cadere hoc peccatum quibus Spiritus ſancti lux ita affulſerit vt bonum Dei donum guſtarint, ſicut diximus Hebr. 6. Ideo condonata eſt Paulo blaſphemia, 1. Tim. 1. ver. 13. Deinde, non ſecundam ſed primam Tabulam directè reſpicere hoc peccatum: quamobrem etiam blaſphemia in Spiritum ſanctum vocatur. Tertiò, non eſſe particularem lapſum aduerſus primam Tabulam, cuiuſmodi ſunt etiam, dubitatio aliqua de Deo, de veritate Scripturæ, de Chriſto, déque aliis ad Dei cultum propriè pertinentibus. Superſunt enim eorum vitiorum ſemina etiam in regeneratis: adeò vt interdum horrificos fructus edant in ipſo tentationis æſtu: ſicut in Iobo, in Moſe, Aarone, in Dauide denique, qui tamen erat ſecundum cor Domini, vt ex Pſalmo 73. & 116. 11. liquidò appaæt. Quartò, peccatum hoc vniuerſalem eſſe apoſtaſiam, id eſt, defectionem à Deo, qua Dei ipſius maieſtas ex certa ac deſtinata malitia petitur, cuiuſmodi in illis exemplis apparet quæ citauimus. Itaque Petri abnegatio non fuit peccatum in Spiritum ſanctum. Quanuis enim ore Chriſtum ſe noſſe negaret, & quidem cum execratione, addo etiam, quanuis intus æſtuaret ipſius conſcientia, dum Chriſtum ita abiectum cerneret, tamen non conſentiebat mentis iudicium cum lingua: ſed hoc expreſſit partim illa præcipitatio quæ Petro erat veluti familiaris in vtranque partem: (vt ſolent vitia ſub virtutis ſpecie blandiri) partim verò periculi circũſtantis horror. Interim tamen Spiritus ille ex quo didicerat Chriſtum eſſe Filium Dei viui, & ita quidem vt (ſicuti paulo pòſt patefecit) nihil haberet præcepto ſuo charius: is (inquam) Spiritus in corde manens, non eò ferebatur, ſed aut ſilebat non conſultus, vt in rapidiſſimis affectibus contingit, aut linguam reprehẽdebat: fides illa, pro qua rogarat Dominus vt non deficeret, non erat extincta, ſed intus æſtuabat. Alioquin ſeſe Petrus adiũxiſſet Iudæis, & ſeſe ab illo diu deceptum conqueſtus foret, denique ſe oſtendiſſet non Petrum, ſed Simonem illum eſſe Ionæ filium: quum econtrario flens ſeſe foras præripuerit, & nulli magis quàm ſibi hoc facinus diſplicuiſſe, re ipſa ſit omnibus modis teſtatus. Neque verò hæc a me dicuntur vt Petri peccatum eleuem, quod ſane mortem æternam mille modis merebatur: ſed vt ſi qui, Petri exemplo, ex infirmitate peccarint, (nihil autem videtur, vno excepto Spiritus ſancti peccato, grauius committi à quoquam poſſe) animum tamen non abiiciant, ſed aliquem ſibi ad ſalutem aditum relictum norint: ſi modò Petri fidem ac reſipiſcentiam imitentur. Quintò, nullos electos huic peccato eſſe obnoxios. Quum enim nunquam remittatur, non poſſit autem irritum eſſe Dei conſilium, efficitur ita proſpicere Dei gratiam electis ſuis vt nũquam eouſque illos deſerat vt in id præcipitium abripiantur. Itaque quiſquis certum electionis teſtimonium in ſeſe ſentit, (dictum eſt autem ſuprà de tribus teſtibus quos in ſeſe habent quicunque verè credunt) non eſt quòd vnquam deſperet. Interim verò num hoc prætextu ſeſe ad quiduis audendum accendet? Minimè verò id facturus eſt quicunque Dei Spiritum habet, ſed magis ac magis nitetur bonis operibus in ſemetipſo vocationẽ & electionem ſuam confirmare, ſicuti Petrus monet: quod ſi in certamine vulnus aliquod acceperit, tamen non deſpondebit animum, neque cum aduerſario fœdus feriet: ſed ſuiipſius ita eum pudebit, vt virtutis illius conſcius quam à Domino accepit, eò alacrius in hoſtem feratur. Sextò, peccatum iſtud non extare neceſſariò in omnibus reprobis, quum vel ipſum ſolum peccatum originis illis meritò condemnandis ſufficiat. Omnia enim (vt ante dixi) peccata reprobis lethalia ſunt: ipſáque adeò natura illos reddit æternæ iræ Dei obnoxios, ſicuti è contrariò, in electis omnia, ſine vlla prorſus exceptione, per Chriſti ſanguinem ſuo tempore eluuntur. Vacant enim eo quod vnum eſt inſanabile, vt modò dixi. Septimò, quum vera reſipiſcentia manet à Dei Spiritu, Spiritum autem Dei in vno Chriſto per fidem gratis apprehenſo nanciſcamur, nunquam poſſe reſipiſcere qui in Spiritum ſanctum peccarint, ac proinde nunquam remitti hoc peccatum. Nam ſi reſipiſcerent, certè veniam conſequerentur: quum Deus eum qui ſerio reſipiſcit, non magis poſſit quàm Spiritum ſuum deſpicere. Non eſt ergo cauſa cur accuſetur Deus tanquam crudelis quòd peccatum hoc non remittat: ſed (vt reliquas rationes prætercam) profani ſunt qui à Deo petunt vt tam execrandum ſcelus etiam non reſipiſcentibus condonet. Poſtremo, hoc quoque adiicimus, quum id peccatum magis intus lateat quàm foris ſe prodat, nihil æquè nobis cáuendum atque hoc vnum, ne de quoquam temere hac in parte iudicemus. Olim quidem quum eximia illa Spiritus ſancti dona quibus confirmari naſcentem Eccleſiam oportuit, in nonnullis vigerent, peculiaris quædam reuelatio videtur id patefeciſſe: ſed raró tamen, vt Galat. 5. 12. & 2. Tim. 4. 14: quum ipſi Simoni Mago non omnis ſpes præripiatur, Act. 8, 21. & 22. Nunc verò multò etiam quàm antea conſideratius eſt nobis incedendum. Vitia quidem ipſa acerrimè damnanda ſunt: peccatores verò pro ingenij & ipſa peccatorum circunſtantia tractandi. Quo propius videbitur ab extremo periculo quiſpiam abeſſe, eo magis ſolicitè conemur omnibus modis illum in viam reuocare ac preſertim precibus illum Domino commendemus. Siquem tamen Dominus tanquam digito nobis commonſtrarit ad mortẽ peccare (quod tamen ſibi plerunque integrum ſeruare conſueuit) quid nobis faciendum ſit apertè docet Apoſtolus, & ſignificauit etiam Dominus Samueli cum graui reprehenſione, 1. Sam. 16. 1. ¶ *Petet*, αἰτήσει. Præciſum dicendi genus. Perinde enim eſt acſi diceret, Petet à Domino vt illi condonet: qui rogatus dabit illi vitam. Neque enim niſi coacta interpretatione verbũ δώσει poteſt ad alium quàm ad ipſum Deum referri. Deinde notandum eſt quòd non dixit, Dabit ei veniã, ſed Dabit ei vitam. Ita enim intelligimus, quòd peccatũ aliquod non ſit mortiferũ, id non ex ipſa peccati natura (alioqui enim admodũ impropriè loquutus eſſet Apoſtolus) ſed ex Domini benignitate proficiſci, qui dare vitã dicitur quum gratis remittit peccata quę mortem per ſe adferunt. Stipendium enim peccati, mors: donum autem Dei, vita æterna per Chriſtum, Rom. 6. 23. Syrus interpr. & Latinus vetus in multis exemplaribus legerunt, αἰτήσει, καὶ δοθήσεται αὐτῷ ζωὴ, *petet, & dabitur ei vita*, quod multò planius eſt.

Mat 12 31. marc. 3. 29.

Πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστί· καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον.	17	‖Omnis iniuſtitia peccatum eſt: ⁖ſed eſt peccatum *quod non eſt* ad mortem.	19	*Omnis iniquitas peccatum eſt: & eſt peccatum non ad mortem.*

17 *Sed eſt*, καὶ ἔστι. καὶ pro ἀλλὰ, vt aliquoties in hac epiſtola annotauimus. Vide annotationem ſuperiorem.

18 N

18 Οἴδαμεν ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἁμαρτάνει· ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ.

19 Οἴδαμεν ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται.

20 Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἥκει, καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν· καὶ ἐσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς, καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος.

21 Τεκνία, φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων. ἀμήν.

18 Scimus quòd quiſquis natus eſt ex Deo, non peccat: ſed qui genitus eſt ex Deo, conſeruat ſeipſum, & Malus ille non tangit eum.

19 Scimus nos ex Deo eſſe, & mundũ totũ in illo malo iacere.

20 Sed ſcimus Filium Dei veniſſe, & ‖dediſſe nobis mentem vt cognoſcamus illum qui verax eſt: & ſumus in verace illo, *id eſt* in Filio eius Ieſu Chriſto, hic eſt verus ille Deus, & vita illa æterna.

21 Filioli, cauete vobis ab idolis. Amen.

18 *Scimus quia omnis qui natus eſt ex Deo, non peccat: ſed generatio Dei cõſeruat eum, & Malignus non tangit eum.*

19 *Scimus quoniam ex Deo ſumus, & mũdus totus in maligno poſitus eſt.*

20 *Et ſcimus quoniam Filius Dei venit, & dedit nobis ſenſum vt cognoſcamus verũ Deum & ſimus in vero Filio eius. Hic eſt verus Deus, & vita æterna.* Luc.24. 45

21 *Filioli, cuſtodite vos à ſimulacris. Amen.*

---

18 *Non peccat,* οὐχ ἁμαρτάνει. Non peccat videlicet ad mortem, ac proinde pro eo rogandum eſt. ¶ *Qui genitus eſt ex Deo,* ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ. Vulgata legit eodem manente ſenſu, ἡ γέννησις τοῦ Θεοῦ τηρεῖ αὐτόν, *Generatio Dei ſeruat eum.* ¶ *Conſeruat ſeipſum,* τηρεῖ ἑαυτόν. Id eſt, cauet ſibi à peccato. Neque enim vtitur verbo σώζειν ſed τηρεῖν, quæ non minus differunt apud Græcos quam apud Gallos *ſe garder* & *ſe ſauuer*. Inepti ſunt igitur ac etiam ridiculi, qui hunc locum citant quaſi à libero arbitrio & bonis operibus ſalus, vt à cauſa, pendeat. Sed demus ſcriptũ eſſe σώζει, (quia ſic loquitur Paulus 1. Tim.4 16) dico Seruare ſeipſum, & purificare ſeipſum, eſſe prorſus coniuncta, vt ſuprà, cap.3.v.3. Purificare autem ſeipſum dicitur qui Deum & fratrem diligit. At Deum diligimus & fratres quia Deus prior nos dilexit, ſuprà, 4.19. Iuſtificati ſunt autem in quibus Deus amorem ſuum patefecit in Chriſto. Ergo iſta purificatio iuſtificatum ſequitur, non autem præcedit iuſtificandũ: éſtque hæc ſanctificatio non cauſa ſalutis, ſed iter quod ſequuntur qui iam ex morte tranſlati ſunt ad vitam, ſuprà, 3.14. Agimus tamen, fateor, ſed quia filij ſumus: agimus, inquam, non naturali arbitrio quod adiuuet Gratia: ſed arbitrio quod gratia ex peccati corruptione, cui totum ſeruiebat, manumiſſum, cœpit ex malo bonum facere, ac quotidie magis ac magis perficit. ¶ *Non tangit,* οὐχ ἅπτεται. Non tangit videlicet vulnere lethali. intus enim per fidem habet eum qui Mundum, Mortem, Peccatum, Satanam vicit.

19 *Mundum totum in malo iacere,* ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται. Id eſt, omnes homines in genere, quales ſunt in ſeſe, iacere in malo veluti ſepultos. Niſi ἐν τῷ πονηρῷ interpretemur penes Malum, id eſt, in Satanæ poteſtate poſitum eſſe, vti paulo antè τὸν πονηρὸν illũ vocauit, addito articulo.

* 20 *Illum qui verax eſt,* τὸν ἀληθινόν. Vel, *verum illum.* Nam ἀληθινὸς & veracem interdum, id eſt, mendacium loquenti & fidem non præſtãti, interdum fictitio & commẽtitio oppoſitũ declarat. Vulg. legit, τὸν ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ἐσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. i. *verum Deum: & ſimus in vero filio ipſius Ieſu Chriſto.* quomodo etiam hic locus à Baſilio in Eunomium lib.4, & Cyrillo De Trinitate lib.3, citatur. * eo excepto quòd legunt ἐσμεν ſumus. Sed & in quibuſdã veteris editionis Latinis codicibus hæc omnia adduntur, *Et induit carnẽ pro nobis, & mortuus eſt pro nobis, & reſurrexit à mortuis, & aſſumpſit nos.* ¶ *Hic,* οὗτος. Poſtulat pronominis iſtius propria ſignificatio vt ad Chriſtum hoc referatur. Deinde peculiare vbique eſt Iohanni per vitam æternam Chriſtum ſignificare μετωνυμικῶς. Continet igitur etiam hic locus expreſſum diuinitatis Chriſti teſtimoniũ.

21 *Ab idolis,* ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Id eſt, à ſimulacris, vt Vetus interpres & Eraſmus rectè cõuerterunt, vt ipſis etiam pueris in Græca lingua vel minimum verſatis abundè notum eſt. Non deſunt tamen etiamnum hodie qui idolorum nomine ea duntaxat ſimulacra ſignificari putent quæ Pagani ſuis fictitiis diis ſtatuerunt: quaſi verò ſimulacra quæ nonnulli hodie tam pertinaciter defendunt, non ea etiam ratione magis ſint execranda quòd Dei nomen & ſanctorum honorem multo manifeſtius polluant: quaſi denique non & ipſi fictitios ſuos ſanctos habeant. Sed age, quando ipſis ſemel decretum eſt reiicere quicquid à nobis dicitur, audiant ſaltem Hieronymum, cui ſe tantum tribuere gloriantur. Is enim Epiphanij illius acerrimi hæreticorum hoſtis epiſtolam ad Iohannem epiſcopum Hieroſolymitanum ſcriptam tanti fecit vt è Græco etiam in Latinum conuerterit: in qua hæc ſcripta ſunt totidem verbis, *Quum veniſſem ad villam quæ Anablatha dicitur, vidiſſémque ibi præteriens lucernam ardentem, & interrogaſſem quis locus eſſet, didiciſſémque eſſe Eccleſiam, & intraſſem vt orarem: inueni ibi velum pendens in foribus eius Eccleſiæ, tinctum atque depictum, habens imaginem* QVASI CHRISTI VEL SANCTI CVIVSDAM. *nõ enim ſatis memini cuius imago fuerit. Quũ ergo hoc vidiſſẽ* IN ECCLESIA CHRISTI, CONTRA AVTHORITATEM SCRIPTVRARVM, *hominis pendere imaginem, ſcidi illud, & magis dedi conſilium cuſtodibus eiuſdem loci vt pauperem mortuum eo obuoluerent, & efferrent.* Et paulo pòſt addit, *Precor vt iubeas presbyteros eiuſdem loci deinceps præcipere, in Eccleſia Chriſti iſtiuſmodi vela, quæ contra religionem noſtram veniunt, non appendi.* Hæc ſcripſit Epiphanius, iſta comprobauit Hieronymus. Citatur authoritas Scripturarum, profertur conſuetudo Eccleſiæ. Quo igitur iure hæretici illi appellentur qui cum Iohãne monent cauendũ à ſimulacris? Syrus pro Idolis ſubſtituit Idololatriam, ſenſu aliquantulum, vt mihi quidem videtur, eneruato. Etſi enim propter Idololatriam prohibetur imaginum vſus in Eccleſia: tamen non temere Dominus non tantùm coli prohibuit, ſed etiam fieri, ſiue in ſacris locis haberi vetuit: admonens videlicet non poſſe idola vbi Deus colitur collocari, quin mox inuadat hominum animos quædam religionis ſpecies, vnde mox in apertam idololatriam ſit præceps lapſus, quod experientia triſtiſſima comprobauit.

ἸΩΑ΄ΝΝΟΥ ΤΟΥ͂ Α΄ΠΟΣΤΟ΄ΛΟΥ Ε΄ΠΙΣΤΟΛΗ΄ δευτέρα.

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI secunda.

		NOVA INTERPR.		VETVS.
ὉΠΡΕΣΒΥ΄ΤΕρος ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν·	1	P∵RESBYTER ∵electæ dominæ, & liberis eius, ∵quos ego ∵verè diligo, nec ego ſolus, ſed & omnes qui norunt ∵veritatem:	1	*SENIOR electæ dominæ, & natu eius quos ego diligo in veritate, & non ego ſolus, ſed & omnes qui cognouerunt veritatem:*
Διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ᾽ ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα.	2	Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiſcum erit in æternum.	2	*Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiſcum erit in æternum.*
Ἔσται μεθ᾽ ὑμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη παρὰ Θεοῦ πατρὸς, καὶ παρὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ.	3	∵Sit vobiſcum gratia, ∵miſericordia, pax à Deo Patre, & à Domino Ieſu Chriſto Filio Patris, ∵cum veritate & charitate.	3	*Sit vobiſcum gratia, miſericordia, pax à Deo Patre, & à Chriſtô Ieſu Filio Patris, in veritate & charitate.*
Ἐχάρην λίαν ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός.	4	Gauiſus ſum valde quòd inuenerim ex filiis tuis ∵qui ∵ſyncerè incedant, ſicut mandatum accepimus à Patre.	4	*Gauiſus ſum valde quoniam inueni de filiis tuis ambulantes in veritate, ſicut mãdatum accepimus à Patre.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Presbyter*, ὁ πρεσβύτερος. Vulg. & Eraſ. *Senior*. Ego officij nomen eſſe putarim. Eſt enim interdum generaliſſimũ hoc nomen, vt etiam Epiſcopi & Diaconi. Cur autem nomen ſuum non adſcripſerit, non facilè dixerim: niſi quòd videtur hoc fuiſſe Iohanni familiare, cuius etiam prima epiſt. ſit ἀνεπίγραφος. Sunt tamen qui putent hoc nomine alium quendam Iohannem ſignificari qui presbyter fuerit vulgò cognominatus, à quo etiam nonnulli editam Apocalypſin putant: vt narrat Euſebius Eccleſiaſticæ hiſtoriæ lib.3.cap.39. Ego putarim familiarẽ eſſe epiſtolam ab Apoſtolo ipſo Iohanne ſcriptam. Nam, quod ad doctrinam ipſam attinet, valde pia & ſancta eſt, atque adeo cum ſuperiore prorſus conſentiens. Phraſis autem Hebraiſmis ſcatet, & germanũ Iohannis ſtylum prorſus refert, quantum quidem poſſum iudicare. ¶ *Electæ dominæ*, ἐκλεκτῇ κυρίᾳ. Nonnulli Electæ nomen proprium eſſe volũt: quod non probo. Dicendum enim fuiſſet κυρίᾳ Ἐκλεκτῇ, dominę Electæ. Alij hoc nomine volunt Eccleſiam Chriſtianam in genere ſignificari. Quibus repugnat primùm quòd hoc dicendi genus ſit prorſus inuſitatum, deinde quòd in extremis duobus verſic. diſertè pollicetur ſe ad eam & filios ipſius vẽturum: addítque filiorum ſororis ſalutem: quam & ipſam electam vocat. Puto igitur inſcriptam eſſe epiſt. præſtanti alicui fœminæ, quales nonnullę Eccleſias ſuis opibus paſſim ſuſtentabant: & electam quidẽ illam vocari, i. חנבחרה [*hanibcharah*,] eximiã, addita dominæ appellatione, ex Hebr. more: apud quos etiam mulier גבירה [*ghebirah*] præſtantis alicuius dignitatis ratione dicitur: quo modo & nos hodie in vernaculo ſermone loquimur, vt Gen.16.4.8, & 9. ſicut Lucas Theophilũ, & Paulus Feſtum, κράτιστον, i. potentiſſimum vel præſtantiſſimum, compellant. Neque enim ab eiuſmodi honeſtis titulis Chriſtiana religio abhorret, quatenus quidẽ iuſtum ac fas eſt. Perinde eſt igitur acſi ſcriptum eſſet, Eximiæ ac præſtanti dignitate Dominæ. At enim cur nomen propriũ non addidit? nempe ſatis inter ſe noti ac familiares erant: quamobrem etiam ne nomen quidem ſuum exprimendum putauit. ¶ *Quos*, οὕς. Hoc pertinet tum ad matrem tum ad liberos. Habita eſt autẽ ratio ſententiæ potius quàm verborum: perinde nimirũ acſi præceſſiſſet τοῖς υἱοῖς. Sic apud Græcos interdũ reperias τέκνον φίλε. Item apud Anacreõtem, βρέφος, φέροντα πτέρον, vbi tamẽ Henricus Stephanus noſter legendũ notat βρέφος φέρον δὲ πτέρον. cui facilè aſſentior, quòd præcedat μέν. Hebræis autem æquè familiare eſt relatiua ad ſenſum quàm ad verba ipſa referre. ¶ *Verè*, ἐν ἀληθείᾳ. Heb. באמת [*beemeth*.] Vulg & Eraſ. ad verbum, *In veritate*. ¶ *Veritatem*, τὴν ἀλήθειαν, i. Chriſtum, vel Euangelium. quæ phraſis ſæpe, apud Iohannem præſertim, occurrit. Idem etiam eiuſmodi vnius verbi geminatione gaudet: ſicut ſingulis penè paginis licet obſeruare tum in Euangelio tum in epiſtola ſuperiore.

3 *Sit vobiſcum*, ἔσται μεθ᾽ ὑμῶν. Vet. interpr. videtur legiſſe ἔστω, quod eſt cõuenientius, & in ſalutationibus Pauli reticeri ex cõmuni vſu cõſueuit, vt fortaſſis in albo libri annotatũ poſtea in cõtextum irrepſerit, & in ſuperiore verſ. pro ἔστω ſcriptu fuerit ἔσται. quanuis apud Heb. futurum pro Imperãdi præſenti ſæpe vſurpetur, vt ex præceptis Legis apparet. In Gręcis autẽ ſcholiis pro μεθ᾽ ὑμῶν *vobiſcum*, ſcribitur μεθ᾽ ἡμῶν *nobiſcum*, vt ſit ſuperioris extremæ ſententiæ repetitio: ac ſi dicas, Erit (inquam) nobiſcum gratia, &c. Sed præſtat receptam veterem Latinam interpretationẽ retinere, quanuis Græci codices ſummo conſenſu legant ἔσται. * ¶ *Miſericordia*, ἔλεος. Vide 1.Tim.1.2. ¶ *Cum veritate*, ἐν ἀληθείᾳ. Id eſt, cum vera cognitione quam charitas comitetur. ἀλήθειαν igitur vocat quam Paulus ſæpe ἐπίγνωσιν, i. agnitionem, appellat.

4 *Qui incedant*, περιπατοῦντας, ſub. τινάς. ¶ *Syncerè*, ἐν ἀληθείᾳ. * Id eſt, vt veritas præſcribit.

5 Καὶ νῦν ἐρωτῶ σε, κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφων σοι καινὴν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

6 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε.

7 Ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος.

8 Βλέπετε ἑαυτοὺς ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν.

9 Πᾶς ὁ παραβαίνων, καὶ μὴ μένων ἐν διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, Θεὸν οὐκ ἔχει· ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει.

10 Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε.

11 Ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς.

12 Πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος· ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

13 Ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου ἐκλεκτῆς. ἀμήν.

5 Et nunc rogo te, domina, non vt mandatum nouum ¨ſcribens tibi, ſed quod habuimus à ¨principio, ‖ vt diligamus alij alios.

6 Hæc autem eſt charitas, vt incedamus ſecundum mandata ipſius. Hoc eſt mandatum illud ſicut audiſtis ¨à principio, vt in eo incedatis.

7 ¨Nam multi impoſtores ingreſſi ſunt in mundum, qui non confitentur Ieſum Chriſtum ¨veniſſe in carne. ¨Hic ille eſt impoſtor & Antichriſtus.

8 ¨Attendite vos ipſos, ne ¨perdamus quæ operati ſumus, ſed vt mercedem plenam recipiamus.

9 Quiſquis tranſgreditur, ¨nec manet in doctrina Chriſti, Deũ non habet: ¨qui manet in doctrina Chriſti, hic & Patrem & Filium habet.

10 Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, ‖ ne recipite eum domum, nec Aue ei dicite.

11 Qui enim dicit ei Aue, communicat operibus eius malis.

12 ¨Quum multa haberem vobis ſcribenda, nolui per chartã & atramentum; ſed ſpero *me* venturum ad vos, & ¨præſentem præſentibus loquuturum, vt gaudium noſtrum ſit completum.

13 Salutant te filij ſororis tuæ ¨electæ. Amen.

5 *Et nunc rogo te, domina, non tanquam mandatum nouum ſcribens tibi, ſed quod habuimus ab initio, vt diligamus alterutrum.* Ioh.15.12

6 *Et hæc eſt charitas, vt ambulemus ſecundum mãdata eius. Hoc eſt enim mandatum, vt quemadmodum audiſtis ab initio, in eo ambuletis.*

7 *Quoniam multi ſeductores exierunt in mundum, qui non confitentur Ieſum Chriſtum veniſſe in carnem. hic eſt ſeductor & Antichriſtus.*

8 *Videte voſmetipſos, ne perdatis quæ operati eſtis, ſed vt mercedem plenam accipiatis.*

9 *Omnis qui recedit, & non permanet in doctrina Chriſti, Deum non habet: qui permanet in doctrina; Chriſti, hic & Patrem & Filium habet.*

10 *Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, nolite recipere eum in domum, nec Aue ei dixeritis.* Rom.16.17

11 *Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malignis.*

12 *Plura habẽs vobis ſcribere, nolui per chartam & atramentum: ſpero enim me futurum ad vos, & os ad os loqui, vt gaudium noſtrum plenum ſit.*

13 *Salutant te filij ſororis tuæ electæ. Amen.*

---

5 *Scribens*, γράφων. Sic lego, conſentientibus cum Vet. interpret. codic. vetuſtis, & Græcis etiam ſcholiis. Eraſmus, *Scribo*, γράφω. ¶ *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Vide 1. Ioh.2.7 & 8, vbi habetur hæc eadem ſentenia. Senſus eſt igitur, eam demum doctrinam quam initio, ab ipſis videlicet Apoſtolis audierant, veram ac germanam eſſe, & idcirco ipſis annuntiatam vt ex eius præſcripto vitam inſtituant. Hinc illud Tertulliani, *Quod primum, verum.*

6 *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Vide rurſus 1 Ioh.2.24, vbi hęc quoque ſcripta ſunt. Cur autem hæc exſcripſiſſet aliquis alius? nempe vt Iohannis nomen ementiretur. At quorſum hoc in tam breui epiſtolio, vnde nulla amplitudo nominis poſſit accedere, & vbi nihil eſt ſanè quod pium ac ſanctũ non ſit? Malui verò particulam ἵνα vt in ſuperiore verſiculo collocare poſt ἀπ' ἀρχῆς quàm poſt ἡ ἐντολὴ cum vetere interprete: ſiue per traiectionem, ſiue quod ita ſcriptum in Græcis inuenerit, vt & nos in manuſcr. noſtris. Deinde ex Hebræorum more omiſſa eſt particula οὕτως, *ita*, in ſimilitudinis ἀποδόσει.

7 *Nam*, ὅτι. Non eſt hæc particula αἰτιολογικὸν propriè, ſed occurrit tacitæ obiectioni: acſi diceret, Hoc autem nõ temerè à vobis poſtulo. Nam multi impoſtores, &c. Vide 1. Ioh.2.22, & 4.3. ¶ *Veniſſe*, ἐρχόμενον. Sic rectè Vetus interpres. eſt enim hoc participium non modò τοῦ ἐνεστῶτος ſed etiam τοῦ παρατατικοῦ, qui quidẽ infinitis locis pro aoriſto vſurpatur. Sic in proxima epiſtola, 3, ἐρχομένων pro ἐλθόντων ponitur. Eraſm. *Venturum*; ita videlicet vt ad futurũ iudicium referatur. quam formulam dicendi non puto vſquam extare, quum potius dicatur venturus ἐν δόξῃ, id eſt, cum gloria. ¶ *Hic ille eſt*, οὗτός ἐστιν. Hebr. זה [zeh,] pro τοιοῦτος. Eſt autem in mutatione numeri aliqua etiam emphaſis: acſi diceret, quicunque hoc [illegible] negat, is planè impoſtor eſt ac Antichriſtus. Nec temerè ſcriptũ eſt adiunctis articulis ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος, non vt certa quæpiã ſingularis perſona ſignificetur, vt ſomniarunt nonnulli. (nam ſi ita eſſet, iampridem Antichriſtus interiiſſet) ſed vt hoc impoſtorum & antichriſtorum genus à cęteris diſtinguat.

8 *Attendite*, βλέπετε. Hebraicè, התבוננו [hithbonenu;] pro προσέχετε, circunſpicite & conſiderate diligenter. ¶ *Perdamus*, ἀπολέσωμεν. Sic Paulus Gal.3.4. Quidã codices hæc tria legunt in ſecunda perſona plurali. eadem manente ſententia.

9 *Nec manet*, καὶ μὴ μένων. Duo diuerſæ conſtructionis verba coniuncta, Hebræorum more. παραβαίνειν autem notæ eſt ſignificationis pro Tranſgredi, id eſt violare Dei mãdata, quæ dicuntur Viæ Domini. Vulg. vti maluit verbo Recedendi, pro quo vitioſè in nonnullis codicibus ſcribitur, *Præcedit*. & illo ſenſu veteres Iulianum vocarunt παραβάτην pro ἀποστάτην. ¶ *Qui manet*, ὁ μένων. Explicatio ſuperioris dicti, ex contrarij collatione: quod dicendi genus ſingulis penè verſiculis apud Iohannem recurrit.

12 *Quum multa*, πολλὰ, &c. In vet. nonnullis cod. Latinis hæc præcedunt, *Ecce prædixi vobis, ne in die Domini confundamini*, quæ in nullis Græcis inueni. ¶ *Præſentem præſentibus*, στόμα πρὸς στόμα. Vulgata ad verbum, *Os ad os*. Paulus 1. Cor.13.12, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον dixit, id eſt, vt Hebræi dicunt, פה אל פה [*peh el peh*.]

13 *Electæ*, ἐκλεκτῆς. Id eſt, eximiæ, vt diximus ſuprà, v.1.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ τρίτη.

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI tertia.

		NOVA INTERPR.		VETVS.
Ὁ ΠΡΕΣΒΥ΄ΤΕΡΟΣ Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ.	1	PRESBYTER Gaio dilecto, quē ego vere diligo.	1	*SENIOR Gaio chariſſimo, quem ego diligo in veritate.*
Ἀγαπητὲ, περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή.	2	Dilectè, ¨ in primis opto vt proſperè agas & valeas, ſicut proſperè agit anima tua.	2	*Chariſsime, de omnibus orationem facio, proſperè te ingredi & valere, ſicut proſpere agit anima tua.*
Ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς.	3	Gauiſus ſum enim valde ¨quū venirent fratres, & teſtimonio ſuo commendarent ¨ ſynceritatem tuā, prout tu ¨ſyncere ambulas.	3	*Gauiſus ſum valde venientibus fratribus, & teſtimonium perhibentibus veritati tuæ, ſicut tu in veritate ambulas.*
Μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαρὰν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα.	4	¨Maius ¨ iſtis gaudium nō habeo, ¨ quum *videlicet* audio filios meos ſyncerè ambulare.	4	*Maius his non habeo gaudium quàm vt audiā filios meos in veritate ambulare.*
Ἀγαπητὲ, πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους,	5	Dilecte, ¨fideliter agis quicquid facis erga fratres & ¨erga peregrinos,	5	*Chariſsime, fideliter facis quicquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos,*
Οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας· οὓς καλῶς ποιήσεις προπέμψας ἀξίως τοῦ Θεοῦ.	6	Qui teſtimonio ſuo commēdarunt charitatem tuam in cōſpectu Eccleſiæ: quos rectè facies ¨ ſi proſequutus fueris ¨ vt Deo dignum eſt.	6	*Qui teſtimonium reddiderunt charitati tuæ in conſpectu Eccleſiæ: quos bene facies deducens dignè Deo.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 *In primis*, περὶ πάντων. Ad verbum, *Supra omnia*. Ponitur enim περὶ pro ὑπὲρ, vt in illo Homeri verſu, Ἀλλ' ὅδ' ἀνὴρ ἐθέλει περὶ πάντων ἔμμεναι ἄλλων. Senſus eſt igitur, Opto in primis vt ſicut animo rectè habes, ita etiam proſperè agas & valeas. Eraſmus, *De omnibus opto vt proſperè agant & rectè valeant:* omiſſo pronomine σε, & deprauata Apoſtoli ſentētia. Nam in hac quoque epiſtola nihil agnoſco quod Iohanni Apoſtolo familiariter ad amicum ſcribenti non optimè conueniat. De verbo εὐοδοῦσθαι diximus 1. Corint. cap.16. verſ.2.

3 *Quum venirent*, ἐρχομένων. Id eſt, ἐλθόντων, vt in ſuperiore epiſtola, verſic.7, ἐρχόμενον pro ἐλθόντα.

¶ *Synceritatem tuam*, σου τῇ ἀληθείᾳ. Vulgata & Eraſmus, *Veritati tuæ*. Ego malui planius loqui. Certum enim eſt Veritatis nomine, Hebræorum more, ſignificari interdum Vitam integram, & (vt inquit ille) ſceleris puram: ſicut docuimus Iohan.3.21. Neque quiſquam eſt ex Euangelicis ſcriptoribus, qui Veritatis vocabulo æquè delectetur ac Iohannes, paſſim illud multiplici ſignificatione inculcans: apud quem etiam hanc traiectionem pronominis ſæpe obſeruauimus. ¶ *Syncerè*, ἐν ἀληθείᾳ. Vide ſuperiorem epiſtolam, verſ.4.

4 *Maius*, μειζοτέραν. Nouè, pro μείζω. ¶ *Iſtis*, τούτων. Iſtis videlicet gaudiis. Vtitur enim plurali numero, emphaſεως cauſa, ex Hebræorum more. Sunt tamen qui legant ταύτης, *iſto*.

¶ *Quum [videlicet] audio*, ἵνα ἀκούω. Vel hæc vna phraſis Iohanni Apoſtolo hanc epiſtolam vendicat. Eſt enim illi peculiare ἵνα vſurpare pro ὅτι, ex Hebræorum idiotiſmo, vt annotauimus Iohannis cap. 15. verſ. 8 & 13. Similiter etiam præcedente comparatiuo μείζονα. Item apud eundem, capite 16.2 & 32. Vulgata & Eraſmus, *Quàm vt*.

5 *Fideliter agis*, πιστὸν ποιεῖς. Id eſt, Agis vt fidelem decet. Altera interpretatio quam adfert Eraſmus, quaſi πιστὸς ποιεῖν ſignificet tutum reddere, ſiue in tuto collocare, certè eſt perabſurda. ¶ *Erga peregrinos*, εἰς τοὺς ξένους. Ad verbum, Erga hoſpites: ſed illud planius eſt. Gaium enim commendat vt φιλόξενον, ſine perſonarum reſpectu. Vetus interpres, καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ξένους, *idque erga peregrinos*. Hoc enim addit magnum pondus ſententiæ.

6 *Si proſequutus fueris*, προπέμψας. Vulg. *Deducens*. Eraſmus, *Si deduxeris*. quod mihi non videtur ſatis expreſſum.

Commendat autem Gaio vel eos ipſos quos iam antè exceperat, rurſum ad eum redeuntes ad procuranda Eccleſiæ negotia: vel alios quorum eadem erat conditio.

¶*Vt Deo dignum eſt*, ἀξίως τοῦ Θεοῦ. Rectè omnino. Nam (inquit Dominus) qui vos excipit, me excipit. Vulg. & Eraſ ad verbum, *Dignè Deo.*

Ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.	7	Nam pro nomine eius ∵ exceſſerunt ex Gentibus, nihil accipientes.	7	*Pro nomine enim eius profecti ſunt, nihil accipientes à Gentibus.*
Ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ.	8	Nos ergo debemus recipere huiuſmodi, ∵ vt adminiſtri ſimus veritati.	8	*Nos ergo debemus ſuſcipere huiuſmodi, vt cooperatores ſimus veritatis.*
Ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν Διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς.	9	∵ Scripſi Eccleſiæ: ſed qui primatum inter eos ambit Diotrephes, non recipit nos.	9	*Scripſiſſem forſitã Eccleſiæ: ſed is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes, non recipit nos.*
Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς· καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφούς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει.	10	Propterea, ſi venero, ſuggeram ipſius facinora quæ facit, verbis improbis garriés in nos: quíque etiam his non contentus, neque ipſe recipit fratres, & qui volunt *recipere* prohibet, & ex Eccleſia eiicit.	10	*Propter hoc, ſi venero, commoneã eius opera quæ facit, verbis malignis garriens in nos: & quaſi non ei iſta ſufficiant, neque ipſe ſuſcipit fratres, & eos qui ſuſcipiunt, prohibet, & de Eccleſia eiicit.*
Ἀγαπητέ, μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν· ὁ ἀγαθοποιῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν Θεόν.	11	Dilecte, ne imitare quod malum eſt, ſed quod bonum eſt: qui bene facit, ex Deo eſt, ∵ qui autem malè facit, ∵ non vidit Deum.	11	*Chariſsime, noli imitari malum, ſed quod bonum eſt: qui bene facit, ex Deo eſt: qui malè facit, non vidit Deum.*
Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν· καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι.	12	Demetrio teſtimonium redditum eſt ab omnibus, & ab ipſa veritate: ſed & nos teſtimonium perhibemus: & noſtis teſtimonium noſtrum verum eſſe.	12	*Demetrio teſtimonium redditur ab omnibus, & ab ipſa veritate: ſed & nos teſtimonium perhibemus, & noſti quoniam teſtimonium noſtrum verum.*
Πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ' οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι.	13	Multa poſſem ſcribere, ſed nolo per atramentum & calamum tibi ſcribere.	13	*Multa habui tibi ſcribere, ſed nolui per atramentum & calamum ſcribere tibi.*
Ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν.	14	Spero autem fore vt ſtatim te videam, ∵ & *tunc* ∵ coram loquamur.	14	*Spero autem protinus te videre, & os ad os loquemur.*
Εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. Ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ' ὄνομα.	15	Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.	15	*Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.*

---

* 7 *Exceſſerunt ex Gentibus*, ἐξῆλθον ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Explicat illud Pro Chriſti nomine, ſignificans iſtos Euangelij cauſa vltro ſolum vertiſſe, & quidem bonis etiam & facultatibus ſuis relictis. Nam iſtud eſſe per traiectionem exponendum & cum verbo ἐξῆλθον, non autem cum participio λαμβάνοντες conſtruendum, ſententia ipſa videtur indicare, (Cur enim diſcedentibus pro Chriſti nomine Gentes, id eſt, prophani, aliquid largirentur?) & præpoſitio ἀπὸ demonſtrat. Dicendum enim omnino fuiſſet παρὰ τῶν ἐθνῶν, qua de re vide 1.Cor.11.23.

8 *Vt adminiſtri ſimus*, &c. ἵνα συνεργοὶ, &c. id eſt, Vt & ipſi aliquid conferamus ad veritatis prædicationem.

9 *Scripſi*, ἔγραψα. Vulg. *Scripſiſſem forſitan*, ἔγραψα ἄν. In vno verò codice ſcriptum inuenimus ἔγραψά τι τῇ ἐκκλησίᾳ, *ſcripſi nonnihil Eccleſiæ.*

11 *Qui autem malè facit*, ὁ δὲ κακοποιῶν. Hæc eſt phraſis quam ſæpe iam annotauimus paſſim apud Iohannem occurrere. ¶*Non vidit*, οὐχ ἑώρακε. Id eſt, non nouit.

14 *Et tunc*, καί. Adieci particulam τότε, quoniam alioqui λαλεῖν potius ſcribendum fuit quàm λαλήσομεν. ¶*Coram*, στόμα πρὸς στόμα. Vide ſuperioris epiſtolę verſum decimumtertium.

ἸΟΎΔΑ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛῊ καθολική.

EPISTOLA IVDÆ APOSTOLI CAtholica.

NOVA INTERPR. VETVS.

1 ΙΟΥ΄ΔΑΣ Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου, τοῖς ἐν τῷ Θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις, καὶ Ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις κλητοῖς·

2 Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη.

3 Ἀγαπητοί, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει.

1 IVDAS Ieſu Chriſti ſeruus, ⁘ frater autẽ Iacobi, ⁘ vocatis, ⁘ à Deo Patre ⁘ ſanctificatis, & Ieſu Chriſto ⁘ ſeruatis:

2 Miſericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.

3 Dilecti, ⁘ quum omne ſtudium adhibeam, vt ſcribam ad vos ⁘ de communi ſalute, ⁘ neceſſe habui vobis ſcribere, ⁘ ad vos hortandos ⁘ vt decertetis pro fide quæ ⁘ ſemel tradita eſt ſanctis.

1 *IVDAS Ieſu Chriſti ſeruus, frater autem Iacobi, ijs qui ſunt in Deo Patre dilectis, & Chriſto Ieſu conſeruatis & vocatis:*

2 *Miſericordia vobis & pax & charitas adimpleatur.*

3 *Chariſſimi, omnem ſolicitudinem faciens ſcribendi vobis de communi veſtra ſalute, neceſſe habui ſcribere vobis, deprecans ſupercertare ſemel traditæ ſanctis fidei.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Frater autem Iacobi, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου.* Conſtat ſic appellatum fuiſſe hunc Iudam, vt ab altero illo Iuda Iſcariote diſtingueretur: idque nõ tantùm viuo illo proditore, vt paſſim in Euangelio: ſed etiam illo iam ſublato, vt Act. 1.13: vel quia iam inualuerat conſuetudo vt ſic vocaretur: (ſicut & ipſi Apoſtoli, nondum electo in locum proditoris Matthia, duodecim vocantur, 1. Cor. 15.5) vel vt nomẽ illud, proditoris memoria infame factum, aliquo modo leniretur. Magis tamen in illam ſentẽtiam quàm in iſtam inclino. Sed & illud obſeruandum eſt, quum Iacobi meminerit ſimpliciter, nullóque addito epitheto, omnino eum intelligi cuius nomen celeberrimum tum erat, inter Iudæos præſertim, illum videlicet Alphæi filium, qui & frater (id eſt, cognatus) Domini dicitur: & in Hieroſolymitana Eccleſia eminebat, vt apparet ex celebris illius ſynodi actione quæ deſcripta eſt Act. 13, itémque ex Act. 21. 18, cõtrà quàm tradiderunt veteres, qui tres fecerunt Iacobos. Neque verò, quãuis, reliquis hinc & inde peregrinantibus, ipſe Hieroſolymis maneret, idcirco Apoſtolus eſſe deſinebat. Satis enim cõſtat, ea tẽpeſtate ſolitos fuiſſe ex toto terrarum orbe in eam ciuitatẽ cõuenire innumerabiles Iudæos, ac nonnullos etiam ex profanis gentibus religioſos homines, Act. 2.5, & 8.27, adeo vt omnino oportuerit aliquem illic ex Apoſtolis permanere, qui ex vna vrbe Iudæos per vniuerſum orbem terrarũ diſperſos doceret. Nam illis etiã idcirco noſter hic Iudas epiſtolam illam ſuam inſcripſit, ídque nullo vſquam addito diſcriminis epitheto: quod tamen faciendum fuiſſe videbatur, ſi plures tum erant Iacobi quorum inſignis eſſet inter Apoſtolos auctoritas. Quanquam de his quidem nolim ego cum quoquam contendere. ¶ *Vocatis, κλητοῖς.* Neminem velim offendi quòd hanc vocem in Græcis omnibus codicibus poſtremo huius verſ. loco poſitam, participiis ἡγιασμένοις & τετηρημένοις præpoſuerim. Præcedit enim cauſarum ordine Vocatio omnibus Spiritus ſancti effectis in nobis, quum Fides ſit ex auditu: & ipſa conſtructio iſtud poſcit, quòd alioqui ſcribendum fuerit καὶ κλητοῖς, *& vocatis*, vt legitur in Vulg. Latina editione: ſcriptura, vt ſuſpicor, ab eo deprauata, qui quòd hanc traiectionem ignoraret, hiare alioqui conſtructionem exiſtimauit. ¶ *A Deo Patre, ἐν τῷ Θεῷ πατρί.* Id eſt, Per Deum Patrem. Vulg. & Eraſmus, *In Deo Patre.* Mihi videtur magis vſitatum eſſe in Scriptura vt dicantur fideles à Deo Patre in Filio per Spiritum ſanctum ſanctificari. ¶ *Sanctificatis, ἡγιασμένοις.* Vulgata, *Dilectis.* quæ loquutio mihi videtur inuſitata, quum potius dicamur à Patre diligi in Filio. Itaque ſiue ἡγιασμένοις legas, ſiue ἠγαπημένοις, vt in duobus Græcis codicibus ſcriptum inuenimus, ἐν Θεῷ πατρὶ dictum erit pro ὑπὸ Θεοῦ πατρός. ita ferente vſu literæ ב apud Hebræos, quæ propriè reſpondet Græcæ præpoſitioni ἐν. ¶ *Seruatis, τετηρημένοις.* Id eſt, ſepoſitis æterno Dei conſilio, qui Chriſto traderentur cuſtodiendi, vt Iohan. 16.6, & 12, & 24. Eſt autem (fateor) vni huic epiſtolæ peculiaris hæc ſalutatio, ſi verba ipſa ſpectes: ſed eximiæ conſolationis plena, & quæ ſpiritum Apoſtolicum plenè teſtetur. Vulgata, *Conſeruatis.*

3 *Quum omne ſtudium adhibeam, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος.* Vulgata, *Omnem ſolicitudiem faciens.* barbarè. Eraſm. *Tantum*

tum mihi ſtudium fuit: eneruata Apoſtoli ſententia, vt mox dicemus. ¶ *De communi ſalute, περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας.* Id eſt, de iis quæ ad noſtram omnium ſalutem ſpectant. Eſt enim in his verbis κοινωνία, quam Rhetores vocant, id eſt, communicatio: veluti ſi dux aliquis ſuos milites, commilitones vocet, quę res loquenti ſolet magnam beneuolentiam conciliare. Nolim igitur pronomen ὑμῶν, id eſt, *veſtra*, addere, (vt legit Vetus interpres) quanuis id quoque in vetuſtis duobus codicibus inuenerimus: ſed mendoſè (ni fallor) pro ἡμῶν, *noſtra*, vt in aliis itidem vetuſtis duobus ſcriptum legimus. ¶ *Neceſſe habui vobis ſcribere, ἀνάγκην ἔσχον*, &c. Sic rectè conuertit Vetus interpres, pro quo tamen Eraſmus ſubſtituit, *Vt non potuerim non ſcribere vobis*: primùm repugnantibus Græcis, deinde eneruata Apoſtoli ſententia, vt rectè obſeruauit doctiſſimus interpres. Neque dicit ſe ad ſcribendũ eò eſſe adductum quòd ſedulò id facere ſoleat: ſed potius, quum alioqui ad ſalutem illorum frequentibus literis procurandam ſit propẽſus, ſeſe nunc ipſa neceſſitate adductum vt ad eos ſcriberet. quam explicationem quum annotarit Eraſmus, miror illum maluiſſe eam amplecti quæ à Græcis diſcedit, & multum detrahit de ſententiæ pondere. ¶ *Ad vos hortandos, παρακαλῶν.* Vulgata, *Deprecans.* Eraſmus, *Obſecrans.* Neuter (vt opinor) ſatis commodè. ¶ *Vt decertetis pro fide, ἐπαγωνίζεσθαι τῇ πίστει.* Id eſt ἐπαμύνασθαι, vt pro viribus tueamini fidem. nam ἐπὶ hoc declarat. Vulgata, *Supercertare*, barbarè. Eraſmus, *Vt veſtris laboribus adiumento ſitis fidei*: periphraſi minimè neceſſaria. Cęterùm Fidei appellatione ſanam doctrinam ab Apoſtolis traditam intelligi res ipſa ſatis oſtendit, vt in 1. Tim. 4. 1, & alibi ſæpe: & quum certare iubet Apoſtolus, minimè intelligit vt gladiis & enſibus rem gerant, (neque enim magiſtratum qui tum impius erat, ſed Eccleſiam alloquitur) ſed vt ſana doctrina & honeſtæ vitæ exemplis, ea denique panoplia quã Paulus deſcribit Eph. 6. 13, hæreticis obſiſtant. quanuis niſi ſuam hìc etiam operam ciuilis Chriſtianus magiſtratus accommodet, minimè officium faciat, vt diximus 1. Tim. 2. 2. Eraſmus in annotationibus τοῖς ἁγίοις refert ad ἐπαγωνίζεσθαι: acſi diceret Apoſtolus ſe ſcribere vt per fidem ſemel datam ſint ſanctis auxilio. quæ interpretatio mihi prorſus videtur coacta. Quanuis enim fide certandum ſit, tamen apparet Apoſtolum potius hoc in loco declarare qua de re certatim tuenda ſanctos laborare oporteat, nempe pro ſana doctrina. ¶ *Semel, ἅπαξ.* Magna eſt emphaſis huius aduerbij, vt alibi ſæpe annotauimus. Semel enim traditam eſſe doctrinam dicit quæ nunquam ſit poſthac immutanda, & qua ſemel amiſſa, non ſit quòd aliunde ſalutem expectent.

Παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι.	4	Nam ſubrepſerunt quidam homines, prius iam olim deſcripti ad hanc damnationem, impij, qui Dei noſtri gratiam transferunt ad laſciuiam, & ſolum illum herum Deum ac Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negant.	4	*Subintroierũt enim quidam homines, qui olim præſcripti ſunt in hoc iudicium impij, Dei noſtri gratiam transferentes in luxuriam, & ſolum Dominatorem & Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negantes.*	
Ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν.	5	Volo autem vos *iſtorum* commonefacere, vt qui ſemel hoc ſciatis, Dominum, quum populum ex Ægypto liberaſſet, rurſus ‖ eos qui non credebant perdidiſſe.	5	*Commonere autem vos volo, ſcientes ſemel omnia, quoniam Ieſus populum de terra Ægypti ſaluãs, ſecundò eos qui non crediderunt, perdidit.*	Num. 14. 37
Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν	6	‖Et Angelos qui non ſerua-	6	*Angelos verò qui non*	2. Pet. 2. 4

4 *Prius iam olim deſcripti ad hanc damnationem, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα.* Vulgata, *Qui olim præſcripti ſunt ad hoc iudicium.* Eraſmus, *Qui prius deſcripti fuerunt ad hoc iudicium*, neglecta particula πάλαι, quæ tamen minimè eſt otioſa. Cæterùm non dubium eſt quin hoc addiderit Apoſtolus vt aduerſus apoſtaſiæ offendiculum animos ſanctorum confirmaret: quum videlicet intelligerẽt nihil hìc temerè, ſed æterno ac certo Dei conſilio euenire. Nã ex eo cõſequitur iſtos nunquam fuiſſe ex ſanctorum grege, licet pietatem ad tempus ſimularint: ac proinde cauſam non eſſe cur illorum defectione obſtupefierent ſancti: imò verò potius quòd Deo gratias agerent, qui eos alio Spiritu donaſſet, & iſtorum ſimulatum animum patefeciſſet. deinde optimum iſtarum tentationum exitum fore, quum Dei conſilio ac ſapientia futurum ſciãt vt omnia iſta Eccleſiæ commodo cedant. Hoc, inquam, eſt conſiliũ Spiritus ſancti hoc in loco, ſicut & alibi ſæpe, veluti Exodi 7. 3. item 2. Tim. 2. 19. item 1. Ioh. 2. 19 & 20. Sunt tamen qui ad nudam præſcientiam hoc referant, quaſi dicatur Deus hoc futurum cognouiſſe ab æterno: quod ſanè verum eſt. ſed ſi nuda hæc fuerit præſcientia rerum futurarum, quã tandem conſolationem inde concipiemus? Leue profectò ac frigidum erit hoc argumentum. Deinde etiam propius conſiderandum eſt quomodo loquatur Apoſtolus, vt illam interpretationem prorſus abſurdam eſſe intelligamus. Qui deſcriptos eſſe dicit, num videtur inanem præſcientiam ſtatuere? Quorſum verò non tantùm deſcriptos, ſed antè & quidem iam olim deſcriptos eſſe narrat? num vt æternam eſſe præſcientiam Dei ſignificet? Atqui nemo de hoc dubitare poſſit, ne Epicurus quidẽ. Quorſum igitur? Nẽpe vt ab æterno hæc eſſe decreta intelligamus: de quo ſemper dubitarunt qui ad hæc ſcrutanda Dei myſteria, nõ diſcipulorum, ſed iudicum animum attulerunt. aduerſum quos nominatim diſſerit Apoſtolus Rom. 9. 19 & 20. Sed & illud obſeruandum eſt, non dixiſſe Apoſtolum, in illo æternorum Dei conſiliorum libro deſcriptam, id eſt decretam ac ſancitam eſſe illorum cõdemnationem, (quod tamen verum eſt) ſed illos ad hanc damnationem eſſe deſcriptos: nempe vt ſciamus hoc æternum Dei decretum non modò euentum rerum, (vt nonnulli volunt) ſed ipſas in primis perſonas comprehendere. Æternum autem quũ dico, non tempore duntaxat æternum intelligo: de qua re (vt antè dixi) nemo vnquam communi ſenſu præditus dubitauit: ſed quod omnes cauſas ordine antegrediatur. nec tamen iſtud Deum vlla culpa inuoluit, quũ ſic æternũ ſuũ decretũ in iudicandis peccatoribus exequatur, vt damnationis culpa in voluntate ſponte peccantiũ tota inhęreat, ipſe verò iuſtiſſimi non minus quàm ſeueriſſimi iudicis munus impleat. ¶ *Solum illum herum Deum ac Dominum*, &c. τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον, &c. Vnicus articulus omnibus epithetis iſtis communis, omnino oſtendit Chriſtum hìc vocari vnicum herum, Deum ac Dominum: quanuis Dei nomen non legerit Vetus interpres, & in duobus codicibus Grȩcis deeſſe compererim. Sed intolerabilis eſt planè hoc etiam loco Eraſmus, vt aliis omnibus quibus Chriſti deitas manifeſtè aſſeritur, vt qui hunc locum ſic interpretando penitus peruerterit; *Ac Deum qui ſolus eſt herus, ac Dominum noſtrum Ieſum*, &c. perinde acſi ſcriptũ eſſet καὶ τὸν Κύριον, vt Deus Pater à Domino Ieſu diſtinguatur. Cõplutenſis autem codex habet τὸν μόνον Θεὸν καὶ δεσπότην τὸν Κύριον, &c. id eſt, *ſolum illum Deum & herum Dominum noſtrum*, &c. quæ lectio melius etiam confirmat omnia hæc de Chriſto dici. ¶ *Negãt, ἀρνούμενοι.* Hoc totidem verbis ſcriptum eſt 2. Pet. cap. 2, vt tota fere hæc epiſtola. Neque tamen idonea hæc cauſa eſt cur eam tanquam fictitiam repudiemus: quum paſſim etiam poſteriores Prophetæ ex prioribus multa penè ad verbum deſcribant. Proinde nihil prohibet nos arbitrari Iudam, ad eoſdem illos nefarios homines graphicè deſcribendos, ex Petri epiſtola deſcripſiſſe quæ appoſitiſſima videbantur: quod etiam ipſemet videtur deſignare infrà verſu 17.

ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν.

Gen.19.24 7 Ὡς Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.

8 Ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν.

9 Ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ' εἶπεν, Ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος.

10 Οὗτοι δὲ, ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσιν· ὅσα δὲ φυσικῶς, ὡς τὰ ἄλογα ζῶα, ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται.

Gen.4.8 11 Οὐαὶ αὐτοῖς ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο.

Num.22.21
2.pet.2 15
Num. 16.1

runt ſuam ⁘originem, ſed reliquerunt ſuum domicilium, iudicio magni illius diei vinculis æternis ſub caligine reſeruaſſe.

7 ‖Sicut Sodoma & Gomorrha & his finitimæ ciuitates ⁘ſimili modo atque illæ ſcortatæ, & ⁘carnem alteram ſectatæ, propoſitæ ſunt exemplo, ignis æterni pœnam ſuſtinentes.

8 Similiter ⁘tamen & iſti ⁘ſopiti carnem quidem polluũt, ⁘dominatum verò reiiciunt, & dignitates conuitiis inceſſunt.

9 At Michael archangelus, quũ aduerſus diabolum certans, diſceptaret ⁘de corpore Moſis, non auſus eſt illi impingere notam maledicti, ſed dixit, ⁘Increpet te Dominus.

10 At iſti, quæcunque non nouerunt, cõuitiis inceſſunt: quæcunque verò naturaliter, vt animantia rationis expertia, ſciunt, in iis ⁘ſeſe corrumpunt.

11 ⁘Væ ipſis: nam viam ‖ Cain ingreſſi ſunt, & deceptione mercedis, qua deceptus fuit ‖Balaam, effuſi ſunt, & ‖ contradictione Core perierunt.

ſeruauerunt ſuum principatum, ſed dereliquerunt ſuum domicilium, in iudicium magni diei, vinculis æternis ſub caligine reſeruauit.

7 *Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ ciuitates ſimili modo exfornicatæ, & abeuntes poſt carnem alteram, facta ſunt exemplum, ignis æterni pœnam ſuſtinentes.*

8 *Similiter & hi carnem quidem maculant, dominationem autem aſpernũt, maieſtatem autem blaſphemant.*

9 *Quum Michael archãgelus cum diabolo diſputãs, altercaretur de Moyſi corpore, non eſt auſus iudicium inferre blaſphemiæ, ſed dixit, Imperet tibi Dominus.*

10 *Hi autem, quæcunque quidem ignorant, blaſphemant: quæcunque autem naturaliter, tanquam muta animalia, norunt, in his corrumpuntur.*

11 *Væ illis: quia in via Cain abierunt, & errore Balaam mercede effuſi ſunt, & in contradictione Core perierunt.*

---

6 *Originem*, τὴν ἀρχὴν. Vulgata maluit *principatum* interpretari, ſic vocans eam præſtantiam & dignitatem in qua fuerunt initio conditi: quæ interpretatio non eſt repudianda.

7 *Simili modo atque illæ*, τὸν ὅμοιον, &c. Id eſt, Sodomæ & Gomorrhæ veſtigia ſequutæ. Neque nos offendere debet generis mutatio, vrbium enim nomine incolas comprehendit. Vulgata, barbarè, *Simili modo exfornicatæ*: quanuis mihi videatur præpoſitionem ἐκ pro ἔξω, non admodum abſurdè, ad horrendam illam Sodomitarum ſcortationem ſignificandam accepiſſe. ¶ *Carnem alienam ſectatæ*, ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας. Sic adumbrat prodigioſas libidines, de quibus Paulus Rom.1.26 & 27. Vulgata, *Abeuntes poſt carnem*: ſeruato Hebraiſmo.

8 *Tamen*, μέντοι. Vulgata hanc particulam omiſit. Eraſmus, *Sanè*: non ſatis appoſitè. perinde enim eſt acſi diceret Iudas, iſtos quos ſaltem oportuit tot terribilibus Dei iudiciis commoneri, nihilominus vt prorſus altiſſimo veterno conſopitos, in eadem præcipitia ruere. ¶ *Sopiti*, ἐνυπνιαζόμενοι. Id eſt, perinde ſtolidi & rationis expertes acſi omnes ſenſus haberent penitus ſopitos. Hinc ille רוח תרדמה [*ruach tirdemah*] id eſt, ſpiritus ſoporis, aut veterni potius, cuius fit mentio Eſa.29.10, & alibi ſæpe. Vetus interpres hoc non legit, aut certè prætermiſit, quũ tamen in Græcis noſtris omnibus legatur. Eraſmus, *Deluſos inſomniis*, non ſatis appoſitè interpretatur. ¶ *Dominatum*, κυριότητα. Maior eſt iſtius dicti emphaſis quàm ſi dominos dixiſſet. Poteſt enim dominum ſuum, id eſt, eum qui ſit in magiſtratu, aſpernari, qui tamen ipſum munus magiſtratus approbet: at iſti ordinem ipſum à Deo conſtitutum conuitiis inceſſebant: vt hodie faciunt Anabaptiſtæ, Libertini, Dauidiſtæ, Academici, & cæteræ id genus peſtes, impurorum illorum ſpirituum exemplum ſequuti.

9 *De corpore Moſis*, περὶ τοῦ Μωσέως σώματος. Hoc exemplum proculdubio hauſit Iudas vel ex aliquo libro qui nunc interciderit, & quem nonnulli eum eſſe putant qui à veteribus nonnullis nomine Ἀναλήψεως τοῦ Μωσέως citatur: vel ex traditione, vt illud quod refert de Ianne & Mambre Paulus 2. Tim.3.8. Itaque non magis ob eam cauſam poteſt hæc Iudæ epiſtola quàm illa Pauli repudiari, quum nihil hic à veritate abſonum narretur. Neque enim temerè eſt quòd diſertè commemoratur Dominus ſepeliuiſſe Moſen: nec voluiſſe Iſraelitas intelligere vbinam eſſet eius ſepulchrum. nempe ne illis contingeret quod nobis, qui ex Martyrum corporibus (demus enim illa eſſe Martyrum corpora) abominanda idola fecimus. Quid mirum eſt igitur Satanam contrà laboraſſe vt in apertum proferretur, cui ſeſe Michael archangelus Domini oppoſuerit? Et hunc quidem librum vnde hæc petierit Iudas, citat Origenes lib. περὶ ἀρχῶν 3.cap.2, ſub titulo Aſcenſionis Moſis. Qui verò ex hoc loco & aliquot aliis effici volunt, quod nunc extat verbum Dei ſcriptum, non ſufficere decidendis religionis controuerſiis, item qui ſub traditionũ nomine quæuis errorum portenta volunt in Eccleſiam inuehere: ij magis ineptè (ne dicam impiè) argumentantur quàm vt refutatione indigeant. ¶ *Increpet*, ἐπιτιμήσαι. Hæc eadem ſcripta ſunt Zach.3.2, ſed in viſione quadam, in qua non Michael, ſed Iehoua ipſe ita loquitur, niſi fortè Michael idem ille eſt qui & Dei Patris imago & ἀπαύγασμα, & à Zacharia Angelus Iehouæ, (qui & ipſe Iehoua eſt) vocatur. Sed apud Zachariam certè non de corpore Moſis, verùm de Iehoſua ſacerdote agitur. Quòd ſi in libris (inter quos liquet, ex mira ſcripturæ varietate, non ita religioſè habitos eos de quorum auctoritate diu fuit in Eccleſia dubitatum) aliquis coniecturæ locus relictus eſſet, (abſit autẽ à me illa prophana audacia, qui vel mori malim quàm tale quicquam audere) putarem ex diuerſitate vocis Ioſua Græcæ terminatione exprimendæ aliquem errorem obortum, quem ſuſpicari ſit facilius quàm emendare.

10 *Seſe corrumpunt*, φθείρονται. Vulgata & Eraſmus, *corrumpuntur*, ambiguè, nec expreſſa Apoſtoli ſententia. Eſt enim omnino iſtud accipiendũ forma non merè paſſiua, ſed coniugationis quæ ab Hebræis Hithpahel vocatur, & paſſiuæ Niphal reſpondet.

11 *Væ ipſis*, οὐαὶ αὐτοῖς. Id eſt, maledictio ipſis imminet. Neque enim tã imprecatur, quàm prædicit quod illis impendeat.

Οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, συνευωχούμενοι, ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες· νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι, δένδρα φθινοπωρινὰ, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, ἐκριζωθέντα·

Κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.

Προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδομος ἀπὸ Ἀδὰμ Ἑνὼχ, λέγων, Ἰδοὺ, ἦλθε Κύριος ἐν μυριάσιν ἁγίαις αὐτοῦ,

Ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν κατ᾽ αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς.

Οὗτοί εἰσι γογγυσταὶ, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι· καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν.

Ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοὶ μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

Ὅτι ἔλεγον ὑμῖν ὅτι ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν.

Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτοὺς, ψυχικοὶ, πνεῦμα μὴ ἔχοντες.

12 Hi ſunt in agapis veſtris macularum inſtar, dum vobiſcum conuiuantur, abſque vllius metu ſeipſos paſcentes, ‖ nubes aqua carentes, ventis circumactæ, arbores emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, eradicatæ:

13 Vndæ maris efferatæ, deſpumantes ſua ipſorum dedecora, ſtellæ erraticæ, quibus caligo tenebrarum in æternum ſeruata eſt.

14 Prophetauit autem etiam de iſtis ſeptimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce, venit Dominus cum ſanctis millibus ſuis,

15 Vt ferat iudicium aduerſus omnes, & redarguat quicunque ex ipſis ſunt impij, de factis omnibus quæ impiè patrarint, déque omnibus duris quæ loquuti fuerint aduerſus ipſum peccatores impij.

16 Hi ſunt murmuratores, queruli, in cupiditatibus ſuis incedentes: & ‖ quorum os loquitur prætumida, admirantes perſonas vtilitatis gratia.

17 Vos autem, dilecti, memores eſtote verborum quæ prædicta fuerunt ab Apoſtolis Domini noſtri Ieſu Chriſti,

18 Quòd *videlicet* dixerunt vobis, ‖ in extremo tempore futuros irriſores qui in impiis ſuis cupiditatibus incederent.

19 Hi ſunt qui ſeipſos ſegregāt, animales, Spiritum non habentes.

12 *Hi ſunt in epulis ſuis maculæ, conuiuantes ſine timore, ſemetipſos paſcentes: nubes ſine aqua, quæ à ventis circumferuntur, arbores autumnales, infructuoſæ, bis mortuæ, eradicatæ:* 1. Pet. 2.17

13 *Fluctus feri maris, deſpumantes ſuas confuſiones, ſidera errantia: quibus procella tenebrarum ſeruata eſt in æternum.*

14 *Prophetauit autē de his ſeptimus ad Adā Enoch, dicens, Ecce, venit Dominus in ſanctis millibus ſuis,*

15 *Facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impiè egerunt, de omnibus duris quæ loquuti ſunt contra eum peccatores impij.*

16 *Hi ſunt murmuratores, querulosi, ſecundum deſideria ſua ambulantes: & os eorum loquitur ſuperba, mirātes perſonas quæſtus cauſa.* Pſal 17 10

17 *Vos autem chariſſimi, memores eſtote verborum quæ prædicta ſunt ab Apoſtolis Domini noſtri Ieſu Chriſti,*

18 *Qui dicebāt vobis quoniam in nouiſſimo tempore venient illuſores, ſecūdum deſideria ſua ambulantes impietatum,* 1 Tim. 4.1 2.tim. 3.1 2.pet.3.3

19 *Hi ſunt qui ſegregant ſemetipſos, animales, Spiritum non habentes.*

---

12 *In agapis veſtris,* ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. Vulgata, *In epulis ſuis:* mendoſè, & meritò repugnantibus Græcis codicibus. Nec enim agapæ iſtorum erant, ſed fraterna Eccleſiaſtici cœtus conuiuia, quæ pulchrè deſcribit Tertullianus in Apologetico, cap. 39. Seruauimus autem Græcum nomen, quod Latini etiā Theologi, vt peculiariter fraternis iſtis Eccleſiarum conuiuiis dicatum, retinuerunt. Eraſmus, *Inter charitates veſtras.* Vide 2.Pet.2.13, vbi hunc locum expoſuimus. ¶ *Macularum inſtar,* σπιλάδες. Petrus 2.Pet.2.15, σπῖλοι καὶ μῶμοι vocat, vnde Iudas hæc deſumpſit. Itaque ſic vertendum hunc locum arbitror. Alioqui σπιλάδας vocant Græci ſcopulos proximè maris ſuperficiem eminentes, quos Galli *rocs* vocant. Virg. Æneidos primo, Aras appellat, ad quas impingētes naues naufragium faciant. ¶ *Abſque vllius metu,* ἀφόβως. id eſt, impudenter, & abſque vlla vel Dei vel Eccleſiæ reuerentia. Quid enim is metuat cui ſummæ perfectionis gradus eſt, nihil ducere pro peccato? ¶ *Seipſos paſcentes,* ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. i. Luxui & ingurgitationi pro arbitrio ſuo vacantes. pro quo dixit Petrus ἐντρυφῶντες. Eraſmus, *Suo ductu & arbitrio viuentes.* ¶ *Emarcidæ,* φθινοπωρινά. Id eſt, qui nullum fructum niſi marcidum ferant, vt ex iis nulla decerpi poſſit vtilitas, ſicut mox ſubiicit. Vulgata ad verbum, *Autumnales.* Sed puto Apoſtolum potius ad etymologiam huius epitheti quàm ad autumnum reſpexiſſe. φθινοπωρινὰ igitur vocauit παρὰ τὸ φθίνειν τὰς αὐτῶν ὀπώρας, quòd nihil niſi corruptum & marcidum edāt. niſi quis malit Autumnales dici, quòd Autumni tempore arbores fructibus ſpoliatæ & foliis nudatæ, quaſi emortuæ appareant. ¶ *Bis,* δίς. Numerus certus pro incerto, emphaſeωs cauſa. niſi arbitrari malimus duplicem hîc mortem notari: vnam in qua natæ ſint, alteram in quam ſua defectione inciderint. ſit enim iſtiuſmodi conditio poſterior, priore deterior, & vtrique mortis appellatio paſſim in Scripturis tribuitur.

13 *Caligo tenebrarum,* ὁ ζόφος τοῦ σκότους. i. déſiſſimæ tenebræ, vt diximus 1.Pet.2.17. Sic apud Æſchylum alicubi inuenias χθονὸς πέδον, σκάφη νεῶν, συμπορεὶ παιδὸς, & ſimilia.

14 *Enoch,* Ἑνώχ. Mihi quidem ſit veriſimile hoc Enochi dictum vel ἄγραφον fuiſſe, & tamen apud omnes poſteros celebre: vel in aliquo libro de Enocho commemoratum. quem nonnulli ſatis grandem, atque adeo lineis 4082 ſcriptum eſſe volunt. (quod vereor ne ſit commētitium) Vtcunque ſit, vera & perpulchra eſt ſententia: & Enochum inter cæteros illius ſeculi pietate excelluiſſe hiſtoria Moſis teſtatur. Multos autem ſacros libros intercidiſſe nemini dubium eſſe poteſt qui Vetus teſtamentū legerit: quales iſti ſunt, Liber bellorum Domini, quem citat Moſes Num.21.14. Liber iuſti, Ioſ.10.13, Liber Natan, Liber Gad, Liber Semeiæ, Liber Haddo, Liber Ahiæ, Liber Iehu filij Hannani, qui in Paralipomenωn libris citantur. Sed hoc quidem certum eſt, eos qui ſuperſunt libros, & in Canone recitantur, ſine controuerſia fuiſſe ab Eccleſia receptos. & quod ad ſtabiliendam veram religionem attinet, nihil eſſe cur quicquam amplius deſideremus. ¶ *Venit,* ἦλθεν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more. Vide autem in hunc locum quod ſcripſimus 1.Cor.16.22.

17 *Ab Apoſtolis,* ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Ne hinc quidem conſequitur hunc Iudam ex Apoſtolorum numero non fuiſſe, ſed colligitur ſerò fuiſſe ſcriptam hanc epiſtolam, pleriſque iam mortuis Apoſtolis, quorum ſcripta ferebantur in Eccleſia quamobrem etiam videmus Petrum in altera epiſtola meminiſſe ſcriptorum Pauli.

19 *Qui ſeipſos ſegregant,* οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτούς. Addidi-

mus ἑαυτοὺς ex Veteris interpretis & trium vetuſtorũ codicum fide: quanquam etiam poſſimus nõ ineptè hoc referre ad alios quos iſti à veræ Eccleſiæ cœtu abducãt. Hi ſunt nimirum quos Paulus ἑτεροδιδασκαλοῦντας & αἱρετικοὺς vocat, i. qui peculiarem doctrinam docent, & ſectas inſtituunt. ¶ *Animales*, ψυχικοί. Vide 1.Cor.2.14. Tertullianus, hac voce abutens, pſychicos vocare conſueuit, qui repetitas nuptias cum Montano non damnarent.

Ὑμεῖς δὲ, ἀγαπητοὶ, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι,	20	Vos autem, dilecti, ſanctiſſimæ veſtræ fidei ſuperſtruentes vos ipſos, per Spiritum ſanctum orantes,	20	*Vos autem, chariſsimi, ſuperædificantes voſmetipſos ſanctiſsimæ veſtræ fidei in Spiritu ſancto orantes,*
Ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ Θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον.	21	Alij alios in charitate Dei conſeruate, expectantes miſericordiã Domini noſtri Ieſu Chriſti in vitam ęternam.	21	*Voſipſos in dilectione Dei ſeruate, expectantes miſericordiam Domini noſtri Ieſu Chriſti in vitam æternam.*
Καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι·	22	Et ¨ alios quidem habito delectu commiſeramini:	22	*Et hos quidem arguite indicatos:*
Οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ τοῦ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα.	23	Alios verò ¨ terrore ſeruate, ex flamma rapientes: odio habentes ¨ vel eam tunicam quæ à carnis contactu ſit maculata.	23	*Illos vero ſaluate, de igne rapientes: aliis autem miſeremini in timore: odientes & eam quæ carnalis eſt, maculatam tunicam.*
Τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι ὑμᾶς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει,	24	Cæterùm ei qui poteſt ¨ vos ſeruare à lapſu immunes, & ſtatuere in conſpectu ¨ gloriæ ſuæ inculpatos cum exultatione:	24	*Ei autẽ qui potẽs eſt vos conſeruare ſine peccato, & conſtituere ante conſpectũ gloriæ ſuæ immaculatos in exultatione,*
Μόνῳ σοφῷ Θεῷ σωτῆρι ἡμῶν δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία, καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.	25	*Id eſt* ſoli ſapienti Deo ¨ Seruatori noſtro, gloria *eſto* & magnificentia, robur ¨ & poteſtas, & nunc & in omnia ſecula. Amen.	25	*Soli Deo Saluatori noſtro per Ieſum Chriſtũ Dominũ noſtrũ, gloria & magnificẽtia, imperiũ & poteſtas ante omne ſeculum, & nunc & in omnia ſecula ſeculorum. Amen.*

---

22 *Alios quidem habito, &c.* οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι. Hæc expoſitio plana eſt, & cum Græcis conſentiens. Duo enim facit Apoſtolus fratrum genera qui ſanari poſſint, quorum vnum ab altero diſcerni oporteat. Alios enim lenius tractandos & commiſeratione: alios, qui iam in ipſa veluti flamma verſentur, periculi denuntiatione in viam eſſe reuocandos. Eraſmus maluit interpretari διακρινόμενοι, *dum iudicamini*: quod meritò diſplicuit doctiſſimo interpreti. Vulg. *Hos quidem arguite indicatos*, οὓς μὲν ἐλέγχετε διακρινομένους. quam lectionem inuenimus in tribus Græcis codicibus: quæ tamen mihi non ita probatur.

23 *Terrore*, ἐν φόβῳ. Id eſt, abſterrentes illos & ſancta ſeueritate reuocantes, vt inceſtuoſum illum Corinthium Paulus, 1.Cor.5.5, vbi hic ipſe Eccleſiaſticæ cenſuræ finis proponitur. Vetus interpres hoc non legit: neque etiam inuenimus in illis Græcis codic. quos modò commemoraui. ¶ *Vel eam tunicam*, καὶ τὸν χιτῶνα. Hyperbole ab interdictis pollutionũ legalium ſumpta, acſi diceret, Volo, quod ad illos ſceleratos attinet, vos ab illorum congreſſu abſtinere, imò quodammodo quicquid illi vel contigerunt, tanquam pollutum execrari. Ideo ἀπὸ τῆς σαρκὸς conuerti *A carnis contactu*. Vulg. prorſus ineptè, *Odientes & eam quæ carnalis eſt, maculatam tunicam*. Eraſmus nihilo melius, *Odio proſequentes & eam quæ in carne eſt, maculatam tunicam.*

24 *Vos*, ὑμᾶς. Ita lego ex Veteris interpretis & quatuor veterum codicum auctoritate. Quòd ſi malimus legere αὐτοὺς, dicemus pro ἑαυτοὺς poſitum, ita vt eòdem recidat ſententia. Nec enim iſtud videtur ſatis commodè accipi poſſe pro *Ipſos*, vel *Eos*, vt conuertit Eraſmus. ¶ *Gloriæ ſuæ*, τῆς δόξης αὐτοῦ. Id eſt, ſuo: vt gloria Dei pro ipſo paſſim vſurpatur, minimè tamen otioſa periphraſi.

25 *Seruatori noſtro*, σωτῆρι ἡμῶν. In duobus codicibus additur διὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum, vt legit Vetus interpres. ¶ *Et poteſtas*, καὶ ἐξουσία. Vetus interpres addit, *Ante omne ſeculum*, πρὸ παντὸς αἰῶνος: quam lectionem in duobus quoque vetuſtis codicibus Græcis comperimus.

PROLEGOMENA IN APOCALYPSIN IOHANNIS.

QVIA de huius libri auctoritate iampridem nonnulli dubitarunt, paucis diluam argumenta quæ in hãc partem adferri ſolent: deinde quid mihi videatur exponam. Argumẽta verò citabo vti ſunt ab Eraſmo ſtudiosè ac diligenter collecta: cuius quidem adeo varium mihi videtur in hoc argumento (vt in multis aliis) iudicium fuiſſe, vt quid ſtatuerit, non facilè iudicare poſſis: niſi quòd eò tandem videtur inclinare vt exiſtimet aliquam eſſe quidem huius libri auctoritatem, ſed non eam tamen quæ ſit reliquorum qui ſine controuerſia ſunt recepti. Audiamus ergo quid dicat. Teſtatur, inquit, diuus Hieronymus, Apocalypſin ætate ſua non fuiſſe receptam à Græcis. Dorotheus Tyri epiſcopus ac martyr, in compendio vitarum, tradit Iohannem in Patmo inſula Euangelium ſuum ſcripſiſſe, huius autem libri nõ meminit. Athanaſius Græcus in ſuo catalogo non affirmat hoc opus eſſe Iohannis. Dionyſius Alexandrinus, cuius verba citat Euſebius lib.7. Eccleſiaſticæ hiſtoriæ, librum exiſtimat ab alio quopiam Iohanne viro ſancto ſcriptum. Euſebius ipſe ita citat hunc librum aliquot locis vt Iohanni non ſine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat libro tertio, qui à Cerintho hæretico ſcriptum dicat. Hoc ſit primum argumentum: ad quod ita reſpõdeo, Si ſpectetur quibus rationibus permoti ſint nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demum facilè appariturum quàm immeritò iſtud fecerint. Deinde ſicut à quibuſdam fuit repudiatus, ita fuiſſe à pleriſque receptum, adeo quidem vt Epiphanius illos à quibus reijciebatur, apertè inter hæreticos recenſuerit: vt interim omittam antiquiſſimos ſcriptores, Iuſtinum philoſophum, & Irenæum Lugdunẽſem epiſcopum, martyrem vtrunque, non modo illum comprobaſſe, ſed etiam commentariis illuſtraſſe. De Dorotheo quod affertur nihil habet momenti, qui ſuo tantùm ſilentio videatur hunc librum reieciſſe. De Athanaſio, ſuſpectum eſſe titulum Eraſmus ipſe annotauit. De Dionyſio mox viderimus, quum ipſius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipſius Dionyſij verbis refuto, quæ ſcripta ſunt libro Eccleſiaſticæ hiſtoriæ tertio. Euſebium autem ſanè nihil moror, in quo docti omnes iudicium in pleriſque

ſcriptis

2. ſcriptis requirunt. Nunc ad alterum argumentum veniamus. Scribit, inquit,Hieronymus quoſdam eruditiſſimos viros totum hoc argumentum multis conuitiis fuiſſe inſectatos, quaſi nihil haberet Apoſtolicæ grauitatis, ſed vulgatam tantùm rerum hiſtoriam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in ſententiis eſſe quicquam Apoſtolica grauitate dignum. Ad hoc ita reſpondeo, Quicunque tandem iſti eruditiſſimi viri fuerint, magnam eos reprehenſionem mereri in eo quòd conuitiis auſi ſint eum librum exagitare qui ſanè ſit breuiſſimus, ſi ea demas quę ad verbum ex Prophetis ſunt exſcripta. Longè aliter Baſilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus, vt Arethas teſtatur, qui hunc librum non modò (vt Dionyſius Alexandrinus) putarũt à ſancto viro ſcriptum eſſe, ſed apertè etiam Iohanni Apoſtolo vendicarunt: nũquam id certè facturi ſi nulla grauitatis Apoſtolicæ veſtigia in eo animaduertiſſent. Vtros verò pro eruditioribus habebimus? an iſtos quorum & ſingularis pietas & ſumma eruditio teſtata eſt plurimis ipſorum monimentis: an illos potius quorum ne nomina quidem apparent: argumenta verò ſatis indicant quàm meritò eruditiſſimi appellentur? Negant in hoc ſcriptore vllam apparere grauitatem, quum tamen penè omnia ex Prophetis ad verbum deſcripſerit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum hiſtoriam? Id verò quî poteſt in eo verum eſſe qui (ſi admodum pauca excipias) res præteritas non narret, ſed futuras prænunciet? Iſta igitur non modò vera non ſunt, ſed ne veriſimilia quidem. 3. Ad tertium argumentum accedamus. Hic, inquit, ſolicitè ſuum nomen inculcat, perinde quaſi ſyngrapham ſcriberet, non librum: ídque non ſolùm præter morem Apoſtolorum, verùm multo magis præter ſuum morem, qui in Euangelio multo modeſtiora narrans, non exprimit tamen vſquam ſuum vocabulum, ſed notulis indicat, Diſcipulus ille quem diligebat Ieſus. Et Paulus coactus referre de viſionibus ſuis, rem ſub alterius exponit perſona. At hic tam arcana cum Angelis colloquia deſcribens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc eſt ratio quæ Dionyſium Alexandrinum impulit vt ab alio aliquo Iohanne ſcriptum hunc librum arbitraretur. At, quàm hoc eſt infirmum & imbecille! Nõ animaduerterunt qui ſic ſentiunt, aliud eſſe hiſtoriam, aliud prophetiam ſcribere. Nam hiſtoriæ veritas aliunde potius quàm à ſcriptore pendet: in prophetia verò, quia res futuræ prædicuntur, nulla niſi reuelantis & annunciantis auctoritate innixæ, quis non videt hoc requiri in primis vt vnde tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis ſcripſerit intelligamus? Ideò videmus non modò in prophetiarum initiis, ſed etiam in ſingulis penè viſis, nihil æquè ſolicitè adſcribi atque Dei dictantis & Prophetæ ſcribentis nomen. Exemplo ſit vel vnus Ieremias, qui minimum centies vicies nomen ſuum inculcat. Ita enim omnino faciendum erat, ne latebras quærere videretur, vt pſeudoprophetæ ſolebant. Quid veró? apud Danielem à capite ſeptimo annó penè ſingulis verſiculis repetitur אני דניאל [*ani Daniiel*,] Ego Daniel? Eſaias autem quoties Eſaiam filium Amos inculcat? Atqui Iohannes hoc non conſueuit in Euangelio. Fateor: nam hiſtoriã ſcribebat, in qua illi accidit quod nulli ex aliis diſcipulis, vt ipſe de ſe multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipſe hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo ſuas viſiones ex profeſſo tractabat: ſed quum ſui muneris præſtantiam aſſerit, quàm altè, quàm magnificè ſeſe Paulum illum eſſe dicit non ab hominibus, neque per homines, ſed à Ieſu Chriſto deſignatum Apoſtolum? Quid? quum ſua illa certamina prædicat, an perſonam alienam aſſumit? Sed aliquid etiam amplius conſideremus. Iohannis nomen in toto hoc opere (niſi me calculus fefellit) quinquies tantùm reperitur: & illud Ego Iohannes, tribus tantùm locis, nempe cap. 1.9, addita tamen explicatione, quæ vna ad omnem amoliendam arrogantiæ ſuſpicionem ſatis ſupérque ſufficit. Item, 22.2, & 22.8: quibus locis ſimpliciter tantùm commemorat quid viderit, vt de viſionis fide dubitari non poſſit. Ergo (vt paucis hoc argumentum abſoluam) ratio illa Dionyſij non modò futilis eſt, ſed etiam imperitiam arguit, atque adeo plena eſt calumniæ: imò verò (quod ingenuè & ſine vlla maleuolentia à me dici Deus teſtis eſt) nimium inconſiderata eſt vox iſta, hunc ſcriptorem perinde ſuum illud Ego Iohannes inculcare, acſi ſyngrapham, non librum ſcriberet. 4. Accedo ad quartum argumentum. In Græcis, inquit, quos viderim exemplaribus, non erat titulus Iohannis Euangeliſtæ, ſed Iohannis theologi. Atqui vel hic titulus eam Iohanni Euangeliſtæ vendicat, quem nemo ignorat κατ' ἐξοχὴν fuiſſe Theologum à veteribus appellatum: quòd de Chriſti diuinitate nemo vnquam hominum apertius aut diuinius ſcripſerit. Alter autem ille Iohannes quem ego ſanè ſuppoſititium eſſe ſuſpicor, non Theologus, (quo cognomento nihil dici poteſt auguſtius) ſed presbyter dicebatur. Venio tandem ad ſtyli diſſimilitudinem, quam Dionyſius ille Alexandrinus tribus argumentis confirmat, vt refert Nicephorus Eccleſiaſt. hiſtoriæ lib. 6. cap. 23. Primùm ex tota orationis indole ac ductu. Deinde quòd quum Euangelio & epiſtolæ Iohannis catholicæ multa ſint communia, hic liber ne ſyllabam quidem vllam habeat cum eis communem. Poſtremò, quòd quum ſermonis etiam dono excelluerit Iohannes, alicubi hic noſter ruſticis barbariſmis & ſolœciſmis vtatur. At ego primum omnium reſpondeo, iſtam ſtyli diſſimilitudem minimè eſſe admirandam in tam diſſimili argumento. Nam in Euangelij hiſtoria, & in Epiſtolis, quanuis impulſu Spiritus ſancti, tamen ex ſuo ſenſu loquitur: hîc audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem geſtam, partim docet: hîc de rebus futuris agit, & quidem præſcriptis verbis: & miramur eum non iiſdem vti ſententiis? imò quis vnquam hanc legem cuiquam ſcriptori præſcripſit? Quid quòd pleraque ipſis ſuperiorum Prophetarum (puta Ezechielis, Danielis, Zachariæ, Eſaiæ & aliorum) verbis illi dictantur, ab eodem illo Spiritu nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus? Itaque mirum nemini videri debet quòd nõ ita culto ſermone vtatur, vt qui à Prophetarum, qui Hebraicè ſcripſerunt, ne verbis quidem, nedum charactere, diſcedere voluerit: quo minus ſanè ſuſpicari par eſt quicquam hîc commentitium Eccleſiæ obtrudi. Falſum autem eſſe quod ait ille, hunc librum * ne ſyllabam quidẽ habere cõmunem cum Iohãnis Euangelio, apparet ſaltẽ ex collatione cap. 1.7, cum Ioh. 19, 37. Supereſt vltimũ argumentum, nempe quòd videatur hic liber fauere Chiliaſtarum hæreſi: quo nomine nõnulli adducti ſunt vt hoc opus à Cerintho editum ſub Apoſtoli nomine putarint. Ego verò, vt concedam Chiliaſtas nonnullis ex hoc libro teſtimoniis eſſe abuſos, idcirco tamen hæretico tam impuro librum hunc eſſe tribuendum abſit vt concedam, niſi locos illos aliter accipi commodè non poſſe quiſpiam oſtenderit: alioquin quem tandem librum admittemus? Aliter autẽ accipiendos eſſe doctiſſimi viri iampridem indicarunt: vt huic libro idem planè acciderit atque epiſtolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinaciſſimè repudiarunt, quòd facere pro Nouatianis videretur: quum ipſi potius ſeipſos debuerint accuſare. Deinde, quæſo, quũ alia præterea fuerint Cerinthi deliria, vt qui Deum eſſe mundi conditorem negarit: Chriſtũ ex Maria ac Ioſepho cæterorum hominum more genitum docuerit: Chriſtum & Ieſum vt diſtinctas perſonas ſepararit: cur non etiam hæc ſua dogmata huic libro aſpergeret? Atqui tantum abeſt vt hoc faciat, vt econtrario aduerſus illos errores certa ex hoc libro teſtimonia peti poſſint: vt à Cerintho iſta proficiſci non potuiſſe, vel ex vna iſta ratione ſatis appareat. Quid verò quòd vbi de mille annis loquitur, nihil eorum narrat de quibus Cerinthus tam impiè garriebat? Vbi enim luxus ille? vbi cibus & potus? vbi nuptię & ioci? vbi ſacrificia & dies feſti Hieroſolymis celebrandi? Ergo vanũ ac futile eſt hoc argumentum. Quæ quum ita ſe habeant, quanuis non cenſuerim quidem ego pertinacius de ſcriptoris nomine litigandum, tamen Iohanni Apoſtolo potius quàm cuiquam alij hunc librum tribuerim. Nã præterquam quòd vetuſtiſſimum eſſe conſtat, & ex veteribus doctiſſimi & religioſiſſimi quique, Iohannis Apoſtoli eſſe non dubitarunt, his etiam coniecturis ducor, quòd illis temporibus non videam cui tandem alij tantæ maieſtatis plenæ prophetiæ, támque auguſtum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde, quòd planè Apoſtolicæ ſit dignitatis nõ vni alicui Eccleſiæ, ſed Aſiaticis Eccleſiis ſcribere: poſtremò, quòd quæ de inſula Patmo commemorat, cum iis prorſus conueniant quę de Iohannis exilio veteres ſummo conſenſu tradunt. Quòd ſi quid aliud liceret ex ſtylo coniicere, nemini certè potius quàm Marco tribuerim, qui & ipſe Iohannes dictus eſt: adeo non in verbis tantùm, ſed etiam in formulis dicendi pleriſque ſimilis ac penè idem eſt Euangelij Marci & huius libri character. Ad ipſum autem librum quod attinet, quanuis eum eſſe me agnoſcam cui hæc myſteria valde obſcura videantur, tamen quum vbique videam Spiritus prophetici nomen eminere, & veterum Prophetarum non tantùm veſtigia, ſed ſententias, ipſáque adeo verba in hoc libro agnoſcam:

quum manifeſta & magnificentiſſima vbique tum diuinitatis Chriſti, tum noſtræ redemptionis teſtimonia in eo extare videam: quum denique ex iis quæ prædicta ſunt, nonnulla manifeſte iam apparuerint, veluti quæ de Aſiaticarum Eccleſiarum excidiis, & ſcorti illius ſeptem montibus inſidentis regno prædixit: venio in eam ſententiam vt exiſtimem Spiritum ſanctum in hunc pretioſiſſimum librum congerere voluiſſe quæ ex ſuperiorum Prophetarum prędictionibus implenda poſt Chriſti aduentum ſupererant: ac nonnulla etiam addidiſſe, quatenus noſtra intereſſe cognouit. Obſcuritas in his, fateor, maxima eſt: ſed ea minime noua in Prophetarum (ac præſertim Ezechielis) ſcriptis. Deinde noſtrum hoc vitiũ eſt, qui ſingula diligentius non annotamus, & quotidiana illa Dei prouidẽtiæ iudicia in Eccleſiæ ſuæ adminiſtratione, rebus noſtris priuatis intenti, non cõſideramus. Poſtremò, nouit Dominus quid quatenus noſſe expediat, ideóque prophetiarum lucem pro ſua infinita ſapientia non aliter iam olim temperauit quàm Eccleſię vtile fore pręſciuit. Supereſt igitur vt hæc myſteria ſancti Dei homines cũ timore ac religione, quatenus fas & vtile eſt, ſcrutentur: omnes verò, ſiue quæ nouerint, ſiue quę non nouerint, in hoc libro comprehenſa Dei myſteria venerentur potius quàm (nonnullorũ more) vel derideant, vel fanaticis ſuis cõmentis polluant.

ἈΠΟΚΆΛΥΨΙΣ ἸΩΆΝΝΟΥ ΤΟΥ̃ θεολόγου.

APOCALYPSIS IOHANNIS Theologi.

Κεφάλαιον α.	NOVA INTERPR. Cap. I.	VETVS. Cap. I.
ἈΠΟΚΆΛΥΨΙΣ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει· καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ, τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ·	1 APOCALYPSIS ∴ Ieſu Chriſti, quã dedit ipſi Deus, vt indicaret ∴ ſeruis ſuis ∴ quæ oporteat fieri citò: *is* verò miſſam per Angelũ ſuum, ſeruo ſuo Iohanni ſignificauit:	1 *APOCALYPſis Ieſu Chriſti, quam dedit illi Deus, palàm facere ſeruis ſuis quæ oporteat fieri citò: & ſignificauit mittens per Angelum ſuum ſeruo ſuo Iohanni:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Apocalypſis*, ἀποκάλυψις. Græcum nomen ſeruaui tanquam ipſi etiam vulgo magis vſitatum in hoc quidem libro deſignando. Significat autem rerum antè occultarum patefactionem: & quanuis ſingulari numero ponatur, vniuerſalis tamen eſt totius libri inſcriptio, ex Prophetarum more. ¶ *Ieſu Chriſti*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc doctrinam intellige Apocalypſin dici, non quaſi occultum aliquid fuerit Filio coeſſentiali, quod illi patefecerit Pater, ſed noſtri reſpectu: nempe quòd Filius illam ex ſinu Patris non vt alienam, ſed vt ſuam acceptam, Iohanni per Angelorũ miniſterium patefecerit ad Eccleſiæ ædificationem. Habemus ergo ex hoc loco inſignem ordinem in Prophetiis tradendis obſeruatum. Primùm enim collocatur Pater, deinde Filius, iique non vt inæquales, ſed vt vnus Deus: neque ſeparati, ſed vt diſtincti, & ita quidem vt Filius tanquam mediator Eccleſiæ perpetuus & æternus conſideretur: in quo vno videlicet Pater ſeſe Eccleſiæ ſuæ patefaciat. Vſus eſt autem Filius tum antequam caro fieret, tum ex quo ſeſe in cælum recepit, Angelorum miniſterio, ſicuti & hodie: ſed agente ac moderante omnia Spiritu ſancto, qui & Patris & Filij virtus eſt eſſentialis, & à Patre ac Filio ſeparari nec debet nec poteſt. Angeli igitur (vt nobilia Dei inſtrumenta) Prophetis ſignificarunt quæ in mandatis habebant, & quidem multis modis, prout Domino viſum eſt. Homines demum quæ Spiritus ſancti afflatu ex Angelis perceperant, tum voce tum ſcriptis annuntiarunt, prout idem Spiritus illorum animis, linguæ, calamo denique eſt moderatus. ¶ *Seruis ſuis*, τοῖς δούλοις αὐτοῦ. Vides aſſeri diuinitatẽ Filij, qui Dominus ſit Eccleſiæ, & Angelis vt miniſtris vtatur? Nam αὐτοῦ referendum eſt ad Chriſtum: fuítque hoc explicandum, nequis putaret Patrem Filio vt inferiori hæc tradidiſſe: quum iſta traditio nihil aliud quàm Chriſti officium declaret, quatenus Dei & hominum eſt mediator, in quo vno acquieſcit Pater. ¶ *Quæ oporteat fieri citò*, ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. Dionyſius Alexandrinus hæc verba citans apud Nicephorum Eccleſiaſticæ hiſtoriæ lib. 6. cap. 22, legit *δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει, vt citò patefaceret ſeruis ſuis*. Suſpicor autem particulam illam *ἃ δεῖ γενέσθαι, quæ oporteat fieri*, ab aliquo expunctam eſſe, cui nimirum videretur iſta citò facienda dici, quæ tam multo pòſt tempore facta non fuerint. Sed facilè ad hoc reſponderi poteſt ex iis quæ ſcribuntur 2. Pet. 3. 8 & 9. Deinde quum perpetuam venturorum ſeculorum hiſtoriã deſcribat Iohannes, ſignificat nimirum fore vt eorum quæ hìc patefiunt exequutio ſtatim inchoetur, non autem vt vno momento omnia perficiantur. Poſtremò hæc formula dicendi non huic tantùm libro, ſed omnibus quoque Prophetis & Euangeliſtis eſt vſitata, tum etiam quum de ſupremo illo die diſſerunt, quem tamen adhuc expectamus.

2 Ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε.

3 Μακάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα. ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς.

4 Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ Ὁ ὢν καὶ Ὁ ἦν καὶ Ὁ ἐρχόμενος· καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων ἅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

5 Καὶ ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς· τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ·

6 Καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

7 Ἰδοὺ, ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμὸς, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν· καὶ κόψονται ἐπ᾿ αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· ναὶ, ἀμήν.

2 Qui teſtificatus eſt ſermonē Dei, & ¨ teſtimoniū Ieſu Chriſti, ¨& quęcunque vidit.

3 Beatus qui legit, ¨& *beati* qui audiunt verba prophetię huius, & obſeruant ea quę in ea ſcripta ſunt. tēpus enim propè eſt.

4 Iohannes ſeptē Eccleſiis quę ſunt in Aſia: Gratia *ſit* vobis & pax ‖ ¨ à Qui eſt, & Qui erat, ¨& Qui venturus eſt: & à ¨ ſeptem ſpiritibus qui in cōſpectu throni eius ſunt:

5 Et à Ieſu Chriſto, ‖ ¨ *qui eſt* fidus ille teſtis, ‖primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regū terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris ‖ per ſanguinem ſuum:

6 ¨Et *qui* fecit nos‖reges & Sacerdotes Deo & Patri ſuo: ei *ſit* gloria & robur in ſecula ſeculorum. Amen.

7 ‖Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum ¨ omnis oculus, ¨etiam qui eum transfixerunt: & plāgent ¨ coram eo omnes ¨ tribus terræ: ¨etiam, amen.

2 *Qui teſtimonium perhibuit verbo Dei, & teſtimoniū Ieſu Chriſti, quæcunque vidit.*

3 *Beatus qui legit & audit verba prophetiæ huius, & ſeruat ea quæ in ea ſcripta ſunt. tempus enim propè eſt.*

4 *Iohannes ſeptem Eccleſiis quæ ſunt in Aſia: Gratia vobis & pax ab eo qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt, & à ſeptem ſpiritibus qui in cōſpectu throni eius ſunt:* Exod 3 14

5 *Et à Ieſu Chriſto qui eſt teſtis fidelis primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo:* Pſal. 89.38 Col.1.18 1.cor.15.21 Hebr.9.14 1.pet.1 19 1.ioh 1.9

6 *Et fecit nos regnum & ſacerdotes Deo & Patri ſuo: ipſi gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.* 1.Pet.2 5 • al. βασιλείαν

7 *Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent ſe ſuper eum omnes tribus terræ. etiam.* Eſa.3.14 mat.24.30. iud 14

---

2 *Teſtimonium Ieſu Chriſti*, μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vides iterum eundem ordinem ſeruari. Loquitur enim de Filio: ſed, ita vt ſuo loco diximus, Filius per Angelos teſtificatur: videt Iohannes quæ demonſtrant Angeli, & viſa deſcribit. ¶ *Et quæcunque vidit*, ὅσα τε εἶδε. In quibuſdam codicibus teſtatur Arethas hæc addi, καὶ ὅσα ἤκουσε, καὶ ἅ τινά ἐστι, καὶ ἅ τινα δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, *& quæcunque vidit, tum ea quæ ſunt, tum ea quæ poſthac futura ſunt.* Sed hæc ſuſpicor irrepſiſſe ex ver.19.

3 *Et [beati] qui audiunt*, καὶ οἱ ἀκούοντες. Mutatio numeri ex Hebræorum idiotiſmo.

4 *A Qui eſt*, &c. ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν, &c. Nequis tamen miretur non reſpōdere cōſtructionem, ſciendum eſt Apoſtolū ita voluiſſe exprimere quod ſcriptum eſt Exodi 3.14, vbi loquens Dominus Moſi ipſius nomen percōtati, *Dic*, inquit, *Iſraelitis* אהיה שלחני אליכם [*eheieh ſchelachani alechem*,] id eſt, *Sum, fui, & ero, miſit me ad vos.* Tradunt enim doctiſſimi Hebræorum, ipſique adeo Thalmudiſtæ, verbum EHEIE tria tempora cōplecti, præſens, præteritum & futurum: eóque perfectam & omnibus numeris abſolutam Dei ſtabilitatem ſignificari. Hoc verò quî tandē potuit vnico vocabulo exprimi? Sed nōdum videtur expeditus nodus. cur enim non dixit τοῦ ὄντος; Reſpondeo voluiſſe Iohannem ſacrum illud nomen יהוה [*iehouah*] explicare, cuius etymologia eſt in illo Exodi loco tradita: quòd ſi ὢν & ἐρχόμενος vſus eſſet tanquā participiis, & verbo ἦν tanquam verbo, nomē illud certè non expreſſiſſet, ſed eius notationem duntaxat: nēpe ſi dixiſſet τοῦ ὄντος, καὶ ὃς ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου. Itaque ὢν ἦν & ἐρχόμενος, nō vt participia, ſed vt propria nomina accipienda ſunt: quaſi dicas ad verbum, *Gratia vobis & pax ab Ens, & Erat, & Venturus:* quod vt in Græco ſermone intelligeretur, neceſſe fuit addi articulum præpoſitiuum, & quidem maſculinum, ipſi etiā verbo ἦν, quaſi ἦν ſit nomen propriū: ex quo etiā intelligitur quod antè dixi, nempe articulum ὁ in ὁ ὢν & ὁ ἐρχόμενος, nō tanquā participiis, neque tanquā nominibus τεχνικῶς ſiue materialiter acceptis, ſed tanquā propriis nominibus eſſe adiunctum. Supereſt adhuc vnus ſcrupulus. nam quum propria etiam nomina inflectantur, cur nō dixit τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου; Nempe huc quoque reſpexit Iohannes quòd apud Hebræos nomen illud יהוה [*iehouah*] ſemper eſt vniforme, quanuis ſubiecta puncta mutentur, quæ nimirum nō ſunt ipſius nominis propria, ſed aliunde aſcita: ideóque ne articulum quidem voluit inflectere, quaſi & ipſe ſit proprij nominis pars. Nam ſi τοῦ ὄντος vel τοῦ ἐρχομένου dixiſſet, viſa eſſent participia non nomina: quòd ſi τοῦ ἦν ſcripſiſſet, viſus eſſet articulus neutrius generis quaſi τὸ ἦν materialiter (quod aiunt) acciperetur. Supereſt vt ὁ ἦν annotemus melius conuerti Erat quàm Fuit, vt perpetuitas declaretur cum æternitate cōiuncta: id eſt, quæ principiū nō habuerit, & ſit aliena ab omni intermiſſione: ſicut diximus Ioh.1.1. ¶ *Et qui venturus eſt*, καὶ ὁ ἐρχόμενος. Cur nō potius ὁ ἐσόμενος, ſicut ὁ ἦν; Nempe duas ob cauſas: primùm quia videretur quodammodo nouum aliquod principium eſſentiæ introducere: deinde quia Deum vt iudicem vbique ſtatuit nobis proponere. Scimus autem fore vt Pater in Filio mundum iudicet. Vide infrà, 16.5. ¶ *A ſeptem ſpiritibus*, ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων. Dei maieſtati adiungit ſuos ſtipatores, non quaſi illos vlla in parte vel Deo exæquet, vel cum Chriſto conferat: ſicut etiam Paulus teſtes vnà citat Deum, Chriſtū, & Angelos, 1.Tim.5.21. Nam quòd ſeptem hos ſpiritus nōnulli pro Spiritu ſancto acceperunt, cuius ſeptiformis (vt loquuntur) ſit gratia, manifeſtè refelli poteſt vel ex eo quod ſcribitur infrà, 5.6. Ac nequis hoc loco offendatur, quaſi ad iſtos ſpiritus aliquid transferatur quod ad Deitatē tantùm pertineat, vel quaſi Chriſtus iſtis ſpiritibus ſubiiciatur, conſiderentur diuina elogia quæ paulo pòſt tribuuntur Chriſto. Vnius enim Dei eſt, & quidem qui homo ſit factus, ſanguine ſuo abluere mundi peccata: neque vſquā Angelis gloria & robur æternum tribuitur, ſed hoc ipſum eſt quod Angeli Deo acclamant. Chriſtus ergo vt Deus hîc deſcribitur, ſeptem autem iſti Spiritus vt miniſtri ante thronum collocantur: ergo etiam coram Chriſto, vt qui Deo Patri aſſideat. Denique vt nemo de hoc poſſit ambigere, iidem iſti ſeptem ſpiritus infrà, 5.6, Agni cornua & oculi (id eſt miniſtri) dicuntur.

5 [*Qui eſt*] *fidus ille teſtis*, ὁ μάρτυς ὁ πιστός. Subauditur ὅς ἐστιν, vti apud Hebræos ſubintelligi ſolet אשר [*aſcher.*] Vide Epheſ cap.2.5.

6 *Et fecit*, καὶ ἐποίησεν. Iterum ſubauditur ὃς ex eodem Hebræorum idiotiſmo.

6 *Omnis oculus*, πᾶς ὀφθαλμός. Id eſt, Omnes homines, ſiue omnium oculi eum videbunt. ¶ *Etiam qui eum transfixerunt*, καὶ οἵτινες, &c. Καὶ non eſt copula hoc in loco, (quos enim homines copularet, qui omnes homines ſemel dixit?) ſed reſpondet particulæ Hebræorū גם [*gham*,] acſi vernaculo ſermone dicas *meſmemēt*, vel, *voire meſmes ceux qui l'ont percé* Deinde τὸ ἐκκεντῆσαι, reſpōdet Hebr. verbo דקר [*dakar*,] Zach.12.10: quod non ſignificat duntaxat

pungere aut compungere, ſed perfodere ac transfigere. Vulgata, *Et qui eum pupugerunt.* Eraſmus, *Et qui compunxerunt eum.* ¶ *Coram eo, ἐπ᾽ αὐτόν.* Hebr. עליו [*halau,*] vt Pſalm. 9. 20: vel Propter eum, quia videlicet tum demum agnoſcent quem antè contempſerint, & crudeliſſimè fuerint perſequuti. Vulgata & Eraſmus, *Super eum.*

¶ *Tribus terræ, αἱ φυλαὶ τῆς γῆς.* De vniuerſa terra hoc accipio, de qua tamen loquitur tanquam de terra Chanaan, quòd ſingulis Gentibus Dominus ſuam ſortem diſtribuerit. ¶ *Etiam, Amen, ναί, ἀμήν.* Sic apud Dauidem & alios Amen, amen, emphaſeωs cauſa. Quid ſi verò Græcè vnum, Hebraicè alterum expreſſit, vt tum Iudæos tum Grecos confirmaret illi iudicio fore obnoxios?

Infrà. 21.9 & 13	Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω; ἀρχὴ καὶ τέλος, λέγει ὁ Κύριος, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ.	8	‖Ego ſum ¨A & Ω, ¨*id eſt*, principium & finis, dicit Dominus, *id eſt*, Qui eſt, & Qui erat, & Qui venturus eſt, ille *inquam* omnipotens.	*Ego ſum A & Ω, principium & finis, dicit Dominus Deus, Qui eſt, & Qui erat, & Qui venturus eſt, Omnipotens.*
	Ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ καὶ ἀδελφὸς ὑμῶν, καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ·	9	Ego Iohannes, *qui* & frater veſter *ſum*, & ſocius in afflictione & in regno & in tolerantia Ieſu Chriſti, eram in inſula quæ vocatur Patmos, propter ſermonem Dei & teſtimonium Ieſu Chriſti:	*Ego Iohannes, frater veſter & particeps in tribulatione & regno & potentia in Chriſto Ieſu, fui in inſula quæ appellatur Patmos, propter verbum Dei & teſtimonium Ieſu:*
	Ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς σάλπιγγος,	10	¨Fui *autem* Spiritu correptus ¨die Dominico, & audiui à tergo vocem magnam tanquam tubæ,	*Fui in Spiritu in Dominica die, & audiui poſt me vocem magnam tanquam tubæ,*
ἑπτὰ .l.	Λεγούσης, Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος. καί, Ὃ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον, καὶ πέμψον ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς ἐν Ἀσίᾳ, εἰς Ἔφεσον, καὶ εἰς Σμύρναν, καὶ εἰς Πέργαμον, καὶ εἰς Θυάτειρα, καὶ εἰς Σάρδεις, καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς Λαοδίκειαν.	11	Dicētis, ¨Ego ſum A & Ω, primus ille & vltimus. &, Quod vides ſcribe in libro, & mitte ſeptem Eccleſiis quæ ſunt in Aſia, Epheſo, & Smyrnæ, & Pergamo, & Thyatirę, & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.	*Dicentis, Quod vides, ſcribe in libro: & mitte ſeptem Eccleſiis quæ ſunt in Aſia, Epheſo, & Smyrnæ, & Pergamo, & Thyatiræ, Sardis & Philadelphiæ, & Laodiciæ.*
	Καὶ ἐπέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν ἥτις ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ· καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ λυχνίας χρυσᾶς.	12	Conuerti me igitur ¨vt viderem vocē quæ loquuta erat mecum. Conuerſus autem vidi ſeptem candelabra aurea.	*Et conuerſus ſum vt viderem vocem quæ loquebatur mecum. Et conuerſus vidi ſeptem candelabra aurea.*

8 A & Ω, A καὶ Ω. Hoc quidem dicendi genus ab ordine alphabetico Græco deſumptum Latinè explicari non poteſt. quid autem ſignificet mirum à quoquam ignorari potuiſſe, quod ipſemet Iohānes mox explicat Eſaiæ veſtigia ſequutꝰ, 41.4. & 44.6, & 48.2. Quod igitur refert Eraſmus, eum qui in re quapiā ſit primus, i. præſtantiſſimus, Græco prouerbio dici Alpha, Chriſto quidē optimè conuenit, vt qui nomē acceperit quod eſt ſupra omne nomē: ſed quomodo quadrabit alterum? Nam ſi Alpha dicatur qui cæteris anteit, O mega ſanè dicetur qui omnium eſt poſtremus: vt illud quidem ſummæ ſit dignitatis, iſtud verò eius conditionis qua nulla ſit inferior. Chriſtus igitur hîc loquitur vt Deus æternus: acſi diceret, Ego is ſum ante quem nihil eſt, imò per quem factum eſt quicquid factum eſt, quique, vt omnia intereant, ſuperſtes illis omnibus maneam. Denique ſicut Alpha ſeſe vocat quòd omnium rerum principio ſit antiquior, ita accipiemus O mega pro eo qui ſit omni fine poſterior, vt verè ſua illi cōſtet æternitas. ¶[*Id eſt*] *principium & finis, ἀρχὴ καὶ τέλος.* Hoc non legit Complutenſis editio, neque etiam Arethas. Legitur tamen ſine controuerſia infrà, cap. 21.6, & 22.13. ſed eſt fortaſſis illius gloſſema quod in contextum irrepſit.

10 *Fui* [*autem*] *Spiritu correptus, ἐγενόμην ἐν πνεύματι.* Ita ſignificat ſanctum illum ἐνθουσιασμὸν, quo Prophetæ correpti extra mundum peregrinabantur cum Domino: minimè id quidem, vt inſani illi vates, ſed ab ea maieſtate ad tempus abſorpti quam capere huius corporis anguſtię nō poterant, vt mentem quodammodo à corpore abduci oporteret. Ita enim ſæpe ſcribit Ezechiel ſe tranſlatū fuiſſe à Domini Spiritu: & ſic Paulus 2. Cor. 12, 2. Eadem loquutione vtitur Marcus 1. 23, & 5. 2. ſed de impuro Spiritu loquens. Haud diſſimili genere dicendi Euripidi dicuntur poetæ, οἱ ἐν μούσαις, vt doctiſſimus Camerarius in hunc locum obſeruauit. ¶ *Die Dominico, ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ.* Loci & diei circunſtantia pertinent etiam ad fidem narrationi faciendam. Itaque diligenter iſta ſolent Prophetæ explicare, ac præſertim Ezechiel: vt 1.1, & 8.1, & aliis locis. Diem autem Dominicum vocat qui à Paulo dicitur μία σαββάτων, 1. Cor. 16. 2. vt Act. 20. 7. quo die apparet iam tū ſolitos fuiſſe frequentiores cœtus haberi à Chriſtianis, ſicut Sabbatho Iudæi in Synagogam conueniebant, vt appareat quartum præceptum de ſeptimo quoque die ſanctificando, quod ad Sabbathi quidem diem & ritus legales, fuiſſe ceremoniale, quod ad cultum autem Dei attinet eſſe legis moralis immotæ & in hac vita perpetuæ præceptū: & ſtetiſſe quidem illum Sabbathi diem à creatione mundi ad Domini reſurrectionem, quæ quum ſit alterius ſpiritualis mundi velut altera creatio (vt loquuntur Prophetæ) tunc, Spiritu ſancto proculdubio illud Apoſtolis dictante, pro prioris ſeculi Sabbatho, ſiue ſeptimo die, aſſumptus fuit noui huius mundi primus, in quo non illa corporalis & corruptibilis primo veteris mundi die creata: ſed illa cæleſtis & æterna lux nobis illuxit. Dominicæ igitur diei cœtus (quos etiam Iuſtinus in Apolog. 2, diſertè commemorat) Apoſtolicæ ac verè diuinæ ſunt traditionis, ſic tamen vt Iudaica ceſſatio ab omni opere minimè obſeruaretur, quoniam hoc planè fuiſſet Iudaiſmum non abolere, ſed tantum, quod ad diem attinet, immutare. Eſt autem hæc poſtea ab imperatore Conſtantino primùm introducta, vt ex Euſebio & ipſius legibus in codicem relatis apparet, & paulatim ab aliis imperatoribus arctioribus finibus circumſcripta: donec tandem eò deuentum eſt vt quod boni vſus cauſa inſtitutum erat, ac meritò retinetur, nempe vt animus à quotidianis laboribus vacuus totū ſeſe audiēdo Dei verbo donet, in merū Iudaiſmū, aut vaniſſimā potius ἐθελοθρησκείαν, additis demum aliis innumerabilibus feriis, degenerarit.

11 *Ego ſum A & Ω, primus ille & vltimus,* &c. ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, &c. Hęc non legit Arethas neque in Complutenſi editione extant, neque etiam in alio quodam vetuſto codice ex noſtris: vt nihil mirum ſit à Vetere interprete non fuiſſe conuerſa. Mihi tamen iſta repetitio videtur Iohannis ſtylo conuenire.

12 *Vt viderem vocem, βλέπειν τὴν φωνήν.* Vocem appellat eum quem nondum viderat, ſed duntaxat loquentem audierat: acſi diceret, Conuerſus ſum vt eum viderem cuius vocem audieram. alioqui, dura fuerit enallage τοῦ βλέπειν pro ἀκούειν. *

13 *Filio*

13 Καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν ὅμοιον υἱῷ ἀνθρώπου, ἐνδεδυμένον ποδήρη, καὶ περιεζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσῆν.

14 Ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ καὶ αἱ τρίχες, λευκαὶ ὡσεὶ ἔριον λευκὸν ὡς χιών· καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός.

15 Καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι· καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν.

16 Καὶ ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἀστέρας ἑπτά· καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα ἐκπορευομένη· καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ.

17 Καὶ ὅτε εἶδον αὐτὸν, ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός· καὶ ἐπέθηκε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπ᾽ ἐμὲ, λέγων μοι, Μὴ φοβοῦ· ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος,

18 Καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρὸς, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου.

19 Γράψον ἃ εἶδες, καὶ ἅ εἰσι, καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα.

20 Τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων ὧν εἶδες ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ ἑπτὰ ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰσι· καὶ αἱ ἑπτὰ λυχνίαι ἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλησίαι εἰσί.

Κεφάλαιον β.

1 ΤΩ͂ ἀγγέλῳ τῆς Ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, ὁ περιπατῶν ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν·

2 Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου,

13 Et in medio ſeptem candelabrorum aureorum *quendam* ſimilem ÷ Filio hominis, indutum talari *veſte*, & pręcinctum ad mamillas zona aurea.

14 Caput autem eius & capilli *erant* candidi vt lana alba tanquam nix: & oculi eius vt flamma ignis.

15 Pedes autē eius ſimiles ÷ chalcolibano, veluti in fornace ardentes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

16 Habebat autem in dextra ſua ſtellas ſeptem: & ex ore eius anceps romphęa acuta prodibat: & facies eius qualis ſol in ſuo vigore lucet.

17 Quum autem vidiſſem eum, cecidi ad pedes eius veluti mortuus, tum impoſuit mihi dextram ſuam, dicens mihi, Ne metue: ‖ ego ſum primus & vltimus,

18 Et qui viuo, ſed fui mortuus; & ecce viuo in ſecula ſeculorū. amen. & habeo claues inferorum & mortis.

19 Scribe quę vidiſti, & quę ſunt, & quæ poſthæc ſunt futura.

20 Myſterium ſeptem ſtellarum quas vidiſti in dextra mea, & ſeptem candelabra aurea. Septem illæ ſtellæ, Angeli ſunt ſeptem Eccleſiarum: & candelabra illa ſeptem quæ vidiſti, ſeptem Eccleſiæ ſunt.

Cap. II.

1 A ÷ Ngelo Epheſinæ Eccleſię ſcribe, Hæc dicit qui tenet ſeptē illas ſtellas in dextra ſua, qui ambulat inter ſeptem illa candelabra aurea:

2 Noui opera tua, & laborem

13 *Et in medio ſeptem candelabrorum ſimilem Filio hominis, veſtitum podere, & præcinctum ad mamillas zona aurea.*

14 *Caput autem eius & capilli erant candidi tanquam lana alba, & tanquam nix: & oculi eius tanquam flamma ignis.*

15 *Et pedes eius ſimiles orichalco, ſicut in camino ardenti: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.*

16 *Et habebat in dextera ſua ſtellas ſeptem, & de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat: & facies eius ſicut ſol lucet in virtute ſua.*

17 *Et quum vidiſſem eum, cecidi ad pedes tanquam mortuus. & poſuit dexteram ſuam ſuper me, dicēs, Noli timere: ego ſum primus & nouiſſimus,* Eſaiæ 41. 4, & 44. 6

18 *Et viuus; & fui mortuus, & ecce ſum viuens in ſecula ſeculorum, & habeo claues mortis & inferni.*

19 *Scribe ergo quæ vidiſti, & quæ ſunt, & quæ oportet fieri poſthæc.*

20 *Sacramentum ſeptem ſtellarum quas vidiſti in dextera mea, & ſeptem candelabra aurea. Septem ſtellæ, Angeli ſunt ſeptē Eccleſiarum: & candelabra ſeptem, ſeptem ſunt Eccleſiæ.*

Cap. II.

1 *ANgelo Epheſinæ Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit qui tenet ſeptem ſtellas in dextera ſua, qui ambulat in medio ſeptem candelabrorum aureorum:*

2 *Scio opera tua, & laborē*

---

13 *Filio hominis*, υἱῷ ἀνθρώπου. Id eſt, homini, ſiue qui hominem referebat: ex Hebræorum idiotiſmo, quem alibi expoſuimus. Quanuis enim hic Chriſtus erat, tamen in genere hoc accipiendum eſſe de hominis figura, vel ex eo apparet quòd non additur articulus: item ex Dan. 10. 5, vbi ſimile prorſus viſum deſcribitur.

15 *Chalcolibano*, χαλκολιβάνῳ. Vulgata, *Orichalco*. Orichalcum autem vocarunt veteres præſtantiſſimum æris foſſilis genus, quod ob præcipuam bonitatem, inquit Plinius, admirationem diu obtinuit: nec reperitur, lōgo iam tempore effœta tellure. Apparet igitur ὀρείχαλκον vocatū fuiſſe παρὰ τὸ ἐν ὄρεσι μεταλλεύεσθαι: vt admodum imperitè à nonnullis aurichalcum ſcribatur, quaſi ex auro & ære miſtum. Valde quidem fulgidum fuiſſe vel ex Heſiodo apparet, qui φαεινὸν vocat, in Herculis ſcuto: atque adeo ſpeciem quandā fulgentis auri habuiſſe liquet etiam ex quodam Cic. loco, libro Off. 3. Denique hoc eſt quod Dan. 10. 6, & Ezech. 1. 7, קלל [*kalal*] dicitur, id eſt, refulgens, à conſequenti tamen, quum propriè politum ac terſum declaret. pro quo Græcus interpres apud Danielē, habet χαλκὸς στίλβων, apud Ezechielem, verò ἐξαστράπτων χαλκός. Sed qua tandem ratione chalcolibanum vocauit? An (vt Arethas exiſtimat) quòd in Libano effoderetur? Ego verò nuſquam legi in Libano fuiſſe ærifodinas, ſed potius in montibus qui Palæſtinam ab Arabia Petræa dirimunt. Mihi quidem videtur hæc vox ex Hebræo לבן [*laban*] deducta, vt contrà videmus multas voces Latinas Græca terminatione in his libris inflexas, quas paſſim annotauimus. Nam quod ex Suida refert Eraſmus, quoddam fuiſſe electri genus, & quod commemorat etiam Arethas, ſignificari poſſe quaſi thuris genus quod æris ſpeciem referret, harum rerum peritioribus æſtimandum relinquo. Mihi quidem ex Dan. collatione omnino videtur orichalcum ſignificari: quanuis Græcam vocem integram relinquere maluerim quàm cuiquam præiudicium adferre.

* i. albū candidū ſplendens

IN CAPVT II.

1 *Angelo*, τῷ ἀγγέλῳ. Id eſt, προεστῶτι; quem nimirum oportuit in primis de his rebus admoneri, ac per eum cæteros collegas, totámque adeò Eccleſiam. Sed hinc ſtatui Epiſcopalis ille gradus poſtea humanitus in Eccleſiam Dei inuectus, certè nec poteſt nec debet, imò ne perpetuum quidem iſtud προεστῶτος munus eſſe neceſſariò oportuiſſe, ſicut exorta inde illa Tyrannis oligarchica (cuius apex eſt Antichriſtiana beſtia) certiſſima cum totius non Eccleſiæ modò ſed etiam orbis pernicie, nunc tandē declarat.

καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ ὅτι οὐ δύνῃ βαστάσαι κακούς· καὶ ἐπειράσω τοὺς φάσκοντας εἶναι ἀποστόλους, καὶ οὐκ εἰσί· καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς.

3 Καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις· καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας, καὶ οὐ κέκμηκας.

4 Ἀλλ᾽ ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώτην ἀφῆκας.

5 Μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον· εἰ δὲ μὴ ἔρχομαί σοι ταχὺ, καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς.

6 Ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ.

7 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ.

8 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Σμυρναίων γράψον, Τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρὸς, καὶ ἔζησεν·

9 Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλίψιν καὶ τὴν πτωχείαν, (πλούσιος δὲ εἶ) καὶ τὴν βλασφημίαν τῶν λεγόντων Ἰουδαίους εἶναι ἑαυτοὺς, καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ.

10 Μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν· ἰδοὺ, μέλλει βαλεῖν ἐξ ὑμῶν ὁ διάβολος εἰς φυλακὴν, ἵνα πειρασθῆτε· καὶ ἕξετε θλίψιν ἡμερῶν δέκα. γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς.

11 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Ὁ νικῶν, οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου.

12 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν·

13 Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ, καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας

tuum & tolerantiam tuam, & quòd non poſſis ferre malos: & exploraris eos qui ſe dicunt ¨Apoſtolos eſſe, & non ſunt, & cōperiſti eos *eſſe* mendaces,

3 Et onere preſſus fuiſti, & ſuſtines: & propter nomen meum laboraſti, & non es defatigatus.

4 Sed ¨habeo *aliquid* aduerſum te, quòd charitatem tuam primam omiſeris.

5 Memor eſto itaque vnde excideris, & reſipiſce, & priora opera facito: ſin minus, veniam aduerſum te citò, & mouebo candelabrum tuum à loco ſuo, niſi reſipueris.

6 Sed hoc habes quòd odiſti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

7 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis, Victori dabo edere ¨ex arbore illa ¨vitæ quæ eſt ¨in medio paradiſi Dei.

8 Angelo verò Smyrnæorum Eccleſiæ ſcribe, Hæc dixit primus ille & vltimus, qui fuit mortuus, & viuit:

9 Noui opera tua & afflictionem & paupertatem, (ſed diues es) & blaſphemiam eorum qui ſe dicunt Iudęos eſſe, & nō ſunt, ſed ſynagoga Satanæ.

10 Nihil eorum metue quæ paſſurus es: ecce, futurum eſt vt coniiciat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, vt exploremini: & habebitis afflictionem dierum decem. eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

11 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis, Qui vicerit, nequaquam lædetur à morte ſecunda.

12 Angelo verò Pergamenſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam ancipitem, acutam illam:

13 Noui ¨opera tua, & vbi habites, *nempe* vbi thronus eſt Satanæ, & *quòd* teneas nomē meum, neque negaſti fidem meam, ¨etiam iis diebus quibus Antipas

& patientiam tuã: & quia non potes ſuſtinere malos, & tentaſti eos qui ſe dicũt Apoſtolos eſſe, & nõ ſunt: & inueniſti eos mendaces.

3 *Et patientiam habes, & ſuſtinuiſti propter nomen meũ, & non defeciſti.*

4 *Sed habeo aduerſum te, quòd charitatem tuã primam reliquiſti.*

5 *Memor eſto itaque vnde excideris, & age pœnitentiam, & prima opera fac: ſin autem, venio tibi, & mouebo candelabrum tuũ de loco ſuo niſi pœnitentiam egeris.*

6 *Sed hoc habes, quia odiſti facta Nicolaitarum: quæ & ego odi.*

7 *Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis, Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod eſt in paradiſo Dei mei.*

8 *Et Angelo Smyrnæ Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit primus & nouiſsimus, qui fuit mortuus, & viuit:*

9 *Scio tribulationem tuã & paupertatem tuam: ſed diues es & blaſphemaris ab ijs qui ſe dicũt Iudæos eſſe, & non ſunt, ſed ſunt ſynagoga Satanæ.*

10 *Nihil eorũ timeas quæ paſſurus es: ecce miſſurus eſt diabolus aliquos ex vobis in carcerem vt tentemini: & habebitis tribulationem diebus decem. eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo tibi coronã vitæ.*

11 *Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis, Qui vicerit, non lædetur à morte ſecunda.*

12 *Et Angelo Pergami Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit qui habet romphæam vtraque parte acutam:*

13 *Scio vbi habitas, vbi ſedes eſt Satanæ, & tenes nomen meum, & non negaſti fidem meam: & in diebus illis, Antipas te-*

---

2 *Apoſtolos*, ἀποστόλους. Accipe hoc generaliter vel de iis qui ſe legitimos eſſe paſtores iactarent quum minime tamen eſſent legitime ad hoc munus vocati, vel de iis qui ſeſe tanquam a Chriſto ipſo miſſos venditarent, quod ex hoc loco & non paucis epiſtolarum Pauli locis apertè liquet. Quod ſi hæc tum fuit Eccleſiæ Chriſtianæ conditio ſuperſtitibus adhuc ipſis veris Apoſtolis, quis miretur noſtri temporis ſucceſſionem Apoſtolicam iactantes qui ne Chriſtiani quidem ſint?

4 *Habeo [aliquid] aduerſum te*, ἔχω κατὰ σοῦ. Sub. τι: acſi dicat, Habeo de quo tecum expoſtulem. Vide Mar. 6. 19.

7 *Ex arbore*, ἐκ τοῦ ξύλου. Duplex Hebraiſmus, tum quòd lignum pro arbore tum quòd arborē pro fructu arboris dixit. ¶ *Vitæ*, τῆς ζωῆς, i. vitali & viuifica, ex Hebr. idiotiſmo ſæpe iam à nobis annotato. ¶ *In medio paradiſi Dei*. ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ. Arethas & quidam ex vet. noſtris libr. habent ἐν παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ μου, *in paradiſo Dei mei*, vt Vetus interp. Neque eſt quòd quiſquam hac loquutione offendatur, quum poſt reſurrectionem etiam ſic loquatur Dominus, tanquam mediator videlicet, Ioh. 20. 17. Lignum autem vitæ vocat diuinam illam vim quæ nos in illa beata & perpetua immortalitate fouebit, vt & paradiſum, locum illum beatitati noſtræ deſtinatum: quarũ rerum typus fuerat arbor illa vitæ in horto illo amœniſſimo plantata, à qua in Adamo, animali vita prædito, excidimus. qua etiam ſpecie anagoges Paulus duos cōſtituit Adamos inter ſe oppoſitos, 1. Cor. 15.

13 *Opera tua*, τὰ ἔργα σου. Hęc deſunt in Vul. quæ tamē extāt in noſtris Gręcis cod. omnib. ¶ *Etiã iis diebus quibus Antipas*, &c. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας. Καὶ iterũ reſpondet

particulæ

particulæ גם[*gham,*]i.*etiã*. Amplificatur enim Pergamẽſium fides, quòd in ipſo perſequutionis æſtu conſtantes fuerint. Vet.interpr.omiſit relatiuum, quod tamen neceſſariò fuit exprimendum. Eraſm. *Et in diebus meis Antipas,* &c. repugnante omnium emendatorum cod.fide, ipſáque adeo ſententia. Mendoſum enim eſt quod excudit Frobenius ἡμᾶς pro ἐν αἷς, quod illic etiam eſt ad marginem annotatum.

ὁ μάρτυς μου ὁ πιστὸς, ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς.

14 Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν Βαλαὰμ, ὃς ἐδίδασκεν τὸν Βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, φαγεῖν εἰδωλόθυτα, καὶ πορνεῦσαι.

15 Οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν· ὃ μισῶ.

16 Μετανόησον· εἰ δὲ μὴ, ἔρχομαί σοι ταχὺ, καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου.

17 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου· καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκὴν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ ὁ λαμβάνων.

18 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Θυατείροις ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρὸς, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ·

19 Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν διακονίαν, καὶ τὴν πίστιν, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων.

20 Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἐᾷς τὴν γυναῖκα Ἰεζαβὴλ τὴν λέγουσαν ἑαυτὴν προφῆτιν, διδάσκειν καὶ πλανᾶσθαι ἐμοὺς δούλους, πορνεῦσαι, καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν.

21 Καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς· καὶ οὐ μετενόησεν.

22 Ἰδοὺ, ἐγὼ βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς, εἰς θλίψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

23 Καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ· καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ὅτι ἐγώ εἰμι ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ

martyr ille meus fidelis ⁘ trucidatus eſt apud vos, vbi Satanas habitat.

14 Sed habeo aduerſum te pauca, quòd habeas iſtic qui teneãt doctrinã ‖ Balaam, qui docebat ⁘ Balacum obiicere offendiculũ coram filiis Iſrael, vt ederent ex iis quæ ſimulacris erant immolata, & *vt* ſcortarentur.

15 Ita habes etiam tu qui teneãt doctrinam Nicolaitarũ: ⁘ quod odi.

16 Reſipiſce: ſinminus, veniam aduerſum te citò, & pugnabo cũ illis romphæa illa oris mei.

17 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis. Ei qui vicerit tribuã vt edat ⁘ ex Manna illo abſcondito: & dabo illi ⁘ calculum album, & in calculo nomen nouum ſcriptum, quod nemo nouit niſi qui accipit.

18 Angelo verò Thyatirẽſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & cuius pedes *ſunt* ſimiles chalcolibano:

19 Noui opera tua & charitatẽ, & ⁘ ſubminiſtrationem, & fidem, & tolerantiam tuam, & opera tua, & vltima plura prioribus.

20 Sed habeo aduerſus te pauca: quòd permittis mulierem Iezabel, quæ ſe dicit prophetiſſam, docere, & ſeducere ſeruos meos, vt ſcortentur, & edant ex iis quæ ſimulacris immolantur.

21 Et dedi illi tempus vt reſipiſceret à ſcortatione ſua: ſed non reſipuit.

22 Ecce, ego abiiciam eam in lectum: & eos ⁘ qui adulterium committũt cum ea, in afflictionem maximam, niſi reſipuerint ab operibus ſuis.

23 Et filios eius ⁘ interficiã morte: ſciéntq; omnes Eccleſiæ me eſſe ‖ ſcrutatorẽ renum & cordiũ:

ſtis meus fidelis, qui occiſus eſt apud vos, vbi Satanas habitat.

14 *Sed habeo aduerſus te pauca: quia habes illic tenentes doctrinã Balaam, qui docebat Balac mittere ſcandalum coram filijs Iſrael, edere & fornicari.* Num. 24. 14, & 25. 1

15 *Ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.*

16 *Similiter pœnitentiam age: ſi quominus, veniam tibi citò, & pugnabo cum illis in gladio oris mei.*

17 *Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis. Vincenti dabo manna abſconditum, & dabo illi calculum candidum & in calculo nomẽ nouum ſcriptum, quod nemo ſcit, niſi qui accipit.*

18 *Et Angelo Thyatiræ Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & pedes eius ſimiles aurichalco:*

19 *Noui opera tua, & fidem, & charitatẽ, & miniſterium, & patientiam tuam, & opera tua nouiſſima plura prioribus.*

20 *Sed habeo aduerſus te pauca, quia permittis mulierem Ieſabel, quæ ſe dicit prophetin, docere, & ſeducere ſeruos meos fornicari & manducare de idolothytis.*

21 *Et dedi illi tempus vt pœnitentiã ageret: & non vult pœnitere à fornicatione ſua.*

22 *Ecce mittam eam in lectum, & qui mœchantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, niſi pœnitentiam ab operibus ſuis egerint.*

23 *Et filios eius interficiã in morte, & ſcient omnes Eccleſiæ quia ego ſum ſcrutans renes & corda,* 1. Sam 6. 7 pſal. 7. 10 ier. 11. 20, & 17. 10

¶*Trucidatus eſt,* ἀπεκτάνθη. Vulg & Eraſm. *Qui occiſus eſt.* Atqui redundat prouocabulum ὃς, eo pleonaſmo quem expoſuimus Rom. 16. 27.

14 *Balacum,* τὸν Βαλάκ Sic legit Arethas, quem ſequitur Complut.editio, & alius vetuſt cod. & Vet. etiam interpres. Alij codices legunt ἐν τῷ Βαλάκ, i. *in Balac.* vt conuertit Eraſ. quod mihi non probatur. Quod autem de idolothytis hîc refertur, ad eam ſpeciem accommodandum eſt de qua pluribus agit Paulus 1. Cor. 10. 14.

15 *Quod odi,* ὃ μισῶ. Hi ſunt omnino de quibus agunt Petr. & Iudas. Vulg. pro ὃ μισῶ, *quod odi,* legit ὁμοίως, *ſimiliter,* coniunctũ cum proximo verbo μετανόησον, *reſipiſce,* quod non quadrat. Cuius enim ſimilitudinis exemplum hîc proponitur?

17 *Ex manna illo abſcondito,* ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου. Alludit ad concionem illam Domini quæ ſcripta eſt Ioh. 6. Item ad locum Dauidis Pſal. 105. 40. ¶*Calculum album,* ψῆφον λευκήν. Eiuſmodi calculum refert Arethas cõſueuiſſe dari athletis in theatro decertantibus.

19 *Subminiſtrationem,* διακονίαν. Sic vocat officia ſanctis præſtita, vt Paulus paſſim vſurpat. Vulg. & Eraſ. *Miniſteriũ.*

22 *Qui adulterium committunt,* τοὺς μοιχεύοντας. Vſitatum eſſe Prophetis omnes norunt, adulterij nomine idololatriam ſignificare, in iis qui vero Deo fuerunt quaſi coniugij fœdere coniuncti.

23 *Interficiam morte,* ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ. Hebraicus pleonaſmus: cuius tamen maxima eſt emphaſis, acſi diceret, Internecione delebo,

καρδίας· καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν.

24 Ὑμῖν δὲ λέγω, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν τὰ βάθη τοῦ Σατανᾶ, ὡς λέγουσιν· οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος.

25 Πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε ἄχρις οὗ ἂν ἥξω.

26 Καὶ ὁ νικῶν, καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν·

Psal.2.9 27 Καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβεται, ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου·

28 Καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν.

29 Ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Κεφάλαιον γ.

1 ΚΑΙ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας· Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ.

2 Γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν· οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

3 Μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας, καὶ τήρει, καὶ μετανόησον. Ἐὰν οὖν μὴ γρηγορήσῃς, ἥξω ἐπὶ σὲ ὡς κλέπτης, καὶ οὐ μὴ γνῷς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σέ.

Infrà.16.15
1.theſſ.5.2
2.pet.3.20

4 Ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ ἐν Σάρδεσιν ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς· ὅτι ἄξιοί εἰσιν.

& dabo vnicuique veſtrum ſecundum opera veſtra.

24 Vobis autē dico & reliquis Thyatirenſibus, quicunque nō tenetis doctrinam hanc, & qui non approbaſtis profunditates Satanæ, vt aiunt: non imponam vobis aliud onus.

25 Tamen id quod habetis, tenete quouſque veniam.

26 Nam ſiquis vicerit, & obſeruauerit ad finem vſque opera mea, dabo ei poteſtatem in Gētes:

27 ‖Et reget eas uirga ferrea: & tanquam vaſa fictilia conterentur, ſicut & ego accepi à Patre meo:

28 Et dabo ei ſtellam matutinā.

29 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.

Cap. III.

1 ANgelo autē Eccleſiæ quæ eſt Sardibus ſcribe, Hæc dicit qui habet ſeptē illos Spiritus Dei, & ſeptem illas ſtellas: Noui opera tua, *nempe* quòd dicaris viuere, ſed mortuus ſis.

2 Eſto vigilans, & confirma reliqua moribunda: non enim inueni opera tua plena coram Deo.

3 Memento igitur quæ acceperis & audieris: obſerua igitur *illa* & reſipiſce. Quòd ſi non vigilaueris, veniam aduerſum te ‖tanquam fur, neque intelliges qua hora veniam aduerſum te.

4 Habes *tamen* aliquot capita etiā Sardib⁹ quæ nō inquinarūt veſtimēta ſua, ideóque incedēt mecū albati: digni enim ſunt.

& dabo vnicuique veſtrū ſecundum opera ſua.

24 *Vobis autem dico cæteris qui Thyatiræ eſtis, Quicunque non habent doctrinam hanc, qui non cognouerunt altitudines Satanæ, quemadmodum dicunt: non mittam ſuper vos aliud pondus.*

25 *Tamen id quod habetis tenete donec veniam.*

26 *Et qui vicerit, & qui cuſtodierit vſque in finem opera mea, dabo illi poteſtatem ſuper Gentes:*

27 *Et reget eas in virga ferrea: tanquam vas figuli confringentur, ſicut & ego accepi à Patre meo:*

28 *Et dabo illi ſtellam matutinam.*

29 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.*

Cap. III.

1 *ET Angelo Eccleſiæ Sardis ſcribe, Hæc dicit qui habet ſeptem Spiritus Dei, & ſeptem ſtellas: Scio opera tua, quia nomen habes quòd viuas, & mortuus es.*

2 *Eſto vigilans, & confirma cætera quæ moritura erant. non enim inueni opera tua plena coram Deo meo.*

3 *In mēte ergo habe qualiter acceperis & audieris, & ſerua, & pœnitentiam age. Si ergo non vigilaueris, veniam ad te tanquā fur, & neſcies qua hora veniam ad te.*

4 *Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt veſtimenta ſua, & ambulabūt mecum in albis; quia digni ſunt.*

---

24 *Vobis autem,* ὑμῖν δέ. id eſt, tibi Angele, ſiue nunc προεστῶτι, & collegarum tuorum cœtui. ¶ *Et reliquis,* καὶ τοῖς λοιποῖς. Id eſt, reliquo gregi, ſiue reliquis ex Eccleſia qui in ſana doctrina perſtitiſtis. Itaque reſtituēda eſt particula καὶ ex Arethę teſtimonio. quamuis in Compl. editione & aliis duobus Græcis cod. manuſcr. & in Latina vulg. interpretatione ſit expuncta. ¶ *Non tenetis,* οὐκ ἔχουσι. Vulgata, *Habent.* Ego verò mutationem perſonæ Hebræis quidem familiarem, Latinis autem inuſitatā vitaui. Deinde ἔχειν hoc loco non ſignificat Habere, ſed quod acceperis retinere, cui opponitur τὸ κρατεῖν doctrinam ab Apoſtolis traditā, v. proximè ſequ. ¶ *Et qui non approbaſtis,* καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν. Id eſt, εἰ οὐκ ἐγνώκατε. Γινώσκειν autem hoc loco non opponitur τῷ ἀγνοεῖν, ſed idem valet atque rem quampiam agnitam comprobare, ſicut dicitur Deus peccatores non noſſe. Vulgata, *non cognouerunt,* quæ interpretatio multas in hunc locum abſurdas expoſitiones inuexit. ¶ *Profunditates,* τὰ βάθη. Sic nimirum ſolebant iſti vocare ſua portenta, quaſi ſummam ac profundiſſimam diuinarū abſtruſiſſimarum rerum cognitionem complecteretur: vti hodie faciunt præ cęteris Libertini & Anabaptiſtæ, Spiritum perpetuo in ore habentes: & Caſtellio qui nuper ſcripſit, Pauli epiſtolas nihil niſi quædam rudimenta continere. Sic, inquam, illos non pudebat ſua illa portenta appellare. Sed Iohannes addit Satanæ nomen, agnoſcēs quidem illa pro abſtruſiſſima quadam ſcientia, ſed quæ ex imis tenebrarum abyſſis hauſta eſſet. Itaque illud ὡς λέγουσι, vt aiunt, refero non ad Satanæ nomen, ſed ad βάθη, ita vt ad Iezabelis illius ſectatores pertineat. ¶ *Aliud onus,* ἄλλο βάρος. id eſt, aduerſum vos nihil grauius denuntiabo contentus videlicet vobis ſignificaſſe quid in vobis requiram. Vſitatum enim erat Prophetis, quoties calamitatem aliquam prædicebant, משא [*maſſa,*] id eſt, onus, id vocare. quod quum frequenter Prophetæ facerent cœpit profanus populus omnes Prophetias inuidioſo oneris vocabulo appellare vt grauiſſimè expoſtulat Dominus Ier. 23.33, & deinceps.

24 *Opera mea,* τὰ ἔργα μου. Id eſt, qui opus ſibi demandatum fideliter peregerit. Alloquitur enim paſtorum cœtū in προεστῶτος perſona, cui victoriam aduerſus prophanos quoſuis auctoritate & poteſtate veri illius & vnici Eccleſiæ capitis freto promittit.

IN CAPVT III.

1 *Quòd dicaris viuere,* ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς. i. quòd celebreris quidem quaſi viuas, quum reuera ſis mortuus. Viuere autem dicitur Eccleſia quū bonę arboris inſtar bonos fructus edit. Vulgata & Eraſ. *Quia nomen habes quòd viuas.*

2 *Reliqua moribunda,* τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν. Id eſt, cætera quorum ea eſt conditio vt iam laborent, mox, niſi cōfirmentur, interitura. Similis occurrit loquutio Luc. 7. 2. Cōplutenſis codex & alij duo ſcriptum habēt ἃ ἔμελλες ἀποβάλλειν, *Quæ futurum erat amitteres,* niſi te videlicet commonefeciſſem.

3 *Quæ,* πῶς. i. ποῖα. Terent. Ita eſt homo, pro talis eſt. ¶ *Aduerſum te,* ἐπὶ σε. Heb. עליך [*halecha.*] Vulg. *ad te,* πρός σε. *

4 *Habes [tamen] aliquot capita,* ἀλλ' ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα.

Sic legit

Sic legit Arethas & Vetus interpres. Conſentiunt Complutenſis editio & alij codices duo. In aliis deeſt aduerſatiua particula: quæ tamen ex Hebraicæ linguæ vſu interdum ſuppletur, vt diximus Matt.9.6, & Iohan.9.30. Nomina autem dixit pro capitibus, vt Act.1. 15, quod tamen ab vſu Græcæ linguæ alienum eſſe docet Arethas.

¶ *Albati*, ἐν λευκοῖς. Vide Iohan. cap.20.verſ.12. Eſt autem dictum ex Hebræorum conſuetudine, qui & ſubſtãtiua & adiectiua interdum ſubiicent: quòd ex loci circunſtantia nemo ſit qui non facilè poſſit ea intelligere.

¶ *Digni enim ſunt*, ὅτι ἄξιοί εἰσιν. Dignos, id eſt, idoneos, intellige, quia in Chriſto iuſtificati fuerunt, ſicut reipſa 5 comprobarunt. Iuſtus enim eſt qui iuſtitiam facit, ſed ita vt arbor fructum gignat, nõ fructus arborem. Vide Rom. cap.8.verſ.18.

Ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ.	5	Qui vicerit, amicietur veſtimentis albis: neque vnquam delebo nomen eius ex ‖ libro vitæ, ſed profitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.	5	*Qui vicerit, ſic veſtietur veſtimentis albis: & non delebo nomen eius de libro vitæ, & confitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.*
Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.	6	Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.	6	*Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.*
Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ· ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει· καὶ κλείει, καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει·	7	Angelo verò Philadelphienſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Sanctus & verax ille, ¨qui habet clauem Dauidis: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:	7	*Et Angelo Philadelphiæ Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Sanctus & Verus, qui habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:*
Οἶδά σου τὰ ἔργα· ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν σου θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν· ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.	8	Noui opera tua: ecce, propoſui tibi oſtium apertũ, nec quiſquam poteſt claudere illud: quia nonnullam habes virtutem, & obſeruaſti ſermonem meũ, neque abnegaſti nomen meum.	8	*Scio opera tua: ecce, dedi coram te oſtium apertũ, quod nemo poteſt claudere: quia modicam habes virtutem, & ſeruaſti verbum meum, & non negaſti nomen meum.*
Ἰδοὺ, δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ ψεύδονται· ἰδοὺ, ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἥξωσι καὶ προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶσιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε·	9	Ecce, ¨præbebo eos qui ſunt ex ſynagoga Satanæ, *id eſt* eorũ qui dicunt ſe Iudæos eſſe, nec ſunt, ſed mentiuntur: ecce, *inquam,* faciam vt ipſi veniant & adorent ante pedes tuos; & ſciãt quòd ego dilexi te:	9	*Ecce, dabo de ſynagoga Satanæ, qui dicunt ſe Iudæos eſſe, & non ſunt, ſed mentiuntur: ecce, faciam illos vt veniant & adorent ante pedes tuos: & ſcient quia ego dilexi te.*
Ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ, τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.	10	Quoniam ſeruaſti ¨ſermonem tolerantiæ meæ, ego quoque te ſeruabo ex tempore tẽtationis, quod venturum eſt in orbem vniuerſum, ad explorandos incolas terræ.	10	*Quoniam ſeruaſti verbum patientiæ meæ, & ego ſeruabo te ab hora tentationis, quæ ventura eſt in orbem vniuerſum tentare habitantes in terra.*
Ἰδοὺ, ἔρχομαι ταχύ· κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου.	11	Ecce, venio citò: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.	11	*Ecce, venio citò: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.*
Ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στύλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι· καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ μου τῆς καινῆς Ἱερουσαλὴμ, ἣ καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν.	12	Qui vicerit, faciam vt is ſit columna in templo ¨Dei mei: nec foras egredietur amplius: & inſcribam ei nomen Dei mei; & nomen ciuitatis Dei mei, *id eſt* nouæ Hieruſalem, quæ deſcendit è cælo à Deo meo, & nomen meum nouum.	12	*Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei: & foras non egredietur amplius: & ſcribam ſuper eum nomẽ Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ieruſalem, quæ deſcendit de cælo à Deo meo, & nomẽ meum nouum.*
Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.	13	Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.	13	*Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.*
Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Λαοδικέων γράψον, Τάδε λέγει ὁ	14	Angelo verò Laodicenſium Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit	14	*Et Angelo Laodiciæ Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit*

Infrà, 20. 12, & 21. 27
phil 4.4

---

7 *Qui habet clauem Dauidis*, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ. Suſpicor legendum ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα οἴκου Δαβίδ, Qui habet clauem domus Dauid: vt ſcriptum eſt Eſa. 22.22. qui locus nõ dubium eſt quin allegoricè explicetur hoc in loco. Eſt autem domus Dauid, Eccleſia, cuius omnis poteſtas eſt penes vnum Chriſtum regem ſempiternum, Luc.1.31 & 32: vt quos velit vel admittat vel excludat.

9 *Præbebo*, δίδωμι. Id eſt, δώσω, vt paulo pòſt ποιήσω: quanquam etiam aliqua eſt emphaſis in hac temporis enallage, quæ paſſim apud prophetas occurrit. Accipitur 10 autem τὸ διδόναι hoc in loco, pro redigere in eum ſtatum & conditionem vt hoc vel illud faciant, ſicut apud Hebræos accipitur verbum נתן [*nathan.*]

10 *Sermonem tolerantiæ meæ*, τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου. Id eſt, quia patientiam illam ac conſtantiam re- 15 tinuiſti quam a meis requiro, in Euangelij mei profeſſione.

12 *Dei mei*, τοῦ Θεοῦ μου. Vide ſuprà, 2.7.

Ἀμὴν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ·

15 Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός· ὄφελον ψυχρὸς εἴης ἢ ζεστός.

16 Οὕτως, ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς οὔτε ζεστὸς, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου·

17 Ὅτι λέγεις, Ὅτι πλούσιός εἰμι καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω. Καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ἐλεεινὸς, καὶ πτωχὸς, καὶ τυφλὸς, καὶ γυμνός.

18 Συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ᾽ ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς, ἵνα πλουτήσῃς· καὶ ἱμάτια λευκὰ, ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου· καὶ κολλούριον ἔγχρισον τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς.

Prou.3 12
heb.12.5

19 Ἐγὼ, ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω. ζήλωσον οὖν καὶ μετανόησον.

20 Ἰδοὺ, ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω· ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτὸν, καὶ δειπνήσω μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ᾽ ἐμοῦ.

21 Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ.

22 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Κεφάλαιον δ.

1 Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ, θύρα ἠνεῳγμένη ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη ἣν ἤκουσα ὡς σάλπιγγος λαλούσης μετ᾽ ἐμοῦ, λέγουσα, Ἀνάβα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα.

2 Καὶ εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι· καὶ ἰδοὺ, θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος.

3 Καὶ ὁ καθήμενος ἦν ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰάσπιδι, καὶ σαρδίνῳ· καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ θρόνου ὁμοία ὁράσει σμαραγδίνῳ.

⁚Amen, teſtis ille fidelis & verax, ⁚principium opificij Dei:

15 Noui opera tua, *nempe* te neque frigidum eſſe, neque feruidum: vtinam frigidus eſſes aut feruidus.

16 Itaque, quoniam tepidus es, nec frigidus nec feruidus, futurum eſt vt te euomam ex ore meo.

17 Nam dicis, ⁚Diues ſum, & ditatus ſum, & nullius egeo. Neque noſti te eſſe ærumnoſum, & miſerabilem, & pauperem, & cæcum, & nudum.

18 Suadeo tibi vt emas à me aurum igni ⁚exploratum, vt diues fias: & veſtimenta alba, vt induaris, nec appareat dedecus nuditatis tuæ: & collyrio inungas oculos tuos, vt videas.

19 ‖Ego, quoſcunque amo, arguo. & caſtigo. ⁚Ferue igitur & reſipiſce.

20 Ecce, ſto ad oſtium, & pulſo: ſiquis audierit vocem meam, & aperuerit oſtium, ingrediar ad eum, & cœnabo cum eo, & ipſe mecum.

21 Qui vicerit, tribuam ei vt ſedeat mecum ⁚in throno meo, vt & ego vici, & ſedeo cum Patre meo in throno eius.

22 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.

CAP. IIII.

1 POſtea vidi, & ecce, oſtium *erat* apertum in cælo; & vox prima quam audiuerã tanquam tubæ loquentis mecum, dicebat, Aſcende huc, & oſtendam tibi quæ oporteat fieri poſthac.

2 Satim igitur ⁚fui correptus ſpiritu: & ecce, thronus poſitus erat in cælo: & *quidam* throno inſidebat.

3 Is autem qui ſedebat, aſpectu ſimilis erat lapidi iaſpidi & ſardio: & in circuitu throni erat iris aſpectu ſimilis ⁚ſmaragdo.

Amẽ, teſtis fidelis & verus, qui eſt principiũ creaturæ Dei:

15 *Scio opera tua, quia neque frigidus es, neque calidus: vtinam frigidus eſſes aut calidus.*

16 *Sed quia tepidus es, & nec frigidus nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo:*

17 *Quia dicis, quòd diues ſum & locupletatus, & nullius egeo: & neſcis quia tu es miſer, & miſerabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.*

18 *Suadeo tibi emere me aurum ignitum, probatum: vt locuples fias, & veſtimentis albis induaris, vt non appareat confuſio nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos, vt videas.*

19 *Ego quos amo, arguo & caſtigo. æmulare ergo, & pœnitentiam age.*

20 *Ecce, ſto ad oſtium & pulſo: ſiquis audierit vocẽ meam, & aperuerit ianuam. intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipſe mecum.*

21 *Qui vicerit, dabo ei ſedere mecũ in throno meo, ſicut & ego vici, & ſedi cum Patre meo in throno eius.*

22 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.*

CAP. IIII.

1 *POſt hæc vidi, & ecce, oſtium apertũ in cælo: & vox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicens, Aſcende huc, & oſtendam tibi quæ oportet fieri poſt hæc.*

2 *Et ſtatim fui in ſpiritu, & ecce, ſedes poſita erat in cælo, & ſupra ſedem ſedens.*

3 *Et qui ſedebat, ſimilis erat aſpectu lapidis iaſpidis, & ſardinis: & iris erat in circuitu ſedis, ſimilis viſioni ſmaragdinæ.*

---

14 *Amen, ὁ Ἀμήν.* Hebraiſmus, quem mox explicat. Nam אמן [*amen*] Hebræis ſignificat Verè, ſiue veritatem ipſam. ¶ *Principium opificij Dei, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ.* Id eſt, à quo principium ducunt omnes res conditæ. Omnia enim à Deo per ipſum facta ſunt, vt expoſitum eſt Iohann.1.3. Vide Coloſſ.1.15, & deinceps. vel potius, noui ſeculi, id eſt Eccleſiæ caput ac verum & vnicũ principium.

* 17 *Diues ſum, ὅτι πλούσιός εἰμι.* Vulgata, *quòd diues ſum.* Atqui particula ὅτι in hoc dicendi genere *παρέλκει.*

18 *Exploratum igni, πεπυρωμένον ἐκ πυρός.* Vulgata, *Aurum ignitum probatum.* Eraſmus, *Ignitum ex igni.* Atqui certum eſt τὸ πυροῦσθαι paſſim in editione Græca reſpondere Hebræo verbo צרף [*tſaraph,*] quod ſignificat per ignem explorare. Additum eſt autem ἐκ πυρὸς ex pleonaſmo Hebræis familiari, pro διὰ πυρὸς, ſiue ἐν πυρὶ, vt mirer Eraſmũ hoc loco hæſitaſſe. Vide autem quæſo, lector, quid infrà obſeruaui, 16.15.

19 *Ferue, ζήλωσον.* Huic opponitur quod antè dixerat, nec frigidum nec feruidum eſſe. Ideo malui *feruendi* voce vti, quam *æmulandi*, cum Vulgata & Eraſmo.

21 *In throno meo, ἐν τῷ θρόνῳ μου.* Huc illa Chriſti verba Ioh.17,24. ſic tamen vt ſemper emineat caput Chriſtus.

IN CAPVT IIII.

2 *Fui correptus à ſpiritu, ἐγενόμην ἐν πνεύματι.* Vide ſuprà, cap, 1. verſu 10.

3 *Smaragdo, σμαραγδίνῳ, ſub. λίθῳ.* Itaque cauſa non erat cur Eraſmus conuerteret, *Aſpectu ſmaragdino.*

4 Καὶ κυκλόθεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες· καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσβυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ ἔχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους χρυσοῦς.

5 Καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται ἀστραπαὶ καὶ βρονταὶ καὶ φωναί· καὶ ἑπτὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ.

6 Καὶ ἐνώπιον τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη, ὁμοία κρυστάλλῳ· καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσαρα ζῶα γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν.

7 Καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἄνθρωπος, καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετωμένῳ.

8 Καὶ τέσσαρα ζῶα, ἓν καθ' ἑαυτὸ εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἓξ κυκλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμῶν· καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, λέγοντα, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Ὁ ἦν καὶ Ὁ ὢν καὶ Ὁ ἐρχόμενος.

9 Καὶ ὅταν δώσουσι τὰ ζῶα δόξαν καὶ τιμὴν καὶ εὐχαριστίαν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων,

10 Πεσοῦνται οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι ἐνώπιον τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ προσκυνήσουσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, καὶ βαλοῦσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, λέγοντες,

11 Ἄξιος εἶ Κύριε λαβεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν, ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου εἰσὶ καὶ ἐκτίσθησαν.

Κεφάλαιον ε.

1 ΚΑΙ` εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά.

4 Et in circuitu throni, erant throni vigintiquatuor: & ſuper eos thronos vidi vigintiquatuor Seniores ſedentes, amictos veſtibus albis: ¨& habentes impoſitas capitibus ſuis coronas aureas.

5 Prodibant autem ex illo throno fulgura & tonitrua & voces: & ſeptem lampades igneæ ardentes ante thronum, quę ſunt ſeptem ſpiritus Dei.

6 Erat etiam ante thronũ mare vitreum ſimile cryſtallo: & inter thronum & quæ thronum ambiebant, quatuor animalia plena oculis antè & retró.

7 Animal autem primum erat ſimile leoni, & ſecundum animal ſimile vitulo, & tertium animal habens faciem velut homo, & quartum animal ſimile aquilę volanti.

8 Et quatuor animalia ſingula per ſe habebant alas ſenas in circuitu, & intus plena erant oculis, die ac nocte ſine intermiſſione dicentia, Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus ille omnipotens, ¨Erat, & Eſt, & Venturus eſt.

9 Et quum tribuebant illa animalia gloriã & honorẽ & gratiarum actionem ei qui throno inſidebat, illi, *inquam*, viuẽti in ſecula ſeculorum,

10 Procidebant vigintiquatuor illi Seniores ante illum inſidentem throno, & adorabant illum viuentem in ſecula ſeculorum, & abiiciebant coronas ſuas ante thronum, dicentes,

11 ‖ Dignus es ¨Domine qui accipias gloriam & honorem & virtutem: quia tu creaſti omnia, & ¨per voluntatem tuam ſunt, & creata ſunt.

Cap. v.

1 DEinde vidi ad dextrã eius qui inſidebat throno, librum ¨ſcriptum intus & à tergo, obſignatum ſigillis ſeptem.

4 *Et in circuitu ſedis, ſedilia vigintiquatuor: & ſuper thronos vigintiquatuor Seniores ſedentes, circumamicti veſtimentis albis, & in capitibus eorum coronæ aureæ.*

5 *Et de throno procedebãt fulgura, & voces, & tonitrua: & ſeptem lampades ardentes ante thronũ, quæ ſunt ſeptem ſpiritus Dei.*

6 *Et in conſpectu ſedis, tanquam mare vitreum ſimile cryſtallo: & in medio ſedis, & in circuitu ſedis, quatuor animalia plena oculis ante & retro.*

7 *Et animal primum ſimile leoni, & ſecundum animal ſimile vitulo, & tertium animal habens faciem quaſi hominis, & quartum animal ſimile aquilæ volanti.*

8 *Et quatuor animalia, ſingula eorum habebant alas ſenas in circuitu: & intus plena ſunt oculis: & requiem non habebant die ac nocte, dicẽtia, Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus omnipotens, Qui erat, & Qui eſt, & Qui venturus eſt.*

9 *Et quum darent illa animalia gloriam & honorem & benedictionem ſedenti ſuper thronum, viuenti in ſecula ſeculorum,*

10 *Procidebãt vigintiquatuor ſeniores ante ſedentem in throno, & adorabant viuentem in ſecula ſeculorum, & mittebant coronas ſuas ante thronũ, dicentes,*

11 *Dignus es Domine Deus noſter accipere gloriam & honorem & virtutem, quia tu creaſti omnia, & propter voluntatem tuam erant, & creata ſunt.* Infrà

Cap. v.

1 *ET vidi in dextera ſedentis ſupra thronum, librum ſcriptum intus & foris, ſignatum ſigillis ſeptem.*

---

4 *Et habentes*, καὶ ἔχον. Sub. οἳ, vt ſit οἳ ἔχον, pro ἔχοντας. Vide ſuprà, 1.6.

8 *Erat, Eſt, & Venturus eſt*, Ὁ ἦν, &c. Vide ſuprà, 1.4. Vulgata & Eraſmus, *Qui erat, Qui eſt, & Qui venturus eſt.* quam interpretationem coactus ſum alicubi amplecti, vt nouitatem fugerem. Alioqui ſatis liquet ἦν, ὢν, & ἐρχόμενος poni proprij Dei nominis loco. Nequis illa ſumat, vt in vulgari ſermone dicitur de quopiam qui fuerit, ſit, & venturus ſit. Ideo articulum ὁ quo Latini carent, expunxi. Vide ſuprà 1.4 Eſt autem inſignis etiam hic locus adſtruendæ Chriſti coëſſentiali Deitati, quum de eo qui venturus eſt hîc agitur, id eſt, de Chriſto ipſo.

11 *Domine*, Κύριε. Arethas addit, καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, & ſancte Deus noſter. Conſentit Complutenſis editio, cum duobus aliis codicibus. ¶ *Per voluntatem tuam*, διὰ τὸ θέλημά σου. id eſt, quia ſic tibi viſum eſt, διὰ τοῦ θελήματος. Sic Ariſtoteles Ethic. ad Nicomach. lib 1. cap. 9 διὰ τύχην εὐδαιμονεῖν *per fortunam* ſiue *caſu felicẽ eſſe*. Sic Ariani Filium contendebant non eſſe ex Patris οὐσία genitum ab æterno, ſed eius voluntate creatum.

IN CAPVT V.

1 *Scriptum intus & à tergo*, γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν. Nempe ex vetere voluminum ratione, quorum altera ſuperficies exterior ferè pura manebat, niſi quum interior, id eſt, quæ conuoluto volumine non apparet, totum ſcriptum capere non poterat: vnde illud poetæ longius

poema carpentis, *Scriptus & à tergo necdum finitus furatus Oreſtes.* Cuiuſmodi ſcripta propterea ὀπισθόγραφα dicebantur. Hoc autē myſterio quid aliud allegoricè indicetur aliis coniiciēdum malo relinquere, quàm temere quicquā diuinare.

---

2 Καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν, κηρύσσοντα φωνῇ μεγάλῃ, Τίς ἐστιν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ;

3 Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲ ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό.

4 Καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλὰ, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό.

5 Καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι, Μὴ κλαῖε· ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαβὶδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ.

6 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἑπτὰ, καὶ ὀφθαλμοὺς ἑπτὰ, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα τὰ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν.

7 Καὶ ἦλθε καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου.

8 Καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα ζῶα καὶ οἱ εἴκοσι τέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκαστος κιθάρας καὶ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας θυμιαμάτων, αἵ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων.

9 Καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινὴν, λέγοντες, Ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ, ὅτι ἐσφάγης, καὶ ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί σου, ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους·

1.Pet.2.9

10 Καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἡμῶν βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς· καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ τῆς γῆς.

Dan.7.10

11 Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων·

12 Λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ, Ἄξιόν ἐστι τὸ

2 Et vidi Angelum fortem, prędicantem voce magna, Quis eſt dignus qui aperiat librum, & ſoluat eius ſigilla?

3 Nemo autem poterat neque in cælo, neque in terra, neque ſubter terram, aperire librum, neque eum inſpicere.

4 Flebā igitur ego multum quòd nemo dignus inuentus eſſet qui aperiret & legeret librum, nec qui eum inſpiceret.

5 Tum vnus ex Senioribus illis dicit mihi, Ne fleto: ecce, ¨vicit Leo ille ex tribu Iuda, ¨ſtirps illa Dauidis, vt aperiat librum, & ſoluat ſeptem eius ſigilla.

6 Aſpexi igitur, & ecce inter thronū & quatuor illa animalia & inter Seniores illos, Agnus ſtans tanquam mactatus, habēs cornua ſeptem, & oculos ſeptē, qui ſunt ſeptem illi Spiritus Dei emiſſi in omnem terram.

7 Is venit & accepit librum ex dextra illius throno inſidentis.

8 Quúmque accepiſſet librum, quatuor illa animalia & vigintiquatuor illi Seniores prociderunt coram Agno, habentes ſinguli citharas & phialas aureas, plenas ſuffituum, quæ ſunt ¨preces ſanctorum.

9 Et cecinerunt canticum ¨nouum, dicentes, Dignus es qui accipias librum, & aperias eius ſigilla: quoniam mactatus es, & redemiſti nos Deo per ſanguinem tuum, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:

10 ‖Et feciſti ¨nos Deo noſtro reges & ſacerdotes: & regnabimus ſuper terram.

11 Tum aſpexi, & audiui in circuitu throni & animalium & ſeniorum illorum vocem Angelorum multorum, ‖ ¨& erat eorum numerus millies centena millia, & decies centena millia:

12 ¨Dicētes voce magna, Dignus

2 *Et vidi Angelū fortem, prædicantem voce magna, Quis eſt dignus aperire librum, & ſoluere ſignacula eius?*

3 *Et nemo poterat neque in cælo, neque in terra, neque ſubtus terram aperire librum, neque reſpicere illum.*

4 *Et ego flebam multum, quoniam nemo dignus inuentus eſt aperire librum, nec videre eum.*

5 *Et vnus de ſenioribus dicit mihi, Ne fleueris: ecce, vicit Leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, & ſoluere ſeptem ſignacula eius.*

6 *Et vidi, & ecce in medio throni & quatuor animalium, & in medio ſeniorum, Agnū ſtantem tāquam occiſum, habentem cornua ſeptem & oculos ſeptem, qui ſunt ſeptem ſpiritus Dei, miſſi in omnem terram.*

7 *Et venit & accepit de dextera ſedentis in throno librum.*

8 *Et quum aperuiſſet librum, quatuor animalia & vigintiquatuor ſeniores ceciderunt coram Agno, habentes ſinguli citharas & phialas aureas, plenas odoramentorum, quæ ſunt orationes ſanctorum.*

9 *Et cantabant canticum nouum, dicentes, Dignus es accipere librum, & aperire ſignacula eius: quoniā occiſus es, & redemiſti nos Deo in ſanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:*

10 *Et feciſti nos Deo noſtro regnum, & ſacerdotes: & regnabimus ſuper terram:*

11 *Et vidi, & audiui vocem Angelorum multorum in circuitu throni, & animalium, & ſeniorum: & erat numerus eorum millia millium:*

12 *Dicētium voce magna,*

---

5 *Vicit*, ἐνίκησεν. Id eſt, obtinuit. Cic. pro Cluentio, *Vince bonum virum fuiſſe Oppianicum.* ¶ *Stirps*, ἡ ῥίζα. Hebr. שורש [*ſchoreſch*,] pro quo ſolet Homerus ὄζον, id eſt, *ramum*, dicere. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Radix*: nimium obſcurè.

8 *Preces ſanctorum*, αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. Quomodo hoc ſit accipiendum diſce ex Act. 10. 4, & 31. Vide infrà, 8. 3. Iſtud quidem liquet ex verſu 10, per 24 illos Seniores deſignari militantis adhuc in terris eccleſiæ, vt loquuntur, cœtus veluti iam in cælis verſantes, Philipp. 3. 10, & Eph. cap. 2. verſu 6.

9 *Nouum*, καινόν. Heb. חדש [*chadaſch*,] id eſt non vulgare, nec triuiale, ſed eximium.

10 *Nos*, ἡμᾶς. in Complutenſi codice & alio quodam legimus αὐτοὺς, ipſos, videlicet ſanctos qui adhuc ſunt in terris. Item pro βασιλεύσομεν, *regnabimus*, ibidem legitur βασιλεύσουσι, *regnabunt.*

11 *Et erat numerus eorum millies centena millia, & decies cētena millia*, καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων. Ita lego ex Aretha, Cōplutēſi editione, & aliis duobus vetuſtis codicibus. Melius enim iſta reſpondent iis quæ ſcribuntur Dan. 7. 10, vbi hęc eadem deſcriptio inuenitur. *

12 *Dicentes*, λέγοντες. Vſus loquendi Græcè poſtulabat vt ſcriberetur λεγόντων. Sed ex Hebræo idiomate, perinde eſt ac ſi Græcè ſcriptum eſſet, οἳ (ſub. relatiuo,) ἦσαν λέγοντες. id eſt, *Qui erant dicentes*, pro *Qui dicebant.* *

ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον, λαβεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν·

13 Καὶ πᾶν κτίσμα ὅ ἐστιν ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἅ ἐστι, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας, Τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐλογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

14 Καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον, Ἀμήν. καὶ οἱ εἴκοσι τέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσαν, καὶ προσεκύνησαν ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Κεφάλαιον ϛ.

1 ΚΑΙ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὸ ἀρνίον μίαν ἐκ τῶν σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων λέγοντος, ὡς φωνῆς βροντῆς, Ἔρχου καὶ βλέπε.

2 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός· καὶ ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτῷ, ἔχων τόξον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ στέφανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν, καὶ ἵνα νικήσῃ.

3 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν δευτέραν σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ δευτέρου ζώου λέγοντος, Ἔρχου καὶ βλέπε.

4 Καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυῤῥός· καὶ τῷ καθημένῳ ἐπ᾽ αὐτῷ ἐδόθη αὐτῷ λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι· καὶ ἐδόθη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη.

5 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ τρίτου ζώου λέγοντος, Ἔρχου καὶ βλέπε. Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἵππος μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτῷ, ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ·

6 Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων λέγουσαν, Χοῖνιξ σίτου, δηναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῆς δηναρίου· καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσῃς.

7 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν τετάρτην, ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου ζώου λέγουσαν, Ἔρχου καὶ βλέπε.

8 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρὸς, καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ ὄνομα αὐτῷ ὁ Θάνατος· καὶ ὁ ᾍδης ἀκολουθεῖ μετ᾽ αὐτοῦ· καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, ἐν ῥομφαίᾳ καὶ ἐν λιμῷ καὶ ἐν θανάτῳ, καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς.

eſt Agnus ille mactatus qui accipiat virtutē,& diuitias, & ſapientiā,& fortitudinē,& honorē,& gloriam, & benedictionē:

13 Sed & omnem creaturam quę in cælo eſt,& quę ſuper terram & ſub terra in mari,& quæ in eis ſunt omnia,audiui dicentia, Seſſori throni & Agno benedictio,& honor, & gloria, & robur,in ſecula ſeculorum.

14 Quatuor autem animalia illa dicebant,Amen:& vigintiquatuor illi Seniores ciderunt in facies ſuas,& adorarunt eum qui viuit in ſecula ſeculorum.

Cap. vi.

1 POſtea vidi, quum aperuiſſet Agnus, primum ex ſigillis, & audiui vnū ex quatuor illis animalibus dicens, tanquā vocem tonitrui,Veni & vide.

2 Aſpexi igitur, & ecce *aderat* equus albus:& qui inſidebat ei habebat arcum:& data eſt ei corona, & prodiit vincens, & vt vinceret.

3 Quúmque aperuiſſet ſigillum ſecundum,audiui ſecundum animal dicens, Veni,& vide.

4 Et prodiit alius equus rufus: & ei qui inſidebat ſuper eum, datum eſt vt tollat pacem è terra, vt alij alios mactent: datúſque eſt ei gladius magnus.

5 Et quum aperuiſſet ſigillum tertium,audiui tertium animal dicēs,Veni & vide. Aſpexi igitur, & ecce equus niger *aderat:* & qui inſidebat ei,habebat ſtateram in manu ſua.

6 Et audiui vocem inter illa quatuor animalia dicentem, Chœnix tritici denario,& tres chœnices hordei denario : & vinum & oleum ne læſeris.

7 Quúmque aperuiſſet ſigillum quartum, audiui vocem quarti animalis dicētem,Veni & vide.

8 Tum vidi, & ecce *aderat* equus pallidus, & eius quæ inſidebat ei,nomen erat Mors:& Infernus ſequebatur eam: datáque eſt eis in quadrātem terræ poteſtas trucidandi gladio, & fame,& morte,& per terreſtres feras.

Dignus eſt Agnus qui occiſus eſt, accipere virtutē, & diuinitatē, & ſapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem:

13 *Et omnem creaturam quæ in cælo eſt, & ſuper terram, & ſub terra, & quæ ſunt in mari, & quæ in eo, omnes audiui dicentes, Sedenti in throno, & Agno, benedictio, & honor, & gloria & poteſtas in ſecula ſeculorum.*

14 *Et quatuor animalia dicebant, Amen. Et vigintiquatuor ſeniores ceciderunt in facies ſuas: & adorauerunt viuentem in ſecula ſeculorum.*

Cap. vi.

1 *ET vidi quòd aperuiſſet Agnus vnum de ſeptem ſigillis, & audiui vnum de quatuor animalibus, dicens, tanquam vocē tonitrui, Veni & vide.*

2 *Et vidi, & ecce equus albus: & qui ſedebat ſuper illum, habebat arcum: & data eſt ei corona, & exiuit vincēs vt vinceret.*

3 *Et quum aperuiſſet ſigillum ſecundum, audiui ſecundum animal dicens, Veni & vide.*

4 *Et exiuit alius equus rufus: & qui ſedebat ſuper illum, datum eſt ei vt ſumeret pacem de terra, & vt inuicem ſe interficiant: & datus eſt ei gladius magnus.*

5 *Et quum aperuiſſet ſigillum tertium, audiui tertium animal dicens, Veni & vide. Et ecce equus niger, & qui ſedebat ſuper illum, habebat ſtateram in manu ſua.*

6 *Et audiui tanquam vocem in medio quatuor animalium dicentem, Bilibris tritici denario, & tres bilibres hordei denario: & vinū & oleum ne læſeris.*

7 *Et quum aperuiſſet ſigillū quartum, audiui vocem quarti animalis dicentis, Veni & vide.*

8 *Et ecce equus pallidus, & qui ſedebat ſuper eum, nomen illi Mors: & Infernus ſequebatur eum: & data eſt illi poteſtas ſuper quatuor partes terræ, interficere gladio, fame, & morte, & beſtiis terræ.*

---

* ¶ *Qui accipiat*, λαβεῖν. Id eſt, cui deferatur laus omnis, tanquam potentiſſimo, ditiſſimo, ſapientiſſimo, &c. ¶ *Diuitias*, πλοῦτον. Vulgata, *diuinitatem* deprauata proculdubio ſcriptura à quopiam Ariano. Nam conſentiunt in noſtra omnes Græci codices.

* 13 *Dicentia*, λέγοντας. Mutatio generis propter κτίσμα collectiuum nomē, quo ſiue per αἰθρωποπαθείαν perſonæ finguntur eſſe res omnes creatæ, ſiue potius, vt alibi κτίσεως nomine, ſic iſto loco per κτίσμα intelligūtur omnes homines, tum ſuperſtites, tum iam olim aut in terris aut in aquis ſepulti: ita vt illud, *Et quæ ſunt in eis omnia*, ſit epitome & epexegeſis pręcedentium. Nam certè ſic diſtinguuntur quæ ſurſum ſunt ac deorſum ab ipſius mūdi partibus.

IN CAPVT VI.

1 *Primum*, μίαν. Id eſt, πρώτην. ex Hebræorum more. Vulgata & Eraſmus, *Vnum*.

4 *Datum eſt*, ἐδόθη αὐτῷ. Redundat αὐτῷ, ex Hebræorum idiotiſmo.

8 *Eius quæ inſidebat*, ὁ καθήμενος. Hoc dicendi genus,

quod iam aliquoties occurrit, prorſus inuſitatum eſt in Græca & Latina lingua, quum dicendum fuerit καὶ τῷ καθημένῳ, ne hiaret conſtructio. Quod autem genus maſculinum fœmineo expreſſimus, coacti fecimus, eo quòd Græcis ὁ θάνατος generis eſt maſculini: mors verò fœminei apud Latinos. ¶ *Infernus, ὁ ᾅδης.* Heb. שאול [*ſchaol,*] id eſt, ſepulchrum. Nolui tamen quicquam immutare. ¶ *Et morte, καὶ τῷ θανάτῳ.* id eſt, λοιμῷ, Peſte. Hebr. דבר [*deber.*] Sic Gallicè peſtem graſſantem vocare ſolemus *mortalité.*

	9	Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον.	Quum verò aperuiſſet ſigillum quintum, vidi ſub altari animas eorum qui mactati fuerant propter verbum Dei, & propter teſtimonium quod tuebantur.	*Et quum aperuiſſet ſigillum quintum, vidi ſubtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, & propter teſtimonium quod habebant.*
	10	Καὶ ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἕως πότε ὁ δεσπότης ὁ ἅγιος καὶ ὁ ἀληθινὸς οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς;	Clamabant autem voce magna dicentes, Vſquequo domine, qui ſanctus es & verax, non iudicas ac ſanguinem noſtrum vindicas, *eum repoſcendo* ab iis qui habitant in terra?	*Et clamabant voce magna dicentes, Vſquequo Domine ſanctus & verus, non iudicas & vindicas ſanguinem noſtrum de ijs qui habitant in terra?*
	11	Καὶ ἐδόθησαν ἑκάστοις στολαὶ λευκαί, καὶ ἐῤῥέθη αὐτοῖς ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρὸν, ἕως οὗ πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καὶ αὐτοί.	Tum datæ ſunt ſingulis ſtolæ albæ, & dictum eſt eis vt requieſcerent adhuc paululum temporis, vſquequo compleantur etiam conſerui eorum & fratres eorum, qui trucidandi ſunt ſicut & ipſi.	*Et datæ ſunt illis ſingulæ ſtolæ albæ, & dictũ eſt illis vt requieſcerẽt adhuc tempus modicum, donec compleantur conſerui eorum, & fratres eorum, qui interficiendi ſunt ſicut & illi.*
	12	Καὶ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἕκτην, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥλιος ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη ὅλη ἐγένετο ὡς αἷμα·	Deinde aſpexi quum aperuiſſet ſigillum ſextum, & ecce terræmotus magnus factus eſt: & ſol factus eſt niger vt ſaccus cilicinus, & luna tota facta eſt vt ſanguis:	*Et vidi quum aperuiſſet ſigillum ſextum, & ecce, terræmotus magnus factus eſt, & ſol factus eſt niger tanquam ſaccus cilicinus, & luna tota facta eſt ſicut ſanguis:*
	13	Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου σειομένη.	Et ſtellæ cæli ceciderunt in terram, ſicut ficus abiicit groſſos ſuos quum vento magno concutitur.	*Et ſtellæ cæli ceciderunt ſuper terram, ſicut ficus emittit groſſos ſuos quum à vento magno mouetur.*
	14	Καὶ οὐρανὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον εἱλισσόμενον, καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν·	Et cælum abſceſſit ſicut liber qui conuoluitur: & omnes montes & inſulæ è ſuis locis emotæ ſunt:	*Et cælum receſſit ſicut liber inuolutus: & omnis mons & inſulæ de locis ſuis motæ ſunt:*
	15	Καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶνες, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι καὶ οἱ δυνατοὶ, καὶ πᾶς δοῦλος καὶ πᾶς ἐλεύθερος ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων·	Et reges terræ, & proceres, & diuites, & tribuni, & potentes, omnéſque tum ſerui tum ingenui abſconderunt ſe in ſpeluncis & in petris montium:	*Et reges terræ, & principes, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis ſeruus & liber abſconderunt ſe in ſpeluncis & in petris montium:*
Eſaiæ 2.19 oſeæ 10 2 luc. 23 30	16	Καὶ λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ ἀρνίου·	Et dixerunt montibus & petris, ‖Cadite ſuper nos, abſcõdite nos à conſpectu eius qui inſidet thróno, & ab ira Agni:	*Et dicunt montibus & petris, Cadite ſuper nos & abſcondite nos à facie ſedentis ſuper thronum, & ab ira Agni:*
	17	Ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτοῦ· καὶ τίς δύναται σταθῆναι;	Nam veniet dies ille magnus iræ illius: & quis poterit ſtare?	*Quoniam venit dies magnus iræ ipſorum: & quis poterit ſtare?*
		Κεφάλαιον ζ.	**CAP. VII.**	**CAP. VII.**
	1	ΚΑΙ` μετὰ ταῦτα εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ πᾶν δένδρον.	POſtea vidi quatuor Angelos inſiſtentes quatuor angulis terræ, tenentes quatuor ventos terræ, ne flaret ventus ſuper terram, neque ſuper mare, neque in vllam arborem.	*Poſthæc vidi quatuor Angelos ſtantes ſuper quatuor angulos terræ, tenentes quatuor vẽtos terræ, ne flaret ventus ſuper terram, neque ſuper mare, neque in vllam arborem.*

---

9 *Quod tuebantur,* ἣν εἶχον. Hoc eſt quod in vernaculo ſermone dicimus, *Qu'ils maintenoyent.* Vulgata & Eraſmus, *Quod habebant.* Complutenſis editio legit, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρνίου, *& propter teſtimonium Agni.*

* 10 *Ab ijs qui habitant,* &c. ἀπὸ τῶν κατοικούντων. Repoſcere ſanguinem pro Cædem alicuius vindicare, vſitatiſſima eſt Hæbræis loquutio: hic neceſſariò ſupplenda, propter præpoſitionem ἀπό.

11 *Compleantur etiam conſerui,* πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι. i. Vſquedum compleatur numerus eorum qui, &c. Malim autem legere πληρώσωσι, vt habet editio Complutenſis.

IN CAPVT VII.

1 *Angulis,* γωνίας. Hebr. פאות [*peoth,*] id eſt, extrema, quæ plagas & cardines vocamus.

Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβάντα ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου, ἔχοντα σφραγῖδα Θεοῦ ζῶντος· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ τοῖς τέσσαρσιν ἀγγέλοις οἷς ἐδόθη αὐτοῖς ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν,

Λέγων, Μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα, ἄχρις οὗ σφραγίσωμεν τοὺς δούλους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων, ρμδ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραήλ.

Ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ῥουβὴν, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Γὰδ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Ἀσὴρ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Νεφθαλείμ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Μανασσῆ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Συμεὼν, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Λευΐ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰσαχὰρ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Ζαβουλὼν, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰωσὴφ, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ιβ΄ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι.

Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πολὺς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἠδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν, ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στολὰς λευκὰς καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν.

Καὶ κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ.

Καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἑστήκεσαν κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ θρόνου ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

Λέγοντες, Ἀμήν· ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ Θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

2 Et vidi alium Angelum aſcẽdentem ab ortu ſolis, habentem ſigillum Dei viui: qui acclamauit voce magna quatuor illis Angelis quibus datum eſt lædere terram & mare,

3 Dicens, Ne lædite terram, neque mare, neque arbores, quoaduſque obſignauerimus ſeruos Dei noſtri in frontibus ſuis.

4 Et audiui numerum obſignatorum: centum quadragintaquatuor millia *erant* obſignata ex omnibus tribubus filiorum Iſrael.

5 Ex tribu Iuda, duodecies mille obſignata: ex tribu Ruben, duodecies mille obſignata: ex tribu Gad, duodecies mille obſignata:

6 Ex tribu Aſer, duodecies mille obſignata: ex tribu Nephthali, duodecies mille obſignata: ex tribu Manaſſe, duodecies mille obſignata:

7 Ex tribu Simeon, duodecies mille obſignata: ex tribu Leui, duodecies mille obſignata: ex tribu Manaſſe, duodecies mille obſignata.

8 Ex tribu Zabulon, duodecies mille obſignata: ex tribu Ioſeph, duodecies mille obſignata: ex tribu Beniamin, duodecies mille obſignata.

9 Poſtea vidi, & ecce, *aderat* turba multa, quam numerare nemo poſſit, ex omnibus gentibus & tribubus & populis & linguis: ſtabántque ante thronum & in conſpectu Agni, amicti ſtolis albis: & palmæ in manibus eorum.

10 Et clamabant voce magna, dicentes, Salus à Deo noſtro *eſt*, ſedente ſuper thronum, & *ab* Agno.

11 Omnes autem Angeli ſtabant in circuitu throni & ſeniorum & quatuor animalium illorum, & procubuerunt in conſpectu throni in facies ſuas, & adorarunt Deum,

12 Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & ſapientia, & gratiarum actio, & honor, & virtus, & robur Deo noſtro in ſecula ſeculorum. Amen.

2 *Et vidi alterum Angelum aſcendentem ab ortu ſolis habẽtem ſignum Dei viui: & clamauit voce magna quatuor Angelis quibus datum eſt nocere terræ & mari,*

3 *Dicens, Nolite nocere terræ, neque mari, neque arboribus, quoaduſque ſignemus ſeruos Dei noſtri in frontibus eorum.*

4 *Et audiui numerum ſignatorum, centũ quadragintaquatuor millia ſignata ex omni tribu filiorum Iſrael.*

5 *Ex tribu Iuda, duodecim millia ſignati: ex tribu Ruben, duodecim millia ſignati: ex tribu Gad, duodecim millia ſignati:*

6 *Ex tribu Aſer, duodecim millia ſignati: ex tribu Nephthali duodecim millia ſignati: ex tribu Manaſſe, duodecim millia ſignati:*

7 *Ex tribu Simeon, duodecim millia ſignati: ex tribu Leui, duodecim millia ſignati: ex tribu Iſſachar, duodecim millia ſignati:*

8 *Ex tribu Zabulon, duodecim millia ſignati, ex tribu Ioſeph, duodecim millia ſignati: ex tribu Bẽiamin, duodecim millia ſignati.*

9 *Poſt hæc vidi turbam magnam quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, & tribubus, & populis, & linguis, ſtantes ante thronum, & in conſpectu Agni, amicti ſtolis albis: & palmæ in manibus eorum.*

10 *Et clamabant voce magna, Dicentes, Salus Deo noſtro qui ſedet ſuper thronum, & Agno.*

11 *Et omnes Angeli ſtabãt in circuitu throni & ſeniorum & quatuor animalium: & ceciderunt in conſpectu throni in facies ſuas, & adorauerunt Deum,*

12 *Dicentes, Amen: benedictio, & claritas, & ſapientia, & gratiarum actio, honor & virtus, & fortitudo Deo noſtro in ſecula ſeculorum. Amen.*

---

7 *Ex tribu Leui,* ἐκ φυλῆς Λευΐ. Omiſit Dan, & recenſet Leui.

8 *Ioſeph,* Ἰωσήφ. Intellige tribum Ephraim, alterius ex filiis Ioſeph.

10 *Salus à Deo noſtro [eſt,]* ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν. Sic legit Arethas, ſic quoque Vetus interpres & Complutenſis editio, conſentiente etiam vno ex vet. noſtris cod. Addidi autem præpoſitionem A, necui ſcrupulus obiiciatur quaſi ſalutem Deo precentur, qui econtrario illum vnum agnoſcunt ſalutis quam conſequuti ſunt, auctorem. Sic autem vſurpatur hoc in loco tertius caſus vti apud Hebr. cum ל poſſeſſiuo, vt Pſal. 3. 6. הישועה ליהוה [*haieſchuhah laiouah*] Domino ipſa ſalus, id eſt, Dominus proprie ſalutis author: vt vbique מזמור לדוד [*mizmor ledauid*] Pſalmus Dauidis, id eſt, cuius author eſt Dauid. ¶ *Super thronum,* ἐπὶ τοῦ θρόνου. In pleriſque codicibus Græcis, non iis tamen quos modò citaui, legitur ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, *ſuper thronum Dei noſtri,* mendoſe, vt mihi videtur.

13 Καὶ ἀπεκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, λέγων μοι, Οὗτοι περιβεβλημένοι τὰς στολὰς τὰς λευκὰς, τίνες εἰσὶ, καὶ πόθεν ἦλθον;

14 Καὶ εἴρηκα αὐτῷ, Κύριε, σὺ οἶδας. Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης· καὶ ἔπλυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου.

15 Διὰ τοῦτο εἰσὶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, σκηνώσει ἐπ᾽ αὐτούς.

Eſa. 49.10

16 Οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ᾽ αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦμα.

Eſa. 25.8
Infra. 21.4

17 Ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀνὰ μέσον τοῦ θρόνου ποιμανεῖ αὐτοὺς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὑδάτων· καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Κεφάλαιον η.

1 ΚΑΙ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἑβδόμην, ἐγένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον.

2 Καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἳ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἑστήκασι· καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλπιγγες.

3 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλὰ, ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάντων ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ θρόνου.

13 Tum me compellauit vnus ex illis Senioribus, dicens mihi, Iſti qui amicti ſunt ſtolis albis, quinam ſunt, & vnde venerunt?

14 Et dixi ei, Domine, tu noſti. Et dixit mihi, Hi ſunt qui venerunt ex afflictione magna: & lauerunt ſtolas ſuas, ac dealbarunt in ſanguine Agni.

15 Ideo ſunt ante thronum Dei. & ſeruiunt ei die ac nocte in templo eius: & qui inſidet throno, vmbraculo proteget eos.

16 ‖Non eſurient amplius, neque ſitient amplius, nec in eos incidet ſol, neque vllus æſtus.

17 Quoniã Agnus qui in medio throni eſt, paſcet eos, & deducet ad viuos fontes aquarum: ‖& abſterſurus eſt Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.

CAP. VIII.

1 PORRO quum aperuiſſet ſigillum ſeptimum, factum eſt ſilentium in cælo, ferme ſemihora.

2 Et vidi ſeptem illos Angelos qui adſtant coram Deo, quibus datæ ſunt ſeptem tubæ.

3 Tum alius Angelus venit, & ſtetit ante aram habens thuribulum aureum: & dati ſunt ei ſuffitus multi, vt offerret cum precibus Sanctorum omnium ſuper altare aureum, quod eſt ante thronum.

13 *Et reſpondit vnus de ſenioribus, & dixit mihi, Hi qui amicti ſunt ſtolis albis, qui ſunt, & vnde venerunt?*

14 *Et dixi illi, Domine mi, tu ſcis. Et dixit mihi, Hi ſunt qui venerunt de tribulatione magna: & lauerunt ſtolas ſuas, & dealbauerunt eas in ſanguine Agni.*

15 *Ideo ſunt ante thronum Dei, & ſeruiunt ei die ac nocte in templo eius: & qui ſedet in throno, habitabit ſuper illos.*

16 *Non eſurient neque ſitient amplius, nec cadet ſuper illos ſol, neque vllus æſtus.*

17 *Quoniam Agnus qui in medio throni eſt, reget illos & deducet eos ad vitæ fontes aquarum, & abſterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.*

CAP. VIII.

1 *ET quum aperuiſſet ſigillum ſeptimum, factum eſt ſilentium in cælo, quaſi media hora.*

2 *Et vidi ſeptem Angelos ſtantes in cõſpectu Dei: & datæ ſunt illis ſeptẽ tubæ.*

3 *Et alius Angelus venit & ſtetit ante altare, habens thuribulum aureum: & data ſunt illi incenſa multa, vt daret de orationibus Sanctorum omnium ſuper altare aureum, quod eſt ante thronum.*

---

13 *Compellauit [me,]* ἀπεκρίθη. Sic apud Euangeliſtas ſæpe numero dicitur ἀποκρίνεσθαι qui ſermonem inchoat, vt alibi annotauimus. Vulgata & Eraſmus, *Et reſpondit.*

14 *Lauerunt,* ἔπλυναν. Eraſmus mendoſe legit ἐπλάτυναν, *dilatarunt.* Nam ſic etiam vt hîc legitur, citatur hic locus à Cypr. aduerſus Iudæos lib. 3. c. 16.

15 *Die ac nocte,* ἡμέρας καὶ νυκτός. Alludit ad diurna ac nocturna Leuitarum miniſteria: alioqui nulla nox eſt in cęlo.

* ¶ *Vmbraculo proteget eos,* σκηνώσει ἐπ᾽ αὐτούς. Vulgata, *habitabit ſuper eos.* Meam interpretationem confirmat præpoſitio ἐπὶ, & verſiculus proximè ſequens.

IN CAPVT VIII.

* 1 *Semihora,* ἡμιώριον. Vſus eſt hac voce Cic. pro Rabibirio Vulgata, *media hora,* barbarè pro dimidia hora.

2 *Qui adſtant,* οἳ ἑστήκασι. id eſt. qui coram eo apparent, vt miniſtri videlicet. Hæc enim vis eſt verbi עמד [*hamad.*]

3 *Thuribulum,* λιβανωτόν. Rectè, vt apparet ex v. 5 Alioqui hoc vocabulo non thuribulum, ſed thus ipſum declaratur. ¶ *Cum precibus Sanctorum,* ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων. Quînam ſunt hi ſancti? an qui in cælis ſunt? at illi in toto hoc libro nihil aliud quàm gratias agunt, & Deum extollunt, eo tantùm loco excepto vbi ſanguinis ſui vindicationem flagitant Martyres. Deinde quorſum Angelus preces ipſorum offerret? Scilicet magna illi fieret iniuria quam non ſatis eſt nonnullis pluſquam ſeruiliter colere, & reginam miſericordiæ, dominam Angelorum, refugiũ miſerorum, ſpem, vitam, paradiſi portam vocare: niſi etiã flagitent vt matris iure (proh execrandam blaſphemiam!) Filio ſuo imperet. Magna, inquam, illi & omnibus triumphantis Eccleſiæ ſanctis fit iniuria, ſi Angeli alicuius miniſterio illic etiamnum indigent, qui ipſorum preces Deo offerat. Sed age, abſurda iſta ſemel omittamus. Scimus Angelorum miniſterium Sanctis in hac vita degentibus eſſe deſtinatum Hebr. 2. 14: ídque non vt pro diis colantur, ſed contra vt pro bona Dei voluntate ſuo miniſterio nos adiuuent, ad Deum contendentes, ſicut ex variis Scripturę exemplis licet intelligere. Hæc cauſa eſt cur Iohannes hac viſione (quæ Leuiticorum Sacerdotum conſuetudine adumbratur, vt pleræque etiam aliæ antiquorum Prophetarum) didicerit, Sanctorũ orationes, in hoc mundo videlicet pura illa precum & beneficentiæ ſacrificia Deo quotidie offerentium, per Angelorum miniſterium Deo offerri. Quod ſit autem illud miniſterium quis nouit? mediatores quidem non eſſe ex verbo Dei conſtat, neque à nobis inuocandos, qua de re vide Auguſt. lib. de Trinit. 13. 15. Qui ſubtilius hîc volent contemplari, mirum niſi etiam Angelicam nobis aliquam Miſſam in cælo fabricent. Quorſum enim aram abſque ſacrificio? Sed vt ad rem redeam Vetus interpr. ſimiliter conuertit, *Vt daret de orationibus Sanctorum omnium ſuper altare aureum,* &c. quæ interpretatio non modò eſt ambigua, ſed prorſus etiam abſurda. Eraſmus, *Vt daret de precationibus omnium Sanctorum,* &c. quod mihi magis etiam abſurdum videtur, vel ob eã cauſam quòd in Græcis nullam præpoſitionem ſupplere poſſis quæ iſti interpretationi conueniat. Itaque ſuppleui præpoſitionem σὺν, cuius ellipſis non modo dura non eſt, ſed etiam elegans. Deinde manifeſtè videmus Angelum ſeorſim dici multa illa thymiamata accipere quæ cum precibus Sanctorum offerat. Vnum igitur ab altero non ſeparandum quidem, ſed diſtinguendum eſt. Quorſum enim noſtræ preces, quorſum quicquid à nobis poteſt proficiſci, niſi adſit in primis vnicæ illius oblationis verè gratus odor? niſi, inquam, prius in Filio per fidem iuſtificati placeamus? Sed de his non conſtituimus hoc in loco copioſius differere. *

4 Καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων, ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

5 Καὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸ λιβανωτὸν, καὶ ἐγέμισεν αὐτὸ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν· καὶ ἐγένοντο βρονταὶ καὶ φωναὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμός.

6 Καὶ οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας, ἡτοίμασαν ἑαυτοὺς ἵνα σαλπίσωσι.

7 Καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ, μεμιγμένα αἵματι, καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν· καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη.

8 Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ὡς ὄρος μέγα πυρὶ καιόμενον ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης, αἷμα.

9 Καὶ ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχὰς, καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοίων διεφθάρη.

10 Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας καιόμενος ὡς λαμπὰς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν, καὶ ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων.

11 Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέρος λέγεται Ἄψινθος· καὶ γίνεται τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων εἰς ἄψινθον, καὶ πολλοὶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν.

12 Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλήγη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων· ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν, καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαίνῃ τὸ τρίτον αὐτῆς, καὶ ἡ νὺξ ὁμοίως.

504 13 Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετωμένου ἐν μεσουρανήματι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ, Οὐαὶ οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῆς σάλπιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλπίζειν.

Κεφάλαιον θ.

1 ΚΑῚ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου.

4 Aſcendit autem fumus ſuffituum, cum precibus Sanctorum, è manu Angeli ad conſpectum Dei.

5 Deinde accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud ex igne altaris, abiecitque in terrá: & facta ſunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus.

6 Et ſeptem Angeli qui habebant ſeptem tubas præparauerunt ſe vt clangerent.

7 Primus igitur Angelus clanxit, & facta eſt grando & ignis, miſta ſanguine, proiectáq. ſunt in terram: & tertia pars arborum exuſta eſt, & omne gramen viride exuſtum.

8 Deinde ſecundus Angelus clanxit, & quaſi mons magnus igne ardens proiectus eſt in mare: factáque eſt tertia pars maris, ſanguis.

9 Et mortua eſt tertia pars creaturarum quæ erant in mari, animantia *dico*, & tertia pars nauiũ perierunt.

10 Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cælo ſtella magna, ardens velut fax, ceciditque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

11 Nomen autem ſtellæ dicitur Abſinthiũ: verſa eſt igitur tertia pars aquarum in abſinthium: & multi homines mortui ſunt ex aquis; quòd amaræ factæ eſſent.

12 Deinde quartus Angelus clãxit, & percuſſa eſt tertia pars ſolis, & tertia pars lunæ, & tertia pars ſtellarum: ita vt obſcuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis ſimiliter.

13 Et vidi, & audiui vnum Angelum volantem per medium cęli, dicentem voce magna, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis ſonis tubæ trium illorum Angelorum qui clangent.

Cap. IX.

1 TVm quintus Angelus clãxit, & vidi ſtellam è cælo cecidiſſe in terram, & data eſt ei *angelo* clauis putei abyſſi.

4 *Et aſcendit fumus incenſorum de orationibus Sanctorum, de manu Angeli coram Deo.*

5 *Et accepit Angelus thuribulum & impleuit illud de igne altaris, & miſit in terram: & facta ſunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus magnus.*

6 *Et ſeptem Angeli qui habebant ſeptem tubas, præparauerunt ſe vt tubâ canerent.*

7 *Et primus Angelus tuba cecinit, & facta eſt grando & ignis, miſta in ſanguine, & miſſum eſt in terrã: & tertia pars terræ cõbuſta eſt, & tertia pars arborũ concremata eſt, omne fœnum viride combuſtũ eſt.*

8 *Et ſecundus Angelus tuba cecinit: & tanquam mons magnus igne ardens miſſus eſt in mare: & facta eſt tertia pars maris, ſanguis.*

9 *Et mortua eſt tertia pars creaturæ eorum quæ habebant animas, in mari; & tertia pars nauium interijt.*

10 *Et tertius Angelus tuba cecinit, & cecidit de cælo ſtella magna ardens tanquã facula, & cecidit in tertiam partem fluminũ & in fontes aquarum.*

11 *Et nomen ſtellæ dicitur abſinthium: & facta eſt tertia pars aquarũ in abſinthium: & multi hominum mortui ſunt de aquis; quia amaræ factæ ſunt.*

12 *Et quartus Angelus tuba cecinit, & percuſſa eſt tertia pars ſolis, & tertia pars lunæ, & tertia pars ſtellarum, ita vt obſcuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis ſimiliter.*

13 *Et vidi & audiui vocẽ vnius aquilæ volantis per medium cæli, dicentis voce magna, Væ, væ, væ habitantibus in terra de cæteris vocibus tubæ triũ Angelorum qui erant tuba canturi.*

Cap. IX.

1 *ET quintus Angelus tuba cecinit, & vidi ſtellam de cælo cecidiſſe in terram, & data eſt ei clauis putei abyſſi.*

---

4 *Cum precibus*, ταῖς προσευχαῖς. Vide ſuprà verſ. 3.

7 *Et tertia pars arborum*, &c. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων, &c. Arethas, quem ſequitur Vetus interpres, legit καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς κατεκάη, καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη. Id eſt, & tertia pars terræ exuſta eſt, & tertia pars arborum, &c.

11 *Tertia pars aquarum*, τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων. Eraſmus, non legit τῶν ὑδάτων. quod ego addidi ex Arethæ, Complutenſis editionis, vnius vetuſti codicis, Veteris denique interpretis auctoritate.

13 *Vnum Angelum*, ἑνὸς ἀγγέλου. Arethas legit ἑνὸς ἀετοῦ, id eſt, (vt ſuppleuit Vetus interpres) *vocem vnius aquilæ.* Complutenſis codex hîc quoque cum Aretha conſentit.

IN CAPVT IX.

1 *Putei abyſſi*, τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσſου. Abyſſum vocat profundiſſimi tartari tenebras, de quibus Luc. 8, 31, & 2. Pet. 2. 4.

2 Καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου· καὶ ἀνέβη καπνὸς ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνὸς καμίνου μεγάλης· καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ φρέατος.

3 Καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ σκορπίοι τῆς γῆς.

4 Καὶ ἐῤῥέθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀδικήσωσι τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρὸν, οὐδὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους οἵτινες οὐκ ἔχουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

5 Καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀποκτείνωσιν αὐτοὺς, ἀλλ᾽ ἵνα βασανισθῶσι μῆνας πέντε· καὶ ὁ βασανισμὸς αὐτῶν ὡς βασανισμὸς σκορπίου, ὅταν παίσῃ ἄνθρωπον.

Suprà,6.16
Eſa 2.19
Oſeæ 10.8

6 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θάνατον, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν αὐτόν· καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀποθανεῖν, καὶ φεύξεται ὁ θάνατος ἀπ᾽ αὐτῶν.

Sap.26.6

7 Καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἀκρίδων ὅμοια ἵπποις ἡτοιμασμένοις εἰς πόλεμον· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ, καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων.

Ioel.1.6.
& 2,8.

8 Καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτῶν ὡς λεόντων ἦσαν·

9 Καὶ εἶχον θώρακας ὡς θώρακας σιδηροῦς· καὶ ἡ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν ὡς φωνὴ ἁρμάτων, ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς πόλεμον.

10 Καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κέντρα ἦν ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν· καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε.

11 Καὶ ἔχουσιν ἐφ᾽ αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου· ὄνομα αὐτῷ Ἑβραϊστὶ Ἀβαδδὼν, καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει Ἀπολλύων.

12 Ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο οὐαὶ μετὰ ταῦτα.

13 Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τεσσάρων κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ,

14 Λέγουσαν τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ ὃς εἶχε τὴν σάλπιγγα, Λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δεδεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ Εὐφράτῃ.

2 Aperuit igitur puteum abyſſi: & aſcendit fumus ex puteo vt fumus fornacis magnæ: & obſcuratus eſt ſol & aer à fumo putei.

3 Ex fumo autem exierunt locuſtæ in terram: dataque eſt illis poteſtas qualem habent poteſtatem terreſtres ſcorpij.

4 Sed ipſis eſt dictum ne læderent gramen terræ, neque viride quicquam, neque vllam arborem: ¨ ſed tantùm homines qui non haberent ſignum Dei in frontibus ſuis.

5 Datum autem eſt eis, non vt occidant eos, ſed vt crucientur menſibus quinque, *ſit*que cruciatus eorum vt cruciatus ſcorpij quum percuſſerit hominem.

6 ‖Itaque per eos dies homines quærent mortem, & non inuenient eam: & deſiderabũt mori & fugiet mors ab eis.

7 ‖Figuræ verò locuſtarum ſimiles *erãt* equis paratis ad prælium: *erant*que impoſitæ capitibus earum tanquam coronæ ſimiles auro, & facies earum vt facies hominum.

8 Et habebant capillos vt capillos mulierum: & dentes earum vt leonum erant:

9 Habebant etiam loricas vt loricas ferreas: & ſonitus alarum ipſarum vt ſonitus curruum, equis multis currentibus ad bellum.

10 Sed & habebant caudas ſimiles ſcorpionum, erántque aculei in caudis earum: & earum poteſtas *erat* nocere hominibus menſes quinque.

11 Habebãt autem ſibi impoſitum regem, Angelum abyſſi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè verò ¨ Apollyωn, *id eſt, perdens.*

12 Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ poſtea.

13 Tum ſextus Angelus clanxit, & audiui vocem quandam ex quatuor ¨cornibus altaris aurei, quod eſt ante oculos Dei,

14 Dicentem ſexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor illos Angelos vinctos ad magnum illum flumẽ Euphratem.

2 *Et aperuit puteum abyſſi: & aſcendit fumus putei ſicut fumus fornacis magnæ: & obſcuratus eſt ſol & aer de fumo putei.*

3 *Et de fumo putei exierunt locuſtæ in terram: & data eſt illis poteſtas ſicut habent poteſtatem ſcorpiones terræ.*

4 *Et præceptũ eſt illis ne læderent fœnum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem: niſi tantùm homines qui non habent ſignum Dei in frontibus ſuis.*

5 *Et datum eſt illis ne occiderent eos, ſed vt cruciarentur menſibus quinque: & cruciatus eorũ vt cruciatus ſcorpij quum percutit hominem.*

6 *Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eam: & deſiderabunt mori, & fugiet mors ab eis.*

7 *Et ſimilitudines locuſtarum, ſimiles equis paratis in prælium: & ſuper capita earum tanquam coronæ ſimiles auro, & facies earũ tanquam facies hominum.*

8 *Et habebant capillos ſicut capillos mulierum: & dentes earum ſicut leonum erant:*

9 *Et habebant loricas ſicut loricas ferreas, & vox alarum earum ſicut vox curruum equorum multorum currentium in bellum.*

10 *Et habebant caudas ſimiles ſcorpionum: & aculei erant in caudis earum: & poteſtas earum nocere hominibus menſibus quinque.*

11 *Et habebant ſuper ſe regem, Angelum abyſſi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyωn, Latinè habens nomẽ Exterminans.*

12 *Væ vnum abijt, & ecce veniunt adhuc duo væ poſthæc.*

13 *Et ſextus Angelus tuba cecinit, & audiui vocem vnã ex quatuor cornibus altaris aurei, quod eſt ante oculos Dei,*

14 *Dicentem ſexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor Angelos qui alligati ſunt in flumine magno Euphrate.*

---

4 *Sed,* εἰ μή. Notandus eſt vſus harum particularum pro ἀλλά, vt etiam infrà, 21.27, aduerſus ineptos quoſdam qui quaſi Aiacis clypeum opponunt gratuitæ per vnam fidem iuſtificationi, excerptam Pauli ſentẽtiam ex Galat. 2.16: quaſi tradat Apoſtolus non iuſtificari hominem ex operibus Legis niſi per fidem. Ita enim illi non tantùm imperiti, ſed etiam ſummè impudentes, locum illum detorquent, & quidem quaſi meras demonſtrationes adferant, quum ne grammaticam quidem vocum declarationem norint, nedum vt ipſum argumentum poſſint explicare.

11 *Apollyωn,* ἀπολλύων. Vulgata addit, *Latinè habens nomen Exterminans,* quod in nullis Græcis inueni. Eſt autem ſubſtantiuum pro Toar, more Hebræis familiari.

13 *Cornibus,* κεράτων. Rurſus alludit ad arã ſuffitus, collocatam in atrio Sacerdotum eregione Arcæ fœderis, interpoſito tamen velo, Exodi 30.6.

15 Καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνιαυτὸν, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων.

16 Καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ, δύο μυριάδες μυριάδων· καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν.

17 Καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ τοὺς καθημένους ἐπ᾽ αὐτῶν ἔχοντας θώρακας πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις· καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θεῖον.

18 Ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ ἐκ τοῦ θείου τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν.

19 Αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσιν. αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιαι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλὰς, καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσι.

20 Καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἳ οὐκ ἀπεκτάνθησαν ἐν ταῖς πληγαῖς ταύταις, οὔτε μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια καὶ εἴδωλα τὰ χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθινα καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύναται, οὔτε ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν·

21 Καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

Κεφάλαιον ι.

1 ΚΑΙ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, περιβεβλημένον νεφέλην· καὶ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς στῦλοι πυρός.

2 Καὶ εἶχεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ βιβλαρίδιον ἀνεῳγμένον· καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, τὸν δὲ εὐώνυμον ἐπὶ τὴν γῆν.

3 Καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ ὥσπερ λέων μυκᾶται· καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς.

4 Καὶ ὅτε ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς φωνὰς ἑαυτῶν, ἔμελλον γράφειν· καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσάν μοι, Σφράγισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ, καὶ μὴ ταῦτα γράψῃς.

15 Soluti ſunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & menſem & annum, vt occidant tertiam partem hominum.

16 Erátque numerus equeſtris exercitus ¨ bis millies centena millia: nam audiui numerum eorum.

17 Itémque vidi equos per viſionem, & ipſorum ſeſſores habentes thoraces igneos & hyacinthinos & ſulphureos: erant autem capita equorum vt capita leonum: & ex ore ipſorum prodibat ignis, & fumus, & ſulphur.

18 Ab his tribus occiſa eſt tertia pars hominum, *nempe* ab igne, & fumo, & ſulphure, quæ prodibant ex ore ipſorum.

19 Poteſtas enim eorum in ore eorum eſt, ¨& in caudis eorum. nam eorum caudæ ſimiles ſunt ſerpentibus, habentes capita per quæ nocent.

20 Porro reliqui homines qui occiſi non ſunt his plagis, non reſipuerùnt ab operibus manuum ſuarum, vt ne adorarent dæmonia & ſimulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, ‖quæ neque videre poſſunt, neque audire, neque ambulare:

21 Neque reſipuerunt ab homicidiis ſuis, neque à veneficiis ſuis, neque à ſcortatione ſua, neque à furtis ſuis.

CAP. X.

1 TVm vidi alium Angelum robuſtum deſcendentem de cælo, amictum nube, ſupra cuius caput erat iris: facies autẽ eius *erat* vt ſol, & pedes eius vt columnæ igneæ.

2 Habebátque in manu ſua libellum apertum: & poſuit pedem ſuum dextrum ſuper mare, ſiniſtrum autem ſuper terram.

3 Clamauítque voce magna, ſicut leo rugit: & quum clamaſſet, loquuta ſunt ſeptem tonitrua voces ſuas.

4 Et quum loquuta fuiſſent ſeptem tonitrua voces ſuas, ego ſcripturus eram: ſed audiui vocem de cælo dicentem mihi, Obſigna quæ loquuta ſunt ſeptem tonitrua, & ne ea ſcribas.

15 *Et ſoluti ſunt quatuor Angeli, qui parati erant in horam & diem & mẽſem & annum, vt occiderent tertiam partem hominum.*

16 *Et numerus equeſtris exercitus vicies millies dena millia: & audiui numerum eorum.*

17 *Et ita vidi equos in viſione, & qui ſedebant ſuper eos, habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & ſulphureas: & capita equorum erant tanquam capita leonum: & de ore eorum procedit ignis, & fumus, & ſulphur.*

18 *Et ab his tribus plagis occiſa eſt tertia pars hominum, de igne & de fumo & ſulphure, quæ procedebant ex ore ipſorum.*

19 *Poteſtas enim equorum in ore eorũ eſt, & in caudis eorum. nam caudæ eorum ſimiles ſerpentibus, habentes capita, & in his nocent.*

20 *Et cæteri homines qui non ſunt occiſi in his plagis, neque pœnitẽtiam egerunt de operibus manuum ſuarum, vt non adorarent dæmonia & ſimulacra aurea & argẽtea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre poſſunt, neque audire, neque ambulare:* Pſal.15.4. & 133.15

21 *Et non egerunt pœnitẽtiam ab homicidijs ſuis, neque à veneficiis ſuis, neque à fornicatione ſua, neque à furtis ſuis.*

CAP. X.

1 *ET vidi alium Angelũ fortem deſcendentem de cælo, amictum nube, & iris in capite eius: & facies eius erat vt ſol, & pedes eius tanquam columnæ ignis.*

2 *Et habebat in manu ſua libellum apertum: & poſuit pedem ſuum dextrũ ſuper mare, ſiniſtrum autem ſuper terram.*

3 *Et clamauit voce magna, quemadmodum quum leo rugit: & quum clamaſſet, loquuta ſunt ſeptem tonitrua voces ſuas.*

4 *Et quũ loquuta fuiſſent ſeptẽ tonitrua voces ſuas, ego ſcripturus eram: & audiui vocem de cælo dicentem mihi, Signa quæ loquuta ſunt ſeptem tonitrua, & noli ea ſcribere.*

---

16 *Bis millies centena millia*, δύο μυριάδες μυριάδων. Vel ſi recentiorum more libeat numerare, Ducenties millena millia. Vulgata & Eraſmus, *Vicies millies dena millia*: quo modo nemo neque ex priſcis neque ex recentioribus loquitur. Epiphanius κατὰ τῶν ἀλόγων, habet μύριαι μυριάδες, καὶ χίλιαι χιλιάδες. i. *decies mille millia, & millies millia*: & totum hunc locum aliter legit, ſententiam, vt opinor, potius reſpiciens, quàm verba numerans.

19 *Et in caudis eorum*, καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν. Hoc in pleriſque codicibus deeſt, legitur tamen apud Aretham, & in Vetere editione, quibuſcum conſentiunt Complutenſis codex & alij duo ex noſtris. ſic legendu

5 Καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν,

6 Καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὅτι χρόνος οὐκ ἔσται ἔτι·

7 Ἀλλ' ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν, τελεσθήσεται τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις τοῖς προφήταις.

8 Καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πάλιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα, Ὕπαγε, λάβε τὸ βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

9 Καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον, λέγων αὐτῷ, Δός μοι τὸ βιβλαρίδιον. Καὶ λέγει μοι, Λάβε καὶ κατάφαγε αὐτό· καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλλ' ἐν τῷ στόματί σου ἔσται γλυκὺ ὡς μέλι.

10 Καὶ ἔλαβον τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κατέφαγον αὐτό· καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι, γλυκύ· καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτὸ, ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου.

11 Καὶ λέγει μοι, Δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ λαοῖς καὶ ἔθνεσι καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι πολλοῖς.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ` ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ, καὶ ὁ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων, Ἔγειραι, καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ.

2 Καὶ τὴν αὐλὴν τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς, ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθνεσι· καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆνας τεσσαρακονταδύο.

5 Et Angelus quem vidi ſtantem ſuper mare & ſuper terram, ſuſtulit manum ſuam ad cælum,

6 Et iurauit per eum qui viuit in ſecula ſeculorum, qui creauit cælum & ea quæ ſunt in eo, & terram & ea quæ in ea ſunt, & mare & ea quæ in eo ſunt, tempus non fore amplius:

7 Sed in diebus vocis ſeptimi Angeli, quũ futurum eſt vt clãgat, conſummandum eſſe myſterium Dei, ſicut annuntiauit ſeruis ſuis prophetis.

8 Et vox quam audieram è cælo, rurſum loquuta eſt mecum, & dixit, Abi & accipe libellum illum apertum *qui eſt* in manu Angeli ſtantis ſuper mare & ſuper terram.

9 Abij igitur ad Angelum, dicẽs ei, Da mihi libellũ. Et dixit mihi, Accipe & deuora eum: & amaritudinem adferet vẽtri tuo, ſed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.

10 Accepi igitur libellum è manu Angeli, & deuoraui eum: erátque in ore meo dulcis tanquam mel: ſed quum deuoraſſem eum, amaruit venter meus.

11 Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare coram populis & gentibus, & linguis, & regibus multis.

Cap. XI.

1 DAtus eſt autem mihi calamus ſimilis virgę, adſtititque Angelus, dicens, Surge & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.

2 Sed atrium quod extra templum eſt exclude, & ne metiaris illud: nam datum eſt Gentibus: & Vrbem ſanctam calcabunt mẽſibus quadraginta duobus.

5 *Et Angelus quem vidi ſtantem ſuper mare & ſuper terram, leuauit manum ſuam ad cælum,*

6 *Et iurauit per viuẽtem in ſecula ſeculorum, qui creauit cælum & ea quæ in eo ſunt, & terram & ea quæ in ea ſunt, & mare & ea quæ in eo ſunt, quia tempus non erit amplius:*

7 *Sed in diebus vocis ſeptimi Angeli, quum cœperit tuba canere, conſummabitur myſterium Dei, ſicut euangelizauit per ſeruos ſuos Prophetas.*

8 *Et audiui vocem de cælo iterum loquentem mecum, & dicentem, Vade & accipe librum apertum de manu Angeli ſtantis ſuper mare & ſuper terram.*

9 *Et abij ad Angelum, dicens ei vt daret mihi librum. Et dixit mihi, Accipe & deuora illum: & faciet amaricari ventrem tuum, ſed in ore tuo erit dulce tanquam mel.*

10 *Et accepi librũ de manu Angeli, & deuoraui illũ: & erat in ore meo tanquam mel dulce, & quum deuoraſſem eum, amaricatus eſt venter meus.*

11 *Et dixit mihi, Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.*

Cap. XI.

1 *ET datus eſt mihi calamus ſimilis virgæ, & dictum eſt mihi, Surge, & metire templum Dei, & altare, & adorantes in eo.*

2 *Atrium autem quod eſt foris templum eijce foras, & ne metiaris illud: quoniam datum eſt Gentibus: & ciuitatem ſanctam calcabunt menſibus quadraginta duobus.*

IN CAPVT X.

5 *Suſtulit manum*, ἦρε τὴν χεῖρα. Hic erat geſtus iurãtium, vt etiamnum hodie.

7 *Conſummandum eſſe*, τελεσθήσεται. Complutenſis editio habet τελεσθῇ, & plerique Græci codices, καὶ τελεσθῇ, quam ſcripturam ſi ſequamur, ὅτι repetere oportebit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sed Vulgata rectiùs omnino legit τελεσθήσεται. ¶ *Seruis ſuis*, &c. τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις, &c. Vulgata, *Per ſeruos ſuos*: perinde nimirum acſi cauſa inſtrumentalis ſignificetur. Hoc etiam fit mihi veriſimilius quàm quod annotat Eraſmus, nempe additam fuiſſe particulam Per, quum ſcripſiſſet Vetus interpres, *Euangelizauit per ſeruos ſuos*. Legit enim Complutenſis editio τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις.

8 *Et vox*, &c. καὶ ἡ φωνὴ, &c. Vulgata, *Et audiui vocem è cælo iterum loquentem mecum, & dicentem mihi*, Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ πάλιν λαλοῦσαν μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσαν. Hoc ego verò nuſquam inuenio, quanquam quod ad ſenſum attinet, nihil intereſt.

* 9 *Amaritudinem adferet*, πικρανεῖ. Hebr. חמר [*Hemar.*] pro quo Vulgata, *Faciet amaricari*, & in vetere teſt. non ſemel *Amaricare*.

11 *Coram populis*, &c. ἐπὶ λαοῖς, &c. Sic vſurpatur præpoſitio ἐπὶ Matth. 28.14, & 1. Tim. 6.13.

IN CAPVT XI.

1 *Adſtititque Angelus, dicens*, καὶ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων. Ita reſtituo hunc locum ex Complutenſi editione, quum in reliquis ſcribatur duntaxat λέγων, *dicens*, quaſi calamus ipſe hoc ſit loquutus. quod mihi nimium videtur abſurdum vel per viſionem cogitare. Vet interpres legit καὶ ἐλέχθη μοι, & dictum eſt mihi, eadem manente ſententia. Sed etiamſi ſimpliciter ponatur λέγων, reſpõdebit Hebr. infinito לאמור [*lemor*,] dicẽdo, & ad eũ referetur à quo datus eſt calamus.

2 *Quod extra templum eſt*, τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ. Hæc eſt vera lectio, quæ extat apud Aretham, & in Complutenſi codice. Alludit enim ad atrium illud exterius, quod atrium populi dicebatur, quoniam omnibus patebat.

¶ *Exclude*, ἔκβαλε ἔξω. Ad verbum, *Eijce foras*. Atqui intus non enon erat. Fateor id quidem aliquatenus. Nam Sancta & Sancta ſanctorum ab hoc atrio erant ſeiuncta, ſed tamen totum ipſum ædificium nomine Templi ſignificabatur. Nunc verò quodāmodo foras eiici dicitur, quòd tanquā profanum negligatur in metiendo Templo. Hæc qui non conſiderarunt, putarunt legendum *τὴν αὐλὴν τὴν ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, atrium quod intra templum eſt*: mendoſè id quidem. quorſum enim hoc adderetur?

---

3 Καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκους.

4 Οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι, καὶ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι.

5 Καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτω δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι.

6 Οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανὸν, ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετὸς ἐν ἡμέραις αὐτῶν τῆς προφητείας· καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατάξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσι.

7 Καὶ ὅταν τελέσωσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου, ποιήσει πόλεμον μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτούς.

8 Καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας πόλεως τῆς μεγάλης, ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα καὶ Αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη.

9 Καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφήσουσι τεθῆναι εἰς μνήματα.

10 Καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσιν ἐπ' αὐτοῖς, καὶ εὐφρανθήσονται· καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

11 Καὶ μετὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ, πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτούς· καὶ ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς.

11 Καὶ ἤκουσαν φωνὴν μεγάλην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς, Ἀνάβητε ὧδε. Καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ νεφέλῃ, καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.

13 Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτὰ, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ.

3 Sed dabo illam duobus illis teſtibus meis, qui prophetabūt diebus mille ducentis ſexaginta, amicti ſaccis.

4 Hi ſunt duæ illæ oleæ, & duo candelabra in conſpectu ¨ Dei terræ poſita.

5 Quòd ſiquis velit eos iniuria afficere, ignis prodit ex ore ipſorum qui deuoret inimicos eorū: nā ſiquis velit eos iniuria afficere, ita oportet eum occidi.

6 Hi habent poteſtatē claudendi cælum, ne pluat diebus prophetiæ ipſorum: & poteſtatem habent ſuper aquas, conuertendi eas in ſanguinem: & percutiendi terram omni plaga quotieſcunque voluerint.

7 Porro quum finierint ¨ ſuum teſtimonium, beſtia illa aſcendens ex abyſſo, geret aduerſus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.

8 Et cadauera eorum iacebunt in plateis vrbis magnæ, quæ vocatur ſpiritualiter Sodoma & Ægyptus, vbi & Dominus noſter crucifixus eſt.

9 Et videbunt *homines* ex tribubus & populis & linguis & gentibus cadauera eorū per tres dies & dimidium, & cadauera eorum non ſinent poni in monumentis.

10 Et incolæ terræ gaudebunt ſuper illis, & lętabuntur: & munera mittent alij aliis, quoniam hi duo Prophetę cruciarint terræ incolas.

11 Sed poſt dies tres & dimidiū, ¨ ſpiritus vitæ à Deo *prodiens* ingredietur in illos: ſtabūntque *erecti* in pedes ſuos, & timor magnus cadet ſuper eos qui ipſos ſpectarint.

11 Deinde ¨ audierunt vocē magnam de cælo, dicentem ipſis, Aſcēdite huc. Aſcenderúntque in cęlum per nubem: & viderunt illos inimici eorum.

13 Factúſque eſt in illa hora terræmotus magnus: & decima pars Vrbis cecidit, & occiſa ſunt in terręmotu capita hominū ſepties mille, & reliqui territi ſunt, & ¨ dederunt gloriam Deo cæli.

3 *Et dabo duobus teſtibus meis, & prophetabūt diebus mille ducentis ſexaginta, amicti ſaccis.*

4 *Hi ſunt duæ oliuæ & duo candelabra in conſpectu Domini terræ ſtantes.*

5 *Et ſiquis voluerit eos nocere, ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum: & ſiquis voluerit eos lædere, ſic oportet eum occidi.*

6 *Hi habent poteſtatem claudendi cælum ne pluat diebus prophetiæ ipſorū: & poteſtatem habent ſuper aquas, conuertendi eas in ſanguinem, & percutere terram omni plaga quotieſcunque voluerint.*

7 *Et quum finierint teſtimonium ſuum, beſtia quæ aſcendit de abyſſo, faciet aduerſus eos bellum, & vincet illos: & occidet eos.*

8 *Et corpora eorum iacebunt in plateis Ciuitatis magnæ, quæ vocatur ſpiritualiter Sodoma & Aegyptus, vbi & Dominus eorum crucifixus eſt.*

9 *Et videbunt de tribubus, & populis, & linguis, & gentibus corpora eorum per tres dies & dimidium: & corpora eorum nō ſinent poni in monumentis.*

10 *Et inhabitantes terram gaudebunt ſuper illos, & iocundabuntur: & munera mittent inuicem, quoniā hi duo Prophetæ cruciauerunt eos qui habitabant ſuper terram.*

11 *Et poſt dies tres & dimidium, Spiritus vitæ à Deo intrauit in eos, & ſteterunt ſuper pedes ſuos, & timor magnus cecidit ſuper eos qui viderūt eos.*

12 *Et audiuerunt vocem magnam de cælo, dicētem eis, Aſcendite huc. Et aſcenderūt in cælum in nube: & viderunt illos inimici eorum.*

13 *Et in illa hora factus eſt terræmotus magnus: & decima pars Ciuitatis cecidit, & occiſa ſunt in terræmotu nomina hominum ſeptem millia, & reliqui in timorem ſunt miſſi, & dederunt gloriā Deo cæli.*

---

4 *Dei terræ*, τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς. Vulg. *Domini terræ*, τοῦ Κυρίου τῆς γῆς, vt etiam legitur in editione Complutenſi, quod eſt magis vſitatum.

7 *Suum teſtimonium*, τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν. Id eſt, quum legationem ſuam obierint.

11 *Spiritus vitæ*, πνεῦμα ζωῆς. Hebr. רוח חיים [*ruach chaȳm*,] pro anima vitali.

12 *Audierunt*, ἤκουσαν. Nempe duo illi Prophetę.

13 *Dederunt gloriam Deo*, ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ. Vide Ioh. cap. 9. verſ. 24.

14 Ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν, καὶ ἰδοὺ ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη ἔρχεται ταχύ.

15 Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγουσαι, Ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι τοῦ κόσμου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

16 Καὶ οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι οἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσαν ἐπὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

17 Λέγοντες, Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Ὁ ὢν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ἐρχόμενος· ὅτι εἴληφας τὴν δύναμίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευσας·

18 Καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν, καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν, κριθῆναι, καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις· καὶ διαφθεῖραι τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν.

19 Καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ἐγένοντο ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ σεισμὸς καὶ χάλαζα μεγάλη.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΚΑΙ` σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐρανῷ· γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον, καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα·

2 Καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἔκραζεν ὠδίνουσα, καὶ βασανιζομένη τεκεῖν.

3 Καὶ ὤφθη ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυῤῥὸς, ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά.

4 Καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν· καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ, τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγῃ.

5 Καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄῤῥενα, ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ.

6 Καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα.

14 Væ ſecundum abiit, & ecce væ tertium veniet citò.

15 Septimus igitur Angelus clāxit, & factæ ſunt voces magnæ in cælo, dicentes, * Facta ſunt regna mundi, Domini noſtri, & Chriſti eius, qui regnabit in ſecula ſeculorum.

16 Tum vigintiquatuor illi Seniores qui in conſpectu Dei ſedent in thronis ſuis, prociderūt in facies ſuas, & adorarūt Deū,

17 Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotēs, * Qui es,& Qui eras,& Qui venturus es: quòd adeptus ſis potentiam tuam magnam, & regnum inieris:

18 Et iratæ ſunt Gentes, & aduenit ira tua, & tēpus mortuorum, vt iudicentur, & des mercedem ſeruis tuis Prophetis, & ſanctis, & timentibus nomen tuum, paruis & magnis: & perdas eos qui perdunt terram.

19 Tunc apertum eſt templum Dei in cælo,& viſa eſt Arca fœderis eius in templo eius: & facta ſunt fulgura & voces: * & tonitrua,& terræmotus, & grando magna.

CAP. XII.

1 VIſum eſt autem ſignū magnum in cælo: mulier amicta ſole, ſub cuius pedibus erat luna,& in capite corona ſtellarum duodecim.

2 Et prægnans * clamabat parturiens, & cruciabatur vt pareret.

3 Et viſum eſt aliud ſignum in cælo: nam ecce, *adfuit* draco magnus rufus, habēs capita ſeptem & cornua decem:& in capitibus ſuis diademata ſeptem.

4 Cuius cauda trahebat tertiā partem ſtellarum cæli, quas abiecit in terram: ſtetit autem is draco ante mulierem parturā, vt quum peperiſſet, filium eius deuoraret.

5 Peperit autem filium * maſculum, recturum omnes Gentes virga ferrea: & raptus eſt Filius eius ad Deum & Thronum eius.

6 Mulier verò fugit in ſolitudinem,vbi haberet locum paratum à Deo: vt illic alerent eam diebus mille ducētis ſexaginta.

14 *Væ ſecundum abiit, & ecce væ tertium veniet citò.*

15 *Et ſeptimus Angelus tuba cecinit: & factæ ſunt voces magnæ in cælo, dicentes, Factum eſt regnū huius mundi Domini noſtri & Chriſti eius, & regnabit in ſecula ſeculorum.*

16 *Et vigintiquatuor ſeniores qui in cōſpectu Dei ſedent in ſedibus ſuis, ceciderunt in facies ſuas,& adorauerunt Deum.*

17 *Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotēs, Qui es, & Qui eras,& Qui venturus es: quia accepiſti virtutem tuam magnam, & regnaſti:*

18 *Et iratæ ſunt Gentes, & aduenit ira tua & tempus mortuorum, iudicari, & reddere mercedē ſeruis tuis Prophetis, & ſanctis,& timentibus nomen tuum puſillis & magnis:& exterminandi eos qui corruperunt terram.*

19 *Et apertum eſt templū Dei in cælo, & viſa eſt Arca teſtamenti eius in templo eius: & facta ſunt fulgura, & voces,& terræmotus, & grando magna.*

CAP. XII.

1 *ET ſignum magnū apparuit in cælo: Mulier amicta ſole, & luna ſub pedibus eius, & in capite eius corona ſtellarum duodecim:*

2 *Et in vtero habens, clamat parturiens, & cruciatur vt pariat.*

3 *Et viſum eſt aliud ſignum in cælo,& ecce draco magnus rufus, habens capita ſeptem, & cornua decem: & in capitibus eius diademata ſeptem.*

4 *Et cauda eius trahebat tertiam partem ſtellarum cæli & miſit eas in terrā: & draco ſtetit ante mulierem quæ erat paritura, vt quum peperiſſet, filium eius deuoraret.*

5 *Et peperit filium maſculum, qui recturus erat omnes Gētes in virga ferrea: & raptus eſt filius eius ad Deum,& ad thronum eius.*

6 *Et mulier fugit in ſolitudinem, vbi habet locum paratum à Deo vt ibi paſcant eam diebus mille ducentis ſexaginta.*

---

* 15 *Facta ſunt,* ἐγένοντο. Id eſt, venerunt in Chriſti poteſtatem, tyrannidi diaboli & miniſtrorum ipſius erepta.

* 17 *Qui es,&c.* ὁ ὢν,&c. Vide ſupra 1.4.& 4.8.

19 *Et tonitrua,* καὶ βρονταί. Hoc non eſt in Latinis codicibus, & fortaſſis eſt gloſſema illius, καὶ φωναί, *& voces.*

IN CAPVT XII.

2 *Clamabat,* ἔκραζεν. Sic reſtituo ex Complutenſi editione,& vetere Latina.

5 *Maſculum,* ἄῤῥενα. pleonaſmus Hebræus.

* 8 *Praua-*

7 Καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ· ὁ Μιχαὴλ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ δράκοντος, καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ·

8 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ.

9 Καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, ὁ καλούμενος διάβολος καὶ ὁ Σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ᾽ αὐτοῦ ἐβλήθησαν.

10 Καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην λέγουσαν ἐν τῷ οὐρανῷ, Ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός.

11 Καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν· καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου.

12 Διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε οἱ οὐρανοὶ καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες. Οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κατέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς ἔχων θυμὸν μέγαν, εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει.

13 Καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δράκων ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρρενα.

14 Καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς τὴν ἔρημον εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ, ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως·

15 Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς ποταμόν· ἵνα ταύτην ποταμοφόρητον ποιήσῃ·

16 Καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικί, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς, καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δράκων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

17 Καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικί, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

18 Καὶ ἐστάθην ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης.

7 Et factum eſt prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliati ſunt cum dracone,& draco pugnauit & Angeli eius :

8 Sed non ¨præualuerunt, ¨neque locus eorũ amplius inuentus eſt in cælo.

9 Et proiectus eſt draco ille magnus, ſerpens ille antiquus qui vocatur diabolus & Satanas,qui ſeducit totum terrarum orbem: proiectus,*inquam*, eſt in terram ,& Angeli eius cum eo proiecti ſunt.

10 Et audiui vocem magnã dicentem in cælo , Nunc facta eſt ſalus, & potentia, & regnũ Dei noſtri , & poteſtas Chriſti eius: quia deiectus eſt accuſator fratrum noſtrorum, qui accuſabat eos ante conſpectum Dei noſtri die ac nocte.

11 Sed ipſi vicerunt eũ ¨per ſanguinẽ Agni, & per ſermonẽ teſtimonij ſui: & ¨animæ ſuæ prodigi fuerunt vſque ad mortem.

12 Propterea lætamini cæli , & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris : nam deſcendit diabolus ad vos , iræ magnæ plenus,vt qui ſciat ſe paululum temporis habere.

13 Quum igitur vidiſſet draco ſe proiectum eſſe in terram,perſequutus eſt mulierem quę pepererat maſculum.

14 Sed datæ ſunt mulieri alæ duę aquilæ magnæ, vt volaret à cõſpectu ſerpentis in deſertũ, ¨in locũ ſuũ, vbi aleretur per tẽpus & tẽpora & dimidiũ temporis.

15 Eiecit autem ſerpens ex ore ſuo poſt mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret rapi à flumine :

16 Sed ſuccurrit terra mulieri,aperuítque terra os ſuum, & abſorpſit flumen quod eiecerat draco ex ore ſuo.

17 Iratus eſt igitur draco aduerſus mulierem: & abiit vt gereret bellum cum reliquis ex eius ſemine,obſeruantibus mandata Dei , & habentibus teſtimoniũ IESV Chriſti.

18 ¨Stetique ſuper arenam maris.

7 *Et factum eſt prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliabantur cũ dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:*

8 *Et non valuerunt, neque locus inuentus eſt eorum amplius in cælo.*

9 *Et proiectus eſt draco ille magnus, ſerpens antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui ſeducit vniuerſum orbẽ: & proiectus eſt in terram, & Angeli eius cum illo miſſi ſunt.*

10 *Et audiui vocem magnam in cælo dicentem, Nunc facta eſt ſalus, & virtus, & regnum Dei noſtri, & poteſtas Chriſti eius: quia proiectus eſt accuſator fratrum noſtrorum, qui accuſabat illos ante conſpectum Dei noſtri die ac nocte.*

11 *Et ipſi vicerunt eũ propter ſanguinem Agni & propter verbũ teſtimonij ſui, & non dilexerunt animas ſuas vſque ad mortem.*

12 *Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ terræ & mari: quia deſcendit diabolus ad vos habens iram magnã, ſciẽs quòd modicum tempus habet.*

13 *Et poſtquam vidit draco quòd proiectus eſſet in terram, perſequutus eſt mulierem quæ peperit maſculum.*

14 *Et datæ ſunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in deſertum in locum ſuum, vbi alitur per tempus & tempora & dimidium temporis, à facie ſerpentis:*

15 *Et miſit ſerpens ex ore ſuo poſt mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret trahi à flumine.*

16 *Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os ſuum, & abſorbuit flumen quod miſit draco de ore ſuo.*

17 *Et iratus eſt draco in mulierem: & abijt facere prælium cum reliquis de ſemine eius, qui cuſtodiunt mandata Dei, & habent teſtimonium Ieſu Chriſti.*

18 *Et ſtetit ſupra arenam maris.*

---

8 *Præualuerunt*, ἴσχυσαν. Sic accipitur apud Hebræos verbum יכול [*iachol.*] ¶ *Neque locus eorum amplius inuentus eſt*, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι. Id eſt, eiecti ſunt, ita vt nuſquã poſtea apparuerint in cælo. Sic loquitur Dan. 2.35.

11 *Per ſanguinem*, διὰ τὸ αἷμα. Vide ſupra,4.11. ¶ *Animæ ſuæ prodigi fuerunt*, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Vulg. & Eraſmus ad verbum. *Et non dilexerunt animam ſuam.* Eſt autem in hac formula loquendi μείωσις, Hebræis familiaris, quum minus dicitur quàm intelligatur. Is enim dicitur animam (id eſt,vitam) diligere,qui nihil habet hac vita charius: & econtrario , non diligere animam ſuam, qui non dubitat illam periculis exponere quoties ita facto opus eſt.

14 *In locum ſuum*, εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. Id eſt,in eum locum qui eſt ipſi à Domino deſtinatus , vt Act. 1.25, quanuis in ſpecie prorſus diſſimili.

18 *Stetique*, καὶ ἐστάθην. Vulg. *Et ſtetit*, καὶ ἐστάθη, contra omnium Græcorum codicum fidem.

Κεφάλαιον ιγ.

1 ΚΑΙ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης θηρίον ἀναβαῖνον, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα· καὶ ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ δέκα διαδήματα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημίας.

2 Καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἦν ὅμοιον παρδάλει, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκτου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στόμα λέοντος· καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἐξουσίαν μεγάλην.

3 Καὶ εἶδον μίαν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον· καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεραπεύθη· καὶ ἐθαύμασεν ὅλη ἡ γῆ ὀπίσω τοῦ θηρίου.

4 Καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα ὃς ἔδωκεν ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ, καὶ προσεκύνησαν τὸ θηρίον, λέγοντες, Τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ; τίς δύναται πολεμῆσαι μετ᾽ αὐτοῦ;

5 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσαρακονταδύο. 94

6 Καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς τὸν Θεόν, βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντας.

7 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ νικῆσαι αὐτούς· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπὶ πᾶσαν φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ ἔθνος.

8 Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

9 Εἴ τις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω.

10 Εἴ τις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει· εἴ τις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδέ ἐστιν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων.

Gen.9.6
mat.26.52

11 Καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίῳ, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων.

12 Καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

13 Καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν, ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων.

CAP. XIII.

1 TVm vidi beſtiã è mari aſcendentem, quæ habebat capita ſeptem & cornua decem: & impoſita cornibus eius decẽ diademata, & impoſitũ capitibus eius nomen blaſphemiæ.

2 Erátq; hæc beſtia quã vidi, ſimilis pardo, & pedes eiꝰ vt pedes vrſi, & os eius vt os leonis: dedit autem ei draco virtutem ſuã, & thronũ ſuũ, & poteſtatẽ magnã.

3 Et vidi vnum ex capitibus eius quaſi lethaliter cæſum: ſed ipſius ⁘plaga lethalis curata eſt: & admirans vniuerſa terra ſequuta eſt beſtiam.

4 Et adorarũt draconẽ qui dedit poteſtatem beſtiæ: & adorarunt beſtiã, dicentes, Quis ſimilis beſtiæ? quis poterit pugnare cũ ea?

5 Datúmque eſt ei os loquens magna & blaſphemias: & data eſt ei poteſtas agendi menſes quadraginta duos.

6 Aperuit igitur os ſuũ ad blaſphemiam aduerſus Deum, vt conuiciis afficeret nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo habitant.

7 Sed & datum eſt ei bellũ gerere cum Sanctis, & eos vincere: & data eſt ei poteſtas in omnem tribum, & linguã, & gentẽ.

8 Itaque adorabunt eã omnes incolæ terræ, quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati *iam inde* à iactis mundi fundamentis.

9 Siquis habet aurem, audiat.

10 Siquis in captiuitatem agit, ⁘in captiuitatem abit: ‖ ſiquis gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. hîc eſt tolerantia & fides Sanctorum.

11 Deinde vidi aliam beſtiam aſcendentem è terra, habentem cornua duo ſimilia Agni, ſed loquebatur vt draco.

12 Ea verò poteſtatem prioris beſtiæ omnem exercet in conſpectu eius, & facit vt terra & ipſius incolæ adorent beſtiam illam primam cuius curata fuerat plaga lethalis.

13 Edítque ſigna magna, ⁘adeo vt etiam ignem faciat è cælo deſcendere in terram in cõſpectu hominum.

CAP. XIII.

1 *ET vidi de mari beſtiã aſcendentem, habentem capita ſeptem, & cornua decem: & ſuper cornua eius decem diademata, & ſuper capita eius nomina blaſphemiæ.*

2 *Et beſtia quam vidi, ſimilis erat pardo, & pedes eius ſicut vrſi, & os eius ſicut os leonis: & dedit illi draco virtutem ſuam, & poteſtatem magnam.*

3 *Et vidi vnum de capitibus ſuis quaſi occiſum in mortem, & plaga mortis eius curata eſt: & admirata eſt vniuerſa terra poſt beſtiam.*

4 *Et adorauerunt draconem qui dedit poteſtatem beſtiæ, & adorauerunt beſtiam, dicentes, Quis ſimilis beſtiæ? & quis poterit pugnare cum ea?*

5 *Et datum eſt ei os loquens magna & blaſphemias: & data eſt ei poteſtas facere menſes quadraginta duos.*

6 *Et aperuit os ſuum in blaſphemias ad Deum, blaſphemare nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo habitant.*

7 *Et eſt datum illi bellum facere cum Sãctis, & vincere eos: & data eſt illi poteſtas in omnem tribum & populum, & linguam, & gentem.*

8 *Et adorauerunt eam omnes qui inhabitant terram, quorũ non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ Agni, qui occiſus eſt ab origine mundi.*

9 *Siquis habet aurẽ, audiat.*

10 *Qui in captiuitatẽ duxerit, in captiuitatem vadit: qui in gladio occiderit. oportet eum gladio occidi: hîc eſt patientia & fides Sanctorum.*

11 *Et vidi aliã beſtiã aſcẽdentẽ de terra: & habebat cornua duo, ſimilia Agni, & loquebatur ſicut draco.*

12 *Et poteſtatem prioris beſtiæ omnem faciebat in cõſpectu eius, & fecit terram & habitantes in ea adorare beſtiam primam, cuius curata eſt plaga mortis.*

13 *Et fecit ſigna magna, vt etiam ignem faceret de cælo deſcendere in terram in conſpectu hominum.*

IN CAPVT XIII.

3 *Plaga lethalis*, ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου. Vulg. & Eraſmus ad verbum, *Plaga mortis*, ſeruato Hebraiſmo.

10 *In captiuitatem abducit*, αἰχμαλωσίαν συνάγει. Fortaſſis deeſt præpoſitio εἰς. niſi malimus captiuitatẽ Hebræorum more pro captiuis ipſis turmatim abductis interpretari, * quod declaratur præpoſitione σύν. Eſt autem elegans paronomaſia inter συνάγειν & ὑπάγειν, quam vtcunque exprimere ſtudui, verbis Agit & Abit.

13 *Adeo vt*, ἵνα. Ἵνα pro ὥστε, quod alibi annotauimus. Complutenſis tamen editio legit, conſentiente Aretha & duobus ex noſtris vetuſtis libris, καὶ πῦρ, ἵνα καταβαίνῃ. *& vt ignis deſcendat.* Ita enim hoc explicandum puto per traiectionẽ, cuius meminimus Rom.11.31, & alia paſſim exempla occurrunt, vt 1.Cor. 9.15, & Galat. 2.10.

14 *Reuixit*,

14 Καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὰ σημεῖα ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ ὃ ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας, καὶ ἔζησε.

15 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ, ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τὴν εἰκόνα τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι.

16 Καὶ ποιεῖ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχούς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς, ἢ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν·

17 Καὶ ἵνα μή τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

18 Ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν, ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστί· καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξϛ΄.

Κεφάλαιον ιδ΄.

1 ΚΑῚ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστηκὸς ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών, καὶ μετ' αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

2 Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς μεγάλης· καὶ φωνὴν ἤκουσα κιθαρῳδῶν κιθαριζόντων ἐν ταῖς κιθάραις αὐτῶν·

3 Καὶ ᾄδουσιν ὡς ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδήν, εἰ μὴ αἱ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες, οἱ ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς·

4 Οὗτοί εἰσιν οἳ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν· παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ· οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρχὴ τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ.

Καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὑρέθη δόλος· ἄμωμοι γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ.

Et ſeducit incolas terræ, propter ſigna quæ datum eſt ei vt faciat in conſpectu beſtiæ, dicens incolis terræ vt faciant imaginem beſtiæ quę gladio vulnerata fuit, ſed ʺreuixit.

Datúmque eſt ei ʺvt animaret imaginem beſtiæ, vt etiam loquatur imago beſtiæ, & faciat vt quicunque non adorarint imaginem beſtiæ, occidantur.

Sed & facit vt omnes, parui & magni, diuites & pauperes, liberi & ſerui accipiant characterem in manu ſua dextra, aut in frontibus ſuis:

Et nequis poſſit emere aut vendere, niſi qui habeat characterem aut nomen beſtiæ, aut numerum nominis eius.

Hîc ſapientia eſt. Qui intelligentia præditus eſt, computet numerum beſtiæ: numerus enim hominis eſt: & numerus eius, ſexcenta ſexaginta ſex.

CAP. XIIII.

TVnc vidi, & ecce *aderat* Agnus ſtans ſuper montē Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia habentia nomen Patris eius ſcriptum in frontibus ſuis.

Et audiui vocem è cælo tanquam vocem aquarum multarum, & tanquam ſonū tonitrui magni: & vocem audiui citharœdorum pulſantium citharas ſuas:

ʺEt qui canebant quaſi canticū nouū ante thronū, & ante quatuor illa animalia, & illos Seniores: neque quiſquā poterat diſcere canticū illud niſi illa cētū quadragintaquatuor millia, ij *videlicet* qui empti ſunt è terra:

Hi ſunt qui cum mulieribus non ſunt inquinati: virginesʺ enim ſunt. hi ſequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti ſunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno ſacræ.

Et in quorum ore non eſt inuentus dolus: ſunt enim inculpati ante thronum Dei.

14 *Et ſeducit habitantes in terra, propter ſigna quæ data ſunt illi facere in cōſpectu beſtiæ, dicens habitantibus in terra vt faciāt imaginem beſtiæ quæ habet plagam gladij, & vixit.*

15 *Et datum eſt illi vt daret ſpiritum imagini beſtiæ, & vt loquatur imago beſtiæ, & faciat vt quicūque non adorauerint imaginem beſtiæ, occidantur.*

Et faciet omnes, puſillos & magnos, & diuites & pauperes, & liberos & ſeruos, habere characterē in dextera manu ſua aut in frontibus ſuis:

16 *Et nequis poßit emere aut vendere, niſi qui habet characterem, aut nomen beſtiæ, aut numerum nominis eius.*

17 *Hic ſapientia eſt. Qui habet intellectum, computet numerum beſtiæ: numerus enim hominis eſt: & numerus eius ſexcenti ſexaginta ſex.*

CAP. XIIII.

18 *ET vidi, & ecce Agnus ſtabat ſupra mōtem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen eius & nomen Patris eius ſcriptum in frontibus ſuis.*

1 *Et audiui vocem de cælo, tanquam vocem aquarum multarū, & tanquā vocem tonitrui magni: & vocem quam audiui ſicut citharœdorum citharizantium in citharis ſuis:*

2 *Et cantabant quaſi cāticum nouum ante ſedem & ante quatuor animalia & Seniores, & nemo poterat diſcere canticum niſi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti ſunt de terra:*

3 *Hi ſunt qui cum mulieribus non ſunt coinquinati: virgines enim ſunt. hi ſequuntur Agnū quocunque ierit: hi empti ſunt ex hominibus primitiæ Deo & Agno.*

4 *Et in ore eorum non eſt inuentum mendacium: ſine macula enim ſunt ante thronum Dei.*

---

14 *Reuixit*, ἔζησε. Hoc dicit quia plaga per ſe lethalis erat, ex qua quum illa conualuerit, conſequi videtur, illam penes ſe habere vitam, ac proinde tanquam Deum adorandum.

15 *Vt animaret*, δοῦναι πνεῦμα. Id eſt, vitam inderet, nempe ſicut Iannes & Mambres Moſis prodigia imitabantur. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Vt daret ſpiritum.*

IN CAPVT XIIII.

3 *Et qui canebant*, καὶ ᾄδουσι. Plena conſtructio eſt, καὶ αὐτοὶ ᾄδουσι, vt diximus ſuprá, *& qui canebant.*

495.

6 Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετώμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον, εὐαγγελίσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶν ἔθνος καὶ φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ λαόν·

Psal.145.6 — Act. 14.15

7 Λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Φοβήθητε τὸν Θεὸν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ· καὶ προσκυνήσατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν καὶ πηγὰς ὑδάτων.

Esa.21.9 ierem.51.8 infrà, 18.2

8 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε, λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικε πάντα ἔθνη.

9 Καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκολούθησεν αὐτοῖς, λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Εἴ τις τὸ θηρίον προσκυνεῖ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ ἢ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ,

10 Καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ, κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ βασανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ ἐνώπιον τῶν ἁγίων ἀγγέλων, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου.

11 Καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων· καὶ οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσκυνοῦντες τὸ θηρίον καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ εἴ τις λαμβάνει τὸ χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

12 Ὧδε ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστίν· ὧδε οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν πίστιν Ἰησοῦ.

13 Καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης μοι, γράψον, Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι· Ναὶ, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν· τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ᾽ αὐτῶν.

14 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ νεφέλη λευκὴ, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενος ὅμοιος

6 Deinde vidi alium Angelum volantem per medium cæli, habentem Euangelium æternum, vt euangelizaret incolis terræ, & omni genti, & tribui, & linguæ, & populo:

7 Dicentem magna voce, ‖ Timete Deum, & ei tribuite gloriam: nam venit hora iudicij eius: & adorate eũ ‖ qui fecit cælum & terram & mare ¨& fontes aquarum.

8 Et alius Angelus ſequutus eſt, dicens, ‖ Cecidit cecidit Babylon, vrbs illa magna, quia vinum ¨ excandeſcẽtiæ ¨ ſcortationis ſuæ potandum præbuit omnibus gentibus.

9 Et tertius Angelus ſequutus eſt illos, dicens voce magna, Siquis adorauerit beſtiam & imaginem eius, & acceperit characterẽ in fronte ſua aut in manu ſua,

10 Bibet hic quoque ex vino iræ Dei, ¨ ex mero, *inquam*, infuſo in poculum iræ ipſius, & cruciabitur igne & ſulphure in conſpectu Angelorum ſanctorum, & ante conſpectum Agni.

11 Et fumus cruciatus eorum aſcendet in ſecula ſeculorum: nec habebunt requiem die nec nocte qui adorant beſtiam & imaginem eius, & ſiquis acceperit characterem nominis eius.

12 Hic tolerantia ſanctorum eſt: hic qui obſeruant mãdata Dei, & fidem Ieſu.

13 Tunc audiui vocem è cælo, dicẽtem mihi, Scribe, Beati ¨ab hoc tẽpore mortui ij, qui ¨ Domini cauſa moriuntur. ¨ Etiam, dicit Spiritus: vt requieſcant à laboribus ſuis: ¨& opera eorum ſequuntur eos.

14 Aſpexi autem, & ecce *aderat* nubes candida: & ſuper nubem

6 *Et vidi alterum Angelum volantem per medium cæli, habentẽ Euangelium æternum, vt euangelizaret ſedentibus ſuper terram & ſuper omnem gentem, & tribum, & linguam, & populum:*

7 *Dicens magna voce, Timete Deũ, & date illi honorẽ, quia venit hora iudicij eius: & adorate eũ qui fecit cælum & terram, & mare, & fontes aquarum.*

8 *Et alius Angelus ſequutus eſt, dicens, Cecidit cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis ſuæ potauit omnes gentes.*

9 *Et tertius Angelus ſequutus eſt illos, dicens voce magna, Siquis adorauerit beſtiam & imaginẽ eius, & acceperit characterem in fronte ſua, aut in manu ſua,*

10 *Et hic bibet de vino iræ Dei, quod miſtum eſt mero in calice iræ ipſius, & cruciabitur igne & ſulphure in conſpectu Angelorum ſanctorum, & ante conſpectum Agni.*

11 *Et fumus tormentorum eorum aſcendet in ſecula ſeculorum: nec habent requiem die ac nocte qui adorauerunt beſtiam & imaginem eius, & ſiquis acceperit characterem nominis eius.*

12 *Hic patientia ſanctorũ eſt, qui cuſtodiunt mandata Dei, & fidem Ieſu.*

13 *Et audiui vocem de cælo, dicentem mihi, Scribe, Beati mortui qui in Domino moriuntur amodo. Iam dicit Spiritus, vt requieſcant à laboribus ſuis: opera enim illorũ ſequuntur illos.*

14 *Et vidi, & ecce nubem candidam: & ſuper nubem ſedentem ſimilẽ filio*

---

7 *Et fontes aquarum*, καὶ πηγαὶ ὑδάτων. In quibuſdam Latinis codicibus additur, *Et omnia quæ in eis ſunt.*

8 *Excandeſcentiæ ſcortationis ſuæ*, τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς. Id eſt, ſcortationis ſuæ qua Deus ad iram eſt inflammatus. Vel vinum iræ ſcortationis vocat quòd excandeſcentiam Dei in ſe prouocent quicunque ſeſe illius ſcortatione, quaſi vino, inebriant.

10 *Ex mero [inquam] infuſo in poculum*, &c. τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ. Vulg. *Quod miſtum eſt mero in calice*, &c. quæ interpretatio prorſus eneruat ſententiam. Dicitur autem Græcis κεράννυσθαι quod infunditur bibituro, etiamſi non diluatur aqua aut alio potus genere, ſicut rectè obſeruauit Eraſmus. Et ita etiam apud Hebr. מסך [*maſach*] pro נסך [*naſach*] vſurpatur.

13 *Ab hoc tempore*, ἀπάρτι. Id eſt, in poſterum. Eſt autem hæc particula cum μακάριοι neceſſariò connectenda, quoniam alioqui prioribus ſeculis mortui in hac ſententia non comprehenderentur. Vulgata, *à modo*, barbarè, vt diximus Iohan. 2, 51. Sed & in nonnullis Latinis codicibus falſa interpunctio huius particulæ inoleuit, quaſi videlicet cohæreat cum ναί: quod vt vitarem, putaui collocationem huius particulæ mutandam. Sed quid ſi legamus ἀπαρτί, id eſt, *perfectè*, quoniam videlicet tũc obtinuerunt diu ſperatam beatitatem, ita vt hoc referatur ad id quod ſuprà ſcriptum eſt, 6.11.

¶ *Domini cauſa*, ἐν Κυρίῳ. Heb. ביהוה [*baiouah*,] id eſt, *propter Dominum.* Hoc enim eſt quod alibi dicitur Propter iuſtitiam. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In Domino*, admodum obſcurè. ¶ *Etiam*, ναί. Sic habent conſtanter omnes Græci codices. Itaque mendoſe in Latina editione vetere ſcribitur *Iam* pro *Etiam.* ¶ *Et opera*, τὰ δὲ ἔργα. Vel, opera enim, vt Vetus interpres conuertit: ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur, quod ſæpe annotauimus. Sin minus, copulatiuam eſſe oportet. Nam pro aduerſatiua non videtur ſatis commodè poſſe explicari. Ἔργα autem, i. *opera*, vocat præmium quod bona ipſa opera conſequitur, Hebræorum more, quod eſt gratuitò promiſſum & datum, non ex operum dignitate.

Matth. 3.15, 26.29, Iohan. 13.19, 14.7, Matth. 26. 64, 23.39

υἱῷ ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέπανον ὀξύ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῆς νεφέλης, Πέμψον τὸ δρέπανόν σου, καὶ θέρισον· ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι· ὅτι ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς.

Καὶ ἔβαλεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν νεφέλην τὸ δρέπανον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἔχων καὶ αὐτὸς δρέπανον ὀξύ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ πυρός· καὶ ἐφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔχοντι τὸ δρέπανον τὸ ὀξὺ, λέγων, Πέμψόν σου τὸ δρέπανον τὸ ὀξὺ, καὶ τρύγησον τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς, ὅτι ἤκμασαν αἱ σταφυλαὶ αὐτῆς.

Καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐτρύγησε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην.

Καὶ ἐπατήθη ἡ ληνὸς ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἐξῆλθεν αἷμα ἐκ τῆς ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων, ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων.

Κεφάλαιον ιε.

Καὶ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα καὶ θαυμαστόν· ἀγγέλους ἑπτὰ, ἔχοντας πληγὰς ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας ὅτι ἐν αὐταῖς ἐτελέσθη ὁ θυμὸς τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην μεμιγμένην πυρί· καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ χαράγματος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ Θεοῦ·

Καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν Μωσέως δούλου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου, λέγοντες, Μεγάλα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ· δίκαιαι καὶ ἀληθιναὶ αἱ ὁδοί σου, ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων.

Τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε, Κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου; ὅτι μόνος ὅσιος· ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἥξουσι καὶ προσκυνήσουσιν

ſedebat *quidam* ſimilis ¨homini, habens impoſitam capiti ſuo coronam auream, & in manu ſua falcem acutam.

15 Et alius Angelus prodiit è templo, clamans voce magna ad eum qui inſidebat nubi, ‖Mitte falcem tuam, & mete: quia venit tibi hora vt metas: nam aruit ‖meſſis terræ.

16 Miſit igitur is qui inſidebat nubi falcem ſuam in terram: & demeſſa eſt terra.

17 Tum alius Angelus prodiit è templo quod eſt in cælo, habens & ipſe falcem acutam,

18 Et alius Angelus prodiit ab altari: habens poteſtatem in ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: nam maturæ ſunt eius vuæ.

19 Miſit igitur Angelus falcem ſuam acutam in terram, & vindemiauit vineam terræ, & miſit in magnum illum lacum iræ Dei.

20 Et calcatus eſt lacus extra ciuitatem: exiuítque ſanguis è lacu vſque ad frænos equorum, per ſtadia mille ſexcenta.

CAP. XV.

1 DEinde vidi aliud ſignum in cælo magnum & admirabile: Angelos illos ſeptem, habentes plagas ſeptem vltimas, quoniam per illas expleta eſt ira Dei.

2 Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igni: & eos qui victoriam reportabant ex beſtia illa & imagine eius & charactere eius, ex numero nominis eius, ſtantes apud mare vitreũ, & habentes citharas ¨Dei:

3 Qui etiam cantabant canticum Moſis ¨ſerui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia ſunt opera tua Domine Deus omnipotens, ‖iuſtæ & veræ ſunt ¨viæ tuæ, rex ¨ſanctorum.

4 ‖Quis non timebit te Domine, & glorificabit nomẽ tuum? Nam ſolus ſanctus es. Nam omnes gentes venient & adora-

hominis, habentem in capite ſuo coronam auream, & in manu ſua falcem acutam.

15 *Et alius Angelus exiuit de tẽplo, clamans voce magna ad ſedentem ſuper nubem, Mitte falcem tuã, & mete: quia venit hora vt metatur, quoniam aruit meſſis terræ.* Ioel.3 13 Matt. 13.39

16 *Et miſit qui ſedebat ſuper nubem falcem ſuam in terrã: & demeſſa eſt terra.*

17 *Et alius Angelus exiuit de templo quod eſt in cælo, habens & ipſe falcẽ acutam.*

18 *Et alius Angelus exiuit de altari, qui habebat poteſtatem ſupra ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicẽs, Mitte falcem tuam acutã, & vindemia botros vineæ terræ: quoniam maturæ ſunt vuæ eius.*

19 *Et miſit Angelus falcem ſuam acutam in terrã, & vindemiauit vineam terræ, & miſit in lacum iræ Dei magnum.*

20 *Et calcatus eſt lacus extra ciuitatem, & exiuit ſanguis de lacu vſque ad frænos equorum, per ſtadia ſexcenta.*

CAP. XV.

1 *ET vidi aliud ſignum in cælo magnum & mirabile: Angelos ſeptem, habentes plagas ſeptẽ nouiſſimas; quoniam in illis conſummata eſt ira Dei.*

2 *Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igne: & eos qui vicerunt beſtiam & imaginem eius, & numerum nominis eius, ſtãtes ſuper mare vitreum, habentes citharas Dei:*

3 *Et cantantes canticum Moiſi ſerui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia ſunt opera tua Domine Deus omnipotens: iuſtæ & veræ ſunt viæ tuæ, rex ſeculorum.* Pſal.146.6

4 *Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen tuum? quia ſolus pius es: quoniam omnes Gentes venient & adorabun* Ier.10.7

---

14 *Homini*, υἱῷ ἀνθρώπου. Hunc Hebraiſmum alibi expoſuimus. Nolui autem filium hominis ad verbum interpretari, quòd vbique in his libris nemo filius hominis niſi vnus Chriſtus dicatur: hîc verò Chriſtum ipſum non ſignificari, ſed Angeli ſpeciem ac formam, liquet ex proximo verſiculo. Itaque vitanda fuit homonymia.

18 *Bottros vineæ terræ*, τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς. Sic legunt Arethas & Complutenſis codex, cum aliis duobus ex noſtris, & Vetere etiam interprete: ac ita certè melius cohæret quod ſequitur.

IN CAPVT XV.

2 *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Id eſt, diuinis canendis laudibus attributas: vel, pulcherrimas epitheto Hebræis familiari.

3 *Serui Dei*, δούλου τοῦ Θεοῦ. Sic vocatur Moſes κατ' ἐξοχὴν: ſicut deſcribitur Deut.34.10. ¶*Viæ*, ὁδοί. Id eſt, geſta tua, ex idiotiſmo Heb. ¶*Sanctorum*, τῶν ἁγίων. Vulgata, *ſeculorũ*, τῶν αἰώνων, contra Græcorũ omnium codicum noſtrorum fidem. Arethas autem habet τῶν ἐθνῶν, *gentium*.

ἐνώπιόν σου· ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν.

5 Καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἠνοίγη ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν τῷ οὐρανῷ.

6 Καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ πληγὰς, ἐκ τοῦ ναοῦ, ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρὸν καὶ λαμπρὸν, καὶ περιεζωσμένοι περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσᾶς.

7 Καὶ ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

8 Καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναὸν ἄχρι τελεσθῶσι αἱ ἑπτὰ πληγαὶ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.

Κεφάλαιον ις.

1 ΚΑΙ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λεγούσης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις, Ὑπάγετε καὶ ἐκχέατε τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν γῆν.

2 Καὶ ἀπῆλθεν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην ἑαυτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς τῇ εἰκόνι αὐτοῦ προσκυνοῦντας.

3 Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ· καὶ πᾶσα ψυχὴ ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ.

4 Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· καὶ ἐγένετο αἷμα.

5 Καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου τῶν ὑδάτων λέγοντος, Δίκαιος, Κύριε, εἶ, Ὁ ὢν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ἐσόμενος, ὅτι ταῦτα ἔκρινας.

6 Ὅτι αἷμα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεαν, καὶ αἷμα αὐτοῖς ἔδωκας πιεῖν· ἄξιοι γάρ εἰσι.

7 Καὶ ἤκουσα ἄλλου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, Ναὶ Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκρά-

bunt coram te: nam iudicia tua patefacta ſunt.

5 Et poſt hæc aſpexi, & ecce, apertum eſt templum Tabernaculi teſtimonij in cælo.

6 Et prodierunt è templo ſeptem illi Angeli, habentes ſeptem plagas, induti lino puro & ſplendido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

7 Et vnum ex quatuor animalibus dedit ſeptem Angelis phialas aureas, plenas irę Dei viuentis in ſecula ſeculorum.

8 Et impletum eſt templum fumo *prodeunte* à maieſtate Dei, & à virtute eius: nec quiſquam poterat ingredi in templum, donec explerentur ſeptem plagæ ſeptem Angelorum.

CAP. XVI.

1 TVnc audiui vocem magnam è templo, dicentem ſeptem illis Angelis, Ite, effundite ſeptem phialas excandeſcentiæ Dei in terram.

2 Abiit igitur primus *Angelus*, & effudit phialam ſuam in terrã: factúmque eſt vlcus malum ac noxium aduerſus homines qui habebant characterem beſtiæ, & eos qui adorabant imaginem eius.

3 Deinde ſecundus Angelus effudit phialam ſuam in mare, ¨ factúmq; eſt *illud* quaſi cruor cadaueris: & ¨ quodcũque animal viuebat in mari, mortuum eſt.

4 Tum tertius Angelus effudit phialam ſuam in flumina, & in fontes aquarum: & factę ſunt ſanguis.

5 Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iuſtus es, Domine, Qui es, & Qui eras, ¨ & Qui eris, quòd hæc iudicaris.

6 Quoniam ſanguinem ſanctorum & Prophetarum effuderũt, & ſanguinem eis dediſti ad bibendum: digni enim ſunt.

7 Et audiui alium è ¨ ſanctuario dicentem, Etiam Domine Deus

in conſpectu tuo: quoniam iudicia tua manifeſta ſunt

5 *Et poſt hæc vidi, & ecce apertum eſt templũ tabernaculi teſtimonij in cælo.*

6 *Et exierunt ſeptem Angeli, habentes ſeptem plagas, de templo, veſtiti lino mundo & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis.*

7 *Et vnũ de quatuor animalibus dedit ſeptem Angelis ſeptem phialas aureas, plenas iracundiæ Dei viuentis in ſecula ſeculorũ.*

8 *Et impletum eſt templũ fumo à maieſtate Dei: & de virtute eius: & nemo poterat introire in templũ donec conſummarentur ſeptem plagæ ſeptem Angelorum.*

CAP. XVI.

1 *ET audiui vocem magnam de templo, dicentem ſeptem Angelis, Ite, & effundite ſeptem phialas iræ Dei in terram.*

2 *Et abijt primus, & effudit phialam ſuam in terram & factum eſt vulnus ſæuum & peſſimum in homines qui habebãt characterem beſtiæ: & in eos qui adorauerunt imaginem eius.*

3 *Et ſecundus Angelus effudit phialam ſuam in mare, & factus eſt ſanguis tanquam mortui: & omnis anima viuens mortua eſt in mari.*

4 *Et tertius effudit phialam ſuam per flumina & ſuper fontes aquarum: & factus eſt ſanguis.*

5 *Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iuſtus es, Domine, Qui es, & Qui eras, Sanctus, quia hæc iudicaſti.*

6 *Quia ſanguinem ſanctorum & Prophetarum effuderunt, & ſanguinem eis dediſti bibere: digni enim ſunt.*

7 *Et audiui alterum dicẽtem, Etiam Domine Deus*

IN CAPVT XVI.

3 *Factúmque eſt*, καὶ ἐγένετο. Id eſt, verſum eſt in ſanguinem, & eum quidem putrem ac ſanioſum, qualis eſt in cadaueribus mortuorum. ¶ *Quodcunque animal*, πᾶσα ψυχή. Hebr. כל נפש [*chol nepheſch*,] id eſt, omnis anima, pro omni animante. Qui Hebraiſmus hoc in loco mihi viſus eſt obſcurior.

5 *Et Qui eris*, καὶ Ὁ ἐσόμενος. Legitur vulgò, καὶ ὁ ὅσιος, oſtendente articulo, præter omnem loquendi morem, deprauatam eſſe ſcripturam. Vulgara vero, ſiue articulum legit ſiue non legit, nihilo rectius vertit ὅσιος, *Sanctus*, malè extrita particula καὶ, prorſus neceſſaria vt δίκαιος & ὅσιος connectantur. Sed quum Iohannes reliquis omnibus locis vbi Iehouæ nomen explicat, ſicuti diximus ſuprà, 1. 4, addere conſueuerit tertium, nempe καὶ Ὁ ἐρχόμενος, cur iſtud hoc loco præteriiſſet? Itaque ambigere non poſſum quin germana ſit ſcriptura quam ex vetuſto bonæ fidei manuſcripto codice reſtitui, nempe Ὁ ἐσόμενος. Cauſa verò cur hîc non ſcribatur Ὁ ἐρχόμενος, vt ſuprà quatuor locis, nempe 1.4 & 8. item 4.8: & 11.17, hæc eſt, quoniam ibi de Chriſto vt iudice venturo agitur: in hac verò viſione proponitur vt iam in tribunali ſedens, & decreta iudicia, & ea quidem æterna, exercens.

7 *E ſanctuario*, ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου. Hoc non legit vetus interpres Latinus, apud quẽ nonnulli admodum ridiculè ex *Alterum* fecerunt *Altare*, acſi ſcriptum eſſet ἤκουσα τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, *audiui altare dicens.*

9 *Vltri-*

τωρ ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.

8 Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυματίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί.

9 Καὶ ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα, καὶ ἐβλασφήμησαν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τὰς πληγὰς ταύτας, καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δόξαν.

10 Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου· καὶ ἐγένετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασσῶντο τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου·

11 Καὶ ἐβλασφήμησαν τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

12 Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν Εὐφράτην· καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ ἵνα ἑτοιμασθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου.

13 Καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευδοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὅμοια βατράχοις.

14 Εἰσὶ γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποιοῦντα σημεῖα, ἃ ἐκπορεύεται ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

15 Ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέπτης. μακάριος ὁ γρηγορῶν, καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ.

16 Καὶ συνήγαγον αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον τὸν καλούμενον Ἑβραϊστὶ Ἀρμαγεδδών.

17 Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα· καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀπὸ τοῦ θρόνου, λέγουσα, Γέγονε.

omnipotens vera *ſunt* & iuſta iudicia tua.

8 Poſtea quartus Angelus effudit phialam ſuam in ſolem, & datum eſt ei æſtu affligere homines per ignem.

9 Et æſtuauerunt homines æſtu magno, & blaſphemarunt nomen Dei habentis poteſtatē in has plagas: neque reſipuerūt ¨vt tribuerent ei gloriam.

10 Tum quintus Angelus effudit phialam ſuam ſuper thronum beſtiæ illius, & factum eſt regnum eius tenebroſum: & mandebant linguas ſuas præ dolore:

11 Et blaſphemarunt Deum cæli præ doloribus ſuis & vlceribus ſuis, nec reſipuerunt ab operibus ſuis.

12 Tum ſextus Angelus effudit phialam ſuam in flumen illud magnum, *nempe* Euphratem: & ſiccata eſt aqua eius, vt pararetur via regum ab ortu ſolis *aduentantium.*

13 Et vidi ex ore draconis & ex ore illius beſtiæ & ex ore pſeudoprophetæ illius tres impuros ſpiritus ſimiles ranis *prodeuntes.*

14 Sunt enim ſpiritus dæmoniorum edentes ſigna, ¨qui*que* abeunt ad reges terræ & totius mundi, vt congregent eos ad prælium magni illius diei Dei omnipotentis.

15 ¨Ecce venio ‖ vt fur. Beatus qui vigilat & cuſtodit veſtimēta ſua, ne nudus ambulet, & videantur pudenda ipſius.

16 ¨Congregauit igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè ¨Armageddon.

17 Tum ſeptimus Angelus effudit phialam ſuam in aerem: & prodiit vox magna è templo cæli à throno, dicens, ¨Fuit.

omnipotens, vera & iuſta iudicia tua.

8 *Et quartus Angelus effudit phialam ſuam in ſolem, & datum eſt illi æſtu affligere homines & igni.*

9 *Et æſtuauerunt homines æſtu magno, & blaſphemauerunt nomen Dei habentis poteſtatem ſuper has plagas: neque egerunt pænitentiam, vt darent illi gloriam.*

10 *Et quintus Angelus effudit phialam ſuam ſuper ſedem beſtiæ: & factū eſt regnum eius tenebroſum: & commanducauerunt linguas ſuas præ dolore:*

11 *Et blaſphemauerunt Deum cæli præ doloribus & vulneribus ſuis, & non egerunt pænitentiam ex operibus ſuis.*

12 *Et ſextus Angelus effudit phialam ſuam in flumē illud magnum Euphratem: & ſiccauit aquā eius, vt præpararetur via regibus ab ortu ſolis.*

13 *Et vidi de ore draconis, & de ore beſtiæ, & de ore pſeudoprophetæ ſpiritus tres immundos in modum ranarum.*

14 *Sunt enim ſpiritus dæmoniorum facientes ſigna: & procedunt ad reges totius terræ, congregare illos in prælium ad diem magnum omnipotentis Dei.*

15 *Ecce venio ſicut fur. Beatus qui vigilat, & cuſtodit veſtimenta ſua, ne nudus ambulet, & videāt turpitudinem eius.*

Suprà,3.3
matth.24.
44
luc.12.39

16 *Et congregabit illos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon.*

17 *Et ſeptimus Angelus effudit phialam ſuam in aerem: & exiuit vox magna de templo à throno, dicens, Factum eſt.*

---

9 *Vt tribuerent*, &c. δοῦναι, &c. Vide ſuprà, 11.13.

14 *Qui*que *abeunt*, ἃ ἐκπορεύεται. Sic legit Arethas. Complutenſis codex, cum aliis duobus ex noſtris: & ita legendum eſſe res ipſa oſtendit. Eraſmus, *Vt procedant*, ἐκπορεύεσθαι.

15 *Ecce venio*, &c. ἰδοὺ ἔρχομαι, &c. Hìc ingenuè fateor videre me non poſſe quînam ſatis cōueniat totus hic verſiculus huic loco. Etſi enim in Prophetis interdum ſoleant non prorſus diſſimilia occurrere, modò videlicet Propheta, modò Deo ipſo interloquente, tamen nihil eiuſmodi in hoc libro occurrit, niſi addita præfatione. Deinde nuſquā adhuc introductus eſt loquens Chriſtus ipſe, ad quem tamen omnino iſta referenda ſunt: niſi in prima illa viſione quæ ſeptem epiſtolas continet. Poſtremò, ſi verſiculum proximum, id eſt, 16, coniunxeris cum ſuperiore, nempe cum 14, videbis perpetuam eſſe narrationem, quæ interiectione iſtius abrumpatur. Abſit tamen vt ego quicquam hîc audeam ex nuda coniectura: tantùm dico, mihi omnino videri hunc verſiculum inſerendum capiti tertio poſt verſiculum 18. Quî verò ſit factum vt in hunc locum irrepſerit, coniicere nondum potui. Sed & ſimilem alteram tranſpoſitionem obſeruauimus infrà, 18.14.

16 *Congregauit*, συνήγαγον, nempe Deus. ¶ *Armageddon*, Ἀρμαγεδδών. Apud Aretham ſcribitur Ἑρμαγεδών. Dici enim non poteſt quàm corruptè ſcripta ſint Hebræa pleraque vocabula in Græcis exemplaribus. Quum autem multi in hac explicanda voce laborarint, mihi videtur omnino ille ipſe locus eſſe cuius mentio fit 2. Paralipom. 35.22, vbi fuit cæſus Ioſias. Hebraicè igitur fuerit vox hæc ſcribenda הר מגדו [*har meghiddo*,] id eſt, mons Meghiddo, neque huic ſententiæ obſtat quòd illo loco pro הר [*har*,] ſcribitur בקעה [*bikhah*] id eſt, conuallis, ſiue planities inter montes ſita, quum vbi conuallis eſt, etiam montes eſſe oporteat. Eſt autem hic locus non procul à Gaza in ipſis Ægypti clauſtris, vt apparet ex 1. Reg. cap. 9. verſu 15.

*l. Congregauerunt in plur. sc. illi Spiritus Impuri.

17 *Fuit*, γέγονε. Nempe vt in illo Maronis, *Troia fuit*, & in prouerbio, *fuimus Troes*. Subauditur enim Babylonis nomen: & ſic malo interpretari quàm cum Vulgata, *Factum eſt*. Vide infrà, 21.6.

Καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαί· καὶ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς, Τηλικοῦτος σεισμὸς οὕτω μέγας.

Καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον· καὶ Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δοῦναι αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ.

Iere.25.15

Καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε, καὶ ὄρη οὐχ εὑρέθησαν.

Καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης· ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα.

Κεφάλαιον ιζ.

ΚΑΙ ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων μοι, Δεῦρο δείξω σοι τὸ κρίμα τῆς πόρνης τῆς μεγάλης, τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν·

Μεθ' ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν.

Καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι· καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα.

Καὶ ἡ γυνὴ ἡ περιβεβλημένη πορφύρᾳ καὶ κοκκίνῳ, καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθάρτητος πορνείας αὐτῆς.

Καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον, Μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.

Καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων Ἰησοῦ· καὶ ἐθαύμασα, ἰδὼν αὐτὴν, θαῦμα μέγα.

18 Factique ſunt ſonitus, & fulgura, & tonitrua: & terræmotus factus eſt magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt ſuper terram, terræmotus *inquam*, adeo magnus.

19 Et dirupta eſt vrbs illa magna in tres partes, & ciuitates Gentium ceciderunt, & Babylon illa magna venit in memoriā in Dei cōſpectum, ‖vt præberet ei poculū indignationis iræ ſuæ.

20 Et omnis inſula fugit, & montes non ſunt inuenti.

21 Et grādo magna, quaſi talēti pōdo deſcēdit e cęlo ĩ homines: & blaſphemarūt Deū homines p̄pter plagā grādinis: quoniā magna fuit eius plaga vehementer.

Cap. XVII.

1 TVm venit vnus ex ſeptē Angelis q̃ habebāt ſeptē phialas, & loquutus eſt mecū, dicens mihi, Heus tu, oſtendā tibi damnationem meretricis illius magnæ, ſedētis ſuper aquas multas:

2 Cum qua ſcortati ſunt reges terræ, & cuius ſcortationis vino inebriati ſunt incolæ terræ.

3 Quúmque me per ſpiritū in deſertū trāſtuliſſet, vidi mulierē inſidentem beſtię coccinæ, plenæ nominib. blaſphemię, habēti capita ſeptem, & cornua decē.

4 Erat autem mulier illa amicta purpura & cocco, & inaurata auro & lapidibus pretioſis & margaritis, habēs poculum aureum in manu ſua, plenum abominationibus & immunditia ſcortationis ſuæ.

5 Et in fronte ſuo nomen ſcriptum, Myſterium, Babylon illa magna, mater illa ſcortationum & abominationum terræ.

6 Et vidi mulierem illam ebriā ſanguine ſanctorum & ſanguine martyrum Ieſu: & miratus ſum, quum viderem illam, admiratione magna.

18 *Et facta ſunt fulgura & voces, & tonitrua: & terræmotus factus eſt magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt ſuper terram, talis terræmotus, ſic magnus.*

19 *Et facta eſt ciuitas magna in tres partes, & ciuitates Gentiū ceciderunt: & Babylon magna venit in memoriam ante Deum: dare illi calicem vini indignationis iræ eius.*

20 *Et omnis inſula fugit, & montes non ſunt inuenti.*

21 *Et grando magna ſicut talentum deſcendit de cælo in homines: & blaſphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna facta eſt vehementer.*

Cap. XVII.

1 *ET venit vnus de ſeptē Angelis qui habebāt ſeptem phialas, & loquutus eſt mecum, dicēs, Veni, oſtendam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ ſedet ſuper aquas multas:*

2 *Cum qua fornicati ſunt reges terræ, & inebriati ſunt qui inhabitant terrā de vino proſtitutionis eius.*

3 *Et abſtulit me in ſpiritu in deſertum: & vidi mulierem ſedentem ſuper beſtiam coccineam, plenam nominibus blaſphemiæ, habentem capita ſeptem, & cornua decem.*

4 *Et mulier erat circūdata purpura & coccino, & inaurata auro, & lapide pretioſo, & margaritis, habens poculum aureū in manu ſua, plenum abominationum & immunditia fornicationis eius.*

5 *Et in fronte eius nomē ſcriptum, Myſterium, Babylon magna, mater fornicationum & abominationum terræ.*

6 *Et vidi mulierem ebriā de ſanguine ſanctorum, & de ſanguine martyrum Ieſu: & miratus ſum, quum vidiſſem illam, admiratione magna.*

---

19 *Et dirupta eſt* καὶ ἐγένετο. Heb. ויהי [*vaiehi*] *& facta eſt*, vt Vet. interpr. & Eraſ. cōuerterunt ad verbum. Nam היה [*haiah*] verbum ſolent Græci exprimere per γίνομαι. ſed ſpectandum quid cui loco conueniat. ¶*Venit in memoriam*, ἐμνήσθη. paſſiuè. vt Act.10.31. Vide Act.10.4. ¶*Indignationis iræ*, τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς. Hebraica geminatio quam aliàs ſæpe annotauimus.

20 *Non ſunt inuenti*, οὐχ εὑρέθησαν. i. Diſparuerunt. Sic enim Græci ſolent explicare formulam illam Hebræis familiarem ואינם [*veenam*] i. *& non ipſi*, vt Gen.5.24.

21 *Quaſi talenti pondo deſcendit*, ὡς ταλαντιαία. Vti apud Suidā ταλαντιαῖοι λίθοι vocātur lapides talēti pōdo: & Nonius ex Siſenna baliſtas talētarias vocat quæ lapides talēti pōdo iacularētur. Duplex enim erat talentū, vnū numariū, alterū pōderale, de quo hîc agimus: vtrūque ſexaginta minarū, i. ſexcentarū drachmarū pōdo: vt oſtendit harum rerū (meo quidē iudicio) peritiſſimus ac eruditiſſimus ſcriptor Georgius Agricola. Quanquā hoc in loco minimè videntur iſta exquiſitè expendenda: quum ingens duntaxat & inauditū grandinis pondus ſignificetur. Sed apud Heb. כבד [*chabed*] interdū declarat talentum, interdum verò quod in vernaculo ſermone dicimus *vne miche de pain*. vt fortaſſis ταλαντιαία grando dicatur non à pondere, ſed à magnitudine, quæ ſolidum panem æquaret.

IN CAPVT XVII.

3 *Coccinæ*, κόκκινον. Id eſt, coccino colore. Nec temere ſanè factum eſt vt hic potiſſimum color Romanæ curiæ placuerit: qua de re non pigebit etiam noſtrum quoddam epigramma ſubnectere.

Semiuiros quicunque Patres radiante galero
Conſpicis, & rubræ ſyrmata longa togæ:
Crede mihi, nullo ſaturatas murice veſtes,
Diuite nec cocco pallia tincta vides.
Sed quæ rubra vides, ſanctorum cæde virorum,
Et merſa in ſonti tota cruore madent.
Aut memor iſtorum quæ celet crimina veſtis,
Pro dominis iuſto tacta pudore rubet.

Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος, Διατί ἐθαύμασας; ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτὴν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλὰς καὶ τὰ δέκα κέρατα.

Θηρίον ὃ εἶδες, ἦν, καὶ οὐκ ἔστι. καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγειν· καὶ θαυμάσονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, (ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) βλέποντες τὸ θηρίον, ὅ,τι ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἐστί.

Ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Αἱ ἑπτὰ κεφαλαὶ, ὄρη εἰσὶν ἑπτὰ ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ᾽ αὐτῶν.

Καὶ βασιλεῖς ἑπτά εἰσιν· οἱ πέντε ἔπεσαν, καὶ ὁ εἷς ἔστιν, ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθε· καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι.

Καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει.

Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες, δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω ἔλαβον, ἀλλ᾽ ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου.

Οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐξουσίαν ἑαυτῶν τῷ θηρίῳ διαδιδώσουσιν.

Οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτοὺς, ὅτι Κύριος κυρίων ἐστὶ, καὶ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ, κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ πιστοί.

Καὶ λέγει μοι, Τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ πόρνη κάθηται, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσὶ, καὶ ἔθνη καὶ γλῶσσαι.

Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρημωμένην ποιήσουσιν αὐτὴν καὶ γυμνὴν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρί.

Ὁ γὰρ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην, καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ, ἄχρι τελεσθῇ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες, ἐστὶν ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.

Κεφάλαιον ιη.

ΚΑΙ` μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξουσίαν μεγάλην· καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ.

7 Tunc dixit mihi Angelus, Quare miraris? ego dicam tibi myſterium mulieris, & beſtiæ quæ portat eam, quæ habet capita ſeptem & cornua decem.

8 Beſtia quam vidiſti, fuit, & nõ eſt; & aſcenſura eſt ex abyſſo, & in exitium abitura: & mirabũtur incolæ terræ, (quorum nomina ſcripta non ſunt in libro vitæ à iactis mundi fundamentis) videntes beſtiam quæ erat, & non eſt, ¨& tamen eſt.

9 Hic eſt mens quæ habet ſapientiam. Septem capita, ¨ſeptẽ montes ſunt ſuper quos mulier ſedet.

10 Et reges ſeptẽ ſunt: quinque ceciderũt, vnus eſt, & alius nondũ venit: & quũ venerit, oportet illum breue tempus manere.

11 Beſtia autem quę erat, & non eſt, is octauus eſt, & è ſeptem illis eſt, & in exitium abit.

12 Decem autẽ cornua quæ vidiſti, decem reges ſunt qui regnum nondum acceperunt, ſed poteſtatem tanquam reges vna hora accipient cum beſtia.

13 Hi vnum conſilium habent, & vires ac poteſtatem ſuam beſtiæ tradent.

14 Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos: ‖quoniã Dominus dominorum eſt, & rex regum, & qui cum eo ſunt, vocati, & electi & fideles.

15 Deinde dixit mihi, Aquæ quas vidiſti, vbi meretrix ſedet, populi ſunt, & turbæ, & gentes, & linguæ.

16 Et decem cornua quę vidiſti in beſtia, hi odio proſequentur meretricẽ, & deſertam reddent illam & nudã, & carnes eius comedent, & ipſam igne exurent.

17 Deus enim dedit in corda eorum vt exequantur ſententiam eius, ¨& vt conſentiant, déntque regnum ſuum beſtiæ, donec compleantur verba Dei.

18 Et mulier quam vidiſti, eſt vrbs illa magna quæ habet regnum ſuper reges terræ.

Cap. XVIII.

1 ET poſthęc vidi Angelũ deſcendentem è cælo, habentem poteſtatem magnã: adeo vt terra reſplenduerit gloria eius.

7 *Et dixit mihi Angelus, Quare miraris? Ego dicam tibi ſacramentũ mulieris, & beſtiæ quæ portat eam, quæ habet capita ſeptem, & cornua decem.*

8 *Beſtia quã vidiſti, fuit, & non eſt: & aſcenſura eſt de abyſſo, & in interitum ibit: & mirabuntur inhabitantes terrã, (quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ à conſtitutione mundi) videntes beſtiam quæ erat & non eſt.*

9 *Et hic eſt ſenſus qui habet ſapientiam. Septem capita, ſeptem mõtes ſunt ſuper quos mulier ſedet.*

10 *Et reges ſeptem ſunt: quinque ceciderunt, vnus eſt, alius nõdum venit: & quum venerit, oportet illũ breue tempus manere.*

11 *Et beſtia quæ erat & non eſt, & ipſa octaua eſt; & de ſeptem eſt, & in interitum vadit.*

12 *Et decẽ cornua quæ vidiſti, decem reges ſunt qui regnum nondum acceperunt, ſed poteſtatem tanquam reges vna hora accipiunt poſt beſtiam.*

13 *Hi vnum conſilium habent, & virtutem & poteſtatem ſuam beſtiæ tradent.*

14 *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum eſt, & rex regum, & qui cum illo ſunt, vocati, & electi, & fideles.*

Infrà, 9.16
2.tim. 6.15

15 *Et dixit mihi, Aquæ quas vidiſti, vbi meretrix ſedet, populi ſunt, & gentes, & linguæ.*

16 *Et decem cornua quæ vidiſti in beſtia, hi odient fornicariam, & deſolatam facient illam & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipſam igni concremabunt.*

17 *Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum eſt illi, vt dent regnum ſuum beſtiæ donec conſummentur verba Dei.*

18 *Et mulier quam vidiſti, eſt ciuitas magna, quæ habet regnum ſuper reges terræ.*

Cap. XVIII.

1 *ET poſthæc vidi alium Angelum deſcendẽtem de cælo habentem poteſtatem magnam, & terra illuminata eſt à gloria eius.*

---

8 *Et tamen eſt,* καίπερ ἐστίν. Vetus interpres hoc non legit. Arethas verò, Complutẽſis codex, & alij duo vetuſti ſcriptum habent καὶ παρέσται, *& aderit*, ſiue *ventura eſt*, vt legit Primaſius.

9 *Septem montes,* ἑπτὰ ὄρη. Notũ eſt etiam pueris de qua vrbe ſcripſerit Virgilius, *Septémque vna ſibi muro circumdedit arces*. De illa videlicet quæ quum hæc ſcriberet Iohannes, habebat regnum ſuper reges terræ: erat, & non eſt: & tamen adhuc eſt, ſed ad exitium tendit.

17 *Et vt conſentiant,* καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην. Hoc deeſt in codicibus Latinis. Ad verbum, *vt faciant vnam ſententiam,* id eſt, vt ſint vnius eiuſdémque inter ſe ad illã ſententiæ.

Sup. 14.8 eſa. 21.9 ierem. 51.8

2	Καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχύϊ, φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο κατοικητήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, καὶ φυλακὴ παντος ὀρνέου ἀκαθάρτου καὶ μεμισημένου.	Exclamauit autem vehementer voce magna, dicens, Cecidit, cecidit Babylon illa magna, & facta eſt domicilium dæmoniorum, & cuſtodia omnis ſpiritus impuri, & cuſtodia omnis volucris immundæ & exoſæ.	*Et exclamauit in fortitudine, dicens, Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta eſt habitatio dæmoniorum, & cuſtodia omnis ſpiritus immundi, & cuſtodia omnis volucris odibilis.*
3	Ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέπωκε πάντα τὰ ἔθνη, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐτῆς ἐπλούτησαν.	Quia ex vino excandeſcentiæ ſcortationis eius biberũt omnes gentes, & reges terræ cum ea ſcortati ſunt, & mercatores terræ opibus deliciarum eius diuites facti ſunt.	*Quia de vino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes, & reges terræ cum illa fornicati ſunt, & mercatores terræ de virtute deliciarum eius diuites facti ſunt.*
4	Καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσαν, Ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς.	Et audiui aliam vocem è cælo dicentem, Exite ex ea popule mi, ne participes ſitis peccatorum eius, & ex plagis eius accipiatis.	*Et audiui aliam vocem de cælo dicentem, Exite de illa populus meus, vt ne participes ſitis delictorum eius, & de plagis eius non accipiatis.*
5	Ὅτι ἠκολούθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ Θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς.	Nam accumulata peccata eius pertigerunt vſque in cælum, & recordatus eſt Deus ſcelerum eius.	*Quoniam peruenerunt peccata eius vſque ad cælũ, & recordatus eſt Deus iniquitatum eius.*
6	Ἀπόδοτε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν, καὶ διπλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς· ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν.	Reddite ei ſicut & ipſa reddidit vobis: & duplicate ei duplum ſecundum opera eius: in poculo quod propinauit, propinate ei duplum.	*Reddite illi ſicut & ipſa reddidit vobis, & duplicate duplicia ſecundum opera eius: in poculo quo miſcuit, miſcete illi duplum.*
7	Ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος· ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει, Κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ εἰμὶ, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω.	Quantum extulit ſeſe & luxuriata eſt, tantum date ei cruciatum & luctum: quia in corde ſuo dicit, Sedeo regina, nec ſum vidua, nec luctum videbo.	*Quantum glorificauit ſe, & in delicijs fuit, tantum date illi tormentum & luctum: quia in corde ſuo dicit, Sedeo regina, & vidua non ſum, & luctum non videbo.*
8	Διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρα ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς, θάνατος καὶ πένθος καὶ λιμός· καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται, ὅτι ἰσχυρὸς Κύριος ὁ Θεὸς ὁ κρίνων αὐτήν.	Ideo vna die venient eius plagæ, mors & luctus, & fames: & igne exuretur, quia validus eſt Dominus Deus, qui damnabit eam.	*Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur: quia fortis eſt Dominus Deus qui iudicabit illam.*
9	Καὶ κλαύσονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ' αὐτῇ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες καὶ στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς·	Tum flebunt eam & plangent ſuper ea reges terræ, qui cum illa ſcortati & luxuriati ſunt, quum viderint fumum incendij eius:	*Et flebunt, & plangent ſe ſuper illam reges terræ, qui cũ illa fornicati ſunt, & in delicijs vixerunt, quum viderint fumum incendij eius:*
10	Ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ ἰσχυρὰ, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου.	Procul ſtantes propter metum cruciatus eius, & dicentes, Vah, vah, Magna illa vrbs Babylon, vrbs illa valida, vna hora venit iudicium tuum.	*Longe ſtantes propter timorem tormentorum eius, dicentes, Væ, væ, Ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis: quoniam vna hora venit iudicium tuum.*
11	Καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσι καὶ πενθοῦσιν ἐπ' αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράζει οὐκέτι·	Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt ſuper ea: quoniam merces eorum nemo emit amplius:	*Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt ſuper illam quoniam merces eorum nemo emet amplius:*
12	Γόμον χρυσοῦ, καὶ ἀργύρου, καὶ λίθου τιμίου, καὶ μαργαρίτου, καὶ βύσσου, καὶ πορφύρας, καὶ σηρικοῦ, καὶ κοκκίνου, καὶ πᾶν ξύλον θύϊνον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου, καὶ χαλκοῦ, καὶ σιδήρου, καὶ μαρμάρου,	Merces auri, & argenti, & lapidis pretioſi, & margaritarum, & byſſi, & purpuræ, & ſerici & cocci, & omne lignũ thyinum, & omne vas eburneum, & omne vas ex ligno pretioſiſſimo, & ære, & ferro, & marmore,	*Merces auri, & argẽti, & lapidis pretioſi, & margaritæ, & byſſi, & purpuræ, & ſerici, & cocci, & omne lignum thyinum, & omnia vaſa eboris, & omnia vaſa de lapide pretioſo, & æramento, & ferro, & marmore,*

IN CAPVT XVIII.

2 *Vehementer*, ἐν ἰσχύϊ. Heb. בחזקה [*bechozkah*,] vt nos in vernaculo ſermone dicimus *de force*. Vulgata, *In fortitudine*. Eraſmus nihilo melius, *Per fortitudinem*.

3 *Ex vino*, &c. ἐκ τοῦ οἴνου, &c. Vide ſuprà, 14.8. ¶ *Opibus*, ἐκ τῆς δυνάμεως. Siue opulentia. δύναμις enim hoc in loco idem declarat atque חיל [*chail*,] apud Hebræos.

5 *Accumulata pertigerunt*, ἠκολούθησαν. Vulgata & Eraſmus, *Peruenerunt*: non ſatis expreſſé. Vſus enim eſt verbo ἀκολουθεῖν, quo ſignificatur peccata mutuò ſeſe conſequẽtia, & alia naſcentia ex aliis, in eum tandem cumulum excreuiſſe vt ad cælum vſque pertigerint.

7 *In corde ſuo*, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Hebr. בלבה [*belibbah*] pro ſecum, ſiue apud ſe. ¶ *Nec ſum vidua*, καὶ χήρα οὐκ εἰμί. id eſt, populoſa ſum ac potẽs. Eſt enim μείωσις Hebræis familiaris, vt diximus ſuprà, 12.11. ¶ *Nec videbo*, οὐ μὴ ἴδω. id eſt, ſentiam & experiar, vt alibi expoſuimus, ex Hebræorum idiotiſmo.

8 *Vna die*, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. i. breui, & vno eodémque tẽpore.

12 *Thyinum*, θύϊνον. Ita Vulgata editio conuertit lignũ quod ab Hebræis אלמגים [*almughghim*,] 1.Reg.10.11: ex

Græca

Græca interpretatione, vt opinor: quanuis ea quæ nunc extat ſub ſeptuaginta interpretum nomine, non θύϊνα, ſed ἀπελέκητα, id eſt, *Non dolata*, conuertit. Dioſcorides thyini ligni meminit lib. primo: ſed quid illud ſit planè ignoro.

Etymon ſi à Græca lingua ſumatur, nempe παρὰ τὸ θύειν, oſtendit odoratum fuiſſe lignum, quod etiam epitheton Virgilius cedro tribuit Æn.7, *Vrit odoratam nocturna in lumina Cedrum.*

---

13 Καὶ κινάμωμον, καὶ θυμιάματα, καὶ μύρον, καὶ λίβανον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, καὶ σεμίδαλιν, καὶ σῖτον, καὶ κτήνη, καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων, καὶ ῥεδῶν, καὶ σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων.

14 Καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπῆλθεν ἀπὸ σου, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσῃς αὐτά.

15 Οἱ ἔμποροι τούτων, οἱ πλουτήσαντες, ἀπ' αὐτῆς, ἀπὸ μακρόθεν στήσονται διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες.

16 Καὶ λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκινον, καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις. ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος.

17 Καὶ πᾶς κυβερνήτης, καὶ πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος, καὶ ναῦται, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν.

18 Καὶ ἔκραζον ὁρῶντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες, Τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ;

19 Καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες, καὶ πενθοῦντες, λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη.

20 Εὐφραίνου ἐπ' αὐτῇ οὐρανὲ, καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρῖμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς.

21 Καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγαν, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων, Οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι.

13 Et cinamomum, & ſuffitus, & vnguentum, & thus, & vinum, & oleum, & ſimilam, & triticū, & iumēta, & oues, ∵& equos, & ∵rhedas, & mancipia, & ∵animas hominum.

14 ∵Et fructus deſiderati ab anima tua abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te: nec amplius ea inuenies.

15 ∵Harum, *inquam*, rerum mercatores ab ea diuites facti, procul ſtabunt, propter metum cruciatus eius, flentes ac lugentes:

16 Et dicentes, Vah, vah, ciuitas illa magna, quæ amicta erat byſſo & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapidibus pretioſis & margaritis! quînam vna hora vaſtatæ ſunt tantæ diuitiæ?

17 Sed & omnes gubernatores, & ∵omnis in nauibus verſantiū turba, & nautæ, ∵& quotquot ex mari quæſtum faciunt, longè ∵ſtabunt:

18 Et clamabunt videntes fumū incendij eius, & dicent, Quæ ſimilis *erat* vrbi iſti magnæ?

19 Et iniecto capitibus puluere clamabunt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, vah, quòd vrbs illa magna, in qua omnes qui habebant naues in mari, diuites facti ſunt ex ipſius opulētia, vna hora deſolata eſt.

20 Exulta ſuper eam cælum, & ſancti Apoſtoli & Prophetæ, quoniam de illa ∵ſumpſit pœnas Deus veſtræ vltionis cauſa.

21 Tum ſuſtulit quidam Angelus robuſtus lapidē inſtar molæ magnæ, & proiecit in mare, dicēs, Ita cum impetu proiicietur Babylon vrbs illa magna, ∵nec amplius inuenietur.

13 *Et cinamomum, & odoramentorū, & vnguēti, & thuris, & vini, & olei, & ſimilæ, & tritici, & iumentorū, & ouium, & equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animarum hominum.*

14 *Et poma deſiderij animæ tuæ diſceſſerūt à te, & omnia pinguia & præclara perierūt à te, & amplius illa iam non inuenient.*

15 *Mercatores horū, qui diuites facti ſunt ab ea, lōgè ſtabunt propter timorem tormentorum eius, flentes ac lugentes:*

16 *Et dicentes, Væ, væ, ciuitas illa magna, quæ amicta erat byſſo & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapide pretioſo & margaritis. quoniam vna hora deſtitutæ ſunt tanquam diuitiæ.*

17 *Et omnis gubernator, & omnes qui in lacū nauigāt & nautæ, & qui in mari operantur, longè ſteterunt:*

18 *Et clamauerūt videntes locum incēdij eius, dicentes, Quæ ſimilis ciuitati huic magnæ?*

19 *Et miſerunt puluerem ſuper capita ſua: & clamauerunt flentes, & lugentes, dicētes, Væ, væ, ciuitas illa magna in qua diuites facti ſunt omnes qui habebant naues in mari de pretijs eius. quoniam vna hora deſolata eſt.*

20 *Exulta ſuper eam cælum & ſancti Apoſtoli, & Prophetæ, quoniam iudicabit Deus iudicium veſtrum de illa.*

21 *Et ſuſtulit vnus Angelus fortis lapidem quaſi molarem magnum, & miſit in mare, dicens, Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & vltrà iam non inuenietur.*

Alex. 5.3. [illegible] 9.

---

13 *Et equos*, καὶ ἵππων. Mutata conſtructio, vt Gallicè dicimus, *Acheter des cheuaux*: vt apparet ex accuſatiuo ψυχάς, qui mox ſequitur. ¶ *Rhedas*, ῥεδῶν. Id eſt, lecticas, quibus Romæ etiamnum hodie vehuntur nobilia præſertim ſcorta. Gallicum vocabulum, quod vſurpatum à Romanis, ad Græcos etiam tranſiit.

446 ¶ *Animas hominum*, ψυχὰς ἀνθρώπων. Vide ſecundam Petri 2.cap.3.

14 *Et fructus*, καὶ ἡ ὀπώρα. Id eſt, fructus illi ſuauiſſimi quos toto animo expetebas. Cæterùm idem hîc fortaſſis accidit quod ſuprà, 16.15, nempe vt trāſpoſitus ſit iſte verſiculus. Nam prorſus cohæret iſte verſiculus proximus, id eſt, 15. cum ſuperioribus, adeo vt prorſus ſit interrupta narratio. Quòd ſi hunc verſiculum ſubieceris verſic. 23, tum demum videbis quàm bene omnia cohærebunt: nēpe hoc modò, *Et fructus deſiderati ab anima tua*, &c. *Et amplius illa non inuenies. Sed in ea ſanguis Prophetarum & ſanctorum inuentus eſt*, &c. Mihi tamen maxima fuerit ſemper religio vel apicem in his ſacroſanctis libris mutare ex nuda coniectura. Hoc quidem certum eſt, valde negligenter habitum hunc librum à pleriſque, quòd de eius auctoritate dubitarent, aſtutia nimirum Satanæ ſingulari, ne hæc myſteria ſuo tempore patefierent.

15 *Harum [inquam,] rerum mercatores*, οἱ ἔμποροι τούτων. Manifeſta eſt epanalepſis, propter longum interiectum catalogum.

17 *Omnis in nauibus verſantium turba*, πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος. Latini codices habent, *omnes qui in lacum nauigant*, quod nuſquam eſt in Græcis codicibus, in quorum tamen vno ſcribitur, καὶ πᾶς ὁ πλέων ἐπὶ τῶν πλοίων, *Et quiſquis nauigat in nauibus.* ¶ *Et quotquot ex mari quæſtum faciunt*, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται. Ἐργάζεσθαι accipiunt Græci pro eo quod Latini dicunt Facere, vt Præconium facere, Argentariam facere, Medicinam facere, & ſimilia. ¶ *Stabunt*, ἔστησαν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more.

20 *Sumpſit pœnas, veſtræ vltionis cauſa*, ἔκρινεν τὸ κρῖμα ὑμῶν. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Iudicauit veſtrum iudicium*, ſeruato Hebraiſmo.

21 *Nec amplius inuenietur*, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι. Id eſt, diſparebit. Vide ſuprà, 12.8.

22 Καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι·

23 Καὶ φῶς λύχνου μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη.

24 Καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.

Κεφάλαιον ιθ.

1 ΚΑΙ` μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ λέγοντος, Ἀλληλούϊα· ἡ σωτηρία, καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ δύναμις Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν.

2 Ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι ἔκρινε τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνίᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ, ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῆς.

3 Καὶ δεύτερον εἴρηκαν, Ἀλληλούϊα. Καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

4 Καὶ ἔπεσαν οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, λέγοντες, Ἀμὴν ἀλληλούϊα.

5 Καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθε, λέγουσα, Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτὸν καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι.

6 Καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λέγοντας, Ἀλληλούϊα· ὅτι ἐβασίλευσε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ.

7 Χαίρωμεν, καὶ ἀγαλλιώμεθα, καὶ δῶμεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡτοίμασεν ἑαυτήν.

8 Καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον καθαρὸν καὶ λαμπρόν· τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δικαιώματά ἐστι τῶν ἁγίων.

22 Et vox citharœdorũ, & muſicorũ & tibia ac tuba canẽtium nõ audietur in te amplius: nec vllus artifex cuiuſcunq; artis inuenietur in te amplius: & ſonitꝰ molæ nõ audietur in te amplius:

23 Et lux lucernæ nõ lucebit in te amplius: & vox ſpõſi & ſpõſę non audietur amplius in te: nam mercatores tui erant proceres terræ, & veneficiis tuis ſeductæ ſunt ¨omnes gentes.

24 Sed in ea ſanguis Prophetarũ & ſanctorum inuentus eſt, & omniũ qui mactati ſunt in terra.

CAP. XIX.

1 POſthæc audiui vocem magnam turbæ multæ in cælo dicentis, ¨Halleluia: ¨ſalus, & honor, & gloria, & virtus Domino Deo noſtro *eſto*.

2 Quia vera & iuſta *ſunt* iudicia eius, & meretricem illam magnam, quæ corrupit terrã ſcortatione ſua, damnauit, & vindicauit ſanguinem ſeruorum ſuorum ex manu eius.

3 Deinde ſecundò dixerunt, Halleluia: ¨& fumus eius aſcendit in ſecula ſeculorum.

4 Et prociderunt vigintiquatuor illi Seniores, & quatuor illa animalia, & adorauerunt Deum inſidentem throno, dicentes, Amen: Halleluia.

5 Tum vox è throno prodiit, dicens, Laudate Deum noſtrum omnes ſerui eius, & qui timetis eum parui & magni.

6 Et audiui tanquam ſonitũ turbę multæ, & tanquã ſonitum aquarum multarũ, & tanquã ſonitum tonitruorum vehementium, dicentium, Halleluia: quoniam ¨regnum iniit Dominus Deus ille noſter omnipotens.

7 Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius parauit ſe.

8 Et datum eſt ei vt amiciatur byſſo pura & ſplendida: byſſus enim ¨iuſtificationes ſunt Sanctorum.

22 *Et vox citharœdorum & muſicorum & tibia canentium & tuba non audietur in te amplius: & omnis artifex omnis artis non inuenietur in te amplius: & vox molæ non audietur in te amplius:*

23 *Et lux lucernæ nõ lucebit in te amplius, & vox ſpõſi & ſpõſæ nõ audietur adhuc in te: quia mercatores tui erant principes terræ, quia in veneficijs tuis errauerũt omnes gẽtes.*

24 *Et in ea ſanguis Prophetarum & ſanctorũ inuentus eſt, & omniũ qui interfecti ſunt in terra.*

CAP. XIX.

1 *POſt hæc audiui quaſi vocem turbarũ multarum in cælo dicentium, Alleluia. Laus & gloria & virtus Deo noſtro eſt.*

2 *Quia vera & iuſta iudicia ſunt eius qui iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit terrã in proſtitutione ſua, & vindicauit ſanguinem ſeruorum ſuorum de manibus eius.*

3 *Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus eius aſcendit in ſecula ſeculorum.*

4 *Et ceciderunt Seniores vigintiquatuor, & quatuor animalia, & adorauerunt Deum ſedẽtem ſuper thronum, dicentes, Amen: alleluia.*

5 *Et vox de throno exiuit dicens, Laudem dicite Deo noſtro omnes ſerui eius, et qui timetis eum puſilli & magni.*

6 *Et audiui quaſi vocem turbæ magnæ, & ſicut vocem aquarum multarum: & ſicut vocem tonitruorum magnorum, dicentiũ, Alleluia: quoniã regnauit Dominus Deus noſter omnipotens.*

7 *Gaudeamus & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit ſe.*

8 *Et datum eſt iſti vt cooperiat ſe byſſino ſplendẽti & candido: byſſinũ enim, iuſtificationes ſunt ſanctorum.*

---

23 *Omnes gentes*, &c. πάντα τὰ ἔθνη, &c. Vide ſuprà ver. 14.

IN CAPVT XIX.

1 *Halleluia*, ἀλληλούϊα. Id eſt, Laudate Dominum. Eſt autem hoc quoque vnum ex illis quæ ab iis qui ex Circunciſione crediderant, ad Græcos manarunt, & à Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla. Quod autem ex hoc loco & ſimilibus colligitur, Angelos videlicet & ſanctorum in cęlis collectorum animas notitiã habere operum Dei in terris, & tum de Eccleſię adhuc pugnãtis victoriis, tum de iudiciis aduerſus nominis Dei hoſtes inter ſe gratulari, nihil eorum commentum iuuat, qui hinc colligunt ſanctos in Trinitate, velut in ſpeculo, quicquid in mundo geritur intueri, ac præſertim hominum, à quibus in terris inuocantur, preces exaudire & negotia apud Deum procurare, quod non magis indiget refutatione quàm ægrotantium deliria. ¶ *Salus*, ἡ σωτηρία. Vide ſupra, 7. 10. Vulg. *Laus*, ἔπαινος. facili librariis lapſu.

3 *Et fumus eius*, &c. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς, &c. Mihi videtur hæc particula ſuperiori verſiculo commodius poſſe attexi, poſt ἐκ χειρὸς αὐτῆς, *ex manu eius*.

6 *Regnum iniit*, ἐβασίλευσε. Id eſt, ſeſe Regem eſſe reipſa declarauit. Nunc enim videtur quodãmodo latere ipſius potentia. Vulg. *Regnauit*.

8 *Iuſtificationes*, τὰ δικαιώματα. Id eſt, bona illa opera quę ſunt viuæ illorum fidei τεκμήρια.

9 Καὶ λέγει μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι. Καὶ λέγει μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοί εἰσι τοῦ Θεοῦ.

10 Καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ προσκυνῆσαι αὐτῷ· καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου εἰμὶ καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. τῷ Θεῷ προσκύνησον· ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ ἐστὶ τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας.

11 Καὶ εἶδον τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτὸν καλούμενος πιστὸς καὶ ἀληθινός, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ.

12 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός, καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά· ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς εἶδεν εἰ μὴ αὐτός·

13 Καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵματι· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

14 Καὶ τὰ στρατεύματα ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐτῷ ἐφ' ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν·

15 Καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάσσῃ τὰ ἔθνη· καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

16 Καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ τὸ ὄνομα γεγραμμένον, Βασιλεὺς βασιλέων, καὶ Κύριος κυρίων.

17 Καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς ὀρνέοις τοῖς πετομένοις ἐν μεσουρανήματι, Δεῦτε καὶ συνάγεσθε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου Θεοῦ,

18 Ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χιλιάρχων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων καὶ τῶν καθημένων ἐπ' αὐτῶν, καὶ σάρκας πάντων ἐλευθέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων.

19 Καὶ εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου καὶ μετὰ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ.

9 Tum dixit mihi, ‖Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati ſunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera ſunt.

10 Et procidi ante pedes eius vt adorarem eum: ſed dixit mihi, Vide ne *feceris*: conſeruus tuus ſum & fratrum tuorum qui habent teſtimonium Ieſu. Deum adora: teſtimonium enim Ieſu eſt Spiritus Prophetiæ.

11 Deinde vidi cælum apertum, & ecce *adfuit* equus albus: & qui inſidebat ei, vocabatur Fidelis & Verax, & *qui* iuſtè iudicat & pugnat.

12 Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habebátque nomen ſcriptum quod nemo nouit niſi ipſe:

13 ‖Et amictus erat veſte tincta ſanguine: vocatúrque nomen eius Sermo ille Dei.

14 Exercitus autem qui ſunt in cęlo, ſequebantur eum equis albis, veſtiti byſſo alba & pura.

15 Et ex ore eius prodibat gladius acutus, vt eo percuteret gẽtes: ‖ ipſe enim reget eas virga ferrea: & is eſt qui calcabit lacum vini excandeſcentiæ & iræ Dei omnipotentis.

16 Habebátque in veſtimento & in femore ſuo nomen ſcriptum, Rex regum, & Dominus dominantium.

17 Túc vidi quendam Angelum ſtantem in ſole, qui clamauit voce magna, dicens omnibus auibus quæ volabant per mediũ cæli, Adeſte & congregamini ad cœnam magni Dei,

18 Vt edatis carnes regũ, & carnes tribunorum, & carnes potentum, & carnes equorum, & eorum qui ipſis inſident, & carnes omnium liberorum ac ſeruorum, paruorum ac magnorũ.

19 Deinde vidi beſtiam illam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad gerendum bellum cum eo qui inſidebat equo, & cum ipſius exercitu.

9 *Et dixit mihi, Scribe, Beati qui ad cænam nuptiarũ Agni vocati ſunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera ſunt.*

10 *Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum. Et dicit mihi. Vide ne feceris: conſeruus tuus ſum, & fratrum tuorum, habentium teſtimonium Ieſu. Deum adora: teſtimonium enim Ieſu, eſt Spiritus prophetiæ.*

11 *Et vidi cælum apertũ, & ecce equus albus, & qui ſedebat ſuper eum, vocabatur Fidelis & Verax, & in iuſtitia iudicat & pugnat.*

12 *Oculi autem eius ſicut flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habens nomen ſcriptum quod nemo nouit niſi ipſe.*

13 *Et veſtitus erat veſte aſperſa ſanguine: & vocatur nomen eius Verbum Dei.*

14 *Et exercitus qui ſunt in cælo, ſequebantur eum in equis albis, veſtiti byſſino albo & mundo.*

15 *Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipſo percutiat Gentes. Et ipſe reget eas in virga ferrea: & ipſe calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis.*

16 *Et habet in veſtimento & in femore ſuo ſcriptũ, Rex regum & Dominus dominantium.*

17 *Et vidi vnum Angelũ ſtantem in ſole, & clamauit voce magna, dicẽs omnibus auibus quæ volabãt per medium cæli, Venite & congregamini ad cænam magnam Dei,*

18 *Vt manducetis carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortiũ, & carnes equorum, & ſedentium in ipſis, & carnes omnium liberorum & ſeruorum, & puſillorum & magnorum.*

19 *Et vidi beſtiam & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum præliũ cum illo qui ſedebat in equo, & cum exercitu eius.*

Mat 22.2

Pſal.2.15

Sup. 17.14
1. tim. 6.15

---

9 *Tum dixit mihi,* καὶ λέγει μοι. Dixit mihi videlicet Angelus ille cuius mentio facta eſt ſuperiore capite. Redit enim ad narrationem quę intermiſſa fuerat ab huius cap. initio.

10 *Teſtimonium Ieſu,* τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. Id eſt, quibus mandatum eſt vt de Ieſu teſtificentur, ſicut paulo pòſt explicat. Significat enim ſe ex eorum numero eſſe quibus vtatur Deus ad ſignificanda Prophetis arcana Dei, quæ ipſi deinde cæteris hominibus explicent, vt diximus ſuprà 1.1. ¶ *Teſtimonium enim Ieſu,* ἡ γὰρ μαρτυρία Ἰησοῦ. Rectè omnino, huc enim tanquam ad vnum eúmque certiſſimum ſcopum feruntur omnes Prophetiæ, ex quo efficitur, eum demum eſſe verum ſpiritum Prophetiæ, & à nobis audiendum, qui ad Ieſum nos adducit.

11 *Et [qui] iuſtè iudicat,* καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει. Subaudio particulam אשר[*aſcher,*] vt hoc quoque ad nomen vel potius ad nominis explicationem pertineat.

13 *Sermo ille,* ὁ λόγος. Ieſus Chriſtus videlicet, filius ille Dei coeſſentialis, vt eum ſolus ex omnibus Euãgeliſtis Iohannes appellauit: vnde etiam colligi non ineptè poteſt non alium eſſe huius libri ſcriptorem. *

15 *Ipſe enim,* &c. καὶ αὐτὸς, &c. Id eſt αὐτὸς γάρ. Nam mirè varius eſt vſus particulæ καὶ in hoc ſcripto, nimirum ex Hebræorum conſuetudine, qui ſuum illud ו, pro omnibus penè particulis vſurpant: vt & verborum tempora ſæpiſſimè ſunt permutata.

20 Καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον, καὶ μετὰ τούτου ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησε τοὺς λαβόντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτοῦ· ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην ἐν τῷ θείῳ·

21 Καὶ οἱ λοιποὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· καὶ πάντα τὰ ὄρνεα ἐχορτάσθησαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.

Κεφάλαιον κ.

1 ΚΑΙ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔχοντα τὴν κλεῖδα τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.

2 Καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστι διάβολος καὶ Σατανᾶς· καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη·

3 Καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν, καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη· καὶ μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον.

4 Καὶ εἶδον θρόνους, καὶ ἐκάθισαν ἐπ' αὐτοὺς, καὶ κρῖμα ἐδόθη αὐτοῖς· καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τῷ θηρίῳ, οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν· καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ Χριστοῦ τὰ χίλια ἔτη.

5 Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη. Αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη.

6 Μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ' ἔσονται ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ' αὐτοῦ χίλια ἔτη.

7 Καὶ ὅταν τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ.

20 Et comprehenſa eſt beſtia, & cum ea pſeudopropheta ille qui ediderat ſigna coram ea, quibus ſeduxit eos qui acceperant characterem beſtię, & qui adorauerant imaginem eius: & viui coniecti ſunt ambo in ſtagnũ ignis ardens ſulphure:

21 Et reliqui occiſi ſunt gladio eius qui inſidebat equo, prodeunte ex ore ipſius: & omnes aues ſaturatæ ſunt carnibus eorum.

Cap. XX.

1 DEinde vidi Angelum deſcendentem è cælo, habentem clauem abyſſi, & catenam magnam in manu ſua.

2 Qui apprehendit draconem, ſerpentem, *inquam*, illum antiquũ, qui eſt diabolus & Satanas, & vinxit eum ⁚ *ad* annos mille.

3 Coniecítque eum in abyſſum, quam occluſit & obſignauit ⁚ ſuper eum, vt non ſeduceret amplius gentes, donec compleretur anni mille: nam poſtea oportet eum ſolui *ad* exiguum tempus.

4 Deinde vidi thronos, & ſederunt ſuper eos, & iudicium datũ eſt eis: ⁚ & animas eorũ qui ſecuri percuſſi ſunt propter teſtimonium Ieſu, & propter ſermonem Dei, quíque non adorarunt beſtiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frontibus ſuis, aut in manibus ſuis: ⁚ viuéntque & regnabunt cum Chriſto mille illis annis.

5 Reliqui verò ex mortuis non reuiuiſcẽt donec expleti fuerint illi anni mille. Hæc eſt reſurrectio prima.

6 Beatus & ſanctus qui habet partem in reſurrectione prima: in hos *enim* ſecunda mors non habet poteſtatem: ſed erunt ſacerdotes Dei & Chriſti, & regnabunt cum eo mille annis.

7 Quum verò expleti fuerint anni mille, ſoluetur Satanas è carcere ſuo.

20 *Et apprehẽſa eſt beſtia, & cum ea pſeudopropheta, qui fecit ſigna coram ipſo, quibus ſeduxit eos qui acceperunt characterem beſtiæ, & qui adorauerũt imaginem eius: viui miſſi ſunt hi duo in ſtagnum ignis ardens ſulphure:*

21 *Et cæteri occiſi ſunt in gladio ſedentis ſuper equum, qui procedit de ore ipſius: & omnes aues ſaturatæ ſunt carnibus eorũ.*

Cap. XX.

1 *ET vidi Angelum deſcendentem de cælo, habentem clauem abyſſi, & catenam magnam in manu ſua.*

2 *Et apprehendit draconem, ſerpentem antiquum, qui eſt diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille.*

3 *Et miſit eum in abyſſum, & clauſit, & ſignauit ſuper illum, vt non ſeducat amplius Gentes, donec conſummentur mille anni: & poſt hæc oportet illum ſolui modico tempore.*

4 *Et vidi ſedes, & ſederũt ſuper eas, & iudicium datum eſt illis: & animas decollatorum propter teſtimonium Ieſu, & propter verbum Dei, & qui non adorauerunt beſtiam neque imaginem eius, nec acceperunt characterem in frontibus aut in manibus ſuis: & vixerunt & regnauerunt cum Chriſto mille annis.*

5 *Cæteri mortuorum non vixerunt, donec conſummentur mille anni. Hæc eſt reſurrectio prima.*

6 *Beatus & ſanctus qui habet partem in reſurrectione prima: in his ſecũda mors nõ habet poteſtatem, ſed erunt ſacerdotes Dei & Chriſti, & regnabunt cum illo mille annis.*

7 *Et quum conſummati fuerint mille anni, ſoluetur Satanas de carcere ſuo.*

IN CAPVT XX.

2 [*Ad*] *annos mille*, χίλια ἔτη. Ad verbum, annis mille, vel per annnos mille, vt in ſequenti verſiculo, μικρὸν χρόνον, id eſt, *exiguo tempore*, ponitur pro Ad exiguũ tempus. quę formula loquendi petita eſt è medio.

3 *Super eum*, ἐπάνω αὐτοῦ. Hebraicè בעדו [*behado*,] ſicut in vernaculo ſermone dicimus, *il ferma l'huys ſur luy*. vt Geneſ. 7.16.

4 *Et animas*, καὶ τὰς ψυχὰς, &c. Hi ſunt nimirum quibus poſitæ ſunt illæ ſedes, & quibus datum eſt iudicium: quatenus videlicet membra capiti coniuncta ſunt, non autem quaſi Chriſti officium ad eos transferatur. Poſita ſunt igitur relatiua αὐτοὺς & αὐτοῖς ante expreſſum antecedens, Hebr. more. acſi ſcriptum eſſet, Deinde vidi animas eorũ qui ſecuri percuſſi ſunt propter teſtimonium Chriſti & propter ſermonem Dei, quíque non adorarunt beſtiã, neque imaginẽ eius, nec acceperunt eius characterẽ in frontibus ſuis & manibus ſuis, & vidi ſedes quibus inſederunt, datúmque eſt eis iudicium: & viuent ac regnabũt (i. vt viuant & regnent) cũ Chriſto mille annis. Eſt tamẽ (fateor) hic Hebraiſmus à Græcæ & Latinæ linguæ conſuetudine remotiſſimus: ſed in Hebr. ſcriptis frequentior quàm vt de eo ambigi poſſit: veluti Prou. 13.13, Num. 24.17, & alibi paſſim. Nolui tamẽ quicquã mutare, ne audaculus viderer. ¶ *Viuéntque*, καὶ ἔζησαν. Connectitur hoc verbũ non cũ proximo verbo ἔλαβον, *acceperunt*, ſed cum ἐκάθισαν, *ſederunt*, & ἐδόθη, *datum eſt*, ſicut paulo antè dictum fuit. Deindebſeruandum eſt etiam poſitũ eſſe præteritum pro futuro, ex Prophetarũ more: quod ex verſiculo ſexto liquet.

8 Καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς, τὸν Γὼγ καὶ τὸν Μαγώγ, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης.

9 Καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων, καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην· καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς.

10 Καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς καὶ θείου, ὅπου τὸ θηρίον καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

11 Καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν, καὶ τὸν καθήμενον ἐπ᾽ αὐτοῦ, οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς.

12 Καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν· καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστι τῆς ζωῆς· καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

13 Καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκρούς, καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς νεκρούς· καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

14 Καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός· οὗτός ἐστιν ὁ δεύτερος θάνατος.

15 Καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

Κεφάλαιον κα.

1 ΚΑῚ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν· ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ παρῆλθε· καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι.

2 Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ καινὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἡτοιμασμένην, ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς.

3 Καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης, Ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκηνώσει μετ᾽ αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ αὐτοῦ ἔσονται, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔσται μετ᾽ αὐτῶν, Θεὸς αὐτῶν.

4 Καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγὴ, οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ

8 Et exibit vt ſeducat gentes quæ ſunt in quatuor angulis terræ, ‖Gog & Magog, vt congreget eos in prælium: quorum numerus eſt ſicut arena maris.

9 Aſcenderunt igitur ſuper ‖latitudinem terræ, & circumierūt caſtra ſanctorum, & vrbem dilectã: ſed deſcendit ignis à Deo è cælo, qui deuorauit eos.

10 Et diabolus qui ſeducebat eos, coniectus eſt in ſtagnum ignis & ſulphuris, vbi *erat* & beſtia illa & ille pſeudopropheta, & cruciabuntur die ac nocte in ſecula ſeculorum.

11 Tum vidi thronum magnum candidum, & quendam ei inſidentem, à cuius conſpectu fugit terra & cælum, ‖quorum locus non eſt inuentus.

12 Et vidi mortuos paruos & magnos ſtãtes in cōſpectu Dei, & libri aperti ſunt: & alius ‖ liber apertus eſt, qui eſt *liber* vitæ: iudicatique ſunt mortui ex iis quæ ſcripta erant in libris, ſecundum opera ipſorum.

13 Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoque & Infernus reddiderunt mortuos quos habebant: & iudicatum eſt de ſingulis ſecundum opera ipſorum.

14 Infernus autem ac Mors coniecti ſunt in ſtagnum ignis: quæ eſt mors ſecunda.

15 Et qui non inuentus eſt in libro vitæ ſcriptus, coniectus eſt in ſtagnum ignis.

CAP. XXI.

1 D‖Einde vidi cęlum nouum & terram nouam: ‖ primū enim cælum & prima terra abierat: & mare non amplius extabat.

2 Et ego Iohannes vidi ſanctã ciuitatem Hieruſalem nouam, deſcendentem à Deo è cælo, paratam, vt ſponſam ornatam viro ſuo.

3 Et audiui vocem magnam è cælo dicentem, Ecce tabernaculum Dei *eſt* cum hominibus, & habitabit cum eis: & ipſi, populi eius erunt, & ipſe Deus cum eis erit, Deus ipſorum.

4 ‖Et abſterſurus eſt Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors amplius non extabit: neque luctus, neque clamor, neque labor extabit amplius:

8 *Et exibit & ſeducet Gentes quæ ſunt ſuper quatuor angulos terræ, Gog & Magog, & congregabit eos in prælium, quorum numerus eſt ſicut arena maris.*

Ezec. 39.2

9 *Et aſcenderunt ſuper latitudinē terræ, & circuierunt caſtra ſanctorum & ciuitatem dilectam, & deſcendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos.*

10 *Et diabolus qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum ignis & ſulphuris, vbi & beſtia & pſeudopropheta cruciabuntur die ac nocte in ſecula ſeculorum.*

11 *Et vidi thronum magnum & candidum, & ſedentem ſuper eum, à cuius conſpectu fugit terra & cælum, & locus non eſt inuentus eis.*

12 *Et vidi mortuos magnos & puſillos ſtantes in conſpectu throni, & libri aperti ſunt: & alius liber apertus eſt, qui eſt vitæ: & iudicati ſunt mortui ex iis quæ ſcripta erant in libris, ſecundum opera ipſorum.*

Suprà, 3.5 infrà 21. 27 phil. 4.3

13 *Et dedit mare mortuos qui in eo erant: & Mors & Infernus dederūt mortuos ſuos qui in ipſis erãt: & iudicatum eſt de ſingulis ſecundum opera ipſorum.*

14 *Et infernus & mors miſſi ſunt in ſtagnū ignis: hæc eſt mors ſecunda.*

15 *Et qui non inuentus eſt in libro vitæ ſcriptus, miſſus eſt in ſtagnum ignis.*

CAP. XXI.

1 *ET vidi cælum nouum & terram nouã: primum enim cælum & prima terra abijt, & mare iam non eſt.*

Eſa 65.17, & 66. 22 2. Pet. 3.13

2 *Et ego Iohannes vidi ſanctam ciuitatem Ieruſalem nouam deſcendentem de cælo, à Deo paratam ſicut ſponſam ornatã viro ſuo.*

3 *Et audiui vocem magnã de throno dicentem, Ecce, tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cū eis, & ipſi populus eius erunt, & ipſe Deus cum eis erit eorum Deus.*

4 *Et abſterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors vltrà non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit*

Supr. 7.17 eſa. 25.8

---

8 *Angulis*, γωνίαις. i. plagis & cardinibus. Vide ſuprà, 7.1.

9 *Latitudinem terræ*, τὸ πλάτος τῆς γῆς. Hebr רוחב הארץ [*rochab haerets*,] acſi diceret, ita vt terræ ſuperficiem quãtacunque eſt compleuerint.

11 *Quorum locus*, &c. καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. Id eſt, ita vt diſparuerint. Vide ſuprà, 12.8.

πρῶτα ἀπῆλθον.

Esa. 43.19
2.cor.5.17

5 Καὶ εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, Ἰδού, καινὰ πάντα ποιῶ. Καὶ λέγει μοι, Γράψον· ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί εἰσι.

Suprà, 1.8
Infrà, 22.13

6 Καὶ εἶπέ μοι, Γέγονε· ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. ἐγὼ τῷ διψῶντι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς, δωρεάν.

7 Ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα, καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεὸς, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι υἱός·

8 Δειλοῖς δὲ καὶ ἀπίστοις, καὶ ἐβδελυγμένοις, καὶ φονεῦσι, καὶ πόρνοις, καὶ φαρμακεῦσι, καὶ εἰδωλολάτραις, καὶ πᾶσι τοῖς ψευδέσι, τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ, ὅ ἐστι δεύτερος θάνατος.

9 Καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ πληγῶν τῶν ἐσχάτων· καὶ ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ λέγων, Δεῦρο, δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου τὴν γυναῖκα.

10 Καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ᾽ ὄρος μέγα καὶ ὑψηλὸν, καὶ ἔδειξέ μοι τὴν πόλιν τὴν μεγάλην, τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ, καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·

11 Ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ, ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι.

12 Ἔχουσάν τε τεῖχος μέγα καὶ ὑψηλόν· ἔχουσαν πυλῶνας δώδεκα, καὶ ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλοις δώδεκα, καὶ ὀνόματα ἐπιγεγραμμένα, ἅ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.

13 Ἀπ᾽ ἀνατολῆς, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ βοῤῥᾶ, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ νότου, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ δυσμῶν, πυλῶνες τρεῖς·

14 Καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου.

15 Καὶ ὁ λαλῶν μετ᾽ ἐμοῦ, εἶχε κάλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς, καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς.

16 Καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ τὸ μῆκος αὐτῆς τοσοῦτόν ἐστιν ὅσον καὶ τὸ πλάτος. καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ ἐπὶ σταδίων δώδεκα χιλιάδων· τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστί.

---

quia ″præcedentia abierunt.

5 Et dixit is qui inſidebat throno, ‖Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: nam hæc verba vera ſunt & fidelia.

6 Et dixit mihi, ″Fuerunt: ‖ego ſum A & Ω, initium & finis. Ego ſitienti dabo ex fonte aquæ viuæ, gratis.

7 Victor, poſſidebit omnia: & ero ei Deus, & ipſe erit mihi filius.

8 Timidis autem & incredulis, & ″execrabilibus, & homicidis, & ſcortatoribus, & veneficis, & idololatris: & omnibus mendacibꝰ, ″portio *aſſignata* eſt in ſtagno ardente igne & ſulphure, quod eſt mors ſecunda.

9 Tum venit ad me vnus ex ſeptem illis Angelis qui habuerant ſeptem illas phialas plenas ſeptem plagis vltimis: & loquutus eſt mecum, dicens, Veni, oſtendā tibi ſpōſam vxorē Agni.

10 Et ſuſtulit me per Spiritum in montem magnum & ſublimem, & oſtēdit mihi ciuitatem illam magnam, ſanctā, *inquam*, illam Hieruſalem, è cælo deſcēdentem à Deo:

11 Habētem gloriam Dei: & cuius lumen *erat* ſimile lapidi pretioſiſſimo, tāquam lapidi iaſpidi inſtar cryſtalli ſplendenti.

12 Habebat præterea murū magnum & ſublimem, habentem ″portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inſcripta, quę ſunt nomina duodecim tribuum filiorum Iſrael.

13 Ab Oriente *erant* portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: ab Auſtro, portæ tres: ab Occaſu, portæ tres.

14 Et murus vrbis habebat fundamenta duodecim, in quibus *erant* duodecim nomina Apoſtolorum Agni.

15 Porro is qui loquebatur mecum, habebat ″calamum aureū, vt metiretur ciuitatem, & portas eius & murum eius.

16 Vrbs ipſa verò quadrangularis ſita eſt, cuius longitudo tanta eſt quanta & latitudo. menſúſque eſt ciuitatem illo calamo, ad ſtadiorū duodecim millia: ſúntque longitudo & latitudo & altitudo eius æquales.

---

vltrà, quia prima abierūt.

5 *Et dixit qui ſedebat in throno, Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: quia hæc verba fideliſſima ſunt & vera.*

6 *Et dixit mihi, Factum eſt: ego ſum* A *& Ω, initiū & finis. Ego ſitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis.*

7 *Qui vicerit, poſſidebit hæc: & ero illi Deus, & ille erit mihi filius.*

8 *Timidis autem & incredulis, & execratis, & homicidis, & fornicatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, pars illorum erit in ſtagno ardenti igne & ſulphure, quod eſt mors ſecunda.*

9 *Et venit vnus de ſeptē Angelis habentibus phialas plenas ſeptem plagis nouiſſimis: & loquutus eſt mecum, dicens, Veni, & oſtendam tibi ſponſam vxorem Agni.*

10 *Et ſuſtulit me in ſpiritu in montem magnum & altum: & oſtendit mihi ciuitatem ſanctam Ieruſalem, deſcendentem de cælo à Deo:*

11 *Habentem claritatem Dei: & lumen eius ſimile lapidi pretioſo, tanquam lapidi iaſpidis ſicut cryſtallum.*

12 *Et habebat murum magnum & altum, habentem portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inſcripta, quæ ſunt nomina duodecim tribuum filiorum Iſrael.*

13 *Ab Oriente, portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: & ab Occaſu, portæ tres.*

14 *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipſis duodecim nomina duodecim Apoſtolorum Agni.*

15 *Et qui loquebatur mecum, habebat menſuram arundinem auream, vt metiretur ciuitatem & portas eius & murum.*

16 *Et ciuitas in quadro poſita eſt, & longitudo eius tanta eſt quanta & latitudo. & menſus eſt ciuitatem de arūdine per ſtadia duodecim millia: & longitudo & altitudo & latitudo eius æqualia ſunt.*

IN CAPVT XXI.

4 *Præcedentia*, τὰ πρῶτα. Id eſt, prior illorum miſerabilis & ærumnoſus ſtatus.

6 *Fuerunt*, γέγονε. Videlicet τὰ πρῶτα, quibus iam finis eſt impoſitus. Vulgata, *Factum eſt*. Vide ſupra 16.17.

8 *Execrabilibus*, ἐβδελυγμένοις. Vide Gal. 2.11. ¶*Portio*, τὸ μέρος. Hebr. חלק [*chelek*,] i. ſors & tanquam hæreditas. Redūdat autem relatiuum αὐτοῖς, ex Hebræorū idiotiſmo.

12 *Portas*, πυλῶνας. Sic vocat non Veſtibula, nec communes θύρας, ſed ampliores: vnde meminit Athenęus libro 5, τετραθύρου πυλῶνος. Gallicè vocamus *des portaux*.

15 *Calamum aureum*, κάλαμον χρυσοῦν. Arundineam videlicet cannam inauratam. ¶Quidam codices addunt μέτρον. quod etiam legit Vulgata: quod per appoſitionem intelligi poteſt. vel eſt fortaſſis gloſſema pro κάλαμον.

17 Καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐτῆς ἑκατὸν τεσσαρακοντατεσσάρων πηχῶν, μέτρον ἀνθρώπου, ὅ ἐστιν ἀγγέλου.

18 Καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ ἦν ἡ πόλις χρυσίον καθαρὸν, ὁμοία ὑάλῳ καθαρῷ.

19 Καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι. ὁ θεμέλιος ὁ πρῶτος, ἴασπις· ὁ δεύτερος, σάπφειρος· ὁ τρίτος, χαλκηδών· ὁ τέταρτος, σμάραγδος·

20 Ὁ πέμπτος, σαρδόνυξ· ὁ ἕκτος, σάρδιος· ὁ ἕβδομος, χρυσόλιθος· ὁ ὄγδοος, βήρυλλος· ὁ ἔννατος, τοπάζιον· ὁ δέκατος, χρυσόπρασος· ὁ ἑνδέκατος, ὑάκινθος· ὁ δωδέκατος, ἀμέθυσος·

21 Καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα μαργαρῖται, ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου· καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως χρυσίον καθαρὸν, ὡς ὕαλος διαφανής.

22 Καὶ ναὸν οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ· ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ναὸς αὐτῆς ἐστὶ, καὶ τὸ ἀρνίον.

23 Καὶ ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου οὐδὲ τῆς σελήνης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτῇ· ἡ γὰρ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐφώτισεν αὐτὴν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον.

24 Καὶ τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς περιπατήσουσι· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν.

25 Καὶ οἱ πυλῶνες αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέρας· νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται ἐκεῖ.

26 Καὶ οἴσουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτήν.

27 Καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινοῦν, καὶ ποιοῦν βδέλυγμα, καὶ ψεῦδος· εἰ μὴ οἱ γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου.

Κεφάλαιον κβ.

1 ΚΑΙ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ἀρνίου.

2 Ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν αὐτοῦ· καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν.

17 Et menſus eſt murum eius, centũ quadragintaquatuor cubitorum, menſura hominis, quę eſt Angeli.

18 Erat autem ſtructura muri eius ex iaſpide: ipſa verò ciuitas aurum purum, & ſimilis vitro puro.

19 Et fundamenta muri vrbis omni lapide pretioſo ornata. fundamentum primum *erat* iaſpis: ſecundum, ſapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, ſmaragdus:

20 Quintum, ſardonyx: ſextum, ſardius: ſeptimũ, chryſolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chryſopraſus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethyſtus.

21 Duodecim autẽ portæ, duodecim margaritæ ſunt, & ſingulæ portæ ex ſingulis margaritis ſunt: & ¨forum ciuitatis, aurum purum, tanquam vitrum perlucidum.

22 Nec templum vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens, templum illius eſt, & Agnus.

23 ‖Neque ciuitas iſta eget ſole vel luna, vt luceant in ea: nam gloria Dei illuſtrat eam, & lucerna eius eſt Agnus.

24 ‖Et gentes quæ ſeruatæ fuerint ambulabũt ad lucem eius: & reges terræ gloriam ſuam & honorem ad eam adferent.

25 ‖Nec portæ eius claudentur interdiu: nox enim non erit illic.

26 Et adferetur gloria & honor Gentium ad eam.

27 Non intrabit in eam quicquam quod inquinat, aut abominandum quippiam patrat, vel mendacium *loquitur*: ¨ſed qui ſcripti ſunt in ‖libro vitæ Agni.

CAP. XXII.

1 DEinde oſtendit mihi purum fluuium aquæ viuæ, ſplendidum tanquam cryſtallum, procedentem ex throno Dei & Agni.

2 ¨In medio *autem* foro eius, & ex vtraque parte fluminis, *erat* arbor vitæ ferens fructus duodecim, per menſes ſingulos edés fructum ſuum, & folia ſua ad ſanitatem Gentium.

17 *Et menſus eſt murum eius centum quadragintaquatuor cubitorum, mẽſura hominis, quæ eſt Angeli.*

18 *Et erat ſtructura muri eius ex lapide iaſpide: ipſa verò ciuitas aurum mundum, ſimile vitro mundo.*

19 *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioſo ornata. Fundamentum primum, iaſpis: ſecundum, ſapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, ſmaragdus:*

20 *Quintum, ſardonyx: ſextum, ſardius: ſeptimum, chryſolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chryſopraſus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethyſtus.*

21 *Et duodecim portæ duodecim margaritæ ſunt, per ſingulas: & ſingulæ portæ erant ex ſingulis margaritis: & platea ciuitatis, aurum mundum tanquam vitrum perlucidum.*

22 *Et templum non vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens templum illius eſt, & Agnus.*

23 *Et ciuitas non eget ſole neque luna, vt luceant in ea: nam charitas Dei illuminabit eam, & lucerna eius eſt Agnus.* Eſaiæ 60, 19

24 *Et ambulabunt Gentes in lumine eius: & reges terræ adferent gloriam ſuã & honorem in illam.* Eſa.60.3

25 *Et portæ eius non claudentur per diem: nox enim non erit illic.* Eſa,60.11

26 *Et adferent gloriam & honorem Gentium in illã.*

27 *Non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendaciũ: niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni.* Suprà,3.5, & 20.12 phil.4.3.

CAP. XXII.

1 *ET oſtendit mihi fluuiũ aquæ viuæ, ſplendidum tanquam cryſtallum, procedentem de ſede Dei & Agni.*

2 *In medio plateæ eius, & ex vtraque parte fluminis lignũ vitæ, adferens fructus duodecim, per menſes ſingulos reddens fructum ſuum & folia ligni ad ſanitatem Gẽtium.*

---

17 *Quæ eſt Angeli*, ὅ ἐστιν ἀγγέλου. Hoc addidit propterea quòd Angelus iſte hominis ſpeciem referebat.

21 *Forum*, ἡ πλατεῖα. Sic vocat vrbis locum magis patentem, qui à Græcis ἀγορὰ, Latinis forum dicitur, vt apparet infrà, 22.2. Vulgata & Eraſmus, *Platea*. quod vocabulum latius patet.

27 *Sed*, εἰ μή. Id eſt, ἀλλά. Vide ſuprà, 6.4.

IN CAPVT XXII.

2 *In medio* [*autem*] *foro*, ἐν μέσῳ τῆς πλατείας. Vide ſuprà 21. 21. Deinde lignũ pro arbore poſitũ eſt, Hebræorum more.

	Καὶ πᾶν κατανάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι· καὶ ὁ θρόνος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται· καὶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ.	3	Nec vllum ⁖ aduerſus quenquam anathema ⁖ erit amplius: ſed ſedes Dei & Agni in ea erit, & ſerui eius ſeruient ei.	3	*Et omne maledictum non erit amplius: & ſedes Dei & Agni in illa erunt & ſerui eius ſeruient illi.*
	Καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.	4	Et videbunt faciem eius: & nomen eius in frontibus ipſorum *erit*.	4	*Et videbunt faciem eius, & nomen eius in frõtibus eorum.*
Esa 60.19	Καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρείαν οὐκ ἔχουσι λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς φωτίζει αὐτούς· καὶ βασιλεύσουσι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.	5	‖Et nox illic non erit, neque opus eſt eis lumine lucernæ, neque lumine ſolis: quoniam Dominus Deus illuſtrat eos: & regnabunt in ſecula ſeculorum.	5	*Et nox vltrà non erit: & nõ egebunt lumine lucernæ, neque lumine ſolis: quoniam Dominus Deus illuminat illos, & regnabunt in ſecula ſeculorum.*
	Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ ἀληθινοί· καὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν ἁγίων προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει.	6	Tum dixit mihi, Hæc verba fida ſunt & vera: & Dominus Deus ⁖ ſanctorum Prophetarum miſit Angelum ſuum vt indicet ſeruis ſuis quæ oportet fieri citó.	6	*Et dixit mihi, Hæc verba fideliſſima ſunt & vera. Et Dominus Deus ſpirituum Prophetarum miſit Angelum ſuum oſtendere ſeruis ſuis quæ oportet citò fieri.*
	Ἰδού, ἔρχομαι ταχύ. μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου.	7	Ecce, venio citó. beatus qui obſeruat verba Prophetiæ libri huius.	7	*Et ecce, venio velociter. Beatus qui cuſtodit verba prophetiæ libri huius.*
Sup.19 10	Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων ταῦτα καὶ ἀκούων. καὶ ὅτε ἤκουσα καὶ ἔβλεψα, ἔπεσα προσκυνῆσαι ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι ταῦτα.	8	Ego verò Iohannes *is ſum* qui hæc audiui & vidi. Et quum audiſſem & vidiſſem, ‖ procidi vt adorarẽ ante pedes Angeli qui mihi hæc oſtendebat:	8	*Et ego Iohannes qui audiui, & vidi hæc. Et poſtquam audiſſem & vidiſſem, cecidi vt adorarem ante pedes Angeli, qui mihi hæc oſtendebat:*
	Καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου γάρ εἰμι, καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν προφητῶν, καὶ τῶν τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου. τῷ Θεῷ προσκύνησον.	9	*Is* verò dixit mihi, Vide ne *feceris*: conſeruus enim tuus ſum, & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui obſeruant verba libri huius. Deum adora.	9	*Et dixit mihi, Vide ne feceris: cõſeruus enim tuus ſum & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui ſeruant verba libri huius. Deum adora.*
	Καὶ λέγει μοι, Μὴ σφραγίσῃς τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ὅτι ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν.	10	⁖ Deinde dixit mihi, Ne obſignaueris verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè eſt.	10	*Et dicit mihi, Ne ſignaueris verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè eſt.*
	Ὁ ἀδικῶν, ἀδικησάτω ἔτι· καὶ ὁ ῥυπῶν, ῥυπωσάτω ἔτι· καὶ ὁ δίκαιος, δικαιωθήτω ἔτι· καὶ ὁ ἅγιος, ἁγιασθήτω ἔτι.	11	Qui nocet, noceat adhuc: & qui ſordidus eſt, ſordeſcat adhuc: & qui iuſtus eſt, ⁖ iuſtificetur adhuc: & ſanctus ſanctificetur adhuc.	11	*Qui nocet, noceat adhuc: & qui in ſordibus eſt, ſordeſcat adhuc: & qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc: & qui ſanctus eſt, ſanctificetur adhuc.*
Rom.2.6	Καὶ ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται.	12	⁖ Et ecce, venio citó: & merces mea ⁖ mecum *eſt* ‖ vt reddam vnicuique prout opus ipſius erit.	12	*Ecce venio citó: & merces mea mecum eſt, reddere vnicuique ſecundum opera ſua.*
Suprà, 1.8, & 21.6 eſa. 41.6, & 44.6	Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.	13	‖ Ego ſum Α & Ω, principium & finis, primus & vltimus.	13	*Ego ſum Α & Ω, primus & nouiſſimus, principium & finis.*

---

3 *Aduerſus quenquam anathema*, κατανάθεμα. Senſus eſt, Tunc fore Eccleſiam ſine ruga & macula, ac nullis ſordibus inquinatam, à quibus nunc illam repurgari quotidie, excluſis & Satanæ traditis impuris, oporteat. Vulg. *maledictum*, non expreſſa huius loci ſententia. Diximus autem de anathematis voce Rom. 9.3. ¶ *Erit amplius*, ἔσται ἔτι. Ἐν αὐτῇ. In ea, repetendum eſt ex poſteriore membro, ex Hebræorum idiotiſmo.

6 *Sanctorum prophetarum*, τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulgata, *ſpirituum Prophetarum*, τῶν πνευμάτων τῶν προφητῶν, vt etiam in vno manuſcr. codice inuenimus.

10 *Deinde dixit mihi*, καὶ λέγει μοι. Eiuſmodi formula non vtuntur Gręci aut Latini in mediis concionibus, ſed in exordiis duntaxat. Reperies autem in Deuteronomio pręſertim plurima eiuſmodi exempla & apud Prophetas, perinde acſi diuerſæ eſſent conciones, quum ſæpenumero vnica tantùm recitetur. Sed & inter Euãgeliſtas apud Marcum penè vnum hoc inuenias: cui præ cæteris etiam familiaris eſt multiplex ille vſus particulæ καί, & enallage illa temporum à conſuetudine Græci & Latini ſermonis aliena. Denique, ſiquis in his rebus mihi iudicij eſt, perſimilis eſt huius libri & Euangelij Marci character. Marcus autem & ipſe dictus eſt Iohannes, adeo vt niſi me cõſenſus doctorum & rationes illæ quas antè ſuo loco adduxi, aliò pertraherent, nulli potius quàm Iohanni Marco fuerim hoc ſcriptum vendicaturus.

11 *Iuſtificetur*, δικαιωθήτω. In nonnullis Latinis codic. legitur, Iuſtitiam faciat, & in Græco vno manuſcr. δικαιοσύνην ποιησάτω. Cyprianus autem De bono patientiæ, totum hunc locum ſic interpretatus eſt, *Qui perſeuerant nocere, noceant: & qui in ſordibus eſt, ſordeſcat adhuc: iuſtus autem adhuc iuſtiora faciat: ſimiliter & qui ſanctus eſt, ſanctiora.*

12 *Et ecce*, καὶ ἰδού. Quum hic verſ. vt & proximè ſequens, non Angelo miſſo, ſed ipſi demum Ieſu à quo miſſus mox dicitur, conueniat: vix ac ne vix quidem dici poteſt, quînam iſta cohæreant. Nec enim niſi admodũ violenter exiſtimari poſſit hic Angelus loqui in mittentis Chriſti perſona, à qua paulo antè ſeſe tam expreſſè diſcreuerit, non ſuſtinens adorari. Præterea duriſſima fuerit iſta tam ſubita perſonæ mutatio, in re præſertim tanti momenti, quum nihil interiiciatur vnde id poſſit intelligi. Simillimum autem quiddã occurrit 1. Reg. 21, 21. Denique in verſ. 14, pro ἐντολὰς αὐτοῦ, *mãdata ipſius*, certè dicendũ fuiſſet

ἐντολὰς

ἐντολάς μου, *mandata mea*, quæ difficultas animaduerſa præbuit diuerſæ ſcripturæ occaſionem, de qua mox dicam. Quid ergo? Dicam quid mihi videatur, ita vt quod ſentio relinquam Eccleſiæ atque adeo piis omnibus diiudicandum. Exiſtimo hunc librum, eo negligentius habitum quòd non ſtatim ab omnibus pro Apoſtolico ſcripto cenſeretur, fuiſſe ab Ariano quopiam deprauatum, qui Chriſtum Deum non eſſe, nec proinde adorandum, ſic confirmare vellet: idque exortis iam Anomæis poſt ipſius Arij tempora, alioqui hunc locum minimè prętermiſſuris. Trãſpoſitos igitur fuiſſe arbitror hos verſiculos nempe 12 & 13, quos ſi ea quæ ſequitur ſerie diſponas, non modò cohærebunt omnia, ſed etiam duplex veluti ſigillum, vnum ipſius Chriſti, alterum ſuo nomine perſcriptum, Iohannes huic prophetiæ appoſuerit. Sic igitur illos legendos opinor,

12 *Beati qui præſtant eius mandata, vt ſit eis ius in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in ciuitatem.*

13 *Foris autem* [*erunt*] *canes, & venefici, & ſcortatores, & homicidæ, & idololatræ, & quiſquis amat & committit mendacium.*

14 *Ego Ieſus miſi Angelum meum vt hæc vobis teſtificaretur in Eccleſiis. Ego ſum ſtirps & progenies illa Dauidis: ſtella illa ſplendida & matutina.*

15 *Ego ſum A & Ω, principium & finis, primus & vltimus.*

16 *Et ecce, venio citò, & merces mea mecum eſt, vt reddam vnicuique prout ipſius opus erit.*

17 *Et ſpiritus & ſponſa dicunt, Veni*, &c. Sed de hac cõiectura penes pios & eruditos iudicium eſto.

12 *Mecum* [*eſt*,] *μετ' ἐμοῦ*. Id eſt, *apud me eſt, & parata.*

14	Μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ· ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν.	Beati qui præſtant eius mandata: vt ſit eis ius in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in ciuitatem.	*Beati qui lauant ſtolas ſuas in ſanguine Agni: vt ſit poteſtas eorum in ligno vitæ, & per portas intrẽt in ciuitatem.*
15	Ἔξω δὲ οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος.	Foris autem *erunt* canes, & venefici, & ſcortatores, & homicidæ & idololatræ, & quiſquis amat ac committit mendacium.	*Foris canes & venefici, & impudici, & homicidæ, & idolis ſeruientes, & omnis qui amat & facit mendacium.*
16	Ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός.	Ego Ieſus miſi Angelum meum, vt hæc vobis teſtificaretur in Eccleſiis. Ego ſum ſtirps & progenies illa Dauidis, ſtella illa ſplendida & matutina.	*Ego Ieſus miſi Angelum meum teſtificari vobis hæc in Eccleſiis. Ego ſum radix & genus Dauid, ſtella ſplendida & matutina.*
17	Καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν, Ἐλθέ. καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω, Ἐλθέ. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω, καὶ ὁ θέλων λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν.	Et Spiritus & Sponſa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. ‖& qui ſitit, veniat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.	*Et Spiritus & Sponſa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui ſitit, veniat: & qui vult, accipiat aquã vitæ gratis.* Eſa 55.1
18	Συμμαρτυροῦμαι γὰρ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ἐάν τις ἐπιτιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ Θεὸς ἐπ' αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ·	Enimuero vnà teſtor cuiuis audienti verba Prophetiæ libri huius: ſiquis adiecerit ad hæc, imponet ei Deus plagas ſcriptas in libro iſto:	*Conteſtor enim omni audienti verba prophetiæ libri huius: Siquis appoſuerit ad hæc, apponet Deus ſuper illũ plagas ſcriptas in libro iſto:*
19	Καὶ ἐάν τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ Θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ.	Et ſiquis abſtulerit *aliquid* ex verbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partem eius è libro vitæ, & ex vrbe ſancta, & ex iis quæ ſcripta ſunt in libro iſto.	*Et ſiquis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius, auferet Deus partem eius de libro vitæ, & de ciuitate ſancta, & de iis quæ ſcripta ſunt in libro iſto.*
20	Λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα· ναὶ ἔρχομαι ταχύ· Ἀμήν. καὶ ἔρχου Κύριε Ἰησοῦ.	Dicit qui teſtatur iſta: etiam, venio citò. Amen. Veni igitur Domine Ieſu.	*Dicit qui teſtimonium perhibet iſtorum: etiam venio citò. Amen. Veni Domine Ieſu.*
21	Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.	*Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.*

---

14 *Eius mandata, τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ.* Nempe *βιβλίου, libri*; ex verſ.9. id eſt, quæ hoc libro ſunt mandata. Vulg. *Beati qui lauerunt ſtolas ſuas in ſanguine Agni, μακάριοι οἱ πλύνοντες τὰς ςολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου*, cõtra omnium Græcorum codicum fidem, & his verbis repetitis ex cap.7.14. cui deprauationi occaſionẽ præbuit relatiuum *αὐτοῦ*, perturbata, vt modò diximus, verſuum duodecimi & decimitertij diſtinctione.

20 *Veni igitur, καὶ ἔρχου.* Καὶ pro οὖν, ex vario vſu particulæ VAV Hebręorũ, ſæpiſſimè à me in his libris annotato. *

FINIS.

INDEX POSTERIOR IN ANNOTATIONES IN EPISTOLAS ET APOCALYPSIN.

In hoc Indice vt & in priore, prior numerus paginam, posterior lineam: litteræ verò a, & b *priorem aut posteriorem paginæ columnam designant.*

A

QVID significet α & ω Pagina 481.10.a
Abba vocabulum Syriacum pag.54.22.a
Abelis sacrificium 397.32.b
Abnegare seipsum quid sit 261.28.a
Abraham pater credentium coram Deo 30.44.a
Abraham pater credentium 28.29.b
Abraham iustificatus ex operibus quomodo dicatur 417.18.a
Abrahami exēplo quomodo probet Paulus iustitiam fidei 27.b.34
quomodo Abrahamus dicatur hæres mundi 29.23.a
Abraham à Deo tentatus quomodo dicatur 399.36.b
Abrahamos duos facit Erasmus 30.29.a
Abripiendi verbo idololatrarum stupor notatur 144.35.b
Abscindi pseudapostolos quomodo Paulus optet 239.3.a
Abstemius fuit Timotheus, voluntate 335.4.a
Abusus quid sit secundum Iurisconsultos 296.16.a
Abyssus vocantur tartari tenebræ 445.8.b
¶ *Academicorum* dubitatio fidei repugnat 128.21.a
Academicorum error docentium incertam esse doctrinam quam ex Dei verbo consequimur 150.46.b
Achaia, pro Græcia 198.4.a
ἀκαταστασίας quas vocet Paulus 189.5.a
ἀκαθαρσία pro scelere aut maleficio 303.27.a
ἀκμὴ maturitas ætatis ad nuptias contrahendas 127.20.a
verbum ἀκούειν quid significet 453.b
ἀκοὴ quid significet 224.43.& 55.b
ἀκοὴ pro sermone qui excipitur 69.13.a
ἀκρασία meliùs per incontinentiam vertitur quū de matrimonio agitur quàm per intemperantiam 120.32.b
ἄκρον vtrunque extremum significat 253.34.a
ἀκρογωνιαῖος lapis quomodo dicatur Christus 253.31.a
¶ quomodo *Adam* non fuerit seductus 325.35.a
in Adamo omnes peccasse 35.a & b
Adamum cum Christo quomodo Paulus conferat 34.49.a
quomodo Adamos duos faciat Paulus 36.27.b
Adiectum pro subiecto vsurpatur sæpe ab Hebræis 448.40.b
ἄδης pro sepulchro 166.27.b
ἀδημονεῖν quid significet 279.34.a
verbi ἀδικεῖσθαι vis 117.44.b
Adipisci misericordiam impropriè dicitur 321.13.b
Adiungi & Coniungi quomodo differāt 201.28.b
Adiutores Dei non posse dici ministros 107.34.a
ἀδόκιμοι qui dicantur 351.27.b
ἀδοκίμους quos vocet Paulus, quibus opponuntur δόκιμοι 213.18.a
ἀδόκιμος opponitur probo & sincero 133.28.b
Adoptari à Deo per Christum in sese 245.8.b
Adoptari in filios per Christum quid sit 245.5.a
Adoptionem à Christo quomodo accipere dicamur 232.32.b
Aduenam esse in corpore, & migrare ex corpore opposita sunt 186.
Aduentus Domini magnificentia 309.21.b
Aduentum Domini nocte futurum somniant quidam 310.5.a
Aduētum Christi expectare ad salutem 391.20.b
Aduentus Domini singulis momētis expectandus 309.12.b
Adulteros quos vocet Scriptura 420.5.b
Adulterij nomine idololatria significata 485.15.b
quos vocet Paulus *Adultos* 103.40.a
proprium *Aduocati* munus Christi 455.27.a
¶ *Ædificādi* verbū Paulo familiare quid significet 87.23.a
Ædificatio Dei quid significet 320.35.b
Ædificare notitia quomodo dicatur 128.11.b
de Ædificio Ecclesiæ 291.23.b
Ædificandi verbum in vitio ponitur 129.32.b
Ædificationis vsus quis dicatur à Paulo 262.11.a
Ædificationem loqui quid sit 152.11.a
Aemulatio in vitio ponitur 137.46.b
per *Aenigma* quomodo nunc cernere dicamur 151.27.a
Aerumna quàm Græci μόχθον dicūt quid sit 207.33.b
Aeschinis locus 370.33.a
Æschinis locus 382.1.a
¶ *Afflictiones* seu exercitia piorum inter Dei dona recensentur 209.42.b
Afflictionum opus perfectum quodnam dicatur 410.20.b
ἄγαμοι qui dicantur 121.58.a
ἀγαπᾶν quid significet 347.5.a
¶ *Agapæ* Christianorum 477.5.a
ἀγάπαι quæ dicantur 448.30.b
Agapæ cœnæ Domini adiūctæ apud Corinth. deprauatæ 141.30.b
Agar ex monte Sina quomodo dicatur 235.52.b & quomodo dicatur Agar esse Sina 236.
ἀγαθωσύνη quid significet 90.10.a
Agnitionis vocabulū longiùs patet quàm Notionis 344.4.b
Agnitio Dei Patris in Christo est summa pietatis 443.20.a
Agnitione veritatis constat electorū fides 349.19.a
Agnitio Dei donum est Christi 443.28.a
ἀγνοεῖν absolutè positum pro rudem & ignarum esse 144.43.a
ἀγνοήματα [*Schegioth*] Hebræi vocant omne genus peccati 387.15.a
Agnoscere quid significet aliquādo 310.13.a
αἰῶνες pro mundo 360.27.a
αἰτιᾶσθαι criminari 20.42.b
abundare 85.
αἰσχροκερδὴς & βάναυσος plurimum differūt 326.35.b
αἰσθήσεις nomē impropriè vsurpatum 271.16.b
αἰσθητήρια pro αἰσθήσεις 376.4.b
αἰδὼς & αἰδεῖσθαι quid significet 406.15.b
¶ *Alacritas* in dando placet Deo 195.15.b
Aleam Hominū quid vocet Paulus 259.47.a
ἀληθεύειν idem quod Hebræum [*Aman*] & in quo illa veritas consistat 259.44.b
huius vocis *Alienum* peculiaris significatio 91.a.18
Aliena spectare quomodo debeant fideles 275.12.a
ἀλλὰ pro ὥστε 179.26.b
ἀλλὰ pro ὥστε 265.33.a
Allegoria quomodo vtatur Paul⁹ ad Galatas coarguendos 235.17.a quæ tamen est vera historia 13.b
ἀλλοτριοεπίσκοπος quis sit ex Terentiani senis verbis 440.19.a
Altaris specialis significatio 407.17.b
Altaris appellatio pro carnibus in altari oblatis 137.17.b
¶ *Amarantia*na corona 441.18.a
nō *Amare* pro odisse & execrari 169.21.a
ἁμαρτία & παράπτωμα quomodo distinguantur 36.59.b
ἁμαρτία εὐπερίστατος quæ dicatur 403.14.a
ποιεῖν ἁμαρτίαν differt ab ἁμαρτάνειν & quis ita dicatur 460.40.b
ἁμαρτωλοὶ quos Hesiodus vocat κακῶν ῥεκτῆρας 321.15.a
Ambiendi voce quo sensu sit vsus Paulus 186.2.a

Ambire Corinthios quomodo ſe dicat Paulus. 203.32.b
Ambitus Eccleſiaſticarum functionum horrendus 326.7.a
Ambroſius pro ſororem mulierem, legit mulieres & de mulieribus diuitibus quæ Apoſtolos aſſectabantur exponit 130.18.b
Ambroſij locus 3.17.b
Ambulare in peccatis 249.30.b
Ambulare in vitiis & viuere in vitiis quomodo diſtinguantur 297.12.b
Amen quid ſignificet, & duplex illius vſus 154.9.b
Amen amen, emphaſεως cauſa 482.3.b
Amen confirmantis particula 169.29.b
Promiſſiones Dei eſſe Amen in Chriſto quomodo dicantur. 173.15.b
ἄμετρα quid vocet Paulus 202.55.a
Amicitiæ conſtantis genus 191.30.a
Amor Dei gratuitus quomodo conſiderandus 245.30.b
¶ *Anabaptiſtarum* furoribus repugnare Pauli ſententiam dehortantis Chriſtianos ne apud Magiſtratum iure experiantur 116.18.b
Anabaptiſtarum & libertinorũ damnatus error 151.1.a
Anabaptiſtæ &c. dominatus aſpernantes 466.32.a
ἀνακεφαλαιοῦσθαι quid ſignificet & quo ſenſu de fidelibus dicatur 246.51.a, & 22.b
ἀνακρίνειν forenſe vocabulum 130.34.a
ἀναλύσαι & ἀνάλυσιν. quid ſit 273.36.a
Analogias vocabulum dupliciter exponitur 78.48.b
Anantapodoton in verbis Pauli 148.18.b
ἀναφέρειν peccata multorũ quomodo Chriſtus dicatur 391.30.a
ἀναστατοῦν quid ſit & de quibus id dicat Paulus 239.10.a
ἀναστρέφεσθαι, ſurſum & deorſum verti 395.29.b
Anathema quid ſit 59.26.a & quis eius vſus 3.b
Anathema nullum eſſe amplius, quid ſignificet 518.1.a
Anathema dicere Ieſum quid ſignificet 145.7.a
ἀνατίθεσθαι quid ſignificet 218.32.a
Ancillæ filij qui dicantur 235.34.a
ἀνεξίκακον quem vocet Paulus 243.13.b
Angelus Satan quis dicatur 210.3.b
Angelis conſpectus Dominus quantam attulerit lætitiam 328.67.b
Angeli filium adorãt vt ſe maiorem 361.51.b
Angeli præ puritate Dei ſordent 460.28.b
Angeliſne conueniat adoptionis nomen 255.37.b
Angeli de piorũ ſalute ſolliciti 455.50.a
Angelorum miniſterium ſanctis in hac vita degentibus deſtinatum 494.1.b
Angelorum & mortuorũ inuocatio inane commentum 455.12.b
Angelorum cultores quo nitantur fundamento 295.12.a
de Angelorum creationis tempore, lapſu, & multitudine eorum qui lapſi ſint eſt ſobrie ex ſcriptura loquendum 446.25.a
de Angelorum pœna ſapiendum ex ſcriptura 446.8.b
Angelorum miniſterium apud electos non ſtatuit eorũ interceſſionem apud Deum pro illis 455.35.a
Angeli reuerent εὐταξίαν à Deo conſtitutam, & Magiſtratuum cuſtodiunt poteſtatem 447.17.b
per Angelos quomodo lex Moſi tradita 229.56.a
Angeli duo inſiſtẽtes propitiatorio quid notarint 426.30.a
Angeli ſubſeruiunt filijs gloriæ 288.26.a
Angelos vocat Paulus prophetas in cætu loquentes 140.24.b
ex more ſcripturæ 140.32.b
vt Angelum Dei quomodo ſe à Galatis exceptum dicat Paulus 234.6.a
Angelos quomodo iudicaturi ſancti dicantur 111.7.b
Anguli appellatio quid ſignificet 253.50.a
ἀνὴρ varias habet ſignificationes 151.10.a
ἀνὴρ ætatem notat tranſlatitie 259.19.a
Anima & ſpiritus quid ſignificent 372.40.a
Anima pro homine 81.29.a
omnis Anima pro omni Animante 506.4.a
Animæ pro perſonis ipſis 211.18.a
Anima pro inferioribus facultatibus 311.38.b
Anima pro homine ſynecdochiκῶς 425.
Animæ ſubſtantiã non renouari ſed qualitates 261.41.a
Animalis homo quis ſit 105.57.a
Animam nõ diligere quid ſignificet 501.5.a
piæ defunctorum Animæ de ſuis fratribus in hoc mundo ſuperſtitibus ſollicitæ 455.51.a
ex eo tamen non inuocandæ ibid.
Animus diuiditur à Paulo in Cor & νόημα 283.30.b
ἄνομος vocatur Antichriſtus 316.34.a
ἄνομος & ἔννομος contraria ſunt 132.22.b
Annuntiare Chriſti mortem quomodo dicantur panem cœnæ edentes 143.36.a
ἀντέχεσθαι τῷ ἀντιλαμβάνεσθαι reſpondet 311.20.a
Antichriſtus vnius hominis nomine quomodo notetur 315.35.a
Antichriſtus ſe effert ſupra id omne quod eſt Deus 315.15. & 28. b
tritus ſermo in eccleſia de Antichriſto 463.15.b
Antichriſti notæ manifeſſimæ 329.36.b
Antichriſtus à nemine diiudari vult 106.10.b
Antichriſtiana eſt eccleſia quæ fundamentum non retinet 253.12.a
Antichriſtianorum nota 391.9.a
ἀντίχριστος latius patet quam pſeudochriſtus 458.40.a
voces Antichriſtorum 452.25.b
certus quidam & vnus numero nõ deſignatus Antichriſtus à Iohanne 470.10.a
ἀντιλήψεις quid vocet Paulus 148.30.b
an ad *Antipodas* peruenerit Euangelium, curioſa eſt quæſtio 290.2.a
Antiphanis verſiculi 325.15.a
ἄνθρωπος pro ἕκαστος 143.19.b
ἀνθρωπάρεσκοι qui ſint 267.24.a
ἀνυπότακτοι qui dicantur 350.27.a
¶ ἀπαρχὴ quid ſignificet 73.40.a
ἀπεκδυσάμενος participium quomodo exponendum 293.
Appellatiua pro adiectiuis 452.30.b
Aperire os, pro loqui ex Hebræo idiotiſmo 269.10.a
ἄπιστος & ψευδὴς inter ſe differunt 19.21.a
ἀπιστία & ἀπείθεια quomodo differãt 249.52.b
ἀπιστία malè per incredulitatem vertitur 321.25.b
Apocalypſis quid ſonet 480.15.a
quomodo Apocalypſis Chriſti dicatur ibid.
obſcuritas Apocalypſεως noſtræ ſocordiæ aſcribenda 480.10.a
variæ ſententiæ eorum qui Apocalypſin repudiant, eorumque ſimul refutationes 478.40.a, & 25.b, &c.
Hieronymus Apocalypſin ſua ætate à Græcis minime receptam teſtatur 478.35.a
ſecundum argumẽtum eorum qui Apocalypſin reſpuunt contrariis eruditiſſimorum virorum ſententiis & certiſſimis rationibus refutatum 479.1.a, &c.
Bezæ ſentẽtia qua adſcribit Apocalypſin Iohanni 479.60.b
variis rationibus confirmata ibid.
Apocalypſis Ieſu Chriſti pro ſecundo eius aduentu 426.22.b
ἀποκρίνεσθαι ſæpe dicitur qui ſermonem inchoat 494.1.a
ἀπόδειξις πνεύματος 103.21.a
ἀπογίνεσθαι quid ſignificet 431.10.b
Apollinaris locus de humanitatis Chriſti actione in edendis miraculis 145.34.b
ἀπολύτρωσιν duplicem facit Paulus, vnam ἐλευθερώσεως, alteram περιποιήσεως 247.11.b
ἀποναρκῶντες & μὴ ἐκλυόμενοι ſunt ſynonima 241.47.b
Apoſtaſia vniuerſalis à peccatis humana infirmitate admiſſis plurimum diſtat 377.5.a
Apoſtatæ & hæretici ab ἀποδεδοκιμασμένοις diſtinguendi 343.18.b
Apoſtoli nomen latè patens 94.2.a
Apoſtoli qui dicãtur, & quod eorum officium 258.18.b
quatenus Apoſtoli fuerint ἀναμάρτητοι 221.30.b
quomodo cum Apoſtolis Paulus contulerit. 218.27.a
multi quondam inaniter iactantes Apoſtolorum nomen 484.5.a
Apoſtoli eccleſiarum, pro legatis 197.45.a
ſummi Apoſtoli qui dicantur à Paulo 204.38.b
quomodo Apoſtolus miniſterium ſuum illuſtret 73.3.b
Apoſtolatus vera nota 215.12.b
ἀποθνήσκειν pro ἀπαλλάττεσθαι, liberũ & immunem fieri 295.46.b
ἁφὴν ἐπιχορηγίας quid vocet Paulus 260.17.a
ἀφορίζεσθαι quid ſit 1.23.b
ἀφροσύνην vocat Paulus laudum ſuarum prædicationem 203.15.b
Apphia Philemonis vxor 356.1.a
ἄφθαρτον quid ſignificet 432.7.a
ἄφθαρτος & ἀθάνατος differunt inter ſe 10.10.a
ἀπρόσκοποι qui dicantur 271.33.b
¶ *Aqua* pura, vocatur Spir.S. gratia 394.11.b
Aquæ luſtralis ceremonia 388.46.b
Aquæ nomine ablutio à peccatis intelligitur 466.5.b
luculenta illius loci Iohannis explicatio qua dicit Ieſum veniſſe per Aquam & ſanguinem 466.1.a
¶ *Ara* Athenienſium Dei ignoti 351.21.a
Arbitrari ſumitur interdum pro Opinari 24.56.b
quid repræſentarit *Arbor* vitæ 484.10.b
Arcanum nihil in religione Chriſtiana 209.28.a
ἀρχὴν ὑποστάσεως quid vocet Apoſtolus 369.35.b
Archippus Coloſſenſium paſtor 356.8.a
ἀρεσκεία in vitio ponitur 287.8.a
ἀρετὴ hominibus potiùs conuenit quam Deo, cui propriè δύναμις competit 443.48.a
ἀργὸν Græcis quid ſit 25.9.b

Arguere idē quod Græcis ἐλέγχειν vel κατηγορεῖν, & Heb. [*Hochiach*] 263.35.b
Argutias & ſapientiam humanā Corinthiorum damnat Apoſtolus, nō autem falſam doctrinam 107.25.b
Ariani contendentes filium non eſſe ex Patris κοινα 489.5.b
Ariani refelluntur 366.27.a
Ariani faciunt Spir.S. mediatorem 56.46.a
Arij hæreſis refutatur 276.6.b
Ariſtophanis locus 283.20.a
Ariſtophanis locus 354.4.a
Ariſtotelis loca duo de verbo ὑπερβάλλειν 256.47.a
Ariſtotelis locus 263.17.a
Arma pro quibuſuis inſtrumētis 43.17.a
Armageddon quid ſit 5 7.5.b
ἁρμόσασθαι pro μνηστεύσασθαι 204.4.a
Arrhabon vox Hebræa quid ſignificet 174
ἀρρήτοις ἰδιώμασι quid vocet Aphrodiſæus 209.18 a & b
ἄῤῥητα, quæ fando explicari non poſſunt 209.16.a
Arrogantiæ morum facilitas opponitur 337.18.b
Artemidori locus 347.30.a
¶ ἀσέβεια & ἀδικία duo ſunt capita ad quæ omnia peccata referuntur 353.4.a
Aſcenſus in ſublime ſoli Chriſto cōpetit 257.26.b
ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον, quid ſignificet 127.7.a
ἀσχημονεῖν quid ſignificet 150.28.a
ἀσωτία quid ſit 264.30.b
Aſperſio libri ex altaris aſperſione colligitur 390.7.a
Aſſeuerare, vt rem certiſſimam aſſerere 354.16.b
ἀσθενεῖς & ἀσθένεια quid ſit 32.34.b
Aſterius Arij ſocius 101.19.b
¶ *Athanaſij* locus 283.12.b
ἄθεοι quomodo dicantur gentes quæ tam multos Deos colebant 251.40.b
Atheorum genus multiplex 251.47.b
ἀθετεῖν ſignificat abrogare 395.10.a
ἀθετεῖν tollere e medio 100.32.b
ἄτακτοι qui ſui officij nullam curam habēt 317.20.b
¶ *Auaritiæ* meſſis, dolor & cura 336.28.b
Auarus cur vocetur idolatra. 263.35.a
Auaritia pro confidentis hominis ſermone 207.7.b
αὐτάρκεια quid ſit 199.16.a
αὐτάρκης vnus Deus 199.23.a
αὐθάδης & αὐθάδεια quid ſit 350.33.a
αὐθεντεῖν quid ſignificet 125.31.a
αὔξειν variè conſtruitur 259.53.b
Audire pro intelligere 152.2.b
Auditus ſermo ſine fide nihil iuuat 371.2.a
Auguſtini locus 35.6.b, & 285.17.a
Auguſtini locus de præuiſis operibus 61.46.b
Auguſtini locus de veterum Sacramentis & noſtris 134.32.b
Auguſtini locus 128.43 a
Auguſtini locus de Chriſti ſubiectione 161.55.a
Auguſtini locus de ceremoniis veterum 293.26.
huius vocis ἀξία ſignificatio 54.43.b

B

¶ *Baal* quid ſignificet 71.12.a
Baalim & Elilim multi vni Deo opponuntur 128.40.b
Babylone ſcriptam nō autem Romæ priorem Petri epiſtolam 442.b
Baptizari in Chriſtum 401.6 a
quomodo Baptiſati fuiſſe nube & mari dicantur omnes Iſraëlitæ 134.26.a
Baptizari in Chriſtū quid ſignificet 231.4.b
*Baptiſm*⁹ Circūciſioni opponitur 231.40.a
per Baptiſmum Chriſto conſepulti quomodo dicamur 293.1.a
Baptiſmatum cur fiat mentio, & qui dies Baptiſmatum dicti ſint 376.27.b
Baptiſmus cum liberatione ex diluuio confertur. 436.53.b
Baptiſmi & cænæ ſacramenta ex Chriſti latere effluxiſſe dixit Aug. 466.18.b.
Baptiſmus & purificationes ſub lege teſſeræ ſunt ablutionis peccatorum 466.10.b
βαπτιζόμενοι pro οἱ βαπτίζοντες 161.40.b
Baptiſari pro mortuis quid ſignificet 161.1.a & b
Barbarum quem dicat Paulus 153.50.a
ἐν βάρει εἶ quid ſignificet 303.30.b
βασανίζειν quid ſit 447.20.a
Baſilij locus 43.35.b
Baſilij locus 423.8.a
¶ *Beatior* quomodo dicatur quę vidua remanet quàm quæ nubit 127.41 b
Benedicere hoſtibus 80.8.b
Benedicere pro gratias agere 154.20.a
quomodo Benedicant Deo homines 170.1.a
Belial quid ſit & vnde dicatur 190.8.b
Benedictionem Euangelij quid vocet Paulus 92.38.a
Benedictionis nomine gratuita ex fœdere adoptio notatur 226.20.a
Benedictione ſpirituali benedicere 244.6.a
Benedici in cælis quomodo dicantur fideles 244.16.a
Beneficio Dei Chriſtus mortuus 365.70.b
Beſtijs abiici & aduerſus Beſtias pugnare differunt 162.42.b
aduerſus Beſtias pugnaſſe ſe quomodo dicat Paulus 162.49.b
Bezæ epigramma de coccino colore qui Romanæ curiæ tantopere placuit 508.12.b
¶ *Bigami* qui ſint dicendì 332.8.b
Bionis ſententia de φιλαργυρίᾳ 336.20.b
βλασφημία pro maledicentia 262.24.b
¶ *Blaſphemandi* verbum etiam ad homines refertur 354.8.a
¶ βλέπετε pro φυλάττεσθε 280.5.a
quomodo dicat Apoſtolus *Bonum* eſſe viro mulierem non attingere 120.2.a
an Bonæ intentiones per ſe ſint Deo gratæ 67.14.a
Bona opera ſoli norūt, Deo qui credunt 354.21.b
Bona opera non promerentur Dei gratiā 408.22.a
Bona opera nos Deo inſitos arguunt 455.45.b
quomodo bona opera noſtra cenſeantur 469.2.a
Boues Deo curæ eſſe non ſimpliciter negat Apoſtolus 131.14.a
¶ βραβεύειν pax Dei in cordibus noſtris quomodo dicatur 298.17.a
βρῶμα pro ſolido alimento 106.35.b

C

¶ Κακόηθεια quid ſit 11.50.b
κακοπαθεῖν & εὐθυμεῖν oppoſita 5.30.a
κακοπαθεῖν quid ſignificet 346.25.b
Cæremonialem legem quòd ad Iudæos attinet non eſſe ſublatam errant adhuc quidam 252.39.a
καὶ pro ἀλλὰ 456.58.b
καὶ pro ἀλλὰ 115.23.a
καὶ pro ἀλλὰ 168.22.a & 396 38.a
καὶ pro ἀλλὰ 306.11.a
καὶ pro μόνον 284.15.a
καὶ pro εἰ 148.31.a
καὶ pro εἰ 289.26.a
Caiani hæretici. 209.49.a
in *Caini* & Abelis exemplis & filiorum Dei & diaboli natura perſpicitur 461.35.b
Calcbolibanum quid vocetur 483.1.b
Caligo tenebrarum pro denſiſſimis tenebris 449.12.a
Callus ex labore 260.42 b
Canoniſtarum aduerſus matrimoniū blaſphemia 407.19.a
καπηλεύειν quid ſit 176.29.b
Captiuum Chriſti Paulus quomodo ſe dicat 254.2.b
Captiuitatis nomine quid origenes intelligat 258.4.a
Caput latinis & [*Reſchith*] Hebręis cuiuſuis rei Principium ſignificat 253.45.a
Caput Chriſti quomodo Deus dicatur 139.18.b
Caput Eccleſiæ Chriſtus 249.2.a
Carbones ignis coaceruare 81.18.a
Carnis vocabulum quid ſignificet 22.17.a Carnalia arma 200.45.b.
Caro ſynecdochicè totā hominis naturam declarat 2.10.b
Caro pro toto hominum genere 102.15.a
Caro pro corpore 273.42.b
Caro pro externo homine & iis quæ ad præſentem vitam ſpectant 125.1.a
Caro pro imbecillitate naturæ humanæ 427.25.b
Carnis ſignificatio peculiaris 25.59.b
in Carne Chriſti nulla fuit vitioſitas 51.7.a
Caro pro homine 123.5.b
Caro ſiue exterior homo qui ſit 49.5.b
Caro pro ſanguinis coniunctione 59.27.b
Caro pro præſentis vitæ cōditione 437.26.b
Carnem mortalē peculiari reſpectu vocat Paulus 183.18.a
Caro & ſpiritus in vno & eodem homine 239.16.b
Carnis nomine corruptio natiua notatur quæ in mente maxime reſidet 289.3.b
eſſe in Carne quid ſit 45.48.a
in Carne eſſe quid ſit 53.a.3
ſecundum Carnem incedere quid ſit 50.26.b
Carnis nomine imbecillitatē hominum & maximè Apoſtolorum notat Paulus. 200.31.b
Carnis ac Spiritus inquinamentum fugiendum 191.1.a
Carnis concupiſcentiam perficere quid ſit 239.14.b
Caro pro ceremonialibus externis operibus 224.61.b
Caro pro circunciſione & rebus externis quæ opponuntur ſpiritui 280.23.a
Carnis infirmitas pro afflictionibus 233.48.b
Carni ſerere quid ſignificet 241.24, & 35.b
Carnis nomine totus homo intelligitur cuius ſunt partes σὰρξ & διάνοια 250.2.a
Caro peccati quid ſignificet 52.4.a
Carnis interitum, quid vocet Paulus in illius inceſtuoſi excommunicatione 114.24.a
quinam ſint in Carne 465.3.b
Caro & ſanguis, pro hominibus 267.23.b & quomodo non ſit lucta aduerſus eos ibidem
Carnis & ſanguinis vocibus quid ſignificetur 165.24.b
ſecundum Carnem deliberare quid ſit 173.6.a
Caro pro mortali corpore 223.17.b

Caro pro ceremoniis externis 242.27.a
Carnis & ſanguinis vocibus quid ſignificet Paulus negās ſe cum Carne & ſanguine contuliſſe 218.58.b
Carnes ſacrificatæ olim vænales proſtare ſolitæ 138.16.a
dies Carnis Chriſti pro infirmitatis 374.31.a
de Carne Galatarū gloriari velle pſeudodoctores quomodo dicat Petrus 242.32.a
Carnales peculiari ſignificatione pro νόφυτοι dicuntur 106.15.b
Carnale mandatum quid dicatur 382.3.a
καρπὸς ἔργου idem atque Latinis operæpretium 273.26.a
Catenatum ſe Paulus quomodo dicat 269.16.a
Catholicæ epiſtolæ quæ & cur dicantur 410.1.a
Caſtellionis peruerſa interpretatio 60.5.b
Caſtellionis incommoda explicatio 17.b
Caſtellionis interpretatio coacta 27.23.b
Caſtellionis error 46.3.b
Caſtellionis verſio verbi προσλαμβάνεσθαι 84.18.a
Caſtellionis error 103.15.b
Caſtellionis verſio ἐν αἰνίγματι, per ambages 151.38.a
Caſtellio vertit ἐν Κυρίῳ, in re Dominica 124.10.a
Caſtellionis imperita verſio 131.4.b
Caſtellio vertit Prophetare, vaticinari 151.55.b
Caſtellio 171.48.b
Caſtellionis verſio audax 164.33.b
Caſtellionis verſio 174.20.a & 31.a
Caſtellio 190.2.b
Caſtellionis error 209.40.a
Caſtellio nimia licentia vtitur 296.57.b
Caſtellionis verſio 328.41.b
Caſtellionis interpretatio 244.38.a
Caſtellionis blaſphemia de Chriſti crucifixi cognitione 245.53.b
Caſtellionis inepta verſio 252.40.b
Caſtellionis verſio 279.28.a
Caſtellionis vitioſa verſio 288.48.b
Caſtellionis inepta verſio 305.27.a
Caſtellionis verſio 314.35.a
Caſtellionis verſio 324.52.a
Caſtellio σωφρονισμὸν ineptè vertit frugalitatem 340.17.a
Caſtellionis verſio 326.31.a
Caſtellio ineptè σπουδὴν interpretatur induſtriam 342.5.a
Caſtellionis blaſphemia, de doctrina Pauli & de verbo ſcripto 346.15.a
Caſtellio αἱρετικὸν vertit pertinacem 355.33.a
Caſtellio ἀντιλαμβάνεσθαι cõuertit opitulari, falſa & inepta interpretatione 767.30.b
Caſtellionis verſio 370.8.b, & 400.2.b
Caſtellionis falſa & inepta interpretatio 387.34.b
cur *Caſtigationes* Domini vocētur παιδεύματα 144.18.a
particulæ κατὰ ſignificatio 206.25.b
κατὰ præpoſitionis vis in enuntiato κατὰ Θεὸν 159.13.a
κατὰ vim habet diſtributiuam 167.11.a
Catabaptiſtarum error refutatur 122.48.b
καταβραβεύειν quid ſignificet & vnde dicatur 294.40.a
& illius variæ expoſitiones 294.a, & b
καταισχύνεσθαι deponentis verbi vim habet 434.15.a
vocis κατάνυξις vis & ſignificatio 71.44.b
καταργεῖσθαι quid ſignificet & quàm eleganter ab Apoſtolo tribuatur iis qui iuſtitiam ſuam ſomniant 238.5.a
cur verbo καταρτίζειν vſus ſit Paulus 65.31.a
τοῦ καταρτίζειν ſignificationes variæ 99.30.a
κατάρτισις & καταρτίζειν quid ſignificent 213.11.b
καταρτίζειν inſtaurare 240.26.b
κατέχειν quomodo dicatur peccatum 46.35.b
κατέναντι exponit Chryſoſtomus pro ὁμοίως 30.51.a
quæ ſint *Catenæ* caliginis 446.18.b
κατέχειν ἀντὶ τοῦ κωλύειν καὶ ἐμποδίζειν 316.3.a
κατηχεῖσθαι quid propriè ſignificet 241.37.a
Catechiſmi quinque capita 376.20.b
κατεγνωσμένος participium pro nomine 221.17.a
κατήφεια Græcis quid ſignificet 421.8.a
τοῦ κατεργάζεσθαι ſignificationes 48.42.b & 268.35.a
κατεργάσασθαι homines Deus ad quid dicatur 185.18.a
κατοπτριζόμενοι quid ſit 198.32.a
τὸ κατοικεῖν & παροικεῖν differunt inter ſe 253.39.b
verbi κατοικεῖν obſeruanda emphaſis 256.4.a
καθάπερ congruentiā nõ comparationem notat 180.39.b
καθάρματα & περικαθάρματα qui olim dicti ſint 112.2.a
καθίζειν, collocare 248.45.a
καθίζεσθαι quid ſit propriè 117.25.a
Catulli locus in quo cõparatiuus eſt pro ſuperlatiuo 151.25.b
verbi καυχᾶσθαι ſignificatio 32.31.a
καυχᾶσαι pro καυχᾷ per paragogen 16.13.a
Cauponari ſermonem Dei 176.23.b
Caupones infames ſemper habiti 176.24.b
¶ κείρεσθαι quid ſignificet 141.27.a
differentia inter κεκλημένος & κλητὸς 1.47.a
κεχορηγημένον participium quid ſignificet 295.51.a
κέλευσμα quid ſignificet 309.19.b
Celſi locus 335.38.a
κενόδοξοι qui dicantur 240.4.a
κενοφωνίας & καινοφωνίας fugiendæ 338.14.a
κεκρινῶς Græcis quid ſignificet 504.8.a
Ceremoniæ fuerunt etiam Euangelicarum promiſſionum ſacramenta 293.10.b
Cerinthi deliria 479.50.b
Certamina quatuor Græciæ celebratiſſima ex Archiæ epigrammate 133.3.b
Certare in precibus 300.15.a
quomodo ſe non *Ceßiſſe* dicat Paulus irrepitiis fratribus quum tamen Timotheum circunciderit 219.45.b
¶ *Character* perſonæ benè dicitur filius aduerſus Sabellium & aduerſus Arriū 360.55.b
χάρις pro beneficentia 194.28.a
χάρις Græcis etiã χαρὰν ſignificat 72.45.b
χάρις pro collatis muneribus in pauperes 196.12.b
χάρις quid ſignificet 167.41.a
χάρις pro χαρὰ 356.8.b
χαρίζεσθαι pro συγγινώσκειν 262.29.b
χάρισμα ſeu δώρημα quid ſint & quomodo opponantur παραπτώματι 36.67.b
verbi χαρίζεσθαι vis 104.57.b
quæ ſit vera *Charitas* 150 . 80.46.a
Charitatis deſcriptio 462.15.a
Charitatis nomen quid complectatur 244.34.b
Charitas & φιλαδελφία quomodo differãt 444.16.a
Charitas eſt fons Chriſtianarum virtutum 79.41.b
Charitas inter malos nulla eſt 150.47.a
quomodo arguatur Charitas nõ eſſe cauſa noſtræ pacis animi 465.1.a
Charitas nulla vbi non eſt ſana doctrina 465.30.a
inepti ſunt qui ſalutem à Charitate auſpicantur ibid.
Charitas non eſt diuitum propria 195.15.b
Charitas electionis teſtimonium 378.11.a
Charitas non iuſtificat 151.37.b
Charitas finis legis 320.45.b
Charitas maxima quo ſenſu dicatur 151.28.b
Charitatis officia præcipua 413.36.a
Charitas fidei eſt index non autem cauſa pacis animi 464.1.b
Charitas Chriſti 58.27.a
Charitas Chriſti quæ ſit 187.12.a. qua ſe cõſtringi quomodo dicat Paulus ibid.
Charitas Chriſti 256.33.a
Charitas Dei paſſiuè accipitur 32.20.b
emphatica loquutio qua Deus dicitur erga nos Charitas 464.4.a
Charitas Dei electionis noſtræ fundamentum 256.10.a
Charitatis officia vocari ſolent oblationes 394.4.a
Charitas Patris quæ dicatur 457.25.b
Charitas Spiritus 92.16.b
Charitas non gignit fidem ſed hæc ab illa procreatur 462.15.b
Charitas operire dicitur multitudinem peccatorum hominum non Dei reſpectu 438.10.a
vera Charitas ſingula membra Eccleſiæ non totam Eccleſiam in genere complectitur 465.25.a
Charitas vinculum perfectionis 298.11.a
Charitas Legis eſt ſumma 83.2.a
Chiliaſtarum argumētum euerſum 479.35.b
Chirographum rituum quid ſit 293.26.a
Chirographum rituum quomodo dicatur occultè contrarium 293.7.b
Χλόη nomen mulieris 99.63.a
χρηματίζειν & λαλεῖν differunt 405.30.b
χαρίζεσθαι accipitur paſſiua ſignificatione reciproca 121.45.6, & 123.4.a
de capitis *Chriſti* & membrorū eius conuenientia 460.20.a
de Chriſti perſona quid ſentiēdum 292.15.a
Chriſtus caput Eccleſiæ 288.31.a
Chriſtus cur vocetur Spiritus 165.2.a
Chriſti vnica perſona aduerſus Neſtorianos 379.45.b
Chriſtum non eſſe creaturam aduerſus Arrianos 287.31.b
quomodo Chriſtus dicatur ὁρισθεὶς filius Dei 2.21.b
Chriſti diuinitatis teſtimonium 210.31.a
Chriſti Deitatis teſtimonium aduerſus Arrianos 379.48.b
Chriſti Deitatis teſtimonium 60.1.a
Chriſti Deitatis teſtimonium 232.47.a
Chriſtus quomodo dicatur Dei imago 181.30.b
quid Chriſto tribuat Paulus, quum dicit eum quum eſſet natura Deus, intellexiſſe id non eſſe rapinæ 275.58.b
Chriſtus Dei nomine ſignificatur 368.22.b
Chriſtus eſt hodie & heri 135.37.a
Chriſtum ante aduentum in carne viſibili ſpecie aliquoties apparuiſſe 436.16.a
Chriſtum non fuiſſe in Abrahamo decimatum 380.29.b
Chriſtus filius Dauidis quomodo vocetur 342.10.a
Chriſtus quomodo dicatur ſecūdus homo Dominus è cælo 165.2.a

Chriſtus ſecundum ſerui formā Spiritu ſancto minor 467.44.b
Chriſti corpus quomodo dicatur non manufactum 389.55.a
Chriſtus propriè dicitur factus homo non genitus 2.17.a
Chriſti diminutio quibus argumentis probetur 366.47.b
Chriſtus homo cur dicitur 37.25.b
quomodo Chriſtus Angelis paulíſper inferior ſit factus 365.55.a,& 34.b
Chriſtus cur vocetur poſterior Adam 164.41.b
Chriſti potentia 212.30.b,& 48.b
Chriſtus carnem nunquā abiecit 293.35.b
Chriſtus gloria coronatus quomodo cernatur 365.39.a
Chriſtus Apoſtolus dicitur id eſt legatus 368.11.a
Chriſtus interdum collectiuè pro Eccleſia 249.9.a
Chriſtus principium dicitur 288.38.a
Chriſtus quomodo ſit nobis Sapientia 102.33.a
Chriſtus vnum corpus cum ſua Eccleſia coniunctus 4 .17,& 2 ..a
Chriſtus Eccleſiæ caput ſingulis membris vim ſuam inſtillat 260.1.a
Chriſtus Dei potentia & ſapientia quomodo dicatur 101.25.b
Chriſti potentia ad carnis vſque reſurrectionem protenditur 160.4.b
Chriſti potentiam non eſſe temporariam 248.40.b
Chriſtus ſupra omne imperium euectus 248.25.b
Chriſtus quomodo ſit hæres mundi 29.61.a
Chriſtus ἐλεήμων 367.43.b & fidelis ibidem
quomodo hæc differant, Chriſtus dedit ſeipſum & Chriſtus ipſe ſe dedit 324.35.a
cur Chriſtus Legi ſubiectus 232.25.b
Chriſtus factus execratio 226.20.b & 227.
Chriſtus peculiariter Sanctus vocatur 458.10.b
Chriſtus carne mortificatus quomodo dicatur 434.22.a, & viuificatus Spiritu ibidem
Chriſtum crucifixum nobis dari oportet 57.30.b
an Chriſtus aliena vi hoſtes ſuos debellet 160.25.b
quo iure Chriſtus dicatur magnus ouiū paſtor 409.5.a
quomodo admittendus ſit Chriſtus Pōtifex quū non ſit ex tribu Leui. 374.6.a
Chriſtus æternus Pontifex 361.14.a, noſtri amantiſſimus 1.b
Chriſtus pontifex noſter quomodo dicatur ἀπὸ τῆς εὐλαβείας liberatus 374. & 375.
Chriſtus ſecundum vtramque naturam coniunctim Sacerdos & mediator. 379.55.b aduerſus Stancarianos.
Chriſtus Sacerdos perpetuus 385.15.a
poſt reſurrectionem Chriſtus etiam mediator conſideratus 484.2.b
per Chriſtum noſtra expiantur peccata 467.1.b
Chriſtus ſacerdos in æternum 428.16.b
Chriſtus ſacerdos in ęternum quomodo ſpecialiter dicatur 382.19.a
Chriſti oblationē repeti nō poſſe 391.1.a
Chriſtus nullos habet collegas 290.40.a
Chriſtus quatenus mediator in cauſarū ordine τῇ ἀξίᾳ præponitur 246.26.a
Chriſti pontificis cum leuitico collatio 390.26.b, & 388.30.b,& 50.b
quomodo Chriſtus à reſurrectione viſus dicatur plus quàm quingentis fratribus 158.7.b
Chriſti caro donis ὑπερφυσικοῖς non ἀντιφυσικοῖς donata 258.52.a
Chriſti in cælum profectio duplici eius aduentui oppoſita 437.15.a
Chriſti crucifixi ſapientia μυστηριώδης 245.61.b
Chriſtus obedientiam didicit 376.3.a
Chriſtus male à Caſtellione corporatus e cælo veniſſe dicitur 463.25.a
Chriſtus quomodo aboliturus omne imperium,& omnem potentiam 160.12.b
Chriſtus Iudæos & Gētes in vnum corpus connectit 231.30.a
Chriſtus mediator Iudæorum & Gentiū inimicitias peremit. 252.17.b
Chriſtus mortuus propter lapſus noſtros 31.33.a
per Chriſtum ad patrem accedimus tanquam oſtium Sp.S.duce 252.33.b
quomodo Chriſtus glorioſus afficiatur noſtris perpeſſionibus 372.40.b
Chriſtus ſe templum cur vocauerit 388.42.a
an Chriſtus fiat ſecundaria noſtrę ſalutis cauſa 244.11.b
Chriſti beneficium latiùs patet quam Adami reatus 37.36.b
de ratione Chriſti imitandi 139.29.a
in Chriſto eſſe & in Chriſto habitare 456.42.a
in Chriſto eſſe quid ſit 50.7.b
Chriſtus cum planta comparatur in quo ſimus Plantati 40.27.b
Chriſtus dicitur Spiritus velamen legis tollens 180.11.a
Chriſtus Moſi opponitur 231.44.a
Chriſtus dicitur caput anguli 253.40.a
Chriſtus quomodo dicatur μεσιτεύων 324.23.b
quomodo Chriſtus ſit Legis perfectio 87.17.b
Chriſtus à Deo vnctus quatenus homo 362.13.b
Chriſtus inter omnes primas tenere quomodo dicatur 288.15.b
Chriſtus primitiæ mortuorum credentium,aliorum non item 159.15.b
Chriſtus ſcopus omnium promiſſionum 251.23.b
Chriſtus naturalis hæres:nos adoptione 362.19.b
Chriſtus quomodo ſit tentatus 367.50.b
Chriſtus quomodo tentatus in omnibus 373.5.a
qualis Chriſtus tales ſimus,ſimilitudinis eſſe non paritatis 264.5.b
Chriſtum à quibuſuis ad cœnam accedentibus ſumi eſt falſiſſimum 57.41.b
quomodo dicatur Chriſtus ſecundo cōſpiciendus abſque peccato 341.52.a
per Chriſtum omnia condita ſic & per Chriſtum omnia inſtauranda 254. 5.b
Chriſtus ob oculos depictus quomodo dicatur 224.43.a
Chriſtus perceptus neceſſariò viuificat 143.14.b
Chriſtus quomodo dicatur peccato mortuus 42.42.a
Chriſtus quomodo dicatur viuere Deo ibidem
Chriſtum induere quid ſignificet 231.7.b
Chriſtus non percipitur abſque ipſius bonis nec eius bona abſque ipſo 57.36.b
Chriſtum amplexi in ipſo ſunt planè iuſti 251.3.b
Chriſtus in membris ſuis quotidie patitur 290.21.a
Chriſtus vnicus multis exemplaribus reſpondet 388.47.a
in Chriſto benedici quomodo dicatur 244.46.a
quomodo Chriſtus ſui ipſius ſit teſtis 466.50.a
qualiter Chriſtum profiteri debeamus 464.15.a
quomodo reprehendantur à Paulo qui ſe Chriſti eſſe dicebant 99.45.b
in Chriſti conſpectu quid ſignificet 175.31.b
Chriſti ærumnæ fuerunt quaſi ſolennia quædam ſacra 366.38.a
Chriſtiani olim beſtiis lacerandi obiecti 111.35.a
quomodo & pro quo certare debeant Chriſtiani 475.15.b
Chriſmatis nulla mentio in ſcriptis Apoſtolicis 174.2.b
Χρηστεύεσθαι quid ſit 150.5.a
Χρηστότης quid ſit 74.42.a
Χρηστολόγος & χρηστολογία quid ſit 94.8.b
Χρηστότης ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ 21.9.b
Chryſoſtomi locus de magiſtratibus 81.37.a
Chryſoſtomi locus de animali homine aduerſus Eraſmum 105.14.b
Ciceronis locus 10.3.a
Ciceronis locus aduerſus Suſſiæ cuiuſdam facinus 113.40.a
Ciceronis locus 137.47.b
Ciceronis locus 153.54.a
Ciceronis locus 354.19.b
Ciceronis locus 233.30.b
Ciceronis locus 224.13.b
Ciceronis locus 221.30.a
Ciceronis locus 264.31.b
Ciceronis locus 273.20.b
Ciceronis locus 291.3.b
Ciceronis locus 323.26.b
Ciceronis locus de particula omnis indefinitè accepta 323.11.b
Ciceronis locus 399.13.b
Ciceronis locus 438.7.a
Circumciſio in carne tanquam fidei teſſera conſideratur 251.33.a,& 9.b
Circumciſio Chriſti, id eſt, qua nos circuncidit 192.50.b
Circumciſio per ſynecdochen pro lege ceremoniali 16.12.b
quomodo Circunciſio obliget ad totam Legem 237.13.b,& 37.b
Circunciſio externa non eſt nota pietatis 18.5.a
Circunciſio pro circunciſis 27.32.b
Ciuem eſſe Iſraelis & Deum pro Deo ſuo habere quid ſit 251.26.b
Ciuitas habens fundamenta quæ ſit 398.24.a
Ciuitatis cæleſtis nomine limbi opinio refutatur 399.24.a
Claudos quos vocet Apoſtolus 404.14.a
Clementis locus de fide 7.32.a
Clementis locus 249.22.b
Clementis locus 138.2.a
Clementis error in nomine Cephas 222.5.b
Clementis locus 209.14.b
Κληροῦσθαι quid propriè ſignificet & quomodo de vocatione ad Chriſtum dicatur 247.5.a
Cleri nomine Eccleſia appellatur & ſingula eius membra 441.2.a malè à veteribus ad collegium Eccleſiaſticorum miniſtrorum tranſlatum ibid.
Tyrannis in Eccleſiam inuecta ex diſtinctione Cleri & Laicorum 441.2.b
Clerici deſpicientes omnes magiſtratus 447.2.b
¶*Conciues* ſanctorum 252.38.b
Cœlibem eſſe non eſt aſperius vitæ genus quàm coniugem eſſe 125.18.a
cur ad Cœlibatū inclinet Paulus 125.7.a
Cæli & terræ ſuccuſſio quid notet 406.15.a
Cœlorum triū mētio fit in ſacris 209.5.a

Cœli noui & terræ nouæ nominib. quid ſignificent Prophetæ 187.57.b
è Cœlis deſcendere Deus dicitur ad eius prouidentiam declarandam 436.13.a
Cœleſtium locorum nomine intelliguntur aëreæ regiones 268.8.b, & quomodo locus ille malis Angelis tribuatur ibidem
¶*Cœnæ* Domini abuſus apud Corinthios 141.29.b
à Domino Cœnæ inſtitutionem ſe accepiſſe quomodo dicat Paulus 142.30.b
Cœnæ inſtitutio ad quos pertineat 143.23.b
Cœna Domini teſſera ſanctificationis & expiationis peccatorum 466.15.b
Cognitionem, ἀσφαλλουσαν quid vocet Paulus 256.36.a
Cognitus à Deo quis dicatur 128.30.a
Cognoſci pro approbari 151.58.a
quomodo Cognoſcam⁹ ex parte 150.37.b
Κοιμᾶσθαι pro reponi in ſepulchro 309.12.a
Κοινὸν pro impuro 87.29.a
Κοινὸν ἡγεῖσθαι quid ſignificet 395.18.a
Κοινὸν interdum prophanum, interdū impurum ſignificat 395.18.a
Κοινωνία & μετοχὴ quomodò differant 136 27.b
Κοινωνικοὺς quos vocet Paulus 337.17.b
Κοινωνίας ἰαμάτων teſtimonium 104.6.b
Κοίτην ἔχειν quid ſignificet 61.35.a
Coloſſæ vbi ſitæ 286.3.a
Collectæ quid ſint, & quo die conferri ſolitæ 167.1.a
Κομᾶν quid ſignificet 141.23.a
Coma mulieribus quomodo data pro velamine 141.41.a
Comatum eſſe quomodo dicat Paulus viro eſſe dedecori 141.31.a
Κόμβωμα idem ac κόσμος 441.32.a
Communicatio fidei quid ſit 356.16.a
Communicarę omnia bona, pro ex omnibus bonis, ex Hebræa conſtructione 241.1.b
Communionis vocabulū quid notet 99.2.a
quomodo Communio ſanguinis Chriſti dicatur poculū benedictionis 136.14.b
Complere fidem quid ſit 307.19.a
Complere iniquitates ſuas 305.48.a
Conciſionem quomodo vocet Paulus 280.1.a
Concupiſcentia etiam in ſanctiſſimis peccati rationem habet 48.27.b
Condemnatio nulla iis qui in Chriſto ſunt 50.45.a, & 61
ex quodam Iohannis teſtimonio ridiculè auricularē *Confeſſionem* appellari 454.b
Confeſſio peccatorum in ſacrificio anniuerſario fieri ſolita, quid oſtenderit 291.29.b, & 292.46.a
Confeſſionem quid vocet Paulus & cur fidei proponat 68.44.a
Configurandi verbum 77.16.b
Confiteri Dominum Ieſum quid ſignificet 68.10.b
Confiteri pro apertè profiteri 89.5.b
Confiteri Deo quid ſit 86.41.b
Confiteri Dei nomen pro concelebrare 408.20.a
Conformationem noſtri cum Chriſto vnde proficiſci dicant Pelagiani 41.18.a
Conformationē mortis Chriſti quid vocet Paulus 40.58.b
Coniugium vt remedium conceditur non pręciſe flagitatur 120.45.b
Coniugium non opponitur vſtioni quaſi è duobus malis ſit minus malū 121.30.b
Coniunctio fidelium cum Chriſto non eſt ad ἐνσάρκωσιν referenda 266.a, nec ſit vlla συναφὴ ipſius carnis cum noſtra 266.5.b
Coniunctionis in Chriſto verum argumentum 271.29.a
Cōiunctionis noſtrę cum Chriſto quódnam ſit organum 266.31.a
non quæuis Coniunctio aut reuerentia probatur 265.7.a
Connubij Chriſti cum Eccleſia pronubi miniſtri 203.40.b
Conſcientia pura nō eſt coram Deo quum corā idolis corpus proſtituitur 191.7.a
Conſcientia cauterio reſecta quæ dicatur 330.6.b
Conſcientiam idoli quid vocet Paulus 129.15.a
Conſcientiā idoli habens, ſiue infirmus, opponitur ei qui notitiā habet 129.30.a
Conſignaturum ſe pecuniam quo ſenſu dicat Apoſtolus 92.21.a
Conſilij Dei exequutio 246.6.a
Conſolationis fons in aduerſis 313.3.b
Conſummatio ſeculorū quid ſit 391.16.a
qui ſe *Continere* poſſunt propiùs ad Dei naturam accedunt 126.40.b
Controuerſiarum & litium fons 82.3.b
Controuerſiæ Eccleſię cōciliari non poſſunt adhibito fermēto humano 201.4.b
Conuerſio eſt à Deo 75.37.a
Conuertere ſe 303.4.a
Copulam ſolēt ſupplere Hebræi 238.26.a
Coram Deo ſancti 244.26.b
Coram Deo quid ſignificet 307.12.a
Coram Domino phraſis Hebræa quid ſignificet 301.15.& 302.3.a
in *Corde* ſtare firmum τῷ νομίζειν opponitur 127.40.a
in Corde canere quid ſignificet 264.38.b
Corinthiorum error 107.28
Corona pro decore 283.3.a
quomodo Deus in nobis Coronare dicatur opera ſua 409.15.a
Corpus animale & corpus ſpirituale quod vocetur 164.26.a
Corpus carnis Chriſti quomodo dicatur 289.23.b
Corp⁹ Chriſti nō eſſe ἀπερίγραπτον 258.18.a
Corporis Chriſti etſi vnum ſit tamē quū plura ſint membra diuerſæ ſunt etiam functiones 257.10.b
Corpus ἐν δυνάμει, quomodo reſurrecturum 164.20.a
Corpus putreſcens dicitur ab Apoſtolo ſeri ἐν ἀτιμίᾳ 164.10.a
Corpus peccati quid vocetur 41.45.b
quomodo, Corpus peccati dicatur καταργεῖσθαι 41.38.b
Corpus pro veteri homine 133.26.b
Corpus mortis quid ſit 49.52.b
Corpus ac membra peccati ſunt inſtrumenta 42.48.b
Corpus dicitur exuere carnis peccata 292.32.b
Corporalem exercitationem quid vocet Paulus 331.2.a
Corruptione natiua multi quibus Euangelium non offertur pereunt 181.23.a
Corruptio præcedit in Dei propoſito reconciliationem 244.60.a & 245.18.a
Corruptionis ſedes in noſtris viſceribus hæret 443.50.b
aduerſus Corruptionem hominis duplex remedium 34.22.b
¶*Cratetis* dictū de mulierū ornatu 432.12.a
Creatio in ſanctitate præcedit corruptionem 244.61.a
Credere in Deum, ſiue credere Deo quid ſit 68.29.b
Κρίνεσθαι pro iudicio experiri 116.37.b
verbi Κρίνειν peculiaris ſignificatio 102.32.b, & 85.26.a, & 87.4.a
Κρίσεως & κρίματος nomina longè patent 117.20.b
Κριτήριον quid ſignificet, & quæ dicantur ἐλάχιστα κριτήρια 117.2.a
¶Κτίσεως κόσμου voces quid ſignificent, 8.58.b
Crux Chriſti pro prædicationis Euangelij argumento 100.6.b
Crux iter per quod Chriſtus iuſtificatos ad metam perducit 54.13.b
Crux vocatur πίστεως δοκίμιον 234.3.a
Crux Chriſti pro Chriſti prædicatione 242.30.a
Crux ſanctis & impiis cōmunis 191.10.b
Crucis nomen pro Euangelica doctrina 238.44.b
Crucifigi cum Chriſto, & ſimiles phraſes quid Paulo ſignificent 40.54.a
in Cruce habent fideles de quo glorientur 57.16.b
Crux Chriſti fuit inſtar triumphalis currus 294.3.a
Crucifigēdi verbo quomodo vtatur Paulus 242.13.b
¶Κτίσματος nomen quid ſignificet 491.8.a
κτίσις pro mundo 55.10.a
¶*Cupiditates* omnes pro peccatis cenſeri 47.8.b
¶ *Cybæa* genus nauis ex Cicerone 259.20.b
Κυβεία propriè alea eſt, licet alij verſutiā, alij illuſionem, aliter alij exponant 259.10.b
Κυβερνήσεις quid ſint 148.34.b
Κυβερνῆται qui dicantur à Paulo 113.50.b
Cynicij vox impia 266.20.b
Κύριος quis dicatur à Græcis 175.51.a
Cyrilli locus de humanitatis Chriſti actione in edendis miraculis 145.35.b
Cyrilli ſententia de Chriſti morte periculoſa 41.2.b
Κυριότητα quid vocet Petrus 447.42.a
Quid item ἀδελφότητα 447.44.a
τοῦ Κυρίου ſignificatio 175.47.a
Cyrus nō vult ſe mortuū ſpectari 164.11.a

D

¶*Dæmonia* quæ ſint 329.54.b
Dæmoniorum conſortes eſſe quid ſit 137.27.a, & quid Dæmoniorum nomine intelligatur ibidem
Damaſceni locus de humanitatis Chriſti actione in edendis miraculis 145.40.b
verbi *Damnare* ſignificatio obſeruanda 17.49.a
Damnari carne quid ſignificet 438.47.b
locus de deſcriptis ad Damnationem copio è explicatus 475.40.a
Dare pro conſtituere ex Heb. phraſi, qui verbum Nathan ſic vſurpant 249.1.a
¶δὲ pro γὰρ 129.13.a, & 237.11.b, & 240.26.a & 305.17.b
δὲ pro οὖν 53.1.a
δὲ pro ἀλλὰ 382.27.b
δὲ pro δὴ 219.25.b, & 289.17.b
δὲ connectens particula 183.50.a
Debiti appellatione omnia coniugij officia continentur 120.35.a
Decaluari vox impropria pro radi 140.10.a
Decimarum oblatio ſubiectionis ſignum 380.31.a
δέχεσθαι & παραλαμβάνειν quomodo differant 305.8.a
Decretum mortis ſe habuiſſe Paulus quomodo dicat 171.35.a
inter Dei Decretum & eius executionem cauſas eſſe ſubordinatas 62.25.b
inter Decretum Dei & eius decreti exequutionem, cauſam damnationis intercedere 429.30.a
Dedolere, pro omnem doloris ſenſum abiicere 260.51.b
δηλοῦν & σημαίνειν differunt 99.55.a
δέησις, προσευχὴ & ἔντευξις quomodo inter ſe differant 322.30.b
Demoſthenis locus 330.40.b
Depoſitum noſtrum ſeruare Deus quomodo dicatur. 340.30.b
Depoſitum ſeruare quid ſit 338.6.a

in caſu

in caſu Deſertionis liber eſt fidelis 123.7.a
Deſerta mulier quæ dicatur & quomodo ad ſtatū Eccleſiæ trāsferatur 237.1.a
Deuoti qui dicantur 191.32.a
Deus Pater non poteſt niſi in Chriſto inuocari. 155.11.b
Deus non eſt pater niſi fidelium per adoptionem in Chriſto 288.9.b
Deus Pater 286.12.a
Deus Sabaoth cur dicatur 66.23.a
Deus Tſebaoth cur dicatur 422.7.a
Deus miſerationum 170.4.a
Deus viu⁹ quomodo appelletur 177.11.b
Deus viuus cur dicatur 337.11.b
Deus viuus, idolis mortuis opponitur 303.8.a
Deus pacis 409.1.a
Deus ſpei. 89.33.b
quomodo Deus dicatur eſſe ἐπὶ πάντων, διὰ πάντων, & ἐν πᾶσιν 257.50.a
in Deo eſſe, vel in Deum eſſe quo ſenſu dicatur 129.1.a
Deus quomodo dicatur filius, & quomodo hominis 161.6.b
Dei gloria mutari quomodo dicatur 10.22.a
Deum cognoſcere & Agnoſcere quomodo oporteat 248.7.a
Deum agnoſcendo retinere quid ſit 10.22.a
Deum non noſſe quos dicat Apoſtolus 163.15.b
Dei potentiam & diuinitatem quibus gradibus homo cognoſcat 9.14.a
Deus cognomentum à ſuis ſumens quid teſtetur 399.25.b
Deum ſuum quomodo vocent fideles 4.57.b
Deū glorificare vt Deū, quid ſit 9.22.b
Deum populorum omnium oportere eſſe Deū quomodo colligat Apoſtolus 25.10.a
vnus Deus quum dicitur pater, non excluditur filius, nec Pater quum dicitur Chriſtus vnus Dominus 128.51.b
phraſis illa ἐξ οὗ quum de Deo dicitur principiū declarat in perſonarum diſtinctione 128.47.b
credere Deum eſſe Deum, quid ſignificet 398.1.a
ad Deum verè quærendum quæ requirantur 398.4.b
quomodo Deus dicatur Iudęorum Deus 24.61.b
ex eo quod Deus vnus eſt quid colligatur 230.43.a
Deum iuſtum ſemper inueniri in ſuis iudiciis 19.29.b
Deus huius ſeculi quis dicatur 181.35.a
Demas Paulum quum reliquiſſet reſipuiſſe videtur 347.9.a
Deprædari de pſeudapoſtolis dicitur 291.29.b
Dextra ſocietatis & manuum impoſitio differunt 220.42.b
¶διὰ pro εἰς 403.b
διὰ pro εἰς in hac enuntiatione Deus vocauit nos διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς 443.37.a
Διὰ præpoſitionis ſignificatio 366.27.a
præpoſitionis Διὰ vis 189.35.a
διὰ pro ἐν 45.25.a
διὰ pro μετὰ vel σὺν 87.34.b
Διὰ pro ἐν 380.21.b
Διὰ pro ἐν cum variis exemplis 325.49.a
Διὰ pro ἐν 28.18.b
Διὰ pro trans 151.15.a
Διὰ pro μεταξὺ 341.25.a
διὰ δόξης pro ἐν δόξῃ 179.21.a
Diabolus in peccatoribus eſſentiam animæ non corrumpit 460.32.a
Diaboli filio hominis ſubiecti 365.21.a
in Diaboli criminationem incidere quid ſit 327.7.a
Diabolo dare locum 261.47.b
Diaconorum proprium munus 79.61.a
Diaconi qui olim dicti 270.19.a
Diaconi in Romana pſeudoEccleſia qui ſint 196.42.b
Διακονεῖν quid ſignificet 91.16.b
Diaconiæ vox quid in ſe comprehendat 79.13.a, & 8.b
Diaconorum partes quæ fuerint 327.17, & 21.a
Διακονιῶν nomine functiones Eccleſiaſticæ notantur 145.37.a
Διακονίαι & ἐνεργήματα quomodo differant 225.35.a
Διακονίας ſignificatio latè patet 199.13.b
Διακονίας peculiaris ſignificatio 194.40.a
Διακονία pro cura ferendarum eleemoſynarum 197.36.b
Diaconiſtæ quæ dictæ ſint 332.11.b
Διακρίνεσθαι peculiaris ſignificatio 413.29.b
Διαλογισμὸς preces impedit 325.7.b
Διάνοιαν facit Paulus arcem inimicitiarū aduerſus Deum 289.35.a
τὸ διαφέρειν variè accipitur 16.22.a
Διαθήκη non benè per Teſtamentum exprimitur 383.15.b
διαθήκης nomine fœdus ſignificari. quod Hebræis eſt [*Berith*] & tamen etiam ab Apoſtolo dici teſtamentum 389.8.b
διαθήκης nomē Chaldæis vſitatū 359.36.a
διαταγαὶ Græcis quæ dicta ſint 336.16.a & item quid παραδιαταγαί
Δίκαιος pro eo qui iuſtitię ſtudet 440.15.b
δίκαιος & ὅσιος quomodo differāt 350.27.b
δικαίωμα & δικαίωσις quomodo inter ſe differant 52.35.a
δικαίωμα Dei quid ſit 12.34.a
δικαιώματα quid ſint 38.1.a
δικαιώματα idem quod ritus 387.37.b & cur carnalia dicantur 38.b
δικαίωμα & δικαίωσις inter ſe differunt 38.48.b
Dicere pro iubere 181.50.b
Dicere in corde phraſis Hebræa 68.6.a
διδακτικός malè dicitur Doctor 326.17.b
διέρχεσθαι 167.11.b
Dies pro tempore 452.38.b
Dies pro iudicio 110.15.a
Dies Domini quis dicatur 114.25.b
Dies Domini quomodo dicatur ἠγγικέναι 315.20.a
Dies Dominicus quis quādo & à quibus conſtitutus 482.10.b
quomodo Dies Dominicus degenerarit in Iudaiſmum ibid.
Dies domini 15.45.b
Die dominico ſancti conuenire ſoliti 167.14.a
Dies κυριακὴ 142.12.b
Dies Ieſu Chriſti 271.14.a
Dies Domini quis ſit 172.36.b
Dies Domini quid ſignificet 98.28.b
Dies viſitationis quis dicatur 430.13.a
Dies bonos videre quid ſit 433.24.b
Dies malos quos vocēt Hebręi 264.17.b
Dies malus quis dicatur 268.26.a
Dies epuli quis dicatur 422.16.a
aduerſus *Diffidentiam* remediū 314.30.b
Diiudicare ſe quid ſit 144.7.a
quomodo Paul⁹ ſe nō Diiudicet 110.23.a
Dilectio fratrum non eſt noſtræ fœlicitatis & vitæ æternæ cauſa, ſed eius fructus 462.10.a
cur vetus & nouum de mutua Dilectione mandatum dicatur 456.25.b
quomodo Deum diligentibus omnia dicantur συνεργεῖν 56.37.b
Dimittere quid ſignificet 176.17.a
Dionyſius confidentiſſimè de tota cæleſti hierarchia ſcripſit 295.35.a
διορθοῦσθαι dicuntur quæ ad ſcopum ſuum diriguntur 388.1.a
Δίψυχον virum quē dicat Iacobus 441.10.a
Diſcipuli nuſquam dicuntur prophetis dati 367.1.b
Diſcernere corpus Domini quis dicatur 143.40.b
qui ſint pro *Diſſidiorū* autoribus habendi 94.26.a
Diſſidium in homine triplex 31.25.b
Diues quid ſignificet 250.8.b
Diues Dei gloria quid ſit 255.50.b
Deitatis Chriſti teſtimonium 104.2.b
Diuinitatis Chriſti teſtimonium 442.14.b & 443.2.a, & 16.a
Diuinitatis Chriſti teſtimonium aduerſus Arianos 263.6.b
Diuinitatis Chriſti teſtimoniū 328.26.a
Deitatis Chriſti teſtimonium 353.30.a quod Eraſmus detorta expoſitione deprauat. ibidem
Diuitiarum nomine Euangelium intelligitur 72.33.b
Diuitiæ benignitatis quid ſint 193.26.b
Diuitiarum nomine omnis abundantia ſignificatur 98.15.a
Diuitiæ myſterij pro amplitudine 290.23.b
Diuortia à gentibus & Iudæis vſurpata prohibētur à Paulo 121.44.b, & 122.1.a
¶ τὸ δοκεῖν ſignificatio 135.33.b opponitur verbo εἶναι 241.1.a
τῷ δοκεῖν quid ſignificet 128.19.a
δοκιμάζεσθαι quomodo vſurpatur 241.25.a
δοκιμάζεσθαι vt idoneum aſſumi 303.3.b
δόκιμοι qui dicantur & qui eis opponuntur ἀδόκιμοι 142.30.a
δοκιμὴ quomodo accipiatur 32.14.b
δόκιμον quid ſignificet 410.13.b
δοκοῦντες quid vocent Græci 219.5.b
Doctor aliquis eſſe poteſt verus ſuę ipſius doctrinæ minimè particeps 463.15.a
Doctorem quē vocet Apoſtolus 79.46.a
Doctorum munus quod ſit 146.33.a
Doctores qui dicti ſint & quomodo à Paſtoribus differāt. 258.53.b, & 259.2.a
Doctrinæ catholicę opponit paulus ἰδίας ἐπιθυμίας 346.10.b
veræ Doctrinæ ſucceſſio certa eſt Eccleſię teſſera 463.30.b
Doctrina diuerſa quæ dicatur 320.19.b
δογματίζεσθαι ritibus onerari 295.61.b
& δόγματα pro traditionibus. 296.1.b
Dolus pro quolibet fraudis genere 181.15.a
Domus Iſrael vocatur totius regni quaſi vna familia 385.20.b
Domus Dauid quæ in Apoc. vocetur 487.10.a
Domeſtici fidei qui ſint 242.5.a
Dominari clero paſtores vetantur 441.a. & b
Dominatus emphaſis 476.26.a
Dominus gloriæ Chriſtus 104.2.a
in Domino quid ſignificet 283.6.a
Domino curare vel non curare quid ſit 85.45.b
Domini ſecundum carnem 267.9.a
Dominis prauis quouſque obediendum ſit 430.21.b
Dominica in albis vnde dicta ſit 131.19.b
Donum Chriſti quódnā dicatur 257.8.b
Donorum ſpiritus diſtinctiones 145.16.a
Dona Dei ambiguè dicūtur eſſe ſine pœnitentia 75.56.b
Dona dediſſe hominibus quomodo Chriſto, & cum Hebraica veritate cōgruat 257.40.b
Dona Dei flammæ cōparantur 339.10.b
Donum Dei vita æterna 44.15.b
Donatiſtarum error 265.26.b
Dormientes pro mortuis 309.17.a
δωρεὰ dupliciter in ſacris libris vſurpari ſolet 224.13.a
Dorſi incuruatio virium imbecillitatem arguit 72.40.a

δόσις & δώρημα distinguuntur 412.1.a
¶δεξάσθαι quid significet 109.26.a
¶Sophistarū doctrina de *Dubitatione* dilectionis Dei commētitia est 464.15.b
Duliæ & latriæ nomina esse synonyma 5.15.a
Duodecim Apostolorum appellatio quomodo māserit etiā extincto Iuda 158.1.a
¶δυνάμεις potestas edendi res prodigiosas 316.12.b
δυνάμεων peculiaris significatio 146.15.b, & 148.22.b
δύνασθαι absolutè ponitur 106.40.b
Dynastes, Rex & Dominus quomodo differant 337.20.a
δύσκολα τὰ καλὰ 326.20.a

E

Ἐὰν particulæ peculiaris significatio 307.6.a
ἐὰν μὴ, pro Sed 222.35.b
ἑκάστου peculiaris significatio 155.39.b
ἐκκακεῖν à κακὸς quid sit 255.39.a
ἐκκακεῖν quid significet 181.2.a
¶*Ecclesiæ* partium pulchra distributio 270.10.a
Ecclesia templo comparatur, cuius lapides sint singuli fideles 428.48.a
Ecclesia aliqua semper fuit 229.45.a
Ecclesia quomodo corpori comparetur cuius anima sit Christus 259.20.a
Ecclesia domui comparatur, cuius sunt vasa & lapides tum pastores tum greges 368.10.b
Ecclesia Dei quomodo sit columna veritatis 327.13.b
vnde Ecclesia priorum temporum vocetur Ecclesia primitiua 317.5.a
Ecclesiam fuisse gubernatam in communi 310.20.a
Ecclesia in Christo Iesu quid significet 305.25.a
Ecclesia de fidelium cœtu dicitur 93.3.b
Ecclesia dicitur complementum Christi 249.5.a
Ecclesiam quid vocent Sophistæ huius seculi, & quam impudenter errare ipsam non posse asserant 265.29.b
Ecclesiam vni homini cur Paulus assimilet 259.29.a
Ecclesia Christiana familiæ comparatur 255.25.b
Ecclesia Israelitica vna est cum Ecclesia Christiana 232.6.a
Ecclesiæ corpus Christi demum exhibitione coadunatum 246.29.b
Ecclesia dicitur virgo pura 204.9, & 13.b
Ecclesia dicitur domus Dei, & ciues eius domestici Dei 255.27.b
Ecclesia speculo cōparatur in cuius contemplatione ipsi Angeli proficiant 255.1.a
in Ecclesiis non vnus sed bini & terni sermonem habebant 140.45.b
expugnari Ecclesiam non posse 217.32.a
Ecclesiam vocat Paulus familiam Aquilæ 169.6.a
Ecclesiæ Romanæ tyrānica vox 258.27.b
Ecclesiáne sit quæ vno capite non est cōtenta 328.18.a
Ecclesiæ Romanæ notæ 328.18.a & b
Ecclesiasticarum functionū genera duo 79.9.a & 32
Ecclesiasticum munus à ciuili distinguitur 310.12.b
Ecclesiastica iudicia à Deo instituta 112.48.a
an in Ecclesiasticis iudiciis totius Ecclesiæ cœtus conuenerit 114.6.a
ἐκνήφειν ab ebriis ad mentis sobrietatem transfertur 163.31.a
ἔχειν aliquando ponitur pro δύνασθαι 195.11.b
ἔχειν ἐν τῇ καρδίᾳ 271.20.a
¶*Edamus*, bibamus, prouerbium 163.4.a
cur doceat iam *Edoctos* fideles Iohannes 459.1.b
ἐγνώσθη pro ὡρίσθη 193.21.a
verbum E'HEIE 481.15.a
εἶτα pro καὶ 159.1.a
εἰ pro ὅτι 381.50.b
εἰλικρίνεια θεοῦ quid sit 172.6.a
εἰλικρινὴς quid sit 177.8.a
εἴγε ἀπολογητικῶς positum 184.24.b
εἰ μὴ pro ἀλλὰ 496.1.a
εἰ idem atque an 273.12.a
εἰ μὴ pro ἀλλὰ 123.45.a
εἰ particulæ vis Hebr. [*vlai*] respondet 281.27.a
εἰς, particulæ noua constructio 30.27.b
εἰς pro μέχρι 256.20.b
εἰς præpositio literæ Hebræorum ל respondet 289.15.a
εἴτε pro copulatiua particula sumitur 186.11.a
εἰκὼν Græcis quid significet, & quomodo dicatur Lex non habuisse εἰκόνα rerum 392.1.a
τὸ εἰρηνοποιεῖν significatio 289.1.a
¶ἐκπορνεύσασαι exfornicatæ ἐκ emphaticè positum 475.9.a
¶quid *Electæ* nomine apud Iohan. alij intelligant 470.1.b
sententia Bezæ de Electæ nomine 470.24.a
Electæ nomen proprium improbatum 470.15.b
Electio Dei æterna 244.49.a
Electionis nostræ fons 316.42.b
Electio Dei particularis primaria nostræ salutis causa 60.20.b
qui tollunt discrimen Electionis æternæ Christi ore refutati 455.30.b
Electio & prædestinatio quomodo differant 244.47.b
Electionis certioratio vnde petenda 245.39.a
Electionis testimonium vnde petendum 66.56.a
Electionis æternæ certioratio vnde sit petenda 302.25.a
Electionis doctrina quomodo sibi applicanda 244.15.b
cum Electionis firmitate non pugnat solicitudo 133.32.b
Electionis doctrina nihil minus quam patefacit iter ad Epicureismum 444.29.b
Electio gratiæ pro gratuita 71.30.a
detortus locus Petri ad infirmandum æternæ Electionis discrimen 451.36.a & eius genuina interpretatio ibidem
Electio pro electis 71.17.b
Electi quandoque aberrare possunt 449.10.b
Electi Dei qui dicantur 349.11.a
Electorum salutis gradus 314.15.b
in *Eligendo* penitus diuersa sunt Dei & hominum iudicia 303.4.b
Eligere in Christo quid significet 244.42.b
Eligi quando dicamur reipsa 424.12.b
Elementa mundi cur dicantur ceremoniæ Iudaicæ, & cur egena dicantur 233.5.b
Elementa mundi quæ vocet Paulus 292.10.b
Ellipsis pronominis τοῦ 41.15.b
Ellipsis verbi substantiui frequens 253.60.b
Ellipsis relatiui frequens apud Hebræos 250.33.b
Ellipsis articuli τοῦ 370.32.a
Ellipses apud Paulum non temerè supplendæ 253.49.b
¶ἐμβατεύειν quid significet 295.32.a & b
Emissio Spiritus S. quæ sit 232.45.b
Emortuū Abrahami corpus fuisse ad generandum dicitur emphaticè 398.32.b
quid sit ἔμπροσθεν ἀνθρώποις 448.11.a
¶ἐν pro εἰς 302.42.b
differentia obseruanda inter ἐν & ἐπὶ 369.3.a
ἐν pro σὺν 341.5.a
ἐν pro propter 255.46.a
ἐν pro σὺν positum 213.10.a
ἐν pro εἰς 261.13.b
ἐν pro εἰς 372.27.a
ἵνα pro ὅτι 472.7.b
ἐναρχαῖν κατ' ἰδίως 205.4.b
particulæ ἕνεκεν significatio 179.3.a
ἔνι pro ἔνεστι 231.24.b
Enallage infiniti pro imperandi modo 80..9.b
Enallage modorum temporum & personarum frequens apud Hebræos 135.35.a
Enallage personarum 363.23.b
Enallage numeri familiaris Hebræis 233.5.a
ἔνδειγμα & ἐνδεικνύειν quid significent 313.11.a & b
ἐνδημεῖν pro ἐπιδημεῖν 185.13.b, & 45.b
ἐνεργημάτων nomine quid Paulus intelligat 145.45.a, & quomodo distinguātur ab iis functionibus quas διακονίας vocauit ibid. & 57.b
ἐνεργεῖσθαι plus est quàm ἐργάζεσθαι 238.8.b
τὸ ἐνεργεῖσθαι actiua significatione sumitur 171.5.b
τὸ ἐνδυναμοῦν quid significet 321.33.a
Ennij locus 176.38.b
Enochi raptus qualis fuerit 397.42.b
Enochi dictum ἄγραφον 477.9.b
sanctus ἐνθουσιασμὸς Prophetarum 482.31.a
ἐντολὴ quid vocet Petrus 450.10.a
ἑορτὴ quid vocet Paulus 294.12.a
quomodo ἑορτάζειν nos iubeat Paulus 115.1.a
ἕως τέλους, τῷ ἀπὸ μέρους opponitur 172.21.b
ἐπαγγελίαι quæ sint quas dicuntur patres non esse adepti 399.12.a, & 402.10.b, & 20.b
ἐπαγγέλλεσθαι in malam partem sumitur 338.33.a
ἐπέχειν pro προσέχειν 331.22.b
τὸ ἐπέχειν varia significatio 277.35.b, & 278.a
ἐπισυναγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος quomodo dicatur 382.25.b
ἐπερώτημα bonæ conscientiæ quid vocet Petrus 436.60.b
ἐπηρεάζειν quomodo construi soleat 434.17.a
ἐφάπαξ quid significet 41.27.a
Ephesina Ecclesia cur Paulo commendatissima 320.51.a
ἐφ' ὅσον quid significet 72.55.b
τὸ ἐπιεικὲς, moderatio, vel candor 283.11.b
ἐπὶ pro coram 496.3.b
ἐπὶ pro ἐν 35.7.a
ἐπὶ pro μετὰ 270.26.b
ἐπὶ redundat ex Hebr. idiotismo 129.36.b
ἐπιγινώσκειν quid significet 172.42.a
ἐπιείκεια Christi quid sit 200.32.a
ἐπιγνωσθῆναι pro διδαχθῆναι 151.50.a
Epimenides Cretensium propheta cur dicatur 351.14.a
ἐπιφανείας nomine illustris Domini aduentus notatur 347. 353.18.a
ἐπιφαίνεσθαι quid sit ibidem
ἐπιφανείας nomen quomodo primo Christi aduentui tribuatur 340.10.b
ἐπιφέρειν addere 272.1.b
ἐπίδειξις ὀνομάτων quid sit 2.56.a
insigne *Epiphanij* testimonium & exemplum de nullis idolis fingendis aut imaginibus appendendis tēplis 469.20.b
Epiphanij locus aduersus eos qui Maria superstitioso cultu placentam consecrabant 329.17.b
Ἐπίκουροι 163. 9 a.

verbi

verbi ἐπιλύειν significatio 445.5.b
ἐπιποθεῖν significatio 200.21.a
Episcopus vniuersalis quibus gradibus cœperit vocari 270.23.a
Episcopalis gradus Ecclesiæ ignotus 113.45.b
Episcopatus est opus 326.30.a
Episcopatus munus tum docendi tum gubernandi in Ecclesia 326.5.a
Episcopi qui initio fuerint 270.14.a
Episcopum se vniuersalem dicens Antichristus est 249.6.a
τὸ ἐπισπᾶσθαι quid significet 123.32.a
Epistolæ Pauli summam Euangelici mysterij continent. 339.9.a
Epistolas Apostolicas fuisse præsbyterio missas obseruandum 312.15.a
Epistola 1. ad Corinth. vnde scripta 167.14.b & 169.34.b & 176.7.a
Epistolam suam esse Corinthios quomodo dicat Paulus 177.26.a
Epistola ad Galatas quo tempore scripta 215.7.b & 221.42.a
Epistola ad Galatas quando & vbi scripta 219.34.a
ad Ephesios epistola ad quos & quando scripta 269.14.b
Epistolam ad Thessalonicenses primam vnde sit verisimile fuisse scriptã 312.5.b & secundam 319.4.a
Epistolam Pauli nullam fuisse ad Laodicenses 300.7.b
Epistolæ ad Titum subscriptio falsa & supposititia 355.27.b & 31
Epistola ad Hebræos scripta stante adhuc templo 373.22.a
Epistola ad Hebræos, an Pauli fuisse videatur 319.9.b
Epistolas suas quomodo sit Paulus claudere solitus 348.8.b
Epistola Petri prior citatur titulo, ad Ponticos 42.6.a
ἐπιστομίζειν, os obturare 351.10.a
ἐπισύστασις quid sit 208.6.a
ἐπιποθία & ἐπιπόθησις differunt 175.18.a
Erasmi expositio verborum, idolum nihil est in mundo 128.32.b 143. Decōsecrati' one.
Erasmus deprauauit Petri sententiam 437.14.b
Erasmi error de Paulo 50.37.a
Erasmi versio non apposita de Dei agnitione 248.5.a
Erasmi versio aliena 190.3.a
Erasmi error de peccato originis 34.54.b & 35.11.a
Erasmus ab Origene deceptus in Pelagianismum incidit 36.62.a
Erasmus locum Pauli de Christi Diuinitate falsa interpretatione peruertit 275.33.a
Erasmi sententia de εἰδωλείῳ 129.21.b
Erasmus docet carni mẽtem resistere etiam in non regeneratis deprauata Apostoli sententia 289.49.a
Erasmus diuinitatis Christi testimonia detorquere solitus 328.30.a
Erasmi locus de Sinæ & Hierusalem similitudine 236.2.b & ibidem reiicitur.
Erasmus post Hieronymum & alios in Pauli sermone aliquid desiderat, non satis prudenter 248.12.a
Erasmi sententia de Apocalypsi 478.25.a
Erasmi locus obscurus 224.35.b
Erasmus malè ἀπάτορα vertit, Ignoti patris 379.28.b
ἔρχεσθαι pro εἶναι 198.27.a
ἐργάζεσθαι pro viuere ex manuum labore 130.41.b
ἔργον πίστεως pro πίστις ἐνεργουμένη 301.10.a
Esaui odium & Iacobi dilectionem quam bene colligat ex illius seruitute & istius dominatione 62.12.a
Esaui reprobatio 404.5.b & inpœnitentia 14.b
verbi ἔστω Ellipsis in salutationibus Pauli 470.20.b
Esse pro figurare & adumbrare 235.23.b
ὁ ἰσόμορφος cur dicatur Christus 506.5.b
Etiam & Non esse in aliquo quid significet 173.51.a & 4.b
ἕτερον pro diuerso ac peregrino sumitur 329.17.b
ὁ ἕτερος pro ὁ πλησίον 82.41.b
ἑτεροζυγεῖν quid significet 190.27.a
ἐθελοθρησκεία cultus voluntarius 296.50.a
ἐθελοθρησκείαι Sophistarum refutatur 384.15.a
ἐθελοθρησκείαι inanes 455.52.b
Eua transgressionis Adamo causa fuit 325.40.a
duo *Euangelia* ex origenis opinione 2.2.a
Euangelij fructus ad duo capita referuntur 302.45.a
Euangelij præparatio cur dicatur 268.32.b
Euangelij doctrina est instar typi 43.32.a
Euangelij substantia quæ 178.19.a
an non Euangelij mysterium olim sanctis patribus fuerit patefactum 254.29.a
Euangelij contemptus odor mortis 176.43.a
Euangelij afflictiones quomodo dicantur 34.23, & 25.a
Euangelium cur dicatur Spiritus 178.32.a
Euangelium pro Euangelij prædicatione 278.40.b
Euangelicæ doctrinæ cum Legalibus mandatis comparatio 230.33.a
Euangelium secundum hominem quid significet 217.11.a
Euangelium pro Euangelij prædicatione 284.35.b
Euangelium ἀδιάπτωτον quomodo vocet Paulus 131.19.a
Euangelium pro Euangelij prædicatione 302.36.a
Euangelium vnum est non plura 216.42.a
Euangelium idem ab initio mundi Patribus annuntiatum 438 b
Euangeliũ Filij quomodo dicatur 5.41.a
Euangelium esse potentiam Dei 21.39.b
Euangelium potentia Dei ad salutem 177.26.b
quomo 20 Euangelium sit potentia Dei ad salutem 6.49.b
Euangelium quomodo reuelet filius 217.17.a
Euangelica prædicatio vino comparatur, quod fide temperari oporteat 370.40.b
Euangelium præputij quomodo dicatur 220.26.b
Euangelij finis 174.36.a
Euangelij subiectum Dei filius 2.5.a
quomodo Euangelium mundum arguat de peccato 8.6.a
ex Euangelio viuere 132.1.a
Euangelij causa solum vertunt fideles 473.5.a
Euangelistæ Græcè scribentes Hebræas voces admixtas sunt interpretati 153.18.b
Euangelistæ qui fuerint 258.45.b
Euangelistæ qui dicti sint. 320. 215.15.a
εὐάρεστος quomodo accipiatur 352.15.b
εὐχάριστοι γίνεσθε pro Gratias agite 298.37.a
εὐδοκία quid sit 188.22.b
εὐδοκεῖν quid sit 91.24.b
εὐδοκεῖν in iniustitia quid sit 316.35.b
εὐδοκία solos electos respicit 245.44.b
εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης quid vocet Paulus 314.26.a
εὐλογία & εὐλογεῖν quid significet 94.20.b
εὐλογία quid significet 198.2.b & 38.b
εὐλογιμότης quid significet 433.20.a
τοῦ εὐλογεῖν significatio 136.38.a
εὐδοκῆσαι quid significet 167.21.a
εὐπροσωπεῖν quid significet 242.23.a
Euripidis locus 295.45.a
εὑρίσκειν & εὕρημα quid sit 25.52.b
τὸ εὔσχημον pro τὸ πρέπον καὶ προσφερὲς 126.35.a
εὐθυμίαν malè definiũt Philosophi 32.39.a
εὐψυχεῖν & θαρρεῖν sunt synonyma 278.25.b
εὐτραπελία, nomen est μέσον 263.9.a
ἐξαπορεῖσθαι quid significet 172.22.a
ἐξαπορεῖσθαι se quomodo neget Paulus 182.49.a
quo consilio Deus Israëlis *Excæcarit* 72.49.a
in verbo *Excitandi* contineri Indurationem 63.52.a
Excidere & stare opponuntur 60.66.a
Excidere à gratia 238.29.a
Excitati cum Christo quomodo dicamur 250.37.b
Excõmunicatio penes quos fuerit 113.42.b
Excommunicationis scopus 318.19.b & 322.5.b
Exhortatorem quem vocet Paulus 79.53.a
Exitij reproborum propriam causam in ipsis hærere 66.19 b
ἐξουθενημένους quos vocet Paulus in Ecclesia 117.22.& 116.44.a
Externi qui dicantur 255.28.b
Exuere veterem hominem 297.23.b

F

Fabulas quid vocet Paulus 320.24.b
Fabulas vocat Paulus falsas ac inutiles doctrinas 346.21.b
Facere pro constituere Hebr. more 368.27.a. 514. 30 b.
Facie retecta gloriam Domini intueri quid sit 180.42.a
Familia Dei distributio in ea quæ in cælis & in ea quæ in terra quomodo intelligenda 255.33.b
Festorum dierum nominibus, quomodo Paulus notet tempora 167.35.b
Fidei descriptio 21.6.a
Fides quid sit, vnde, &c. 104.50.b
Fides pro doctrina Christiana 84.6.a
Fides gratuitum Dei donum 465.10.a
Fides & meritum sunt ἀντικείμενα 31.18.a
Fides à fiducia quomodo differat 255.34.a
Fides Dei, quæ à Deo manat 293.12.a
Fides pro libertati Christianæ cognitione 88.1.a
Fides qua iustificamur in quo posita 58.13.a
Fides ex operibus perfici quomodo dicatur 417.41.a
Fides instrumentalis causa nostræ victoriæ 465.35.b
Fides Iesu Christi quid sit 22.56.b
Fides & Spes quomodo dicantur manere 151.21.b
Fides est Dei donum gratuitum 26.46.a
Fides Iesu Christi 223.2.& 26.b
Fides pro doctrina fidei 291.17.b
Fides pro doctrina fidei 218.41.b
Fides pro doctrina salutis 224.46.b
Fides Domini quomodo dicatur 413.14.b

Fides agens per charitatē quæ ſit 238.1.b
Fides Dei pro Fides in Deum 255.33.a
Fides vera nunquam à charitate ſeparatur 149.17.b
tota Fides quomodo dicatur ibidem
diſcrimen inter has enuntiationes, Fides quæ eſt abſque operibus eſt mortua, & Fides eſt mortua abſque operibus 417.1.a
Fides vera & fides temporaria quomodo differant 329.38.a
Fides agnoſcitur ex effectis 413.25.a
Fides cum bona conſcientia quid ſit 322.36.a
Fides promiſſionem apprehendens ſola eſt quo gentes benedicuntur 226.27.a
Fides iuſtitia & vita indiuiduo nexu cohærent 7.61.b
quo ſenſu dicamur Fide iuſtificari 32.20.a
Fides pro Dei cognitione ſynecdo*χικῶς* ſumitur 78.6.b
Fides pro dictorum ac conuentorum conſtantia 98.35.b
Fides miraculorum 146.40.a & ei contraria dubitatio 50.a
an Fide ingrediamur in Dei requiem 371.16.a
Fidei fundamentum quinam hæretici conuellant 159.8.a
Fides in Chriſto cur dicatur 286.15.a
Fides Dei quid ſit 19.25.a
Fides pro Fidelitate 352.22.b
Fides pro Euangelij doctrina 30.48.b
Fides & veritas quid ſignificent 324.54.b
Fides vna eſt 7.29.a
Fides datur electis ab æterno 414.16.a
Fides pro ſana doctrina 330.35.b
Fides ſine operibus mendax eſt 394.2.b
Fides à πεποιθήσει diſtinguenda 274.47.a
Fides quid ſit Sophiſtæ non intelligunt 415.45.b
Fides patrum & noſtra eadem, quanuis obiecta quædam in ipſa temporum diuerſa circunſtantia varient 397.5.b
Fides non eſt abſque charitate 452.30.b
Fides quid ſit apud Theologos 7.38.a
Fideles qui dicantur 98.43.b
per Fidem incedere quid ſit 185.25.b
Fideles in vnum Chriſtum recolligi quomodo dicantur 246.47.a
Fiducia paſtorum ex bona conſcientia 327.2.b
Fidei implicitæ commentum refellitur 444.10.b
Fidei appellatio quid ſonet 475.5.b
Fidei ab effectis deſcriptio 397.11.a
Fidei obedientia quid ſit 4.20.a
Fidei electorum firmitas nunquam euertitur 329.11.a
Fidei non poſſe tribui ſalutis gloriam 66.23.b
Fides iuſtificans quænam ſit 223.33.b
Fide viuere quomodo dicamur 7.37.b
Fide Euangelij decertare quid ſit 274.2.b
Fidelis quis ſit 135.36.b
Fidelium vniuerſalis diſtributio apud Iohannem 457.5.a
Fidelis ſermo quis ſit 350.30.b
Fidelis Deus ſpecies eſt iuriſiurandi 173.50.a
ā Fide deſciſcere quidam quomodo dicantur 329.7.a
Fide ſola nos iuſtos eſſe coram Deo quomodo probet Paulus 8.18.a
in Fide ſtare quomodo dicamur 370.4.b
Fide iuſti conſtitui quomodo dicamur 23.4.b
Fiducia, fidei effectus quo clamamus Abba, Pater 369.5.b
Fiducia piorum vnde manet 58.23.b
Filius Deo patri ſubiiciendus quomodo dicatur 161.3.a
Filius factus homo ex muliere 232.2.b
Filius hominis quomodo intelligatur 483.4.a
Filius retegi in aliquo quomodo dicatur 218.4.a
Filius primogenitus quomodo dicatur 361.41.b
Filius dicitur propriè Diuinitatis ratione 232.50.a
Filius Dei Chriſtus à patre genitus 361.45.a
Filius efficiens cauſa cum patre 129.3.b
Filius Dei quomodo dicatur ἀπαύγασμα gloriæ patris 360.32.a & Character 17.b
Filius Dei Propheta, Rex & Dominus 360.13.a
Filius perditionis 315.51.a
Filiorum nomine Fideles cur à Iohanne compellentur 457.3.a
Filij hominis appellatione notatur Angeli forma 505. .a
Filij contumaciæ qui dicantur 249.47.b
Filij promiſſionis 61.9.a
Filij ex libera per promiſſionem qui dicantur 235.51.a
Filij lucis 263.25.b
Filij iræ qui dicantur homines 250.44.a
Filij carnis Abrahami qui dicantur 61.1.a
Filij mortis qui dicantur 205.48.a
per Filium eſſe quomodo dicamur 129.2.a
Filij contumacię qui dicantur 263.12.b
Filij promiſſionis qui ſint 237.15.a
Filij Dei etiam dicuntur Angeli ſed Chriſtus peculiari ratione 361.39.a
Filij nomen quum de Chriſto dicitur quantum pondus habeat 2.9.a
Filij Dei ab eo tanquam ex traduce non gignuntur 461.22.b
Filij Diaboli non ex traduce veluti a Diabolo gignuntur 461.30.a
Filios in fide quos dicat Paulus 319.16.a
Filiolos appellans Paulus Galatas amorem ſuum in eos declarat 235.1.a
Firmam efficere vocationem ſuam quomodo dicantur fideles 444.20.b
Finis pro mercede 282.12.b
Finis Legis quis ſit 64.47.a & cur eum homines non aſſequantur col.b
Chriſtiani olim precabantur pro mora Finis mundi 452.3.b
Finis futurus quomodo dicatur in aduentu Chriſti 160.34.a
Fiſcus Cella & Arca, quibus ſingula conueniant 95.28.b
¶*Flamma* ignis pro fulguribus ſumitur 362.7.a
Fletus appellatione, res aduerſæ: gaudij, proſperæ ſignificantur 125.43.a
¶*Fœdus* ἄμεμπτον cur dicatur 385.4.b
Fœdus vnum ſemper fuit quod ad rem ipſam 389.37.a
Fœderis noui ratio in capitis perſona deſcribitur 392.36.b
Fœdera promiſſionis quomodo dicat Paulus 251.30.b
Fœdera pro tabulis fœderis 59.37.b
Fœdera duo eſſe quomodo dicantur 235.31.b
Fœderis potioris ſponſor Chriſtus quomodo dicatur 383.32.a
Fontes aqua carentes 449.8.a
Formæ ſerui appellatione quid intelligatur 276.30.a
Forma δούλου quam aſſumſit Chriſtus quid ſignificet 51.64.b
Formam ſerui accepit qui erat in forma Dei 276.24.a
eſſe in Forma Dei quid ſignificet & cur hac phraſi ſit vſus Paulus 275.b
Fortitudo roboris, pro forti robore ex Hebræo idiotiſmo 248.39.a
¶*Franciſci* & Ieſuitarum inſana blaſphemia 296.45.a
corpus Chriſti *Frangi* pro nobis quomodo dicatur 143.1.a
cur *Fratres* Paulus compellet 110.23.a
Fratrum appellatio vim continet argumenti 240.10.b
duo Fratrum genera qui ſanari & in rectam viam deduci poſſint 478.15.a
Fraternitas pro fratrum cætu & coniuctione 430.15.b
Fructus iuſtitiæ cum pace ſeri quomodo dicatur 419.24.b
Fructum egregiè vocat Paulus pecuniam in vſus pauperum collectam 92.30.a
Fructus iuſtitiæ 271.40.b
Fructus Spiritus cur dicantur 240.1. & quot numerentur ibidem
Fruitus, inuſitatum vocabulum 91.6.b
¶*Fundamentum* Apoſtolorum & Prophetarum Chriſtus 253.2.a
Futurum indicatiui pro imperandi modo 116.1.a
Futurum ſeculum quid dicatur 248.40.b
Futura indicatiui pro imperatiuis ſumpta apud Hebr. 459.32.b
ſapiendum ſobriè de Futura noſtra felicitate 460.20.b

G

¶*G ij* tres 95.43.a
Gaius φιλόξενος 472.17.b
Galatæ à ſeruitutis liberatione, tutelæ iugum ſubire volebant 233.25.a
Galatæ amentes 224.21.a
Galea ſalutis quid ſit 268.45.b
Galeni locus inſignis de Deo 191. 9.30.a
Gangrena falſa doctrina comparatur, ſicut Eccleſia corpori 348.25.b
Γὰρ inchoatiua particula 373.30.a
Gaudium & pax terrori tyrannico opponuntur 174.34.a
Gaudium in Domino non poteſt crux tollere, nec timor 285.5.b
Gaudium quid vocet Apoſtolus 311.28.a
Gaudium fidei quid vocet Paulus 274.15.a
Gaudio affici pro Gloriari 410.5.b
¶*Gemere* ſe in ſuo tabernaculo quomodo dicat Paulus 185.5.a
quid ſit *Genitum* eſſe ex Deo 465.18.
Gens non gens quæ dicatur à Moſe 70.4.b
Gentes in carne opponuntur Circuncifioni in carne 251.28.a
Gentium vocatio 249.44.a
Gentium nomine qui ſignificentur 144.48.a
Gentium plenitudo 75.15.b
quomodo Gentes eò perueniſſe dicantur quò non tendebant 66.31.b
Germana charitas quæ ſit 164.44.b
¶*Gignere* filios quomodo dicātur miniſtri 412.37.a
diſcrimen inter Gignere & Condere 288.4.b
verbi γίγνεσθαι peculiaris vſus 303.24.b
γινώσκειν pro experiri 281.22.a
¶quo iure vtrumque *Gladium* arripuerit Antichriſtus 116.45.a
Gloria Dei vltimus electionis finis 244.45.b
Gloria Dei quid ſignificet 23.12.a
Gloria pro Glorioſo per enallagen 178.39.b
Gloria Domini quid interdum ſignificet 53.32.
Gloria Chriſti quomodo dicantur Apoſtoli 197.1.b

Glorificare

Gloriſicare Deum corpore & Spiritu 119.5.b
Gloriari in Domino quid ſit 203.6.b
Gloriatio Pauli de Corinthiis 172.31.b
Gloriari Paulus coactus quàm modeſtè id faciat 208.a & b
Gloriationem in ſemetipſo habere 241.8.a
Gloriari apud Paulum quid ſignificet 242.36.a
Gloriari in hominibus quid ſit 109.19.b
Gloriari in Domino quid ſit 102.13.b
ad Gloriam & virtutem vocati quomodo ſimus 443.4.b
γνῶσιν & εἶδον opponuntur 194.42.a
¶*Gorgiæ* Leotini dictum de corpore humano 184.5.b
עולם calumniantur Iudæi non ſignificare æternitatem 362.34.a
עולם vox Hebræa vel pro vita iſta, vel pro futura 199.30.a
¶*Græci* ſcholiaſtis verba de fide 396.34.b
Græci apud Paulum pro Gentilibus ſumuntur 6.54.b
Γραφὴν vocat Apoſtolus Legem ipſam 230.40.b
Gratia Dei, pro diuino beneficio 193.40.a
Gratia, pro Dei in homines munificentia 199.7.a
Gratia ſeruati quomodo ſimus 250.51.b
Gratia cum meritis ſubſiſtere nequit 223.50.b
Gratiæ Dei deeſſe homines non debent, quum trunci non ſint 444.2.a
Gratiæ peculiaris ſignificatio 271.42.a
Gratiam Apoſtolatus cur vocet Paulus 4.3.a
Gratia Dei metonymicè pro ipſo dono 172.15.a
Gratia data ab æterno quomodo dicatur 340.35.a
Gratia quid ſignificet 32.23.a
Gratiæ Dei effecta duo, Fides & charitas 321.35.b
quomodo Gratis ſimus redempti 23.27.b
Gratia Dei pro gratuita Dei beneuolentia 4.60.a
Gratia Dei per quem detur hominibus 4.42.b
Gratia peculiariter accipitur 262.34.a
Gratiæ Dei omnia tribuit Paulus 158.36.b
Gradum acquirere bonum, quid ſit 327.31.a
Grammatica vocabulorum expoſitio magni eſt momenti 433.36.
Grauitas quæ miniſtros deceat 352.24.a
Gregorius de Antichriſto 249.2.b
Gregorij papæ locus de Purgatorio 108.5.a
Guſtum habere, multum abeſt à credere 377.21.a
Gymnaſtarum diæta 133.34.a

H

Hæres, pro participe bonorum & quidem gratis 233.15.a
Hæredes Dei quomodo dicamur 54.2.b
Hæredes Dei quomodo dicamur 29.64.a
Hæreditas quid ſignificet 229.6.a
Hæreſes non ſunt cauſa per ſe vt qui probi ſunt manifeſti fiant 142.36.a
Patres ne tantillum quidem ceſſerunt *Hæreticis* 458.25.a
¶*Hebion* & Cherinthus hæretici 221.41.a
Hebionis hæreſis 2.29.a
Hebionitæ & Cerinthiani 351.5.a
Hebræorum ל quomodo conſtrui ſoleat 493.1.b
Hebræorum idiotiſmus obſeruandus 304.25.b
ad Hebræos epiſtola an ſit Pauli, aut alterius, & in vtramque partem coniecturæ 359.a & b
Hebræum ex Hebræis quomodo ſe dicat Paulus 280.42.a
epiſtolæ ad Hebræos authorē eſſe Paulum 452.25.a
Hebræi qui dicti qui item ἰσραηλῖται 359.20.b
Hebræi quod dixerunt ſemel contrarij collatione amplificant 456.34.a
Hebræi ſubſtantiua & adiectiua aliquando ſubticent 487.1.b
ad Hebręos epiſtola quondam repudiata quod fauere videretur Nouatianis 479.45.b
Hebraiſmus 200.1.a
quæ ex Hebræo idiotiſmo dicantur non eſſe 102.9.a
cur Hebrææ quædam voces in vſu manſerint apud gentes 66.27.a
Hebræi relatiua tam ad ſenſum quam ad verba referunt 470.10.b
ἡγεῖσθαι pro certò credere 398.29.b
ἡγουμένων appellatione notantur ij quos alibi Epiſcopos vocant 408.23.b
ἡγεῖσθαι peculiaris ſignificatio 310.15.b
ἡλικία pro ſtatura 259.35.a
Hermas 94.6.a
Herodoti locus 179.1.b
Herodoti locus 206.26.b
Herodoti locus 204.6.a
Herodoti locus 213.27.b
Heſiodi verſus Epimenidis reſpondens verſui 351.30.a
¶*Hieronymus* torquet ſcripturā vt ſuum cœlibatum probet. 326.53.b
Hieronymus æternitatem quandam ſeculorum fingit 349.24.b
Hieronymus in Paulum iniurius 250.16.b
Hieronymi aduerſus matrimonium ſententia 407.17.a
Hieronymus σώφρονα malè caſtum interpretatur 350.20.b
Hieronymi locus 167.17.a
Hieronymus ad pudicitiam detorquet quę de ſobrietate dicuntur ab Apoſtolo 78.43.a
Hieronymi reprehenſio 240.38.b
Hieronymus Deum patrem extra Chriſtum malè conſiderat 255.4.b
Hieronymus nuptiis iniquior verba Pauli torquet. 120.9.b
Hieronymi cauillatio 127.26.a
ἱερὸς λόγος apud Thebanos quid fuerit 191.33.a
Hieruſalem cœleſtis per orbem terrarum diſperſa 236.40.a
ἥττημα quid ſit 117.50.a
¶*Hodie* genitus filius quomodo dicatur 361.48.a
Hodie, aduerbium tempus illud complectitur quo nos Deus compellat 369.22.b
Homeri locus 154.54.b
Homeri locus 290.3.b
Homeri locus 242.2.a
Homo Dei, quid ſignificet 336.33.b
Hominis & filiorum hominis vocibus quid ſignificetur 364.20.b
Homini excellentia & ſublimitas illa quam Dauid illi tribuit quo modo conueniat 364.a & b
ſecundum Hominem incedere 106.48.b
Homo Chriſtus cur factus 324.15.a
Homo per enallagen pro quolibet 109.45.b
Homo Dei quis propriè dicatur 346.5.a
Hominis voce humana notatur imbecillitas 240.21.b
Homines μεταμορφοῦσθαι quomodo dicantur 9.33.b
Hominibus placere quid ſignificet 217.2.b
Homo peccati vocatur Antichriſtus 315.32.a
Homo interior, & nouus homo idem ſunt 49.53.a
diuerſa ſignificatio huius phraſis apud Paulum, ſecundum Hominem loqui 20.25.a
quid hæ phraſes ſignificent, ab Homine, & per Hominem Apoſtolus 215.1.a
Honeſti appellationum tituli non abhorrent a Chriſtianis 470.33.a
Honoris appellatione quid ſignificetur 334.1.a
Honor, reuerentia ſincera 82.8.b
Honorem tribuere vxoribus viri quomodo iubeantur 432.23.b
Honorare, latè patet 430.12.b
Horæ momentum 306.5.a
Horæ canonicæ bona intentione recitantur, ſed non à Spirit. Sanct. 153.37.b
Hoſpites eſſe homines in terra 399.3.b
Hoſtes Dei 289.33.a
Hoſtes Eccleſiæ 259.20.b
¶*Humanæ* naturæ cum diuina coniunctionis teſtimonium 367.25.b
Humanum loqui ſe quum dicat Paulus quid ſignificet 43.47.b
¶*Hypallages* exempla 262.21.a
Hyperbaton in verbis Pauli 249.40.a

I

Iacobus Hieroſolymis quamlibet reſidens non deſinit eſſe Apoſtolus 474.20.a
non plures fuiſſe Iacobos 474.29.a
cum Iacobus ſine adiectione dicitur quis intelligatur 474.15.a
à Iacobo venire quid ſignificet 221.35.a
Iacobipetæ 413.1.b
Iannes & Iambres magi celebres 345.1.a
ἐγκακεῖν, verbum duobus locis vſurpauit Paulus 287.26.a
¶*Iconici* pictores 392.3.a
¶*Idem* curare ſingula membra quomodo dicantur 148.22.a
ἴδιος pro peculiariter deſtinatus 305.39.a
ἰδιῶται quid ſint 205.1.a
Idiotæ pro indoctis 155.37.b
Idiotas quos vocet Paulus, & quid ſit inter idiotas ſedere 154.1.b
ἰδιώτης λόγῳ quis dicatur 205.1.a
quomodo ſe Paulus ἰδιώτην λόγῳ dixerit 205.5.a
Idolum quid ſignificet 128.48.a & quomodo dicatur nihil eſſe, ibidem 18.b & quomodo in ſacris vocentur 30.b
Idola quæ interpretentur pontificij 469.10.b
Idolum eſſe aliquid quomodo dicatur 137.22.a
Idoleium quid vocet Paulus 129.14.b
Idolothytis veſci quomodo liceat 138.10.b
¶nomen *Iehouah* à Iohanne expreſſus 481.25.a
Ieiunium extraordinariis precibus iungi ſolitum 120.20.b
τὸ ἐνεργεῖν reſpondet Latino operari 90.31.a
Ieſum alterum & alterum germanum Euangeliū quod vocet Paulus 204.49.a
¶*Ignarum* eſſe quomodo iubeat Paulus eum qui ignarus eſt 157.5.a
Ignatius beſtiis obiectus 111.42.a
Igne retegendum & probandum cuiuſque opus eſt allegorica oratio 108.17.a
Ignorantia Chriſti non excuſat peccantem 321.19.b
Ignorantia corā Deo non excuſat 67.32.a
Ignorantia de cæcitate Iudæorum dicitur 426.30.b

Hiſpania 91.

Ignoratio iuris nos non excuſat 47.19.b
Ignorantia quædam toleranda 84.57.b
Illyricū 91.
¶*Illyrici* ſophiſma de ſanguine victimarum, & verbis Chriſti, Hoc eſt ſanguis meus 390.15.a
¶*Imago* Dei quomodo ſit Chriſtus 287.4.b.
quomodo vir dicatur Imago & gloria Dei 140.20.a
Imaginem terreni hominis quomodo geſtemus 165.51.a
cur Imaginū vſus prohibeatur in Eccleſia 469.30.b
ad Imaginem Dei conditum eſſe quid ſit 261.10.b
Imitatione peccatum non eſſe 36.13.b
Immortalitatis gloria veſti comparatur 184.13.b
cum *Imperio* arguere quid ſignificet 353.50.b
Imperiorum nomen cur Angelis malis tribuatur 268.3.a
Imperiorum nomine Satan ſignificatur 293.49.b
Impium Deus quomodo iuſtificet 27.11.a
Impietatis & Iniuſtitiæ vocibus omnia hominum ſcelera ab Apoſtolo comprehendi 8.60.a
Implere omnia in omnibus quomodo dicatur Chriſtus 249.19.a
Implere vt Heb. [*ville*] pro beneficiis cumulare 258.31.a & quomodo Chriſtus Impleat omnia ibidem
Imprecatio Pauli non temere imitanda 347.23.b
Impuritatis & iniquitatis vocibus quid intelligat Paulus 44.14.a
Imputari iuſtitia quomodo dicatur 26.56.a
dicti huius Imputatum eſt ad iuſtitiam, variæ & falſæ expoſitiones 26.15.b
ἵνα particula per traiectionem eleganter vſurpatur 256.18.a
ἵνα pro *ὥστε* 502.2.b
particulæ *ἵνα* conſtructio 110.43.b
ἵνα coniunctio *τελικὴ* 72.45.a
¶*Inceſtuoſus* non fuit Satanæ traditus 175.22.a
Incrementum ſingulorum membrorum ad totius corporis incrementum facit 260.50.a
Inculpati quomodo dicantur fideles 98.19.b
Indui ex phraſi Hebræa quid ſignificet 83.36.b
Indulgentiam hodie quid vocent Papiſtæ 175.30.a
Indurare quomodo dicatur Deus 63.50.b
Pighius de verbo Indurandi 63.38.b
Induratio à Dei voluntate 63.12.b
Induſium album quo infantes induuntur in Baptiſmo vnde originem habeat 231.20.b
non quiuis *Infantes* baptiſandi 122.54.b
Infantes exponere fas fuiſſe olim 12.25.a
Infantibus in Chriſto lac præbendum 106.20.b
Infinitiu' pro Imperatiuo 80.20.b. & 181.32.
Infimas partes terræ quid vocet Apoſtolus 258.1.a
Infirmorum nomine tota Eccleſia à Iohanne compellatur 459.30.a
Infirmi qui vocentur 84.55.a
Infirmos tolerare quouſque poſſit charitas 85.45.b & 86.
Infirmum pro abiecto & vili 148.6.a
quomodo cum Infirmitate ſe fuiſſe dicat Paulus 103.1.a
Initiatum ſe in omnibus Paulus quum dicit quid ſignificet 284.15.b
Iniuria ſe non affectum à Galatis quomodo dicat Paulus qui tamen maxima erat ab ipſis affectus. 233.42.b
Iniuſtos iudices quos vocet Paulus 116.43.b
Iniuſtitia hominum quæ 8.34.b
Innouationis noſtræ tres partes 40.32.a
Inordinatos quos vocet Paulus 311.6.a
Intelligentia pro cognitione myſterij Euangelici 291.22.a
quomodo *Intempeſtiuè* ſermo prædicandus 346.34.a
Interpellatio Chriſti eſt eius Sacerdotij altera pars 383.34.b
mutua piorum in hoc mundo apud Deum Interpellatio nullos ſubordinat Chriſto interceſſores 455.45.a
Interpretationis donum à linguis diſtinctum 153.11.b
Inueniri in Chriſto 281.1.a & 13.a
Inuiſibilia Dei quæ ſint. 9.22.a
Inuocare quid ſignificet in ſacris 97.35.a
Inuocationi inter iurgia nullus eſt locus 453.2.b
Inuocatio per Spiritum eſt veluti ſalutis character 343.13.a
¶*Iohannis* apoſtoli comitas & lenis demiſſio animi 457.45.b
Iohannes in Pathmo inſula Euangelium ſuum ſcripſit 478.38.a
quoties repetatur nomen Iohan. in Apocalypſi 479.65.a
Iohannes ex Petri epiſtola quædam ad ſuam rem appoſita mutuatus 475.55.b
poſteriores Iohannis epiſtolæ non ſunt catholicæ 453.6.b
quomodo tamen eædem catholicæ cenſeri poſſint ibidem
2 epiſtola Iohannis eius propria cenſenda 470.12.a
3. epiſtola Iohannis per ſe euincitur 472.6.a
quod à Iohanne affirmatum eſt eidem contrarij negatione illuſtrare familiare eſt 454.33.a
opinio eorum qui exiſtimant alium Iohannem deſignari 2. Iohan. presbyteri nomine à quo etiam conſcripta ſit Apocalypſis 470.10.a
cur nomen ſuum non exprimat Iohannes in ſua ad Electam domini Epiſtola 470.3.b
cur toties nomen ſuum inculcet in Apocalypſi Iohannes 479.40.a
cur idem non vſurpet in Euangelio ibid.
Iohannes Euāgeliſta *κατ᾽ ἐξοχὴν* Theologus appellatus, & cur 479.3.b
alter Iohannes presbyter vocatus ibid.
videt Iohannes quæ demonſtrant Angeli & viſa oſtendit 48.4.a
repetitiones à contrario Iohanni familiares 459.20.b
locus Iohannis ab ſcholaſticis detortus 464.5.a
peculiare Iohanni nomen ſuum non adſcribere epiſtolis 470.8.a
Ioſue à Græcis dictus Ieſus 371.42.b
ἤπιος placidus, virtus tum auaritiæ, tum arrogantiæ repugnans 304.13.a
¶*Ira* Dei pro punitione ab irato Deo proficiſcente 263.10.b
Ira Dei duplex 33.36.b
Ira pro vltione 303.15.a
Ira Dei quomodo reueletur 8.25.a
Ira Dei quomodo ab Hebr. dicatur 20.15.a
Ira & dubitatio preces impedit 325.3.b
Iraſci-ne prohibeat Paulus an ſecus 261.21.b & 43.b
Ironia in verbis Pauli 183.26.a
Irreprehenſi qui ſint 277.28.b
Irriſorum Dei expreſſa imago 450.33.a
¶*Iſaacus* & Iſmaël comparantur inter ſe 237.6.a
Iſaacus ab Abrahamo receptus *ἐν παραβολῇ* quomodo dicatur 200.16.b
Iſmael primogenitus nec tamen hæres 237.24.a
Iſocratis locus de hominum ſermone qui eſt index aut ſapientiæ aut ſtultitiæ 263.4.a
ἰσότης inter Chriſtianos quomodo ſeruanda 195.28. & 46.b
ἴσα Θεῷ verbum Chriſto attributum veram Deitatē *ὁμοούσιον* declarat 276.13.a
quomodo dicatur *Iſraelis* obduratio *ἀπὸ μέρους* 75.6.a
Iſraël Dei 242.35.b
Iſraël ſecundum carnem quis dicatur 137.1.b
Iſraëlitæ Dei loquentis maieſtatem ferre non poſſunt 405.23.a
ἱστορῆσαι quid ſignificet & quomodo differat ab *ἰδεῖν* 218.39.a
¶peculiaris epiſtolæ *Iudæ* ſalutatio plane Apoſtolica 474.25.a
cur Iudas frater Iacobi cognominatus 474.3.a.
non repudianda epiſtola Iudæ 476.2.b
ſerò, mortuis iam pleriſque Apoſtolis ſcripta epiſtola Iudæ 477.30.b
Iudaiſmum quid vocet Paulus 217.33.b
Iudæorum gens hodie frequens ac numeroſa 75.5.b
Iudæi & Turcæ Deum verum nō agnoſcunt 251.50.b
Iudæi Dei nomen qua de Solomone dictum torquent 362.25.a
Iudæi ad æmulationem excitandi 74.1.a
Iudæi cum gentibus comparantur 437.35.b
Iudæi & gentes natura filij iræ 250.52.a
quomodo quod de Iudæorum excidio dicit Paulus cum eo congruat quod Prophetæ de ipſorum iuſtauratione prædixerunt 305.21.b
Iudicare pro gubernare 395.13.a
Iudicium Dei hominum opinionibus opponitur 13.35.a
Iudicis officium quod ſit. 395.35.a
Iudicis nomen pro damnatoria ſententia 144.15.a
Iudicia Dei quæ dicantur 76.51.b
Iudicio Dei omnes homines obnoxios 8.22.a & .14.b
Prophetæ & Apoſtoli de extremo Iudicio differētes citò fieri dicunt 480.30.b
Iurans frequēter non procul abeſt à peierandi licentia 423.11.a
Iurantium geſtus 496.1.a
Ius pro facultate viuendi Eccleſiæ ſumptu 131.37.a
Iuſiurandum quid ſit 174.17.a
Iuſiurandum & obteſtatio quomodo differant 162.39.a
Iuriſiurandi ſpecies 314.24.b
Iuſiurandum quid ſit 86.45.b
quomodo Iuſiurandum Dei Legem ſequutum dicatur 384.25.a
Iuſtini locus de digamis 333.2.b
Iuſtini locus de cænæ Domini celebrandæ ritu 154.34.a
Iuſtitia quid ſit 22.37.a & 46.
Iuſtitia Dei, pro eo quod Deus præſcribit 412.4.b
in Deo non eſſe Iniuſtitiam agente cum paribus impariter 62.36.a & b
quomodo Iuſtitia Dei commendetur hominum ſceleribus 20.4.a
quomodo Iuſtitia Dei retegatur per Euangelium 7.11.a
Iuſtitia inhærens non eſt cauſa ſalutis 13.8.b
Iuſtitia duplex 271.42.b

Iuſtitia fidelium quomodo his epithetis irreprehenſæ & inculpatæ ornetur 289.45.b
Iuſtitia Dei in ſolo Chriſto quærenda 7.69.b
Iuſtitia Dei effici quomodo dicamur 188.7.b
Iuſtitia Dei quid dicatur ſpecialiter 442.14.a
per Iuſtitiam Dei quid intelligatur 7.10.a
Iuſtitia hominum manere in ſeculum quomodo dicatur 199.31.a
Iuſtitiæ Dei ſiue Chriſti deſcriptio 289.40.b
quorſum Iuſtitia per Chriſtum in nobis inchoata 52.46.a
Iuſtitia in Chriſto triplex 38.21.a
Iuſtitia de libertate dicitur 199.29.a
Iuſtitiæ priuatio vnde ſit 37.50.a & vbi eam nanciſcamur 35.b
Iuſtitiæ ſtudium vanitati & curioſitati opponitur 163.38.a
Iuſtum conſtitui aliud eſſe quam abſolui à peccato & morte 39.20.a
multiplex verbi Iuſtificare ſignificatio 19.41.a
quos Deus Chriſto inſeruit Iuſtificat 460.12.a
gratuita Iuſtificatio non excludit bona opera 456.1.a
Iuſtificationis nomen largè accipitur 354.10.b
Iuſtificari ex operibus Legis neminem 222.47.a & 57.a
Iuſtificatus Spiritu Chriſtus quomodo dicatur 328.56.b
Iuſtificari quid interdum ſignificet 328.44.b
Iuſtificari fide quid ſit 23.30.a & b
per Iuſtificationem operum tolli gloriam quæ vni Deo tribuenda eſt 223.
in Iuſtificationis doctrina quàm bene Paulo cum Iacobo conueniat 415.40.a & deinceps
Iuſtificatio ex Lege & Iuſtificatio gratuita conciliari nullo modo poſſunt 216.20.b
Iuſtificationem ignorant Sophiſtæ 415.63.b
Iuuenum ſocordia 458.31.a

L

¶ *Lac* ſermonis ſincerum quodnam vocet Petrus 428.2.a
Laërtij locus 351.16.a
Lactantij locus 434.50.a
λαμβάνειν pro δέχεσθαι 111.17.b
Laodicea non videri ſcriptam epiſtolam ad Timoth. 338.19.b
Laodicææ plures 291.6.a
Lapſus Iudæorum nomine quid intelligat Paulus 72.37.b
Lauare pedes ſanctorum 333.10.a
Lauacrum regenerationis 354.26.a
in *Largiendo* quid ſpectandum 195.33.b
¶ *Lenitas* modeſtiam deſignat 412.12.b
Leonis appellatione Nero deſignatur 348.8.a
Leonis Papæ locus de iuſtorum coronis 290.42.a
Lenitas afflictionum quomodo dicatur 184.5.a
Leuiticorum rituum virtus quæ fuerit 382.50.a
Lex Spiritus vitæ quid ſit 50.41.b & 55.
Lex cur vocetur litera 178.13.a
Lex pro doctrina 24.55.a
Lex quomodo aboleri dicatur 179.7.a
Lex poſita hominibus redarguendis 229.14.a
Lex promiſſionem non abolet etſi illi repugnet 230.47.b
Lex eſſe ſpiritualis quomodo dicatur 48.17.a
Lex aduenire Paulo quid ſit 47.29.b
cur Lex dicatur Elementa mundi 232.24.a
Lex fidei quęnam vocetur 24.61.a
Lex Ceremonialis partim Legis Moralis partim Euangelicarum promiſſionum fuit σφραγὶς 16.10.b
Lex pro ſcriptis tum Moſis tum aliorum Prophetarum 21.23.a
Lex iuſto quomodo non ſit poſita 329.1.a
Lex pro ordinatione Leuitica 381.4.b
an Lex Chriſto ſit adiungenda 228.60.a & b & 229.1.a
Lex quomodo & quibus grauis aut leuis 465.36.a
Lex non eſſe aduerſus fructus Spiritus quomodo dicatur 240.14.a
Lex Ceremonialis quatenus vmbra promiſſionum Euangelicarum fuit, eſt abolita 239.6.a
Lex de Leuitico ſacerdotio dicitur 384.11.a
Lex perfecta libertatis quomodo dicatur 413.6.a
Lex Chriſti quæ dicatur 240.40.b
Lex peccandi, in Chriſto abrogata 391.6.b
Lex libertatis quæ dicatur 415.1.a
Lex pro libris ſacræ doctrinæ 155.4.a
Lex poſsítne à nobis perfectè impleri 17.27.a
Lex Dei regula morum eſt 239.28.a
Lex non iuſtificat niſi perfectè adimpleta 237.38.b
Lex membrorum quæ dicatur 49.26.b
sítne Lex abolendæ promiſſioni lata 230.a & b
Lex regia quæ dicatur 414.15.b
Lex per Angelos data 363.10.b
Lex quomodo iram efficiat 29.48.b
Lex non eſt ex fide 226.15.b
Legis nomine quinque Moſis libri intelliguntur 235.15.a
Legis vocabulum ad ſecundam tabulam reſtringendum 83.6.a
Legis nomen eſt πολυώνυμον 43.29.a
Legis vſus ſub gratia 48.23.a
Legis peculiaris ſignificatio 35.42.b & 36.3.
Legis opus habere cordi inſcriptum quomodo dicantur à Paulo Gentes 15.30.b
Legis δικαιώματα quid ſint 17.6.a
Legis nomen ad ſecundam tabulam reſtringendum 239.21.a
eſſe ex Lege quid ſit 29.31.b
Legis in ſuas partes diſtinctio 59.45.b
Legis Ceremonialis iuſtitia oppugnatur à Paulo rationibus ad totam Legem pertinentibus 237.22.b
Legi vtrique vim iuſtificandi ademptam 222.17.b
Legis ſignificatio 21.41.b
Legis propria ſignificatio 25.40.a
Chriſtum Legi ſuperadiici, vel Chriſto Legem, eiuſdem fuit erroris 222.25.a
Diſcrimen Legis ab Euangelio 456.7.b
Euangelio Lex non aboletur ibidem
Legis & Euangelij antitheſis 178.26.b
Legis nomine quid ſignificetur 22.55.a & 11.b
ſub Lege non eſſe quid ſignificet 240.30.a
de Legum Ceremonialium vſu 132.30.a
Legi ſe mortuum eſſe per Legem quomodo dicat Paulus 223.50.a
Legis vocabulum pro Ceremoniali Lege 132.18.b
Legem non eſſe peccatum 47.3.a
Legem totam Violari, etiamſi vnum apicem quis tranſgrediatur 414.30.b
Legem complere 240.46.b
Legem non reddi inutilem per iuſtitiam fidei 25.17.& 25.b
Legem nudam & à Chriſto ſeparatam quo modo Paulus vocet literam 17.54.a
Leges ἀσθενεῖς quomodo dicantur 391.4.b
quæ Legis ſunt quomodo faciant gentes natura 15.16.b
liberati ſumus à Legis execratione 465.15.b
ſub Lege non eſſe quid ſignificare dicant impij 43.26.b
cur in Lege ferenda adhibitus ſit internuntius. 230.13.a
Origenes diuidit Legem in Carnem & Spiritum 51.40.b
quis ille ſit internuntius per cuius manum Lex dicitur ordinata 229.16.b
Lege vxor alligata viro 127.29.b
λειτουργικὰ πνεύματα quid vocentur 363.9.a
λειτουργίαι vocantur publica Eccleſiæ munera 199.20.b
λειτουργῆσαι & λειτουργοὶ quomodo dicantur fideles 92.2.a
Lentitudo, inter vitia numeratur 13.27.b
¶ λιβανωτὸν propriè thus aliàs etiam thuribulum 494.18.a
Liber vitæ quomodo dicatur 283.32.a
quomodo *Liberi* dicantur ſancti, quanuis ex impari matrimonio ſuſcepti 122.31.
Liberi qui ſint 243.7.b
Liberi arbitrij meritum vnde Sophiſtæ falſo deducant. 158.59.b
ſtolide faciunt qui Iohannis locum quendam ad Liberum arbitrium aſſerendum detorquent 665.20.b
itemque illi qui perfectionem in hac vita ſomniant ibidem
perperam detortus locus Iohannis ad ſtatuendum Liberum arbitrium 469.9.a
Liberos iuſtitiæ homines quomodo dicat Paulus 44.24.a
Liberum arbitrium gratiam Dei euertit 187.48.b
Liberum arbitrium nullum eſt 443.32.a
aduerſus Liberum arbitrium 48.48.b
quomodo Liberos gignendo ſeruari dicantur mulieres 325.29.b
Libertas pro liberatione à Legis ceremoniis 130.14.a
Libertatem Chriſtianam malè quidam in licentiam transformant 118.35.
Libertatem quam à Spiritu habemus quid vocet Chriſtus 180.20.a
Libri nugarum pleni plerique 345.16.a
Libri antiquitus in cylindri morem complicabantur 393.2.a
Lignum pro arbore 517.6.b
ex Ligno ſuſpendi ignominioſum fuit 226.25.b
Limbi opinio pluribus refutatur 434.18.b

Linguarum doni duæ ſpecies 146.43.b
Linguis Angelorum loqui quid ſit 149.41.a
Lingua loqui quid ſignificet 152.2.a
Linguarum doni duplex apud Corinthios abuſus 153.17.a
Litera & Spiritus quomodo opponantur 17.26.b
Litera & Spiritus quomodo dicantur 178.4.a
Literæ nomine Lex intelligitur 46.58.b
Locorum & temporum circunſtantiæ non omiſſæ à Prophetis 482.43.a
¶*Longas* literas ad Galatas quomodo ſe ſcripſiſſe dicat Paulus 242.10.a
λόγια Dei quæ vocet Paulus 19.7.a & quomodo Iudæis credita
Logices & Rhetorices rectus vſus non damnatur 291.9.b
λόγος varia ſignificat 205.23.a
λόγος pro doctrina 157.23.b
λόγος pro prædicatione Euangelij 173.a & b
λόγος pro doctrina Euangelica 241.47.a
λόγος pro facundiæ dono 98.33.a
λόγος περὶ ἐλπίδος noue dictum 434.9.a
λόγῳ σοφίας quid vocet Paulus 100.42.a
λογίζεσθαι quid ſignificet 442.1.a
τοῦ λογίζεσθαι ſignificatio 54.25.b
λογομαχεῖν quid vocet Paulus 336.4.a
an Loqui in Eccleſia quibuſuis ex cœtu liceat 156.5.a
τοῦ λοιποῦ elliptica locutio 242.39.b
¶*Lux* pro regno cæleſti & glorioſo 287.31.a
Lux mundi vocantur miniſtri 182.4.a
Lucar 409.12.b
Linguarum donum quomodo dicatur ſignum infidelibus. 155.a & b
Lucis nomen cur fidelibus tribuatur 263.21.b
Lucis nomine intelligitur cœleſtis gloria 206.16.a
quomodo lucis nomen ſanctis tribuatur 454.10.b
quomodo Deus dicatur eſſe Lux, ibidem
Lucra vocat Paulus quæ Semipelagiani meritum 280.13.b
Lucrifacere Chriſtum quid ſit 280.40.b
Lutheranos ſe plerique vocant cum Eccleſię infamia, vt olim ſe Franciſcanos & hodie Ieſuitas quidam appellant 109.20.b

M

Μακαρισμὸς & μακαριότης quomodo differant 234.20.a
μάκελλον vox Latina Romana Græca forma vſurpata vt aliæ nonnullæ 138.8.a
Macedoniam ter vidit Paulus 320.32.a
τὸ μακροθυμεῖν quid ſignificet 422.5.b
μακροθυμία, animi lenitas, malè ab Ambroſio magnanimitas dicitur 257.2.a
Mandati nomine quid velit Iohannes 456.20.b
Mandatum pro Sacerdotio Leuitico 382.35.a
Magiſtros non ſimpliciter eſſe vetat Dominus 418.1.a
Prophetæ Magiſtratus ſemper coluerunt 447.25.b
an liceat fidelibus coram Magiſtratu infideli iure experiri 116.20.a
Magiſtratibus quouſque ſit parēdum 82.21.a
an Magiſtratui non liceat in hæreticos animaduertere 355.21.a
Magiſtratus cur à Deo conſtituti 323.36.a & cur, pro iis precandum, ibidem
Magiſtratus gladio qui volunt Eccleſiam eximere quo fundamento nitantur 201.1.a
Magiſtratus dignitas, & eius dignitatis diſtributio eſt à Deo 81.32.b
Magiſtratibus ſubiici non eſt ἀδιάφορον: ſed propter conſcientiam illis parendum 82.10.a
Magiſtratui ſuo ſubiici omnes mortales debent 81.32.a
Maior pro Eccleſiæ vtilior 152.21.a
Maiorum veſtigia ſequi oportet ſed non quorumuis 339.1.b
quatenus à Maioribus ſtandum 291.20.b
ab omni *Mali* ſpecie abſtinendum 311.23.b
Malorum deſideriorum ſucceſſus non eſt petendus 420.23.a
Manet pro perſtat & firmum permanet 62.6.b
Manichæorum ſomnium de Subſtantiæ Dei per omnia diffuſione 288.57.b
Manichæorum error 74.31.b
quomodo *Manna* eadem eſca dicatur 134.35.& 55.a
Manna quomodo ſit eſca ſpiritualis 134.43.a
Manna & virga Aaron non incluſa fuerunt arca 386.15.b
Manuum nomine quid interdum in ſacris ſignificetur 229.38.b
Manus tollere pro inuocare 325.11.a
Manus imponere presbyterij fuit προεστῶτος. 334.53.b
de dictione *Maranatha* 169.25.a
Marci qui & Iohannes dictus eſt ſtylus: vnde eius videri poſſit eſſe Apocalypſis 518.12.a
Marcion ſcripturas corrumpebat 252.42.a
Marcionis ſcelus in ſcripturæ mutatione 164.50.b
Marcionis hæreſis 51.68.b
Maria non fuit ab omni labe pura 51.11.a
Mariæ virgini quæ tribuant elogia Papiſtæ 494.25.a
Maria virgo Domina 71.18.a
Martyrem quid faciat 243.21.a
Martyres ſuos habet etiam Diabolus 149.43.b
Martyrum conſtantia vnde ſit 375.35.a
Martyrum ſanguine rigatur Eccleſia ſed non abluitur 255.47.a
cur nomine *Maſſæ* vtatur Paulus 64.51.a
Matrymonij vinculum non ſimpliciter indiſſolubile 121.58.b
Matrimonium eſſe ſacramentum qui dicunt nullo fundamento nituntur 266.39.a
Matrimonium honorabile inter quoſuis 407.9.& 24.a
de *Medijs* rebus pauli ſententia 128.12.a
rerum Mediarum quis vſus eſſe debeat 118.1.b & 10.
¶quomodo *Melchiſedecus* manere dicatur in perpetuum 380.16.a & b
Melchiſedeci præſtantia ſuper Abrahamum duobus argumentis probatur 380.21.a
quomodo Melchiſedec, dicatur ἀπάτωρ 379.31.b
Melchiſedecus typus Chriſti non contrà 379.6.a
Melchiſedeci cum Chriſto collatio 379.20.a
ordo Melchiſedeci quis dicatur 379.16.a
Melchiſedeciani hæretici 379.5.b
μείζων pro μεγίστα 151.24.b
ἐκ μέρους *Membra* eſſe Chriſti quomodo dicantur fideles 148.8.b
μηλωταῖς, ouium pelles 402.32.a
μένουσα pro μόνιμος 408.15.a
Membra terreſtria pro cupiditatibus 297.28.a
Menandri locus ex comœdia Thaide 163.24.a
Menandri locus 336.17.b
Mendacia prodigia quę vocētur 316.25.b
Mendicitas prohibita 195.21.a
Mens carnis 49.37.b
Mens carnis quid dicatur 295.36.b
Mens & conſcientia quomodo differant 31.319.b
Mentem ἀδόκιμον quid vocet Paulus 11.41.a
Mens ἀδόκιμος 260.41.b
à Mente dimoueri quid ſit 314.49.b
Mentis humanę Vanitas 260.15.b
Mentis renouatio 77.38.b
Menſæ nomen pro cibis qui in menſa apponuntur 137.33.b
Merces hæreditatis quid ſignificet 299.17.a
Merces duplex 27.1.b
ἐν μέρει quid ſignificet 294.7.a
μεριμνᾶν pro φροντίζειν 125.49.b
quo fundamento fulciant Sophiſtæ meritum de Congruo & Condigno 54.35.b
Merita præparationis Pauli 321.8.b
Merita Sanctorum quo fundamento Sophiſtæ fulciant 290: 184.32.a
Meritorum opinio gratiæ Dei officit 280.20.b
μεσιτεύειν ὅρκῳ quid ſignificet 378.10.b
quomodo negetur Chriſtus eſſe verus *Meſſias* 459.5.a
Metam apprehendere quid peculiariter ſignificet 281.39.a
μετάνοια & μεταμέλεια quomodo diſtinguantur 192.40.a
verbi μετέχειν conſtructio 139.1.b
Methodij error 309.15.b
Metiri ſe ſcipſo quid ſit & quomodo id de Corinthiis dicat Paulus 202.4.b
μετριοπαθεῖν quid ſignificet & quomodo de Chriſto dicatur 373.18.b
μέτρον & κανὼν quum alias pro eôdem accipiantur tamen diſtinguuntur 202.62.a
¶*Militare* bonam militiam 322.26.a
Militis Chriſtiani πανοπλία 268.49.a
cupiditates Militare quomodo dicantur 430.4.a
Militaris cuſtodiæ modus quis fuerit ex Lipſio 269.17.a
veri *Miniſtri* qui dicantur 4.10.b
Miniſterio fungentes non ſunt ab eleemoſynarum collatione immunes 355.13.b
Miniſterium iuſtitiæ quomodo dicatur 178.41.b
Miniſtrorum quæ vis ſit in edendis miraculis 145.14.b
Miniſterium Moſis quomodo Glorioſum dicatur 178.18.b
Miniſtrare quid ſit 91.14.b
Miniſtris quomodo ſuo iure ſit vtendum in rebus mediis. 130.22.a
Miniſterium Spiritus quomodo dicatur 178.22.b
in Miniſterium ſe addicere qui dicantur 168.6.b
Miniſterium quomodo verè ornetur 7.9.b
Miniſtros qui ſpernit peccat 109.37.b
quomodo neget Paulus Miniſtros eſſe aliquid 107.1.b
Miraculorum finis 363.27.b & cur Signa, & Prodigia virtutes dicantur ibidem
in Miraculis Chriſti ἀποτελέσματα perſonalia, ἐνέργειαι verò diſtinguendæ 225.43.a
in Miraculis edendis quomodo Deus vtatur opera vel Angelorum vel hominum 225.38.a
quicunque ita *Miſericordem* Deum ſibi fingunt

fingunt vt poſſit venialiter offendi, idolum ſibi pro vero Deo fingunt 467.38.a
quomodo Deus ſummè Miſericors appareat 467.10.b
Miſericordia gloriari aduerſus damnationem quomodo dicatur 415.20.a
Miſericordia à Gratia quomodo diſtinguatur 319.16.b
Miſericordiæ non eſt locus niſi ſemel omnia excludantur opera 354.16.a
Miſerationes Dei 77.36.a
quinam intelligantur per eos qui Miſerentur 79.28.b
Miſſæ priuatæ 142.6.b
¶ μόχθος, quid ſit & quomodo hæc tria differant, πόνος, κόπος, μόχθος 304.36.a
Modeſtiæ Pauli teſtimonium 320.8.a
Monachi 95.6.a
Monachorum impiæ ſuperſtitiones 335.9.a
Monachorum hypocriſis 329.58.b
Monachus qui non laborat ſimilis prædoni 318.12.a
Monachorum regulas Paulus deſcribit 296.15.b
Monachorum graphica deſcriptio 344.35.b
Monachi mendicantes contra Dei præceptum 195.20.a
Monita Domini, νουθεσία 267.5.a
Mori peccato quid ſignificet 249.9.b, & mori in peccatis, ἁμαρτία & ἁμαρτίαι quomodo differant 249.19.b
Mors in fidelibus quid efficiat 35.27.b
Mors miniſtrorum Chriſti & ipſis & Eccleſiæ vitalis 183.44.a
Mors non eſt ex creatione 34.40.b
Mori peccato quid ſit 39.39.b, & 40.2.a
Mori ſimul, ſignum conſtantis amicitiæ 191.26.a
Mori in Domino quid ſit 309.22.a
Mors pro ingentibus periculis 171.44.a
Mortem guſtaſſe Chriſtus quomodo dicatur 366.6.b
Mors & ſepultura Chriſti quid nobis afferant 40.34.a
Mors Chriſti obedientiæ eius colophon 289.35.b
à Mortis Lege quomodo in Chriſto liberemur 53.16.a
ſine Mortis pœna Deus reconciliari non potuit 389.26.b
Mortes pro præſentibus mortis periculis 207.14.b
Mortui qui dicantur ab Apoſtolo 187.40.a
Mortificare membra terreſtria quid ſit 297.25.a
Mortificatio noſtra vnde pendeat 159.25.a
Mortificationem Domini Ieſu quid vocet Paulus 182.21.b
Mortui dicuntur qui non ſunt renati 249.56.a
Mortuum pro corruptum 163.29.b
Mortuis fuiſſe prædicatum Euangelium quomodo dicatur 438.20.a
Mortificari Legi & mortificari peccato quid ſit 45.a & b
Moſes oculis fidei vidit Meſſiam 401.2.b
Moſis velo quod faciei imponebat quid Dominus adumbrarit 170.7.b
vnde Iudas illud quod de corpore Moſis dicit deſumpſerit 476.40.a
liber vnde illud deſumpſit Iudas de diſceptatione boni Angeli cum malo pro corpore Moſis 476.13.b
cur Dominus noluerit corpus Moſis ſepeliri 476.5 b
locus Zachariæ conſentiens aliquatenus cum illo Iudæ de corpore Moſis 476.25.b
Moſis cum Chriſto collatio 179.35.b
Moſis cum Chriſto comparatio 368.30, & 40.a, & deinceps
Moſes internuntius dicitur vt à Chriſto diſtinguatur 229.5.b
in Moſen baptizati Iſraelitæ quomodo dicantur 134.1.a
¶ *Mulier* ſilere in conuentibus iubetur 156.40.b
quomodo Mulier dicatur gloria viri 140.41.a
Multi opponuntur vni 37.11.b, & 39.13.a
Mundi appellatio quid contineat 455.23.b
Mundi variæ ſignificationes 101.16.a
Mundanæ cupiditates quæ dicantur 353.1.a
Mundum ex nihilo conditum intelligere fidei eſt. 397.30.a
Mundi peculiaris ſignificatio 125.47.a, & Mundo vti vel abuti quid ſit ibid, & 126.7.a
Mundus, pro Eccleſia 289.12.a
Mundi nomen pro diſcipulis 232.35.a
Mundus futurus pro futuro ſeculo 363.45.b
an Mundus finem habeat 450.53.a
Mundus quomodo conſideretur à Iohãne 457.20.b
differt Mundi interitum Deus propter electos nondum completos 451.20.b
Mundus quomodo ſit vanitati ſubiectus 55.10.a
in Mundo mutum nihil eſt 153.6.a
Mundus pro cælo & terra 111.43.a
Mundus pro Gentibus 72.35.b
Mundo crucifigi quid ſignificet 242.3.b
Munera Dei quædam ſunt temporaria 244.55.a
Municipes regni cælorum quomodo dicamur 282.22.b
¶ μύωπα Gellius malè luſcioſum vocat: teſte Varrone 444.25.a
μύωπες qui ſint ex Ariſtotele 444.28.a, & qui metaphoricè dicantur à Petro 444.32.a
Myſterium pro Gentium vocatione 96.1.a
Myſterium magnum coniunctio Chriſti cum Eccleſia 266.15.a
Myſteria loqui Spiritu quid ſit 152.5.b
Myſterium redemptionis quomodo dicatur à ſeculis fuiſſe abſconditum 290.15.b
Myſterium à veteribus per Sacramentum conuerſum errori Sacramentorũ viam fecit 246.10.a
μυστήριον expreſſum per hanc vocem Sacramentum ignaris errandi præbuit occaſionem 266.45.a
Myſterium voluntatis Dei 246.4.a
Myſterium fidei quid ſit 327.19.a, & 328.19.a

N

¶ ſuperſtite etiamnum Apoſtolo Iohãne exiſtũt quidam qui vtranque in Chriſto *Naturam* conuellant 453.20.b
vtriuſque Naturæ in Chriſto Iohannis luculentum teſtimonium 453.13.a
Naturæ diuinæ conſortes fieri quomodo dicamus 443.30.a
Naturarum in vnam perſonam coniunctionis teſtimonium 104.4.b
Natura peccatores naſci homines 250.18.a
crudeles appellant Sophiſtæ eos qui ab ipſo conceptionis momẽto ream peragunt Naturam humanam 467.35.a
Nazianzeni locus de ὀψωνίοις 131.2.a
Nazianzeni locus 295.26.a
¶ *Neronis* domeſtici ſancti 285.10.b
Neſtoriani corrumpere ſcripturas auſi 366.8.a
τὸ νήφειν & τὸ μεθύειν opponuntur 344.15.a
¶ *Noë* præco iuſtitiæ cur vocatus 446.35.b
νοήματα pro ipſis mentibus 179.28.b
νοήματα quid vocet Paulus 176.1.a
Nomen pro dignitate 276.58.b
Nomen pro dignitate ac præſtantia 361.27.a
Nomen Domini Ieſu quid ſit 118.29.a
in Nomine Chriſti aliquid facere 298.35 b
Nomen & nominari quid ſignificet ex Hebræorum idiotiſmo 248.33.b
Nominare nomen Chriſti quid ſignificet 343.10.a
in Nomine Chriſti congregari quid ſignificet 113.38.b
νόμος, [*Thorah*] pro præſcripto religionis inſtituto 280.4.b
νωθροὶ, propriè de inceſtu dicitur 376.20.a
Notitia quorum dicatur 152.32.a
Notitiæ ſermonem quid vocet Paulus 146.26.a
Notitiam abolendam quomodo dicat Paulus 150.33.b
Noua creatura dicuntur filij Dei 187.46.b
Nouus homo quis ſit 261.39.a
νοῦς, vel mens, vel ſpiritus, ambiguè Senſus dicitur 106.21.a
νοῦν Chriſti habere quomodo dicamur 106.39.a
νοῦς pro intelligentia: & quomodo illud Pauli intelligendum νοῦς ἄκαρπος 153.45.b
νουθετεῖν pro admonere officij 311.10.a
νουθεσία quid ſit 355.9.a
νοσῶν, inſaniens 336.1.a
Noſco pro agnoſco 48.17.b
non *Noſſe* ſeipſum multorum vitiorum fons eſt 413.32.a
non Noſſe cupiditatem quid ſignificet 47.14.a
non Nouiſſe peccatum quid ſignificet 188.25.a
quomodo dicat Apoſtolus ſe neminem Nouiſſe ſecundum carnem, ne Chriſtũ quidem ipſum 187.52.a
Nox nulla in cœlo 494.7.a
Nuditati Adami, opponitur gloriæ Chriſti amictus 184.28.b
Nubere in Domino 127.38.b
Nubere mulieres cur dicuntur Latinis 140.14.b
quomodo qui Nuptum dat filiam ſuam bene facere dicatur, qui verò non dat meliùs 127.19.b
Nuptiæ impares iam contractæ propter alterius infidelitatem dirimi non poſſunt 122.30.a
ſecundæ Nuptiæ non ſunt damnatæ, ſed digamia 121.9.b
quales Nuptias hominis cum peccato & Lege eſſe doceát Apoſtoli: & contrà Spiritus cum homine 45.a. & b
Nuptiæ ab Antichriſto conceſſæ inceſtuoſæ 113.48.a
νῦν eſt copula connectens 147.35.b
νῦν coniunctio 399.20.b

ναὶ pro coniunctione ponitur 122.28.a
Nyſſeni locus 176.11.b
Nyſſeni locus de Chriſti humanitatis actione in edendis miraculis 145.29.b

O

Ὅ, pro coniunctione ὅτι 42.8.a
ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος 489.5.a
¶ *Oblatio* ἀνάμνησις non eſt expiatoria 324.40.a
Oblatio Gentium 90.38.a
Oblationis Theruma & Thenupha ritum quò veteres tranſtulerint 256.25.a
Obloquutor quis ſit ex Baſilio 12.3.a
Obteſtatio Pauli 162.28.a
¶ *Occultus* homo cordis, externo corporis ornatui opponitur 432.3.a
ad *Oculum* ſeruire 267.21.a
quomodo Deus det Oculos ad non videndum 72.6.b
Oculos eruere prouerbialis hyperbole 234.28.a
ὀχυρώματα quid vocet Paulus 201.9.b
¶ *Odor* bonæ fragrantiæ 262.37.b
κομῶσιν quomodo dicantur mulieres 235.5.b
¶ *Offendiculum* crucis quódnam dicatur à Paulo 238.44.b
ὄγκον quid vocet Apoſtolus 403.1.a
¶ *Oleæ* nomine Eccleſiam Iſraeliticam à Paulo notari 73.34.b
Olei vnctio fuit doni ſanationis ſymbolum 423.5.b
Olera edere quid ſit 84.42.b
ὀλοθρευτὴς quis dicatur 135.19.b
¶ ὁμολογίας vocabulum opponitur legalibus purificationibus 394.13.b
Omnis indefinita particula 78.15.a
Omnis, pro tota 255.21.a
Omnis pro quolibet 290.40.b
Omnis particulę indefinitè poſitæ exēpla 323.1.a
Omnis particula reſtricta 127.44.b
Omnia implere Chriſtus dicitur Eccleſiæ reſpectu 258.8.b
quomodo Omnia homini ſubiecta 364.53.b, & 365.10.a
Omnia credere, ſperare, quomodo dicatur charitas 150.8.a
Omnia in Chriſto recolligenda quæ dicantur 246.22.b
Omnes fideles Vnus eſſe non poſſunt niſi in Chriſto 231
Omnia Dei gratiæ tribuuntur 247.7.b
quomodo pro Omnibus mortuus dicatur Chriſtus 187.32.a
Omnes hoſtes Chriſto ſubiiciendi 160.37.b
Omnes homines velle Deū ſeruari quomodo ſit intelligendum 323.34.b
quomodo Omnem cognitionem Paulus tribuat Corinthiis 98.30.a
Omnibus ſeruandis ſufficit Chriſti beneficium 187.48.a
in Deum eſſe Omnia quomodo dicatur 77.11.a
quomodo Deus Omnes cōcluſiſſe in cōtumacia dicatur 76.10.b
Omnia, pro Vniuerſa Eccleſia 289.11.a
Omnes pro quibuſuis 4.5.b
in Omni loco precandum quomodo intelligendum ſit 325.1.a
Omne gaudium, pro gaudio perfecto & cumulato 89.40.b
Omnis ſapientia pro integra 290.41.b
Omnis memoria pro perfecta memoria 270.25.b
Omnis lingua quid ſignificet ex Hebręorum idiotiſmo 277.22.a
Omni creaturę prędicatum Euāgelium quomodo dicatur 289.50.b
ὀνομάζεσθαι, nominari & eſſe 255.47.b
¶ *Onus* vocitare ſolitos Prophetas ſuas de futuris calamitatibus reuelationes 486.5.b
¶ *Operto* capite eſſe quid ſignificet 139.45.b
quæ vocentur ὀπισθόγραφα 490.2.a
ὅπλον nomen late patere 83.26.b
ὅπλα δυνατὰ θεῷ, quid ſignificet 200.47.b
Opportunitatem redimere 299.20.b
Opus Chriſti quid vocet Apoſtolus 279.8.b
Opus fidei quid ſignificet 314.4.b
Opus pro operis mercede ex Heb. idiotiſmo 186.50.a
Operum merçes, & iuſtitia imputata ex diametro inter ſe opponuntur 26.46.b
Operibus iuſtificari coram Deo neminē 14.5.a, & 39.15.a
damnum facturum quomodo dicat Paulus, ſed ſeruandum cuius Opus fuerit exuſtum 108.a & b
Opera omnia excludit Paulus quod ad iuſtificationem attinet 280.24.b
Operibus Legis hominem non iuſtificari 21.20.b
Operum & fidei antitheſis 71.44.a
Opera bona fidelium gratiæ debentur 251.18.a
Operum præuiſio repugnat prædeſtinationis doctrinæ 217.45.b
Operibus regeneratorum non nititur ſalus 49.46.b
Sophiſtarum doctrina de Operibus refutatur 384.15.a
Opera bona ſequuntur iuſtificatum 277.35.a
Opera, pro præmio quod ipſa conſequitur 504.16.a
Operum meritis opponuntur, Fides, Ieſus, Dari, Credentes 230.60.b
quomodo Opera noſtra dicantur electionem firmam facere 338.1.a
Opera mortua quæ ſint 389.18.a
Opus Dei fideles regenerati dicuntur 251.12.a
quomodo Corinthios dicat Paulus opus ſuum eſſe in Domino 130.18.a
Operæpretium Latinis quid ſit 273.25.a
ὀψώνιον quid dictum ſit 131.2.a
ὀψώνιον quid ſignificet 44.42.a
¶ *Oralis* manducatio repugnat myſticæ coniunctioni Chriſti nobiſcum 266.24.a
Orans aut prophetans quis dicatur à paulo 139.24.b
Ordinare quid interdum ſignificet 81.25.b
Ordinationem humanam quid vocet Petrus 430.17.a
Ordo pro diſciplina Eccleſiaſtica 291.16.b
Ordo in Eccleſia neceſſarius ſed gradui nullus eſt locus 111.3.a
quid ſit *Orichalcum* & vnde dicatur 483.10.a
Origenes qualis ſit author 1.22.a
Origenis error 1.a, & b
Origenis delirium de fide Romanorum 5.5.a
Origenis deliria de die vltimo 14.1.a
Origenis de litera & Spiritu ſomnia 17.46.b
Origenis falſa interpretatio 22.26.a
Origenes fidei iuſtitiam euertit 25.26.a
Origenis error de fide 26.39.a, & 25.b
Origenis error de fide Abrahami 30.44.b
Origenis error 33.19.b
Origenis error 27.35.a
Origenis error de Lege 29.53.b
Origenis errores varij 36.a
Origenis error 50.18.a
Origenis falſa interpretatio de Spiritus donis 147.3.a
Origeniſtarum error 186.35.a
Origenis de verbo Indurandi locus 63.35.b
Originalis peccati grauitatem Sophiſtæ apte conſiderare nequeunt 467.30.a
Oris ac cordis dilatatione quid ſignificetur 189.42.a
¶ *Oſculum* ſanctum 213.20.b. ὁμονοίας ſymbolum 214.a
Oſculo ſancto ſalutare 94.13.a
Oſculum ſanctum 169.14.a
Oſiandri delirium 276.60.b
Oſiandri dogma Satanicum de iuſtitia 23.12.b
Oſiandri error de iuſtitia Chriſti 38.39.a
Oſtendere vel exhibere mala, phraſis Hebræa 347.16.b
ὅταν cum indicandi modo iungitur 221.15.b
Oſtium ſermonis quid ſignificet 299.14.b
¶ ὅτι affirmationis particula 462.20.b
ὅτι εἰδικῶς non αἰτιολογικῶς 141.24.b
ὅτι εἰδικῶς ſumitur 172.28.b
ὅτι αἰτιολογικῶς poſitum 131.24.a
οὐ pro μὴ interrogante 147.29.b
οὐ μὴ quomodo conſtrui ſoleat 239.12.b

P

¶ *Pax* quæ eſt ex iuſtitia ex fide opponitur variis cogitationibus eorum qui Legis iuſtitiam quærunt 68.9.a
Pacis nomen quid ſignificet 89.43.b
Pax triplex 31.36.b
cum Pace proſequi aliquem 168.17.a
Pacis nomine quid Hebræi ſignificent 4.31.b
Pacis nomine quid Hebræi deſignent 31.a & b
ad Pacem vocati quomodo à Paulo dicamur 123.25.a
Pax animi ſequitur charitatem 464.10.b
Pax Dei quid ſignificet 283.22.b, & quomodo φρουρεῖν τὰς καρδίας dicatur ibidem 25
Pædagogorum in Chriſto cur meminerit Paulus apud Corinthios 112.32.a
Panem & vinum Abrahamo à Melchiſedeco oblata quàm ſtolidè quidam in oblationem panis & vini transforment 381.30.b
πανουργία quid ſignificet 259.30.b
Panum primitiæ quid Iudæis ſignificarint 73.13.b
Papiſtarum præfracta impudentia in torquendis iis quæ de Melchiſedeco & oblatione ſemel facta dicuntur, vt repetitam Chriſti oblationem ſtatuant 379.35.a
Papiſtarū audacia in confingēda Eccleſiaſtica hierarchia 295.1.b, eorundem

demque variæ aduerſus Chriſtũ blaſphemiæ ibidem
Papa non eſt Apoſtolus 1.44.b
παρὰ in compoſitione plerunque in vitio ponitur 219.32.b
παρὰ in verborum compoſitione quid ſignificet 39.36.a
vis præpoſitionis παρὰ in hac enuntiatione ἡμέραν παρ' ἡμέραν 85.18.a
τὸ παρακαλεῖν opponitur τῷ ἐπιτάττειν 357.5.a
παρακαλεῖν quid ſignificet 156.19.b
παραβολὴ pro typo & exemplari 387.35.a
παράκλητοι idem Græcis quod Latinis aduocati 175.23.b
τὸ παρακολουθεῖν à corpore ad animum transfertur 345.32.a
παράδεισον quid Græci vocent 209.6.a
παραγγέλλειν quid ſignificet, & quomodo differat à διαγγέλλειν 308.11.a
παραγγέλλειν pro denuntiare, non autẽ pręcipere 141.9.b
πάρεσις quid ſignificet 24.4.a
παράδοσις quid ſignificet 217.32.b
παραδόσεις quid vocentur 317.23.a, & 318.1.a
παραλογιζομένους quos vocet Iacobus 412.23.b
παράπτωμα lapſus 72.19 b
verbi παραζηλοῦν ſignificatio 72.26.b
per *Parietem* intergerinum Legis ceremoniæ ſignificantur 252.10.a
παροικία non κατοικία vita noſtra vocatur 185.11.b
παῤῥησία quid peculiariter ſignificet 396.18.a, cui opponitur ὑποστολή 19.b
παῤῥησία fidelium 394.9.a
παῤῥησία pro eo quod Cicero euidentiam dicit 179.25.a
Parturire Galatas quomodo ſe dicat Paulus 23:.2.b
πᾶς, perfectum quid declarat 98.24.a
πᾶσα pro ὅλη 257. 255.21 a
πᾶσα οἰκοδομὴ, Eraſmus malè vertit, quęcunque ſtructura 253.2.b
πᾶς indefinita particula 106.12.a
Paſcha metonymicè pro agno Paſchæ 114.58.b
diſputatio de die Paſchæ 458 20.a
Paſsio in carne pro vitioſitatis abolitione ſumitur 437.38.a
Paſtorum munus quod ſit 146.30.a
Paſtores qui dicti ſint & quomodo differant à Doctoribus 258.53.b, & 259.3.b
qui à Paſtoribus docentur à Spiritu ſancto doceri dicuntur 459.15.b
Pater ſpirituum Deus 404.1.a
Pater luminum pro auctore & creatore 412.12.a
Pater gloriæ Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti 247.45.b
παθήματα vocãtur perturbationes & morbi animi 240.36.a
παθήματα peccati cur vocentur 45.25.b
παθήματα aliter à Paulo quàm à Philoſophis vſurpantur 45.36.b
πάθος pro morbo 308.26.a
Patientia cum gaudio quæ ſit 287.18.a
Paulus vnde dictus 1.1.a
quomodo Paulus ἀποταξάμενος Troade diſceſſerit 176.16.a
quomodo Paulus ſperarit quæ erant incerta 279.1.a
quomodo ſe Paulus dicat nõ eſſe miſſum ad baptiſandum 100.20.a
quomodo non ſecundum Dominum loqui ſe dicat Paulus 206.36.a
per Chriſtum ſe Apoſtolatum accepiſſe quomodo dicat Paulus 3.75.b
Pauli vocatio ad Apoſtolatum inſignis 215.28.a
Pauli & Antichriſti antitheſis 111.38.b
in ſui muneris commendatione ſæpius ſuum nomen inculcat Paulus 479.60.a
in reuelationibus non item ibidem
an Paulus fide Romanorũ adiuuari potuerit 5.38.b
an de ſe loquatur Paulus quum ſe carne ſeruire Legi peccati dicit 50.15.a
Pauli deſiderium optantis omnes homines eſſe vt & ipſe, quomodo intelligẽdum 121.12.a
Pauli in Galatas beneuolentia 233.27.b
Paulinæ epiſtolæ interciderunt 115.14.a
Pauli ſtylus floridior in vtraque ad Corinth. epiſtola 177.26.a
an Paulus Philippis vxorem habuerit 283.13.a
de Pauli abſolutione Romæ nonnullorũ opinio vid. de Hiſpania. 273.44.b
Pauli profectiones Ieroſolymam 219.2.a In Macedoniam 320.
¶*Peccatum* quid ſit 34.65.a
Peccati appellatione quid ſignificetur 42.34.b
Peccatum ἀνομία def. 46.10.a, & 8.b
Peccatum duplex 411.24.b
Peccati fruitio 401.19.a
Peccati ſignificatio 39.22.b
Peccatum per legem non à lege 46.4.a
homines aliter Peccant quàm Diabolus, nempe cœcitate cum ille ſciens prudens 468.20.a
in Peccato permanere quid ſit 39.32.b
quoddam Peccatum ita lethiferum vt huic nulla ſpes veniæ relinquatur 467.35 b
Peccatum in Spiritum ſanctum 169.21.a
explicatio Peccati contra Spiritum ſanctum per partes 468.45.a
quatenus Peccatum contra Spiritum ſanctum committi dicatur 467.48.b
nulli electi Peccato contra Spiritum ſanctum obnoxij & cur 468.10.b
Peccatum contra Spiritum ſanctum non neceſſario extat in omnibus reprobis, ibidem
nunquam reſipiſcunt qui in Spiritũ ſanctum Peccant 468.35.b
non eſt accuſandus Deus quod Peccatum contra Spiritum non remittat, ibidem
non temerè iudicandum de iis qui Peccarint contra Spiritum, ibid.
olim quidem peculiari reuelatione Eccleſiæ patefactum eſt ibid.
exempla quorundam hominum qui contra Spiritum ſanctum Peccarunt 468.30.a
quomodo nos gerere debeamus aduerſus eos quos Dominus ſignificarit cõtra Spiritum S. Peccaſſe 468.60.b
quomodo Diabolus aduerſus Spiritum ſanctum Peccarit 468.10.a
in quos cadat Peccatum cõtra Spiritum ſanctum 468.40.a
Sophiſtæ torquentes Iohannis locum ad venialia Peccata ſtatuenda argutè refelluntur ex illo ipſo loco 467.15.a
Peccata non eſſe paria 414.28.b
propter Peccata plerũque immitti morbos 423.10.b
Peccata quomodo ſint alia aliis grauiora 467.28.a
Peccata paria quatenus æquè omnia morte æterna digna 467.20.a
quare Peccata omnia mereantur mortẽ æternam ibidem
omnia Peccata lethalia 467.20.b
nulla electis Peccata lethalia ibid.
omnia reprobis Peccata lethalia ibidem.
multa electis & reprobis Peccata cõmunia ibidem
Peccata quædam non mortifera ex Dei gratia non ſua natura 468.70.b
Peccatum peccans quomodo dicatur 48.10.b
Peccatum mortuum quid à Paulo vocetur 47.33.a
Peccata præire, alia ſubſequi quomodo dicantur 335.43.a
Peccatum facere, pro ſimpliciter peccare 205.34.a
Peccatum quomodo dicatur βασιλεύειν 42.25.b
eſſe in Peccatis quid ſit 159.22.a
Peccatum originis quid eſſe velit Origenes 34.53.b
Peccatum originis duo in ſe continet 34.15.b
Peccata baptiſmum antecedẽtia non ſola remitti, ſed etiam ſubſequentia 24.20.a, & deinceps
Peccare in Chriſtum, quid ſignificet 130.3.a
Peccantes, coram omnibus argui quum iubet Apoſtolus de quibus agat 334.16.b
Peccatores quos vocet ſcriptura 33.45.a
Peccatum pro victima pacifica 392.50.b
Peccatũ pro nobis Chriſtus factus quomodo dicatur 188.27.a
Peccatores pro peccatorum circunſtantia tractandi 468.55.b
πείθεσθαι pro perſuadere 186.24.b
Pelagianum arbitrium quid ſit & quînam illud ſtatuant 324.1.a
Pelagianorum error de peccato originis 34.56.b
Pelagianorum error de fide præuiſa 57.23.a
Peregrinari à Domino quomodo dicantur fideles 185 50.a
Peregrè abeſſe à Domino & ire ad Dominum habitatum ſunt oppoſita 186.
monſtra hominum ſomniantium *Perfectionem* in homine, vt Anabapt. &c. 460.45.b
Perfectio fidelium 50.22.a
qui gloriantur de ſua Perfectione Iohannis teſtimonio refelluntur 454.25.b
Perfici carne quid ſignificet 225.12.a
Perfectius nihil habuiſſe Paulum quod perfectos docuerit 209.40.a
Perfluere quid ſignificet: cui opponitur τὸ στοιχεῖν 363.37.a
περὶ pro ὑπὲρ 52.17.b
περὶ pro ὑπὲρ 472.1.a
περιεργάζεσθαι quid ſignificet, & quomodo differat à ſatagere Latino 318.1.b
περιούσιον Græci quid vocent 353.37.b
περιπίπτειν quid ſignificet 336.30.b
περιποιεῖσθαι quid ſignificet 247.32.a 317. 17 a.
περιφρονεῖν pro καταφρονεῖν 353.55.b, alias etiam ſignificat circunſpicere 354.2.a
περιψήματα quid ſint 112.6.b
περιϊστάνειν peculiaris ſignificatio 199.4.a

περισσεύειν significat ὑπερβάλλειν 308.8.a
τοῦ περισσεύειν peculiaris significatio 194.21.a
ποιεῖν facere 514.25.b
περισσεύειν secundo casui iungitur 245.60.a
περισσότερον idem est atque ἐκ περιουσίας 378.5.b
περιτομὴ pro περιτμηθεὶς 280.38.a
Permissio Dei non opponitur eius voluntati 63.51.b
Permissio Dei ab eius destinatione separari non potest 72.15.b
Personarum acceptio quid sit 15.18.a
Perpessiones Christi quæ dicantur 170.11.a
Perstare in Domino quid sit 307.9.a
Peruidere aliud quàm perspicere 9.12.b
vnde quibusdam Petri epistola suspecta videatur 450.44.b
Petri abnegatio non fuit peccatum contra Spiritum sanctum 468.60.a
excusatio eius peccati non ad illud eleuandum quidem sed ad piorum consolationem ibidem
Petri stylus πρακτικὸς 445.15.a. 427.20.b
falsa eorum coniectura qui Petrum Corinthij docuisse volunt 99.25.b
Petrum Romæ non fuisse 93.3.a
Petrus Romæ non fuit cum Paulo 300.10.a
Petri primatus quem Antichristus inuexit euertitur 204.49.b
Petrum Romæ non fuisse 347.32.b.
Petrum 25. annis Romæ non sedisse 442.4.b
ratio certissima qua genuinæ Petri epistolæ probari possunt 445.5.a
Petrus à Paulo reprehensus seriò nõ per simulationem 221.10.a
Petrus simulans à Paulo rectè reprehẽsus 221.45.b
τοῦ περπερεύεσθαι variæ expositiones 150.10.a
Personarum acceptio non est apud Deum 15.1.a
Personæ respectus quis dicatur 267.12.b
¶φαντάζεσθαι de specie oblata dicitur 405.7.b
Pharao excitatus à Deo quomodo dicatur 63.30.a
Pharisæi vnde dicti 1.33.b
Pharisæorum genus duplex 217.6.a
φαιλόνη vel φαινόλης, Romanum vocabulum 347.19.a
φέρειν pro ἀνέχεσθαι 65.2.a
φθάνειν pro συντόνως τρέχειν 378.22.b
Phidias Venerem quomodo Eliensibus pinxerit 352.15.a
Philemonis versus de bona muliere 325.29.a
Philosophia non simpliciter damnatur 291.35.b 338.15.a.
Philosophorum varia nomina 9.63.b
φιλοστοργία 79.61.b
φιλοτιμία & in laude & in vitio ponitur 309.2.a
quomodo *Phœbe* dicatur προστάτις fuisse 93.10.a
φοβεῖσθαι de reuerentiæ cultu dicitur 266.35.b
φόβος Κυρίου, meliùs terror dicitur, quàm timor 186.19.b
φόρος & τέλος quomodo differant 82.48.a
φωσφόρος quid 445.25.a
φωτίζειν pro baptizare, & φώτισμα, baptismus dictus est 377.13.a
φωτίσαι. pro perspicuè aliquid docere 254.24.b
φωτισθέντες, qui dicti sint in vetere Ecclesia 395.10.b
φωτισμὸν γνώσεως quid vocet Paulus 182.11.a
φρένας Græci quid vocent 154.49.b. vnde τὸ φρονεῖν, & φρόνησις
τοῦ φρονεῖν significatio 80.28.b, & 85.37.b
φρόνησις, intelligentia 245.61.b
φρόνιμος quid significet 74.42.b
τὸ φθονεῖν quid significet 305.16.b
δένδρα φθινοπωρινὰ quæ vocent 477.20.a
φύραμα quid sit 73.45.a, & quomodo à Paulo accipiatur
φύσις & δόξα opponuntur 233.38.a
¶ *Pictorum* inscitia in pingendo Apostolorum habitu 347.10.b
Pietas est magnus quæstus 336.1.b
Pietas pro legitimo & spirituali cultu 330 42.b.
Pilato præside incidit Christi prædicatio & mors 337.5.a
Pileus libertinæ conditionis insigne 140.15 b
πιστεύειν non significat νομίζειν vt vult Erasmus 84.45.a
πιστὸς peculiarem habet significationem 124.15.b
πιστὸς pro ἀληθὴς 342.18.a
πιθανολογία sermonis probabilitas 291.1.b
¶ *Placere* se omnibus quomodo dicat Paulus 139.11.a
Platonis locus de vita hominum 185.21.b
πλὴν illatiua particula 266.32.b
Plenum tempus quódnam dicatur 232.44.a
Plenitudo temporum quid dicatur 246.30.a
Plenitudo Deitatis in Christo quomodo habitet 292.a
Plenitudo omnis in Christo habitare quum dicitur quid Plenitudinis voce significetur 288.27.b
Plenitudine Dei impleri quid sit 256.25.b
Pleonasmi Hebraici vis obseruanda 324.45.b.
πλεονεξία quid per metalepsin Paulo significet 198.10.b
πλεονεκτεῖν quid significet 175.40.b
πλήρωμα τοῦ Χριστοῦ ex Hebr. idiotismo pro ὁ πληρωθεὶς Χριστὸς 259.41.a
πληροῦσθαι pro πληρῶ accipitur 249.23.a
πληροφορία τῆς συνέσεως quid sit 291.16.a
πληροφορία quid significet 302.20.b
πληροφορεῖν quid significet 346.30.b
πληροφορεῖσθαι quid sit 85.7.b
Plinij locus 345.9.a
Plinij locus 135.15.b
πλοῦτος Hebræorum more quid significet 76.36.b
πλοῦτος pro omni copia ac abundantia 193.25.b
πλοῦτος metaphoricè quid significet 13.23.b
Plutarchi locus 141.21.a
Plutarchi locus 295.57.a
Plutarchi locus 140.20.b
Plutarchi locus 218.41.a
Plutarchi locus de Romanorum more in facie velanda 140.5.b
Pluuia matutina & serotina 422.12.b
¶locus aduersus *Pneumatomachos* 53.22.b
¶*Poculum* dęmoniorum quod vocet Paulus 137.42.a
quàm iusta sit *Pœna* qua Deus homines impios afficit 10.37.a
Pœnitendi verbo quo sensu vtatur Paulus 192.3.a
ποιήματα vocantur cœlum & terra 9.10.a
Polluere Dei templum qui dicãtur à Paulo 109.2.a
Polygamia frequens in Oriente 326.51.a
Bigami & Polygami qui censeantur 326.53.a
Pondus gloriæ quid vocet Apostolus 184.25.a
Ponere verba in aliquo quid Hebræis dicatur 188.10.a.
Pontificatus Christi 372.31.b
Pontificatus Christi cum Aaronico collatio 373.31.a
Pontificis nostri ἀσθένεια describitur à precibus 374.35.a
Pontifex pro seipso orare solitus 387.14.a
Pontifex Romanus falsi damnatus 270.13.b
Porcis non obiiciendas margaritas, quomodo intelligendum 403.10.b
πώρωσις & πήρωσις differunt 260.30.b
τὸ πωρωθῆν quid significet 217.11.b
πώρωσις cur conuersum sit obduratio 75.2.a
Porphyrij calumnia aduersus Paulum 218.14.
Postellus quarumlibet hæreseωn consarcinator 379.11.b
Potens est, plus significat quàm potest 74.27.b
à Potentia Dei sumptum argumentum sítne firmum 340.42.b
Potentia gloriæ pro potentia gloriosa 287.15.a
Potentiam Dei κατασκευασμοῦ in se quomodo dicat Paulus 210.20.b
Potentia Dei sermo crucis 100.15.b
Potentia Dei vbi potissimùm eluceat 210.43.a
Potestas metonymicè pro velamine subiectionis signo 140.11.b
¶*Præceptum* Domini se non habere quomodo dicat Paulus 124.32.a
Præceptum quintum quomodo dicatur primum in promissione 266.47.b
Prædestinationis Dei tres gradus considerandi 217.38.b
verus Prædestinationis vsus 65.15.b
Prædestinationis decretum 475.30.a
Præmium & vltronea promissio relationẽ habent, non merces & merita 398.10.a
Prænotio Dei quid sit, & an à proposito differat 57.9.a
Præputium pro præputiato: & pro Gentilisino 16.36.b
Præputium carnis 293.17.a
Præputium circuncisioni quomodo opponatur 251.46.a
Præscientia ab æterno proposito malè separatur 427 15.a
Præscientia futurorum non substernitur electioni vel reprobationi 62.8.a
Præsens tempus 24.36.a
Præsens pro Aoristo sæpe ponitur 470.24.a
Præteritis pro futuris vtitur Paulus 57.16.b
Præteritum perfectum celeritatem in re peragenda significat 411.4.b
Præteritis pro futuris vtitur Apostolus 364.50.b

Prætorij appelllatio latè patet 272.11.a
Præmiſſa fides vel opera non ſunt electionis cauſa 63.30.b
aduerſus *Præmiſſionem* fidei vel operum 77.4.a
Precari lingua quid ſit 153.25.b
Precari homines Deus quomodo dicatur 188.18.a
Precatio pro remittendis peccatis propria etiam ſanctiſſimorum omnium 461.3.a
Precatio pro Iudæis 74.10.a
Preces à Spiritu proficiſci oportet 269.1.a
Preces profanorum quomodo diſcernantur à ſuſpiriis à Spiritu manantibus 56.25.b
Preces ſunt altera miniſterij pars 322.20.b
Precandum quo quibuſuis 323.3.b
Pretio empti cur dicamur 119.42.a
Presbyterorum nomen ætatis rationem habet 441.26.a
Presbyteri generale nomen 470.2.a
aduerſus Presbyterum quomodo non ſit accuſatio admittenda 334.9.a
Presbyteri nomen generaliter ſumitur pro Eccleſiaſtico munere fungentibus 440.18.b
Presbyteri qui olim vocati 270.18.a
Presbyteri duplices fuerunt 334.2.b
Presbyterorum nomen aliquando latè patet 331.10.b
Primitiæ reſurrectionis Chriſtus 160.28.b
Primitiæ Achaiæ 168.33.a
Primogenitus quomodo dicatur Chriſtus 57.14.b
Primogenitus ex mortuis quomodo dicatur Chriſtus 288.47.a
Primogenitus omnis creaturæ Chriſtus 287.12.b
Principes ſeculi quos dicat Paulus 103.22.b
Principatuum & poteſtatum nominibus quid intelligat Apoſtolus 58.27.b
Principium & finem vocationis conuenire opprtet 369.35.b
Προαιρεῖσθαι præoptare 198.42.b
Probatio, pro ærumnis quibus probantur fides & charitas 193.6.b
Probare ſe quemque oportet antequam ad menſam Domini accedat 143.20.b
Προκόπτειν in vitio ponitur 342.21.b, & 345.21.b
Προκρίνειν Græcis quid ſignificet 334.23.b
Procurator quis dictus ſit 95.22.b
verbi προδιδόναι noua ſignificatio 77.1.a
Profunditates Pſeudapoſtoli cur vocarint ſuam doctrinam 486.20.a
Προγινώσκειν quum de Deo dicitur quid ſignificet 70.35.a
Προγεγράφθαι quid ſignificet 224.49.a
Προΐστασθαι idem ac ἡγεῖσθαι 310.25.a
προϊστάμενον quem vocet Paulus 79.23.b
προΐστασθαι variè accipitur 354.29.b
quid ſit προεστώς 483.18.b
Promiſſio legi opponitur 227.27.a
Promiſſiones ad ſolos electos pertinere 429.35.b
Promiſſio Spiritus pro Spiritu promiſſo 227.22.a
Promiſſio vitæ quid ſit 339.1.a
Promptitudinis vox inuſitata 196.29.b
Προορίζειν, προετοιμάζειν προχειρίζεσθαι ſunt ſynonima 244.61.b
Propitiatorium quid fuerit 387.7.a
προπέμπειν quid ſignificet 355.9.b
Prophetiæ nomen quid ſignificet 311.14.b
Prophetia pro munere prophetandi 150.18.b
Prophetæ qui dicantur 258.35.b
in Prophetis loquutus Deus ſignificanter dicitur 360.5.a
Prophetarum oberrantium habitus 402.4.b
Prophetæ repetentes identidem nomen ſuum in ſuis prophetiis 479.55.a
Prophetica doctrina perfectius aliquid expectauit, Euangelica non item 360.10.a
Prophetiæ vox quid in ſe comprehendat 79.12.a, & 6.b
Prophetarum ſcriptis Deus nos etiamnũ hodie inuitat 370.20.a
Prophetiæ nomen quid ſit 146.25.b
Prophetiam abolitum iri quomodo dicat Paulus 150.21.b
Propheticum Chriſti munus 368.14.a
Propheticum Chriſti munus 366.39.b
Prophetia quid ſit 151.54.b
Propoſiti Dei æterni finis 64.52.b
Propoſitum Dei quid vocet Paulus 56.50.b
Propoſiti Dei fontem aperit Paulus 246.20.a
Propoſitum Dei æternum quid ſit 255.21.& 25.a
πρὸς pro κατὰ 222.12.a
Πρὸς pro παρὰ 172.21.a
πρὸς præpoſitionis vis 186.39.a
verbi προσκαρτερεῖν ſignificatio 82.35.a
προσλαμβάνεσθαι & ἀντιλαμβάνεσθαι differunt 84.17.a
vis verbi προσεδρεύειν 131.27.b
κατὰ πρόσωπον idem ac coràm, malè reddidunt in ſpecie 200.37.a
κατὰ Πρόσωπον id eſt, ἔμπροσθεν πάντων 221.4.a
πρόσωπον pro ἄνθρωπος 171.33.b
πρόσωπον opponitur veritati 201.21.a
ἐν Προσώπῳ καυχώμενοι qui dicantur 186.37.b
Προσωποληψία quid ſit 413.12.b
Προσωποληψία quæ damnetur 414.4.a, & 419.13.b
πρόσφατος Græcis propriè quid ſit 394.13.a
προσφιλῆ quæ ſint 284.1.b
πρῶτον pro primaria ſorte & conditione 18.34.b
πρῶτον ſimpliciter ſermonis initium declarat 4.50.b
πρωτότοκος & πρωτοτόκος quomodo inter ſe differant, & quam abſurdè iſtud Chriſto tribuat Eraſmus 288.12.a
προθυμία & προθεσμία quid ſignificent 196.17.b
Prouerbium ἃ ἔπαθες, ἔμαθες 322.14.b
¶*Pſallere* quid ſignificet 154.5.a
Pſalmi hymni & cantiones quomodo differant 298.20.b
Pſalmus 45. totus allegoricus 362.48.a
Pſeudapoſtolos quos vocet Paulus 206.1.a
aduerſus *Pſeudonicodemitas* 311.26.b
Pſeudocatholici Deum verum non agnoſcunt 252.2.a
ψεῦδος pro ψευδής 459.24.b
Ψωμίζειν quid ſignificet 149.33.b
quos ψυχικοὺς aliquãdo vocauit Tertullianus 478.3.b
¶Πτωχὸς & πένης quomodo differant 195.3.a
quomodo Chriſtus dicatur πτωχὸς 295.9.a
¶quis *Pudefieri* ab aliquo dicatur Hebræis 460.5.a
Puerulorum diminutiuo cur vtatur Iohannes 458.6.b
Pueritiæ & lactis Petrus & Paulus ſenſu diuerſo mentionem faciunt 428.34.a
Pugna perpetua membrorum Legis aduerſus legem mentis 420.2.a
cur *Puluereus* dicatur primus homo 165.8.a
Purgatorium quo fundamento quidam fulciant 107.46.b
Purum quid vocet Paulus, & puros quibus opponat 351.6.b
Purificare quid ſit, & purificationis quot ſint partes 389.21.a
Purificatio noſtra eſt tota à gratia 460.37.b
analogia inter ea quæ Purificant & quæ purificantur 390.5.b
ad perfectam *Puritatem* contendere debent electi 460.35.b
τὸ πυροῦσθαι quid 488.13.a

Q

¶*Quærere* Deum quid ſit 89.29.b
Quæſtor quis dictus ſit 95.27.b
Quartus caſus abſolutus apud Græcos inter elegantes Atticiſmos ponitur 248.29.a
Quinque verba loqui ſimpliciter pro pauciſſima poſitum 154.32.b

R

¶Ῥαβδίζειν quomodo vſurpet Paulus 207.23.b
Rami naturales oleæ cur dicantur Iudæi 74.27.a
Rationalis cultus pro ſpirituali 77.5.b
¶*Reatui* noſtro Chriſti obedientia opponitur 34.23.b
Recto pede incedere 221.44.b
Redimere tempus 264.8.b
Redemptio corporis quæ ſit 56.3.b
Regeneratio in hac vita non perficitur 49.45.b
Regis nomine Cæſar notatur 430.26.a
pro Regibus nominatim precandum 323.15.a
quomodo nunc *Regnet* Deus 160.47.a
Regnum Dei pro Euangelio 300.12.a
Regnum Deo patri Chriſtus traditurus quomodo dicatur 160.47.a
Regnum Dei non eſſe poſitum in cibo & potu 296.39.b
Reiectanei doctores qui ſint 345.21.a
Reiiculæ oues 345.24.a
Relatiuum apud Hebræos quomodo vſurpetur 255.50.b
Religiones falſæ omnes ad tres ſpecies reuocantur 292.3.a
Religionis contemptum eſſe vitiorum omnium originem 10.49.a
Reliquias afflictionum Chriſti ſe adimplere quomodo dicat Paulus 290.18.a
Remanere non reſpondet Græco προσμένειν 320.29.a
Remigrare animæ quomodo dicantur 273.10.b
Reminiſcentiam Platonicam inuehit cum

Hieronymo Eraſmus 248.2.b
Renouari quid ſit 377.28.a
Renouatio Spiritus ſancti 354.7.b
in *Reprobationis* decreto nullam eſſe iniuſtitiam 63.17.a
Reprobationis propoſitum ab exequutione diſtinguendum 324.28.a
in Reprobationis decreto non minùs quàm in electionis remouetur omnis operum conſideratio 61.29.b
Reprobationis decretum malè cum damnatione confunditur 62.34.b
Repurgare ſe quum iubet Apoſtolus, an in Libero arbitrio aliquid poſitum eſſe doceat 343.2.b
in *Requiem* Dei ingredi quid ſit 371.25.a,& b
Requies Dei duplex in ſcriptura memoratur 371.34.a
Requietis Dei & noſtræ ſimilitudo 372.16.a
Reſipiſcentia Dei donum eſt 344.2.a
Reſipiſcentia ἀμεταμέλητος 192.31.a
cauſa cur homines Deo *Reſponſent* 64.29.a
Reſurrectio pro liberatione ex periculis 183.26.b
Reſurrectio impiorum vi maledictionis futura ad pœnam æternam 159.20.b
Reſurrectionis Chriſti finis 40.10.b
Reſurrectio pro vita immortali 281.30.a
Reſurgere cum Chriſto & mori cũ Chriſto quid ſignificet 297.5.a
Reus corporis Domini quis dicatur 143.8.b
per *Reuelationem* innuit Apoſtolus ſuam vocationem ἀμέσως factam 254.11.a
Reuelationem quid vocet Paulus 152.25.a
Reminere peccatum quomodo dicatur 47.32.b
Reuiuiſcendi verbum quo Caſtellio exprimit τὸ ζωοποιῆσαι, alienũ eſt à ſenſu Apoſtoli 160.1.b
¶ ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ quid ſignificet 166.8.a
¶ *Romam* non eſſe caput Eccleſiarũm 5.1.b
Romanæ cacolycæ pſeudoeccleſiæ barbariſmus 153.56.a
Rota genituræ noſtræ quid ſit 418.20.b
ῥυόμενος participium pro verbali 75 30.a

S

¶ *Sabbatiſmi* cur vtatur appellatione Apoſtolus 372.6.a
Sabellius diſtinctionem perſonarum ſuſtulit 276.3.b
Sacerdotis & Sacerdotij appellatio nunquam miniſtris in Nouo Teſtamento accommodatur 428.14.b
quomodo Sacerdotij Chriſti æternitas ex Dei iureiurando confirmetur 383.16.a
Sacerdotes ad ſacrificandum & benedicendum à Deo conſtituti 379.15.b
Sacerdotium Leuiticum mutatum, non tranſlatum 381.35.a, & 15.b, & 40.b
Sacerdotium perpetuum quomodo dicatur 383.21.b
Sacramentorum veterum & noſtrorum eadem ſubſtantia 134.36.a
Sacramentorum ratio communis 28.23.a
Sacramentorum veterum & nouorum differentia 382,3.b
Sacramentorum vis quæ ſit 382.53.á
Sacramenta quo reſpectu carnalia dicũtur 387.43.2
Sacramentum baptiſmi pro Baptiſmo 28.16.a
Sacramenta veterum non fuerunt tantùm ſigni ſed etiam σφραγῖδες 28.40.a
quomodo Sacramẽta veterum Typi nobis fuiſſe dicantur 135.6.a
Sacramentorum finis 266.18.b
an omnibus Sacramenta danda ſint ad menſam Domini accedentibus 143.27.b
Sacramẽtalis ſignificatio à typica diſtinguenda 235.25.b
Sacramentum in Sacrificium mutatum 137.35.b
Sacri libri multi interciderunt 477.15.b
Sacrificandi cultus in duas ſpecies diuiditur 392.25.b
quæ *Sacrificia* Chriſtianis relicta ſint 408.17.a
Sacrificiis expiatoriis nullus eſt ampliùs locus 77.50.a,& 1.b
ex Sacrificiis redeuntes olim victimæ portiunculam domeſticis adferre ſoliti 138.21.a
Sacrificium nullum ſupereſt quum nulla ſuperſit peccatorum remiſſio 393.11.b
Sacrificium incruentum vnde ortum 137.35.b
Sacrificiorum ſolennia conuiuia in ipſis templis agitari ſolita 129.23.b
Sacrificium annuum quãdo fieri ſolitum 387.11.a
Sacrificia vetera populum expiaſſe quomodo dicantur 391.50.b
Sacrificia Sacerdotum quæ quotidie fiebant non habuiſſe vim reconciliandi 387.21.a
τοῦ σῴζεσθαι ſignificatio 306.14.b
τὰ Σαλευόμενα quæ vocentur 406.74.a
Salutis noſtræ cauſæ propriæ 424.8.b
Salutem conficere fideles quomodo dicantur 227.26,a
Sancti mortui ſine impietate inuocari nequeunt 455.40.a
Sancta ſanctorum pro ſacrario ſacratiſſimo 386.35.b
Sancti qui dicantur 243.15.b
Sanctimonia veritatis, Hebraiſmus 261.15.b
Sancti & inculpati fideles quomodo dicantur 244.22.b
Sancti qui in cælo ſunt non precantur 494.20.a
Sanctum quid ſit & Sanctificare 265.38.a
Sanctorum dignitas quæ ſit 364.25.b & 46.b
quomodo dicantur Sancti mundum iudicaturi 116.48.b
Sanctorum merita & Satisfactiones quo nitantur fundamento 290.32.a
Sanctificare Deum quid ſit 434.3.a
Sanctificatio pro ſeparatione & purificatione electorum 366.16.b
Sanctificationis animorum noſtrorum finis 427.8.b
Sanctificatio duo complectitur ſeparationem à reprobis, & ſui repurgationem 343.31.a
Sanctificationis noſtræ fons 437.30.a
eiuſdem definitio 42.a
Sanctificatio Spiritus quid ſit, & quomodo ſit electionis finis 424.20.a
& 25.b, eiuſdem materia quæ ſit 4.b
Sanctificatio & fides ſunt teſtimonia æternæ electionis 317.2.a
progreſſus in Sanctificatione, fidei certus effectus 461.1.a
Sanctificare Deus quomodo dicatur 311.31.b
Sanctificatus quando ſit homo 312.1.a
Sanctificati cibi quomodo dicantur 330.31.a,& 45.a,& b
Sanctificari conſcientias non potuiſſe externis ritibus 392.29.a
Sanctificatio cum Iuſtificatione gratuita ſemper eſt coniuncta 223.25.a
Sanctitas corporis & animi faciliùs contingit extrà coniugium quàm in coniugio 126.5.b
Sanctuarium κοσμικὸν quomodo dicatur 386.27.a
Sanctuarij nomine Cæli intelliguntur 384.6.b
Sanguinis nomine expiatio pro peccatis 466.10.b
repoſcere Sanguinem quid ſit 492.2.a
Sanguis victimarum fuit Sacramentum, ſanguis Chriſti in cœna eſt res Sacramenti 390.15.a
cur Sanguine omnia in vetere fœdere purificarentur 389.45.b
Sanum Græcis ὑγιὴς quid ſignificet 351.40.a
Sapere in oculis ſuis quid Hebr. ſignificet 74.41.b,& 80.46.b
Sapere plus quam oportet quid ſit 78.20.a
Sapere quæ ſunt carnis 52.45.b
extra Chriſtum nulla eſt vera *Sapientia* 291.35.a
Sapientiæ peculiaris ſignificatio 410.26.b
Sapientia quæ à carne manat excludenda eſt à miniſterio Euangelico 109.20.a
Sapientiæ ſermo quid fuerit 146.11.a
Sapientiæ nomine quid ſignificetur 248.1.a
Sapienter viuere quid ſit 353.11.a
Sapiens non is eſt qui Græcis σοφὸς 107.20.b
Sapientiam & cognitionem Dei Paulus ſolet coniungere 76.44.b
Sapientiam Dei in Myſterio quomodo ſe loqui dicat Paulus 103.31.b
Sapientia Dei quomodo ſit multiformis 255.13.a
Sapientiæ nomen quomodo Paulus vſurpare ſoleat 296.40.a
Sapientia Euangelij eſt hominibus ſtultitia 101.22.a
Sapientia pro rationibus philoſophicis 101.43.a
Saræ ſterilitas quid ſignificet per allegoriam 236.44.a
Saræ & Agaris & vtriuſque filiorum συστοιχία 236.
Satan, ἀντικείμενος 315.8.b
Satan nomine ἀντικειμένου notatur 333.30.b
Satanæ tradere quid ſit 114.17.a
Satisfactio Chriſti & eius obedientia 34.11.a
Saturitatis & famis nominibus quid notet Paulus: & quæ virtus ſit noſſe Saturari 284.22.b
¶ σκάνδαλον & πρόσκομμα quomodo differant 87.16.a
ne contingendi quidem Scelerati 478.1.b
quomodo Scientia inflare dicatur 128.7.b
Schiſma quid ſit & quomodo ab hæreſi differat 99.5.a

Σκόλοψ quid ſignificet & quis ille fuerit Paulo datus σκόλοψ 209.50.b
Scortatio apud gentes non fuit flagitium 118.33.b
quomodo Scortator in proprium corpus peccet 119.23.a
Scortationis nomen latè patet 113.25.a
Σκύβαλα Græcis quid ſint 280.30.b
Scribere ſe Paulus quomodo dicat non alia quàm quæ legant 172.28.a
Scribæ id eſt, Legis interpretes 100.40.b
Scripturæ teſtimonia ſic citant Apoſtoli vt non hæreant ſyllabis 155.25.b
impiè facere qui negāt ſufficere Scripturam decidendis religionis controuerſiis 476.15.b
perperam ſentire ſophiſtas, non ſufficere ſacram Scripturam decidendis de religionis capitibus 452.12.b
¶ *Sectari*, prout conſtruitur quid ſignificet 80.50.a
Secularium nomen quid ſit propriè 117.11.b
Seculum pro hominibus non renatis 77.36.b
Seculum malum 215.24.b
Securitas fidelium non parit torporem, ſed piam ſolicitudinem 135.37.b
Sedere ad dextram Dei in cœlis 248.16.b
Seri corpus dicitur pro ſepeliri 164.1.a
Seſſio ad dextram imperij poteſtatem notat & non tollit eſtentialia naturæ humanæ idiomata 362.40.b
Seſſio Chriſti ad dextram patris quid notet 361.5.b
Semel emphaticum 475.20.b
Semel mori ſtatutum omnibus 391.25.b
Semel ſe Chriſtus obtulit, non amplius offerendum 384.3.a
de *Seminis* varia expoſitione 227.b, & 228.
Semen Abrahæ pro vera hominis natura 367.18.b
Sementis nomen pro ſumptibus vſurpatur 241.14.b
Serere, ad omnes vitæ actiones transfertur 241.16.b
Semen quid ſignificet quū dicitur Chriſtus natus de Semine Dauidis 2.61.a
Seminis nomine Chriſtus cum ſuo corpore ſignificatur 229.32.a
quomodo Semē & fides nondum veniſſe dicantur ante Chriſti aduentum 229.40.a
Semen vocari in filio quomodo dicant Hebræi 60.40.b
quid ſit eſſe ex Semine Abrahami 30.5.a
Semipelagianorum error refutatur 222.49.b
Σεμνὰ quæ dicantur & σεμνότης quid ſit 284.1.a
σεμνότης quid in ſe complectatur 323.23.b
Seniores in Apoc. quid deſignent 490.8.b
Seneca Pauli an amicus fuerit 285.13.b
Senecæ locus 380.1.b
Senes venerandos eſſe oportet 351.35.b
Senſus etiam de mente dicitur 106.24.a
Sententiis vnos eſſe monet fideles Paulus 275.8.a
Sermo Chriſti pro Euangelij doctrina 298.8.b
Sermo auditionis pro Sermone audito 305.4.a
Sermo pro Euangelica doctrina 272.15.a
Sermo Dei quomodo ad intima animi penetralia vſque deſcendat 372.37.a
Sermo, pro Dei promiſſionibus 290.45.a
Sermo Dei pro Dei promiſſione 349.30.b
Sermo putris quis ſit 262.7.a
Sermonem vitæ prætendere 277.35.b
Sermo veritatis quis dicatur 247.31.a
Sermo ὑγιὴς quis ſit 152.31.b
Sermo veritatis quis ſit 189.23.a
Sermo veritatis 286.5.b
Sermo fide recipitur 412.15.b
abſque Sermone lucrifieri quid ſignificet 431.24.b
Sermonem ὀρθοτομεῖν quid ſignificet 342.5.b
Seruare ſe & alios quomodo dicantur verbi miniſtri 31.25.b
Seruatoris nomen non ſoli Chriſto conuenit 319.10.a
Seruator Deus quomodo dicatur 349.4.a
Seruari ex nobis vel ex operibus, & Gratia ſeruari repugnant 250.52.b
Seruetus locum Petri detorquet vt naturæ diuinę in nos transfuſionem doceat 443.43.b
Serueti & Poſtelli ſomnia 288.57.b
Serueti blaſphemia aduerſus Chriſtum 288.2.a
Serui in omnibus parere dominis quomodo iubeantur 352.2.b
Seruitutis nomine appoſitè à Paulo notatur vinculi coniugalis obligatio 123.14.a
Serui Dominos nacti fideles eò libentius illis parêre debent 335.24.b
Serui propter Ieſum quomodo dicantur Apoſtoli 181.41.b
Serui nomen cur ſibi initio epiſtolarum Paulus attribuat 1.2.a
Seruorum appellatio iis tribuitur qui ſalutem ex lege quærebant 235.40.a
Seruorum duplex reſpectus 233.10.a
Seruorum ſuorum operam Deus ex fide eorum æſtimat 176.40.a
Seruus pro miniſtro 349.1.a
¶ *Signum* quid vocet Scriptura 155.34.b
Signorum externorum vis quæ ſit 18.33.a
Signum circumciſionis pro circumciſione 28.15.a
Sibiipſi viuere, quid ſignificet 86.15.a
Siluanus idem eſt qui & Silas 312.20.b
quid vocet Paulus *Similitudinem* τῆς παραβάσεως 36.13.b
Similitudinis & Figuræ nomina quomodo Chriſto tribuantur 276.15.b
Sinæ filij ſeruire quomodo dicantur 236.31.b
Sinæ ſitus cur mentionem faciat Paulus 236.8.a
Sinæ & Hieruſalem ſimilitudo quæ fuerit laborant plerique vt oſtendant 236.1.b
quomodo Sina dicatur συστοιχεῖν Hieroſolymæ 236.27.a
Siricij papæ vox Diabolica 53.5.a
Siſtere membra arma iniuſtitiæ 43.8.a
¶ quibus limitibus *Sobrietas* definiatur 78.33.a
Soldurij qui à Gallis vocati ſint 191.32.a
Solem occidere, prouerbiale 261.35.b
Solicitudinis peculiaris ſignificatio 125.39.b & quomodo cupiat Paulus fideles eſſe ſine ſolicitudine ibidem
Solæcophanes in verbis Pauli 181.53.a
σωματικῶς malè quidam opponunt duntaxat ceremoniarum vmbris 292.15.b
σοφία & φρόνησις quomodo diſtinguantur 100.35.a
σωφροσύνη quænam ſit virtus 350.16.b
Σωφροσύνη opponitur iuuenili laſciuiæ 352.10.a
σώζειν & τηρεῖν diſcrimen 469.15.a
¶ *Species* mundi quid ſit 125.33.a
Spectare plus quam videre 453.23.b
Speculari malè ſcriptum pro in ſpeculo intueri 180.21.b
quomodo per Speculum cernere dicamur 151.16.a
Speculum quomodo dicatur Filius Dei in carne manifeſtatus 180.25.b
Σπένδομαι ſe Paulus quomodo dicat 347.1.a
quomodo ſe Σπένδομαι dicat Paulus 278.12.a
Spes viua quomodo dicatur 425.2.a
Spes vitæ æternæ, finis eſt Apoſtolici muneris 349.23.a
Spes pro ſperata gloria 286.3.b
Spes Chriſti, pro quæ Chriſto habetur 301.8.a
Spes metonymicè pro eo quod ſperatur 56.8.a
Spes iuſtitiæ quæ dicatur 238.40.a
Spes vocationis quid ſit 248.35.a
Conſolatio in miſeriis beatitatis futuræ certiſſima ſpes 462.1.a
σπιλάδες quid vocent Græci 477.10.a
Spiritum accipere quid ſignificet 104.44.b
Spiritus ſanctus cur dicatur 257.34.a
Spiritus ſanctus item ab effectu proprie ſanctus dicitur 458.10.b
Spiritum ſanctum dici Spiritum ſanctificationis 3.25.a
Spiritus in nobis gignit fidem 105.60.b
Spiritus ſanctus datus patribus 233.2.a
quomodo dicamur vnus Spiritus cum Chriſto 119.15.a
Spiritu viuere 140.38.a
Spiritus à verbo non ſeparatur 106.1.a
Spiritus pro mente 311.35.b
Spiritus pro ψυχῇ. 119.20.b
Spiritus pro zelo pietatis 331.11.a
Spiritus fidei quomodo dicatur 183.13.b
Spiritus lenitatis quid ſit 113.1.a
Spiritus vitæ quis dicatur 50.46.b
Spiritus gloriæ quis dicatur quis item Spiritus Dei in genere 439.20.a
Spiritus ſapientiæ quis ſit 247.50.b
Spiritus Dei an poſſit vnquam in ſanctis extingui 311.6.b
Spiritus gratiæ quis ſit 395.25.a
Spiritus pro Spiritus donis 204.18.b
Spiritus Hebræorum more quid ſignificet 71.38.b
Spiritus Dei pro Spiritus donis 439.15.b
Spiritus pro ipſius donis 153.8.b
Spiritum ſanctum triſtitia afficere 262.4.b
quomodo Spiritus interpellare dicatur ſecundum Deum 56.22.b

Spiritus Chriſti quid ſit 53.12.a
Spiritus ſanctus a patre & filio emittitur 232.43.b
Spiritus æternus per quem ſe Chriſtus obtulit, quis ſit 388.1.a
Spiritus mentis quis dicatur 261.34.a
Spiritus timiditatis quis dicatur 340.1.a
Spiritus charitatis quis dicatur 340.10.a
Spiritus manſuetudinis quomodo dicatur 240.28 b
quomodo Spiritus dicatur συμμαρτυρεῖν Spiritui noſtro 54.43.a
Spiritus ſanctus promiſſionis quis ſit 247.40.a
Spiritus vnitas quæ dicatur 257.5.a
Spiritus ſanctus cur ſemen vocetur 461.9.b
quis Spiritus in terra teſtetur de Chriſto 466.20.b
Spiritus arrhabonem quomodo dicatur Deus fidelium cordibus indere 174.12.a
Spiritus oris Domini quomodo dicatur 316.1.b
Spiritu Deo ſeruire ſe quomodo dicat Paulus 5.28.a
Spiritu incedere quid ſit 239.6.b, & 30.b
Spiritus nomine in Chriſto quid ſignificetur 434.42.a
Spirituum diſcretio quid ſit 146.35.b
Spiritus pro ſpirituali æternæ vitæ benedictione 227.24.a
Spiritus pro ſpiritualibus gratiis 224.28.b
per ſenſum Spiritus quid intelligat Apoſtolus 56.13.b
Spiritus pro animo 193.15.a
Spiritus pro animo 176.13.a
Spiritus pro animo 169.3.a
Spiritus vitæ quomodo dicatur 53.52.a
quomodo Spiritus ſanctus dicatur ὑπερεντυγχάνειν pro nobis 56.30.a
locus de ſeptiformi Spiritus gratia male intellectus 481.20.b
quomodo ſeptem illi (de quibus Iohan. in Apoc.) Spiritus ſint intelligēdi 481.30 b
Spiritus deceptores qui dicantur 329.61.a
Spirituum nomine, venti intelliguntur 362.11.a
Eraſmus Spiritum pro voce accipit 153.35.b
ſtare in vno Spiritu 274.20.a
eodem Spiritu incedere 211.10.b
Spiritu precari 153.33.b, & 154.1.a
Spiritus ex fide quis dicatur 238.33.a
an Spiritus ſanctus ſit in omnibus 257.33.a
Spiritus Prophetarum qui dicantur 156.21.b
intimum Spiritum potari quid ſignificet 147.25.a
Spiritus ſeruitutis & Spiritus adoptionis quomodo dicatur 54.6.a
Spiritus ſanctificationis nomine alteram Chriſti naturam accipi id eſt, diuinam οὐσίαν 3.37.a
Spiritus agens in hominibus contumacibus 249.42.b
Spiritibus qui ſunt in carcere Chriſtus per Spiritum prædicaſſe quomodo dicatur 434.& 435.& 436
Spiritu ſe præſentem quomodo dicat Paulus 113.20.b
Spiritualis, in rebus ſpiritualibus eruditus 157.1.a
Spiritualia quæ vocet Paulus 105.27.a
quomodo Spiritualis homo à nemine diiudicetur 106.13.a
Spiritualia dona carnalibus opponuntur à Paulo 92.11.a
Spiritus quomodo omnia ſcrutetur 104.29.b
Spiritualis petra quæ fuerit quæ Iſraelitas ſequuta dicitur 134.50.b & quomodo dicitur ipſa fuiſſe Chriſtus 135.2.a
Spirituales qui ſpiritus virtute ſuſtinentur 240 24.b
aduerbij Spiritualiter vis 105.55.b
¶στέλλεσθαι nautarum proprium 195.
σφραγίζεσθαι quid ſit 247.35.a
στενάζειν quid ſignificet 422.20.b
στενοχωρεῖσθαι voce quomodo vtatur Paulus 189.30.b
Στεφανᾶς viri nomen 168.31.a
Stigmata Ieſu Chriſti quæ vocentur 243.6.a
στέγειν aliquid amplius eſt quàm σιωπᾶν 242.30.b
στόμαχος aliàs ventriculus, aliàs tota gula 335.25.a
στρηνιάζειν quid ſignificet 333.10.b
¶Subiicere ſe in Domino 299.5.a
Subiicere ſe ſuis paſtoribus Corinthios quomodo iubeat Paulus 168 24.b
Subſcriptiones epiſtolarum ſuppoſititiæ 214.7.a
Subſtantiam Chriſti ore comedi quàm abſurdum 136.44.b
Subſtantia, pro bonis & facultatibus 396.2.a
Subſtantiæ nomen vſurpari ſolitum pro eo quod Latini perſonam dicunt 360.40.b
Succincti lumbis metaphora duplex 426.5.b
Sufficientiæ nomine Sophiſtæ abutuntur 177.43.b
Superſtitionis quis ſit primus color 296.56.a
Superſtitioſis nihil arrogantius 67.35.a
Superſtitionum fautores falſo fundamēto nituntur 317.11.b
Supplicia facinoroſorū extra caſtra ſumi conſueuiſſe 408.6.a
Suſtinere omnia quomodo dicatur filius 360.60.b
¶*Syluani* epiſcopi factum inſigne 116.57.a
τοῦ συγκρίνειν ſignificatio 105.50.a & inter ſe opponuntur συγκρίνειν & διακρίνειν ibidem
τὸ συμβιβάζειν quid ſignificet 106.30.a
συμμερίζεσθαι vis & ſignificatio 131.34.b
συμπαρακαλεῖσθαι exhortationē percipere 5.33.b
Synagogarum Iudaicarum mos in legēdo & audiendo verbo 156.25.a
συνεργεῖν Deo quomodo dicātur miniſtri 188.15.b
verbi συνιστάναι ſignificatio 192.25.b
Dei συνεργοὶ quomodo dicantur miniſtri 107.38.a, & 109.3.b
συνιοῦσιν pro συνιᾶσι à συνίημι: & quomodo conſtruatur 202.8.a
σύζυγος conſilij particeps ac ſocius 283 19.a
συζυγεῖν de quibus dicatur 101.12.a & quem vocet paulus συζυγίτην 101 6.b

T

¶*Tabernaculi* nomine humana Chriſti natura ſignificatur 388.20.a
Tabernaculi nomine corpus Domini notatur 384.7.b
Tabulæ lapideę carneis tabulis quomodo ab Apoſtolo opponantur 177.17.b
τάχα & ἴσως emollientes affirmationem particulæ 357.20.a
Taciti locus 347.5.b
τοῦ ταλαιπωρεῖν ſpecialis ſignificatio 421.1 a
ταλαντιαῖοι λίθοι 508.12.a
Talentariæ baliſtæ 508.13.a
Talentum duplex 508.14.a
Ταπεινὸς & ταπεινόφρων plurimùm differūt 411.20.a, & 26.a
Ταπεινοφροσύνη color ſuperſtitionis 296.9.b
Ταπεινοφροσύνη quid ſignificet 299.10.a
Ταπεινοῦσθαι generale nomen ad inopiam refertur 284.34.a
Τάγματα quid vocent 446.1.b
¶*Teclam* pauli ſororem ab ipſo circumductam male quidam ſomniant 130.35.b
Τέκνα & παιδία diſtinguenda 457.22.a
Τεκνίον appellatio blanda 457.18 a
Τελειοῦν quid inſinuet 456.20.a
Τετελειωμένοι dicuntur lincœum iam recepti 405.19.b
τέλειοι qui dicantur Apoſtolo 103.45.a
Τέλειοι & πεπληρωμένοι qui dicantur 300.17.a
τέλειοι qui dicantur 155.1.a, & b
τελειοῦν pro Sanctificare 387.19 b
τελειοῦσθαι quid ſignificet & τέλειοι qui vocentur 281.16.b, & 282.4.a
τελείωσις nomen quomodo vſurpēt Gręci Theologi 366.46.a
an differant τελεῖν & φυλάττειν τὸν νόμον 17.21.a
τέλος pro mercede & fine 425.30.b
Temperantiæ cur maximè meminerit paulus in gymnaſtarum ſimilitudine applicanda 133 42.a
Templum Domini quomodo dicatur Eccleſia & quomodo ſinguli fideles 253.20.b
Tempus acceptum quid dicatur 188.20.b
Tempus ætatis quid ſignificet 398.25.b
Tempori ſeruire quid ſit 80.14.a
Tempora ſeculorum quæ dicantur 340.45.a
Tempora ſeculorum cur potiùs ſit dicēdum quàm tempora æterna 349.3.b
Tempus συνεσταλμένον quódnam vocet Paulus 125.22.a
Tenebrarum opera quæ dicantur 83.17.b
Tenebræ pro tenebroſis 263.17.b
Tentare Chriſtum quid ſit 135.38.a
Tētationem humanam quid vocet Paulus 136.5.a & quorſum illius meminerit ibidem
Ternario numero quomodo vtantur Latini 210.20.a
quomodo *Terra* aquis fundata dicatur 450.25.b
loci illius Petri terram ex aqua & in aqua conſiſtentem plana declaratio 450.12.b
Terra Chanaan typus æternę promiſſionis 62.25.a
Terreſtris domus tabernaculum ſignificanter à Paulo dicitur 184.41.a
Tertium cœlum pro ſublimiſſimo cælo 209.1.a
Tertulliani locus 133.47.a
Tertulliani locus 3.14.b

Tertulliani locus 137.52.b,&150.6.a
Tertulliani locus de Chriſto 287.15.b
Tertulliani locus de Filio facto ex muliere 232.16.b
Tertulliani locus 360.53.a
Tertulliani dictũ Quod primum verum 471.8.a 452.2.b.
de voce *Teſtamenti* 75.43.a
diuerſa lectio loci illius tres ſunt Teſtes in cœlo, &c. 466.35.a
dę tribus Teſtibus qui teſtificantur in cœlo de Chriſto,& de totidem in terra de eodem teſtificantibus 466.15,a & 1.b
mutuo inter ſe conſentiunt cœli & terræ Teſtes de Chriſto 467.1.a
Teſtimonium Dei quid ſit 102.23.b
particulæ iſtius τινὸς vis 118.13.a
¶ θαῤῥεῖν ſignificatio 200.19.b
θεατρίζεσθαι idem quod παραδειγματίζεσθαι. 395.20.b
θειότης & θεότης quomodo idfferãt 252.30.a
θέλημα pro volũtate vitijs addicta 437.32.b
θέλημα & εὐδοκία ſunt ſynonyma 215.27.b
θέλω pro opto 121.18.a
Theſſalonicenſes pulchro teſtimonio exornantur 313.6.a
Themiſtij locus 273.39.a
θεράπων & δοῦλος quomodo differant 368.48.b
θλῖψις & στενοχωρία quum numerentur inter ærumnas ſanctorum, quomodo dicat Paulus ſe non στενοχωρεῖσθαι 182.42.a
θλῖψις quid ſit 32.54 a
θρησκεία in vitio ponitur 295.22.a & vnde deducatur illa vox
τὸ θριαμβεύειν quid propriè ſignificet, & quomodo à Paulo accipiatur 176.24.a
Thronos Dominationes,quid vocet Paulus 288.17.a
Thuribulum aureum quomodo recenſeatur ab Apoſtolo quum illius Moſes nõ meminerit 387.5.a
θυμὸς quid ſit 14.35.b
θυμὸς excãdeſcentia eſt & quomodo differat ab ὀργῇ 262.15.b
¶*Timonis* ſententia de φιλαργυρία 336.22.b
Timor pro obedientia 82.7.b
Timor Dei quid ſit 74.13.a
Timor Dei diſtinguendus à dubitatione & diffidentia 74.a
Timoris nomen in laudem plerunque 464.18.b
Timotheus per Prophetiam donum accepiſſe quomodo dicatur 331.30.a
Timothei vocatio multis oraculis cõfirmata 322.21.a
Timotheus fuit Euangeliſta 320.16.a
τιθέναι dicitur de impiorum prædeſtinatione ad exitium 429.a & b
Titus non fuit Epiſcopus,ſed Euangeliſta 355.27.b
¶ τοῦ τολμᾶν varia ſignificatio 90.42.a
diſtinctio in *Tonis* quæ ſit 152.22.b
Tonſa coma quid ſit 140.16.a
Totum legis & tota lex differunt 414.30.b
Totus Iſraël quomodo ſeruandus 75.20.& 31.b
¶τραχηλίζειν quid ſignificet 372.13.b
Tradere cupiditatibus homines quomodo Deus dicatur 10.10.b
Traditiones patrum falſo fundamẽto obtruduntur 345.11.a
Traditionum nomine quid intelligat Paulus 139.10.b & quàm malè inde nonnulli ſua portenta fulciant, ibidem
Traditiones multæ damnatæ 296.24.a
Traditiones patrum 427.1.& 7.a
Traiectionibus ſæpe vtitur Paulus 157.15.b
Transformationis fidelium myſterium 180.42.a
Trinitatis perſonæ ad noſtræ ſalutis opus quomodo concurrant 424.12.a
Triſtitia ſecundum Deum, & triſtitia ſecundum mundum opponũtur 192.10.a
Triſtitia & neceſſitas vitanda in dando 199.2.a
Trophimus Mileti relictus. 348.15.a
¶ *Turcæ* Deum verum non colũt 459.2.a
Turpitudinis tegumenta quid vocet Paulus 181.7.a
¶Τυχὸν & ἐκ προνοίας opponuntur 167.22.b
τυμπανίζειν ſupplicij genus 402.14.a
τύπος & ἀντίτυπος quomodo vſurpentur 436.43.b
Typorum alij ordinarij, alij accidentales fuerunt 135.26.a
τύποι pro exemplaribus 302.30.b
τύπτειν pro vulnerare 129.39.b

V

Vas pro corpore 308.24.a
quomodo vocentur homines Vaſa iræ 65.10.a
Vaſa ad decus, & ad dedecus ex eadem maſſa 64.25.b
Vaſis appellatio late patet apud Hebr. 432.10.b
Vaſtare fidem 218.43 b
¶ *Vbiquitariorum* error de Chriſto implente omnia 249.30.a
¶ *Velamen* capitis quodnam dicatur. 140.1.a
Velamen malitiæ 430.9.b
Velle pro ita velle vt voluntate delecteris 195.25.a
Velle & facere eſt tantùm à Dei gratia 277.41.a & deinceps.
Velo cõparatur Chriſti corpus 394.25.a
Velum ſecundum quomodo dicatur quũ vnum tantùm fuerit 386.30.b
Vendi ſub peccato quid ſignificet 48.31.a
Venter pro ventris vſu 118.27.b
Verbum, pro lege ore Dei promulgata transfert Paulus ad Euangeliũ 68.35.a
Verbum Dei quomodo non excidere dicatur 60.57.a
Verbum pro præcepto Hebræorum more. 66. 2.b. 239.25.a
per quod Verbũ purgetur Eccleſia 265.12.b
Verbis Domini aliquid dicere quid ſit 309.3.b
Verbum pro voluntate & ordinatione 361.5.a
Verbis opponit Paulus δύναμιν 112.36.b
Veritas pro vera Dei in Euãgelio cognitione 344.1.b
Veritatis nomen pro iuſtitia ex Hebreorum idiotiſmo 150.43.a
Veritas quæ, cui mendacium opponitur 238.14.b
Veritatis vox, pro luce reliqua in mente hominis 8.24.b
Veritatis nomine quid notent Hebræi 472.15.a
Veritatis nomine gaudet Iohannes ibid.
Veritas Euangelij quomodo dicatur 220.3.b
Veritas pro bonæ conſcientiæ integritate 283.34.b
Veritas pro naturali notitia 14.45.b
Veritatem dicere per Chriſtum 59.1.a
Veritas in Chriſto quæ dicatur 261.10.a
Veritas Euangelij quæ ſit 222.10.a
Veritas de veræ religionis agnitione dicitur 349.13.a
Veritas pro animi integritate 272.13.b
Veſtibus nouis indui ſoliti qui baptizabantur 231.15.b
Vetus homo quis dicatur 41.31.a
Vetus homo cũ Chriſto crucifixus quomodo dicatur 41.45.a
Veterem hominem deponere 261.19, & 26.a
¶*Viarũ* nomine quid ſignificetur 411.9.b
Viæ Domini quæ dicantur 76.56.b, & quomodo ſint imperueſtigabiles ibid.
Victimæ nomine fideles Deo deuoti ſignificantur 278.20.a
Victimas cur dicat Apoſtolus quum vna ſit vnius victimæ oblatio 390.21.b
Victima duplex in anniuerſario ſacrificio ſolita offerri 388.25.b
quomodo *Viderit* Chriſtum Paulus 130.15.a
Viduæ ad pauperum curã allectæ 332.9.b & quales eſſe oporteat 14.b
Viduas iuniores cur nolit Paulus ad diaconiſſarum numerum admitti 333.17.a
Viduæ honorãdę 332.1.a quę & quomodo ibidem 9.& 17.a & 45.
Virorũ erga vxores ſuas officiũ 432.46.a
quomodo dicatur non eſſe vir abſq; muliere nec mulier abſque viro in Domino 141.1.a
Vir caput vxoris 265.22.a
Vir infidelis in vxore fideli ſanctificari quomodo dicatur 122.37.a,& 1.b
Vir operiens caput,ſe & Deum dedecorat 140.35.a
Viri nominis Græcè ὀνομαστοὶ 248.35.b
Virgilij locus 130.3.a
Virgilij locus 137.47.a
Virgilij locus 298.18.a
Virgilij locus 171.20.a
Virgilij locus cũ eius explicatione 430.28.a
Virtus Spiritus Dei quæ dicatur 91.2.a
Virtutis habitus non à natura ſed à gratia 77.32.b
Virtus pro ſanctis & honeſtis moribus 444.9.b
veræ Virtutis norma 77.25.b
Virtutum nomen pro laude 429.52.b
Viſcerum nomine quid Hebræi intelligãt 193.25.a
Viſcerum nomine quid ſignificetur 356.13.b, & 357.10.a
Viſcera quid Hebræorum more ſignificent 190.5.b
indui Viſceribus miſerationum 298.4, & 7,& 8.a
Viſcera Ieſu Chriſti cur vocet Apoſtolus 271.10.b
Viſcerum nomine tenerrimi affectus notantur 274.36.b
Vita Dei quid ſit 260.26.b
quomodo Vita ex mortuis futura ſit Iudæorum aſſumptione 73.22.a
Vitam æternã gratuita liberalitate Deus promiſit. 349.31.a
Vita noſtra eſſe debet inſtar ſacrificij 77.30.a
Vitæ æternæ nomine Chriſtus apud Iohannem deſignatur 469.1.b
Vitæ beneficia à Domini timore pendent 433.16.b
Vitam diligere quid ſignificet 433.15.b
Vita Ieſu in corpore ſeruorum eius manifeſta fieri quomodo dicatur 182.46.b
¶*Viuere* in carnem, & viuere ſecundum carnem inter ſe plurimum differunt 273.18.a
Viuere peccato quid ſit 39.44.b
quomodo *Viuificandi* omnes per Chriſtũ dicantur 160.6.b
Viuificatio noſtra vnde pendeat 159.24.a
Viuo ego,formula iuſiurandi Deo propria 86.25.b
Viuentes in mundo qui dicantur 295.59.b
Viuificare lex quomodo dicatur 230.36.b
Viuus Dei ſermo ab effectis dicitur 372.30.a
¶ *Vltimorum* Apoſtolorũ cur meminerit Paulus 111.23.a
Vltro peccantes dicuntur quos Græci ἁμαρτωλοὺς, & Hebræi [*chataim*] vocant 394.30.b

¶ cur *Vmbras* vocet Paulus legales ceremonias 294.21.a
¶*Vnitas* fidei quæ dicatur 259.14.a
¶ *Vocandi* verbum apud Hebræos quid ſignificet 97.21.a
Vocationis nomen quid in ſe contineat 433.23.a
Vocationis nomen generaliter ſumitur 256.46.b
Vocare ex Hebræorum idiotiſmo quid ſignificet 123.20.a
Vocari & congregari an differant 1.7.b
Vocatio quid ſit 1.38.a
Vocandi verbum quid apud Hebr. ſignificet 30.11.b
Vocatio Deo ſolet plerũq; tribui 216.18.a
Vocatio efficax eſt Dei voluntatis declaratio 312.6.a
Vocationis duæ partes expreſſæ 317.14.a
Vocationis efficacitas vnde colligenda 66.58.a
Vocationis inſtrumentum quod fuerit 252.29.b
Vocationis ſuæ cur meminerit Paulus 1.31.a
Vocatio metonymικῶς pro cœleſti gloria 314.19.a
Vocatio & eius baſis quotidie magis ac magis confirmatur 444.26.b
Vocati à Chriſto quomodo dicamur 4.31.a
Vocati ſancti quomodo dicãtur 97.18.a
Voluminum ratio apud veteres 489.14.a
Voluntatis Dei epitheta 77.42.b
Volũtas hominis pro animi conatu 63.7.a
Voluntas Dei, pro re Dei accepta 311.32
Voluntatis Dei εὐδοκία 245.22.b
Voluntas Dei cauſa vocationis 290.21.b
Voluntas & bona opera penitus à cauſis ſalutis excluduntur 63.8.a
Voluntas Dei ſola in his eligendis potiùs quàm illis, & contrà 62.44.b
Voluntati Dei quomodo nemo reſtitiſſe dicatur 64.12.a
Voluntas patris à liberorum voluntate pendet 127.10.b
Voluntatem ſuam habere in poteſtate 127.9.b
Votum Pauli cupientis anathema fieri 59.9.a
Vox Dei, apud Dauidem eſt illud ipſum Euãgelium quod eſt in filio exhibitum 370.16.b
¶*Vncti* à Deo miniſtri quomodo dicãtur 173.56.b
Vnctionis vocabulo quid intelligatur 458.2.b
Vocis *Vnus* vis 257.19.a
Vnus & idem omnium Dominus 97.35.b
Vnus Spiritus quis dicatur 257.11.a
Vnum panem participare omnes fideles quomodo dicantur 137.13.a
Vnum eſſe corpus quomodo dicãtur pij 136.40.b
¶*Vri* quid vocet Apoſtolus 121.37.b
¶*Vxorem* marito ſubiectionẽ debere vt omnia quomodo ſit intelligendum 265.12.a
Vxoris vnius virum eſſe epiſcopũ oportere quum dicat Apoſtolus quid per vxorem intelligendum 326.38.a
vxores in militiam ducere non licuit 341.13.b
Vxorẽ ſecum ducere Apoſtolos ſolitos. & cur vxorem ſororem dicat Paulus 130.45.a & 12.b

X

ξενίζεσθαι, peregrinari 438.4.a, & 439.21.a
Xenophontis locus. 213.24.b

Y

τὸ ὑπακούειν & κηρύσσειν ſunt relata 4.26.a
ὑπὲρ pro περὶ 171.12.b & 19.a
ὑπὲρ pro περὶ 197.29.a
ὑπὲρ pro περὶ 209.26.a
τὸ ὑπερβαίνειν quid ſignificet 308.3.b
ὑπόδειγμα pro παράδειγμα 372.27.a
ὑπόδικος quid ſignificet 21.40.a
τοῦ ὑπωπιάζειν 133.16.b
ὑπόστασις pro animi pręſentia capitur 198.14.a
ὑποστέλλεσθαι quid ſignificet 396.37.a
ὑστερεῖν quomodo accipiatur & καθυστερεῖν 284.25.a
ὑστερεῖσθαι quid ſignificet 23.7.a
ὑστερεῖσθαι, pauperiorem reddi 129.25.a

Z

Zelotypia duplex 234.33.a, & ζηλοῦν variè accipitur 234.31.a, & 30.b
ζηλοῦν in malam partem accipitur 420.14.a
ζηλοῦν quid ſignificet 151.47.b
Zelus etiam præter doctrinam in miniſtris requiritur 342.27.a
Ζῶα quæ vocent Græci 448.1.a
quos vocet Petrus ἄλογα ζῶα ibidem.

Bibliothek des Priesterseminars Trier
:96002627642

TES
RÆCO
TH. BEZ

1975 G
7055